Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Με σχόλια και ένθετους πίνακες

ΕΓΚΥΡΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ

- *για την προέλευση των λέξεων*
- *για την εξέλιξη τής σημασίας τους*
- *για τα δάνεια και αντιδάνεια τής Ελληνικής*
- *για τα ομόρριζα - παράγωγα - σύνθετα*

ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

Ετυμολογία...

«Κάθε [ετυμολογικό] σφάλμα είναι ένα μάθημα ταπεινοφροσύνης, που δείχνει πόσα ακόμη μένουν να μάθουμε».

Walter Skeat, An etymological dictionary of the English language (πρόλογος α΄ έκδοσης)

«Η ετυμολογία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορία των λέξεων και των σημασιών τους».

Oscar Bloch & Walter von Wartburg, Dictionnaire étymologique de la langue française (πρόλογος)

«Αφ' ης στιγμής προσδιορίσουμε με τον ακριβέστερο δυνατό τρόπο την [ετυμολογική] προέλευση μιας λέξεως, απομένει κατόπιν να συγγράψουμε την ιστορία της».

Pierre Chantraine, «Étymologie historique et étymologie statique»

«Έργο τού ετυμολογικού λεξικού είναι να συγκεντρώσει σε βιβλίο ό,τι παρήγαγε η επιστημονική έρευνα και να χωρίσει τα σκύβαλα από τον καρπό».

Albert Thumb, Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft

«Η μελέτη τού τύπου μιας λέξης κατά προτεραιότητα και η εξήγηση των σημασιολογικών μεταβολών της είναι οι δύο βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν την επανασύνθεση των λεξιλογικών στοιχείων ή, όπως είναι ευρύτερα γνωστή, την ετυμολογία τους».

Oswald Szemerényi, Methodology of Genetic Linguistics

«Η ετυμολογία μιας λέξης δεν είναι παρά η ιστορία τής λέξης, που τη μαθαίνουμε βρίσκοντας τους παλαιότερους τύπους στην ίδια γλώσσα και τους τύπους συγγενών γλωσσών οι οποίοι συναποτελούν αποκλίνουσες παραλλαγές τού ίδιου αρχικού τύπου».

Leonard Bloomfield, Language

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ
ΛΕΞΙΚΟ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Με σχόλια και ένθετους πίνακες

ΕΓΚΥΡΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ
για την προέλευση των λέξεων
για την εξέλιξη τής σημασίας τους
για τα δάνεια και αντιδάνεια τής Ελληνικής
για τα ομόρριζα – παράγωγα – σύνθετα

ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε.

ΑΘΗΝΑ 2010

Στην έκδοση τού επιστημονικού έργου «Ετυμολογικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας» τού καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη πολύτιμη βοήθεια προσέφεραν οι:

Θεόδωρος Μωυσιάδης

Γιώργος Τράπαλης

Γιώργος Μπάτζιος

Νέλλη Παππά

Μάρω Γαλάνη

Εκδόσεις: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε.
Χαριλάου Τρικούπη 31, 145 62 Κηφισιά
Τηλ.: 210.99.65.443 Fax: 210.99.61.649
Ηλ. ταχυδρομείο: info@lexicon.gr
sales@lexicon.gr
Ιστότοπος: www.lexicon.gr

ISBN 978-960-89751-8-7

Α΄ Έκδοση: Νοέμβριος 2009
Α΄ Ανατύπωση: Ιανουάριος 2010
Β΄ Ανατύπωση: Μάρτιος 2010

© Copyright ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε.

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και κατά τη Διεθνή Σύμβαση Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική ή μερική, η παραφρασμένη ή διασκευασμένη απόδοση του περιεχομένου (λημμάτων, σχολίων και πινάκων) του παρόντος Λεξικού με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης κ.λπ. χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε.
Γενική επιμέλεια έκδοσης και συντονισμός: Νάντια Δήμου-Τσιβεριώτη

Φωτοστοιχειοθεσία – Σελιδοποίηση: Μαρία Χριστοπούλου-Αραούζου
Τυπογραφικές διορθώσεις: Βασίλης Μαλισιόβας
Γραμματεία: Ειρήνη Μούτου

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δημιουργικό Κέντρο ANMAR
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: LegoPrint S.p.A., Lavis (TN) – Italy

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αξιωθήκαμε να δώσουμε στη δημοσιότητα ένα ακόμη μείζονος σημασίας λεξικογραφικό απόκτημα: ένα ειδικό «**Ετυμολογικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής**. Ιστορία των λέξεων». Θεωρούμε ότι αυτής τής «ολιστικής» σύλληψης, αυτής τής δομής, αυτής τής πληρότητας, αυτής τής έκτασης, αυτής τής τεκμηρίωσης και -γιατί όχι;- αυτής τής ποιότητας Ετυμολογικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής δεν έχει να παρουσιάσει ακόμη η ελληνική βιβλιογραφία. Αυτό το -ουσιαστικό- κενό έρχεται να πληρώσει το παρόν Λεξικό.

Βεβαίως, ήδη στο καθιερωμένο πια έργο μας *«Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας»* (3η έκδοση 2008) δίνουμε ετυμολογικές πληροφορίες για την προέλευση όλων των λέξεων τής Ελληνικής. Ωστόσο, σε εκείνο -επειδή προφανώς δεν πρόκειται για ειδικό ετυμολογικό λεξικό- δεν προβαίνουμε σε διεξοδική ετυμολόγηση των λέξεων. Πολύ περισσότερο αυτό ισχύει για άλλα συναφή λεξικά, τα οποία -όπως εξηγούμε στην Εισαγωγή μας- για τις χιλιάδες των λέξεων που προέρχονται από την αρχαία ή τη μεσαιωνική περίοδο τής γλώσσας μας περιορίζονται σε απλή αναφορά (ότι πρόκειται για αρχαίας ή μεσαιωνικής προελεύσεως λέξεις) χωρίς και να τις ετυμολογούν, με το σκεπτικό ότι η ετυμολογία αυτών των λέξεων είναι έργο των ετυμολογικών λεξικών των αντιστοίχων περιόδων.

Μιλήσαμε για «ολιστική» θεώρηση τής ετυμολογίας που εφαρμόζουμε για πρώτη φορά στο παρόν Λεξικό. Αυτό σημαίνει ότι ανάλογα με τη λέξη -αν είναι αρχαίας, μεσαιωνικής, νεότερης ή σύγχρονης εποχής- δίδονται: α) Η ετυμολογική προέλευση τής λέξης (με αναφορά στην αρχαιότερη μνεία, αν πρόκειται για αρχαία λέξη), ήτοι η αρχική μορφή και η αρχική σημασία (αν διαφέρει) τής λέξης, β) Αν είναι επιστημονικά γνωστή, δίδονται η αρχική απώτατη (επανασυντεθειμένη) ρίζα τής λέξης και τα ομόρριζα άλλων συγγενών γλωσσών, γ) Δίδονται οι ελληνικές ομόρριζες λέξεις, δ) Αν διαφέρει η σημερινή σημασία, παρακολουθείται -όπου και όσο είναι δυνατόν- η σημασιολογική εξέλιξη τής λέξης σε κύρια στάδιά της, ε) Γίνεται εκτενής αναφορά στο «ετυμολογικό πεδίο» τής λέξης, δηλ. στα παράγωγα και τα σύνθετα κάθε λέξης, από όπου και αναδύεται η εκφραστική δύναμη κάθε γλώσσας, στ) Γίνεται πολύπλευρος ετυμολογικός σχολιασμός, που αφορά άλλοτε στην ιστορική εξέλιξη επιλεγμένων εννοιών-σημασιών, άλλοτε σε προβλήματα μορφής τής λέξης, άλλοτε σε ζητήματα ορθογραφίας τής λέξης βάσει τής ετυμολογίας της, άλλοτε στην προβολή ομορρίζων (ελληνικών, αλλά και λέξεων από ξένες συγγενείς γλώσσες) με αφανή και εκπλήσσουσα ενίοτε σχέση μεταξύ τους, άλλοτε, τέλος, σε διάφορα άλλα θέματα (βλ. και Η Δομή τού Λεξικού: 5. Σχολιασμένα λήμματα).

Το παρόν Ετυμολογικό Λεξικό, με ευρύτερη έννοια, είναι συγχρόνως και **Ιστορία των λέξεων τής Ελληνικής**. Δοθέντος δηλ. ότι παρακολουθεί την προέλευση τής μορφής και τής σημασίας και -για αρχαίες ή παλαιότερες λέξεις- τη σημασιολογική εξέλιξη, τις αλληλεπιδράσεις των λέξεων με άλλες, ελληνικές ή ξένες, τη χρονολόγηση τής εμφάνισης (όπου μαρτυρείται ή όπου υπάρχουν πληροφορίες) και, γενικότερα, δοθέντος ότι ιχνηλατεί τα στάδια που οδήγησαν από την αρχική προέλευση των λέξεων στη σημερινή τους μορφή και σημασία, αυτομάτως απεικονίζει -όχι εξαντλητικά βεβαίως- την ιστορία των λέξεων και, κατ' επέκταση, την ιστορία τής ελληνικής γλώσσας όσον αφορά τουλάχιστον στο λεξιλόγιο.

Τέλος, ό,τι αποτελεί «την ταυτότητα» τού παρόντος Ετυμολογικού Λεξικού είναι η διάρθρωσή του σε δύο άξονες: α) στον **ιστορικοσυγκριτικό άξονα**· εξετάζουμε την ετυμολογική προέλευση τής λέξης και τη σχέση της με ομόρριζα άλλων συγγενών γλωσσών, άξονας που τοποθετεί τον λεξιλογικό θησαυρό τής Ελληνικής στον ευρύτερο εκφραστικό στίβο τής Ευρώπης και τμήματος τής Ανατολής, εκεί όπου εξικνείται η οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, και β) στον **διαχρονικό-συγχρονικό άξονα**· εξετάζουμε την ετυμολογική σύνδεση τής λέξης με άλλες ελληνικές λέξεις, με τα ομόρριζα, τα παράγω-

γα και τα σύνθετα κάθε λέξης, δείχνοντας έτσι την οργάνωση τού λεξιλογικού συστήματος τής Ελληνικής κατά ετυμολογικές οικογένειες. Αυτή η **διπλή διάρθρωση τής ετυμολογίας** συνιστά στην πράξη μια ολιστική θεώρηση, που αποτελεί μαζί και πρόταση για την εξέταση τής ετυμολογίας και τη σύνταξη σύγχρονων ετυμολογικών λεξικών κάθε γλώσσας.

* * *

Το μετά χείρας Λεξικό στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό, όπως είναι φυσικό, στη δουλειά που έχει γίνει για τις ετυμολογικές πληροφορίες τού έργου μας *«Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας»*. Εντούτοις, στη σύλληψη, τη δομή και την εκτέλεση, όπως εξηγήσαμε ήδη, αποτελεί **νέο έργο**, ειδικό για τη διεξοδική ετυμολογία των λέξεων τής ελληνικής γλώσσας με ολιστική θεώρηση. Στην εκπόνηση τού έργου συμβουλευτήκαμε όλα τα έγκυρα λεξικά που αναφέρουμε στη Βιβλιογραφία μας. Ιδιαίτερα χρήσιμο για την έρευνά μας υπήρξε το κεφαλαιώδους σημασίας έργο για την μελέτη τής ελληνικής γλώσσας, ο ηλεκτρονικός «Θησαυρός τής Ελληνικής Γλώσσας» (Thesaurus Linguae Graecae, γνωστός ως TLG), από τον οποίον αντλήθηκαν χρήσιμες, ασφαλείς, πλούσιες πληροφορίες για υλικό από τα κείμενα τής αρχαίας, τής ελληνιστικής και τής μεσαιωνικής ελληνικής γλώσσας. Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται και από τη θέση αυτή στους δημιουργούς αυτού τού έργου.

Όπως και στα άλλα Λεξικά μας, ο συγγραφέας τού έργου είχε τη βοήθεια εκλεκτών γλωσσολόγων συνεργατών του: κατ' εξοχήν τού γλωσσολόγου Θεόδωρου Μωυσιάδη, διδ. φιλ., ειδικευμένου σε θέματα επιστημονικής ετυμολογίας, τού οποίου η συμβολή υπήρξε πολύτιμη και σε αυτό το Λεξικό· τού γλωσσολόγου Γιώργου Τράπαλη, έμπειρου λεξικογράφου και ερευνητή τής επιστημονικής λεξικογραφίας, πολύτιμου αρωγού στα λεξικογραφικά μας έργα· τού γλωσσολόγου Γιώργου Μπάτζιου, που εξελίσσεται σε εξαίρετο επιστήμονα-λεξικογράφο· τής έμπειρης γλωσσολόγου-εκπαιδευτικού Νέλλης Παππά· τής ειδικευμένης στη λεξικογραφία γλωσσολόγου Μάρως Γαλάνη. Σε όλους αυτούς τους εκλεκτούς γλωσσολόγους –μαθητές μου στο Πανεπιστήμιο και στη Λεξικογραφία– εκφράζω και από τη θέση αυτή τις θερμές μου ευχαριστίες, αισθανόμενος περήφανος γι' αυτούς. Ευχαριστίες οφείλονται στον φιλόλογο Βασίλη Μαλισιόβα, που είχε την ευθύνη τής διόρθωσης των τυπογραφικών δοκιμίων, και στη Μαρία Χριστοπούλου-Αρασύζου, που είχε την ιδιαίτερα λεπτή και δύσκολη τεχνική επεξεργασία τής ύλης τού Λεξικού.

Τέλος, εκφράζω εγκάρδιες ευχαριστίες στην εξαίρετη επιστήμονα Νάντια Δήμου, σύζυγο τού εκλεκτού εκδότη Κώστα Τσιβεριώτη, για τον δημιουργικό συντονισμό και την αποτελεσματικότητά της στη συγκρότηση και προώθηση τού έργου σε όλα του τα στάδια.

Γ. Μπαμπινιώτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

Ετυμολογία είναι η αναζήτηση *«τού ετύμου»*, τής αληθούς δηλ. προέλευσης μιας λέξης ως προς τη μορφή και τη σημασία της, ανιχνεύοντας τις μεταβολές που έχει υποστεί στο πέρασμα τού χρόνου. Όσο ισχύει ότι ο άνθρωπος *«φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρέγεται»*, άλλο τόσο φαίνεται να ισχύει και ότι οι ομιλητές μιας γλώσσας επιθυμούν κατά κανόνα να γνωρίζουν από πού «βγαίνουν» αυτές ή εκείνες οι λέξεις που χρησιμοποιούν στην επικοινωνία τους. Έτσι, όλοι συλλαμβάνουμε τον εαυτό μας να διατυπώνει υποθέσεις για την προέλευση μιας λέξης που μας κάνει εντύπωση. Αναζητούμε δηλαδή, στην πραγματικότητα, την αρχική σημασία, την πηγή τής λέξης. Και επειδή αυτό δεν είναι καθόλου εύκολο ακόμη και για τους ειδικούς, ακούμε να διατυπώνονται παρερμηνείες (στην επιστήμη τις λέμε *παρ-ετυμολογίες*) για την προέλευση αυτής ή εκείνης τής λέξης. Απλοϊκά τις περισσότερες φορές και δικαιολογημένα (αφού στην πράξη μπαίνουμε να κολυμπήσουμε στα βαθιά νερά τής γλωσσικής επιστήμης) διατυπώνουμε –ενίοτε και καθιερώνουμε– εμπειρικές ερμηνείες που αντλούμε συνήθως από μερικά πραγματικά στοιχεία τής χρήσης και από επανερμηνεία τής ίδιας τής σημασίας μιας λέξης. Έτσι ακούγεται π.χ. ότι το *παντελόνι* προέρχεται από το «πάντα λειώνει», η *ομπρέλα* από το «όμβρε (βροχή) έλα», το *άνθρωπος* από το «άνω θρώσκει» (το ον που κοιτάζει επάνω εν αντιθέσει προς τα ζώα)! Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες τέτοιες παρετυμολογίες που όλοι έχουμε κατά καιρούς ακούσει. Συχνά μάλιστα αυτό συμβαίνει και σε σχέση με ξένες λέξεις που, επειδή ομοηχούν σε κάποιον βαθμό με αντίστοιχες ελληνικές, θεωρούνται και αυτές παρετυμολογικώς ότι προέρχονται από την Ελληνική, ενώ πρόκειται –κατά κανόνα– για λέξεις που έχουν απλώς κοινή καταγωγή με την Ελληνική (ανάγονται στην ίδια ρίζα).

Ίσως φανεί προκλητικό, αλλά ισχύει, νομίζω, ότι «το βασίλειο τής παρετυμολογίας» είναι τα χρόνια τής ελληνικής αρχαιότητας και οι περισσότερες –κραυγαλέες μάλιστα– παρετυμολογίες περιέχονται στον *Κρατύλο* τού Πλάτωνος, που φέρει μάλιστα τον τίτλο *Περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος*! Για να συνεχιστούν στα ετυμολογικά λεξικά των αρχαίων γραμματικών με αποκορύφωμα το *Μέγα Ἐτυμολογικόν*, στου οποίου τις ευφάνταστες ετυμολογίες παραπέμπουν ενίοτε και φιλόλογοι, νομίζοντας ότι περιλαμβάνει έγκυρες πληροφορίες για την προέλευση των αρχαίων λέξεων!

Εύλογη ερώτηση: Είναι δυνατόν ο Πλάτων να παρετυμολογεί; Γιατί συμβαίνει αυτό; Από άγνοια; Πώς εξηγείται; Η απάντηση είναι σχετικά απλή και συνδέεται με την *ονοματοκρατία* (τον νομιναλισμό), που είναι η κύρια θέση τού Πλάτωνος για τη σχέση ονομάτων (λέξεων) και πραγμάτων (όντων). Η σχέση αυτή θεωρείται «φύσει», δηλαδή φυσική, εσωτερική, αιτιώδης. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι από τα ονόματα, δηλ. τις λέξεις (τις ιδιότητες, τα χαρακτηριστικά τους, τις πληροφορίες που δίνουν για τα πράγματα), οδηγούμαστε αιτιακά στη γνώση των ίδιων των πραγμάτων –λόγω τής φυσικής και άμεσης σχέσης, κατά Πλάτωνα, που συνδέει τα ονόματα με τα πράγματα–, έστω και αν χρειαστούν γλωσσικά άλματα (προσθήκες, αφαιρέσεις, μετακινήσεις φθόγγων) προκειμένου να συνδεθεί και να «ερμηνευθεί» η προέλευση μιας λέξης. Ο ιδρυτής τής γλωσσικής επιστήμης στην Ελλάδα, ο καθηγητής Γεώργιος Χατζιδάκις, έχει πει αφ' ενός μεν ότι δεν υπάρχει δυσκολότερο γλωσσολογικό εγχείρημα από την ετυμολογία των λέξεων μιας γλώσσας και αφ' ετέρου ότι οι παλαιοί ετυμολογούσαν και ερμήνευαν χωρίς μέθοδο και χωρίς περιορισμούς τις λέξεις, έτσι ώστε *«τὸ πᾶν ἐκ τοῦ παντὸς ἠδύνατο νὰ προέλθῃ»!*

Χρειάστηκε να φτάσουμε στις αρχές τού 19ου αιώνα, όταν με την ίδρυση τής *γλωσσολογίας* ως νέας αυτοτελούς επιστήμης –και μάλιστα στο ξεκίνημά της ως *ιστορικοσυγκριτικής* επιστήμης– εδραιώθηκε αυστηρή μεθοδολογία ερμηνείας των φαινομένων τής γλώσσας, αποκαλύπτοντας τους γλωσσικούς νόμους (φθογγικούς και γραμματικούς) που διέπουν τις μεταβολές στη γλώσσα. Τότε ήταν που άρχισε

συστηματικά να ερευνάται η προέλευση των λέξεων στο πλαίσιο τής *επανασύνθεσης* (αγγλ. *reconstruction*) των λεξικών ριζών που συνδέουν τις συγγενείς γλώσσες και τής αναγωγής στην αρχική μορφή των λέξεων. Σε αυτήν λαμβάνονταν υπ' όψιν οι γλωσσικοί νόμοι, καθώς και τα συγκριτικά δεδομένα από γλώσσες τής ίδιας οικογένειας (τής λεγόμενης *Ινδοευρωπαϊκής*). Έκτοτε αναπτύχθηκε η *επιστημονική ετυμολογία*, που απετέλεσε επιστημονικό πεδίο έρευνας όλων των ιστορικοσυγκριτικών γλωσσολόγων. Στον τομέα αυτόν η ελληνική γλώσσα, λόγω τής παλαιότητας τής γραπτής της παράδοσης και τής συνέχειας στη χρήση της (αρχαία – μεσαιωνική – νέα), απετέλεσε κύρια πηγή τόσο για την ανασύσταση (επανασύνθεση) των λέξεων τής Ελληνικής όσο και για την αναζήτηση τής προέλευσης τής αρχικής μορφής λέξεων άλλων συγγενών γλωσσών. Μεγάλα ονόματα τής γλωσσολογίας, Έλληνες και ξένοι, συνδέθηκαν με την επιστημονική ετυμολογική έρευνα. Ενδεικτικά αναφέρουμε από τους Έλληνες τον Γεώργιο Χατζιδάκι, τον Νικόλαο Ανδριώτη, τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη, τον Γιάννη Ψυχάρη, τον Βασίλειο Φάβη, τον Γεώργιο Κουρμούλη, τον Αναστάσιο Καραναστάση, τον Δημήτριο Γεωργακά, τον Ιωάννη Καλλέρη, τον (αυτοδίδακτο) Μένιο Φιλήντα και από τους ξένους τον Pokorny, τον Chantraine, τον Frisk, τον Boisacq, τον Hoffmann, τον Szemerényi, για να περιοριστούμε σε μερικά πολύ γνωστά ονόματα.

Έργο τού γλωσσολόγου-ετυμολόγου είναι να ανασυστήσει και άρα να ερμηνεύσει πρώτα την προέλευση τής *μορφής* (τού τύπου) μιας λέξης και μαζί τής *σημασίας* της (αν έχει αλλάξει). Είναι επίπονη όσο και ελκυστική επιστημονική προσπάθεια να ερμηνεύσει κανείς την προέλευση τής μορφής τής λέξης· αποτελεί περιπλάνηση με σκοπό την αναζήτηση τής ρίζας της μέσα από τις μαρτυρίες ομοειδών λέξεων από συγγενείς γλώσσες και περνώντας συχνά από τους δύσβατους δρόμους, χαμένους μέσα στον χρόνο, των μεταβολών που έχουν επέλθει στη φθογγική σύστασή της ή στη γραμματική της δομή. Σε αυτή τη δημιουργική περιπλάνηση ο ετυμολόγος δεν πορεύεται αυθαίρετα, χωρίς πυξίδα. Η γλωσσική επιστήμη, μέσα από την έρευνα πολλών χρόνων, έχει καθορίσει τη μεθοδολογία επανασύνθεσης και ερμηνείας τής μορφής και λιγότερο –λόγω τής ρευστότητάς της και των ποικίλων εξωγλωσσικών συνθηκών– τής σημασίας των λέξεων. Έτσι ελέγχεται επιστημονικά και η αποδοχή ή μη μιας ετυμολογικής ερμηνείας. Οπωσδήποτε, στον χώρο τής ετυμολογίας και στο αρχικό στάδιο μιας ετυμολόγησης η δημιουργική φαντασία και η συνθετική ικανότητα τού μελετητή παίζουν βασικό ρόλο. Γι' αυτό, δεν είναι ασυνήθιστο να υπάρχουν για αρκετές λέξεις περισσότερες από μία ετυμολογικές ερμηνείες (προτάσεις), από τις οποίες ο ετυμολόγος επιλέγει την επιστημονικά πλέον πειστική και αξιόπιστη, ενώ σπανιότερα –σε περιπτώσεις μείζονος αμφισβήτησης για την ετυμολόγηση μιας λέξης ελλείψει στοιχείων– είναι υποχρεωμένος να αναφέρει δύο ή και περισσότερες.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ

Ειδικό, δηλ. αμιγώς ετυμολογικό επιστημονικό Λεξικό για την προέλευση των λέξεων τής Νέας Ελληνικής, έχουμε μόνο το ετυμολογικό Λεξικό τού αείμνηστου καθηγητή τής γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τού Νικολάου Ανδριώτη (σε 3η μεταθανάτια έκδοση τού 1983). Διαφορετικού επιστημονικού επιπέδου –και προπάντων ημιτελές (μέχρι και το Π)– είναι το ειδικό ετυμολογικό Λεξικό τού Κωνσταντίνου Δαγκίτση (1978 – 1984).

Κυρίως έχουμε ερμηνευτικά λεξικά που περιλαμβάνουν και ετυμολογία στηριγμένη σε επιστημονικά δεδομένα. Τέτοια είναι: α) Το ημιτελές (μέχρι το Δ) *Ιστορικόν Λεξικόν τής τε Κοινής και των ιδιωμάτων*, το γνωστό ως *Λεξικό τής Ακαδημίας Αθηνών*, το πρώτο που καθιέρωσε την επιστημονική ετυμολόγηση των λέξεων τής Νέας Ελληνικής· β) Το *Λεξικό τής Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας* τού καθηγητή Εμμ. Κριαρά, το οποίο περιέχει ετυμολογία όλων των λημμάτων τού λεξικού (ενώ, αντιθέτως, το *Λεξικό τής Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας* τού ιδίου περιέχει επιλεγμένες ετυμολογικές νύξεις)· γ) Το *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, έκδοσης Τεγόπουλου-Φυτράκη με συντάκτρια τη Μαρία Μανδαλά, το οποίο περιέχει ετυμολογικές πληροφορίες για όλα τα λήμματα· δ) Το *Λεξικό τής Ελληνικής* (αρχαίας – μεσαιωνικής – νέας) που εμπεριέχεται στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος–Λαρούς–Μπριτάνικα και περιλαμβάνει ετυμολόγηση όλων των λημμάτων με επιστημονική ευθύνη τού γράφοντος· ε) Το *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας* τού γράφοντος, που περιλαμβάνει συστηματική επιστημονική ετυμολογία όλων των λημμάτων τής Νέας Ελληνικής· στ) Το *Λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής* τού Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη, που περιλαμβάνει επιστημονική ετυμολογία όλων των λημμάτων.

Αυτό που ξεχωρίζει το παρόν ειδικό επιστημονικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής από όλα τα άλλα λεξικά είναι ότι περιλαμβάνει έγκυρη, συστηματική, εις βάθος ετυμολόγηση των λέξεων τής Νέας Ελληνικής με κύριο χαρακτηριστικό την *πληρότητα*. Αυτό σημαίνει ότι, σε αντιδιαστολή ακόμη και προς όλα τα λεξικά που παρέχουν ετυμολογικές πληροφορίες, στο παρόν Λεξικό ετυμολογούνται συστηματικά και *όσες λέξεις είναι αρχαίας ή μεσαιωνικής προελεύσεως*. Ο λόγος είναι προφανής: Προκειμένου για αρχαίες ή μεσαιωνικές λέξεις, ουδείς αναγνώστης (πλην των ειδικών) μπορεί να ανατρέξει στα ειδικά ετυμολογικά λεξικά (τής αρχαίας ή τής μεσαιωνικής), για να βρει από πού προέρχεται μια σύγχρονη νεοελληνική λέξη (και πρόκειται για χιλιάδες...) που είναι αρχαία ή μεσαιωνική. Το ίδιο πράξαμε και στο ερμηνευτικό μας *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, με τη διαφορά ότι σε εκείνο, επειδή δεν είναι ειδικό ετυμολογικό Λεξικό, περιοριστήκαμε σε ορισμένες κύριες πληροφορίες, αφήνοντας για το παρόν ειδικό ετυμολογικό Λεξικό την εκτενή και πολύπλευρη πληροφόρηση τόσο για την προέλευση όσο και για την ιστορία των λέξεων, καθώς και για την ομαδοποίησή τους σε ετυμολογικές οικογένειες, στα λεγόμενα «ετυμολογικά πεδία». Επομένως, στο παρόν ετυμολογικό Λεξικό ο φιλομαθής ή απαιτητικός αναγνώστης έχει όλες τις πληροφορίες που χρειάζεται για τις λέξεις τής Νέας Ελληνικής, χωρίς να χρειάζεται να ανατρέξει σε άλλα ειδικά –δυσεύρετα και συχνά δυσνόητα για τον μη ειδικό– ετυμολογικά λεξικά των παλαιοτέρων περιόδων τής Ελληνικής. Δεν είναι εύκολο δηλ. ο μη ειδικός αναγνώστης να γνωρίζει, να έχει και να μπορεί να προστρέξει στα ετυμολογικά λεξικά τής Αρχαίας Ελληνικής τού Chantraine, τού Frisk, τού Boisacq, τού Hoffmann κ.ά. ή έστω να αναζητήσει ετυμολογικές πληροφορίες στα ερμηνευτικά λεξικά τής μεσαιωνικής τού Trapp, τού Κριαρά κ.ά. και, βεβαίως, τού είναι αδύνατο να συμβουλευθεί την εκτενή επιστημονική βιβλιογραφία, παλαιότερη και νεότερη, που υπάρχει για αυτά τα θέματα.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ – ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΠΕΔΙΑ

Το μεγαλύτερο μέρος τού λεξιλογίου τής Νέας Ελληνικής εμπεριέχεται και ετυμολογείται στο παρόν Λεξικό με τη μορφή κυρίων ή υποτεταγμένων λημμάτων (εντός τού ετυμολογικού πεδίου τού λήμματος), χωρίς να περιλαμβάνονται σε αυτό εξεζητημένες ξένες λέξεις που κρίθηκε ότι δεν ενδιαφέρουν ένα ετυμολογικό Λεξικό. Βεβαίως, δεν εμπεριέχονται φράσεις και εκφράσεις πλην αυτών που έχουν ιδιαίτερο ετυμολογικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, όπως ισχύει στα εκτενή συστηματικά ετυμολογικά λεξικά –και αυτό είναι που τα κάνει ελκυστικά και ενδιαφέροντα–, το λεξιλόγιο τής γλώσσας οργανώνεται διαφορετικά: *αλφαβητικά* μεν τα κύρια λήμματα για να τα βρίσκουμε, αλλά κατά *ετυμολογική συγγένεια* τα ομόρριζα και κατά *ετυμολογικές οικογένειες* («ετυμολογικά πεδία») τα παράγωγα και τα σύνθετά τους, υποτεταγμένα κάτω από κάθε κύριο λήμμα. Έτσι έχουμε εδώ μια εικόνα τής Ελληνικής οργανωμένης κατά την ετυμολογική συγγένεια και κατά ετυμολογικές οικογένειες των λέξεων, που είναι ο πιο πρόσφορος και διδακτικός τρόπος για να αντιληφθεί κανείς τη *συνοχή* τού λεξιλογικού θησαυρού μιας γλώσσας, καθώς και τη δύναμη (ή, σε άλλες περιπτώσεις, και την αδυναμία) παραγωγής και σύνθεσης που έχει ο μηχανισμός αλλά και η παράδοση μιας γλώσσας.

Γενικότερα, λέμε οι γλωσσολόγοι, η γλώσσα, κάθε γλώσσα, για να είναι εκμαθήσιμη και χρησιμοποιήσιμη είναι εγγενώς οργανωμένη ως σύστημα επικοινωνίας σε *υποσυστήματα: το λεξιλογικό – το γραμματικό – το συντακτικό – το χρηστικό / επικοινωνιακό*. Το λεξιλογικό, που μάς ενδιαφέρει εδώ, περιλαμβάνει το λεξιλόγιο τής γλώσσας οργανωμένο σε *σημασιολογικές οικογένειες* (συνωνύμων – αντωνύμων / αντιθέτων κ.λπ.) και σε *ετυμολογικές οικογένειες* (ομορρίζων – παραγώγων – συνθέτων). Όλα τα υποσυστήματα αποτελούν σύνολα σχέσεων και συνδέονται τόσο εσωτερικά όσο και μεταξύ τους. Αποτέλεσμα: ό,τι λέμε γλώσσα είναι ένα σύνολο στοιχείων και σχέσεων μεταξύ τους (το πρωτοδίδαξε ο Ferdinand de Saussure) και ένα σύστημα κανόνων που τα συνδέει σε όλα τα επίπεδα, έτσι ώστε ο ομιλητής κάθε γλώσσας να διαθέτει δημιουργικότητα στην παραγωγή και στην πρόσληψη τής γλώσσας (το δίδαξε ο Noam Chomsky). Έτσι μπορεί ο ομιλητής κάθε γλώσσας να μαθαίνει τη γλώσσα του και να ανακαλεί τις γλωσσικές πληροφορίες (λέξεις, σημασίες κ.λπ.), ώστε να μπορεί να αξιοποιεί τη γλώσσα στην πραγματική χρήση της, στην επικοινωνία. Τίποτε στη γλώσσα δεν είναι ασύνδετο. Και ο σύνδεσμος αυτός των στοιχείων τής γλώσσας φαίνεται κατ' εξοχήν στο *λεξιλογικό-ετυμολογικό επίπεδο*. Στον τομέα αυτόν το παρόν ετυμολογικό Λεξικό, όπως είναι σχεδιασμένο και συντεταγμένο, δείχνει ανάγλυφα μέσα από τα «ετυμολογικά πεδία» τη λεξιλογική – ετυμολογική – σημασιολογική – ορθογραφική διάρθρωση τής Ελληνικής κατά οικογένειες ομορρίζων – παραγώγων – συνθέτων παράλληλα προς την απεικόνιση

τής προέλευσης, τής δομής και τής εξέλιξης των λέξεων τής Ελληνικής. Το παρόν ετυμολογικό Λεξικό (πράγμα που δεν συμβαίνει π.χ. στο Λεξικό τού Ανδριώτη ή σε άλλα ετυμολογικά λεξικά) είναι διαρθρωμένο σε δύο άξονες: στον άξονα τής ετυμολογικής προέλευσης τής λέξης και τής σχέσης της με λέξεις άλλων συγγενών γλωσσών *(ιστορικοσυγκριτική θεώρηση)* και στον άξονα τής ετυμολογικής σύνδεσης τής λέξης με ομόρριζα, παράγωγα και σύνθετα μέσα στην ίδια την ελληνική γλώσσα *(διαχρονική και συγχρονική θεώρηση)*. Αυτή η διπλή διάρθρωση δίνει στο μετά χείρας Λεξικό ιδιαίτερο χαρακτήρα και, κυρίως, δίνει μια διάσταση τής Ελληνικής που μπορεί να αξιοποιηθεί δημιουργικά στη διδασκαλία της.

Στη δημιουργική θέαση τής ετυμολογίας, στην εξερεύνηση εννοώ των φανερών αλλά και των αφανών αρμών που συνδέουν μεταξύ τους ετυμολογικά, δηλ. στο ξεκίνημα τής πρώτης εμφάνισης και τής βασικής τους σημασίας, τις λέξεις τής ίδιας γλώσσας αλλά και συγγενών γλωσσών, ο αναγνώστης έκπληκτος παρακολουθεί σε κάθε σχεδόν λήμμα αλλά και σε ειδικά *Σχόλια* το εννοιολογικό-σημασιολογικό νήμα που συνδέει λέξεις, όπως: *βίος – ζωή – υγιής, γελώ – γαλήνη – γλήνη* αλλά και αγγλ. *clean* και γερμ. *klein, έδεσμα – δόντι – οδύνη – ωδίνες* αλλά και αγγλ. *eat* και γερμ. *essen* και ισπαν. *comer, έπομαι – οπαδός* και γαλλ. *suivre*, αγγλ. *second*, γαλλ. *societé*, αγγλ. *society, έχω – έξη – σχέση – σχεδόν – σχήμα – εξής – οχυρός, άφιξη – εφικτός – ικανός – ικέτης – καθήκον – προίκα, κείμαι – κοίτη – κοιτώνας – κοιτάζω – κοιμούμαι – κειμήλιο* αλλά και αγγλ. *city, civil, κύηση – κύμα – κύρος – κύριος – έγκυος – κοίλος*, αλλά και αγγλ. *cave*. Αυτή είναι η «μαγεία» τής ετυμολογίας, που είναι στην πραγματικότητα η αποκάλυψη των εννοιολογικών σχέσεων και μεταβολών που πηγάζουν από τις επικοινωνιακές ανάγκες αλλά και τις αντιλήψεις, τη νοοτροπία και τη ζωή των ανθρώπων οι οποίοι συνθέτουν τον γλωσσικό πολιτισμό κάθε χώρας.

Η ανάδειξη όμως τής συγχρονικής όσο και τής διαχρονικής ετυμολογικής δύναμης μιας λέξης γίνεται μέσα από τη συγκρότηση τού *ετυμολογικού πεδίου* τής λέξης, στο οποίο δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση. Όλος ο εκφραστικός πλούτος αλλά και η σημασιολογική διάχυση μιας λέξης φαίνονται ακριβώς μέσα από τα παράγωγα και τα σύνθετα μιας λέξης. Θελήσαμε, λοιπόν, με τρόπο συστηματικό να δείξουμε αυτή την ομαδοποίηση (οργάνωση) των λεξιλογικών συστατικών τής γλώσσας. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε δύο σημαντικές πληροφορίες: Πρώτον, ότι η σύνταξη λεξικών στο ξεκίνημά της κατέταξε τις λέξεις όχι αλφαβητικά αλλά κατά ετυμολογικά πεδία («ετυμολογικές οικογένειες»), γεγονός που δείχνει πόση σημασία έδιναν οι πρώτοι λεξικογράφοι στην ετυμολογική συγγένεια των λέξεων. Δεύτερον, ότι τα μεγάλα έγκυρα ετυμολογικά λεξικά τής αρχαίας Ελληνικής, τού Frisk και τού Chantraine (βλ. βιβλιογραφία), συγκροτούν τον λεξιλογικό θησαυρό που ετυμολογούν κατά ετυμολογικά πεδία. Στο παρόν Λεξικό προσπαθήσαμε να δώσουμε τα ετυμολογικά πεδία, διατηρώντας συγχρόνως την αλφαβητική σειρά. Αντί δηλ. να συσσωρεύσουμε τα πάντα σε ένα λήμμα, πράγμα που θα το καθιστούσε δυσανάγνωστο και ίσως δυσνόητο, προτιμήσαμε στο άμεσο ετυμολογικό τμήμα (ακριβώς κάτω από το λήμμα) να αναφέρουμε όλα τα ομόρριζα, εν συνεχεία δε υπό τον τίτλο «ετυμολογικό πεδίο» να συγκεντρώσουμε τα παράγωγα και τα σύνθετα. Λέξεις σημαντικές τής ίδιας οικογένειας, δηλ. σημαντικά ομόρριζα, παράγωγα ή σύνθετα, για να μην παραβλεφθούν, τα πραγματευόμαστε χωριστά στην αλφαβητική τους θέση και τα συνδέουμε με παραπομπές.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Όπως θα αντιληφθεί ο αναγνώστης, το παρόν ετυμολογικό Λεξικό δεν είναι απλή ξηρή πληροφόρηση για την προέλευση των λέξεων. Δεν είναι απλή ανίχνευση και αναγωγή στην πρωτογενή μορφή τής λέξης. Είναι –όπου προσφέρεται η λέξη– ένα «σκάψιμο», μια διερεύνηση σε ό,τι υπάρχει γύρω από την προέλευση τής λέξης και ό,τι φωτίζει τη μορφή και τη σημασία της. Είναι, τρόπον τινά, η ανίχνευση τής *ιστορίας τής λέξης*. Έτσι ανατρέχουμε –εφόσον πρόκειται για λέξη που προέρχεται από την αρχαία φάση τής γλώσσας μας– στην παλαιότερη μνεία χρήσης τής λέξης ή σε μία από τις παλαιότερες, όταν οι μαρτυρίες είναι πολλές από την ίδια χρονική περίοδο, και αυτό με *παράδειγμα* όπου χρειάζεται και, κατά κανόνα, με *παραπομπή*. Δοθέντος δε ότι οι αρχαίας προελεύσεως νεοελληνικές λέξεις είναι πάμπολλες, η αρχαία ή αρχαιότερη σωζόμενη μνεία είναι, όπως καταλαβαίνουμε, πολύτιμη. Είναι οιονεί η «ληξιαρχική πράξη» εμφανίσεως μιας λέξης! Φυσικά, αυτό όσο το επιτρέπουν οι μαρτυρίες των σωζομένων κειμένων. Να σημειώσουμε επ' ευκαιρία ότι για τις *νεότερες λόγιας προέλευσης λέξεις* –όπως δεν θα το πε-

ρίμενε κανείς– τα πράγματα είναι δυσκολότερα. Κύρια πηγή μας είναι εξ ανάγκης το πολύτιμο λεξικογραφικό έργο τού Στέφανου Κουμανούδη (*Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, 1900), στο οποίο αναφέρεται χρονολογικά σε ποιο δημοσίευμα (βιβλίο, εφημερίδα κ.λπ.) μπόρεσε να βρει ο Κουμανούδης ότι μαρτυρείται ή πλάσθηκε για πρώτη φορά μια λόγια λέξη. Στις περιπτώσεις αυτές, είναι αυτονόητο ότι δεν είμαστε πάντοτε βέβαιοι –ελλείψει μιας σύγχρονης συστηματικής ηλεκτρονικής καταγραφής όλης της γραπτής μας παράδοσης που υπάρχει για άλλες γλώσσες– ότι η αναφορά τού Κουμανούδη είναι και η πρώτη μνεία τής λέξης. Οπωσδήποτε, πρόκειται για πολύ χρήσιμη πληροφορία σχετικά με την ιστορική εμφάνιση τής λέξης, όσο δεν αναιρείται από άλλες μαρτυρίες, την οποία δεν μπορούμε να μην αξιοποιήσουμε.

Όπου επιτρέπουν τα δεδομένα και επιβάλλει η «επικοινωνιακή βαρύτητα» τής λέξης, επιδιώξαμε και μια πιο αναλυτική εξιστόρηση τής σημασίας, τής εννοιολογικής κυρίως πορείας τής λέξης. Σε αυτή την πορεία η εξεύρεση απρόσμενων σχέσεων και εξελίξεων τής λέξης υπήρξε αληθινά αποκαλυπτική και αντισταθμιστική τού κόπου και τού χρόνου που απαιτεί μια τέτοια έρευνα.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Από τον συνολικό τρόπο («ολιστικό») με τον οποίο πραγματευόμαστε τις λέξεις στο παρόν Λεξικό είναι φανερό ότι ο αναγνώστης δεν έχει απλώς πληροφορίες για την προέλευση τής μορφής και τής σημασίας κάθε νεοελληνικής λέξης, αλλά έχει συγχρόνως και μια εναργή εικόνα τής εξέλιξης τής ελληνικής γλώσσας, ιδωμένης μέσα από τον λεξιλογικό της θησαυρό με συγκεκριμένα παραδείγματα χωρίς υπεργενικεύσεις και ρητορείες. Έχουμε δηλ. αυτή την *ιστορία τής ελληνικής γλώσσας*, από πού προέρχονται και πώς διαμορφώθηκαν οι λέξεις τής σύγχρονης Ελληνικής. Εδώ είναι που ο συντάκτης ενός ετυμολογικού λεξικού όσο και ο αναγνώστης ενός τέτοιου λεξικού διαπιστώνουν στην πράξη ότι ο μεγαλύτερος αριθμός λέξεων τής Νέας Ελληνικής προέρχεται κυρίως από την Αρχαία (μέσω τής Ελληνιστικής Κοινής) αλλά και από τη Μεσαιωνική Ελληνική, ενώ ένας άλλος αριθμός λέξεων, αρκετά περιορισμένος (αντίθετα προς ό,τι συνήθως λέγεται), είναι προϊόν δανεισμού από άλλες γλώσσες. Βοηθάει δε, νομίζουμε, να πληροφορείται ο αναγνώστης –όπως συμβαίνει στο παρόν Λεξικό– από πού προέρχονται οι ίδιες οι αρχαίες ή μεσαιωνικές ελληνικές λέξεις, για να έχει άμεση και πλήρη εικόνα αυτής τής πλευράς τής ιστορίας τής γλώσσας μας.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Μιλώντας για ιστορία τής γλώσσας, ας αναφερθούμε και στο συναφές θέμα που εγγενώς απασχολεί κάθε ετυμολογικό Λεξικό, το θέμα τής «ιστορικής», για την ακρίβεια «ετυμολογικής», *ορθογραφίας*. Είναι αυτονόητο θέμα επιστημονικής συνέπειας και, ως εκ τούτου, δεσμευτικό για τον συντάκτη ενός ετυμολογικού λεξικού ότι, ανασυνθέτοντας την αληθινή (αυτό σημαίνει «*έτυμον*») προέλευση μιας λέξης, οφείλει να δώσει και την αληθινή εικόνα τής λέξης, όπως αναδύεται από την ετυμολογία της. Γιατί, όταν ανασυνθέτουμε από τα γλωσσικά δεδομένα με αυστηρή επιστημονική μέθοδο και με πειστικό τρόπο την προέλευση μιας λέξης, αυτομάτως έχουμε και την πραγματική εικόνα τής δημιουργίας τής λέξης, την ηχητική της εικόνα και, κατ' επέκταση, την αληθινή ορθογραφική της μορφή. Αν η Πολιτεία με τα όργανά της (τους σχεδιαστές τής διδασκαλίας τής γλώσσας στο σχολείο), μετά από έρευνα και συζήτηση με τους ειδικούς, κρίνει ότι πρέπει να εφαρμόσει ορισμένες *ορθογραφικές απλουστεύσεις* (πράγμα που θα είχε νόημα κυρίως στον τομέα τής ορθογράφησης των γραμματικών καταλήξεων, οι οποίες από τη φύση τους έχουν υψηλή συχνότητα), αυτό είναι δικό της δικαίωμα και αρμοδιότητα. Οι γλωσσολόγοι πρέπει να δείχνουν την πραγματική εικόνα τής λέξης και να βοηθούν με την έρευνά τους να αποφεύγονται ορθογραφικές αλλοιώσεις τής γραπτής απεικόνισης τής λέξης, οι οποίες δεν νομιμοποιούνται, αν συμβεί να υπάρχει μια ορθογράφησή της στηριγμένη σε παλαιότερα ετυμολογικά δεδομένα, εφόσον η νεότερη επιστημονική έρευνα τα αναθεωρεί ως αναξιόπιστα ή εσφαλμένα. Ας μην ξεχνάμε ότι άλλη ορθογραφική απεικόνιση τής λέξης σημαίνει και άλλη «ταυτότητα καταγωγής» τής λέξης. Το ζήτημα, τελικά, είναι κατά πόσον επιτρέπεται να αγνοούμε ή να παραμορφώνουμε συνειδητά την πραγματική εικόνα μιας λέξης εν ονόματι τής χρηστικής αρχής τής απλοποίησης. Διαφορετικό, βεβαίως, είναι το θέμα λέξε-

ων που η ετυμολογία τους αμφισβητείται και που για την ίδια λέξη συμβαίνει να υπάρχουν δύο τουλάχιστον ισοβαρείς ετυμολογίες. Στην περίπτωση αυτή, βεβαίως, η απλούστερη γραφή είναι λογικά προτιμότερη.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Ένα ετυμολογικό Λεξικό που εξ ορισμού απεικονίζει την περιπέτεια των λέξεων μιας γλώσσας –γιατί κάθε γλώσσας οι λέξεις περνούν διάφορα στάδια μεταβολών, για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των ομιλητών και στην εξέλιξη τού πολιτισμού τους– πρέπει, πέρα από την έγκυρη πληροφορία, να προσελκύει τον αναγνώστη να το διαβάσει και να μπορεί εύκολα να το κατανοήσει. Η αγωνία να ξεπεραστεί ο σκόπελος τής ανιαρής ή δυσνόητης πληροφορίας και να αφυπνιστεί το ενδιαφέρον τού αναγνώστη για τη δυναμική τής εξέλιξης των λέξεων, ανάλογη προς τη δυναμική τού πνεύματος, τού πολιτισμού και τού βίου των ανθρώπων που απεικονίζει η ετυμολογία των λέξεων μιας γλώσσας, μάς οδήγησε αφ' ενός στη *νέα* (για ετυμολογικά λεξικά) *διάρθρωση* τού παρόντος Λεξικού και αφ' ετέρου στον εμπλουτισμό του με πλήθος ποικίλων *Σχολίων*, έτσι που και αυτό το Λεξικό μας να διαβάζεται και να μην αποτελεί απλώς βιβλίο αναφοράς και ευκαιριακής αναζήτησης πληροφοριών. Φιλοδοξούμε, ας μας επιτραπεί, το ετυμολογικό αυτό Λεξικό να αποτελεί δημιουργικό ανάγνωσμα για την περιπέτεια των λέξεων τής γλώσσας μας.

Στον ίδιο σκοπό αποβλέπουν και οι (ένθετοι) ετυμολογικοί *Πίνακες* με συγκεντρωτικές πληροφορίες για την προέλευση ορισμένων κατηγοριών λέξεων. Εκεί διαπιστώνεται ότι, παρά τα περί τού αντιθέτου λεγόμενα, ο αριθμός των ξένων λέξεων (δανείων) στην Ελληνική είναι περιορισμένος, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον (για την ιστορία τής Ελληνικής και όχι μόνον) έχει και η συγκέντρωση των *αντιδανείων*, λέξεων που από την Ελληνική πέρασαν σε ξένη γλώσσα, για να ξαναγυρίσουν πάλι στα Ελληνικά με την ίδια ή άλλη σημασία. Ότι ο εποπτικός χαρακτήρας των Πινάκων εξυπηρετεί και σκοπούς διδακτικούς είναι φανερό, αλλά εξίσου βέβαιο είναι ότι θα τονώσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών τού Λεξικού, ιδίως των πιο απαιτητικών.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΩΝ ΟΡΩΝ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στο ένθετο τμήμα τού Λεξικού παρατίθεται *Γλωσσάριο* των γλωσσολογικών/επιστημονικών όρων που χρησιμοποιούνται στο Λεξικό, ενώ στο τέλος του καταχωρίζεται επιλεγμένη *Βιβλιογραφία*. Τα δύο αυτά απαραίτητα συμπληρώματα τού Λεξικού δεν διευκολύνουν απλώς την κατανόηση (το Γλωσσάριο) και δεν παρέχουν απλώς τη δυνατότητα εμπλουτισμού των ετυμολογικών γνώσεων (η Βιβλιογραφία). Δηλώνουν με τον τρόπο τους ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό τής ταυτότητας αυτού τού Λεξικού: ότι πρόκειται για ένα έγκυρο επιστημονικό έργο, στο οποίο με συστηματική, λεπτομερή εξέταση και κριτική θεώρηση, βάσει των αρχών τής επιστημονικής ετυμολογίας και των μεθόδων τής ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, έχουμε συλλέξει, μελετήσει, κρίνει και αξιολογήσει τις ετυμολογίες που έχουν μέχρι σήμερα προταθεί, έχουμε υιοθετήσει, τροποποιήσει ή απορρίψει προταθείσες ετυμολογίες και, βεβαίως, έχουμε προσθέσει πλήθος νέων ετυμολογιών και ετυμολογικών συμπληρώσεων, καθώς και βελτιώσεις και τεκμηριώσεις που αποτελούν δικές μας πρωτότυπες συμβολές.

Όπως οι λέξεις μιας γλώσσας «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων», κατά τη γνωστή ρήση τού Σεφέρη, έτσι και οι ετυμολογίες των λέξεων είναι παιδιά πολλών μελετητών, γνωστών και αγνώστων, ειδικών ή γενικότερης φιλολογικής κατάρτισης, γλωσσολόγων και λεξικογράφων, μελετητών τής ιστορίας τής γλώσσας και τής ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας γενικότερα, που με την προσοχή και την υπευθυνότητα που αρμόζει σε τέτοια λεπτά διανοητικά έργα αξιοποιήσαμε κατά το δυνατόν. Ιδιαίτερη προσφορά μας στην ετυμολόγηση των λέξεων αποτελούν η κριτική αποτίμηση και η επιστημονική-γλωσσολογική τεκμηρίωση των ετυμολογουμένων.

ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

Το παρόν Λεξικό δεν θα ήταν δυνατόν να συνταχθεί σε ορατό χρόνο, αν ξεκινούσαμε το εξαιρετικά δύσκολο έργο τής ετυμολόγησης όλων των λέξεων τής Νέας Ελληνικής χωρίς προηγούμενη εργασία μας σε αυτόν τον χώρο. Έτσι, η σύνταξη τού παρόντος Ετυμολογικού Λεξικού στηρίχθηκε εν πολλοίς στην ετυμολόγηση των λέξεων που περιλαμβάνεται στο έργο μας *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (3η έκδοση 2008). Ωστόσο, αποτελεί στο σύνολό του *νέο έργο* με εξαντλητική θεώρηση και (όπου χρειαζόταν) αναθεώρηση των προηγούμενων ετυμολογιών, με γενναίο εμπλουτισμό, με νέα διάρθρωση, με εκτενή τεκμηρίωση και, κυρίως, με τον σύνθετο και ολιστικό χαρακτήρα ενός ετυμολογικού λεξικού, το οποίο νομίζουμε ότι αποτελεί *νέα σύλληψη και πρόταση* ετυμολογικού λεξικού.

Γ. Μπαμπινιώτης

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

1. ΤΑ ΛΗΜΜΑΤΑ

Το Ετυμολογικό Λεξικό περιέχει ολόκληρο το βασικό λεξιλόγιο τής Νέας Ελληνικής. Κάθε λέξη τού λεξικού, ό,τι ονομάζεται *λήμμα*, είναι διαρθρωμένη έτσι ώστε να γίνεται φανερή η σύνδεσή της με λέξεις τής ίδιας ετυμολογικής οικογένειας (οι οποίες κατά κανόνα αποτελούν χωριστά λήμματα, π.χ. *λεχώνα, λέσχη, λόχμη, λόχος*) και με τα άμεσα παράγωγα ή σύνθετά της (τα οποία κατά κανόνα καταχωρίζονται στο ετυμολογικό πεδίο, π.χ. *λίπος: λιπαίνω, λίπανση, λιπαντής, λιπαντικός, λιπίδιο, λιπαρός, λίπωμα – λιπο-αναρρόφηση, λιπο-διάλυση, λιπο-κύτταρο* κ.ά.). Υπάρχουν χωριστά λήμματα για τα κυριότερα γραμματικά και λεξικά προθέματα (π.χ. *α-* στερητικό, *έ-* συλλαβική αύξηση, *ημι-* λεξικό πρόθεμα, *αλεξι-* λεξικό πρόθεμα), καθώς επίσης για τα παραγωγικά τέρματα και τα λεξικά επιθήματα (π.χ. *-ανός, -ικός, -ένιος, -ώδης, -ών -ούσα -όν*), εκτός από εκείνα που εντάσσονται στο ετυμολογικό πεδίο τής λέξης από την οποία προέρχονται (π.χ. τα λεξικά επιθήματα *-λέγω, -λόγος* είναι εντεταγμένα στο λήμμα *λέγω*). Ενώ κατά κανόνα δεν λημματογραφούνται κύρια ονόματα ή τοπωνύμια, έχουν εξαιρεθεί μερικές περιπτώσεις κατά τις οποίες το κύριο όνομα έχει ιδιαίτερη βαρύτητα και έχει δώσει πολλά παράγωγα και σύνθετα (π.χ. *Ελλάδα, Αθηνά, Γαλλία, Κρήτη, Κύπρος*). Επίσης, δεν ετυμολογούνται στερεότυπες φράσεις εκτός ορισμένων εξαιρετικών περιπτώσεων (π.χ. *μέτρον άριστον* στο λ. *μέτρο*).

2. Η ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Η τεκμηρίωση τής ετυμολογικής προέλευσης αποτελεί έναν από τους δυσκολότερους και πλέον εξειδικευμένους τομείς στην ιστορική γλωσσολογία. Σε αυτό το λεξικό έχουν ληφθεί υπ' όψιν στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό όλες οι διατυπωμένες ετυμολογικές προτάσεις από τα λεξικογραφικά έργα και από την επιστημονική βιβλιογραφία (ελληνική και ξένη). Οι λέξεις για τις οποίες δεν υπάρχει ασφαλής ετυμολογική αναγωγή περιέχουν πάντοτε κάποια διατύπωση που το δηλώνει· αναφέρεται ρητά ότι η προέλευση είναι *πιθανή, αβέβαιη* ή *άγνωστη*. Σε ορισμένες δύσκολες περιπτώσεις δεν είναι ασυνήθιστο να καταχωρίζονται δύο ή και περισσότερες ετυμολογικές προτάσεις, ο αναγνώστης πρέπει όμως να έχει υπ' όψιν του ότι οι εν λόγω εκδοχές δεν μπορούν να είναι όλες σωστές και ότι ενδεχομένως νέα στοιχεία ή καλύτερα επιχειρήματα θα ευνοήσουν τελικά μόνο μία πρόταση.

Αν και έχουμε συμβουλευτεί την εγκυρότερη βιβλιογραφία, αποφύγαμε (όπως συμβαίνει σε όλα τα αντίστοιχα λεξικά) να σημειώσουμε ποιος επιστήμονας έχει υιοθετήσει συγκεκριμένη ετυμολογική πρόταση, πράγμα που θα επέβαλλε σχεδόν για κάθε λέξη παραπομπή σε επιστημονικά βιβλία, μελέτες, άρθρα κ.λπ., και αυτό θα επιβάρυνε το λεξικό, καθιστώντας το δύσχρηστο ή και απωθητικό για τον μέσο αναγνώστη.

3. Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Βασική πληροφορία στην ιστορία των λέξεων είναι η αξιόπιστη χρονική τοποθέτηση τής παρουσίας τους στη γλώσσα. Χρησιμοποιήθηκαν όλες οι διαθέσιμες λεξικογραφικές πηγές, προκειμένου να εξακριβωθεί η παλαιότερη εμφάνιση κάθε λέξης στην Ελληνική. Τον ρόλο αυτόν επιτελούν οι χαρακτηρισμοί *αρχαίο, ελληνιστικό, μεσαιωνικό, λόγιο*, οι οποίοι προηγούνται (συντομογραφημένοι) κάθε λήμματος, ακόμη και όσων καταχωρίζονται στο ετυμολογικό πεδίο. Όταν απουσιάζει οποιαδήποτε τέτοια ένδειξη, τότε η λέξη είναι νεοελληνική, γεγονός που δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ένδειξη σε ένα νεοελληνικό λεξικό όπως το παρόν.

Οι προαναφερθείσες ενδείξεις έχουν το ακόλουθο περιεχόμενο:

α) Αρχαίο: Από την αρχαιότητα ώς τον 4ο αιώνα π.Χ. (συμβατικά ώς και τον Αριστοτέλη). Στις αρ-

χαίες λέξεις ο αναγνώστης θα βρει, όπου υπάρχουν πηγές, τον αντίστοιχο τύπο από τη Μυκηναϊκή, που αποτελεί την πρωιμότερη μαρτυρημένη μορφή τής ελληνικής γλώσσας έως τις γραπτές πηγές σε αλφαβητική γραφή. Ας σημειωθεί επ' ευκαιρία ότι έχει καθιερωθεί στην επιστημονική βιβλιογραφία να μεταγράφονται τα μυκηναϊκά συλλαβογράμματα φωνητικώς με λατινικούς χαρακτήρες και αυτό ακολουθήθηκε στο παρόν λεξικό· ωστόσο, δίδεται κατά κανόνα παραπλεύρως ο ίδιος τύπος στην αλφαβητική Ελληνική (π.χ. μυκ. *re-u-ko: λευκός· mu-jo-me-no: μυομένῳ*, δοτ. ενικού μετοχής).

β) Ελληνιστικό: Από το τέλος τού 4ου αιώνα π.Χ. ώς και τον 6ο αιώνα μ.Χ. (συμβατικά ώς και τον Ιουστινιανό). Σε μερικές περιπτώσεις, όταν χρειάστηκε να αναφερθούμε πιο συγκεκριμένα σε λέξη ή σημασία τού 5ου ή 6ου αιώνα, έχουμε χρησιμοποιήσει επίσης την ειδικότερη ένδειξη **όψιμο ελληνιστικό**.

γ) Μεσαιωνικό: Από τον 7ο αιώνα μ.Χ. ώς το 1669 (πτώση τού Χάνδακα –Ηρακλείου Κρήτης– συμβατικό όριο λήξεως τής μεσαιωνικής γραμματείας). Περιλαμβάνει τόσο τη λόγια όσο και τη δημώδη γραμματεία.

δ) Λόγιο: Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στους λόγιους νεολογισμούς. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να πρόκειται για επαναφορά αρχαίων λέξεων με νέα σημασία (π.χ. *πολιτισμός, ταχυδρόμος, υπουργός*), πράγμα που σημειώνεται στο λήμμα. Ωστόσο, οι περισσότερες λόγιες λέξεις πλάστηκαν για να καλύψουν νέες ανάγκες και συχνά αποδίδουν ξένους όρους, ελληνογενείς και μη. Με τη βοήθεια των διαθέσιμων πηγών καταβλήθηκε προσπάθεια να προσδιοριστεί, κατά το δυνατόν, η παλαιότερη γνωστή μαρτυρία αυτών των λέξεων· μπορεί, όμως, να αποδειχθεί με την εξέλιξη τής έρευνας ότι ορισμένοι τύποι (που έχουν χρονολογηθεί με βάση τη *Συναγωγή Νέων Λέξεων* τού Στεφ. Κουμανούδη) είναι ακόμη παλαιότεροι. Ο χρονικός προσδιορισμός των νεολογισμών δίδεται δίπλα στον χαρακτηρισμό *λόγιο* εντός ορθογωνίων αγκυλών (π.χ. *πλοίαρχος*, λόγ. [1836]). Ας σημειωθεί επίσης ότι ο χαρακτηρισμός *λόγιο* αφορά στην προέλευση μιας λέξεως και όχι κατ' ανάγκη στη χρήση της από τους σημερινούς ομιλητές.

Αρχαία μνεία: Στις λέξεις που χαρακτηρίζονται *αρχαίες* δίδεται συνήθως αμέσως μετά τον λεξικό τύπο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από κείμενο τής Αρχαιότητας, το οποίο εμφανίζει τον εν λόγω τύπο σε μία από τις αρχαιότερες σωζόμενες γραπτές χρήσεις του. Η πληροφορία αυτή τίθεται εντός ορθογωνίων αγκυλών και αναφέρει τον αιώνα στον οποίο ήδη εμφανίζεται η λέξη, ενώ τις περισσότερες φορές μνημονεύεται ο συγγραφέας, καθώς και το κείμενο από το οποίο έχει ληφθεί το σχετικό παράθεμα (π.χ. αρχ. *μέτρον* [ήδη ομηρικό, *Όδ.* δ 668: *πρὶν ἥβης μέτρον ἱκέσθαι*]· αρχ. *περιφρονῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.25.4: ...]). Η ένδειξη τού αιώνα είναι συμβατική και ακολουθεί τη χρονολόγηση των συγγραφέων σύμφωνα με το σύστημα του Thesaurus Linguae Graecae (τόσο ως προς την έκδοση όσο και ως προς την παραπομπή), κατά το οποίο οι συγγραφείς ταξινομούνται με κριτήριο το πότε έγραψαν το πρώτο τους έργο. Όταν η λέξη απαντά τον ίδιο αιώνα σε πολλούς συγγραφείς, αναφέρεται συνήθως ο σημαντικότερος (π.χ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο]). Πρέπει, τέλος, να τονιστεί ότι η αρχαιότερη μνεία που παρατίθεται εδώ δεν εμφανίζει κατ' ανάγκην την αρχική σημασία τής λέξης.

4. Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΗΜΜΑΤΟΣ

Το λήμμα τού λεξικού έχει συνταχθεί με την ακόλουθη διάρθρωση:

1. *Ερμήνευμα.* Δίδεται ως πρώτη πληροφορία, όπου κρίθηκε αναγκαίο.

2. *Μορφολογικό τμήμα:* Προηγείται η συντομογραφία ΕΤΥΜ., εκτός αν απουσιάζουν όλα τα άλλα πεδία.

3. *Σημασιολογικό τμήμα:* Προηγείται η συντομογραφία ΣΗΜΑΣ.

4. *Ετυμολογικό πεδίο:* Προηγείται η συντομογραφία ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ.

5. *Σχόλιο:* Σκιασμένο κείμενο με τίτλο κατηγορίας σχολίου και θέμα.

Μόνο το πεδίο 2 είναι απαραίτητο σε κάθε λήμμα. Λέξεις χωρίς εκτενή ετυμολογική ιστορία και χωρίς παράγωγα ή σύνθετα κατά κανόνα έχουν μόνο μορφολογικό τμήμα.

4.1. ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ (σύντομη σημασιολογική πληροφορία)

Σε μερικά λιγότερο γνωστά στη σημασία τους λήμματα δίδεται σύντομη εξήγηση εντός εισαγωγικών δίπλα στην κεφαλή τού λήμματος. Το ερμήνευμα συνήθως περιορίζεται σε ένα ή δύο συνώνυμα, σπανιότερα δε σε πολύ σύντομο ορισμό (π.χ. *μηλωτή* «προβιά», *ωδίνες* «επώδυνες συσπάσεις τής μήτρας κατά τον τοκετό»). Ερμήνευμα δίδεται επίσης όπου χρειάζεται να διακριθούν δύο ομόηχα λήμματα (π.χ. *καρπός*[1] «φρούτο», *καρπός*[2] «τμήμα τού χεριού»).

4.2. ΤΟ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

Περιέχει την εξέλιξη τής μορφής (του τύπου) τής λέξεως από την παλαιότερη παρουσία της μέχρι σήμερα και ερμηνεύει τα ενδιάμεσα στάδια και τις μεταβολές της. Οι λέξεις τής Αρχαίας Ελληνικής δεν χαρακτηρίζονται απλώς *αρχαίες*, αλλά δίδεται η ετυμολογική ανάλυση τής ίδιας τής αρχαίας λέξης με αναγωγή στην ινδοευρωπαϊκή της ρίζα, όπως έχει υποθετικά επανασυντεθεί από τα εγκυρότερα ειδικά λεξικογραφικά έργα (η ρίζα σημειώνεται, όπως και κάθε αμάρτυρος τύπος, με αστερίσκο, π.χ. Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός»). Επιπλέον, παρουσιάζεται η στενή σχέση τής ελληνικής λέξης με ομόρριζα άλλων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών. Τη σχέση αυτή, για να είναι πιο προσιτή στον αναγνώστη, προτιμήσαμε να την αναδείξουμε με παραδείγματα και παράλληλους τύπους κυρίως από γλώσσες πιο οικείες, όπως η Λατινική, η Αγγλική, η Γαλλική, η Ισπανική και η Γερμανική. Ωστόσο, δεν λείπουν τεκμηριωμένες συνδέσεις με ομόρριζες λέξεις άλλων λιγότερο γνωστών ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, όπως η Αρχαία Ινδική (Σανσκριτική), η Χεττιτική, η Αρμενική, η Αλβανική, οι σλαβικές και οι κελτικές γλώσσες κ.λπ.

π.χ. ***πάγος***: αρχ. < θ. *παγ-*, που ανάγεται σε Ι.Ε. **pag-* / **pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ» || λατ. *pa-n-gō* «πήζω, στερεώνω», *com-pactus* «συμπαγής» (> γαλλ. *compact*), *pagina* «κληματαριά» → «στήλη γραφής» → «σελίδα» (> γαλλ. *page*, ισπ. *página*, πβ. κ. αγγλ. *page*), *pactum* «συνθήκη (δηλ. εδραιωμένη συμφωνία)», *pax, -cis* «συνθήκη ειρήνης – ειρήνη» (> γαλλ. *paix*, ισπ. *paz*, ιταλ. *pace*, πβ. κ. αγγλ. *peace*), αρχ. γερμ. **fanh-a-* «πιάνω, παγιδεύω» (> γερμ. *fangen*, ολλ. *vangen*, σουηδ. *få*) || αρχ. *ἄ-παξ* (βλ.λ.), ρ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*), *παγ-ίς (-ίδα)*, *πάσσαλος* (< **πακ-γ-αλος*, βλ.λ.), *πάχ-νη*, *πάγ-ιος*.

Σπουδαίο ρόλο στην ετυμολογία έχει επίσης η μορφολογική ανάλυση. Επιδιώξαμε, όσο ήταν εφικτό, να εξηγήσουμε με σύντομο και εποπτικό τρόπο τον σχηματισμό των λέξεων, διακρίνοντας το θέμα από το παραγωγικό τέρμα, ενώ ερμηνεύουμε τυχόν μεταπλασμούς των τύπων, αναλογικές αλλαγές και παρετυμολογικές επιδράσεις που ενδέχεται να οδήγησαν στη συγκεκριμένη τελική μορφή τής λέξης. Επίσης παραθέτουμε συχνά παράλληλους τύπους, οι οποίοι έχουν σχηματιστεί με το ίδιο παραγωγικό τέρμα, ώστε να φαίνεται σαφέστερα η δομή τής λέξης.

π.χ. ***περνώ***: < μεσν. *περνῶ*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *περῶ (-άω)* (ίδια σημ., < *πέρα*, βλ.λ.), με βάση το θ. τού αορ. *ἐ-πέρασ-α* κατά το σχήμα *γυρίζω – γύρισα – γυρνώ* (πβ. *κέρασα – κερνώ, γέρασα – γερνώ, ξέρασα – ξερνώ*). Σημαντικά παράγωγα αποτελούν οι λ. (αρχ.) *πέρα-σις* και (μεσν.) *πέρασ-μα* (βλ.λ.).

π.χ. ***ρόπαλο***: < αρχ. *ῥόπαλον* [ήδη ομηρικό] < θ. *ῥοπ-* (με επίθημα *-αλο-*, πβ. κ. αρχ. *κρότ-αλον, πέτ-αλον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέπω* (βλ.λ.).

4.3. ΤΟ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

Σε όλα τα κύρια λήμματα, καθώς και στα σημαντικότερα υποτεταγμένα (παράγωγα και σύνθετα), δίδεται επαρκής διαχρονική πληροφόρηση για τις σημασίες των λέξεων. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι σημασίες αυτές παρουσιάζονται με παραδείγματα από κείμενα που τις τεκμηριώνουν, πράγμα που αποτελεί ουσιαστική συνεισφορά και ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα τού λεξικού. Μερικές φορές κρίθηκε απαραίτητο να εξηγηθεί η σημασιολογική μεταβολή ή και να παρουσιαστεί το ιστορικό βάθος μιας γνωστής νεοελληνικής σημασίας. Αρκετές λέξεις συνεχούς παρουσίας από την Αρχαιότητα

μέχρι σήμερα έχουν αποκτήσει στη Νέα Ελληνική επιπρόσθετες σημασίες αποδίδοντας ξένους όρους· πρόκειται για τα λεγόμενα *σημασιολογικά δάνεια*, τα οποία σημειώνονται ρητά.

Εντούτοις, ο αναγνώστης θα πρέπει να γνωρίζει ότι η διαδοχή των διαφόρων σημασιών σε αυτό το τμήμα τού λεξικού δεν σημαίνει απαραιτήτως ότι η νεότερη σημασία προήλθε απευθείας από την προηγούμενη, διότι η λέξη μπορεί να έχει υποστεί άλλες ενδιάμεσες σημασιολογικές μεταβολές ή επιδράσεις. Ακόμη, στο σημασιολογικό τμήμα παρουσιάζονται μόνον οι κύριες σημασίες τής λέξεως και όχι ολόκληρο το πεδίο σημασιών που κάλυψε στο πέρασμα τού χρόνου. Επιπλέον, η παράθεση διαφόρων σημασιολογικών σταδίων, η οποία δείχνει την εποχή τής εμφάνισής τους, δεν υποδηλώνει οπωσδήποτε ότι οι παλαιότερες σημασίες έχουν αντικατασταθεί από τις νεότερες και έχουν εκλείψει, διότι συχνά συνυπάρχουν με αυτές ακόμη και στη σύγχρονη εποχή. Τέλος, σημασιολογικές πληροφορίες είναι ενσωματωμένες σε πολλά λήμματα, για τα οποία δεν κρίθηκε απαραίτητο να έχουν ξεχωριστό σημασιολογικό τμήμα.

π.χ. ***πρόσωπο***: Εκτός από την αρχική κοινή σημ. «εμπρός μέρος τού κεφαλιού, όψη», η λ. απέκτησε κατά την Αρχαιότητα τη σημ. «προσωπείο, προσωπίδα» και δήλωνε τους προσωπιδοφόρους ηθοποιούς ή κωμαστές (πβ. Δημοσθ. *Περὶ παραπρ.* 287.8: *ὃς ἐν ταῖς πομπαῖς ἄνευ τοῦ προσώπου κωμάζει*). Ως εκ τούτου, κατά την ελληνιστική εποχή η λ. αναφερόταν επίσης στους χαρακτήρες θεατρικών ή λογοτεχνικών έργων (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 8.11.5: *οὐδεὶς ἂν ἐπέσχε σὺν καιρῷ ποιήσασθαι μετάβασιν ἐπὶ τὸ τῆς Ἑλλάδος ὄνομα καὶ πρόσωπον*) και κατέληξε στη σημ. «άνθρωπος, άτομο» (Κ.Δ. Ιούδα 16: *καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα ὠφελείας χάριν*). Στους μεταγενέστερους γραμματικούς πρωτοαπαντά επίσης η χρήση τής λ. *πρόσωπον* ως γραμματικού όρου (πβ. Απολλων. Δυσκ. *Περὶ ἀντων.* 2.1,1.11: *θέματα δὲ ἴδια κατὰ ἀριθμὸν καὶ πρόσωπον καὶ πτῶσιν*).

4.4. ΤΟ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Τα παράγωγα και σύνθετα κάθε λήμματος υποτάσσονται στο κύριο λήμμα και περιλαμβάνονται στο ετυμολογικό πεδίο, το οποίο ακολουθεί το σημασιολογικό τμήμα. Δίδονται σύντομες πληροφορίες για τη χρονολόγηση και τον σχηματισμό των παραγώγων και των συνθέτων, ενώ σε ορισμένα αξιοσημείωτα υποτεταγμένα λήμματα (υπολήμματα) παρέχονται επίσης αναλυτικές σημασιολογικές πληροφορίες. Οι σύνθετες λέξεις παρουσιάζονται χωρισμένες στα συστατικά τους μέρη, ενώ τα παράγωγα ενδολήμματα καταχωρίζονται με ευδιάκριτο το θέμα από το παραγωγικό τέρμα.

Επί παραδείγματι, στο ετυμολογικό πεδίο τού λήμματος *πόλεμος* έχουν ενταχθεί τα παράγωγα *πολεμ-ικός, πολέμ-ιος, πολεμ-ώ, πολεμ-ίστρα*, καθώς και τα σύνθετα από *πολεμο-* (π.χ. *πολεμο-χαρής, πολεμο-κάπηλος, πολεμο-παθής*) και σε *-πόλεμος* (π.χ. *εμ-πόλεμος, φιλο-πόλεμος, εμπειρο-πόλεμος*), *-πολεμώ (-πολέμηση)* (π.χ. *κατα-πολεμώ, κατα-πολέμηση*).

Μερικές λέξεις που χρειάστηκε να ενταχθούν στο ετυμολογικό πεδίο για λόγους συστηματικότητας (δηλ. για να φανεί η διάρθρωση τής λεξιλογικής οικογένειας) αποτέλεσαν επίσης χωριστά λήμματα, εφόσον η ετυμολογική τους ιστορία παρείχε σοβαρό λόγο για αυτό.

π.χ. **πόλεμος**

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολεμικός < αρχ. *πολεμ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.43.4: *καὶ τὸ εὔδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὔψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους* (Επιτάφιος)]

πολέμιος < αρχ. *πολέμ-ιος* «εχθρός, εχθρικός» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 416: *εἴργειν τεκούσῃ μητρὶ πολέμιον δόρυ*]

πολεμώ < αρχ. *πολεμ-ῶ (-έω)* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα]

πολεμιστής < αρχ. *πολεμισ-τής* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 571: *Αἰνείας δ' οὐ μεῖνε θοός περ ἐὼν πολεμιστής*] < ρ. *πολεμ-ίζω / πτολεμ-ίζω* «πολεμώ» < *π(τ)όλεμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

πολεμίστρα < μεσν. *πολεμίσ-τρα* < *πολεμισ-* (< αρχ. *πολεμίζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*.

ΣΥΝΘ. πολεμο-: *πολεμο-χαρής* (μεσν.), *πολεμό-χαρος*, *πολεμο-κάπηλος* (απόδ. ξέν. όρου), *πολεμο-παθής* κ.ά.

-πολεμώ: *κατα-πολεμώ*, *συμ-πολεμώ* (*συμπολεμιστής*)

-πόλεμος: (επίθ.) *α-πόλεμος*, *εμ-πόλεμος*, *φιλο-πόλεμος*, *ετοιμο-πόλεμος*, *εμπειρο-πόλεμος*, *απειρο-πόλεμος* – (ουσ.) *χιονο-πόλεμος*, *μαξιλαρο-πόλεμος*, *πετρο-πόλεμος*, *μεσο-πόλεμος*, *ανταρτο-πόλεμος*, *χαρτο-πόλεμος*, *κλεφτο-πόλεμος* κ.ά.

-πολέμηση: *κατα-πολέμηση*.

4.5. ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΑ ΛΗΜΜΑΤΑ

Το *Ετυμολογικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής* είναι σχεδιασμένο έτσι ώστε να λύνει απορίες ή ερωτήματα των αναγνωστών σχετικά με την ιστορία των λέξεων, ορισμένους σημαντικούς σταθμούς της, καθώς και θέματα σχετικά με τύπους, δομές, γραφές ή σημασίες με αξιοπρόσεκτο ιστορικό βάθος. Πολλές τέτοιες πληροφορίες περιέχονται επίσης στα σχόλια, τα οποία δίδονται στο τέλος μερικών λημμάτων εντός σκιασμένου πλαισίου.

Το σχόλιο περιέχει στην κεφαλή του τον τίτλο τής *κατηγορίας* στην οποία ανήκει και κατόπιν το *θέμα* του, το οποίο δηλώνει ειδικότερα τις λέξεις για τις οποίες γίνεται λόγος. Κάθε σχόλιο τού λεξικού ανήκει σε μία από τις ακόλουθες κατηγορίες:

α) Από την ιστορία τής λέξης: Παρουσιάζονται ενδιαφέρουσες ιστορίες λέξεων ή λεξιλογικών οικογενειών. Συχνά οι ιστορίες αυτές φέρνουν στην επιφάνεια απροσδόκητες συνδέσεις με σύγχρονες χρήσεις ή σημασίες, καθώς και παράλληλες διαδρομές λέξεων από άλλες γλώσσες.

π.χ. ***πατάτα***: Η πατάτα προέρχεται από τη Ν. Αμερική. Οι Ισπανοί κατακτητές έφεραν στην Ευρώπη το φυτό του οποίου οι καρποί αποτελούσαν βασική τροφή των Ίνκας και μαζί με αυτό την ονομασία ***patata***, με την οποία τη γνωρίζουμε σήμερα. Ωστόσο, πριν καθιερωθεί η λ. ***πατάτα*** στα Ελληνικά, το φυτό και ο καρπός του είχε ονομαστεί από τους λογίους ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα ***γεώμηλον***, δηλ. «μήλο της γης», αποδίδοντας έτσι στα Ελληνικά τη γαλλική ονομασία του φυτού *pomme de terre*. (...)

β) Από την ίδια ρίζα: Σχολιάζονται ομόρριζες λέξεις τής Ελληνικής και άλλων συγγενών γλωσσών, οι οποίες ανάγονται σε κοινή ινδοευρωπαϊκή ρίζα. Οι ελληνικές λέξεις δίδονται ταξινομημένες σύμφωνα με τις μεταπτωτικές βαθμίδες τής ρίζας, ώστε ο σχηματισμός τους να είναι εμφανέστερος στον αναγνώστη.

π.χ. ***πολύς***: Αρκετές λέξεις που σχετίζονται με την πληθώρα και την αφθονία έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **pela- / *pelə-* «γεμίζω, πληρώ» και συγκεκριμένα από τη μεταπτωτική βαθμίδα **plē-* «γεμάτος, πλήρης», η οποία συναντάται σε πολλές ελληνικές λέξεις. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *πλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plē-*): αρχ. ***πλῆ-θος***, ***πλή-ρης***, ρήμα *πί-μ-πλη-μι* «γεμίζω» (αναδιπλασιασμένος τύπος· από το ρήμα σχηματίστηκε το ουσ. ***πλή(σ)-μη*** «φάση μέγιστου ύψους τής παλίρροιας» και το παράγωγό του ***πλησμ-ονή***, καθώς και τα ουσ. ***πλημ(μ)-ύρα***, ***πλημ(μ)-υρίς, -ίδος***), ***πλέ-ον*** (ουδέτερο τού επιθέτου *πλείων / πλέων, -ονος* < **πλή-j-ων*, με βράχυνση), ***πλε-ῖστος*** (< **πλή-ιστος*, με βράχυνση).

2) από θέμα *πολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pol-*): αρχ. ***πολ-ύς***.

Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια συναντούμε αρκετά ομόρριζα που σημαίνουν, κατά κανόνα, «πολύς», όπως τα επίθετα που προέρχονται από το λατ. ***plenus*** (από όπου γαλλ. ***plein***, ισπ. ***lleno***, ιταλ. ***pieno***) και από το αρχ. γερμ. **fulla-* (από όπου γερμ. ***voll***, αγγλ. ***full***, ολλ. ***vol***).

γ) Σημασιολογική παρατήρηση: Σχολιάζονται ενδιαφέρουσες σημασιολογικές μεταβολές και σταθμοί στην ιστορία των σημασιών, καθώς και συνώνυμα που παρουσιάζουν παράλληλη ή αντίρροπη πορεία.

π.χ. ***συκοφάντης***: Δεν είναι εξακριβωμένο πώς προέκυψε η ήδη αρχ. σημασία «αυτός που κατηγορεί ψευδώς, που διαβάλλει» τού συνθέτου ***συκοφάντης***. Από την ελληνιστική εποχή διαδίδονταν διάφορες εκδοχές, περισσότερο ή λιγότερο δημοφιλείς. Ο γραμματικός Ζηνόδωρος (2ος αι. π.Χ.) μνημονεύει την άποψη ότι *συκοφάντης* χαρακτηριζόταν αυτός που πρώτος φανέρωνε πότε ωρίμαζαν τα σύκα, τα οποία θεωρούνταν επιθυμητή τροφή (κυρ. οι συκόπιτες, αρχ. *σύκων πλάκες*). Ο ίδιος καταγράφει όμως και τη γνωστή εκδοχή (την υιοθετούν επίσης ο Πλούταρχος και ο Αθήναιος, 1ος – 2ος αι. μ.Χ., καθώς και λεξικογράφοι τού Μεσαίωνα), ότι *συκοφάντης* χαρακτηριζόταν εκείνος που κατήγγελλε όσους εισήγαν παρανόμως σύκα στην αρχαία Αθήνα, παραβιάζοντας σχετικό ψήφισμα τον καιρό τού λοιμού – δεν έχει βρεθεί, ωστόσο, ψήφισμα με αυτή τη διάταξη σε κείμενο τής Αρχαιότητας. Ίσως ισχύει η απλούστερη εκδοχή, την οποία δέχονται αρκετοί μελετητές: *συκοφάντης* απεκαλείτο απλώς εκείνος που φανέρωνε σύκα κρυμμένα στα ρούχα κάποιου –πράξη ασήμαντη– και κατέληξε να σημαίνει εκείνον «που κατηγορεί άλλους για ασήμαντες μικροκλοπές», συνεπώς εκείνον «που κατηγορεί ψευδώς».

δ) Ιστορική παρατήρηση: Σχολιάζονται οι ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες αρχαίες ή πρόσφατες που οδήγησαν στον σχηματισμό μιας λέξεως. Σε ορισμένα λήμματα δίδονται συγκεκριμένες αξιόπιστες πληροφορίες για εκείνον που έπλασε κάποιον όρο, καθώς και για τις περιστάσεις που συνδέονται με τη διάδοσή του.

π.χ. ***γενοκτονία***: Ο όρος ***genocide*** «γενοκτονία» πρωτοχρησιμοποιήθηκε στην Αγγλική από τον Πολωνό δικηγόρο (εβραϊκής καταγωγής) Rafał Lamkin το 1944 στο βιβλίο του *Axis Rule in Occupied Europe* («Η εξουσία τού Άξονα στην κατεχόμενη Ευρώπη»), το οποίο εξέδωσε στην Ουάσινγκτον έχοντας προλάβει να διαφύγει εκεί από το 1941. Ο νέος όρος εξασφάλισε ιδιαίτερη διάδοση, ιδίως αφότου δημοσιεύθηκε στις 21/10/1945 στην εφημερίδα τού Λονδίνου *Sunday Times*. Εκεί έδινε τον ακόλουθο ορισμό: *By genocide we mean the destruction of a nation or of an ethnic group* «Ως *γενοκτονία* εννοούμε την καταστροφή ενός έθνους ή μιας εθνικής ομάδας». Ο όρος χρησιμοποιήθηκε επίσης κατά τη δίκη των ναζιστών εγκληματιών πολέμου στη Νυρεμβέργη.

ε) Ορθογραφία: Εφόσον η ορθογραφία τής Νέας Ελληνικής είναι ιστορική, η γραφή των λέξεων επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την ετυμολογική τους προέλευση. Σχολιάζονται όλες οι λέξεις των οποίων αμφισβητείται η ορθή γραφή, εξηγείται δε ποια γραφή θεωρείται προτιμότερη από την οπτική γωνία τής επιστημονικής ετυμολογίας· εντούτοις, καταγράφεται πάντοτε και η διαφορετική γραφή, είτε επειδή έχει επικρατήσει στη χρήση είτε διότι υπαγορεύεται από την ισχύουσα σχολική γραμματική. Ο αναγνώστης, ωστόσο, μπορεί να αναζητεί τη λέξη με οποιαδήποτε συνηθισμένη γραφή της, από όπου παραπέμπεται στη γραφή με την οποία έχει καταχωριστεί στο λεξικό.

π.χ. ***πιτσυλίζω***: Εφόσον προέρχεται από το ελνστ. *πιτυλίζω*, γράφεται προφανώς με *-υ-*: ***πιτσυλίζω***. Η γραφή *πιτσιλίζω* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλοποίηση.

π.χ. ***στειλειάρι***: Η λέξη παραδίδεται γραμμένη με δύο διαδοχικά *-ει-* (μεσν. ***στειλειάριον***) και, ως εκ τούτου, η γραφή *στειλιάρι* (με *-ει-ι-*) δεν έχει ιστορική βάση. Προέρχεται από το ελνστ. *στειλει(ός)* με υποκοριστικό επίθημα *-άριον*.

στ) Σχηματισμός: Σχολιάζονται τύποι ή δομές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως ο μορφολογικός σχηματισμός ενός όρου, τα σύνθετα που προέρχονται από αυτόν και επίσης η εξάπλωσή του σε ξένες γλώσσες.

π.χ. ***αίρω***: Οι οικογένειες των αρχ. ρημάτων ***αἴρω*** και ***αἱρῶ***, ***-οῦμαι*** διαφέρουν στον σχηματισμό των χρόνων και των παραγώγων. Ως αποτέλεσμα, το ρήμα *αἴρω* ακολουθεί το σχήμα *εξ-αίρω, εξ-ήρα, εξ-ηρμένος* (πβ. *επ-ηρμένος*) – *έξ-αρση*, ενώ το *αἱρῶ* έχει εντελώς διαφορετική μορφολογία: *εξ-αιρώ, εξ-αίρεσα – εξ-αίρεση – αφ-ηρημένος*. Ας σημειωθεί ότι επειδή το ρ. *αἱρῶ* δασύνεται στην αρχαία γλώσσα, μετατρέπει το ληκτικό *κ, π, τ* τού α΄ συνθετικού στον αντίστοιχο δασύ φθόγγο *χ, φ, θ*: *αφ-αιρώ, καθ-αίρεση*.

ζ) Γραμματική παρατήρηση: Σχολιάζονται ορισμένα γραμματικά φαινόμενα τής Νέας Ελληνικής υπό το φως τής ιστορίας των λέξεων.

π.χ. ***μιγάς***: Τα ουσ. ***μιγάς***, ***νομάς***, ***φυγάς*** σχηματίζουν τις πλάγιες πτώσεις τού ενικού αριθμού με

μία επιπλέον συλλαβή: *μιγάδ-ος / -α, νομάδ-ος / -α, φυγάδ-ος / -α*. Κατ' αναλογίαν προς άλλα ουσ. σε *-άς* (μεσν. ή τουρκ. αρχής, π.χ. *φαγ-άς, κιμ-άς, βραχν-άς, μπελ-άς*) ακούονται και γράφονται κατά καιρούς οι τύποι *του μιγά, του φυγά, τον νομά*. Ας σημειωθεί ότι η γενική πτώση τού θηλ. σχηματίζεται πάντοτε σε *-ος*: *της μιγάδος, της φυγάδος*.

η) Συντακτική παρατήρηση: Σχολιάζονται μερικές συντακτικές δομές τής Νέας Ελληνικής, που ερμηνεύονται από την ιστορία των λέξεων.

π.χ. ***ανάρπαστος***: Το (σπάνιο στην αρχαία γλώσσα) ρηματικό επίθ. ***ανάρπαστος*** χρησιμοποιείται στη Νέα Ελληνική μόνο ως συμπλήρωμα (κατηγορούμενο) του ρ. *γίνομαι (έγινε / θα γίνει ανάρπαστος)*. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή η σύνταξη είναι συχνότατη στη γλώσσα ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους (πβ. Θεοφρ. *Περὶ εὐσεβ.* 3.9: *ἀνάρπαστοι κατ' ἐκεῖνον ἐγένοντο τὸν χρόνον*· Πλουτ. *Παραμ. Ἀπολλ.* 116C: *τοὺς θεοὺς ἐπικαλεῖσθαι ἀνάρπαστον αὐτὴν γενέσθαι*· Λουκιαν. *Ὑπερφ.* 2.17: *ἀνάρπαστον γεγονέναι πρὸς τοῦ ἀετοῦ*), ενώ κυριαρχεί και στα μεσαιωνικά κείμενα (πβ. Ιωάν. Σκυλ. *Σύνοψ. Ἱστ.* 3.9: *καὶ εὐθὺς ἀνάρπαστοι οἵ τε ἐπίσκοποι καὶ ὁ Διογένης γίνονται*· Μιχ. Κριτοβ. *Ἱστ.* 4.12: *μὴ εὐθὺς ἀνάρπαστοι γένωνται*).

θ) Διαλεκτικοί τύποι: Σχολιάζονται λέξεις που είναι ευρέως διαδεδομένες στις διαλέκτους και στα ιδιώματα τής Νέας Ελληνικής. Οι ιδιωματικοί αυτοί τύποι συχνά διασώζουν μορφές τής λέξεως που δεν είναι πλέον εύχρηστες στη Νεοελληνική Κοινή ή παρουσιάζουν ενδιαφέροντες αρχαϊσμούς.

π.χ. ***βάτραχος***: Το αρχ. ουσ. ***βάτραχος*** συναντάται ήδη από την Αρχαιότητα με ποικίλους τύπους εξαιτίας τής διαλεκτικής διαφοροποίησης. Οι κοινότερες μορφές του είναι *βότραχος / βρόταχος, βάθρακος, βράταχος*, ενώ από παρασύνδεση με άλλες λέξεις σχηματίστηκαν επίσης οι τύποι *βρούχετος, βύρθακος, βρύτιχος, βλίταχος*. Η ποικίλη παράδοση τής λέξεως διατηρήθηκε στη Μεσαιωνική Ελληνική και διασώθηκε κατά μεγάλο μέρος στις νεοελληνικές διαλέκτους. Μερικοί χαρακτηριστικοί διαλεκτικοί τύποι είναι οι εξής: *αφορδακός, βορθακός* (Κρήτη), *βαθρακός, βοτράχα, φορδάκα* (Πόντος), *βόρτακος* (Κύπρος), *βρούθακο* (Κάτω Ιταλ.), *φορτακά, μουρθακό* (Τσακονιά) κ.ά.

ι) Ομόηχα: Σχολιάζονται λέξεις που συμπίπτουν πλήρως ή μερικώς ως προς την προφορά, αλλά έχουν διαφορετική ετυμολογική προέλευση και ίσως ορθογραφία.

π.χ. ***βαλβίδα***: Δύο λέξεις που δεν συνδέονται ετυμολογικά συνέπεσαν στη μορφή *βαλβίδα*. Η ***βαλβίδα¹*** «σημείο ρίψεως (σε αγώνισμα)» προέρχεται από το αρχ. *βαλβίς, -ίδος* και δεν σχετίζεται με τη ***βαλβίδα²*** «ρυθμιστικός μηχανισμός τής καρδιάς», που προέρχεται από το γαλλ. *valve*. Παρόμοιες περιπτώσεις απόλυτης ομωνυμίας, οι οποίες δεν είναι συχνές στη γλώσσα, συναντούμε επίσης στις λ. *καρπός, πόντος, βεντέτα* (βλ. αντίστοιχα λήμματα).

ια) Παρετυμολογία: Σχολιάζονται σχηματισμοί λέξεων που οφείλονται σε λαϊκή ετυμολογία ή παρετυμολογία, δηλ. σε συνδέσεις που δεν έχουν σχέση με την αληθή προέλευση μιας λέξης και οφείλονται, κατά κανόνα, σε εμπειρικές παρασυνδέσεις με λέξεις που παρουσιάζουν κάποια ομοιότητα ή είναι οικειότερες στους ομιλητές.

π.χ. ***πολυκλινική***: Η γερμ. λέξη *Poliklinik* είχε αρχικώς τη σημασία «νοσοκομείο τής πόλης» (απεκαλείτο επίσης *Stadtklinik*) και δήλωνε επιπλέον τον χώρο όπου τα έξοδα περιθάλψεως αναλάμβανε η πόλη. Σε άλλες γλώσσες, όπως και στα Ελληνικά, η λ. παρετυμολογήθηκε προς το επίθ. *πολύς* (κατά τα σύνθετα από *πολυ-*), με αποτέλεσμα να γραφτεί ***πολυκλινική*** (αντί *πολικλινική*).

Παραπομπή σε σχόλιο: Εφόσον οι λέξεις τις οποίες πραγματεύεται το σχόλιο είναι λήμματα ή ενδολήμματα στο λεξικό, υπάρχει στο τέλος τού λήμματος η ένδειξη ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. ..., η οποία δηλώνει ότι για τη συγκεκριμένη λέξη γίνεται ιδιαίτερος λόγος στο σχόλιο τού λήμματος όπου παραπέμπεται ο αναγνώστης.

π.χ. *προΐσταμαι* ... ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ίσταμαι*.

π.χ. *πρωτεύουσα* ... ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κεφάλαια*.

5. ΕΤΥΜΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ

Όπως σε κάθε γλώσσα, έτσι και στην Ελληνική, οι δάνειες λέξεις (τα δάνεια) είναι διαφόρων ειδών. Στο παρόν λεξικό ακολουθήσαμε την εξής τυπολογία ως προς τις κατηγορίες των δανείων:

Δάνειο. Τα δάνεια, δηλ. λέξεις που προέρχονται από ξένες γλώσσες, ετυμολογούνται συστηματικά, προκειμένου να φανεί η εξέλιξη τής μορφής και της σημασίας τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις δίδονται πληροφορίες για την ίδια την ξένη λέξη, ώστε να αποκαλυφθεί η ιστορική πορεία της. Με βάση την αρχή αυτή, για τα δάνεια που προέρχονται από τις ρομανικές γλώσσες (Γαλλική, Ισπανική, Ιταλική, Βενετσιάνικη...) σημειώνεται η αρχική λατινική λέξη, όσα προέρχονται από γερμανικές γλώσσες (Αγγλική, Γερμανική...) ανάγονται στον τευτονικό (πρωτογερμανικό) τύπο από τον οποίο εικάζεται ότι προήλθαν, ενώ για τα τουρκικά δάνεια σημειώνεται, όπου ήταν εφικτό, αν τα ίδια προέρχονται από αραβική ή περσική λέξη.

Ελληνογενής ξένος όρος: Λόγια λέξη σχηματισμένη σε ξένη γλώσσα (κυρίως Γαλλική, Αγγλική, Γερμανική ή Νεολατινική) από ελληνικά συστατικά στοιχεία. Συνήθως ο ελληνογενής ξένος όρος χρειάστηκε να προσαρμοστεί στο κλιτικό σύστημα τής Νέας Ελληνικής, οπότε χρησιμοποιήθηκε η φράση *μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. / αγγλ. / ιταλ.* κ.λπ. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για επιστημονικό όρο.

π.χ. *βαρόμετρο*, ... μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *baromètre*...

π.χ. *πολυκλινική*, ... μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polyclinique*...

Αντιδάνειο: Λαϊκό δάνειο (συνήθως λέξη τής καθημερινής γλώσσας) από ξένη γλώσσα (ως επί το πλείστον Ιταλική, Βενετσιάνικη ή Τουρκική), το οποίο έχει απώτερη ελληνική αρχή. Αντιδιαστέλλεται προς τον *ελληνογενή ξένο όρο* (βλ. ανωτέρω).

π.χ. ***παλάβρα***: αντιδάν., < ισπανοεβρ. (λαντίνο) *palavra* «φλυαρία, στόμφος» < ισπ. *palabra* «λέξη, λόγος» < υστλατ. *parabola* < αρχ. *παραβολή*, στην ελνστ. χρήση της για τις συμβολικές αφηγήσεις (παραβολές) τού Χριστού.

π.χ. ***σόμπα***: αντιδάν., < τουρκ. *soba* < ουγγρ. *szoba* < παλ. άνω γερμ. *stuba* «θερμάστρα» < μεσν. λατ. **extupa* / **extufa* (> γαλλ. *étuve*) < υστλατ. **ex-tufāre* < λατ. *ex-* + **tufāre*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *τύφω* «γεμίζω καπνό, ατμό» < *τῦφος* (βλ.λ.).

Σημειώνεται ότι στις περιπτώσεις αντιδανείων –αντίθετα προς την τακτική τής απλογράφησης που ακολουθείται από άλλους– ήδη στο *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας* και φυσικά στο παρόν λεξικό, που από τη φύση του απεικονίζει την «αληθή» πρωτογενή μορφή τής λέξεως, υιοθετήσαμε την ετυμολογική ορθογραφία (π.χ. *ελιξήριο, τζύρος, τόννος*).

Μεταφραστικό δάνειο: Ακριβής απόδοση ξένης λέξεως, κατά την οποία ακολουθείται π.χ. ο σχηματισμός τού ξένου όρου, η σειρά των συστατικών μερών του κ.λπ.

π.χ. *διαδίκτυο* ... μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *Internet*.

π.χ. *πρωθυπουργός* ... μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *Premier Ministre*.

Απόδοση ξένου όρου: Απόδοση τού περιεχομένου ξένης λέξεως χωρίς ακριβή αντιστοιχία ή ισοδυναμία.

π.χ. *πρωτάθλημα* ... απόδ. τού αγγλ. *championship*.

π.χ. *πυρίτιο* ... απόδ. τού αγγλ. *silicon*...

Μεταφορά ξένου όρου: Άμεσο δάνειο τής Ελληνικής, γραμματικά προσαρμοσμένο, το οποίο έχει ενταχθεί σχετικώς πρόσφατα στο λεξιλόγιο τής Νέας Ελληνικής. Αντιδιαστέλλεται προς τη *μεταφορά ελληνογενούς ξένου όρου* (βλ. ανωτέρω).

π.χ. *πιτσούνι* ... μεταφορά τού ιταλ. *piccione* «περιστέρι»...

π.χ. *βαγόνι* ... μεταφορά τού ιταλ. *vagone*...

Ας σημειωθεί ότι στα *απροσάρμοστα* δάνεια, όταν δηλαδή η λέξη παραμένει άκλιτη στη Νέα Ελληνική, προχωρήσαμε σε ετυμολογική ανάλυση όπως και σε όλες τις υπόλοιπες λέξεις.

6. ΠΑΡΑΠΕΜΠΤΙΚΑ ΛΗΜΜΑΤΑ

Προκειμένου ο αναγνώστης να έχει την πληρέστερη δυνατή εποπτεία τού υλικού, έχει ακολουθηθεί ένα σύστημα παραπομπών, το οποίο επιτρέπει τη σύνδεση των λημμάτων, υποδεικνύει πού μπορούν να βρεθούν περισσότερες πληροφορίες και εξοικονομεί χώρο.

Οι κύριες παραπομπές, κατά τις οποίες ένα λήμμα κενό πληροφοριών οδηγεί σε άλλο, δηλώνονται με βέλος και έχουν το ακόλουθο περιεχόμενο:

α) Δείχνουν ότι το λήμμα καταχωρίζεται με διαφορετική γραφή ή τύπο (π.χ. *ξυνός* → *ξινός*, *διβάνι* → *ντιβάνι*, *ξιπόλυτος* → *ξυπόλυτος*).

β) Το παραπεμπτικό λήμμα αποτελεί παράγωγο ή σύνθετο άλλου λήμματος και πρέπει να αναζητηθεί εκεί (συνήθως στο μορφολογικό τμήμα ή στο ετυμολογικό πεδίο του· π.χ. *εκταμιεύω* → *ταμίας*, *σκέψη* → *σκέπτομαι*, *-τροφος* → *τρέφω*).

γ) Δίνουν σύντομη ετυμολογική πληροφορία σχετικά με την προέλευση ενός σύνθετου όρου, για τον οποίο δεν κρίθηκε σκόπιμο να έχει χωριστή αναφορά στο κύριο λήμμα (π.χ. *επάργυρος* → *άργυρος*, *ξυλοδαρμός* → *ξύλο*, *δέρνω*).

7. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ – ΠΙΝΑΚΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στο ειδικό ένθετο τού λεξικού (έγχρωμες σελίδες) περιέχονται χρήσιμες πληροφορίες και εποπτικοί πίνακες, που διευκολύνουν τη χρήση τού λεξικού, ενώ αναδεικνύουν την περαιτέρω αξία των πορισμάτων τής επιστημονικής ετυμολογίας. Σε αυτές ο αναγνώστης μπορεί να βρει τα ακόλουθα τμήματα:

α) Γλωσσάριο: Ορισμοί, παραδείγματα και σχόλια για τους κυριότερους γλωσσολογικούς όρους που χρησιμοποιούνται στα ετυμολογικά λεξικά και ειδικότερα στο παρόν λεξικό.

β) Πίνακες: Παρέχονται με εποπτικό και συνοπτικό τρόπο πληροφορίες που φανερώνουν διάφορες πτυχές τού λεξιλογίου τής Ελληνικής. Ανήκουν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη περιλαμβάνονται ενδεικτικοί πίνακες λέξεων που προέρχονται από άλλες γλώσσες:

• Αντιδάνεια • Ελληνογενείς ξένοι όροι • Λέξεις από την Αγγλική • Λέξεις από τη Γαλλική • Λέξεις από την Τουρκική (ανεξάρτητα από τυχόν αραβική ή περσική απώτερη προέλευση) • Λέξεις από την Ιταλική • Λέξεις από σλαβικές γλώσσες (π.χ. Ρωσική, Σερβοκροατική, Βουλγαρική) • Λέξεις από την Αλβανική.

Στη δεύτερη περιλαμβάνονται πίνακες με διάφορα πληροφοριακά στοιχεία, τα οποία είναι χρήσιμα για την κατανόηση τής ιστορίας των ελληνικών λέξεων:

• Πίνακας ινδοευρωπαϊκών γλωσσών • Πίνακας δασυνομένων λέξεων • Πίνακας εξελληνισμένων ξένων λέξεων • Πίνακας λέξεων που προέρχονται από κύρια ονόματα • Ενδεικτικός πίνακας ινδοευρωπαϊκών φθόγγων • Πίνακας ομοήχων λέξεων • Πίνακας κανόνων μονοτονικού και πολυτονικού συστήματος • Πίνακας περιόδων ιστορίας τής ελληνικής γλώσσας.

Στο τέλος τού λεξικού καταχωρίζεται επίσης ενδεικτική **βιβλιογραφία** από το πλήθος των βιβλίων, μελετημάτων, άρθρων και λεξικών που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη σύνταξη τού παρόντος λεξικού.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ

Ο πίνακας περιλαμβάνει κείμενα και συγγραφείς, στους οποίους γίνονται παραπομπές από τα λήμματα τού λεξικού, καθώς και τη συντομογραφία τους, όπου έχει χρησιμοποιηθεί. Κάτω από το όνομα του συγγραφέα περιλαμβάνεται επίσης σύντομη αναφορά τής ιδιότητάς του και τού αιώνα στον οποίο έζησε. Για κάποια από τα στοιχεία αυτά (πλήρης τίτλος έργων, πλήρες όνομα τού συγγραφέα, χρονολόγηση, ιδιότητα τού συγγραφέα) ακολουθήθηκαν συμβατικοί τρόποι προσδιορισμού, που ως επί το πλείστον στηρίζονται στο αντίστοιχο σύστημα ταξινόμησης τού TLG.

ΑΓΑΘΙΑΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ Αγαθ. Σχολ.
ιστορικός, επιγραμματοποιός, 6ος αι. μ.Χ.
- Ἱστορίαι *Ἱστ.*

ΑΓΑΘΩΝ
τραγικός, 5ος αι. π.Χ.

ΑΕΤΙΟΣ Αετ.
ιατρός, 6ος αι. μ.Χ.
- Ὅπως δεῖ συνεργεῖν τῇ ἀποβολῇ τοῦ φθειρομένου ἐμβρύου
- Λόγοι Ἰατρικοί *Λόγ. ἰατρ.*

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ Αθαν.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Βίος καὶ πολιτεία τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας καὶ διδασκάλου Συγκλητικῆς *Βίος Συγκλητ.*
- Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνστάντιον *Ἀπολ.*
- Ἕτεραί τινες ἐρωτήσεις *Ἑτερ. ἐρωτ.*
- Ἐξηγητικὸν περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ *Σχολ. Ἀθην.*
- Λόγος εἰς τὴν Ὑπαντὴν τοῦ Κυρίου *Ὁμιλ.*
- Ἐξήγησις εἰς Ψαλμούς *Ψαλμ.*
- Λόγος Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν *Ἀπολ.*
- Λόγοι τρεῖς κατὰ Ἀρειανῶν *Κατὰ Ἀρειαν.*
- Πρὸς ἁπανταχοῦ μοναχοὺς περὶ τῶν γεγενημένων παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐπὶ Κωνσταντίου *Ἱστ. Ἀρείου*
- Διδασκαλία πρὸς Ἀντίοχον δοῦκα *Διδασκ.*

ΑΘΗΝΑΙΟΣ Αθην.
ρήτορας, γραμματικός, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
- Δειπνοσοφισταί *Δειπνοσοφ.*

ΑΙΛΙΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Αιλ. Αριστείδ.
ρήτορας, 2ος αι. μ.Χ.
- Ἐπιστολαί *Ἐπιστ.*

ΑΙΛΙΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
γραμματικός, 2ος αι. μ.Χ.
- Ἀττικὰ ὀνόματα *Ἀττ. Ὀνόμ.*

ΑΙΣΧΙΝΗΣ Αισχίν.
ρήτορας, 4ος αι. π.Χ.
- Κατὰ Κτησιφῶντος *Κατὰ Κτησ.*
- Περὶ τῆς παραπρεσβείας *Περὶ παραπρ.*
- Ὑπὲρ Εὐξείνου
- Κατὰ Τιμάρχου *Κατὰ Τιμάρχ.*

ΑΙΣΧΥΛΟΣ Αισχ.
τραγικός, 6ος / 5ος αι. π.Χ.
- Ἀγαμέμνων *Ἀγαμ.*
- Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.*
- Εὐμενίδες *Εὐμεν.*
- Ἱκέτιδες *Ἱκέτ.*
- Πέρσαι *Πέρσαι*
- Προμηθεὺς Δεσμώτης *Προμ. Δεσμ.*
- Χοηφόροι *Χοηφ.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΥΣ Αλεξ.
σχολιαστής, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
- Εἰς Ἀριστοτέλη Μεταφυσικὰ ὑπομνήματα *Σχόλ. Μεταφυσ.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΡΑΛΛΙΑΝΟΣ Αλεξάνδρ.
ιατρός, 6ος αι. μ.Χ.
- Θεραπευτικά *Θεραπευτ.*

ΑΛΚΑΙΟΣ Αλκ.
λυρικός, 7ος / 6ος αι. π.Χ.

ΑΛΚΜΑΙΩΝΙΣ
επικός, 7ος / 6ος αι. π.Χ.

ΑΛΚΜΑΝ Αλκμ.
λυρικός, 7ος αι. π.Χ.

ΑΜΜΩΝΙΟΣ Αμμων.
γραμματικός, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων
- Περὶ ἀκυρολογίας

ΑΜΜΩΝΙΟΣ ΕΡΜΕΙΟΥ Αμμων. Ερμ.
φιλόσοφος, 5ος αι. μ.Χ.
- Προλεγόμενα τῶν δέκα κατηγοριῶν *Προλεγ.*

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ Αμφιλοχ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Κατὰ αἱρέσεων *Κατὰ αἱρέσ.*

ΑΝΑΚΡΕΩΝ Ανακρ.
λυρικός, 6ος / 5ος αι. π.Χ.
- Ἐπιγράμματα *Ἐπιγρ.*

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ Αναξαγ.
φιλόσοφος, 5ος αι. π.Χ.

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ Αναξιμέν.
φιλόσοφος, 6ος αι. π.Χ.

ΑΝΑΧΑΡΣΙΣ
επιστολογράφος, 1ος αι. π.Χ.

ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ Ανδοκ.
ρήτορας, 5ος αι. π.Χ.
- Περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου *Περὶ ἑαυτ. καθόδ.*
- Περὶ τῶν μυστηρίων *Περὶ μυστ.*
- Κατὰ Ἀλκιβιάδου *Κατὰ Ἀλκιβ.*

ΑΝΝΑ ΚΟΜΝΗΝΗ Ἀνν. Κομν.
ιστορικός, 11ος αι. μ.Χ.
- Ἀλεξιάς *Ἀλεξ.*

ΑΝΝΩΝ
γεωγράφος, 5ος αι. π.Χ.
- Περίπλους

ΑΝΤΙΜΑΧΟΣ ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΣ
ελεγειακός, επικός, 5ος αι. π.Χ.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ ΤΑΡΣΕΥΣ
φιλόσοφος, 2ος αι. π.Χ.
- Κατὰ τῶν αἱρέσεων

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ
ρήτορας, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

ΑΝΤΙΦΑΝΗΣ Αντιφάν.
κωμικός, 4ος αι. π.Χ.

ΑΝΤΙΦΩΝ Αντιφ.
ρήτορας, 5ος αι. π.Χ.
- Περὶ τοῦ Ἡρῴδου φόνου *Περὶ Ἡρῴδ. φόν.*
- Τετραλογία *Τετραλ.*
- Κατηγορία φόνου ἀπαράσημος *Κατηγορ. φόν. ἀπαρ.*
- Φαρμακείας κατὰ τῆς μητρυιᾶς *Φαρμακ. μητρ.*

ΑΝΩΝΥΜΟΣ Ανωνύμ.
6ος αι. μ.Χ.
- Διάλογος μετὰ τῶν Ἰουδαίων *Διάλ. μετὰ τῶν Ἰουδ.*

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, σχόλια εις τον Ερμογένη Σχολ. Ῥητόρ.
- Περὶ στάσεων

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΔΥΣΚΟΛΟΣ Απολλων. Δυσκ.
γραμματικός, 2ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ἀντωνυμίας *Περὶ ἀντων.*
- Περὶ ἐπιρρημάτων *Περὶ ἐπιρρ.*
- Περὶ συντάξεως *Περὶ συντάξ.*

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΡΟΔΙΟΣ Απολλ. Ροδ.
επικός, 3ος αι. π.Χ.
- Ἀργοναυτικά *Ἀργοναυτ.*

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΣΟΦΙΣΤΗΣ
σοφιστής, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.
- Λεξικὸν κατὰ στοιχεῖον τῆς τε Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας *Λεξ. Ὁμηρ.*

ΑΠΠΙΑΝΟΣ
ιστορικός, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.

ΑΡΑΡΟΣ
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΑΡΙΣΤΕΑΣ ΙΟΥΔΑΙΟΣ
3ος αι. π.Χ.
- Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλοκράτη *Ἐπιστ. Φιλοκρ.*

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΚΟΪΝΤΙΛΙΑΝΟΣ Αριστ. Κοΐντ.
μουσικός, 3ος αι. μ.Χ.
- Περὶ μουσικῆς *Περὶ Μουσ.*

ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΣ Αριστοδήμ.
ιστορικός, 4ος αι. π.Χ. – 2ος αι. μ.Χ.*

ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΑΡΙΣΤΟΝΙΚΟΣ Αριστον.
- Περὶ τῶν σημείων τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας *Περὶ σημ. Ἰλιάδ.*

ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΣ ΤΑΡΑΝΤΙΝΟΣ Αριστοξ.
μουσικός, φιλόσοφος, 4ος αι. π.Χ.
- Στοιχεῖα μουσικῆς *Στοιχ. μουσ.*

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Αριστ.
φιλόσοφος, 4ος αι. π.Χ.
- Ἀθηναίων Πολιτεία *Ἀθην. Πολιτ.*
- Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν
- Περὶ ἀκουστῶν *Περὶ ἀκουστ.*
- Περὶ ἀναπνοῆς *Περὶ ἀναπν.*
- Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν *Περὶ ἀρετ. καὶ κακ.*
- Περὶ ἀναπνοῆς *Περὶ ἀναπν.*
- Ἀναλυτικὰ Πρότερα *Ἀναλυτ. Προτ. Α΄*
- Περὶ ἐνυπνίων *Περὶ ἐνυπν.*
- Ἐπιστολαί *Ἐπιστολ.*
- Περὶ ἑρμηνείας *Περὶ ἑρμην.*
- Περὶ ζῴων γενέσεως *Περὶ ζῴων γεν.*
- Ζῴων ἱστορίαι *Ζῴων ἱστ.*
- Περὶ ζῴων μορίων *Περὶ ζῴων μορ.*
- Περὶ πορείας ζῴων

- Ἠθικὰ Εὐδήμεια — *Ἠθ. Εὐδήμ.*
- Ἠθικὰ Μεγάλα — *Ἠθ. Μεγ.*
- Ἠθικὰ Νικομάχεια — *Ἠθ. Νικομ.*
- Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων — *Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ.*
- Κατηγορίαι — *Κατηγορ.*
- Περὶ κόσμου — *Περὶ κόσμ.*
- Μετεωρολογικά — *Μετεωρ.*
- Μετὰ τὰ Φυσικά — *Μετὰ τὰ Φυσ.*
- Μηχανικά — *Μηχαν.*
- Περὶ οὐρανοῦ — *Περὶ οὐραν.*
- Περὶ πνεύματος — *Περὶ πνεύμ.*
- Περὶ Ποιητικῆς — *Ποιητ.*
- Πολιτικά — *Πολιτ.*
- Προβλήματα — *Προβλ.*
- Τέχνη Ῥητορική — *Ῥητορ.*
- Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι — *Σοφιστ. ἔλεγχοι*
- Τοπικά — *Τοπ.*
- Φυσικά — *Φυσ.*
- Φυσιογνωμικά — *Φυσιογν.*
- Περὶ χρωμάτων — *Περὶ χρωμ.*
- Περὶ ψυχῆς — *Περὶ ψυχ.*
- Προτρεπτικός — *Προτρ.*
- Ἐπιτομὴ Φυσικῶν
- Περὶ ἀτόμων γραμμῶν — *Περὶ ἀτόμ. γραμμ.*

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ — Αριστοφ.
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.
- Ἀχαρνῆς — *Ἀχαρν.*
- Βάτραχοι — *Βάτρ.*
- Εἰρήνη — *Εἰρ.*
- Ἐκκλησιάζουσαι — *Ἐκκλησ.*
- Θεσμοφοριάζουσαι — *Θεσμοφ.*
- Ἱππῆς — *Ἱππ.*
- Λυσιστράτη — *Λυσιστρ.*
- Νεφέλαι — *Νεφέλ.*
- Ὄρνιθες — *Ὄρν.*
- Πλοῦτος — *Πλοῦτ.*
- Σφῆκες — *Σφῆκ.*

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ — Αριστοφ. Γραμμ.
γραμματικός, 3ος / 2ος αι. π.Χ.
- Συλλογὴ τῆς περὶ ζῴων ἱστορίας — *Περὶ ζῴων*

ΑΡΡΙΑΝΟΣ
ιστορικός, 2ος αι. μ.Χ.

ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ ΔΑΛΔΙΑΝΟΣ — Αρτεμιδ.
ονειροκρίτης, 2ος αι. μ.Χ.
- Ὀνειροκριτικά

ΑΡΧΙΛΟΧΟΣ — Αρχιλ.
λυρικός, 7ος αι. π.Χ.

ΑΡΧΥΤΑΣ ΤΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
μαθηματικός, 4ος αι. π.Χ.

ΑΣΙΟΣ
ελεγειακός, επικός, 7ος αι. π.Χ.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΑΜΑΣΕΙΑΣ — Αστερ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος / 5ος αι. μ.Χ.
- Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς — *Σχολ. Ψαλμ.*

ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος / 5ος αι. μ.Χ.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΗΣ
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΒΑΚΧΥΛΙΔΗΣ — Βακχυλ.
λυρικός, 5ος αι. π.Χ.
- Ὑπορχήματα — *Ὑπορχ.*

ΒΑΡΡΩΝ ΤΕΡΕΝΤΙΟΣ
γραμματικός, ιστορικός, 1ος αι. π.Χ.
- De lingua latina

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ — Βασιλ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Ὁμιλίαι εἰς τοὺς Ψαλμούς — *Ὁμιλ. Ψαλμ.*
- Ἐπιστολὴ Εὐσταθίῳ Φιλοσόφῳ — *Ἐπιστ. Εὐσταθ.*
- Ἀσκητικά — *Ἀσκητ.*
- Εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν — *Εἰς προφ. Ἠσαΐαν*
- Ἐξορκισμοὶ πρὸς τοὺς πάσχοντας ὑπὸ δαιμόνων καὶ ἑκάστην ἀσθένειαν — *Ἐξορκ.*
- Ἐπιστολὴ Πατροφίλῳ Ἐπισκόπῳ — *Ἐπιστ. Πατροφ.*
- Εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Μάμαντα — *Εἰς Μάμαντα*

ΒΑΤΡΑΧΟΜΥΟΜΑΧΙΑ
έπος, 4ος – 2ος αι. π.Χ.*

ΒΕΛΘΑΝΔΡΟΣ ΚΑΙ ΧΡΥΣΑΝΤΖΑ — Βέλθ.
μεσαιωνικό μυθιστόρημα, 15ος αι. μ.Χ.

ΒΙΑΣ Ο ΠΡΙΗΝΕΥΣ
ένας από τους επτά σοφούς, 6ος αι. π.Χ.

ΒΙΟΣ ΑΔΑΜ
απόκρυφο κείμενο, 1ος αι. π.Χ. – 1ος αι. μ.Χ.*

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ
ποιητής, 1ος αι. π.Χ.

ΓΑΛΗΝΟΣ — Γαλην.
ιατρός, 2ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων — *Περὶ ἀνατομ. ἐγχειρ.*

- Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις — *Ἱπποκρ. γλωσσ. ἐξήγ.*
- Θρασύβουλος — *Θρασύβ.*
- Περὶ αἰτιῶν συμπτωμάτων — *Περὶ αἰτ. συμπτωμ.*
- Περὶ τῆς ἐξ ἐνυπνίων διαγνώσεως — *Περὶ ἐξ ἐνυπν. διαγν.*
- Περὶ θεραπευτικῆς μεθόδου — *Περὶ θεραπ. μεθόδ.*
- Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς θηριακῆς βιβλίον — *Περὶ θηριακ.*
- Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων — *Περὶ Ἱπποκρ. Πλάτ.*
- Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἁπλῶν φαρμάκων — *Περὶ κράσ. φαρμ.*
- Περὶ κρισίμων ἡμερῶν — *Περὶ κρισ. ἡμερ.*
- Περὶ τῶν οὐχ ἑωραμένων Ἱπποκράτει ἐκπτώσεων — *Περὶ οὐχ ἑωραμ. Ἱπποκρ. ἐκπτώσ.*
- Περὶ τῶν πεπονθότων τόπων — *Περὶ πεπονθ. τόπων*
- Περὶ τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς δυνάμεων — *Περὶ τροφ. δυνάμ.*
- Πρὸς τοὺς περὶ τύπων γράψαντας ἢ περὶ περιόδων — *Περὶ τύπ.*
- Περὶ χρείας μορίων — *Περὶ χρείας μορ.*
- Ἱπποκράτους ἀφορισμοὶ καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτοὺς ὑπόμνημα — *Ὑπόμν. ἀφορ. Ἱπποκρ.*
- Εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν Ἱπποκράτους ὑπόμνημα τρίτον — *Ὑπόμν. Ἱπποκρ.*

ΓΕΜΙΝΟΣ — Γεμίν.
μαθηματικός, 1ος αι. π.Χ.

- Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ φαινόμενα — *Εἰσαγ. Φαινόμ.*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Σ)ΦΡΑΝΤΖΗΣ — Γεωργ. Σφραντζῆ
ιστορικός, 15ος αι. μ.Χ.

- Χρονογραφία

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΕΔΡΗΝΟΣ — Γεωργ. Κεδρ.
χρονογράφος, 11ος αι. μ.Χ.

- Σύνοψις ἱστοριῶν — *Σύνοψις ἱστορ.*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ — Γεωργ. μοναχ.
χρονογράφος, 9ος αι. μ.Χ.

- Χρονικὸν σύντομον ἐκ διαφόρων χρονογράφων τε καὶ ἐξηγητῶν συλλεγὲν καὶ συντεθέν — *Χρον.*
- Χρονικὴ Ἱστορία — *Χρονικ.*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ — Γεωργ. Συγκέλλ.
χρονογράφος, 8ος / 9ος αι. μ.Χ.

- Ἐκλογὴ Χρονογραφίας — *Ἐκλ. Χρονογρ.*

ΓΟΡΓΙΑΣ — Γοργ.
σοφιστής, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ — Γρηγ. Ναζιανζ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.

- Περὶ βίου
- Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας — *Περὶ εὐταξ.*
- Ἔργα περὶ ἑαυτοῦ
- Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα παρόντος Βασιλείου — *Ἐπιτάφ. εἰς πατέρα*
- Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα — *Εἰς ἅγιον βάπτ.*
- Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας ἐπιτάφιος — *Εἰς τὸν Μέγα Βασίλ.*
- Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον — *Εἰς ἑαυτοῦ βίον*
- Ἐπιστολαί — *Ἐπιστ.*
- Ἀλφαβητικὸς Παραινετικὸς Λόγος — *Παραινετ.*
- Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος
- Πρὸς Κληδόνιον

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ — Γρηγ. Θαυμ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 3ος αι. μ.Χ.

- Ἐπιστολὴ κανονικὴ περὶ τῶν ἐν τῇ καταδρομῇ τῶν βαρβάρων εἰδωλόθυτα φαγόντων ἢ καὶ ἕτερά τινα πλημμελησάντων — *Ἐπιστ.*

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ — Γρηγ. Νύσσ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.

- Λόγος εἰς τὸ Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ — *Εἰς μακαρισμ.*
- Κατὰ Εὐνομίου — *Κατὰ Εὐνομ.*
- Ἐπιτάφιος εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας — *Εἰς Μελέτ. Ἀντιοχ.*
- Ἐξήγησις τοῦ ᾄσματος τῶν ᾀσμάτων — *Ἐξήγ. ᾄσμ.*
- Λόγος Κατηχητικός — *Λόγ. Κατηχ.*
- Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ — *Βίος Γρηγ. Θαυμ.*
- Ἐπιστολαί — *Ἐπιστ.*
- Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ψαλμῶν — *Ἐπιγρ. Ψαλμ.*
- Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ὅσιον πατέρα ἡμῶν Ἐφραίμ — *Εἰς ὅσιον Ἐφρ.*
- Εἰς τὸν ἐκκλησιαστήν — *Εἰς Ἐκκλησ.*

ΔΑΒΙΔ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ — Δαβὶδ Φιλοσ.
φιλόσοφος, 6ος αι. μ.Χ.

- Τὰ προλεγόμενα τῆς Πορφυρίου εἰσαγωγῆς ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ θεόφρονος φιλοσόφου — *Προλεγ. Πορφυρ.*

ΔΑΪΜΑΧΟΣ
ιστορικός, 3ος αι. π.Χ.

ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ — Δαμασκ.
φιλόσοφος, 5ος / 6ος αι. μ.Χ.

- Περὶ πρώτων ἀρχῶν — *Περὶ ἀρχῶν*
- Εἰς τὸν Φαίδωνα

ΔΕΙΝΑΡΧΟΣ — Δεινάρχ.

ρήτορας, 4ος / 3ος αι. π.Χ.
- Κατὰ Δημοσθένους — *Κατὰ Δημοσθ.*

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΑΛΗΡΕΥΣ — Δημ. Φαλη.
ιστορικός, 4ος αι. π.Χ.
- Περὶ εὐγλωττίας — *Περὶ εὐγλωττ.*

ΔΗΜΟΔΟΚΟΣ
λυρικός, 6ος αι. π.Χ. (;)

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ — Δημοκρ.
φιλόσοφος, 5ος αι. π.Χ.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ — Δημοσθ.
ρήτορας, 4ος αι. π.Χ.
- Περὶ τῆς παραπρεσβείας — *Περὶ παραπρεσβ.*
- Ἐπιστολαί — *Ἐπιστ.*
- Ἐρωτικός — *Ἐρωτ.*
- Περὶ τῆς ἀτελείας πρὸς Λεπτίνην — *Πρὸς Λεπτίν.*
- Κατ' Ἀνδροτίωνος παρανόμων — *Κατὰ Ἀνδροτ.*
- Κατ' Ἀριστογείτονος Α´ — *Κατὰ Ἀριστογ.*
- Κατ' Ἀριστοκράτους — *Κατὰ Ἀριστοκρ.*
- Ἔφεσις πρὸς Εὐβουλίδην — *Κατὰ Εὐβουλ.*
- Πρὸς Καλλικλέα περὶ χωρίου βλάβης — *Κατὰ Καλλικλ.*
- Πρὸς Λεωχάρη περὶ τοῦ Ἀρχιάδου κλήρου — *Κατὰ Λεωχ.*
- Κατὰ Μειδίου: Περὶ τοῦ κονδύλου — *Κατὰ Μειδ.*
- Πρὸς Νικόστρατον περὶ ἀνδραπόδων ἀπογραφῆς — *Κατὰ Νικοστρ.*
- Πρὸς Ὀνήτορα ἐξούλης Α — *Κατὰ Ὀνήτορος*
- Κατὰ Τιμοκράτους — *Κατὰ Τιμοκρ.*
- Πρὸς Φορμίωνα ὑπὲρ τοῦ δανείου — *Πρὸς Φορμ.*
- Ὀλυνθιακὸς Α´ — *Ὀλυνθ. Α´*
- Φιλιππικός — *Φιλιππ. Α´*
- Περὶ Ἀλοννήσου — *Περὶ Ἀλονν.*
- Περὶ τοῦ στεφάνου — *Περὶ στεφ.*
- Περὶ τῶν συμμοριῶν
- Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ — *Περὶ Χερρον.*
- Προοίμια — *Προοίμ.*
- Πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φιλίππου — *Φίλιππ.*

ΔΙΑΤΑΓΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ — Διαταγ. Ἀποστ.
4ος αι. μ.Χ.
- Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος — *Διαταγ. Ἀποστ.*

ΔΙΓΕΝΗΣ ΑΚΡΙΤΗΣ (Ἔπος τοῦ **Διγενῆ Ἀκρίτη**) — Διγεν. Ακρ.
11ος / 12ος αι. μ.Χ.

ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ — Διοδ. Σικελ.
ιστορικός, 1ος αι. π.Χ.
- Βιβλιοθήκη Ἱστορική — *Βιβλ. Ἱστορ.*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ — Διον. Αλικαρν.
ιστορικός, 1ος αι. π.Χ. / 1ος αι. μ.Χ.
- Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία — *Ρωμ. ἀρχ.*
- Περὶ μιμήσεως — *Περὶ μιμήσ.*
- Ἀττικὰ ὀνόματα — *Ἀττ. ὀνόμ.*
- Τέχνη περὶ τῶν πανηγυρικῶν — *Τέχν. περὶ τῶν πανηγ.*
- Περὶ Θουκυδίδου — *Περὶ Θουκ.*
- Διονύσιος Ἀμμαίῳ τῷ φιλτάτῳ πλεῖστα χαίρειν — *Ἐπιστ. Ἀμμαίῳ*
- Ἰσαῖος Ἀθηναῖος — *Περὶ Ἰσαίου*
- Ἰσοκράτης Ἀθηναῖος — *Ἰσοκρ.*
- Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων — *Περὶ συνθ. ὀνομ.*
- Περὶ τῶν Θουκυδίδου ἰδιωμάτων — *Περὶ Θουκ. ἰδιωμ.*
- Ἐπιστολὴ πρὸς Πομπήιον — *Ἐπιστ. πρὸς Πομπ.*
- Λυσίας Συρακούσιος πατρόθεν — *Λυσ.*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ — Διον. Αρεοπ.
- Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας — *Περὶ οὐραν. ἱερ.*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΘΡΑΞ — Διον. Θρακ.
γραμματικός, 2ος αι. π.Χ.
- Τέχνη Γραμματική — *Τέχνη Γραμμ.*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΩΜΙΚΟΣ — Διον. Κωμ.
κωμικός, 4ος αι. π.Χ.

ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗΣ ΠΕΔΑΝΙΟΣ — Διοσκ.
ιατρός, 1ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ὕλης ἰατρικῆς — *Περὶ ὕλης ἰατρ.*

ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ
μαθηματικός, 3ος αι. μ.Χ.

ΔΙΩΝ ΚΑΣΣΙΟΣ — Δίων. Κασσ.
ιστορικός, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
- Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία — *Ῥωμ. Ἱστ.*

ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ — Δίων. Χρυσοστ.
ρήτορας, φιλόσοφος, 1ος αι. μ.Χ.
- Περὶ Βασιλείας — *Περὶ Βασιλ.*

ΔΟΥΚΑΣ
χρονογράφος, 15ος αι. μ.Χ.

ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ — Ειρην.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 2ος αι. μ.Χ.
- Κατὰ αἱρέσεων

ΕΚΑΤΑΙΟΣ ΜΙΛΗΣΙΟΣ
ιστορικός, 6ος αι. π.Χ.

ΕΚΑΤΑΙΟΣ ΑΒΔΗΡΙΤΗΣ
ιστορικός, 4ος αι. π.Χ.

ΕΛΛΑΝΙΚΟΣ — Ελλανίκ.
ιστορικός, 5ος αι. π.Χ.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ Εμπεδ.
φιλόσοφος, 5ος αι. π.Χ.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ Επικούρ.
φιλόσοφος, 4ος / 3ος αι. π.Χ.

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ Επικτ.
φιλόσοφος, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.
- Διατριβαί *Διατρ.*

ΕΠΙΜΕΝΙΔΗΣ
φιλόσοφος, 6ος αι. π.Χ.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΚΥΠΡΟΥ Επιφαν.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Πανάριον (Κατὰ Αἱρέσεων) *Κατὰ αἱρέσ.*
- Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων *Λειτουργ. προηγιασμ.*
- Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν

ΕΠΙΧΑΡΜΟΣ
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΕΡΑΣΙΣΤΡΑΤΟΣ
ιατρός, 3ος αι. π.Χ.

ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Ερατοσθ.
φιλόλογος, αστρονόμος, 3ος π.Χ.
- Αστροθεσίαι ζῳδίων (ἢ Καταστερισμοί) *Ἀστροθεσ.*

ΕΡΜΕΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ Ερμ. Αλεξ.
φιλόλογος, 5ος αι. μ.Χ.
- Σχόλια εἰς τὸν Πλάτωνος Φαῖδρον *Σχόλ. Πλάτ. Φαῖδρ.*

ΕΡΜΙΠΠΟΣ Ερμίππ.
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ Ερμογ.
ρήτορας, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ἰδεῶν λόγου
- Περὶ μεθόδου δεινότητος *Περὶ μεθόδ. δεινότ.*

ΕΡΩΤΙΑΝΟΣ Ερωτιαν.
γραμματικός, 1ος αι. μ.Χ.
- Ἱπποκράτους Λέξεις *Ἱπποκρ. λέξ.*

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ
(απόκρυφο κείμενο), 3ος αι. μ.Χ.

ΕΥΒΟΥΛΟΣ
κωμικός, 4ος αι. π.Χ.

ΕΥΔΗΜΟΣ Ευδήμ.
ρήτορας, 2ος – 4ος αι. μ.Χ.*
- Περὶ λέξεων ῥητορικῶν *Περὶ λέξ. ῥητορ.*

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ Ευκλείδ.
μαθηματικός, 4ος αι. / 3ος αι. π.Χ.
- Φαινόμενα
- Στοιχεῖα γεωμετρίας *Στοιχ. γεωμ.*
- Ὀπτικά *Ὀπτικ.*

ΕΥΜΗΛΟΣ
επικός, 8ος αι. π.Χ.

ΕΥΝΑΠΙΟΣ Ευναπ.
σοφιστής, 4ος / 5ος αι. μ.Χ.
- Βίοι Σοφιστῶν *Βίοι Σοφιστ.*

ΕΥΠΟΛΙΣ Ευπόλ.
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ Ευριπ.
τραγικός, 5ος αι. π.Χ.
- Ἄλκηστις *Ἄλκ.*
- Ἀνδρομάχη *Ἀνδρομ.*
- Βάκχαι *Βάκχ.*
- Ἑκάβη
- Ἑλένη
- Ἠλέκτρα *Ἠλ.*
- Ἡρακλεῖδαι *Ἡρακλ.*
- Ἱκέτιδες *Ἱκέτ.*
- Ἱππόλυτος *Ἱππόλ.*
- Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι *Ἰφιγ. Αὐλ.*
- Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις *Ἰφιγ. Ταύρ.*
- Ἴων
- Κύκλωψ *Κύκλ.*
- Μήδεια *Μήδ.*
- Ὀρέστης *Ὀρέστ.*
- Ῥῆσος *Ῥῆσ.*
- Τρῳάδες *Τρῳάδ.*
- Φοίνισσαι *Φοίν.*

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΠΑΜΦΙΛΟΥ Ευσεβ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία *Ἐκκλ. Ἱστ.*
- Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν προφητῶν *Ἐκλογ. προφητ.*
- Εὐαγγελικὴ Ἀπόδειξις *Εὐαγγ. Ἀπόδ.*
- Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή
- Πρὸς Μαρίνον περὶ τῶν ἐν εὐαγγελίοις ζητημάτων καὶ λύσεων *Προς Μαρίν.*
- Σχόλια εἰς τὸν Ἠσαΐα *Σχολ. Ἠσαΐου*
- Σχόλια εἰς τοὺς Ψαλμούς *Σχολ. Ψαλμ.*
- Ἐκκλησιαστικὴ Θεολογία *Ἐκκλ. Θεολ.*

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Ευσταθ. Θεσσ.
φιλόλογος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 12ος αι. μ.Χ.
- Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα *Σχόλ. Ἰλ.*

- Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ὀδύσσειαν — *Σχόλ. Ὀδ.*
- Παρεκβολαὶ εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητήν — *Σχόλ.*
- Ἅλωσις Θεσσαλονίκης — *Ἅλωσ. Θεσσ.*

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ — Ευστρατ.

- Ὑπόμνημα εἰς τὸ δεύτερον τῶν δευτέρων Ἀναλυτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους — *Σχόλ.*

ΕΥΤΕΧΝΙΟΣ — Ευτεχν.
σοφιστής, 3ος – 10ος αι. μ.Χ.*

- Παράφρασις εἰς τὰ τοῦ Ὀππιανοῦ κυνηγετικά — *Παράφρ.*

ΕΦΡΑΙΜ ΣΥΡΟΣ — Εφρ. Σύρ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.

- Πρὸς ἀρχαρίους ἀσκητάς
- Λόγος παραινετικός — *Παραιν. λόγ.*
- Κεφαλαὶ ἑκατόν — *Κεφαλ.*
- Περὶ ἀρετῆς
- Κατὰ μίμησιν τῶν Παροιμιῶν — *Κατὰ μίμ. Παροιμ.*
- Λόγος κατὰ αἱρετικῶν — *Λόγ. κατὰ αἱρετ.*
- Λόγος περὶ τοῦ Κάιν καὶ τοῦ Ἄβελ τῆς ἀναιρέσεως — *Λόγ. Κάιν*
- Εὐχαὶ τῆς Θεοτόκου — *Εὐχ. Θεοτ.*

ΖΗΝΟΔΩΡΟΣ — Ζηνοδ.
γραμματικός, 3ος αι. π.Χ.

- Περὶ συνηθείας — *Περὶ συνηθ.*

ΖΗΝΩΝ ΚΙΤΙΕΥΣ — Ζήν.
φιλόσοφος, 4ος / 3ος αι. π.Χ.

ΖΩΝΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
γραμματικός, χρονογράφος, 11ος / 12ος αι. μ.Χ.

- Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν — *Ἐπιτομ.*

ΖΩΣΙΜΟΣ ΑΛΧΗΜΙΣΤΗΣ — Ζωσίμ.
αλχημιστής, 3ος / 4ος αι. μ.Χ.

- Περὶ οἰκονομίας τοῦ τῆς Μαγνησίας σώματος — *Περὶ οἰκον.*

ΗΛΙΟΔΩΡΟΣ ΑΛΧΗΜΙΣΤΗΣ — Ηλιοδ.
ποιητής, 4ος αι. μ.Χ. (;)

- Ἡλιοδώρου φιλοσόφου πρὸς Θεοδόσιον τὸν μέγαν βασιλέα περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων μυστικῆς τέχνης — *Πρὸς Θεοδόσ.*

ΗΛΙΟΔΩΡΟΣ ΕΜΕΣΗΝΟΣ — Ηλιοδ. Εμεσ.
μυθιστοριογράφος, 3ος / 4ος αι. μ.Χ.

- Αἰθιοπικά — *Αἰθιοπ.*

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ
γραμματικός, 1ος αι. μ.Χ.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ — Ηρακλ.
φιλόσοφος, 6ος / 5ος αι. π.Χ.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΠΑΡΑΔΟΞΟΓΡΑΦΟΣ
4ος αι. π.Χ. (;)

- Ἀνασκευὴ ἢ θεραπεία μύθων τῶν παρὰ φύσιν παραδεδομένων — *Ἀνασκ. μύθ.*

ΗΡΟΔΟΤΟΣ — Ηροδ.
ιστορικός, 5ος αι. π.Χ.

- Ἱστορίαι — *Ἱστ.*

ΗΡΩΔΙΑΝΟΣ — Ηρωδ.
ιστορικός, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.

- Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστοριῶν βιβλία η´ — *Μάρκ.*

ΗΡΩΔΙΑΝΟΣ ΑΙΛΙΟΣ — Ηρωδιαν.
γραμματικός, 2ος αι. μ.Χ.

- Περὶ καθολικῆς προσῳδίας — *Περὶ καθολ. προσῳδ.*
- Περὶ ὀρθογραφίας — *Περὶ ὀρθογρ.*
- Ἐπιμερισμοί — *Ἐπιμερ.*
- Περὶ τόνου τῶν συντιθεμένων ὀνομάτων
- Περὶ παθῶν
- Περὶ σολοικισμοῦ καὶ βαρβαρισμοῦ — *Περὶ σολοικ. βαρβαρ.*
- Περὶ τόνου τῆς ἑνικῆς γενικῆς
- Παρεκβολαὶ τοῦ μεγάλου ῥήματος — *Παρεκβολ.*

ΗΡΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ — Ἥρων.
μηχανικός, 1ος αι. π.Χ. / 1ος αι. μ.Χ.

- Γεωμετρικά — *Γεωμετρ.*
- Πνευματικά — *Πνευμ.*
- Ὁρισμοί — *Ὁρ.*
- Περὶ Μέτρων — *Μέτρ.*
- Βελοποιικά — *Βελοπ.*

ΗΣΙΟΔΟΣ — Ησιόδ.
επικός, 8ος αι. π.Χ.

- Ἔργα καὶ ἡμέραι — *Ἔργα καὶ ἡμ.*
- Θεογονία — *Θεογ.*
- Ἀσπὶς Ἡρακλέους — *Ἀσπίς*

ΗΣΥΧΙΟΣ — Ησυχ.
λεξικογράφος, 5ος αι. μ.Χ.

- Λεξικόν — *Λεξ.*

ΗΦΑΙΣΤΙΩΝ — Ηφαιστ.
γραμματικός, 2ος αι. μ.Χ.

- Ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων — *Ἐγχειρ. περὶ μέτρ.*

ΘΑΛΗΣ Ο ΜΙΛΗΣΙΟΣ — Θαλ. Μιλησ.
ένας από τους επτά σοφούς, 6ος αι. π.Χ.

ΘΕΜΙΣΤΙΟΣ — Θεμιστ.

ρήτορας, 4ος αι. μ.Χ.

ΘΕΟΓΝΙΣ Θεόγν.
ελεγειακός ποιητής, 6ος αι. π.Χ.
- Ἐλεγεῖαι *Ἐλεγ.*

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ Θεοδοσ.
γραμματικός, 4ος / 5ος αι. μ.Χ. (;)
- Περὶ γραμματικῆς *Περὶ γραμμ.*

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ Θεοδωρήτ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος / 5ος αι. μ.Χ.
- Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἱερεμίαν *Ἑρμην. Ἱερεμ.*
- Εἰς τὰ ζητούμενα τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων *Ζητούμ. Παραλειπ.*
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία *Ἐκκλ. Ἱστ.*
- Ἑρμηνεία τῆς Προφητείας τοῦ Θείου Ἱερεμίου *Ἑρμην. προφ. Ἱερεμ.*
- Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν *Σχόλ. Ἠσαΐου*
- Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ὡσηέ *Ὑπόμν.*

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ Θεοδ. Στουδ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 8ος / 9ος αι. μ.Χ.
- Ἐκ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ἐπιστολῶν ἐκλογῆς πρώτης καὶ δευτέρας εξορίας *Ἐπιστ.*

ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ Θεοκρ.
ποιητής, 3ος αι. π.Χ.
- Εἰδύλλια *Εἰδύλ.*

ΘΕΟΠΟΜΠΟΣ Θεοπόμπ.
ιστορικός, 4ος αι. π.Χ.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ Θεοφάν.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 9ος αι. μ.Χ.
- Χρονογραφία *Χρονογρ.*

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ Θεοφρ.
φιλόσοφος, 4ος αι. π.Χ.
- Περὶ φυτῶν αἰτιῶν *Περὶ φυτ. αἰτ.*
- Χαρακτῆρες *Χαρακτ.*
- Περὶ εὐσεβείας *Περὶ εὐσεβ.*
- Περὶ αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν

ΘΕΣΠΙΣ Θέσπ.
τραγικός, 6ος αι. π.Χ.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Θουκ.
ιστορικός, 5ος αι. π.Χ.
- Ἱστορίαι *Ἱστ.*

ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ Ιαμβλ.
φιλόσοφος, 3ος /4ος αι. μ.Χ.

ΙΒΥΚΟΣ
λυρικός, 6ος αι. π.Χ.

ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ
(ο Θεοφόρος) Ιγνατ. Αντιοχ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 1ος αι. μ.Χ.
- Ἐπιστολαί *Ἐπιστ.*

ΙΕΡΟΦΙΛΟΣ Ιεροφίλ.
φιλόσοφος, 4ος – 6ος αι. μ.Χ.*
- Περὶ τροφῶν κύκλος *Περὶ τροφ.*

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Vulgata Latina (Βουλγάτα)
- Vita Sancti Hilarionis (Βίος Ἁγίου Ἱλαρίωνος)

ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Σχόλιο εἰς τὸν Ἰώβ

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Ιουστιν.
αυτοκράτορας, 6ος αι. μ.Χ.
- Νεαραί
- Ἐπιστολή *Ἐπιστ.*
- Περὶ Θεοδώρου τοῦ Μομψουεστίας *Ἐπιστ. Θεοδ. Μομψουεστ.*
- Ἔδικτον

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΣ Ιουστ.
απολογητής, 2ος αι. μ.Χ.
- Ἀπολογία
- Πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον Διάλογος *Πρὸς Τρύφ. Ἰουδ.*

ΙΠΠΑΡΧΟΣ Ιππάρχ.
αστρονόμος, 2ος αι. π.Χ.

ΙΠΠΙΑΣ Ιππ.
σοφιστής, 5ος αι. π.Χ.

ΙΠΠΙΑΤΡΙΚΑ Ιππιατρ.
(συμπίλημα), 9ος αι. μ.Χ.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ Ιπποκρ.
ιατρός, 5ος αι. π.Χ.
- Ἐπιδημίαι *Ἐπιδημ.*
- Ἐπιστολαί *Ἐπιστ.*
- Κωακαὶ προγνώσιες *Κωακ. προγν.*
- Περὶ ἀρχαίης ἰητρικῆς *Περὶ ἀρχ. Ἰητρ.*
- Περὶ Γυναικείης φύσιος *Περὶ Γυν. φύσ.*
- Περὶ ἐπικυήσιος *Περὶ ἐπικυήσ.*
- Περὶ τροφῆς *Περὶ τροφ.*
- Περὶ φύσιος ἀνθρώπου *Περὶ φύσ. ἀνθρ.*
- Ἀφορισμοί *Ἀφορ.*

- Γυναικεῖα — *Γυναικ.*
- Περὶ ὀκταμήνου — *Περὶ ὀκταμ.*
- Κατ' ἰητρεῖον — *Κατ' ἰητρ.*
- Μοχλικόν — *Μοχλ.*
- Παραγγελίαι — *Παραγγ.*
- Περὶ ἀγμῶν — *Περὶ ἀγμ.*
- Περὶ ἀδένων — *Περὶ ἀδέν.*
- Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων — *Περὶ ἀέρ.*
- Περὶ ἄρθρων ἐμβολῆς — *Περὶ ἄρθρ.*
- Περὶ γονῆς — *Περὶ γον.*
- Περὶ διαίτης — *Περὶ διαίτ.*
- Περὶ διαίτης ὀξέων — *Περὶ διαίτ. ὀξέων*
- Περὶ τῶν ἐντός παθῶν — *Περὶ ἐντὸς παθ.*
- Περὶ εὐσχημοσύνης — *Περὶ εὐσχημ.*
- Περὶ ἱερῆς νούσου — *Περὶ ἱερ. νούσου*
- Περὶ ἰητροῦ — *Περὶ ἰητρ.*
- Περὶ νούσων — *Περὶ νούσ.*
- Περὶ ὀδοντοφυΐης — *Περὶ ὀδοντ.*
- Περὶ παθῶν — *Περὶ παθ.*
- Περὶ σαρκῶν
- Περὶ Τέχνης — *Περὶ Τέχν.*
- Περὶ τόπων τῶν κατὰ ἄνθρωπον — *Περὶ τόπ.*
- Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τρωμάτων — *Περὶ τῶν ἐν κεφ. τρωμ.*
- Περὶ ὑγρῶν χρήσιος — *Περὶ ὑγρῶν*
- Περὶ φυσῶν — *Περὶ φυσ.*
- Προγνωστικόν — *Προγνωστ.*
- Προρρητικόν — *Προρρητ.*

ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ — Ἱππολ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 3ος αι. μ.Χ.

- Περὶ εὐλογιῶν τοῦ Ἰακὼβ λόγοι — *Περὶ εὐλογ.*
- Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος — *Κατὰ αἱρέσ.*
- Εἰς τὸν Δανιήλ — *Σχόλ. Δανιήλ*

ΙΠΠΩΝΑΞ — Ἱππών.
λυρικός ποιητής, 6ος αι. π.Χ.

ΙΣΑΙΟΣ
ρήτορας, 4ος αι. π.Χ.

- Περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου — *Κίρων.*
- Περὶ τοῦ Ἀγνίου κλήρου — *Περὶ Ἀγν. κλήρ.*
- Περὶ τοῦ Ἀριστάρχου κλήρου — *Περὶ Ἀριστ.*
- Περὶ τοῦ Δικαιογένους κλήρου — *Δικαιογ.*
- Περὶ τοῦ Κλεωνύμου κλήρου — *Κλεων.*
- Περὶ τοῦ Μενεκλέους κλήρου — *Μενεκλ.*
- Περὶ τοῦ Νικοστράτου κλήρου — *Νικοστρ.*
- Περὶ τοῦ Φιλοκτήμονος κλήρου — *Φιλοκτήμ.*

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ — Ἰσοκρ.
ρήτορας, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

- Πρὸς Δημόνικον — *Πρὸς Δημόν.*
- Πρὸς Νικοκλέα — *Πρὸς Νικοκλ.*
- Νικόκλης ἢ Κύπριοι — *Νικοκλ.*
- Πανηγυρικός — *Πανηγυρ.*
- Φίλιππος — *Φιλιππ.*
- Ἀρχίδαμος — *Ἀρχίδ.*
- Ἀρεοπαγιτικός — *Ἀρεοπαγ.*
- Περὶ εἰρήνης — *Περὶ εἰρ.*
- Εὐαγόρας — *Εὐαγ.*
- Βούσιρις — *Βούσιρ.*
- Παναθηναϊκός — *Παναθ.*
- Κατὰ τῶν σοφιστῶν — *Κατὰ σοφιστ.*
- Πλαταϊκός — *Πλαταϊκ.*
- Περὶ ἀντιδόσεως — *Περὶ Ἀντιδ.*
- Περὶ τοῦ ζεύγους — *Περὶ ζεύγ.*
- Τραπεζιτικός
- Παραγραφὴ πρὸς Καλλίμαχον — *Παραγρ. Καλλίμ.*
- Αἰγινητικός — *Αἰγινητ.*
- Κατὰ Λοχίτου — *Κατὰ Λοχίτ.*
- Πρὸς Εὐθύνουν ἀμάρτυρος — *Πρὸς Εὐθύν.*
- Ἐπιστολὴ τοῖς Μυτιληναίων ἄρχουσιν — *Ἐπιστ. Μυτιλ. ἄρχ.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΛΗΝΟΣ — Ἰωάνν. Γαλην.
φιλόλογος, 12ος αι. μ.Χ.

- Ἀλληγορίαι εἰς τὴν Ἡσιόδου Θεογονίαν — *Ἀλληγορ.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ — Ἰωάνν. Δαμασκ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 8ος αι. μ.Χ.

- Κατὰ Μανιχαίων — *Κατὰ Μανιχ.*
- Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως — *Ἔκδοσ. πίστ.*
- Περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου — *Περὶ τρισαγ. ὕμνου*
- Περὶ αἱρέσεων — *Περὶ αἱρέσ.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ — Ἰωάνν. Καντακουζ.
ιστορικός, 14ος αι. μ.Χ.

- Ἱστορίαι — *Ἱστ.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΝΝΑΜΟΣ — Ἰωάνν. Κινν.
ιστορικός, 12ος / 13ος αι. μ.Χ.

- Ἐπιτομὴ τῶν κατορθωμάτων τῷ μακαρίτῃ βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Κομνηνῷ — *Ἐπιτομή*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΛΥΔΟΣ — Ἰωάνν. Λυδ.
ιστορικός, 6ος αι. μ.Χ.

- Περὶ μηνῶν

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΛΑΛΑΣ — Ἰωάνν. Μαλάλα
ιστορικός, 6ος αι. μ.Χ.

- Χρονογραφία — *Χρονογρ.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΚΕΛΟΣ — Ἰωάνν. Σικελ.
ρήτορας, 11ος αι. μ.Χ.

- Σχόλια εἰς τὸ Ἑρμογένους «Περὶ Ἰδεῶν» — *Σχολ. Ἑρμογ.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ — Ιωάνν. Χρυσοστ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.

- Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίῳ Ἐπισκόπῳ Ρώμης — *Ὁμιλ. 52*
- Διὰ τὰς πορνείας
- Ἐπιτίμια — *Ἐπιτίμ.*
- Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον — *Εἰς Λάζαρ.*
- Κατὰ Ἰουδαίων — *Κατὰ Ἰουδ.*
- Λόγος ἐξηγητικὸς εἰς τὸν Ἠσαΐαν — *Λόγ. ἐξηγητ. Ἠσαΐαν*
- Λόγος παραινετικὸς πρὸς Σταγείριον ἀσκητὴν δαιμονῶντα — *Λόγ. παραινετ. ἀσκητ.*
- Λόγος εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν καὶ κατὰ Ἑλλήνων — *Λόγος εἰς Βαβ.*
- Λόγος εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον — *Λόγος Πέτρ.*
- Περὶ ἀγάπης — *Περὶ ἀγάπ.*
- Περὶ ἱερωσύνης — *Περὶ ἱερωσ.*
- Περὶ ἁμαρτίας — *Περὶ ἁμαρτ.*
- Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν — *Περὶ νεκρ. ἀναστ.*
- Περὶ Ἄννης
- Ὑπόμνημα εἰς τὴν Β΄ Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολήν — *Ὑπόμν. εἰς Β΄ Θεσσαλ.*
- Ὑπόμνημα εἰς τὴν Πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολήν — *Ὑπόμν. ἐπιστ. Ἐφεσ.*
- Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς — *Ἑρμην. Ψαλμ.*
- Ὑπόμνημα εἰς τὴν Α΄ Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολήν — *Σχόλ. Α΄ Κορινθ.*
- Εἰς ἀνδριάντας, Ὁμιλία γ΄ — *Ὁμιλ. 49*
- Εἰς τὴν Περικοπὴν τοῦ Ἀποστόλου· «Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην» — *Ὁμιλ. 51*
- Εἰς τὴν Γένεσιν — *Ὁμιλ. 53*
- Εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου καὶ κατὰ Ἀρείου δυσσεβοῦς — *Ὁμιλ. 62*
- Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν — *Ὁμιλ. 63*
- Ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Ἀναστασίας — *Ὁμιλ. Ζ*
- Ὑπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον — *Ὁμιλ. Κατὰ Ματθ.*
- Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον — *Φιλογόν.*
- Ὑπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην — *Ὁμιλ. Κατὰ Ἰωάνν.*

ΙΩΝ
φιλόσοφος, ποιητής, 5ος αι. π.Χ.

ΙΩΣΗΠΟΣ ΦΛΑΒΙΟΣ — Φλαβ. Ιωσήπ.
ιστορικός, 1ος αι. μ.Χ.

- Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πολέμου — *Περὶ Ἰουδ. Πολέμ.*
- Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία — *Ἰουδ. Ἀρχ.*
- Κατ᾽ Ἀπίωνος

ΙΩΣΗΦ ΓΕΝΕΣΙΟΣ — Ιωσ. Γενεσ.
ιστορικός, 10ος αι. μ.Χ.

- Βασιλειῶν Α΄ — *Βασιλ.*

ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ — Κ.Δ.

- Κατὰ Ματθαῖον — *Ματθ.*
- Κατὰ Μάρκον — *Μάρκ.*
- Κατὰ Λουκᾶν — *Λουκ.*
- Κατὰ Ἰωάννην — *Ἰωάνν.*
- Πράξεις τῶν Ἀποστόλων — *Πράξ.*
- Πρὸς Ῥωμαίους — *Ρωμ.*
- Πρὸς Κορινθίους Α΄ — *Α΄ Κορινθ.*
- Πρὸς Κορινθίους Β΄ — *Β΄ Κορινθ.*
- Πρὸς Γαλάτας — *Γαλ.*
- Πρὸς Ἐφεσίους — *Εφεσ.*
- Πρὸς Φιλιππησίους — *Φιλιππ.*
- Πρὸς Κολοσσαεῖς — *Κολοσσ.*
- Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄ — *Α΄ Θεσσ.*
- Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β΄ — *Β΄ Θεσσ.*
- Πρὸς Τιμόθεον Α΄ — *Α΄ Τιμόθ.*
- Πρὸς Τιμόθεον Β΄ — *Β΄ Τιμόθ.*
- Πρὸς Τίτον — *Τίτ.*
- Πρὸς Φιλήμονα — *Φιλήμ.*
- Πρὸς Ἑβραίους — *Εβρ.*
- Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Ἰακώβου — *Ιακώβ.*
- Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Πέτρου Α΄ — *Α΄ Πέτρ.*
- Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Πέτρου Β΄ — *Β΄ Πέτρ.*
- Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Α΄ — *Α΄ Ιωάνν.*
- Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Ἰούδα — *Ιούδ.*
- Ἀποκάλυψις Ἰωάννου — *Αποκ.*

ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ — Καλλιμ.
ποιητής, λόγιος, 3ος αι. π.Χ.

- Εἰς Ἀπόλλωνα — *Εἰς Ἀπόλλ.*
- Ἐπιγράμματα — *Ἐπιγρ.*

ΚΑΛΛΙΝΟΣ
ελεγειακός ποιητής, 7ος αι. π.Χ.

ΚΕΡΚΙΔΑΣ — Κερκίδ.
ιαμβογράφος, 3ος αι. π.Χ.

ΚΙΚΕΡΩΝ — Κικέρ.
ρήτορας, φιλόσοφος, 1ος αι. π.Χ.

ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΑΙΛΙΑΝΟΣ — Κλαυδ. Αιλ.
ρήτορας, λόγιος, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.

- Ποικίλη Ἱστορία — *Ποικίλη Ἱστ.*

ΚΛΕΟΜΗΔΗΣ — Κλεομήδ.
αστρονόμος, 2ος αι. μ.Χ.

- Κυκλικὴ θεωρία μετεώρων — *Κυκλ. θεωρ.*

ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ Κλήμ. Αλεξ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
- Κλήμεντος τῶν Πέτρου ἐπιδημιῶν κηρυγμάτων ἐπιτομή *Ὁμιλ.*
- Παιδαγωγός *Παιδαγ.*
- Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας *Προτρ.*
- Στρωματεῖς *Στρωμ.*
- Ἐκ τῶν Θεοδότου καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαί *Θεοδότ. ἐπιτομ.*

ΚΛΗΜΗΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ (πάπας Ρώμης) Κλήμ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.
- Ἐπιστολαὶ Περὶ Παρθενίας *Ἐπιστ.*
- Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους Α΄ *Α΄ Κορινθ.*
- Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους Β΄ *Β΄ Κορινθ.*

ΚΟΣΜΑΣ ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΗΣ Κοσμά Ινδικ.
περιηγητής, 6ος αι. μ.Χ.
- Χριστιανικὴ Τοπογραφία

ΚΡΑΤΙΝΟΣ Κρατίν.
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΚΡΙΤΙΑΣ Κριτ.
φιλόσοφος, τραγικός, ελεγειακός, 5ος αι. π.Χ.

ΚΤΗΣΙΑΣ Κτησ.
ιστορικός, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

ΚΥΠΡΙΑ ΕΠΗ Κύπρ.
8ος / 7ος αι. π.Χ.

ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΕΡΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ Κυπρ. ερωτ. ποιήμ.
16ος αι. μ.Χ.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ Κυρίλλ. Αλεξ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος / 5ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ἁγίας τε καὶ ὁμοουσίου Τριάδος *Περὶ Ἁγ. Τριάδ.*
- Ἐξήγησις ὑπομνηματικὴ εἰς τὸν προφήτην Ὠσηέ *Ὑπόμν. Ὠσηέ*
- Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς *Ἐνανθρ. μονογεν.*
- Γλαφυρὰ εἰς τὴν Γένεσιν *Γλαφ. Γένεσ.*
- Ἐξήγησις ὑπομνηματικὴ εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν *Σχόλ. Ἡσαΐου*
- Ἑρμηνεία ἤτοι ὑπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον *Ὑπόμν. Κατὰ Ἰωάνν.*

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ Κυρίλλ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Μυσταγωγίαι *Μυστ.*

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ Κυρίλλ. Σκυθοπ.
βιογράφος, 6ος αι. μ.Χ.
- Βίος τοῦ Ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα *Βίος Σάββα*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΣΣΗΣ Κωνστ. Μανασσή
ιστορικός, ποιητής, 12ος αι. μ.Χ.
- Σύνοψις χρονικὴ ἀρχομένη ἀπὸ κοσμοποιίας μέχρι τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου *Χρονογραφ.*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ Κωνστ. Πορφυρ.
αυτοκράτορας, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 10ος αι. μ.Χ.
- Περὶ γνωμῶν *Περὶ γνωμ.*
- Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως *Ἔκθ. Βασιλ. Τάξ.*
- Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν
- Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας *Περὶ ἀρετ. καὶ κακ.*
- Περὶ Θεμάτων *Περὶ Θεμάτ.*

ΛΑΟΝΙΚΟΣ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ Λαονίκ. Χαλκοκονδ.
ιστορικός, 15ος αι. μ.Χ.
- Ἀπόδειξις Ἱστοριῶν *Ἱστ.*

ΛΑΧΑΡΗΣ Λαχάρ.
σοφιστής, 5ος αι. μ.Χ.
- Ῥητορικά *Ῥητορ.*

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΜΑΧΑΙΡΑΣ
χρονογράφος, 15ος αι. μ.Χ.

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ
φιλόσοφος, 5ος αι. π.Χ.

ΛΙΒΑΝΙΟΣ Λιβαν.
σοφιστής, ρήτορας, 4ος αι. μ.Χ.
- Προγυμνάσματα *Προγυμ.*
- Σωκράτους Ἀπολογία (Ἀνασκευαί) *Σωκρ. ἀπολογ.*
- Ἐπιστολαί *Ἐπιστ.*

ΛΙΒΙΣΤΡΟΣ ΚΑΙ ΡΟΔΑΜΝΗ Λίβιστρ. Ροδάμ.
μεσαιωνικό μυθιστόρημα, 14ος / 15ος αι. μ.Χ.

ΛΟΓΓΙΝΟΣ Λογγίν.
φιλόσοφος, ρήτορας, 3ος αι. μ.Χ.
- Περὶ ὕψους
- Τέχνη Ῥητορική

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Λουκιαν.
σοφιστής, 2ος αι. μ.Χ.
- Τὰ πρὸς Κρόνον *Τὰ πρὸς Κρόν.*
- Ἰκαρομένιππος ἢ Ὑπερνέφελος *Ὑπερνέφ.*
- Ἀποκηρυττόμενοι *Ἀποκηρυττ.*

– Ῥητόρων Διδάσκαλος — *Ῥητόρ. Διδάσκ.*
– Περὶ πένθους — *Περὶ πένθ.*
– Ψευδοσοφιστὴς ἢ Σολοικιστής — *Ψευδοσοφ.*
– Θεῶν διάλογοι — *Θεῶν διάλ.*
– Ζεὺς Τραγῳδός — *Ζεὺς Τραγ.*
– Περὶ ὀρχήσεως — *Περὶ ὀρχήσ.*
– Ἀληθῶν διηγημάτων ΙΙ — *Ποικ. Ἱστ.*
– Ὄνειρος ἢ Ἀλεκτρυών — *Ἀλεκτρ.*
– Χάρων ἢ ἐπισκοποῦντες — *Χάρων ἢ ἐπισκοπ.*
– Ψευδολογιστὴς ἢ Περὶ τῆς ἀποφράδος — *Ψευδολογ.*
– Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν — *Πῶς δεῖ ἱστ. συγγρ.*

ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ — Λυκούργ.
ρήτορας, 4ος αι. π.Χ.

– Κατὰ Λεωκράτους — *Κατὰ Λεωκρ.*

ΛΥΣΙΑΣ — Λυσ.
ρήτορας, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

– Κατὰ Διογείτονος — *Κατὰ Διογείτ.*
– Κατ᾽ Ἀνδοκίδου ἀσεβείας — *Κατ᾽ Ἀνδοκ.*
– Ἐπιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς — *Ἐπιτάφ.*
– Κατὰ Ἀγοράτου ἐνδείξεως — *Κατὰ Ἀγορ.*
– Ὑπὲρ τοῦ Ἐρατοσθένους φόνου ἀπολογία — *Ὑπὲρ Ἐρατοσθ. φόν.*
– Δήμου καταλύσεως ἀπολογία — *Δήμ. καταλ. ἀπολ.*
– Κατὰ Φίλωνος δοκιμασίας — *Εἰς Φίλ.*
– Κατὰ Νικομάχου — *Νικόμ.*
– Περὶ τοῦ Εὐάνδρου δοκιμασίας — *Περὶ Εὐάνδρ. δοκιμ.*
– Ὑπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων — *Ὑπὲρ Ἀριστοφ. χρημ.*
– Κατὰ Θεομνήστου — *Κατὰ Θεομν.*
– Πρὸς Σίμωνα Ἀπολογία — *Πρὸς Σίμωνα Ἀπολ.*
– Κατὰ σιτοπωλῶν — *Κατὰ σιτοπ.*
– Κατὰ Ἐργοκλέους — *Κατὰ Ἐργοκλ.*

ΜΑΙΑΝΔΡΙΟΣ — Μαιανδρ.
ιστορικός, 3ος αι. π.Χ.

ΜΑΝΟΥΗΛ ΦΙΛΗΣ — Μανουὴλ Φιλ.
ποιητής, 12ος αι. μ.Χ.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ — Μαξ. Ομολ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 7ος αι. μ.Χ.

– Πρὸς Θαλάσσιον — *Πρὸς Θαλάσσ.*
– Ἐξήγησις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ — *Σχόλ. Ἐκκλησ.*

ΜΑΞΙΜΟΣ ΤΥΡΙΟΣ — Μαξίμ.
σοφιστής, 2ος αι. μ.Χ.

– Διαλέξεις

ΜΑΡΓΙΤΗΣ
κωμικό έπος, 5ος αι. π.Χ.

ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ
γεωγράφος, 3ος – 5ος αι. μ.Χ.*

– Τοῦ πόντου περίπλους τῆς ἔξω θαλάσσης ἑῴου καὶ ἑσπερίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μεγίστων νήσων — *Περίπλ.*

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ — Μάρκ. Αυρηλ.
αυτοκράτορας, φιλόσοφος, 2ος αι. μ.Χ.

– Τὰ εἰς ἑαυτόν — *Τὰ εἰς ἑαυτ.*

ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ (ρήτορας) — Μενάνδρ. ρήτ.
ρήτορας, 3ος αι. μ.Χ.

– Διαίρεσις τῶν ἐπιδεικτικῶν

ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ (κωμικός) — Μενάνδρ.
κωμικός, 4ος / 3ος αι. π.Χ.

Ὑποβολιμαῖος ἢ ἄγροικος

ΜΙΚΡΑ ΙΛΙΑΣ
έπος, 8ος – 6ος αι. π.Χ.*

ΜΙΜΝΕΡΜΟΣ — Μιμνέρμ.
ελεγειακός ποιητής, 7ος αι. π.Χ.

ΜΙΧΑΗΛ ΓΛΥΚΑΣ
χρονογράφος, 12ος αι. μ.Χ.

ΜΙΧΑΗΛ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΟΣ — Μιχ. Κριτοβ.
ιστορικός, 15ος αι. μ.Χ.

– Ἱστορία — *Ἱστ.*

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ — Μιχ. Ψελλ.
φιλόσοφος, 11ος αι. μ.Χ.

– Τοῦ αὐτοῦ ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ βασιλέως — *Λόγ.*
– Θεολογικά — *Θεολογ.*
– Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ — *Μητρ. ἐγκώμ.*
– Ποιήματα — *Ποιήμ.*

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ ΑΙΣΩΠΟΥ — Μυθιστ. Αἰσώπου
μυθιστόρημα, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ — Νικήτα Χων.
ιστορικός, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 12ος / 13ος αι. μ.Χ.

– Χρονικὴ διήγησις — *Ἱστ.*

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ — Νικηφ. Γρηγορᾶς
ιστορικός, 14ος αι. μ.Χ.

– Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία — *Ῥωμ. Ἱστ.*

ΝΙΚΟΜΑΧΟΣ ΓΕΡΑΣΗΝΟΣ
μαθηματικός, 2ος αι. μ.Χ.

– Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγή — *Ἀριθμ. Εἰσαγ.*

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ — Ξενοφάν.
φιλόσοφος, 6ος / 5ος αι. π.Χ.

ΞΕΝΟΦΩΝ Ξενοφ.
ιστορικός, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

- Ἀγησίλαος *Ἀγησ.*
- Ἀθηναίων πολιτεία *Ἀθ. Πολ.*
- Ἀπομνημονεύματα *Ἀπομνημ.*
- Ἀπολογία Σωκράτους *Ἀπολ. Σωκρ.*
- Ἑλληνικά *Ἑλλ.*
- Ἱέρων ἢ Τυραννικός *Ἱέρ.*
- Ἱππαρχικός *Ἱππαρχ.*
- Κυνηγετικός *Κυνηγ.*
- Κύρου Ἀνάβασις *Κύρ. Ἀνάβ.*
- Κύρου Παιδεία *Κύρ. Παιδ.*
- Λακεδαιμονίων Πολιτεία *Λακεδ. Πολιτ.*
- Οἰκονομικός *Οἰκον.*
- Περὶ ἱππικῆς *Περὶ ἱππ.*
- Πόροι ἢ Περὶ προσόδων *Πόρ.*
- Συμπόσιον *Συμπόσ.*

ΟΒΙΔΙΟΣ
ποιητής, 1ος αι. π.Χ.

ΟΚΕΛΛΟΣ ΛΕΥΚΑΝΟΣ Οκέλλ. Λευκ.
φιλόσοφος, 1ος αι. π.Χ.

ΟΛΥΜΠΙΟΔΩΡΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ Ολυμπιοδ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 6ος αι. μ.Χ.

- Σχόλια εἰς Ἱερεμίαν *Σχολ. Ἱερεμ.*

ΟΜΗΡΙΚΟΙ ΥΜΝΟΙ Ομηρ. Ὕμν.
8ος – 6ος αι. π.Χ.*

ΟΜΗΡΟΣ
επικός ποιητής, 8ος αι. π.Χ.

- Ἰλιάς *Ἰλ.*
- Ὀδύσσεια *Ὀδ.*

ΟΠΠΙΑΝΟΣ
επικός ποιητής, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.

ΟΡΑΤΙΟΣ
λυρικός ποιητής, 1ος αι. π.Χ.

ΟΡΕΙΒΑΣΙΟΣ Ορειβασ.
ιατρός, 4ος αι. μ.Χ.

- Πρὸς ἀγκυλώματα μάλαγμα
- Ἰατρικαὶ Συναγωγαί *Ἰατρ. συν.*
- Ἐκλογαί *Ἐκλογ.*

ΠΑΪΣΙΟΣ
μητροπολίτης Ρόδου (;)

- Ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὄρους Σινᾶ

ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ Π.Δ.

- Γένεσις *Γένεσ.*
- Ἔξοδος *Ἔξοδ.*
- Λευιτικόν *Λευιτ.*
- Ἀριθμοί *Ἀριθμ.*
- Δευτερονόμιον *Δευτ.*
- Ἰησοῦς Ναυῆ *Ἰησ. Ναυῆ*
- Κριταί
- Βασιλειῶν *Βασιλ.*
- Παραλειπομένων *Παραλειπ.*
- Τωβίτ
- Μακκαβαίων *Μακκαβ.*
- Ψαλμοί *Ψαλμ.*
- Ἰώβ *Ἰώβ*
- Παροιμίαι *Παροιμ.*
- Ἐκκλησιαστής *Ἐκκλησ.*
- Ἆισμα ᾀσμάτων
- Σοφία Σολομῶντος
- Ὠσηέ
- Ἀββακούμ
- Ζαχαρίας *Ζαχαρ.*
- Ἠσαΐας *Ἠσ.*
- Ἱερεμίας *Ἱερεμ.*
- Ἰεζεκιήλ *Ἰεζ.*
- Δανιήλ

ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ Παλλαδ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος / 5ος αι. μ.Χ.

- Διάλογος ἱστορικὸς Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἑλενουπόλεως γενόμενος πρὸς Θεόδωρον διάκονον Ῥώμης περὶ βίου καὶ πολιτείας τοῦ μακαρίου Ἰωάννου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου *Διάλ.*
- Λαυσιακόν *Λαυσ.*

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ Παρμεν.
φιλόσοφος, ποιητής, 6ος αι. π.Χ.

ΠΑΥΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ Παύλ. Αλεξ.
αστρολόγος, 4ος αι. μ.Χ.

- Εἰσαγωγικά *Εἰσαγωγ.*

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ περιηγητής Παυσανίας Περιηγητ.
περιηγητής, 2ος αι. μ.Χ.

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ γραμματικός Παυσαν.
γραμματικός, 2ος αι. μ.Χ.

- Ἀττικῶν ὀνομάτων συναγωγή *Ἀττ.*

ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Γεωργ. Παχυμ.
ιστορικός, 13ος / 14ος αι. μ.Χ.

- Χρονικόν *Χρον. / Ἱστ.*
- Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος *Ἀνδρ. Παλαιολ.*

ΠΕΛΑΓΙΟΣ ΑΛΧΗΜΙΣΤΗΣ Πελαγ. αλχημ.
αλχημιστής, 3ος αι. μ.Χ.

- Περὶ τῆς θείας ταύτης καὶ ἱερᾶς τέχνης

ΠΙΝΔΑΡΟΣ Πινδ.

λυρικός, 6ος / 5ος αι. π.Χ.

- Ὀλυμπιόνικοι — *Ὀλυμπ.*
- Νεμεόνικοι — *Νεμ.*
- Πυθιόνικοι — *Πυθ.*
- Ἰσθμιόνικοι — *Ἰσθμ.*

ΠΙΤΤΑΚΟΣ ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΟΣ — Πιττακού Μυτιλ.
ένας από τους επτά σοφούς, 7ος / 6ος αι. π.Χ.

ΠΛΑΤΩΝ — Πλάτ.
φιλόσοφος, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

- Ἀπολογία — *Ἀπολ.*
- Γοργίας — *Γοργ.*
- Ἑβδόμη ἐπιστολή
- Εὐθύδημος — *Εὐθύδ.*
- Εὐθύφρων — *Εὐθύφρ.*
- Θεαίτητος — *Θεαίτ.*
- Ἱππίας Ἐλάσσων — *Ἱππ. Ἐλάσσ.*
- Ἱππίας Μείζων — *Ἱππ. μείζ.*
- Ἴων
- Κρατύλος — *Κρατ.*
- Κριτίας — *Κριτ.*
- Κρίτων — *Κρίτ.*
- Λάχης — *Λάχ.*
- Λύσις
- Μενέξενος — *Μενέξ.*
- Μένων — *Μέν.*
- Νόμοι — *Νόμ.*
- Παρμενίδης — *Παρμ.*
- Πολιτεία — *Πολιτ.*
- Πολιτικός — *Πολιτικ.*
- Πρωταγόρας — *Πρωταγ.*
- Σοφιστής — *Σοφ.*
- Συμπόσιον — *Συμπ.*
- Τίμαιος — *Τίμ.*
- Φαῖδρος — *Φαῖδρ.*
- Φαίδων — *Φαίδ.*
- Φίληβος — *Φίληβ.*
- Ἀλκιβιάδης (αμφισβ.) — *Ἀλκιβ.*
- Ἀξίοχος (αμφισβ.) — *Ἀξ.*
- Ὅροι (αμφισβ.) — *Ὅρ.*

ΠΛΑΤΩΝ (κωμικός) — Πλάτ. κωμ.
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ — Πλουτ.
βιογράφος, φιλόσοφος, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.

- Περὶ τοῦ ΕΙ τοῦ ἐν Δελφοῖς — *Περὶ τοῦ ΕΙ ἐν Δελφ.*
- Ἆγις
- Αἴτια Ῥωμαϊκὰ καὶ Ἑλληνικά — *Αἴτια Ῥωμ.*
- Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων — *Βίοι Ῥητ.*
- Γυναικῶν ἀρεταί — *Γυναικ. ἀρετ.*
- Καῖσαρ
- Κάμιλλος — *Κάμιλλ.*
- Κάτων — *Κάτ. Ἐλ.*
- Κικέρων — *Κικέρ.*
- Κίμων
- Ἀποφθέγματα Λακωνικά — *Λακων. ἀποφθ.*
- Νικίας
- Νομᾶς
- Ὅτι οὐκ ἡδέως ζῆν ἐστίν κατ' Ἐπίκουρον — *Ὅτι οὐκ ἡδέως ζῆν...*
- Σύγκρισις Πελοπίδου καὶ Μαρκέλλου — *Παραβ. Πελοπ. & Μαρκ.*
- Παραμυθητικὸς πρὸς Ἀπολλώνιον — *Παραμ. Ἀπολλ.*
- Παροιμίαι αἷς Ἀλεξανδρεῖς ἐχρῶντο — *Παροιμ. Ἀλεξανδρ.*
- Περὶ ἀδολεσχίας — *Περὶ ἀδολεσχ.*
- Περὶ ἀοργησίας — *Περὶ ἀοργ.*
- Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων — *Περὶ ἐκλελ. χρηστ.*
- Περὶ τοῦ ὅτι μάλιστα τοῖς ἡγεμόσι δεῖ τὸν φιλόσοφον διαλέγεσθαι — *Περὶ ἡγεμ. φιλοσ.*
- Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκούς — *Περὶ κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς Στωϊκ.*
- Περὶ Παίδων Ἀγωγῆς — *Περὶ Παίδ. Ἀγωγ.*
- Πλατωνικὰ ζητήματα — *Πλατ. ζητήμ.*
- Πομπήιος — *Πομπ.*
- Πρὸς Κωλώτην — *Πρὸς Κωλώτ.*
- Πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ — *Πῶς αἴσθ. προκόπτ. ἐπ' ἀρετῇ*
- Πῶς ἄν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου — *Πῶς διακρίν. κόλακα φίλου*
- Σύλλας — *Σύλλ.*
- Συμποσιακά — *Συμποσ.*
- Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου — *Σωκρ. δαιμ.*
- Φάβιος Μάξιμος — *Φάβ. Μάξιμ.*
- Φιλοποίμην — *Φιλοπ.*
- Μάριος

ΠΛΩΤΙΝΟΣ — Πλωτ.
φιλόσοφος, 3ος αι. μ.Χ.

- Ἐννεάδες — *Ἐννεάδ.*

ΠΟΛΥΑΙΝΟΣ — Πολυαίν.
ιστορικός, 1ος αι. π.Χ.

- Στρατηγικά — *Στρατηγ.*

ΠΟΛΥΒΙΟΣ — Πολυβ.
ιστορικός, 2ος αι. π.Χ.

- Ἱστορίαι — *Ἱστ.*

ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ — Πολυδ.
γραμματικός, λεξικογράφος, 2ος αι. μ.Χ.

- Ὀνομαστικόν — *Ὀνομαστ.*

ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ Πορφυρ.
φιλόσοφος, 3ος αι. μ.Χ.

- Ὁμηρικὰ ζητήματα *Ὁμηρ. ζητ.*
- Περὶ ἀποχῶν *Περὶ ἀποχ.*
- Περὶ ἐγκρατείας *Περὶ ἐγκρατ.*
- Βίος Πλωτίνου *Πλωτ. βίος*
- Ἀφορμαὶ πρὸς τὰ νοητά *Ἀφορμ.*
- Πρὸς Μαρκέλλαν *Πρὸς Μαρκ.*

ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΣ ΑΠΑΜΕΥΣ Ποσειδ.
φιλόλογος, ιστορικός, 2ος / 1ος αι. π.Χ.

ΠΡΑΤΙΝΑΣ
τραγικός ποιητής, 6ος / 5ος αι. π.Χ.

ΠΡΙΣΚΙΑΝΟΣ
γραμματικός (Ρωμαίος), 6ος αι. μ.Χ.

ΠΡΟΚΛΟΣ Πρόκλ.
φιλόσοφος, 5ος αι. μ.Χ.

- Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα Θεολογίας *Πλατ. Θεολ.*
- Εἰς τὴν Πολιτείαν Πλάτωνος ὑπόμνημα *Ὑπόμν. εἰς Πολιτ. Πλάτωνος*

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΥΣ Προκοπ.
ιστορικός, 6ος αι. μ.Χ.

- Περὶ τῶν τοῦ δεσπότου Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων *Περὶ δεσπ. Ἰουστ. κτισμάτων*
- Ἀνέκδοτα *Ἀνέκδ.*

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ ΑΣΚΑΛΩΝΙΤΗΣ Πτολεμ. Ασκαλ.
γραμματικός, 2ος αι. π.Χ. – 2ος αι. μ.Χ.*

- Περὶ διαφορᾶς λέξεων

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ ΚΛΑΥΔΙΟΣ Πτολεμ.
μαθηματικός, γεωγράφος, 2ος αι. μ.Χ.

- Ἀποτελεσματικὰ πρὸς Σύρον *Ἀποτελεσμ.*
- Τετράβιβλος *Τετράβιβλ.*
- Γεωγραφικὴ ὑφήγησις *Γεωγρ.*
- Μαθηματικὴ Σύνταξις *Σύντ. Μαθημ.*

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ
φιλόσοφος, 6ος αι. π.Χ.

ΡΟΥΦΟΣ ΕΦΕΣΙΟΣ Ρούφ.
ιατρός, 1ος / 2ος αι. μ.Χ.

- Περὶ ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων *Περὶ ὀνομ. ἀνθρ. μορίων*
- Σύνοψις περὶ σφυγμῶν *Σύνοψ.*
- Περὶ ὀστῶν *Περὶ ὀστ.*

ΡΩΜΑΝΟΣ ΜΕΛΩΔΟΣ Ρωμ. Μελωδ.
υμνογράφος, 5ος / 6ος αι. μ.Χ.

ΣΑΛΜΑΝΑΣ Σαλμ Αλχημ.
αλχημιστής, 9ος / 10ος αι. μ.Χ.

- Μέθοδος δι᾽ ἧς ἀποτελεῖται ἡ σφαιροειδὴς χάλαζα

ΣΑΠΦΩ Σαπφ.
λυρική ποιήτρια, 7ος αι. π.Χ.

ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ Σέξτ. Εμπειρ.
φιλόσοφος, ιατρός, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.

- Πρὸς μαθηματικούς *Πρὸς μαθ.*
- Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις *Πυρρ. Ὑποτυπ.*

ΣΕΡΑΠΙΩΝ Σεραπ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.

- Εὐχολόγιον *Εὐχολ.*

ΣΗΜΩΝΙΔΗΣ ΑΜΟΡΓΙΝΟΣ Σημων. Αμοργ.
ιαμβογράφος, 7ος αι. π.Χ.

ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ Σιμπλικ.
φιλόσοφος, 6ος αι. μ.Χ.

- Εἰς τὸ τῆς Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως ὑπόμνημα *Σχόλ. Ἀριστ.*
- Ἐξήγησις εἰς τὸ Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον *Ἐξήγησ. Ἐπικτήτου*

ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ ΚΕΙΟΣ Σιμων.
λυρικός ποιητής, 6ος / 5ος αι. π.Χ.

- Ἐπιγράμματα

ΣΚΥΛΑΞ Σκύλ.
περιηγητής, 5ος / 4ος αι. π.Χ.

- Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης *Περίπλ.*

ΣΟΛΩΝ Σόλ.
λυρικός ποιητής, 7ος / 6ος αι. π.Χ.

ΣΟΥΔΑ Λεξ. Σούδα
λεξικό, 10ος αι. μ.Χ.

ΣΟΦΟΚΛΗΣ Σοφ.
τραγικός ποιητής, 5ος αι. π.Χ.

- Αἴας *Αἴας*
- Ἀντιγόνη *Ἀντ.*
- Ἠλέκτρα *Ἠλ.*
- Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ *Οἰδ. Κολ.*
- Οἰδίπους Τύραννος *Οἰδ. Τύρ.*
- Τραχίνιαι *Τραχ.*
- Φιλοκτήτης *Φιλοκτ.*

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ Στεφ.
ιατρός, 6ος / 7ος αι. μ.Χ.

- Σχόλια εἰς τὸ Προγνωστικὸν Ἱπποκράτους *Σχόλ.*

ΣΤΗΣΙΧΟΡΟΣ
λυρικός ποιητής, 7ος / 6ος αι. π.Χ.

ΣΤΡΑΒΩΝ Στράβ.
γεωγράφος, 1ος αι. π.Χ. / 1ος αι. μ.Χ.
– Γεωγραφικά *Γεωγρ.*

ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ
(πιθ. μεταφραστής) Συμεὼν Λογοθ.
ιστορικός, 10ος αι. μ.Χ.
– Χρονογραφία *Χρον.*

ΣΥΝΕΣΙΟΣ ΚΥΡΗΝΗΣ Συνεσ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας,
4ος / 5ος αι. μ.Χ.
– Ἐπιστολαί *Ἐπιστ.*

ΣΧΟΛΙΑ στους *Βατράχους* τού Αριστοφάνη Σχόλ. Ἀριστοφ. Βατρ.
μεσαιωνικά σχόλια

ΣΩΡΑΝΟΣ ΕΦΕΣΙΟΣ Σωραν.
ιατρός, 2ος αι. μ.Χ.
– Περὶ γυναικείων *Γυναικ.*

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 7ος αι. μ.Χ.

ΣΩΦΡΩΝ
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΤΕΛΗΣ
γραμματικός, 3ος αι. π.Χ.

ΤΕΡΠΑΝΔΡΟΣ
λυρικός ποιητής, 7ος αι. π.Χ.

ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ
εκκλησιαστικός συγγραφέας
(Ρωμαίος), 2ος αι. μ.Χ.

ΤΖΕΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
γραμματικός, ιστορικός, 12ος αι. μ.Χ.

ΤΙΜΑΙΟΣ ΛΟΚΡΟΣ
φιλόσοφος, 3ος αι. π.Χ. (;)

ΤΙΜΟΚΡΕΩΝ
λυρικός ποιητής, 5ος αι. π.Χ.

ΤΡΥΦΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ Τρύφ.
γραμματικός, 1ος αι. π.Χ.
– Περὶ παθῶν
– Περὶ ῥημάτων ἀναλογίας βαρυτόνων *Περὶ ῥημ. ἀναλογ.*
– Περὶ τρόπων *Περὶ τρόπ.*

ΤΥΡΤΑΙΟΣ
ελεγειακός ποιητής, 7ος αι. π.Χ.

ΥΠΕΡΕΙΔΗΣ Ὑπερείδ.
ρήτορας, 4ος αι. π.Χ.
– Ὑπὲρ Εὐξενίππου εἰσαγγελίας ἀπολογία πρὸς Πολύευκτον *Ὑπὲρ Εὐξεν.*

ΦΕΡΕΚΡΑΤΗΣ Φερεκρ.
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.
– Πέρσαι (ἀπόσπασμα) *ἀπόσπ. Πέρσ.*
– Ἰπνὸς ἢ Παννυχίς (ἀπόσπ.) *ἀπόσπ. Ἰπν.*

ΦΙΛΥΛΛΙΟΣ
κωμικός, 5ος αι. π.Χ.

ΦΙΛΩΝ ΙΟΥΔΑΙΟΣ Φίλ. Ιουδ.
φιλόσοφος, 1ος αι. π.Χ. / 1ος αι. μ.Χ.
– Περὶ ἀρετῶν *Περὶ ἀρετ.*
– Περὶ τῆς κατὰ Μωυσέα κοσμοποιίας *Περὶ κοσμοπ.*
– Περὶ μέθης
– Περὶ βίου Μωυσέως *Περὶ βίου Μωυσ.*
– Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.*
– Ἀρετῶν πρῶτον, ὅ ἐστι τῆς αὐτοῦ πρεσβείας πρὸς Γάιον *Πρὸς Γάιον*
– Ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον *Ἄτρεπτ. θεῖον*
– Περὶ τῶν δέκα λόγων οἳ κεφάλαια νόμων εἰσίν *Περὶ δέκα λόγ.*
– Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας τῶν μετὰ τὴν ἑξαήμερον τὸ πρῶτον *Νόμ. ἱερῶν ἀλληγ.*
– Περὶ τῶν χερουβὶμ καὶ τῆς φλογίνης ῥομφαίας καὶ τοῦ κτισθέντος πρώτου ἐξ ἀνθρώπου Κάιν *Χερουβ.*
– Περὶ τοῦ τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι *Περὶ χεῖρ. κρείττ. φιλεῖν*
– Περὶ φυγῆς καὶ εὑρέσεως *Περὶ φυγ. καὶ εὑρέσ.*
– Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους *Περὶ ὀνείρ.*
– Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθ.*
– Περὶ ἀποικίας *Περὶ ἀποικ.*
– Περὶ τῶν μετονομαζομένων καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται *Περὶ μετονομαζ.*

ΦΙΛΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ Φίλ. Μηχαν.
μηχανικός, 3ος / 2ος αι. π.Χ.

ΦΛΑΒΙΟΣ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ Φιλοστρ.
σοφιστής, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
– Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον *Βίος Ἀπολλ.*
– Ἐπιστολαί *Ἐπιστ.*
– Εἰκόνες *Εἰκόν.*
– Ἡρωϊκός *Ἡρωϊκ.*

ΦΡΥΝΙΧΟΣ (γραμματικός) Φρυνίχ.
γραμματικός, 2ος αι. μ.Χ.
– Ἐκλογή *Ἐκλογ.*
– Σοφιστικὴ προπαρασκευή *Σοφ. προπαρ.*

ΦΡΥΝΙΧΟΣ (κωμικός)
κωμικός ποιητής, 5ος αι. μ.Χ.

ΦΡΥΝΙΧΟΣ (τραγικός)
τραγικός ποιητής, 6ος αι. / 5ος αι. π.Χ.

ΦΩΤΙΟΣ
εκκλησιαστικός συγγραφέας, φιλόλογος, 9ος αι. μ.Χ.
- Βιβλιοθήκη — *Βιβλιοθ.*
- Λέξεων Συναγωγή — *Συναγ. Λέξ.*

ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ βλ. Λαόνικος

ΧΑΡΗΣ
ιστορικός, 4ος αι. π.Χ.

ΧΑΡΙΤΩΝ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΥΣ — Χαρίτ.
μυθιστοριογράφος, 2ος αι. μ.Χ.
- Χαιρέας καὶ Καλλιρρόη — *Χαιρ. καὶ Καλλιρ.*

ΧΑΡΩΝ ΛΑΜΨΑΚΗΝΟΣ
ιστορικός, 5ος αι. π.Χ.

ΧΟΙΡΟΒΟΣΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
γραμματικός, 9ος αι. μ.Χ.

ΨΕΛΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ — βλ. Μιχαήλ

ΨΕΥΔΟ-ΓΡΗΓΕΝΤΙΟΣ — Γρηγεντ.
10ος αι. μ.Χ.
- Νομοθεσία ὡς ἐκ προσώπου τοῦ εὐσεβεστάτου Βασιλέως Ἀβραμίου — *Νομοθεσ.*

ΨΕΥΔΟ-ΓΑΛΗΝΟΣ — Ψευδο-Γαλην.
ιατρός, 2ος αι. μ.Χ.
- Περὶ εὐπορίστων — *Περὶ εὐπορ.*

ΨΕΥΔΟ-ΖΩΝΑΡΑΣ — Ψευδο-Ζων.
λεξικογράφος, 13ος αι. μ.Χ.
- Συναγωγὴ λέξεων συλλεγεῖσα ἐκ διαφόρων βιβλίων παλαιᾶς τε γραφῆς καὶ τῆς νέας καὶ αὐτῆς δήπου τῆς θύραθεν — *Λεξικ.*

ΨΕΥΔΟ-ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ
ιατρός, 5ος αι. π.Χ.

ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ — Ψευδο-Κωδ.
ιστορικός, 10ος – 15ος αι. μ.Χ.*
- Τακτικὸν περὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας — *Περὶ ἀξιωμ.*

ΨΕΥΔΟ-ΜΑΚΑΡΙΟΣ — Ψευδο-Μακαρ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 4ος αι. μ.Χ.
- Ἀποφθέγματα — *Ἀποφθέγμ.*
- Περὶ φυλακῆς καρδίας — *Περὶ φυλακ. καρδ.*

ΨΕΥΔΟ-ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ — Ψευδο-Μαυρικ.
6ος – 10ος αι. μ.Χ.*
- Στρατηγικόν

ΨΕΥΔΟ-ΞΕΝΟΦΩΝ — Ψευδο-Ξενοφ.
ιστορικός, 5ος αι. π.Χ.
- Ἀθηναίων Πολιτεία — *Ἀθ. Πολ.*

ΨΕΥΔΟ-ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ — Ψευδο-Πτολεμ.
2ος αι. μ.Χ.
- Καρπός — *Καρπ.*

ΨΕΥΔΟ-ΣΥΜΕΩΝ
ιστορικός, 10ος αι. μ.Χ.
- Χρονογραφία — *Χρονογρ.*

ΨΕΥΔΟ-(Σ)ΦΡΑΝΤΖΗΣ
ιστορικός, 15ος / 16ος αι. μ.Χ.
- Χρονικόν — *Χρονικ.*

ΩΡΙΓΕΝΗΣ — Ὠριγ.
εκκλησιαστικός συγγραφέας, 2ος / 3ος αι. μ.Χ.
- Ἐκλογαὶ εἰς τοὺς Ψαλμούς — *Ἐκλογ. Ψαλμ.*
- Κατὰ Κέλσου — *Κατὰ Κέλσ.*
- Ὁμιλίαι εἰς τὸν Ἱερεμίαν — *Ὁμιλ. Ἱερεμ.*
- Ὁμιλίαι εἰς τὸν Λουκᾶν — *Ὁμιλ. Λουκ.*
- Τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν — *Σχόλ. Ἰωάνν.*
- Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν — *Πρὸς Ῥωμ.*
- Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων — *Σχόλ. Ἆσμα*
- Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον — *Σχόλ. Ματθ.*
- Φιλοκαλία — *Φιλοκαλ.*

ΩΡΙΩΝ ΘΗΒΑΙΟΣ — Ὠρίων. Θηβ.
λεξικογράφος, γραμματικός, 5ος αι. μ.Χ.
- Περὶ Ἐτυμολογιῶν — *Περὶ Ἐτυμολ.*

* σε περιπτώσεις απροσδιόριστης χρονολόγησης, η χρονολογική ένδειξη καλύπτει το διάστημα των αιώνων στο οποίο πιθανόν έζησε ο συγγραφέας ή γράφτηκε το εν λόγω έργο (π.χ. 10ος – 15ος αι. μ.Χ.).

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Α.(νατολικός, -ή, -ό, -ά, Ανατολή)
αβέβ.(αιος, -η, -ο)
αβεστ.(ική = αρχαία περσική γλώσσα)
Α.Γ. Αγία Γραφή
αγγλ.(ικός, -ή, -ό)
αγγλοαμερ.(ικανικός, -ή, -ό)
αγγλοσαξ.(ωνικός, -ή, -ό)
αγν.(ώστου)
αθροιστ.(ικό)
αι.(ώνας)
αιγυπτ.(ιακός, -ή, -ό)
αιολ.(ικός, -ή, -ό)
αιτ.(ιατική)
ακκαδ.(ική = η αρχαιότερη σημιτική γλώσσα)
αλβ.(ανικός, -ή, -ό)
αμερ.(ικανικός, -ή, -ό)
αμετβ. αμετάβατο
αναδιπλ.(ασιασμός)
ανατολ.(ικός, -ή, -ό)
αντιδάν.(ειο)
αντων.(υμία)
αόρ.(ιστος)
αορ.(ίστου)
απόδ.(οση)
απόσπ.(ασμα)
απρόσ.(ωπο)
απρφ. απαρέμφατο
αραβ.(ικός, -ή, -ό)
αραμ.(αϊκή = αρχαία σημιτική γλώσσα)
αριθμητ.(ικό)
αρκαδοκυπρ.(ιακός, -ή, -ό)
αρμ.(ενικός, -ή, -ό)
αρνητ.(ικός, -ή, -ό)
αρσ.(ενικό)
αρχ.(αίος, -α, -ο, εννοείται: αρχαίος ελληνικός, έως 4ο αι. π.Χ.)
αρωμουν.(ική = Κουτσοβλαχική)
ασσυρ.(ιακή = αρχαία ασιατική γλώσσα)
αττ.(ικός, -ή, -ό)

Β.(όρειος, -α, -ο, -α, Βορράς)
ΒΑ. βορειοανατολικός, -ή, -ό, [επίρρ.]-ά
βαθμ.(ίδα)
βασκ.(ικός, -ή, -ό)
ΒΔ. βορειοδυτικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά
βεδ.(ικός, -ή, -ό)
βεν.(ετικός, -ή, -ό)
βιολ.(ογικός, -ή, -ό)
βλ.(έπε)
βλάχ.(ικος, -η, -ο)
βλ.λ. βλέπε λήμμα
βοιωτ.(ικός, -ή, -ό)
βουλγ.(αρικός, -ή, -ό)
βρετον.(ική = κελτική γλώσσα)

γαλλ.(ικός, -ή, -ό)
γεν.(ική)
γενικότ.(ερα)
γενουατ.(ικός, -ή, -ό)
γερμ.(ανικός, -ή, -ό)
γλ.(ώσσα)
γοτθ.(ικός, -ή, -ό)
γρ.(αφή)
γραμμ. όρος (γραμματικός όρος)

Δ.(υτικός, -ή, -ό, -ά, Δύση)
δαν.(ικός, -ή, -ό)
δηλ.(αδή)
δημοτ. τραγ. (δημοτικό τραγούδι)
δημώδ.(ης, -ης, -ες)
διαλεκτ.(ικός, -ή, -ό)
διαφ.(ορετικός, -ή, -ό)
δισύλλ.(αβος, -η, -ο)
δοτ.(ική)
δραβιδ.(ική = αρχαία ινδική γλώσσα)
δυτ.(ικός, -ή, -ό)
δωρ.(ικός, -ή, -ό)

εβρ.(αϊκός, -ή, -ό)
ειδικότ.(ερα)
ειρων.(ικά)
εκκλησ.(ιαστικός, -ή, -ό)
εκφραστ.(ικός, -ή, -ό)
ελλ.(ηνικός, -ή, -ό)
ελνστ. ελληνιστικός, -ή, -ό (3ος αι. π.Χ. – 6ος αι. μ.Χ.)
εμπρόθ.(ετος, -η, -ο)
εμφατ.(ικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά)
εν.(ικός αριθμός)
ενεργ.(ητικός, -ή, -ό)
ενεστ.(ώτας)
ενεστωτ.(ικός, -ή, -ό)
ενν.(οείται)
επίδρ.(αση)
επίθ.(ετο)
επιθ.(έτου)
επικ.(ός, -ή, -ό)
επίρρ.(ημα)
επιρρ.(ηματικός, -ή, -ό)
επιστημ.(ονικός, -ή, -ό)
επιτατ.(ικός, -ή, -ό)
επιφών.(ημα)
εσφαλμ.(ένος, -η, -ο)
ΕΤΥΜ.(ΟΛΟΓΙΑ)
ετυμολ.(ογικός, -ή, -ό)
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΔΙΟ
ευβ.(οϊκός, -ή, -ό)

ευρωπ.(αϊκός, -ή, -ό)

ηπειρ.(ωτικός, -ή, -ό)
Η/Υ ηλεκτρονικός υπολογιστής
ηχομιμητ.(ικός, -ή, -ό)

θ.(έμα)
θαμιστ.(ικός, -ή, -ό)
θεσσαλ.(ικός, -ή, -ό)
θηλ.(υκό)
θρακ.(ικός, -ή, -ό)
θρησκ.(ευτικός, -ή, -ό)
θωπευτ.(ικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά)

ιαπων.(ικός, -ή, -ό)
ιατρ.(ικός, -ή, -ό)
ιδ.(ίως, -ιαίτερα)
Ι.Ε. ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, ινδοευρωπαϊκός, -ή, -ό
ιλλυρ.(ικός, -ή, -ό)
ινδ.(ικός, -ή, -ό)
ινδιάν.(ικος, -η, -ο)
ιρλ.(ανδικός, -ή, -ό)
ισλ.(ανδικός, -ή, -ό)
ισπ.(ανικός, -ή, -ό)
ιταλ.(ικός, -ή, -ό)
ιων.(ικός, -ή, -ό)

κ.(αι)
κ.ά. και άλλα
κ.α. και αλλού
κακόσ.(ημο)
καππαδ.(οκικός, -ή, -ό)
καρπαθ.(ικός, -ή, -ό)
κατάλ.(ηξη)
κατ' επέκτ.(αση)
κατωιταλ.(ικός, -ή, -ό)
Κ.Δ. Καινή Διαθήκη
κελτ.(ικός, -ή, -ό)
κ. εξ. και εξής
κερκ.(υραϊκός, -ή, -ό)
κεφ.(άλαιο)
κινεζ.(ικός, -ή, -ό)
κλητ.(ική)
κ.λπ. και λοιπά
κ.ο.κ. και ούτω καθεξής
κοπτ.(ικός, -ή, -ό)
κρητ.(ικός, -ή, -ό)
κ.τ.ό. και τα όμοια
κυπρ.(ιακός, -ή, -ό)
κυρ.(ίως)
κυριολ.(εκτικά)

λ.(ήμμα / λέξη)
λαϊκ.(ός, -ή, -ό)
λακων.(ικός, -ή, -ό)
λατ.(ινικός, -ή, -ό)
λεξ.(ικός, -ή, -ό)
λεσβ.(ιακός, -ή, -ό)
λετ.(ονικός, -ή, -ό)
λιθ.(ουανικός, -ή, -ό)
λόγ.(ιος, -α, -ο)
λογγοβαρδ.(ικός, -ή, -ό)
λυδ.(ική = αρχαία μικρασιατική γλώσσα)

μαθημ.(ατικός, -ή, -ό)
μαλτ.(εζικός, -ή, -ό)
μεγεθ.(υντικός, -ή, -ό)
μειωτ.(ικός, -ή, -ό)
μέλλ.(οντας)
μέσ.(ος, -η, -ο)
μεσν. μεσαιωνικός, -ή, -ό, εννοείται: μεσαιωνικός ελληνικός (7ος αι.-1669 μ.Χ.)
μεσογ.(ειακός, -ή, -ό)
μεσοπαθ.(ητικός, -ή, -ό)
μεταπλ.(ασμένος, -η, -ο)
μεταπτωτ.(ικός, -ή, -ό)
Μετάφρ.(αση)
μεταφρ.(αστικός, -ή, -ό)
μετβ. μεταβατικό
μετωνυμ.(ικώς)
μογγολ.(ικός, -ή, -ό)
μορφολ.(ογικός, -ή, -ό)
μουσ.(ικός, -ή, -ό)
μτγν. μεταγενέστερος, -η, -ο
μτφ. μεταφορικός, -ή, -ό
μτχ. μετοχή
μυκ.(ηναϊκός, -ή, -ό)
μ.Χ. μετά Χριστόν

Ν.(ότιος, -α, -ο, -α, Νότος)
Ν. Ελληνική (Νέα Ελληνική)
ΝΑ. νοτιοανατολικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά
ναυτ.(ικός όρος)
ΝΔ. νοτιοδυτικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά
ν.ελλ. νεοελληνικός, -ή, -ό
ν.λατ. νεολατινικός, -ή, -ό (1500 μ.Χ.-)
νεότ.(ερος, -η, -ο)
νομ.(ικός όρος)
νορβ.(ηγικός, -ή, -ό)

ξέν.(ος, -η, -ο)

οικον.(ομικός, -ή, -ό)
ολλ.(ανδικός, -ή, -ό)
ομηρ.(ικός, -ή, -ό)
όν.(ομα)
ονομαστ.(ική)
ονοματοπ.(οιημένος, -η, -ο)
όρ.(ος)
ορθότ.(ερος, -η, -ο, [επίρρ.] -α)
οριστ.(ική)
οσετ.(ική = ανατολική ιρανική γλώσσα)
οσκ.(ική = αρχαία ιταλική διάλεκτος)
ουαλ.(ικός, -ή, -ό)
ουγγρ.(ικός, -ή, -ό)
ουγκαριτ.(ική = αρχαία σημιτική γλώσσα)
ουδ.(έτερο)

ουκραν.(ικός, -ή, -ό)
ουμβρ.(ική = αρχαία ιταλική διάλεκτος)
ουσ.(ιαστικό)
ουσιαστικοπ.(οιημένος, -η, -ο)

παθ.(ητικός, -ή, -ό)
παλ.(αιός, -ά, -ό)
παλαιότ.(ερος, -η, -ο)
παράγ.(ωγος, -η, -ο)
παραγ. τέρμα παραγωγικό τέρμα
παρακ.(είμενος)
παράλλ.(ηλος, -η, -ο)
παρατ.(ατικός)
παρετυμολ.(ογία, -ογικός, -ή, -ό)
πβ. παράβαλε
Π.Δ. Παλαιά Διαθήκη
πελασγ.(ικός, -ή, -ό)
πελοπ.(οννησιακός, -ή, -ό)
πεπαλ.(αιωμένος, -η, -ο)
περ.(ίπου)
περιληπτ.(ικός, -ή, -ό)
περσ.(ικός, -ή, -ό)
πιθ.(ανός, -ή, -ό, -όν)
πικαρδ.(ική = ρομανική γλώσσα)
ΠΙΝ.(ΑΚΑΣ)
πληθ.(υντικός αριθμός)
ποιητ.(ικός, -ή, -ό)
πολ.(ωνικός, -ή, -ό)
πολιτ.(ικός, -ή, -ό)
ποντ.(ιακός, -ή, -ό)
πορτ.(ογαλικός, -ή, -ό)
πρακριτ.(ική = αρχαία ινδική γλώσσα)
προβηγκ.(ιανός, -ή, -ό)
προελ.(εύσεως)
προελλην.(ικός, -ή, -ό)
πρόθ.(εση)
προθεμ.(ατικός, -ή, -ό)
πρόσ.(ωπο)
προστ.(ακτική)
προφορ.(ικού λόγου)
πρωσ.(ικός, -ή, -ό)
π.Χ. προ Χριστού
π.χ. παραδείγματος χάριν

ρ.(ήμα)
ρηματ.(ικός, -ή, -ό)
ρουμ.(ανικός, -ή, -ό)
ρωσ.(ικός, -ή, -ό)

σ.(ελίδα)
σανσκρ.(ιτική = αρχαία ινδική γλώσσα)
σαξ.(ονικός, -ή, -ό)
σερβ.(ικός, -ή, -ό)
σερβοκρ.(οατικός, -ή, -ό)
σημ.(ασία)
ΣΗΜΑΣ.(ΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΔΙΟ)
σημασιολ.(ογικός, -ή, -ό)
σημιτ.(ικός, -ή, -ό)
σκανδ.(ιναβικός, -ή, -ό)
σκυθ.(ικός, -ή, -ό)
σκωπτ.(ικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά)
σλαβ.(ικός, -ή, -ό)
σουηδ.(ικός, -ή, -ό)
σουμερ.(ιακός, -ή, -ό)
σπάν.(ιος, -α, -ο, -α)
σπανιότ.(ερος, -η, -ο, [επίρρ.] -α)
στερητ.(ικός, -ή, -ό)
στρατ.(ιωτικός, -ή, -ό)
συγκρ.(ιτικός βαθμός)
σύγχρ.(ονος, -η, -ο)
σύνδ.(εσμος)
συνδ.(έεται, -έονται)
συνεκδ.(οχικά)
συνεσταλμ.(ένη βαθμίδα)
συνήθ.(ως, -ης)
συνηθ.(ισμένος, -η, -ο)
σύνθ.(ετος, -η, -ο)
συνθ.(ετικό)
συνηρημ.(ένος, -η, -ο)
συχνότ.(ερος, -η, -ο, [επίρρ.] -α)
συρ.(ιακός, -ή, -ό)

τ. (τύπος)
τεχν.(ικός, -ή, -ό)
τοπων.(ύμιο)
τοχαρ.(ική = αρχαία ασιατική γλώσσα)
τουρκ.(ικός, -ή, -ό)
τριτοπρόσ.(ωπο)
τσακον.(ικός, -ή, -ό)
τσεχ.(ικός, -ή, -ό)

υβριδ.(ικός, -ή, -ό)
υβριστ.(ικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ά)
υπερθ.(ετικός βαθμός)
υπόθ.(εση)
υποθ.(ετικός, -ή, -ό)
υποκορ.(ιστικός, -ή, -ό)
υποτ.(ακτική)
υποχωρητ.(ικός, -ή, -ό, [επίρρ.] -ικώς)
υστλατ. υστερολατινικός, -ή, -ό (3ος – 6ος αι. μ.Χ.)

φινλ.(ανδικός, -ή, -ό)
φοιν.(ικικός, -ή, -ό)
φρ.(άση)
φραγκ.(ική = δυτική γερμανική γλώσσα)
φριζ.(ική = δυτική γερμανική γλώσσα)

χαϊδευτ.(ικά)
χεττ.(ιτική = αρχαία ασιατική γλώσσα)
χημ.(ικός, -ή, -ό)
χλμ. χιλιόμετρο
χρον.(ικός, -ή, -ό)

ΣΥΜΒΟΛΑ

[ ] **1.** αρχαία μνεία τού λήμματος· περιέχουν τον αιώνα και τον συγγραφέα, συχνά με παράθεμα, π.χ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] **2.** φωνητική γραφή λέξεως, π.χ. η λέξη *καιρός* φωνητικά γράφεται [cerós] **3.** περιέχουν χρονολογική ένδειξη λόγιας λέξης, π.χ. *μεγέθυνση*, λόγ. [1897]

/ / μπάρες μέσα στις οποίες δίδεται φωνολογική γραφή λέξεως, π.χ. η λέξη *καιρός* φωνολογικά γράφεται /kerós/

< > γωνιώδεις αγκύλες μέσα στις οποίες δίδεται ιστορική ορθογραφία λέξεως, όταν χρειάζεται να διακριθεί από τη φωνητική και φωνολογική, π.χ. η λέξη *καιρός* γράφεται <καιρός>

(...) σε παράθεμα κειμένου, δηλώνουν τμήμα που έχει παραλειφθεί

* αστερίσκος· δηλώνει: **1.** αμάρτυρο, υποθετικό τύπο **2.** αμάρτυρο τύπο ινδοευρωπαϊκής ρίζας που προκύπτει από τη σύγκριση υλικού διαφόρων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, π.χ. < αρχ. *μοῖρα* < **μορ-ja* < θ. **μορ-*...

< γωνιώδης αγκύλη· δηλώνει ότι ο τύπος που προηγείται προέρχεται από τον τύπο δεξιά τής αγκύλης, π.χ. ελνστ. *ὀροπέδιον* < *ὄρος* + *πεδίον*

> γωνιώδης αγκύλη· δηλώνει ότι ο τύπος που ακολουθεί προέρχεται από τον τύπο αριστερά τής αγκύλης, π.χ. *σχάρα* > *σκάρα*, *σχάζω* > *σκάζω*, *σχίζω* > *σκίζω*

(!) μπροστά από λέξη χυδαία (ταμπού)

|| (διπλή κατακόρυφη γραμμή) χωρίζει κατηγορίες ομορρίζων (ξένων – ελληνικών), π.χ. I.E. **srew-* «ρέω, κυλώ» || σανσκρ. *srávati*, αρχ. γερμ. **strauma* «ρέμα (ποταμού)» (...) || αρχ. *ῥεῦ-σις (-η)*, *ῥευσ-τός*, *ῥο-ή*, *ῥύ-σις (-η)*...

/ (πλάγια γραμμή, μπάρα) χωρίζει τύπους που μπορεί να εναλλάσσονται ή να συνυπάρχουν (π.χ. σε αρχαίες διαλέκτους), π.χ. αρχ. *δῆμος* / (δωρ.) *δᾶμος*

« » πέρα από τη συνήθη χρήση των εισαγωγικών, χρησιμοποιούνται και για τη δήλωση τής σημασίας λέξεως, π.χ. τουρκ. *haz* «απόλαυση, ευχαρίστηση»

→ (βέλος) **1.** παραπέμπει από λήμμα σε άλλο λήμμα **2.** σημειώνει τη μετάβαση σε άλλο σημασιολογικό στάδιο στην ιστορία τής λέξης

☛ παραπέμπει σε σχόλιο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φήμη*.

(;) δηλώνει αβεβαιότητα (ως προς σημασία, χρονολογία κ.λπ.)

F (σε τύπους τής Αρχ. Ελληνικής, π.χ. *Fοῖκος*, **χέFω*) δίγαμμα (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δίγαμμα*)

j (σε αμάρτυρους τύπους, π.χ. **σερ-já* > *σειρά*, **ἀλλ-άκ-jω* > *ἀλλάσσω*) ημιφωνικός φθόγγος που εξελίχθηκε με διάφορους τρόπους στην Αρχ. Ελληνική

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΩΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Οι βασικές, καθαρώς ετυμολογικές, πληροφορίες που δίδονται στην αρχή κάθε λήμματος αποσκοπούν στην ερμηνεία τής εξέλιξης τού τύπου κάθε λέξης. Οι πληροφορίες αυτές έχουν συνταχθεί σύμφωνα με τις αρχές τής ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας και περιέχουν επιστημονικώς τεκμηριωμένα στοιχεία για την ετυμολογική προέλευση των λέξεων. Η πληρότητα των στοιχείων προκύπτει: α) από την ερμηνεία τού μορφολογικού σχηματισμού (δηλ. πώς σχηματίστηκε η λέξη στα διάφορα στάδια τής παρουσίας της) και β) από την παράθεση τής αρχικής βάσης τής λέξης, τής λεγόμενης ρίζας, καθώς και των ομορρίζων (δηλ. τύπων από συγγενείς ευρωπαϊκές και, ευρύτερα, ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και φυσικά από την ίδια την Αρχ. Ελληνική), εφόσον προέρχονται από την ίδια ινδοευρωπαϊκή ρίζα.

Κατά την παρουσίαση αυτών των πληροφοριών ακολουθήθηκε αυτονόητα ο επιστημονικά καθιερωμένος τρόπος αναλύσεως των στοιχείων, για τον οποίο ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει υπ' όψιν του τα εξής:

Η ετυμολογική ανάλυση δεν περιλαμβάνει απλώς τα επί μέρους στάδια στα οποία εμφανίζεται χρονικά η λέξη, αλλά και την **ερμηνεία τού σχηματισμού** τους.

π.χ. **ρεύομαι**
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐρεύγομαι* μέσω τού αορ. *ἐρεύχθην* > *ἐρεύθην* > μεσν. *(ἐ)ρεύτην*, όπου το *ἐ-* θεωρήθηκε συλλαβική αύξηση των παρελθοντικών χρόνων...

Παρατήρηση: Ο τύπος *ρεύομαι* είναι μεσαιωνικός, εξηγείται όμως ότι δεν προήλθε απευθείας από το αρχ. *ἐρεύγομαι* (δηλ. από τον ενεστώτα τού αρχ. ρήματος). Απεναντίας, προηγήθηκε ο σχηματισμός τού αορίστου *(ἐ)ρεύ-την* (ν.ελλ. *ρεύ-τηκα*) και κατόπιν προέκυψε νέος ενεστώτας *ρεύ-ομαι* κατά το σχήμα και άλλων ρημάτων (πβ. *βάφ-τηκα – βάφ-ομαι, παύ-τηκα – παύ-ομαι*).

Η ετυμολογική ανάλυση ερμηνεύει **ολόκληρη τη λέξη** και όχι απλώς τη θεματική βάση της. Συνεπώς, όπου χρειάζεται, δηλώνεται σαφώς ποιο είναι το θέμα τής λέξης και ποιο το παραγωγικό τέρμα της. Οι παύλες που εμφανίζονται στο εσωτερικό διαφόρων τύπων χωρίζουν τα συστατικά (μορφήματα) τής λέξης και αποτελούν ουσιαστικό στοιχείο τής ετυμολόγησής τους.

π.χ. **φαγητό**
< μεσν. *φαγητόν* < θ. *φαγ-* (με παραγ. τέρμα *-ητόν*, που προήλθε από ουδ. επιθέτων σε *-ητός*, π.χ. *τρυγ-ητός*), το οποίο απαντά στο αρχ. απρφ. *φαγ-εῖν* (οριστική *ἔ-φαγ-ον*)...

Παρατήρηση: Ουσιώδης στην κατανόηση τού σχηματισμού είναι ο χωρισμός τού θέματος *φαγ-* (π.χ. αρχ. *φαγ-εῖν, ἔ-φαγ-ον*: οι παύλες χωρίζουν τα μορφήματα των λέξεων) από το παραγωγικό τέρμα *-ητός*, το οποίο απαντά και σε άλλα ρηματικά επίθετα (π.χ. *τρυγ-ητός*).

Η ετυμολογική ανάλυση των αρχαίων λέξεων συνήθως οδηγεί στην **ινδοευρωπαϊκή ρίζα** τους. Η ρίζα αυτή δεν είναι μαρτυρημένη σε γραπτές πηγές, αλλά επανασυντίθεται ή αποκαθίσταται μέσω συγκριτικής μελέτης των ομορρίζων από διάφορες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Για τον λόγο αυτόν, σημειώνεται στη διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία με αστερίσκο (*).

π.χ. **τείνω**
αρχ. < **τεν-jω* < Ι.Ε. **ten-* «τεντώνω, εκτείνω» || σανσκρ. *á-tan* «τεντώνει, απλώνει», λατ.

tenus, -oris «βρόχος, τεντωμένο σχοινί», *ten-d-ere* «τεντώνω, εκτείνω» (με οδοντική παρέκταση, από λατ. τα γαλλ. *tendre*, ισπ. *tender*), αρχ. γερμ. **þan-eja-* (> γερμ. *dehnen*, σουηδ. *tänja*), αλβ. *ndej* «τεντώνω, απλώνω» || *τά-σις (-η), τέν-ων (-οντας), τόν-ος, τανύ-ω* (βλ.λ.), *τέ-ταν-ος, ταινία* (< **ταῖνα* < **ταν-ja*) κ.ά.

Παρατήρηση: Η ινδοευρωπαϊκή ρίζα **ten-* «τεντώνω, εκτείνω» αποτελεί την αφετηρία τού αρχ. *τείνω*. Οι διπλές κατακόρυφες γραμμές που ακολουθούν εισάγουν διάφορα ομόρριζα συγγενών γλωσσών (από τη Σανσκριτική, τη Λατινική και τις ρομανικές γλώσσες, την Αρχαία Γερμανική και τις γερμανικές / τευτονικές γλώσσες και την Αλβανική). Κατόπιν, μετά τις επόμενες διπλές κατακόρυφες γραμμές, δίδονται ομόρριζα από την ίδια την αρχαία ελληνική γλώσσα, τα οποία είναι χωρισμένα στα επί μέρους μορφήματα, ώστε να είναι διαφανής ο σχηματισμός τους.

Τα ενδιάμεσα στάδια στον σχηματισμό μιας αρχαίας λέξης ίσως περιέχουν **φθόγγους άγνωστους στη σημερινή Ελληνική**, αλλά τεκμηριωμένους από την ιστορία τής λέξης.

π.χ. **τείνω**
αρχ. (...) < **τεν-jω*...
π.χ. **οίκος**
< αρχ. *οἶκος / Fοῖκος* (αρχ. κυπρ.· ήδη μυκ. *wo-i-ko*) < θ. **woik-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **weik-* «σπίτι, κατοικία» || σανσκρ. *véśa-*, λατ. *vīcus, vicinus* «πλησίον, γειτονικός» (> γαλλ. *voisin*, ισπ. *vecino*, ιταλ. *vicino*), λιθ. *viešpats* «οικοδεσπότης», γοτθ. *weihs* «χωριό»...

Παρατήρηση: Ο αμάρτυρος τύπος **τεν-jω* περιέχει το ημίφωνο *-j-*, το οποίο αντιπροσωπεύτηκε στην Ελληνική είτε ως απλό *-ι-* (π.χ. *μοῖρα* < **μορ-jα*) είτε ως τμήμα συμφωνικού συμπλέγματος που κατόπιν απλοποιήθηκε. Ο τύπος *Fοῖκος* περιέχει το ημίφωνο *-F-* (από Ι.Ε. **w-*), γνωστό ως **δίγαμμα**, το οποίο κατά κανόνα αντιπροσωπεύτηκε ως *-υ-* πριν από σύμφωνο (π.χ. θέμα **ρF-* στο αρχ. *ῥυ-θμός*), ενώ σιγήθηκε στην αρχή τής λέξης (**Fέργον > ἔργον, Fοῖκος > οἶκος*). Παρατηρήστε ότι ο μυκηναϊκός τύπος *wo-i-ko* το διασώζει, καθώς και ότι απαντά στα ομόρριζα των συγγενών γλωσσών.

Οι **παρενθέσεις** τού καθαρώς ετυμολογικού μέρους περιέχουν πληροφορίες για τον σχηματισμό τής αμέσως προηγούμενης λέξης και όχι για τον τύπο τού λήμματος. Με αυτόν τον τρόπο, διευκολύνεται ο αναγνώστης, ώστε να διακρίνει τη σύσταση και την προέλευση των επί μέρους τύπων.

π.χ. **χάσκω**
αρχ. (...) || λατ. *hio / hisco* (ίδια σημ.), ουσ. *hiātus* «χάσμα, άνοιγμα», αρχ. γερμ. **gei-* «ανοίγω διάπλατα» (> γερμ. *gähnen* «χασμουριέμαι», αγγλ. *yawn*, ολλ. *geeuwen*), λιθ. *žióti* || ελνστ. *χαίνω* (< **χαν-jω*, βλ.λ.), αρχ. *χάν-ος* «στόμα», *χάνν-α* (> *χάννος*, βλ.λ., με εκφραστ. διπλασιασμό), *χά-σμα* (βλ.λ.), *χάος* (< **χάF-ος*), *χαῦνος* (< **χαF-νος*) κ.ά.

Παρατήρηση: Στην παρένθεση μετά το αρχ. γερμ. **gei-* «ανοίγω διάπλατα» δίδονται τύποι των γερμανικών γλωσσών που προέρχονται από τον τευτονικό τύπο (όχι απευθείας από την Ι.Ε. ρίζα). Στα ελληνικά ομόρριζα που ακολουθούν, δίδονται εντός παρενθέσεων σύντομες πληροφορίες για τον σχηματισμό των λέξεων *χαίνω, χάννα, χάος*, ώστε να φαίνεται καλύτερα το θέμα τους. Αναλυτικές πληροφορίες υπάρχουν, φυσικά, στα αντίστοιχα λήμματα.

Αρκετοί **γλωσσολογικοί όροι** που συνιστούν το λεξιλόγιο τής ετυμολογίας (π.χ. αντέκταση, μετάπτωση, αποδάσυνση κ.ά.) εξηγούνται με παραδείγματα και αναλυτικά σχόλια στο ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ τού Λεξικού, το οποίο θα πρέπει να συμβουλεύεται τακτικά ο αναγνώστης.

ΟΔΗΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Λήμμα
Ερμήνευμα
Χρονολογική εμφάνιση τής λέξης (μία από τις παλαιότερες γραπτές μαρτυρίες)

μειδιώ «χαμογελώ»
< αρχ. *μειδιῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 426: *ὣς φάτο, μείδησεν δὲ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*] < Ι.Ε. **smeid-* «χαμογελώ» || σανσκρ. *smáyate*, παλ. σλαβ. *smějati (se)* (> πολ. *śmiać*, σερβοκρ. *smijati*), αγγλ. *smile*, γερμ. *schmeicheln* «κολακεύω».

Ετυμολογικές πληροφορίες
Παράθεση παλαιότερων τύπων και γλωσσικών φαινομένων που εξηγούν πώς σχηματίστηκε η σημερινή μορφή τής λέξης
Ομόρριζες λέξεις συγγενών γλωσσών
Ομόρριζες λέξεις τής Ελληνικής

μοίρα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *μοῖρα* < **μορ-ja* < θ. **μορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *μείρομαι* «λαμβάνω μερίδιο, μετέχω» (παρακ. *εἵμαρται* «έχει καθοριστεί από τη μοίρα, είναι πεπρωμένο») < **(s)mer-jo-mai* < Ι.Ε. **(s)mer-* «συμμερίζομαι, συμμετέχω» || σανσκρ. *smárati*, αρμ. *mormok'* «μέριμνα, φροντίδα», λατ. *mereo* «λαμβάνω (μερίδιο) – συμμετέχω, αξίζω (να λάβω κάτι)», *meritum* «μισθός, αμοιβή – αξία» (> γαλλ. *mérite*, ισπ. *mérito*) || αρχ. *μέρ-ος*, *μερ-ίζω*, *μόρ-ος* «πεπρωμένο», *μόρ-ιο(ν)*, *ἵ-μερ-ος* «έντονος πόθος» (βλ.λ.), *εἱμαρμένη* (βλ.λ.).

Σημασιολογικές πληροφορίες
Τα βέλη δηλώνουν κύριες εξελίξεις στη σημασία τής λέξης

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μερίδιο, τμήμα (γης ή περιουσίας)» → ήδη αρχ. σημ. «πεπρωμένο, προδιαγεγραμμένο μέλλον» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* τ 592-3: *ἐπὶ γάρ τοι ἑκάστῳ μοῖραν ἔθηκαν ἀθάνατοι θνητοῖσιν*) → ελνστ. σημ. «στρατιωτική μονάδα» (πβ. Ηρωδ. *Μάρκ. Βασιλ.* 6.5: *σκεψάμενος σὺν τοῖς φίλοις ἔνειμε τὸ στρατιωτικὸν ἐς τρεῖς μοίρας*) → ήδη ελνστ. σημ. «γεωμετρική και αστρονομική μονάδα» (πβ. Ιππάρχ. *απόσπ.* 45: *ὁ νοτιώτατος, ἔσχατος δὲ τῆς οὐρᾶς ἀστὴρ ἀπέχειν τοῦ πόλου μοίρας ιβ΄ καὶ δύο πέμπτα*).

Ετυμολογικό πεδίο
Παράγωγα τού λήμματος με πληροφορίες για τον σχηματισμό τους

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μοιραίος < ελνστ. *μοιρα-ῖος* < αρχ. *μοῖρα*.

Σύνθετα τού λήμματος
Χρονολόγηση των τύπων

ΣΥΝΘ. **μοιρο-**: *μοιρο-γνωμόνιο* (ελνστ.) – *μοιραλαγώ* (ελνστ.), *μοιρο-λό(γ)ι* (μεσν.), *μοιρο-λογίστρα* (μεσν.) – *μοιρο-λάτρης* (λόγ. [1886]), *μοιρο-λατρία* (λόγ. [1862]), *μοιρο-λατρικός* (λόγ. [1893]) κ.ά.
-μοιρος: *ἄ-μοιρος* (αρχ.), *δύσ-μοιρος* (αρχ.).

Αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με τη διάρθρωση τού λήμματος και με το περιεχόμενο κάθε τμήματός του υπάρχουν στην εισαγωγική ενότητα *Η δομή τού Λεξικού* (υποενότητα 4: Η δομή τού λήμματος).

ΟΔΗΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΣΧΟΛΙΩΝ

Σε ειδικά σκιασμένα πλαίσια (**Σχόλια**) παρουσιάζονται θέματα σχετικά με την ιστορία των λέξεων, τα ιστορικά δεδομένα τής εμφάνισής τους, τη σχέση τους με λέξεις από άλλες γλώσσες, τον σχηματισμό και την ορθογραφία τους.

Κατηγορία σχολίου

Θέμα σχολίου

Σε σχόλια με τίτλο ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ παρακολουθείται η διαχρονική πορεία μιας λέξης και άλλων συναφών με αυτή

Με έντονα πλάγια μαύρα στοιχεία σημειώνονται οι τύποι για τους οποίους γίνεται λόγος στο σχόλιο

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μάτι, οφθαλμός, ματιάζω

Το υποκοριστικό τού αρχ. ***ὄμμα*** ήταν το ***ὀμμάτιον***, από όπου τα μεσαιωνικά χρόνια προέκυψε ο τύπος *ὀμμάτιν* και από αυτόν το ***μάτιν*** και ο σημερινός τύπος ***μάτι***. Ο τύπος *ὄμμα* (πληθ. *ὄμματα*) χρησιμοποιήθηκε στην αρχ. γλώσσα κυρίως στην ποίηση, ενώ στον πεζό λόγο γενικά χρησιμοποιήθηκε η ομόρριζή της λέξη ***ὀφθαλμός***. Στα Νέα Ελληνικά επιβιώνουν και οι δύο λέξεις, το μεν *ὄμμα* με τον τύπο *μάτι* στη γενική χρήση (επίσης στο σύνθ. *αόμματος* και στη φρ. *παίρνω των ομματιών μου*), το δε *οφθαλμός* σε ειδικές χρήσεις και επίσημο ύφος, π.χ. στην ιατρική, τη γεωπονία, την τυπογραφία κ.α.
Στην ήδη αρχαία πεποίθηση (πολλών λαών) ότι μέσω τού βλέμματος μπορεί κάποιος να προκαλέσει κακό σε άλλον, διατηρούμενη αναλλοίωτη μέσα στους αιώνες, οφείλεται το ότι η λ. *μάτι* απέκτησε τη σημασία «βασκανία» και συνδέθηκε συνεκδοχικά με το φυλαχτό για το «κακό μάτι». Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιούνται το ρήμα ***ματιάζω*** «βασκαίνω» και το ουσιαστικό ***μάτιασμα***.

Σε σχόλια με τίτλο ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ συγκεντρώνονται και παρουσιάζονται συγκριτικά λέξεις από την ίδια ρίζα, ελληνικές και ξένες

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γελώ, γαλήνη, γλήνη – clean, klein...

Εφόσον το γέλιο συνδέεται με την αίσθηση ευχαρίστησης, αγαλλίασης και ηρεμίας, δεν είναι παράξενο ότι ομόρριζες λέξεις δήλωσαν τις παραπάνω σημασίες στην αρχαία γλώσσα. Από την Ι.Ε. ρίζα **gel(e)-* «λάμπω – γελώ» σχηματίστηκαν τα αρχ. **γελ-ῶ (-άω)**, **γαλ-ήνη** (< **γαλάσ-νᾱ*) και **γλή-νη** «κόρη οφθαλμού», ενώ στην ίδια ρίζα έχουν την απώτερη αρχή τους το αγγλ. ***clean*** «καθαρός» και το γερμ. ***klein*** «μικρός» (αρχική σημ. «αγνός, καθαρός – λεπτός»).

Σε σχόλια με τίτλο ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ εξηγείται η ορθή γραφή λέξεων, η οποία προκύπτει από την ετυμολογία τους

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αρματολός ή αρματωλός;

Η λέξη γράφεται με *-ο-* ***(αρματολός)*** και όχι με *-ω-*, διότι δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση με το αρχ. επίθ. *ἁμαρτωλός*, όπως είχε υποτεθεί στο παρελθόν, ούτε με το παλαιό (αρχ.) επίθημα *-ωλός*.

-α

Το μεγεθυντικό *-α* των θηλ. ουσ. τής Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής σχηματίστηκε με πρότυπο τα θηλ. σε *-α* και προστέθηκε ως κατάληξη ουδετέρων υποκοριστικών σε *-ι* (π.χ. *κουτ-ί – κούτ-α, γαϊδούρ-ι – γαϊδούρ-α*), πολλά από τα οποία είχαν χάσει τη σμικρυντική τους σημ. και αποτελούσαν απλώς «οιονεί» υποκοριστικά (π.χ. *βελόν-ι – βελόν-α, σκαλ-ί – σκάλ-α, στρατ-ί – στράτ-α*).

α-

Το *ἀ-* προθεματικό τής Αρχ. Ελληνικής τίθεται πριν από ρίζες που άρχιζαν από *λ, μ, ν, Ϝ*: *ἀ-μέλγω* (< Ι.Ε. **melg-*) «αρμέγω», *ἀ-λείφω* (< Ι.Ε. **leip-*). Το *α-* προθεματικό τής Μεσν. και Νέας Ελληνικής προήλθε από συνεκφορές με λέξεις που τελείωναν σε *-α* (τα άρθρα *ένα, τα, μια* στα ουσ., οι δείκτες *να, θα* στα ρ.), το οποίο θεωρήθηκε αρκτικό φωνήεν: μεσν. *ἀ-βδέλλα, ἀ-μασχάλη, ἀ-δράχνω*. Οι ίδιες συνεκφορές οδηγούν μερικές φορές σε τροπή τού αρκτικού φωνήεντος: *ἀγγίζω < ἐγγίζω, ἀγνάντια < τὰ ἐνάντια*.

α- / αν- στερητικό

< αρχ. *ἀ- / ἀν-*, από μεταπτωτική βαθμίδα τού Ι.Ε. στερητ. **ne-* || αρχ. *νήνεμος* (< **νε-άνεμος*) «γαλήνιος, ήρεμος», λατ. *ne-scio* «αγνοώ», αγγλ. *un-able* «ανίκανος», γερμ. *un-sicher* «αβέβαιος» κ.ά. Απαντά κανονικά ως *ἀ-* προ συμφώνου (*ἄ-στεγος, ἄ-πονος, ἀ-σεβής*) και ως *ἀν-* προ φωνήεντος (*ἄν-υδρος, ἀν-ώδυνος, ἀν-ίκανος*). Μερικές φορές η ετυμολογία υποδεικνύει την ύπαρξη τού συμφώνου που δικαιολογεί τον τύπο *ἀ-*, π.χ. *ἄ-εργος* (**Ϝεργ-*), *ἄ-ωρος* (**yōr-*), *ἀ-όρατος* (**Ϝορ-*).

α- αθροιστικό

Το *ἀ- / ἁ-* αθροιστ. τής Αρχ. Ελληνικής προέρχεται από Ι.Ε. **sem-* «ένας», το οποίο απαντά στα αρχ. *εἷς, ἅ-μα, ὁ-μός* || λατ. *sim-plex* «απλός». Απαντά κανονικά με τη μορφή *ἁ-* (*ἅ-παξ, ἁ-πλοῦς, ἅ-πας*), ενώ συνήθης είναι και η μορφή *ἀ-* λόγω ανομοιώσεως με δασύ σύμφωνο ή από αναλογία (*ἀ-δελφός, ἀ-κόλουθος, ἀ-θρόος*).

άβακας «πινακίδα υπολογισμού – προπαίδεια»
< αρχ. *ἄβαξ, -κος*, αγν. ετύμου.

αβανγκάρντ «πρωτοπορία»
< γαλλ. *avant-garde* «εμπροσθοφυλακή – (μτφ.) πρωτοπορία» < *avant* «πριν» (< υστλατ. *ab ante*) + *garde* «φρουρά».

αβανιά «συκοφαντία, κατηγορία»
ΕΤΥΜ. μεσν. < *ἀβάνης* «συκοφάντης, καταδότης» < τουρκ. *avan* < αραβ. *'awān* «ύπουλος, προδότης».
ΣΗΜΑΣ. Η τουρκ. λ. αναφερόταν αρχικά στην επιβολή άδικου και δυσβάστακτου φόρου από το Οθωμανικό κράτος στους χριστιανούς εμπόρους, ενώ δήλωνε και τη δήμευση τής περιουσίας χριστιανών λόγω ψευδούς καταγγελίας ή εκβιασμού.

αβάν-πρεμιέρ «παράσταση πριν από την πρεμιέρα»
< γαλλ. *avant-première* < *avant* «πριν» (< υστλατ. *ab ante*) + *première* «πρώτη» (βλ. κ. *πρεμιέρα*).

αβάνς «προανάφλεξη»
< γαλλ. *avance* «επέλαση» < ρ. *avancer* < δημώδ. λατ. **abantiāre* < υστλατ. *ab ante* «πριν».

αβάντα «ενίσχυση, βοήθεια»
< παλ. ιταλ. *avantare* «επαινώ, εξυμνώ» (σύγχρ. ιταλ. *vantare*) < υστλατ. *vanitāre* «κομπάζω, μεγαλαυχώ» < λατ. *vanitas* «ματαιότητα, ματαιοδοξία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αβαντ-άρω < παλ. ιταλ. *avantare* (βλ. ανωτέρω)
αβαντ-αδόρος < *αβάντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος* (βλ.λ.).

αβάντζο κ. **αβάντσο** «πλεονέκτημα, κέρδος»
< μεσν. *ἀβάντζον* < ιταλ. *avanzo* «πλεόνασμα, κέρδος» < ρ. *avanzare* «περισσεύω» (αρχικώς «προχωρώ μπροστά, προπορεύομαι») < δημώδ. λατ. **abantiāre* < υστλατ. *ab ante* «πριν».

αβαρία «ζημιά, απώλεια»
< ιταλ. *avaria* «βλάβη (πλοίου)» < αραβ. *awariya*.

αβασκαίνω → βασκαίνω

άβατος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄβατος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *βατός* (βλ.λ. *βαίνω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς πέρασμα, απροσπέλαστος» → ήδη αρχ. σημ. «ιερός χώρος όπου δεν επιτρέπεται η είσοδος» (πβ. Πλάτ. *Λάχης* 183b: *τούτους ὁρῶ τὴν μὲν Λακεδαίμονα ἡγουμένους εἶναι ἄβατον ἱερὸν καὶ οὐδὲ ἄκρῳ ποδὶ ἐπιβαίνοντας*).

αββάς
< μεσν. *ἀββᾶς* < ελνστ. *ἀββᾶ* (που θεωρήθηκε κλητ. επειδή στην Κ.Δ. εμφανίζεται πάντοτε σε προσφωνήσεις· Ρωμ. 8,15: *ἀλλὰ ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας*

ἐν ᾧ κράζομεν. ἀββᾶ ὁ πατήρ) < αραμ. *abba* «πατέρας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αββα-είο, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *abbaye*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αβάς ή αββάς;

Η λέξη ήδη από την ελληνιστική εποχή γράφεται με δύο -β- (*ἀββᾶ* και *ἀββᾶς*), πράγμα που εξηγεί τόσο τη γραφή ***αββάς*** όσο και το ελληνογενές γαλλ. *abbaye*, το οποίο κατάλληλα μεταφέρθηκε ως ***αββαείο***. Η σχολική γραμματική, ωστόσο, έχει απλογραφήσει τη λέξη με ένα *-β-*: ***αβάς*** (επομένως και ***αβαείο***).

αβγατίζω «αυξάνω»

< μεσν. *ἀβγατίζω* < *ἐβγατίζω* (με τροπή τού αρκτικού /e/ → /a/ λόγω συμπροφοράς όταν προηγείτο *να, θα, τα* κ.ά.) < *ἐβγατός* (με αντιμετάθεση) < **ἐγβατός* (με αφομοίωση ηχηρότητας /kv/ → /γv/) < ελνστ. *ἐκβατός* «αυτός που πραγματοποιείται» (< αρχ. *ἐκβαίνω*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ουσ. *αβγό* ούτε με το λατ. *augeo* «αυξάνω», όπως υπέθεσαν στο παρελθόν. Συνεπώς, η συχνή γραφή *αυγατίζω*, που οφείλεται σε παρασύνδεση με τη συνήθη γραφή *αυγό*, είναι επίσης λανθασμένη.

αβγό

< μεσν. *ἀβγό(ν)*, το οποίο προήλθε από το αρχ. *ᾠόν* μέσω τής συνεκφοράς τού πληθ.: *τὰ ᾠά* > **τὰ οὐά* (με στένωση τού /o/ σε /u/ προ τού ανοικτότερου /a/) > **ταουγά* (με ανάπτυξη ενδοφωνηεντικού /γ/) > μεσν. *ταβγά* (με συμφωνοποίηση τού ημιφώνου /u/ σε /v/) > *τ' ἀβγά* (με ανασυλλαβισμό) > *τὸ ἀβγό(ν)*. Βλ. κ. *αφτί*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αβγ-ούλι < *αβγ(ό)* + υποκορ. επίθημα *-ούλι* (από όπου *αβγουλ-άς, αβγουλ-ίλα*).

ΣΥΝΘ. αβγο-: μεσν. *ἀβγο-τάραχο* (< *ἀβγο-τάριχον*, με β΄ συνθετικό το αρχ. *τάριχον* «διατηρημένο σώμα – καπνιστό ψάρι») – ν.ελλ. *αβγο-θήκη, αβγο-κόβω, αβγο-λέμονο* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αυγό ή αβγό;

Η γραφή *αυγό*, μολονότι διδασκόταν επί πολλά χρόνια και έχει περάσει στη σχολική γραμματική, δεν είναι σωστή και δεν δικαιολογείται ετυμολογικά, εφόσον δεν υπάρχει δίφθογγος *αυ-* στη λέξη. Οι φθόγγοι /av/ που ακούονται κατά την προφορά της οφείλονται σε κανονική φωνητική εξέλιξη τού αρχ. πληθυντικού *τὰ ᾠά*, όπως επιβεβαιώνεται από την ετυμολογία. Συνεπώς, η μόνη ορθή γραφή είναι ***αβγό***.

αβδηρίτης «ανόητος, ματαιόδοξος»

< αρχ. *Ἀβδηρίτης* «κάτοικος των *Ἀβδήρων* (πόλης τής Θράκης)» < *Ἄβδηρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αβδηριτ-ισμός, λόγ. [1889].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Σχόλια για τους αρχαίους Αβδηρίτες

Παρά το γεγονός ότι διάσημοι άνδρες τής αρχαιότητας κατάγονταν από τα Άβδηρα (όπως οι φιλόσοφοι Δημόκριτος και Πρωταγόρας), οι Αβδηρίτες είχαν γίνει στόχος περιπαικτικών σχολίων. Τον 4ο αι. μ.Χ. ο *Φιλόγελως* συγκέντρωσε αρκετά ανέκδοτα για τους Αβδηρίτες, τα οποία τους παρουσίαζαν ανόητους και απαίδευτους. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο: *Ἀβδηρίτης τὸν πατέρα τελευτήσαντα κατὰ τὸν νόμον καύσας, δραμὼν εἰς τὴν οἰκίαν πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ νοσοῦσαν εἶπεν· Ὀλίγα ἔτι περιττεύει ξύλα· ἐὰν οὖν βούλει καὶ δύνασαι, τοῖς αὐτοῖς κατακαύθητι* «Ένας Αβδηρίτης, αφού ο πατέρας του πέθανε και τον έκαψε σύμφωνα με το έθιμο, έτρεξε στο σπίτι προς την άρρωστη μητέρα του και της είπε: Λίγα ακόμη ξύλα περισσεύουν· αν θέλεις και μπορείς, κάψου και εσύ με τα ίδια»!

αβελτηρία «μωρία, αμυαλιά»

< ελνστ. *ἀβελτηρία* (εσφαλμ. τύπος, πιθ. κατά τα *πονηρία, σωτηρία* κ.τ.ό.) < αρχ. *ἀβελτερία* < επίθ. *ἀβέλτερος* «ανόητος» (αρχικώς «αυτός που δεν επιδέχεται βελτίωση») < *ἀ-* στερητ. + *βέλτερος*, παράλλ. τύπος τού *βελτίων* «καλύτερος».

αβέρτα «χωρίς περιορισμό»

< επίθ. *αβέρτος* < βεν. *averto* «ανοιχτός, ακάλυπτος» < λατ. *apertus*, μετοχή τού ρ. *aperio* «ανοίγω».

αβίαστος

< αρχ. *ἀβίαστος* «χωρίς βία ή εξαναγκασμό» < *ἀ-* στερητ. + θ. *βιασ-* (*βιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τος*, των ρηματ. επιθέτων.

αβιογένεση «αυτόματη γένεση»

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *abiogenesis*, που πλάστηκε από τα ελλ. *ἄβιος* + *γένεση*. Τον όρο έπλασε το 1870 ο Άγγλος βιολόγος Thomas H. Huxley (1825-1895).

αβίωτος → βίος

αβλέμμονας «αμέτρητη ποσότητα»

ΕΤΥΜ. < **ἀ-βλέμμ-ων, -ονος* < *ἀ-* στερητ. + *βλέμμα*, πβ. κ. *πρᾶγμα – ἀπράγμων, κτῆμα – ἀκτήμων*.

ΣΗΜΑΣ. πιθ. αρχική σημ. «τόπος όπου δεν φθάνει το βλέμμα» → «βυθός, απύθμενο βάθος» → «τεράστια, αμέτρητη ποσότητα».

αβλεψία

< ελνστ. *ἀβλεψία* «τυφλότητα – αορασία» < *ἀ-* στερητ. + *-βλεψ(ία)* < *βλεψ-* (*βλέπω*) + παραγ. τέρμα *-ία*.

αβοήθητος → βοηθός

αβοκάντο
< αγγλ. *avocado* < ισπ. *avogado* < μεξικ. ισπ. (17ος αι.) *aguacate* < *ahuakatl*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ (των Αζτέκων).

άβολος → βολή

άβουλος → βουλή

αβρός
< αρχ. *ἁβρός* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], αγν. ετύμου, ποιητ. όρος που αναφερόταν σε νεαρά κορίτσια με τη σημ. «κομψός, τρυφερός» (θηλ. *ἅβρα* «νεαρή υπηρέτρια»). Η λ. απέκτησε ήδη από την αρχαιότητα τη σημ. «λεπτός, ευγενικός» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 204c: *καὶ γάρ ἔστι τὸ ἐραστὸν τὸ τῷ ὄντι καλὸν καὶ ἁβρὸν καὶ τέλεον καὶ μακαριστόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρχ. **ἁβρό-της**, *-τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη].
ΣΥΝΘ. αρχ. **ἁβρο-δίαιτος** [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο, πβ. *Πέρσαι* 41: *ἁβροδιαίτων δ' ἕπεται Λυδῶν ὄχλος*], λόγ. **αβρό-φρων**, [1860] (< *αβρό(ς)* + *-φρων*, βλ.λ. *φρην, -ενός*), **αβροφροσ-ύνη**, [1860].

άβυσσος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἄβυσσος*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἄβυσσος* < *ἀ-* στερητ. + *βυσσός*, ποιητ. τύπος τού ουσ. *βυθός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχ. επίθ. «απύθμενος» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 471: *ἄτης δ' ἄβυσσον πέλαγος οὐ μάλ' εὔπορον τόδ' ἐσβέβηκα*) → ελνστ. ουσ. «υδάτινο βάθος» (πβ. Γένεσ. 1,2: *καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος*) – (μτφ.) «ο "κάτω κόσμος", ο Άδης – κατάσταση κενού και αδράνειας, μεγάλο χάσμα» (πβ. Κ.Δ. Ρωμ. 10,8: *τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστιν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αβυσσ-αίος < *ἄβυσσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αίος* (πβ. μεσν. *ἀβύσσ-αιος*)
αβυσσ-αλέος, λόγ. [1880], < *ἄβυσσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *κραυγ-αλέος*
αβυσσ-ικός.

αγαθός
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγαθός* [ήδη ομηρικό], πιθ. < *ἀ-* αθροιστ. + **καθ-* (όπως φαίνεται από τη «γλώσσα» τού Ησυχίου *ἀκαθόν· ἀγαθόν*) < Ι.Ε. **ghadh-* «κρατώ γερά» || σανσκρ. *gádhya-* «σταθερός», παλ. σλαβ. *godъ* «στην κατάλληλη ώρα» (πβ. αρχ. *ὥρα-ῖος*), αρχ. γερμ. **gōda-* «καλός, εξαίρετος» (> γερμ. *gut*, αγγλ. *good*, ολλ. *goed*) κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που συγκεντρώνει τις ιδιότητες τού ευγενούς, που ταιριάζει στο αρχαίο ιδεώδες περί ανδρισμού» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Α 131: *μὴ δ' οὕτως ἀγαθός περ ἐὼν θεοείκελ' Ἀχιλλεῦ κλέπτε νόῳ*· συνεπώς «ανδρείος, άξιος, ικανός», πβ. φρ. *καλὸς κἀγαθός*, λ. που δεν αποδιδόταν σε θεούς ή γυναίκες στο ομηρικό λεξιλόγιο και αντετίθετο προς τα επίθετα *κακός, δειλός*) → ήδη αρχ. σημ. «ηθικώς ενάρετος, επωφελής» (απαντά στους φιλοσόφους) → μεσν. σημ. «ανόητος, αφελής».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγαθό < αρχ. *ἀγαθόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀγαθός*, συχνό και στον πληθ. *ἀγαθά* (πβ. τη φρ. *καταναλωτικά αγαθά*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *consumary goods*)
αγαθοσύνη < ελνστ. *ἀγαθ-ωσύνη*
αγαθότητα < ελνστ. *ἀγαθ-ότης, -τητος*
αγαθ-εύω < *αγαθ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
αγαθ-ιάρης < *αγαθ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*.
ΣΥΝΘ. **αγαθο-**: *αγαθο-εργία* (αρχ.), *αγαθο-ποιός* (ελνστ.), *αγαθο-πιστία* (λόγ. [1858]) κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αγαθός – innocent – bonhomme – silly...
Η απόσταση που συνδέει τις σημασίες «καλός» και «ανόητος, αφελής, εύπιστος», όπως παρουσιάζεται στην ιστορία τής λέξης **αγαθός**, δεν είναι μεγάλη και έχει παρατηρηθεί επίσης σε λέξεις άλλων γλωσσών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα: γαλλ. ***bonhomme*** «ειλικρινής – αφελής», αγγλ. ***innocent*** «αθώος – απονήρευτος, εύπιστος», γερμ. ***einfältig*** «απλός – αφελής», αγγλ. ***silly*** «κουττός» < παλ. αγγλ. **sælig* «ευτυχής, ευλογημένος».

αγάλι
< μεσν. *ἀγάλι / ἀγάλια* < **ἀγάλη(ν)* (πβ. τη μεσν. φρ. *ἀγάλην' ἀγάληνα*) < *ἀγάληνα / ἀγαληνά* (ο τόνος στην προπαραλήγουσα κατά τα *ἤρεμα, ἥσυχα*) < επίρρ. *γαληνά* (με *ἀ-* προθεματ., βλ.λ.) < αρχ. επίθ. *γαληνός* «ήρεμος» [ήδη τον 6ο αι. σε απόσπ. τού Ιβύκου] < *γαλήνη* (βλ.λ.). Εφόσον η λέξη έχει ενταχθεί στα επιρρήματα, γράφεται με *-ι-* (*αγάλ-ι, αγάλ-ια*), κατάληξη χαρακτηριστική των επιρρημάτων (π.χ. *μαζ-ί, πάλ-ι – χάλ-ια*).

αγάλλομαι «χαίρομαι»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγάλλομαι* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 131-2: *τὰ μὲν κορυθαίολος Ἕκτωρ αὐτὸς ἔχων ὤμοισιν ἀγάλλεται*], πιθ. < **ἀγα-λός* (< *ἀγα-*, θ. που απαντά στο ρ. *ἄγαμαι* «θαυμάζω» και στο επίρρ. *ἄγαν* «πολύ, υπερβολικά», βλ.λ. *αγανακτώ*) ή, κατ' άλλη εκδοχή, < **ἀγαλός* < *ἀγλαός* «ακτινοβόλος, φωτεινός» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξυψώνω, τιμώ – καυχώμαι, κομπάζω» (στον Όμηρο κυρ. για όπλα και πολεμικά άρματα) → ήδη αρχ. σημ. «αισθάνομαι βαθιά και γνήσια χαρά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άγαλμα < αρχ. *ἄγαλ-μα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* γ 274: *πολλὰ δ' ἀγάλματ' ἀνῆψεν, ὑφάσματά τε χρυσόν*

τε], αρχικώς «ό,τι φέρνει ευχαρίστηση σε κάποιον» (όπως φαίνεται και από τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου: *ἄγαλμα. πᾶν ἐφ' ᾧ τις ἀγάλλεται*) ➝ αρχ. σημ. «γλυπτό προς τιμήν θεού ως αντικείμενο λατρείας» ➝ αρχ. σημ. «οποιοδήποτε γλυπτό με καλλιτεχνικό χαρακτήρα»
αγαλλιάζω < μεσν. *ἀγαλλ-ιάζω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *ἀγαλλι-ῶ (-άω)*
αγαλλίαση < ελνστ. *ἀγαλλία-σις*
αγαλλίασμα < μεσν. *ἀγαλλίασ-μα*.

άγαμος → γάμος

αγανακτώ

< αρχ. *ἀγανακτῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 69d-e: *οὐ χαλεπῶς φέρω οὐδ' ἀγανακτῶ, ἡγούμενος κἀκεῖ οὐδὲν ἧττον ἢ ἐνθάδε δεσπόταις τε ἀγαθοῖς ἐντεύξεσθαι καὶ ἑταίροις*], πιθ. < **ἀγανάκτης* (με αφομοίωση των φωνηέντων) < **ἀγανέκτης* (κατά το σχήμα *πλεονέκτης – πλεονεκτῶ*) < επίρρ. *ἄγαν* «πολύ, υπερβολικά» + *-έκ-της* < *ἔχω*, οπότε το ρ. *ἀγανακτῶ* θα σήμαινε «έχω πολλές ανησυχίες, δυσανασχετώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγανάκτηση < αρχ. *ἀγανάκτη-σις (-η)* [ήδη στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 2.41: *καὶ μόνη οὔτε τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει ὑφ' οἵων κακοπαθεῖ*]
αγανακτισμένος < μεσν. *ἀγανακτ-ισμένος* (αντί **ἀγανακτ-ημένος*), με βάση το συνοπτικό θ. *αγανακτησ-*, που συνέπιπτε φωνητικά με το αντίστοιχο θ. των ρημάτων σε *-ίζω*, π.χ. *ζυγ-ίζω – ζύγ-ισα – ζυγισμένος, χαρ-ίζω – χάρ-ισα – χαρισμένος*.

άγανα «(σε στάχυ ή βρόμη) αθέρας, βελονοειδής απόφυση»

< ελνστ. *ἄκ-ανος (ὁ)* (με τροπή *κ* ➝ *γ* λόγω τής επίδρασης τού αρχ. *(ξύλον) ἄγανον* «ξερόκλαδο, φρύγανο») < θ. *ἀκ-* < Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός», για το οποίο βλ.λ. *ακμή, άκρος, οξύς* (όπου όλα τα ομόρριζα).

αγανός «αραιός – χαλαρός»

< αρχ. *ἀγανός* «ήπιος, μαλακός» [ήδη στον Όμηρο (πβ. *Ἰλ.* Θ 113: *δώροισίν τ' ἀγανοῖσιν ἔπεσσί τε μειλιχίοισι*)], ίσως συνδ. με το αρχ. *γάνος (τό)* «λαμπρότητα, φωτεινότητα» (ποιητ. όρος για το νερό, το κρασί κ.ά.).

αγαντάρω

< ιταλ. *agguantare* «κρατώ γερά, αντέχω» < *a-* (< λατ. *ad*) + *guanto* «γάντι» (βλ.λ. *γάντι*).

αγαπώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγαπῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* ψ 214: *οὕνεκά σ' οὐ τὸ πρῶτον, ἐπεὶ ἴδον, ὧδ' ἀγάπησα*)], αγν. ετύμου.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκδηλώνω τρυφερότητα» ➝ (μεθομηρικώς) «επιθυμώ – ενδιαφέρομαι βαθιά» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 330c: *ὥσπερ γὰρ οἱ ποιηταὶ τὰ αὑτῶν ποιήματα καὶ οἱ πατέρες τοὺς παῖδας ἀγαπῶσι*) ➝ ελνστ. σημ. (Π.Δ. και Κ.Δ.) «έχω βαθιά αισθήματα για τον Θεό» (αναφέρεται επίσης στα αισθήματα τού Θεού για τον άνθρωπο, π.χ. Α' Ιωάν. 4,20: *ἐάν τις εἴπῃ ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγαπητός < αρχ. *ἀγαπη-τός* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* δ 727: *νῦν αὖ παῖδ' ἀγαπητὸν ἀνηρέψαντο θύελλαι*)], ρηματ. επίθ. τού *ἀγαπῶ*
αγάπη < ελνστ. *ἀγάπ-η* (ο πληθ. *ἀγάπαι* έχει στην Κ.Δ. τη σημ. των κοινών δείπνων που μοιράζονταν οι χριστιανοί με σκοπό κυρ. την υποστήριξη των απόρων, πβ. Ἰούδα 12: *οὗτοί εἰσιν οἱ ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες συνευωχούμενοι*) < αρχ. *ἀγαπῶ*
αγαπητικός < ελνστ. *ἀγαπητ-ικός*
αγαπημένος < μεσν. *ἀγαπη-μένος* < αρχ. *ἠγαπημένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού *ἀγαπῶ*
αγαπίζω < μεσν. *ἀγαπ-ίζω*
αγαπησιάρης < μεσν. *ἀγαπησ-ιάρης* < *ἀγαπησ-* (*ἀγαπῶ*) + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *μαρτυρ-ιάρης*.

άγαρμπος

< *α-* στερητ. + **γάρμπο(ς)* < ιταλ. *garbo* «κομψότητα, χάρη», ίσως < γοτθ. **garvus* «στολισμένος» ή < αραβ. *qālib* «πρότυπο, μοντέλο».

αγάς

< μεσν. *ἀγάς* «τοπάρχης, διοικητικός αξιωματούχος (τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας)» < τουρκ. *ağa* «διοικητής, κύριος» < μογγολ. *aqa*.

αγαστός «θαυμαστός»

< αρχ. *ἀγαστός* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου (πβ. κ. Ευριπ. *Ἑκάβη* 169: *οὐκέτι μοι βίος ἀγαστὸς ἐν φάει*)], ρηματ. επίθ. τού *ἄγαμαι* «θαυμάζω» < θ. *ἀγα-*, το οποίο απαντά στο επίρρ. *ἄγαν* «υπερβολικά, πολύ». Κατά την επικρατέστερη άποψη, το ίδιο το επίρρ. *ἄγαν* (τύπος αιτιατικής αμάρτυρου ουσ.) ανάγεται σε Ι.Ε. **mg-ā-*, που συνδέεται με το επίθ. *μέγας* (βλ.λ.).

αγγαρεύω

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀγγαρεύω* < αρχ. *ἄγγαρος* «έφιππος αγγελιαφόρος», δάνειο ανατολ. προελ. (πρωτοαπαντά στο περσ. όνομα *Ἀγγάριος*), πιθ. συνδ. με την αραμ. λ. *'iggerâ* «επιστολή».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υποχρεώνω κάποιον σε καταναγκαστική εργασία (κυρ. να υπηρετήσει ως *ἄγγαρος* ή να εργαστεί χωρίς αμοιβή)» (σημ. γνωστή στην Κ.Δ., πβ. Ματθ. 5,41: *καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο*) ➝ ελνστ. σημ. «εξαναγκάζω σε ανεπιθύμητη εργασία». Τις ίδιες σημ. είχε το ελνστ. *ἀγγαρεία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγγαρεία < ελνστ. *ἀγγαρ-εία* < ρ. *ἀγγαρ-εύω*.

αγγείο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγγεῖον*, υποκορ. τού ουσ. *ἄγγος* «δο-

χείο» (ήδη μυκ. *a-ke-a₂*), αγν. ετύμου. Το ουσ. *άγγεῖον* αντικατέστησε το παλαιότερο *ἄγγος* και έχασε την υποκοριστική σημασία του.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δοχείο (υγρών ή στερεών)» → αρχ. σημ. (στον Ιπποκράτη) «κοιλότητα ή όργανο τού σώματος» (π.χ. πνεύμονες, σπλήνας) → αρχ. σημ. (στον Αριστοτέλη) «φλέβα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγγει-ακός

αγγεί-ωμα, λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *angioma*.

ΣΥΝΘ. λόγ. **αγγειο-** (ελληνογενή ή μεταφρ. δάνεια): *αγγειο-γραφία (αγγειο-γράφος), αγγειο-κινητικός, αγγειο-λογία (αγγειο-λόγος), αγγειο-πλάστης (αγγειο-πλαστικός), αγγειό-σπερμα, αγγειο-χειρουργός (-ικός)* κ.ά.

άγγελος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄγγελος* (ήδη μυκ. *a-ke-ro*), πιθ. δάνειο ανατολ. προελ.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αγγελιαφόρος, διαβιβαστής ειδήσεων και μηνυμάτων» → ελνστ. σημ. (σε Π.Δ. και Κ.Δ.) «αόρατο πνευματικό ον που υπηρετεί τον Θεό» (πβ. Γένεσ. 28,12: *καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῇ (...) καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ταχυδρόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγγελικός < ελνστ. *ἀγγελ-ικός*

αγγελάκι < μεσν. *ἀγγελ-άκι*

αγγέλλω < αρχ. *ἀγγέλ-λω* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* ν 94: *ἔρχεται ἀγγέλλων φάος Ἠοῦς ἠριγενείης*)] < **ἀγγέλ-jω* < *ἄγγελος*

αρχ. **ἄγγελ-μα** [ήδη στον Θουκυδίδη (πβ. *Ἱστ.* 7,74: *οἱ δὲ πρὸς τὸ ἄγγελμα ἐπέσχον τὴν νύκτα*)]

αρχ. **ἀγγελ-ία** «μήνυμα, είδηση» [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Β 786-7: *Τρωσὶν δ' ἄγγελος ἦλθε ποδήνεμος ὠκέα Ἶρις πὰρ Διὸς αἰγιόχοιο σὺν ἀγγελίῃ ἀλεγεινῇ*)] (η σημ. «διαφημιστικό μήνυμα» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *annonce*) ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ταχυδρόμος*

αγγελ-τήριο, λόγ. [1880] (το επίθ. *αγγελ-τήριος*), < ελνστ. *ἀγγελ-τήρ, -τῆρος* «αγγελιαφόρος»

αγγελ-ούδι < *ἄγγελ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ούδι*

ΣΥΝΘ. **αγγέλλω** με προθέσεις: (αρχ.) *αν-αγγέλλω, απ-αγγέλλω, δι-αγγέλλω, εξ-αγγέλλω, επ-αγγέλλω, κατ-αγγέλλω, παρ-αγγέλλω, προ-αγγέλλω* – (ελνστ.) *προ-αν-αγγέλλω* κ.ά. (και τα παράγωγα αυτών): *αν-αγγελία, απ-αγγελία, εξ-αγγελία, επ-αγγελία, κατ-αγγελία, παρ-αγγελία, προ-αν-αγγελία – δι-αγγελέας, εισ-αγγελέας – δι-άγγελμα, επ-άγγελμα, παρ-άγγελμα* κ.ά

αγγελο- (ως πρόθεμα): (μεσν.) *αγγελό-μορφος* – (ν.ελλ.) *αγγελο-θωρώ, αγγελο-κρούομαι, αγγελο-πρόσωπος* (ως επίθημα) (αρχ.) *εξ-άγγελος* – (ελνστ.) *αρχ-άγγελος, προ-άγγελος* κ.ά.

αγγελια-: (αρχ.) *αγγελια-φόρος* [ήδη στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ Κόσμ.* 398a.31: *ἡμεροδρόμοι τε καὶ σκοποὶ καὶ ἀγγελιαφόροι φρυκτωριῶν τε ἐποπτῆρες*] (το νεότ. *αγγελι-ο-φόρος* σχηματίστηκε με αναλογική επέκταση τού συνδετικού φωνήεντος *-ο-*), (λόγ.) *αγγελιό-σημο* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ταχυδρόμος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

άγγελος, αγγέλλω

Οι λέξεις που ανήκουν στο ετυμολογικό πεδίο τού ουσ. ***άγγελος*** ορθογραφούνται με βάση τον ακόλουθο απλό κανόνα: 1) Με δύο **-λ-** γράφεται το ρ. *αγγέλλω* και τα σύνθετά του όταν δηλώνεται διάρκεια ή επανάληψη (κυρ. στον ενεστώτα, παρατατικό, μέλλοντα διαρκείας, π.χ. *αναγγέλλω, επαγγελλόταν, θα κατήγγελλε, ας απήγγελλε, θα εξαγγέλλω*). 2) Με ένα **-λ-** γράφεται το ίδιο ρήμα στους χρόνους που δηλώνουν στιγμιαία ή συντελεσμένη πράξη (π.χ. *θα παραγγείλετε;, προανήγγειλε, να καταγγείλεις*), καθώς και σε όλα τα ομόρριζα και σύνθετα (π.χ. *αγγελία, άγγελμα, αγγελιαφόρος* κ.ά.).

αγγίζω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀγγίζω* < αρχ. *ἐγγίζω* [ήδη στον Σοφοκλή (*απόσπ.* 382: *τύραννι πᾶς ἐγγίζεται φυγεῖν*)] (με τροπή τού αρκτικού φωνήεντος από τις συνεκφορές *νὰ / θὰ ἐγγίζω*, όπου υπερίσχυσε το /a/, και αναςυλλαβισμό: *θὰ ἐγγίζω > θὰ 'γγίζω > θ' ἀγγί-ζω*) < επίρρ. *ἐγγύς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «πλησιάζω, φέρνω / έρχομαι κοντά» (και στην Κ.Δ., Ματθ. 3,2: *μετανοεῖτε. ἤγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν*) → μεσν. σημ. «ακουμπώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσν. *ἄγγιχτος* < **ἀγγιχ-τός* (με αναβιβασμό τού τόνου, ώστε το *ά-* να θεωρηθεί στερητ. κατ' αναλογίαν προς τα προπαροξύτονα επίθ. με τέτοια λειτουργία, π.χ. *ά-σχημος, ά-σχετος*)

άγγιγ-μα

Αγγλία

< μεσν. *Ἀγγλία* < υστλατ. *Anglia* < *Angli* «Άγγλοι», λαός βορειογερμανικής καταγωγής που κινήθηκε από την περιοχή τής Σαξονίας (στην Κ. Ευρώπη) προς τις Βρετανικές Νήσους τον 5ο αι. μ.Χ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άγκιστρο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Άγγλος < μεσν. *Ἄγγλος*

Εγγλέζος (πβ. μεσν. *Ἐγγλέζης, Ἀγγλέζος*), μεταφορά τού ιταλ. *Inglese*

εγγλέζικος < μεσν. *ἐγγλέζ-ικος*

αγγλικ-ανός, μεταφορά τού αγγλ. *anglican*

αγγλικαν-ικός, λόγ. [1856]

αγγλ-ικός

αγγλ-ισμός, λόγ. [1882]

επίρρ. **αγγλ-ιστί**

ΣΥΝΘ. λόγ. **αγγλο-** (λεξικό πρόθεμα): *αγγλόγλωσσος, αγγλο-μαθής* ([1893]), *αγγλο-τραφής, αγγλό-φιλος* ([1895]), *αγγλό-φωνος* ([1891]) κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγλία

Ενώ οι λέξεις ξένης προελεύσεως ορθογραφούνται ως επί το πλείστον με -γκ- (π.χ. *ζούγκλα, πάγκος, πουτίγκα*), σε παλαιότερες εποχές προτιμάτο η γραφή με -γγ-, η οποία θεωρήθηκε ότι ταίριαζε καλύτερα στην ελληνική γλώσσα. Ως αποτέλεσμα το κυριωνύμιο ***Αγγλία***, ήδη μεσαιωνικό, γράφτηκε με -γγ-.

αγγούρι

< μεσν. *ἀγγούρι(ν)* < ελνστ. *ἀγγούριον* < αραβ. *'agur*. Η λ. συνέπεσε φωνητικά με το μεσν. επίθ. *ἄγγουρος* < *ἄγουρος* και η σύνδεση των δύο όρων διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι η σάρκα αυτού τού καρπού τρώγεται άγουρη.

αγελάδα

< μεσν. *ἀγελάδα* < ελνστ. *ἀγελάς, -άδος (βοῦς)* «θηλυκό βόδι που ζει σε αγέλη» < αρχ. *ἀγέλη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

(α)γελαδ-άρης < *αγελάδ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*

αγελαδ-ινός.

ΣΥΝΘ. αγελαδο-: *αγελαδο-κόμος, αγελαδο-στάσιο* (λόγ. [1895]), *αγελαδο-τρόφος*.

αγέλη «κοπάδι»

< αρχ. *ἀγέλη* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Λ 678: *πεντήκοντα βοῶν ἀγέλας*)], ποιμενικός όρ. που προέρχεται από το ρ. *ἄγω* «οδηγώ» (βλ.λ.) και συναντάται σε ν.ελλ. διαλέκτους (π.χ. καρπαθ. *αέλη*, τσακον. *αγέα*, καππαδ. *αΐλη* κ.ά.). Βλ. κ. λ. *συναγελάζομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγελαίος < αρχ. *ἀγελα-ῖος* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* ρ 181: *ἵρευον δὲ σύας σιάλους καὶ βοῦν ἀγελαίην*)]

αγεληδόν < αρχ. επιρρ. *ἀγελ-ηδόν* < *ἀγέλ(η)* + επιρρ. επίθημα *-ηδόν*, πβ. κ. *πρην-ηδόν*.

αγενής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγενής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή (*απόσπ.* 84.2: *ὅταν οἵ γ' ἀγαθοὶ πρὸς τῶν ἀγενῶν κατανικῶνται*).] < *ἀ-* στερητ. + *-γεν(ής)* < *γένος*. Βλ. κ. *ευγενής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αγέννητος» ➝ αρχ. σημ. «ταπεινής καταγωγής» (αντίθετο τού *ἀγαθός*) ➝ ν.ελλ. σημ. «ανάγωγος, άξεστος» (με επίδρ. τού γαλλ. *ignoble*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγένεια < αρχ. *ἀγέν-εια* «ταπεινή καταγωγή» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη (πβ. *Πολιτ.* 1317b: *ἐπειδὴ ὀλιγαρχία καὶ γένει καὶ πλούτῳ καὶ παιδείᾳ ὁρίζεται, τὰ δημοτικὰ δοκεῖ τἀναντία τούτων εἶναι, ἀγένεια πενία βαναυσία*)] (η σημερινή σημ. ακολούθησε την εξέλιξη τού επιθ. *αγενής*).

αγέρας → αέρας

αγέρωχος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγέρωχος* [ήδη ομηρικό], πιθ. λεξικό σύνθ. από *ἀ-* αθροιστ. + ομηρική φρ. *γέρας ἔχειν* «τιμημένος, ένδοξος». Βλ.λ. *γέρας*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον Όμηρο πάντοτε εύσημο) «μεγαλοπρεπής, ένδοξος» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 10.79: *νίκας ἀγερώχου κελαδησόμεθα βροντάν*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «αλαζόνας, υπερόπτης».

άγημα «στρατιωτικό τμήμα»

< αρχ. *ἄγημα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα (πβ. *Λακεδ. Πολιτ.* 11.9.6: *στρέψαντες τὸ ἄγημα ἐπὶ κέρας ἐξελίττουσι τὴν φάλαγγα*)], πιθ. < ρ. *ἄγω* ή, αν το αρκτικό φωνήεν είναι μακρό *-ᾱ-* και δασύνεται, < ρ. *ἡγοῦμαι* (δωρ. *ἁγέομαι*).

αγιάζι

< τουρκ. *ayaz* «ξεροβόρι, κρύος αέρας».

αγιάζω → άγιος

αγιαστούρα → άγιος

αγιατολάχ

< αγγλ. *ayatollah* < περσ. *ayat-Allah* < αραβ. *'āyatullāh* «σημείο (= μαρτυρία) τού Αλλάχ».

αγι(ο)- → άγιος

αγιόκλημα

< μεσν. *ἀγιόκλημα* < *αἰγόκλημα* (με παρετυμολ. επίδραση τής λ. *ἅγιος*) < *αἴξ, αἰγός* «κατσίκα» + *κλῆμα*.

άγιος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἅγιος* < θ. *ἁγ-* < Ι.Ε. **yag-* «τιμώ, ευλαβούμαι» || σανσκρ. *yájate* «τιμώ (με προσευχές και θυσίες)» || αρχ. *ἁγ-νός* (βλ.λ.), *ἅζομαι* «ευλαβούμαι, δείχνω θεοσεβή φόβο» (< **ἅγ-jομαι*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για τόπους και ναούς) «αφιερωμένος στους θεούς, ιερός» (πβ. Ηροδ. 2,41: *ἐν δ' αὐτῇ Ἀφροδίτης ἱρὸν ἅγιον ἵδρυται*) ➝ (για πρόσωπα) «ιερός, αμόλυντος» (κατ' εξοχήν σε Π.Δ. και Κ.Δ., Δευτ. 7,6: *ὅτι λαὸς ἅγιος εἶ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου*· Λουκ. 9,26: *ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων*) ➝ μεσν. σημ. «πρόσωπο που ανακηρύχθηκε άγιο από την Εκκλησία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγιότητα < ελνστ. *ἁγιό-της, -τητος*

αγιοσύνη < ελνστ. *ἁγιω-σύνη*

αγιάζω < ελνστ. *ἁγι-άζω*

αγιασμός < ελνστ. *ἁγιασ-μός*

αγίασμα < ελνστ. *ἁγίασ-μα*

αγιαστούρ-α, μεγεθ. τού μεσν. **ἁγιαστ-ούρι(ν)* (με επίθημα *-ούρι(ον)*, πβ. κ. *γλειφιτζ-ούρι, θυμιατ-ούρι*) < *ἁγιαστήρι(ν)* < ελνστ. *ἁγιασ-τήριον*.

ΣΥΝΘ. αγι(ο)- λεξικό πρόθεμα: (μεσν.) *αγιο-ποιώ, αγιο-κέρι, Αγι-ορείτης* – (λόγ.) *αγιο-γραφία (αγιογράφ-ος, αγιογραφ-ώ), αγιο-λογία (αγιολόγ-ος), αγιωνύμιο* – (ν.ελλ.) *αγιο-βασιλιάτικος, αγιο-γδύτης* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άγιος

Η λέξη **άγιος** πέρασε από διάφορες φάσεις μέχρι να αναφερθεί σε συγκεκριμένα πρόσωπα αναγνωρισμένα από την Εκκλησία ως άξια να τιμώνται λόγω τής αγιότητάς τους, όπως δηλαδή κυρίως τη χρησιμοποιούμε σήμερα.
Η λέξη δεν απαντά στον Όμηρο και τους τραγικούς, οι οποίοι χρησιμοποιούν τη λέξη **άγνός**, αλλά απαντά άπαξ και για πρώτη φορά στον Θέσπη που μιλάει για *άγίους βωμούς*. Αρχικά λοιπόν η λέξη είχε λατρευτικό χαρακτήρα: είχε την έννοια τού καθαγιασμού και κυρίως είχε σχέση με τα αντικείμενα που επιτρεπόταν να έλθουν σε επαφή με το θείο, τα οποία, σύμφωνα με διαχρονική και σχεδόν διαγλωσσική αντίληψη περί ιερότητος, περιγράφονται γενικά με λέξεις που δείχνουν απαλλαγή από κάθε τι βέβηλο (πβ. αργότερα τις λέξεις *ἄχραντος, ἀμίαντος, ἀμόλυντος, ἄσπιλος* κ.λπ.). Ο Ηρόδοτος π.χ. χαρακτηρίζει *ἅγιον* το *Ἀφροδίτης ἱρὸν* και το *ἱρὸν Ἡρακλέος*. Αλλά και ο Πλάτων, ο Δημοσθένης, ο Ισοκράτης, ο Παυσανίας και άλλοι χρησιμοποιούν τη λέξη αναφορικά με βωμούς, ιερά, τόπους αγιασμένους και τα παρόμοια.
Κατά την ελληνιστική εποχή, οπότε η έννοια τής θρησκείας γενικά διευρύνεται, η λέξη χρησιμοποιήθηκε αρκετά, κυρίως από τον Φίλωνα, αλλά ο σταθμός στη χρήση τής λέξης *άγιος*, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, είναι η Παλαιά Διαθήκη, όπου χρησιμοποιείται η λέξη αυτή συστηματικά ως μετάφραση τής εβραϊκής *qadosh*. Η λέξη συνδέεται εκεί αρχικά με τη λατρεία τού Θεού, αλλά και με τον ίδιο τον Θεό. Για το πρώτο αναφέρουμε την Κιβωτό τής Διαθήκης, που ονομάζεται *Άγια*, και το ιερότερο τμήμα της, που χωρίζεται με καταπέτασμα και ονομάζεται *Άγια Άγίων*. Για το δεύτερο, το πιο χαρακτηριστικό κείμενο είναι σε χωρίο τού Ησαΐα, όπου περιγράφεται ένα όραμα με αγγέλους που περιστοιχίζουν τον θρόνο τού Θεού και φωνάζουν: *Ἅγιος ἅγιος ἅγιος κύριος σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ* (το χωρίο αυτό αποτέλεσε και την αφετηρία τού πολύ γνωστού τρισαγίου ύμνου τής Θείας Λειτουργίας, που αποτελεί ίσως και την πιο διαδεδομένη προσευχή τής Ορθόδοξης Εκκλησίας: *Άγιος ὁ Θεός, Άγιος ἰσχυρός, Άγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς*). Αλλά η λέξη συνδέεται επίσης σε πολλά χωρία και με τους ανθρώπους, όπως όταν λέει ο Θεός για τον εκλεκτό λαό Του: *ὑμεῖς δὲ ἔσεσθέ μοι βασίλειον ἱεράτευμα καὶ ἔθνος ἅγιον* (Ἔξοδ. 23,22). Η μετέπειτα χρήση τής λέξης *άγιος* επηρεάζεται καθοριστικά, καθώς κληρονομείται εφεξής μια χρήση τής λέξης κατά την οποία *άγιο* δεν είναι μόνο κάτι ιερό και απρόσιτο, αλλά γενικά ό, τι μετέχει τού Θεού, ακόμη και ο άνθρωπος.
Έτσι, στην Καινή Διαθήκη, ενώ χρησιμοποιείται περαιτέρω για τον Χριστό και κυρίως για το Άγιο Πνεύμα (πβ. Λουκ. 1,35: *Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ*), επεκτείνεται η χρήση του και στα μέλη τής Εκκλησίας (πβ. Ρωμ. 15,25: *νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἰερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις*) και τους κεκοιμημένους ευσεβείς (πβ. Ματθ. 27,52: *καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη*). Χάρη στην επέκταση τής έννοιας τού αγίου στους ευσεβείς ανθρώπους, *άγιοι* ονομάζονταν κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες όλα τα μέλη τής Εκκλησίας, μέχρι που αντικαταστάθηκε αυτή η ονομασία από τον όρο ***χριστιανοί*** (4ος αιώνας).
Κατά τους τρεις πρώτους αιώνες των μεγάλων διωγμών κατά τού χριστιανισμού, ο χριστιανικός κόσμος, μετά το πρόσωπο τού Χριστού και των Αποστόλων, αρχίζει να τιμά συστηματικά αυτούς που έζησαν με αγιότητα: αρχικά τους μάρτυρες, έπειτα (από τον 4ο αιώνα) και τους μοναχούς και (από το τέλος τού 4ου αιώνα) τους μεγάλους ιεράρχες (αποκορύφωμα όλων είναι η Θεοτόκος, που ονομάστηκε *Παναγία* < *πᾶν* + *ἅγιος*). Η λέξη *ἅγιος* χρησιμοποιείται πια ως προσδιοριστικό αυτών των ανθρώπων, ως αναπόσπαστο μάλιστα τμήμα τού ονόματός τους (πβ. Ωριγένη, *Καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης λέγει ἐν τῇ καθολικῇ*...).
Χάρη στην απόδοση τής ιδιότητας τού αγίου σε ανθρώπους οι οποίοι τιμώνται από τους χριστιανούς με εκδηλώσεις αγάπης και αφοσίωσης, η έννοια τού αγίου μπαίνει στο καθημερινό λεξιλόγιο και γίνεται κατ' εξοχήν οικεία. Σε επίπεδο χρήσης, λοιπόν, ενώ η λέξη *άγιος* αρχικά συμβόλιζε το άδυτο τής θεϊκής ιερότητας, αποκτά πια έντονα ανθρώπινο χαρακτήρα (πβ. κ. χρήσεις τού τύπου *αυτός είναι άγιος άνθρωπος*).

αγκαζέ
< γαλλ. *engagé* «δεσμευμένος, κλεισμένος», μτχ. τού ρ. *engager* «δεσμεύω» < *en-* (< λατ. πρόθ. *in*) + *gage* «ενέχυρο, εγγύηση» < υστλατ. *vadium*, γερμ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγκαζ-άρω < *αγκαζ(έ)* + παραγ. τέρμα *-άρω*.

αγκάθι
< μεσν. *άγκάθι* < *ἀκά(ν)θι(ν)* (με ηχηροποίηση τού ενδοφωνηεντικού [k] > [ŋg]) < αρχ. *ἀκάν-θιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη (πβ. *Γυναικ.* 36.46: *ἐπὴν χωρέῃ ἡ κάθαρσις, δοκέει ὡς ἀκάνθια διὰ τῶν μητρέων ἰέναι, καὶ πῦρ λάζεται τὴν κοιλίην*)], υποκορ. τού ουσ. *ἄκανθα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγκαθένιος < μεσν. *άγκαθ-ένιος* < *άγκάθ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
αγκαθερός < μεσν. *άγκαθ-ερός* < *άγκάθ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *αστραφτ-ερός*
αγκαθ-ιά.
ΣΥΝΘ. αγκαθό-τοπος.

αγκαλά «αν και, μολονότι»
< μεσν. *άγκαλά* < φρ. *ἂν καλὰ (καί)*, σε μεσν. φρ. με εναντιωματική σύνδεση, π.χ. *ἀγκαλὰ καὶ θὲν νὰ πά-*

ψω, ἡ καρδιὰ νὰ κλαίω βιάζει (16ος αι., *Κυπρ. ερωτ. ποιήμ.* 12815).

αγκάλη
< αρχ. *ἀγκάλη* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο (*απόσπ.* 213.1: *ψυχὰς ἔχοντες κυμάτων ἐν ἀγκάλαις*)] < θ. *ἀγκ-* (με παραγ. τέρμα *-άλη*) < Ι.Ε. **ank-* «κάμπτω, κυρτώνω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα αρχ. *ἀγκ-ύλος, ἀγκ-ών(ας), ἄγκ-ιστρο(ν).*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγκαλιά < μεσν. *ἀγκαλ-ιά*
αγκαλιάζω < μεσν. *ἀγκαλ-ιάζω*
αγκάλιασμα < μεσν. *ἀγκάλιασ-μα*
αγκαλιαστός < μεσν. *ἀγκαλιασ-τός*
αγκαλ-ίτσα.
ΣΥΝΘ. (ελνστ.) **εν-αγκαλ-ίζομαι** *(εναγκαλισ-μός).*

αγκίδα → ακίδα

αγκινάρα
< μεσν. *ἀγκινάρα* < αρχ. *κίναρα / κινάρα*, αγν. ετύμου. Ο μεσν. τύπος οφείλεται στη συνεκφορά *μιὰν κινάρα* (αιτ.), όπου υπάρχει ηχηροποίηση τού αρκτικού συμφώνου σε [ŋğ] και ανασυλλαβισμός: *μι' αγκινάρα > αγκινάρα.*

άγκιστρο
< αρχ. *ἄγκιστρον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 369: *αἰεὶ γὰρ περὶ νῆσον ἀλώμενοι ἰχθυάασκον γναμπτοῖσ' ἀγκίστροισιν*] < θ. *ἀγκ-* < Ι.Ε. **ank-* «κάμπτω» || λατ. *uncus* «γάντζος, αρπάγη» (> ιταλ. *uncino*), αρχ. γερμ. **angul-* «αγκίστρι» (> γερμ. *Angel*, αγγλ. *angle*), σανσκρ. *añcati* «κάμπτει, λυγίζει» || αρχ. *ἄγκ-ος* «κοιλάδα», *ἀγκ-ύλος* (βλ.λ.), *ἀγκ-ών(ας)* (βλ.λ.), *ἀγκ-άλη* (βλ.λ.), *ἄγκ-υρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγκίστρι < μεσν. *ἀγκίστριν* < ελνστ. *ἀγκίστρ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄγκιστρον*
αγκιστροειδής < ελνστ. *ἀγκιστρο-ειδής*
αγκιστρώνω < μεσν. *ἀγκιστρ-ώνω* < ελνστ. *ἀγκιστρ-ῶ (-όω)*
αγκιστρωτός < ελνστ. *ἀγκιστρω-τός.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αγκάλη, άγκιστρο, αγκύλος, άγκυρα, αγκώνας...
Στην Ι.Ε. ρίζα **ank-* «κάμπτω» ανάγονται αρκετές ελληνικές λέξεις που αρχίζουν από *ἀγκ-*, οι οποίες προσδιορίζουν αντικείμενα με σχήμα καμπύλο, καθώς και κινήσεις που περιλαμβάνουν κάμψη ή λύγισμα. Πρόκειται για τις αρχ. λέξεις ***ἀγκ-άλη, ἄγκ-ιστρο(ν), ἀγκ-ύλος*** (ουσιαστικοπ. θηλ. ***ἀγκ-ύλη***), ***ἄγκ-υρα, ἀγκ-ών(ας).***
Στην ίδια ρίζα ανήκει επίσης το αγγλ. ***angle*** «γωνία» (από παλ. αγγλ. *angel* «αγκίστρι ψαρέματος»), καθώς και το τοπωνύμιο ***England*** «Αγγλία» (από παλ. αγγλ. *Engla-land*, που θα δήλωνε τη «χώρα των *Angli*», υστερολατινικός όρος για το γερμανικό φύλο που προήλθε από την περιοχή *Angul* τού Σλέσβιχ).

αγκιτάτορας «υποκινητής, δημεγέρτης»
μεταφορά τού ρωσ. *agitator* «υποκινητής» < λατ. *agitator* «αρματηλάτης» < ρ. *agito* «κινώ – ταράζω, ερεθίζω». Όμοια προέλευση έχει το ουσ. *αγκιτάτσια* (< ρωσ. *agitatsija*).

αγκομαχώ
< μεσν. *ἀγκομαχῶ* < *ἀγκ(ώνω)* (< *ὀγκώνω* «φουσκώνω») + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-μαχῶ* (επιτατικό λεξικό επίθημα, πβ. κ. *λογο-μαχώ, φυγο-μαχώ, μονο-μαχώ*). Για την τροπή τού αρκτικού *ὀ-* σε *ἀ-* βλ.λ. *αγγίζω.*

αγκορά
< γαλλ. *angora* < *Angora*, παλαιά ονομασία τής τουρκ. πρωτεύουσας *Ankara* «Άγκυρα», από όπου προερχόταν αυτό το είδος μαλλιού.

αγκούσα «δύσπνοια, λαχάνιασμα»
< μεσν. *ἀγκοῦσα* < βεν. *angossa* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /g/) < λατ. *angustia* «στενό πέρασμα». Δεν είναι πιθ. η αναγωγή στην αρχ. μτχ. *ὀγκοῦσα* τού ρ. *ὀγκῶ (-όω)* «φουσκώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγκουσεύω < μεσν. *ἀγκουσ-εύω* «αγωνιώ, αδημονώ».

αγκράφα
< γαλλ. *agrafe* < ρ. *agrafer* «κουμπώνω, συνάπτω» < παλ. γαλλ. *grafer* < *grafe* «πόρπη, γάντζος» < παλ. άνω γερμ. *krâpfo* (< αρχ. γερμ. **krappa-*).

αγκύλος
< αρχ. *ἀγκύλος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 322: *ἀσπίδα καὶ θώρηκα, καὶ ἀγκύλα τόξ' ἀφόωντα*] < θ. *ἀγκ-* (με παραγ. τέρμα *-ύλος*, πβ. κ. *καμπ-ύλος*) < Ι.Ε. **ank-* «κάμπτω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *αγκάλη, άγκιστρο, άγκυρα* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγκυλώνω < μεσν. *ἀγκυλ-ώνω* < αρχ. *ἀγκυλ-ῶ (-όω)*
αγκυλωτός < αρχ. *ἀγκυλω-τός*
αγκύλι < ελνστ. *ἀγκύλ-ιον*
αγκύλη < αρχ. *ἀγκ-ύλη*
αγκύλωση < ελνστ. *ἀγκύλω-σις*
αγκύλωμα < ελνστ. *ἀγκύλω-μα* (ήδη τον 4ο αι. μ.Χ. απαντά με τη σημερινή σημ. στον ιατρό Ορειβάσιο, ο οποίος συνιστούσε μέθοδο θεραπείας υπό τον τίτλο *Πρὸς ἀγκυλώματα μάλαγμα*).

άγκυρα
< αρχ. *ἄγκυρα* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < θ. *ἀγκ-* (με επίθημα *-υρ-* και ληκτικό τέρμα **-ja*) < Ι.Ε. **ank-* «κάμπτω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *αγκάλη, άγκιστρο, αγκώνας.*
ΣΥΝΘ. αγκυρο-: (αρχ.) *αγκυρο-βολώ*, (ελνστ.) *αγκυρο-βόλι(ο).*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άγκυρα

Η ελληνική λ. ***άγκυρα*** πέρασε πολύ νωρίς στη Λατινική και μέσω τού τύπου *ancora* διαδόθηκε ευρέως σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *ancre*, ισπ. *ancla*, αγγλ. *anchor*, γερμ. *Anker*, ιρλ. *ancoire*, ρουμ. *ancoră* κ.ά.

αγκώνας

< μεσν. *άγκώνας* < αρχ. *άγκών, -ῶνος* [ήδη ομηρικό, πβ *Ἰλ.* Ι 80: *όρθωθεὶς δ' ἄρ' ἐπ' ἀγκῶνος κεφαλὴν ἐπαείρας*] < θ. *άγκ-* < Ι.Ε. **ank-* «κάμπτω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *αγκάλη, άγκιστρο, αγκύλος, άγκυρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγκωνή < μεσν. *άγκωνή* «γωνία», λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λ. *άγκών(ας)* και *γωνία*, πιθ. πρώτα στον πληθ. *άγκωνές* (αντί τού αναμενομένου *άγκων-ιές*, που θα συνέπιπτε με τον πληθ. τού ουσ. *αγκωνιά*· φαινόμενο προφύλαξης)

αγκωνάρι < μεσν. *άγκων-άριν* < *άγκωνή* + παραγ. τέρμα *-άριον* (μεσν. σημ. «βραχιόλι για τον αγκώνα» → ν.ελλ. σημ. «πελεκημένη πέτρα για τις εξωτερικές γωνίες τού σπιτιού», με επίδρ. τού μεσν. *άγκωνή* και τού αρχ. *άγκών* στη σημ. «γωνία τοίχου ή τείχους»)

αγκων-ιά.

αγλαός «λαμπρός, φωτεινός»

< αρχ. *άγλαός* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Β 307: *ὑπὸ πλατανίστῳ ὅθεν ῥέεν ἀγλαὸν ὕδωρ*] < **ἀγλαϝός*, που ίσως συνδ. με τις λ. *ἀγάλλομαι* (βλ.λ.), *γελῶ, γαλήνη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγλαΐζω < αρχ. *άγλα-ΐζω* «λαμπρύνω - δοξάζω, τιμώ»

αγλάισμα < αρχ. *άγλάισ-μα* [ήδη στον Αισχύλο, Άγαμ. 1312: *οὐ Σύριον ἀγλάισμα δώμασιν λέγεις;*].

αγλέουρας

ΕΤΥΜ. < **αλλέ(β)ουρας* (με τροπή /ο/ → /u/ λόγω τού χειλικού /v/ και κατόπιν σίγηση τού τελευταίου ως ενδοφωνηεντικού) < **αλλέβορος* (με μεταπλασμό κατά τα ουσ. σε *-ας* και τροπή τού αρκτικού φωνήεντος λόγω συνεκφοράς με το αόρ. άρθρο *ένα*, όπου επικράτησε το ισχυρότερο /a/) < αρχ. *ἐλλέβορος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη (*απόσπ.* 321.6: *τρυφοκαλάσιριν, ἐλλέβορον, κεκρύφαλον*)], πιθ. < *ἐλλός* «ελάφι» + *-βορος* (βλ.λ. *βορά*), οπότε η λ. θα σήμαινε «τροφή ελαφιών». Σύμφωνα με άλλη, όμως, εκδοχή, η λ. δεν σχετίζεται με τον *ελλέβορο*, αλλά προέρχεται από το ρουμ. *aleur* «γαλατσίδα» με τροπή *-λ-* > *-γλ-*.

ΣΗΜΑΣ. Ο *ελλέβορος*, φυτό γνωστό από την αρχαιότητα, είχε στυφή γεύση και τον χρησιμοποιούσαν σε διάφορες συνταγές ως καθαρτικό, αντιπυρετικό και εφιδρωτικό, μερικές δε φορές τον συνιστούσαν ως καταπραϋντικό ή αντίδοτο μετά από εξαιρετικά πλούσια γεύματα ή δηλητηρίαση, καθώς και για τη θεραπεία τής σχιζοφρένειας. Επί παραδείγματι, σε περιπτώσεις γαστρορραγίας από πολυφαγία ο Ιπποκράτης υποδείκνυε στον γιατρό: *ἢν μὲν βούληται τὴν θεραπείην ταχείην ποιέεσθαι, προπυριηθέντα ἐλλεβόρῳ καθαρθῆναι* (*Περὶ διαίτης* 73.10).

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

αγλέουρας, ελλέβορος

Το αρχ. ουσ. ***ἐλλέβορος*** έχει επιβιώσει εκτεταμένα στον νεοελληνικό διαλεκτικό χώρο, όπου έλαβε ποικίλες μορφές. Χαρακτηριστικοί είναι οι ακόλουθοι τύποι: *λεβόριν, λιβόριν* (ποντ.), *γούλιερας* (κερκ.), *βόλιαρης, βίλιουρας, αλλίουρου* (ηπειρ.), *λαύβερη* (ευβ.), *αλλιβούρ'* (λεσβ.) κ.ά.

αγναντεύω

< μεσν. *άγναντεύω* < επίρρ. *άγνάντια*, από την αρχ. συνεκφορά *τὰ ἐναντία* «αυτά που βρίσκονται απέναντι» > μεσν. *τὰ ἐνάντια* > **ταϊνάντια* (με στένωση τού /i/ ενώπιον τού /a/ και συνίζηση) > **tajνάντια* (με αποκρυστάλλωση τού ημιφώνου ως /γ/) > *τ' άγνάντια* (με ανασυλλαβισμό).

αγνεία → **αγνός**

άγνοια → **αγνοώ**

αγνός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άγνός* < θ. *άγ-* < Ι.Ε. **yag-* «τιμώ, ευλαβούμαι» || σανσκρ. *yajña-* «αγνός, ευλαβής» || *ἅγ-ιος* (βλ.λ.), *ἄγ-ος* «βέβηλη, ανόσια πράξη» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ιερός» (ιδιότητα των θεών στον Όμηρο, από όπου απουσιάζει το ομόρριζο *ἅγιος*· π.χ. *Ἄρτεμις ἁγνή, ἁγνὴ Περσεφόνεια, ἑορτὴ ἁγνή*) → αρχ. σημ. «καθαρός, αμόλυντος» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 287: *καὶ νῦν ἀφ' ἁγνοῦ στόματος εὐφήμως καλῶ*) → ήδη αρχ. σημ. «γνήσιος, ενάρετος» (πβ. Ξενοφ. *Συμπόσ.* 8.15: *ἡ δὲ τῆς ψυχῆς φιλία διὰ τὸ ἁγνὴ εἶναι καὶ ἀκορεστοτέρα ἐστίν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπίλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγνεία < αρχ. *άγν-εία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ.] (αρχικώς «αγνότητα» → κατόπιν «τελετουργική καθαρότητα»)

αγνότητα < ελνστ. *άγνό-της, -ητος*.

ΣΥΝΘ. **εξ-αγνίζω** (απόδ. τού γαλλ. *purifier*).

αγνοώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άγνοῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + *γνο-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που συναντάται στα αρχ. *γι-γνώ-σκω, γνωσ-τός, γνώ-μη* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «δεν γνωρίζω, δεν έχω αντιληφθεί (κάτι)» → νεότ. σημ. (με επίδρ. τού αγγλ. *ignore*) «αδιαφορώ, παραβλέπω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άγνοια < αρχ. *ἄγνο-ια* (πβ. κ. *εννοώ - έννοια*)

αγνόηση < ελνστ. *άγνόη-σις*.

αγνώμων → γνώμη

αγνωστικισμός
λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *agnosticism*, που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *ἄγνωστος*. Τον όρο έπλασε ο Άγγλος βιολόγος Thomas H. Huxley (1825-95), υποστηρικτής τής θεωρίας τού Δαρβίνου.

άγνωστος → γνωστός

άγονος
< αρχ. *ἄγονος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 40: *ὄφελες ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι*] < *ἀ-* στερητ. + *γόνος* «παιδί, τέκνο» (βλ.λ.), πβ. κ. *από-γονος, πρό-γονος, έγ-γονος* κ.ά.

αγορά
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγορά* (ήδη μυκ. *a-ko-ra*) < ρ. *ἀγείρω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» < **ἀ-γέρ-jω*. Έχουν διατυπωθεί δύο βασικές προτάσεις για το ρ. *ἀγείρω*: 1) *ἀ-* αθροιστ. + θ. **γερ-* «πλήθος, πληθύς» < I.E. **ger-* «συνάγω» || λατ. *grex, -gis* «αγέλη, ποίμνιο», *grego* «συνάγω σε αγέλη» (> ισπ. *gregario* «βοσκός», γαλλ. *agréger* «εντάσσω»), σανσκρ. *grāmah* «ομάδα ανθρώπων» || αρχ. *ἀ-γύρ-της* (βλ.λ., καθώς και τα σύνθετα *ὁμ-ήγυρις, παν-ήγυρις*)· 2) < θ. **a₂g-*, το οποίο απαντά και στο συνώνυμο ρ. *ἄγω*, πράγμα που θα ενέτασσε τις λ. *ἀγείρω, ἄγω, ἄγρα* στην ίδια ετυμολογική οικογένεια.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συλλογή» (στη Μυκηναϊκή) ➔ αρχ. σημ. «συνέλευση, συγκέντρωση ανθρώπων» (κατ' αντιδιαστολή προς τους όρους *βουλή* και *ἐκκλησία*, πβ. Σοφ. *Τραχ.* 424: *ἐν μέσῃ Τραχινίων ἀγορᾷ πολύς σου ταὐτά γ' εἰσήκουσ' ὄχλος*) ➔ αρχ. σημ. «τόπος συγκεντρώσεως ανθρώπων» ➔ ήδη αρχ. σημ. «χώρος οικονομικών συναλλαγών και εμπορίου» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 8.22.4: *ὁποῖον ἂν τῶν οἰκετῶν κελεύσῃς πριάμενόν τί σοι ἐξ ἀγορᾶς ἐνεγκεῖν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγοράζω < αρχ. *ἀγορ-άζω* [ήδη σε απόσπ. τού Πινδάρου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (αρχικώς «συχνάζω στην αγορά» ➔ «ψωνίζω»)
αγοραστής < αρχ. *ἀγορασ-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
αγοραστός < αρχ. *ἀγορασ-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
αγοραστικός < αρχ. *ἀγοραστ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
αγορητής < αρχ. *ἀγορη-τής* < ρ. *ἀγορῶμαι (-άο-)* «μιλώ στην αγορά»
αγορεύω < αρχ. *ἀγορ-εύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ν 165: *οἱ δὲ πρὸς ἀλλήλους ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευον*] (αρχικώς «μιλώ στην αγορά» ➔ «εκφωνώ δημόσια διάλεξη», σύνθ.: *αν-αγορεύω, απ-αγορεύω, προσ-αγορεύω, υπ-αγορεύω*)
αγόρευση < ελνστ. *ἀγόρευ-σις*
αγορευτής < ελνστ. *ἀγορευ-τής*.
ΣΥΝΘ. λόγ. **αγορα-** λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αγορα-νόμος (αγορανομ-ία)* – (λόγ.) *αγορα-πωλησία* ([1854]), *αγορα-φοβία* ([1879]) κ.ά.
-αγορά λεξικό επίθημα: *σιτ-αγορά, ζω-αγορά, ψαρ-αγορά, κρεατ-αγορά, κτηματ-αγορά, κεφαλαι-αγορά* κ.ά.
-ηγορος λεξικό επίθημα (με έκταση τού αρκτικού *-α-* λόγω τής συνθέσεως): (αρχ.) *κατ-ήγορος (κατηγορ-ία, κατηγορ-ώ), παρ-ήγορος (παρηγορ-ία, παρηγορ-ώ), συν-ήγορος (συνηγορ-ία, συνηγορ-ώ), δημηγόρος (δημηγορ-ία, δημηγορ-ώ)* – (ελνστ.) *αλλ-ηγόρος* (> *αλληγορία*, βλ.λ.), *ισ-ήγορος (ισηγορ-ία, ισηγορ-ώ)* κ.ά.
εξ-αγοράζω (ελνστ.), **εξ-αγορά** (μεσν.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αγορά, αγοράζω, αγορεύω
Το αρχ. ουσ. ***ἀγορά*** αποτέλεσε την αφετηρία σχηματισμού δύο ρημάτων με ευρεία χρήση, τα οποία πολύ σύντομα διαχωρίστηκαν ως προς τη σημασία: α) ***αγοράζω***: αρχικώς «συχνάζω στην αγορά», κατόπιν «ψωνίζω αγαθά», β) ***αγορεύω***: αρχικώς «μιλώ στην αγορά», κατόπιν «μιλώ δημόσια, εκφωνώ δημόσια διάλεξη». Αυτό οφείλεται στη λειτουργία τής αρχαίας Αγοράς τόσο ως τόπου δημοσίων συζητήσεων όσο (κατόπιν) και ως χώρου αγοραπωλησιών και εμπορίου.

αγόρι → αγώρι

άγος «βέβηλη πράξη, ανοσιούργημα»
< αρχ. *ἄγος* [ήδη τον 7ο αι. σε επιστολή τού Περιάνδρου (*Επιστ.* 2.1: *ἐμὶν μὲν ἀκούσιον τᾶς δάμαρτος τὸ ἄγος*)] < **ἅγ-ος* (με ψίλωση) < I.E. **yag-* «τιμώ, ευλαβούμαι», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *ἅγιος, ἁγνός*. Η λ. απαντά επίσης στο αρχ. σύνθ. *εὐ-αγής* (βλ.λ.).

άγουρος
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἄγουρος* (με τροπή /o/ ➔ /u/ λόγω τού -γ-) < ελνστ. *ἄγωρος* (με ανάπτυξη ενδοφωνηεντικού -γ-) < αρχ. *ἄωρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 89: *τῆς ἤ τοι πόδες εἰσὶ δυώδεκα πάντες ἄωροι*] < *ἀ-* στερητ. + *ὥρα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «άκαιρος, αυτός που δεν συμβαίνει στην ώρα του» ➔ ελνστ. σημ. (για καρπούς) «ανώριμος, προ τής εποχής του» (πβ. τα αντίθετα *ὥρ-ιμος, ὡρα-ῖος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όμορφος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγουρίδα < μεσν. *ἀγουρ-ίδα*
αγουρ-ωπός < *άγουρ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ωπός*, πβ. κ. *κιτριν-ωπός*.
ΣΥΝΘ. **αγουρο-ξυπνημένος**.

άγρα «κυνήγι»
< αρχ. *ἄγρα* [ήδη ομηρικό], πιθ. συνδ. με το ρ. *ἀγρέω* «κυνηγώ, πιάνω» και με το ρ. *ἀγείρω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» (βλ.λ. *αγορά*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγρεύω < αρχ. *ἀγρ-εύω* «κυνηγώ»

άγρευμα < αρχ. *ἄγρευ-μα*
άγρευση < ελνστ. *ἄγρευ-σις*.
ΣΥΝΘ. **-άγρα** λεξικό επίθημα (δηλώνει ασθένειες ή εργαλεία): (αρχ.) *ποδ-άγρα, χειρ-άγρα, πυρ-άγρα* κ.ά.

αγράμπελη «κληματίδα»
< ελνστ. *ἀγριάμπελος* (με παρασύνδεση προς το ουσ. *ἀγρός*) < *ἄγριος* + *ἄμπελος*.

αγριεύω → άγριος

αγρίμι
μεσν. < *ἀγρίμιν*, το οποίο σχηματίστηκε με βάση τον πληθ. *(τὰ) ἀγρίμια* < ελνστ. *(τὰ) ἀγριμαῖα* «άγρια ζώα κατάλληλα για κυνήγι» (με αναβιβασμό τού τόνου και συνίζηση), ουδ. πληθ. τού επιθ. *ἀγριμ-αῖος* < **ἄγρ-ιμος* < αρχ. *ἄγρα* (με παραγ. τέρμα *-ιμος*).

άγριος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄγριος* [ήδη ομηρικό] < *ἀγρός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για ζώα και φυτά) «αυτός που ζει ή ανήκει στους αγρούς, μη οικιακός ή οικόσιτος» → (για πρόσ.) «τραχύς, σκληρός – ανεκπαίδευτος».☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χωριό*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγριότητα < μεσν. *ἀγριό-τη(τα)* < αρχ. *ἀγριό-της, -τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη]
αγριωπός < αρχ. *ἀγρι-ωπός* < *ἄγρι(ος)* + λεξ. επίθημα *-ωπός*, πβ. κ. *πρασιν-ωπός*
αγριάδα < μεσν. *ἀγρι-άδα* < *ἄγρι(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *πρασιν-άδα*
αγριεύω < μεσν. *ἀγρι-εύω*
αγρίε-μα.
ΣΥΝΘ. **αγρι(ο)-** λεξικό πρόθεμα: (ελνστ.) *αγριόχοιρος* – (μεσν.) *αγρι-άνθρωπος, αγρι-ελιά, αγριογούρουνο, αγριο-φωνάζω* – (ν.ελλ.) *αγριό-γατα, αγριο-κοιτάζω, αγριο-λούλουδο* κ.ά.

αγροίκος «ακαλλιέργητος, άξεστος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγροῖκος / ἄγροικος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *ἀγρός* + *οἶκος*. Βλ. κ. *γρικώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για ανθρώπους και ζώα) «αυτός που ανήκει στους αγρούς, αγροτικός» → ήδη αρχ. σημ. «άξεστος, αγενής» (πβ. Αριστοφ. *Ἱππῆς* 808: *εἶθ' ἥξει σοι δριμὺς ἄγροικος κατὰ σου τὴν ψῆφον ἰχνεύων*) → αρχ. σημ. «απλοϊκός, αφελής» (πβ. Αριστοφ. *Νεφέλ.* 646: *ὡς ἄγροικος εἶ καὶ δυσμαθής*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χωριό*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγροικία < αρχ. *ἀγροικ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη και τον Πλάτωνα] (αρχ. σημ. «αγένεια, τραχύτητα», «εξοχή» → ελνστ. σημ. «αγροτική κατοικία»).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αγροίκος – χωριάτης – rustique
Επειδή ο προερχόμενος από αγροτικές περιοχές δεν είχε την εκπαίδευση και την καλλιέργεια τού ανθρώπου τής πόλης, τού *αστού*, δεν είναι παράξενο ότι λέξεις που αναφέρονται στην αγροτική ζωή συνδέονται επίσης με την αγένεια, την αφέλεια και την άξεστη συμπεριφορά. Παραδείγματα: ***αγροίκος*** «αγροτικός» → «τραχύς, άξεστος», ***χωριάτης*** «χωρικός» → «αγενής», γαλλ. ***rustique*** «αγροτικός» → «άξεστος».

αγροικώ → γρικώ

αγρός
< αρχ. *ἀγρός* (ήδη μυκ. *a-ko-ro*) < I.E. **agr-o-* || λατ. *ager* «αγρός», *agrarius* «αγροτικός» (> γαλλ. *agraire*), παλ. γερμ. *ackar* «αγρός» (> γερμ. *Acker*, αγγλ. *acre* «έικερ, μονάδα μετρήσεως επιφανείας»), σανσκρ. *ájra-*, αρμ. *art*. Δεν αποκλείεται η σύνδεση των ανωτέρω τύπων με το ετυμολογικό πεδίο τού ρ. *ἄγω* (βλ.λ.), αν θεωρηθεί ότι η λ. *ἀγρός* δήλωνε τον βοσκότοπο όπου οδηγούνταν τα ποίμνια.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγρότης < αρχ. *ἀγρό-της* [ήδη ομηρικό] < *ἀγρό(ς)* + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *ιππό-της*
αγροτικός < μεσν. *ἀγροτ-ικός* («ταπεινός, ασήμαντος» → «γεωργικός», με επίδρ. τού γαλλ. *rural*) < *ἀγρότ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. **αγρο-** λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αγρο-νόμος (αγρονομ-ία)* – (ελνστ.) *αγρο-δίαιτος, αγρό-κτημα, αγρο-φύλαξ (-κας)* – (λόγ.) *αγρο-καλλιέργεια, αγρολήπτης* ([1851]), *αγρο-τεμάχιο, αγρο-φυλακή* ([1833]) κ.ά.

άγρυπνος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄγρυπνος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 358: *ἀλλ' ἦλθεν αὐτῷ Ζηνὸς ἄγρυπνον βέλος*] < *ἀγρ(ός)* + *ὕπνος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κοιμάται στους αγρούς, δηλ. ελαφρά» → ήδη αρχ. σημ. «ξύπνιος, σε εγρήγορση» (πβ. Ευριπ. *Ῥῆσος* 178-9: *τίς ὑπασπιστῶν ἄγρυπνος βασιλέως ἢ τευχοφόρων;*)
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αγρυπνώ < αρχ. *ἀγρυπν-ῶ (-έω)* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι]
αγρυπνία < αρχ. *ἀγρυπν-ία* [κατά τον Καλλίμαχο απαντά ήδη στον Ησίοδο (8ος αι. π.Χ.)] (ο τύπος *αγρύπνια* σχηματίστηκε υποχωρητ. από το ρ. *αγρυπνώ*).
ΣΥΝΘ. **επ-αγρυπνώ** (ελνστ.), **επ-αγρύπνηση** (ελνστ.).

άγρωστη
< αρχ. *ἄγρωστις* «αγριάδα» [ήδη ομηρικό], θηλ. τού *ἀγρώστης* «αγρότης – κυνηγός», παράλλ. τύπος τού *ἀγρ-ώτης* (< *ἀγρός*), αλλά χωρίς ικανοποιητική εξήγηση για την παρουσία τού *-σ-*.

αγυιά «σοκάκι»
< αρχ. *ἄγυια / ἀγυιά*, πιθ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *ἄγω* χωρίς αναδιπλασιασμό, ίσως με αφετηρία τη

φρ. *ἄγυια (ὁδός)* «δρόμος που οδηγεί / φέρει (κάπου)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγυιό-παις «αλάνι», λόγ. [1873].

αγύρτης «απατεώνας»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγύρτης* [πρωτομαρτυρείται στον τύπο *ἀγύρτρια* ήδη στον Αισχύλο] < *ἀγείρω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω», για το οποίο βλ.λ. *αγορά*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περιπλανώμενος επαίτης» (πβ. Ευριπ. *Ῥῆσος* 715: *βίον δ' ἐπαιτῶν εἶρπ' ἀγύρτης τις λάτρις*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «αλήτης, απατεώνας», επειδή οι *ἀγύρται* συνήθιζαν να προσποιούνται τους μάντεις ή ιερείς διαφόρων θεοτήτων, για να κερδίσουν χρήματα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγυρτεία < ελνστ. *ἀγυρτ-εία*

αγύρτικος (με αναβιβασμό τόνου) < ελνστ. *ἀγυρτ-ικός*.

αγχέμαχος

< αρχ. *ἀγχέμαχος* «κατάλληλος για μάχη εκ τού σύνεγγυς, από κοντά» [ήδη ομηρικό] < επίρρ. *ἄγχι* «πλησίον, κοντά» (συνδ. με το ρ. *ἄγχω*, βλ.λ. *άγχος*) + *-μαχος* < *μάχη*. Το φωνήεν *-έ-* (αντί τού *-ί-*) οφείλεται σε αναλογία προς το αντίθετο *τηλέ-μαχος*.

αγχίνους «έξυπνος, ευφυής»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγχίνους* [ήδη ομηρικό] < επίρρ. *ἄγχι* «πλησίον, κοντά» (συνδέεται με το ρ. *ἄγχω*, βλ.λ. *άγχος*) + *νοῦς*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έτοιμος να ανταποκριθεί πνευματικά, εύστροφος» ➞ ήδη αρχ. σημ. «οξύνους, έξυπνος» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.4.3: *ὅσα αὐτὸς ὑπ' ἄλλων ἐρωτῷτο, διὰ τὸ ἀγχίνους εἶναι ταχὺ ἀπεκρίνετο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγχίνοια < αρχ. *ἀγχίν-οια*.

αγχιστεία «συγγένεια μέσω γάμου»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγχιστεία* < *ἀγχιστεύω* < επίθ. *ἄγχιστος* «εγγύτατος, πλησιέστατος» < επίρρ. *ἄγχιστα*, υπερθετ. βαθμός τού *ἄγχι* «πλησίον, κοντά» (συνδ. με το ρ. *ἄγχω*, βλ.λ. *άγχος*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε στην αρχαιότητα τη στενή συγγένεια κάθε είδους (πβ. Ισαίου *Κλεων.* 37.2: *διὰ τὴν τοῦ γένους ἀγχιστείαν δεῖ γενέσθαι τινὰς κληρονόμους*), εξειδικεύθηκε όμως στη συγγένεια μέσω γάμου και κυρίως στα κληρονομικά δικαιώματα που αποκτώνται κατόπιν γάμου, ώστε να μη χαθεί η πατρογονική γραμμή (πβ. Πλατ. *Νόμοι* 924e: *ὡσαύτως δὲ τὸ γένος ἀεὶ πορευέσθω κατ' ἀγχιστείαν, ἐάν τις παῖδας θηλείας καταλείπῃ, δι' ἀδελφῶν τε καὶ ἀδελφιδῶν ἐπανιόν*).

άγχος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄγχω* [ήδη ομηρικό] (κατά το σχήμα *ψεῦδος – ψεύδω, -ομαι*) < Ι.Ε. **angh-* «πνίγω, σφίγγω» || λατ. *ango* (ίδια σημ.), *angina* «συνάχι» (> γαλλ. *angine*, ισπ. *angina*), *anxius* «ανήσυχος, φοβισμένος» (> γαλλ. *anxieux*), παλ. άνω γερμ. *angust* «άγχος, αγωνία» (> γερμ. *Angst*), σανσκρ. *aṃhú-* «στενότητα», αρμ. *anju-k* κ.ά. || αρχ. επίρρ. *ἄγχι* «πλησίον, κοντά» (σύνθ. *ἀγχί-νους, ἀγχέ-μαχος*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *άγχος* αποτελεί νεολογισμό που πλάστηκε με βάση το αρχ. *ἄγχω*, για να αποδώσει σύγχρονους ξέν. όρους με σημ. «ανησυχία, αγωνία», π.χ. αγγλ. *anxiety*, γαλλ. *angoisse*, γερμ. *Angst*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγχόνη < αρχ. *ἀγχ-όνη* < *ἄγχ(ω)* + παραγ. τέρμα *-όνη*, πβ. κ. *βελ-όνη*

άγχ-ομαι < *άγχος*, κατά το *πνίγ-ομαι*

αγχ-ώνω < *άγχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

αγχω-τικός < *αγχώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *εξοντω-τικός*

αγχ-ώδης < *άγχ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

άγω «οδηγώ»

< αρχ. *ἄγω* (ήδη μυκ. *a-ke*: *ἄγει*) < Ι.Ε. **ag-* «οδηγώ» || λατ. *ago* «οδηγώ, πράττω» (> γαλλ. *agir*, ισπ. *agir*), *actio* «πράξη» (> γαλλ. και αγγλ. *action*, ισπ. *accion*), σανσκρ. *ájati* «οδηγεί», αρμ. *acem* κ.ά. || αρχ. *ἀγ-έλη, ἄγ-υια / ἀγ-υιά, ἀγ-ρός, ἀγ-ών(ας), ἀγωγ-ός, ἀγωγ-ή, ἄξ-ων (-ονας), ἄξ-ιος*, πιθ. *ἄγ-ημα* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. με προθέσεις: (αρχ.) *αν-άγω, απ-άγω, δι-άγω, εισ-άγω, εν-άγω, εξ-άγω, επ-άγω, κατ-άγω (-ομαι), μετ-άγω, παρ-άγω, προ-άγω, προσ-άγω, συν-άγω, υπ-άγω* κ.ά. Πολλά σχηματίζουν παράγωγα σε **-αγωγή**, **-αγωγος**, **-αγωγέας**: *αν-αγωγή (ανάγωγος), απ-αγωγή (απαγωγός, απαγωγέας), εισ-αγωγή (εισαγωγός, εισαγωγέας), κατ-αγωγή, μετ-αγωγή, προ-αγωγή, προσ-άγω (προσαγωγός), συν-αγωγή* κ.ά. Το ίδιο επίθημα εμφανίζεται σε ουσ. όπως *παιδ-αγωγός, νηπι-αγωγός* κ.ά., χωρίς το α' συνθετικό να είναι πρόθεση

-αγός / -ηγός λεξικό επίθημα: (αρχ.) *αρχ-ηγός, κυν-ηγός, λοχ-αγός, ξεν-αγός, οδ-ηγός, στρατ-ηγός* κ.ά. Οι τύποι σε *-ηγός* παρουσιάζουν έκταση τού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως, η οποία στη δωρική διάλεκτο έδωσε μακρό *-ᾱ-* (πβ. *λοχ-ᾱγός, ξεν-ᾱγός*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

άγω, αγέλη, αγυιά, αγώνας, αγωγός, άξιος, άξονας...

Από την Ι.Ε. ρίζα **ag-* «οδηγώ» προέκυψε στην Ελληνική η ευρεία ετυμολογική οικογένεια τού ρ. *ἄγω* και των ομορρίζων του, που αναγνωρίζονται καθώς διατηρούν ως επί το πλείστον το βασικό θέμα *ἀγ-*. Τα κυριότερα είναι τα εξής: ***ἄγ-ω, ἀγ-έλη, ἄγ-υια*** (> *αγυιά* «στενό δρομάκι, σοκάκι»), ***ἀγ-ών(ας), ἀγ-ωγ-ός / ἀγ-ωγ-ή*** (με αναδιπλασιασμένο θέμα), ***ἄξ-ιος*** (< **ἄκ-τ-ιος* < **ἄγ-τι-ος*), ***ἄξ-ων, -ονος*** (> *άξονας*). Δύο ακόμη ομόρριζες λέξεις τής αρχαιότητας, που όμως δεν διασώθηκαν

στη Νέα Ελληνική, ήταν τα ουσ. **ἀγ-ός** «αρχηγός» (ήδη ομηρικό, αναφορικά με επικούς ήρωες όπως ο Ιδομενέας, ο Αινείας και ο Σαρπηδών) και **ἄκτωρ, -ορος** «αρχηγός».

αγωγή

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγωγή* < θ. *ἀγ-*, με αναδιπλασιασμό *(ἀγ-ωγ-)*, που προέρχεται από το ρ. *ἄγω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μετακίνηση, μεταφορά» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 370e: *οἵ τε οἰκοδόμοι πρὸς τὰς ἀγωγὰς μετὰ τῶν γεωργῶν χρῆσθαι ὑποζυγίοις*) → αρχ. σημ. «κατεύθυνση – ανατροφή» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 645a: *δεῖν δὴ τῇ καλλίστῃ ἀγωγῇ τῇ τοῦ νόμου ἀεὶ συλλαμβάνειν·* 819a: *ἡ πολυπειρία καὶ πολυμαθία μετὰ κακῆς ἀγωγῆς γίγνεται πολὺ τούτων μείζων ζημία*) → αρχ. σημ. «μέθοδος θεραπείας» (στον Ιπποκράτη) → ελνστ. σημ. «δικαστική διαδικασία» (πβ. Ιουστιν. *Νεαραί* 27.41: *δανειστὴν δὲ τίθεμεν [...] πάντα τὸν ἀγωγὴν ἔχειν κατά τινος δυνάμενον*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αγωγή

Η έννοια τής αγωγής, τής καλής συμπεριφοράς και τής καλλιέργειας που προσφέρεται από την εκπαίδευση είναι στενά συνυφασμένη με ρήματα που δηλώνουν κατεύθυνση ή καθοδήγηση, ότι κάποιος οδηγεί ή κατευθύνει άλλον. Η σύνδεση αυτή είναι φανερή σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αρχ. **αγωγή** (< αρχ. *ἄγω* «οδηγώ»), γαλλ. **conduite** «οδήγηση – διαγωγή, συμπεριφορά» (> αγγλ. *conduct* «διαγωγή»), γερμ. **Erziehung** «αγωγή» (< ρ. *erziehen* «σύρω – ανατρέφω»), γαλλ. **éduquer** «ανατρέφω, εκπαιδεύω» (< λατ. *edūco* < *dūco* «άγω, οδηγώ»).

αγωγός

< αρχ. *ἀγωγός* < θ. *ἀγ-*, με αναδιπλασιασμό *(ἀγ-ωγ-)*, που προέρχεται από το ρ. *ἄγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγώ(γ)ι < μεσν. *ἀγώ(γ)ι(ν)* < αρχ. *ἀγώγ-ιον* «φορτίο άμαξας», υποκορ. τού *ἀγωγός*

αγωγιάτης < μεσν. *ἀγωγ-ιάτης* < *ἀγώγι(ον)* + παραγ. τέρμα *-άτης*

αρχ. **ἀγώγ-ιμος** «μεταφερόμενος» (στη Φυσική η σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *conductible*)

αγωγιμ-ότητα, λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *conductibilité*.

αγώνας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀγών, -ῶνος* < ρ. *ἄγω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άθλιος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συγκέντρωση, σύναξη» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ω 1: *λῦτο δ' ἀγών* «διαλύθηκε η σύναξη») → (ειδικότ.) «συγκέντρωση για παρακολούθηση αθλητικών αγωνισμάτων» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ψ 448: *Ἀργεῖοι δ' ἐν ἀγῶνι καθήμενοι εἰσορόωντο*) → ήδη αρχ. σημ. «επίπονη προσπάθεια, μάχη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγωνίζομαι < αρχ. *ἀγων-ίζομαι*

αγωνιστής < αρχ. *ἀγωνισ-τής*

αγωνιστικός < αρχ. *ἀγωνισ-τικός*

αγώνισμα < αρχ. *ἀγώνισ-μα*.

ΣΥΝΘ. -αγωνίζομαι (και τα παράγωγα αυτών): *διαγωνίζομαι* (αρχ.), *διαγωνισ-μός* (ελνστ.), *διαγώνισμα* (λόγ. [1888]) – *συν-αγωνίζομαι* (αρχ.), *συναγωνισ-μός* (μεσν.), *συναγωνισ-τής* (αρχ.).

αγωνία

< αρχ. *ἀγων-ία*, αρχική σημ. «αγώνας για νίκη», < *ἀγών, -ῶνος* (βλ.λ. *αγώνας*). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «ανησυχία, φόβος, ταραχή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγωνιώ < αρχ. *ἀγωνι-ῶ (-άω)*

αγωνι-ώδης λόγ. [1897], < *αγωνί(α)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

ΣΥΝΘ. εν-αγώνιος (αρχ.).

αγώρι

< μεσν. *ἀγώρι(ν)*, υποκορ. τού ελνστ. επιθ. *ἄγωρος* (με ανάπτυξη ενδοφωνηεντικού *-γ-*) < αρχ. επίθ. *ἄωρος* «ανώριμος», το οποίο ήδη στην ελληνιστική εποχή χρησιμοποιείται ως αντίθετο τού *πρεσβύτης* «ηλικιωμένος» και σε φρ. που συνδέονται με την ηλικία (βλ. κ. *άγουρος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όμορφος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αγόρι ή αγώρι;

Εφόσον η λέξη έχει ως αφετηρία της το αρχ. ουσ. *ὥρα* (πβ. επίσης *ὥρ-ιμος, ὡρα-ῖος*) και προέρχεται από το επίθ. *ἄωρος*, ορθογραφείται κανονικά **αγώρι**. Η σχολική ορθογραφία με *-ό- (αγόρι)* δεν δικαιολογείται ετυμολογικά.

-άδα παραγ. τέρμα

Το μεσν. παραγωγικό τέρμα *-άδα* αποτελεί κανονική εξέλιξη θηλ. ουσ. σε *-άς, -άδος*, π.χ. *κοιλ-άς – κοιλ-άδα, τετρ-άς – τετρ-άδα, όμ-άς – όμ-άδα* κ.ά. Η ύπαρξη αυτού τού τέρματος διευκόλυνε επίσης την εισαγωγή βενετικών δανείων σε *-ada* (π.χ. *καντ-άδα, αρ-άδα*), καθώς και την αναλογική παρουσία του σε ν.ελλ. λέξεις (π.χ. *νοστιμ-άδα, γλυκ-άδα*).

αδαής «ανίδεος, άπειρος»

< αρχ. *ἀδαής* < *ἀ-* στερητ. + θ. *δαη-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δαή-μων* «γνώστης, ειδήμων» και στο ομηρικό απρφ. *δαῆ-ναι* «διδάσκω». Βλ.λ. *αδημονώ, διδάσκω*.

αδάμας κ. αδάμαντας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀδάμας, -αντος* < *ἀ-* στερητ. + θ. *δαμα-*, για το οποίο βλ.λ. *δαμάζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «το σκληρότερο μέταλλο (κυρ. ατσάλι)» → ειδικότ. «διαμάντι» (ελνστ., αλλά μάλλον πρωτοαπαντά στον Πλάτωνα, *Τίμ.* 59b.5: *χρυσοῦ δὲ ὄζος, διὰ πυκνότητα σκληρότατον ὂν καὶ μελανθέν, ἀδάμας ἐκλήθη*). Εφόσον πρόκειται για τον σκληρό-

τερο άνθρακα, εύλογα προέκυψαν οι σημασίες «το σκληρότερο μέταλλο» και «το σκληρότερο πετράδι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδαμάντινος < αρχ. *ἀδαμάντ-ινος*

διαμάντι (αντιδάν.) < μεσν. *διαμάντι* < ιταλ. *diamante* < υστλατ. *diamas* < αρχ. *ἀδάμας*, με την επίδρ. τού επιθ. *διαφανής*

διαμαντένιος < μεσν. *διαμαντ-ένιος* < *διαμάντ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

ΣΥΝΘ. αδαμαντ(ο)- λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αδαμαντό-δετος* – (λόγ.) *αδαμαντό-στικτος* [1889], *αδαμαντ-ουργός* [1887], *αδαμαντ-ουργία* [1885], *αδαμαντ-ωρύχος*, *αδαμαντ-ωρυχείο* [1877] κ.ά.

αδαμιαίος

< ελνστ. *ἀδαμιαῖος* < *Ἀδάμ* < εβρ. *Adhām*, από την ίδια ρίζα με τη λ. *'adhamah* «χώμα», οπότε το όνομα θα σήμαινε «χοϊκός, χωματένιος». Απαντά κυρ. στη φρ. *(εν / με) αδαμιαία περιβολή* «χωρίς ρούχα, γυμνός».

άδεια

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄδεια* < *ἀδεής* «άφοβος» < *ἀ-* στερητ. + *-δε(ής)* < *δέος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς «αφοβιά, αίσθημα ασφάλειας» → ήδη ως δικανικός όρος στην αρχ. Αθήνα «ελευθερία ή δικαίωμα σε κάτι» (πβ. Αντιφ. *Περὶ Ἡρῴδ. φόν.* 77.3: *τοῖς δ' ἄλλοις Μυτιληναίοις ἄδειαν ἐδώκατε οἰκεῖν τὴν σφετέραν αὐτῶν*). Η σημ. «άδεια από την εργασία» είναι νεότερη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδειάζω < μεσν. *ἀδει-άζω* «έχω ελεύθερο χρόνο» → «ελευθερώνω τον χώρο, εκκενώνω»

άδειος < μεσν. *ἄδειος* < *ἀδειάζω* (υποχωρητ.)

αδειανός < μεσν. *ἀδει-ανός* < *ἄδει(ος)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *διπλ-ανός*.

αδέκαστος «αδιάφθορος»

< αρχ. *ἀδέκαστος* < *ἀ-* στερητ. + *δεκάζω* «διαφθείρω μέσω δωροδοκίας», πιθ. δραστικός τύπος τού ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.).

αδελφός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀδελφός* < *ἀδελφεός* < **ἀ-δελφεσ-ός* < *ἀ-* αθροιστ. + θ. *δελφ-* (από αμάρτυρο ουσ. **δέλφος*, **δέλφεσ-ος* > *δέλφους*), το οποίο απαντά στη λ. *δελφύς* «μήτρα» (βλ.λ. *δελφίνι*), πράγμα που επαληθεύει τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου: *ἀδελφοί· οἱ ἐκ τῆς αὐτῆς δελφύος γεγονότες. Δελφὺς γὰρ ἡ μήτρα λέγεται.* Ο τ. *ἀδερφός* είναι μεσν. Για λ. που δηλώνουν συγγενικές σχέσεις βλ.λ. *ανεψιός* (ΣΧΟΛΙΟ), *εξάδελφος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ομομήτριος (αδελφός)», δηλ. που προέρχεται από την ίδια μήτρα και, ως εκ τούτου, την ίδια μητέρα. Η λ. γενικεύθηκε αντικαθιστώντας τους παλαιότερους όρους *φράτηρ* (βλ.λ. *φατρία*) και *κασίγνητος*, οι οποίοι δήλωναν τους ομοπάτριους αδελφούς, όσους ανήκαν στο ίδιο γένος τής διευρυμένης πατριαρχικής οικογένειας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδελφή < αρχ. *ἀδελφ-ή* (μεσν. επίσης *ἀδερφή*)

αδελφικός < αρχ. *ἀδελφ-ικός* (μεσν. επίσης *ἀδερφικός*)

αδέλφι < μεσν. *ἀδέλφι(ν) / ἀδέρφι* < ελνστ. *ἀδέλφιον*

αδελφότητα < ελνστ. *ἀδελφ-ότης, -ητος*

αδελφάτο < μεσν. *ἀδελφ-ᾶτον*

αδελφοσύνη < μεσν. *ἀδελφ-οσύνη / ἀδερφ-οσύνη*

αδελφ-ώνω.

ΣΥΝΘ. αδελφο- λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αδελφοκτόνος (αδελφοκτον-ία)* – (ελνστ.) *αδελφο-γαμία*, *αδελφο-ποιώ* – (μεσν.) *ἀδελφο-ποιτός* (< *-ποιητός*) κ.ά.

συν-άδελφος (αρχ.).

αδένας

< αρχ. *ἀδήν, -ένος* < Ι.Ε. **n̥gw-en-* «οίδημα, πρήξιμο» || λατ. *inguen* «βουβώνας» (> γαλλ. *aine*, ισπ. *ingle*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδενοειδής < ελνστ. *ἀδενο-ειδής*

αδεν-ίτιδα < λόγ. [1888] *ἀδεν-ῖτις, -ιδος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *adénite*

αδέν-ωμα, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *adénome*.

ΣΥΝΘ. ελληνογενή **αδεν(ο)-** λεξικό πρόθεμα: *αδενεκτομή*, *αδενο-πάθεια*, *αδενο-λογία*, *αδενο-καρκίνωμα* κ.ά.

αδέξιος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀδέξιος* < *ἀ-* στερητ. + *δεξιός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς «αριστερόχειρ» → ήδη ελνστ. σημ. «μη επιδέξιος, ανίκανος». Για τις αρνητικές έννοιες που έχουν συνδεθεί με την αριστερή πλευρά ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αριστερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδεξιοσύνη, μεσν. *ἀδεξι-οσύνη*

αδεξι-ότητα, λόγ. [1859].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αδέξιος

Έχει γενικότερα επισημανθεί ότι είναι διαγλωσσικό φαινόμενο η θετική (εύσημη) αντίληψη των ανθρώπων για το δεξί χέρι (πβ. αγγλ. *right* «δεξιός», αλλά και «σωστός», ομοίως γερμ. *recht* κ.ο.κ.). Ήδη από την αρχαιότητα είναι εμφανής αυτή η σύνδεση. Όπως το **δεξιός** απέκτησε εύσημες σημασίες, *ευοίωνος* (στην οιωνοσκοπία, πβ. τη σύγχρονη ευχή «να πάνε όλα δεξιά»), *επιδέξιος*, *ικανός*, (και ειδικά στην Αρχαία) *έξυπνος*, *ευγενής*, ακόμη όπως το επίθ. **επιδέξιος** (εκτός από την αρχική του σημασία «από τα αριστερά προς τα δεξιά») σήμαινε «ικανός, έξυπνος», έτσι και το **αδέξιος** (*ά* στερητ. + *δεξιός*, αρχικά «αριστερόχειρας») έφτασε να ση-

φαίνει ήδη στην αρχαιότητα «άτσαλος, μη επιδέξιος» (πβ. στον Λουκιανό: *τοῦτο γὰρ τοὐπιτίμιον τῆς ἀδεξίου διακονίας*· ομοίως πολύ αργότερα στον Ζωναρά: *ἐν μὲν γὰρ τῷ λέγειν ἐδόκει ῥητορικώτατος [...] ἐν δὲ τῷ πράττειν ἦν ξυμπάντων ἀσυνετώτερος καὶ πάμπαν ἀδέξιος*). Μάλιστα, ενώ αρχικά η μεταφορική αυτή χρήση περιοριζόταν στην έλλειψη ικανότητας (επιδεξιότητας), στη σύγχρονη γλώσσα ειδικότερα δήλωσε και την έλλειψη άνεσης, χάρης και αυτοπεποίθησης (π.χ. *αδέξια κίνηση*), σήμανε δηλαδή περίπου ό, τι και η λέξη *άτσαλος*.
Την αντίστροφη ακριβώς πορεία, δηλαδή τη μετακίνηση τής σημασίας από κάτι αρχικώς αρνητικό στην έννοια τού αριστερού (τού *α-δέξιου*), βλέπουμε στη λέξη **ζερβός**, που έχει την αφετηρία της με διάφορες φωνητικές τροποποιήσεις στο *ζαβός* «τρελός».

αδερφός → αδελφός

αδέσποτος
< αρχ. *ἀδέσποτος* «χωρίς κύριο ή ιδιοκτήτη» < *ἀ-* στερητ. + *δεσπότης* (βλ.λ.).

άδηλος «ακαθοριστός, ασαφής»
< αρχ. *ἄδηλος* «αόρατος, άγνωστος» < *ἀ-* στερητ. + *δῆλος* «φανερός, ορατός» (βλ.λ. *δηλώνω*), πβ. κ. *πρό-δηλος*.

αδημονώ «ανυπομονώ»
< αρχ. *ἀδημονῶ (-έω)* < *ἀδήμων, -ονος* «ανήσυχος (από φόβο και άγνοια)», πιθ. < **ἀ-δαή-μων* < *ἀ-* στερητ. + θ. *δαη-* (το οποίο απαντά στο αρχ. *δαήμων* «γνώστης, ειδήμων» και στο ομηρικό απρφ. *δαῆ-ναι* «διδάσκω») + παραγωγικό επίθημα *-μων*. Βλ.λ. *αδαής, διδάσκω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αδημονία < ελνστ. *ἀδημον-ία*.

αδήριτος «αναπόφευκτος»
< αρχ. *ἀδήριτος* «χωρίς μάχη – ασυναγώνιστος» < *ἀ-* στερητ. + *δηρίομαι* «μάχομαι» < *δῆρις, -ιος* «μάχη», το οποίο πιθ. συνδ. με το ρ. *δέρω* (βλ.λ. *δέρνω*) και με το σανσκρ. *-dāri* «που σχίζει».

Άδης
ΕΤΥΜ. < αρχ. *Ἀΐδης / Ἅιδης / ᾅδης*. Σύμφωνα με την πιθανότερη εκδοχή, η ύπαρξη τού αρχ. *ἈFίδαν* (αιτ.) οδηγεί σε ανάλυση: *Ἀΐδης* < **ἀ-Fίδ-ας* < *ἀ-* στερητ. + θ. **Fιδ-*, που απαντά στο απρφ. *ἰδεῖν*, οπότε η λ. θα σήμαινε «αόρατος, αθέατος τόπος». Ο δασυνόμενος αττ. τύπος *Ἅιδης* οφείλεται πιθ. σε κράση με το άρθρο: *ὁ Ἀΐδης* > *Ἅιδης*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον Όμηρο) «ο θεός τού κάτω κόσμου» ➝ μεθομηρικώς «ο τάφος όλων των ανθρώπων, ο θάνατος» (πβ. Αισχ. *Αγαμ.* 667: *Ἅιδην πόντιον* «τον θάνατο στη θάλασσα»· Π.Δ. Εκκλησ. 9,10: *ὅτι οὐκ ἔστιν ποίημα καὶ λογισμὸς καὶ γνῶσις καὶ σοφία ἐν ᾅδῃ*) ➝ ελνστ. σημ. (στους εκκλησ. συγγραφείς) «κόλαση, τόπος τιμωρίας των αμαρτωλών» (σχόλιο τού Ωριγένη: *ὥσπερ ὁ παράδεισος τῶν δικαίων ἐστὶν οἰκητήριον, οὕτως ᾅδης τῶν ἁμαρτωλῶν κολαστήριον*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κολάζω*.

-άδης → -ίδης

αδηφάγος «λαίμαργος – άπληστος»
< αρχ. *ἀδηφάγος* < επίρρ. *ἄδην* «επαρκώς, αφθόνως» (βλ.λ. *αδρός*) + *-φάγος* < θ. *φαγ-* (πβ. αόρ. β´ *ἔ-φαγ-ον*), για το οποίο βλ.λ. *φαγητό*.

-άδι παραγ. τέρμα
< ελνστ. *-άδιον*, παραγ. τέρμα ουδετέρων ουσ. με προσθήκη τού υποκορ. *-ιον* σε θ. που έληγαν σε *-αδ-*, π.χ. *λαμπάς, -άδος* > *λαμπ-άδιον*. Το τέρμα αυτονομήθηκε και επεκτάθηκε σε άλλα ουσ., ακόμη και χωρίς υποκορ. σημ., π.χ. μεσν. *ψεγ-άδι(ον), ὑφ-άδι(ον)*, ελνστ. *σημ-άδι(ον)*.

αδιαβάθμιστος → διαβαθμίζω

αδιάβροχος
< ελνστ. *ἀδιάβροχος* < *ἀ-* στερητ. + *διάβροχος* «καταβρεγμένος». Το ουσ. *αδιάβροχο* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *imperméable*.

αδιάγνωστος
< ελνστ. *ἀδιάγνωστος* «δυσδιάκριτος, δυσανάγνωστος» < *ἀ-* στερητ. + ρηματικό επίθ. τού αρχ. *διαγιγνώσκω*. Η σύγχρ. σημ. «αυτός που δεν έχει διαγνωσθεί» οφείλεται σε επίδρ. τής λ. *διάγνωση*.

αδιάθετος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀδιάθετος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. *διατίθημι* (βλ.λ. *θέτω*).
ΣΗΜΑΣ. ελνστ. σημ. «αυτός που δεν αποδόθηκε μέσω διαθήκης, που δεν άφησε διαθήκη» ➝ σύγχρ. σημ. «αυτός που δεν αισθάνεται καλά, άκεφος» (απόδ. τού παλαιωμένου γαλλ. *indisposé*· σύγχρ. γαλλ. *fatigué, incommodé*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αδιαθε-σία, λόγ. [1858]
αδιαθετ-ώ, λόγ. [1889].

αδιάκοπος
< ελνστ. *ἀδιάκοπος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. *διακόπτω*.

αδιάκριτος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀδιάκριτος* < *ἀ-* στερητ. + ρηματικό επίθ. τού ρ. *διακρίνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αξεχώριστος, αδιαχώριστος – ακατανόητος» (πβ. Ιπποκρ. *Κωακ. προγν.* 570.2-3: *οὖρον αἱματῶδες, ζοφῶδες, μεθ' ὑποστάσιος ποικίλης ἀδιακρίτου*) ➝ μεσν. σημ. «αναιδής, αδιάντροπος» (με επίδρ. τού γαλλ. *indiscret*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδιακρισία < ελνστ. *άδιακρισ-ία* «έλλειψη διακρίσεως»

αδιακρίτως «χωρίς διάκριση» < ελνστ. επίρρ. *άδιακρίτ-ως*

αδιάκριτα «χωρίς διακριτικότητα» < μεσν. επίρρ. *άδιάκριτ-α.*

αδιάλλακτος «ανυποχώρητος, ασυμβίβαστος»

< αρχ. *άδιάλλακτος* < *ά-* στερητ. + θ. *διαλλακ-* τού ρ. *διαλλάσσω / -ττω* «συμφιλιώνω, συμβιβάζω» (πβ. *συν-δι-αλλαγή*) < *δι(α)-* + *άλλάσσω* (βλ.λ. *αλλάζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδιαλλαξ-ία < *αδιάλλακ(τος)* + παραγ. τέρμα *-σία.*

αδιανόητος

< αρχ. *άδιανόητος* < *ά-* στερητ. + θ. τού ρ. *διανοοῦμαι (-έο-).*

αδιάντροπος

ΕΤΥΜ. < μεσν. *άδιάντροπος* < *άδιάτροπος* (με επίδρ. τής λ. *ντροπή*), άλλος τύπος τού ελνστ. *άδιάτρεπτος* < *ά-* στερητ. + θ. τού αρχ. *διατρέπω* «απομακρύνω – περιπλέκω» (< *δια-* + *τρέπω*).

ΣΗΜΑΣ. ελνστ. σημ. «αμετακίνητος, ισχυρογνώμων» → μεσν. σημ. «αναίσχυντος, αναιδής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδιαντροπιά < μεσν. *άδιαντροπ-ιά / άδιαντροπ-ία.*

αδιαπέραστος

λόγ. [1790], < *α-* στερητ. + θ. τού ρ. *διαπερνώ* (βλ.λ.). Η λ. αποδίδει το γαλλ. *impénétrable.*

αδιάπτωτος

< αρχ. *άδιάπτωτος* «αλάνθαστος, χωρίς ελλείψεις» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ά-* στερητ. + θ. τού ρ. *διαπίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*).

αδιάσειστος «ακλόνητος»

< ελνστ. *άδιάσειστος* < *ά-* στερητ. + θ. τού αρχ. *διασείω* «κλονίζω, ταρακουνώ» (< *δια-* + *σείω*).

αδιάφορος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άδιάφορος* < *ά-* στερητ. + *διάφορος* < *διαφέρω.*

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αυτός που δεν διαφέρει, όμοιος» (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐραν.* 310b: *τοῖς ὁμοίοις καὶ ἀδιαφόροις ὑπὸ τῆς αὐτῆς κινήσεως ἀνάγκη τοῦτο συμβαίνειν*) → ελνστ. σημ. (στους Στωικούς φιλοσόφους) «αυτός που δεν έχει σημασία, δεν ενδιαφέρει» (πβ. Χρυσίππ. *απόσπ.*: *τὰ μὲν εἶναι ἀγαθὰ τὰ δὲ κακὰ τὰ δὲ μεταξὺ τούτων, ἅπερ καὶ ἀδιάφορα λέγουσι*) → ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που δεν ενδιαφέρεται, δεν νοιάζεται» (πβ. Βασιλ. *Έπιστ. Εὐσταθ.* 45: *τοὺς ἀδιαφόρους εἰς ἀκολασίας ζῆλον μετέθηκας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδιαφορία < ελνστ. *άδιαφορ-ία*

αδιαφορώ < ελνστ. *άδιαφορ-ῶ (-έω)*

αδιαφόρως < ελνστ. επίρρ. *άδιαφόρ-ως*

αδιάφορα < μεσν. επίρρ. *άδιάφορ-α.*

αδιαχώρητο

ΕΤΥΜ. λόγ. [1766], ουδ. τού αρχ. επιθ. *άδιαχώρητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ά-* στερητ. + θ. τού ρ. *διαχωρῶ (-έω)* «διαπερνώ – κενώνω (για το έντερο)» (< *δια-* + *χωρῶ*).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «ακένωτος (για το έντερο)» → σύγχρ. ως ουσ. «συνωστισμός» (απόδ. τού γαλλ. *impénétrabilité*).

-άδικο παραγ. τέρμα

< *-άδ(ες)* (με παραγ. τέρμα *-ικο*), με αφετηρία το τέρμα *-άδες* επαγγελματικών ουσ. όπως *ψαρ-άδες, γαλατ-άδες, ραφτ-άδες* κ.ά. (από όπου *ψαρ-άδικο, γαλατ-άδικο, ραφτ-άδικο*), το οποίο επεκτάθηκε αναλογικά σε άλλα ουσ., π.χ. *τρελ-άδικο, τυροπιτ-άδικο.*

άδικος

< αρχ. *ἄδικος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *ά-* στερητ. + *δίκη* (βλ.λ.) στη σημ. «δικαιοσύνη, δίκαιο, δίκαιη κρίση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αδικία < αρχ. *άδικ-ία*

αδικώ < αρχ. *άδικ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε ομηρ. ύμνο (*Εἰς Δήμ.* 367: *τῶν δ' ἀδικησάντων τίσις ἔσσεται ἤματα πάντα*)]

αδίκημα < αρχ. *άδίκη-μα*

αδίκως < αρχ. επίρρ. *άδίκ-ως* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε ομηρ. ύμνο]

αδικητής < ελνστ. *άδικη-τής*

άδικα < μεσν. επίρρ. *ἄδικ-α.*

ΣΥΝΘ. αδικο- λεξικό πρόθεμα: (ελνστ.) *αδικο-κρισία* – (αρχ.) *αδικο-πραγώ (αδικοπραγ-ία, αδικοπραξ-ία)* – (μεσν.) *αδικο-σκοτωμένος* κ.ά.

αδιόρατος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *άδιόρατος* < *ά-* στερητ. + *διορῶ (-άω)* «διακρίνω, βλέπω καθαρά».

ΣΗΜΑΣ. ελνστ. σημ. «αδιαφανής» → μεσν. σημ. «αόρατος (δηλ. ύπουλος)» → σύγχρ. σημ. «αμυδρός» (απόδ. τού γαλλ. *indistinct*).

αδίστακτος → διστάζω

αδόκητος «απροσδόκητος»

< αρχ. *άδόκητος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *ά-* στερητ. + θ. τού ρ. *δοκῶ (-έω)*, για το οποίο βλ.λ. *δοκούν.*

αδόκιμος → δόκιμος

αδολεσχία «πολυλογία, φλυαρία»

< αρχ. *άδολεσχία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *άδολέσχης* [πβ. Ευπόλιδος *απόσπ.* 10.3: *μισῶ δ' ἐγὼ καὶ Σωκράτην, τὸν πτωχὸν ἀδολέσχην*], πιθ. < **ά-Fαδολέσχης* < *ά-* στερητ. + **Fαδο-* (που συγγενεύει με το επίθ. *ἡδύς* «ευχάριστος») + *λέσχη* (στη σημ. «ομιλία, συνομιλία»). Η ετυμολογική ανάλυση αποδίδει στη λ. *άδολέσχης* την αρχική σημασία «αυτός που δεν μιλά-

ει ευχάριστα», επομένως «ενοχλητικός, φλύαρος».
☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέσχη*.

-αδόρος παραγ. τέρμα
< βεν. *-ador* (λατ. αρχής), που αρχικώς εμφανιζόταν σε βενετικά δάνεια, π.χ. *σαλτ-αδόρος* (< *saltador*), *λουστρ-αδόρος* (< *lustrador*) κ.ά., ενώ κατόπιν επεκτάθηκε σε άλλα ουσ., π.χ. *ταβλ-αδόρος, λουφ-αδόρος, παρκ-αδόρος*.

αδρανής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀδρανής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *απόσπ.* 12A.111: *ἐξ ἀδρανοῦς καὶ παρήλικος εὐχῇ τινι νέος καὶ ἰσχυρὸς ἐπὶ τὴν μάχην ἄφνω γέγονεν*] < *ἀ-* στερητ. + θ. *δραν-* τού ρ. *δραίνω* (< **δράν-jω*), ιων. τ. τού *δρῶ* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αδύναμος, ανίκανος» → ελνστ. σημ. «ανενεργός, εξασθενημένος», «μη δραστικός» (ως ιατρ. όρος). Ορισμένοι σύγχρονοι επιστημ. όροι αποδίδουν το γαλλ. *inerte*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αδράνεια < ελνστ. *ἀδράν-εια*
αδρανώ < ελνστ. *ἀδραν-ῶ (-έω)*.

αδράχνω «γραπώνω»
< μεσν. *ἀδράχνω* < *ἀ-* προθεματ. + *δράχνω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *δράσσω* «πιάνω, αρπάζω» (βλ.λ. *δράττομαι*) βάσει τού αορ. *ἔδραξ-α*, κατά το σχήμα *έδιωξα – διώχνω, έφτειαξα – φτειάχνω, έδειξα – δείχνω*.

αδράχτι
< μεσν. *ἀδράχτι* «κυλινδρικό εργαλείο για το γνέσιμο, άτρακτος» < ελνστ. *ἀτράκτιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄτρακτος* (βλ.λ.).

αδρεναλίνη
μεταφορά τού γαλλ. *adrénaline* < *ad-* (< λατ. *ad* «επί») + *rénal-* (< λατ. *renalis* «νεφρικός») + παραγ. τέρμα *-ine*, πράγμα που αιτιολογεί την ελλην. ονομασία *επινεφρίνη*.

αδρός
< αρχ. *ἁδρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. 4.180: *ἐπεὰν δὲ γυναικὶ τὸ παιδίον ἁδρὸν γένηται*] < θ. *ἁδ-*, από όπου το επίρρ. *ἅδην* «επαρκώς, αφθόνως» < Ι.Ε. **sa-t-* «αρκετά» || λατ. *satis* (γαλλ. *assez*, ιταλ. *assai* < λατ. *ad satis*), αρμ. *at-ok'* «πλήρης, αδρός», αρχ. γερμ. **sada-* «χορτάτος» (> γερμ. *satt*, αγγλ. *sad* «λυπημένος – (αρχικώς) απηυδισμένος») κ.ά. Η λ. συνδύαζε από την αρχαιότητα τις σημ. «ευμεγέθης, έντονος» (για πράγματα) και «μεγάλος, ανεπτυγμένος» (για πρόσωπα).
ΣΥΝΘ. **αδρο-** λεξικό πρόθεμα: (ελνστ.) *αδρο-μερής, αδρό-μισθος* κ.ά.

αδυναμία → **δύναμη**

αδύνατος → **δύναμη**

αδυσώπητος «ανελέητος, αμείλικτος»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀδυσώπητος* < *ἀ-* στερητ. + ρ. *δυσωπῶ (-έω)* «σκυθρωπάζω, πτοώ» < *δυσ-* (βλ.λ.) + θ. *-ωπ-*, που απαντά στον αρχ. παρακ. *ὄπ-ωπ-α* «έχω δει» (βλ.λ. *όψη*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν αλλάζει όψη, έκφραση τού προσώπου» → ήδη ελνστ. σημ. «απτόητος, ανυποχώρητος» (πβ. Πλουτ. *Πῶς διακρίν. κόλακα φίλου* 64F.5-7: *πρὸς δὲ κηδεστὰς ἀποθρασύνεσθαι κελευσθεὶς καὶ συνεκβαλεῖν γαμετὴν ἄτεγκτος καὶ ἀδυσώπητος*).

άδυτος «απροσπέλαστος»
< αρχ. *ἄδυτος* < *ἀ-* στερητ. + ρ. *δύω* «εισέρχομαι, μπαίνω» (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
άδυτο
Ο όρος ***ἄδυτον*** είναι γνωστός στους αρχαίους. Τον 6ο αι. π.Χ. ο Πίνδαρος χρησιμοποιεί τη φρ. *θεοῦ ἄδυτον*, στους δε τραγικούς ποιητές η λ. δηλώνει ιερούς χώρους (πβ. Ευριπ. *Ἴων* 938: *ἔνθα Πανὸς ἄδυτα καὶ βωμοὶ πέλας*). Συχνά η λέξη συνοδεύει το όνομα θεότητας (π.χ. *ἄδυτα Περσεφόνης, Ἀσκληπιοῦ, Διός*), ενώ από τον 1ο αι. π.Χ. αποκτά πιο τεχνική χρήση και δηλώνει τον ιερό τόπο, στον οποίο έχουν πρόσβαση μόνο ιερείς, για να ασκήσουν τα καθήκοντά τους (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ βίου Μωυσ.* 2.95: *ἡ δὲ κιβωτὸς ἐν ἀδύτῳ καὶ ἀβάτῳ τῶν καταπετασμάτων εἴσω*).

άδω
< αρχ. *ᾄδω* [ήδη ομηρικό στον τ. *ἀείδω* (πβ. προοίμιο Ιλιάδος: *Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος οὐλομένην*)] < *ἀείδω* < **ἀ-Fείδ-ω* < *ἀ-* προθεματ. + θ. **Fειδ-* < **Fε-Fδ-*, με αναδιπλασιασμό και μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wed-* «μιλώ» || σανσκρ. *vádami* «μιλώ», λιθ. *vad-inù* «φωνάζω» || *ἀοιδ-ός, ᾆσ-μα* (βλ.λ.), πιθ. κ. *ἀηδ-ών* (βλ.λ. *αηδόνι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωδή < αρχ. *ᾠδή* [ήδη σε ομηρικούς ύμνους], αττ. τύπος τού *ἀοιδ-ή*
ωδικός < αρχ. *ᾠδ-ικός*
ωδείο < αρχ. *ᾠδ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. **-ωδός** (αρχ. *-ῳδός*) λεξικό επίθημα: *τραγ-ωδός, μελ-ωδός, ραψ-ωδός, υμν-ωδός* κ.ά. Πολλά σχηματίζουν παράγωγα σε **-ωδία**, π.χ. *τραγ-ωδία, μελ-ωδία* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
άδω, άσμα, αοιδός, ωδή...
Οι συγγενείς λέξεις που μνημονεύονται παραπάνω, αν και συνδέονται με το τραγούδι και τη μουσική, προέρχονται όλες από την Ι.Ε. ρίζα **wed-*, που σπ-

μαίνει «μιλώ». Η αρχική αυτή σημασία διασώζεται ακόμη στο αρχ. ομόρριζο *αὐδή* «φωνή (ανθρώπου)» (< *ά-Fδ-ή*), το οποίο δεν διατηρήθηκε στη Νέα Ελληνική. Από διάφορες μεταπτωτικές βαθμίδες σχηματίστηκαν οι ακόλουθες λέξεις:
1) από θέμα *Fειδ-: **ἀείδ-ω** (επικός τύπος) > **ᾄδ-ω**, *ἀειδ-μα > **ᾆσμα**
2) από θέμα *Fοιδ-: **ἀοιδ-ός**, **ἀοιδ-ή** (επικός τύπος) > **ᾠδή**
3) από θέμα *Fηδ-: *ἀFηδ-ών > **ἀηδ-ών**, -όνος > **αηδόνι**.

αεί

< αρχ. *ἀεί* «πάντοτε» < *αἰεί* (ομηρικός τ.) < *αἰFεί* (σε επιγραφές) < θ. *αἰF-* < Ι.Ε. θ. **aiw-* «ζωτική δύναμη, διάρκεια», για το οποίο βλ.λ. *αιώνας*.

ΣΥΝΘ. αε(ι)- λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αει-κίνητος, αει-πάρθενος* – (ελνστ.) *αει-θαλής, αεί-μνηστος* (βλ. κ. *μνήμη*), *αει-φόρος* κ.ά.

αειθαλής

< ελνστ. *ἀειθαλής* «πάντοτε ακμαίος» (ήδη έκτοτε αναφέρεται και σε δέντρα ή καρπούς, πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ διαταγμ.* 4.181: *αἳ καθάπερ φυτὰ ἀθάνατα διαμένουσιν ἀειθαλέα καρπὸν φέρουσαι τοῖς ἀπογόνοις σωτήριον καὶ πρὸς πάντα ὠφέλιμον*) < αρχ. *ἀεί* «πάντοτε» (βλ.λ.) + *-θαλ(ής)* < αρχ. *θάλλω* «ανθοφορώ, βλαστάνω» (βλ.λ.).

αέναος «ασταμάτητος, αδιάκοπος»

< αρχ. *ἀέναος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο (πβ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 595: *κρήνης δ' ἀενάου καὶ ἀπορρύτου ἥ τ' ἀθόλωτος*)] < **ἀέν-ναος* < *αἰέν* (παλαιά τοπική πτώση τού αρχ. *αἰών* και παράλλ. τύπος τού επιρρ. *ἀεί* «πάντοτε») + ρ. *νάω* «ρέω» (βλ.λ. *νάμα*), οπότε το επίθ. θα σήμαινε αρχικώς αυτόν «που ρέει ασταμάτητα».

αέρας

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀέρας* < αρχ. *ἀήρ, ἀέρος* [ήδη ομηρικό] < **ἀFήρ* (γεν. **ἀ-Fέρ-ος*), το οποίο συνδ. με το ρ. *ἀ(F)είρω* > *αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.). Μέσω τού λατ. *aēr* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *air* (> αγγλ. *air*), ισπ. *aire*, ιταλ. *aria*, ιρλ. *aer*, ουαλ. *awyr* κ.ά. Ο τύπος *ἀγέρας* είναι μεσν.

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς «ομίχλη», «το κατώτερο μέρος τής ατμόσφαιρας που περιβάλλει τη γη, εν αντιθέσει με το ανώτερο μέρος (τον *αἰθέρα*)» → (όπως σήμερα) «ατμοσφαιρικός αέρας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αέριος< αρχ. *ἀέρ-ιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
αερίζω < μεσν. *ἀερ-ίζω*
αερικό < μεσν. *ἀερ-ικό(ν)* («κεραυνός» → «φάντασμα», λόγω των μυστηριωδών ιδιοτήτων και υπερφυσικών δυνάμεων που αποδίδονταν στον αέρα από λαϊκές προλήψεις)
αέριο < μεσν. *ἀέρ-ιο(ν)* «αύρα, αεράκι», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀέριος* (ως χημικός όρ. αποδίδει το γαλλ. *gaz*)
αέρινος < αρχ. *ἀέρ-ινος*
αερώδης < ελνστ. *ἀερ-ώδης*
αερ-άτος.

ΣΥΝΘ. αερ(ο)- λεξικό πρόθεμα: *αερο-πόρος* (βλ.λ.), *αερο-βατώ* (ελνστ., βλ. κ. *βαίνω*) – (λόγ.) *αερογραμμή, αερο-μαχία, αερο-λιμένας, αερο-σκάφος, αερό-ψυκτος* κ.ά.
εν-αέριος (ελνστ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αίρω, αέρας

Η σύνδεση μεταξύ των σημασιών «ανύψωση» και «αέρας», η οποία προκύπτει από τη συγγένεια των αρχ. ομορρίζων **αἴρω** «υψώνω» και **ἀήρ**, είναι φανερή στις γερμανικές γλώσσες, πβ. αρχ. σκανδ. *lypta* «υψώνω» (> αγγλ. *lift* «σηκώνω», αλλά γερμ. *Luft* «αέρας», σουηδ. και δαν. *luft* με ίδια σημ.).

άεργος

< ελνστ. *ἄεργος* (με αναβιβασμό τόνου πιθ. κατά τα *ἄν-εργος, φίλ-εργος*) < αρχ. *ἀεργός* «μη εργαζόμενος – άπραγος, αδρανής» < *ἀ-* στερητ. + *-εργός* < *ἔργον*. Βλ. κ. *άνεργος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αεργία < αρχ. *ἀεργ-ία* «απουσία δραστηριότητας – απραξία, αδράνεια» < *ἀεργ-ός*.

αεροβικός

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *aerobic* < *aerobe* < γαλλ. *aérobie* < *aéro-* (< *αερο-*) + *-bie* < *βίος*. Ομοίως το λόγ. [1881] *αερόβιος*.

αεροδρόμιο

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *aérodrome* < *aérobie* < *aéro-* (< *αερο-*) + *-drome* < *δρόμος* (διαφ. το ελνστ. *ἀεροδρόμος* «αυτός που διασχίζει τον αέρα»).

αεροζόλ

< γαλλ. *aérosol*, υβριδικό σύνθ., < *aéro-* (< *αερο-*) + *sol(ution)* «διάλυμα». Η γαλλ. λέξη αποδόθηκε στην Ελληνική ως *αερόλυμα*, που σχηματίστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *αερο-* και *(διά)λυμα*.

αεροπλάνο

λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *aéroplane*, υβριδικό σύνθ., < *aéro-* (< *αερο-*) + *-plane* < ρ. *planer* «αιωρούμαι, υπερίπταμαι». Η λ. δεν συνδ. με το ελνστ. *ἀεροπλάνος* «που πλανάται στον αέρα» (για τις Ερινύες). Βλ. κ. *αερόστατο*. Ο προπαροξύτονος τύπος *αερόπλανο* είναι λίγο προγενέστερος (λόγ. [1894]).

αεροπόρος

< αρχ. *ἀεροπόρος* «αυτός που πορεύεται διὰ μέσου τού αέρα» (για πτηνό) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (πβ. *Τίμ.* 39e – 40a: *εἰσὶν δὴ τέτταρες [ἰδέαι],*

μία μὲν οὐράνιον θεῶν γένος, ἄλλη δὲ πτηνὸν καὶ ἀεροπόρον, τρίτη δὲ ἔνυδρον εἶδος, πεζὸν δὲ καὶ χερσαῖον τέταρτον)] < *άερο-* (< *ἀήρ, ἀέρος*) + *-πόρος* < *πόρος* «πέρασμα, διάβαση», πβ. κ. *οδοι-πόρος, ποντο-πόρος*. Η λ. επανήλθε σε χρήση στη Νέα Ελληνική, όπου συνδέθηκε με το *αεροπλάνο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αεροπορ-ία, λόγ. [1874]

αεροπορ-ικός, λόγ. [1895].

αερόστατο

λόγ. [1850], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *aérostat* < *aero-* (< *αερο-*) + *-stat* < αρχ. *στατός* «ιστάμενος, σταθερός» (< ρ. *ἵστημι*, βλ.λ. *ίσταμαι*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αερόστατο – αεροπλάνο

Όταν πρωτοεμφανίστηκε στα μέσα τού 19ου αιώνα η λ. ***αερόστατο*** (ως μεταφορά τού γαλλ. *aérostat*, το οποίο μαρτυρείται από το 1783), ανέκυψε ζήτημα εσφαλμένης ονομασίας, επειδή η λ. δηλώνει κάτι «που στέκεται στον αέρα», πράγμα που δεν είναι απολύτως ακριβές για τη συγκεκριμένη πτητική συσκευή. Ως αποτέλεσμα, προτάθηκαν εναλλακτικώς οι όροι *αεροπλάνης (ο), αεροπέτης, αεραδρόμων*, ακόμη και *αεροπλάνο(ν)*, αλλά επικράτησε ο όρος *αερόστατο*. Η εμφάνιση των νέων αυτών πτητικών μηχανών είχε προκαλέσει αβεβαιότητα ως προς την ονομασία και ως προς το μέλλον τους, όπως φαίνεται και από τον ορισμό τού λεξικογράφου Στέφ. Κουμανούδη (1900) για τη λ. ***αεροπλάνο***: *πτητικὴ μηχανὴ νέα ἐφευρεθεῖσα ὑπὸ τῶν Γάλλων Σερὲ καὶ Λατὲν (ἀλλὰ καταπεσοῦσα εἰς τὴν θάλασσαν!)*.

αετός

< αρχ. *ἀετός / αἰετός*, ήδη ομηρική λέξη (στον τύπο *αἰετός*), < **aiF-ετός* (με παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. *πυρετός, τοκ-ετός*) < **ἀFj-ετός* < I.E. **awi-* «πτηνό» || λατ. *avis* (υστλατ. υποκορ. *avicellus* > γαλλ. *oiseau* «πτηνό», ιταλ. *uccello*), σανσκρ. *véh*, αρμ. *haw* || αρχ. *οἰωνός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεφτέρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αϊτός < μεσν. *ἀιτός* (με στένωση τού /e/ και συνίζηση). Η γραφή *αητός* δεν δικαιολογείται, καθώς δεν πρόκειται για τροπή τού *-ε-* σε *-η-*

αέτωμα < αρχ. *ἀέτ-ωμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

αετιδεύς < ελνστ. υποκορ. *ἀετ-ιδεύς*

αετ-ήσιος < *αετ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.

ΣΥΝΘ. αετο- λεξικό πρόθεμα: *αετο-μάτης, αετο-νύχης, αετο-ράχη* κ.ά.

-άζ παραγ. τέρμα

παραγ. τέρμα που απαντά σε δάνεια γαλλικής προελ. σε *-age*, π.χ. *γκαράζ* (< *garage*), *μασάζ* (< *massage*), *αβαντάζ* (< *avantage*) κ.ά.

αζαλέα

μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *azalea* < αρχ. *ἀζαλέα* [ήδη ομηρικό], θηλ. τού επιθ. *ἀζαλέος* «ξηρός», το οποίο προέρχεται από το ρ. *ἄζω* «ξηραίνω, ψήνω» (επειδή το συγκεκριμένο φυτό δεν ευδοκιμεί σε υπερβολικά υγρό χώμα).

αζιμούθιο «η απόσταση (γωνία) άστρου από τον μεσημβρινό ενός τόπου»

λόγ. [1889], μεταφορά τού αγγλ. *azimuth* < παλ. γαλλ. *azimut* < αραβ. *as-sumūt*, πληθ. τού *as-samt* «ο δρόμος, το σημείο τού ορίζοντα». Η λ. συνδ. ετυμολογικά με το *ζενίθ* (βλ.λ.).

άζωτο

ΕΤΥΜ. λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *azote*, που πλάστηκε από τα ελλ. *α-* στερητ. + *ζωή* με βάση το όψιμο ελνστ. *ἄζωτον· ἀβίωτον* («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου.

ΣΗΜΑΣ. Το όνομα *azote* δόθηκε στο αέριο το 1775 από τον Γάλλο χημικό Antoine Lavoisier (1743-94), επειδή δεν μπορεί να συντηρήσει τη ζωή.

αηδία

< αρχ. *ἀηδία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀηδής* < *ἀ-* στερητ. + *-ηδής* < *ἦδος* «ευχαρίστηση, ηδονή» (βλ.λ. *ηδονή*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αηδ-ιάζω

αηδιασ-τικός, λόγ. [1886].

αηδόνι

< μεσν. *ἀηδόνι(ν)* < ελνστ. *ἀηδόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἀηδών, -όνος (ἡ)* [ήδη ομηρικό] < **ἀFηδ-ών* < *ἀ-* προθεματ. + **Fηδ-*, μεταπτωτική βαθμ. τού I.E. **wed-* «μιλώ», για το οποίο βλ.λ. *άδω*.

αήθης → ήθος

αθέρας

< μεσν. *ἀθέρας* < αρχ. *ἀθήρ, -έρος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], πιθ. συνδ. με το αρχ. *ἀνθέριξ, -ικος (ὁ)* «στάχυ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αθερίνα < μεσν. *ἀθερίνα* < αρχ. *ἀθερ-ίνη / ἀθερ-ῖνος*, ίσως επειδή πρόκειται για αφρόψαρο.

αθετώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀθετῶ (-έω)* [ήδη τον 3ο αι. π.Χ. στον Πολύβιο] < επίθ. *ἄθετος* < *ἀ-* στερητ. + *θετός* (βλ.λ. *θέτω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «απορρίπτω, δεν αποδέχομαι» → ελνστ. σημ. «δεν τηρώ, παραβιάζω (δέσμευση ή συνθήκη)» (η σημ. συχνή στην Π.Δ., Ψαλμ. 14[15],4: *ὁ ὀμνύων τῷ πλησίον αὐτοῦ καὶ οὐκ ἀθετῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αθέτηση < αρχ. *ἀθέτη-σις*.

Αθηνά

< αρχ. *Ἀθηνᾶ / Ἀθάνα / Ἀθήνη* (ήδη μυκ. *A-ta-na-*

po-ti-ni-ja: Ἀθάνα πότνια «σεβαστή Αθηνά»), αγν. ετύμου, προελλην. θεωνύμιο. Βλ. κ. Ατθίς, Αττική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρχ. **Ἀθῆναι** [ως τοπωνύμιο στην *Ιλιάδα* (Β 546-8: *οἳ δ' ἄρ' Ἀθήνας εἶχον ἐϋκτίμενον πτολίεθρον δῆμον Ἐρεχθῆος μεγαλήτορος, ὅν ποτ' Ἀθήνη θρέψε Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα*)], πληθ. τού τύπου *Ἀθήνη* (επειδή την αποτελούσαν πολλοί οικισμοί με αυτό το όνομα, πβ. κ. αρχ. *Θῆβαι, Πάτραι*). Από μεσν. φρ. *εἰς τὴν πόλιν Ἀθήνας* (όπου η αιτιατική πληθ. θεωρήθηκε γενική εν.) προέκυψε η μεσν. ονομασία *Ἀθήνα*

Αθηναίος < αρχ. *Ἀθηνα-ῖος* [ήδη ομηρικό]

αθηναϊκός < αρχ. *ἀθηνα-ϊκός*

αθηναίικος < μεσν. *ἀθηναί-ικος*.

αθήρωμα «παθολογικό μόρφωμα των αρτηριών» μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *atheroma* < ελνστ. *ἀθήρωμα* «οίδημα, πρήξιμο» < αρχ. *ἀθήρη* / *ἀθάρη* «χοντροαλεσμένο σιτάρι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 672: *ἀλλά με ἀθάρης χύτρα τις ἐξέπληττε κειμένη*)], αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αθηρωμάτ-ωση < ν.λατ. *atheromatosis*

αθηρω-σκλήρωση < αγγλ. *atherosclerosis*, από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λ. *αθήρω(μα), σκλήρωση*.

αθίγγανος

< μεσν. *ἀθίγγανος* < ἀ- στερητ. + *θιγγάνω* «αγγίζω», για το οποίο βλ.λ. *θίγω*. Βλ. κ. *ατσίγγανος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αθίγγανος

Η μεσν. προσωνυμία ***ἀθίγγανοι*** «ανέγγιχτοι» αποδόθηκε σε ομάδα χριστιανών αιρετικών (μανιχαϊστών) τού Μεσαίωνα, οι οποίοι αποκαλούνταν επίσης *Μελχισεδεκίτες*. Μετά την παρακμή τής αίρεσης ορισμένα χαρακτηριστικά της (όπως η δεισιδαιμονία και η μαντεία) οδήγησαν στη σύνδεση με τους *Τσιγγάνους* (βλ.λ.) ή *Αιγυπτίους* (> *Γύφτους*), ινδικό νομαδικό φύλο που εγκαταστάθηκε και στην Ελλάδα ερχόμενο πιθ. από την Αίγυπτο. Βλ. και λ. *γύφτος, ρομ* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *τσιγγάνος*.

άθικτος → θίγω

άθλος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἆθλος* < *ἄϜεθλος*, αγν. ετύμου. Ήδη ομηρικός είναι ο τ. *ἄεθλος* (πβ. *Ὀδ.* φ 135: *τόξου πειρήσασθε, καὶ ἐκτελέωμεν ἄεθλον*), ενώ ο τ. *ἆθλος* πρωτοσαντά στον Ησίοδο (πβ. *Θεογ.* 800: *ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται χαλεπώτερος ἆθλος*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πολεμικός ή αθλητικός αγώνας (με αμοιβή ή έπαθλο)» → (γενικά) «κάθε επίμοχθη προσπάθεια» (σχόλιο τού Εκαταίου τού Μιλήσιου για τα κατορθώματα τού Ηρακλή: *τὴν μὲν ὕδραν τὴν Λερναίαν τὸν ἆθλον τὸν Ἡράκλειον ᾀδέτωσαν ποιηταὶ καὶ μύθων ἀρχαίων συνθέται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αθλητής < αρχ. *ἀθλη-τής* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

άθλιος < αρχ. *ἄθλ-ιος*, αρχική σημ. «αγωνιζόμενος για έπαθλο» (με τον τύπο *ἀέθλιος* στον Όμηρο) → αρχ. σημ. «ταλαιπωρούμενος, δυστυχής» (ώστε να προκαλεί οίκτο, πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 978: *ξυνώμοσαν μὲν θάνατον ἀθλίῳ πατρὶ*) → ήδη αρχ. σημ. «μοχθηρός, φαύλος» (πβ. Λυσ. *Κατὰ Διογείτ.* 13.6: *καίτοι οὐχ οὕτως ἐγὼ εἰμι ἀθλία [...] ὥστ' ἐπιορκήσασα κατὰ τῶν παίδων τῶν ἐμαυτῆς τὸν βίον καταλύειν*)

άθληση < ελνστ. *ἄθλη-σις*, αρχικώς «αθλητικός αγώνας» → ελνστ. σημ. «προσπάθεια, δοκιμασία (τής πίστεως)» (Κ.Δ., Εβρ. 10,32: *φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων*) → μεσν. σημ. «μαρτύριο αγίου» (πβ. Βασιλ. *Ἀσκητ.* 31.1360: [για τον Ιωάννη τον Βαπτιστή] *ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἡρώδην παρρησίας τὴν ἄθλησιν τελειούμενος*)

άθλημα < αρχ. *ἄθλη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

αθλούμαι < αρχ. *ἀθλ-ῶ (-έω), -οῦμαι* [ήδη ομηρικό]

αθλιότητα < αρχ. *ἀθλιό-της, -τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ξενοφώντα]

αθλητικός < ελνστ. *ἀθλητ-ικός*

αθλητ-ισμός, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *athlétisme*

έπαθλο < αρχ. σύνθ. *ἔπ-αθλον*.

ΣΥΝΘ. αθλο- λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αθλο-φόρος, αθλο-θέτης (αθλοθετ-ώ)* – (λόγ. [1896]) *αθλο-παιδιά· αθλητ(ο)-*: *αθλητ-ίατρος* κ.ά.

εξ-αθλιώνω (εξαθλίω-ση).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άθλος, άθλιος – αγώνας, αγωνία...

Η λ. ***άθλιος***, κακόσημη στις ημέρες μας, σχετίζεται ετυμολογικά με την αρχ. λ. ***ἆθλον*** «βραβείο σε διαγωνισμό». *Ἄθλιος* λοιπόν ήταν αρχικά ο νικητής διαγωνισμού, αυτός που έπαιρνε το πρώτο βραβείο. Η λέξη δήλωσε επίσης αυτόν που αγωνίζεται σκληρά για το *ἆθλον*, συνεπώς τον ταλαιπωρημένο, τον δυστυχή και, κατ' επέκταση, αυτόν που προκαλεί λύπηση λόγω τής κατάστασής του, τον αξιολύπητο, τον ελεεινό. Ομοίως, από την αρχ. λ. ***ἀγών*** προήλθε η λ. ***αγωνία***, η οποία στην αρχική της σημασία δήλωνε τον διαγωνισμό, τον αγώνα για τη νίκη και κατόπιν την άσκηση, ιδίως τη γυμναστική, για να καταλήξει στη σημερινή σημασία, στην οποία οδήγησαν η ένταση, το άγχος και η πίεση που υφίσταται όποιος αγωνίζεται για τη νίκη. Παρόμοια σημασιολογική εξέλιξη παρατηρήθηκε και στις λ. ***πονηρός***, ***μοχθηρός***, ***πανούργος***, ***βάναυσος***, οι οποίες από τη δήλωση τού κόπου, τής ταλαιπωρίας και τού μόχθου κατέληξαν να δηλώ-

νουν εκείνον που χαρακτηρίζεται από κακία, φαυλότητα και έλλειψη ηθικής.
Η λ. *άθλιος*, επομένως, κατέληξε επίσης να έχει και κακή σημασία («φαύλος, κακοήθης, τιποτένιος») ήδη στην Αρχ. Ελληνική, διατήρησε ωστόσο και τις σημασίες «αξιολύπητος, ελεεινός». Στη μεσαιωνική δημώδη γραμματεία, μάλιστα, καταγράφεται η λ. **άθλητα**, που σήμαινε «θλίψη, στενοχώρια» (η λ. σχηματίστηκε από το **άθλιότης** κατά τα θηλυκά σε -*ητα*, πβ. *μόνητα, έχθρητα, όργητα*).
Η λ. *άθλιος* με τη σημ. «αξιολύπητος, ταλαίπωρος, ελεεινός» χρησιμοποιήθηκε στα Ελληνικά ως απόδοση τού γαλλ. ***misérable***, πράγμα που εξηγεί γιατί το περίφημο έργο *Les Misérables* (1862) τού V. Hugo μεταφράστηκε στην Ελληνική *Οι Άθλιοι*. Το έργο αυτό επέδρασε στην ελληνική λογοτεχνία και το 1894 πρωτοδημοσιεύεται σε συνέχειες στην εφημερίδα *Έστία* το ελληνικό του αντίστοιχο, *Οι Άθλιοι των Αθηνών* τού Ιωάννη Κονδυλάκη. Εδώ πλέον η λ. αναφέρεται στους **εξαθλιωμένους**, τους κατοίκους τής πόλης που πέφτουν θύματα στυγνής εκμετάλλευσης και ζουν εξαθλιωμένη ζωή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάναυσος*.

αθροίζω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *άθροίζω / άθροίζω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < *άθρόος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -*ίζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συγκεντρώνω, συνάγω» → ήδη αρχ. σημ. «βγάζω το αποτέλεσμα τής πρόσθεσης» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 487b: *άθροισθέντων τῶν σμικρῶν έπὶ τελευτῆς τῶν λόγων μέγα τὸ σφάλμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άθροιση < αρχ. *ἄθροι-σις*
άθροισμα < αρχ. *ἄθροισ-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
αθροιστικός < ελνστ. *άθροιστ-ικός*.
ΣΥΝΘ. συν-αθροίζω (αρχ.), **συν-άθροιση** (αρχ.).

αθρόος
< αρχ. *άθρόος / άθρόος* [ήδη ομηρικό] < **ά-θρό-Fος* < *ά-* αθροιστ. (με ψίλωση λόγω ανομοιώσεως προς το δασύ *θ-* που ακολουθεί) + θ. *θρο-*, που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dher(w)-* «θορυβώ», για το οποίο βλ.λ. *θόρυβος*. Επομένως, το επίθετο *άθρόος* θα σήμαινε αρχικώς «θόρυβος συγκεντρωμένων».

αθυμία «ακεφιά, κατήφεια»
< αρχ. *άθυμία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Έλλ.* 2.2.14: *οἱ δὲ πρέσβεις έπεὶ ἧκον οἴκαδε καὶ άπήγγειλαν ταῦτα είς τὴν πόλιν, άθυμία ένέπεσε πᾶσιν*] (μεσν. επίσης *άθυμιά*) < *ἄθυμος* «χωρίς κουράγιο, θάρρος ή διάθεση» < *ά-* στερητ. + *θυμός* (βλ.λ.).

άθυρμα «παιχνίδι»
< αρχ. *ἄθυρμα* [ήδη ομηρικό] < *άθύρω* «παίζω, διασκεδάζω», πιθ. < *ά-* προθεματ. + θ. *θυρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dhwer-* «στριφογυρίζω – σπεύδω». Ίσως συνδ. με το αρχ. *θέω* «τρέχω».

αθυρόστομος «βωμολόχος»
< αρχ. *άθυρόστομος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < *ἄθυρος* (< *ά-* στερητ. + *θύρα*) + -*στομος* < *στόμα*, πβ. φρ. *απύλωτο στόμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αθυροστομία < ελνστ. *άθυροστομ-ία*.

αθώος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *άθῷος* < *ά-θώ-ιος* < *ά-* στερητ. + *θωή* «ποινή», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (όπως σήμερα) «αυτός στον οποίο δεν επιβλήθηκε ποινή, που δεν κρίθηκε υπαίτιος» → ελνστ. σημ. «αβλαβής, άκακος» → ν.ελλ. σημ. «αφελής, άπειρος» (με επίδρ. τού γαλλ. *innocent*, βλ. κ. *αγαθός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αθωότητα < αρχ. *άθῳό-της, -τητος*
αθώωση < αρχ. *άθῴω-σις*
αθωώνω < ελνστ. *άθῳ-ῶ (-όω)*
αθωω-τικός λόγ. [1883].

άι
< ν.ελλ. *άι* (με στένωση τού /e/) < *άε* (με σίγηση τού /γ/) < αρχ. *ἄγε*, προστακτική τού *ἄγω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
άι, άμε, άντε
Από τύπους τού αρχ. ρ. *ἄγω* έχουν προέλθει τρία προτρεπτικά μόρια, κοινά στη Νέα Ελληνική. Πρόκειται για τις λ. **άι** (< αρχ. προστ. *ἄγε*), **άμε** (< αρχ. υποτ. *ἄγωμεν*) και **άντε** (< αρχ. προστ. *ἄγετε*).

αίγα
< μεσν. *αἶγα*, από την αιτ. τού αρχ. *αἴξ, αίγός* (ήδη μυκ. *ai-ki-pa-ta*: **αίγι-παστᾱς* «αιγοβοσκός») < Ι.Ε. **aig-* «γίδα» || σανσκρ. *ajá*, αρμ. *ayc*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γίδα < μεσν. *γίδα / γίδι* < αρχ. *αίγίδ-ιον*, υποκορ. τού *αἴξ, αίγός*.
ΣΥΝΘ. αιγ(ο)- λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αιγό-κερως, αίγ-αγρος* – (ελνστ.) *αιγο-βοσκός* – (μεσν.) *αιγόκλημα* – (λόγ. [1839]) *αιγο-πρόβατα* κ.ά.

αιγαίος
< αρχ. *αίγαῖος*, πιθ. < δωρ. *αἶγες* «κύματα», όπως φαίνεται από αρχαίες μαρτυρίες, όπως τού λεξικογράφου Ησυχίου (*αἶγες· τὰ κύματα Δωριεῖς*) και τού Αρτεμιδώρου (*καὶ γὰρ τὰ μεγάλα κύματα αἶγας έν τῇ συνηθείᾳ λέγομεν*), οπότε συνδ. με το ουσ. *αιγιαλός* (βλ.λ. *γιαλός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Αιγαίο < αρχ. *Αίγαῖο(ν) (Πέλαγος)*, ουδ. τού επιθ. *αίγαῖος*
αιγαιακός < μεσν. *αίγαι-ακός*.

αιγιαλός → γιαλός

αιγίδα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰγίς, -ίδος*, πιθ. < *αἴξ, αἰγός* (βλ.λ. *αίγα, καταιγίδα*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ασπίδα από δέρμα αιγός», στη μυθολογία «ασπίδα τού Δία», «θώρακας τής Αθηνάς» → μεσν. σημ. «προστασία, υποστήριξη» (στη Νέα Ελληνική κυρ. στη λόγ. φρ. *υπό την αιγίδα* «υπό την προστασία», πβ. γαλλ. *sous l'aegis*).

αίγλη «ακτινοβολία, λάμψη»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἴγλη* [ήδη ομηρικό], πιθ. < **ἄσγλā*, οπότε η λ. θα συσχετιζόταν με τους αρχ. τίτλους *Ἀπόλλων Αἰγλᾶτας, Ἀπόλλων Ἀσγελᾶτας*, καθώς και με το ρ. *γελῶ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λάμψη (τού ηλίου, τής σελήνης ή διαφόρων υλικών)» → ήδη αρχ. σημ. «δόξα, γόητρο» (πβ. Πινδ. *Πυθ.* 3.73: *ἀέθλων Πυθίων αἴγλαν στεφάνοις*).

αιγυπτιακός

< ελνστ. *αἰγυπτιακός* < αρχ. *Αἴγυπτος* [ήδη ομηρικό] < ακκαδ. *Hūt-kā-ptah* «ναός τής ψυχής τού Φθα (*Ptah*)», ονομασία αιγυπτιακής θεότητας που αρχικώς αναφερόταν στην πόλη τής Μέμφιδος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Αιγυπτ-ιώτης < *Αίγυπτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*, πβ. κ. *νησ-ιώτης*.

ΣΥΝΘ. αιγυπτιο-: *αιγυπτιο-λογία* (λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égyptologie*), *αιγυπτιο-λόγος* (λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égyptologue*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Αίγυπτος

Στην τραγωδία τού Αισχύλου *Ἱκέτιδες* βασικός θεματικός πυρήνας είναι οι γάμοι των υιών τού βασιλιά Αιγύπτου (υιού τού Νείλου και τής Μέμφιδος) με τις θυγατέρες τού Δαναού. Στην αρχαιότητα η λ. ***Αἴγυπτος*** είχε αποκτήσει τέτοια βαρύτητα, ώστε οι Έλληνες να τη χρησιμοποιούν ως ονομασία ολόκληρης τής περιοχής τού ποταμού Νείλου (για τις νοτιότερες περιοχές χρησιμοποιούσαν το τοπωνύμιο *Αἰθιοπία*). Στην αρχ. αιγυπτιακή γλώσσα η χώρα ονομαζόταν *Kemet* «μαύρη χώρα», ίσως λόγω τού σκουρόχρωμου δέρματος των κατοίκων της. Η σημερινή αραβική ονομασία της είναι *Mišr*, από όπου προέρχεται το μεσν. τοπωνύμιο ***Μισίρι*** (αρχικώς δήλωνε το Κάιρο).

αιδεσιμότατος → αιδώς

αιδήμων → αιδώς

αΐδιος

< αρχ. *ἀΐδιος* «αιώνιος, παντοτινός» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε Ομηρικό Ύμνο] < επίρρ. *ἀεί* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-διος* (πιθ. μέσω τύπου **aiFίδιος*).

αιδοίο

< αρχ. *αἰδοῖον* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ν 567-8: *βάλε δουρὶ αἰδοίων τε μεσηγὺ καὶ ὀμφαλοῦ*], ουδ. τού επιθ. *αἰδοῖος* «σεβαστός» < **αἰδόσ-ιος* < *αἰδώς* (βλ.λ.), με βάση το θ. τής γενικής: *αἰδοῦς* < **αἰδεσ-ος*. Ο πληθ. *τὰ αἰδοῖα* δήλωσε εξ αρχής «τα γεννητικά όργανα (ανδρών και γυναικών)».

ΣΥΝΘ. αιδοιο- λεξικό πρόθεμα: (ελνστ.) *αιδοιολείκτης* (*αιδοιο-λειχία*, με β΄ συνθ. προερχόμενο από το αρχ. *λείχω* «γλείφω») – (λόγ.) *αιδοιο-κολπίτιδα, αιδοιο-σκόπηση*.

αιδώς «ντροπή, αισχύνη»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰδώς* < ρ. *αἴδ-ομαι* (επίσης *αἰδοῦμαι, -έο-*), πιθ. < Ι.Ε. **aizd-* «σέβομαι, ευλαβούμαι» || σανσκρ. *īḍé* «αινώ, τιμώ», γοτθ. *aistan* «σέβομαι, φοβούμαι».

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς (στον Όμηρο) «βαθύς σεβασμός προς τους θεούς ή τους ανωτέρους», επίσης «προσωπική τιμή που βασίζεται στη συνείδηση» → ήδη αρχ. σημ. «ντροπή, αισχύνη» (πβ. την ομηρική επιτιμητική φρ. *αἰδὼς Ἀργεῖοι*). Ας σημειωθεί ότι η λ. *αἰδώς* αναφερόταν στο προσωπικό αίσθημα τιμής κάποιου, ενώ η λ. *νέμεσις* δήλωνε τον φόβο μήπως κατηγορηθεί ή τιμωρηθεί από άλλον.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αιδήμων < αρχ. *αἰδή-μων, -ονος*

αιδημοσύνη < ελνστ. *αἰδημ-οσύνη*

αιδέσιμος < ελνστ. *αἰδέσ-ιμος* (υπερθ. *αἰδεσιμώτατος*, σήμερα *-ότατος*).

ΣΥΝΘ. (αρχ.) **αν-αιδής, αναίδ-εια**.

αιθάλη

< αρχ. *αἰθάλη* «καπνιά» < θ. *αἰθ-* (τού ρ. *αἴθω* «καίω – λάμπω», βλ.λ. *αιθέρας*) + παραγ. τέρμα *-άλη*.

αιθέρας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰθήρ, -έρος* < *αἴθω* «καίω – λάμπω» < Ι.Ε. **aidh-* «καίω» || λατ. *aedes* «δωμάτιο, ναός», *aestas* «καλοκαίρι» (> γαλλ. *été*, ιταλ. *state*, ισπ. *estio*), σανσκρ. *édha-* «καυσόξυλο» κ.ά. Η λ. μέσω τού λατ. *aether* διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *éther*, αγγλ. *ether*, γερμ. *Äther* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς (στον Όμηρο) «το ανώτερο στρώμα που βρίσκεται πάνω από την ατμόσφαιρα» → (στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη) «το πέμπτο στοιχείο τής φύσεως» (τα υπόλοιπα: *γῆ, ὕδωρ, πῦρ, ἀήρ*) → σύγχρ. σημ. «το εύφλεκτο υγρό που χρησιμοποιείται ως αντισηπτικό» (με επίδρ. τού γαλλ. *éther*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αιθέριος < αρχ. *αἰθέρ-ιος* (η σημ. «χαριτωμένος» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *éthérien*)

αίθριος < αρχ. *αἴθ-ριος* [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο, *Εἰς Ἀπόλλ.* 433: *ἦλθ' ἄνεμος ζέφυρος μέγας αἴθριος ἐκ*

Διὸς αἴσης] (αρχικώς «φωτεινός» για τον ουρανό, βλ. κ. *υπ-αίθριος*)
αιθρία < αρχ. *αἰθρία* «καθαρός ουρανός, καλοκαιριά», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *αἴθριος*
αιθριάζω < αρχ. *αἰθρι-άζω*
αίθριο < ελνστ. *αἴθριον* «εσωτερική αυλή», ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *αἴθριος*
αιθ-άνιο, λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *éthane*
αιθ-ύλιο, λόγ. [1842], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *éthyle*, που σχηματίστηκε από συμφυρμό των λ. *αιθ(ήρ)* και *ύλη*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ *αλκοόλ*
αιθυλ-ένιο, λόγ. [1884], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *éthylène*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλκοόλ*.
ΣΥΝΘ. αιθερο-: *αιθερο-βατώ* (ελνστ.), *αιθερο-βάμων* (μεσν., βλ.λ. *βαίνω*)
αιθαλ-ομίχλη (απόδ. τού αγγλ. *smog*, από συμφυρμό των λ. *sm(oke)* «αιθάλη, καπνός» και *(f)og* «ομίχλη»).

αίθουσα

< αρχ. *αἴθουσα* [ήδη ομηρικό], ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *αἴθων* τού ρ. *αἴθω* «καίω – λάμπω» (αρχικά στη φρ. *αἴθουσα στοά* «εξωτερικός χώρος τού σπιτιού, συνήθως στην είσοδο τής αυλής, όπου άναβαν φωτιά»), για το οποίο βλ.λ. *αιθέρας*.

αίθριος → αιθέρας

αιθύλιο → αιθέρας

-αίικο παραγ. τέρμα

παραγ. τέρμα που προέρχεται από προσθήκη τού επιθήματος *-ικο* στο ληκτικό τέρμα επωνύμων *-αίοι* (βλ.λ.), π.χ. *Μποτσαρ-αίοι – Μποτσαρ-αίικο*, *Κολοκοτρων-αίοι – Κολοκοτρων-αίικο*.

αϊκιού

< αγγλ. *I.Q.*, αρκτικόλεξο τού όρου *Intelligence Quotient* «Δείκτης Ευφυΐας».

αϊλάινερ

< αγγλ. *eyeliner* «μολύβι ματιών».

αίλουρος

< αρχ. *αἴλουρος / αἰέλουρος* [ο τ. *αἰέλουρος* μαρτυρείται ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], αρχική σημ. «γάτα». Κατά την πιθανότερη εκδοχή, ισχύει η ήδη αρχ. άποψη ότι *αἴλουρος· παρὰ τὸ αἰόλλειν καὶ ἀνάγειν τὴν οὐρὰν καὶ κινεῖν*, δηλ. *αἴλουρος* είναι το ζώο που κινεί γρήγορα την ουρά. Επομένως, η λ. είναι σύνθετη: **αἰελος* (συγγενές προς το αρχ. *αἰόλος* «ταχύς, γρήγορος», βλ.λ. *αιολικός*) + *οὐρά*.
ΣΥΝΘ. αιλουρο-ειδή, λόγ. [1831], απόδ. τού ν.λατ. *felidae* (< *feles, -is* «αίλουρος»).

αίμα

< αρχ. *αἷμα, -ατος* [ήδη ομηρικό]. Δεν έχουν επιβεβαιωθεί οι συνδέσεις με σανσκρ. *is-* «ποτό», με παλ. άνω γερμ. *seim* «παρθένο μέλι» (> γερμ. *Seim* «χυμός μελιού») ή με το αρχ. *ἵημι* «ρίχνω, βάλλω», οπότε θα σήμαινε «πλήγμα από βέλος». Η λ. *αἷμα* αντικατέστησε βαθμηδόν το ομηρικό συνώνυμο *ἔαρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ματώνω < μεσν. *(αἱ)ματώνω* < αρχ. *αἱματ-ῶ (-όω)*
αιματίτης < ελνστ. *αἱματ-ίτης* «ορυκτό τού σιδήρου»
αιμάσσω < αρχ. *αἱμάσσω* (< **αἱμάτ-jω*)
αιματηρός < αρχ. *αἱματ-ηρός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 474: *ἔριν αἱματηράν*] < *αἷμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *λυπ-ηρός*
αιματικός < αρχ. *αἱματ-ικός*
αιμάτινος < αρχ. *αἱμάτ-ινος*
αιματώδης < αρχ. *αἱματ-ώδης*
αιμάτωση < ελνστ. *αἱμάτω-σις* «μετατροπή σε αίμα» (η σημερινή σημ. ήδη στον ιατρό Γαληνό, *Περὶ χρείας μορίων* 3.303: *τὴν δὲ σάρκα τοῦ ἥπατος ἀρχὴν εἶναι τῶν φλεβῶν καὶ τὸ πρῶτον τῆς αἱματώσεως ὄργανον*)
αιμάτ-ωμα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hématome*.
ΣΥΝΘ. λεξικά προθέματα: (α) **αιματ(ο)-**: (ελνστ.) *αιματο-ειδής, αιματο-χυσία* – (μεσν.) *αιματο-κυλώ* – (λόγ. ελληνογενή) *αιματο-κρίτης* (αγγλ. *haematocrit*), *αιματ-ουρία* (γαλλ. *hémat-urie*) – (ν.ελλ.) *αιματο-βαμμένος, αιματό-βρεχτος*· (β) **αιμ(ο)-**: (αρχ.) *αιμο-βόρος* (βλ.λ. *βορά*), *αιμο-σταγής* – (ελνστ.) *αιμοφόρος, αιμο-χαρής* – (μεσν.) *αιμο-δότης, αιμο-μιξία (αιμο-μίκτης)* – (λόγ. ελληνογενή) *αιμό-λυση* (αγγλ. *haemo-lysis*), *αιμο-φιλία* (γαλλ. *hémo-philie*) κ.ά. Μερικά σύνθετα αποδίδουν ξέν. όρους: *αιμο-πετάλιο* (αγγλ. *blood platelet*), *αιμο-σφαίριο* (γαλλ. *cellule sanguine*), *αιμο-σφαιρίνη* (γαλλ. *hémo-globine*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.
λόγ. ελληνογενή σύνθετα με λεξικό επίθημα **-αιμία**: *υπερ-αιμία* (γαλλ. *hyper-émie*), *λευχ-αιμία* (γαλλ. *leuc-émie*), *γλυκ-αιμία* (αντί τού ορθού *γλυχ-αιμία*, γαλλ. *glyc-émie*) κ.ά.

αιμασιά «ξερολιθιά»

< αρχ. *αἱμασιά* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Δεν αποδεικνύεται η σύνδεση με το συνώνυμο λατ. *saepes* «φράχτης».

αιμορραγώ

< αρχ. *αἱμορραγῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιδημ.* 1.2.8: *οἷσι μὴ αἱμορραγῆσαι ἐγένετο*] < *αἱμορραγής* < *αἱμο-* (< *αἷμα*) + *-ρραγής* < θ. *ραγ-* τού αρχ. *ῥήγ-νυ-μι*, για το οποίο βλ.λ. *ρήγμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αιμορραγία < αρχ. *αἱμορραγ-ία*
αιμορραγικός < αρχ. *αἱμορραγ-ικός*

αιμορροΐδες

< αρχ. *αἱμορροΐς, -ίδος* (κυρ. πληθ. *αἱμορροΐδες φλέβες*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < επίθ. *αἱμόρρους (-οο-)* < *αἱμο-* (< *αἷμα*) + *ῥοῦς* (< *ῥέω*).

αιμόσταση «διακοπή τής αιμορραγίας»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *αἱμόστασις* < *αἱμο-* (< αρχ. *αἷμα*) + *στάσις* (< θ. τού αρχ. *ἵστημι*).
ΣΗΜΑΣ. ελνστ. σημ. «φάρμακο για την επίσχεση τής αιμορραγίας» → σύγχρ. σημ. (με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hémostase*) «η επίσχεση τής αιμορραγίας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ελνστ. **αἱμοστατ-ικός**.

αιμόφυρτος «ματωμένος»
< ελνστ. *αἱμόφυρτος* < *αἱμο-* (< αρχ. *αἷμα*) + *φύρω* «αναμειγνύω, ανακατεύω» (βλ.λ. *φύραμα*).

-αινα παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που αρχικώς εμφανίστηκε σε θηλ. παράγωγα ονομάτων σε *-ων*, π.χ. *λέ-ων – λέαινα*, *δράκ-ων – δράκ-αινα*, *θεράπ-ων – θεράπ-αινα* (πβ. Ησιόδ. *απόσπ.* 343.14: *Ἀθηναίης μήτηρ, τέκταινα δικαίων*).

αίνιγμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἴνιγμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *αἰνίσσομαι*, για το οποίο βλ. το σύνθ. *υπαινίσσομαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λόγια με βαθύ αλλά δύσληπτο νόημα» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 610: *οὐκ ἐμπλέκων αἰνίγματ', ἀλλ' ἁπλῷ λόγῳ*) → ήδη αρχ. σημ. «ερώτημα ή ζήτημα με σκόπιμα σκοτεινό χαρακτήρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αινιγματώδης < αρχ. *αἰνιγματ-ώδης*
αινιγματικός < μεσν. *αἰνιγματ-ικός*
αινιγματικ-ότητα, λόγ. [1896].

αίνος «ύμνος, εγκώμιο»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἶνος* [ήδη ομηρικό] < **αἴν-ομαι* (όπως προκύπτει από το αρχ. αντίθετο *ἀν-αίνομαι* «αρνούμαι»), πιθ. συνδ. με αρχ. γερμ. **aiþa-* (> γερμ. *Eid* «όρκος», αγγλ. *oath*, ολλ. *eed*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αφήγηση, λόγος» → αρχ. σημ. «επαινετικός λόγος, εγκώμιο» (εξαιτίας τού περιεχομένου των αφηγήσεων) → ελνστ. σημ. «δοξαστικός λόγος προς τον Θεό» (Κ.Δ., Λουκ. 18,43: *καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αινώ < αρχ. *αἰν-ῶ (-έω)* (σύνθ.: *επ-αινώ*, *παρ-αινώ*, *συν-αινώ*)
αίνεση < ελνστ. *αἴνε-σις*.

-αίνω παραγ. τέρμα
ελνστ. ρηματικό τέρμα που βασίστηκε στο πρότυπο των αρχ. *ὑφαίνω*, *σημαίνω*, *λειαίνω* κ.ά., όπου το ληκτικό επίθημα ήταν *-jω* (**ὑφάν-jω > ὑφαίνω*, **σημάν-jω > σημαίνω*). Το τέρμα *-αίνω* λειτούργησε κατόπιν αυτοτελώς στον μεταπλασμό ρημάτων σε *-ύνω*, καθιστώντας σαφέστερη τη διάκριση συνοπτικού και μη συνοπτικού παρωχημένου (αορίστου – παρατατικού): *βαρ-ύνω – (ἐ)βάρυνα – βαρ-αίνω*, *βαθ-ύνω – (ἐ)βάθυνα – βαθ-αίνω*. Επίσης επεκτάθηκε αναλογικώς και σε άλλα ρήματα, π.χ. *ασχημ-αίνω*, *χοντρ-αίνω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
-αίνω
Επειδή το πρότυπο σχηματισμού τού επιθήματος είναι τα αρχ. ρήματα σε ***-αίνω***, είναι κατάλληλο να γράφονται έτσι και τα μεταπλασμένα: *βαθαίνω* (αντί **βαθένω*), *κονταίνω* (αντί **κοντένω*) κ.λπ. Εξαίρεση αποτελεί το ρ. *πλένω*, το οποίο γράφεται με -ε- επειδή θεωρείται ότι επηρεάστηκε κατ' εξοχήν από το δισύλλαβο ρ. *μένω* (κατά το σχήμα *έμεινα – μένω : έπλυνα – πλένω*).

-αίοι παραγ. τέρμα
< μεσν. *-αῖοι* < αρχ. πατριδωνυμικό *-αῖοι* [ήδη στον Ησίοδο (πβ. *απόσπ.* 150.18: *Κατου]δαῖοι καὶ Πυγμαῖ[οι] ἀμενηνοί*)] (π.χ. *Ἀθην-αῖοι*, *Ῥωμ-αῖοι*, *Θηβαῖοι*), το οποίο έχει την αφετηρία του σε επίθ. με τέρμα *-αῖος*, όπου το αρχικό επίθημα ήταν *-ιος*, π.χ. *ἀρχα-ῖος*, *κορυφα-ῖος*, *τελευτα-ῖος*. Βλ. κ. *-αίος*.

αιολικός
ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰολικός* < *Αἰολεῖς, -έων* «ένα από τα τέσσερα ελληνικά φύλα που εγκαταστάθηκαν στις περιοχές γύρω από το Αιγαίο» < επίθ. *αἰόλος* «ταχύς, ευκίνητος» < **Ϝαι-Ϝόλ-ος* (με ανομοιωτική σίγηση τού *Ϝ*), τού οποίου το θ. **Ϝολ-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wel-* «κυλώ, στρέφω» και συνδ. με τις λ. *ἀπ-ειλ-ῶ*, *εἰλ-εός* (βλ.λ. για ομόρριζα), *ἴλ-ιγγος*, *ἕλ-ιξ (-ικας)* κ.ά. Η σχετικώς πρόσφατη ανακάλυψη τού μυκ. τύπου *ai-wo-ro*: *αἰόλος* έθεσε υπό αμφισβήτηση την παλαιότητα τής σημ. «ταχύς, ευκίνητος», καθώς είναι πιθ. να πρόκειται για ονομασία χρώματος.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «σχετικός με το ελληνικό φύλο των Αιολέων», «σχετικός με τον θεό Αίολο» → σύγχρ. σημ. (με επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *aeolic*) «σχετικός με τον άνεμο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Αίολος < αρχ. κύρ. όν. *Αἴολος*, ο θεός των ανέμων.

αίολος «αστήρικτος, αθεμελίωτος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰόλος* (ήδη μυκ. *a-wo-ro*), για το οποίο βλ.λ. *αιολικός*. Το λόγ. προπαροξύτονο *αίολος* παρουσιάζει αναβιβασμό τού τόνου ίσως κατά το κύρ. όν. *Αἴολος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ταχύς, ευκίνητος» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Τ 404: *αἰόλος ἵππος*) → αρχ. σημ. «ευμετάβολος, ασταθής, άστατος» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 328: *αἰόλ' ἀνθρώπων κακά*· Αριστ. *Προβλ.* 941b,24-5: *διὰ τί ἐπὶ Ὠρίωνι γίνονται αἰόλοι μάλιστα αἱ ἡμέραι καὶ ἀκαιρίαι τῶν πνευμάτων;*) → ήδη αρχ. σημ. «απατηλός, ψεύτικος» (πβ. Πινδ. *Νεμ.* 8.25: *μέγιστον δ' αἰόλῳ ψεύδει γέρας ἀντέταται*· επίσης τα αρχ. σύνθετα *αἰολό-μητις*, *αἰολό-βουλος*, *αἰολό-στομος*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αίολος

Το αρχ. **αἰόλος** χρησιμοποιείται ήδη από την αρχαιότητα με την ίδια περίπου σημασία «ευμετάβολος, ασταθής, αστήρικτος, άστατος» (πβ. *αἰόλ' ἀνθρώπων κακά*, Αισχύλος· *αἰόλον ἔπος*, Σόλων), για να φθάσει στη μεταφορική σημασία «απατηλός, ψεύτικος – αβέβαιος», όπως μαρτυρούν επίσης τα σύνθετα *αἰολόμητις, αἰολόβουλος, αἰολόστομος*. Ο τόνος τής λέξης στη Νέα Ελληνική έχει ίσως αναβιβαστεί υπό την επίδραση τού ονόματος *Αίολος*, τού θεού των ανέμων, επίσης συνδεδεμένου με τον ευμετάβολο καιρό. Η σύνδεση τής λέξης με το **έωλος** θα μπορούσε πιθανώς να δικαιολογηθεί αν θεωρηθεί σημασιολογική εξέλιξη από τις σημασίες «πεπαλαιωμένος, απαρχαιωμένος» (βλ.λ. *έωλος*).

-αίος παραγ. τέρμα

< αρχ. *-αῖος*, παραγ. τέρμα επιθέτων που προέρχονται από ουσ. με κατάληξη *-ā*, οπότε το ληκτικό επίθημα ήταν *-ιος* (< Ι.Ε. **-jo-*): *ἀρχα-ῖος, πηγα-ῖος, ἀκρα-ῖος, ἀκμα-ῖος* κ.ά. Ομοίως ερμηνεύονται τα πατριδωνυμικά, π.χ. *Ἀθηνα-ῖος, Ῥωμα-ῖος, Κερκυρα-ῖος, Θηβα-ῖος* κ.λπ. Βλ. κ. *-αίοι*.

αίρεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἵρεσις* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < ρ. *αἱρῶ (-έω) / -οῦμαι*, αγν. ετύμου. Οι τύποι τού αορίστου β΄ *ἑλεῖν* (οριστική *εἷλον*) δεν σχετίζονται ετυμολογικά με το ρ. *αἱρῶ*, διότι έχουν θέμα *ἑλ-* < Ι.Ε. **s(w)el-*, για το οποίο βλ.λ. *άλωση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατάληψη, κυρίευση», «επιλογή, προτίμηση» (οφείλεται στη διαφορά σημασίας μεταξύ τού ενεργ. *αἱρῶ* «κυριεύω, καταλαμβάνω» και τού μέσου *αἱροῦμαι* «επιλέγω, προτιμώ») → ελνστ. σημ. «σύστημα αξιών φιλοσοφικής σχολής», όπως προκύπτει από τα έργα *Κατὰ τῶν αἱρέσεων* (Αντίπατρος, 2ος αι. π.Χ.) και *Περὶ αἱρέσεων* (Βάρρων, 1ος αι. π.Χ.) → ελνστ. σημ. «θρησκευτική ομάδα» (Κ.Δ. Πράξ. 5,17: *αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων*· Πράξ. 24,5: *τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως*) → ήδη ελνστ. σημ. «παρέκκλιση από την καθιερωμένη διδασκαλία» (Κ.Δ. Β΄ Πέτρ. 2,1: *ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αιρετός < αρχ. *αἱρε-τός*, ρηματ. επίθ.

αρχ. **αἱρετ-ικός**, αρχ. σημ. «ικανός να επιλέγει», πβ. Πλάτ. Ὅρ. 413a: *(σωφροσύνη ἐστίν) ἕξις καθ' ἣν ὁ ἔχων αἱρετικὸς ἐστι καὶ εὐλαβητικὸς ὧν χρή)* → ελνστ. σημ. «σχετικός με αίρεση».

ΣΥΝΘ. αιρεσι-άρχης (ελνστ.)

αρχ. **αἱρῶ / -οῦμαι**: *ἀν-αιρῶ, ἀφ-αιρῶ, δι-αιρῶ, ἐξ-αιρῶ, καθ-αιρῶ, συν-αιρῶ, προ-αιροῦμαι, ὑπ-εξ-αιρῶ* κ.ά. Τα σύνθετα αυτά σχηματίζουν παράγωγα σε **-αίρεση**: *αναίρεση, διαίρεση, συναίρεση* κ.ά.

αιρ-κοντίσιον → ερ-κοντίσιον

αίρω «ακυρώνω, καταργώ»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἴρω* [ήδη ομηρικό], αττ. τύπος τού *ἀείρω* < **ἀ-Fερ-jω* < *ἀ-* προθεματ. + θ. **Fερ-*, που ίσως συνδ. με αρμ. *gerem* «παίρνω» || *ἀήρ* (βλ.λ. *αέρας*), *αἰ-ωρ-ῶ* (βλ.λ.), *ἀορ-τή, ἀρ-τῶ (-άω)* (βλ.λ. *αναρτώ*), *ἀρ-τηρ-ία* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σηκώνω, υψώνω» → «απομακρύνω, διώχνω» (ήδη αρχ., αλλά και στην Κ.Δ., Ιωάν. 19,15: *ἆρον ἆρον, σταύρωσον αὐτόν*, το οποίο θα σήμαινε «πάρ' τον [από εδώ] και σταύρωσέ τον») → σύγχρ. σημ. (με επίδρ. τού γαλλ. *lever*) «αποσύρω, ακυρώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άρση < αρχ. *ἄρ-σις* «ύψωση, σήκωμα – (ελνστ.) άρνηση, ακύρωση, αθέτηση»

άρδην < αρχ. επίρρ. *ἄρ-δην* «ψηλά – εντελώς, εξ ολοκλήρου» (με επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *φύρ-δην, μίγ-δην*).

ΣΥΝΘ. προθ.: (αρχ.) **ἐξ-αίρω** *(έξαρση)*, **ἐπ-αίρω / -ομαι** *(έπαρση)*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αέρας, αίρω, άρση, αύρα, αορτή, αιωρώ...

Σύμφωνα με την εγκυρότερη υπόθεση, το αρχ. ρήμα *αἴρω / ἀείρω* δήλωσε τόσο τη σημ. «σηκώνω, υψώνω» όσο και τη σημ. «δένω, συνδέω, κρεμώ», παρ' ότι μερικές φορές η σημασιολογική απόσταση έχει οδηγήσει και σε λεξικογραφική διάκριση. Έχοντας ως αφετηρία το θέμα **Fερ-* και τις μεταπτωτικές βαθμίδες του σχηματίστηκαν τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα **Fερ-*: **ἀήρ** (γεν. *ἀέρ-ος* < **ἀ-Fέρ-ος*), **ἀείρω** (< **ἀ-Fέρ-jω*, με συνηρημένο τύπο *αἴρω*), **ἀρ-τῶ** «προσδένω, κρεμώ» (< **ἀ-Fερ-τάω*, πβ. σύνθ. *αν-αρτώ, εξ-αρτώ*), **ἀρ-τηρ-ία** (< **ἀ-Fερ-τηρ-ία*).

2) από θέμα **Fr̥-*: **ἄρ-σις** *(-ση)*, **ἄρ-δην**.

3) από θέμα **Fr-*: **αὖρ-α** (< **ἄ-Fρ-α*).

4) από θέμα **Fορ-*: **ἀορ-τή**.

5) από θέμα **Fωρ-*: **αἰωρῶ** (< **Fαι-Fωρ-έω*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα των αίρω και αιρώ

Οι οικογένειες των αρχ. ρημάτων **αἴρω** και **αἱρῶ, -οῦμαι** διαφέρουν στον σχηματισμό των χρόνων και των παραγώγων. Ως αποτέλεσμα, το ρήμα *αἴρω* ακολουθεί το σχήμα *εξ-αίρω, εξ-ήρα, εξ-ηρμένος* (πβ. *επ-ηρμένος*) – *έξ-αρση*, ενώ το *αἱρῶ* έχει εντελώς διαφορετική μορφολογία: *εξ-αιρώ, εξ-αίρεσα – εξ-αίρεση – αφ-ηρημένος*. Ας σημειωθεί ότι επειδή το ρ. *αἱρῶ* δασύνεται στην αρχαία γλώσσα, μετατρέπει το ληκτικό *κ, π, τ* τού α΄ συνθετικού στον αντίστοιχο δασύ φθόγγο *χ, φ, θ*: *αφ-αιρώ, καθ-αίρεση*.

αισθάνομαι

< αρχ. *αἰσθάνομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *αἴσθομαι* (με πρόσφυμα *-άν-*) < **ἀFίσ-θ-ομαι* < Ι.Ε. **awis-dh-* «αντιλαμβάνομαι μέσω των αισθήσεων» || λατ. *audio* «ακούω» (> γαλλ. *ouïr*, ισπ. *oír*, ιταλ. *udire*), σανσκρ. *avih* «προφανώς» || αρχ. *ἀΐω* «ακούω, αντιλαμβάνομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αίσθηση < αρχ. *αἴσθη-σις* [ήδη στον Ηράκλειτο, απόσπ. 16.5-6: *βαρβάρων ἐστὶ ψυχῶν ταῖς ἀλόγοις αἰσθήσεσι πιστεύειν*]

αισθητός < αρχ. *αἰσθη-τός*

αισθητικός < αρχ. *αἰσθη-τικός*

αισθητήριος < αρχ. *αἰσθη-τήριος* < *αἰσθη-* (*αἴσθομαι*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*

αίσθημα < αρχ. *αἴσθη-μα*

αισθητής < αρχ. *αἰσθη-τής* «αυτός που αντιλαμβάνεται μέσω των αισθήσεων» (βλ.λ. *εστέτ*)

αισθαν-τικός, λόγ. [1797], απόδ. των γαλλ. *sensitif* ή *sensible*

αισθημα-τίας, λόγ. [1881], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sentimentaliste*

αισθηματικ-ότητα, λόγ. [1889]

αισθηματ-ισμός, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sentimentalisme*

αισθησι-ακός < *αίσθησ(η)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, απόδ. τού αγγλ. *sensational*

αισθη-τήρας < *αισθη-* (που αποσπάστηκε από το επίθ. *αισθητήριος*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sensor*

αισθητ-ική, λόγ. [1821], ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *αἰσθητικός* (με επίδρ. τού ελληνογενούς γερμ. *Aesthetik*)

αισθητ-ισμός, λόγ. [1852].

ΣΥΝΘ. λεξικά προθέματα: **αισθηματο-λογώ**, (**αν-**) **αισθητο-ποιώ**, **αισθησι-αρχία** κ.ά.

δι-αισθάνομαι (αρχ.), **δι-αίσθηση** (ελνστ.) – **καλ-αίσθητος** (λόγ. [1873]), **καλ-αισθησία** (λόγ. [1857]) – **συν-αισθάνομαι** (αρχ.), **συν-αίσθηση** (αρχ.).

αισιόδοξος

λόγ. [1861], < *αίσιο(ς)* + *-δοξος* < *δόξα* (στη σημ. «γνώμη, θεώρηση»), απόδ. τού γαλλ. *optimiste*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αισιοδοξ-ία, λόγ. [1861], απόδ. τού γαλλ. *optimisme*

αισιοδοξ-ώ, λόγ. [1896].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αισιόδοξος – απαισιόδοξος

Η οικογένεια λέξεων που βασίζεται στο επίθ. ***αισιόδοξος*** εμφανίστηκε τον 19ο αιώνα με αφετηρία τη φρ. *αίσια δόξα* «καλή γνώμη, θετική θεώρηση (των πραγμάτων)», με την οποία οι λόγιοι απέδιδαν την έννοια των γαλλ. λ. *optimisme, optimiste* (< λατ. *optimus* «άριστος»). Με την επίδραση τού επιθέτου *απαίσιος* (αρχική σημασία «δυσοίωνος») σχηματίστηκε το αντίθετο ***απαισιόδοξος*** (αντί τού αναμενομένου **αν-αισιόδοξος*), το οποίο αποδίδει το γαλλ. *pessimiste* (< λατ. *pessimus* «κάκιστος, χείριστος»).

αίσιος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἴσιος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *αἶσα* «μοίρα, πεπρωμένο» < **αἶτ-ja* < **αἶτ-ος* «τμήμα, μερίδιο», πράγμα που καθιστά τη λ. συγγενή με τα αρχ. *αἰτ-ία*, *αἴτ-ιος*, *αἰτ-ῶ* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αιτία*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ευοίωνος» → ήδη αρχ. σημ. «κατάλληλος, επιτυχής» (*πρὸς αἴσιον τέλος*, Ζήνων).

αίσχος

< αρχ. *αἶσχος* [ήδη ομηρικό], πιθ. < Ι.Ε. **aigw-h-* «ντρέπομαι» || γοτθ. *aiwiski* «αίσχος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αισχρός < αρχ. *αἰσχ-ρός* [ήδη ομηρικό] < *αἶσχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *ωχ-ρός*

αισχρότητα < αρχ. *αἰσχρ-ότης, -ότητος*

αισχύνω < αρχ. *αἰσχ-ύνω / -ομαι*

αισχύνη < αρχ. *αἰσχ-ύνη*.

ΣΥΝΘ. (αρχ.) **κατ-αισχύνω, κατ-αισχύνη**

αισχρο- λεξικό πρόθεμα: (αρχ.) *αισχρο-κερδής* (*αισχροκερδ-ώ, αισχροκέρδ-εια*), *αισχρο-λογώ* (*αισχρολόγ-ος, αισχρολογ-ία*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

καλός – αισχρός

Η σύνδεση τής φυσικής ομορφιάς με την ψυχική ευγένεια, την τιμή και το ήθος είναι προφανής στη λ. ***καλός*** (πβ. την αρχ. φρ. *καλὸς κἀγαθός*), η οποία δήλωνε τόσο τη φυσική όσο και την εσωτερική ωραιότητα, και στην οικογένεια τής λ. ***αίσχος***, η οποία δήλωνε αρχικώς τη σωματική δυσμορφία (στον Όμηρο *αἰσχρός* αποκαλείται ο άσχημος Θερσίτης) και κατόπιν την ηθική κατωτερότητα. Και οι δύο καταστάσεις επέφεραν ντροπή (*αἰσχύνη*) κατά τους αρχαίους.

αιτία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰτία* < **αἶτ-ος* «τμήμα, μερίδιο» < Ι.Ε. **ai-* «παίρνω, αποκτώ» || αβεστ. *aēta-* «σφάλμα, ποινή» || αρχ. *αἴ-νυ-μαι* «παίρνω, αποκτώ», *αἶσ-α* «μοίρα, πεπρωμένο» (βλ.λ. *αίσιος*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μερίδιο ευθύνης, ενοχή, υπαιτιότητα» → ήδη αρχ. σημ. «κατηγορία» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 5.70: *οἱ μὲν γὰρ Ἀλκμεωνίδαι καὶ οἱ συστασιῶται αὐτῶν εἶχον αἰτίην τοῦ φόνου τούτου*) → αρχ. σημ. «λόγος, ό,τι προκαλεί ένα αποτέλεσμα» (πβ. Ηροδ. προοίμ.: *δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αίτιος < αρχ. *αἴτ-ιος*

αίτιο < αρχ. *αἴτ-ιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επίθ. *αἴτιος*

αιτιώμαι < αρχ. *αἰτι-ῶμαι (-άο-)* «θεωρώ υπαίτιο, κατηγορώ»
αιτίαση < αρχ. *αἰτία-σις*
αιτιατό < αρχ. *αἰτια-τόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ρηματ. επιθ. *αἰτια-τός*
αιτώ < αρχ. *αἰτ-ῶ (-έω) / -οῦμαι* < **αἶτ-ος* «τμήμα, μερίδιο» (βλ. ανωτέρω)
αίτημα < αρχ. *αἴτη-μα*
αίτηση < αρχ. *αἴτη-σις*
αιτιατική < ελνστ. *αἰτιατική (πτῶσις)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *αἰτιατ-ικός* (βλ.λ. *πτώση*), επειδή δηλώνει το αντικείμενο τής πράξης που αποδίδεται από το ρήμα
αιτιώδης < ελνστ. *αἰτι-ώδης*
αιτι-ότητα, λόγ. [1834], απόδ. τού γερμ. *Kausalität*
αιτι-ακός < *αιτί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. αιτιο- λεξικό πρόθεμα: (ελνστ.) *αιτιο-λογώ (αιτιολογ-ία, αιτιολογ-ικός)* – (λόγ.) *αιτιο-κρατία*
-αίτιος λεξικό επίθημα: (αρχ.) *αν-αίτιος, υπ-αίτιος* – (ελνστ.) *πρωτ-αίτιος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

αίσιος – αίτιος

Τα αρχ. επίθ. ***αἴσιος*** και ***αἴτιος*** έχουν κοινή ετυμολογική αφετηρία. Οι φωνητικοί νόμοι τής Αρχαίας Ελληνικής δείχνουν ότι κανονικά θα έπρεπε να προκύψει (με συριστικοποίηση) μόνο ένσιγμο επίθ. *αἴσιος* (πβ. *πέρυ-σι* < *πέρυ-τι*, *τίθη-σι* < *τίθη-τι*, *δημό-της* > **δημότ-ιος* > *δημόσ-ιος* κ.λπ.). Εντούτοις, για να αποτραπεί η σύγχυση, ο νόμος τής προφύλαξης οδήγησε στη διατήρηση δύο επιθέτων, από τα οποία το μεν *αἴσιος* συνδέθηκε περισσότερο με τη λ. *αἶσα* «μοίρα, πεπρωμένο», το δε *αἴτιος* με το αμάρτυρο ουσ. **αἶτος* «τμήμα, μερίδιο».

αίφνης «ξαφνικά»

< αρχ. *αἴφνης* < **αἴπ-σ-νᾱ-*, που συνδ. με το ομηρικό επίρρ. *αἶψα* «γρήγορα, ξαφνικά», πιθ. και με το αρχ. *ἄφνω* (ίδια σημ., βλ.λ. *έξαφνα*). Η λ. *αἴφνης* αποτελεί προφανώς γενική πτώση αμάρτυρου ουσ., όπως φαίνεται και από το σύνθ. *ἐξ-αίφνης*, επειδή η πρόθ. *ἐκ / ἐξ* συντάσσεται με γενική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αιφνίδιος < αρχ. *αἰφν-ίδιος*
αιφνιδιάζω < ελνστ. *αἰφνιδι-άζω*
αιφνιδιασμός < ελνστ. *αἰφνιδιασ-μός*
αιφνιδιασ-τικός.

αιχμάλωτος

< αρχ. *αἰχμάλωτος*, αρχική σημ. «ο συλληφθείς υπό την απειλή τής αιχμής ξίφους ή δόρατος», < *αἰχμή* + *ἁλωτός*, ρηματ. επίθ. τού *ἁλίσκομαι* «συλλαμβάνω, κυριεύω» (βλ.λ. *άλωση*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αιχμαλωσία < ελνστ. *αἰχμαλωσ-ία*
αιχμαλωτίζω < ελνστ. *αἰχμαλωτ-ίζω*
αιχμαλώτι-ση.

αιχμή

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αἰχμή* (ήδη μυκ. *ai-ka-sa-ma*: *αἰχμαί* «αιχμές δοράτων ή βελών») < **αἰκ-σμᾱ́*, που συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἰκτέα*· *ἀκόντιον*, καθώς και με λιθ. *iẽšmas* «σούβλα, καρφίτσα».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κοφτερή, μυτερή απόληξη (κυρ. δόρατος)» – (μετωνυμ.) «δόρυ, λόγχη» → σύγχρ. σημ. (μτφ.) «υπαινικτική κατηγορία» (απόδ. τού γαλλ. *pointe*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεταίχμιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αιχμ-ηρός < *αιχμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *λυπ-ηρός*
αιχμηρ-ότητα, λόγ. [1872].

αιώνας

ΕΤΥΜ. < μεσν. *αἰώνας* < αρχ. *αἰών*, *-ῶνος* < **aiF-ών* < I.E. **aiw-* «ζωτική δύναμη, διάρκεια» || σανσκρ. *āyus*, λατ. *aevum* «διάρκεια», *aetas* «ηλικία, βίος» (< *aev-itas*) (> γαλλ. *âge*, ισπ. *edad*, ιταλ. *età*), παλ. γερμ. *ēwīg* «παντοτινός» (> γερμ. *ewig*, ολλ. *eeuwig*) || αρχ. *ἀεί* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ζωτική δύναμη» (στον Όμηρο, *Ἰλ.* Π 453: *αὐτὰρ ἐπὴν δὴ τον γε λίπῃ ψυχή τε καὶ αἰών* «όμως επρόκειτο να τον εγκαταλείψει η πνοή και η ζωτική δύναμη») → αρχ. σημ. «βίος, διάρκεια ζωής, γενεά» (πβ. Πινδ. *Ἰσθμ.* 8.14: *δόλιος γὰρ αἰὼν ἐπ' ἀνδράσι κρέμαται*) → ήδη αρχ. σημ. «μακρά διάρκεια, αιωνιότητα» (*τήν γε μὴν κίνησιν ἐξ αἰῶνος* [= «από καιρού, ανέκαθεν»] *ὑπάρχειν*, Ξενοφάν.) → ελνστ. σημ. «χρονικό διάστημα το οποίο χαρακτηρίζεται από αυτοτέλεια – ο κόσμος» (Κ.Δ., Ματθ. 28,20: *ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*) → όψιμη ελνστ. σημ. «χιλιετία» (5ος αι. μ.Χ., *Catenae N.T.* 494.15: *λέγεται πάλιν αἰὼν καὶ ὁ τῶν χιλίων ἐτῶν χρόνος*) → σύγχρ. σημ. «εκατονταετία» (με επίδρ. τού γαλλ. *siècle*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αιώνιος < αρχ. *αἰών-ιος*
αιωνιότητα < ελνστ. *αἰωνι-ότης, -ητος*.
ΣΥΝΘ. αιωνό-βιος (ελνστ.), αρχική σημ. «αθάνατος».

αιωρούμαι

< αρχ. *αἰωροῦμαι*, μέσ. τύπος τού *αἰωρῶ (-έω)* < **Fαι-Fωρ-έω*, τού οποίου το θ. **Fωρ-* αποτελεί μετaπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *αἴρω / ἀείρω* (< **ἀ-Fέρ-jω*) βλ.λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αιώρα < αρχ. *αἰώρ-α* «κούνια»
αιώρηση < αρχ. *αἰώρη-σις*
αιώρημα < αρχ. *αἰώρη-μα* (επίσης αρχ. σύνθ. *ἐν-αιώρημα*).

Ακαδημία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *Ἀκαδημία / Ἀκαδήμεια* (αρχαιότ. τύπος) [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] < *Ἀκάδημος*, όνομα ήρωα τής Αττικής.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «το ιερό άλσος που περιέβαλλε

τον τάφο τού ήρωα Ακαδήμου (στον Κεραμεικό), όπου ο Πλάτων ίδρυσε τη σχολή του» ➞ αρχ. σημ. «η φιλοσοφική σχολή τού Πλάτωνος» ➞ σύγχρ. (με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *académie* < ιταλ. *accademia* < λατ. *Academia* < αρχ. *Ἀκαδημία*) «ανώτατο πνευματικό ίδρυμα καλλιέργειας των επιστημών» (στη σύγχρονη ελληνική ιστορία ιδρύθηκε το 1920).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακαδημαϊκός < ελνστ. *Ἀκαδημα-ϊκός* «μέλος τής σχολής τού Πλάτωνος»

ακαδημα-ϊσμός < *ακαδημα(ϊκός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού γαλλ. *académisme* < γαλλ. *académique* < λατ. *academicus* < *academia*.

ακαζού «(χρώμα) κοκκινωπό προς καστανό»
< γαλλ. *acajou* < πορτ. *acajú* < Τούπι (τοπική γλ. τής Βραζιλίας) *caju* «είδος δέντρου (στη Βραζιλία) με κόκκινο ξύλο».

ακάθαρτος → καθαρός

ακάθεκτος
< ελνστ. *ἀκάθεκτος* < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *καθεκτός* «αυτός που συγκρατείται, που αναχαιτίζεται», ρηματικό επίθ. τού *κατέχω* στη σημ. «ελέγχω, σταματώ» (βλ.λ. *έχω*).

ακακία[1] «είδος δέντρου»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκακία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αγν. ετύμου, πιθ. ανατολ. δάνειο.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. προφανώς παρετυμολογήθηκε προς το ομώνυμο αρχ. *ἀκακία* (< *ἄκακος*), δηλώνοντας την ανθεκτικότητα και τη σκληρότητα τού ξύλου αυτού τού δέντρου.

ακακία[2] **→ κακός**

ακάματος «ακούραστος»
< αρχ. *ἀκάματος* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + *κάματος* «κόπωση» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάματος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακαμάτης < μεσν. *ἀκαμάτ-ης*

ακαματεύω < μεσν. *ἀκαματ-εύω*.

άκαμπτος
< αρχ. *ἄκαμπτος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *κάμπτω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακαμψία < αρχ. *ἀκαμψ-ία*.

άκανθα
< αρχ. *ἄκανθα* «αγκάθι» [ήδη ομηρικό], πιθ. < **ἀκαν-ανθα*, από συμφυρμό των λ. *ἄκαν(ος)* «αγκάθι» και *ἄνθος*. Βλ. κ. *αγκάθι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακάνθινος < αρχ. *ἀκάνθ-ινος*

άκανθος (η) «διακόσμηση τού κορινθιακού κιονόκράνου» < ελνστ. *ἄκανθ-ος (ἡ)* < αρχ. *ἄκανθ-ος (ὁ)*

ακανθώδης < αρχ. *ἀκανθ-ώδης*.

ακανθόχοιρος → σκαντζόχοιρος

α καπέλα «(φωνητική μουσική) χωρίς συνοδεία μουσικών οργάνων»
< ιταλ. *a cappella* «(όπως) στο παρεκκλήσιο». Η ιταλ. λ. *cappella* συνδύαζε από τον 15ο αιώνα τις σημ. «παρεκκλήσιο» και «χορωδία ψαλτών (τού παρεκκλησίου), η οποία έψαλλε χωρίς μουσικά όργανα».

άκαρι «είδος ζωυφίου»
< αρχ. *ἀκαρί* «είδος σκόρου που ευδοκιμούσε στο κερί» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ζώων Ἱστ.* 557b.8: *ὃ δὴ δοκεῖ ἐλάχιστον εἶναι τῶν ζῴων πάντων καὶ καλεῖται ἀκαρί, λευκὸν καὶ μικρόν*], πιθ. από συμφυρμό των λ. *ἀκαρής* «μικροσκοπικός, βραχύς» και *κόρις* «κοριός».

ακαριαίος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκαριαῖος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < επίθ. *ἀκαρής* «μικροσκοπικός, βραχύς» < *ἀ-* στερητ. + *-καρής*, από το θέμα τού παθ. αορ. β΄ *ἐ-κάρ-ην* τού ρ. *κείρω* «κόβω, κουρεύω».

ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. επίθ. *ἀκαρής* θα πρέπει να σήμαινε «βραχύτατος – (για μαλλιά) τόσο κοντός ώστε να μην είναι δυνατόν να κουρευτεί», πράγμα που θα επαλήθευε τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἀκαρής· (...) ἐνίοτε δὲ τὸ βραχύ, ὃ οὐδὲ κεῖραι οἷόν τε*. Η μτφ. σημ. «στιγμιαίος» είναι ήδη αρχ. στο επίθ. *ἀκαρής* και η μοναδική στο παράγωγο *ἀκαριαῖος*.

-ακας παραγωγικό τέρμα
μεγεθ. τύπος τού παραγ. τέρματος *-άκι*, που ευνοήθηκε από διτυπίες όπως *κορ-άκι – κόρ-ακας, σαρ-άκι – σάρ-ακας, χαντ-άκι – χάντ-ακας*, κατά το σχήμα των οποίων προέκυψαν οι τύποι *μεθύστ-ακας, ψάρ-ακας* κ.ά., οι οποίοι έχουν μειωτική χρήση. Σπανίως πρόκειται για υποκοριστικό επίθημα (αρσ.), το οποίο τονίζεται, όπως συμβαίνει και με το ουδ. *-άκι*: *μπαμπ-άκας*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-άκι*.

ακαταλαβίστικος
< *α-* στερητ. + θ. *καταλαβ-* (*καταλαβαίνω*) + παραγ. τέρμα *-ίστικος* (βλ.λ.), το οποίο έχει μειωτικό χαρακτήρα, πβ. κ. *μεγαλ-ίστικος, καλογερ-ίστικος* κ.ά.

ακατάληπτος «δυσνόητος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκατάληπτος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀ-* στερητ. + *καταληπτός*, ρηματ. επίθ. τού *καταλαμβάνω* (βλ.λ. *καταλαβαίνω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «άφθαστος, αυτός που δεν αγγίζεται» ➞ ελνστ. σημ. «ακατανόητος, δυσνόητος».

ακαταμάχητος
< ελνστ. *ἀκαταμάχητος* < *ἀ-* στερητ. + *καταμάχομαι* «κατανικώ» < *κατα-* + *μάχομαι*.

ακατάσβεστος → κατάσβεση

ακατάστατος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκατάστατος* < *ἀ-* στερητ. + **καταστατός*, ρηματ. επίθ. τού *καθίστημι* (πβ. *ἵστημι – στατός – ἄστατος*), για το οποίο βλ.λ. *καθιστώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «άστατος, ασταθής» (*αἱ ὧραι ἄκριτοι καὶ ἀκατάστατοι γίνονται*, Ιπποκρ.) → μεσν. σημ. «άτακτος, ατακτοποίητος» (Ψευδο-Μαυρικ. *Στρατηγικόν* 2.1.: *πᾶσα γὰρ ἀνάγκη ἐκ τῆς συγκρούσεως τὴν τάξιν τῶν ἐναντίων ἀκατάστατον καὶ διαλελυμένην γίνεσθαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακαταστασία < ελνστ. *ἀκαταστασ-ία* (στην Κ.Δ. «εξέγερση, στάση», πβ. Λουκ. 21,9: *ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε*).

ακατάσχετος[1] «ασυγκράτητος»
< ελνστ. *ἀκατάσχετος* < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *κατάσχετος*, ρηματ. επίθ. τού *κατέχω* (στη σημ. «ελέγχω, σταματώ») με βάση το θ. τού αορ. β΄ *κατ-έσχον* (βλ.λ. *έχω*).

ακατάσχετος[2] **→ κατάσχεση**

ακατονόμαστος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀκατονόμαστος* < *ἀ-* στερητ. + θ. *κατονομασ-* (αρχ. *κατονομάζω*) + παραγ. τέρμα *-τος* (πβ. κ. *αδόξασ-τος, αμοίρασ-τος*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς όνομα» → (για τον Θεό στους εκκλησ. Πατέρες) «απερίγραπτος» → μεσν. σημ. (με αρνητική χροιά) «αχαρακτήριστος, επονείδιστος» (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ θεμάτ.* 14.41: *ἔλαβε δὲ τὴν προσωνυμίαν (...) εὐτελοῦς καὶ ἀκατονομάστου πολίσματος, πρὸς ὕβριν οὐ πρὸς ἔπαινον*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ακατονόμαστος
Επειδή προέρχεται από το ρ. *κατονομάζω*, είναι προφανές ότι ο μόνος ορθός τύπος τού επιθέτου είναι ***ακατονόμαστος***. Ο εσφαλμένος τύπος *ακα**τα**νόμαστος* οφείλεται σε αναλογία προς τα πολλά σύνθετα από *κατα-*. Ας σημειωθεί ότι το ίδιο σφάλμα συναντούμε επίσης στον τύπο *παρ**α**νομαστής* (αντί τού ορθού ***παρονομαστής***).

άκατος «πλοιάριο»
< αρχ. *ἄκατος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι], πιθ. δάνειο. Δεν αποκλείεται κάποιας μορφής σύνδεση με το θ. *ἀκ-* «οξύς, αιχμηρός» διαφόρων ελληνικών λέξεων (βλ.λ. *ακμή*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακάτιο < αρχ. *ἀκάτ-ιον*, υποκορ. τού *ἄκατος*.
ΣΥΝΘ. **-άκατος**: *τορπιλ-άκατος, ατμ-άκατος, βενζιν-άκατος*.

ακένωτος «αστείρευτος»
< ελνστ. *ἀκένωτος* «αυτός που δεν αδειάζει» < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *κενῶ (-όω)* «αδειάζω» < *κενός*.

ακέραιος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκέραιος (ἀ-κέρα-ιος)* < *ἀ-* στερητ. + θ. *κερα-* < Ι.Ε. **kera-* «καταστρέφω, ερημώνω», για το οποίο βλ.λ. *κεραυνός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ολόκληρος, άθικτος, δηλ. μη κατεστραμμένος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.146: *ἀπονητὶ ἔμελλε ἀπολάμψεσθαι ἀκέραιον τὴν πόλιν* «επρόκειτο να πάρει την πόλη άθικτη και χωρίς κόπο») → αρχ. σημ. «αγνός, αμόλυντος», (για πρόσ.) «αδιάφθορος, ενάρετος» (πβ. Ευριπ. *Ὀρέστ.* 922: *ἀκέραιον ἀνεπίπληκτον ἠσκηκὼς βίον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακεραιότητα < ελνστ. *ἀκεραι-ότης, -ότητος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
ακέραιος, κεραυνός
Από την Ι.Ε. ρίζα **kera-* «καταστρέφω, ερημώνω» έχουν σχηματιστεί οι αρχ. λέξεις ***ἀ-κέρα-ιος*** (με *ἀ-* στερητικό, οπότε θα σήμαινε «μη κατεστραμμένος, άθικτος», επομένως «ολόκληρος, άρτιος») και ***κερα-υν-ός*** (< **κερα-Fν-ός*).

ακετόνη «ασετόν»
μεταφορά τού γαλλ. *acéton* (βλ.λ. *ασετόν*) < λατ. *acetum* «ξίδι».

ακετυλένιο → ασετυλίνη

ακηδής «ξένοιαστος – αδιάφορος»
< αρχ. *ἀκηδής* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + *κῆδος* «φροντίδα, μέριμνα», για το οποίο βλ.λ. *κηδεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακηδία < αρχ. *ἀκηδ-ία*.

-άκι υποκοριστικό επίθημα
< μεσν. *-άκι* < ελνστ. *-άκι(ο)ν*, υποκορ. επίθημα με αφετηρία αρσ. ουσ. σε *-αξ, -ακος*, π.χ. *πίναξ – πινάκιον, αὖλαξ – αὐλ-άκιον, σκύλαξ – σκυλάκιον* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
-άκι
Στο υποκοριστικό επίθημα *-άκι* έχουν την αφετηρία τους διάφορα ανάλογα επιθήματα. Τα κυριότερα είναι: ***-άκης*** (μεσν., ορθότ. *-άκις*): *κοσμ-άκης, Νικολ-άκης, Γιανν-άκης*. ***-άκιας*** (μειωτ.), προήλθε από την ονομαστική πληθυντικού των ουδετέρων υποκοριστικών: *γυαλάκια – γυαλ-άκιας, μουστάκια – μουστ-άκιας*. ***-άκας***: *μπαμπ-άκας*. ***-άκος***: *δρομ-άκος, δασκαλ-άκος, ανθρωπ-άκος*. ***-αδάκι*** (επίθημα *-άδι*, βλ.λ., + *-άκι*): *πηγ-αδάκι, φτωχ-αδάκι*. ***-αλάκι*** (βλ.λ.): *ρουχ-αλάκι, βουν-αλάκι* κ.ά.

ακίδα «αιχμηρή άκρη»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. σε Ιπποκράτη και Αριστοφάνη, πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 5.1.46: *οὔτε γὰρ ἀκὶς ἐξηρέθη (ἦν γὰρ ἐν βάθει λίην)*] < Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός», για το οποίο βλ.λ. *ακμή, άκρος, οξύς* (όπου όλα τα ομόρριζα).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αιχμή, (γενικά) αιχμηρό αντικείμενο, βελόνα» → σύγχρ. σημ. «αιχμηρό όργανο ή εργαλείο» (με επίδρ. τού γαλλ. *aiguille*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αγκίδα < μεσν. *άγκίδα* (με παρασύνδεση προς τις λ. *άγκύλος, άγκυλώνω, άγκίστρι* κ.ά.) < *άκίδα*

αγκίθα < μεσν. *άγκίθα*, με παρασύνδεση προς τη λ. *άγκάθι*

ακιδωτός < ελνστ. *άκιδ-ωτός*.

ΣΥΝΘ. λόγ. **ακιδο-γράφημα**.

ακκίζομαι «καμώνομαι»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άκκίζομαι* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *Άκκώ*, ονομασία μπαμπούλα που χρησιμοποιούσαν ως φόβητρο για τα παιδιά. Το όν. *Άκκώ, -οῦς* συνδ. με το λατ. *Acca Lārentia*, ονομασία τής τροφού τού Ρωμύλου και τού Ρέμου.

ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «καμώνομαι, προσποιούμαι» οφείλεται σε διαδεδομένο μύθο κατά τον οποίο η Άκκώ μιλούσε προς το είδωλό της στον καθρέφτη κάνοντας μορφασμούς (πβ. Πλουτ. *Παροιμ. Άλεξανδρ.* 146 1: *ἣν φασιν ἐσοπτριζομένην τῇ εἰκόνι ὡς ἑτέρᾳ διαλέγεσθαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακκισμός < αρχ. *άκκισ-μός*.

-άκλα μεγεθυντικό επίθημα

< μεσν. *-άκλα* (με μεγεθ. κατάληξη *-α*, π.χ. *μουρ-άκλα, κορ-άκλα*) < λατ. υποκορ. *-c(u)lum*, το οποίο συνέπιπτε με το επίθημα *-culum* (μη υποκορ.) άλλων ουσ., π.χ. *miraculum* «θαύμα», *seculum* «γενεά», *vinc(u)lum* «δεσμός». Από αυτό προέκυψαν τα αρσ. επιθήματα *-ακλας* (π.χ. *άντρ-ακλας*) και *-ακλάς* (π.χ. *φων-ακλάς*).

ακμή

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άκμή* < Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» || σανσκρ. *áśri-* «γωνία», λατ. *acies* «αιχμή, κόψη», *acutus* «αιχμηρός, κοφτερός» (> γαλλ. *aigu*, ισπ. *agudo*, ιταλ. *acuto*), παλ. γερμ. *egga* «γωνία, κόψη» (> γερμ. *Ecke*, αγγλ. *edge*) || αρχ. *άκ-ίς (-ίδα), ἄκ-ων* (> *άκόντιο(ν)*, βλ.λ.), *άκ-όνη, ἄκ-ρος, ἄκ-μων (-ονας), όξ-ύς* (βλ.λ.) κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αιχμή, κόψη» (ομηρική φρ. *ἐπὶ ξυροῦ άκμῆς* «στην κόψη τού ξυραφιού») → ήδη αρχ. σημ. «ακρότατο, ύψιστο σημείο που θεωρείται το πλέον κατάλληλο ή ευνοϊκό» (πβ. Ισοκρ. *Φίλιππ.* Ε, 10.6: *ἀνδρὸς ἀνθοῦσαν τὴν άκμὴν ἔχοντος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακμάζω < αρχ. *άκμ-άζω* [ήδη στον Αισχύλο, *Έπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 98]

ακμαίος < αρχ. *άκμα-ῖος* [ήδη στον Αισχύλο, πβ. *Πέρσ.* 441: *Περσῶν ὅσοιπερ ἦσαν άκμαῖοι φύσιν*].

ΣΥΝΘ. **παρ-ακμή** (ελνστ.), **παρ-ακμάζω** (αρχ.).

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ακμή

Η λ. ***ακμή*** διατήρησε την αρχική της σημασία «αιχμή, κόψη» σε ορισμένες ν.ελλ. διαλέκτους, όπως κυπρ. *ατμή*, ποντ. *αχμή*, πελοπ. (λακων.) *ακιμή*.

άκμονας «αμόνι»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄκμων, -ονος* (με παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. κ. *μνή-μων, πείσ-μων*), πράγμα που θα ενέτασσε τη λ. στην ετυμολογική οικογένεια τού Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» (βλ.λ. *ακμή*) || σανσκρ. *áśman* «πέτρα, βράχος», λιθ. *akmuõ* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πέτρα, βράχος» (πβ. Ησιόδ. *Θεογ.* 723: *χάλκεος ἄκμων οὐρανόθεν κατιών*, όπου μάλλον αναφέρεται σε μετεωρίτη) → ήδη αρχ. σημ. «αμόνι» (αρχικά πέτρινο) → σύγχρ. σημ. «οστάριο τού μέσου ωτός» (απόδ. τού γαλλ. *enclume*).

ακοή → ακούω

ακόλαστος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άκόλαστος* [ήδη τον 5ο αι., πβ. Ευριπ. *Όρέστ.* 96: *άκόλαστον ἔσχε γλῶσσαν, αἰσχίστην νόσον*] < *ά-* στερητ. + θ. *κολασ-* τού ρ. *κολάζω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ατιμώρητος, απειθάρχητος» → ήδη αρχ. «ασύδοτος (εφόσον μένει ατιμώρητος), έκλυτος, ασελγής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακολασία < αρχ. *άκολασ-ία* «ατιμωρησία» (ήδη τον 5ο αι., πβ. Θουκ. *Ίστ.* 3.37: *άμαθία τε μετὰ σωφροσύνης ὠφελιμώτερον ἢ δεξιότης μετὰ άκολασίας* αλλά η σημ. «φιληδονία, ηδυπάθεια» είναι ήδη αρχ., όταν η λ. είχε ως αντίθετο τη *σωφροσύνη*) < *ά-* στερητ. + *κόλασις* (βλ.λ. *κολάζω*).

ακόλουθος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άκόλουθος* < *ά-* αθροιστ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού ουσ. *κέλευθος* «οδός», το οποίο συνδ. με το ρ. *κελεύω* (βλ.λ.), πιθ. με επίδρ. τού θ. *έλευθ-* (πβ. *έλεύσομαι, ἔλευσις*, ίσως και *έλεύθ-ερος*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που βαδίζει στον ίδιο δρόμο» (πράγμα που επιβεβαιώνει το σχόλιο τού Πλάτωνος στον *Κρατύλο* 405d: *ὥσπερ οὖν τὸν όμοκέλευθον καὶ ὁμόκοιτιν άκόλουθον καὶ ἄκοιτιν έκαλέσαμεν, μεταβαλόντες ἀντὶ τοῦ «όμο» «ά»*) → ήδη αρχ. σημ. «συνοδός, βοηθός» → «αυτός που έρχεται κατόπιν, επόμενος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακολουθώ < αρχ. *άκολουθ-ῶ (-έω)*, ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 474c: *άκολουθεῖν τε τῷ ἡγουμένῳ*

ακολουθία < αρχ. *άκολουθ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → η εκκλησ. σημ. απαντά από τον 10ο αι. (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Έκθ. Βασιλ. Τάξ.* 2.175: *ποιεῖ ἐκεῖσε εὐχὴν ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν τῆς Έκκλησίας άκολουθίαν*)

ακολούθως < αρχ. επίρρ. *άκολούθ-ως*.

ΣΥΝΘ. **-ακολουθώ**, **-ακόλουθος**: *επ-ακολουθώ* (αρχ.), *επ-ακόλουθος* (ελνστ.), *παρ-ακολουθώ* (αρχ.), *συν-ακόλουθος* (αρχ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ακόλουθος – συνοδός – οπαδός – σύντροφος

Διαφορετική ετυμολογική αφετηρία έχουν ορισμένα συνώνυμα, τα οποία δηλώνουν αυτόν που κινείται δίπλα ή έρχεται πίσω από κάποιον ως βοηθός. Οι λ. ***ακόλουθος*** (< αρχ. *κέλευθος* «οδός») και ***συνοδός*** (< αρχ. *ὁδός*) ενσωματώνουν τη βασική έννοια «οδός» δηλώνοντας αρχικώς τον «συνοδοιπόρο», ενώ η λ. ***οπαδός*** (με αφετηρία το αρχ. *ἕπομαι* «ακολουθώ») εκφράζει αρχικώς χρονική ακολουθία. Άλλη αρχή παρατηρείται στη λ. ***σύντροφος*** (< *συν-* + *τροφή*), η οποία σημαίνει αυτόν που συντρώγει, τον «ομοτράπεζο».

ακόμη

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀκόμη* < *ἀκομή(ν)* (ο αναβιβασμός τού τόνου και το φωνήεν *-ο-* από επίδρ. των επιρρ. *τότε, πότε*) < αρχ. *ἀκμήν*, αιτ. τού ουσ. *ἀκμή*. Ο μεσν. τύπος *ἀκόμα* σχηματίστηκε κατά τα επιρρ. σε *-α*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. *ἀκμήν* «μόλις που, ίσα-ίσα» (όταν κάτι περνούσε την *ἀκμήν*, το κρίσιμο σημείο, και εξακολουθούσε, πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 4.3: *ὁ ὄχλος ἀκμὴν διέβαινε*· Θεοκρ. *Εἰδύλ.* 25.164: *ἦν νέος ἀκμήν* «ήταν ακόμη νέος», εννοεί όμως ότι είχε περάσει την *ακμή* τής νεότητας) → (επιτατ.) ελνστ. σημ. «επιπροσθέτως, επιπλέον» (πβ. Κ.Δ. Ματθ. 15,16: *ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;* «ακόμη και εσείς είστε ασύνετοι;») → μεσν. σημ. (εμφατ. με συγκριτικό βαθμό, *Χρον. Μορ.* Η 8669: *ἀκόμη καὶ χειρότερα θέλει ἀπορήσει ὁ τόπος*).

ακομπανιάρω «συνοδεύω»

< ιταλ. *accompagnare* «συνοδεύω» < *ac-* (< λατ. πρόθ. *ad*) + *compagno* «σύντροφος» < υστλατ. *companio* (βλ.λ. *κομπανία*). Το ν.ελλ. *ακομπανιαμέντο* προέρχεται από το ιταλ. *accompagnamento*.

ακόνι «πέτρα για τρόχισμα»

< μεσν. *ἀκόνι* < ελνστ. *ἀκόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἀκόνη* [ήδη τον 6ο αι. στον Πίνδαρο] < θ. *ἀκ-* (< I.E. **ak-* «οξύς, αιχμηρός», βλ.λ. *ἀκ-μή, ἄκ-ρος, ἀκ-τή* κ.ά.) + παραγ. τέρμα *-όνη*, το οποίο απαντά σε τεχνικούς όρους που δηλώνουν εργαλεία, π.χ. *βελ-όνη, περ-όνη, σφενδ-όνη*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακονίζω < μεσν. *ἀκον-ίζω*.

ακόντιο

< αρχ. *ἀκόντιον* [ήδη σε ομηρικό ύμνο], υποκορ. τού *ἄκων, -οντος* (ίδια σημ.) < I.E. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» || λατ. *agna* «στάχυ», *acus* «άχυρο», παλ. γερμ. *ahir* «στάχυ» (> γερμ. *Ähre*, αγγλ. *ear*, ολλ. *aar*) || αρχ. *ἀκ-όνη, ἀκ-τή, ἀκ-μή, ἄκ-ρος, ἄχ-νη* «αχυροβελόνα», *ἄχ-υρον* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακοντίζω < αρχ. *ἀκοντ-ίζω* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «χειρίζομαι το ακόντιο» (επίσης αρχ. σύνθ. *ἐξ-ακοντίζω*)

ακοντισμός < αρχ. *ἀκοντισ-μός*, αρχική σημ. «ρίψη τού ακοντίου»

ακοντιστής < αρχ. *ἀκοντισ-τής*.

ακόρεστος

< αρχ. *ἀκόρεστος* «αχόρταγος – ανικανοποίητος» < *ἀ-* στερητ. + *-κόρεσ-τος* < *κορεσ-* (θ. τού απρφ. *κορέσαι*, ρ. *κορέννυμι* «γεμίζω, πληρώ», βλ.λ. *κορεσμός*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ακορντεόν

ΕΤΥΜ. < γαλλ. *accordéon* < γερμ. *Akkordion* (σήμερα *Akkordeon*) < *Akkord* «συγχορδία, ακόρντο» < γαλλ. *accord* < ρ. *accorder* < δημώδ. λατ. **accordāre* < λατ. πρόθ. *ad-* + *cor, cordis* «καρδιά» (πβ. κ. *recordāre, con-cordāre*).

ΣΗΜΑΣ. Το γαλλ. ρ. *accorder* «εναρμονίζω, ρυθμίζω» χρησιμοποιήθηκε τον 15ο αι. ως μουσ. όρος λόγω τής επίδρασης τού ελληνογενούς ουσ. *corde* (< λατ. *chorda* < αρχ. *χορδή*). Τη γαλλ. λ. *accorder* μεταχειρίστηκε ως βάση ο Αυστριακός οργανοποιός Cyrill Demian το 1829, όταν κατασκεύασε το μουσικό όργανο που ονόμασε *Akkordion*.

ακόρντο «συγχορδία»

< ιταλ. *accordo* < ρ. *accordare* «εναρμονίζω, ρυθμίζω» < δημώδ. λατ. **accordāre*, για το οποίο βλ.λ. *ακορντεόν*.

-άκος → -άκι

άκοσμος «ανάρμοστος, απρεπής»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄκοσμος* < *ἀ-* στερητ. + *κόσμος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άτακτος, ακατάστατος» (πβ. Αισχ. *Πέρσ.* 470: *ἀκόσμῳ (...) φυγῇ* «με άτακτη φυγή») → ήδη αρχ. σημ. «έκλυτος, απρεπής» (πβ. Αριστ. *Κατηγορ.* 62.8: *ἡ μὲν ἀσωτία καὶ ἀκολασία αἰσχρὰν τὴν ψυχὴν καὶ ἄκοσμον παρασκευάζει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακοσμία < αρχ. *ἀκοσμ-ία*.

ακοστάρω

< ιταλ. *accostare* «πλευρίζω, πλησιάζω» (για πλοία που προσεγγίζουν την ακτή ή άλλο πλοίο) < πρόθ. *a-* (< λατ. *ad-*) + *costa* «ακτή, όχθη» (< λατ. *costa*).

ακουαμαρίνα

< ιταλ. *acquamarina* «ημιπολύτιμος λίθος με γαλαζοπράσινο χρώμα» < *acqua marina* «θαλασσινό νερό».

ακουαρέλα «υδατογραφία»

μεταφορά τού γαλλ. *aquarelle* < παλαιότ. ιταλ. *acquarella* «νερομπογιά» (σύγχρ. *acquerello*) < λατ. *aquarius* «υδάτινος» < *aqua* «νερό».

ακουάριουμ
μεταφορά τού λατ. *aquarium* «ενυδρείο» < *aqua* «νερό». Βλ. και λ. *διβάρι.*

ακουαφόρτε
< ιταλ. *acquaforte* < *acqua forte* < μεσν. λατ. *aqua fortis* «νιτρικό οξύ» (κυριολ. «ισχυρό νερό»). Βλ. και λ. διβάρι.

ακουμπώ
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀκ(κ)ουμπῶ / -ίζω / ἀκ(κ)ουμβίζω* < λατ. *accumbo* «ξαπλώνω, κατακλίνομαι» < πρόθ. *ad-* + *cumbo* «ξαπλώνω».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξαπλώνω», με αρχική αναφορά στους συνδαιτυμόνες συμποσίου, οι οποίοι έτρωγαν σε ανάκλιντρα στηριγμένοι στους αγκώνες (πβ. τη συνήθη μεσν. φρ. *ἀκουμπῶ ἐπὶ τῆς τραπέζης*) → ήδη μεσν. σημ. «τοποθετώ, στηρίζω», «αγγίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακουμπισ-τός < *ακουμπισ-* (μεσν. *ἀκ(κ)ουμπῶ / -ίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθ.
ακούμπισ-μα < *ακουμπισ-* (μεσν. *ἀκ(κ)ουμπῶ / -ίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ακουμπιστήρι < μεσν. *ἀκ(κ)ουμβισ-τήριον* (ενν. *ξύλον*).

ακουρμάζομαι «ακούω με προσοχή»
< μεσν. *(ἀ)κουρμάζομαι* < *ἀκρουμάζομαι* (με αντιμετάθεση) < **ἀκρομάζομαι* (με τροπή /o/ → /u/ λόγω τού /m/) < **ἀκροαμ-άζομαι* (με επικράτηση τού /o/ επειδή θεωρήθηκε συνδετικό φωνήεν) < αρχ. *ἀκρόαμα*. Επίσης μεσν. είναι ο τύπος *ἀκρουμαίνομαι*.

ακούσιος
< αρχ. *ἀκούσιος* < *ἀ-* στερητ. + *ἑκούσιος* (βλ.λ.).

ακούω
< αρχ. *ἀκούω* < **ἀ-κού-σ-jω* < *ἀ-* προθεμ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kew-* «προσέχω, παρατηρώ» (όπως επιβεβαιώνεται από το ομόρριζο αρχ. *κοέω* «ακούω, αντιλαμβάνομαι», σπάνιο ρ.) || λατ. *caveo* «προσέχω», *cautio* «προσοχή, πρόνοια» (> γαλλ. *caution*, ισπ. *caución*, ιταλ. *cauzione*), γοτθ. *hausjan* «ακούω», παλ. γερμ. *hō(r)ran* (> γερμ. *hören*, αγγλ. *hear*, ολλ. *hooren*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακοή < αρχ. *ἀκο-ή*
άκουσμα < αρχ. *ἄκουσ-μα*
ακουστός < αρχ. *ἀκουσ-τός*, ρηματ. επίθ.
ακουστικός < αρχ. *ἀκουστ-ικός* < *ἀκουστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ακουστική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ακουστικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *acoustique*
ακουστικό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ακουστικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *écouteur* και αγγλ. *earphone*
ακουστ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *audibility.*
ΣΥΝΘ. ακοο- (λόγ. υβριδικά): *ακοό-γραμμα* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *audiogramme*), *ακοό-μετρο / ακοο-μετρία* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *audiomètre* και *audiométrie* αντίστοιχα)
-ακούω: *υπ-ακούω (υπακοή), εισ-ακούω, παρ-ακούω (παρακοή), βαρι-ακούω, καλ-ακούω, ξαν-ακούω, κρυφ-ακούω.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ακούω
Σε διάφορες γλώσσες οι σημασίες «ακούω (έχω την αίσθηση τής ακοής)» και «ακούω προσεκτικά, προσέχω για να αντιληφθώ» αποδίδονται από διαφορετικές λέξεις. Αυτό το ζεύγος σημασιών παρατηρούμε στα αρχ. *ἀκούω – ἀκροῶμαι*, γαλλ. *entendre – écouter*, ισπ. *oír – escuchar*, αγγλ. *hear – listen*, γερμ. *hören – horchen* κ.ά.

ακράδαντος
< ελνστ. *ἀκράδαντος* «σταθερός, ακλόνητος» < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. ρ. *κραδαίνω* «σείω» (βλ.λ.).

ακραίος
< αρχ. *ἀκραῖος* < *ἄκρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αῖος*, πβ. κ. *μεσ-αῖος*.

ακραιφνής «καθαρός, γνήσιος»
< αρχ. *ἀκραιφνής* «ακέραιος, άθικτος», ίσως < *ἄκρ(ος)* + *αἴφνης*, αλλά χωρίς ικανοποιητική ερμηνεία τής σημασίας τού συνθέτου. Ήδη αρχ. η σημ. «καθαρός, γνήσιος» (πβ. αρχ. φρ. *ἀκραιφνὲς ὕδωρ*).

ακρατής
< αρχ. *ἀκρατής* «ανίσχυρος, αδύνατος» < *ἀ-* στερητ. + *-κρατής* < *κράτος* (βλ.λ.). Η λ. συντασσόταν συχνά με γενική πτώση (ως αντίθ. τού *ἐγκρατής*), για να δηλώσει ότι κάποιος δεν μπορούσε να ελέγξει ή να συγκρατήσει κάτι (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.84.2: *ἐδήλωσεν ἀκρατὴς μὲν ὀργῆς οὖσα*· Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 2.6.2: *παραχρῆμα ἄφωνος γίνεται καὶ ἀκρατὴς ἑωυτοῦ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακράτεια < αρχ. *ἀκράτ-εια* «έλλειψη ισχύος» (αντίθετο τού ουσ. *ἐγκράτεια*) → ο ιατρ. όρ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *acratia*.

άκρατος[1] «ασυγκράτητος»
< *α-* στερητ. + *-κρατος* < ρ. *κρατώ*.

άκρατος[2] «αμιγής, ανόθευτος»
< αρχ. *ἄκρατος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *κεράννυμι* «αναμειγνύω, ανακατεύω», για το οποίο βλ.λ. *κράση*, *κρασί*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οίνος*.

άκρη → άκρος

ακριβής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκριβής*, πιθ. < **ἀκρ-ειβής* (με πρώιμο ιωτακισμό) < *ἄκρ(ος)* + *-ειβ(ής)* < ρ. *εἴβω* «στάζω», παράλλ. τύπος τού συνωνύμου *λείβω* (βλ.λ. *λιβάδι*).
ΣΗΜΑΣ. πιθ. αρχική σημ. «γεμάτος ώς το χείλος, ώς τα άκρα (τού δοχείου) και όχι περισσότερο ή λιγότε-

ρο» → αρχ. σημ. «συγκεκριμένος, αξιόπιστος» → ήδη ελνστ. σημ. «φειδωλός, γλίσχρος – δαπανηρός» (που αποδίδεται στη Νέα Ελληνική από τον μεταπλ. τύπο *ακριβός*, πβ. Μενάνδρ. *απόσπ.* 235: *οὐδεὶς γὰρ οὕτως ἐστὶ φειδωλὸς σφόδρα ἄνθρωπος οὐδ' οὕτως ἀκριβὴς τοὺς τρόπους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακρίβεια < αρχ. *ἀκρίβ-εια* «σαφήνεια, ορθότητα», μεσν. *ἀκρίβ-εια* «υψηλή τιμή» (πβ. μεσν. δημοτ. τραγ. *εἰς ἀκριβειά μ' ἐφίλησες καὶ σὲ φθηνειὰ μ' ἀφῆσες*)
ακριβός < μεσν. *ἀκριβ-ός*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀκριβ-ής* (πβ. κ. *πολύπαθος* < *πολυπαθής*, *ανώφελος* < *ανωφελής*)
ακριβά < μεσν. επίρρ. *ἀκριβ-ά*
ακριβώς < αρχ. επίρρ. *ἀκριβ-ῶς*
ακριβαίνω < μεσν. *ἀκριβ-αίνω* < *ἀκριβ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

ΣΥΝΘ. ακριβο-: *ακριβο-δίκαιος*, *ακριβο-λόγος* (*ακριβο-λογώ*), *ακριβο-θώρητος*, *ακριβο-πληρώνω*, *ακριβο-πουλώ* κ.ά.
αν-ακριβής (μεσν.), **ανακρίβ-εια** (λόγ. [1868]).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ακριβής – ακριβός

Τα επίθ. ***ακριβής*** (αρχ.) και ***ακριβός*** (μεσν.) έχουν διαχωριστεί ως προς τη σημασία στη Νέα Ελληνική, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τα παράγωγά τους. Η οικογένεια τού επιθ. *ακριβής* περιλαμβάνει το ουσ. ***ακρίβεια*** «σαφήνεια, συνέπεια» (ασυνίζητη προφορά /a-krí-vi-a/) και το επίρρ. ***ακριβώς***, ενώ στην οικογένεια τού επιθ. *ακριβός* ανήκει το ουσ. ***ακρίβεια*** «υψηλή τιμή» (συνιζημένη προφορά /a-krí-vja/), το επίρρ. ***ακριβά*** και το ρ. ***ακριβαίνω***.

ακρίδα

< μεσν. *ἀκρίδα* < αρχ. *ἀκρίς, -ίδος*, πιθ. < *ἀ-* προθεμ. + *κρίζω* «τρίζω – κραυγάζω» (< I.E. **krīg-*, ονοματοποιημένη ρίζα από τον ήχο που προκαλεί το έντομο). Το αρκτικό *ἀ-* μπορεί να οφείλεται επίσης σε παρασύνδεση προς το επίθ. *ἄκρος*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ακρίδες

Σε εκκλησιαστικούς συγγραφείς τού Μεσαίωνα καταβλήθηκε προσπάθεια να ερμηνευτεί διαφορετικά η λ. *ἀκρίς* που συναντάται στην Κ.Δ. αναφορικά με την τροφή τού Ιωάννη τού Βαπτιστή (Ματθ. 3,4): *Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχεν τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, ἡ δὲ τροφὴ ἦν αὐτοῦ* ***ἀκρίδες*** *καὶ μέλι ἄγριον*. Ορισμένοι συγγραφείς (κυρ. ασκητές) διατύπωσαν την εικασία ότι η λέξη *ἀκρίς* πρέπει εδώ να μεταφραστεί «ακροβλάσταρο, κορυφή τού βλαστού», με σκοπό να χαρακτηριστεί ο Ιωάννης αποκλειστικά χορτοφάγος (π.χ. σε νόθο έργο που αποδιδόταν στον Ιωάννη Χρυσόστομο, 63.762: *ὁ Ἰωάννης πτωχὸς, ἀνέστιος, ἄπολις, ἀκτήμων, ἄσιτος, ἀκρίδας ἐκ βοτανῶν ἐσθίων καὶ μέλι ἄγριον*· στον Ψευδο-Ζωναρά, λεξικογράφο τού 13ου αι., 106.10-14: *ἀκρίς. βοτάνη τις οὕτω καλουμένη. [...] ταύτην οἶμαι καὶ τὸν βαπτιστὴν Ἰωάννην καὶ πρόδρομον ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐσθίειν*). Εντούτοις, ήδη εκτοτε γινόταν αντιληπτό ότι η λέξη έχει τη γνωστή σημασία της και αναφέρεται στο έντομο (πβ. Ωριγ. *Ὁμιλ.* 11.70: *διὰ τοῦτο ἦν αὐτῷ τροφὴ πτηνὸν ὀλίγον αἰρόμενον ἀπὸ τῆς γῆς, ἀκρίδες, βραχὺ ζῷον καὶ καθαρόν*· αργότερα στο λεξικό Σούδα, 985: *ἀκρίς εἶδος ζωϋφίου. ἤσθιε δὲ ἀκρίδας ὁ Πρόδρομος καὶ μέλι ἄγριον*), ο δε Μιχαήλ Ψελλός εξέφρασε έκπληξη που μερικοί σύγχρονοί του αποστρέφονταν την ιδέα ότι η *ἀκρίς* ήταν έντομο (πβ. *Θεολογ.* 17.25-26: *καὶ τὸν Ἰωάννην οὐδὲν ἀπεικὸς ἀκρίδας ἐσθίειν καὶ μέλι ἄγριον, οὐκ ἀπηγορευμένου τοῦ ζῴου εἰς βρῶσιν τοῖς ἐκ περιτομῆς Ἰουδαίοις*). Οι σύγχρονοι Βιβλικοί σχολιαστές συμφωνούν ότι πρόκειται για το γνωστό έντομο, το οποίο εθεωρείτο καθαρή και αποδεκτή τροφή από τον εβραϊκό Νόμο (πβ. Λευιτ. 11,22), και σχεδόν όλοι οι μεταφραστές ακολουθούν την κυριολεκτική απόδοση (π.χ. *lucustae* «ακρίδες», στη Vulgata τού Ιερωνύμου).

ακρίτας

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀκρίτας* / *ἀκρίτης* < αρχ. *ἄκρα* / *ἄκρη* (στη μεσν. σημ. «σύνορα» τού πληθ. *ἄκραι*) + παραγ. τέρμα *-ίτης*.

ΣΗΜΑΣ. Ήδη στο μεσαιωνικό μυθιστόρημα *Διγενὴς Ἀκρίτης* συναντούμε την ερμηνεία: *Ἀκρίτης ὠνομάσθη γὰρ ὡς τὰς ἄκρας φυλάσσων* (Ζ 1316). Στους συνοροφύλακες *ακρίτες*, οι οποίοι είχαν καθιερωθεί ως θεσμός κατά τον 10ο αιώνα αντικαθιστώντας τους *milites limitaneos* («στρατιώτες των συνόρων») τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, παρέχονταν εκτάσεις γης στα όρια *(ἄκρα)* τού βυζαντινού κράτους, προκειμένου να τα προστατεύουν από τους επιδρομείς.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακριτικός < μεσν. *ἀκριτ-ικός*.

άκρο → άκρος

ακροάζομαι → ακροώμαι

ακροατής → ακροώμαι

ακροβάτης

< ελνστ. *ἀκροβάτης* < *ἀκρο-* (εν προκειμένω σχετικά με τα *ἄκρα* τού σώματος, πόδια και χέρια) + *-βάτης* (< αρχ. *βαίνω*, βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βάτης*, *επι-βάτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακροβατώ < ελνστ. *ἀκροβατ-ῶ (-έω)* «περπατώ στα δάχτυλα»
ακροβα-σία, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *acrobatie* / *acrobate* < ελνστ. *ἀκροβάτης*

ακροβατ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *acrobatique*
ακροβατ-ισμός.

ακροβολίζομαι

< αρχ. *ἀκροβολίζομαι* «μάχομαι εξ αποστάσεως» < *ἀκροβόλος* «αυτός που χτυπά από μακριά» < *ἀκρο-* (< *ἄκρος*) + *-βόλος* (< *βάλλω*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακροβολισμός < αρχ. *ἀκροβολισ-μός*
ακροβολιστής < αρχ. *ἀκροβολισ-τής*.

ακροβυστία

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀκροβυστία* «το δέρμα που καλύπτει τη βάλανο τού πέους» < αρχ. *ἀκροποσθία* (< *ἀκρο-* + *-ποσθία* < *πόσθη* «πέος») με παρασύνδεση (ίσως ευφημιστική) προς το αρχ. *βύω* «βουλλώνω, γεμίζω» (βλ.λ. *βύσμα*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. πρωτοαπαντά στην Π.Δ. (Γένεσ. 17,11: *καὶ περιτμηθήσεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν*) και χρησιμοποιείται σταθερά ως αντίθετο τής λ. *περιτομή* (Κ.Δ., Ρωμ. 2,25: *ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν*).

ακροθιγώς → θίγω

ακρολεΐνη «ουσία για την παρασκευή δακρυγόνων ή ασφυξιογόνων αερίων»
μεταφορά τού γαλλ. *acroléine* (κυριολ. «με οξεία οσμή») < *acr(o)-* (< λατ. *acer, acris* «οξύς») + *oleo* «μυρίζω» + παραγ. επίθημα *-ine*.

άκρον άωτον → άωτον

ακρόπολη

< αρχ. *ἀκρόπολις* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. θ 504: *αὐτοὶ γάρ μιν Τρῶες ἐς ἀκρόπολιν ἐρύσαντο*], λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄκρα πόλις*, η οποία αναφερόταν σε ακραίο σημείο μιας πόλεως, όπου ανεγειρόταν οχυρό ή φρούριο.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ακρόπολη – Ακρόπολη

Η λ. είναι σύνθετη από το ***άκρος*** στη σημ. «ο πιο ψηλός» + ***πόλις***, συνεπώς η ***ακρόπολις*** ήταν το ψηλότερο σημείο τής πόλης και συνεκδοχικά το οχυρό που χτιζόταν στο ψηλότερο σημείο των αρχαίων πόλεων. Οι αρχ. *ακροπόλεις* χρησιμοποιήθηκαν είτε ως ανάκτορα (πβ. Μυκήνες) είτε ως κέντρα τής πολιτικής ζωής (π.χ. η περίφημη ***Καδμεία*** στη Θήβα, χτισμένη σε λόφο και με τις γνωστές επτά πύλες στο τείχος της) ή τής θρησκευτικής ζωής (πβ. την ακρόπολη των Αθηνών με τον ναό τής Αθηνάς, τον ***Παρθενώνα***) είτε απλώς ως οχυρά, φρούρια. Στην Αθήνα, από την περίοδο που εγκαταστάθηκε στην Ακρόπολη το δημόσιο ταμείο (πβ. *ἄρχοντές εἰσιν Ἀθήνησι κληρωτοὶ ἀπὸ τῶν πεντακοσιομεδίμνων, οἳ τὰ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν ἀκροπόλει χρήματα ἱερά τε καὶ δημόσια φυλάττουσιν*, Αριστοτέλης), η λ. απέκτησε τη σημασία τού δημοσίου ταμείου (πβ. *ὀφείλοντα τῷ δημοσίῳ τοῦτον καὶ ἐγγεγραμμένον* [δηλ. ως οφειλέτη τού δημοσίου] *ἐν ἀκροπόλει*, Δημοσθένης). Ακολούθως, η λ. χρησιμοποιήθηκε και μεταφορικά με τη σημασία τού πλέον εξέχοντος, τού κορυφαίου, σημαντικότερου σημείου (π.χ. *γῆν Δελφίδ' ἐλθών, Φωκέων ἀκρόπτολιν* «ήρθα στη Δελφική γη, στην ακρόπολη των Φωκέων», δηλ. στο σπουδαιότερο σημείο της, Ευριπ. *Ὀρέστης*). Στη συνέχεια, και λόγω τής σύνδεσης με το θαύμα τού χρυσού αιώνα τής αρχ. Αθήνας, η *Ακρόπολις* των Αθηνών έγινε η κατ' εξοχήν *ακρόπολις*, γι' αυτό και αποτέλεσε την πρωτοτυπική αναφορά στην έννοια τής ακρόπολης, γράφεται δε πλέον με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα, για να αντιδιαστέλλεται προς όλες τις άλλες ακροπόλεις. Με αυτόν τον τύπο πλέον (***Ακρόπολη***) η λ. χρησιμοποιείται σήμερα για να δηλωθεί, συνήθως καθ' υπερβολήν, κάποιος ή κάτι κορυφαίο, μοναδικό στον χώρο του (π.χ. *ο Χ είναι η Ακρόπολη τού ελληνικού πνεύματος* κ.ά.), αλλά και, λόγω τής μακράς ιστορίας τού μνημείου, για να δηλωθεί ειρωνικά ή σκωπτικά η μεγάλη ηλικία κάποιου. Η ιδιαίτερη ιστορική αξία τής Ακρόπολης των Αθηνών και η εξέχουσα θέση της στην ιστορία τού παγκόσμιου πολιτισμού συνέτειναν ώστε να αποκαλείται «Ο ιερός βράχος (τής Ακροπόλεως)».

ακροποσθία → ακροβυστία

ακρόπρωρο

< ελνστ. *ἀκρόπρωρον* «άκρο τής πλώρης» < *ἀκρο-* (< αρχ. *ἄκρος*) + *πρῷρα* (βλ.λ. *πλώρη*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ακρωτήριο*.

άκρος

< αρχ. *ἄκρος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Α 499: *ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδειράδος Οὐλύμποιο*] < θ. *ἀκ-* < Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» || λατ. *acer* «οξύς, αιχμηρός» (> γαλλ. *aigre*, ισπ. *agrio*), *acies* «αιχμή, κόψη» (> γαλλ. *acier* «ατσάλι», ισπ. *acero*) κ.ά. || *ἀκ-ίς (-ίδα), ἀκόντιο(ν)* (< *ἄκ-ων*), *ἀκ-όνη, ἀκ-μή, ἄκ-μων, ἀκ-τή* (βλ.λ.), *ἄχ-νη, ὀξ-ύς* (βλ.λ.) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άκρη < μεσν. *ἄκρ-η / ἄκρ-α*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἄκρος*
άκρια < μεσν. *ἄκρ-ια* < *ἄκρη* (κατά τα θηλ. σε *-ια*)
ακραίος < αρχ. *ἀκρ-αῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμ.* 27.17: *ἀπὸ τοῦ οἰδήματος τοῦ ἐν τοῖσιν ἀκραίοις*]
ακρινός < μεσν. *ἀκρ-ινός* < αρχ. *ἄκρ(η)* + παραγ. τέρμα *-ινός*
ακρ-ιανός < *άκρ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*
άκρο < αρχ. *ἄκρ-ον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἄκρος* (ήδη στον Πλάτωνα η φρ. *ἐπ' ἄκρον ἀφικέσθαι* «φθάνω στα άκρα»)
ακρότητα < αρχ. *ἀκρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι.

π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ ἀρχ. Ἰητρ.* 22.3-4: *Δύναμιν μὲν εἶναι τῶν χυμῶν τὰς ἀκρότητάς τε καὶ ἰσχὺς*]
ἄκρως < αρχ. επίρρ. *ἄκρ-ως*.
ΣΥΝΘ. ακρο-: *ακρο-γιάλι, ακρο-γιαλιά, ακρο-θαλασσιά, ακρο-θιγώς, ακρο-πατώ, ακρο-ποδητί* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

άκρος, ακίδα, ακμή, ακόνη, ακτή, άκμονας, ακόντιο, άχυρο, άχνη, οξύς...
Η Ι.Ε. ρίζα **ak-* «οξύς, αιχμηρός» αποτελεί την αφετηρία δεκάδων σημαντικών ομορρίζων στην Ελληνική και σε άλλες γλώσσες. Η απλούστερη μορφή συναντάται στο ελνστ. ***ἀκ-ή*** «αιχμή σιδήρου» (Ησύχιος), καθώς και στο αρχ. *ἀκ-ίς, -ίδος* (> ***ακίδα***), το οποίο δηλώνει διαφόρων ειδών αιχμές (π.χ. τού ακοντίου).
Αρκετές λέξεις σχηματίστηκαν με επαύξηση τού θέματος *ακ-*:
(α) σε /n/, όπως το αρχ. *ἄκ-ων, -οντος* (< **ἄκ-οντ-*, από όπου το σημαντικό παράγωγο ***ἀκόντ-ιον***), το ελνστ. ***ἄκ-ανος*** «είδος αγκαθιού» (με παραγ. τέρμα *-ανος*, πβ. κ. *βάλ-ανος*) και το αρχ. ***ἀκ-όνη*** «πέτρα για ακόνισμα, ακονόπετρα» (με παραγ. τέρμα *-όνη*, πβ. κ. *βελ-όνη, σφενδ-όνη*), από όπου προήλθε το ρ. *ακον-ίζω*·
(β) σε /m/, όπως το αρχ. ***ἀκ-μή*** «αιχμή, κόψη – (μτφ.) το ύψιστο σημείο» (από όπου προήλθε το επίρρ. *ἀκμήν* «μόλις που, ίσα-ίσα» > μεσν. *ἀκομήν* > ***ἀκόμη***) και ίσως το αρχ. *ἄκ-μων, -ονος* «αμόνι» (> ***ἀκμονας***, αν θεωρηθεί ότι συνοδεύεται από παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. κ. *μνή-μων, πείσ-μων*). Ας σημειωθεί ότι από συμφυρμό των *ἄκ(ανος)* «είδος αγκαθιού» και *ἄνθος* σχηματίστηκε το αρχ. ***ἄκανθα*** (από όπου η λ. ***αγκάθι***)·
(γ) σε /r/, όπως το αρχ. επίθ. ***ἄκ-ρος*** (με σημαντικά παράγωγα, π.χ. *άκρα, άκρη, ακραίος*). Δύο αξιοσημείωτες λέξεις προέκυψαν με βάση το επίθετο αυτό: (i) με συγχώνευση τής συνεκφοράς *ἄκρον οὖς* «τεντωμένο αφτί» σχηματίστηκε το αρχ. ***ἀκροῶμαι*** *(-άο-)*, από όπου *ακροα-τής, ακρόα-ση, ακρόα-μα* κ.ά., (ii) εικάζεται ότι από τύπο **ἀκρ-ειβής < ἄκρ(ος) + εἴβω* «στάζω» σχηματίστηκε με πρώιμο ιωτακισμό το αρχ. επίθ. ***ἀκριβής*** (μεταπλασμένος τύπος *ακριβός*)·
(δ) από άλλες επαυξήσεις προέκυψαν οι αρχ. λ. ***ἀκ-τή*** (αρχική σημ. «απότομη, βραχώδης άκρη τής θάλασσας»), ***ἄχ-υ-ρον*** (με επαύξηση *-υ-* και επίθημα *-ρο-*) και ***ἄχνη*** (πιθ. < **ἄκ-σ-νᾱ*). Στις λ. *άχυρο* και *άχνη* δεν αποκλείεται το δασύ *-χ-* να οφείλεται σε εκφραστικούς λόγους·
(ε) Τέλος, η μεταπτωτική βαθμίδα **ὀκ-* οδήγησε στον σχηματισμό τού αρχ. επιθ. ***ὀξύς*** (< **ὀκ-σύ-ς*), που αποτελεί τη βάση αρκετών παραγώγων (π.χ. *οξεία, οξύνω, όξος – οξίδιο*) και συνθέτων (π.χ. *οξυ-γόνο – οξυ-δερκής, οξύ-θυμος, οξύ-μωρος*), εκ των οποίων μερικά είναι ελληνογενείς επιστημονικοί όροι.
Οι παραπάνω λέξεις φαίνονται καλύτερα στον ακόλουθο συγκεντρωτικό πίνακα:
ἀκ-*ή* «αιχμή σιδήρου»
ἀκ-*ίς, -ίδος* > *ακίδα*
ἄκ-*ων, -οντος* > *ἀκόντ-ιο(ν)*
ἀκ-*όνη* «ακονόπετρα, πέτρα για ακόνισμα» > *ακονίζω*
ἀκ-*μή* > επίρρ. *ἀκμήν* > *ἀκομή(ν) / ἀκόμη*
ἀκ-*τή*
ἄκ-*μων, -μονος* «αμόνι»
ἄκ-*ανος* «είδος αγκαθιού»
ἄκ-*ρος*
ἄχ-*υρο(ν)*
*****ἄκ***-*σ-νᾱ* > *ἄχνη*
*****ὀκ***-*σύς* > *ὀξύς*.

ακροστιχίδα

< ελνστ. *ἀκροστιχίς, -ίδος* «στιχούργημα στο οποίο τα αρχικά γράμματα των στίχων σχηματίζουν λέξη» < *ἀκρο-* (< *ἄκρος*) + *-στιχίς* < *στίχος*. Το ελνστ. ουσ. *ἀκροστιχίς* (επίσης μεσν. *ἀκρόστιχον*) διαδόθηκε ως δάνειο σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *acrostic*, γαλλ. *acrostiche*, ιταλ. *acrostico*, γερμ. *Akrostichon* κ.ά.

ακροφύσιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκροφύσιον* < *ἀκρο-* (< *ἄκρος*) + *-φύσ(ιον)* < *φῦσα* (βλ.λ. *φυσώ*).
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «σωλήνας φυσητήρα (που χρησιμοποιούσε ο μεταλλουργός)» → σύγχρ. σημ. «ακραίο τμήμα σωλήνα ή αγωγού, που ρυθμίζει τη ροή υγρού».

ακροώμαι «ακούω προσεκτικά»

< αρχ. *ἀκροῶμαι (-άο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄκρον οὖς* «τεντωμένο αφτί», οπότε το ρ. *ἀκροῶμαι* θα σήμαινε «τεντώνω το αφτί, για να ακούσω προσεκτικά». Βλ. κ. *ακουρμάζομαι, αφουγκράζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακρόαση < αρχ. *ἀκρόα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήνης* 3.1-2: *Ὁρῶ δ' ὑμᾶς οὐκ ἐξ ἴσου τῶν λεγόντων τὴν ἀκρόασιν ποιουμένους*]
ακροάζομαι < αρχ. *ἀκροάζ-ομαι*, μεταπλ. τύπος τού ρ. *ἀκρο-ῶμαι (-άο-)* (βάσει τού αορ. *ἠκροάσθην* που συνέπιπτε φωνητικά με τα ρ. σε *-άζομαι*, π.χ. *ἠγοράσθην – ἀγοράζομαι*)
ακροαματικός < ελνστ. *ἀκροαματ-ικός* < αρχ. *ἀκρόα-μα, -ματ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ακροαματικ-ότητα < *ακροαματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ακροατής < αρχ. *ἀκροα-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.38.4.2-3: *εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων*]
ακροατήριο < ελνστ. *ἀκροα-τήριον*
ακροασ-τικός < *ακρόασ(η)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ακροώμαι, ακροάζομαι

Το αρχ. ***ἀκροῶμαι*** και το αρχ. παράγωγό τού ***ἀκροάζομαι*** έχουν εκτενή παρουσία στην ιστορική πορεία τής Ελληνικής και απαντούν -με διάφορες μεταβολές- στις νεοελληνικές διαλέκτους, π.χ. *ακρώννομαι* (κυπρ., ήδη μεσν.), *ακρά(τ)ζομαι* (κατωιταλ.), *ακροάσκουμαι* (ποντ.), *αν-ακρούμαι* και *ανα-κρούζουμαι* (καππαδ.), *ακρούω* (καρπαθ.), *ακρούμαι* (θρακ.).

ακρυλικός

μεταφορά τού αγγλ. *acrylic* (υβριδικού συνθ.) < *acro(lein)* «ακρολεΐνη» (βλ.λ.) + *-yl-* (< ελλην. *ύλη*) + παραγ. τέρμα *-ic*.

ακρωνύμιο → όνομα

ακρώρεια «βουνοκορφή»

< αρχ. *ἀκρώρεια* < *ἀκρ(ο)-* + *-ώρεια* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ὄρος*, όπως συμβαίνει και στο αρχ. αντίθετο *ὑπ-ώρεια*.

ακρωτήριο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκρωτήριον* < *ἀκρ(ο)-* (< *ἄκρος*) + παραγ. τέρμα *-τήριον* (πβ. κ. *πο-τήριον, ἀποδυ-τήριον*), πιθ. σχηματισμένο κατ' επίδρ. τού αρχ. *δεσμωτήριον*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κορυφή, άκρο» (π.χ. όρους, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7,217: *ἐπ' ἀκρωτηρίῳ τοῦ ὄρεος*) → αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «άκρο ξηράς που εισχωρεί στη θάλασσα» → αρχ. σημ. «άκρο σημείο», π.χ. το ακρόπρωρο ή το έμβολο πλοίου (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.3.8: *ἀπάγων τά τε τῶν αἰχμαλώτων νεῶν ἀκρωτήρια*), καθώς και τα άκρα τού σώματος (πβ. Λυσ. *Κατ' Ἀνδοκ.* 27: *οἰόμενος τὰ ἀκρωτήρια ζῶντος ἀποτμηθήσεσθαι* «νομίζοντας ότι θα τον ακρωτηριάσουν ζωντανό»), πράγμα που εξηγεί τη σημασία τού ρ. *ἀκρωτηριάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακρωτηριάζω < αρχ. *ἀκρωτηριάζω* «κόβω τα άκρα τού πλοίου, κυρ. το ακρόπρωρο ή το έμβολο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (η σημ. «κόβω τα άκρα σώματος» είναι ελνστ.)

ακρωτηριασμός < ελνστ. *ἀκρωτηριασ-μός*

ακρωτηριαστής < μεσν. *ἀκρωτηριασ-τής* (μοναδική χρήση τής λ. στη μεσν. γλώσσα, πβ. Φωτ. *Βιβλ.* 225: *τοῖς ὁμοίοις ἀκρωτηριαστὴς καὶ συκοφάντης αἰτιάσεται*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ακρωτήριο – ακρωτηριάζω

Η αρχ. λ. ***ἀκρωτήριον*** δήλωνε κάθε τι που εξέχει. Έτσι, εκτός από την κορυφή βουνού (π.χ. Ηρόδοτος: *ἠῶς τε δὴ διέφαινε καὶ οἳ ἐγένοντο ἐπ' ἀκρωτηρίῳ τοῦ ὄρεος* «άρχισε να ξημερώνει όταν έφτασαν στην κορυφή τού βουνού») ή το ύψωμα, το ψηλότερο σημείο περιοχής (π.χ. ο Στέφανος Βυζάντιος αποκαλεί τον Άρειο Πάγο *ἀκρωτήριον Ἀθήνησιν*, δηλ. το ψηλότερο σημείο τής πόλης των Αθηνών), σήμανε και το μακρόστενο μυτερό τμήμα γης που «εξέχει» από την υπόλοιπη ξηρά και εισέρχεται στη θάλασσα. Μάλιστα, για κάποια περίοδο, οι λ. ***ἀκρωτήριον*** και ***ἀκτή*** σήμαιναν το ίδιο πράγμα. *Ἀκρωτήριον* όμως ονομαζόταν και το εξέχον έμβολο στην πλώρη τού πλοίου, που κατά τα ελληνιστικά χρόνια αποκλήθηκε επίσης ***ἀκροστόλιον***. Στον πληθυντικό δε, τα ***ἀκρωτήρια*** ήταν οι μορφές που κοσμούσαν τις πλώρες των πλοίων, τα γνωστά σήμερα ως ***ακρόπρωρα*** (από το *άκρος* + ***πρώρα***) ή ***φιγούρες*** στη λαϊκή ναυτική γλώσσα. *Ακρωτήρια* επίσης ονομάζονταν και τα διακοσμητικά στοιχεία στις άκρες των αετωμάτων των ναών, που αναπαριστούσαν διάφορες μυθικές μορφές, ενώ *ακρωτήρια* αποκαλούνταν και τα άκρα τού σώματος, δηλ. τα χέρια και τα πόδια, αλλά και οτιδήποτε εξείχε, π.χ. τα αφτιά, η μύτη, τα δάχτυλα, το ανδρικό μόριο.

Το ρ. ***ἀκρωτηριάζω***, λοιπόν, δήλωσε την αποκοπή τού ακρωτηρίου ή των ακρωτηρίων, δηλ. τού εμβόλου ή ακροπρώρου από πλοίο (ιδιαίτερα των εμβόλων των εχθρικών πλοίων, τα οποία απέκοπταν και συχνά άφηναν ως αναθήματα σε ναούς). Δήλωσε ακόμη την αποκοπή διακοσμητικού στοιχείου από αέτωμα ή μέλους τού σώματος που εξέχει. Γι' αυτό αναφερόμαστε σε ακρωτηριασμό αγαλμάτων, αλλά και στον ακρωτηριασμό ως βασανιστήριο ή ποινή (παλαιότερα σε κακοποιούς έκοβαν τα αφτιά ή τη μύτη, από όπου προέκυψε το όνομα ***κουτσαύτης***, δηλ. «αυτός που έχει κομμένο αφτί», και ***κουτσομύτης***, «αυτός που έχει κομμένη μύτη», αλλιώς ***ρινότμητος***, από το αρχ. *ῥίς, ῥινός* «μύτη» + *-τμητος* < *τέμνω*) ή ως ιατρική χειρουργική επέμβαση, π.χ. ακρωτηριασμός σκέλους που πάσχει από γάγγραινα.

ακταιωρός

< *ἀκταί* (πληθ. τού αρχ. *ἀκτή*) + λεξικό επίθημα *-ωρός* (< αρχ. *ὁρῶ* «βλέπω, προσέχω», πβ. όμως ουσ. *ὤρα* (με ψιλή) «φροντίδα, μέριμνα»), με εσφαλμ. σύνθεση (αντί τού ορθού *ἀκτ-ωρός*, που είναι ελνστ. και δηλώνει τον «ακτοφύλακα» στρατιώτη) κατ' αναλογίαν προς τα *θυρ-ωρός, πυλ-ωρός* κ.ά. Η εσφαλμ. σύνθεση συναντάται και στο μεσν. *ἀκταί-ωρος* «ακτοφύλακας» (στρατιώτης). Η λέξη δήλωσε τόσο τον «ακτοφύλακα» όσο και το «σκάφος τής ακτοφυλακής».

ακτή

< αρχ. *ἀκτή*, αρχικώς «απότομη, βραχώδης άκρη τής θάλασσας» [ήδη ομηρικό], < θ. *ἀκ-* (με παραγ. τέρμα *-τή*) < I.E. **ak-* «οξύς, αιχμηρός», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *ακμή, άκρος, οξύς* (όπου ολόκληρη η ετυμολ. οικογένεια). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος*.

ΣΥΝΘ. **ακτο-**: *ακτο-πλοΐα / ακτο-πλόος / ακτο-πλοϊκός, ακτο-γραμμή, ακτο-φυλακή* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ακτή, ακρογιαλιά, ακρογιάλι, ακροθαλασσιά, παραλία, γιαλός, αιγιαλός

Η λ. ***ακτή*** σήμαινε αρχικά την απότομη άκρη τής ξηράς στη θάλασσα και ενίοτε το ακρωτήριο ή τη χερσόνησο, προερχόμενη από τη ρίζα ***ακ-*** που δήλωνε την αιχμηρότητα, την οξύτητα (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος*). Χρησιμοποιήθηκε κυρίως στον Όμηρο, στους τραγικούς και στον Ηρόδοτο. Η λ. ***αιγιαλός*** δήλωσε στην Αρχ. Ελληνική την αμμώδη παραλία, το σημείο τής ακτής όπου πέφτουν τα κύματα τής θάλασσας (< *αἶγες* «κύματα» + *ἅλς (ἡ), ἁλός* «θάλασσα»). Γι' αυτό στη σύγχρονη νομοθεσία ο *αιγιαλός* ορίζεται συναφώς ως η φυσική ζώνη τής ξηράς που περιβάλλει τη θάλασσα και οριοθετείται μεταξύ τής ακτογραμμής και τού σημείου όπου φτάνει το μέγιστο χειμερινό κύμα. Από τη λ. *αιγιαλός* με σίγηση τού αρκτικού *αι-* (που μονοφθογγίστηκε και προφέρθηκε ε-) προήλθε η κοινή λ. ***γιαλός*** (πβ. αντιστοίχως *επάνω > πάνω, ελεύθερος > λεύτερος* κ.ά.). Την άκρη τού γιαλού δήλωσαν οι νεότερες λ. ***ακρογιάλι*** και ***ακρογιαλιά***, ενώ τα σύνθετα ***ακροθαλάσσι*** και ***ακροθαλασσιά*** εστιάζουν στην άκρη τής θάλασσας.

Η λ. ***παραλία*** προέρχεται από τη φρ. *παραλία γῆ / χώρα* (< επίθ. ***παράλιος*** «αυτός που είναι κοντά στη θάλασσα» < *παρά* «δίπλα» + *ἅλς (ἡ), ἁλός* «θάλασσα») με ουσιαστικοποίηση τού επιθέτου. Κοντά στο λόγιο επίθετο *παράλιος* πλάστηκε και το επίθ. ***παραλιακός*** τον 19ο αιώνα. Τέλος, από το ελληνιστικό επίθ. *παραιγιάλιος* («δίπλα στον γιαλό») προήλθαν οι μεσν. τύποι *παραγιάλιν* και *περιγιάλιον / περιγιάλιν* (με παρετυμολογική επίδραση τής πρόθεσης *περί*, πβ. *περικαλῶ* αντί *παρακαλῶ*) από όπου το σημερινό ***περιγιάλι***.

ακτήμων → **κτήμα**

ακτιβιστής «δραστήριος αγωνιστής»
μεταφορά τού γαλλ. *activiste* < επίθ. *actif* «δραστήριος, ενεργός» < λατ. *activus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακτιβ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *activisme*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ακτιβισμός, ακτιβιστής

Οι γαλλικές λέξεις ***activisme*** και ***activiste*** εμφανίζονται ως πολιτικοί όροι το 1916, δηλώνοντας φλαμανδόφωνους που αγωνίζονταν με επιμονή για τη γλώσσα τους. Σταδιακά η λέξη δήλωσε γενικότερα την ανάληψη δράσεως που περιλαμβάνει παρέμβαση στη δημόσια ζωή και ενίοτε συνοδεύεται από ακρότητες.

ακτίνα
< μεσν. *ἀκτῖνα* (επίσης *ἀχτῖνα*) < αρχ. *ἀκτίς, -ῖνος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* τ 441: *οὔτε μιν ἠέλιος φαέθων ἀκτῖσιν ἔβαλλεν*], το οποίο συνδ. με σανσκρ. *aktú-* «ακτινοβολία – νύχτα» και γοτθ. *uhtwo* «χαραυγή». Το μεσν. *ἀκτίδα* προέρχεται από τύπο *ἀκτίδα* με προσαρμογή (τού ουσ. *ἀκτῖνα*) στα θηλ. σε *-ίδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ακτινωτός < ελνστ. *ἀκτιν-ωτός* «στολισμένος με ακτίνες».
ΣΥΝΘ. ακτιν(ο)-: *ακτινο-ειδής, ακτιν-ενέργεια, ακτινο-θεραπεία, ακτινο-λόγος, ακτινο-σκόπηση* κ.ά.

ακτινίδιο
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *actinidium (chinense)* «(κινεζικό) ακτινίδιο» (< *ακτίνα* + παραγ. τέρμα *-ίδιο*), που οφείλεται στην ασιατική προέλευση τού φρούτου.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ακτινίδιο, ακτίνα – kiwi

Το όνομα τού φρούτου προέρχεται από έναν νεολατινικό όρο με τον οποίο το αποκάλεσαν οι επιστήμονες, κατά τη συνήθεια των παλαιών λογίων και επιστημόνων να δημιουργούν ονόματα με βάση τις δύο μεγάλες κλασικές γλώσσες: τα Αρχαία Ελληνικά και τα Λατινικά. Έτσι, η λ. πλάστηκε σε λατινική μορφή (*actinidia*, ενικός αριθμός), με βάση το αρχ. *ἀκτίς, -ῖνος*, με προφανή αναφορά στην εικόνα τού εσωτερικού τού καρπού, που μοιάζει με κύκλο, από τού οποίου το κέντρο ξεκινούν προς την περιφέρεια πολυάριθμες ακτίνες. Λόγω τής καταγωγής τού φυτού από την Κίνα (και γενικά την Ανατολική Ασία), η πλήρης του λατινική ονομασία ήταν *actinidia chinensis* (δηλ. *ακτινίδιον το σινικόν*). Η κινεζική ονομασία τού φυτού είναι *yang tao* (με φανερή επίδραση τού ποταμού *Yangtze*, στα Ελληνικά γνωστού και ως Γιανγκ Τσε Κιανγκ (Γιανγκ), στην πεδιάδα τού οποίου απαντούσε περισσότερο από αλλού στην Κίνα).

Στις αρχές τού 20ού αι. εισήχθη σε σπόρους στη Νέα Ζηλανδία, όπου σύντομα λόγω τής γεύσης τού καρπού αποκλήθηκε *Chinese gooseberry*, δηλ. *κινεζικό λαγοκέρασο*, λόγω τής γευστικής ομοιότητας τού ακτινιδίου με τον καρπό τής λαγοκερασιάς (η επιστημονική ελληνική ονομασία είναι *ριβήσιον το ακανθώδες*, ενώ στα Αγγλικά ονομάζεται *gooseberry*). Αργότερα, ωστόσο, το *κινεζικό λαγοκέρασο* μετονομάστηκε σε *kiwifruit*, λόγω τής ομοιότητας που εμφανίζει το *ακτινίδιο* ως προς το χρώμα και το χνούδι με το ιθαγενές –και εθνικό– πτηνό τής Νέας Ζηλανδίας, το *kiwi*. Η μετονομασία τού φρούτου οφειλόταν σε εμπορικούς λόγους, αφού συνέπεσε με την εισαγωγή, την εμπορική εκμετάλλευση και τη διακίνησή του μέσω των Η.Π.Α. στα τέλη τής δεκαετίας τού 1950, καθιερώνοντας παγκοσμίως για το *ακτινίδιο* την ονομασία *kiwifruit* ή απλώς *kiwi*.

ακτινοβόλος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀκτινοβόλος* < *ἀκτίς, -ῖνος* + *-βόλος*, το οποίο προέρχεται από θ. τού ρ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. *δισκο-βόλος, πυρο-βόλος, τοξο-βόλος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αυτός που εκπέμπει φως, που φωτοβολεί» → σύγχρ. σημ. (σε επιστημονικούς χώρους, κυρ. στη φυσική, με επίδρ. τού γαλλ. *radiant*) «(σώμα / στοιχείο) που εκπέμπει ακτίνες».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακτινοβολία < ελνστ. *ἀκτινοβολ-ία*

ακτινοβολώ < ελνστ. *ἀκτινοβολ-ῶ (-έω)*

ακτινοβόλη-μα < *ακτινοβολη- (ακτινοβολώ)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ακτινογραφία

λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *radiographie*, υβριδικό σύνθ., < *radio-* (< λατ. *radius* «ακτίνα») + *-graphie* (< ελλην. *γράφω*). Στην αρχ. γλώσσα συναντάται «άπαξ» η λ. *Ἀκτινογραφίη* με τη σημ. «περιγραφή των ακτίνων τού φωτός» ως τίτλος πραγματείας τού Δημοκρίτου (5ος αι. π.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακτινογραφ-ώ, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *radiographier* (υβριδικό σύνθ.)

ακτινογραφ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *radiographique*

ακτινογράφη-μα < *ακτινογραφη- (ακτινογραφώ)* + παραγ. τέρμα *-μα* (παράλλ. τύπος τής λ. *ακτινογραφία*).

ακυρολογώ «χρησιμοποιώ λέξεις με ανακριβή σημασία»

< ελνστ. *ἀκυρολογῶ (-έω)* «δεν μιλώ σωστά» < *ἄκυρο(ς)* + *-λογῶ* < *λόγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακυρολογία < ελνστ. *ἀκυρολογ-ία* < *ἀκυρολογ-ῶ (-έω)*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ακυρολογία, ακυρολεξία, κυριολεξία – ακυρολεκτώ, κυριολεκτώ...

Από τα υπάρχοντα στοιχεία για την ελληνική γλώσσα μαθαίνουμε ότι παραδίδονται οι ελνστ. τύποι ***ἀκυρολογῶ***, ***ἀκυρολογία*** και ***ἀκυρολεξία***, οι οποίοι συντίθενται από το επίθ. *ἄκυρος* και από επιθήματα τής οικογένειας τού ρ. *λέγω*. Από το ουσ. *ακυρολεξία* σχηματίστηκε στη Νέα Ελληνική τύπος ***ακυρολεκτώ*** (κατά το σχήμα *κυριολεξία – κυριολεκτώ*). Οι τύποι **ακυριολεξία – *ακυριολεκτώ*, που ακούονται μερικές φορές ως στερητικά των *κυριολεξία – κυριολεκτώ*, δεν είναι κανονικοί, διότι τα στερητικά σε *-σία* προέρχονται είτε από τα αντίστοιχα επίθετα (π.χ. *ἀθανασία* < *ἀθάνατος*, *ἀφθαρσία* < *ἄφθαρτος*) ή από θηλ. σε *-σις / -ση* (π.χ. *ἀχρησία* < *ἀ-* + *χρῆσις*, *ἀκρισία* < *ἀ-* + *κρίσις*). Ας σημειωθεί ότι το ρήμα *ακυρολογώ* είχε αρχική σημασία «δεν μιλώ σωστά», τα δε ουσ. *ακυρολογία* και *ακυρολεξία* δήλωναν «ακατάλληλη, άκυρη, κακώς χρησιμοποιημένη λέξη ή φράση», πράγμα που αντιδιαστελλόταν προς το ρ. ***κυριολεκτώ***, το οποίο αρχικά σήμαινε «χρησιμοποιώ την αρχική (μη μεταφορική) σημασία των λέξεων», και προς το ουσ. ***κυριολεξία*** «κατά λέξη (μη μεταφορική) σημασία». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη*.

άκυρος

< αρχ. *ἄκυρος* [ήδη τον 5ο αι., πβ. Θουκ. Ἱστ. 3.37: *χείροσι νόμοις ἀκινήτοις χρωμένη πόλις κρείσσων ἐστὶν ἢ καλῶς ἔχουσιν ἀκύροις*] < *ἀ-* στερητ. + *κῦρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ακυρώνω < ελνστ. *ἀκυρ-ῶ (-όω)*, πβ. κ. *επικυρώνω*

ακύρωση < ελνστ. *ἀκύρω-σις* < *ἀκυρ-ῶ (-όω)*

ακυρω-τικός, λόγ. [1856], < *ακυρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

ακυρώσ-ιμος, λόγ. [1856], < *ακυρωσ- (ακυρώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

ακυρω-τέος (ρηματ. επίθ.) < *ακυρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τέος*

ακύρωτος < αρχ. *ἀκύρω-τος* (μοναδική χρήση τής λ. στην αρχ., πβ. Ευριπ. Ἴων 801: *οἶσθ', ἢ σιωπῇ τοῦτ' ἀκύρωτον μένει;*).

άκων «ακούσιος»

< αρχ. *ἄκων* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + *ἑκών* (βλ.λ.), πβ. τον σχηματισμό τού συνωνύμου *ἀκούσιος* < *ἀ-* στερητ. + *ἑκούσιος*.

αλά

< ιταλ. *alla* «με τον τρόπο (που δηλώνει η ακόλουθη λέξη)», το οποίο εμφανιζόταν αρχικά σε εκφράσεις προερχόμενες από την Ιταλική, π.χ. *αλά σιτσιλιάνα* < *(spaghetti) alla siciliana* «(μακαρονάδα) κατά τον τρόπο των Σικελών», *αλά μπρατσέτα* < *alla braccetta*, *αλά πολίτα* < *alla pulita* «άψογα, πεντακάθαρα» (< *pulito* «καθαρός, κομψός», με παρασύνδεση προς τη λ. *Πόλη* «Κων/πολη»).

α λα

< γαλλ. *à la* «με τον τρόπο (που δηλώνει η ακόλουθη λέξη)», το οποίο εμφανιζόταν αρχικά σε εκφράσεις προερχόμενες από τη Γαλλική, π.χ. *à la garçon*, *à la carte*.

-άλα παραγ. τέρμα

ν.ελλ. παραγ. τέρμα, το οποίο προήλθε από θηλ. σε *-α*, όπου το *-αλ-* αποτελούσε μέρος τού θέματος (π.χ. *πιλάλα* < *πιλαλώ*), καθώς και από ουδ. σε *-άλι*, που έχασαν την υποκοριστική τους σημ. και στα οποία το *-α* λειτούργησε ως μεγεθυντικό (π.χ. *κεφάλι* > *κεφάλα*, *μπουκάλι* > *μπουκάλα*). Το τέρμα *-άλα* αυτονομήθηκε στη συνέχεια και, ως εκ τούτου, επεκτάθηκε σε άλλους τύπους, π.χ. *τρεχ-άλα*, *φευγ-άλα* κ.ά.

αλάβαστρο «ορυκτός λίθος μικρής σκληρότητας» < ελνστ. *αλάβαστρον* < αρχ. *ἀλάβαστ(ρ)ος (ἡ/ὁ)* [ήδη στον Ηρόδοτο, αλλά αποδίδεται στον Αισχύλο το σύνθ. *ἀλαβαστροφόρος* (πβ. Αισχ. *απόσπ.* 44.Α.715: *καὶ τὸν τὰς ἀλαβάστρους φέροντα Αἰσχύλος εἴρηκεν ἀλαβαστροφόρον*)], πιθ. δάνειο από αιγυπτ. **a-la-Bast* «αγγείο τής θέας Μπαστ» (την οποία ο Ηρόδοτος αποκαλεί *Βούβαστιν*, όπως ακριβώς την αντίστοιχη αιγυπτ. πόλη, και την ταυτίζει με την Αρτέμιδα: *Ἱστορ.* 2.137: *Ἡ δὲ Βούβαστις κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσάν ἐστι Ἄρτεμις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλαβάστρινος < ελνστ. *ἀλαβάστρ-ινος*.

αλαζόνας

< μεσν. *ἀλαζόνας* < αρχ. *ἀλαζών, -ῶνος*, αρχική σημ. «περιπλανώμενος, αγύρτης, απατεώνας» (προσωνυμία που αποδόθηκε στους σοφιστές) < εθνων. *Ἀλαζῶνες*, θρακ. φύλο που κατοικούσε στις βόρειες ακτές τού Εύξεινου Πόντου (σύμφωνα με τη μαρτυρία τού Ηροδότου). Η σημ. «υπερόπτης, κομπαστής» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 2.2.12: *ὁ μὲν γὰρ ἀλαζὼν ἔμοιγε δοκεῖ ὄνομα κεῖσθαι ἐπὶ τοῖς προσποιουμένοις καὶ πλουσιωτέροις εἶναι ἢ εἰσὶ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλαζονεία < αρχ. *ἀλαζον-εία* [απαντά ο τ. *ἀλαζονία* ήδη τον 7ο αι. στον Αριστόξενο] < *ἀλαζον-εύομαι*

αλαζονεύομαι < αρχ. *ἀλαζον-εύομαι*

αλαζονικός < αρχ. *ἀλαζον-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αλαζόνας

Το εθνικό όνομα ***Ἀλαζών*** αναφέρεται στην Αρχαιότητα σε φύλο που κατοικούσε στις βόρειες ακτές τού Εύξεινου Πόντου. Το εθνωνύμιο αυτό έγινε αντικείμενο κριτικής συζήτησης, διότι απαντά και με τον τύπο ***Ἀλιζῶνες***, ενώ αμφισβητήθηκε η γραφή *Αλαζῶνες* και υποστηρίχθηκε ότι επρόκειτο για τύπο ***Ἀμαζῶνες***, οδηγώντας ορισμένους σε αναθεώρηση τής εικόνας που καλλιέργησε ο μύθος των πολεμιστριών Αμαζόνων. Αντικείμενο συζήτησης υπήρξε επίσης ο χώρος στον οποίο ζούσαν καθώς και η φυλετική τους καταγωγή. Στις πηγές άλλοτε αναφέρονται ως θρακικό και άλλοτε ως σκυθικό φύλο, αν και οι ***Αλαζόνες*** φέρονται ούτως ή άλλως να επεκτάθηκαν στην αρχ. Θράκη και τη Μικρά Ασία. Η επικρατούσα άποψη πάντως είναι ότι επρόκειτο για σκυθικό φύλο, που την εποχή τού Ηροδότου κατοικούσε στην περιοχή τού Δνείπερου ποταμού (Dniepr), πβ. Ηροδ. *Ἱστορίαι* 4.17.1-6: *ἀπὸ τοῦ Βορυσθενεϊτέων ἐμπορίου (τοῦτο γὰρ τῶν παρά θαλασσίων μεσαίτατόν ἐστι πάσης τῆς Σκυθικῆς), ἀπὸ τούτου πρῶτοι Καλλιπίδαι νέμονται ἐόντες Ἑλληνοσκύθαι, ὑπὲρ δὲ τούτων ἄλλο ἔθνος οἳ Ἀλαζῶνες καλέονται· οὗτοι δὲ καὶ οἱ Καλλιπίδαι τὰ μὲν ἄλλα κατὰ ταὐτὰ Σκύθῃσι ἐπασκέουσι.*

Οι Αλαζόνες θεωρούνται ημινομαδικό φύλο. Πιθανώς εξ αυτού οι αρχαίοι Έλληνες, οι οποίοι ως γνωστόν εξελλήνιζαν τα ξένα ονόματα και τα συνέδεαν με ελληνικές λέξεις, συνέδεσαν το εθνωνύμιο με το ουσ. *ἄλη* «αδιάκοπη περιπλάνηση» και το ρ. *ἀλάομαι* «περιπλανώμαι, περιφέρομαι». Έτσι, το κύριο όνομα (το εθνωνύμιο) κατέστη στη γλωσσική χρήση προσηγορικό και δήλωσε τον ανά τη χώρα περιπλανώμενο (σημασία που δηλωνόταν από το ομόρριζο **αλήτης**), όπως στην αρχαία Ελληνική συνέβη με το ***Αβδηρίτης*** (κάτοικος των Αβδήρων τής Θράκης) που ως προσηγορικό δήλωσε τον αφελή, τον ανόητο ή/και τον ματαιόδοξο, ή όπως συνέβη αργότερα με τα εθνωνύμια ***Βάνδαλος***, ***Βοημός*** (γαλλ. ***bohème***, από όπου το ***μποέμ***) κ.ά. Το *αλαζών* πέρασε από τη σημ. «περιπλανώμενος» στη σημασία «αγύρτης», ενώ ίσως και σε συσχετισμό με το αγέρωχο ύφος των Σκυθών ιππέων να κατέληξε στη σημ. «υπερόπτης, κομπορρήμων, καυχησιάρης». Με αυτή τη σημασία καθιερώθηκε η χρήση τής λ. μέχρι σήμερα, ενώ αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία ενός χαρακτηριστικού τύπου τής αρχ. αττικής κωμωδίας, τού ***Αλαζόνα***, ο οποίος αντιδιαστελλόταν συνήθως στον ***Είρωνα*** (κατόπιν και τής ρωμαϊκής, πβ. την κωμωδία τού Πλαύτου *Miles gloriosus* «Ο καυχησιάρης στρατιώτης»), πβ. *ἀλαζὼν δὲ ὁ πλείω τῶν ὑπαρχόντων προσποιούμενος, εἴρων δὲ ὁ ἐλάττω* (Αριστοτέλης).

Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η λ. κλινόταν *Αλαζών, Αλαζ-ῶνος* στην Αρχ. Ελληνική, ενώ σήμερα επικρατεί ο μεταπλασμένος τύπος σε *-όνας* (με όμικρον σε όλες τις πτώσεις).

-αλάκι υποκοριστικό επίθημα

ν.ελλ. υποκορ. επίθημα, που προέρχεται από ουδ. σε *-άλι* (< *-άλιον*, π.χ. αρχ. *πηδ-άλιον, σανδ-άλιον*) με την προσθήκη τού υποκορ. επιθήματος *-άκι* (ελνστ. *κεφάλιον* – μεσν. *κεφαλ-άκι*), από όπου επεκτάθηκε κατόπιν και σε άλλες λ. (π.χ. *ρουχ-αλάκι, βουν-αλάκι*).

αλαλάζω «φωνάζω δυνατά από ενθουσιασμό»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀλαλάζω* < επιφών. *ἀλαλά* (ηχομιμητ. όρος), που δήλωνε πολεμική κραυγή.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βγάζω πολεμική κραυγή – φωνάζω, κραυγάζω θριαμβευτικά» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 7.37: *ἀλάλαξεν ὑπερμάκει βοᾷ* «αλάλαξε με πολύ ισχυρή κραυγή») → ελνστ. σημ. (στην Π.Δ.) «δοξολογώ τον Θεό» (Ψαλμ. 46,2: *ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλαλαγμός < αρχ. *ἀλαλαγ-μός* [ήδη πιθ. σε απόσπ. τού Αισχύλου].

άλαλος

< αρχ. *ἄλαλος* [ήδη πιθ. σε απόσπ. τού Αισχύλου] < *ἀ-* στερητ. + *λαλῶ* (βλ.λ.), πβ. επίσης το γνωστό μεγαλυνάριο τού Παρακλητικού Κανόνα τής Θεοτόκου,

Ἄλαλα τὰ χείλη τῶν ἀσεβῶν τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτήν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλαλία < αρχ. *ἀλαλ-ία*

αλαλ-ιάζω < *ἀλαλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

αλαλούμ «ανακατωσούρα»

Εχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις: 1) < αραβ. επιφώνημα *ulalum* (με αφομοίωση τού *u-* προς το επόμενο *-α-*)· 2) < φρ. *ἄλλα ἄλλων*, κατ' επίδρ. τού συνωνύμου *γιουσουρούμ*· 3) λ. από παιδικά παιχνίδια και τραγούδια. Περισσότερο πιθ. φαίνεται η πρώτη εκδοχή.

αλαμπουρνέζικος «ακαταλαβίστικος»

πιθ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ιταλ. φρ. *alla burla* «στα αστεία» + παραγ. τέρμα *-έζικα*, από λ. που δηλώνουν γλώσσες, π.χ. *εγγλ-έζικα, κιν-έζικα*. Δεν είναι πιθανή η πρόταση για αναγωγή σε τύπο *αλιβορνέζικα* (που υποτίθεται ότι σήμαινε «πράγματα θαυμαστά από το Λιβόρνο τής Ιταλίας»). Βλ. κ. *αρλούμπα*.

αλάνι

ΕΤΥΜ. < τουρκ. *alan* «πέρασμα σε δάσος» < αραβ. *'alan* «δημόσιος, ανοιχτός (χώρος)».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στην Ελλην.) «ανοιχτός χώρος, αλάνα» → «παιδί τού δρόμου, αλήτης».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλάν-α < *αλάν(ι)* + μεγεθ. *-α*

αλάν-ης

αλαν-ιάρης < *αλάν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

αλανιάρ-ικος < *αλανιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αλάνι, αλάνα, αλανιάρης

Από την τουρκ. λ. *alan* (αραβικής αρχής) προήλθε η ελλην. λ. ***αλάνι***, που δήλωσε τον ανοιχτό, μη περιφραγμένο χώρο, ιδίως τον αδιαμόρφωτο. Με τη μεγεθυντική κατάληξη *-α* (πβ. *καννάτι – καννάτα, βαρέλι – βαρέλα, μπουκάλι – μπουκάλα*) σχηματίστηκε η λ. ***αλάνα***, η οποία δήλωσε επίσης τον ίδιο χώρο, ενώ το *αλάνι* δήλωσε γενικά και μειωτικά τον άνθρωπο που συχνάζει στις αλάνες, τον αλήτη, τον περιφερόμενο που έχει συχνά αυθάδη, άκομψη ή αντικοινωνική συμπεριφορά. Ακολούθως, πλάστηκε και τύπος ***αλάνης*** (αρσενικό), καθώς και το (εξίσου μειωτικό) ***αλανιάρης, -α, -ικο*** (πβ. «Χρόνια μες στην Τρούμπα, μαγκίτης κι αλανιάρης», Μ. Βαμβακάρης, 1936).

Πέρα από την απαξιωτική χρήση τής λέξης στο αστικό περιβάλλον για ανθρώπους, το *αλανιάρης, -α, -ικο* χρησιμοποιήθηκε με θετική σημ. για οικόσιτα ζώα, π.χ. πουλερικά, που βόσκουν ελεύθερα, έξω από οριοθετημένους χώρους (εκτροφεία), δήλωσε δηλ. τα πουλερικά «ελευθέρας βοσκής» (π.χ. *αλανιάρης κόκορας, αλανιάρα κότα*), προβάλλοντας ως θετικό ποιοτικό τους στοιχείο το ότι βόσκησαν ελεύθερα στη φύση (αναλογικά χρησιμοποιήθηκε η λ. και για ψάρια, π.χ. *αλανιάρα τσιπούρα*).

αλάργα

< μεσν. επίρρ. *ἀλάργα* «ανοιχτά στο πέλαγος – (γενικότ.) απόμακρα» < *ἀλάργο* (κατά τα επιρρ. σε *-α*) < βεν. *a largo* (ιταλ. *al largo*) «στο ανοιχτό (πέλαγος)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλαργάρω < μεσν. *ἀλαργ-άρω* «ξανοίγομαι στο πέλαγος – απομακρύνομαι» < βενετ. *alargar* (ιταλ. *allargare*) < *a largo* (βλ. ανωτέρω)

αλαργ-εύω < *αλάργ(α)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

αλαργ-ινός < *αλάργ(α)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.

άλας «αλάτι»

< αρχ. *ἅλας (τό)* [ήδη στον Αρχίλοχο] (ουδ. κατ' επίδρ. λ. με τις οποίες συνεκφερόταν, όπως *ὕδωρ, κρέας, ἔλαιον, μέλι* κ.ά.) < *(τοὺς) ἅλας*, αιτ. πληθ. τού ουσ. *ἅλς (ὁ)* «αλάτι» (επίσης *ἅλς (ἡ)* «θάλασσα») < Ι.Ε. **sal-* «αλάτι» || λατ. *sāl* (> γαλλ. *sel*, ισπ. *sal*), αρχ. γερμ. **salta-* (> γερμ. *Salz*, αγγλ. *salt*, ολλ. *zout*), αρμ. *ał* || αρχ. *ἅλ-μη* (> *ἁλμ-υρός*), *ἅλ-ιμος* «θαλάσσιος», *ἁλι-εύς (ἁλιεύω, ἁλιεία), ἁλ-υκός* «αλμυρός» (βλ.λ. *αλυκή*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλάτι < μεσν. *ἁλάτι* < ελνστ. *ἁλάτ-ιον*, υποκ. τού αρχ. *ἅλας*

αλατίζω < ελνστ. *ἁλατ-ίζω*

αλάτινος < ελνστ. *ἁλάτ-ινος* (μοναδική χρήση τής λ. στην ελνστ., πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρώμ.* 2.14: *ὡς λίθον δείξας ἁλατίνην*)

αλατ-ένιος < *αλάτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

αλάτισμα < μεσν. *ἁλάτισ-μα* < ελνστ. *ἁλατ-ίζω*

αλατισ-τός < *αλατισ-* *(αλατίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*

αλατ-ιέρα < *αλάτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*.

ΣΥΝΘ. αλατο-: *αλατ-ούχος, αλατ-ωρυχείο, αλατόνερο, αλατο-πίπερο* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αλς – θάλασσα – πέλαγος – πόντος

Η αρχ. λέξη *ἅλς (ὁ)* «αλάτι» διακρινόταν από την αρχ. ομώνυμη *ἅλς (ἡ)* «θάλασσα», που ήταν γένους θηλυκού, προφανώς κατ' αναλογίαν προς το γενικό ουσ. ***θάλασσα***. Η λ. ***ἅλς*** δήλωνε κυρίως τη θάλασσα όπως φαίνεται από την ξηρά, ενώ το συνώνυμο ***πέλαγος*** αναφερόταν στην «ανοιχτή θάλασσα» και χρησίμευε ως γεωγραφικός όρος (π.χ. *Αἰγαῖον πέλαγος*), το δε συνώνυμο αρχ. ***πόντος*** σήμαινε τη θάλασσα που διασχίζεται από πλοίο. Η ομωνυμική σύμπτωση των σημασιών «αλάτι» και «θάλασσα» συνέβαλε ώστε το αρχ. *ἅλς* να υποχωρήσει και να επικρατήσει το ομαλότερο ουσ. *θάλασσα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αλάτι, αλιέας, άλιμος, άλμη, αλμυρός, αλυκή...

Το αρχ. *ἅλς* προέρχεται από την Ι.Ε. ρίζα **sal-* «αλάτι», η οποία έχει διατηρηθεί σε αρκετές αρχ. λέξεις. Τα κυριότερα ομόρριζα που σχηματίστηκαν από την εν λόγω ρίζα είναι τα ακόλουθα: ***ἅλ-ας***, ***-ατος*** (> *αλάτι*), ***ἁλι-εύς***, ***-έως*** «ψαράς» (> *αλιεία*), ***ἅλ-ιμος*** «θαλάσσιος» (πβ. τοπων. *Άλιμος*), ***ἅλ-μη*** (> *αλμ-υρός*), ***ἁλυ-κός*** «αλμυρός» (> *αλυκή*).

αλατζάς
< τουρκ. *alaca* «βαμβακερό ύφασμα, συνήθ. πολύχρωμο, χοντρό και ευτελές».

αλαφιάζω «ξαφνιάζω, τρομάζω»
< μεσν. *ἀλάφι* (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*) < *ἐλάφι* (βλ.λ.), επειδή το ελάφι τρομάζει εύκολα.

αλαφρός → ελαφρός

Αλβανία
< μεσν. *Ἀλβανία* (διαφ. το ελνστ. *Ἀλβανία*, που αναφερόταν σε χώρα στην περιοχή τής Κασπίας Θάλασσας) < *Ἀλβανός* / (πληθ.) *Ἀλβανοί*, λαός που οφείλει το όνομά του στο (ελνστ.) *Ἀλβανῶν ὄρος* / *Ἀλβανὸν ὄρος* (μνημονεύεται από τον γεωγράφο Στράβωνα) < λατ. *Albanus (mons)*, όρος τού Λατίου στο οποίο βρισκόταν η ρωμαϊκή πόλη *Alba Longa*. Οι αρχαίοι αποκαλούσαν την περιοχή τής σημερινής Αλβανίας *Ἰλλυρία*, ονομασία που διατήρησαν και οι Ρωμαίοι (λατ. *Illyricum*). Οι Βυζαντινοί, απεναντίας, υιοθέτησαν την παλαιότερη λατινογενή ονομασία *Ἀλβανία*, η οποία δήλωνε την περιοχή γύρω από το *Ἀλβανὸν ὄρος*, όπου είχαν κατοικήσει ιλλυρικοί πληθυσμοί. Βλ. κ. *Αρβανίτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλβαν-ικός.

άλγεβρα
λόγ. [1791], μεταφορά τού μεσν. λατ. *algebra* < αραβ. *al-ǧabr* «αποκατάσταση, επανένωση». Βλ. κ. *αλγόριθμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλγεβρ-ικός, λόγ. [1874], μεταφορά τού γαλλ. *algébrique*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άλγεβρα

Η αραβ. λέξη *al-ǧabr* «αποκατάσταση, επανένωση» εμφανίστηκε στον τίτλο ενός συγγράμματος τού 825 μ.Χ., που αποδίδεται σε μεγάλο Άραβα μαθηματικό τού 9ου αιώνα (γνωστό με το προσωνύμιο Al-Khwārizmī): *Συνοπτικό βιβλίο υπολογισμών με αποκατάσταση (al-ǧabr) και εξίσωση*. Ο όρος αυτός, που αποδόθηκε **άλγεβρα**, αναφερόταν στη δυνατότητα των αριθμητικών μεγεθών να μετακινούνται από το ένα σκέλος τής εξισώσεως στο άλλο με αλλαγή προσήμου (θετικού-αρνητικού).

αλγεινός → άλγος

αλγόριθμος
μεταφορά τού γαλλ. *algorithme* < μεσν. λατ. *algorithmus* (με παρασύνδεση προς τη λ. *αριθμός*, με την οποία δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση) < *algorismus*, από το προσωνύμιο Al-Khwārizmī (δηλωτικό καταγωγής) τού μεγάλου Άραβα μαθηματικού Abdallāh Muhammad ibn Mūsā (9ος αιώνας).

άλγος «πόνος»
< αρχ. *ἄλγος* [ήδη ομηρικό (πβ. το προοίμιο τής Ιλιάδος: *Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος οὐλομένην, ἣ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε*)], ίσως συνδ. με το ρ. *ἀλέγω* «φροντίζω, μεριμνώ» με την υπόθεση ότι η υπερβολική ανησυχία οδηγεί σε οδύνη. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νοσταλγία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλγηδ-ών, *-όνος (η)* < αρχ. *ἀλγ-ηδών* «αίσθημα πόνου, οδύνη ψυχική ή σωματική» [ήδη στον Αισχύλο] < *ἄλγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηδών*, πβ. κ. *κοτυλ-ηδών*, *-όνος*
αλγεινός < αρχ. *ἀλγεινός* < **ἀλγεσ-νός* < *ἄλγος* (γεν. *ἄλγους* < ** ἄλγεσ-ος*)
αλγώ < αρχ. *ἀλγ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό].
ΣΥΝΘ. -αλγία: *καρδι-αλγία, ισχι-αλγία, κεφαλ-αλγία, νευρ-αλγία, οσφυ-αλγία* κ.ά. (πρόκειται για λόγ. ιατρ. όρους, ως επί το πλείστον ελληνογενείς, που φανερώνουν νοσηρή κατάσταση συνοδευόμενη από πόνο, ενώ το β΄ συνθ. *-αλγία* είναι παραγωγικό και σε ξένες γλώσσες, πβ. αγγλ. *neur-algia*, γαλλ. *entér-algie*, γερμ. *Neur-algie*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νοσταλγία*.

αλέα «δενδροστοιχία»
μεταφορά τού γαλλ. *allée* «πέρασμα, διάδρομος (κήπου)» (αρχικώς «περπάτημα») < ρ. *aller* «πηγαίνω, προχωρώ» < λατ. *ambulare* «βαδίζω – πηγαίνω».

αλέγκρο
< ιταλ. *allegro* «ζωηρός, εύθυμος» < δημώδ. λατ. **alacrus*, από την αιτ. ενικού τού λατ. *alacer, -cris* (ίδια σημ.). Η λ. χρησιμοποιήθηκε ως ένδειξη ρυθμικής αγωγής, που δηλώνει ότι το μουσικό κομμάτι θα εκτελεστεί σε γρήγορο ρυθμό.

αλέθω
< μεσν. *ἀλέθω* < αρχ. *ἀλήθω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /l/), μεταπλ. τύπος τού ρ. *ἀλῶ (-έω)* (ίδια σημ.), για το οποίο βλ.λ. *αλεύρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άλεσμα < μεσν. *ἄλεσ-μα* < αρχ. *ἀλ-ῶ (-έω)*
άλεση < μεσν. *ἄλε-σις* < αρχ. *ἀλ-ῶ (-έω)*
αλεσ-ιά < *αλεσ- (αλέθω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
αλεσ-τής < *αλεσ- (αλέθω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
αλεστικός < μεσν. **ἀλεσ-τικός*, όπως προκύπτει

από το ουσιαστικοπ. ουδ. *ἀλεστικόν* «η αμοιβή τού μυλωνά».

αλείφω

< αρχ. *ἀλείφω* (ήδη μυκ. *a-re-pa*: *ἄλειφα*) < *ἀ-* προθεμ. + θ. *λειφ-* < Ι.Ε. **lei-bh- / -p-* «κολλώ, αλείφω» || λατ. *lippus* «με τσίμπλα (λιπώδη έκκριση) στο μάτι», σανσκρ. *li-m-p-áti* «αλείφει», αρχ. γερμ. **lib-* «ζω, μένω» (> γερμ. *leben*, αγγλ. *live*, ολλ. *leven*), παλ. γερμ. *(bi)līban* «μένω προσκολλημένος» (> γερμ. *bleiben* «διαμένω», ολλ. *blijven*) || αρχ. *λίπ-ος*, *λιπ-αρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άλειμμα < αρχ. *ἄλειμ-μα*

αλοιφή < αρχ. *ἀλοιφ-ή* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «χοιρινό λίπος».

ΣΥΝΘ. -αλείφω: *περι-αλείφω, εξ-αλείφω (εξάλειψη), απ-αλείφω (απάλειψη, αpαλοιφή), επ-αλείφω (επάλειψη), προ-αλείφομαι, πασ(σ)-αλείφω* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αλείφω, αλοιφή, λίπος, λιπαρός – bleiben, leben, live, leave...

Οι λιπαρές ουσίες που χρησιμοποιούνταν για επάλειψη ή επικόλληση εξηγούν τις σημασίες των λέξεων οι οποίες προέρχονται από την Ι.Ε. ρίζα **leibh-* «κολλώ, αλείφω». Η πλήρης μορφή απαντά στο ρήμα ***ἀ-λείφ-ω***, ενώ από μεταπτωτική βαθμίδα σχηματίστηκαν οι λέξεις ***λίπ-ος*** και ***λιπ-αρός***. Στις γερμανικές γλώσσες η εν λόγω ρίζα εξελίχθηκε στη σημασία «μένω (προσκολλημένος), παραμένω» (όπως στο γερμ. ***bleiben*** «διαμένω») και, κατ' επέκταση, «ζω – μένω» (όπως στο αγγλ. ***live*** και στο γερμ. ***leben***). Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το ομόρριζο αγγλ. ***leave***, το οποίο είχε επίσης ώς τον 16ο αι. τη βασική σημασία «παραμένω», έκτοτε όμως η πράξη αυτή άρχισε να δηλώνεται από την οπτική γωνία εκείνου που αναχωρεί και όχι εκείνου που παραμένει και έτσι το ρήμα απέκτησε τη σημερινή του σημασία «φεύγω, αναχωρώ».

αλέκτωρ «πετεινός, κόκορας»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀλέκτωρ, -ορος* (ήδη μυκ. *a-re-ko-to-re*: *ἀλέκτορες*) < θ. *ἀλεκ-* (+ παραγ. τέρμα *-τωρ*), το οποίο απαντά στο ρ. *ἀλέξω* «αμύνομαι, υπερασπίζω, απωθώ» (βλ.λ. *αλεξι-*).

ΣΗΜΑΣ. Ο σχηματισμός τού αρχ. ουσ. *ἀλέκτωρ* καταδεικνύει ότι η λ. αρχικά θα σήμαινε τον «μαχητικό υπερασπιστή», πράγμα που οδήγησε στη δήλωση τού πετεινού εξαιτίας τής εριστικής διάθεσης και τού επιθετικού χαρακτήρα του (πβ. τα ν.ελλ. *κοκορεύομαι, κάνω τον κόκορα*, αλλά και τις γνωστές παγκοσμίως *κοκορομαχίες*).

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

αλέκτωρ

Το αρχ. ουσ. ***ἀλέκτωρ*** είναι μία από τις λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελληνική για τον κόκορα. Οι υπόλοιπες είναι: αρχ. *ὄρνις* (βλ.λ. *όρνιο*), αρχ. *καλαΐς*, μεσν. *πετεινός* και ν.ελλ. *κόκορας* (ηχομιμητ.). Μολονότι οι δύο τελευταίες κυριαρχούν στη Νεοελληνική Κοινή, το ουσ. *ἀλέκτωρ* έχει ευρεία παρουσία στις ν.ελλ. διαλέκτους και στα ιδιώματα: *αλέχτορας* (κρητ., ποντ., πελοπ.), *αλίχτορας* (κυπρ.), *αλέττορα, αλέστορα, αλέθτορα* (κατωιταλ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αλέκτωρ, αλέξω, αλκή, αλκυόνα...

Από το βασικό θέμα *ἀλεκ-* σχηματίστηκαν στην Ελληνική τόσο το αρχ. ***ἀλέκ-τωρ*** «πετεινός, κόκορας» όσο και το ρήμα ***ἀλέξω*** «αμύνομαι, υπερασπίζω, απωθώ». Το θέμα *ἀλεξ-* τού τελευταίου απαντά σε κύρια ονόματα όπως *Ἀλέξ-ανδρος, Ἄλεξ-ις* και έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν για να σχηματιστούν νεολογισμοί όπως *αλεξί-πτωτο, αλεξί-σφαιρο, αλεξ-ήλιο* κ.ά., οι οποίοι κατά κανόνα αποδίδουν ξένους όρους. Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκει το ουσ. ***ἀλκ-ή*** «προστασία, ισχύς – σωματική δύναμη», από το οποίο σχηματίστηκαν αρκετά κύρια ονόματα (π.χ. *Ἀλκι-βιάδης, Ἀλκ-αῖος*), και ίσως το αρχ. ***ἀλκυών***. Βλ.λ. *αλεξι-*.

αλεξήνεμο

λόγ. [1889], < *αλεξ(ι)-* (βλ.λ.) + *-ήνεμο* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *άνεμος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *paravent* (βλ.λ. *παραβάν*).

αλεξι- λεξικό πρόθεμα

< αρχ. *ἀλεξι-*, που προέρχεται από το ρ. *ἀλέξω* «αμύνομαι, υπερασπίζω, απωθώ» και απαντά ήδη σε μυκ. κύρια ονόματα (π.χ. *A-re-ke-se-u*: *Ἀλεξεύς*, *A-re-ka-sa-da-ra*: *Ἀλεξάνδρα*). Το θ. **ἀλεκ-* συνδέεται με το σανσκρ. *rákšati* «προστατεύει», γοτθ. *alhs* «ναός» (αρχικώς «προστατευμένος τόπος»), καθώς και με το αρχ. *ἀλκή* «προστασία, ισχύς» (ον. *Ἀλκα-ῖος, Ἀλκ-μᾶν, Ἀλκ-μήνη, Ἀλκι-βιάδης, Ἀλκί-νοος*), *ἀλέκ-τωρ* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα από αλεξι-

Το λεξικό πρόθεμα ***αλεξι-*** χρησιμοποιήθηκε εκτενώς κατά τους προηγούμενους δύο αιώνες ως κατάλληλη απόδοση ξένων τεχνικών όρων, οι οποίοι εξέφραζαν την έννοια τής κάλυψης και προστασίας. Συχνά αποδίδεται το γαλλ. πρόθεμα *para-* (< *parer* «αποκρούω, απωθώ»). Παραδείγματα: *αλεξι-κέραυνο* (γαλλ. *para-foudre*), *αλεξί-πτωτο* (γαλλ. *para-chute*), *αλεξ-ήνεμο* (γαλλ. *para-vent* > *παραβάν*) κ.ά. Πολλά τέτοια σύνθετα δεν επιβίωσαν στη σημερινή γλώσσα (π.χ. *αλεξι-βρόχιο, αλεξί-πυρο, αλεξ-ήλιο* κ.ά.), στην οποία προτιμάται το συνώνυμο *αντι-* (*αντι-πυρικός, αντ-ηλιακό*).

αλεξικέραυνο
λόγ. [1782], < *αλεξι-* (βλ.λ.) + *-κέραυνο* < *κεραυνός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *parafoudre*. Την ελληνική λέξη έπλασε ο Αδαμ. Κοραής.

αλεξίπτωτο
λόγ. [1874], < *αλεξι-* (βλ.λ.) + *-πτωτο* (βλ.λ. *πτώση*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *parachute*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλεξιπτωτ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από το γαλλ. *parachutiste*.

-αλέος παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, το οποίο συναντάται σε επίθ. που δηλώνουν ιδιότητα ή χαρακτηριστικό (π.χ. αρχ. *ἀβυσσ-αλέος, ῥωμ-αλέος, γηρ-αλέος*) και προέρχεται από επαύξηση τού επιθήματος *-αλός* (< **-(a)lo-*).

αλεπού
< μεσν. *ἀλεπού* (με τροπή /o/ > /e/ λόγω τού /l/ και ληκτικό τέρμα *-ού*) < *ἀλωπώ* (κατά τα αρχ. θηλ. σε *-ώ*, π.χ. *ἠχ-ώ, λεχ-ώ, πειθ-ώ, φειδ-ώ*) < ελνστ. *ἀλωπός (ἡ)* «αρσενική αλεπού» < αρχ. *ἀλώπηξ, -εκος* [ήδη τον 7ο αι. σε Αρχίλοχο και Σόλωνα, καθώς και στον *Μαργίτη* (πβ. *απόσπ.* 4b.1: *πόλλ' οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ' ἐχῖνος ἓν μέγα*)], το οποίο συνδ. με λατ. *vulpēs* (> ιταλ. *volpe*, ρουμ. *vulpe*), σανσκρ. *lopāça-* «τσακάλι», λιθ. *lapė* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλεπουδ-άκι
αλεπουδ-ίτσα
αλεπουδ-ήσιος < *αλεπουδ-* (*αλεπού*) + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. αλεπο-: *αλεπο-ουρά, αλεπό-τρυπα, αλεπο-φωλιά* κ.ά.

αλέ-ρετούρ
< γαλλ. *aller-retour* «μετάβαση-επιστροφή, πήγαινε-έλα».

άλεση, άλεσμα → αλέθω

αλέτρι
< μεσν. *ἀλέτρι*, υποκορ. τού ελνστ. *ἄλετρον* < αρχ. *ἄροτρον* (βλ.λ.), με ανομοίωση τού /r/ σε /l/ και τροπή /o/ > /e/ λόγω τού /l/.

αλεύρι
< μεσν. *ἀλεύρι(ν)* < *ἀλεύριον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄλευρον* (κυρ. πληθ. *ἄλευρα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.119: *ἐν τῇσι πόλισι οἱ ἀστοὶ ἄλευρά τε καὶ ἄλφιτα ἐποίευν πάντες*)] < **ἄλε-Fρ-ον*, που εμφανίζει το θ. τού ρ. *ἀλῶ (-έω)* «αλέθω» και συνδ. με τα αρμ. *alewr* «αλεύρι» και *alam* «αλέθω». Βλ. κ. *αλέθω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλευρ-άς
αλευρώνω < μεσν. *ἀλευρ-ώνω*.
ΣΥΝΘ. αλευρο-: *αλευρο-βιομηχανία, αλευρό-μυλος* κ.ά.

αληγείς (άνεμοι) «σταθεροί άνεμοι των τροπικών χωρών»
πληθ. τού λόγ. επιθ. *αληγής* (< *α-* στερητ. + *λήγω*), αντί τού αναμενομένου *άληκτος*, κατ' επίδρ. τού αντιθέτου *συνεχής*.

αληθής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀληθής* < *ἀ-* στερητ. + θ. *ληθ-*, που απαντά στα αρχ. *λῆθος (τό) / λήθη (ἡ)* «λησμονιά» (βλ.λ.). Το επίθ. *ἀληθής* επικράτησε στη χρήση έναντι των αρχ. συνωνύμων *ἐτεός* (πβ. *ἔτυμον*), *ἀτρεκής* και *νημερτής* (*νε-* στερητ. + θ. τού ρ. *ἁμαρτάνω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ (που ακολουθεί).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν ξεχνά / ξεχνιέται, που δεν μπορεί να λησμονηθεί ή να λησμονήσει» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 2.92: *αὐδάσομαι ἐνόρκιον λόγον ἀλαθεῖ νόῳ*) → αρχ. σημ. «φανερός, αυτός που δεν αποκρύπτεται» (κατ' αντιδιαστολή προς το *ψευδής*) → μεθομηρικώς «βέβαιος, πραγματικός, ασφαλής» (για πρόσ. που δεν ψεύδονται και για αξιόπιστες πληροφορίες, πβ. Ευριπ. *Ἱκέτ.* 867: *ἀληθὴς ἦν φίλος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αληθεύω < αρχ. *ἀληθ-εύω* (επίσης αρχ. σύνθ. *ἐπαληθεύω*)
αλήθεια < αρχ. *ἀλήθ-εια* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Ω 407: *ἄγε δή μοι πᾶσαν ἀληθείην κατάλεξον*)], αρχική σημ. «πραγματικότητα» → ήδη αρχ. σημ. (φιλοσοφ.) που εκφράζει την κατάσταση ακριβούς γνώσεως των πράξεων και των γεγονότων
αληθινός < αρχ. *ἀληθ-ινός* (ήδη στους αρχ. φιλοσόφους τον 7ο αι., πβ. *Ἀποφθ.* 6.8: *πρὸς δὲ τὴν ἀληθινοῦ φωτὸς κατακίνησιν*)
αληθώς < αρχ. επίρρ. *ἀληθ-ῶς*.
ΣΥΝΘ. αληθο-φανής, λόγ. [1831], απόδ. τού γαλλ. *vraisemblable* (*αληθο-φάνεια*, λόγ. [1853])
αναληθής < ελνστ. σύνθ. *ἀν-αλήθης* (με μετακίνηση τόνου κατά το *ἀληθής*) < *ἀν-* στερητ. + *ἀληθής*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αληθής – έτυμος – ατρεκής – νημερτής
Διάφορα συνώνυμα τής Αρχ. Ελληνικής δήλωναν τη γενική σημασία «αληθινός» με λεπτές διακρίσεις, οι οποίες δεν διατηρήθηκαν στη Νέα Ελληνική. Το επίθ. ***ἀληθής*** (< *λήθη*) προσδιόριζε αρχικώς αυτόν «που δεν ξεχνά / ξεχνιέται» και, επομένως, μπορεί να διατηρηθεί ασφαλής. Από την άλλη πλευρά, το επίθ. ***ἔτυμος*** (που τώρα απαντά συνήθως ως συνθετικό τής λ. *ετυμο-λογία*, βλ.λ.) είχε κυρίως την έννοια «αυθεντικός, επαληθεύσιμος, πραγματικός». Δύο ακόμη αρχ. συνώνυμα, τα οποία δεν διασώθηκαν στη Νέα Ελληνική, έχουν σχηματιστεί ως στερητικά. Κατ' αρχάς υπάρχει το επίθ. ***ἀτρεκής*** (< *ἀ-* στερητ. + **τρέκ-ος*, τού οποίου το θ. απαντά στη λ. *ἄ-τρακ-τος*, βλ.λ.), που αρχικά σήμαινε αυτόν «που δεν στρίβει, που δεν στρεβλώνεται, δεν διαστρέφεται» και, επομένως, παραμένει «αληθινός, ακριβής». Τέλος, σε αυτή την

κατηγορία ανήκει επίσης το επίθ. ***νημερτής*** (< νε-στερητ. + θ. τού ρ. *άμαρτ-άνω*· βλ.λ. *νηνεμία, αμαρτάνω*), το οποίο δήλωνε αυτόν «που δεν έχει σφάλει» και, ως εκ τούτου, είναι «αληθινός, αξιόπιστος». Από τα εν λόγω συνώνυμα επικράτησε το επίθ. *αληθής*, το οποίο αποτέλεσε τη βάση σημαντικής λεξιλογικής οικογένειας.

άληστος

< ελνστ. *άληστος* «αξέχαστος, αλησμόνητος» < ἀ-στερητ. + θ. *λησ- / λᾱσ-* τού αρχ. ρ. *λανθάνω / λήθω* «ξεχνώ, λησμονώ», για το οποίο βλ.λ. *λήθη*. Η λ. χρησιμοποιείται σήμερα μόνο στη φρ. *αλήστου μνήμης*, για να δηλώσει γεγονότα ή πρόσωπα που έχουν χαραχτεί δυσμενώς στη μνήμη.

αλήτης

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀλήτης* < θ. *ἀλᾱ-* τού ρ. *ἀλῶμαι (-άο-)* «περιπλανώμαι, περιφέρομαι» < Ι.Ε. **al-* (ίδια σημ.) || λετ. *aluôt*. Ενδέχεται να υπάρχει ετυμολ. σχέση με το σπάνιο αρχ. συνώνυμο *ἠλ-άσκω*, καθώς και με το επίθ. *ἠλίθιος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άστεγος περιπλανώμενος, κυρ. ζητιάνος» (π.χ. *ἀλήτης* αποκαλείται ο ζητιάνος Ίρος στην *Οδύσσεια*, σ 25: *τὸν δὲ χολωσάμενος προσεφώνεεν Ἶρος ἀλήτης*) → ήδη αρχ. σημ. «αγύρτης, άσωτος περιπλανώμενος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλητεία < αρχ. *ἀλητε-ία* «περιπλάνηση, αγυρτεία»

αλήτ-ικος

αλήτ-ισσα

αλητεύω < αρχ. *ἀλητ-εύω* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* ρ 501: *ξεῖνός τις δύστηνος ἀλητεύει κατὰ δῶμα*)], αρχική σημ. «περιπλανώμαι»

αλητ-αράς < *αλήτ(ης)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*.

ΣΥΝΘ. αλητ(ο)-: *αλητά-μπουρας* (με πιθ. β΄ συνθ. το αλβ. *burrë* «άνδρας»), *αλητό-παιδο, αλητο-παρέα* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αλήτης, ηλίθιος

Η έννοια τής άσκοπης περιπλάνησης υπόκειται σε δύο φαινομενικώς ασύνδετες λέξεις, οι οποίες όμως έχουν κοινή ετυμολογική προέλευση. Από την Ι.Ε. ρίζα **al-* «περιπλανώμαι, περιφέρομαι» σχηματίστηκε το ταυτόσημο αρχ. *ἀλῶμαι* και το παράγωγό του ***ἀλήτης***, που αρχικά δήλωνε τον περιπλανώμενο ζητιάνο. Άλλη σημασιολογική εξέλιξη παρατηρούμε στο αρχ. ***ἠλίθιος***, το οποίο προήλθε από την ίδια ρίζα με πιθ. μεσολάβηση τού αρχ. επιθ. *ἠλεός* «ανόητος, χαζός – παράφρων», οπότε θα σήμαινε πρωταρχικά εκείνον «που έχει χάσει το μυαλό του, που είναι αλλόφρων, ανόητος».

αλί «αλίμονο!»

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀλί* < *ἀηλί* (απαντά ως *ἀιλί*) < *ᾶ* επιφων. + ελνστ. *ἠλί*, που προέρχεται από τη φρ. *ἠλὶ ἠλί* (< εβρ. *ēlí ēlí* «Θεέ μου, Θεέ μου»), η οποία περιλαμβάνεται σε λόγια τού Χριστού από τον σταυρό τού μαρτυρίου. Βλ. κ. *αλίμονο*.

ΣΗΜΑΣ. Η πλήρης φρ. απαντά στην Κ.Δ. (Ματθ. 27,46) ως εξής: *ἠλὶ ἠλί, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ' ἔστιν. Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες;* Επειδή η σημασία τής προσφωνήσεως («Θεέ μου») δεν γινόταν αισθητή στη λαϊκή αντίληψη, η φράση *ἠλὶ ἠλί* θεωρήθηκε έκφραση παραπόνου εξαιτίας βασάνων ή συμφορών.

αλιάδα

< μεσν. *ἀλιάδα* «σκορδαλιά» < βεν. *agiada* (πβ. κ. ιταλ. *agliata*) < *aglio* < λατ. *al(l)ium* «σκόρδο».

αλιγάτορας

μεταφορά τού αγγλ. *alligator* (οπτικό δάνειο) < ισπ. *el lagarto* «η σαύρα» (πβ. γαλλ. *lézard*, ιταλ. *lacerto*) < υστλατ. *lacartus* < λατ. *lacertus* (ίδια σημ.). ☛ σχόλιο λ. *λακέρδα*.

αλιεύω

< αρχ. *ἁλιεύω* < *ἁλιεύς* «ψαράς» (πιθ. ήδη μυκ. *a_2-ri-e*: **ἁλιήν*, αιτ. ενικού) < επίθ. *ἅλ-ιος* «θαλάσσιος», που εμφανίζει το θ. τής λ. *ἅλς* «αλάτι – θάλασσα» (βλ.λ. *άλας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλιεία < αρχ. *ἁλι-εία*

αλίευ-ση

αλίευμα < αρχ. *ἁλίευ-μα*

αλιευτικός < αρχ. *ἁλιευ-τικός*.

άλικος «κατακόκκινος»

< τουρκ. *al* «κόκκινος» + παραγ. τέρμα *-ικος*.

αλίμονο

< μεσν. *ἀλίμονο(ν)*, πιθ. < *ἀλί* (βλ.λ.) + *μόνο(ν)*, από φρ. στις οποίες αρχικώς θα ακολουθούσε το πρόσωπο που υπέφερε (π.χ. *αλί μόνον τού γέροντα* > *αλίμονό του*, πβ. μεσν. φρ. *ἀλίμονον τὸν ἄνθρωπον* και *ἀιλίμονον τὴν ἐλεεινήν, ἀιλίμονον τὴν ξένην*). Έχουν προταθεί και άλλες ετυμολ. ερμηνείες, λιγότερο πιθανές: α) < αρχ. φρ. *ἀλλ' οἴμοι*, β) < αρχ. *ἀλήμων* «αλήτης, περιπλανώμενος», γ) < αρχ. φρ. *ἀλλ' εἰ μόνον* «αλλά αν μόνο».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αλίμονο

Η γραφή τής λ. ***αλίμονο*** ήγειρε από νωρίς πολλά προβλήματα, τα οποία οφείλονται στις αμφιβολίες για την ετυμολογική της προέλευση. Στις αρχές τού 20ού αιώνα ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης συνοψίζει με γλαφυρό ύφος τις διάφορες εκδοχές που είχαν μέχρι τότε παρουσιαστεί (λ. *ἀλλοιμονώτερον*): «Τὸ τῆς κοινῆς λαλιᾶς *ἀλλοίμονον* ὁ Σκαρλ[άτος] Βυζ[άντιος] τῷ 1835 ἐν τῷ Λεξικῷ του τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλ[λ]ηνικῆς] διαλ[έκτου] ἔγραψεν "ἀλήμων ὤ" (...) Οὕτω καὶ ἐν τῷ Ἑλλην. Γαλ. λεξικῷ του τῷ 1856. Ὀλίγοι τινὲς ἠκολούθησαν αὐτῷ. Ὁ

Κορ[αής] ἐν τοῖς Ἀτάκτοις δὲν περιέλαβε τὴν λέξιν. Ὁ Σπυρ. Τρικούπης καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἔγραψαν καὶ γράφουσιν *ἀλλοίμονον*. Νέαν δὲ ὁ Ν. Γ. Πολίτης (...) ἐξέθηκεν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ἐκ τοῦ *ἠλὶ ἠλί*. καὶ ἔγραψεν *ἀλίμονο*». Η πρόταση τού Πολίτη αποτελεί τη βάση τής πιθανότερης ερμηνείας, οπότε η λ. είναι προτιμότερο να ορθογραφείται *αλίμονο*, δηλ. με τον απλούστερο τρόπο.

αλίπαστος «αλατισμένος»
< αρχ. *ἁλίπαστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Αριστομένη, *απόσπ.* 12.1: *ἁλίπαστα ταῦτα παρατίθημί σοι κρέα*] < *ἁλί* (δοτ. εν. τού ουσ. *ἅλς (ὁ)* «αλάτι», βλ.λ. *άλας*) + *παστός*. Βλ. και λ. *ταριχεύω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λακέρδα*.

αλίπεδο «παράκτια πεδιάδα»
< ελνστ. *ἁλίπεδον* < (δοτ. εν. τού ουσ. *ἅλς (ὁ)* «αλάτι», βλ.λ. *άλας*) + *πέδον* «πεδιάδα» (πβ. *γή-πεδον, δάπεδον*).

αλισάχνη «στρώμα αλατιού που επικάθεται σε επιφάνειες»
< μεσν. *ἁλισάχνη* «ορυκτό αλάτι» (στον λεξικογράφο Du Cange) < αρχ. *ἁλοσάχνη* «είδος ζωοφύτου» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], σύνθ. από συγχώνευση σε μία λ. (συναρπαγή) τής φρ. *ἁλὸς ἄχνη* «αφρός τής θάλασσας».

αλισβερίσι
< μεσν. *ἀλισβερίσι* «δοσοληψία (κυρ. εμπορική)» < τουρκ. *alışveriş* «δοσοληψία».

αλισίβα «σταχτόνερο»
< μεσν. *ἀλισίβα* < *ἀ-* προθεμ. + ιταλ. *lisciva / liscivia* < λατ. επίθ. *lixiv(i)a (cinis)* «υγρή (τέφρα), σταχτόνερο» (< ουσ. *lixa*, ίδια σημ.).

αλισφακιά «φασκομηλιά»
< μεσν. *ἀλισφακιά* (στον λεξικογράφο Du Cange, που το αντλεί από γιατροσόφια τής εποχής) < *ἀ-* προθεμ. + **ἐλισφακιά* < **ἐλίσφακος* (με απλολογική αποβολή τής συλλ. -λε-) < αρχ. *ἐλελίσφακος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐλελι-* (< ρ. *ἐλελίζω* «τινάζω, ταρακουνώ») + *σφάκος* «φασκόμηλο».

αλιτήριος «παλιάνθρωπος»
< αρχ. *ἀλιτήριος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα ο τύπος *ἀλιτηρός*] < θ. *ἀλι-*, το οποίο προέρχεται από το ουσ. *ἀλείτης* «φαύλος, αμαρτωλός» < *ἀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **leit-* «ανοσιουργώ, αμαρτάνω» || αρχ. γερμ. **laiþa-* «λυπηρός, απεχθής» (> γερμ. *Leid* «θλίψη, κακό», ολλ. *leed*, αγγλ. *loathe*), παλ. ιρλ. *alius* «αποστροφή, απέχθεια» κ.ά. Η λ. *αλιτήριος* δεν έχει ετυμολ. σχέση με το (συνώνυμο στη Νέα Ελληνική) *αλήτης*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αλιτήριος – Leid, loathe, laid...

Μία από τις ισχυρότερες λέξεις τής Ελληνικής για τη δήλωση τού «αμαρτωλού, φαύλου» ήταν κατά την Αρχαιότητα ο όρος *ἀλείτης* και το παράγωγο επίθ. ***ἀλιτήριος***, το οποίο επιβίωσε στη Νέα Ελληνική. Από την ίδια Ι.Ε. ρίζα **leit-* σχηματίστηκαν όροι των γερμανικών γλωσσών, από τους οποίους ξεχωρίζουμε το γερμ. ***Leid*** «θλίψη, κακό» και το αγγλ. ***loathe*** «μισώ, αποστρέφομαι» (> επίθ. *loathsome* «εξαιρετικά δυσάρεστος, βδελυρός, απεχθής»). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τον αρχ. γερμ. όρο προέκυψε κατόπιν το γαλλ. ***laid*** «άσχημος».

αλκάλιο
< μεσν. *ἀλκάλιον*, μεταφορά τού αραβ. *al-qalī*, λαϊκού τύπου τού *al-qily* «η σόδα».

αλκή «σωματική δύναμη»
< αρχ. *ἀλκή* «προστασία, ισχύς» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 174: *ἀνέρες ἔστε φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος ἀλκῆς*], για το οποίο βλ.λ. *αλεξι-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ἄλκιμος < αρχ. *ἄλκ-ιμος* «δυνατός, ρωμαλέος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 529: *ὦ φίλοι ἀνέρες ἔστε καὶ ἄλκιμον ἦτορ ἕλεσθε*].

αλκοόλ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *alcool* < ν.λατ. *alcohol* < αραβ. *al-kuhul* «πούδρα αντιμονίου».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (αραβ. και γαλλ.) «εκλεκτή σκόνη (πούδρα) αντιμονίου που χρησιμοποιείτο ως βαφή ματιών» → (γενικά) «εκλεκτή απεσταγμένη ουσία» (κατ' εξοχήν στον Ελβετό αλχημιστή Παράκελσο, 15ος αι., π.χ. ν.λατ. *alcohol vini* «απόσταγμα κρασιού») → από τον 19ο αι. «(καθαρό) οινόπνευμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλκοόλη, μεταφορά τού γαλλ. *alcool*
αλκοολ-ικός λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *alcoolique*.
ΣΥΝΘ. αλκοολ-: *αλκοολ-ό-μετρο, αλκοολ-ούχος* (αλλά *αλκοτέστ* < γαλλ. *alcotest*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αλκοόλ, οινόπνευμα, αιθυλική αλκοόλη, αλκοολικός

Η λέξη ***αλκοόλ*** ξεκίνησε την ιστορία της ως όνομα ενός κατ' εξοχήν γυναικείου προϊόντος και κατέληξε να αναφέρεται σε κάτι μάλλον ανδρικό. Είναι λέξη αραβικής προέλευσης, όπως φαίνεται από το πρόθεμα *al-*, που είναι το αραβικό οριστικό άρθρο (πβ. τις αραβικής προέλευσης λέξεις *άλγεβρα, αλγόριθμος, αλκάλιο, αλμανάκ, αλχημεία* κ.λπ.). Το δεύτερο συνθετικό ήταν το *kuhul*, μια λεπτή πούδρα που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες για να βάφουν τα βλέφαρά τους. Οι Άραβες χημικοί σταδιακά λέγοντας *al-kuhul* αναφέρονταν, όχι μόνο σε πούδρα βαφίματος, αλλά (με σημασιολογική επέκταση) και σε κάθε λεπτή σκόνη που παράγεται με

διάφορους τρόπους, ένας από τους οποίους ήταν η διαδικασία τής απόσταξης. Γύρω στον 16ο αιώνα πρωτομαρτυρείται με αυτή τη σημασία στα Γαλλικά (όπου πέρασε μέσω των Αραβικών). Μέσω των Γαλλικών πέρασε μετά στα Αγγλικά. Στη συνέχεια, όμως, η λέξη αναφέρθηκε και σε άλλες ουσίες που προέρχονται από απόσταξη, εκτός τής πούδρας. Ένα από αυτά τα αποστάγματα είναι το *alkohol vini* «απόσταγμα οίνου», το οποίο αποτελεί το συστατικό των οινοπνευματωδών ποτών που προκαλεί μέθη, το ***οινόπνευμα***. Τελικά, έφτασε να σημαίνει εξ ολοκλήρου το οινόπνευμα και κατ' επέκταση κάθε ποτό που περιέχει αυτή την ουσία (ανεξάρτητα από το αν προέρχεται ή όχι από απόσταξη).

Στο επιστημονικό επίπεδο, στα μέσα τού 19ου αιώνα, η λέξη *alcohol* (γαλλ. *alcool*) αναφέρθηκε και σε μια κατηγορία χημικών ενώσεων που έχουν ιδιότητες ανάλογες με τού οινοπνεύματος (έχουν στο μόριό τους μία ή περισσότερες απλές ρίζες υδροξυλίου). Τέτοιες ενώσεις (στα Ελληνικά ***αλκοόλες***) είναι οι *μεθανόλη*, *αιθανόλη* κ.ά., ενώ το ίδιο το οινόπνευμα στη χημεία ονομάστηκε ***αιθυλική αλκοόλη***.

Τέλος, οι λέξεις ***αλκοολισμός*** και ***αλκοολικός*** (από τα αγγλικά *alcoholic* και *alcoholism*) καταγράφονται στα Ελληνικά το 1897 (από τον Κουμανούδη). Στη λαϊκή γλώσσα κάθε πάθος που προκαλεί εξάρτηση ονομάστηκε ***αλκολίκι***. Στη σύγχρονη εποχή, αυτός που έχει το πάθος τής εργασιομανίας αποκλήθηκε προσφυώς από τους Αμερικανούς ***workaholic*** (*work* «εργασία» + *-aholic* < *alcoholic* «αλκοολικός», όρος τού 1968), λέξη που αποδίδεται στα Ελληνικά με το ***εργασιομανής***.

αλκυόνα «ψαροπούλι»

< αρχ. *ἀλκυών, -όνος*, ίσως συνδ. με το θ. *ἀλκ-* τής λ. *ἀλκή* «προστασία, ισχύς» ή αποτελεί μεσογειακό δάνειο. Οι αρχαίοι είχαν παρετυμολογήσει τη λ. θεωρώντας την σύνθετη (*ἅλς* «θάλασσα» + *κύω* «κυοφορώ»), όπως φαίνεται και από το σχόλιο τού γραμματικού Ωρίωνος τού Θηβαίου (5ος αι. μ.Χ.), *Περὶ Ἐτυμολ.: Ἀλκύων, παρὰ τὸ ἐν τῇ ἁλὶ κύειν.*

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αλκυονίδες ημέρες

Οι ***αλκυονίδες ημέρες*** είναι γνωστές από την Αρχαιότητα (μνημονεύονται από τον Δημόκριτο, τον Αριστοφάνη, τον Αριστοτέλη και άλλους συγγραφείς) και ερμηνεύονταν με βάση δημοφιλή μύθο, κατά τον οποίο ο Δίας είχε μεταμορφώσει σε πουλί την όμορφη Αλκυόνη (θυγατέρα τού Αιόλου) και όρισε 14 ημέρες καλοκαιρίας και νηνεμίας μέσα στον χειμώνα (με επίκεντρο το χειμερινό ηλιοστάσιο, *τὰς τροπάς*, όπως εξηγεί ο Αριστοτέλης), για να επωάζει τα αβγά της.

αλλά

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀλλά* [ήδη ομηρικό] < *ἄλλα*, ουδ. πληθ. τής αντωνυμίας *ἄλλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατά τα άλλα, κατά τα λοιπά» → αρχ. σημ. «παρ' όλα τα άλλα, όμως», πράγμα που οδήγησε στη σημερινή αντιθετική σημασία.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αλλά

Η μετάβαση από τη σημ. «κατά τα άλλα» στην αντιθετική σημ. «αλλά, όμως» απαντά και σε άλλες λέξεις εκτός από το αρχ. ***ἀλλά***. Παρόμοια μεταβολή σημασίας εμφανίζουν επίσης τα λατ. *ceterum* «κατά τα λοιπά – αλλά», αγγλ. *however* «εξάλλου – όμως», γαλλ. *du reste* «κατά τα άλλα – εντούτοις», γερμ. *übrigens* «κατά τα άλλα – άλλωστε».

αλλάζω

< μεσν. *ἀλλάζω* < αρχ. *ἀλλάσσω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι], με βάση το συνοπτικό θ. *ἀλλαξ-* κατά το σχήμα *φώναξα – φωνάζω, έπαιξα – παίζω, ἅρπαξα – αρπάζω*. Το αρχ. *ἀλλάσσω* (< **ἀλλ-άκ-jω*) είναι παράγωγο τής αντωνυμίας *ἄλλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλαγή < αρχ. *ἀλλαγ-ή*

άλλαγμα < αρχ. *ἄλλαγ-μα* «καθετί που δίνεται / λαμβάνεται για ανταλλαγή, αντίτιμο» [ήδη στον Αισχύλο] → η σημερινή σημ. είναι ελνστ.

αλλαξιά < μεσν. *ἀλλαξ-ιά / ἀλλαξ-ία* (με συνίζηση).

ΣΥΝΘ. **-αλλάσσω** (και παράγωγα αυτών σε **-αλλαγή**): *συνδι-αλλάσσω, εν-αλλάσσω, απ-αλλάσσω, αντ-αλλάσσω – συνδι-αλλαγή, εν-αλλαγή, απ-αλλαγή, αντ-αλλαγή* κ.ά.

αλλαξο- (πβ. μεσν. *ἀλλαξο-βασιλεία*): *αλλαξο-πιστώ* (λόγ. [1851]), *αλλαξο-πιστία* (λόγ. [1851]), *αλλαξό-πιστος* (λόγ. [1871]) – *αλλαξο-δρομώ* κ.ά.

αλλαντικό

< αρχ. *ἀλλᾶς, -ᾶντος* «λουκάνικο» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] + παραγ. τέρμα *-ικό* (ουδ. τού *-ικός*). Το αρχ. *ἀλλᾶς* (< **ἀλλᾶ-Fεντ-ς*) ίσως συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἄλλην· λάχανον, Ἰταλοί. καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρτυνθέντος περικόμματος, ἐξ οὗ ἀλλαντοπώλης*. Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για δάνειο που συνδ. με το λατ. *al(l)ium* «σκόρδο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλαντ-ίαση, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *allantiasis*.

ΣΥΝΘ. **αλλαντο-**: *αλλαντο-βιομηχανία, αλλαντο-ποιείο, αλλαντο-πωλείο* κ.ά.

αλλαξιά → αλλάζω

Αλλάχ

< μεσν. *Ἀλλάχ, Ἀλλά* < αραβ. *Allāh*, συνηρημένος τύπος τού *Al-ilāh* «ο Θεός».

αλλεπάλληλοι
< ελνστ. *ἀλλεπάλληλοι* «διαρκώς επαναλαμβανόμενοι, διαδοχικοί» (σπανίως αργότερα και σε ενικό), λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. *ἄλλ(ος) + ἐπάλληλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλλεπαλληλία < μεσν. *ἀλλεπαλληλ-ία*.

αλλεργία
μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Allergie*, που σχηματίστηκε από τις αρχ. λ. *ἄλλος* και *ἔργον* με παραγ. τέρμα *-ία*. Τη λ. έπλασε το 1906 ο Αυστριακός γιατρός Clemens von Pirquet (1874-1929), για να κατονομάσει τις παράξενες επιδράσεις ή παρενέργειες ορισμένων ουσιών.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλλεργ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *allergisch*.
ΣΥΝΘ. αλλεργιο-: *αλλεργιο-γόνος, αλλεργιο-λόγος*.

αλληγορία «(σε λογοτεχνική αφήγηση) παραβολή»
< ελνστ. *ἀλληγορία* < ρ. *ἀλληγορῶ (-έω)* «χρησιμοποιώ μεταφορές ή παραβολικά σχήματα» < *ἀλλ(ο)-* (< αρχ. *ἄλλος*, βλ.λ.) + *-ηγορῶ* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ἀγορά* (βλ.λ.) στη σημ. «αγόρευση, ομιλία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλληγορικός < ελνστ. *ἀλληγορ-ικός*.

αλλήθωρος
< μεσν. *ἀλλήθωρος*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄλλη θωριά*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλληθωρ-ίζω < *αλλήθωρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
αλληθώρισ-μα < *αλληθωρισ- (αλληθωρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

αλληλεγγύη
< ελνστ. *ἀλληλεγγύη* < *ἀλληλ(ο)-* + *ἐγγύη* «εγγύηση, τίμημα (που παραδιδόταν στα χέρια κάποιου)» (βλ.λ. *εγγυώμαι*). Όμοια αρχή έχει το ελνστ. επίθ. *ἀλληλέγγυος*.

αλληλένδετος
< ελνστ. *ἀλληλένδετος* (κυρ. στον πληθ. «αλληλεξαρτώμενοι, αυτοί που συνδέονται μεταξύ τους») < *ἀλληλ(ο)-* + *ἔνδετος* < αρχ. *ἐνδέω* «δένω σε κάτι, συνδέω» < *ἐν-* + *δέω* (βλ.λ. *δένω*).

αλληλογραφία
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀλληλογραφία* < *ἀλληλο-* + *-γραφία* < *γράφω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (μεσν.) «συγγραφή διαλογικών τμημάτων» (σε τραγωδίες ή κωμωδίες, όπως εξηγεί τον 12ο αι. ο Ευστάθιος σε σχόλια στην *Ιλιάδα* τού Ομήρου: *ἐντεῦθεν δὲ καὶ λόγοι ἀμοιβαῖοι παρὰ τοῖς ποιηταῖς, ἐν οἷς τὰ πρόσωπα στιχηρῶς ἢ καὶ ἄλλως συντομώτερον πρὸς ἄλληλα φθέγγονται, ὅπερ καὶ ἀλληλογραφία λέγεται*) → λόγ. [1782] (υπό την επίδρ. τού γαλλ. *correspondance*, που μάλλον απέδωσε με τον όρο *αλληλογραφία* ο Αδαμ. Κοραής) «ανταλλαγή επιστολών».

αλληλοπάθεια
λόγ. [1805], < *αλληλο-* + *-πάθ(εια)* < θ. τού ρ. *πάσχω* (κατά τα σύνθ. *συμ-πάθεια, αντι-πάθεια, εμ-πάθεια*· πβ. αρχ. αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον*), απόδ. τού γερμ. *Reziprozität*. Δεν συνδ. με τον ελνστ. αστρολογικό όρο *ἀλληλοπάθεια* «αλληλεπίδραση».

αλληλούια
< ελνστ. *ἀλληλούια / ἀλληλουιά* < εβρ. *halĕlū-yah* «αινείτε τον Γιαχ (τον Θεό)». Η λ. απαντά στους Ψαλμούς (Π.Δ.) και στην Αποκάλυψη (Κ.Δ.).

αλληλουχία «ακολουθία ομοειδών πραγμάτων»
< ελνστ. *ἀλληλουχία* < *ἀλληλ(ο)-* + *-ουχ(ία)* < θ. τού ρ. *ἔχω*, πβ. κ. *κληρ-ουχία, κακ-ουχία, γαλ-ουχία*.

αλλήλων
< αρχ. *ἀλλήλων* [ήδη ομηρικό] < **ἀλλᾱλλ-ων*, σύνθ. από συγχώνευση σε μία λ. (συναρπαγή) τής φρ. **ἄλλος ἄλλοι(ι)ν* (δυϊκ.) «ο ένας (από τους δύο) ως προς τον άλλον». Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το αντίστοιχο γερμ. *einander* < παλ. γερμ. *ein anderēn*.
ΣΥΝΘ. αλληλ(ο)-: (αρχ.) *αλληλο-φαγία* – (ελνστ.) *αλληλ-εγγύη, αλληλο-πάθεια, αλληλ-ουχία* – (μεσν., κυρ. πληθ.) *αλληλ-έγγυος, αλληλό-χρεος* – (λόγ.) *αλληλο-βοήθεια* [1879], *αλληλ-επίδραση* [1848], *αλληλο-διαδοχή* [1879], *αλληλο-διδακτικός* [1810], *αλληλο-θαυμασμός* [1894], *αλληλο-κατηγορία* [1851], *αλληλο-πάθεια* [1805], *αλληλο-σπαραγμός* [1891], *αλληλο-σφαγή* [1874] κ.ά.
-άλληλος: (αρχ.) *επ-άλληλος, κατ-άλληλος, παρ-άλληλος* – (ελνστ.) *αλλεπ-άλληλος* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
αλληλ(ο)-
Η αντωνυμία ***αλλήλων*** συναντάται σπάνια στην αρχ. γλώσσα ως α΄ συνθετικό (μόνο το αρχ. *αλληλο-φαγία*), τα δε σύνθετά της είναι μεταγενέστερα και ολιγάριθμα (π.χ. ελνστ. *ἀλληλ-εγγύη, ἀλληλ-ουχία*). Ο λόγος είναι ότι η σχέση αλληλοπάθειας (αμοιβαιότητας) δηλωνόταν στην αρχή απευθείας από την ίδια τη μέση φωνή τού ρήματος. Όταν αργότερα αυτό δεν επιτυγχανόταν απλώς μέσω τής γραμματικής, η δήλωση τής αμοιβαιότητας ενισχύθηκε από το λεξικό πρόθεμα *αλληλο-*, το οποίο είναι κατάλληλο για την απόδοση σύγχρονων ξένων όρων με πρόθεμα *inter-* (< λατ. *inter* «μεταξύ»), π.χ. *inter-action* «αλληλεπίδραση», *inter-dependence* «αλληλεξάρτηση».

αλλιώς
< μεσν. *ἀλλιῶς* < *ἀλλέως* (με μετακίνηση τού τόνου και συνίζηση) < αρχ. **ἀλλέος*, ιων. τύπος τού οποίου απαντά μόνο η γεν. πληθ. *ἀλλέων* (στον Ηρόδοτο) και

προέρχεται από το επίθ. *άλλος*. Η παλαιότερη γραφή *αλλοιώς* δεν δικαιολογείται ετυμολογικά, διότι η λέξη δεν προέρχεται από το αρχ. επίθ. *ἀλλοῖος* «αλλοιωμένος, αλλαγμένος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλιώτικος < μεσν. *ἀλλι-ώτικος* < *ἀλλι(ῶς)* + παραγ. τέρμα *-τικος*.

άλλο- → άλλος

αλλοδαπός

< αρχ. *ἀλλοδαπός* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* ι 36: *γαίῃ ἐν ἀλλοδαπῇ ναίει ἀπάνευθε τοκήων*)] (< ουδ. *ἄλλο* < **ἄλλοδ* || λατ. *aliud*, ουδ. τού επιθ. *ἄλλος*) + παραγ. τέρμα *-απός*. Κατά τα *ἀλλοδ-απός, ποδ-απός* σχηματίστηκαν (με ανασυλλαβισμό) τα αρχ. *ἡμε-δ-απός, παντο-δ-απός*, όπου το *-δ-* προστέθηκε αναλογικά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. ξένος.

άλλοθι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄλλοθι* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 131: *πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης*)] < *ἀλλο-* + λησκτικό τέρμα *-θι*, υπόλειμμα τοπικής πτώσεως, πβ. κ. *αὐτό-θι, κάτω-θι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αλλού, σε άλλον τόπο» → σύγχρ. νομ. όρ. «τεκμήριο αθωότητας τού κατηγορουμένου, επειδή βρισκόταν αλλού όταν τελέστηκε το έγκλημα» (με επίδρ. τού συνωνύμου λατ. *alibi* στη μεσν. νομ. χρήση του).

αλλοίμονο → αλίμονο

αλλοιώνω

< μεσν. *ἀλλοιώνω / -ομαι* < αρχ. *ἀλλοιῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.59: *μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐσβολὴν τῶν Πελοποννησίων οἱ Ἀθηναῖοι (...) ἠλλοίωντο τὰς γνώμας*] < επίθ. *ἀλλοῖος* «άλλου είδους» < *ἄλλο(ς)* + παραγ. τέρμα *-ιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλοίωση < αρχ. *ἀλλοίω-σις* «μεταβολή, τροποποίηση – παραφροσύνη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη]

αλλοιώσ-ιμος, λόγ. [1865], < *αλλοιωσ- (αλλοιώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΥΝΘ. αναλλοίωτος < αρχ. *ἀν-αλλοίω-τος* (με άνστερητ.).

αλλόκοτος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀλλόκοτος* < *ἀλλο-* + *κότος* «θυμός, οργή, μνησικακία» (> ρ. *κοτῶ (-έω)*, αρχική σημ. «θυμώνω, οργίζομαι, ενεργώ παρορμητικά»), αρχαιότατη λ. που πιθ. συνδ. με όρους οι οποίοι δήλωναν «μάχη, πόλεμο», π.χ. σανσκρ. *śátru-* «εχθρός», παλ. γερμ. *hadu-* «μάχη», παλ. σλαβ. *kotora* «μάχη». Βλ. επίσης *αποκοτιά, κοτώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ασυνήθιστα εχθρικός, δυσάρεστος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.49: *τῆς μὲν προτέρας νεὼς οὐ σπουδῇ πλεούσης ἐπὶ πρᾶγμα ἀλλόκοτον* «πράγμα δυσάρεστο, μισητό», για την αποστολή αθηναϊκού πλοίου στη Μυτιλήνη το 427 π.Χ. με εντολή τη θανάτωση όλων των Μυτιληναίων) → ήδη αρχ. σημ. «παράξενος, παράδοξος» (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 182a: *ἴσως οὖν ἡ "ποιότης" ἅμα ἀλλόκοτόν τε φαίνεται ὄνομα*).

αλλοπρόσαλλος «ασυνάρτητος»

< αρχ. *ἀλλοπρόσαλλος* [ήδη ομηρικό], σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄλλο πρὸς ἄλλον (λέγων)* «(αυτός που λέει) στον καθένα κάτι άλλο», ως εκ τούτου «ασταθής, ασυνεπής, ασυνάρτητος».

άλλος

< αρχ. *ἄλλος* [ήδη ομηρικό] < **ἄλ-γο-ς* < Ι.Ε. **al-* (ίδια σημ.) || λατ. *alius* «άλλος», *alter* «έτερος» (> γαλλ. *autre*, ιταλ. *altro*, ισπ. *otro*), αρχ. γερμ. **anþara-* (> γερμ. *ander*, αγγλ. *other*), ιρλ. *aile*, αρμ. *ayl*. Βλ. κ. *αλλά*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλού < μεσν. επιρρ. *ἀλλ-οῦ* (κατά το *ποῦ*) < αρχ. *ἄλλ-ος*

άλλως < αρχ. επίρρ. *ἄλλ-ως* [ήδη ομηρικό].

ΣΥΝΘ. αλλο-: *αλλο-παρμένος, αλλό-δοξος, αλλοεθνής, αλλό-θρησκος* κ.ά.

άλλοτε

< αρχ. *ἄλλοτε* [ήδη ομηρικό] < *ἀλλ(ο)-* + *ὅτε* (βλ.λ. *όταν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλοτινός < μεσν. *ἀλλοτ-ινός* < *ἄλλοτ(ε)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.

αλλότριος «ξένος»

< αρχ. *ἀλλότριος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* α 160: *ἐπεὶ ἀλλότριον βίοτον νήποινον ἔδουσιν*] < *ἀλλ(ο)-* + επίθημα *-τρ-* (μορφή τού επιθήματος *-τερ-*, π.χ. αρχ. *πά-τερ*) + λησκτικό τέρμα *-ιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλλοτριώνω < αρχ. *ἀλλοτρι-ῶ (-όω)* «αποξενώνω, καθιστώ εχθρικό» [ήδη τον 5ο αι.]

αλλοτρίωση < ελνστ. *ἀλλοτρίω-σις*, αρχική σημ. «απώλεια, αποστέρηση», < αρχ. *ἀλλοτρι-ῶ (-όω)*. Η κοινωνιολογική σημ. αποδίδει ξένο όρο, πβ. γαλλ. *aliénation*, αγγλ. *alienation*, γερμ. *Entfremdung*

αλλοτριω-τικός, απόδ. τού γαλλ. *aliénant*

αλλοτριώσ-ιμος, λόγ. [1889], < *αλλοτριωσ- (αλλοτριώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

αλλόφρων

< ελνστ. *ἀλλόφρων*, αρχική σημ. «αυτός που σκέπτεται διαφορετικά, που έχει άλλη γνώμη», < *ἀλλο-* (< *ἄλλος*) + *-φρων*, από θ. τού αρχ. *φρήν, φρενός* (βλ.λ.), πβ. κ. *σώ-φρων, εχέ-φρων, παρά-φρων*. Η σημ. «έξαλλος, μανιασμένος» οφείλεται σε επίδρ. τού αρχ. *ἀλλοφρονῶ (-έω)* «σκέπτομαι άλλα πράγματα – καταλαμβάνομαι από μανία».

άλλωστε

< ελνστ. *ἄλλωστε* < αρχ. φρ. *ἄλλως τε (καί)* «για άλ-

λους λόγους και, κυρίως, επειδή...» [ήδη στον Αισχύλο].

άλμα

< αρχ. *ἅλμα* [ήδη ομηρικό] < θ. *ἁλ-* τού ρ. *ἅλλομαι* «πηδώ» < Ι.Ε. **sel-* (ίδια σημ.) || λατ. *salio* (> γαλλ. *saillir*, ισπ. *salir* «φεύγω», ιταλ. *salire* «ανεβαίνω» και *saltare* «πηδώ», από όπου κατόπιν το ελλ. *σαλτάρω*), ίσως ουαλ. *sathru* «καταπατώ» || αρχ. *ἅλ-της*, *ἁλ-τήρ(ας)*. Βλ. κ. *εφιάλτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλματ-ώδης, λόγ. [1896].

αλμανάκ «ετήσιο βιβλίο συλλογής σημαντικών γεγονότων»

ΕΤΥΜ. < γαλλ. *almanach* < μεσν. λατ. *almanacus* < αραβ. *al-manāh*, πιθ. < συρ. *l-manhai* «τού χρόνου, το επόμενο έτος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (μεσν. λατ. και παλ. γαλλ.) «ημερολόγιο με αστρονομικές και μετεωρολογικές πληροφορίες» → από τον 18ο αι. «ετήσιο βιβλίο συλλογής διαφόρων στοιχείων και γεγονότων».

άλμη → άλας

άλμπατρος «ωκεάνιο πτηνό»

< αγγλ. *albatross* < παλαιότ. (16ος αι.) *alcatras* (με παρασύνδεση προς το λατ. *albus* «λευκός») < πορτ. *alcatraz* < αραβ. *al-ġattās* «ο βουτηχτής». Από το ισπ. *alcatraz* προήλθε το αγγλ. τοπωνύμιο *Alcatraz*, νησί τού Σαν Φρανσίσκο στην Καλιφόρνια (Η.Π.Α.), όπου λειτουργούσε η περιώνυμη φυλακή υψίστης ασφαλείας από το 1934 ώς το 1963.

αλμπινισμός → αλφισμός

άλμπουμ

ΕΤΥΜ. < γερμ. *Album* < λατ. *album*, ουδ. τού επιθ. *albus* «λευκός». Βλ. κ. *λεύκωμα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (λατ.) «λευκός πίνακας» (στον οποίο ο *πραίτωρ* ανέγραφε τα διατάγματά του, πβ. αρχ. *λεύκωμα* «πινακίδα επικαλυμμένη με γύψο, για να διευκολύνει το γράψιμο») → μεσν. λατ. φρ. *album amicorum* «*λεύκωμα φίλων*, λευκό βιβλίο το οποίο οι νέοι σπουδαστές έδιναν στους λογίους και στους καθηγητές, για να γράψουν το όνομά τους (συλλογή αυτογράφων)» → γερμ. σημ. (κατόπιν σε άλλες γλώσσες) «αναμνηστική συλλογή».

άλμπουρο «ιστός, κατάρτι»

< βεν. *alboro* / *arboro* «ιστός, κατάρτι» < λατ. *arbor*, *-oris* «δέντρο – ιστός».

αλμυρός

< αρχ. *ἁλμυρός* (μεσν. επίσης *ἁρμυρός*) [ήδη ομηρικό (πβ. Ὀδ. ε 100: *τίς δ' ἂν ἑκὼν τοσσόνδε διαδράμοι ἁλμυρὸν ὕδωρ;*)] < *ἅλμη* (βλ.λ. *άλας*) + παραγ. τέρμα *-υρός*, πβ. κ. *βλοσ-υρός*, *ισχ-υρός*, *γλαφ-υρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλμύρα < μεσν. *ἁλμύρ-α*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἁλμυρός* με αναβιβασμό τόνου: *ἡ ἁλμυρά* > *ἡ ἁλμύρα*

αλμυρίζω < μεσν. *ἁλμυρ-ίζω* / *ἁρμυρ-ίζω* < αρχ. *ἁλμυρ-ίζω*

αλμυρότητα < αρχ. *ἁλμυρ-ότης*, *-ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

αλμυρ-ίκι < *αλμυρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίκι*, κατά τα *ραδίκι*, *ρείκι* κ.ά.

-αλο παραγ. τέρμα

< αρχ. *-αλον*, που προέρχεται από τα επιθήματα *-α-*, *-λο-* (πβ. αρχ. *πέτ-αλον*, *ὀμφ-αλό-ς*) και στη συνέχεια αυτονομήθηκε, πβ. αρχ. *κόκκ-αλο-ς* (> *κόκκαλο*), *μασχ-άλ-η*, *ὀμ-αλό-ς*.

άλογο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἄλογον*, ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἄλογος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., αλλά και σε μαρτυρίες για τον Ηράκλειτο (π.χ. *βαρβάρων ἐστὶ ψυχῶν ταῖς ἀλόγοις αἰσθήσεσι πιστεύειν*)] < *ἀ-* στερητ. + *λόγος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού επιθ. *ἄλογος*) «μη λογικός – αυτός που δεν μιλάει» → ήδη αρχ. πληθ. *τὰ ἄλογα (ζῷα)* (συχνότατη συνεκφορά) «τα ζώα (γενικά)» (πβ. Ξενοφ. Ἱέρων 7.3.: *ἡ δὲ φιλοτιμία οὔτ' ἐν τοῖς ἀλόγοις ζῴοις ἐμφύεται οὔτ' ἐν ἅπασιν ἀνθρώποις*· αργότερα χωρίς το ουσ. *ζῷα*) → ήδη ελνστ. σημ. «ίππος» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. Ὁμιλ. 49.52: *καὶ τὰ ἄλογα νηστεύει; καὶ ἵπποι, καὶ ἡμίονοι σάκκῳ περιβάλλονται;*), σημ. που οφείλεται στη συχνή παρουσία τού ίππου στη στρατιωτική κυρίως ζωή και στις κάθε είδους μεταφορές, με αποτέλεσμα την αντιδιαστολή του προς τον *έλλογο* άνθρωπο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλογάκι < μεσν. *ἀλογ-άκι(ν)*

αλογ-ήσιος < *άλογ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.

ΣΥΝΘ. **αλογο-**: *αλογο-λάτης*, *αλογο-μούρης*, *αλογόμυγα*, *αλογο-ουρά* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άλογο – ίππος – caballus – cheval – Pferd – horse

Η σπουδαιότητα των ίππων στη στρατιωτική ζωή και στις μεταφορές είναι εμφανής από την ευρεία παρουσία των αντίστοιχων λέξεων σε διάφορες γλώσσες και πολιτισμούς. Το αρχ. ***ἵππος*** (που μαρτυρείται ήδη στη Μυκηναϊκή: *i-qo*) αποτελούσε γενικό όρο για το ζώο και δήλωνε τόσο το άλογο μάχης όσο και αυτό που έσερνε άρμα. Βαθμηδόν η χρήση τής λέξης υποχώρησε εξαιτίας τής συχνής συνεκφοράς *ἄλογα ζῷα*, η οποία εξειδικεύτηκε στη δήλωση τού ίππου και οδήγησε στην επικράτηση τής λ. ***άλογο***. Ομοίως στη Λατινική το κλασικό ουσ. *equus* «ίππος» (ομόρριζο τού αρχ. *ἵππος*) άρχισε σταδιακά να υποχωρεί προ τού ***caballus***, που αρχικά σήμαινε «άλογο μεταφοράς – (μειωτ.) παλιά-

λογο». Στο λατ. *caballus* ανάγονται το ελνστ. *καβαλ(λ)άριος* (> **καβαλάρης**) και το μεσν. *καβαλῶ*, αλλά και το γαλλ. ***cheval*** «άλογο» (επίσης ισπ. *caballo*, ιταλ. *cavallo*). Εντούτοις, αργότερα η Λατινική χρησιμοποίησε και άλλες λέξεις. Μία από αυτές ήταν το μεσν. λατ. ουσιαστικό *paraveredus / palefredus* (υβριδικό ελληνοκελτικό σύνθετο), το οποίο δήλωνε το «πρόσθετο / βοηθητικό γρήγορο άλογο» που χρησιμοποιούσαν οι ταχυδρόμοι ως εφεδρικό. Βαθμηδόν η λέξη πέρασε στις τευτονικές γλώσσες, όπου απέκτησε τη σημ. «ταχυδρομικό άλογο» και οδήγησε στο γερμ. ***Pferd***, που έφθασε να σημαίνει απλώς «άλογο» (επίσης ολλ. *paard*, αγγλ. *palfrey* «άλογο ιππασίας»). Απομονωμένο από ομόρριζες λέξεις είναι το αγγλ. ***horse*** «άλογο».

αλογόνο «χημικό στοιχείο»
λόγ. [1880], < *αλο-* (< αρχ. *ἅλς (ὁ)* «αλάτι») + *-γόνο* < *γόνος*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *halogène* < *halo-* (< *αλο-* < αρχ. *ἅλς (ὁ)* «αλάτι») + *-gène* < *γένος*.

αλόη
< ελνστ. *ἀλόη*.

αλοιφή → αλείφω

-αλός παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από το επίθημα *-αλο / -ᾱ* (βλ. κ. *-αλο*), το οποίο συναντάται σε διάφορες αρχ. λ., π.χ. *ὁμ-αλός, σπατ-άλη, διδάσκ-αλος*. Συνδέεται επίσης με το αρχ. επίθημα *-ηλός* (βλ.λ.).

αλοτροπισμός «η ιδιότητα των υδροβίων να στρέφονται προς αναζήτηση αλατισμένου νερού»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *halotropisme* < *halo-* (< *αλο-* < αρχ. *ἅλς (ὁ)* «αλάτι») + *-trop(isme)* < *τροπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, κατά το ουσ. *γεωτροπισμός* (γαλλ. *géo-tropisme*).

αλουμίνιο
λόγ. [1892], μεταφορά τού ν.λατ. *aluminium* < λατ. *alūmen, -inis* «στύψη, στυπτηρία», όπως ονόμασε το μέταλλο το 1812 (ήδη το 1808 ως *alumium*) ο Άγγλος χημικός Sir Hamphry Davy (1778-1829).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλουμίνα, μεταφορά τού ν.λατ. *alumina* < λατ. *alūmen, -inis* (βλ. ανωτέρω)
αλουμιν-άς
αλουμιν-ένιος < *αλουμίν(ιο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*.
ΣΥΝΘ. αλουμινο-: *αλουμινό-χαρτο, αλουμινο-κατασκευή*.

αλπακάς[1] κ. **αλπακά** «είδος υφάσματος»
μεταφορά τού παλ. ισπ. *alpaca* (σύγχρ. *alpaque*) < *alpaka* (λ. τής γλ. Κετσούα ή Αϊμάρα, Περού) < *paka* «κοκκινωπός».

αλπακάς[2] «είδος μετάλλου»
μεταφορά τού ιταλ. *alpacca*, αγν. ετύμου.

αλπινιστής
μεταφορά τού γαλλ. *alpiniste*, αρχική σημ. «ορειβάτης των Άλπεων», < επίθ. *alpin* «αλπικός» < λατ. *alpinus* < *Alpes* «Άλπεις (οροσειρά)». Παρέμεινε στην Ελληνική ως στρατιωτικός όρος, δηλώνοντας αυτόν «που ανήκει στο σώμα ορεινών καταδρομών».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλπιν-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *alpinisme* < *alpin* «αλπικός».

άλσος
< αρχ. *ἄλσος* (ήδη ομηρικό). Ο περιηγητής Παυσανίας (2ος αι. μ.Χ.) συνέδεε τη λ. με το τοπωνύμιο *Ἄλτις (ἡ)* «ιερό τού Δία στην Ολυμπία» (*Περιήγ.* 5.10: *τὸ δὲ ἄλσος τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς παραποιήσαντες τὸ ὄνομα Ἄλτιν ἐκ παλαιοῦ καλοῦσι*), πράγμα που θα οδηγούσε σε ασυνήθη ενδιάμεσο τύπο **ἄλτ-jος*. Δεν θεωρούνται πιθ. οι συνδέσεις με τα αρχ. ρ. *ἀλδαίνω, ἀλθαίνω* «τρέφω».

αλτ
< γαλλ. *halte* < γερμ. *halt* «στάσου, σταμάτα», προστ. τού *halten* «σταματώ».

αλτάνα
< μεσν. *ἀλτάνα* «μικρός κήπος, παρτέρι» < ιταλ. *altana* < *alto* «ψηλός» < λατ. *altus*.

άλτης
< αρχ. *ἅλτης* < θ. *ἁλ-* τού ρ. *ἅλλομαι* «πηδώ» (βλ.λ. *ἅλμα*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *δό-της, πό-της*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλτήρας < αρχ. *ἁλ-τήρ, -τῆρος*, κυρ. πληθ. *ἁλτῆρες* «βάρη που κρατούσαν οι άλτες, για να μεγιστοποιούν την ώθησή τους», < *ἁλ-* (θ. τού *ἅλλομαι* «πηδώ») + παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. κ. *κρα-τήρ*
αλτικός < αρχ. *ἁλ-τικός* < *ἁλ-* (θ. τού *ἅλλομαι* «πηδώ») + παραγ. τέρμα *-τικός*.

αλτρουισμός
λόγ. [1895], μεταφορά τού γαλλ. *altruisme*, από συμφυρμό τού λατ. *alter* «άλλος, έτερος» και τού γαλλ. *autrui* «ο άλλος, ο πλησίον» με παραγ. τέρμα *-isme*. Τη λ. έπλασε το 1830 ο Γάλλος φιλόσοφος Auguste Comte (1798-1857).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλτρουιστής, μεταφορά τού γαλλ. *altruiste*
αλτρουιστ-ικός.

αλυκή
< ελνστ. *ἁλυκή* «παραλιακή έκταση για εξάτμιση θαλασσινού νερού και παραγωγή αλατιού» (αρχικά σε συνεκφορά με λ. όπως *φάραγξ, θάλασσα, κοιλάς, λίμνη*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἁλυκός* «αλατένιος» < *ἅλς (ὁ)* «αλάτι » (βλ.λ. *ἅλας*).

αλυσίδα

< μεσν. *άλυσίδα* (με μεγεθ. επίθημα *-α*) < ελνστ. *άλυσίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *άλύσιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υποκορ. τού ουσ. *ἅλυσις* < θ. *ἀλυ-* (**Fαλ-υ-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω» || λατ. *volvo* «κυλώ» (> ισπ. *volver* «γυρίζω», ιταλ. *volgere*), παλ. γερμ. *wellan* «κυλώ» (> γερμ. *Welle* «κύμα – κύλινδρος», αγγλ. *wallow* «κυλιέμαι») || αρχ. *ἕλιξ (-ικος), ἑλιγ-μός, (ε)ἴλιγξ* (βλ.λ. *ἴλιγγος*), *ἔλυ-τρο(ν)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έλικα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλυσιδωτός < ελνστ. *άλυσιδ-ωτός* < *άλυσίδ(ιον)* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

ΣΥΝΘ. αλυσο-: *αλυσο-δεμένος, αλυσο-πρίονο* κ.ά.

αλυτάρχης «επόπτης αγώνων»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *άλυτάρχης* < *ἀλύτᾱς* «ραβδούχος επιτηρητής σε αγώνες» (ίσως < **Fαλύ-τᾱς*, με την υπόθ. ότι συνδ. με τη γοτθ. λ. *walus* «ραβδί, μπαστούνι») + *-άρχης* < *ἄρχω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρχηγός των *ἀλυτῶν* στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες, υπεύθυνος για την τήρηση τής τάξης» (πβ. μεσν. *άλύταρχος* «αρχηγός τής αστυνομίας») → σύγχρ. σημ. (η λ. επανεισήχθη από την ελνστ.) «επόπτης αγώνων».

αλυτρωτισμός

< *αλύτρωτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *irredentismo*, όρος που χρησιμοποιήθηκε από το κίνημα *Italia irredenta* «αλύτρωτη Ιταλία» (1870), για να δηλώσει τη διεκδίκηση επιστροφής όλων των ιταλοφώνων περιοχών στο ιταλικό κράτος. Η λ. απέκτησε κατόπιν τη γενικότερη σύγχρ. σημ. «πολιτική κίνηση για την απελευθέρωση υπόδουλων ομοεθνών με την παράλληλη ανάκτηση των *αλύτρωτων* εδαφών στα οποία ζουν».

αλυχτώ «γαβγίζω»

< μεσν. *άλυχτῶ* < ελνστ. *ἀλυκτῶ (-έω)* (πβ. τον ορισμό τού Ησυχίου *ἀλυκτεῖ· ὑλακτεῖ. Κρῆτες*) < αρχ. *ὑλακτῶ (-έω)*, για το οποίο βλ.λ. *υλακή*.

άλφα

< αρχ. *ἄλφα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 427c.3-4: *τὸ δ' αὖ ἄλφα τῷ μεγάλῳ ἀπέδωκε, καὶ τῷ μήκει τὸ ἦτα, ὅτι μεγάλα τὰ γράμματα*] < σημιτ. *'aleph* «κεφάλι βοδιού», όπως επιβεβαιώνεται και από το αρχικό σχήμα τού γράμματος σε επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

αλφάβητο

< ελνστ. *ἀλφάβητον (τό) / ἀλφάβητος (ὁ)* < *ἄλφα* + *βῆτα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλφαβήτα < μεσν. *ἀλφαβῆτα* < *ἄλφα* + *βῆτα*

αλφαβητ-ικός, λόγ. [1844], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *alphabétique* < *alphabet* < ελνστ. *ἀλφάβητος (ὁ)*

αλφαβητάριο < μεσν. *ἀλφαβητ-άρι(ο)ν* «ποίημα με αλφαβητική ακροστιχίδα», υποκορ. τού ελνστ. *ἀλφάβητος*. Η ν.ελλ. σημ. «βιβλίο για την εκμάθηση τής ανάγνωσης» οφείλεται σε επίδρ. τού μεσν. λατ. *abecedarium*

αλφάβητος (η) < μεσν. *ἀλφάβητος (ἡ / ὁ)* < ελνστ. *ἀλφάβητ-ος (ὁ)*

αναλφαβητ-ισμός, λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *analphabétisme*, που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *ἀν-αλφάβητος*.

ΣΥΝΘ. αναλφάβητος < ελνστ. *ἀν-αλφάβητ-ος*

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αλφάβητο

Το ελληνικό αλφάβητο έχει μακρά ιστορία, τής οποίας η αφετηρία εντοπίζεται στο ***βορειοσημιτικό (φοινικικό) αλφάβητο***. Η σειρά των γραμμάτων, η ετυμολογική προέλευση και ακλισία τους, καθώς και η κατεύθυνση τής γραφής σε συνδυασμό με αρχαίες μαρτυρίες τεκμηριώνουν αναντίρρητα τη φοινικική αφετηρία τού αλφαβήτου. Στις πρώτες ιστορικές μαρτυρίες τους τα ελληνικά φύλα χρησιμοποιούσαν συλλαβογραφικά συστήματα γραφής (π.χ. κυπριακό συλλαβάριο, Γραμμική Β), στα οποία κάθε γράμμα (συλλαβόγραμμα) δήλωνε μία συλλαβή, πράγμα που καθιστούσε ατελή τη γραπτή απόδοση τής γλώσσας. Όμως, τον 10ο αιώνα περίπου, συνέβη μια αξιοσημείωτη αλλαγή. Τα ελληνικά φύλα υιοθέτησαν τον τύπο γραμμάτων τού βορειοσημιτικού συμφωνογραφικού αλφαβήτου (το οποίο απέδιδε μόνο τα σύμφωνα και ο αναγνώστης προσέθετε από μνήμης τα φωνήεντα) και στη συνέχεια εισήγαγαν γραπτά φωνήεντα, προκειμένου κάθε γράμμα να αντιστοιχεί γενικά σε έναν φθόγγο. Το σύστημα αυτό με ελαφρές τροποποιήσεις καθιερώθηκε από το 400 π.Χ. ως το ***ελληνικό αλφάβητο*** και σε γενικές γραμμές καθορίζει ακόμη και σήμερα την ορθογραφία τής ελληνικής γλώσσας. Από τοπική μορφή αυτού τού αλφαβήτου (το χαλκιδικό τής Εύβοιας) προήλθε το ***λατινικό αλφάβητο***, το οποίο χρησιμεύει σήμερα στη γραφή των περισσοτέρων γλωσσών (ακόμη και μη ινδοευρωπαϊκών). Επίσης το ελληνικό αλφάβητο λειτούργησε ως αφετηρία τού ***κυριλλικού αλφαβήτου***, με το οποίο αποδίδονται γραπτώς πολλές σλαβικές γλώσσες.

αλφάδι «γνώμονας (σε οικοδομικές εργασίες)»

< μεσν. *ἀλφάδιον* < αρχ. *ἄλφα* + υποκορ. επίθημα *-άδιον*, ονομασία που οφείλεται στο σχήμα τού οργάνου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αλφαδ-ιά

αλφαδ-ιάζω

αλφάδιασ-μα < *αλφαδιασ-* (*αλφαδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

αλφισμός «έλλειψη χρωστικής στο δέρμα»
< αρχ. *ἀλφ(ός)* (αρχική σημ. «λευκός», πβ. τη «γλώσσα» τού Ησυχίου *ἀλφούς· λευκούς*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *albinisme* (< λατ. *albus* «λευκός»). Το αρχ. *ἀλφός* προέρχεται από Ι.Ε. **al-bh-* «λευκός» || λατ. *albus* (> γαλλ. *aube* «αυγή», ισπ. *albo* «λευκός», πβ. κ. *άλμπουμ*), παλ. σλαβ. *lebedъ* «κύκνος» (> σερβοκρ. *labud*), καθώς και ονομασίες ποταμών όπως αρχ. *Ἀλφειός* και γερμ. *Elbe* «Έλβας».

άλφιτο «χοντροαλεσμένα δημητριακά»
< αρχ. *ἄλφιτον* [ήδη ομηρικό (πβ. *Οδ.* κ 234, *ἐν δέ σφιν τυρόν τε καὶ ἄλφιτα καὶ μέλι χλωρὸν*)] (κυρ. πληθ. *ἄλφιτα*, που χρησιμοποιείται στην αρχ. ως αντώνυμο τού *ἄλευρα*) < *ἄλφι* «κριθαράλευρο», το οποίο πιθ. συνδ. με αλβ. *el'p / el'bi* (ίδια σημ.) και με την οικογένεια τού *ἀλφός* (βλ.λ. *αλφισμός*), αν ληφθεί υπ' όψιν η ομηρική φρ. *λευκ' ἄλφιτα*.

αλχημεία
ΕΤΥΜ. αντιδάν., πιθ. μεσν. (πβ. μεσν. επίθ. *ἀλχημιακός*) < μεσν. λατ. *alchimia* < αραβ. *al-kīmiyá* < *al* «η» + *kīmiyá* < ελνστ. *χυμεία / χημεία* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η αραβ. λ. δήλωνε αρχικώς μια τεχνική τήξεως και μετατροπής των μετάλλων, καθώς και τη χρήση τής φιλοσοφικής λίθου. Ο μεσν. λατ. όρος απέκτησε τη σημ. «είδος μυστικιστικής χημείας τού Μεσαίωνα», που αποσκοπούσε στην ανακάλυψη τού ελιξηρίου τής νεότητας και τής «φιλοσοφικής λίθου», μέσω τής οποίας προσδοκούσαν να μετατρέπουν ευτελή μέταλλα σε χρυσό.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλχημ-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *alchimique*
αλχημ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *alchimiste*.

αλώβητος «αβλαβής»
< ελνστ. *ἀλώβητος* < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. *λωβητός* «αυτός που έχει υποστεί πλήγμα, στιγματισμένος» < ρ. *λωβῶμαι (-άο-)* «βλάπτω, κακοποιώ» < *λώβη* «βλάβη, κακομεταχείριση» (βλ.λ. *λώβα*).

αλώνι
< μεσν. *ἀλώνι(ν)* < ελνστ. *ἀλώνιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἅλων, -νος (ἡ) / ἅλως, -ω (ἡ)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλωνίζω < ελνστ. *ἀλων-ίζω* < *ἀλών-ιον*
αλώνισ-μα < *αλωνισ-* *(αλωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
αλωνισ-τής < *αλωνισ-* *(αλωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
αλωνισ-τικός < *αλωνισ-* *(αλωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

αλώνω → άλωση

αλωπεκία «παθολογική τριχόπτωση»
< ελνστ. *ἀλωπεκία* < αρχ. *ἀλώπηξ, -εκος* «αλεπού» (βλ.λ. *αλεπού*), επειδή από την Αρχαιότητα είχε παρατηρηθεί τριχόπτωση παρόμοιου τύπου στις αλεπούδες. Χρησιμοποιήθηκε επίσης ο ελνστ. όρος *ἀλωπεκίασις*.

άλως (η) «φωτεινός δακτύλιος ηλίου, σελήνης κ.λπ.»
< αρχ. *ἅλως* (γεν. *τῆς ἅλ-ω*) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αττ. τύπος τού ουσ. *ἀλωή* (ήδη ομηρικού) < **ἀλωϝᾱ*, πιθ. συνδ. με το θ. που εμφανίζεται στη λ. *ἄλυσις* (βλ.λ. *αλυσίδα*). Οι αρχ. λ. *ἅλως* και *ἀλωή* συνδύαζαν τις σημ. «κήπος, φυτεία, αλώνι» και «κυκλική επιφάνεια, φωτεινός δακτύλιος», αλλά δεν είναι γνωστό ποια σημασία ήταν η αρχική.

άλωση «κυρίευση, κατάληψη»
< αρχ. *ἅλωσις* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Πίνδαρο και Αισχύλο] < θ. *ἁλω-*, που απαντά στον αόρ. β΄ *ἑάλων* (κυρ. χρησιμοποιείται το γ΄ ενικό, όπως στη μεσν. φρ. *ἑάλω ἡ Πόλις* για την Άλωση τής Κωνσταντινουπόλεως) τού ρ. *ἁλίσκομαι* «κυριεύομαι, συλλαμβάνομαι» < **Ϝαλ-ίσκ-* < Ι.Ε. **(s)wel-* «αρπάζω, παίρνω (διά τής βίας)» || λατ. *vulnus* «τραύμα», *vulnerabilis* «ευάλωτος» (> γαλλ. *vulnérable*), παλ. γερμ. *wal* «πεδίο μάχης» (> γερμ. *Wal-statt*) || αρχ. *εἵλωτες* (βλ.λ. *είλωτας*), *οὐλή* (βλ.λ.), σύνθ. *ἀν-αλίσκω*, *αἰχμ-άλωτος*, *εὐ-άλω-τος* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αλώνω / αλώνομαι, μεταπλ. ενεστ. τού αρχ. *ἁλίσκομαι* [ήδη ομηρικού] (από τον αόρ. *αλώθηκα* που συνέπιπτε φωνητικά με τον αόρ. των ρ. σε *-ώνω / -ώνομαι*, πβ. *σηκώθηκα – σηκώνω / -ομαι*, *βεβαιώθηκα – βεβαιώνω / -ομαι*)
αλώσιμος < αρχ. *ἁλώ-σιμος* < θ. *ἁλω-* (που απαντά στον αόρ. β΄ *ἑ-άλω-ν* τού ρ. *ἁλίσκομαι*) + παραγ. τέρμα *-σιμος*, πβ. κ. *χρή-σιμος*.

αμ
< *αμέ* (βλ.λ.), όταν δεν ακολουθείτο από παύση, ώστε να εναρμονίζεται με το σχήμα των μονοσύλλαβων μορίων *δεν*, *μη*, *αν*.

άμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἅμα* [ήδη ομηρικό] < **sm̥-*, συνεσταλμ. βαθμ. τού Ι.Ε. **sem-* «ένας, ενιαίος» || λατ. *sem-per* «μία φορά για πάντα, πάντοτε» (> ισπ. *siempre*, ιταλ. *sempre*), αρχ. γερμ. **sama-* «όμοιος» (> γερμ. *samt* «μαζί με», αγγλ. *same* «όμοιος, ίδιος») || αρχ. *εἷς* (βλ.λ. *ένας*), *μία* (βλ.λ.), *ὁμό-ιος*, *ἅ-παξ*, *ἁ-πλοῦς*, σύνθ. *ἅμ-αξα* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ένας*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (ως επίρρ. και πρόθ.) «συγχρόνως, μαζί – αμέσως» → ήδη αρχ. ως σύνδ. «μόλις, όταν» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 928c: *ἅμα δ' ἂν ἡβήσῃ τις τῶν ὀρφανῶν* «μόλις κάποιο από τα ορφανά (αγόρια) φτάσει στην εφηβεία») → μεσν. σημ. (υποθ.) «αν».

αμάδα «επίπεδη πέτρα σε σχήμα δίσκου για παιχνίδι»
πιθ. < *ομάδα* (επειδή παίζεται ομαδικά), με αφομοίωση προς το επόμενο *-α-* ενισχυμένη από τη χρήση

τής λ. *μια* ως αορίστου άρθρου (*μια ομάδα* > *μι' αμάδα*, όπου το ισχυρότερο /a/ εκκρούει, δηλ. αποβάλλει το /o/). Η εκδοχή αυτή ενισχύεται από την παρουσία τού μεσν. επιρρ. *ἀμάδι* «μαζί» < *ὁμάδιον* (υποκορ. τού αρχ. *ὁμάς, -άδος*).

αμαζόνα

ΕΤΥΜ. < μεσν. *Ἀμαζόνα* < αρχ. *Ἀμαζών, -όνος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Όμηρο και στο έπος *Αἰθιοπίς*], ίσως < αρχ. περσ. **ha-mazan* «πολεμιστές». Η διαδεδομένη (στην Αρχαιότητα) παρετυμολόγηση τής λ. από *ἀ-* στερητ. + *μαζός* «μαστός» οφείλεται στην εικασία ότι οι Αμαζόνες έκοβαν ή καυτηρίαζαν τον δεξιό μαστό (στα θήλεα βρέφη), για να τοξεύουν καλύτερα. Εντούτοις, αρχαίοι συγγραφείς όπως ο Ιπποκράτης και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αμφισβητούσαν τον θρύλο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλαζόνας*.

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς «ονομασία μυθικής φυλής πολεμιστριών την οποία κατανίκησαν (μεταξύ άλλων) ο Ηρακλής και ο Αχιλλέας» → σύγχρ. σημ. (με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *amazone*) «ιππεύτρια».

αμάλγαμα «κράμα υδραργύρου με άλλα μέταλλα» < μεσν. *ἀμάλγαμα* < μεσν. λατ. *amalgama* «μείγμα», πιθ. < αραβ. φρ. *amal al-ğama'a*, με την οποία κατονομαζόταν η ομάδα των αλχημιστών. Έχει διατυπωθεί η άποψη περί αναγωγής τής αραβ. λ. στο ελνστ. *μάλαγμα* < αρχ. *μαλάσσω*.

αμάν
< τουρκ. *aman* «έλεος».

αμανάτι «ενέχυρο, υποθήκη»
< μεσν. *ἀμανάτι(ον)* < τουρκ. (διαλεκτ.) *amanat* < τουρκ. *emanet* «παρακαταθήκη, φύλαξη» < αραβ. *amānat*.

αμανές
< *μανές* < τουρκ. *māni (müzik)* «είδος μαντινάδας», που παρετυμολογήθηκε προς τη λ. *αμάν*, η οποία συνηθίζεται σε τέτοιου είδους τραγούδια.

άμαξα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἅμαξα* [ήδη ομηρικό] < **ἅμ-αξ-ja* < *ἅμα* «συγχρόνως, μαζί» (βλ.λ.) + θ. τού ουσ. *ἄξων, -ονος*.

ΣΗΜΑΣ. Στην αρχ. γλώσσα η λ. δήλωνε το ιππήλατο όχημα που αποτελείται από τέσσερεις τροχούς προσαρμοσμένους σε δύο άξονες, αντιδιαστελλόμενη έτσι προς τον *δίφρο*, ο οποίος ήταν δίτροχος, και προς το πολεμικό *ἅρμα*, το οποίο επίσης είχε έναν άξονα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμαξ-ωτός, λόγ. [1855], < αρχ. *ἁμαξιτός*, κατά τα ρηματ. επίθ. σε *-ωτός*

αμαξάς < μεσν. *ἁμαξ-ᾶς*

αμάξι < μεσν. *ἁμάξ-ιν* < αρχ. *ἁμάξ-ιον*, υποκορ. τού *ἅμαξα*. Η λ. κατέληξε σήμερα να σημαίνει επίσης «αυτοκίνητο» (πβ. κ. το πεπαλαιωμένο *κούρσα*).

αμαξιτός < αρχ. *ἁμαξ-ιτός* [ήδη ομηρικό] < *ἅμαξ(α)* + *-ιτός* (από θ. τού ρ. *εἶμι* «πηγαίνω, θα πάω»)

αμάξ-ωμα < *ἅμαξ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωμα*, απόδ. τού γαλλ. *carrosserie*.

ΣΥΝΘ. αμαξ(ο)-: *αμαξο-στάσιο, αμαξο-στοιχία, αμαξ-ηλάτης, αμαξό-δρομος* κ.ά.

αμάρα «εκβολή τού πεπτικού και ουρογεννητικού συστήματος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμάρα* [ήδη ομηρικό], ίσως προέρχεται από το ρ. που απαντά στα σύνθ. *δι- / ἐξ-αμάω* «ανοίγω αυλάκι, αγωγό» και ενδεχομένως συνδ. με το ουσ. *ἄμη* «φτυάρι». Κατ' άλλη άποψη, η λ. *ἀμάρα* συνδ. με το χεττ. *amiyar(a)* «δίαυλος, κανάλι» και αποτελεί τεχν. όρο.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυλάκι, κανάλι» → σύγχρ. σημ. (επανεισαγωγή τής λ., για να αποδώσει τον γαλλ. ιατρ. όρο *conduit*) «δίαυλος και εκβολή τού πεπτικού και ουρογεννητικού συστήματος».

αμαρτάνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἁμαρτάνω*, πιθ. *ἀ-* στερητ. + θ. που προέρχεται από το Ι.Ε. **smer-t-* «θυμούμαι – μετέχω σε κάτι», για το οποίο βλ.λ. *μέρος, μέριμνα, μοίρα*. Η ερμηνεία αυτή θα απέδιδε στο ρ. τη σημ. «λησμονώ (εσκεμμένα), αμελώ». Ορισμένοι αναλύουν διαφορετικά τη λ. και τη συνδέουν με το λιθ. *miršti* «ξεχνώ», σανσκρ. *mŕsā-* «μάταιος, ανώφελος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέρος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αστοχώ» (με κυριολεκτική χρήση, πβ. *Ἰλ.* Κ 372: *ἦ ῥα καὶ ἔγχος ἀφῆκεν, ἑκὼν δ' ἡμάρτανε* «έριξε λοιπόν το δόρυ και επίτηδες αστόχησε») → ήδη αρχ. σημ. «αποτυγχάνω στον σκοπό μου, κάνω λάθος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.207: *ἦν γὰρ ἐγὼ γνώμης μὴ ἁμάρτω* «αν δεν κάνω λάθος, αν δεν απατώμαι») → ήδη αρχ. σημ. «διαπράττω ηθικό σφάλμα, παραβιάζω θεϊκή ή θρησκευτική αρχή» (πβ. Πλάτ. *Ἱππ. Ἐλάσσ.* 376b: *ὁ ἄρα ἑκὼν ἁμαρτάνων καὶ αἰσχρὰ καὶ ἄδικα ποιῶν*. κατ' εξοχήν στην Π.Δ. και την Κ.Δ., πβ. Παροιμ. 8,36: *οἱ δὲ εἰς ἐμὲ ἁμαρτάνοντες ἀσεβοῦσιν τὰς ἑαυτῶν ψυχάς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμαρτία < αρχ. *ἁμαρτ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αποτυχία, αστοχία, σφάλμα» → η θρησκ. σημ. είναι ελνστ.

αμάρτημα < αρχ. *ἁμάρτη-μα*, αρχική σημ. «αποτυχία, σφάλμα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.65.11: *ἡμαρτήθη καὶ ὁ ἐς Σικελίαν πλοῦς, ὃς οὐ τοσοῦτον γνώμης ἁμάρτημα ἦν πρὸς οὓς ἐπῇσαν*)

αμαρτωλός < αρχ. *ἁμαρτ-ωλός* < *ἁμαρτωλή (ή)* «αμαρτία», που θεωρήθηκε θηλ. επίθ. [ήδη στον Θέογνι]

αναμάρτητος < αρχ. σύνθ. *ἀν-αμάρτη-τος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Αντιφ. *Τετραλ.* 2, 4.8: *τὸ μὲν οὖν μειράκιον ἀναμάρτητον ὂν οὐκ ἂν δικαίως ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτόντος κολάζοιτο*)].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αμαρτία - αμάρτημα

Η σημασία τής λέξης ***αμαρτία*** ξεκινώντας από μια απλή φυσική πράξη σταδιακά φορτιζόταν με όλο και περισσότερο θρησκευτικό βάρος. Αρχικά η λέξη ***αμαρτία*** σήμαινε την αστοχία στον φυσικό κόσμο (πβ. στον Όμηρο τη χρήση τού ρήματος *ἁμαρτάνω* για αστοχία στη βολή). Αλλά σύντομα η σημασία τής λέξης επεκτάθηκε μεταφορικά, για να δηλώσει γενικότερα αστοχία στην κρίση (όπως στον Θουκυδίδη, *αμαρτία γνώμης* «εσφαλμένος υπολογισμός»). Μετά, αλλά ήδη στην Αρχαιότητα, πέρασε στην έννοια τού ηθικού παραπτώματος, που αποτέλεσε και την κύρια σημασία τής λέξης εφεξής (πβ. στον Αριστοτέλη: *ἡ μὲν γὰρ ἀκρασία ψέγεται οὐχ ὡς ἁμαρτία μόνον ἀλλὰ καὶ ὡς κακία τις αμαρτία*).

Πολλές λέξεις θα μπορούσαν να συνδεθούν με το ηθικό παράπτωμα (π.χ. *πλημμέλεια, ἀμπλάκημα, ἁμαρτάς, ἀτασθαλία*· στον Θέογνι απαντά και ο τύπος *ἁμαρτωλή* για την αμαρτία), αλλά φαίνεται πως η έννοια τής αστοχίας που υπάρχει στη λέξη *αμαρτία* είχε καθοριστική επίδραση για την επικράτηση αυτής τής λέξης. Περαιτέρω στην καθιέρωση τής λέξης στη χριστιανική γλώσσα φαίνεται πως καθοριστικό ρόλο έπαιξε η μετάφραση τής Παλαιάς Διαθήκης, όπου καθιερώνεται η λέξη *αμαρτία* για την παράβαση τού θεϊκού νόμου. Η αμαρτία μάλιστα ταυτίστηκε με τη γενική έννοια τής παράβασης (Κ.Δ.: *ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*), ενώ η συγκεκριμένη πράξη που συνιστά «αμαρτία» εξειδικεύτηκε με τη λέξη *αμάρτημα* (πβ. *προπατορικό αμάρτημα*), αλλά πολλές φορές οι δύο λέξεις χρησιμοποιούνται εναλλακτικά.

Μια άλλη λέξη που επίσης επέδωσε πάρα πολύ στη χριστιανική γραμματεία είναι η **ανομία** και (ως αντίστοιχη τού *αμαρτήματος*) η λέξη ***ανόμημα***. Είναι χαρακτηριστικό ότι χρησιμοποιούνται σχεδόν ως συνώνυμα οι δύο λέξεις στην αρχή τού 50ού (51ου) ψαλμού τού Δαβίδ, που ονομάστηκε και «ψαλμός τής μετανοίας»: *ἐπὶ πλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς* ***ἀνομίας*** *μου καὶ ἀπὸ τῆς* ***ἁμαρτίας*** *μου καθάρισόν με, ὅτι τὴν* ***ἀνομίαν*** *μου ἐγὼ γινώσκω καὶ ἡ* ***ἁμαρτία*** *μου ἐνώπιόν μού ἐστιν διὰ παντός.*

Ενώ η λέξη *ανομία* θα μπορούσε ετυμολογικά να εκφράζει περισσότερο τη χριστιανική σημασία τής λέξης, δηλαδή την παράβαση τού θεϊκού νόμου, η απήχηση τής λέξης *αμαρτία* ήταν τελικά πολύ ισχυρή και γι' αυτό επικράτησε οριστικά. Πάντα λοιπόν ενυπάρχει η σημασία τής «αστοχίας» μέσα στην αμαρτία, ίσως για να θυμίζει ότι είναι καθαρά ανθρώπινη επιλογή.

αμαρυλλίδα «καλλωπιστικό φυτό»

μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *amaryllis* < ελνστ. *Ἀμαρυλλίς, -ίδος*, όνομα όμορφης βοσκοπούλας που αναφέρεται στο γ΄ ειδύλλιο τού Θεοκρίτου, ενώ μνημονεύεται και από τους Ρωμαίους ποιητές Βιργίλιο και Οβίδιο. Το ίδιο το όνομα *Ἀμαρυλλίς* πιθ. συνδ. με το αρχ. ρ. *ἀμαρύσσω* «λάμπω, σπινθηροβολώ» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε Ομηρικό Ύμνο] + υποκορ. επίθημα *-υλλίς*.

αμαυρώνω

< μεσν. *ἀμαυρώνω* < αρχ. *ἀμαυρῶ (-όω)*, αρχική σημ. «καθιστώ σκοτεινό, αμυδρό», < επίθ. *ἀμαυρός* «σκοτεινός, δυσδιάκριτος» (βλ. κ. *μαύρος*), που ίσως συνδ. με το επίθ. *ἀμυδρός*. Η μτφ. σημ. «αμβλύνω, εξαλείφω» απαντά ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα (*απόσπ.* 4.32-34: *εὐνομίη δ' εὔκοσμα καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει, καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκοις ἀμφιτίθησι πέδας· τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέλας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμαύρωση < αρχ. *ἀμαύρω-σις*.

αμβλύς «μη κοφτερός»

< αρχ. *ἀμβλύς* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Πίνδαρο και Αισχύλο] < **ἀμλύς*, που πιθ. συνδ. με τα αρχ. επίθ. *μαλακός, ἀμαλός* «μαλακός, αδύναμος», καθώς και με το αρχ. ρ. *ἀμβλίσκω* «κάνω έκτρωση, φονεύω» (βλ.λ. *άμβλωση*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμβλύνω < αρχ. *ἀμβλ-ύνω* [ήδη σε Πίνδαρο και Αισχύλο]

άμβλυνση < ελνστ. *ἄμβλυν-σις*

αμβλύτητα < αρχ. *ἀμβλύ-της, -τητος*.

ΣΥΝΘ. αμβλυ-: *αμβλυ-γώνιος, αμβλύ-νοια, αμβλυ-ωπία* κ.ά.

άμβλωση «έκτρωση»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄμβλωσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία] < ρ. *ἀμβλῶ (-όω)* «αποβάλλω εσκεμμένα το έμβρυο» (επίσης *ἀμβλ-ίσκω, ἀμβλ-ώσκω*), που πιθ. συνδ. με τις αρχ. λ. *μύλη* «εργαλείο ακονίσματος - μυλόπετρα» και με το επίθ. *ἀμβλύς*. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι λ. αυτές ανάγονται σε θ. **bl-* «ρίχνω, πετώ».

ΣΗΜΑΣ. Η οικογένεια λέξεων που προέρχεται από τα ρ. *ἀμβλῶ, ἀμβλίσκω* δήλωνε τόσο την «αποβολή τού (συνήθ. πρόωρου) εμβρύου» όσο και την εσκεμμένη αφαίρεση τής ζωής του, την «έκτρωση», η οποία είχε εγείρει νομικό ζήτημα ήδη από την Αρχαιότητα όπως αποκαλύπτει ο Λυσίας (*απόσπ.* 333,9): *ἐν ᾧ Ἀντιγένης κατηγορεῖ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς φόνον ἀμβλωσάσης ἑκουσίως φάσκων, ὡς ἐξήμβλωκε καὶ κεκώλυκεν αὐτὸν πατέρα κληθῆναι παιδός.*

αμβροσία «τροφή των ολυμπίων θεών»

< αρχ. *ἀμβροσία* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Τ 353: *νέκταρ ἐνὶ στήθεσσι καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινὴν*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἀμβρόσιος*, που προέρχεται από την ομηρική λ. *ἄμβροτος* «αθάνατος» < **ἄ-μροτος* < ἀ- στερητ. + *βροτός* «θνητός» / **μροτός* (αιολ. τύπος

αντί *μρα-τός), συνεσταλμ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *mer- «πεθαίνω» || λατ. *mortuus* «νεκρός», *mors, -tis* «θάνατος» (> γαλλ. *mort*, ισπ. *muerte*), σανσκρ. *a-mṛta-* «αθάνατος», παλ. σλαβ. *mrьtvъ* «νεκρός», αρχ. γερμ. **murþa-* «φόνος» (> γερμ. *Mord*, αγγλ. *murder*) || «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μορτός· ἄνθρωπος, θνητός.*

άμβωνας

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἄμβωνας* < αρχ. *ἄμβων, -ωνος*, πιθ. < *ἀνάβων* (< ρ. *ἀναβαίνω*), όπως εξηγείται ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. από τον γραμματικό Φρύνιχο: *ἄμβωνες· πάντα τὰ ὑπερέχοντα καὶ ἀνεστηκότα. εἴρηται δὲ κατὰ συγκοπήν. ἔστι γὰρ ἀνάβων, ἐφ' ᾧ ἀναβῆναι χρή.*

ΣΗΜΑΣ. Αν είναι ορθή η ερμηνεία τού Φρυνίχου (την οποία υιοθέτησαν έκτοτε και άλλοι λεξικογράφοι, π.χ. Ησύχιος, Ψευδο-Ζωναράς κ.ά.), η λ. θα είχε αρχική σημ. «υπερυψωμένο σημείο ή τόπος». Το αρχ. *ἄμβων* απαντά συχνά με τη σημ. «ανάβαση λόφου, "φρύδι"» (όπως ερμηνεύουν τη λ. οι αρχ. σχολιαστές τού Αισχύλου), η δε σημ. «ανυψωμένο σημείο ναού, από το οποίο γινόταν η διδασκαλία, βήμα» συναντάται από τον 5ο αι. μ.Χ. Από την τελευταία σημ. προέρχεται η φρ. *από άμβωνος* (ενν. κήρυγμα).

αμέ

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀ(μ)μέ / ἀ(μ)μή* (με τροπή /i/ > /e/ κατ' επίδρ. των μορίων *ναι* και *δεν*, υποβοηθούμενη από το έρρινο /m/) < αρχ. *ἂν μή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αλλ' όμως, εντούτοις» ➝ μεσν. σημ. «αλλά και, αλλ' ακόμη» ➝ ήδη μεσν. με καταφατική σημ. «αλλά βέβαια» (πβ. Γεωργ. Σφραντζή *Χρον.* 34.4.: *Τί θέλει γενεῖν; Ἀμὴ δὸς αὐτῷ τὸ τοῦ μεγάλου πριμικηρίου, ὁποῦ ἔνι μετὰ τὸν στρατοπεδάρχην·* Διγ. Ακρ. *Esc.*: *Ἀμὴ ὅμως ἡ ψυχή, ὅταν ἔβγῃ, χάνεται καὶ ἡ ὄψις*).

άμε

< μεσν. *ἄμε* < *ἄγωμε* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού /γ/ και έκκρουση τού /ο/ από το ισχυρότερο /a/) < αρχ. *ἄγωμεν*, (προτρεπτική) υποτακτική ενεστ. (α΄ πληθ.) τού ρ. *ἄγω*. Βλ. κ. *άι, άντε*.

αμέθυστος «ημιπολύτιμος λίθος»

< ελνστ. *ἀμέθυστος*, ουσιαστικοπ. τ. τού επιθ. *ἀμέθυστος* «αυτός που δεν μέθυσε» < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. *μεθύω* «μεθώ».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αμέθυστος

Η προσπάθεια αποφυγής ή θεραπείας τής μέθης συνδέεται με τις διάφορες χρήσεις τής λ. **αμέθυστος**. Τη λέξη συναντούμε πρώτη φορά τον 4ο αι. π.Χ. με τη σημ. «σπόρος μικρού φυτού», για τον οποίο παρεχόταν η σύσταση να τρώγεται πριν από την οινοποσία, ώστε να αποτραπεί η μέθη. Η σημ. «ημιπολύτιμος λίθος» απαντά έναν αιώνα αργότερα ως υλικό κατασκευής αγαλματιδίου που υποτίθεται ότι προφύλασσε από τη μέθη. Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιεί τη λέξη και ο Πλούταρχος, για να δηλώσει ένα περίαπτο («φυλαχτό») που ο νέος έπρεπε να φορά κατά τη διάρκεια των συμποσίων, προκειμένου να μη μεθύσει (*Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν*, 15Β).

αμείβω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμείβω* < *ἀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **mei-gw-* «αλλάζω, ανταλλάσσω» || σανσκρ. *ni-māyate* «ανταλλάσσω», λατ. *(e)migro* «μετοικώ, μεταναστεύω» (> γαλλ. *émigrer*, ισπ. *emigrar*), λατ. *munus, -eris* «καθήκον, αξίωμα» κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αλλάζω, ανταλλάσσω» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ζ 235: *τεύχε' ἄμειβε χρύσεα χαλκείων* «αντάλλαξε χρυσά με χάλκινα όπλα») ➝ ήδη αρχ. σημ. «παρέχω αντάλλαγμα για υπηρεσία κάποιου ή για κάτι που έλαβα» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ω 285: *κέν σ' εὖ δώροισιν ἀμειψάμενος ἀπέπεμψε* «αν σε κατευόδωσε αφού σε αντάμειψε με δώρα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμοιβή < αρχ. *ἀμοιβ-ή*, αρχική σημ. «ανταπόδοση, επιστροφή» και αργότερα «αποζημίωση, αντιμισθία» [ήδη ομηρικό] (η διαφορά γραφής από το ρ. *αμείβω* οφείλεται σε μετάπτωση τής ρίζας, πβ. *αλείφω – αλοιφή*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «αλλαγή, ανταλλαγή» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 653d: *ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο τὰς τῶν ἑορτῶν ἀμοιβὰς τοῖς θεοῖς*) ➝ ελνστ. σημ. «μεταμόρφωση, πλήρης αλλαγή» (πβ. Διογ. Λαερτ. *Βίοι φιλοσ.* 9.8: *πῦρ εἶναι στοιχεῖον καὶ πυρὸς ἀμοιβὴν τὰ πάντα, ἀραιώσει καὶ πυκνώσει γινόμενα*)

αμοιβαίος < αρχ. *ἀμοιβα-ῖος* < *ἀμοιβή*

αμοιβαιό-τητα, λόγ. [1834], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réciprocité*.

αμείλικτος «ανελέητος»

< αρχ. *ἀμείλικτος* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *μειλίσσω* «απαλύνω, καταπραΰνω – μεταχειρίζομαι με ηπιότητα» < επίθ. *μείλιχος* «ήπιος, πράος», για το οποίο βλ.λ. *μειλίχιος*.

αμειψισπορά «εναλλαγή καλλιέργειας στο ίδιο έδαφος»

λόγ. (στον τύπο *αμειψισπορ-ία*, [1849]) < *αμειψι-* (< *αμείβω*) + *σπορά*, ίσως με επίδρ. τού γαλλ. *assolement*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανταλλάσσω*.

αμελής

< αρχ. *ἀμελής* < *ἀ-* στερητ. + *μέλω / -ομαι* «φροντίζω, μεριμνώ», για το οποίο βλ.λ. *μέλει*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμέλεια < αρχ. *ἀμέλ-εια* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε πυθαγόρειο κείμενο (*Χρυσὰ ἔπη* 32: *οὐ δ' ὑγιείας τῆς περὶ σῶμ' ἀμέλειαν ἔχειν χρή*)]

αμελώ < αρχ. *ἀμελ-ῶ (-έω)*

αμελητέος < ελνστ. *ἀμελη-τέος* (αρχ. ουδ. *ἀμελητέον*), ρηματ. επίθ. τού *ἀμελ-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. παρ-αμελώ *(παραμέλη-ση).*

αμελλητί → μέλλω

άμεμπτος «ανεπίληπτος»
< αρχ. *ἄμεμπτος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *μεμπτός*, ρηματ. επίθ. τού *μέμφομαι* (βλ.λ.).

Αμερική
λόγ. [1792], μεταφορά τού γαλλ. *Amérique* < ν.λατ. *America*, από το όνομα τού Ιταλού θαλασσοπόρου Amerigo Vespucci, ο οποίος παρέπλευσε τη δυτική ακτή τής Νότιας Αμερικής το 1501.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Αμερικανός, λόγ. [1888], μεταφορά τού αγγλ. *American*
αμερικαν-ικός, λόγ. [1805], < *Αμερικαν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
αμερικαν-ίζω, λόγ. [1890], < *Αμερικαν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΣΥΝΘ. αντι-αμερικανισμός, μεταφορά τού αγγλ. *antiamericanism*
αμερικανο-: *αμερικανο-ποίηση, αμερικανό-φερτος, αμερικανό-φιλος* κ.ά.

άμεσος
< αρχ. *ἄμεσος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀ-* στερητ. + *μέσος*, πβ. κ. το αρχ. αντίθετο *ἔμμεσος* (< *ἐν-* + *μέσος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμεσότητα < ελνστ. *ἀμεσ-ότης, -ότητος* (μοναδική χρήση τής λ. στην ελνστ. εποχή, πβ. Αριστ. Κοϊντ., *Περὶ Μουσ.* 2.14: *κατὰ τὸ πολὺ τῶν ἤχων δι' ἀμεσότητος ἀλλήλους διαδεχομένων*)
αμέσως «χωρίς χρονοτριβή» < ελνστ. επίρρ. *ἀμέσως*
άμεσα «απευθείας, χωρίς μεσολάβηση», μεταπλ. τύπος τού επιρρ. *αμέσως*.

αμετροέπεια «φλυαρία»
λόγ. [1887], < αρχ. *ἀμετροεπής* (απαντά στην Ιλιάδα ως χαρακτηρισμός τού Θερσίτη, *Ἰλ.* Β 212), αντί τού ελνστ. *ἀμετροεπία*, κατά το σχήμα των αρχ. *καλλιεπής – καλλι-έπεια*, ελνστ. *ὀρθο-έπεια*. Το επίθ. *ἀμετροεπής* είναι σύνθ. < *ἄμετρος* + *-επής* < *ἔπος* (στη σημ. «λόγος»).

αμετρωπία «ανωμαλία τής όρασης»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *amétropie*, που προέρχεται από το επίθ. *ἄμετρος* και το λεξικό επίθημα *-ωπία*, το οποίο έχει την αφετηρία του στο θ. τού αρχ. *ὄπ-ωπ-α* «έχω δει» (βλ.λ. *όψη, οπτικός, -ωπός*).

αμήν
< ελνστ. *ἀμήν* < εβρ. *āmēn* «είθε, ας γίνει» < ρ. *āmán* «είμαι αξιόπιστος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*.

αμηνόρροια «διακοπή εμμηνόρροιας»
λόγ. [1831], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *aménorrhée*, το οποίο προέρχεται από *α-* στερητ. + *méno-* (< αρχ. *μήν, μηνός*) + *-rrhée* < αρχ. λεξικό επίθημα *-ρροια* (πβ. αρχ. *ἀπό-ρροια*, με διπλασιασμό τού αρκτικού *-ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ῥέω* (βλ.λ.).

αμητός «συγκομιδή»
< ελνστ. *ἀμητός* < αρχ. *ἄμητος* [ήδη ομηρικό] < ρ. *ἀμῶ (-άω)* «θερίζω, κόβω» < Ι.Ε. **əm-et-* (ίδια σημ.) || λατ. *metō* «θερίζω», *messio* «θερισμός» (> γαλλ. *moisson*), παλ. δυτ. γερμ. **mæ-a-* «θερίζω» (> γερμ. *mähen*, αγγλ. *mow*, ολλ. *maaien*).

αμήχανος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμήχανος* < *ἀ-* στερητ. + *μηχανή* (βλ.λ.), πβ. κ. *πολύ-μήχανος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «στερούμενος μέσων, αβοήθητος» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 59: *δεινὸς γὰρ εὑρεῖν κἀξ ἀμηχάνων πόρον* «ικανός να βρει διέξοδο ακόμη και χωρίς μέσα») → ελνστ. σημ. (όπως σήμερα) «ευρισκόμενος σε σύγχυση, σε αβεβαιότητα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμηχανία < αρχ. *ἀμηχαν-ία*, αρχική σημ. «έλλειψη μέσων ή πόρων, ένδεια», αργότερα «στενοχώρια, ταλαιπωρία, μόχθος».

αμίαντος «αμόλυντος»
< ελνστ. *(λίθος) ἀμίαντος* (όπως απαντά στον Διοσκουρίδη, 1ος αι. μ.Χ., δηλώνοντας το πυρίμαχο ορυκτό υλικό από το οποίο κατασκευάζονταν υφάσματα), ουσιαστικοπ. τύπος τού αρχ. επιθ. *ἀμίαντος* «αμόλυντος, αμιγής» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *μιαίνω* (βλ.λ.).

αμιγής «ανόθευτος, γνήσιος»
< αρχ. *ἀμιγής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Μενέξ.* 245d: *διὰ τὸ εἰλικρινῶς εἶναι Ἕλληνας καὶ ἀμιγεῖς βαρβάρων*] < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *μ(ε)ίγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *αναμειγνύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άμικτος < αρχ. *ἄμ(ε)ικ-τος* < *ἀ-* στερητ. + *μ(ε)ίγνυμι* (βλ.λ. *αναμειγνύω*)
αμιξία < αρχ. *ἀμ(ε)ιξ-ία* < *ἄμ(ε)ικ-τος*.

άμιλλα
< αρχ. *ἅμιλλα* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο], πιθ. < **ἅμ-ιλ-ja* < *ἅμα* «συγχρόνως, μαζί» + επίθημα **-ιλ-ja*. Η υπόθεση ότι το β΄ συνθετικό προέρχεται από τη λ. *ἴλη* «στρατιωτικό σώμα» δεν είναι ικανοποιητική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμιλλώμαι < αρχ. *ἁμιλλ-ῶμαι (-άο-)*.
ΣΥΝΘ. εφάμιλλος (< αρχ. *ἐφ-άμιλλ-ος*), **απαράμιλλος** (< μεσν. *ἀ-παρ-άμιλλος*).

αμινοξύ «είδος πρωτεΐνης»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *aminoacid* (υβριδικό

σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *amino-* (< v.λατ. *am[monium]*, βλ.λ. *αμμωνία*, + παραγ. τέρμα *-ine*) + *acid* «οξύ».

αμιράς

< μεσν. *ἀμιρᾶς* «στρατιωτικός διοικητής ή άρχοντας (σε αραβική χώρα)» < αραβ. *'amīr* «διοικητής».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αμιράς, εμίρης, αμιράλης, admiral

Η αραβική λ. *'amīr* «διοικητής» αποτελεί την αφετηρία σχηματισμού δύο μεσν. όρων, τού ουσ. ***ἀμιρᾶς*** «διοικητής (στρατιωτικός ή πολιτικός)» και τού ουσ. ***ἐμίρης*** «διοικητής, αρχηγός» (μέσω τού τουρκ. *emir*). Επιπρόσθετα, από την ίδια λέξη και μέσω των αραβ. τίτλων *'amīr al-'alī* «μεγάλος διοικητής», *'amīr al-bār* «ναύαρχος» και *'amīr al-'umarā* «αρχηγός των αρχηγών» προήλθαν (με ενσωμάτωση τού αραβ. άρθρου *al* στην προηγούμενη λ.) το γαλλ. *amiral* «ναύαρχος» (πβ. μεσν. ***ἀμιράλης***) και το αγγλ. *admiral* «ναύαρχος».

άμμος

< αρχ. *ἄμμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], που προήλθε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των συνωνύμων *ἄμαθος* και *ψάμμος* (αμφότερα σημαίνουν «άμμος, σκόνη»). Το αρχ. *ἄμαθος* πιθ. συνδ. με μέσο άνω γερμ. *sampt* «άμμος» (> γερμ. *Sand*, αγγλ. *sand*). Βλ. κ. *ψάμμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμμουδ-ιά (με συνίζηση) < μεσν. *ἀμμουδ-ία* < *ἀμμούδ(α)* (< *ἄμμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ούδα*) + παραγ. τέρμα *-ιά / -ία*

αμμουδ-ερός < *αμμούδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *παγ-ερός*, *γλυκ-ερός*

αμμώδης < αρχ. *ἀμμ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. αμμο-: *αμμο-βολή*, *αμμο-θύελλα*, *αμμόλουτρο*, *αμμο-χάλικο* κ.ά.

αμμωνία

αντιδάν., < v.λατ. *ammonia*, όπως ονόμασε το 1782 ο Σουηδός χημικός Torbern Olof Bergman το αέριο που παράγεται από ένα υλικό γνωστό ως *(sal) ammoniacus* (λατ.) < ελνστ. *(ἅλας) ἀμμωνιακόν*, ορυκτό άλας προερχόμενο από την αρχ. *Ἀμμωνίδα* (σημερινή Λιβύη), όπου υπήρχε η όαση και το ιερό τού *Ἄμμωνος Διός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμμωνιακός < ελνστ. *ἀμμωνι-ακός* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. αμμωνι-ούχος, λόγ. [1876].

αμνησία

λόγ. [1891], < ελνστ. *ἀμνησία* «λήθη» < *ἀ-* στερητ. + θ. *μνη-*, για το οποίο βλ.λ. *μνήμη*. Η λ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική κατ' επίδραση τού ελληνογενούς γαλλ. *amnésie* ως ιατρ. όρος.

αμνηστία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμνηστία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀ-μνησ-τος* (μαρτυρείται ως ελνστ.) < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. ρ. *μιμνήσκω* «θυμίζω» (πβ. αόρ. *ἔ-μνησα*), για το οποίο βλ.λ. *μνήμη*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λήθη» → ελνστ. σημ. (ως νομ. όρος) «λήθη προηγούμενων αδικημάτων (για τα οποία δεν επιδιώκεται πλέον η τιμωρία τού ενόχου), συγχώρηση διαπραχθέντος αδικήματος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμνηστ-εύω, λόγ. [1856]

αμνήστευ-ση, λόγ. [1889], < *αμνηστεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

αμνηστευ-τικός < *αμνηστεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αμνηστία ή αμνηστεία;

Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. ορθογραφείται με *-ί-*, ***αμνηστία***, αφού προέρχεται από επίθ. σε *-ος*, πβ. κ. *άυπνος – αϋπν-ία*, *άτιμος – ατιμ-ία*, *άγρυπνος – αγρυπν-ία*. Δεν προέρχεται από το ν.ελλ. *αμνηστεύω*, πράγμα που θα δικαιολογούσε γραφή σε *-εία*, πβ. *μνηστεύω – μνηστ-εία*, *εποπτεύω – εποπτ-εία*, *πρεσβεύω – πρεσβ-εία*. Η εξέταση τής παραγωγής και τής χρονολόγησης των τύπων εξηγεί επίσης τη διαφορετική ορθογραφία των λ. *ανδρεία – ανανδρία*, *πορεία – πρωτο-πορία* (βλ.λ.).

άμνιο «εσωτερικός υμένας που περιβάλλει το έμβρυο»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμνίον / ἄμνιον*, υποκορ. τού *ἀμνός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρνάκι» → ήδη αρχ. σημ. (στον Εμπεδοκλή) «εσωτερικός υμένας που περιβάλλει το έμβρυο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμνι-ακός.

αμνός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμνός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε αποσπάσματα τραγικών και στον Αριστοφάνη] < Ι.Ε. **agʷ-no-* «αρνί» || λατ. *agnus*, υποκορ. *agnellus* (> γαλλ. *agneau*, ιταλ. *agnello*), παλ. σλαβ. *agnę* (> πολ. *jagnię*) κ.ά. Βλ. και λ. *αρνί*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αρσενικό αρνάκι» → ελνστ. σημ. (στην Κ.Δ.) «ο Ιησούς Χριστός» (πβ. Ιωάν. 1,29: *ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*), μτφ. χρήση η οποία έφερνε στον νου τις θυσίες αρνιών που γίνονταν υπό τον Μωσαϊκό Νόμο για συγχώρηση αμαρτιών.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμνάδα < ελνστ. *ἀμν-άς*, *-άδος (ἡ)*.

ΣΥΝΘ. αμνο-ερίφια (τα).

αμοιβάδα

λόγ. [1891], < αρχ. *ἀμοιβάς*, *-άδος* «αλλαγή, εναλλαγή» [ήδη ομηρικό], άλλος τύπος τής λ. *ἀμοιβή* στην

ελνστ. σημ. «μεταμόρφωση, πλήρης αλλαγή» (βλ.λ. *αμείβω*). Η λ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική κατ' επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *amoeba* ως βιολ. όρος, επειδή η *αμοιβάδα* έχει τη δυνατότητα να αλλάζει προσωρινά μορφή, προκειμένου να κινείται και να τρέφεται.

αμοιβαίος → αμείβω

αμοιβή → αμείβω

αμόκ
< γαλλ. *amok* < μαλαϊκή λ. *amok* «μανιακός, τρελός». Η λ. αναφερόταν αρχικώς σε ψυχική διαταραχή που παρετηρείτο στους Μαλαίους, η οποία εκδηλωνόταν με κατάθλιψη ακολουθούμενη από φονική μανία.

αμολάω
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των συνωνύμων μεσν. *ἀμολάρω* (< παλ. ιταλ. *ammollare* «αφήνω, χαλαρώνω») και *ἀπολάω* / *ἀπολῶ* (μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀπολύω*). Βλ. και λ. *μόλα*.

αμόνι
< μεσν. *ἀμόνι(ν)* < *ἀγμόνιν* (με μερική αφομοίωση /k/ > /γ/ λόγω τού /m/· ο τ. και στη διάλεκτο τού Πόντου) < ελνστ. *ἀκμό-νιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄκμων, -ονος* (βλ.λ. *άκμονας*).

αμοραλισμός «ανηθικότητα»
μεταφορά τού γαλλ. *amoralisme* < *amoral* «αήθης» (πβ. κ. *moral* «ηθικός, *immoral* «ανήθικος») < *a-* στερητ. + *moral* «ηθικός» (< λατ. *moralis*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμοραλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *amoraliste*
αμοραλιστ-ικός < *αμοραλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

αμόρε
< μεσν. *ἀμόρε* < ιταλ. *amore* «αγάπη» < λατ. *amor, -ōris*.

αμορτισέρ «αποσβεστήρας κραδασμών»
< γαλλ. *amortisseur* < ρ. *amortir* «αποσβένω, εξασθενίζω (τους κραδασμούς)» < δημώδ. λατ. **admortire* «θανατώνω» (< λατ. *mors, -tis* «θάνατος»).

αμπαζούρ
< γαλλ. *abat-jour* < ρ. *abattre* «ρίχνω κάτω» + *jour* «ημέρα» (στη σημ. «φως, φωτισμός»), επειδή έχει σχεδιαστεί για να κατευθύνει το φως προς τα κάτω.

άμπακος
αντιδάν., < μεσν. *ἄμπακος* «πλάκα γραφής και αριθμητικών πράξεων με άμμο» < ιταλ. *abaco* < λατ. *abacus* «αριθμολόγιο, αριθμητήριο» < αρχ. *ἄβαξ, -ακος* (βλ.λ. *άβακας*). Η λ. δήλωσε επίσης τη «μεγάλη ποσότητα» (δηλ. αμέτρητη σαν την άμμο), πράγμα που εξηγεί τη φρ. *τρώω τον άμπακο*.

αμπαλάρω
μεταφορά τού ιταλ. *abballare* «συσκευάζω, τυλίγω» < ουσ. *balla* «μπάλα» στην εξειδικευμένη σημ. «δέμα, εμπόρευμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμπαλάζ < γαλλ. *emballage* < ρ. *emballer* «συσκευάζω, τυλίγω» < *en-* + *balle* «μπάλα» στην εξειδικευμένη σημ. «δέμα, εμπόρευμα».

αμπάρα «σύρτης, μάνταλο»
< μεσν. *ἀμπάρα* < *ἀ-* προθεμ. + *μπάρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμπαρ-ώνω.

αμπάρι
< μεσν. *ἀμπάρι* < τουρκ. *ambar* < περσ. *anbār* < αρχ. περσ. *hampāra* (ίδια σημ.). Η αναγωγή τής τουρκ. λ. στο αρχ. ουσ. *ἐμπόριον* είναι εσφαλμένη.

αμπάριζα «παιδικό παιχνίδι»
ίσως < αλβ. *ambaresë*.

αμπαρόριζα «αρωματικό φυτό»
< διαλεκτ. *αρμπαρόριζα* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-ρ-* και παρασύνδεση προς τη λ. *ρίζα*) < ιταλ. **albarosa* < *erba rosa* «κόκκινο φυτό».

αμπάς «χοντρό μάλλινο επανωφόρι»
< μεσν. *ἀμπᾶς* < τουρκ. *aba* < αραβ. *'abā* (ίδια σημ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμπατζής < μεσν. *ἀμπα-τζῆς* < τουρκ. *abacı* < *aba* (βλ. ανωτέρω).

αμπέλι
< μεσν. *ἀμπέλι(ον)* < αρχ. *ἀμπέλιον*, υποκορ. τού *ἄμπελος (ἡ)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ω 246: *οὐ φυτόν, οὐ συκῆ, οὐκ ἄμπελος, οὐ μὲν ἐλαίη*], λ. μη Ι.Ε. (ανήκει στο προελληνικό γλωσσικό υπόστρωμα), που ίσως συνδ. με την προρωμαϊκή λ. **ampua*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμπελώνας < αρχ. *ἀμπελ-ών, -ῶνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].
ΣΥΝΘ. αμπελ(ο)-: *αμπελο-καλλιέργεια, αμπελ-ουργία, αμπελο-φάσουλο, αμπελό-φυλλο, αμπελό-φυτος* κ.ά.

αμπέρ «μονάδα μετρήσεως τής έντασης τού ρεύματος»
< γαλλ. *ampère*, από το όν. τού Γάλλου φυσικού André Marie Ampère (1775-1836), ο οποίος πραγματοποίησε αξιοσημείωτες ανακαλύψεις στον ηλεκτρομαγνητισμό.

αμπέχονο «στρατιωτικό χιτώνιο»
< αρχ. *ἀμπέχονον* (ενν. *ἔνδυμα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < θηλ. *ἀμπεχόνη* (συνηθέστερο στην αρχ. γραμματεία) < ρ. *ἀμπέχω* «περιενδύω, τυλίγω» (με παραγ. τέρμα *-όνη*, πβ. κ. *σφενδ-όνη, βελ-όνη*), ανομοιωμένος τύπος τού *ἀμφέχω* < *ἀμφ(ι)-* + *ἔχω*.

αμπιγέ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *habillé*, μτχ. τού ρ. *habiller* «ντύνω» < παλ. γαλλ. *abillier* (με επίδρ. τού ουσ. *habit* «(επίσημο) ένδυμα, στολή») < *bille* «κομμάτι κορμού δέντρου, κούτσουρο» (έτοιμο προς κατεργασία).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (παλ. γαλλ.) «κατεργάζομαι το ξύλο» → 13ος αι. (γενικότ.) «ετοιμάζω, εφοδιάζω (για τον πόλεμο)» → από τον 15ο αι. «ντύνω» (με επίδρ. τού ουσ. *habit* «(επίσημο) ένδυμα, στολή»).

αμπολή «αυλάκι, λούκι»
< αρχ. *ἐμβολή* (με τροπή τού αρκτικού φωνήεντος /e/ > /a/, από συνεκφορά με το αόρ. άρθρο *μια*, και διατήρηση τής αρχ. προφοράς [mb] στο σύμπλεγμα *-μβ-*), στη σημ. «στόμιο ποταμού (για είσοδο νερών), λούκι» (αντίθετο τής *ἐκβολῆς*) < ρ. *ἐμβάλλω* (βλ.λ. *βάλλω*).

άμποτε «μακάρι»
< μεσν. *ἄμποτε* < φρ. *ἂν ποτέ* (με υποθ. χαρακτήρα), αρχικώς αντίθετο τής συχνότατης φρ. *οὐκ ἄν ποτε* (για κάτι που ποτέ δεν θα μπορούσε να συμβεί ή ήταν απευκταίο), με αποτέλεσμα η φρ. *ἂν ποτέ* να αποκτήσει ευχετικό χαρακτήρα, π.χ. Μιχ. Ψελλού: *οὗτος ἄν ποτε γενναίως τῶν ἐπιστημῶν ἀντιλάβοιτο.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*.

αμπούλα
αντιδάν., < μεσν. *ἀμπούλα* < γαλλ. *ampoule* < λατ. *ampulla* «φιαλίδιο», υποκορ. τού *amp(h)ora* < αρχ. *ἀμφορέα*, αιτ. τού ουσ. *ἀμφορεύς*.

άμπρα κατάμπρα
< υστλατ. *abracadabra*, λ. τής μαγικής γλώσσας για υποτιθέμενη θεραπεία διαφόρων ασθενειών. Θεωρείται ότι έχει την αφετηρία της στην καβαλιστική (μυστικιστική ραββινική) γλώσσα και σχηματίστηκε από τον τεχνητό ελλην. τύπο *ἀβρακαδάβρα* (τού οποίου το c διαβάστηκε /k/ αντί /s/) ή από την –επίσης τεχνητή– ελλην. φρ. *ἄβρα κατ' ἄβρα* «πνεύμα διά πνεύματος» (με σκόπιμη αλλοίωση τού αρχ. ουσ. *αὔρα* σε *ἄβρα*). Και στις δύο περιπτώσεις εικάζεται ότι επέδρασε το ελνστ. μυστικιστικό όνομα *Ἀβραξᾶς / Ἀβράξας*, το οποίο συναντάται σε πάπυρο τού 3ου αι. με θέμα τη μαγεία.

αμπραγιάζ «συμπλέκτης»
< γαλλ. *embrayage* < ρ. *embrayer* «συμπλέκω» < *en* + *braie* (στην τεχν. σημ. «κινητό δοκάρι σε ανεμόμυλο») < λατ. *braca* (βλ.λ. *βράκα*).

αμπρί
< γαλλ. *abri* «καταφύγιο, χαράκωμα» < παλ. γαλλ. *abrier* «προστατεύω, καλύπτω» < λατ. *apricari* «εκτίθεμαι στον ήλιο» (για να αποφύγω το κρύο ή τον άνεμο).

άμπωτη «υποχώρηση των υδάτων στην παλίρροια»
< αρχ. *ἄμπωτις, -ιδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. Ἱστ. 7.198: *παρὰ κόλπον θαλάσσης, ἐν τῷ ἄμπωτίς τε καὶ ῥηχίη ἀνὰ πᾶσαν ἡμέρην γίνεται*], με συγκοπή αντί *ἀνά-πωτις*, το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἀναπίνω*. Η λ. απαντά αρχικά στη φρ. *ἄμπωτις θάλασσα*, στην οποία η θάλασσα παρουσιάζεται ως δράστης τής ενέργειας, δηλ. να έχει αναρροφήσει το νερό. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πίνω*.

αμύγδαλο
< αρχ. *ἀμύγδαλον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ερμίππου, 1.20: *τὰς δὲ Διὸς βαλάνους καὶ ἀμύγδαλα σιγαλόεντα*)], παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἀμυγδάλη* (ίδια σημ.). Από την ελλην. λ. *ἀμυγδάλη* και μέσω τού λατ. *amygdala* > υστλατ. *amandula* προήλθαν οι αντίστοιχοι τύποι σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *amande*, αγγλ. *almond*, γερμ. *Mandel*, ισπ. *almendra*, ιταλ. *mandorla* κ.ά. Βλ. κ. *μάντολα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμυγδαλιά < ελνστ. *ἀμυγδαλ-έα* (με συνίζηση) < αρχ. *ἀμυγδάλ-η*
αμυγδαλές, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *amygdales* < λατ. *amygdale* «αμυγδαλιά» < αρχ. *ἀμυγδάλη* (από το σχήμα των λεμφοειδών οργάνων τού φάρυγγα, που μοιάζουν με αμυγδαλές)
αμυγδαλίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *amygdalite*
αμυγδαλεώνας < *αμυγδάλ(η)* + παραγ. τέρμα *-εώνας* (βλ.λ. *-ώνας*)
αμυγδαλωτός < μεσν. *ἀμυγδαλ-ωτός*.
ΣΥΝΘ. αμυγδαλ(ο)-: *αμυγδαλ-έλαιο, αμυγδαλόψιχα, αμυγδαλο-τομία* κ.ά.

αμυδρός «δυσδιάκριτος – αόριστος»
< αρχ. *ἀμυδρός* [ήδη τ. *ἀμυδρὴν* σε απόσπ. τού Αρχιλόχου (7ος αι. π.Χ.)], πιθ. συνδ. με το συνώνυμο *ἀμαυρός* (βλ.λ. *αμαυρώνω*), ίσως και με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἀμυδᾶναι. κρύψαι*. Ας σημειωθεί ότι η λ. δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το αρχ. *μύδρος*.

άμυλο
< ελνστ. *ἄμυλον (τό)* / αρχ. *ἄμυλος (ὁ)* [ήδη σε κωμωδιογράφους τού 5ου αι. π.Χ. (π.χ. Αριστοφάνη)], ουσιαστικοπ. τύποι τού αρχ. επιθ. *ἄμυλος* «αυτός που δεν αλέστηκε» (αρχικώς για τα πολτοποιημένα, όχι αλεσμένα δημητριακά) < *ἀ-* στερητ. + *μύλη* «μυλόπετρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αμυλ-ώδης, λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *amyloïde*.
ΣΥΝΘ. αμυλ(ο)- (λόγ.): *αμυλ-άλευρο* [1833], *αμυλόκολλα* [1888], *αμυλο-σάκχαρο* [1884], *αμυλ-ούχος* [1873] κ.ά.

άμυνα
< αρχ. *ἄμυνα* < ρ. *ἀμύνω, -ομαι* «υπερασπίζω, αποκρούω» < **ἀμύ-νj-ω* < θ. *ἀμυ-*, το οποίο συνδ. με το ρ. *ἀμεύσασθαι* «υπερβαίνω, ξεπερνώ» (μόνο σε αόρ.,

αρχική σημ. «κινώ, αλλάζω» < *άμεϜύ-σασθαι*, αρχ. κρητ. διάλεκτος, < *ά-* προθεμ. + Ι.Ε. **mev-* «κινώ, μετακινούμαι» || λατ. *moveo*, σανσκρ. *mīvati* «ωθώ» κ.ά.) και με το αρχ. ουσ. *μύνη* «πρόσχημα, δικαιολογία» (μτχ. *μυνάμενος* «απομακρυνθείς, εκτραπείς»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμυντικός < αρχ. *ἀμυν-τικός*.

ΣΥΝΘ. υπερ-αμύνομαι.

αμυχή «γρατζουνιά»

< αρχ. *ἀμυχή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ευριπίδη, Φρύνιχο και Ιπποκράτη] < ρ. *ἀμύσσω* «σχίζω, χαρακώνω» (< **ἀμύχ-jω*), ίσως συνδ. με λατ. *mucro, -onis* «αιχμή ξίφους, δόρατος κ.λπ.» και με λιθ. *mùšti* «χτυπώ».

αμφεταμίνη

μεταφορά τού αγγλ. *amphetamine*, συντετμημένου σχηματισμού που προέκυψε από τον διεθνή χημικό όρο *a(lpha-)m(ethylo)phe(ne)t(hyl)amine* «άλφα-μεθυλοφαινεθυλαμίνη».

αμφι-

< αρχ. *ἀμφι-*, λεξικό πρόθεμα που προέρχεται από την αρχ. πρόθ. *ἀμφί* «και από τις δύο πλευρές, ολόγυρα» (ήδη σε μυκ. ον. *a-pi-a$_2$-ro*: *Ἀμφίαλος*) < Ι.Ε. **(a)mbh-i* (ίδια σημ.) || λατ. *amb-* (π.χ. *amb-iguus* «αμφίσημος»), σανσκρ. *abhi-*, παλ. γερμ. *umbi* (> γερμ. *um* «τριγύρω», ολλ. *om*), αλβ. *mbi-* κ.ά. || αρχ. *ἄμφω* «και οι δύο μαζί, αμφότεροι» (βλ.λ. *αμφότεροι*).

ΣΥΝΘ. αμφι-: *αμφί-δρομος, αμφί-γνωμος, αμφιθαλής, αμφί-κοιλος, αμφί-πλευρος, αμφι-σημία* κ.ά.

άμφια → άμφιο

αμφιβάλλω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμφιβάλλω* < *ἀμφι-* (βλ.λ.) + *βάλλω*, πβ. κ. *παρα-βάλλω, μετα-βάλλω, συμ-βάλλω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρίχνω ολόγυρα (για ρούχα κατά την ένδυση) – αγκαλιάζω (περιβάλλω με τους βραχίονες)» (πβ. Ευριπ. *Ἡρακλ.* 465: *στολήν τε θηρὸς ἀμφέβαλλε σῷ κάρα*· Ομήρ. *Ὀδ.* ω 347: *ἀμφὶ δὲ παιδὶ φίλῳ βάλε πήχεε*) → ήδη αρχ. σημ. «είμαι αβέβαιος, αμφισβητώ» (πβ. Εκαταίου: *πρῶτον μὲν ἀμφιβάλλειν, εἰ τοῦ ἱστορικοῦ ἐστι τὸ σύγγραμμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμφιβολία < αρχ. *ἀμφι-βολ-ία*, αρχική σημ. «το να βάλλεται ή να πλήττεται κανείς από δύο πλευρές» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.74: *Ἀθηναῖοι δέ, καίπερ ἀμφιβολίῃ ἐχόμενοι, Βοιωτῶν μὲν καὶ Χαλκιδέων ἐσύστερον ἔμελλον μνήμην ποιήσεσθαι*) → ήδη αρχ. σημ. «αβεβαιότητα, δισταγμός»

αμφίβολος < αρχ. *ἀμφί-βολ-ος*, αρχική σημ. «αυτός που βάλλεται από παντού» [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] → η σημερινή σημ. ήδη αρχ.

ΣΥΝΘ. αναμφίβολος < ελνστ. *ἀν-αμφί-βολ-ος* (με *ἀν-* στερητ.).

αμφίβιος

< αρχ. *ἀμφίβιος* [πιθ. ήδη στον Πλάτωνα] < *ἀμφί-* (βλ.λ.) + *βίος*.

αμφιβληστροειδής

< ελνστ. *ἀμφιβληστροειδής (χιτών)* «ο εσωτερικός χιτώνας τού οπίσθιου τμήματος τού οφθαλμικού βολβού» < αρχ. *ἀμφίβληστρον* «δίχτυ» [ήδη στον Ησίοδο] < *ἀμφί-* (βλ.λ.) + *-βλη-σ-τρον* < θ. *βλη-*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *βάλλω* (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αμφιβληστροειδής χιτώνας

Η ελνστ. φρ. ***ἀμφιβληστροειδὴς χιτών*** απαντά ήδη τον 1ο αι. μ.Χ. στον ιατρό Ρούφο τον Εφέσιο, ο οποίος περιέγραψε τους επί μέρους χιτώνες τού οφθαλμού (*Περὶ ὀνομ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορίων* 153: *ἐπειδὴ δὲ Ἡρόφιλος εἰκάζει αὐτὸν ἀμφιβλήστρῳ ἀνασπωμένῳ, ἔνιοι καὶ ἀμφιβληστροειδῆ καλοῦσιν*). Τον επόμενο αιώνα ο ιατρός Γαληνός διαφώνησε με τον χαρακτηρισμό *χιτών*, αλλά εξήγησε ότι η ονομασία *ἀμφιβληστροειδής* «δικτυωτός» είναι επιτυχής, διότι φαίνεται να περιβάλλεται από πυκνό δίκτυο αρτηριών και φλεβών (*Περὶ χρείας μορίων*, 3.762 κ.εξ.). Ας σημειωθεί ότι παρόμοια εξέλιξη τής σημασίας συναντούμε στο μεσν. λατ. *retina* «αμφιβληστροειδής» (> γαλλ. *rétine*) < λατ. *rete* «δίχτυ».

αμφίβολος → αμφιβάλλω

αμφίεση

< ελνστ. *ἀμφίεσις* < αρχ. *ἀμφιέννυμι* «ντύνω, περικλείω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ψ 131: *πρῶτα μὲν ἂρ λούσασθε καὶ ἀμφιέσασθε χιτῶνας*] < *ἀμφι-* (βλ.λ.) + *ἕννυμι* «ντύνω» < **Ϝέσ-νῡ-μι* < Ι.Ε. **wes-* «ντύνω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *εσθήτα, ιμάτιο*. Με την ίδια σημασία «ντύνω, περικλείω» συναντάται το ελνστ. ρήμα *ἀμφιάζω* (παράγ. *ἀμφία-σις, ἀμφίασ-μα, ἀμφιασ-μός*), το οποίο μάλλον προέρχεται απευθείας από το αρχ. *ἀμφί* + παραγ. τέρμα *-άζω* (πβ. κ. αρχ. *ἀντι-άζω* «συναντώ κάποιον πρόσωπο με πρόσωπο» < *ἀντί* + *-άζω*) και συγχωνεύθηκε στη χρήση με τον μεταπλ. ελνστ. τύπο *ἀμφι-έζω*, που είχε σχηματιστεί με βάση τον αόρ. *ἀμφιέσαι* (τού αρχ. *ἀμφιέννυμι*). Βλ. κ. λ. *μεταμφιέζω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ιμάτιο, ρούχο*.

αμφιθαλής → θάλλω

αμφιθέατρο

< ελνστ. *ἀμφιθέατρον* < *ἀμφι-* (βλ.λ.) + *θέατρον*, με αφετηρία φρ. όπως *ἀμφιθέατρος στοά, ἱππόδρομος / ἀμφιθέατρον πεδίον, στάδιον*, με τις οποίες δηλωνόταν το κυκλικό σχήμα τού κτηρίου (π.χ. ιπποδρόμου), που επιτρέπει τη θέαση από οποιοδήποτε σημείο. Ας σημειωθεί ότι μέσω τού λατ. *amphitheatrum* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *amphitéâ-*

tre, αγγλ. *amphitheatre*, γερμ. *Amphitheater*, ιταλ. *anfiteatro* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμφιθεατρ-ικός, λόγ. [1861].

αμφικτιονία «ομοσπονδία πόλεων-κρατών στην Αρχαία Ελλάδα»

< αρχ. *Ἀμφικτυονία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη] < *ἀμφι-κτίονες* / *-κτύονες* (η αβεβαιότητα ως προς τη γραφή είναι ήδη αρχ.), σύνθ. τού οποίου το α΄ τμήμα είναι η πρόθ. *ἀμφί* (βλ.λ.). Ως προς το β΄ τμήμα, αν θεωρήσουμε αρχικό τον τύπο *ἀμφικτύονες* (με -υ-), όπως φαίνεται πιθανότερο, τότε ο τύπος *ἀμφικτίονες* θα οφείλεται σε επίδρ. τού ρ. *κτίζω*. Σε αυτή την περίπτωση, το β΄ τμήμα *-κτύονες* ανάγεται πιθ. σε θ. **κτυ-* «κατέχω» (συνδέεται με τύπους των ινδοϊρανικών γλωσσών), οπότε το σύνθ. *ἀμφικτύονες* σημαίνει αυτούς «που κατέχουν περιουσία στη γύρω περιοχή». Αν θεωρούσαμε αρχικό τον τύπο *ἀμφικτίονες* (με -ι-), δεν θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε ικανοποιητικά τον παράλληλο αρχαιότερο τύπο *αμφικτύονες*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αμφικτιονία

Εφόσον οι ***αμφικτίονες*** ήταν αυτοί «που κατέχουν περιουσία στη γύρω περιοχή, που κατοικούν ολόγυρα», γίνεται αντιληπτό ότι η ***αμφικτιονία*** αποτελούσε στην πραγματικότητα σύνδεσμο γειτονικών ελληνικών φύλων, που συγκεντρώνονταν σε κοινό ιερό χώρο (κυρ. στις Θερμοπύλες και στους Δελφούς). Η αμφικτιονική σύνοδος συνερχόταν συνήθως μία φορά το έτος και κάθε πόλη μετείχε με δύο αντιπροσώπους, έναν *Ἱερομνήμονα* (υπεύθυνο για τη διευθέτηση θρησκευτικών ζητημάτων) και έναν *Πυλαγόρα* (αρμόδιο για τη διευθέτηση πολιτικών και στρατιωτικών διαφορών μεταξύ των μελών).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αμφικτύονες ή αμφικτίονες;

Επειδή οι τύποι *αμφικτύονες* και *αμφικτίονες* είναι εξίσου αρχαίοι, είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούμε την απλούστερη γραφή, δηλ. ***αμφικτίονες*** και ***αμφικτιονία***.

άμφιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄμφιον* / *ἀμφίον* [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή], συντομευμένος τύπος τού ουσ. *ἀμφίεσμα* < ρ. *ἀμφιέννυμι* «ντύνω, περικλείω» (βλ.λ. *αμφίεση*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεταμφιέζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ένδυμα» → ελνστ. σημ. (από τον 4ο αι. μ.Χ.) «επίσημο ιερατικό ένδυμα».

αμφιπρόστυλος

< ελνστ. *ἀμφιπρόστυλος* «(αρχαίος ναός) που φέρει κιονοστοχίες στην πρόσοψη και την οπίσθια πλευρά» < *ἀμφι-* (βλ.λ.) + *πρόστυλος* «αυτός που φέρει στύλους (κιονοστοιχία) στην πρόσοψη» < *προ-* + *στῦλος*.

αμφίρροπος

< ελνστ. *ἀμφίρροπος*, αρχική σημ. «αυτός που ρέπει διαδοχικά και προς τις δύο πλευρές, από εδώ και από εκεί», < *ἀμφί-* (βλ.λ.) + *-ρροπος* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ῥοπή* (βλ.λ. *ρέπω*), πβ. κ. *ετοιμό-ρροπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμφιρρέπω < μεσν. *ἀμφι-ρρέπω* (πβ. Γεωργ. Παχυμ. *Χρον.* 231.10: *καὶ ἀμφιρρέπει τὰ τῇδε*)

αμφιρρεπής < ελνστ. *ἀμφι-ρρεπής* (ίσως μοναδική χρήση, πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Περὶ Ἁγ. Τριάδ.* 77.1152: *ἀλλ' οὐδὲ προαίρεσις ἡ ἀμφιῤῥεπὴς ἦν ἐν Χριστῷ*).

αμφισβητώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀμφισβητῶ (-έω)* < **ἀμφισ-βήτης* / **ἀμφισ-βάτης* < *ἀμφίς* (άλλος τύπος τού *ἀμφί*, βλ.λ.) + *-βήτης* / *-βάτης* < ρ. *βαίνω*, πβ. κ. *ἐπι-βάτης*, *σχοινο-βάτης*, *δια-βάτης*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βαδίζω χωριστά ή μακριά από κάποιον» (το αρχ. *ἀμφίς* νοείται με τη συχνή σημ. «μακριά, εξ αποστάσεως») → ήδη αρχ. σημ. (συχνά + πρόθ. *περί*, *πρός* κ.ά.) «διαφωνώ, απορρίπτω» (πβ. Ισοκρ. *Παραγρ. Καλλίμ.* 1: *ἵν' ἐπιστάμενοι περὶ ὧν ἀμφισβητοῦμεν τὴν ψῆφον φέρητε*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμφισβήτηση < αρχ. *ἀμφισβήτη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

αμφισβητ-ίας < *αμφισβήτ(ηση)* + παραγ. τέρμα *-ίας*.

αμφισεξουαλικός → αμφιφυλόφιλος

αμφίσημος «αυτός που έχει διφορούμενη σημασία»

< *αμφί-* (βλ.λ.) + *-σημος* < *σήμα* (βλ.λ. *σημαίνω*, πβ. ελνστ. *δί-σημος* «με δύο σημασίες»), απόδ. τού αγγλ. *ambiguous*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμφισημ-ία, μεταφρ. δάνειο από το γαλλ. *ambiguité*.

αμφιτρύωνας

< λόγ. [1856] *ἀμφιτρύων*, *-ωνος* «οικοδεσπότης δεξίωσης» < αρχ. *Ἀμφιτρύων*, *-ωνος*, μυθ. πρόσωπο, < *ἀμφι-* (βλ.λ.) + ρ. *τρύω* «φθείρω, καταπονώ» (βλ. ομόρριζα *κατα-τρύχω*, *τρυπώ*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αμφιτρύωνας

Η χρήση τού ονόματος ***Αμφιτρύων*** με τη σημ. «οικοδεσπότης πλούσιων δεξιώσεων» οφείλεται σε στίχο τής φερώνυμης κωμωδίας τού Γάλλου θεατρικού συγγραφέα Μολιέρου (Jean-Batiste Poquelin Molière, 1622-73), στην οποία αντλεί στοιχεία από ανάλογο έργο τού Ρωμαίου κωμωδι-

ογράφου Πλαύτου. Στην κωμωδία τού Μολιέρου οι αξιωματούχοι τού Αμφιτρύωνος δεν μπορούν να ξεχωρίσουν τον πραγματικό Αμφιτρύωνα από τον Δία (που έχει πάρει τη μορφή του), οπότε ο Σωσίας δίνει την εξής λύση: *Le veritable Amphitryon est l'Amphitryon où l'on dîne* «Ο πραγματικός Αμφιτρύων είναι εκείνος στου οποίου γευματίζουμε».

αμφιφυλόφιλος

< *αμφι-* (βλ.λ.) + *φύλο* + *φίλος* (κατά το *ομοφυλόφιλος*), απόδ. τού αγγλ. *bisexual*. Έχει αποδοθεί επίσης *αμφισεξουαλικός*.

αμφορέας

< αρχ. *ἀμφορεύς* (με απλολογία· ήδη μυκ. *a-po-re-we*: *ἀμφορεῖς*) < παλαιότ. *ἀμφιφορεύς* (ήδη μυκ. *a-pi-po-re-we*: *ἀμφι-φορεῖς*) < *ἀμφι-* + *-φορεύς* < ρ. *φέρω*, επειδή πρόκειται για αγγείο με δύο λαβές, το οποίο φέρεται από τις δύο πλευρές του.

αμφότεροι «και οι δύο»

< αρχ. *ἀμφότεροι* (ήδη μυκ. *a-po-te-ro*), επεκτεταμένος τύπος τού δυϊκού αριθμού *ἄμφω*, *ἀμφοῖν* «και οι δύο (μαζί)» < I.E. **am-bhō* || λατ. *ambō* (> ισπ. *ambos* «αμφότεροι», ιταλ. *ambo*), σανσκρ. *ubhāu*, παλ. σλαβ. *oba* (> σερβοκρ. *oba-dvoje*), γοτθ. *bai* (> γερμ. *beide*, αγγλ. *both*, σουηδ. *båda*, όπου το θέμα ακολουθείται από τύπο άρθρου) κ.ά. || αρχ. *ἀμφί*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αμφοτέρωθεν < αρχ. επίρρ. *ἀμφοτέρω-θεν*, πβ. κ. *εκατέρω-θεν*.

άμωμος «αγνός, άμεμπτος»

< αρχ. *ἄμωμος* [ήδη στον Ησίοδο (πβ. *Θεογ.* 259: *φυὴν ἐρατὴ καὶ εἶδος ἄμωμος*), παράλληλα με τον ομηρικό τύπο *ἀμώμητος*] < *ἀ-* στερητ. + *μῶμος* «σφάλμα, ψεγάδι», που ίσως συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μῦμαρ· αἶσχος, φόβος, ψόγος*, από όπου το αρχ. επίθ. *ἀμύμων* «άψογος, άμεμπτος».

αν

< αρχ. *ἄν*, αρχικώς δυνητικό μόριο, για την προέλευση τού οποίου υπάρχουν δύο εκδοχές: 1) < *εἰ κάν* (στην αρκαδική διάλεκτο), όπου το *κάν* αποτελεί μεταπτωτική βαθμίδα τού πλήρους τύπου *κεν*, με εσφαλμ. χωρισμό **εἰκ ἄν* (πβ. *οὐκ ἄν* < **οὐ κάν*), από όπου αποσπάστηκε το *ἄν*· 2) Το *ἄν* αποτελεί τον παλαιότερο τύπο, ο οποίος συνδ. με λατ. *an* και γοτθ. *an*, που όμως έχουν κυρίως τοπική σημασία. Η πρώτη εκδοχή θεωρείται πιθανότερη.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

αν, εάν, σαν, όταν...

Ας σημειωθεί ότι το μόριο ***ἄν*** απαντά εκτεταμένα σε διάφορους συνδέσμους: αρχ. ***ἐάν*** (< *εἰ ἄν*), αρχ. ***ὅταν*** (< *ὅτε* + *ἄν*), μεσν. ***σαν*** < *ὡσάν* (< *ὡς ἄν*), αρχ. ***ὁπόταν*** (< *ὁπότε* + *ἄν*), αρχ. *ἐὰν καὶ* / ***ἂν καὶ*** (εναντιωματ., πβ. Ισοκρ. *Εὐαγ.* 10.7-9: *ἂν καὶ τῇ λέξει καὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν ἔχῃ κακῶς, ὅμως αὐταῖς ταῖς εὐρυθμίαις καὶ ταῖς συμμετρίαις ψυχαγωγοῦσιν τοὺς ἀκούοντας*) κ.ά.

αν και → αν

ανά

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνά* (δωρ. *ἀν*, αιολ. *ὀν*, αρκαδοκυπρ. *ὐν*) < I.E. **an-* «επάνω, επί» || αρχ. περσ. *anā* «πάνω από», αρχ. γερμ. **an(a)* «πάνω σε, επί» (> γερμ. *an*, αγγλ. *on*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «από κάτω προς τα πάνω» (με κίνηση, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.194: *ἀνὰ τὸν ποταμὸν γὰρ δὴ οὐκ οἷά τέ ἐστι πλέειν*, δηλ. «αντίθετα προς τον ρου τού ποταμού»), «πάνω σε» (χωρίς κίνηση) → αρχ. σημ. «κατά τη διάρκεια ή την έκταση» (π.χ. *ἀνὰ τὴν γῆν*, *ἀνὰ τὰς προτέρας ἡμέρας*, φρ. στον Ηρόδοτο) → αρχ., με διανεμητική σημ. «κάθε» (πβ. φρ. Ηροδ. *ἀνὰ πᾶν ἔτος*, Ξενοφ. *ἀνὰ ἑκατὸν ἄνδρας*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ανά

Η αρχ. πρόθεση ***ἀνά*** απαντά εκτεταμένα ως α΄ συνθετικό ρημάτων, στα οποία δηλώνει είτε ανοδική κίνηση (κατά την αρχική σημασία της) είτε επανάληψη, π.χ. αρχ. *ἀνα-βαίνω*, *ἀνα-πέμπω*, *ἀνα-κινῶ*. Ήδη στην αρχ. γλώσσα υπάρχει η τάση ενισχύσεως τού *ἀνα-* με άλλες προθέσεις, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό τού α΄ συνθετικού ***ἐπανα-*** (με την πρόθ. *ἐπί*, π.χ. αρχ. *ἐπανα-κάμπτω*, *ἐπανα-φέρω*, ελνστ. *ἐπανα-παύομαι*) και ***ἐξανα-*** > μεσν. ***ξανα-*** (με την πρόθ. *ἐξ*, π.χ. μεσν. *ξανα-γυρίζω*, *ξανα-ζητῶ*, *ξανα-παίρνω* κ.λπ.).

ανα- στερητικό

< μεσν. *ἀνα-* (π.χ. *ἀνά-βαθος*, *ἀνά-λουστος*) < αρχ. *ἀν-* στερητ. (βλ.λ.), όταν ακολουθούσαν λ. που άρχιζαν από *α-* (π.χ. *ἄν-ανδρος*, *ἀν-άλατος*, *ἀν-άξιος*), οπότε έχουμε επανανάλυση *ἀν-α-* > *ἀνα-* με αποτέλεσμα να αποσπαστεί νέο στερητ. πρόθεμα *ανα-*, π.χ. *ανα-βροχιά*, *ανα-δουλειά*, *ανά-βαθος*.

αναβαθμίζω

< *ανα-* + *-βαθμ(ίζω)* < *βαθμίδα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *upgrade*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναβάθμι-ση < *αναβαθμίζω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *upgrading*.

αναβάλλω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναβάλλω* < *ἀνα-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-βάλλω*, *παρα-βάλλω*, *συμ-βάλλω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρίχνω προς τα πάνω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.90: *ἐκ δὲ τοῦ ὀρύγματος ἀνέβαλλον ἀντὶ τείχους τὸν χοῦν*) → ήδη αρχ. σημ. «τοποθετώ (κάτι) πίσω μου και το αφήνω εκεί – (μτφ.) αφήνω για αρ-

γότερα» (πβ. Θουκ. Ἱστ. 5.46: *σεισμοῦ δὲ γενομένου πρίν τι ἐπικυρωθῆναι, ἡ ἐκκλησία αὕτη ἀνεβλήθη*).

ανάβαση → βαίνω

αναβάτης → βαίνω

αναβιβάζω

< αρχ. *ἀναβιβάζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 7.33.4: *ἀναβιβάζονται ἐπὶ τὰς ναῦς*] < *ἀνα-* + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω*, πβ. κ. *επι-βιβάζω*, *συμ-βιβάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναβίβαση < μεσν. *ἀναβίβα-σις*

αναβιβασμός < ελνστ. *ἀναβιβασ-μός*.

αναβιώνω

< αρχ. *ἀναβιῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. κωμ. απόσπ. 131.1: *ἀναβιῶν' ἐκ τῆς νόσου*] < *ἀνα-* + *βιῶ* < *βίος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναβίωση < ελνστ. *ἀναβίω-σις*.

αναβλητικός → βάλλω

αναβλύζω κ. **αναβρύζω**

< αρχ. *ἀναβλύζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἀνα-* + *βλύζω / βλύω* «ξεπηδώ» (για νερό πηγής), που ίσως συνδ. με σανσκρ. *gálati* «σταλάζω» και με παλ. γερμ. *quellan* (> γερμ. *Quelle* «πηγή»). Το ρ. *ἀναβλύζω* συνέπεσε στη χρήση με το μεσν. *ἀναβρύζω* (ίδια σημ.), με το οποίο όμως δεν έχει ετυμολογική σχέση, αφού το ρ. *ἀναβρύζω* προέρχεται από ελνστ. *ἀναβρύω* «ξεπηδώ, εκπηγάζω (χωρίς άντληση)» < *ἀνα-* + *βρύω* «ανθίζω, αφθονώ» (βλ.λ. *βρύο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάβλυση < αρχ. *ἀνάβλυ-σις*

ανάβλυσ-μα < *αναβλυσ- (αναβλύζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

αναβολέας «αναβατήρας τής σέλας – οστάριο τού έσω ωτός»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀναβολεύς* < αρχ. *ἀναβάλλω* (στη σημ. «ρίχνω προς τα πάνω») < *ἀνα-* + *βάλλω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ιπποκόμος που βοηθεί στην εφίππευση» → μεσν. σημ. «κρίκος στηρίξεως για εφίππευση, αναβατήρας τής σέλας» → σύγχρ. σημ. (σημασιολ. δάνειο, πβ. γαλλ. *étrier*, γερμ. *Steigbügel*) «οστάριο τού έσω ωτός» (από την ομοιότητα τού σχήματος).

αναβολή → βάλλω

αναβολικός

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anabolic* (πβ. κ. *symbolic* «συμβολικός»), που πλάστηκε με βάση το ρ. *αναβάλλω* (βάσει τής αρχικής σημ. «ρίχνω προς τα πάνω, ανυψώνω»), επειδή αυτές οι ουσίες αποσκοπούν στην αύξηση τής απόδοσης (διαφ. το ελνστ. επίθ. *ἀναβολικός* «καθυστερημένος, αναβληθείς»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναβολισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anabolism*, που πλάστηκε κατά το *metabolism* (βλ. κ. *μεταβολισμός*).

αναβροχιά

< *ανα-* στερητ. (βλ.λ.) + *βροχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

ανάβω

< μεσν. *ἀνάβω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀνάπτω* [ήδη ομηρικού] (πβ. *σκάπτω – σκάβω*, *θάπτω – θάβω*, που μεταπλάσθηκαν βάσει τού αορίστου *-ψα* κατά το σχήμα *ἔτριψα – τρίβω*, *ἔπαψα – παύω*, *ἄμειψα – αμείβω*) < *ἀν(α)-* + *ἅπτω* «αγγίζω – βάζω φωτιά» (βλ.λ. *άπτομαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άναμμα < ελνστ. *ἄναμ-μα* «κάθε τι αναμμένο, φλεγόμενη ύλη» < αρχ. *ἀνάπτω*, πβ. κ. *σκάπτω – σκάμμα*

αναπ-τήρας, λόγ. [1898], < *ανάπ(τω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *νίπτω – νιπ-τήρας*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *lighter*.

αναγγέλλω

< αρχ. *ἀναγγέλλω* < *ἀν(α)-* + *ἀγγέλλω* < *ἄγγελος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-αγγέλλω*, *παρ-αγγέλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναγγελία < ελνστ. *ἀναγγελ-ία*.

αναγέννηση

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀναγέννησις* < ρ. *ἀναγεννῶ (-άω)* < *ἀνα-* + *γεννῶ* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκ νέου γέννηση, παλιγγενεσία» → σύγχρ. σημ. «ευρωπαϊκή πολιτιστική κίνηση για ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών μεταξύ 14ου και 17ου αι.» (μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *rinascimento*, γαλλ. *renaissance*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναγεννησι-ακός < *αναγέννησι(ς)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

αναγιγνώσκω → ανάγνωση

ανάγκη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνάγκη*, πιθ. σύνθ. *ἀν-άγκη* < *ἀν(α)-* + *-άγκη*, το οποίο συνδ. με τις λ. *ἀγκών* ή *ἄγκη* «αγκάλη», οπότε θα είχε τη σημ. «εναγκαλισμός, περίσφιξη (που τελικά προκαλεί δυσφορία)».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δυσφορία, στενοχώρια, πίεση» (πβ. Ομήρ. Ὀδ. α 154: *ὅς* [Φήμιος] *ῥ' ἤειδε παρὰ μνηστῆρσιν ἀνάγκῃ* «ο οποίος τραγουδούσε αναγκαστικά [δυσφορώντας] στους μνηστήρες») → ήδη αρχ. σημ., όπως σήμερα «υποχρέωση, απαραίτητο στοιχείο» (πβ. Αριστοφ. *Νεφέλ.* 1075: *πάρειμ' ἐντεῦθεν εἰς τὰς τῆς φύσεως ἀνάγκας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναγκάζω < αρχ. *ἀναγκ-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 1.28.3: *εἰ δὲ μή, καὶ αὐτοὶ ἀναγκασθήσεσθαι ἔφασαν, ἐκείνων βιαζομένων, φίλους ποιεῖσθαι οὓς οὐ βούλονται*]

αναγκαίος < αρχ. *άναγκα-ῖος* [ήδη ομηρικό] < *άνάγκη / άνάγκᾱ* + παραγ. τέρμα *-ιος*
αναγκαιότητα < ελνστ. *άναγκαι-ότης, -ότητος*, αρχική σημ. «συγγένεια εξ αίματος» (κατόπιν «ανάγκη»), < αρχ. *άναγκαῖος* (στην ειδική αρχ. σημ. «συγγενής με φυσικό δεσμό, εξ αίματος»)
αναγκαστικός < αρχ. *άναγκασ-τικός*.
ΣΥΝΘ. πειθ-αναγκάζω, εξ-αναγκάζω, κατ-αναγκάζω.

ανάγλυφος
< ελνστ. *άνάγλυφος* < *άναγλύφω* «σκαλίζω, χαράσσω» < *άνα-* + *γλύφω*, για το οποίο βλ.λ. *γλυπτός*.

αναγνωρίζω → γνωρίζω

ανάγνωση
ΕΤΥΜ. < μεσν. *άνάγνωση* < αρχ. *άνάγνωσις* < ρ. *άναγιγνώσκω* (πβ. κ. *γνῶσις – γιγνώσκω*) < *άνα-* + *γιγνώσκω* (βλ.λ. *γνωρίζω, γνώση*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναγνώριση» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.116: *ταῦτα λέγοντος τοῦ παιδὸς τὸν Ἀστυάγεα ἐσήιε ἀνάγνωσις αὐτοῦ*) → ήδη αρχ. σημ. «αναγνώριση των γραμμένων χαρακτήρων, διάβασμα» (πβ. Πλάτ. *Εὐθύδ.* 279e: *περὶ γραμμάτων γραφῆς τε καὶ ἀναγνώσεως*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναγνώσιμος, λόγ. [1856], < *αναγνωσ- (αναγιγνώσκω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *lisible*
αναγνωσιμ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από το αγγλ. *readability*
ανάγνωσμα < ελνστ. *άνάγνωσ-μα*
αναγνώστης < ελνστ. *άναγνώσ-της*
αναγνωστήριο < ελνστ. *άναγνωσ-τήριον* < *άναγνωσ- (άναγιγνώσκω)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*
αναγνωστικός < αρχ. *άναγνωσ-τικός* «κατάλληλος για ανάγνωση (όχι για απαγγελία)» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1413b: *βαστάζονται δὲ οἱ ἀναγνωστικοί, οἷον Χαιρήμων*). Η φρ. *αναγνωστικό (βιβλίο)* αποτελεί νεότ. μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *livre de lecture*.

αναγόμωση «ξαναγέμισμα όπλου ή συσκευής»
λόγ. [1895], < *ανα-* + *γόμωση* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rechargement*.

αναγορεύω «απονέμω δημόσιο αξίωμα ή τίτλο»
< αρχ. *άναγορεύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 1.14.4: *ὥστε μόνος φιλοπάτωρ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀναγορευθῆναι*] < *άν(α)-* + *άγορεύω*, για το οποίο βλ.λ. *αγορά*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναγόρευση < αρχ. *άναγόρευ-σις*.

αναγουλιάζω «έχω τάση για εμετό»
< *ανα-* + *-γουλ(ιάζω)* < ελνστ. *γούλ(α)* «λαιμός» + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, βλ.λ. *γουλιά*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναγούλα < *αναγουλ-ιάζω* (υποχωρητ.)
αναγούλιασ-μα < *αναγουλιασ- (αναγουλιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ανάγω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *άνάγω* < *άν(α)-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-άγω, συν-άγω, δι-άγω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οδηγώ από κάτω προς τα πάνω, σε υψηλότερο σημείο – ανεβάζω, εγείρω» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 524-5: *ἴτ', ὦ πεπαυμένοι πόνων, τόδ' ἱερὸν ἀνάγετε ξόανον*, για το ανέβασμα τού Δούρειου Ίππου στην ακρόπολη τού Ιλίου τής Τροίας) → αρχ. σημ. «προσδιορίζω την αρχή, υποδεικνύω την αφετηρία ή την αιτία κάποιου πράγματος» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 626d.5-6: *τὸν γὰρ λόγον ἐπ' ἀρχὴν ὀρθῶς ἀναγαγὼν σαφέστερον ἐποίησας*) → ελνστ. σημ. «υπολογίζω, λογαριάζω» (πβ. Πλουτ. *Κίμων* 18.8: *καὶ τὰς ἡμέρας πρὸς τὸ μαντεῖον ἀνάγοντες, ἔγνωσαν ᾐνιγμένην τὴν τελευτὴν τοῦ ἀνδρὸς*) → σύγχρ. σημ. «μετατρέπω σε ισοδύναμη σχέση, μετασχηματίζω» (μαθημ. και χημ. όρος, σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *réduire*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναγωγή < αρχ. *άναγωγ-ή* «ανέβασμα, εξύψωση» < *άνάγω* (πβ. κ. *συναγωγή – συνάγω*) → ήδη αρχ. σημ. «αναφορά στην αρχή, στην αρχική αιτία ή αφετηρία» (πβ. Αριστ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1061a: *ἐπεὶ δὲ παντὸς τοῦ ὄντος πρὸς ἕν τι καὶ κοινὸν ἡ ἀναγωγὴ γίγνεται*) → ο μαθημ. και χημ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *réduction*
αναγωγικός < ελνστ. *άναγωγ-ικός* < αρχ. *άναγωγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ανάγωγος[1] «αγενής»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *άνάγωγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἀπομνημ.* 3.3.4: *ἐὰν οὖν, ἔφη ὁ Σωκράτης, παρέχωνταί σοι τοὺς ἵππους [...] οὕτως ἀναγώγους ὥστε μὴ μένειν ὅπου ἂν σὺ τάξῃς, [...] τί σοι τοῦ ἱππικοῦ ὄφελος ἔσται;*] < *άν(α)-* + *άγωγή* (βλ.λ. *άγω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για ίππους και σκύλους) «απείθαρχος, αδάμαστος» → ελνστ. σημ. «αγενής» (πβ. Χρυσίππ. *ἀπόσπ.*: *αὐθάδης τις ὢν καὶ ἀνάγωγος*).

ανάγωγος[2] «[κλάσμα] που δεν επιδέχεται απλοποίηση [αναγωγή]»
< *αναγωγή*, με μετακίνηση τού τόνου για να δηλωθεί η άρνηση (κατά τα στερητικά επίθ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *irréductible*.

αναδασμός «ανακατανομή, ξαναμοίρασμα τής γης»
< αρχ. *άναδασμός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *άναδατέομαι* «ανακατανέμω, ξαναμοιράζω» < *άνα-* + *δατέομαι*, για το οποίο βλ.λ. *δασμός*.

αναδάσωση → δάσος

αναδεικνύω → δείχνω

αναδεξιμιός «βαφτιστήρι»
< μεσν. *ἀναδεξιμαῖος* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < **ἀνα-δέξιμος*, από θ. τού αρχ. *ἀναδέχομαι* (στην εξειδικευμένη μεσν. σημ. «γίνομαι νονός»).

αναδεύω «ανακατεύω»
< ελνστ. *ἀναδεύω* < *ἀνα-* + *δεύω* «υγραίνω – αναμειγνύω», αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναδευ-τήρας < *αναδεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. κ. *εκτοξευ-τήρας*.

αναδέχομαι «γίνομαι νονός»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναδέχομαι* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Ε 619: *σάκος δ' ἀνεδέξατο πολλά*)] < *ἀνα-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-δέχομαι, δια-δέχομαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παίρνω, αναλαμβάνω», επίσης «αποδέχομαι» → μεσν. σημ. «γίνομαι νονός *(ἀνάδοχος)*».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναδοχή < ελνστ. *ἀναδοχ-ή*, αρχική σημ. «εγγύηση, ενέχυρο», αργότερα «αποδοχή»
ανάδοχος < ελνστ. *ἀνάδοχ-ος*, αρχική σημ. «εγγυητής» → ήδη ελνστ. σημ. (από τον 4ο αι. μ.Χ.) «νονός».

αναδίδω → δίνω

αναδιπλώνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναδιπλῶ (-όω)* < *ἀνα-* + *διπλῶ* (βλ.λ. *διπλώνω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διπλασιάζω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 7.5: *ἡ φάλαγξ βραχυτέρα ἐγίγνετο ἀναδιπλουμένη* «η φάλαγγα αποκτούσε διπλάσιο βάθος») → ελνστ. σημ. «εφαρμόζω ρητορικό επαναληπτικό σχήμα *(ἀναδίπλωσις)*» → σύγχρ. σημ. «υποχωρώ συντεταγμένα» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *se replier*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναδίπλωση < αρχ. *ἀναδίπλω-σις*, αρχική σημ. «συστροφή, στρίψιμο εντέρου, ειλεός» → ελνστ. σημ. «ρητορικό επαναληπτικό σχήμα» → σύγχρ. σημ. «συντεταγμένη υποχώρηση» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *repli*).

αναδιφώ «ερευνώ εξαντλητικά»
< αρχ. *ἀναδιφῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Κρατίνο] < *ἀνα-* + *διφῶ (-άω)* «ψηλαφώ», αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναδίφη-ση, λόγ. [1862], < *αναδιφη- (αναδιφώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*
αναδιφη-τής, λόγ. [1878], < *αναδιφη- (αναδιφώ)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

αναδομώ
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀναδομῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *δομῶ* (βλ.λ. *δομή*), πβ. κ. *απο-δομώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανοικοδομώ, ξαναχτίζω» → σύγχρ. σημ. «μεταβάλλω τη δομή, τη σύνθεση» (σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *restructure*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναδόμηση < μεσν. *ἀναδόμη-σις* «ανοικοδόμηση». Η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε απόδ. τού αγγλ. *restructuring*. Πβ. λ. *περεστρόικα*.

αναδοχή → αναδέχομαι

ανάδοχος → αναδέχομαι

ανάδραση
< *ανα-* + *δράση*, απόδ. τού αγγλ. *feedback*. Βλ. κ. *ανατροφοδότηση*.

αναδρομή «αναφορά στο παρελθόν»
< αρχ. *ἀναδρομή* «επιστροφή – επανάληψη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἀνα-* + θ. που απαντά επίσης στη λ. *δρόμος* (βλ.λ.). Ως ρητορ. όρος χρησιμοποιείται από την ελνστ. εποχή, ενώ η σύγχρονη σημασία του οφείλεται σε απόδ. των αγγλ. *retrospection, flashback*.

αναδρομικός
λόγ. [1831], < *αναδρομ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rétroactif*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναδρομικ-ότητα, λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από το γαλλ. *rétroactivité*.

ανάδρομος
< ελνστ. *ἀνάδρομος* «ανοδικός – αυτός που επιστρέφει, ανάστροφος» (αρχικώς για ρεύμα ποταμού, κατόπιν για μονοπάτι λαβυρίνθου) < *ἀνα-* + *δρόμος* (βλ.λ.).

αναδύομαι «ανεβαίνω στην επιφάνεια – ξεπροβάλλω»
< αρχ. *ἀναδύομαι* [ήδη ομηρικό] < *ἀνα-* + *δύομαι* «εισέρχομαι, βουτώ», μέση φωνή τού ρ. *δύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἀπο-δύομαι, (δι)εἰσ-δύω, κατα-δύομαι* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάδυση < αρχ. *ἀνάδυ-σις*.

αναζωογονώ → ζωογόνος

αναζωπυρώνω
< ελνστ. *ἀναζωπυρῶ (-όω)* < αρχ. *ἀναζωπυρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ξενοφώντα και Πλάτωνα] < *ἀνα-* + *ζωπυρῶ (-έω)* «ανάβω φωτιά» < *ζώπυρον (τό)* «σπίθα, σπινθήρας», φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ζῶον πῦρ* «ζωντανή φωτιά, φλόγα». Βλ. και λ. *ζώπυρο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναζωπύρωση < ελνστ. *ἀναζωπύρω-σις* < *ἀναζω-*

πυρῶ (-όω), πβ. ελνστ. *ἀναζωπύρη-σις* < αρχ. *ἀναζωπυρῶ (-έω)*.

ανάθεμα

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνάθεμα*, άλλος τύπος τού αρχ. *ἀνάθημα* < ρ. *ἀνατίθημι* «αναθέτω – αφιερώνω» (πβ. κ. *πρό-θεμα, παρά-θεμα – σύν-θημα*) < *ἀνα-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *ἀνάθημα*) «αφιέρωμα (σε θεούς)» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.46: *ἐπέδειξαν τὰ ἀναθήματα, φιάλας τε καὶ οἰνοχόας καὶ θυμιατήρια*. Κ.Δ. Λουκ. 21,5: *καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασιν κεκόσμηται*) → ελνστ. σημ. (τού ουσ. *ἀνάθεμα*) «αντικείμενο ξεχωρισμένο για καταστροφή» (απόδ. τού εβρ. όρου *ḥērem* «αφιέρωμα – αντικείμενο προορισμένο από τον Θεό για καταστροφή», Π.Δ. *Ἰησ. Ναυῆ* 6,17: *καὶ ἔσται ἡ πόλις ἀνάθεμα, αὐτὴ καὶ πάντα, ὅσα ἐστὶν ἐν αὐτῇ*) → ήδη ελνστ. σημ. «κατάρα – καταραμένος» (πβ. Κ.Δ. Γαλάτ. 1,9: *εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω* «αν κάποιος σας διδάσκει άλλο ευαγγέλιο από αυτό που παραλάβατε, ας είναι καταραμένος») → μεσν. σημ. «αφορισμός, αποβολή από το σώμα τής Εκκλησίας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναθεματίζω < ελνστ. *ἀναθεματ-ίζω*

αναθεματισμός < ελνστ. *ἀναθεματισ-μός* < *ἀναθεματ-ίζω*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανάθεμα – χαράμι, χαρέμι

Η λ. ***ανάθεμα*** (αρχ. *ἀνάθημα*) αποτελούσε εξ αρχής τμήμα τού λατρευτικού λεξιλογίου και απέκτησε ειδική χρήση, καθώς δήλωνε αντικείμενα αφιερωμένα σε θεό, τα οποία δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιηθούν και να βεβηλωθούν. Στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα η λ. συνδέθηκε άρρηκτα με τον εβραϊκό όρο *ḥērem* «αφιέρωμα», ο οποίος αναφερόταν συγκεκριμένα σε ειδωλολατρικά σκεύη ή και έθνη που ο Θεός είχε καταδικάσει σε καταστροφή και δεν ήταν δυνατόν να εξαγοραστούν ή να αλλάξει η χρήση τους. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι με την εβραϊκή λέξη συνδέεται επίσης το αραβ. ουσ. *haram* (> ***χαράμι***, βλ.λ.), με το οποίο οι μουσουλμάνοι αποκαλούν τις ιερές πόλεις Μέκκα και Μεδίνα, και το αραβ. ουσ. *harim* (> ***χαρέμι***, βλ.λ.), το οποίο φανερώνει την αφετηρία του, αφού αναφέρεται σε οικογενειακό χώρο απροσπέλαστο για οποιονδήποτε άλλον εκτός από τον κύριο τού σπιτιού.

αναθέτω

< μεσν. *ἀναθέτω* < αρχ. *ἀνατίθημι* «ανεγείρω ανάθημα, αφιέρωμα» [ήδη ομηρικό] (πβ. *θέτω – τίθημι*), βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Ήδη αρχ. η σημ. «ορίζω κάποιον υπεύθυνο, παραδίδω στη δικαιοδοσία του» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 461d: *ἐγὼ ἐθέλω τῶν ὡμολογημένων εἴ τί σοι δοκεῖ μὴ καλῶς ὡμολογῆσθαι, ἀναθέσθαι ὅ,τι ἂν σὺ βούλῃ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάθεση < αρχ. *ἀνάθε-σις* «αφιέρωση αναθημάτων σε θεούς ή στους ναούς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία] → μεσν. σημ. «εντολή, παραγγελία».

αναθεωρώ

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀναθεωρῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *θεωρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-θεωρώ, παρα-θεωρώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξετάζω προσεκτικά – ξανασκέφτομαι, αναλογίζομαι» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστορ.* 12.15: *ἀναθεωρούμενος δὲ καὶ μετ' ἀκριβείας ἐξεταζόμενος*) → μεσν. σημ. «επιθεωρώ, επισκέπτομαι» (συνήθ. το στράτευμα) → σύγχρ. σημ. «αλλάζω ή τροποποιώ προηγούμενη απόφαση ή στάση μου» (με επίδρ. τού γαλλ. *réviser*), πβ. τη φρ. *αναθεωρημένη έκδοση* (γαλλ. *édition révisée*, αγγλ. *revised edition*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναθεώρηση < ελνστ. *ἀναθεώρη-σις* «ακριβής εξέταση» (μεσν. σημ. «έλεγχος τής καταμέτρησης»)

αναθεωρη-τής, λόγ. [1830], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *révisionniste*

αναθεωρητ-ικός, λόγ. [1844], < *αναθεωρητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *révisionniste*

αναθεωρητ-ισμός < *αναθεωρητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *révisionnisme*.

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρεβιζιονισμός*.

ανάθημα → ανάθεμα

αναθυμίαση

< αρχ. *ἀναθυμίασις* «διάχυση και οσμή αερίου» [πιθ. ήδη στον Ηράκλειτο, αλλά συστηματικά από τον 4ο αι. π.Χ.] < ρ. *ἀναθυμιῶ (-άω)* < *ἀνα-* + *θυμιῶ (-άω)* «βγάζω καπνό», για το οποίο βλ.λ. *θυμιάζω*.

αναιδής

< αρχ. *ἀναιδής* «αναίσχυντος, ξεδιάντροπος» [ήδη ομηρικό] < *ἀν-* στερητ. + *-αιδ(ής)* < *αἰδώς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναίδεια < αρχ. *ἀναίδ-εια* (ήδη ομηρικός τύπος *ἀναιδείη*) < *ἀναιδής*

αναιδώς < αρχ. επίρρ. *ἀναιδ-ῶς*.

αναίμακτος

< αρχ. *ἀναίμακτος* [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *ἀν-* στερητ. + ρηματικό επίθ. *αἱμακτός* «αιματηρός» < ρ. *αἱμάσσω / -ττω* «ματώνω» < **αἱμάτ-jω* < *αἷμα, -τος*.

αναιμία

< αρχ. *ἀναιμία* «έλλειψη αίματος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < επίθ. *ἄναιμος* < *ἀν-* στερητ. + *-αιμος* < *αἷμα*. Η λ. επανήλθε σε χρήση μέσω τού ελληνογενούς γαλλ. *anémie* ως σύγχρονος ιατρ. όρος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναιμ-ικός, λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anémique*.

αναιρώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναιρῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό] < *ἀν(α)-* + *αἱρῶ*, για το οποίο βλ.λ. *αίρεση*, πβ. κ. *αφ-αιρώ*, *καθ-αιρώ*, *συν-αιρώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σηκώνω (από κάτω) και μεταφέρω» (κυρ. σώματα για ταφή, έπαθλα κ.ά.) ➔ αρχ. σημ. «βγάζω από τη μέση, σκοτώνω» ➔ αρχ. σημ. «ακυρώνω, απορρίπτω – αθετώ» (πβ. Αισχίν. *Κατὰ Κτησιφ.* 202: *μὴ προσδέχεσθε σοφιστὴν οἰόμενον ῥήμασι τοὺς νόμους ἀναιρήσειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναίρεση < αρχ. *ἀναίρε-σις*, αρχική σημ. «ανάληψη και μεταφορά πραγμάτων, περισυλλογή και ταφή νεκρών» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.72: *νεκρῶν μὲν πέρι ἢ ναυαγίων οὐδὲ ἐπενόουν αἰτῆσαι ἀναίρεσιν*] ➔ αρχ. σημ. «καταστροφή, θανάτωση» ➔ ήδη αρχ. σημ. «ανασκευή συλλογισμού ή επιχειρήματος» (κατ' αντιδιαστολή προς τον όρο *διαίρεσις*, πβ. Αριστ. *Σοφιστ. ἔλεγχοι* 183a: *μὴ φανερὸς δ' ὢν διὰ τίνος τῶν ἠρωτημένων ἀναίρεσιν ἢ διαίρεσιν λυτέος ἐστίν*) ➔ ελνστ. σημ. «άρση τής ισχύος (νόμου)» ➔ μουσ. όρος (σημασιολ. δάνειο από ιταλ. *cassazione*)

αναιρετικός < αρχ. *ἀναιρε-τικός* «καταστροφικός», που επανήλθε σε χρήση με βάση τα *αναιρώ*, *αναίρεση*

αναιρέσιμος, λόγ. [1840], < *αναίρεσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, απόδ. τού γαλλ. *révocable* (διαφ. το μεσν. *ἀναιρέσιμος*, που απαντά στη φρ. *ὁ ἀναιρέσιμος χρόνος* «ο καιρός τής δολοφονίας»).

αναίσθητος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναίσθητος* < *ἀν-* στερητ. + *αἰσθητός*, ρηματ. επίθ. τού *αἰσθάνομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευαίσθητος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς αισθήσεις» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 898e: *τὸ γένος ἡμῖν τοῦτο ἀναίσθητον πάσαις ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι περιπεφυκέναι*) ➔ ήδη αρχ. σημ. «χωρίς ευαισθησία, αδιάφορος» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 218: *καὶ τίς οὕτως ἐστὶν ἀναίσθητος, ὅστις οὐκ ἂν ἀλγήσειεν τοιαύτης διαβολῆς περὶ αὐτὸν γιγνομένης;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναισθησία < αρχ. *ἀναισθη-σία* «έλλειψη αισθήσεως, αδιαφορία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Ἀρεοπαγ.* 16.3-4: *εἰς τοῦτο δ' ἀναισθησίας ἥκειν, ὥστε λανθάνειν ὑμᾶς εἰς ὅσην ταραχὴν ἡ πόλις καθέστηκεν*] ➔ ως ιατρ. όρος με σημ. «κώμα» η λ. απαντά ήδη στον Ιπποκράτη (πβ. *Κωακ. προγν.* 466.1-2: *νάρκαι καὶ ἀναισθησίαι γινόμεναι παρὰ τὸ ἔθος, ἀποπληκτικῶν συμβησομένων σημεῖον*) και έχει περάσει σε ξέν. γλώσσες, πβ. αγγλ. *anaesthesia*, γαλλ. *anesthésie* κ.ά.

αναισθητ-ικός, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anaesthetic*. Συνήθως χρησιμοποιείται το ουσιαστικοπ. ουδ. *αναισθητικό*.

ΣΥΝΘ. **αναισθητο-ποιώ** (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *anaesthetise*), **αναισθησιο-λόγος** (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anaesthesiologist*) κ.ά.

αναίσχυντος «αδιάντροπος, αναιδής»

< αρχ. *ἀναίσχυντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.52: *καὶ πολλοὶ ἐς ἀναισχύντους θήκας ἐτράποντο σπάνει τῶν ἐπιτηδείων*] < *ἀν-* στερητ. + *-αἰσχυν(τος)* < θ. τού ρ. *αἰσχύνω / -ομαι* (< *αἶσχος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναισχυντία < αρχ. *ἀναισχυντ-ία*.

ανακαινίζω

< ελνστ. *ἀνακαινίζω* < *ἀνα-* + *-καιν(ίζω)* < αρχ. *καινός* «καινούργιος» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακαίνιση < ελνστ. *ἀνακαίνι-σις*

ανακαινιστής < ελνστ. *ἀνακαινισ-τής*

ανακαινισ-τικός, λόγ. [1888], < *ανακαινισ-* (*ανακαινίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ανακαλύπτω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακαλύπτω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀνα-* + *καλύπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-καλύπτω*, *συγκαλύπτω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποκαλύπτω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αφαιρώ το κάλυμμα, ξεσκεπάζω» ➔ αρχ. σημ. «φέρνω στο φως κάτι κρυμμένο ή που δεν υπήρχε προηγουμένως» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Αὐλ.* 1146-7: *ἀνακαλύψω γὰρ λόγους κοὐκέτι παρῳδοῖς χρησόμεσθ' αἰνίγμασι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακάλυψη < ελνστ. *ἀνακάλυψ-ις* «αποκάλυψη, ξεσκέπασμα, φανέρωση» < αρχ. *ἀνακαλύπτω*, πβ. κ. *καλύπτω – κάλυψη*.

ανακαλώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακαλῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγ-καλώ*, *παρα-καλώ*, *προ-καλώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επικαλούμαι, καλώ πίσω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.121: *περὶ τελευτὴν τοῦ βίου ἐόντα ἀνακαλέσασθαι τοὺς παῖδας* «όταν πλησίαζε στο τέλος τής ζωής του, κάλεσε πίσω τα παιδιά») ➔ σύγχρ. σημ. «καταργώ, ακυρώνω (δήλωση, διορισμό κ.λπ.)» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *rappeler*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκληση < αρχ. *ἀνάκλη-σις* «προσαγόρευση, επίκληση, πρόσκληση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη (πβ. *Ἱστ.* 7.71.3 *εἰ μέν τινες ἴδοιέν πῃ τοὺς σφετέρους ἐπικρατοῦντας, ἀνεθάρσησάν τε ἂν καὶ πρὸς ἀνάκλησιν θεῶν μὴ στερῆσαι σφᾶς τῆς σωτηρίας ἐτρέποντο*)] ➔ ελνστ. σημ. «υποχώρηση, απόσυρση στρατεύματος» (πβ. Πλουτ. *Φάβ. Μάξιμ.* 12.5.4-5: *ἐπέσχε τὴν μάχην, καὶ τῇ σάλπιγγι σημήνας ἀνάκλησιν*) ➔ σύγχρ. σημ. «ακύρωση, κατάργηση» (σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *recall*). Η ψυχολογική

σημασία «επαναφορά στη μνήμη» είναι επίσης σημασιολ. δάνειο από το *recall*

ανακλητικός < ελνστ. *ἀνακλη-τικός* «αυτός που παροτρύνει, συντελεστικός – σχετικός με υποχώρηση στρατεύματος» < *ἀνακλη- (ἀνακαλῶ)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

ανακλη-τός, ρηματ. επίθ. τού *ανακαλώ* (πβ. κ. *μετακαλώ – μετακλητός*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *révocable*.

ανακάμπτω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακάμπτω* < *ἀνα-* + *κάμπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-κάμπτω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκύβω πίσω, γυρίζω» → ήδη αρχ. σημ. «αποκαθίσταμαι, επανέρχομαι (στην αρχική κατάσταση)» (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐραν.* 280a: *τὸ δ' ὅλως γενόμενον φθαρῆναι καὶ μὴ ἀνακάμπτειν ὄντος μὲν ἑνὸς ἀδύνατόν ἐστιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκαμψη < αρχ. *ἀνάκαμψ-ις*, αρχική σημ. «προς τα πίσω κάμψη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανακάμπτω, ανάκαμψη – recover – se redresser...

Το ρ. ***ανακάμπτω***, προερχόμενο από *ανα-* + *κάμπτω* «λυγίζω», σήμαινε αρχικά στην Αρχαία Ελληνική «λυγίζω προς τα πίσω ή προς τα πάνω» (πβ. ρ. *ανακλώ*), καθώς και «περπατώ πάνω-κάτω» (πβ. αρχ. *ἀνακαμπτήριον* «τόπος περιπάτου») και «επαναφέρω,επιστρέφω». Η σημ. «επανέρχομαι στην προηγούμενη καλή κατάσταση», ιδίως για την οικονομία *(οικονομική ανάκαμψη)*, είναι νεότερη και μάλλον αποδίδει ξένους όρους, πβ. αγγλ. ***recover***, ***recuperation*** (τα οποία ανάγονται και τα δύο στο λατ. ρ. *recuperare* «ανακτώ»), γαλλ. ***se redresser***.

ανακατανέμω

< *ανα-* + *κατανέμω* < *κατα-* + *νέμω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *redistribuer*, που αποδόθηκε επίσης *αναδιανέμω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακατανομή, μεταφρ. δάνειο από το γαλλ. *redistribution*.

ανακατατάσσω

λόγ. [1833], < *ανα-* + *κατατάσσω* < *κατα-* + *τάσσω* (βλ.λ. *τάσσομαι*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rengager*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακατάταξη, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rengagement*.

ανακατεύω

< μεσν. *ἀνάκατος* (με παραγ. τέρμα *-εύω*), το οποίο προέρχεται από τύπο **ἀνώ-κατος* (με επίδρ. των συνθέτων από *ἀνα-*) < αρχ. φρ. *ἄνω κάτω* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακάτε-μα < *ανακατεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

ανακατώνω < μεσν. *ἀνακατ-ώνω* < *ἀνάκατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

ανακάτωμα < μεσν. *ἀνακάτω-μα* < *ἀνακατώνω*

ανακατω-σούρα < *ανακατωσ- (ανακατώνω)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *χασ-ούρα*

ανακατωτά < *ανακατωτ(ός)* (ρηματ. επίθ. τού *ανακατώνω*) + επιρρ. επίθημα *-ά*.

ανακεφαλαιώνω

μεταπλ. τύπος (κατά τα ρ. σε *-όω* > *-ώνω*, πβ. κ. *σημειῶ* > *σημει-ώνω*, *βεβαιῶ* > *βεβαι-ώνω*) < ελνστ. *ἀνακεφαλαιῶ (-όω)* «επαναλαμβάνω τα κύρια σημεία» < αρχ. μέσος τύπος *ἀνακεφαλαιοῦμαι (-όο-)* «συνοψίζω» < *ἀνα-* + *κεφαλαιῶ (-όω)* < επίθ. *κεφάλαιος* «κύριος, βασικός» < *κεφαλή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακεφαλαίωση < ελνστ. *ἀνακεφαλαίω-σις*.

ανακηρύσσω → κήρυκας

ανακινώ → κινώ

ανάκλαση → ανακλώ

ανάκληση → ανακαλώ

ανακλητός → ανακαλώ

ανάκλιντρο

< ελνστ. *ἀνάκλιντρον* «κάθισμα συνδαιτυμόνων δείπνου» < αρχ. *ἀνακλίνω, -ομαι* «στηρίζω, ακουμπώ (γέρνοντας)» [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* δ 793: *εὗδε δ' ἀνακλινθεῖσα, λύθεν δέ οἱ ἅψεα πάντα*)] (με παραγ. τέρμα *-τρον*) < *ἀνα-* + *κλίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-κλίνω*, *συγ-κλίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκλιση < αρχ. *ἀνάκλι-σις*.

ανακλώ «αντανακλώ»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακλῶ (-άω)* < *ἀνα-* + *κλῶ (-άω)* «σπάζω» (βλ.λ. *κλάση*, *κλάσμα*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λυγίζω προς τα πίσω» → ήδη αρχ. σημ. «αντανακλώ» (πβ. Αριστ. *Περὶ ψυχῆς* Α 419b: *τὸ φῶς ἀεὶ ἀνακλᾶται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκλαση < αρχ. *ἀνάκλα-σις* «κάμψη προς τα πίσω – αντανάκλαση»

ανακλασ-τήρας, λόγ. [1892], < *ανακλασ- (ανακλώ)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réflecteur*

ανακλασ-τικός, λόγ. [1766], < *ανακλασ- (ανακλώ)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réflectif*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ανακλώ, ανακλαστικός, αντανακλώ, ανταναακλαστικός

Το αρχ. ρ. ***ἀνακλάω, -ῶ*** σήμαινε αρχικά «λυγίζω προς τα πίσω», πβ. *ἀνακλῶ ξύλα* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανα-*

κάμπτω). Από την κίνηση προς τα πίσω προέκυψαν σημασίες όπως «γυρίζω προς τα πίσω, αφού προσκρούσω κάπου» και «τραυώ προς τα πίσω», ενώ η σημερινή σημασία για την ανάκλαση των ακτίνων τού ηλίου (αποδίδοντας την επιστροφή τους μετά την πρόσκρουση σε επιφάνεια) απαντά (στην παθητική φωνή *ἀνακλῶμαι*) ήδη στα *Μετεωρολογικά* τού Αριστοτέλη και η αντίστοιχη σημασία για τον ήχο στον Θεόφραστο και στο έργο του *Περὶ αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν*. Το ρ. ***ἀντανακλῶ*** είναι ελληνιστικό, δηλ. μεταγενέστερο τού *ἀνακλῶ*, σήμαινε ό,τι και το *ἀνακλῶ*, αλλά χρησιμοποιήθηκε κυρ. σε σημασίες σχετικές με την ανάκλαση τού φωτός και τού ήχου, όπως συμβαίνει και σήμερα.
Τα ***ανακλαστικά***, ως όρος τής ψυχολογίας, αποδίδουν το γαλλ. ***réflexes***, το οποίο ανάγεται στο λατ. ρ. *reflectere*, που κυριολεκτικά σήμαινε «λυγίζω προς τα πίσω», ό,τι δηλ. και το *ανακλῶ*. Ο όρος ***αντανακλαστικός***, αναφερόμενος στις κινήσεις ή τις αντιδράσεις που δεν ελέγχονται από τη βούληση, αποδίδει το γαλλ. επίθ. ***réflexe***, ενώ το ουσ. ***τα αντανακλαστικά*** αποδίδει επίσης τον γαλλ. όρο *réflexes*. Να σημειωθεί ότι στον προφορικό λόγο ακούεται ακόμη αυτούσιος ο γαλλ. όρος, π.χ. *αυτός έχει καλά* ***ρεφλέξ***. Τέλος, η χρήση των λέξεων/όρων με το προθεματικό στοιχείο ***αντί*** ενισχύει σημασιολογικά την έννοια τής «επιστροφής/απάντησης» σε ορισμένο ερέθισμα με πιθανή αναλογική επίδραση τού ***αντιδρώ***.

ανακοινώνω

< αρχ. *ἀνακοινῶ (-όω)* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι (πβ. *Ἐλεγ.* 73: *πρῆξιν μηδὲ φίλοισιν ὅλως ἀνακοινέο πᾶσιν*)] < *ἀνα-* + *-κοινῶ* < *κοινός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακοίνωση < ελνστ. *ἀνακοίνω-σις*

ανακοινώσ-ιμος, λόγ. [1888], < *ανακοινωσ-* (*ανακοινώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*

ανακοινωθέν, ουσιαστικοπ. ουδ. μτχ. παθ. αορίστου τού αρχ. *ἀνακοιν-ῶ (-όω)*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *communiqué*.

ανακομιδή → κομίζω

ανακόντα «είδος μεγάλου φιδιού»

< αγγλ. *anaconda*, λ. τού 18ου αι. που δήλωνε ερπετό τής Κεϋλάνης (Σρι Λάνκα), < σιναλεζ. *henakandayā* «πράσινο φίδι».

ανακόπτω «σταματώ, αναχαιτίζω»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακόπτω* < *ἀνα-* + *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*), πβ. κ. *δια-κόπτω, συγ-κόπτω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σπρώχνω πίσω» → ήδη αρχ. σημ. «αναχαιτίζω, απωθώ» (πβ. Ελλανίκ. *απόσπ.*: *εἶτα ἀνακοπτομένου τοῦ ῥεύματος διὰ τὸ ἀποπεφράχθαι τὸν πόρον ἐλιμνάζετο ὁ ποταμός*), κυρ. ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.* 1.343: *ὁ δὲ λόγος ἐπέχων καὶ ἀνακόπτων τὰς ἐπὶ κακίαν ὁρμάς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακοπή < ελνστ. *ἀνακοπ-ή*, αρχική σημ. «ανάσχεση, παρεμπόδιση» → ο ιατρ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *arrêt (cardiopulmonaire)*, ενώ ο νομ. όρος αποδίδει το γαλλ. *inhibition*.

ανακούρκουδα «σε κάθισμα βαθύ με το σώμα στηριγμένο στα δάχτυλα των ποδιών»

< μεσν. *ἀνακούρκουδα*, ίσως < **ἀνακούλκουδα* < **ἀνακλῶ-κυδα* (με μετάθεση τού -λ- και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού κ-) < *ἀνά* + ελνστ. *κλωκυδά*, «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου με την ίδια σημ. (*κλωκυδά· τὸ καθῆσθαι ἐπ' ἀμφοτέραις ποσίν*), που συνδ. με το επίρρ. *ὀκλαδόν* (βλ.λ.). Λιγότερο πιθ. οι εικαζόμενες συνδέσεις με φρ. *ἀνὰ κόκκυγα* (< *κόκκυξ* «το κατώτατο οστό τής σπονδυλικής στήλης») και *ἀνὰ κούκουβα* (μεσν. λ. για την κουκουβάγια).

ανακουφίζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακουφίζω* < *ἀνα-* + *κουφίζω* «ελαφρύνω» < επίθ. *κοῦφος* «ελαφρός», για το οποίο βλ.λ. *κούφιος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξαλαφρώνω, αφαιρώ βάρος» (πβ. Ξενοφ. *Περὶ ἱππ.* 7.2: *ἐπειδὰν δὲ ἀνακουφίσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀνάβασιν*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «απαλλάσσω από φορτίο» (πβ. Ιαμβλ. *απόσπ.*: *τοὺς πόνους δὲ τῇ ἀντιλήψει ἀγαθῶν ἐλπίσιν εὐπίστοις καὶ εὐπροσδοκήτοις ἀνακουφίζοντας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακούφιση < αρχ. *ἀνακούφι-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, πβ. *Οἰδ. Τύρ.* 218: *ἀλκὴν λάβοις ἂν κἀνακούφισιν κακῶν*]

ανακουφισ-τικός, λόγ. [1844], < *ανακουφισ-* (*ανακουφίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ανακράζω → κράζω

ανακριβής → ακριβής

ανακρίνω

< αρχ. *ἀνακρίνω* «εξετάζω μέσω ερωτήσεων» [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Πίνδαρο] < *ἀνα-* + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-κρίνω, συγ-κρίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκριση < αρχ. *ἀνάκρι-σις*, νομ. όρος γνωστός ήδη τον 5ο αι. π.Χ., ο οποίος αναφερόταν στην προκαταρκτική τής δίκης εξέταση των διαδίκων

ανακρι-τής, λόγ. [1833], < αρχ. *ἀνακρι-τήρ, -τῆρος* (με μεταπλασμό κατά το *κριτής*)

ανακριτ-ικός (λόγ. επίρρ. [1895] *ανακριτικ-ώς*) < *ανακρί(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ανακρούω «οπισθοχωρώ»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακρούω* < *ἀνα-* + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-κρούω, συγ-κρούω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απωθώ, αναχαιτίζω» (πβ. Ξενοφ. *Περὶ ἱππ.* 11.3: *ἢν οὖν τις [...] ἀνακρούῃ τῷ χαλινῷ* «αν κάποιος αναχαιτίζει (το άλογο) τραυώντας το χαλινάρι») → ήδη αρχ. σημ. (για πλοίο) «κάνω όπι-

σθεν» και μτφ. «οπισθοχωρώ, υποχωρώ» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 8.84: *μέχρι κόσου ἔτι πρύμνην ἀνακρούσεσθε;*), πράγμα που ερμηνεύει τη φρ. *ανακρούω πρύμναν* «οπισθοχωρώ, υποχωρώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκρουση < αρχ. *ἀνάκρου-σις* «απώθηση – οπισθοχώρηση» → ως μουσ. όρ. (ήδη ελνστ. σημ. «προανάκρουσμα») η λ. έχει περάσει σε ξέν. γλώσσες, πβ. αγγλ. *anacrusis*, γαλλ. *anacrouse* κ.ά.

ανάκτορο

< αρχ. *ἀνάκτορον* [ήδη στον Αισχύλο και στον Όμηρο (όπου ο τ. *ἀνακτόριος*)] < *ἀνάκ-τωρ, -τορος* «εξουσιαστής, κυρίαρχος» (για θεούς) < ρ. *ἀνάσσω* «άρχω, εξουσιάζω» < **ἀνάκτ-jω* < *ἄναξ, -ακτος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακτορικός < ελνστ. *ἀνακτορ-ικός.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ανάκτορο – παλάτι

Οι συνώνυμες σήμερα λέξεις ***ανάκτορο*** και ***παλάτι*** έχουν εντελώς διαφορετική προέλευση και αφετηρία. Το αρχ. ουσ. *ἀνάκτορον* ανάγεται στον πανάρχαιο όρο *ἄναξ* «βασιλιάς, κύριος» και αναφερόταν αρχικά σε ναό ως κατοικία κάποιας θεότητας (πβ. Ευριπ., *ἐκ θεᾶς ἀνακτόρων*), για να δηλώσει κατόπιν την κατοικία τού βασιλιά. Το ελνστ. ουσ. *παλάτιον* έχει την αφετηρία του στον ρωμαϊκό Παλατινό λόφο (λατ. *Palatinus Collis*), όπου είχε οικοδομηθεί το ανάκτορο τού αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου. Σε αυτή τη λατ. λέξη ανάγονται οι αντίστοιχοι όροι πολλών ευρωπαϊκών γλωσσών (π.χ. αγγλ. *palace*, γαλλ. *palais*, ισπ. *palacio*, ιταλ. *palazzo*, γερμ. *Palast*). Βλ. κ. *παλάτι*.

ανακτώ «αποκτώ κάτι που είχα χάσει»

< λόγ. [1855] *ἀνακτῶ*, ενεργητ. τύπος τού αρχ. *ἀνακτῶμαι (-άο-)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀνα-* + *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ, παίρνω στην κατοχή μου», για το οποίο βλ.λ. *-κτώ, αποκτώ*. Η λ. επανεισήχθη στον ενεργητικό τύπο *ανακτώ* από λογίους τού 19ου αι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάκτηση < ελνστ. *ἀνάκτη-σις.*

ανακυκλώνω

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνακυκλῶ (-όω)* < αρχ. *ἀνακυκλῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *κυκλῶ* < *κύκλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γυρίζω ανάποδα ή κυκλικά» → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «επανέρχομαι, επαναλαμβάνομαι» (πβ. Αριστ. *Μετεωρ.* 339b: *οὐ γὰρ δὴ φήσομεν ἅπαξ οὐδὲ δὶς οὐδ᾽ ὀλιγάκις τὰς αὐτὰς δόξας ἀνακυκλεῖν γιγνομένας ἐν τοῖς ἀνθρώποις*) → σύγχρ. σημ. «επανεπεξεργάζομαι υλικό για εκ νέου χρήση» (απόδ. τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *recycle*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανακύκλωση < ελνστ. *ἀνακύκλω-σις* «περιστροφή – μεταβολή, ανατροπή» → σύγχρ. σημ. «επανεπεξεργασία υλικού για εκ νέου χρήση» (απόδ. τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *recycling*· ☛ ΣΧΟΛΙΟ *ανακύκλωση – ανακύκληση*)

ανακύκληση < αρχ. *ἀνακύκλη-σις* «στροφή, επιστροφή» < ρ. *ἀνακυκλ-ῶ (-έω)* (☛ ΣΧΟΛΙΟ *ανακύκλωση – ανακύκληση*)

ανακυκλώσ-ιμος < *ανακυκλωσ-* (*ανακυκλώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, απόδ. τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *recyclable*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ανακύκλωση – ανακύκληση

Στον Ηράκλειτο η *ανακύκληση* τού κόσμου παίρνει τη μορφή μεταλλαγών τής φωτιάς: *πῦρ* → *ὕδωρ* → *ἀήρ* → *πῦρ*. Στις λ. *ἀνακυκλέω* και *ἀνακύκλησις* δηλώνεται κυρ. η σημασία τής «επιστροφής ή επανόδου στην αφετηρία, τής επανάληψης», ενώ με τα *ἀνακυκλόω* και *ἀνακύκλωσις* το βάρος πέφτει στη σημασία τού «κύκλου». Σύμφωνα με αυτά, η ***ανακύκληση***, που δηλώνει «την επαναφορά στην αρχική μορφή, την επανάληψη», θα μπορούσε να δηλώσει επίσης τη «μετατροπή και επαναχρησιμοποίηση (τής ύλης)» καλύτερα από ό,τι το ***ανακύκλωση***, που προσφέρεται στη δήλωση τής «κυκλικής κίνησης». Εντούτοις, η χρήση έχει καθιερώσει τον όρο *ανακύκλωση* ως απόδοση τού αγγλ. *recycling*.

ανακύπτω «προκύπτω, αναφαίνομαι»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνακύπτω* < *ἀνα-* + *κύπτω* «σκύβω», για το οποίο βλ.λ. *σκύβω*, πβ. κ. *προ-κύπτω, υπο-κύπτω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σηκώνω το κεφάλι» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 529b: *εἴ τις ἐν ὀροφῇ ποικίλματα θεώμενος ἀνακύπτων καταμανθάνοι τι*) → ήδη αρχ. σημ. «προκύπτω, εμφανίζομαι» (πβ. Πλάτ. *Εὐθύδ.* 302a: *ὅτι ἐξ αὐτῶν καλόν τι ἀνακύψοιτο τῶν ἐρωτημάτων*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ανακύπτω

Το αρχ. ρ. ***ἀνακύπτω*** (< *ἀνά* + *κύπτω*) δήλωνε αρχικά την κίνηση τού κεφαλιού από κάτω προς τα πάνω. Δήλωνε ακόμη το να κρατεί κανείς το κεφάλι ψηλά, όπως π.χ. το άλογο όταν τριποδίζει με το κεφάλι ανασηκωμένο. Επιπλέον σήμαινε την κίνηση τού κεφαλιού προς τα πίσω, όταν το ανασηκώνει κανείς για να κοιτάξει κάτι στην οροφή. Εμφανίζεται ακόμη με τη σημασία τής ανάδυσης από τη θάλασσα, π.χ. *ανακύπτω μέχρι τού αυχένος* (δηλ. αναδύομαι ώς τον αυχένα), με αντίθετο το ρ. ***καταδύω***. Από εκεί προέκυψε η σημ. «βγαίνω από δυσκολία, αναπνέω ξανά», π.χ. *τὰ τῶν Καρχηδονίων ἀνέκυψε*. Η μτφ. σημ. «προκύπτω» είναι ήδη αρχ., π.χ. *ὅτι ἐξ αὐτῶν καλόν τι ἀνακύψοιτο* (Πλάτων). Το ρήμα απαντά τον 4ο αι. στον Επιφάνιο με τον τύπο ***ἀνακύφω*** «ανασηκώνω το κεφάλι». Το ουσ. ***ἀνάκυψις*** καταγράφεται το 1822. Παλαιότε-

ρα χρησιμοποιήθηκε στη γυμναστική ως αντώνυμο τής **επίκυψης**, δηλώνοντας το ανασήκωμα τού κορμού. Βλ.λ. *κύπτω*.

ανακωχή
< αρχ. *ἀνακωχή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (αναλογική αποκατάσταση τού *ἀνα-* κατά τα σύνθ. με την πρόθ. *ἀνά*) < *ἀνοκωχή* (συνήθης αρχ. γραφή, ήδη στον Θουκυδίδη) «παύση – ανάσχεση των εχθροπραξιών» < *ἀν(α)-* + *ὀκωχή*, αναδιπλασ. τύπος μεταπτωτ. βαθμίδας τού θ. που απαντά στο ρ. *ἔχω* (πβ. *ἀνέχω*, στη σημ. «συγκρατώ, σταματώ» – *ἀνοχή*).

αναλαμβάνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναλαμβάνω* < *ἀνα-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-λαμβάνω, παρα-λαμβάνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παίρνω στα χέρια, σηκώνω» → ήδη αρχ. σημ. (ως απολεξικοποιημένο ρήμα) «παίρνω την ευθύνη, την εξουσία, τον λόγο κ.λπ.» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 701c: *τὸν λόγον ἑκάστοτε ἀναλαμβάνειν*. Ευριπ. *Ἡρακλ.* 1005: *ἀναλαβοῦσα τὰς ἐμὰς τύχας*) → αρχ. σημ. «επανακτώ – αναρρώνω» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 3.5: *βούλοισθ' ἂν τὴν ἀρχὴν ἣν πρότερον ἐκέκτησθε ἀναλαβεῖν πάντες ἐπιστάμεθα* «όλοι ξέρουμε καλά ότι θα θέλατε να επανακτήσετε την εξουσία που κατείχατε προηγουμένως») → (το μέσο *ἀναλαμβάνομαι*) ελνστ. σημ. «ανέρχομαι (στους ουρανούς)» (πβ. Κ.Δ. Πράξ. 1,11: *οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάληψη < αρχ. *ἀνάληψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ] → η θρησκ. σημ. απαντά από την ελνστ. εποχή (βλ. ανωτέρω) → σύγχρ. σημ. «απόσυρση χρημάτων από τραπεζικό λογαριασμό» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *prélèvement*)
ανάλημμα < αρχ. *ἀνάλημ-μα*, αρχική σημ. «επίδεσμος για τραυματισμένο μέλος τού σώματος» (πβ. κ. *λαμβάνω – λήμμα*) → ελνστ. σημ. «τοίχος ως υποστήριγμα, αντέρεισμα»
αναληπτικός < ελνστ. *ἀναληπ-τικός* «αναρρωτικός».

ανάλγητος «άπονος, ασυγκίνητος»
< αρχ. *ἀνάλγητος*, αρχική σημ. «αυτός που δεν αισθάνεται πόνο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἱππόλ.* 1385-6: *πῶς ἀπαλλάξω βιοτὰν ἐμὰν τοῦδ' ἀνάλγητον πάθους;*] < *ἀν-* στερητ. + θ. τού ρ. *ἀλγῶ (-έω)* «πονώ» < *ἄλγος* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωσε τόσο τον «ασυγκίνητο, σκληρόκαρδο» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.40.5: *καὶ μὴ ἀναλγητότεροι οἱ διαφεύγοντες τῶν ἐπιβουλευσάντων φανῆναι*) όσο και «αυτόν που δεν προκαλεί πόνο» (πβ. Σοφ. *Τραχ.* 126-8: *ἀνάλγητα γὰρ οὐδ' ὁ πάντα κραίνων βασιλεὺς ἐπέβαλε θνατοῖς Κρονίδας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναλγησία < αρχ. *ἀναλγη-σία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο, *απόσπ.* 193.1-3: *φρονήσιος ἔργον μέλλουσαν ἀδικίην φυλάξασθαι, ἀναλγησίης δὲ [τὸ] γενομένην μὴ ἀμύνασθαι*]
αναλγητικός < *ανάλγητ(ος)* (στη σημ. «αυτός που δεν προκαλεί πόνο») + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *analgetic*.

ανάλεκτα «συλλογή επίλεκτων μελετών»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *analecta* < ουδ. πληθ. τού ελνστ. *ἀνάλεκτος* «εκλεκτός» < αρχ. *ἀναλέγω* «συλλέγω, συγκεντρώνω».

αναληθής → αληθής

ανάληψη → αναλαμβάνω

αναλλοίωτος → αλλοιώνω

αναλογία → ανάλογος

αναλογίζομαι
< αρχ. *ἀναλογίζομαι* «ανακεφαλαιώνω – υπολογίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.4.23: *ἀνελογίζοντο καὶ τοὺς ἄλλους ἐδίδασκον ὡς οὐδὲν δέοιντο τούτων τῶν κακῶν*] < *ἀνα-* + *λογ(ίζομαι)* < *λόγος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-λογίζομαι, συλ-λογίζομαι*.

αναλόγιο «έπιπλο με επικλινή επιφάνεια για βιβλία»
< μεσν. *ἀναλόγιον* < ελνστ. *ἀναλογεῖον* (πβ. κ. *γράφω – γραφεῖον*) < αρχ. *ἀναλέγ-ω / -ομαι* στη σημ. «διαβάζω».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αναλόγιο, αναλογείο
Ο γραμματικός Πολυδεύκης (2ος αι. μ.Χ.) στο έργο του *Ὀνομαστικόν* (10.60) είναι ο πρώτος που αναφέρεται λεπτομερώς στο ***ἀναλογεῖον*** και υποστηρίζει ότι επρόκειτο για επινόηση τού Διογένη, γι' αυτό και ήταν γνωστό ως *Διογένειον ἀναλογεῖον*. Θεωρεί ότι η λ. ήταν αρκετά γνωστή στο παρελθόν και, επομένως, κατάλληλη για τη δήλωση *«τοῦ σκεύους τοῦ τοῖς βιβλίοις χρησίμου»*.

ανάλογος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνάλογος* < *ἀνα-* + *λόγος* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρά-λογος, ομό-λογος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για αριθμητικές αξίες) «συμμετρικός, σύμφωνος με ορισμένο μαθηματικό *λόγο*» → ήδη αρχ. σημ. (μτφ. γενικά) «αντίστοιχος, ομόλογος» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 508b: *ὃν τἀγαθὸν ἐγέννησεν ἀνάλογον ἑαυτῷ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναλογία < αρχ. *ἀναλογ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 257b: *τῶν ἀνδρῶν ἕκαστον θέντος τῆς ἴσης ἀξίας, οἳ τῇ τιμῇ πλέον ἀλλήλων ἀφεστᾶσιν ἢ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τὴν τῆς ὑμετέρας τέχνης*] → η λ. έχει περάσει σε αρκετές ξέν. γλώσσες ως επιστημ. όρος, πβ. αγγλ. *analogy*, γαλλ. *analogie*, γερμ. *Analogie* κ.ά. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ
αναλογικός < ελνστ. *ἀναλογ-ικός*
αναλογώ < αρχ. *ἀναλογ-ῶ (-έω)*.

αναλύω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναλύω* < *ἀνα-* + *λύω* (βλ. *λύνω*), πβ. κ. *δια-λύω, κατα-λύω, παρα-λύω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λύνω, διαλύω (κάτι στα συστατικά του μέρη)» → ήδη αρχ. σημ. «διακρίνω τα επί μέρους στοιχεία, εξετάζω διεξοδικά» (πβ. Αριστ. Ἀναλυτ. Α΄ 50b: *οὐκ ἔστιν ἀναλύειν εἰς τὰ σχήματα τοὺς τοιούτους συλλογισμούς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάλυση < αρχ. *ἀνάλυ-σις* «λύση προβλήματος με διάκριση των συστατικών μερών του» (βασική σημ. στον Αριστοτέλη· η λ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, Ἠλ. 142: *ἀνάλυσίς ἐστιν οὐδεμία κακῶν*, όπου έχει τη σημ. «απαλλαγή») → η λ. έχει περάσει σε αρκετές ξέν. γλώσσες, πβ. αγγλ. *analysis*, γαλλ. *analyse*, γερμ. *Analyse* κ.ά.

αναλυ-τής, λόγ. [1885], < *αναλύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*, μεταφορά των ελληνογενων αγγλ. *analyst*, γαλλ. *analyseur*

αναλυτικός < αρχ. *ἀναλυ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη ως τίτλος έργου: *Τὰ Ἀναλυτικά*].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αναλύω, ανάλυση

Το αρχ. ρ. ***ἀναλύω*** σήμαινε αρχικά «λύνω, ξεδένω, ξεϋφαίνω» και κατόπιν «διαλύω», «απαλλάσσω» μέχρι και «πεθαίνω» (πβ. σε επίγραμμα: *εἰς θεοὺς ἀνέλυσα*). Από τις προηγούμενες σημασίες προήλθε η σημ. «διαλύω στα επί μέρους συστατικά (την ύλη)», για να περάσει στη γνωστή σημασία τής λογικής στον Αριστοτέλη (ανάλυση συλλογισμού στα επί μέρους στοιχεία του) και στα μαθηματικά ως επίλυση προβλήματος. Από τη σημασία αυτή προέρχεται και η σημερινή χρήση τής λέξης, π.χ. *αναλύω ποίημα, άποψη, πολιτική*. Η σημασία τής *ανάλυσης* στη λογική και στα μαθηματικά πέρασε μέσω τής Λατινικής στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία και επιστήμη ως *analyse* (γαλλ.), *analysis* (αγγλ.), *Analyse, Analysis* στα Γερμανικά, όπου χρησιμοποιούνται δύο διαφορετικές μορφές τής ίδιας αρχαιοελληνικής λέξης, ο μεν πρώτος για τη χημεία ο δε δεύτερος για τα μαθηματικά. Ο όρος *ανάλυση* χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τον 19ο αιώνα και εξής στην ψυχανάλυση, από όπου προήλθε και η συνήθης προτροπή ***ανάλυσέ το!*** (διάσημη πλέον και λόγω τής ομότιτλης αμερικανικής ταινίας), ενώ μέσω τής γαλλ. φράσης *en dernière analyse* και τής αγγλ. *in the final (or last) analysis*, που προήλθε από αυτήν ήδη τον 19ο αι., προέκυψε η συνηθισμένη στα Ελληνικά φράση ***σε τελική ανάλυση***, η οποία στον σύγχρονο προφορικό λόγο, ιδίως των νέων, κατέληξε συντομευμένη ***στην τελική***!

αναλώνω «ξοδεύω, καταναλώνω»

< μεσν. *ἀναλώνω* < αρχ. *ἀναλῶ (-όω)*, παράλλ. τύπος τού *ἀναλίσκω* «δαπανώ, ξοδεύω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 7.83.2.4: *ὅσα ἀνήλωσαν χρήματα Συρακόσιοι ἐς τὸν πόλεμον*] < *ἀν(α)-* + *ἁλ-ίσκω* (αρχαιότερο το μέσο *ἁλίσκομαι* «κυριεύομαι, πέφτω στα χέρια τού εχθρού») < θ. **Fαλ-* < Ι.Ε. **(s)wel-* «κυριεύω, παίρνω διά τής βίας» || λατ. *vulnus* «πληγή» (επίθ. *vulnerabilis* «ευάλωτος» > γαλλ. *vulnérable*), αρμ. *gołanam* «κλέβω», γοτθ. *wilwan* «ληστεύω» || *ἅλω-σις (-ση), αἰχμ-άλω-τος, εὐ-άλω-τος, εἵλωτες* (αν < **ἐ-Fέλ-ωτες*), *οὐλ-ή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάλωμα < αρχ. *ἀνάλω-μα* «δαπάνη, έξοδο»

ανάλωση < αρχ. *ἀνάλω-σις* «δαπάνη, ξόδεμα»

αναλώσιμος < μεσν. *ἀναλώσ-ιμος* «αυτός που μπορεί να αλλάξει, να καταργηθεί» < *ἀναλωσ- (ἀναλώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος* (ο σύγχρ. όρος σχετικά με φθειρόμενα υλικά αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *consumables*, κυρ. πληθ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αναλώνω, ανάλωση, κατανάλωση, αναλώσιμα

Από το αρχ. ρ. ***ἀναλόω / ἀναλίσκω*** «ξοδεύω, χρησιμοποιώ κάτι εξαντλώντας το» προέρχεται το ουσ. ***ἀνάλωσις*** «ξόδεμα, εξάντληση πράγματος από τη χρήση». Το ρήμα χρησιμοποιήθηκε ακόμη σε χρήσεις όπως *ἀναλίσκω εἴς τι* «ξοδεύω κάτι για κάτι / για κάποιον σκοπό», μτφ. *ἀναλίσκω λόγους, ὕπνον* «ξοδεύω λόγια, χρόνο σε ύπνο κ.ά.», κατόπιν πέρασε στη σημασία «καταναλώνω (για τρόφιμα)», π.χ. *ἀναλίσκω σιτία / κρέα*, για να καταλήξει στη σημ. «(για πρόσωπα) σκοτώνω, καταστρέφω». Οι τύποι με την πρόθεση *κατά* (***καταναλίσκω, κατανάλωσις***) είναι επίσης αρχ. και έχουν τις ίδιες σημασίες με τα *ἀναλίσκω, ἀνάλωσις*: *καταναλίσκω χρήματα*. Στα μέσν. χρόνια ο τύπος *ἀναλόω, -ῶ* μεταπλάστηκε σε *ἀναλώνω* (πβ. *κυκλῶ > κυκλώνω, ἐλευθερῶ > ἐλευθερώνω, (ὑπο)δουλῶ > (υπο)δουλώνω* κ.ά.). Η σημ. τού *καταναλώνω* «αγοράζω προϊόντα, ξοδεύω χρήματα σε αγορές (ως οικονομικός όρος)» είναι νεότερη, αντιδιαστελλόμενη στο ***παράγω*** (προϊόντα, αντιστοίχως: *παραγωγή – κατανάλωση, παραγωγός – καταναλωτής*), όπως και οι όροι ***υπερκατανάλωση*** και ***καταναλωτισμός***. Ο τελευταίος αποδίδει το αγγλ. ***consumerism***, ο οποίος αρχικά (1944) σήμαινε «προστασία των συμφερόντων των καταναλωτών».

Οι αγγλικοί όροι, όπως και οι αντίστοιχοι γαλλ. (***consommer*** «καταναλώνω», ***consommation*** «κατανάλωση», ***consumérisme*** «καταναλωτισμός») ανάγονται στο λατ. ρ. *consumere*, που είχε τις ίδιες σημασίες με το *ἀναλίσκω*. Είναι ενδιαφέρον ότι η γαλλ. λ. *consommation* (λόγω τής σημ. «παραγγελία, κατανάλωση ποτού σε καφέ / μπαρ») πέρασε αυτούσια στα Ελληνικά ως ***κονσομασιόν***, δηλώνοντας την πρακτική γυναικών που κρατούν συντροφιά σε πελάτες, για να καταναλώνουν περισσότερα ποτά. Κοινής ετυμολογικής προέλευσης

είναι και η σούπα **κονσομέ** (γαλλ. **consommé**). Η λ. **αναλώσιμα** αποτελεί νεότερο μεταφρ. δάνειο (πβ. αγγλ. **consumables**, γαλλ. *[des biens]* **consommables**). Ο ξένος όρος θα μπορούσε να είχε αποδοθεί ως **καταναλώσιμα**, αφού το επίθ. *καταναλώσιμος* καταγράφεται ήδη από τα τέλη τού 19ου αι. από τον Στέφανο Κουμανούδη, όπως και οι νεόπλαστοι τότε όροι **καταναλωτής** (1853), **καταναλώτρια** (1887), **καταναλωτικός** (1871). Ας σημειωθεί ότι, ενώ πλέον σήμερα χρησιμοποιούμε τον όρο **κατανάλωση** για τρόφιμα και άλλα αγαθά, στις επιγραφές προϊόντων όπου αναγράφεται η ημερομηνία λήξης χρησιμοποιείται ο όρος **ανάλωση**. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αρχ. λ. **ανάλωμα**, με αρχική σημ. «δαπάνη, έξοδο», αντιδιαστελλόμενη μάλιστα στη λ. **λήμμα** (< *λαμβάνω*), πβ. *λήμμα και ανάλωμα* «έσοδα και έξοδα». Από τη δοτική πληθ. **ἀναλώμασι** προήλθε η λόγια έκφραση που χρησιμοποιείται ακόμη, **ιδίοις αναλώμασι** «με δικά του έξοδα», π.χ. *το βιβλίο τυπώθηκε ιδίοις αναλώμασι*, δηλ. με έξοδα τού ίδιου τού συγγραφέα. Η λ. *ανάλωμα* επιβιώνει επίσης εμμέσως στα σημερινά Ελληνικά στη σύνθετη μορφή **παρανάλωμα** (ήδη ελληνιστικό) στην τυποποιημένη έκφραση *παρανάλωμα τού πυρός* (για κάτι που κάηκε και καταστράφηκε).

αναμάρτητος → αμαρτάνω

αναμειγνύω

< αρχ. *ἀναμ(ε)ιγνύω* [ήδη ομηρικό] (μεσν. *ἀναμ(ε)ίγω*) < *ἀνα-* + *μ(ε)ιγνύω*, μεταπλ. τύπος τού ρ. *μείγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *μείγμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάμιξη < ελνστ. *ἀνάμιξ-ις* (απαντά μόνο με αυτή τη γραφή)

ανάμικτος < ελνστ. *ἀνάμικ-τος*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἀναμ(ε)ιγνύω*

αναμίκ-της < *αναμικ- (αναμειγνύω)* + παραγ. τέρμα *-της*, απόδ. τού αγγλ. *mixer*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αναμειγνύω ή αναμιγνύω;

Το αρχ. **ἀναμειγνύω** ήγειρε από την Αρχαιότητα ορθογραφικά ζητήματα, πράγμα που μαρτυρείται από τη διπλή παράδοση των τύπων (με *-ει-* και με *-ι-*). Μελετώντας προσεκτικά την παρουσία των διαφόρων τύπων στα χειρόγραφα, καθώς και την κατανομή των θεμάτων στο ρήμα, μπορούμε να καταλήξουμε με αρκετή πιθανότητα στην ακόλουθη διάκριση: α) με **-ει-** γράφονται τα ρηματικά θέματα *μειγ-*, *μειξ- (ανα-μειγνύω, αν-έμειξα)* και το ουσ. *μείγ-μα*, β) με **-ι-** γράφονται όλα τα υπόλοιπα θέματα *(ανα-μίχθηκα, ανα-μίκ-της, μικ-τός, μίγδην, σύμ-μικ-τος, συμ-μιγ-ής, επι-μιξία)*, καθώς και το ουσ. *μίξη* (αρχ. *μῖξις*). Ειδικά για το ουσ. **μίξις** *(μίξη)* πρέπει να παρατηρηθεί ότι η ορθογράφηση με *-ι-* προτιμάται διότι ακολουθεί τον σχηματισμό ονομάτων σε *-σις*, στα οποία απαντά η μηδενισμένη βαθμίδα τού θέματος (π.χ. *θέ-σις, δό-σις, τά-σις, πίσ-τις*).

αναμένω

< αρχ. *ἀναμένω* [ήδη ομηρικό] < *ἀνα-* + *μένω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-μένω, παρα-μένω, υπο-μένω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναμονή < ελνστ. *ἀναμον-ή* «υπομονή με προσδοκία».

ανάμεσα

ΕΤΥΜ. < μεσν. επίρρ. *ἀνάμεσα* (κατά το απλό *μέσα* και τα πολλά επιρρήματα σε -α) < *ἀνάμεσον* < αρχ. φρ. *ἀνὰ μέσον*.

ΣΗΜΑΣ. Η αρχ. φρ. *ἀνὰ μέσον* απαντά δεκάδες φορές στον Αριστοτέλη (πβ. *Κατηγ.* 12a: *τῇ δὲ ἑκατέρου τῶν ἄκρων ἀποφάσει τὸ ἀνὰ μέσον ὁρίζεται, οἷον τὸ οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν καὶ οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον*). Η σύνταξη τής φρ. με δύο γενικές και η σημ. «μεταξύ» είναι ελνστ. (πβ. Π.Δ., Γένεσ. 16,5: *κρίναι ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ*).

αναμεταδίδω

< *ανα-* + *μεταδίδω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *retransmettre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναμετάδο-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *retransmission*

αναμεταδό-της, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *retransmetteur*.

αναμετρώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναμετρῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *μετρῶ* < *μέτρον* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-μετρώ, επι-μετρώ, προσμετρώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξετάζω, υπολογίζω (προσεκτικά)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.109: *ὁ δὲ ἔπεμπε τοὺς ἐπισκεψομένους καὶ ἀναμετρήσοντας ὅσῳ ἐλάσσων ὁ χῶρος γέγονε*) → σύγχρ. σημ. «ανταγωνίζομαι» (κατ' επίδρ. τού απλού *μετρούμαι / μετριέμαι*).

αναμιγνύω → αναμειγνύω

ανάμικτος → αναμειγνύω

ανάμιξη → αναμειγνύω

άναμμα → ανάβω

ανάμνηση

< αρχ. *ἀνάμνησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 73b.4-5: *ἀπιστεῖς γὰρ δὴ πῶς ἡ καλουμένη μάθησις ἀνάμνησίς ἐστιν;*] < θ. τού ρ. *ἀνα-μι-μνήσκω* «θυμίζω», για το οποίο βλ.λ. *μνήμη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναμνηστικός < αρχ. *ἀναμνησ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀναμνησ- (ἀναμιμνήσκω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμη*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αναμνηστικός, σουβενίρ

Η λέξη ***αναμνηστικός*** σήμαινε στην Αρχαιότητα «αυτόν που μπορεί να ανακαλέσει κάτι στη μνήμη αμέσως» (ανακλητική μνήμη) και αντιδιαστελλόταν προς το επίθετο ***μνημονικός*** «αυτός που συγκρατεί κάτι στη μνήμη» (διατηρητική μνήμη). Στον ιατρό Γαληνό, μάλιστα, συναντούμε τη φράση *αναμνηστικά σημεία* με τη σημασία των σημαδιών ενδεικτικών τού παρελθόντος, η οποία προσεγγίζει εντυπωσιακά τη νεότερη σημασία των αναμνηστικών προϊόντων, των *ενθυμίων*, αυτών που γαλλιστί ονομάζουμε ***σουβενίρ***, ουσιαστικοποιημένο τύπο τού ρήματος *souvenir* «θυμάμαι», προερχόμενο από το λατινικό *subvenire* «έρχομαι στον νου κάποιου» (από την πρόθεση *sub* «υπό» και το ρήμα *venire* «έρχομαι»). Τέλος, ο Στέφ. Κουμανούδης στη *Συναγωγή νέων λέξεων* (1900) καταγράφει τον τύπο ***αναμνηστήριος*** [1891] αντί τού *αναμνηστικός* που έχει επικρατήσει, με χρήσεις όπως *αναμνηστήρια μετάλλια, τάλληρα, άντικείμενα*.

αναμονή → **αναμένω**

αναμορφώνω

< ελνστ. *ἀναμορφῶ (-όω)* «μεταμορφώνω» < *ἀνα-* + *μορφῶ* < *μορφή* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-μορφώνω, συμμορφώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναμόρφωση < ελνστ. *ἀναμόρφω-σις*

αναμορφωτής < ελνστ. *ἀναμορφω-τής*

αναμορφω-τήριο, λόγ. [1898], < *αναμορφώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *reformatory*

αναμορφω-τικός, λόγ. [1886], < *αναμορφώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *διορθω-τικός*.

αναμοχλεύω «ανακινώ, αναζωπυρώνω»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναμοχλεύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Μήδ.* 1317-8: *τί τάσδε κινεῖς κἀναμοχλεύεις πύλας, νεκροὺς ἐρευνῶν κἀμὲ τὴν εἰργασμένην*] < *ἀνα-* + *-μοχλ(εύω)* < *μοχλός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υψώνω ή ανοίγω με μοχλό» → ελνστ. σημ. «αναζωπυρώνω, επαναφέρω» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ.* Ζ 63: *παλαιὰν ἀναμοχλεύοντες συνήθειαν, χρονίαν καταλύοντες πλάνην*) → μεσν. σημ. «αναταράζω, ανακινώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναμόχλευση < ελνστ. *ἀναμόχλευ-σις* «ανακίνηση, ανατροπή».

αναμπουμπούλα «φασαρία»

πιθ. < **αναμπαμπούλα* < βεν. *ala babula* «στον βρόντο, στην τύχη» (με παρασύνδεση προς την πρόθ. *ανά* και αφομοίωση τού /a/ προς το επόμενο /ú/).

ανανάς

< γαλλ. *ananas* < πορτ. *ananás* < *anánā* (το φυτό) / *nānā* (ο καρπός), γλ. Τούπι ή Γκουαρανί, νοτιοαμερικανικής ινδιάνικης φυλής.

άνανδρος

< αρχ. *ἄνανδρος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 287: *καὶ τὰς ἀνάνδρους κρεοβόρους [δ'] Ἀμαζόνας*] < *ἀν-* στερητ. + *ἀνήρ, ἀνδρός*, βλ.λ. *άνδρας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανανδρία < αρχ. *ἀνανδρ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ανανδρία

Ενώ το απλό ***ανδρεία*** γράφεται με *-εί-* ως παράγωγο τού αρχ. επιθ. *ἀνδρεῖος*, το σύνθετο ***ανανδρία*** ορθογραφείται με *-ί-*, διότι προέρχεται από το αρχ. επίθ. *ἄνανδρος*. Ομοίως εξηγείται η γραφή με *-ί-* στις λ. *προεδρία* (< *πρόεδρος*), *αντιπροσωπία* (< *αντιπρόσωπος*), *πρωτοπορία* (< *πρωτοπόρος*, ενώ αρχ. *πορεία*), *ειδωλολατρία* (< *ειδωλολάτρης*, ενώ αρχ. *λατρεία*) κ.ά.

ανανεώνω

< μεσν. *ἀνανεώνω* < ελνστ. *ἀνανεῶ (-όω)* (αρχ. *ἀνανεοῦμαι, -όο-*) < *ἀνα-* + *νέος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανανέωση < αρχ. *ἀνανέω-σις*

ανανεω-τής, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rénovateur*

ανανεωτικός < ελνστ. *ἀνανεω-τικός*

ανανεώσ-ιμος < *ανανεωσ-* (*ανανεώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *renewable*.

ανανήφω «συνέρχομαι, ανακτώ την πνευματική μου διαύγεια»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνανήφω* < *ἀνα-* + *νήφω* «είμαι νηφάλιος», για το οποίο βλ.λ. *νηφάλιος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συνέρχομαι από μεθύσι, ξεμεθώ» (πβ. Αριστ. *Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ.* 847b.8-10: *ἐν δὲ τῇ ἑνδεκάτῃ ἀνανήψας βραδέως ἐκ τῆς παρακοπῆς ἔφησεν ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἥδιστα αὐτῷ βεβιῶσθαι*) → ελνστ. σημ. «έρχομαι στα λογικά μου, ανακτώ την πνευματική μου διαύγεια» (πβ. Κ.Δ. Β´ Τιμόθ. 2,25-26: *μή ποτε δώῃ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάνηψη < ελνστ. *ἀνάνηψ-ις* «μετάνοια, αναζωογόνηση» → η ιατρ. σημ. αποδίδει το αγγλ. *recovery*.

αναντάμ παπαντάμ

< τουρκ. *anadan babadan* «από μητέρα και από πατέρα».

αναντίρρητος

< ελνστ. *ἀναντίρρητος* < *ἀν-* στερητ. + *ἀντι-* + *ῥητός*, βλ. κ. *αντίρρηση*.

άναξ «βασιλιάς»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄναξ, -κτος* (ήδη μυκ. *wa-na-ka*) < *Fάναξ*, πιθ. δάνειο.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε τη βασική σημ. «κύριος, αφέντης» και πρωτοσαπαντά σε μυκηναϊκές πινακίδες, όπου δηλώνει είτε τον βασιλιά τής Πύλου είτε τοπική θεότητα. Στον Όμηρο αποκτά περισσότερες χρήσεις και αναφέρεται συνήθως στον «αρχηγό» (τού στρατού, τού οίκου κ.λπ., π.χ. *ἄναξ ἀνδρῶν*, για τον Αγαμέμνονα· επίσης *ἄναξ Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων*, προσωνυμία τού Απόλλωνος).

αναξέω «αναμοχλεύω, ανακινώ (έχθρες, πάθη κ.λπ.)»
< ελνστ. *ἀναξέω* «γυαλίζω, τρίβω, λειαίνω» < *ἀνα-* + *ξέω* (ίδια σημ.), για το οποίο βλ.λ. *ξέστρο*. Βλ. κ. *ξύνω*. Η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε λόγ. επαναφορά τού ρ. *ἀναξέω* με παρασύνδεση προς το ελνστ. *ἀναξαίνω* «ξαναξύνω επουλωμένη πληγή αφαιρώντας την επιδερμίδα» (< *ἀνα-* + *ξαίνω*), που μαρτυρείται έκτοτε με μτφ. σημ. (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 27.7.6: *μικροῖς δ' ἀνώτερον χρόνοις ἐκ τῶν Λυκιακῶν ἀναξαινομένης τῆς διαφορᾶς*).

αναξιοπαθών «αυτός που υποφέρει άδικα»
< ελνστ. *ἀναξιοπαθῶν*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἀναξιοπαθῶ (-έω)* < *ἀνάξιο(ς)* + *-παθῶ*, από θ. τού αρχ. *πάσχω* (πβ. αόρ. β' *ἔ-παθ-ον*).

ανάπαιστος «είδος ποιητικού μέτρου»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνάπαιστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < ρ. *ἀναπαίω* «κρούω / πχώ αντίθετα» (μαρτυρείται ως ελνστ.) < *ἀνα-* + αρχ. *παίω* «κρούω, χτυπώ» < **παF-ίω* (πβ. το σύνθ. *παρα-παίω*), που συνδ. με το λατ. *pavio* «χτυπώ», *pavor* «φόβος, τρόμος» (> γαλλ. *peur*, ισπ. *pavor*, ιταλ. *paura*). Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα ρ. *παίω* και *παύω* συνδέονται ετυμολογικά.
ΣΗΜΑΣ. Ο μετρικός πους που αποκλήθηκε *ἀνάπαιστος* (υυ-) οφείλει την ονομασία του στο γεγονός ότι πρόκειται για ρυθμό ο οποίος πχεί αντίθετα προς τον *δάκτυλο* (-υυ) (οιονεί «ανάποδος δάκτυλος»).

αναπαλαιώνω
< *ανα-* + *παλαιώνω / παλαίωση* (< *παλαιός*), σχήμα που οφείλεται στα αντίθετα *ανανεώνω – ανανέωση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπαλαίω-ση, κατ' αντιδιαστολή προς το αντίθετο *ανανέωση*.

αναπάντεχος
< *αν-* στερητ. + ρ. *απαντέχω* (βλ.λ.).

αναπαράγω
λόγ. [1891], < *ανα-* + *παράγω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reproduire*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπαραγωγή, λόγ. [1874], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reproduction*
αναπαραγωγ-ικός, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reproductif*.

αναπαριστάνω
< *ανα-* + *παριστάνω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *représenter*. Όμοια αφετηρία έχει το ρ. *αναπαριστώ* (λόγ. [1888]).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπαράσταση, λόγ. [1843], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *représentation*
αναπαραστα-τικός, λόγ. [1874], < *αναπαράστα(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

αναπαύω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναπαύω* < *ἀνα-* + *παύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-παύω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σταματώ, εμποδίζω» (πβ. Σοφ. *Τραχ.* 1262: *ἀνάπαυε βοήν* «εμπόδισε τη φωνή») → ήδη αρχ. σημ. «ξεκουράζω» (κυρ. το μέσο *ἀναπαύομαι*, πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 144d: *πάντως ἔγωγε καὶ ἀναπαύσασθαι δέομαι ὡς ἐξ ἀγροῦ ἥκων*) → ελνστ. σημ. «πεθαίνω» (Ηρωδιαν. 3.15: *Σεβῆρος, λύπῃ τὸ πλεῖστον διαφθαρείς, ἀνεπαύσατο τοῦ βίου, ἐνδοξότατα βιώσας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάπαυση < αρχ. *ἀνάπαυ-σις* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 111.1-2: *νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν*]
αναπαυτήριο < αρχ. *ἀναπαυ-τήριον* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.3: *ἀλλὰ μὴν καὶ ἀναπαύσεώς γε δεομένοις ἡμῖν νύκτα παρέχουσι κάλλιστον ἀναπαυτήριον*)
αναπαυτικός < ελνστ. *ἀναπαυ-τικός*
ανάπαυλα < αρχ. *ἀνάπαυ-λα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 38.1: *καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα*] (βλ.λ. *παύλα*).
ΣΥΝΘ. επ-αναπαύομαι (ελνστ.).

αναπέμπω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναπέμπω* < *ἀνα-* + *πέμπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-πέμπω, παρα-πέμπω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «στέλνω προς τα πάνω ή ψηλά» (πβ. Πινδ. *Πυθ.* 9.46: *ὅσσα τε χθὼν ἠρινὰ φύλλ' ἀναπέμπει* «όσα ανοιξιάτικα φύλλα βγάζει η γη») → ελνστ. σημ. «αναφέρω σε ανώτερη αρχή» (Κ.Δ. Λουκ. 23,7: *καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρῴδου ἐστὶν ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρῴδην*) → ελνστ. σημ. «στέλνω πίσω (για επανεξέταση ή έλεγχο)» (πβ. Αλεξ. *Σχολ. Μεταφυσ.* 211: *ἀναπέμπων ἡμᾶς ἐφ' ἃ εἴρηκε*) → ελνστ. σημ. «απευθύνω προσευχή ή αίνο προς τον Θεό» (πβ. Ευσεβ. *Σχολ. Ψαλμ.* 23.628: *εὐπρεπὴς ὕμνος, ὁ τῷ μόνῳ Ποιητῇ καὶ Δημιουργῷ καὶ Βασιλεῖ τῶν ὅλων Θεῷ ἀναπεμπόμενος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάπεμψη < μεσν. *ἀνάπεμψ-ις*
αναπομπή < ελνστ. *ἀναπομπ-ή* «μεταφορά αιχμαλώτου πάνω, δηλ. στη μητρόπολη, την πρωτεύουσα,

σε ανώτερη αρχή – αναγωγή, αναφορά» (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς μαθ.* 8.324: *μηκέτι δυναμένης ἐπὶ τοῦτο βεβαίως γίνεσθαι τῆς τοῦ λόγου ἀναπομπῆς*).

αναπεπταμένος «ανοικτός, διάπλατος»
< αρχ. *ἀναπεπταμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἀναπετάννυμι* «απλώνω, ανοίγω, ξεδιπλώνω» < *ἀνα-* + *πετάννυμι* «απλώνω, ανοίγω», για το οποίο βλ.λ. *πέταλο*.

ανάπηρος
< αρχ. *ἀνάπηρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 535.d9: *οὐκοῦν καὶ πρὸς ἀλήθειαν, ἦν δ' ἐγώ, ταὐτὸν τοῦτο ἀνάπηρον ψυχὴν θήσομεν*] < *ἀνα-* + *πηρός* «μη αρτιμελής (χωλός, τυφλός, μουγγός)», όπως προκύπτει και από τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου: *πηρόν. ἐστερημένον τῆς φωνῆς. ἔνιοι δὲ πεπηρωμένον καὶ βεβλαμμένον αὐτοῦ τὴν διάνοιαν (...) τὸν (ἐ)νεὸν καὶ ἄφωνον· προπερισπωμένως δὲ τὸν τυφλόν.* Το επίθ. *πηρός* είναι αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπηρία < αρχ. *ἀναπηρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]
αναπηρ-ικός.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
άτομο με αναπηρία
Η φράση *άτομο με ειδικές ανάγκες*, που χρησιμοποιήθηκε αντί τής λέξης ***ανάπηρος***, αποτέλεσε μεταφραστικό δάνειο από το αγγλοαμερ. *person with special needs*, το οποίο υπήρξε στοιχείο τού «πολιτικώς ορθού» λεξιλογίου. Στην Ελληνική ο εν λόγω ξενισμός συντομογραφήθηκε ως Α.Μ.Ε.Α., αλλά τα πρόσφατα χρόνια τείνει να αντικατασταθεί από το ακριβέστερο ***ΑμεΑ*** «Άτομο με αναπηρία / -ες».

αναπλάθω
< αρχ. *ἀναπλάσσω* «αποκαθιστώ, αναμορφώνω», κατά το απλό *πλάσσω* > *πλάθω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-πλάσσω (-πλάθω)*, *δια-πλάσσω (-πλάθω)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάπλαση < αρχ. *ἀνάπλα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ανάπλασμα < ελνστ. *ἀνάπλασ-μα*
αναπλασμός < ελνστ. *ἀναπλασ-μός*
αναπλαστικός < ελνστ. *ἀναπλασ-τικός*.

αναπληρώνω
< μεσν. *ἀναπληρώνω* < αρχ. *ἀναπληρῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 81.b.3-4: *τὸ κενωθὲν τότε πάλιν ἀνεπλήρωσεν*] < *ἀνα-* + *πληρῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπλήρωση < αρχ. *ἀναπλήρω-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἠθ. Νικομ.* 1118b.18-19: *ἀναπλήρωσις γὰρ τῆς ἐνδείας ἡ φυσικὴ ἐπιθυμία*]
αναπληρω-τής, λόγ. [1833]
αναπληρωματικός < ελνστ. *ἀναπληρωματ-ικός* < αρχ. *ἀναπλήρωμα, -ατος*
αναπληρώσ-ιμος, λόγ. [1893].

αναπλωρίζω
< μεσν. *ἀναπλωρίζω* «κατευθύνω την πλώρη αντίθετα στον άνεμο»< *ἀνα-* + *-πλωρ(ίζω)* < *πλώρη* (βλ.λ.).

αναπνέω
< αρχ. *ἀναπνέω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ο 235: *ὥς κε καὶ αὖτις Ἀχαιοὶ ἀναπνεύσωσι πόνοιο*] < *ἀνα-* + *πνέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-πνέω*, *συμ-πνέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπνοή < αρχ. *ἀναπνο-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ], πβ. κ. *πνέω – πνοή*
αναπνευστικός < αρχ. *ἀναπνευσ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
αναπνευσ-τήρας, λόγ. [1879], < *αναπνευσ- (αναπνέω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *respirateur*.

ανάποδα
< μεσν. επίρρ. *ἀνάποδα* < ελνστ. φρ. *ἀνὰ πόδα*, την οποία ο λεξικογράφος Ησύχιος ερμηνεύει ως εξής: *ἀνὰ πόδα· ἔμπαλιν, ὀπίσω*, πβ. αρχ. *ἀναποδίζω* «κάνω κάποιον να βαδίσει προς τα πίσω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάποδος < μεσν. *ἀνάποδ-ος* < επίρρ. *ἀνάποδα*
αναποδ-ιά < *ανάποδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
ανάποδη, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ανάποδος*.

αναπόδραστος «αναπόφευκτος»
< αρχ. *ἀναπόδραστος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ κόσμ.* 401b.14: *Ἀδράστειαν δὲ ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν*] < *ἀν-* στερητ. + θ. τού ρ. *ἀποδιδράσκω* (βλ.λ., πβ. μέλλ. *ἀποδράσομαι*).

αναπολώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναπολῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *πολῶ (-έω)* «αναστρέφω, γυρίζω – οργώνω, αροτριώ», το οποίο συνδ. με το ρ. *πέλομαι* (βλ.λ. *πόλος*), πβ. κ. *περι-πολῶ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναστρέφω (το χώμα), οργώνω» (πβ. τον ορισμό τού Ησυχίου: *ἀναπολεῖν δὲ λέγουσι τὸ τρὶς ἀροτριᾶν τὴν γῆν*) → ήδη αρχ. σημ. «θυμούμαι, αναλογίζομαι» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 34c: *ὅταν ἀπολέσασα μνήμην (...) αὖθις ταύτην ἀναπολήσῃ πάλιν αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ, καὶ ταῦτα σύμπαντα ἀναμνήσεις [καὶ μνήμας] που λέγομεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπόληση < ελνστ. *ἀναπόλη-σις*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
αναπολώ
Το αρχ. ρ. ***ἀναπολῶ*** σήμαινε αρχικά «αναστρέφω (το χώμα), οργώνω» (πβ. τον ορισμό τού Ησυχίου: *ἀναπολεῖν δὲ λέγουσι τὸ τρὶς ἀροτριᾶν τὴν γῆν*), από

την πρόθεση *ἀνά* και το ρήμα *πολῶ* «αναστρέφω». Η κίνηση τής επανάληψης, τής αναστροφής, την οποία προσδίδει το *ανά*, οδήγησε σε χρήσεις που δηλώνουν επανάληψη, όπως την επαναφορά τής τροφής από το στομάχι τού ζώου στο στόμα, την επανάληψη λόγων (*δὶς ταὐτὰ βούλει καὶ τρὶς ἀναπολεῖν μ' ἔπη*, Σοφοκλής), για να καταλήξει στη συνεχή επαναφορά, περιστροφή πραγμάτων στον νου (αυτό που αποκαλούμε «κλωθογύρισμα») και, τέλος, στην επαναφορά στη μνήμη (π.χ. *ὅταν [ψυχὴ] αὖθις ταύτην ἀναπολήσῃ [μνήμην]*, Πλάτων) και στην ανασκόπηση των παρελθόντων, σημασία με την οποία χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πόλος*, *κύκλος*.

αναπόσπαστος
< μεσν. *ἀναπόσπαστος* < *ἀν-* στερητ. + *ἀποσπασ-* (θ. τού αρχ. *ἀποσπῶ*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

αναπότρεπτος
< όψιμο ελνστ. *ἀναπότρεπτος* (σε παπυρικό σχόλιο: *ἀναπότρεπτος, ὃν οὐ ῥᾴδιόν (ἐστιν) ἐκκλῖναι*) < *ἀν-* στερητ. + *ἀποτρέπ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

αναπροσαρμόζω
< *ανα-* + *προσαρμόζω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réajuster*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπροσαρμογή < *ανα-* + *προσαρμογή*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réajustement*.

αναπτερώνω «ενθαρρύνω»
< μεσν. *ἀναπτερώνω* < αρχ. *ἀναπτερῶ (-όω)* «εγείρω προσμονή ή προσδοκία» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 227-8: *ἰχνοσκοποῦσά τ' ἐν στίβοισι τοῖς ἐμοῖς ἀνεπτερώθης κἀδόκεις ὁρᾶν ἐμέ*] < *ἀνα-* + *-πτερ(ῶ)* < *πτερόν* (βλ.λ. *φτερό*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναπτέρωση < ελνστ. *ἀναπτέρω-σις*.

αναπτήρας → ανάβω

αναπτύσσω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναπτύσσω* < *ἀνα-* + *πτύσσω* «διπλώνω, τυλίγω» < **πτύχ-jω* < *πτύχες* (πληθ.), για το οποίο βλ.λ. *πτυχή*, πβ. κ. *συμ-πτύσσω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξετυλίγω, ξεδιπλώνω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.125: *ἀναπτύξας τὸ βυβλίον*) → αρχ. σημ. «αποκαλύπτω» (πβ. Σοφ. *Ἠλέκ.* 639-40: *οὐδὲ πᾶν ἀναπτύξαι πρέπει πρὸς φῶς*) → σύγχρ. σημ. «βελτιώνω, επεκτείνω» (απόδ. τού γαλλ. *développer*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάπτυξη < αρχ. *ἀνάπτυξ-ις* «άνοιγμα, ξετύλιγμα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] → οι σημερινές σημ. οφείλονται σε απόδ. τού γαλλ. *développement*
ανάπτυγ-μα, λόγ. [1896], < *αναπτυκ-* (*αναπτύσσω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
αναπτυξι-ακός < *ανάπτυξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*
ανεπτυγμένος < αρχ. *ἀνεπτυγ-μένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *ἀναπτύσσω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
αναπτύσσω, ανάπτυξη
Αρχική σημασία τού ρ. ***αναπτύσσω*** ήταν «ξεδιπλώνω, ξετυλίγω», ειδικότερα «ξετυλίγω τον κύλινδρο στον οποίο είχε γραφεί κείμενο, ανοίγω για να διαβάσω κάτι». Κατ' επέκταση, το ρήμα απέκτησε τη σημασία «ανοίγω διάπλατα» και με αυτές τις σημασίες έχουμε χρήσεις όπως *αναπτύσσω πύλας*, *κύτος*, *πῶμα φαρέτρας* κ.ά. Από αυτό περνούμε στο κατ' έκταση άνοιγμα (π.χ. *ἀναπτύξας χέρας* «με ανοιχτά διάπλατα τα χέρια») και στη μεταφορική σημασία «ξεδιπλώνω, αποκαλύπτω» (π.χ. *πᾶν ἀναπτύσσω πάθος*) και στη στρατιωτική ορολογία «αναπτύσσω τη φάλαγγα ή το κέρας». Ομοίως, η λ. ***ἀνάπτυξις*** σήμαινε «άνοιγμα, χάσμα», π.χ. *ἀνάπτυξις στόματος*. Οι σημασίες τής σωματικής (πβ. *πρόωρη ανάπτυξη* κ.ά.), τής οικονομικής ή συλλογιστικής ανάπτυξης είναι νεότερες, αν και ακολουθούν τη σημασιολογική πορεία που είχε διαμορφωθεί ήδη στην Αρχαιότητα. Έτσι, η *ανάπτυξη συλλογισμού* είναι το ξεδίπλωμα των σκέψεων, αλλά και η *σωματική ανάπτυξη* είναι η προς τα πάνω και σε όγκο αύξηση τού σώματος, ένα σωματικό «ξεδίπλωμα».
Κάποιες σημασίες των *αναπτύσσω*, *ανάπτυξη* αποτελούν μεταφραστικά δάνεια των νεότερων χρόνων, αποδίδοντας τα γαλλ. *développer*, *développement*, αγγλ. *develop*, *development*. Ο όρος ***αειφόρος*** ή ***βιώσιμη ανάπτυξη*** αποδίδει το γαλλ. *développement soutenable / durable* (πβ. αγγλ. *sustainable development*). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι οι παραπάνω ξένοι όροι παρουσιάζουν την ίδια σημασιολογική πορεία με το αρχ. *ἀναπτύσσω*: το αγγλ. *develop* σήμαινε αρχικά επίσης «ξετυλίγω, ξεδιπλώνω», προερχόμενο από το γαλλ. *développer* με την ίδια σημασία, το οποίο ανάγεται στο παλαιότερο γαλλικό *desveloper*, *desvoluper* «ξετυλίγω, εκθέτω», από το *des-* «απο-, εκ-» + *envoloper / voloper* «τυλίγω».

άναρθρος → άρθρο

ανάριος «αραιός»
< μεσν. *ἀνάριος* < *ἀν(α)-* + *ἀραιός*, με αναβιβασμό τού τόνου και συνίζηση /eo/ > /jo/.

ανάρπαστος
< αρχ. *ἀνάρπαστος* < *ἀναρπάζω* «αρπάζω ξαφνικά, απότομα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φαῖδρ.* 229c.9: *οὕτω δὴ τελευτήσασαν λεχθῆναι ὑπὸ τοῦ Βορέου ἀνάρπαστον γεγονέναι*] < *ἀν(α)-* + *ἁρπάζω* (βλ.λ.).

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανάρπαστος

Το (σπάνιο στην αρχαία γλώσσα) ρηματικό επίθ. ***ανάρπαστος*** χρησιμοποιείται στη Νέα Ελληνική μόνο ως συμπλήρωμα (κατηγορούμενο) τού ρ. *γίνομαι (έγινε / θα γίνει ανάρπαστος)*. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή η σύνταξη είναι συχνότατη στη γλώσσα ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους (πβ. Θεοφρ. *Περὶ εὐσεβ.* 3.9: *ἀνάρπαστοι κατ' ἐκεῖνον ἐγένοντο τὸν χρόνον*· Πλουτ. *Παραμ. Ἀπολλ.* 116c: *τοὺς θεοὺς ἐπικαλεῖσθαι ἀνάρπαστον αὐτὴν γενέσθαι*· Λουκιαν. *Ὑπερνέφ.* 2.17: *ἀνάρπαστον γεγονέναι πρὸς τοῦ ἀετοῦ*), ενώ κυριαρχεί και στα μεσαιωνικά κείμενα (πβ. Ιωάν. Σκυλ. *Σύνοψ. Ἱστ.* 3.9: *καὶ εὐθὺς ἀνάρπαστοι οἵ τε ἐπίσκοποι καὶ ὁ Διογένης γίνονται*· Μιχ. Κριτοβ. *Ἱστ.* 4.12: *μὴ εὐθὺς ἀνάρπαστοι γένωνται*).

ανάρρηση «άνοδος σε βασιλικό θρόνο»
< αρχ. *ἀνάρρησις* «δημόσια αναγόρευση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. σε Αισχίνη και Δημοσθένη] < *ἀνα-* + *ῥῆσις* «λόγος, ομιλία» (βλ.λ. *ρητός*), πβ. κ. *πρό-ρρηση*.

αναρριπίζω «εντείνω – αναθερμαίνω»
< αρχ. *ἀναρριπίζω* «αναζωπυρώνω τη φωτιά (φυσώντας ή κάνοντας αέρα)» < *ἀνα-* + *ῥιπίζω* «φυσώ, πνέω» < *ῥιπή* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. είναι ήδη ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.* 4.113: *ἀναρριπίζουσαι καὶ προσαναφλέγουσαι τὰς ἀπλήστους καὶ ἀκορέστους ἐπιθυμίας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναρρίπι-ση.

αναρριχώμαι «σκαρφαλώνω»
< αρχ. *ἀναρριχῶμαι (-άο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ελλάνικο, *απόσπ.* 197.3-4: *ἀναρριχῶνται δὲ ὥσπερ οἱ πίθηκοι ἐπ' ἄκρα τὰ δένδρα*], σύνθετο με την πρόθ. *ἀνά*, τού οποίου το β΄ τμήμα δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς. Υπάρχει η άποψη ότι πρόκειται για αμάρτυρο τύπο **ῥιχάομαι*, ο οποίος συνδ. με σανσκρ. *ringami* (ίδια σημ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναρρίχηση < αρχ. *ἀναρρίχη-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
αναρριχη-τικός, λόγ. [1885], < *αναρριχη-* (*αναρριχώμαι*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
αναρριχητ-ισμός < *αναρριχητ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ανάρρους «άνω ρους ποταμού»
< αρχ. *ἀνάρρους*, αρχική σημ. «ανάποδη ροή νερών», < ρ. *ἀναρρέω* «ρέω προς τα πάνω, ανάποδα» (πβ. κ. αρχ. *ῥοῦς – ῥέω*) < *ἀνα-* + *ῥέω* (βλ.λ.).

αναρροφώ «προκαλώ ροή υγρού προς τα πάνω»
< αρχ. *ἀναρροφῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *-ρροφῶ* (με διπλασιασμό τού *ῥ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ῥοφῶ*, για το οποίο βλ.λ. *ρουφώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναρρόφηση < ελνστ. *ἀναρρόφη-σις*
αναρροφη-τικός, λόγ. [1833]
αναρροφη-τήρας, λόγ. [1847], απόδ. τού γαλλ. *aspirateur*.

αναρρώνω
μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *ἀναρρώννυμι / ἀναρρωννύω* (κατά τα ρ. σε *-ώνω* με αφετηρία τον αόριστο σε *-ωσα*: *θυμῶ – ἐθύμωσα – θυμώνω*, οπότε *στρώννυμι – ἔστρωσα – στρώνω, ἀναρρών-νυμι – ἀνέρρωσα – ἀναρρώνω*) < *ἀνα-* + *ῥώννυμι* «τονώνω» (με διπλασιασμό τού *ῥ-* λόγω τής συνθέσεως) < **ῥώμ-νυ-μι* < *ῥώμη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάρρωση < ελνστ. *ἀνάρρω-σις*
αναρρω-τικός, λόγ. [1886]
αναρρω-τήριο, λόγ. [1891].

αναρτώ «κρεμώ»
< αρχ. *ἀναρτῶ (-άω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < *ἀν(α)-* + *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ, προσδένω» (πβ. κ. *προσ-αρτώ, συν-αρτώ*) < **ἀϜερ-τάω*, θ. που απαντά στο ρ. *αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάρτηση < ελνστ. *ἀνάρτη-σις* «κρέμασμα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Θεόφραστο] → Η σημ. που συνδ. με τους κραδασμούς τού αμαξώματος αποδίδει το γαλλ. *suspension*, ενώ η σημ. «προβολή κειμένου σε διαδικτυακό ιστότοπο» αποτελεί απόδ. των αγγλ. *post, upload*
αναρτήρας, λόγ. [1888], < **αναρτη-τήρας* (με απλολογία) < *αναρτη-* (*αναρτώ*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*.

άναρχος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄναρχος* < *ἀν-* στερπτ. + *-αρχ(ος)* < *ἀρχή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς αρχηγό, ακυβέρνητος» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Αὐλ.* 914: *ναυτικὸν στράτευμ' ἄναρχον*) → αρχ. σημ. «χωρίς αρχή» (πβ. Παρμεν.: *ἔστιν ἄναρχον ἄπαυστον* [ενν. *τὸ ὄν*]) → ελνστ. σημ. «χωρίς κανόνες και αρχές, αυθαίρετος» (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς μαθ.* 1.180: *ὥστε ἄναρχον γιγνομένην τὴν περὶ ἑλληνισμὸν τέχνην*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναρχία < αρχ. *ἀναρχ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 882-3: *εἴ τε δημόθρους ἀναρχία βουλὴν καταρρίψειεν*]. Ο σύγχρ. πολιτικός όρος έχει δεχτεί επιπλέον τη σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *anarchie*
αναρχ-ικός, λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anarchique*
αναρχ-ισμός, λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anarchisme*
αναρχ-ούμαι, λόγ. [1894].
ΣΥΝΘ. **αναρχο-**: *αναρχο-αυτόνομος, αναρχο-κομμουνιστής, αναρχο-φιλελεύθερος* κ.ά.

ανασαίνω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀνασαίνω* (υποχωρητ.) < *ἀνεσαίνω* (με παρασύνδεση προς τα σύνθ. από *ἀνα-*) < αρχ. *ἄνεσ(ις)* «χαλάρωση, ανακούφιση» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (μεσν.) «ξεκουράζομαι, χαλαρώνω» (πβ. *Βέλθ.* 1099: *οὐκ ἠθελήσασιν ποσῶς σταθεῖν καὶ ἀνασάνειν*) → ήδη μεσν. σημ. «αναπνέω» (*Λίβιστρ. Ροδάμ.* 2504: *χύνει δάκρυα ποταμοὺς καὶ φλόγαν ἀνασαίνει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάσα < *ανασαίνω* (υποχωρητ.), πβ. κ. *τρέλα – τρελαίνω, γλύκα – γλυκ-αίνω*

ανασα-σμός < *ανασα(ν)- (ανασαίνω)* + παραγ. τέρμα *-σμός* (κατά τα ουσ. σε *-μός* από ρ. σε *-ζω*, πβ. *σκάζω – σκασμός*).

ανασκαλεύω

< ελνστ. *ἀνασκαλεύω*, αρχική σημ. «σκαλίζω, ανασκάπτω», < *ἀνα-* + *σκαλεύω*, παράλλ. τύπος τού αρχ. *σκάλλω*, για το οποίο βλ.λ. *σκαλίζω*. Η μτφ. σημ. «ερευνώ, φέρνω (ξανά) στην επιφάνεια» είναι μεσν. (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχολ. Ἰλ.* 3.432.18: *καὶ ἐνταῦθα δὲ τὰ τοῦ Ποσειδῶνος ὁμοίως ἀποσεμνύνει, μεταλλείαν ὅλην μύθου ἀνασκαλεύων ἐπ' αὐτῷ*).

ανασκάπτω

< αρχ. *ἀνασκάπτω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀνα-* + *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*), πβ. κ. *υποσκάπτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανασκαφή < ελνστ. *ἀνασκαφ-ή*

ανασκαφ-έας, λόγ. [1855]

ανασκαφ-ικός, λόγ. [1873].

ανάσκελα

< μεσν. επίρρ. *ἀνάσκελα* < *ἀνα-* (με τη σημ. «προς τα πάνω») + *σκέλη* (πληθ. τού ουσ. *σκέλος*), κατά τα επιρρ. σε *-α*.

ανασκευάζω «ανατρέπω επιχείρημα ή κατηγορία»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνασκευάζω* < *ἀνα-* + *σκευάζω* < *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-σκευάζω, συ-σκευάζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συσκευάζω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.5: *ὅταν δὲ ἀνασκευάζωνται, συντίθησι μὲν ἕκαστος σκεύη οἷσπερ τέτακται χρῆσθαι*) → αρχ. σημ. «ανατρέπω (επιχείρημα, κατηγορία)» (πβ. Αριστ. *Τοπ.* 110a: *ἀνασκευάζοντες δὲ ὅτι οὐχ ὑπάρχει θάτερον δείξομεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανασκευή < ελνστ. *ἀνασκευ-ή* «αναίρεση, ανατροπή (επιχειρήματος)»

ανασκευασ-τής, λόγ. [1840]

ανασκευαστικός < αρχ. *ἀνασκευασ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

ανασκολοπίζω «θανατώνω (κάποιον) διατρυπώντας τον με πάσσαλο»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνασκολοπίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *ἀνα-* + *-σκολοπ(ίζω)* < *σκόλοψ* «πάσσαλος (συχνά αιχμηρός)» (βλ.λ. *σκόλοπας*).

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ἀνασκολοπίζω* είχε τη σημ. «καρφώνω ή προσδένω σε πάσσαλο – παλουκώνω, σουβλίζω» και ήταν συνώνυμο τού ρ. *ἀνασταυρῶ (-όω)*, διότι τα αρχ. ουσ. *σκόλοψ* και *σταυρός* δήλωναν «όρθιο πάσσαλο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανασκολοπισμός < ελνστ. *ἀνασκολοπισ-μός*

ανασκολόπιση < ελνστ. *ἀνασκολόπι-σις*.

ανασκοπώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνασκοπῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *σκοπῶ (-έω)* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» < *σκοπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-σκοπώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξετάζω προσεκτικά – αναλογίζομαι» → μεσν. σημ. «ανατρέχω σε βασικά γεγονότα τού παρελθόντος» (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ γνώμ.* 77.17: *ἀλλὰ τοῖς μὲν βουλομένοις τὸ μέγεθος τῶν ἐκείνου λόγων τε καὶ ἔργων ἀνασκοπεῖν τὸ περὶ τούτων βιβλίον ἀναγινώσκειν ἐπιτάξομεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανασκόπη-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *révision* και αγγλ. *review*, πβ. κ. *αναθεωρώ – αναθεώρηση*.

ανασκουμπώνω

< μεσν. *ἀνασκουμπώνω* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω των παρακειμένων /k/, /mb/ και ανάπτυξη *σ-* πιθ. κατ' επίδρ. τού συνωνύμου *ἀνασηκώνω*) < *ἀνακομπώνω* «τραυώ και δένω ψηλά – ανασηκώνω μανίκια ή ένδυμα (και τα κρατώ ψηλά, για να μην εμποδίζουν)» < ελνστ. *ἀνακομβῶ (-όω)* (πβ. *Μυθιστ. Αἰσώπου* 77a: *ἀνακομβώσας αὐτῆς τοὺς χιτῶνας*) < *ἀνα-* + *κομβῶ* (βλ.λ. *κουμπώνω*).

ανασπώ

< αρχ. *ἀνασπῶ (-άω)* «τραυώ, σύρω προς τα πάνω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 574-5: *ὄφρά οἱ ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνεσπάσατ' ἐγγύθεν ἐλθὼν ἥρως Μηριόνης*] < *ἀνα-* + *σπῶ* (βλ.λ. *σπάζω*), πβ. κ. *δια-σπώ, συ-σπώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάσπαση < αρχ. *ἀνάσπα-σις*.

ανασταίνω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀνασταίνω* (με μεταπλασμό κατά τα ρ. σε *-αίνω* και αποκατάσταση τής πρόθ. *ἀνά*) < ελνστ. *ἀνιστῶ (-άω)*, μτγν. τύπος τού αρχ. *ἀνίστημι* «εγείρω, σηκώνω» < *ἀν(α)-* + *ἵστημι*, για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στήνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «εγείρω, σηκώνω» → ήδη αρχ. σημ. «ξυπνώ από τον ύπνο» (πβ. Αριστοφ. *Ἐκκλησ.* 740-1: *πολλάκις ἀναστήσασά μ' εἰς ἐκκλησίαν ἀωρὶ νύκτωρ διὰ τὸν ὄρθριον νόμον*) → ήδη αρχ. σημ. «εγείρω από τους νεκρούς, επαναφέρω στη ζωή» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ω 551: *οὐδέ μιν ἀνστήσεις, πρὶν καὶ*

κακὸν ἄλλο πάθησθα «ούτε θα τον αναστήσεις [τον Έκτορα] προτού πάθεις και άλλο κακό»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανάσταση < αρχ. *ἀνάστα-σις*, αρχική σημ. «έγερση, ανέγερση» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 647-8: *ἀνδρὸς δ' ἐπειδὰν αἷμ' ἀνασπάσῃ κόνις ἅπαξ θανόντος, οὔτις ἔστ' ἀνάστασις*) → ελνστ. σημ. «επαναφορά στη ζωή» (Κ.Δ. Ματθ. 22,31: *περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν*· Πράξ. 17,32: *ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον*)

αναστάσιμος < ελνστ. *ἀναστάσ-ιμος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ανάσταση, έγερση / Πάσχα, Λαμπρή

Το κύρος και η σημασία τής λέξης *ανάσταση* συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την ιδιαίτερη αξία της για τον χριστιανισμό.

Η λέξη ***ἀνάστασις*** προέρχεται από το αρχ. ρ. ***ἀνίστημι***, που σημαίνει «εγείρω, σηκώνω». Ενώ ήδη στον Αισχύλο απαντά η σημασία «ανάσταση νεκρού» (*Εὐμεν.* 647-8: *ἀνδρὸς δ' ἐπειδὰν αἷμ' ἀνασπάσῃ κόνις ἅπαξ θανόντος, οὔτις ἔστ' ἀνάστασις*), ωστόσο η κύρια σημασία της στην Αρχαιότητα δεν ήταν σχετική με ανάσταση νεκρών· χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει μετάθεση, μετατόπιση, κυρ. στρατεύματος (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.75: *καὶ ἡ ἀνάστασις ἤδη τοῦ στρατεύματος τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ναυμαχίας ἐγίγνετο*) ή ξύπνημα από ύπνο (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 276-7: *ποίαν μ' ἀνάστασιν δοκεῖς αὐτῶν βεβώτων ἐξ ὕπνου στῆναι τότε;*). Αυτή η δεύτερη σημασία, τού ξυπνήματος, έδωσε τη μεταφορική αφετηρία για τον συσχετισμό τής λέξης με την ανάσταση των νεκρών.

Όταν οι συγγραφείς τής Καινής Διαθήκης χρειάστηκε να αναφερθούν στο καινοφανές γεγονός τής Αναστάσεως τού Χριστού, καθώς και σε άλλες αναστάσεις που περιγράφονται στην Καινή Διαθήκη (τού γυιου τής χήρας τής Ναΐν, τού Λαζάρου κ.λπ.) δεν είχαν κάποιο παράλληλο από την Π.Δ. Εκεί, σε όραμα τού προφήτη Ιεζεκιήλ περιγράφεται ανάσταση ανθρώπων, χωρίς όμως χρήση κάποιας εξειδικευμένης λέξης: *ἐλθὲ καὶ ἐμφύσησον εἰς τοὺς νεκροὺς τούτους, καὶ ζησάτωσαν. (...) καὶ εἰσῆλθεν εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα, καὶ ἔζησαν καὶ ἔστησαν ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτῶν* (Ιεζεκ. 37, 9-10).

Από τις πιθανές λοιπόν λέξεις ***ἔγερσις***, ***ἀνάστασις***, ***παλιγγενεσία***, ***ἀναβίωσις*** χρησιμοποιήθηκαν μόνο εκείνες που σχετίζονται με το ξύπνημα, λόγω τής προφανούς αντιστοιχίας τού ύπνου με τον θάνατο.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ στην Καινή Διαθήκη η *ανάσταση* περιγράφεται κυρίως με το ρήμα ***ἐγείρομαι*** (Μάρκ. 16,6: *ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν*), ωστόσο επικράτησε στη συνέχεια η λέξη *ἀνάστασις*. Μπορούμε εδώ να πούμε ότι ενώ είναι εμφανής η ομοιότητα των δύο λέξεων ως προς το ξύπνημα από κατάσταση ύπνου, ωστόσο η λέξη *ἀνάστασις* είναι πιο εκφραστική, διότι περιέχει και τη σημασία τής επαναφοράς σε όρθια θέση.

Έκτοτε, η σημασία τής αναστάσεως στη χριστιανική διδασκαλία συνετέλεσε στην ευρύτατη διάδοση τής λέξης. Το δόγμα τής Αναστάσεως ήταν τόσο σημαντικό, που η Ορθόδοξη Εκκλησία την αναγόρευσε σε σπουδαιότερη γιορτή τής Χριστιανοσύνης (γεγονός που τη διαφοροποιεί από την Καθολική) και ονομάστηκε «Εκκλησία τής Αναστάσεως». Ο Παύλος είχε γράψει ήδη σχετικά στους Κορινθίους (Α΄ Κορινθ. 15,14: *εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα [καὶ] τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν*), το δε δόγμα τής Αναστάσεως ήταν ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία που διέκριναν τον χριστιανισμό από τις αιρέσεις.

Κατ' επέκταση, η λέξη χρησιμοποιήθηκε για την ανάσταση όλων των ανθρώπων κατά το πρότυπο τού Χριστού (πβ. στο Σύμβολο τής Πίστεως το άρθρο *Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν*), αλλά χρησιμοποιείται ευρύτατα και μεταφορικά για την αναζωογόνηση, την έξοδο από παρακμή (π.χ. *η ανάσταση τού Γένους*).

Παράλληλα, η λέξη *ανάσταση* δήλωσε και τη γιορτή τής Αναστάσεως, για την οποία χρησιμοποιούνται εναλλακτικά η λέξη ***Πάσχα*** και σε πιο καθημερινό λόγο η λέξη ***Λαμπρή***. Η λέξη *Πάσχα* έχει την αφετηρία στην αντίστοιχη ιουδαϊκή γιορτή που ανασημασιοδοτήθηκε από την Ανάσταση τού Χριστού: όπως ο παλαιός Ισραήλ εόρταζε το πέρασμα από την Αίγυπτο στη Γη τής Επαγγελίας, έτσι και ο λυτρωμένος κόσμος περνάει από τη δουλεία στην ελευθερία και από τον θάνατο στη ζωή. Γι' αυτό και ο Χριστός αναφέρεται σε σχετικούς ύμνους ως «τὸ καινὸν Πάσχα» (καινούργιο Πάσχα). Τέλος, η γιορτή τής Αναστάσεως, που ήδη στην υμνογραφία ονομάζεται *λαμπροφόρος ἡμέρα*, σταδιακά αποδόθηκε με τη λέξη *Λαμπρή* (πβ. Νικόδημο Αγιορείτη [περ. 1800]: *ἀλλὰ τώρα εἶναι Ἀνάστασις καὶ Λαμπρὰ* [*Πνευματικὰ Γυμνάσματα*]).

αναστατώνω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀναστατώνω* < ελνστ. *ἀναστατῶ (-όω)* < αρχ. *ἀνά-στατος* «ξεσηκωμένος, εκδιωγμένος», ρηματικό επίθ. τού *ἀνίστημι* (βλ.λ. *ανασταίνω*).

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ἀναστατῶ* πρωτοαπαντά στην Π.Δ. με σημ. «ξεσηκώνω, αναταράζω» (Δανιήλ 7,23: *ὅτι βασιλεία τετάρτη ἔσται ἐπὶ τῆς γῆς, ἥτις διοίσει παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν καὶ ἀναστατώσει αὐτὴν*), ενώ παρόμοια χρήση συναντούμε στην Κ.Δ. (Πράξ. 17,6: *ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι, καὶ ἐνθάδε πάρεισιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναστάτωση < ελνστ. *ἀναστάτω-σις*

ανάστατος < αρχ. *ἀνάστα-τος* «ξεσηκωμένος, εκδιωγμένος» (βλ. ανωτέρω) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ.

Σοφ. Άντ. 672-4: *ἀναρχίας δὲ μεῖζον οὐκ ἔστιν κακόν· αὕτη πόλεις ὄλλυσιν, ἥδ' ἀναστάτους οἴκους τίθησιν*], κατά τη σημ. τού μεσν. *ἀναστατώνω*.

αναστέλλω

< αρχ. *ἀναστέλλω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τῶν ἐν κεφ. τρωμ.* 14.4-5: *τάμνοντα δὲ χρὴ ἀναστεῖλαι τὴν σάρκα ἀπὸ τοῦ ὀστέου*], αρχική σημ. «αναπέμπω, στέλνω πίσω, απωθώ – αποχωρώ, συγκρατούμαι», < *ἀνα-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *δια-στέλλω, κατα-στέλλω, συ-στέλλω*. Η σημ. «διακόπτω» είναι ήδη μεσν., ενώ ο νομ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *suspendre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναστολή < ελνστ. *ἀναστολ-ή*, πβ. κ. *δια-στέλλω – δια-στολή, περι-στέλλω – περι-στολή*
ανασταλτικός < ελνστ. *ἀνασταλ-τικός*
ανασταλ-τός, λόγ. [1884]
αναστολ-έας, απόδ. τού αγγλ. *inhibitor*.

αναστενάζω → στενάζω

αναστενάρια «λατρευτικό έθιμο πυροβατών σε Θράκη και Μακεδονία»

< *αναστενάρης*, πιθ. < **ανα-στρηνάρης* (με ανομοιωτική αποβολή τού /r/ και παρασύνδεση προς το ρ. *αναστενάζω*) < *ανα-* + ελνστ. *στρηνής* / *στρηνός* «σκαιός, σκληρός, άγριος – άφρων» (πβ. το ουσ. *στρῆνος* «αλαζονεία – αχαλίνωτη επιθυμία»), οπότε το εικαζόμενο σύνθ. **αναστρηνάρης* θα σήμαινε «δαιμονόπληκτος – ακόλαστος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στερεός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αναστενάρια

Η ιστορική έρευνα έχει δείξει ότι τα ***αναστενάρια*** αποτελούν «εκχριστιανισμένο» κατάλοιπο τής οργιαστικής λατρείας τού θεού Διονύσου, που είχε ως επίκεντρο την περιοχή τού Αίμου. Το γεγονός ότι οι λέξεις *στρῆνος, στρηνός* συνδέονται με την ονομασία αυτής τής τελετής ενισχύεται από την παρουσία των λέξεων σε ν.ελλ. διαλέκτους. Συγκεκριμένα, στην κυπριακή διάλεκτο συναντούμε το ρ. ***στρηνιώ*** «έχω μεγάλη ορμή για συνουσία» (< ελνστ. *στρηνιῶ (-άω)*, ίδια σημ.), ενώ στην Κατωιταλική υπάρχει το ρ. ***στρηνιάτζω*** «είμαι ζωηρός – χοροπηδώ αδιάκοπα» (ομοίου ετύμου), το οποίο ανακαλεί στον νου δραστηριότητες που συνδέονται με τα *αναστενάρια*. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι στα ροδιακά ιδιώματα απαντά η λ. ***στρήννος*** με τη σημ. «αυτός που κάνει άσεμνες κινήσεις».

αναστηλώνω

< μεσν. *ἀναστηλώνω* < ελνστ. *ἀναστηλῶ (-όω)* «εγείρω μνημείο» < *ἀνα-* + *-στηλῶ* < *στήλη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναστήλωση < ελνστ. *ἀναστήλω-σις*
αναστηλω-τικός, λόγ. [1890].

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αναστηλώνω – αναστυλώνω

Το ρ. ***αναστηλώνω*** συναντάται ήδη στη μεσαιωνική γλώσσα με τη σημ. «αποκαθιστώ στην αρχική θέση» (πβ. Γεωργ. Κεδρ. *Σύνοψ. Ίστορ.* 2.141: *καὶ πάντα τρόπον αὐτὴν παρεκίνει τὰς θείας ἀναστηλῶσαι εἰκόνας*) και έχει την αφετηρία του στη λ. *στήλη* (αρχικώς «επιτύμβια ή αναθηματική πλάκα»). Συνεπώς, δεν πρέπει να συγχέεται με το λόγ. ***αναστυλώνω*** «στηρίζω με υποστυλώματα, ξαναστήνω όρθιο», το οποίο έχει την αφετηρία του στη λ. *στύλος* «κολόνα – στήριγμα».

ανάστημα

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνάστημα* < θ. τού αρχ. ρ. *ἀνίστημι* «εγείρω» (πβ. αόρ. β' *ἀνα-στῆναι*) < *ἀν(α)-* + *ἵστημι*, για το οποίο βλ.λ. *στήνω, ίσταμαι*, πβ. κ. *παρά-στημα, σύ-στημα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οικοδόμημα» (πβ. Κτησία, *απόσπ.* F.1b: *πόλεις ἐν τοῖς ἀναστήμασι κατοικίζουσα*) → ήδη ελνστ. σημ. «ύψος» (πβ. Θεοφρ. *Φυτ. Ἱστ.* 9.9: *ἔχει δὲ φύλλα μὲν οἷάπερ δρῦς, τὸ δὲ ἀνάστημα τῆς ὅλης ὅσον σπιθαμιαῖον*), πβ. το συνώνυμο και ομόρριζο *παρά-στη-μα*. Βλ. και λ. *μπόι*.

αναστολή → αναστέλλω

αναστόμωση «χειρουργική ένωση δύο κοίλων οργάνων»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀναστόμωσις* < αρχ. *ἀναστομῶ (-όω)* «σχηματίζω άνοιγμα, στόμιο» < *ἀνα-* + *στομῶ (-όω)* < *στόμα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άνοιγμα, στόμιο» (πβ. Πλουτ. *Σωκρ. δαιμ.* 109 590F.2: *δύο δ' αὐτὴν ἔχειν ἀναστομώσεις πυρὸς ἐμβάλλοντας ἐναντίους ποταμοὺς δεχομένας*) → ήδη ελνστ. σημ. «διάνοιξη στομίου» (πβ. Γαλην. *Περὶ χρείας μορ.* 3.494: *τὰς δὲ τῶν ἀρτηριῶν πρὸς τὰς φλέβας ἀναστομώσεις ἡ φύσις οὐκ ἀργῶς οὐδὲ μάτην ἐδημιούργησεν*). Η σημερινή ιατρ. σημ. (στη χειρουργική) οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *anastomose*.

αναστρέφω

< αρχ. *ἀναστρέφω* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «στρέφω πίσω, γυρίζω, ανατρέπω», < *ἀνα-* + *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-στρέφω, κατα-στρέφω, μετα-στρέφω*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «κατοικώ σε ορισμένο τόπο» και, κατ' επέκταση, «επανέρχομαι περιοδικά – καταγίνομαι, ενασχολούμαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναστροφή < αρχ. *ἀναστροφ-ή*, αρχική σημ. «αναποδογύρισμα – επιστροφή» → ήδη αρχ. σημ. «τόπος όπου επιστρέφει και συχνάζει κάποιος, κατοικία» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 160: *δαιμόνων ἀναστροφή*) → αρχ. σημ. «ενασχόληση, μέριμνα» (πβ. Αρχύτα *απόσπ.* 1.20-1: *περὶ γὰρ ἀδελφεὰ τὰ τῶ ὄντος πρώτιστα δύο εἴδεα τὰν ἀναστροφὰν ἔχει*)

ανάστροφος < ελνστ. *ἀνάστροφ-ος* «ανάποδος, αντίστροφος»
αναστρέψ-ιμος, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réversible*
αναστρεψιμ-ότητα < *αναστρέψιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

άναστρος → άστρο

αναστυλώνω → αναστηλώνω

ανασυγκροτώ

< *ανα-* + *συγκροτώ* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réconstruire*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανασυγκρότη-ση, λόγ. [1884], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réconstruction*. Πβ. λ. *περεστρόικα*.

ανασυνθέτω

< *ανα-* + *συνθέτω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *recomposer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανασύνθε-ση, λόγ. [1885], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *recomposition*.

ανασυνιστώ «επανιδρύω – ξαναφτειάχνω»

λόγ. [1833], < *ανα-* + *συνιστώ* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reconstituer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανασύστα-ση, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reconstitution*
ανασυστήνω, μεταπλ. τύπος τού *ανασυνιστώ* (πβ. *συστήνω – συνιστώ*).

ανασυντάσσω

< *ανα-* + *συντάσσω* (βλ.λ.), διαφ. από το αρχ. *ἀνασυντάσσω* «υπολογίζω εκ νέου (πολεμικό) φόρο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανασύνταξη < *ανασυντακ- (ανασυντάσσω)* + παραγ. τέρμα *-ση* (διάφ. το ελνστ. *ἀνασύνταξις* «τροποποίηση πολεμικού φόρου»).

ανασύσταση → ανασυνιστώ

ανάσχεση «συγκράτηση, διακοπή»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνάσχεσις* < συνοπτ. θ. τού ρ. *ἀνέχω* «σηκώνω ψηλά, εγείρω – συγκρατώ» (πβ. αόρ. β΄ *ἀνασχεῖν* και *ἔχω – σχέσις*) < *ἀν(α)-* + *ἔχω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ύψωση» (πβ. Αριστ. *Περὶ κόσμ.* 393b: *πρός γε μὴν ταῖς ἀνασχέσεσι τοῦ ἡλίου πάλιν εἰσρέων ὁ Ὠκεανός*) ➔ ήδη ελνστ. σημ. «συγκράτηση, παρεμπόδιση» (πβ. Πλουτ. *Νομᾶς* 13.6: *τῆς τῶν δεινῶν ἀνασχέσεως*), κατά την εξέλιξη τής σημ. τού ρ. *ἀνέχω, -ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανασχετικός < ελνστ. *ἀνασχε-τικός* «καρτερικός, υπομονετικός».

ανασχηματίζω

λόγ. [1876], < *ανα-* + *σχηματίζω* < *σχήμα, -ατος*. Στη Νέα Ελληνική χρησιμοποιείται συνήθως σε σχέση με την αλλαγή συνθέσεως τής κυβέρνησης, οπότε αποδίδει το αγγλ. *reshuffle*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανασχηματισ-μός λόγ. [1892].

ανάταξη → ανατάσσω

αναταράζω

< αρχ. *ἀναταράσσω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ φυσ.* 14.19-20: *ἢν μὲν οὖν παντελῶς ἅπαν ἀναταραχθῇ τὸ αἷμα, παντελῶς ἡ φρόνησις ἐξαπόλλυται*] < *ἀνα-* + *ταράσσω* (βλ.λ. *ταράζω*), πβ. κ. *δια-ταράσσω, συν-ταράσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανα-ταραχή, λόγ. [1828], < *αναταράσσω* (κατά το απλό *ταράσσω / ταράζω – ταραχή*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *perturbation*
ανα-τάραξη, λόγ. [1876], < *αναταράσσω* (κατά το *δια-ταράσσω – δια-τάραξη*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *perturbation*.

ανάταση

< αρχ. *ἀνάτασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἀνατείνω* «τεντώνω προς τα πάνω, υψώνω» (πβ. αρχ. *τείνω – τάσις*) < *ἀνα-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρά-ταση, επί-ταση*.

ανατάσσω

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνατάσσω* < *ἀνα-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τάσσω, συν-τάσσω, υπο-τάσσω*. Η λ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική ως σημασιολ. δάνειο (βλ. παρακάτω).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τακτοποιώ, θέτω σε σειρά, συντάσσω» (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 1,1: *ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων*) ➔ μεσν. σημ. «διορθώνω» ➔ σύγχρ. ιατρ. όρος «επανατοποθετώ οστό στη θέση του» (σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *reset*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάταξη < ελνστ. *ἀνάταξ-ις* «οικονομική εκτίμηση, υπολογισμός» ➔ ο ιατρ. όρ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική ως σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *reposition*
ανατάξ-ιμος < *ανάταξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *συντάξ-ιμος*.

ανατέλλω

< αρχ. *ἀνατέλλω* [ήδη ομηρικό]< *ἀνα-* + *τέλλω* «τελώ, εκτελώ – ανατέλλω» < **τέλ-jω*, που πιθ. συνδ. με τη λ. *τέλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατολή < αρχ. *ἀνατολ-ή* [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* μ 4: *ἀντολαὶ ἠελίοιο*]
ανατολικός < ελνστ. *ἀνατολ-ικός*
ανατολίτης < μεσν. *ἀνατολ-ίτης*
ανατολίτ-ικος < *ανατολίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ανατέμνω → ανατομία

ανατιμώ
< αρχ. *ἀνατιμῶ (-άω)* «αυξάνω την τιμή» < *ἀνα-* + *τιμῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-τιμώ, επι-τιμώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατίμη-ση, λόγ. [1830].

ανατινάζω
< αρχ. *ἀνατινάσσω* «τινάζω πάνω-κάτω, πάλλω» (κατά τη σημασιολ. μεταβολή τού απλού *τινάζω*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Βάκχ.* 623-4: *ἀνετίναξ' ἐλθὼν ὁ Βάκχος δῶμα καὶ μητρὸς τάφῳ πῦρ ἀνῆψε*] < *ἀνα-* + *τινάσσω*, για το οποίο βλ.λ. *τινάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατίναξ-η, λόγ. [1888].

ανατολή → ανατέλλω

ανατομία
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνατομία* < αρχ. *ἀνατομή* < ρ. *ἀνατέμνω* «διανοίγω – διαχωρίζω σχολαστικά τα τμήματα τού σώματος» (πβ. κ. *τέμνω – τομή*) < *ἀνα-* + *τέμνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. πιθ. αρχική σημ. «διάταξη των οργάνων και των μελών τού σώματος» (πβ. Γαλην. *Ὑπόμν. Ἱπποκρ.* 17b: *ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν ἀνατομίαν ἐρίφου*) ➝ μεσν. σημ. «διάνοιξη των σπλάχνων» (πβ. Συμεών Λογοθ. *Χρον.* 181: *σπλάγχνων ἀνατομίαις*) ➝ σύγχρ. σημ. «ο φερώνυμος επιστημονικός κλάδος» (κατ' επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *anatomie*, το οποίο έχει την αφετηρία του στο αρχ. *ἀνατομή*, ίδια σημ., που πρωτοαπαντά στον τίτλο τού έργου τού Ιπποκράτη *Περὶ ἀνατομῆς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατομή < αρχ. *ἀνατομ-ή* < *ἀνατέμνω* (βλ. ανωτέρω)
ανατομ-είο, λόγ. [1883]
ανατομικός < ελνστ. *ἀνατομ-ικός* (απαντά εκατοντάδες φορές στον ιατρό Γαληνό, τόσο σε φρ. όπως *ἀνατομικὴ ἐγχείρησις* όσο και ως ουσιαστικοπ. τύπος με σημ. «ανατόμος»)
ανατόμ-ος, λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *anatomiste*.

ανατρέπω
< αρχ. *ἀνατρέπω* «αναποδογυρίζω, ρίχνω – ακυρώνω» [ήδη ομηρικό] < *ἀνα-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τρέπω, μετα-τρέπω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατροπή < αρχ. *ἀνατροπ-ή* «αναποδογύρισμα – γκρέμισμα» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 354-5: *δωμάτων γὰρ εἱλόμαν ἀνατροπάς*) ➝ ελνστ. σημ. «μεταβολή προς το κακό, καταστροφή» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 16.23.4: *ἀλλὰ καὶ κίνδυνον ἐπιφέρειν τῇ τῶν ἁπάντων τοῦ βίου ἀνατροπῇ*· Διον. Αλικαρν. *Ρωμ. Ἀρχ.* 6.38.2: *πᾶσα κακία καὶ διαφθορὰ καὶ συλλήβδην ἀνατροπὴ πόλεως ἀπὸ χρεοκοπίας ἄρχεται*)
ανατρεπτικός < αρχ. *ἀνατρεπ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 389d.4-5: *ὡς ἐπιτήδευμα εἰσάγοντα πόλεως ὥσπερ νεὼς ἀνατρεπτικόν τε καὶ ὀλέθριον*]
ανατρέψ-ιμος, λόγ. [1893], < *ανατρεψ- (ανατρέπω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *μετατρέψ-ιμος*
ανατροπέας < αρχ. *ἀνατροπ-εύς* «καταστροφέας».

ανατρέφω
< αρχ. *ἀνατρέφω* «μεγαλώνω, εκπαιδεύω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.3.10: *οὐ γὰρ καὶ τοῦτ', ἔφη ὁ Σωκράτης, φανερὸν ὅτι καὶ ταῦτα ἀνθρώπων ἕνεκα γίγνεταί τε καὶ ἀνατρέφεται;*] < *ἀνα-* + *τρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τρέφω, εκ-τρέφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατροφή < ελνστ. *ἀνατροφ-ή*.

ανατρέχω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνατρέχω* < *ἀνα-* + *τρέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *προ-τρέχω, συν-τρέχω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τρέχω προς τα πίσω, γυρίζω» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Π 813: *ὃ μὲν αὖτις ἀνέδραμε*) ➝ ελνστ. σημ. «επιστρέφω (σε κάτι που έχει λεχθεί ή συμβεί)» (πβ. Λουκιαν. *Ἀποκηρυττ.* 14: *τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο μῖσος ἀνατρέχεις καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγινώσκεις νόμον*).

ανάτρηση «διάνοιξη οπής στο κρανίο για θεραπευτικό σκοπό»
< ελνστ. *ἀνάτρησις* «τρύπημα, διάνοιξη οπής» < *ἀνα-* + θ. *τρη-* (για το οποίο βλ.λ. *διάτρητος*) + παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. κ. *διά-τρηση*.

ανατριχιάζω
< μεσν. *ἀνατριχιάζω* (επίσης *ἀνατριχιῶ (-άω)* και *ἀνατριχῶ (-έω)*, ίδια σημ.) < ελνστ. *ἀνάτριχος* «με ορθωμένες τις τρίχες» < *ἀνα-* + *-τριχος* < αρχ. *θρίξ, τριχός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατριχιασ-τικός, λόγ. [1895]
ανατριχ-ίλα < *ανάτριχ(ος)* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ψαρ-ίλα*.

ανατροπή → ανατρέπω

ανατροφή → ανατρέφω

ανατροφοδότηση
< *ανα-* + *τροφοδότηση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *feedback*

ανατυπώνω
< ελνστ. *ἀνατυπῶ (-όω)* «παριστάνω, διαμορφώνω την εικόνα (κάποιου)» < *ἀνα-* + *τυπῶ (-όω)* < αρχ. *τύπος* (βλ.λ.). Η λ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική ως σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *reprint*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανατύπω-ση < όψιμο ελνστ. *ἀνατύπω-σις* «αναπαράσταση» ➝ σύγχρ. σημ. «επανεκτύπωση», σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *reprint(ing)*
ανατυπω-τής, λόγ. [1869].

άναυδος «άφωνος»
< αρχ. *άναυδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 456-7: *ὁ δ' ἄρ' ἄπνευστος καὶ ἄναυδος κεῖτ' ὀλιγηπελέων, κάματος δέ μιν αἰνὸς ἵκανεν*] < *ἀν-* στερητ. + *-αυδ(ος)* < *αὐδή* «φωνή» < **ἀ-Fδ-ή*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά επίσης στις λ. *ᾠδή, ᾄδω* (βλ.λ.).

αναφανδόν «απροκάλυπτα, ολοφάνερα»
< αρχ. επίρρ. *ἀναφανδόν* < θ. *ἀναφαν-* τού ρ. *ἀναφαίνω* «φανερώνω, δείχνω φανερά» (βλ.λ. *φαίνομαι*) + επιρρ. επίθημα *-δόν* (πβ. κ. *σχε-δόν, όκλα-δόν*).

αναφέρω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναφέρω* < *ἀνα-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, προ-φέρω, συμ-φέρω.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φέρνω πάνω ή ψηλά, ανεβάζω» (πβ. Ισοκρ. *Φιλιππ.* 5,146: *τοὺς συμμάχους εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήνεγκεν*) → ήδη αρχ. σημ. «παραπέμπω σε άλλον» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.80: *βουλεύματα δὲ πάντα ἐς τὸ κοινὸν ἀναφέρει*) → ήδη αρχ. σημ. «κάνω λόγο για κάτι, ανακοινώνω» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 26b: *πρὸς τούσδε ἀνέφερον αὐτὰ ἀναμιμνῃσκόμενος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναφορά < αρχ. *ἀναφορ-ά* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ], που από την Αρχαιότητα συνδύαζε τις σημ. «αναγωγή, παραπομπή σε πρόσωπο ή πράγμα», ενώ ελνστ. είναι η ειδική χρήση τής λ. με τη σημ. «επίκληση λόγων και παραπομπή σε αυτούς» (πβ. Θεοφρ. *Χαρακτ.* 8.4.3-4: *αἱ μὲν οὖν ἀναφοραὶ τῶν λόγων τοιαῦταί εἰσιν αὐτοῦ, ὧν οὐθεὶς ἂν ἔχοι ἐπιλαβέσθαι*). Την ελνστ. εποχή απαντά επίσης η σημ. «επίσημο υπηρεσιακό σημείωμα» (σε πάπυρο), καθώς και η δήλωση τού φερώνυμου ρητορικού σχήματος. Ορισμένες επιστημ. σημ. αποτελούν σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *reference* και γαλλ. *référence / rapport*
αναφορικός < ελνστ. *ἀναφορ-ικός* (σχετικά με τις αναφορικές προτάσεις, πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ συντάξ.* 2.1,1.9: *πᾶσα ἀντωνυμία ἢ δεικτική ἐστιν ἢ ἀναφορική*)
αναφορικ-ότητα, λόγ. [1890], < *αναφορικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *relativity.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αναφορά, αναφορικότητα, ραπόρτο
Η λέξη προέρχεται από το ρ. ***ἀναφέρω*** και αναλύεται στην πρόθεση *ἀνά* και το ουσ. *φορά* (< ρ. *φέρω*). Όπως δείχνει η ετυμολογία., η αρχική σημασία της ήταν «φορά προς τα πάνω, ανάδυση», πβ. Αριστοτέλη 622b.7: *ἐπιπλεῖ γὰρ ἐπὶ τῆς θαλάττης, τὴν ἀναφορὰν ποιησάμενος κάτωθεν ἐκ τοῦ βυθοῦ.* Δήλωσε επίσης τους ατμούς και τις αναθυμιάσεις λόγω τής ανοδικής τους κίνησης, καθώς και την άνοδο, άρα την εμφάνιση, ουρανίου σώματος πάνω από τον ορίζοντα κατά την ανατολή, π.χ. *ἀνατολὴ μὲν γάρ ἐστιν ἡ ἅμα τῷ ἡλίῳ ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα ἀναφορά.* Οι σημασίες τής πρόθεσης *ανά* ως α' συνθετικού επηρεάζουν τις σημασίες όλου τού συνθέτου. Έτσι, λόγω των σημασιών «ξανά, εκ νέου» και «προς τα πίσω», η λ. *αναφορά* πέρασε στις σημασίες «επαναφορά», «αναγωγή σε κάτι», «καταφυγή», αλλά και «μέσα επαναφοράς, διόρθωσης, αποκατάστασης» (π.χ. *ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν ἀναφορὰ τῆς ξυμφορᾶς* (Ευριπίδη *Ορέστης*, 414) και «επανάληψη», π.χ. λέξης, στη Ρητορική. Η σημασία τής φοράς κάποιου προς κάτι, ώστε να συνδεθεί με αυτό ή να το δηλώσει, έδωσε ήδη στην αρχ. γλώσσα τη σημασία τής αναφοράς γραπτού κειμένου σε κάποιον ή κάτι, π.χ. *καὶ ὅσα ἄλλα αὐτῷ γέγραπται ἔχοντα τὴν ἀναφορὰν ἐπὶ τὰ ζῷα* (Αλέξανδρος Αφροδισιεύς).
Το επίθ. ***αναφορικός*** στη γραμματική του χρήση (π.χ. *αναφορική αντωνυμία*) συνδέεται με τη σημασία ότι κάποιος ή κάτι *ανα-φέρεται*, δηλ. φέρεται προς κάποιον ή κάτι άνω (ανωτέρω, προηγουμένως), πέρα, ή έξω από αυτόν. Πάνω σε αυτή τη σημασία οικοδομήθηκε στη φιλοσοφία και τα νεότερα χρόνια στη θεωρία τής γλώσσας η έννοια τής αναφοράς και τής ***αναφορικότητας***. Είναι αξιοσημείωτο ότι η τόσο εύχρηστη αγγλ. λ. ***reference*** «αναφορά» προέρχεται ετυμολογικά από το λατ. *re-fero*, το οποίο είναι το λατινικό ομόλογο τού ελληνικού *ανα-φέρω*, έχοντας την ίδια δομή με αυτό: *re-* «ανα-» + *fero* «φέρω». Ας σημειωθεί ακόμη ότι, επειδή ο όρος *reference* δήλωσε κυρίως την αναφορά των λέξεων (σημείων) στα πράγματα (αντικείμενα τού κόσμου), χρησιμοποιήθηκαν από τα Ελληνικά οι όροι *anaphora* και *cataphora*, για να δηλώσουν αντιστοίχως την εντός κειμένου αναφορά τού ομιλητή σε πρόσωπα / πράγματα που προηγούνται *(anaphora)* ή έπονται *(cataphora)*.
Η λέξη απέκτησε ήδη στα ελληνιστικά χρόνια τη σημερινή σημασία τής έκθεσης πεπραγμένων, ενώ στα βυζαντινά χρόνια χρησιμοποιείται πλέον ευρέως και με τη σημασία τού σχετικού εγγράφου, π.χ. *ἀναφορὰ περὶ τούτων πρὸς Μαρκιανὸν ἐγράφετο παρὰ τῆς συνόδου* (Ευάγριος ο Σχολαστικός). Με τη σημασία αυτή η λ. πέρασε στη λαϊκή γλώσσα και ως ***ραπόρτο***, από την αντίστοιχη ιταλ. λ. ***rapporto.*** Ιδιαίτερη επίδοση εμφανίζει η λ. στη θεολογική και λειτουργική γλώσσα με σημασίες όπως «συνάφεια», «συσχέτιση – σχέση», αλλά και με τις ήδη παλαιότερες αρχαίες σημασίες. Έτσι έχουμε χρήσεις όπως π.χ. *πᾶσα ἡ τοῦ Κυρίου ἐνέργεια ἐπὶ τὸν παντοκράτορα τὴν ἀναφορὰν ἔχει* (Κλήμης) για τη σχέση τού Υιού προς τον Πατέρα, ή *ὁ δὲ (Υἱὸς) ἐξ ἐκείνου (τοῦ Πατρὸς) ἔχων τὴν ἀναφορὰν εἰς ἐκεῖνον ἑνοῦται πάλιν* (Ευσέβιος) ή (δηλώνοντας τη μεταφορά σε ανώτερο επίπεδο) *τὰ ἀλληγορικῶς παρὰ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Θεοῦ λεχθέντα κατ' ἀναφορὰν ἐκ τῶν φύσει εἰς τὸ οὐ φύσει* (Ιουστίνος φιλόσ. και μάρτυς) κ.ά. Ειδικότερα, το τμήμα τής Θείας Ευχαριστίας που ονομάζεται *Αγία Αναφορά*

οφείλει το όνομά του στο ότι αναφέρεται (η τελουμένη θυσία αλλά και ευχή) στον Θεό και στο επουράνιο θυσιαστήριο.
Τέλος, κάποιες νεότερες σημασίες τής λέξεως προέρχονται από ξένους όρους, π.χ. η στρατιωτική σημ. (φρ. *η αναφορά τού λόχου*) αποδίδει την αντίστοιχη σημασία τού γαλλ. ***rapport***, ενώ οι αγγλ. όροι *reference books* ή *books of reference* αποδίδονται στα Ελληνικά ως ***βιβλία αναφοράς*** (προκειμένου για λεξικά, εγκυκλοπαίδειες κ.λπ.).

αναφιλητό
πιθ. < **ανα-φ(ι)λ-ητό* (με ανάπτυξη ευφωνικού *-ι-* και παραγ. τέρμα *-ητό*) < αρχ. *ἀναφλύω* «βράζω, ανακοχλάζω» < *ἀνα-* + *φλύω* «κοχλάζω», για το οποίο βλ.λ. *φλύκταινα*.

αναφλέγω
< αρχ. *ἀναφλέγω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀνα-* + *φλέγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανάφλεξη < ελνστ. *ἀνάφλεξ-ις*
αναφλεκ-τήρας < *αναφλεκ-* (*αναφλέγω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, απόδ. τού γαλλ. *bougie* (βλ. κ. *μπουζί*).

αναφορά → αναφέρω

αναφροδισία «έλλειψη γενετήσιας επιθυμίας»
< ελνστ. *ἀναφροδισία* «αδιαφορία για τον έρωτα» < *ἀνα-φρόδιτος* < *ἀν-* στερητ. + *Ἀφροδίτη*. Στη σημερινή ιατρ. σημ. επέδρασε επίσης ο ν.λατ. όρος *anaphrodisia*.

αναφυλαξία
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anaphylaxie* < *ana-* (< *ανα-*) + *-phylaxie* < αρχ. *φύλαξις* (στη σημ. «προφύλαξη, προστασία»).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
αναφυλαξία
Η χρήση και ο σχηματισμός τού ελληνογενούς ιατρ. όρου ***αναφυλαξία*** οφείλονται στη σημ. «προφύλαξη, προστασία» τού αρχ. ουσ. *φύλαξις*, όπου εντοπίζεται η αφετηρία. Ο όρος αναφέρθηκε κατάλληλα στη διαρκή παραγωγή ουσιών για την προστασία τού οργανισμού από κάτι, με αποτέλεσμα να παρατηρείται υπερβολική ευαισθησία και ευπάθεια σε αυτό.

αναφύομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναφύω / -ομαι* < *ἀνα-* + *φύω / -ομαι* «φυτρώνω» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξαναφυτεύω – ξαναφυτρώνω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.35: *ἀνέμεινε ἀναφῦναι τὰς τρίχας*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «ανακύπτω, εμφανίζομαι» (πβ. Ισοκρ. *Κατὰ σοφιστ.* 19: *οἱ μὲν οὖν ἄρτι τῶν σοφιστῶν ἀναφυόμενοι*).

αναφωνώ
< αρχ. *ἀναφωνῶ (-έω)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Επίκουρο]< *ἀνα-* + *φωνῶ (-έω)* < *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φωνώ, συμ-φωνώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναφώνηση < ελνστ. *ἀναφωνη-σις*.

αναχαιτίζω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναχαιτίζω* < *ἀνα-* + *-χαιτ(ίζω)* < *χαίτη* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για το άλογο) «ρίχνω πίσω τη χαίτη και σηκώνομαι στα πίσω πόδια – ρίχνω τον αναβάτη» (πβ. την ελνστ. μαρτυρία τού Διον. Αλικαρν., *Ῥωμ. Ἀρχ.* 5.15: *οἱ ἵπποι αὐτῶν ἐμπλέξαντες τὰ στήθη τῇ ῥύμῃ τῆς φορᾶς ἐπὶ τοῖς ὀπισθίοις ἀνίστανται ποσὶ καὶ τοὺς ἐπιβάτας ἀναχαιτίσαντες ἀποσείονται*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «ανακόπτω την πορεία, παρεμποδίζω» (πβ. Δημοσθ. *Ὀλυνθ.* Β 9: *ἡ πρώτη πρόφασις καὶ μικρὸν πταῖσμα ἅπαντ' ἀνεχαίτισε καὶ διέλυσεν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναχαίτιση < ελνστ. *ἀναχαίτι-σις*.

αναχαράζω «αναμασώ την τροφή»
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀναχαράζω* < ελνστ. *ἀναχαράσσω* < *ἀνα-* + *χαράσσω* (βλ.λ. *χαράζω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναξέω» (πβ. Πλουτ. *Περὶ ὀργ.* 454C: *ὡς σίδηρος ἀσθενὴς καὶ λεπτὸς ἀναχαρασσόμενος*) → μεσν. σημ. «αναμασώ, μηρυκάζω».

αναχρονισμός
< μεσν. *ἀναχρονισμός* < ελνστ. *ἀναχρονίζομαι* «αποτελώ αναχρονισμό» < *ἀνα-* + *χρον(ίζομαι)* < *χρόνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναχρον-ιστικός, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anachronistic*
αναχρονιστικ-ότητα < *αναχρονιστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ανάχωμα
< ελνστ. *ἀνάχωμα* < ρ. *ἀναχώννυμι* «γεμίζω με χώμα, επιχωματώνω» (πβ. αρχ. *χώννυμι – χῶμα*) < *ἀνα-* + *χώννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *χώνω*.

αναχωρώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναχωρῶ (-έω)* < *ἀνα-* + *χωρῶ* (πβ. κ. *προ-χωρῶ, συγ-χωρῶ, παρα-χωρῶ*), για το οποίο βλ.λ. *χώρος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οπισθοχωρώ, υποχωρώ» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.183: *διὰ τοῦτο ὀπίσω ἀναχωρέοντες νέμονται*) → ήδη αρχ. σημ. «αποχωρώ, φεύγω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.30: *ὕστερον δ' οὐ πολλῷ ἀνεχώρησαν αἱ νῆες ἐς τὰς Ἀθήνας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αναχώρηση < αρχ. *ἀναχώρη-σις* «αποχώρηση, υποχώρηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 2.32: *ταῦτα μὲν ἐν τῷ θέρει τούτῳ μετὰ τὴν Πελοποννησίων ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησιν ἐγένετο*]

αναχωρητής < όψιμο ελνστ. (6ος αι. μ.Χ.) *ἀναχω-ρη-τής* «μοναχός»
αναχωρητικός < ελνστ. *ἀναχωρη-τικός*
αναχωρητ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anachorétisme*.

αναψοκοκκινίζω

< *αναψ(ο)-* (από θ. τού αορ. *άναψα*, ρ. *ανάβω*) + *κοκκινίζω*.

αναψύχω «δροσίζω»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀναψύχω* [ήδη ομηρικό] < *ἀνα-* + *ψύχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-ψύχω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δροσίζω» → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «ανακουφίζω, αναζωογονώ» (πβ. Ευριπ. *Ἑλένη* 1094: *Ἥρα, δύ' οἰκτρὼ φῶτ' ἀνάψυξον πόνων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αναψυκ-τήριο < ελνστ. *ἀναψυκ-τήριον* «τόπος αναψυχής» (ήδη στον Αθανάσιο, *Βίος Συγκλητ.* 28.1548: *λοιπὸν τὸ ἀναψυκτήριον ἡτοίμασται*). Η σημερινή σημ. οφείλεται στην εξέλιξη που παρουσίασε το επίθ. *αναψυκτικός*
αναψυκ-τικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rafraîchissant* (ας σημειωθεί ότι απαντά ελάχιστες φορές το μεσν. επίθ. *ἀναψυκτικός*, πβ. φρ. *προπότισμα ἀναψυκτικόν*, 9ος αι., *Ἱππιατρ.*)
αναψυκτικό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *αναψυκτικός*
αναψυχή < αρχ. *ἀναψυχ-ή* «δρόσισμα, απαλλαγή – ανακούφιση, άνεση, αναπνοή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ευριπίδη και Πλάτωνα (πβ. Εύριπ. *Ἱκέτ.* 615: *κακῶν δ' ἀναψυχὰς θεοὶ βροτοῖς νέμουσι*)].

ανγκορά → αγκορά

άνδηρο «σωρός χώματος στην άκρη ποταμού ή τάφρου ως ανάχωμα»

< αρχ. *ἄνδηρον* (κυρ. πληθ. *ἄνδηρα*), αγν. ετύμου [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Βακχυλίδη και Αντίμαχο].

ανδραγαθία «γενναιότητα»

< αρχ. *ἀνδραγαθία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Ἀρχίδ.* 105.6: *τοῖς ἐπιγιγνομένοις οὐδεμίαν ὑπερβολὴν ἀνδραγαθίας καταλείψομεν*] < *ἀνδρ(ο)-* + *-αγαθ(ία)* < *ἀγαθός* (στη σημ. «γενναίος, ανδρείος»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανδραγάθημα < ελνστ. *ἀνδραγάθη-μα* < ρ. *ἀνδραγαθ-ῶ (-έω)*
ανδραγαθώ < ελνστ. *ἀνδραγαθ-ῶ (-έω)*.

ανδράποδο

< αρχ. *ἀνδράποδον* «αιχμάλωτος πολέμου που πουλιόταν ως δούλος και εκτοπιζόταν» [ήδη ομηρικό] (κυρ. πληθ. *ἀνδράποδα*) < *ἀνήρ, ἀνδρός* + *-ποδον* < *πούς, ποδός*. Η σημασία «αιχμάλωτος» πρέπει να οφείλεται στη σύνδεση με τα ζώα, δεδομένου ότι η λέξη σχηματίστηκε αναλογικά προς τα *τετράποδα* (εξ ου και το συνδετικό φωνήεν *-α-*, αντί **ἀνδρό-ποδα*), πβ. σε παπυρικό κείμενο: *τετραπόδων πάντων καὶ ἀνδραπόδων*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανδραποδίζω < αρχ. *ἀνδραποδ-ίζω*
ανδραποδισμός < αρχ. *ἀνδραποδισ-μός*.
ΣΥΝΘ. εξ-ανδραποδίζω, εξ-ανδραποδισμός.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανδράποδο

Η λ. δήλωνε τους αιχμαλώτους πολέμου ή όσους συλλαμβάνονταν μετά την κατάληψη μιας περιοχής και κατόπιν πωλούνταν ως δούλοι. Επομένως, τα ***ἀνδράποδα*** θεωρούνταν περιουσιακό στοιχείο τού κατακτητή. Αυτό φαίνεται από πολλές αρχ. μαρτυρίες, όπως π.χ. από την παρότρυνση τού Αρισταγόρα στον Πέρση Αρταφέρνη να καταλάβει τη Νάξο, επειδή εκεί *«χρήματα δὲ ἔνι πολλὰ καὶ ἀνδράποδα»* (Ηροδ. *Ἱστ.* 5.31). Η περιφρονητική χρήση τής λέξης είναι ήδη αρχ.

άνδρας

< μεσν. *ἄνδρας* / *ἄντρας* < αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός* [ήδη ομηρικό (πβ. τα προοίμιο τής Οδύσσειας, *Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον*)]. Οι αρχαϊκοί κλιτικοί τύποι *ἀνέρος, ἀνέρα, ἀνέρι* οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το θέμα τής λ. ήταν **ἀ-νερ-* (πιθ. με *ἀ-* προθεμ.), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **ner-* «άνδρας, άνθρωπος» || σανσκρ. *nár-*, αρμ. *ayr*, ουαλ. *ner*, αλβ. *njer*. Βλ. κ. *άνθρωπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανδρικός < αρχ. *ἀνδρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.4.16: *ὁ μὲν εἰς τὴν Λακεδαίμονα ἀγγελῶν τὸ πάθος ἀφικνεῖται γυμνοπαιδιῶν τε οὔσης τῆς τελευταίας καὶ τοῦ ἀνδρικοῦ χοροῦ ἔνδον ὄντος*]
ανδρισμός < ελνστ. *ἀνδρ-ισμός* (μοναδική χρήση τής λ. την ελνστ. εποχή, Πολυδ. *Ὀνομαστ.* 3.120: *εὐρωστία δὲ καὶ ἀνδρία καὶ ἀνδρισμός*)
ανδρεία < αρχ. *ἀνδρ-εία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *απόσπ.* 74.1.7: *ἵκηι τ' ἐς ἄκρον ἀνδρείας*]
ανδρείος < αρχ. *ἀνδρ-εῖος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα]
ανδρειώνω / -ομαι < μεσν. *ἀνδρει-ώνω / ἀντρειώνω / -ομαι* < ελνστ. *ἀνδρει-ῶ (-όω) / -οῦμαι (-όο-)* (ήδη μεσν. η μτχ. *ἀνδρειωμένος / ἀντρειωμένος*)
ανδρώνω < αρχ. *ἀνδρ-ῶ (-όω) / -οῦμαι (-όο-)*
αντρειεύω < μεσν. *ἀντρει-εύω / ἀνδρει-εύω* < αρχ. *ἀνδρεῖ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
αντρίκειος < μεσν. *ἀντρίκ-ειος* < αρχ. *ἀνδρ-ικός*, κατά το *γυναίκειος – γυναικείος*
αντριλίκι < *άντρας* + *-λίκι*.
ΣΥΝΘ. ανδρ(ο)- / αντρ(ο)-: *ανδρό-γυνο, ανδρο-κρατία, ανδρο-λογία, ανδρο-πρεπής* κ.ά.
-ανδρος: *άν-ανδρος, εύ-ανδρος, πολύ-ανδρος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άνδρας - man, Mann, Mensch - homo, homme, hombre, uomo
Το αρχ. ουσ. ***ἀνήρ*** αναφερόταν κατ' εξοχήν στον ελεύθερο άνθρωπο και φαίνεται ότι αρχικώς αποτελούσε τιμητικό όρο, ο οποίος δήλωνε διάφορες θετικές ιδιότητες (ανδρεία, γενναιότητα, κυριότητα κ.λπ.). Η λέξη συνδύαζε στην αρχαία γλώσσα τις σημ. «άνδρας» και «άνθρωπος», όπως προκύπτει π.χ. από ομηρικά χωρία όπου ο Ζευς αποκαλείται *πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*, αλλά και από πολύ μεταγενέστερα κείμενα (π.χ. Κ.Δ. Ιακώβ. 1,20: *ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐκ ἐργάζεται* «διότι η οργή τού ανθρώπου δεν αποφέρει τη δικαιοσύνη τού Θεού»). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δήλωση των σημασιών «άνδρας» και «άνθρωπος» από την ίδια λέξη είναι συνήθης σε πολλές γλώσσες και κοινή στο γνωσιακό σύστημα των ομιλητών, π.χ. αγγλ. ***man***, γαλλ. ***homme***, ισπ. ***hombre***, ιταλ. ***uomo***, γερμ. ***Mann*** «άνδρας» - ***Mensch*** «άνθρωπος» (λ. κοινού ετύμου) κ.ά. Είναι ενδιαφέρον ότι μερικές αόριστες αντωνυμίες με τη σημ. «κάποιος» προέρχονται από λέξεις που σήμαιναν «άνδρας», π.χ. γαλλ. *on* (< παλ. γαλλ. *hom* < λατ. *homo* «άνδρας»), γερμ. *man* (εξασθενημένη μορφή τού *Mann* «άνδρας» ήδη από τον 8ο αι.) κ.ά.

ανδρείκελο «ομοίωμα ανθρώπου»
< αρχ. *ἀνδρείκελον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ξενοφώντα] < *ἀνδρ(ο)-* + *-είκελον* < επίθ. *εἴκελος* «όμοιος», για το οποίο βλ.λ. *εικόνα*.

ανδρείος → άνδρας

ανδριάντας
< αρχ. *ἀνδριάς, -άντος* (ήδη μυκ. *a-di-ri-ja-pi*: **ἀνδριᾶφι*, οργανική πληθ.) < *ἀνδρίον*, υποκορ. τού *ἀνήρ, ἀνδρός*.

ανδρικός → άνδρας

ανδρισμός → άνδρας

ανδρώνω → άνδρας

ανε- στερητικό
< μεσν. *ἀνε-*, που προέρχεται από επίθ. με *ἀν-* στερητ. όταν ακολουθούσε *-ε-* (π.χ. *ἀν-έκδοτος, ἀν-έλπιστος, ἀν-επίδεκτος*), από όπου στη συνέχεια αυτονομήθηκε ως στερητ. μόρφημα (π.χ. μεσν. *ἀνέγνωρος*).

ανεβάζω
< μεσν. *ἀνεβάζω* (με αναλογική επέκταση τού *ἀνε-* από τους παρελθοντικούς τύπους *ἀνέβαζε, ἀνέβασε* κ.ά., όπου υπήρχε η εσωτερική αύξηση *-έ-*, πβ. *αναβαίνω – αν-ε-βαίνω, συνέφερα – συν-ε-φέρνω*) < *ἀναβάζω* < αρχ. *ἀναβιβάζω* (πβ. κ. *βιβάζω – βάζω*). Βλ.λ. *βάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανέβασμα < μεσν. *ἀνέβασ-μα*.

ανεβαίνω
< μεσν. *ἀνεβαίνω* (με αναλογική επέκταση τού *ἀνε-* από τους παρελθοντικούς τύπους *ἀνέβαινε, ἀνέβη(κε)* κ.ά., όπου υπήρχε η εσωτερική αύξηση *-έ-*, πβ. κ. *καταβαίνω – κατ-ε-βαίνω, συνέφερα – συν-ε-φέρνω*) < αρχ. *ἀναβαίνω* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* α 362: *ἐς δ' ὑπερῷ' ἀναβᾶσα σὺν ἀμφιπόλοισι γυναιξὶ*)] < *ἀνα-* + *βαίνω* (βλ.λ.).

ανεβατός «ζυμωμένος με προζύμι και αφράτος»
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀνεβατός* (με επέκταση τού *ἀνε-* κατά τα ρ. *ἀνεβάζω, ἀνεβαίνω*) < αρχ. *ἀναβατός*, ρηματ. επίθ. τού *ἀναβαίνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. (στον ομηρικό τύπο *ἀμβατός*) «εύκολος στην ανάβαση» → μεσν. σημ. «ένζυμο ψωμί». Ο λεξικογράφος Du Cange αναφέρει ότι η μεταβολή αυτή συνέβη *quod eo turgeat, infletur, & ascendat massa* («διότι έτσι φουσκώνει, πλάθεται και αυξάνει [ανεβαίνει] η μάζα», *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, Lyon 1688, λ. *ἀνάβατον*).

ανέγγιχτος
< μεσν. *ἀνέγγιχτος* < *ἀν-* στερητ. + θ. *ἐγγικ-* (πβ. μεσν. *ἄγγικτος – ἄγγιχτος*) τού αρχ. *ἐγγίζω*.

ανεγείρω
< αρχ. *ἀνεγείρω* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Κ 138: *ἐξ ὕπνου ἀνέγειρε*)] < *ἀν(α)-* + *ἐγείρω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανέγερση < ελνστ. *ἀνέγερ-σις* «ξύπνημα».

ανέγκλητος «ακατηγόρητος, άμεμπτος»
< αρχ. *ἀνέγκλητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδ.* 127.7-9: *ὥστε μόνος ὧν ἡμεῖς μνημονεύομεν ἀνέγκλητον τὴν πόλιν τοῖς Ἕλλησιν παρέσχεν*)] < *ἀν-* στερητ. + θ. *ἐγκλη-* τού ρ. *ἐγκαλῶ (-έω)* «κατηγορώ» < *ἐγ-* (< *ἐν*) + *καλῶ* (βλ.λ.).

ανεδαφικός
< *αν-* στερητ. + *εδαφικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *groundless*.

ανεικονικός «(για καλλιτεχνική τάση) που βασίζεται στη μη απεικόνιση προσώπων»
< *αν-* στερητ. + *εικονικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *aniconic*, που βασίστηκε στο ουσ. *icon* «εικόνα – (ειδικότ.) θρησκευτική αναπαράσταση».

ανειλημμένος → ειλημμένος, λαμβάνω

ανειμένος «χαλαρός»
< αρχ. *ἀνειμένος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ.], μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *ἀνίημι* «χαλαρώνω, ελευθερώνω» < *ἀν(α)-* + *ἵημι*, για το οποίο βλ.λ. *άνεση*.

ανείπωτος «απερίγραπτος, ανέκφραστος»
< *αν-* στερητ. + συνοπτ. θ. *ειπ-* (αόρ. *είπα*, αρχ. *εἶπον*) + παραγ. τέρμα *-ωτος* (από παράγωγα ρημάτων σε *-όω / -ώνω*, π.χ. *ακύρωτος, αδήλωτος*).

ανέκαθεν

ΕΤΥΜ. < αρχ. επίρρ. *ἀνέκαθεν* < *ἀν(α)-* + επίρρ. *ἑκά(ς)* «μακριά» + επιρρ. επίθημα *-θεν*, το οποίο δηλώνει προέλευση, αφετηρία.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τοπική) «από πάνω, από ψηλά» (πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 427: *ἄνωθεν ἀνέκαθεν*) → ήδη αρχ. σημ. (χρονική) «εξ αρχής, από την αρχή» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.125: *οἱ δὲ Ἀλκμεωνίδαι ἦσαν μὲν καὶ τὰ ἀνέκαθεν λαμπροί*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ανέκαθεν

Εφόσον το επίθημα ***-θεν*** δηλώνει αφ' εαυτού την προέλευση, την αφετηρία, είναι περιττή η συμπλήρωση τού επιρρήματος με την πρόθεση *από* (όπως συμβαίνει στην εσφαλμένη φρ. ***από ανέκαθεν***). Είναι αξιοσημείωτο, όμως, ότι το συγκεκριμένο γλωσσικό σφάλμα συναντάται ήδη τον 4ο αι. μ.Χ. με την πρόθ. *ἀπό* (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 2.166: *ἀπὸ τῶν ἀνέκαθεν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου ἔλεγεν*. αυτόθι 3.223: *τοῦ υἱοῦ ἀεὶ βασιλεύοντος ἀπὸ τῶν ἀνέκαθεν καὶ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς*) και αργότερα με την πρόθ. *ἐκ* (12ος αι., Ευσταθ. Θεσσ. *Σχολ. Ὁμήρ.* 1.662: *καὶ λίνον δὲ τὴν χορδὴν λέγειν ἐκ τῶν ἀνέκαθεν εἰς τοὺς ὕστερον καθήκει*). Εφόσον το επιρρηματικό επίθημα *-θεν* έπαψε να λειτουργεί ως στοιχείο που δηλώνει την προέλευση, η λέξη ενισχύθηκε από τις προθέσεις *από, εκ*, ώστε να γίνεται σαφέστερη η σημασία της.

ανεκδιήγητος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνεκδιήγητος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐκδιηγοῦμαι (-έο-)* «αφηγούμαι λεπτομερώς» < *ἐκ-* + *διηγοῦμαι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απερίγραπτος, ανείπωτος» (Κ.Δ. Β΄ Κορινθ. 9,15: *χάρις τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ*) → μεσν. σημ. (μειωτ.) «αχαρακτήριστος» (από τις μεσν. συνεκφορές με ουσ. αρνητικής σημ., π.χ. *ἀνεκδιήγητος συμφορά, ἀνεκδιήγητον πάθος / μίσος*).

ανέκδοτο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνέκδοτον* (στον πληθ. *ἀνέκδοτα*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἀνέκδοτος* «(κόρη) που δεν έχει δοθεί σε γάμο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία, πβ. *Φιλοκτ.* 45.6: *οἱ δὲ* [εννν. *καταλείποντες*] *ἀδελφὰς ἀνεκδότους*] < *ἀν-* στερητ. + *ἔκδοτος*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐκ-δίδωμι* (βλ.λ. εκδίδω).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (ελνστ.) «(έργο) που δεν έχει εκδοθεί» (πβ. Λύκων. *Ἀπόσπ. διαθ.* 15: *τὰ δ' ἀνέκδοτα Καλλίνῳ* [εννν. *ἀφίημι ἢ δίδωμι*] *ὅπως ἐπιμελῶς αὐτὰ ἐκδῷ*) → μεσν. σημ. «αξιοπερίεργο συμβάν, συνήθως ευτράπελο ή αστείο» (από το έργο τού ιστορικού Προκοπίου, 6ος αι., με τίτλο *Ἀνέκδοτα*, το οποίο περιείχε μυστικά τής ζωής τού αυτοκράτορα Ιουστινιανού και τής συζύγου του Θεοδώρας, καθώς και ανωτέρων αξιωματούχων τής αυλής, δοσμένα με τόσο καυστικό και αιχμηρό τρόπο, ώστε το αφήγημα εκδόθηκε στην πλήρη του μορφή μετά τον θάνατο τού συγγραφέα).

ανέκκλητος «τελεσίδικος, οριστικός»
< ελνστ. *ἀνέκκλητος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐκκαλῶ (-έω)* (βλ.λ.).

ανεκτικός → ανέχομαι

ανεκτίμητος
λόγ. [1834], < *αν-* στερητ. + ρ. *εκτιμώ*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *inestimable*.

ανεκτός → ανέχομαι

ανελαστικός «άκαμπτος»
< *αν-* στερητ. + *ελαστικός*, μεταφορά τού (εν μέρει) ελληνογενούς αγγλ. *inelastic*.

ανελέητος → έλεος

ανέλιξη «ανοδική πορεία, εξέλιξη»
< ελνστ. *ἀνέλιξις* < αρχ. *ἀνελίσσω / -ομαι* «ξετυλίγω – εξηγώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Βάτρ.* 827: *γλῶσσ', ἀνελισσομένη φθονεροὺς κινοῦσα χαλινούς*] < *ἀν(α)-* + *ἑλίσσω / -ομαι* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *évolution*.

ανελκυστήρας
λόγ. [1891], < θ. *ανελκυσ- (ανελκύω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, απόδ. τού γαλλ. *ascenseur*. Βλ. κ. *ασανσέρ*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανελκυστήρας

Στα τέλη τού 19ου αι. πολλές ελληνικές λέξεις είχαν προταθεί για την απόδοση τού γαλλ. ***ascenseur***, «*τοῦ μηχανήματος δι' οὗ τις ἀναβιβάζεται ἀκόπως εἰς τὰ ὑψηλότερα πατώματα οἰκίας πολυωρόφου*» (Στεφ. Κουμανούδη, *Συναγωγὴ Νέων Λέξεων...*, Αθήνα 1900, λ. *ἀνελκυστήρ*). Επί αρκετά χρόνια η κατάσταση ήταν ρευστή, αφού στον γραπτό λόγο τής εποχής συναντούμε τους όρους *ανυψωτήρ, ανελκτήρ, ανέλκηθρον, ανασυρτήρ, αναδρομεύς, ανελκυστής, ανολκεύς, υψιφορεύς* κ.ά. Ωστόσο, ήδη εκείνη την εποχή, όπως σχολίασε ο Κουμανούδης, φαινόταν «*ὅτι ἐπικρατεῖ ὁ* ***ἀνελκυστήρ***, *γραφόμενος συχνὰ ἐν ἐφημερίσιν*». Ας σημειωθεί ότι αρχικώς (το 1856) η λ. *ανελκυστήρ* είχε χρησιμοποιηθεί για να αποδώσει το γαλλ. *épaulière* «επώμιο», αλλά τελικά επικράτησε η χρήση του με τη σημ. «ασανσέρ», πράγμα που ισχύει και σήμερα στον επίσημο γραπτό λόγο.

ανελκύω «ανασύρω αντικείμενο, συνήθ. από τον βυθό τής θάλασσας»
< ελνστ. *ἀνελκύω*, το οποίο σχηματίστηκε βάσει τού αρχ. αορ. *ἀνελκύσαι, ἀνελκύσας* (οι τύποι με τους

οποίους μαρτυρείται το ρ. στους αρχ. χρόνους) τού ρ. *ἀνέλκω* [ήδη ομηρικό] < *ἀν(α)-* + *ἕλκω*. Βλ. κ. *ελκύω, έλκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανέλκυση < ελνστ. *ἀνέλκυ-σις* < ρ. *ἀνελκύ-ω*.

ανέλπιδος → ελπίδα

ανέλπιστος → ελπίδα

ανέμελος

< *ανέ-* στερητ. + θ. τού απρόσ. *μέλει* «νοιάζει, απασχολεί» (βλ.λ.).

ανεμοδούρα «ανεμοδείκτης»

< μεσν. *ἀνεμοδούριον* (αρχικώς απαντά ως τοπωνύμιο) < *ἀνεμούριον* (με την επίδρ. τής λ. *σημάδι(ον)*, ίσως και τού παραγώγου *σημαδούρα*, αν σχηματίστηκε νωρίς) < *ἄνεμ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ούριον*.

άνεμος

< αρχ. *ἄνεμος* (ήδη μυκ. *a-ne-mo*) < I.E. **anə-* «φυσώ, πνέω» || λατ. *anima* «άνεμος, πνοή – ψυχή» (> γαλλ. *âme*, ισπ. *alma*, ιταλ. *anima*), σανσκρ. *ánilah* «πνοή». Για τη σύνδεση των σημασιών βλ. κ. *πνεύμα, ψυχή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανέμη < ελνστ. *ἀνέμ-η* (μοναδική χρήση τής λ. την ελνστ. εποχή, πβ. Ψευδο-Μακαρ. *Ἀποφθέγμ*. 34.240: *ὅτε ὁρᾷ με, στρέφεται ὡς ἀνέμη*)

ανεμίζω < μεσν. *ἀνεμίζω* < ελνστ. *ἀνεμ-ίζομαι* «μεταφέρομαι από τον άνεμο»

ανεμικό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού μεσν. επιθ. *ἀνεμικός* → Η σημ. «στοιχειό» είναι ήδη μεσν. και οφείλεται στην προκατάληψη για την απροσδιόριστη υπόσταση τού ανέμου, η οποία προκαλεί φόβο, πβ. κ. *αερικό*

ανεμισ-τήρας, λόγ. [1876], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ventilateur*

αντι-ανεμικό.

ΣΥΝΘ. ανεμο-: *ανεμό-βροχο, ανεμο-δείκτης, ανεμο-ζάλη, ανεμό-μυλος, ανεμο-στρόβιλος* κ.ά.

-άνεμος / -ήνεμος (με τροπή τού αρκτικού *-α-* σε *-η-* λόγω τής συνθέσεως): *απ-άνεμος, προσ-άνεμος – υπ-ήνεμος, ευ-ήνεμος* κ.ά.

ανεμώνη

< αρχ. *ἀνεμώνη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], επίθ. τού Αδώνιδος, το οποίο παρετυμολογήθηκε προς το ουσ. *ἄνεμος*.

ανένδοτος

< ελνστ. *ἀνένδοτος* «ανυποχώρητος» < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού αρχ. *ἐν-δίδωμι* «υποχωρώ» (βλ.λ. *ενδίδω*).

ανεξάρτητος

λόγ. [1820], < *αν-* στερητ. + παράγ. τού ρ. *εξαρτώ / -ώμαι*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *indépendant*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανεξαρτη-σία, λόγ. [1761], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *indépendance*

ανεξαρτήτ-ως (επίρρ. + γεν.), απόδ. τού γαλλ. *indépendamment (de)*.

ΣΥΝΘ. ανεξαρτητο-: *ανεξαρτητο-ποιούμαι, ανεξαρτητο-ποίηση*.

ανεξέλεγκτος

< αρχ. *ἀνεξέλεγκτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ*. 1.21: *ὄντα ἀνεξέλεγκτα καὶ τὰ πολλὰ ὑπὸ χρόνου αὐτῶν ἀπίστως ἐπὶ τὸ μυθῶδες ἐκνενικηκότα*] < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού αρχ. *ἐξελέγχω* «ελέγχω σχολαστικά» < *ἐξ* + *ἐλέγχω* (βλ.λ.).

ανεξιθρησκία

λόγ. [1768], < επίθ. *ανεξίθρησκος* < *ανεξι-* (< αρχ. *ἀνέχομαι*, μέλλ. *ἀνέξομαι*, πβ. ελνστ. *ἀνεξί-κακος, ἀνεξι-κακία*) + *θρήσκος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *tolérance (religieuse)*. Τον όρο εισήγαγε ο Ευγένιος Βούλγαρις.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ανεξιθρησκία

Εφόσον σχηματίστηκε με βάση το επίθ. *ανεξίθρησκος*, η λ. ορθογραφείται με *-ι-* (**ανεξιθρησκία**), πβ. *αεροπόρος – αεροπορία, πρόεδρος – προεδρία, αντιπρόσωπος – αντιπροσωπία, κατάσκοπος – κατασκοπία*. Η γραφή με *-εί-* (*ανεξιθρησκεία*) θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο αν η λ. προερχόταν από απευθείας σύνθεση των *ανεξι-* και *θρησκεία*. Βλ. κ. *άνανδρος*.

ανεξίκακος «αυτός που δεν έχει εκδικητική διάθεση»

< ελνστ. *ἀνεξίκακος* < *ἀνεξι-* (< αρχ. *ἀνέχομαι*, μέλλ. *ἀνέξο-μαι*) + *κακός*. Η λ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. (Β΄ Τιμόθ. 2,24: *δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι ἀλλὰ ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανεξικακία < ελνστ. *ἀνεξικακ-ία*

ανεξικακώ < ελνστ. *ἀνεξικακ-ῶ (-έω)*.

ανεξιχνίαστος → εξιχνιάζω

ανεπάγγελτος → επαγγέλλομαι

ανεπαίσθητος

< ελνστ. *ἀνεπαίσθητος* < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού αρχ. *ἐπαισθάνομαι* «αντιλαμβάνομαι μέσω των αισθήσεων» < *ἐπ(ι)-* + *αἰσθάνομαι*.

ανεπανάληπτος → επαναλαμβάνω

ανεπαρκής

λόγ. [1856], < *αν-* στερητ. + *επαρκής* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *insuffisant*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανεπάρκ-εια, λόγ. [1863], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *insuffisance*

ανεπαρκ-ώς, λόγ. επίρρ. [1856].

ανεπιβεβαίωτος
< *αν-* στερητ. + παράγ. τού ρ. *επιβεβαιώνω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *unconfirmed*.

ανεπίδεκτος
< ελνστ. *ἀνεπίδεκτος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματικό επίθ. τού αρχ. *ἐπιδέχομαι* < *ἐπι-* + *δέχομαι*.

ανεπιθύμητος → επιθυμώ

ανεπίληπτος «άψογος, άμεμπτος»
< αρχ. *ἀνεπίληπτος* < *ἀν-* στερητ. + *ἐπίληπτος* «επιλήψιμος, επίμεμπτος», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐπιλαμβάνομαι*, για το οποίο βλ.λ. *επιλήψιμος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπίλος*.

ανεπίσημος
λόγ. [1832], < *αν-* στερητ. + *επίσημος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *inofficiel*.

ανεπιστρεπτί «οριστικά, χωρίς επιστροφή»
< ελνστ. επίρρ. *ἀνεπιστρεπτί* < επιθ. *ἀνεπίστρεπ-τος* < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού αρχ. *ἐπιστρέφω* (βλ.λ.).

ανεπίτευκτος «ανέφικτος, ακατόρθωτος»
< ελνστ. *ἀνεπίτευκτος* < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού αρχ. *ἐπι-τυγχάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-τευξη*.

ανεπρόκοπος
< *ανε-* στερητ. + *προκοπή*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *προκόβω*.

ανεπτυγμένος → αναπτύσσω

ανέραστος «αυτός που δεν έχει γνωρίσει τον έρωτα»
< αρχ. *ἀνέραστος* < *ἀν-* στερητ. + *ἐραστός*, ρηματ. επίθ. τού *ἔραμαι* «αγαπώ, νιώθω ερωτική έλξη», για το οποίο βλ.λ. *εραστής*.

άνεργος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄνεργος* < *ἀν-* στερητ. + *ἔργον* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν έγινε, δεν πραγματοποιήθηκε» (πβ. Ευριπ. *Ἑλένη* 363: *δι' ἔργ' ἄνεργ' ἄλλυσαι μέλεά τ' ἔτλας* «για πράξη που δεν έγινε δεινοπάθησες») → μεσν. σημ. «αδρανής, αυτός που δεν εργάζεται – οκνηρός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανεργία < ελνστ. *ἀνεργ-ία* «έλλειψη εργασίας, απραξία» < αρχ. *ἄνεργ-ος*. Ο σύγχρ. οικονομικός όρος συγκεντρώνει επίσης σημασίες οφειλόμενες στα αγγλ. *unemployment* και γερμ. *Arbeitslosigkeit*.

ανερμάτιστος «ασταθής, επιπόλαιος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνερμάτιστος* < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού ρ. *ἑρματίζω* «τοποθετώ *ἕρμα*, υποστήριγμα» < *ἕρμα* (βλ.λ.). Βλ. κ. λ. *σαβούρα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «(πλοίο) χωρίς έρμα (ώστε να έχει ευστάθεια στον πλου)» (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 144b: *ὥσπερ τὰ ἀνερμάτιστα πλοῖα*) → ελνστ. σημ. «ασταθής, χωρίς προσανατολισμό» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ ἀρετ.* 40: *δελεάζουσι τῆς νεότητος τὴν ὀλιγόφρονα μοῖραν ἀνερμάτιστα καὶ ἀνίδρυτα ἤθη*).

ανερυθρίαστος «αναίσχυντος»
< ελνστ. *ἀνερυθρίαστος* < *ἀν-* στερητ. + παράγ. τού αρχ. *ἐρυθριῶ (-άω)* «κοκκινίζω (από ντροπή ή συστολή)» < *ἐρυθρός* (βλ.λ.).

ανέρχομαι → έρχομαι

άνεση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄνεσις*, τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἀνίημι* «ρίχνω, αφήνω (να φύγει) – αφήνω ελεύθερο, χαλαρώνω» (πβ. αρχ. *ἕνεσις – ἐνίημι, ἄφεσις – ἀφίημι*) < *ἀν(α)-* + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω». Το αρχ. *ἵημι* (ήδη μυκ. *i-je-to*: *ἵετο*) < **yi-yē-mi* (με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό) ανάγεται σε Ι.Ε. **ye-* «ρίχνω, πετώ» || λατ. *jacio* (> γαλλ. *jeter*, ιταλ. *gettare*, ισπ. *echar*). Βλ. κ. *αφήνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χαλάρωση – ανακούφιση» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 349e: *ἐν τῇ ἐπιτάσει καὶ ἀνέσει τῶν χορδῶν*. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.28: *μετὰ δὲ οὐ πολλὸν χρόνον ἄνεσις κακῶν ἦν*) → ήδη αρχ. σημ. «ευκολία – ανάπαυση» (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐρ.* 284a: *ἐστὶν ἀνάπαυσις ἡ περὶ τὸν ὕπνον γινομένη τοῦ σώματος ἄνεσις*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
άνετος, άνεση, άφεση, αφέτης, έφεση, εφέτης, σύνεση, συνετός...
Οι παραπάνω λέξεις προέρχονται από ρήματα σύνθετα με το αρχ. ***ἵημι*** «ρίχνω, εκτοξεύω». Η σχέση τους φαίνεται καθαρότερα, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι το ρήμα προέρχεται από τύπο **yi-yē-mi* και παρουσιάζει θέμα **yē-* με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό. Η κανονική (μη εκτεταμένη) μορφή είναι **ye-* (πβ. αρχ. *ἕ-σις*, στον Πλάτωνα), η οποία απαντά στα εξής σύνθετα:
α) ρηματικά επίθετα σε **-τος**: ***ἄν-ε-τος***, ***κάθ-ε-τος***, ***συν-ε-τός***
β) ουσιαστικά σε **-σις** *(-ση)*: ***ἄν-ε-σις*** *(άνεση)*, ***ἄφ-ε-σις*** *(άφεση)*, ***ἕν-ε-σις*** *(ένεση)*, ***ἔφ-ε-σις*** *(έφεση)*, ***σύν-ε-σις*** *(σύνεση)*
γ) ουσιαστικά σε **-της**: ***ἀφ-έ-της***, ***ἐφ-έ-της***.
Για τη σημασιολογική εξέλιξη βλ. κάθε λήμμα χωριστά.

ανέσπερος «άσβηστος»
< ελνστ. *ἀνέσπερος* «αυτός που δεν δύει, που φωτίζει πάντοτε» < *ἀν-* στερητ. + *ἑσπέρα* (βλ.λ.).

ανέστιος
< αρχ. *ἀνέστιος* «χωρίς πατρίδα» < *ἀν-* στερητ. + *ἑστία* (βλ.λ.).

ανέτοιμος → έτοιμος

άνετος
< αρχ. *ἄνετος* (ήδη μυκ. πληθ. *a-ne-ta*: *ἄνετα*), ρη-

ματ. επίθ. τού *ανίημι* (πβ. αρχ. *ἵημι – ἑτός, συνίημι – συνετός*), για το οποίο βλ.λ. *άνεση*.

άνευ «χωρίς»
< αρχ. *ἄνευ*, πιθ. συνδ. με παλ. γερμ. *ānu* (> γερμ. *ohne* «χωρίς») και με σανσκρ. *ánu* «κατά μήκος». Κατ' άλλη άποψη, πρέπει να προτιμηθεί η σύνδεση με λατ. *sine* «χωρίς» (> γαλλ. *sans*, ισπ. *sin*, ιταλ. *senza*), παλ. γερμ. *suntar* «χωρίς, χωριστά» (> γερμ. *sondern* «αλλά»). Στη δεύτερη περίπτωση, ο τύπος *ἄνευ* θα είχε υποστεί ψίλωση.

ανεύθυνος → ευθύνη

ανευρίσκω
< αρχ. *ἀνευρίσκω* < *ἀν(α)- + εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*), πβ. κ. *εφ-ευρίσκω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανεύρεση < αρχ. *ἀνεύρε-σις*
ανευρε-τικός, απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *heuristic*.

ανεύρυσμα «διαστολή τής καρδιάς ή αρτηρίας»
< ελνστ. *ἀνεύρυσμα* < αρχ. *ἀνευρύνω* «διαστέλλω, διογκώνω» < *ἀν(α)- + εὐρύνω* < *εὐρύς* (βλ.λ.).

ανέφικτος → εφικτός

ανεφοδιάζω
< *αν(α)- + εφοδιάζω*, απόδ. τού γαλλ. *approvisionner*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανεφοδιασ-μός.

ανέχεια «ένδεια, φτώχια»
< *αν-* στερητ. + *-έχ(εια)* < *έχω*, κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *φτώχια*, αλλά με το πρότυπο των συνθέτων τού *έχω*, π.χ. *συν-έχεια*.

ανέχομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνέχομαι*, μέσος τύπος τού ρ. *ἀνέχω* «κρατώ ψηλά, σηκώνω» < *ἀν(α)- + ἔχω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού μέσου *ἀνέχομαι*) «σηκώνω (φορτίο ή βάρος)» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Κ 321: *ἀλλ' ἄγε μοι τὸ σκῆπτρον ἀνάσχεο*) → ήδη αρχ. σημ. «υπομένω, δέχομαι (κάτι δυσάρεστο)» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Σ 430: *τοσσάδ' ἐνὶ φρεσὶν ᾗσιν ἀνέσχετο κήδεα λυγρά*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανεκτός < αρχ. *ἀνεκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ἀνέχομαι*
ανεκτικός < ελνστ. *ἀνεκτ-ικός*
ανεκτικ-ότητα, λόγ. [1873], < *ανεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ανοχή < αρχ. *ἀνοχ-ή* «παύση εχθροπραξιών, αναχαίτιση – διακοπή, ανάσχεση, συγκράτηση» < *ἀνέχομαι* (πβ. κ. *παρ-έχω – παρ-οχή*).

ανεψιός
< αρχ. *ἀνεψιός* < **ἀ-νεπτ-ιό-ς* < *ἀ-* αθροιστ. + Ι.Ε. **nep-t-* «εγγονός, ανεψιός (μέσω τής μητέρας) – απόγονος» || σανσκρ. *nápāt* «ανεψιός», λατ. *nepōs, -ōtis* (> γαλλ. *neveu* > αγγλ. *nephew*, ιταλ. *nipote*), αρχ. γερμ. **nefōn* (> γερμ. *Neffe*, ολλ. *neef*) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανιψιός < μεσν. *ἀνιψιός*, με αφομοίωση /e/ – /i/ > /i/ – /i/, < αρχ. *ἀνεψιός*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανεψιός – εξάδελφος
Το ουσ. **ανεψιός** είχε αρχικώς τη σημ. «πρώτος εξάδελφος» και εικάζεται ότι αναφερόταν ειδικά στον γιο τής αδελφής τού πατέρα. Η σημ. «ανεψιός» (δηλ. γιος τού αδελφού ή τής αδελφής κάποιου) αποδιδόταν από το αρχ. **ἀδελφιδοῦς** *(-έο-)*, το οποίο δεν διατηρήθηκε στη Νέα Ελληνική. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ουσ. **ἐξάδελφος** απαντά πολύ αργότερα, στην ελληνιστική γλώσσα, και έχει τη σημ. «ανεψιός». Ο γραμματικός τού 3ου αι. π.Χ. Αριστοφάνης προσπάθησε να αποσαφηνίσει κάπως τους όρους που δήλωναν αυτές τις συγγενικές σχέσεις και να εξαλείψει τη σύγχυση που προκαλούσε η επικάλυψη των σημασιών: **Ἀδελφιδοῖ** *λέγονται οἱ παῖδες τῶν ἀδελφῶν,* **ἀνεψιοὶ** *δὲ οἱ ἐξάδελφοι· ὥστε ὁ μὲν ἀνεψιὸς πρὸς ἀνεψιὸν λέγεται, ὁ δὲ ἀδελφιδοῦς πρὸς θεῖον. Καὶ* **ἀνεψιαδοῦς**, *ὥσπερ ἀδελφιδοῦς, ὁ τοῦ ἀνεψιοῦ υἱός· καὶ ἀνεψιαδῆ ὁμοίως· ἐξανέψιοι δὲ οἱ τῶν ἀνεψιῶν παῖδες, οὓς νῦν λέγομεν* **διεξαδέλφους**. Οπωσδήποτε η σύγχυση εξακολούθησε ώς τους μεσαιωνικούς χρόνους, διότι σε κείμενο τού Λεοντίου Μαχαιρά (15ος αι.) η λ. *ἀνεψιός* διατηρεί τη σημ. «εξάδελφος», πράγμα που ισχύει και στη σημερινή κυπριακή διάλεκτο (τ. *ανιψιός*). Η σημερινή σημασία συναντάται ήδη στον Ηρόδοτο (*Ιστ.* 7.5: *ὃς ἦν Ξέρξη μὲν ἀνεψιός, Δαρείου δὲ ἀδελφεῆς παῖς*).

ανήθικος
λόγ. [1890], < *αν-* στερητ. + *ηθικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *immoral*. Βλ. κ. *ήθος, ηθικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανηθικ-ότητα, λόγ. [1849].

άνηθος
< αρχ. ουδ. *ἄνηθον* (μεταπλ. σε αρσ. μέσω τής αιτ.: *(τὸν) ἄνηθον > ὁ ἄνηθος*), πιθ. δάνειο.

ανήκεστος «αθεράπευτος»
< αρχ. *ἀνήκεστος* < *ἀν-* στερητ. + θ. *ἀκεσ-* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) τού ουσ. *ἄκος* «θεραπεία – ίαμα» < **ἄκ-ος* < Ι.Ε. **yak-* «θεραπεύω» || ιρλ. *hīcc* «γιατρικό», ουαλ. *iach*, χεττ. *saktaizzi* «θεραπεύω» (πβ. βοιωτ. *σάκτας* «γιατρός», ανατολ. δάνειο). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανάκεια*.

ανήκουστος «αδιανόητος»
< αρχ. *ἀνήκουστος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. *ἀκουστός* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ἀκούω*.

ανήκω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνήκω* < *ἀν(α)-* + *ἥκω* «έχω έλθει, έχω φθάσει (σε ορισμένο τόπο ή σημείο)», παράλλ. τύπος τού ομηρικού *ἵκω*, για το οποίο βλ. *αφιξη*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανεβαίνω, φθάνω σε ορισμένο ύψος» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 7.60: *αἱμασιὴν περιέβαλον κατὰ τὸν κύκλον, ὕψος ἀνήκουσαν ἀνδρὶ ἐς τὸν ὀμφαλόν*) → ήδη αρχ. σημ. «φθάνω σε κάποιον, περιέρχομαι στην κατοχή του» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 6.109: *κῶς ἐς σέ τοι τούτων ἀνήκει τῶν πρηγμάτων τὸ κῦρος ἔχειν*) → ελνστ. σημ. «είμαι αρμόδιος ή κατάλληλος για κάτι» (Κ.Δ. Φιλήμ. 8: *πολλὴν ἐν Χριστῷ παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον* «...να σε προστάξω [να κάνεις] αυτό που είναι κατάλληλο»).

ανηλεής → έλεος

ανήλιαγος «αυτός που δεν τον βλέπει ο ήλιος» < *αν-* στερητ. + θ. τού ρ. *(η)λιάζω* (< *ήλιος*) + παραγ. τέρμα *-γος* (βλ.λ.).

ανήλικος

< ελνστ. *ἀνήλικος* < *ἀν-* στερητ. + αρχ. *ἧλιξ, -κος* «συνομήλικος», για το οποίο βλ.λ. *ηλικία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανηλικ-ότητα, λόγ. [1836].

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ανήλικος, ενήλικος, συνομήλικος...

Στο αρχ. ουσιαστικό *ἧλιξ* «συνομήλικος» έχουν την αφετηρία τους τα σύνθετα ***ανήλικος*** (ελνστ.), ***ενήλικος*** (ελνστ. *ἐν-ῆλιξ* κ. *ἐν-ήλικος*), ***ομήλικος*** (αρχ. *ὁμ-ῆλιξ* κ. *ὁμ-ήλικος*), ***συνομήλικος*** (ελνστ. *συν-ομ-ῆλιξ*, μεσν. *συν-ομ-ήλικος*) και ***μεσήλικος*** (ελνστ. *μεσ-ῆλιξ*). Είναι ομαλότερο να προτιμώνται οι τύποι σε *-ος (ανήλικος, ενήλικος...)*, οι οποίοι στην πλειονότητα των περιπτώσεων είναι ήδη αρκετά παλαιοί στη διαδρομή τής γλώσσας, αντί των τύπων σε *-ας (μεσήλικας, ενήλικας...)*.

ανήμερα

< μεσν. *ἀνήμερα* < *ἐνήμερα* (με παρασύνδεση προς τα σύνθετα από *ἀν(α)-* και αναβιβασμό τού τόνου κατά το *σήμερα*) < αρχ. φρ. *ἐν ἡμέρᾳ* «εντός τής ημέρας».

ανήμερος → ήμερος

ανήμπορος

< μεσν. *ἀνήμπορος* < *ἀν-* στερητ. + *(ἠ)μπορῶ* (βλ.λ.), με αναλογική επέκταση τής αύξησης *(ἐ)μπορῶ – (ἠ) μπόρεσα*.

ανήξερος

< μεσν. *ἀνήξε(υ)ρος* < *ἀν-* στερητ. + *(ἠ)ξεύρω* (βλ.λ. *ξέρω*), με αναλογική επέκταση τής αύξησης *(ἐ)ξεύρω – (ἤ)ξευρα*.

ανήσυχος

< ελνστ. *ἀνήσυχος* < *ἀν-* στερητ. + *ἥσυχος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανησυχία < ελνστ. *ἀνησυχ-ία*

ανησυχη-τικός, λόγ. [1888], < *ανησυχη-* (*ανησυχώ*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

ανησυχ-ώ, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *(s')inquiéter*.

ανήφορος

< μεσν. *ἀνήφορος* < ελνστ. *ἀνώφορος* (με επέκταση τού *-ή-* από τη μεσν. ανώμαλη αύξηση *ἀνήφερα* τού ρ. *ἀναφέρω*, πβ. μεσν. *ἀν-ε-βαίνω, κατ-ε-βαίνω*) < *ἄνω* + *-φορος* < *φέρω*. Βλ. κ. *κατήφορος, ανωφερής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανηφόρ-α

ανηφόρ-ι

ανηφορ-ίζω

ανηφορ-ιά

ανηφορ-ικός.

ανθ- → αντί

ανθεκτικός

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνθεκτικός* < αρχ. *ἀντέχω*, όπου *ἀνθ-* < *ἀντ(ι)-*, επειδή ακολουθούσε δασυνόμενο φωνήεν (επίθ. *ἑκτικός* < αρχ. *ἔχω*, βλ.λ.), πβ. *καχ-εκτικός, ἐπέχω – ἐφ-εκτικός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συνδεδεμένος, προσκολλημένος (σε κάποιον)» → μεσν. σημ. «ανεκτικός» (πβ. Μαξ. Ομολ. *Πρὸς Θαλάσσ.* 27: *τοὺς δὲ ἡμέρους καὶ φιλανθρώπους καὶ ἀλλήλων ἀνθεκτικούς*) → σύγχρ. σημ. «αυτός που αντέχει» (με επίδρ. τού ρ. *αντέχω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθεκτικ-ότητα, λόγ. [1883].

ανθέλληνας → Έλληνας

ανθενωτικός → ενώνω

ανθίζω → άνθος

ανθίσταμαι → ίσταμαι, αντίσταση

ανθοβολώ

< ελνστ. *ἀνθοβολῶ (-έω)* «ανθίζω» < *ἄνθο(ς)* + λεξ. επίθημα *-βολῶ* < αρχ. *βάλλω* (βλ.λ.).

ανθοκόμος

< ελνστ. *ἀνθοκόμος* «φορτωμένος με άνθη, ανθοφόρος» < *ἄνθο(ς)* + *-κόμος* < αρχ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω» (> *κομίζω* «φέρω»), για το οποίο βλ.λ. *-κόμος*, πβ. κ. *νοσο-κόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθοκομ-ία, λόγ. [1850]

ανθοκομ-είο, λόγ. [1846]

ανθοκομ-ικός, λόγ. [1893]

ανθοκομώ < ελνστ. *ἀνθοκομ-ῶ (-έω)*.

ανθολογία

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνθολογία* < *ἄνθο(ς)* + λεξ. επίθημα *-λογία* < αρχ. *λέγω* (βλ.λ.), στη σημ. «συλλέγω, συγκεντρώνω».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συλλογή λουλουδιών, ανθόκη-

ποc» → ήδη ελνστ. σημ. «συλλογή έργων» (με σημασιολ. επίδρ. τού λατ. *anthologia*, που είναι μεταφορά στα λατινικά τού ελληνιστικού).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθολόγημα < μεσν. *ἀνθολόγη-μα* < αρχ. *ἀνθολογ-ῶ (-έω)*

ανθολόγη-ση < *ανθολόγη- (ανθολογώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ανθολόγιο < ελνστ. *ἀνθολόγ-ιον* «συλλογή λουλουδιών», κατόπιν και «συλλογή επιγραμμάτων, αφηγήσεων» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Προτρ.* 2.17: *βούλει καὶ τὰ Φερεφάττης ἀνθολόγια διηγήσωμαί σοι*)

ανθολογώ < αρχ. *ἀνθολογ-ῶ (-έω)* «μαζεύω λουλούδια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] → μεσν. σημ. «συγκεντρώνω επιλεκτικά».

άνθος

< αρχ. *ἄνθος* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **andh-* «φυτρώνω, ανθίζω» || σανσκρ. *ándhas-* «φυτό, χόρτο», αρμ. *and* «χωράφι, αγρός», αλβ. *ēnde* «άνθος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λουλούδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθηρός < αρχ. *ἀνθ-ηρός* < *ἄνθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *μοχθ-ηρός, πνιγ-ηρός, τολμ-ηρός*

ανθηρότητα < ελνστ. *ἀνθηρ-ότης, -ότητος*

άνθηση < ελνστ. *ἄνθη-σις* < αρχ. *ἀνθ-ῶ (-έω)*

ανθίζω < αρχ. *ἀνθ-ίζω* «στολίζω με λουλούδια»

άνθισμα < ελνστ. *ἄνθισ-μα* < αρχ. *ἀνθ-ίζω*

άνθινος < αρχ. *ἄνθ-ινος*

ανθός (ο) < μεσν. *ἀνθός / ἀθ(θ)ός* (με αλλαγή γένους) < αρχ. *ἄνθος (τό)*

ανθώ < αρχ. *ἀνθ-ῶ (-έω)* «φύομαι, λουλουδιάζω – ακμάζω» [ήδη ομηρικό (μοναδική εμφάνιση *Όδ.* λ 320: *πρίν σφωϊν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους ἀνθῆσαι*)]

ανθώνας < μεσν. *ἀνθ-ών, -ῶνος*

ανθύλλιο < ελνστ. *ἀνθ-ύλλιον* < *ἄνθ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ύλλιον*, πβ. κ. *ειδ-ύλλιο*

ανθέμιο < αρχ. *ἀνθέμ-ιον* < *ἄνθεμον*, πιθ. παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἄνθ-ος* (η λ. *ανθέμιο* ανήκει στο τεχνικό λεξιλόγιο και δηλώνει κυρ. φυτικά στολίδια κοσμημάτων, αγγείων κ.ά.).

ΣΥΝΘ. ανθο-: *ανθο-δέσμη, ανθο-δοχείο, ανθόκηπος, ανθο-πωλείο* κ.ά.

άνθρακας

< μεσν. *ἄνθρακας* < αρχ. *ἄνθραξ, -ακος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα], πιθ. συνδ. με αρμ. *ant-'el* «πυρωμένο κάρβουνο», ίσως και με χεττ. *a(ya)nt-* θερμός, ζεστός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθρακεύω < αρχ. *ἀνθρακ-εύω*

ανθράκευ-ση, λόγ. [1833], < *ανθρακεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ανθρακιά < αρχ. *ἀνθρακ-ιά* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Ι 213: *ἀνθρακιὴν στορέσας ὀβελοὺς ἐφύπερθε τάνυσσε*)]

ανθρακ-ικός, λόγ. [1799], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *carbonique* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σόδα*

ανθρακίτης, μεταπλ. (με αλλαγή γένους) τού ελνστ. *ἀνθρακ-ῖτις (ή)* «είδος κάρβουνου».

ΣΥΝΘ. ανθρακ(ο)-: *ανθρακ-έμπορος, ανθρακοποίηση, ανθρακ-ούχος, ανθρακ-ωρυχείο* κ.ά.

ανθρωποκτόνος

< αρχ. *ἀνθρωποκτόνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη (και ως *ἀνθρωπόκτονος*)] < *ἄνθρωπο(ς)* + *-κτόνος* < ρ. *κτείνω* «φονεύω», για το οποίο βλ.λ. *-κτόνος, αυτο-κτονώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθρωποκτονία < ελνστ. *ἀνθρωποκτον-ία*.

ανθρωπολογία

λόγ. [1810], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anthropologie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθρωπολόγος, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anthropologue* (διαφ. το αρχ. *ἀνθρωπολόγος* «φίλος των προσωπικών συζητήσεων»)

ανθρωπολογ-ικός, λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anthropologique*.

άνθρωπος

< αρχ. *ἄνθρωπος* (ήδη μυκ. *a-to-ro-qo*: *ἄνθρωπος*), πιθ. < **ἄνδρ-ωπος* «αυτός που έχει ανδρική όψη» < *ἀνήρ, ἀνδρός* + λεξικό επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.). Για τη σύμπτωση των σημ. «άνδρας» και «άνθρωπος» ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνδρας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανθρωπάριο < αρχ. *ἀνθρωπ-άριον*, μειωτ. υποκορ. τού ουσ. *ἄνθρωπος*

ανθρωπεύω < αρχ. *ἀνθρωπ-εύομαι* «ενεργώ ως άνθρωπος»

ανθρωπιά < μεσν. *ἀνθρωπ-ιά* (με συνίζηση) < ελνστ. *ἀνθρωπ-ία*

ανθρώπινος < αρχ. *ἀνθρώπ-ινος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 265b.6: *τὸ μὲν θεῖον, τὸ δ' ἀνθρώπινον*)]

ανθρωπισμός < ελνστ. *ἀνθρωπισ-μός* «ανθρώπινη μόρφωση, ανθρώπινα αισθήματα» (μοναδική ελνστ. χρήση, Διογ. Λαερτ. *Βίοι Φιλοσ.* 2.70: *οἱ μὲν γὰρ χρημάτων, οἱ δ' ἀνθρωπισμοῦ δέονται*) με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *humanisme* και γερμ. *Humanismus*

ανθρωπ-ιστής, λόγ. [1893], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *humaniste*

ανθρωπιστ-ικός, λόγ. [1866], < *ανθρωπιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

ανθρωπότητα < ελνστ. *ἀνθρωπ-ότης, -ότητος*.

ΣΥΝΘ. ανθρωπ(ο)-: *ανθρωπο-γεωγραφία, ανθρωπο-θάλασσα, ανθρωπο-λογία, ανθρωπό-μορφος, ανθρωπο-φάγος, ανθρωπ-ωνύμιο* κ.ά.

-άνθρωπος: *ολιγ-άνθρωπος, θε-άνθρωπος, λυκ-άνθρωπος, βατραχ-άνθρωπος, φιλ-άνθρωπος, απ-άνθρωπος* κ.ά.

εξ-ανθρωπίζω (αρχ.).

ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

άνθρωπος

Οι διάφορες δημοφιλείς συνδέσεις τού ουσιαστικού **ἄνθρωπος** με το αρχ. *ἀναθρῴσκω* «πετάγομαι, αναπηδώ», με τη φρ. (ελνστ.) *ἄνω θρῴσκειν* «ορμώ προς τα πάνω, εφορμώ», με το ρήμα *ἀνατρέφω* ή με τις λέξεις *ἄνθος, ἄνθραξ, ἀνθηρός* είναι εντελώς αστήρικτες και οφείλονται σε παρετυμολογία. Οι παρετυμολογικές αυτές αναγωγές προσκρούουν σε θεμελιώδεις αρχές τής φωνολογίας και τού σχηματισμού των λέξεων.

ανθρωπωνύμιο

< *ανθρωπ(ο)-* + *-ωνύμιο* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *τοπ-ωνύμιο, εθν-ωνύμιο*) < αρχ. *ὄνυμα* (αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anthroponyme*.

ανθυγιεινός

λόγ. [1878], < *ανθ-* (< *αντ(ι)-*, βλ.λ. *αντί*) + *υγιεινός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antihygiénique*.

ανθύπατος «διοικητικό αξίωμα στους Ρωμαίους και τους Βυζαντινούς»

< ελνστ. *ἀνθύπατος* < *ἀνθ-* (< *ἀντ(ι)-*, επειδή ακολουθούσε δασυνόμενο φωνήεν) + *ὕπατος*, μεταφρ. δάνειο από λατ. *proconsul*.

ανθυποφορά «ρητορικό σχήμα λόγου»

< ελνστ. *ἀνθυποφορά* < ρ. *ἀνθυποφέρω* «ανταπαντώ» (αρχικώς αντίθετο τού ρ. *πυνθάνομαι* «ερωτώ, ζητώ να μάθω») < *ἀνθ-* (< *ἀντ(ι)-*, βλ.λ.) + *ὑποφέρω* (βλ.λ.).

ανία «πλήξη, μονοτονία»

< αρχ. *ἀνία* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* η 193: *ὥς χ' ὁ ξεῖνος ἄνευθε πόνου καὶ ἀνίης πομπῇ ὑφ' ἡμετέρῃ ἣν πατρίδα γαῖαν ἵκηται*]. Έχει προταθεί σύνδεση με το σανσκρ. *ámīvā-* «βάσανο» ή με το σανσκρ. *aniṣṭa-* «ολέθριος», πράγμα που θα σήμαινε ότι *ἀνία* < **an-is-jā*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανιαρός < αρχ. *ἀνια-ρός* «θλιβερός, θλιμμένος – ενοχλητικός» [ήδη ομηρικό].

ανίατος «αθεράπευτος»

< αρχ. *ἀνίατος* [πιθ. ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Πίνδαρο] < *ἀν-* στερητ. + *ἰατός*, ρηματ. επίθ. τού *ἰῶμαι (-άο-)* «θεραπεύω, γιατρεύω», για το οποίο βλ.λ. *ίαση*. Βλ. κ. *ανήκεστος*.

ανίδεος → ιδέα

ανιδιοτελής → ιδιοτελής

ανίδωτος «πρωτοφανής»

< *αν-* στερητ. + θ. *ιδ-* (συνοπτ. από τον αόρ. *είδα*, πβ. αρχ. απρφ. *ἰδεῖν*) + παραγ. τέρμα *-ωτος*, πβ. κ. *αγίνωτος*.

ανίερος → ιερός

ανίκανος

< ελνστ. *ἀνίκανος* < *ἀν-* στερητ. + *ἱκανός* (βλ.λ.). ☛ σχόλιο λ. *ικανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανικανότητα < ελνστ. *ἀνικαν-ότης, -ότητος*.

ανιλίνη «χημικό διάλυμα»

λόγ. [1894], μεταφορά τού γαλλ. *aniline* < *anil* «φυτό από το οποίο παράγεται το λουλάκι» < πορτ. *anil* < αραβ. *an-nīl* «λουλάκι» < περσ. *nīlā* ή σανσκρ. *nīla-* «βαθυγάλαζος».

ανιματέρ «εμψυχωτής»

< γαλλ. *animateur* < υστλατ. *animator* < λατ. *animo* «εμψυχώνω» < *anima* «πνεύμα – ψυχή, ζωή».

ανιμισμός «ψυχολατρία»

λόγ. [1896], μεταφορά τού αγγλ. *animism*, το οποίο πλάστηκε το 1871 από τον Βρετανό ανθρωπολόγο Sir E.B. Tylor με βάση το λατ. *anima* «πνεύμα – ψυχή, ζωή».

ανιόν → ιόν

ανισόρροπος → ισόρροπος

άνισος

< αρχ. *ἄνισος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀν-* στερητ. + *ἴσος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανισότητα < αρχ. *ἀνισ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ανίσωση < ελνστ. *ἀνίσ-ωσις* «ανισότητα» < αρχ. *ἀνισ-ῶ (-όω)* (διαφ. το αρχ. *ἀνίσωσις* «εξίσωση, εξισορρόπηση»).

ανιστορώ → ιστορία

ανίσχυρος → ισχυρός

ανίσως «αν τυχόν, μήπως»

< μεσν. *ἀνίσως* < αρχ. *ἂν ἴσως*, το οποίο επί πολλούς αιώνες απαντά σε δυντικές εκφράσεις (π.χ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 83: *τάχα τοίνυν ἂν ἴσως καὶ τοῦτό τις αὐτῶν εἴποι*).

ανίσωση → άνισος

άνιφτος «άπλυτος»

< αρχ. *ἄνιπτος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 266: *χερσὶ δ' ἀνίπτοισιν*] < *ἀ-* στερητ. + *νίπτω* (βλ.λ.).

ανιχνεύω

< αρχ. *ἀνιχνεύω* [ήδη ομηρικό] < *ἀν(α)-* + *ἰχν(εύω)* < *ἴχνος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *ιχνηλατώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανίχνευση < μεσν. *ἀνίχνευ-σις*.

ανιχνευτής < μεσν. ἀνιχνευ-τής
ανιχνεύσ-ιμος < *ανιχνευσ-* (*ανιχνεύω*) + παραγ. τέρμα -ιμος
ανιχνευτ-ικός, λόγ. [1864].

ανιψιός → ανεψιός

ανιών «ανοδικός»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνιών*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἄνειμι* «ανεβαίνω» < *ἀν(α)-* + *εἶμι* «θα πάω, θα έλθω», για το οποίο βλ.λ. *ιόν*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανερχόμενος» (πβ. ομηρική φρ. *ἠελίου ἀνιόντος*) → ελνστ. σημ. «άμεσος πρόγονος, συγγενής» (πβ. Αριστοφ. Γραμμ.: *οἱ ἀνιόντες καὶ οἱ κατιόντες καὶ οἱ ἐκ πλαγίου λεγόμενοι συγγενεῖς πάντες ὅμαιμοι προσαγορευθήσονται*).

άνοδος

< αρχ. *ἄνοδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ. ὀξέων* 14.28: *μηδὲ τὸ πτύελον κωλύοιτο τῆς ἀνόδου*] < *ἀν(α)-* + *ὁδός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανοδ-ικός, λόγ. [1898].

ανόητος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνόητος* < *ἀ-* στερπτ. + *νοητός*, ρηματ. επίθ. τού *νοῶ (-έω)* < *νοῦς* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ακατανόητος» (πβ. Ομηρ. Ὕμν. *Εἰς Ἑρμ.* 123: *ἄφραστ' ἠδ' ἀνόητα διέπλεκε, θαυματὰ ἔργα*) → ήδη αρχ. σημ. «άφρων, ελλιπής σε νοημοσύνη ή ευφυΐα» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 7: *τούς τ' ἀνοήτους παιδεύομεν καὶ τοὺς φρονίμους δοκιμάζομεν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανοησία < ελνστ. *ἀνοη-σία*
ανοηταίνω < αρχ. *ἀνοητ-αίνω*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ανόητος
Οι λέξεις που εκφράζουν στην Ελληνική την έλλειψη νοημοσύνης ή αντίληψης, δηλώνοντας έτσι το αντίθετο τής ευφυΐας, συνδέονται με διάφορα πεδία εννοιών. Ορισμένες αναφέρονται στον ***νου***, στο μυαλό ή στον λόγο (π.χ. *ανόητος, άνους, μικρόνους, βραδύνους – άμυαλος, στενόμυαλος, ελαφρόμυαλος – κεφάλας, ανεγκέφαλος, χοντροκέφαλος, κουφιοκεφαλάκης – απερίσκεπτος – ασυλλόγιστος, παράλογος, άλογος* κ.ά.), άλλες σχετίζονται με τις ***φρένες***, δηλ. με τη σύνεση και τη διάκριση (π.χ. *άφρων, ολιγοφρενής, σχιζοφρενής – ασύνετος – άκριτος* κ.ά.), με διάφορα ***ζώα*** ή ***φυτά*** (π.χ. *κουτ-τός* [< *κόττος* «πετεινός»], *κοκορόμυαλος, κουτταρνίθι, κουττοπόνηρος, μοσχάρι, ζωντόβολο, όρνιο, μπούφος – βλίτο, βούρλο, κούτσουρο, φυτό, κολοκύθι, κοτσάνα* κ.ά.) ή με ***αντικείμενα*** μικρής αξίας (π.χ. *κόπανος, τούβλο, ντενεκές, ντουβάρι, ξόανο, καλβός* κ.ά.). Οι λ. *χαμένος, χαζός, βλάκας, ηλίθιος, (!) μαλάκας* διαφέρουν ως προς την ένταση τού χαρακτηρισμού, ενώ οι λ. *αγαθός, αγαθιάρης, ευήθης, αφελής, σαχλός* δηλώνουν κυρίως την επιπολαιότητα και την ευπιστία.

άνοια «εξασθένηση των διανοητικών λειτουργιών σε ηλικιωμένα συνήθ. άτομα»

< αρχ. *ἄνοια* [ο τ. *ἀνοίία* πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αλκαίου] < *ἄνους* «ανόητος, τρελός» < *ἀ-* στερπτ. + *νοῦς*.

ανοίγω

< αρχ. *ἀνοίγω* [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. σε Πίνδαρο και Αισχύλο] < *ἀν(α)-* + *οἴγω* «ανοίγω» < **ὀϜοίγω*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού τύπου **ὀ-Ϝείγ-ω* (πβ. λεσβ. *ὀείγω*) < *ὀ-* προθεμ. + I.E. **weig-* «κινώ, στρέφω» || σανσκρ. *vijáte* «υποχωρώ, οπισθοχωρώ», *végа-* «απότομη κίνηση, χτύπημα» || αρχ. *ἐπ-είγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άνοιγμα < ελνστ. *ἄνοιγ-μα*
ανοικτός < ελνστ. *ἀνοικ-τός* (μεσν. επίσης *ἀνοιχτός*), ρηματ. επίθ.
ανοιχτήρι < μεσν. *ἀνοικ-τήριον*.
ΣΥΝΘ. δι-ανοίγω (αρχ.), **δι-άνοιξη**.

ανοίκειος → οικείος

ανοικοδομώ

< αρχ. *ἀνοικοδομῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 1.89.3: *καὶ τὴν πόλιν ἀνοικοδομεῖν παρεσκευάζοντο καὶ τὰ τείχη*] < *ἀν(α)-* + *οἰκοδομῶ* < *οἰκοδόμος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανοικοδόμηση < αρχ. *ἀνοικοδόμη-σις*.

ανοικτός → ανοίγω

άνοιξη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄνοιξις* < ρ. *ἀνοίγω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άνοιγμα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.67: *τὴν ἄνοιξιν τῶν πυλῶν*) → μεσν. σημ. «η βελτίωση, το άνοιγμα τού καιρού» και «η εποχή τού έαρος» (όπως σήμερα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανοιξ-ιάτικος < *άνοιξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *βραδ-ιάτικος*.

ανοιχτός → ανοίγω

ανομβρία «έλλειψη βροχής»

< αρχ. *ἀνομβρία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα (πβ. *απόσπ.* 60.8: *καὶ αὐτὸ οὔτε ὄμβρος οὔτε ἀνομβρία ἀφαιρεῖται*)] < *ἄνομβρος* «άβροχος» < *ἀν-* στερπτ. + *ὄμ-βρος* «βροχή» (βλ.λ.).

ανομοίωση «μηχανισμός φωνητικής μεταβολής»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνομοίωσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *ἀνομοιῶ (-όω)* «διαφοροποιώ» < *ἀνόμοιος* < *ἀν-* στερπτ. + *ὅμοιος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαφοροποίηση» → σύγχρ.

γλωσσολογικός όρος (απόδ. τού γαλλ. *dissimilation*). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανομοιώνομαι < αρχ. *ἀνομοι-οῦμαι (-όο-)* «διαφοροποιούμαι» → η γλωσσολ. σημ. αποδίδει το γαλλ. *dissimiler*

ανομοιω-τικός.

άνομος

< αρχ. *ἄνομος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *ά-* στερητ. + *νόμος*, πβ. κ. *παρά-νομος, έκ-νομος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανομία < αρχ. *ἀνομ-ία*, αρχική σημ. «έλλειψη νόμων, αδιαφορία για τους νόμους» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5.7.33: *πόλις δὲ φιλία τίς ἡμᾶς δέξεται, ἥτις ἂν ὁρᾷ τοσαύτην ἀνομίαν ἐν ἡμῖν;*)]

ανόμημα < αρχ. *ἀνόμη-μα* [πιθ. ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Εκαταίο] < ρ. *ἀνομ-ῶ (-έω)*.

ανοξίδωτος → οξιδώνω

ανόπτηση «κατεργασία μετάλλου για να γίνει πιο εύκαμπτο»

λόγ. [1847], < *αν(α)-* + ελνστ. *ὄπτησις* < αρχ. *ὀπτῶ (-άω)* «ψήνω» < *ὀπτός* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *recuit* και γερμ. *Ausglühung*.

άνορακ «αδιάβροχο σακάκι»

< αγγλ. *anorak* < *anoraaq*, λ. των Εσκιμώων.

ανόργανος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνόργανος* < *ἀν-* στερητ. + *ὄργανον* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς όργανα, εργαλεία» → σύγχρ. χημικός όρος για ενώσεις χωρίς άνθρακα (μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *inorganic*).

ανόρεχτος

< μεσν. *ἀνόρεχτος* < αρχ. *ἀνόρεκτος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη (πβ. *Περὶ ἀρετ. καὶ κακ.*, 1250a: *ἀνόρεκτοι γίνονται περὶ τὰς ἀπολαύσεις τῶν φαύλων ἡδονῶν*)] < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. *ὀρεκτός* τού *ὀρέγω* (βλ.λ. *όρεξη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανορεξία < ελνστ. *ἀνορεξ-ία* (ο ιατρ. όρος *νευρική ανορεξία* αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς ν. λατ. *anorexia nervosa*)

ανορεκτικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anorectic*.

ανορθόγραφος

λόγ. [1856], < *αν-* στερητ. + *ορθογράφος*, απόδ. τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *malorthographié*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανορθογραφ-ία, λόγ. [1871]

ανορθογραφ-ώ, λόγ. [1851].

ανορθώνω

< μεσν. *ἀνορθώνω* < αρχ. *ἀνορθῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 46: *ἴθ', ὦ βροτῶν ἄριστ', ἀνόρθωσον πόλιν*)]· < *ἀν(α)-* + *ὀρθῶ (-όω)* < *ὀρθός* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-ορθώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανόρθωση < ελνστ. *ἀνόρθω-σις*

ανορθωτής < ελνστ. *ἀνορθω-τής* → η σημ. που σχετίζεται με τον ηλεκτρισμό είναι απόδ. τού γαλλ. *redresseur*

ανορθω-τικός, λόγ. [1892].

ανορύσσω «ανασκάπτω, βγάζω από το υπέδαφος»

< αρχ. *ἀνορύσσω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 602: *πωλῶ γαῦλον, κτῶμαι σμινύην, καὶ τὰς ὑδρίας ἀνορύττω*] < *ἀν(α)-* + *ὀρύσσω / -ττω* «διανοίγω όρυγμα, τάφρο» (βλ.λ.), πβ. κ. *εξ-ορύσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανόρυγ-μα, λόγ. [1816]

ανόρυξη < ελνστ. *ἀνόρυξ-ις* (μοναδική ελνστ. χρήση τής λ., Πολυαίν. *Στρατηγ.* 56.7: *ὡς ἂν (...) ὁ ἦχος τοῦ χαλκοῦ κατάδηλον ποιῇ τῶν πολεμίων τὴν ἀνόρυξιν*).

ανορχία «έλλειψη ενός ή και των δύο όρχεων»

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anorchie*, που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. *ἄνορχος* «(ευνουχισμένο ζώο) χωρίς όρχεις» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη).

-ανός παραγ. τέρμα

μεσν. παραγ. τέρμα (π.χ. *άδει-ανός, διπλ-ανός, σιγ-ανός*), κατά το αρχ. αντίστοιχο *-ανός* (π.χ. *ἱκ-ανός, μελ-ανός, στεγ-ανός*), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. επίθημα **-ano-*. Με αυτό το πρότυπο σχηματίστηκαν και άλλα λόγ. επίθ. προερχόμενα από κυριωνύμια ποικίλης προελεύσεως, π.χ. *Οκτώβριος > οκτωβρι-ανός, Ιούλιος > ιουλι-ανός, Γρηγόριος > γρηγορι-ανός* κ.λπ.

-άνος παραγ. τέρμα

μεσν. παραγ. τέρμα (π.χ. *Ἰταλι-άνος, Βενετσ(ι)-άνος*), που αρχικώς απαντά σε πατριδωνυμικά επίθ. και προέρχεται από το ιταλ. *-ano* (< λατ. *-anus*).

ανοσία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνοσία* < *ἄνοσος* «χωρίς αρρώστια, υγιής» < *ά-* στερητ. + *νόσος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απουσία ασθένειας, ευρωστία» (πβ. Ιπποκρ. *Παραγγ.* 6.10: *ὑγιαινόντων δὲ φροντίζειν, ἕνεκεν ἀνοσίης*) → σύγχρ. σημ. «ικανότητα τού οργανισμού να εξουδετερώνει τις επιθέσεις διαφόρων νόσων και μικροβίων» (απόδ. τού αγγλ. *immunity*).

ΣΥΝΘ. ανοσο-: *ανοσο-θεραπεία, ανοσο-λογία, ανοσο-ποιώ* κ.ά.

ανόσιος «ανίερος, βέβηλος»

< αρχ. *ἀνόσιος* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < *ἀν-* στερητ. + *ὅσιος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. ανοσι-: ελνστ. *ἀνοσι-ούργη-μα*, αρχ. *ἀνοσιουργῶ (-έω)*.

άνοστος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄνοστος* < *ἀ-* στερητ. + *νόστος* «επιστροφή» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νόστιμος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς επιστροφή» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 750-1: [Ιφ.] *εἰ δ' ἐκλιπὼν τὸν ὅρκον ἀδικοίης ἐμέ;* [Πυ.] *ἄνοστος εἴην* «αν αθετήσεις τον όρκο και με αδικήσεις;» – «να μη γυρίσω πίσω!») → ελνστ. σημ. «άγευστος» (η αντίθεση *νόστιμος* – *ἄνοστος* με αναφορά στη γεύση ήδη στον γιατρό Σωρανό, 1ος αι. μ.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανοστίζω < μεσν. *ἀνοστ-ίζω* «παρουσιάζω κάποιον χωρίς αρετές, ψέγω – γίνομαι άνοστος, άχαρος».

άνους

< αρχ. *ἄνους* [ήδη ομηρικό (στον τ. *ἄνοος*), πβ. *Ἰλ.* Φ 441: *ἄνοον κραδίην ἔχες*] < *ἀ-* στερητ. + *νοῦς*. Βλ. κ. *ανόητος*.

ανούσιος → ουσία

ανοχή → ανέχομαι

ανσάμπλ «σύνολο»

< γαλλ. *ensemble* «μαζί – σύνολο» < δημώδ. λατ. **in-semul* < λατ. *insimul* «συγχρόνως, ταυτοχρόνως» < *in* + *simul* «μαζί, ομού».

αντ- → αντι-

άντα

< *τρι(άντα), σαρ(άντα)*, με απόσπαση τού ληκτικού τέρματος των αριθμητικών.

ανταγωνίζομαι

< αρχ. *ἀνταγωνίζομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀντ(ι)-* + *ἀγωνίζομαι* < *ἀγών* (βλ.λ. *αγώνας*), πβ. κ. *διαγωνίζομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανταγωνισ-μός, λόγ. [1866]

ανταγωνιστής < αρχ. *ἀνταγωνισ-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Τρωάδ.* 1006: *ἔχων ἔρωτος ἀνταγωνιστὴν μέγα*]

ανταγωνιστ-ικός < *ανταγωνιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

ανταγωνιστικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *competitiveness*.

ανταλλάσσω

< αρχ. *ἀνταλλάσσω* [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *ἀντ(ι)-* + *ἀλλάσσω* / *-ττω* (βλ.λ. *αλλάζω*), πβ. κ. *μετ-αλλάσσω, συν-αλλάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανταλλαγή < ελνστ. *ἀνταλλαγ-ή*

αντάλλαγμα < αρχ. *ἀντάλλαγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη]

ανταλλακ-τικός, λόγ. [1840], οπότε απαντά ως όρος τού εμπορικού λεξιλογίου (το ουσιαστικοπ. ουδ. *ανταλλακτικό* «εξάρτημα» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *pièce de rechange*)

ανταλλάξ-ιμος, λόγ. [1871]

ανταλλακ-τήριο, λόγ. [1850], οπότε απαντά με αρχική σημ. «ταχυδρομικό γραφείο» (η σημ. «ανταλλακτήριο συναλλάγματος» οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *exchange*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ανταλλάσσω – ανταμείβω

Στην Αρχ. Ελληνική το ρ. ***ἀνταμείβομαι*** (δεν υπήρχε τύπος ***ἀνταμείβω***) σήμαινε «αλλάζω κάτι με κάτι άλλο, κάνω ανταλλαγή», σήμαινε δηλ. ό,τι και το ***ἀνταλλάσσω***. Το ρ. είναι σύνθετο από την πρόθ. *ἀντί* και το *ἀμείβομαι*, μέσο τύπο τού ***αμείβω*** και ομόρριζο των λ. *αμοιβή, αμοιβαίος* κ.λπ. Το αρχ. *ἀμείβω* ανάγεται ετυμολογικά σε ρίζα **mei-gʷ- (μειβ-)* «αλλάζω, ανταλλάσσω» και είναι ομόρριζο τού λατ. *(e)migro* «μετοικώ, μεταναστεύω» (από όπου τα γαλλ. *émigrer*, ισπ. *emigrar*), σήμαινε δε αρχικά «αλλάζω, ανταλλάσσω, δίνω ή παίρνω ως αντάλλαγμα» και η *αμοιβή* γινόταν κατανοητή ως «ανταπόδοση, επιστροφή». Παράγωγο τού *αμείβω* είναι το ουσ. *ἄμειψις* «ανταλλαγή» και ο νεότερος γεωπονικός όρος ***αμειψισπορά***, δηλ. εναλλαγή καλλιέργειας στο ίδιο έδαφος ανά χρονικές περιόδους.

Ειδικότερα, το *αμείβω* / *αμείβομαι* (ρήμα πολύσημο, μεταξύ άλλων σήμαινε στον τύπο *αμείβομαι* «απαντώ, ανταλλάσσω λόγια με κάποιον») σήμανε «δίνω αντάλλαγμα για κάτι που μου παρέχεται», για να καταλήξει στα νεότερα χρόνια στη σημασία «δίνω αμοιβή, χρήματα, για εργασία, υπηρεσία που παρέχεται» (το *αμοιβή* ακολούθησε την ίδια σημασιολογική εξέλιξη, καταλήγοντας να σημαίνει πλέον το ποσό που δίδεται ως αντάλλαγμα για εργασία).

Ο τύπος ***ανταμείβω***, δηλ. ο ενεργητικός τύπος που αντικατέστησε τον αρχ. μέσο *ανταμείβομαι*, μαρτυρείται από τον 7ο αι μ.Χ., δηλ. κατά τη βυζαντινή περίοδο, ενώ για τη σημασία τής ανταλλαγής διατηρήθηκε το ρήμα *ανταλλάσσω*.

αντάμα «μαζί»

< μεσν. *ἀντάμα* < *ἐντάμα* (με αφομοίωση), λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ελνστ. φρ. *ἐν τῷ ἅμα* (2ος αι. μ.Χ., Πολυαίν. *Στρατηγ.* 57.13: *εἰ μὲν ἐν τῷ ἅμα πλέουσι* «αν πλέουν μαζί»).

ανταμείβω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀνταμείβω* < αρχ. *ἀνταμείβομαι* < *ἀντ(ι)-* + *ἀμείβω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανταλλάσσω» (πβ. Αρχιλ. *απόσπ.*: *μηδ' ἐὰν δελφῖσι θῆρες ἀνταμείψωνται νομὸν ἐνάλιον*) → ήδη αρχ. σημ. «ανταποδίδω (καλό ή κακό) σε κάποιον» (πβ. Αριστοφ. *Θεσμοφ.* 722-3: *ἀθέοις ἔργοις γὰρ ἀνταμειψόμεσθά σ', ὥσπερ εἰκός, ἀντὶ τῶνδε*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανταμοιβή < αρχ. *ἀνταμοιβή*, αρχική σημ. «ανταλ-

λαγή», < ρ. ἀνταμείβω (πβ. κ. αμείβω – αμοιβή). Η σημασία «ανταπόδοση, πληρωμή» είναι ελνστ.

ανταμώνω
< μεσν. *ἀνταμώνω* < επίρρ. *ἀντάμ(α)* (βλ.λ.) + *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντάμω-μα
αντάμωση < μεσν. *ἀντάμω-σις*.

ανταναλκώ
< ελνστ. *ἀντανακλῶ (-άω)* < *ἀντ(ι)-* + *ἀνακλῶ* (βλ.λ.), με ενίσχυση τού ρήματος από την πρόθ. *ἀντί* χωρίς αλλαγή σημασίας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανακλώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντανάκλαση < ελνστ. *ἀντανάκλα-σις*
αντανακλασ-τικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réflexe, réflecteur*.

αντάντε «ένδειξη μέτριου ρυθμού στη μουσική»
< ιταλ. *andante* < ρ. *andare* «πηγαίνω», πιθ. < δημώδ. λατ. **ambitare*, εμφατικός τύπος τού λατ. *ambire* «βαδίζω κυκλικά, κάνω γύρους» (πβ. ελλην. *περι-πατώ*).

αντάξιος → άξιος

ανταποδίδω → αποδίδω

ανταποκρίνομαι
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀνταποκρίνομαι* < *ἀντ(ι)-* + *ἀποκρίνομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απαντώ ξανά – ανταπαντώ» (Κ.Δ., Λουκ. 14,6: *καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι πρὸς ταῦτα* «και δεν μπόρεσαν να του απαντήσουν ξανά σε αυτά») → σύγχρ. σημ. «αποδεικνύομαι άξιος ή έτοιμος (για κάτι)» (απόδ. τού γαλλ. *répondre*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανταπόκριση < ελνστ. *ἀνταπόκρι-σις* «αντιστοιχία, απάντηση», με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *correspondance*
ανταποκρι-τής, λόγ. [1805], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *correspondent*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ανταπόκριση, ανταποκριτής
Η λ. ***ανταπόκρισις***, από το *αντί* + ***απόκρισις***, σήμαινε αρχικά την απόκριση, την απάντηση σε κάποιον. Επομένως σήμανε και την άμεση αντίδραση προς κάποιον που απευθύνεται προς εμάς, το ενδιαφέρον για αυτό που λέει, τη θετική αντίδραση. Έτσι προήλθε η σημ. που έχει η λ. σε χρήσεις όπως «υπήρξε άμεση ανταπόκριση στο αίτημά τους».
Οι νεότερες δημοσιογραφικές σημασίες προέκυψαν ως σημασιολογικά δάνεια από τις γαλλ. λ. *correspondence* «ανταπόκριση» και *correspondant* «ανταποκριτής». Η γαλλ. λ. *correspondence* προερχόμενη από το λατ. ουσ. *correspondentia* < ρ. *correspondere* «ανταποκρίνομαι» < *cum* «μαζί, συν» + *respondere* «αποκρίνομαι», δήλωσε τον 16ο αι. την αμοιβαία σχέση επικοινωνίας μεταξύ δύο προσώπων, και στη συνέχεια, ειδικότερα, τη γραπτή επικοινωνία μεταξύ τους, την αλληλογραφία, και συνεκδοχικά τις ίδιες τις επιστολές που ανταλλάσσονται, για να δηλώσει αργότερα τη σχέση μεταξύ μιας εφημερίδας και τού δημοσιογράφου, τού *ανταποκριτή* της, που της στέλνει (αρχικά γραπτώς) ειδήσεις. Η χρήση τής λ. *ανταποκριτής* για να αποδοθεί το γαλλ. *correspondant* μαρτυρείται από το 1805.

αντάπτορας «προσαρμογέας»
μεταφορά τού αγγλ. *adaptor* < ρ. *adapt* «προσαρμόζω, εφαρμόζω (σε κάτι)» < γαλλ. *adapter* < λατ. *adapto* (< *ad-* + *apto* «αρμόζω, συναρμόζω»).

αντάρα
< μεσν. *ἀντάρα* < *ἀνταράσσω* (η μτχ. *ἀνταράξας* ήδη αρχ.), υποχωρητ. (μεταρρηματικός σχηματισμός) < αρχ. *ἀναταράσσω* (με συγκοπή) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα].

αντάρτης
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀντάρτης* < αρχ. *ἀνταίρω* «ξεσηκώνω, εξεγείρω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < *ἀντ(ι)-* + *αἴρω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *ἀντάρτης* συναντάται κυρίως σε εκκλησιαστικά κείμενα από τον 4ο αι. μ.Χ. και οι πρώτες αναφορές της σχετίζονται με τον Διάβολο ως εκείνον που αποστάτησε από τον Θεό και στράφηκε εναντίον Του. Συχνά ο Διάβολος αποκαλείται *ὁ ἀρχαῖος / πρῶτος / ἄνω ἀντάρτης* (πβ. Αστερ. *Σχολ. Ψαλμ.* 3.15: *εἰ γὰρ τὸν πρῶτον ἀντάρτην ἔρριψε τὸν διάβολον, πῶς ἂν τὸν δεύτερον ἀντάρτην ἐδέξατο;*). Από εκείνη την εποχή η χρήση τής λ. επεκτάθηκε δηλώνοντας κάθε είδους στασιαστές κατά τής εξουσίας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανταρσία < αρχ. *ἀνταρ-σία*, ήδη με τη σημ. «πρόκληση ταραχών, στασιασμός, στάση» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 9.56.667: *ἀνταρσίας γενομένης ἐν τοῖς Ἀθηναίοις*)
αντάρ-τικος < μεσν. *ἀνταρτ-ικός*, με αναβιβασμό τόνου (πβ. Δούκα *Ἱστ.* 29.6: *συνομιλῶν καθεκάστην σὺν νεωτέροις καὶ πρὸς τὰ μάχιμα καὶ ἀνταρτικὰ ἐπιδεξίοις*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αντάρτης, παρτιζάνος
Η λ. ***αντάρτης***, από το *αντί* «αντίθετα, εναντίον» και το θέμα *αρ-* τού ρήματος ***αἴρομαι*** «σηκώνομαι» + επίθημα *-της*, δηλ. «αυτός που σηκώνεται εναντίον κάποιου», χρησιμοποιήθηκε διαχρονικά τόσο με τη σημασία τού επαναστάτη, όσο και με τη σημασία τού ανυπάκουου, τού πολεμιστή που δεν ανήκει σε τακτικό στρατό, δηλ. τού άτακτου, αλλά και τού μαχητή που μάχεται τον εισβολέα ή τον κατακτητή με ανορθόδοξες πολεμικές μεθόδους (για

τη θρησκευτική χρήση τού όρου, βλ. παραπάνω). Με την τελευταία σημασία η λ. χρησιμοποιήθηκε ευρέως στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο για τους αριστερούς αντάρτες που αντιτάχθηκαν στους Ναζί, π.χ. στην Ιταλία ή τη Γιουγκοσλαβία, και έγιναν γνωστοί με τον όρο ***παρτιζάνοι***. Η λ. ***παρτιζάνος*** προέρχεται από το γαλλ. ***partisan*** και αυτό από το ιταλ. ***partigiano*** μέσω τύπου *partisano*, που ανάγεται στη λατ. λ. *pars, partis* «μέρος, πλευρά», σήμαινε δε «αυτόν που παίρνει το μέρος κάποιου, τον ένθερμο υποστηρικτή», «αυτόν που εντάσσεται σε κόμμα, ομάδα κ.λπ.». Για λεπτομέρειες βλ.λ. *παρτιζάνος*.

αντάτζ(ι)ο «ένδειξη αργού ρυθμού στη μουσική»
< ιταλ. *adagio* «αργά, χωρίς βιασύνη» < *ad-* + *agio* «εύκολος, άνετος· χωρίς βιασύνη» < προβηγκ. *aize* «εγγύτητα – ευκολία» (πβ. γαλλ. *aise*) < λατ. *adjacens* «πλησίον, κοντινός».

ανταύγεια
< αρχ. *ἀνταύγεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ξενοφώντα και Ιπποκράτη] < επίθ. *ἀνταυγής* «αυτός που αντιφεγγίζει, αντανακλαστικός» < *ἀντ(ι)-* + *-αυγής* < *αὐγή*.

αντβεντισμός «προτεσταντική αίρεση»
μεταφορά τού αγγλ. *Adventism*, το οποίο πλάστηκε από το λατ. *adventus* «έλευση» (εvv. τού Χριστού), μτχ. τού ρ. *advenio* «έρχομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντβεντιστής, μεταφορά τού αγγλ. *Adventist*
αντβεντιστ-ικός < *αντβεντιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

άντε
< **άε(ν)τε* (με έκκρουση τού /e/ από το ισχυρότερο /a/ και ηχηροποίηση τού ενδοφωνηεντικού /t/ σε /nd/) < *ἄγετε*, προστακτική (β΄ πληθ.) τού αρχ. *ἄγω*. Ο τ. *άιντε* προήλθε επίσης από τη μεταβατική μορφή **άε(ν)τε* με στένωση /áe/ → /ái/. Ο τ. *άιτε* (χωρίς ηχηροποίηση) απαντά στη διάλεκτο τού Πόντου. Βλ. κ. *άι*.

αντέκταση
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀντέκτασις* < αρχ. *ἀντεκτείνω* «αγωνίζομαι να αναμετρηθώ» [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *ἀντ(ι)-* + *ἐκτείνω* «τεντώνω, επεκτείνω» (βλ.λ.), πβ. κ. *έκταση – εκτείνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανταπόδοση» (στον λεξικογράφο Ησύχιο) → σύγχρ. γλωσσ. όρος «αναπληρωτική έκταση φωνήεντος» (απόδ. τού γερμ. *Ersatzdehnung*). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

αντένα «κεραία»
< μεσν. *ἀντένα* «κεραία τού ιστού πλοίου» < ιταλ. *antenna* < λατ. *antenna*. Η σημ. «κεραία ραδιοτηλεοπτικής συσκευής ή ασυρμάτου» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *antenne*.

αντεπεξέρχομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντεπεξέρχομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Ξενοφώντα] < *ἀντ(ι)-* + *ἐπ(ι)-* + *ἐξ* + *ἔρχομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βαδίζω παρατεταγμένος για να αντιμετωπίσω την επίθεση τού εχθρού» → μεσν. σημ. «αντιμετωπίζω επαρκώς (επίθεση ή δυσχέρεια), ανταποκρίνομαι επιτυχώς» (πβ. *Σχολ. Ῥητόρ.* 7.324: *ἀλλ' ἐπιόντος τοῦ βαρβάρου ῥᾳδίως ἀντεπεξῆλθον*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
αντεπεξέρχομαι
Εφόσον το ρήμα συντίθεται από τις προθέσεις *αντί*, *επί* και *εξ* είναι προφανές ότι προφέρεται και γράφεται κανονικά ***αντεπεξέρχομαι*** (με **-ε-**). Συχνά χρησιμοποιείται ο τύπος *ανταπεξέρχομαι*, ο οποίος οφείλεται σε αναλογική επίδραση των συνθέτων τού *απο-*, π.χ. *ανταποδίδω, ανταποκρίνομαι* κ.ά.

αντεπιστέλλον στη φρ. *αντεπιστέλλον μέλος*
ουδ. μτχ. ενεστ. τού ελνστ. *ἀντεπιστέλλω* «γράφω απαντητική επιστολή» < *ἀντ(ι)-* + *ἐπι-* + *στέλλω* (βλ.λ. *επιστολή, στέλνω*). Στη φρ. *αντεπιστέλλον (μέλος)* η λ. αποδίδει το γαλλ. *(membre) correspondent* και δηλώνει το μέλος ακαδημαϊκού ιδρύματος που κατοικεί μακριά από την έδρα.

αντεπιτίθεμαι → θέτω, τίθεμαι

άντεργκραουντ
< αγγλ. *underground* «υπόγειος» < *under* «υπό» + *ground* «έδαφος». Η λ. απέκτησε επίσης τη μτφ. σημ. «περιθωριακός – υπόκοσμος» (ήδη στην Αγγλική).

αντέρεισμα → ερείδομαι

αντερί «χιτώνας κληρικών»
< τουρκ. *entari*, πιθ. < αραβ. *'antariy* ή περσ. *andar* «μέσα, εσωτερικά».

άντερο → έντερο

αντέχω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντέχω* < *ἀντ(ι)-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω, παρ-έχω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κρατώ (κάτι) μπροστά μου για προστασία ή για να συγκρατήσω κάτι άλλο» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1650-1: *ὀμμάτων ἐπίσκιον χεῖρ' ἀντέχοντα κρατός* «που μπροστά στα μάτια του κρατούσε το χέρι αντήλιο») → ήδη αρχ. σημ. «υπομένω, βαστώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντοχή < ελνστ. *ἀντοχ-ή*, αρχική σημ. «προσκόλληση, υποστήριξη» (πβ. κ. *κατ-έχω – κατ-οχή, μετ-έχω – μετ-οχή*) → οι σημερινές σημ. με επίδρ. τού γαλλ. *indurance*.

άντζα «κνήμη»
< μεσν. *ἄ(ν)τζα* < παλ. άνω γερμ. *ancha* (πβ. φραγκ. **ankja*).

-άντζα παραγ. τέρμα
< ιταλ. παραγ. τέρμα *-anza* (< λατ. *-antia*), το οποίο αρχικώς απαντά σε αφηρημένα ουσ. τής Ιταλικής (π.χ. *amist-anza* «συντεχνία», *fratell-anza* «αδελφάτο») και κατόπιν επεκτάθηκε σε ορισμένα ουσ. τής Ελληνικής (π.χ. *μαστορ-άντζα, σοφερ-άντζα, μπροστ-άντζα*).

αντζούγια → αντσούγια

αντηλιακός
< *αντι-* + *ηλιακός*, αντί τού ορθού *ανθ-ηλιακός* (αφού το β΄ συνθ. προέρχεται από δασυνόμενη λ., το αρχ. *ἥλιος*).

αντήλιο «σκίαση τού προσώπου από τον ήλιο»
< ελνστ. *ἀντήλιον* «σκιάδιο για προστασία από τον ήλιο» (κυρ. πληθ. *ἀντήλια*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. *ἀντήλιος* «απέναντι στον ήλιο» [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο], ιων. τύπος (αντί τού αναμενομένου *ἀνθ-ήλιος*) με ψίλωση, < *ἀντι-* + *ἥλιος*.

αντηρίδα «αντιστήριγμα οικοδομήματος»
< αρχ. *ἀντηρίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος τού β΄ συνθ. λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἀντερείδω* «στηρίζω σταθερά, κρατώ» < *ἀντ(ι)-* + *ἐρείδω*, για το οποίο βλ.λ. *έρεισμα*.

αντηχώ
< αρχ. *ἀντηχῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ευριπίδη και Ιπποκράτη] < *ἀντ(ι)-* + *ἠχῶ* < *ἦχος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-ηχώ, κατ-ηχώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντήχηση < ελνστ. *ἀντήχη-σις*
αντηχ-είο, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *resonator*
αντηχη-τικός, λόγ. [1796].

αντί
< αρχ. *ἀντί* [ήδη ομηρικό], υπόλειμμα αρχαϊκής τοπικής πτώσης με θ. *ἀντ-* και κατάλ. *-ί*, που είχε τη βασική σημ. «ενώπιον, απέναντι». Από το ίδιο θέμα προήλθε το επικό επίρρ. *ἄντα* (τύπος αιτιατικής) με την ίδια σημασία. Το θ. *ἀντ-* ανάγεται σε Ι.Ε. **ant-* «ενώπιον» || σανσκρ. *ánti*, λατ. *ante* «πριν, ενώπιον» (> ισπ. *antes*, πβ. γαλλ. *avant* «πριν» < λατ. *ab ante*), χεττ. *ḫanti* || αρχ. *ἔν-αντι* (> *ἐνάντιος*), *ἀπ-έν-αντι* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
Σύνθετα τού *αντί*
Η αρχ. πρόθεση *ἀντί* απαντά ως α΄ συνθετικό ήδη από την Αρχαιότητα με τις εξής μορφές: α) ***αντι-***, προ συμφώνου (π.χ. *αντι-μέτωπος, αντι-λέγω*) ή, σε μερικά νεότερα σύνθετα, και προ φωνήεντος (π.χ. *αντι-αεροπορικός, αντι-ολισθητικός*), β) ***αντ-***, προ φωνήεντος (π.χ. *αντ-αποδίδω, αντ-έχω, αντ-ωνυμία*), και γ) ***ανθ-***, προ δασυνομένου φωνήεντος (π.χ. *ανθ-ίσταμαι, ανθ-εκτικός*).

αντί (το) «κυλινδρικό ξύλο τού αργαλειού, όπου τυλίγεται το στημόνι»
< μεσν. *ἀντίον / ἀττίον* < αρχ. *ἀντίον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀντίος* «απέναντι, αντίθετος» < πρόθ. *ἀντί* (βλ.λ.).

αντιαισθητικός
< *αντι-* + *αισθητικός*, μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *inesthétique*.

αντιαρματικός
< *αντι-* + *αρματ(ικός)* < *άρμα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *antitank*.

αντίβ «είδος λαχανικού»
< γαλλ. *endive* < μεσν. λατ. *endivia* < ελνστ. *ἔντυβον / ἴντυβος* < λατ. *intibum / intubus*, πιθ. σημιτ. δάνειο. Βλ.λ. *αντίδι*.

αντιβαίνω → βαίνω

αντιβάλλω «παραβάλλω, συγκρίνω»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιβάλλω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη (πβ. *Ἱστ.* 7.25.6: *οἱ δὲ Συρακόσιοι ἀπὸ τῶν νεωσοίκων ἔβαλλον· οἱ δ' ἐκ τῆς ὁλκάδος ἀντέβαλλον*)] < *ἀντι-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-βάλλω, συμ-βάλλω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βάλλω (με τη σειρά μου) εναντίον κάποιου» → ελνστ. σημ. «παραβάλλω, συγκρίνω (κυρ. χειρόγραφα)» (πβ. Στράβ. *Γεωγραφ.* 17.1: *ἐγὼ γοῦν ἀπορούμενος ἀντιγράφων εἰς τὴν ἀντιβολὴν ἐκ θατέρου θάτερον ἀντέβαλον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιβολή < ελνστ. *ἀντιβολ-ή* «αντιπαραβολή, σύγκριση»
αντίβολο < ελνστ. *ἀντίβολ-ον* «αντίγραφο».

αντίβαρο
λόγ. [1826], < *αντι-* + *βάρο(ς)*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *contrepoids*.

αντιβίωση
< *αντι-* + *βίωση* (< *βίος*), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *antibiosis*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιβιοτικό, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antibiotique* < αγγλ. *antibiotic*, που πλάστηκε με βάση την πρόθ. *ἀντί* και το ελνστ. *βιοτικός* «κατάλληλος για τη ζωή» (βλ.λ. *βίος*).

αντιβολή → αντιβάλλω

αντιγόνο «πρωτεΐνη που δημιουργεί αντισώματα στον οργανισμό»
< *αντι-* + *γόν(ος)* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από το ελληνογενές γαλλ. *antigène*, τού οποίου το β΄ συνθ. προέρχεται από τη λ. *γένος*.

αντιγραμματικός
< *αντι-* + *γραμματικός*, μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *ungrammatical*, που πλάστηκε το 1957 από τον Αμερικανό γλωσσολόγο Noam Chomsky.

αντιγράφω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιγράφω* < *ἀντι-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-γράφω*, *κατα-γράφω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γράφω εναντίον κάποιου – απαντώ» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστ.* 17.75: *εὐκαίρως γε ἀντιγράφεις πρὸς τὴν πόλιν*) → ήδη αρχ. σημ. «τηρώ επίσημα πρακτικά» (πβ. Αριστ. *Ἀθην. Πολιτ.* 54: *τὰ ψηφίσματα τὰ γιγνόμενα φυλάττει, καὶ τἆλλα πάντα ἀντιγράφεται καὶ παρακάθηται τῇ βουλῇ*) → ελνστ. σημ. «αναπαράγω γραπτό κείμενο» (Π.Δ., Α΄ Μακκαβ. 8.22: *τοῦτο τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς, ἧς ἀντέγραψαν ἐπὶ δέλτοις χαλκαῖς καὶ ἀπέστειλαν εἰς Ἱερουσαλὴμ εἶναι παρ' αὐτοῖς ἐκεῖ μνημόσυνον εἰρήνης καὶ συμμαχίας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιγραφή < αρχ. *ἀντιγραφ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Λυσία], αρχική σημ. «γραπτή απάντηση» → η σημερινή σημ. ελνστ.
αντιγραφέας < αρχ. *ἀντιγραφ-εύς*
αντίγραφο < αρχ. *ἀντίγραφ-ον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ανδοκίδη και Λυσία]
αντιγραφ-ικός < *αντιγραφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

αντιδάνειο
< *αντι-* + *δάνειο*, απόδ. τού γερμ. *Rückwanderer*. Βλ. κ. *δάνειο*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

αντιδημοτικός
λόγ. [1826], < *αντι-* + *δημοτικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *impopulaire*.

αντίδι «είδος λαχανικού»
< μεσν. *ἀντίδι(ν)* < *ἰντύβιν* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /a/ σε συνεκφορά με το άρθρο τού πληθ.: *τὰ ἰντύβια* > *τ' ἀντύβια*), υποκορ. τού ελνστ. *ἴντυβος*, για το οποίο βλ.λ. *αντίβ.*

αντίδικος
< αρχ. *ἀντίδικος* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. που αποδίδεται στον Ηράκλειτο (*απόσπ.* 133: *ἄνθρωποι κακοὶ ἀληθινῶν ἀντίδικοι*)] < *ἀντι-* + *-δικ(ος)* < *δίκη* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατά-δικος*, *υπό-δικος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιδικία < ελνστ. *ἀντιδικ-ία*
αντιδικώ < αρχ. *ἀντιδικ-ῶ (-έω)*.

αντίδοτο
< ελνστ. *ἀντίδοτον* (κυρ. θηλ. *ἀντίδοτος, ἡ*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀντίδοτος*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἀντι-δίδωμι* «δίνω ως αντάλλαγμα – παρέχω κάτι αντί άλλου» (βλ.λ. *δίνω*).

αντιδρώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιδρῶ (-άω)* < *ἀντι-* + *δρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-δρώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ενεργώ εναντίον κάποιου, ανταποδίδω» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 953: *ἀνθ' ὧν πεπονθὼς ἠξίουν τάδ' ἀντιδρᾶν*) → ήδη ελνστ. σημ. «ανταποκρίνομαι με ορισμένο τρόπο ή συμπεριφορά» (πβ. Γαλην. *Περὶ κράσ. φαρμ.* 11.404: *μήτ' αὐτὸ πάσχειν ὑπὸ τοῦ σώματος ἡμῶν μήτ' ἀντιδρᾶσαί τι δυναμένου*) → σύγχρ. χημ. όρος (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *réagir*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντίδραση < ελνστ. *ἀντίδρα-σις* → ο επιστημ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *réaction*
αντιδρασ-τικός, λόγ. [1812]
αντιδρασ-τήρας, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *reactor*
αντιδρασ-τήριο, λόγ. [1842].

αντίδωρο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντίδωρον* < *ἀντι-* + *δῶρον* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανταποδοτικό δώρο» (πβ. Αισχ. *απόσπ.*: *δοὺς ἀντίδωρα καὶ πόνων ἐκδέκτορα*) → μεσν. σημ. «κομμάτι προσφόρου» (13ος αι., Ψευδο-Ζωναρά *Λεξ.*: *ἀντίδωρον δέ, ὃ δίδοται ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις*).

αντίζηλος
< ελνστ. *ἀντίζηλος* < *ἀντι-* + *ζῆλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επίζηλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιζηλία < ελνστ. *ἀντιζηλ-ία*.

αντίθετος
< ελνστ. *ἀντίθετος* (ήδη αρχ. το ουσιαστικοπ. ουδ. *τὸ ἀντίθετον* «αντίθεση» ως ρητορικό σχήμα τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *απόσπ.* 327: *ἀντίθετον ἐξε(υ)ρημένον*), ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἀντιτίθημι* «τοποθετώ απέναντι, αντιπαραθέτω» (πβ. κ. *τίθημι* – *θετός*) < *ἀντι-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω*, *τίθεμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντίθεση < αρχ. *ἀντίθε-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη (με τη σημασία τού ρητορικού σχήματος, πβ. *Παναθ.* 11.1-4: *καὶ πολλῶν μὲν ἐνθυμημάτων γέμοντας, οὐκ ὀλίγων δ' ἀντιθέσεων καὶ παρισώσεων καὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις διαλαμπουσῶν*)] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον*
αντιθετικός < ελνστ. *ἀντιθε-τικός*
αντιθέτω < αρχ. *ἀντιτίθη-μι* «τοποθετώ απέναντι, αντιπαραθέτω» (βλ.λ. *θέτω*, *τίθεμαι*).

αντιισταμινικός
μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *antihistaminique* < *anti-* (< *αντι-*) + *histamin(e)* «ισταμίνη» (από συμφυρμό των χημ. όρων *hist(idine)* και *amine* «αμίνη»· ο όρος *histidine* πλάστηκε με αφετηρία το αρχ. *ἱστός*, για να δηλώσει είδος αμινικού οξέος) + *-ique* (< *-ικός*).

αντίκα
< ιταλ. *antica*, θηλ. τού επιθ. *antico* «παλαιός, αρχαίος» < λατ. *antiquus*.

αντικαθιστώ
< μεσν. *άντικαθιστῶ (-άω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *άντικα-θίστημι* (ίδια σημ.), για το οποίο βλ.λ. *καθιστώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντικατάσταση < ελνστ. *άντικατάστα-σις* «αντίσταση, απάντηση – εναντιότητα»
αντικαταστά-της, λόγ. [1838], < *αντικαταστα-* (*αντικαθιστώ*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *παραστά-της, επιστά-της*
αντικαταστα-τός, λόγ. [1837], < *αντικαταστα-* (*αντικαθιστώ*) + παραγ. τέρμα *-τός*.
ΣΥΝΘ. αναντικατάστατος, λόγ. [1833], < *αν-* στερητ. + *αντικαταστα-* (*αντικαθιστώ*) + παραγ. τέρμα *-τος*.

αντικαταβολή «πληρωμή τού εμπορεύματος κατά την παραλαβή»
< ελνστ. *άντικαταβάλλω* «αντιπληρώνω» (πβ. κ. *καταβάλλω – καταβολή*), απόδ. τού γαλλ. *remboursement*.

αντικατασκοπία
< *αντι-* + *κατασκοπία* < *κατάσκοπος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *contre-espionnage*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κατάσκοπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντικατάσκοπος, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *contre-espion*
αντικατασκοπ-ικός
αντικατασκοπ-εύω.

αντικατάσταση → **αντικαθιστώ**

αντικαταστάτης → **αντικαθιστώ**

αντικατοπτρίζω
λόγ. [1856], < *αντι-* + *-κατοπτρ(ίζω)* < *κάτοπτρο* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *refléter*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντικατοπτρισ-μός, λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *mirage*.

αντίκειμαι «αντιτίθεμαι»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *άντίκειμαι* < *άντι-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-κειμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αντιστοιχώ» (πβ. Πινδ. *Ἰσθμ.* 7,26: *τιμὰ δ' ἀγαθοῖσιν ἀντίκειται*) → ήδη αρχ. σημ. «είμαι αντιμέτωπος, αντιτίθεμαι» (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 37a.: *ὥστε τῷ ἐνδέχεσθαι παντὶ ὑπάρχειν τό τ' ἐξ ἀνάγκης τινὶ ὑπάρχειν ἀντίκειται καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης τινὶ μὴ ὑπάρχειν*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
αντικείμενος – διάβολος
Το αρχ. ρ. ***άντίκειμαι*** είναι σύνθετο από την πρόθεση *άντί* «απέναντι, εναντίον, προ» και το ρ. *κεῖμαι* «κείτομαι, βρίσκομαι σε ορισμένη θέση»· πβ. την επιγραφή σε τάφους *ἐνθάδε κεῖται* «εδώ κείται, είναι θαμμένος», τη μετοχή *κείμενος* «αυτός που κείται, που ισχύει» (π.χ. *κείμενη νομοθεσία* «ισχύουσα νομοθεσία»), καθώς επίσης το ουδέτερο *κείμενο* τής ίδιας μετοχής, π.χ. *λογοτεχνικό κείμενο*. Συνεπώς το ρ. *αντίκειμαι* σήμαινε «βρίσκομαι απέναντι» ή «είμαι ενάντιος». Με την πρώτη σημασία χρησιμοποιήθηκε σε πολλές περιπτώσεις, π.χ. *η αντικειμένη όχθη ποταμού* (δηλ. η απέναντι όχθη), *αντικειμένη λέξις* (δηλ. η αντίθετη [στη σημασία] λέξη, το *αντώνυμο*, όπως αποκαλείται στη γλωσσολογία), καθώς και στη γεωμετρία, π.χ. *αντικείμενες πλευρές, γωνίες*.
Με τη σημασία «ενάντιος, εχθρικός» χρησιμοποιήθηκε επίσης ευρέως, ενδιαφέρουσα όμως είναι η εξέλιξη τού αρσενικού μετοχικού τύπου ***αντικείμενος***, που από φράσεις όπως *ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, ὁ ἐν τοῖς γλυπτοῖς τε καὶ τοῖς εἰδώλοις ἐνεργῶν τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπάτην* (Γρηγόριος Νύσσης) και *ὁ δὲ ἀντίζηλος καὶ βάσκανος πονηρός, ὁ ἀντικείμενος τῷ γένει τῶν δικαίων* (Ευσέβιος), ουσιαστικοποιήθηκε και δήλωσε ευφημιστικά στην εκκλησιαστική γλώσσα τον ***Διάβολο***, τον Σατανά, επειδή συνεχώς αντίκειται, στέκεται δηλ. ενάντιος στο θέλημα τού Θεού, π.χ. *εἴ τις ἀρνεῖται τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος ἐπαισχύνεται, ἔστω σοι ὡς αὐτὸς ὁ ἀντικείμενος* (Ιγνάτιος) ή *φύλαξόν με ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου* (παρακλητική ευχή).

αντικείμενο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *άντικείμενον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (πβ. *Σοφ.* 258a.11-b.1: *ἡ τῆς θατέρου μορίου φύσεως καὶ τῆς τοῦ ὄντος πρὸς ἄλληλα ἀντικειμένων ἀντίθεσις*)], ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστ. τού ρ. *άντίκειμαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτό που κείται απέναντι, που αντιπαρατίθεται – το αντίθετο» → νεότ. γλωσσολ. όρος (απόδ. τού ν.λατ. *objectum*) → σύγχρ. σημ. «πράγμα, θέμα» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *objet*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντικειμεν-ικός, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γερμ. / γαλλ. *objectif*
αντικειμενικ-ότητα, λόγ. [1867], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *objectivité*.

αντικέρ
< γαλλ. *antiquaire* < *antique* «αντίκα» (βλ.λ. *αντίκα*).

αντίκλητος «εκπρόσωπος τού διαδίκου στη νομική αλληλογραφία του»
< *αντι-* + *κλητός*, ρηματ. επίθ. τού *καλώ* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *avoué*.

αντίκλινο «πτύχωση τού εδάφους»
< μεσν. *άντικλίνω* «γέρνω αντίθετα» < *άντι-* + *κλίνω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anticlinal*.

αντικρίζω

< επίρρ. *αντίκρ(υ)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντίκρισ-μα → ο οικον. όρ. είναι απόδ. των γαλλ. *couverture / provision*

αντικρ-ινός < *αντίκρ(υ)* + παραγ. τέρμα *-ινός*

αντικρισ-τός, λόγ. [1873], ρηματ. επίθ., < *αντικρισ- (αντικρίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αντικρίζω ή αντικρύζω;

Τόσο το ρήμα ***αντικρίζω*** όσο και τα παράγωγά τού ***αντικριστός***, ***αντικρινός***, ***αντίκρισμα*** ορθογραφούνται με *-ι-* (όχι *-υ-*), διότι προέρχονται από το θέμα *αντικρ-* τού επιρρ. *αντίκρυ* και το επίθημα *-ίζω* (πβ. *φέγγος – φεγγ-ίζω, ζάλη – ζαλ-ίζω, θέρος – θερ-ίζω*). Με *-υ-* γράφονται όσα ρήματα κληρονομήθηκαν έτσι από την αρχαία γλώσσα (π.χ. *αναβλύζω, γογγύζω, κατακλύζω, κελαρύζω, σφύζω*), καθώς και το μεσν. *δακρύζω*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *δακρύω*.

αντικρούω → κρούω

αντίκρυ

< μεσν. *ἀντίκρυ* (με αναβιβασμό τόνου) < αρχ. *ἀντικρύ / ἄντικρυς* «ακριβώς απέναντι – πέρα ώς πέρα», με α΄ συνθ. την πρόθ. *ἀντί*. Για το β΄ συνθ. *-κρυ* έχουν διατυπωθεί δύο ανεπιβεβαίωτες υποθέσεις: α) ότι συνδ. με τη λεξιλογική οικογένεια των *κέρας, κάρα* «κεφάλι», β) ότι ανάγεται στο ρ. *κρούω*.

αντίκτυπος

< μεσν. *ἀντίκτυπος* «αντίλαλος, αντήχηση» < ελνστ. *ἀντικτυπῶ (-έω)*, υποχωρητ., < *ἀντι-* + *κτυπῶ* < *κτύπος* (βλ.λ.). Η σημασία «απήχηση – συνέπεια» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *contrecoup*.

αντικυκλώνας

λόγ. [1894], < *αντι-* + *κυκλώνας* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *anticyclone*.

αντίλαλος

< μεσν. *ἀντίλαλος* < ελνστ. *ἀντιλαλῶ (-έω)* «αντιμιλώ, λοιδορώ – αντηχώ» (υποχωρητ.) < *ἀντι-* + *λαλῶ (-έω)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιλαλώ < ελνστ. *ἀντιλαλ-ῶ (-έω)* «αντιμιλώ, λοιδορώ» → μεσν. σημ. «αντηχώ»

αντιλάλη-μα < *αντιλαλη- (αντιλαλώ)* + παραγ. τέρμα *-μα*

αντιλαλιά < μεσν. *ἀντιλαλ-ιά*.

αντιλαμβάνομαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιλαμβάνομαι*, μέση φωνή τού ρ. *ἀντιλαμβάνω* «παίρνω ως αντάλλαγμα» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι (πβ. *Ἐλεγ.* 1.108: *οὔτε κακοὺς εὖ δρῶν εὖ πάλιν ἀντιλάβοις*)] < *ἀντι-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-λαμβάνω, κατα-λαμβάνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού μέσου *ἀντιλαμβάνομαι*) «αποκτώ και κρατώ (κάτι)» → αρχ. σημ. «συμμερίζομαι κάτι (ως συμμέτοχος ή βοηθός)» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 462-4: *Ἑκάβης γεραιᾶς φύλακες [...] οὐκ ἀντιλήψεσθ(ε);* «δεν θα βοηθήσετε;») → ήδη αρχ. σημ. «συλλαμβάνω με τον νου, κατανοώ» (πβ. Πλάτ. *Παρμ.* 130e: *νέος γὰρ εἶ ἔτι [...], ὦ Σώκρατες, καὶ οὔπω σου ἀντείληπται φιλοσοφία ὡς ἔτι ἀντιλήψεται κατ' ἐμὴν δόξαν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταλαμβάνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντίληψη < αρχ. *ἀντίληψ-ις*, αρχική σημ. «ανταλλαγή, λήψη ενός πράγματος ως ανταπόδοση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.120: *χαλεπωτέραν ἕξουσι τὴν κατακομιδὴν τῶν ὡραίων καὶ πάλιν ἀντίληψιν ὧν ἡ θάλασσα τῇ ἠπείρῳ δίδωσι*)] → η σημ. «ικανότητα κατανοήσεως» πρωτοαπαντά στους στωικούς και επικούρειους φιλοσόφους

αντιληπτός < ελνστ. *ἀντιληπ-τός*, ρηματ. επίθ.

αντιληπτικός < αρχ. *ἀντιληπ-τικός*

αντιληπτικ-ότητα, λόγ. [1859], < *αντιληπτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

αντιλήπτωρ < ελνστ. *ἀντιλήπ-τωρ*, αρχική σημ. «προστάτης, βοηθός».

αντιλέγω

< αρχ. *ἀντιλέγω* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. (πβ. *Προμ. Δεσμ.* 51: *ἔγνωκα τοῖσδε, κοὐδὲν ἀντειπεῖν ἔχω*)] < *ἀντι-* + *λέγω* (βλ.λ.), πβ. *επι-λέγω, συλ-λέγω, δια-λέγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντίλογος, ουσιαστικοπ. τύπος τού αρχ. επιθ. *ἀντίλογος* «αντίθετος, ενάντιος»

αντιλογία < αρχ. *ἀντιλογ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.31: *καταστάσης δὲ ἐκκλησίας ἐς ἀντιλογίαν ἦλθον*]

αντιλογισμός < ελνστ. *ἀντιλογισ-μός*, αρχική σημ. «αντίθετη κατηγορία, αντίστροφος υπολογισμός», < αρχ. *ἀντιλογ-ίζομαι*.

αντιλεξισμός «λογοτεχνικό ρεύμα»

< *αντι-* + *-λεξ(ισμός)* < *λέξη*, απόδ. τού γαλλ. *lettrisme*.

αντιληπτός → αντιλαμβάνομαι

αντιλήπτωρ → αντιλαμβάνομαι

αντίληψη → αντιλαμβάνομαι

αντιλογία → αντιλέγω

αντίλογος → αντιλέγω

αντιλόπη

λόγ. [1873], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antilope* < υστλατ. *anthalopus* < ελνστ. *ἀνθόλοψ, -οπος*, πιθ. δάνειο που παρασυνδέθηκε προς τη λ. *ἄνθος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αντιλόπη

Η λ. ***ἀνθόλοψ*** συναντάται άπαξ στην ελληνική

γραμματεία σε κείμενο τού επισκόπου Αντιοχείας Ευσταθίου (4ος αι. μ.Χ.), ο οποίος περιγράφει ως εξής το πρωτόγνωρο για εκείνον ζώο: *Ἔστι δὲ ζῶον ἀνθόλοψ σφόδρα δριμύτατον καὶ δυσθήρατον, ἔχον δὲ μακρὰ κέρατα ὅμοια πρίοσιν, δένδρα μετέωρα καὶ μεγάλα πρίζει· διψῆσαν δὲ ἔρχεται ἐπὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν, καὶ πιὼν παίζει ταῖς ἐρεικίναις, ταῖς οὔσαις παρὰ ταῖς ὄχθαις τοῦ ποταμοῦ, καὶ δεσμεῖται ὑπ' αὐτῶν. Λεπτόκλονοι γὰρ ὑπάρχουσαι, ἐμπλέκονται αὐτοῦ περὶ τὰ κέρατα, καὶ βοᾷ· καὶ οἱ κυνηγοί, αἰσθόμενοι, εὐθέως αὐτὸν συλλαμβάνουσι, καὶ ἀναιροῦσιν.* Στο απόσπασμα αυτό ο συγγραφέας περιγράφει κάποιο είδος αντιλόπης με μακριά κέρατα, το οποίο αποδεικνυόταν εξαιρετικά δύσκολο στη σύλληψη, εκτός αν τα κέρατά του μπλέκονταν στα ρείκια τού ποταμού Ευφράτη όπου έπινε νερό. Πιθανόν ο Ευστάθιος να είχε ακούσει το όνομα τού ζώου σε κάποια ανατολική γλώσσα και προσπάθησε να το μεταφέρει στην Ελληνική.

αντιμεταχώρηση «αμοιβαία μετάθεση ποσότητας φωνηέντων»
< μεσν. *ἀντιμεταχώρησις* «αμοιβαία αλλαγή θέσεως» < ελνστ. *ἀντιμεταχωρῶ (-έω)* «πηγαίνω στην αντίθετη πλευρά» < *ἀντι-* + *μεταχωρῶ (-έω)* «μετακινούμαι» < *μετα-* + *χωρῶ (-έω)* < *χῶρος* (βλ.λ.). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

αντίμετρο «απαντητικό μέτρο»
λόγ. [1886], < *αντι-* + *μέτρο*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *contre-mesure*. Η λ. δεν σχετίζεται με το μεσν. *ἀντίμετρον* «ισάξιο (έργο)», ουδ. τού επιθ. *ἀντίμετρος*.

αντιμέτωπος
< αρχ. *ἀντιμέτωπος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἀντι-* + *μέτωπον* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιμετωπ-ίζω, μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ἀντιμετωπ-ῶ (-έω)* < αρχ. *ἀντιμέτωπος*
αντιμετώπι-ση, λόγ. [1888], < *αντιμετωπί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

αντιμήνσιο «εκκλησιαστικό ύφασμα που αντικαθιστά την Αγία Τράπεζα»
< μεσν. *ἀντιμήνσιον*, υβριδικό σύνθ., < *ἀντι-* + *-μήνσιον* < ελνστ. *μῆνσα* «τραπέζι» (στον Πλούταρχο) < λατ. *mensa* «τραπέζι».

αντιμιλώ → μιλώ

αντιμισθία «αμοιβή»
< ελνστ. *ἀντιμισθία* < αρχ. *ἀντίμισθος* «αυτός που παρέχεται ως ανταμοιβή» < *ἀντι-* + *μισθός* (βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ., Ρωμ. 1,27: *καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες* «και λαμβάνοντας για τον εαυτό τους την ανταμοιβή που άρμοζε στην πλάνη τους».

αντιμόνιο
< ιταλ. *antimonio* < μεσν. λατ. *antimonium* (από όπου το μεσν. *ἀντεμόνιον*, σε κείμενα αλχημιστών) < **athimodium* < αραβ. *al ithmid*. Ορισμένοι συνδέουν την αραβ. λ. με το λατ. *stibium* «αντιμόνιο», το οποίο προέρχεται από το ελνστ. *στῖμι / στίμμι / στῖβι* < αιγυπτ. *stim* «σκόνη βαφής ματιών».

αντιμωλία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιμωλία* (απαντά σε επιγραφή τού 6ου αι. π.Χ.) < *ἀντίμωλος* «αντίδικος» < *ἀντι-* + *μῶλος* «αγώνας, μάχη», που πιθ. συνδ. με λατ. *mōlēs* «όγκος, βάρος» (> ισπ. *mole*, ιταλ. *mole*), *molestus* «επίμοχθος, δυσχερής» (> ισπ. *molesto* «ενοχλητικός, δυσάρεστος»), καθώς και με το επίρρ. *μόλις* (βλ.λ.). Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με το θ. τού αορ. β' *ἔμολον* (μτχ. *μολών* «ελθών»), τού οποίου τα σύνθετα διατηρούν το θέμα (πβ. *αὐτό-μολος*).
ΣΗΜΑΣ. Ο λεξικογράφος Ησύχιος δίνει ακριβή ορισμό τού αρχ. όρου *ἀντιμωλία*, που αποδεικνύει ότι αποτελούσε στοιχείο τού δικανικού λεξιλογίου: *ἀντιμωλία· δίκη εἰς ἣν οἱ ἀντίδικοι παραγίνονται* («παρευρίσκονται»).

αντινομία
< ελνστ. *ἀντινομία* «σύγκρουση νόμων – αντίφαση» < *ἀντι-* + *-νομ(ία)* < αρχ. *νόμος*.

αντίξοος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντίξοος* < *ἀντι-* + *-ξοος* < ρ. *ξέω* «λειαίνω, ομαλύνω» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν λειαίνεται, τραχύς» → ήδη αρχ. σημ. «αντίθετος, ενάντιος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.218: *ἐλπόμενοι γὰρ οὐδέν σφι φανήσεσθαι ἀντίξοον ἐνεκύρησαν στρατῷ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιξο-ότητα.

αντίο
< ιταλ. *addio* < *a Dio* «στον Θεό», που αρχικώς απαντά ως τμήμα των φρ. *vi raccommando / vi affido a Dio* «σας εμπιστεύομαι στον Θεό». Όμοια αρχή έχουν επίσης τα γαλλ. *adieu*, ισπ. *adios* (πβ. ν.ελλ. *στο καλό*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποχαιρετώ*.

αντιολισθητικός
< *αντι-* + *ολισθητικός* < ρ. *ολισθαίνω* «γλιστρώ», μεταφρ. δάνειο από το εν μέρει ελληνογενές γαλλ. *antidérapant* (υβριδικό σύνθ.).

αντιπαθής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιπαθής* < *ἀντι-* + *-παθ(ής)*, από το θ. τού αορ. β' *ἔ-παθ-ον* (ρ. *πάσχω*), πβ. κ. *συμ-παθής*, *εμ-παθής*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που αποτελεί ανταπόδοση για πάθημα» → ελνστ. σημ. «αντίρροπος, αντίθετος, ενάντιος» (πβ. Ποσειδ. *απόσπ.* 309a: *ἔχει δὲ μυρίας ὁ ἄνθρωπος ἀντιπαθεῖς τούτων δυνάμεις*) → σύγχρ. σημ. «αντιπαθητικός» (από επίδρ. τού ελλη-

νογενούς γαλλ. *antipathique*, με σημασίες που ξεκίνησαν πρώτα από τα ελληνογενή αντίθετα *sympathie, sympathique*, καθώς και από τα ελνστ. *ἀντιπάθεια, ἀντιπαθῶ*· βλ.λ. *συμπαθής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιπάθεια < αρχ. *ἀντιπάθ-εια*, αρχική σημ. «το να πάσχει κανείς αντί άλλου» [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] → η σημερινή σημ. «δυσμενής διάθεση προς κάποιον» είναι ελνστ.

αντιπαθη-τικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antipathique* < ουσ. *antipathie* < λατ. *antipathia* < αρχ. *ἀντιπάθεια*

αντιπαθώ < ελνστ. *ἀντιπαθ-ῶ (-έω)* «αντιτίθεμαι – έχω αρνητική διάθεση για κάποιον».

αντίπαλος

< αρχ. *ἀντίπαλος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Πίνδαρο και Αισχύλο], κυριολ. σημ. «αυτός που παλεύει εναντίον άλλου», < *ἀντι-* + *-παλ(ος)* < *πάλη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιπαλ-ότητα, λόγ. [1891].

αντιπαραθέτω → θέτω

αντιπαράσταση

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀντιπαράστασις* < ρ. *ἀντιπαρίστημι* «απαντώ σε αντίρρηση» < *ἀντι-* + *παρίστημι* «θέτω, παρουσιάζω», για το οποίο βλ.λ. *παριστάνω, παράσταση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανταπάντηση – έμμεση απάντηση» (ως σχήμα λόγου στη ρητορική, κατά το οποίο ο ομιλητής υποστηρίζει ότι ακόμη και αν ο ισχυρισμός τού αντιδίκου ευσταθεί, η δική του θέση δεν καταρρίπτεται· πβ. Αμμων. Ερμ. *Προλεγόμ.* 53: *ἀντιπαράστασις δέ ἐστι τὸ καταδέξασθαι μὲν τὴν ἀπορίαν καὶ ἐνδοῦναι ταῖς προτάσεσι, δεῖξαι δὲ ὅτι καὶ οὕτως ἔχουσαι οὐδὲν λυμαίνονται τὸ λεγόμενον*) → σύγχρ. σημ. «ταυτόχρονη εξέταση αντιδίκων ή μαρτύρων στο δικαστήριο» (απόδ. τού μεσν. λατ. νομ. όρου *confrontatio*).

αντιπαρέρχομαι

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀντιπαρέρχομαι* < *ἀντι-* + *παρέρχομαι* (βλ.λ.) < *παρ(α)-* + *ἔρχομαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έρχομαι ως βοηθός, συμπαρίσταμαι» (Π.Δ., Σοφ. Σολομ. 16.10: *τὸ ἔλεος γάρ σου ἀντιπαρῆλθεν καὶ ἰάσατο αὐτούς*) → ελνστ. σημ. «προσπερνώ (από την άλλη πλευρά), αποφεύγω» (Κ.Δ. Λουκ. 10,31: *κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ, καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἀντιπαρῆλθεν* «...και μόλις τον είδε προσπέρασε από την άλλη πλευρά»· από την παραβολή τού καλού Σαμαρείτη).

αντιπαροχή

λόγ. [1836], < αρχ. *ἀντιπαρέχω* «παρέχω ως αντάλλαγμα ή ανταπόδοση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Ξενοφώντα] < *ἀντι-* + *παρέχω* (βλ.λ.), απόδ. τού γερμ. *Gegenleistung*.

αντιπερισπασμός

< ελνστ. *ἀντιπερισπασμός* < *ἀντιπερισπῶ (-άω)* (αρχ. μέσο *ἀντιπερισπῶμαι* «αποσπώ την προσοχή», ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη) < *ἀντι-* + *περισπῶ* (βλ.λ.).

αντίποδας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντίποδες*, πληθ. τού ουσ. *ἀντίπους* < *ἀντι-* + *πούς* «πόδι».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον φιλόσοφο Εμπεδοκλή) «το μέρος που εικαζόταν ότι βρίσκεται στην αντίθετη πλευρά τής υποτιθέμενης επίπεδης Γης» → ελνστ. σημ. «αυτοί που ανήκουν σε άλλο ημισφαίριο» (1ος αι. π.Χ., Γεμίν. *Εἰσαγ. Φαινόμ.* 16: *ἀντίποδες δὲ οἱ ἐν τῇ νοτίῳ ζώνῃ ἐν ἑτέρῳ ἡμισφαιρίῳ κατοικοῦντες κατὰ τὴν αὐτὴν διάμετρον κείμενοι τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ· διὸ κέκληνται ἀντίποδες*) → σύγχρ. σημ. «εντελώς αντίθετος» (από επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *antipode*).

αντιποίηση «παράνομη οικειοποίηση εξουσίας ή αξιώματος»

< ελνστ. *ἀντιποίησις* «αδικαιολόγητη αξίωση ή διεκδίκηση» < αρχ. *ἀντιποιῶ (-έω)* / *-οῦμαι* «διεκδικώ, προβάλλω απαίτηση (σε κάτι)» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *ἀντι-* + *ποιῶ* (βλ.λ.).

αντίποινα

< αρχ. *ἀντίποινα* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *ἀντι-* + *ποινή* (βλ.λ.).

αντιπολιτεύομαι

< αρχ. *ἀντιπολιτεύομαι* «είμαι πολιτικός αντίπαλος» (ήδη στον Αριστοτέλη) < *ἀντι-* + *πολιτεύομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιπολίτευ-ση, λόγ. [1856], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *opposition*

αντιπολιτευ-τικός, λόγ. [1841].

αντίπραξη → πράττω

αντιπρόεδρος

λόγ. [1822], < *αντι-* + *πρόεδρος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vice-président*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιπροεδρ-ία, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vice-présidence*.

αντιπρόσωπος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιπρόσωπος* < *ἀντι-* + *πρόσωπον* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-πρόσωπος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που αντικρίζει (κάποιον) κατά πρόσωπο, ενώπιος ενωπίω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 7.1: *ἐστράφησαν πάντες ἀντιπρόσωποι τοῖς πολεμίοις*) → μεσν. σημ. «εκπρόσωπος» (πβ. Θεοδ. Στουδ. *Ἐπιστ.* 27: *οἱ χριστομίμητοι ἡμῶν βασιλεῖς*

ἀντιπρόσωπον τῆς ἑαυτῶν καλοκἀγαθίας ἔθεσάν σε ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις τῇδε τῇ βασιλευούσῃ πόλει).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιπροσωπ-ία, λόγ. [1825], < *αντιπρόσωπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνανδρος*

αντιπροσωπ-εύω, λόγ. [1844], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *représenter*

αντιπροσώπευ-ση, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *représentation*

αντιπροσωπευ-τικός, λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *représentatif*

αντιπροσωπευτικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *representativeness*.

αντιπρύτανης

λόγ. [1833] *ἀντιπρύτανις*, < *αντι-* + *πρύτανις* (βλ.λ. *πρύτανης*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Prorektor*.

αντίρρηση

< ελνστ. *ἀντίρρησις* < *ἀντι-* + *ῥῆσις* (βλ.λ. *ρήση*), με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *πρό-ρρηση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιρρησ-ίας < *αντίρρησ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *τραυματ-ίας*

αντιρρητικός < ελνστ. *ἀντιρρη-τικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αντιρρητικός – Αντιρρητική – απολογητική

Από τη λέξη ***αντίρρηση*** προέρχεται το επίθετο ***αντιρρητικός***, που είχε συγκεκριμένη εκκλησιαστική αναφορά ήδη από την αρχή τής δημιουργίας του. Όταν ξέσπασαν οι αιρέσεις και άρχισαν να διαδίδονται αιρετικές διδασκαλίες γύρω από το πρόσωπο τού Χριστού, κάποιοι εκκλησιαστικοί πατέρες ανέλαβαν να αντικρούσουν τα προβαλλόμενα επιχειρήματα. Ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες η λέξη αυτή χρησιμοποιήθηκε για τέτοιες ομιλίες των πατέρων, συχνά ουσιαστικοποιημένη (πβ. Γρηγορίου Νύσσης *Πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός*, επίσης *Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν* κ.λπ.). Παρατηρούμε εδώ εντονότερη και συστηματικότερη έκφραση εναντίωσης από αυτήν που λανθάνει στη σημερινή σημασία τής λέξης *αντίρρηση*.

Αργότερα, οι συγκεκριμένοι πατέρες ονομάστηκαν από τη θεολογική έρευνα ***αντιρρητικοί*** και ***Αντιρρητική*** αποκλήθηκε ο κλάδος τής Θεολογίας που έχει ως αντικείμενο την εξέταση των διαφορών που χωρίζουν τις χριστιανικές Εκκλησίες, τον έλεγχο των ετεροδόξων και την αναίρεση των αντιρρήσεων που προβάλλονται από αυτούς. Παρόμοια σημασία έχει και ο όρος ***Απολογητική*** (κλάδος τής Θεολογίας με αντικείμενο την υπεράσπιση τής ορθόδοξης χριστιανικής πίστης έναντι τής αμφισβήτησης ή τής παρερμηνείας της), που όμως ανάγεται στον ελληνογενή ξένο όρο ***απολογητής*** (< γερμ. *Apologet*, στη θεολογική σημασία «χριστιανός συγγραφέας των πρώτων αιώνων, που με τα έργο του υπερασπίστηκε τη χριστιανική πίστη), καθώς και ο όρος ***απολογητικός*** (π.χ. *απολογητικά συγγράμματα*).

αντίρροπος

< αρχ. *ἀντίρροπος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ. (σύμφωνα με μαρτυρία τού Ησυχίου)] < *ἀντι-* + *-ρροπ(ος)* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ροπή* (πβ. *ισό-ρροπος*), για το οποίο βλ.λ. *ρέπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιρρόπη-ση, λόγ. [1872]

αντιρροπία < αρχ. *ἀντιρροπ-ία*.

αντισημιτισμός

λόγ. [1889], < *αντι-* + *Σημίτ(ες)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Antisemitismus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντισημίτης, λόγ. [1889], μεταφορά τού γαλλ. *antisémite*

αντισημιτ-ικός, λόγ. [1890], μεταφορά τού γαλλ. *antisémitique*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αντισημιτισμός

Ο γερμ. όρος ***Antisemitismus*** καθιερώθηκε από τον Γερμανό συγγραφέα Wilhelm Marr (1819-1904), ο οποίος το 1879 εξέδωσε το βιβλίο του *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum* «Η νίκη τού Ιουδαϊσμού επί τού Γερμανισμού». Στο βιβλίο αυτό ο Marr εκδήλωνε έντονη ανησυχία για την ευημερία των Εβραίων τής Γερμανίας, τους οποίους παρουσίαζε σαν απειλή για τους υπόλοιπους Γερμανούς, και επέτυχε να αντικαταστήσει τον κοινόλεκτο τότε όρο *Judenhass* «μίσος κατά των Εβραίων» με τη λέξη *Antisemitismus*, που έμοιαζε λιγότερο φορτισμένη. Έκτοτε ο όρος διαδόθηκε στις περισσότερες γλώσσες (π.χ. αγγλ. *antisemitism*, γαλλ. *antisemitisme*).

αντισηψία

λόγ. [1889], < *αντι-* + *-σηψ(ία)* < *σήψη* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antisepsie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντι-σηπ-τικός, λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antiséptique*.

αντισταθμίζω

< ελνστ. *ἀντισταθμίζω* < αρχ. *ἀντίσταθμος* «αντίβαρο – αντάλλαγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, Ἠλ. 571: *ὡς πατὴρ ἀντίσταθμον τοῦ θηρὸς ἐκθύσειε τὴν αὑτοῦ κόρην*] < *ἀντι-* + *σταθμός* (βλ.λ.), πβ. πληθ. *σταθμά* «ζύγια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αντιστάθμιση < μεσν. *ἀντιστάθμι-σις* «αποζημίωση»
αντιστάθμισ-μα, λόγ. [1843]
αντισταθμισ-τικός, λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *compensatif*.

αντίσταση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντίστασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (πβ. *Πολιτ.* 560a: *στάσις δὴ καὶ ἀντίστασις καὶ μάχη ἐν αὐτῷ πρὸς αὐτὸν τότε γίγνεται*)] < ρ. *ἀνθίσταμαι*, κυριολ. σημ. «στέκομαι απέναντι ή αντίθετα σε κάποιον» (πβ. κ. *στάσις – ἵσταμαι*), για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στάση*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αντίπαλη πολιτική παράταξη» (ως αντίθετο τού *στάσις*) → ελνστ. σημ. «αντίθεση» (πβ. Πλουτ. *Νικίας* 17.4: *πρὶν ἐκ θεῶν ὄντως ἡ τύχης ἀντίστασίν τινα γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις*) → σύγχρ. ηλεκτρολογικός όρος (από επίδρ. τού γαλλ. *résistance*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιστασι-ακός < *αντίστασ(η)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, πβ. κ. *περιστασι-ακός*
αντιστά-της, απόδ. τού αγγλ. *resistor* (διαφ. το αρχ. *ἀντιστάτης* «ενάντιος, εχθρός»)
αντιστα-τικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *antistatic* (διαφ. το ελνστ. *ἀντιστατικός* «ο διατεθειμένος να αντισταθεί»)
αντιστέκομαι < μεσν. *ἀντι-στέκομαι* (βλ.λ. *στέκω*).

αντίστιξη

λόγ. [1888], < *αντι-* + *στίξη* (βλ.λ.), απόδ. τού ν.λατ. *contrapunctum* < *contra* «αντί» + *punctum* «σημείο, στιγμή», αργότερα «νότα», το οποίο προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής μεσν. φρ. *(punctum) contra punctum* «νότα αντί νότας» και αποτελεί την αφετηρία τού μουσικού αυτού όρου σε άλλες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *contrepoint*, ιταλ. *contrappunto*.

αντίστοιχος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντίστοιχος* < *ἀντι-* + *στοῖχος* «σειρά, ευθύγραμμη διάταξη» (βλ.λ.), πβ. κ. *σύ-στοιχος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που βρίσκεται ακριβώς απέναντι, συμμετρικά τοποθετημένος» (πβ. Αριστ. *Περὶ πορείας ζῴων* 708b: *διὰ τὸ τὴν τῶν ἀντιστοίχων ποδῶν κολόβωσιν ἰᾶσθαι τῷ λοιπῷ πλήθει τῶν ἐφ' ἑκάτερα ποδῶν*) → ήδη αρχ. σημ. «ανάλογος, παρόμοιος» (πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 745: *σκιὰ γὰρ ἀντίστοιχος ὣς φωνὴν ἔχεις* «είσαι κάτι παρόμοιο με σκιά που έχει φωνή») → ελνστ. σημ. «ομόλογος, αυτός που ανήκει σε ανάλογη τάξη ή σειρά» (πβ. Ηρωδιαν. *Περὶ προσῳδ.* 3,1.547: *δασυνομένου φωνήεντος ἐπιφερομένου τὸ προηγούμενον ψιλὸν τρέπεται εἰς τὸ ἀντίστοιχον δασύ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιστοιχία < αρχ. *ἀντιστοιχ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
αντιστοιχώ < αρχ. *ἀντιστοιχ-ῶ (-έω)* «στέκομαι απέναντι» → ελνστ. σημ. «ανήκω σε ομόλογη τάξη ή σειρά»
αντιστοιχ-ίζω < *αντιστοιχ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
αντιστοίχι-ση, λόγ. [1856], < *αντιστοιχί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

αντιστράτηγος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντιστράτηγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < *ἀντι-* + *στρατηγός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αντίπαλος στρατηγός» → ελνστ. σημ. «βοηθός τού διοικητή, αντικαταστάτης του» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 15.4: *Πόπλιος δὲ τὰ περὶ τὴν ναυτικὴν δύναμιν ἀσφαλισάμενος καὶ καταλιπὼν Βαλβιον ἀντιστράτηγον*).

αντιστρέφω

< αρχ. *ἀντιστρέφω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα (πβ. *Ἀγησ.* 1.21.4-5: *ὁ δὲ Ἀγησίλαος ἀντὶ τοῦ ἐπὶ Καρίαν ἰέναι εὐθὺς ἀντιστρέψας ἐπὶ Φρυγίας ἐπορεύετο*)] < *ἀντι-* + *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-στρέφω, μετα-στρέφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιστρεπ-τός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réversible* ή αγγλ. *reversible*
αντιστρέψ-ιμος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *reversible* ή γαλλ. *réversible*
αντιστρεψιμ-ότητα < *αντιστρέψιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *reversibility*
αντίστροφος < αρχ. *ἀντίστροφ-ος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ισοκράτη και Πλάτωνα]
αντιστροφή < αρχ. *ἀντιστροφ-ή*, πβ. κ. *στρέφω – στροφή*.

αντισύλληψη

< *αντι-* + *σύλληψη*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *contraception*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντισυλληπ-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *contraceptive*.

αντισυνταγματικός

λόγ. [1825], < *αντι-* + *συνταγματικός* < *σύνταγμα* (ως πολιτ. όρος), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *anticonstitutionnel* (υβριδικό σύνθ.).

αντισφαίριση

< αρχ. *ἀντισφαιρίζω* «παίζω μπάλα με αντίπαλο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἀντι-* + *-σφαιρ(ίζω)* < *σφαῖρα* (βλ.λ.). Το ουσ. πλάστηκε ως απόδ. τού διεθνούς αγγλ. όρου *tennis*. Βλ. κ. *τένις*.

αντίσωμα «πρωτεΐνη που συμβάλλει στην ανοσία» < *αντι-* + *σώμα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Antikörper* (υβριδικό σύνθ.).

αντιτάσσω → τάσσω

αντιτείνω → τείνω

αντίτιμο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ἀντίτιμος* «ίσης αξίας» < *ἀντι-* + *-τιμ(ος)* < *τιμή* (βλ.λ.).

αντιτορπιλικό
λόγ. [1886], < *αντι-* + *-τορπιλ(ικό)* < *τορπίλη* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *contre-torpilleur.*

αντίτυπο
< ελνστ. *ἀντίτυπον* «αντίγραφο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἀντίτυπος* «αντίκτυπος» (αργότερα «αντίστοιχος») [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Θέογνι και Αισχύλο] < *ἀντι-* + *τύπος* (βλ.λ.).

αντιύλη «ύλη αντισωματιδίων»
< *αντι-* + *ύλη* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *antimatter* (υβριδικό σύνθ.).

αντίφαση
< αρχ. *ἀντίφασις* (ήδη στον Αριστοτέλη), το οποίο παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἀντίφημι* «αρνούμαι – αντιφάσκω» < *ἀντι-* + *φημί* «λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φήμη*. Για τα αρχ. σύνθετα σε *-φασις* ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιφατικός < ελνστ. *ἀντιφα-τικός*
αντιφατικ-ότητα, λόγ. [1893], < *αντιφατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

αντιφάσκω
< ελνστ. *ἀντιφάσκω* < *ἀντι-* + αρχ. *φάσκω* «λέγω, ομιλώ» (βλ.λ.).

αντιφλεγμονώδης
< *αντι-* + *φλεγμον(ώδης)* < *φλεγμον(ή)* + παραγ. τέρμα *-ώδης*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *anti-inflammatory* (υβριδικό σύνθ.).

αντιφρονών
λόγ. [1851], < *αντι-* + μτχ. ενεστ. τού ρ. *φρονώ* (βλ.λ.).

αντιφωνώ «απαντώ (σε προσφώνηση)»
< αρχ. *ἀντιφωνῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ. (πβ. *Εύμ.* 303: *οὐδ' ἀντιφωνεῖς, ἀλλ' ἀποπτύεις λόγους*)] < *ἀντι-* + *φωνῶ (-έω)* < *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φωνώ, συμ-φωνώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιφώνηση < ελνστ. *ἀντιφώνη-σις* «απάντηση με επιστολή»
αντιφώνη-μα, λόγ. [1886]
αντιφωνητής < ελνστ. *ἀντιφωνη-τής*
αντίφωνο < αρχ. *ἀντίφωνον* «συγχορδία» (ήδη στον Αριστοτέλη), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀντίφωνος* «αυτός που αντηχεί» → η εκκλησ. σημ. είναι μεσν.

αντίχαρη
< ελνστ. *ἀντίχαρις* < *ἀντι-* + αρχ. *χάρις* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντιχαρίζω < αρχ. *ἀντιχαρ-ίζομαι* «ανταποδίδω τη χάρη»
αντιχάρισμα < *αντι-* + *χάρισμα.*

αντίχειρας
< ελνστ. *ἀντίχειρ* (ενν. *δάκτυλος*) < *ἀντι-* + αρχ. *χείρ, -ρός* (βλ.λ. *χέρι*).

αντίχριστος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀντίχριστος* < *ἀντι-* + *Χριστός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ο αρνούμενος τον Ιησού ως Χριστό, δηλ. Μεσσία» (Κ.Δ. Α΄ Ιωάν. 2,22: *τίς ἐστιν ὁ ψεύστης εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος*) → ελνστ. σημ. «πρόσωπο που ενσαρκώνει το κακό» (πβ. Ωριγ. *Σχόλ. Ἰωάνν.* 12.292: *εἰ δὲ ἁμαρτωλός εἰμι, τὸν διάβολον ἔχω πατέρα· ἀλλὰ καὶ τὸν προσεχῶς φέρε εἰπεῖν ἐνεργήσαντα Ἀντίχριστον, ἢ ἄγγελόν τινα τοῦ διαβόλου, ἢ δαιμόνιον*).

αντλία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀντλία*, παράλλ. τύπος τού αρχ. *ἄντλος* «νερά στα ύφαλα τού πλοίου – ύφαλα πλοίου, αμπάρι» [ήδη ομηρικό], ίσως < **ἄμ-θλος* (με ανομοίωση τού δασέος και τροπή /m/ > /n/ προ τού /t/). Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, η λ. θα συνδεόταν με λατ. *sentina* «νερό στα ύφαλα», λιθ. *semiù* «αντλώ, τραυώ» ή και με το χεττ. *ḫan-* «αντλώ, τραυώ (νερό)».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «νερό στα ύφαλα τού πλοίου» (όπως και το αρχ. *ἄντλος*) → αρχ. σημ. «ύφαλα πλοίου, αμπάρι» (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 481-2: *τόλμησον, ἐμβαλοῦ μ' ὅπῃ θέλεις ἄγων, εἰς ἀντλίαν, εἰς πρῷραν, εἰς πρύμνην*) → μεσν. σημ. «νερό που χύνεται από το πλοίο – κάδος στον οποίο χυνόταν το αντλούμενο νερό» (*Λεξ. Σούδα*: *λέγεται γὰρ ἀντλία καὶ ἡ τοῦ πλοίου ἐκροή*) → σύγχρ. σημ. «αντλητική συσκευή» (από επίδρ. τού ρ. *αντλώ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αντλώ < αρχ. *ἀντλ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο]
άντληση < ελνστ. *ἄντλη-σις* < αρχ. *ἀντλ-ῶ (-έω)*
αντλητός < ελνστ. *ἀντλη-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἀντλ-ῶ (-έω).*
ΣΥΝΘ. αντλι(ο)-: *αντλιο-στάσιο, αντλι-ωρός.*

αντοχή → αντέχω

αντράκλα «γλιστρίδα»
< μεσν. *ἀντράκλα* < **ἀνδράχλη* < αρχ. *ἀνδράχνη*, αγν. ετύμου, που παρασυνδέθηκε προς τα ουσ. *ἀνήρ, ἀνδρός* και *ἄχνη.*

αντραντές «ταινία κεντήματος που ράβεται ανάμεσα σε δύο κομμάτια ύφασμα»
μεταφορά τού γαλλ. *entre-deux* «ανάμεσα σε δύο».

άντρας → άνδρας

αντρειεύω → άνδρας

αντρίκειος → άνδρας

αντρικός → άνδρας

αντριλίκι → άνδρας

άντρο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄντρον*, ίσως μέσω πληθ. *ἄντρα* από εικαζόμενο τύπο **ἀντήρ, -ῆρος*, που συνδ. με αρμ. *ayr* «σπηλιά, κοιλότητα» και ανάγεται πιθ. στο Ι.Ε. **ana-* «φυσώ, πνέω», για το οποίο βλ.λ. *άνεμος*. Από το αρχ. *ἄντρον* προήλθε το λατ. *antrum* (> γαλλ. *antre*, ιταλ. *antro*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σπηλιά» (για το σπήλαιο τού Κύκλωπα στην *Οδύσσεια*, ι 407: *τοὺς δ' αὖτ' ἐξ ἄντρου προσέφη κρατερὸς Πολύφημος*) → αρχ. σημ. «καταφύγιο, φωλιά – ιερός τόπος» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 193: *λέοντος ἄντρον αἱματορρόφου*· αρχ. φρ. *μαντεῖον ἄντρον, Διὸς ἄντρον, Ἰδαῖον ἄντρον* κ.ά.) → σύγχρ. σημ. «κοιλότητα τού σώματος» (από επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *antre*).

ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

άντρο

Παρά τη μερική ομοηχία, η λ. ***άντρο*** δεν έχει ετυμολογική σχέση με το αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός* και, επομένως, η εσφαλμένη προφορά **άνδρο*, που ακούεται μερικές φορές, οφείλεται σε παρετυμολογία.

αντσούγια

αντιδάν., < ιταλ. *acciuga* (βεν. *anciua*) < δημώδ. λατ. **apiū(v)a* < αρχ. *ἀφύη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], πιθ. < *ἀ-* στερητ. + ρ. *φύω*, πράγμα που ίσως εξηγεί γιατί η λ. *ἀφύη* δεν δήλωνε συγκεκριμένο είδος ψαριού, αλλά γενικά τα μικρά ψάρια, τη «μαρίδα».

αντωνυμία

< ελνστ. *ἀντωνυμία* < *ἀντ(ι)-* + *-ωνυμ(ία)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα*, πβ. κ. *μετωνυμία, προσ-ωνυμία, συν-ωνυμία*. Με βάση τον ελνστ. τύπο ο λατ. όρος *praenomen, -inis*, που αρχικά δήλωνε το *προωνύμιο* των Ρωμαίων (το μικρό όνομα που ετίθετο πριν από το όνομα τής γενεάς τους, π.χ. *Marcus* Tullius Cicero), απέκτησε τη σημ. «αντωνυμία», από όπου προέρχονται λέξεις διαφόρων γλωσσών για την αντωνυμία, π.χ. γαλλ. *prénom*, αγγλ. *pronoun* κ.ά.

αντώνυμο

< *αντ(ι)-* + *-ώνυμ(ο)* < αρχ. *ὄνυμα* (βλ.λ. *όνομα*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *antonyme*, που πλάστηκε κατά το *synonyme* (βλ. κ. *συνώνυμο*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αντώνυμο

Ο όρος ***antonyme*** είναι σχετικώς πρόσφατος στη Γαλλική, αφού καταχωρίζεται πρώτη φορά στο λεξικό Larousse τής έκδοσης τού 1866. Φαίνεται ότι πλάστηκε κατ' αντιδιαστολή προς το *synonyme* «συνώνυμο», ενώ είχε ήδη εμφανιστεί από τον 18ο αι. η λ. *antonymie* «σημασιολογική αντίθεση». Η λέξη επικράτησε στη Γαλλική, αφ' ενός μεν διότι το ελληνογενές ουσ. *antithèse* δήλωνε το ρητορικό σχήμα λόγου (θέση – αντίθεση), αφ' ετέρου δε διότι η σημασία «αντωνυμία» δηλωνόταν από το λατινογενές *prénom* (βλ.λ. *αντωνυμία*). Στην Ελληνική ο όρος ***αντώνυμο*** θα μπορούσε να θεωρηθεί πλεοναστικός, εφόσον υπάρχει το *αντίθετο*, και ενδέχεται να προκαλέσει σύγχυση με τον ομόρριζο όρο *αντωνυμία*.

άντωση

< αρχ. *ἄντωσις* (όρος τού Αριστοτέλη) < ρ. *ἀντωθῶ (-έω)* «ωθώ αντίθετα» (πβ. κ. *εξωθώ – έξωση*) < *ἀντ(ι)-* + *ὠθῶ* (βλ.λ.).

άνυδρος

< αρχ. *ἄνυδρος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου, 128.1-2: *Ἄργος ἄνυδρον ἐὸν Δαναὸς ποίησεν εὔυδρον*] < *ἀν-* στερητ. + λεξικό επίθημα *-υδρος* < *ὕδωρ, -ατος* (βλ.λ.).

ανύπαντρος

< μεσν. *ἀνύπαντρος* < *ἀν-* στερητ. + ελνστ. *ὕπανδρος*, για το οποίο βλ.λ. *παντρεύω*.

ανύπαρκτος → υπάρχω

ανυπέρβλητος «αξεπέραστος»

< αρχ. *ἀνυπέρβλητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *ὑπερβάλλω* στη σημ. «ξεπερνώ» < *ὑπερ-* + *βάλλω* (βλ.λ.).

ανυπερθέτως «αμέσως, χωρίς αναβολή»

< ελνστ. *ἀνυπερθέτως*, επίρρ. τού επιθ. *ἀνυπέρθετος* «χωρίς καθυστέρηση, άμεσος» < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ὑπερτίθημι* (στην ελνστ. σημ. «καθυστερώ, αναβάλλω» τού μέσου *ὑπερτίθεμαι*) < *ὑπερ-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.

ανυπόδητος «ξυπόλυτος»

< αρχ. *ἀνυπόδητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 1.6.2: *καὶ ἱμάτιον ἠμφίεσαι οὐ μόνον φαῦλον, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ θέρους τε καὶ χειμῶνος, ἀνυπόδητός τε καὶ ἀχίτων διατελεῖς*)] < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *ὑποδέω* «δένω από κάτω (το πόδι) φορώντας υπόδημα», για το οποίο βλ.λ. *υπόδημα*.

ανυπόληπτος

< ελνστ. *ἀνυπόληπτος* «χωρίς υπόληψη» < *ἀν-* στερητ. + αρχ. *ὑποληπτός* «εικαζόμενος, υποθετικός – θεωρούμενος», ρηματ. επίθ. τού *ὑπολαμβάνω*, για το οποίο βλ.λ. *λαμβάνω, υπόληψη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανυποληψία < μεσν. *ἀνυποληψ-ία*.

ανυπόμονος
< μεσν. *ανυπόμονος* < *ἀν-* στερητ. + αρχ. *υπομονή* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανυπομονησία < ελνστ. *ἀνυπομονη-σία*
ανυπομον-ώ, πιθ. μεσν. *ἀνυπομον-ῶ* < *ἀνυπόμονος*.

ανύποπτος → ύποπτος

ανυπόστατος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀνυπόστατος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *ὑφίστημι* «θέτω από κάτω – υποστηρίζω», για το οποίο βλ.λ. *υπόσταση, υφίσταμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ακαταμάχητος, αδήριτος» (πβ. Ξενοφ. *Λακεδ. Πολιτ.* 10.7: *ἐπέθηκε δὲ καὶ τὴν ἀνυπόστατον ἀνάγκην ἀσκεῖν ἅπασαν πολιτικὴν ἀρετήν*) → ελνστ. σημ. «ανυπόφορος, αβάσταχτος» (πβ. Π.Δ., Ψαλμ. 123,4-5: *ἄρα τὸ ὕδωρ κατεπόντισεν ἡμᾶς, χείμαρρον διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ἄρα διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον*) → ελνστ. σημ. «αθεμελίωτος, αστήρικτος» (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πυρρ. Ὑποτυπ.* 2.170: *φανερόν ἐστιν ὅτι ἀνυπόστατός ἐστιν ἡ ἀπόδειξις*).

ανυπότακτος
< ελνστ. *ἀνυπότακτος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού αρχ. *υποτάσσω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανυποταξία < ελνστ. *ἀνυποταξ-ία* «απείθεια, απειθαρχία».

ανυπόφορος → υποφέρω

άνυσμα «διάνυσμα»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἄνυσμα* < αρχ. *ἀνύω* «επιτελώ, επιτυγχάνω – φθάνω στο τέλος τής διαδρομής» [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* ο 293-4: *ὄφρα τάχιστα νηῦς ἀνύσειε θέουσα θαλάσσης ἁλμυρὸν ὕδωρ*)] (επίσης *ἀνύτω / ἀνύτω*), για το οποίο βλ.λ. *διανύω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αυθέντης*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επίτευγμα, επιτέλεση» → σύγχρ. μαθηματικός όρ. (απόδ. τού αγγλ. *vector*, βλ. κ. *διανύω*). Τον 19ο αι. είχε προταθεί η χρήση τού όρου *άνυσμα*, προκειμένου να αποδοθεί το γαλλ. *record* (> *ρεκόρ*) στη σημ. «κατόρθωμα, επίτευγμα, επίδοση».

ανυψώνω
< μεσν. *ἀνυψώνω* < ελνστ. *ἀνυψῶ (-όω)* < *ἀν(α)-* + *ὑψῶ (-όω)* < αρχ. *ὕψος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ανύψωση < ελνστ. *ἀνύψω-σις*
ανυψω-τής
ανυψω-τικός, λόγ. [1884]
ανυψω-τήρας, λόγ. [1888], < *ανυψω-* (*ανυψώνω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *élévateur*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανελκυστήρας*.

ανφάν-γκατέ
< γαλλ. *enfant gâté* «παραχαϊδεμένο, κακομαθημένο παιδί» < *enfant* «παιδί» + *gâté*, μτχ. τού ρ. *gâter* «χαλάω, καταστρέφω – (μτφ.) κακομαθαίνω» (< λατ. *vasto* «ερημώνω, καταστρέφω»).

ανφάς
< γαλλ. *en face* «κατά πρόσωπο, ενώπιον» < *en* (< λατ. *in*) + *face* < λατ. *facies* «πρόσωπο, όψη».

άνω
< αρχ. επίρρ. *ἄνω* [ήδη ομηρικό], που προήλθε από την πρόθ. *ἀνά* (βλ.λ.) στην αρχική σημ. τής ανοδικής κίνησης, με κατάλ. *-ω* κατ' αναλογίαν προς το επίρρ. *οὕτω(ς)*.

ανώγι
< μεσν. *ἀνώγι(ν)* < *ἀνώγειον* (αρχ. *ἀνώγαιον*) [ο τ. *ἀνώγεον* απαντά ήδη στον Ξενοφώντα], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀνώγειος* < *ἄνω* + *-γειος* < αρχ. *γῆ* (πβ. κ. *ἐπί-γειος, ὑπό-γειος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γη*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
ανώγι, κατώγι
Όπως φαίνεται από την ετυμολογική ανάλυση, η γραφή ***ανώγει*** (αντί *ανώγι*) είναι ιστορικά ορθότερη, εφόσον η λ. προέρχεται από πληρέστερο τύπο *ἀνώγειον*. Το ίδιο θα ίσχυε για το αντίθετο ***κατώγει*** (αντί *κατώγι*). Οι γραφές αυτές θα συμφωνούσαν επίσης με την ορθογράφηση των υπολοίπων συνθέτων τής λ. *γη*, π.χ. *επί-γειος, υπό-γειος, ισόγειος, έγ-γειος, από-γειος* κ.ά. Παρ' όλα αυτά, η ένταξη των ουσ. *ανώγι, κατώγι* στο σύστημα των ουδετέρων σε *-ι*, τα οποία προέρχονται από ουσ. σε *-ιον* (π.χ. *ψάρι* < *ὀψάριον*, *χάδι* < *ἠχάδιον*, *φίδι* < *ὀφίδιον*, *μάτι* < *ὀμμάτιον* κ.ά.), δικαιολογεί την επικρατούσα γραφή ***ανώγι, κατώγι*** (με *-ι*). Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι στις γενικές ενικού και πληθυντικού οι λέξεις αυτές δεν ακολουθούν το κλιτικό υπόδειγμα των λοιπών ουδετέρων, αλλά παραμένουν παροξύτονες, ασυνίζητες και ορθογραφούνται με *-ει-*: *μάτι, ματιού* και *φίδι, φιδιού*, αλλά *ανώγι, ανωγείου, ανωγείων*.

ανώδυνος
< αρχ. *ἀνώδυνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη (πβ. *Κωακ. προγν.* 275.1-3: *τὰ μαλθακὰ δὲ καὶ ἀνώδυνα τῶν οἰδημάτων, χρονιώτερα δὲ τὰς κρίσιας ποιέεται, καὶ ἧσσόν ἐστιν ἐπικίνδυνα*)] < *ἀν-* στερητ. + *-ώδυν(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὀδύνη* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ώδυνος*.

άνωθεν
< αρχ. *ἄνωθεν* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < *ἄνω* + *-θεν* (βλ.λ.), λεξικό επίθημα δηλωτικό προελεύσεως (πβ. κ. *ἀνέκα-θεν, ὄπισ-θεν, ἔνδο-θεν*).

ανώμαλος
< αρχ. *ἀνώμαλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Εὐριπ.

απόσπ. 684.1: *φεῦ, τῶν βροτείων ὡς ἀνώμαλοι τύχαι*] < ἀν- στερητ. + *ὁμαλός* (βλ.λ.), με έκταση τού αρκτικού *ὁ-* λόγω τής συνθέσεως.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανωμαλία < αρχ. *ἀνωμαλ-ία*.

ανωμοτί «χωρίς όρκο»

< αρχ. επίρρ. *ἀνωμοτί* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < επίθ. *ἀνώμοτος* < *ἀν-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *ὄμνυμι / ὀμνύω* «ορκίζομαι» (βλ.λ.) με έκταση τού αρκτικού *ὁ-* λόγω τής συνθέσεως.

ανώνυμος

< αρχ. *ἀνώνυμος* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* θ 552: *οὐ μὲν γάρ τις πάμπαν ἀνώνυμός ἐστ' ἀνθρώπων*)] < *ἀν-* στερητ. + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ώνυμος*, *συν-ώνυμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανωνυμία < ελνστ. *ἀνωνυμ-ία*.

ανώριμος → ώριμος

άνωση

λόγ. [1861], < αρχ. *ἀνωθῶ (-έω)* «ωθώ προς τα άνω» [ήδη ομηρικό] < *ἀν(α)-* + *ὠθῶ* (βλ.λ.). λ. που πλάστηκε κατά το σχήμα των αρχ. *ὠθῶ – ὦσις*, *ἀντ-ωθῶ – ἄντ-ωσις*, *ἐξ-ωθῶ – ἔξ-ωσις*.

ανώτατος

< αρχ. *ἀνώτατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υπερθ. βαθμός σχηματισμένος από το επίρρ. *ἄνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατώ-τατος*, *ἀπώ-τατος*.

ανώτερος

< αρχ. *ἀνώτερος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], συγκρ. βαθμός σχηματισμένος από το επίρρ. *ἄνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατώ-τερος*, *ἀπώ-τερος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανωτερ-ότητα, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *supériorité*

ανωτέρω < αρχ. επίρρ. *ἀνωτέρ-ω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

ανωφελής

< αρχ. *ἀνωφελής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *ἀν-* στερητ. + *-ωφελ(ής)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄφελος* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. ο τύπος *ἀνώφελος*.

ανωφερής «ανηφορικός»

< αρχ. *ἀνωφερής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἄνω* + *-φερ(ής)* < *φέρω*, πβ. κ. *κατω-φερής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ανωφέρεια < ελνστ. *ἀνωφέρ-εια*.

ανώφλι

< μεσν. *ἀνώφλι(ον)* «υπέρθυρο» < *ἄνω* + αρχ. *φλιά*, κυρ. στον πληθ. *φλιαί* «παραστάδες θύρας» (ήδη μυκ. *pi-ri-ja-o*: *φλιάων*, γενική πληθ.), αγν. ετύμου. Ομοίως και το μεσν. *κατώφλι(ον)*.

αξάν «ιδιοπροφορά»

< γαλλ. *accent* < λατ. *accentus* «τόνος» (απόδ. τού αρχ. *προσῳδία*) < ρ. *accino* «τραγουδώ, ηχώ» (< *ad-* + *cano*).

άξαφνος → έξαφνα

αξεσουάρ «εξάρτημα»

< γαλλ. *accessoire* < μεσν. λατ. *accessorius* «συμπληρωματικός, πρόσθετος» < λατ. *accessus*, μτχ. τού ρ. *accēdo* «προσέρχομαι, προστίθεμαι».

άξεστος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄξεστος* < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *ξέω* «λειαίνω, αποτρίβω» (βλ.λ.). Βλ. κ. *καλλιεργώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απελέκητος, ακατέργαστος» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 19: *ἐπ' ἀξέστου πέτρου*) → ελνστ. σημ. «δύσκολος, τραχύς» (πβ. *Σχόλ. Ἀριστοφ. Βατρ.* 86.2: *ἄξεστος ἐν τῇ ποιήσει*).

αξία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀξία* < επίθ. *ἄξιος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χρηματική τιμή, τίμημα» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 878d: *τὴν δὲ δὴ τῆς βλάβης ἀξίαν, εἴτε διπλῆν εἴτε τριπλῆν εἴτε καὶ τετραπλασίαν, οἱ καταψηφισάμενοι δικασταὶ ταττόντων*) → ήδη αρχ. σημ. «υπόληψη, αξιοπρέπεια, ικανότητα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.68: *τῆς τε οὖν ὑμετέρας αὐτῶν ἀξίας μνησθέντες ἐπέλθετε τοῖς ἐναντίοις προθύμως*) → ελνστ. σημ. «ηθική αποτίμηση» (πβ. Χρυσίππ. *ἀπόσπ.* 475.77: *τοῖς μόνοις κατ' ἀξίαν τῶν θείων εἰρημένοις*) → σύγχρ. μουσ., οικον. και γλωσσολ. όρος (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *valeur*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξι-ακός < *αξί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, πβ. κ. *προθεσμι-ακός*.

αξίζω → άξιος

αξίνα

< μεσν. *ἀξίνα* < αρχ. *ἀξίνη*, που συνδ. με λατ. *ascia* «σκεπάρνι, δικέλλα» (> ισπ. *azada* , ιταλ. *ascia*) και αρχ. γερμ. **akwes-* «τσεκούρι, πέλεκυς» (> γερμ. *Axt*, αγγλ. *axe*, ολλ. *aaks*). Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι όροι έχουν σημιτική αρχή, πβ. αραμ. *ḥaṣṣīnā* «αξίνα».

αξιοθέατος

< αρχ. *ἀξιοθέατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα (πβ. *Οἰκον.* 8.4.1: *οὗτοι καὶ ἀξιοθέατοι δοκοῦσιν εἶναι καὶ ἀξιάκουστοι*)] < *ἀξιο-* + *θεατός*, ρηματ. επίθ. τού *θεῶμαι (-άο-)* «παρατηρώ, κοιτάζω», για το οποίο βλ.λ. *θέα*.

αξιοκρατία

< *αξιο-* + *-κρατ(ία)* < *κράτος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο

από αγγλ. *meritocracy* (υβριδικό σύνθ. με ελληνογενές β΄ συνθετικό *-cracy* < *-κρατία*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξιοκρατ-ικός < *αξιοκρατ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

αξιόλογος

< αρχ. *ἀξιόλογος*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄξιος λόγου* (πβ. Πλάτ. *Ἀλκιβ.* 105c: *οἶμαί σε πλὴν Κύρου καὶ Ξέρξου ἡγεῖσθαι οὐδένα ἄξιον λόγου γεγονέναι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξιολόγη-ση < *αξιολογη-* (*αξιολογώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *evaluation*

αξιολογ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *axiologie*

αξιολογ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *axiologique*

αξιολογ-ώ, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *evaluate*.

αξιοποιώ

< *αξιο-* + *ποιώ*, απόδ. τού γαλλ. *mettre en valeur*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξιοποίη-ση.

αξιοπρεπής

< αρχ. *ἀξιοπρεπής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Συμπόσ.* 8.41.1: *καὶ νῦν ἐν τῇ ἑορτῇ ἱεροπρεπέστατος δοκεῖς εἶναι τῶν προγεγενημένων, καὶ σῶμα ἀξιοπρεπέστατον μὲν ἰδεῖν τῆς πόλεως ἔχεις*], κυριολ. σημ. «αυτός στον οποίο ταιριάζει, *πρέπει* αξία», < *ἀξιο-* + *-πρεπ(ής)* < *πρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-πρεπής*, *δια-πρεπής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξιοπρέπεια < μεσν. *ἀξιοπρέπ-εια*.

άξιος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄξιος* < **ἄκ-τι-ος* / **ἄγ-τι-ος*, το οποίο παράγεται από θέμα τού ρ. *ἄγω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ισοβαρής, ισότιμος» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ο 388: *ὁ δ' ἄξιον ὦνον ἔδωκε*) ➝ ήδη αρχ. σημ. (μεθομηρικώς με ηθική έννοια) «ικανός, πρέπων – αυτός στον οποίο αρμόζει κάτι» (απόφθεγμα Αναχάρσιδος: *Κρεῖττον ἕνα φίλον ἔχειν πολλοῦ ἄξιον ἢ πολλοὺς μηδενὸς ἀξίους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξίζω < μεσν. *ἀξ-ίζω*

αξιοσύνη < μεσν. *ἀξι-οσύνη*

αξιώνω < μεσν. *ἀξι-ώνω* < αρχ. *ἀξι-ῶ (-όω)* «θεωρώ / κρίνω άξιο»

αξίωση < αρχ. *ἀξίω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.9.2: *καὶ οὐκ ἄδικος αὕτη ἡ ἀξίωσίς ἐστιν*)].

ΣΥΝΘ. αξι(ο)-: *αξι-έπαινος* (αρχ.), *αξι-έραστος* (αρχ.) – *αξιό-γραφο* (λόγ.), *αξιο-θρήνητος* (αρχ.), *αξιο-λάτρευτος* (λόγ. [1863]), *αξιό-μαχος* (αρχ.), *αξιό-μεμπτος* (λόγ. [1889]) κ.ά.

-άξιος: *αν-άξιος* (αρχ.), *αντ-άξιος* (αρχ.), *επ-άξιος* (αρχ.), *ισ-άξιος* (ελνστ.) κ.ά.

αξίωμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀξίωμα* < ρ. *ἀξιῶ (-όω)* < *ἄξιος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τιμή, αξία, υπόληψη» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.18: *οἵτινες ἀξίωμα μέγιστον τῶν Ἑλλήνων ἔχοντες ἥκομεν παρ' ὑμᾶς*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «θέση ισχύος και ευθύνης» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 220e: *τῶν στρατηγῶν πρὸς τὸ ἐμὸν ἀξίωμα ἀποβλεπόντων*) ➝ αρχ. σημ. «θεμελιώδης θέση ως βάση επιχειρηματολογίας ή θεωρίας» (πβ. Αριστ. *Μεταφυσ.* 1005a: *λεκτέον δὲ πότερον μιᾶς ἢ ἑτέρας ἐπιστήμης περί τε τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι καλουμένων ἀξιωμάτων καὶ περὶ τῆς οὐσίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξιωματικός, ουσιαστικοπ. τύπος τού ελνστ. επίθ. *ἀξιωματ-ικός* (στη σημ. «μεγαλοπρεπής, επιβλητικός – αξιωματούχος») < *ἀξίωμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ήδη τον 4ο αι. μ.Χ. συναντάται η σημ. «βαθμοφόρος τού στρατού» (Ψευδο-Μακαρ. *Περὶ φυλακ. καρδ.* 34.832: *τὸ γεννώμενον παιδίον εὐθέως δύναται εἰς ἄνδρα τέλειον ἐλθεῖν, ἢ στρατευόμενος [...] ἤδη ἐγένετο ἀξιωματικός;*).

ΣΥΝΘ. αξιωματ-ούχος, λόγ. [1891], απόδ. τού γαλλ. *official* – **υπ-αξιωματικός**, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sous-officier*.

αξιώνω → άξιος

άξονας

< αρχ. *ἄξων, -ονος* (ήδη μυκ. *a-ko-so-ne*: *ἄξονες*) < θ. *ἀξ-* < I.E. **ak-s-* (που πιθ. συνδ. με το θ. τού ρ. *ἄγω*, βλ.λ.) || λατ. *axis* (> γαλλ. *axe*, ισπ. *eje*, ιταλ. *asse*), σανσκρ. *ákṣa-*, παλ. γερμ. *ahse* (> γερμ. *Achse*, ολλ. *as*, σουηδ. *axel*), παλ. σλαβ. *осъ*, όλα με τη σημ. «άξονας». Ορισμένες φρ. προέρχονται από άλλες γλώσσες ως μεταφρ. δάνεια, π.χ. *ο Άξονας* (για τους ναζιστές και τους συμμάχους τους κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πβ. αγγλ. *The Axis forces* ή απλώς *The Axis*), *ο άξονας τού κακού* (αγγλ. *axis of evil*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αξον-ικός, λόγ. [1805], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *axonique*, αγγλ. *axonic* (πβ. φρ. *αξονική τομογραφία*, αγγλ. *axonic tomography*)

αξόνιο < ελνστ. *ἀξόν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄξων, -ονος*.

αοίδιμος «φημισμένος, ένδοξος»

< αρχ. *ἀοίδιμος* «τραγουδισμένος σε τιμητική ωδή» [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Ζ 357-8: *ὡς καὶ ὀπίσσω ἀνθρώποισι πελώμεθ' ἀοίδιμοι ἐσσομένοισι*)] < *ἀοιδή* «ωδή» < ρ. *ἀείδω*, από όπου το αρχ. *ᾄδω* (βλ.λ.).

αοιδός «τραγουδιστής επικών ποιημάτων»

< αρχ. *ἀοιδός* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ὀδ.* α 325: *τοῖσι δ' ἀοιδὸς ἄειδε περικλυτός*)] < ρ. *ἀείδω*, από όπου το αρχ. *ᾄδω* (βλ.λ.).

άοκνος
< αρχ. *ἄοκνος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο (πβ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 495: *ἄοκνος ἀνὴρ μέγα οἶκον ὀφέλλοι*)] < *ἀ-* στερητ. + *ὄκνος* «δισταγμός, νωθρότητα», για το οποίο βλ.λ. *οκνηρός*.

αόμματος «τυφλός»
< μεσν. *ἀόμματος* < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *ὄμμα, -ατος*, για το οποίο βλ.λ. *μάτι*.

άοπλος → όπλο

αόρατος
< αρχ. *ἀόρατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ισοκρ. *Προς Δημόν.* 29.2-3: *κοινὴ γὰρ ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον ἀόρατον*)] < *ἀ-* στερητ. + *ὁρατός*, ρηματ. επίθ. τού *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω» (βλ.λ.).

αόριστος
ΕΤΥΜ. < αρχ. επίθ. *ἀόριστος* < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *ὁρίζω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (επίθ.) «χωρίς όρια, σύνορα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.139: *τῆς γῆς τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς ἀορίστου*) → ήδη αρχ. σημ. «απροσδιόριστος, ασαφής» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 643d: *μὴ τοίνυν μηδ' ὃ λέγομεν εἶναι παιδείαν ἀόριστον γένηται*) → ελνστ. σημ. «ο συνοπτικός παρωχημένος γραμματικός χρόνος» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.53: *χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων. τούτων ὁ παρεληλυθὼς ἔχει διαφορὰς τέσσαρας, παρατατικόν, παρακείμενον, ὑπερσυντέλικον, ἀόριστον*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρόνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αοριστία < αρχ. *ἀοριστ-ία*.
ΣΥΝΘ. **αοριστο-**: *αοριστο-λογία, αοριστο-λογικός* κ.ά.

αορτή
< αρχ. *ἀορτή* < θ. *ἀορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἀείρω* «σηκώνω, υψώνω», τού οποίου συχνότερος ήταν ο αττ. τύπος *αἴρω* (βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά στον Ιπποκράτη, όπου δηλώνει τις κύριες αρτηρίες τού σώματος, οι οποίες αντλούν το αίμα από την καρδιά. Η λ. *ἀορτή* έχει περάσει ως ιατρ. όρος σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *aorta*, γαλλ. *aorte* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αίρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αορτ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *aortique*.
αορτ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *aortitis*.

αορτήρας «ιμάντας αναρτήσεως, λουρί»
< αρχ. *ἀορτήρ, -ῆρος* [ήδη ομηρικό] < θ. *ἀορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἀείρω* «σηκώνω, υψώνω», τού οποίου συχνότερος ήταν ο αττ. τύπος *αἴρω* (βλ.λ.).

άοσμος → οσμή

άουτ
< αγγλ. *out* «έξω».

αουτσάιντερ
< αγγλ. *outsider* «εξωτερικός», όρος με αρχική αναφορά σε δρομείς ή άλογα ιπποδρόμου που έτρεχαν στην εξωτερική διαδρομή και διήνυαν μεγαλύτερη απόσταση, με αποτέλεσμα να έχουν μειωμένες πιθανότητες νίκης.

απ' κ. **απ- → από**

απαγγέλλω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαγγέλλω* < *ἀπ(ο)-* + *ἀγγέλλω*, για το οποίο βλ.λ. *άγγελος*, πβ. κ. *κατ-αγγέλλω, παρ-αγγέλλω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναφέρω (πληροφορία)» (πβ. *Ὀδ.* π 457-9: *μή ἑ συβώτης γνοίη ἐσάντα ἰδὼν καὶ ἐχέφρονι Πηνελοπείῃ ἔλθοι ἀπαγγέλλων* «μήπως το μάθει ο χοιροβοσκός βλέποντάς τον μπροστά του και έλθει να το αναφέρει στη φρόνιμη Πηνελόπη») → αρχ. σημ. «αφηγούμαι, περιγράφω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 4.5: *τῷ πεμπομένῳ δὲ ἠπείλει, εἰ μὴ ἰσχυρῶς ταῦτα ἀπαγγέλλοι*) → ήδη αρχ. σημ. «αποδίδω προφορικά (κείμενο)» (πβ. Αριστ. *Ποιητ.* 1460a: *ἀλλὰ μὴ ἐν τῷ δράματι, ὥσπερ ἐν Ἠλέκτρᾳ οἱ τὰ Πύθια ἀπαγγέλλοντες*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαγγελία < αρχ. *ἀπαγγελ-ία*, αρχική σημ. «έκθεση ή λογοδοσία πρεσβευτή – εξιστόρηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Πλάτωνα (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 394b.9: *τῆς ποιήσεώς τε καὶ μυθολογίας ἡ μὲν διὰ μιμήσεως ὅλη ἐστίν, ὥσπερ σὺ λέγεις, τραγῳδία τε καὶ κωμῳδία, ἡ δὲ δι' ἀπαγγελίας αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ*)].

άπαγε
< αρχ. *ἄπαγε*, προστ. τού ρ. *ἀπάγω* «απομακρύνω» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άπαγε – άι
Η προστακτική ***ἄπαγε!*** χρησιμοποιείται ήδη στους αρχ. συγγραφείς ως αποτρεπτική έκφραση, η οποία λειτουργεί παρόμοια με το μεσν. και ν.ελλ. μόριο ***άι*** (< αρχ. *ἄγε*). Χαρακτηριστικά είναι ορισμένα αρχαία και μεταγενέστερα παραδείγματα: Αριστοφ. *Εἰρ.* 1053: *κἄπαγ' ἀπὸ τῆς ὀσφύος* «μακριά (τα χέρια)!», *Ἱππ.* 1151: *ἄπαγ' ἐς μακαρίαν ἐκποδών* «ξεκουμπίσου!», Θεοφρ. *Χαρακτ.* 25.5: *ἄπαγ' ἐς κόρακας* «άι στον κόρακα!». Αρκετά παλαιά είναι και η σύνδεση τής προστ. *ἄπαγε* με γενική πτώση με σημασία «μακριά από»: Φίλ. Ιουδ. *Περὶ βίου Μωυσ.* 2.199: *ἄπαγε βεβήλων καὶ ἀνοσίων ἐνθυμημάτων*· Ιωάνν. Χρυσοστ. *Περὶ Ἱερωσ.* 3.5: *ἄπαγε τῆς μανίας*.

απάγκειο
< *απ(ο)-* + αρχ. *ἄγκ(ος)* «χαράδρα, κοιλάδα (μεταξύ βουνών)» [ήδη ομηρικό] + παραγ. τέρμα *-ειο*, οπότε θα δήλωνε τόπο προστατευμένο από ισχυρούς ανέμους. Η λ. πιθ. αποτελεί ουσιαστικοπ. ουδ. αμάρτυρου επιθ. **απάγκειος*. Το αρχ. ουσ. *ἄγκος* εμφανίζει θ. *ἀγκ-*, για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *ἀγκ-άλη, ἄγκ-υρα, ἀγκ-ύλος, ἀγκ-ών(ας)*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
απάγκιο ή απάγκειο;
Η λ. ***απάγκειο*** θα έπρεπε να ορθογραφείται κανονικά με -ει- (όχι -ι-), εφόσον εντάσσεται στο μορφολογικό σχήμα των επιθέτων που προέρχονται από ουδ. ουσ. σε -ος, π.χ. *τέλος – τέλειος, έτος – επ-έτειος, δάνος – δάνειο* (βλ.λ.). Οι γραφές *απάγκιο* (τής σχολικής ορθογραφίας), *απάγγιο* δεν δικαιολογούνται ετυμολογικά.

απαγκιστρώνω
< *απ(ο)-* + *αγκιστρώνω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *disengage*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαγκίστρω-ση.

απαγορεύω
< αρχ. *ἀπαγορεύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 334c: *καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἰατροὶ πάντες ἀπαγορεύουσιν τοῖς ἀσθενοῦσιν μὴ χρῆσθαι ἐλαίῳ*] < *ἀπ(ο)-* + *ἀγορεύω*, για το οποίο βλ.λ. *αγορά*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαγόρευση < ελνστ. *ἀπαγόρευ-σις*
απαγορευτικός < ελνστ. *ἀπαγορευ-τικός*.

απαγχονίζω
< αρχ. *ἀπαγχονίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἀπ(ο)-* + *-αγχον(ίζω)* < *ἀγχόνη* (βλ.λ. *άγχος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαγχονισ-μός, λόγ. [1887].

απάγω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπάγω* < *ἀπ(ο)-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-άγω, συν-άγω*. Βλ. κ. *άπαγε, άγω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απομακρύνω» (πβ. *Ὀδ.* σ 278: *αὐτοὶ τοί γ' ἀπάγουσι βόας καὶ ἴφια μῆλα*) → ήδη αρχ. σημ. «αποσπώ, αρπάζω» (για πρόσ., πβ. Κτησ. *απόσπ.* 3c,688: *καταδεηθεὶς αὐτῷ δοῦναι τὴν παρθένον εἰς γάμον ἔννομον, ἀπήγαγεν αὐτὴν εἰς Νίνον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαγωγή < αρχ. *ἀπαγωγ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ], αρχική σημ. «απομάκρυνση» (ήδη αρχ. η χρήση τής στη λογική, πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 50a: *ἀλλὰ τὴν μὲν εἰς τὸ ἀδύνατον ἀπαγωγὴν ἔστι (συλλογισμῷ γὰρ δείκνυται), θάτερον δ' οὐκ ἔστιν*) → ελνστ. σημ. «βίαιη αρπαγή και απομάκρυνση» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Πρὸς Γάιον* 17.1-2: *ὅσα καὶ ἡλίκα κακὰ ἐξ ἀναρχίας φύεται· λιμόν, πόλεμον, δενδροτομίας, δηώσεις χωρίων, στερήσεις χρημάτων, ἀπαγωγάς*)
απαγωγ-έας, λόγ. [1887], < *απαγωγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-έας*
απαγωγ-ικός, λόγ. [1861], < *απαγωγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
απαγωγός < αρχ. *ἀπαγωγ-ός*, αρχική σημ. «αυτός που απομακρύνει» < ρ. *ἀπάγω* (πβ. κ. *άγω – αγωγός*).

απάδει «δεν αρμόζει»
< αρχ. *ἀπᾴδει*, γ' εν. πρόσ. τού ρ. *ἀπᾴδω* «τραγουδώ παράφωνα – διαφωνώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (*Νόμ.* 662b: *εἰ θεὸς ἡμῖν [...] δοίη τις συμφωνίαν, ὡς νῦν γε σχεδὸν ἀπᾴδομεν ἀπ' ἀλλήλων*)] < *ἀπ(ο)-* + *ᾄδω* (βλ.λ.). Ήδη την ελνστ. εποχή απαντά η σημ. «δεν αρμόζω» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Ἄτρεπτ. θεῖον* 90: *ἀπᾷδον ὀρθοῦ λόγου καὶ φρονήσεως ἀμέτοχον*).

απαθανατίζω
< αρχ. *ἀπαθανατίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀπ(ο)-* + *-αθανατ(ίζω)* < *ἀθάνατος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαθανάτιση < ελνστ. *ἀπαθανάτι-σις*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
απαθανατίζω
Επειδή το ρήμα συντίθεται ως προς το β΄ τμήμα του από το επίθ. *αθάνατος*, σωστός είναι ο τύπος ***απαθανατίζω*** (με *-α-*) και όχι *απο-θανατίζω*, που πιθανώς οφείλεται σε επίδραση των πολλών συνθέτων τού *απο-* και στη διαδοχή πολλών *-α-*. Ας σημειωθεί ότι η πρόθεση *απο-* κατά κανόνα δεν διατηρεί το τελικό της φωνήεν, όταν το β΄ συνθετικό αρχίζει από φωνήεν, π.χ. *απ-αγγέλλω, απ-αριθμώ, απ-άγω, απ-αρτίζω*.

απαθής
< αρχ. *ἀπαθής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *ἀ-* στερητ. + θ. *παθ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *πάσχω* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον*, ουσ. *πάθ-ος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απάθεια < αρχ. *ἀπάθ-εια* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

απαισιόδοξος
λόγ. [1886], < *απ(ο)-* στερητ. + *αισιόδοξος* (βλ.λ.) με επίδρ. τού επιθ. *απαίσιος*, αντί τού αναμενομένου **αν-αισιόδοξος*, απόδ. τού γαλλ. *pessimiste*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαισιοδοξ-ία, λόγ. [1882]
απαισιοδοξ-ώ, λόγ. [1850].

απαίσιος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπαίσιος* < *ἀπ(ο)-* στερητ. + αρχ. *αἴσιος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δυσοίωνος» (για αστρολογικές εικασίες και άλλες προλήψεις), που εξηγείται από την αρχική σημ. τού αντιθέτου *αἴσιος* «ευοίωνος» → ήδη ελνστ. σημ. «απεχθής, αποκρουστικός» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ὑπόμν. Μιχ.* 1.641: *ὅτι ἐνεστάλαξεν ὥσπερ*

τοῖς γραμματεῦσι καὶ Φαρισαίοις ὁ Βεελζεβοὺλ τὴν ἐπὶ Χριστῷ ψευδῆ καὶ ἀπαίσιον δόξαν).

απαιτώ

< αρχ. *ἀπαιτῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ. (πβ. *Χοηφ.* 398: *δίκαν [δ'] ἐξ ἀδίκων ἀπαιτῶ*)] < *ἀπ(ο)-* + *αἰτῶ* (βλ.λ. *αιτία*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απαίτηση < αρχ. *ἀπαίτη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο]

απαιτητής < ελνστ. *ἀπαιτη-τής* «τελώνης, εισπράκτορας φόρων» (πβ. Αιλ. Ηρωδιαν. *Ἐπιμερ.* 144.11: *φόρος, τὸ τέλος· φορολόγος, ὁ ἀπαιτητής*)

απαιτητικός < ελνστ. *ἀπαιτη-τικός*

απαιτη-τός, ρημστ. επίθ., μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exigible*

απαιτητικ-ότητα, λόγ. [1880], < *απαιτητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

απαλείφω

< αρχ. *ἀπαλείφω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀθην. Πολιτ.* 48.1: *οὗτοι δὲ παραλαβόντες τὰ γραμματεῖα, ἀπαλείφουσι τὰ καταβαλλόμενα χρήματα ἐναντίον τῆς βουλῆς*] < *ἀπ(ο)-* + *ἀλείφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-αλείφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απάλειψη < ελνστ. *ἀπάλειψ-ις*

απαλοιφή < ελνστ. *ἀπαλοιφ-ή* (πβ. κ. *αλείφω – αλοιφή*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

απαλείφω, εξαλείφω

Στην Αρχαιότητα ήταν πολύ δύσκολο να σβηστούν κείμενα χαραγμένα σε στερεό υλικό (π.χ. πέτρα ή μάρμαρο). Εντούτοις, συχνά υπήρχε η δυνατότητα απλώς να επικαλυφθούν με κάποιου είδους κονίαμα (π.χ. γύψο), ώστε να είναι δυνατή η επαναχάραξη των στοιχείων. Σε ορισμένες περιπτώσεις η πράξη αυτή δηλώνεται από το αρχ. ρήμα ***εξαλείφω***. Ωστόσο, πολύ σύντομα άρχισε να χρησιμοποιείται (κυρίως για γραφή σε πάπυρο ή περγαμηνή) κάποιος τύπος μελάνης, που παρασκευαζόταν από άνθρακα, πηκτίνη και ίσως χρωστική ουσία. Σε αυτή την περίπτωση, ο γραφέας μπορούσε με βρεγμένο σφουγγάρι να ***απαλείφει*** το προηγούμενο κείμενο, ανάλογα με την ποιότητα τού υλικού και τον βαθμό φθοράς που είχε υποστεί από τον κάλαμο γραφής. Ως αποτέλεσμα, ήδη από την Αρχαιότητα τα δύο ρήματα, *ἀπαλείφω* και *ἐξαλείφω*, χρησιμοποιούνται με τη γενικευμένη σημασία «σβήνω».

απαλλάσσω

< αρχ. *ἀπαλλάσσω / -ττω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 773: *πῶς εἶπας; ἦ 'μὸς παῖς σ' ἀπαλλάξει κακῶν;*] < *ἀπ(ο)-* + *ἀλλάσσω*, για το οποίο βλ.λ. *αλλάζω*, πβ. κ. *εν-αλλάσσω, παραλλάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απαλλαγή < αρχ. *ἀπαλλαγ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ. (πβ. *Ἀγαμ.* 1: Θεοὺς *μὲν αἰτῶ τῶνδ' ἀπαλλαγὴν πόνων*)]

απαλλακτικός < ελνστ. *ἀπαλλακ-τικός*.

απαλλοτριώνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαλλοτριῶ (-όω)* < *ἀπ(ο)-* + *ἀλλοτριῶ* < *ἀλλότριος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποστερώ, αποξενώνω (κάποιον από κάτι)» (πβ. Ισοκρ. *Ἐπιστ. πρὸς Τιμόθ.* 13: *πρὸς μὲν οὖν ἐκεῖνον διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἀπηλλοτριώθην*) → ήδη αρχ. σημ. «στερώ από κάποιον την περιουσία του (με ή χωρίς αντίτιμο)» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1361a: *ὅρος δὲ ἀσφαλείας μὲν τὸ ἐνταῦθα καὶ οὕτω κεκτῆσθαι ὥστ' ἐφ' αὑτῷ εἶναι τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τοῦ δὲ οἰκεῖα εἶναι ἢ μὴ ὅταν ἐφ' αὑτῷ ᾖ ἀπαλλοτριῶσαι· λέγω δὲ ἀπαλλοτρίωσιν δόσιν καὶ πρᾶσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απαλλοτρίωση < αρχ. *ἀπαλλοτρίω-σις* «δόση, πώληση» (βλ. ανωτέρω)

απαλλοτριώσ-ιμος < *απαλλοτρίωσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

απαλλοτριω-τικός, λόγ. [1836].

απαλοιφή → απαλείφω

απαλός

< αρχ. *ἁπαλός* [ήδη ομηρικό], με παραγ. τέρμα *-αλός*, πβ. κ. *ὁμ-αλός*. Δεν είναι αρκετά πειστική η προταθείσα σύνδεση με το λατ. *sapio* «γεύομαι» και το αρχ. *ὀπός* «χυμός φυτού», αλλά ορισμένοι μελετητές οδηγήθηκαν σε αυτήν επειδή το επίθ. *ἁπαλός* αναφερόταν αρχικά στο ανθρώπινο σώμα και δέρμα, καθώς και στη φλούδα των φρούτων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απαλότητα < αρχ. *ἁπαλ-ότης, -ότητος*

απαλύνω < αρχ. *ἁπαλ-ύνω*

απάλυν-ση, λόγ. [1895], < *απαλύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

απαλυν-τικός, λόγ. [1889], < *απαλύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

απάνεμος

< μεσν. *ἀπάνεμος* (με αποκατάσταση τού κανονικού τύπου *ἄνεμος*) < ελνστ. *ἀπήνεμος* < αρχ. *ὑπήνεμος* (βλ.λ.), ίδια σημ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απανεμιά < μεσν. *ἀπανεμ-ία / ἀπανεμ-ιά* (με συνίζηση).

απάνθισμα

< ελνστ. *ἀπάνθισμα* < αρχ. *ἀπανθίζω* «κόβω και μαζεύω άνθη» < *ἀπ(ο)-* + *ἀνθίζω* < *ἄνθος* (βλ.λ.).

απανθρακώνω

< ελνστ. *ἀπανθρακῶ (-όω)* < *ἀπ(ο)-* + *-ανθρακῶ* (απαντά το αρχ. μέσο *ἀνθρακοῦμαι* «γίνομαι στάχτη, καίγομαι») < αρχ. *ἄνθραξ, -κος* (βλ.λ. *άνθρακας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απανθράκω-ση, λόγ. [1887].

άπαντα → άπας

απανταχού
< αρχ. επίρρ. *ἀπανταχοῦ* < *ἅπας, -αντος* (βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-αχοῦ* (δηλώνει τόπο, πβ. κ. *ἑκαστ-αχοῦ* «σε κάθε μέρος»).

απανταχούσα
< επίρρ. *απανταχού* (βλ.λ.) + *-ούσα* (κατ' αναλογίαν προς τις ενεστωτικές μτχ., π.χ. *παρ-ούσα*), με αφετηρία την επίτιτλο φρ. *τοῖς ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξοις* (ήδη ελνστ.) σε επιστολές και εγκυκλίους πατριαρχών και μητροπολιτών προς κληρικούς και προς «όλους τους ορθοδόξους». Η σημ. «δυσάρεστη είδηση» οφείλεται στο γεγονός ότι αυτές οι επιστολές συχνά περιείχαν αυστηρές συστάσεις και νουθεσίες ή χαρακτηρίζονταν από επιτιμητικό ύφος (πβ. κ. *φιρμάνι*).

απαντέχω
< μεσν. *ἀπαντέχω* < **ὑπαντέχω* «αντέχω να περιμένω» (με παρασύνδεση προς τα σύνθ. από την πρόθ. *ἀπ(ο)-*) < *ὑπ(ο)-* + *ἀντέχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαντοχή < μεσν. *ἀπαντοχ-ή*.

απαντώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαντῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.9.5: *πορεύεσθαι καὶ ἀπαντᾶν τῇσι περιπλεούσῃσι τῶν νεῶν*)] < *ἀπ(ο)-* + *ἀντῶ (-άω)* «βρίσκομαι απέναντι (σε κάποιον), συναντώ», το οποίο προέρχεται από θέμα που εμφανίζεται στη λ. *ἀντί* (βλ.λ.), από όπου και άλλα σύνθετα: *κατ-αντῶ, συν-αντῶ, προϋπ-αντῶ, συναπ-αντῶ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συναντώ» (σήμερα ιδιωματ., πβ. φρ. *μην τον είδατε, μην τον απαντήσατε*) → ήδη αρχ. σημ. «αντιμετωπίζω ερώτηση ή κρίση, αποκρίνομαι» (πβ. Λυσ. *Ἐπιτάφ.* 24: *ταῦτα μιᾷ γνώμῃ πάντες γνόντες ἀπήντων ὀλίγοι πρὸς πολλούς*. Αριστοφ. *Λυσιστρ.* 420: *τοιαῦτ' ἀπήντηκ' εἰς τοιαυτὶ πράγματα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απάντηση < αρχ. *ἀπάντη-σις* «συνάντηση, περίσταση» → ήδη αρχ. σημ. «απόκριση (σε ερώτηση ή συζήτηση)» (πβ. Αριστ. *Μεταφυσ.* 1009a: *οὐ γὰρ πρὸς τὸν λόγον ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν ἡ ἀπάντησις αὐτῶν*)
απαντη-τικός, λόγ. [1843], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *responsive* (διαφ. το ελνστ. *ἀπαντητικός* «θρασύς, επιθετικός»).

απανωτός
< μεσν. **ἐπανωτός* (όπως προκύπτει από τη μαρτυρία τού μεσν. επιρρ. *ἐπανωτὰ* «ο ένας πάνω στον άλλον»), με αφομοίωση /e/ – /a/ → /a/ – /a/, < αρχ. επίρρ. *ἐπάνω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τός*.

άπαξ «μία μόνο φορά»
< αρχ. επίρρ. *ἅπαξ* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 22: *ὅτε τ' ἄλλοι ἅπαξ θνῄσκουσ' ἄνθρωποι*] < *ἁ-* αθροιστ. (βλ.λ.) + *-παξ*, που προέρχεται από θ. τού ρ. *πήγ-νυμι* (πβ. παθ. αόρ. β' *ἐ-πάγ-ην*), για το οποίο βλ.λ. *πάγος, πήζω*. Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι το επίρρ. *ἅπαξ* σήμαινε αρχικώς «(με) ένα ράβδισμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.

απαξιώ
< αρχ. *ἀπαξιῶ (-όω)* «απορρίπτω κάτι ως ανάξιο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀπ(ο)-* στερητ. + *ἀξιῶ* < *ἄξιος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαξίωση < ελνστ. *ἀπαξίω-σις* «απόρριψη, περιφρόνηση»
απαξιω-τικός < *απαξιώ* + παραγ. τέρμα *-τικός*
απαξία < αρχ. *ἀπ-αξία* «έλλειψη αξίας» (όρος των στωικών φιλοσόφων, αντίθετο τού *ἀξία*, πβ. Ζήν. *απόσπ.* 192: *τὰ μὲν οὖν πολλὴν ἔχοντα ἀξίαν προηγμένα λέγεσθαι, τὰ δὲ πολλὴν ἀπαξίαν ἀποπροηγμένα*).

άπαπα
< μεσν. *ἄπαπα* < αρχ. *ἀππαπαῖ* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], θρηνητικό επιφών. ηχομιμητ. αρχής.

απαράβατος → παραβαίνω

απαράβλητος → παραβάλλω

απαράγραπτος → παραγράφω

απαράδεκτος
< ελνστ. *ἀπαράδεκτος* < *ἀ-* στερητ. + *παραδεκτός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *παραδέχομαι* (βλ.λ.).

απαράδοτος
< ελνστ. *ἀπαράδοτος* «αυτός που δεν μεταφέρθηκε, δεν μεταβιβάστηκε» < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *παραδοτός*, ρηματ. επίθ. τού *παραδίδωμι* (βλ.λ. *παραδίδω*). Η σημ. «αυτός που δεν παραχωρήθηκε» είναι μεσν.

απαραίτητος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαραίτητος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *παραιτῶ (-έω)* «ικετεύω, παρακαλώ», για το οποίο βλ.λ. *παραιτούμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για πρόσ.) «αδυσώπητος, ασυγκίνητος» (για θεούς που δεν ανταποκρίνονταν στις εκκλήσεις των πιστών, πβ. Λυσ. *Ἐπιτάφ.* 78: *ὅ τε δαίμων ὁ τὴν ἡμετέραν μοῖραν εἰληχὼς ἀπαραίτητος*) → ελνστ. σημ. (για τιμωρίες που δεν αποτράπηκαν μέσω προσευχών ή ικεσιών) «αναπόφευκτος, ανατρεπτος» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 6.37: *οὕτως ἰσχυρᾶς οὔσης καὶ ἀπαραιτήτου τῆς τιμωρίας*) → ήδη ελνστ. σημ. «απολύτως αναγκαίος» (αρχικά σε συνεκφορά *ἀπαραίτητος ἀνάγκη*, αλλά και αυτοτελώς, πβ. Λουκιαν. *Ῥητόρ. Διδάσκ.* 9: *πόνον δὲ καὶ ἀγρυπνίαν καὶ ὑδατοποσίαν καὶ τὸ ἀλιπαρὲς ἀναγκαῖα ταῦτα καὶ ἀπαραίτητα φήσει*).

απαράλλακτος
< ελνστ. *απαράλλακτος* < *ἀ-* στερητ. + *παραλλακ-* (αρχ. *παραλλάσσω / -ττω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

απαράμιλλος
< μεσν. *ἀπαράμιλλος* < *ἀ-* στερητ. + ελνστ. *παράμιλλος* «ανταγωνιστικός, ασυναγώνιστος» (ρ. *παραμιλλῶμαι (-άο-)* «υπερτερώ») < *παρ(α)-* + αρχ. *ἅμιλλα* (βλ.λ.).

απαρασάλευτος
< ελνστ. *ἀπαρασάλευτος* «αμετακίνητος, ακλόνητος» < *ἀ-* στερητ. + ρ. *παρασαλεύω* «τραντάζω εκ θεμελίων» (με παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων) < *παρα-* + *σαλεύω* (βλ.λ.).

απαρατήρητος → παρατηρώ

απαρέγκλιτος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπαρέγκλιτος* < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού αρχ. *παρεγκλίνω* «γέρνω, κλίνω – παρεκκλίνω» < *παρ(α)-* + *ἐγ-* (< *ἐν*) + *κλίνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ίσιος, ευθύς, χωρίς κλίση ή καμπύλη» (πβ. Γαλην. *Περὶ ἀνατομ. ἐγχειρ.*. IX 2.479: *κατ' ὀρθὴν ἀπαρέγκλιτον εὐθεῖαν γραμμήν*) ➔ ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που δεν παρεκκλίνει, δεν εκτρέπεται» (πβ. Νικομ. *Ἀριθμ. Εἰσαγ.* 1.23: *προστάγματα οὖν τινα δεῖ ἔχειν οἷον νόμους φυσικοὺς ἀπαρεγκλίτους καὶ ἀπαραβάτους*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

απαρέγκλιτος
Το επίθ. ***απαρέγκλιτος*** συνδυάζει ήδη από την ελληνιστική εποχή τις σημασίες «χωρίς κλίση» και «χωρίς παρέκκλιση» με κανονική μεταφορική επέκταση. Οι σημασίες αυτές εξάλλου υπήρχαν εξ αρχής στο αρχ. *παρεγκλίνω*, από το οποίο προέρχεται. Ωστόσο, ορισμένες φορές χρησιμοποιείται (σχηματισμένο από το αρχ. συνώνυμο ***παρεκκλίνω***) τύπος επιθέτου **απαρέκκλιτος*, επειδή το ρ. *παρεκκλίνω* έχει επιβιώσει στη Νέα Ελληνική και οι σημασίες του είναι διαφανέστερες. Ο τύπος αυτός όμως δεν μαρτυρείται σε καμία φάση τής Ελληνικής και καλύπτεται σε όλες τις χρήσεις του από το επίθ. *απαρέγκλιτος*. Συνεπώς, οι τύποι που χρησιμοποιούνται κανονικά στη Νέα Ελληνική είναι: ρήμα *παρεκκλίνω* – στερητικό επίθετο *απαρέγκλιτος*.

απαρέμφατο
< ελνστ. *ἀπαρέμφατον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἀπαρέμφατος* «αυτός που δεν φανερώνει, δεν δηλώνει (κάτι)» (συνήθ. στη φρ. *ἀπαρέμφατος ἔγκλισις*) < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *παρεμφαίνω* «συνεμφανίζω – δηλώνω» < *παρ(α)-* + *ἐμ-* (< *ἐν*) + *φαίνω / -ομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαρεμφατ-ικός.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

απαρέμφατο
Η ονομασία ***ἀπαρέμφατος*** / ***ἀπαρέμφατον*** (λατ. *infinitivus*) οφείλεται στους γραμματικούς τής ελληνιστικής εποχής, οι οποίοι αποκάλεσαν έτσι την έγκλιση που δεν *παρεμφαίνει* («δεν δηλώνει, δεν εμφανίζει») πρόσωπο και αριθμό, όπως συμβαίνει με τις υπόλοιπες *παρεμφατικές* εγκλίσεις. Ο Διονύσιος ο Θραξ, γραμματικός τού 2ου αι. π.Χ., είναι ο πρώτος που αναφέρεται στο απαρέμφατο ως έγκλιση, ενώ τον επόμενο αιώνα ο γραμματικός Τρύφων φέρεται ότι συνέγραψε ένα έργο με τίτλο: *Περὶ ῥημάτων ἐγκλιτικῶν καὶ ἀπαρεμφάτων καὶ προστακτικῶν καὶ εὐκτικῶν καὶ ἁπλῶς πάντων*.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Εξέλιξη τού απαρεμφάτου
Η λειτουργία τού αρχαίου απαρεμφάτου, το οποίο διακρινόταν κυρίως σε ***τελικό*** και ***ειδικό***, ήταν να αποτελεί συμπλήρωμα τού ρήματος, πράγμα που οδηγούσε σε συμπύκνωση τού λόγου και παρείχε δυνατότητα για σύνθετη σύνταξη. Οι απαρεμφατικοί τύποι τής αρχαίας δηλώνουν το ποιόν ενεργείας, συνοπτικό (τέλειο) ή διαρκές (ατελές). Αυτό φαίνεται καθαρά από τη σύγκριση φράσεων όπως (Σοφ. *Ἀντιγ.* 523) *οὔτοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν* «δεν γεννήθηκα για να φέρνω έχθρα, αλλά για να συμφιλιώνω» (διαρκές ποιόν), (Θουκ. *Ἱστ.* 2,27) *τοῖς Αἰγινήταις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔδοσαν Θυρέαν οἰκεῖν καὶ τὴν γῆν νέμεσθαι* «οι Λακεδαιμόνιοι έδωσαν στους Αιγινήτες τη Θυρέα, για να κατοικούν και να μοιράσουν τη γη» (διαρκές – συνοπτικό ποιόν), (Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7,2: *εἵλοντο δὲ Δρακόντιον Σπαρτιάτην [...] δρόμου τ' ἐπιμεληθῆναι καὶ τοῦ ἀγῶνος προστατῆσαι* «και εξέλεξαν τον Σπαρτιάτη Δρακόντιο να φροντίσει για τη διαδρομή και να προΐσταται τού αγώνα» (συνοπτικό ποιόν). Η Ελληνική κινήθηκε σταδιακά προς την αναλυτική σύνταξη, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι το ειδικό συμπληρωματικό απαρέμφατο αποδίδεται συνήθως με ***ειδική συμπληρωματική πρόταση*** (εισαγόμενη με τον σύνδεσμο ***ότι***, π.χ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1,34: *Κροῖσος ἐνόμιζεν ἑωυτὸν εἶναι ἀνθρώπων ὀλβιώτατον* «ο Κροίσος νόμιζε ότι είναι ο ευτυχέστερος των ανθρώπων»), το δε τελικό ή συμπληρωματικό απαρέμφατο με ***τελική ή βουλητική πρόταση*** (εισαγόμενη με το μόριο ***να***, π.χ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5,2: *τὸ δὲ ἥμισυ τοῦ στρατεύματος κατέλιπε φυλάττειν τὸ στρατόπεδον* «άφησε τον μισό στρατό, για να φρουρεί το στρατόπεδο»). Η τάση αυτή είναι εμφανής στην Κοινή, π.χ. Κ.Δ. Ματθ. 10,25: *ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται* (αντί *γενέσθαι*) *ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ*.
Επιβιώσεις τού αρχ. απαρεμφάτου στη Νέα Ελληνική είναι οι ρηματικοί τύποι των συντελικών χρόνων, *έχω* ***δέσει*** (*δέσειν / δέσαι*), *έχω* ***δεθεί*** (*δεθῆ*

/ δεθῆναι), που προέρχονται από απαρέμφατα αορίστου. Επίσης διατηρούνται ως ουσιαστικά πλέον ορισμένοι τύποι ενάρθρου απαρεμφάτου (π.χ. το **φιλί** < τὸ φιλεῖν, το **φα(γ)ί** < τὸ φαγεῖν), καθώς και μερικές στερεότυπες εκφράσεις (π.χ. *το λέγειν* «ευφράδεια λόγου», *φερ' ειπείν, δούναι και λαβείν, τρόπος τού λέγειν, τα προς το ζην*). Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι η επιβίωση τού απαρεμφάτου σε μερικές συντάξεις στις ν.ελλ. διαλέκτους τού Πόντου και τής Κάτω Ιταλίας, π.χ. (κατωιταλ.) *'εν ήσωα (έσωνα) πάει* «δεν μπορούσα να πάω», *'ε σ-σώτζει έρτει* «δεν μπορεί να έρθει», (ποντ.) *γραφήναι κ' εσύ* «ας γραφόσουν κι εσύ», *ιδᾶναι κ' επεκεί επᾶρναι* «να έβλεπες πρώτα και ας έπαιρνες μετά».

απαρέσκεια «αποστροφή»

< μεσν. *ἀπαρέσκεια* < αρχ. *ἀπαρέσκω* «δεν είμαι αρεστός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη και τον Πλάτωνα (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 202d.8: *ἐν μέντοι τί με τῶν ῥηθέντων ἀπαρέσκει*)] < *ἀπ(ο)-* στερητ. + *ἀρέσκω* (βλ.λ. *αρέσω*). Η λ. πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το σχήμα *ἀρέσκω – ἀρέσκεια*.

απαριθμώ

< αρχ. *ἀπαριθμῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπ(ο)-* + *ἀριθμῶ* < *ἀριθμός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απαρίθμηση < αρχ. *ἀπαρίθμη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη].

απαρνούμαι

< αρχ. *ἀπαρνοῦμαι (-έο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 443: *καὶ φημὶ δρᾶσαι κοὐκ ἀπαρνοῦμαι τὸ μή*] < *ἀπ(ο)-* + *ἀρνοῦμαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απάρνηση < ελνστ. *ἀπάρνη-σις*

απαρνητής < ελνστ. *ἀπαρνη-τής*.

απαρτία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαρτία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < *ἀπαίρω* «σηκώνω και παίρνω (υλικά, λάφυρα κ.λπ.)» < *ἀπ(ο)-* + *αἴρω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οικοσκευή – λάφυρα» (και ελνστ., Π.Δ., Έξοδ. 40,36: *ἀνεζεύγνυσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ σὺν τῇ ἀπαρτίᾳ αὐτῶν*) → ελνστ. σημ. (από επίδρ. τού ρ. *απαρτίζω*, με το οποίο δεν υπάρχει ετυμολ. συγγένεια) «πληρότητα» (όπως φαίνεται στον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου: *ἀπαρτίαν· μετάβασιν. ἀποσκευήν. τέλος. ἀπαρτισμόν*) → σύγχρ. σημ. «πληρότητα, αρτιότητα στη σύνθεση των μελών ενός σώματος» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *le plenum*· καταχωρίζεται ως λόγ. [1839]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

απαρτία – απαρτίζω

Η λέξη ***απαρτία***, που σήμερα αναφέρεται στον απαιτούμενο αριθμό παρόντων μελών, προκειμένου να θεωρηθεί έγκυρη μια συνεδρίαση ή το αποτέλεσμά της, προέρχεται από το αρχ. *ἀπαίρω* «σηκώνω και μεταφέρω» (όπως φαίνεται στην αρχική σημασία «αποσκευή»). Διαβάζουμε π.χ. στην Έξοδο ότι οι Ισραηλίτες έφυγαν «*σὺν τῇ ἀπαρτίᾳ αὐτῶν*», ενώ στη *Διήγηση τού Μ. Αλεξάνδρου* αναφέρεται ότι «*κελεύει δὲ Ἀλέξανδρος ἐκεῖσε καταλείπειν τὴν ἅπασαν ἀπαρτίαν τοῦ φοσσάτου*». Αργότερα η σημασία αυτή περιορίζεται στα έπιπλα. Ο γραμματικός Ιούλιος Πολυδεύκης αναφέρει ότι η αγοραπωλησία επίπλων πρέπει να ονομάζεται *ἀγορὰ* και *παμπρασία* και όχι *ἀπαρτία* (όπως λεγόταν), διότι η λέξη *ἀπαρτία* αναφέρεται στα ελαφριά σκεύη που μπορούν να μετακινηθούν και συνεκδοχικά στα έπιπλα. Αυτή είναι η αφετηρία τής σημασίας «αναχώρηση» (π.χ. στον Κοσμά Ινδικοπλεύστη).

Αλλά φαίνεται ότι σταδιακά η λέξη παρασυνδέθηκε με τη λέξη ***απαρτίζω*** «ετοιμάζω, ολοκληρώνω». Αυτό φαίνεται στα βυζαντινά λεξικά, μερικά από τα οποία περιέχουν πολλές παρετυμολογικές ερμηνείες. Στο Etymologicum Genuinum και στο λήμμα *Ἀπαρτία* διαβάζουμε: *ἀπαρτίζω, τὸ ἀρτίως, ὅ ἐστιν εὐαρμόστως, συμπληρῶ, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀπαρτία*. Στο Etymologicum Symeonis βλέπουμε την ίδια σύνδεση με το προηγούμενο, ενώ στο Γουδιανό Ετυμολογικό διαβάζουμε ότι προέρχεται από το *ἀρτῶ*, που ερμηνεύεται *ἁρμόζω*. Ίσως συνέβαλε στην παρετυμολογία και η λέξη *ἀπαρτιλογία*, που σήμαινε «ζυγός αριθμός» (ήδη στον Ηρόδοτο), αλλά ο Ησύχιος (5ος αι.) σώζει και τη σημασία «ἀπηρτισμένη ψῆφος».

Το γεγονός είναι ότι η λέξη *απαρτία* παρασυνδέθηκε με την πληρότητα, την αρτιότητα που δηλώνεται στις λέξεις *ἀπαρτίζω, ἀπαρτιλογία* και επίσης *ἀπαρτιζόντως* και *ἀπαρτί* (που σημαίνουν «επακριβώς»). Ο Στέφ. Κουμανούδης την καταγράφει ως μετάφραση τού γαλλικού *le plenum*. Έτσι, σήμερα λέμε στη διοικητική ορολογία: *δεν μπορεί να ληφθεί απόφαση λόγω ελλείψεως απαρτίας / θέτω θέμα απαρτίας / ένσταση απαρτίας* κ.λπ., ενώ σε μεταφορικό επίπεδο απέκτησε τη σημασία «παρουσία όλων όσοι αποτελούν ένα σύνολο, μια συντροφιά» (π.χ. *δεν λείπει κανείς απόψε στην παρέα, έχουμε απαρτία*).

απαρτίζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαρτίζω* < *ἀπ(ο)-* + *ἀρτίζω* (ελνστ. με σημ. «ετοιμάζω») < επίρρ. *ἄρτι* «ακριβώς – πρόσφατα» (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-αρτίζω, ἄρτ-ιος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρυθμίζω, κανονίζω» (πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 374: *σπουδὴ δὲ καὶ τοῦδ' οὐκ ἀπαρτίζει πόδα* «...δεν βαδίζει κανονικά») → ήδη αρχ. σημ. «συμπληρώνω (ώστε να είναι κάτι πλήρες)» (πβ. Αριστ. *Περὶ ζώων γενέσ.* 780b: *ὅταν οὖν μὴ δύνηται ἀπαρτίσαι ἡ φύσις ὁμοίως* «όταν η φύση δεν μπορεί να [τα] συμπληρώσει εξίσου») → ελνστ. σημ. «αποτελώ» (πβ. Εκατ. *απόσπ.* 3a,264: *τὸ μὲν ἅπαν σῶμα*

τῆς τῶν ὅλων φύσεως ἐξ ἡλίου καὶ σελήνης ἀπαρτίζεσθαι).

απαρτχάιντ «φυλετικός διαχωρισμός»
< αγγλ. *apartheid* < αφρικάανς *apartheid* «διαχωρισμός» < *apart* «χωριστά» (< γαλλ. *à part*) + επίθημα *-heid* (πβ. κ. αγγλ. *brother-hood*, γερμ. *Frei-heit*, *Wirklich-keit*).

απαρχή
< αρχ. *ἀπαρχή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπ(ο)-* + *ἀρχή* (βλ.λ.).

άπας
< αρχ. *ἅπας* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* αθροιστ. + *πᾶς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άπαντα (ενν. *τα έργα*), ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού αρχ. επιθ. *ἅπας* με σημασιολ. επίδρ. από το ν.λατ. *omnia*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Άπαντα
Η λέξη ***Άπαντα***, ουσιαστικοποιημένο ουδέτερο τού επιθέτου ἅπας, είναι όρος φιλολογικός που χρησιμοποιήθηκε για να αναφερθούμε στην έκδοση τού συνόλου των έργων ενός συγγραφέα. Το πρωτότυπό της είναι το λατινικό ***omnia opera*** «άπαντα τα έργα». Στις ευρωπαϊκές γλώσσες χρησιμοποιήθηκαν αντίστοιχοι όροι (πβ. αγγλ. *complete / collected works*, γαλλ. *œuvres complètes*, γερμ. *Gesamtausgabe*, ιταλ. *opere complete*, ισπαν. *obras completas*), αλλά φαίνεται ότι η απευθείας πηγή τού ελληνικού *Άπαντα* ήταν το λατινικό πρότυπο, δεδομένης τής χρήσης τής Λατινικής ως φιλολογικής γλώσσας. Έτσι συναντούμε σε πρώιμες εκδόσεις έργων Ελλήνων συγγραφέων τίτλους εκδόσεων ταυτόχρονα σε Ελληνικά και Λατινικά. Από τις πιο πρώιμες τέτοιες εκδόσεις είναι: α) *Ἅπαντα τὰ τοῦ Ἱπποκράτους*, λατ. *Omnia opera Hippocratis* (1526), β) *Τῆς Καινῆς Διαθήκης πάντα*, λατ. *Novi testamenti omnia* (1538), γ) *Ἀριστοτέλους Ἅπαντα*, λατ. *Aristoteli's opera quæcunq[ue] hactenus extiterunt omnia*, έκδοση τού Εράσμου (1550). Αργότερα, η λέξη *Άπαντα* παύει να χρησιμοποιείται παράλληλα με λατινικούς τίτλους (πβ. *Ἅπαντα τοῦ Ἰσοκράτους* τού Κοραή, 1807). Σήμερα χρησιμοποιούμε τη λέξη για εκδόσεις όλου τού έργου ενός ή περισσοτέρων συγγραφέων (π.χ. τα *Άπαντα τού Παπαδιαμάντη* αλλά και τα *Άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων*).
Ένα ενδιαφέρον ευτράπελο τής φιλολογικής μας ιστορίας είναι ότι ο λόγιος Κωνσταντίνος Ασώπιος, χρησιμοποίησε τη λέξη *άπαντο* (στον ενικό) το 1853, για να ειρωνευθεί τα *Άπαντα* τού Παναγ. Σούτσου, εννοώντας ότι όλο του το έργο αποτελείτο από ένα βιβλίο. Το αναφέρει ο Κουμανούδης σχολιάζοντας σκωπτικά: *νὰ τὶ θὰ εἰπῇ νὰ γεννηθῇ λέξις μὲ καλὴν μοῖραν!* Η λέξη *άπαντο* δεν χρησιμοποιείται πια, αλλά χρησιμοποιήθηκε με αυτή την ειρωνική σημασία για ορισμένο διάστημα, όπως φαίνεται από παλαιά λεξικά.

απαστράπτω → αστράφτω

απασφαλίζω
< *απ(ο)-* στερητ. + *ασφαλίζω*, διαφ. το ελνστ. *ἀπασφαλίζω* «στερεώνω, εξασφαλίζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απασφάλι-ση.

απασχολώ
< ελνστ. *ἀπασχολῶ (-έω)* < *ἀπ(ο)-* + *ἀσχολῶ (-έω)* «απασχολώ», για το οποίο βλ.λ. *ασχολούμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απασχόλη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *employment*
απασχολή-σιμος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *employable*.

απάτη
< αρχ. *ἀπάτη* [ήδη ομηρικό], για το οποίο έχουν διατυπωθεί δύο βασικές υποθέσεις: 1) < **ἀπ-ṇ-τā* < θ. **ἄπ-αρ*, **ἄπ-νος*, που απαντά στο αρχ. *ἠπεροπεύς* «απατεώνας»· 2) < *ἀ-* στερητ. + *πατῶ*, οπότε η λ. θα δήλωνε τόπο «χωρίς δρόμο, χωρίς διαδρομή» και, ως εκ τούτου, «πλάνη, παραπλάνηση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απατεώνας < αρχ. *ἀπατ-εών* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (πβ. *Ἱππ. ἐλάσσ.* 365e: *πολύτροποι δ' εἰσὶ καὶ ἀπατεῶνες ὑπὸ ἠλιθιότητος καὶ ἀφροσύνης, ἢ ὑπὸ πανουργίας καὶ φρονήσεώς τινος;*)] < *ἀπάτ(η)* + παραγ. τέρμα *-εών*, πβ. κ. *λυμ-εών*, *κυκ-εών*
απατεων-ιά < *απατεών(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
απατηλός < αρχ. *ἀπατ-ηλός* < *ἀπάτ(η)* + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *σφριγ-ηλός*, *τρυφ-ηλός*
απατώ < αρχ. *ἀπατ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό], επίσης αρχ. συνθ. *ἐξ-απατῶ*.

απατός → απαυτός

απάτωρ «χωρίς πατέρα»
< αρχ. *ἀπάτωρ, -ορος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *πατήρ, -τρός*.

απαύγασμα «ακτινοβολία, λάμψη»
< ελνστ. *ἀπαύγασμα* < *ἀπαυγάζω* «λάμπω» < *ἀπ(ο)-* + αρχ. *αὐγάζω* < *αὐγή* (βλ.λ.).

απαυδώ «εξαντλούμαι, κουράζομαι»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπαυδῶ (-άω)* < *ἀπ(ο)-* + *αὐδῶ* «μιλώ» (πιθ. κυριολ. «παύω να μιλώ») < **ἀ-Fδ-άω*, όπου εμφανίζεται μεταπτωτ. βαθμίδα *(*Fδ-)* τού θέματος που απαντά στις λ. *ᾄδω*, *ἀοιδός*, *ᾆσμα* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απαγορεύω – αρνούμαι» (πβ. Αριστοφ. *Ἱππ.* 1072: *ταύτας ἀπαυδᾷ μὴ διδόναι σ' ὁ Λοξίας*) ➝ ελνστ. σημ. «κουράζομαι (κυριολ. μένω

άφωνος) από κάτι δυσάρεστο, εξαντλούμαι» (πβ. Λουκιαν. *Περὶ πένθ.* 24: *ἀλλὰ ἤδη ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἀπηυδηκότας*).

απαυτός
< μεσν. *ἀπαυτός* «ο ίδιος» < φρ. *ἀπ' αὐτοῦ, ἀπ' αὐτῶν, ἀπ' αὐτόν* κ.λπ. Κατ' άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από την αρχ. δωρική αντωνυμία *αὐτοσαυτός / αὐταυτός* με διαδοχικές ανομοιώσεις. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευφημισμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απαυτ-ώνω.

απάχης «αλήτης των μεγαλουπόλεων»
μεταφορά τού γαλλ. *apache* (οπτικό δάνειο), ονομασία τής φυλής Ινδιάνων *Απάτσι* τής Β. Αμερικής, την οποία χρησιμοποίησαν οι Γάλλοι στις αρχές τού 20ού αιώνα, για να κατονομάσουν τους περιθωριακούς των μεγάλων πόλεων. Τη λέξη μεταχειρίστηκε πρώτη φορά με αυτή τη σημασία το 1902 ο Γάλλος δημοσιογράφος Victor Moris.

απεγνωσμένος
< ελνστ. *ἀπεγνωσμένος* [ήδη τον 3ο αι. π.Χ. στον Πολύβιο], μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *ἀπογιγνώσκω* «(μέσο) απελπίζομαι, παραιτούμαι» < *ἀπο-* + *γιγνώσκω*.

απείθαρχος
λόγ. [1885], < αρχ. *ἀπειθαρχῶ (-έω)* (υποχωρητ.) < *ἀπειθαρχία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα] < *ἀ-* στερητ. + *πειθαρχία* (βλ.λ. *πειθαρχώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απειθάρχητος, λόγ. [1889], < *α-* στερητ. + *πειθαρχη- (πειθαρχώ)* + παραγ. τέρμα *-τος*.

απειθής «ανυπάκουος»
< αρχ. *ἀπειθής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *ἀ-* στερητ. + *-πειθ(ής)* < *πείθω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-πειθής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απείθεια < αρχ. *ἀπείθ-εια*
απειθώ < αρχ. *ἀπειθ-ῶ (-έω)*.

απεικάζω «απεικονίζω»
< αρχ. *ἀπεικάζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπ(ο)-* + *εἰκάζω* «εικονίζω – παρομοιάζω» (βλ.λ.). Βλ. κ. *εικόνα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απείκασμα < αρχ. *ἀπείκασ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
απεικασ-τικός.

απεικονίζω → εικόνα

απειλή
< αρχ. *ἀπειλή* [ήδη ομηρικό], ίσως < **ἀ-πελ-νά* (με αντέκταση) < *ἀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **(s)pel-* «μιλώ έντονα, εμφατικά» || λατ. σύνθ. *appello* «προσαγορεύω, αποκαλώ – καλώ σε δίκη» (> γαλλ. *appeler* «ονομάζω»), αρμ. *ařa-spel* «μύθος, παροιμία», αρχ. γερμ. **spella-* «μύθος, αφήγηση» (> γερμ. *Bei-spiel* «παράδειγμα», αγγλ. *spell* «ξόρκι, κατάρα») κ.ά. Ορισμένοι θεωρούν ότι το αρχ. *ἀπειλῶ (-έω)* αποτέλεσε τη βάση τής παραγωγής και θα πρέπει να χωριστεί **ἀπ-ειλῶ* «τραυώ πίσω», αλλά η εικαζόμενη μτφ. σημ. «καυχώμαι, κομπορρημονώ» είναι δύσκολο να ερμηνευτεί.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απειλώ < αρχ. *ἀπειλ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό (πβ. *Ἰλ.* Α 161: *καὶ δή μοι γέρας αὐτὸς ἀφαιρήσεσθαι ἀπειλεῖς, ᾧ ἔπι πολλὰ μόγησα*)]
απειλητικός < αρχ. *ἀπειλη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.10.8: *οὐκοῦν καὶ τῶν μὲν μαχομένων ἀπειλητικὰ τὰ ὄμματα ἀπεικαστέον, τῶν δὲ νενικηκότων εὐφραινομένων ἡ ὄψις μιμητέα;*].

άπειρος[1] «χωρίς πείρα»
< αρχ. *ἄπειρος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι (πβ. *Ἐλεγ.* 1.1013-4: *Ἆ μάκαρ εὐδαίμων τε καὶ ὄλβιος, ὅστις ἄπειρος ἄθλων εἰς Ἀίδου δῶμα μέλαν κατέβη*)] < *ἀ-* στερητ. + *πεῖρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απειρία < αρχ. *ἀπειρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. απειρο-: *απειρό-κακος, απειρό-καλος, απειρο-πόλεμος, απειρό-τεχνος* κ.ά.

άπειρος[2] «χωρίς πέρας, απέραντος»
< αρχ. *ἄπειρος* [ήδη ομηρικό (στον τ. *ἀπείρων*, πβ. *Ἰλ.* Α 350: *θῖν' ἔφ' ἁλὸς πολιῆς, ὁρόων ἐπ' ἀπείρονα πόντον*)] < *ἀ-* στερητ. + *πεῖρας / πέρας, -τος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απειρία < αρχ. *ἀπειρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
απειροσ-τός, λόγ. [1766], < *άπειρ(ος)* + *-οστός* (κατά τα τακτικά αριθμητ. *τριακοστός, πεντηκοστός* κ.ά.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *infinitésimal*.
ΣΥΝΘ. απειρ(ο)-: *απειρο-ελάχιστος, απειρο-μεγέθης, απειρ-άριθμος* κ.ά.

απεκδύομαι
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπεκδύομαι* < *ἀπ(ο)-* + *ἐκδύομαι* «γδύνομαι», για το οποίο βλ.λ. *γδύνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γδύνομαι, βγάζω (από πάνω μου) – αποβάλλω» (πρωτοαπαντά στην Κ.Δ., Κολοσσ. 3,9: *ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ*). Συνεπώς, η φρ. *απεκδύομαι την ευθύνη* σημαίνει «βγάζω από πάνω μου την ευθύνη, την αποποιούμαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απέκδυση < ελνστ. *ἀπέκδυ-σις*.

απεκκρίνω → εκκρίνω

απελάτης
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπελάτης* < αρχ. *ἀπελαύνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ληστής, κυρ. ζωοκλέφτης (επειδή έπαιρνε τα ζώα μακριά από τον ιδιοκτήτη)» (πβ. Ιουστιν. *Νεαραί* 155: *ἢ ἕνα τῶν καλουμένων ἀπελατῶν, οἷς ἐστι φροντὶς τοῖς ἀλλοτρίοις ἐφε-*

δρεύειν ὑποζυγίοις ἢ βοσκήμασι καὶ ταῦτα μεθιστᾶν ἑτέρωθι) → μεσν. σημ. «άτακτος πολεμιστής στα σύνορα τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ακρίτης φρουρός» (πβ. Διγεν. Ακρ. *Escor.* 624: *περὶ ἀπελάτων ἤκουσε εὐγενικῶν [...] ὅτι κρατοῦν στενώματα καὶ ποιοῦν ἀντραγαθίας*).

απελαύνω
< αρχ. *ἀπελαύνω* «εκδιώκω, απομακρύνω (από τόπο ή κοινότητα)» < *ἀπ(ο)-* + *ἐλαύνω* «κινώ, οδηγώ» (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ελαύνω, παρ-ελαύνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απέλαση < ελνστ. *ἀπέλα-σις* «εκδίωξη».

απελευθερώνω
< μεσν. *ἀπελευθερώνω* < αρχ. *ἀπελευθερῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀπ(ο)-* + *ἐλευθερῶ (-όω)* < *ἐλεύθερος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απελευθέρωσις < αρχ. *ἀπελευθέρω-σις* «χειραφέτηση δούλου» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.]. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εκλύω*
απελευθερω-τής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *libérateur*
απελευθερωτικός < ελνστ. *ἀπελευθερω-τικός*
απελεύθερος < αρχ. *ἀπ-ελεύθερος* «δούλος στον οποίο είχε χορηγηθεί ελευθερία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

Απέλλα «συνέλευση πολιτών στην αρχαία Σπάρτη»
< αρχ. **ἀπέλλα* (όπως προκύπτει από το αρχ. παράγωγο *ἀπελλάζω* «συναθροίζω, εκκλησιάζω (τους πολίτες)», που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης), πιθ. < **ἀ-πέλ-ja* < *ἀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **pel-* «ωθώ – πάλλω» || λατ. *pello* «ωθώ» (> γαλλ. *pousser* «σπρώχνω», ισπ. *pulsar* «χτυπώ»). Σε αυτή την περίπτωση εικάζεται ότι το ουσ. *ἀπέλλα* (πληθ. *ἀπέλλαι*, όπως συνήθως απαντά) θα σήμαινε αρχικώς «πλήθος που συνωθείται, συνωστισμός».

απελπίζω → ελπίδα

απεμπλέκω «ξεμπλέκω (κάποιον) από δυσάρεστη κατάσταση»
< *απ(ο)-* στερητ. + *εμπλέκω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *disengage*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απεμπλοκ-ή, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *disengagement*.

απεμπολώ «ξεπουλώ ή εγκαταλείπω κάτι σπουδαίο»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπεμπολῶ (-έω)* < αρχ. *ἀπεμπολῶ (-άω)* < *ἀπ(ο)-* + *ἐμπολῶ (-άω)* «συχνάζω (κάπου) – συναλλάσσομαι» < *ἐμπολή* «εμπόρευμα, συναλλαγή» < **ἐμ-πέλω, -ομαι* < *ἐν-* + *πέλομαι* «κινούμαι», για το οποίο βλ.λ. *πόλος.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πουλώ» (πβ. Ευριπ. *Κύκλ.* 256-7: *τοὺς δ' ἄρνας ἡμῖν οὗτος ἀντ' οἴνου σκύφου ἀπημπόλα* «μας πουλούσε τα αρνιά για μια κανάτα κρασί») → ήδη αρχ. σημ. «ξεπουλώ, προδίδω» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 973: *ἡ μὲν Ἄργος βαρβάροις ἀπημπόλα* «ξεπουλούσε το Άργος στους βαρβάρους»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απεμπόληση < αρχ. *ἀπεμπόλη-σις* «πώληση».

απέναντι
< αρχ. *ἀπέναντι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἀπ(ο)-* + *ἔναντι* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον.*

απεναντίας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπεναντίας* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Τίμ.* 66c: *πάθος ἐναντίον ἀπ' ἐναντίας ἐστὶ προφάσεως*], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἀπ' ἐναντίας*, όπου συναντάται το θηλ. τού επιθ. *ἐναντίος.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απέναντι» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 8,50: *ἴσως γὰρ ὁ ἐπιγραμματοποιὸς ἐφιλοτεχνήσατο ἀπεναντίας ἐλθὼν τῷ ποιητῇ*) → ελνστ. σημ. «αντιθέτως» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ.* 53.26: *ἀλλὰ τὰ πνευματικὰ οὐ τοιαῦτα, ἀλλ' ἀπεναντίας τούτοις, βέβαια καὶ ἀκίνητα*).

απενεργοποιώ → ενεργοποιώ

απεντόμωση
< *απ(ο)-* + *έντομ(ο)* + *-ωση* (κατά τα ρ. σε *-ώνω*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *desinsectisation.*

απέξω
< μεσν. *ἀπέξω* < *ἀπ(ο)-* + *ἔξω* (βλ.λ.).

άπεπτος
< αρχ. *ἄπεπτος* < *ἀ-* στερητ. + *-πεπ(τος)* (πβ. κ. *εύ-πεπτος, δύσ-πεπτος*) < ρ. *πέσσω* «χωνεύω», για το οποίο βλ.λ. *πέψη.*

απέραντος
< αρχ. *ἀπέραντος* [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο, πβ. *Προμ. Δεσμ.* 153: *εἰς ἀπέραντον Τάρταρον ἧκεν*] < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *περαίνω* «ολοκληρώνω, εκπληρώνω» < *πέρας* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απεραντ-οσύνη < *απέραντ(ος)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*, πβ. κ. *καλ-οσύνη*
απεραντολογία < ελνστ. *ἀπεραντο-λογία*
απεραντολογώ < ελνστ. *ἀπεραντο-λογῶ (-έω).*

απεργάζομαι → εργάζομαι

απεργία
λόγ. [1889], < όψιμο ελνστ. *ἀπεργός* «αυτός που απέχει από έργο, αργόσχολος» (κατά το σχήμα των αρχ. *ἀεργία – ἀεργός, ἀνεργία – ἄνεργος*), το οποίο απαντά στον λεξικογράφο Ησύχιο ως *ἀπεργός· ἀργός*, < *ἀπ(ο)-* στερητ. + *-εργός* < *ἔργον.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απεργώ, λόγ. [1886], < *απεργ(ός)* + κατάλ. *-ώ*

απεργι-ακός (λόγ. [1889] *απεργ-ικός*) < *απεργί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. απεργο-: *απεργο-σπάστης, απεργο-σπαστικός*.

απερήμωση → έρημος

απερίσκεπτος
< αρχ. *ἀπερίσκεπτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 4.108: *ἐλπίδι ἀπερισκέπτῳ*] < *ἀ-* στερητ. + θ. που απαντά στο ουσ. *περίσκεψις* (βλ.λ.), μέλλ. *περισκέψομαι* τού ρ. *περισκοπῶ (-έω)* «εξετάζω, παρατηρώ προσεκτικά», επίσης *περίσκεπτος* «περίβλεπτος, αξιοθέατος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απερισκεψ-ία.

απερίσπαστος
< ελνστ. *ἀπερίσπαστος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. *περισπῶ (-άω), -ῶμαι* (βλ.λ. *περισπώ*).

απεριτίφ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *apéritif* «ορεκτικό» < μεσν. λατ. *aperitivus* < λατ. *aperio* «ανοίγω».
ΣΗΜΑΣ. μεσν. λατ. σημ. (ιατρ. όρος) «(ουσία) που διανοίγει τους πόρους» → γαλλ. σημ. (19ος αι.) «έδεσμα που ανοίγει την όρεξη, ορεκτικό».

απερίτμητος → περιτομή, τέμνω

απερίφραστος
< μεσν. *ἀπερίφραστος*, κυριολ. σημ. «αυτός που εκφράζεται χωρίς περιφράσεις – άμεσος, ευθύς», < *ἀ-* στερητ. + θ. *περιφρασ-* τού αρχ. *περιφράζομαι* «σκέπτομαι, αναλογίζομαι – εκφράζομαι περιφραστικώς», για το οποίο βλ.λ. *περίφραση*.

απερρίνωση «τροπή ερρίνου φθόγγου στον αντίστοιχο μη έρρινο»
< *απ(ο)-* στερητ. + *ερριν(ο)* + παραγ. τέρμα *-ωση* (κατά τα ρ. σε *-ώνω*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dénasalisation*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

απέρχομαι → έρχομαι

απεσταγμένος → αποστάζω

απεταξάμην → αποτάσσω

απευθείας
< ελνστ. φρ. *ἀπ' εὐθείας*, πβ. αρχ. επιρρ. *εὐθύς, εὐθέως*, μεσν. *ἀπευθύς*, όλα με τη σημ. «αμέσως».

απευθύνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπευθύνω* < *ἀπ(ο)-* + *εὐθύνω* «ισιώνω, οδηγώ κατ' ευθείαν – διορθώνω» < *εὐθύς* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-ευθύνω, κατ-ευθύνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποκαθιστώ, διορθώνω» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 71d: *πάντα ὀρθὰ καὶ λεῖα αὐτοῦ καὶ ἐλεύθερα ἀπευθύνουσα*) → αρχ. σημ. «κατευθύνω, διοικώ» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 132: *πρὶν σὲ τήνδ' ἀπευθύνειν πόλιν* «προτού κυβερνήσεις εσύ αυτή την πόλη») → μεσν. σημ. «στρέφω (τον λόγο, την προσοχή)» (πβ. Σιμπλίκ. *Σχολ. Ἀριστ.* 9.610: *πρὸς ταύτην ἀπευθύνοντες τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον*· Ευστρατ. *Σχολ.* 57.8: *ὥσπερ ἀπευθύνας τὸν λόγον τῆς τοῦ ὁρισμοῦ ἀποδείξεως*) → σύγχρ. σημ. «στρέφομαι, μιλώ» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *s'adresser*).

απευθυσμένο «το ορθό τμήμα τού παχέος εντέρου»
< ελνστ. *ἀπευθυσμένον (ἔντερον)* (επειδή αυτό το τμήμα τού παχέος εντέρου έχει ευθύγραμμη διάταξη), ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *ἀπευθύνω* (βλ.λ.). Ο λατ. όρος *intestinum rectum* είναι απόδ. τού ελληνικού.

απευκταίος
< αρχ. *ἀπευκταῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀπ(ο)-* στερητ. + *εὐκταῖος* (θ. *εὐκτ-*, πβ. *ευκτική*, < ρ. *εὔχομαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αῖος*, πβ. κ. *μεσ-αίος*.

απεύχομαι → εύχομαι

άπεφθος «καθαρός, ανόθευτος (για μέταλλα)»
< αρχ. *ἄπεφθος* < **ἄφεφθος* (με ανομοίωση *φ – φ* > *π – φ*) < *ἀπ(ο)-* (*ἀφ-* λόγω τού δασέος που ακολουθεί) + *ἑφθός* «ψημένος» < ρ. *ἕψω* «ψήνω, βράζω», για το οποίο βλ.λ. *αφέψημα, ψήνω*.

απεχθής
< αρχ. *ἀπεχθής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 49-50: *οἴμοι· φρόνησον, ὦ κασιγνήτη, πατὴρ ὡς νῷν ἀπεχθὴς δυσκλεής τ' ἀπώλετο*] < *ἀπ(ο)-* + *-εχθ(ής)* < *ἔχθος* «μίσος», για το οποίο βλ.λ. *εχθρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απεχθάνομαι < αρχ. *ἀπεχθ-άνομαι* «είμαι μισητός, επισύρω το μίσος» [ήδη ομηρικό]. Η μεταβατική σημ. είναι ελνστ.
απέχθεια < αρχ. *ἀπέχθ-εια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

απέχω
< αρχ. *ἀπέχω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 35: *πολέμου μὲν ἀφεξόμεθ' ὡς σὺ κελεύεις*] < *ἀπ(ο)-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω, παρ-έχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποχή < ελνστ. *ἀποχ-ή*, αρχική σημ. «απόσταση, διάστημα» (πβ. κ. *κατ-έχω – κατ-οχή, παρ-έχω – παρ-οχή*) → ήδη ελνστ. σημ. «αποφυγή, άρνηση λήψεως ή συμμετοχής» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ δέκα λόγ.* 159.4-5: *καὶ νηστείαν, ἐν ᾗ σιτίων καὶ ποτῶν ἀποχὴ διείρηται*).

απήγανο → πήγανο

απήγανος
< μεσν. *ἀπήγανον* < *ἀ-* προθεμ. + αρχ. *πήγανον* < θ. *πηγ-* τού αρχ. *πήγνυμι* «πήζω, μπήγω» (εδώ πιθ. με τη σημ. «φυτεύω») + παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *λάχανον, πλάτ-ανος, ῥάφ-ανος*. Η σημ. τού φυτού έχει

αποδοθεί από μερικούς στη θεραπευτική του χρήση κατά την Αρχαιότητα, ιδίως για την επίδεση των πληγών και την επίσχεση τής αιμορραγίας.

απηλιώτης «ανατολικός άνεμος»
< αρχ. *ἀπηλιώτης* (ενν. *ἄνεμος*) < *ἀπ(ο)-* + *-ηλι(ώτης)* < *ἥλιος*, επειδή πρόκειται για άνεμο που πνέει από την ανατολή. Η διατήρηση τού *-π-* (αντί *ἀφ-ηλιώτης*, που απαντά αργότερα) οφείλεται σε ιωνική ψίλωση.

απηνής «αμείλικτος, σκληρός»
< αρχ. *ἀπηνής* < *ἀπ(ο)-* + *-ην(ής)* < **ἦνος* «πρόσωπο», οπότε η λ. θα είχε την αφετηρία της στη σημ. «αποκρουστικός στην όψη». Αν το αμάρτυρο ουσ. **ἦνος* / **ἆνος* αποτελεί το β΄ συνθ., τότε με τον ίδιο τρόπο έχουν σχηματιστεί τα σύνθετα *προσ-ηνής*, *πρ-ᾱνής*, *πρ-ηνής*, *σαφ-ηνής* (> *απο-σαφην-ίζω*), βλ.λ. Σύμφωνα με άλλη άποψη, το επίθ. θα μπορούσε να αναλυθεί **ἀπ-ᾱνεσ-* «αρνητικός, απορριπτικός» και να προέρχεται από ρήμα **ἀπ-αίνομαι* «αρνούμαι» (πβ. το συνώνυμο αρχ. *ἀναίνομαι* < *ἀν(α)-* στερητ. + **αἴνομαι* «δέχομαι» < ουσ. *αἶνος*).

απηχώ
< αρχ. *ἀπηχῶ (-έω)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀπ(ο)-* + *ἠχῶ* < *ἦχος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντ-ηχώ*, *κατ-ηχώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απήχηση < ελνστ. *ἀπήχη-σις* «ηχώ, αντίλαλος». Η σημερινή σημ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *résonance*.

απίδι «αχλάδι»
< μεσν. *ἀπίδι(ν)* < ελνστ. *ἀπίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄπιον* «αχλάδι», πιθ. < *ἀ-* προθεμ. + θ. **pis-*, οπότε η λ. συνδ. με το συνώνυμο λατ. *pirum* (> γαλλ. *poire*, ισπ. *pera*, αγγλ. *pear*, ιταλ. *pera*).

απιθώνω «τοποθετώ, ακουμπώ»
< μεσν. *ἀπιθώνω* (απαντά με τη γρ. *ἀπηθώνω*) < *ἀποθώνω* < *ἀποθέτω* (βλ.λ.), με μεταπλ. κατ' επίδρ. τού συνωνύμου *σηκώνω* στο αοριστικό θέμα (*σήκωσα – σηκώνω*, *ἀπόθεσα – ἀπόθωσα – ἀποθώνω*).

απίκο
< ιταλ. *a picco* «καθέτως», ναυτ. όρος που αναφερόταν στην άγκυρα τού πλοίου, εννοώντας ότι είναι ριγμένη (κάθετη) στον βυθό και, ως εκ τούτου, έτοιμη για ανάσπαση (ανάσυρση).

απινιδισμός «τεχνική διακοπής τής καρδιακής αρρυθμίας»
< *απ(ο)-* στερητ. + *ινιδισμός* (βλ.λ. *ίνα*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *defibrillation*.

απιστία → άπιστος

απίστομα «μπρούμυτα»
< *α-* προθεμ. + μεσν. *ἐπίστομα* «μπρούμυτα», φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *ἐπὶ στόμα* (πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 10.13: *παθόντα δὲ τοῦτο πίπτειν δεῖ ἐπὶ στόμα*).

άπιστος
< αρχ. *ἄπιστος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ξ 150: *θυμὸς δέ τοι αἰὲν ἄπιστος* (ο Οδυσσέας λέει στον Εύμαιο ότι η καρδιά του είναι άπιστη, ότι δεν έχει ελπίδα)] < *ἀ-* στερητ. + *πιστός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απιστία < αρχ. *ἀπιστ-ία* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Έργα καὶ Ἡμ.* 372: *πίστεις δ' ἄρα ὁμῶς καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας*]

απιστώ < αρχ. *ἀπιστ-ῶ (-έω)*.

απίσχναση «ραγδαία απώλεια βάρους»
λόγ. [1891], < αρχ. *ἀπισχναίνω* < *ἀπ(ο)-* + *ἰσχναίνω* < *ἰσχνός* (βλ.λ.).

απλανής
< αρχ. *ἀπλανής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «σταθερός, αυτός που δεν κινείται», < *ἀ-* στερητ. + *-πλαν(ής)* < ρ. *πλανῶμαι (-άο-)*, για το οποίο βλ.λ. *πλανώ*. Στον Αριστοτέλη χρησιμοποιείται η φρ. *ἀπλανὴς ἀστὴρ* / *ἀπλανὲς ἄστρον* (π.χ. *απόσπ.* 1.1.12: *πλάνητας δὲ καὶ ἀπλανεῖς ἀστέρας*· *Περὶ κόσμ.* 392a: *πάντας γε μὴν ὑπὸ τῆς τῶν ἀπλανῶν σφαίρας περιειλῆφθαι*), με την οποία κατονόμαζε τα ουράνια σώματα που θεωρούσε τοποθετημένα ή στερεωμένα σε υποθετικές επάλληλες σφαίρες τού ουράνιου θόλου (που αποκλήθηκε αργότερα *στερέωμα*).

απλασία
< *α-* στερητ. + *-πλασ(ία)* < *πλάση*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *aplasia*.

άπλαστος
< αρχ. *ἄπλαστος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *ἀ-* στερητ. + *πλαστός*, ρηματ. επίθ. τού *πλάσσω* (βλ.λ. *πλάθω*).

άπλετος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄπλετος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.109: *ἐδίδου καὶ χρυσὸν ἄπλετον καὶ στρατόν*] < *ἀ-* στερητ. + θ. *πελε-* / *πλε-*, το οποίο συναντάται στο ουσ. *πέλεθρον* / *πλέθρον* (βλ.λ.), μονάδα μετρήσεως μήκους και επιφανείας.
ΣΗΜΑΣ. Αν το θ. τού ουσ. *πλέθρον* σήμαινε «μετρώ, υπολογίζω», τότε το επίθ. *ἄπλετος* θα σήμαινε «αμέτρητος, ανυπολόγιστος – χωρίς όρια». Η φρ. *ἄπλετον φῶς*, στην οποία χρησιμοποιείται σήμερα σχεδόν αποκλειστικά η λ., μαρτυρείται από τον 5ο αι. μ.Χ. (Διονυσ. *Περὶ οὐραν. ἱερ.* 30: *τῆς παναγεστάτης καθάρσεως τοῦ ἀπλέτου φωτός*).

άπληστος
< αρχ. *ἄπληστος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, πβ. *Ἐλεγ.* 1.109: *ἄπληστον γὰρ ἔχουσι κακοὶ νόον*], κυριολ. σημ. «αυτός που δεν πληρούται, δεν γεμίζει πο-

τέ», < ά- στερητ. + θ. *πλησ-* τού ρ. *πίμπλημι* «γεμίζω, πληρώ» (πβ. αόρ. *ἔ-πλησα*), για το οποίο βλ.λ. *πλῆθος, πλή-ρης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απληστία < αρχ. *ἀπληστ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

απλίκα «επιτοίχιο φωτιστικό»

μεταφορά τού γαλλ. *applique* < ρ. *appliquer* «εφαρμόζω – τοποθετώ» < λατ. *applico*. Το ουσ. *applique* απέκτησε ήδη από τον 19ο αι. τη σημ. «φωτιστικό τοποθετημένο στον τοίχο».

άπλοια «η παραμονή των πλοίων στο λιμάνι»

< αρχ. *ἄπλοια* < επίθ. *ἄπλους, -οος* (κυρ. *θάλασσα / πόντος*) «(θάλασσα) μη πλόιμη» < ά- στερητ. + *πλοῦς* (βλ.λ.).

απλοϊκός → απλός

απλολογία

< *απλο-* + *-λογία* (βλ.λ. *λέγω*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *haplologie*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

απλοποιώ

λόγ. [1831], < *απλο-* + *ποιώ* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *simplifier*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απλοποίη-ση, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *simplification*.

απλός

< μεσν. *ἁπλός* < αρχ. *ἁπλοῦς (-όο-)* < **sm̥-pl-os*, που παρουσιάζει όμοιο σχηματισμό με τα λατ. συνώνυμα *sim-plex, sim-plus* (> γαλλ. *simple*, ισπ. *simple*, ιταλ. *semplice*). Το αρκτικό ά- προέρχεται από Ι.Ε. **sem-* «ένας», το οποίο απαντά στα ομόρριζα *εἷς* (< **sem-s*), *μία* (< **sm-ia*), *ὅμο-ιος* (< **somo-*) κ.ά. Ακόμη, το ακόλουθο *-πλ-* προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα που απαντά στο αρχ. *πλέκω* (βλ.λ.). Από τα διαθέσιμα στοιχεία φαίνεται ότι το επίθ. *ἁπλοῦς* μετέδιδε αρχικώς την ιδέα τής «μονής πτύχωσης» ή «μονής πλέξης».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απλότητα < αρχ. *ἁπλ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.4.3: *Κύρου ἐκ τῆς πολυλογίας οὐ θράσος διεφαίνετο, ἀλλ' ἁπλότης καὶ φιλοστοργία*]

απλοϊκός < ελνστ. *ἁπλο-ϊκός* «απλός, φυσικός – φανερός, σαφής»

απλώς < αρχ. επίρρ. *ἁπλ-ῶς*

απλούστερος < αρχ. *ἁπλούσ-τερος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], συγκρ. βαθμός τού επιθ. *ἁπλοῦς*

απλούστατος < αρχ. *ἁπλούσ-τατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υπερθ. βαθμός τού επιθ. *ἁπλοῦς*.

ΣΥΝΘ. απλο-: *απλο-γραφία, απλο-έπεια, απλο-χέρης, απλό-χωρος* κ.ά.

απλουστεύω

λόγ. [1865], < *απλούστ(ερος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*, απόδ. τού γαλλ. *simplifier*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απλούστευ-ση, λόγ. [1861]

απλουστευ-τικός.

ΣΥΝΘ. υπερ-απλουστεύω, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *oversimplify*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

απλουστεύω

Το ρήμα ***απλουστεύω*** δεν είναι σωστά σχηματισμένο. Εφόσον προέρχεται από το επίθ. *απλούστερος* (συγκρ. βαθμός τού *απλός, -ούς*), θα έπρεπε κανονικά να προκύψει τύπος **απλουστερ-εύω* (πβ. κ. *χειρότερος – χειροτερ-εύω, καλύτερος – καλυτερ-εύω*). Εντούτοις, επικράτησε ο εσφαλμένος τύπος *απλουστ-εύω* (σύνθ. *υπερ-απλουστεύω*), ίσως κατ' επίδραση άλλων ρημάτων, π.χ. *λιγοστεύω*.

άπλυτος

< αρχ. *ἄπλυτος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 7.5: *αὐτὴ δ' ἄλουτος ἀπλύτοις ἐν εἵμασιν ἐν κοπρίῃσιν ἡμένη πιαίνεται*] < ά- στερητ. + *-πλυ(τος)* < ρ. *πλύνω*, για το οποίο βλ.λ. *πλένω*.

απλώνω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἁπλώνω* < αρχ. *ἁπλῶ (-όω)* < επίθ. *ἁπλοῦς* (βλ.λ. *απλός*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξετυλίγω, ξεδιπλώνω» (εφόσον το επίθ. *ἁπλοῦς* ενείχε τη σημασία τής «μονής πτύχωσης ή πλέξης», η οποία δεν απαιτούσε να διπλωθεί κάτι) → ελνστ. σημ. «εκτείνω, αναπτύσσω (σε χώρο ή επιφάνεια)» (πβ. Ήρων. *Γεωμετρ.* 4.11a: *ἡπλωμένου καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου δακτύλου τῆς χειρός*. Απόκρυφα, *Βίος Ἀδάμ* 37.8: *ἁπλώσας τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ τῶν ὅλων δεσπότης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άπλωμα < ελνστ. *ἅπλω-μα* «το να απλώνει, να εκτείνει κανείς κάτι – εκτεταμένος, ανοιχτός χώρος – ξετυλιγμένο, ξεδιπλωμένο πράγμα»

απλωσιά < μεσν. *ἁπλωσ-ία* (με συνίζηση) < ελνστ. *ἅπλωσ(ις)* (< αρχ. *ἁπλῶ, -όω*) + παραγ. τέρμα *-ία*

απλώσ-τρα < *απλωσ-* (*απλώνω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *κρεμάσ-τρα*

απλω-τός < μεσν. *ἁπλω-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἁπλῶ (-όω)*.

απνευστί «χωρίς ανάσα»

< αρχ. επίρρ. *ἀπνευστί* < επίθ. *ἄπνευστος* < ά- στερητ. + *πνευστός*, ρηματ. επίθ. τού *πνέω* (βλ.λ.).

άπνοια

< αρχ. *ἄπνοια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < επίθ. *ἄπνοος / ἄπνους* < ά- στερητ. + θ. *πνο-*, που απαντά στη λ. *πνοή* < ρ. *πνέω* (βλ.λ.). Η ιατρική σημασία «έλλειψη ή παύση αναπνοής» είναι ελληνιστική και απαντά ήδη στον Γαληνό. Ειδικότερα, η φρ. *άπνοια κατά τον ύπνο* είναι απόδοση τού αγγλ. *sleep apnoea*.

από
< αρχ. *ἀπό*, (αιολ.) *ἀπύ* (ήδη μυκ. *a-pu*), που συνδ. με τα συνώνυμα λατ. *ab*, σανσκρ. *ápa*, αρχ. γερμ. **ab(a)* (> γερμ. *ab*, αγγλ. *of, off*, ολλ. *af*). Τα ομόρριζα συγκλίνουν στη σημ. «από», δηλώνοντας προέλευση, αφετηρία ή απομάκρυνση. Συνεπώς, το αρχ. *ἀπό* «μακριά, χωριστά από» διακρινόταν από την πρόθ. *ἐκ, ἐξ* «έξω από, εκτός».

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού *από*
Η αρχ. πρόθεση *ἀπό* απαντά ως α΄ συνθετικό ήδη από την Αρχαιότητα με τις εξής μορφές: α) **απο-**, όταν ακολουθεί σύμφωνο (π.χ. *από-δραση, απο-σύρω, απο-φεύγω*), β) **απ-**, όταν ακολουθεί φωνήεν (π.χ. *απ-αλείφω, απ-έχω, απ-εργός*), γ) **αφ-**, όταν ακολουθεί δασυνόμενο (στην Αρχ. Ελληνική) φωνήεν (π.χ. *αφ-αιρώ, αφ-οσίωση, αφ-ηνιάζω*).

αποβάθρα
< αρχ. *ἀποβάθρα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπο-* + -*βάθρ(α)*, για το οποίο βλ.λ. *βάθρο*.

αποβαίνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποβαίνω* < *ἀπο-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-βαίνω, συμ-βαίνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βγαίνω, απομακρύνομαι, φεύγω» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* δ 657: *ὣς ἄρα φωνήσας ἀπέβη πρὸς δώματα πατρὸς*) → ήδη αρχ. σημ. «καταλήγω, συμβαίνω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.234: *ὅσα γὰρ εἶπας, ἅπαντα ἀπέβη οὕτω*) → αρχ. σημ. (όπως σήμερα + κατηγορούμενο) «καταλήγω να γίνω, συμβαίνω (ως αποτέλεσμα)» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 327c: *πολλάκις μὲν ἀγαθοῦ αὐλητοῦ φαῦλος ἂν ἀπέβη*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόβαση < αρχ. *ἀπόβα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.115: *ἀπόβασιν ἐποιήσαντο ἐκ τῶν νεῶν*], πβ. κ. *ἀνα-βαίνω – ἀνά-βασις, δια-βαίνω – διά-βασις*
αποβα-τικός, λόγ. [1897] (διαφ. το ελνστ. *ἀποβατικός* «σχετικός με το αγώνισμα των *ἀποβατῶν*, ηνιόχων οι οποίοι επιχειρούσαν να επιβιβαστούν σε άρμα ενώ τα άλογα έτρεχαν και κατόπιν να αποβιβαστούν από αυτό).

αποβάλλω
< αρχ. *ἀποβάλλω* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε Ομηρικό Ύμνο] < *ἀπο-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βάλλω, κα-τα-βάλλω, μετα-βάλλω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποβολή < αρχ. *ἀποβολ-ή* «απώλεια – απόρριψη» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Λάχ.* 195e.10: *εἴτε τῳ θάνατος εἴτε νόσος εἴτε ἀποβολὴ χρημάτων ἔσται*). Ήδη τον 6ο αι. μ.Χ. η λ. απαντά με τη σημ. «απομάκρυνση νεκρού εμβρύου από τη μήτρα» (σε πραγματεία τού ιατρού Αετίου με τίτλο *Ὅπως δεῖ συνεργεῖν τῇ ἀποβολῇ τοῦ φθειρομένου ἐμβρύου*), ενώ η σημ. «εκδίωξη – εξορία» είναι μεσν.
αποβλητέος < αρχ. *ἀποβλη-τέος* < ρ. *ἀποβάλλ-ω*
απόβλητος < αρχ. *ἀπόβλη-τος* < ρ. *ἀποβάλλ-ω*.

απόβαρο
λόγ. [1833], < *απο-* + *βάρο(ς)*, απόδ. τού γαλλ. *tare*.

απόβαση → αποβαίνω

αποβιβάζω
< αρχ. *ἀποβιβάζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.4.5: *ὅπως ὁπλίτας ἀποβιβάσειεν εἴσω καὶ ἔξω τῶν πυλῶν*] < *ἀπο-* + *βιβάζω* «ανεβάζω» (για το οποίο βλ.λ. *βάζω*), πβ. κ. *ανα-βιβάζω, συμ-βιβάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποβίβα-ση, λόγ. [1896].

αποβιομηχάνιση
< *απο-* στερητ. + *βιομηχαν(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *deindustrialisation*.

αποβιώνω
< ελνστ. *ἀποβιῶ (-όω)* «πεθαίνω» < *ἀπο-* + *βιῶ (-όω)* < *βίος* (βλ.λ.). Συνήθως χρησιμοποιείται το γ΄ πρόσ. τού αορίστου: *απεβίωσε, απεβίωσαν*.

αποβλέπω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποβλέπω* < *ἀπο-* + *βλέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-βλέπω, δια-βλέπω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απομακρύνω την προσοχή μου από όλα τα πράγματα και τη στρέφω μόνο σε ένα, εστιάζω το βλέμμα μου κάπου» (πβ. Ξενοφ. *Συμπόσ.* 1.12: *καὶ ἅμα ἀπέβλεψεν εἰς τὸν Αὐτόλυκον*) → ήδη αρχ. σημ. «έχω στόχο, αποσκοπώ» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 17: *οἱ γὰρ πολλοὶ τὴν μὲν ἀλήθειαν ἀγνοοῦσιν, πρὸς δὲ τὴν δόξαν ἀποβλέπουσιν*). Βλ. τα συνώνυμα *αφορώ, αποσκοπώ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεκούτης*.

απόβλητος → αποβάλλω

αποβολή → αποβάλλω

αποβραδίς
< μεσν. επίρρ. *ἀποβραδίς* < *ἀπο-* + αρχ. *βραδύ* (μεσν. *βράδυ*, βλ.λ. *βραδύς*) + επιρρ. κατάλ. *-ίς*, κατά τα μεσν. επιρρ. *ὁλημερ-ίς, ὁληνυχτ-ίς, (ἐ)νωρ-ίς* κ.ά.

απόβρασμα
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπόβρασμα* < αρχ. *ἀποβράσσω, -ττω* «εκχυλίζω – ξεβράζω (στην ακτή)» < *ἀπο-* + *βράσσω*, βλ.λ. *βράζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκχύλισμα, αφέψημα» (στον ιατρό Γαληνό) → ελνστ. σημ. (μτφ.) «σκουπίδι, απόρριμμα» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ἐνανθρ. μονογεν.* 682: *ἀνοσίου βουλῆς ἀποβράσματα τὰ παρ' αὐτοῖς ἡγώμεθα*) → σύγχρ. σημ. «παλιάνθρωπος», κατ' επίδρ. τού γαλλ. *l'écume (de la société)* «απόβρασμα (τής κοινωνίας)».

απόγειο «το πιο απομακρυσμένο από τη Γη σημείο τής τροχιάς ουράνιου σώματος»
< ελνστ. *ἀπόγειον* (στη φρ. *ἀπόγειον σημεῖον* «η μέγιστη απόσταση πλανήτη από τη Γη», που απαντά στον

μαθηματικό Κλαύδιο Πτολεμαίο, 2ος αι. μ.Χ.), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *απόγειος* «απομακρυνόμενος από την ξηρά» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *άπο-* + *-γειος* < *γῆ* (βλ.λ.), πβ. *μεσό-γειος, ύδρό-γειος, ύπό-γειος* κ.ά. Η σημ. «αποκορύφωμα, ύψιστο σημείο» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *apogée*.

απογειώνω

< αρχ. *άπόγει(ος)* «απομακρυνόμενος από την ξηρά» (βλ.λ. *απόγειο*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*, κατά το αντίθετο *προσγειώνω* (βλ.λ.) που μάλλον πλάστηκε νωρίτερα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απογείω-ση, λόγ. [1766].

απόγευμα

< μεσν. *άπόγευμα* < *άπο-* + *γεῦμα*, επειδή η λ. δήλωνε το τμήμα τής ημέρας που ακολουθεί το μεσημβρινό γεύμα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απογευματινός < μεσν. *άπογευματ-ινός*.

απογίνομαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άπογί(γ)νομαι* < *άπο-* + *γίγνομαι* (βλ.λ. *γίνομαι*), πβ. κ. *κατα-γίνομαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απομακρύνομαι, φεύγω – (μτφ.) πεθαίνω» (πβ. Πλάτ. *Άλκιβ.* 126a: *ὅτι ὑγιείας μὲν παραγιγνομένης, νόσου δὲ ἀπογιγνομένης* «ότι εφόσον υπάρχει υγεία, απομακρύνεται η αρρώστια») → ήδη αρχ. σημ. «καταλήγω να γίνω, οδηγούμαι (σε ορισμένη κατάσταση)» (πβ. Ιπποκρ. *Έπιδημ.* 4.1: *ἀπογενόμενος δωδεκαταῖος, ἐπυρέτηνεν*) → μεσν. σημ. «καταλήγω, καταντώ».

απόγνωση

< ελνστ. *άπόγνωσις* < αρχ. *άπογιγνώσκω* «απορρίπτω ιδέα, κρίση κ.λπ., παραιτούμαι από κάθε προσδοκία (για αυτήν)» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Έπιτάφ.* 46.6-8: *Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Πλαταιεῖς πάντας τοὺς Ἕλληνας ἐνίκων μαχόμενοι τοὺς ἀπογνόντας τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπομείναντας τὴν δουλείαν*) (πβ. αρχ. *γιγνώσκω – γνῶσις*) < *άπο-* + *γιγνώσκω* (βλ.λ. *γνωρίζω, γνώση*).

απογοητεύω

λόγ. [1887], < *απο-* στερητ. + *γοητεύω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désenschanter*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απογοήτευ-ση, λόγ. [1861]

απογοητευ-τικός, λόγ. [1888].

απόγονος

< αρχ. *άπόγονος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *άπο-* + *γόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-γονος, επί-γονος*.

απογράφω

< αρχ. *άπογράφω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Έλλ.* 2.4.8: *φάσκοντες εἰδέναι βούλεσθαι πόσοι εἶεν καὶ πόσης φυλακῆς προσδεήσοιντο, ἐκέλευον ἀπογράφεσθαι πάντας*] < *άπο-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-γράφω, κατα-γράφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απογραφή < αρχ. *άπογραφ-ή*, αρχική σημ. «κατάλογος περιουσιακών στοιχείων, κτηματολόγιο» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 745d.5-7: *τὴν τῆς ἄλλης οὐσίας εἰς ἴσα ὅτι μάλιστα τὰ δώδεκα μέρη συνταξάμενον, ἀπογραφῆς πάντων γενομένης*) → ήδη αρχ. σημ. «κατάλογος προσώπων (κυρ. φορολογουμένων ή στρατευσίμων)» (πβ. Αριστ. *Άθην. Πολιτ.* 40.1.5-7: *Ἀρχῖνος συνιδὼν τὸ πλῆθος καὶ βουλόμενος κατασχεῖν αὐτούς, ὑφεῖλε τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας τῆς ἀπογραφῆς*)

απόγραφο < ελνστ. *άπόγραφ-ον* «αντίγραφο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *άπόγραφος* → η σημερινή σημ. είναι απόδ. τού γαλλ. *transcrit*

απογραφέας < ελνστ. *άπογραφ-εύς* «αυτός που υπολογίζει και εισπράττει τους φόρους»

απογραφ-ικός, λόγ. [1886].

αποδάσυνση

< *απο-* στερητ. + *δάσυνση* < ρ. *δασύνω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désaspiration*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

αποδεικνύω

< αρχ. *άποδεικνύω, άποδείκνυμι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (πβ. κ. *δεικνύω* < *δείκνυμι*) < *άπο-* + *δεικνύω*, για το οποίο βλ.λ. *δείχνω* (πβ. κ. μεσν. *άπο-δείχνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόδειξη < αρχ. *άπόδειξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 92c.11: *ὅδε μὲν γάρ μοι γέγονεν ἄνευ ἀποδείξεως μετὰ εἰκότος τινὸς καὶ εὐπρεπείας*] < αρχ. *άποδείκνυμι* (πβ. κ. *επί-δειξις, υπό-δειξις*)

αποδεικτικός < αρχ. *άποδεικ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *άποδείκνυμι*

αποδεικτέος < αρχ. *άποδεικ-τέος* «αυτός που πρέπει να αποδειχθεί», ρηματ. επίθ. τού *άποδείκ-νυμι*.

απόδειπνο

< μεσν. *άπόδειπνον*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *ἀπὸ δείπνου* «μετά το δείπνο».

αποδεκατίζω «εξοντώνω, αφανίζω»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *άποδεκατίζω* < *άπο-* + **δεκατ(ίζω)* (απαντά το αρχ. *δεκατισμός*) < *δεκάτη* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποδίδω το ένα δέκατο (ως προσφορά προς τον Θεό σύμφωνα με όρο τού Μωσαϊκού Νόμου)» (Π.Δ., *Τωβίτ* 1.7: *τὴν δεκάτην τὴν δευτέραν ἀπεδεκάτιζον ἀργυρίῳ τῶν ἓξ ἐτῶν*) → ήδη ελνστ. σημ. «εξοντώνω μαζικά» (από επίδρ. τού ελνστ. *άποδεκατῶ (-όω)*, το οποίο παρουσίασε όμοια πορεία, ☛ ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδεκατισ-μός, λόγ. [1796].

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δεκάτη, αποδεκατίζω

Το ελνστ. ***ἀποδεκατῶ*** (ομόρριζο τού ρ. ***αποδεκατίζω***) πρωτοαπαντά στην Π.Δ. με σημ. «αποδίδω το ένα δέκατο (τής σοδειάς, τής περιουσίας) προς τον Θεό», όπως όριζε ο Μωσαϊκός Νόμος (Δευτερ. 14,22: *δεκάτην ἀποδεκατώσεις παντὸς γεννήματος τοῦ σπέρματός σου*). Η ίδια σημασία χρησιμοποιείται στην Κ.Δ. και μάλιστα στην παραβολή τού τελώνη και τού Φαρισαίου (Λουκ. 18,12: *νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι*), η οποία αναλύεται σε πολλά εκκλησιαστικά κείμενα των επόμενων αιώνων. Ως αποτέλεσμα, η λ. αποκτά αργότερα γενική αναφορά στην αφαίρεση υλικών πραγμάτων από κάποιον, χωρίς αυτό να σχετίζεται κατ' ανάγκην με την απόδοση τής *δεκάτης* (π.χ. 8ος αι., Γεωργ. Συγκέλλου *Ἐκλ. Χρονογρ.* 111: *τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται καὶ ἀποδεκατοῦται*). Επιπλέον, η λ. επηρεάστηκε επίσης από το αρχ. ρήμα *δεκατεύω* «απαιτώ τον φόρο τής δεκάτης (από υποτελή ή κατακτημένη πόλη)», που την ελνστ. εποχή χρησιμοποιήθηκε ακόμη ως απόδοση τού λατ. *decimo* «θανατώνω τον δέκατο στη σειρά στρατιώτη» (είδος στρατιωτικής ποινής των Ρωμαίων).

αποδέκτης → αποδέχομαι

αποδεκτός → αποδέχομαι

αποδέλοιπος

< μεσν. *ἀποδέλοιπος* «υπόλοιπος» < *ἀπο-* + σύνδ. *δέ* + *λοιπός*.

αποδελτιώνω

< *απο-* + *δελτί(ο)* + παραγ. τέρμα *-ώνω* (κατά τα ρ. σε *-όω*), απόδ. τού αγγλ. *index*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδελτίω-ση.

αποδεσμεύω

< *απο-* + *δεσμεύω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désengager, dégager* (διαφ. το ελνστ. *ἀποδεσμεύω* «δένω σφιχτά»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδέσμευ-ση.

αποδέχομαι

< αρχ. *ἀποδέχομαι* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-δέχομαι, κατα-δέχομαι, παραδέχομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδέκτης < αρχ. *ἀποδέκ-της* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.]
αποδεκτός < ελνστ. *ἀποδεκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἀποδέχομαι*
αποδοχή < αρχ. *ἀποδοχ-ή* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τής Σαπφούς], πβ. κ. *παρα-δέχομαι – παρα-δοχή, υπο-δέχομαι – υπο-δοχή*.

απόδημος

< αρχ. *ἀπόδημος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη (στον Πίνδαρο ο τ. *ἀπόδᾱμος*)] < *ἀπο-* + *δῆμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *έν-δημος (ενδημία), έκ-δημος (εκδημία), επι-δημία* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδημία < αρχ. *ἀποδημ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
αποδημώ < αρχ. *ἀποδημ-ῶ (-έω)* «ξενιτεύομαι, μεταναστεύω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Πλάτ. *Κρίτ.* 54a.7-9: *πότερον ἐὰν μὲν εἰς Θετταλίαν ἀποδημήσῃς, ἐπιμελήσονται, ἐὰν δὲ εἰς Ἅιδου ἀποδημήσῃς, οὐχὶ ἐπιμελήσονται;*)].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

απόδημος – μετανάστης

Οι λέξεις με β' συνθετικό τα *-δήμος, -δημώ* κ.λπ. σχετίζονται με κάποιας μορφής εγκατάσταση και διαμονή κάπου (πβ. κ. *εν-δημώ, επι-δημώ, παρεπι-δημώ*) ή και το αντίθετο (πβ. κ. *απο-δημώ, εκ-δημώ*). Η λέξη ***απόδημος*** δηλώνει «αυτόν που είναι μακριά από τον δήμο *(ἀπό + δῆμος)*», που έχει φύγει από την πατρίδα *(αποδημήσει)* και κατοικεί στην αλλοδαπή. Η λέξη ***μετανάστης*** προέρχεται από την πρόθεση *μετά* και το θέμα *νασ-* τού αρχ. ρήματος *ναίω* «κατοικώ», σήμανε δηλ. κυριολεκτικά «αυτόν που κατοικεί μεταξύ, ανάμεσα σε». Ήδη όμως από την Αρχαιότητα συνδέθηκε παρετυμολογικά με το ρ. *μετανίστημι / μετανίσταμαι* «μετοικώ», πράγμα που οδήγησε τη λ. *μετανάστης* στη σημασία «μέτοικος». Έτσι, σήμερα η λέξη δηλώνει αυτόν που εγκαταλείπει την πατρίδα του, για να εγκατασταθεί επί μεγάλο χρονικό διάστημα σε άλλη χώρα (αλλά όχι κατ' ανάγκην μόνιμα, όπως ο *απόδημος*).

αποδιδράσκω «δραπετεύω»

< αρχ. *ἀποδιδράσκω* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *διδράσκω* «διαφεύγω, ξεφεύγω», που εμφανίζει ενεστ. αναδιπλασιασμό *δι-δρά-σκω* < θ. *δρᾱ-* < I.E. **dr-ā- / *der-* «τρέχω, φεύγω» || σανσκρ. *drāti* «ξεφεύγει» || αρχ. *δρᾱπ-έτης, δραμ-εῖν* (απρφ. αορ. β', οριστική *ἔδραμον, -ες, -ε...*), *δρόμ-ος* (βλ.λ.), *ἀναπό-δρασ-τος* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

αποδιδράσκω

Στη Νέα Ελληνική ο ενεστωτικός τύπος ***αποδιδράσκω*** είναι σπάνιος. Συνήθως χρησιμοποιούνται οι συνοπτικοί τύποι που προέρχονται από τον αρχ. αόριστο ***(απέδρασα, να/θα αποδράσω)***, καθώς και το ουσιαστικό ***απόδραση***. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να συγχέονται μερικές φορές αυτά τα παράγωγα με τύπους που ανάγονται στο ρ. ***δρω***, οι οποίοι τυχαίνει να συμπίπτουν φωνητικά ***(έδρασα, να/θα δράσω, δράση)***. Ορισμένοι ομιλητές, παροδηγούμενοι από την ομωνυμία, σχημάτισαν τον τύπο **αποδρώ* ως ενεστώτα αντί τού *αποδιδρά-*

σκω. Εντούτοις, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα αρχ. ρήματα *απο-διδράσκω* και *δρῶ* δεν συνδέονται ετυμολογικά, πράγμα που καθιστά εσφαλμένο τον τύπο **αποδρώ*.

αποδίδω

< μεσν. *ἀποδίδω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀποδίδωμι* < *ἀπο-* + *δίδωμι*, για το οποίο βλ.λ. *δίνω*, πβ. κ. *εκ-δίδω*, *δια-δίδω*, *παρα-δίδω*. Ομοίως το μεσν. σύνθ. *ἀντ-αποδίδω* (< αρχ. *ἀντ-αποδίδωμι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόδοση < αρχ. *ἀπόδο-σις*, αρχική σημ. «επιστροφή των οφειλομένων (πραγμάτων / χρημάτων)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ισοκρ. *Ἀρεοπαγ.* 68.5, *περὶ ἀποδόσεως τῶν χρημάτων*)]. Στους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής μαρτυρούνται οι σημ. «ερμηνεία, εξήγηση – β΄ σκέλος υποθετικού λόγου»

αποδοτικός < ελνστ. *ἀποδο-τικός*.

αποδιοπομπαίος

< μεσν. *ἀποδιοπομπῶ* < αρχ. *ἀποδιοπομποῦμαι* (-*έο*-) «διώχνω, εκδιώκω» < *ἀπο-* + επίθ. *δῖο(ς)* «θεϊκός» + *-πομπ(οῦμαι)*, παράγ. τού ρ. *πέμπω*. Στις λ. αυτές επέδρασε το ελνστ. επίθ. *ἀποπομπαῖος* (< αρχ. *ἀποπέμπω* «διώχνω»), το οποίο απαντά στην Π.Δ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αποδιοπομπαίος

Η λ. ***αποδιοπομπαίος*** ενσωματώνει δύο ιστορικά στοιχεία, τα οποία συγκλίνουν στη σημασία «εκδίωξη με σκοπό την κάθαρση, τον εξαγνισμό». Εν πρώτοις, το αρχ. *ἀποδιοπομποῦμαι* σήμαινε «διώχνω, εκδιώκω», αλλά και «εξαγνίζω εκδιώκοντας κάποιον/κάτι ακάθαρτο» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 397a: *ἀποδιοπομπησόμεθά τε αὐτὴν καὶ καθαρούμεθα ἐξευρόντες ὅστις τὰ τοιαῦτα δεινὸς καθαίρειν*). Κατόπιν, η λέξη συνδέθηκε με το επίθ. ***ἀποπομπαῖος***, το οποίο απαντά στην Π.Δ. και αναφέρεται σε διάταξη τού Μωσαϊκού Νόμου, κατά την οποία κάθε επτά έτη ο αρχιερέας έδιωχνε (απέπεμπε) στην έρημο έναν τράγο, που έφερε συμβολικά επάνω του όλες τις αμαρτίες τού λαού, ώστε να απομακρύνει την κοινοτική ενοχή και να μην επισύρει τη θεϊκή κρίση στο έθνος.

αποδιοργανώνω

< *απο-* στερητ. + *διοργανώνω*, μεταφρ. δάνειο από το εν μέρει ελληνογενές γαλλ. *désorganiser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδιοργάν-ωση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désorganisation*.

αποδοκιμάζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποδοκιμάζω* < *ἀπο-* + *δοκιμάζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-δοκιμάζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απορρίπτω κατόπιν δοκιμής ή εξέτασης» (υποψήφιο για αξίωμα, νόμο ή και άλογο, σπίτι λόγω ακαταλληλότητας, πβ. Λυσ. *Κατὰ Ἀγορ.* 10: *ὃν τῷ προτέρῳ ἔτει στρατηγὸν χειροτονηθέντα ἀπεδοκιμάσατε*) → ήδη αρχ. σημ. (γενικότ.) «εκφράζω δυσαρέσκεια, απόρριψη» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1341b: *ἐπεὶ δὲ τῶν τε ὀργάνων καὶ τῆς ἐργασίας ἀποδοκιμάζομεν τὴν τεχνικὴν παιδείαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδοκιμασία < ελνστ. *ἀποδοκιμασ-ία*

αποδοκιμαστικός < ελνστ. *ἀποδοκιμασ-τικός*.

αποδομώ «διασπώ στα επιμέρους στοιχεία»

< *απο-* στερητ. + *δομώ* (για το οποίο βλ.λ. *δομή*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déconstruire*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποδόμη-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déconstruction*.

απόδοση → αποδίδω

αποδοχή → αποδέχομαι

απόδραση

< αρχ. *ἀπόδρασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο (ο τ. *ἀπόδρησις*)] < ρ. *ἀποδιδράσκω* (βλ.λ.).

αποδρομή «εκδίωξη – αποχώρηση»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀποδρομή* < *ἀπο-* + *-δρομ(ή)*, θ. που απαντά επίσης στο αρχ. *δρόμος* (βλ.λ.), καθώς και στο απρφ. *δραμεῖν* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*). Πβ. τα σύνθ. *εκ-δρομή*, *κατα-δρομή*, *παρα-δρομή*, *δια-δρομή*, *συν-δρομή* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λιμένας ως καταφύγιο πλοίων» → ήδη ελνστ. σημ. «αναχώρηση, αποχώρηση – υποχώρηση» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Γλαφ. Γένεσ.* 69.180: *ἵνα γὰρ μὴ ἀνεθέλητον τῷ πατρὶ ποιοῖτο τὴν ἀποδρομὴν ὁ μακάριος Ἰακὼβ*).

αποδυναμώνω → δύναμη

αποδύομαι «αφιερώνομαι, αφοσιώνομαι»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποδύομαι* < *ἀπο-* + *δύομαι* «εισέρχομαι, βουτώ», μέση φωνή τού ρ. *δύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-δύομαι*, *(δι)εισ-δύω*, *κατα-δύομαι* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γδύνομαι» → ελνστ. σημ. «προετοιμάζομαι για δράση, για συγκεκριμένη δραστηριότητα» (από φρ. όπως *ἀποδύεσθαι πρὸς τὸ λέγειν*, *εἰς τὴν παλαίστραν*, *εἰς τὸ γυμνάσιον*, *εἰς ἀγοράς*, οι οποίες δήλωναν προετοιμασία για τη δραστηριότητα που δηλώνεται στη συνέχεια· πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχολ. Ὀδύσσ.* 2.122: *ὡς ἂν ᾖ ἀξιόμαχος ὧν ἀποδύσηται εἰς τὸν ἀγῶνα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόδυση < ελνστ. *ἀπόδυ-σις*

αποδυτήριο < αρχ. *ἀποδυ-τήριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἀποδύ(ομαι)* «γδύνομαι» + παραγ. τέρμα *-τήριον*.

αποζευγνύω «εξεζεύω»

< αρχ. *ἀποζευγνύω* «αποχωρίζω» (μεσν. *ἀποζεύω* «ξεζεύω») < *ἀπο-* + *ζεύγνυμι* / *-ύω* (βλ.λ. *ζεύω*), πβ. κ. *δια-ζευγνύω*, *συ-ζευγνύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόζευξη < ελνστ. *ἀπόζευξ-ις* < αρχ. *ἀποζευγ-νύω*.

αποζημιώνω
< όψιμο ελνστ. *ἀποζημιοῦμαι (-όο-)* (στον λεξικογράφο Ησύχιο) < *ἀπο-* + *ζημι(ῶ / -οῦμαι)* < αρχ. *ζημία*.

αποζητώ → ζητώ

αποζώ → ζω

αποηχηροποίηση
< *απο-* στερητ. + *ηχηροποίηση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *devoicing*.

αποθανατίζω → απαθανατίζω

αποθαρρύνω
λόγ. [1866], < *απο-* στερητ. + *-θαρρ(ύνω)* < *θάρρος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décourager* (διαφ. από το ελνστ. *ἀποθαρρύνομαι* «παίρνω θάρρος»). Η μτχ. *αποθαρρημένος* φαίνεται ομαλά σχηματισμένη από το αρχ. *ἀποθαρρῶ (-έω)* «παίρνω θάρρος – αποθρασύνομαι», αλλά έχει προσλάβει τη σημ. τού σημερινού *αποθαρρύνω*. Επειδή η εν λόγω μτχ. δεν απαντά παρά μόνο πρόσφατα, είναι πιθ. ότι σχηματίστηκε από το μόρφημα *αποθαρρ-* (τού ρ. *αποθαρρύνω*) και το παραγ. τέρμα *-ημένος* (των μτχ.), π.χ. *πατημένος, χτυπ-ημένος, προχωρ-ημένος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποθάρρυν-ση, λόγ. [1854]
αποθαρρυν-τικός, λόγ. [1864].

απόθεμα
λόγ. [1889], < ρ. *αποθέτω* (αρχ. *ἀποτίθημι*), κατά τα άλλα παράγωγα αυτής τής οικογένειας (π.χ. *έκ-θεμα, πρό-θεμα, πρόσ-θεμα*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dépôt* (< λατ. *de-positum* < ρ. *de-pono* = *ἀποτίθημι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποθεματ-ικός, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *reserve (fund)*.

αποθέτω
< μεσν. *ἀποθέτω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀποτίθημι* (πβ. *θέτω – τίθημι*) < *ἀπο-* + *τίθημι*. Βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόθεση < αρχ. *ἀπόθε-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
αποθέτης < αρχ. *ἀποθέ-της* < ρ. *ἀποτίθη-μι* (στην αρχ. *ἀποθέται* χαρακτηρίζονται από τον Πλούταρχο οι τόποι όπου οι Λακεδαιμόνιοι απέθεταν τα ανάπηρα ή ασθενικά βρέφη) → ο οικον. όρος είναι σύγχρονος (λόγ. [1897]), σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *panier de rebut*
αποθε-τήριος < θ. *αποθε- (αποθέτω)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *καταθε-τήριος*.
ΣΥΝΘ. εν-αποθέτω (ελνστ. *ἐν-αποτίθημι*), **εν-απόθεση** (ελνστ.).

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αποθετικά ρήματα
Ορισμένα ρήματα τής Αρχ. Ελληνικής αποκλήθηκαν από τους Αλεξανδρινούς γραμματικούς ***αποθετικά***, επειδή οι μελετητές θεώρησαν ότι *ἀπέθεντο* «απέβαλαν» την ενεργητική φωνή, ενώ στην πραγματικότητα δεν εμφάνισαν εξ αρχής ενεργητική φωνή (π.χ. αρχ. *κεῖ-μαι, δέχ-ομαι, γί-γν-ομαι*). Έγιναν επίσης γνωστά με τους λατ. όρους *deponentia* «αποθετικά» ή *media tantum* «μόνο μέσης (φωνής)». Τέτοια ρήματα υπάρχουν και σε άλλες Ι.Ε. γλώσσες (π.χ. λατ. *loquor* «λέγω», *sequor* «ακολουθώ», σανσκρ. *śáye* «κείμαι») και το χαρακτηριστικό τους είναι ότι έχουν πάντοτε ενεργητική σημασία (διάθεση), δηλ. συνοδεύονται από συμπλήρωμα ή αντικείμενο.

αποθεώνω
< αρχ. *ἀποθεῶ (-όω)* «θεοποιώ» (ήδη στον Αριστοτέλη) < *ἀπο-* + *-θε(ῶ)* < *θεός* (βλ.λ.). Ο θεατρ. όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *déifier*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποθέωση < ελνστ. *ἀποθέω-σις*
αποθεω-τικός, λόγ. [1890].

αποθήκη
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποθήκη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.97: *ὅπως εἴη αὐτοῖς, ὁπότε προΐοιεν ἢ μαχούμενοι ἢ τειχιοῦντες, τοῖς τε σκεύεσι καὶ τοῖς χρήμασιν ἀποθήκη*] < ρ. *ἀποτίθημι* «αποθέτω» (πβ. κ. *θήκη – θέτω, τίθεμαι*). Ομοίως έχουν σχηματιστεί τα σύνθετα *δια-θήκη, παρακατα-θήκη, προ-θήκη, προσθήκη, συν-θήκη, υπο-θήκη*.
ΣΗΜΑΣ. Ας σημειωθεί ότι η λ. *αποθήκη* πέρασε μέσω τού λατ. *apotheca* στο λεξιλόγιο διαφόρων γλωσσών (βλ.λ. *μπουτίκ*), αλλά ειδικότερα δήλωσε κατά τον Μεσαίωνα τον χώρο στον οποίο τα μοναστήρια φύλασσαν προμήθειες, φάρμακα και μερικές φορές περιποιούνταν τους ασθενείς. Σε αυτό οφείλεται η γερμ. λέξη *Apotheke*, η οποία στη σύγχρονη Γερμανική σημαίνει «φαρμακείο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποθηκ-εύω, λόγ. [1847]
αποθήκευ-ση, λόγ. [1833]
αποθηκευ-τικός, λόγ. [1889]
αποθηκάριος < μεσν. *ἀποθηκ-άριος* (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ θεμάτ.* 463: *οἰνάριν δεσποτικὸν, μαγίστρων καὶ πατρικίων χορηγεῖ ὁ ἀποθηκάριος*) < *ἀποθήκ(η)* + παραγ. τέρμα *-άριος*.

αποθνήσκω
< αρχ. *ἀποθνῄσκω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 393: *βόες δ' ἀποτέθνασαν ἤδη*] < *ἀπο-* + *θνῄσκω* «πεθαίνω» (βλ.λ.).

αποθρασύνομαι
< αρχ. *ἀποθρασύνομαι* «τολμώ τα πάντα» < *ἀπο-* + *θρασύνω / -ομαι* < *θράσος* (βλ.λ.).

αποθυμώ
< μεσν. *άποθυμῶ* «ποθώ, λαχταρώ» < αρχ. *έπιθυμῶ (-έω)* (βλ.λ.), με παρασύνδεση προς τα σύνθ. τού *άπο-*.

αποικία → **άποικος**

αποικίζω → **άποικος**

αποικοδομώ
< *απ(ο)-* στερητ. + *οικοδομώ*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *abbauen*, διαφ. από το αρχ. *άποικοδομῶ (-έω)* «χτίζω τοίχο ως χώρισμα».

άποικος
< αρχ. *ἄποικος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *άπ(ο)-* + *οἶκος* (βλ.λ.), πβ. σύνθ. *ἔπ-οικος, κάτ-οικος, μέτ-οικος, πάρ-οικος, περί-οικος, σύν-οικος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποικία < αρχ. *άποικ-ία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *Έπιγρ.* 160a: *Ἄβδηρα καλὴ Τηίων άποικίη*]
αποικι-ακός, λόγ. [1849]
αποικίζω < αρχ. *άποικ-ίζω* «εγκαθιστώ αποίκους» [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* μ 135: *Θρινακίην ἐς νῆσον ἀπῴκισε τηλόθι ναίειν*]
αποίκιση < ελνστ. *άποίκι-σις* < αρχ. *άποικ-ίζω*
αποικισμός < αρχ. *άποικισ-μός* < ρ. *άποικ-ίζω*
αποικιστής < ελνστ. *άποικισ-τής* (απαντά στον λεξικογράφο Ησύχιο με άλλη σημ.: *άποικιστής· κατοικιστής*) < αρχ. *άποικ-ίζω*
αποικώ < ελνστ. *άποικ-ῶ (-έω)* «μεταναστεύω ως άποικος».
ΣΥΝΘ. αποικιο-: *αποικιο-κρατία, αποικιο-κράτης, αποικιο-ποίηση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άποικος – έποικος
Η λέξη ***οίκος*** δήλωσε στην Αρχαιότητα εκτός από το σπίτι και την πόλη (συνεπώς την πατρίδα). Άρα ο ***άποικος*** είναι αυτός που φεύγει από την πόλη του για να βρει καινούργια πατρίδα, που ζει μακριά από τη χώρα του. Αυτός που έρχεται από αλλού και οικίζει, φτειάχνει οικισμό ή απλώς εγκαθίσταται σε ήδη κατοικημένη περιοχή είναι ο ***έποικος***, εξ ου τα ***εποικίζω*** (και το αρχ. *έποικῶ* «είμαι έποικος, ζω ως έποικος κάπου») και ***εποικισμός***. Συνεπώς, αν μιλούμε για την ενέργεια τής αναχώρησης από τη μητέρα-πόλη (*μητρόπολη*) για αναζήτηση νέας περιοχής (κυρ. μη κατοικημένης) και εγκατάσταση εκεί, χρησιμοποιούμε τους όρους *άποικος* και *αποικισμός* (πβ. τον αρχ. Α΄ και Β΄ Αποικισμό), ενώ αν αναφερόμαστε στην εγκατάσταση σε άλλη περιοχή ήδη κατοικημένη, χρησιμοποιούμε τους όρους *έποικος* και *εποικισμός*.
Σήμερα, ο όρος *εποικισμός* χρησιμοποιείται για να δηλώσει επίσης την πρακτική χωρών οι οποίες έχουν κατακτήσει ή εισβάλει σε άλλες να μεταφέρουν δικούς τους πληθυσμούς στις κατακτημένες περιοχές, ώστε να μεταβάλουν τα πληθυσμικά δεδομένα προς το συμφέρον τους. Έτσι, στη σύγχρονη εποχή μιλούμε για εποικισμό τής υπό κατοχήν Βόρειας Κύπρου με Τούρκους εποίκους. Ο όρος *έποικος* χρησιμοποιήθηκε στα νεότερα χρόνια για τους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς που έστελναν οι χώρες τους στον Νέο Κόσμο, την Αμερική, διότι την ήπειρο αυτή ήδη την κατοικούσαν ιθαγενείς πληθυσμοί.
Ο όρος ***αποικία*** (μια και λ. **εποικία* δεν υπήρξε) χρησιμοποιήθηκε τόσο για τις εγκαταστάσεις των εποίκων στις χώρες που έγιναν γνωστές με τις Ανακαλύψεις, όσο και για τις κατακτημένες από τους Ευρωπαίους περιοχές των υπόλοιπων ηπείρων. Γι' αυτό και τα προϊόντα που έρχονταν στις ευρωπαϊκές αγορές από τις περιοχές αυτές, όπως μπαχαρικά, τσάι, καφές κ.ά., ονομάζονταν παλαιότερα ***αποικιακά*** (οι παλαιότεροι θα θυμούνται τα εμπορικά καταστήματα με την επιγραφή «*Εδώδιμα και Αποικιακά*»). Τέλος, ο πολιτικός όρος ***αποικιοκρατία*** αποτελεί λόγια δημιουργία, προκειμένου να αποδοθούν στα Ελληνικά οι όροι *colonialism* (αγγλ.) και *colonialisme* (γαλλ.).

αποκαθαίρω
< αρχ. *άποκαθαίρω* «καθαρίζω εντελώς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυρ. Παιδ.* 1.3.5: *ὅταν δὲ τούτων τινὸς θίγῃς, εὐθὺς ἀποκαθαίρει τὴν χεῖρα εἰς τὰ χειρόμακτρα*] < *άπο-* + *καθαίρω* < **καθαρ-jω* < *καθαρός* (βλ.λ.). Η σημ. «εξαγνίζω» είναι ελνστ. (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Εἰς μακαρισμ.* 44.1269: *ὁ πάσης τῆς κτίσεως καὶ ἐμπαθοῦς διαθέσεως τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν ἀποκαθήρας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκάθαρση < αρχ. *άποκάθαρ-σις* «πλήρης καθαρισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → ελνστ. σημ. «εξαγνισμός, εξιλέωση».

αποκαθηλώνω
< μεσν. *άποκαθηλῶ (-όω)* «ξεκαρφώνω, ξεκρεμώ» < *άπο-* στερητ. + *καθηλῶ* (βλ.λ. *καθηλώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκαθήλωση < μεσν. *άποκαθήλω-σις*.

αποκαθιστώ
< ελνστ. *άποκαθιστῶ (-άω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *άποκαθίστημι* < *άπο-* + *καθίστημι* (βλ.λ. *καθιστώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκατάσταση < αρχ. *άποκατάστα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] (βλ.λ. *κατάσταση*)
αποκατεστημένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *άποκαθιστ-ῶ (-άω) / άποκαθίστη-μι*. Βλ. κ. *κατεστημένο*.

αποκαΐδι
< θ. *αποκα-* (τού αρχ. *άποκαίω*, πβ. ήδη μεσν. παθ. αόρ. *άποκάηκα*) + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *πριον-ίδι*.

αποκαλύπτω

< αρχ. *ἀποκαλύπτω* «αφαιρώ το κάλυμμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.119: *παρέφερον τοῖσι προσέκειτο τὴν κεφαλὴν τοῦ παιδὸς κατακεκαλυμμένην καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, Ἅρπαγον δὲ ἐκέλευον προσστάντες ἀποκαλύπτειν τε καὶ λαβεῖν τὸ βούλεται αὐτῶν*)] < *ἀπο-* + *καλύπτω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποκάλυψη < ελνστ. *ἀποκάλυψ-ις* (επίσης *Ἀποκάλυψις*, το τελευταίο βιβλίο τής Κ.Δ.)

αποκαλυπτικός < ελνστ. *ἀποκαλυπ-τικός*

αποκαλυπ-τήριος (κυρ. πληθ. *αποκαλυπτήρια*, λόγ. [1887]), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dévoilement*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αποκαλύπτω – ανακαλύπτω

Από το αρχ. ***καλύπτω*** προέκυψαν τα σύνθετα ***αποκαλύπτω*** και ***ανακαλύπτω***. Οι δύο λέξεις στην Αρχαιότητα είχαν αρχικά την ίδια σημασία «αφαιρώ το κάλυμμα, ξεσκεπάζω», παρ' ότι η σημασία αυτή αποδίδεται πιστότερα από το *αποκαλύπτω*, λόγω τής πρόθεσης *από*, η οποία ως πρώτο συνθετικό έχει και τη στερητική σημασία τής «απομάκρυνσης, αφαίρεσης», πβ. *απο-κεφαλίζω, απο-ζευγνύω, απο-καθηλώνω*. Η λ. *ανακαλύπτω* ήδη στην Αρχαιότητα διαφοροποιήθηκε σημασιολογικά και απέκτησε τη σημερινή σημασία «φέρνω στο φως κάτι κρυμμένο ή που δεν υπήρχε προηγουμένως». Την ίδια σημασιολογική εξέλιξη μπορούμε να ανιχνεύσουμε και σε άλλες γλώσσες, π.χ. από το υστερολατ. *discooperire* «ξεσκεπάζω, αφαιρώ το κάλυμμα» (< *dis-* «απο-» + *cooperire* «καλύπτω») έχουμε το παλαιό γαλλικό *descovrir* με την ίδια σημασία και από αυτό τον 14ο αι. το αγγλ. *discover* «ανακαλύπτω» (πβ. τα σημερινά γαλλ. *découvrir*, ισπ. *descubrir* κ.ά.).

Το ουσ. ***ανακάλυψη*** χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα για τα τεχνολογικά / επιστημονικά επιτεύγματα και για τις νέες χώρες που βρήκαν οι Ευρωπαίοι εξερευνητές (π.χ. *μεγάλη επιστημονική ανακάλυψη – η ανακάλυψη τής Αμερικής*). Από το *αποκαλύπτω* προέρχεται η ***αποκάλυψη***, που συνδέθηκε στενά με τον χριστιανισμό λόγω τής χρησιμοποίησης τής λέξης ως τίτλου στο ομώνυμο βιβλίο τού Ιωάννη. Λόγω τού περιεχομένου τού εν λόγω βιβλίου, η λέξη απέκτησε και τη σημασία τής ολοκληρωτικής καταστροφής, π.χ. μιλούμε για «σκηνές Αποκάλυψης» προκειμένου για ακραίες πολεμικές εικόνες βίας και καταστροφής. Η ίδια λέξη χρησιμοποιήθηκε στα Ελληνικά για να αποδώσει στη δημοσιογραφική χρήση τον ξένο όρο *revelation* (αγγλ., γαλλ.), π.χ. «Αποκαλύψεις για το οικονομικό σκάνδαλο», «Νέα αποκάλυψη για την υπόθεση ντόπινγκ» κ.λπ. Είναι ενδιαφέρον ότι ο αγγλ. όρος *Revelation* χρησιμοποιείται επίσης για το βιβλίο τής *Αποκάλυψης*, καθώς και το *Apocalypse*, όπως και ότι η λατινική λέξη *revelare*, στην οποία ανάγεται ετυμολογικά, σήμαινε αρχικά «αφαιρώ το *βέλο* (λατ. *velum*), το κάλυμμα», συνεπώς «αποκαλύπτω».

αποκαλώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκαλῶ (-έω)* < *ἀπο-* + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγ-καλώ, μετα-καλώ, προ-καλώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανακαλώ (από την εξορία)», κυρίως όμως «κατονομάζω κάποιον (περιφρονητικά), στιγματίζω» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.3: *ἀποκαλεῖ δὲ κόθορνόν με, ὡς ἀμφοτέροις πειρώμενον ἁρμόττειν* [*κόθορνος* «ψηλό παπούτσι», ως βρισιά «καιροσκόπος»]) ➔ ήδη αρχ. σημ. (γενικότ.) «κατονομάζω (χωρίς κακή σημ.)» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1109b: *ὁτὲ δὲ τοὺς χαλεπαίνοντας ἀνδρώδεις ἀποκαλοῦντες*).

αποκάμνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκάμνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 4.7.2: *ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη τάξις ἀπέκαμνεν, ἄλλη προσῄει καὶ αὖθις ἄλλη*] (μεσν. επίσης *ἀποκάνω*) < *ἀπο-* + *κάμνω* (βλ.λ. *κάνω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάματος*.

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ἀποκάμνω* σήμαινε εξ αρχής «εξαντλούμαι, κουράζομαι υπερβολικά», πράγμα που εξηγείται από διάφορες χρήσεις τού απλού *κάμνω*, το οποίο σήμαινε «εργάζομαι», αλλά και «καταπονούμαι από την προσπάθεια – παύω να κάνω (κάτι)».

αποκαρώνω

< μεσν. *ἀποκαρώνω* «πέφτω σε λήθαργο» < *ἀποκαρῶ (-όω)* < *ἀπο-* + αρχ. *καρῶ* «βυθίζω σε λήθαργο, ναρκώνω» (βλ.λ. *κάρωση*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποκάρω-μα

αποκάρω-ση.

αποκατάσταση → αποκαθιστώ

απόκειμαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπόκειμαι* < *ἀπο-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.). Πβ. κ. *εν-από-κειται, υπό-κειμαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (ως παθ. τού ρ. *ἀποτίθημι* «αποθέτω») «είμαι αποθηκευμένος, αποτεθειμένος (κάπου για ορισμένο σκοπό)» ➔ ήδη αρχ. σημ. (γ΄ πρόσ.) «εξαρτάται (από κάποιον/κάτι)» (πβ. Ξενοφ. *Ἱέρ.* 2.5: *καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν καὶ τὸ κακοδαιμονεῖν τοῖς ἀνθρώποις ἀπόκειται*).

απόκεντρος

< ελνστ. *ἀπόκεντρος*, αρχική σημ. «απομακρυσμένος από ορισμένο σημείο τού ορίζοντα», < *ἀπο-* + αρχ. *κέντρον* (βλ.λ.). Στη νεότερη εποχή η λ. επανήλθε (λόγ. [1812]) με τη σημ. «φυγόκεντρος» (λόγ. φρ. *ἀπόκεντρος δύναμις*), ενώ ο σύγχρ. αστικός όρος οφείλεται στη σημασία που είχε εν τω μεταξύ η λ. *κέντρο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποκέντρω-ση, λόγ. [1834], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décentralisation*.

αποκεφαλίζω
< ελνστ. *ἀποκεφαλίζω* < *ἀπο-* + *-κεφαλ(ίζω)* < αρχ. *κεφαλή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκεφαλισμός < ελνστ. *ἀποκεφαλισ-μός*
αποκεφάλι-ση, λόγ. [1849]
αποκεφαλιστής < ελνστ. *ἀποκεφαλισ-τής*.

αποκηρύσσω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκηρύσσω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπο-* + *κηρύσσω* / *-ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἀνα-κηρύσσω*, *ἐπι-κηρύσσω*, *προ-κηρύσσω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκθέτω σε δημόσιο πλειστηριασμό» → ήδη αρχ. σημ. «απαρνούμαι δημόσια (κάποιον/κάτι που αναγνώριζα προηγουμένως) – αποκληρώνω» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 929.c: *κατὰ ταῦτα ἐξέστω τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν ἀποκηρύττειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκήρυξη < ελνστ. *ἀποκήρυξ-ις* «αποκλήρωση τέκνου».

αποκλείω
< αρχ. *ἀποκλείω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 601: *σκέψαι μ' ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν οἵων ἀποκλείεις*] < *ἀπο-* + *κλείω*, για το οποίο βλ.λ. *κλείνω*, πβ. κ. *εσω-κλείω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκλεισμός < ελνστ. *ἀποκλεισ-μός* (πβ. Επικτ. *Περὶ Ἀρρ.* 4.7.21: *ἀποκλεισμὸς ἐμοὶ οὐ γίνεται, ἀλλὰ τοῖς βιαζομένοις*). Ο σύγχρ. κοινωνιολ. όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *exclusion*
αποκλεισ-τικός, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exclusif*.

απόκληρος
< αρχ. *ἀπόκληρος* «στερημένος από την κληρονομική του μερίδα» < *ἀπο-* στερητ. + *κλῆρος* «μερίδιο κληρονομιάς» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκληρώνω < μεσν. *ἀποκληρώνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀποκληρ-ῶ (-όω)* «διαλέγω με κλήρο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.8.9: *διεβίβαζον ἐς τὴν νῆσον τοὺς ὁπλίτας ἀποκληρώσαντες ἀπὸ πάντων τῶν λόχων*] → η σημερινή σημ. είναι μεσν.
αποκλήρωση < ελνστ. *ἀποκλήρω-σις* «επιλογή με κλήρωση» < αρχ. *ἀποκληρ-ῶ (-όω)* → η σημερινή σημ. είναι μεσν.
αποκληρωτικός < ελνστ. *ἀποκληρω-τικός* < αρχ. *ἀποκληρ-ῶ (-όω)*.

αποκλιμακώνω
< *απο-* στερητ. + *κλιμακώνω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *deescalate*.

αποκλίνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκλίνω* < *ἀπο-* + *κλίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συγ-κλίνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γέρνω στο πλάι ή πίσω» → αρχ. σημ. (συχνά μτφ.) «βγαίνω από τον δρόμο, ξεστρατίζω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 2.2: *οὐ μέντοι οὐδὲ ἀπέκλινε, φυλαττόμενος μὴ δοκοίη φεύγειν*) → ήδη αρχ. σημ. «παρεκκλίνω, τείνω προς κάτι κακό» (πβ. Δημοσθ. *Ὀλυνθ.* Α´ 13: *πάλιν ῥᾴσας οὐκ ἐπὶ τὸ ῥᾳθυμεῖν ἀπέκλινεν, ἀλλ' εὐθὺς Ὀλυνθίοις ἐπεχείρησεν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόκλιση < ελνστ. *ἀπόκλι-σις*, αρχική σημ. «κλίση προς τα πλάγια» → η μτφ. σημ. είναι απόδ. τού γαλλ. *déviation*.

αποκολλώ
< ελνστ. *ἀποκολλῶ (-άω)* < *ἀπο-* στερητ. + *κολλῶ* < *κόλλα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-κολλώ*, *συγ-κολλώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκόλλη-ση, λόγ. [1888], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décollement*.

αποκομιδή
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκομιδή* < ρ. *ἀποκομίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-κομιδή*, *προσ-κομιδή*, *συγ-κομιδή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιστροφή» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.137: *ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ μὲν ἐμοί, ἐκείνῳ δὲ ἐν ἐπικινδύνῳ πάλιν ἡ ἀποκομιδὴ ἐγίγνετο*) → ελνστ. σημ. «μεταφορά σε μακρινό τόπο, απομάκρυνση» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 51.13: *ὅπως προφάσει τῆς ἀποκομιδῆς αὐτοῦ ὡς καὶ ἄλλο τι ἔχοντος ἐκποδὼν οἱ γένηται*).

αποκομίζω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκομίζω* < *ἀπο-* + *κομίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-κομίζω*, *συγ-κομίζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μεταφέρω μακριά, απομακρύνω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 7.3: *συστήσω ὅστις ἀποκομιεῖ σε ὅποι ἂν αὐτὴ ἐθέλῃς*) → ελνστ. σημ. «αποκτώ κάτι επωφελές ή χρήσιμο» (από φρ. σχετικές με απόκτηση λαφύρων ή χρημάτων, τα οποία οι στρατιώτες θα μετέφεραν κατόπιν στον τόπο τους, π.χ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 23.5: *τοὺς ἐπιφανεστάτους ἔλαβον ὁμήρους εἰς τὸ Λιλύβαιον καὶ σῖτον, οἶνον, καὶ τὴν ἄλλην παρασκευὴν ἀπεκόμισαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκομιδή < αρχ. *ἀποκομιδή* «επιστροφή» → ελνστ. σημ. «απομάκρυνση, μεταφορά μακριά», πβ. κ. *συγκομίζω – συγ-κομιδή*
αποκόμι-ση, λόγ. [1896], πβ. κ. *μετα-κομίζω – μετα-κόμιση*.

απόκομμα
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπόκομμα* < αρχ. *ἀποκόπτω* (πβ. κ. *κόμμα – κόπτω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κομμάτι, τεμάχιο (υλικού)» → μεσν. σημ. «απόσπασμα» (πβ. Ψευδο-Ζων. *Λεξ.* 1605: *ῥαψῳδία. ἀπόκομμα ποιήματος*) → σύγχρ. σημ. «τμήμα εντύπου, φύλλου» (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *coupon* < *couper* «κόβω», βλ. κ. *κουπόνι*).

αποκόπτω
< αρχ. *ἀποκόπτω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.4.15: *ὡς ἀποκόψοντες τῶν δοράτων τὰς λόγχας*] < *ἀπο-* + *κόπτω*, για το οποίο βλ.λ. *κόβω*, πβ. κ. *δια-κόπτω, συγ-κόπτω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκοπή < αρχ. *ἀποκοπ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος – 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 841: *ἀποκοπὰ κρατός*] → ήδη αρχ. σημ. «αποβολή γράμματος ή φθόγγου στο τέλος τής λέξεως» → μεσν. σημ. «καθορισμένη αμοιβή».

αποκορυφώνω
< ελνστ. *ἀποκορυφῶ (-όω)* / αρχ. *ἀποκορυφοῦμαι (-όο-)* < *ἀπο-* + *κορυφῶ* < *κορυφή* (βλ.λ.).

αποκοτιά
< μεσν. *ἀποκοτιά* / *ἀποκοτία* < *ἀποκοτῶ* < *ἀπο-* + *κοτῶ*, αρχική σημ. «θυμώνω, οργίζομαι, ενεργώ παρορμητικά» (βλ.λ.). Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι προέρχεται από μεσν. επίθ. *ἀπόκοτ(τ)ος* «θαρραλέος, παράτολμος» < *ἀπο-* + ελνστ. *κόττος* «κύβος, ζάρι», επίσης «όρνιθα» (για το οποίο βλ.λ. *κόττα*), οπότε θα έπρεπε να γραφτεί με δύο -ττ-.

αποκούμπι
< μεσν. *ἀποκουμπῶ* (υποχωρητ., πβ. *ξενυχτώ* – *ξενύχτι*) < *ἀπακουμπῶ* / *ἀπακουμπίζω* (απαντά στη διάλεκτο τού Πόντου) < *ἐπακουμπίζω* / *ἐπακουμβίζω* (με επίδρ. των συνθ. τού *ἀπο-*) < *ἐπι-* + *ἀκουμπίζω* / *ἀκουμβίζω* (βλ.λ. *ακουμπώ*). Ήδη μεσν. είναι ο τύπος *ἀπακούμπι*.

Αποκριά
< μεσν. *Ἀποκριά* / *Ἀποκρέα* (ενν. *Κυριακή* ἡ *ἡμέρα*) < θηλ. *ἀποκρέα* τού επιθ. *ἀπόκρεος* (ήδη στον Ρωμανό τον Μελωδό, 6ος αι. μ.Χ.), μεταπλ. τύπος τού επιθ. *ἀπόκρεως* < *ἀπο-* στερητ. + *κρέως*, γεν. ενικού τού ουσ. *κρέας* (βλ.λ.) στην αρχ. αττική διάλεκτο. Ο σχηματισμός τής λ. αιτιολογεί τη σημ. «αποχή από κρέας». Βλ. κ. *καρναβάλι*.

αποκρίνομαι
< αρχ. *ἀποκρίνομαι* «απαντώ» [ήδη ομηρικό], μέση φωνή τού ρ. *ἀποκρίνω* < *ἀπο-* + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-κρίνω, κατα-κρίνω*. Ας σημειωθεί ότι το απλό *κρίνω* απαντά επίσης με τη μεσν. σημ. «λέγω, μιλώ», η οποία συναντάται και σήμερα ως διαλεκτική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόκριση < αρχ. *ἀπόκρι-σις* «αποχωρισμός (συχνά ως ιατρ. όρος) – απόφαση, απάντηση» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.60.1: *μακρότερος λόγος ἐδόθη τῆς πρὸς τὸ ἐρώτημα ἀποκρίσεως*).

αποκρούω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποκρούω* < *ἀπο-* + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συγ-κρούω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξουδετερώνω, ανακόπτω (επίθεση, χτύπημα)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.200: *τὰς δὲ προσβολὰς ἀπεκρούοντο οἱ Βαρκαῖοι*) → ελνστ. σημ. «αποδιώχνω, διώχνω μακριά» (πβ. Λιβαν. *Προγυμν.* 11.5: *τίς μονομαχῶν μὲν κατέβαλε τὸν Πριάμου, τὸ πῦρ δὲ ἀπεκρούσατο τῶν νεῶν;*)
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόκρουση < ελνστ. *ἀπόκρου-σις* «ελάττωση τής σελήνης» → μεσν. σημ. «απώθηση» (διάφορες σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού αγγλ. *repulse*)
αποκρουστικός < ελνστ. *ἀποκρουσ-τικός* «ικανός να αποκρούσει» (διάφορες σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού γαλλ. *répulsif*)
αποκρουστικ-ότητα.

αποκρυπτογραφώ
< *απο-* + *κρυπτογραφώ* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décrypter* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκρυπτογράφη-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décryptement* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές).

αποκρύπτω
< αρχ. *ἀποκρύπτω* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *κρύπτω* (βλ.λ. *κρύβω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *απόκρυφος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόκρυψη < αρχ. *ἀπόκρυψ-ις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη].

αποκρυσταλλώνω
< μεσν. *ἀποκρυσταλλοῦμαι (-όο-)* «μεταβάλλομαι σε πάγο, παγώνω» < *ἀπο-* + *κρυσταλλοῦμαι* < αρχ. *κρύσταλλος* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. «καταλήγω σε οριστική γνώμη» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *cristalliser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκρυστάλλω-μα, λόγ. [1847]
αποκρυστάλλω-ση, λόγ. [1847].

απόκρυφος
< αρχ. *ἀπόκρυφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.35.15-6: *τὰ μὲν αἰσχρὰ ἀναγκαῖα δὲ ἐν ἀποκρύφῳ ἐστὶ ποιέειν χρεόν*] < *ἀπο-* + *κρυφός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποκρυφ-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *occultisme*
αποκρυφ-ιστής, απόδ. τού γαλλ. *occultiste*
αποκρυφιστ-ικός < *αποκρυφιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

απόκρυφος
Η αρχ. λέξη ***απόκρυφος*** σήμαινε αρχικά απλώς τον κρυφό, τον κρυμμένο. Προέρχεται από το ρήμα ***αποκρύπτω*** «κρατώ κάτι κρυφό, κρύβω από τα μάτια των άλλων». Ήδη, όμως, στην Αρχαιότητα συναντούμε χρήσεις όπως *γράμματα δ' οὐχ εἵλισσεν ἀπόκρυφα* με τη σημασία τού «δυσνόητου», «δυσερμήνευτου», «σκοτεινού (ως προς τη σημασία)». Από τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια η λέξη

συνδέθηκε με τη δραστηριότητα διαφόρων ομάδων που αναζητούσαν την κρυμμένη, τη μη φανερή ή αντιληπτή με τις αισθήσεις γνώση. Έτσι, ο όρος χαρακτήρισε σταδιακά την ενασχόληση με τον γνωστικισμό, τον ερμητισμό, την αλχημεία, την *καββάλα / καμπάλα* και στα πολύ νεότερα χρόνια με τον νεοπαγανισμό, τη θεοσοφία, διάφορες πρακτικές μαγείας κ.ά., συνδεόμενος γενικότερα με την έρευνα τού υπερφυσικού. Γι' αυτό ο όρος ***αποκρυφισμός*** προσέλαβε στις δυτικές κοινωνίες, υπό την απαξιωτική κριτική τής επιστήμης αλλά και των επίσημων χριστιανικών Εκκλησιών, μειωτικό περιεχόμενο.
Ο όρος *απόκρυφος*, ειδικότερα, απέκτησε ιδιαιτέρως αρνητικό περιεχόμενο στον χριστιανικό κόσμο, επειδή με αυτόν ονομάστηκαν διάφορα βιβλία τής Παλαιάς και τής Καινής Διαθήκης (π.χ. ***Απόκρυφα Ευαγγέλια***), τα οποία η επίσημη Εκκλησία δεν συμπεριέλαβε στα κανονικά ή απέρριψε ως μη γνήσια και αιρετικά (π.χ. το *Πρωτευαγγέλιο τού Ιακώβου*, το *Ευαγγέλιο τού Ιούδα* κ.ά.). Ο όρος που χρησιμοποιείται γενικότερα για τα μη κανονικά και απορριπτέα βιβλία τής Παλαιάς και Καινής Διαθήκης είναι ο εκλατινισμένος ελληνικός τύπος *Apocrypha* (πβ. κ. γαλλ. *Apocryphes*, γερμ. *Apokryphe*).

απόκρυψη → αποκρύπτω

αποκτηνώνω

< ελνστ. *ἀποκτηνοῦμαι (-όο-)* < *ἀπο-* + *-κτην(οῦμαι)* < αρχ. *κτῆνος* (βλ.λ.). Ο ενεργ. τύπος *ἀποκτηνῶ (-όω)* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποκτήνω-ση, λόγ. [1852].

αποκτώ

< μεσν. *ἀποκτῶ*, ενεργ. τύπος τού αρχ. *ἀποκτῶμαι (-άο-)* «παίρνω στην κατοχή μου» < *ἀπο-* + *κτῶμαι*, για το οποίο βλ.λ. *-κτώ*. Πβ. κ. *κατα-κτώ, (επ)ανα-κτώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόκτημα < μεσν. *ἀπόκτη-μα*

απόκτη-ση, λόγ. [1761], < ρ. *αποκτώ*, πβ. κ. *κατακτώ – κατά-κτηση* (διαφ. το ελνστ. *ἀπόκτησις* «απώλεια – πράξη δωρεάς»).

αποκύημα

< ελνστ. *ἀποκύημα* < αρχ. *ἀποκυῶ (-έω)* «γεννώ, τεκνοποιώ» < *ἀπο-* + *κυῶ*, για το οποίο βλ.λ. *κύηση*.

αποκωδικοποιώ

< *απο-* στερητ. + *κωδικοποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *decode*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποκωδικοποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *decoding*

αποκωδικοποιη-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *decoder*.

απολαβή

λόγ. [1868], < *απολαμβάνω* (υποχωρητ., βλ.λ.), κατά το σχήμα *λαμβάνω – λαβή, συλλαμβάνω – συλλαβή*.

απολαμβάνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπολαμβάνω* < *ἀπο-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-λαμβάνω, συλ-λαμβάνω, παρα-λαμβάνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παίρνω, καρπώνομαι (κάτι)» (πβ. Ισαίου *Δικαιογ.* 40: *οἱ μὲν οὐκ ἀπέλαβον ἃ ἐδάνεισαν·* Ισοκρ. *Πρὸς Εὐθύν.* 19: *ὅτε γὰρ ἀπελάμβανε τὰ δύο τάλαντα, οὐδεὶς αὐτῷ παρεγένετο*) → μεσν. σημ. «ευχαριστιέμαι από κάτι, δοκιμάζω απόλαυση» (από επίδρ. τού ρ. *ἀπολαύω*).

ΟΜΟΗΧΑ

απολαμβάνω – απολαύω

Το αρχ. ***ἀπολαμβάνω*** είχε αρχικώς τη σημασία «καρπώνομαι (κάτι) που δικαιούμαι ή μου αξίζει, παίρνω» και διακρινόταν από το αρχ. ***ἀπολαύω*** «επωφελούμαι από κάτι, ευχαριστιέμαι», με το οποίο εξάλλου δεν έχει ετυμολογική συγγένεια. Εντούτοις, στη μεσν. γλώσσα παρατηρείται σημαντική επίδραση τού ρ. *απολαύω* στο *απολαμβάνω* λόγω μερικής ομωνυμίας (π.χ. *απολαύω – απολάβω*), με αποτέλεσμα το δεύτερο να αποκτήσει περαιτέρω τη σημασία «ευχαριστιέμαι, βρίσκω απόλαυση», το δε *απολαύω* να συμπληρώσει επίσης τους συνοπτικούς κυρίως χρόνους τού *απολαμβάνω*, δηλ. *απολαμβάνω – απόλαυσα – να/θα απολαύσω* (ενώ π.χ. *παραλαμβάνω – παρέλαβα – να/θα παραλάβω*). Η νέα σχέση των δύο ρημάτων είχε ως αποτέλεσμα τα παράγωγα τού ρ. *απολαύω (απόλαυση, απολαυστικός)* να συνδέονται στη συνείδηση των ομιλητών με το ρ. *απολαμβάνω*. Ως εκ τούτου, μοναδικό κατάλοιπο τής χρήσης τού ρ. *απολαύω* στη Νέα Ελληνική είναι η στερεότυπη φρ. **απολαύω τής εμπιστοσύνης** *(κάποιου)*, όχι *απολαμβάνω...* όπως εσφαλμένα λέγεται μερικές φορές.

απολαύω

< αρχ. *ἀπολαύω* «ευχαριστιέμαι, βρίσκω απόλαυση» < *ἀπο-* + *-λαύω* < **λᾱϝ-jω*, το οποίο πιθ. ανάγεται σε Ι.Ε. **law-* «καρπώνομαι ως λεία» και συνδ. με λατ. *lucrum* «κέρδος» (> γαλλ. *lucratif* «κερδοφόρος»), παλ. σλαβ. *lovъ* «λεία», αρχ. γερμ. **launa* «αποδοχές, μισθός» (> γερμ. *Lohn*, ολλ. *loon*), ίσως και με το αρχ. *λεία* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *απολαμβάνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόλαυση < αρχ. *ἀπόλαυ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

απολαυστικός < αρχ. *ἀπολαυσ-τικός* «αφιερωμένος στην απόλαυση, αυτός τον οποίο μπορεί κανείς να απολαύσει» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ., πβ. Αριστ. *Περὶ ἐνυπν.* 1095b.17: *διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν*]

απολαύσ-ιμος, λόγ. [1840], < *απόλαυσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

απολειφάδι «υπόλειμμα σαπουνιού»
< *απο-* + *(α)λειφάδι(ον)* (με αποκατάσταση τής πρόθ. *από* στη σύνθεση) < *αλείφω* + παραγ. τέρμα *-άδι(ον)* (βλ.λ.). Οι ετυμολογικές ερμηνείες που έχουν ως αφετηρία το ρ. *λείπω* ή το επίθ. *υπόλοιπος* δεν εξηγούν ικανοποιητικά την παρουσία τού *-φ-*.

απολεπίζω «ξεφλουδίζω»
< ελνστ. *ἀπολεπίζω* (αρχ. *ἀπολέπω*) < *ἀπο-* + *λεπ(ίζω)* < αρχ. *λέπος*, για το οποίο βλ.λ. *λέπι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολέπι-ση, λόγ. [1847], απόδ. τού γαλλ. *desquamation*.

απολήγω
< αρχ. *ἀπολήγω* < *ἀπο-* + *λήγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *καταλήγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόληξη < αρχ. *ἀπόληξ-ις* «παύση, λήξη».

απολιθώνω
< μεσν. *ἀπολιθώνω* < αρχ. *ἀπολιθῶ (-όω)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀπο-* + *-λιθ(ῶ)* < *λίθος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολίθω-μα, λόγ. [1856], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fossile*
απολίθωση < αρχ. *ἀπολίθω-σις*.

απολιτικός «αποπολιτικοποιημένος»
< *α-* στερητ. + *πολιτικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *apolitique*, διαφ. από το ελνστ. *ἀπολιτικός* «ανάρμοστος για πολιτικό».

απολλύω «καταστρέφω, εξολοθρεύω»
< αρχ. *ἀπολλύω / ἀπόλλυμι* < *ἀπ(ο)-* + *ὄλλυμι* «αφανίζω, καταστρέφω», για το οποίο βλ.λ. *όλεθρος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
απώλεσα, απολεσθέντα, απολωλός (πρόβατο), απώλεια...
Από το αρχ. ***ἀπόλλυμι / ἀπολλύω*** παραμένουν εν χρήσει στη Νέα Ελληνική ο ενεργ. αόριστος ***απώλεσα*** (με χρονική εσωτερική αύξηση, η οποία υπαγορεύει τη γραφή **-ώ-**), η μετοχή παθητικού αορίστου ***απολεσθείς***, κυρ. στον πληθ. τού ουδετέρου ***απολεσθέντα*** (χωρίς χρονική αύξηση, πράγμα που εξηγεί τη γραφή **-ο-**), καθώς και η μετοχή παρακειμένου ***απολωλώς*** (στο ουδ. *απολωλός πρόβατο*), στην οποία ο αναδιπλασιασμός εξηγεί τη γραφή **-ο-ω-**. Στον αρχ. παθητικό αόριστο ανάγονται ακόμη οι τύποι με τους οποίους σχηματίζονται τώρα οι συντελικοί χρόνοι: *έχω / είχα* ***απολεσθεί*** (χωρίς χρονική αύξηση). Από το ίδιο ρήμα προέρχεται επίσης το αρχ. ουσ. ***απώλεια*** (βλ.λ.).

Απόλλων
< αρχ. *Ἀπόλλων, -ωνος* (δωρ. *Ἀπέλλων*, κυπρ. *Ἀπείλων*, θεσσ. *Ἄπλουν*) [ήδη ομηρικό]. Από τους προαναφερθέντες τύπους αρχαιότερος θεωρείται το δωρ. *Ἀπέλλων*. Σχετικά με την ετυμολ. ερμηνεία, έχει καταβληθεί προσπάθεια να συνδεθεί το θεωνύμιο με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἀπέλλαι· σηκοί*, δηλ. ιεροί λίθοι σημαντικοί στη λατρεία τού Απόλλωνος, ή με το αμάρτυρο **ἄπελος* «ισχύς» (πβ. το ομηρ. *ὀλιγηπελίη* «αδυναμία»). Το γεγονός ότι ο Απόλλων αποτελεί πιθ. θεότητα ασιατικής προελεύσεως οδήγησε επίσης σε αναζητήσεις από γλώσσες τού ασιατικού γεωγραφικού χώρου (χεττιτική, λυδική), αλλά χωρίς μέχρι τώρα ικανοποιητικά ευρήματα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολλώνιος < αρχ. *ἀπολλών-ιος* «σχετικός με τον Απόλλωνα».

απολογούμαι
< αρχ. *ἀπολογοῦμαι (-έο-)* «αποκρούω κατηγορία, υπερασπίζομαι τον εαυτό μου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. Ἀπολογ. 24b.3-6: *περὶ μὲν οὖν ὧν οἱ πρῶτοί μου κατήγοροι κατηγόρουν αὕτη ἔστω ἱκανὴ ἀπολογία πρὸς ὑμᾶς· πρὸς δὲ Μέλητον τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόπολιν, ὥς φησι, καὶ τοὺς ὑστέρους μετὰ ταῦτα πειράσομαι ἀπολογήσασθαι*] < *ἀπο-* + *-λογ(οῦμαι)* < *λόγος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολογία < αρχ. *ἀπολογ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *ἀπολογοῦμαι*
απολογη-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Apologet* ή τού γαλλ. *apologiste* (διαφ. το μεσν. *ἀπολογητής* «απολογούμενος σε δικαστήριο»)
απολογισμός < αρχ. *ἀπολογισ-μός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] < ρ. *ἀπολογ-ίζομαι* «κάνω ή κρατώ λογαριασμό»
απολογιστ-ικός, λόγ. [1888] (το επίρρ. *απολογιστικώς*)
απολογητικός < αρχ. *ἀπολογ-ητικός* «υπερασπιστικός, κατάλληλος προς υπεράσπιση» < *ἀπολογ-οῦμαι* (η σύνδεση με την *απολογητική (θεολογία)* οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *apologétique*)
απόλογος < αρχ. *ἀπόλογος* «εξιστόρηση, αφήγηση» < ρ. *ἀπολογοῦμαι (-έο-)* (υποχωρητ.) → ήδη ελνστ. η σημ. «απόδοση λογαριασμού, απολογισμός».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
απολογούμαι, απολογία, απολογητές, απόλογος
Το ρ. ***απολογούμαι***, προερχόμενο από την πρόθεση *από*, που δηλώνει μεταξύ άλλων απόκρουση, απομάκρυνση, και παράγωγο τού ρήματος *λέγω*, σήμαινε αρχικά «λέω κάτι για να αποκρούσω κατηγορία», συνεπώς «μιλώ υπερασπιζόμενος τον εαυτό μου ή άλλον». Ακολούθως, σήμανε ειδικότερα «δίνω απάντηση σε κατηγορία» και με την πάροδο τού χρόνου απέκτησε στη λαϊκή γλώσσα και την πιο περιορισμένη σημασία «απαντώ, αποκρίνομαι». Με τη σημασία αυτή, όπως και με την αρχική, απαντούν διάφοροι νεοελληνικοί διαλεκτικοί και ιδιω-

ματικοί τύποι, προϊόντα μορφολογικών μεταβολών, όπως *απολογιέμαι, απηλογιέμαι, απηλογούμαι, 'πηλοούμαι* κ.ά.

Την ίδια σημασιολογική εξέλιξη, από την απόκρουση κατηγορίας και τον υπερασπιστικό λόγο σε δικαστήριο στην απλή απόκριση ή απάντηση, εμφανίζει και η παράγωγη λ. ***απολογία***. Διάσημη είναι η ***Απολογία Σωκράτους***, έργο τού Πλάτωνος στο οποίο ο Σωκράτης προσπαθεί να αποκρούσει την κατηγορία τής ασέβειας που του είχε απαγγελθεί.

Η *απολογία* στα χριστιανικά χρόνια απέκτησε ιδιαίτερη σημασία, επειδή συνδέθηκε με το πλήθος των αιτιάσεων κατά των χριστιανών, τους διωγμούς κ.λπ., οπότε πολύ συχνά οι χριστιανοί έπρεπε να απολογηθούν ενώπιον δικαστηρίου, συγκλήτου και άλλων επισήμων. Ο Απόστολος Πέτρος (Α΄ Πέτρου 3,15) συνιστά στους χριστιανούς να είναι «*ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος*». Στη γνωστή εκκλησιαστική αίτηση «*Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ καὶ καλὴν ἀπολογίαν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ αἰτησώμεθα*», που αναφέρεται στην ημέρα τής Κρίσεως η οποία παραπέμπει σε δίκη, η λ. *απολογία* απομακρύνεται από την απολογία τού κατηγορουμένου και πλησιάζει περισσότερο τη σημασία τής έκθεσης πεπραγμένων, τού ***απολογισμού***, λέξης ομόρριζης (< ρ. *απολογίζομαι* «δίνω λογαριασμό, υπολογίζω»).

Σήμερα, τα *απολογούμαι* και *απολογία* χρησιμοποιούνται με τη σημασία τού συνόλου των εξηγήσεων που καλείται να δώσει ο κατηγορούμενος σχετικά με αποδιδόμενη σε αυτόν κατηγορία (π.χ. *ο κατηγορούμενος εκλήθη για απολογία ενώπιον τού ανακριτή*).

Από τη γενικότερη πάντως σημασία τής υπεράσπισης απέναντι σε κατηγορία και τής δικαιολόγησης των πράξεων κάποιου προέκυψε το αρχ. επίθ. ***απολογητικός***, που δήλωσε αρχικά τον κατάλληλο ή χρήσιμο σε *απολογία*. Ο Αριστοτέλης, μάλιστα, διακρίνει δύο είδη, το ***κατηγορικόν***, που αναφέρεται στην κατηγορία, και το ***απολογητικόν***, που αναφέρεται στην υπεράσπιση τού κατηγορουμένου. Αργότερα, οι κατηγορίες που εξαπέλυαν εναντίον των χριστιανών οι Ιουδαίοι και οι Εθνικοί οδήγησαν στη δημιουργία των ***απολογητικών έργων***, γραπτών δηλ. έργων των ***απολογητών***, όπως ονομάστηκαν αργότερα οι χριστιανοί (τού 2ου-3ου αι. αρχικά) που ανέλαβαν να υπερασπιστούν τον χριστιανισμό και να αποδείξουν αβάσιμες τις κατηγορίες, στην αρχή απέναντι στους Ιουδαίους και τους Εθνικούς, αργότερα απέναντι στους αιρετικούς, στο ισλάμ κ.λπ. ***Απολογητική*** (πβ. λατ. *apologeticum* «κείμενο υπερασπιστικό, γραπτή απολογία», γαλλ. ***apologétique***, γερμ. ***Apologetik***, ιταλ. ***apologetica***) ονομάζεται ο κλάδος τής Θεολογίας που ασχολείται με την αντίκρουση των κατηγοριών κατά τού χριστιανισμού και με τη δικαίωση τής χριστιανικής πίστης. Από εκεί, η λ. *απολογητής* απέκτησε ευρύτερη χρήση και δήλωσε τον υπερασπιστή πολιτικής ή φιλοσοφικής θεωρίας ή συστήματος έναντι των κατηγόρων τους, π.χ. *απολογητής τού υπαρκτού σοσιαλισμού*.

Τη σημασία τής απολογίας, τής δικαιολόγησης, εμφανίζει από τα μεσαιωνικά χρόνια και η λ. ***απόλογος*** (ομόρριζη τής *απολογίας*), η οποία αρχικά σήμαινε «αφήγηση, μακρά διήγηση, ιστορία, αλληγορία με ηθικό ή διδακτικό τέλος» και αργότερα «απολογισμός», «απόκριση, απάντηση», «τελευταίος λόγος αποθνήσκοντος» (Η λ. μέσω τού λατ. *apologus* παρήγαγε το γαλλ. και αγγλ. ***apologue***, γερμ. ***Apolog***, ιταλ. ***apologo*** «αλληγορική ιστορία, μύθος με ηθικοπλαστικό περιεχόμενο»).

Με τη σημασία τής απόκρουσης κατηγορίας και τής υπεράσπισης συγκεκριμένης πεποίθησης η λ. *απολογία* πέρασε στα Λατινικά ως *apologia* και από εκεί στα Ιταλικά ως ***apologia***, στα Γαλλικά ως ***apologie*** (όπου εξελίχθηκε και στη σημ. «εγκώμιο»), στα Γερμανικά ως ***Apologie*** και στα Αγγλικά ως ***apology*** και ***apologia***. Ο *απολογητής* πέρασε στα Γαλλικά ως ***apologiste***, στα Ιταλικά ως ***apologeta*** και ***apologista*** (το δεύτερο σημαίνει κυρ. «υπερασπιστής»), στο Γερμανικό ως ***Apologet*** (όπου πρωτοαπαντά με τη σύγχρονη σημασία, ενώ το μεσν. *ἀπολογητής / ἀπολογητιός* σήμαινε «απολογούμενος σε δικαστήριο»).

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι στην αγγλική γλώσσα, το *apology* ήδη από τον 16ο αι. εμφάνισε και τη σημασία τής ειλικρινούς έκφρασης μετανοίας για κάτι κακό ή εσφαλμένο, ενώ ο τύπος *apologia* διατηρήθηκε σε τυπικό λόγο με την απολογητική σημασία που είδαμε παραπάνω, τής εξήγησης και υπεράσπισης πεποιθήσεων, φιλοσοφικής θεωρίας, πολιτικού συστήματος κ.λπ. Λόγω τής έντονης επιρροής τής Αγγλικής στις άλλες γλώσσες, άρα και στην Ελληνική, πολλοί στην Ελλάδα και κυρίως στην Κύπρο χρησιμοποιούν το ρ. *απολογούμαι* με τη σημασία τού αγγλ. ***apologise***, που σημαίνει «εκφράζω την ειλικρινή μου μετάνοια για κάτι κακό ή εσφαλμένο». Λέγεται π.χ. *απολογούμαι που δεν μπόρεσα να υλοποιήσω την υπόσχεσή μου*, αντί *ζητώ συγγνώμη*.

απολυμαίνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπολυμαίνομαι* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *λυμαίνομαι* < *λῦμα* «ακαθαρσία» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καθαρίζομαι με λουτρό (κυρ. από *ἄγος* ή *μίασμα*), εξαγνίζομαι» → ελνστ. σημ. «καθαρίζομαι από μόλυνση (με φάρμακο)» (πβ. Ευναπ. *Βίοι Σοφιστ.* 10.1: *τοῦ μὲν ἡ γαστὴρ ἀθρόως ἀπελυμάνθη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απολύμαν-ση, λόγ. [1876], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désinfection*
απολυμαν-τής
απολυμαν-τήριος < *απολυμαν-* (*απολυμαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*
απολυμαντ-ικός, λόγ. [1866].

απόλυση → απολύω

απολυταρχία

λόγ. [1861], < *απόλυτ(ος)* + *-αρχία* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *absolutisme*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολυταρχ-ικός, λόγ. [1861]
απολυταρχ-ισμός, λόγ. [1892], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *absolutisme*.

απολυτήριο → απολύω

απολυτίκιο

< μεσν. *ἀπολυτίκι(ο)ν* (ενν. *τροπάριον*), ουδ. τού επιθ. *ἀπολυτίκιος* «σχετικός με την *απόλυση*, τη λήξη τής λειτουργίας» < ελνστ. *ἀπολυτικός* < αρχ. *ἀπολύω* (βλ.λ.).

απόλυτος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀπόλυτος* < αρχ. *ἀπολύω* (βλ.λ.), πβ. *λυτός – λύω, παρά-λυτος – παραλύω, ἔκ-λυτος – ἐκλύω*. Αντίστοιχου σχηματισμού είναι το λατ. *absolutus* «απόλυτος», που ανάγεται στο ρ. *absolvo* «απολύω» < *ab-* + *solvo* «λύω».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λυμένος, αποδεσμευμένος, ελεύθερος» (πβ. Πλουτ. *Περὶ ἐκλελ. χρηστ.* 426B: *οὐκ ἀπολύτους οὐδ' ἐλευθέρους οἷον ἡνιόχους ἢ κυβερνήτας ὄντας*) ➞ ήδη ελνστ. σημ. «χωρίς περιορισμούς, όχι σχετικός» (πβ. Ποσειδ. *απόσπ.* 373c: *ὁπόταν γε καὶ τοῖς θεοῖς ἑνωθῇ κατὰ τὴν τοιαύτην ἀπόλυτον ἐνέργειαν*) ➞ ελνστ. σημ. «ανεξάρτητος» (πβ. Μάρκ. Αυρ. *Τὰ εἰς ἑαυτόν* 10.24: *μήτι κενὸν νοῦ ἐστι; μήτι ἀπόλυτον καὶ ἀπεσπασμένον κοινωνίας;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολυτ-ότητα
απολύτως < ελνστ. επίρρ. *ἀπολύτ-ως*.

απολυτρώνω

< μεσν. *ἀπολυτρώνω* < αρχ. *ἀπολυτρῶ (-όω)* «απελευθερώνω πληρώνοντας λύτρα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 919a.6: *ὡς δ' ἐχθροὺς αἰχμαλώτους κεχειρωμένους ἀπολυτρώσῃ τῶν μακροτάτων καὶ ἀδίκων καὶ ἀκαθάρτων λύτρων*] < *ἀπο-* + *λυτρῶ* < *λύτρον* (κυρ. πληθ. *λύτρα*), βλ.λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απολύτρωση < ελνστ. *ἀπολύτρω-σις*, λ. που χρησιμοποιήθηκε στην Κ.Δ. για να δηλώσει τη θυσία τού Χριστού και την εξαγορά τού ανθρωπίνου γένους από την αμαρτία (πβ. Εφεσ. 1,7: *ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων*)
απολυτρωτικός < μεσν. *ἀπολυτρω-τικός* (πβ. Λεξ. Σούδα 619.1: *θυσία· τῶν θυσιῶν αἱ μὲν δωροφορικαί, αἱ δὲ ἀπολυτρωτικαί*).

απολύω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπολύω* < *ἀπο-* + *λύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-λύω, παρα-λύω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λύνω, αφήνω ελεύθερο» ➞ αρχ. σημ. (νομ. όρος) «απαλλάσσω από κατηγορία» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 571: *ὥσπερ θεὸν ἀντιβολεῖ με τρέμων τῆς εὐθύνης ἀπολῦσαι*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «διώχνω από το στράτευμα» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.5: *ἐπεὶ δ' ἐν τῇ Λακωνικῇ ἐγένετο, τοὺς μὲν Σπαρτιάτας ἀπέλυσεν οἴκαδε*) ➞ μεσν. σημ. (για εκκλησ. λειτουργία) «λήγω, τελειώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόλυση < αρχ. *ἀπόλυ-σις* «λύσιμο, απελευθέρωση – αποχωρισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Παραγγ.* 14.10: *κρίσις δὲ ἀπόλυσις νούσου*] ➞ μεσν. σημ. «λήξη εκκλησιαστικής λειτουργίας»
απολυ-τήριος, λόγ. [1833], < *απολύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *δωρη-τήριος, εξι-τήριος*
απολυ-τήριο (ενν. *έγγραφο*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *απολυ-τήριος*. Πβ. κ. *ενδεικτικό*.

απολωλός → απολλύω

απομακρύνω

< ελνστ. *ἀπομακρύνω* < *ἀπο-* + *μακρ(ύνω)* < αρχ. *μακρός*. Ήδη μεσν. η χρήση τού μέσ. *ἀπομακρύνομαι* με τη σημερινή σημ. «ξεμακραίνω, παίρνω αποστάσεις» (πβ. Θεοδ. Στουδ. *Ἐπιστ.* 427: *μᾶλλον προσεύχεσθαι μὴ πάντη με Θεοῦ ἀπομακρύνεσθαι καὐτός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απομάκρυν-ση, λόγ. [1831].

απόμαχος

«απόστρατος – συνταξιούχος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπόμαχος* < *ἀπο-* + *-μαχ(ος)* < *μάχη*, πβ. κ. *σύμ-μαχος, παλαί-μαχος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ακατάλληλος για στρατιωτική υπηρεσία» (κυρ. έπειτα από τραυματισμό στη μάχη, πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.4: *πολλοὶ γὰρ ἦσαν οἱ ἀπόμαχοι, οἵ τε τετρωμένοι καὶ οἱ ἐκείνους φέροντες*) ➞ ελνστ. σημ. «μη μάχιμος (λόγω ηλικίας), απόστρατος» (πβ. Πολυδ. *Ὀνομαστ.* 1.177: *τὸ δ' ἐναντίον τὴν ἄχρηστον ἡλικίαν, τὴν ἀπόμαχον, τὴν ἀπόλεμον, τὴν ἀστράτευτον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απομαχ-ικός, λόγ. [1839].

απομεινάρι

ουσιαστικοπ. ουδ. τού μεσν. επιθ. *ἀπομεινάρης* (πβ. κ. ουσ. *ἀπομονάρι, ἀπομεινάδι*) < θ. *ἀπομειν-* τού αρχ. *ἀπομένω* + παραγ. τέρμα *-άρης*.

απομένω → μένω

απομίμηση

< αρχ. *ἀπομίμησις* «η μίμηση κάποιου» (ήδη στον Ιπποκράτη) < ρ. *ἀπομιμοῦμαι (-έο-)* «μιμούμαι επακρι-

βώς» < *απο-* + *μιμοῦμαι* (βλ.λ.). Η σημ. «αντιγραφή ή παραποίηση έργου / αντικειμένου» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *imitation* (βλ.λ. *ιμιτασιόν*).

απομνημονεύω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπομνημονεύω* < *ἀπο-* + *μνημον(εύω)* < *μνήμων, -ονος* (βλ.λ. *μνήμη*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αφηγούμαι από μνήμης» → αρχ. σημ. «θυμούμαι, φέρνω στη μνήμη» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 268e: *ἀκήκοας γάρ που καὶ ἀπομνημονεύεις ὅ φασι γενέσθαι τότε* «διότι έχεις ακούσει και θυμάσαι αυτό που λένε ότι συνέβη τότε») → ήδη αρχ. σημ. «αποστηθίζω, συγκρατώ στη μνήμη» (πβ. Ιππία *απόσπ.* 11: *ἅπαξ ἀκούσας πεντήκοντα ὀνόματα ἀπομνημονεύσω*). Η αντίληψη τής εκμάθησης αποδόθηκε από τις ελνστ. φρ. *ἀπὸ μνήμης* και *ἀπὸ στήθους*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποστηθίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απομνημόνευση < αρχ. *ἀπομνημόνευ-σις* «αποθήκευση στη μνήμη – από μνήμης αφήγηση» (πβ. Αριστ. *Τοπ.* 164a: *δεῖ δὲ καὶ τὰς ἀπομνημονεύσεις καθόλου ποιεῖσθαι τῶν λόγων*)

απομνημονεύματα < αρχ. πληθ. *ἀπομνημονεύματα*, ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον Ξενοφώντα, όταν κατέγραψε τις αναμνήσεις του από τον Σωκράτη.

απομονώνω

ΕΤΥΜ. μεταπλ. (ενεργ.) τύπος τού αρχ. *ἀπομονοῦμαι (-όο-)* < *ἀπο-* + *μον(οῦμαι)* < *μόνος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποκλείομαι, εξαιρούμαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.28: *εἴ τ' ἀπομονωθήσονται τῆς ξυμβάσεως κινδυνεύσοντες*) → ελνστ. σημ. «μένω μόνος» (πβ. Πλουτ. *Νικ.* 18.3: *ἀπομονωθεὶς ὁ Λάμαχος ὑπέστη τῶν Συρακουσίων τοὺς ἱππεῖς ἐπιφερομένους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απομόνω-ση, λόγ. [1846], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *isolement*

απομονω-τικός, λόγ. [1861]

απομονω-τήριο, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο απο γαλλ. *isolateur*

απομονωτ-ισμός < *απομονωτ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *isolationism*.

απομυζώ

< ελνστ. *ἀπομυζῶ (-άω)* «απορροφώ – (για βρέφη) βυζαίνω» < *ἀπο-* + *μυζῶ* «ρουφώ» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απομύζη-ση, λόγ. [1884]

απομυζη-τήρας, λόγ. [1895]

απομυζη-τικός, λόγ. [1884].

απομυθοποιώ

< *απο-* στερητ. + *μυθοποιώ*, κυριολ. σημ. «αφαιρώ τον μύθο, τα μυθικά στοιχεία», απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *demythologise*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απομυθοποίη-ση, απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *demythologisation*.

απονέμω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπονέμω* < *ἀπο-* + *νέμω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-νέμω, κατα-νέμω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρέχω μερίδιο» (πβ. Πλάτ. *Κριτ.* 114a: *τήν τε μητρῴαν οἴκησιν καὶ τὴν κύκλῳ λῆξιν, πλείστην καὶ ἀρίστην οὖσαν, ἀπένειμε*) → ήδη αρχ. σημ. «παρέχω (σε κάποιον) τιμητική διάκριση ή αναγνώριση» (πβ. Ισοκρ. *Πανηγ.* Δ΄ 178: *νῦν δὲ τῇ μὲν ἡμετέρᾳ πόλει καὶ τῇ Λακεδαιμονίων οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απονομή < ελνστ. *ἀπονομ-ή*, πβ. κ. *νέμω – νομή*.

απονενοημένος «απεγνωσμένος»

< αρχ. *ἀπονενοημένος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], μτχ. παρακ. τού ρ. *ἀπονοοῦμαι (-έο-)* «είμαι απελπισμένος» < *ἀπο-* + *νοοῦμαι* < *νοῦς*. Η λ. χρησιμοποιείται ως επί το πλείστον στη φρ. *απονενοημένο διάβημα*, που δηλώνει την αυτοκτονία, αποτελεί δε απόδ. τού γαλλ. *acte de désespoir*.

απονευρώνω

< ελνστ. *ἀπονευρῶ (-όω)* < *ἀπο-* στερητ. + *νευρ(ῶ)* < αρχ. *νεῦρον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απονεύρω-ση, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *aponeurosis* (διαφ. το ελνστ. *ἀπονεύρωσις* «απόληξη μυός»).

απονήωση «ανύψωση αεροσκάφους από το κατάστρωμα αεροπλανοφόρου»

< *απο-* + *-νήω(ση)* < αρχ. *ναῦς, νεώς / νηός* (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *απογείωση*.

απονομή → απονέμω

άπονος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄπονος* < *ἀ-* στερητ. + *πόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-πονος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίς κόπο ή μόχθο» (πβ. Ανδοκ. *Περὶ ἑαυτ. καθόδ.* 22: *εἴ μοι βουληθεῖτε δοῦναι χάριν μικράν τε καὶ ἄπονον ὑμῖν καὶ ἅμα δικαίαν*) → ήδη αρχ. σημ. «χωρίς πόνο ή οδύνη» (πβ. Ιπποκρ. *Προγν.* 273: *ὑποχόνδριον δὲ χρὴ μαλθακὸν εἶναι καὶ ἄπονον καὶ ὁμαλές*) → μεσν. σημ. (μτφ.) «άσπλαχνος, αλύπητος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απονιά < μεσν. *ἀπον-ία / ἀπον-ιά* (με συνίζηση).

αποξενώνω

< μεσν. *ἀποξενώνω* < ελνστ. *ἀποξενῶ (-όω)* «εκδιώκω από την πατρίδα» (αρχ. *ἀποξενοῦμαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]) < *ἀπο-* + *-ξεν(ῶ)* < αρχ. *ξένος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποξένωση < ελνστ. *ἀποξένω-σις* «ταξίδι στην αλλοδαπή, εξορία» (ο ψυχολ. όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *aliénation*).

αποξέω

< αρχ. *ἀποξέω* < *ἀπο-* + *ξέω* «γυαλίζω, τρίβω», για το οποίο βλ.λ. *ξέστρο*. Βλ. κ. *ξύνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόξε-ση, λόγ. [1896], < *αποξέω*, απόδ. τού γαλλ. *curettage* < *curette* «ξέστρο» (διαφ. το ελνστ. *ἀπόξεσις* «γυάλισμα, λείανση»)

απόξεσμα < ελνστ. *ἀπόξεσ-μα*.

αποξήλωση → ξηλώνω

αποξηραίνω

< αρχ. *ἀποξηραίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.75.23: *λέγουσι καὶ τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον ἀποξηρανθῆναι*] < *ἀπο-* + *ξηρ(αίνω)* < *ξηρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποξήραν-ση, λόγ. [1843]

αποξηραν-τικός, λόγ. [1801]

αποξηραν-τήριο, λόγ. [1886], απόδ. τού γαλλ. *sécherie*.

αποπαίρνω

< μεσν. *ἀποπαίρνω* < *ἀπο-* + *παίρνω*.

αποπατώ «αφοδεύω»

< αρχ. *ἀποπατῶ (-έω)* «αποσύρομαι παράμερα για να αφοδεύσω» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ Νούσ.* 1.5.4: *οὐρῆσαι ἢ ἀποπατῆσαι μὴ δυναμένοισιν*) < *ἀπο-* + *πατῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόπατος < αρχ. *ἀπόπατ-ος* (πβ. Αριστοφ. *Ἀχαρν.* 81-82: *ἀλλ' εἰς ἀπόπατον ᾤχετο στρατιὰν λαβών, κἄχεζεν ὀκτὼ μῆνας ἐπὶ χρυσῶν ὀρῶν*).

απόπειρα

< αρχ. *ἀπόπειρα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *ἀπο-* + *πεῖρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποπειρώμαι < αρχ. *ἀποπειρ-ῶμαι (-άο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.36.1: *αὖθις ταῖς ναυσὶν ἀποπειρᾶσαι ἐβούλοντο* «θέλησαν άλλη μία φορά να δοκιμάσουν τον στόλο / τα πλοία»] (η σημ. «επιχειρώ, προσπαθώ» ήδη αρχ., κυρ. αναφορικά με στρατιωτικές επιχειρήσεις)

αποπειρα-τικός, λόγ. [1866], απόδ. τού γαλλ. *conatif*.

αποπέμπω

< αρχ. *ἀποπέμπω* < *ἀπο-* + *πέμπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-πέμπω, προ-πέμπω, εκ-πέμπω, παρα-πέμπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποπομπή < ελνστ. *ἀποπομπ-ή*

αποπεμπτικός < ελνστ. *ἀποπεμπ-τικός*.

αποπερατώνω

< ελνστ. *ἀποπερατῶ (-όω)* «ολοκληρώνω, φέρνω σε πέρας» < *ἀπο-* + *περατ(ῶ)* < αρχ. *πέρας, -ατος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποπεράτωση < ελνστ. *ἀποπεράτω-σις*.

αποπλανώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποπλανῶ (-άω)* < *ἀπο-* + *πλανῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-πλανώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οδηγώ εκτός θέματος» (πβ. Ισοκρ. *Ἀρεοπαγ.* Ζ' 77: *δέδοικα μὴ πόρρω λίαν τῆς ὑποθέσεως ἀποπλανηθῶ*) → αρχ. σημ. «χάνω τον δρόμο» (πβ. Αριστ. *Ζῴων Ἱστ.* 611a: *ἀπόλλυνται δὲ καὶ οἱ ταῦροι, ὅταν ἀτιμαγελήσαντες ἀποπλανηθῶσιν, ὑπὸ θηρίων*) → ελνστ. σημ. «παραπλανώ, εξαπατώ» (Κ.Δ. Μάρκ. 13,22: *ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται καὶ δώσουσιν σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατόν, τοὺς ἐκλεκτούς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποπλάνηση < αρχ. *ἀποπλάνη-σις*, αρχική σημ. «παρέκβαση στον λόγο» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 263c: *τὸ τῆς ἀποπλανήσεως ὁπόθεν ἡμᾶς δεῦρ' ἤγαγεν*).

αποπλέω

< αρχ. *ἀποπλέω* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *πλέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-πλέω, επι-πλέω, παρα-πλέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόπλους < αρχ. *ἀπό-πλους* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπο-* + *πλοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *διά-πλους, περί-πλους*.

αποπληξία

< αρχ. *ἀποπληξία* (ήδη στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἀδέν.* 12.14-5: *ἐνίοτε δ' οὐ φωνέει καὶ πνίγεται, ἀποπληξίη τῷ πάθει τοὔνομα*) < ρ. *ἀποπλήσσω / -ττω* «παραλύω (κάποιον) με ισχυρό χτύπημα» < *ἀπο-* + *πλήττω* (βλ.λ.). Βλ. και λ. *ταμπλάς*[2].

αποπληρώνω

< μεσν. *ἀποπληρώνω* < αρχ. *ἀποπληρῶ (-όω)* «ικανοποιώ πλήρως, συμπληρώνω» (ελνστ. σημ. «πληρώνω χρέος») < *ἀπο-* + *πληρῶ*, για το οποίο βλ.λ. *πληρώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποπληρω-μή, λόγ. [1896].

απόπλους → αποπλέω

αποπνέω

< αρχ. *ἀποπνέω* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *πνέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-πνέω, δια-πνέω, εμ-πνέω, εκ-πνέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόπνοια < αρχ. *ἀπόπν-οια*, πβ. κ. *σύμπν-οια*.

αποποινικοποιώ

< *απο-* στερητ. + *ποινικοποιώ*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décriminaliser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποποινικοποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décriminalisation*.

αποποιούμαι
< ελνστ. *ἀποποιοῦμαι (-έο-)* «αρνούμαι, απορρίπτω» < *ἀπο-* + *ποιῶ, -οῦμαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποποίηση < ελνστ. *ἀποποίη-σις*.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αποποιούμαι
Το ελνστ. ***ἀποποιοῦμαι*** συναντάται με τις σημ. «αρνούμαι» (*ἀποποιούμενος τὸ δῶρον αὐτοῦ*, Πλωτ.) και «απορρίπτω κάτι που μου χορηγείται ή μου αποδίδεται» (Π.Δ., Ιώβ 14,15: *εἶτα καλέσεις, ἐγὼ δέ σοι ὑπακούσομαι, τὰ δὲ ἔργα τῶν χειρῶν σου μὴ ἀποποιοῦ*). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ρ. *αποποιούμαι* συντάσσεται ευθύς εξ αρχής με αιτιατική, όχι με γενική πτώση (συνεπώς ορθά λέγεται π.χ. *αποποιούμαι την ευθύνη / την κληρονομιά / κάθε ανάμιξη*, όχι: *τής ευθύνης / τής κληρονομιάς / κάθε αναμίξεως*).

αποπομπή → αποπέμπω

αποπροσανατολίζω
< *απο-* στερητ. + *προσανατολίζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désorienter*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποπροσανατολισ-μός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désorientation*
αποπροσανατολισ-τικός.

αποπροσωποποιώ
< *απο-* στερητ. + *προσωποποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *depersonalise*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποπροσωποποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *depersonalisation*.

αποπτύω
< αρχ. *ἀποπτύω* «φτύνω» < *ἀπο-* + *πτύω*, για το οποίο βλ.λ. *φτύνω*, πβ. κ. *εκ-πτύω*.

αποπυρηνικοποιώ
< *απο-* στερητ. + *πυρηνικοποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *denuclearise*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποπυρηνικοποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *denuclearisation*.

απόρθητος
< αρχ. *ἀπόρθητος* < *ἀ-* στερητ. + *πορθη-* (ρ. *πορθῶ (-έω)*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -τος των ρηματ. επιθέτων.

απορία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπορία* < *ἄπορος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *απορώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έλλειψη *πόρου*, περάσματος» (για αδιάβατους τόπους· πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5.6: *ἐξ Ἡρακλείας δὲ οὔτε πεζῇ οὔτε κατὰ θάλατταν ἀπορία*) → αρχ. σημ. «δυσκολία, δυσχέρεια στον χειρισμό καταστάσεων» → ήδη αρχ. σημ. «ερώτημα που εκφράζει αμφιβολία ή αμηχανία» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 324e: *ἐν τούτῳ γὰρ αὕτη λύεται ἡ ἀπορία ἣν σὺ ἀπορεῖς ἢ ἄλλοθι οὐδαμοῦ*) → ήδη αρχ. σημ. «έλλειψη πόρων, φτώχια» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.123: *οὐ γὰρ δίκαιον ἃ τῇ ἀπορίᾳ ἐκτήθη τῇ περιουσίᾳ ἀπολέσθαι*· αντιδιαστολή των όρων *ἀπορία* «φτώχια» και *περιουσία* «πλούτος»).

άπορος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄπορος* < *ἀ-* στερητ. + *πόρος* «πέρασμα, διάβαση» (βλ.λ.), αντίθετο τού επιθ. *εὔ-πορος*. Βλ. κ. *απορώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αδιάβατος» (για δυσπρόσιτους ή αδιέξοδους τόπους· πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 2.4: *ὡς ἄπορος εἴη ἡ ὁδός*) → ήδη αρχ. σημ. «χωρίς πόρους, φτωχός» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 2.17: *τοὺς μὲν πάνυ ἀπόρους ὄντας, τοὺς δὲ πάνυ πλουσίους*).

απορρέω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπορρέω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 1293-4: *αἱμάτων εὐθνησίμων ἀπορρυέντων*] (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀπο-* + *ῥέω* (βλ.λ.), πβ. *δια-ρρέω, κατα-ρρέω, συ-ρρέω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκπηγάζω» (για υγρό, π.χ. νερό ή αίμα) → ελνστ. σημ. «προέρχομαι, έχω την αφετηρία μου (κάπου)» (πβ. Πλωτ. *Ἐννεάδ.* 3.2: *τὸ γὰρ ἀπορρέον ἐκ νοῦ λόγος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απορροή < αρχ. *ἀπο-ρροή*, πβ. κ. *δια-ρρέω – δια-ρροή*. Ο γεωλογικός όρος *λεκάνη απορροής* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bassin versant*
απόρροια < αρχ. *ἀπό-ρροια* «ροή υγρού, εκπήγαση» (στο φιλοσ. σύστημα τού Εμπεδοκλή και τού Δημοκρίτου *ἀπόρροιαι* ονομάζονταν οι *ροές* μέσω των οποίων τα χρώματα και άλλες ορατές ιδιότητες των πραγμάτων γίνονται αντιληπτές στον νου· πβ. Εμπεδ. *ἀπόσπ.* 92.2: *οὐκοῦν λέγετε ἀπορροάς τινας τῶν ὄντων [...]; σφόδρα γε. καὶ πόρους εἰς οὓς καὶ δι' ὧν αἱ ἀπόρροιαι πορεύονται; πάνυ γε*) → ήδη ελνστ. σημ. «αποτέλεσμα, προϊόν, απότοκος» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Θεοδότ. ἐπιτομ.* 1.2.1: *ἐντεθῆναι ὑπὸ τοῦ Λόγου σπέρμα ἀρρενικόν, ὅπερ ἐστὶν ἀπόρροια τοῦ ἀγγελικοῦ, ἵνα μὴ ὑστέρημα ᾖ*).

απόρρητος
< αρχ. *ἀπόρρητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Προς Δημόν.* 22.5: *περὶ τῶν ἀπορρήτων μηδενὶ λέγε*] (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀπο-* στερητ. + *ῥητός* (βλ.λ.), πβ. κ. *υπό-ρρητος*. Η φρ. *εξ απορρήτων* φαίνεται ότι απαντά τον 6ο αι. μ.Χ. στο μεταθανάτιο έργο *Ἀνέκδοτα* τού ιστορικού Προκοπίου (15.13): *ἀλλὰ καὶ κοινολογεῖσθαι καὶ ἐξ ἀπορρήτων συγγίνεσθαι*.

απορρίπτω
< αρχ. *ἀπορρίπτω* [ήδη ομηρικό] (με διπλασιασμό

τού *ρ*- λόγω τής συνθέσεως) < *άπο*- + *ρίπτω* (βλ.λ. *ρίχνω*), πβ. κ. *κατα-ρρίπτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόρριψη < αρχ. *ἀπόρριψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

απόρριμμα < ελνστ. *ἀπόρριμ-μα* «υπόλειμμα» → σύγχρ. τεχν. όρος *απορρίμματα* «σκουπίδια» (σε πληθ.), λόγ. [1796]

απορριπ-τικός, λόγ. [1889].

ΣΥΝΘ. απορριμματο-φόρο.

απορροή → απορρέω

απόρροια → απορρέω

απορροφώ

< μεσν. *ἀπορροφῶ (-άω)* < αρχ. *ἀπορροφῶ (-έω)* «πίνω, ρουφώ με μικρές γουλιές» (με διπλασιασμό τού *ρ*- λόγω τής συνθέσεως) < *άπο*- + *ροφῶ*, για το οποίο βλ.λ. *ρουφώ*. Στις μτφ. σημ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *absorber*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απορρόφη-ση, λόγ. [1817], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *absorption*

απορροφη-τήρας, απόδ. τού αγγλ. *absorber*

απορροφη-τικός, λόγ. [1861].

απορρυθμίζω

< *απο*- στερητ. + *ρυθμίζω* (με διπλασιασμό τού *ρ*- κατ' αναλογίαν προς τα αντίστοιχα αρχ. σύνθετα, πβ. κ. *μετα-ρρυθμίζω*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dérégler*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απορρύθμι-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dérèglement*

απορρυθμισ-τικός.

απορρυπαίνω

< *απο*- στερητ. + *ρυπαίνω* (με διπλασιασμό τού *ρ*- κατ' αναλογίαν προς τα αντίστοιχα αρχ. σύνθετα), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *depolute* (διαφ. το αρχ. *ἀπορρυπαίνω* «λερώνω, μαυρίζω»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απορρύπαν-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dépollution*

απορρυπαν-τικός (κυρ. το ουδ. *απορρυπαντικό*), απόδ. των αγγλ. *detergent*, γαλλ. *détergent*.

απορφανίζω «κάνω κάποιον ορφανό»

< ελνστ. *ἀπορφανίζω* (αρχ. *ἀπορφανίζομαι*) < *ἀπ(ο)*- + *-ορφαν(ίζω)* < *ὀρφανός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απορφάνι-ση, λόγ. [1875]

απορφανισ-μός, λόγ. [1889].

απορώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπορῶ (-έω)* < *ἄπορος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *απορία*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βρίσκομαι σε αδιέξοδο, σε αμηχανία» → ήδη αρχ. σημ. «διερωτώμαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.80: *ἀπορήσαντες ὁπόθεν τοσαύταις ναυσὶ χρήματα ἕξουσιν* «διερωτήθηκαν από πού θα βρουν τα χρήματα για τόσα πλοία»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόρημα < αρχ. *ἀπόρη-μα*

απορηματικός < ελνστ. *ἀπορηματ-ικός* < αρχ. *ἀπόρημα*.

ΟΜΟΗΧΑ

απόρημα – απόρριμμα

Τα ουσ. ***απόρριμμα*** (πληθ. *απορρίμματα* «σκουπίδια», ρ. *απορρίπτω*) και ***απόρημα*** (επίθ. *απορηματικός* «αυτός που δηλώνει απορία», ρ. *απορώ*) δεν έχουν ετυμολογική σχέση και δεν πρέπει να συγχέονται στη γραφή.

αποσαθρώνω «αποσυνθέτω – προκαλώ ριζική φθορά»

< *απο*- + *-σαθρ(ώνω)* < *σαθρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσάθρω-ση, λόγ. [1845], απόδ. τού γερμ. *Verwitterung*.

αποσαφηνίζω

< ελνστ. *ἀποσαφηνίζω* (στον ιατρό Γαληνό· ο αρχ. τύπος είναι *ἀποσαφῶ, -έω*) < *ἀπο*- + *σαφην(ίζω)* < επίθ. *σαφηνής*, άλλος τύπος τού επιθ. *σαφής* (βλ.λ.). Πβ. κ. *δια-σαφηνίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσαφήνι-ση.

απόσβεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπόσβεσις* < ρ. *ἀποσβέννυμι* «σβήνω εντελώς» (ελνστ. *ἀποσβεννύω*) < *ἀπο*- + *σβέννυμι* «σβήνω», για το οποίο βλ.λ. *σβήνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σβήσιμο φωτιάς» (π.χ. *ἀπόσβεσις πυρός, φωτός*, στον Αριστοτέλη) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «αφανισμός, εξαφάνιση» (πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 1.8: *ἀπόσβεσις, ὡς ἔοικεν, τῆς συμπάσης ζωῆς τοῦ σώματος*) → σύγχρ. νομ. και οικονομ. όροι (απόδ. τού γαλλ. *amortissement*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσβεσ-τικός, λόγ. [1858]

αποσβεσ-τήρας, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *amortisseur* (βλ.λ. *αμορτισέρ*).

αποσβολώνω «φέρνω σε αμηχανία, προκαλώ κατάπληξη»

< ελνστ. *ἀπασβολῶ (-όω)* «μαυρίζω με καπνιά – συσκοτίζω» (με αποκατάσταση τής πλήρους πρόθ. *ἀπο*-) < *ἀπ(ο)*- + *ἀσβολ(ῶ)* < αρχ. *ἄσβολος* (βλ.λ. *ασβόλη*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αποσβολώνω

Σύμφωνα με τις πηγές, αποτελούσε συνήθεια στο Βυζάντιο να ατιμάζεται κάποιος (συνήθως μετά

από καταδίκη για προδοσία, λιποταξία κ.ά.) με δημόσια διαπόμπευση. Συχνά αυτή συνίστατο στην επάλειψη τού προσώπου του με **ἄσβολον** «καπνιά» (βλ.λ. *ασβόλη*), την οποία ακολουθούσε πλήρης κουρά (με κοπή ή καύση των μαλλιών και τής γενειάδας), ενώ περιέφεραν τον κατάδικο σε δημόσιο χώρο προτού τον εκτελέσουν (πβ. κ. *μουντζώνω*). Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από τον ιστοριογράφο τού 10ου αι. Γενέσιο, *Βασιλ.* 4.34: *ἐκεκέλευστο γὰρ αὐτῷ τῶν Ἰσμαηλιτῶν πυρὶ καὶ πίσσῃ τὰς γενειάδας, ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς κατὰ κεφαλὴν τρίχας ἐναποφλέξαι, τάς τε ὄψεις αὐτῶν* ***ἀσβόλῃ*** *ἐμπεριχρῖσαι καὶ πέδαις διπλαῖς τοὺς πόδας ἐπιπιέζεσθαι, καί τινι ὥρᾳ διωρισμένης ἡμέρας μεμαστιγῶσθαι αὐτοὺς ὡς λιποτάκτας πλευσίμους ἐν φραγελλίοις δεινοῖς κατὰ τὸν ἱππόδρομον.*

αποσείω

< αρχ. *ἀποσείω* «αποτινάζω, αποδιώχνω» < *ἀπο-* + *σείω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-σείω, δια-σείω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόσειση < ελνστ. *ἀπόσει-σις* «αποτίναξη – άσεμνος χορός».

αποσιωπώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποσιωπῶ (-άω)* < *ἀπο-* + *σιωπῶ* < *σιωπή* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-σιωπώ.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τηρώ σιγή, σωπαίνω» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* Α΄ 7.1: *καὶ ἀνεκάθιζε, καὶ τοῖσι παροῦσιν ἐλοιδορεῖτο, καὶ πάλιν ἀπεσιώπησε καὶ ἐν ἡσυχίῃ ἦν*) ➝ ελνστ. σημ. «κρατώ μυστικό» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 18.34: *κατά τε τὰς ἐντεύξεις ἀγερωχότερον αὐτοῖς ἀπήντα καὶ περὶ τῶν κοινῶν ἀπεσιώπα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσιώπηση < ελνστ. *ἀποσιώπη-σις*

αποσιωπη-τικά, λόγ. [1888], ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *αποσιωπητικός.*

αποσκευή

< ελνστ. *ἀποσκευή* «μετακόμιση – το σύνολο των σκευών» (πβ. αρχ. *ἀπαρτία* στη σημ. «οικοσκευή, το σύνολο των επίπλων») < *ἀπο-* + αρχ. *σκευή* «εξοπλισμός, εφόδια», παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-σκευή, επι-σκευή, κατα-σκευή, συσκευή.*

αποσκιρτώ «αποστατώ»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀποσκιρτῶ (-άω)* < *ἀπο-* + αρχ. *σκιρτῶ* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για ζώο) «εγκαταλείπω την αγέλη» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 1.35: *δάμαλις ἀποσκιρτήσας τῆς ἀγέλης*) ➝ ήδη ελνστ. σημ. «αποχωρώ από ομάδα, αποστατώ» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Παιδαγ.* 1.9.76: *σαφῶς εἰδὼς τὴν ἀναισχυντίαν τοῦ ἐκλακτίσαντος λαοῦ καὶ ἀποσκιρτήσαντος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσκίρτηση < μεσν. *ἀποσκίρτη-σις.*

αποσκοπώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποσκοπῶ (-έω)* < *ἀπο-* + *σκοπῶ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), πβ. κ. *επισκοπώ.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απομακρύνω την προσοχή μου από όλα τα πράγματα και τη στρέφω μόνο σε ένα, εστιάζω το βλέμμα μου κάπου» (πβ. Ευρ. *Ἱκέτ.* 236-7: *οὐκ ἀποσκοπῶν τὸ πλῆθος εἴ τι βλάπτεται πάσχον τάδε* «χωρίς να προσέχει αν το πλήθος κακοπαθαίνει από αυτά») ➝ ήδη αρχ. σημ. «έχω ως στόχο, αποβλέπω» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* Α΄ 1284b: *αἱ μὲν γὰρ παρεκβεβηκυῖαι πρὸς τὸ ἴδιον ἀποσκοποῦσαι τοῦτο δρῶσιν* «το πράττουν αποβλέποντας στο συμφέρον τους»). Βλ. κ. τα συνώνυμα *αποβλέπω, αφορώ.*

αποσκορακίζω «αποδιώχνω, απορρίπτω»

< ελνστ. *ἀποσκορακίζω* «αποδιώχνω κάποιον στέλνοντάς τον στους *κόρακες* – (γεν.) απορρίπτω» < *ἀπο-* + αρχ. *σκορακίζω*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *ἐς κόρακας*, η οποία είχε υβριστικό χαρακτήρα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσκορακισμός < ελνστ. *ἀποσκορακισ-μός*

αποσκοράκι-ση, λόγ. [1866].

απόσμηξη «καθαρισμός πληγής»

< ελνστ. *ἀπόσμηξις* < ρ. *ἀποσμήχω* < *ἀπο-* + αρχ. *σμήχω* «καθαρίζω (με σαπούνι), εκπλύνω», για το οποίο βλ.λ. *σμήγμα.*

αποσοβώ «ματαιώνω, αποτρέπω»

< αρχ. *ἀποσοβῶ (-έω)* «διώχνω – αποτρέπω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 96: *ἀλλ' οὐχ οἷός τ' εἴμ' ἀποσοβῆσαι τὸν γέλων*] < *ἀπο-* + *σοβῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσόβηση < ελνστ. *ἀποσόβη-σις* «εκφοβισμός – απέλαση».

αποσπερίτης → έσπερος

αποσπώ

< αρχ. *ἀποσπῶ (-άω)* «τραβώ – παίρνω, απομακρύνω από κάποιον» < *ἀπο-* + *σπῶ*, για το οποίο βλ.λ. *σπάζω*. Πβ. επίσης *δια-σπώ, περι-σπώ, συ-σπώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόσπαση < ελνστ. *ἀπόσπα-σις* → η σημ. «απόκτηση» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *arrachement*, ενώ η σημ. «μετάταξη (υπαλλήλου)» είναι απόδ. τού γαλλ. *détachement*

απόσπασμα < αρχ. *ἀπόσπασ-μα*, αρχική σημ. «τεμάχιο, τμήμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Κατ' ἰητρ.* 23: *τὰ δὲ ἐκπτώματα, ἢ στρέμματα, ἢ διαστήματα, ἢ ἀποσπάσματα, ἢ ἀποκλάσματα, ἢ διαστρέμματα*] ➝ ελνστ. σημ. «τμήμα κειμένου» (πρωτοαπαντά στο υποκορ. *ἀποσπασμάτιον*, πβ. λατ. fragmentum). Η φρ. *εκτελεστικό απόσπασμα* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *peloton d'exécution*

αποσπασματ-ικός, λόγ. [1898], απόδ. τού γερμ. *fragmentarisch* (η λ. πρωτοαπαντά στη μετάφραση γλωσσολογικού έργου των Whitney & Jolly από τον Γ. Χατζιδάκι).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

απόσπασμα, σπάραγμα – fragmenta

Στη φιλολογία σήμερα χρησιμοποιείται πολύ συχνά ο όρος ***απόσπασμα*** προκειμένου για τμήματα κειμένων (αρχαίων) συγγραφέων που δεν σώθηκαν ολόκληρα. Η σημασία αυτή είναι μεσαιωνική (πβ. Σχόλ. Αριστοφ. *Νεφ.* 967a: *ἐν γὰρ ἀποσπάσματι (φασίν) εὑρεῖν Ἀριστοφάνη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ*), αλλά απαντά ήδη στην ελληνιστική εποχή το υποκοριστικό *ἀποσπασμάτιον* με την ίδια περίπου σημασία. Ωστόσο, η φιλολογική χρήση τής λέξης είναι πολύ περιορισμένη. Το ίδιο συνέβη και με τη λέξη ***σπάραγμα*** (πβ. Φωτίου *Βιβλιοθ.* 241a,7: *ὅτι δὲ οὐ χρὴ διά τινων σπαραγμάτων καὶ περικομμάτων τὴν τοῦ συγγραφέως κρίνειν εὐσέβειαν*).

Πολύ αργότερα χρησιμοποιήθηκε στη φιλολογία η λέξη *απόσπασμα* με επίδραση τού λατινικού ***fragmenta***, τεχνικού όρου που μεταχειρίστηκαν συστηματικά οι φιλόλογοι για αποσπάσματα συγγραφέων (πληθ. τού *fragmentum* «απόσπασμα, απομεινάρι» < ρ. *frangere* «σπάζω»).

αποστάζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποστάζω* < *ἀπο-* + *στάζω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «στάζω σταγόνα-σταγόνα» → ελνστ. σημ. «διαχωρίζω μείγμα σε συστατικά με εξάτμιση και υγροποίηση, διυλίζω» (πβ. Θεοπόμπ. *απόσπ.* 2b,115: *ὃς καιόμενος σίδηρος γίνεται· εἶτα μετὰ γῆς τινος καμινευθεὶς ἀποστάζει ψευδάργυρον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόσταξη < αρχ. *ἀπόσταξ-ις* «στάξιμο – διύλιση» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ.* 9.35: *ἀπόσταξιν αἵματος ἐκ ῥινῶν ἐσομένην*)

απόσταγμα < ελνστ. *ἀπόσταγ-μα* (πβ. Ησυχ. *Λεξικόν* 3615: *πρόουρον· τὸ ἀπόσταγμα τῆς σταφυλῆς, πρὶν πατηθῇ*)

αποστακ-τήρας, λόγ. [1881], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *(appareil) distillatoire*

αποστακ-τήριο, λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *distillerie*

απεσταγ-μένος, μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *ἀποστάζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *distillé*.

αποσταθεροποιώ

< *απο-* στερητ. + *σταθεροποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *destabilise*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποσταθεροποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *destabilisation*

αποσταθεροποιη-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *destabilising*.

αποσταίνω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀποσταίνω* (ελνστ. *ἀποστάνομαι*) < θ. *ἀποστ-* (τού αρχ. *ἀφίστημι*, από τύπους όπως ο αόρ. β΄ *ἀποστῆναι* και ο παθ. αόρ. *ἀπεστάθην* > μεσν. *ἀποστάθηκα*) + παραγ. τέρμα *-αίνω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. (τού ρ. *ἀφίστημι*) «απομακρύνω – κρατώ απόσταση» → ήδη αρχ. σημ. (τού ρ. *ἀφίσταμαι*) «μένω μακριά από κάτι, απέχω (λόγω φόβου, τρόμου)» → μεσν. σημ. «απαυδώ, κουράζομαι, καταπονούμαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόστα-μα < *αποστα-* (*αποσταίνω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ασταμός < μεσν. *ἀποστα-μός*.

απόσταξη → αποστάζω

απόσταση

< αρχ. *ἀπόστασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *ἀποστ-* τού ρ. *ἀφίστημι* «απομακρύνω – κρατώ απόσταση» (πβ. απρφ. αορ. β΄ *ἀποστῆναι*), για το οποίο βλ.λ. *αφίσταμαι*.

ΣΥΝΘ. αποστασιο-ποιούμαι, απόδ. τού γερμ. *sich distanzieren*

αποστασιο-ποίηση → ο θεατρ. όρος αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Verfremdung*, που πλάστηκε από τον συγγραφέα Bertolt Brecht ως τμήμα τού όρου *Verfremdungseffekt*.

αποστάτης

< αρχ. *ἀποστάτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Κτησία, *απόσπ.* 3c,688,F.1b: *καὶ πολλοὺς μὲν ἐφόνευσε τῶν ἀποστατῶν, τὸ δ' ἄλλο πλῆθος συνεδίωξεν*] < θ. *ἀποστα-* τού ρ. *ἀφίστημι* «απομακρύνω – κρατώ απόσταση» (πβ. απρφ. αορ. β΄ *ἀποστῆναι*, για το οποίο βλ.λ. *αφίσταμαι*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *επι-στά-της*, *παρα-στά-της*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποστασία < ελνστ. *ἀποστασ-ία*, «επανάσταση, ανταρσία – απόσταση» < αρχ. *ἀποστατ-ῶ (-έω)* → ήδη ελνστ. σημ. «εσκεμμένη αποσκίρτηση, αποχώρηση» (συχνά με θρησκ. χρήση, πβ. Κ.Δ. Πράξ. 21,21: *κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωυσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους*)

αποστατικός < αρχ. *ἀποστα-τικός* < *ἀποστα(τῶ)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

αποστατώ < αρχ. *ἀποστατ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «στέκομαι μακριά, σε απόσταση», < *ἀποστάτης* (βλ. ανωτέρω). Ήδη αρχ. η σημ. «αποσκιρτώ, εγκαταλείπω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 4.5.24: *βουλευτέον ὅπως τῶν μὲν νῦν παρόντων μηδεὶς ἀποστατήσει ἡμῖν συμμάχων*).

αποστειρώνω

< λόγ. [1896] *ἀποστειρῶ (-όω)* < *ἀπο-* + *-στειρ(ῶ)* < αρχ. *στεῖρος* (βλ.λ.), απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *stériliser*. Το ελνστ. *ἀποστειρῶ (-όω)* σήμαινε «καθι-

στώ στείρο, άγονο» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχολ. Ἡσαΐου* 128: *ὅτι ὁ νοητὸς Ἰσραὴλ [...] οὐκ ἄκαρπος ἔσται, οὔτε ἀπεστειρωμένος, ἔγκαρπος δὲ μᾶλλον καὶ γῆ τις ὥσπερ καλὴ καὶ ἐξαίρετος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποστείρω-ση, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *stérilisation* (το μεσν. *ἀποστείρωσις* είχε τη σημ. «στειρότητα»)

αποστειρω-τήρας, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *stérilisateur*

αποστειρω-τικός, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *stérilisant*.

αποστέλλω

< αρχ. *ἀποστέλλω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπο-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*, πβ. αρχ. *στολή* στη σημ. «προετοιμασία στρατού, εξοπλισμός»), πβ. κ. *δια-στέλλω, κατα-στέλλω*. Βλ. κ. *απόστολος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποστολή < αρχ. *ἀποστολ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.9.3: *τῆς ἀποστολῆς τῶν νεῶν*], πβ. κ. *δια-στέλλω – δια-στολή, κατα-στέλλω – κατα-στολή*

απεσταλμένος < αρχ. *ἀπεσταλ-μένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού *ἀποστέλλω*

αποστολέας < αρχ. *ἀποστολ-εύς* «(στην αρχ. Αθήνα) άρχοντας υπεύθυνος για τον εξοπλισμό και την εξάρτιση μοίρας στόλου (τριήρεων) προς υπηρεσία τής πόλης» (πβ. Φιλοχ. *απόσπ.* 3b,328: *ἀποστολεῖς· οἱ ἐπὶ τῆς ἐκπομπῆς τῶν τριήρων ἀποδεδειγμένοι*) → σύγχρ. σημ. «αυτός που στέλνει κάτι (π.χ. επιστολή)» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *envoyeur*).

αποστεώνομαι «αδυνατίζω υπερβολικά»

λόγ. [1843], < *απ(ο)-* + *οστε-* (< αρχ. πληθ. *ὀστέα* / *ὀστᾶ* τού ουσ. *ὀστοῦν*, βλ.λ. *οστό*) + παραγ. τέρμα *-ώνω / -ομαι*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *s'ossifier*.

αποστηθίζω

< ελνστ. *ἀποστηθίζω*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἀπὸ στήθους* «απέξω» (πβ. Σωκρ. Σχολ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* 7.22: *διὸ καὶ τὰ ἱερὰ γράμματα ἀπὸ στήθους ἀπήγγειλεν*). Βλ. κ. *απομνημονεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποστήθι-ση.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αποστηθίζω

Διάφορα ρήματα τής Αρχαίας Ελληνικής είχαν τη σημασία «γνωρίζω απέξω»: π.χ. *ἐξεπίσταμαι* «γνωρίζω απέξω», *ἀποστοματίζω* «επαναλαμβάνω κάτι από στήθους» και κυρίως *ἐκμανθάνω* «γνωρίζω απέξω» κ.λπ. Στην ελληνιστική εποχή χρησιμοποιήθηκε η φράση *ἀπὸ στήθους*, πβ. στον αστρολόγο Δωρόθεο (1ος αι. π.Χ.): *ἀπὸ στήθους ταῦτα λαλῶν καὶ οὐκ ἀπὸ βιβλίων ὁρῶν* (πβ. αγγλ. *by heart*). Από αυτή τη φράση σχηματίστηκε το ρήμα **αποστηθίζω** (πβ. Ιωάνν. Χρυσόστ., *ὢ τῶν παραδόξων πραγμάτων! πολλοὶ μήτε γραμμάτων πεῖραν τὴν ἀρχὴν εἰληφότες, ἐκμαθόντες, ὅλον τὸν Δαυῒδ ἀποστηθίζουσιν*). Απαντά μάλιστα και ουσιαστικό *ἀποστηθισμός* «αποστήθιση» (πβ. Επιφάνιος, *ἀναγνώσεσί τε γραφῶν ἁγίων καὶ ἀποστηθισμοῖς ἀσκοῦνται*). Στο λεξικό Σούδα σχολιάζεται ότι το να αποστηθίζει κανείς τους ρήτορες δεν σημαίνει ότι μπορεί ο ίδιος να γράψει και να μιλήσει ρητορικά: *καὶ Νόννον δέ φασιν ἐκμαθόντα ἑξάκις ὅλον τὸν Δημοσθένην, μηδὲ διᾶραι τὸ στόμα δύνασθαι πρός γε λόγων ἐπιεικῶν σύνθεσιν· οὐ γάρ ἐστι ταὐτὸν ἐς πλῆθος ἀποστηθίζειν καὶ γράφειν ἐς κάλλος*.

Ας σημειωθεί ότι ενώ η αποστήθιση κειμένων ήταν εξ ορισμού κάτι θετικό, αφού συνδεόταν, αφ' ενός μεν με φιλομάθεια και προσπάθεια, αφ' ετέρου δε με φυσική ικανότητα, στις ημέρες μας λόγω τής εκτεταμένης σύνδεσης με τη χρήση της στην εκπαίδευση έχει αποκτήσει κυρίως αρνητική υποδήλωση (π.χ. *το σχολείο δεν πρέπει να ευνοεί τη στείρα αποστήθιση, αλλά τη δημιουργική μάθηση*).

απόστημα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπόστημα* < θ. *ἀποστη-* τού ρ. *ἀφίστημι* «απομακρύνω – κρατώ απόσταση» (πβ. απρφ. αορ. β' *ἀποστῆναι*) + παραγ. τέρμα *-μα* (πβ. επίσης *ανά-στη-μα, διά-στη-μα, σύ-στη-μα*). Βλ. κ. *αφίσταμαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απόσταση» (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐραν.* 291a: *συμβαίνει δὲ κατὰ λόγον γίγνεσθαι τὰς ἑκάστου κινήσεις τοῖς ἀποστήμασι* «συμβαίνει δε οι κινήσεις καθενός [άστρου] να είναι ανάλογες με τις αποστάσεις») → ήδη αρχ. σημ. «συσσώρευση υγρού σε απομακρυσμένη κοιλότητα» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ. ὀξέων* 12: *δυσεντερίη ἀπόστημα ἢ ἔπαρμά τι παυσαμένη ποιήσει*).

αποστολέας → αποστέλλω

απόστολος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπόστολος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.38.8: *αὐτὸς ἐς Λακεδαίμονα τριήρεϊ ἀπόστολος ἐγίνετο*] < ρ. *ἀποστέλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. αρχ. *στέλλω – στόλος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αγγελιαφόρος, απεσταλμένος» → ελνστ. σημ. (ειδικότ.) «καθένας από τους δώδεκα μαθητές τού Χριστού» (Κ.Δ. Λουκ. 6,13: *προσεφώνησεν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν*), επίσης «ο Σαούλ από την Ταρσό, δηλ. ο απόστολος Παύλος» (Κ.Δ. Ρωμ. 1,1: *Παῦλος δοῦλος Χριστοῦ Ἰησοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποστολικός < ελνστ. *ἀποστολ-ικός*.

αποστομώνω

< μεσν. *ἀποστομώνω* < ελνστ. *ἀποστομῶ (-όω)* «κλείνω το στόμα (κάποιου)» < *ἀπο-* στερητ. + αρχ. *στόμα, -ατος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποστόμωση < αρχ. *ἀποστόμω-σις*, αρχική σημ. «άνοιγμα» (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 888a: *ἢ διὰ τὴν τῶν πόρων ἀποστόμωσιν τοῖς ἱδρῶσιν οἷον πολλαὶ θύραι ἐξῄρηνται;* στο χωρίο αυτό είναι πιθ. να πρόκειται για εσφαλμ. γραφή τού ουσ. *ἀναστόμωσις*)
αποστομω-τικός, λόγ. [1893].

αποστραγγίζω → στραγγίζω

αποστρατιωτικοποιώ

< *απο-* στερητ. + *στρατιωτικοποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *demilitarise*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποστρατιωτικοποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *demilitarisation*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

αποστρατιωτικοποιώ ή αποστρατικοποιώ;
Ορισμένες φορές χρησιμοποιούνται οι εσφαλμένοι τύποι **αποστρατικοποιώ*, **αποστρατικοποίηση*, πιθανώς με απλολογία επειδή ο τύπος *αποστρατιωτικοποιώ* είναι πολυσύλλαβος. Εντούτοις, η λ. δεν προέρχεται από το επίθ. *απόστρατος* ούτε από το ανύπαρκτο επίθ. **στρατ-ικός*, αλλά από την πρόθεση *από* και από σύνθετο τού επιθ. *στρατιωτικός*. Συνεπώς, ο ορθός σχηματισμός είναι ***αποστρατιωτικοποιώ*** και ***αποστρατιωτικοποίηση***.

απόστρατος

λόγ. [1833], (υποχωρητ.) < ελνστ. *ἀποστρατεύομαι* «απολύομαι από το στράτευμα» < *ἀπο-* στερητ. + αρχ. *στρατεύω, -ομαι* < *στρατός* (βλ.λ.), πβ. κ. *επιστρατεύω – επί-στρατος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποστρατεύω, ενεργ. τύπος τού ελνστ. *ἀποστρατεύομαι*
αποστράτευ-ση, λόγ. [1833], < *αποστρατεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
αποστρατ-εία, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *retraite*.

αποστρέφω

< αρχ. *ἀποστρέφω* «στρέφω πίσω ή προς άλλο μέρος» [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-στρέφω, κατα-στρέφω, συ-στρέφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποστροφή < αρχ. *ἀποστροφ-ή* «προς τα πίσω στροφή – αποφυγή, καταφύγιο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 769: *οὐδ' ἔστιν αὐτῷ τῆσδ' ἀποστροφὴ τύχης;*] → ελνστ. σημ. (στη ρητορική) «η τακτική τού ομιλητή να αποστρέφει την προσοχή του από το σύνολο τού ακροατηρίου, προκειμένου να απευθυνθεί σε κάποιον από τους ακροατές – η στροφή τής διάλεξης από το γενικό στο μερικό / ειδικό» → ήδη ελνστ. σημ. «απέχθεια»
απόστροφος < αρχ. *ἀπόστροφ-ος* «παράβαση» (για τον Χορό στο αρχ. θέατρο, όταν στρεφόταν και απευθυνόταν στον δήμο) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή ως επίθ., πβ. *Αἴας* 69-70: *ἐγὼ γὰρ ὀμμάτων ἀποστρόφους αὐγὰς ἀπείρξω σὴν πρόσοψιν εἰσιδεῖν*] → η γλωσσ. σημ. είναι όψιμη ελνστ. Η λ. πέρασε σε ξένες γλώσσες, π.χ. αγγλ. και γαλλ. *apostrophe*, γερμ. *Apostroph* κ.ά.

αποσυγχρονίζω

< *απο-* στερητ. + *συγχρονίζω*, μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *désynchroniser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποσυγχρονισ-μός
αποσυγχρόνι-ση.

αποσυμπιέζω

< *απο-* στερητ. + *συμπιέζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décomprimer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποσυμπίε-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décompression*
αποσυμπιεσ-τής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décompresseur*.

αποσύμπλεξη

< *απο-* στερητ. + *σύμπλεξη*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *débrayage*. Βλ. κ. *ντεμπραγιάζ*.

αποσυμφόρηση

< *απο-* στερητ. + *συμφόρηση* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décongestion*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποσυμφορη-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *decongestant*.

αποσυνδέω

< *απο-* στερητ. + *συνδέω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *disconnect*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποσύνδεση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *disconnection* στη σημ. «αποχωρισμός στοιχείων» και από αγγλ. *dissociation* στη γενική μτφ. σημ.
αποσυνδε-τικός.

αποσυνθέτω

λόγ. [1840], < *απο-* στερητ. + *συνθέτω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décomposer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποσύνθε-ση, λόγ. [1819], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décomposition*
αποσυνθε-τικός, λόγ. [1840].

αποσύρω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποσύρω* < *ἀπο-* + *σύρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-σύρω, επι-σύρω, παρα-σύρω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σέρνω μακριά, τραυώ» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.43: *τὸ παρατείχισμα τῶν Συρακοσίων οὐχ ὑπομενόντων τῶν φυλάκων ᾕρουν τε καὶ τὰς ἐπάλξεις ἀπέσυρον*) → ελνστ. σημ. (ιατρ. όρος) «γδέρνω, αποσπώ», (μτφ.) «σύρομαι πίσω, σε κάτι που είχα εγκαταλείψει» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Κατὰ*

Ἰουδ. 48.869: *τοῦτο καὶ Ἰουδαίους ἀπώλεσεν, οἳ τὴν παλαιὰν ἐπιζητοῦντες ἀεὶ συνήθειαν, πρὸς ἀσέβειαν ἀπεσύροντο*) → σύγχρ. σημ. «απομακρύνομαι, αποτραυιέμαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόσυρ-ση, λόγ. [1885].

αποσχηματίζω

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἀποσχηματίζω* < *ἀπο-* + *σχηματίζω* < αρχ. *σχῆμα, -ατος.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δίνω σχήμα (σε κάτι)» → μεσν. σημ. (όπου το *ἀπο-* επανερμηνεύθηκε και θεωρήθηκε στερητικό) «αφαιρώ από ιερέα ή μοναχό την ιδιότητά του *(σχῆμα)*» (πβ. Θεοδ. Στουδ. *Ἐπιστ.* 486: *ἀλλὰ γὰρ καὶ ἀποσχηματίζειν μοναχὸν ἴσον ἐστὶ τῷ ἀποβαπτίζειν*).

αποσχίζομαι

< αρχ. *ἀποσχίζομαι* «αποχωρίζομαι, αποσπώμαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 4.1.19-20: *ἢν δέ τι ἢ ἀπεσχισμένον τοῦ στρατεύματος λάβωμεν ἢ τι ὑπολειπόμενον, ἥξομεν πρὸς σὲ ἄγοντες*], μέσος τύπος τού ρ. *ἀποσχίζω* «αποκόπτω, αποχωρίζω» < *ἀπο-* + *σχίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόσχιση < αρχ. *ἀπόσχι-σις* «διαίρεση» (πβ. Αριστ. *Ζῴων ἱστ.* 514a: *δύο δ' ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ ἥπατος φλεβὸς ἀποσχίσεις εἰσίν*)

αποσχισ-τικός.

αποσώνω

< μεσν. *ἀποσώνω* «τελειώνω, ολοκληρώνω» < αρχ. *ἀποσῴζω* «διασώζω, διατηρώ», κατ' επίδρ. τού απλού *σώνω – σῴζω*. Βλ.λ. *σώνω*.

απόταχτος → αποτάσσω

αποταμιεύω

< ελνστ. *ἀποταμιεύω* «φυλάσσω, αποθηκεύω» < *ἀπο-* + αρχ. *ταμιεύω* < *ταμίας* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκταμιεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποταμίευ-ση, λόγ. [1833]

αποταμιευ-τής, λόγ. [1833]

αποταμίευ-μα, λόγ. [1833]

αποταμιευ-τικός, λόγ. [1833].

αποτάσσω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποτάσσω* < *ἀπο-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-τάσσω, παρα-τάσσω, προ-τάσσω, υπο-τάσσω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξεχωρίζω για ειδικό διορισμό, αποσπώ» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 37: *ὅσοι μὴ ἐν τοῖς φρουρίοις εἰσὶν ἀποτεταγμένοι*) → ελνστ. σημ. «αποχωρίζομαι (κάποιον)» (Κ.Δ. Πράξ. 18.18: *ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν*) → ήδη ελνστ. σημ. «αποκηρύσσω» (Κ.Δ. Λουκ. 14.33: *οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσιν τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν οὐ δύναταί εἶναί μου μαθητής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόταξη < αρχ. *ἀπόταξ-ις* «διαχωρισμός τάξης ανθρώπων που υπόκειται σε φορολογία» → ελνστ. σημ. «απομάκρυνση, αποχωρισμός» (πβ. Αμφιλοχ. *Κατὰ αἱρέσ.* 446-8: *ἀλλήλους γὰρ βδελυσσόμενοι καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωριζόμενοι ὡς ἀπὸ πολεμίων νομίζουσι χωρίζεσθαι, ὅπερ καὶ ἀπόταξιν ὀνομάζουσιν*), «αποκήρυξη» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ὁμιλ.* 77.1084: *εἰς νοῦν μὴ λαβόντες τὴν σύνταξιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἀπόταξιν τοῦ Διαβόλου*)

απόταχτος < αρχ. *ἀπόταχ-τος* «αυτός που έχει ξεχωριστεί για ιδιαίτερη χρήση, για έκτακτο σκοπό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] → ελνστ. σημ. «ξεχωρισμένος για τιμωρία» → σύγχρ. σημ. «στρατιωτικός που εκδιώχθηκε από το σώμα» (κατά την εξέλιξη τού ρ. *αποτάσσω*)

απεταξάμην, αρχ. αόρ. τού ρ. *ἀποτάσσομαι*. Είναι η απάντηση που δίνει ο ανάδοχος κατά την τελετή τής βαπτίσεως, όταν ο ιερέας ρωτάει «*ἀπετάξω τῷ Σατανᾷ;*». Μεταφορικά κατέληξε να χρησιμοποιείται για να δηλώσει κάποιος κατηγορηματικά ότι αποκηρύσσει ιδεολογία, στάση ζωής κ.ά.

αποτείνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποτείνω* < *ἀπο-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-τείνω, επι-τείνω, συν-τείνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκτείνω, τεντώνω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.8.10: *εἶχον δὲ τὰ δρέπανα ἐκ τῶν ἀξόνων εἰς πλάγιον ἀποτεταμένα*) → αρχ. σημ. «επεκτείνω τον λόγο, μακρηγορώ» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 336c: *μὴ ἐφ' ἑκάστῃ ἐρωτήσει μακρὸν λόγον ἀποτείνων*) → ελνστ. σημ. «αναφέρομαι, απευθύνομαι σε κάποιον» (πβ. Χρυσίππ. *ἀπόσπ.*: *μετενόει μέντοι ὁπότε πρὸς αὐτὸν ἀποτείνοιτο, ὥστε συνεχὲς προφέρεσθαι ταῦτα*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

αποτείνομαι

Το ρ. ***αποτείνομαι***, ως σύνθετο τού αρχ. *τείνω*, σχηματίζει το θέμα τού παθητικού αορίστου χωρίς **-ν-**: *αποτάθηκα / αποταθώ*, πβ. κ. *εντάθηκα / ενταθώ, παρατάθηκα / παραταθώ, προτάθηκα / προταθώ*. Ο λόγος είναι ότι στον αόριστο χρησιμοποιείται το θέμα **τα-**, το οποίο προέρχεται από τη συνεσταλμένη βαθμίδα τού θ. **τεν-* (*τείνω* < **τένjω*), οπότε *ἐ-τά-θην*, απρφ. *τα-θῆναι*. Συνεπώς, οι τύποι **αποτάνθηκα, *αποτανθώ*, που ακούονται συχνά, είναι εσφαλμένοι.

αποτελειώνω

< μεσν. *ἀποτελειώνω* < ελνστ. *ἀποτελειῶ (-όω)* «ωριμάζω, φέρνω σε ωριμότητα» < *ἀπο-* + αρχ. *τελειῶ (-όω)*, για το οποίο βλ.λ. *τελειώνω*.

αποτέλεσμα

< αρχ. *ἀποτέλεσμα* (ήδη στον Αριστοτέλη, *ἀπόσπ.* 6.36.249: *αἱ γὰρ ἀπὸ τούτων προγνώσεις μετά τινος φυσικῆς αἰτίας γινόμεναι κατηναγκασμένα ἔχουσι τὰ*

ἀποτελέσματα) < ρ. *ἀποτελῶ (-έω)* στη σημ. «ολοκληρώνω, φέρνω σε πέρας» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποτελεσματικός < ελνστ. *ἀποτελεσματ-ικός*.

αποτελματώνω
λόγ. [1886], (υποχωρητ.) < *αποτελμάτωση* < *απο-* εμφατ. (στη σημ. «πλήρως, εντελώς») + *τέλμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, απόδ. τού γαλλ. *stagnation*.

αποτεφρώνω
< ελνστ. *ἀποτεφρῶ (-όω)* < *ἀπο-* + *τεφρῶ (-όω)* < αρχ. *τέφρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποτέφρω-ση, λόγ. [1819]
αποτεφρω-τήριο, λόγ. [1893]
αποτεφρω-τικός, λόγ. [1897].

αποτιμώ → τιμώ

αποτινάζω → τινάζω

αποτίνω «ξεπληρώνω χρέος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποτίνω* < *ἀπο-* + *τίνω* «πληρώνω» (< **τί-νϜ-ω*), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **kwei-* «πληρώνω» και συνδ. με σανσκρ. *cáyate* «ξεπληρώνω, τιμωρώ», καθώς και με το αρχ. *ποινή* (βλ.λ.). Βλ. κ. *εκτίνω*.
ΣΗΜΑΣ. ήδη αρχ. σημ. «ξεπληρώνω χρέος ή τίμημα» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Γ 286: *τιμὴν δ' Ἀργείοις ἀποτινέμεν ἥν τιν' ἔοικεν*), «αποπληρώνω τα οφειλόμενα» (πβ. Λυσ. *Ὑπὲρ Ἐρατοσθ. φόν.* 29: *ἀποτίνειν δ' ἕτοιμος ἦν χρήματα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απότιση < ελνστ. *ἀπότι-σις* «πληρωμή χρέους ή ποινής».

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

αποτίνω, εκτίνω – τίω, τίνω
Ήδη από την εποχή τού Ομήρου παρατηρείται σύγχυση των αρχ. ρημάτων **τίνω** «πληρώνω» και **τίω** «τιμώ» λόγω μερικής ομοηχίας στο αοριστικό θέμα (*τείσω, ἔτεισα – τίσω, ἔτισα*). Εντούτοις, τα σύνθετα με τις προθέσεις *από* και *εκ* έχουν ως β΄ συνθετικό μόνο το ρ. *τίνω*. Αυτό σημαίνει ότι ορθότεροι ετυμολογικά είναι οι τύποι ***αποτίνω*** και ***εκτίνω*** (αόρ. *απέτισα, εξέτισα*), όχι **αποτίω, *εκτίω*, παρ' ότι οι τελευταίοι είναι συνηθισμένοι. Θα πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι τα αρχ. ρήματα *τίνω* και *τίω* δεν συγγενεύουν ετυμολογικά, αλλά το μεν *τίνω* συνδέεται με το ουσ. *ποινή*, το δε *τίω* με το ουσ. *τιμή*.

απότμηση «αποκοπή»
< ελνστ. *ἀπότμησις* < αρχ. *ἀποτέμνω* (πβ. κ. *τμῆσις – τέμνω*) < *ἀπο-* + *τέμνω* (βλ.λ.).

απότοκος
< ελνστ. *ἀπότοκος* «προερχόμενος, επακόλουθος» (κυριολ. σημ. «αυτός που γεννιέται, που προκύπτει από κάτι») < *ἀπο-* + αρχ. *τόκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επίτοκος*.

απότομος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀπότομος* < *ἀποτέμνω* (πβ. κ. *τόμος – τέμνω*) < *ἀπο-* + *τέμνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απόκρημνος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.84: *ἀπότομός τε γάρ ἐστι ταύτῃ ἡ ἀκρόπολις καὶ ἄμαχος*) → ήδη αρχ. σημ. «ξαφνικός, αιφνίδιος» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 876-7: *ἀκρότατα γεῖσ' ἀναβᾶσ' ἄφαρ ἀπότομον ὤρουσεν εἰς ἀνάγκαν* «αφού φτάσει σε ακρότατα ύψη, οπωσδήποτε [τον] ρίχνει ξαφνικά σε όλεθρο») → ήδη ελνστ. σημ. «σκληρός, τραχύς» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 77.11: *ἤθελε γὰρ δεινὸς καὶ ἄγριος καὶ ἀπότομος ἀεὶ φαίνεσθαι*).

αποτοξίνωση
< *απο-* στερητ. + *τοξίνωση* (βλ.λ. *τοξίνη*), απόδ. τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *detoxi(fi)cation*.

αποτρέπω
< αρχ. *ἀποτρέπω* [ήδη ομηρικό] < *ἀπο-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-τρέπω, μετα-τρέπω, προ-τρέπω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποτροπή < αρχ. *ἀποτροπ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], πβ. κ. *τρέπω – τροπή*
αποτρεπτικός < αρχ. *ἀποτρεπ-τικός*
αποτρόπαιος < αρχ. *ἀποτρόπ-αιος* «αυτός που εμποδίζει το κακό – αυτός που πρέπει να εμποδιστεί, δυσοίωνος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 116: *Ἄπολλον ἀποτρόπαιε*]
αποτροπιάζομαι < ελνστ. *ἀποτροπ-ιάζομαι*, αρχική σημ. «προσφέρω αποτρεπτική θυσία», < αρχ. *ἀποτροπ-ή*
αποτροπιασμός < ελνστ. *ἀποτροπιασ-μός* «τελετή για αποτροπή τού κακού» < ρ. *ἀποτροπ-ιάζομαι*.

αποτρίχωση
< μεσν. *ἀποτριχῶ (-όω)* (για τελετουργική κουρά μοναχού) < *ἀπο-* + *-τριχ(ῶ)* < *τρίχα* (βλ.λ.). Το ουσ. *αποτρίχωση* αποδίδει το γαλλ. *épilation*.

αποτρόπαιος → αποτρέπω

αποτροπή → αποτρέπω

αποτυγχάνω
< αρχ. *ἀποτυγχάνω* [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀπο-* + *τυγχάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-τυχάνω*. Ο μεταπλασμένος μεσν. τύπος *ἀποτυχαίνω* προέρχεται από το συνοπτικό θ. *ἀποτυχ-* (τού αορίστου) και το παραγ. τέρμα *-αίνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποτυχία < ελνστ. *ἀποτυχ-ία* (ήδη αρχ. *ἀποτυχίη* τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο) < αρχ. *ἀποτυχ-ής* < ρ. *ἀποτυγχ-άνω*.

αποτυπώνω

< ελνστ. *ἀποτυπῶ (-όω)* (αρχ. *ἀποτυποῦμαι* «εντυπώνω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]) < *ἀπο-* + *τυπῶ (-όω)* < *τύπος* (βλ.λ.) στη σημ. «χτύπημα – αποτύπωμα ή ίχνος σφραγίδας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποτύπωμα < αρχ. *ἀποτύπω-μα*, αρχική σημ. «εντύπωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], < *ἀποτυπ-οῦμαι (-όο-)* (μεσν. σημ. «ομοίωμα»)· ο σύγχρ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *empreinte*, πβ. φρ. *δακτυλικό αποτύπωμα* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *empreinte digitale*)

αποτύπωση < ελνστ. *ἀποτύπω-σις* < *ἀποτυπ-ῶ (-όω)* → ο βιολογικός όρ. είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *imprinting*.

αποτυχία → αποτυγχάνω

απούντο

< μεσν. *ἀποῦντο* «ακριβώς» < ιταλ. *appunto* «αμέσως, αυτοστιγμεί» < πρόθ. *a* (< λατ. *ad*) + *punto* «στιγμή» (< λατ. *punctum* «σημείο»).

απουράνωση

< *απ(ο)-* στερητ. + *ουράνωση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dépalatalisation*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

απουσία

< αρχ. *ἀπουσία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 1258-9: *αὕτη δίπους λέαινα συγκοιμωμένη λύκῳ, λέοντος εὐγενοῦς ἀπουσίᾳ*] < ρ. *ἄπειμι* «απουσιάζω», πβ. θηλ. μτχ. ενεστ. *ἀποῦσα*. Βλ.λ. *ουσία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απουσι-άζω, λόγ. [1871], < *απουσί(α)* + παραγ. τέρμα *-άζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *être absent* (διαφ. το ελνστ. *ἀπουσιάζω* «σπαταλώ την περιουσία μου»).

αποφαίνομαι «εκφέρω γνώμη, κρίνω»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποφαίνομαι* < *ἀπο-* + *φαίνομαι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρουσιάζω, φανερώνω» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 209e: *πολλὰ καὶ καλὰ ἀποφηνάμενοι ἔργα*) → ήδη αρχ. σημ. «εκφράζω γνώμη, εκφέρω άποψη» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.52: *τῶν ἀπεφήναο γνωμέων σφάλλεαι κατὰ ταύτην δὴ μάλιστα* «από τις γνώμες που εξέφρασες σφάλλεις κυρίως ως προς αυτήν») → ήδη αρχ. σημ. «αποφασίζω, κρίνω» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 580a: *νῦν ἤδη ὥσπερ ὁ διὰ πάντων κριτὴς ἀποφαίνεται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απόφανση < αρχ. *ἀπόφαν-σις*

αποφαντικός < αρχ. *ἀποφαν-τικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αποφαίνομαι, απόφανση – απόφαση...

Τα αρχαία ρήματα ***φαίνω, -ομαι*** και ***φημί*** «λέγω» είναι ομόρριζα, διότι προέρχονται από κοινή Ι.Ε. ρίζα με σημασίες «λάμπω, φωτίζω» και «εξηγώ, μιλώ». Η συγγένεια αυτή επέφερε κάποιου βαθμού επικάλυψη σημασιών μεταξύ των παραγώγων και συνθέτων αυτών των ρημάτων. Αυτό ερμηνεύει την προσέγγιση που παρατηρείται στις αρχαίες σημασίες των ουσ. ***ἀπόφανσις*** «δήλωση – βεβαίωση (καταφατική ή αρνητική)» και ***ἀπόφασις*** «άρνηση – τελική γνώμη – δήλωση, κρίση (όπως το *ἀπόφανσις*)». Από μορφολογικής πλευράς διακρίνουμε ότι στο ρ. *φαίνω, -ομαι* ανάγονται: ***από-φανση, απο-φαντικός – α-φανής – εμ-φανής – δια-φανής – κατα-φανής – προ-φανής – φαν-ερός*** κ.ά. Από το ρ. *φημί* ετυμολογούνται: ***από-φαση, απο-φατικός – έμ-φαση, εμ-φατικός – κατά-φαση, κατα-φατικός – πρό-φαση – επί-φαση*** κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φαίνομαι*, *φήμη*.

απόφαση

< αρχ. *ἀπόφασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «κρίση (δικαστή ή επιδιαιτητή)», < *ἀπο-* + θ. *φᾰ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φημί* «λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φήμη*) + παραγ. τέρμα *-σις*. Βλ. κ. *αποφαίνομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποφασίζω < μεσν. *ἀποφασ-ίζω*

αποφασισ-τικός, λόγ. [1683], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décisif*

αποφασιστικ-ότητα, λόγ. [1821], < *αποφασιστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*· η λ. *ἀποφασιστικότης* πρωτοαπαντά στην προκήρυξη τής Επαναστάσεως που συνέταξε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης.

αποφάσκω → φάσκω

αποφατικός → αποφαίνομαι

αποφέρω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποφέρω* < *ἀπο-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, επι-φέρω, συμ-φέρω, υπο-φέρω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φέρνω πίσω, επαναφέρω» → ήδη αρχ. σημ. «αποδίδω το οφειλόμενο, παρέχω ως ανταμοιβή» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.6: *δασμοὺς μέντοι συνέταξεν ἀποφέρειν καὶ τούτους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποφορά < αρχ. *ἀποφορ-ά*, αρχική σημ. «αποκομιδή ή καταβολή φόρων» → ελνστ. σημ. «δυσοσμία, βρομιά» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 12.8: *ἡ δὲ μεταξὺ Λαοδικείας καὶ Ἀπαμείας λίμνη καὶ βορβορώδη καὶ ὑπονόμου τὴν ἀποφορὰν ἔχει πελαγία οὖσα*).

αποφεύγω

< αρχ. *ἀποφεύγω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, Ἐλεγ. 1.1159: *ὣς δ' αὔτως σοφίην ὁ σοφώτατος οὐκ ἀποφεύγει, ἀλλ' ἔραται*] < *ἀπο-* + *φεύγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φεύγω, κατα-φεύγω, προσ-φεύγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αποφυγή < αρχ. *ἀποφυγ-ή*, πβ. κ. *φεύγ-ω – φυγ-ή*.

ΣΥΝΘ. αναπόφευκ-τος < *αν-* στερητ. + *αποφεύγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

απόφθεγμα
< αρχ. *ἀπόφθεγμα* «σύντομος λόγος, ρητό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἀπο-* + *φθέγμα* «ήχος φωνής – εκφώνημα» < ρ. *φθέγγομαι* (βλ.λ.).

αποφλοιώνω «ξεφλουδίζω»
< ελνστ. *ἀποφλοιῶ (-όω)* < *ἀπο-* + *-φλοι(ῶ)* < αρχ. *φλοιός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποφλοίω-ση, λόγ. [1833]
αποφλοιω-τής
αποφλοιω-τήρας < *αποφλοιω-* *(αποφλοιώνω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. κ. *στεγνω-τήρας*
αποφλοιω-τικός, λόγ. [1861].

αποφοιτώ
< αρχ. *ἀποφοιτῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀπο-* + *φοιτῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-φοιτώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποφοίτηση < ελνστ. *ἀποφοίτη-σις*, αρχική σημ. «αποχώρηση»
απόφοιτος< μεσν. *ἀπόφοιτ-ος* (υποχωρητ.) < αρχ. *ἀποφοιτ-ῶ (-άω)*
αποφοι-τήριο < λόγ. [1833] *αποφοιτη-τήριο* (με απλολογία) < *αποφοιτη-* *(αποφοιτώ)* + παραγ. τέρμα *-τήριο.*

αποφορά → αποφέρω

αποφόρι
< μεσν. *ἀποφόρι(ν)* «παλιό, φθαρμένο ρούχο» < *ἀπο-* + *-φόρ(ιν)* < *φορῶ* (βλ.λ.).

αποφορτίζω
< ελνστ. *ἀποφορτίζομαι* «ρίχνω το φορτίο, ξεφορτώνω» < *ἀπο-* + αρχ. *φορτίζω, -ομαι* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *décharger.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποφόρτι-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *décharge-ment.*

αποφράδα (μόνο στη φρ. *αποφράδα ημέρα*) «δυσοίωνη, καταραμένη ημέρα»
< αρχ. *ἀποφράς, -άδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 800d.7-8: *ὁπόταν ἡμέραι μὴ καθαραί τινες ἀλλὰ ἀποφράδες ὦσιν*] (τμήμα τής φρ. *ἀποφράδες ἡμέραι* «ημέρες που δεν πρέπει να αναφέρονται, για τις οποίες δεν πρέπει να γίνεται λόγος») < *ἀπο-* στερητ. + θ. *φραδ-* < αρχ. *φράζω* «μιλώ, λέγω» (βλ.λ. *φράση*).

αποφράζω
< μεσν. *ἀποφράζω* < αρχ. *ἀποφράσσω* «φράζω εντελώς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπο-* + *φράσσω* (βλ.λ. *φράζω*). Η αντίθετη σημ. «ξεβουλλώνω» οφείλεται στο γεγονός ότι το πρόθεμα *ἀπο-* επανερμηνεύθηκε και θεωρήθηκε στερητικό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόφραξη < αρχ. *ἀπόφραξ-ις* «πλήρης αποκλεισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
αποφρακτικός < μεσν. *ἀποφρακ-τικός.*

αποφυγή → αποφεύγω

απόφυση «παραφυάδα – (ιατρ.) εξόγκωμα οργάνου»
< αρχ. *ἀπόφυσις* (ήδη στον Ιπποκράτη με τη σημ. «εκβλάστημα, προεξοχή οργάνου ή οστού») < ρ. *ἀποφύω* «βλαστάνω» < *ἀπο-* + *φύω, -ομαι* (βλ.λ.). Η σημ. «παραφυάδα» είναι ελνστ.

αποφώνηση
< μεσν. *ἀποφωνῶ* «δηλώνω επίσημα» (πβ. κ. *δια-φωνώ, συμ-φωνώ*) < *ἀπο-* + *-φων(ῶ)* < αρχ. *φωνή* (βλ.λ.).

αποχαιρετώ
< μεσν. *ἀποχαιρετῶ* < ελνστ. *ἀποχαιρετίζω* (με μεταπλασμό από το θ. τού αορίστου, πβ. κ. *χαιρετώ – χαιρετίζω*) < *ἀπο-* + *χαιρετίζω* (βλ.λ. *χαιρετώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποχαιρετισμός < μεσν. *ἀποχαιρετισ-μός* < *ἀποχαιρετ-ίζω*
αποχαιρετισ-τήριος, λόγ. [1889], < μεσν. *ἀποχαιρετ-ίζω.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αντίο, χαίρετε, γεια, εις το επανιδείν...
Οι εκφράσεις αποχαιρετισμού στην Ελληνική και σε άλλες γλώσσες περιλαμβάνουν συνήθως κάποια ευχή, η οποία ανταλλάσσεται μεταξύ των προσώπων που αποχαιρετιούνται. Η ευχή αυτή συνήθως αναφέρεται στην υγεία, τη χαρά και την ευτυχία κάποιου ή στον Θεό, καθώς και στην επιθυμία των συνομιλητών να ξαναϊδωθούν. Ειδικότερα, στη χαρά και την ευτυχία αναφέρεται το ***χαίρετε*** (προστ. πληθ., πβ. αρχ. *χαῖρε*), ενώ ευχή για καλή υγεία δηλώνει το ***γεια*** (< *ὑγεία*). Η λ. ***αντίο*** είναι ιταλικής αρχής (ιταλ. *addio* < *a Dio* «στον Θεό», πβ. γαλλ. *adieu*, ισπ. *adios*) και αρχικώς απαντά ως τμήμα των φράσεων *vi raccommando / vi affido a Dio* «σας εμπιστεύομαι / παραδίδω στον Θεό» (πβ. αγγλ. *goodbye* < παλ. αγγλ. *God be wy you* «ο Θεός μαζί σας»). Από διαλεκτική παραλλαγή τού γαλλ. *adieu* προήλθε ο γερμ. χαιρετισμός *tschüs* < *tjus* < *adjuus*. Η επιθυμία των συνομιλητών να ξαναϊδωθούν εκφράζεται από τη λόγ. φρ. ***εις το / στο επανιδείν***, η οποία αποδίδει το γαλλ. *au revoir* και υπάρχει επίσης σε διάφορες γλώσσες (π.χ. ιταλ. *arrivederci*, γερμ. *auf wiedersehen*, ρωσ. *do svidanija*).

αποχαρακτηρίζω
< *απο-* στερητ. + *χαρακτηρίζω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *declassify.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποχαρακτηρισ-μός.

αποχαυνώνω → **χαύνος**

αποχειροβίοτος «αυτός που ζει από χειρωνακτική εργασία»
< αρχ. *ἀποχειροβίοτος* < *ἀπο-* + *χείρ*, *-ρός* + *-βίοτος*, από θ. τού ρ. *βιῶ (-όω)* < *βίος*.

αποχέτευση
< ελνστ. *ἀποχέτευσις* < αρχ. *ἀποχετεύω* «οδηγώ νερά σε αγωγό, κανάλι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀπ(ο)-* + *ὀχετ(εύω)* < *ὀχετός* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-οχετεύω*, *παρ-οχετεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποχετευ-τικός, λόγ. [1801].

αποχή → **απέχω**

απόχη
< μεσν. *απόχη* «σύνεργο αλιείας με μικρό δίχτυ» (με επίδρ. των συνθέτων τού *ἀπο-*) < *ὑπόχη* (με αναβιβασμό τόνου) < ελνστ. *ὑποχή* (ίδια σημ.) < αρχ. *ὑπέχω* «βάζω, τοποθετώ από κάτω» < *ὑπ(ο)-* + *ἔχω*.

απόχρεμψη «αποβολή φλέγματος με απόπτυση»
< αρχ. *ἀπόχρεμψις* (στον Ιπποκράτη) < ρ. *ἀποχρέμπτομαι* < *ἀπο-* + *χρέμπτομαι* «αποπτύω, καθαρίζω τον λαιμό μου», το οποίο συνδέεται με τη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *χρεμετίζω* (βλ.λ.), ενώ έχει δεχθεί την επίδρ. τού συνωνύμου *πτύω* «φτύνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απόχρεμμα < αρχ. *ἀπόχρεμ-μα* < *ἀποχρέμπ-τομαι*
αποχρεμπτικός < αρχ. *ἀποχρεμπ-τικός*.

αποχρών «επαρκής, αρκετός»
< αρχ. *ἀποχρῶν*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἀποχρῶ (-άω)* «επαρκώ» < *ἀπο-* + *χρῶ (-άω)*, *χρῶμαι (-άο-, -ήο-)*, για το οποίο βλ.λ. *χρεία*.

απόχρωση
< ελνστ. *ἀπόχρωσις* < θ. τού ρ. *ἀποχρώννυμι* «χρωματίζω, βάφω» < *ἀπο-* + αρχ. *χρώννυμι* (ίδια σημ.) < **χρώσ-νυ-μι* < *χρώς*, *χροός* «δέρμα – χρώμα (κυρ. δέρματος)», για το οποίο βλ.λ. *χρώμα*, *χροιά*.

αποχυμωτής → **χυμός**

αποχωρίζω
< αρχ. *ἀποχωρίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Σοφ.* 226d.1-3: *καὶ μὴν ἔν γε ταῖς εἰρημέναις διακρίσεσι τὸ μὲν χεῖρον ἀπὸ βελτίονος ἀποχωρίζειν ἦν, τὸ δ' ὅμοιον ἀφ' ὁμοίου*] < *ἀπο-* + *χωρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-χωρίζω*, *κατα-χωρίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποχωρισμός < μεσν. *ἀποχωρισ-μός*.

αποχωρώ
< αρχ. *ἀποχωρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.87.5: *καὶ οἱ μὲν ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου*] < *ἀπο-* + *χωρ(ῶ)* < *χῶρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-χωρώ*, *παρα-χωρώ*, *προ-χωρώ*, *συγ-χωρώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποχώρηση < αρχ. *ἀποχώρη-σις*
αποχωρη-τήριο, λόγ. [1888], < *αποχωρη-* (*αποχωρώ*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *παραχωρητήριο*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τουαλέτα*.

απόψε
< μεσν. *απόψε* «χθες τη νύχτα – σήμερα το βράδυ» < ελνστ. *ἀποψέ* < φρ. *ἀπ' ὀψέ* «αργά». Για το επίρρ. *ὀψέ* βλ.λ. *όψιμος*.

άποψη
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄποψις* < *ἀπ(ο)-* + *ὄψις* (βλ.λ.), πβ. κ. *κάτ-οψη*, *πρόσ-οψη*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «θέαση, εποπτεία» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.204: *πεδίον [...] πλῆθος ἄπειρον ἐς ἄποψιν* «πεδιάδα ... με απεριόριστη θέα») → σύγχρ. σημ. «γνώμη, οπτική γωνία» (απόδ. των γαλλ. *avis*, *point de vue*, πβ. επίσης αγγλ. *view*).

αποψιλώνω
< αρχ. *ἀποψιλῶ (-όω)* «μαδώ – απογυμνώνω» < *ἀπο-* + *ψιλῶ* < *ψιλός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αποψίλωση < ελνστ. *ἀποψίλω-σις* «κλάδεμα (αμπελιών)», σύγχρ. σημ. «καθαρισμός τού εδάφους»
αποψιλω-τικός, λόγ. [1888].

αποψύχω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀποψύχω* < *ἀπο-* + *ψύχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-ψύχω*.
ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *ἀποψύχω* σήμαινε «λιποθυμώ – πεθαίνω, ξεψυχώ», αλλά το μέσο *ἀποψύχομαι* «ψυχραίνω, κρυώνω» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ παθῶν* 52: *ὁ οἶνος διαχεόμενος καὶ ἀποψυχόμενος καὶ διηθεόμενος λεπτότερος γίνεται καὶ ἀσθενέστερος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
από-ψυξη, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *defrosting* (διαφ. το ελνστ. *ἀπόψυξις* «ψύξη»), επειδή το *απο-* επανερμηνεύθηκε και θεωρήθηκε στερητ. (αντιστοιχώντας στο αγγλ. πρόθεμα *de-*)
αποψυκ-τικός, λόγ. [1888].

απράγμων «αυτός που δεν ασχολείται με τίποτα»
< αρχ. *ἀπράγμων*, *-ονος* (ήδη στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 2.40.2: *μόνοι γὰρ τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν*, από τον Επιτάφιο τού Περικλή), αρχική σημ. «άπρακτος, αδρανής», < *ἀ-* στερητ. + *-πράγμ(ων)* < *πρᾶγμα* (στη σημ. «πράξη») + παραγ. τέρμα *-ων*. Βλ. κ. *άπρακτος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απραγμοσύνη < αρχ. *ἀπραγμ-οσύνη*
άπραγος < ελνστ. *ἄπραγ-ος* < *ἀ-* στερητ. + θ. *πραγ-* τού αρχ. *πράττω*
απραγία < ελνστ. *ἀπραγ-ία* < *ἄπραγος*.

άπρακτος
< αρχ. *άπρακτος* [ήδη ομηρικό στον τ. *ἄπρηκτος*] < *ἀ-* στερητ. + *-πρακ(τος)*, ρηματ. επίθ. τού *πράττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρακ-τέος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απραξία < αρχ. *ἀπραξ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
απρακτώ < αρχ. *ἀπρακτ-ῶ (-έω)*.

απρεπής
< αρχ. *ἀπρεπής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 788b.4-6: *καὶ γὰρ διὰ σμικρότητα αὐτῶν καὶ πυκνότητα ἐπιζήμια τιθέντα ποιεῖν νόμους ἀπρεπὲς ἅμα καὶ ἄσχημον*] < *ἀ-* στερητ. + *-πρεπ(ής)* < ρ. *πρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-πρεπής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απρέπεια < αρχ. *ἀπρέπ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 465b.12: *τά γε μὴν σμικρότατα τῶν κακῶν δι' ἀπρέπειαν ὀκνῶ καὶ λέγειν*]
άπρεπος < μεσν. *ἄπρεπ-ος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀπρεπής*.

Απρίλιος
< ελνστ. *Ἀπρίλιος* < υστλατ. *Aprilius* < λατ. *aprilis (mensis)*, που ίσως συνδ. με το ρ. *aperio* «ανοίγω» (πβ. επίσης *άνοιξη* < *ανοίγω*, εποχή στην οποία ανήκει ο Απρίλιος) ή με το ελνστ. όν. *Ἄφρω* «Αφροδίτη», επειδή οι Ρωμαίοι είχαν αφιερώσει στη θεά τον μήνα αυτόν. Σύμφωνα με αρκετούς μελετητές, η λατ. ονομασία έχει ετρουσκική προέλευση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

απρόοπτος
< αρχ. *ἀπρόοπτος* < *ἀ-* στερητ. + *πρόοπτος* «προβλεφθείς» (πβ. *προοπτική*), ρηματ. επίθ. τού *προορῶ (-άω)* «προβλέπω» < *προ-* + *ὁρῶ* (βλ.λ.).

απροπό «επί τη ευκαιρία»
< γαλλ. *à-propos* < *à* (< λατ. πρόθ. *ad*) + *propos* «λόγια – σκοπός» < ρ. *proposer* «προτείνω – σκοπεύω» (< λατ. *propono*).

απρόσβλητος → προσβάλλω

απροσδιόνυσος «άσχετος»
< ελνστ. *ἀπροσδιόνυσος* < *ἀ-* στερητ. + φρ. *πρὸς Διόνυσον*, με συγχώνευση τής φρ. σε μία λέξη (συναρπαγή).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
απροσδιόνυσος
Ήδη την ελνστ. εποχή η φράση *οὐ πρὸς Διόνυσον* είχε αποκτήσει μεταφορική χρήση και δήλωνε, όχι μόνο κάτι αταίριαστο προς τη λατρεία τού Διονύσου, αλλά και οτιδήποτε άσχετο ή ανάρμοστο. Το Λεξικό Σούδα μνημονεύει τη φράση *οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον* και την εφαρμόζει στο σατυρικό δράμα, τού οποίου η υπόθεση δεν είχε πλέον σχέση με τον Διόνυσο ούτε προηγείτο διθύραμβος προς τον θεό. Την ίδια γνώμη έχει και ο Πλούταρχος (*Συμποτ.* 615A), ο οποίος αναφέρεται κυρίως στον σκωπτικό χαρακτήρα τού έργου σε αντίθεση με τις τρεις τραγωδίες που είχαν προηγηθεί. Ο γραμματικός τού 2ου αι. μ.Χ. Διογενιανός συνοψίζει εύστοχα τα γεγονότα στο έργο του *Παροιμίαι* (7.18): *Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον· ἐπὶ τῶν τὰ μὴ προσήκοντα φλυαρούντων. Πρῶτον γὰρ τὰ Διονύσου ᾄδοντες οἱ ποιηταί, ὕστερον κατεφρόνουν. Οἱ οὖν τοῦ Διονύσου ἔλεγον, Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον.*

απροσδιόριστος → προσδιορίζω

απροσδόκητος → προσδοκώ

απρόσεκτος
< ελνστ. *ἀπρόσεκτος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. ρ. *προσέχω* (βλ.λ.) με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου σε *-τος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
απροσεξία < ελνστ. *ἀπροσεξ-ία*.

απρόσιτος → προσιτός

απρόσκλητος → προσκαλώ

απρόσμενος → προσμένω

απροσμέτρητος → προσμετρώ

απροσπέλαστος → προσπελάζω

άπταιστος «αλάνθαστος»
< αρχ. *ἄπταιστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού *πταίω* «φταίω, σφάλλω» (βλ.λ. *φταίω*).

απτόητος → πτοώ

άπτομαι «σχετίζομαι, αφορώ»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἅπτομαι*, μέση φωνή τού ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω» < **ἅπ-yω / *ἅφ-yω*, πιθ. < I.E. **ap- / *əp-* «συνάπτω, συνδέω» || λατ. *aptus* «δεμένος, συνημμένος – ικανός» (> γαλλ. *apte* «ικανός», ισπ. *apto*, ιταλ. *atto*) || αρχ. *ἀφ-ή, ἁπ-τός, ἁψ-ίς* (βλ.λ. *αψίδα*), *ἀψι-* (π.χ. *ἀψι-μαχία, ἀψί-κορος*, βλ.λ.). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, πρόκειται για δύο χωριστά ρήματα, εκ των οποίων το πρώτο σημαίνει «δένω, συνάπτω» και συνδ. με το συνώνυμο λατ. *apio*, ενώ το δεύτερο σημαίνει «ανάβω» και προέρχεται από θ. **senkʷ-*. Η αλληλεπίδραση των δύο ρημάτων οδήγησε, κατά την τελευταία άποψη, στη δασύτητα τού πρώτου *ἅπτω* και, ως εκ τούτου, στη συγχώνευση των δύο τύπων. Βλ. κ. *ανάβω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού μέσου *ἅπτομαι*) «δένω, αρπάζω – επιτίθεμαι» (συχνή φρ. στην *Ιλιάδα*: *τόφρα μάλ' ἀμφοτέρων βέλε' ἥπτετο* «τότε και των δύο τα βέλη έβρισκαν στόχο») ➔ ήδη αρχ. σημ. «αγγίζω» (μτφ., πβ. Αισχ. *απόσπ.*: *ἄλγος δ' οὐδὲν ἅπτεται νεκροῦ* «ο πόνος δεν αγγίζει καθόλου τον νεκρό») ➔ αρχ. σημ. «αφορώ, σχετίζομαι» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 453d: *ἐφοβούμην τε καὶ ὤκνουν ἅπτεσθαι τοῦ νόμου*

τοῦ περὶ τὴν τῶν γυναικῶν καὶ παίδων κτῆσιν καὶ τροφήν «φοβόμουν και αμελούσα να ασχοληθώ με τον νόμο...»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απτός < αρχ. *ἀπ-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ρηματ. επίθ.

ΣΥΝΘ. **-άπτω**, **-άπτομαι**, β΄ συνθ. (και τα παράγωγα αυτών): *περι-άπτω (περίαπτο), συν-άπτω (σύναψη), επισυν-άπτω (επισύναψη), εξ-άπτω (έξαψη), προσ-άπτω (πρόσαψη) – εφ-άπτομαι, καθ-άπτομαι.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

άπτω, απτός, αψίδα, αφή...

Αν και δεν έχει αποσαφηνιστεί το αρχικό θέμα που υπόκειται στις παραπάνω λέξεις, φαίνεται πιθανότερο ότι ανάγονται σε ρίζα **απ- / *αφ-*, η οποία στην Ελληνική συνδύαζε τις σημασίες «συνδέω – ανάβω». Από τη ρίζα αυτή σχηματίστηκαν οι ακόλουθες λέξεις:

ἅπ-τω < **ἁπ-yω*

ἁπ-τός, ρηματ. επίθετο

αψ-ίδα < αρχ. *ἀψ-ίς, -ῖδος* (πβ. το συνοπτ. θέμα τού ρ. *ἅπτω*, π.χ. *ἅψ-ω, ἧψ-α*)

σύνθ. από ***αψι-***: *αψί-κορος, αψι-μαχία*

ἁφ-ή, πβ. κ. σύνθ. *επ-αφή.*

άπτωτος → πτώση

απυρόβλητος «αυτός που δεν μπορεί να βληθεί από τα πυρά»

< *α-* στερητ. + *πυρο-* (< αρχ. *πῦρ, πυρός*) + *-βλητος* (κατά τα ρηματ. επίθ. τού *βάλλω*, π.χ. *απρόσ-βλητος, αμετά-βλητος, ακατά-βλητος*). Ο σχηματισμός δεν είναι σύμφωνος με την αρχ. μορφολογία, η οποία απαιτεί σύνθετο με πρόθεση, προκειμένου να παραχθεί ρηματικό επίθετο.

άπω

πιθ. < ελνστ. *ἄπω*, σύμφωνα με μαρτυρίες τού γραμματικού Ηρωδιανού (2ος αι. μ.Χ.), ο οποίος το χρησιμοποιεί για να ερμηνεύσει το επίρρ. *ἄπωθεν* (*Περὶ καθολ. προσῳδ.* 3,1.501: *ὡς ἀπὸ τοῦ ἄπω μὴ εἰρημένου τὸ ἄπωθεν*), καθώς και ενός σχολιαστή τού Λυκόφρονος, ο οποίος αναφέρει: (804.7) *ἄπω δὲ καὶ ἄπωθεν ἀττικῶς μεγάλα γράφονται.* Ίσως αποσπάστηκε από το αρχ. *ἄπωθεν* «από μακριά» < *ἀπο-* + *-θεν* (με μακρό *-ω-* υπό την επίδρ. τού συνωνύμου *πόρρωθεν*). Με το εν λόγω επίρρημα δηλώθηκαν λόγιοι γεωγραφικοί όροι, π.χ. *Άπω Ανατολή* (αγγλ. *Far East*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απώτατος < όψιμο ελνστ. *ἀπώ-τατος* (5ος αι. μ.Χ.) < αρχ. επίρρ. *ἀπω-τάτω*, υπερθ. βαθμός τού *ἄπωθεν*

απώτερος < ελνστ. *ἀπώ-τερος* < αρχ. επίρρ. *ἀπωτέρω*, συγκρ. βαθμός τού επιρρ. *ἄπω-θεν*.

απωθώ

< αρχ. *ἀπωθῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό] < *ἀπ(ο)-* + *ὠθῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *εξ-ωθώ, παρ-ωθώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

απώθηση < ελνστ. *ἀπώθη-σις* (πβ. Στεφ. *Σχόλ.* 1,4: *ἡ φύσις ἐπείγεται πρὸς ἀπώθησιν καὶ ἔκκρισιν καὶ διαφόρησιν τῶν ἀνιόντων*) → ο ψυχολ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γερμ. *Verdrängung* (όρος τού S. Freud)

απωθη-τικός, λόγ. [1847], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *répulsif*

απωθημένο, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *abgestoßen*

άπωση < αρχ. *ἄπω-σις*, πβ. κ. *άν-ωση.*

απώλεια

< αρχ. *ἀπώλεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ παθ.* 1.77-8: *τοῖσι πολλοῖσιν ὑποτροπιάσασα ἡ νοῦσος αἰτίη ἀπωλείης ἐγένετο*] < ρ. *ἀπόλλυμι / ἀπολλύω* «χάνω, καταστρέφω» (βλ.λ.).

απών

< αρχ. *ἀπών*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἄπειμι* «είμαι μακριά, απουσιάζω» < *ἀπ(ο)-* + *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*). Βλ. επίσης *ων.*

άπωση → απωθώ

απώτατος → άπω

απώτερος → άπω

αρά «κατάρα»

< αρχ. *ἀρά* < **ἀρϜᾱ* (όπως φαίνεται από μυκ. ανθρωπωνύμια), που συνδ. με λατ. *oro* «λέγω – ικετεύω», αρμ. *uranam* «αρνούμαι» και χεττ. *ariya-* «ρωτώ το μαντείο», καθώς και με αρχ. *ἀρνοῦμαι* (βλ.λ.) και *ἀρύω* «βοώ, κραυγάζω». Από το ουσ. *ἀρά* προήλθε το σύνθ. *κατ-άρα* (βλ.λ.) και το ρ. *ἀράομαι* «ικετεύω με δεήσεις, εκστομίζω κατάρες», από όπου το ρηματ. επίθ. *ἀρατός* (σύνθ. *ἐπ-άρατος, ἐπι-κατάρατος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρατικός < ελνστ. *ἀρα-τικός.*

άρα

< αρχ. *ἄρα* (ομηρ. *ῥά* μετά από μονοσύλλαβα μόρια), που θεωρείται ότι συνδ. με τα αρχ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω», *ἄρτι* «ακριβώς – πρόσφατα», ίσως και με το λιθ. μόριο *ir* «και, επίσης». Έχει διατυπωθεί ακόμη η υπόθεση ότι το θ. τού μορίου *ἄρα* αποτελεί τη βάση σχηματισμού τού υπερθετικού *ἄρ-ιστος*. Όταν χρησιμοποιείται σε ερωτηματικές προτάσεις, συνήθως απαντά με τον ιωνικό-αττικό τύπο *ἆρα* (βλ.λ. *άραγε*).

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άρα

Στην επική ποίηση το ***ἄρα (ῥά)*** λειτουργεί ως προτασικό επίρρημα που δηλώνει μετάβαση και στις

περισσότερες περιπτώσεις παραλείπεται κατά τη μετάφραση τού κειμένου. Ωστόσο, αργότερα στην αττική πεζογραφία δηλώνει τη λογική ακολουθία και αποκτά συμπερασματική χρήση (πβ. Ξενοφ. *Άπομνημ.* 4.4.13: *ὁ μὲν ἄρα νόμιμος δίκαιός ἐστιν, ὁ δὲ ἄνομος ἄδικος* «επομένως ο μεν νόμιμος είναι δίκαιος, ο δε άνομος είναι άδικος»). Ας σημειωθεί ότι στην κλασική Ελληνική το μόριο *ἄρα* δεν απαντά ποτέ στην αρχή περιόδου, όπως συμβαίνει συχνά στη Νέα Ελληνική. Η χρήση αυτή φαίνεται να έχει την αφετηρία της στην Κ.Δ. (πβ. Ρωμ. 10,17: *ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Χριστοῦ*).

-άρα μεγεθ. επίθημα
< υποκορ. επίθημα *-άρι* (βλ.λ.) + μεγεθ. κατάλ. *-α* (π.χ. *μουλάρι – μουλάρα, ποδάρι – ποδάρα*), από όπου αυτονομήθηκε ως μεγεθ. επίθημα, π.χ. *ομαδ-άρα, κουκλ-άρα* κ.ά.

αραβικός
< ελνστ. *ἀραβικός* < αρχ. *Ἀραβία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (ελνστ. *Ἄραψ, -αβος*) < αραβ. *'arab*. Ορισμένοι θεωρούν ότι η αραβ. λ. είχε αρχική σημ. «διαμονή σε σκηνές» και έχει συσχετιστεί με το αραβ. *ğarb* «δύση».

άραγε
< αρχ. *ἆρά γε*, ερωτημ. φρ. αποτελούμενη από τα μόρια *ἄρα* (με ιωνική-αττική κράση *ἆρα*, βλ.λ. *άρα*) και *γε* (με βεβαιωτική σημ., η οποία προσέδιδε στην ερώτηση πιο συγκεκριμένο και οριστικό χαρακτήρα).

αράδα
< μεσν. *ἀράδα* «σειρά», πιθ. < βεν. *arada* «αλετριά» ή < βεν. *a rada* «στη *ράδα*, στο αγκυροβόλιο», ναυτ. όρος για πλοία αγκυροβολημένα έξω από το λιμάνι, όπου αναμένουν στη σειρά για φορτοεκφόρτωση και ανεφοδιασμό.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αραδ-ιάζω < *αράδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω* (διαφ. το μεσν. *ἀραδιάζω* «αγκυροβολώ»)
αραδιασ-τός < *αραδιασ- (αραδιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθέτων
αράδιασ-μα < *αραδιασ- (αραδιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

αράζω
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀράζω* < αρχ. *ἀράσσω* «χτυπώ» [ήδη ομηρικό] (μεταπλ. βάσει τού αορ. *ἄραξα* κατά το σχήμα *έσφαξα – σφάζω, έταξα – τάζω, έκραξα – κράζω*), το οποίο έχει μάλλον ηχομιμητική προέλευση.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χτυπώ δυνατά» → μεσν. σημ. «αγκυροβολώ» (από τη μεσν. φρ. *ἀράσσω τὰ σίδερα* «ρίχνω την άγκυρα»).

αράθυμος → ράθυμος

αραιός
< αρχ. *ἀραιός* < **Ϝαρασι-jός*, που ίσως συνδ. με το αρχ. επίθ. *ῥᾷστος* (υπερθ. τού *ῥάδιος* «εύκολος, άνετος»), αν το τελευταίο αναλυθεί **Ϝράσ-ιστος*. Το επίθ. *ἀραιός* συνδύαζε στην Αρχαιότητα τις σημ. «αδύναμος, χαλαρός» (για στρατεύματα, μέλη τού σώματος κ.ά.) και «αυτός που παρουσιάζει κενά στη σύστασή του» (ως αντίθετο τού επιθ. *πυκνός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αραιότητα < αρχ. *ἀραι-ότης, -ότητος*
αραιώνω < αρχ. *ἀραι-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
αραίωση < αρχ. *ἀραίω-σις*
αραίωμα < ελνστ. *ἀραίω-μα*.

αρακάς
< μεσν. *ἀρακάς (ἡ)* < αρχ. *ἄρακος (ὁ)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], πιθ. δάνειο ανατολ. προελ.

-αράκι υποκορ. επίθημα
< *-άρι* + *-άκι* (υποκορ. επιθήματα), πβ. *χορτ-άρι – χορταρ-άκι, ξυλ-άρι(ον) – ξυλαρ-άκι, ποδ-άρι – ποδαρ-άκι*.

-αράκος υποκορ. επίθημα
< *-άρης* + υποκορ. επίθημα *-άκος* (πβ. *κατεργ-άρης – κατεργαρ-άκος*), από όπου κατόπιν αυτονομήθηκε, π.χ. *φίλος – φιλ-αράκος*.

αραλίκι «τεμπελιά, νωθρότητα»
< τουρκ. *aralık* «μεσοδιάστημα (τόπου ή χρόνου)» < *ara* «ανάμεσα, μεταξύ» < αραβ. *'arā* «ανοικτός τόπος».

αραμπάς
< τουρκ. *araba* «κάρο» < περσ. *'arāba* «άμαξα».

αραξοβόλι «αγκυροβόλι, λιμάνι»
< θ. *αραξ-* (από τον αόρ. τού ρ. *αράζω*, βλ.λ.) + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-βόλι* (< ρ. *βάλλω*, βλ.λ.), κατά το συνώνυμο *αγκυρο-βόλι* (ελνστ. *ἀγκυρο-βόλιον*).

αράουτ «πλάγιο άουτ (στο ποδόσφαιρο)»
πιθ. < αγγλ. φρ. *our out* «δικό μας άουτ», το οποίο ίσως ακουόταν στα πρώτα φιλικά ποδοσφαιρικά παιγνίδια, για να δηλωθεί η πλευρά που θα επανέφερε τη μπάλα στον αγωνιστικό χώρο.

Αράπης
< μεσν. *Ἀράπης* «Άραβας – μελαμψός Αφρικανός» < τουρκ. *Arap* < αραβ. *'Arab*, για το οποίο βλ.λ. *αραβικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αράπικος < μεσν. *ἀράπ-ικος* < *Ἀράπ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Αράπης, Αραπιά, αράπικος
Είναι αξιοσημείωτο ότι η λ. ***Αράπης*** δήλωνε μέχρι σχετικώς πρόσφατα και τον Άραβα, τον μελαμψό κάτοικο τής Μέσης Ανατολής και κυρίως τής Αραβίας (σημασία από την οποία εξάλλου ξεκίνησε), η

δε λ. ***Αραπιά*** δήλωνε την Αραβία, τον αραβικό κόσμο. Στη σύγχρονη γλώσσα, ωστόσο, έχει περιοριστεί στη δήλωση τού ανθρώπου μαύρου χρώματος, τού Αφρικανού, ενώ συχνά χρησιμοποιείται υβριστικά ή μειωτικά, όπως το αντίστοιχο αγγλοαμερ. *nigger* «νέγρος». Το επίθ. ***αράπικος*** σημαίνει «αραβικός» (πβ. *αράπικο φιστίκι*), αλλά και «μαύρος». Το θηλ. ***Αραπίνα*** έχει και τις δύο σημασίες, αν και τείνει να χρησιμοποιείται στον προφορικό λόγο μόνο στη σημασία «μαύρη».

-αράς μεγεθ. επίθημα
< μεσν. *-αρᾶς* < υποκορ. επίθημα *-άρι* (βλ.λ.) + μεγεθ. κατάλ. *-ᾶς* (π.χ. *παλληκ-άρι – παλληκ-αράς, ζων-άρι – ζων-αράς*), από όπου κατόπιν αυτονομήθηκε (π.χ. *χορευτής – χορευτ-αράς*).

-άρας μεγεθ. επίθημα
< μεγεθ. επίθημα *-άρα* (βλ.λ.), το οποίο προσκολλήθηκε σε κύρια ονόματα, π.χ. *Μήτσος – Μητσ-άρας*.

αρασέ «άρση βαρών με μία κίνηση»
< γαλλ. *arraché*, μτχ. τού *arracher* «τραυώ δυνατά, αρπάζω» < παλ. γαλλ. *esrachier* < δημώδ. λατ. **exradicare* (λατ. *eradico* «ξεριζώνω»).

αρατικός → αρά

αραχίδα «φυτό από το οποίο παράγονται τα αράπικα φιστίκια»
αντιδάν., < γαλλ. *arachide* < λατ. *arachidna* < ελνστ. *ἀράχιδνα* < *ἄραχος* (με επίδρ. τού ουσ. *ἔχιδνα*) < αρχ. *ἄρακος* (βλ.λ. *αρακάς*).

αράχνη
< αρχ. *ἀράχνη* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < **arak-snā*, που συνδ. με το λατ. *arānea* «αράχνη», ίσως και με το αρχ. *ἄρκυς, -υος* «δίχτυ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αραχνιάζω < μεσν. *ἀραχν-ιάζω* < ελνστ. *ἀραχν-ιῶ (-άω)* «υφαίνω ιστό αράχνης»
άραχνος < *αραχν-ιάζω* (υποχωρητ. σχηματισμός).
ΣΥΝΘ. αραχνο-: *αραχνο-κέντητος, αραχνο-ΰφαντος, αραχνο-ειδής*.

Αρβανίτης
< μεσν. *Ἀρβανίτης / Ἀλβανίτης* (ήδη τον 9ο αι.) < τοπων. *Ἄρβανα, Ἄρβανον* (αλβ. *Arbëna*), οροσειρά δυτικά τής Αχρίδας και περιοχή τής οποίας οι κάτοικοι αποκλήθηκαν από τους Έλληνες *Ἀρβανῖται / Ἀλβανῖται* (βλ.λ. *Αλβανία*). Ήδη τον 11ο αι. η Άννα Κομνηνή γράφει (*Ἀλεξ.* 6.7): *ἄλλως ἂν ῥᾳδίως κατίσχυσεν αὐτοῦ βαλλομένου ἁπανταχόθεν παρά τε τῶν καλουμένων Ἀρβανιτῶν παρά τε τῶν ἀπὸ Δαλματίας παρὰ τοῦ Βοδίνου πεμπομένων*. Επιπλέον, ο συνώνυμος όρος *Αρναούτης* προέρχεται από το τουρκ. *Arnavut*, που ανάγεται στο μεσν. *Ἀρβανίτης*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Αρβανίτες
Οι *Αρβανίτες*, Έλληνες απώτερης αλβανικής καταγωγής (πβ. μεσν. ***Ἀρβανίτης / Ἀλβανίτης*** «κάτοικος τής Αλβανίας»), μετοίκησαν στον ελληνικό χώρο ήδη από τον 14ο / 15ο αι. με την υποκίνηση πρώτα τής Βυζαντινής και κατόπιν τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βαθμιαία, οι Αρβανίτες αφομοιώθηκαν εθνικά, πολιτισμικά και κοινωνικά με τους Έλληνες και πρωταγωνίστησαν κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες. Η γλώσσα τους, τα ***Αρβανίτικα*** (διάλεκτος αλβανικής αρχής), υποχώρησε βαθμηδόν προ τής Ελληνικής και λείψανά της υπάρχουν ακόμη σε περιοχές όπως η Θεσπρωτία, η Σαλαμίνα, ο Πόρος, η Κορινθία, η Εύβοια, τα Μεσόγεια κ.ά.

αρβύλα
< ελνστ. *ἀρβύλα* < αρχ. *ἀρβύλη* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], τεχν. όρος, πιθ. δάνειο από ανατολ. γλώσσα.

αργάζω «κατεργάζομαι δέρμα»
< μεσν. *ἀργάζω* < *ἐργάζω* «ασχολούμαι, χρησιμοποιώ – κατεργάζομαι (δέρμα)», ενεργ. τύπος τού αρχ. *ἐργάζομαι* (βλ.λ.). Για την τροπή *ἀ-* < *ἐ-* βλ.λ. *αγγίζω*.

αργαλειός
< μεσν. ουδ. *ἀργαλεῖον* (με τροπή *ἐ-* > *ἀ-* λόγω συμπροφοράς με το τελικό φωνήεν τού αοριστολ. *ἕνα* και συνίζηση) < ελνστ. *ἐργαλεῖον* (βλ.λ.) στη σημ. «αργαλειός».

αργία → αργός

αργίλιο
λόγ. [1876], < *ἄργιλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιο(ν)*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *argile* < λατ. *argilla* < αρχ. *ἄργιλ(λ)ος* (βλ.λ.).

άργιλος
< αρχ. *ἄργιλ(λ)ος (ἡ)*, που συνδ. με το επίθ. *ἀργός* «λευκός, φωτεινός» (διαφ. από το αρχ. *ἀργός* «νωθρός, αδρανής»), καθώς και με το ουσ. *ἄργυρος* (βλ.λ.).

αργκό
< γαλλ. *argot*. Ορισμένοι συνδέουν τη λ. με το παλ. γαλλ. *argoter* «λογομαχώ» και το ουσ. *ergot* «πέταγμα, πτήση». Πρωτοαπαντά με τη σημ. «συντεχνία αγυρτών», η δε δήλωση τού γλωσσικού τους ιδιώματος συναντάται προς το τέλος τού 17ου αιώνα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αργκοτικός, μεταφορά τού γαλλ. *argotique*.

αργόν «ευγενές αέριο»
λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *argon*, το οποίο πλάστηκε με βάση το ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἀργός* «νωθρός, αδρανής», επειδή το αέριο αυτό είναι αδρανές χημικό στοιχείο.

αργός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀργός* < *ἀεργός* < *ἀ-* στερητ. + *ἔργον* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οκνηρός, νωθρός» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 421d: *ἀργὸς δὲ καὶ ἀμελὴς γενήσεται μᾶλλον αὐτὸς αὑτοῦ;*) → ήδη αρχ. σημ. «ανεκτέλεστος» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1605: *κούκ ἦν ἔτ' ἀργὸν οὐδὲν ὧν ἐφίετο* «και δεν έμεινε ανεκτέλεστο τίποτε από όσα επιθύμησε») → μεσν. σημ. «βραδύς, βραδυκίνητος, καθυστερημένος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αργία < αρχ. *ἀργ-ία* «έλλειψη εργασίας – αχρηστία – ανάπαυση» [ήδη ομηρικό (στον τ. *ἀεργία*)]

αργώ < αρχ. *ἀργ-ῶ (-έω)* «είμαι άνεργος, δεν κάνω τίποτε» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → μεσν. σημ. «καθυστερώ, βραδύνω».

ΣΥΝΘ. αργο-: *αργο-σβήνω, αργό-στροφος, αργόσυρτος, αργό-σχολος, αργό-μισθος, αργο-πεθαίνω* κ.ά.

άργυρος

< αρχ. *ἄργυρος / ἄργυφος* [ήδη ομηρικό] < θ. *ἀργυ-* < I.E. **arg-u-* «λευκός» || λατ. *argentum* (> γαλλ. *argent*, ιταλ. *argento*), σανσκρ. *árjuna-* «λευκός, φωτεινός», *rajatám* «άργυρος», ίσως και αρμ. *arcat'* || αρχ. *ἀργ-ός* «λευκός, φωτεινός», *ἄργιλ(λ)ος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αργύρια < αρχ. *ἀργύρ-ιον* «ασημένιο νόμισμα», στον πληθ. επίσης «χρήματα»

αργυρός < μεσν. *ἀργυρ-ός*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀργυρ-οῦς* (κατά το σχήμα *χρυσ-ός* < *χρυσ-οῦς*, *ἁπλ-ός* < *ἁπλ-οῦς*).

ΣΥΝΘ. αργυρ(ο)-: *αργυρ-αμοιβός, αργυρο-κέντητος, αργυρό-λευκος, αργυρο-χοΐα, αργυρ-ώνητος, αργυρ-ωρυχείο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άργυρος, ασήμι, αργύρια, αρζάν

Η χρήση τού ***αργύρου*** φαίνεται ότι δεν ήταν αρκετά διαδεδομένη στην ινδοευρωπαϊκή περίοδο, αν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι οι γερμανικές (τευτονικές) και οι βαλτοσλαβικές γλώσσες χρησιμοποιούν διαφορετική λέξη για να δηλώσουν το μέταλλο αυτό, η οποία μάλλον προέρχεται από δανεισμό. Αυτό προκύπτει ευθύς μόλις παραβάλουμε τη λ. *ἄργυρος* με το αρχ. γερμ. αντίστοιχο *silabar* (> γερμ. *Silber*, αγγλ. *silver*, ολλ. *zilver*), με το παλ. σλαβ. *sīrebro* (> σερβοκρ. *srebro*) και με το λιθ. *sidābras*. Στους νεότερους χρόνους ο άργυρος χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην κοπή νομισμάτων και ως μέσο συναλλαγής, όπως φαίνεται από το αρχ. *ἀργύρια* «ασημένια νομίσματα – χρήματα» και από το γαλλ. *argent* «χρήματα» (< λατ. *argentum* «άργυρος»). Όταν η ποιότητα τού αργύρου ήταν ακατάλληλη για κοπή νομισμάτων, τότε ονομαζόταν (ελνστ.) *ἄσημος ἄργυρος* «ασφράγιστος άργυρος (χωρίς σήμα)», πράγμα που οδήγησε στη λ. ***ασήμι*** (βλ.λ.).

αργώ → αργός

αρδεύω

< αρχ. *ἀρδεύω* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 852: *ὅσην πλατύρρους Νεῖλος ἀρδεύει χθόνα*] < *ἄρδω* «ποτίζω – φροντίζω (ζώα)», πιθ. < **ἀ-Fάρδ-ω* < *ἀ-* στερητ. + ουσ. *ἄρδα* «βρομιά, ρύπος» (με αρχικό δίγαμμα), οπότε το ρ. *ἄρδω* θα είχε αρχικώς τη σημ. «καθαρίζω, απορρυπαίνω, πλένω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άρδευση < αρχ. *ἄρδευ-σις*

αρδευ-τικός, λόγ. [1891].

άρδην «εντελώς, τελείως»

ΕΤΥΜ. < αρχ. επίρρ. *ἄρδην* < θ. *ἀρ-* τού ρ. *αἴρω* «σηκώνω, υψώνω» (βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *φύρ-δην, μίγ-δην*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ψηλά» (πβ. Σοφ. *Αἴας* 1279: *πηδῶντος ἄρδην Ἕκτορος τάφρων ὕπερ;*) → ήδη αρχ. σημ. «εντελώς, εξ ολοκλήρου» (πβ. Ευριπ. *Ἑκάβη* 886-7: *οὐ γυναῖκες εἷλον Αἰγύπτου τέκνα καὶ Λῆμνον ἄρδην ἀρσένων ἐξῴκισαν;*).

αρειμάνιος «άγριος»

< ελνστ. *ἀρειμάνιος* (επίσης *ἀρειμανής*) < *ἀρει-* (από τη δοτ. τού αρχ. θεωνυμίου *Ἄρης*) + θ. *μαν-* τού αρχ. *μαίνομαι* (πβ. επίσης *μανία*), οπότε το επίθ. θα δήλωνε αυτόν «που έχει την αγριότητα τού Άρη (θεού τού πολέμου), που εκδηλώνει πολεμικό μένος».

-αρειό παραγ. τέρμα

< μεσν. *-αρεῖο* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < *-άρης* + *-εῖο(ν)*, από ουσ. σε *-άρης* με παράγωγα σε *-εῖο(ν)* / *-ειό*, π.χ. *καρβουν-άρης – καρβουν-αρειό, φούρν-αρης – φουρν-αρειό, κεραμιδ-άρης – κεραμιδ-αρειό*. Κατόπιν το επίθημα *-αρειό* αυτονομήθηκε και απέκτησε μειωτικό χαρακτήρα, π.χ. *αλητ-αρειό, παπαδ-αρειό, φοιτητ-αρειό*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

-αριό ή -αρειό;

Όπως προκύπτει από την ετυμολ. προέλευση, το εν λόγω παραγωγικό τέρμα θα έπρεπε να ορθογραφείται κανονικά ***-αρειό*** (όχι *-αριό*), εφόσον βασίζεται στο αρχ. επίθημα *-εῖον*. Η εσφαλμ. γραφή *-αριό* (τής σχολικής ορθογραφίας) προκαλεί επιπλέον σύγχυση με το επίθημα *-άριο(ν)* (βλ.λ.), πβ. *γλωσσ-άριο, πλανητ-άριο*.

άρειος

< αρχ. *ἄρειος* «αφιερωμένος στον θεό Άρη ή σχετικός με αυτόν» < θεωνύμιο *Ἄρης*. Στη Νέα Ελληνική απαντά κυρ. στη φρ. *Άρειος Πάγος* (αρχικώς «λόφος τού Άρη», κατόπιν «βουλή και δικαστήριο στην αρχ. Αθήνα»).

-αρέλι υποκορ. επίθημα
< ουδ. σε *-άρ(ιον)* + υποκορ. επίθημα *-έλι*, π.χ. *παιδάρ(ιον) – παιδαρ-έλι.*

αρένα
< ισπ. *arena* < λατ. *arena* «άμμος», επειδή τα αμφιθέατρα και οι αγωνιστικοί χώροι τής αρχ. Ρώμης ήταν καλυμμένοι με άμμο.

αρέσκομαι → αρέσω

άρες-μάρες
Η φρ. σχηματίστηκε με βάση τους πληθ. *χαζομάρες, κουταμάρες, σαχλαμάρες*. Για τη λ. *άρες*, που αποτελεί τον πυρήνα τής φρ., έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, εκ των οποίων ξεχωρίζει η αναγωγή στο αρχ. *ἀρά* «κατάρα, καταστροφή» ή στο τουρκ. *âr* «ντροπή» (περισσότερο πιθανή).

αρέσω
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀρέσω* (από το θ. τού αρχ. αορίστου) < αρχ. *ἀρέσκω* < **ἀρ-έσκω*, τού οποίου το θ. *ἀρ-* πιθ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «τακτοποιώ, προετοιμάζω», από όπου πλήθος παραγώγων: αρχ. *ἀρετή, ἀριθμός, ἄρθρον, ἅρμα, ἁρμός* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επανορθώνω – ευαρεστώ, ικανοποιώ» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* θ 402: *τοιγὰρ ἐγὼ τὸν ξεῖνον ἀρέσσομαι* «επομένως εγώ θα ευχαριστήσω τον ξένο») → ήδη αρχ. σημ. (όπως σήμερα, συνοδευόμενο από προσ. αντωνυμία) «είμαι αρεστός» (πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 1048: *σοὶ ταῦτ' ἀρέσκει*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρέσκομαι, μέσ. τύπος τού αρχ. *ἀρέσκω* (βλ. ανωτέρω)
αρέσκεια < αρχ. *ἀρέσκ-εια* «καλόπιασμα, κολακεία» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἀρέσκω* → η σημερινή γενικότ. σημ. είναι ελνστ.
αρεστός < αρχ. *ἀρεσ-τός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη], ρηματ. επίθ. τού *ἀρέσκω*.
ΣΥΝΘ. απ-αρέσκεια, λόγ. [1814], < αρχ. *ἀπαρέσκω* «είμαι δυσάρεστος, δυσαρεστώ»
(λόγ.) **δυσ-αρέσκεια, ευ-αρέσκεια**, βλ.λ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αρέσω, άρα, άρμενα, άρθρο, αρετή, άρτος, άρμα, αρμός, αρμονία, αριθμός...
Στο αρχ. ρήμα ***ἀραρίσκω*** «τακτοποιώ, προετοιμάζω – συνδέω, συνάπτω» έχουν την αφετηρία τους αρκετά σημαντικά ομόρριζα τής Αρχ. Ελληνικής. Το ρήμα αυτό σχηματίστηκε με βάση τον αρχαϊκό αόριστο *ἤραρον*, με αποτέλεσμα να αποδώσει αρχ. παράγωγα με θέμα *ἀρ-*.
Την απλή θεματική βάση *ἀρ-* φαίνεται να παρουσιάζουν το μόριο ***ἄρα*** (αρχ. *ἄρ-α*, επίσης *ῥά*) και η μετοχή παθητικού παρακειμένου *ἄρ-μενος* «συνδεδεμένος, προετοιμασμένος, κατάλληλος» (ιδ. για πλεύση), από την οποία προήλθε το ουδ. ***άρμενα*** «ξάρτια». Η ίδια απλή θεματική βάση παρουσιάζεται επίσης στο ουσ. ***άρθρο*** (αρχ. *ἄρ-θρον*), το οποίο δήλωσε τόσο τον «αρμό» όσο και ποικίλες γλωσσικές σημασίες, που αποτυπώνονται στα παράγωγα και σύνθετά του (π.χ. *άρθρωση, αρθρωτός, έν-αρθρος*).
Η λεξιλογική οικογένεια διευρύνεται με διάφορες επαυξήσεις τής θεματικής βάσης. Αξιοσημείωτα είναι τα ομόρριζα με επίθημα σε *-τ-*, από τα οποία ξεχωρίζει το επίρρ. ***ἄρτι*** (αρχ. *ἄρ-τι* «μόλις, πρόσφατα»), το οποίο έδωσε σημαντικά παράγωγα (π.χ. *ἄρτ-ιος, κατ-αρτ-ίζω, ἐξ-αρτ-ίζω*). Συναφές είναι το ρήμα ***αρταίνω***, που προέρχεται από το αρχ. *ἀρ-τ-ύω* «ετοιμάζω, τακτοποιώ – καρυκεύω (κρέας)», ενώ δεν αποκλείεται να ανήκει στην ίδια κατηγορία το ουσ. ***άρτος*** (αν αναλύεται *ἄρ-τος*).
Με φωνηεντική επέκταση σχηματίστηκε το ουσ. ***αρετή*** (αρχ. *ἀρε-τή*), το ρ. ***αρέσω*** (αρχ. *ἀρ-έσκω*), καθώς και το αρχ. επίθ. ***ἀρείων*** «καλύτερος, ισχυρότερος, γενναιότερος» (βλ.λ. *άριστος*), ενώ άλλου είδους φωνηεντική επέκταση ενδέχεται να παρουσιάζει το ουσ. ***αριθμός*** (αρχ. *ἀρ-ι-θμός*), αν ενταχθεί στην ίδια ετυμολογική οικογένεια.
Ιδιαίτερη σπουδαιότητα στο ελληνικό λεξιλόγιο απέκτησαν επίσης ορισμένα ομόρριζα με επίθημα **-sm(o)-*, που χρωστούν το αρκτικό δασύ *ἁ-* σε πρόληψη τής δασύτητας. Πρόκειται για τα ουσ. ***άρμα*** (αρχ. *ἅρ-μα*), ***αρμός*** (αρχ. *ἁρ-μός*, με τα σπουδαία παράγωγα *αρμόζω, αρμογή, αρμόδιος* και τα σύνθετά τους) και ***αρμονία*** (αρχ. *ἁρμον-ία* < *ἅρ-μων, -ονος*).

αρετή
< αρχ. *ἀρετή* (ήδη στο μυκ. όν. *a-re-ta-wo*: **Ἀρετάϝων*) < θ. *ἀρε-* + παραγ. τέρμα *-τή* (πβ. κ. *τελευ-τή, γενε-τή*). Το θ. *ἀρε-* συναντάται επίσης στο συγκρ. επίθ. *ἀρείων* «καλύτερος, ισχυρότερος» (με υπερθ. *ἄριστος*, βλ.λ.). Οι όροι αυτοί έχουν την απώτερη αναγωγή τους στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «τακτοποιώ, προετοιμάζω – συνδέω, συνάπτω», όπου ανάγονται επίσης τα αρχ. *ἀρέσκω, ἀριθμός, ἄρθρον, ἅρμα, ἁρμός* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αρετή
Το περιεχόμενο και ο ακριβής ορισμός τής ***αρετής*** ποικίλλουν στους συγγραφείς που χρησιμοποιούν τη λέξη. Στον Όμηρο η αρετή συνδέεται με την πολεμική ανδρεία και υπεροχή, με την ικανότητα τού πολεμιστή, ο οποίος είναι πρόθυμος να θυσιαστεί χάριν αυτής (π.χ. *Ἰλ.* Ν 276-7: *εἰ γὰρ νῦν παρὰ νηυσὶ λεγοίμεθα πάντες ἄριστοι ἐς λόχον, ἔνθα μάλιστ' ἀρετὴ διαείδεται ἀνδρῶν*). Στον Πλάτωνα η αρετή συνδέεται με την επιστήμη και τη γνώση, για την οποία τίθεται πλέον το ερώτημα αν μπορεί να διδαχθεί ή όχι (αντικείμενο τού φιλοσοφικού διαλόγου *Πρωταγόρας*). Φαίνεται επίσης ότι οι σοφι-

στές αντιμετώπιζαν την αρετή ως πολιτική τέχνη, η οποία συνίστατο στην αποτελεσματικότητα τού δημηγόρου, στην ικανότητα πειθούς που είχε. Ο Αριστοτέλης, εξάλλου, συνδέει για πρώτη φορά την αρετή με την ηθική ως αξία που εξυψώνει τον χαρακτήρα και το πνεύμα (πβ. *Ἠθ. Εὐδήμ.* 1220a.5: *ἀρετῆς δ' εἴδη δύο, ἡ μὲν ἠθικὴ ἡ δὲ διανοητική*). Η σύνδεση αυτή ενισχύεται στη Βιβλική γλώσσα, όπου αναφέρεται στις ιδιότητες και τις αξίες τού Θεού, τις οποίες πρέπει κατόπιν να ενστερνιστεί ο άνθρωπος (Π.Δ., Ησαΐας 42,12: *δώσουσιν τῷ Θεῷ δόξαν, τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσιν*· Κ.Δ., Β΄ Πέτρ. 1,5: *ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν*). Ως αποτέλεσμα αυτών των συσχετισμών η *αρετή* απέκτησε ποικίλες αναφορές και εξειδικεύεται κατά περίπτωση στη χρηστότητα, την αγνότητα, τη σύνεση και τη σωφροσύνη. Τέλος, συχνά χρησιμοποιείται για αντικείμενα με τη σημασία «πλεονέκτημα» ή γενικότερα για τις θετικές ιδιότητες (π.χ. *οι αρετές τού κειμένου*).

αρζάν «ασημί χρώμα»
< γαλλ. *argent* < λατ. *argentum* «άργυρος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άργυρος*.

-άρης παραγ. τέρμα
μεσν. < ελνστ. *-άριος* (< λατ. *-arius*), αρχικά σε λ. λατ. προελεύσεως, π.χ. *καγκελ-άριος* (< *cancellarius*), *καβαλλ-άριος* (< *caballarius*), *δρουγγ-άριος* (< *drungarius*). Το επίθημα κατόπιν αυτονομήθηκε, π.χ. μεσν. *διαβατ-άρης, (έ)μπροστ-άρης, μετοχ-άρης*.

άρθρο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄρθρον* < θ. *ἀρ-* (εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «τακτοποιώ, προετοιμάζω – συνδέω, συνάπτω», για το οποίο βλ.λ. *αριθμός*) + παραγ. τέρμα *-θρον*, πβ. κ. *βά-θρον, μέλα-θρον, πλέ-θρον* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άρθρωση, αρμός» (π.χ. *ποδῶν ἄρθρα*, Σοφ.) → ήδη αρχ. σημ. «γραμματική κατηγορία» (ο Αριστοτέλης το συναριθμεί στα *μέρη τῆς λέξεως*, *Ποιητ.* 1456d) → ελνστ. σημ. «τμήμα κειμένου» (πβ. Πρόκλ. *Πλατ. Θεολ.* 1.52: *ἡ τῶν Πλατωνικῶν λόγων κατ' ἄρθρα προϊοῦσα διάκρισις*) → σύγχρ. σημ. «αυτοτελές ειδικό κείμενο» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *article*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρθρικός < ελνστ. *ἀρθρ-ικός*
αρθρίτιδα < αρχ. *ἀρθρ-ῖτις, -ιδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
αρθριτικός < αρχ. *ἀρθριτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἀρθρῖτ(ις, -ιδος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
αρθρώνω < αρχ. *ἀρθρ-ῶ (-όω)* «στερεώνω, συνδέω – εκφωνώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ τόπ.* 6.32: *αἱ δὲ περόναι ἡ δ' ἄνω καὶ ἡ κάτω σὺν τῷ ὀστέῳ ἤρθρωνται πρὸς τὴν χεῖρα*]
άρθρωση < ελνστ. *ἄρθρω-σις* < αρχ. *ἀρθρ-ῶ (-όω)*
αρθρω-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *articulatory*
αρθρω-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *articulator*
αρθρω-τός, λόγ. [1873], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *articulé* → ο όρος τής πληροφορικής είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *modular*.
ΣΥΝΘ. άναρθρος < αρχ. *ἄν-αρθρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀν-* στερητ. + *ἄρθρον*, στην ειδική σημ. «φωνητήριο όργανο, όργανο ομιλίας»
έναρθρος < ελνστ. *ἔν-αρθρος* (π.χ. *φωνή*) < *ἐν-* + *ἄρθρον*
αρθρο- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *αρθρο-γραφία* [1884], *αρθρο-πάθεια* [1888], *αρθρο-σκόπηση* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
τελικό -ν και τονισμός οριστικού άρθρου
Προκειμένου να αποφεύγεται η πιθανή σύγχυση στην αιτιατική ενικού τού αρσενικού και ουδετέρου τύπου τού οριστικού άρθρου, είναι προτιμότερο και σκόπιμο να διατηρείται το τελικό **-ν** τού αρσενικού ανεξαρτήτως τού φωνήεντος που ακολουθεί (επομένως, *έναν ξένο, τον άνεμο, τον κόπο*, αλλά και *τον βράχο, τον μεγάλο θυμό, τον μυστικό δείπνο, έναν δάσκαλο*). Στην αιτιατική ενικού τού θηλυκού το τελικό -ν διατηρείται όταν ακολουθεί φωνήεν ή άηχο κλειστό (στιγμιαίο) σύμφωνο (δηλ. *κ, π, τ, ξ, ψ*: *την εντύπωση, την κυβέρνηση, την ξηρά*), ενώ δεν προφέρεται σε όλες τις άλλες περιπτώσεις (π.χ. *τη θάλασσα, τη ζωή, τη μπάλα, τη ντροπή*). Η διάκριση αυτή, που τηρείται στο παρόν λεξικό, τείνει να διαδοθεί ευρύτερα στον γραπτό λόγο.
Για λόγους που συνδέονται επίσης με τη σαφήνεια και την αποφυγή τής αμφισημίας κατά την ανάγνωση, συνιστάται και χρησιμοποιείται στο παρόν λεξικό ο τονισμός των άρθρων **τού, τής** στη γενική ενικού, προκειμένου να αποτραπεί η σύγχυση με την κτητική αντωνυμία: *η σημασία* ***τής*** *συνθήκης, τα λάθη* ***τού*** *κειμένου, οι επιπτώσεις* ***τού*** *πολέμου* κ.λπ. Το ίδιο ισχύει στη γραφή τής προσωπικής αντωνυμίας: *ο φοιτητής* ***μού*** *παρέδωσε το γραπτό, οι συνεργάτες* ***τής*** *ευχήθηκαν κάθε ευτυχία, η εφορία* ***μάς*** *επέστρεψε τα ποσά*.

-άρι παραγ. τέρμα
< μεσν. *-άρι(ν)* < αρχ. υποκορ. επίθημα *-άριον* (π.χ. *ζεῦγος – ζευγ-άριον, δοκός – δοκ-άριον, κύων – κυν-άριον*), το οποίο ενισχύθηκε από το λατ. (μη υποκορ.) επίθημα *-arium*, που αρχικώς απαντά σε δάνεια από τη Λατινική (π.χ. ελνστ. *δηνάριον* < *denarium*, *κελ(λ)άριον* < *cellarium*).

-αριά παραγ. τέρμα
< μεσν. *-αριά*, που προήλθε από λ. σε *-αρέα* (με συνίζηση) ή απευθείας από υποκορ. σε *-άριο(ν)* (π.χ.

μεσν. *ζυγ-άριον > ζυγαριά, είκοσ-άρι(ον) > εικοσαριά, κουκκουν-άριον > κουκκουν-αρέα > κουκκουναριά*). Το τέρμα κατόπιν αυτονομήθηκε και απαντά αυτοτελώς, π.χ. μεσν. *κλειδ-αριά, λυγ-αριά*.

-αρία παραγ. τέρμα

< *-άρης* ή *-αρος* + κατάλ. *-ία* (π.χ. *αδέκαρος – αδεκαρ-ία, απένταρος – απενταρ-ία*), όπου το *-ρ-* αποτελεί μέρος τού θέματος. Το τέρμα ενισχύθηκε από δάνεια που εμφανίζουν το βεν. ληκτικό τέρμα *-aria* (π.χ. *γαλαρία < galaria, μπιραρία < biraria*), κατόπιν όμως αυτονομήθηκε και απαντά αυτοτελώς (π.χ. *αλητ-αρία, λετσ-αρία*).

άρια

ΕΤΥΜ. αντιδάν., < ιταλ. *aria* < λατ. *aera* < αρχ. *ἀήρ, ἀέρος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τής ιταλ. λ.) «ατμοσφαιρικός αέρας» → «σύνολο ήχων που εκπέμπονται από την ανθρώπινη φωνή ή από μουσικά όργανα», «μουσική σύνθεση για μία φωνή, μονωδία» (ως τμήμα όπερας).

αριβάρω

< ιταλ. *arrivare* «φθάνω» < δημώδ. λατ. **ad-ripare* «φθάνω στην ακτή, στην άκρη» < λατ. *ad* (πρόθ.) + *ripa* «ακτή, πλευρά».

αριβισμός «τυχοδιωκτισμός»

μεταφορά τού γαλλ. *arrivisme* < *arriver* «φθάνω», για το οποίο βλ.λ. *αριβάρω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αριβίστας, μεταφορά τού ιταλ. *arrivista* (< γαλλ. *arriviste* «τυχοδιώκτης»).

αρίδα

< μεσν. *ἀρίδα* < αρχ. *ἀρίς, -ίδος* «περιστροφικό τρυπάνι (χειρουργικό)», αγν. ετύμου. Το Λεξικό Σούδα έχει τον ακόλουθο ορισμό: *Ἀρίδες ἡ εὐθεῖα ἀρίς, τὸ τεκτονικὸν ἐργαλεῖον*. Η σημερινή σημ. «πόδι, κνήμη» πιθ. οφείλεται στο σχήμα τού εργαλείου κατά το άνοιγμά του.

αριθμός

< αρχ. *ἀριθμός* < θ. *ἀρι-* (εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – τακτοποιώ, προετοιμάζω») + παραγ. τέρμα *-θμός*, πβ. κ. *βα-θμός, ἰσ-θμός*. Αν δεν ισχύει η σύνδεση με την οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω*, τότε το θ. *ἀρι-* ίσως ανάγεται σε *ἀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **ri-* «σειρά, αριθμός» || λατ. *ritus* «τρόπος, έθος (δηλ. σειρά)» (> γαλλ. *rite* «έθιμο», ισπ. *rito*), παλ. γερμ. *rīm* «αριθμός», παλ. ιρλ. *rīm* κ.ά. Στην οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* εντάσσονται επίσης λ. όπως *ἀρετή, ἀρέσκω, ἄρθρον, ἅρμα, ἁρμός* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρίθμηση < αρχ. *ἀρίθμη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Επιστ.* 22.2: *ἱστορίης δὲ μελέτω σοι, ὦ παῖ, γεωμετρικῆς καὶ ἀριθμήσιος*] < *ἀριθμ-ῶ (-έω)*

αριθμη-τής, λόγ. [1805], απόδ. τού γαλλ. *numérateur* (διαφ. το αρχ. *ἀριθμητής* «μετρητής»)

αριθμητικός < αρχ. *ἀριθμη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἀριθμ-ῶ (-έω)*

αριθμήσ-ιμος < *αριθμησ-* (*αριθμώ*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *μετρήσ-ιμος*

αριθμη-τήριο, λόγ. [1890], < *αριθμη-* (*αριθμώ*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*

αριθμη-τήρας, λόγ. [1897], < *αριθμη-* (*αριθμώ*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *numérateur*

αριθμώ < αρχ. *ἀριθμ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* π 235: *ἀλλ' ἄγε μοι μνηστῆρας ἀριθμήσας κατάλεξον*].

ΣΥΝΘ. αριθμο-: *αριθμο-δείκτης, αριθμο-λογία, αριθμο-μηχανή, αριθμο-μνήμων* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αριθμός, zero, chiffre, numerus

Ενώ η λ. ***αριθμός*** δεν έχει ακόμη ετυμολογηθεί οριστικά (θεωρείται όμως ότι προέρχεται από θέματα που σήμαιναν «τακτοποιώ» ή «σειρά»), η σχετική ορολογία στις ευρωπαϊκές γλώσσες αντανακλά σε μεγάλο βαθμό την επίδραση που άσκησαν οι μεγάλοι Άραβες μαθηματικοί τού Μεσαίωνα, οι οποίοι εισήγαγαν σημαντικές έννοιες στη μαθηματική επιστήμη, μεταφέροντάς τες από συγγράμματα των Ινδών.

Μία από τις σπουδαιότερες ανακαλύψεις υπήρξε η αναγνώριση τής θέσης που πρέπει να έχει στο αριθμητικό σύστημα η μηδενική αξία, η οποία δηλώθηκε αρχικώς από το αραβ. *ṣifr* «κενό», που κατόπιν απέκτησε τη σημασία «μηδέν» (με αφετηρία την ινδική φιλοσοφία και τον σανσκρ. όρο *sūnya-m* «κενός», τού οποίου το αραβ. *ṣifr* θεωρείται μεταφραστικό δάνειο). Πιστεύεται ότι το σύμβολο O έχει την αφετηρία του στους Έλληνες αστρονόμους (το γνώριζε ο φιλόσοφος Ιάμβλιχος), προέρχεται μάλλον από το αρχικό γράμμα τής λ. *Οὐδέν* και επηρέασε αξιοσημείωτα τους Ινδούς και, κατ' επέκταση, τους Άραβες μαθηματικούς. Ο Ιταλός μαθηματικός Leonardo Fibonacci ή Λεονάρδος τής Πίζας (1175-1250), ο οποίος εισήγαγε την αραβική αρίθμηση στην Ευρώπη, μετέφερε τον αραβικό όρο *ṣifr* με τη μεσν. λατ. λέξη *zephirum*, από όπου προέκυψε το παλ. ιταλ. *zef(i)ro* και κατόπιν το ευρέως διαδεδομένο ***zero*** «μηδέν», το οποίο απαντά σε διάφορες γλώσσες (π.χ. γαλλ. *zéro*, αγγλ. *zero*, ισπ. *cero*). Από την ίδια αραβική λέξη προήλθε επίσης το μεσν. λατ. *cifra* «μηδέν», το οποίο τον 15ο αι. έφθασε να δηλώνει κάθε αριθμό τού αραβικού συστήματος. Με αυτόν τον τρόπο σχηματίστηκε η γαλλ. λέξη ***chiffre***, η οποία κατέληξε να σημαίνει γενικότερα «αριθμός» (από όπου επίσης το γερμ. *Ziffer*), διότι δήλωνε σύμβολα κενά από κάθε άλλη σημασία πλην τής αριθμητικής. Διαφορετική αφε-

τηρία έχουν οι λέξεις που προήλθαν από το λατ. **numerus** (> γαλλ. *nombre* > αγγλ. *number*), το οποίο αρχικά σήμαινε «μέλος τάξης ή σειράς» και τελικά «αριθμός».

-άρικο παραγ. τέρμα
< *-άρι(ο)* (βλ.λ.) + *-ικο* (ουδ. τού τέρματος *-ικος*), που δηλώνει νομισματική αξία, π.χ. *εικοσ-άρικο, πενηντ-άρικο*.

-αριό → -αρειό

-άριο υποκορ. επίθημα
< αρχ. *-άριον*, το οποίο αρχικώς απαντά σε λ. με χαρακτήρα θέματος *-ρ* και επίθημα *-ίον* (π.χ. αρχ. *ἐσχάρα – ἐσχάρ-ιον*) και κατόπιν προσκολλάται κανονικά στο θέμα (π.χ. *βιβλι-άριο, σωλην-άριο*). Η χρήση τού επιθήματος ενισχύθηκε από το λατ. (μη υποκορ.) επίθημα *-arium*, το οποίο αρχικά συναντάται σε δάνεια από τη Λατινική. Βλ.λ. *-άρι*.

άριος
< αρχ. όν. *Ἄριοι*, ονομασία των Μήδων και των Περσών [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], πιθ. < σανσκρ. *arya* «ευγενής».

-άριος παραγ. τέρμα
ελνστ. < λατ. *-arius*, αρχικά σε λ. λατ. προελεύσεως, π.χ. *καγκελ-άριος* (< *cancellarius*), *καβαλλ-άριος* (< *caballarius*), *δρουγκ-άριος* (< *drungarius*). Το επίθημα κατόπιν αυτονομήθηκε, π.χ. μεσν. *άρχ-άριος*. Βλ. κ. *-άρης*.

αριστείο → άριστος

αριστερός
< αρχ. *ἀριστερός* [ήδη ομηρικό] < *ἄρισ(τος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αριστερ-ά < ελνστ. επίρρ. *ἀριστερ-ά*
αριστερ-ίζω < *αριστερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
αριστερ-ισμός.
ΣΥΝΘ. αριστερο-: *αριστερο-δέξιος, αριστεροπόδαρος, αριστερό-στροφος, αριστερό-χειρας* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αριστερός, ευώνυμος, σκαιός, λαιός – sinistro, link, left...
Η αριστερή πλευρά είναι συνδεδεμένη στους περισσότερους πολιτισμούς με τη δυσμένεια, την ελαττωματικότητα και την αρνητική εξέλιξη, πράγμα που βασίζεται μεταξύ άλλων στο γεγονός ότι η πλειονότητα των ανθρώπων χρησιμοποιεί τα δεξιά μέλη τού σώματος (χέρι και πόδι) για τις εργασίες που απαιτούν περισσότερη δύναμη και επιδεξιότητα. Επειδή η αριστερή πλευρά συσχετίστηκε με τους «κακούς οιωνούς» ή την «αναποδιά», οι λέξεις που την εκφράζουν έχουν σε πολλές περιπτώσεις ευφημιστικό χαρακτήρα, δηλ. εφαρμόζουν θετικούς όρους σε κάτι που θεωρείται αρνητικό, για να αποτραπεί το κακό ή για να μη μνημονεύεται γλωσσικά.
Αυτό εξηγεί τη δήλωση τής αριστερής πλευράς (στην Ελληνική) με τις εύσημες λ. ***αριστερός*** (< *ἄριστος*) και ***ευώνυμος*** (< *εὖ* + τύπος τής λ. *ὄνομα*). Παρόμοια στάση συναντούμε επίσης σε όρους άλλων γλωσσών, π.χ. σανσκρ. *saniyān* «χρησιμότερος – αριστερός», παλ. γερμ. *win(i)star* «επιθυμητός – αριστερός» (> σουηδ. ***vänster***, δαν. ***venstre***), λατ. *sinister* «ευνοϊκός – αριστερός» (> ιταλ. ***sinistro***). Από την άλλη πλευρά, η σύνδεση τής αριστερής πλευράς με κάτι ανεπιθύμητο εκφράζεται από πολλούς (μη ευφημιστικούς) όρους, όπως οι αρχ. λ. ***σκαιός*** «άχρηστος, δυσοίωνος – αριστερός», ***λαιός*** «ασθενικός, ελαττωματικός – αριστερός», πβ. επίσης γερμ. ***link*** «αριστερός» (< παλ. γερμ. *lenca*, αρχική σημ. «αδέξιος»), αγγλ. ***left*** «αριστερός» (< παλ. αγγλ. **lyft* «ασθενής, άχρηστος») κ.ά.
Στο πολιτικό λεξιλόγιο ο όρος *Αριστερά* χρησιμοποιήθηκε από την περίοδο τής Γαλλικής Επανάστασης, όταν τα ριζοσπαστικά κόμματα κατέλαβαν τα αριστερά έδρανα τού Κοινοβουλίου ως προς τον πρόεδρο τού σώματος. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δεξιός*.

αριστοκράτης
< ελνστ. *ἀριστοκράτης* (υποχωρητ.) < αρχ. *ἀριστοκρατοῦμαι (-έο-)* «κυβερνώμαι από τους ευγενείς (σε πολίτευμα ολιγαρχίας)» < *ἄριστο(ς)* + *κρατῶ (-έω) / -οῦμαι*. Η λ. πέρασε σε διάφ. γλώσσες, π.χ. γαλλ. *aristocrate*, αγγλ. *aristocrat*, γερμ. *Aristokrat* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αριστοκρατία < αρχ. *ἀριστοκρατ-ία* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη)
αριστοκρατικός < αρχ. *ἀριστοκρατ-ικός* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα).

άριστον «μεσημεριανό γεύμα»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄριστον* (διαφ. το υπερθ. επίθ. *ἄριστος*, με το οποίο δεν συνδέεται ετυμολογικά) < **ἄρι-δ-τον / *αἰέρι-δ-τον* < **ἆρι* (απαντά στον τύπο *ἦρι* «νωρίς») + θ. *(ἐ)δ-* τού αρχ. *ἐσθίω* «τρώγω» + παραγ. τέρμα *-τον*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον Όμηρο) «πρόγευμα, πρωινό» → ήδη αρχ. (μεθομηρικώς) «γεύμα, μεσημεριανό».

άριστος
< αρχ. *ἄριστος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Μ 243: *εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης*], υπερθ. βαθμός τού συγκρ. *ἀρείων* «καλύτερος, ισχυρότερος, γενναιότερος». Το επίθ. *ἄριστος* (με υπερθ. επίθημα *-(ι)στος*) πιθ. προέρχεται από το αυξητικό πρόθεμα *ἀρι-*, το οποίο απαντά σε αρχ. σύνθετα (π.χ. *ἀρίζηλος, ἀρί-γνωτος, ἀρι-ήκοος*), δηλώνοντας ότι κάτι είναι προφανές, πασίδηλο. Δεν μπορεί να αποκλειστεί η (τουλάχιστον σημασιολογική) σύνδεση με τη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *ἀραρίσκω* (βλ. *αρετή*,

αριθμός, αρμός κ.ά.). Χρησιμοποιήθηκε για να αναπληρώσει τα παραθετικά τού επιθ. *ἀγαθός - ἀμείνων - ἄριστος*, που όλα προέρχονται από διαφορετικά θέματα. Βλ. κ. *αριστερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αριστεία < αρχ. *ἀριστ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < *ἀριστ-εύω*

αριστείο < αρχ. *ἀριστ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Μενέξ.* 240e.6: *τὰ μὲν οὖν ἀριστεῖα τῷ λόγῳ ἐκείνοις ἀναθετέον*] < *ἀριστ-εύω*

αριστεύω < αρχ. *ἀριστ-εύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 208: *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων*] < *ἄριστ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

αριστείς (οι) < αρχ. *ἀριστ-εῖς*, πληθ. τού *ἀριστεύς (ὁ)* < *ἀριστ-εύω*

αρίστευ-ση, λόγ. [1860]

αριστίνδην < αρχ. επίρρ. *ἀριστ-ίνδην*.

ΣΥΝΘ. αριστο- / αριστ-: *αριστο-βάθμιος, αριστο-κράτης, αριστ-ούχος* κ.ά.

αριστούργημα

< μεσν. *ἀριστούργημα* < *ἀριστουργῶ (-έω)* «κάνω άριστο έργο» < αρχ. *ἄριστ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ουργῶ* < *-εργῶ* < αρχ. *ἔργον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αριστουργηματ-ικός, λόγ. [1886].

αρίφνητος «αναρίθμητος»

< μεσν. *ἀρίφνητος* < *ἀρίθμητος* (πβ. μεσν. *ἀναρίφνητος* < αρχ. *ἀναρίθμητος*), με τροπή [fn] < [θm] και υποκατάσταση τού *ἀν-* από το απλό *ἀ-*, το οποίο αρκούσε για να προσδώσει στερητική σημ. στο επίθ. με τη συμβολή τού αναβιβασμένου τόνου.

αρκαντάσης «καρδιακός φίλος»

< τουρκ. *arkadaş* «φίλος, σύντροφος», συγγενές με το τουρκ. *kardeş* «αδελφός», για το οποίο βλ.λ. *καρντάσης*.

αρκεβούζιο «βαρύ φορητό τουφέκι»

μεταφορά τού παλ. ιταλ. *arcobuso, arcobugio* (> μεσν. *ἀρκομποῦζο, ἀρκομπούζιν, ἀρκιμποῦζο*) < παλ. γαλλ. *hacquebuche* < γερμ. *Hakenbüchse* «μουσκέτο *(Büchse)* με γάντζο *(Haken)*». Οι ιταλ. λ. παρασυνδέθηκαν προς τα ουσ. *archi* «τόξα» και *buco* «τρύπα».

αρκετός

< ελνστ. *ἀρκετός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἀρκῶ* (βλ.λ.).

αρκούδα

< μεσν. *ἀρκούδα* < *ἀρκούδιον*, υποκορ. τού ελνστ. *ἄρκος (ὁ, ἡ)* < αρχ. *ἄρκτος* (βλ.λ.).

αρκτικός[1] «αρχικός»

< ελνστ. *ἀρκτικός* < *ἀρκ-* (αρχ. *ἄρχω, -ομαι*, στη σημ. «αρχίζω», βλ.λ. *αρχίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *υπάρχω – υπαρκ-τικός*.

ΟΜΟΗΧΑ

αρκτικός

Το επίθ. ***αρκτικός*** «αρχικός» (ελνστ.) δεν συνδέεται ετυμολογικά με το ομόηχο ***αρκτικός*** «σχετικός με τον βορρά τής υδρογείου» (αρχ.), διότι το πρώτο προέρχεται από το ρ. *ἄρχω* «αρχίζω», ενώ το δεύτερο από το ουσ. *ἄρκτος* «αρκούδα – (ειδικότ.) αστερισμός τής Μεγάλης Άρκτου στο Βόρειο Ημισφαίριο».

αρκτικός[2] «σχετικός με τον βορρά»

< αρχ. *ἀρκτικός* < *ἄρκτ(ος)* (βλ.λ.), στη σημ. τού αειφανούς αστερισμού τού Βορείου Ημισφαιρίου, + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αρκτικός κύκλος

Η διαίρεση τής γης σε ζώνες έχει την αφετηρία της στους προσωκρατικούς φιλοσόφους και ειδικότερα, σύμφωνα με μαρτυρίες, στον Θαλή τον Μιλήσιο και τον Πυθαγόρα. Οι αρχαίες πηγές αναφέρονται σε αυτή τη σημαντική διάκριση (13c.1-4): *Θαλῆς, Πυθαγόρας καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ μεμερίσθαι τὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ σφαῖραν εἰς κύκλους πέντε, οὕστινας προσαγορεύουσι ζώνας. καλεῖται δ' αὐτῶν ὁ μὲν **ἀρκτικὸς** καὶ ἀειφανής, ὁ δὲ θερινὸς τροπικός, ὁ δὲ **ἰσημερινός**, ὁ δὲ χειμερινὸς τροπικός, ὁ δὲ **ἀνταρκτικός** τε καὶ ἀφανής* (H. Diels & W. Kranz, εκδ., *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τ. 1, Berlin 1951-66).

άρκτος «αρκούδα»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄρκτος (ἡ)* < Ι.Ε. **ṛks-os* «αρκούδα» (πιθ. αρχική σημ. «καταστροφέας κυψελών μελιού») || λατ. *ursus* (> γαλλ. *ours*, ισπ. *oso*, ιταλ. *orso*), σανσκρ. *ṛkṣah*, αρμ. *arj*, ιρλ. *art* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρκούδα» → ήδη αρχ. σημ. «ο αστερισμός τής Μεγάλης Άρκτου στο Βόρειο Ημισφαίριο» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Σ 487: *Ἄρκτόν θ', ἣν καὶ Ἅμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρκτικός[1]*.

αρκώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀρκῶ (-έω)* < Ι.Ε. **arq-* «προφυλάσσω, εμποδίζω, αποκλείω» || λατ. *arceo* (ίδια σημ.), *arx* «οχυρό ύψωμα, πύργος» (> γαλλ. *arche* «κιβωτός», ισπ. *arca*), αρμ. *argel* «εμπόδιο» || αρχ. ρηματ. επίθ. *ἀρκε-τός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προφυλάσσω, εμποδίζω, αποτρέπω» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ν 397-8: *οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ χάλκεος ὃν φορέεσκε* «ούτε τον προφύλαξε ο χάλκινος θώρακας που φορούσε») → ήδη αρχ. σημ. «είμαι αρκετά ισχυρός – επαρκώ» (πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 547: *ἀρκέσω θνῄσκουσ' ἐγώ* «θα είναι αρκετό να πεθάνω εγώ»).

ΣΥΝΘ. -αρκώ, -αρκής, -άρκεια: *δι-αρκώ, επ-αρκώ – αυτ-άρκης, ολιγ-αρκής, αν-επ-αρκής – δι-άρκεια, επ-άρκεια, αυτ-άρκεια, αν-επάρκεια, σιτ-άρκεια, ζω-άρκεια* κ.ά.

αρλεκίνος
< ιταλ. *arlecchino* < παλ. γαλλ. *hellequin* «στοιχειό, κακό πνεύμα» < μέσ. αγγλ. **Herle King*, ονομασία μυθικού βασιλιά που συναντάται στην αγγλονορμανδική παράδοση.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αρλεκίνος
Το όνομα *Hellequin* (ή *Hierlekin*) απαντά τον 13ο αιώνα στο έργο τού Γάλλου τροβαδούρου Adam de La Hale (ή le Bossu) *Jeu de la Feuillée*, στο οποίο δηλώνει τον επί κεφαλής μιας τάξης κακών πνευμάτων. Αργότερα, τον 16ο αιώνα, ένας γελωτοποιός ιταλικού θιάσου υποδύθηκε στο Παρίσι αυτόν τον ρόλο δίνοντάς του κωμικό περιεχόμενο, με αποτέλεσμα η λ. να λάβει έκτοτε τη σημασία «γελωτοποιός».

αρλούμπα
πιθ. < **αμπούρλα* (με αντιμετάθεση) < *α-* προθεμ. (βλ.λ.) + ιταλ. *burla* «αστείο, φάρσα».

αρμ στα στρατιωτικά παραγγέλματα «επ' ώμου, αρμ!», «παρουσιάστε, αρμ!»
< γαλλ. φρ. *(présentez) armes!* «(παρουσιάστε) όπλα!». Η λ. *arme* «όπλο» (πληθ. *armes*) προέρχεται από τον λατ. πληθ. *arma* «όπλα». Βλ. κ. *άρματα*.

άρμα
< αρχ. *ἅρμα, -τος* (ήδη μυκ. *a-mo* «τροχός ή πλαίσιο άμαξας», δυϊκ. *a-mo-te*, πληθ. *a-mo-ta*) < **ar-smo-* (η δασύτητα οφείλεται σε μετάθεση εξαιτίας τού επιθήματος) < Ι.Ε. **ar-* «συνδέω, συναρμόζω» || αρμ. *y-armar* «συνδεδεμένος», λατ. *arma* (πληθ.) «όπλα» (> γαλλ. *arme*, ισπ. *arma*), *armus* «βραχίονας», αρχ. γερμ. **arma-* (> γερμ. *Arm*, αγγλ. *arm*) κ.ά. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ», για την οποία βλ. επίσης *άρθρο, αρμός, αριθμός, αρετή, αρέσω* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρματ-ικός, λόγ. [1845].
ΣΥΝΘ. αρματ(ο)-: *αρματ-ηλάτης, αρματο-δρομία* κ.ά.

Αρμαγεδών
< ελνστ. *Ἁρμαγεδ(δ)ών, -ῶνος* < εβρ. *Har-Megiddōn* «λόφος τής Μεγιδδώ».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Αρμαγεδών
Η Μεγιδδώ ήταν οχυρή πόλη στη ΒΔ. Παλαιστίνη, κατείχε στρατηγική θέση στους λόφους τής οροσειράς τού Καρμήλου και υπήρξε το πεδίο ορισμένων σκληρών μαχών που μνημονεύονται στην Π.Δ. Η λ. ***Ἁρμαγεδ(δ)ών*** απαντά στην Κ.Δ. (Αποκάλυψη 16,16), δηλώνοντας τη μάχη μεταξύ τού «*Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος*» και «*τῶν βασιλέων τῆς οἰκουμένης ὅλης*» κατά τη συντέλεια τού κόσμου. Στο σύγχρονο λεξιλόγιο χρησιμοποιείται συχνά με τη σημασία τής ολοκληρωτικής καταστροφής, τού ολέθρου.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
Αρμαγεδών ή Αρμαγεδδών;
Εφόσον η λ. παραδίδεται από τα ελληνιστικά χρόνια με δύο γραφές (με ένα και με δύο -δ-), είναι προτιμότερη η απλούστερη γραφή *Αρμαγεδών*. Στις ξένες γλώσσες, όμως, π.χ. στην Αγγλική, απαντά η γραφή ***Armageddon***, που αποδίδει πιστά τον αρχικό εβρ. τύπο *Har-Megiddōn*.

αρμάδα
< μεσν. *ἀρμάδα* < βεν. *armada* «στόλος» < υστλατ. *armata*, θηλ. τής μτχ. *armatus* «οπλισμένος» (< λατ. *arma* «όπλα»).

αρμαθιά «σύνολο όμοιων πραγμάτων περασμένων σε σπάγκο ή σύρμα»
< μεσν. *ἀρμαθιά* < *ἀρμαθός* (με αφομοίωση /ο/ – /a/ > /a/ – a/) < αρχ. *ὁρμαθός* (βλ.λ.).

άρματα (τα)
< μεσν. πληθ. *ἄρματα* «όπλα» (ελνστ. *ἄρμα*) < λατ. πληθ. *arma* «όπλα» (βλ.λ. *άρμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρματώνω < μεσν. *ἀρματ-ώνω*
αρματωσιά < μεσν. *ἀρματωσ-ιά / ἀρματωσ-ία* (με συνίζηση) < *ἀρματωσ- (ἀρματώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
αρμάτωμα < μεσν. *ἀρμάτω-μα*.

αρματολός
< **ἀρματο-λόγος* «αυτός που συγκεντρώνει και φέρει όπλα, οπλοφόρος» (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ-) < *ἄρματα* «όπλα» + *-λόγος* < *λέγω*, στη σημ. «συγκεντρώνω».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
αρματολός ή αρματωλός;
Η λέξη γράφεται με *-ο-* ***(αρματολός)*** και όχι με -ω-, διότι δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση με το αρχ. επίθ. *ἁμαρτωλός*, όπως είχε υποτεθεί στο παρελθόν, ούτε με το παλαιό (αρχ.) επίθημα *-ωλός*.

αρματώνω → άρματα

αρμέ «ενισχυμένος, οπλισμένος»
< γαλλ. *(béton) armé* «οπλισμένο (σκυρόδεμα)», μτχ. τού ρ. *armer* < *arme* «όπλο» < λατ. πληθ. *arma* «όπλα».

αρμέγω
< μεσν. *ἀρμέγω* < αρχ. *ἀμέλγω* [ήδη ομηρικό] (με μετάθεση των συμφώνων και τροπή /lm/ > /rm/) < *ἀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **melg-* «αρμέγω» || λατ. *mulgeo* «αρμέγω», *emulgeo* «εκμυζώ» (> γαλλ. *émulsion* «γαλάκτωμα»), παλ. σλαβ. *mlъzo* «αρμέγω» (> σερ-

βοκρ. *musti*), αρχ. γερμ. **meluk-* «γάλα» (> γερμ. *Milch*, αγγλ. *milk*, ολλ. *melk*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άρμεγ-μα.

άρμενο

< αρχ. *ἄρμενον* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ε 254: *ἐν δ' ἱστὸν ποίει καὶ ἐπίκριον ἄρμενον αὐτῷ*] (συχνότερος ο πληθ. *ἄρμενα* «ξάρτια»), ουδ. τής μτχ. παρακ. *ἄρμενος* «συνδεδεμένος, προετοιμασμένος, κατάλληλος» (ιδ. για πλεύση) τού ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ», που αποτελεί τη βάση ευρείας λεξιλογικής οικογένειας, στην οποία ανήκουν οι λ. *αρετή, άρθρο, αριθμός, άρμα, αρμονία, αρμός* κ.ά. Για τα Ι.Ε. ομόρριζα βλ.λ. *άρμα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρμενίζω < ελνστ. *ἀρμεν-ίζω* < *ἄρμεν(ον)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

αρμένισ-μα < *αρμενισ-* (*αρμενίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

αρμενισ-τής < *αρμενισ-* (*αρμενίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*.

αρμίδι «αλιευτικό σύνεργο»

< μεσν. *ὁρμίδι* (με τροπή τού αρκτικού *ό-* σε *ά-* λόγω τού άρθρου: *τὰ ὁρμίδια > τ' ἁρμίδια*), υποκορ. τού αρχ. *ὁρμιά* «αλιευτικό σχοινί» < *ὅρμος* (βλ.λ.).

αρμόδιος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἁρμόδιος* < ρ. *ἁρμόζω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ταιριαστός, κατάλληλος» (πβ. Πινδ. *Νεμ.* 1.21-2: *ἔνθα μοι ἁρμόδιον δεῖπνον κεκόσμηται*) ➔ ελνστ. σημ. «υπεύθυνος, επωμισμένος με ορισμένο καθήκον» (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 1.327: *ὡρίζετο γὰρ τοῖς τοιούτοις αὕτη ἁρμόδιος τῷ ἀξιώματι ἡ πολιτεία*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρμοδιότητα < μεσν. *ἁρμοδι-ότης, -ητος*.

ΣΥΝΘ. αναρμόδιος < ελνστ. *ἀν-αρμόδιος* (> *αναρμοδιό-τητα*, λόγ. [1809]).

αρμόζω

< αρχ. *ἁρμόζω* / (αττ.) *ἁρμόσσω, -ττω* «συνδέω, δένω, ταιριάζω» [ήδη ομηρικό] < **ἁρμόδ-jω / *ἁρμότ-jω* < ουσ. *ἁρμός* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η τριτοπρόσωπη χρήση τού *ἁρμόζει* με τη σημ. «είναι πρέπον, κατάλληλο», ενώ από τον 6ο αι. π.Χ. απαντά επίσης η ειδική σημ. «τακτοποιώ – (μτφ.) διοικώ, κυβερνώ» (πβ. Πινδ. *Νεμ.* 8.11: *ἐν Ἀθάναισιν ἅρμοζον στρατόν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρμοστός < ελνστ. *ἁρμοσ-τός* «ταιριαστός, κατάλληλος», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἁρμόζω*

αρμογή < ελνστ. *ἁρμογ-ή* «σύναψη, σύνδεση – αρμός»

αρμοστής < αρχ. *ἁρμοσ-τής* «κυβερνήτης, διοικητής», ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πβ. Ισοκρ. *Πλατ.* 13.6-8: *ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ἁρμοστοῦ καθεστῶτος καὶ φρουρᾶς ἐνούσης καὶ τηλικούτου στρατεύματος ὄντος Θεσπιᾶσιν*) < *ἁρμοσ-* (*ἁρμόζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*. Με τον όρο *Αρμοστής* (αγγλ. *High Commissioner*) έγινε γνωστός ο εκπρόσωπος τού βρετανικού στέμματος στα Ιόνια Νησιά την περίοδο τής βρετανικής διοίκησης (1815-64).

ΣΥΝΘ. -αρμόζω (και τα παράγωγα αυτών): *συν-αρμόζω* (*συναρμογή*), *προσ-αρμόζω* (*προσαρμογή*), *ανα-προσ-αρμόζω* (*αναπροσαρμογή*), *εφ-αρμόζω* (*εφαρμογή*).

αρμονία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἁρμονία* < *ἅρμων, -ονος* (ως ανθρωπων.) < **ar-smn-* (με μετάθεση τής δασύτητας) < Ι.Ε. **ar-* «συνδέω, συναρμόζω», που απαντά στο ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ» και εντάσσει τη λ. σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια, στην οποία ανήκουν οι λ. *άρθρο, αριθμός, αρετή, άρμα, αρμός* κ.ά. Η λ. *αρμονία* αποτελεί ευρέως διαδεδομένο δάνειο από την Ελληνική σε διάφορες γλώσσες (μέσω τού λατ. *harmonia*), π.χ. αγγλ. *harmony*, γαλλ. *harmonie*, γερμ. *Harmonie*, ιταλ. *armonia* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σύνδεσμος, ένωση» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 2.96: *ἔσωθεν δὲ τὰς ἁρμονίας ἐν ὦν ἐπάκτωσαν τῇ βύβλῳ*, με αναφορά σε ραφές τού παπύρου) ➔ ήδη αρχ. σημ. «συμφωνία, ταίριασμα (στη μουσική, στον ρυθμό κ.α.)», με αποτέλεσμα να γενικευθεί η μτφ. χρήση (Πλάτων, Αριστοτέλης).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρμονικός < αρχ. *ἁρμον-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φαῖδρ.* 268d.7: *ὥσπερ ἂν μουσικὸς ἐντυχὼν ἀνδρὶ οἰομένῳ ἁρμονικῷ εἶναι*]

αρμονικ-ότητα, λόγ. [1838], < *αρμονικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

αρμόνικα, μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *armonica* < λατ. *harmonicus* < αρχ. *ἁρμονικός*

αρμόνιο, μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *armonio* < λατ. *harmonia* < αρχ. *ἁρμονία*.

αρμός «σύνδεσμος – άρθρωση»

< αρχ. *ἁρμός* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. ως τοπική πτώση (*ἁρμοῖ*)] < **ar-smo-* (με μετάθεση τής δασύτητας) < Ι.Ε. **ar-* «συνδέω, συναρμόζω», που απαντά στο ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ» και εντάσσει τη λ. σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια, στην οποία ανήκουν επίσης οι όροι *αρετή, άρθρο, αριθμός, άρμα, άρμενο, αρμονία* κ.ά. Από το ουσ. *ἁρμός* προήλθε το ρ. *ἁρμόζω* (βλ.λ.) < **ἁρμόδ-jω / *ἁρμότ-jω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.

ΣΥΝΘ. αρμο-: *αρμο-λογώ, αρμό-στοκος, αρμο-κάλυπτρο* κ.ά.

αρμοστής → **αρμόζω**

αρμοστός → **αρμόζω**

αρμπαρόριζα → **αμπαρόριζα**

αρμυρός → **αλμυρός**

Αρναούτης → **Αρβανίτης**

άρνηση → **αρνούμαι**

αρνησι- → **αρνούμαι**

αρνητής → **αρνούμαι**

αρνί

< μεσν. *άρνί(ν)* < αρχ. *άρνίον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία], υποκορ. τού *άρήν, άρνός* «πρόβατο» (ήδη μυκ. υποκορ. *wa-ni-ko*: *Fαρν-ΐσκος*, πβ. κρητ. *Fαρήν*), που συνδ. με τα συνώνυμα αρμ. *garn*, σανσκρ. *úrana-*. Ας σημειωθεί ότι το αρχ. δίγαμμα διατηρήθηκε στον ν.ελλ. τύπο *βάννε* «αρνί» τής τσακωνικής διαλέκτου (πβ. το λήμμα τού λεξικογράφου Ησυχίου *βάννεια· άρνεια*). Βλ.λ. *πρόβατο*.

αρνούμαι

< αρχ. *άρνοῦμαι (-έο-)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* θ 358: *οὐκ ἔστ' οὐδὲ ἔοικε τεὸν ἔπος ἀρνήσασθαι*], ίσως συνδ. με το συνώνυμο αρμ. *uranam* ή και με το λατ. *ōrō* «ικετεύω, ζητώ επίσημα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άρνηση < αρχ. *ἄρνη-σις* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.]

αρνητής < ελνστ. *άρνη-τής*

αρνητικός < ελνστ. *άρνη-τικός* → ορισμένοι επιστ. όρ. είναι μεταφρ. δάνεια, π.χ. *αρνητικός αριθμός / πόλος* < αγγλ. *negative number / pole*.

ΣΥΝΘ. αρνησι-: (ελνστ.) *αρνησί-θεος, αρνησί-χριστος* – (λόγ) *αρνησι-δικία* ([1840], απόδ. τού γαλλ. *déni de justice*), *αρνησί-θρησκος* ([1856]), *αρνησι-κυρία* ([1859], απόδ. τού ν.λατ. *veto*, βλ.λ. *βέτο*), *αρνησί-πατρις* ([1864]) κ.ά.

-αρος μεγεθ. επίθημα

μεσν., που προήλθε από ουδ. υποκορ. σε *-άρι* με την προσθήκη τής μεγεθ. κατάλ. -ος, π.χ. *σαλιγκάρι – σαλίγκαρος, σκαθάρι – σκάθαρος*.

άροτρο

< αρχ. *ἄροτρον* [ήδη ομηρικό] (από την ίδια ρίζα με το ρ. *άρῶ (-όω)* «οργώνω») < **ara-trom* (με παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *φέρε-τρον*) < Ι.Ε. θ. **arə-* «οργώνω» || λατ. *arātrum* «άροτρο» (> γαλλ. *aratoire*, ισπ. *arado*, ιταλ. *aratro*), αρμ. *arawr*, παλ. ιρλ. *arathar*, λιθ. *árklas* κ.ά. Από το αρχ. *ἄροτρον* προήλθε το μεσν. *άλέτρι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άροση < αρχ. *ἄρο-σις* «καλλιεργήσιμη γη – όργωμα» < *άρ-ῶ (-όω)*

αρόσιμος < αρχ. *άρόσ-ιμος* < *άροσ-* (*άρ-ῶ, -όω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*

αροτριώ < ελνστ. *άροτρ-ιῶ (-άω)* < αρχ. *ἄρο-τρον*.

-αρούδι υποκορ. επίθημα

< *-άρι* + *-ούδι* (υποκορ. επιθήματα, βλ.λ.), πβ. *βυζαστ-άρι – βυζασταρούδι*. Το επίθημα κατόπιν αυτονομήθηκε και προστέθηκε απευθείας στη θεματική βάση, π.χ. *σχολει-αρούδι, μαθητ-αρούδι*.

άρουρα

< αρχ. *ἄρουρα* «οργωμένο ή αρόσιμο χωράφι» (ήδη μυκ. *a-ro-u-ra*, αιτ. ενικού), από την ίδια ρίζα με το ρ. *άρῶ (-όω)* «οργώνω», < **ἄρο-Fρα* < Ι.Ε. **arə3-* «οργώνω», για το οποίο βλ.λ. *άροτρο*.

αρουραίος

< αρχ. *άρουραῖος* (ενν. *μῦς*) [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.], επίθ. που παράγεται από το ουσ. *ἄρουρα* «καλλιεργημένο χωράφι, αγρός» (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αρουραίος – ποντικός

Στην αρχ. γλώσσα ο ***άρουραῖος*** *μῦς* «ποντικός τής ξηράς, των αγρών» (πβ. Ηροδ. *Ίστ.* 2.141: *μῦς άρουραίους*) διακρινόταν σαφώς από τον ***ποντικὸν*** *μῦν*, ο οποίος προερχόταν από τον *πόντο*, δηλ. από θαλάσσιες περιοχές (πβ. Αριστ. *Ζώων Ίστ.* 600b: *ὁ μῦς ὁ ποντικὸς ὁ λευκός*). Βαθμηδόν η λ. *μῦς* έπαψε να αποτελεί τον πυρήνα τής σημασίας αυτών των φράσεων και έτσι επικράτησαν οι λ. *αρουραίος* και *ποντικός*. Βλ.λ. *μυς, ποντικός*.

άρπα

< μεσν. *ἄρπα* < ιταλ. *arpa* < υστλατ. *harpa* < αρχ. γερμ. **harp-* (> γερμ. *Harfe*, αγγλ. *harp*).

αρπάζω

< αρχ. *άρπάζω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Ε 556: *άρπάζοντε βόας καὶ ἴφια μῆλα*] < *ἅρπαξ, -γος* «γάντζος» < *ἅρπη* «δρεπάνι – γάντζος» < Ι.Ε. **ser-p-* (ίδια σημ.) || παλ. σλαβ. *srъpъ* «δρεπάνι» (> σερβοκρ. *srp*), λετ. *sirpe*, λατ. *sarpo* «κλαδεύω». Το ρ. *αρπάζω* ίσως είχε αρχικώς τη σημ. «πιάνω και τραυώ απότομα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άρπαγας < αρχ. *ἅρπαξ, -αγος* «γάντζος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (βλ. ανωτέρω)

αρπαγή < αρχ. *άρπαγ-ή* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ., πβ. *Άγαμ.* 534: *ὀφλὼν γὰρ ἁρπαγῆς τε καὶ κλοπῆς δίκην*]

άρπαγμα < ελνστ. *ἅρπαγ-μα*, αρχική σημ. «λεία, εύρημα» (η σημερινή σημ. είναι μεσν.)

αρπαγμός < ελνστ. *άρπαγ-μός* «αρπαγή, ληστεία»

αρπακτικός < ελνστ. *άρπακ-τικός*

αρπαχτός < αρχ. *άρπακ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *άρπάζω*.

ΣΥΝΘ. ανάρπαστος < αρχ. *άν-άρπασ-τος* «αυτός που αρπάχτηκε, που απήχθη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.

στον Πλάτωνα] < *άν-αρπάζω* «αρπάζω βίαια, κυριεύω»
συναρπάζω < αρχ. *συν-αρπάζω*.

αρραβώνας

ΕΤΥΜ. < μεσν. *άρραβώνας* < αρχ. *άρραβών, -ῶνος*. Πρόκειται πιθ. για λέξη από τον χώρο τής Μέσης Ανατολής, ενώ αμφισβητείται και η σημιτ. προέλευση (πβ. εβρ. *erabon*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εγγύηση, ενέχυρο» (σε Ισαίο, Αριστοτέλη, αλλά και στην Κ.Δ., πβ. Εφεσ. 1,14: *ὅ ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν* «το οποίο [το Άγιο Πνεύμα] είναι εγγύηση τής κληρονομιάς μας») → ελνστ. σημ. «μνηστεία», επειδή για τη σύναψή της απαιτείτο (υλική) εγγύηση ότι θα τελεστεί ο γάμος και θα αποδοθεί η προίκα (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ.* 62.766: *μέχρι γὰρ τῶν ἀρραβώνων αἱ περὶ τοῦ γάμου συνθῆκαι προέβησαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρραβωνιάζω < μεσν. *άρραβων-ιάζω*
αρραβων-ιάρης < *αρραβών(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *μαρτυρ-ιάρης*
αρραβωνιαστικός < μεσν. *ἀρραβωνιασ-τικός* < *ἀρραβων-ιάζω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνηστήρας*.

αρραγής «χωρίς ρήγμα, στερεός»

< αρχ. *ἀρραγής* (με διπλασιασμό τού *ρ*-: **ἀ-Fραγής* > *ἀρραγής*) < *ἀ-* στερητ. + θ. *ραγ-* τού ρ. *ῥήγνυμι* (πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐρ-ράγ-ην*), για το οποίο βλ.λ. *ραγίζω, ρήγμα*.

αρρενωπός

< αρχ. *ἀρρενωπός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 802e.8: *τὸ δὴ μεγαλοπρεπὲς οὖν καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀνδρείαν ῥέπον ἀρρενωπὸν φατέον εἶναι*] < *ἄρρην, ἄρρεν(ος)* + λεξικό επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.)

άρρηκτος «αδιάσπαστος»

< αρχ. *ἄρρηκτος* [ήδη ομηρικό] (με διπλασιασμό τού *ρ*-, **ἄ-Fρηκτος* > *ἄρρηκτος*) < *ἀ-* στερητ. + *ῥηκτός*, ρηματ. επίθ. τού *ῥήγνυμι* (βλ.λ. *ρήγμα, ρήξη*).

άρρην

< αρχ. *ἄρρην, -ενος / ἄρσην, -ενός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < Ι.Ε. **ers-* «αρσενικός» || αβεστ. *aršan-* «άνδρας». Βλ. κ. *αρρενωπός, αρσενικός*.
ΣΥΝΘ. αρρεν(ο)-: *αρρεν-αγωγείο, αρρενο-γονία, αρρενο-μορφισμός, αρρενο-πρεπής, αρρενο-τοκία* κ.ά.

άρρητος

< αρχ. *ἄρρητος* «αυτός που δεν λέγεται, ανέκφραστος» (ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* ξ 466: *καί τι ἔπος προέηκεν, ὅ πέρ τ' ἄρρητον ἄμεινον*) < *ἀ-* στερητ. + *ῥητός* (βλ.λ.).

άρρωστος

< αρχ. *ἄρρωστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., κυρίως στον Ιπποκράτη] < *ἀ-* στερητ. + θ. *ρωσ-* (με επίθημα -τος ρηματ. επιθέτου, πβ. αντίθετο *εὔ-ρωσ-τος*) τού ρ. *ῥώννυμι*, τού οποίου αρχαιότερος τύπος είναι ο παρακ. *ἔρρωμαι* «υγιαίνω». Βλ.λ. *ρώμη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρρώστια < μεσν. *ἀρρώστ-ια* < αρχ. *ἄρρωστ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ια* (όχι < αρχ. *ἀρρωστ-ία*, που έδωσε το μεσν. *ἀρρωστ-ιά*, με συνίζηση)
αρρωστ-αίνω, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀρρωστ-ῶ (-έω)*
αρρωστ-ιάρης < μεσν. *ἀρρωστ-ιάρης* < *ἄρρωστ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*.

αρσενικό «χημικό στοιχείο με τοξικές ενώσεις»

< αρχ. *ἀρσενικόν* (ήδη στον Αριστοτέλη), σημιτ. δάνειο που παρασυνδέθηκε προς το επίθ. *ἀρσενικός* < συρ. *zarnīkā*, περσ. προελ. (πβ. περσ. *zarnīq*, ίδια σημ.).

αρσενικός

< αρχ. *ἀρσενικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἄρσην, -ενος / ἄρρην, -ενος* (βλ.λ.).

άρση → αίρω

αρταίνω «καρυκεύω – παραβιάζω νηστεία»

μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ἀρτύνω* (επίσης *ἀρτύζω, ἀρτῶ*, όλα με σημ. «καρυκεύω, νοστιμίζω»), κατά το σχήμα *βαθύνω – βαθαίνω, σκληρύνω – σκληραίνω*, που προέρχεται από το αρχ. *ἀρτύω* «ετοιμάζω, τακτοποιώ – καρυκεύω (κρέας)» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* η 448: *τῷ δ' ἤρτυεν αὐτὸς ὄλεθρον*]. Το αρχ. *ἀρτύω* εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ» και συνδέεται ειδικότερα με τη «γλώσσα» τού Ησυχίου *ἀρτύς· σύνταξις*, καθώς και με αρμ. *ard* «τάξη», λατ. *artus* «άρθρωση» κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
άρτυμα < αρχ. *ἄρτυ-μα* < *ἀρτύ-ω* «ετοιμάζω, τακτοποιώ – καρυκεύω (κρέας)»
αρτύσ-ιμος < *αρτυσ-* (αρχ. *ἀρτύ-ω* «ετοιμάζω, τακτοποιώ – καρυκεύω (κρέας)» ή μέσω τού μεταπλ. μεσν. *ἀρτύζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *νηστήσιμος*.

αρτέμων «μικρό τριγωνικό πανί πλοίου»

< ελνστ. *ἀρτέμων, -ονος* < αρχ. *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ, προσδένω» (με παραγ. τέρμα *-μων*), που αποτελεί παράγωγο τού συνωνύμου ρ. *αἴρω* (βλ.λ. *αναρτώ*). Η λ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ., Πράξ. 17,40: *καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμωνα τῇ πνεούσῃ κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν* «και αφού ύψωσαν το πανί προς τον άνεμο, κατευθύνθηκαν προς τον γιαλό».

αρτεσιανό

λόγ. [1861], μεταφορά τού γαλλ. *artésien*, από την περιοχή Artois τής Γαλλίας, όπου πρωτοκατασκευάστηκαν τέτοια πηγάδια τον 12ο αι. Απαντά κυρ. στη

φρ. *αρτεσιανό φρέαρ / πηγάδι* με σημ. «πηγάδι με αναβλύζοντα νερά».

αρτζιμπούρτζι «(και λουλάς) ακατανόητα πράγματα»
< μεσν. *άρτζιβούρτζιος (-τζης) / Άρτζιβούριος* < αρμ. *arajaworac* «προηγούμενος καιρός» (δηλ. προ τής Απόκρεω), ονομασία τής εβδομάδας αυστηρής νηστείας των Αρμενίων, η οποία τοποθετείται μεταξύ τής Κυριακής τού Τελώνου και Φαρισαίου και τού Ασώτου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αρτζιμπούρτζι
Η εβδομάδα αυστηρής νηστείας των Αρμενίων αντιμετωπίστηκε από τους Βυζαντινούς συγγραφείς με σφοδρή εχθρότητα, επειδή διέφερε από τις συνήθειες που καθιέρωσε το ορθόδοξο εορτολόγιο. Ένας ανώνυμος συγγραφέας την αποκαλεί *«πονηρὸν ἔθος τῶν Ἀρμενίων»*, ενώ σε άλλο μεσν. κείμενο συναντούμε το εξής σχόλιο, που καταγράφει ο λεξικογράφος Du Cange: *χρὴ γινώσκειν ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ ἑβδομάδι (τοῦ τελώνου) νηστεύουσιν οἱ τρισκατάρατοι Ἀρμένιοι τὴν βδελυρὰν αὐτῶν νηστείαν, τὴν λεγομένην τοῦ* ***Ἀρτζιβουρίου***. Η σημασία «σύγχυση» οφείλεται ακριβώς στην αδυναμία των Βυζαντινών να κατανοήσουν αυτή τη συνήθεια και στην προσπάθειά τους να την παρουσιάσουν σαν αποτέλεσμα παραλογισμού και ακαταστασίας.

αρτηρία
< αρχ. *ἀρτηρία* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. κυρίως στον Ιπποκράτη, όπου διακρίνονται οι αρτηρίες από τις φλέβες, πβ. *Περὶ ὡρῶν* 14: *ὁκόταν εἰς τὰ σπλάγχνα καὶ τὴν καρδίην καὶ τὰς ἀρτηρίας καὶ τὰς κοίλας φλέβας παρὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου συγγενῆ φύσιν πλεῖον ἔλθῃ ὑγρόν*) < **ἀϜερ-τηρ-ία* < θ. **ἀϜερ-* τού ρ. *αἴρω* (βλ.λ.). Η λ. ανήκει στα παράγωγα τού ρ. *αἴρω* που ανέπτυξαν επίσης τη σημ. «κρεμώ, προσδένω» (βλ. κ. *αορτή, αναρτώ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αίρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρτηριακός < ελνστ. *ἀρτηρι-ακός* «σχετικός με την τραχεία ή τους βρόγχους».
ΣΥΝΘ. αρτηριο- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *αρτηριοπάθεια* (< αγγλ. *arteriopathy*), *αρτηριο-σκλήρωση* (λόγ. [1895], < γαλλ. *artériosclérose*), *αρτηριο-στένωση* (< γαλλ. *artériosténose*) κ.ά.

άρτι «μόλις, πρόσφατα»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄρτι* < θ. **ἀρ-τ-*, που εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ». Παρόμοιο μορφολογικό σχηματισμό εμφανίζει το αρχ. *ἀρτύω* (βλ.λ. *αρταίνω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ακριβώς τώρα» (για το παρόν, πβ. Αριστοφ. *Λυσιστρ.* 1008: *ἄρτι νυνὶ μανθάνω* «μόλις τώρα το μαθαίνω») → ήδη αρχ. σημ. «μόλις, πρόσφατα» (για το εγγύτατο παρελθόν, πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 5.3: *ὁ Ὑρκάνιος ἄρτι ᾐσθημένος τὸ γεγενημένον* «...ευθύς μόλις κατάλαβε τι είχε γίνει»). Το επίρρ. *ἄρτι* προσέδωσε στα σύνθετα και στα παράγωγά του την επιπρόσθετη έννοια τής ακρίβειας και τής πληρότητας συνδεόμενο με το ομόρριζο επίθ. *ἄρτιος* (π.χ. *αρτι-μελής, άρτιος*).
ΣΥΝΘ. αρτι-: *αρτι-γενής, αρτι-επής, αρτι-θανής, αρτι-μελής, αρτι-σύστατος* κ.ά.

αρτιμελής
< αρχ. *ἀρτιμελής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < επίρρ. *ἄρτι* (βλ.λ.) + *-μελ(ής)* < *μέλος*.

άρτιος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄρτιος* (ήδη ομηρικό) < επίρρ. *ἄρτι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πλήρης, ολόκληρος» (πβ. Σόλων. *απόσπ.* 6.4: *ὁπόσοις μὴ νόος ἄρτιος ᾖ*) → ήδη αρχ. σημ. «ζυγός αριθμός» (Πλάτων, Ιπποκράτης κ.ά.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *απαρτία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρτιότητα < ελνστ. *ἀρτι-ότης, -ότητος*
αρτιώνω < μεσν. *ἀρτι-ώνω* < *ἄρτι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
αρτίωση < μεσν. *ἀρτίω-σις* < *ἀρτι-ώνω*.

αρτίστας
μεταφορά τού ιταλ. *artista* «καλλιτέχνης» < *arte* «τέχνη» < λατ. *ars, artis*.

αρτιώνω → άρτιος

άρτος
< αρχ. *ἄρτος* [ήδη ομηρικό], αρχαιότατη λ. όπως προκύπτει από το μυκ. σύνθ. *a-to-po-qo*: *ἀρτόποπος* «φούρναρης, ψήστης ψωμιού». Για την ετυμολογική προέλευση έχουν διατυπωθεί δύο βασικές εκδοχές: 1) < **ἄρ-τος*, που εμφανίζει το θ. *ἀρ-* τού αρχ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – προετοιμάζω, τακτοποιώ» και εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού εν λόγω ρήματος (π.χ. *αριθμός, άρθρο, άρμενο, άρμα, άρμενο, αρταίνω, αρμόζω, αρμονία*)· 2) πρόκειται για όρο τού μη Ι.Ε. υποστρώματος, ο οποίος συγγενεύει με το βασκ. συνώνυμο *arto* «ψωμί αραβοσίτου» (> ισπ. *artal* «πίτα»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρέσω*.
ΣΥΝΘ. αρτο-: *αρτο-βιομηχανία, αρτο-κλασία, αρτο-ποιείο, αρτο-πώλης, αρτο-φόριο, αρτο-σκεύασμα* κ.ά.

άρτυμα → αρταίνω

αρύβαλλος «αγγείο λαδιού»
< αρχ. *ἀρύβαλλος* «μικρό αγγείο λαδιού, με το οποίο αλείφονταν οι αθλητές». Ο λεξικογράφος Ησύχιος παρήγε τη λ. από τα ρ. *ἀρύω* «αντλώ» και *βάλλω*, όπως φαίνεται από τον ορισμό του: *ἀρύβαλλοι· τὰ μαρσύππια, ἀπὸ τοῦ ἀρύειν καὶ βάλλειν εἰς αὐτούς*. Ορισμένοι συνδέουν τη λ. με το αρχ. *βαλλάντιον*

«πουγκί» ή θεωρούν ότι πρόκειται για θρακοφρυγικό δάνειο.

αρύομαι «αντλώ (συνήθ. μτφ.)»
< αρχ. *ἀρύομαι*, μέση φωνή τού ρ. *ἀρύω* «αντλώ» < *Fαρύω, που πιθ. συνδ. με το ρ. *εὑρ-ίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*), καθώς και με αρμ. *gerem* «αιχμαλωτίζω», μέσ. ιρλ. *feraim* «αδειάζω, χύνω».

αρχαιολόγος
< ελνστ. *ἀρχαιολόγος*, αρχική σημ. «μίμος», < *ἀρχαῖο(ς)* + λεξ. επίθημα *-λόγος* (< αρχ. *λέγω*, βλ.λ.). Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. χρησιμοποιήθηκε ως απόδ. τού λατ. *antiquarius* και δήλωσε προφανώς τον αντιγραφέα αρχαίων κειμένων. Ο επιστημ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *archéologue*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρχαιολογία < αρχ. *ἀρχαιο-λογία* «ιστορική έρευνα αρχαίων μύθων και θρύλων» (πβ. Πλάτ. *Ἱππ. μείζ.* 285d.8: *καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας ἥδιστα ἀκροῶνται*) < *ἀρχαιο-* + λεξ. επίθημα *-λογία* (< *λέγω*, βλ.λ.) → ελνστ. σημ. «ιστορική αφήγηση, εξιστόρηση τής Αρχαιότητας» (σε τίτλους έργων, π.χ. τού Ιωσήπου, τού Διονυσίου Αλικαρνασσέως κ.ά.) → ο σύγχρ. επιστημονικός όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *archéologie*
αρχαιολογικός < ελνστ. *ἀρχαιολογ-ικός* «πολυμαθής αρχαιογνώστης» < *ἀρχαιολόγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (ο σύγχρ. επιστημονικός όρος κατά τα *αρχαιολόγος, αρχαιολογία*).

αρχαίος
< αρχ. *ἀρχαῖος* [ήδη σε απόσπ. τού Φρυνίχου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀρχᾱ / ἀρχή* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος* (πβ. *ὥρα – ὡρα-ῖος, μοῖρα – μοιρα-ῖος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρχαΐζω < ελνστ. ἀρχα-ΐζω < *ἀρχα(ῖος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω* (επίσης σύνθ. *εξ-αρχαΐζω*, λόγ. [1866])
αρχαϊκός < αρχ. *ἀρχα-ϊκός* < *ἀρχα(ῖος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
αρχαϊκ-ότητα, λόγ. [1861], < *αρχαϊκ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
αρχαϊσμός < ελνστ. *ἀρχαϊσ-μός* < ἀρχα-ΐζω
αρχαϊσ-τής, λόγ. [1829], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *archaïste*
αρχαϊστ-ικός, λόγ. [1893], < *αρχαϊστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
αρχαιότητα < αρχ. *ἀρχαι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].
ΣΥΝΘ. αρχαιο-: *αρχαιο-γνώστης (-γνωσία), αρχαιο-κάπηλος (-καπηλία), αρχαιο-λάτρης (-λατρία), αρχαιο-μαθής (-μάθεια), αρχαιό-πληκτος (-πληξία), αρχαιο-πρεπής (-πρέπεια), αρχαιο-φύλακας* κ.ά.

αρχαιρεσίες «εκλογές»
πληθ. τού αρχ. *ἀρχαιρεσία* «εκλογή αρχών, αρχόντων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.58.21: *ἐπεὰν δὲ θάψωσι τον βασιλέα, ἀγορὴ δέκα ἡμερέων οὐκ ἵσταταί σφι οὐδ' ἀρχαιρεσίη συνίζει, ἀλλὰ πενθέουσι ταύτας τὰς ἡμέρας*] < *ἀρχ(ή)* «εξουσία» (βλ.λ.) + *-αιρεσ(ία)* < *αἵρεσις*, στη σημ. «εκλογή» (βλ.λ. *αίρεση*).

αρχάριος
< ελνστ. *ἀρχάριος* < αρχ. *ἀρχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άριος* (βλ.λ.). Ήδη από τον 4ο αι. μ.Χ. η λ. απαντά με τη σημ. «πρωτάρης» (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Πρὸς ἀρχαρίους ἀσκητάς*, τίτλος παραινετικού έργου).

αρχέγονος «πρωτογενής»
< ελνστ. *ἀρχέγονος* < *ἀρχε-* (θ. που απαντά στα αρχ. *ἀρχή, ἄρχω*, βλ.λ.) + *γόνος*, πβ. κ. *πρωτό-γονος*.

αρχείο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀρχεῖον* < *ἀρχ(ή)* (στη σημ. «εξουσία») + παραγ. τέρμα *-εῖον* (βλ.λ. *-είο*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατοικία των αρχόντων, τής διοίκησης» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.4: *ἐν τοῖς Μεγάροις ἀναβαίνοντος αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ἀφροδισίου εἰς τὸ ἀρχεῖον*) → ήδη αρχ. σημ. (κυρ. στον πληθ.) «επίσημα έγγραφα», επειδή φυλάσσονταν στο διοικητήριο ή στην κατοικία των αρχόντων (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1331b: *τῶν δ' ἀρχείων ὅσα περὶ τὰ συμβόλαια ποιεῖται τὴν ἐπιμέλειαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρχει-ακός, λόγ. [1887].
ΣΥΝΘ. αρχειο-: *αρχειο-θετώ, αρχειο-θήκη, αρχειο-νομία, αρχειο-φύλακας* κ.ά.

αρχέτυπος
< ελνστ. *ἀρχέτυπος* «πρότυπος, υποδειγματικός» < *ἀρχε-* (θ. που απαντά στα αρχ. *ἀρχή, ἄρχω*, βλ.λ.) + *τύπος*.

αρχή
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀρχή* (ήδη μυκ. *a-ka*: *ἀρχᾱ) < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έναρξη, ξεκίνημα» (στον Όμηρο) → ήδη αρχ. σημ. «εξουσία» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 757: *ἢ γάρ ποτ' ἔστιν ἐκπεσεῖν ἀρχῆς Δία;* «είναι αλήθεια ποτέ δυνατόν να πέσει ο Δίας από την εξουσία;») → αρχ. σημ. «νόμος, κανόνας – θεμελιώδης όρος ή βάση» (πβ. Αριστ. *Μηχαν.* 855b: *ἀρχὴ δὲ ληπτέα ἥδε περὶ τῆς αἰτίας αὐτῶν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αρχίζω < μεσν. *ἀρχ-ίζω*
αρχινώ < μεσν. *ἀρχ-ινῶ* < *ἀρχ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ινῶ* (κατά τα *κινῶ, ξεκινῶ*)
αρχικός < αρχ. *ἀρχ-ικός*, αρχική σημ. «ηγεμονικός, βασιλικός» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.80: *βάρβαροι δὲ Χάονες χίλιοι ἀβασίλευτοι, ὧν ἡγοῦντο ἐπετησίῳ προστατείᾳ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ γένους Φώτιος καὶ Νικάνωρ*) → ελνστ. σημ. «πρώτος» (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς μαθ.* 9.5.4: *πρῶτον καὶ ἀρχικώτατον αἴτιον Πρωτέα καλῶν*)
αρχήθεν < αρχ. επίρρ. *ἀρχῆ-θεν* (βλ.λ. *-θεν*).

αρχηγός
< αρχ. *ἀρχηγός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < θ. *ἀρχ-* (θ. που απαντά στο ρ. *ἄρχω*, βλ.λ.) +

-ηγός (με έκταση τού αρκτικού ά- λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *στρατ-ηγός, οδ-ηγός*) < *άγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρχηγ-είο, λόγ. [1833]

αρχηγία < μεσν. *άρχηγ-ία* < *άρχηγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ία*

αρχηγικός < ελνστ. *άρχηγ-ικός* «πρωταίτιος, πρωταρχικός»

αρχηγ-ισμός < *αρχηγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, πβ. κ. *ηγεμον-ισμός*

αρχηγ-ίσκος, λόγ. [1888], υποκορ. τού ουσ. *αρχηγός*.

ΣΥΝΘ. αρχηγέτης < αρχ. *άρχ-ηγέτης* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *άρχ(ή)* + *ήγέτης*

υπ-αρχηγός, λόγ. [1889].

-άρχης → άρχω

αρχι- → άρχω

-αρχία → άρχω

αρχίδι

< μεσν. *άρχίδι* (με έκκρουση τού αρκτικού ό- από το ισχυρότερο ά- λόγω συνεκφοράς με το άρθρο: *τὰ όρχίδια > τ' άρχίδια*) < ελνστ. *όρχίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *όρχις (ό)*, βλ.λ.

αρχίζω → αρχή

αρχικός → αρχή

αρχιμανδρίτης

< ελνστ. *άρχιμανδρίτης* < *άρχι-* + *μάνδρα* (στη σημ. «μονή») + παραγ. τέρμα *-ίτης*. Η λ. πρωτοαπαντά τον 4ο αι. μ.Χ. ως τίτλος τού επόπτη μονής.

αρχινώ → αρχή

αρχιτέκτονας < αρχ. *άρχιτέκτων, -ονος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], αρχική σημ. «επόπτης οικοδομικών και ξυλουργικών έργων (π.χ. ορυγμάτων, γεφυρών)» (κατ' αντιδιαστολή προς τον *χειροτέχνη*), < *άρχι-* (< *άρχω*, βλ.λ.) + *τέκτων* (βλ.λ. *τέκτονας*). Η γενικευμένη σημ. «μηχανικός» είναι ήδη αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρχιτεκτόνη-μα [ελνστ.].

άρχοντας

< μεσν. *άρχοντας*, από την αιτ. ενικού τής αρχ. ουσιαστικοποιημένης μτχ. *άρχων, -οντος* τού ρ. *άρχω* (βλ.λ.). Η λ. απαντά ως ουσ. ήδη από την Αρχαιότητα (π.χ. στον Ηρόδοτο, φρ. *άρχων Αἰγύπτου, άρχων ἐν Λήμνῳ*), ενώ στην Αθήνα χρησιμοποιείται ως τίτλος κρατικών αξιωματούχων, όπως ο *άρχων βασιλεύς* (επωμισμένος με θρησκευτικά καθήκοντα), ο *έπώνυμος άρχων* (κεφαλή τού κράτους με νομικά καθήκοντα) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαέστρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρχοντ-ικός < ελνστ. *άρχοντ-ικός*

αρχοντιά < μεσν. *άρχοντ-ιά / άρχοντ-ία* (με συνίζηση) < *άρχοντ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ία*

αρχοντάρης < μεσν. *άρχοντ-άρης* < *άρχοντ(ας)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *πρωτ-άρης*

αρχονταρίκι < μεσν. *άρχονταρ-ίκιον* «ξενώνας μονής» < *άρχοντάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ίκι(ον)*.

ΣΥΝΘ. αρχοντ(ο)-: *αρχοντ-άνθρωπος, αρχοντογυναίκα, αρχοντο-λόι, αρχοντο-χωριάτης, αρχοντόσπιτο* κ.ά.

-αρχος → άρχω

αρχύτερα

< μεσν. *άρχύτερα* < αρχ. *άρχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ύτερα* (συγκρ. βαθμού), κατά τα επιρρ. *ταχ-ύτερα, βαθ-ύτερα, καλ-ύτερα* κ.ά.

άρχω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άρχω*, που πιθ. συνδ. με το ομηρικό ουσ. *όρχαμος* «προπορευόμενος, αρχηγός» (ομηρ. φρ. *όρχαμος άνδρῶν, όρχαμε λαῶν*), αν το μυκ. *o-ka* αντιπροσωπεύει πράγματι τον τύπο **όρχā*. Από την ουσιαστικοπ. μτχ. *άρχων* προήλθε η λ. *άρχοντας*. Βλ. κ. *αρχή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρχίζω, ξεκινώ» ➔ ήδη αρχ. σημ. (στον Όμηρο) «διοικώ, εξουσιάζω» (πβ. *Ἰλ.* Β 576: *τῶν ἑκατὸν νηῶν ἦρχε κρείων Ἀγαμέμνων*).

ΣΥΝΘ. αρχ(ι)-: *αρχ-άνθρωπος, αρχ-ίατρος, αρχικλέφτης, αρχι-τέκτονας, αρχι-ψεύτης* κ.ά.

-άρχης, -αρχία, -αρχος: *στρατοπεδ-άρχης, εργοστασι-άρχης, σταθμ-άρχης – ολιγ-αρχία, φεουδ-αρχία, ταξ-ιαρχία, σμην-αρχία, δυ-αρχία – ληξί-αρχος, πλοίαρχος, έπ-αρχος, μοίρ-αρχος, λήστ-αρχος* κ.ά.

-άρχω: *υπ-άρχω (ύπαρξη), ενυπ-άρχω, συνυπάρχω (συνύπαρξη), προϋπ-άρχω, προεξ-άρχω, συνάρχω, εξ-άρχω* κ.ά.

άρχων → άρχοντας

-άρω παραγ. τέρμα

μεσν., που αρχικώς απαντά σε ρήματα βεν. και ιταλ. προελεύσεως (π.χ. μεσν. *κουράρω* < ιταλ. *curare*, *μπατάρω* < βεν. *bater*) και κατόπιν επεκτάθηκε σε λ. γαλλ. αρχής (π.χ. *μακιγιάρω* < γαλλ. *maquiller*), στη συνέχεια δε αυτονομήθηκε και προσκολλάται σε οποιαδήποτε άκλιτη (ξένη) λ. (π.χ. αγγλ. *shoot* > *σουτ-άρω*, *cheque* > *τσεκ-άρω*, *flirt* > *φλερτ-άρω*, τουρκ. *yuha* > *γιουχ-άρω*).

αρωγή «βοήθεια»

< αρχ. *άρωγή* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Δ 235: *οὐ γὰρ ἐπὶ ψευδέσσι πατὴρ Ζεὺς ἔσσετ' ἀρωγός*], μεταπτωτ. βαθμ. τού ρ. *άρήγω* «βοηθώ, συντρέχω» < *ά-* προθεμ. + Ι.Ε. **rēg-*, το οποίο συναντάται επίσης στα παλ. σαξ. *rōkjan* «φροντίζω», παλ. γερμ. *ruoh(ha)* «φροντίδα» (> γερμ. *ruch-los* «ασεβής, ανόσιος»).

άρωμα

< αρχ. *άρωμα*, αρχικώς «αρωματικό φυτό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.5.1: *ἅπαντα ἦσαν εὐώδη ὥσπερ ἀρώματα*], αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αρωματικός < ελνστ. *άρωματ-ικός*
αρωματίζω < ελνστ. *άρωματ-ίζω*
αρωματώδης < ελνστ. *άρωματ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. αρωματο-: *αρωματο-ποιός* (λόγ. [1807]), *αρωματο-ποιία* (λόγ. [1875]), *αρωματο-πώλης* (ελνστ.), *αρωματο-πωλείο* (λόγ. [1849]).

ας

< μεσν. *ἄς* (με συγκοπή) < αρχ. *ἄφες* «άσε», προστ. τού ρ. *ἀφίημι* «αφήνω». Ήδη στην Κ.Δ. συναντούμε φρ. στις οποίες η προστ. *ἄφες* έχει προτρεπτική σημασία και ακολουθείται από απλή υποτακτική, π.χ. Ματθ. 27,49: *ἄφες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν* «άσε να δούμε (ή: ας δούμε) αν έρχεται ο Ηλίας να τον σώσει», Λουκ. 6,42: *ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου* «άσε να βγάλω (ή: ας βγάλω) το ξυλαράκι που είναι στο μάτι σου».

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ας
Η δήλωση τής προτροπής από ρήματα που σημαίνουν «αφήνω» εμφανίζεται και σε άλλες γλώσσες. Σε ορισμένες φράσεις τα ρήματα αυτά λειτουργούν απλώς ως απολεξικοποιημένα προτρεπτικά μόρια (όπως συνέβη με το μόριο ***ας***) χωρίς δική τους ιδιαίτερη σημασία, το δε κύριο νοηματικό φορτίο φέρεται από τα ρήματα που συνοδεύουν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα από γερμ. γλώσσες: αγγλ. *let's go* «ας πάμε» (ρ. *let* «αφήνω»), γερμ. *lasst uns gehen* «ας πάμε» (ρ. *lassen* «αφήνω»), δαν. *lad os begynde nu* «ας αρχίσουμε τώρα» (ρ. *lade* «αφήνω»).

-άς παραγ. τέρμα

< ελνστ. *-ᾶς*, που προήλθε από συναίρεση τού αρχ. ληκτικού τέρματος *-έας* (π.χ. *βορρᾶς* < *βορέας*) και επεκτάθηκε σε ελνστ. ουσ. που δήλωναν επάγγελμα ή ιδιότητα (π.χ. ελνστ. *μαχαιρ-ᾶς*, *κλειδ-ᾶς*, μεσν. *μαρμαρ-ᾶς*, *παππ-ᾶς*).

-ας κ. -άς μεγεθ. επίθημα

< μεσν. *-ᾶς* / *-ας*, που προήλθε από θηλ. σε *-α* (π.χ. μεσν. *βαρέλα* > *βαρέλ-ας*) ή σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το παραγ. τέρμα *-ᾶς* (βλ.λ.) και απέκτησε μεγεθ. σημασία (π.χ. μεσν. *γλωσσ-ᾶς*).

ασανσέρ

< γαλλ. *ascenseur*, παράγ. τού λατ. *ascensum* < ρ. *ascendo* «ανεβαίνω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανελκυστήρας*.

ασβέστης

< μεσν. *ἀσβέστης* < *ἀσβέστιν* (μεταπλ. σε αρσ. με βάση την αιτ. ενικού) < ελνστ. *ἀσβέστιον* «ασβεστόλιθος», υποκορ. τού αρχ. *ἄσβεστος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Α 599: *ἄσβεστος γέλως*] (αρχ. σημ. «άσβηστος», ελνστ. σημ. «ασβέστης») < *ἀ-* στερητ. + θ. *σβεσ-* τού ρ. *σβέννυμι* «σβήνω» + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων. Βλ. κ. *άσβηστος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασβεστ-άς < *ασβέστ(ης)* + παραγ. τέρμα *-άς*
ασβέστ-ιο, λόγ. [1876], < αρχ. *ἄσβεστ(ος)* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ιο(ν)*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *calcium* (διαφ. το ελνστ. *ἀσβέστιον* «ασβεστόλιθος»)
ασβεστώνω < μεσν. *ἀσβεστ-ώνω*
ασβέστωμα < μεσν. *ἀσβέστω-μα* < *ασβεστώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. ασβεστο-: *ασβεστό-γαλα*, *ασβεστο-κάμινος*, *ασβεστο-κονίαμα*, *ασβεστό-λακκος*, *ασβεστό-νερο*, *ασβεστό-πετρα* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ασβέστης
Στη μεταβολή σημασίας που παρατηρούμε («άσβηστος» → «ασβέστης») συνέβαλε η ελνστ. φρ. *ἄσβεστος τίτανος (ή)* «άσβηστος γύψος», η οποία συναντάται ήδη στον γιατρό Γαληνό και συστήνεται ως φαρμακευτική ουσία σε έμπλαστρα, αναμεμειγμένη με έλαια ή άλλα βότανα, προκειμένου να μετριάζεται η ισχύς της (στο έργο *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων*).

άσβηστος

< μεσν. *ἄσβηστος* < αρχ. *ἄσβεστος* (κατά το ρ. *σβέννυμι* – *σβήνω*, βλ.λ.) < *ἀ-* στερητ. + θ. *σβεσ-* τού ρ. *σβέννυμι* «σβήνω» + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ασβόλη «καπνιά»

< αρχ. *ἀσβόλη* / *ἄσβολος (ή)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη]. Αν το θέμα είναι *ἀσ-*, τότε πιθ. προέρχεται από Ι.Ε. **as-* / **azd-* «καίω, ξηραίνω» || λατ. *areo* «είμαι ξερός», *aridus* «ξερός» (> γαλλ. *aride*, ισπ. *arido*), σανσκρ. *āsa-* «καίω», αρχ. γερμ. **aska-* «στάχτη» (> γερμ. *Asche*, αγγλ. *ash(es)*, ολλ. *as*), ίσως και αρχ. *ἄζω* «ξηραίνω». Το β' συνθ. *-βόλη*, *-βολος* ίσως συνδ. με το ρ. *βάλλω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *αποσβολώνω*.

ασβός

< μεσν. *ἀσβός* < σλαβ. *jasvă*, πβ. ρωσ. *jasvo*, βουλγ. *jazovec*.

ασεβής

< αρχ. *ἀσεβής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, πβ. Ἐλεγ. 1.1179-80: *τοῦτο γὰρ ἄνδρα εἴργει μήθ' ἔρδειν μήτε λέγειν ἀσεβῆ*] < *ἀ-* στερητ. + *-σεβ(ής)* < *σέβας (τό)*, βλ.λ. Πβ. το αντίθετο *ευ-σεβής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασέβεια < αρχ. *ἀσέβ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αντιφ. *Περὶ Ἡρῴδ. φον.* 88.7-9: *φονέα δὲ τὸν μὴ αἴτιον ψηφισθῆναι ἁμαρτία καὶ ἀσέβειά ἐστιν εἴς τε τοὺς θεοὺς καὶ εἰς τοὺς νόμους*]
ασεβώ < αρχ. *ἀσεβ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 13.17: *πρὸς δὲ τὰ θεῖα τοῖς μὲν οὐδὲν ἐμποδὼν ἀσεβεῖν*].

ασελγής «έκλυτος, χυδαίος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσελγής*. Ορισμένοι υποθέτουν ότι υπάρχει θ. **σελγ-* (με *ἀ-* αθροιστ.) και συνδέουν τη λ. με τα αρμ. *ełc* «απαγορευμένος, κακός», *z-ełc* «αισχρός, ακόλαστος» (προσέγγιση φωνητικώς δύσκολη). Κατ' άλλη εκδοχή, *ἀσελγής* < **ἀ-θελγής* (μέσω τής βοιωτ. διαλέκτου) < *ἀ-* αθροιστ. + ρ. *θέλγω* (στη σημ. «αποτρελαίνω, πλήττω»).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βίαιος, ασυγκράτητος» (πβ. Ισαίου *Κίρων.* 43.1: *ἀσελγὴς ὢν καὶ βίαιος*) → ελνστ. σημ. «έκλυτος, αισχρός» (πβ. Θεοπόμπ. *απόσπ.* F.162: *ἀκολάστους ὄντας καὶ περὶ τὸν βίον ἀσελγεῖς συνουσίας αὐτῶν κατεσκεύαζε*). Η λ. έφθασε να δηλώνει την έκλυτη διαγωγή, η οποία συνοδεύεται από θράσος και προσβάλλει τη δημόσια ευπρέπεια.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασέλγεια < αρχ. *ἀσέλγ-εια* «θρασεία χυδαιότητα – έκλυτη συμπεριφορά, αισχρότητα»
ασελγώ < ελνστ. *ἀσελγ-ῶ (-έω)*, μτγν. τύπος τού αρχ. *ἀσελγαίνω* «φέρομαι πρόστυχα, με αναισχυντία – συμμετέχω σε ακόλαστες πράξεις» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 190d.4-5: *ἐὰν δ' ἔτι δοκῶσιν ἀσελγαίνειν καὶ μὴ 'θέλωσιν ἡσυχίαν ἄγειν, πάλιν αὖ, ἔφη, τεμῶ δίχα*).

ασετόν
< γαλλ. *acéton* < λατ. *acetum* «ξίδι». Βλ. κ. *ακετόνη*.

ασετυλίνη «ακετυλένιο»
λόγ. [1896], μεταφορά τού γαλλ. *acétylène* < αγγλ. *acetylene* (υβριδικό σύνθ.), που πλάστηκε από το λατ. *acetum* «ξίδι – οξικό οξύ» και το αρχ. *ὕλη* στη σημ. «ξύλο» (με την επίδρ. τού χημ. όρου *αιθυλένιο*). Αποδόθηκε επίσης *ακετυλένιο*.

ασήμαντος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσήμαντος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *σημαίνω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ασημάδευτος, ασφράγιστος» (για ζώα και υπάρχοντα, πβ. Υπερείδ. *απόσπ.* 4.1: *ἀσήμαντα τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα ἀσφράγιστα*) → ελνστ. σημ. «χωρίς σημασία ή νόημα» (πβ. Διογ. *απόσπ.* 20.16-17: *λόγος ἀεὶ σημαντικός ἐστι, λέξις δὲ καὶ ἀσήμαντος*) → ελνστ. σημ. «χωρίς σπουδαιότητα» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Κατὰ Εὐνομ.* 2.1: *ἄκυρον δέ τις καὶ ἀσήμαντον εἰπεῖν τὴν κλῆσιν τῶν ὀνομάτων οὐκ ἂν τολμήσειεν*).

ασήμι
< μεσν. *ἀσήμι* < ελνστ. *ἀσήμι(ο)ν*, υποκορ. τού *ἄσημον*, ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἄσημος*, που απαντά στην ελνστ. φρ. *ἄσημος ἄργυρος* «ασφράγιστος άργυρος (χωρίς σήμα)». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άργυρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασημένιος < μεσν. *ἀσημ-ένιος* < *ἀσήμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *κυπαρισσ-ένιος*
ασημ-ής < *ασήμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ής*, πβ. κ. *χρυσαφ-ής*
ασημικό < μεσν. *ἀσημ-ικό*
ασημώνω < μεσν. *ἀσημ-ώνω* < *ἀσήμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
ασήμωμα < μεσν. *ἀσήμω-μα* «ασημικό» < *ἀσημώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ασημω-τής < *ασημώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *πεταλω-τής*.
ΣΥΝΘ. **ασημ(ο)-**: *ασημο-ποίκιλτος*, *ασημό-σκονη*, *ασημ-ουργός*, *ασημό-χαρτο* κ.ά.

άσημος
< αρχ. *ἄσημος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 662: *χρησμοὺς ἀσήμους*] < *ἀ-* στερητ. + *σῆμα* (βλ.λ.).

άσηπτος «αυτός που δεν σαπίζει»
< αρχ. *ἄσηπτος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *σήπω* «σαπίζω» (βλ.λ. *σήπομαι*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασηψ-ία < *α-* στερητ. + *σήψ(η)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *asepsie*
ασηπτ-ικός < *άσηπτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *aseptique*.

ασθενής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσθενής* < *ἀ-* στερητ. + *-σθεν(ής)* < *σθένος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αδύναμος, ανίσχυρος» (ενώ για τους αρρώστους προτιμάται ο μτχ. τύπος *ἀσθενῶν*) → ήδη αρχ. σημ. «άρρωστος» (στον Ιπποκράτη).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασθένεια < αρχ. *ἀσθέν-εια* «αδυναμία, ατονία» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.36.3: *πολλοῖς τε ὀλίγοι μαχόμενοι καὶ ἀσθενείᾳ σωμάτων διὰ τὴν σιτοδείαν ὑπεχώρουν*) → ήδη αρχ. σημ. «νόσος, αρρώστια» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.49.1: *τὸ μὲν γὰρ ἔτος, ὡς ὡμολογεῖτο, ἐκ πάντων μάλιστα δὴ ἐκεῖνο ἄνοσον ἐς τὰς ἄλλας ἀσθενείας ἐτύγχανεν ὄν*)
ασθενικός < αρχ. *ἀσθεν-ικός* «αδύνατος, φιλάσθενος»
ασθενώ < αρχ. *ἀσθεν-ῶ (-έω)* «είμαι αδύνατος, ασθενικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

άσθμα
< αρχ. *ἆσθμα / ἄσθμα* «λαχάνιασμα» [ήδη ομηρικό] < **ἀν-σ-θμα* < θ. **ἀν-* (< Ι.Ε. **anə-* «φυσώ, πνέω», από όπου το ουσ. *ἄνεμος*, βλ.λ.) + ευφωνικό *-σ-* + παραγ. τέρμα *-θμα*. Περιγράφεται ως νόσος ήδη από τον Ιπποκράτη (5ος αι. π.Χ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασθμαίνω < αρχ. *ἀσθμ-αίνω* «λαχανιάζω, κοντανασαίνω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 585: *αὐτὰρ ὅ γ' ἀσθμαίνων εὐεργέος ἔκπεσε δίφρου*]
ασθματικός < ελνστ. *ἀσθματ-ικός*.

Ασία
< αρχ. *Ἀσία*. Ορισμένοι συνδέουν το τοπωνύμιο με την ασσυρ. λ. *asū* «ανατέλλω» ή με το σανσκρ. *usā*

«χαραυγή», χαρακτηρίζοντας την Ασία ως ανατολική σε σχέση με την ευρωπαϊκή ήπειρο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασιανός < αρχ. *ἀσι-ανός*

Ασιάτης < αρχ. *Ἀσι-άτης*

ασιατικός < ελνστ. *ἀσιατ-ικός* < *Ἀσιάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

ασιαν-ισμός, λόγ. [1830].

ασίγαστος

< *α-* στερητ. + *σιγασ-* (συνοπτ. θ. τού αρχ. *σιγάζω* «σιωπώ») + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ασίκης «λεβέντης, παλληκάρι»

< τουρκ. *aşık* «ερωτευμένος, εραστής – λαϊκός βάρδος» < αραβ. *'ašiq*.

ασιτία

< αρχ. *ἀσιτία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἄσιτος* «χωρίς τροφή, λιμοκτονών» < *ἀ-* στερητ. + *σῖτος* (βλ.λ.).

ασκαρδαμυκτί «χωρίς να ανοιγοκλείνουν τα μάτια, ατενώς»

< αρχ. επίρρ. *ἀσκαρδαμυκτί* < επίθ. *ἀσκαρδάμυκτος* < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *σκαρδαμύσσω* «ανοιγοκλείνω τα μάτια, τα βλέφαρα», αγν. ετύμου.

ασκαρίδα «παράσιτο τού πεπτικού σωλήνα»

< αρχ. *ἀσκαρίς, -ίδος* < ρ. *ἀσκαρίζω* «αναπηδώ, πάλλομαι» < *ἀ-* προθεμ. + *σκαρίζω*, από θ. τού συνωνύμου *σκαίρω* «πηδώ – χορεύω», για το οποίο βλ.λ. *σκιρτώ*.

άσκαυλος «γκάιντα»

< *ασκ(ός)* + *αυλός*, κατά το ελνστ. *ἀσκαύλης* «αυλητής που χρησιμοποιεί ασκό (γκάιντα)».

ασκέρι

< μεσν. *ἀσκέρι(ν)* < τουρκ. *asker* «στρατιώτης – στρατός» < αραβ. *'askar*.

άσκημος → άσχημος

άσκηση → ασκώ

ασκητής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσκητής* < ρ. *ἀσκῶ (-έω)*, βλ.λ.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τεχνίτης – αθλητής» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 11: *οὐδενὶ τῶν ἀσκητῶν οὕτω προσήκει τὸ σῶμα γυμνάζειν ὡς τοῖς βασιλεῦσι τὴν ψυχὴν τὴν αὑτῶν.* Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.5: *ἀσκηταὶ ὄντες τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἔργων*) → ελνστ. σημ. «ερημίτης» (αφοσιωμένος στην άσκηση τής αρετής και τής ευσέβειας), (από τον 4ο αι. μ.Χ.) «μοναχός» (πβ. Αθανασ. *Ἀπολογ.* 28: *οἱ μὲν ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ἐπίσκοποι, μονάζοντες καὶ ἀσκηταί, ἐξωρίσθησαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασκητικός < αρχ. *ἀσκητ-ικός*, αρχική σημ. «επίπονος, κοπιαστικός – σχετικός με αθλητή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 806a.3-4: *ἀσκητικὸν δέ τινα βίον καὶ οὐδαμῶς φαῦλον οὐδ' εὐτελῆ διαπλέκειν*] → όψιμη ελνστ. σημ. «μοναχικός, σχετικός με τον μοναστικό βίο»

ασκητ-ισμός, λόγ. [1858], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ascétisme*

ασκητεύω < μεσν. *ἀσκητ-εύω*

ασκητήριο < ελνστ. *ἀσκη-τήριον* «καλύβα μοναχού – μοναστήρι».

ασκί → ασκός

άσκοπος → σκοπός

ασκός

< αρχ. *ἀσκός* [ήδη ομηρικό]. Έχει προταθεί η σύνδεση με το σανσκρ. *átka-* «ενδυμασία, περιβολή», με την υπόθεση ότι ο *ἀσκός* (αν αναλυθεί **a-d-k*) ήταν «τομάρι (γδαρμένου) ζώου». Δύο νεότερες απόψεις είναι: α) η ανάλυση **ἀγ-σκός* «δορά αίγας» και β) η ανάλυση **Ϝαρ-σκός* (πβ. σανσκρ. *pra-vraska* «κοπή»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασκί < μεσν. *ἀσκ-ί(ν)* < αρχ. *ἀσκ-ίον*, υποκορ. τού *ἀσκός*

ασκο-ειδής, λόγ. [1873].

ασκώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσκῶ (-έω)*, ίσως συνδ. με το ουσ. *ἀσκός*, αν υποθέσουμε ότι το ρ. δήλωνε αρχικώς την κατεργασία δερμάτων, για το οποίο όμως δεν υπάρχουν σχετικές ενδείξεις. Ήδη μυκ. τα παράγωγα *a-ke-te-re*: *ἀσκητῆρες*, *a-ke-ti-ri-ja*: *ἀσκήτριαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επεξεργάζομαι κάποιο υλικό (μαλλί, μέταλλο, ένδυμα κ.ά.)» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* α 439: *ἡ μὲν τὸν πτύξασα καὶ ἀσκήσασα χιτῶνα*) → αρχ. σημ. «γυμνάζω το σώμα» (στην αττική πεζογραφία) → ελνστ. σημ. «εκδηλώνω ιδιότητες τού χαρακτήρα» (πβ. Φίλων. *Περὶ ἀρετ.* 94.4: *μισανθρωπίαν ὁμοῦ καὶ ἀσέβειαν ἀσκοῦντες*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άσκηση < αρχ. *ἄσκη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 323d.6-7: *ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς οἴονται γίγνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις*]

ασκήσ-ιμος < *ασκησ-* *(ασκώ)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *trainable*.

ΣΥΝΘ. **-ασκώ** (και τα παράγωγα αυτών): *εν-ασκώ (ενάσκη-ση), εξ-ασκώ (εξάσκη-ση), προ-ασκώ (προάσκη-ση)* – *ξιφ-ασκώ (ξιφασκ-ία), οπλ-ασκώ (οπλασκ-ία), φων-ασκώ (φωνασκ-ία)* κ.ά.

άσμα

< αρχ. *ᾆσμα* (με συναίρεση) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.3.55: *ᾆσμα καλῶς ᾀσθὲν*] < *ἄεισμα* < **ἄειδ-μα* < ρ. *ἀείδω / ᾄδω* «τραγουδώ» (βλ.λ.).

ασμένως «ευχαρίστως, μετά χαράς»

< αρχ. επίρρ. *ἀσμένως* < *ἄσμενος* «χαρούμενος, ευχαριστημένος» [ήδη ομηρικό], επίθ. που αποτελεί

αρχαϊκή μτχ. μέσης φωνής και ίσως συνδ. με τη λεξιλογική οικογένεια των συνωνύμων *ἁνδάνω* «προκαλώ ευχαρίστηση», *ἥδομαι* (βλ.λ. *ηδονή*), οπότε η λ. *ἅσμενος* αναλύεται **Fάδ-σ-μενος* (με ιωνική ή επική ψίλωση).

ασορτί
< γαλλ. *assorti*, μτχ. τού ρ. *assortir* «ταιριάζω» < *as-* (< λατ. πρόθ. *ad*) + *sorte* «είδος, τρόπος» < λατ. *sors, -tis* «κλήρος – (αργότερα) κατηγορία ομοειδών πραγμάτων».

άσος
< μεσν. *ἄσ(σ)ο / ἄσω* «μονάδα» (στο χαρτοπαίγνιο) < ιταλ. *asso* < λατ. *as, assis*, ρωμαϊκό νόμισμα μικρής αξίας κατασκευασμένο από ορείχαλκο.

ασπάζομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσπάζομαι* < *ἀ-* προθεμ. + ρ. *σπῶ (-άω)* με ενεστ. επίθημα *-άζομαι* (βλ.λ. *σπάζω*) και στη σημ. «τραυώ, έλκω».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καλοδέχομαι, υποδέχομαι με χαρά» (πβ. Ομήρ. Ὀδ. τ 415: *χερσίν τ' ἠσπάζοντο ἔπεσσί τε μειλιχίοισι*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «αγκαλιάζω και φιλώ» (πβ. Ξενοφ. Ἑλλ. 3.1: *ἀσπαζομένης ὥσπερ ἂν γυνὴ γαμβρὸν ἀσπάζοιτο*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «αποδέχομαι (ιδέα ή γνώμη)» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 480a: *τοὺς αὐτὸ ἄρα ἕκαστον τὸ ὂν ἀσπαζομένους φιλοσόφους ἀλλ' οὐ φιλοδόξους κλητέον;*)
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασπασμός < αρχ. *ἀσπασ-μός*, αρχική σημ. «χαιρετισμός, εναγκαλισμός» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι].

ασπαίρω «σπαράζω, σφαδάζω»
< αρχ. *ἀσπαίρω / σπαίρω*, πιθ. < **ἀν-σπαίρω* < θ. **σπαρ-*, μεταπτωτ. βαθμ. τού Ι.Ε. **sp(h)er-* «πηδώ, σπαρταρώ» || λιθ. *spiriù* «χτυπώ τα πόδια, ποδοκροτώ», σανσκρ. *sphuráti*, ίσως και λατ. *sperno* «χωρίζω». Βλ. κ. *σπαρταρώ*.

ασπάλαθος
< αρχ. *ἀσπάλαθος (ὁ / ἡ)* «είδος αγκαθωτού θάμνου», πιθ. προελλην. (μη Ι.Ε.) δάνειο.

ασπάλακας «τυφλοπόντικας»
< αρχ. *ἀσπάλαξ, -ακος / σπάλαξ / σφάλαξ*, με επίθημα *-ακ-*, που είναι σύνηθες σε ονόματα μικρών ζώων. Ορισμένοι υποθέτουν ότι συνδ. με το ουσ. *σπολάς, -άδος* «δερμάτινο ιμάτιο ή θώρακας» ή με το ρ. *σκάλλω* «σκαλίζω» (πβ. αρχ. *σκάλοψ, -οπος* «τυφλοπόντικας»), αλλά πιθ. αυτό να οφείλεται σε παρετυμολογία.

ασπασμός → ασπάζομαι

ασπίδα
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἀσπίδα* < αρχ. *ἀσπίς, -ίδος*, ίσως < **ἀν-σπίς*, που θα συνέδεε τη λ. με το αρχ. *σπίζω* «εκτείνω» και με το ομηρ. *σπιδής* «αχανής ή πετρώδης» (η δυσκολία στην ετυμολόγηση των ομηρικών λ. εγείρει αμφιβολίες για τη σύνδεση). Κατ' άλλη εκδοχή, η λ. σχετίζεται με το παλ. γερμ. *aspa-* «λεύκα», επειδή οι πρώτες ασπίδες κατασκευάζονταν από ξύλο.
ΣΗΜΑΣ. Ενώ η αρχ. σημ. «αμυντικό όπλο» κυριαρχεί στα κείμενα, ήδη στον Ηρόδοτο η λ. δηλώνει την «αιγυπτιακή κόμπρα», πιθ. επειδή η καλύπτρα της είχε σχήμα ασπίδας (αυτή η άποψη θεωρείται σήμερα προτιμότερη από την εκδοχή τού δανείου).

άσπιλος
< ελνστ. *ἄσπιλος* «ακηλίδωτος, άμωμος» < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *σπίλος* «κηλίδα» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπίλος*.

ασπιρίνη
μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Aspirin*, που πλάστηκε από *α-* στερητ. (που όμως ανακαλεί ταυτόχρονα στον νου το ν.λατ. *acetylium* «ακετύλιο») + λατ. *spir(aea)* (< ελνστ. *σπειραία* «είδος θάμνου») + παραγ. τέρμα *-in*. Η ονομασία δόθηκε στο σαλικυλικό οξύ επειδή παρασκευάστηκε με χημικά μέσα, χωρίς να ληφθεί από τη *σπειραία*, τής οποίας τα άνθη το περιέχουν. Η λ. *Aspirin* κατοχυρώθηκε ως εμπορικό σήμα από τη γερμ. εταιρεία Bayer το 1899.

άσπλαχνος → σπλάχνο

άσπονδος «αδιάλλακτος, ασυμβίβαστος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄσπονδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *σπονδή* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρά-σπονδος, ομό-σπονδος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν έκανε σπονδή (έκχυση οίνου) σε θεό» ➝ ήδη αρχ. σημ. «αυτός που δεν συνήψε κανονική ανακωχή» (δηλ. δεν την επικύρωσε με την επίσημη τελετή τής σπονδής, πβ. Θουκ. Ἱστ. 5.32: *Κορινθίοις δὲ ἀνοκωχὴ ἄσπονδος ἦν πρὸς Ἀθηναίους*· πβ. επίσης τη μεσν. φρ. *ἄσπονδος φιλία*).

ασπόνδυλος
λόγ. [1863], < *α-* στερητ. + *σπόνδυλος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *invertébré*.

άσπρος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἄσπρος* < λατ. *asper* «τραχύς», όπως στη φρ. *nummi asperi* «καινούργια νομίσματα» (που είχαν μόλις κοπεί και ήταν ακόμη τραχιά, δεν είχαν λειανθεί από τη χρήση). Βλ. κ. *χρώμα*.
ΣΗΜΑΣ. Ήδη σε κώδικες τής ελνστ. εποχής συναντούμε τη φρ. *ἄσπρα γράμματα*, η οποία δηλώνει γραφή χωρίς χρώμα, δυσδιάκριτη και, ειδικότερα, λευκού χρώματος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασπρίζω < μεσν. *ἀσπρ-ίζω*
άσπρισ-μα < *ασπρισ-* (*ασπρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ασπρ-ίλα < *άσπρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *μαυρ-ίλα*

ασπράδι < μεσν. *άσπρ-άδι(ον)* < *άσπρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδιον*
ασπρειδ-ερός < *άσπρ(ος)* + *-ειδ-ερός*, που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το μεσν. *μαυρειδ-ερός* (βλ.λ.)
ασπρουλός < μεσν. **ασπρουλός* (όπως εικάζεται από το μεσν. επίθ. *ασπρουλᾶτος*) < *ἄσπρ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ουλός*, πβ. κ. *μακρ-ουλός*
ασπρουλ-ιάρης < *ασπρουλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κρυουλ-ιάρης*.
ΣΥΝΘ. **ασπρο-**: *ασπρο-γένης*, *ασπρο-μάλλης*, *ασπρό-ρουχο*, *ασπρό-ψαρο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άσπρος – άσπρα (χρήματα)

Η λέξη ***άσπρος*** είχε από πολύ παλιά τη σημασία «χρήμα» (στον πληθυντικό), φαίνεται μάλιστα πως η σημασία για το χρήμα είναι προγενέστερη αυτής τού χρώματος. Προέρχεται από το λατινικό *asper* «τραχύς», που χρησιμοποιήθηκε ως επίθετο που χαρακτήριζε το νεόκοπο νόμισμα, προφανώς λόγω τής τραχύτητάς του. Αλλά λόγω τού κάπως λευκού χρώματος τού νομίσματος η λέξη ***άσπρος*** άρχισε να χρησιμοποιείται με τη σημασία «λευκός», πιθανόν ήδη από την ελληνιστική εποχή (πβ. στον Ιωάννη Μαλάλα: *ἐφόρει δὲ στολὴν διάχρυσον ἄσπρην ὡσεὶ χιὼν καὶ στέφανον ἀπὸ λυχνιτῶν καὶ ἄλλων τιμίων*).
Η σημασία όμως για το νόμισμα φαίνεται ότι διατηρήθηκε στη λαϊκή γλώσσα, όπως φαίνεται από την ευρύτατη χρήση της στα δημώδη μεσαιωνικά κείμενα για διάφορους τύπους νομισμάτων (πολλές φορές μάλιστα σε αντιδιαστολή με τα *φλωρία*, που ήταν συνήθως κιτρινωπά). Στο τέλος σήμανε γενικά χρήματα (όπως π.χ. στον Κοσμά τον Αιτωλό: *ἂν ἦταν νὰ περπατάω γιὰ ἄσπρα, θὰ ἤμουν τρελὸς καὶ ἀνόητος. Ἀλλὰ τί πληρωμὴ θέλω; Νὰ καθίσετε ἀπὸ πέντε-δέκα καὶ νὰ συνομιλῆτε αὐτὰ τὰ Θεῖα νοήματα*). Και στο γνωστό ιστορικό δημοτικό τραγούδι τής Πάργας διαβάζουμε: *Τ' άσπρα πούλησαν το Χριστό, τ' άσπρα πουλούν και σένα*. Η λέξη με αυτή τη σημασία επέζησε σποραδικά σε διαλέκτους αλλά και στην Κοινή Νεοελληνική, κυρίως σε σκωπτικές, εκφραστικές χρήσεις.

ασταθής

< ελνστ. *ἀσταθής* < *ἀ-* στερητ. + θ. *σταθ-* τού αρχ. *ἵστημι / ἵσταμαι* (πβ. παθ. αόρ. *ἐ-στάθ-ην*), πβ. κ. *ευ-σταθής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστάθεια < ελνστ. *ἀστάθ-εια*.

αστακός

< αρχ. *ἀστακός* (με αφομοίωση /a/ – /a/ < /o/ – /a/) < *ὀστακός* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. ο Χάρων ο Λαμψακηνός σχολιάζει: *ὀστακός, οἱ δὲ ἀστακός· καράβου εἶδος*) < **ostha-ko-*, που προέρχεται από το θ. τής λ. *ὀστέον, -οῦν* (βλ.λ. *οστό*).

αστάρι

«πρώτο χέρι βαψίματος» < τουρκ. *astar* < περσ. *āstar* «φόδρα ενδύματος».

άστατος

< αρχ. *ἄστατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *στα-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ἵστημι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστασία < ελνστ. *ἀστα-σία* «έλλειψη σταθερότητας, αστάθεια» ➝ η λ. πέρασε ως επιστ. όρ. και σε άλλες γλώσσες, πβ. αγγλ. *astasia* < ν.λατ. *astasia* «αδυναμία βαδίσεως» < ελνστ. *ἀστα-σία*.

αστείος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀστεῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἄστυ, -εως* (βλ.λ.), με θ. *ἀστε-* + παραγ. τέρμα *-ιος* (< επίθημα **-jo-*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (σπάν.) «σχετικός με το άστυ – αστικός» ➝ ήδη αρχ. σημ. «μεγαλωμένος στην πόλη, ευγενικός, εκλεπτυσμένος» (πβ. Ισοκρ. *Νικοκλ.* 34: *τοὺς δὲ βουλομένους ἀστείους εἶναι ταπεινοὺς φαινομένους*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «ευτράπελος, αυτός που εκφράζει το λεπτό χιούμορ τού καλλιεργημένου αστού» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 1258-60: *ἢ λόγον ἔλεξας αὐτὸς ἀστεῖόν τινα, Αἰσωπικὸν γέλοιον ἢ Συβαριτικόν, ὧν ἔμαθες ἐν τῷ συμποσίῳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστειεύομαι < ελνστ. *ἀστει-εύομαι* «λέω αστεία, κάνω πνεύμα» < *ἀστεῖ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω / -εύομαι*
αστεΐζομαι < ελνστ. *ἀστε-ΐζομαι* < θ. *ἀστε-* (*ἄστυ, -εως*) + παραγ. τέρμα *-ίζω / -ίζομαι* (ο τύπος *ἀστεΐζομαι* αντί **ἀστειίζομαι* κατά προφύλαξη, για να αποφευχθούν τα αλλεπάλληλα *-ιι-*)
αστεϊσμός < ελνστ. *ἀστεϊσ-μός* «ευφυής ομιλία, ευφυολογία» < *ἀστε-ΐζομαι*
αστειότητα < ελνστ. *ἀστει-ότης, -ότητος* «ευφυΐα, χάρις».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αστείο, χωρατό

Η λ. ***αστείος*** δήλωσε ήδη από την Αρχαιότητα τον τρόπο συμπεριφοράς και κυρίως ομιλίας τού καλλιεργημένου αστού, δηλ. τού κατοίκου τού άστεως, που χαρακτηριζόταν από πνευματώδη λόγο, ευφυολογήματα και λεπτό χιούμορ. Παρόμοια αφετηρία έχει η λ. ***χωρατό***, η οποία αναφέρεται στον τρόπο ομιλίας εκείνου που έρχεται από τη *χώρα*, τη μεγαλύτερη τοπική κοινότητα ή την πρωτεύουσα μιας περιοχής. Για την αντίθετη σημασιολογική εξέλιξη βλ.λ. *αγροίκος*.

αστέρας

< μεσν. *αστέρας* < αρχ. *ἀστήρ, -έρος* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* προθεμ. + θ. *στερ-* < Ι.Ε. **ster-*, πιθ. «διασκορπισμένος, απλωμένος» (στον ουρανό) || αρμ. *astł*

«αστέρας», λατ. *stella* (> γαλλ. *étoile*, ιταλ. *stella*, ισπ. *estrella*), αρχ. γερμ. **stern-ōn* (> γερμ. *Stern*, αγγλ. *star*, ολλ. *ster*) || αρχ. *ἄστρ-ον*, *ἀστρ-απή* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στρώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αστέρι < μεσν. *ἀστέρ-ι* < ελνστ. *ἀστέρ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἀστήρ*

αστέρ-ινος, λόγ. [1849]

αστεράτος < μεσν. *ἀστερ-ᾶτος*

αστερίσκος < ελνστ. *ἀστερ-ίσκος*, αρχική σημ. «αστεράκι», < αρχ. *ἀστήρ*, *-έρ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίσκος* → η χρήση τού αστερίσκου ως συμβόλου είναι ήδη ελνστ.

αστερισμός < ελνστ. *ἀστερ-ισμός* «σύστημα αστέρων»

αστεροειδής < αρχ. *ἀστερο-ειδής*, αρχική σημ. «πλήρης άστρων, έναστρος», < *ἀστήρ*, *-έρο(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής* (βλ.λ.) → ελνστ. σημ. «αυτός που μοιάζει με άστρο» → σύγχρ. σημ. «πλανητικό σώμα μεταξύ των πλανητών Δία και Άρη» (με επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *asteroid*)

αστερόεις < αρχ. *ἀστερό-εις*, *-εντος*, αρχική σημ. «έναστρος» (θηλ. *ἀστερό-εσσα*, που χρησιμοποιείται για να αποδώσει το όν. τής σημαίας των Η.Π.Α., αγγλ. *The stars and stripes*).

ΣΥΝΘ. αστερο-: *αστερο-σκοπείο* (λόγ. [1848]), *αστερο-σκόπος* (ελνστ.) κ.ά.

αστερίας

< αρχ. *ἀστερίας* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη) < *ἀστήρ*, *-έρος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίας*, λόγω τής ομοιότητας τού σχήματος.

αστιγματισμός

λόγ. [1896], < *α-* στερητ. + *στίγμα*, *-ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *astigmatisme*.

αστικός → αστός

άστικτος

< αρχ. *ἄστικτος* «χωρίς στίγματα» < *ἀ-* στερητ. + *στικτός*, ρηματ. επίθ. τού *στίζω* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιήθηκε στη μεσν. εποχή ως μουσικός όρος, ενώ στη Νέα Ελληνική σημαίνει «χωρίς σημεία στίξεως».

αστοιχείωτος

< ελνστ. *ἀστοιχείωτος* < *ἀ-* στερητ. + ρ. *στοιχειῶ* *(-όω)* «διδάσκω τα βασικά στοιχεία» (< αρχ. *στοιχεῖον*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -τος των ρηματ. επιθέτων. Ήδη ελνστ. η σημ. «αμαθής, αυτός που δεν γνωρίζει τα στοιχειώδη» (στον Φίλωνα Αλεξανδρέα τον Ιουδαίο).

αστός

< αρχ. *ἀστός* (ήδη μυκ. *wa-to*) < **ϝαστϝ-ός* (με ανομοίωση), που εμφανίζει το θ. τής λ. *ἄστυ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αστικός < αρχ. *ἀστ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ἱκέτ.* 618-9: *ξενικὸν ἀστικόν θ' ἅμα λέγων διπλοῦν μίασμα*] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. των γαλλ. *urbain*, *civil*, *bourgeois*)

αστικ-ότητα, λόγ. [1801], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *civisme*

αστ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *urbanisme*.

ΣΥΝΘ. αστικο-: *αστικο-ποίηση*, *αστικο-βιομηχανικός* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αστός, πολίτης – civis, bourgeois

Στην αρχαιότητα ο ***αστός*** ήταν απλώς ο κάτοικος τού άστεως, δηλ. τού αστικού κέντρου ή τής αστικής περιοχής, και διακρινόταν από τον ***πολίτη***, ο οποίος είχε πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Στην ελληνιστική εποχή η λέξη συνδέθηκε με τον λατ. όρο ***civis*** και απέκτησε τη σημασία τού ενεργού μέλους τής κοινωνίας. Αυτή η ρωμαϊκή απόχρωση είναι εμφανής στο σχόλιο τού Διονυσίου Αλικαρνασσέως (1ος αι. π.Χ.), *Ῥωμ. Ἀρχ.* 3.47: *ἀκούων δὲ περὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως, ὅτι πάντας ἀσμένως ὑποδεχομένη τοὺς ξένους* ***ἀστοὺς*** *ποιεῖται καὶ τιμᾷ κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστον*.

Η κοινωνιολογική χροιά τής λέξεως, με την οποία χρησιμοποιείται σήμερα προκειμένου να δηλωθεί το μέλος τής αστικής τάξης, έχει την αφετηρία της στο εύρος των σημασιών που κάλυψε κατά την Αναγέννηση και τη Γαλλική Επανάσταση ο όρος ***bourgeois*** (πβ. ελλην. *μπουρζουάς*). Σε γενικές γραμμές, ο *αστός* τής εποχής εκείνης ανήκει στη μεσαία τάξη των νεόπλουτων μορφωμένων, οι οποίοι αγωνίστηκαν να αποσπάσουν την εξουσία από την παλαιά αριστοκρατία και, ως εκ τούτου, αντιμετωπίζονταν μειωτικά από τους ευγενείς. Οι νεότερες σημασίες τής λ. *αστός* είναι πλέον συνδεδεμένες με την κοινωνική εξέλιξη τού ρόλου αυτής τής τάξης.

αστόχαστος → στοχάζομαι

άστοχος → στόχος

αστράγαλος

< αρχ. *ἀστράγαλος* [ήδη ομηρικό] < **ὀστρά-γ-αλος* (με αφομοίωση, πβ. *ἀστακός* < *ὀστακός*), τού οποίου το βασικό θ. *ὀστρ-* απαντά στα ομόρριζα ουσ. *ὀστέον*, *-οῦν* (βλ.λ. *οστό*) και *ὄστρακον* (βλ.λ.), ενώ ακολουθείται από παρέκταση *-γ-* και παραγ. τέρμα *-αλος*.

αστραπή

< αρχ. *ἀστραπή* / *ἀστεροπή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., ενώ στον Όμηρο απαντά ως *ἀστεροπή*] < *ἀστήρ*, *-έρος* + *ὀπή* (με σημ. «βλέμμα, μάτι», αφού ετυμολογείται από Ι.Ε. **okw-* > *ὄψ* «όψη, πρόσωπο», λεξ. επίθημα *-ωπός*, βλ.λ.), οπότε το σύνθετο θα είχε τη σημ. «βλέμμα τού αστεριού». Βλ. κ. *αστράφτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστραπ-ιαίος (ήδη μεσν. το επίρρ. *άστραπιαί-ως*) < *αστραπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιαίος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος*.
ΣΥΝΘ. αστραπο-: *αστραπο-βολώ, αστραπό-βροντο, αστραπό-φεγγο* κ.ά.

αστράφτω
< μεσν. *άστράφτω* < αρχ. *άστράπτω* [ήδη ομηρικό] < *άστραπή*, κατά τα ρ. σε *-άπτω* (π.χ. αρχ. *άνάπτω, θάπτω, σκάπτω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστραφτερός < μεσν. *άστραφτ-ερός* < *άστράφτ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ερός*.
ΣΥΝΘ. απ-αστράπτω (ελνστ.).

αστραχάν «σκουρόχρωμη γούνα προβάτου»
< γαλλ. *astrakan / astracan* < ρωσ. *Astrakhan*, πόλη στην Κασπία Θάλασσα, από όπου προέρχεται αυτό το είδος γούνας.

άστριοι «ομάδα ορυκτών»
πληθ. τού ελνστ. *ἄστριος* «είδος πολύτιμου λίθου» (στον ιατρό Διοσκουρίδη, 1ος αι. μ.Χ.) < αρχ. *ἄστρον* (βλ.λ.), το οποίο απαντά ήδη από την ελνστ. εποχή με τη σημ. «λαμπρός».

άστρο
< αρχ. *ἄστρον* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* προθεμ. + θ. *στρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *ἀστήρ, -έρος* (βλ.λ. *αστέρας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστρί < μεσν. *ἀστρ-ίον* < ελνστ. *ἄστρ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἄστρον*
αστρικός < ελνστ. *ἀστρ-ικός* «σχετικός με τους αστέρες»
αστρ-ίτης «δηλητηριώδες φίδι» < *άστρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίτης* (διαφ. το μεσν. *ἀστρ-ίτης* «αστρολόγος»).
ΣΥΝΘ. αστρο-: *αστρο-λάβος, αστρο-λογία, αστρο-μαντεία, αστρο-ναύτης, αστρο-νομία, αστρο-φεγγιά, αστρο-φυσική* κ.ά.
-αστρος: *ἄν-αστρος* (αρχ.), *ἔν-αστρος* (ελνστ.).

αστροπελέκι
< μεσν. *ἀστροπελέκι(ν)* (με απλολογία) < *ἀστραποπελέκι* < *ἀστραπή* + *πελέκι(ν)*.

άστυ
< αρχ. *ἄστυ, -έως* (ήδη μυκ. *wa-tu*) < **Fάστυ* (πβ. *Fαστός* > *ἀστός*, βλ.λ.), που συνδ. με σανσκρ. *vāstu-* «κατοικία», ίσως και με αρχ. γερμ. **wes-a-* «μένω – είμαι» (από όπου μερικοί παρελθοντικοί χρόνοι τού «είμαι», π.χ. γερμ. παρακ. *ge-wesen*, αγγλ. αόρ. *was*), καθώς και με τον ομηρ. αόρ. *ἄεσα* «αναπαύθηκα, κοιμήθηκα» (επίσης *ἄFεσ-σα*).
ΣΥΝΘ. αστ(υ)-: *αστυ-ΐατρος / αστ-ίατρος, αστυ-φιλία, αστυ-κτηνίατρος* κ.ά.

αστυνόμος
< αρχ. *ἀστυνόμος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἄστυ* + *νόμος*, πβ. αρχ. *ἀγρο-νόμος, παιδο-νόμος, οἰκο-νόμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αστυνομία < αρχ. *ἀστυνομ-ία* «το αξίωμα τού αστυνόμου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
αστυνομικός < αρχ. *ἀστυνομ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
αστυνομ-εύω, λόγ. [1890], < *αστυνόμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
αστυνόμευ-ση, λόγ. [1888], < *αστυνομεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
αστυνόμος, πραίτωρ – πολιτεία, police
Στην αρχ. Αθήνα οι ***ἀστυνόμοι*** ήταν κατώτεροι διοικητικοί αξιωματούχοι, αρμόδιοι για την τήρηση τής τάξεως στα δικαστήρια, στις συνελεύσεις και στους δημόσιους δρόμους. Ο Πλάτων στο έργο τού *Νόμοι* κατονομάζει τρία σώματα υπευθύνων για την τάξη, ανάλογα με τον τομέα ευθύνης τού καθενός: *ἀγρονόμοι* (αγρός), *ἀγορανόμοι* (αγορά), *ἀστυνόμοι* (άστυ). Προσθέτει ότι οι τελευταίοι θα έπρεπε να τοποθετηθούν σε δώδεκα σημεία τού άστεως, ώστε να έχουν πλήρη επίβλεψη και επιπλέον να εξασφαλίζουν την καθαρότητα τού πόσιμου νερού και την καταλληλότητα των κρηνών. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι στη δική του εποχή υπήρχαν πέντε *ἀστυνόμοι* στην Αθήνα και πέντε στον Πειραιά, επιφορτισμένοι με την τήρηση τής τάξεως.
Βαθμηδόν το αξίωμα αυτό αποκτούσε περισσότερη ισχύ και περιβαλλόταν με πειθαρχικά καθήκοντα. Υπό τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία η λέξη συνδέθηκε επίσης με τη δικαστική εξουσία και *ἀστυνόμος* ονομάστηκε ο ***πραίτωρ*** τού άστεως (λατ. *praetor urbanus*), ο οποίος ήταν αρμόδιος για την απονομή δικαιοσύνης στους Ρωμαίους πολίτες (ο *praetor peregrinus* ήταν αρμόδιος για τους ξένους). Στο ύστερο ρωμαϊκό κράτος η ιδιότητα τού πολίτη και κατόπιν η διοίκηση και η άσκηση εξουσίας αποκλήθηκαν ***politia*** (< αρχ. *πολιτεία*, κυρίως όπως περιγραφόταν στο φερώνυμο έργο τού Πλάτωνος), από όπου παράγονται οι λ. αρκετών σύγχρονων γλωσσών με τη σημ. «αστυνομία», π.χ. αγγλ. και γαλλ. *police*, γερμ. *Polizei*, ισπ. *policía* κ.ά.

αστυφιλία
< *άστυ* + *φιλία*, απόδ. τού γαλλ. *urbanisme*.

ασύδοτος
λόγ. [1805], < **ἀ-σύν-δοτος* «αυτός που δεν συνεισφέρει, δεν πληρώνει φόρους» < *α-* στερητ. + ρηματ. επίθ. τού ελνστ. *συνδίδωμι* «συνεισφέρω, παρέχω» < *συν-* + αρχ. *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*). Τη λ. έπλασε πιθ. ο Αδαμ. Κοραής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασυδο-σία, λόγ. [1805], < *ασύδο(τος)* + παραγ. τέρμα *-σία*.

ασύλητος → συλώ

ασύλληπτος
< ελνστ. *ασύλληπτος* < *ἀ-* στερητ. + θ. *συλλη-* (τού αρχ. ρ. *συλλαμβάνω*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

άσυλο
< αρχ. *ἄσυλον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἄσυλος* «ασφαλής (από σύληση και βεβήλωση), απαραβίαστος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 727-8: *αὐτὴ δ' ἐάνπερ εἰς ἐμοὺς ἔλθῃς δόμους, μενεῖς ἄσυλος*] < *ἀ-* στερητ. + ρ. *συλῶ* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. το παράγωγο *ἀσυλ-ία*. Η λ. έχει περάσει μέσω τού λατ. *asylum* σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *asylum*, γερμ. *Asyl*, ολλ. *asiel*, γαλλ. *asile* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

άσυλο, ασυλία
Το αρχ. επιθ. ***ἄσυλος*** σήμαινε «απαραβίαστος, αυτός που δεν επιτρέπεται να συληθεί» και ως εκ τούτου «ασφαλής». Η λ. χρησιμοποιήθηκε τόσο για πρόσωπα (αυτός που δεν επιτρέπεται να υποστεί βλάβη) όσο και για τόπους. Ο Ευριπίδης γράφει: *αὐτὴ δ' ἐάνπερ εἰς ἐμοὺς ἔλθῃς δόμους, μενεῖς ἄσυλος* «αν έλθεις στο δικό μου σπίτι, θα είσαι ασφαλής, δεν θα σε πειράξει κανείς». Ο Πλούταρχος λέει για τον δήμαρχο τής Ρώμης ότι ήταν *ἱερὸς καὶ ἄσυλος*. Η λέξη χρησιμοποιήθηκε ιδίως για ναούς ή ιερούς τόπους, στους οποίους κανείς δεν μπορούσε να πειράξει όποιον κατέφευγε εκεί για να ζητήσει προστασία, δηλ. ασυλία, ακόμη και αν ήταν κακοποιός. Τέτοια *ἄσυλα τεμένη*, δηλ. ναοί και ιερά σημεία που παρείχαν ασυλία, υπήρχαν πάρα πολλά στον αρχαίο κόσμο, σε βαθμό που κατά την αυτοκρατορική περίοδο τής Ρώμης υπήρξαν ρυθμίσεις περιορισμού των χώρων που θα θεωρούνταν *ἄσυλοι*, ώστε να αποφεύγεται η υπόθαλψη παρανόμων, αντιφρονούντων κ.λπ.
Το ουσιαστικοποιημένο επίθ. ***ἄσυλον***, δηλ. ο ιερός και απαραβίαστος χώρος στον οποίο κατέφευγαν για προστασία οι διωκόμενοι, πέρασε στη Λατινική ως ***asylum*** και από εκεί στις ευρωπαϊκές γλώσσες (πβ. αγγλ. ***asylum***, γαλλ. ***asile*** κ.ά.). Η λ. στα νεότερα χρόνια απέκτησε νέες σημασίες, που σχετίζονται όμως με τη βασική αρχ. σημασία τού ιερού και απαραβίαστου χώρου. Το ***διπλωματικό άσυλο*** σχετίζεται με την προστασία που παρέχεται στους εκπροσώπους ξένης χώρας, ακόμη και σε μη φιλικό προς τη χώρα προέλευσής τους κράτος. Το ***πολιτικό άσυλο*** είναι η προστασία που παρέχεται από μια χώρα σε υπηκόους άλλης, οι οποίοι αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν λόγω των διώξεων που υφίσταντο για τις ιδέες τους κ.λπ. Το ***άσυλο τής κατοικίας*** σημαίνει ότι το σπίτι τού καθενός είναι απαραβίαστο και απηχεί την παλαιά αγγλική άποψη «το σπίτι μου είναι το κάστρο μου» (αγγλ. *a man's home is his castle*). Η αντίληψη τής οικίας ως ασύλου ανάγεται στην Αρχαιότητα, επειδή η οικία σχετίζεται με την εστία της, γύρω από την οποία οικοδομείτο το σπίτι. Συνεπώς η οικία προστατευόταν από τη θεά Εστία, εξ ου και οι σημαντικές σημασιολογικές αποχρώσεις τής λ. ***εστία***.
Το ***πανεπιστημιακό άσυλο*** ακόμη αποτελεί μία από τις ακαδημαϊκές ελευθερίες, αναφερόμενο στην προστασία τής επιστημονικής έρευνας και διακίνησης των ιδεών εντός των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, ιδίως σε περιόδους αντιδημοκρατικών καθεστώτων.
Τέλος, χώροι προστασίας των ανθρώπων με σοβαρά ψυχικά, σωματικά ή κοινωνικά προβλήματα θεωρήθηκαν, κατά τα νεότερα χρόνια, τα ψυχιατρεία, τα ιδρύματα για πάσχοντες από ανίατες ασθένειες, τα ιδρύματα για γέροντες ή αστέγους κ.λπ., γι' αυτό ονομάστηκαν επίσης άσυλα (φρ. *άσυλο ανιάτων, άσυλο αστέγων, τον έκλεισαν σε άσυλα* [ενν. για φρενοβλαβείς]).

ασύμβλητος «αυτός που δεν έχει συνάψει σύμβαση ή συμβόλαιο»
< αρχ. *ἀσύμβλητος* < *ἀ-* στερητ. + θ. *συμβλη-* (τού ρ. *συμβάλλω*, βλ.λ. *βάλλω*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ασύμμετρος → συμμετρία

ασύμπτωτος → συμπίπτω

ασυνάρτητος
< ελνστ. *ἀσυνάρτητος* «χωρίς ειρμό ή συνοχή» < *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. *συναρτῶ (-άω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ασυνείδητος → συνείδηση

ασύντακτος → συντάσσω

ασύρματος
< *α-* στερητ. + *σύρμα, -ατος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *wireless*.

ασύστατος
< αρχ. *ἀσύστατος* «χωρίς συνοχή ή συνεκτικότητα – αβάσιμος, άτοπος» < *ἀ-* στερητ. + *-συστα-τος*, τύπος ρηματ. επιθέτου τού *συνίστημι / συνίσταμαι* (βλ.λ. *συνιστώ*).

ασύστολος «αδιάντροπος»
< *α-* στερητ. + *συστολή* (βλ.λ. *συστέλλω*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *impudent*.

ασφαλής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσφαλής* [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + *-σφαλ(ής)* < θ. τού ρ. *σφάλλω, -ομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αμετακίνητος, ασάλευτος, στερεός» (πβ. αρχ. φρ. *ἀσφαλὲς ἕδος, βάθρον*) → ήδη

αρχ. σημ. «βέβαιος, αξιόπιστος» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 194: *ὁ δ' ἥσυχος φίλοισί τ' ἀσφαλὴς φίλος πόλει τ' ἄριστος*) → αρχ. σημ. «αβλαβής, ακίνδυνος» (πβ. αρχ. φρ. *ἐξ ἀσφαλοῦς, ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασφάλεια < αρχ. *ἀσφάλ-εια* (η σημ. «ασφαλιστικό συμβόλαιο» είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *insurance*, γαλλ. *assurance*) ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*

ασφαλίζω < ελνστ. *ἀσφαλ-ίζω* «οχυρώνω, εξασφαλίζω» → μεσν. σημ. «φράζω, κλείνω, κλειδώνω (πύλη ή πόρτα)» (η σημ. «συνάπτω ασφαλιστικό συμβόλαιο» είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *insure*) ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*

ασφάλιση < μεσν. *ἀσφάλι-σις* «εξασφάλιση» (η σημ. «ασφαλιστική κάλυψη» είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *insurance*)

ασφαλισ-τής, λόγ. [1817], < *ασφαλισ- (ασφαλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *insurer*

ασφαλισ-τήριο, λόγ. [1894], < *ασφαλισ- (ασφαλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *λογισ-τήριο*

ασφαλισ-τικός, λόγ. [1833], < *ασφαλισ- (ασφαλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

ασφάλισ-τρο, λόγ. [1833], < *ασφαλισ- (ασφαλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τρο*, πβ. κ. *κόμισ-τρο*

ασφαλώς < αρχ. επίρρ. *ἀσφαλ-ῶς* «με ασφάλεια» [ήδη ομηρικό *ἀσφαλέως*] (η καταφατική σημ. «οπωσδήποτε, βεβαίως» είναι ήδη αρχ.).

ΣΥΝΘ. -(α)σφαλής, -ασφαλίζω: *αν-ασφαλής, επι-σφαλής – δι-ασφαλίζω, εξ-ασφαλίζω, προ-ασφαλίζω* κ.ά.

άσφαλτος

< αρχ. *ἄσφαλτος (ἡ)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *-σφαλ(τος)* < ρ. *σφάλλω, -ομαι* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασφαλτώνω < ελνστ. *ἀσφαλτ-ῶ (-όω)* «αλείφω με άσφαλτο»

ασφάλτωση < μεσν. *ἀσφάλτω-σις*.

ΣΥΝΘ. ασφαλτο-: *ασφαλτό-πανο, ασφαλτό-πισσα, ασφαλτο-στρώνω* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άσφαλτος

Η ***άσφαλτος*** είναι γνωστή από την Αρχαιότητα και οφείλει την ονομασία της στο γεγονός ότι παρείχε προστασία από την ολίσθηση και την πτώση ή την κατάρρευση. Ο Ηρόδοτος δηλώνει με αυτή τη λέξη ένα είδος κονιάματος ταχείας πήξεως, το οποίο ενίσχυαν με πίσσα και το χρησιμοποιούσαν στην κατασκευή οχυρωματικών τειχών, ενώ ο Ιπποκράτης μνημονεύει αυτή την ουσία ως συστατικό φαρμάκων με έντονη οσμή.

ασφόδελος «ποώδες φυτό»

< αρχ. *ἀσφόδελος*, αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο. Εικάζεται ότι προήλθε από προελλην. όρο, ο οποίος συνδέθηκε παρετυμολογικά με το επίθ. *σφοδρός* εξαιτίας των θρεπτικών και ιαματικών ιδιοτήτων τού φυτού.

ασφυξία

< ελνστ. *ἀσφυξία* < επίθ. *ἄσφυκτος* «χωρίς σφυγμό» < *ἀ-* στερητ. + *-σφυκ(τος)* < θ. τού αρχ. *σφύζω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασφυκτ-ιώ, λόγ. [1890], < ελνστ. *ἄσφυκτ(ος)* (< *ἀ-* στερητ. + θ. τού αρχ. *σφύζω*) + παραγ. τέρμα *-ιώ*, πβ. αρχ. *ἀγων-ιῶ, ἰλιγγ-ιῶ*

ασφυκ-τικός, λόγ. [1886], < *ασφυκ- (ασφυξία)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. ασφυξιο-γόνος, απόδ. τού αγγλ. *asphyxiating (gas)*.

άσχετος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄσχετος* < *ἀ-* στερητ. + θ. *σχε-* (τού ρ. *ἔχω*, απρφ. αορ. β' *σχεῖν*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων. Βλ. κ. *ακατάσχετος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανεξέλεγκτος, ασυγκράτητος» (ομηρική φρ. *μένος ἄσχετε* «με ασυγκράτητο μένος», συνήθης προσφώνηση προς τον Τηλέμαχο στην *Οδύσσεια*) → ελνστ. σημ. (όπως σήμερα) «χωρίς σχέση ή σύνδεση» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Κατὰ Εὐνομ.* 1.1.568-9: *τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἀπόλυτά τε καὶ ἄσχετα, τὰ δὲ πρός τινα σχέσιν ὠνομασμένα ἐστίν;*).

άσχημος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἄσχημος*, άλλος τύπος τού αρχ. *ἀσχήμων* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *σχῆμα*, πβ. *ἀπράγμων* (< *ἀ-* + *πρᾶγμα*), *ἀκτήμων* (< *ἀ-* + *κτῆμα*). Ο τύπος *ἄσκημος* είναι μεσν.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άμορφος, χωρίς μορφή» → ήδη αρχ. σημ. «δύσμορφος, δυσάρεστος στην όψη (ή γενικά)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ασχημία < μεσν. *ἀσχημ-ία / ἀσκημ-ιά* (με συνίζηση) < *ἄσχημ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*

ασχήμια (με αναβιβασμό τόνου και συνίζηση) < μεσν. *ἀσχημ-ία*

ασχημαίνω < μεσν. *ἀσχημ-αίνω* < *ἄσχημ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*

ασχημίζω < μεσν. *ἀσχημ-ίζω* < *ἄσχημ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

ασχημονώ < αρχ. *ἀσχημον-ῶ (-έω)* < *ἀσχήμ-ων, -ονος* (βλ. ανωτέρω)

ασχημοσύνη < αρχ. *ἀσχημ-οσύνη* «έλλειψη σχήματος – παραμόρφωση» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 196a.6-7: *ἀσχημοσύνῃ γὰρ καὶ Ἔρωτι πρὸς ἀλλήλους ἀεὶ πόλεμος*) → ήδη αρχ. σημ. «απρεπής συμπεριφορά, χυδαίο φέρσιμο» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 401a.5-7: *καὶ ἡ μὲν ἀσχημοσύνη καὶ ἀρρυθμία καὶ ἀναρμοστία κακολογίας καὶ κακοηθείας ἀδελφά*).

ΣΥΝΘ. ασχημ(ο)-: *ασχημ-άνθρωπος, ασχημομούρης, ασχημό-φατσα, ασχημό-παπο* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άσχημος, δυσειδής, δύσμορφος...
Η σύνδεση τής απουσίας μορφής ή σχήματος με τη δυσμορφία συχνά αποτελεί την ετυμολογική αρχή διαφόρων λέξεων με τη σημασία «άσχημος». Με αυτό υπ' όψιν ερμηνεύονται οι αρχ. σύνθετες λ. ***ἀσχήμων / ἄσχημος*** (< *σχῆμα*), ***δυσειδής*** (< *εἶδος*, στην αρχ. σημ. «μορφή»), ***δύσμορφος*** (< *μορφή*, πβ. το αντίθετο *όμορφος* < *εὔμορφος*), καθώς και το λατ. ***deformis*** «δύσμορφος» (από όπου γαλλ. *difforme*, ιταλ. *deforme*), πβ. κ. γερμ. ***ungestaltet, unförmig*** (με τη σημ. «άσχημος»).

ασχολούμαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀσχολοῦμαι (-έο-)*, μέσ. τύπος τού ρ. *ἀσχολῶ (-έω)* «απασχολώ» < επίθ. *ἄσχολος* «χωρίς αργία, δραστήριος» < *ἀ-* στερητ. + *σχόλη* «αργία, απραξία» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ἀσχολῶ, -οῦμαι* απαντά αρκετά αργά στην αττική πεζογραφία (στον Ιπποκράτη και τον Αριστοτέλη), διότι τα προηγούμενα κείμενα δείχνουν προτίμηση προς φρ. όπως *ἄσχολος εἰμί (διά, περί, πρός...), ἀσχολίαν ἄγω, ἔχω, παρέχω* κ.ά. Αφετηρία του είναι το επίθ. *ἄσχολος* με τη σημ. «αυτός που δεν *σχολάζει*, δεν αδρανεί», επομένως «δραστήριος, ενεργός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασχολία < αρχ. *ἀσχολ-ία* «απουσία αδράνειας - εργασία, δραστηριότητα» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἄσχολ-ος* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. -ασχολούμαι: *απ-ασχολούμαι (απασχόλη-ση), εν-ασχολούμαι (ενασχόλη-ση)* κ.ά.

άσωτος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄσωτος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *-σω-τος*, τύπος ρηματ. επιθέτου τού *σῴζω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν μπορεί να σωθεί, που δεν έχει ελπίδα σωτηρίας» → ήδη αρχ. σημ. «έκλυτος, διεφθαρμένος» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 743b: *ὁ δὲ πάγκακος, ὡς τὰ πολλὰ ὢν ἄσωτος, μάλα πένη*· επίσης Πολυβ. *Ἱστ.* 14.12: *ἀποστὰς πάντων τῶν καλῶν ἐτράπη πρὸς βίον ἄσωτον*). Η λ. έγινε γνωστή αργότερα χάρις στην παραβολή τού Χριστού για τον *άσωτο υιό* (Κ.Δ. Λουκ. 15,11-32).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ασωτία [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < αρχ. *ἀσωτ-ία*
ασωτεύω < ελνστ. *ἀσωτ-εύω* < αρχ. *ἀσωτ-εύομαι* «ζω έκλυτο και σπάταλο βίο».

αταβισμός «εμφάνιση ιδιοτήτων απώτερου προγόνου σε απόγονο»
μεταφορά τού γαλλ. *atavisme*, που σχηματίστηκε από το λατ. *atavus* «προπάππος, πρόγονος» και δήλωσε ιδιότητες ή μορφές συμπεριφοράς που οφείλονται σε απώτερη κληρονομικότητα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αταβιστ-ικός, μεταφορά τού αγγλ. *atavistic*.

ατάκα
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *attacca*, προστ. τού ρ. *attaccare* «ενώνω, συνδέω, επικολλώ» (πβ. γαλλ. *attacher*) < *a-* (< λατ. πρόθ. *ad*) + *tacca* «χαρακιά, εγκοπή» < γοτθ. *taikn* «σημάδι» (πβ. γερμ. *Zeichen*, αγγλ. *token*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *attacca* αποτελεί αρχικώς μουσικό όρο, με τον οποίο δίδεται η υπόδειξη για εκτέλεση τού επόμενου μουσικού κομματιού χωρίς να μεσολαβήσει παύση, χωρίς κενό.

άτακτος
< αρχ. *ἄτακτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Κριτίου *απόσπ.* 19.1: *ἦν χρόνος ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος*] < *ἀ-* στερητ. + *τακ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *τάσσω, -ττω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αταξία < αρχ. *ἀταξ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.2.30: *ἀναρχίᾳ ἂν καὶ ἀταξίᾳ ἐνόμιζον ἡμᾶς ἀπολέσθαι*]
ατακτώ < αρχ. *ἀτακτ-ῶ (-έω)*
ατάκτως < αρχ. επίρρ. *ἀτάκτ-ως*.

ατάλαντος → τάλαντο

ατάραχος → ταραχή

ατασθαλία «παραβίαση τής ηθικής τάξης»
< αρχ. *ἀτασθαλία* [ήδη ομηρικό, πβ. το προοίμιο τής *Ὀδύσσειας*, α 7: *αὐτῶν γὰρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο*] < *ἀτάσθαλος* «απρόσεκτος, προπετής». Ορισμένοι ετυμολογούν τη λ. ως σύνθετη από συγχώνευση τής αμάρτυρης συνεκφοράς **ἄτας θάλλων* «αυτός που επιφέρει άφθονες συμφορές» (πβ. την ερμηνεία τού λεξικογράφου Ησυχίου: *ἀτασθαλίαι· ἁμαρτίαι, ἀπὸ τοῦ ταῖς ἄταις θάλλειν*), αν και το ουσ. *ἄτη* «συμφορά» μαρτυρείται συνήθως με μακρό *ἀ-* εν αντιθέσει προς τη λ. *ἀτάσθαλος*.

άταφος → ταφή

άτεγκτος «άκαμπτος, αδιάλλακτος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄτεγκτος* < *ἀ-* στερητ. + *-τεγκ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθέτου τού *τέγγω* «υγραίνω, βρέχω, μαλακώνω (με νερό)» < Ι.Ε. **teng-* «υγραίνω, βυθίζω σε υγρό» || λατ. *tingo* (> γαλλ. *teindre* «βάφω», ιταλ. *tingere*, ισπ. *teñir*), παλ. γερμ. *thuncōn* (> γερμ. *tunken* «βουτώ, βυθίζω»).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν μαλακώνει (με νερό)» (ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει *ἄτεγκτα* υλικά όπως ο χαλκός και το νιτρικό άλας) → ήδη αρχ. σημ. «άκαμπτος, αλύγιστος» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 336: *ἀλλ' ὧδ' ἄτεγκτος κἀτελεύτητος φανῇ;*).

ατέλεια → ατελής

ατελέσφορος → τελεσφόρος

ατελεύτητος → τελευτώ

ατελής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀτελής* < *ἀ-* στερητ. + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-τελής, υπο-τελής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανολοκλήρωτος, ατελείωτος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.27: *ἀτελεῖ τῇ νίκῃ ἀπὸ τῆς Μιλήτου ἀνέστησαν*) → ήδη αρχ. σημ. «μη τέλειος, ελαττωματικός» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 269d: *ὅτου δ' ἂν ἐλλείπῃς τούτων, ταύτῃ ἀτελὴς ἔσῃ*) → αρχ. σημ. «αφορολόγητος» (πβ. Λυσ. *απόσπ.* 1.6: *ἔπει[σεν] αὐτὸν δύο τάλαντα π[αρ]ασχεῖν ἀτ[ε]λῆ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ατέλεια < αρχ. *ἀτέλ-εια* «έλλειψη τελειότητας, ελαττωματικότητα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] → ήδη αρχ. σημ. «απαλλαγή από φορολόγηση» (πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 147.3-5: *μηδὲ μᾶλλον τῷ πλήθει συμφέρουσαν τῆς τῶν μὲν τοιούτων πραγματειῶν ἀτέλειαν τῷ δήμῳ διδούσης*).

ατελιέ

< γαλλ. *atelier* < παλ. γαλλ. *astelle* «μικρό κομμάτι ξύλου, φλοίδα, θραύσμα» < υστλατ. *astella* < λατ. *assula*, υποκορ. τού ουσ. *assis* «σανίδα». Η λ. *atelier* αναφερόταν αρχικά σε εργαστήριο επεξεργασίας ξύλου και γενικεύθηκε στη δήλωση καλλιτεχνικού εργαστηρίου.

ατενής «προσηλωμένος (για βλέμμα)»

< αρχ. *ἀτενής* < *ἀ-* αθροιστ. + *-τεν(ής)* < θ. τού ρ. *τείνω* (βλ.λ.). Το *ἀ-* θα μπορούσε επίσης να αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού προρρηματικού *ἐν-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ατενίζω < αρχ. *ἀτεν-ίζω* «έχω το βλέμμα προσηλωμένο» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ.]

ατενώς < αρχ. επίρρ. *ἀτεν-ῶς*.

ΣΥΝΘ. εν-ατενίζω (αρχ.).

ατέρμων → τέρμα

ατζαμής

< μεσν. *ἀτζαμής* < τουρκ. *acemi* < αραβ. *'adjamī*. Η λ. αναφερόταν στον έφηβο που είχε πρόσφατα επιστρατευτεί στον οθωμανικό στρατό με τη διαδικασία τού παιδομαζώματος, για να ενταχθεί στο σώμα των γενιτσάρων ή στη σουλτανική φρουρά και, ως εκ τούτου, ήταν ακόμη ανεπαρκώς προετοιμασμένος για μάχη.

ατζέμ πιλάφι

< τουρκ. *acem pilâv* «περσικό πιλάφι» < *acem* «περσικός» (< αραβ. *'adjam*) + *pilâv* «πιλάφι».

ατζέντα

< ιταλ. *agenda* (πβ. αγγλ. *agenda*, γαλλ. *agende*), που σχηματίστηκε από το λατ. *agenda* «πρακτέα, όσα πρέπει να γίνουν», πληθ. ουδ. τού γερουνδιακού *agendus* τού ρ. *ago* «άγω, πράττω». Ήδη τον 17ο αι. συναντάται σε ξένες γλώσσες η σημ. «βιβλιαράκι σημειώσεων».

ατζέντης

μεταφορά τού ιταλ. *agente*, που σχηματίστηκε από το λατ. *agens, -ntis*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ago* «άγω, πράττω».

-ατζής → -τζής

άτη «συμφορά, καταστροφή»

< αρχ. *ἄτη* (με συναίρεση) < *ἀάτη* < ρ. *ἀάω* «καταστρέφω – αμαρτάνω» < **ἀϜά-ω*, αγν. ετύμου. Μερικοί θεωρούν ότι συνδ. με το χεττ. *wastul* «λάθος, σφάλμα».

άτηκτος → τήκω

ατημέλητος

< αρχ. *ἀτημέλητος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + θ. τού ρ. *τημελῶ (-έω)* «επιβλέπω, προσέχω» + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων. Κατά την πιθανότερη υπόθεση, το ρ. *τημελῶ* ανάγεται (υποχωρητ.) στο ουσ. *τημέλεια* «φροντίδα, μέριμνα» (με απλολογία) < **τηλε-μέλεια* «φροντίδα εξ αποστάσεως».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ατημελησία < μεσν. *ἀτημελη-σία* < *ἀτημέλη(τος)* + παραγ. τέρμα *-σία*

ατημέλεια < ελνστ. *ἀτημέλ-εια* < αρχ. *ἀτημελ-ής* (όπως το αρχ. *ἀτημέλητος*, βλ. ανωτέρω).

-άτης παραγ. τέρμα

αρχ., που αρχικώς δήλωνε καταγωγή ή προέλευση (πβ. αρχ. *Σπαρτι-άτης, Τεγε-άτης, Κροτωνι-άτης*) και ανάγεται στο Ι.Ε. επίθημα **-ta-* (βλ. επίσης *-τής / -της*).

άτι

< μεσν. *ἄτι* < τουρκ. *at* «άλογο».

ατίθασος

< ελνστ. *ἀτίθασος* < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *τιθασός* «εξημερωμένος, δαμασμένος», για το οποίο βλ.λ. *τιθασεύω*.

άτιμος

< αρχ. *ἄτιμος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 516: *ἐγὼ μετὰ πᾶσιν ἀτιμοτάτη θεός εἰμι*] < *ἀ-* στερητ. + *-τιμ(ος)* < *τιμή* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἔν-τιμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ατιμία < αρχ. *ἀτιμ-ία* [ήδη ομηρικό (απαντά άπαξ)]

ατιμάζω < αρχ. *ἀτιμ-άζω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* φ 332: *οἳ δὴ οἶκον ἀτιμάζοντες ἔδουσιν ἀνδρὸς ἀριστῆος*]

ατίμα-ση, λόγ. [1840], < *ατιμά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ατιμασμός < ελνστ. *ἀτιμασ-μός* < αρχ. *ἀτιμ-άζω*

ατιμασ-τικός, λόγ. [1840], < *ατιμασ-* (*ατιμάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
ατίμωση < αρχ. *ἀτίμω-σις* < *ἀτιμ-ῶ (-όω)* < *ἄτιμος*
ατιμω-τικός (λόγ. [1891], επίρρ. *ατιμωτικώς*) < *ατίμω(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

άτιμος
Το αρχ. επίθ. ***ἄτιμος*** συγκεντρώνει πλήθος αρνητικών χαρακτηριστικών, που εξηγούν γιατί κατά την Αρχαιότητα αποτελούσε βαρύτατη προσβολή. Επειδή η στέρηση τής *τιμής* κάποιου συνέβαινε ως απόρροια ορισμένων ενεργειών ή εξαιτίας τής αποτυχίας του να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις συμπεριφοράς που επέβαλλαν ο ρόλος και η θέση του, η *ατιμία* συνδέεται με την απώλεια τής υπόληψης και τού καλού ονόματος. Επί παραδείγματι, αυτόν τον χαρακτηρισμό χρησιμοποιεί ο ομηρικός Αχιλλέας για τον εαυτό του εξαιτίας τής προσβολής από τον Αγαμέμνονα (*Ιλ.* Α 171), στους δε τραγικούς η λέξη σχετίζεται με τον αναξιοπρεπή θάνατο. Στην αττική πεζογραφία *ἄτιμος* ονομάζεται επιπλέον αυτός που έχει στερηθεί τα πολιτικά του δικαιώματα και η λέξη αρχίζει επίσης να προσδιορίζει στάσεις και ιδιότητες που θεωρούνται ανάρμοστες και επαίσχυντες (π.χ. φρ. *ἄτιμον ἔργον*). Ήδη αρχ. είναι η σημασία «χωρίς πληρωμή ή αξία», καθώς επίσης και η σύνδεση τής λέξης με τη διάπραξη μοιχείας.

ατλάζι
< μεσν. *ἀτλάζι* «στιλπνό μεταξωτό» < τουρκ. *atlas* < αραβ. *atlas*.

άτλαντας → άτλας

ατλαντικός
< αρχ. *ἀτλαντικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τιμ.* 24e.4: *ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους*] < *Ἄτλας, -αντος*, μυθικός γίγαντας καταδικασμένος από τον Δία να σηκώνει στους ώμους του τον θόλο τού ουρανού. Ο Πλάτων χρησιμοποιεί τις φρ. *Ἀτλαντικὸν πέλαγος* και *Ἀτλαντικὴ θάλασσα*, για να αναφερθεί στον ωκεανό που βρίσκεται πέρα από τις Ηράκλειες Στήλες (σημερινό Γιβραλτάρ), επειδή θεωρούσε ότι εκεί βρισκόταν η μυθική *Ἀτλαντὶς νῆσος* (Ατλαντίδα) με πρώτο βασιλιά τον Άτλαντα. Βλ. κ. *άτλας*.

άτλας
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *atlas* < αρχ. *Ἄτλας, -αντος* < *ἀ-* αθροιστ. + θ. *τλᾱ- / τλη-*, που απαντά επίσης στις λ. *τόλμη, τάλαντο* (βλ.λ.) και προέρχεται από θ. με σημ. «ζυγίζω, σηκώνω – (μτφ.) αντέχω, υποφέρω».
ΣΗΜΑΣ. Το 1594 ο Φλαμανδός μαθηματικός και γεωγράφος Gerhard K. Mercator (1521-94) εξέδωσε συλλογή γεωγραφικών χαρτών, στο εξώφυλλο τής οποίας εικονιζόταν ο μυθικός Άτλας να φέρει στους ώμους του τον ουράνιο θόλο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται έκτοτε το ν.λατ. ουσ. *atlas* (< αρχ. *Ἄτλας*) με τη σημ. «συλλογή χαρτών».

άτμητος
< αρχ. *ἄτμητος* «αδιαίρετος, άκοπος» < *ἀ-* στερητ. + *τμητός*, ρηματ. επίθ. τού *τέμνω* (βλ.λ.).

ατμός
< αρχ. *ἀτμός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < **ἀFε-τμός* (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἀετμόν· τὸ πνεῦμα*), που πιθ. συνδ. με το αρχ. ρ. *ἄημι* «πνέω, φυσώ» (< **ἄFη-μι* < **aw-e-*) και με το ουσ. *ἄελλα* «καταιγίδα» (< **ἄFελ-ja*). Στους νεότερους χρόνους ο ατμός που έβγαζε το ατμόπλοιο ή η ατμάμαξα σφυρίζοντας λίγο πριν από την αναχώρηση οδήγησε στη φρ. *υπ' ατμόν* με τη σημ. «βιαστικός».
ΣΥΝΘ. ατμ(ο)- (λόγ.): *ατμο-ηλεκτρικός, ατμο-κίνητος* [1825], *ατμο-μηχανή* [1812], *ατμο-πλοΐα* [1851], *ατμο-σίδερο, ατμ-άμαξα* [1840], *ατμ-ήλατος* [1876] κ.ά.

-άτο παραγ. τέρμα
< ελνστ. *-ᾶτον*, που προήλθε από ουσιαστικοπ. ουδ. επιθέτων σε *-ᾶτος* (βλ.λ., π.χ. ελνστ. *κιτρ-ᾶτον*, μεσν. *καστανᾶτον*) και ενισχύθηκε από λατ. και βεν. δάνεια σε *-atum, -ado* (π.χ. *δουκ-ᾶτον, δεσποτ-ᾶτον*).

ατόλη «κοραλλιογενής σχηματισμός»
μεταφορά τού αγγλ. *atoll* < *atolu*, γλ. Ντιβέχι, που ομιλείται στα νησιά Μαλδίβες.

ατομικός
ΕΤΥΜ. λόγ. [1856], < *άτομ(ο)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΗΜΑΣ. «σχετικός με τον άνθρωπο ως ξεχωριστό πρόσωπο» (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *individuel, personnel*) → «σχετικός με το άτομο ως δομική μονάδα ύλης» (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *atomique*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατομικ-εύω, λόγ. [1888], < *ατομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
ατομίκευση, λόγ. [1859], < *ατομικεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ατομικ-ότητα, λόγ. [1818], < *ατομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ατομικ-ισμός, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *individualisme*
ατομικ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *individualiste*
ατομικιστ-ικός < *ατομικιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. εξ-ατομικεύω, εξ-ατομίκευση, εξ-ατομικευτικός.

άτομο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄτομον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ.

άτομος «άτμητος, αδιαίρετος» < *ά-* στερητ. + *-τομ(ος)* < *τομή* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «η μικρότερη δομική μονάδα ύλης» (την οποία οι αρχαίοι φιλόσοφοι Δημόκριτος και Λεύκιππος θεωρούσαν αδιαίρετη) → σύγχρ. σημ. «δομική μονάδα ύλης αποτελούμενη από τον πυρήνα και τα ηλεκτρόνια» (επαναφορά τού αρχ. ουσ. *άτομον*, για να δηλωθούν οι σημ. τού ελληνογενούς γαλλ. *atome*) → σύγχρ. σημ. «ο άνθρωπος ως ξεχωριστό πρόσωπο» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *individu*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατομ-ισμός, λόγ. [1818], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *individualisme*
ατομ-ιστής, λόγ. [1842], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *individualiste*
ατομιστ-ικός, λόγ. [1867], < *ατομιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. ατομο-: *ατομο-κίνητος, ατομο-κρατία.*

άτονος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *άτονος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ά-* στερητ. + *τόνος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «όχι τεντωμένος, χαλαρός» → ήδη αρχ. σημ. «χωρίς ένταση, υποτονικός» (πβ. Αριστ. *Φυσιογν.* 813b: *ὅσοι μαλακὸν ἄτονον φωνοῦσι, πραεῖς*) → μεσν. σημ. «χωρίς γραμματικό τόνο, χωρίς τονικό σημείο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατονία < αρχ. *άτον-ία* «χαλάρωση, αδυναμία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ατονώ < αρχ. *άτον-ῶ (-έω)* «χαλαρώνω, εξασθενώ» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 945a.17: *εἶτα ἡ δύναμις ἀτονεῖ*]
ατον-ικός, λόγ. [1847] (στη σημ. «ατονημένος, αδύναμος»), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *atonal* (ως μουσ. όρ.)
ατονικ-ότητα < *ατονικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *atonalité* (ως μουσ. όρ.).

άτοπος

< αρχ. *άτοπος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.38.5: *δοῦλοι ὄντες τῶν αἰεὶ ἀτόπων*] < *ά-* στερητ. + *τόπος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατόπημα < ελνστ. *ἀτόπ-ημα* < αρχ. *ἄτοπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ημα*.

ατός

< μεσν. *ἀτός*, από την αιτ. *ἀτόν* (με αποβολή τού άτονου αρκτικού *έ-*) < ελνστ. *ἑατόν* (με έκκρουση τού /u/ από το ισχυρότερο /a/ πριν από την αποκρυστάλλωση τής διφθόγγου /au/ > /af/) < αρχ. *ἑαυτόν* (βλ.λ. *εαυτός*).

-άτος παραγ. τέρμα

< ελνστ. *-ᾶτος*, από δάνεια λατ. προελεύσεως σε *-atus* (π.χ. *βαρβ-ᾶτος* < *barbātus*, *καστρ-ᾶτος* < *castrātus*), που κατόπιν επεκτάθηκε σε επίθ. με ελλ. θέματα (π.χ. μεσν. *ζωναρ-ᾶτος, γεμ-ᾶτος, κρασ-ᾶτος* κ.ά.).

ατού «καθοριστικό πλεονέκτημα»

< γαλλ. *atout* < *à tout*, με αφετηρία τη φρ. τού 15ου αι. *jouer à tout* «παίζω για όλα», δηλ. για να κερδίσω όλα όσα έχουν ποντάρει οι άλλοι, ό,τι διακυβεύεται (όρος τού χαρτοπαιγνίου).

ατόφυος

< μεσν. *αὐτόφυος* (με ανομοιωτική αποβολή τού /f/: [aftófços] > [atófços]) < αρχ. *αὐτοφυής* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *αὐτο-* + *-φυ(ής)* < *φύω, -ομαι*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ατόφιος ή ατόφυος;
Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, η λέξη θα έπρεπε να ορθογραφείται **ατόφυος**, διότι προέρχεται από το μεσν. επίθ. *αὐτόφυος*, το οποίο αποτελεί μεταπλασμένο τύπο τού αρχ. *αὐτοφυής*. Η γραφή *ατόφιος* (τής σχολικής γραμματικής) δεν έχει ετυμολογική βάση, αλλά οφείλεται σε εξομοίωση προς άλλα επίθετα σε *-ιος*, π.χ. *σκόρπ-ιος, κούφ-ιος*.

άτρακτος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἄτρακτος (ἡ)* < αρχ. *ἄτρακτος (ὁ)* < *ἀ-* προθεμ. ή αθροιστ. + θ. *τρακ-*, μετάπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ter-kʷ-* «στρίβω» || σανσκρ. *tarku-* «αδράχτι», λατ. *torqueō* «στρέφω, στρίβω» (> γαλλ. *tordre*, ισπ. *torcer*), αλβ. *tjerr* «γνέθω, κλώθω», παλ. γερμ. *drāhsil* > γερμ. *drechseln* «τορνεύω» κ.ά. Βλ. κ. *αδράχτι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αδράχτι» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.162: *ἐξέπεμψε δῶρον ὁ Εὐέλθων ἄτρακτον χρύσεον καὶ ἠλακάτην*) → ελνστ. σημ. «ημικυκλικό τμήμα τού ουράνιου θόλου, όπως είναι ορατός από τη γη» (πβ. Πρόκλ. *Σχολ. Πλάτ. Πολιτ.* 2.203: *τοῦ ἀτράκτου τὰ μὲν προσλαμβάνοντος, τὸν ἄξονα καὶ τὸν πόλον*) → σύγχρ. σημ. «ημικυκλικό τμήμα τής γήινης σφαίρας με κοινή ώρα» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *fuseau*), «τμήμα τού αεροσκάφους» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *fuselage*).

ατραξιόν

< γαλλ. *attraction* «έλξη», λόγ. δάνειο από υστλατ. *attractio* < λατ. *attraho* «έλκω, τραυώ» (σουπίνο *attractum*).

ατραπός «μονοπάτι, πέρασμα»

< αρχ. *ἀτραπός* < *ἀ-* αθροιστ. + θ. *τραπ-* (τού αρχ. *τραπῶ (-έω)* «πατώ σταφύλια στο πατητήρι»), μετάπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **trep-* «βαδίζω με σίγουρο βήμα – ποδοπατώ» || αλβ. *shtip* «ποδοπατώ», μέσ. γερμ. *draben* (> γερμ. *traben*), ρωσ. *tropátь* κ.ά.

ατρόμητος → τρόμος

ατροπίνη «φαρμακευτική ουσία»
λόγ. [1867], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *atropine* < ν.λατ. *atropa* (όνομα φυτού) < αρχ. *Ἄτροπος*, μία από τις τρεις μυθικές Μοίρες, η οποία έκοβε το νήμα τής ζωής.

ατροφία
< αρχ. *ἀτροφία* < *ἀ-* στερητ. + *τροφή* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα είναι γνωστή η σημ. «ελλιπής ανάπτυξη» (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 888a: *ἀδυναμία δὲ διὰ τὴν τοῦ σώματος ἀτροφίαν καὶ σύντηξιν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατροφ-ικός, λόγ. [1897]
ατροφώ < αρχ. *ἀτροφ-ῶ (-έω)*.

άτρωτος → τρωτός

ατσάλι
< μεσν. *ἀτσάλι(ν)* < βεν. *azzal* < υστλατ. *aciarium (ferrum)* «αιχμηρός σίδηρος» < λατ. *acies, -ei* «αιχμή, κόψη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατσαλ-ένιος < *ατσάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *κοραλλ-ένιος*
ατσάλ-ινος < *ατσάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *κοκκάλ-ινος*
ατσαλ-ώνω.

άτσαλος
< μεσν. *ἄτσαλος*, πιθ. < αρχ. *ἀτάσθαλος* «αδέξιος, απερίσκεπτος» μέσω τύπου **ἀτάσταλος* > **ἄσταλος* (με απλολογία) > *ἄτσαλος* (με αντιμετάθεση /st/ → /ts/). Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στο αρχ. επίθ. *ἔξαλλος*.

ατσίδα
< μεσν. *ἀτσίδα* < αρχ. *ἰκτίδα* (με τσιτακισμό και τροπή τού αρκτικού *ἰ-* σε *ἀ-* από συνεκφορά με το αοριστολ. *μια*), αιτ. πτώση τού ουσ. *ἰκτίς, -ίδος* «νυφίτσα, κουνάβι», που πιθ. συνδ. με τα ουσ. *ἴκτερος, ἰκτῖνος* «είδος γερακιού».

ατσούμπαλος
πιθ. < *α-* προθεμ. + αρχ. *σιπαλός* «άσχημος, κακοφτειαγμένος» (με τσιτακισμό και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /p/), άλλος τύπος τού *σιφλός*, αγν. ετύμου.

αττικός
< αρχ. *ἀττικός* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα] < *Ἀτθικός* (πβ. ουσ. *Ἀτθίς, -ίδος*) < αναδιπλ. θ. τού ον. *Ἀθῆναι* (βλ.λ. *Αθηνά*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αττικίζω < αρχ. *ἀττικ-ίζω*, αρχική σημ. «συμμαχώ με τους Αθηναίους» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.3.14: *ἐν ἑκάστῃ πόλει οἱ μὲν λακωνίζουσιν, οἱ δὲ ἀττικίζουσιν*), < *ἀττικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω* → ελνστ. σημ. «μεταχειρίζομαι την αττική διάλεκτο (όχι την Ελληνιστική Κοινή), χρησιμοποιώ αττικό ύφος» (πβ. το χιουμοριστικό κείμενο τού Λουκιανού, *Ψευδοσοφ.* 7.1-3: *ἀττικίζοντος δέ τινος καὶ τεθνήξει εἰπόντος ἐπὶ τοῦ τρίτου, Βέλτιον, ἔφη, καὶ ἐνταῦθα μὴ ἀττικίζειν καταρώμενον·* ο συντελεσμένος αττικός μέλλ. *τεθνήξω* θεωρείται αρχαϊκός από τον Λουκιανό)
αττικισμός < αρχ. *ἀττικισ-μός*, αρχική σημ. «συμμαχία με τους Αθηναίους» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.64: *τὰ μὲν οὖν ἐς τὸν ἡμέτερόν τε ἀκούσιον μηδισμὸν καὶ τὸν ὑμέτερον ἑκούσιον ἀττικισμὸν τοιαῦτα ἀποφαίνομεν*), < ρ. *ἀττικίζω* → ελνστ. σημ. «αττικό ύφος, χρήση αττικών εκφράσεων» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ μιμήσ.* 31,5,1: *ἔστι δὲ κομψὸς καὶ ἐναλήθης, καὶ τῷ ἀττικισμῷ εὔχαρις*)
αττικιστής < αρχ. *ἀττικισ-τής*, αρχική σημ. «αυτός που χρησιμοποιεί ή απομιμείται αττικές εκφράσεις» (πβ. Ισοκρ. *απόσπ.* 9.1: *οἱ ἀττικισταὶ παντελῶς ἀποτρέπουσι τοῦ ὀνοματοποιεῖν καὶ μόνοις προστάττουσι κεχρῆσθαι ταῖς εἰρημέναις λέξεσι*), < ρ. *ἀττικ-ίζω*
αττικιστ-ικός < *αττικιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

άτυπος
< ελνστ. *ἄτυπος* < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *τύπος* (βλ.λ.). Ο γιατρός Γαληνός μνημονεύει τη σημ. «αυτός που δεν εμφανίζει τα τυπικά γνωρίσματα» (*Περὶ τύπ.* 7.471: *οἱ δὲ* [ενν. *σφυγμοί*] *ἀτυπώτατοι παρὰ πάντας μὲν τοὺς κατηριθμημένους τρόπους καὶ παρὰ τὴν τάξιν γίγνονται τῶν ἡμερῶν*).

ατυχής
< αρχ. *ἀτυχής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + θ. *τυχ-* τού ρ. *τυγχάνω* (βλ.λ.), πβ. αόρ. β΄ *ἔ-τυχ-ον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ατυχία < αρχ. *ἀτυχ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 119.4-5: *μετὰ γὰρ τὴν ἐν Ἑλλησπόντῳ γενομένην ἀτυχίαν*]
ατύχημα < αρχ. *ἀτύχη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀτυχ-ῶ (-έω)*
ατυχώ < αρχ. *ἀτυχ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 26.5-6: *πολλοὶ γὰρ ἀτυχοῦσιν μὲν συνάχθονται, καλῶς δὲ πράττουσι φθονοῦσιν*]
άτυχος < μεσν. *ἄτυχ-ος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἀτυχής*.

αυγατίζω → αβγατίζω

αυγερινός
< μεσν. επίθ. *αὐγερινός* «ορατός την αυγή» (για τον πλανήτη Αφροδίτη) < αρχ. *αὐγή*, κατ' αναλογίαν προς τα αντίθετα *ἑσπερινός, νυκτερινός*.

αυγή
< αρχ. *αὐγή* [ήδη ομηρικό], πιθ. συνδ. με αλβ. *agon* «χαράζει, ξημερώνει», *agim* «αυγή», παλ. σλαβ. *jugъ* «νότος, νοτιάς».

αυγό → αβγό

Αύγουστος

< ελνστ. *Αὔγουστος* < λατ. *Augustus*, αρχικά (ως επίθ.) «σεβαστός – ευνοημένος από τους οιωνούς», τίτλος τού Ρωμαίου αυτοκράτορα Οκταβιανού, προς τιμήν τού οποίου μετονομάστηκε το 8 π.Χ. από τη Σύγκλητο ο αποκαλούμενος *sextilis (mensis)* «έκτος (μήνας)» (επειδή το αρχ. σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο ξεκινούσε με τον μήνα Μάρτιο). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυγουστιάτικος < μεσν. *αύγουστ-ιάτικος* < *Αὔγουστ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *απριλιάτικος*

αυγουστ-ιανός < *Αύγουστ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*, κατά τα *ιουλι-ανός*, *οκτωβρι-ανός*, *δεκεμβρι-ανός* κ.ά. (όπου το παραγ. τέρμα είναι *-ανός*).

αυθ- → αυτός

αυθάδης

< αρχ. *αὐθάδης* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < **αὐτο-Fάδης* < *αὐτο-* + θ. τού ρ. *ἀνδάνω* «ευχαριστώ, τέρπω» (αόρ. β΄ *ἕαδον* < **ἕ-Fαδ-ον*), το οποίο απαντά επίσης στις λ. *ἥδομαι*, *ἡδονή* (βλ.λ.). Το σύνθ. επίθ. *αὐθάδης* φαίνεται ότι σήμαινε αρχικώς αυτόν «που κάνει μόνο ό,τι τον ευχαριστεί, που δεν νοιάζεται για τη συμπεριφορά του», συνεπώς τον «θρασύ, αγενή, αλαζόνα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυθάδεια < αρχ. *αὐθάδ-εια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

αυθαδιάζω < ελνστ. *αὐθαδ-ιάζω / αὐθαδ-ιάζομαι* < αρχ. *αὐθαδ-ίζομαι* «φέρομαι υπεροπτικά και αλαζονικά».

αυθαίρετος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αὐθαίρετος* < *αὐθ-* (< *αὐτο-*) + *αἱρετός*, ρηματ. επίθ. τού *αἱρῶ, -οῦμαι (-έω)* (στη σημ. «εκλέγω, επιλέγω»), για το οποίο βλ.λ. *αίρεση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτοεκλεγμένος, αυτοδιορισμένος» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5.7.29: *οἱ αὐθαίρετοι οὗτοι στρατηγοί*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «αυτοπροαίρετος, προϊόν ελεύθερης βούλησης» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1114b: *ἡ δὲ τοῦ τέλους ἔφεσις οὐκ αὐθαίρετος, ἀλλὰ φῦναι δεῖ ὥσπερ ὄψιν ἔχοντα*) ➞ αρχ. σημ. (για δεινά) «αυτός που συμβαίνει ή επέρχεται χωρίς ερμηνεύσιμη αιτία» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.*: *τὰ πλεῖστα θνητοῖς τῶν κακῶν αὐθαίρετα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυθαιρε-σία, λόγ. [1856], < *αυθαίρε(τος)* + παραγ. τέρμα *-σία*

αυθαιρετ-ώ, λόγ. [1893].

αυθέντης «κύριος, αφεντικό»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αὐθέντης* < *αὐτοέντης* (στον Σοφοκλή) < *αὐτο-* + **ἔντης* «αυτός που επιτελεί, που εκτελεί κάτι», το οποίο προέρχεται από την ίδια ρίζα (I.E. **sen-*) με το ρ. *ἀνύω / ἀνύτω* (βλ.λ. *άνυσμα*, *διανύω*). Βλ. κ. *αφέντης*.

ΣΗΜΑΣ. Ο σχηματισμός τής λ. υποδεικνύει αρχική σημ. «αυτουργός, αυτός που ενεργεί αφ' εαυτού, με δικές του δυνάμεις και πρωτοβουλία», πράγμα που ενισχύεται από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *συνέντης· συνεργός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυθεντία < ελνστ. *αὐθεντ-ία*, αρχική σημ. «απόλυτη εξουσία, κυριότητα – κύρος»

αυθεντικός < ελνστ. *αὐθεντ-ικός* «έγκυρος, γνήσιος» (αρχικώς «αυτός που ανήκει στον κύριο, τον αφέντη», πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρωμ.* 6.6.47: *ἐπακούσαντας τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς, εἴτε τῆς αὐθεντικῆς εἴτε καὶ τῆς διὰ τῶν ἀποστόλων ἐνεργούσης*)

αυθεντικ-ότητα, λόγ. [1867], < *αυθεντικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

αυθέντης, διανύω, άνυσμα

Η βασική σημασία «επιτυγχάνω, εκτελώ, επιτελώ», που φέρει η Ι.Ε. ρίζα **sen-*, πέρασε στο αρχαϊκό αμάρτυρο ρήμα **ἅ-νυ-μι* και στο ουσ. **ἔν-της*. Από το ρήμα **ἅ-νυ-μι* προήλθε κατόπιν το αρχ. *ἄ-νυ-μι / ἀνύω* «επιτελώ, επιτυγχάνω – φέρω εις πέρας», το οποίο συναντούμε στο σύνθ. ***διανύω*** «καλύπτω απόσταση», ενώ το αρχαϊκό **ἔν-της* «αυτός που επιτελεί, που εκτελεί κάτι» απαντά στο σύνθ. ***αυθέντης*** (αρχ. *αὐθ-έντης*), το οποίο θα μπορούσε να ερμηνευθεί «αυτουργός, αυτός που ενεργεί αφ' εαυτού». Από το ρ. *ἀνύω* προήλθε επίσης το ουσ. ***άνυσμα***, που αρχικά σήμαινε «επίτευγμα, επιτέλεση» και χρησιμοποιείται πλέον ως μαθηματικός όρος αποδίδοντας το αγγλ. *vector*.

αυθημερόν

< αρχ. επίρρ. *αὐθημερόν* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < επίθ. *αὐθήμερος* «τής ίδιας ημέρας, επιούσιος» < *αὐθ-* (< *αὐτο-*) + *-ήμερ(ος)* < *ἡμέρα*.

αυθόρμητος

< μεσν. *αὐθόρμητος* (ήδη τον 6ο αι. μ.Χ. το επίρρ. *αὐθορμήτως*) < *αὐθ-* (< *αὐτο-*) + *-ορμη(τος)* < αρχ. *ὁρμῶ (-έω)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυθορμητ-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *spontanéité*

αυθορμη-σία, απόδ. τού γαλλ. *spontanéité*.

αυθύπαρκτος

< ελνστ. *αὐθύπαρκτος* < *αὐθ-* (< *αὐτο-*) + αρχ. *ὑπαρκτός*, ρηματ. επίθ. τού *ὑπάρχω*.

αυθυποβολή «υποβολή τού εαυτού»

λόγ. [1891], < *αυθ-* (< *αυτο-*) + *υποβολή*, μετοφρ. δάνειο από γαλλ. *autosuggestion* (υβριδικό σύνθ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυθ-υποβάλλομαι, λόγ. [1891], κατά το ρ. *υποβάλλω / -ομαι.*

αυθυπόστατος

< ελνστ. *αὐθυπόστατος* < *αὐθ-* (< *αὐτο-*) + *ὑποστατός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ὑφίσταμαι* (βλ.λ.).

αυθωρεί

< ελνστ. επίρρ. *αὐθωρεί* «αμέσως, την ίδια στιγμή» < αρχ. επίθ. *αὐθωρός* «αυτός που συμβαίνει την ίδια ώρα, αμέσως» < *αὐθ-* (< *αὐτο-*) + *-ωρ(ός)* < *ὥρα.*

αυλαία

< αρχ. *αὐλαία* «κουρτίνα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *αὐλα-ῖος* (μαρτυρείται ως ελνστ.) < *αὐλή* + *-ιος* (πβ. *ἀρχή – ἀρχα-ῖος, ὥρα – ὡρα-ῖος*). Ήδη ελνστ. η εξειδικευμένη σημ. «κουρτίνα θεάτρου».

αυλάκι

< μεσν. *αὐλάκι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *αὖλαξ, -ακος (ἡ, ὁ)* < **ἀ-Fλακ-ς* < *ἀ-* προθεμ. + θ. **Fλακ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **welk-* «τραυώ» (κατ' επέκταση «οργώνω, διανοίγω αυλάκι») || λιθ. *velkù*, παλ. σλαβ. *vlěko*, ίσως και με την οικογένεια τού συνωνύμου *ἕλκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυλακ-ιά, πβ. κ. *χαρακ-ιά*

αυλακιάζω, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *αὐλακ-ίζω*

αυλάκιασ-μα < *αυλακιασ-* (*αυλακιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

αυλακω-τός, λόγ. [1897], < *αυλακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*

αυλακ-ώνω

αυλάκω-ση, λόγ. [1858], < *αυλακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

αυλάκω-μα < *αυλακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

αυλακοειδής < μεσν. *αὐλακο-ειδής.*

αυλή

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αὐλή / αὖλις* [ήδη ομηρικό] < **aw-l-* < Ι.Ε. **aw-* «διανυκτερεύω, κοιμούμαι» || αρμ. *aw-t'* «κατάλυμα για τη νύχτα» || αρχ. *ἰ-αύω* «κοιμούμαι».

ΣΗΜΑΣ. Οι αρχ. μαρτυρίες δείχνουν ότι η λ. *αὐλή* συνδύαζε διάφορες σημ. με κεντρική τη δήλωση τού «καταλύματος για τη νύχτα», είτε επρόκειτο για εξωτερικό χώρο (κατάλληλο για στρατό ή ζώα) είτε για εσωτερικό χώρο γύρω από ανάκτορο, οικία ή ιερό, όπου διανυκτέρευαν οι υπηρέτες.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αύλειος < αρχ. *αὔλ-ειος*

αυλικός < ελνστ. *αὐλ-ικός*

αυλίζομαι < αρχ. *αὐλ-ίζομαι.*

ΣΥΝΘ. αυλ(ο)-: *αυλ-άρχης, αυλό-γυρος, αυλόδουλος, αυλό-θυρα, αυλο-κόλακας, αυλό-πορτα* κ.ά.

έπαυλη < αρχ. *ἔπ-αυλις*, αρχική σημ. «εξοχική κατοικία», < *ἐπί* + *αὖλ-ις, -ιδος (ἡ)* «κατασκήνωση» < αρχ. *αὐλή*

προαύλιο < ελνστ. *προ-αύλιον* < *προ-* + *αὐλ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιον.*

αυλητής → αυλός

αυλικός → αυλή

αυλός

< αρχ. *αὐλός* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **awl-* «κοιλότητα, σωλήνας» || λιθ. *aũlas* «περικνήμιο», νορβ. *aul* «μίσχος φυτού», λατ. *alvus* «κοιλιά» (> γαλλ. *auge* «σκάφη», ιταλ. *alvo* «έντερο») κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αύληση < αρχ. *αὔλη-σις* < *αὐλ-ῶ (-έω)* «παίζω αυλό»

αυλητής < αρχ. *αὐλη-τής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *αὐλ-ῶ (-έω)* «παίζω αυλό».

ΣΥΝΘ. -αυλος: *πλαγί-αυλος, οξύ-αυλος, βαρύαυλος, άσκ-αυλος, έν-αυλος, δί-αυλος, πύρ-αυλος – συν-αυλία* κ.ά.

άυλος

< ελνστ. *ἄυλος* < *ἀ-* στερπτ. + *ὕλη* (βλ.λ.).

αυνανισμός

λόγ. [1777], μεταφορά τού γαλλ. *onanisme* < *Onan* «Αυνάν», βιβλικό πρόσωπο (στην Π.Δ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυναν-ίζομαι.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αυνανισμός

Η λέξη δεν αποδίδει επακριβώς τη σημερινή της σημασία. Έχει ως αφετηρία τη βιβλική αφήγηση για τον *Αυνάν*, ο οποίος κατά τη σύναψη ανδραδελφικού γάμου με τη χήρα τού αδελφού του αρνιόταν να τεκνοποιήσει μαζί της, επειδή ο απόγονος αυτής τής ένωσης θα αναγνωριζόταν ως νόμιμος διάδοχος τού αδελφού του και όχι ως δικό του παιδί. Για να αποφύγει την τεκνοποίηση, *«ὅταν εἰσήρχετο πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἐξέχεεν ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ μὴ δοῦναι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ»* (Γένεσ. 38,9), δηλ. εκσπερμάτιζε εκτός τού γυναικείου κόλπου. Η λ. εμφανίζεται με τη σημασία «αυτοϊκανοποίηση» στη Γαλλική από τον 18ο αιώνα.

αυξάνω

< αρχ. *αὐξάνω* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], ιων.-αττ. τύπος τού *αὔξω* (ομηρ. *ἀ(F)έξω*) < **a-g-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **əw-eg-* «αυξάνω» || λατ. *augeō, augmentum* «αύξηση» (> γαλλ. *augmenter* «αυξάνω», ισπ. *aumentar*, ιταλ. *aumentare*), σανσκρ. *ójas-* «ισχύς», αρχ. γερμ. **wahs-a-* «αναπτύσσομαι, μεγαλώνω» (> γερμ. *wachsen*, ολλ. *wassen*, αγγλ. *wax*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αύξηση < αρχ. *αὔξη-σις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

αυξητικός < αρχ. *αὐξη-τικός*

αύξων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *αὔξω*.
ΣΥΝΘ. **-αυξάνω**: *επ-αυξάνω, υπερ-αυξάνω, προσ-αυξάνω* κ.ά.
αυξο-: *αυξο-μειώνω* (< ελνστ. *αὐξο-μειῶ, -όω*), *αυ-ξο-μείωση* (< ελνστ. *αὐξομείω-σις* «πλημύρα και άμπωτη τής παλίρροιας, αύξηση και ελάττωση τής σελήνης»).

αύρα

< αρχ. *αὔρα* «δροσερός πρωινός αέρας» < **ἄ-Fρ-α*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στη λ. *ἀήρ, -έρος* < **ἀ-Fήρ* (βλ.λ. *αέρας*), πράγμα που εντάσσει τη λ. στην οικογένεια τού ρ. *αἴρω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αίρω*.

αύριο

< αρχ. *αὔριον* [ήδη ομηρικό] (κατ' αναλογίαν προς το *σήμερον*) < **αὖρι* (αρχαϊκή τοπική πτώση) < **αὔσρ-ι-*, που συνδ. με σανσκρ. *usr-á* «πρωινός», λιθ. *aušra* «αυγή» και εντάσσεται στην ετυμολογική οικογένεια τού ουσ. *ἕως* «αυγή, χάραμα», αιολ. *αὔως*. Βλ.λ. *εωθινός, έωλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αυρι-ανός (μεσν. *αὐρ-ινός*) < *αύρι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ανός*.
ΣΥΝΘ. **επ-αύριον** (ελνστ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αύριο – demain – tomorrow – morgen – mañana
Διάφορες λέξεις με τη σημασία «αύριο» σε άλλες γλώσσες προέρχονται, όπως στην Ελληνική (αρχ. ***αὔριον***), από όρους που δηλώνουν το «πρωί» ως τρόπο αναφοράς στην επόμενη ημέρα. Η σημασιολογική αυτή εξέλιξη παρατηρείται επίσης στο γαλλ. ***demain*** «αύριο» (< υστλατ. *de mane* «από το πρωί» < λατ. *mane* «πρωί, αυγή», ομοίως ιταλ. ***domani*** «αύριο»), στο γερμ. ***morgen*** «αύριο – πρωί», καθώς και στο αγγλ. ***tomorrow*** «αύριο» (< παλ. αγγλ. *to morgenne* «το πρωί») κ.ά. Στο λατ. *mane* «πρωί, αυγή» έχει επίσης την αρχή του το ισπ. ***mañana*** «αύριο», που ανάγεται στη φρ. *cras ma(n)ñana* «νωρίς το πρωί» < υστλατ. **maneana* < λατ. *mane*.

αυστηρός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αὐστηρός* (με παραγ. τέρμα *-ηρός*) < **αὐσ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *αὔω / αὔω* «ξηραίνω» (ρ. *αὐαίνω / αὐαίνω*) < Ι.Ε. **saus-* «ξηρός» || λατ. *sūdus*, λιθ. *saũsas*, αρχ. γερμ. **sauraz-* (> αγγλ. *sere*, ολλ. *zoor*) || αρχ. *αὐχμ-ηρός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξηρός, στυφός» (ως προσδιορισμός των λ. *ὕδωρ, οἶνος, ὀσμή* κ.ά.) → αρχ. σημ. (για ύφος γραφής) «σοβαρός, όχι περίτεχνος» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 398a: *τῷ αὐστηροτέρῳ καὶ ἀηδεστέρῳ ποιητῇ*) → ήδη αρχ. σημ. «τραχύς, άτεγκτος» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Εὐδήμ.* 1240a: *διὸ ἐνίοτε ἀνομοίοις χαίρουσιν, οἷον αὐστηροὶ εὐτραπέλοις καὶ ὀξεῖς ῥαθύμοις*· στην Κ.Δ., Λουκ. 19,21: *ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αυστηρότητα < αρχ. *αὐστηρ-ότης, -ότητος*.

αυτ- → αυτός

αυτ(ο)- → αυτός

αύτανδρος

< ελνστ. *αὔτανδρος* «με όλους τους άνδρες, (για πλοία) με όλο το πλήρωμα» (ήδη τον 4ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοδήμ. *απόσπ.* 2a,104,F.1: *ἑκατόν τε ναῦς ἑλόντες αὐτάνδρους ἐπεζομάχησαν*) < *αὐτ(ο)-* + *ἀνήρ, ἀνδρός*.

αυτάρκης

< αρχ. *αὐτάρκης* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *αὐτ(ο)-* + *-άρκ(ης)* < ρ. *ἀρκῶ (-έω)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αυτάρκεια < αρχ. *αὐτάρκ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

αυταρχικός

< μεσν. *αὐταρχικός* < αρχ. *αὐταρχῶ (-έω)* «είμαι ο απόλυτος άρχοντας, ηγούμαι απολυταρχικά» < *αὐτ(ο)-* + *ἄρχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αυταρχικ-ότητα, λόγ. [1892]
αυταρχ-ισμός < ελνστ. *αὐταρχ(ία)* «απόλυτη εξουσία, μοναρχία» + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

αυτεπάγγελτος «αυτός που γίνεται με πρωτοβουλία δικαστικής Αρχής»
< αρχ. *αὐτεπάγγελτος* «αυτόβουλος, εθελούσιος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 25.7-9: *οὕτως ἄριστα χρήσει τοῖς φίλοις, ἐὰν μὴ προσμένῃς τὰς παρ' ἐκείνων δεήσεις, ἀλλ' αὐτεπάγγελτος αὐτοῖς ἐν τοῖς καιροῖς βοηθῇς*] < *αὐτ(ο)-* + τύπος ρηματ. επιθέτου τού *ἐπαγγέλλω, -ομαι* «αναγγέλλω, διατάσσω» (βλ.λ.).

αυτήκοος «αυτός που άκουσε κάτι με τα αφτιά του»
< αρχ. *αὐτήκοος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *αὐτ(ο)-* + *-ήκο(ος)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *υπ-ήκοος*) < *ἀκούω*. Η λ. δεν συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *αφτί* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αυτηκο-ΐα.

αυτί → αφτί

αυτισμός

< *αυτ(ο)-* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *autism*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αυτιστ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *autistic*.

αυτόβουλος

< αρχ. *αὐτόβουλος* [απαντά άπαξ στον Αισχύλο, 6ος

/ 5ος αι. π.Χ.] < *αύτο-* + *-βουλ(ος)* < ρ. *βούλομαι* «θέλω, επιθυμώ» (βλ.λ. *βουλή*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοβούλ-ως, λόγ. επίρρ. [1877]

αυτοβουλ-ία.

αυτόγραφος

< ελνστ. *αὐτόγραφος* «γραμμένος ιδιοχείρως» < *αὐτο-* + *-γραφ(ος)* < ρ. *γράφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτόγραφο, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *autographe* < ελνστ. *αὐτόγραφος*

αυτογραφία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *autographie*

αυτογραφ-ικός, λόγ. [1888].

αυτόδηλος → δήλος

αυτοδίκαιος

< ελνστ. ουσ. *αὐτοδίκαιον (τό)* «το κατά φύσιν δικαίωμα (που απορρέει από τη φύση τού πράγματος)» < *αὐτο-* + *δίκαιον*. Η λ. επανήλθε στη χρήση ως νομ. όρος, για να αποδώσει τη λατ. φρ. *ipso jure*.

αυτοδικώ

< ελνστ. *αὐτοδικῶ (-έω)* < αρχ. *αὐτόδικος* «αυτός που διαθέτει ανεξάρτητη δικαιοδοσία, δικαστική εξουσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < *αὐτο-* + *-δικ(ος)* < *δίκη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοδικ-ία, λόγ. [1833].

αυτόθι

< αρχ. *αὐτόθι* «σε αυτό ακριβώς το σημείο, στο ίδιο σημείο» [ήδη ομηρικό] < *αὐτο-* + επίθημα *-θι*, υπόλειμμα τοπικής πτώσεως, πβ. *ἄλλο-θι*, *κάτω-θι*.

αυτοκινητάμαξα

< *αυτοκίνητ(ο)* + *άμαξα*, που πλάστηκε για να αποδοθεί η λ. *οτομοτρίς* < γαλλ. *automotrice* (υβριδικό σύνθ.) < *auto-* (< *αυτο-*) + *motrice*, θηλ. τού *moteur* «κινητήρας».

αυτοκίνητο

< λόγ. φρ. *αυτοκίνητον (όχημα)*, που επανέφερε σε χρήση το αρχ. επίθ. *αὐτοκίνητος* «αυτός που κινείται μόνος του» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Φυσ.* 1.4.38: *ἐδείχθη γὰρ ὡς αὐτοκίνητος μόνος ὁ νοῦς*], προκειμένου να αποδοθεί το γαλλ. *automobile* (υβριδικό σύνθ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοκινητ-ικός < *αυτοκίνητ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

αυτοκινητ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *automobiliste* (υβριδικό σύνθ.)

αυτοκινητιστ-ικός < *αυτοκινητιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. αυτοκινητ(ο)-: *αυτοκινητο-βιομηχανία*, *αυτοκινητο-δρόμιο*, *αυτοκινητό-δρομος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αυτοκίνητο, κάρο – automobile, car

Το αρχ. επίθ. ***αὐτοκίνητος*** σήμαινε ό,τι και σήμερα, δηλ. αυτόν «που κινείται από μόνος του, που δεν τον κινεί κάποιος άλλος». Στην αρχ. γλώσσα το επίθετο χρησιμοποιήθηκε και για άυλα πράγματα, όπως ο νους και η ψυχή, π.χ. *αὐτοκίνητος μόνος ὁ νοῦς* (Αριστοτέλης), πβ. αιώνες αργότερα *ὁ ἐν ἡμῖν αὐτοκίνητος νοῦς* (Γρηγόριος Νύσσης). Η λέξη ξαναχρησιμοποιήθηκε στα νεότερα χρόνια (στο ουσιαστικοποιημένο ουδ. *το αυτοκίνητον*), για να αποδοθεί στη Νέα Ελληνική το γαλλ. ***automobile***. Το εν λόγω επίθετο απαντά στη Γαλλική στον χώρο τής μηχανικής ήδη από την έκτη δεκαετία τού 19ου αιώνα, ενώ ως ουσιαστικό με τη σημ. «όχημα που κινείται μόνο του» απαντά κατά την τελευταία δεκαετία τού 19ου αιώνα. Η γαλλ. λέξη έδωσε και την αγγλ. *automobile (αρχικά automobile car)*, η οποία σταδιακά αντικαταστάθηκε από τη λ. ***car***, που ετυμολογικά ανάγεται στο λατ. *carrus / carrum* (πβ. ελλην. ***κάρο***). Η ίδια η γαλλ. λέξη είναι υβριδικό σύνθετο, δηλ. περιέχει συστατικά στοιχεία από δύο διαφορετικές γλώσσες, το ελλην. *αυτο-* (< αρχ. ***αὐτός*** «ο ίδιος») και το γαλλ. ***mobile*** που προέρχεται από το λατ. ***mobilis*** «κινητός».

αυτόκλητος «αυτός που παρεμβαίνει απρόσκλητος»

< αρχ. *αὐτόκλητος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *αὐτο-* + *κλητός*, ρηματ. επίθ. τού *καλῶ (-έω)*, βλ.λ.

αυτοκράτορας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αὐτοκράτωρ, -ορος* < *αὐτο-* + *-κράτ(ωρ)* < ρ. *κρατῶ (-έω)* στη σημ. «εξουσιάζω, άρχω».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για πρόσωπα ή κράτη) «ανεξάρτητος, ελεύθερος – κύριος τού εαυτού του» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.62: *ἡ ξύμπασα πόλις οὐκ αὐτοκράτωρ οὖσα ἑαυτῆς τοῦτ' ἔπραξεν*) → αρχ. σημ. (για πρέσβεις και απεσταλμένους) «πληρεξούσιος» (πβ. Αριστοφ. *Λυσιστρ.* 1009-10: *ἀλλ' ὡς τάχιστα φράζε περὶ διαλλαγῶν πρέσβεις ἀποπέμπειν αὐτοκράτορας ἐνθαδί*) → ήδη αρχ. σημ. «απόλυτος άρχοντας» (για στρατηγούς ή άρχοντες με πλήρη εξουσία) → ελνστ. σημ. «ηγεμόνας» (ως απόδ. των λατ. τίτλων *dictator* «δικτάτορας» και *imperator* «αυτοκράτορας», που αναφέρονταν στους ηγεμόνες τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοκρατορικός < ελνστ. *αὐτοκρατορ-ικός*

αυτοκρατορία < ελνστ. *αὐτοκρατορ-ία*.

αυτοκτονώ

< αρχ. *αὐτοκτονῶ (-έω)* < *αὐτοκτόνος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *αὐτο-* + λεξ. επίθημα

-κτόνος < ρ. *κτείνω* «φονεύω, σκοτώνω», για το οποίο βλ.λ. *-κτονία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοκτονία < ελνστ. *αὐτοκτον-ία*

αυτοκτον-ικός, λόγ. [1899].

αυτολεξεί

< ελνστ. επίρρ. *αὐτολεξεί* < *αὐτο-* + αρχ. *λέξ(ις)* + επιρρ. επίθημα *-εί*, πβ. κ. *αὐθωρ-εί*, *παμψηφ-εί*, *οἰον-εί*.

αυτόματος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *αὐτόματος* < *αὐτο-* + *-μα(τος)* < θ. *μᾰ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men-*, ρίζας ευρείας διαδόσεως που συνδ. με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες και για την οποία βλ.λ. *μαν-ία*, *μέν-ος*, *μνή-μη* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαθαίνω*. Η λέξη *αυτόματος* διαδόθηκε ευρέως στις ευρωπαϊκές γλώσσες ξεκινώντας από το γαλλ. *automate*, από όπου σχηματίστηκε επίθ. *automatique*, στο οποίο βασίζονται πολυάριθμες αντίστοιχες λέξεις (π.χ. αγγλ. *automatic*, γερμ. *automatisch*, ισπ. *automático* κ.ά.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που ενεργεί αφ' εαυτού, με δική του πρωτοβουλία» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Β 408: *αὐτόματος δέ οἱ ἦλθε βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος*) → ήδη αρχ. σημ. (για φαινόμενα ή συμβάντα) «αυτός που γίνεται από μόνος του, χωρίς την παρέμβαση κανενός» (πβ. Ευριπ. *Βάκχ.* 447: *αὐτόματα δ' αὐταῖς δεσμὰ διελύθη ποδῶν*· Πλάτ. *Σοφ.* 265c: *τὴν φύσιν αὐτὰ γεννᾶν ἀπό τινος αἰτίας αὐτομάτης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοματ-ικός, λόγ. [1894]

αυτοματ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *automatisme* (το αρχ. *αὐτοματισμός* δήλωνε «κάτι που συνέβαινε συμπτωματικά, από μόνο του»).

ΣΥΝΘ. **αυτοματο-ποίηση**, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *automatisation*.

αυτομολώ «προσχωρώ σε εχθρική παράταξη»

< αρχ. *αὐτομολῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *αὐτόμολ-ος* «αυτός που έρχεται από μόνος του χωρίς να έχει κληθεί, που προσχωρεί στον εχθρό» (ήδη ουσιαστικοπ. τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο) < *αὐτο-* + θ. *μολ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *βλώσκω* «έρχομαι» (αόρ. β' *ἔ-μολ-ον*, πβ. αρχ. φρ. *μολὼν λαβέ*), οπότε θα σήμαινε «έρχομαι από μόνος μου, προσχωρώ». Το αρχ. *βλώσκω* ανάγεται σε τύπο **μλώσκω* και πιθ. συνδ. με σερβοκρ. *iz-mòliti* «κάνω να εμφανιστεί», ίσως και με το ρ. *μέλλω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτομολία < αρχ. *αὐτομολ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *αὐτόμολ-ος*

αυτομόληση < ελνστ. *αὐτομόλη-σις* (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 53.15: *ἠναγκάσθη δὲ καὶ ὁ Βροῦτος μάχῃ κρατῆσαι τὰ ὅλα διὰ τὰς τῶν στρατιωτῶν αὐτομολήσεις*) < αρχ. *αὐτομολ-ῶ (-έω)*.

αυτόνομος

< αρχ. *αὐτόνομος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *αὐτο-* + *νόμος*, πβ. κ. *παρά-νομος*, *ἔκ-νομος*. Η λ. δήλωνε εξαρχής ανθρώπους ή κράτη «που διέπονται από τους δικούς τους νόμους», που δεν καθορίζονται από νόμους άλλων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτονομούμαι < αρχ. *αὐτονομ-οῦμαι (-έο-)* «είμαι ανεξάρτητος, ανεξαρτητοποιούμαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < *αὐτόνομ-ος*

αυτονομία < αρχ. *αὐτονομ-ία* «ελευθερία λαού ή κράτους να ζει σύμφωνα με τους δικούς του νόμους – ανεξαρτησία» < *αὐτόνομ-ος*

αυτονομ-ιστής, λόγ. [1881], < *αυτόνομ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*

αυτονομιστ-ικός, λόγ. [1894], < *αυτονομιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αυτόνομος, αυτονομιστής, αυτονομιστικός

Το ρ. ***αυτονομούμαι*** σήμαινε στην Αρχ. Ελληνική «ζω σύμφωνα με τους δικούς μου νόμους, είμαι ανεξάρτητος». Το επίθ. ***αυτόνομος*** χρησιμοποιήθηκε τόσο για πόλεις που ζούσαν με δικούς τους νόμους, άρα ήταν ανεξάρτητες, όσο και για ανθρώπους που ενεργούσαν με δική τους βούληση, χωρίς εξαναγκασμό (πβ. Σοφοκλή *Αντιγόνη*: *ἀλλ' αὐτόνομος ζῶσα μόνη δὴ θνητῶν Ἀΐδην καταβήσῃ*). Το επίθετο δήλωσε επίσης το ζώο που βόσκει μόνο του, αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα «ελευθέρας βοσκής» ή, λαϊκότερα, «αλανιάρικο». Το επίθ. *αυτόνομος* πέρασε ως δάνειο σε ευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλ. *autonome*, αγγλ. *autonomous* κ.ά.) και έδωσε τη λ. ***αυτονομία***. Η αυτονομία στην πολιτική και στο διεθνές δίκαιο διακρίνεται πλέον σαφώς από την ***ανεξαρτησία*** (αγγλ. *autonomy – independence*).

Η λ. ***αυτονομιστής*** είναι νεότερη και απέδωσε στα Ελληνικά το ελληνογενές γαλλ. *autonomiste* [1870] «αντάρτης που αγωνίζεται για πολιτική ελευθερία». Η λέξη καταγράφηκε στα Ελληνικά το 1871 από τον Κουμανούδη, ο οποίος παραδίδει την ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι η λ. *αυτονομισταί* χρησιμοποιήθηκε για τους Ιρλανδούς *home-rulers* (από το αγγλ. Home Rule, όρο που πρωτοχρησιμοποιήθηκε τη δεκαετία τού 1860 για τη νομοθεσία που αφορούσε στην αυτοδιοίκηση τής Ιρλανδίας), αλλά και αργότερα για τους αυτονομιστές στην Αλβανία. Το επίθ. ***αυτονομιστικός*** [1894] αναφέρει ότι χρησιμοποιήθηκε για «κίνησι ἐν Ἀγγλίᾳ» και για «κηρύγματα ἐν Κρήτῃ». Η λ. *αυτονομιστής* δήλωσε επίσης τις τελευταίες δεκαετίες τού 20ού αιώνα το μέλος μαρξιστικής οργάνωσης που αγωνιζόταν για τα εργατικά δικαιώματα ανεξάρτητα από κομματικούς και συνδικαλιστικούς

φορείς.

αυτοπαθής

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *αὐτοπαθής* < *αὐτο-* + *-παθ(ής)*, από θ. τού αρχ. *πάσχω* (πβ. αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον*), πβ. κ. *συμ-παθής*, *ιδιο-παθής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που απορρέει από προσωπική πείρα» → ήδη ελνστ. όρος σχετικά με κατηγορία αντωνυμιών κατ' αντιδιαστολή προς τις *ἀλλοπαθεῖς*, καθώς και για τα αντίστοιχα ρήματα κατ' αντιδιαστολή προς τα *μεταβατικά* (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ συντάξεως* 2.2).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοπάθεια < ελνστ. *αὐτοπάθ-εια*.

αυτόπτης

< αρχ. *αὐτόπτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *αὐτ(ο)-* + *-όπ-της* < θ. *ὀπ-*, το οποίο απαντά στον παρακ. *ὄπ-ωπ-α* «έχω δει», καθώς και στα ομόρριζα *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀπτικός* (βλ.λ.), *ὄμμα* «μάτι, βλέμμα» (< **ὄπ-μα*), πβ. επίσης *ἐπ-όπ-της*, *ὑπερ-όπ-της* κ.ά.

αυτός

< αρχ. *αὐτός* [ήδη ομηρικό], ίσως λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *αὖ τόν*, η οποία συνδυάζει το επίρρ. *αὖ* «πάλι, ξανά» και την αιτ. *τόν* τής αντωνυμίας. Σε αυτή την περίπτωση η λ. συνδ. με λατ. *autem* «πάλι, όμως», γοτθ. *auk* «επειδή, αλλά», γερμ. *auch* «επίσης» κ.ά. Η ανάλυση *αὐτός* < **ἀ(σ)υ-τός* «με πλήρη ζωτικότητα» (πβ. σανσκρ. *ásu-* «ζωή») δεν έχει σημασιολ. βάση.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού *αυτός*

Η αρχ. αντωνυμία ***αὐτός*** χρησιμοποιείται εκτενώς στη σύνθεση για τη δήλωση τής αυτοπάθειας. Απαντά με τις εξής μορφές: α) ***αυτο-***, προ συμφώνου και (σε νεότερα χαλαρά σύνθετα) προ φωνήεντος (π.χ. *αυτό-φωρος*, *αυτο-δύναμος*, *αυτο-σκοπός*; *αυτο-σχέδιος* – *αυτο-εξύψωση*, *αυτο-εξευτελισμός*, *αυτο-ίαση*), β) ***αυτ-***, προ φωνήεντος (π.χ. *αυτ-αρέσκεια*, *αυτ-ενεργώ*, *αυτ-ήκοος*), γ) ***αυθ-***, προ δασέος (στην Αρχ. Ελληνική) φωνήεντος (π.χ. *αυθ-άδης*, *αυθ-όρμητος*, *αυθ-ύπαρκτος*).

αυτοτελής

< αρχ. *αὐτοτελής* < *αὐτο-* + *-τελ(ής)* < *τέλος*, πβ. κ. *ιδιο-τελής*, *επι-τελής*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε τη σημ. «αυτός που ολοκληρώνεται αφ' εαυτού, πλήρης – ανεξάρτητος» (π.χ. φρ. *αὐτοτελὴς δίκη*, *θεωρία*, *ὁρισμός*· ενίοτε αναφέρεται και στη φορολογία, πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.18: *αὐτονόμους εἶναι καὶ αὐτοτελεῖς καὶ αὐτοδίκους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοτέλεια < ελνστ. *αὐτοτέλ-εια*

αυτοτελώς < αρχ. επίρρ. *αὐτοτελ-ῶς*.

αυτού

< αρχ. επίρρ. *αὐτοῦ* [ήδη ομηρικό με τοπική σημ., πβ. *Ἰλ.* Δ 364: *ὣς εἰπὼν τοὺς μὲν λίπεν αὐτοῦ, βῆ δὲ μετ' ἄλλους*] < *αὐτός*, κατά τα επιρρ. σε *-οῦ*, π.χ. *ποῦ*, *οὐδαμοῦ*, *πανταχοῦ*.

αυτουργός

< αρχ. *αὐτουργός* (με συναίρεση *οε* > *ου*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. και ως επίθετο, πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 52: *ὄψεις ἀράξας αὐτὸς αὐτουργῷ χερί*] < *αὐτο-* + λεξ. επίθημα *-εργός* < *ἔργον*, πβ. κ. *δημι-ουργός*, *ξυλ-ουργός*, *οπλ-ουργός* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτουργία < αρχ. *αὐτουργ-ία* «πράξη που κάνει κάποιος με τα ίδια του τα χέρια, προσωπική εργασία, πείρα» (ήδη στον Αισχύλο με τη σημ. «αυτοκτονία», *Εὐμεν.* 336: *θνατῶν τοῖσιν αὐτουργίαι*)

αυτουργώ < αρχ. *αὐτουργ-ῶ (-έω)* «επιτελώ ή πράττω κάτι ο ίδιος».

αυτούσιος

< *αυτ-* + *-ούσι(ος)* < *ουσία*, πβ. κ. *αν-ούσιος*, *επι-ούσιος*, *περι-ούσιος* κ.ά.

αυτοφυής

< αρχ. *αὐτοφυής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *αὐτο-* + *-φυ(ής)* < ρ. *φύω*, *-ομαι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *στόφυος*.

αυτόφωρος

< αρχ. *αὐτόφωρος* «(έγκλημα) που γίνεται αντιληπτό ενώ διαπράττεται» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.72.5: *ἐπ' αὐτοφώρῳ δὲ ἁλοὺς*] (συχνή στην αρχ. η φρ. *(λαμβάνειν) ἐπ' αὐτοφώρῳ*· η λ. θα πρέπει να είχε αρχική σημ. «αυτός που ανακαλύφθηκε ή ήλθε στην επιφάνεια από μόνος του», πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 51: *αὐτοφώρων ἀμπλακημάτων*) < *αὐτο-* + *-φωρ(ος)* < ουσ. *φώρ*, *-ρός* «κλέφτης», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω*. Βλ. κ. *κατά-φωρος*.

αυτόχειρας

< αρχ. *αὐτόχειρ*, *-ρος* «αυτουργός (με το ίδιο του το χέρι)» < *αὐτο-* + *χείρ*, *-ρός*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε αποκτήσει τη σημ. «αυτός που αφαιρεί τη ζωή του, που αυτοκτονεί» (πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 1175: *Αἵμων ὄλωλεν· αὐτόχειρ δ' αἱμάσσεται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοχειρία < αρχ. *αὐτοχειρ-ία* «φόνος που έχει επιτελεστεί από κάποιον με το ίδιο του το χέρι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.140: *αὐτοχειρίῃ πάντα πλὴν κυνὸς καὶ ἀνθρώπου κτείνουσι*]

αυτοχειρ-ιάζομαι, λόγ. [1845], < *αυτοχειρ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιάζομαι*

αυτοχειριασ-μός, λόγ. [1886], < *αυτοχειριασ-* (*αυτοχειριάζομαι*) + παραγ. τέρμα *-μός*.

αυτόχθων

< αρχ. *αὐτόχθων*, *-ονος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.172: *οἱ δὲ Καύνιοι αὐτόχθονες δοκέειν*

εμοί είσι, αυτοί μέντοι έκ Κρήτης φασί είναι] < *αύτο-* + *χθών, -ονός* «γη» (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-χθόνιος, υπο-χθόνιος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυτοχθον-ία, λόγ. [1815].

αυτόχρημα «όντως, πραγματικά»

< αρχ. επίρρ. *αὐτόχρημα* < *αὐτο-* + ουσ. *χρῆμα* «πράγμα» (βλ.λ.). Παρόμοια πορεία φανερώνει ο σχηματισμός τού συνωνύμου επιρρ. *πράγματι* από τη δοτ. πτώση τού ουσ. *πρᾶγμα*.

αυτοψία

< ελνστ. *αὐτοψία* < αρχ. *αὐτόπτης* (βλ.λ.). Τη λ. έχουν δανειστεί διάφορες γλώσσες (π.χ. αγγλ. *autopsy*, γαλλ. *autopsie*), στις οποίες έχει την εξειδικευμένη σημ. «ιατροδικαστική εξέταση, νεκροψία».

αυχένας

< μεσν. *αὐχένας* < αρχ. *αὐχήν, -ένος* (αιολ. *ἄμφην*) [ήδη ομηρικό], πιθ. συνδ. με το ρ. *ἄγχω* «πνίγω, σφίγγω» (βλ.λ. *άγχος*). Σε αυτή την περίπτωση, το ουσ. *αὐχήν* / *ἄμφην* προέρχεται από τύπο **ἄγχϜ-ην* και συνδ. με αρμ. *awji-k'* «θηλιά» και σανσκρ. *aṃhú-* «στενός, σφιχτός». Το γεγονός ότι δηλώνει «στενό σημείο ή πέρασμα» εξηγεί τη χρήση τής λ. με τη σημ. «τράχηλος, σβέρκος» ήδη από την Αρχαιότητα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αυχεν-ικός, λόγ. [1836].

αυχμηρός «ξηρός, άνυδρος»

< αρχ. *αὐχμηρός* (με παραγ. τέρμα *-ηρός*) < *αὐχμός (ό)* «ξηρασία», το οποίο προέρχεται από το θ. τού ρ. *αὔω / αὕω* «ξηραίνω» (βλ.λ. *αυστηρός*).

αφ- → από

αφαιμάσσω

< ελνστ. *ἀφαιμάσσω / -ττω* «αφαιρώ το αίμα» < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + αρχ. *αἱμάσσω* < **αἱμάτ-jω* < *αἷμα, -τος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφαίμαξη < ελνστ. *ἀφαίμαξ-ις*

αφαιμακ-τικός, λόγ. [1867].

αφαιρώ

< αρχ. *ἀφαιρῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 161: *καὶ δή μοι γέρας αὐτὸς ἀφαιρήσεσθαι ἀπειλεῖς*] < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *αἱρῶ (-έω)* «κυριεύω, καταλαμβάνω» (πβ. κ. *αν-αιρώ, δι-αιρώ, καθ-αιρώ*), για το οποίο βλ.λ. *αίρεση*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αίρω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφαίρεση < αρχ. *ἀφαίρε-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φίληβ.* 19e.4: *ὅτι τῶν ὀρθῶς δοθέντων ἀφαίρεσις οὐκ ἔστι*]

αφαιρέτης < ελνστ. *ἀφαιρέ-της* «αυτός που αφαιρεί, που αρπάζει»

αφαιρετικός < ελνστ. *ἀφαιρε-τικός* «κατάλληλος να αφαιρέσει» (ο φιλοσοφ. όρος είναι απόδ. τού γαλλ. *soustractif*)

αφαιρετέος < αρχ. *ἀφαιρε-τέος* «αυτός που πρέπει να αφαιρεθεί».

αφαλατώνω «αφαιρώ το αλάτι από νερό για να γίνει πόσιμο»

< *αφ-* (< *απο-* στερητ.) + *αλατ(ώνω)* < αρχ. *ἅλας, -ατος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dessaler*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφαλάτω-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dessalement*

αφάλι-ση < *αφ-* (< *απο-* στερητ.) + θ. τού αρχ. *ἁλίζω* «αλατίζω» + παραγ. τέρμα *-ση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dessalage*

αφαλισ-μός < *αφ-* (< *απο-* στερητ.) + θ. τού αρχ. *ἁλίζω* «αλατίζω» + παραγ. τέρμα *-μός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dessalage*.

αφαλός

< μεσν. *ἀφαλός* (με αφομοίωση /o/-/a/ > /a/-/a/ και /mf/ > /ff/ > /f/) < αρχ. *ὀμφαλός* (βλ.λ.).

αφάνα

< μεσν. *ἀφάνα* «είδος αγκαθωτού θάμνου», αγν. ετύμου.

αφανής

< αρχ. *ἀφανής* < *ἀ-* στερητ. + *-φαν(ής)* < θ. τού ρ. *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*, επίσης *δια-φανής, επι-φανής, προ-φανής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφάνεια < αρχ. *ἀφάν-εια* [ήδη στον Πίνδαρο και τον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

αφανίζω < αρχ. *ἀφαν-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.80.4: *οἱ δὲ οὐ πολλῷ ὕστερον ἠφάνισάν τε αὐτοὺς καὶ οὐδεὶς ᾔσθετο ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη*]

αφανισμός < ελνστ. *ἀφανισ-μός* < αρχ. *ἀφαν-ίζω*

αφανιστής < ελνστ. *ἀφανισ-τής* < αρχ. *ἀφαν-ίζω*.

ΣΥΝΘ. εξ-αφανίζω, εξ-αφάνιση.

άφαντος

< αρχ. *ἄφαντος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Υ 303: *ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται*] < *ἀ-* στερητ. + *-φαν(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθέτου τού *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.).

αφασία

< αρχ. *ἀφασία* «αδυναμία ομιλίας (από φόβο ή έκπληξη)» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 704: *δὴν δέ μιν ἀφασίη ἐπέων λάβε*] < επίθ. *ἄφατος* «ανείπωτος» < *ἀ-* στερητ. + ρηματ. επίθ. *φατός* < θ. *φᾰ-* τού ρ. *φημί* «λέγω» (βλ.λ. *φήμη*). Η λ. χρησιμοποιείται ως ιατρ. όρος με βάση το ελληνογενές ν.λατ. *aphasia*.

αφεδρώνας

< μεσν. *ἀφεδρώνας* «πρωκτός» < ελνστ. *ἀφεδρών, -ῶνος* «αποχωρητήριο» < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *-εδρ(ών)* < αρχ. *ἕδρα*.

αφειδής «χωρίς φειδώ, άμετρος»
< αρχ. *ἀφειδής* < *ἀ-* στερητ. + *-φειδ(ής)* < ρ. *φείδομαι* (βλ.λ.).

αφελής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀφελής*, πιθ. < θ. *ἀφελ-*, το οποίο απαντά στον τύπο *ἀφελεῖν*, που χρησιμοποιείται ως αόρ. β΄ τού *ἀφαιρῶ (-έω)* και σχηματίστηκε από την πρόθ. *ἀφ-* (< *ἀπο-*) και το απρφ. *ἑλεῖν*. Αυτό θα συμφωνούσε με την καταχώριση τού μεσν. *Γουδιανοῦ Ἐτυμολογικοῦ* (11ος αι.): *Ἀφελής· παρὰ τὴν ἀπὸ πρόθεσιν καὶ τὸ ἑλεῖν· ὅπερ σημαίνει τὸν ἄκακον κατὰ τὸ φερόμενον ἐν τῇ κοινότητι.* Επιπλέον, θα αποδείκνυε ετυμολογικά σωστή τη σύνδεση που επιχειρεί ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς: (*Παιδαγ.* 3.11.55) *ἡ δὲ ἀφέλεια ἕξις ἀφαιρετικὴ τῶν περιττῶν*. Δεν θεωρείται πλέον ισχυρή η παλαιότ. ανάλυση *ἀφελής* < *ἀ-* στερητ. + *-φελ(ής)* < ουσ. **φέλος*, που συνδ. με το ουσ. *φελλεύς, -έως* «πετρώδες έδαφος» (< *φελλός*).
ΣΗΜΑΣ. Εφόσον ισχύει η ετυμολ. ανάλυση που συνδέει το επίθ. *ἀφελής* με το απρφ. *ἀφελεῖν*, η λ. θα σήμαινε ότι κάποιος δεν έχει ορισμένα χαρακτηριστικά. Αυτό θα δικαιολογούσε τη σημ. «χωρίς ελάττωμα, ακέραιος, αρτιμελής», που εξηγεί γιατί η λ. χρησιμοποιήθηκε για ζώα αρτιμελή και κατάλληλα προς θυσία (πβ. τη φρ. που αποδίδει ο Πολυδεύκης στον Σόλωνα, *Ὀνομαστ.* 1.29.5-7: *ἀρτιμελῆ, μὴ κολοβὰ μηδὲ ἔμπηρα μηδὲ ἠκρωτηριασμένα μηδὲ διάστροφα. Σόλων δὲ τὰ ἔμπηρα καὶ ἀφελῆ ὠνόμασε*), καθώς και για Αθηναίους πολίτες που είχαν τα προσόντα να υπηρετήσουν ως άρχοντες και ιερείς. Ακόμη συμφωνεί με το γεγονός ότι το επίθ. *ἀφελής* σήμαινε επίσης «χωρίς πέτρες, ομαλός» (πβ. Αριστοφ. *Ἱππ.* 527: *διὰ τῶν ἀφελῶν πεδίων*). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «απλοϊκός, εύκολος», επομένως «αγαθιάρης, ανόητος» (πβ. Δημοσθ. *Ἐπιστ.* 4.11: *ὁ δ', ὡς ἀφελὴς καὶ παρρησίας μεστός, οὐ παύεται*· επίσης ελνστ., πβ. Λουκιαν. *Θεῶν διάλ.* 10.3: *ὡς ἀφελὴς ὁ παῖς ἐστι καὶ ἁπλοϊκὸς καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο παῖς ἔτι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αφέλεια < αρχ. *ἀφέλ-εια* [απαντά ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, άπαξ].

αφ' ενός

< μεσν. *ἀφ' ἑνός* (ενν. *μέρους*· απαντά τον 15ο αι., Λαονίκ. Χαλκοκονδ. *Ἱστ.* 2.25: *ἀφ' ἑνὸς μὲν μέρους τοῦ Ἴστρου ῥέοντος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ Σάβα*), απόδ. συντακτικού σχήματος τής Ιταλικής: *di una parte ..., d'altra parte* (πβ. γαλλ. *d'une part ..., d'autre part*). Βλ. κ. *αφ' ετέρου*.

αφέντης

< μεσν. *ἀφέντης* < αρχ. *αὐθέντης* (βλ.λ.), με ανομοίωση /afθéndis/ > /afténdis/ και παρετυμολογική επίδρ. τού μεσν. *διαφεντεύω / δηφενδεύω / δεφενδεύω* (< λατ. *defendo* «υπερασπίζω»). Το τουρκ. *efendi* προέρχεται από το μεσν. *ἀφέντης*, προφανώς μέσω τής κλητικής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
αφεντεύω < μεσν. *ἀφεντ-εύω*
αφεντιά < μεσν. *ἀφεντ-ιά / ἀφεντ-ία* < ελνστ. *αὐθεντ-ία* (κατά το ουσ. *ἀφέντης*)
αφεντικό < μεσν. *ἀφεντ-ικός* < ελνστ. *αὐθεντ-ικός* (κατά το ουσ. *ἀφέντης*)· ήδη μεσν. το ουσιαστικοπ. ουδ. *ἀφεντικό(ν)*.
ΣΥΝΘ. **αφεντ(ο)-**: *αφεντ-άνθρωπος, αφεντο-μουτσουνάρα, αφεντό-πουλο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αφέντης, αφεντικό, αυθέντης
Η λέξη **αφέντης** είχε ενδιαφέρουσα σύνθετη διαδρομή, κατά την οποία πέρασε διαδοχικά από θετικές και αρνητικές υποδηλώσεις. Στην Αρχαιότητα **αυθέντης** ήταν αρχικά κάτι πολύ αρνητικό, ο αυτουργός τού φόνου, ο φονιάς (πβ. *μήτε θυγατρὶ τῇ σῇ μήτε αὐτῷ σοὶ εἴην αὐθέντης*, Ηρόδοτος). Αυτό οδήγησε στη σημασία «αίτιος, πρωτουργός», όπως όταν ο ιστορικός Πολύβιος αναφέρει: *τὸν μὲν Κάσσανδρον ἔφη πέμψειν, τὸν αὐθέντην γεγονότα τῆς πράξεως*. Έτσι, ήδη στην ελληνιστική εποχή καταλήγει στη σημασία «αυτουργός, αυτός που ενεργεί αφ' εαυτού, με δικές του δυνάμεις και πρωτοβουλία» (όπως φαίνεται και από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *συνέντης· συνεργός*). Ο Ιωάννης Ζωναράς πολύ αργότερα σε σχετικό σχόλιο αναφέρει και τις δύο σημασίες λέγοντας ότι *αυθέντης* είναι ο *αὐτοέντης*, δηλαδή αυτός που χτυπάει τον εαυτό του με *ἔντη* «βέλη», αλλά και ο αυτεξούσιος: *Αὐθέντης· φονεὺς ἢ ὁ ἑαυτὸν κτιννύων. αὐτοέντης τίς ἐστιν. ὁ ἑαυτὸν βάλλων τοῖς ἔντεσιν, ὅ ἐστι τοῖς βέλεσι. τὸ δὲ ἐν τῇ συνηθείᾳ ἔοικε παρὰ τὸ αὐτὸς καὶ τὸ ἕντης· ὁ ἑαυτὸν ἐπαφεὶς εἰς πάντα καὶ ὢν αὐτεξούσιος καὶ μὴ ἄλλου, ἀλλ' ἑαυτῷ ὤν.*
Η σημασία «αφέντης, κυρίαρχος, δεσπότης» υπάρχει ήδη από πολύ νωρίς, αν κρίνουμε και από την προτροπή τού αττικιστή Φρυνίχου: *Αὐθέντης μηδέποτε χρήσῃ ἐπὶ τοῦ δεσπότου, ὡς οἱ περὶ τὰ δικαστήρια ῥήτορες, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ αὐτόχειρος φονέως.* Η ίδια σημασία υπάρχει στον Ψευδο-Μακάριο: *οὔτε γὰρ πολεμεῖ πρὸς τὴν κακίαν, ἀλλ' αὐθέντης καὶ ἐξουσιαστὴς τυγχάνων ἀεὶ τὸ νῖκος αὐτοῦ ἐστιν* (πβ. επίσης τον Ιππόλυτο, που λέει χαρακτηριστικά σε ομιλία του [ομιλεί ο Ιωάννης ο Πρόδρομος]: *οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός· ὑπηρέτης εἰμὶ καὶ οὐκ αὐθέντης· ἰδιώτης εἰμί, οὐ βασιλεύς· πρόβατόν εἰμι, οὐ ποιμήν· ἄνθρωπός εἰμι, οὐ Θεός...*).
Στα μεσαιωνικά χρόνια *αυθέντης* (και με επίδραση τού μεσν. *διαφεντεύω: αφέντης*) είναι ο άρχοντας, ο ηγεμόνας, ο δυνάστης (πβ. τον τίτλο τού μυθιστορήματος «Ὁ αὐθέντης τοῦ Μορέως») και κατ' επέκταση ο κύριος, το αφεντικό. Λεγόταν όμως και ως ένδειξη σεβασμού σε προσφωνήσεις προς οικοδεσπότη, πατέρα ή σύζυγο (πβ. σε κάλαντα την προσφώνηση *καλέ μ' αφέντα*). Ας σημειωθεί ότι

ήδη σε παπύρους με μαγικά κείμενα απαντά η προσφώνηση *αὐθέντα ἥλιε*. Χαρακτηριστικός ως προς αυτό είναι ο παραδοσιακός πολυχρονισμός στον οικουμενικό πατριάρχη: *Πολυχρόνιον ποιῆσαι Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Παναγιώτατον καὶ Θειότατον ἡμῶν αὐθέντην καὶ δεσπότην, τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κύριον* κ.λπ.
Από αυτήν την πορεία, όπου συνυπάρχουν στη λέξη δύο αντίθετα συναισθήματα: α) ο σεβασμός και η τιμή τού ανωτέρου, τού αξιοσέβαστου προσώπου, και β) ο σεβασμός ή και η δυσφορία απέναντι στην εξουσία, στη σημερινή λέξη ***αφεντικό*** έχει επιζήσει κυρίως το δεύτερο.

άφεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄφεσις*, τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἀφίημι* «αφήνω (να φύγει) – εξαποστέλλω, διώχνω» (πβ. *ἔνεσις – ἐνίημι, ἄνεσις – ἀνίημι* κ.ά.) < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνεση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απελευθέρωση, αποδέσμευση» (πβ. Φιλίππ. Β΄ Ἐπιστ. 3.1: *διελέγοντο περὶ τῆς τῶν πλοίων ἀφέσεως*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «απαλλαγή από ενοχή ή δέσμευση» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 869d: *ὁ δὲ περὶ τῆς ἀφέσεως εἴρηται φόνου πατρί, ταὐτὸν τοῦτο ἔστω περὶ ἁπάσης τῶν τοιούτων ἀφέσεως*) ➝ ελνστ. σημ. «απαλλαγή από την αμαρτία και την τιμωρία, συγχώρηση» (Κ.Δ., Λουκ. 3,3: *κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφέσιμος < αρχ. *ἀφέσ-ιμος* (ενν. *ἡμέρα*) «γιορτή» (πβ. Αριστ. *Ἀθην. Πολιτ.* 43.3: *τὴν μὲν οὖν Βουλὴν ὅσαι ἡμέραι, πλὴν ἐάν τις ἀφέσιμος ᾖ*) < *ἄφεσ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *εφέσ-ιμος*.

αφ' ετέρου

< μεσν. *ἀφ' ἑτέρου* (ενν. *μέρους*· απαντά ήδη τον 15ο αι., Λαονίκ. Χαλκοκονδ. *Ἱστ.* 2.25: *ἀφ' ἑνὸς μὲν μέρους τοῦ Ἴστρου ῥέοντος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ Σάβα*), απόδ. συντακτικού σχήματος τής Ιταλικής: *di una parte ...., d'altra parte* (πβ. γαλλ. *d'une part ..., d'autre part*) . Βλ. κ. *αφ' ενός*.

αφέτης

«αυτός που δίνει το σύνθημα εκκινήσεως σε αγώνες»
< ελνστ. *ἀφέτης (ἀφ-έ-της)*, τού οποίου το θ. *-ε-* παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού αρχ. *ἀφ-ίημι* «αφήνω (να φύγει) – εξαποστέλλω, διώχνω» (πβ. κ. *ἐφέτης – ἐφίημι*) < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνεση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφετικός < ελνστ. *ἀφε-τικός*

αφετηρία < ελνστ. *ἀφετηρ-ία* (ενν. *γραμμή*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἀφε-τήριος* < ρ. *ἀφίημι*.

αφέψημα

< ελνστ. *ἀφέψημα* < αρχ. *ἀφέψω* «διυλίζω με βρασμό, εκχυλίζω» < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + ρ. *ἕψω*, για το οποίο βλ.λ. *ψήνω*.

αφή

< αρχ. *ἀφή* «άναμμα – ψαύση, άγγιγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. 7.215: *περὶ λύχνων ἀφὰς*], που παρουσιάζει το θ. τού ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (μέσο *ἅπτομαι* «αγγίζω», βλ.λ.).

αφηγούμαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀφηγοῦμαι (-έο-)* < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ἡγοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-ηγούμαι, εισ-ηγούμαι, εξ-ηγούμαι, προ-ηγούμαι* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προπορεύομαι, οδηγώ» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.5.: *εἰ μὲν οὖν αὐτὸς ἀφηγοῖτο, ἐφοβεῖτο μὴ τῇ οὐρᾷ ἐπίθοιντο οἱ πολέμιοι* «εάν αυτός ξεκινούσε πρώτος, φοβόταν μήπως οι εχθροί τού επετίθεντο από πίσω») ➝ ήδη αρχ. σημ. «διηγούμαι, εξιστορώ» (δηλ. «παίρνω τον λόγο, αρχίζω να μιλώ», πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν* 48: *ὁκόταν ἔννοος γένηται, ἀφηγεῖται τὰ ἐνύπνια* «όταν συνέρχεται, εξιστορεί τα όνειρά του»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφήγημα < αρχ. *ἀφήγη-μα* «διήγημα, ιστορία» (στον Ηρόδοτο με τον τύπο *ἀπήγημα*)

αφήγηση < αρχ. *ἀφήγη-σις* [απαντά ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο (με τον τύπο *ἀπήγησις*)]

αφηγη-τής < *αφηγη-* (*αφηγούμαι*) + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *εισηγητής – εισηγούμαι* (διαφ. το ελνστ. *ἀφηγη-τής* «οδηγός»)

αφηγηματικός < ελνστ. *ἀφηγηματ-ικός* < αρχ. *ἀφήγη-μα*.

αφήλιο

«σημείο τής τροχιάς ουράνιου σώματος με τη μέγιστη απόσταση από τον ήλιο»
λόγ. [1825], < *αφ-* (< *απο-*) + *ήλιο(ς)*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *aphélie*.

αφηνιάζω

< ελνστ. *ἀφηνιάζω* < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + αρχ. *ἡνία (τά)* (βλ.λ.). Η λ. αναφερόταν αρχικά σε άλογα που δεν πειθαρχούσαν στον ιππέα ή δεν τιθασεύονταν εύκολα (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Νόμ. ἱερῶν ἀλληγ.* 2.104: *ἱππέως μὲν οὖν ἔργον δαμάζειν τὸν ἵππον καὶ ἀφηνιάζοντα ἐπιστομίζειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφηνίαση < ελνστ. *ἀφηνία-σις*

αφηνιασμός < ελνστ. *ἀφηνιασ-μός*.

αφήνω

< μεσν. *ἀφήνω / ἀφίνω*, με μεταπλ. από τον μέλλ. *ἀφήσω* (τού αρχ. *ἀφίημι*), κατά το σχήμα *χύνω – χύσω, σβήνω – σβήσω*, βάσει τού οποίου σχηματίστηκε επίσης ο μεσν. αόρ. *ἄφησα* (αντί τού αρχ. *ἀφῆκα*). Κατ' άλλη εκδοχή, πρότυπο υπήρξε το ελνστ. *ἀφίω* (< αρχ. *ἀφίημι*, πβ. *δείκνυμι – δεικνύω*), από όπου προήλθε το μεσν. *ἀφίνω*, κατά το σχήμα *λύω – λύνω, κλείω – κλείνω*. Το αρχ. *ἀφίημι* είναι σύνθετο από την

πρόθ. *ἀφ-* (< *ἀπο-*) και το ρ. *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω» (ήδη μυκ. *i-je-to*: *ἵετο*) < **yi-yē-mi* < Ι.Ε. **ye-* «ρίχνω, πετώ» || λατ. *jacio* (> γαλλ. *jeter*, ιταλ. *gettare*, ισπ. *echar*). Από άλλα σύνθ. έχουν σχηματιστεί οι λ. *άνεση*, *ένεση*, *σύνεση* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνεση*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αφήνω ή αφίνω;

Σε παλαιότερα κείμενα παρατηρείται συχνά δισταγμός σχετικά με τις γραφές *αφήνω* ή *αφίνω*. Οι γραφές αυτές, που παρατηρούνται ήδη στη μεσαιωνική γραμματεία, θα μπορούσαν να αιτιολογηθούν από τις δύο ετυμολογικές προτάσεις που αναφέρθηκαν ανωτέρω. Εντούτοις, η επικρατούσα σήμερα ορθογράφηση **αφήνω** είναι προτιμότερη, διότι ερμηνεύει ολόκληρο το σχήμα *αφήνω – άφησα – αφήσω* και είναι μορφολογικά συνεπέστερη.

αφηρημένος

< αρχ. *ἀφῃρημένος* «αυτός από τον οποίο έχει αφαιρεθεί (κάτι)», μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἀφαιρῶ* (βλ.λ.). Η λ. επανήλθε στη Νέα Ελληνική ως απόδ. των γαλλ. *abstrait* «μη συγκεκριμένος» και *distrait* «χωρίς εστιασμένη προσοχή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφηρημ-άδα, λόγ. [1887], < *αφηρημ(ένος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *abstraction*, *distraction*.

άφθα «εξάνθημα τού στόματος»

< αρχ. *ἄφθα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], ίσως συνδ. με το ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (με τη σημ. «προκαλώ ερεθισμό»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφθώδης < αρχ. *ἀφθ-ώδης* «αυτός που έχει ή υποφέρει από άφθα».

άφθαρτος → φθείρω

άφθονος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄφθονος* < *ἀ-* στερητ. + *φθόνος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν φθονεί / φθονείται» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.80: *ἄνδρα γε τύραννον ἄφθονον ἔδει εἶναι*, ενν. να μη φθονεί επειδή έχει όλα τα αγαθά, όπως εξηγείται στη συνέχεια) → ήδη αρχ. σημ. «ανεξάντλητος (παρά τον φθόνο, ανεπηρέαστος από φθόνο)», επομένως «πολύς, επαρκής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφθονία < αρχ. *ἀφθον-ία* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
αφθον-ώ.

αφιερώνω

< μεσν. *ἀφιερώνω* < ελνστ. *ἀφιερῶ (-όω)* «εξαγνίζω – προσφέρω κάτι ως ιερό (στον Θεό) ή τιμητικά (σε άνθρωπο)» < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + αρχ. *ἱερός* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-ιερώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφιέρωση < ελνστ. *ἀφιέρω-σις*
αφιέρωμα < ελνστ. *ἀφιέρω-μα*
αφιερωματ-ικός, λόγ. [1874], < *αφιερωματ-* (*αφιέρωμα*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

αφικνούμαι «φθάνω»

< αρχ. *ἀφικνοῦμαι (-έο-)* < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + ρ. *ἱκνοῦμαι* «έρχομαι, φθάνω» < *ἱκ-ν-έομαι*, παράλλ. τύπος τού ρ. *ἵκω*, για το οποίο βλ.λ. *ἱκ-ανός*, *ἱκ-έτης*. Στη Ν. Ελληνική χρησιμοποιείται ενίοτε ο παθ. αόρ. *αφίχθη* (στο γ΄ ενικό πρόσωπο). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ικανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άφιξη < αρχ. *ἄφιξ-ις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.].

άφιξη → αφικνούμαι

αφιόνι «όπιο»

αντιδάν., < μεσν. *ἀφιόνι(ον)* < τουρκ. *afyon* < αραβ. *afyun* < ελνστ. *ὄπιον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφιον-ίζω
αφιόνισ-μα < *αφιονισ-* (*αφιονίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

αφιππεύω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀφιππεύω* < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ἱππεύω*, πβ. κ. *εφ-ιππεύω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναχωρώ έφιππος» (συνήθ. + πρόθ. *εἰς*, *πρός*, *ἐπί*· πβ. Ξενοφ. *Ἀνάβ.* 1.5: *ἀφιππεύει ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν ... σὺν ὀλίγοις τοῖς περὶ αὐτόν*) → μεσν. σημ. «ξεπεζεύω» (η πρόθ. *ἀφ-* / *ἀπο-* επανερμηνεύθηκε ως στερητ.).

αφίσα

μεταφορά τού γαλλ. *affiche* < *a-* + *fiche* «δελτίο – ράβδος που μπήγεται στο έδαφος» < ρ. *ficher* «μπήγω, χώνω» < δημώδ. λατ. **figicāre* / *ficcāre* < λατ. *figo* «επικολλώ, χαράσσω, μπήγω».

αφίσταμαι

< αρχ. *ἀφίσταμαι* «παίρνω αποστάσεις, απομακρύνομαι» (ενεργ. *ἀφίστημι* «απομακρύνω – ωθώ σε αποστασία») < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *εν-ίσταμαι*, *προ-ΐσταμαι*, *συν-ίσταμαι*. Βλ. κ. *απόσταση*, *αποστάτης*.

άφλεκτος → φλέγω

αφοδεύω «αποπατώ, αποβάλλω τα περιττώματα»

< αρχ. *ἀφοδεύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ὁδεύω* < *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-οδεύω*, *προοδεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφόδευση < ελνστ. *ἀφόδευ-σις*
αφοδευτήριο < ελνστ. *ἀφοδευ-τήριον* «δοχείο νυκτός».

αφομοιώνω

< αρχ. *ἀφομοιῶ (-όω)* «καθιστώ όμοιο, εξομοιώνω»

[ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *άφ-* (< *άπο-*) + *όμοιῶ* < *ὅμοιος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφομοίωση < ελνστ. *ἀφομοίω-σις*, αρχική σημ. «προσομοίωση, παραβολή», < αρχ. *ἀφομοι-ῶ (-όω)* → ο γλωσσ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *assimilation*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

αφομοιώ-σιμος, λόγ. [1884], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *assimilable*

αφομοιωτικός < ελνστ. *ἀφομοιω-τικός* «κατάλληλος να εξομοιώνει» < *ἀφομοιω-* (*ἀφομοιῶ*) + παραγ. τέρμα *-τικός* → ο γλωσσ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *assimilateur*.

αφοπλίζω

< ελνστ. *ἀφοπλίζω* (αρχ. *ἀφοπλίζομαι* «αφαιρώ τον οπλισμό μου», ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 26: *οἱ δ' ἔντε' ἀφωπλίζοντο ἕκαστος*) < *ἀφ-* (< *ἀπο-* στερητ.) + *ὁπλίζω* < αρχ. *ὅπλον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφοπλισμός < μεσν. *ἀφοπλισ-μός*

αφόπλι-ση < μεσν. *ἀφόπλι-σις*

αφοπλισ-τικός, λόγ. [1888], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désarmant*.

αφόρητος

< αρχ. *ἀφόρητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *φορητός*, ρηματ. επίθ. τού *φορῶ (-έω)* (βλ.λ.) στη σημ. «υποφέρω, ανέχομαι».

αφορίζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀφορίζω* < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ὁρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-ορίζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προσδιορίζω, διακρίνω» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1109b: *ὁ δὲ μέχρι τίνος καὶ ἐπὶ πόσον ψεκτὸς οὐ ῥᾴδιον τῷ λόγῳ ἀφορίσαι*) → αρχ. σημ. «εξορίζω» (πβ. Υπερείδ. *Ὑπὲρ Εὐξεν.* 29: *ὡς πρότερον τοὺς ὁριστὰς τοὺς πεντήκοντα ἐξελόντας αὐτὸ τῷ θεῷ καὶ ἀφορίσαντας*) → ελνστ. σημ. «αποχωρίζω, ξεχωρίζω (μεταξύ άλλων, από το σύνολο)» (πβ. Κ.Δ., Ματθ. 25,32: *καὶ ἀφορίσει αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων*) → ήδη ελνστ. σημ. «ξεχωρίζω δυσμενώς, αποβάλλω (από σύνολο, από την εκκλησία)» (πβ. Ωριγ. *Σχόλ. Ἆσμα* 146: *τῷ παραδοθῆναι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς ἀφορισθέντα τῆς ἐκκλησίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφορισμός < αρχ. *ἀφορισ-μός*, αρχική σημ. «σύντομος ορισμός, προσδιορισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. ως τίτλος έργου τού Ιπποκράτη] → η εκκλησ. σημ. είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Περὶ ἁμαρτ.* 60.759: *δήσατε ἀφορισμῷ τοὺς μετὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτήσαντας, καὶ λύσατε αὐτοὺς πάλιν μετανοοῦντας ὡς ἀδελφοὺς αὐτοὺς προσδεχόμενοι*)

αφοριστικός < ελνστ. *ἀφορισ-τικός*.

αφορμή

< αρχ. *ἀφορμή* «σημείο αφετηρίας, εκκινήσεως» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ὁρμή* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «πρόφαση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφορμώμαι < αρχ. *ἀφορμ-ῶμαι (-άο-)*

αφόρμη-ση < *αφορμη-* (*αφορμώμαι*) + παραγ. τέρμα *-ση*, πβ. κ. *εφορμώ – εφόρμη-ση*, *παρορμώ – παρόρμη-ση*.

αφορμίζω

< μεσν. *ἀφορμίζω* «τρελαίνομαι, χάνω τα λογικά μου» < αρχ. *ἀφορμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ήδη στη μεσν. γλώσσα το ουσ. *ἀφορμή* είχε αποκτήσει επίσης τη σημ. «τρέλα, παραφροσύνη».

αφορώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀφορῶ (-άω)* < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *ὁρῶ* «βλέπω».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απομακρύνω την προσοχή μου από όλα τα πράγματα και τη στρέφω μόνο σε ένα, εστιάζω το βλέμμα μου» (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 254a: *τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα*) → ελνστ. σημ. «αποβλέπω» (πβ. Πορφυρ. *Ὁμηρ. ζητ.* 7.311: *οὐ γὰρ εἰς τὸν πλοῦτον ἀφεώρων οἱ παλαιοί, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρετὴν τὴν ἀπὸ τῆς ὄψεως*) → μεσν. σημ. «αναφέρομαι σε». Βλ. κ. *αποβλέπω*, *αποσκοπώ*.

αφοσιώνομαι

< αρχ. *ἀφοσιοῦμαι (-όο-)*, αρχική σημ. «εξαγνίζομαι τελετουργικά για την επιτέλεση θρησκευτικού καθήκοντος», (επίσης ενεργ. *ἀφοσιῶ*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀφ-* (< *ἀπο-*) + *-οσι(ῶ, -οῦμαι)* < επίθ. *ὅσιος* (βλ.λ.). Από την αρχαιότητα το ρ. απαντά επίσης με τη σημ. «απαλλάσσομαι από ένορκη δέσμευση με τρόπο ικανοποιητικό για τη συνείδησή μου ή για τους τύπους». Η σημερινή σημ. «αφιερώνομαι, προσηλώνομαι σε κάτι» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *se dévouer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφοσίωση < ελνστ. *ἀφοσίω-σις* «τελετουργικός καθαρμός – τυπολατρική πράξη» → η σύγχρ. σημ. είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *dévotion*.

αφότου

< ελνστ. *ἀφ' ὅτου* < *ἀφ'* (< *ἀπό*) + *ὅτου*, γεν. ενικού τής αντων. *ὅστις*. Η χρήση τής συνεκφοράς *ἀφ' ὅτου* ως χρονικού συνδέσμου είναι ήδη ελνστ. (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 13.64: *Λακεδαιμόνιοι μὲν οὖν ἐγκρατεῖς ἐγένοντο τῆς Πύλου, πεντεκαίδεκα ἔτη τῶν Ἀθηναίων αὐτὴν κατεσχηκότων, ἀφ' ὅτου Δημοσθένης αὐτὴν ἐτείχισεν*).

αφού

< ελνστ. *ἀφοῦ* < αρχ. φρ. *ἀφ' οὗ* (ενν. *χρόνου*, πβ. Ιπποκρ. *Προρρητ.* 2.41: *ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο τὸ νούσημα γίνεσθαι*) < *ἀφ'* (< *ἀπό*) + *οὗ*, γεν. ενικού τής αντων. *ὅς*. Βλ. κ. *εφόσον*.

αφουγκράζομαι

< μεσν. *ἀφου(γ)κράζομαι* (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω

τού /f/) < ἀφοκράζομαι / ἀφοκροῦμαι < *ἐπακροῦμαι (ήδη μεσν. ἐφκροῦμαι, με επίδρ. λέξεων από ἀφ-, π.χ. ρ. ἀφορῶ «κοιτάζω προσεκτικά» ή μεσν. ουσ. ἀφτί, και αναλογική επέκταση τού συνδετικού φωνήεντος -ο-) < αρχ. ἐπακροῶμαι (-άο-) < ἐπ(ι)- + ἀκροῶμαι.

άφραστος «ανείπωτος»

< αρχ. *ἄφραστος* < *ἀ-* στερητ. + σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *φράζω* «λέγω, μιλώ» (βλ.λ. *φράση*).

αφράτος

< μεσν. *ἀφρᾶτος* < αρχ. *ἀφρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ᾶτος*, πβ. κ. *γεμ-άτος*.

Αφρική

< ελνστ. *Ἀφρική* < λατ. *Africa*, ονομασία με την οποία προσδιοριζόταν αρχικά η περιοχή τής σημερινής Λιβύης και, κατ' επέκταση, τής Β. Αφρικής δυτικά τής Αιγύπτου. Η προέλευση τού τοπωνυμίου είναι αβέβαιη, αλλά εικάζεται ότι συνδ. με τη φυλή *Afri*, που ίσως ανάγεται στην αραβ. λ. *'afar* «σκόνη, χώμα». Δεν θεωρείται πλέον έγκυρη η σύνδεση με το λατ. *aperio* «ανοίγω (προς τον ήλιο), φωτίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφρικανός < ελνστ. *Ἀφρικ-ανός* (μεσν. *Ἀφρικ-άνος*) < λατ. *africanus* «κάτοικος τής περιοχής τής Λιβύης» < *Africa*

αφρικαν-ικός (λόγ. επίρρ. [1888] *αφρικανικ-ώς*) < *αφρικαν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. Αφρο- (αγγλ. *Afro-*): *Αφρο-αμερικανός*, *αφρο-κεντρικός*, *αφρο-ασιατικός*.

αφροδίσιος

< αρχ. *ἀφροδίσιος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] < θεωνύμιο *Ἀφροδίτη*. Ήδη από την αρχ. η λ. αναφερόταν σε «σεξουαλικές απολαύσεις, ηδονές».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφροδισιακός < ελνστ. *ἀφροδισι-ακός*

αφροδισιάζω < αρχ. *ἀφροδισι-άζω* «συνουσιάζομαι»

αφροδισιασμός < αρχ. *ἀφροδισιασ-μός* < *ἀφροδισι-άζω*

αφροδισιαστής < ελνστ. *ἀφροδισιασ-τής* < αρχ. *ἀφροδισι-άζω*.

Αφροδίτη

< αρχ. *Ἀφροδίτη*, αγν. ετύμου, προελλην. θεωνύμιο, αφού η θεότητα εισήλθε από την Εγγύς Ανατολή μέσω τής Κύπρου και των Κυθήρων (όπως φαίνεται από τα επίθ. *Κύπρις*, *Κυθέρεια* τής θεάς). Η σύνδεση με τις αρχ. λ. *ἀφρός* και *δύω*, *-ομαι* (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 406d: *ὅτι διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀφροῦ γένεσιν Ἀφροδίτη ἐκλήθη*) αποτελεί προϊόν παρετυμολογίας, ενώ άστοχη είναι η συσχέτιση με τη χαναανική θεά τής γονιμότητας *Aštoret* «Αστάρτη». Από το υποκοριστικό *Ἀφρώ* προήλθε μέσω τού ετρουσκ. *apru* το λατ. *aprilis* (βλ.λ. *Απρίλιος*). Βλ. κ. *αφροδίσιος*.

άφρονας → άφρων

αφρός

< αρχ. *ἀφρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 402-3: *περὶ δὲ ῥόος Ὠκεανοῖο ἀφρῷ μορμύρων ῥέεν ἄσπετος*], πιθ. συνδ. με το συνώνυμο αρμ. *p'rp'r*, ενώ δεν φαίνεται να ευσταθεί η σύνδεση με το αρχ. *ὄμβρος* «βροχή», σανσκρ. *abhrá-* «σύννεφο» λόγω τής απόστασης των σημασιών.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφρίζω < αρχ. *ἀφρ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

άφρισμα < μεσν. *ἄφρισ-μα* < *ἀφρισ-* (*ἀφρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

αφρισ-τός < *αφρισ-* (*αφρίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

αφρώδης < αρχ. *ἀφρ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. αφρο-: *αφρό-γαλα*, *αφρό-ξυλο*, *αφρό-κρεμα*, *αφρό-λουτρο*, *αφρο-κοπώ*, *αφρο-ντούς*, *αφρό-ψαρο* κ.ά.

άφρων

< αρχ. *ἄφρων*, *-ονος* «ανόητος, ασύνετος, μωρός» [ήδη ομηρικό] < *ἀ-* στερητ. + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν*, *-ενός* (βλ.λ.), πβ. κ. *σώ-φρων*, *εχέ-φρων*, *μετριό-φρων*, *ταπεινό-φρων*, *παρά-φρων* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφροσύνη < αρχ. *ἀφρ-οσύνη* [ήδη ομηρικό].

αφτί

< μεσν. *ἀφτί(ον)*, το οποίο προήλθε από το αρχ. *οὖς*, *ὠτός* (ελνστ. υποκορ. *ὠτίον*) μέσω τής συνεκφοράς τού πληθ.: *τὰ ὠτία* (ελνστ.) > **τὰ οὐτία* (με στένωση τού /o/ ενώπιον τού ανοικτότερου /a/) > μεσν. *ταφτία* (με ημιφωνοποίηση και αποκρυστάλλωση σε /f/) > *τ' ἀφτιά* (με ανασυλλαβισμό) > *τὸ ἀφτί(ον)*. Βλ. κ. *αβγό*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αυτί ή αφτί;

Η γραφή *αυτί*, μολονότι διδασκόταν επί πολλά χρόνια (διδάσκεται ακόμη από τη σχολική γραμματική), δεν είναι σωστή και δεν δικαιολογείται ετυμολογικά, εφόσον δεν υπάρχει δίφθογγος *αυ-* στη λέξη. Οι φθόγγοι /af/ που ακούονται κατά την προφορά της οφείλονται σε κανονική φωνητική εξέλιξη τού πληθυντικού *τὰ ὠτία*, όπως επιβεβαιώνεται από την ετυμολογία. Συνεπώς, η μόνη ορθή γραφή είναι ***αφτί***.

άφτρα

< μεσν. *ἄπτρα* «φιτίλι» < αρχ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω», για το οποίο βλ.λ. *άπτομαι*.

αφύγρανση «αφαίρεση τής υγρασίας»

< *αφ-* (< *απο-* στερητ.) + *ύγρανση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *dehumidifation*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφυγραν-τήρας, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *dehumidifier.*

αφυδατώνω

< *αφ-* (< *απο-* στερητ.) + *υδατ(ώνω)* < *ύδωρ, -ατος,* απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *déshydrater* (υβριδικού συνθ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφυδάτ-ωση, λόγ. [1847], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *déshydratation.*

αφυής «ανόητος, ηλίθιος»

< αρχ. *ἀφυής* (αντίθετο τού επιθ. *εὐφυής*) < *ἀ-* στερητ. + *-φυ(ής)* < ρ. *φύω, -ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφυΐα < αρχ. *ἀφυ-ΐα.*

αφυπνίζω

< αρχ. *ἀφυπνίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < *ἀφ-* (< *ἀπο-* στερητ.) + *-υπν(ίζω)* < *ὕπνος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αφύπνιση < μεσν. *ἀφύπνι-σις*

αφυπνισ-τικός.

αχαΐρευτος

< *α-* στερητ. + *χαΐρι* «προκοπή» (βλ.λ.) + *-ευτος,* κατ' αναλογίαν προς ρηματ. επίθ. προερχόμενα από ρ. σε *-εύω,* πβ. *α-μάζευ-τος, α-κήδευ-τος, α-παίδευ-τος.*
☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *προκόβω.*

αχαμνός

< μεσν. *ἀχαμνός* «μαλακός, χαλαρός – (μτφ.) αδύναμος, εξασθενημένος» < *ἀ-* προθεμ. + ελνστ. *χαμνός* (στον λεξικογράφο Ησύχιο) < **χαυνός* (με τροπή /vn/ > /mn/, πβ. *λάμνω* < *ἐλαύνω*) < αρχ. *χαῦνος* «αραιός – κενός» (βλ.λ.).

αχανής

< αρχ. *ἀχανής* [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σοφοκλή] < *ἀ-* στερητ. + *-χαν(ής)* < θ. τού ρ. *χαίνω* «χάσκω» (βλ.λ.), πβ. αόρ. β΄ *ἔ-χαν-ον.*

άχαρις → άχαρος

αχάριστος

< αρχ. *ἀχάριστος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* θ 236: *ξεῖν', ἐπεὶ οὐκ ἀχάριστα μεθ' ἡμῖν ταῦτ' ἀγορεύεις*] < *ἀ-* στερητ. + *-χαρισ(τος),* σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *χαρίζω, -ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αχαριστία < αρχ. *ἀχαριστ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

άχαρος

< μεσν. *ἄχαρος,* μεταπλ. τύπος τού αρχ. επιθ. *ἄχαρις, -ιτος* (ίδια σημ.) < *ἀ-* στερητ. + *χάρις, -ιτος* (βλ.λ.).

αχάτης

< ελνστ. *ἀχάτης* «είδος πολύτιμου λίθου», πιθ. δάνειο.

αχείμαστος «ήρεμος, γαλήνιος»

< ελνστ. *ἀχείμαστος* «αυτός που δεν ταράζεται από θύελλα ή θαλασσοταραχή» < *ἀ-* στερητ. + *-χειμασ(τος),* σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού αρχ. *χειμάζω, -ομαι* «χειμωνιάζω – ταράζω, φέρνω θύελλα» (βλ.λ.).

αχηβάδα

< *α-* προθεμ. + μεσν. *χηβάδα* (πβ. Λεξικό Σούδα: *Χήμη εἶδος ὀστρέου. τὸ κοινῶς χηβάδιον*) < **χημάδα* < αρχ. *χήμη,* την οποία ο λεξικογράφος Ησύχιος συσχετίζει ορθά με το ουσ. *χάσμη* (< ρ. *χαίνω, χάσκω,* βλ.λ.), επειδή πρόκειται για ανοικτό οστρακοειδές.

άχθος «βάρος, φορτίο»

< αρχ. *ἄχθος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 104: *ἄχθος ἀρούρης* «βάρος τής γης»], πιθ. < **ag-thos* (με επίθημα *-θος,* πβ. κ. *πλῆ-θος*) < θ. τού ρ. *ἄγω* (βλ.λ.) στη σημ. «οδηγώ, φέρω».

ΣΥΝΘ. αχθο-φόρος < αρχ. επίθ. *ἀχθο-φόρος* (για υποζύγια, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.187: *οὐδ' αὖ ὑποζυγίων τε καὶ τῶν ἄλλων κτηνέων τῶν ἀχθοφόρων καὶ κυνῶν Ἰνδικῶν τῶν ἑπομένων*) ➞ ελνστ. σημ. «φορτωτής, χαμάλης» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ ἀρετ.* 88.4-6: *ἐφημερόβιος ὢν ὁ χειροτέχνης ἢ ἀχθοφόρος, ὅλῳ τῷ σώματι κακοπαθῶν ὑποζυγίου τρόπον*).

αχινός

< μεσν. *ἀχινός* (με τροπή τού αρκτικού *ἐ-* σε *ἀ-* λόγω συνεκφοράς με το αόρ. άρθρο *ἕνα*) < αρχ. *ἐχῖνος* (βλ.λ.).

αχλάδι

< μεσν. *ἀχλάδιον,* υποκορ. τού ελνστ. *ἀχλάς, -άδος* (μεσν. *ἀχλάδα*) < αρχ. *ἀχράς, -άδος* «αγριαχλαδιά», που συνδ. με το συνώνυμο *ἄχερδος (ἡ),* πιθ. δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αχλαδ-ιά.

αχλύς (η) «ελαφρά ομίχλη»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀχλύς, -ύος,* που συνδ. με παλ. πρωσ. *aglo* «βροχή», πιθ. και με αρμ. *ałj-a-m-ułj-k'* «σκότος».

ΣΗΜΑΣ. Η λ. έχει ποικίλες χρήσεις, καθώς στον Όμηρο δηλώνει οτιδήποτε εμποδίζει την όραση, όπως η σκοτοδίνη που σκεπάζει τα μάτια τού τραυματία (ή ετοιμοθάνατου) πολεμιστή, η ομίχλη ή η συννεφιά. Στον ιατρό Ιπποκράτη η λ. αναφέρεται στη θολή όραση λόγω ασθενείας των ματιών, ενώ στον Κριτία δηλώνει «αμβλυωπία λόγω μέθης».

άχνα → αχνός

αχνάρι → χνάρι

άχνη «λεπτή σκόνη»

< αρχ. *ἄχνη* «φλούδα σιταριού – λεπτό άχυρο» [ήδη ομηρικό] < **ak-snā* < Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» || λατ. *acus* «άχυρο», αρχ. γερμ. **ah-az-* «στάχυ» (> γερμ. *Ähre,* αγγλ. *ear,* ολλ. *aar*) κ.ά. Βλ. άλλα ομόρρι-

ζα, όπως *ακ-μή, ακ-τή, άκ-ρος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος*.

αχνός

< μεσν. *αχνός* < **άθνός* (με τροπή *θν* > *χν*, πβ. αρχ. *έθνος* > ν.ελλ. Κρητ. *έχνος*, Ποντ. *αχνό*) < **άθμός* (με αφομοίωση ως προς τη διάρκεια) < αρχ. *ἀτμός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άχνα < μεσν. *άχν-α* < *αχν-ίζω* (υποχωρητ.)

αχν-ίζω < *αχν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

αχνισ-τός < *αχνισ- (αχνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΥΝΘ. αχνο-: *αχνο-γελώ, αχνο-κέρι, αχνο-τρέμω, αχνο-φέγγω, αχνό-φωτος* κ.ά.

αχόρταγος → χορταίνω

αχός

< μεσν. *αχῶ* (υποχωρητ.) < αρχ. *ἠχῶ (-έω)* < *ἦχος* (βλ.λ.). Για την τροπή τού αρκτικού *ή-* > *ά-* βλ.λ. *σγγίζω*.

αχούρι

< μεσν. *αχούρι(ον)* < τουρκ. *ahur / ahır* < περσ. *āxūr* «στάβλος, ιπποφορβείο».

άχραντος «αμόλυντος, αμίαντος»

< αρχ. *ἄχραντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἀ-* στερητ. + *-χραν(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *χραίνω* «αγγίζω – μολύνω», που ίσως συνδ. με το αρχ. *χραύω* «έρχομαι σε επαφή, ακουμπώ» (για το θ. τού οποίου βλ.λ. *χρίω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπίλος*.

αχρείος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀχρεῖος* < *ἀ-* στερητ. + *χρεία* «χρησιμότητα, ανάγκη» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άχρηστος, ανώφελος» (πβ. Ησιόδ. *Έργα καὶ Ἡμ.* 403: *ἀχρεῖος δ' ἔσται ἐπέων νομός* «άχρηστος θα είναι ο χώρος των λόγων» [εννν. αν δεν συνοδεύονται από έργα]) → ήδη αρχ. σημ. «ευτελής, φαύλος» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 282: *οἳ τῶνδ' ἕκατι σύλλογον ποιούμενοι τιμῶσ' ἀχρείους ἡδονὰς δαιτὸς χάριν*). Βλ. κ. το συνώνυμο *άχρηστος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αχρειότητα < ελνστ. *ἀχρει-ότης, -ότητος* «αχρηστία, έλλειψη αξίας».

ΣΥΝΘ. αχρειο-: *αχρειο-λογώ, αχρειό-στομος – εξ-αχρειώνω, εξ-αχρείωση, εξ-αχρειωτικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

αχρείος – εξαχρειώνω – άχρηστος

Η λ. ***αχρείος*** σήμαινε στην Αρχ. Ελληνική «άχρηστος – μη προσοδοφόρος». Διαχρονική έχει μείνει η περίφημη διατύπωση τού Περικλή στον *Επιτάφιο*, όπως την παραδίδει ο Θουκυδίδης, ότι τον πολίτη που δεν συμμετέχει στα κοινά πρέπει να τον θεωρούν *οὐκ ἀπράγμονα ἀλλ' ἀχρεῖον*, δηλ. άχρηστο. Η λέξη προσέλαβε επίσης τη σημασία τού ακατάλληλου για πόλεμο, όπως φαίνεται από τη φρ. *τὸ ἀχρεῖον τοῦ στρατοῦ*, δηλ. το τμήμα τού στρατεύματος που δεν είναι αξιόμαχο. Η λέξη διατήρησε αυτή τη σημασία («ασήμαντος, ταπεινός») και στα μεσαιωνικά χρόνια, οπότε απέκτησε επίσης τη σημασία «κακός, φαύλος», προφανώς διότι η μειωτική σημασία τού άχρηστου, τού ασήμαντου, οδήγησε στην απαξίωση τού ηθικά άχρηστου και ασήμαντου.

Η λ. ***άχρηστος*** είναι επίσης αρχ. και ομόρριζη τής λ. *αχρείος*, αφού και οι δύο προέρχονται από το ρ. ***χρή*** «υπάρχει ανάγκη, χρειάζεται, πρέπει», το μεν *αχρείος* μέσω τού ουσ. *χρεία* «αυτό που χρειάζεται κάποιος, ανάγκη», το δε *άχρηστος* μέσω τού ρ. *χράομαι / χρῶμαι* «χρησιμοποιώ». Το ενδιαφέρον είναι ότι και η λ. *άχρηστος* απέκτησε στα μεσαιωνικά χρόνια ηθική επίσης σημασία (π.χ. *ἄχρηστος πόρνη*, δηλ. ανήθικη), συμπίπτοντας με την αντίστοιχη σημασία τού *αχρείος*. Αυτό συνέβη διότι το *άχρηστος* χρησιμοποιήθηκε ως αντίθετο τού επιθέτου *χρηστός* (επίσης ομόρριζό τους, αρχ. σημ. «αυτός που μπορεί να χρησιμοποιηθεί»), το οποίο είχε προσλάβει την ηθική σημασία «καλός, ηθικός». Από την περίοδο όμως που το *αχρείος* περιορίστηκε στη σημασία «φαύλος», το *άχρηστος* περιορίστηκε αντιστοίχως στη σημασία «μη χρήσιμος, ασήμαντος».

Από το αρχ. *αχρείος* προήλθε το ρ. *ἀχρειόω / ἀχρειῶ* με αρχική σημασία «αχρηστεύω κάτι», το οποίο στα μεσαιωνικά χρόνια απέκτησε επίσης ηθική σημασία (π.χ. *ἔφθειρα καὶ ἠχρείωσα ψυχήν μού τε καὶ σῶμα*). Από το ρήμα αυτό προέρχεται το επιτατικό σύνθετο *ἐξαχρειῶ* (> **εξαχρειώνω**), που δηλώνει την πλήρη ηθική κατάπτωση (πβ. επίσης *εξαχρείωση, εξαχρειωμένος*).

αχρησία

< ελνστ. *ἀχρησία* < *ἀ-* στερητ. + *-χρησ(ία)* < θ. *χρησ-* τού αρχ. *χρῶμαι (-ήο-)* «χρησιμοποιώ» (βλ.λ. *χρήζω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αχρείος*.

άχρηστος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄχρηστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, πβ. *Ἐλεγ.* 1.865: *πολλοῖσ' ἀχρήστοισι θεὸς διδοῖ ἀνδράσιν ὄλβον*] < *ἀ-* στερητ. + *χρηστός* (βλ.λ.), ρηματ. επίθ. τού *χρῶμαι (-ήο-)* «χρησιμοποιώ».

ΣΗΜΑΣ. Τα αρχ. επίθ. *ἀχρεῖος* και *ἄχρηστος* ήταν αρχικώς συνώνυμα στη σημ. «μη αναγκαίος, ανώφελος». Επειδή το επίθ. *ἀχρεῖος* περιορίστηκε αργότερα σε μτφ. σημ. (κατά τον μεσν. σήμαινε μόνο «ευτελής, ασήμαντος – φαύλος»), το επίθ. *ἄχρηστος* διατήρησε την κυριολεκτική χρήση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αχρείος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αχρηστία < αρχ. *ἀχρηστ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

αχρηστεύω < μεσν. *άχρηστ-εύω*

αχρήστευ-ση < *αχρηστεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

αχρηστία ή αχρηστεία;

Απευθείας από το επίθ. *άχρηστος* έχει προέλθει το αρχ. ουσ. ***άχρηστία***, το οποίο συνεπώς ορθογραφείται κανονικά με **-ί-** (πβ. κ. *άκακος – ακακία, άσιτος – ασιτία, άπιστος – απιστία*). Δεν προέρχεται από το μεσν. *άχρηστεύω*, που εμφανίζεται πολύ μεταγενέστερα ως παράγωγο τού επιθ. *άχρηστος*, πράγμα που καθιστά εσφαλμένη τη γραφή *αχρηστεία* (με -εί-).

άχρους «άχρωμος»

< αρχ. *ἄχρους / ἄχροος* < *ἀ-* στερητ. + *-χρο(ος)* < θ. *χρο-*, το οποίο απαντά στο ουσ. *χρώς, -ωτός / -οός* «επιδερμίδα – το χρώμα τού (ανθρώπινου) δέρματος» (βλ.λ.). Βλ.λ. *χρώμα*.

αχρωματοψία

λόγ. [1883], < αρχ. *ἀχρώματ(ος)* + *-οψ(ία)* < αρχ. *ὄψις* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *achromatopsie*.

αχταρμάς

< τουρκ. *aktarma* «μεταφορά, μεταβίβαση – πρόκληση αναστάτωσης» (ρ. *aktarmak* «μεταφέρω – ανακατεύω»).

άχτι

< τουρκ. *ahit / ahd-* «όρκος, υπόσχεση – έντονη επιθυμία» < αραβ. *ʽahd* «όρκος, υποχρέωση – βάρος, ευθύνη».

άχυρο

< αρχ. *ἄχυρον* (κυρ. πληθ. *ἄχυρα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **ak-ur-* (με εκφραστ. δασύ -χ-), που εμφανίζει το ίδιο θ. με το ουσ. *ἄχνη* «φλούδα σιταριού – λεπτό άχυρο» (βλ.λ.) και προέρχεται από Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός», οπότε συνδ. με τα ομόρριζα αρχ. *ἀκ-μή, ἀκ-τή, ἄκ-ρος, ἀκ-ίς (-ίδα)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αχυρ-ένιος < *άχυρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *μενεξεδ-ένιος*

αχυρώνας < ελνστ. *ἀχυρ-ών, -ῶνος (ὁ)*.

ΣΥΝΘ. αχυρ(ο)-: *αχυρ-αποθήκη, αχυρο-καλύβα, αχυρο-σκεπή, αχυρό-στρωμα, αχυρ-άνθρωπος* (λόγ. [1895], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *homme de paille* και αγγλ. *strawman*).

αχώ → αχός

αψέντι «οινοπνευματώδες ποτό»

αντιδάν., < μεσν. *ἀψέντι* < τουρκ. *absent / apsent* < αρχ. *ἀψίνθιον*, υποκορ. τού ουσ. *ἄψινθος* (βλ.λ.).

άψε-σβήσε

< μεσν. *ἄψε*, προστ. αορ. τού ρ. *ἅφτω* < αρχ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (βλ.λ. *άπτομαι*). Ο μεσν. τύπος *σβῆσε* είναι προστ. τού ρ. *σβήνω* (βλ.λ.).

αψήφιστος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀψήφιστος* < *ἀ-* στερητ. + *-ψηφισ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *ψηφίζω* < *ψῆφος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που δεν ψήφισε ή δεν ψηφίστηκε» → μεσν. σημ. «ασήμαντος, ανάξιος προσοχής» (βλ. κ. *αψηφώ*).

αψηφώ

< μεσν. *ἀψηφῶ* «περιφρονώ» < *ἄψηφος* «ανάξιος, καταφρονημένος» (διαφ. από το ελνστ. *ἄψηφος* «(δαχτυλίδι) χωρίς πετράδι», πβ. ελνστ. *ψηφῶ (-όω)* «φροντίζω – διακοσμώ» < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *ψῆφος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψηφίζω*.

αψίδα

< αρχ. *ἀψίς, -ῖδος* < θ. *ἀπ-* (με παραγ. τέρμα *-σις*) τού ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (βλ.λ. *άπτομαι*). Η λ. χρησιμοποιήθηκε με ποικίλες τεχνικές σημ. στην αρχ. γλώσσα, οι οποίες έχουν την αφετηρία τους σε κυκλικά σχήματα, όπως «δίχτυ» (Όμηρος), «σώτρο τροχού» (Ησίοδος, Ηρόδοτος), «δίσκος (ηλίου)» (Ευριπίδης), η δε αρχιτεκτονική σημ. απαντά από τον 3ο αι. π.Χ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αψίδ-ωμα

αψιδωτός < ελνστ. *ἀψιδ-ωτός*.

αψίκορος «οξύθυμος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἀψίκορος* < *ἀψι-* (< θ. τού ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω», βλ.λ. *άπτομαι*) + *κόρος* «επάρκεια, πληρότητα», για το οποίο βλ.λ. *κορεσμός*. Βλ. κ. *αψύς*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που χορταίνει γρήγορα, που έχει έντονες αλλά σύντομες επιθυμίες» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1389a: *εὐμετάβολοι δὲ καὶ ἀψίκοροι πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, καὶ σφόδρα μὲν ἐπιθυμοῦσι ταχέως δὲ παύονται*) → σύγχρ. σημ. «ευέξαπτος, οξύθυμος» (με επίδρ. τού επιθ. *αψύς*).

αψιμαχία

< αρχ. *ἀψιμαχία* < *ἀψι-* (< θ. τού ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω», βλ.λ. *άπτομαι*) + *-μαχ(ία)* < θ. τού ρ. *μάχομαι*. Η λ. αναφερόταν εξ αρχής σε λογομαχίες (πβ. Αισχίν. *Περὶ παραπρεσβ.* 176: *ἐκ τῆς τῶν ῥητόρων ἀψιμαχίας*) ή σε διενέξεις χωρίς μεγάλη έκταση. Βλ. κ. *αψύς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αψιμαχώ < ελνστ. *ἀψιμαχ-ῶ (-έω)*.

άψινθος «είδος αρωματικού φυτού»

< ελνστ. *ἄψινθος (ἡ/ὁ)* (ήδη αρχ. το υποκορ. *ἀψίνθιον*), προελλην. (μη Ι.Ε.) λ., όπως συμβαίνει με όσες εμφανίζουν επίθημα *-νθ(ος)* (π.χ. *λαβύρινθος*). Βλ. κ. *αψέντι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

αψιθιά < μεσν. *ἀψιθ-ία* (με συνίζηση) < ελνστ. *ἀψινθ-ία* (με αφομοίωση και απλοποίηση /nθ/ > /θθ/ > /θ/).

άψογος
< ελνστ. *ἄψογος* < *ἀ-* στερητ. + αρχ. *ψόγος* «κατηγορία, μομφή» (βλ.λ.).

αψύς «ευέξαπτος, οξύθυμος»
< μεσν. *ἀψύς*, που αποσπάστηκε από σύνθ. όπως *ἀψί-κορος*, *ἀψι-μαχῶ* (με θ. *ἀψ-* τού αρχ. ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω», βλ.λ. *άπτομαι*) κατά το σχήμα *ὀξύ-θυμος – ὀξύς*.

άωρος «πρώιμος, άγουρος»
< αρχ. *ἄωρος* < *ἀ-* στερητ. + *-ωρ(ος)* < *ὥρα*, πβ. κ. *πρό-ωρος*. Από το επίθ. *ἄωρος* προήλθαν οι λ. *άγουρος*, *αγώρι* (βλ.λ.).

άωτον στη φρ. *άκρον άωτον*, «το ακρότατο σημείο, το υπέρτατο όριο»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἄωτον (τό) / ἄωτος (ὁ)* «εκλεκτό μαλλί ή λινάρι», ίσως από το ρ. *ἄημι* «πνέω, φυσώ».
ΣΗΜΑΣ. Η ελνστ. φρ. *ἄκρον ἄωτον* φαίνεται ότι αρχικώς δήλωνε «το εκλεκτότερο τμήμα, ό,τι καλύτερο» (πβ. Καλλιμ. *Εἰς Ἀπόλλ.* 111-2: *ἀλλ' ἥτις καθαρή τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβὰς ἄκρον ἄωτον*), σύντομα όμως απέκτησε την εμφατική χρήση που έχει και σήμερα (πβ. Αγαθ. Σχολ. *Ἱστ.* 80: *οὗτοι δὴ οὖν ἅπαντες τὸ ἄκρον ἄωτον, κατὰ τὴν ποίησιν, τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ φιλοσοφησάντων*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπίλος*.

Β

βαβουίνος → μπαμπουίνος

βαβούρα «αναστάτωση, ανακατωσούρα»
μεσν. λ. που συνδέεται με τα ελνστ. ρ. *βαβάζω, βαβίζω* «μιλώ άναρθρα – κραυγάζω με θυμό» και προέρχεται από ηχοποίητο θέμα *βαβ-* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *θολ-ούρα*.

βάβω κ. **μπάμπω** «γριά, γιαγιά»
< μεσν. *βαβά / μπάμπω* (όπως προκύπτει από τα μεσν. σύνθ. *μπαμπό-γερος, μπαμπό-γρια*) < σλαβ. *babo*, κλητ. τού *baba* «γριά».

Βαγγελίστρα
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *εὐαγγελίστρια*, θηλ. τού ουσ. *εὐαγγελιστής* (βλ.λ. *ευαγγέλιο*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *εὐαγγελίστρια* απαντά σε πατερικά κείμενα (τού Ιωάννου Χρυσοστόμου) και αναφερόταν στη Σαμαρείτιδα που άκουσε τον λόγο τού Χριστού (περιστατικό που καταγράφεται στην Κ.Δ., Ιωάν. 4,4-30) και στη συνέχεια τον μετέδωσε στους συμπατριώτες της. Η σημερινή σημ. είναι ν.ελλ. και οφείλεται σε συσχετισμό με την εορτή τού *Ευαγγελισμού τής Θεοτόκου*.

βάγια (η) «παραμάννα, νταντά»
μεσν. < ελνστ. *βαία* < **βαϊούλα* (όπου το επίθημα *-ουλα* θεωρήθηκε υποκορ.) < υστλατ. *bajula* «παραμάννα, τροφός», θηλ. τού *bajulus* «αχθοφόρος, βαστάζος – εργάτης» (πβ. ελνστ. *βαΐουλος*). Κατ' άλλη εκδοχή, το μεσν. *βάγια* προήλθε απευθείας από το παλ. γαλλ. *baille* (προφορά [bāj]), το οποίο ανάγεται στο υστλατ. *bajula*. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το *βάγιο* (βλ.λ.).

βάγιο (το)
< μεσν. πληθ. *βάγια* τού ελνστ. *βάιον / βαΐον* (πβ. μεσν. *βαγί*), υποκορ. τού *βάις* «φύλλο φοίνικα» < αιγυπτ. *b'j* (πβ. κοπτ. *bai*).

βαγκόν-λι
< γαλλ. *wagon-lit* < *wagon* «βαγόνι» (βλ.λ. *βαγόνι*) + *lit* «κρεβάτι» < λατ. *lectus*.

βαγόνι
μεταφορά τού ιταλ. *vagone* < γαλλ. *wagon* < αγγλ. *wagon* < μέσο ολλ. *wagen* < αρχ. γερμ. **wagna-* «όχημα, άμαξα» (> γερμ. *Wagen* «όχημα», αγγλ. *wain* «όχημα, άμαξα», σουηδ. *vagn*).

βάδην → βαδίζω, βαίνω

βαδίζω
αρχ. < επίρρ. *βάδην* «βήμα προς βήμα, περπατώντας» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 516: *τοῦ δὲ βάδην ἀπιόντος ἀκόντισε δουρὶ φαεινῷ*], αιτ. αμάρτυρου ουσ. **βάδη* < ρ. *βαίνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βάδιση < αρχ. *βάδι-σις*
βάδισμα < αρχ. *βάδισ-μα*
βαδιστής < αρχ. *βαδισ-τής*

βαζελίνη
λόγ. [1893], μεταφορά τού γαλλ. *vaseline* (υβριδικό σύνθ.) < *vas-* (< γερμ. *Wasser* «νερό») + *-el-* (< αρχ. *ἔλαιον*) + παραγ. τέρμα *-ine*.

βάζο
μεσν. < ιταλ. *vaso* < λατ. *vas* «αγγείο».

βάζω
μεσν. < αρχ. *βιβάζω* «ανεβάζω, σηκώνω» [ήδη ομηρικό] (με αποβολή τής συλλαβής *βι-* λόγω απλολογίας) < **βι-βάδ-jω* < θ. *βαδ-*, το οποίο απαντά επίσης στο επίρρ. *βάδ-ην*, βλ.λ. *βαίνω*. Μέσω τής σημ. «ανεβάζω κάτι πάνω σε άλλο» προέκυψε η ήδη μεσν. σημ. «τοποθετώ».

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
βάζω, έβαλα, βάνω
Το ρ. ***βάζω*** χρησιμοποιεί ως αόριστο τον μεσν. τύπο ***ἔβαλα***, ο οποίος ανάγεται στον αρχ. αόριστο *ἔβαλον* με μεταπλασμό κατά τα ομαλά ρήματα. Επιπλέον, ο ήδη μεσν. τύπος ***βάνω*** προέρχεται από τον μεταπλασμένο τύπο *βάλνω*, ο οποίος έχει επίσης την αφετηρία του στο αρχ. *βάλλω* (πβ. κ. *παραγγέλνω – παραγγέλλω*).

βαθμός
ΕΤΥΜ. ελνστ. < θ. *βα-* (για το οποίο βλ.λ. *βαίνω*) + παραγ. τέρμα *-θμός*, πβ. κ. *ρυ-θμός, κλαυ-θμός, ἠ-θμός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκαλοπάτι, κατώφλι» → ελνστ. σημ. «βαθμίδα σε κλίμακα» (πβ. Π.Δ., Β΄ Βασιλ. 20,9: *πορεύσεται ἡ σκιὰ δέκα βαθμούς*, με αναφορά στο ηλιακό ωρολόγιο) → ήδη ελνστ. σημ. «μέτρο αξιολόγησης» (πρωτοαπαντά στην Κ.Δ., Α΄ Τιμόθ. 3,13: *οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαθμίδα < αρχ. *βαθμ-ίς, -ίδος* [ήδη στον Πίνδαρο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.]
βαθμηδόν < αρχ. επίρρ. *βαθμ-ηδόν*
βαθμ-ιαίος, λόγ. [1897], < *βαθμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιαίος* (πβ. κ. *ωρ-ιαίος*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *graduel*
βαθμιδ-ωτός < *βαθμίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *ακτιν-ωτός*.
ΣΥΝΘ. λόγ.: **βαθμο-θήρας**, **βαθμοθηρ-ία**, **βαθμοθηρ-ώ**, **βαθμο-λογία**, **βαθμολογ-ώ**, **βαθμο-νομώ**, **βαθμο-φόρος** – **δωδεκά-βαθμος** κ.ά.

βάθος

ΕΤΥΜ. αρχ. λ., που συνδέεται με τον παράλλ. ομηρικό τύπο *βένθος* και προέρχεται πιθ. από το επίθ. *βαθύς* (βλ.λ.), πβ. κ. *πάχος – παχύς, βάρος – βαρύς, τάχος – ταχύς*. Δεν είναι ετυμολογικά πιθανή η σύνδεση με το ομηρικό ουσ. *βῆσσα* «βαθιά κοιλάδα».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά μόνο μετά τον Όμηρο (όπου προτιμάται ο τ. *βένθος*) και αναφέρεται στον Τάρταρο (Αισχύλος) και στον αιθέρα (Ευριπίδης), ενώ ο Αριστοτέλης θεώρησε το *βάθος* μία από τις τρεις διαστάσεις μαζί με το μήκος και το πλάτος.

βαθουλός → βαθύς

βάθρο

< αρχ. *βάθρον* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < θ. *βα-* (για το οποίο βλ.λ. *βαίνω*) + παραγ. τέρμα *-θρο(ν)*, πβ. αρχ. *ἄρ-θρον, μέλα-θρον, πλέ-θρον*.

βαθύς

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 336: *τάφροιο βαθείης*] < **βαφ-ύς* (με ανομοίωση των συμφώνων) < **gʷm̥bh-us*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷembh-* «βάθος, βυθός» || αρχ. *βάπτω* (βλ.λ. *βάφω*), *βάθ-ος* (βλ.λ.), *βυθ-ός, βόθρος* < **βόφ-ρος* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαθαίνω < μεσν. *βαθ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *βαθ-ύνω* [ήδη ομηρικό]
βάθυνση < αρχ. *βαθύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
βαθύτητα < αρχ. *βαθύτης, -ητος*
βαθουλός < μεσν. *βαθ-ουλός* < *βαθ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-ουλός*, πβ. κ. *νερ-ουλός*
βαθουλ-ώνω < *βαθουλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
βαθούλω-μα < *βαθουλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. βαθυ-: (αρχ.) *βαθύ-νους, βαθύ-πλουτος, βαθύ-ρριζος, βαθύ-σκιος* – (ελνστ.) *βαθύ-φωνος* – (ν. ελλ.) *βαθυ-γάλαζος, βαθύ-μετρο, βαθύ-πεδο, βαθυ-σκάφος, βαθυ-στόχαστος* κ.ά.
εμ-βαθύνω (ελνστ.), **εμ-βάθυνση** (λόγ. [1886]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βαθύς, βάθος, βαπτίζω, βόθρος, βυθός...
Από την Ι.Ε. ρίζα **gʷem-bh-* «βάθος, βυθός» έχει προέλθει μια ετυμολογική οικογένεια τής Ελληνικής, η οποία παρουσιάζει διάφορες μορφές τής ρίζας. Την πλήρη μορφή (βαθμίδα) συναντούμε στο αρχαϊκό ομηρικό ουσ. ***βένθ-ος***, το οποίο σχεδόν πάντοτε δηλώνει τον «βυθό τής θάλασσας». Άλλες μορφές είναι οι εξής:
1) από θέμα **βαφ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷ-m̥bh-*): αρχ. ***βαθ-ύς***, ***βάθ-ος*** – ***βάπτω*** (< **βάφ-jω*), από όπου προήλθε το μεσν. ***βάφω***· επίσης αρχ. ***βαπτ-ίζω***.
2) από θέμα **βοφ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷom-bh-*): αρχ. ***βόθ-ρος*** (< **βόφ-ρος*).
3) από θέμα *βυθ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷu-dh-*): αρχ. ***βυθ-ός***· επίσης το αρχαϊκό συνώνυμο *βυσσός* (< **βυθ-σός*), που απαντά στο σύνθ. ***ἄ-βυσσος***.

βάι «αλίμονο»

μεσν. < τουρκ. *vay* «αλίμονο».

βαίνω «προχωρώ»

< αρχ. *βαίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* γ 481: *ἂν δ' ἄρα Τηλέμαχος περικαλλέα βήσετο δίφρον*] (στη μεσν. γλώσσα χρησιμοποιείται ο μεταπλ. αόριστος *ἔβηκα*) < **βαν-jω / *βαμ-jω*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷem-* «πηγαίνω (κυρ. όταν ορίζεται η κατεύθυνση), προχωρώ» || λατ. *venire* «έρχομαι» (> γαλλ. *venir*, ισπ. *venir*, ιταλ. *venire*), αρχ. γερμ. **kwem-a-* (> γερμ. *kommen*, αγγλ. *come*), σανσκρ. *gám-ati* «έρχεται». Το Ι.Ε. **gʷem-* συνδέεται με τη μακρόφωνη ρίζα **gʷā-*, στην οποία ανάγονται τα ομόρριζα αρχ. *βά-σις, βῆ-μα / βᾶ-μα, βα-τός, βάδην, βιβάζω* < **βι-βάδ-jω* (βλ.λ. *βάζω*), *βα-θμός, βατήρ(ας), βά-θρο(ν), βω-μός* κ.ά.
ΣΥΝΘ. (με προθ.): *ανα-βαίνω* (> *ανεβαίνω*), *αντι-βαίνω, απο-βαίνω, δια-βαίνω, εμ-βαίνω* (> *μπαίνω*), *επι-βαίνω, κατα-βαίνω* (> *κατεβαίνω*), *μετα-βαίνω, παρα-βαίνω, προ-βαίνω, συμ-βαίνω* κ.ά.
-βάτης (*ανα-βάτης, δια-βάτης, σχοινο-βάτης, υπο-βάτης*), **-βατώ** (*σχοινο-βατώ, ακρο-βατώ*), **-βαση** (*ανά-βαση, κατά-βαση, παρέκ-βαση, από-βαση, μετά-βαση, παρά-βαση, σύμ-βαση*), **-βασία** (*ακρο-βασία, ορει-βασία*), **-βάμων** (*αιθερο-βάμων, ονειρο-βάμων*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βαίνω, βάση, βατός, βάθρο, βαθμός, βήμα, βάδην, βέβαιος – venir, kommen, come...
Στην Ι.Ε. ρίζα **gʷem-* και τη συγγενή ρίζα **gʷā-* με αρχική σημ. «πηγαίνω (προς ορισμένη κατεύθυνση), προχωρώ» έχει την αφετηρία της εκτενής λεξιλογική οικογένεια τής Ελληνικής. Ενώ το ρήμα ***βαίνω*** (< **βαν-jω / *βαμ-jω*) προήλθε από τη ρίζα **gʷem-*, η ρίζα **gʷā-* έδωσε στην Ελληνική το θέμα *βᾱ- / βη-*, το οποίο εμφανίζεται συνοδευόμενο από παραγωγικά τέρματα στα ακόλουθα ομόρριζα:
1) από θέμα *βα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷa-*):

αρχ. ***βά-σις (-η)***, ***βα-τήρ(ας)***, ***βα-τός***, ***βά-θρο(ν)***, ***βα-θμός***, ***βά-δην*** (επίρρ., από όπου το ρ. ***βαδ-ίζω*** και το αναδιπλασιασμένο αρχ. **βι-βάδ-jω* > *βιβάζω* > μεσν. ***βάζω***), ***βέ-βα-ιος*** (< **βε-βα-υσ-ιος*, από αναδιπλασιασμένη μορφή τού θέματος).
2) από θέμα *βη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷā-*): αρχ. ***βῆ-μα*** (επίσης αρχ. διαλεκτ. ***βᾶ-μα***).
3) από θέμα *βω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷō-*): αρχ. ***βω-μός***.
Από την ίδια Ι.Ε. ρίζα **gʷem-* προήλθαν λέξεις διαφόρων γλωσσών, οι οποίες όμως ακολούθησαν αντίθετη πορεία και κατέληξαν να σημαίνουν «έρχομαι». Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι το λατ. ***venio*** (από όπου γαλλ. ***venir***, ισπ. ***venir***, ιταλ. ***venire***) και το αρχ. γερμ. **kwem-a-* (από όπου γερμ. ***kommen***, αγγλ. ***come***).

βακαλάος → μπακαλιάρος

βακελίτης «συνθετικό υλικό»
μεταφορά τού γαλλ. *bakélite*, από το επώνυμο τού Βέλγου χημικού Leo H. Baekeland (1863-1944), εφευρέτη αυτού τού είδους ρητίνης.

βάκιλος «μολυσματικό βακτηρίδιο»
λόγ. [1893], < μεσν. λατ. *bacillus*, υποκορ. τού λατ. *baculum* «ράβδος». Ο σημερινός τονισμός (στην προπαραλήγουσα) οφείλεται σε επίδρ. τού μεσν. *βάκυλος* «βακτηρία, ράβδος» < λατ. *baculus* (σπάνιος αρσ. παράλλ. τύπος τού *baculum*). Βλ. κ. *βακτήριο*.

βακούφι «έκταση γης παραχωρημένη σε μοναστήρι ή κοινωφελές ίδρυμα»
< τουρκ. *vakıf* < αραβ. *waqf* «αφιέρωμα».

βακτηρία «μπαστούνι»
αρχ. (απαντά σε μεσν. δημώδη κείμενα και στην εκκλησ. γλώσσα) < **βακ-τήριος*, που συνδέεται ετυμολογικά με το συνώνυμο *βάκ-τρον* (βλ.λ.). Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι η λ. αποσπάστηκε από την περίφραση *βακτηρία ράβδος*.

βακτήριο
λόγ. [1897], < αρχ. *βακτήριον* «ραβδάκι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], υποκορ. τού ουσ. *βακτηρία* «ράβδος». Άλλο υποκοριστικό τής ίδιας λ. είναι το ελνστ. *βακτηρίδιον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βακτηρι-ακός < *βακτήρι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. βακτηριο-λογία (λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς *bactériologie*), **βακτηριο-λόγος** (λόγ. [1885]), **βακτηριο-λογικός** (λόγ. [1897]) – **βακτηριο-κτόνος** (λόγ. [1885], απόδ. τού γαλλ. *bactéricide*, υβριδικού συνθ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
βακτήριο, βακτηρίδιο
Οι λ. ***βακτήριο*** και ***βακτηρίδιο*** αποτέλεσαν τη βάση σχηματισμού των γαλλ. *bactère*, αγγλ. *bacteroid*, στα οποία οφείλουν τη νέα σημασία τους. Η ονομασία αυτή θεωρήθηκε κατάλληλη για τους μικροοργανισμούς, επειδή πολλοί από αυτούς φαίνονται στο μικροσκόπιο σαν μικρά μπαστούνια.

βάκτρο «μπαστούνι»
< αρχ. *βάκτρον* «μπαστούνι, ράβδος» < **βάκω* (αόρ. *ἔβακον* «έπεσα»), που συνδ. με λατ. *baculum* «ράβδος», παλ. ιρλ. *bacc* «ραβδί με καμπύλη». Ο σχηματισμός και η σημ. αντιστοιχούν στα αρχ. *σκήπτω* – *σκῆπτρον* (βλ.λ.).

βαλανίδι κ. **βελανίδι**
μεσν. < ελνστ. *βαλανίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *βάλανος* (βλ.λ.). Το μεσν. *βελανίδι* οφείλεται σε τροπή [a] → [e] λόγω τού [l].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαλανιδ-ιά / βελανιδ-ιά.

βάλανος «κεφαλή τού πέους»
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **gʷel-* «βαλανίδι» || αρμ. *kałin*, λατ. *glans* (> γαλλ. *gland*, ιταλ. *ghianda*), με τη σημ. «βαλανίδι – βαλανιδιά».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βαλανίδι» → ήδη αρχ. σημ. «κεφαλή τού πέους» (στον Αριστοτέλη).

βαλάντιο → βαλλάντιο

βαλαντώνω «ταλαιπωρούμαι – πλαντάζω»
μεσν., ίσως < αρχ. *βαλ(λ)άντιον* «πουγκί» + παραγ. τέρμα *-ώνω*, με την υπόθεση ότι η έλλειψη χρημάτων προκαλούσε στενοχώρια (όπως το άδειο πουγκί) ή, κατ' άλλους, από το σφίξιμο με κορδόνι για να κλείσει το πουγκί. Κατ' άλλη εκδοχή, ετυμολογικά και σημασιολογικά λιγότερο πιθανή, το *βαλαντώνω* προέρχεται από τύπο **φαλαντώνω* (με ανομοίωση πχηρότητας) < **φαλαντῶ (-όω)* < ελνστ. *φαλαντίας* «φαλακρός» < αρχ. *φάλανθος* «ασπρομάλλης» < *φαλός* «λευκός» + *ἄνθος* (με σημ. «λευκή τρίχα»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαλάντω-μα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
βαλαντώνω ή βαλλαντώνω;
Ορισμένες φορές συναντάται η γραφή *βαλλαντώνω* (με δύο *-λ-*), η οποία οφείλεται στην ετυμολογική αναγωγή στο αρχ. *βαλλάντιον* «πουγκί». Εντούτοις, τόσο επειδή η ετυμολόγηση αυτή δεν είναι βέβαιη όσο και επειδή το αρχ. *βαλλάντιον* παραδίδεται επίσης με ένα *-λ-*, προτιμητέα η απλούστερη γραφή ***βαλαντώνω*** (με ένα *-λ-*).

βαλβίδα[1] «σημείο ρίψεως (σε αγωνίσματα)»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βαλβίς, -ῖδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αγν. ετύμου.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχοινί ή νήμα που όριζε την αφετηρία και το τέρμα σε αγώνα δρόμου» → ήδη αρχ. σημ. «σημείο αφετηρίας / αφίξεως ή ρίψεως

βολών» (πβ. Ευριπ. *Ηρακλ.* 867-8: *καὶ δὴ τινάσσει κρᾶτα βαλβίδων ἄπο καὶ διαστρόφους ἑλίσσει σῖγα γοργωποὺς κόρας*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαλβίδα²*.

βαλβίδα² «ρυθμιστικός μηχανισμός τής καρδιάς» < γαλλ. *valve* (με παρασύνδεση προς το *βαλβίδα¹* εξαιτίας τής φωνητικής προσέγγισης) < λατ. *valva*, πληθ. *valvae* «διπλά θυρόφυλλα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαλβιδ-ικός, λόγ. [1879].

ΟΜΟΗΧΑ

βαλβίδα²
Δύο λέξεις που δεν συνδέονται ετυμολογικά συνέπεσαν στη μορφή *βαλβίδα*. Η **βαλβίδα¹** «σημείο ρίψεως (σε αγώνισμα)» προέρχεται από το αρχ. *βαλβίς, -ῖδος* και δεν σχετίζεται με τη **βαλβίδα²** «ρυθμιστικός μηχανισμός τής καρδιάς», που προέρχεται από το γαλλ. *valve*. Παρόμοιες περιπτώσεις απόλυτης ομωνυμίας, οι οποίες δεν είναι συχνές στη γλώσσα, συναντούμε επίσης στις λ. *καρπός*, *πόντος*, *βεντέτα* (βλ. αντίστοιχα λήμματα).

βαλβολίνη «λιπαντικό έλαιο»
μεταφορά τού αγγλ. *valvolin* < *valve* «βαλβίδα».

βαλές
< γαλλ. *valet* «νεαρός υπηρέτης (ευγενούς καταγωγής)» < *vaslet* < υστλατ. **vassellitus*, υποκορ. τού *vassus*, κελτ. αρχής. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φαντάρος*.

βαλίτσα
< ιταλ. *valigia* < αραβ. *walīha* «σάκος».

βαλκανικός
λόγ. [1850], μεταφορά τού γαλλ. *balkanique* < *Balkans* «Βαλκάνια» < τουρκ. τοπωνύμιο *Koca Balkan* «μεγάλο, ψηλό δασώδες όρος» (ονομασία που δόθηκε από τους Τούρκους στην οροσειρά τού Αίμου) < *koca* «μεγάλος» + *Balkan* «δασώδες όρος». Βλ. κ. *κοτζάμ*.

βαλλάντιο «πουγκί, πορτοφόλι»
< αρχ. *βαλλάντιον* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη], αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο από γλώσσα βορείως των Βαλκανίων, από όπου ίσως προέκυψε και το αντίστοιχο λατ. *follis*. Η λ. ίσως σχετίζεται ετυμολογικά με το ρ. *βαλαντώνω* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βαλλάντιο ή βαλάντιο;
Μολονότι η γραφή *βαλάντιον* συναντάται σποραδικά στα κείμενα, η γραφή με δύο *-λ-* είναι καλύτερα τεκμηριωμένη. Συνεπώς, είναι προτιμότερο η λέξη να ορθογραφείται **βαλλάντιον**.

βαλλαντώνω → βαλαντώνω

βαλλιστικός
λόγ. [1857], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *balistique* < ν.λατ. *ballistica* < υστλατ. *ballist(r)a* «βαλλίστρα» < ελνστ. *βαλλίστρα* «καταπέλτης» < *βαλλίζω* «χορεύω, χοροπηδώ» (πβ. κ. *χωρίζω – χωρίστρα, ποτίζω – ποτίστρα*) < αρχ. *βάλλω* «ρίχνω» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταπέλτης*.

βάλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. < **βάλ-jω*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷel-* «ρίχνω, πετάω», βλ.λ. *βέλος*, *βελόνα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάζω*.

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *βάλλω* απαντά ήδη στον Όμηρο με τη σημ. «πλήττω από μακριά, χτυπώ εξ αποστάσεως» σε αντιδιαστολή προς το ρ. *τύπτω* «χτυπώ από κοντά, εκ τού συστάδην». Ομηρική είναι επίσης η σημ. «τοποθετώ, βάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βολή < αρχ. *βολ-ή* [ήδη ομηρικό], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷel-* «ρίχνω, πετάω» (βλ.λ. *βέλος*)
βλητός < αρχ. *βλη-τός*, ρηματ. επίθ.
βλήμα < αρχ. *βλῆ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
βάνω < μεσν. *βάνω* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάζω*)
βαλ-τός.

ΣΥΝΘ. (με προθ.): *ανα-βάλλω, αντι-βάλλω, απο-βάλλω, δια-βάλλω, εκ-βάλλω, εμ-βάλλω, επι-βάλλω, κατά-βάλλω, μετα-βάλλω, παρα-βάλλω, περι-βάλλω, προ-βάλλω, συμ-βάλλω, υπερ-βάλλω, υπο-βάλλω.* Όλα σχηματίζουν παράγωγα σε **-βολή**: *ανα-βολή, από-βολή, μετα-βολή, υπερ-βολή* κ.ά., ενώ μερικά σχηματίζουν επίθ. σε **-βλητικός**: *ανα-βλητικός, επι-βλητικός, υπο-βλητικός* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *περιβάλλον*. **-βόλος** (*κεραυνο-βόλος, τοξο-βόλος*), **-βολία** (*αμφι-βολία, σφαιρο-βολία*), **-βολώ** (*πυρο-βολώ, λιθο-βολώ*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βάλλω, βέλος, βελόνα, βολή, βλήμα, βουλή...
Από την Ι.Ε. ρίζα **gʷel-* «ρίχνω, πετάω», που αντιπροσωπεύεται στην Ελληνική ως *βελ-*, σχηματίστηκε μια αξιοσημείωτη ετυμολογική οικογένεια, η οποία δήλωσε σημασίες που συνδέονται κυρίως με τη ρίψη. Τα ομόρριζα εμφανίζουν τις εξής μορφές (βαθμίδες) τού βασικού θέματος:
1) από θέμα *βελ-* (**gʷel-*): αρχ. **βέλ-ος**, **βελ-όνη**.
2) από θέμα *βαλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷḷ-*): αρχ. **βάλ-λω** (από όπου το ελνστ. **βαλλ-ίζω** «χορεύω, χοροπηδώ», βλ.λ. *βαλλίστρα*).
3) από θέμα *βολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷol-*): αρχ. **βολ-ή**, **βολ-ίς (-ίδα)**, **βόλ-ος** «δίχτυ», **βουλ-ή** < ρ. **βούλομαι** «θέλω, επιθυμώ» (< **βόλ-νο-μαι*).
4) από θέμα *βλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷl-ē*): αρχ. **βλῆ-μα**, **βλη-τός**.
Οι μορφές *βαλ-*, *βολ-* και *βλη-* συναντώνται επίσης στα πολυάριθμα σύνθετα που έχουν σχηματιστεί με αφετηρία το ρ. *βάλλω*, π.χ. *ανα-βάλ-λω, μετα-βάλ-λω, συμ-βάλ-λω – ανα-βολ-ή, ευ-μετά-βολ-ος*.

σύμ-βολ-ο – δια-βλη-τός, έμ-βλη-μα, πρό-βλη-μα κ.ά.

βαλς
< γαλλ. *valse* < γερμ. *Waltzer* < ρ. *walzen* «στροβιλίζομαι». Βλ. κ. *ειλεός*.

βάλσαμο
< αρχ. *βάλσαμον* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *απόσπ.* 1.16.110/111: *αἱ ῥοδιακαὶ χυτρῖδες γίνονται σμύρνης, σχοίνου ἄνθους, κρόκου, βαλσάμου, ἀμώμου, κινναμώμου συνεψηθέντων*] (μεσν. επίσης *μπάλσαμο, βάρσαμο*), πιθ. σημιτ. δάνειο, πβ. αραβ. και εβρ. *bāsām*. Επειδή χρησιμοποιούσαν αυτή την ουσία τόσο ως άρωμα όσο και ως παυσίπονο, η λ. έλαβε επίσης τη σημ. «ανακούφιση, παρηγοριά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαλσαμώνω < μεσν. *βαλσαμ-ώνω / μπαλσαμ-ώνω*
βαλσάμω-μα
βαλσάμω-ση
βαλσαμω-τής, λόγ. [1892].

βαλτός → βάλλω

βάλτος
μεσν. < σλαβ. *blato*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαλτώδης < μεσν. *βαλτ-ώδης*.

βαμβάκι κ. **μπαμπάκι**
< μεσν. *βαμβάκι(ον) / βαμπάκι / παμπάκι(ν)*, υποκορ. τού *βάμβαξ, -ακος* < ελνστ. *πάμβαξ* < περσ. *pambak*. Οι άφθονοι τύποι με *-μπ-* σε παλαιότερες φάσεις τής γλώσσας και σε διαλέκτους φανερώνουν ότι πρόκειται για διατήρηση τής ηχηρής προφοράς [mb] που είχε ο ελνστ. τύπος και ευνοήθηκε από το προηγούμενο ηχηρό [m], πβ. κ. αρχ. *ἐμβαίνω* > *μπαίνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαμβακερός < μεσν. *βαμβακ-ερός / (μ)παμπακ-ερός* < *βαμβάκ(ιον)* + παραγ. τέρμα *-ερός*
βαμβακ-ένιος < *βαμβάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*.
ΣΥΝΘ. βαμβακ(ο)- (λόγ.): *βαμβακ-έλαιο* [1897], *βαμβακ-έμπορος* [1886], *βαμβακο-καλλιέργεια, βαμβακο-μάλλινος* [1833], *βαμβακο-παραγωγός* [1889], *βαμβακό-σπορος, βαμβακο-φυτεία* [1871] κ.ά.

βάμμα → βάφω

βαμπίρ
< γαλλ. *vampire* < γερμ. *Vampir* < σερβοκρ. *vampir* «φάντασμα, βρικόλακας». Ορισμένοι υποθέτουν ότι οι τύποι αυτοί έχουν απώτερη αφετηρία σε τουρκ. λέξη.

βάνα «βαλβίδα ροής»
< γαλλ. *vanne* < μεσν. λατ. *venna* «υδατοφράκτης», κελτ. αρχής.

βάναυσος
ΕΤΥΜ. αρχ. < **βαύν-αυ-σος* (με ανομοίωση) < *βαῦνος* «φούρνος» (αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο) + ρ. *αὔω* «ανάβω, παίρνω φωτιά» (βλ.λ. *έναυσμα*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τεχνίτης, κυρ. αυτός που χρησιμοποιούσε τη φωτιά (π.χ. σιδηρουργός, χρυσοχόος)» (πβ. τη μαρτυρία τού λεξικογράφου Ησυχίου: *βαναυσία. πᾶσα τέχνη διὰ πυρός. κυρίως δὲ ἡ περὶ τὰς καμίνους. καὶ πᾶς τεχνίτης χαλκεὺς ἢ χρυσοχόος βάναυσος*) ➝ «αγροίκος, τραχύς» (ήδη στον Αριστοτέλη).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαναυσ-ότητα, λόγ. [1889].

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βάναυσος
Το αρχ. επίθ. ***βάναυσος*** αναφερόταν σε ανθρώπους (κυρ. δούλους) που ασκούσαν χειρωνακτικά επαγγέλματα, μερικά από τα οποία θεωρούνταν από τους αρχαίους Αθηναίους αταίριαστα για ελεύθερους ανθρώπους. Ως εκ τούτου, λέξεις που δήλωναν σωματικό μόχθο ή σκληρή χειρωνακτική εργασία απέκτησαν βαθμηδόν κακή σημασία, πράγμα που ερμηνεύει την εξέλιξη των αρχ. επιθέτων ***ἄθλιος***, ***μοχθηρός***, ***πανοῦργος***, ***πονηρός*** (βλ. αντίστοιχα λήμματα).

βάνδαλος
μεταφορά τού γαλλ. *Vandale* < υστλατ. πληθ. *Vandali* < γερμ. **Wandal*, ονομασία τού γερμ. φύλου των Βανδάλων, οι οποίοι εισέβαλαν στη Γαλατία, την Ισπανία, τη Ρώμη και τη Βόρειο Αφρική τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ., λεηλατώντας χώρους λατρείας, δημεύοντας την εκκλησιαστική περιουσία και καταστρέφοντας μνημεία τέχνης.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βανδαλ-ίζω, λόγ. [1890], μεταφορά τού γαλλ. *vandaliser*
βανδαλισ-μός, λόγ. [1861], μεταφορά τού γαλλ. *vandalisme*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βανδαλισμός
Το 1793 ο Ρωμαιοκαθολικός αββάς Γρηγόριος έπλασε τη λ. ***vandalisme*** «βανδαλισμός», για να καταδικάσει την καταστροφή βιβλιοθηκών και μνημείων κατά τις ταραχές μετά τη Γαλλική Επανάσταση, που του υπενθύμιζαν τη δράση των Βανδάλων. Έκανε μάλιστα το εξής σχόλιο: *Je créai le mot pour tuer la chose* «Δημιουργώ τη λέξη, για να σκοτώσω το πράγμα».

βανίλια
< ιταλ. *vaniglia* < ισπ. *vainilla* «βανίλια (το φυτό και ο καρπός του), υποκορ. τού *vaina* «κάλυκας, περίβλημα» < λατ. *vagina* (ίδια σημ.).

βάνω → βάζω

βαπόρι
< ιταλ. *vapore* «ατμός – ατμόπλοιο» < λατ. *vapor* «ατμός».

βαπτίζω κ. **βαφτίζω**
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βαπτίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 7.1.28: *καὶ ἀνέπνει οἷον ἐκ τοῦ βεβαπτίσθαι ἀναπνέουσι*] (μεσν. επίσης *βαφτίζω*), μεταρρηματικός σχηματισμός από το ρ. *βάπτω* (βλ.λ. *βάφω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαθύς*.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «βυθίζω, βουτώ» (με πλήρη κατάδυση, κατ' αντιδιαστολή προς τα αρχ. *ῥαί-νω*, ελνστ. *ῥαντίζω* «βρέχω») → ελνστ. σημ. «βυθίζω κάποιον στο νερό και τον καθιστώ μέλος τής χριστιανικής Εκκλησίας» (συχνά στην Κ.Δ., πβ. Ματθ. 28,19: *πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βάπτισμα < ελνστ. *βάπτισ-μα* (μεσν. *βάφτισ-μα*)
βαπτιστής < ελνστ. *βαπτισ-τής*. Η λ. μεταφέρθηκε μέσω τού λατ. *baptista* και σε άλλες γλώσσες, ενώ από το 1654 ο ελληνογενής αγγλ. όρος *Baptist* αναφέρεται στα μέλη τής φερώνυμης προτεσταντικής ομάδας
βαπτιστήριο < ελνστ. *βαπτισ-τήριον* < *βαπτισ- (βαπτίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*
βαφτιστικός < μεσν. *βαπτισ-τικός*
βαφτισιμιός < **βαπτισιμ-αῖος* (με συνίζηση) < **βαπτίσ-ιμ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-αῖος*) < *βαπτισ- (βαπτίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*
βαφτίσια (τα), πληθ. τού μεσν. *βαπτίσι(ν) (τό)* < αρχ. απρφ. *βαπτίσειν* (πβ. *φιλί* < *τὸ φιλεῖν*).
ΣΥΝΘ. εμ-βαπτίζω (ελνστ.).

βάραθρο
< αρχ. *βάραθρον / βέρεθρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], μεταπτωτ. βαθμίδα (με επίθημα *-θρον*) τού Ι.Ε. **g^{w}er-ə-* «καταβροχθίζω» || λατ. *voro* «καταπίνω» (*vorax* «αδηφάγος» > γαλλ. *vorace*, ισπ. *voraz*), *gurges* «λάρυγγας, λαιμός» (> γαλλ. *gorge*, γερμ. *Gurgel*), σανσκρ. *gir-āmi* || αρχ. *βι-βρώ-σκω* «καταβροχθίζω», *βρῶ-σις* (βλ.λ.), *βορ-ά*, ίσως και *βρόγχος* (βλ.λ.). Η λ. *βάραθρον* θα είχε επομένως την αρχική σημ. «αυτό που καταπίνει ή καταβροχθίζει ό,τι πέφτει μέσα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαραθρ-ώνω < μεσν. *βαραθρ-ῶ (-όω)*
βαράθρω-μα, λόγ. [1890]
βαράθρω-ση, λόγ. [1890].
ΣΥΝΘ. κατα-βαραθρώνω (λόγ. [1890]), **κατα-βαράθρωση** (λόγ. [1894]), **κατα-βαράθρωμα** (λόγ. [1894]).

βαραίνω → βαρύς

βαράω κ. **βαρώ**
ΕΤΥΜ. < μεσν. *βαράω / βαρῶ* < αρχ. *βαρῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό] < *βαρύς* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πιέζω με το βάρος μου» → ήδη αρχ. σημ. «χτυπώ» (με την επίδρ. τού αρχ. θηλ. *βαρεῖα* > μεσν. *βαρέα / βαριά* «είδος μεγάλου σφυριού»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βάρεμα < μεσν. *βάρε-μα* < ρ. *βαρῶ* ή < ελνστ. *βάρη-μα* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < αρχ. *βαρῶ (-έω)*.

βαρβαρισμός «γραμματικό σφάλμα»
< αρχ. *βαρβαρισ-μός* «χρήση ξένης γλώσσας» < ρ. *βαρβαρ-ίζω* → ελνστ. σημ. «παραβίαση των κανόνων τής γραμματικής» (πβ. Πλουτ. *Συμποσ.* 731Ε: *τοῖς τοῦ λόγου μορίοις καὶ ταῖς πρὸς ἄλληλα τούτων συντάξεσι καινὸν ἐγγενέσθαι βαρβαρισμὸν ἢ σολοικισμὸν ἐξαίφνης ἀδύνατόν ἐστιν*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

βαρβαρισμός, βαρβαριστί
Η λ. ***βάρβαρος***, η οποία δήλωνε στην Αρχαία Ελληνική αυτόν που μιλάει ξένη γλώσσα, μη Ελληνική, άρα τον μη Έλληνα (☛ ΣΧΟΛΙΟ *βάρβαρος*), έδωσε πολλά παράγωγα και σύνθετα.
Για να δηλωθεί η ομιλία σε ξένη γλώσσα χρησιμοποιήθηκε το επίρρημα ***βαρβαριστί***, από το επίθετο *βάρβαρος* και το επίθημα *-ιστί* (π.χ. *περσ-ιστί, λατιν-ιστί*). Το επίρρημα αυτό δήλωσε επίσης και τη χρήση των τρόπων των βαρβάρων ή μη ελληνικής συμπεριφοράς (π.χ. *ἀποθανόντος δ' αὐτοῦ, λιθίνην εἰκόνα κατασκευάσαντες ἐπορχουμένην ἑαυτῇ βαρβαριστί*, Πλούταρχος).
Το ρ. ***βαρβαρίζω*** σήμαινε «μιλώ βαρβαρικά, δηλ. ξένη, μη ελληνική γλώσσα» ή «συμπεριφέρομαι όπως οι βάρβαροι». Από το ρήμα αυτό προήλθε η λ. ***βαρβαρισμός***, η οποία δήλωσε τη χρήση ξένων λέξεων στα Ελληνικά και ειδικότερα το σφάλμα σε λεξιλογικό επίπεδο. Με αυτή τη σημασία αντιδιεστάλη στον ***σολοικισμό*** (βλ.λ.), που δήλωσε το συντακτικό σφάλμα. Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά ο γραμματικός Απολλώνιος ο Δύσκολος: *μιᾶς λέξεως κακία ἐστὶν ὁ βαρβαρισμός, ἐπιπλοκῆς δὲ λέξεων ἀκαταλλήλων ὁ σολοικισμός*.
Άλλες λέξεις που δήλωσαν τη χρήση ξένης γλώσσας ήταν η ***βαρβαρόλεξις*** (που χρησιμοποιήθηκε αυτούσια, *barbarolexis*, και στη Λατινική για τη χρήση ξένων λέξεων σε αυτή: *quando autem Barbara verba Latinis eloquiis inferuntur*, ***barbarolexis*** *dicitur*) και ο ***βαρβαρόμυθος***, ενώ με τους όρους ***βαρβαρόφωνος*** (ήδη στον Όμηρο για τους Κάρες) και ***βαρβαρόγλωσσος*** δηλώνονταν οι ομιλητές ξένης γλώσσας. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η λ. *βαρβαρισμός* χρησιμοποιήθηκε κατά τα χρι-

στιανικά χρόνια για να χαρακτηρίσει τις θρησκευτικές «πλάνες» των ειδωλολατρών.

βάρβαρος

ΕΤΥΜ. αρχ. [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα], ηχομιμητ. λ.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. προσδιόριζε αρχικώς λαούς που μιλούσαν άγνωστη (και επομένως παράξενη στο άκουσμα) γλώσσα σε σχέση με τα ελληνικά φύλα. Ο Όμηρος χρησιμοποιεί το σύνθ. *βαρβαρόφωνος* (πβ. *Ιλ.* Β 867). *Βάρβαροι* χαρακτηρίζονται οι Κάρες, οι Μήδοι, οι Πέρσες και γενικότερα οι μη Έλληνες (πβ. Ευριπ. *Ιφιγ. ἐν Αὐλίδι* 1400: *βαρβάρων Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός* «είναι φυσικό οι Έλληνες να εξουσιάζουν τους βαρβάρους»), ενώ μετά τους μηδικούς πολέμους το επίθ. αποκτά τη γενικευμένη μειωτική σημ. «άγριος, απολίτιστος». Η λ. διαδόθηκε μέσω τού λατ. *barbarus* σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *barbare*, γερμ. *Barbar*, αγγλ. *barbarous*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξένος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαρβαρικός < αρχ. *βαρβαρ-ικός*

βαρβαρίζω < αρχ. *βαρβαρ-ίζω* «εκφράζομαι όπως οι *βάρβαροι*, μιλώ σπαστά Ελληνικά – παραβιάζω τους κανόνες τής γραμματικής»

βαρβαρισμός, βλ.λ.

βαρβαρότητα < μεσν. *βαρβαρ-ότης, -ητος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

βάρβαρος

Η λ. ***βάρβαρος*** δήλωσε αρχικά τον αλλόγλωσσο, αυτόν που μιλά ακατανόητη στους Έλληνες γλώσσα, συνεπώς τον μη Έλληνα. Στον Όμηρο (*Ιλιάδα* Β 867), ειδικότερα, απαντά το επίθετο ***βαρβαρόφωνος*** (βάρβαρη φωνή = ξένη γλώσσα) αναφερόμενο στους Κάρες τής Μικράς Ασίας: *Νάστης αὖ Καρῶν ἡγήσατο βαρβαροφώνων*. Σε άλλα κείμενα αργότερα ως βάρβαροι αναφέρονται οι Τρώες, οι Μήδοι, οι Πέρσες και άλλοι. Στον Πλάτωνα, αλλά και αλλού, συναντούμε τη διάκριση των ανθρώπων σε Έλληνες και βαρβάρους, υπό την έννοια ότι οι άνθρωποι είναι είτε ελληνόφωνοι είτε μη ελληνόφωνοι. Η επαφή με τους ασιατικούς λαούς που ζούσαν σε καθεστώτα απολυταρχικά, χωρίς ελευθερίες, και η σύγκριση με την ανάπτυξη τής δημοκρατίας στις ελληνικές πόλεις οδήγησαν να ταυτιστούν στη συνείδηση των Ελλήνων οι βάρβαροι με την ανελευθερία, τη δουλικότητα (πβ. Αριστοτέλη, *Πολιτ.* 1252ᵇ9: *βάρβαρον καὶ δοῦλον ταὐτὸ φύσει* «η ιδιότητα τού βαρβάρου και η δουλικότητα ταυτίζονται από τη φύση τους», επίσης *Πολιτικά* 1285ᵃ20: *καὶ οἱ βάρβαροι δουλικώτεροι τὰ ἤθη φύσει τῶν Ἑλλήνων*). Η Ιφιγένεια, μάλιστα, στην τραγωδία τού Ευριπίδη *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι* (στ. 1400) υποστηρίζει ότι είναι «φυσικό» να εξουσιάζουν οι Έλληνες τους βαρβάρους και όχι το αντίστροφο, ακριβώς επειδή οι Έλληνες είναι ελεύθεροι, ενώ οι βάρβαροι δούλοι: *βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους μῆτερ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι*. Αξίζει να σημειωθεί ότι τέτοιες απόψεις, που οδήγησαν στην περίφημη διατύπωση «πας μη Έλλην βάρβαρος», δεν εμπεριέχουν ρατσιστικές ιδέες κρίνοντας με τα σύγχρονα δεδομένα, αλλά βασίζονται στη διαπίστωση τής υπεροχής των ελεύθερων πολιτών έναντι ανθρώπων που δεν γνώρισαν ποτέ πολιτική ελευθερία.

Μετά τους Περσικούς Πολέμους, η λέξη απέκτησε κακόσημο περιεχόμενο και δήλωσε επίσης τον «απολίτιστο, τον άγριο, τον αμαθή», το δε μεσν. ουσιαστικό ***βαρβαρότης*** αναφέρθηκε στην «ιδιότητα και τη συμπεριφορά τού βαρβάρου». Η διάκριση σε Έλληνες και βαρβάρους διατηρήθηκε και αργότερα περιλαμβάνοντας στους δεύτερους και τους Ρωμαίους, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τον ίδιο όρο (λατ. ***barbarus***) για τους μη Έλληνες και μη Ρωμαίους. Τη διάκριση σε Έλληνες και βαρβάρους και με τις δύο σημασίες χρησιμοποιεί αργότερα και ο Απόστολος Παύλος για να δηλώσει το σύνολο των ανθρώπων (Ρωμ. 1,14): *Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί*. Βάρβαροι αποκαλούνται ακόμη οι κάτοικοι τής νήσου Μελίτης (τής σημερινής Μάλτας) στις Πράξεις των Αποστόλων (28,2): *οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν*. Ο Παύλος χρησιμοποιεί τη λέξη γενικότερα για όποιον μεταχειρίζεται ακατανόητη γλώσσα ή ομιλία (Α΄ Κορινθ. 14,11): *ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βάρβαρος*. Στη μετάφραση τής Παλαιάς Διαθήκης από τους Εβδομήκοντα η λέξη χρησιμοποιείται για να δηλώσει λαό που αντιδιαστέλλεται στον ισραηλιτικό: *Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακὼβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου ἐγενήθη Ἰουδαία ἁγίασμα αὐτοῦ* (Ψαλμ. 114,1). Η λέξη χρησιμοποιήθηκε ακόμη στη Λατινική για τους λαούς που εισέβαλαν τον 5ο αιώνα μ.Χ. στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και εξαπλώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τής Ευρώπης. Από το γεγονός αυτό και σε συνδυασμό με την ήδη παλαιότερη σημ. «απολίτιστος, αμαθής», η λ. απέκτησε βαθμηδόν τη σημερινή σημασία «σκληρός και απάνθρωπος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαρβαρισμός, μιξοβάρβαρος*.

βαρβάτος

< ελνστ. *βαρβᾶτος* «αυτός που δεν έχει ευνουχιστεί» < λατ. *barbātus* «γενειοφόρος» (επομένως, με γεννητικούς αδένες που λειτουργούν κανονικά, σε αντίθεση με τους ευνούχους) < *barba* «γένι». Στη Νέα Ελληνική απαντά επίσης η μτφ. σημ. «ικανός, επιτήδειος».

βαρβιτουρικά «είδος υπνωτικών χαπιών»

μεταφορά τού γαλλ. *(acide) barbiturique* < γερμ. *Barbitursäure* «βαρβιτουρικό οξύ» < *Barbit-* (αβεβ. ετύ-

μου, ίσως συνδ. με ιταλ. *barbabietola* «τεύτλο», από το οποίο απομονώνεται το μηλικό οξύ) + *-ur-* (< ν. λατ. *urea* < ελλ. *ουρία*) + *Säure* «οξύ». Τη λ. έπλασε ο Γερμανός χημικός Adolf von Baeyer (1835-1917).

βαργεστώ «χάνω την υπομονή μου»
< παλαιότ. *βα(ζ)γεστώ, -ίζω* (το [r] με επίδρ. τού συνωνύμου *βαριέμαι*) < τουρκ. *vazgeçtim*, αόρ. τού *vazgeçmek* «εγκαταλείπω, παρατάω».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βαργεστώ ή βαριεστώ;
Η συνήθης γραφή *βαριεστώ, βαριεστημένος* δεν αντιπροσωπεύει κατάλληλα την ιστορία τής λέξεως, η οποία δεν συνδέεται ετυμολογικά με το ρ. *βαριέμαι*. Ορθότερη είναι η γραφή με -γ-: ***βαργεστώ, βαργεστημένος***.

βαρδάρης
μεσν. (όν. τού ποταμού Αξιού) < σλαβ. *Vardar*.

βάρδια
μεσν. < βεν. *vardia* «φρουρά» < αρχ. γερμ. *wart(a)* «σκοπιά» (> γερμ. *Warte*, αγγλ. *ward*, γαλλ. *garde*). Η σύγχρονη σημ. «εναλλασσόμενη ομάδα εργαζομένων σε διαφορετικές ώρες εργασίας» ίσως αποδίδει χρήσεις τού αγγλ. *shift*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαρδιάνος «φρουρός, σκοπός» < μεσν. *βαρδιάνος* < βεν. *vardiano* < *vardia*.

βάρδος «σπουδαίος ποιητής ή συνθέτης»
< ελνστ. *βάρδοι* (πληθ.) «Κέλτες ποιητές και τραγουδιστές», κελτ. αρχής, πβ. ουαλ. *bardd*, ιρλ. *bard* (ίδια σημ.).

βαρεία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βαρεῖα*, θηλ. τού επιθ. *βαρύς*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά στον Πλάτωνα δηλώνοντας τον χαμηλό μουσικό τόνο στην αρμονική κλίμακα (πβ. *Κρατύλ.* 399b: *ἀντὶ ὀξείας τῆς μέσης συλλαβῆς βαρεῖαν ἐφθεγξάμεθα*. πβ. φρ. *βαρυτάτη χορδή*). Οι Αλεξανδρινοί γραμματικοί τη χρησιμοποίησαν ως μέρος τής περιφράσεως *βαρεῖα προσῳδία / τάσις*, τοποθετώντας την ως τονικό σημείο στη γραφή αρχικά σε κάθε άτονη συλλαβή. Τελικά τέθηκε στη λήγουσα των οξύτονων λέξεων, όταν δεν ακολουθούσε σημείο στίξεως. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τόνος*[1].

βαρέλι
μεσν. < *βαρίλ(λ)ιον* (με τροπή [i] > [e] λόγω των υγρών [r], [l]) < μεσν. λατ. *barilius / barillus* (πβ. ιταλ. *barile*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαρέλα < μεσν. *βαρέλ-α*, μεγεθ. τού ουσ. *βαρέλι*
βαρελ-άς < *βαρέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άς*
βαρελ-άδικο < *βαρελ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *τυροπιτ-άδικο*
βαρελ-ήσιος < *βαρέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *ποταμ-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. βαρελο-: *βαρελο-ποιείο* (λόγ. [1892], *βαρελο-ποιος, βαρελο-ποιία* – *βαρελό-φρων* «μέθυσος».

βαρελότο
< ιταλ. *barilotto* «βαρελάκι» (υποκορ. τού *barile*, βλ.λ. *βαρέλι*), επειδή ορισμένα πυροτεχνήματα έχουν κυλινδρική συσκευασία ή με επίδρ. τού συνωνύμου *μπουρλότο*.

βαρετός
μεσν., αρχική σημ. «βαρύς», ρηματ. επίθ. τού *βαραίνω* (με επίδρ. των ρ. *βαρώ, βαριέμαι*). Ήδη μεσν. η σημ. «ενοχλητικός, κουραστικός».

βαρήκοος
μεσν. < αρχ. *βαρυήκοος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., στον Ιπποκράτη] (με συγχώνευση των δύο φωνηέντων *-υη-*, όταν κατέληξαν ομόηχα) < *βαρύς* + *-ήκοος* < ρ. *ἀκούω* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαρηκοΐα < μεσν. *βαρηκο-ΐα* < αρχ. *βαρυηκο-ΐα* < *βαρυήκο-ος*.

βαριά (η)
< μεσν. *βαρέα / βαριά* «είδος μεγάλου σφυριού» (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *βαρεῖα*, θηλ. τού επιθ. *βαρύς* (βλ.λ.).

βαρίδι
μεσν. < *βαρίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *βάρος*.

βαριέμαι
< μεσν. *βαριοῦμαι* (κατά το σχήμα *ἀρνοῦμαι – ἀρνιέμαι, κρατοῦμαι – κρατιέμαι* κ.ά.), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *βαροῦμαι (-έο-)* «δυσανασχετώ, πιέζομαι», μέση φωνή τού ρ. *βαρῶ (-έω)* «πιέζω με το βάρος μου». Βλ. κ. *βαράω, βαρύς*.

βαριετέ «ποικίλο ψυχαγωγικό πρόγραμμα»
< γαλλ. πληθ. *variétés* «ποικιλίες» (που εξηγεί την ελλ. απόδοση *θέατρο ποικιλιών*), πληθ. τού *variété* < λατ. *varietas*.

βάριο
λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *barium* < ελλ. *βάρος*, ονομασία που έδωσε ο Άγγλος χημικός Sir Hamphry Davy (1778-1829), ο οποίος ανακάλυψε το στοιχείο.

βάρκα
αντιδάν., μεσν. < λατ. *barca* < **barica* < αρχ. *βᾶρις* «πλοιάριο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 553: *βαρίδεσσι ποντίαις*], πβ. κοπτ. *bari*, βασκ. *ibar* «πέρασμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βαρκάκι < μεσν. υποκορ. *βαρκ-άκι*

βαρκάρης < μεσν. *βαρκ-άρης* < *βάρκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *μπροστ-άρης*
βαρκάδα < *βάρκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *αμαξ-άδα*.

βαρόμετρο

λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *baromètre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαρομετρ-ικός, λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *barométrique*.

βαρόνος

λόγ. [1782], μεταφορά τού γαλλ. *baron* < μεσν. λατ. *baro, baron-* «άνδρας, πολεμιστής – ελεύθερος άνθρωπος» (> μεσν. *βάρωνες, βαρόνιοι*, τύποι τού πληθ.) < αρχ. γερμ. **baro*, όρος τής φεουδαρχικής κοινωνίας. Η ποικιλία των γραφών συναντάται και αργότερα, αλλά ο Αδαμ. Κοραής προτιμούσε τη γραφή με *-ο-*: *βαρόνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαρον-ία, λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *baronnie*.

βάρος

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στα Κύπρια Έπη], συνεσταλμ. μορφή τής Ι.Ε. ρίζας από την οποία προέρχεται το ομόρριζο επίθ. *βαρύς* (βλ.λ.).

βαρυγγωμώ «δυσανασχετώ, δυσφορώ»

< μεσν. *βαρυγγωμῶ / βαρυγωμῶ* < **βαρυνγω-μῶ* (με πρόληψη τού ερρίνου και κλειστοποίηση /ny/ → /ng/) < *βαρυγνωμῶ* < *βαρύγνωμος* «δύσθυμος, δυσαρεστημένος» < *βαρύς* + *γνώμη*. Ομοίως μεσν. *βαρυγγώμια* (με αναβιβασμό τόνου και συνίζηση) < *βαρυγνωμία*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βαρυγγωμώ ή βαρυγκομώ;

Όπως προκύπτει από την ιστορία τής λέξης, δεν είναι ετυμολογικά σωστή η γραφή *βαρυγκομώ*. Η λ. ορθογραφείται κανονικά ***βαρυγγωμώ***.

βαρύς

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό], μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷer-u-* «βαρύς» || λατ. *gravis* (> γαλλ. *grave*, ισπ. *grave*, ρουμ. *greu*), *brutus* «βαρύς, δυσκίνητος – ανόητος» (> γαλλ. *brut* «άγριος, πρωτόγονος» > αγγλ. *brute* «κτήνος»), σανσκρ. *gurúh* «βαρύς» || αρχ. *βάρ-ος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «αυτός που έχει μεγάλο βάρος» → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που χαρακτηρίζεται αρνητικά (εκφράζοντας δυσαρέσκεια, λύπη, σκληρότητα)» (πβ. Αισχ. *Πέρσαι* 1044: *βαρεῖα ξυμφορά*· Σοφ. *Φιλοκτ.* 368: *βαρεῖα ὀργή*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαρύνω < αρχ. *βαρ-ύνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 664: *βάρυνε δέ μιν δόρυ μακρὸν*]
βαρύτητα < αρχ. *βαρ-ύτης, -τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
βαρέως < αρχ. επίρρ. *βαρ-έως* (ήδη αρχ. φρ. *φέρειν βαρέως*)
βαραίνω < μεσν. *βαρ-αίνω* < αρχ. *βαρ-ύνω* (με μεταπλασμό από το *βαρύς* κατά το σχήμα *βαθύνω – βαθαίνω, πληθύνω – πληθαίνω*).

ΣΥΝΘ. βαρυ- (*βαρύ-γδουπος, βαρύ-θυμος, βαρύ-τιμος, βαρυ-καρδίζω, βαρυ-γγωμῶ, βαρυ-πενθῶ, βαρυ-χειμωνιά, βαρυ-σήμαντος, βαρύ-τονος* κ.ά.)
βαρι(ο)- (*βαρι-αναστενάζω, βαριό-μοιρος, βαρι-ανασαίνω*)
επι-βαρύνω (ελνστ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βαρύς – schwer – grave – lourd – heavy

Η σχέση ανάμεσα στην έννοια τού φυσικού βάρους και την αρνητική διάθεση, τη δυσκολία, τη θλίψη ή ακόμη και την ελαττωματικότητα, όπως φαίνεται στην ιστορία τής λ. ***βαρύς***, είναι παρούσα σε λέξεις διαφόρων γλωσσών, οι οποίες έχουν τη βασική σημ. «βαρύς»: π.χ. γερμ. ***schwer*** «βαρύς – δύσκολος», γαλλ. ***grave*** «βαρύς – σοβαρός» (π.χ. φρ. *grave maladie* «βαριά ασθένεια»), ***lourd*** «βαρύς – δύσθυμος, αργόστροφος (στο μυαλό)», αγγλ. ***heavy*** «βαρύς – δύσκολος (π.χ. φρ. *heavy work* «βαριά δουλειά»)».

βαρώ → βαράω

βασάλτης «σκουρόχρωμο πέτρωμα»

λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *basalte* < μεσν. λατ. *basalten*, από εσφαλμ. αιτιατική *basaniten* < ελνστ. *βασανίτης (λίθος)* «λυδία λίθος» < αρχ. *βάσανος* (βλ.λ. *βασανίζω*).

βασανίζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *βάσανος* «λυδία λίθος για τον έλεγχο τής γνησιότητας τού χρυσού» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < αιγυπτ. *bahan* «είδος σχιστολίθου που χρησιμοποιήθηκε ως λυδία λίθος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ελέγχω τη γνησιότητα τού χρυσού με τη λυδία λίθο» → αρχ. σημ. «εξετάζω εξονυχιστικά» → ήδη αρχ. σημ. «ταλαιπωρώ, τυραννώ» (επειδή συνδέθηκε με την ανάκριση αιχμαλώτων ή κρατουμένων· πβ. Αντιφ. *Τετραλογ.* 4.8: *ὁπόσοι γὰρ δοῦλοί μοι ἢ δοῦλαί εἰσι, πάντας παραδίδωμι βασανίσαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βασανιστής < αρχ. *βασανισ-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
βασανιστήριο < αρχ. *βασανισ-τήριον* «αίθουσα ανακρίσεων» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον κωμικό Θεόπομπο]
βασανισμός < ελνστ. *βασανισ-μός*
βασάνισμα < μεσν. *βασάνισ-μα*
βασανιστικός < ελνστ. *βασανισ-τικός*
βάσανο < μεσν. *βάσανο(ν)*.

βάση
< αρχ. *βάσις* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < **βά-τις*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *βᾰ- / βη-*, το οποίο απαντά επίσης στα ομόρριζα *βῆ-μα, βω-μός* κ.ά. Βλ.λ. *βαίνω* (από συγγενή ρίζα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βάσιμος < ελνστ. *βάσ-ιμος* «διαβατός» (η σημερινή σημ. είναι μεσν.)
βασ-ικός, λόγ. [1876], < *βάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
βασ-ίζω, λόγ. [1833], < *βάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
βασιμ-ότητα, λόγ. [1815], < *βάσιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

βασιλιάς
μεσν. < *βασιλέας* < αρχ. *βασιλεύς* (ήδη μυκ. *qa-si-re-u* «κατώτερος αξιωματούχος»), αγν. ετύμου. Αβάσιμες παραμένουν οι δημοφιλείς παρετυμολογικές εκδοχές, ότι η λ. συντίθεται από το αρχ. *βάσι(ς)* και ιων. τύπο τού αρχ. *λαός / λεώς* (οπότε σήμαινε «οδηγός τού λαού») ή ότι το β΄ συνθ. είναι το αρχ. *λᾶς* «λίθος» (οπότε θα σήμαινε αυτόν που *βαίνει ἐπὶ λίθου*, ώστε να ηγείται των υπολοίπων).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βασιλεία < αρχ. *βασιλ-εία* [ήδη ομηρικό]
βασίλειο < αρχ. *βασίλ-ειο(ν)*, ουδ. τού επιθ. *βασίλειος* «βασιλικός» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], από φρ. όπως *βασίλειον γένος / διάδημα / μέλαθρον*, οι οποίες αναφέρονταν σε πράγματα που ανήκουν σε βασιλιά
βασιλεύω < αρχ. *βασιλ-εύω* «κυβερνώ ως βασιλιάς» [ήδη ομηρικό] → μεσν. σημ. (για τον ήλιο) «δύω» (πιθ. επειδή πρώτα μεσουρανεί και κατόπιν γέρνει προς το τέλος τής διαδρομής του)
βασίλεμα < μεσν. *βασίλε(υ)-μα* «δύση τού ηλίου» < αρχ. *βασιλ-εύω*
βασιλικός < αρχ. *βασιλ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (η σημ. τού ομώνυμου φυτού είναι μεσν., οπότε απαντά η φρ. *βασιλικὸν φυτόν*)
βασίλισσα < αρχ. *βασίλ-ισσα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. βασιλο-: *βασιλό-πουλο, βασιλο-πούλα, βασιλο-θυγατέρα, βασιλο-μήτωρ, βασιλό-φρων* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
βασιλεύς – άναξ
Το αρχ. ουσ. ***βασιλεύς*** δήλωνε τους Αχαιούς αρχηγούς που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία κατά τής Τροίας (στον Όμηρο) και, κατ' αντιδιαστολή προς το συνώνυμο ***ἄναξ***, δεν αναφερόταν ποτέ στους θεούς. Αργότερα, η χρήση τού όρου *βασιλεύς* επεκτάθηκε σε κάθε είδους μονάρχη, τύραννο ή κληρονομικό άρχοντα και στην Ελληνιστική Κοινή εκτόπισε όλα τα συνώνυμα. Στην Π.Δ. ο όρος χρησιμοποιήθηκε ως απόδ. τού εβρ. *melekh*, που αναφερόταν τόσο στον Θεό όσο και σε ανθρώπους.

βασιλική «τύπος χριστιανικού ναού»
< ελνστ. φρ. *βασιλικὴ (στοά)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *βασιλικός* (βλ.λ. *βασιλιάς*). Ο όρος έχει την αφετηρία του στην αρχ. *βασίλειον στοάν*, όπου ο *ἄρχων βασιλεύς* διηύθυνε τις δίκες την περίοδο τής αθηναϊκής δημοκρατίας. Τα κτήρια αυτά, που είχαν τη μορφή των υπόστυλων στοών, αποκλήθηκαν από τους Ρωμαίους με τον ελληνογενή όρο *basilica*, από όπου προήλθε το αρχικό σχέδιο των ναών αυτού τού ρυθμού, οι οποίοι άρχισαν να εμφανίζονται από το 312 μ.Χ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
βασιλική
Η λέξη προέρχεται από το αρχ. επίθ. ***βασιλικός*** και ειδικότερα από τον ελληνιστικό όρο ***βασιλικὴ στοά*** (ο αρχ. όρος ήταν ***βασίλειος στοά***). Η *βασίλειος στοά* των Αθηνών αποτελούσε την έδρα τού ***άρχοντος-βασιλέως***, τού ανώτατου θρησκευτικού άρχοντα τής πόλης των Αθηνών, υπευθύνου και για δικαστικές υποθέσεις σχετικές με θέματα λατρείας, ασέβειας, φόνου και εμπρησμού. Την αρχιτεκτονική δομή τού παραπάνω κλειστού κτίσματος με τις κιονοστοιχίες μιμήθηκαν οι Ρωμαίοι ήδη από τον 2ο αι. π.Χ. κατασκευάζοντας παρόμοια κτήρια στην αγορά (λατ. *forum*) των ρωμαϊκών πόλεων (***basilica*** < φρ. *basilica porticus* «βασιλική στοά»), όπου στεγάζονταν δικαστικές, διοικητικές ή και εμπορικές υπηρεσίες. Κατά τα χριστιανικά χρόνια, πολλά τέτοια κτήρια χρησιμοποιήθηκαν ως ναοί, οπότε η λατ. λ. *basilica* δήλωσε τον γνωστό ρυθμό χριστιανικού ναού και γενικότερα κάθε ναό. Από το λατ. *basilica* προήλθε (ως αντιδάνειο) το θηλ. *βασιλική* με τη σημασία τού ομώνυμου χριστιανικού ναού. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εκκλησία, στοά*.

βάσιμος → βάση

βασκαίνω κ. **αβασκαίνω** «ματιάζω»
< αρχ. *βασκαίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *βάσκανος*, όρος τής μαγείας, πιθ. συνδ. με θρακοϊλλυρική λ. αντίστοιχη των αρχ. *φημί, φάσκω* «λέγω, μιλώ» και τής «γλώσσας» τού Ησυχίου *βάσκειν· λέγειν, κακολογεῖν*. Δεν μπορεί να αποκλειστεί πιθ. σχέση με το λατ. *fascinus* «κατάρα – πέος», το οποίο θα μπορούσε να συνδεθεί περαιτέρω με το ουσ. *fascis* «δέσμη, ταινία», υποδηλώνοντας μαγικά λόγια με τα οποία επιχειρούσαν να «δέσουν» κάποιον. Σε αυτήν την περίπτωση η λ. θα ήταν ομόρριζη τού ουσ. *φασισμός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βασκανία < αρχ. *βασκαν-ία*.

βαστάζω κ. **βαστώ**
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βαστάζω* / μεσν. *βαστῶ* (με μεταπλασμό κατά το σχήμα *κοιτάζω – κοιτώ, λυσσάζω – λυσσώ*), πιθ. δάνειο που συνδ. με τα υστλατ. *bastum* «μπαστούνι, ραβδί» και *basterna* «φορείο».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «(για τόξο, πέτρα κ.ά.) ζυγίζω στα χέρια μου» (Ομήρου Ὀδ. λ 594: *λᾶαν βαστάζοντα πελώριον (...) ἀμφοτέρῃσιν*) → ήδη αρχ. σημ. «σηκώνω από κάτω – φέρω, κρατώ». Η μτφ. σημ. «υπομένω, σηκώνω φορτίο» απαντά στην Κ.Δ. (Γαλάτ. 5,10: *ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαστάζος, μεταπλ. τύπος τής αρχ. μτχ. ενεστ. *βαστάζων* (κατά το σχήμα *δράκος – δράκων, γέρος – γέρων*)

αβάσταχτος < ελνστ. *ἀ-βάστακ-τος* (μεσν. επίσης *ἀ-βάστα-γος*)

δυσβάσταχτος < ελνστ. *δυσ-βάστακ-τος*.

βατ

< αγγλ. *watt* (οπτικό δάνειο με γερμ. προφορά, η οποία συνηθιζόταν τον 19ο αι. σε διάφορα κυριωνύμια, π.χ. *Βάσιγκτων < Washington*), από το επώνυμο τού Βρετανού μηχανικού και εφευρέτη James Watt (1736-1819), ο οποίος εφεύρε την ατμομηχανή και εισήγαγε τον όρο *ιπποδύναμη* (αγγλ. *horse-power*).

βάτα

< ιταλ. *ovatta* < γαλλ. *ouate* < μεσν. λατ. *wadda*, πιθ. < αραβ. *bāṭa'in* (πληθ.) «γούνα ως ένδυμα».

βατεύω

ελνστ. < *βατῶ (-έω)* «οχεύω» (< αρχ. *βαίνω*, βλ.λ.), το οποίο αποσπάστηκε από σύνθετα σε *-βατῶ*, π.χ. *ἀερο-βατῶ, ἀκρο-βατῶ* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βάτε-μα < ελνστ. *βατ-εύω*.

-βάτης → βαίνω

βατός

< αρχ. *βατός* «προσπελάσιμος, διαβατός» < θ. *βα-* (για το οποίο βλ.λ. *βαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

βάτος

< αρχ. *βάτος (ὁ/ἡ)* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο από γλώσσα τής Μεσογείου.

βατραχάνθρωπος

< *βατραχ(ος) + ἄνθρωπος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *frogman*.

βάτραχος

αρχ. (ήδη στο έπος *Βατραχομυομαχία*, που η παράδοση αποδίδει στον Όμηρο), ίσως συνδ. με το λατ. *botrax* «σαύρα». Από το αρχ. *βατράχιον* προήλθε το ν.ελλ. *βατράχι*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

βάτραχος

Το αρχ. ουσ. ***βάτραχος*** συναντάται ήδη από την Αρχαιότητα με ποικίλους τύπους εξαιτίας τής διαλεκτικής διαφοροποίησης. Οι κοινότερες μορφές του είναι *βότραχος / βρόταχος, βάθρακος, βράταχος*, ενώ από παρασύνδεση με άλλες λέξεις σχηματίστηκαν επίσης οι τύποι *βρούχετος, βύρθακος, βρύτιχος, βλίταχος*. Η ποικίλη παράδοση τής λέξεως διατηρήθηκε στη Μεσαιωνική Ελληνική και διασώθηκε κατά μεγάλο μέρος στις νεοελληνικές διαλέκτους. Μερικοί χαρακτηριστικοί διαλεκτικοί τύποι είναι οι εξής: *αφορδακός, βορθακός* (Κρήτη), *βαθρακός, βοτράχα, φορδάκα* (Πόντος), *βόρτακος* (Κύπρος), *βρούθακο* (Κάτω Ιταλ.), *φορτακά, μουρθακό* (Τσακονιά) κ.ά.

βατσίνα

«εμβόλιο κατά τής ευλογιάς»

< ιταλ. *vaccina*, από το επίθ. *vaccino* < λατ. *vaccinus* < *vacca* «αγελάδα».

-βατώ → βαίνω

βαυκαλίζω

«εξαπατώ ή καθησυχάζω με ψεύτικες υποσχέσεις»

< ελνστ. *βαυκαλίζω / βαυκαλῶ (-άω)* «κοιμίζω, νανουρίζω», λ. τής καθημερινής γλώσσας, που συνδ. ως προς τη σημασία με το αρχ. συνώνυμο *βαυβάω* «κοιμούμαι – κοιμίζω» (ουσ. *βαυβῶ* «τροφός»). Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι πρόκειται για σύνθετο *βαυ-* (τού ρ. *βαυβάω*) + *κηλέω* «μαγεύω, τέρπω».

βαφή → βάφω

βαφτίζω → βαπτίζω

βάφω

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *βάπτω* (με μεταπλασμό από τον αόρ. *ἔβαψα* κατά το σχήμα *ἔγραψα – γράφω, ἄλειψα – αλείφω*) < **βάφ-jω*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷembh-* «βάθος, βυθός» || παλ. σουηδ. *kvaf* «βάθος» || *βαθ-ύς, βάθ-ος, βυθ-ός, βόθ-ρος* κ.ά. Από το ελνστ. επίθ. *βάψιμος* προήλθε το μεσν. *βάψιμο(ν)*. Βλ. κ. *βαπτίζω, βαθύς* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βυθίζω, βουτώ» (με αναφορά στον σιδηρουργό που βύθιζε τα πυρακτωμένα μέταλλα σε νερό, στην εμβάπτιση βελών σε δηλητήριο ή μτφ. για σπαθί βουτηγμένο στο αίμα, π.χ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 863: *ἐν σφαγαῖσι βάψασα ξίφος*) → ήδη αρχ. σημ. «χρωματίζω» (για μαλλί, υφάσματα και άλλα υλικά).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βαφή < αρχ. *βαφ-ή*

βαφέας < μεσν. *βαφ-έας* < αρχ. *βαφ-εύς*

βαφείο < ελνστ. *βαφ-εῖον*

βάμμα < αρχ. *βάμμα* «οτιδήποτε στο οποίο βυθίζεται κάτι άλλο – (ειδικότ.) βαφή – σάλτσα» < **βάπ-μα* < ρ. *βάπτω* (βλ. ανωτέρω).

βαχ

< τουρκ. *vah*, ηχομιμητ. λ., αραβ. αρχής.

βγάζω

μεσν. < *ἐβγάζω* < **ἐγβάζω* (με μερική αφομοίωση [kv] > [γv] και αντιμετάθεση των συμφώνων) < αρχ.

ἐκβιβάζω (με σίγηση τής συλλαβής *-βι-* κατ' απλολογία) < *ἐκ-* + *βιβάζω* (βλ.λ. *βάζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βγάλσιμο < μεσν. *βγάλ-σιμο* < *βγαλ-* (τού μεσν. *βγάλλω / βγάνω*) + παραγ. τέρμα *-σιμο*, πβ. κ. *βάλσιμο* (☛ ΣΧΟΛΙΟ παρακάτω).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

βγάζω, έβγαλα, βγάνω

Ενώ το ρ. **βγάζω** προέρχεται από το αρχ. *ἐκβιβάζω*, ο αόρ. **έβγαλα** ανάγεται στο μεσν. *βγάλλω* < *ἐβγάλλω* < αρχ. *ἐκβάλλω* (με μερική αφομοίωση και αντιμετάθεση των συμφώνων). Όμοια προέλευση έχει επίσης το μεσν. **βγάνω** < *ἐβγάνω* < **ἐγβάλνω* (πβ. *βάλλω – βάνω*) < *ἐκ-βάλλω*, από όπου ο μτχ. τύπος *βγαλμένος*.

βγαίνω

μεσν. < *ἐβγαίνω* < **ἐγβαίνω* (με μερική αφομοίωση [kv] > [γv] και αντιμετάθεση των συμφώνων) < αρχ. *ἐκβαίνω* < *ἐκ-* + *βαίνω* (βλ.λ.).

βδέλλα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < **βδέλ-ja*, από Ι.Ε. **bdel-* «ρουφώ, απομυζώ», που απαντά και στο αρχ. *βδάλλω* «αρμέγω, θηλάζω». Κατ' άλλη εκδοχή, το ρ. *βδάλλω* προέρχεται με μετάθεση από τύπο **βλάζω / *βλάδ-jω*, ο οποίος ανάγεται σε διαφορετική Ι.Ε. ρίζα.

βδέλυγμα «αηδιαστικό πράγμα»

ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *βδελύττομαι* «σιχαίνομαι, απεχθάνομαι» < *βδελυρός* < **βδ-ελ-υλός* (με ανομοίωση), το οποίο ανάγεται στο ρ. *βδέω* «πέρδομαι» < Ι.Ε. **pezd-* «πέρδομαι» || λατ. *pēdo* (> γαλλ. *péter*, ισπ. *peer*).

ΣΗΜΑΣ. Ενώ ολόκληρη η οικογένεια των λ. *βδελυρός, βδελύττομαι, βδέλυγμα* συνδέεται με την αρχική σημ. «πέρδομαι», το ουσ. *βδέλυγμα* απαντά πρώτη φορά στην Π.Δ. και αναφέρεται στα είδωλα και σε πρόσωπα ή πράξεις απεχθείς στον Θεό (πβ. Ιεζεκ. 7,20: *καὶ εἰκόνας τῶν βδελυγμάτων αὐτῶν ἐποίησαν ἐξ αὐτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βδελυρός < αρχ. *βδελ-υρός* (βλ. ανωτέρω)

βδελυγμία < αρχ. *βδελυγμ-ία*.

βδομάδα → εβδομάδα

βέβαιος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < **βεβα-υσ-ιος*, αν θεωρηθεί ότι η λ. αποτελούσε αρχικώς μετοχικό τύπο, ο οποίος εμφανίζει το αναδιπλασιασμένο θ. *βεβα-* τού παρακειμένου *βεβαώς* (άλλος τύπος τού *βεβηκώς*, ρ. *βαίνω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαίνω*.

ΣΗΜΑΣ. Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, η λ. *βέβαιος* σήμαινε αρχικώς αυτόν «που βαδίζει με σταθερότητα», επομένως «τον σταθερό, καλά εδραιωμένο». Ήδη αρχ. οι σημ. «διαρκής, μόνιμος» και «ασφαλής, σίγουρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βεβαίως < αρχ. επίρρ. *βεβαί-ως* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

βέβαια < μεσν. επίρρ. *βέβαι-α*

βεβαιώνω < μεσν. *βεβαι-ώνω* < αρχ. *βεβαι-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 1.23: *τά τε πρότερον ἀκοῇ μὲν λεγόμενα, ἔργῳ δὲ σπανιώτερον βεβαιούμενα οὐκ ἄπιστα κατέστη*] (πβ. επίσης ελνστ. σύνθ. *ἐπι-βεβαιῶ*)

βεβαίωση < αρχ. *βεβαίω-σις (-η)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *βεβαι-ῶ (-όω)*

βεβαιότητα < αρχ. *βεβαιότης, -ητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 503c.5: *μετὰ ἡσυχίας καὶ βεβαιότητος ἐθέλειν ζῆν*].

βεβαρημένος κ. βεβαρυμμένος

< αρχ. *βεβαρημένος / βεβαρηώς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Συμπόσ.* 203b: *ὁ οὖν Πόρος μεθυσθεὶς τοῦ νέκταρος (...) εἰς τὸν τοῦ Διὸς κῆπον εἰσελθὼν βεβαρημένος ηὗδεν*], μτχ. παθ. παρακειμένου τού *βαρῶ (-έω)* «πιέζω με το βάρος μου» (βλ.λ. *βαράω*). Το όψιμο ελνστ. *βεβαρυμμένος* (τον 6ο αι. μ.Χ., πβ. Σιμπλίκ. *Ἐξήγησ. Ἐπικτήτου* 12.36-7: *αἱ βεβαρυμμέναι ψυχαὶ ἀπὸ προτέρας ἀξίας συνάγονται*) αποτελεί μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *βαρύνω* (ήδη αρχ. οριστική *βεβάρυμμαι*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βεβαρημένος ή βεβαρυμμένος;

Οι τύποι **βεβαρημένος** (ρ. *βαρώ*) και **βεβαρυμμένος** (ρ. *βαρύνω*) έχουν παρόμοια μορφολογική προέλευση και σημασία. Μολονότι ο τύπος *βεβαρημένος* είναι συχνότερος σήμερα, στην πραγματικότητα και οι δύο μετοχικοί τύποι είναι ορθά σχηματισμένοι και οι γραφές τους εξίσου αποδεκτές.

βέβηλος «ανίερος, ασεβής»

ΕΤΥΜ. αρχ., για το οποίο έχουν διατυπωθεί οι εξής προτάσεις: α) < **βέβᾱ-λος* (πβ. κυρην. *βάβαλος*), υποθέτοντας ότι το θ. *βεβη- / βεβᾱ-* είναι αυτό που απαντά στον παθ. παρακ. *βεβαώς* τού ρ. *βαίνω* (βλ.λ. *βέβαιος*)· β) λεξικό σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) υποθετικής φρ. **βὲ βηλοῦ* «μπροστά, έξω από το κατώφλι τού ναού» (με αποτρεπτικό χαρακτήρα), που συνδ. με λιθ. *be* «χωρίς, εκτός» και αρχ. *βηλός* «κατώφλι» (< *βαίνω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μη ιερός τόπος, κοινός, επιτρεπτός σε πρόσβαση – (γενικ.) επιτρεπτός» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 10: *ἢ πρὸς βεβήλοις ἢ πρὸς ἄλσεσι θεῶν* «είτε σε κοινό έδαφος είτε σε άλση θεών») → αρχ. σημ. (για πρόσ.) «κοινός, αμύητος, συνεπώς ακάθαρτος και ακατάλληλος να παρίσταται σε ιερό τόπο» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 218b: *βέβηλός τε καὶ ἄγροικος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βεβηλώνω < ελνστ. *βεβηλ-ῶ (-όω)*
βεβήλωση < ελνστ. *βεβήλω-σις* < ρ. *βεβηλ-ῶ (-όω).*

βεβιασμένος → βία

βεγγαλικό

ουσιαστικοπ. επίθ. που προέρχεται από το τοπωνύμιο *Βεγγάλη*, περιοχή της ΒΑ. Ινδίας, ως απόδ. τού αγγλ. *Bengal light*, επειδή οι Άγγλοι χρησιμοποιούσαν πυροτεχνήματα διαφόρων χρωμάτων όταν κυνηγούσαν τίγρεις στην περιοχή τής Βεγγάλης.

βεγκέρα «εσπερίδα»

< ιταλ. διαλεκτ. *vegghera* < ρ. *vegghiare*, άλλος τύπος τού *vegliare* «αγρυπνώ, μένω ξύπνιος – φρουρώ» < υστλατ. *vigilāre / *vigulāre* < λατ. *vigul / vigil, -ilis* «άγρυπνος – νυχτοφύλακας».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βεγκέρα, βεντέτα[2], βίγλα
Οι λέξεις ***βεγκέρα*** (παλαιότερα είχε γραφτεί επίσης *βεγγέρα*), ***βεντέτα***[2] (στη σημασία «διασημότητα») και ***βίγλα*** είναι κοινής ετυμολογικής αρχής, αφού έχουν την αφετηρία τους στο λατ. *vigul / vigil* «άγρυπνος – νυχτοφύλακας».

βεζίρης

μεσν. < τουρκ. *vezir* < αραβ. *wazir* «αχθοφόρος – αξιωματούχος επιφορτισμένος με κρατικές υποθέσεις» (πβ. κ. *υπουργός*). Η γραφή *βεζύρης* δεν έχει ετυμολογική βάση.

βελανίδι → βαλανίδι

βελέντζα «μάλλινη κουβέρτα»

μεσν. < *βαλέντζα* (με τροπή [a] > [e] λόγω τού υγρού [l]) < ιταλ. *(coperta da) Valenza* «μάλλινη κουβέρτα από τη Βαλένθια». Με αφετηρία την ιταλ. λέξη ερμηνεύονται και άλλοι αντίστοιχοι όροι τού βαλκανικού χώρου, π.χ. τουρκ. *velense*, βουλγ. *velence*, σερβοκρ. *velenca*, ρουμ. *velință*.

βεληνεκές «απόσταση βολής»

λόγ. [1870], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *βεληνεκής* < *βέλ(ος)* + *-ενεκ-* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως), θ. τού αρχ. *ἤνεγκον*, που χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. τού ρ. *φέρω*. Βλ. κ. *διηνεκής*.

βέλο

μεσν. < ιταλ. *velo* < λατ. *velum* «κάλυμμα, παραπέτασμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποκαλύπτω*.

βελόνα κ. βελόνη

< αρχ. *βελόνη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ διαίτ. ὀξέων.* 29.1: *ὑποθεὶς τὸ ῥάμμα τῇ βελόνῃ*] < θ. *βελ-* (για το οποίο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάλλω*) + παραγ. τέρμα *-όνη*, πβ. αρχ. *ἀγχ-όνη, περ-όνη, σφενδ-όνη*. Από το αρχ. *βελόνη* προήλθε το μεσν. υποκορ. *βελόνι(ον)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βελον-άκι
βελον-ιά
βελον-ιάζω < *βελόν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *αραδ-ιάζω*
βελονοειδής < ελνστ. *βελονο-ειδής*
βελον-ισμός, απόδ. τού αγγλ. *acupuncture*.

βέλος

αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. *$^*g^wel$- «ρίχνω, πετάω» || παλ. γερμ. *quellan* «αναβλύζω, ξεπηδώ» (> γερμ. *Quelle* «πηγή»), σανσκρ. *gálati* «στάζει». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάλλω* (όπου ολόκληρο το ετυμ. πεδίο).

βελούδο

< μεσν. *βελοῦδο* < βεν. *veludo* (πβ. ιταλ. *velluto*) < υστλατ. *villutus* < λατ. *villus* «τρίχωμα, μαλλί».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βελουδ-ένιος < *βελούδ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
βελούδ-ινος.

βελουτέ

< γαλλ. *velouté* < *velours* «βελούδο» (κατά το προβηγκ. *velut*) < παλ. προβηγκ. *velos* (ίδια σημ.) < λατ. *villōsus* «χνουδωτός, τριχωτός» < *villus* «τρίχωμα, μαλλί».

βέλτιστος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], υπερθ. βαθμός των επιθ. *βελτίων, βέλτερος*, πιθ. < **βελ-τός* «επιθυμητός, προσδοκώμενος», που ίσως συνδ. με την αρχ. κρητ. «γλώσσα» *δελτόν· ἀγαθόν*, καθώς και με λατ. *de-bil-is* «ανάπηρος, παράλυτος», σανσκρ. *bálam* «δύναμη», παλ. ιρλ. *ad-bol* «δυνατός». Τόσο ο υπερθ. *βέλτιστος* όσο και οι συγκρ. *βελτίων, βέλτερος* χρησιμοποιήθηκαν στην αρχ. γλώσσα ως παραθετικά τού επιθ. *ἀγαθός* με ηθική κυρίως σημασία.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βελτιώνω < ελνστ. *βελτι-ῶ (-όω)*
βελτίωση < ελνστ. *βελτίω-σις* < ρ. *βελτι-ῶ (-όω)*
βελτιωτικός < ελνστ. *βελτιω-τικός* < ρ. *βελτι-ῶ (-όω)*
βελτιώσ-ιμος, λόγ. [1861], < *βελτιωσ-* (*βελτιώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

βενζίνη

λόγ. [1861], μεταφορά τού γαλλ. *benzine* < γερμ. *Benzin* < θ. *benz-* (με επίθημα *-in*), που προήλθε από το ουσ. *Benzoe-Säure* «βενζοϊκό οξύ» και με συντομευμένη μορφή *Benzoe* «βενζόη», ν.λατ. τύπος τού καταλαν. *benjuí* < αραβ. *lubān ǧāwī* «λιβάνι τής Ιάβας» (τού οποίου η α΄ συλλαβή θεωρήθηκε εσφαλμένως άρθρο). Από το ίδιο θ. *benz-* προήλθε επίσης το ουσ. *βενζόλιο* (γαλλ. *benzol*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βενζίνη
Τη λ. ***Benzin*** «βενζίνη» έπλασε το 1833 ο Γερμανός χημικός Ε. Mitscherlich (1794-1863), κατονομάζοντας έτσι το προϊόν που παρασκεύασε με απόσταξη βενζοϊκού οξέος, τού οποίου η πρώτη ύλη (ρητίνη) προερχόταν από την Ιάβα.

βένθος → βάθος

βενιαμίν
< ελνστ. κύρ. όν. *Βενιαμίν,* ο τελευταίος και πιο αγαπημένος από τους δώδεκα γυιους τού Ιακώβ, < εβρ. *Binyāmīn* «γυιος τού δεξιού χεριού», δηλ. «ευνοημένος».

βεντάλια κ. **βεντάγια**
< ιταλ. *ventaglio* «ριπίδιο» (με επίδρ. τού ιταλ. *ventaglia* «προσωπίδα πανοπλίας με άνοιγμα για τον αέρα») < παλ. προβηγκ. *ventailh* < *vent* «άνεμος» < λατ. *ventus.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βεντάλια, βεντιλατέρ, βεντούζα
Οι λέξεις ***βεντάλια***, ***βεντιλατέρ*** και ***βεντούζα*** έχουν κοινή ετυμολογική αρχή, αφού ανάγονται στο λατ. ουσ. *ventus* «άνεμος».

βεντέτα[1] «εκδίκηση»
μεσν. < ιταλ. *vendetta* < λατ. *vindicta* < ρ. *vindico* «εκδικούμαι» < *vindex, -icis* «εκδικητής».

βεντέτα[2] «διασημότητα»
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *vendetta,* παράλλ. τύπος τού *veletta* «υπερυψωμένο παρατηρητήριο, στρατιωτική σκοπιά» < ισπ./πορτ. *vela* < ρ. *velar* «φρουρώ, παρατηρώ» < λατ. *vigilo* (βλ.λ. *βίγλα*).
ΣΗΜΑΣ. Στην Ιταλική: αρχική σημ. «υπερυψωμένο παρατηρητήριο» → σε φρ. (π.χ. *stare alla vedetta*) «βρίσκομαι στην κορυφή, είμαι επί κεφαλής». Η σημερινή σημ. «διασημότητα» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *vedette* (προέρχεται από ιταλ.), το οποίο χρησιμοποιήθηκε στη γλώσσα τού θεάτρου τον 19ο αιώνα, για να δηλώσει το όνομα που γραφόταν με κεφαλαία γράμματα πάνω από τους υπόλοιπους συντελεστές ενός έργου.

ΟΜΟΗΧΑ

βεντέτα
Στον προσεκτικό λόγο οι ομιλητές διακρίνουν τις λ. ***βεντέτα***[1] «εκδίκηση» και ***βεντέτα***[2] «διασημότητα» προφέροντας την πρώτη ως [vendéta] (δηλ. με έρρινο -*ντ*-) και τη δεύτερη ως [vedéta] (δηλ. με άρρινο -*ντ*-). Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, η προέλευση των δύο λέξεων ερμηνεύει τη διαφορετική προφορά τους. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαλβίδα*[2].

βεντιλατέρ
< γαλλ. *ventilateur* < αγγλ. *ventilator,* που βασίστηκε στο λατ. *ventilator, -oris* «λιχνιστής» < ρ. *ventilare* «σείω - ανεμίζω, λιχνίζω» < *ventus* «άνεμος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεντάλια.*

βεντούζα
μεταφορά τού γαλλ. *ventouse* < υστλατ. *ventosa,* που αποσπάστηκε από τη συνεκφορά *ventosa (cucurbita)* «(κολοκύθα) γεμάτη αέρα» < λατ. *ventus* «άνεμος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεντάλια.*

βέρα
< βεν. *vera* < λατ. *viria* «βραχιολάκι».

βεραμάν
< γαλλ. *vert-amande* «πράσινος σαν χλωρό αμύγδαλο» < *vert* «πράσινος» (< λατ. *viridis*) + *amande* «αμύγδαλο» (< υστλατ. *amandula* < αρχ. *ἀμυγδάλη*).

βεράντα
< αγγλ. *veranda(h)* < πορτ. *varanda* «μπαλκόνι», πιθ. < χίντι *varanda* «κούνια» < περσ. *barāmadah* «προεξοχή» ή, κατ' άλλη άποψη, < πορτ. *vara* «στύλος, κοντάρι».

βερβερίτσα
< βουλγ. *ververitsa* «σκίουρος».

βέργα
μεσν. < λατ. *virga* «ράβδος, κλωνάρι».

βερεσέ
μεσν. < τουρκ. *veresiye* «πίστωση».

βερίκοκο
< μεσν. *βερίκοκ(κ)ον* < ελνστ. *βερικόκκιον,* μεταπλ. τύπος τού ουσ. *πραικόκ(κ)ιον* (με παρασύνδεση προς τη λ. *κόκκος*) < λατ. *praecoquum (persicum)* «πρώιμο (ροδάκινο)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βερικοκ-ιά < μεσν. *βερικοκκ-ία* < *βερίκοκ(κ)ον.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

βερίκοκο
Είναι αξιοσημείωτο ότι οι τύποι που προσδιορίζουν το ***βερίκοκο*** στις κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες (π.χ. αγγλ. *apricot,* γαλλ. *abricot,* ισπ. *albaricoque,* γερμ. *Aprikose*) προέρχονται από το αραβ. *al-barqūq* (με ενσωμάτωση τού αραβ. άρθρου *al*), που ανάγεται στο ελνστ. ουσ. *πραικόκ(κ)ιον.* Αξίζει να υπογραμμιστεί επίσης ότι η παλαιότερη γραφή *βερύκοκο* (με -*υ*-) δεν έχει ετυμολογική βάση.

βερμούδα
< αγγλ. πληθ. *bermuda (shorts) / bermudas* «(κοντά παντελόνια) από τις Βερμούδες» (νησιωτική αποικία τής Μ. Βρετανίας στην Καραϊβική).

βερμούτ
< γαλλ. *vermouth* < γερμ. *Wermut* «το φυτό άψινθος», κελτ. προελ., από θέμα με βασική σημ. «πι-

κρός», που απαντά σε ουαλ. *chwerw* «πικρός», παλ. ιρλ. *serb*.

βερμπαλισμός «ρητορισμός, μεγαλοστομία»
μεταφορά τού γαλλ. *verbalisme* < γαλλ. *verbal* «λεκτικός» < λατ. *verbalis* < *verbum* «λόγος, λέξη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βερμπαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *verbaliste*.

βερνίκι
< **βερνίκιον* (με συγκοπή τού -ε-) < ελνστ. *βερενίκιον* «νίτρο αρίστης ποιότητας», υποκορ. τού τοπωνυμίου *Βερενίκη*, πόλη τής Κυρηναϊκής (γνωστή και ως *Έσπερίς*), όπου παραγόταν αυτό το είδος νίτρου.

βέρος
< ιταλ. *vero* «αληθινός, γνήσιος» < λατ. *verus*.

βερσιόν
< γαλλ. *version* «παραλλαγή, εκδοχή» < μεσν. λατ. *versio* «αλλαγή – μετάφραση», από μτχ. τού λατ. *verto* «στρέφω, αναποδογυρίζω».

βέσπα
< ιταλ. *vespa* «σφήκα», μάρκα μοτοσυκλέτας ιταλ. κατασκευής.

βεστιάριο
< ιταλ. *vestiario* < λατ. *vestiarium* «ιματιοθήκη» (> μεσν. *βεστιάριον* «το σύνολο των ενδυμάτων, ρουχισμός») < *vestis* «ένδυμα, ιμάτιο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρούχο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

βεστιάριο, ιματιοθήκη, γκαρνταρόμπα
Το λατινικό ***vestis*** σημαίνει «ένδυμα» και ετυμολογικά προέρχεται από την ίδια ρίζα με την αρχ. ελληνική λ. ***ἐσθής***, καθώς και με το ρ. ***ἕννυμι*** «ντύνω» και το ***ἱμάτιον***.
Από το *vestis* παράγεται στα Λατινικά το επίθετο *vestiarius* «σχετικός με τα ρούχα» και από αυτό δύο ουσιαστικοποιημένοι τύποι, το *vestiarius* (αρσενικό) «έμπορος ρούχων» και το *vestiarium* (ουδέτερο) «το σύνολο των ενδυμάτων» και «ιματιοθήκη, κιβώτιο φύλαξης ενδυμάτων». Οι Λατίνοι ονόμαζαν αρχικά *vestiarium* τα ρούχα που έδιναν στους σκλάβους. Κατά την ελληνορωμαϊκή περίοδο, η λ. *vestiarium* εξελληνίστηκε σε ***βεστιάριον*** και η λ. *vestiarius* σε ***βεστιάριος***. Συναντούμε επίσης τους εξελληνισμένους τύπους ***βεστίον*** «ένδυμα» (< *vestis*) και ***βεστίτωρ*** (εσφαλμ. *βεστήτωρ*) «ιματιοφύλακας» (< λατ. *vestitor*).
Στο Βυζάντιο *βεστιάρια* ονομάζονταν αρχικά τα διαμερίσματα των ανακτόρων με τα ενδύματα τού αυτοκράτορα και τής αυτοκράτειρας, των οποίων την ευθύνη είχαν οι *βεστιάριοι*. Ο επί κεφαλής τους ονομαζόταν ***πρωτοβεστιάριος*** ή ***βεστάρχης***. Στη συνέχεια *βεστιάριον* ονομάστηκε το βασιλικό ταμείο, το θησαυροφυλάκιο. Έτσι, ο *βεστιάριος* από αυτοκρατορικός ιματιοφύλακας έγινε αξιωματούχος, υπεύθυνος για το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο. *Βεστιαρίους* ονόμαζαν αργότερα και ανώτερους αξιωματούχους των παραδουνάβιων ηγεμονιών με οικονομικές αρμοδιότητες.
Στα μεσαιωνικά Ελληνικά απαντούν επίσης οι λ. ***βεστιοπρατήριον*** (και ***βεστιοπρατεῖον***), δηλ. πρατήριο ενδυμάτων, και ***βεστιοπράτης*** «έμπορος ενδυμάτων». Για τις λέξεις αυτές συναντούμε τον 19ο αι. τους όρους *ενδυματοπωλεῖον, ενδυματοπώλης* και *ενδυματέμπορος* αντίστοιχα.
Στα νεότερα χρόνια, και υπό την επίδραση τού ιταλ. *vestiario* (που αποτελεί εξέλιξη τού λατ. *vestiarium*), η λ. *βεστιάριο* απέκτησε και τις σημασίες «χώρος φύλαξης των ενδυμάτων των ηθοποιών ενός θιάσου» και «χώρος σε θέατρο, κέντρο διασκέδασης κ.λπ., όπου φυλάσσονται τα επανωφόρια, τα καπέλα και διάφορα προσωπικά αντικείμενα των προσερχομένων», σημασία για την οποία χρησιμοποιήθηκε και η λ. ***γκαρνταρόμπα*** (από το γαλλ. *garde-robe*), αλλά και η ελληνιστική λ. ***ἱματιοθήκη***.
Η λατ. λ. *vestis* διήνυσε μακρά πορεία στις ευρωπαϊκές γλώσσες και μπορεί κανείς να την ανακαλύψει κρυμμένη μέσα σε πολλές γνωστές ξένες λέξεις, όπως στην αγγλ. λ. ***invest*** «επενδύω» και στη γαλλ. λ. ***travesti***! ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρούχο*.

βετεράνος
< ελνστ. *βετερᾶνος* < λατ. *veterānus* < *vetus, -eris* «παλαιός, αρχαίος».

βέτο
< γαλλ. *veto* < λατ. ρ. *veto* «απαγορεύω». Αποδόθηκε στην Ελληνική με τη λ. *αρνησικυρία*, βλ.λ. *αρνούμαι*.

βήμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βῆμα / βᾶμα* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν*] < θ. *βη- / βᾱ-* < I.E. **gʷā-*, που συνδ. με το θέμα **gʷem-* «πηγαίνω, προχωρώ», η οποία συνενώνει τα ομόρριζα αρχ. *βά-σις, βαίνω* (βλ.λ.), *βα-τός, βά-δην, βιβάζω* < **βι-βάδ-jω* (βλ.λ. *βάζω*), *βα-θμός, βα-τήρ(ας), βά-θρο(ν), βω-μός* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαίνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «πάτημα κατά το βάδισμα» και «βάθρο – υπερυψωμένος τόπος από όπου εκφωνούνται ομιλίες (αρχικώς για το *βῆμα* τής Πνύκας και την έδρα των δικαστηρίων στην αρχ. Αθήνα)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βηματίζω < ελνστ. *βηματ-ίζω* «μετρώ με το βήμα»
βηματισμός < μεσν. *βηματισ-μός*.
ΣΥΝΘ. ελνστ. **βημό-θυρο(ν)**, **βηματο-δότης** (απόδ. τού αγγλ. *pacemaker*).

βηξ → **βήχας**

βήρυλλος (η) «είδος ορυκτού»
ελνστ. < *βηρύλλιον* (υποχωρητ.) < πρακριτ. *veruliya-* < τοπων. *Vēlur*, πόλη τής Ν. Ινδίας.

βήτα
< αρχ. *βῆτα*, σημιτ. αρχής, πβ. αραμ. *bēthā*, εβρ. *bēth* (με τη σημ. «σπίτι»), όπως προκύπτει και από το αρχικό σχήμα τού γράμματος σε επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

βήχας
μεσν. < αρχ. *βήξ, βηχός (ό/ή)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., κυρ. στον Ιπποκράτη]. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδ. με Ι.Ε. **gʷākh-*, από όπου τα αγγλ. *cough*, ολλ. *kuchen* «βήχω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βήχω < μεσν. *βήχω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *βήσσω* / *-ττω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] με βάση τον αόρ. *ἔβηξα*, κατά το σχήμα *έτρεξα – τρέχω, έβρεξα – βρέχω* κ.ά.

βία
αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **gʷiyā-* «άσκηση δύναμης, επιβολή» || σανσκρ. *j(i)yā-* «κυριαρχία, επικράτηση». Πιθ. συνδ. με το αρχ. *βινέω* «συνουσιάζομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βίαιος < αρχ. *βία-ιος* [απαντά στον Όμηρο, *Ὀδ.* β 236: *ἔρδειν ἔργα βίαια κακορραφίῃσι νόοιο*]
βιάζω < αρχ. *βιάζω* «ασκώ βία» / *βιάζομαι* «καταβάλλω με τη βία» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 576: *πυκινοῖσι βιαζόμενον βελέεσσι*] → μεσν. σημ. «εξαναγκάζω σε συνουσία» και «επείγομαι, σπεύδω» (> αρχ. *ἀ-βίασ-τος, βε-βιασ-μένος*)
βιασμός < αρχ. *βιασ-μός* «άσκηση βίας – (ελνστ.) εξαναγκασμός σε συνουσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευπόλιδα]
βιαστικός < αρχ. *βιαστ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 921e: *νόμος οὖν οὗτος ἐπαίνῳ περὶ τούτων ἡμῖν μεμειγμένος κείσθω, συμβουλευτικός, οὐ βιαστικός*]
βιαστής < ελνστ. *βιασ-τής* «αυτός που επιβάλλεται με τη βία»
βιάση < μεσν. *βιά-ση* < αρχ. *βιάζω*
βιασ-ύνη < *βιάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-(σ)ύνη*.

ΟΜΟΗΧΑ
βία – βιάζω / -ομαι
Μολονότι η ετυμολογική προέλευση είναι κοινή, στη Νέα Ελληνική έχει επικρατήσει να διακρίνονται στην προφορά και στη χρήση τα ρήματα ***βι-άζω*** / ***βι-άζομαι*** [viázo-] (ασυνίζητα) «εξαναγκάζω / -ομαι σε συνουσία» και ***βιά-ζω / βιά-ζομαι*** [vjázo-] (συνιζημένα) «σπεύδω, είμαι βιαστικός». Η διάσχιση σημασιών τού ρήματος έχει την αφετηρία της στη Μεσαιωνική Ελληνική.

βίβα → **εβίβα**

βιβλίο
< αρχ. *βιβλίον / βυβλίον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα], υποκορ. τού ουσ. *βίβλος / βύβλος* «το φυτό πάπυρος – ρόλος παπύρου» < τοπων. *Βύβλος*, φοινικική πόλη από την οποία εισαγόταν ο κατεργασμένος πάπυρος, γνωστή με διάφορα σημιτ. ονόματα που σημαίνουν «περιοχή, σύνορο», π.χ. φοιν. *Gbl*, ακκαδ. *Gublu*, εβρ. *Gəbāl*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Βίβλος < αρχ. *Βίβλος* «πάπυρος» [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο, πβ. *Ἱκέτ.* 946-7: *ταῦτ' οὐ πίναξίν ἐστιν ἐγγεγραμμένα οὐδ' ἐν πτυχαῖς βίβλων κατεσφραγισμένα*] → ελνστ. σημ. «τμήμα, υποδιαίρεση εκτενούς έργου» (π.χ. *αἱ βίβλοι* «τα εννέα ιστορικά βιβλία τού Ηροδότου») → ελνστ. σημ. (ήδη στον Ευσέβιο) «η Αγία Γραφή» (επειδή αποτελείται από επί μέρους βιβλία)
βιβλιάριο < ελνστ. *βιβλ-ιάριον*, υποκορ. τού αρχ. *βιβλίον*
βιβλιακός < ελνστ. *βιβλι-ακός*
βιβλ-ικός, λόγ. [1834], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biblique*.
ΣΥΝΘ. βιβλιο-: *βιβλιο-γραφία, βιβλιο-δέτης, βιβλιο-θήκη, βιβλιο-λάτρης, βιβλιο-πώλης, βιβλιο-φάγος, βιβλιό-φιλος* κ.ά.

βίγλα «σκοπιά»
μεσν. < υστλατ. **vigla*, προστ. τού ρ. **viglo* < λατ. *vigilo* «αγρυπνώ, φυλάσσω σκοπιά» < *vigil, -ilis* «άγρυπνος – νυχτοφύλακας». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεγκέρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βιγλάτορας < μεσν. *βιγλ-άτορας* < *βιγλάτωρ, -τορος* < υστλατ. **viglator* < λατ. *vigilo* «αγρυπνώ – φυλάσσω σκοπιά»
βιγλίζω < μεσν. *βιγλ-ίζω*.

βίδα
< βεν. *vida* < λατ. *vitis* «αμπέλι, κλήμα» (μέσω τύπου *vite(m)*, αιτ. ενικού), επειδή το συγκεκριμένο εξάρτημα έχει ελικοειδή κορμό.

βίδρα
< σλαβ. *vidră* «ενυδρίδα».

βίζα
< γαλλ. *visa* < λατ. *visa* «ιδωμένα, θεωρημένα (πράγματα, έγγραφα)», πληθ. ουδ. τής μτχ. *visus*, ρ. *video* «βλέπω, θεωρώ» και *viso* (ίδια σημ.).

βίζιτα
ΕΤΥΜ. μεσν. < ιταλ. *visita* < λατ. *visito* «βλέπω συχνά, επισκέπτομαι» < *viso* «βλέπω, θεωρώ».
ΣΗΜΑΣ. μεσν. σημ. «ιατρική επίσκεψη» → ν.ελλ. σημ. «επίσκεψη πόρνης» (αρχικώς ευφημιστική χρήση).

βιζόν
< γαλλ. *vison* «νυφίτσα» < δημώδ. λατ. **vissio* «πολύ

δυσάρεστη οσμή» (εξαιτίας τής άσχημης μυρωδιάς που αναδίδει το ζώο) < λατ. *vis(s)ire* «πέρδομαι».

βίκος
< ελνστ. **βίκος*, όπως φαίνεται από τα ελνστ. *βικία (ή) / βικίον (τό)* < λατ. *vicia* «κουκκί, κύαμος».

βίλα
< ιταλ. *villa* < λατ. *villa* «εξοχική κατοικία, έπαυλη» < **vicula* < *vicus* «συνοικία, χωριό», ομόρριζο τού αρχ. *οἶκος* (βλ.λ.).

βιλαέτι «(επί Τουρκοκρατίας) διοικητική περιφέρεια»
< τουρκ. *vilâyet* < αραβ. *wilāya* «επαρχία, περιφέρεια».

βινιέτα «διακοσμητικό βιβλίου ή εντύπου»
< γαλλ. *vignette* < *vigne* «κλήμα» (< λατ. *vinum*), επειδή από τον 16ο αι. συνηθιζόταν να διακοσμούν την πρώτη σελίδα ενός βιβλίου με τυπογραφικά στολίδια σε σχήμα κλήματος.

βίντεο
< αγγλ. *video* (< λατ. *video* «βλέπω»), το οποίο αποσπάστηκε από την πλήρη ονομασία *videotape recorder* «οπτικό μαγνητοσκόπιο» (πβ. τον ελληνογενή όρο *magnétoscope*, που χρησιμοποιείται στη Γαλλική αντί τού *video*).
ΣΥΝΘ. βιντεο-: *βιντεο-δίσκος, βιντεο-θήκη, βιντεο-κάμερα, βιντεο-κασέτα, βιντεο-κλάμπ, βιντεο-κλίπ, βιντεο-παιχνίδι, βιντεο-σκοπώ, βιντεο-ταινία* κ.ά.

βίντσι «βαρούλκο»
μεταφορά τού αγγλ. *winch* (με ανάγνωση κατά τις γερμ. λέξεις) < παλ. αγγλ. *wince* «τροχαλία, καρούλι», που συνδ. με αγγλ. *wink* «ανοιγοκλείνω τα μάτια, γνέφω», γερμ. *winken* (ίδια σημ.).

βινύλιο
μεταφορά τού γαλλ. *vinyle* (υβριδικό σύνθ.) < *vin-* (< λατ. *vinum* «αμπέλι, κρασί») + *-yle* (< ελλ. *ὕλη*), που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς χημικές ρίζες όπως το *αιθύλιο* (γαλλ. *éthyle*), επειδή από αυτό το υλικό παρασκευάζεται ένα είδος αλκοόλης.

βιο- → βίος

βιολέτα
< ιταλ. *violetta*, υποκορ. τού *viola* «μενεξές» (> μεσν. *βιόλα*) < λατ. *viola*.

βιολί
μεσν. < βεν. *violin* (πβ. ιταλ. *violino*), υποκορ. τού *viola* (> μεσν. *βιόλα*, διαφ. από το ομώνυμο *βιόλα* «μενεξές») < παλ. προβηγκ. *viola* < ρ. *violar*, ονοματοποιημένη λ. που απέδιδε την ακουστική εντύπωση τού μουσικού οργάνου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βιόλα < μεσν. *βιόλ-α* < βεν. *viola* (βλ. ανωτέρω)
βιολ-ιστής < *βιολ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
βιολ-ιτζής < *βιολ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιτζής*
βιολον-ίστας, μεταφορά τού γαλλ. *violon-iste*.
ΣΥΝΘ. βιολον-τσέλο < ιταλ. *violoncello* (βλ.λ. *τσέλο*).

βιολογία
ΕΤΥΜ. λόγ. [1836], < *βιο-* (< *βίος*) + *-λογία* (< *λέγω*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biologie* / γερμ. *Biologie*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (των ξέν. όρων) «φυσιολογία και συμπεριφορά των ζώων» → (γενικ.) «μελέτη των φαινομένων τής ζωής».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βιολόγ-ος, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biologiste* (διαφ. το ελνστ. *βιολόγος* «κωμικός ηθοποιός, μίμος»)
βιολογ-ικός, λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biologique* (διαφ. το μεσν. *βιολογικός* «σχετικός με τη μιμική, την ηθοποιία»).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
βιολογία
Ο γαλλ. όρος ***biologie*** πρωτοεμφανίστηκε το 1802 στο έργο *Hydrogéologie* «Υδρογεωλογία» τού Γάλλου φυσιολόγου Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829), με τον οποίο προσδιόριζε κυρίως τη συμπεριφορά των ασπόνδυλων ζώων.

βιομηχανία
λόγ. (επανεισήχθη τον 18ο αι.) < ελνστ. *βιομηχανία* «επιτηδειότητα στην εξασφάλιση των αναγκαίων για τη ζωή» (με επίδρ. τού γαλλ. *industrie*, αρχικώς «δραστηριότητα, χειρωνακτική εργασία»· από τον 18ο αι. «σύνολο οικονομικών δραστηριοτήτων που βασίζονται στη μετατροπή των πρώτων υλών») < αρχ. *βιομήχανος* «ικανός να εξασφαλίζει τα προς το ζην» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα] < *βιο-* (< *βίος*) + *μηχανή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βιομηχαν-ικός, λόγ. [1840].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
βιομήχανος, μηχανή, μηχανορραφώ
Η αρχ. λ. ***μηχανή*** σήμαινε τόσο «συσκευή, κατασκευή, μέσο για την επίτευξη σκοπού» όσο και «τέχνασμα, πανουργία, επινόηση». Ο Οδυσσέας, που ήταν επινοητικός και πανούργος, αποκαλείται γι' αυτό στον Όμηρο ***πολυμήχανος***. Έτσι, αυτός που ήταν επιδέξιος στον χειρισμό των θεμάτων τού βίου, στο να κερδίζει τα προς το ζην, ονομαζόταν ***βιομήχανος***. Και ***βιομηχανία*** η ικανότητα να εξασφαλίζει κανείς τα τού βίου, τα προς το ζην.
Η σημασία τής μηχανής «τέχνασμα, απάτη, δόλια ενέργεια για εξαπάτηση» αναγνωρίζεται στα σύνθετα ***μηχανορραφώ***, ***μηχανορράφος***, αλλά και σε σύγχρονες χρήσεις τής λέξης, όπως στο ρεμπέτικο τραγ. «Όλος ο κόσμος τώρα / δουλεύει μηχα-

νές / κι αν κάνεις το κορόιδο / σου κάνει πιο πολλές» ή στη φρ. *στήνω μηχανή σε κάποιον* (για να τον εξαπατήσω). Αντίθετα, το ρ. ***μηχανεύομαι*** διατηρεί περισσότερο τη σημασία τής επινόησης, τής έξυπνης σκέψης για την εξεύρεση τρόπου κ.λπ. Η σύγχρονη σημασία των λ. *βιομηχανία* και *βιομήχανος* οφείλεται στο ότι οι λέξεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν κατά τον 18ο αι. από τους Έλληνες λογίους προκειμένου να αποδώσουν στην Ελληνική τις γαλλ. λέξεις ***industrie*** και ***industriel*** αντίστοιχα, λέξεις που ανάγονται στα λατ. ***industria*** «φιλοπονία, επιμέλεια, αγάπη να κάνει κανείς πράγματα» < επίθ. ***industrius*** «φιλόπονος, δραστήριος».

βιονική «εφαρμογή τής βιολογίας σε ηλεκτρονικά συστήματα»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *bionics*, από συμφυρμό των λ. *bio(logy)* «βιολογία» και *(electro)nics* «ηλεκτρονική». Πλάστηκε από τον Αμερικανό αξιωματικό Jack Steele το 1958.

βίος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό (όπου απαντά κυρ. ο τύπος *βίοτος*)] < **βίj-ος* < Ι.Ε. **g^{w}iy-o-* «ζωτικότητα, ενέργεια» || λατ. *vivus* «ζωντανός, ζωηρός» (> γαλλ. *vif*, ισπ. *vivo*), παλ. γερμ. *quic* (> αγγλ. *quick* «ζωντανός» → «γρήγορος», γερμ. *keck* «τολμηρός, θρασύς»), σανσκρ. *jīváh* «ζωντανός» || αρχ. *ζω-ή*, *ζῶ (-ήω)*, *ὑ-γι-ής* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Σε αντιδιαστολή προς τη λ. *ζωή*, η οποία αναφερόταν απλώς στην κατάσταση τής ύπαρξης που αντιτίθεται στον θάνατο, το αρχ. *βίος* δήλωνε τον «τρόπο ζωής» (ανθρώπων και ζώων) και αργότερα τα μέσα και τους πόρους που εξασφαλίζουν τα προς το ζην. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *επιβιώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βιος (το) < μεσν. *βιός* «περιουσία, πλούτος» < αρχ. *βίος* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *περιουσία*

βιώνω < αρχ. *βι-ῶ (-όω)*

βίω-μα < *βιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*, απόδ. τού γερμ. *Erlebnis*

βιοτικός < ελνστ. *βιοτικός* (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Εἰς Λάζαρ.* 48.1020: *ἀνάπαυσίς ἐστιν ὁ θάνατος, ἱδρώτων καὶ φροντίδων βιοτικῶν ἀπαλλαγή*) < αρχ. *βιω-τικός* «κατάλληλος για ζωή, σχετικός με τη ζωή – ζωηρός» (η ελνστ. γρ. με *-ο-* επειδή συνδέθηκε με το αρχ. *βίο-τος / βιο-τή* «ζωή»)

βιώσιμος < αρχ. *βιώ-σιμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 566: *τί γὰρ μόνῃ μοι τῆσδ' ἄτερ βιώσιμον;*].

ΣΥΝΘ. βι(ο)- (λόγ.): *βιο-γένεση* ([1893], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *biogenesis*), *βιο-ηθική* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *bioethics*), *βιο-λογία* (βλ.λ.), *βιο-μάζα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *biomass*), *βιο-μετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biométrie*), *βιο-μηχανία* (βλ.λ.), *βιο-πάλη* ([1896], προηγήθηκε [1888] το ουσ. *βιοπαλαιστής*, απόδ. τού αγγλ. *struggleforlifer*), *βιο-πορισμός* [1868], *βιό-ρρυθμος* (εσφαλμ. *βιο-ρρυθμός*· μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *biorrhythm*), *βιό-σφαιρα* ([1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biosphère*), *βιο-τεχνία* (βλ.λ.), *βιό-τοπος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *biotope*), *βι-οψία* (βλ.λ.) – *βιο-γραφία* (μεσν.) κ.ά.

-βιος: (αρχ.) *βραχύ-βιος*, *μακρό-βιος* – (ελνστ.) *αιωνό-βιος*, *νυκτό-βιος* – (μεσν.) *υδρόβιος* – (λόγ.) *μικρό-βιο* (βλ.λ.) κ.ά.

αβίωτος < αρχ. *ἀ-βίω-τος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 969: *ἀβίωτον εἶναί μοι πεπόηκε τὸν βίον*].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βίος, ζω, υγιής – vif, vivo, quick...

Οι λέξεις αυτές, αν και φαίνονται ασύνδετες, έχουν ωστόσο κοινή ετυμολογική αρχή, η οποία προκύπτει από τη μορφολογική και ιστορική τους προέλευση. Από μεταπτωτικές βαθμίδες τής Ι.Ε. ρίζας **g^{w}iy-o-* «ζωτικότητα, ενέργεια» προέκυψαν οι τύποι:

α) αρχ. ***βί-ος*** (< **βίj-ος*)

β) αρχ. ***ζῶ (-ώω / -ήω)*** (μέσω θ. **g^{w}yō-/*g^{w}yē-*)

γ) αρχ. ***ὑ-γι-ής*** (όπου *-γι-* < **g^{w}iy-*).

Ας σημειωθεί ότι στο ίδιο θέμα ανάγονται επίσης το λατ. *vivus* «ζωντανός, ζωηρός» (από όπου γαλλ. ***vif***, ισπ. ***vivo***), καθώς και το παλαιό γερμ. *quic* (από όπου αγγλ. ***quick*** (αρχική σημ. «ζωντανός» → «γρήγορος»).

βιοτεχνία
λόγ. [1856], < *βιο-* (< *βίος*) + *-τεχν(ία)* < *τέχνη*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *biotechnie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βιοτέχν-ης, λόγ. [1884], < *βιοτεχν(ία)* (υποχωρητ.)

βιοτεχν-ικός, λόγ. [1884].

βιοψία
< *βι(ο)-* (< *βίος*) + *-οψ(ία)* < *όψη*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *biopsy*.

βίρα «(ναυτ.) σήκωσε! (την άγκυρα)»
αντιδάν., < βεν. *vira*, προστ. τού *virar* «στρέφω», στη σημ. «στρέφω τον τροχό τού βαρούλκου, για να σηκωθεί η άγκυρα», < υστλατ. *gȳrāre* (με επίδρ. τού λατ. *vibro* «πάλλω») < λατ. *gȳrus* < αρχ. *γῦρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βιράρω, μεταφορά τού βεν. *virar* «στρέφω» (βλ. ανωτέρω).

βιρτουόζος
< ιταλ. *virtuoso* «αριστοτέχνης, δεξιοτέχνης» < *virtu* «αρετή, χάρισμα» < λατ. *virtus*.

βισκόζη
μεταφορά τού γαλλ. *viscose* < υστλατ. *viscosus* «γλοιώδης, ιξώδης» < λατ. *viscus* «ιξός».

βισμούθιο «χημικό στοιχείο»
μεταφορά τού γαλλ. *bismuth* < μεσν. λατ. *bisemutum* (όρος των αλχημιστών) < γερμ. *Wismut* (όπως σήμερα), αβεβ. ετύμου, ίσως < αραβ. *iṭmid* «αντιμόνιο» (βλ.λ. *αντιμόνιο*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βισμούθιο
Ορισμένοι αποδίδουν τον σχηματισμό τού μεσν. λατ. *bisemutum* «βισμούθιο» στον Ελβετό φυσικό (αλχημιστή) Παράκελσο (πραγματικό όνομα Theophrastus von Hohenheim, 1493-1541), ο οποίος την έπλασε με βάση τις γερμ. λέξεις *Wiese* «αγρός, λιβάδι» και *muten* «αναζητώ», επειδή αυτό το μέταλλο εξορύχθηκε στη Σαξονία, στην περιοχή τού Αγίου Γεωργίου των Αγρών.

βίσωνας
< ελνστ. *βίσων, -ωνος* < λατ. *bison, -ntis* < παλ. γερμ. *wisant, wisunt* (> γερμ. *Wisent*), πβ. κ. *βόνασος, βούβαλος*.

βιταμίνη
μεταφορά τού γερμ. *Vitamin*, που σχηματίστηκε το 1912 από τους λατ. όρους *vita* «ζωή» και *amine* «αμίνη», επειδή ο Πολωνός βιοχημικός Casimir (Kazimierz) Funk (1884-1967), ο οποίος έπλασε τη λέξη, είχε την πεποίθηση ότι όλες αυτές οι οργανικές ενώσεις είναι αμίνες.

βιτρίνα
μεταφορά τού γαλλ. *vitrine* < *vitre* < λατ. *vitrum* «γυαλί».

βιτριόλι
μεταφορά τού γαλλ. *vitriol* < μεσν. λατ. *vitriolum* < λατ. *vitreolus* «γυάλινος, υαλώδης» (< *vitrum* «γυαλί»), επειδή τα θειικά άλατα παρουσιάζουν υαλώδη όψη.

βιτρό
< γαλλ. *vitraux* (που θεωρήθηκε ενικός), πληθ. τού *vitrail* «γυάλινος, διαφανής» < λατ. *vitrum* «γυαλί».

βίτσα «βέργα»
μεσν. < σλαβ. *vica* < λατ. *vitea*, θηλ. τού επιθ. *viteus* < *vitis* «αμπέλι, κλήμα».

βίτσιο
< μεσν. *βίτσιον* «ελάττωμα» < ιταλ. *vizio* < λατ. *vitium* «σφάλμα – αμάρτημα». Όμοια αφετηρία έχει το επίθ. *βιτσιόζος* < ιταλ. *vizioso*.

βίωμα → βίος

βιώνω → βίος

βιώσιμος → βίος

βλάβη
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. **βλαβ-* (με αφομοίωση), από ουσ. **βλαψ* (θ. **βλαπ-*), που συνδ. με το ρ. *βλάπτω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πάθημα, φθορά» (κυρίως για σωματικό ελάττωμα ή για ακούσια πρόκληση κακού, πβ. Αισχ. *Άγαμ.* 889: *ἐν ὄμμασιν βλάβας ἔχω*) → αρχ. δικανικός όρος «ζημιά» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Μειδ.* 43.1: *οἱ περὶ τῆς βλάβης οὗτοι νόμοι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλαβερός < αρχ. *βλαβ-ερός* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Έργα καὶ Ἡμ.* 365: *οἴκοι βέλτερον εἶναι, ἐπεὶ βλαβερὸν τὸ θύρηφιν*] < *βλάβ(η)* + παραγ. τέρμα *-ερός*.
ΣΥΝΘ. -βλαβής: *α-βλαβής* (αρχ.), *φρενο-βλαβής* (αρχ.), *επι-βλαβής* (ελνστ.).

βλαισός «στραβοπόδης»
αρχ., αγν. ετύμου, από όπου το λατ. *blaesus* (> γαλλ. *bléser* «ψευδίζω, τραυλίζω»). Το επίθημα *-σος* παρατηρείται σε αρχ. επίθ. που δηλώνουν σωματικό ελάττωμα ή αναπηρία, π.χ. *βλαισός, γαμψός, λοξός*.

βλάκας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βλάξ, -κός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.4.12: *δέδοικα, ἔφη, μὴ παντάπασι βλάξ τις καὶ ἠλίθιος γένωμαι*] < **μλᾱξ* < I.E. **ml-āk-*, από θέμα με σημ. «μαλακός» || λατ. *mollis* «μαλακός» (> γαλλ. *mou / mol*, ισπ. *muelle*, ιταλ. *molle*), ιρλ. *malcaim*, λιθ. *mùlkis* «ανόητος, ηλίθιος», σανσκρ. *mlā-tá* «μαλακός» || αρχ. *μαλ-ακ-ός, μαλ-θ-ακ-ός, βλέν-να* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μαλακός» → ήδη αρχ. σημ. «ανόητος, χαζός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλακεία < αρχ. *βλακ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
βλακώδης < ελνστ. *βλακ-ώδης*
βλακ-έντιος < *βλάκ(ας)* + *-έντιος* (ίσως παρωδία τού λατ. επιθήματος *-entius*, συγκριτ. βαθμού).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βλάκας, βλέννα, μαλακός, μαλθακός
Στην I.E. ρίζα **mel* «μαλακός» έχουν την αφετηρία τους λέξεις τής Αρχ. Ελληνικής, που εκτός τής κυριολεκτικής σημασίας κατέληξαν επίσης να σημαίνουν «ανόητος, ηλίθιος». Η κυριολεκτική σημασία διασώζεται κυρίως στα αρχ. ***μαλ-ακ-ός*** και ***βλέν-να*** (< *βλέννος (το)* < **μλέδ-σ-νος*), ενώ η σημασιολογική εξέλιξη δηλώνεται από τα αρχ. ***βλάξ*** (< **μλᾱξ*) και ***μαλ-θ-ακ-ός*** (ίσως μέσω επιθ. **μαλθ-ός*). Ο συνδετικός κρίκος θα πρέπει να ήταν η σημασία «εξασθενημένος, αδύναμος», όπως προκύπτει από το αρχ. ομόρριζο ***ἀ-μαλδ-ύνω*** «απαλύ-

νω, μαλακώνω» και κατ' επέκταση «καθιστώ αδύναμο, εξασθενίζω – καταστρέφω».

βλάμης
< αλβ. *vlam* «αδελφοποιτός».

βλάπτω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *βλάπ-jω, που συνδ. με λατ. *mulco* «μαστιγώνω, χτυπώ», σανσκρ. *marká-* «ζημιά, καταστροφή», καθώς και με το αρχ. ουσ. *βλάβ-η* (βλ.λ.). Σύμφωνα με άλλη άποψη, το αρχικό θέμα θα πρέπει να επανασυντεθεί βάσει τής σύνδεσης με το χεττ. *gullak(k)uwan* «επιβλαβής – κατεστραμμένος». Από το αρχ. *βλάπτω* προήλθε το μεσν. *βλάφτω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον Όμηρο) «παρεμποδίζω, κόβω τον δρόμο – καθιστώ ανίκανο» (πβ. *Ἰλ.* Ψ 571: *βλάψας δέ μοι ἵππους· Ὀδ.* α 195: *τόνγε θεοὶ βλάπτουσι κελεύθου*) → «παραπλανώ, εξαπατώ» (πβ. *Ὀδ.* ξ 178: *τοῦ δέ τις ἀθανάτων βλάψε φρένας*) → μεθομηρικώς «καταστρέφω, φθείρω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλαπτικός < αρχ. *βλαπτ-ικός*
βλαμμένος < μεσν. *βλαμμένος* < αρχ. *βε-βλαμμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού *βλάπτω*.

βλαστάνω
< αρχ. *βλαστάνω* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]. Αν ο αόρ. β' *βλαστεῖν (ἔβλαστον)* αναλυθεί **βλαθ-τεῖν*, τότε θα μπορούσε να συνδεθεί με το αρχ. επίθ. *βλωθ-ρός* «ψηλός (για δέντρα)». Ο μεταπλ. τύπος *βλασταίνω* είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλαστός < αρχ. *βλαστ-ός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *βλαστάνω* (υποχωρητ.)
βλάστηση < αρχ. *βλάστη-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ., κατ' εξοχήν στον Θεόφραστο]
βλάστημα < αρχ. *βλάστη-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
βλαστάρι < μεσν. *βλαστ-άρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *βλαστός*
βλαστικός < ελνστ. *βλαστ-ικός*.

βλασφημώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *βλασφημῶ (-έω)* < **βλαψ-φημῶ* (με ανομοίωση) < *βλαψ-* (τού ρ. *βλάπτω*, αόρ. *ἔβλαψα*) + *-φημ(ῶ)* < *φήμη*. Ο μεσν. τύπος *βλαστημῶ / βλασθημῶ* προήλθε από το αρχ. *βλασφημῶ* (ίσως με παρασύνδεση προς τη λ. *θυμός*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κακολογώ, δυσφημώ κάποιον» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 3: *ὅσα εἰς ἡμᾶς ἐβλασφήμησαν*) → αρχ. σημ. «μιλώ με ασέβεια ή περιφρόνηση προς ιερά πράγματα» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 800c: *εἴ τις παραστὰς τοῖς βωμοῖς βλασφημοῖ βλασφημίαν πᾶσαν*) → ελνστ. σημ. (στη βιβλική γλώσσα) «μιλώ υβριστικά για τον Θεό» (Κ.Δ. Ρωμ. 2,24: *τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλασφημία < αρχ. *βλασφημ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Εὐριπ. *Ἴων* 1189: *βλασφημίαν τις οἰκετῶν ἐφθέγξατο*]
βλαστήμια > μεσν. *βλαστημιά / -ήμια* (με συνίζηση) < ρ. *βλαστημῶ* (βλ. ανωτέρω)
βλάσφημος < αρχ. *βλάσφημ-ος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη] (> μεσν. *βλάστημος*).

βλάχικος
μεσν. < *Βλάχος* < σλαβ. *Vlahŭ* < παλ. γερμ. *Wal(a)h* < λατ. *Volcae* (> ελνστ. *Οὐάλκαι*), ονομασία κελτικού φύλου που είχε εκλατινιστεί και ζούσε υπό γερμανική κυριαρχία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλαχιά < μεσν. *Βλαχ-ία* (με συνίζηση).
ΣΥΝΘ. βλαχο-: *βλαχό-φωνος, βλαχο-δήμαρχος, βλαχό-πουλο, βλαχο-χώρι* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Βλάχοι
Οι ***Βλάχοι*** ή ***Αρωμούνοι*** (*Armân* «Ρωμαίοι») τού ελληνικού χώρου προέρχονται από πληθυσμούς που είχαν εκλατινιστεί κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και μιλούν λατινογενή διάλεκτο, συγγενή προς τα Ρουμανικά. Η λατ. ονομασία *Volcae* (από όπου το μεσν. *Βλάχοι*), που αναφερόταν στους Κέλτες υπηκόους τής Ρωμαϊκής και αργότερα τής Γερμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελεί την αφετηρία στην οποία ανάγονται τα ονόματα διαφόρων σημερινών κελτικών υπολειμμάτων στην Ευρώπη, π.χ. *Ουαλοί* (*Welsh*, Μ. Βρετανία), *Βαλόνοι* (*Wallons*, γαλλόφωνοι τού Βελγίου), *Γαλάτες* (*Gaulois*, Γαλλία).

βλέμμα → βλέπω

βλέννα
αρχ. < *βλέννος (τό)* «γλίνος» (είδος ψαριού) < **μλέδσ-νος*, που προέρχεται από μορφή τού Ι.Ε. **mel-* «μαλακός» και συνδ. με τις λ. *βλάξ* (βλ.λ. *βλάκας*), *μαλακός, μαλθακός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βλεννώδης < αρχ. *βλενν-ώδης*.
ΣΥΝΘ. βλεννο- (λόγ., ελληνογενείς ξέν. όρ.): *βλεννο-γόνος* ([1867]), *βλεννο-ρραγία* ([1889, *βλεννόρροια* ([1853]).

βλέπω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *γλέπω* (δωρ.). Σύμφωνα με μια πρόταση, προέρχεται από τύπο **βλῶψ*, σύνθετο από τις Ι.Ε. ρίζες **gʷel-* «ρίχνω, πετάω» (πβ. *βάλλω*) και **okʷ-* «μάτι» (πβ. αρχ. *ὄψις, ὀπτικός*), με πιθ. αρχική σημ. «αυτός που ρίχνει μια ματιά, που στρέφει το μάτι του κάπου». Από το ίδιο θέμα προήλθε το αρχ. ουσ. *βλέφαρον* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έχω την ικανότητα τής όρασης» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 747: *μὴ βλέπων ὁ μάντις ᾖ*) → αρχ. σημ. «κοιτάζω (προς ορισμένη κατεύθυνση)» (συνήθως ακολουθεί πρόθ. ή επίρρ., πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 428d: *βλέπων ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω*) → «κοιτάζω

(κάποιον/κάτι)» (πβ. Κ.Δ. Ματθ. 24,2: *ού βλέπετε ταῦτα πάντα;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βλέμμα < αρχ. *βλέμ-μα* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < **βλέπ-μα* < ρ. *βλέπ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

βλέψη < ελνστ. *βλέψ-ις* «κοίταγμα, όραση» (κυρ. πληθ. *βλέψεις*· η σημερινή σημ. είναι δάνειο από γαλλ. *visée*).

ΣΥΝΘ. αβλεψία < ελνστ. *ἀ-βλεψ-ία*

-βλέπω: *δια-βλέπω, επι-βλέπω (επίβλεψη), παρα-βλέπω (παράβλεψη), προσ-βλέπω, υπο-βλέπω* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βλέπω – κοιτάζω

Η διάκριση σημασιών που εμφανίζεται στο αρχ. ζεύγος ρημάτων ***βλέπω – ὁρῶ*** διατηρήθηκε στα νεοελληνικά ρήματα *βλέπω – κοιτάζω* (δηλ. «έχω την ικανότητα τής όρασης» – «παρατηρώ»). Τέτοια ζεύγη ρημάτων συναντούμε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *see – look*, γαλλ. *voir – regarder*, ισπ. *ver – mirar*, γερμ. *sehen – schauen*. Το πεδίο σημασιών που συνδέεται με την όραση εκφράζεται στην Ελληνική και από άλλα θέματα, τα οποία αναφέρονται στην εμφάνιση (αρχ. ***εἶδος***, πβ. αόρ. *εἶδον*), στην όψη (αρχ. ***ὄψις***) και στο προσεκτικό βλέμμα (αρχ. ***σκέπτομαι***, αρχικώς «κοιτάζω προσεκτικά», λατ. *species* «είδος»). Αξιοσημείωτη είναι η στενή σχέση τής όρασης με τη γνώση και την κατανόηση, όπως αποκαλύπτεται σε διάφορες λέξεις: αρχ. *οἶδα* «γνωρίζω» (παρακείμενος με αρχική σημ. «έχω δει»), αγγλ. *see* (φρ. *I see what you mean* «καταλαβαίνω τι εννοείς»), γαλλ. *voir* (φρ. *Il faut voir cela de plus près* «πρέπει να το εξετάσουμε πιο προσεκτικά») κ.ά.

βλέφαρο

< αρχ. *βλέφαρον / γλέφαρον* [ήδη ομηρικό] < **βλέφαρ* < **βλέπαρ* (με εκφραστ. δάσυνση *-π-* → *-φ-*) < *βλέπω*, πράγμα που θα δικαιολογούσε τη συχνή αρχ. σημ. «μάτια» τού πληθ. *βλέφαρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βλεφαρίδα < αρχ. *βλεφαρ-ίς, -ίδος*

βλεφαρίζω < ελνστ. *βλεφαρ-ίζω*

βλεφαρίτιδα < ελνστ. *βλεφαρ-ῖτις* (η σημερινή σημ. «φλεγμονή των βλεφάρων» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *blépharite*).

βλέψη → βλέπω

βλήμα

< αρχ. *βλῆ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷel-* «ρίχνω, πετάω», για το οποίο βλ.λ. *βάλλω* (όπου ολόκληρο το ετυμ. πεδίο).

βλητός «αυτός που μπορεί να εκτοξευθεί»

< αρχ. *βλη-τός* (ρηματ. επίθ.), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷel-* «ρίχνω, πετάω», για το οποίο βλ.λ. *βάλλω* (όπου ολόκληρο το ετυμ. πεδίο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βλητικός < ελνστ. ουδ. *βλητ-ικόν* «ζώο που χτυπάει» (σε αντιδιαστολή προς τα ζώα που δαγκώνουν) → η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *balistique*, ο οποίος ανάγεται στο ρ. *βάλλω*

βλητικ-ότητα, λόγ. [1895].

βλίτο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *βλίτον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], πιθ. < **μλ-ίτον*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mel-dh-*, στο οποίο ανάγεται το παλ. γερμ. *melta* > γερμ. *Melde* «βλίτο», οπότε εντάσσεται στην οικογένεια τού αρχ. *ἀμαλδύνω* «απαλύνω, εξασθενίζω» και των επιθ. *μαλακός, μαλθακός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «είδος χορταρικού, ζιζανίου» → ελνστ. σημ. «ανόητος, κουτός» (πβ. Ησυχ. *βλιτάς καὶ βλίτωνας· τοὺς εὐήθεις*).

βλοσυρός

< αρχ. *βλοσυρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 212: *βλοσυροῖσι προσώπασι*], πιθ. αποσπάστηκε από το σύνθ. *βλοσυρῶπις* «με μάτι γύπα», όπου το α΄ συνθ. *βλοσυρ-* θα είχε τη σημ. «γύπας» και θα συνδεόταν με το λατ. *voltur / vultur, -uris* «γύπας».

βλωμός «μασημένη μπουκιά»

< αρχ. *βλωμός* (συναντάται ο ν.ελλ. τύπος *βλώμος* στα ροδιακά ιδιώματα), αγν. ετύμου, που σχηματίστηκε κατά το αρχ. *ψωμός*.

βόας

λόγ. [1825], μεταφορά τού αγγλ. *boa* < λατ. *boa / bova* «υδρόβιο ερπετό», αγν. ετύμου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βόας

Οι ***βόες*** μνημονεύονται πρώτη φορά από συγγραφείς τής ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου, οι οποίοι εντυπωσιάστηκαν από τον μεγάλο αριθμό τους (π.χ. Πλινίου *Hist. Natur.* 8,14: *in Italiā appellatae bovae in tantam amplitudinem exeuntes*) και τους είχαν δώσει την παρετυμολογική ονομασία *bovae* (πβ. λατ. *bos, bovis* «βόδι») λόγω τής πεποίθησης ότι οι βόες θήλαζαν αγελάδες ή ότι μπορούσαν να καταπιούν ένα ολόκληρο βόδι (π.χ. Ιερωνύμου *Vita Hil. Erem.* 39: *quas boas vocant, ab eo quod tam grandes sint ut boves gluttire soleant*).

βογγώ

< μεσν. *γογγῶ* (με ανομοίωση) < ελνστ. *γογγύζω* «παραπονούμαι, δυσφορώ» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βόγγ-ος < ρ. *βογγῶ* (υποχωρητ.), πβ. κ. *βρόντος – βροντῶ*

βογγη-τό < *βογγ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ητό*, πβ. κ. *μουρμουρ-ητό*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βογκώ ή βογγώ;

Εφόσον προέρχεται από το μεσν. *γογγῶ* (< ελνστ. *γογγύζω*), το ρ. ***βογγώ*** είναι προτιμότερο να ορθογραφείται κανονικά με *-γγ-*, όχι *-γκ-*, όπως είναι η συνήθης γραφή *(βογκώ)*. Η γραφή αυτή επηρεάζει επίσης τα παράγωγα *βόγγος* και *βογγητό*.

βόδι

< μεσν. *βόδι(ν)* (με έκκρουση τού *-ι-* από το ισχυρότερο *-α-*) < *βόιδιν* < αρχ. *βοΐδιον*, υποκορ. τού *βοῦς, βοός* (ήδη μυκ. *qo-o*: **βῶν / *βῶνς*, αιτ. ενικού ή πληθ.) < **βωυ-ς* < Ι.Ε. **g^wōu-s* «βόδι» || λατ. *bos, bovis* (> γαλλ. *bœuf*, ιταλ. *bue*, ισπ. *buey*), αρχ. γερμ. **k(w)ōu-* «αγελάδα» (> γερμ. *Kuh*, αγγλ. *cow*, ολλ. *koe*), σανσκρ. *gaúh* «βόδι» κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βοδ-ινός (πβ. κ. μεσν. *βο-ϊνός*)

βόειος < αρχ. *βό-ειος*

βοοειδής < ελνστ. *βοο-ειδής*, πληθ. ουδ. *βοοειδῆ*.

ΣΥΝΘ. βου-: (αρχ.) *βού-βαλος, βου-κόλος, βού-τυρο, εκα-τόμ-βη* (βλ.λ.) – (ελνστ.) *βου-λιμία, βού-κεντρο, βου-στάσιο* κ.ά.

βοεβόδας «(στην Οθωμανική Αυτοκρατορία) τίτλος ηγεμόνα ή αξιωματούχου»

ΕΤΥΜ. < μεσν. *βοεβόδας / βοϊβόδας / βοϊβόνδας (-ντας)* < σλαβ. *vojevada* «αρχηγός στρατού» < *voj* «στρατός» + *vaditi* «οδηγώ».

ΣΗΜΑΣ. Τον 10ο αι. μ.Χ. ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος πρωτοχρησιμοποίησε τη λ. *βοέβοδος* στο έργο του *Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως*, για να αναφερθεί στους πρώτους αρχηγούς των τουρκικών φύλων (κεφ. 38: *Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἔθνους τῶν Τούρκων καὶ ὅθεν κατάγονται*). Η λ. δήλωσε κατόπιν διάφορους εκπροσώπους των οθωμανικών Αρχών, κυρίως όμως τους άρχοντες τής Μολδοβλαχίας.

βοή → βοώ

βοηθός

αρχ. < *βοηθόος* [ήδη ομηρικό] < *βοή* + *-θόος* < *θέω* «τρέχω», λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἐπὶ βοὴν θέω* «σπεύδω να ανταποκριθώ σε κραυγή (για συμπαράσταση και βοήθεια)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βοήθεια < αρχ. *βοήθ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

βοηθώ < αρχ. *βοηθ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

βοήθημα < αρχ. *βοήθη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *βοηθ-ῶ (-έω)*

βοηθητικός < αρχ. *βοηθη-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *βοηθ-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. αβοήθητος (ελνστ.), **υποβοηθώ** (ελνστ.).

βόθρος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* κ 517: *βόθρον ὀρύξαι*] < **βόφ-ρος* (με ανομοίωση τού δεύτερου χειλικού *-φ-*), μεταπτωτ. βαθμίδα μορφής τού Ι.Ε. **g^wembh- / *g^wm̥bh-* «βαθύς, βυθός» || λατ. *fodio* «σκάβω» (> γαλλ. *fouir*), *fossa* «όρυγμα, βόθρος» (> γαλλ. *fosse*, ισπ. *fosa*), λιθ. *bēdre* (ίδια σημ.) || *βαθ-ύς, βάπ-τω* (βλ.λ. *βάφω*), *βυθ-ός, βάθ-ος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαθύς*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «λάκκος, όρυγμα» (σκουπιδιών, για φύτεμα δέντρων, αίμα θυσιών, πλύσιμο ρούχων κ.λπ.) → ελνστ. σημ. «λάκκος απορριμμάτων ή περιττωμάτων».

βολοδέρνω → βώλος

βολάν

< γαλλ. *volant* «πηδάλιο», από μτχ. τύπο τού ρ. *voler* «πετώ» < λατ. *volare*. Η λ. δήλωσε επίσης τη διακοσμητική ταινία υφάσματος ή δαντέλα που ράβεται στο κάτω μέρος ενδύματος.

βολβός

< αρχ. *βολβός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αναδιπλ. τύπος που συνδ. με λατ. *bulla* «φυσαλλίδα» (> γαλλ. *bulle, boule*, ισπ. *bula*), λιθ. *bùlbė* «πατάτα», αρμ. *bołk* «ραπανάκι», ίσως και με το αρχ. *βῶλος* (βλ.λ.).

βολέ

< γαλλ. *volé* < ρ. *voler* «πετάω» < λατ. *volare*.

βόλεϊ

< αγγλ. *volley-ball* (με β΄ συνθ. το αγγλ. *ball* «μπάλα»), όπου η λ. *volley* προέρχεται από γαλλ. *volée* «πτήση, ρίψη», ρ. *voler* «πετάω» < λατ. *volo*.

βολεύω

< **εὐβολεύω* (πβ. μεσν. *βολῶ* < ελνστ. *εὐβολῶ*) < ελνστ. *εὔβολος* «καλότυχος, τυχερός (στη ρίψη τού ζαριού)» < *εὖ* + *-βολος* < *βολή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βολεί < μεσν. *βολεῖ*, τριτοπρόσ. τ. τού ρ. *βολῶ* < ελνστ. *εὐ-βολῶ*

βολετός < μεσν. *βολε-τός*, ρηματ. επίθ. τού *βολῶ*

βόλε-μα.

βολή

ΕΤΥΜ. αρχ., που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμ. τού Ι.Ε. **gwel-* «ρίχνω, πετάω», για το οποίο βλ.λ. *βάλλω, βέλος, βλήμα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «ρίψη, «πλήγμα» → αρχ. σημ. «βλήμα» → μεσν. σημ. «ευκολία, άνεση» (με επίδρ. τού μεσν. *βολῶ*, βλ.λ. *βολεύω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βολίδα < ελνστ. *βολ-ίς, -ίδος* «βλήμα – βαρίδι» (σύνθ. *βολιδο-σκοπώ*, απόδ. τού γαλλ. *sonder*)

βολίζω < ελνστ. *βολ-ίζω* «υπολογίζω το βάθος»

βολ-ικός (με σημασιολ. επίδρ. τού ρ. *βολώ, βολεύω*, πβ. μεσν. *ἄ-βολ-ος*) < *βολ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

βόλι
μεσν. (στη σημ. «βλήμα») < ελνστ. *βόλιον* «ζάρι», υποκορ. τού αρχ. *βόλος* «ρίψη αλιευτικού δικτυού» (ελνστ. «ρίψη ζαριών»), ομόρριζο τού *βάλλω* (βλ.λ.).

βολία → βάλλω

βολίδα → βολή

βολικός → βολή

βολοκοπώ → βώλος

βολονταρισμός «βουλησιαρχία»
μεταφορά τού γαλλ. *volontarisme* < *volonté* «θέληση, βούληση» < λατ. *voluntas*.

βόλος → βώλος, βάλλω

βολτ
< γαλλ. *volt*, από το επώνυμο τού Ιταλού φυσικού Alessandro Volta (1745-1827), ο οποίος το 1800 εφεύρε την ηλεκτρική στήλη, την πρώτη συσκευή παραγωγής ρεύματος.

βόλτα
μεσν., αρχική σημ. «στροφή», < ιταλ. *volta* «στροφή, γύρος» < δημώδ. λατ. **volvita*, ρ. **volvito* < λατ. *volvo* «στρέφω, κυλώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βολτάρω < ιταλ. *voltare* < *volta* (βλ. ανωτέρω).

βολφράμιο «χημικό στοιχείο»
ΕΤΥΜ. λόγ. [1891], μεταφορά τού γερμ. *Wolfram* < *Wolf* «λύκος» + μέσο άνω γερμ. *rām* «βρομιά, καπνιά».
ΣΗΜΑΣ. Το βολφράμιο ανακαλύφθηκε τον 16ο αι. και αποδόθηκε επίσης με τη λατ. ονομασία *spuma lupi* «αφρός λύκου». Ονομάστηκε έτσι επειδή είναι μαύρου χρώματος και κατώτερης ποιότητας και διότι η τήξη του αποφέρει προϊόν με τις ιδιότητες τής αφρώδους σκουριάς.

βολώ → βάλλω

βόμβα
λόγ. < *μπόμπα* (αντιδάν.) < ιταλ. *bomba* < λατ. *bombus* < αρχ. *βόμβος*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ (λ. *υπερδιόρθωση*).

βομβαρδίζω
λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *bombarder* < υστλατ. *bombarda* «καταπέλτης» < λατ. *bombus* < αρχ. *βόμβος*. Βλ.λ. *βόμβα*.

βόμβος
< αρχ. *βόμβος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Κωακαὶ προγν.* 189: *βόμβος ἐν ὀξέσι, καὶ ἦχος ἐν ὠσὶ, θανάσιμον*], ηχομιμητ. όρος που συνδ. με ομάδα λέξεων οι οποίες έχουν ως αφετηρία τη γενική σημ. «θορυβώ, βουίζω, στροβιλίζω», π.χ. σανσκρ. *bimba-* «δίσκος, μπάλα», λιθ. *burbulas* «φυσαλλίδα», παλ. σλαβ. *bubenŭ* «τύμπανο», ενώ δεν αποκλείεται η σύνδεση με το αρχ. *πομφό-λυξ, -υγος*. Βλ. κ. *βόμβα*.
☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειροβομβίδα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βομβώ < αρχ. *βομβ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 397: *πρόχοος δὲ χαμαὶ βόμβησε πεσοῦσα*]
βομβητής < ελνστ. *βομβη-τής* «αυτός που βουίζει» < αρχ. *βομβῶ (-έω)* ➔ στη σημ. «συσκευή τηλεειδοποίησης» είναι απόδ. τού αγγλ. *buzzer*.

βόμβυκας «μεταξοσκώληκας»
μεσν. < αρχ. *βόμβυξ, -υκος* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], δάνειο ανατολ. προελεύσεως, από λ. που πιθ. σήμαινε «βαμβάκι», π.χ. περσ. *pambak*, αρμ. *bambak*. Βλ.λ. *βαμβάκι*.

βόνασος
< αρχ. *βόνασος* «βίσωνας», δάνειο αγν. ετύμου. Βλ. κ. *βίσωνας, βούβαλος*.

βοξίτης
μεταφορά τού γαλλ. *bauxite*, από το χωριό *Les Baux* στην περιοχή Bouches-du-Rhône τής Γαλλίας, όπου το 1847 εντοπίστηκαν κοιτάσματα τού ορυκτού. Η συχνή γρ. *βωξίτης* (με -ω-) οφείλεται στη συνήθη παλαιότερη μεταγραφή τού γαλλ. *-au-* ως *-ω-*, πβ. κ. *chauffeur* > *σωφέρ*, *restaurant* > *ρεστωράν* κ.ά.

βοοειδή → βόδι

βορά «λεία»
αρχ. λ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 1220: *χεῖρας κρεῶν πλήθοντες οἰκείας βορᾶς*], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμ. τού Ι.Ε. **gʷer-ə-* «καταβροχθίζω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *βάραθρο, βρώση*.
ΣΥΝΘ. -βόρος: *αιμο-βόρος, σαρκο-βόρος, χρονο-βόρος* κ.ά.

βόρακας «χημικό στοιχείο»
< λόγ. *βόραξ, -ακος* (με προσαρμογή τονισμού κατά τα *κόλαξ – κόλακας, κάλυξ – κάλυκας*) < γαλλ. *borax* < μεσν. λατ. *borax* < αραβ. *buraq* «νιτρικό κάλιο» < περσ. *būrak*.

βόρβορος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, πβ. *απόσπ.* 7.3-4: *πάντ' ἀν' οἶκον βορβόρωι πεφυρμένα ἄκοσμα κεῖται*], εκφραστ. λ. με αναδιπλασιασμό *(βόρ-βορ-ος)*, ίσως συνδ. με αρμ. *kork* «βρομιά, ρύπος».

βοριάς → βορράς

βόριο «αμέταλλο χημικό στοιχείο»
λόγ. [1876], μεταφορά τού γαλλ. *bore* < *borax* (βλ.λ. *βόρακας*), επειδή είναι η σπουδαιότερη ένωση αυτού τού χημικού στοιχείου.

-βόρος → βορά

βορράς

< αρχ. *βορρᾶς* < *βορέας* [ήδη ομηρικό (στον τ. *βορέης*)] (με συμφωνοποίηση: *-ρε-* > **-ρj-* > *-ρρ-*, πβ. *στερεός – στερρός*), πιθ. συνδ. με παλ. σλαβ. *gora* «βουνό», λιθ. *giré* «δάσος», σανσκρ. *giri-* «βουνό». Σε αυτή την περίπτωση η λ. *βορρᾶς* θα δήλωνε τον άνεμο που φυσάει από το βουνό, τον «βόρειο άνεμο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βορ(ε)ινός < ελνστ. *βορ-(ε)ινός* (παλαιότερος ο τύπος *βορεινός*, πιθ. < αρχ. *βόρειος* κατ' αναλογίαν προς επίθ. όπως το αρχ. *ὀρεινός*· λόγω ιωτακισμού και από επίδρ. των πολλών επιθ. σε *-ινός* συναντούμε ήδη έκτοτε την ελνστ. γρ. *βορ-ινός*)
βοριάς < μεσν. *βορ-ιάς* (με συνίζηση) < αρχ. *βορέας / βορρᾶς*
βόρειος < αρχ. *βόρ-ειος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο (τ. *βορήιος*)].

βόσκω

αρχ. < θ. *βο-* < Ι.Ε. **gʷο-* «ποιμαίνω, ταΐζω (ζώα)» (ήδη μυκ., όπως προκύπτει από τα σύνθ. *su-qo-ta-o*: *συβωτᾶων* «χοιροβοσκών», *qou-qo-ta*: *βουβοτᾶ-* «βουκόλος») || λιθ. *gúotas* «κοπάδι», *gaujà* «κοπάδι, ορδή» || αρχ. *βοτ-άνη* (βλ.λ.). Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με το αρχ. *βοῦς* «βόδι», επειδή το ρ. *βόσκω* δεν αναφέρεται ειδικά στην ποίμανση βοοειδών, αλλά επίσης σε αιγοπρόβατα, χοίρους και άλογα. Ο μεσν. μεταπλ. τύπος *βοσκῶ* οφείλεται σε αναλογία προς το σχήμα των αορ. *βόσκ-ησα // άργ-ησα – αργώ, ζήτ-ησα – ζητώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βοσκή < αρχ. *βοσκ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
βοσκός < ελνστ. *βοσκ-ός*, που αποσπάστηκε από τα αρχ. σύνθ. *προ-βοσκός, ἀνθο-βοσκός, μηλο-βοσκός* κ.ά.
βόσκηση < ελνστ. *βόσκη-σις*
βόσκημα < αρχ. *βόσκη-μα*
βοσκήσ-ιμος, λόγ. [1833]
βοσκοπούλα < μεσν. *βοσκο-πούλα*.
ΣΥΝΘ. υπο-βόσκω (ελνστ.).

βόστρυχος «μπούκλα»

< αρχ. *βόστρυχος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 114: *οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν οὐδὲ διαπεπλιγμένον οὐδὲ βοστρύχοισι γαῦρον οὐδ' ὑπεξυρημένον*], πιθ. παράλλ. τύπος τού *βότρυ-χος*, το οποίο προέρχεται από το ουσ. *βότρυς* (βλ.λ.), αν δεν πρόκειται για φωνητική σύμπτωση των δύο λέξεων. Η παρουσία τού *-σ-* (*βό-σ-τρυ-χος*) ίσως έχει εκφραστικό χαρακτήρα.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

βόστρυχος

Αν και η λ. ***βόστρυχος*** έχει λόγια προέλευση στη Νεοελληνική Κοινή, η παρουσία της σε διαλέκτους και ιδιώματα είναι εκτεταμένη. Από τα αρχ. *βόστρυχος* και *βότρυχος* προέρχεται πλήθος διαλεκτικών τύπων: *πόστρυχο, πράστυκο, απόστρυκο* (Κάτω Ιταλία), *βούρυχο, βέρουχο, γούρυφο* (Εύβοια), *βούτρυχος, βούτρυχας* (Καστελλόριζο).

βοτάνη

< αρχ. *βοτάνη* «βοσκοτόπι, λιβάδι» [ήδη ομηρικό] (ελνστ. σημ. «ποώδες φυτό, χορτάρι») < *βοτόν* «ζώο κοπαδιού» (σε αντιδιαστολή προς το *θηρίον* «άγριο ζώο»), ρηματικό επίθ. από θ. τού ρ. *βό-σκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βότανο < ελνστ. *βότ-ανον*
βοτανίζω < ελνστ. *βοταν-ίζω*
βοτάνι < μεσν. *βοτάνι(ν)* < ελνστ. *βοτάν-ιον*
βοτανικός < ελνστ. *βοταν-ικός*, που απαντά ως δάνειο σε διάφορες γλ., π.χ. αγγλ. *botanical*, γαλλ. *botanique* κ.ά.

βότκα

< ρωσ. *vodka*, υποκορ. τού *voda* «νερό».

βότρυς «τσαμπί»

< αρχ. *βότρυς, -υος* [ήδη ομηρικό], πιθ. προελληνικό δάνειο. Βλ. κ. *βόστρυχος*.

βότσαλο

πιθ. < ιταλ. *bozzolo* «κουκούλι, σβώλος από αλεύρι» (με επίδρ. τού μεσν. *βήσ(σ)αλον* «κεραμίδι, τούβλο») < *bozzo / bozza* «πέτρα που προεξέχει, εξόγκωμα» < δημώδ. λατ. **bottia(m)* «μπουμπούκι».

βούβαλος

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], με α' συνθ. τη λ. *βοῦς* «βόδι», όπως και το αρχ. *βουβάλιον* (> μεσν. *βουβάλιν*). Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι το β' συνθ. συνδέεται με τη λ. *βάλανος*. Από την αρχ. λ. προήλθε το λατ. *būbalus* > υστλατ. *bufalus* (> γαλλ. *buffle*, αγγλ. *buffalo*, ισπ. *búfalo*).

βουβός

μεσν. < ελνστ. *βωβός* (με τροπή [ο] > [u] λόγω τού χειλικού [v]), αγν. ετύμου, πιθ. ονοματοποιημένος σχηματισμός σε *-βός*, πβ. *κολοβός, ῥαιβός* κ.ά.

βουβώνας «τμήμα τού σώματος ανάμεσα στους άνω μηρούς και στο υπογάστριο»

< αρχ. *βουβών, -ῶνος*, πιθ. συνδ. με το συνώνυμο σανσκρ. *gavīnī* (δυϊκός) ή με το αρχ. *βουνός*, αν θεωρηθεί ότι το αρχ. *βουβών* σήμαινε «οίδημα στη βουβωνική χώρα».

βουδισμός

λόγ. [1847], μεταφορά τού γαλλ. *bouddhisme* < *Bouddha* «Βούδας» < σανσκρ. *buddha* «φωτισμένος», τίτλος που αποδόθηκε στον Ινδό ευγενή Σιντάρτα Γκαουτάμα (563-460 π.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουδ-ιστής, λόγ. [1864], μεταφορά τού γαλλ. *bouddhiste*

βουδιστ-ικός, λόγ. [1878], < *βουδιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

βουίζω

< μεσν. *βοΐζω* (με τροπή [o] > [u] λόγω τού χειλικού [v]) < αρχ. *βοῶ (-άω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

βουκαμβίλια

λόγ., μεταφορά τού ν.λατ. *bougainvillea*, από το επώνυμο τού Γάλλου θαλασσοπόρου και εξερευνητή Louis A. de Bougainville (1729-1811).

βούκεντρο «ξύλινο ραβδί με σιδερένια αιχμή»

< ελνστ. *βούκεντρον* < *βου-* (< αρχ. *βοῦς* «βόδι») + *κέντρον* «σπιρούνι, οξεία αιχμή». Βλ.λ. *βόδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουκεντριά < μεσν. *βουκεντρ-ιά*.

βούκινο «κέρας σαλπίσματος»

< μεσν. *βούκινον* < λατ. *bucina* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.: *τὰ βούκινα*) < *bu-* (ηχομιμητ. πρόθεμα) + *-cina* < ρ. *cano* «τραγουδώ, ηχώ».

βουκόλος «αγελαδάρης»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *βου-* (< *βοῦς* «βόδι») + *-κόλος*, από Ι.Ε. ρίζα που σημαίνει «περιφέρομαι – επιμελούμαι, φροντίζω» (από όπου το αρχ. *πέλω, -ομαι*, βλ.λ. *πόλος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουκολώ < αρχ. *βουκολ-ῶ (-έω)*

βουκολικός < ελνστ. *βουκολ-ικός*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

βουκόλος

Το αρχ. ουσ. ***βουκόλος*** έχει ευρεία διάδοση στις νεοελληνικές διαλέκτους, στις οποίες συναντάται μεταξύ άλλων με τις εξής μορφές: *βουκόλε* (Τσακονιά), *βόκολος* (Κύπρος, Αστυπάλαια), *ζουκόλος* (Πόντος), *βουρκόλος*, *βρουκόλος*, *βρικόλος* (Πελοπόννησος), *βούκουλος* (Ρόδος) κ.ά.

βούλα → βούλλα

βουλεβάρτο «δενδροφυτευμένη λεωφόρος»

ΕΤΥΜ. λόγ., μεταφορά τού γαλλ. *boulevard* < μέσ. ολλ. *bolwerk* «οχύρωμα, αμυντικό τείχος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στη Γαλλική, 16ος αι.) «ξύλινο οχυρωματικό έργο» → 19ος αι. «δενδροφυτευμένη λεωφόρος» (επειδή μετά την καταστροφή των οχυρωματικών έργων αποφασίστηκε να καλυφθεί ο χώρος με δενδροφύτευση) → 19ος αι. «ελαφρό θεατρικό έργο ψυχαγωγικού χαρακτήρα» (που παρουσιαζόταν στις μεγάλες δενδροφυτευμένες λεωφόρους τού Παρισιού).

βουλή

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. προοίμιο Ιλιάδας, Α 5: *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή*] < ρ. *βούλομαι* «θέλω, επιθυμώ» < **βόλ-να-μαι*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gwel-* «ρίχνω, πετάω», από το οποίο προέρχεται το ρ. *βάλλω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η πορεία που συνέδεσε τις σημ. «ρίχνω» και «θέλω» *(βάλλω → βούλομαι)* διαφαίνεται από τις αρχ. φρ. *βάλλεσθαι ἐν θυμῷ, μετὰ φρεσί, εἰς νοῦν* «βάζω στον νου μου (κάτι), ώστε να το πράξω, επιδιώκω κάτι». Το αρχ. *βούλομαι* διακρινόταν από το συνώνυμο *ἐθέλω*, εφόσον το πρώτο σήμαινε «επιθυμώ», ενώ το δεύτερο είχε τη σημ. «αποδέχομαι, είμαι διατεθειμένος (να)». Το αρχ. ουσ. *βουλή* «θέλημα, αποφασιστικότητα» απέκτησε ήδη στην αρχ. τη σημ. «συμβούλιο» και έφθασε να δηλώνει διάφορα συμβουλευτικά σώματα (όπως τη Βουλή των Πεντακοσίων που συνέστησε ο Κλεισθένης στην αρχ. Αθήνα).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουλεύομαι < αρχ. *βουλ-εύω / -εύομαι* [ήδη ομηρικό]

βούλευμα < αρχ. *βούλευ-μα* «σκοπός, σχέδιο – επίσημη απόφαση» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Αἰσχ. *Προμ. Δεσμ.* 619: *βούλευμα μὲν τὸ Δῖον, Ἡφαίστου δὲ χείρ*]

βουλευτής < αρχ. *βουλευ-τής*, αρχική σημ. «σύμβουλος» [ήδη ομηρικό], αλλά ήδη στα αρχ. κείμενα δηλώνει το μέλος διαφόρων συμβουλευτικών σωμάτων (βουλών, βλ. ανωτέρω)

βούληση < αρχ. *βούλ-ησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 420d: *παρὰ τὴν βούλησιν ὄν*]

βουλευτήριο < αρχ. *βουλευ-τήριον* «τόπος διασκέψεως των βουλευτών – η βουλή ως σώμα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *βουλεύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*

βουλευτικός< αρχ. *βουλευτ-ικός* < *βουλευτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

βουλητικός < ελνστ. *βουλη-τικός* < *βουλη- (βούλομαι)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. άβουλος (< αρχ. *ἄ-βουλ-ος*)

-βουλή *(επι-βουλή, συμ-βουλή)*, **-βουλεύω / -ομαι** *(δια-βουλεύομαι, επι-βουλεύομαι, συμ-βουλεύω)*.

βουλιάζω

μεσν. < *βουλίζω* (με τροπή [o] > [u] λόγω τού [v]) < ελνστ. *βολίζω* «υπολογίζω το βάθος» < *βολίς, -ίδος* (βλ.λ. *βολή*).

βουλιμία

< αρχ. *βουλιμία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *βούλιμος* «πεινασμένος σαν βόδι, αδηφάγος» < *βου-* (< *βοῦς* «βόδι») + *λιμός*. Η λ. πέρασε ως ψυχιατρικός όρος σε διάφ. γλώσσες, π.χ. γαλλ. *boulimie*, αγγλ. *boulimia*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουλιμ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *boulimique* (πβ. μεσν. *βουλιμι-ακός*).

βουλκανιζατέρ
< γαλλ. *vulcanisateur* < ρ. *vulcaniser* «θειαφίζω» < αγγλ. *vulcanise*, που πλάστηκε από το λατ. *Vulcanus*, ονομασία τού Ηφαίστου, θεού τής φωτιάς και των μεταλλουργικών εργασιών (η λατ. λέξη απέκτησε κατόπιν τη σημασία «ηφαίστειο», βλ.λ. *ηφαίστειο*).

βούλλα
< ελνστ. *βοῦλλα* < λατ. *bulla* «κόσμημα ζώνης ή θύρας – χρυσό περιδέραιο Ρωμαίου ευγενούς».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βούλα ή βούλλα;
Επειδή η λέξη εισήχθη στην Ελληνική ήδη από την ελληνιστική εποχή, οπότε προφέρονταν ακόμη τα διπλά σύμφωνα, ως ***βούλλα***, είναι ορθότερη επιστημονικά η γραφή με δύο *-λ-*. Με αυτόν τον τρόπο, άλλωστε, ορθογραφούνται τα ελληνιστικά δάνεια, π.χ. *σάββατο, αρραβώνας*. Ας σημειωθεί ότι η γραφή *βούλλα* επηρεάζει περαιτέρω την ορθογράφηση των παραγώγων *βουλλώνω, βούλλωμα, βουλλοκέρι, βουλλωτήρι* (σχηματισμένων στη Μεσν. Ελληνική).

βουλλώνω
μεσν. < ελνστ. *βουλλῶ (-όω)* «σφραγίζω» < *βοῦλλα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βούλλωμα < μεσν. *βούλλω-μα*.

βούλομαι → βουλή

βουλώνω → βουλλώνω

βουνό
< μεσν. *βουνόν* < αρχ. *βουνός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο και τον Ιπποκράτη], αγν. ετύμου. Ελάχιστα πιθ. η σύνδεση με το αρχ. *βουβὼν* (βλ.λ. *βουβώνας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βουν-αλάκι < *βουν(ό)* + υποκορ. επίθημα *-αλάκι*, πβ. κ. *ρουχ-αλάκι*
βουν-ήσιος < *βουν(ό)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.

βουντού
< γαλλ. *voudou* (Λουιζιάνα, Η.Π.Α.· όρος αναφερόμενος σε θρησκευτική μαγεία διαδεδομένη στην Αϊτή και σε νότιες πολιτείες των Η.Π.Α.) < γλώσσα Κβα / Έβε (τής Αφρικής) *vodū* «δαίμονας, φετίχ».

βούρδουλας
< μεσν. *βούρδουλας / βούρδολος*. Οι κυριότερες ετυμολ. εκδοχές είναι οι εξής: α) < **βούρδορος* (με ανάπτυξη *-ρ-* και ανομοίωση) < αρχ. *βούδορος / βουδόρος* «εργαλείο εκδοράς βοδιών» < *βοῦς* «βόδι» + *-δορος* < *δέρω* «γδέρνω, χτυπώ»· β) < τουρκ. *vurdum* (αόρ. τού ρ. *vurmak* «χτυπώ») + μεγεθ. επίθημα *-ουλας* (πβ. κ. *δράκ-ουλας, ζήτ-ουλας, ρούφ-ουλας*)· γ) < μεσν. *βουρδῶνι* < *βορδώνιον* «μουλάρι – γάιδαρος» < ελνστ. *βουρδών, -ῶνος* < λατ. *burdo, -ōnis*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βουρδουλ-ιά (με συνίζηση) < μεσν. *βουρδουλ-ία*.

βούρκος
< μεσν. *βοῦρκος (τό)* (πληθ. *βοῦρκα, βοῦλκα*), πιθ. < μεσν. λατ. *burca* «οχετός» (που θεωρήθηκε πληθ. ουδ.). Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε αιτ. *βρύχα* τού αμάρτυρου αρχ. **βρύξ* «βυθός» (πβ. επίθ. *ὑπο-βρύχιος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βουρκώνω < μεσν. *βουρκ-ώνω* «θολώνω», κατόπιν «δακρύζω»
βούρκω-μα.

βούρλο
< μεσν. *βοῦρλον* < ελνστ. *βροῦλον / βρύλ(λ)ον* (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βροῦλος· πόα ἔνυδρος*), αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βουρλίζω < μεσν. *βουρλ-ίζω / βρουλ-ίζω* «ερεθίζω, τρελαίνω» (δηλ. κάνω κάποιον να τρέμει σαν το βούρλο).

βούρτσα
< μεσν. *βρούτσα / -τζα*. Ο μεσν. τύπος *βυρτσίζω* (επίσης *βουρτσίζω, βρουτσίζω*) θα μπορούσε να οδηγήσει στο αρχ. *βύρσα* «κατεργασμένο δέρμα ζώου» (πβ. *βυρσο-δέψης*). Το τουρκ. *firça* είναι δάνειο από την Ελληνική. Έχει ακόμη διατυπωθεί η υπόθ. ότι η μεσν. *βρούτσα* ανάγεται σε υστλατ. **bruscia* «θάμνος, χαμόκλαδα» (< λατ. *bruscum*), από όπου προήλθε το παλ. γαλλ. *broce / brosse* (> αγγλ. *brush* «βούρτσα – βουρτσίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βουρτσίζω < μεσν. *βουρτσ-ίζω / βρουτσ-ίζω / βυρτσ-ίζω* (βλ. ανωτέρω)
βούρτσισ-μα.

βουστάσιο
< ελνστ. *βουστάσιον* < *βου-* (< αρχ. *βοῦς* «βόδι») + λεξικό επίθημα *-στάσιον* (βλ.λ.), που προέρχεται από θ. τού αρχ. *ἵστημι / ἵσταμαι*, πβ. κ. αρχ. *στάσις*.

βουστροφηδόν «(τρόπος γραφής) εναλλάξ εκ δεξιών προς τα αριστερά και αντιστρόφως»
< ελνστ. επίρρ. *βουστροφηδόν* < επίθ. *βούστροφος* «οργωμένος από βόδια» (< *βοῦς* «βόδι» + *-στροφος* < *στρέφω*) + παραγ. τέρμα *-ηδόν*, πβ. κ. *βαθμ-ηδόν, πρην-ηδόν, σωρ-ηδόν*. Η λ. δήλωνε αρχικώς τον τρόπο με τον οποίο οργώνουν τα βόδια και κατόπιν εφαρμόστηκε σε αρχαϊκούς τρόπους γραφής.

βουτάνιο «χημικό αέριο»
μεταφορά τού γερμ. *Butan* < (υβριδικό σύνθ.) *But(yl)* «βουτύλιο» (με παραγ. τέρμα *-an*) < λατ. *but(yrum)*

«βούτυρο» + -yl < ελλην. *ύλη*, επειδή το αέριο αυτό συνδέεται με το βουτυρικό οξύ.

βουτιά → βουτώ

βούτυρο

< αρχ. *βούτυρον* / *βούτυρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *βου-* (< *βοῦς* «βόδι») + *τυρός* «τυρί». Μέσω τού λατ. *butyrum* το αρχ. *βούτυρον* πέρασε σε πολλές άλλες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *butter*, γαλλ. *beure*, γερμ. *Butter*, ιταλ. *burro*, ολλ. *boter* κ.ά. Βλ. κ. *βουτάνιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουτυρ-ικός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *butyrique*

βουτυρ-ιέρα < *βούτυρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *αλατ-ιέρα*

βουτυρ-ώνω.

ΣΥΝΘ. βουτυρο-: *βουτυρο-μπεμπές*, *βουτυρόπαιδο*, *βουτυρο-κομία* (λόγ. [1891]), *βουτυρο-ποιία* (λόγ. [1888]) κ.ά.

βουτώ

ΕΤΥΜ. < μεσν. *βουτῶ* < *βουτίζω* (με τροπή [i] > [u] λόγω τού χειλικού [v]) < αρχ. *βυθίζω*.

ΣΗΜΑΣ. μεσν. σημ. «βυθίζω – καταδύομαι» → ν.ελλ. σημ. (επίσης) «πιάνω κάτι με ξαφνική κίνηση, αρπάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βουτηχτής < μεσν. *βουτηχ-τής*

βούτηγ-μα < *βουτηκ-* (*βουτώ*, *βούτηξα*) + παραγ. τέρμα *-μα*

βούτη-μα < *βουτη-* (*βουτώ*, μεσν. *βούτη-σα*) + παραγ. τέρμα *-μα*, ίσως αποδ. τού γαλλ. *mouillette* στη σημ. «γλύκυσμα που μουσκεύεται σε ρόφημα»

βουτ-ιά < *βουτ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

βοώ

< αρχ. *βοῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ω 537: *σμερδαλέον δ' ἐβόησε πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς*] < **γοϝάω*, αν θεωρήσουμε ότι τα ρ. *βοῶ* και *γοῶ* «βγάζω κραυγή πόνου, θρηνώ» αποτελούν παράλληλη εξέλιξη τού Ι.Ε. **g*ʷ*ou-* «κραυγάζω, φωνάζω» || παλ. σλαβ. *govorŭ* «θόρυβος» (> πολ. *gwar*), λιθ. *gaũsti* «ουρλιάζω», σανσκρ. *jóguve* «φωνάζω δυνατά» κ.ά. || *γό-ης* (βλ.λ.). Από το μεσν. παράγωγο *βοΐζω* προήλθε το ν.ελλ. *βουίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βοή < αρχ. *βο-ή* [ήδη ομηρικό]

βουή < αρχ. *βο-ή*, με τροπή [o] > [u] λόγω τού χειλικού [v]

βου-πτό < *βου(ή)* + παραγ. τέρμα *-πτό*, πβ. κ. *ροχαλ-ητό*.

βραβεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *βραβεύς*, *-έως* «κριτής αγώνων, διαιτητής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]. Ορισμένοι έχουν υποθέσει ότι πρόκειται για δάνειο από το αρχ. περσ. **mrava-* «αυτός που λέει το σωστό, το δίκαιο», το οποίο συνδ. με σανσκρ. *bravīti* «μιλώ».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κρίνω, διαιτητεύω (σε αθλητικούς αγώνες)» → αρχ. σημ. «αποφασίζω – απονέμω» (πβ. Ισοκρ. *Ἀρεοπαγ.* 23.2-3: *ἐν μὲν γὰρ τῇ κληρώσει τὴν τύχην βραβεύσειν*) → ελνστ. σημ. «ανταμείβω» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. ἱστ.* 25.9.1: *ἡ δὲ τύχη παρ' ἐλπίδας ἐβράβευσε τὰς πράξεις καὶ τὸ δοκοῦν ἀδύνατον εἶναι καὶ ἐπικίνδυνον παραδόξως κατώρθωσεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βραβείο < αρχ. *βραβ-εῖο(ν)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Μένανδρο, *απόσπ.*: *βραβεῖον ἀρετῆς ἐστιν εὐπαιδευσία*]

βράβευ-ση

βραβεύσ-ιμος < *βραβευσ-* (*βραβεύω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΥΝΘ. επι-βραβεύω (ελνστ.), **επι-βράβευση** (λόγ. [1844]).

βραγιά «πρασιά»

πιθ. < μεσν. λατ. **bragi(d)a*, πβ. διαλεκτ. ιταλ. *brai(d)a* «κάμπος, λιβάδι». Η λ. απαντά στην τσακωνική διάλεκτο με τον τύπο *βραγία*.

βράγχια

ΕΤΥΜ. πληθ. τού αρχ. *βράγχιον (τό)*, υποκορ. τού *βράγχος* «πονόλαιμος, βραχνάδα», που ίσως συνδ. με παλ. ιρλ. *brong(a)ide* «βραχνάδα». Βλ. κ. *βραχνός*.

ΣΗΜΑΣ. Η αλλαγή σημασίας «βραχνάδα» → «αναπνευστικά όργανα υδροβίων» μεταξύ των λ. *βράγχος* και *βράγχια* οφείλεται στην επίδρ. τού αρχ. *βρόγχος* (επίσης *βρόγχια*, ίδια σημ.).

βράδυ

μεσν. < αρχ. *βραδύ*, ουδ. τού επιθ. *βραδύς* (βλ.λ.), επειδή απέχει περισσότερο από τον ομιλητή και αρχικά δήλωνε κάτι που συνέβη αργότερα (σε ελνστ. κείμενα, πβ. Ευσεβ. *Πρὸς Μαρίν.* 22.940: *μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν [...] ὑπολάβοιμεν [...], ἀλλὰ τὸ βραδὺ καὶ ὀψὲ τῆς νυκτός*). Ο τονισμός στην παραλήγουσα (*βράδυ*) πιθ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελνστ. *βράδιον* «αργότερα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βραδιά < μεσν. *βραδ-ιά* < *βραδέα* (με συνίζηση) < αρχ. *βραδεῖα* (στη μεσν. φρ. *βραδεῖα ὥρα*, πβ. Ιωάν. Μαλάλα *Χρονογρ.* 474.14: *βραδείας δὲ γενομένης ὥρας ἦλθον ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως*)

βραδινός < μεσν. *βραδ-ινός* < *βράδ(υ)* + παραγ. τέρμα *-ινός*, πβ. κ. *πρω-ινός*

βραδιάζω < μεσν. *βραδ-ιάζω* < *βράδ(υ)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω* (κυρ. γ' πρόσ. *βραδιάζει*)

βραδ-ιάτικος < *βράδ(υ)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μεσημερ-ιάτικος*.

βραδύς

< αρχ. *βραδύς* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **g*ʷ*r̥du-* «αργός»

|| λατ. *gurdus* «αργόστροφος, βραδύνους» (> γαλλ. *gourd*), λιθ. *gurdùs* «αργός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βραδύτητα < αρχ. *βραδύ-της, -ητος* [ήδη ομηρικό, στον τ. *βραδυτής, -ῆτος*]

βραδύνω < αρχ. *βραδ-ύνω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *βραδ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*, πβ. κ. *ταχ-ύνω*

βραδέως < αρχ. επίρρ. *βραδ-έως* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ἰσοκρ. *Πρός Δημόν.* 34.3-4: βουλεύου *μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα*].

ΣΥΝΘ. βραδυ-: *βραδύ-γλωσσος, βραδυ-κίνητος, βραδύ-νους, βραδυ-πορία (-πορῶ), βραδυ-καρδία, βραδυ-φλεγής* κ.ά.

επι-βραδύνω (ελνστ.), **επιβράδυν-ση** (λόγ. [1786]).

βράζω

ΕΤΥΜ. ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *βράσσω, -ττω* (πβ. κ. *φράσσω – φράζω, τινάσσω – τινάζω, χαράσσω – χαράζω*), πιθ. συνδ. με λετ. *murdêt* «βράζω», λιθ. *mùrduti* «ανακινώ, ανακατεύω στο νερό».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναταράζω, ανακινώ έντονα» → ελνστ. σημ. «κοχλάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βρασμός < ελνστ. *βρασ-μός*

βράση < ελνστ. *βράσ-ις*

βραστός < μεσν. *βρασ-τός*, ρηματ. επίθ.

βρασ-τήρ(ας) < *βρασ- (βράζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας* (διαφ. το ελνστ. *βραστήρ* «λιχνιστήρι»)

βράσ-ιμο < *βρασ- (βράζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*

βρασ-τερός < *βρασ- (βράζω)* + παραγ. τέρμα *-τερός*, πβ. κ. *γυαλισ-τερός*.

βράκα

μεσν. < ελνστ. πληθ. *βράκαι* < λατ. *brācae* (κελτ. προέλ.), είδος ευρύχωρων περισκελίδων που φορούσαν οι Γαλάτες. Η σημ. «εσώρουχο» είναι ν.ελλ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βρακί < μεσν. *βρακ-ί(ν)* < ελνστ. *βρακ-ίον*, υποκορ. τού *βράκαι* (βλ. ανωτέρω)

βρακάκι < μεσν. *βρακ-άκι*

βρακ-ώνω, -ομαι.

ΣΥΝΘ. βρακο-: *βρακο-ζώνι* (μεσν.), *βρακο-φόρος*

ά-βρακος (λόγ. [1861]), **α-βράκωτος** (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *Sans-culotte*, περιφρονητική ονομασία με την οποία αποκαλούσαν οι αριστοκράτες τούς επαναστάτες κατά τη Γαλλική Επανάσταση, ιδίως μετά το 1792, όταν οι αντιβασιλικοί αντικατέστησαν την περισκελίδα (γαλλ. *culotte*) με μάλλινο παντελόνι, συνήθως ριγωτό).

βράχια → βράχος

βραχιόλι

αντιδάν., μεσν. *βραχιόλι(ν)* < ελνστ. *βραχιάλιον* (με τροπή [a] > [o] από επίδρ. τού συνωνύμου ελνστ. *βραχιόνιον*) < λατ. *bracchiāle* < *brac(c)hium* < αρχ. *βραχίων, -ονος* (βλ.λ.).

βραχίονας

μεσν. < αρχ. *βραχίων, -ονος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. σ 68-69: *φάνεν δέ οἱ εὐρέες ὦμοι στήθεά τε στιβαροί τε βραχίονες*], συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *βραχύς* (βλ.λ.), πράγμα που θα δικαιολογούσε την ερμηνεία τού λεξικογράφου Πολυδεύκη (Pollux, 2ος αι. μ.Χ.): *βραχίων, ὅτι ἐστὶ τοῦ πήχεως βραχύτερος* (επειδή ο βραχίονας είναι μικρότερος από τον πήχυ τού χεριού). Από το αρχ. *βραχίων* προήλθε το μεσν. αντιδάν. *μπράτσο(ν)* (βλ.λ.) μέσω των βεν. *brazzo* / ιταλ. *braccio* < λατ. *bra(c)chium*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βραχιόν-ιος, λόγ. [1836].

βραχμάνος

< μεσν. *βραχμᾶνος* < ελνστ. πληθ. *Βραχμᾶνες*, μέλη τής ανώτερης τάξης (κάστας) Ινδουιστών, < σανσκρ. *brāhmana* (επίθ.) < *brahman* «υπέρτατη ιερή δύναμη, προσευχή».

βραχνάς «νυχτερινός εφιάλτης»

< **βαρχνάς* (αντιμετάθεση) < μεσν. *βαρυχνᾶς* (με συγκοπή τού ατόνου [i]) < **βαρυφνᾶς* < **βαρυ-υπνᾶς* (με αφομοίωση ως προς τη διάρκεια) < *βαρυ-* (< *βαρύς*) + *-υπνᾶς* < *ὕπνος*. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το επίθ. *βραχνός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βραχνάς

Η λέξη *βαρυχνᾶς* (από όπου το ουσ. *βραχνάς*) συναντάται ήδη τον 12ο αι. στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης, που τη χρησιμοποιεί για να περιγράψει διαταραχές τού ύπνου οφειλόμενες σε εφιάλτη ή σε στομαχόπονο (*Παρεκβολαὶ εἰς Ὁμήρου Ἰλιάδα* 2.100: *ἐφιάλτης δὲ οὐ μόνον κύριον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάθους ἡ λέξις κεῖται στομαχικοῦ [...] τοῦτο δὲ ὁ χυδαῖος ἄνθρωπος* ***βαρυχνᾶν*** *λέγει*).

βραχνός

μεσν. < ελνστ. *βραγχός* (με μετάθεση τού ερρίνου) < αρχ. *βράγχος* «πονόλαιμος, βραχνάδα», για το οποίο βλ.λ. *βράγχια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βραχνιάζω < μεσν. *βραχν-ιάζω*

βραχν-άδα < *βραχν(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *εξυπν-άδα*.

βράχος

ΕΤΥΜ. μεσν. < ελνστ. *βράχος (τό)* (η μεταβολή σε αρσ. γένος έδωσε μεγεθυντική σημ.) < αρχ. πληθ. *βράχεα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 2.102: *ἐς θάλασσαν οὐκέτι πλωτὴν ὑπὸ βραχέων*] < φρ. *βραχέα (ὕδατα)* «ρηχά νερά», πληθ. τού επιθ. *βραχύς*.

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «ρηχά νερά» → ελνστ. σημ. «απόκρημνη, πετρώδης ακτή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βράχια (τα) (με συνίζηση) < αρχ. *βράχεα* (βλ. ανωτέρω)

βραχώδης < ελνστ. *βραχ-ώδης*.

βραχύς

αρχ. [το θηλ. *βραχεῖα* ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη] < Ι.Ε. **mṛ-ghu-* «βραχύς» || σανσκρ. *múhu* «απότομα, ξαφνικά», αβεστ. *mərəzu-* «βραχύς», λατ. *brevis* (> γαλλ. *bref*, ισπ. *breve*). Βλ. κ. *βράχος*, *βραχίονας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βραχύνω < αρχ. *βραχ-ύνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *βραχ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*, πβ. κ. *βραδ-ύνω*

βραχύτητα < αρχ. *βραχ-ύτης*, *-ητος*

βράχυνση < μεσν. *βράχυν-σις (-η)*.

ΣΥΝΘ. βραχυ-: *βραχύ-βιος*, *βραχυ-λογία*, *βραχυ-χρόνιος*, *βραχυ-γραφία*, *βραχυ-κύκλωμα*, *βραχύ-σωμος* κ.ά.

βρε

μεσν. < *μρέ* (από όπου *μπρέ*, με ηχηροποίηση) < αρχ. *μωρέ*, κλητ. τού επιθ. *μωρός*, που χρησιμοποιήθηκε ως προσφώνηση (πβ. κ. *καλέ*). Σημειωτέον ότι στην κυπριακή διάλεκτο διασώζεται ο τύπος *βρα* < **μρα* < θηλ. *μωρά* τού αρχ. επιθ. *μωρός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βρε, μωρέ, μπρε, ρε

Το αρχ. επίθ. ***μωρός*** (αττ. *μῶρος*) χρησιμοποιείται ήδη στην αρχ. γλώσσα ως οικεία προσφώνηση με μειωτικό και κατόπιν συγκαταβατικό τόνο. Αρχικώς απαντά ο τύπος *μῶρε* (π.χ. *ὦ μῶρε*, πολλές φορές στον Αριστοφάνη), αλλά τον 1ο αιώνα αρχίζει να εμφανίζεται ο τύπος ***μωρέ*** (πβ. Φίλ. Ιουδ., *Χερουβ.* 75.1: *λέληθέ σε, ὦ μωρέ, ὅτι...*), ο οποίος συναντάται και στην Κ.Δ. (πβ. Ματθ. 5,22: *ὃς δ' ἂν εἴπῃ, μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός*). Από αυτή την προσφώνηση ερμηνεύονται οι μεσν. τύποι ***μρε***, ***μπρε*** και ***βρε***, ενώ αργότερα εμφανίζεται και η προσφώνηση ***ωρέ*** (< *μωρέ*), από όπου το συνηθισμένο ν.ελλ. ***ρε***.

βρέγμα «μέρος τού κρανίου»

αρχ., με παράλλ. τύπους *βρέχμα*, *βρεχμός*, οι οποίοι οδήγησαν τον Ιπποκράτη και τον Αριστοτέλη σε παρετυμολ. σύνδεση τής λ. με το ρ. *βρέχω*, επειδή αυτό το τμήμα τού κρανίου αργεί να σκληρυνθεί (πβ. Αριστ. *Ζώων Ἱστ.* 491a.31: *τὸ μὲν πρόσθιον βρέγμα, ὑστερογενές, τελευταῖον γὰρ τῶν ἐν τῷ σώματι πήγνυται ὀστῶν*). Φαίνεται πιθ. ότι η λ. προέρχεται από Ι.Ε. **mregh-* «κρανίο» || μέσο γερμ. *bragen* (> γερμ. *Brägen*, ολλ. *brein*, αγγλ. *brain* «μυαλό»).

βρέφος

αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **g^{w}er-bh-* «βρέφος» || παλ. σλαβ. *žrěbę* «πουλάρι», σανσκρ. *gárbha-* «μήτρα», πράγμα που θα καθιστούσε πιθανή την περαιτέρω σύνδεση με το αρχ. *δελφύς* «μήτρα» (βλ.λ. *αδελφός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βρεφικός < ελνστ. *βρεφ-ικός*.

ΣΥΝΘ. βρεφο-: *βρεφο-κτονία*, *βρεφο-κομώ (-ία)*, *βρεφο-κρατούσα*, *βρεφο-νηπιακός*.

βρέχω

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ.], πιθ. < Ι.Ε. **merg(h)-* «ραντίζω, υγραίνω» || λετ. *merguôt* «ψιχαλίζω», ρωσ. *morosití* || ελνστ. *βροχ-ή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υγραίνω, γεμίζω νερό» → ελνστ. σημ. «ρίχνω βροχή» (πβ. Κ.Δ. Ματθ. 5,45: *ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους*· τη χρήση τού ρήματος αντί τού αρχ. *ὕει* καταδίκαζαν οι Αττικιστές γραμματικοί, π.χ. Φρυνίχ. *Ἐκλογ.* 255.1: *βρέχει ἐπὶ τοῦ ὕει τινὲς τιθέασιν ἐν κωμῳδίᾳ, ἔστι δὲ ἀδόκιμον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βροχή < ελνστ. *βροχ-ή*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού αρχ. *βρέχ-ω*

βροχερός < μεσν. *βροχ-ερός* < *βροχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φαν-ερός*

βρέξιμο < μεσν. *βρέξ-ιμο* < *βρεξ-* (*βρέχω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*

βρόχ-ινος < *βροχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ινος*.

ΣΥΝΘ. -βρέχω: *κατα-βρέχω*, *δια-βρέχω* κ.ά.

-βροχο: *νερό-βροχο*, *ψιλό-βροχο* κ.ά.

βροχο-: *βροχο-θύελλα*, *βροχό-μετρο*, *βροχό-νερο*, *βροχο-ποιός*, *βροχό-πτωση* κ.ά.

βρίζα

ελνστ., θρακικής ή μακεδ. προελ., αγν. ετύμου.

βρίζω

μεσν. < αρχ. *ὑβρίζω* «είμαι ένοχος *ὕβρεως* – προσβάλλω, θίγω» < *ὕβρις*, *-εως* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βρισιά < μεσν. *βρισ-ία* (με συνίζηση) < *ὕβρισ-ία* < αρχ. *ὑβρίζω*.

βρίθω «είμαι γεμάτος από κάτι»

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *βρῑ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *βριαρός* «βαρύς, στιβαρός» και προέρχεται από Ι.Ε. **g^{w}rī-* «βαρύς» || παλ. γερμ. *krēg* «επιμονή» (> γερμ. *Krieg* «πόλεμος»), παλ. ιρλ. *brig* «ισχύς, επιβολή», σανσκρ. *grī-smá-* «στην καρδιά τού καλοκαιριού». Η ανάλυση αυτή θα συνέδεε το ρ. *βρίθω* με την οικογένεια λέξεων τού επιθ. *βαρύς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι βαρύς, φορτωμένος» → ήδη αρχ. σημ. «είμαι γεμάτος» (πβ. Ομηρ. *Ὀδ.* ο 333-4: *ἐΰξεστοι δὲ τράπεζαι σίτου καὶ κρειῶν ἠδ' οἴνου βεβρίθασιν*).

ΣΥΝΘ. -βριθής: *εμ-βριθής (-εια)*, *κοσμο-βριθής*, *ονειρο-βριθής*, *χαριτο-βριθής* κ.ά.

βρικόλακας

μεσν. (επίσης *βουρκόλακας, βουλκόλακας*) < βουλγ. *vălkolàk / vìrkolàk*, που ανάγεται σε παλ. σλαβ. *vǔlkǔ* «λύκος». Η συχνή γρ. με -υ- (βρυκόλακας) δεν έχει ετυμολογική βάση.

βρισιά → βρίζω

βρίσκω

μεσν. < αρχ. *εὑρίσκω* (με σίγηση τού αρκτικού στόνου /e/). Με αφετηρία τον αόρ. β΄ *εὑρ-εῖν* οδηγούμαστε σε Ι.Ε. **(s)wer-* «βρίσκω» || παλ. ιρλ. *fūar* «βρήκα», παλ. σλαβ. *ob-rětŭ*, αρμ. *ge-rem* «αιχμαλωτίζω, συλλαμβάνω». Θεωρείται ότι ο αόρ. *εὑρεῖν* αναλύεται **Fε-Fρε-εν* και ότι μορφή αυτού τού αναδιπλασμένου θ. απαντά στον παρακ. *εὕρηκα < *Fέ-Fρη-κα*. Είναι πιθανή η σύνδεση με το αρχ. *ἀρύω* «αντλώ, τραυώ» (βλ.λ. *αρύομαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εύρεση < αρχ. *εὕρε-σις*

εύρημα < αρχ. *εὕρη-μα*

εύρηκα < αρχ. παρακ. *εὕρη-κα*

ευρέτης < αρχ. *εὑρέ-της*

εύρετρα (τα) < ελνστ. *εὕρε-τρα* (πβ. κ. *δίδακ-τρα*).

ΣΥΝΘ. δυσ-εύρε-τος (αρχ.)

-ευρίσκω (-ομαι) προθ.: αν-*ευρίσκω (ανεύρεση, -ετικός), εξ-ευρίσκω (εξεύρεση), εφ-ευρίσκω (εφεύρεση, -ημα, -ετικός), παρ-ευρίσκομαι, συν-ευρίσκομαι (συνεύρεση)* κ.ά.

βρόγχος

αρχ., που συνδ. με τον αόρ. *βρόξαι* «ρουφώ, καταπίνω» («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βρόξαι· ῥοφῆσαι*) και με το αρχ. ουσ. *βρόχθος* «λαιμός» (βλ.λ. *κατα-βροχθίζω*). Αυτό θα σήμαινε ότι οι λ. *βρόγχος, βρόχθος* και *βρῶσις* (βλ.λ. *βρώση*) έχουν κοινή ετυμολογική προέλευση. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *βρόχος* «θηλιά».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βρογχ-ικός, λόγ. [1836]

βρογχίτ-ιδα < λόγ. [1841] *βρογχ-ῖτις*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *bronchitis*.

ΣΥΝΘ. βρογχ(ο)-: *βρογχο-κήλη* (ελνστ.) – (λόγ.) *βρογχ-εκτασία* ([1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *bronchectasie*), *βρογχο-πνευμονία* ([1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *bronchopneumonie*), *βρογχο-σκόπηση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *bronchoscopy*), *βρογχο-σκόπιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *bronchoscope*) κ.ά.

βρόμα → βρομώ

βρόμη

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *βρόμος (ὁ)* «θόρυβος, κρότος» < *βρέμω* «κροτώ με πάταγο (για ανέμους, θύελλες, θαλασσοταραχές)», πιθ. < Ι.Ε. **brem-* «θορυβώ» || λατ. *fremo* (> γαλλ. *frémir* «τρέμω, κοχλάζω»), παλ. γερμ. *breman* (> γερμ. *brummen* «βουίζω, μουρμουρίζω»), ουαλ. *brefu* «βράζω» || αρχ. *βρον-τή* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βρομώ*.

ΣΗΜΑΣ. Ήδη στην αρχ. γλώσσα το ουσ. *βρόμος* «θόρυβος» είχε αποκτήσει τη σημ. «βρόμη», πιθανώς επειδή υπήρχε η λαϊκή πεποίθηση ότι η άγρια βρόμη προστάτευε από χτύπημα κεραυνού.

βρόμιο «χημικό στοιχείο»

λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *brome* < ελνστ. *βρόμος / βρῶμος* «δυσάρεστη μυρωδιά», λόγω τής άσχημης οσμής αυτού τού τοξικού αερίου, το οποίο ανακάλυψε ο Γάλλος χημικός Antoine J. Balard (1802-1876).

βρομώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *βρομῶ (-έω)* «θορυβώ» (< *βρόμος* «θόρυβος, κρότος», για το οποίο βλ.λ. *βρόμη*). Τα κείμενα παραδίδουν επίσης το ελνστ. ρ. *βρωμῶ (-έω)* «μυρίζω άσχημα» < *βρῶμος / βρόμος*, στο οποίο ο τύπος με *-ό-* είναι καλύτερα μαρτυρημένος και φαίνεται να ταυτίζεται με το αρχ. *βρόμος* «θόρυβος». Οι τύποι με μακρά συλλαβή *βρω-* πιθ. έχουν εκφραστικό χαρακτήρα ή οφείλονται σε επίδρ. τού αρχ. *βρῶμα (τό)* «τροφή, έδεσμα» (βλ.λ. *βρώση*). Στην ίδια οικογένεια εντάσσεται επίσης το μεσν. *βρόμη* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «θορυβώ» → ελνστ. σημ. «μυρίζω άσχημα», ίσως με ενδιάμεση σημ. «πέρδομαι». Ας σημειωθεί ότι παρόμοια σημασιολ. αλλαγή παρατηρείται στο ν.ελλ. *κλάνω* «πέρδομαι» (< αρχ. *κλῶ, -άω* «σπάζω (με θόρυβο)»), σε ν.ελλ. διαλεκτικούς τύπους, π.χ. λεσβ. *κρου* «μυρίζει άσχημα», λευκαδ. *κρούει* «μυρίζει ανυπόφορα», κεφαλλον. *κρούω* «πέρδομαι» (< *κρούω* «χτυπώ»), καθώς και στο γερμ. *stinken* «μυρίζω άσχημα» (< παλ. γερμ. *stincan* «χτυπώ, θορυβώ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βρόμα < μεσν. *βρόμ-α* < ρ. *βρομ-ῶ* (υποχωρητ.)

βρομερός < μεσν. *βρομ-ερός* < *βρομ(ῶ)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*

βρομιάρης < μεσν. *βρομ-ιάρης* < *βρόμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *μυξ-ιάρης*

βρομίζω < μεσν. *βρομ-ίζω*, μεταπλ. τύπος τού ρ. *βρομῶ*

βρομ-ιά < *βρόμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

βρόμ-ικος < *βρόμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ικος*, πβ. κ. *ψεύτ-ικος*.

ΣΥΝΘ. βρομο-: *βρομό-σκυλο, βρομό-στομος, βρομό-καιρος, βρομο-δουλειά, βρομό-ξυλο, βρομόλογο, βρομό-παιδο* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βρομώ ή βρωμώ;

Η αβεβαιότητα ως προς τη γραφή (*ω* ή *ο*) παρατηρείται ήδη στο ελνστ. *βρῶμος / βρόμος* «δυσάρεστη μυρωδιά». Ορισμένοι υπέθεσαν ότι η λέξη συνδέεται με το αρχ. *βρῶμα, -τος* «τροφή, έδεσμα»

(με την έννοια τής χαλασμένης ή σάπιας τροφής που αναδίδει δυσοσμία), αλλά ο τύπος αυτός θα παρήγε ρ. *βρωματ-ίζω* (το οποίο απαντά μόνο ως ελνστ. με σημασία «ταΐζω»), όχι *βρωμῶ / βρομῶ*. Συνεπώς, προτιμότερη είναι η γραφή ***βρομώ*** (*βρόμικος, βρόμα* κ.ά.), η οποία έχει στερεή βάση στις παράλληλες μεταβολές σημασίας που συνδέουν τις έννοιες «θόρυβος» και «δυσοσμία» (βλ. ανωτέρω).

βροντή
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **βρομ-τή*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *βρέμω* «κροτώ με πάταγο» (βλ.λ. *βρόμη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βροντώ < αρχ. *βροντ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Υ 56: *δεινὸν δὲ βρόντησε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*]
βρόντημα < μεσν. *βρόντ-ημα*
βροντώδης < αρχ. *βροντ-ώδης*
βροντ-ερός < *βροντ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*
βρόντ-ος < *βροντώ* (υποχωρητ.).
ΣΥΝΘ. βροντο-: *βροντό-φωνος (-άζω), βροντοκοπώ, βροντο-χτυπώ* κ.ά.

βροντόσαυρος
λόγ. [1891], < *βροντο-* (*βροντή*) + αρχ. *σαῦρος* «σαύρα», μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *brontosaurus*. Η ονομασία τού εν λόγω γιγαντιαίου δεινοσαύρου οφείλεται στον τεράστιο όγκο του και στην υπόθεση ότι ζύγιζε περίπου 30 τόνους.

βρούβα
μεσν., πιθ. < λατ. *volva / vulva* «μήτρα – κολεός τού μανιταριού», το οποίο ίσως συνδ. με το αρχ. *δελφύς* «μήτρα».

βροχή → βρέχω

βρόχος «θηλιά»
αρχ. [ήδη ομηρικό], με πλούσια ιδιωματική παρουσία στη Νέα Ελληνική, πιθ. < **μρόχος*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mer-əgh-* «δένω, πλέκω» || παλ. σλαβ. *mrěža* (> σερβοκρ. *mreža* «δίχτυ»), λιθ. *márška* «διχτάκι» κ.ά. Δεν συνδ. ετυμολογικά με το αρχ. *βρόγχος* «διακλάδωση τής τραχείας αρτηρίας».

βρύο «είδος πόας»
< αρχ. *βρύον* < ρ. *βρύω* «ανθίζω, αφθονώ», ίσως συνδ. με λατ. *frutex* «θάμνος», παλ. γερμ. *krūt* (> γερμ. *Kraut* «λάχανο, χόρτο»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έμβρυο < αρχ. σύνθ. *ἔμ-βρυον* (επειδή αναπτύσσεται μέσα στη μήτρα, όπως εξηγήθηκε από τον Ευστάθιο Θεσσ., *Σχόλ. Ἰλ.* 4.15.2: *ἔοικε λέγεσθαι καὶ ἔμβρυον τὸ ἔνδον γαστρὸς βρύον, ἤτοι ἀνθοῦν*).

βρύση
μεσν. < ελνστ. *βρύ-σις* «πηγή, ανάβλυση (νερού)» < ρ. *βρύω* «ανθίζω, αφθονώ – (ελνστ.) αναβλύζω» (βλ.λ. *βρύο*).

βρυχώμαι «(για άγρια ζώα) μουγκρίζω, ωρύομαι»
< αρχ. *βρυχῶμαι* [ήδη ομηρικό] (μεσν. *βρυχιέμαι*) < *βρῡχάομαι*, που συνδ. πιθ. με το αρχ. *βρύκω / βρύχω* «μασώ με θόρυβο, καταβροχθίζω» < Ι.Ε. **gʷrugh-* «μασώ, τρίζω τα δόντια» || παλ. σλαβ. *grysti*, λιθ. *gráužti*. Από το ρ. *βρύκω* προέρχεται το αρχ. *βρυγμός* «τρίξιμο των δοντιών».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βρυχηθμός < αρχ. *βρυχ-ηθμός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
βρυχητικός < ελνστ. *βρυχη-τικός*.

βρώμα → βρομώ

βρώμη → βρόμη

βρωμώ → βρομώ

βρώση
< αρχ. *βρῶσις* «φάγωμα» [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ζ 209: *ἀλλὰ δότ', ἀμφίπολοι, ξείνῳ βρῶσίν τε πόσιν τε*], θ. *βρω-*, που απαντά στο αρχ. *βι-βρώ-σκω* «καταβροχθίζω – τρώω» και αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷer-ə-* «καταβροχθίζω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *βάραθρο, βορά*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
βρώσιμος < αρχ. *βρώσ-ιμος*
βρώμα < ελνστ. *βρῶ-μα* «έδεσμα, τροφή».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

βρώση, βάραθρο, βορά, βρόγχος
Από την Ι.Ε. ρίζα **gʷer-ə-* «καταβροχθίζω» προέκυψαν οι λ. ***βάραθρο*** (αρχ. *βάρα-θρον*, το οποίο αρχικώς θα σήμαινε «αυτό που καταπίνει ή καταβροχθίζει ό,τι πέφτει μέσα»), ***βορ-ά***, ***βρώση*** (αρχ. *βρῶ-σις*, ρ. *βι-βρώ-σκω* «καταβροχθίζω – τρώω»), ενώ δεν αποκλείεται να ανήκει στην ίδια οικογένεια το αρχ. ουσ. ***βρόγχος***, που συνδέεται με τον αόρ. *βρόξαι* «ρουφώ, καταπίνω» και με το αρχ. ουσ. *βρόχθος* «λαιμός» (> σύνθ. *κατα-βροχθίζω*).

βυζαίνω → βυζί

βυζαντινός
λόγ. [1807], μεταφορά τού ελληνογενούς μεσν. λατ. *Byzantinus* < αρχ. *Βυζάντιον*, μικρή πόλη τού Βοσπόρου, παλαιά αποικία των Μεγαρέων, στη θέση τής οποίας ο αυτοκράτορας Μ. Κωνσταντίνος ίδρυσε το 324 μ.Χ. τη Νέα Ρώμη (αργότερα Κωνσταντινούπολη) ως πρωτεύουσα τού Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

βυζαντινός
Σε όλη τη διάρκεια τής χιλιετούς ιστορίας της η ανατολική αυτοκρατορία ονομαζόταν *Ρωμαϊκή* και

οι υπήκοοί της *Ρωμαίοι*. Ο όρος **Βυζαντινός** χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1562 από τον Γερμανό λόγιο Hieronymus Wolf (1516-1580), πρωτοπόρο μελετητή τής βυζαντινής γραμματείας.

βυζί

μεσν. < ελνστ. *βυζί(ο)ν*. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι προέρχεται (υποχωρητ.) από το ρ. *βυζάνω*, το οποίο θα αναγόταν σε ελνστ. *μυζάω* «ρουφώ» (αλλά η τροπή *μ* > *β* είναι δυσεξήγητη). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το αρχ. επίρρ. *βύζην* «μαζικά, πυκνά» (< **βύσ-δην*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *βύω* «βουλλώνω, γεμίζω» (βλ.λ. *βύσμα*) και συνδ. με παλ. γερμ. *buosum* «μαστός» (> γερμ. *Busen*, αγγλ. *bosom*). Δεν αποκλείεται, όμως, να πρόκειται για σημιτ. δάνειο, πβ. αραβ. *buzz, bizz* «ρώγα, θηλή», συρ. *bezzā* (ομοίως).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βυζ-αίνω < μεσν. *βυζ-άνω* < *βυζ(ίον)* + παραγ. τέρμα *-άνω*

βυζάστρα < μεσν. *βυζάσ-τρα* < ελνστ. *βυζάσ-τρια* «τροφός, παραμάννα».

βυθός

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < Ι.Ε. **gʷu-dh-*, μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος που απαντά στα ομόρριζα *βαθ-ύς* (βλ.λ.), *βάπτω* (βλ.λ. *βάφω*), *βόθ-ρος* (βλ.λ.) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

άβυσσος < αρχ. σύνθ. *ἄ-βυσσος* (βλ.λ.)

βυθίζω < αρχ. *βυθ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή]

βύθος (το) < μεσν. *βύθος* < αρχ. *βυθίζω* (υποχωρητ., κατ' αναλογίαν προς το *βάθος*)

βύθι-ση, λόγ. [1833]

βύθισ-μα, λόγ. [1887].

ΣΥΝΘ. βυθο-: (λόγ.) *βυθο-κόρος* ([1897], με β΄ συνθ. προερχόμενο από το αρχ. *κορῶ* «καθαρίζω», βλ.λ. *νεω-κόρος*), *βυθό-μετρο* (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *bathomètre*), *βυθο-σκόπηση* (*βυθοσκόπιο, βυθοσκοπ-ώ*).

βύνη

< ελνστ. *βύνη* / *βῦνις* «καρπός τού κριθαριού», αγν. ετύμου.

βύρσα «κατεργασμένο δέρμα»

αρχ., ίσως συνδ. με λατ. *burra* «πυκνόμαλλο ρούχο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βυρσοδέψης < αρχ. σύνθ. *βυρσο-δέψης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *βυρσο-* (< βύρσα) + *-δέψ(ης)* < θ. τού αρχ. *δέφω* «τρίβω, κατεργάζομαι» (ελνστ. *βυρσοδεψεῖο(ν)*, λόγ. *βυρσο-δεψία*).

βύσμα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη και τον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «πώμα, βούλλωμα», < *βύω* «βουλλώνω, γεμίζω» < Ι.Ε. **b(h)u-* / **p(h)u-* «φυσώ, φουσκώνω» || αλβ. *mbush* «γεμίζω», παλ. γερμ. *pfoso* «σακουλάκι – συνάχι», γερμ. *pusten* / *pfusen* «φυσώ (τη μύτη)» κ.ά. Η τεχνολογική σημασία για το εξάρτημα στην άκρη ηλεκτρικού αγωγού είναι νεότερη. Βλ. κ. *βυζί*.

βύσσινο

< ελνστ. *βύσσινον*, ουδ. τού αρχ. επιθ. *βύσσινος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *βύσσος* «πορφυρό ένδυμα από εκλεκτό λινό», σημιτ. προελ., πβ. εβρ. και αραμ. *būš*, φοιν. *bš*.

βυσσοδομώ «μηχανορραφώ, σκευωρώ»

ΕΤΥΜ. < μεσν. *βυσσοδομῶ (-έω)* < αρχ. *βυσσοδομεύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 465: *ἀλλ' ἀκέων κίνησε κάρη, κακὰ βυσσοδομεύων*] < *βυσσο-* (< *βυσσός*, ποιητικός τύπος τού *βυθός*) + *-δομῶ* / *-δομεύω* < *δέμω* «χτίζω, οικοδομώ» (βλ.λ. *δομή*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκέπτομαι σε βάθος, στοχάζομαι» → ήδη αρχ. σημ. «μηχανεύομαι κακό, ραδιουργώ». Ο σοφιστής Απολλώνιος (1ος / 2ος αι. μ.Χ.) ερμήνευε τη λ. ως εξής: (*Λεξ. Ὁμηρ.* 53.16-8) *βυσσοδομεύειν δὲ λέγουσι κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν καὶ συντίθεται ἐπιβουλήν, ἢ καθὸ ἂν τις ἐν βυθῷ τῆς θαλάσσης οἰκοδομήσειέν τι, τουτέστιν κρυπτῶς συντιθέμενον καὶ οὐ φανερῶς*.

βυτίο «βαρέλι»

< πιθ. ελνστ **βυτίον*, όπως φαίνεται από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βυτίνη* «λαγήνι, δοχείο», αρχ. *πυτίνη*, αγν. ετύμου. Οι αντίστοιχοι λατ. τύποι *buttis* / *butina* προέρχονται μάλλον από την Ελληνική.

βωβός → βουβός

βώλος

< αρχ. *βῶλος* «κομμάτι χώματος» [ήδη ομηρικό], ίσως συνδ. με αρμ. *bołk* «ραπανάκι» και με το ουσ. *βολβός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σβώλος, από την αιτ. πληθ. *τους βώλους* > *τους σβώλους* → *οι σβώλοι*, επειδή θεωρήθηκε ότι το *-ς* (τού άρθρου) ανήκε στο ουσ. (πβ. *σβουνιά – βουνιά*). Βλ. κ. *σ-* προθεματ.

ΣΥΝΘ. βωλο-: *βωλο-κοπώ* (< αρχ. *βωλο-κοπῶ*, το β΄ συνθ. προέρχεται από το ρ. *κόπτω*), *βωλο-δέρνω* («σβαρνίζω το χώμα» → «ταλαιπωρούμαι άσκοπα – περιπλανώμαι»).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

βόλος ή βώλος;

Η λέξη γράφεται ήδη από την Αρχαιότητα με *-ω-*, **βώλος**, η δε γραφή με *-ό-* (τής σχολικής γραμματικής) δεν έχει ετυμολογική βάση. Με αυτή την αφετηρία ορθογραφούνται επίσης τόσο η λ. **σβώλος** όσο και τα σύνθετα **βωλο-δέρνω**, **βωλοκοπώ**.

βωμός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **gʷō-mo-*, μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος με σημασία «πηγαίνω, προχωρώ», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *βαίνω* (ΣΧΟΛΙΟ), *βήμα, βάση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βάθρο αγάλματος, άρματος» → ήδη αρχ. σημ. «θυσιαστήριο (με βάθρο)» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1157-8: *προσπεσόντα πως βωμῷ καθῆσθαι τῷ Ποσειδῶνος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

βωμολόχος < αρχ. σύνθ. *βωμο-λόχος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] (αρχ. *βωμο-λοχία*, ελνστ. *βωμο-λοχῶ*· με β΄ συνθ. τη λ. *λόχος* στη σημ. «ενέδρα»), αρχική σημ. «αυτός που παραμονεύει κοντά σε βωμούς, για να κλέψει το κρέας που προσφέρεται εκεί» → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που φλυαρεί ή αστειεύεται με ασέβεια, προκειμένου να κερδίσει χρήματα ή την προσοχή» (πβ. το ρ. *βωμολοχεύω* στον Αριστοφάνη, *απόσπ.* 166.1: *χαριεντίζει καὶ καταπαίζεις ἡμῶν καὶ βωμολοχεύει*) → «αισχρολόγος, χυδαιολόγος».

βωξίτης → βοξίτης

Γ

γαβάθα
μεσν. < ελνστ. *γάβαθον / καβάθα* < λατ. *gabat(h)a* «ξύλινο σκεύος φαγητού» < σημιτ. **ḳabbat* (συγκα-ριτ. *qb't*).

γαβγίζω
μεσν. < *γάβ γάβ*, ηχομιμητ. λ.

γαβριάς «έξυπνος αλητάκος»
< κύρ. όν. *Γαβριάς*, μεταφορά τού γαλλ. ονόματος *Gavroche*, παιδικού χαρακτήρα τού μυθιστορήματος *Οι Άθλιοι* (γαλλ. *Les Misérables*) τού V. Hugo.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γαβριάς ή γαυριάς;
Η παρετυμολόγηση προς το αρχ. επίθ. *γαῦρος* «υπερήφανος, ορμητικός» είχε οδηγήσει παλαιότερα στην εσφαλμένη γραφή *γαυριάς*, ενώ πρόκειται για μεταφορά ξένης λέξης που γράφεται με τον απλούστερο τρόπο: ***γαβριάς*** (με -*β*-).

γάβρος → γαύρος

γάγγλιο «μάζα νευρικών κυττάρων σε λεμφαγγεία και νεύρα»
< ελνστ. *γάγγλιον / γαγγλίον* (κυρ. πληθ. *γάγγλια / γαγγλία*, ήδη αρχ. το επίθ. *γαγγλιώδης*), πιθ. < **γαλ-γλ-ιον*, αναδιπλασιασμένη μορφή τού θ. που απαντά στις αρχ. λ. *ἄγλις, -ιθος* και *γέλγις, -ι(θ)ος* (αμφότερες σημαίνουν «σκελίδα σκόρδου»), λόγω τής ομοιότητας τού σχήματος με τα γαγγλιακά ογκίδια.

γάγγραινα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **γάρ-γρ-αινα*, αναδιπλασιασμένη μορφή τού θ. που απαντά στο ρ. *γράω* «ροκανίζω, κατατρώγω» (πιθ. μέσω αρσ. **γάγγρων* ή **γάγγρος*) < **γράσ-ω*, το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gres-* «τρώγω, κομματιάζω» || λατ. *grāmen* «χλόη», σανσκρ. *grásate* «καταβροχθίζω» || αρχ. *γασ-τήρ, -τρός* (βλ.λ. *γαστέρα*), *γάσ-τρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαγγραινικός < ελνστ. *γαγγραιν-ικός*
γαγγραινώδης < αρχ. *γαγγραιν-ώδης*
γαγγραιν-ιάζω.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γάγγραινα, γαστέρα, γάστρα, γούρνα, γρασσίδι...
Από την Ι.Ε. ρίζα **gres-* «τρώγω, κομματιάζω» προήλθε μια μικρή ομάδα αρχαίων λέξεων, οι οποίες σχετίζονται με το φαγητό, τη βρώση ή τη διάβρωση. Οι λέξεις αυτές έχουν την αφετηρία τους στο θέμα **γρασ-* και στη μεταπτωτική βαθμίδα τού **γρωσ-*, από όπου σχηματίστηκαν τα εξής:
1) από θέμα ***γρασ-***: μεσν. **γαστέρα** < αρχ. *γασ-τήρ, -τέρος* < **γρασ-τήρ*· αρχ. **γάσ-τρα** < **γράσ-τρα*· αρχ. **γάγγραινα** < **γάρ-γρ-αινα* < θ. τού ρ. *γράω* «ροκανίζω» (< **γράσ-ω*)· **γρασσίδι**, που ανάγεται σε υποκοριστικό τού ελνστ. *γράσσις / γράσ-τις, -εως* «χλόη».
2) από θέμα ***γρωσ-***: πιθ. μεσν. **γούρνα** < ελνστ. *γρώνη* «κοίλωμα, τρύπα», ουσιαστικοποιημένο θηλ. τού επιθ. *γρῶνος* «κοίλος, βαθουλωτός» < **γρῶσ-νος*.

γάδος «μικρός βακαλάος»
ελνστ., πιθ. δάνειο μεσογειακής αρχής. Η φωνητική ομοιότητα με τη λ. *γάιδαρος* (ελνστ. *γάδαρος*) είναι εντελώς συμπτωματική.

γάζα
μεταφορά τού γαλλ. *gaze*, ίσως από την πόλη *Γάζα* (εβρ. *'Azza*, αραβ. *Gazzah*) όπου παρασκευαζόταν (από βαμβάκι ή λινάρι) ή, κατ' άλλη εκδοχή, από αραβ. *qazz* «μετάξι» ή περσ. *ghāza* «ξασμένο βαμβάκι».

γαζέλα
μεταφορά τού γαλλ. *gazelle* < ισπ. *gacela* < αραβ. *ġazāla*.

γαζί
< μεσν. **γαζί(ον)* (όπως προκύπτει από το μεσν. παράγωγο *γαζώνω*) < αραβ. *qazzy* «μεταξωτός» < *qazz* «μετάξι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαζώνω < μεσν. *γαζ-ώνω* < **γαζ(ίον)* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ώνω*
γάζω-μα < *γαζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
γαζω-τός < *γαζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*
γαζω-τής < *γαζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

γαζία
αντιδάν., < βεν. *gazia* (πβ. ιταλ. *gaggia*) < ελνστ. *ἀκακία* (βλ.λ.).

γαία
< αρχ. *γαῖα*, ποιητ. τύπος τού ουσ. *γῆ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γαιώδης < αρχ. *γαι-ώδης*.
ΣΥΝΘ. γαι(ο)-: *γαιο-κτήμονας, γαιο-κτησία, γαιό-σακος, γαιό-τοιχος, γαι-άνθρακας* κ.ά.

γαιάνθρακας

λόγ. [1846], < *γαι(ο)-* (< αρχ. *γαία* «γη») + *άνθρακας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *charbon de terre*.

γάιδαρος

μεσν. < ελνστ. *γάδαρος* (ήδη στην παροιμία: *Καλαμαράδικος γάδαρος ἐπὶ τῶν μεγάλων· τοιοῦτοι γὰρ οἱ ἐκεῖ ὄνοι*), ανατολ. δάνειο, πιθ. < ινδ. *gadarō* (πβ. τσιγγάν. *ghádar*). Λιγότερο πιθανή η παλαιά αναγωγή σε αραβ. *ga(i)dar* «σκληρότητα, καταπίεση», διότι προϋποθέτει μεταφορά σημασίας «συμπεριφορά προς το ζώο» → «το ίδιο το ζώο, όνος». Η σκληρότητα των ανθρώπων απέναντι στον γάιδαρο υπήρξε επίσης η αιτία που η λέξη παρετυμολογήθηκε από τη φρ. *ἀεὶ δέρεσθαι* «(αυτός) που πάντα τον δέρνουν» και σε προηγούμενους αιώνες απαντά γραμμένη *γάειδαρος* και *ἀείδαρος* (μεσν., στον λεξικογράφο Du Cange).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαϊδούρι < μεσν. *γα(ϊ)δοῦρι(ο)ν* < *γαϊδάρ-ιον*, υποκορ. τού ουσ. *γάιδαρος*
γαϊδούρ-α < *γαϊδούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-α*
γαϊδουρ-ιά < *γαϊδούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
γαϊδουρ-ινός < *γαϊδούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.
ΣΥΝΘ. γαϊδουρ(ο)-: *γαϊδουρ-άγκαθο, γαϊδουρό-βηχας, γαϊδουρο-γυρεύω, γαϊδουρο-δένω, γαϊδουρο-καβαλαρία, γαϊδουρο-καλόκαιρο, γαϊδουρο-κεφαλή, γαϊδουρο-λάτης, γαϊδουρο-τόμαρο, γαϊδουρο-φωνάρα* κ.ά.

γαιο- → γη

γαιόραμα «η Γη σε χάρτη μεγάλης κλίμακας»

< *γαι(ο)-* (< αρχ. *γαία* «γη») + *όραμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *georama*, κατά το *πανόραμα* (βλ.λ.). Βλ. και λ. *γη*.

γαϊτανάκι

υποκορ. τού μεσν. *γαϊτάνι(ν)* «μεταξωτό κορδόνι», υποκορ. τού ελνστ. *γαϊτάνη (ἡ) / γαϊτανόν (τό)*, ίσως < επίθ. *Γαϊετανόν*, από την κελτ. πόλη *Gaeta*, πβ. υστλατ. *gaitanum (linum)*. Η ετυμολόγηση αυτή ενισχύεται από την περιγραφή τού ιατρού Γαληνού (2ος αι. μ.Χ.), ο οποίος αναφέρεται σε ένα είδος ανθεκτικής και άσηπτης *ὕλης* ως εξής (*Περὶ θεραπ. μεθόδ.* 10.942): *τοιαύτη δ' ἐστὶν ἐν Ρώμῃ μὲν ἡ τῶν* ***Γαϊετανῶν*** *ὀνομαζομένων, ἐκ μὲν τῆς τῶν Κελτῶν χώρας κομιζομένων*.

γάλα

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **γ(α)λακτ-* (πβ. γεν. *γάλακτος*) < Ι.Ε. **glakt-* «γάλα» || λατ. *lac, -ctis* (> γαλλ. *lait*, ισπ. *leche*, ιταλ. *latte*). Κατ' άλλη άποψη, αρχικός είναι ο σπάνιος ομηρικός τύπος *γλάγος*, ο οποίος θεωρείται ότι συνδ. με το θ. τού ρ. *ἀμέλγω* «αρμέγω» μέσω Ι.Ε. **mlg-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλακτικός < ελνστ. *γαλακτ-ικός* «γαλακτώδης, όμοιος με γάλα»
γαλακτερός < ελνστ. *γαλακτ-ερός* (πβ. Ιεροφίλ. *Περὶ τροφ.* 4.2: *κρέη δὲ ἐσθίειν τρυφερὰ καὶ εὔσαρκα, οἷον ἄρνας νεμομένους καὶ μὴ γαλακτάρια, ὡσαύτως καὶ ἐρίφους γαλακτερούς*) < *γαλακτ-* (*γάλα, γάλακτος*) + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φαρμακ-ερός*
γαλακτώδης < αρχ. *γαλακτ-ώδης*
γαλατ-άς.
ΣΥΝΘ. γαλα(κ)τ(ο)-: (ελνστ.) *γαλακτ-ούχος, γαλακτο-φόρος* – (λόγ.) *γαλακτο-βιομηχανία* [1896], *γαλακτο-κομία* [1889], *γαλακτο-παραγωγή* [1887], *γαλακτο-πωλείο* [1856], *γαλακτό-ρροια* [1849] – *γαλακτο-μπούρεκο, γαλατό-πιτα* κ.ά.
-γαλα / -γαλο, -γάλακτος: *ρυζό-γαλα / -ο, ανθόγαλα / -ο, ξινό-γαλα / -ο, τυρό-γαλα / -ο, αφρό-γαλα / -ο, ασβεστό-γαλα, πρωτό-γαλα – α-γάλακτος, ομογάλακτος* κ.ά.

γαλάζιος

μεσν. < *γαλάιζος* (με αντιμετάθεση) < μτχ. *γαλαΐζων* (μεταπλασμός με εξομάλυνση τής κλίσεως, πβ. *δράκων – δράκος, γέρων – γέρος*) τού ελνστ. *γαλαΐζω* < **καλαΐζω* < *κάλ(λ)αϊς* «πολύτιμος λίθος με γαλαζοπράσινο χρώμα» (βλ.λ.). Βλ. κ. *γαλανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλαζ-ωπός < *γαλάζ(ιος)* + λεξικό επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. γαλαζο-: *γαλαζό-πετρα, γαλαζο-πράσινος, γαλαζο-αίματος* (λόγ. [1895], < φρ. *γαλάζιο αίμα*, μεταφρ. δάνειο από ισπ. *sangre azul*· η φρ. οφείλεται στους Ισπανούς ευγενείς τής μεσν. εποχής, επειδή κάτω από τη λευκή επιδερμίδα τους διακρίνονταν οι φλέβες με γαλάζιο χρώμα, κάτι που δεν συνέβαινε με τους Άραβες εισβολείς λόγω τού μελαμψού τους δέρματος).

γαλαθηνός «αυτός που ακόμη θηλάζει»

αρχ. < *γάλα* + *-θη(νός)* < θ. τού ρ. *θῆσθαι* «θηλάζω», για το οποίο βλ.λ. *θηλή*.

γαλακτ(ο)- → γάλα

γαλάκτωμα

λόγ. [1889], < *γάλα, -κτος* + παραγ. τέρμα *-ωμα*, απόδ. τού γαλλ. *émulsion*.

γαλανός

< **γαλεανός* (με έκκρουση τού /e/ από το ισχυρότερο /a/) < ελνστ. *καλλεανός / καλ(λ)άινος* < *κάλ(λ)αϊς* «πολύτιμος λίθος με γαλαζοπράσινο χρώμα» (βλ.λ.). Βλ. κ. *γαλάζιος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
γαλανός, γαλάζιος

Τα επίθετα **γαλανός** και **γαλάζιος** έχουν την αφετηρία τους στο ελνστ. ουσ. *κάλ(λ)αϊς, -ιδος (ή)* «πολύτιμος λίθος με γαλαζοπράσινο χρώμα», πράγμα που εξηγεί και τη σημασία τους. Δεν σχετίζονται ετυμολογικά με το αρχ. **γάλα**, όπως είχε υποτεθεί στο παρελθόν, αν και η λέξη αυτή πιθ. επέδρασε παρετυμολογικά στη ν.ελλ. μορφή τους (με αρχικό γ- αντί κ-).

γαλαντόμος

< βεν. *galantomo* «γενναιόδωρος» < παλ. ιταλ. *galant'huomo* < γαλλ. *galant* «κομψός, ιπποτικός, ευγενικός» (< παλ. γαλλ. *galer* «χαίρομαι, ευχαριστιέμαι») + *huomo* (< λατ. *homo* «άνθρωπος»).

γαλαξίας

< αρχ. *γαλαξίας (κύκλος)* (φρ. που αποδίδεται στους φιλοσόφους Αναξαγόρα, Παρμενίδη και Δημόκριτο), άλλος τύπος τού ουσ. *γαλακτίας* < αρχ. *γάλα, -κτος*. Η λ. πέρασε μέσω τού μεσν. λατ. *galaxias* σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *galaxy*, γαλλ. *galaxie*, γερμ. *Galaxis / Galaxie*, ιταλ. *galassia* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γαλαξίας

Οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τη φράση *γαλαξίας κύκλος* για να περιγράψουν το σύνολο των άστρων που φωτίζουν τον ουράνιο θόλο (το *στερέωμα*) και διαγράφονται εκεί. Επινόησαν τον ευρηματικό μύθο κατά τον οποίο ο **γαλαξίας** σχηματίστηκε από το χυμένο γάλα τής θεάς Ήρας, η οποία αποτραυήχτηκε ενώ θήλαζε τον Ηρακλή (πβ. Ερατοσθ. *Άστροθεσ.* 3.44: *διόπερ φασὶ τὸν Ἑρμῆν ὑπὸ τὴν γένεσιν ἀνακομίσαι τὸν Ἡρακλέα καὶ προσσχεῖν αὐτὸν τῷ τῆς Ἥρας μαστῷ, τὸν δὲ θηλάζειν· ἐπινοήσασαν δὲ τὴν Ἥραν ἀποσείσασθαι αὐτόν, καὶ οὕτως ἐκχυθέντος τοῦ περισσεύματος ἀποτελεσθῆναι τὸν Γαλαξίαν κύκλον*).

γαλαρία

< βεν. *galaria* < μεσν. λατ. *galeria* «πρόναος εκκλησιαστικών κτηρίων», για το οποίο βλ.λ. *γκαλερί*. ☛ σχολιο λ. *στοά*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γαλαρία

Η λέξη **γαλαρία** προέρχεται από τη βεν. **galaria** (πιθ. την περίοδο τής Ενετοκρατίας) και αντικατέστησε τη λέξη *στοά* (και στη σημασία «σήραγγα ορυχείου»). Η βενετσιάνικη λέξη προέρχεται από τη μεσν. λατ. **galeria** (ιταλ. *galleria*), που σήμαινε αρχικά «ξύλινος εξώστης» και ειδικότερα «πρόναος εκκλησίας ή μοναστηριού». Ορισμένοι παράγουν τον μεσαιωνικό λατ. τύπο από παραφθορά τού τοπωνυμίου **Galilaea**, τής γνωστής βιβλικής **Γαλιλαίας**. Η λ. *galeria* δήλωσε στη μεσαιωνική Λατινική για μια περίοδο (γύρω στον 11ο αι. στη Ρώμη) τη στοά εκκλησίας. Στη Βίβλο, η Γαλιλαία τής Παλαιστίνης ήταν ο τόπος που σχετίζεται με τους ειδωλολάτρες (εθνικούς), οι οποίοι πλειοψηφούσαν στην επαρχία αυτήν τα χρόνια τού Χριστού, και με τους χριστιανούς, επειδή εκεί γεννήθηκε και κυρίως έδρασε ο Χριστός (τον οποίο οι Εβραίοι αποκαλούσαν περιφρονητικά «Γαλιλαίο» και τους πρώτους χριστιανούς «Γαλιλαίους»), ενώ η Ιουδαία ήταν η πατρίδα των Εβραίων. Έτσι, ο μεσαιωνικός λατ. όρος *Galilaea* απαντά σε εκκλησίες ως ονομασία τής στοάς στην οποία κατά την περίοδο τού Πάσχα ελάμβαναν χώρα δρώμενα σχετικά με τα πάθη τού Χριστού.

Άλλες ετυμολογήσεις συνδέουν τη λατινική λ. *galeria* με δημώδη λατινικό τύπο **calaria** «πλοίο», τον οποίο ανάγουν στο αρχ. *κάλον* «ξύλο (ξερό, κατάλληλο για καύση ή για επεξεργασία)», που είχε αποκτήσει επίσης τη σημασία «πλοίο», πβ. φρ. *ἔρρει τὰ κᾶλα* «καταστράφηκαν τα πλοία». Η σημασιολογική μετάβαση στις έννοιες «περιστύλιο», «πρόναος» προϋποθέτει σημασία «μακρόστενη ξύλινη δίοδος», που ίσως είχε ενδιαμέσως αποκτήσει η λέξη. Άλλοι, τέλος, ανάγουν τη λ. *galeria* στην ελληνική λέξη **γάλη** που καταγράφει ο Ησύχιος, η οποία σήμαινε «ξύλινη εξέδρα» ή δήλωνε επίμηκες στεγασμένο πέρασμα. Η *γαλαρία* δήλωσε ακόμη τον υαλόφρακτο εξώστη, ενώ στη Νάξο απαντά η χρήση «επίμηκες μέρος για περιπατητές». Δήλωσε επίσης τη μεγάλη στοά μεγάρου και αργότερα το θεωρείο και τον τελευταίο εξώστη θεάτρου, για να καταλήξει στη σύγχρονη σημασία των τελευταίων θέσεων σε οποιονδήποτε χώρο. Ο λατ. όρος πέρασε στη Γαλλική *(gallérie)* και στην Αγγλική *(gallery)*. Βλ. και λ. *γκαλερί*.

γαλατικός

αρχ. (ήδη στον Αριστοτέλη οι φρ. *Γαλατικὸς κόλπος* και *Γαλατικὸν πέλαγος*) < εθνωνύμιο *Γαλάται* (ελνστ. *Γαλάτης*), κελτ. αρχής (όπως και το αντίστοιχο λατ. *Galli*), ίσως συνδ. με λ. που σημαίνει «ανδρεία» (πβ. ιρλ. *gal*). Βλ. κ. λ. *Γαλλία* και σχολιο λ. *βλάχικος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Γαλάτες – Κέλτες

Μολονότι τα εθνωνύμια **Γαλάται** και **Κέλται / Κελτοί** αφορούν σε λαό κοινής καταγωγής, οι αρχαίοι γεωγράφοι διέκριναν τους *Κέλτες* κατοίκους των βορείων περιοχών (κυρίως των βρετανικών νήσων, όπου αποκλήθηκαν με την τευτονική λέξη *Weales* «ξένοι» > αγγλ. *Welsh* «Ουαλοί») από τους *Γαλάτες* κατοίκους τής Κεντρικής Ευρώπης (κατ' εξοχήν τής Γαλλίας). Επί παραδείγματι, ο ιστορικός τού 1ου αι. μ.Χ. Αππιανός γράφει για τους κατοίκους βορείως τής οροσειράς των Πυρηναίων ότι *«οἰκοῦσι δ' αὐτοῦ πρὸς μὲν ἕω Κελτοί, ὅσοι Γαλάται τε καὶ Γάλλοι νῦν προσαγορεύονται»* (*Ἰβηρ.* 17). Βλ. κ. *Γαλλία*.

γαλατσίδα «ποώδες φυτό με γαλακτώδη χυμό»
μεσν. (με τσιτακισμό, πβ. *ατσίδα* < *ικτίδα*) < ελνστ. *γαλακτίς, -ίδος* < αρχ. *γάλα, -κτος*.

γαλβανίζω «επιμεταλλώνω»
λόγ. [1847], μεταφορά τού γαλλ. *galvaniser*, από το επώνυμο τού Ιταλού φυσικού και γιατρού Luigi Galvani (1737-98), ο οποίος το 1786 περιέγραψε το φαινόμενο τού ηλεκτρισμού που προκύπτει από χημική δράση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλβαν-ισμός, λόγ. [1812], μεταφορά τού γαλλ. *galvanisme*
γαλβαν-ικός, λόγ. [1889], μεταφορά τού γαλλ. *galvanique*.
ΣΥΝΘ. γαλβανο-: *γαλβανό-μετρο, γαλβανο-πλαστική*.

γαλέος
μεσν. < αρχ. *γαλεός* «είδος σκυλόψαρου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *γαλέη / γαλῆ* «μικρό αιλουροειδές», (αργότερα) «γάτα» (βλ.λ. *γαλή*), πιθ. εξαιτίας τής ομοιότητας στη μορφή και στον τρόπο διατροφής (αρπακτικό).

γαλέρα
μεσν. < βεν. *galera* < ιταλ. *gale(r)a* < μεσν. λατ. *galea* < μεσν. *γαλαία / γαλέα*, ίσως ιλλυρ. αρχής ή, κατ' άλλη άποψη, σημιτ. αρχής (πβ. αραβ. *ḥali* «είδος μεγάλου πλοίου»).

γαλέτα «είδος παξιμαδιού»
< βεν. *galeta* (πβ. ιταλ. *galletta*) < γαλλ. *galette* < *galet*, υποκορ. τού παλ. γαλλ. *gal* «πετραδάκι, χαλίκι», πιθ. κελτ. αρχής (πβ. παλ. ιρλ. *gall* «πέτρα, χαλίκι»). Η σκληρότητα τού παξιμαδιού οδήγησε σε αυτή τη σημασιολογική μεταβολή.

γαλή «γάτα»
< αρχ. *γαλέη / γαλῆ* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη], πιθ. συνδ. με λατ. *glīs* «μυωξός (είδος ποντικού)», αν ληφθεί υπ' όψιν ότι η λ. *γαλῆ* δεν δήλωνε αρχικώς τη γάτα (που δεν ήταν κατοικίδιο ζώο), αλλά μικρά αιλουροειδή όπως η νυφίτσα και η αγριόγατα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τη σύλληψη των ποντικών. Η σημ. «γάτα» είναι ελνστ. (*γαλῆ κατοικίδιος*, κατά τον Διοσκουρίδη, *Περὶ ὕλης ἰατρ.* 2.25.1). Βλ. κ. λ. *γάτα*.

γαλήνη
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 391-2: *καὶ τότ' ἔπειτ' ἄνεμος μὲν ἐπαύσατο ἠδὲ γαλήνη ἔπλετο νηνεμίη*] < **γαλάσνᾱ* (πβ. *σελήνη* < **σελάσ-να*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στις λ. *γελῶ* (βλ.λ.), *γελαστός*. Η *γαλήνη* αρχικώς αναφερόταν στην ήρεμη θάλασσα μιας ηλιόλουστης ημέρας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γελώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαληνεύω < μεσν. *γαλην-εύω*
γαλήνε-μα < *γαληνεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
γαλήνιος < ελνστ. *γαλήν-ιος*
γαληνός < αρχ. *γαλην-ός* < *γαλήν(η)* (βλ. ανωτέρω). Το θηλ. τού υπερθετικού βαθμού *Γαληνοτάτη* χρησιμοποιήθηκε ως προσωνύμιο τής Ενετικής Δημοκρατίας, τού κράτους τής Βενετίας (ιταλ. *La Serenissima*).

γαλιάντρα «κορυδαλλός»
αντιδάν., < ιταλ. *calandra* < λατ. *calandra* (επίσης *caliandrum* «γυναικεία κόμμωση, περούκα») < ελνστ. *κάλανδρος (ό)* (πβ. ν.ελλ. μακεδ. *καλάντρα*), λ. προελληνικής αρχής.

γαλίφης «κόλακας»
< μεσν. *γαλίφος* < ιταλ. *gaglioffo* «αχρείος, τιποτένιος», πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λ. *gagliardo* «ρωμαλέος, δυνατός» και *goffo* «ανόητος, μωρός». Κατ' άλλη άποψη, η ιταλ. λ. προέρχεται από το ισπ. *gallofa* «άρτος ελεημοσύνης που δινόταν σε ζητιάνους προσκυνητές». Στην Ελληνική είναι πιθ. η σημασιολογική επίδρ. τού ρ. *γλείφω*, που οδήγησε στη σημ. «κόλακας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλιφεύω < μεσν. *γαλιφ-εύω*
γαλιφιά < μεσν. *γαλιφ-ιά*
γαλίφ-ικος.

Γαλλία
ελνστ. < λατ. *Gallia*, τοπωνύμιο κελτ. αρχής, που συνδ. με τα εθνωνύμια *Γαλάται, Γαλατία* (βλ.λ. *γαλατικός*). Τον 2ο αι. π.Χ. εμφανίζεται επίσης το εθνωνύμιο *Γάλλος* «Γαλάτης» < λατ. *Gallus*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλλικός < ελνστ. *γαλλ-ικός* «γαλατικός» < *Γάλλος* «Γαλάτης» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 4.4: *τὸ δὲ σύμπαν φῦλον, ὃ νῦν Γαλλικόν τε καὶ Γαλατικὸν καλοῦσιν, ἀρειμάνιόν ἐστι*)
γαλλ-ίζω, λόγ. [1805]
γαλλ-ισμός, λόγ. [1805], μεταφορά τού γαλλ. *gallicisme*
γαλλιστί < μεσν. επίρρ. *γαλλ-ιστί*.
ΣΥΝΘ. γαλλο-: *γαλλο-μαθής, γαλλο-τραφής, γαλλό-φιλος, γαλλό-φωνος* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Γαλλία – France
Ενώ η ονομασία ***Γαλλία*** υπενθυμίζει το μακρό κελτικό παρελθόν τής περιοχής, η σημερινή Γαλλική Δημοκρατία χρησιμοποιεί την ονομασία ***France***, η οποία ανάγεται στο λατ. *Francia* και αναφέρεται στο γερμανικό φύλο των ***Φράγκων*** και στη γλώσσα τους, τη *φραγκική*. Μολονότι το φύλο αυτό έδωσε το όνομά του στη Γαλλία και στη γλώσσα της *(français)*, επειδή επεκτάθηκε ώς τον ποταμό Σηκουάνα απωθώντας τους παλαιότερους κελτικούς πληθυσμούς, στην πραγματικότητα η φραγκική γλώσσα εκτοπίστηκε από τη λατινογενή Γαλλική. Ως αποτέλεσμα, η γλώσσα που τυπικά και ουσια-

στικά αποτελεί σήμερα τον απόγονο τής φραγκικής δεν είναι η Γαλλική, αλλά η σημερινή Ολλανδική (και η Φλαμανδική τού Βελγίου).

γαλόνι¹ «διακριτικό βαθμού αξιωματικού»
< ιταλ. *galloni*, πληθ. τού *gallone* (ίδια σημ.) < παλ. γαλλ. *galon* < ρ. *galonner* «στολίζω με ταινία, κορδέλα», αγν. ετύμου.

γαλόνι² «μονάδα χωρητικότητας»
μεταφορά τού γαλλ. *gallon* < αγγλ. *gallon* < γαλλ. (νορμανδ.) *galon*, από το θ. τού μεσν. λατ. *galleta*, *galletum* «μονάδα μετρήσεως υγρών», κελτ. αρχής.

γάλος «αρσενική γαλοπούλα»
μεσν. < βεν. *galo* < λατ. *gallus* «πετεινός», ίσως συνδ. με το τοπωνύμιο *Gallia* «Γαλατία», οπότε θα σήμαινε «πετεινός τής Γαλατίας» (πβ. μεσν. *μηδικὸς πετεινός*, αρχ. *περσικὸς ἀλέκτωρ*), ή σχετίζεται με λ. που σημαίνουν «κραυγάζω, φωνάζω», π.χ. κελτ. *galw*, παλ. ισλ. *kalla*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλ-ί, υποκορ. τού *γάλος*.
ΣΥΝΘ. γαλο-: *γαλο-πούλα*, *γαλό-πουλο*.

γαλότσα
< βεν. *galozza* (πβ. ιταλ. *caloscia*) < γαλλ. *galoche*, πιθ. < λατ. *gallicula*, υποκορ. τού *gallica* «(υπόδημα) των Γαλατών». Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι πρόκειται για αντιδάν. από υστλατ. **calopia* < λατ. *calopus* < αρχ. *καλόπους* «καλαπόδι».

γαλουχώ
< ελνστ. *γαλουχῶ (-έω)* «θηλάζω» < *γάλ(α)* + λεξ. επίθημα *-ουχῶ* < αρχ. *ἔχω* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. «ανατρέφω» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ευσεβ. *Σχολ. Ἡσαΐου* 1.93.18: *γαλουχούμενοι ταῖς πρώταις εἰσαγωγαῖς τοῦ θεοσεβοῦς λόγου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαλουχία < ελνστ. *γαλουχ-ία*
γαλούχηση < μεσν. *γαλούχη-σις*.

γάμα → γάμμα

γαμβρός → γαμπρός

γαμέτης «αναπαραγωγικό κύτταρο»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *gameta* < αρχ. *γαμέτης* «σύζυγος» [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.], από το θ. τού ρ. *γαμῶ (-έω)* «νυμφεύομαι» (βλ.λ.).

γαμήλιος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 804-5: *πρὸ κοίτας γαμηλίου*], από το θ. τού ρ. *γαμῶ (-έω)* «νυμφεύομαι» (βλ.λ.) με επίθημα *-ηλο-* μέσω τύπου **γαμ-ηλός* (πβ. κ. *χαμ-ηλός*, *απατ-ηλός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαμηλι-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nuptialité*.

γαμήσι → γαμώ

γάμμα
αρχ. < σημιτ. *gīmel*, που απαντά σε λ. με σημ. «καμήλα» (π.χ. αραμ. *gamlā*) και επιβεβαιώνεται από το αρχικό σχήμα τού γράμματος σε επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
γάμα ή γάμμα;
Όπως και άλλα γράμματα τού αλφαβήτου, το *γάμμα* στη σχολική γραμματική απλογραφείται: ***γάμα***. Εντούτοις, η λ. παραδίδεται ήδη από την Αρχαιότητα με δύο *-μ-*, επομένως ορθογραφείται κανονικά ***γάμμα***.

γάμος
αρχ. [ήδη ομηρικό] (υποχωρητ.) < ρ. *γαμῶ (-έω)* «νυμφεύομαι» (βλ.λ.). Βλ. κ. *γαμπρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαμικός < αρχ. *γαμ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. ά-γαμος, **έγ-γαμος**, **προ-γαμ-ιαίος**.

γάμπα
αντιδάν., < ιταλ. *gamba* < υστλατ. *gămba* «πόδι ζώου» (κυρ. αλόγου) < αρχ. *καμπή* «άρθρωση (ώμου, ισχίου, δαχτύλων)», το οποίο ανάγεται στο ρ. *κάμπτω*.

γάμπαρη «μεγάλη γκρίζα γαρίδα»
αντιδάν., < ιταλ. *gamberi* (με επίδρ. τού μεγεθ. επιθήματος *-αρος*), πληθ. τού *gambero* < υστλατ. *cambarus / gambarus* < λατ. *cammarus* < αρχ. *κάμμαρος*, πιθ. δάνειο, ίσως συνδ. με παλ. γερμ. *hummer* «αστακός».

γαμπρός
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *γαμβρός* [ήδη ομηρικό] (με ευφωνικό *-β-*) < **γαμ-ρός*, πιθ. < θ. τού ρ. *γαμῶ (-έω)* «νυμφεύομαι» + παραγ. τέρμα *-ρός*. Αν ισχύει η ένταξη τής λ. στην ετυμολογική οικογένεια των *γαμῶ*, *γάμος*, τότε είναι επίσης πιθ. η σύνδεση με το σανσκρ. *jāmā-tar-* (ίδια σημ.).
ΣΗΜΑΣ. Ήδη στην αρχ. γραμματεία η λ. *γαμβρός* απαντά με σημ. που δηλώνουν σχέσεις συγγενείας οι οποίες προκύπτουν από γάμο: «νυμφίος», «σύζυγος τής κόρης κάποιου (σε σχέση με τους γονείς της)», «σύζυγος τής αδελφής», «αδελφός τής συζύγου (κουνιάδος)». Μολονότι η σημ. «νυμφίος» είναι η επικρατούσα (ήδη στον Όμηρο), στους αρχ. συγγραφείς παρατηρείται η τάση να αποδίδεται ο όρος αυτός και σε συγγενείς του.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαμπρ-ιάτικος < *γαμπρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *νυχτ-ιάτικος*
γαμπρ-ίζω.

γαμψός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **γναμψός*

(με ανομοίωση), που προφανώς αποσπάστηκε από το ομηρικό σύνθ. *γαμψῶνυξ* «αυτός που έχει κυρτά (γαμψά) νύχια» < **γναμψ-ῶνυξ* και προέρχεται από το ρ. *γνάμπτω* «κυρτώνω, κάμπτω», αγν. ετύμου.

γαμώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *γαμῶ (-έω)*, το οποίο εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια των ουσ. *γάμος, γαμβρός* και ίσως συνδ. με σανσκρ. *jāmā-tar-* «γαμπρός». Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι λ. αυτές συνδέονται περαιτέρω με τον ομηρικό αόρ. *γέντο* «έλαβε».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «νυμφεύομαι (για άνδρα)» (ο μέσος τύπος αναφερόταν στη γυναίκα και σήμαινε «δίνομαι σε γάμο») → αρχ. σημ. «παίρνω γυναίκα ως παλλακίδα ή ερωμένη» (πβ. Ομήρ. *Όδ.* α 35-6: *ὡς καὶ νῦν Αἴγισθος ὑπὲρ μόρον Ἀτρεΐδαο γῆμ' ἄλοχον μνηστήν*) → ελνστ. σημ. «έχω σεξουαλικές σχέσεις» (ενεργ. για άνδρα, μεσοπαθ. για γυναίκα, πβ. Αθην. *Δειπνοσοφ.* 13.89: *διαβόητοι γεγόνασι γυναῖκες Θαργηλία ἡ Μιλησία, ἥτις καὶ τεσσαρεσκαίδεκα ἀνδράσιν ἐγαμήθη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γαμήσι < μεσν. *γαμήσι* < *γαμήσει*, ουσιαστικοπ. τύπος τού απρφ. μέλλ. *γαμήσειν* τού αρχ. *γαμῶ (-έω)* (πβ. κ. *κοιμήσι, γιορτάσι*)

γαμιάς < μεσν. *γαμ-έας* (με συνίζηση) < αρχ. *γαμῶ (-έω)*

γαμ-ιόλης < *γαμ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ιόλης* (πβ. το επίσης υβριστ. *καριόλης*).

γάνα → γανώνω

γάντζος

< βεν. *ganzo* (πβ. ιταλ. *gancio*, καταλαν. *ganxo*, ισπ. *gancho*), από όπου το τουρκ. *kanca* «σιδερένιο άγκιστρο, αρπάγη», ευρέως διαδεδομένος μεσογειακός όρος, ίσως κελτ. αρχής. Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί η απώτερη αναγωγή τής λ. στο αρχ. επίθ. *γαμψός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γαντζ-ώνω

γάντζω-μα < *γαντζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

γαντζω-τός < *γαντζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

γάντι

μεταφορά τού γαλλ. *gant* (οπτικό δάνειο) < φραγκ. **want*, με αφετηρία τις φρ. *jeter / relever le gant* «ρίχνω / σηκώνω το γάντι», επειδή οι Φράγκοι συνήθιζαν να προσφέρουν το γάντι ως σύμβολο τής χώρας τους όταν παραδίδονταν.

γανώνω «επικασσιτερώνω»

μεσν. < αρχ. *γανῶ (-όω)* «λάμπω – λαμπρύνω», άλλος τύπος τού μέσ. *γάνυμαι* «χαίρομαι, λάμπω από χαρά» < **γά-ν-υ-μαι* (με ένθημα *-ν-*) < θ. **γαυ- / *γaF-* < Ι.Ε. **gau-* «χαίρομαι» || λατ. *gaudium* «χαρά» (> γαλλ. *joie*, ισπ. *gozo*, ιταλ. *gioia*) || αρχ. *γηθῶ (-έω)* «χαίρομαι» (< **γāF-εθ-έω*), *γαῦρος* «υπερήφανος, ορμητικός». Η σημ. «επικασσιτερώνω» (τού ρ. *γανῶ*) είναι ελνστ. Βλ.λ. *καλάι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γάνω-μα < ελνστ. *γάνω-μα* «λαμπρότητα, στιλπνότητα» < αρχ. *γανῶ (-όω)*

γάνα < *γαν-ώνω* (υποχωρητ.)

γαν-ιάζω < *γάν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

γανω-τής < *γανώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*

γανωματ-ής < *γανωματ-* (*γάνωμα*) + παραγ. τέρμα *-ής*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γανώνω, γαύρος – joie, gozo...

Η Ι.Ε. ρίζα **gau-* «χαίρομαι» βρίσκεται στην αφετηρία διαφόρων λέξεων που σημαίνουν «χαίρομαι, λάμπω από χαρά». Αξιοπρόσεκτο είναι στην Ελληνική το θέμα **γαυ- / *γaF-*, το οποίο συναντούμε στις εξής λέξεις:

1) αρχ. ***γανῶ (-όω)*** «λάμπω – λαμπρύνω» (από όπου μεσν. ***γανώνω*** «επικασσιτερώνω») < *γάνυμαι* < **γά-ν-υ-μαι* (με ένθημα *-ν-*).

2) αρχ. ***γαῦρος*** «υπερήφανος, ορμητικός» < **γaF-ρος* (από όπου το αρχ. ***γαυριῶ (-άω)*** «υπερηφανεύομαι» > μεσν. ***γαυριάζω*** «εξοργίζομαι, εξαγριώνομαι»).

3) αρχ. ***γηθῶ (-έω)*** «χαίρομαι» < **γāF-εθ-έω*.

Από την ίδια Ι.Ε. ρίζα προήλθε επίσης το λατ. ουσ. *gaudium* «χαρά», στο οποίο ανάγονται διάφορες λέξεις των ρομανικών γλωσσών με την ίδια σημασία: γαλλ. ***joie***, ισπ. ***gozo***, ιταλ. ***gioia***.

γαρ

< αρχ. *γάρ* < *γε* (εγκλιτικό βεβαιωτικό και εμφατικό μόριο) + *ἄρα* (συμπερασματικό μόριο). Το μόριο *γάρ* είχε κατά κανόνα ρόλο επεξηγηματικής αιτιολογίας (σπανιότερα αποτελούσε βεβαιωτικό μόριο) και ετίθετο συνήθως αμέσως μετά την πρώτη λέξη μιας προτάσεως ή (στον ποιητ. λόγο) αμέσως μετά το πρώτο ονοματικό σύνολο. Ποτέ δεν εισάγει πρόταση.

γαργαλώ

< μεσν. *γαργαλῶ* < αρχ. *γαργαλίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], ονοματοποιημένη λ. με εκφραστ. αναδιπλασιασμό (**γαλ-γαλ-*) και ανομοίωση τού *-λ-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γαργαλη-τό

γαργάλη-μα

γαργαλισ-τικός, λόγ. [1887].

γαργαντούας «φαγάς»

μεταφορά τού γαλλ. *Gargantua*, όν. φαγά ήρωα σε σειρά πέντε σατιρικών μυθιστορημάτων τού Γάλλου συγγραφέα François Rabelais (1483-1553). Γνωστότερα είναι τα δύο πρώτα, που ο συγγραφέας εξέδωσε μαζί το 1534 (αφού επεξεργάστηκε ξανά το α' μέρος, το οποίο είχε γραφτεί το 1532) υπό τον

τίτλο *La vie très horrifique du grand Gargantua, père de Pantagruel* «Ο φρικαλέος βίος τού μεγάλου Γαργαντούα, πατέρα τού Πανταγκρουέλ».

γαργάρα
υποχωρητ., < ελνστ. *γαργαρίζω* «κάνω γαργάρα», ονοματοποιημένη λ. με εκφραστ. αναδιπλασιασμό, που συνδ. επίσης με το αρχ. *γαργαρεών, -ῶνος* «σταφυλή, τραχεία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

γάργαρος
υποχωρητ., < ελνστ. *γαργαρίζω* «κάνω γαργάρα» (βλ.λ. *γαργάρα*). Η ηχομιμητική αρχή τής λ. εξηγεί γιατί χρησιμοποιείται για τρεχούμενο νερό, που ρέει συνεχώς (π.χ. από πηγή ή ποταμό).

γαρδέλι «καρδερίνα»
< μεσν. *γαρδέλιον* < ιταλ. *cardelli*, πληθ. τού *cardello* < υστλατ. *cardellus* < λατ. *carduēlis* < *carduus*.

γαρδένια
μεταφορά τού ν.λατ. *gardenia*, από το επώνυμο τού Βρετανού βοτανολόγου Alexander Garden (1728-91).

γαρδούμπα
πιθ. < πρώιμο μεσν. *γαρδούμιον* (ήδη στον λεξικογράφο Ησύχιο, αλλά χωρίς βέβαιη ερμηνεία) < διαλεκτ. ιταλ. *caldume* < μεσν. λατ. *caldumen* < λατ. *caldus / calidus* «θερμός». Δεν αποκλείεται το ν.ελλ. *γαρδούμπα* να προέρχεται από αλβ. *gardump* < διαλεκτ. ιταλ. *caldume*.

γαριάζω
< μεσν. *γαρίζω* «έχω δυσάρεστη γεύση» < αρχ. *γάρος* «άλμη από παστά ψάρια (κυρ. από εντόσθια ψαριών)» [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ., σύμφωνα με αρχ. μαρτυρία], πιθ. δάνειο.

γαρίδα
μεσν. (με τροπή τού αρκτικού *κ-* σε *γ-* λόγω συμπροφοράς με το άρθρο *τήν*) < *καρίδα* < αρχ. *καρίς, -ίδος*, πιθ. υποκορ. τού ουσ. *κάραβος* (βλ.λ. *καραβίδα*). Έχει διατυπωθεί επιπλέον η υπόθ. ότι τόσο η λ. *καρίς* όσο και η αρμ. *karič* αποτελούν δάνεια προερχόμενα από ασιατική γλώσσα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαριδ-άκι, υποκορ. τού ουσ. *γαρίδα* (η ονομασία τής παιδικής λειχουδιάς οφείλεται στο γεγονός ότι το σχήμα και η γεύση που είχαν αρχικά τα γαριδάκια έμοιαζαν με τής γαρίδας).

γαρίφαλο → γαρύφαλλο

γαρμπής
μεσν. < βεν. *garbin* ή τουρκ. *garbi* < αραβ. *garbi* «δυτικός».

γαρμπίλι «χαλίκι οικοδομής»
πιθ. μεταφορά τού ιταλ. *garbugli*, πληθ. τού ουσ. *garbuglio* «ανακάτωμα, μπέρδεμα» < ρ. *garbugliare*, ίσως από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *gargagliare* «θορυβώ» και *bugliare* «κοχλάζω».

γαρνίρω
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *garnir* «εφοδιάζω, εξοπλίζω» (> μεσν. *γαρνίζω*, με αυτή τη σημ.) < φραγκ. **warnjan* «φρουρώ, προσέχω», που συνδ. με γερμ. *warnen*, αγγλ. *warn* «προειδοποιώ».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στην Παλαιά Γαλλική) «προστατεύω, οχυρώνω, φρουρώ», κατόπιν «εφοδιάζω, προμηθεύω» ➔ από τον 18ο αι. «συνοδεύω το κυρίως πιάτο γεύματος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαρνίρισ-μα
γαρνιτούρα, μεταφορά τού γαλλ. *garniture* < παλ. γαλλ. *garne(s)ture* «εφόδια», κατόπιν «διακόσμηση, στολισμός» (με εφαρμογή στο φαγητό από τον 18ο αι.) < ρ. *garnir* (βλ. ανωτέρω).

γάρος → γαριάζω

γαρύφαλλο
αντιδάν., < μεσν. *γαρόφαλ(λ)ο(ν) / γαρούφαλ(λ)ο / γαρυόφαλ(λ)ο* (με αποκατάσταση τού τύπου *γαρύφαλλο* κατά την πρωτότυπη λ. *καρυόφυλλον*, που απαντά και ως μεσν.) < παλ. ιταλ. *garofalo* < λατ. *caryophyllum* < ελνστ. *καρυόφυλλον*. Έχει υποστηριχθεί η υπόθεση ότι το ελνστ. *καρυόφυλλον* αποτελεί δάνειο από ανατολική γλώσσα (πβ. ταμίλ *kirāmpu, karāmpu*) και συνδέθηκε κατόπιν προς τις αρχ. λ. *κάρυον, φύλλον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γαρυφαλλ-ιά

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
γαρίφαλο ή γαρύφαλλο;
Επειδή η λέξη αποτελεί αντιδάνειο και γινόταν αισθητή ως ελληνική σε όλη τη διαδρομή της, είναι προτιμότερο να ορθογραφείται **γαρύφαλλο** (αντί *γαρίφαλο*, όπως γράφεται στη σχολική γραμματική), πράγμα που θυμίζει το ετυμολογικό της ίνδαλμα και τη σύνδεσή της με τα αρχ. *κάρυον* και *φύλλον*.

γασμούλος «παιδί από μικτό ελληνοφραγκικό γάμο»
< μεσν. *γασμοῦλος / βασμοῦλος* (λ. τής εποχής τής Φραγκοκρατίας στην Πελοπόννησο), πιθ. < παλ. ιταλ. *gasmulo* «νόθος γυιος» < μεσν. λατ. *garzo / garco* «αγώρι ταπεινής καταγωγής – ακόλουθος» (πβ. γαλλ. *garçon*) + *mulus* «ημίονος, μουλάρι» (στη σημ. «νόθος», πβ. *μούλος*).

γαστέρα «κοιλιά»
μεσν. < αρχ. *γαστήρ, -έρος / -ρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* δ 369, *ἔτειρε δὲ γαστέρα λιμός*] < **γρασ-τήρ* (με ανομοίωση τού *-ρ-*) < θ. **γρασ-*, που εμφανίζει με-

ταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *gres- «τρώγω, κομματιάζω», για το οποίο βλ.λ. *γάγγραινα*. Βλ. κ. *γάστρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γαστρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gastrique*

γαστρ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *gastritis*.

ΣΥΝΘ. γαστρ(ο)-: *γαστρο-κνημία – γαστρο-ρραγία, γαστρο-σκόπηση, γαστρο-σκόπιο* (μεταφορές των αντίστοιχων ελληνογενών γαλλ. *gastro-rrhagie, gastro-scopie, gastro-scope*) – *γαστρ-εντερο-λόγος, γαστρεντερ-ικός, γαστρεντερ-ίτιδα* κ.ά.

γάστρα

αρχ. < **γράσ-τρα* (με ανομοίωση τού *-ρ-*) < θ. **γρασ-*, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gres-* «τρώγω, κομματιάζω», για το οποίο βλ.λ. *γάγγραινα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γαστέρα, γάστρα

Οι αρχ. ομόρριζες λέξεις **γαστήρ** και **γάστρα** αναφέρονταν σε σώματα ή αντικείμενα κοίλου σχήματος. Ειδικότερα, η λ. *γάστρα* δήλωνε κυρίως κοίλα αντικείμενα και δοχεία, καθώς και αρχιτεκτονικά μέρη τέτοιου τύπου, ενώ η λ. *γαστήρ* είχε περιοριστεί σε μέρη τού σώματος που ταίριαζαν σε αυτό το σχήμα. Αυτό εξηγεί γιατί η λ. *γαστήρ* δήλωνε κατ' εξοχήν τη «μήτρα» και την «κοιλιά» (που καταναλώνει την τροφή).

γαστρίμαργος «λαίμαργος»

αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < *γαστρί-* (< *γαστήρ* «κοιλιά») + *μάργος* «τρελός – αδηφάγος», για το οποίο βλ.λ. *λαίμαργος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γαστριμαργία < αρχ. *γαστριμαργ-ία*

γαστριμαργικός < ελνστ. *γαστριμαργ-ικός*.

γάτα

μεσν. (επίσης *κάτ(τ)α*) < μεσν. λατ. *gatta* < υστλατ. *cattus / catta* (> γαλλ. *chat*), κελτ. αρχής, που απαντά στο ιρλ. *catt*. Ορισμένοι θεωρούν ότι η λ. έχει βορειοαφρικανική προέλευση (πβ. νουβιακό *kadīs* «γάτα») και διαδόθηκε στην Ευρώπη από τους Κέλτες. Όμοια προέλευση έχει το παλ. γερμ. *kazza* (> γερμ. *Katze*, αγγλ. *cat*, ολλ. *kat*). Βλ.λ. *γαλή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γατ-ήσιος < *γάτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

γατί < μεσν. *γατ-ί(ο)ν* (επίσης *κατίν*), υποκορ. τής λ. *γάτα*

γάτος < μεσν. *γάτος* < *κάτ(τ)ος* < υστλατ. *cattus* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. γατο-: *γατό-ψαρο, γατο-τροφή*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

γάτα

Από τη μεσν. λέξη **κάτ(τ)α** και από το αρσ. **κάτ(τ)ης** έχει προέλθει πλήθος τύπων, που απαντούν στη Νεοελληνική Κοινή ή στις διαλέκτους. Εκτός των συνήθων **γάτα** και **γάτης / γάτος** (> **γάττο**, Κάτω Ιταλία, υποκορ. **γαττούḍḍα**: **γατούλα**) έχουν επίσης σχηματιστεί πολλά υποκοριστικά. Από τα μεσν. υποκοριστικά **κατί(ν) / κατσί** προήλθαν οι τύποι **κατσούλι** (μεσν.), **καττούδιν** (Κύπρος, Πόντος), **κατσούδι**, καθώς και οι τύποι τής Τσακωνικής **κατσούλα, κατσούβα, κατσούα**.

γατόπαρδος «είδος αιλουροειδούς»

μεταφορά τού ιταλ. *gattopardo* < *gatto-* (< μεσν. λατ. *gattus / gatta* «γάτος, -α») + *pardo* < λατ. *pardus* «αρσενικός πάνθηρας» (βλ.λ. *λεοπάρδαλη*).

γαυγίζω → γαβγίζω

γαυριάζω «εξαγριώνομαι – υπερηφανεύομαι»

μεσν. < αρχ. *γαυριῶ (-άω)* «υπερηφανεύομαι, καμαρώνω» < *γαῦρος* «υπερήφανος, ορμητικός» < θ. **γαυ- / *γαϝ-* < Ι.Ε. **gau-* «χαίρομαι» || λατ. *gaudium* «χαρά» (> γαλλ. *joie*, ισπ. *gozo*, ιταλ. *gioia*) || αρχ. *γηθῶ (-έω)* «χαίρομαι» (< **γᾱϝ-εθ-έω*), *γανῶ (-όω)* «λάμπω – λαμπρύνω», άλλος τύπος τού μέσ. *γάνυμαι* «χαίρομαι, λάμπω από χαρά» < **γά-ν-υ-μαι* (με ένθημα *-ν-*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γανώνω*.

γαυριάς → γαβριάς

γαύρος

πιθ. < **γραῦρος* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-ρ-*) < **γλαῦρος* (με αφομοίωση *λ-ρ > ρ-ρ*) < μεσν. *ἔγγραυλος* «σαρδέλα» (με αντιμετάθεση *ρ-λ > λ-ρ* και σίγηση τού αρχικού *ἔ-*, που ξεκίνησε ίσως από ομόρριζα με άτονο *ἐ-*, όπως τα μεσν. *ἐγγραῦλα (ἡ)* και *ἐγγραυλοπαστοφάγος* «αυτός που τρώει παστές σαρδέλες») < ελνστ. *ἔγγραυλις, -εως*, αγν. ετύμου.

γδέρνω

μεσν. < *ἐγδέρνω* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*) < *ἐκδέρνω* (με αφομοίωση διάρκειας, πβ. κ. *ἐκδύω – γδύνω*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκδέρω* (βλ.λ. *εκδορά*), πβ. κ. *δέρνω* < αρχ. *δέρω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γδάρτης < συνοπτ. θ. *γδαρ-* (πβ. *έ-γδαρ-α*, αόρ. τού ρ. *γδέρνω*) + παραγ. τέρμα *-της*

γδάρ-σιμο < συνοπτ. θ. *γδαρ-* (πβ. *έ-γδαρ-α*, αόρ. τού ρ. *γδέρνω*) + παραγ. τέρμα *-σιμο*.

γδικιέμαι → εκδικούμαι

γδούπος

< αρχ. *γδοῦπος*, ποιητ. τύπος τού ουσ. *δοῦπος* [ήδη ομηρικό], που παρουσιάζει την εκφραστική εναλλαγή τού αρχικού συμφωνικού συμπλέγματος (πβ. κ. *τύπος – κτύπος*) και ίσως συνδ. με σερβοκρ. *dūpiti* «χτυπώ με πάταγο».

γδύνω
μεσν. < *έγδύνω* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *έ-*) < αρχ. *ἐκδύνω* (με αφομοίωση διάρκειας, πβ. κ. *έκδέρω – γδέρνω*), μεταπλ. τύπος τού *ἐκδύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λύνω < λύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γδυ-τός
γδύσ-ιμο.

γεγονός
αρχ., ουδ. μτχ. παρακ. τού ρ. *γίγνομαι* (βλ.λ. *γίνομαι*). Η ουσιαστικοποιημένη χρήση πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.24: *ἀποβάντα δὲ αὐτὸν χωρέειν ἐς Κόρινθον σὺν τῇ σκευῇ καὶ ἀπικόμενον ἀπηγέεσθαι πᾶν τὸ γεγονός*.

γέεννα «κόλαση»
ελνστ. < εβρ. *ge-hinnōm* «κοιλάδα Χινόμ», τόπος έξω από την Ιερουσαλήμ, όπου έκαιγε συνεχώς φωτιά και χρησίμευε στην καύση των απορριμμάτων και των πτωμάτων των εγκληματιών. Στο παρελθόν ειδωλολάτρες Ισραηλίτες περνούσαν εκεί τα παιδιά τους μέσα από τη φωτιά ως θυσία σε ψεύτικους θεούς (Π.Δ., Ιερεμ. 7,31: *καὶ ᾠκοδόμησαν τὸν βωμὸν τοῦ Ταφέθ, ὅς ἐστιν ἐν φάραγγι υἱοῦ Ἐννόμ, τοῦ κατακαίειν τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν ἐν πυρί*), πράγμα που καθιστούσε αυτή την κοιλάδα σύμβολο μελλοντικής τιμωρίας (Κ.Δ., Ματθ. 5,29: *συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν*).

γεια
μεσν. < *ὑγειά* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὑ-* και συνίζηση) αρχ. *ὑγεία* (βλ.λ.). Η χρήση τής λ. ως χαιρετισμού είναι μεσν., θα μπορούσε δε να παραβληθεί με παρόμοιες εκφράσεις άλλων γλωσσών, π.χ. λατ. *salve* «υγίαινε», ιταλ. *salute* «υγεία» (επίσης επιφώνημα σε προπόσεις). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποχαιρετώ*.

-γειος → γη

γειρτός → γέρνω

γείσο «προεξοχή στέγης ή καπέλου»
< αρχ. *γεῖσον*, πιθ. δάνειο.

γείτονας
μεσν. < αρχ. *γείτων, -ονος* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γειτνιάζω < ελνστ. *γειτνιάζω*, παρεκτεταμένος τύπος τού αρχ. *γειτν-ιῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Έπιστ.* 23.24: *βρόγχος δὲ καὶ φάρυγξ ἡρμοσμένοι ἀλλήλοις γειτνιῶσιν*] < *γείτων, -ονος*
γειτνίαση < αρχ. *γειτνία-σις < γειτνιῶ (-άω)*
γειτονεύω < αρχ. *γειτον-εύω < γείτων, -ονος*
γειτονιά < μεσν. *γειτονιά* (με συνίζηση) < αρχ. *γειτον-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *γείτων, -ονος*
γειτον-ικός.

γειώνω
< θ. *γειο-* (κατά τα ρ. σε *-όω (-ῶ) > ώνω*), το οποίο βασίστηκε στο πρότυπο των επιθ. *ἀπό-γε-ιος, ἐπί-γε-ιος, ὑπό-γε-ιος* κ.ά. (πβ. *απο-γειώνω, προσ-γειώνω*) και προέρχεται από το αρχ. ουσ. *γῆ* (βλ.λ.). Το ρ. *γειώνω* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *earth*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γείωση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *earthing*.

γελάδα → αγελάδα

γελαστός → γελώ

γελέκο → γιλέκο

γέλιο → γελώ

γελοίος
< αρχ. *γελοῖος / γέλοιος* [ήδη ομηρικό] < θ. *γελο-* (τού ρ. *γελῶ, -άω / -όω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*, πβ. αρχ. *αἰδώς – αἰδο-ῖος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γελοιότητα < ελνστ. *γελοι-ότης, -ότητος*
γελοιώδης < ελνστ. *γελοι-ώδης*.
ΣΥΝΘ. γελοιο- (λόγ.): *γελοιο-γραφία* [1856], *γελοιο-γράφος* [1854], *γελοιο-ποιώ, γελοιο-ποίηση* [1878] κ.ά.

γελώ
< αρχ. *γελῶ (-άω)* (σπαν. *-όω*) [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **gel(e)-* «λάμπω – γελώ» || αρμ. *calr* «γελώ», αρχ. γερμ. **klaini-* «λαμπρός, καθαρός» (> αγγλ. *clean*, γερμ. *klein* «μικρός», αρχικά «αγνός, καθαρός») || αρχ. *γαλήνη* (< **γαλάσ-νᾱ*), *γλή-νη* «κόρη οφθαλμού».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γέλιο < μεσν. *γέλιον* (υποχωρητ.) < αρχ. *γελῶ (-άω)*. Δεν ευσταθεί η παλαιότερη αναγωγή σε τύπο **γέλοιον* προερχόμενο από το αρχ. *γελοῖος*
γελαστός < αρχ. *γελασ-τός* «άξιος για γέλια, γελοίος» (η σημερινή σημ. είναι μεσν.)
γέλως < αρχ. *γέλ-ως, -ωτος* [ήδη ομηρικό].
ΣΥΝΘ. -γελως: *περί-γελως, κλαυσί-γελως, φιλό-γελως*
γελωτο-ποιός (αρχ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γελώ, γαλήνη, γλήνη – clean, klein...
Εφόσον το γέλιο συνδέεται με την αίσθηση ευχαρίστησης, αγαλλίασης και ηρεμίας, δεν είναι παράξενο ότι ομόρριζες λέξεις δήλωσαν τις παραπάνω σημασίες στην αρχαία γλώσσα. Από την Ι.Ε. ρίζα **gel(e)-* «λάμπω – γελώ» σχηματίστηκαν τα αρχ. ***γελ-ῶ (-άω)***, ***γαλ-ήνη*** (< **γαλάσ-νᾱ*) και ***γλή-νη*** «κόρη οφθαλμού», ενώ στην ίδια ρίζα έχουν την απώτερη αρχή τους το αγγλ. ***clean*** «καθαρός» και

το γερμ. ***klein*** «μικρός» (αρχική σημ. «αγνός, καθαρός – λεπτός»).

γεμάτος

< μεσν. *γεμᾶτος* < αρχ. *γέμω* (βλ.λ. *γεμίζω*) + παραγ. τέρμα -*ᾶτος*, πβ. κ. *φεύγω – φευγ-άτος, τρέχω – τρεχ-άτος*.

γεμίζω

αρχ. < *γέμω* «είμαι πλήρης, γεμάτος» (αρχικώς για φορτωμένα πλοία) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Άγαμ.* 613: *τοιόσδ' ὁ κόμπος, τῆς ἀληθείας γέμων*], το οποίο συνδ. με τον ομηρικό αόρ. *γέντο* «έλαβε» (< **γέμσ-το*), καθώς και με μέσο ιρλ. *gemel* «δεσμός» και παλ. σλαβ. *žeti* «σφίγγω, στρυμώχνω». Οι μεσν. τύποι *γιομίζω* και *γιομᾶτος* οφείλονται σε τροπή [e] > [o] λόγω τού χειλικού [m]. Από το παράγωγο *γόμος* σχηματίστηκε επίσης το ελνστ. *γομάριον* (βλ.λ. *γομάρι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γέμι-ση, λόγ. [1851]

γέμισμα < μεσν. *γέμισ-μα*

γεμιστός < ελνστ. *γεμισ-τός*, ρηματ. επίθ.

γεμισ-τής, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *chargeur*

γεμισ-τήρας, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *chargeoir*.

γεμιτζής

< τουρκ. *gemici* «ναυτικός» < *gemi* «πλοίο».

γεμολογία «επιστήμη των πολύτιμων λίθων»

μεταφορά τού γαλλ. *gemmologie* (υβριδικό σύνθ.) < *gemme* «πολύτιμος λίθος» (< λατ. *gemma*) + λεξικό επίθημα *-logie* < *-λογία* (βλ.λ. *λέγω*).

γέμω → γεμίζω

γεν «το νόμισμα τής Ιαπωνίας»

< αγγλ. *yen* < ιαπων. *'en*, αρχικώς «στρογγυλός, κυκλικός» < κινεζ. *yüan* (ίδια σημ.).

Γενάρης → Ιανουάριος

γενάρχης

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] < *γέν(ος)* + *-άρχης* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πατρι-άρχης, μον-άρχης, νομ-άρχης*.

γενεά

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *γενε-* < Ι.Ε. **genə-*, που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γεν-νῶ (-άω), γένε-σις, γί-γν-ομαι, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος* κ.ά. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γένος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «το σύνολο όσων ανήκουν σε κοινό *γένος* (οικογένεια ή φυλή) και συνδέονται με δεσμούς αίματος» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ζ 211: *ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι*) → ήδη αρχ. σημ. «το σύνολο των ανθρώπων παρόμοιας ηλικίας, που ζουν την ίδια χρονική περίοδο» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Α' 250: *τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων*) → αρχ. σημ. «τάξη, κατηγορία ανθρώπων» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 66b: *τὸ τέλεον καὶ ἱκανὸν καὶ πάνθ' ὁπόσα τῆς γενεᾶς αὖ ταύτης ἐστίν·* Κ.Δ., Ματθ. 17,17: *ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε μεθ' ὑμῶν ἔσομαι;*). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικογένεια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γενιά < μεσν. *γενιά* < αρχ. *γενεά* (με συνίζηση).

ΣΥΝΘ. γενεα-: *γενεα-λογία* (αρχ.), *γενεα-λογικός* (ελνστ.).

γενέθλιος

αρχ. επίθ. (με ουδ. πληθ. *γενέθλια*) < ουσ. *γενέθλη* «φυλή, οικογένεια – τόπος και χρόνος γεννήσεως» < θ. *γενε-* (που απαντά σε πλήθος ομορρίζων, βλ.λ. *γενεά, γίνομαι*) + παραγ. τέρμα *-θλη* (< Ι.Ε. επίθημα **-dhlo-*, πβ. αρχ. *ἆ-θλος, ἐσ-θλός*). Ο ουσιαστικοπ. τύπος τού πληθ. ουδ. *γενέθλια* απαντά με τη σημερινή σημασία ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 784d.5-7: *τῶν ἐξόδων γὰρ τῶν γυναικείων καὶ τιμῶν καὶ τῶν εἰς τοὺς γάμους καὶ γενέθλια τῶν παίδων φοιτήσεων μὴ μετεχέτω*).

γενειάδα → γένι

γένεση

< αρχ. *γένεσις* < θ. *γενε-* < Ι.Ε. **genə-*, που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γεν-νῶ (-άω), γενε-ά, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. γένος.

γενεσιουργός

ελνστ. < αρχ. *γένεσι(ς)* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-ουργός* < αρχ. *ἔργον* (βλ.λ.).

γενέτειρα

αρχ. < **γενέ-τερ-ja*, θηλ. τού σπάν. *γενε-τήρ* «πρόγονος, προπάτορας» < θ. *γενε-* < Ι.Ε. **genə-*, που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γεν-νῶ (-άω), γενε-ά, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. γένος.

γενετή «γέννηση»

αρχ. < θ. *γενε-* < Ι.Ε. **genə-*, που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γεν-νῶ (-άω), γενε-ά, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. Η λ. δήλωνε τη «στιγμή τής γέννησης», η δε φρ. *ἐκ γενετῆς* είναι ήδη ομηρική. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γένος*.

γενετήσιος

ελνστ. < αρχ. *γενέτης* «πρόγονος – πατέρας» < θ. *γενε-*, για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *γενέτειρα, γένος, γενεά* κ.ά. Η φρ. *γενετήσια ορμή* μάλλον είναι μεσν., καθώς απαντά σε επίγραμμα τού Λέοντος τού Σοφού (*Anthologia Graeca* 15.12.11-12: *ὦτα δὲ κηρῷ ἀσφαλέως κλείσας προφυγεῖν γενετήσιον ὁρμήν*).

γενετικός

< *γένε(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός* (κατά το σχήμα *επίθεση – επιθετικός, σύνδεση – συνδετικός*), μεταφορά

τού ελληνογενούς γαλλ. *génétique*. Δεν σχετίζεται με την ελνστ. συνεκφορά *γενετικὴ πτῶσις* «γενική πτώση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γενετική, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *genetics*

γενετιστής, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *genetist*.

γεννηθήτω

αρχ. προστ. παθ. αορίστου *(έγενήθην)* τού ρ. *γίγνομαι*.

-γενής → γίνομαι

γένι

< μεσν. *γένι(ν)* < αρχ. *γένειον* [ήδη ομηρικό] < **γένεϝ-ιον*, υποκορ. τού ουσ. *γένυς, -υος (ή)* «γνάθος, σαγόνι» < Ι.Ε. **genu-* (ίδια σημ.) || λατ. *gena* «παρειά, μάγουλο», σανσκρ. *hánu-*, αρχ. γερμ. **kinnu-* «παρειά, σαγόνι» (> γερμ. *Kinn*, αγγλ. *chin*, ολλ. *kin*), λιθ. *žándas* || αρχ. *γνά-θ-ος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γενειάδα < αρχ. *γενειάς, -άδος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη] < *γένειον*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γένι

Η ετυμολόγηση τής λέξης δείχνει ότι το ουσ. **γένι** θα έπρεπε κανονικά να γράφεται με *-ει*, εφόσον προέρχεται από το αρχ. *γένειον*. Ωστόσο, η ένταξή του στο μορφολογικό παράδειγμα των ουδ. σε *-ι* (π.χ. *χέρι, πόδι, φίδι*), με τα οποία συνέπιπτε σε διάφορες πτώσεις (και στον πληθυντικό), δικαιολογεί την επικρατούσα γραφή **γένι**. Στην ίδια κατηγορία εντάχθηκαν επίσης ορισμένα ουσιαστικοποιημένα παράγωγα αρχ. απαρεμφάτων, όπως *φιλί, φαΐ* (βλ.λ.).

γενιά

μεσν. (με συνίζηση) < αρχ. *γενεά* (βλ.λ.).

γενικός

ΕΤΥΜ. αρχ. < *γέν(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε αυτόν «που συγκεντρώνει τα βασικά χαρακτηριστικά τού *γένους*, αλλά όχι και τις λεπτομέρειες (τα χαρακτηριστικά τού *είδους*)» (πβ. Αριστ. *Τοπ.* 102a: *γενικὸν δὲ καὶ τὸ πότερον ἐν τῷ αὐτῷ γένει ἄλλο ἄλλῳ ἢ ἐν ἑτέρῳ*· επιχείρημα ότι τα ζώα ανήκουν στο ίδιο *γένος* με τον άνθρωπο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γενικ-εύω, λόγ. [1837], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *généraliser*

γενίκευ-ση, λόγ. [1849], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *généralisation*

γενικευ-τικός, λόγ. [1862], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *généralisateur*

γενικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *généralité*.

ΣΥΝΘ. **γενικο-**: *γενικο-λογώ, γενικο-λογία, γενικόλογος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γενικός – ειδικός

Το ***γένος*** αρχικά δήλωνε την καταγωγή των ανθρώπων, τη γενιά, το σόι, όπως λέγεται επίσης σήμερα. Επομένως, ***γενικός*** *(γέν-ος + -ικός)* ήταν αυτός που αναφερόταν στο γένος συνολικά, σε όλους, στο σύνολο και όχι σε μερικούς ή σε έναν μεμονωμένα. Έτσι δήλωσε τον καθολικό, αυτόν που ισχύει για όλα τα επί μέρους ενός συνόλου και αντιδιαστάλη προς τον ***ειδικό***, αυτόν που αναφερόταν σε ορισμένο είδος ή σε ορισμένες περιπτώσεις ενός συνόλου.

Το επίθ. ***ειδικός*** προέρχεται από το ουσ. ***είδος*** που σήμαινε «μορφή, σχήμα»: π.χ. *γυνὴ τὸ εἶδος* σήμαινε «γυναίκα στη μορφή, γυναικεία μορφή». Το *γενικός* λοιπόν αναφερόταν στο όλον, το *ειδικός* σε αυτό που διέφερε ως προς τη μορφή, το σχήμα κ.λπ., που αποτελούσε διαφορετική περίπτωση, επειδή ξεχώριζε ως προς κάτι από τα υπόλοιπα. Αυτή είναι και η βάση τής διάκρισης σε *γένος* και *είδος* στη φιλοσοφία, ιδίως στη Λογική, και από εκεί στις επιστήμες. Έτσι έχουμε π.χ. *έννοιες γένους* και *έννοιες είδους*, όπως τα *θηλαστικά*, που είναι η γενική κατηγορία (όλα θηλάζουν), άρα είναι το *γένος*, σε σχέση με τους *ανθρώπους*, τα *βοοειδή*, τους *σκύλους* κ.ά., που αποτελούν *είδη* τού παραπάνω γένους, διότι έχουν όλα το κοινό χαρακτηριστικό (θηλάζουν), αλλά διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Στα Λατινικά η διάκριση αυτή αποδόθηκε με το ζεύγος ***genus*** «γένος» – ***species*** «είδος». Από αυτές τις λέξεις προήλθαν τα επίθ. ***generalis*** «γενικός» και ***specialis*** «ειδικός» και από αυτά τα ιταλ. ***generale, speciale***, γαλλ. ***général, spécial***, αγγλ. ***general, special*** κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γενική πτώση

Ήδη στην ελληνιστική Κοινή και στα γραπτά των Στωικών φιλοσόφων έχει την αφετηρία της η φράση ***γενικὴ*** *(πτῶσις)* με τη σημερινή της σημασία, όπως είναι γνωστή στη γραμματική. Φαίνεται ότι η ονομασία οφείλεται στη σχέση της με το *γένος*, την καταγωγή, εφόσον η κτήση και η προέλευση (καθώς και το πατρώνυμο) δηλώνονταν με αυτή την πτώση. Αυτό εξηγεί γιατί σε πρώιμα λατινικά κείμενα συναντούμε επίσης την ονομασία *casus patricus* «πτώση πατρική». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τη λατ. ονομασία ***genitivus*** προήλθαν τα αγγλ. *genitive*, γερμ. *Genitiv* κ.ά.

γενίτσαρος

μεσν. (επίσης *γιανίτσαρος, γιανίτσαρης*) < τουρκ. *yeni çeri* «νέος στρατός», με αναφορά κυρίως στους νεα-

ρούς εξισλαμισμένους χριστιανούς που υπηρετούσαν σε αυτό το σώμα.

γέννα → γεννώ

γενναιόδωρος

λόγ. [1885], < *γενναίο(ς)* + *δώρο*, απόδ. τού γαλλ. *généreux*, που προέρχεται από το ομόρριζο λατ. επίθ. *generosus* «αυτός που διαθέτει ευγένεια ψυχής και πλούτο (αποδιδόμενα σε ευγενή καταγωγή ή γένος)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γενναιοδωρ-ία, λόγ. [1866].

γενναίος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *γενναῖος* < *γέννα* «γένος, προέλευση» (βλ.λ. *γεννώ*) + παραγ. τέρμα *-ιος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που φέρει τα χαρακτηριστικά τού *γένους* του, τής καταγωγής ή τής τάξης του – ευγενούς καταγωγής» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ε 253: *οὐ γάρ μοι γενναῖον ἀλυσκάζοντι μάχεσθαι* «δεν είναι τού γένους μου να αποφεύγω τη μάχη»· ορισμός τού Αριστοτέλη, *Ζῴων Ἱστ.* 488b: *εὐγενὲς μὲν γάρ ἐστι τὸ ἐξ ἀγαθοῦ γένους, γενναῖον δὲ τὸ μὴ ἐξιστάμενον ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «ανδρείος, μεγαλόφρων» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.2.16: *γενναίους μὲν δὴ καὶ ἀλκίμους πῶς οὐκ ἄν τις φαίη εἶναι τοὺς τοιαῦτα διαπραττομένους;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γενναιότητα < αρχ. *γενναι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 527.1-2: *μόνον δ' ἂν ἀντὶ χρημάτων οὐκ ἂν λάβοις γενναιότητα κἀρετήν*].

ΣΥΝΘ. γενναιο- (μεσν.): *γενναιό-καρδος, γενναιό-φρων, γενναιό-ψυχος* κ.ά.

γέννημα → γεννώ

γέννηση → γεννώ

γεννησιμιό

< *γέννησ(η)* + παραγ. τέρμα -*ιμιό*, κατα τα *αναδεξιμιός* (βλ.λ.), *βαφτισιμιός*, που προήλθαν από επίθ. σε *-ιος*.

γεννήτορας → γεννώ

γεννητούρια

μεσν. (με επίδρ. τού παραγ. τέρματος *-ούρι(α)*, βλ.λ.) < *γεννητήρια (τά)* (9ος – 10ος αι.) < ελνστ. *γεννητήρ, -ῆρος* / αρχ. *γεννητής* «γονέας» < ρ. *γεννῶ (-άω)* (βλ.λ.).

γεννήτρια

λόγ. επαναφορά τού ελνστ. *γεννήτρια* «μητέρα» (θηλ. τού αρχ. *γεννήτωρ, -ορος*, βλ.λ. *γεννώ*) ως απόδ. τού γαλλ. *génératrice*.

γεννώ

< αρχ. *γεννῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 12.28: *ἀλλ' εἴπερ ἡμᾶς Ζεὺς ἐγέννησεν πατήρ*] < *γέννα* «γένος, προέλευση – (ελνστ.) γέννηση, τοκετός» < θ. *γεν-*, τύπος τής δισύλλαβης ρίζας *γενε-* < Ι.Ε. **gena-*, που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γενε-τή, γένε-σις, γενε-ά, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γένος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γέννημα < αρχ. *γέννη-μα* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.]

γέννηση < αρχ. *γέννη-σις*

γεννητικός < αρχ. *γεννη-τικός*

γεννητικ-ότητα, λόγ. [1889], < *γεννητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα* ➝ ο δημογραφικός όρ. είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *natalité*

γεννήτορας < αρχ. *γεννή-τωρ, -τορος* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 206: *Ζεὺς δὲ γεννήτωρ*]

γέννα < μεσν. *γέννα* < αρχ. *γεννῶ* (υποχωρητ., διαφ. το αρχ. *γέννα* «γένος, προέλευση»).

ΣΥΝΘ. γεννο-: *γεννο-βολώ, γεννο-φάσκια*.

γενοκτονία

< *γένο(ς)* + *-κτονία* (βλ.λ.) < αρχ. *κτείνω* «φονεύω», μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *genocide*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γενοκτονία

Ο όρος ***genocide*** «γενοκτονία» πρωτοχρησιμοποιήθηκε στην Αγγλική από τον Πολωνό δικηγόρο (εβραϊκής καταγωγής) Rafał Lamkin το 1944 στο βιβλίο του *Axis Rule in Occupied Europe* («Η εξουσία τού Άξονα στην κατεχόμενη Ευρώπη»), το οποίο εξέδωσε στην Ουάσινγκτον έχοντας προλάβει να διαφύγει εκεί από το 1941. Ο νέος όρος εξασφάλισε ιδιαίτερη διάδοση, ιδίως αφότου δημοσιεύθηκε στις 21/10/1945 στην εφημερίδα τού Λονδίνου *Sunday Times*. Εκεί έδινε τον ακόλουθο ορισμό: *By genocide we mean the destruction of a nation or of an ethnic group* «Ως *γενοκτονία* εννοούμε την καταστροφή ενός έθνους ή μιας εθνικής ομάδας». Ο όρος χρησιμοποιήθηκε επίσης κατά τη δίκη των ναζιστών εγκληματιών πολέμου στη Νυρεμβέργη.

γένος

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *γεν-*, τύπος τής δισύλλαβης ρίζας *γενε-* < Ι.Ε. **gena-* «γεννώ» || λατ. *genus* «γένος» (> γαλλ. *genre*, ισπ. *genero*, ιταλ. *genere*), σανσκρ. *jánas-*, αρχ. γερμ. **kinþa-* «τέκνο, παιδί» (> γερμ. *Kind*, αγγλ. *kind* «γέννηση (αρχικώς) – γένος, τάξη, σειρά») || *γενε-τή, γένε-σις, γενε-ά, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. Βλ.λ. *γίνομαι, γενικός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φυλή, οικογένεια» (όρος τής πρωτογενούς πατριαρχικής οικογένειας) ➝ αρχ. σημ. «απόγονος (ή το σύνολο των απογόνων)» ➝ ήδη αρχ. σημ. «φυσικό γένος – φύλο» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 189d: *πρῶτον μὲν γὰρ τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὥσπερ νῦν δύο, ἄρρεν καὶ θῆλυ*) ➝

ήδη αρχ. σημ. «τάξη, ευρεία κατηγορία στην οποία διακρίνονται επί μέρους *είδη*» (πβ. Πλάτ. *Παρμ.* 129c: *εἰ μὲν αὐτὰ τὰ γένη τε καὶ εἴδη ἐν αὐτοῖς ἀποφαίνοι τἀναντία ταῦτα πάθη πάσχοντα*) → ελνστ. σημ. «γραμματικό γένος (ονομάτων)». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικογένεια*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γένος, γενεά, γένεση, γεννώ, γονέας, γίνομαι, γνήσιος...

Στην Ι.Ε. ρίζα **genə-* «γεννώ – γένος» έχει την αφετηρία της μία από τις πλέον εκτεταμένες λεξιλογικές οικογένειες τής Ελληνικής, η οποία περιλαμβάνει λέξεις σχετικά με τη γέννηση, την καταγωγή, την οικογένεια και άλλες. Ανάλογα με τη μορφή και τη μεταπτωτική βαθμίδα τού θέματος, αναγνωρίζουμε τα εξής ομόρριζα:

1) από θέμα *γενε-*: πλήρης βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκαν οι λέξεις ***γένε-σις (-η)***, ***γενε-τή***, ***γενε-ά***, ***γενέ-θλ-ιος***, ***γενέ-τειρα*** κ.ά.

2) από θέμα *γεν-*: μονοσύλλαβη μορφή από την οποία σχηματίστηκαν η λέξη ***γέν-ος***, το ρ. ***γενν-ῶ (-άω)*** (με διπλασιασμό τού *-ν-*), καθώς και τα πολυάριθμα σύνθετα σε *-γεν-ής* (π.χ. *γη-γενής, εὐ-γενής, ἰθα-γενής, συγ-γενής* κ.ά.). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα επίθ. *γεν-ικός* και *γενναῖος*, *γεννή-τωρ* αντίστοιχα.

3) από θέμα *γον-*: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκαν οι λέξεις ***γόν-ος***, ***γον-ή***, ***γον-εύς (-έας)***. Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα επίθ. *γόν-ιμος, γον-ικός*.

4) από θέμα *γν-*: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκε το αρχ. ρήμα ***γί-γν-ομαι*** (> *γίνομαι*), καθώς και το σύνθ. ***νεο-γν-ός***.

5) από θέμα *γνη-*: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκε το επίθ. ***γνή-σ-ιος*** (μέσω τύπου **γνητ-ός*).

γεράζω → γερνώ

γεράκι

ΕΤΥΜ. < μεσν. *γεράκι(ον)* (με τροπή τού αρκτικού ατόνου /i/ > /j/ προ τού /e/) < ελνστ. *ἱεράκιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἱέραξ / ἴρηξ, -(α)κος* [ο τ. *ἴρηξ* ήδη ομηρικός] < **Fίρ-ᾶκ-ς* (όπως φαίνεται από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βείρακες· ἱέρακες*), που ίσως συνδ. με το αρχ. ρ. *ἵεμαι* «ρίχνομαι, εξορμώ» (μέσος τύπος τού *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω», βλ.λ. *αφήνω*). Ήδη μεσν. το θηλ. *γερακ-ίνα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεφτέρι*.

ΣΗΜΑΣ. Η χρήση των γερακιών στο κυνήγι (συνήθεια γνωστή από αιώνες), καθώς και η χρήση τής αγγλ. λ. *hawk* «γεράκι» με τη σημ. «φιλοπόλεμος πολιτικός ή αξιωματικός» (πβ. αγγλοαμερ. *Pentagon hawks* «τα γεράκια τού Πενταγώνου») οδήγησαν στη μεταφορά αυτής τής σημασίας και στην Ελληνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γερακάρης < μεσν. *γερακάρης* < ελνστ. *ἱερακ-άριος* < αρχ. *ἱέραξ, -ακος* + παραγ. τέρμα *-άριος*

γερακ-ήσιος < *γεράκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

γέρακας < μεσν. *γέρακας* < αρχ. *ἱέραξ, -ακος* (όπως παραπάνω).

γεράματα → γερνώ

γεράνι

< ελνστ. *γεράνιον*, υποκορ. τού αρχ. *γέρανος* [ήδη ομηρικού] (βλ.λ. *γερανός*), επειδή ο καρπός τού φυτού μοιάζει με το ράμφος τού πτηνού.

γερανός

ΕΤΥΜ. μεσν. (με καταβιβασμό τόνου και αλλαγή γένους, ίσως κατά το *πελαργός*) < αρχ. *γέρανος (ἡ)* < θ. *γερ-* < Ι.Ε. **ger-* «κραυγή» || αρμ. *kṙunk* «γερανός», λατ. *grūs* (> γαλλ. *grue*, ισπ. *grua*, ιταλ. *gru*), παλ. γερμ. *kranuh* (> γερμ. *Kran*, αγγλ. *crane*, ολλ. *kraan*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είδος υδρόβιου αποδημητικού πουλιού» → ήδη ελνστ. σημ. «ανυψωτικό μηχάνημα (στο αρχ. θέατρο)» (από την ομοιότητα τού βραχίονά του με το ράμφος τού πτηνού). Ο σύγχρονος όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *crane*.

ΣΥΝΘ. **γερανο-**: *γερανο-γέφυρα* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Kranbrücke*), *γερανο-φόρος*.

γεραρός «αξιοσέβαστος, αξιότιμος»

αρχ. < **γέραρ*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *γέρας, -αος* (βλ.λ.).

γέρας «βραβείο, έπαθλο»

αρχ. (ήδη μυκ. *ke-ra*) < θ. *γερ-*, μορφές τού οποίου συναντούμε στα ομόρριζα *γῆρ-ας, γέρ-ων, γραῖα, γραῦς* κ.ά. Βλ.λ. *γέροντας*. Η λ. αναφερόταν αρχικά στην τιμητική θέση που προοριζόταν για τους ηλικιωμένους άνδρες (τους *γέροντες*, πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Δ 323: *τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ γερόντων*), αλλά ήδη από την Αρχαιότητα δηλώνει το «τιμητικό βραβείο, αριστείο».

γέρικος → γέρος

γέρμα → γέρνω

Γερμανία

ελνστ. (στον γεωγράφο Στράβωνα, 1ος αι. π.Χ.) < λατ. *Germania* < *Germani* «Γερμανοί» (> ελνστ. *Γερμανοί*), πιθ. κελτ. αρχής, ίσως από λ. που σημαίνουν «γειτονικός λαός» (πβ. παλ. ιρλ. *gair* «γείτονας», *maon* «λαός»), όπως θα αποκαλούνταν από τα κελτικά φύλα που προηγήθηκαν των Γερμανών.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γερμανικός < ελνστ. *γερμαν-ικός*.

ΣΥΝΘ. **γερμανο-**: *γερμανό-φιλος, γερμανό-φωνος, γερμανο-μαθής* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Γερμανία

Ενώ η ονομασία ***Γερμανία*** οφείλεται μάλλον στους

Κέλτες, οι ίδιοι οι Γερμανοί χρησιμοποιούν το εθνωνύμιο **Deutsch**, το οποίο συνδέεται με το ελνστ. **Τεύτονες** (βλ.λ.), προέρχεται από παλ. γερμ. *diutisc* «λαϊκός, εθνικός» (πβ. μεσν. λατ. *teudiscus* > ιταλ. **tedesco** «γερμανικός») και αναφερόταν στη γλώσσα τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι από την ίδια αυτή λέξη προέρχονται τα ομόρριζα γερμ. **Deutsch** «γερμανικός» και αγγλ. **Dutch** «ολλανδικός» (ολλ. *Duits*). Το αγγλ. *Dutch* σήμαινε εν γένει «γερμανικός» ώς τον 17ο αι., όταν η Ολλανδία έγινε ανεξάρτητο κράτος, οπότε περιορίστηκε στη σημασία «ολλανδικός». Στις σλαβικές γλώσσες χρησιμοποιούνται όροι προερχόμενοι από το παλ. σλαβ. *nem* «μουγγός, άφωνος» (πβ. πολ. **Niemcy** «Γερμανία», **Niemec** «Γερμανός», ρωσ. **немец**), γεγονός που δεν εκπλήσσει αν λάβουμε υπ' όψιν πώς χαρακτήριζαν διάφοροι λαοί τα έθνη που μιλούσαν γλώσσα ακατανόητη σε αυτούς. Τέλος, στη Γαλλική χρησιμοποιείται για τη Γερμανία εθνωνύμιο που αναφέρεται στο γερμανικό φύλο των *Ἀλεμαν(ν)ῶν, Ἀλαμαν(ν)ῶν* (ελνστ.): λατ. *Alemanni* > γαλλ. **Allemagne**.

γερμάς → γιαρμάς

γερνώ

< μεσν. *γεράζω / γηράζω*, με μεταπλ. από τον αόρ. *ἐγέρασα* (αρχ. *ἐγήρασα*, ρ. *γηράσκω*) κατά το σχήμα *γυρίζω – γύρισα – γυρνῶ* (πβ. *κέρασα – κερνῶ, πέρασα – περνῶ*). Βλ. κ. *γηράσκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γεράματα μεσν. *γερ-άματα* < *γηράματα*, πληθ. τού *γήραμα* < αρχ. *γηρῶ (-άω)* «γερνώ».

γέρνω

ΕΤΥΜ. μεσν. < *ἐγέρνω*, με μεταπλ. από τον μεσν. αόρ. *ἔγειρα* (αρχ. *ἤγειρα*) τού ρ. *ἐγείρω* (βλ.λ.) κατά το σχήμα *σπείρω – ἔσπειρα – σπέρνω, (δέρω) – ἔδειρα – δέρνω*.

ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «κλίνω προς τα κάτω» αντιδιαστέλλεται προς την αρχ. σημ. «υψώνω» τού ρ. *ἐγείρω*, η δε αλλαγή πιθ. οφείλεται σε καταστάσεις κατά τις οποίες οι δύο πλευρές τής κλίσης, «ύψωση» και «χαμήλωμα», φαίνονται να συνυπάρχουν (όπως στους δύο ζυγούς τής πλάστιγγας), πβ. κ. *σηκώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γέρ-μα

γέρ-σιμο

γειρτός < *γειρ-* (πβ. αόρ. *ἐ-γειρ-α*, ρ. *γέρνω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

γερτός < μεσν. *γερ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *γέρνω*.

γερο- → γέρος

γέροντας

μεσν. < αρχ. *γέρων, -οντος* [ήδη ομηρικό] < θ. *γερ-* < Ι.Ε. **ĝer-* «ηλικιωμένος, ώριμος» || σανσκ. *járant-*, αρμ. *cer* || αρχ. *γέρ-ας, γῆρ-ας, γραῖα, γραῦς* (βλ.λ. *γριά*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γεροντ-ίαση, απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *geromorphism*

γεροντικός < αρχ. *γεροντ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *γέρων, -οντος*

γεροντίστικος < μεσν. *γεροντ-ίστικος*

γεροντ-ισμός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gérontisme*.

ΣΥΝΘ. γεροντο-: *γεροντο-κόρη, γεροντο-κρατία, γεροντό-παχα, γεροντο-παλλήκαρο, γεροντο-φοβία, γεροντο-έρωτας* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γέροντας, γέρας, γήρας, γριά...

Από την Ι.Ε. ρίζα **ĝer-* «ηλικιωμένος, ώριμος» σχηματίστηκαν διάφοροι όροι, οι οποίοι συνδέονται με τη γεροντική ηλικία, αλλά και με την τιμή που αρμόζει σε σεβάσμιους ηλικιωμένους. Από διάφορα θέματα προερχόμενα από την παραπάνω ρίζα έχουν σχηματιστεί οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *γερ-* (**ĝer-*): αρχ. **γέρ-ων, -οντος** (από όπου τα ουσ. **γέροντας**, **γέρος**), **γέρ-ας** «βραβείο, έπαθλο».

2) από θέμα *γηρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ĝēr-*): αρχ. **γῆρ-ας**, *-αος* (από όπου τα επίθ. **γηρ-αιός**, **γηρ-αλέος**).

3) από θέμα *γρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ĝr̥-*): αρχ. **γρ-αῖα** (< **γρ-αϝ-yα*), από το οποίο προήλθε το ουσ. **γριά**.

γερός

ελνστ. (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *ὑ-* και τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < **ὑγηρός* < αρχ. *ὑγιής* (βλ.λ.).

γέρος

μεσν. < αρχ. *γέρων, -οντος* (βλ.λ. *γέροντας*), με μεταπλασμό κατά τα τρίπτωτα σε *-ος*, πβ. κ. *δράκων – δράκος, χάρων – χάρος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καλόγερος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γέρ-ικος.

ΣΥΝΘ. γερο-: *γερό-λυκος, γερο-μπισμπίκης, γερο-ξεκούτης, γερο-ξούρας, γερο-παραλυμένος, γερο-παράξενος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γέρος – γέρων

Στη σύγχρονη Ελληνική έχουν διατηρηθεί τόσο η αρχ. λ. **γέρων** όσο και ο μεταπλασμένος στα μεσν. χρόνια τύπος **γέρος** (βλ. παραπάνω). Η διτυπία αυτή υπηρετεί μια σημασιολογική διαφοροποίηση: η λ. *γέρος* κράτησε μόνο την αρχική σημασία «ηλικιωμένος», ενώ η λ. *γέρων* (και στον τύπο **γέροντας**) περιορίστηκε στον θρησκευτικό – εκκλησιαστικό χώρο ως προσφώνηση ασκητή μοναχού (π.χ.

ο γέρων Παΐσιος) ή σεβάσμιου κληρικού (ωστόσο, ο τύπος *γέροντας* χρησιμοποιείται και με τις δύο σημ.). (Ειδικότερα, στον μοναστικό βίο η λ. *γέροντας* δηλώνει τον πνευματικό πατέρα κάποιου). Από τη σημασία αυτή, που η λέξη απέκτησε ήδη την πρωτοχριστιανική περίοδο, προέρχεται το ***Γεροντικόν***, δηλ. το βιβλίο με διδακτικά αποφθέγματα και περιστατικά τής ασκητικής ζωής των πρώτων αναχωρητών γερόντων (ή αββάδων) τής αιγυπτιακής ερήμου (4ος – 5ος αι.). Στα μεσν. χρόνια σχηματίστηκε και τύπος ***γέρος, το*** (ουδέτερο) με τη σημασία «γεροντική ηλικία, γεράματα», π.χ. *τοῦ γέρους [...] καὶ τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς ἐνδείας*.
Η λ. *γέροντας* στα χρόνια τής Τουρκοκρατίας δήλωσε τον *προεστό*, εξ ου και το ***δημογέροντας*** (< *δήμος* + *γέροντας*). Οι χρήσεις αυτές ανάγονται στα αρχ. χρόνια, όταν λειτουργούσαν συμβούλια γερόντων στις πόλεις, αφού ο *γέρων*, λόγω ηλικίας και πείρας, είχε καταλήξει συνώνυμο τής σοφίας. Η λ. ***γεροντία*** «συμβούλιο των γερόντων» (πβ. ***δημογεροντία***) είναι αρχ. και αποτελεί τον δωρικό τύπο τού όρου ***γερουσία***. Τέλος, η λ. *γέρος* χρησιμοποιήθηκε για σεβάσμιες μορφές τής ελληνικής ιστορίας, π.χ. *ο Γέρος τού Μοριά* (ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης), *ο Γέρος τής Δημοκρατίας* (ο Γεώργιος Παπανδρέου). Ας σημειωθεί ότι το αντίστοιχο λατινικό ουσιαστικό τού ελληνικού *γέρων* στη χριστιανική χρήση του είναι το ***senior*** «γηραιότερος», συγκριτικός βαθμός τού ***senex*** «γέρων», το οποίο χρησιμοποιείται στον χριστιανικό κόσμο για σεβάσμιο πρόσωπο, ιερέα, αργότερα μοναχό, ηγούμενο κ.λπ. Από το *senior* προέκυψαν τα γαλλ. ***seigneur***, ***monseigneur***, ιταλ. ***signor(e)***, πορτ. ***senhor***, ισπ. ***señor***, αλλά και τα αγγλ. ***senior***, ***sire (sir)***. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γερουσία*, *καλόγερος*.

γερούνδιο «ρηματικός τύπος τής Λατινικής» μεταφορά τού λατ. *gerundium*, το οποίο προέρχεται από τον τύπο *gerundus*, γερούνδιο τού ρ. *gero* «φέρω – επιτελώ».

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γερούνδιο
Το ***γερούνδιο*** (λατ. *gerundium*) είναι ρηματικό ουσιαστικό τής Λατινικής. Αντιστοιχεί στο έναρθρο απαρέμφατο τής Αρχαίας Ελληνικής και, ως ουσιαστικό, είναι κλιτό. Επί παραδείγματι, το γερούνδιο τού ρ. *lego* «συλλέγω – διαβάζω» έχει τους τύπους *legendum* (αιτιατική), *legendi* (γενική) και *legendo* (δοτική / αφαιρετική). Αντίστοιχες λειτουργίες επιτελούν –σε σύγχρονες γλώσσες– οι τύποι τής Αγγλικής σε *-ing (reading, eating)*, ενώ και οι ν.ελλ. τύποι σε *-ώντας / -οντας (μιλώντας, γράφοντας)*, που ιστορικά προέρχονται από ενεστωτικές μετοχές σε *-ῶν / -ων*, χαρακτηρίζονται από ορισμένους γερούνδια.

γερουσία
αρχ. < **γερον(τ)-σίᾱ* (ήδη μυκ. *ke-ro-si-ja*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *γερούσιος* < **γερόντ-ιος* < *γέρων, -οντος* (βλ.λ. *γέροντας*). Η λ. χρησιμοποιείται σήμερα αναφορικά με τον φερώνυμο θεσμό σε διάφορες χώρες, για να αποδώσει όρους που ανάγονται στο λατ. *senatus* (π.χ. αγγλ. *Senate*, γαλλ. *Sénat*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γερουσιαστής < ελνστ. *γερουσιασ-τής*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γερουσία
Ο όρος ***γερουσία*** παράγεται από το αρχ. επίθ. *γερούσιος* (< **γερόντ-ιος* < *γέρων*) και σήμαινε «συμβούλιο γερόντων» που διοικούσε αρχ. πόλεις, κυρ. δωρικές, π.χ. *η σπαρτιατική γερουσία*. Η λ. ***γερουσιαστής*** είναι ήδη ελληνιστική. Αντί τού τύπου *γερουσία* παραδίδεται και ο λακωνικός τύπος ***γεροντία*** (π.χ. *ἐπὶ γὰρ τῷ τέρματι τοῦ βίου τὴν κρίσιν τῆς γεροντίας προσθεὶς ἐποίησε μηδὲ ἐν τῷ γήρᾳ ἀμελεῖσθαι τὴν καλοκἀγαθίαν*, Ξενοφών), ο οποίος επιβίωσε, αφ' ενός δηλώνοντας ένα μοναστικό όργανο αποτελούμενο από τον ηγούμενο και μικρό αριθμό εγκρίτων μοναχών που ασκούν τη διοικητική εξουσία τής μονής, αφ' ετέρου στον όρο ***δημογεροντία*** τής οθωμανικής περιόδου (***δημογέροντας*** «εκλεγμένος άρχοντας, προεστός»). Η *γερουσία* κατά τη χριστιανική περίοδο δήλωσε επίσης τη σύνοδο ιερέων.
Η αντίστοιχη λατ. λ. ***senatus*** (< λατ. ***senex*** «γέρος, ηλικιωμένος») έδωσε αργότερα σε διάφορες γλώσσες την ονομασία των αντίστοιχων πολιτειακών οργάνων (αγγλ. ***senate***, γαλλ. ***sénat***). Η λ. *γερουσία* χρησιμοποιήθηκε στα ελληνιστικά, μεσαιωνικά και νεότερα χρόνια με ανάλογη σημασία, π.χ. για το ειδικό σώμα γερόντων που αποτελούσαν το Ιουδαϊκό Συνέδριο (*κριταὶ τῆς γερουσίας*), το σώμα σεβαστών προσώπων που περιέβαλλε τον Δόγη τής Βενετίας (*τὴν ἐκλαμπροτάτην ... γερουσίαν*) κ.ά. *Γερουσία* αποκλήθηκε επίσης η πρώτη πολιτική Αρχή των επαναστατημένων Ελλήνων το 1821 (η Μεσσηνιακή Γερουσία). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέρος*.

γερτός → γέρνω

γέτι «ανθρωπόμορφο ζώο των Ιμαλαΐων»
< αγγλ. *yeti* < θιβετ. *yē-tē* «ανθρωπόμορφο ζώο».

γεύμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *γεῦμα, -ατος* < ρ. *γεύομαι* (βλ.λ.). Ο τύπος *γιόμα(ν)* (με τροπή [e] > [o] λόγω τού χειλικού [m] και διατήρηση τού [j]) είναι ήδη μεσν.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γεύση – τροφή, έδεσμα» (πβ. Πλάτ. *Ίππαρχ.* 228e: *γεῦμα λαμβάνοντες αὐτοῦ τῆς σοφίας*· Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 1.2.4: *ἀπόσιτοι πάντων γευμάτων διὰ τέλεος*) → μεσν. σημ. «πρόγευμα – μεσημεριανό φαγητό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γευματίζω < μεσν. *γευματ-ίζω*.
ΣΥΝΘ. πρό-γευμα, από-γευμα.

γεύομαι
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **γεύσ-ομαι* (πβ. αρχ. *ἄ-γευστος*) < Ι.Ε. **geus-* «γεύομαι, δοκιμάζω» || λατ. *gustus* «γεύση, δοκιμή» (> γαλλ. *goûte*, ιταλ. *gusto*), σανσκρ. *juṣáte* «γεύομαι, δοκιμάζω», αρχ. γερμ. *kiusan* (> αγγλ. *choose* «διαλέγω»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γεύση < αρχ. *γεῦ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Δημοκρίτου, 11.7-8: *καὶ σκοτίης (γνώμης) μὲν τάδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοή, ὀδμή, γεῦσις, ψαῦσις*] < **γεῦσ-τις* < *γεύ-ομαι* (βλ. ανωτέρω)
γευστικός < αρχ. *γευσ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. ά-γευστος (αρχ.) – **γευσι-γνώστης, γευσι-γνωσία – πρό-γευση.**

γέφυρα
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **γέφ-ῠρ-ja*, που φαίνεται ότι συνδ. με το αρμ. αντίστοιχο *kamurĵ*, η δε ποικιλία των αρχ. διαλεκτικών τύπων (βοιωτ. *βέφῡρα*, κρητ. *δέφῡρα*) οδηγεί στην υπόθεση ότι ίσως πρόκειται για λ. μη Ι.Ε. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γεφύρι < μεσν. *γεφύρι(ν)* < ελνστ. *γεφύρ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *γέφυρα* (πβ. Κλαυδ. Αιλ. *Ποικίλη Ἱστ.* 8.14: *ἑαυτὸν φέρων μόνον ἔρριψε κατά τινος γεφυρίου πρὸς γυμνασίῳ ὄντος*)
γιοφύρι < μεσν. *γιοφύρι(ο)ν* (με τροπή [e] > [o] λόγω τού χειλικού [f] και διατήρηση τού [j]) < ελνστ. *γεφύρ-ιον*
γεφυρώνω < αρχ. *γεφυρ-ῶ (-όω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ο 357-8: *γεφύρωσεν δὲ κέλευθον μακρὴν*]
γεφύρωμα < ελνστ. *γεφύρω-μα* < αρχ. *γεφυρῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. α-γεφύρ-ωτος, λόγ. [1841], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *unbridgeable*
γεφυρο-: *γεφυρο-ποιός, γεφυρο-σκευή*.

γεω- → **γη**

γεωδαισία «επιστημονική μέτρηση εκτάσεων γης»
αρχ. < *γεωδαίτης* < *γεω-* (< *γῆ*, βλ.λ.) + *δαί-της* < ρ. *δαίομαι* «διαμοιράζω, διαιρώ» (βλ.λ. *συν-δαιτυ-μών, παν-δαισία*). Η αρχ. λ. σήμαινε τη «διαίρεση και διανομή τής γης» (στον Αριστοτέλη). Ο μηχανικός τού 1ου αι. μ.Χ. Ήρων έδωσε τον ακόλουθο ορισμό: *Γεωδαισία ἐστὶν ἐπιστήμη τῶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς σώμασι μεγεθῶν καὶ σχημάτων διαιρετικὴ καὶ συνθετική*.

γεώμηλο «πατάτα»
λόγ. [1828], < *γεώ-* (< αρχ. *γῆ*, βλ.λ.) + *μήλο*, απόδ. τού γαλλ. *pomme de terre*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πατάτα*.

γεώμορο «μέρος τής συγκομιδής ως μίσθωμα στον γαιοκτήμονα»
< μεσν. *γεώμορον* (επίσης *γεωμόριον, γημόριον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *γεωμόρος* «κληρούχος γης – καλλιεργητής γης» < *γεω-* (< *γῆ*, βλ.λ.) + *-μόρος*, τύπος θέματος που προέρχεται από το ρ. *μείρομαι* «μοιράζω – παίρνω μερίδιο» (βλ.λ. *μόριο*).

γεωπόνος
ελνστ. < *γεω-* (< αρχ. *γῆ*, βλ.λ.) + *πόνος* «μόχθος, κόπος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γεωπονία < ελνστ. *γεωπον-ία* «καλλιέργεια τής γης» (η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *géoponie*)
γεωπονικός < ελνστ. *γεωπον-ικός*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
γεωπόνος – γεωργός
Ενώ ο όρος **γεωπόνος** δηλώνει σήμερα «τον επιστήμονα που μελετά τη γεωργική παραγωγή και ανάπτυξη» (υπό την επίδραση τού ελληνογενούς γαλλ. *géopone*), αρχικώς η λ. δήλωνε τον «ανειδίκευτο και ανεπιτήδευτο εργάτη γης» κατ' αντιδιαστολή προς τον **γεωργό** (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ χεῖρ. κρείττ. φιλεῖν* 104: *γεωργὸς μὲν γὰρ πᾶς τεχνίτης, ὅτι τέχνη καὶ ἡ γεωργία, πολλοὶ δὲ τῶν ἰδιωτῶν γεωπόνοι τὴν ἄνευ ἐμπειρίας ἕνεκα τῶν ἀναγκαίων μετιόντες ὑπηρεσίαν*).

γεωργός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.142: *ἄνδρες γεωργοὶ καὶ οὐ θαλάσσιοι*] < **γᾱ-Fοργός* / **γη-οργός* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος *-ο-* λόγω τής συνθέσεως και κατόπιν βράχυνση τού *-ᾱ-* / *-η-* προ αυτού) < *γᾶ* / *γῆ* (βλ.λ.) + θ. τού ουσ. *ἔργον* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γεωπόνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γεωργία < αρχ. *γεωργ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
γεωργικός < αρχ. *γεωργ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Εἰρ.* 551-2: *τοὺς γεωργοὺς ἀπιέναι τὰ γεωργικὰ σκεύη λαβόντας εἰς ἀγρὸν*].

γεώτρηση
λόγ. [1890], < *γεω-* (< αρχ. *γῆ*, βλ.λ.) + αρχ. *τρῆσις* «τρύπημα, διάτρηση» (βλ.λ. *διάτρητος*).

γη
< αρχ. *γῆ* (δωρ. *γᾶ*, κυπρ. *ζᾶ*, ποιητ. *γαῖα*), αγν. ετύμου. Ορισμένοι εικάζουν ότι ο ποιητ. τύπος *γαῖα* οφείλεται σε συγχώνευση (συμφυρμό) των λ. *γῆ* και *αἶα* «γη, έδαφος», *μαῖα* (με υποθετική σημ. «μητέρα γη»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γήινος < αρχ. *γή-ινος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σημωνίδη].

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
γη-, γαιο-, γεω-, -γειος
Διάφορα θέματα που συνδέονται με το αρχ. ουσ. *γῆ* / *γαῖα* χρησιμοποιούνται ευρέως στη σύνθεση.

Ειδικότερα: α) **γη-**, π.χ. *γή-πεδο, γή-λοφος*, β) **γαιο-** (σπάνιο ακόμη και στην αρχ. γλώσσα), π.χ. *γαιο-κτήμονας*, γ) **γεω-** (αποσπάστηκε από αρχ. σύνθ. όπως *γε-ωργός, γε-ώδης, γε-ωρύχος*, στα οποία το -ω- αποτελούσε αρχικό εκτεταμένο φωνήεν τού β΄ συνθετικού), π.χ. *γεω-λόγος, γεω-πόνος, γεω-μέτρης*, δ) **-γειος** (< *-γε-ιος*), π.χ. *επί-γειος, υπό-γειος, ισό-γειος, ανώ-γεια* κ.ά.

γηγενής «αυτόχθων, ιθαγενής»
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον επικό ποιητή Εύμελο σύμφωνα με μαρτυρία] < *γῆ* + *-γεν(ής)* < θ. *γεν-*, για το οποίο βλ.λ. *γένος, γίνομαι*.

γήπεδο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *γήπεδον* < *γῆ* + *πέδον* «έδαφος», για το οποίο βλ.λ. *πεδίο*, πβ. κ. αρχ. *δά-πεδον, οἰκό-πεδον*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωράφι, έκταση γης» (διέφερε από το *οἰκόπεδον*, στο οποίο υπήρχε κατοικία, όπως φαίνεται από τη διευκρίνιση τού ρήτορα Δεινάρχου: *γήπεδον τὸ χωρίον, ὥσπερ καὶ οἰκόπεδον τὸ γῆ καὶ οἰκήμασιν ἀπαρτιζόμενον*) → ελνστ. σημ. «κήπος ή αγροκήπιο κοντά σε κατοικία» (πβ. Φρυνίχ. *Σοφ. προπαρ. 57: διαφέρει γήπεδον οἰκοπέδου. οἰκόπεδον γὰρ οἰκίας κατερριμένης ἔδαφος, γήπεδα δὲ τὰ ἐν ταῖς πόλεσι προσκείμενα ταῖς οἰκίαις κηπία*) → σύγχρ. σημ. «χώρος αθλοπαιδιάς και αγώνων» (με επίδρ. τού γαλλ. *terrain*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γηπεδ-ικός, λόγ. [1840].
ΣΥΝΘ. γηπεδ-ούχος.

γήρας
< αρχ. *γῆρας, -αος* [ήδη ομηρικό], εκτεταμένος τύπος τού θ. που απαντά στο ομόρριζο *γέρας* «τιμητικό βραβείο, αριστείο», μορφές τού οποίου συναντούμε στις λ. *γέρ-ων, γραῖα, γραῦς* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέροντας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γηραιός < αρχ. *γηρ-αιός* < *γῆρας*
γηραλέος < αρχ. *γηρ-αλέος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., πβ. Πινδ. *Πυθ.* 4.121: *δάκρυα γηραλέων γλεφάρων*] < *γῆρ(ας)* + παραγ. τέρμα *-αλέος* (βλ.λ.)
γηράσκω < αρχ. *γηρά-σκω* [ήδη ομηρικό] < *γῆρ(ας)* + παραγ. τέρμα *-άσκω*
γήρανση < αρχ. *γήραν-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (κατά το αντίθετο *ὑγίαν-σις*), αντί τού αναμενομένου *γήρα-σις* (ελνστ.).

γηρατειά
μεσν. (επίσης *γηρατεῖον, γερατειό*) < πληθ. *γέρατα* (κατά το *πρωτεῖα* με επίδρ. τού ρ. *γηράσκω*) τού αρχ. ουσ. *γῆρας* (με μεσν. τροπή τού /i/ σε /e/ λόγω τού /r/).

γηροκομώ
< ελνστ. *γηροκομῶ (-έω)* < *γηρο-* (< αρχ. *γῆρας*) + ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω», για το οποίο βλ.λ. *-κόμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γηροκομία < ελνστ. *γηροκομ-ία*
γηροκομείο < ελνστ. *γηροκομ-εῖον*
γηροκομικός < ελνστ. *γηροκομ-ικός*.

γητεύω «ασκώ γοητεία, θέλγω»
μεσν. < αρχ. *γοητεύω*. Αν είναι αξιόπιστη η παραδεδομένη μεσν. γραφή (τού 7ου αι.) με *-υ-* *(γυτεύω)*, τότε σημαίνει ότι το *-οη-* *(γοητεύω)* τράπηκε σε [oi] (με ιωτακισμό τού *-η-*), τού οποίου η μεσαιωνική προφορά [ü] συνέπιπτε με την προφορά τού *-υ-*, πράγμα που εξηγεί τη σύγχυση στη γραφή (μεσν. *γυτεύω*). Κατ' άλλους, από τον αόρ. *γοήτευσα* σχηματίστηκε τύπος *γήτευσα* με έκκρουση τού *-ο-* από το τονούμενο *-ί-* και εν συνεχεία προέκυψε υποχωρητικά ο ενεστ. *γητεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γητειά < μεσν. *γητ-εία* (με συνίζηση)
γήτε-μα < *γητεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα* (με απλοποίηση τού συμπλέγματος: [vm] > [m])
γητευτής < μεσν. *γητευ-τής*.

για[1] πρόθ.
μεσν. < αρχ. *διά*, με συνίζηση και επικράτηση τού ημιφώνου που αναπτύχθηκε: *διά* > [ðja] > [ja] *για* (πβ. επίσης *γιατί* < αρχ. *διὰ τί*). Ο σύνδ. *για να* προέρχεται από τον μεσν. *διὰ νά*.

για[2] διαζευκτικός σύνδ.
μεσν. < τουρκ. *ya* «ή».

για[3] προτρεπτικό μόριο
μεσν. < αρχ. επιφών. *εἶα* «εμπρός!», με συνίζηση και ανάπτυξη ημιφώνου: [iá] > [ja].

για[4] «γιατί»
μεσν. < *γιατί*, από συνεκφορές με το αρνητικό *(οὐ) δέν*, π.χ. *γιατί οὐδὲν ἔχεις...;* > *για δεν έχεις...;*

για[5] βεβαιωτικό μόριο
< τουρκ. επιφών. *ya!*

γιαγιά
ονοματοποιημένη λ. τής παιδικής γλώσσας.

γιαίνω «θεραπεύω»
μεσν. (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *ύ-*) < αρχ. *ὑγιαίνω*.

γιακάς
< τουρκ. *yaka*.

γιαλαντζί
< τουρκ. *yalanci* «ψεύτικος».

γιαλός
μεσν. (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *αἰ-*) < αρχ. *αἰγιαλός* (ήδη μυκ. *ai-ki-a$_2$-ri-jo*), πιθ. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ.

φρ. *(ἐν) αἰγὶ ἁλός* «στην ακροθαλασσιά», η οποία περιέχει τις λ. *αἶγες* «ορμητικά κύματα» (πβ. τον ορισμό τού Αρτεμιδώρου, 2ος αι. μ.Χ.: *καὶ γὰρ τὰ μεγάλα κύματα αἶγας ἐν τῇ συνηθείᾳ λέγομεν*) και *ἅλς, ἁλός* «θάλασσα».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γιαλός
Η γνωστή παροιμία ***κάνε το καλό και ρίξ' το στο γιαλό*** αποτελεί παραλλαγή τής τουρκικής παροιμίας *eyligi yap, denize at* «κάνε το καλό, ρίξ' το στη θάλασσα». Η τουρκ. παροιμία συνεχίζει: *balık bilmez ise, halik biliyor* «αν το ψάρι δεν το ξέρει, το ξέρει ο Δημιουργός».

για να → **για**[1]

γιάνκης «Αμερικανός των βορείων Η.Π.Α.»
μεταφορά τού αγγλ. *yankee*, λ. που έχει συγκεντρώσει πλήθος αβέβαιων ετυμολογικών προτάσεων. Δύο είναι οι κυριότερες: α) < ολλ. *Jantje* (που προφέρθηκε *Janke*), υποκορ. τού ον. *Jan*, το οποίο αποτελούσε συχνό προσωνύμιο Ολλανδών ναυτικών· β) < ολλ. *Jan Kees*, διαλεκτ. τύπος των συχνών ον. *Jan Kaas* ή *Jan Cornelius*. Οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν ότι τέτοια ονόματα δίνονταν από τους Φλαμανδούς στους Ολλανδούς ναυτικούς και κατόπιν από αυτούς σε αγγλοσαξονικής καταγωγής αποίκους τής Νέας Αγγλίας. Εντούτοις, οι πρώτες μαρτυρίες τής λ. φαίνεται να οδηγούν στην εκδοχή ότι χρησιμοποιήθηκε από Άγγλους στρατιωτικούς ως μειωτικός όρος για τους Αμερικανούς αποίκους κατά τη δεκαετία τού 1750.

γιάντες «παιχνίδι μνήμης»
< τουρκ. *yades*, που συνδ. με τη λ. *yâd* «θύμηση» (ρ. *yâdetmek* «θυμούμαι – αναφέρω»).

γιαούρτι
< αρωμουν. (βλαχ.) *yaurti*, πληθ. τού *yaurte* < τουρκ. *yoğurt*.

γιάπης
μεταφορά τού αμερ. *yuppie / yuppy*, ακρωνύμιο των λ. *young* «νέος», *urban* «αστός», *professional* «επαγγελματίας» (κατά το πρότυπο των λ. *hippie, yippie*), το οποίο πλάστηκε το 1983 για να προσδιορίσει μια ομάδα καλοαμειβόμενων επαγγελματιών με ταχεία κοινωνική άνοδο. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τη φρ. *young upwardly-mobile professional* «νέος ανερχόμενος επαγγελματίας».

γιαπί
< τουρκ. *yapı* «κτήριο, κτίσμα».

γιαπράκι «ντολμαδάκι»
< τουρκ. *yaprak* «φύλλο».

γιάρδα «αγγλοσαξονική μονάδα μετρήσεως μήκους»
μεταφορά τού αγγλ. *yard*, λ. που αρχικώς αναφερόταν σε ράβδο μετρήσεως μήκους, < παλ. αγγλ. *gerd* «ράβδος, μπαστούνι», που συνδ. με το γερμ. *Gerte* «βέργα».

γιαρμάς
< τουρκ. *yarma* (βασική σημ. «τομή, διάνοιξη» < ρ. *yarmak* «σχίζω, τέμνω»), όπως απαντά στη φρ. *yarma şeftali* «γιαρμάς, (κυριολ.) κομμένο ρωδάκινο».

γιασεμί
μεσν. < τουρκ. *yasemin* < περσ. *yāsaman*. Από το μέσο περσ. *yāsman* έχει προέλθει το συνώνυμο *ἰάσμη*, που μνημονεύει τον 6ο αι. μ.Χ. ο ιατρός Αέτιος (*Λόγ. Ιατρ.* 120): *Ἰασμή. Ἡ δὲ καλουμένη ἰασμὴ παρὰ Πέρσαις σκευάζεται ἐκ τῶν ἀνθῶν τῶν λευκῶν τοῦ ἴου καὶ ἐλαίου σησαμίνου.*

γιασμάκι
< τουρκ. *yaşmak* «καλύπτρα προσώπου» (των μουσουλμανίδων).

γιαταγάνι «είδος σπαθιού»
< τουρκ. *yatağan*.

γιατάκι
< τουρκ. *yatak* «κρεβάτι – κατάλυμα».

γιατί
μεσν. < *διατί* (για τη μεταβολή βλ.λ. *για*[1]) < αρχ. *διὰ τι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 310d.5: *Πῶς καὶ διὰ τί;*].

γιατρός
μεσν. (με συνίζηση και ημιφωνοποίηση τού αρκτικού [i], που κατέληξε [j], πβ. *εορτή – γιορτή*) < αρχ. *ἰατρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γιατρεύω < μεσν. *γιατρεύω* < αρχ. *ἰατρ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἰατρός*
γιατρειά < μεσν. *γιατρειά* < αρχ. *ἰατρ-εία* (με συνίζηση) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ἰατρεύω*
γιατρικό < μεσν. *γιατρικό(ν)* < αρχ. *ἰατρικόν* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἰατρ-ικός*.
ΣΥΝΘ. γιατρο-: *γιατρο-πορεύω, γιατρο-σόφι* κ.ά.
-γιατρός: *μεγαλο-γιατρός, οδοντο-γιατρός, ψευτο-γιατρός* κ.ά.
-ίατρος: *οδοντ-ίατρος, παιδ-ίατρος, οφθαλμ-ίατρος, κτην-ίατρος, αθλητ-ίατρος, ψυχ-ίατρος* κ.ά.

γι' αυτό
< μεσν. *γι' αυτό / γιὰ αὐτό* < *διαυτό* < αρχ. *δι' αὐτό*.

γιάφκα «κρησφύγετο αντικαθεστωτικών ή τρομοκρατικών οργανώσεων»
< ρωσ. *javka* «παρουσία, προσέλευση» (явка), που υπό το σοβιετικό καθεστώς απέκτησε την ειδική

σημ. «μυστική συνάντηση ατόμων που δεν γνωρίζονταν προηγουμένως» (π.χ. δύο παρανόμων ή πράκτορα με πληροφοριοδότη) και κατόπιν «παράνομο στέκι, κρησφύγετο».

γιαχνί
< τουρκ. *yahni* < περσ. *yaḫni* «μαγειρεμένος» (για κρέας).

γίββωνας «είδος πιθήκου»
λόγ. μεταφορά τού αγγλ. *gibbon* < γαλλ. *gibbon*, λ. από διάλεκτο τής Ινδίας, την οποία έφερε στην Ευρώπη μαζί με το φερώνυμο ζώο ο Γάλλος αποικιακός κυβερνήτης J.F. Dupleix (1696-1763).

γίγαντας
μεσν. < αρχ. *γίγας, -αντος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* κ 120: *οὐκ ἄνδρεσσιν ἐοικότες, ἀλλὰ Γίγασιν*] < **γί-γαντ-ς*, αναδιπλ. τύπος με επίθημα *-αντ-*, πιθ. προελληνικής αρχής. Η λ. απαντά αρχικά στον πληθ. με αναφορά στο μυθικό φύλο των *Γιγάντων*, υιών τού Ουρανού και τής Γαίας και αντιπάλων των θεών τού Ολύμπου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γιγάντειος < ελνστ. *γιγάντ-ειος*
γιγαντιαίος < ελνστ. *γιγαντ-ιαῖος*
γιγάντ-ινος
γιγαντ-ένιος < *γίγαντ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
γιγαντ-εύω, λόγ. [1896]
γιγαντ-ώνω, λόγ. [1887]
γιγάντω-ση < *γιγαντώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
γιγαντ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gigantisme*.
ΣΥΝΘ. γιγα- (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. προθέματος *giga-* σε επιστημ. όρους): *γιγά-κυκλος, γιγα-μπάιτ, γιγα-χέρτς, γιγα-ψηφιολέξη* (απόδ. τού αγγλ. *gigabyte*)
γιγαντο-: *γιγαντο-αφίσα, γιγαντο-μαχία, γιγαντόσωμος, γιγαντο-οθόνη* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *giant screen*) κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
γιγάντιος ή γιγάντειος;
Τα επίθετα σε *-(ι)ος* που προέρχονται από ονόματα προσώπων ορθογραφούνται **-ειος** (με -ει-) ήδη από την Αρχαιότητα: *Επίκουρος – επικούρειος, Πυθαγόρας – πυθαγόρειος, Ηρακλής – ηράκλειος*, άρα *Γίγας – γιγάντειος*. Επομένως, η γραφή **γιγάντειος** (αντί γιγάντιος) είναι ορθότερη με βάση το αρχ. σχήμα.

γίγνεσθαι
αρχ. απρφ. ενεστώτα τού ρ. *γίγνομαι* (βλ.λ. *γίνομαι*).

γίδα
μεσν., μεγεθ. τύπος τού *γίδι(ον)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *αἰ-*) < αρχ. *αἰγίδιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Φερεκράτη], υποκορ. τού ουσ. *αἴξ, αἰγός* (βλ.λ. *αίγα*). Βλ. επίσης *κατσίκι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γίδινος < μεσν. *γίδ-ινος*
γιδ-ήσιος < *γίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. γιδο-: *γιδο-βοσκός, γιδό-μαλλο, γιδο-πρόβατα, γιδό-στρατα, γιδο-τόμαρο, γιδό-τοπος* κ.ά.

γιλέκο
< τουρκ. *yelek*.

γινάτι «καπρίτσιο»
< *ινάτι* (με ανάπτυξη ημιφώνου κατά τη συνεκφορά *το ινάτι* > [to] [jinátі]) < τουρκ. *inat* < αραβ. *'inād*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πείσμα*.

γίνομαι
ελνστ. < αρχ. *γίγνομαι* [ήδη ομηρικό, πβ. τη στερεότυπη φρ. *οἳ δ' ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ*] < *γί-γν-*, με ενεστ. αναδιπλασιασμό τού θ. *-γν-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **γεν-*, που προέρχεται από τη δισύλλαβη I.E. ρίζα **genə-* «γεννώ – γένος» || λατ. *gigno* «γεννώ», *genus* «γένος», *gens* «φυλή» (> γαλλ. πληθ. *gens* «άνθρωποι, πλήθος», ισπ. *gente*, ιταλ. *gente*), σανσκρ. *ájanata*: *ἐγένετο* || αρχ. *γέν-ος, γεννῶ (-άω), γένε-σις, γόν-ος, γον-εύς, γνή-σιος, γόνιμος, γενε-ά, γενέ-τειρα, νεο-γν-ός* (βλ.λ.), σύνθ. σε *-γεν(ής)*, π.χ. *συγ-γενής, εὐ-γενής, ἰθα-γενής, ὁμο-γενής, ἐγ-γενής* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γένος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γινόμενο < ελνστ. *γινόμενον*, ουσιαστικοπ. ουδ. μτχ. ενεστ. τού αρχ. *γίγνομαι*.

γινωμένος
< ρ. *γίν(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-ωμένος*, κατά το σχήμα των μτχ. παρακειμένου ρημάτων σε *-ώνω*, πβ. *παγ-ωμένος, καμ-ωμένος, λυτρ-ωμένος* κ.ά.

γιογιό¹ «ουροδοχείο»
πχομιμητική νηπιακή λ.

γιογιό² «είδος παιχνιδιού»
< γαλλ. *Yo-yo*, πιθ. εμπορική ονομασία τού παιγνιδιού, που εισήχθη από την Κίνα ή τις Φιλιππίνες.

γιόγκα
< αγγλ. *yoga* < σανσκρ. *yoga* «ζεύξη, ένωση», επειδή πρόκειται για ινδουιστικό σύστημα που διδάσκει την ένωση με το θείο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ζεύω*.

γιοκ
< τουρκ. *yok* «όχι».

γιόμα
μεσν. (με τροπή [o] < [e] λόγω τού χειλικού [m]) < *γέμα* (με απλοποίηση τού συμπλέγματος: [vm] > [m]) < αρχ. *γεῦμα* (βλ.λ.).

γιομάτος → γεμάτος

γιομίζω → γεμίζω

γιορντάνι «περιδέραιο»
< τουρκ. *gerdan* «λαιμός» (πβ. *gerdanlık* «περιδέραιο») < περσ. *gardan* «στριφτός, γυριστός – (ειδικότ.) λαιμός».

γιορτή
μεσν. (με συνίζηση και ημιφωνοποίηση τού αρκτικού [i], που κατέληξε [j], πβ. *ιατρός – γιατρός*) < αρχ. *ἑορτή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γιορτάζω < μεσν. *γιορτάζω* < αρχ. *ἑορτ-άζω*
γιορτάσι, ουσιαστικοπ. τύπος τού μεσν. *γιορτάσει(ν)* < αρχ. *ἑορτάσειν*, απρφ. μελλ. τού ρ. *ἑορτ-άζω*
γιορτασμός < ελνστ. *ἑορτασ-μός* < αρχ. *ἑορτ-άζω*
γιορταστής < ελνστ. *ἑορτασ-τής* < αρχ. *ἑορτ-άζω*
γιορταστικός < αρχ. *ἑορτασ-τικός* < *ἑορτ-άζω*
γιορτ-ινός.

γιος → γυιος

γιοτ
< αγγλ. *yacht* «θαλαμηγός» < ολλ. *jaght(e)* (τώρα *jacht*), συντομευμένος τύπος τού συνθ. *jaghtschip* «καταδιωκτικό (καταδρομικό) πλοίο» (ουσ. *jaght* «κυνήγι» + *schip* «πλοίο»).

γιουβαρλάκι
< τουρκ. *yuvarlak* «σφαιρικός, στρογγυλός». Ο τύπος *γιουβαρελάκι* οφείλεται σε παρασύνδεση (λαϊκή ετυμολογία) προς τη λ. *βαρελάκι*.

γιουβέτσι κ. **γκιουβέτσι**
< τουρκ. *güveç*.

γιούκα «καλλωπιστικό φυτό με λογχοειδή φύλλα»
< ν.λατ. *yucca* < ισπ. *yucca*, λ. τού 16ου αι. πιθ. από γλώσσα τής Καραϊβικής.

γιουκαλίλι «έγχορδο μουσικό όργανο»
< αγγλ. *ukulele* < χαβανέζ. *'ukulele* «ψύλλος», προσωνύμιο τού Βρετανού αξιωματικού Edward Purvis (αξιωματούχου τού τοπικού βασιλιά τον 19ο αι.), ο οποίος φέρεται ότι διέδωσε το μουσικό όργανο.

γιούκος[1]
< τουρκ. *yük* «φορτίο, σωρός».

γιούκος[2]
< τουρκ. *oyuk* «κοίλος, βαθουλός».

γιούλι «μενεξές»
< *ιούλι* (με συνίζηση και ημιφωνοποίηση τού αρκτικού [i], το οποίο κατέληξε [j], πβ. *ιατρός – γιατρός, εορτή – γιορτή*), υποκορ. τού αρχ. *ἴον* «μενεξές» (βλ.λ.).

γιούνισεξ
< αγγλ. *unisex* < *uni-* (< λατ. *unus* «ένας») + *sex* «φύλο».

γιούπι
< γαλλ. επιφών. *youpi*, με επίδρ. τού αμερ. ηχομιμητικού *whoopee*.

γιούργια
< τουρκ. *yürü* «προχώρα, πάμε» (προστ. τού ρ. *yürümek* «πορεύομαι, βαδίζω») + κατάλ. *-α*, κατά το σχήμα των προστ. *τρέχα, πήδα, όρμα*, με ανάπτυξη ευφωνικού [j] (που αποδίδεται *-γι-*). Η τουρκ. λ. συνδ. με το ουσ. *γιουρούσι* (βλ.λ.).

γιουρούσι
< τουρκ. *yürüyüş* «βάδισμα, περπάτημα – επιδρομή, έφοδος», που συνδ. με το ρ. *yürümek* «πορεύομαι, βαδίζω». Βλ. κ. *γιούργια*.

γιούσουρι «μαύρο κοράλλι»
μεταφορά τού τουρκ. *yüsrü*.

γιουσουρούμ
από το επώνυμο τού Εβραίου παλαιοπώλη *Ηλία Γιουσουρούμ*, με καταγωγή από τη Σμύρνη, ο οποίος μαζί με τους αδελφούς του ίδρυσε το πρώτο παλαιοπωλείο στο Μοναστηράκι στα τέλη τού 19ου αι.

γιούχα
< τουρκ. *yuha / yuh*, επιφών. αποδοκιμασίας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γιουχα-ΐζω
γιουχάισ-μα < *γιουχαϊσ-* (*γιουχαΐζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
γιουχ-άρω.

γιοφύλλι «αγριοβιολέτα»
< **ιοφύλλι(ον)* (με συνίζηση και ημιφωνοποίηση τού αρκτικού [i], το οποίο κατέληξε [j], πβ. *ιατρός – γιατρός*) < αρχ. *ἴον* «μενεξές» (βλ.λ.) + *φύλλον*.

γιρλάντα
μεσν. < ιταλ. *ghirlanda*, πιθ. < προβηγκ. *guirlanda* ή < παλ. γαλλ. *garlande*, που μάλλον ανάγονται σε φραγκ. **we(a)ra* «διακοσμητική ταινία (από πολύτιμο μέταλλο ή από λουλούδια), η οποία συνήθως φοριέται ως στεφάνι ή διάδημα» (πβ. παλ. άνω γερμ. *wiara / wiera*).

γιώτα → ιώτα

γιωταχί
< ακρωνύμιο *Ι.Χ.* «Ιδιωτικής Χρήσεως» (αυτοκίνητο όχημα).

γκαβός «στραβός, τυφλός»
< αρωμουν. (βλαχ.) *gavŭ* «τυφλός» < λατ. *cavus* «κοίλος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γκαβωμάρα < *γκαβ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ωμάρα* (κατά το *στραβός – στράβωμα – στραβωμάρα*)
γκαβούλιακας < *γκαβ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ούλιακας*, πβ. κ. *μπεκρ-ούλιακας*.

γκαγκά «βλάκας»
< γαλλ. *gaga*, ονοματοποιημένη λ. που αρχικώς αναφερόταν στο ψέλλισμα ή στην ατελή άρθρωση των νηπίων.

γκάγκαρο «ξύλινο μάνταλο αυλόπορτας»
αντιδάν., < ιταλ. *ganghero* «μεντεσές» (με αφομοίωση /a/ – /e/ > /a/ – /a/) < μεσν. λατ. *gangarus* < δημώδ. λατ. **canchalus* < μεσν. (6ος αι.) *κάγχαλος*, που απαντά στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κάγχαλος· κρίκος ὁ ἐπὶ τὰς θύρας. Σικελοί.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκάγκαρος, μόνο στη φρ. *Αθηναίος γκάγκαρος*, ονομασία των γηγενών Αθηναίων επί Τουρκοκρατίας, επειδή έκλειναν τις πόρτες τους με το *γκάγκαρο*.

γκάγκστερ
< αγγλ. *gangster* < *gang* «συμμορία» + παραγ. τέρμα *-ster*. Η λ. γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση στις Η.Π.Α. κατά την περίοδο τής ποτοαπαγόρευσης (1920-33).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαγκστερ-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *gangsterism*.

γκαζά (η) «μπίλια»
< *γκαζάκι* (που θεωρήθηκε υποκορ. λόγω τού επιθήματος *-άκι*) < τουρκ. *kesek* «βώλος, μπίλια».

γκάζι
αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *gaz*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *chaos* (στη σημ. «άμορφη μάζα από την οποία εικαζόταν ότι δημιουργήθηκε το σύμπαν», < αρχ. *χάος*) από τον Φλαμανδό χημικό Jan B. Van Helmont (1579-1644), ο οποίος ανακάλυψε το ανθρακικό αέριο και χρησιμοποίησε τη λ. αυτή για να δηλώσει ουσία απροσδιόριστης μάζας. Ο ίδιος έγραψε: *Halitum illud gas vocavi, non longe a chao veterum* «το αέριο αυτό το ονόμασα *gas*, που δεν απέχει από το *chaos (χάος)* των αρχαίων». Από τον 19ο αι. η λ. χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το φωταέριο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαζ-ιά
γκαζ-άδικο < *γκάζ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *ρολογ-άδικο, ραφτ-άδικο*. Η λ. χρησιμοποιείται επίσης για τα δεξαμενόπλοια (τάνκερ) εξαιτίας τής σημασίας «υγρό καύσιμο» που έχει μεταξύ άλλων το αγγλ. *gas* (μόνο στις Η.Π.Α.)
γκαζιέρα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gazière* (< *gaz* «γκάζι»)
γκαζ-άκι < *γκάζ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*.
ΣΥΝΘ. γκαζο-: *γκαζό-λαμπα, γκαζο-(ν)τενεκές, γκαζο-φονιάς*.

γκαζόζα
< ιταλ. *gassosa* (επίσης *gasosa / gazosa*), θηλ. τού επιθ. *gassoso* «αεριούχος» < *gas* «αέριο» (βλ.λ. *γκάζι*).

γκαζόν
< γαλλ. *gazon* < φραγκ. **waso* «χλόη, πρασινάδα», που συνδ. με το συνώνυμο γερμ. *Wasen*.

γκαιμπελικός → **γκεμπελικός**

γκάιντα
< τουρκ. *gayda* < ισπ. *gaita*, που πιθ. ανάγεται στο γοτθ. **gait-* «γίδα, κατσίκα», επειδή ο ασκός είναι από δέρμα κατσίκας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαϊντα-τζής, μεταφορά τού τουρκ. *gaydacı*.

γκαλά
< γαλλ. *gala* < ισπ. *gala* «βραδινό επίσημο ένδυμα» < παλ. γαλλ. *gale* «διασκέδαση», που συνδ. με το γαλλ. *galant* «κομψός, ιπποτικός, ευγενικός» (βλ.λ. *γαλαντόμος*).

γκαλερί
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *galerie* < μεσν. λατ. *galleria* «περιστύλιο» < *galilea* «πρόναος μεσαιωνικών ναών ή μοναστηριών, όπου παρέμεναν οι κατηχούμενοι και οι λαϊκοί» < λατ. *Galilaea* «Γαλιλαία», περιοχή τού Ισραήλ, όπου κατοικούσαν κυρίως εθνικοί, κατ' αντιδιαστολή προς την Ιουδαία. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γαλαρία, στοά*.
ΣΗΜΑΣ. μεσν. λατ. σημ. (9ος αι.) «πρόναος, χώρος παρατηρητών» → παλ. γαλλ. σημ. (14ος αι.) «στεγασμένα πέρασμα, σκεπαστό κτίσμα» → γαλλ. σημ. (17ος αι.) «υπόγειο πέρασμα», «αίθουσα συλλογής έργων τέχνης».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαλερ-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *gallerista*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γκαλερί
Η λέξη είναι ομόρριζη τής λ. ***γαλαρία*** (βλ.λ.) και ανάγεται επίσης στο μεσαιωνικό λατ. ***galeria***. Το γαλλ. ***galerie*** ξεκινά από τη σημασία «στοά εκκλησίας» τον 14ο αιώνα, εν συνεχεία αποκτά τη σημασία «επιμήκης στεγασμένη δίοδος που εξυπηρετεί την κυκλοφορία στο εσωτερικό ή το εξωτερικό κτιρίου», τον 16ο αιώνα χρησιμοποιείται και με τη σημασία «θεωρείο θεάτρου μπροστά από τη σκηνή» και έναν αιώνα μετά καταγράφεται η σημασία «σήραγγα ορυχείου ή υπόγειου περάσματος, π.χ. για τοποθέτηση εκρηκτικών» (γνωστό επίσης ως *λαγούμι*). Τέλος, δήλωσε τον χώρο στον οποίο εκτίθενται συλλογές έργων τέχνης ή γενικά συλλογές. Η τελευταία σημασία πιθανώς προέκυψε από το γεγονός ότι διάδρομοι οικημάτων στη μεσαιωνική Ιταλία και αλλού, που δηλώνονταν με τη λ. *galeria* (ιταλ. ***galleria***), ήταν διακοσμημένοι με πί-

νακες ζωγραφικής, γλυπτά ή αντικείμενα αξίας. Βλ. κ. λ. *γαλαρία*, *στοά*.

γκάλοπ
< αγγλοαμερ. *gallup*, από το επώνυμο τού Αμερικανού δημοσιογράφου George H. Gallup (1901-84), ο οποίος εισήγαγε τη σφυγμομέτρηση τής κοινής γνώμης και ίδρυσε ινστιτούτο με αυτό το αντικείμενο.

γκάμμα «πλήρης κλίμακα – ποικιλία»
αντιδάν., < ιταλ. *gamma* < αρχ. *γάμμα* (βλ.λ.), το τρίτο γράμμα τού ελληνικού αλφαβήτου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γκάμμα
Ο Ιταλός θεωρητικός μουσικής Guido d'Arezzo (περ. 990-1033) χρησιμοποίησε πρώτος τη λ. ***γκάμμα*** ως ονομασία τής πρώτης μουσικής νότας και αργότερα για να δηλώσει ολόκληρη την κλίμακα. Βλ. κ. *νότα* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γκάμα ή γκάμμα;
Η συνήθης γραφή ***γκάμα*** (με ένα *-μ-*) οφείλεται στην απλογράφηση τής λέξης ως ξένης. Εντούτοις, επειδή πρόκειται για αντιδάνειο που ανάγεται στο αρχ. *γάμμα*, είναι προτιμότερη η γραφή ***γκάμμα*** (με δύο *-μ-*).

γκαμπαρντίνα → καμπαρντίνα

γκάνγκστερ → γκάγκστερ

γκανιότα «ποσοστό κέρδους υπέρ τής χαρτοπαικτικής λέσχης»
μεταφορά τού γαλλ. *cagnotte* < προβηγκ. *cagnoto* «καλαθάκι, δοχείο (όπου τοποθετούσαν τα χρήματα τού παιχνιδιού ή τού στοιχήματος)» < *canha* «θηλυκός σκύλος» (< δημώδ. λατ. **cania*), λ. που χρησιμοποιήθηκε μετωνυμικά, για να δηλωθούν διάφορα μικρά δοχεία.

γκαντέμης
< τουρκ. *kadem* «πόδι, βήμα – (μτφ.) καλή τύχη» (με ειρωνική ή ευφημιστική χρήση, που σχετίζεται με την πρόληψη ότι η είσοδος με το δεξί / αριστερό πόδι φέρνει αντιστοίχως καλή / κακή τύχη) < αραβ. *qadam* «πόδι, βήμα». Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στο τουρκ. *kademsiz* «άτυχος, γρουσούζης». Σε παρετυμολογία οφείλεται η δημοφιλής σύνδεση με το αγγλοαμερ. επιφώνημα *goddamn / goddam* «κατάρα!» (κυριολ. «θεοκατάρατος»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαντεμ-ιά
γκαντεμ-ιάζω
γκαντέμ-ικος.

γκαράζ
< γαλλ. *garage* < ρ. *garer* «σταθμεύω, αποθηκεύω», αρχικώς «φυλάσσω (σε κάποιο μέρος), διαφυλάσσω», γερμ. αρχής, πβ. παλ. σκανδ. **varasck* «φρουρώ», αρχ. γερμ. **waron* «προσέχω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαραζ-ιέρης < *γκαράζ* + παραγ. τέρμα *-ιέρης*, πβ. κ. *πορτ-ιέρης*.

γκαραντί «εγγύηση»
< γαλλ. *garanti*, τού ρ. *garantir* «εγγυώμαι» < *garant* «εγγυητής» < παλ. γαλλ. *garir* < φραγκ. **warjan* «θεωρώ αληθινό».

γκαρδιακός
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *έ-*) < *έγκαρδιακός* < αρχ. *ἐγκάρδι(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ακός*.

γκαρίζω
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < ελνστ. *ὀγκαρίζω* < αρχ. *ὀγκῶμαι (-άο-)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (ίδια σημ.), που συνδ. με λατ. *uncāre* «βρυχώμαι (για αρκούδα)», αλβ. *nëkonj* «στενάζω», μέσο ιρλ. *ong* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκάρισμα < μεσν. *γκάρισ-μα*
γκαρ-ίλα < *γκαρ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*.

γκαρνταρόμπα
μεταφορά τού γαλλ. *garde-robe* < *garde* «φύλαξη, επίβλεψη» + *robe* «φόρεμα – ένδυμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεστιάριο*, *ρούχο*.

γκαρσόν
< γαλλ. *garçon / gars*, αρχικώς «αγώρι, νεαρός», < μεσν. λατ. *garzo / garco* «νεαρός ταπεινής καταγωγής – ακόλουθος» (κατ' αντιδιαστολή προς το *valet* «νεαρός [ευγενούς καταγωγής] ακόλουθος ιππότη» > *βαλές*) < φραγκ. **wrakkjo* «περιπλανώμενος μισθοφόρος».

γκαρσονιέρα
< γαλλ. *garçonnière*, αρχικώς «κατοικία άγαμων ανδρών για ερωτικές συναντήσεις», < επίθ. *garçonnier* «αγωρίστικος» < *garçon* «αγώρι, νεαρός» (βλ.λ. *γκαρσόν*).

γκαστρώνω
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *έ-*) < *έγγαστρώνω* < ελνστ. *ἐγγαστρῶ (-όω)* < *ἐγ-* (< *ἐν-*) + θ. *γαστρ-* < αρχ. *γαστήρ, -έρος / -ρός* (βλ.λ. *γαστέρα*).

γκάφα
< γαλλ. *gaffe*, αρχικά στη φρ. *faire gaffe* «κάνω γκάφα», < παλ. προβηγκ. *gaf* «γάντζος, αγκύλη» (αργότερα «αδεξιότητα, γκάφα») < γοτθ. **gaffōn* «αρπάζω, πιάνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκαφα-τζής < *γκάφ(α)* + παραγ. τέρμα *-ατζής* (βλ.λ.)

γκαφ-αδόρος < *γκάφ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος* (βλ.λ.).

γκέι
< αγγλ. *gay*, αρχικώς «εύθυμος, ζωηρός – φιλήδονος, έκλυτος», < γαλλ. *gai* < παλ. προβηγκ. *gai* < παλ. γερμ. *gahi* «τραχύς, ορμητικός».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γκέι
Η αγγλ. λ. ***gay*** υπήρχε επί αιώνες στο αγγλικό λεξιλόγιο χωρίς αρνητικό περιεχόμενο και δινόταν ως κύριο όνομα περίπου ώς τη δεκαετία τού 1950. Εκείνη την περίοδο άρχισε να διαδίδεται μια χρήση τής λέξης γνωστή στην αργκό των φυλακών και τού υποκόσμου ήδη από το 1935 ως τμήμα τής λ. *gaycat / gay cat* «νεαρός αλήτης που τον προστατεύει και τον εκμεταλλεύεται (ακόμη και σεξουαλικά) άλλος εμπειρότερος», κατόπιν «νεαρός ομοφυλόφιλος», πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση τής σημασίας «ομοφυλόφιλος» από τα τέλη τής δεκαετίας τού 1960.

γκέισα
< αγγλ. *geisha* < ιαπων. *gēiša* «καλλιτέχνις» < *gēi* «τέχνη» + *ša* «πρόσωπο».

γκελ «αναπήδηση»
πιθ. < τουρκ. *gel* «έλα» < ρ. *gelmek* «έρχομαι, φτάνω».

γκέλα
< τουρκ. *gele* «τυφλή ζαριά (στο τάβλι) – ανάποδιά, ατυχία».

γκέμι
< τουρκ. *gem* «χαλινάρι, καπίστρι», που ορισμένοι εικάζουν ότι έχει ως αφετηρία το αρχ. *κημός* «χαλινάρι, ηνίο».

γκεμπελικός
από το επώνυμο τού Γερμανού Joseph P. Goebbels (1897-1945), υπουργού προπαγάνδας τού Χίτλερ, υπευθύνου για τις εκστρατείες συκοφαντίας και ρατσισμού κατά των πολιτικών του αντιπάλων και κατ' εξοχήν εναντίον των Εβραίων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκεμπελ-ίσκος, με υποκορ. επίθημα *-ίσκος*.

γκεσέμι
< τουρκ. *kösem* «τράγος ή κριάρι που οδηγεί το κοπάδι».

γκεστάπο
< γερμ. *Gestapo*, αρκτικόλεξο τού *Ge(heime) Sta(ats)po(lizei)* «μυστική κρατική αστυνομία», ονομασία τής μυστικής αστυνομίας τής ναζιστικής Γερμανίας.

γκέτα
< ιταλ. *ghetta* «περικνημίδα» < γαλλ. *guêtre*, πιθ. γερμ. αρχής, πβ. φραγκ. **werst* «το άνω μέρος τού πέλματος».

γκέτο
< γερμ. *Getto* < ιταλ. *ghetto*, πιθ. < βεν. *gheto*, που απαντά με τις σημ. «χυτήριο» και «ρίψη, πέταμα» και θεωρείται ότι οφείλεται σε ένα μικρό νησί κοντά στη Βενετία, στο οποίο υπήρχε χυτήριο και εκεί είχαν απομονωθεί οι Εβραίοι τής περιοχής κατά τον 16ο αιώνα. Σχετικά με την προέλευση τού βεν. *gheto*, έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι ανάγεται στο υστλατ. **jectum* «πέταμα» (< λατ. *jacio* «ρίχνω, πετώ»).

γκι «παρασιτικό φυτό»
< γαλλ. *gui* < λατ. *viscum*.

γκιαούρης «μη μουσουλμάνος, (κατ' επέκτ.) άπιστος, αλλόθρησκος»
μεσν. (επίσης *κα(β)ούρ*) < τουρκ. *gâvur* «άπιστος» < περσ. *gäbr* «πυρολάτρης». Κατ' άλλη άποψη, το τουρκ. *gâvur* αποτελεί παράλληλο τύπο τού *kâfir* «ειδωλολάτρης – βλάσφημος, βέβηλος» < αραβ. *kāfir*. Ο όρος συναντάται στα μεσν. κείμενα ως υβριστικός χαρακτηρισμός για χριστιανούς.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γκιαούρης
Η λ. ***γκιαούρης*** είναι από τις πλέον χαρακτηριστικές τής περιόδου τής Τουρκοκρατίας. Πρόκειται για εξελληνισμένη μορφή τής τουρκικής λ. ***gâvur*** (και σε παραλλαγή ***giâvur***), με την οποία αποκαλούσαν μειωτικά και προσβλητικά οι Τούρκοι τους μη μουσουλμάνους και κυρίως τους χριστιανούς. Η τουρκική λέξη προέρχεται από την περσική λέξη *gabr*, η οποία δήλωνε τον αρχαίο Πέρση, τον μάγο τού Ζωροαστρισμού, τον οπαδό τής λατρείας τής φωτιάς, τον πυρολάτρη, κατ' επέκταση τον ειδωλολάτρη και, από την ισλαμική εποχή, τον άπιστο (τον μη πιστό στο ισλάμ). Η λ. απαντά στα Περσικά και με τη μορφή *gāvr* και τους τύπους *gaur*, *gāwur*. Τόσο η τουρκική όσο και η περσική λέξη ανήκουν ετυμολογικά στην ίδια οικογένεια με την αραβική λ. ***kaffir*** «άπιστος, αυτός που δεν δέχεται τον Θεό (τον Αλλάχ), που αρνείται να πιστέψει», από την οποία προέρχεται η επίσης μειωτική και υβριστική λ. ***κάφρος***. Η λ. *kaffir* υπάρχει στα Τουρκικά και στα Περσικά, όμως η τουρκική λ. *gâvur* περιορίστηκε να δηλώνει τους χριστιανούς και μάλιστα τους ορθόδοξους Έλληνες. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Τούρκοι αποκαλούσαν τη Σμύρνη, η οποία είχε κυρίως ελληνικό πληθυσμό, ***Γκιαούρ Ιζμίρ*** (*Gâvur Izmir*), δηλ. *Άπιστη Σμύρνη*.
Η αντίστοιχη αγγλική λέξη είναι ***giaour*** και με τον τίτλο αυτόν (αγγλ. *The Giaour: A Fragment of a Turkish Tale*) έγινε διάσημο ένα ποιητικό έργο τού μεγάλου φιλέλληνα λόρδου Βύρωνος (1813), το

οποίο συνέθεσε έπειτα από ταξίδι του στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Από το έργο αυτό, που αναφέρεται στον έρωτα τής Λεϊλά –μιας σκλάβας στο χαρέμι τού πασά Χασάν– για έναν Γκιαούρη, τη δολοφονία της από τον Χασάν και την εκδίκηση τού Γκιαούρη, εμπνεύστηκε το θέμα τού γνωστού πίνακά του *Η μάχη τού Γκιαούρη με τον Πασά (Χασάν)* (γαλλ. *Combat du Giaour et du Pacha*) ο περίφημος Γάλλος ζωγράφος (θαυμαστής τού λόρδου Βύρωνος) Ευγένιος Ντελακρουά, ο οποίος ζωγράφισε επίσης την πασίγνωστη «Σφαγή τής Χίου» κ.ά.
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάφρος*.

γκιλοτίνα «λαιμητόμος»
< παλ. ιταλ. *guillotina* (σύγχρ. *ghigliottina*) < γαλλ. *guillotine*, από το επώνυμο τού Γάλλου γιατρού Joseph I. Guillotin (1738-1814), ο οποίος προώθησε τη λαιμητόμο που φέρει το όνομά του ως μέσο εκτελέσεως των καταδίκων μετά την Εθνική Συνέλευση τού 1789 κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Η λαιμητόμος είχε εφευρεθεί νωρίτερα από τον Γάλλο χειρουργό Antoine Louis για να αντικαταστήσει τον αποκεφαλισμό με σπαθί ή πέλεκυ και επί βραχύ διάστημα ονομαζόταν *louisette* ή *louison*, αλλά ο Guillotin επεξέτεινε τη χρήση της και στους μη ευγενείς για λόγους ισότητας.

γκίνια
< γαλλ. *guigne* «κακοτυχία» < *guignon* «κακό μάτι» < ρ. *guigner* «λοξοκοιτάζω» (για προληπτικούς) < φραγκ. **wingjan* «γνέφω με τα μάτια», πβ. γερμ. *winken*.

γκιόνης «μικρή κουκουβάγια»
< αλβ. *gjon*.

γκιόσα
< αρωμουν. (βλαχ.) *ghesă* «(γίδα) μαύρη με καστανές ραβδώσεις», θηλ. τού επιθ. *ghesu* «καστανοκόκκινος».

γκιουβέτσι → γιουβέτσι

γκιουλέκας «ψευτοπαλληκαράς»
από το όν. τού Αλβανού οπλαρχηγού *Γκιόνη Λέκα*, ο οποίος το 1847 ηγήθηκε ανταρτικού σώματος και επαναστάτησε κατά των Τούρκων.

γκιπούρ «είδος δαντέλας»
< γαλλ. *guipure* < ρ. *guiper* < φραγκ. **wipan* «τυλίγω, διακοσμώ με μετάξι».

γκισέ «θυρίδα, ταμείο»
< γαλλ. *guichet* < παλ. σκανδ. *vik* «κρύπτη», με την επίδρ. τού παλ. γαλλ. *uisset* «πορτούλα».

γκιώνης → γκιόνης

γκλάβα «κεφάλι, μυαλό»
< σλαβ. *glava*, που προέρχεται από I.E. **ghebh(el)-* «κεφάλι» και είναι ομόρριζο τού αρχ. *κεφαλή* (βλ.λ.).

γκλάμουρ
αντιδάν., < αγγλ. *glamour* (19ος αι.) «μαγική ομορφιά» < σκωτσ. *glammar* «μαγικά, ξόρκι» < παλ. αγγλ. *gramarye* «απόκρυφη γνώση, μαγεία», αρχικώς «γραμματική» < παλ. γαλλ. *gramaire* < λατ. *grammatica* < ελνστ. *γραμματική*.

γκλασέ → γλασέ

γκλάσνοστ «διαφάνεια»
< ρωσ. *glasnost* «δημοσιότητα, διαφάνεια» < επιθ. *glasnŷ* «δημόσιος, ανοικτός».

γκλάσο → γλάσο

γκλίτσα
< *αγκ(υ)λίτσα* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *α-* και συγκοπή τού /i/), υποκορ. που προέρχεται από το αρχ. επίθ. *ἀγκύλος*, λόγω τού σχήματος που είχε αρχικώς η λαβή τού ραβδιού.

γκλομπ → κλομπ

γκολ
< αγγλ. *goal* «στόχος, τελικό σημείο – τέρμα», αρχική σημ. «σύνορο, όριο», αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γκολ-τζής < *γκολ* + παραγ. τέρμα *-τζής*.
ΣΥΝΘ. γκολκίπερ < αγγλ. *goalkeeper* «τερματοφύλακας» (< *goal* «γκολ» + *keep* «κρατώ – (ειδικότ.) εμποδίζω») – **γκολπόστ** < αγγλ. *goalpost* (< *goal* «γκολ» + *post* «κολόνα, στύλος»).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
γκολ
Η λ. ***γκολ*** προέρχεται από το αγγλ. ***goal***, που σήμαινε αρχικά το καταληκτικό σημείο μιας διαδρομής. Με αυτή τη σημασία μαρτυρείται στην Αγγλική από τον 16ο αι., ενώ με την ποδοσφαιρική σημασία από το 1548 (η λ. ***football*** «ποδόσφαιρο» μαρτυρείται από το 1409). Στην αγγλική γλώσσα η λέξη απέκτησε κατ' επέκταση τη σημασία «αυτό στο οποίο κατατείνει κάποιος, σκοπός», εμπίπτοντας στο ίδιο σημασιολογικό πεδίο με τις λ. ***target***, ***aim***. Η προφορά τής λέξης στα Ελληνικά [gol] οφείλεται μάλλον στην επίδραση τής γαλλικής προφοράς (όπως και τα *ρεκόρ*, *μποφόρ* κ.ά.).

γκολφ
< αγγλ. *golf* < ολλ. *kolf* «μπαστούνι, ρόπαλο».

γκόλφι «εγκόλπιο»
μεσν. (επίσης *γκόρφι*), με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-* και αφομοίωση διάρκειας /lp/ > /lf/, < *ἐγκόλπιον*, ουδ. τού ελνστ. *ἐγκόλπιος*. Βλ.λ. *εγκόλπιο*.

γκόμενα
πιθ. < ιταλ. *gommina*, θηλ. τού επιθ. *gommino* < γαλλ. *gommeux* «κομψευόμενος, (κυριολ.) αρωματισμένος – δανδής» < *gomme* «κόμμι, μαστίχα» (βλ.λ.

κόμμι). Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η λ. προήλθε από τη λακ μαλλιών *Gómina*, η οποία εισήχθη το 1935 από την Αργεντινή και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στις ηθοποιούς. Δεν φαίνεται πιθ. η παλαιότερη αναγωγή στο βεν. *gomena* «σχοινί τής άγκυρας, παλαμάρι» (βλ.λ. *γούμενα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γκομεν-ιάρης < *γκόμεν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*
γκομεν-άκιας < *γκόμεν(α)* + παραγ. τέρμα *-άκιας* (μειωτ.), πβ. κ. *γυαλ-άκιας*, *ματ-άκιας*
γκομεν-ίζω.

γκομπλέν «είδος βελονιάς και κεντήματος»
< γαλλ. *gobelin*, από τον φερώνυμο οίκο ταπητουργίας, που ιδρύθηκε τον 17ο αι. από τους αδελφούς *Gobelins* (φλαμανδικής καταγωγής) και στον οποίο το 1667 ο Κολμπέρ είχε δώσει τον τίτλο *Manufacture Royale des Meubles de la Couronne* «Βασιλική βιοτεχνία επίπλων τού Στέμματος».

γκορτσιά «αγριαχλαδιά»
< αλβ. *gorricë* / *gorrica*. Όμοια προέλευση έχει ο τύπος *γκόρτσο* «αγριαχλάδι».

γκόρφι → γκόλφι

γκουάς «διάλυμα κόλλας και μελιού ως χρωστικό υλικό»
< γαλλ. *gouache* < ιταλ. *guazzo* < λατ. *aquātio* «υδρείο, ποτίστρα».

γκουβερνάντα
< γαλλ. *gouvernante*, θηλ. τού *gouvernant*, μτχ. τύπος τού ρ. *gouverner* «κυβερνώ, διοικώ» < λατ. *gubernāre*.

γκουβέρνο «κυβέρνηση»
μεσν. < παλ. ιταλ. *guberno* < λατ. *gubernum* «πηδάλιο» < ρ. *gubernāre* «κυβερνώ, διοικώ».

γκουλάγκ
< ρωσ. *gulag*, αρκτικόλεξο τού τίτλου *G(lavnoe) u(pravlenie ispravitel'no-trudovykh) lag(erei)* «Γενική Διεύθυνση Αναμορφωτικών Στρατοπέδων Εργασίας», που αναφέρεται στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας υπό το σοβιετικό καθεστώς.

γκούλας «είδος ουγγρικού φαγητού»
< γερμ. *Gulasch* < ουγγρ. *gulyás* / *gulás*, αρχικώς «το φαγητό τού βουκόλου».

γκουρού
< γαλλ. *gourou* < χίντι *guru* «δάσκαλος τού Ινδουισμού» < σανσκρ. *gurū* «βαρύς – (μτφ.) σεβάσμιος».

γκοφρέ
< γαλλ. *gaufré* < ρ. *gaufrer* < *gaufre* «γλυκό ζυμαρικό με μορφή κηρήθρας, κέικ φόρμας – βάφλα» < φραγκ. **wafla* «κηρήθρα – γλυκό».

γκοφρέτα
< γαλλ. *gaufrette*, υποκορ. τού *gaufre*, βλ.λ. *γκοφρέ*.

γκραβούρα
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *gravure* < ρ. *graver* «χαράσσω» < φραγκ. **graban* «σκάβω», πβ. γερμ. *graben*, αγγλ. *grave* «λάκκος, τάφος».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. τής γαλλ. λέξης (14ος αι.) «αυλάκι, εγκοπή» → 16ος αι. «χαρακτικό καλλιτεχνικό έργο» → 19ος αι. «αντίγραφο χαρακτικού έργου».

γκραν-γκινιόλ
< γαλλ. *(Le) Grand-Guignol*, όνομα θεάτρου στη Μονμάρτρη τού Παρισιού, το οποίο λειτούργησε την περίοδο 1897-1962 και παρουσίαζε μονόπρακτα έργα που περιείχαν σκηνές τρόμου και ωμής βίας. Η ίδια η λ. *Guignol* οφείλεται σε χαρακτήρα τού λαϊκού γαλλικού κουκλοθεάτρου.

γκρανκάσα «πολύ μεγάλο τύμπανο»
< ιταλ. *grancassa* < *gran(de) cassa* «μεγάλο κιβώτιο».

γκραν-πρί
< γαλλ. *grand prix* «μεγάλο βραβείο», που αρχικώς αναφερόταν σε προκηρύξεις ιπποδρομιών τού Παρισιού.

γκρας «ντουφέκι παλαιού τύπου»
< γαλλ. *gras* (οπτικό δάνειο), από το επώνυμο τού Γάλλου στρατηγού B. Gras (1836-1901), εφευρέτη τού όπλου.

γκράφιτι
αντιδάν., < ιταλ. *graffiti*, πληθ. τού *graffito* < ρ. *graffire* «χαράσσω, σχεδιάζω» < δημώδ. λατ. **graphiāre* < λατ. *graphium* «γραφίδα για χάραξη σε κερί» < αρχ. *γραφεῖον*.

γκρέιντερ «μηχάνημα για ισοπέδωση»
< αγγλ. *grader* (με αμερ. προφορά) < ρ. *grade*, στη σημ. «ισοπεδώνω (ανώμαλο έδαφος ή δρόμο)», < ουσ. *grade* «σκαλί, βαθμίδα» < γαλλ. *grade* < λατ. *gradus*.

γκρέιπ-φρουτ
< αγγλ. *grapefruit* < *grape* «σταφύλι» + *fruit* «φρούτο».

γκρεμός
μεσν. (με απλοποίηση τού συμπλέγματος /mn/ > /m/) < *γκρεμνός* (με τροπή τού αρκτικού *κ-* σε *γκ-* λόγω συνεκφοράς με το άρθρο στην αιτ. ενικού: *τὸν κρημνὸ* [toŋ kr] > [toŋ gr]) < *κρεμνός* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < αρχ. *κρημνός* [ήδη ομηρικό], ομόρριζο τού ρ. *κρέμαμαι* (βλ.λ. *κρεμώ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γκρεμίζω < μεσν. *γκρεμ(ν)ίζω* / *κρεμ(ν)ίζω* < ελνστ. *κρημν(ίζω)* < αρχ. *κρημνός*

γκρέμισ-μα < *γκρεμισ-* (*γκρεμίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. γκρεμο-τσακίζω.

γκρενά

< γαλλ. *grenat* < λατ. *grenatum* «ρόδι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα*.

γκρι

< γαλλ. *gris* < φραγκ. **gris* «μουντός, σκούρος – γκρίζος», πβ. γερμ. *greis*, αγγλ. *grey*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα*.

γκρίζος

< παλ. ιταλ. *gris(i)o* (σύγχρ. *grigio*) < μεσν. λατ. *griseus* < φραγκ. **gris* «μουντός, σκούρος – γκρίζος» (βλ.λ. *γκρι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γκριζ-άρω

γκριζ-ωπός < *γκρίζ(ος)* + λεξικό επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *κοκκιν-ωπός, κιτριν-ωπός*.

ΣΥΝΘ. γκριζο-μάλλης.

γκριλ

< αγγλ. *grill* < γαλλ. *gril* «σχάρα, ψηστιέρα» < παλαιότ. *grille* < λατ. *crātīcula*, πληθ. τού *crātīculum* «μικρό πλέγμα, σχαρίτσα» (υποκορ. τού ουσ. *crātes*).

γκριμάτσα

< γαλλ. *grimace* «μορφασμός» (ο ελλην. τύπος πιθ. κατά το *φάτσα*) < φραγκ. **grima* «μάσκα».

γκρίνια

μεσν. (επίσης *γρίνια*) < *γκρινιάζω / γρινιάζω* (υποχωρητ.) < διαλεκτ. ιταλ. *grignare* «δείχνω τα μπροστινά μου δόντια με θυμό, τρίζω τα δόντια μου» (σύγχρ. *digrignare*) < φραγκ. **grīnan* «μορφάζω, στραβομουτσουνιάζω». Δεν αποκλείεται επίσης η επίδρ. τού μεσν. *γρυνίζω* (ίδια σημ.), που συνδ. με το αρχ. *γρυλίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γκριν-ιάρης < *γκρίν(ια)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*.

γκριφόν «ράτσα σκύλων»

αντιδάν., < γαλλ. *griffon* < παλ. γαλλ. *grif* < υστλατ. *gryphus* < λατ. *grypus* < αρχ. *γρύψ, -πός* «γρυπαετός» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου], παράλλ. τύπος τού επιθ. *γρυπός* «κυρτός, γαμψός» (βλ.λ.).

γκροτέσκος «αλλόκοτος, περίεργος»

αντιδάν., < ιταλ. *grottesco* (από τη συνεκφορά *pitture grottesche* ή *figura grottesca*, η οποία αναφερόταν στη ζωγραφική των σπηλαίων) < *grotta* «σπήλαιο – κατακόμβη» < υστλατ. *crupta / crypta* < αρχ. *κρύπτη*.

γκρουμ «υπάλληλος ξενοδοχείου»

< αγγλ. *groom* «αγόρι, υπηρέτης – (παλαιότ.) ιπποκόμος».

γκρουπ

< γαλλ. *groupe* < ιταλ. *gruppo* < υστλατ. *cruppa* «χοντρό καραβόσχοινο, παλαμάρι» < παλ. γερμ. *kruppa* «λαιμός πτηνού, πρόλοβος» (> γερμ. *Kropf*, αγγλ. *crop*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γκρουπ-άρω

γκρουπάρισ-μα < *γκρουπαρισ-* (*γκρουπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

γκρουπούσκουλο < ιταλ. *gruppuscolo* «ομαδούλα», υποκορ. τού *gruppo* (βλ. ανωτέρω).

γκυ → γκι

γλαδιόλα

< μεσν. *γλαδιόλα* (με αλλαγή γένους και καταβιβασμό τόνου πιθ. κατά το *βιόλα* «μενεξές») < ελνστ. *γλαδίολος* < λατ. *gladiolus*, υποκορ. τού *gladius* «ξίφος», επειδή η γλαδιόλα έχει λογχοειδή φύλλα.

γλαρός «φωτεινός, ακτινοβόλος»

πιθ. < αρχ. *ἱλαρός* «χαρούμενος, πρόσχαρος» (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἱ-* και ανάπτυξη ευφωνικού *-γ-* κατά τη συμπροφορά με το άρθρο: *τὸν λαρό* [ton-l > toŋ-gl > γl]). Είχε προταθεί επίσης η αναγωγή σε τύπο **βλα(δ)αρός* < ελνστ. *βλαδαρός* «αδύναμος, νωθρός, μαλακός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γλαρ-ώνω

γλάρ-ωμα.

γλάρος

μεσν. < αρχ. *λάρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 51: *σεύατ' ἔπειτ' ἐπὶ κῦμα λάρῳ ὄρνιθι ἐοικώς*] (με ανάπτυξη ευφωνικού *-γ-* κατά τη συμπροφορά με το άρθρο: *τὸν λάρο* [ton-l] > [toŋ-gl] > [γl]), πιθ. < **laro-*, από ονοματοποιημένο θ. με σημ. «κραυγάζω», που συνδ. με αρμ. *lor* «ορτύκι» και ίσως με τα αρχ. *λαλῶ (-έω)* και *λῆρος* «ανόητα λόγια άνευ αξίας» (βλ.λ. *παραληρώ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γλαρ-όνι < *γλάρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-όνι*, πβ. κ. *ψαρ-όνι*.

ΣΥΝΘ. γλαρο-πούλι.

γλασέ

< γαλλ. *glacé* «παγωμένος» < ρ. *glacer* < *glace* «πάγος» < υστλατ. *glacia* < λατ. *glacies*.

γλάσο

< *γλασ(άρω)* (υποχωρητ.), μεταφορά τού γαλλ. *glacer* < *glace* «πάγος» < υστλατ. *glacia* < λατ. *glacies*.

γλάστρα

μεσν. (με ανομοίωση *ρ-ρ > λ-ρ*) < **γράστ-ρα* (με ανάπτυξη *-ρ-*) < αρχ. *γάστρα* (βλ.λ.).

γλαύκα «κουκουβάγια»

< μεσν. *γλαῦκα* < αρχ. *γλαύξ, -κός*, που πιθ. συνδ. με το επίθ. *γλαυκός* (βλ.λ.) εξαιτίας τού σπινθηροβόλου

βλέμματος τού πτηνού. Η φρ. *κομίζει γλαύκα ες Αθήνας* είναι ήδη αρχ. παροιμία (πβ. Αριστοφ. *Όρν.* 301: *Τί φής; Τίς γλαῦκ' Ἀθήναζ' ἤγαγεν;*).

γλαυκός «γαλανός, θαλασσής»
αρχ. [ήδη στον Όμηρο, *Ίλ.* Π 34: *γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα*], ίσως < **γλαF-κός*, οπότε συνδ. με το επίθ. *ἀγλαός* «φωτεινός, λαμπρός» (βλ.λ.), καθώς και με τα αρχ. *γαλήνη, γελῶ (-άω)*. Στη Μυκηναϊκή συναντάται το κύρ. όν. *ka-ra-u-ko*: *Γλαῦκος*, το οποίο εικάζεται ότι σημαίνει αυτόν «που έχει γαλανά μάτια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλαυκότητα < αρχ. *γλαυκ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 778a.18: *γλαυκότητα ὀμμάτων*]
γλαύκωμα < αρχ. *γλαύκ-ωμα* «αδιαφάνεια τού φακού, είδος καταρράκτη» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 780a.17-8: *ἔστι δὲ τὸ μὲν γλαύκωμα ξηρότης τις [μᾶλλον] τῶν ὀμμάτων, διὸ καὶ συμβαίνει μᾶλλον γηράσκουσιν*] < ρ. *γλαυκ-οῦμαι (-όο-)* < *γλαυκός* → Η λ. πέρασε ως επιστημονικός όρ. σε ξέν. γλώσσες, πβ. αγγλ. *glaucoma*, γαλλ. *glaucome*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γλαυκός
Το αρχ. επίθ. ***γλαυκός***, όπως προκύπτει από τις μαρτυρημένες χρήσεις του, αποδίδει ποικίλες χρωματικές έννοιες, τις οποίες δυσκολευόμαστε να προσδιορίσουμε επακριβώς σήμερα. Είναι βέβαιο ότι αναφερόταν σε κάποιο «ανοικτό» ή «λαμπρό» χρώμα, πράγμα που εξηγεί την ομηρική χρήση του για τη θάλασσα *(γλαυκὴ θάλασσα)* ή για τα μάτια (σύνθ. *γλαυκ-όμματος*, πβ. ομηρ. φρ. *γλαυκῶπις Ἀθηνᾶ* «με λαμπρό, αστραφτερά μάτια», επίσης μυκ. όν. *ka-ra-u-ko*: *Γλαῦκος*). Στην κλασική εποχή δήλωνε προφανώς κάποια απόχρωση τού κυανού, όπως πίστευε ο Πλάτων, ο οποίος θεωρούσε το γλαυκό ανάμιξη κυανού και λευκού (*Τίμ.* 68c: *κυανοῦ δὲ λευκῷ κεραννυμένου γλαυκόν*). Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι το γλαυκό χρώμα (των ματιών) ήταν το ανοικτότερο μέλος τής κλίμακας *γλαυκός – χαροπός – μελανόφθαλμος* (*Περὶ ζῴων γενέσεως* 779a), ενώ σε ορισμένους συγγραφείς το γλαυκό χρώμα αντιστοιχεί μάλλον στο σημερινό γκρίζο.

γλαφυρός
ΕΤΥΜ. αρχ. < **γλαφυ-ρός* (πβ. τη λ. τού Ησιόδου *γλάφυ* «κοίλωμα, σπηλιά») < θ. **γλυφ(υ)-* (με αναμοίωση τού *-υ-*), οπότε συνδ. με το θ. τού ρ. *γλύφω* «σκάβω, τρυπώ – λαξεύω, σμιλεύω» (> *γλυπτός*, βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκαμμένος κοίλος, βαθουλωτός» (πβ. τη συχνή ομηρική φρ. *γλαφυραὶ νέες* «κοίλα πλοία») → αρχ. σημ. «λείος, κομψός» (πβ. Αριστ. *Ζῴων ἱστ.* 546b: *τοῦτο δ' ἐστὶν οἷον κηρίον, πλὴν οὐχ οὕτω γλαφυρόν*) → ελνστ. σημ. (για ύφος, ομιλία) «κομψός, χαριτωμένος» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Δημοσθ. λέξ.* 40: *ἡ δὲ μετὰ ταύτην [ἁρμονία] ἡ γλαφυρὰ καὶ θεατρικὴ καὶ τὸ κομψὸν αἱρουμένη πρὸ τοῦ σεμνοῦ τοιαύτη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλαφυρότητα < ελνστ. *γλαφυρ-ότης, -ότητος* «στιλπνότητα – ηπιότητα, πραότητα».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γλαφυρός, γλύφω, γλυφίδα, γλυπτός, γλύπτης
Από την Ι.Ε. ρίζα **gleubh-* «λαξεύω» προήλθαν δύο θέματα που αποτέλεσαν την αφετηρία σημαντικών αρχαίων λέξεων σχετικών με την καλλιτεχνική δημιουργία. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα **γλυφ(υ)-*: αρχ. ***γλύφ-ω*** «σκάβω, τρυπώ – λαξεύω, σμιλεύω», ***γλυφίς, -ίδος*** «σμίλη» (από όπου ο τύπος *γλυφίδα*)· από το ρήμα *γλύφω* προήλθαν τα αρχ. παράγωγα ***γλυπ-τός, γλύπ-της***.
2) από θέμα **γλαφυ-*: αρχ. επίθ. ***γλαφυ-ρός*** (βλ. ανωτέρω).

γλείφω
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-* και αφομοίωση διάρκειας: [kl] > [γl]) < αρχ. *ἐκλείχω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (η τροπή τού *-χ-* σε *-φ-* πιθ. υπό την επίδρ. τού *ἀλείφω*) < *ἐκ-* + *λείχω* «γλείφω» < Ι.Ε. **leigh-* «γλείφω» || λατ. *linguo*, σανσκρ. *lihati*, ιρλ. *ligim*, παλ. γερμ. *lecckōn* (> γερμ. *lecken*, αγγλ. *lick*, φραγκ. **lekkôn* > γαλλ. *lécher*) || αρχ. *λειχήν, -ῆνος*, μεσν. *λειχ-ούδης* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλείφ-της
γλείψιμο < μεσν. *γλείψ-ιμον*
γλειφιτζούρι < *γλειφιτζ-* (πβ. μεσν. *γλειφί-τσης / γλειφι-τζής* «αυτός που γλείφει – λαίμαργος») + παραγ. τέρμα *-ούρι* (πβ. κ. *μνημ-ούρι*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γλείφω ή γλύφω;
Η ετυμολογική αναγωγή στο αρχ. *ἐκλείχω* αποδεικνύει ότι ότι η μόνη ορθή γραφή είναι με *-ει-*: ***γλείφω***. Ορισμένες φορές το ρήμα συναντάται γραμμένο λανθασμένα με *-υ-*, αλλά είναι προφανές ότι το *γλείφω* δεν συνδέεται με το ομόηχο αρχ. ***γλύφω*** «λαξεύω, χαράσσω» (βλ.λ. *γλαφυρός*). Η διάκριση αυτή διαφοροποιεί δύο λεξιλογικές και ετυμολογικές οικογένειες: α) *γλείφω, γλείφτης, γλειμμένος, γλείψιμο, γλειφιτζούρι*, β) *γλύφω, γλύπτης, γλυπτός, γλυφίδα, γλύφανο, ανά-γλυφος* κ.ά. Με *-υ-* γράφεται επίσης το επίθετο ***γλυφός*** (π.χ. *γλυφό νερό*), μολονότι δεν σχετίζεται ετυμολογικά με καμία από τις δύο αυτές οικογένειες λέξεων.

γλέντι
< τουρκ. *eğlenti*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλεντζές < τουρκ. *eğlence*
γλεντώ < *γλεντ(ίζω)*, μεταπλ. τύπος από το θ. τού τούρκ. *eğlend(im)*, αόρ. τού ρ. *eğlenmek*.
ΣΥΝΘ. γλεντο-κοπώ, με επιτατικό λεξ. επίθημα *-κοπώ*, πβ. κ. *μεθο-κοπώ*.

γλεύκος «μούστος σταφυλιών»
< αρχ. *γλεῦκος* (ήδη μυκ. *de-re-u-ko*) < θ. *γλευκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού οποίου απαντά επίσης στο επίθ. *γλυκύς* (βλ.λ. *γλυκός*).

γλίνα «λίπος κρέατος, λίγδα»
μεσν. < ελνστ. *γλίνη* < **γλί-νᾱ* < θ. **γλι-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **glei-* «κολλώ» || ρωσ. *glina* «άργιλος, πηλός», λατ. *glus* «κόλλα» (> γαλλ. *glu* > αγγλ. *glue*, ισπ. *gluten*), παλ. γερμ. *klebēn* «κολλώ» (> γερμ. *kleben*, ολλ. *kleven*) || αρχ. *γλοι-ός* «κόλλα, κόμμι» (> *γλοι-ώδης*), *γλίσχ-ρος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *γλίτσα* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλιστρώ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γλίνα, γλοιός, γλίσχρος, γλίτσα
Συχνά οι λέξεις που έχουν ως αφετηρία τις σημασίες «κολλώ, κόλλα» τείνουν προς σημασιολογική χειροτέρευση, δηλ. καταλήγουν να δηλώνουν χαρακτηριστικό ή ιδιότητα που θεωρούνται δυσάρεστα. Αυτό είναι εμφανές στο λεξιλόγιο τής αρχαίας γλώσσας, στην οποία παρατηρούμε ότι από την Ι.Ε. ρίζα **glei-* «κολλώ» προέκυψαν οι εξής λέξεις:
1) από θέμα **γλι-*: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκαν τα ελνστ. **γλί-α** «κόλλα» (> **γλίτσα**) και **γλί-νᾱ / γλί-νη** «λίγδα», ενώ με παρέκταση **γλι-σκ-* παρήχθη το αρχ. επίθ. **γλί-σχ-ρος** «κολλώδης, γλοιώδης» (κατόπιν «πενιχρός, φτωχός»).
2) από θέμα **γλοι-*: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκε το αρχ. **γλοι-ός** «κόλλα, κόμμι» (> επίθ. **γλοι-ώδης** «κολλώδης, λιπαρός», κατόπιν «αηδιαστικός»).

γλιστρίδα → **γλυστρίδα**

γλιστρώ
< μεσν. *γλιστρῶ* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*) < *ἐγλιστρῶ* (με αφομοίωση ηχηρότητας και διάρκειας [kl] > [gl] > [γl]) < ελνστ. *ἐκλιστρῶ (-άω)* (όπως προκύπτει από το σχόλιο τού Ευσταθίου Θεσσ., 12ος αι.: *ἀφ' οὗ καὶ λίστρον, τὸ ξύστρον, ἐν Ὀδυσσείᾳ, καὶ παρὰ τῇ χυδαίᾳ δὲ ὁμιλίᾳ τὸ ἐκλιστρᾶν*) < *ἐκ-* + αρχ. *λίστρον* «λειαντικό εργαλείο, ξέστρο» [ήδη ομηρικό], πιθ. < **λίτ-τρον*, που συνδ. με το επίθ. *λιτός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλιστερός < **γλιστρ-ερός* (με ανομοιωτική αποβολή τού [r]) < *γλίστρ-α*
γλίστρα < μεσν. *γλίστρ-α*
γλίστρη-μα.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γλιστρώ, γλίσχρος, γλοιώδης
Το ρήμα **γλιστρώ** πρωτοαπαντά στη μεσαιωνική Ελληνική τόσο ως *γλιστρῶ* όσο και ως *ἐγλιστρῶ*. Η λ. παράγεται από ενδιάμεσο τύπο **ἐκλιστρῶ*, από το *ἐκ* και το αρχ. *λίστρον* «εργαλείο για λείανση, ισοπέδωση, εξομάλυνση – τσάπα». Τόσο η λ. *λίστρον* όσο και τα αρχ. *λιστρεύω* «σκάβω, τσαπίζω» και *λιστρίον* (ή *λίστριον*) «κουτάλι» είναι ομόρριζα με το επίθ. *λισσός* «λείος», π.χ. αρχ. *λισσὴ πέτρη* «λείος, γυμνός βράχος».
Σε όλες αυτές τις λ. υπόκειται το θέμα *λιτ-*, προερχόμενο από παλαιότερο **γλιτ-*, από το οποίο παράγεται το επίσης ομόρριζο αρχ. **γλίσχρος** (< **γλίτ-χρος* < ρ. **γλίσχω*), που αρχικά σήμαινε τον «ολισθηρό, τον κολλώδη», κατόπιν «αυτόν που προσκολλάται ενοχλητικά σε άλλον (ζητώντας χρήματα)» και έπειτα τον «φειδωλό, φιλάργυρο». Από τις σημασίες αυτές προήλθε η σημερινή σημασία «ανεπαρκής, πενιχρός».
Ομόρριζα τού *γλίσχρος*, άρα και τού *γλιστρώ*, είναι τα αρχ. **γλοία** «κόλλα», **γλοιός** «κολλώδης ουσία» και το παράγωγο επίθ. **γλοιώδης** «κολλώδης», καθώς και το σημερινό **γλίνα** (< ελνστ. *γλίνη*). Από την ελληνική λ. *γλίνη* προέρχεται πιθ. το νεότερο **γλίτσα**, μέσω τού βουλγ. τύπου *glinza*, πράγμα που το καθιστά αντιδάνειο. Να σημειωθεί ότι όλες οι προαναφερθείσες λέξεις ανάγονται σε Ι.Ε. ρίζα **gel-j-* «κολλώ», από όπου προέρχεται το λατ. **glus** «κόλλα» (από το κλασικό λατ. **gluten**) και από αυτό το γαλλ. **glu** «φυτική κόλλα», το αγγλ. **glue** «κόλλα» κ.ά.

γλίσχρος «ανεπαρκής, πενιχρός»
ΕΤΥΜ. αρχ. < **γλίσχ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *αισχ-ρός*) < **γλί-σκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **glei-* «κολλώ» (με παρέκταση **-σκ-*), για το οποίο βλ.λ. *γλίνα* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλιστρώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κολλώδης, γλοιώδης» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 82d: *τὸ δὲ ἀπὸ τῶν νεύρων καὶ σαρκῶν ἀπιὸν αὖ γλίσχρον καὶ λιπαρὸν ἅμα μὲν τὴν σάρκα κολλᾷ*) → αρχ. σημ. «επίμονος – προσκολλώμενος για χρήματα» (πβ. Αριστοφ. *Ἀχαρν.* 451-2: *νῦν δὴ γενοῦ γλίσχρος, προσαιτῶν, λιπαρῶν*) → ήδη αρχ. σημ. «φτωχός, πενιχρός» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Ἀριστοκρ.* 208: *δημοσίᾳ δ' ὑμεῖς ἃ μὲν οἰκοδομεῖτε καὶ κονιᾶτε, ὡς μικρὰ καὶ γλίσχρα, αἰσχύνη λέγειν*).

γλίτσα
πιθ. < ελνστ. *γλία* «κόλλα» (πβ. κ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *γλιττόν· γλοιόν*), ίσως από τύπο **γλίττα / *γλίσσα*. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από βουλγ. *glinza*, που έχει την αφετηρία του στο μεσν. *γλίνα* (βλ.λ.), οπότε πρόκειται για αντιδάνειο.
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλιστρώ*.

γλιτώνω → **γλυτώνω**

γλοιώδης
αρχ. < *γλοιός* «κόλλα, κόμμι» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη] < **γλοι-Fός* < θ. **γλοι-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **glei-* «κολλώ», για το οποίο βλ.λ. *γλίνα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλιστρώ*.

γλόμπος
< ιταλ. *globo* < λατ. *globus* «σφαίρα».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γλόμπος
Η λ. ***γλόμπος*** (αντί **γκλόμπος*) αποτελεί προϊόν υπερδιόρθωσης τής ιταλ. λ. ***globo*** (πβ. *βόμβα* αντί *μπόμπα*, παλαιότ. *μοδέρνος* αντί *μοντέρνος* κ.ά.). Η σημασία τής λέξης στις ξένες γλώσσες (πβ. γαλλ. και αγγλ. ***globe*** < λατ. *globus*) είναι «σφαίρα, κάθε τι σφαιρικό», έτσι και ο λαμπτήρας ονομάστηκε στα Ελληνικά *γλόμπος* λόγω τού σφαιρικού του σχήματος. Από τη σημασία αυτήν πέρασε στη σημασία «γήινη σφαίρα» και κατόπιν «κόσμος, υφήλιος» (μαρτυρείται στα Αγγλικά ήδη από τον 16ο αιώνα). Τα ξένα ***global*** (αγγλ., γαλλ.) έχουν τις σημασίες «σφαιρικός» και «ολικός, συνολικός» σε χρήσεις όπως *une vision globale* (γαλλ.) / *a global view* (αγγλ.) «σφαιρική, συνολική άποψη». Ωστόσο, μόνο το αγγλ. *global* έφτασε να σημαίνει «παγκόσμιος», ενώ για τη σημασία αυτή χρησιμοποιείται στα Γαλλικά το ***mondial*** (από το ουσ. ***monde*** «κόσμος», πβ. το ισπ. ***mundial***, γνωστό στα Ελληνικά ως ***μουντιάλ*** «παγκόσμιο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου»). Η περίφημη φράση τού Marshall McLuhan ***global village*** «παγκόσμιο χωριό» (αναφερόμενη σε τι θα εξελιχθεί ο πλανήτης μας υπό την καταλυτική επίδραση τής τηλεόρασης) είναι ήδη τού 1960. Ο αγγλ. πολιτικοοικονομικός όρος ***globalisation*** (τής δεκαετίας τού '50) αποδόθηκε ευλόγως στα Ελληνικά «παγκοσμιοποίηση» (ο γαλλ. όρος είναι ***mondialisation*** και απαντά από το 1964).

γλουτός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 66: *βεβλήκει γλουτὸν κατὰ δεξιόν*], πιθ. < **γλου-τός* < θ. **γλ(ο)υ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **glau-* «στρογγυλός» || αγγλοσαξ. *clūd* «βράχος, κοτρώνα» (> αγγλ. *cloud* «σύννεφο»), σανσκρ. *glaús* «σβώλος», σλοβεν. *glúta* «καρούμπαλο, πρήξιμο» κ.ά.

γλυκάδι
μεσν. < αρχ. *γλυκύς* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 249: *γλυκὺ νέκταρ*· Α 610: *γλυκὺς ὕπνος*], πιθ. < **δλυκ-ύς*, πράγμα που θα συνέδεε τη λ. με το συνώνυμο λατ. *dulcis* (> γαλλ. *doux*, ισπ. *dulce*). Η λ. είναι ομόρριζη τού αρχ. ουσ. *γλεῦκ-ος* «μούστος».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γλυκάδι
Η σημερινή λέξη απαντά στα μεσαιωνικά χρόνια ως ***γλυκάδιν***, το οποίο σήμαινε «γλυκάδα, γλυκύτητα», π.χ. *χαριτωμένον γλυκάδιν τὸ εἶχεν ὁ παράδεισος* («Διήγησις τού Αχιλλέως»). Ήδη με τον τύπο *γλυκάδιν* και τον παλαιότερο ***γλυκάδιον*** απαντά η λέξη από τον 3ο αι. μ.Χ. και μάλιστα με δύο σημασίες «γλύκυσμα, γλυκό» και «ξίδι», σημασία που επιβιώνει μέχρι σήμερα (μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι διατήρησε τη σημασία αυτή στα μεσαιωνικά χρόνια). Η σημασία αυτή αποτελεί ασφαλώς ευφημισμό, αφού αποδίδεται στο ξίδι η ιδιότητα τής γλυκύτητας. Όπως ωραία παρατηρεί ο Βυζαντινός γραμματικός Γεώργιος Χοιροβοσκός μιλώντας για την ***αντίφραση***: *Ἀντίφρασίς ἐστι λέξις δι' ἐναντίων τὸ ἐναντίον σημαίνουσα, ὡς ὅταν τις τὸν τυφλὸν πολὺ βλέποντα εἴποι, ἢ τὸ ὄξος γλυκάδιον, ἢ τὸ λευκὸς ἐστιν ὡς Αἰθίοψ*. Η νεοελληνική λέξη προσέλαβε επίσης (κυρ. στον πληθ. ***γλυκάδια***) τη σημασία «μαγειρεμένοι αδένες σφαγίου, κυρ. από τον λαιμό και το πάγκρεας».

γλυκαιμία
< *γλυκ(ο)-* + *-αιμία* (< *αἷμα*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *glycaemia*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

γλυκαιμία
Επειδή το β΄ συνθετικό *-αιμία* προέρχεται από τη -δασυνόμενη στην Αρχ. Ελληνική- λέξη *αἷμα*, το τελικό σύμφωνο τού α΄ συνθετικού θα έπρεπε να είχε τραπεί σε *-χ* (πβ. κ. *λευχ-αιμία, αζωθ-αιμία*), πράγμα που σημαίνει ότι το σύνθετο θα αποδιδόταν ορθότερα ***γλυχ-αιμία***. Ωστόσο, επικράτησε ο τύπος *γλυκαιμία*, επηρεασμένος από τη μορφή τής λέξεως στην Αγγλική *(glycaemia)* και στη Γαλλική *(glycémie)*.

γλυκάνισο
< ελνστ. *γλυκάνισον* < *γλυκ(ο)-* + αρχ. *ἄνισον* (επίσης *ἄν(ν)ησ(σ)ον*), πιθ. δάνειο.

γλυκερίνη
λόγ. [1875], < *γλυκερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίνη*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *glycérine*.

γλυκόζη
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *glucose*, το οποίο σχηματίστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *γλυκύς*.

γλυκός
μεσν. < αρχ. *γλυκύς* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 249: *γλυκὺ νέκταρ*· Α 610: *γλυκὺς ὕπνος*], πιθ. < **δλυκ-ύς*, πράγμα που θα συνέδεε τη λ. με το συνώνυμο λατ. *dulcis* (> γαλλ. *doux*, ισπ. *dulce*). Η λ. είναι ομόρριζη τού αρχ. ουσ. *γλεῦκ-ος* «μούστος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλύκα < μεσν. *γλύκ-α*

γλυκάδι, βλ.λ.
γλυκαίνω < αρχ. *γλυκ-αίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
γλυκασμός < ελνστ. *γλυκασ-μός*
γλυκαντικός < ελνστ. *γλυκαν-τικός* < αρχ. *γλυκ-αίνω*
γλυκερός < αρχ. *γλυκ-ερός* «γλυκός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* π 23: *ἦλθες, Τηλέμαχε, γλυκερὸν φάος*] (με παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *τρομ-ερός*)
γλυκίζω < ελνστ. *γλυκ-ίζω* «προσφέρω γλυκύσματα» < αρχ. *γλυκ-ύς*
γλύκυσμα < ελνστ. *γλύκυσ-μα* < αρχ. *γλυκ-ύς*. Η λέξη γράφεται συνήθως με *-ι-* *(γλύκισμα)* κατ' αναλογίαν προς ουσιαστικά προερχόμενα από ρήματα σε *-ίζω* (π.χ. *κάθισμα, λύγισμα, ξίνισμα*), αλλά παραδίδεται ήδη από την ελληνιστική εποχή γραμμένη μόνο με *-υ-*: *γλύκυσμα*
γλυκύτητα < αρχ. *γλυκ-ύτης, -ύτητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *γλυκ-ύς*.
ΣΥΝΘ. γλυκ(ο)-: *γλυκ-ανάλατος, γλυκο-αίματος, γλυκο-μίλητος, γλυκό-ξινος, γλυκο-πατάτα* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πατάτα*), *γλυκό-πικρος, γλυκό-πιοτος, γλυκο-χαράζω, γλυκό-λαλος, γλυκο-κοιτάζω, γλυκό-λογο* κ.ά.

γλυπτός

ελνστ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Θεόφραστο], ρηματ. επίθ. τού αρχ. *γλύφω* «λαξεύω, σμιλεύω» < θ. *γλυφ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gleubh-* «λαξεύω» || λατ. *glubo* «αποφλοιώνω», *gluma* «φλούδα φρούτων» (> γαλλ. *glume*), αρχ. γερμ. *kleub-a-* «σχίζω» (> γερμ. *klieben*, αγγλ. *cleave*, ολλ. *klieven*) || αρχ. *γλαφυ-ρός*. Δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση με το ρ. *γλείφω* ή με το επίθ. *γλυφός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλαφυρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλύπτης < ελνστ. *γλύπ-της* (πβ. Ησυχ. Λεξ. 1169: *τορνευταί· γλύπται*) < αρχ. *γλύφ-ω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ίστ.* 2.46.4-6: *γράφουσί τε δὴ καὶ γλύφουσι οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ ἀγαλματοποιοὶ τοῦ Πανὸς τὤγαλμα*]
γλυπτικός < ελνστ. *γλυπ-τικός* < αρχ. *γλύφ-ω*.

γλυσίνα «αναρριχώμενο φυτό»

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *glycine* < ν.λατ. *glycina*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *γλυκύς*.

γλυστρίδα «είδος ποώδους φυτού, αντράκλα»

μεσν. < *γλυστρίς, -ίδος* < *ἐγκλυστρίς, -ίδος* «αντράκλα, είδος ποώδους φυτού», που σχηματίστηκε από θ. τού ελνστ. *ἐγκλύζω* «πλένω εσωτερικά – κάνω κλύσμα» (πβ. κ. *κατα-κλύζω*) < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + αρχ. *κλύζω* «πλένω, καθαρίζω», για το οποίο βλ.λ. *κλύσμα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γλυστρίδα ή γλιστρίδα;
Η λέξη απαντά συνήθως γραμμένη με *-ι-* *(γλιστρίδα)*, πράγμα που οφείλεται σε παρετυμολογική σύνδεση προς το ρ. *γλιστρώ*. Εντούτοις, όπως φαίνεται από την ετυμολογία, προέρχεται από τον μεσν. τύπο *ἐγκλυστρίς*, που μνημονεύεται σε διάφορες πηγές, και επομένως γράφεται κανονικά με *-υ-*: **γλυστρίδα**.

γλυστρώ → γλιστρώ

γλυτώνω

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*) < *ἐγλυτώνω* (με αφομοίωση ηχηρότητας και διάρκειας [kl] > [γl]) < *ἐκλυτώνω* «απελευθερώνω, αποδεσμεύω – σώζω» < αρχ. επίθ. *ἔκλυτος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλυτωμός < μεσν. *γλυτω-μός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γλιτώνω ή γλυτώνω;
Επειδή το ρήμα προέρχεται από το αρχ. επίθ. *ἔκλυτος* μέσω τύπου *ἐκλυτώνω*, είναι προφανές ότι ορθογραφείται κανονικά **γλυτώνω** (με *-υ-*). Η απλοποιημένη γραφή *γλιτώνω* δεν δικαιολογείται ετυμολογικά.

γλυφίδα «σμίλη»

< αρχ. *γλυφίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό] < ρ. *γλύφω* «λαξεύω, σμιλεύω», για το οποίο βλ.λ. *γλυπτός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλαφυρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλύφανο < ελνστ. *γλύφ-ανος (ὁ)* «σμίλη» < αρχ. *γλύφ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ανος*
γλυφή < ελνστ. *γλυφ-ή* «σμίλευση, σκάλισμα» < αρχ. *γλύφω*.
ΣΥΝΘ. ανά-γλυφος, ιερο-γλυφικός (βλ.λ.).

γλυφός

μεσν., πιθ. < ελνστ. **βλιχός* (με αντιμετάθεση και διατήρηση τής ηχηρότητας [v]-[x] > [γ]-[f]), όπως προκύπτει από το ελνστ. επίθ. *βλιχώδης* «γλοιώδης, κολλώδης» (για ψάρια ή βότανα, πβ. Ερωτιαν. *Ίπποκρ. λέξ.* 58: *βλιχῶδες· οἱ δὲ γλισχρῶδες. Ἐπικλῆς μέν φησι τὸ λελιπασμένον μετὰ γλοιώδους ὑγρασίας ἀκαθάρτου*). Δεν είναι γνωστή η προέλευση τού επιθ. *βλιχώδης* ούτε έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά η ήδη ελνστ. γραφή *βλυχ-* (με *-υ-*). Ορισμένοι εικάζουν ότι συνδ. με το επίθ. *γλίσχρος*, αν και η συσχέτιση οφείλεται πιθ. σε παρετυμολογία. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλείφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλυφ-αίνω
γλυφ-ίζω.

γλώσσα

< αρχ. *γλῶσσα / γλῶττα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 249: *τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή*] < **γλῶχ-yᾰ*, τού οποίου το θ. απαντά στο ουσ. **γλώξ* (μόνο στον πληθ. *γλῶχες* «γένια τού σταχυού, άγανα») και στο παράγωγο *γλωχίς / γλωχίν, -ῖνος* «αιχμή, μύτη», ίσως και στο παλ. σλαβ. *glogŭ* «αγκάθι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλωσσίδι < ελνστ. *γλωσσίδιον / γλωττίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *γλῶσσα*
γλωσσ-ικός, λόγ. [1859]
γλωττίδα < ελνστ. *γλωττ-ίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *γλῶττα / γλῶσσα*.
ΣΥΝΘ. γλωσσ(ο)-: *γλωσσ-αμύντορας, γλωσσο-δέτης, γλωσσο-δίφης* (λόγ. [1854]), *γλωσσο-κοπάνα, γλωσσο-μαθής* (λόγ. [1843]), *γλωσσ-αλγία* (αρχ.), *γλωσσ-εκτομή, γλωσσο-πλάστης* (λόγ. [1890]), *γλωσσο-φαγιά* (μεσν. *-φαγία*) κ.ά.
-γλωσσος, -γλώσσιος, -γλωσσία, -γλωσσιά, -γλωττία: *δι-γλωσσία* (βλ.λ.), *κακο-γλωσσιά, ξενο-γλωσσία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *xenoglossia*), *βραδυ-γλωσσία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *bradyglossie*) – *ευ-γλωττία* (αρχ.) – *ά-γλωσσος* (αρχ.), *αλλό-γλωσσος* (αρχ.), *ομό-γλωσσος* (αρχ.), *βραδύ-γλωσσος* (ελνστ.), *πολύ-γλωσσος* (αρχ.), *υπο-γλώσσιος* (αρχ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
γλώσσα
Ο Ινδοευρωπαϊστής γλωσσολόγος Oswald Szemerényi (1913-1996) προσπάθησε να συνδέσει την ελληνική λ. ***γλῶσσα*** με την αντίστοιχη λατ. ***lingua*** (> ισπ. *lengua*, ιταλ. *lingua*, ρουμ. *limbă*, γαλλ. *langue, langage* > αγγλ. *language*) και με την αρχ. γερμ. ****tungōn*** (> γερμ. *Zunge*, αγγλ. *tongue*, ολλ. *tong*). Υπέθεσε ότι η λ. *γλῶσσα* (ιων. *γλάσσα*) ανάγεται σε θ. **γλωχ- / *γλαχ- < *δλ-αχ-* (πβ. *γλυκ-ύς < *δλυκ-ύς*), πράγμα που οδηγεί σε Ι.Ε. **dn̥ghw-ā*, από όπου εξηγείται τόσο το λατ. *lingua* (< **dingu-a*) όσο και το γερμ. **tung-ōn*. Αν ισχύει αυτή η ενδιαφέρουσα υπόθεση, τότε οι ανωτέρω λέξεις θα συνδεθούν επίσης με τις συνώνυμές τους των σλαβικών (παλ. σλαβ. *językŭ*, από όπου ρωσ. *jazyk*, πολ. *język*, σερβοκρ. *jezik* κ.ά.) και βαλτικών γλωσσών (λιθ. *liežuvis*, λετ. *mēle*).

γλωσσάριο
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *glossarium* «επεξηγητικός κατάλογος σπάνιων λέξεων», που πλάστηκε με βάση το αρχ. *γλῶσσα* (στη σημ. «σπάνια, δυσερμήνευτη λέξη») + παραγ. τέρμα *-arium*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεξικό*.

γλώσσημα
ελνστ., αρχική σημ. «σπάνια ή πεπαλαιωμένη λέξη» (πβ. Μάρκ. Αυρηλ. *Τὰ εἰς ἑαυτόν* 4.33: *αἱ πάλαι συνήθεις λέξεις γλωσσήματα νῦν*), < αρχ. *γλῶσσα*. Ο σύγχρονος γλωσσολογικός όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *glossème*, που εισήχθη από τον Δανό γλωσσολόγο Louis Hjelmslev (1899-1965).

γλωσσολογία
λόγ. [1809], < *γλωσσο-* + *-λογία* < *λόγος* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *linguistique*. Η λ. πλάστηκε ανεξάρτητα από το μεσν. *γλωσσολογία* «φλυαρία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γλωσσο-λόγος, λόγ. [1859], απόδ. τού γαλλ. *linguiste*
γλωσσο-λογώ, λόγ. [1891]
γλωσσο-λογικός, λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *linguistique*.

γλωττίδα → γλώσσα

γνάθος
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου], που συνδ. με το συνώνυμο *γένυς, -υος (ἡ)* «γνάθος, σαγόνι» και εμφανίζει θ. *γνα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **genu-* (ίδια σημ.), για το οποίο βλ.λ. *γένι*.
ΣΥΝΘ. γναθο-: *γναθο-χειρουργός* (απόδ. τού αγγλ. *maxillofacial surgeon*), *γναθο-χειρουργικός*.

γνάφαλλο «υπολείμματα από τρίχες ή μαλλιά ζώων»
< ελνστ. *γνάφαλλον* (επίσης αρχ. *γνόφαλλον, κνέφαλλον*) < ρ. *γνάπτω / κνά(μ)πτω* «ξαίνω, λαναρίζω (μαλλί)» < θ. *κνα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ken-* «ξύνω, τρίβω» || ουαλ. *cnaif* «πούπουλο», λιθ. *knabénti* «τσιμπώ», πιθ. γερμ. *kneifen* || αρχ. *κναίω* (βλ.λ. *κνησμός*), *κνῖ-σα* (βλ.λ.), *κνίψ, -πός* «σκνίπα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κνησμός*.

γνέθω
μεσν., πιθ. < **ἐκ-νήθω* (με αφομοίωση ηχηρότητας [kn] > [γn] και τροπή [i] > [e] λόγω τού ερρίνου, πβ. κ. *ἐκ-νεύω > γνέφω*) < *ἐκ-* + αρχ. *νήθω* «κλώθω», για το οποίο βλ.λ. *νήμα*. Η ετυμολόγηση από συμφυρμό των συνωνύμων ρ. *νέω* και *νήθω* δεν εξηγεί την παρουσία τού *-γ-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γνέσ-ιμο.

γνέφω
μεσν. (επίσης *γνεύ(γ)ω*, με μεταπλ. κατά το σχήμα *ἔθρεψα – θρέφω, ἔβαψα – βάφω*) < *ἐγνέφω / ἐγνεύω* (με αφομοίωση ηχηρότητας [kn] > [γn]) < αρχ. *ἐκνεύω* «κουνώ το κεφάλι (συνήθως αρνητικά)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐκ-* + *νεύω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γνέψ-ιμο
γνέμα < μεσν. *γνέ-μα(ν)* < αρχ. *νεῦ-μα*.

γνήσιος
ΕΤΥΜ. αρχ. < **γνήτ-ιος* < **γνη-τός* (τύπος ρηματ. επιθέτου) < θ. *γνη- / *gn-ē-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **γεν-*, που προέρχεται από το δισύλλαβο Ι.Ε. **genə-* «γεννώ» και αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γενε-ά, γέν-ος, γεν-νῶ (-άω), γένε-σις, γενε-τή, γί-γν-ομαι, γόν-ος, γον-εύς*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γένος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «νόμιμο τέκνο (γεννημένο εντός γάμου, όχι νόθο)» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Λ 102-3: *υἷε δύω*

Πριάμοιο νόθον καὶ γνήσιον ἄμφω εἰν ἑνὶ δίφρῳ ἐόντας) ➝ ήδη αρχ. σημ. «αυθεντικός, αληθινός» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ζεύγ.* 28: *τὴν μὲν οὖν φιλίαν τὴν πρὸς τὸν δῆμον οὕτω παλαιὰν καὶ γνησίαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γνησιότητα < αρχ. *γνησι-ότης, -ότητος* «νόμιμη γέννηση – ευγενής καταγωγή» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

γνωματεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *γνῶμα, -ατος* «σημάδι, σημείο αναγνωρίσεως – γνώμη, κρίση», τού οποίου το θ. *γνω-* απαντά επίσης στη λ. *γνώμη* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διακρίνω, ξεχωρίζω» ➝ ελνστ. σημ. «εκφέρω γνώμη, κρίση» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 317: *ὁ μὲν Κάτων κατασκάψαι τὴν πόλιν καὶ τοὺς Καρχηδονίους ἐξαφανίσαι δεῖν ἐγνωμάτευσεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γνωμάτευση < μεσν. *γνωμάτευ-σις* «γνώμη – κρίση».

γνώμη

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, πβ. *Ἐλεγ.* 1.128: *πολλάκι γὰρ γνώμην ἐξαπατῶσ' ἰδέαι*] < θ. *γνω-*, το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gen-ə-* «γνωρίζω, ξέρω» || σανσκρ. *jánati*, λατ. *nōscō*, σύνθ. *co-gnōscō* (> γαλλ. *connaître*, ισπ. *conocer*, ιταλ. *conoscere*), αρχ. γερμ. **kann-* «γνωρίζω – μπορώ» (> γερμ. *können* «μπορώ», *kennen* «γνωρίζω», αγγλ. *can* «μπορώ», *know* «γνωρίζω» < παλ. αγγλ. *cnāwan*) || αρχ. *γι-γνώ-σκω* «γνωρίζω, ξέρω», *γνῶ-σις, γνωσ-τός* (βλ.λ.), *γνώ-μων, -ονος* (> *γνώμονας*), *γνώσ-της, γνωρ-ίζω* (βλ.λ.), *γνώρ-ιμος, ἀ-γνο-ῶ (-έω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γνώση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γνωμικό < ελνστ. *γνωμ-ικόν*, ουδ. τού επιθ. *γνωμικός* «ο μεταχειριζόμενος γνώμες, γνωμικά αποφθέγματα» (πβ. Παλλαδ. *Διάλ.* 94.26: *οὐκ ἀνεγνωκὼς τὸ γνωμικόν· Ἃ μὴ δεῖ ποιεῖν, μηδ' ὑπονοοῦ ποιεῖν*).

ΣΥΝΘ. γνωμο-: *γνωμο-δοτώ* (ελνστ.), *γνωμοδότηση* (λόγ. [1833]), *γνωμο-δοτικός* (λόγ. [1851]), *γνωμο-δότης* (ελνστ.)

α-γνώμων (αρχ.) αρχική σημ. «αυτός που δεν έχει κρίση». Η σημερινή σημ. ήδη αρχ.

γνώμονας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *γνώμων, -ονος* < θ. *γνω-*, το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gen-ə-* «γνωρίζω, ξέρω» (βλ.λ. *γνώμη*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που διακρίνει, γνώστης» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.138: *τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «γεωμετρικό όργανο μετρήσεως» (πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1.543-4: *χρή με παρὰ στάθμην καὶ γνώμονα τήνδε δικάσσαι, Κύρνε, δίκην*).

γνωρίζω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < ουσ. **γνῶ-ρον* (πβ. λατ. *ignōrō* «αγνοώ») < θ. *γνω-*, το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gen-ə-* «γνωρίζω, ξέρω» και αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως αρχ. *γι-γνώ-σκω* «γνωρίζω, ξέρω», *γνῶ-σις, γνωσ-τός, γνώ-μων, γνώσ-της, γνώρ-ιμος, ἀ-γνο-ῶ (-έω)*. Βλ.λ. *γνώμη, γνώση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γνώριμος < αρχ. *γνώρ-ιμος* [ήδη ομηρικό], πβ. κ. *τρόφ-ιμος*

γνωριμία < μεσν. *γνωριμ-ία* < αρχ. *γνώριμος*

γνώρισμα < αρχ. *γνώρισ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα].

ΣΥΝΘ. -γνωρίζω: *ανα-γνωρίζω* (αρχ.), *παρα-γνωρίζω* (ελνστ.), *πρωτο-γνωρίζω*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γνωρίζω – ξέρω

Οι διάφορες πλευρές τής γνώσης εκφράζονταν στην Αρχ. Ελληνική από τα ρήματα ***γιγνώσκω*** «μαθαίνω, αναγνωρίζω, κατανοώ», ***οἶδα*** «ξέρω» (αρχικώς «έχω αντιληφθεί μέσω τής όρασης») και ***ἐπίσταμαι*** «γνωρίζω καλά, κατέχω», στα οποία ανάγονται οι λέξεις ***γνώση***, ***είδηση*** και ***επιστήμη***. Στη Νέα Ελληνική η διάκριση δεν είναι τόσο σαφής μεταξύ των ρ. ***γνωρίζω*** και ***ξέρω***, τα οποία επικαλύπτονται σε αρκετές χρήσεις. Περισσότερο ευδιάκριτη είναι η διαφορά χρήσεως μεταξύ των εννοιών «γνωρίζω» και «ξέρω» στις ρομανικές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *savoir – connaître*, ισπ. *saber – conocer*, ιταλ. *sapere – conoscere*, ρουμ. *ști – cunoaște*.

Το 1900 ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης (*Συναγωγὴ νέων λέξεων...*, λ. *γνωρίζω*) εξέφραζε τη λύπη του για την επικάλυψη των σημασιών στην Ελληνική, καθώς και για την αυξανόμενη χρησιμοποίηση τού ρ. *γνωρίζω* με το εξής σχόλιο: «Τὸ ῥῆμα τοῦτο ὂν κοινὸν τῇ τε παλαιᾷ καὶ τῇ σημερινῇ τοῦ λαοῦ γλώσσῃ κατὰ τὴν κυρίαν του σημασίαν τὴν τοῦ Γαλλικοῦ *connaître*, ἀντικαθιστᾷ παρ' ἡμῖν ἀπὸ δεκαετηρίδων τινῶν, ὡς δὲν ἔπρεπε, τὰ παλαιὰ *εἰδέναι (οἶδα, εἰδώς), ἐπίστασθαι*, ἐπειδὴ ταῦτα μὲν μᾶς ἐφάνησαν, ὡς καὶ εἶναι, στρυφνὰ καὶ ἀρχαϊκώτερα, οἱ δὲ πολλοὶ τῶν γραφόντων δὲν κατεδέχοντο τὸ κοινολαϊκὸν *ξέρω, ξεύρω* (...), καὶ λέγουν λοιπὸν καὶ γράφουν ἀπδέστατα· *γνωρίζω γλῶσσαν, γράμματα, κολύμβι* κ.λπ.»

γνώση

μεσν. < αρχ. *γνῶσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 478c.8: *οὔτε ἄρα ἄγνοια οὔτε γνῶσις δόξα ἂν εἴη;*] < θ. *γνω-*, το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gen-ə-* «γνωρίζω, ξέρω» και αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως αρχ. *γι-γνώ-σκω* «γνωρίζω, ξέρω», *γνωρ-ίζω, γνωσ-τός, γνώ-μων,*

γνώσ-της, γνώρ-ιμος, ἀ-γνο-ῶ (-έω). Βλ.λ. *γνώμη, γνωρίζω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γνωσι-ακός < *γνώσι(ς)* + παραγ. τέρμα *-ακός* (πβ. κ. *αισθησι-ακός, παραδοσι-ακός*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cognitive.*

ΣΥΝΘ. -γιγνώσκω, -γνωση, -γνώστης, -γνωστικός: *δια-γιγνώσκω, ανα-γι(γ)νώσκω, κατα-γιγνώσκω – επί-γνωση, από-γνωση, πρό-γνωση, δι-ά-γνωση – ανα-γνώστης, αρχαιο-γνώστης, καρδιο-γνώστης, βιβλιο-γνώστης, φυσιο-γνώστης, παντο-γνώστης – δια-γνωστικός, προ-γνωστικός, φυσιο-γνωστικός* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

γνώμη, γνώμονας, γνώση, γνωρίζω, γνωστός, γνώριμος, αγνοώ...

Στην αφετηρία αυτής τής ευρείας λεξιλογικής οικογένειας βρίσκεται η Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **genə-* «γνωρίζω, ξέρω», από την οποία προέκυψαν στην Ελληνική δύο σημαντικά θέματα:

1) **γνω-**: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκαν οι αρχ. λέξεις **γνώ-μη**, **γνῶ-σις (-η)**, *γνῶ-μα* «σημείο αναγνωρίσεως, σημάδι» (> ρ. **γνωματ-εύω**). Το θέμα αυτό συναντάται επαυξημένο: α) ως *γνω-σ-*, πράγμα που ερμηνεύει τους τύπους **γνώσ-της**, **γνωσ-τός**, **ἄ-γνωσ-τος** και β) ως *γνω-ρ-* (ίσως από αμάρτυρο ουσ. **γνῶ-ρον*), πράγμα που ερμηνεύει τους τύπους **γνωρ-ίζω** και **γνώρ-ιμος**.

2) **γνο-**: μεταπτωτική βαθμίδα από την οποία σχηματίστηκε το αρχ. **ἀ-γνο-ῶ (-έω)**.

γνώστης

ελνστ. < θ. *γνωσ-*, που προέρχεται από το αρχ. ρ. *γιγνώσκω* (πβ. παθ. αόρ. *ἐγνώσ-θην*, παρακ. *ἔγνωσ-μαι*, σύνθ. αόρ. *ἀν-έγνωσ-α*), + παραγ. τέρμα *-της*. Βλ. κ. *γνωστός, γνώμη, γνώση* (ΣΧΟΛΙΟ).

γνωστός

αρχ. < **γνω-σ-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (το *-σ-* απαντά σε ορισμένους ρηματικούς τύπους, π.χ. παθ. αόρ. *ἐγνώσ-θην*, παρακ. *ἔ-γνωσ-μαι*, σύνθ. αόρ. *ἀν-έγνωσ-α*) < θ. *γνω-*, το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **genə-* «γνωρίζω, ξέρω» και αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως αρχ. *γιγνώ-σκω* «γνωρίζω, ξέρω», *γνωρ-ίζω, γνώ-μων, γνώσ-της, γνώρ-ιμος, ἀ-γνο-ῶ (-έω).* Βλ.λ. *γνώμη, γνώση* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γνωστικός < αρχ. *γνωστ-ικός* «σχετικός με τη γνώση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *γνωστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η σημ. «συνετός, φρόνιμος» είναι μεσν., ενώ την ελληνιστική εποχή η λ. δήλωσε επίσης τους *Γνωστικούς*, δηλ. τους οπαδούς φιλοσοφικής θεωρίας (θρησκευτικού συγκρητισμού) των πρώτων χριστιανικών αιώνων, εναντίον των οποίων έγραψαν εκκλησιαστικοί Πατέρες, όπως ο Ειρηναίος (2ος αι.), ο Ιππόλυτος (3ος αι.), ο Ευσέβιος και ο Επιφάνιος (4ος αι.)

γνωστικ-ισμός, λόγ. [1872], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gnosticisme.*

ΣΥΝΘ. γνωστο-ποιώ (λόγ. [1851]), **γνωστοποίηση** (λόγ. [1856]) – (αρχ.) **ἀ-γνωσ-τος**, **συγγνωσ-τός**.

γόβα

μεσν. < βεν. *goba.*

γογγύζω «μουρμουρίζω, γκρινιάζω»

ελνστ., πιθ. από θ. ηχομιμητικής αρχής. Ίσως παρουσιάζει παρόμοιο σχηματισμό με το ρ. *γαγγαίνω* (κατά τον λεξικογράφο Ησύχιο, *γαγγαίνειν· τὸ μετὰ γέλωτος προσπαίζειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γογγυσμός < ελνστ. *γογγυσ-μός*

γογγυστής < ελνστ. *γογγυσ-τής* (πβ. Κ.Δ. *Ἰούδα* 16: *οὗτοί εἰσιν γογγυσταί, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι, καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα*).

γογγύλι

< μεσν. *γογγύλι(ν)*, υποκορ. τού ελνστ. *γογγύλη / γογγυλίς, -ίδος* «είδος λάχανου, ρέβα» < αρχ. *γογγύλος* «στρογγυλός» < θ. *γογγ-* (με παραγ. τέρμα *-ύλος*, πβ. κ. *ἀγκ-ύλος, στρογγ-ύλος*), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **geng- / *gong-* και πιθ. συνδ. με λατ. *gingiva* «ούλα» (> γαλλ. *gencive*, ισπ. *encía*), λιθ. *gungulȳs* «μπάλα» κ.ά.

γοερός

αρχ. < ουσ. *γό(ος)* «θρήνος, σπαραγμός» [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] (που συνδ. με το θ. τής λ. *γόης*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ερός*.

γόης

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *γοῶ (-άω)* «κραυγάζω από πόνο, θρηνώ» < **γοϜάω*, αν θεωρήσουμε ότι τα ρ. *βοῶ* και *γοῶ* αποτελούν παράλληλη εξέλιξη τού Ι.Ε. **gʷou-* «κραυγάζω, φωνάζω» || σανσκρ. *jóguve* «φωνάζω δυνατά», παλ. σλαβ. *govorŭ* «θόρυβος» (> πολ. *gwar*), λιθ. *gaũsti* «ουρλιάζω» κ.ά. || *βο-ῶ (-άω)* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μάγος που χρησιμοποιεί κραυγές και επωδές» → ήδη αρχ. σημ. «απατεώνας, τσαρλατάνος» (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 241b: *ἐὰν αὐτὸν διερευνῶμεν ἐν τῇ τῶν ψευδουργῶν καὶ γοήτων τέχνῃ τιθέντες, ὁρᾷς ὡς εὔποροι καὶ πολλαί*) → σύγχρ. σημ. «ελκυστικός λόγω τής εξωτερικής του εμφάνισης» (απόδ. τού γαλλ. *charmeur*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μάγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γοητεία < αρχ. *γοητ-εία* «μαγεία, σαγήνη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *γοητ-εύω*. Βλ. κ. *γητεύω*

γοητεύω < αρχ. *γοητ-εύω* «μαγεύω, εξαπατώ» [ήδη

τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Μενέξ.* 235a.2: *γοητεύουσιν ἡμῶν τὰς ψυχάς*]. Βλ. κ. *γητεύω*

γοητευτικός < ελνστ. *γοητευ-τικός* «έμπειρος στα μαγικά τεχνάσματα» < αρχ. *γοητ-εύω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γόησσα ή γόισσα;

Εφόσον προέρχεται από το ουσιαστικό *γό(ης)* και το παραγωγικό τέρμα *-ισσα* (πβ. κ. *βασίλ-ισσα, δούκ-ισσα*), το θηλυκό θα μπορούσε να γράφεται κανονικά με *-ι-*: *γό-ισσα*. Εντούτοις, η ισχυρή οπτική επίδραση τού αρσ. *γόης* οδήγησε στην επικράτηση τής γραφής με *-η-* και για το θηλυκό: ***γόησσα***.

γόπτρο

λόγ. [1888], < *γόη(ς)* + παραγ. τέρμα *-τρο*, κατ' αναλογίαν προς τα ουσ. *θέλγη-τρο, φόβη-τρο*.

γολέτα «δικάταρτο ιστιοφόρο»

< βεν. *goleta* (ιταλ. *goletta*) < γαλλ. *goélette*, υποκορ. τού *goéland* < κελτ. *gwelan* «ελαφρύ πλοίο».

γόμα → γόμμα

γομάρι

μεσν. < ελνστ. *γομάριον* «φορτίο ζώου», υποκορ. τού αρχ. *γόμος* «φορτίο πλοίου» (αρχικώς), τού οποίου το θ. αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *γέμω* «είμαι πλήρης, γεμάτος» (βλ.λ. *γεμίζω*).

γόμμα

αντιδάν., < ιταλ. *gomma* < δημώδ. λατ. *gumma* < λατ. *cummi* < αρχ. *κόμμι, -εως* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γομμολάστιχα, μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *gomma elastica*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γόμα ή γόμμα;

Επειδή πρόκειται για αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή (το αρχ. *κόμμι*), είναι προτιμότερο να γράφεται η λέξη με δύο *-μ-*: ***γόμμα***. Εντούτοις, η σχολική γραμματική απλογραφεί αυτή τη λέξη ως ξένη: ***γόμα*** (με ένα *-μ-*).

γομφίος «τραπεζίτης (δόντι)»

< αρχ. *γομφίος (ὀδούς)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *γόμφος* «(ξύλινο) καρφί» < θ. *γομφ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **gembh-* «δαγκώνω» || σανσκρ. *jámbha-* «δόντι», παλ. σλαβ. *zǫbŭ* (> ρωσ. *zub*, πολ. *ząb*), αρχ. γερμ. **kamba-* «(οδοντωτή) χτένα» (> γερμ. *Kamm*, αγγλ. *comb*, ολλ. *kam*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γόμφωση < ελνστ. *γόμφωσις* «συναρμογή με καρφιά» < αρχ. *γομφ-ῶ (-όω)* < *γόμφ-ος*.

γομώνω «γεμίζω βλήμα ή όπλο με εκρηκτική ύλη»

μεσν. < ελνστ. *γομῶ (-όω)* «φορτώνω, γεμίζω» < αρχ. *γόμος* «φορτίο πλοίου (αρχικώς)», τού οποίου το θ. αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *γέμω* «είμαι πλήρης, γεμάτος» (βλ.λ. *γεμίζω*). Η σημ. «γεμίζω (κάτι) με εκρηκτική ύλη» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *charger*. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ουσ. *γόμμα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γόμωση, λόγ. [1871], < ελνστ. *γόμω-σις* «φόρτωμα» < ρ. *γομῶ (-όω)* ⇢ Οι σημερινές σημ. αποδίδουν το γαλλ. *charge*

γομω-τήρας, απόδ. τού γαλλ. *chargeur*.

ΣΥΝΘ. ανα-γομώνω, ανα-γόμωση.

γόνατο

< ελνστ. *γόνατον*, που σχηματίστηκε από τον πληθ. *γόνατα* τού αρχ. *γόνυ, -ατος* [ήδη ομηρικού] (πβ. κ. *πρόβατα* – πρόβατο) < θ. **γονϜ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **gen-u-* «γόνατο» || λατ. *genū* (> γαλλ. *genou*), σανσκρ. *jānu*, αρχ. γερμ. **knewa-* (> γερμ. *Knie*, αγγλ. *knee*, σουηδ. *knä*), αρμ. *cun-r* (δυϊκ.) || αρχ. *γων-ία* (βλ.λ.), *ἰγνύη / ἰγνύα* (< **ἐν-γνύ-ā*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γονατίζω < ελνστ. *γονατ-ίζω*

γονάτισμα < μεσν. *γονάτισ-μα* < ελνστ. *γονατ-ίζω*

γονατιστός < μεσν. *γονατισ-τός* < ελνστ. *γονατ-ίζω*

γονατ-ιά.

γόνδολα

αντιδάν., < βεν. *gondola*, πιθ. < μεσν. πληθ. *κονδοῦραι* «μικρά ακτοπλοϊκά σκάφη (στη Δαλματία)» < επίθ. *κόντουρος* < *κοντ(ός)* + *-ουρ(ος)* < αρχ. *οὐρά*. Άλλοι μελετητές ανάγουν τη βενετσιάνικη λ. στο λατ. *cūnula*, υποκορ. τού *cūna* «κούνια, λίκνο», άποψη λιγότερο πιθ., ή στο ελνστ. *κόνδυ, -υος* «είδος ποτηριού».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γονδολ-ιέρης, μεταφορά τού ιταλ. *gondoliere*.

γονέας

μεσν. < αρχ. *γονεύς, -έως* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε ομηρικό ύμνο και στον Ησίοδο] < θ. *γον-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *γεν-*, το οποίο προέρχεται από δισύλλαβο θ. *γενε-* < I.E. **genə-* «γένος – γεννώ», που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γενε-τή, γένε-σις, γενε-ά, γόν-ος, γεν-νῶ (-άω), γνή-σ-ιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. Βλ.λ. *γίνομαι, γένος* (ΣΧΟΛΙΟ). Ο μεσν. τύπος *γονιός* σχηματίστηκε από τον μεταπλασμένο πληθ. *γονέοι* (τού ουσ. *γονέας* μέσω τής γεν. *γονέων*, κατά το σχήμα *ὡραῖοι – ὡραίων, νέοι – νέων*) > *γονεοί* > *γονιοί* (με συνίζηση).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γονικός < αρχ. *γον-ικός*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

γονικός ή γονεϊκός;

Το επίθ. *γονεϊκός* αποτελεί εσφαλμένο σχηματισμό, ο οποίος οφείλεται στην απόσπαση τού *γονε-* (αντί τού θ. *γον-*) από τους τύπους *γονέας, γονέα, γονέ-*

ων. Ο ορθός σχηματισμός είναι **γον-ικός** (ήδη αρχ., επομένως *γονική παροχή, μονογονική οικογένεια*), πβ. *εισαγγελέας – εισαγγελ-ικός, συγγραφέας - συγγραφ-ικός.*

γονή «παιδί, γέννημα – γενιά»
αρχ. < θ. *γον-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *γεν-*, το οποίο προέρχεται από δισύλλαβη ρίζα *γενε-* < Ι.Ε. **genə-* «γένος – γεννώ», που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γενε-τή, γένε-σις, γενε-ά, γόν-ος, γεν-νῶ (-άω), γον-εύς, γνή-σιος, γί-γνομαι* κ.ά. Βλ.λ. *γίνομαι, γένος* (ΣΧΟΛΙΟ).

-γονία → γόνος

γονίδιο
< *γόν(ος)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ίδιο*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *gonidium*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γονιδι-ακός
γονιδίωμα, απόδ. τού γερμ. *Genom* (ορισμένες φορές απαντά με απλή μεταφορά ο τύπος *γένωμα*), που αποσπάστηκε από το ελληνογενές σύνθ. *Genotyp.*

γόνιμος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ Διαίτ.* 25.10-1: *ἐν τῇσιν ἡλικίῃσι τῇσι γονίμῃσι*] < *γόν(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. *σκόπ-ιμος, πρώ-ιμος.* ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γένος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γονιμότητα < ελνστ. *γονιμ-ότης, -ότητος.*
ΣΥΝΘ. γονιμο-: *γονιμο-ποιώ* (λόγ. [1845], απόδ. τού γαλλ. *féconder*), *γονιμο-ποίηση* (λόγ. [1845]), *γονιμο-ποιός* (λόγ. [1856]).

γονιός → γονέας

γονόκοκκος «είδος μικροβίου»
λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *gonococcus.*

γονόρροια «φλεγμονή τής ουρήθρας ή τού κόλπου»
ελνστ. < αρχ. *γόνο(ς)* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-ρροια* (με διπλασιασμό τού *-ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ῥέω.*

γόνος
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *γον-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *γεν-*, το οποίο προέρχεται από δισύλλαβη ρίζα *γενε-* < Ι.Ε. **genə-* «γένος – γεννώ», που αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων, όπως *γέν-ος, γενε-τή, γένε-σις, γενε-ά, γον-ή, γεν-νῶ (-άω), γον-εύς, γνή-σιος, γί-γν-ομαι* κ.ά. Βλ.λ. *γίνομαι, γένος* (ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απόγονος, τέκνο – οικογένεια, καταγωγή» ➜ αρχ. σημ. «γέννηση» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 172: *τὸν αὐτός ποτ' ἔκτισεν γόνῳ*) ➜ ήδη αρχ. σημ. «σπέρμα – (ανδρικό) γεννητικό μόριο» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ γονῆς* 20: *ἅμα γὰρ τῷ γόνῳ γινομένῳ ἡ σὰρξ ἀραιὴ γίνεται καὶ ἡ ἐπιδερμίς*).
ΣΥΝΘ. γονο-: *γονό-κοκκος, γονό-ρροια, γονό-τυπος* κ.ά.
-γονία, -γόνος, -γονώ: *θνησι-γονία, αμφι-γονία, παιδο-γονία, θεο-γονία, νοθο-γονία, φυλο-γονία, σπερμο-γονία, κοσμο-γονία, τεκνο-γονία, τερατο-γονία, εμβρυο-γονία, ωο-γονία, ευ-γονία, θηλυ-γονία, πολυ-γονία – λυσι-γόνος, παθο-γόνος, ζημιο-γόνος, ασφυξιο-γόνος, παραισθησιο-γόνος, λοιμο-γόνος, ορμο-γόνος, σεισμο-γόνος, καρκινο-γόνος, καπνο-γόνος, ρυπο-γόνος, σμηγματο-γόνος, φωτο-γόνος, ζωο-γόνος, δακρυ-γόνος – ζωο-γονώ, αναζωο-γονώ* κ.ά.

γονότυπος «το σύνολο των κληρονομικών γονιδίων»
< *γόνο(ς) + τύπος*, εσφαλμ. μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Genotyp*, αντί τού ορθού *γενό-τυπος*. Η γερμ. λέξη *Genotyp* (ή συντομευμένα *Genom*) έχει αποδοθεί επίσης *γονιδίωμα* (βλ.λ. *γονίδιο*).

γόνυ «γόνατο»
αρχ., για το οποίο βλ.λ. *γόνατο.*
ΣΥΝΘ. γονυ-: *γονυ-κλινής, γονυ-κλισία, γονυ-πετής, γονυ-πετώ.*

γόος «θρήνος, σπαραγμός»
αρχ., που συνδ. με το θ. τής λ. *γόης* (βλ.λ.).

γόπα → γώπα

γοργόνα
< ελνστ. *γοργόνη*, από τον πληθ. *Γοργόνες* τού αρχ. ον. *Γοργών, -όνος / Γοργώ, -οῦς*, που αποδίδεται σε Μέδουσα τής αρχ. μυθολογίας, η οποία μεταμόρφωνε σε πέτρα όποιον την κοίταζε κατά πρόσωπο. Η ύπαρξη τού γνωστού θαλασσινού θρυλικού όντος μαρτυρείται από πολύ παλιά σε πολλούς λαούς και παραδόσεις (ο Λουκιανός π.χ., μιλώντας για τα ιερά τής Συρίας, λέει ότι είδε το ομοίωμα τής Δερκετούς που ήταν «*ἡμισέη μὲν γυνή, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν ἐς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται*»), αλλά η γλωσσική ταύτιση αυτού τού όντος με τη μυθολογική Γοργώ είναι μεταγενέστερη και οφείλεται σε συγχώνευση με αυτήν διαφορετικών παραδόσεων.
Από το ίδιο κύρ. όν. προήλθε επίσης το επίθ. *γοργός* (βλ.λ.).

γοργός
ΕΤΥΜ. αρχ. < *Γοργώ, -οῦς* (όνομα μυθικής Μέδουσας, βλ.λ. *γοργόνα*), αγν. ετύμου. Δεν είναι ισχυρές οι συνδέσεις με παλ. ιρλ. *garg* «άγριος», παλ. σλαβ. *groza* «φρίκη» ή με αρμ. *karcr* «σκληρός».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φοβερός, τρομακτικός» (όπως προκύπτει και από τον μύθο τής Γοργούς, πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 537: *γοργὸν δ' ὄμμ' ἔχων* «με τρομακτικό βλέμμα»· Ξενοφ. *Συμπόσ.* 2.4: *πρὸς τὸ γοργότεροί τε ὁρᾶσθαι καὶ φοβερώτερον φθέγγεσθαι καὶ σφοδρότεροι εἶναι φέρονται*) ➜ ελνστ. σημ. «οξύς –

ταχύς, γρήγορος» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρωμ.* 1.7: *ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις*).
ΣΥΝΘ. γοργο-: *γοργο-τάξιδος, γοργο-κίνητος, γοργό-φτερος, γοργο-πόδαρος* κ.ά.

γορίλλας
< ελνστ. *Γόριλλαι (αἱ)*, αγν. ετύμου. Η λ. απαντά «άπαξ» τον 4ο αι. π.Χ. στο έργο *Περίπλους* τού Άννωνος, όπου περιγράφει μια φυλή δασύτριχων γυναικών (αλλά μάλλον πιθήκων): *Πολὺ δὲ πλείους ἦσαν γυναῖκες, δασεῖαι τοῖς σώμασιν· ἃς οἱ ἑρμηνέες ἐκάλουν Γορίλλας* (18.3-5).

-γος παραγ. τέρμα
μεσν. παραγ. τέρμα, που εμφανίζεται σε επίθ. με στερητική σημασία και προέρχεται είτε από θ. σε *-γ (φυλάγ-ω – αφύλαγος, φάγ-ω – άφαγος)* είτε από μτχ. παθ. παρακειμένου με το ίδιο τελικό θεματικό σύμφωνο *(τιναγ-μένος – ατίναγος, χαραγ-μένος – αχάραγος)*.

γοτθικός
ελνστ. < *Γότθοι* (αρχ. γερμανικό φύλο) < υστλατ. *Gothi* < γοτθ. *gutōs / gutans*.

γούβα
μεσν., ίσως < αρχ. *γύπη* «κοίλωμα γης, σπήλαιο» (πλήθος άλλων χρήσεων μνημονεύει ο λεξικογράφος Ησύχιος). Απαντούν επίσης οι μεσν. τύποι *γούφα* και *γοῦππος*. Κατ' άλλη άποψη, η λ. ανάγεται σε αρωμουν. (βλαχ.) *guva* (πβ. αλβ. *guvë*) < μεσν. λατ. *guba* (ίσως < αρχ. *γύπη*) ή < λατ. *cavea* «κοίλωμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γουβ-ιάζω
γούβιασ-μα < *γουβιασ- (γουβιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
γουβ-ώνω
γούβω-μα < *γουβώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

γουδί
< μεσν. *'γδί(ν)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἰ-* και ανάπτυξη ευφωνικού *-ου-*) < ελνστ. *ἰγδίον*, υποκορ. τού αρχ. *ἴγδις, -εως (ἡ)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα], ίσως από συγχώνευση σε μία λ. (συμφυρμό) των ουσ. *λίγδος* «γουδί» και *ἴξ* «είδος εντόμου ή σκουληκιού».

γουέστερν
< αγγλ. *western* «δυτικός», με αναφορά σε ταινίες και μυθιστορήματα που έχουν ως θέμα τους τις δυτικές Η.Π.Α. τού 19ου αι. και τις συμπλοκές μεταξύ διαφόρων ομάδων (Ινδιάνων, παρανόμων, καουμπόηδων κ.ά.).

γουίκεντ
< αγγλ. *weekend* «σαββατοκύριακο – τέλος εβδομάδας» < *week* «εβδομάδα» + *end* «τέλος».

γουίντ-σέρφινγκ
< αγγλ. *wind-surfing* «κυματοδρομία σε ιστιοσανίδα» < *wind* «άνεμος» + *surfing* «κυματοδρομία».

γουλί
αντιδάν., < μεσν. *γουλί(ν)* «το κοτσάνι των λαχανικών» < *γωλίον* < υστλατ. *colis* < λατ. *caulis* < αρχ. *καυλός*, στη σημ. «βλαστός λαχανικών, κράμβης».

γουλιά
μεσν. < ελνστ. *γούλα* «φάρυγγας, λαιμός» (< λατ. *gula*, ίδια σημ.) + παραγ. τέρμα *-ιά*. Το ουσ. *γούλα* απαντά επίσης στα σύνθ. *ανα-γούλα (αναγουλιάζω)*.

γούμενα «χοντρό καραβόσχοινο»
μεσν. < βεν. *gumena*, πιθ. < αραβ. *ğummal / ğuml* «σχοινί».

γούνα
< μεσν. *γούνα / γοῦνα* < μεσν. λατ. *gunna*, κελτ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γουναράς < μεσν. *γουν-αρᾶς* < *γούνα* + παραγ. τέρμα *-αρᾶς*
γουναρ-ικό < *γουναρ(άς)* + παραγ. τέρμα *-ικό*
γούν-ινος.
ΣΥΝΘ. γουν(ο)-: *γουν-εμπόριο, γουν-έμπορος, γουνο-ποιία*.

γουόκι-τόκι
< αγγλ. *walkie-talkie*, που πλάστηκε από τα ρ. *walk* «περπατώ» και *talk* «μιλώ».

γουόκμαν
< αγγλ. *Walkman*, εμπορικό σήμα φορητών ραδιοκασετοφώνων, που βασίστηκε στις λ. *walk* «περπατώ» και *man* «άνθρωπος».

γουότερ πόλο «υδατοσφαίριση»
< αγγλ. *water polo*, βλ. κ. *πόλο*.

γούπατο «βαθούλωμα τού εδάφους»
λεξικό σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *γούβα* και *πάτος*.

γουργουρίζω
μεσν. (όπως προκύπτει από το παράγωγο ουσ. *γουργουρισμός*), ηχομιμητ. λ., πβ. κ. μεσν. *γούργουρος* «φάρυγγας, λαιμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γουργούρισ-μα
γουργουρ-ητό.

γούρι
< τουρκ. *uğur* «καλή τύχη» (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *u-*), πιθ. < λατ. *augurium* «καλός οιωνός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γουρλής, μεταφορά τού τουρκ. *uğurlu*
γουρλ-ήδικος < *γουρλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*.

γουρλώνω
μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. σύνθ. *γουρλο-μάτης*) < *γρυλλώνω* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /γ/ και αντιμετάθεση) < ελνστ. *γρύλλος* «είδος χορού – κωμική ζωγραφιά», που δεν έχει ετυμολ. σχέση με το ομώνυμο ουσ. *γρῦλος / γρύλλος* «χοίρος» (βλ.λ. *γρυ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γούρλω-μα
γουρλω-τός.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
γουρλώνω
Η μεσαιωνική σημασία «ανοίγω διάπλατα τα μάτια» παρουσιάζει ερμηνευτικές δυσκολίες. Φαίνεται ότι συμβολή στην εμφάνισή της είχε κάποια κωμική ζωγραφική φιγούρα τού θεού Ερμή, που τον παρουσίαζε με κεφαλή χοίρου (πράγμα που οδήγησε σε σύμπτωση με το ομώνυμο ελνστ. *γρῦλος / γρύλλος* «χοίρος») και ορθάνοιχτα μάτια: *τί ἐν τῷ Ἑρμῇ θεότητος δόξεις εὑρεθέν, οὗ τῆς κεφαλῆς τὸ εἶδος γρύλλωμα ἐμήνυσε τέρας* (από μεσν. μυθιστόρημα, όπως παρατίθεται στο *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität*, 1. Α-Κ, Wien 2001, τού Ε. Trapp).

γούρνα
μεσν. (με αντιμετάθεση και τροπή [o] > [u] λόγω τού [γ], πβ. όψιμο ελνστ. *γώρνη / γόρνη*) < ελνστ. *γρώνη (πέτρα)* «κοίλωμα, τρύπα», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *γρῶνος* «κοίλος, βαθουλωτός» < **γρῶσ-νος* < θ. **γρωσ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **γρασ-*, που απαντά στα ομόρριζα *γάγγραινα*, *γαστέρα* (βλ.λ.). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το λατ. *urna* «υδρία, στάμνα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γάγγραινα*.

γουρούνι
< μεσν. *γουρούνι(ον)* (με ανάπτυξη ευφωνικού [u]) < **γρούνιν*, υποκορ. τού αρχ. **γρώνη* «θηλυκό γουρούνι» (που απαντά στη λακωνική διάλεκτο, πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *γρωνάδες· θήλειαι σύες*), το οποίο πιθ. ανάγεται στο άκλιτο μόριο *γρῦ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γουρούν-α
γουρουν-ήσιος < *γουρούν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. γουρουνο-: *γουρουνο-τόμαρο, γουρουνότριχα, γουρουνο-τσάρουχο, γουρουνο-κεφαλή*.

γουστάρω → γούστο

γουστέρα
< σερβοκρ. *gušter* «είδος σαύρας».

γούστο
< μεσν. *γοῦστο* < βεν. *gusto* < λατ. *gustus* «γεύση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γουστάρω, μεταφορά τού ιταλ. *gustare*
γουστόζος < ιταλ. *gustoso*
γουστόζ-ικος < *γουστόζ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

γοφός
< αρχ. *γόμφος* «(ξύλινο) καρφί – αρμός, κλείδωση» [ήδη ομηρικό] (βλ.λ. *γομφίος*), με αφομοίωση και απλοποίηση τού συμπλέγματος [mf] > [ff] > [f], καθώς και καταβιβασμό τού τόνου (ίσως κατά το ουσ. *μηρός*).

γραβάτα
< ιταλ. *cravatta* < γαλλ. *cravate* (αρχικώς «λαιμοδέτης των Κροατών») < σερβοκρ. *Hrvat* «Κροάτης».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
γραβάτα
Η γαλλ. λέξη πρωτοαπαντά κατά το μέσον τού 17ου αιώνα αναφερόμενη σε ένα είδος λαιμοδέτη που φορούσαν οι Κροάτες στρατιώτες, οι οποίοι υπηρετούσαν ως μισθοφόροι στον γαλλικό στρατό και απήρτιζαν ένα σύνταγμα ελαφρού ιππικού που ονομαζόταν *Royal-Cravate*. Αναφέρεται ότι ο λαιμοδέτης είχε σχεδιαστεί από τους ίδιους.

γραβιέρα
< ιταλ. *groviera / gruviera* (πιθ. με εσφαλμ. ανάγνωση) < γαλλ. *gruyère*, από το χωριό Gruyère τής Ελβετίας (καντόνιο Φράιμπουργκ), όπου παράγεται αυτό το είδος τυριού.

γράδο «όργανο μετρήσεως τής πυκνότητας υγρού»
< μεσν. *γράδο(ν)* < βεν. *grado* < λατ. *gradus* «βαθμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γραδ-άρω.

γραία → γριά

γραίγος «βορειοανατολικός άνεμος»
αντιδάν., < βεν. *grego* < ιταλ. *greco (vento)* «ελληνικός (άνεμος), που πνέει από την Ελλάδα» < λατ. *Graecus* < αρχ. *Γραικός* (βλ.λ.).

Γραικός
αρχ. (κυρ. πληθ. *Γραικοί*), αγν. ετύμου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Γραικοί
Οι αρχαίες μαρτυρίες δείχνουν ότι ***Γραικοί*** ονομάζονταν οι Έλληνες που κατοικούσαν στην περιοχή τής Δωδώνης και είχαν λάβει αυτό το όνομα από τους Ιλλυριούς γείτονές τους. Σε αυτή την εξήγηση οδηγεί το σχόλιο τού Αριστοτέλη (*Μετεωρ.* 352b): *αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῷον· [...] ᾤκουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν* ***Γραικοί****, νῦν δ' Ἕλληνες*. Τον 4ο αι. π.Χ. επίσης ο Καλλίμαχος αντιδιαστέλλει τους *Γραικούς* προς τους *Κόλχους* τής Ιλλυρίας. Στους συγγραφείς τής

ελληνιστικής εποχής το εθνωνύμιο *Γραικοί* σημαίνει πλέον «Έλληνες», ο δε ιστορικός Προκόπιος (6ος αι. μ.Χ.) χρησιμοποιεί τις δύο ονομασίες ως περίπου συνώνυμες (*Ανέκδ.* 24.7: *ἐπικαλοῦντες τοῖς μὲν ὡς* ***Γραικοὶ*** *εἶεν, ὥσπερ οὐκ ἐξὸν τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ παράπαν τινὶ γενναίῳ γενέσθαι*). Η ονομασία είναι εν χρήσει σε όλη τη διάρκεια τής Τουρκοκρατίας, αλλά με την ίδρυση τού νέου ελληνικού κράτους καθιερώνεται αποκλειστικά το εθνωνύμιο *Έλληνες*. Από το αρχ. *Γραικός*, ωστόσο, μέσω τού λατ. *Graecus* έχουν προέλθει οι περισσότερες αντίστοιχες ονομασίες στις ευρωπαϊκές γλώσσες: αγγλ. *Greek*, γαλλ. *Grec*, γερμ. *Grieche*, ιταλ. *Greco*, ισπ. *Griego* κ.ά.

γραικύλος «ξενεσμένος, δουλοπρεπής Έλληνας» < λατ. *Graeculus*, υποκορ. τού *Graecus* «Έλληνας», λ. που χρησιμοποιούσαν περιφρονητικά οι Ρωμαίοι για όσους συμπατριώτες τους προσπαθούσαν αδέξια να μιμηθούν ελληνικούς τρόπους, προφορά και συμπεριφορά (τους αποκαλουμένους και *Graecissantes* «ελληνίζοντες»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γραικυλ-ισμός.

γράμμα

ΕΤΥΜ. αρχ. < **γράφ-μα* < *γράφω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχέδιο – γραμμένο ή χαραγμένο σύμβολο», πβ. πληθ. *τὰ γράμματα* «το αλφάβητο» (Ηρόδ.), *τὰ γράμματα καὶ τὰς συλλαβάς* (Πλάτ.) → αρχ. σημ. (πληθ.) «έγγραφα, αρχεία» (πβ. Αριστοφ. *Νεφέλ.* 772: *τὰ γράμματα τῆς ἐμῆς δίκης*) → αρχ. σημ. «νόμοι, κανόνες» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 298e: *ἄρχειν κατὰ τὰ γράμματα*, αντί *ἄνευ γραμμάτων*) → ήδη αρχ. σημ. «επιστολή» (παρόμοια σημασιολ. μεταβολή και σε άλλες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *letter* «γράμμα» → «επιστολή»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *επιστολή, ταχυδρόμος*.

ΣΥΝΘ. γραμματο-: *γραμματο-θυρίδα, γραμματο-κιβώτιο, γραμματο-συλλέκτης, γραμματο-σειρά, γραμματό-σημο* κ.ά.

-γράμματος, -γράμμα: *α-γράμματος, εγ-γράμματος, ολιγο-γράμματος, μεγαλο-γράμματος, μικρο-γράμματος, πολυ-γράμματος – διά-γραμμα, σχεδιά-γραμμα, χρονοδιά-γραμμα, σύγ-γραμμα, επί-γραμμα, περί-γραμμα, φθογγό-γραμμα, ιδεό-γραμμα, ολό-γραμμα, οργανό-γραμμα, μονό-γραμμα, πρό-γραμμα* κ.ά.

γραμμάριο

< ελνστ. *γραμμάριον* «μονάδα βάρους δύο οβολών», υποκορ. τού αρχ. *γράμμα*, το οποίο κατά τη διάρκεια τής ρωμαϊκής περιόδου είχε επίσης τη σημ. «χάλκινη νομισματική μονάδα». Από το αρχ. *γράμμα* προήλθε το λατ. *gramma*, στο οποίο ανάγονται διάφορες λ. με σημ. «γραμμάριο», π.χ. αγγλ. *gramme*, γαλλ. *gramme*, ιταλ. *grammo* κ.ά.

γραμματέας

< αρχ. *γραμματεύς* «τηρητής αρχείων – υπομνηματογράφος» [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < *γράμμα, -ατος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γραμματεία < ελνστ. *γραμματ-εία* «το αξίωμα τού γραμματέα» (επίσης ελνστ. σημ. «λογοτεχνική παιδεία, επιμόρφωση») < αρχ. *γραμματ-εύω* < *γραμματεύς* (βλ. ανωτέρω)

γραμματει-ακός, λόγ. [1886]

γραμματικός < αρχ. *γραμματ-ικός*, αρχική σημ. «αυτός που ξέρει γράμματα» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ.) → ελνστ. σημ. (ως ουσ.) «φιλόλογος που ασχολείται με τη γραμματική, κριτικός τού κειμένου» → ήδη μεσν. σημ. «γραμματέας».

γραμματιζούμενος → γραμματισμένος

γραμματική

< αρχ. *γραμματικὴ (τέχνη)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 267.2-3: *οἱ περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν διαπονηθέντες*], θηλ. τού επιθ. *γραμματικός* < *γράμμα, -ατος*. Βλ. κ. *γκλάμουρ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γραμματικ-ότητα, λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *grammaticality*

γραμματικο-ποίηση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *grammaticalisation*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γραμματική

Όπως προκύπτει από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, η ***γραμματική*** (συχνά συνοδευόμενη από τους όρους *τέχνη* ή *επιστήμη*) αφορούσε αρχικά στη μελέτη των *γραμμάτων*, δηλαδή των γραπτών χαρακτήρων και, κατ' επέκταση, των κειμένων και τής γλώσσας (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 431e: *ὅταν ταῦτα τὰ γράμματα, τό τε ἄλφα καὶ τὸ βῆτα καὶ ἕκαστον τῶν στοιχείων, τοῖς ὀνόμασιν ἀποδιδῶμεν τῇ γραμματικῇ τέχνῃ*· Αριστ. *Περὶ κόσμ.* 396b: *γραμματικὴ δὲ ἐκ φωνηέντων καὶ ἀφώνων γραμμάτων κρᾶσιν ποιησαμένη τὴν ὅλην τέχνην ἀπ' αὐτῶν συνεστήσατο*). Στην ελληνιστική εποχή η σπουδή αυτή περιέλαβε κυρίως τα φιλολογικά και λογοτεχνικά κείμενα, που θεωρούνταν πρότυπο ύφους και γλώσσας και των οποίων η σύσταση αποτελούσε αντικείμενο τής *τεχνολογίας*, δηλαδή τής ειδικής ανάλυσης κάθε προτάσεως και κάθε μέρους τού λόγου (μορφολογικώς και συντακτικώς). Το πρώτο σύγγραμμα με αυτό το περιεχόμενο ήταν η *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός (100 π.Χ.), όπου έχουν την αφετηρία τους οι σχολικές γραμματικές.

γραμμάτιο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *γραμμάτιον*, υποκορ. τού αρχ. *γράμμα, -ατος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μικρή επιστολή» → ελνστ. και

μεσν. σημ. «συμβόλαιο» → σύγχρ. σημ. «υποσχετικό πληρωμής» (απόδ. τού γαλλ. *billet*).

γραμματισμένος
μεσν. < *γεγραμματισμένος* (ήδη στον λεξικογράφο Ησύχιο: *ἐλλόγιμος· γεγραμματισμένος*), μτχ. παθ. παρακ. τού ελνστ. *γραμματίζω* «διδάσκω την προφορά των γραμμάτων», (μέσο) «κατέχω τα γράμματα» < αρχ. *γράμμα, -ατος* (βλ.λ.). Ο ν.ελλ. τύπος *γραμματιζούμενος* σχηματίστηκε με επίθημα *-ούμενος* (πβ. κ. *χρειαζ-ούμενος, χαρ-ούμενος, μελλ-ούμενος*) κατ' αναλογίαν προς μετοχές αρχ. συνηρημένων ρημάτων σε *-ῶ (-έω, -όω)*.

γραμματο- → γράμμα

γραμμή
αρχ. < **γραφ-μή* < ρ. *γράφω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γραμμικός < ελνστ. *γραμμ-ικός*
γραμμικ-ότητα, λόγ. [1892], < *γραμμικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
γράμμ-ωση < *γραμμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ωση*
γραμμ-ωτός, λόγ. [1837], < *γραμμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.
ΣΥΝΘ. γραμμο-: *γραμμο-γράφημα, γραμμο-γράφος, γραμμο-ειδής, γραμμο-σκιά* κ.ά.
-γραμμος: *δί-γραμμος, καλλί-γραμμος, παραλληλό-γραμμος, ποικιλό-γραμμος, καμπυλό-γραμμος, ευθύ-γραμμος, πολύ-γραμμος* κ.ά.

γραμμοάτομο «ατομικό βάρος χημικού στοιχείου» μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *atome-gramme* < *atome* (< *άτομο*, βλ.λ.) + *gramme* < λατ. *gramma* «μονάδα βάρους» < αρχ. *γράμμα* (βλ.λ. *γραμμάριο*).

γραμμομόριο «μοριακό βάρος χημικού στοιχείου» μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *molécule-gramme* (υβριδικό σύνθ.) ή (συντετμ.) *mole*, που συντίθεται από τις λ. *molécule* «μόριο» (παράγωγο τού λατ. *moles* «όγκος, πλήθος») και *gramme* < λατ. *gramma* «μονάδα βάρους» < αρχ. *γράμμα* (βλ.λ.).

γραμμόφωνο
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *gramophone*, που πλάστηκε με αντιστροφή των συνθετικών τής λ. *phonogram* «ηχογράφηση». Βλ. κ. *φωνογράφος*.

γράμμωση → γραμμή

γραμμωτός → γραμμή

γρανάζι
μεταφορά τού γαλλ. *engranage* (με αποβολή τού στόνου αρκτικού [ã]) < ρ. *engrener*, αρχικώς «γεμίζω σπόρους» (η σημ. «συναρμόζω» υπό την επίδρ. τού παλ. γαλλ. *encrené* «αποτελούμενος από ελατήρια ή εγκοπές»), < *en-* + *grain* «κόκκος, σπόρος» (< λατ. *granum*).

γρανίτα
< ιταλ. *granita* < ρ. *granire* «σποριάζω – κρυσταλλοποιώ» < *grano* «κόκκος, σπόρος» < λατ. *granum*.

γρανίτης
λόγ. [1856], μεταφορά τού γερμ. *Granit* < ιταλ. *granito* < ρ. *granire* «σποριάζω – κρυσταλλοποιώ» < *grano* «κόκκος, σπόρος» < λατ. *granum*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρανιτ-ένιος < *γρανίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *κριθαρ-ένιος*
γρανιτ-ικός, λόγ. [1873], μεταφορά τού γαλλ. *granitique*
γρανιτ-ώδης
γρανίτ-ινος.

γραπτός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 773e.3: *γραπτῷ νόμῳ*], ρηματ. επίθ. τού *γράφω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείμενο*.

γραπώνω
< **γράπα* (με παραγ. τέρμα *-ώνω*) < ιταλ. *grappa* «γάντζος, άγκιστρο» < παλ. γερμ. *krâpfo*. Βλ. κ. *αγκράφα*.

γρασίδι → γρασσίδι

γράσο
< ιταλ. *grasso* < λατ. *grassum*, άλλος τύπος ουδ. τού επιθ. *crassus* «παχύς – πηχτός, παχύρρευστος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρασ-άρω
γρασάρισ-μα < *γρασαρισ-* (*γρασάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
γρασ-αδόρος < *γράσ(ο)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *λουστρ-αδόρος*.

γρασσίδι
< **γρασσίδιον*, υποκορ. τού ελνστ. *γράσσις / γράστις, -εως* «χλόη», που προέρχεται από θ. τού αρχ. *γράω* «ροκανίζω, κατατρώγω» (< **γράσ-ω*), για το οποίο βλ.λ. *γάγγραινα* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
γρασίδι ή γρασσίδι;
Εφόσον προέρχεται από μαρτυρημένο ελνστ. τύπο *γράσσις* (με δύο *-σ-*), η λέξη ορθογραφείται κανονικά ***γρασσίδι***, η δε απλοποιημένη γραφή *γρασίδι* (τής σχολικής γραμματικής) δεν έχει ετυμολογική βάση. Η λέξη δεν συνδέεται με το συνώνυμο αγγλ. *grass*, το οποίο ανάγεται σε θέμα με σημασία «αναπτύσσομαι, αναφύομαι» (πβ. αγγλ. *grow*).

γρατζουνίζω
< μεσν. *γρατσουνίζω*, ηχομιμητ. λ. από τον ήχο *γρατς-γρατς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρατσούνισμα < μεσν. *γρατσούνισ-μα*

γρατζουν-ιά < ρ. *γρατζουν-ώ / -ίζω* (υποχωρητ.).

γραφέας → γράφω

γραφείο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *γραφεῖον* < ρ. *γράφ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάλαμος γραφής» (πβ. Αριστ. *Φυσ.* 248b: *πότερον ὀξύτερον τὸ γραφεῖον ἢ ὁ οἶνος*) → ελνστ. σημ. «έπιπλο γραφής – αρχείο» → σύγχρ. σημ. «χώρος πνευματικής εργασίας ή παροχής υπηρεσιών» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *office*). Ορισμένες εξειδικευμένες χρήσεις οφείλονται επίσης σε ξένη επίδραση, π.χ. *πολιτικό γραφείο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Politbüro*).

γραφειοκρατία

λόγ. [1851], < *γραφείο* + *-κρατία* < *κρατώ*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bureaucratie* (υβριδικό σύνθ.) < *bureau* «γραφείο» + *-cratie* < ελλ. *-κρατία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γραφειο-κράτης, λόγ. [1847], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bureaucrate* (υβριδικό σύνθ.)

γραφειο-κρατικός, λόγ. [1876], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bureaucratique* (υβριδικό σύνθ.).

γραφή

αρχ. < *γράφω* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. συναντάται με τις σημασίες «γράψιμο – ζωγραφιά», «επιστολή, γράμμα» και ακόμη «επίσημο έγγραφο, καταγγελία», ενώ από την ελνστ. εποχή χρησιμοποιείται και με τη σημ. «Βίβλος, Αγία Γραφή».

ΣΥΝΘ. -γραφή: *δια-γραφή, προδια-γραφή, ανα-γραφή, παρα-γραφή, κατα-γραφή, μετα-γραφή, εγ-γραφή, μετεγ-γραφή, συγ-γραφή, επι-γραφή, περι-γραφή, αντι-γραφή, μονο-γραφή, απο-γραφή, υπο-γραφή, προσυπο-γραφή, προ-γραφή* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Συστήματα γραφής

Διάφορα συστήματα γραφής χρησιμοποιήθηκαν κατά την ιστορία τού ανθρώπου, προκειμένου να αποδοθεί ο λόγος. Αυτά διακρίνονται ως προς τον τύπο των συμβόλων που μεταχειρίζονται και ως προς τον βαθμό πιστότητας στην απόδοση των φθόγγων. Ένας τύπος γραπτού συμβόλου υπήρξε το ***λογόγραμμα*** ή ***εικονόγραμμα***, το οποίο απέδιδε ολόκληρη τη λέξη ή, μερικές φορές, την έννοια. Τέτοια σύμβολα είναι ατελή, διότι βασίζονται στην εικόνα (π.χ. ενός ανθρώπου, σπαθιού ή δοχείου) και μπορούν να δηλώσουν επαρκώς μόνο συγκεκριμένες έννοιες. Το επόμενο στάδιο στην εξέλιξη των συμβόλων γραφής είναι το ***ιδεόγραμμα***, το οποίο απέδιδε, όχι την οπτική εικόνα, αλλά την «ιδέα» τής σημασίας τής λέξεως, με αποτέλεσμα να έχει περιορισμένη αντιπροσωπευτικότητα. Σημαντικό βήμα υπήρξε το ***συλλαβόγραμμα***, δηλαδή το σύμβολο που απέδιδε μία συλλαβή. Αυτό αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια αποδόσεως τού προφορικού λόγου, δηλαδή των ίδιων των λέξεων και όχι τής εικόνας τού αντικειμένου αναφοράς τους. Συλλαβογραφικές είναι ασφαλώς οι πρώτες γραφές που απέδωσαν την ελληνική γλώσσα (Γραμμική Β, κυπριακό συλλαβάριο). Το μεγάλο βήμα στην εξέλιξη των συστημάτων γραφής έγινε όταν εισήχθη το ***φθογγόγραμμα***, δηλαδή το σύμβολο που αποδίδει, κατά κανόνα, έναν φθόγγο (σύμφωνο ή φωνήεν), πράγμα που οδήγησε στη μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα κατά την απόδοση τού λόγου. Οι φθογγογραφικές γραφές στην περιοχή τής Μεσογείου εμφανίζονται αρχικώς ως συμφωνογραφικά αλφάβητα (όπως το φοινικικό ή βορειοσημιτικό), από όπου προέκυψε στη συνέχεια η ελληνική αλφαβητική γραφή. Βλ. επίσης *αλφάβητο*.

γράφημα

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *grapheme*, το οποίο πλάστηκε με βάση το ελνστ. *γράφημα* «γράμμα» (< αρχ. *γράφω*) κατά το *phoneme* (βλ.λ. *φώνημα*). Η λ. αποτελεί επίσης γλωσσολ. όρο που δηλώνει το γραπτό σύμβολο ενός ή περισσοτέρων φωνημάτων.

γραφικός → γράφω

γραφίστας

< *γράφ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *graphiste*.

γραφίτης

λόγ. [1889], < *γράφ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *graphite*.

γραφο- → γράφω

γραφομηχανή

λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Schreibmaschine*.

γράφω

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *γραφ-*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gerbh-* «χαράσσω, σκαλίζω» || αρχ. γερμ. **kerb-a-* (> γερμ. *kerben*, αγγλ. *carve*, ολλ. *kerven*), φραγκ. **krattōn* > γαλλ. *gratter* «ξύνω, γρατζουνώ» || αρχ. παράγ. *γραμ-μή, γράμ-μα, γραφ-ή, γραπ-τός* κ.ά. (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χαράσσω, σκαλίζω» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ρ 599-600: *γράψεν δέ οἱ ὀστέον ἄχρις αἰχμὴ Πουλυδάμαντος* «η αιχμή τού Πολυδάμαντος τον έγδαρε ώς το κόκκαλο») → ήδη αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «αποδίδω τον λόγο διά τής γραφής» → ελνστ. σημ. «συντάσσω επιστολή» (πβ. Λουκιαν. *Τὰ πρὸς Κρόν.* 31.10: *καὶ ὑπεσχόμην γράψειν πρὸς ὑμᾶς*) → μεσν. σημ. «ορίζω κληρονόμο τής περιουσίας (με διαθήκη)» → μεσν. σημ. (για λαϊκές πεποιθήσεις περί μοίρας) «ορίζω το πεπρωμένο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ζωγράφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γραφιάς < μεσν. *γραφ-ιάς* < *γραφ-έας* (με συνίζηση) < αρχ. *γραφ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
γραφίδα < αρχ. *γραφ-ίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. άπαξ στον Πλάτωνα, *Πρωταγ.* 326d.3-4: *ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματεῖον διδόασιν*]
γραφικός < αρχ. *γραφ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., κυρ. στη φρ. *γραφικὴ (τέχνη)*] < *γραφ-ή* → Το επίθ. *γραφικός* δήλωνε αρχικά τον ικανό ζωγράφο, καθώς και εκείνον που εμφανίζει όμορφη εικόνα σαν ζωγραφιά. Στη σύγχρονη εποχή *γραφικός* έφθασε να αποκαλείται μειωτικά εκείνος που δεν τηρεί το μέτρο ή τη συνήθεια στην εμφάνιση και τη συμπεριφορά, ο φαιδρός και ιδιόρρυθμος (ίσως με επίδρ. τού γαλλ. *picturesque*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ζωγράφος*
γραφικ-ότητα < *γραφικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
γραπτός < αρχ. *γραπ-τός* (μεσν. επίσης *γραφ-τός*, καθώς και το ουσιαστικοπ. ουδ. *γραφτόν* «μοίρα, πεπρωμένο»), ρηματ. επίθ. τού *γράφω*
γράψιμο < μεσν. *γράψ-ιμο(ν)*.
ΣΥΝΘ. -γράφω, -γραφώ, -γραφία, -γράφος: *δια-γράφω, προδια-γράφω, προσ-γράφω, ανα-γράφω, ξε-γράφω, υπο-γράφω – σκια-γραφώ, τηλε-γραφώ, ορθο-γραφώ, οπισθο-γραφώ, γελοιο-γραφώ, δημοσιο-γραφώ, λεξικο-γραφώ, αλληλο-γραφώ, δακτυλογραφώ, στενο-γραφώ, μονο-γραφώ, ιχνο-γραφώ – καλλι-γραφία, λαο-γραφία, ειδησεο-γραφία, πεζογραφία, παλαιο-γραφία, βιο-γραφία, βιβλιο-γραφία, λεξικο-γραφία, χαλκο-γραφία, λιβελλο-γραφία – ιαμβο-γράφος, επιφυλλιδο-γράφος, συμβολαιο-γράφος, αγιο-γράφος, παροιμιο-γράφος, σεναριο-γράφος, χρονικο-γράφος, παλμο-γράφος, σεισμο-γράφος, κειμενο-γράφος* κ.ά.
γραφο-: *γραφο-λογία, γραφο-λόγος, γραφο-μηχανή* κ.ά.

γρέγος → γραίγος

γρέζι «ανώμαλα κομμένο υλικό»

< ιταλ. *greggi* (πιθ. *metalli*), πληθ. τού επιθ. *greggio* «ακατέργαστος» (για υλικό με ανώμαλη επιφάνεια, προτού υποστεί κατεργασία), πιθ. < δημώδ. λατ. **gregius* «αγελαίος, κοινός» < λατ. *grex, -egis* «ποίμνιο, αγέλη – πλήθος».

γρεναδιέρος

μεταφορά τού γαλλ. *grenadier* (παλαιότ.) «επίλεκτος στρατιώτης τού πεζικού» (αρχικώς «στρατιώτης ειδικευμένος στη ρίψη χειροβομβίδων») < *grenade* «εκρηκτικό υλικό που ρίχνεται με το χέρι, χειροβομβίδα» (αρχικώς «ρόδι») < λατ. *(malum) granatum*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειροβομβίδα*.

γρήγορος

ΕΤΥΜ. ελνστ. < *ἐγρήγορος* < αρχ. *ἐγρήγορα* «έχω ξυπνήσει, έχω σηκωθεί» [ήδη ομηρικό], παρακ. τού ρ. *ἐγείρω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξύπνιος» (πβ. Αθαν. *Σχολ. Ἄθην.* 155ν: *ἀκοιμήτου πυρὸς ὄμμα, γρήγορε*) → μεσν. σημ. «ταχύς, ευκίνητος» (δηλ. «ξύπνιος, νηφάλιος και έτοιμος για δράση»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρηγοράδα < μεσν. *γρηγορ-άδα*
γρηγορώ < ελνστ. *γρηγορῶ (-έω)* < αρχ. *ἐγρηγορῶ* < *ἐγρήγορα* (βλ. ανωτέρω).

γριά

μεσν. (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < αρχ. *γραῖα* [ήδη ομηρικό] < **γράϜ-γα* < **gr-aF-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στα αρχ. *γραῦς, -αός* και *γέρων, -οντος* (βλ.λ. *γέροντας*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καλόγερος*.

γρίβας «ψαρό άλογο»

μεσν., πιθ. < παλ. γερμ. **ghræwaz* (ίδια σημ., πβ. γοτθ. **grēwa* «ψαρός») ή < αρωμουν. (βλάχ.) *grivu* «ψαρός, φαιός», σλαβ. αρχής.

γρι-γρι «μηχανοκίνητο αλιευτικό σκάφος»

< τουρκ. *girgir*, ηχομιμητ. αρχής.

γρικώ «ακούω – καταλαβαίνω»

< μεσν. *γρ(ο)ικῶ / ἀγρ(ο)ικῶ*, λ. με πολλές ερμηνευτικές δυσκολίες, για την οποία έχουν προταθεί διάφορα έτυμα: 1) < μεσν. *ἀγροικός* «νοήμων» (με αλλαγή τού τόνου, η οποία μετέβαλε τη στερητική σημ.) < *ἄγροικος* «ανόητος» < αρχ. *ἀγροῖκος* (βλ.λ.)· 2) < **ἀγρηκός* < **ἀγρῆκος* (με επίδρ. τού μορίου *γρῦ*) < **ἀρῆκος* (με συγχώνευση των φωνηέντων μετά τον ιωτακισμό) < αρχ. *ἀρήκοος* «αυτός που ακούει / ακούεται εύκολα»· 3) < μεσν. *γρυκίζω* < αρχ. μόριο *γρῦ* (με ευφωνικό *-κ-* και παραγ. τέρμα *-ίζω*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
γρικώ ή γροικώ;
Οι ποικίλες προτάσεις που παρατέθηκαν και η αβεβαιότητα ως προς την ετυμολόγηση τής λέξεως καθιστούν προτιμότερη την απλογράφηση **γρικώ** (αντί *γροικώ, γρυκώ, γρηκώ*).

γρίλια

< ιταλ. *griglia* < γαλλ. *grille* < λατ. *crāticula*, πληθ. τού *crāticulum* «μικρό πλέγμα, σχαρίτσα» (υποκορ. τού *crātes*).

γρίνια → γκρίνια

γρίπη

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *grippe* < ρ. *gripper* «αρπάζω (ξαφνικά)» < φραγκ. **grippan*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (13ος αι.) «νύχι» → 17ος αι. «καπρίτσιο, ξαφνική παραξενιά» → 18ος αι. «ξαφνική αρρώστια».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γριπ-ιάζω
γριπ-ώνομαι
γριπ-ώδης, λόγ. [1889].

γρίπος «αλιευτική μηχανή παρόμοια με την τράτα» < ελνστ. *γρῖπος* «αλιευτικό δίχτυ», που πιθ. συνδ. με μέσο γερμ. *krëbe* «καλάθι» και παλ. σκανδ. *kiarf, kerfi* «δέμα», ενώ είναι ομόρριζο τού αρχ. *γρῖφος* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. είναι η σημ. «αλιευτικό πλοιάριο, ψαράδικο».

γρίφος
< αρχ. *γρῖφος* (ήδη στον Αριστοφάνη), παράλλ. τύπος τού ελνστ. *γρῖπος* «αλιευτικό δίχτυ» (βλ.λ.), από το οποίο διαφοροποιήθηκε ως προς τη σημασία (φαινόμενο προφύλαξης). Μολονότι η λ. *γρῖφος* συναντάται την ελληνιστική εποχή με τη σημ. «δίχτυ, κιούρτος», επικράτησε η (ήδη αρχ.) μτφ. σημ. «αίνιγμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γριφοειδής < ελνστ. *γριφο-ειδής*
γριφώδης < ελνστ. *γριφ-ώδης*.

γροθιά
μεσν. < *γρόθος* (με κατάλ. *-ιά*) < ελνστ. *γρόνθος*. Αν η λ. έχει παραγ. τέρμα *-θος* (**γρόμ-θος*, πβ. κ. *στῆ-θος, βρόχ-θος*), ίσως το θέμα της συνδ. με παλ. γερμ. *krimman* «σφίγγω», παλ. σκανδ. *krumma* «χέρι», ακόμη και με λατ. *gremium* «αγκαλιά».
ΣΥΝΘ. γρο(ν)θο-: *γρονθο-κοπώ, γρονθο-κόπημα – γροθο-πατινάδα, γροθο-κοπανιά.*

γροικώ → γρικώ

γρόμπος «εξόγκωμα στο δέρμα»
< ιταλ. *groppo* «κόμπος» < προβηγκ. *cropa* < αρχ. γερμ. **kruppa* «σφαιρική μάζα». Κατ' άλλη άποψη, η ιταλ. λ. προέρχεται από τύπο **clōpu(m)* < λατ. *cōp(u)la* «δεσμός, κόμπος – ιμάντας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρομπ-αλάκι < *γρόμπ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-αλάκι*, πβ. κ. *ρουχ-αλάκι*
γρουμπ-ούλι < *γρούμπ(ος)* / *γρόμπος* + υποκορ. επίθημα *-ούλι*
γρουμπουλ-άκι < *γρουμπούλ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*
γρομπ-αράκι < *γρόμπ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-αράκι*.

γρονθοκοπώ → γροθιά

γρόσι
μεσν. < βεν. *grossi*, πληθ. τού ουσ. *grosso* < μεσν. λατ. *(denarius) grossus*, είδος αργυρού νομίσματος ποικίλης αξίας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.

γρούζω «γρυλίζω (για ζώα)»
< αρχ. *γρύζω* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα], ηχομιμητ. λ. από την κραυγή *γρῦ* (βλ.λ.).

γρουσούζης
< *γουρσούζης* (με αντιμετάθεση) < τουρκ. *uğursuz* «δυσοίωνος, δυσμενής», από την ίδια ρίζα με τη λ. *γούρι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρουσουζ-ιά
γρουσουζ-εύω
γρουσούζ-ικος.

γρυ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *γρῦ*, ηχομιμητ. λ. από την κραυγή των χοίρων. Όμοια ηχομιμητ. προέλευση και σημασία έχουν επίσης τα λατ. *grunnio* (> γαλλ. *grogner*, ισπ. *gruñir*, ιταλ. *grugnire*), παλ. αγγλ. *grun(n)ian* κ.ά. Από το μόριο *γρῦ* προήλθαν οι λ. *γρύζω, γρῦλος / γρύλλος* «χοίρος», *γρυλίζω*, **γρώνη* (**γρούνιν* > *γουρούνι*, βλ.λ.) κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. Από τη χρήση τής λέξης σε αρνητικές εκφράσεις το μόριο *γρῦ* απέκτησε ήδη από την Αρχαιότητα τη σημ. «τίποτε, ούτε λέξη» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 103: *καὶ ταῦτ' ἀποκρινόμενος τὸ παράπαν οὐδὲ γρῦ*).

γρυλίζω
αρχ. (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη) < *γρῦλ(ος) / γρύλλ(ος)* «χοίρος» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γρύλισ-μα
γρυλισμός < αρχ. *γρυλισ-μός* «γρύλισμα των χοίρων».

γρύλος «τριζόνι – ανυψωτικό μηχάνημα αυτοκινήτου»
αντιδάν., < ιταλ. *grillo* < λατ. *grillus / gryllus* «τριζόνι» < αρχ. *γρῦλος / γρύλλος* «χοίρος», που προέρχεται από την ηχομιμητ. λ. *γρῦ* (βλ.λ.). Η σημ. «ανυψωτικό μηχάνημα αυτοκινήτου» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *grillon* (< λατ. *grillus*).

γρύπας «μυθικό τέρας»
< αρχ. *γρύψ, -πός*, παράλλ. τύπος τού επιθ. *γρυπός* «κυρτός, γαμψός» (πβ. κ. *γλαῦξ – γλαυκός*), πιθ. < θ. *γρυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **grew-* «κάμπτω, λυγίζω» || αρχ. γερμ. **krumba-* «κεκαμμένος, κυρτωμένος» (> γερμ. *krumm*, αγγλ. *crump*, ολλ. *krom*).

γυαλί
< μεσν. *γυαλί(ν)* (με συνίζηση και ημιφωνοποίηση τού αρκτικού [i], το οποίο κατέληξε [j], πβ. κ. *ιατρός – γιατρός*) < *ὑάλιον*, υποκορ. τού αρχ. *ὕαλος (ἡ)* (πιθ. ήδη μυκ. *we-a-re-ja*: *ὑάλεα*) < **Fύαλ-ος*, πιθ. δάνειο σκυθικής αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γυάλ-α < *γυαλ(ί)* + μεγεθ. επίθημα *-α*, πβ. κ. *κανάτι – κανάτα*
γυαλίζω < μεσν. *γυαλ-ίζω* < ελνστ. *ὑαλ-ίζω* < αρχ. *ὕαλος*
γυάλισ-μα < *γυαλισ-* (*γυαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
γυάλινος < μεσν. *γυάλ-ινος* < αρχ. *ὑάλ-ινος*
γυαλ-ικό < *γυαλ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ικό* (πβ. κ. ελνστ. *ὑαλ-ικός* «γυάλινος»)

γυαλισ-τερός < *γυαλισ- (γυαλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τερός*, πβ. κ. *φανταχ-τερός*
γυαλ-άδα < *γυαλ(ί)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *πρασιν-άδα*.
ΣΥΝΘ. γυαλο-: *γυαλο-κοπώ, γυαλό-χαρτο* κ.ά.

γυιος
< μεσν. *γ(υ)ιος* < αρχ. *υἱός* (βλ.λ.), με συνίζηση και ημιφωνοποίηση τού αρκτικού [i], το οποίο κατέληξε [j], πβ. *ιατρός – γιατρός*. Ερμηνευτικά δυσκολότερη (στηριζόμενη μάλιστα σε διαλεκτικό και όχι πανελλήνιο τύπο τής λέξης) είναι η άποψη ότι ο συχνός μεσν. ιδιωματικός τύπος *ὑγιός* (με ανάπτυξη συνοδίτη φθόγγου [j], οπότε *υἱός* > *ὑγιός*, πβ. κ. *αέρας* > *αγέρας*) θα έδωσε τελικά (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὑ-*) τον τύπο *γιος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γιος ή γυιος;
Εφόσον προέρχεται από το αρχ. *υἱός* (με ιωτακισμό και στη συνέχεια συγχώνευση των φωνηέντων σε [i]), η λ. θα πρέπει να ορθογραφείται σύμφωνα με την ιστορική της αρχή, ***γυιος***, όπως συμβαίνει π.χ. με το ουσ. *γυαλί* (< *ὑάλιον* < *ὕαλος*). Η απλούστερη γραφή είναι προτιμητέα σε λέξεις που προέρχονται από συνίζηση των φωνηέντων *ια-, εο-* (π.χ. *ιατρός – γιατρός, εορτή – γιορτή*).

γυλιός «στρατιωτικό σακίδιο»
αρχ., πιθ. συνδ. με παλ. γερμ. *kiula* «σάκος», παλ. σκανδ. *kýll*, ίσως και με αρχ. *γύαλον* «κοίλωμα».

γύλος «είδος ψαριού»
< ελνστ. (;) **γύλος* (όπως προκύπτει από τα ελνστ. υποκορ. *γυλάριον* και *γυλλίσκοι· ἰχθύες ποιοί*, «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου), που είναι ομόρριζο τού αρχ. *γυλιός* «στρατιωτικός σάκος» (βλ.λ.), ίσως λόγω τού σχήματος των ψαριών αυτών.

γυμνάζω
αρχ. < επίθ. *γυμνός* (βλ.λ.), επειδή η άσκηση αλλά και η άθληση στην Αρχαιότητα γινόταν με γυμνό το σώμα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γύμναση < ελνστ. *γύμνα-σις*
γύμνασμα < ελνστ. *γύμνασ-μα* (πβ. Διον. Αλικαρν. *Τέχν. περὶ τῶν πανηγ.* 2.1.19: *γυμνάσματά τε καὶ ἀσκήματα τῆς ῥητορικῆς*)
γυμναστής < αρχ. *γυμνασ-τής* «προπονητής επαγγελματιών αθλητών» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα]
γυμναστήριο < ελνστ. *γυμνασ-τήριον*
γυμναστικός < αρχ. *γυμνασ-τικός* «ο έμπειρος και ικανός στις γυμναστικές ασκήσεις» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].
ΣΥΝΘ. προ-γυμνάζω (αρχ.) – **προ-γύμναση** (λόγ. [1851]) – **προ-γύμνασμα** (αρχ.).

γυμνάσιο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *γυμνάσιον* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] < αρχ. *γυμνάζω / -ομαι* < *γυμνός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γυμναστήριο» → ήδη αρχ. σημ. «σχολείο» (ειδικώς εκείνο στο οποίο σύχναζαν ή δίδασκαν φιλόσοφοι, ρήτορες και λόγιοι) → σύγχρ. σημ. «βαθμίδα τής Μέσης Εκπαίδευσης» (με επίδρ. τού ελληνογενούς γερμ. *Gymnasium*, που από τον 15ο αι. είχε τη σημ. «ανώτερο σχολείο»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γυμνασι-ακός, λόγ. [1851].
ΣΥΝΘ. γυμνασι-άρχης (αρχ., αρχική σημ. «επόπτης γυμνικών αγώνων»), **γυμνασί-αρχος** (αρχ., αρχική σημ. «επόπτης γυμνικών αγώνων – διευθυντής τής παλαίστρας στην αρχ. Αθήνα»), **γυμνασιό-παιδο**.

γύμνασμα → **γυμνάζω**

γυμναστής → **γυμνάζω**

γυμνός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **νυμ-νός* (με ανομοίωση, η οποία είναι αρκετά συνηθισμένη σε λέξεις-ταμπού τής Αρχαιότητας), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **nogʷ-no-* || λατ. *nūdus* (> γαλλ. *nu*, ισπ. *nudo*), σανσκρ. *nagná-*, αρχ. γερμ. **nakwada-* (> γερμ. *nackt*, αγγλ. *naked*, ολλ. *naakt*), παλ. σλαβ. *nagъ* (> σερβοκρ. *nag*, πολ. *nagi*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
γύμνια < μεσν. *γύμν-ια*
γυμνικός < αρχ. *γυμν-ικός*
γυμν-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nudisme*
γυμν-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nudiste*
γυμνότητα < ελνστ. γυμν-*ότης, -ότητος*
γυμνώνω < μεσν. *γυμν-ώνω* < αρχ. *γυμν-ῶ (-όω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* χ 1: *αὐτὰρ ὁ γυμνώθη ῥακέων πολύμητις Ὀδυσσεύς*]
γύμνωμα < μεσν. *γύμνω-μα* < *γυμνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
γύμνωση < αρχ. *γύμνω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < ρ. *γυμν-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. γυμνο-: *γυμνο-σάλιαγκας, γυμνό-σπερμα* (ουδ. πληθ. τού ελνστ. *γυμνό-σπερμος* «(φυτό) τού οποίου ο σπόρος δεν φαίνεται να περιβάλλεται από περικάρπιο»), *γυμνό-στηθος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

γυμνός – γυμνάζω (-ομαι) – Γυμνάσιο
Λόγω τής ιδιαίτερης πολιτιστικής σημασίας τής έννοιας τής ***γυμνότητας***, οι λέξεις που είναι ομόρριζες τού ***γυμνός*** συνδέθηκαν με έντονα υποδηλωτικά χαρακτηριστικά, τις πιο πολλές φορές αρνητικά. Μπορούμε αδρομερώς να περιγράψουμε τρεις κυρίως σημασιολογικές περιοχές που αναπτύχθηκαν από την παραπάνω λέξη:
Α) Η λέξη ***γυμνός*** σημαίνει «αυτός που δεν φοράει ρούχα». Ανάλογα με τη στάση που τήρησε κάθε πολιτισμός ως προς αυτό το γεγονός, αναπτύχθηκε

ή όχι σύνδεση τής γυμνότητας με τις αρνητικές υποδηλώσεις τής αναίδειας. Στον ελληνικό πολιτισμό το βλέπουμε αυτό ώς ένα βαθμό (π.χ. στην *Οδύσσεια* ο Οδυσσέας ναυαγός στο νησί των Φαιάκων ντρέπεται τις κοπέλες *«γυμνός περ ἐών»*), αλλά οι κύριες αρνητικές υποδηλώσεις τής γυμνότητας είναι πολύ μεταγενέστερες. Συνώνυμα τού *γυμνός* ήταν το ***γυμνάς, -άδος*** και το ***γυμνής, -ῆτος*** (που αργότερα σήμαινε «ελαφρώς οπλισμένος»). Στην εποχή μας το επίθετο *γυμνός* χρησιμοποιείται και ουσιαστικοποιημένο με την έννοια «γυμνές σκηνές» (π.χ. *τα ~ κατακλύζουν τον Τύπο*), αλλά στην τέχνη ο όρος *γυμνό* αναφέρεται ως είδος, χωρίς ηθικές προεκτάσεις (π.χ. *γυμνό τού Μοντιλιάνι*, πίνακας τού Μοντιλιάνι που απεικονίζει γυμνό σώμα). Επίσης, ως μεταφραστικό δάνειο από το γαλλ. *nudisme* (από όπου και *nudiste*) χρησιμοποιήθηκε η λέξη ***γυμνισμός*** (από όπου και ***γυμνιστής***) για το φυσιολατρικό κίνημα, σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος που κυκλοφορεί γυμνός απαλλάσσεται από τα δεσμά τού πολιτισμού και αποκτά πάλι τη χαμένη επαφή με τη φύση και τον εαυτό του.

Στην πορεία η λέξη χρησιμοποιήθηκε μεταφορικά με ουδέτερη σημασία για να δηλώσει την έλλειψη καλύμματος και για αντικείμενα (π.χ. *γυμνὸν τόξον / ξίφος*), αλλά και εκφραστικά την έλλειψη, στέρηση (π.χ. *ψυχὴ γυμνὴ σώματος*). Αυτή η μεταφορική λειτουργία τής γυμνότητας που προέρχεται από το σημασιολογικό περιβάλλον τής ένδειας / κενότητας οδήγησε σε έντονη εκφραστική χρήση των σχετικών λέξεων. Έτσι, με αυτή τη σημασία *γυμνός* είναι ο άδειος (π.χ. *δάσος γυμνό από δέντρα*), αλλά και αυτός που χαρακτηρίζεται από ανεπάρκεια (π.χ. *ομιλία γυμνή επιχειρημάτων*). Μιλούμε επίσης για *ηθική* ***γυμνότητα*** ή για τη ***γύμνια*** *τής ψυχής κάποιου*. Ένας άνθρωπος μπορεί να είναι *γυμνός από αρετές* ή *απογυμνωμένος από συναισθήματα* κ.λπ.

Ωστόσο, η *γυμνότητα* έχει και μια ενδιαφέρουσα θετική διάσταση, που απαντά κυρίως στη φράση *γυμνή αλήθεια* (λέει π.χ. ο στρατηγός Μακρυγιάννης στην εισαγωγή των *Απομνημονευμάτων: Εγώ την αλήθεια θα την ειπώ γυμνή*). Εδώ η γύμνωση ως απόρριψη τού περιττού, υστερογενούς καλύμματος οδηγεί στη γνησιότητα. (Στο σημείο αυτό θυμάται κανείς τη διήγηση για την ένδυση των πρωτοπλάστων, όπου η επίγνωση τής γυμνότητας είναι καρπός απώλειας τής αθωότητας).

Β) Ένας δεύτερος μεγάλος σημασιολογικός χώρος είναι ο τομέας τής άθλησης, για τον προφανή λόγο ότι η άσκηση τού σώματος και η άθληση στην Αρχαιότητα γίνονταν με τα σώματα των ασκουμένων γυμνά. Αυτή η αίσθηση έχει ατονήσει σήμερα και μόνο αμυδρή εικόνα της μπορούμε να λάβουμε από τα γλυπτά, τα αγγεία και τις ζωγραφικές παραστάσεις τής Αρχαιότητας. Εδώ απουσιάζει εντελώς η αίσθηση τής αναίδειας: το γυμνό σώμα είναι σύμβολο τής ρώμης και τής «αλκής». Το ρήμα ***γυμνάζω*** αρχικά σήμαινε «εξασκώ το (γυμνό) σώμα» και ύστερα γενικά «εξασκώ το σώμα, αθλώ» (το μέσο *γυμνάζομαι* «εκπαιδεύομαι στη γυμναστική, αθλούμαι»). Από εκεί προέρχεται το ουσιαστικοποιημένο επίθετο ***γυμναστική*** (τέχνη), αρχικά ως άσκηση τού σώματος (και ειδικότερα σήμερα το άθλημα που περιλαμβάνει διάφορα αγωνίσματα, π.χ. ανόργανη γυμναστική, μονόζυγο, κρίκους κ.ά). Ο τόπος όπου γινόταν η ***εκγύμναση*** των αθλητών ήταν το ***γυμναστήριο*** (και ***γυμνάσιο***), η συγκεκριμένη άσκηση λεγόταν ***γύμνασμα***, αυτός που εκπαιδεύει τους αθλητές ***γυμναστής***, οι αγώνες με γυμναστικές ασκήσεις λέγονταν ***γυμνικοί*** και εκείνος που του αρέσει η γυμναστική ***γυμναστικός*** (τέτοιος ήταν π.χ. στη Σπάρτη ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με τον Πλούταρχο). Υπήρχε και ειδική λειτουργία, η ***γυμνασιαρχία***, που γινόταν από τον ***γυμνασίαρχο*** (ή ***γυμνασιάρχη***) και συνίστατο στην εποπτεία των γυμναστικών αγώνων κατά τις εορτές, και κυρίως τις λαμπαδηδρομίες. Επίσης, από την αρχική σημασία τής λέξης ***γυμνάσιο*** ως άσκησης προήλθαν και οι νεότερες χρήσεις στη στρατιωτική ορολογία (π.χ. *πολεμικά γυμνάσια*).

Πολύ έντονη όμως είναι και η μεταφορική έννοια τής *γύμνασης*, αφού όχι μόνο το σώμα, αλλά επίσης το πνεύμα και η ψυχή ασκούνται (π.χ. σε αγώνα για αρετή). Ο Ισοκράτης λέει στον Δημόνικο: *Γύμναζε σεαυτὸν πόνοις ἑκουσίοις, ὅπως ἂν δύνῃ καὶ τοὺς ἀκουσίους ὑπομένειν.* Με την ίδια σημασία χρησιμοποιήθηκε και το ***γύμνασμα*** (πβ. το βιβλίο τού Νικοδήμου τού Αγιορείτου, *Πνευματικά Γυμνάσματα*) αλλά και το ***γυμνάσιο*** «άσκηση», που χρησιμοποιείται στα Νέα Ελληνικά μεταφορικά με τη σημασία αυτή σε φράσεις όπως *κάνω γυμνάσια σε κάποιον* (τον υποβάλλω σε ταλαιπωρία).

Γ) Μια τελευταία ενδιαφέρουσα σημασιολογική περιοχή είναι η εκπαίδευση, όπου η ομόρριζη τού *γυμνός* λέξη ***γυμνάσιο*** χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει μια ολόκληρη εκπαιδευτική βαθμίδα. *Γυμνάσιο* (όπως και *γυμναστήριο*) αρχικά ήταν ο τόπος όπου τελούνταν γυμναστικές και γενικότερα αθλητικές ασκήσεις. Μέσα στις στοές τής αυλής τού γυμνασίου, όμως, σύχναζαν φιλόσοφοι, ρήτορες, καλλιτέχνες, διανοούμενοι, οι οποίοι ανέπτυσσαν πνευματική και εκπαιδευτική δραστηριότητα, δεδομένου ότι ιδανικό τής Αρχαιότητας ήταν η ισόρροπη ανάπτυξη σώματος και πνεύματος (πβ. *νοῦς ὑγιὴς ἐν σώματι ὑγιεῖ*). Έτσι, τα *γυμνάσια* στους μεταγενέστερους, ιδίως, χρόνους εξελίσσονται σε παιδευτικά και πολιτιστικά κέντρα. Ειδικότερα, το *γυμνάσιο* στον Κολωνό εξελίχθηκε στη μετέπειτα *Ακαδημία* ή *Ακαδήμεια* και αναδείχθηκε από τον Πλάτωνα σε ανώτερο πνευματικό ίδρυμα, ενώ το *γυμνάσιο* βορείως τού ναού τού Ολυμπίου

Διός (το οποίο λόγω τού παρακείμενου ναού τού Λυκείου Απόλλωνος ονομάστηκε *Λύκειον*) ήταν ο τόπος διδασκαλίας τού Αριστοτέλη. Στη μακρά ιστορία τής παιδείας στην Ελλάδα οι όροι *Γυμνάσιο* και *Λύκειο* δήλωσαν διαφορετικές βαθμίδες τής εκπαίδευσης, πριν καταλήξουν στη σημερινή χρήση τους, οπότε το Γυμνάσιο είναι οι τρεις πρώτες τάξεις τής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το Λύκειο οι τρεις τελευταίες τής ίδιας βαθμίδας. Από εκεί προέρχεται ο όρος **γυμνασιάρχης** με τη σημερινή πλέον σημασία, οι **γυμνασιακές** σπουδές, το **γυμνασιόπαιδο** κ.ο.κ.

γυναίκα

< μεσν. *γυναῖκα*, από την αιτ. πτώση τού αρχ. *γυνή, γυναικός* (βοιωτ. *βανᾶ*) [ήδη ομηρικό], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷen-ā-* «γυναίκα» || σανσκρ. *jani-*, παλ. σλαβ. *žena* «γυναίκα – σύζυγος» (> πολ. *żona*, σερβοκρ. *žena*), αρχ. γερμ. **kwæniz-* (> αγγλ. *queen* «βασίλισσα», δαν. *kvinde* «γυναίκα», σουηδ. *kvinna*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γυναικείος < αρχ. *γυναικ-εῖος* (απαντά και ο μεσν. τύπος *γυναίκειος*) < *γυνή, γυναικός*

γυναικωτός < μεσν. *γυναικ-ωτός* «θηλυπρεπής»

γυναικωνίτης < ελνστ. *γυναικωνῖτις, -ίτιδος (ἡ)* «γυναικεία διαμερίσματα τού σπιτιού» < αρχ. *γυναικών, -ῶνος (ὁ)* < *γυνή, γυναικός*

γυναικ-άς < *γυναίκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άς*

γύναιο < αρχ. *γύναιον*, ουδ. τού επιθ. *γύν-αιος* «γυναικούλα» (ως τρυφερή προσφώνηση προς τη σύζυγο, πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 610: *καὶ τὸ γύναιόν μ' ὑποθωπεῦσαν φυστὴν μᾶζαν προσενέγκῃ*), αλλά και με περιφρονητική σημ. «αδύναμη γυναίκα» (πβ. Δημοσθ. *Κατά Ἀριστογ.*. 57: *γυναίου πρᾶγμ' ἐποίει καὶ πρὸς τοὺς γνωρίμους προσιοῦσ' ἐνεκάλει*).

ΣΥΝΘ. γυναικ(ο)-: *γυναικ-άδελφος* (μεσν.), *γυναικο-δουλειά, γυναικό-κοσμος, γυναικο-κρατία* (αρχ.), *γυναικο-λογία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gynécologie*), *γυναικο-μάνι, γυναικο-μαστία* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *gynecomastia*), *γυναικό-μορφος* (ελνστ.), *γυναικό-παιδα* (μεσν.), *γυναικο-παρέα, γυναικο-φέρνω* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

γυναίκα

Αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο από τα αρχαία χρόνια η λέξη που αναφέρεται στη γυναίκα να συνδυάζει τις σημασίες «άνθρωπος θηλυκού φύλου» και «σύζυγος». Αυτό ισχύει σε διάφορες γλώσσες, ακόμη και όταν οι λέξεις αυτές δεν συγγενεύουν ετυμολογικά, π.χ. αρχ. *γυνή* (ν.ελλ. *γυναίκα*), γαλλ. *femme*, γερμ. *Frau*, ισπ. *mujer*, ρουμ. *femeie* κ.ά. Ας σημειωθεί ότι στην Αρχ. Ελληνική η λ. *γυνή* εκτόπισε σταδιακά τα συσ. *ἄλοχος* «παλλακίδα – σύζυγος» και *δάμαρ* «σύζυγος».

γύπας

μεσν. < αρχ. *γύψ, -πός* [ήδη ομηρικό], που ίσως εμφανίζει το ίδιο θ. με τη λ. *γύαλον* «κοίλωμα» (πβ. *γύη* «κοιλότητα, καμπύλη», βλ. κ. *εγγύη*) από το σχήμα τού ράμφους τού πτηνού.

γύρα → γυρίζω

γυρεύω

ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *γῦρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τρέχω κάνοντας κύκλους» (πβ. Πτολεμ. Ασκ. *Περὶ διαφ. λέξ.* 63.1: *γὺψ· παρὰ τὸ γυρεύειν τὰ ὕψη*) → ήδη ελνστ. σημ. «ψάχνω, αναζητώ» (πβ. Αθαν. *Ἑτερ. ἐρωτ.* 792: *καὶ οὕτως εὑρίσκουσιν αὐτοὺς οἱ γυρεύοντες αὐτούς*).

γύρη

< ελνστ. *γῦρις, -εως*, αρχικώς «άχνη τού αλευριού – το λεπτότερο αλεύρι», ίσως συνδ. με το αρχ. *γῦρος*, επειδή το αλεύρι παράγεται σε κυλινδρόμυλο (πβ. ελνστ. *γυροδρόμος* «μυλόπετρα»). Η σύγχρονη σημ. «κόκκοι των ανθήρων για τη γονιμοποίηση των φυτών» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το ν.λατ. *pollen* «γύρη» (αρχική σημ. «άχνη τού αλευριού»).

γυρίζω

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *γῦρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ο μεσν. τύπος *γυρνῶ* οφείλεται σε μεταπλασμό με βάση τον αόρ. *(ἐ)γύρισα* κατά το σχήμα *κέρασα – κερνῶ, πέρασα – περνῶ, γέρασα – γερνῶ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περικυκλώνω» (πβ. Θεοφάν. *Χρονογρ.* 182.3: *γυρισθῆναι δεινῶς αὐτοὺς παρὰ τῶν Ρωμαίων*) → ήδη μεσν. σημ. «επιστρέφω – μεταβάλλω, αλλάζω» → σύγχρ. σημ. «κινηματογραφώ» (απόδ. τού γαλλ. *tourner*, σημ. που οφείλεται στην περιστροφή τού φιλμ στη μηχανή).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γύρισμα < μεσν. *γύρισ-μα(ν)* «περιστροφή – επιστροφή – αλλαγή» → Η σημ. «κινηματογραφική ή τηλεοπτική λήψη» αποδίδει το γαλλ. *tournage*

γυριστός < μεσν. *γυρισ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *γυρίζω*

γυρισμός < μεσν. *γυρισ-μός*

γύρα < μεσν. *γύρ-α* (υποχωρητ.).

γυρίνος «νεογνό βατράχου»

< αρχ. *γυρῖνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Θεαίτ.* 161c.8: *ὁ δ' ἄρα ἐτύγχανεν ὢν εἰς φρόνησιν οὐδὲν βελτίων βατράχου γυρίνου*] < επίθ. *γυρ(ός)* «στρογγυλός, καμπύλος» (βλ.λ. *γύρος*) + παραγ. τέρμα *-ῖνος*.

γύρο → γύρω

γύρος

< ελνστ. *γῦρος* < αρχ. επίθ. *γυρός* «στρογγυλός, καμπύλος» < θ. *γυ-*, από όπου το αρχ. **γύη* «κοιλότητα, καμπύλη» (βλ.λ. *εγγύη*), οπότε η λ. συνδ. με αρμ. *kor*

«καμπύλος», ενώ δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με τα αρχ. *γύαλον* «κοίλωμα», *γυλιός*, (ελνστ.) *γύλος* (βλ.λ.). Εκτός από την αρχική σημ. «κύκλος», η λ. έχει επίσης τις μεσν. σημ. «περιφορά, περιστροφή».

ΣΥΝΘ. γυρο-: *γυρο-βολιά, γυρο-λόγος, γυροσκόπιο, γυρο-φέρνω* κ.ά.

-γυρος: *ολό-γυρος, αυλό-γυρος, περί-γυρος, πλατύ-γυρος* κ.ά.

γύρω

< μεσν. *γῦρο*, που απαντά στη φρ. *γῦρο-γῦρο* (π.χ. *ὦ φίλτατε, κατέρχου γῦρο-γῦρο*, Παΐσιος *Ἱστ. Σινᾶ* 1710), από την αιτ. πτώση τού αρχ. *γῦρος* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γύρω ή γύρο; τριγύρω ή τριγύρο;

Η ιστορία τής λέξης δείχνει ότι προέρχεται από την αιτ. *γῦρο* τού αρχ. *γῦρος*, η οποία χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς ήδη από τον Μεσαίωνα. Επομένως, η ορθογράφηση ***γύρο*** (με *-ο*) είναι ετυμολογικά συνεπέστερη. Ωστόσο, το επίρρημα έχει επικρατήσει να γράφεται ***γύρω*** (με *-ω*) κατ' αναλογίαν προς τα άλλα τοπικά επιρρήματα σε *-ω*, π.χ. *άνω, κάτω, επάνω*. Συνεπώς, αφού η λέξη έχει ενταχθεί στο μορφολογικό σύστημα επιρρημάτων με παρόμοια λειτουργία, είναι προτιμότερο να γράφεται όπως τα άλλα επιρρήματα με *-ω*. Το ίδιο ισχύει για το σύνθετο ***τριγύρω***.

γύφτος

μεσν. (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου φωνήεντος και ανομοίωση διάρκειας [ft] < [pt]) < αρχ. *Αἰγύπτιος*, επειδή εθεωρείτο ότι οι Τσιγγάνοι ήλθαν στον χώρο τής Μεσογείου από την Αίγυπτο ή επειδή οι ίδιοι ισχυρίζονταν κατά τον Μεσαίωνα ότι έρχονταν από τη «Μικρή Αίγυπτο» (αμφισβητούμενος τόπος). Ας σημειωθεί ότι όμοια προέλευση έχουν λέξεις διαφόρων γλωσσών με τη σημ. «Τσιγγάνος», π.χ. αγγλ. *gipsy / gypsy* < *Egyptian*, ισπ. *gitano* < υστλατ. **Aegyptanus*. Βλ.λ. *Τσιγγάνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γύφτικος < μεσν. *γύφτ-ικος* < *αἰγύπτ-ικος* < αρχ. *Αἴγυπτος*

γυφτ-ιά

γυφτ-αρειό < *γύφτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *αλητ-αρειό, παππαδ-αρειό*.

ΣΥΝΘ. γυφτο-: *γυφτό-καρφο, γυφτό-πουλο, γυφτο-πούλα, γυφτο-χώρι* κ.ά.

γύψος

< μεσν. *γύψος (ὁ)* < αρχ. *γύψος (ἡ)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], σημιτ. αρχής, πβ. αραμ. *gassā* «κιμωλία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γύψινος < ελνστ. *γύψ-ινος*

γυψ-αδόρος < *γύψ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *λουστρ-αδόρος*

γυψώνω < αρχ. *γυψ-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

γύψω-μα < *γυψώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

γύψωση < ελνστ. *γύψω-σις* < αρχ. *γυψ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. γυψο-: *γυψο-ειδής, γυψό-κολλα, γυψο-κονία, γυψο-μάρμαρο, γυψο-ποιία, γυψο-τεχνία* κ.ά.

γωνία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **γονϜ-ία* (με αντέκταση) < θ. **γονϜ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gen-u-* «γόνατο», από όπου το αρχ. ομόρριζο *γόνυ* (βλ.λ. *γόνατο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

γωνιακός < ελνστ. *γωνι-ακός*

γωνιώδης < αρχ. *γωνι-ώδης*

γωνιαίος < ελνστ. *γωνι-αῖος*

γωνιωτός < μεσν. *γωνι-ωτός*

γωνιάζω < ελνστ. *γωνι-άζω* «τοποθετώ σε γωνία»

γώνιασ-μα < *γωνιασ- (γωνιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. γωνιο-: *γωνιο-ειδής* (αρχ.), *γωνιό-λιθος* (λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cornerstone*), *γωνιό-μετρο* (λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *goniomètre*) κ.ά.

-γώνιος, -γωνος: *δια-γώνιος, ορθο-γώνιος, αμβλυ-γώνιος, οξυ-γώνιος – εξά-γωνος, τρί-γωνος, πολύ-γωνος* κ.ά.

γώπα

< μεσν. **γῶπα* (όπως προκύπτει από τα μεσν. παράγ. *βοῦπες καὶ γοῦπες*, με τροπή [o] > [u] λόγω των χειλικών) < *βῶπα*, από την αιτ. πτώση τού ελνστ. *βῶψ / βόωψ, -πος* «μικρό ψάρι» < αρχ. *βῶξ / βόαξ, -ακος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αγν. ετύμου. Ο Αθήναιος (2ος αι. μ.Χ.) ερμηνεύει την αλλαγή *βῶξ* > *βῶψ / βόωψ* ως σκόπιμη, προκειμένου να συνδεθεί η ονομασία τού ψαριού με λ. που θα σήμαινε «μεγάλα μάτια» (όπως τού βοδιού): (*Δειπνοσοφ.* 7.27) *Ἀριστοφάνης δ' ὁ Βυζάντιος κακῶς φησιν ἡμᾶς λέγειν τὸν ἰχθὺν βῶκα δέον βόωπα, ἐπεὶ μικρὸς ὑπάρχων μεγάλους ὦπας ἔχει· εἴη ἂν οὖν ὁ βόωψ βοὸς ὀφθαλμοὺς ἔχων.*

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

γόπα ή γώπα;

Εφόσον η λέξη προέρχεται από παλαιότερους τύπους με *-ω- (βῶξ, βῶψ)*, είναι κατάλληλο να ορθογραφείται με *-ω-*: ***γώπα***. Η συνηθισμένη γραφή *γόπα* (με *-ο-*) δεν έχει ετυμολογική βάση.

δα
μεσν. βεβαιωτικό μόριο < αρχ. *δή* (βλ.λ.), κατά τα επιρρ. σε *-α*.

δαγκάνα → δαγκώνω

δαγκάνω → δαγκώνω

δάγκειος «λοιμώδης επιδημικός πυρετός»
λόγ. [1894], μεταφορά τού γαλλ. *dengue* < αγγλ. *dengue* < σουαχίλι *denga / dinga*, που παρασυνδέθηκε προς το ισπ. *dengue* «ιδιοτροπία, σχολαστικότητα», λόγω τής συμπεριφοράς των ασθενών. Η λ. εμφανίζεται αρχικά σε ισπανικές διαλέκτους κατοίκων τής Καραϊβικής.

δαγκώνω
μεσν. (με ηχηροποίηση [k] > [ŋg]) < *δακώνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *δάκνω* [ήδη ομηρικού] (με βάση τον αόρ. β' *ἔ-δακ-ον* και παραγ. τέρμα *-ώνω*) < θ. *δακ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **denk-* «δαγκώνω» || σανσκρ. *dáśati*, αρχ. γερμ. **tangō* «τσιμπίδα, λαβίδα» (> γερμ. *Zange*, αγγλ. *tongs*, σουηδ. *tång*), αλβ. *danë*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δαγκάνα < ελνστ. *δαγκ-άνω* (υποχωρητ.)
δάγκωμα < μεσν. *δάγκω-μα*
δαγκωματιά < μεσν. *δαγκωματ-ιά* < *δαγκωματ-* (*δάγκωμα*) + παραγ. τέρμα *-ιά*
δαγκων-ιά
δαγκω-τός, ρηματ. επίθ. τού *δαγκώνω*.

δάδα
μεσν. < αρχ. *δᾴς, δᾳδός / δαΐς, -ΐδος* [ήδη ομηρικό] < **δαϜ-ίς* < θ. **δαϜ-*, που απαντά επίσης στο ρ. *δαίω* «καίω, ανάβω» (< **δάϜ-yω*) και προέρχεται από Ι.Ε. **daw-* «καίω, ανάβω» || σανσκρ. *dunóti* || αρχ. *δύ-η* «θλίψη, άγχος», *δη-ῶ (-όω)* «λεηλατώ» (βλ.λ. *δηώνω*), *δαυ-λός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δαδί < μεσν. *δαδίν* < αρχ. *δᾳδίον*, υποκορ. τού *δᾴς, δᾳδός / δαΐς, -ΐδος*.
ΣΥΝΘ. δαδ-ούχος (< αρχ. *δᾳδοῦχος*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
δάδα, δαυλός, δηώνω
Η Ι.Ε. ρίζα **daw-* «καίω, ανάβω» έδωσε στην Ελληνική λέξεις που σχετίζονται με τη φωτιά και τη λεηλασία. Το βασικό θέμα **δαϜ-* απαντά στις λέξεις ***δαυ-λός*** και ***δάδα*** < *δᾴς, δᾳδός / δαΐς, -ΐδος* (< **δαϜ-ίς*), οι οποίες διατηρήθηκαν στη Νέα Ελληνική, ενώ είναι πιθανή η ίδια ετυμολογική αρχή και για το ρήμα **δηώνω** «λεηλατώ» < αρχ. *δηῶ (-όω)*, αν δεχτούμε ότι προέρχεται από το επίθ. *δήιος / δᾷος* «φλεγόμενος, καυστικός» (ίσως < **δᾱϜ-ιος*), όπως δείχνει η συχνή ομηρική φρ. *δήιον πῦρ* «φωτιά που καίει». Στην περίπτωση αυτή, αρχική σημασία τού ρ. *δηώνω* θα ήταν «καταστρέφω βάζοντας φωτιά».

δαίδαλος «περίπλοκος χώρος, λαβύρινθος»
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό] < **δάλ-δαλ-ος* (με αναδιπλασιασμό και ανομοίωση) < θ. **δαλ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **del-* «σχίζω, κόβω» || λατ. *dolō* «σχίζω, πελεκώ» (> γαλλ. *doler*, ισπ. *dolar*) || αρχ. *δηλη-τήριον* (< ρ. *δηλέομαι* «πλήττω, βλάπτω»).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε αρχικώς τον «περίτεχνα επεξεργασμένο» (πβ. το αρχ. επίθ. *πολυ-δαίδαλος* και το ρ. *δαιδάλλω* «κατεργάζομαι επιδέξια»). Η σημ. «λαβύρινθος» οφείλεται στον μυθικό αρχιτέκτονα *Δαίδαλο*, κατασκευαστή τού μινωικού λαβυρίνθου στην Κρήτη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δαιδαλ-ώδης.

δαίμονας
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *δαίμων, -ονος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 221-2: *ἡ δ' Οὔλυμπον δὲ βεβήκει δώματ' ἐς αἰγιόχοιο Διὸς μετὰ δαίμονας ἄλλους*] < θ. *δαι-* (που απαντά στο ρ. *δαί-ομαι* «μοιράζω, κατανέμω», οπότε η λ. θα αναφερόταν στη θεότητα που ορίζει και νέμει τη μοίρα) < Ι.Ε. **da(i)-* «μοιράζω» || σανσκρ. *dáyate* || αρχ. *δαί-ς, -τός* «γεύμα, συμπόσιο (με κατανεμημένες μερίδες για τον καθένα)», *(συν)δαι-τυ-μών* (βλ.λ.), *δά-π-τω* «καταβροχθίζω, φθείρω» (βλ.λ. *δαπάνη, δαψιλής*), ίσως και αρχ. *δῆ-μος / δᾶ-μος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «θεότητα» (ήδη στον Όμηρο, για μυθικές ουράνιες δυνάμεις που δεν κατονομάζονται) → αρχ. σημ. «μυθικό πνεύμα που ελέγχει την προσωπική μοίρα και ζωή» (πβ. Ευριπ. *αποσπ.* 554: *πολλάς γ' ὁ δαίμων τοῦ βίου μεταστάσεις ἔδωκεν ἡμῖν μεταβολάς τε τῆς τύχης*) → ελνστ. σημ. «πνεύμα κατώτερο των θεών» (πβ. Πλουτ. *Κάτ.Έλ.* 54.10: *ἀφείλετο τὴν παντελῆ νίκην ὁ Καίσαρος δαίμων*) → ήδη ελνστ. σημ. «πονηρό πνεύμα, εν αντιθέσει προς τους αγγέλους» (Κ.Δ., το υποκορ. *δαιμόνιον*, Ματθ. 12,24: *οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δαιμονικός < ελνστ. *δαιμον-ικός*
δαιμονίζω < αρχ. *δαιμον-ίζομαι* «θεοποιούμαι» → ελνστ. σημ. «κατέχομαι από κακό πνεύμα» (πβ. Κ.Δ. Ματθ. 15,22: *ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται*)
δαιμονισμός < ελνστ. *δαιμονισ-μός* < αρχ. *δαιμον-ίζομαι*
δαιμόνιο < αρχ. *δαιμόν-ιον* «θεία δύναμη, θεότητα», υποκορ. τού ουσ. *δαίμων, -ονος*
δαιμόνιος < αρχ. *δαιμόν-ιος* «σχετικός με δαίμονα, δαιμονικός» [ήδη ομηρικό, μόνο στην κλητική]. Η σημ. «ικανός, επιτήδειος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 203a.4-6: *καὶ ὁ μὲν περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς δαιμόνιος ἀνήρ, ὁ δὲ ἄλλο τι σοφὸς ὢν ἢ περὶ τέχνας ἢ χειρουργίας τινὰς βάναυσος*)
δαιμονισ-τής < *δαιμονισ-* (*δαιμονίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*
δαιμονιώδης < ελνστ. *δαιμονι-ώδης*.
ΣΥΝΘ. δαιμονο-: *δαιμονο-κρατία, δαιμονο-λάτρης, δαιμονό-ληπτος, δαιμονο-λογία, δαιμονο-μανής, δαιμονο-μαντεία, δαιμονο-παρμένος, δαιμονό-πιστος, δαιμονό-πληκτος, δαιμονο-ποιώ* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δαίμονας, δαπάνη, δασμός, δαψιλής, πανδαισία, συνδαιτυμόνας...
Από την Ι.Ε. ρίζα **da(i)-* «μοιράζω, κατανέμω» έχουν προκύψει στην Ελληνική σημαντικές λέξεις, οι οποίες σχετίζονται με τη μοίρα, τη θεϊκή δύναμη, καθώς και με την παράθεση γεύματος. Κοινό στοιχείο όλων είναι ότι δηλώνουν την κατανομή κάποιου μεριδίου εκ μέρους εκείνου που έχει τη δύναμη, την εξουσία ή την αρμοδιότητα. Συγκεκριμένα, το βασικό θέμα *δαι-* συναντάται στο αρχ. *δαί-ομαι* «μοιράζω, κατανέμω», από όπου σχηματίστηκαν οι εξής λέξεις:
1) από θέμα *δαι-*: (α) ***δαίμονας*** < αρχ. *δαί-μων, -μονος* «θεότητα» (που ορίζει και νέμει τη μοίρα), (β) αρχ. *δαί-ς, -τός* «γεύμα, συμπόσιο (με κατανεμημένες μερίδες για τον καθένα)», *δαι-τύ(ς) (ἡ)* «γεύμα, φαγητό» > ***δαι-τυ-μών, -μόνος*** «προσκεκλημένος σε συμπόσιο» (συχνά σε πληθ. με σημασία «ομόδειπνος που έφερνε μαζί τη μερίδα του») > σύνθ. ***συνδαιτυμόνας*** «ομοτράπεζος», (γ) αρχ. *δαί-της* «(ιερέας) που τεμάχιζε το θύμα, το θυσιαζόμενο ζώο», από όπου το σύνθ. **παν-δαιτ-ία* > ***παν-δαισ-ία*** «συμπόσιο με αφθονία τροφής», (δ) αρχ. *δατ-έομαι* «μοιράζω, διανέμω» (με αφετηρία τα ουσ. *δαίς, δαιτύς* και *δαίτης* που προαναφέρθηκαν), από όπου το ουσ. ***δασμός*** < **δασ-σμός* < **δατ-σμός* (αρχικώς «μοίρασμα, διανομή – ό,τι αντιστοιχεί στον καθένα να δώσει»)..
2) από θέμα *δα-*: αρχ. *δά-π-τω* «καταβροχθίζω, φθείρω», από το οποίο σχηματίστηκαν το ουσ. ***δαπ-άνη*** (αρχικώς «χρήματα που χάνονται για εκείνον που τα ξοδεύει» ή «που τα τρώει» κατά τη σημερινή οικεία έκφραση) και το επίθ. ***δαψ-ιλής*** «άφθονος» (πβ. αόρ. *ἔ-δαψ-α* τού ρ. *δάπτω*). Δεν αποκλείεται να ανήκει στην ίδια λεξιλογική οικογένεια το αρχ. ουσ. ***δῆ-μος / δᾶ-μος***.

δάκος
«παρασιτικό έντομο (στις ελιές)»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *dacus* «παρασιτικό έντομο», που πλάστηκε με βάση το αρχ. *δάκος (τό)* «θηρίο με επικίνδυνο δάγκωμα – ιοβόλο φίδι» < θ. *δακ-* τού ρ. *δάκνω* «δαγκώνω» (βλ.λ. *δαγκώνω*).

δάκρυ
< αρχ. *δάκρυ / δάκρυον* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **dakru-* «δάκρυ» || λατ. *dacruma > lacruma* (> γαλλ. *larme*, ισπ. *lágrima*, ιταλ. *lacrima*), σανσκρ. *áśru-*, αρχ. γερμ. **tahru-* (> γερμ. *Zähre*, αγγλ. *tear*, σουηδ. *tår*), ιρλ. *der* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δακρύζω < μεσν. *δακρύζω*, από τον αόρ. *ἐδάκρυσα* τού αρχ. *δακρύω* [ήδη ομηρικού, πβ. Ὀδ. λ 55: *τὸν μὲν ἐγὼ δάκρυσα ἰδὼν ἐλέησά τε θυμῷ*] < *δάκρυ*
δάκρυσ-μα < *δακρυσ-* (*δακρύζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
δακρυ-ϊκός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *lacrymal*.
ΣΥΝΘ. δακρυ-: *δακρύ-βρεχτος, δακρυ-γόνος, δακρύ-ρροια* κ.ά.

δακρυγόνος
< *δάκρυ* + *-γόνος* (βλ.λ. *γόνος*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *lacrymogène* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές), τού οποίου το β΄ συνθ. *-gène* πλάστηκε με βάση το ελλ. *-γενής*.

δακτύλιος
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δάκτυλος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δαχτυλίδι» → σύγχρ. σημ. «φωτεινή ζώνη ορισμένων πλανητών» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *anneau*) → «οδική ζώνη περιορισμού τής κυκλοφορίας οχημάτων» (σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *ring*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δακτυλιο-ειδής, λόγ. [1812], απόδ. τού γαλλ. *annulaire*.
ΣΥΝΘ. δακτυλιό-λιθος, λόγ. [1833].

δακτυλογράφος
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dactylographe* (πεπαλαιωμένου στη σύγχρονη Γαλλική, όπου συνηθίζεται ο συντετμ. τύπος *dactylo*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δακτυλογραφ-ικός, που πρωτοαπαντά στη φρ. *δακτυλογραφική μηχανή* (λόγ. [1893])
δακτυλογραφ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dactylographie*
δακτυλογραφ-ώ, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dactylographier*
δακτυλογράφη-ση.

δακτυλοδεικτώ
< αρχ. *δακτυλοδεικτῶ (-έω)* < *δάκτυλο(ς)* + *-δεικτῶ*

< θ. *δείκ-* τού ρ. *δείκνυμι* « δείχνω», πβ. επίσης *δείκ-της*, αρχ. σύνθ. *δακτυλό-δεικ-τος* «δακτυλοδεικτούμενος».

δάκτυλος

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο, αλλά ως συστατικό συνθέτου ήδη στην ομηρική φρ. *ροδοδάκτυλος Ἠώς*], που ίσως συνδ. με το συνώνυμο λατ. *digitus* (> γαλλ. *doigt*, ισπ. *dedo*, ιταλ. *dito*), γοτθ. *tekan* «αγγίζω», παλ. ισλ. *taka* «παίρνω» κ.ά. Ορισμένοι έχουν υποθέσει ότι η λ. ανάγεται στο Ι.Ε. **deik-* «δείχνω» (βλ.λ. *δείχνω*). Από την αιτιατική πτώση σχηματίστηκε το ουδ. μεσν. *δάκτυλον* > *δάχτυλον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δακτυλικός < ελνστ. *δακτυλ-ικός*.

ΣΥΝΘ. δακτυλο-: *δακτυλο-βρεκτήρας*, *δακτυλο-γράφος* (βλ.λ.) , *δακτυλο-γραφώ*, *δακτυλο-γράφηση*, *δακτυλο-δεικτούμενος* (βλ.λ. *δακτυλοδεικτώ*) κ.ά.

-δάκτυλος: *αρτιο-δάκτυλος*, *εξα-δάκτυλος*, *πεντα-δάκτυλος*, *μικρο-δάκτυλος*, *περιττο-δάκτυλος* κ.ά.

δαλτονισμός «μορφή αχρωματοψίας»

λόγ. [1894], μεταφορά τού αγγλ. *daltonism*, από το επώνυμο τού Άγγλου φυσικοχημικού John Dalton (1766-1844), ο οποίος έπασχε από αυτή τη διαταραχή και δημοσίευσε σχετικό σύγγραμμα το 1794. Η λ. γράφτηκε αρχικά *δαλτωνισμός* με υπερδιόρθωση (δ- αντί ντ-) και με -ω- κατά την παλαιότερη μεταγραφή *Δάλτων* αντί *Ντάλτον*.

δαμάζω

αρχ. [ήδη ομηρικό], που πλάστηκε από το θ. τού αόρ. *ἐδάμασα* τού ρ. *δάμ-νη-μι / δάμ-νᾱ-μι* (ίδια σημ.) < θ. *δαμ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dem-a-* || σανσκρ. *damitā* «δαμαστής», λατ. *domo* «δαμάζω, τιθασεύω» (> γαλλ. *dompter*, ισπ. *domar*, ιταλ. *domare*), ιρλ. *damnaim*, αρχ. γερμ. **tamija-* (> γερμ. *zähmen*, αγγλ. *tame*) || αρχ. *δάμα-λις*, *-εως* «δαμάλα», σύνθ. *ἀ-δάμασ-τος*, *παν-δαμά-τωρ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δάμασμα < μεσν. *δάμασ-μα*

δαμασμός < ελνστ. *δαμασ-μός*

δαμαστής < ελνστ. *δαμασ-τής*.

δαμάλα «νεαρή, μεγαλόσωμη αγελάδα»

< αρχ. *δαμάλ(η)* (με παραγ. τέρμα *-α* κατά το συνώνυμο *αγελάδα*), επίσης *δάμαλις*, *-εως* [ήδη ομηρικό] < θ. *δαμα-* τού ρ. *δάμνημι* «δαμάζω» (πβ. αόρ. *ἐ-δάμα-σα*), για το οποίο βλ.λ. *δαμάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δαμάλι < μεσν. *δαμάλι(ν)* < ελνστ. *δαμάλ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *δάμαλις*, *-εως*

δαμαλίδα < αρχ. *δάμαλις*, *-εως*

δαμαλ-ίτιδα, λόγ. [1831].

δαμαλισμός «εμβολιασμός κατά τής ευλογιάς»

λόγ. [1826], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *vaccination*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *vaccinus* < *vacca* «αγελάδα», επειδή χρησιμοποιείται ορός δαμαλίτιδας (νόσου που προσβάλλει τις αγελάδες).

δαμάσκηνο

< μεσν. *δαμάσκηνον* (με αναβιβασμό τού τόνου) < ελνστ. *δαμασκηνόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *δαμασκηνός* < *Δαμασκός* (< αραβ. *Dimasq*), σημερινή πρωτεύουσα τής Συρίας, από όπου θεωρείται ότι εισήχθη ο καρπός αυτός.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δαμασκην-ιά

δαμασκην-ής.

δαμασκής

< μεσν. *δαμασκί* (εννν. *μαχαίρι*, *σπαθί*) < βενετ. *damaschin* < τοπων. *Damasco* < ελνστ. *Δαμασκός* (βλ.λ. *δαμάσκηνο*).

δαμαστής → δαμάζω

δανδής

λόγ. μεταφορά τού γαλλ. *dandy* (με υπερδιόρθωση αντί *νταντής*) < αγγλ. *dandy*, ίσως από την οικείου ύφους φρ. τού 17ου αι. *Jack-a-dandy* «επηρμένος, αλαζόνας» και πιθ. αποτελεί χαϊδευτ. τού ον. *Andrew*.

δάνειο

< αρχ. *δάνειον*, πιθ. ουδ. αμάρτυρου επιθ. **δάνειος* < ουσ. *δάνος* «δώρο – χρέος, δάνειο» < θ. *δα-* (με παραγ. τέρμα *-νος*, πβ. *κτῆ-νος*, *σμῆ-νος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *δί-δω-μι* «δίνω» (βλ.λ. *δίνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δανείζω < αρχ. *δανεί-ζω* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα]

δανεισμός < αρχ. *δανεισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ευριπίδη] < *δανείζω*

δανειστής < αρχ. *δανεισ-τής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *δανείζω*

δανειστικός < ελνστ. *δανεισ-τικός* < αρχ. *δανείζω*

δανειακός < ελνστ. *δανει-ακός*

δανεικός < μεσν. *δανει-κός*.

ΣΥΝΘ. δανειο-: *δανειο-δότης*, *δανειο-λήπτης*, *δανειο-μεσίτης* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

δάνειος

Στη σύγχρονη Νεοελληνική χρησιμοποιείται εκτεταμένα ως επίθετο η λ. *δάνειος*, παραγόμενη απευθείας από το ουσ. **δάνειο**. Μολονότι ο σχηματισμός αυτός δεν μαρτυρείται στην ιστορία τής γλώσσας (απαντούν τα μεσν. επίθ. *δανειακός* και *δανεικός*, καθώς και η μτχ. *δανεισμένος*), είναι πιθανόν ότι το ίδιο το ουσ. *δάνειο* προέρχεται από αμάρτυρο επίθετο **δάνειος*. Συνεπώς, η χρήση τού επιθ. *δάνειος* δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εσφαλμένη.

δαντέλα
μεταφορά τού γαλλ. *dentelle*, αρχικώς «δοντάκι», υποκορ. τού *dent* «δόντι». Η σημ. τού πλέγματος νημάτων απαντά από τον 16ο αι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δαντελ-ένιος < *δαντέλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *μαλαματ-ένιος*

δαντελ-ωτός < *δαντέλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *κροσσ-ωτός*.

δαπάνη
αρχ. [ήδη ομηρικό], από το θ. τού ρ. *δάπ-τω* «καταβροχθίζω, φθείρω» < **da-p-* (ανάγεται σε Ι.Ε. **da(i)-* «μοιράζω, κατανέμω»), που συνδ. με λατ. *damnum* «βλάβη, ζημιά» (> ισπ. *daño*, ιταλ. *danno*, γαλλ. *dam*, στη φρ. *au dam de* «προς ζημίαν (κάποιου)») || αρχ. *δαί-ς, -τός* «γεύμα, συμπόσιο (με κατανεμημένες μερίδες για τον καθένα)», *δαί-μων, συν-δαι-τυ-μών* (βλ.λ. *συνδαιτυμόνας*), *δα-σμός, δαψ-ιλής* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δαίμονας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δαπανώ < αρχ. *δαπαν-ῶ (-άω)* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι]

δαπανηρός < αρχ. *δαπαν-ηρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δαπάν(η)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *αιχμ-ηρός*.

δάπεδο
< αρχ. *δάπεδον* [ήδη ομηρικό], αρχαιότατο σύνθ. που αναλύεται ως **dm̥-pedom* < μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dema-* «χτίζω, οικοδομώ» (πβ. αρχ. *δέμ-ω, δόμ-ος, δομ-ή*) + αρχ. *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο, πεδιάδα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάτωμα*.

δαρβινισμός
λόγ. [1874], μεταφορά τού αγγλ. *Darwinism*, από το επώνυμο τού Άγγλου φυσιοδίφη Charles R. Darwin (1809-1882), ο οποίος το 1859 στο βιβλίο του *Επί τής Καταγωγής των Ειδών (On the Origin of Species)* διατύπωσε τη θεωρία τής εξέλιξης. Το όνομα μεταγράφηκε *Δαρβίνος / Δαρβῖνος* από τη δεκαετία τού 1870, ακολουθώντας την τάση τής εποχής για εξελληνισμό (εν προκειμένω υπερδιόρθωση) των ξένων κυρίων ονομάτων, όπως με αντικατάσταση τού *Ντ-* από το *Δ-* κ.ά.

δαρμός → δέρνω

δασεία
< ελνστ. *δασεῖα (προσῳδία)* (στον Αριστοτέλη απαντά η φρ. *δασεῖα φωνή*), θηλ. τού αρχ. επιθ. *δασύς* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τόνος*[1], *πνεύμα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πνεύματα: δασεία – ψιλή

Στο σύστημα των φθόγγων τής Αρχαίας Ελληνικής συμπεριλαμβανόταν και ο δασύς φθόγγος, είτε ως αυτοτελής φθόγγος στην αρχή τής λέξης μπροστά από ορισμένα φωνήεντα είτε ως συνοδευτικό στοιχείο ορισμένων συμφώνων, των λεγόμενων ***δασέων***. Ο δασύς φθόγγος συνίσταται στην εκβολή ενός ποσού αέρος, μιας άχνας, που προηγείται τής εκφώνησης ενός φωνήεντος και δηλώνεται συνήθως στη φωνητική γραφή με το [h] (πβ. την προφορά των αρχαίων ελληνικών λέξεων ***ἑλληνικός*** [hellēnikós], ***ἥρωες*** [hḗrōes], ***ὑπόθεσις*** [hüpóthesis], ***ὁρίζων*** [horízdōn], ***ὑστερία*** [hüsteria] κ.ά., που διασώζουν τη δασύτητά τους στην προφορά και τη γραφή τους ως ξένων λέξεων σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες· πβ. αγγλ. *hellenic, hero, hypothesis, horizon, hysteria*).

Προκειμένου για τα δασέα σύμφωνα τής Αρχαίας, πάλι μια άχνα συνοδεύει την εκφώνηση των συμφώνων p, t, k, που προφέρονται ως p^h (φ), t^h (θ), k^h (χ): ***φιλοσοφία*** [philosophía] (πβ. αγγλ. *philosophy*), ***φωτο-*** [photo-] (πβ. αγγλ. *photo-*), ***φράσις*** [phrásis] (πβ. αγγλ. *phrase*), ***φυσικός*** [phüsikós] (πβ. αγγλ. *physical*), ***θέατρον*** [t^héatron] (πβ. αγγλ. *theatre*), ***θέμα*** [t^héma] (πβ. αγγλ. *theme*), ***θεωρία*** [t^heōría] (πβ. αγγλ. *theory*), ***χαρακτήρ*** [k^haraktḗr] (πβ. αγγλ. *character*), ***χάος*** [k^háos] (πβ. αγγλ. *chaos*), ***Χριστός*** [k^hristós] (πβ. αγγλ. *Christ*), ***χρονικός*** [k^hronikós] (πβ. αγγλ. *chronicle*) κ.ά.

Στην Αρχαία Ελληνική το δασύ πνεύμα και τα δασέα σύμφωνα προφέρονταν αρχικά σε όλες τις διαλέκτους. Στην ιωνική διάλεκτο, το δασύ πνεύμα (και ορισμένα δασέα σύμφωνα) έπαψε νωρίς να προφέρεται, σε αντίθεση με την αττική διάλεκτο (*Ἀττικοὶ δασυντικοί, Ἴωνες ψιλωτικοί*, έλεγαν οι αρχαίοι γραμματικοί). Στην αττική διάλεκτο το δασύ πνεύμα αρχίζει να σιγάται ήδη από τον 3ο αι. π.Χ., η σίγησή του όμως ολοκληρώνεται μόλις τον 3ο αι. μ.Χ., τότε που και τα δασέα σύμφωνα αποδασύνονται και γίνονται διαρκή (p^h > f, t^h > θ, k^h > x). Για τη δήλωση τού δασέος πνεύματος στη γραφή χρησιμοποιήθηκε το γράμμα Η. Στην ιωνική διάλεκτο, όπου νωρίς σιγήθηκε το δασύ πνεύμα, το Η που περίσσευε χρησιμοποιήθηκε για να δηλωθεί το μακρό ē (μέχρι τότε ***ε*** και ***η*** δηλώνονταν από κοινού με το γράμμα Ε, ενώ το Η δήλωνε τη δασεία: ΗΕΛΛΕΝΙΚΟΣ = *ἑλληνικός*), πράγμα που γενικεύτηκε μετά το 400 π.Χ. (ευκλείδειο αλφάβητο). Από το 200 π.Χ. με τον γραμματικό Αριστοφάνη τον Βυζάντιο αρχίζει να δηλώνεται και πάλι στη γραφή το δασύ πνεύμα (λατ. *spiritus asper*) και μάλιστα, κατά σχολαστική υπερβολή, και το ψιλό πνεύμα (λατ. *spiritus lenis*), δηλ. η έλλειψη δασείας στο φωνήεν με το οποίο αρχίζει μια λέξη! Η χρήση των πνευμάτων βαίνει παράλληλα με τη χρήση των τόνων, με την οποία από τότε συνδέεται, χωρίς αυτά τα δύο να ταυτίζονται. Τον 9ο αι. μ.Χ. μαζί με τη γενίκευση τής μικρογράμματης γραφής γενικεύεται και η χρήση των πνευμάτων και των τόνων στη γραφή, που μέχρι τότε ήταν επιλεκτική (εχρησιμοποιείτο ιδίως σε λογοτεχνικά ποιητικά κείμενα).

Για την παράσταση τής δασείας χρησιμοποιήθηκε -αρχικά στη Μεγάλη Ελλάδα- το αριστερό κομμάτι τού Η (⊢, ∟, ʽ), ενώ για την ψιλή το δεξιό κομμάτι τού Η (⊣ , ┘ , ʼ): *έλληνικός* – *ἀγών*. Η γνώση των δασυνόμενων λέξεων (βλ. ΠΙΝΑΚΑ) διευκολύνει και σήμερα στην κατανόηση τής εμφάνισης δασέων σε σύνθετες λέξεις, που έχουν ως β΄ συνθετικό δασυνόμενη λέξη: ***πενθήμερο***, ***νυχθημερόν***, ***εφήμερος (εφημερίδα***, ***εφημερεύω***, ***εφημέριος)***, όπου το *-θ-* ή το *-φ-* ερμηνεύονται όταν γνωρίζει κανείς ότι το *ημέρα* δασύνεται ***(ἡμέρα)***.

δάσκαλος

μεσν. (με απλολογία, πβ. *βιβάζω* – *βάζω*) < αρχ. *διδάσκαλος* < ρ. *διδάσκ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δασκαλεύω < μεσν. *δασκαλ-εύω*

δασκάλεμα < μεσν. *δασκάλε-μα* < *δασκαλ-εύω*

δασκαλ-ισμός, λόγ. [1892]

δασκαλ-ίστικος < *δάσκαλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*

δασκαλ-ίκι.

δασμός

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **δασ-σμός* < **δατ-σμός* (με αφομοίωση και απλοποίηση [ts] > [ss] > [s]) < θ. **δατ-* τού ρ. *δατ-έομαι* «μοιράζω, διανέμω», το οποίο αποτελεί άλλη μορφή των θεμάτων που απαντούν στα αρχ. *δαί-ομαι* «μοιράζω, διανέμω» (πβ. κ. *δαί-μων*, *(συν)δαι-τυ-μών*), *δάπ-τω* «καταβροχθίζω, φθείρω» (πβ. κ. *δαπ-άνη*, *δαψ-ιλής*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δαίμονας*.

δάσος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < επίθ. *δασύς* «πυκνός» (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «λόχμη, αλσύλλιο», αλλά βαθμηδόν αντικατέστησε τα αρχαιότερα ουσ. *ὕλη*, *ἴδη*, που αναφέρονταν σε κάθε είδους δενδρώδεις εκτάσεις.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δασ-ύλλιο, λόγ. [1888], < *δάσ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ύλλιο*, πβ. κ. *ειδ-ύλλιο*

δασώδης < ελνστ. *δασ-ώδης*

δασώνω < μεσν. *δασ-ώνω*

δάσω-ση, λόγ. [1887], πβ. σύνθ. *ανα-δάσωση*, λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reboisement*

δάσωμα < μεσν. *δάσω-μα(ν)* «δάσος»

δασω-τός.

ΣΥΝΘ. δασο- (λόγ.): *δασό-βιος* [1865], *δασο-κομία* [1854], *δασο-λογία* [1843], *δασο-νομία* [1897], *δασο-προστασία*, *δασο-πυροσβέστης*, *δασό-τοπος* [1836], *δασο-φύλακας* [1856] κ.ά.

δασύς

αρχ. [ήδη ομηρικό], που πιθ. συνδ. με το λατ. *densus* «πυκνός» (> γαλλ. *dense*, ισπ. *denso*), ίσως και με το αλβ. *dendur* «πυκνός», αν η ελλ. λ. αναλύεται **dn̥s-us*. Βλ. κ. *δασεία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δασύνω < αρχ. *δασ-ύνω* «κάνω κάτι τραχύ ή τριχωτό, συσκοτίζω» ➝ ελνστ. σημ. «βάζω δασεία»

δάσυν-ση, λόγ. [1860], < αρχ. *δασ-ύνω*

δασύτητα < αρχ. *δασύ-της*, *-τητος* «τραχύτητα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, όπου απαντά επίσης με τη σημ. «δασεία προφορά» ως αντίθετο τού ουσ. *ψιλότης*]

δασυντικός < ελνστ. *δασυν-τικός* < αρχ. *δασ-ύνω*.

ΣΥΝΘ. δασύ-: *δασύ-πους*, *δασύ-τριχος*, *δασύ-φυλλος*.

δαυλός

μεσν. (αν και πιθ. παρατίθεται ήδη από τον γραμματικό τού 1ου αι. μ.Χ. Ηρακλείδη), από το ίδιο θ. με το αρχ. *δᾱ-λός* (επίσης ελνστ. *δαβε-λός*, *δαε-λός*) < **δαϜ-ελός* < θ. **δαϜ-* τού ρ. *δαίω* «καίω, ανάβω» (< **δάϜ-yω*), για το οποίο βλ.λ. *δάδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δαυλ-ί

δαυλ-ίζω.

ΣΥΝΘ. συ(ν)-δαυλίζω, **-δαύλιση**, **-δαύλισμα**.

δαύτος

< μεσν. *δαῦτος* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *έ-*), φραστικό σύνθετο από τη συνεκφορά *ἐδὲ αὐτός* «να τος». Το μεσν. επιφών. *ἔδε* / *ἐδέ* προέρχεται από το επιφών. *ἔ* και την προστ. *ἰδέ* «δες».

δάφνη

αρχ. [ήδη ομηρικό, άπαξ σε *Οδ.* ι 182-3: *σπέος εἴδομεν ἄγχι θαλάσσης, ὑψηλόν, δάφνῃσι κατηρεφές*] (απαντούν επίσης οι διαλεκτ. τύποι *δαυχμός* / *λάφνη*, πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *δαυχμόν· εὔκαυστον ξύλον δάφνης*), προελλην. μεσογειακό δάνειο, που αντιστοιχεί προς το λατ. συνώνυμο *laurus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δάφνινος < ελνστ. *δάφν-ινος*

δαφνώνας < ελνστ. *δαφνών*, *-ῶνος*.

ΣΥΝΘ. δαφνη-: *δαφνη-φόρος* (αρχ.), *δαφνη-φορώ* (ελνστ.)

δαφνο-: *δαφνο-κερασιά*, *δαφνό-κουκκο* (μεσν.), *δαφνό-λαδο* (μεσν.), *δαφνο-στέφανο*, *δαφνο-στεφής* (λόγ. [1846]), *δαφνό-φυλλο* (μεσν.) κ.ά.

δαχτυλήθρα

< αρχ. *δακτυλήθρα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *δάκτυλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. κ. *ουρ-ήθρα*, *κολυμβ-ήθρα*, *κηρ-ήθρα*.

δαχτυλίδι

< μεσν. *δαχτυλίδι(ον)* < ελνστ. *δακτυλίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *δάκτυλος* (βλ.λ.).

δάχτυλο
< μεσν. *δάχτυλο(ν) / δάκτυλον*, από την αιτ. πτώση τού αρχ. *δάκτυλος (ό)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δαχτυλ-ιά
δαχτυλ-άκι.

δαψιλής «άφθονος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < θ. *δαψ-* (με παραγ. τέρμα *-ιλής*), που απαντά στον αόρ. *ἔ-δαψ-α* τού ρ. *δάπτω* «καταβροχθίζω, φθείρω», για το οποίο βλ.λ. *δαπάνη*. Το επίθ. *δαψιλής* συνδύαζε στην αρχ. γλώσσα τις σημ. «άφθονος, πλουσιοπάροχος», αλλά και (σπανιότερα για πρόσ.) «γενναιόδωρος, σπάταλος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δαίμονας*.
ΣΥΝΘ. επι-δαψιλ-εύω, επι-δαψίλ-ευση.

δε σύνδεσμος
αρχ. μόριο (ήδη μυκ. στη φρ. *da-mo de-mi pa-si*: *δᾶμος δέ μίν φασι*), που χρησιμοποιείται ως ανταποδοτικό τού *μέν* και συνδυάζεται ακόμη με τα αρνητικά *οὐ, μή (οὐ-δέ, μη-δέ)*. Προέρχεται από βράχυνση τού βεβαιωτ. μορίου *δή* (προφορά [dē]), η οποία εμφανίστηκε προφανώς στον ταχύ προφορικό λόγο και συνετέλεσε στη γενίκευση τής σημασίας.

δεδικαίωται «έχει δικαιωθεί»
γ΄ εν. πρόσ. τού παθ. παρακ. *δεδικαίωμαι* τού ρ. *δικαιῶ (-όω)*, βλ.λ. *δίκαιος*.

δεδικασμένο
μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *δικάζω*, που χρησιμοποιήθηκε ως νομ. όρος αποδίδοντας το ν.λατ. *(res) judicata*.

δεδομένος
ΕΤΥΜ. μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που έχει δοθεί» → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που έχει τεθεί ως βάση προβλήματος, συζητήσεως κ.λπ.» (πβ. Αριστ. *Σοφιστ. Ἔλεγχοι* 170b: *οὐ γὰρ ἐν τῷ λόγῳ ἐστὶ τὸ πρὸς τὴν διάνοιαν εἶναι, ἀλλ' ἐν τῷ τὸν ἀποκρινόμενον ἔχειν πως πρὸς τὰ δεδομένα· Τοπ.* 155a: *πλεῖστα γὰρ ἐν αὐτῷ τὰ δεδομένα πολλῶν εἰρημένων*) → ελνστ. η χρήση τής μτχ. ως γενικής απολύτου σε φρ. (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 6.32: *δεδομένου δὲ τοῦ πλήθους [...] τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλήθους δεδομένου [...] ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων δεδομένων, συμβαίνει τοῖς βουλομένοις νοεῖν*). Ο πληθ. *δεδομένα* αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το λατ. *data*, όπως απαντά σε σύγχρονες γλώσσες (αγγλ., γαλλ.).

δεδουλευμένος
λόγ. [1890], μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *δουλεύω*, η οποία χρησιμοποιήθηκε με τη σημ. «εργάζομαι» ως απόδ. τού γαλλ. *travaillé*.

δέηση
< αρχ. *δέησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πλαταϊκός* 54.1-2: *περὶ μειζόνων καὶ δικαιοτέρων ἥκομεν ποιησόμενοι τὰς δεήσεις*] < ρ. *δέω, -ομαι* «είμαι κατώτερος, στερούμαι – έχω ανάγκη, χρειάζομαι» (βλ.λ. *δέομαι*).

δει «είναι ανάγκη, πρέπει»
< αρχ. *δεῖ* [ήδη ομηρικό, άπαξ], απρόσ. τύπος που σχηματίστηκε από το ρ. *δέω, -ομαι* «είμαι κατώτερος, στερούμαι – έχω ανάγκη, χρειάζομαι» (βλ.λ. *δέομαι*).

δείγμα
< αρχ. *δεῖγμα* «παράδειγμα, χαρακτηριστικό μέρος συνόλου, υπόδειγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **δεῖκ-μα* < ρ. *δείκ-νυ-μι* «δείχνω» (βλ.λ. *δείχνω*). Η λ. δήλωνε στην Αρχαιότητα τόπο αγοράς στον Πειραιά, όπου οι έμποροι εξέθεταν διάφορα προϊόντα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δειγματίζω < ελνστ. *δειγματ-ίζω* «επιδεικνύω – δίνω παράδειγμα, παραδειγματίζω»
δειγματισμός < ελνστ. *δειγματισ-μός* < *δειγματ-ίζω*
δειγματικός < ελνστ. *δειγματ-ικός*.
ΣΥΝΘ. δειγματο-: *δειγματο-λήπτης, δειγματο-ληψία, δειγματο-ληπτικός, δειγματο-λόγιο* κ.ά.
-δειγμα: *παρά-δειγμα, υπό-δειγμα*.

ΟΜΟΗΧΑ
δείγμα – δήγμα
Οι λέξεις αυτές έχουν διαφορετική ετυμολογική αφετηρία, που ερμηνεύει επίσης τη διαφορετική σημασία και γραφή τους. Το αρχ. ***δεῖγμα*** (προέρχεται από το ρ. *δείκνυμι* «δείχνω») γράφεται με *-ει-*, ενώ το αρχ. ***δῆγμα*** (προέρχεται από το ρ. *δάκνω* «δαγκώνω») γράφεται με *-η-*.

δείκτης
ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. ρ. *δείκ-νυ-μι* «δείχνω» (βλ.λ. *δείχνω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ένδειξη» (πβ. Ζωσίμ. *Περὶ οἴκου* 2.191: *ὁ οὖν λόγος δείκτης ἐστὶν πάντων τῶν ἀγαθῶν*) → σύγχρ. σημ. «εκθέτης, αριθμητική τιμή» (απόδ. των γαλλ. *indicateur*, αγγλ. *indicator*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεικτικός < αρχ. *δεικτ-ικός* < *δείκ-της*.
ΣΥΝΘ. -δείκτης: *σελιδο-δείκτης, οδο-δείκτης, τροχιο-δείκτης, ανεμο-δείκτης, φαρο-δείκτης, υδρο-δείκτης, ημερο-δείκτης, χιλιομετρο-δείκτης, ωρο-δείκτης, λεπτο-δείκτης* κ.ά.

δειλία → δειλός

δειλινό
< ελνστ. *δειλινόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *δειλινός* < αρχ. *δείλη* «σούρουπο, απόβραδο» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 111: *ἔσσεται ἢ ἠὼς ἢ δείλη ἢ μέσον ἦμαρ*] (με παραγ. τέρμα *-ινός*), το οποίο προέρχεται από το επίθ. *δείελος* (ήδη στην ομηρική φρ. *δείελον ἦμαρ*, ίδια σημ.), πιθ. (με μετρική έκταση) < **δέελος*

< *δεύσ-ελος, που παρουσιάζει το θ. *deus- «βυθίζομαι», από το οποίο προέρχεται το ρ. δύω (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δείλι < μεσν. δείλι < αρχ. δείλη (ἡ) (με μεταπλασμό κατά το βράδυ).

δειλός

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δFει-(ε)λός, από το θ. τού ρ. δείδω «φοβούμαι» (πβ. αρχ. παρακ. δέδοικα < *δέ-δFοι-κα), για το οποίο βλ.λ. δέος. Ας σημειωθεί ότι από το ίδιο θέμα προέρχεται επίσης το επίθ. δεινός (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. φόβος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δειλία < αρχ. δειλ-ία [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

δειλιάζω < μεσν. δειλι-άζω < ελνστ. δειλι-ῶ (-άω) (μεταπλ. με βάση τον αόρ. ἐδειλίασα) < αρχ. δειλ-ός

δείλιασμα < μεσν. δείλιασ-μα < δειλι-άζω.

δείνα

< αρχ. δεῖνα [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], λ. που μερικές φορές κλίνεται στα αρχ. κείμενα (τοῦ δεῖνος, τῷ δεῖνι, τὸν δεῖνα, οἱ δεῖνες) και αυτό είχε οδηγήσει στην (αρκετά παλαιά) ερμηνεία δεῖνα < *ταδεῖνα (πληθ.) < *τάδε ἕνα. Η άποψη αυτή δεν θεωρείται ισχυρή ούτε και η σύνδεση με τον πληθ. τὰ δεινά ή με το αρνητ. (οὐ)δέν.

δεινός

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δFει-νός, από το θ. τού ρ. δείδω «φοβούμαι» (πβ. αρχ. παρακ. δέδοικα < *δέ-δFοι-κα), για το οποίο βλ.λ. δέος.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που προκαλεί φόβο, τρομερός» (εν αντιθέσει προς το ομόρριζο δειλός «αυτός που νιώθει φόβο») → ήδη αρχ. σημ. «εξαιρετικά ικανός (σε κάτι), ισχυρός» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 5.23: ἀνδρὶ Ἕλληνι δεινῷ τε καὶ σοφῷ· Πλάτ. Εὐθύδ. 304d: ἀνὴρ οἰόμενος πάνυ εἶναι σοφός, τούτων τις τῶν περὶ τοὺς λόγους τοὺς εἰς τὰ δικαστήρια δεινῶν). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. φόβος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δεινότητα < αρχ. δειν-ότης, -ότητος «τραχύτητα, αυστηρότητα – φυσική ικανότητα, δεξιότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

δείνωση < αρχ. δείνω-σις «διόγκωση, υπερβολική μεγαλοποίηση» (η σημ. «χειροτέρευση» οφείλεται σε σύγχρ. επίδρ. τού συνθ. επι-δείνωση) < ρ. δειν-ῶ (-όω).

ΣΥΝΘ. πάν-δεινα (< αρχ. επίθ. πάν-δεινος [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. Πολιτ. 610d.5: οὐκ ἄρα πάνδεινον φανεῖται ἡ ἀδικία]), **επι-δεινώνω** (λόγ. [1844]), **επι-δείνωση** (λόγ. [1890]).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δεινός

Η σύνδεση μεταξύ των σημασιών «φοβερός» και «εξαιρετικά ικανός», που παρατηρείται στο αρχ. επίθ. **δεινός**, οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός που προκαλεί φόβο θεωρήθηκε επίσης ακαταμάχητος ή ασυναγώνιστος σε κάποιον τομέα (π.χ. δεινός ρήτορας, κολυμβητής, χειριστής τού λόγου). Η ίδια σύνδεση πραγματοποιείται αργότερα στα επίθ. **φοβερός** και **τρομερός** (π.χ. φοβερός παίκτης, το τρομερό παιδί τού κινηματογράφου).

δείξη

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. deixis, που πλάστηκε με βάση το αρχ. δεῖξις (< αρχ. δείκ-νυ-μι «δείχνω»), το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τους γραμματικούς τής ελληνιστικής εποχής για λέξεις με δεικτική ή αναφορική χρήση (πβ. Χρυσίππ. απόσπ. 205: ὡρισμένα μὲν τὰ κατὰ δεῖξιν ἐκφερόμενα, οἷον οὗτος περιπατεῖ, οὗτος κάθηται. δείκνυμι γάρ τινα τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων).

δείπνο

< αρχ. δεῖπνον [ήδη ομηρικό] (ελνστ. δεῖπνος, ὁ), πιθ. δάνειο από γλώσσα τής Μεσογείου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δειπνώ < αρχ. δειπν-ῶ (-έω) [ήδη ομηρικό] «(στους Αττικούς) τρώω το κύριο φαγητό τής ημέρας (συνήθ. μεσημεριανό)».

δεισιδαίμων «προληπτικός»

ΕΤΥΜ. αρχ. σύνθ. < δεισι- (< ρ. δείδω «φοβούμαι», αόρ. δεῖσαι, βλ.λ. δέος) + δαίμων (βλ.λ. δαίμονας).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (εύσημο) «θεοσεβής, θεοφοβούμενος» (πβ. Αριστ. Πολιτ. 1315a: ἐὰν δεισιδαίμονα νομίζωσιν εἶναι τὸν ἄρχοντα καὶ φροντίζειν τῶν θεῶν) → ελνστ. σημ. (κακόσημο) «προληπτικός» (πβ. Θεοφρ. Χαρακτ. 16.1: ἀμέλει ἡ δεισιδαιμονία δόξειεν ἂν εἶναι δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον, ὁ δὲ δεισιδαίμων τοιοῦτός τις).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δεισιδαιμονία < ελνστ. δεισιδαιμον-ία «φόβος των θεών, θρησκευτικό συναίσθημα – πρόληψη» **δεισιδαιμον-ικός**.

δείχνω

< μεσν. δείχνω / δείκνω, μεταπλ. με βάση τον αόρ. ἔ-δειξα (κατά το σχήμα έδιωξα – διώχνω, έριξα – ρίχνω, έδιωξα – διώχνω) τού αρχ. δεικνύω / δείκ-νυ-μι [ήδη ομηρικού] < Ι.Ε. *deik- «δείχνω» || λατ. dico «λέγω» (> γαλλ. dire, ισπ. decir), σανσκρ. diśáti «δείχνω», αρχ. γερμ. *teih-a- (> γερμ. zeigen «δείχνω», zeihen «κατηγορώ»). Από το θ. δεικ- παράγονται τα αρχ. δεῖγ-μα, δείκ-της, δεῖξ-ις.

ΣΥΝΘ. -δεικνύω (και τα παράγωγα αυτών σε **-δείξη**, **-δείγμα**, **-δεικτικός**): ανα-δεικνύω, ανά-δειξη – κατα-δεικνύω – επι-δεικνύω, επι-δεικτικός – αποδεικνύω, από-δειξη, απο-δεικτικός – υπο-δεικνύω, υπό-δειγμα κ.ά.

δέκα

αρχ. < Ι.Ε. *dek-m̥- «δέκα» || λατ. decem (> γαλλ. dix, ισπ. diez, ιταλ. dieci), σανσκρ. dáśa, αρχ. γερμ. *tehun (> γερμ. zehn, αγγλ. ten, ολλ. tien).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεκάκις < αρχ. *δεκά-κις*.
ΣΥΝΘ. δεκα- / δεκά-: *δεκά-βαθμος, δεκα-θέσιος, δεκά-λεπτο, δεκά-λιτρος, δεκά-λογος, δεκα-μελής, δεκά-μηνος κ.ά.*

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
δέκα
Με βάση το αριθμητικό ***δέκα*** σχηματίζεται στην Ελληνική ολόκληρη η δεκάδα των αριθμών 10-19, με τη διαφορά ότι οι αριθμοί 11, 12 χρησιμοποιούν τη λ. *δέκα* ως β΄ συνθετικό (αρχ. ***ἕν-δεκα, δώ-δεκα***), ενώ στα υπόλοιπα το *δέκα* προηγείται (*δεκα-πέντε, δεκα-εννέα* κ.λπ.). Το ίδιο παρατηρείται και στη Λατινική, όπου όμως η αλλαγή γίνεται μετά τον αριθμό 16 (***decem*** «δέκα», *un-decim* «ένδεκα», *duo-decim* «δώδεκα», *tre-decim* «δεκατρία», *quattuor-decim* «δεκατέσσερα», *quin-decim* «δεκαπέντε», *se-decim* «δεκαέξι», αλλά *decem et septem* «δεκαεπτά» κ.λπ.), με αποτέλεσμα να επηρεαστούν οι λατινογενείς γλώσσες (γαλλ. *onze, douze, treize ... dix-sept, dix-huit*· ιταλ. *undici, dodici, tredici ... dieci-sette, dieci-otto*).

δεκάδα
μεσν. < αρχ. *δεκάς, -άδος* [ήδη ομηρικό] < *δέκα* (βλ.λ.).

δεκαδικός
ελνστ., αρχική σημ. «(αριθμός) που ανήκει στη δεκάδα», < αρχ. *δεκάς, -άδος*. Η σημ. τού αριθμού που δηλώνει επίσης «μέρος τής μονάδας» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *décimal*.

δεκάζω «δωροδοκώ»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη], δραστικός τύπος τού ρ. *δέκομαι* (βλ.λ. *δέχομαι*). Βλ. κ. *αδέκαστος*.

δέκαθλο
< *δέκ(α)* + αρχ. *ἆθλον* (βλ.λ. *άθλος*), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *decathlon*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. αγώνισμα *πένταθλον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεκαθλητής < *δέκ(αθλο)* + *αθλητής*.

δεκάκις → δέκα

δεκανέας
< λόγ. [1833] *δεκανεύς, -έως* < ελνστ. *δεκανός* «ο επί κεφαλής δέκα ανδρών, δέκαρχος» (πβ. κ. ελνστ. *δεκανεύω* «είμαι δεκανός»), μακεδονικός στρατιωτικός όρος που προέρχεται από το αρχ. *δέκα* με παραγ. τέρμα *-ᾱνος*.

δεκανίκι
< μεσν. *δεκανίκι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. επιθ. *δεκανικός* (στις φρ. *δεκανικὴ ῥάβδος, δεκανικὸν σκῆπτρον*), που αρχικώς αναφερόταν στη ράβδο τού *δεκανοῦ* «δεκάρχου». Ήδη μεσν. η σημ. «μπαστούνι αναπήρου, βακτηρία».

δεκαριά
μεσν. < αρχ. *δέκ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεκ-άρα < *δέκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *πεντ-άρα*
δεκ-άρι < *δέκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *τρι-άρι*
δεκ-άρικος → Η φρ. *δεκάρικος* (ενν. *λόγος*) οφείλεται στον Αθ. Βδελόπουλο, ο οποίος στις αρχές τού 20ού αι. κήρυττε το Ευαγγέλιο στις πλατείες τής Αθήνας, ζητώντας ως αμοιβή ή ελεημοσύνη ένα νόμισμα των δέκα λεπτών από τους ακροατές
δεκ-άρικο < *δέκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρικο*, πβ. κ. *εικοσ-άρικο*.
ΣΥΝΘ. δεκαρο-: *δεκαρο-λόγος* (λόγ. [1895]), *δεκαρο-λογία* (λόγ. [1889]), *δεκαρο-λογώ* (λόγ. [1891]).

δέκατος
αρχ. < Ι.Ε. **dekm̥-to-*, από το θ. τού αριθμητ. *δέκα* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεκάτη < αρχ. *δεκάτ-η* «το δέκατο μέρος – φόρος» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού επικού ποιητή Ευμέλου], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *δέκατος*
δεκατίζω < μεσν. *δεκατ-ίζω* < ελνστ. *δέκατ-ον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *δέκατος* → Το μεσν. ρ. είχε αρχικώς τη σημ. «προσφέρω στον Θεό το δέκατο των υλικών αγαθών που παράγω» με αφετηρία ανάλογο όρο τού Μωσαϊκού Νόμου
δεκατισμός < μεσν. *δεκατισ-μός* < *δεκατ-ίζω*.
ΣΥΝΘ. δεκατη-μόριο (< αρχ. *δεκατη-μόριον*).

Δεκέμβριος
ελνστ. < λατ. *Decembrius* «δέκατος (μήνας)», επειδή ο μήνας αυτός ήταν δέκατος στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο, το οποίο ξεκινούσε με τον Μάρτιο. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το αρχ. σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος, με αποτέλεσμα ο Δεκέμβριος -παρά την ονομασία του- να βρεθεί στη δωδέκατη θέση. ☛ σχολιο λ. *μήνας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεκεμβρι-ανός, λόγ. [1896], < *Δεκέμβρι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *απριλι-ανός*
δεκεμβρ-ιάτικος < *Δεκέμβρ(ης/ιος)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *απριλ-ιάτικος*.

δεκοχτούρα «αγριοπερίστερο»
< μεσν. *δεκοχτώ* (< ελνστ. *δεκαοκτώ*) + παραγ. τέρμα *-ούρα*, με παρασύνδεση (παρετυμολογία) προς την κραυγή τού πτηνού.

δέκτης
αρχ. [ήδη ομηρικό] < ρ. *δέκ(ομαι) / δέχομαι* (βλ.λ.) +

παραγ. τέρμα *-της* (πβ. κ. *διώκ-της, δείκ-της*). Ως τεχν. όρος η λ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *receiver*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δεκτικός < αρχ. *δεκτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δεκτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

δεκτικ-ότητα, λόγ. [1786], < *δεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. -δέκτης: *παν-δέκτης* (ελνστ., για συλλογές νόμων τού Ιουστινιανού και εγκυκλοπαιδικά λεξικά τής ελληνιστικής εποχής, όπως τού Δωροθέου), *ακρο-δέκτης* (απόδ. τού αγγλ. *terminal*).

δεκτός

ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *δέκ(ομαι) / δέχομαι* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-τός* (πβ. κ. *εκλεκ-τός, μικ-τός, ανοικ-τός*).

ΣΥΝΘ. -δεκτος, -δεκτότητα: *ανα-δεκτός* (λόγ. [1893]), *απο-δεκτός* (ελνστ.), *παρα-δεκτός* (ελνστ.) – *απαρά-δεκτος* (ελνστ.), *ακατά-δεκτος* (μεσν.), *ανεπί-δεκτος* (ελνστ.), *ευπρόσ-δεκτος* (ελνστ.) – *απο-δεκτότητα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *acceptability*).

δέλεαρ

< αρχ. *δέλεαρ, -ατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **δέλεϝ-αρ*. Αν η λ. συνδ. με τον αιολ. τύπο *βλῆρ*, όπως υποστηριζόταν από τους γραμματικούς τής ελληνιστικής εποχής, πιθ. οι δύο τύποι να ανάγονται αντιστοίχως σε **δέρεαρ* και **βρῆρ* και να συνδέονται με το αρχ. ρ. *βι-βρώ-σκω* «καταβροχθίζω – τρώω» (βλ.λ. *βρώση*). Ωστόσο, θεωρείται πιθανότερη η αναγωγή τού θ. **δελεϝ-* σε I.E. **gʷel-* «καταπίνω» || λατ. *gula* «φάρυγγας, λαιμός», αρμ. *klanem* «καταπίνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δελεάζω < αρχ. *δελε-άζω* «εξαπατώ – πιάνω με δόλωμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

δελεασμός < αρχ. *δελεασ-μός* «σύλληψη με δόλωμα» < *δελε-άζω*

δελεαστικός < ελνστ. *δελεασ-τικός* «θελκτικός, μαγευτικός, απατηλός» < αρχ. *δελε-άζω*.

δέλτα

αρχ. < σημιτ. *dāleth / déleth* «θύρα», όπως επιβεβαιώνεται και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

δελτίο

< αρχ. *δελτίον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], υποκορ. τού ουσ. *δέλτος (ή)* «πινακίδα γραφής» (κυπρ. *ta-la-to-ne*: *δάλτον*), πιθ. σημιτ. δάνειο, όπως και το γράμμα *δέλτα*, από λ. με σημ. «θύρα» (κατόπιν «στήλες γραφής – πινακίδες», όπως συνέβαινε με τις αρχ. *κύρβεις* «τριγωνικές πινακίδες τοποθετημένες σε άξονα, όπου αναγράφονταν οι νόμοι τού Σόλωνος»), πβ. εβρ. *dāleth*, φοιν. *dlt*. Λιγότερο πιθ. η υπόθεση αρχικής σημ. «σανίδα» (για τη λ. *δέλτος*) και η σύνδεση με τα ρ. *δαιδάλλω* «κατεργάζομαι επιδέξια» (βλ.λ. *δαίδαλος*) και λατ. *dolo* «σχίζω, κόβω», εφόσον οι ομόρριζοι γερμ. τύποι (παλ. γερμ. *zelt*, αγγλοσαξ. *teld*) σημαίνουν «σκηνή». Ας σημειωθεί ότι σε διάφορες σύγχρονες σημασίες η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *bulletin*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δελτάριο < ελνστ. *δελτ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *δέλτ-ος*.

ΣΥΝΘ. δελτιο-: *δελτιο-γράφηση, δελτιο-γράφος, δελτιο-θήκη* κ.ά.

απο-δελτιώνω (βλ.λ.), **απο-δελτίωση**.

δελφίνι

υποκορ. τού ελνστ. *δελφίν, -ῖνος (ὁ)* < αρχ. *δελφίς, -ῖνος* [ήδη ομηρικό], ίσως αρχική σημ. «γουρουνάκι (τής θάλασσας)», που συνδ. με τις αρχ. λ. *δέλφαξ, -ακος* «γουρουνάκι» και *δελφύς, -ύος* «μήτρα» (το οποίο παρουσιάζει όμοιο σχηματισμό με το σανσκρ. *gárbha-* «μήτρα – νεογνό ζώου» και σχετίζεται επίσης με το τοπων. *Δελφοί*). Βλ. κ. *αδελφός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δελφινάριο, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Delphinarium* < *Delphin*, που σχηματίστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ελνστ. *δελφίν, -ῖνος (ὁ)* «δελφίνι» και *(Aqu)arium* «ενυδρείο» (άσχετο το ελνστ. *δελφινάριον* «δελφινάκι»)

δέλφινας < μεσν. *δέλφιν-ας* «μεγάλο δελφίνι»

δελφινοειδής < ελνστ. *δελφινο-ειδής*.

δελφίνος «επίδοξος διάδοχος»

απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *dauphin* < λατ. κύρ. όν. *Delphinus* < λατ. *delphīnus* < αρχ. *δελφίς, -ῖνος* «δελφίνι».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δελφίνος

Τον 12ο αιώνα ένας Γάλλος φεουδάρχης χρησιμοποίησε το δελφίνι ως έμβλημα τής κομητείας του, όπως προκύπτει από τον παλαιογαλλικό τίτλο *lo comte dalfi* «ο κόμης δελφίνος» που συναντάται σε έγγραφο τής εποχής. Το 1364 ο Κάρολος Ε΄ (Charles V), ηγεμόνας εκείνης τής περιοχής, ανακηρύχθηκε βασιλιάς τής Γαλλίας και παραχώρησε στον γιο του την κομητεία, την οποία ονόμασε *δελφινάτο (dauphiné)*. Έκτοτε απεκαλείτο **δελφίνος** ο εκάστοτε πρωτότοκος γιος και διάδοχος τού Γάλλου βασιλιά.

δέμα

ελνστ. < αρχ. ρ. *δέω / δῶ* «δένω» (βλ.λ. *δένω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δεμάτι < μεσν. *δεμάτι(ν)* < ελνστ. *δεμάτ-ιον*, υποκορ. τού ουσ. *δέμα*

δεματιάζω < μεσν. *δεματ-ιάζω* < *δεμάτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

δεμάτιασ-μα < *δεματιασ-* *(δεματιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

δέμας «σώμα, παράστημα»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 801: *Τυδεύς τοι μικρὸς*

μὲν ἔην δέμας, ἀλλὰ μαχητής] < I.E. **demə-*, το οποίο ανάγεται στην ίδια ρίζα με τις αρχ. λ. *δέμ-ω* «χτίζω, οικοδομώ», *δόμ-ος, δομ-ή* (βλ.λ. κ. ΣΧΟΛΙΟ).

δεν

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *οὐ-*) < αρχ. *οὐδέν*, ουδ. τής αντωνυμίας *οὐδείς* (βλ.λ.).

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δεν

Ήδη από την Αρχαιότητα ο τύπος ***οὐδέν*** απαντά σε περιβάλλον που ευνοεί την εμφατική του χρήση στη δήλωση τής άρνησης (πβ. Αισχίνη *Περὶ παραπρ.* 76: *τούτων μὲν οὐδὲν ἤθελον ποιεῖν*). Σταδιακά η λέξη γραμματικοποιήθηκε και η μετακίνησή της στην κατηγορία τού αρνητικού μορίου είναι φανερή ήδη την ελληνιστική εποχή (πβ. Κ.Δ. Ματθ. 26,62: *καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, οὐδὲν ἀποκρίνῃ;* «...δεν αποκρίνεσαι [τίποτε];») και παγιώνεται στη μεσαιωνική γλώσσα, οπότε εμφανίζεται ο τύπος **δεν**.

δέντρο

< μεσν. *δέντρο(ν)* < αρχ. *δένδρον* < *δένδρεον* [ήδη ομηρικό] < **δέρ-δρεϝ-ον* (με ανομοίωση), αναδιπλ. τύπος τού θ. **δρεϝ-* < I.E. **dr-ew-* «ξύλο» || σανσκρ. *dáru-*, παλ. σκανδ. *trē* (> αγγλ. *tree*, σουηδ. *trä*), παλ. σλαβ. *drěvo* «δέντρο» (> πολ. *drzewo*, σερβοκρ. *drvo*) || αρχ. *δόρ-υ, δρῦ-ς* (βλ.λ.). Σύμφωνα με πιο πρόσφατη υπόθεση, η οποία όμως δεν αναιρεί την ένταξη τής λέξης στην προαναφερθείσα ετυμολ. οικογένεια, το αρχ. *δένδρον / δένδρεον* θα έπρεπε να αναλυθεί **δέμ-δρεϝ-ον* (το θέμα *δεμ-* είναι αυτό που απαντά στα αρχ. *δέμ-ω, δεσπότης* < **δεμσ-πότης*), οπότε θα σήμαινε αρχικά το καρποφόρο δέντρο που βρίσκεται κοντά στο σπίτι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δενδροειδής < ελνστ. *δενδρο-ειδής*
δενδρώδης < αρχ. *δενδρ-ώδης*
δενδρικός < ελνστ. *δενδρ-ικός*
δένδρινος < ελνστ. *δένδρ-ινος*
δενδρύλλιο, λόγ. [1835], < *δένδρ(ο)* + υποκορ. επίθημα *-ύλλιο*, πβ. κ. *αλσ-ύλλιο*
δεντρώνω < ελνστ. *δενδρ-ῶ (-όω)*
δέντρωμα < ελνστ. *δένδρω-μα* < *δενδρ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. δενδρο- / δεντρο-: *δενδρο-κομείο, δενδρο-κομία, δενδρο-στοιχία, δενδρο-φυτεία, δενδρο-φύτευση – δεντρό-φυτος, δεντρό-κηπος, δεντρο-λίβανο, δεντρο-φυτεύω* κ.ά.
-δενδρο / -δεντρο: *αρτό-δεντρο, κακαό-δεντρο, ροδό-δεντρο, ελαιό-δεντρο, φοινικό-δεντρο, πευκό-δεντρο, χαμό-δεντρο, μαστιχό-δεντρο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δέντρο, δόρυ, δρυς, δρυμός – tree, true...

Ο ρόλος των δέντρων ήταν ιδιαίτερα σημαντικός και στον αρχαίο κόσμο, όπως μαρτυρούν οι σχετικές λέξεις. Από τη γενική I.E. ρίζα **dr-ew-* «ξύλο» (εικάζεται ότι αρχικά σήμαινε «σταθερός, γερός» και εξειδικεύτηκε στη σημασία «ξύλο, δέντρο») έχουν προκύψει στην Ελληνική τρία αξιοσημείωτα ουσιαστικά:
1) από θέμα **δρεϝ- (*dr-ew-)*: αρχ. ***δένδρον*** *(δέντρο)* < **δέρ-δρεϝ-ον* ή **δέμ-δρεϝ-ον*.
2) από θέμα **δορϝ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dorw-*): αρχ. ***δόρυ***, *-ατος* < **δορ-ϝ-*, αρχική σημ. «ξύλο, κορμός δέντρου» (κατόπιν «κοντάρι»).
3) από θέμα **δρϝ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **drw-*): αρχ. ***δρῦς***, *-υός* < **δρ-ϝ-*, αρχική σημ. «δέντρο» (κατόπιν «βαλανιδιά»), ***δρυ-μός***.
Ας σημειωθεί ότι από ομόρριζο ουσιαστικό σκανδιναβικής αρχής σχηματίστηκε επίσης το αγγλ. ***tree*** «δέντρο», ενώ από το αρχ. γερμ. **trew(w)-* «σταθερός, αξιόπιστος» προήλθαν τα γερμ. ***treu*** και αγγλ. ***true*** «αληθινός».

δένω

μεσν. (επίσης *δήν(ν)ω*), μεταπλ. τύπος με βάση τον μεσν. αόρ. *ἔδεσα* / αρχ. *ἔδησα* (κατά το σχήμα *έλυσα – λύνω, έξυσα – ξύνω, έψησα – ψήνω*) τού αρχ. *δέω / δῶ* (ήδη μυκ. παρακ. *de-de-me-no*: *δεδεμένος*) < **δέ-jω* < I.E. **dea$_1$-* (ίδια σημ.) || σανσκρ. *ditá-* «δετός», αλβ. *duaj* «δεμάτι». Από το θ. τού αρχ. *δέω* έχουν σχηματιστεί διάφορες λ., όπως *δέ-μα, δεσμός, δε-τός, δέ-σις (-η)*, καθώς και σύνθ. σε *-δέτης* (π.χ. *βιβλιο-δέτης*), *-δημα* (π.χ. *υπό-δημα, διά-δημα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δέση < αρχ. *δέ-σις* < *δέω / δῶ*
δέσιμο < μεσν. *δέσ-ιμον* < αρχ. *δέω / δῶ*
δέσ-τρα < θ. *δεσ-* τού ρ. *δένω* + παραγ. τέρμα *-τρα* (διαφ. από το ελνστ. *δέστρον* «τμήμα τού τροχού»).

ΣΥΝΘ. -δένω, -δεσμος, -δεση, -δέτης: *ανα-δένω, επι-δένω, υπο-δένω, κομπο-δένω, αλυσο-δένω, σφιχτο-δένω, προσ-δένω – επί-δεσμος, περί-δεσμος, σύν-δεσμος, στηθό-δεσμος, κεφαλό-δεσμος, ξυλό-δεσμος – επί-δεση, περί-δεση, σύν-δεση, επανασύν-δεση, αποσύν-δεση, σκυρό-δεση, χαρτό-δεση, πρόσ-δεση – ποδο-δέτης, πλαγιο-δέτης, βιβλιο-δέτης, λαιμο-δέτης, πρυμνο-δέτης, γλωσσο-δέτης, χαρτο-δέτης* κ.ά.

δεξαμενή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο και τον Πλάτωνα, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.119.14-5: *ἀντλέει καὶ ἔπειτα ἐγχέει ἐς δεξαμενήν*], ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. αορ. *δεξάμενος* (τού ρ. *δέχομαι*), με διατήρηση τού αρχαϊκού τονισμού στη λήγουσα (πβ. το αρχ. τοπωνύμιο *Ὀρχομενός*, που συνδ. με τη μτχ. ενεστ. *ἐρχόμενος*).
ΣΥΝΘ. δεξαμενό-πλοιο, απόδ. τού γερμ. *Tankschiff*. Βλ. κ. *τάνκερ*.

δεξιός

ΕΤΥΜ. αρχ. (μεσν. *δεξής*) < **δεξι-ϝός* (όπως μεταγράφεται το μυκ. ανθρωπωνύμιο *de-ki-si-wo*) < I.E. **dek^w-wo-* «δεξιός» || λατ. *dexter* (> ιταλ. *destro*, ισπ.

diestro), σερβοκρ. *desni* κ.ά. Ίσως συνδέεται με το αρχ. ρ. *δέχομαι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που βρίσκεται στη δεξιά πλευρά» → ήδη αρχ. σημ. «επιδέξιος» (επειδή αυτό ισχύει για την πλειονότητα των ανθρώπων, πβ. Αριστοφ. *Ειρήνη* 190: *Τρυγαῖος Ἀθμονεύς, ἀμπελουργὸς δεξιός*) → αρχ. σημ. «ευνοϊκός» (που έχει την αφετηρία της στην οιωνοσκοπία, κατά την οποία η πτήση από τα δεξιά χαρακτηριζόταν καλός οιωνός) → σύγχρ. σημ. (πολιτικός όρος) «συντηρητικός» (επειδή κατά τη Γαλλική Επανάσταση τα συντηρητικά κόμματα κάθισαν στα δεξιά, ως προς τον πρόεδρο, έδρανα τού κοινοβουλίου).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δεξιότητα < αρχ. *δεξι-ότης, -ότητος*

δεξι-οσύνη < *δεξι(ός)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*, πβ. κ. *δικαι-οσύνη*.

ΣΥΝΘ. δεξιο-: *δεξιό-πλοκος, δεξιό-στροφος, δεξιο-τέχνης, δεξιό-χειρας* κ.ά.

-δέξιος: *α-δέξιος, επι-δέξιος, αμφι-δέξιος.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δεξιός

Η σύνδεση τής δεξιάς πλευράς με την ικανότητα είναι κοινή σε πολλές γλώσσες, πράγμα που οδήγησε περαιτέρω στη χρήση τής ίδιας λέξεως για τις σημασίες «δεξιός» και «ορθός, σωστός» ή «δίκαιος, κατάλληλος». Παραδείγματα: αγγλ. *right* «δεξιός» – «ορθός, δίκαιος», γαλλ. *droit* «δεξιός» – «σωστός, δίκαιος», ισπ. *derecho* (ομοίως), γερμ. *recht* κ.ά. Βλ. κ. *αριστερός.*

δεξιώνομαι

μεσν. < αρχ. *δεξιοῦμαι (-όο-)* «καλωσορίζω τείνοντας το δεξί χέρι σε χαιρετισμό» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἀφροδ.* 15-6: *οἱ δ' ἠσπάζοντο ἰδόντες χερσί τ' ἐδεξιόωντο*] < επίθ. *δεξιός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δεξίωση < ελνστ. *δεξίω-σις* «χαιρετισμός με το δεξί χέρι» < αρχ. *δεξιοῦμαι (-όο-)* → μεσν. σημ. «υποδοχή».

δέομαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *δέω, -ομαι* (επίσης αιολ. *δεύω, -ομαι*) [ήδη ομηρικό] < **δέϝ-ω / *δεύσ-ω*, πιθ. συνδ. με το σανσκρ. *dosa-* «έλλειψη», καθώς και με το επίθ. *δεύτερος* (βλ.λ.). Από το ρ. αυτό σχηματίστηκε το απρόσ. *δεῖ* (βλ.λ.) και τα σύνθ. σε *-δεής, -δεια* (π.χ. *ἐν-δεής, ἔν-δεια*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ουσ. *δέος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι κατώτερος, στερούμαι – έχω ανάγκη, χρειάζομαι» → ήδη αρχ. σημ. «ικετεύω για κάτι» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1170: ΟΙΔΙΠΟΥΣ *Μή μου δεηθῇς* ΘΗΣΕΥΣ *Πράγματος ποίου; λέγε*) → ελνστ. σημ. «προσεύχομαι με ικεσία» (Π.Δ., Ψαλμ. 29,9: *πρὸς τὸν Θεόν μου δεηθήσομαι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παρακαλώ.*

δέον → δέων

δεοντικός

< *δέων, -οντ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *deontic.*

δεοντολογία

λόγ. [1887], < *δέων, -οντο(ς)* (βλ.λ.) + *-λογία* (< θ. τού ρ. *λέγω*), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *deontology.* Τον όρο έπλασε ο Άγγλος φιλόσοφος και δικαστής Jeremy Bentham (1748-1832) και απαντά στον τίτλο τού μεταθανάτιου έργου του *Deontology or the Science of Morality* «Δεοντολογία ή η επιστήμη τής ηθικής». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καθήκον.*

δεόντως → δέων

δέος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 817: *οὔτέ τί με δέος ἴσχει ἀκήριον οὔτέ τις ὄκνος*] < **δϝέ-ος*, θ. που απαντά επίσης στο ρ. *δείδω* «φοβούμαι» (πβ. αρχ. παρακ. *δέδοικα < *δέ-δϝοι-κα*) και προέρχεται από Ι.Ε. **dwei-* (ίδια σημ.) || αρμ. *erkeay* «φοβήθηκα». Από το ίδιο θέμα έχουν σχηματιστεί τα αρχ. επίθ. *δει-λός, δει-νός, δεισι-δαίμων* (βλ.λ.). Δεν αποκλείεται αυτή η ομάδα λέξεων να συνδέεται με την Ι.Ε. ρίζα που δηλώνει το αριθμητ. *δύο* (βλ.λ.), εκφράζοντας έτσι την ιδέα τής αμφιβολίας, τής αβεβαιότητας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φόβος.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δέος, δειλός, δεινός...

Η έννοια τού φόβου, που δηλώνεται από την Ι.Ε. ρίζα **dwei-* «φοβούμαι», έχει περάσει σε αρχ. λέξεις παραγόμενες από αυτήν. Από δύο βασικά θέματα έχουν σχηματιστεί οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα **δϝε(ι)-*: αρχ. ***δέος*** (< **δϝέ-ος*), ***δειλός*** (< **δϝει-(ε)λός*), ***δεινός*** (< **δϝει-νός*), ομηρικό ρ. *δείδω* «φοβούμαι (< **δϝεί-δω*).

2) από μεταπτωτική βαθμίδα **δϝοι-*: αρχ. ***δέδοικα*** (< **δέ-δϝοι-κα*), παρακείμενος τού *δείδω.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δέος – φόβος

Το αρχ. ουσ. ***δέος*** φαίνεται ότι εξέφραζε γενικότερα την έννοια τού φόβου από όσο η αρχ. λ. ***φόβος***. Ο γραμματικός τού 1ου αιώνα Αμμώνιος διατυπώνει ως εξής τη διαφορά: *δέος καὶ φόβος διαφέρει. δέος μὲν γὰρ ἐστι πολυχρόνιος κακοῦ ὑπόνοια, φόβος δὲ παραυτίκα πτόησις* (*Περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων* 128). Εντούτοις, σε αρκετά αρχ. χωρία η λ. *δέος* δηλώνει και συγκεκριμένο φόβο (σε σχέση με τη μάχη ή με τη ζωή κάποιου). Η γλώσσα τής Κ.Δ. συνέδεσε το *δέος* με τον ιερό φόβο για τον Θεό (Εβρ. 12,28: *δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ μετὰ εὐλαβείας καὶ δέους*).

δέρας «προβιά, τομάρι»
< αρχ. *δέρας, -ατος / δέρος, -ους* < ρ. *δέρω* «σχίζω, γδέρνω», για το οποίο βλ.λ. *δέρνω*.

δερβέναγας
< τουρκ. *derbent ağasi*, βλ.λ. *δερβένι, αγάς*.

δερβένι «στενό πέρασμα, κλεισούρα»
< *ντερβένι* < τουρκ. *derbent* < περσ. *darband* (ίδια σημ.).

δερβίσης «μουσουλμάνος μοναχός»
< μεσν. *ντερβίσης* < τουρκ. *derviş* < περσ. *dārveš* «επαίτης».

δέρμα
αρχ. < ρ. *δέρω* «σχίζω, γδέρνω» (βλ.λ. *δέρνω*). Το ουσ. *δέρμα* αναφερόταν στο τομάρι ενός ζώου, στην προβιά του, αλλά ήδη στον Όμηρο η λ. δηλώνει επίσης την ανθρώπινη επιδερμίδα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δερμάτινος < αρχ. *δερμάτ-ινος* [ήδη ομηρικό]
δερματικός < αρχ. *δερματ-ικός*
δερματ-ίτιδα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dermatite*
δερματώδης < αρχ. *δερματ-ώδης*
δερμ-ικός.
ΣΥΝΘ. δερματ(ο)- / δερμο-: *δερματό-δετος, δερματο-ειδής, δερματό-κολλα, δερματο-στιξία – δερμό-πτερο, δερμό-φυτο* κ.ά.
-δερμος: *οστρακό-δερμος, μελανό-δερμος, σκληρό-δερμος, ερυθρό-δερμος, παχύ-δερμος* κ.ά.
επι-δερμίδα < αρχ. *έπι-δερμίς, -ίδος*.

δέρνω
ΕΤΥΜ. μεσν. (με μεταπλασμό κατά το σχήμα *φέρω – φέρνω, (ἐ)παίρω – παίρνω, σύρω – σέρνω*) < αρχ. *δέρω* < I.E. **der-* «γδέρνω, σχίζω» || σανσκρ. *dárti*, αρχ. γερμ. **ter-a-* (> γερμ. *zerren*, αγγλ. *tear*) || αρχ. *δορ-ά, δάρ-της, δέρ-μα, δέρ-ας*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *δέρω*) «σχίζω, γδέρνω» → ήδη αρχ. σημ. (στην καθημερινή γλώσσα) «χτυπώ, ξυλοκοπώ» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 485: *ἦ δέδοκται καὶ δέρεσθαι καὶ δέρειν δι' ἡμέρας;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δαρμός < ελνστ. *δαρ-μός* < αρχ. *δέρω*.
ΣΥΝΘ. εκ-δέρω, εκ-δορά – παρα-δέρνω.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δέρνω, γδέρνω, δέρμα, δαρμός, δορά, δρέπω – zerren, tear...
Στους αρχαίους πολιτισμούς η αφαίρεση και η κατεργασία τού δέρματος ζώων αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία τής καθημερινότητας. Η I.E. ρίζα **der-* «γδέρνω, σχίζω», από όπου προέκυψαν συνώνυμα ρήματα των γερμανικών γλωσσών (π.χ. γερμ. ***zerren***, αγγλ. ***tear*** «γδέρνω, σχίζω»), έδωσε στην Ελληνική διάφορες λέξεις με αυτή τη βασική αφετηρία:
1) από θέμα *δερ-* (**der-*): αρχ. ***δέρ-ω*** «σχίζω, γδέρνω» (από όπου το σύνθ. *ἐκ-δέρω* > ***γδέρνω*** και το απλό μεταπλασμένο ***δέρνω***), ***δέρ-ας*** «προβιά, τομάρι», ***δέρ-μα***.
2) από θέμα *δαρ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα **dr̥-*): αρχ. ***δάρ-της, δαρ-μός, δαρ-τός***.
3) από θέμα *δορ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα **dor-*): αρχ. ***δορ-ά*** «προβιά, τομάρι».
4) από θέμα *δρ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα **dr-*): ***δρ-έπ-ω*** «κόβω και μαζεύω» (< **δρ-έπ-ω*).

δέση → δένω

δέσιμο → δένω

δεσμεύω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δεσμός* (βλ.λ., πληθ. *δεσμοί / δεσμά*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αλυσοδένω, βάζω σε δεσμά – δένω» (πβ. Ξενοφ. *Περὶ ἱππ.* 5.4: *καὶ μὴν δεσμεύειν τὸν ἵππον ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς δεῖ*) → ελνστ. σημ. «επιβάλλω υποχρέωση» (πβ. Ιππολ. *Φιλοσ.* 9.24: *τοιούτοις οὖν ὅρκοις δεσ(μεύο)υσι τ(οὺς) προσερχομένους*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δέσμευση < ελνστ. *δέσμευ-σις*
δεσμευτικός < αρχ. *δεσμευ-τικός*.
ΣΥΝΘ. απο-δεσμεύω (βλ.λ.), **απο-δέσμευση**.

δέσμη
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], παράλλ. τύπος τού ουσ. *δεσμός* (βλ.λ.). Η λ. σήμαινε αρχικώς «δεμάτι» και αργότερα (ελνστ.) «φούχτα», ήδη όμως από την ελληνιστική εποχή συναντάται η σημ. «σύνολο ομοειδών πραγμάτων, στενά συνδεδεμένων» (π.χ. φρ. *δέσμη ῥάβδων, ἀκοντίων, δορατίων, καλάμων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεσμίδα < αρχ. *δεσμίς, -ίδος* «δέμα, δεμάτι» < ρ. *δέω / δῶ* «δένω».

δεσμός
αρχ. (ήδη μυκ. *de-so-mo*: *δεσμός*, στη σημ. «ζώνη σπαθιού»), από το θ. *δε-* τού ρ. *δέω / δῶ* «δένω» (βλ.λ. *δένω*) με παραγ. τέρμα *-σμός*. Η λ. παρουσίαζε ήδη από την Αρχαιότητα διπλό πληθ., *δεσμοί* «σύνδεσμοι – επίδεσμοι» και *δεσμά* «αλυσίδες – σχοινιά, ιμάντες».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δέσμιος < αρχ. *δέσμ-ιος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
δεσμώ < ελνστ. *δεσμ-ῶ (-έω)* < αρχ. *δεσμός*.

δεσμοφύλακας
μεσν. < ελνστ. *δεσμοφύλαξ, -ακος* < αρχ. *δεσμό(ς)* (βλ.λ.) + *φύλαξ, -ακος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεσμοφυλακ-ή
δεσμοφυλακ-είο, λόγ. [1873].

δεσμώ → δεσμός

δεσμώτης
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. το έργο του *Προμηθεὺς Δεσμώτης*] < *δεσμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώτης*, πβ. κ. *θιασ-ώτης, πατρι-ώτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεσμωτήριο < αρχ. *δεσμω-τήριον*.

δεσπόζω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ.. Δεσμ.* 208: *πρὸς βίαν τε δεσπόσειν*] < **δεσπόδ-jω* ή **δεσπότ-jω* < *δεσπότης* (βλ.λ.).

δέσποινα
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **δεσπότνια* < **δεσ-πότν-ja*, θηλ. τού *δεσπότης* (βλ.λ.), εφόσον η λ. *πότνια* αποτελεί το θηλ. τού ουσ. *πόσις* «σύζυγος, οικοδεσπότης». Ήδη στους αρχ. συγγραφείς η λ. αποτελεί τίτλο διαφόρων θεοτήτων, όπως τής Εκάτης, τής Αρτέμιδος και τής Περσεφόνης. Η χρήση της αναφορικά με τη μητέρα τού Χριστού πρωτοαπαντά τον 4ο αι.

δεσποινίς
μεσν., υποκορ. τού αρχ. *δέσποινα* (βλ.λ.). Στη σημ. «άγαμη γυναίκα (νεαρής ηλικίας)» έχει πιθ. συμβάλει το συνώνυμο γαλλ. *demoiselle* (< δημώδ. λατ. **dominicella*, υποκορ. τού λατ. *domina* «κυρία»), πβ. επίσης ιταλ. *signora – signorina*, γερμ. *Frau – Fräulein*, ισπ. *señora – señorita*.

δεσπότης
ΕΤΥΜ. αρχ. < **δεμ-σ-πότης* (πιθ. ήδη μυκ. *do-po-ta*), σύνθ. που παρουσιάζει όμοιο σχηματισμό με το σανσκρ. συνώνυμο *dámpati-* «κύριος τού σπιτιού». Το α΄ συνθ. **δεμ-σ-*, είτε αποτελεί τύπο γενικής πτώσεως είτε έχει παρέκταση *-σ-*, προέρχεται από το Ι.Ε. **dem-*, το οποίο υπόκειται στις αρχ. λ. *δέμ-ω* «χτίζω, οικοδομώ», *δόμ-ος, δομ-ή*. Το β΄ συνθ. είναι το ουσ. *πόσις* «σύζυγος, κύριος τού σπιτιού» < Ι.Ε. **pot(i)-* || λατ. *potis* «ισχυρός – κύριος», *potior* «κυριεύω, καταλαμβάνω», σανσκρ. *páti-* «σύζυγος» κ.ά. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δομή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σύζυγος – ο κύριος τού σπιτιού» → αρχ. σημ. (γενικότ.) «αρχηγός, κύριος – ιδιοκτήτης» → ελνστ. σημ. «βασιλιάς, άρχοντας» (για μικρούς και μεγάλους ηγεμόνες) → ήδη ελνστ. σημ. «ο Θεός» (Κ.Δ. Πράξ. 4,24: *Δέσποτα, σὺ ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς*) → ελνστ. σημ. «επίσκοπος» (αρχικώς απαντά ως προσφώνηση σε επιστολές προς επισκόπους, π.χ. Ιωάνν. Χρυσοστ. 52: *τῷ δεσπότῃ μου τῷ αἰδεσιμωτάτῳ, καὶ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Ἰννοκεντίῳ Ἰωάννης ἐν Κυρίῳ χαίρειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δέσποτ-ας (λαϊκ.) «επίσκοπος» < κλητ. *δέσποτα* τής λ. *δεσπότης* + παραγ. τέρμα *-ς*
δεσποσύνη < μεσν. *δεσποσύνη*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *δεσπόσυνος* «αυτός που ανήκει στον κύριο, στον αφέντη. (Παλαιότερα χρησιμοποιήθηκε αντί τού *δεσποινίς* ως προσφώνηση με ειρωνικό ή πειρακτικό χαρακτήρα)
δεσποτάτο < μεσν. *δεσποτ-ᾶτον*
δεσποτεία < αρχ. *δεσποτ-εία* «εξουσία τού αφέντη στους δούλους, απόλυτη εξουσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δεσποτ-εύω* < *δεσπότ(ης)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
δεσποτικός < αρχ. *δεσποτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
δεσποτ-ισμός, λόγ. [1782], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *despotisme*.

δέστρα → δένω

δετός
ελνστ. (ήδη αρχ. πληθ. *δεταί* «δαυλοί», αν θεωρηθεί ότι αποτελούνταν από δεμένα ξύλα), ρηματ. επίθ. τού αρχ. *δέω / δῶ* «δένω» (βλ.λ. *δένω*).

δεύρο
< αρχ. *δεῦρο* «εδώ» (πιθ. μυκ. *de-we-ro*) < **δε-(α)υρο* < δεικτικό μόριο **δε-* (απαντά ως επιθηματικό στοιχείο σε λ. όπως *οἶκα-δε* «προς το σπίτι») + **-(α)υρο*, που συνδ. με λιθ. *aurè* «εδώ», αρμ. *ur*. Αργότερα η λ. χρησιμοποιήθηκε ως εμφατικό στοιχείο και συχνά ακολουθείτο από προστακτική (πβ. Κ.Δ., Ιωάνν. 11,43: *καὶ ταῦτα εἰπὼν φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασεν, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*).

δεύτε
< αρχ. *δεῦτε* [ήδη ομηρικό], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *δεῦρο ἴτε* «εδώ ελάτε».

Δευτέρα
< ελνστ. *Δευτέρα (Σαββάτων)* «η δεύτερη ημέρα μετά το Σάββατο», κατά το ιουδαϊκό σύστημα που υιοθετήθηκε και από τις χριστιανικές εκκλησίες (βλ.λ. *εβδομάδα*). Στην εκκλησιαστική Λατινική η ημέρα αυτή αποκλήθηκε *secunda sabbati* και *secunda feria* (λατ. *feria* «γιορτή, αργία», πβ. πορτ. *segunda feira* «Δευτέρα»), ενώ στο πλανητικό ρωμαϊκό σύστημα ονομαζόταν *dies Lunae* «ημέρα σελήνης» (> γαλλ. *lundi*, ισπ. *lunes*, ρουμ. *luni*), πράγμα που αποτυπώνεται και στις γερμ. γλώσσες (αρχ. γερμ. *māne-tag* > γερμ. *Montag*, αγγλ. *monday*, σουηδ. *måndag*). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εβδομάδα*.

δευτερεύων
ελνστ., μτχ. τού ρ. *δευτερεύω* «είμαι δεύτερος (στην ιεραρχία, στην προτεραιότητα)» < αρχ. *δεύτερ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Ήδη ελνστ. η σημ. «κατώτερος, υποδεέστερος» (πβ. φρ. *δευτερεύουσα τάξις*).

δευτέριο «ισότοπο τού υδρογόνου»
< επίθ. *δεύτερος* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *deuterium*.

δεύτερος
αρχ. [ήδη ομηρικό], σχηματισμός συγκριτ. βαθμού (με επίθημα *-τερος*) από το θ. τού ρ. *δέω, -ομαι* «είμαι κατώτερος, στερούμαι» (επίσης αιολ. *δεύ-ω, -ομαι*), για το οποίο βλ.λ. *δέομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δευτερώνω < ελνστ. *δευτερ-ῶ (-όω)*
δευτέρωμα < μεσν. *δευτέρω-μα* < ελνστ. *δευτερ-ῶ (-όω)*
δευτερεία < αρχ. *δευτερεῖα* (ενν. *ἆθλα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δεύτερ-ος*
δευτεράντζα (για κάτι που είναι χαμηλής αξίας ή ποιότητας) < *δεύτερος* + παραγ. επίθημα *-άντζα*.
ΣΥΝΘ. δευτερ(ο)-: *δευτερ-αγωνιστής* (αρχ.), *δευτερ-αθλητής* (λόγ. [1896]) – *δευτερο-βάθμιος* (λόγ. [1833]), *δευτερο-γενής* (ελνστ.), *δευτερό-κλιτος* (λόγ. [1862]), *δευτερό-λεπτο* (ελνστ. «το ένα εξηκοστό τού λεπτού τής μοίρας»· η χρον. σημ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *seconde*), *δευτερο-λογώ* (ελνστ.), *δευτερο-παθής* (λόγ. [1879]) κ.ά.

δεφτέρι → τεφτέρι

δέχομαι
< αρχ. *δέχομαι / δέκομαι* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **dek-* «προσαρμόζομαι, συμμορφώνομαι» || λατ. *decet* «πρέπει, αρμόζει», *decus, -oris* «κόσμημα» (> γαλλ. *décorer* «στολίζω»), σανσκρ. *dāśati* «τιμά, ευλαβείται» || αρχ. *δοκ-ῶ (-έω)* «σκέφτομαι, θεωρώ» (βλ.λ. *δοκούν*), *δέκ-της, δεκ-τός, δοκ-ός, δοχ-εῖο(ν), δόκ-ανο(ν), δόκ-ιμος, δόξ-α* κ.ά. Πιθανή είναι επίσης η σύνδεση με το επίθ. *δεξιός* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. -δέχομαι (και τα παράγωγα αυτών σε **-δοχή**, **-δοχος**, **-δέκτης**, **-δεκτός**): *δια-δέχομαι, δια-δοχή, διά-δοχος – ανα-δέχομαι, ανα-δοχή, ανα-δεκτός – παρα-δέχομαι, παρα-δοχή, παρα-δεκτός – κατα-δέχομαι, κατα-δεκτικός – επι-δέχομαι, αν-επί-δεκτος – απο-δέχομαι, απο-δοχή, απο-δέκτης, απο-δεκτός – υπο-δέχομαι, υπο-δοχή – προσ-δέχομαι, ευ-πρόσ-δεκτος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δέχομαι, δοκός, δόκανο, δοχείο, δοκώ, δόξα...

Οι παραπάνω λέξεις προέρχονται από θέμα με ευρύ φάσμα σημασιών, διότι συνδέονται με νοητικές και πνευματικές λειτουργίες, οι οποίες αποδίδονται στον ευπροσάρμοστο και πνευματικά δραστήριο άνθρωπο. Θεωρείται ότι στην Ι.Ε. ρίζα **dek-* «προσαρμόζομαι, συμμορφώνομαι» ανάγονται αρκετές σημαντικές λέξεις τής Ελληνικής, οι οποίες συνδέονται αφ' ενός μεν με την αποδοχή, αφ' ετέρου δε με τη σκέψη. Οι κυριότερες είναι οι εξής:

1) από θέμα *δεκ-* (**dek-*): αρχ. ***δέχ-ομαι*** (επίσης *δέκ-ομαι*), ***δέκ-της***, ***δεκ-τός***.
2) από θέμα *δοκ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα **dok-*): αρχ. ***δοκ-ός***, ***δόκ-ανο(ν)***, ***δοχ-εῖο(ν)***, ***δοκ-ῶ (-έω)*** «σκέφτομαι, νομίζω (κάτι που έχω αποδεχτεί)» (από όπου **δόκ-ιμος** και *δοκιμ-άζω, δοκιμ-ή*), **δόξα** (< **δόκ-σα*, αρχική σημ. «προσμονή», κατόπιν «γνώμη, άποψη – φήμη, υπόληψη»).
Είναι πιθανόν ότι στην ίδια ρίζα ανάγεται επίσης το αρχ. **δεξιός**, που προέρχεται από Ι.Ε. **dekʷ-wo-* «δεξιός», αν θεωρηθεί παρέκταση τού θ. **dek-* «προσαρμόζομαι, συμμορφώνομαι».

δέψη «κατεργασία δοράς ζώου»
< αρχ. ρ. *δέφω* «τρίβω, μαλάσσω – κατεργάζομαι», που πιθ. συνδ. με το ουσ. *διφθέρα* «κατεργασμένο δέρμα, προβιά» (βλ.λ.) και απαντά επίσης στο σύνθ. *βυρσο-δέψης* (βλ.λ. *βύρσα*).

δέων «πρέπων, σωστός»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], μτχ. ενεστ. τού ρ. *δέω, -ομαι* «είμαι κατώτερος, στερούμαι», με τη σημ. που απαντά στο απρόσ. παράγωγο *δεῖ* «είναι ανάγκη, πρέπει» (βλ.λ.). Ο πληθ. ουδ. *τὰ δέοντα* «τα αναγκαία, τα απαραίτητα» χρησιμοποιείται ήδη από την Αρχαιότητα συχνά (και σε φρ. όπως *τὰ δέοντα πράττειν / λέγειν / φρονεῖν / ποιεῖν* και παρόμοιες). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καθήκον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δεόντως, αρχ. επίρρ.

δη βεβαιωτικό μόριο
αρχ. < Ι.Ε. **dē*, ίσως οργανική πτώση δεικτικού μορίου, που συνδ. με το λατ. *de* και χρησιμοποιήθηκε εμφατικώς, καθώς και στη σύνθεση: αρχ. *ἤ-δη, δῆ-θεν, δηλα-δή, ἐπει-δή*. Βλ. κ. *δε*.

δήγμα «δάγκωμα»
< αρχ. *δῆγμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < **δῆκ-μα*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δάκ-νω* «δαγκώνω» (βλ.λ. *δαγκώνω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δείγμα*.

δήθεν
< αρχ. *δῆθεν* < μόριο *δή* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-θεν* (βλ.λ.), το οποίο δηλώνει προέλευση. Το επίρρ. *δῆθεν* είχε αρχικώς ισχυρή βεβαιωτική σημ. (ως ενισχυτικό τού *δή*, πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 202: *ὡς Ζεύς ἀνάσσοι δῆθεν* «διότι ο Ζευς είναι πράγματι βασιλιάς»), ήδη αρχ. όμως (και συχνότερη) είναι η ειρωνική του χρήση με τη σημ. «τάχα».

δηκτικός «ειρωνικός, καυστικός»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ουσ. *δήκ-της* «αυτός που δαγκώνει» (με παραγ. τέρμα *-ικός*), το οποίο παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δάκ-νω* «δαγκώνω» (βλ.λ. *δαγκώνω*).

δηλαδή

αρχ. < φρ. *δῆλα δή* (σε απαντήσεις) «ναι, ασφαλώς – σαφώς, προφανώς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Κρατ.* 399a.1-2: ΣΩΚΡΑΤΗΣ. *Τῇ τοῦ Εὐθύφρονος ἐπιπνοίᾳ πιστεύεις, ὡς ἔοικας.* ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ. *Δῆλα δή*] < *δῆλα* (πληθ. τού επιθ. *δῆλος* «φανερός, σαφής», βλ.λ.) + μόριο *δή* (βλ.λ.). Η επεξηγητική χρήση είναι ήδη αρχ.

δηλητήριο

< αρχ. *δηλητήριον (φάρμακον)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *δηλητήριος* (με επίθ. *-τήριος* κατά το αντίθετο *σωτήριος*) < ρ. *δηλέομαι* «πλήττω, βλάπτω», που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **del-* «σχίζω, κόβω» || λατ. *dolō* «σχίζω, πελεκώ» (> γαλλ. *doler*, ισπ. *dolar*), *dolor* «πόνος» (> γαλλ. *douleur*) || αρχ. *δαίδαλος* (< **δάλ-δαλ-ος*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δηλητηρι-άζω, λόγ. [1876], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *empoisonner*

δηλητηρία-ση, λόγ. [1866], < *δηλητηρια- (δηλητηριάζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

δηλητηριασ-μός < *δηλητηριασ- (δηλητηριάζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*

δηλητηριώδης < ελνστ. *δηλητηρι-ώδης*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

δηλητήριο – φάρμακο

Αρχικά το αρχ. επίθετο **δηλητήριος** σήμαινε «επιβλαβής», αλλά πάντα σε συνεκφορά με τη λέξη *φάρμακον*, σημαίνοντας «βλαπτικό φάρμακο». Αυτή η αρχική συνύπαρξη συνεχίζεται σε σημασιολογικό επίπεδο ακόμα και σήμερα.

Το *δηλητήριο (φάρμακο)* προέρχεται από το ρήμα *δηλέομαι* «βλάπτω, καταστρέφω» (πβ. τη λέξη *δηλητήρ*, που σήμαινε «αυτός που καταστρέφει»). Από αυτό προέρχεται και το επίθετο **δηλητηριώδης** «αυτός που έχει δηλητήριο». Η λέξη άρχισε να ουσιαστικοποιείται ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. (πβ. στον γραμματικό Αριστοφάνη: *καὶ εἴ τις ἐς αὐτὰ ἐμβάλῃ δηλητήριον, ὁ πιὼν οὐ βλαβήσεται*).

Αλλά και η λέξη **φάρμακον** είχε τη σημασία *δηλητήριον* (πβ. τον 4ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα: *Πρῶτον μὲν οὖν ἀποδείξω ὑμῖν ὅτι οὔτε ἐκέλευσα πιεῖν τὸν παῖδα τὸ φάρμακον*). Μία από τις σημασίες τής λέξης *φάρμακον* ήταν «δηλητήριο». *Φαρμακάω (-ῶ)* σήμαινε «δηλητηριάζω» (πβ. το νεοελληνικό **φαρμακώνω**, π.χ. *του 'βαλε στρυχνίνη και τον φαρμάκωσε*), ενώ *φαρμακτός* (ελνστ.) και *φαρμακώδης* ήταν αυτός που περιέχει δηλητήριο (πβ. *φαρμακτὰ βέλη*). Πλάστηκαν επίσης τα τονικά παρώνυμα *φαρμακός* και *φάρμακος*, για τα οποία λέει ο γραμματικός Ηρωδιανός: *φαρμακός, ὁ ἐπὶ καθαρμῷ τῆς πόλεως τελευτῶν, φάρμακος δὲ ὁ γόης.* Σε πολύ μεταγενέστερο υμνογραφικό κείμενο διαβάζουμε για μάρτυρες που μαρτύρησαν με *φαρμακοποσίες* και *δηλητήρια*. Φαίνεται λοιπόν πως οι δύο λέξεις χρησιμοποιούνταν εναλλακτικά, έστω και με καταχρηστικό τρόπο. Ο γραμματικός Πτολεμαίος (2ος αι. π.Χ.) σχολιάζοντας την ορθότητα των λέξεων αναφέρει τα εξής χαρακτηριστικά: *φάρμακον καὶ δηλητήριον διαφέρει, ὅτι τὸ μὲν φάρμακον ἐπὶ ζωῆς, τὸ δὲ δηλητήριον ἐπὶ θανασίμου.*

Λόγω τής σημασίας τους πάντως οι λέξεις αυτές έχουν έντονη μεταφορική χρήση στα Νέα Ελληνικά. Οι λέξεις **δηλητήριο**, **δηλητηριάζω** (ας σημειωθεί ότι τόσο το ρ. *δηλητηριάζω* όσο και το *δηλητηρίαση* είναι νεότερες λέξεις τού 19ου αι.) χρησιμοποιήθηκαν για να εκφράσουν επιθετικότητα, μίσος, κακία (πβ. *θεάματα που δηλητηριάζουν τις παιδικές ψυχές / το δηλητήριο τής συκοφαντίας / τού μίσους / τού φόβου*), ενώ και οι λέξεις **φαρμάκι**, **φαρμακερός** χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν κάτι που περιέχει ή προκαλεί έντονη θλίψη ή μίσος (π.χ. *έχει πιει πολλά φαρμάκια στη ζωή της – τα λόγια του ήταν φαρμάκι – τα σχόλιά του ήταν φαρμακερά*).

δήλος «φανερός, καταφανής»

< αρχ. *δῆλος* / (ομηρ.) *δέε-λος*, πιθ. < **δέ(γ)α-λος*, που συνδ. με τον μεμονωμένο παρατατικό *δέατο* «φαινόταν, παρουσιαζόταν» και ανάγεται σε Ι.Ε. **dey-a-* «λάμπω» || σανσκρ. *dideti* «φαίνεται». Η λ. συνδ. επίσης με τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *δίαλον· φανερόν* και *διάλας· τὰς δήλας καὶ φανεράς*. Βλ. κ. *δηλαδή*.

ΣΥΝΘ. -δηλος (αρχ., βλ. αντίστοιχα λήμματα): *αυτό-δηλος, εύ-δηλος, έκ-δηλος, πρό-δηλος* κ.ά.

δηλώνω

μεσν. < αρχ. *δηλῶ (-όω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 519: *ὡς κάρτα μοι σαφῶς ἐδήλωσας κακά*] < επίθ. *δῆλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δήλωση < αρχ. *δήλω-σις* «φανέρωση, εξήγηση, διαταγή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < αρχ. *δηλῶ (-όω)* → Η γλωσσ. σημ. είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *denotation* < λατ. *denotatio*, που αποδίδει το αρχ. *ἡ τῶν ὄντων λόγῳ δήλωσις* (Πλάτ. *Πολιτ.* 287a)

δηλωσ-ίας < *δήλωσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *επιδειξ-ίας, ταραξ-ίας* → Η λ. πλάστηκε στον Εμφύλιο για να χαρακτηρίσει υποτιμητικά τον κομμουνιστή, ο οποίος είχε υποβάλει στις Αρχές δήλωση μετανοίας για τις πεποιθήσεις του

δηλωτικός < αρχ. *δηλω-τικός*.

ΣΥΝΘ. -δηλώνω (-ωση, -ωτής): *δια-δηλώνω, δια-δήλωση, δια-δηλωτής – εκ-δηλώνω, εκ-δήλωση – υπο-δηλώνω, (συν)-υπο-δήλωση* κ.ά.

δημαγωγός «λαοπλάνος»

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δημ(ο)-* + *ἀγωγός* (βλ.λ.), που ανάγεται στο ρ. *ἄγω* «οδηγώ».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δημοφιλής αρχηγός» (ο οποίος *άγει* [«οδηγεί, παρασύρει»] τον δήμο, προσωνύμιο που αποδόθηκε σε ηγέτες όπως ο Περικλής και ο

Κλέων) → ήδη αρχ. σημ. (συχνότ.) «αρχηγός τού όχλου, δημοκόπος, λαοπλάνος» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήν.* 129: *γένος οὐδέν ἐστι κακονούστερον τῷ πλήθει πονηρῶν ῥητόρων καὶ δημαγωγῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δημαγωγία < αρχ. *δημαγωγ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Αριστοφάνη]

δημαγωγώ < αρχ. *δημαγωγ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Ἑλέν. ἐγκώμ.* 37.4-5: *τῇ μὲν ἐξουσίᾳ τυραννῶν, ταῖς δ' εὐεργεσίαις δημαγωγῶν*]

δημαγωγικός < αρχ. *δημαγωγ-ικός*.

δημαιρεσίες «δημοτικές εκλογές»

< *δημ(ο)-* + πληθ. τού *-αιρεσ(ία)* < αρχ. *αἵρεσις*, στη σημ. «εκλογή» (βλ.λ. *αίρεση*).

δήμαρχος

αρχ. < *δημ(ο)-* + *-αρχος* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.). Το αξίωμα τού *δημάρχου* έφεραν στην αρχ. Αθήνα οι αρχηγοί των *δήμων*, ενώ σε άλλες πόλεις οι αρχιδικαστές. Εντούτοις, ήδη αρχ. είναι η γενικευτική σημ. τής λ. αναφορικά με τον ηγέτη πόλεως (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.6: *δεῖ τὸν μὲν δήμαρχον ἕκαστον ἐκ τῆς ἑωυτοῦ πόλιος συλλέξαντα πάντα τὸν κέραμον ἄγειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δημαρχία < αρχ. *δημαρχ-ία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. άπαξ στον Δημοσθένη]

δημαρχ-είο, λόγ. [1832], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *mairie*

δημαρχικός < ελνστ. *δημαρχ-ικός*

δημαρχώ < αρχ. *δημαρχ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. άπαξ στον Ισαίο]

δημαρχ-εύω, λόγ. [1871].

ΣΥΝΘ. -δήμαρχος: *αντι-δήμαρχος* (λόγ. [1891]), *βλαχο-δήμαρχος* (λόγ. [1896]).

δημεγέρτης «αυτός που ξεσηκώνει τον λαό»

< μεσν. *δημεγέρτης* / *δημηγέρτης* (ελνστ. *δημοεγέρτης*) < *δημ(ο)-* + *-εγέρ-της*, από θ. τού αρχ. *ἐγείρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δημεγερ-σία, λόγ. [1824]

δημεγερτ-ικός, λόγ. [1824].

δημεύω → δήμος

δημηγορία «ρητορικός λόγος στην Εκκλησία τού Δήμου»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δημηγόρος* «δημόσιος (πολιτικός) αγορητής» < *δημ(ο)-* + *-ηγόρος* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ἀγορά* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δημηγορώ < αρχ. *δημηγορ-ῶ (-έω)*

δημηγορικός < αρχ. *δημηγορ-ικός*.

δημητριακά

< ελνστ. *δημητριακὰ (σπέρματα)* / *δημητριακοὶ (καρποί)*, ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *δημητριακός* < αρχ. *Δήμητρα*, μυθική θεά τής γεωργίας και των καλλιεργειών στην Αρχαία Ελλάδα.

δήμιος

< αρχ. *δήμιος (δοῦλος)* < ουσ. *δῆμος* (βλ.λ.). Ενώ το επίθ. *δήμιος* σήμαινε γενικά «δημόσιος» (π.χ. φρ. *δήμιος οἶκος*), η λ. παρουσιάζεται ήδη στην αρχ. αναφερόμενη στον δούλο που ενεργούσε ως «δημόσιος εκτελεστής (ποινής)» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 872b: *ὁ τῆς πόλεως κοινὸς δήμιος ἄγων πρὸς τὸ μνῆμα τοῦ ἀποθανόντος*), πβ. κ. *μπόγιας*.

δημιουργός

ΕΤΥΜ. αρχ. < ομηρ. *δημιοεργός* < **δημιο-(F)εργός* < *δημιο-* (< *δῆμος*) + *-(F)εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τεχνίτης που κατασκευάζει πράγματα για τον δήμο, για το σύνολο» (στον Όμηρο χειρώναξ, ξυλουργός, πρακτικός γιατρός, αλλά και μάντης, κήρυκας· στην Αθήνα δεν αναφερόταν σε χειρωνακτικά επαγγέλματα, επειδή σε αυτά ενασχολείτο ο μειωτικά αποκαλούμενος *βάναυσος*) → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που παράγει, φτειάχνει ή προκαλεί κάτι» (πβ. Ευριπ. *αποσπ.* 136: *μοχθοῦσι μόχθους ὧν σὺ δημιουργὸς εἶ*) → ήδη αρχ. σημ. (στη φιλοσοφία) «ο πλάστης» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 530.a: *οὕτω συνεστάναι τῷ τοῦ οὐρανοῦ δημιουργῷ αὐτόν τε καὶ τὰ ἐν αὐτῷ*) → ελνστ. σημ. «ο Θεός ως πλάστης τού κόσμου» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ κοσμοπ.* 36: *ἐποίει τὸν οὐρανὸν ὁ δημιουργός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δημιουργία < αρχ. *δημιουργ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 197a.3-4: *ἀλλὰ τὴν τῶν τεχνῶν δημιουργίαν οὐκ ἴσμεν*]

δημιουργώ < αρχ. *δημιουργ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Παραγγ.* 1.18-9: *οἱ τὰ τῆς ἰητρικῆς ἔργα κακῶς δημιουργέοντες*]. Η σύγχρ. σημ. «προκαλώ, επιφέρω» οφείλεται σε επίδρ. ανάλογων χρήσεων τού αγγλ. *create* και τού γαλλ. *créer*

δημιούργημα < ελνστ. *δημιούργη-μα* < αρχ. *δημιουργ-ῶ (-έω)*

δημιουργικός < αρχ. *δημιουργ-ικός* «σχετικός με τεχνίτη» (πβ. Αριστ. *Προτρ.* 47.1-2: *καθάπερ γὰρ ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις ταῖς δημιουργικαῖς ἀπὸ τῆς φύσεως εὕρηται τὰ βέλτιστα τῶν ὀργάνων*). Η σημ. «επινοητικός, εφευρετικός» είναι ελνστ.

δημιουργικ-ότητα, λόγ. [1861], < *δημιουργικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

δημογέροντας

< αρχ. *δημογέρων, -οντος* «πρεσβύτερος μεταξύ των υπολοίπων» (στον πληθ. «άρχοντες, ευγενείς») [ήδη ομηρικό] < *δημο-* (βλ.λ. *δήμος*) + *γέρων, -οντος*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέρος*, *γερουσία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δημογεροντ-ία, λόγ. [1829] → Η λ. πλάστηκε από τον Αδαμ. Κοραή με βάση το αρχ. *δημογέρων* (πληθ. *δημογέροντες*).

δημογραφία
λόγ. [1855], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *démographie.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημογράφ-ος
δημογραφ-ώ
δημογραφ-ικός, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *démographique.*

δημοκόπος «δημαγωγός, λαοπλάνος»
ελνστ. (ήδη αρχ. το επίθ. *δημοκοπικός*, άπαξ στον Πλάτωνα) < *δημο-* + *-κόπος*, που προέρχεται από θ. τού αρχ. *κόπτω*. Η λ. είχε εξ αρχής αρνητική σημασία (εν αντιθέσει με το επίθ. *δημαγωγός*, βλ.λ.), δηλώνοντας αυτόν «που επιδιώκει την εύνοια τού όχλου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοκοπώ < ελνστ. *δημοκοπ-ῶ (-έω)* «επιδιώκω την εύνοια τού όχλου»
δημοκοπία < ελνστ. *δημοκοπ-ία*
δημοκοπικός < αρχ. *δημοκοπ-ικός.*

δημοκρατία
αρχ. < *δημο-* + *-κρατ(ία)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.65.9-10: *ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή*] < *κράτος*. Η λ. γνώρισε ευρύτατη διάδοση σε διάφορες γλώσσες, πβ. αγγλ. *democracy*, γαλλ. *démocratie*, γερμ. *Demokratie* κ.ά., αργότερα όμως αντιδιεστάλη προς το επίσης διαδεδομένο *republic* (< λατ. *res publica*, πβ. γαλλ. *république*, γερμ. *Republik* κ.λπ.) που έχει περισσότερο πολιτικό προσανατολισμό, καθώς αναφέρεται σε συγκεκριμένο σύστημα θεσμών (π.χ. κοινοβουλευτισμός) ή σε έθνος ή κράτος που κυβερνάται με δημοκρατικό πολίτευμα, π.χ. γαλλ. *République d'Haïti* = Δημοκρατία τής Αϊτής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοκράτης < μεσν. *δημοκράτ-ης*, αρχική σημ. «ο επί κεφαλής δήμου – (ειδικότ.) αξιωματούχος των Πρασίνων ή των Βένετων», < *δημο-* + *-κράτ(ης)* < *κράτος*
δημοκρατικός < αρχ. *δημοκρατ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Δήμου καταλύσ. ἀπολ.* 25.8.3: *οὐδείς ἐστιν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικὸς οὔτε δημοκρατικός*]. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρεπουμπλικάνος*
δημοκρατικ-ότητα, λόγ. [1894], < *δημοκρατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
δημοκρατ-ισμός, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *républicanisme.*

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

δημοκρατία, δημοκράτης, δημοκρατικός
Από τη λέξη ***δημοκρατία*** σχηματίστηκε κανονικά το αρχ. επίθετο ***δημοκρατικός*** (πβ. κ. *αριστοκρατία – αριστοκρατικός*). Το επίθετο ***δημοκράτης*** δεν είναι αρχαίος σχηματισμός, αν λάβουμε επιπλέον υπ' όψιν ότι τα σύνθετα με θέματα από το ουσ. *κράτος* σχηματίζονταν σε *-κρατής* (με τόνο στη λήγουσα, π.χ. αρχ. *ἀ-κρατής*, *ἐγ-κρατής*), ενώ τα αρχ. σύνθετα σε *-κράτης* ήταν κύρια ονόματα (π.χ. *Σωκράτης*, *Ἱππο-κράτης*, *Ἰσο-κράτης*, *Δημο-κράτης*). Η λ. *δημοκράτης* πρωτοαπαντά ως κοινό ουσ. τον 10ο αιώνα σε έγγραφο τού Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου (*Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως*) και προσδιορίζει αξιωματούχο των Πρασίνων ή των Βένετων. Με την επίδραση τού ελληνογενούς γαλλ. *démocrate* η λέξη καθιερώθηκε σε ευρύτερη χρήση.

δημοπρασία
λόγ. [1840] < ελνστ. *δημοπράτης* < *δημο-* + *-πράτης* < θ. τού αρχ. *πιπράσκω* «πωλώ» (βλ.λ. *πρατήριο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοπρατήριο, λόγ. [1833], < **δημοπρατη-τήριο* (με απλολογία) < ελνστ. *δημοπράτης*
δημοπρατ-ώ, λόγ. [1840], < ελνστ. *δημοπρά-της*
δημοπράτη-ση < *δημοπρατη-* (*δημοπρατώ*) + παραγ. τέρμα *-ση.*

δήμος
< αρχ. *δῆμος* / (δωρ.) *δᾶμος* (ήδη μυκ. *da-mo*), πιθ. < I.E. **da(i)-* «μοιράζω, κατανέμω» || ιρλ. *dam* «πλήθος, ομάδα» || αρχ. *δαί-μων*, *δαπ-άνη*, *δαψ-ιλής*, ρ. *δαί-ομαι* «μοιράζω, διανέμω» κ.ά. Φαίνεται ότι το ουσ. *δῆμος* αναφερόταν αρχικά στο τμήμα κάποιας περιοχής και κατόπιν στον λαό που κατοικεί εκεί, ο οποίος αργότερα θεωρήθηκε πηγή εξουσίας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δαίμονας*, *όχλος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημεύω < αρχ. *δημ-εύω* «καθιστώ (κάποια ιδιοκτησία) δημόσια περιουσία»
δημώδης < αρχ. *δημ-ώδης* «λαϊκός, που αρέσει στον λαό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φαῖδρ.* 61a.7: *τὴν δημώδη μουσικὴν*].
ΣΥΝΘ. δημο-διδάσκαλος (λόγ. [1833], διαφ. από το ελνστ. *δημοδιδάσκαλος* «δημόσιος δάσκαλος, ιεροκήρυκας»)
δημ(ο)-: *δημ-αγωγός* (βλ.λ.), *δήμ-αρχος* (βλ.λ.), *δημο-γέροντας* (βλ.λ.), *δημο-γραφία* (βλ.λ.), *δημο-κόπος* (βλ.λ.), *δημο-κρατία* (βλ.λ.), *δημο-σκόπηση* (βλ.λ.), *δημο-φιλής* (βλ.λ.) κ.ά.
-δημος, -δημώ, -δήμηση, -δημία, -δημητικός: *παρ-επί-δημος*, *συν-έκ-δημος*, *πάν-δημος*, *από-δημος* – *παρ-επι-δημώ*, *εκ-δημώ*, *εν-δημώ*, *απο-δημώ* – *απο-δήμηση* – *επι-δημία*, *παρ-επι-δημία*, *παν-δημία*, *εν-δημία*, *απο-δημία* – *απο-δημητικός* κ.ά.

δημοσιεύω → δημόσιος

δημοσιογράφος
λόγ. [1826], < *δημοσιο-* + *-γράφ(ος)* < ρ. *γράφω*, απόδ. τού γαλλ. *publiciste.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοσιογραφ-ία, λόγ. [1852]
δημοσιογραφ-ικός, λόγ. [1863]
δημοσιογραφ-ώ, λόγ. [1839].

δημοσιονομία «κλάδος για τη μελέτη των δημοσίων οικονομικών»
λόγ. [1873], < *δημοσιο-* + *-νομ(ία)* < θ. τού ρ. *νέμω*, απόδ. τού γερμ. *Finanzwissenschaft*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοσιονομ-ικός, λόγ. [1881].

δημόσιος
αρχ. < **δημότ-ιος* (με συριστικοποίηση) < *δημότης* (βλ.λ.). Ευθύς εξ αρχής η λ. αναφέρεται τόσο στον «σχετικό με τον λαό» όσο και στον «κοινόχρηστο ή κοινό» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.80: *πλούτῳ τε ἰδίῳ καὶ δημοσίῳ*· Αριστοφ. *Ἐκκλησ.* 206: *τὰ δημόσια γὰρ μισθοφοροῦντες χρήματα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοσία < αρχ. επίρρ. *δημοσίᾳ*, δοτ. ενικού τού θηλ. τού επιθ. *δημόσιος*, που χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς
δημοσι-ότητα, λόγ. [1824], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *publicité*
δημοσιεύω < αρχ. *δημοσι-εύω*, αρχική σημ. «φέρνω κάτι σε κοινή (δημόσια) γνώση ή χρήση» και «προσφέρω τις υπηρεσίες μου, υπηρετώ στο Δημόσιο επ' αμοιβή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 1.7.10: *τὰ χρήματα δημοσιεῦσαι*]
δημοσίευση < ελνστ. *δημοσίευ-σις* «δήμευση» < αρχ. *δημοσι-εύω* (η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *publication*)
δημοσίευ-μα, λόγ. [1894], απόδ. τού γαλλ. *publication*
δημοσιεύ-σιμος, λόγ. [1840], < *δημοσιεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-σιμος*.
ΣΥΝΘ. δημοσιο-: *δημοσιο-λογία* (λόγ. [1862]), *δημοσιο-ποιώ* (λόγ. [1893]), *δημοσιο-συντήρητος*, *δημοσιο-σχεσίτης* (σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη τής φρ. *δημόσιες σχέσεις* ως μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *public relationist*), *δημοσιο-υπαλληλίκι* κ.ά.

δημοσκόπηση
< *δημο-* + παράγ. τού αρχ. ρ. *σκοπῶ (-έω)* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), που πλάστηκε προς αντικατάσταση τού ξένου όρου *γκάλοπ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοσκοπ-ώ
δημοσκόπ-ος.

δημότης
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δῆμο(ς)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άνθρωπος τού λαού (όχι ευγενούς καταγωγής)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.172: *εἰ γὰρ πρότερον εἶναι δημότης, ἀλλ' ἐν τῷ παρεόντι εἶναι αὐτῶν βασιλεύς*) → ήδη αρχ. σημ. (στην αττ. πεζογραφία) «μέλος τού *δήμου*» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 118-9: *ἕως ἐγὼ τοῖς ἐνθάδ' αὐτοῦ, μὴ κατ' ἄστυ, δημόταις λέξω τάδ' ἐλθών*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοτικός < αρχ. *δημοτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
δημοτική (ενν. *γλώσσα*), λόγ. [1818], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *démotique* «λαϊκή (σε αντίθεση προς τη λόγια) γλώσσα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καθαρεύουσα*
δημοτικό (ενν. *σχολείο*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Volksschule*
δημοτικ-ισμός < *δημοτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*
δημοτικ-ιστής, λόγ. [1893], < *δημοτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
δημοτικ-ότητα, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *popularité*.
ΣΥΝΘ. δημοτο-λόγιο, λόγ. [1891], απόδ. τού γαλλ. *matricule municipale*.

δημοφιλής
ελνστ. < *δημο-* + *-φιλ(ής)* < αρχ. *φιλῶ (-έω)* (βλ.λ.), πβ. κ. *λαο-φιλής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δημοφιλ-ία, λόγ. [1855], απόδ. τού γαλλ. *popularité*.

δημοψήφισμα
λόγ. [1883], < *δημο-* + *ψήφισμα*, απόδ. τού διεθνούς ν.λατ. όρου *referendum (ad populum)* «αυτό που πρέπει να αναφερθεί» (ενν. στον λαό), ουδ. γερουνδιακού τού ρ. *refero* «αναφέρω».

δημώδης → δήμος

δηνάριο «νομισματική μονάδα»
< ελνστ. *δηνάριον* < λατ. *denarius*, αργυρό νόμισμα τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που ισοδυναμούσε με δέκα *ασσάρια* ή με μία ελληνική δραχμή, < διανεμητ. *dēnī* «ανά δέκα» (συνδ. με το αριθμητ. *decem* «δέκα»). Από τη λατινική λέξη προήλθε ο αραβ. τύπος *dinar*, που αποτελεί ονομασία τού νομίσματος διαφόρων αραβικών χωρών (π.χ. Ιορδανίας, Τυνησίας, Αλγερίας κ.ά.).

δηώνω «λεηλατώ, ρημάζω»
< αρχ. *δῃῶ (-όω)* < επίθ. *δήιος / δᾳος* «φλεγόμενος, καυστικός», πιθ. < **δᾰϝ-ιος*, που συνδ. με το ρ. *δαίω* «καίω, ανάβω» (< **δάϝ-γω*). Βλ. κ. *δάδα*, *δαυλός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δήωση < ελνστ. *δῄω-σις*.

δι- κ. **δισ- λεξικό πρόθεμα**
αρχ. (π.χ. αρχ. *δί-πτυχος*, *δι-πλοῦς*, *δισ-μύριοι*, *δισ-χίλιοι*), που προέρχεται από το αριθμητ. *δίς* «δύο φορές» (βλ.λ.).

διά
αρχ. < **δισ-ά*, από το θ. τού αριθμητ. *δίς* (βλ.λ.) κατ' αναλογίαν προς τα *μετά*, *παρά*, < θ. **δι-* < Ι.Ε. **di(s)-*, μόρφημα που εξέφραζε διαχωρισμό || λατ. *dis-* (π.χ. *difficilis* «δύσκολος» < *dis-* + *facilis*), παλ. γερμ. *zi-*, *ze-* (> γερμ. *zer-*, με συμφυρμό προς το προθεματ. *er-*, π.χ. *zer-stören* «καταστρέφω», *zer-brechen* «θραύω»), αλβ. *ç-* κ.ά. Η πρόθ. *διά*, που χρησιμοποιείται ευρέως στη σύνθεση, είχε αρχικώς διαιρετική

σημασία, αλλά δήλωσε επίσης τις σημασίες «διά μέσου» και «εξ ολοκλήρου», ενώ έχει επιπλέον χρονική και αιτιολογική χρήση.

ΣΥΝΘ. δι(α)-: *δια-μοιράζω, δια-νέμω, δι-αιρώ, δια-κρίνω, δια-σπαθίζω, δια-σπείρω, δι-αγωνίζομαι, δια-πληκτίζομαι, δια-μάχομαι, διά-λογος, δι-έρχομαι, δι-α-βαίνω, δια-μονή* κ.ά.

διάβα

μεσν., από την προστ. ενεστ. τού αρχ. *διαβαίνω*, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως ουδ. ουσ.

διαβάζω

μεσν. (με απλολογία, πβ. κ. *βιβάζω* > *βάζω*, βλ.λ.) < αρχ. *διαβιβάζω* (βλ.λ.) στη σημ. «διαβαίνω, διατρέχω» (μτφ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάβασμα < μεσν. *διάβασ-μα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

διαβάζω

Η σημασία «ανάγνωση» έχει ποικίλες αφετηρίες στις διάφορες γλώσσες. Ορισμένες λέξεις ξεκινούν από τη σημασία «αναγνώριση των γραπτών χαρακτήρων» (αρχ. ***ανα-γιγνώσκω***), ενώ άλλες προέρχονται από τη σημασία «διατρέχω, διεξέρχομαι (κείμενο)» (μεσν. **διαβάζω** < αρχ. *διαβιβάζω*, αγγλ. *run through* «διαβάζω γρήγορα», γαλλ. *parcourir*), από τη σημασία «συλλέγω, συγκεντρώνω» (λατ. *lego* > γαλλ. *lire*, ισπ. *leer*, ιταλ. *leggere*, πβ. αρχ. ***λέγω*** «συλλέγω – μιλώ») ή «συμβουλεύω, εξηγώ» (αγγλ. *read*, πβ. ομόρριζο γερμ. *Rat* «συμβουλή»).

διαβαθμίζω

λόγ. [1892], < *δια-* + *-βαθμ(ίζω)* < *βαθμός*, απόδ. τού γαλλ. *graduer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβάθμι-ση, λόγ. [1838], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *graduation, gradation* (για έγγραφο)

αδιαβάθμισ-τος (για έγγραφο) < *α-* στερητ. + *δια-βαθμισ- (διαβαθμίζω)* + παραγ. τέρμα *-τος* (πβ. κ. *αγνώρισ-τος*), απόδ. τού αγγλ. *unclassified*. Δεν είναι σωστά σχηματισμένος ο τύπος *αδιαβάθμ-ητος* (δεν υπάρχει ρ. **δια-βαθμώ*), πιθ. κατ' αναλογίαν προς τα επίθ. *αστάθμητος, αναρίθμητος*.

διαβαίνω

αρχ. < *δια-* + *βαίνω* (βλ.λ.) [ήδη ομηρικό], πβ. κ. *μετα-βαίνω, παρα-βαίνω, συμ-βαίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάβαση < αρχ. *διάβα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.74.2: *καὶ τῶν ῥείθρων καὶ [τῶν] ποταμῶν τὰς διαβάσεις ἐφύλασσον*]

διαβάτης < αρχ. *διαβά-της* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]

διαβατικός < ελνστ. *διαβα-τικός* «ικανός να διαβεί – μεταβατικός»

διαβατάρης < μεσν. *διαβατ-άρης* < αρχ. *διαβάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-άρης*

διαβατός < αρχ. *διαβα-τός*, ρηματ. επίθ. τού *διαβαίνω*, πβ. κ. *βατός – βαίνω*.

διαβάλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-βάλλω, μετα-βάλλω, συμ-βάλλω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περνώ απέναντι – διαβαίνω» (πβ. Ευριπ. *Ῥῆσ.* 117: *πῶς δ' αὖ γεφύρας διαβαλοῦσ' ἱππηλάται*) → ήδη αρχ. σημ. «μεταφέρω κατηγορίες, συκοφαντώ» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.90: *ἵνα μὴ αὐτοὶ κακοὶ γενόμενοι τοὺς ἀμείνονας διαβάλλωσι*· Σοφ. *Φιλοκτ.* 582-3: *μή με διαβάλῃς στρατῷ λέγονθ' ἃ μὴ δεῖ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβολή < αρχ. *διαβολ-ή* «συκοφαντία» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.323-4: *μήποτ' ἐπὶ σμικρᾷ προφάσει φίλον ἄνδρ' ἀπολέσσαι πειθόμενος χαλεπῇ, Κύρνε, διαβολί[η]*]

διαβολέας < μεσν. *διαβολ-εύς*.

διάβαση → διαβαίνω

διαβατάρης → διαβαίνω

διαβατήριο

< αρχ. πληθ. *διαβατήρια (ἱερά)* «θυσιαστικές προσφορές πριν από τη διάβαση συνόρων ή μεγάλου ποταμού» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.4.47: *πρὶν καὶ τὰ διαβατήρια θύεσθαι*] < επίθ. *διαβατήριος* < θ. *δια-βα-* (τού ρ. *διαβαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*. Η σημερινή σημ. «δημόσιο ταξιδιωτικό έγγραφο» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *passeport*. Τέλος, η φρ. *διαβατήρια έθιμα* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *rites de passage*, όρου που έπλασε το 1909 ο Γάλλος λαογράφος Arnold van Gennep (1873-1957) στο βιβλίο του *Les rites du passage*, όπου πραγματευόταν τα έθιμα των μεταβάσεων από μία φυσική ή κοινωνική κατάσταση σε άλλη (π.χ. γέννηση, γάμος, θάνατος).

διαβάτης → διαβαίνω

διαβατός → διαβαίνω

διάβημα

ελνστ., αρχική σημ. «βήμα», < *δια-* + *βῆμα* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. «επίσημη (διπλωματική) ενέργεια» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *démarche*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

διάβημα

Το ουσ. ***διάβημα***, ομόρριζο των αρχ. *διαβαίνω, διάβασις, διαβατός* κ.ά., είναι ελληνιστικό και σήμαινε το βήμα που κάνει κανείς για να διασχίσει έναν χώρο, τον διασκελισμό. Μεταφορικά στον πληθυντικό δήλωσε τα διαδοχικά χρονικά στάδια, ενώ στη χριστιανική παράδοση χρησιμοποιήθηκε

κατά κόρον σε μεταφορές, όπως *παρὰ Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται* (Μετάφρ. Εβδομήκοντα, Ψαλμοί 36,23), *τὰ διαβήματα τῆς ψυχῆς* (Αθανάσιος), *κατεύθυνον τὰ διαβήματα ἡμῶν ἐν ὁσιότητι καρδίας πορεύεσθαι* (Κλήμης). Κατά τη μεσαιωνική περίοδο διατήρησε τη σημ. «βήμα» (πβ. *κατεύθυνε τὰ διαβήματα ἡμῶν εἰς ὁδὸν εὐθεῖαν*) και απέκτησε επίσης τη σημασία «ενέργεια», η οποία διατηρήθηκε σήμερα. Η σημασία αυτή ενισχύθηκε από την επίδραση τού γαλλ. ***démarche*** και πέρασε στη διπλωματική ορολογία. Σημειώνουμε ότι το γαλλ. *démarche* «βάδισμα – διάβημα, διπλωματική ενέργεια» ακολουθεί ετυμολογικά την ίδια πορεία με το αρχ. *διάβημα*, προερχόμενο από το ρ. *démarcher* «αρχίζω να βαδίζω, περπατώ» < *dé-* + *marcher* «βαδίζω».

διαβήτης

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *διαβαίνω* (βλ.λ. *βαίνω*) + παραγ. τέρμα *-της*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γεωμετρικό όργανο» (επειδή έχει τεντωμένα σκέλη, πβ. κ. *διαβαίνω*, αρχική σημ. «περπατώ ή στέκομαι με τεντωμένα σκέλη, έχω μεγάλο διασκελισμό») → ελνστ. σημ. «σιφώνι, αυλός» (επειδή έχει κυκλική διατομή, πβ. Ήρων. Αλεξ. *Πνευμ.* 1.3: *ἔστι δὲ καὶ ἄλλος καλούμενος μέσος πνικτὸς διαβήτης τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχων τῷ καμπύλῳ σίφωνι*) → ήδη ελνστ. σημ. «σακχαρώδης διαβήτης» (επειδή προκαλεί συχνουρία, πβ. Γαλην. *Περὶ πεπονθ. τόπων* 8.394: *τινὲς δὲ διάρροιαν εἰς οὖρα, τινὲς δὲ διαβήτην, ἔνιοι δὲ διψακὸν ὀνομάζουσι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβητ-ικός, λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diabétique*.

διαβιβάζω

αρχ. < *δια-* + *βιβάζω* «ανεβάζω», για το οποίο βλ.λ. *βάζω*, πβ. κ. *μετα-βιβάζω*, *συμ-βιβάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβίβα-ση, απόδ. τού γαλλ. *transmission*

διαβιβασ-τής, απόδ. τού γαλλ. *transmetteur*

διαβιβασμός < ελνστ. *διαβιβασ-μός* «διαβίβαση, μεταβίβαση» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχόλ.* 70.905: *διαμνημονεύσας χρησίμως τῆς τε Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, καὶ τῶν Ἰορδάνου ναμάτων, καὶ τοῦ διαβιβασμοῦ τῶν ἐξ Ἰσραὴλ*).

διαβιώ «ζω»

< αρχ. *διαβιῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *βιῶ* < *βίος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβίωση < ελνστ. *διαβίω-σις* «διαδρομή, πορεία τής ζωής».

διαβλητός

< αρχ. *ἀδιάβλητος* (με υποχωρητ. σχηματισμό κατά το σχήμα *ασύμβατος – συμβατός*, *ανίατος – ιατός*, *αδύνατος – δυνατός*) < *ἀ-* στερητ. + σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *διαβάλλω* (βλ.λ.) από το θ. *δια-βλη-* (παθ. αόρ. *δια-βλη-θῆναι*, παρακ. *δια-βέ-βλη-κα*).

διαβόητος

ΕΤΥΜ. ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *διαβοῶ (-άω)* «αναγγέλλω, δημοσιοποιώ» < *δια-* + *βοῶ* (βλ.λ.). Βλ. κ. *περιβόητος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διάσημος, φημισμένος (χωρίς θετική ή αρνητική χροιά)» (πβ. Αναξιμέν. *απόσπ.* 2a,72: *τὸν Ἐριφύλης ὅρμον διαβόητον γενέσθαι διὰ τὸ σπάνιον εἶναι τότε τὸ χρυσίον παρὰ τοῖς Ἕλλησι*) → ήδη ελνστ. σημ. «πασίγνωστος (για κακές πράξεις), κακόφημος» (πβ. Μαιάνδρ. *απόσπ.* 1.4-5: *ὁ γάρ τοι Κιλλικῶν ἐπὶ πονηρίᾳ διαβόητός ἐστι*).

διαβολέας → διαβάλλω

διαβολή → διαβάλλω

διάβολος

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *διαβάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *βάλλω – βολή*. Η ονομασία *Διάβολος* πέρασε μέσω τού εκκλησ. λατ. *diabolus* σε πολλές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *devil*, γαλλ. *diable*, ισπ. *diablo*, γερμ. *Teufel*, ρουμ. *diavol*, πολ. *djabeł*, ρωσ. *djavol* κ.ά. Βλ. κ. *αντάρτης*, *διάτανος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αντίκειμαι*, *σατανάς*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συκοφάντης» (πβ. Ξενοφ. *Άγησ.* 11.5: *τούς γε μὴν διαβόλους μᾶλλον ἢ τοὺς κλέπτας ἐμίσει, μείζω ζημίαν ἡγούμενος φίλων ἢ χρημάτων στερίσκεσθαι*) → ελνστ. σημ. «ο Σατανάς, ο εχθρός τού Θεού» (Π.Δ., Ιώβ 1,9: *ἀπεκρίθη δὲ ὁ διάβολος καὶ εἶπεν ἐναντίον τοῦ Κυρίου· μὴ δωρεὰν σέβεται Ἰὼβ τὸν Θεόν;* Κ.Δ. Ματθ. 25,41: *εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβολικός < ελνστ. *διαβολ-ικός* «ο έμπειρος ή επιρρεπής σε διαβολές – αυτός που ανήκει στον διάβολο»

διαβολικ-ότητα, λόγ. [1897], < *διαβολικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

διαβολιά < αρχ. *διαβολ-ία* < *διάβολ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*.

ΣΥΝΘ. δια(β)ολο-: *δια(β)ολο-γυναίκα*, *δια(β)ολο-θήλυκο*, *δια(β)ολό-καιρος*, *δια(β)ολο-κόριτσο*, *δια(β)ολό-παιδο*, *διαβολο-σκορπίσματα*, *δια(β)ολο-στέλνω* κ.ά.

διαβουκολώ «παραπλανώ με ψεύτικες ελπίδες»

< ελνστ. *διαβουκολῶ (-έω)* < *δια-* + αρχ. *βουκολῶ (-έω)* «βόσκω βοοειδή – εξαπατώ» < *βουκόλος* (βλ.λ.).

διαβουλεύομαι «συσκέπτομαι – μηχανορραφώ»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ανδοκ. *Περὶ ἑαυτ. καθόδ.* 19.5-6: *εἰ ὑμᾶς δέοι ἀκούσαντάς τι ἐν τῷ πα-*

ραχρῆμα νῦν διαβουλεύσασθαι] < *δια-* + *βουλεύω*, *-ομαι* < *βουλή* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβούλευ-ση, λόγ. [1782], απόδ. τού γαλλ. *consultation(s)*

διαβούλιο < ελνστ. *διαβούλ-ιον* < *δια-* + *-βούλ(ιον)* < *βουλή*.

διαβρώνω

υποχωρητ. σχηματισμός από το ελνστ. *διάβρωσις* (κατά τα *ζύμωση – ζυμώνω*, *φόρτωση – φορτώνω* κ.ά.), το οποίο προέρχεται από το θ. τού αρχ. ρ. *δια-βι-βρώ-σκω* «φθείρω σταδιακά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δια-* + *βιβρώσκω* «καταβροχθίζω – τρώω» (βλ.λ. *βρώση*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαβρωτικός < ελνστ. *διαβρω-τικός*

διάβρωση < ελνστ. *διάβρω-σις* (βλ. ανωτέρω).

διαγγέλλω «αναγγέλλω επίσημα»

αρχ. < *δι(α)-* + *ἀγγέλλω* < *ἄγγελος* (βλ.λ.), πβ. κ. *εξ-αγγέλλω*, *παρ-αγγέλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαγγελ-έας, λόγ. [1856]

διάγγελμα < ελνστ. *διάγγελ-μα* «παραγγελία, γνωστοποίηση» < αρχ. *διαγγέλλω*. Ο σύγχρ. πολιτικός όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από ιταλ. *pronunziamento* (βλ.λ. *προνουντσιαμέντο*)

διάγγελος < αρχ. *διάγγελ-ος* «απεσταλμένος προς διαπραγμάτευση – κατάσκοπος».

διαγιγνώσκω

αρχ. < *δια-* + *γιγνώσκω* «γνωρίζω, ξέρω», για το οποίο βλ.λ. *γνώση*, πβ. κ. *ανα-γιγνώσκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάγνωση < αρχ. *διάγνω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τῶν ἐν κεφ. τρωμ.* 10.11-3: *χρὴ τοῦ ἐν τῷ ὀστέῳ ἐόντος τὴν διάγνωσιν πρῶτα ποιέεσθαι, ὁρέοντα ὅσον τέ ἐστι τὸ κακὸν*] < *διαγιγνώσκω* → Η λ. πέρασε σε ξέν. γλώσσες, πβ. αγγλ. *diagnosis*, γαλλ. *diagnose* κ.ά.

διαγνωστικός < ελνστ. *διαγνωσ-τικός*, αρχική σημ. «ικανός να διακρίνει».

διαγκωνίζομαι «ανταγωνίζομαι»

ελνστ., αρχική σημ. «στηρίζομαι στον αγκώνα», < *δι(α)-* + *ἀγκών*, *-νος* + παραγ. τέρμα *-ίζομαι*. Η σημ. «σπρώξιμο με τον αγκώνα» πρωτοαπαντά στο ελνστ. ουσ. *διαγκωνισμός* (πβ. Πλουτ. *Συμποσ.* 644A: *ἁρπασμὸς καὶ χειρῶν ἅμιλλα καὶ διαγκωνισμός*).

διάγνωση → διαγιγνώσκω

διαγουμίζω «λεηλατώ»

μεσν. < *διαγουμάς (ό)* «λάφυρα» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < τουρκ. *yağma*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαγούμισ-μα

διαγουμισ-τής.

διαγράφω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-γράφω*, *μετα-γράφω*, *συγ-γράφω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχεδιάζω με γραμμές, περιγράφω» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 778a: *διαγράφειν τῷ λόγῳ*) → ήδη αρχ. σημ. «σβήνω (τραυώντας γραμμή), ξεγράφω» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 387b: *Ὅμηρόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς μὴ χαλεπαίνειν ἂν διαγράφωμεν*) → ελνστ. σημ. (το μέσο *διαγράφομαι*) «διαμορφώνομαι, προκύπτω» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 1.62: *συνέβη τέλος ἐπιθεῖναι τῇ διαφορᾷ τοιούτων τινῶν συνθηκῶν διαγραφεισῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάγραμμα < αρχ. *διάγραμ-μα* «σχέδιο, σχήμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

διαγραμμίζω < ελνστ. *διαγραμμ-ίζω* «διαιρώ με γραμμές» < αρχ. *διάγραμμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

διαγράμμι-ση < *διαγραμμι-* (*διαγραμμίζω*) + παραγ. τέρμα *-ση*

διαγραφή < αρχ. *διαγραφ-ή*, αρχική σημ. «σχήμα, σχεδίασμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] → ελνστ. σημ. «εξάλειψη, σβήσιμο» (π.χ. για χρέος, πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 31.27.7: *ποιοῦντος τὴν διαγραφὴν ἑκατέρῳ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων*).

διάγω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δι(α)-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-άγω*, *μετ-άγω*, *παρ-άγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαγωγή < αρχ. *διαγωγ-ή* «μεταβίβαση στο απέναντι μέρος – τρόπος ή πορεία τής ζωής, συμπεριφορά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 344e.2: *βίου διαγωγήν*].

διαγωνίζομαι → αγώνας

διαγώνιος → γωνία

διαδεδομένος → διαδίδω

διαδέχομαι

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-δέχομαι*, *παρα-δέχομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαδοχή < αρχ. *διαδοχ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

διάδοχος < αρχ. *διάδοχ-ος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 1.162: *ἀποθανόντος δὲ τούτου Ἅρπαγος κατέβη διάδοχος τῆς στρατηγίης*].

διαδηλώνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *διαδηλῶ (-όω)* < *διάδηλος* «σαφώς διακεκριμένος (μεταξύ άλλων)» < *δια-* + *δῆλος* «φανερός, καταφανής» (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-δηλος*, *έκ-δηλος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καθιστώ σαφές, ξεκαθαρίζω – εκδηλώνω» (πβ. Γοργ. *απόσπ.* 3.116-7: *ὥσπερ οὐδὲ ἐκεῖνα τὴν ἀλλήλων διαδηλοῖ φύσιν*) → σύγχρ. σημ. «μετέχω σε συλλαλητήριο» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *manifester*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαδήλω-ση, λόγ. [1848], απόδ. τού γαλλ. *manifestation*

διαδηλω-τής, λόγ. [1889], απόδ. τού γαλλ. *manifestant*.

διάδημα

αρχ. < ρ. *διαδέω, -ῶ* «περιδένω» < *δια-* + *δέω / δῶ* «δένω».

διαδίδω

< αρχ. *διαδίδωμι* «δίνω από χέρι σε χέρι, μεταβιβάζω – διανέμω, εξαπλώνω» < *δια-* + *δίδωμι* «δίνω», για το οποίο βλ.λ. *δίνω*, πβ. κ. *εκ-δίδω, μετα-δίδω, παρα-δίδω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάδοση < αρχ. *διάδο-σις* «διανομή, παραχώρηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *διαδίδωμι*

διαδοσ-ίας < *διαδοσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *δηλωσ-ίας*

διαδεδομένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. ρ. *διαδίδωμι*.

διαδικασία

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *διαδικάζω* «εκφέρω κρίση (σε δίκη) – οδηγώ (υπόθεση) σε δίκη» < *δια-* + *δικάζω* < *δίκ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σειρά ενεργειών που οδηγούν σε επίσημη απόφαση ενώπιον ακροατηρίου (ακροαματική) – κυρ. δικαστική ακρόαση για τη διαλεύκανση αμφισβητήσεως ή μομφής» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 952d: *ἐὰν δὲ ἄξιον ὄντα εἰς δικαστήριον εἰσάγειν ἀρχόντων μηδεὶς εἰσάγῃ, ὄνειδος ἀποκείσθω τοῖς ἄρχουσιν εἰς τὴν τῶν ἀριστείων διαδικασίαν*) → αρχ. σημ. «δικαστική απόφαση, κρίση» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.1.18: *ἐπεὶ δὲ ἀκούσειεν αὐτῶν, πολὺν χρόνον ἀνεβάλλετο τὴν διαδικασίαν*) → σύγχρ. σημ. «σύνολο συστηματικών ενεργειών» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *procédure*, γερμ. *Prozess*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαδικασ-τικός, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *procédural*.

διάδικος

ελνστ. < *δια-* + *-δικ(ος)* < αρχ. *δίκη*, πβ. κ. *κατάδικος, υπό-δικος*.

διαδίκτυο

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *internet*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαδικτυ-ακός

διαδικτυ-ώνομαι

διαδικτύω-ση < *διαδικτυώ(νομαι)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

διάδοση → διαδίδω

διαδοχή → διαδέχομαι

διάδοχος → διαδέχομαι

διαδραματίζω

ελνστ., αρχική σημ. «ολοκληρώνω δραματικό ρόλο (στο θέατρο)», < *δια-* + *-δραματ(ίζω)* < αρχ. *δρᾶμα, -τος*.

διάδραση

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *interaction*. Η αγγλ. λέξη έχει αποδοθεί επίσης *διεπίδραση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαδρασ-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *interactive*.

διαδρομή

αρχ. < *δια-* + *-δρομ(ή)*, από το θ. τού ουσ. *δρόμος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «πορεία» (πβ. Αριστ. *Μετεωρ.* 344a: *γένοιτ' ἂν ἀρχὴ τῆς φορᾶς ἢ τελευτὴ τῆς διαδρομῆς. τοιοῦτον ὁ κομήτης ἐστὶν ἀστήρ, ὥσπερ διαδρομὴ ἀστέρος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ πέρας καὶ ἀρχήν*).

διάδρομος

ελνστ. ουσ. «πέρασμα – διαδρομή» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 3.38: *ὁ δὲ παράπλους αὐτοῦ κατὰ πολλοὺς τόπους ἔχει νήσους μακράς, στενοὺς μὲν διαδρόμους ἐχούσας*) < αρχ. επίθ. *διάδρομος* «μέσω περάσματος» (πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 191: *τάσδε διαδρόμους φυγάς*) < *δια-* + *δρόμος* (βλ.λ.). Σε γαλλ. επίδραση οφείλονται οι σημ. «δίοδος μεταξύ χώρων ενός σπιτιού, κτηρίου κ.ά.» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *corridor*) και «λωρίδα δρομέα στον στίβο» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *couloir*).

διαζευγνύω «χωρίζω»

μεσν. < αρχ. *διαζεύγνυμι* «χωρίζω – διαλύω γάμο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δια-* + *ζεύγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *ζεύξη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάζευξη < αρχ. *διάζευξ-ις* «διαχωρισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

διαζευγμένος < αρχ. *διεζευγμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *διαζεύγνυμι*

διαζευκτήριο (ενν. *έγγραφο*), λόγ. [1879], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *διαζευκτήριος* < *διαζευκ-* (αρχ. *διαζεύγνυμι*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*

διαζευκτικός < ελνστ. *διαζευκ-τικός* < αρχ. *διαζεύγνυμι*.

διαζύγιο

< μεσν. *διαζύγιον* < θ. *διαζυγ-* (με παραγ. τέρμα *-ιον*) τού αρχ. *διαζεύγνυμι* (πβ. παθ. αόρ. β' *διαζυγ-ῆναι*), για το οποίο βλ.λ. *διαζευγνύω*.

διάζωμα

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *ζῶμα* «ζώνη», που προέρχεται από το ρ. *ζώννυμι* «ζώνω», πβ. κ. *περί-ζωμα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περίζωμα – επίδεσμος» (πβ. Θουκ. Ἱστ. 1.6: *τὸ δὲ πάλαι καὶ ἐν τῷ Ὀλυμπικῷ ἀγῶνι διαζώματα ἔχοντες περὶ τὰ αἰδοῖα οἱ ἀθληταὶ ἠγωνίζοντο*) → αρχ. σημ. «το διάφραγμα τού θώρακα» (στον Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «ημικυκλικός διάδρομος θεάτρου».

διαθερμία

< *δια-* + *-θερμ(ία)* < *θερμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diathermie*.

διάθεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *διάθεσις*, από θ. τού ρ. *διατίθημι* (πβ. αρχ. *θέσις – τίθημι*) < *δια-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω*, *τίθεμαι*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τακτοποίηση, τοποθέτηση σε σειρά» → ήδη αρχ. σημ. «πώληση περιουσιακών στοιχείων – διαθήκη» (πβ. Λυσ. *απόσπ.* 361: *πῶς δ' ἂν τῆς διαθέσεως τοῦ τετελευτηκότος ἀμελήσαιμεν, ἣν ἐκεῖνος διέθετο οὐ παρανοῶν οὐδὲ γυναικὶ πεισθείς;*) → ήδη αρχ. σημ. «σωματική ή ψυχική κατάσταση» (πβ. Ιπποκρ. *Παραγγ.* 1.16-17: *πολλάκις βαρείην καὶ ἀνιηρὴν ἐπήνεγκε διάθεσιν*) → ελνστ. σημ. «σημασιολογική κατηγορία τού ρήματος (ενεργητική, μέση, παθητική)» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.48.: *διαθέσεις εἰσὶ τρεῖς, ἐνέργεια, πάθος, μεσότης*).

διαθέσιμος

λόγ. [1833], < *διάθεσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, απόδ. τού γαλλ. *disponible*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαθεσιμ-ότητα, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *disponibilité*.

διαθέτω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διατίθημι* (πβ. κ. *τίθημι – θέτω*) < *δια-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω*, *τίθεμαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαθέτης < αρχ. *διαθέ-της* «αυτός που τακτοποιεί» < ρ. *διατίθημι*.

διαθήκη

ΕΤΥΜ. αρχ., από θ. τού ρ. *διατίθημι* «διαθέτω» [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἀπόλλ.* 254: *ὣς εἰπὼν διέθηκε θεμείλια Φοῖβος Ἀπόλλων*], για το οποίο βλ.λ. *θήκη*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (όπως σήμερα) «επίσημη δήλωση για διάθεση τής περιουσίας μετά τον θάνατο» → ελνστ. σημ. «ειδική συμφωνία, συνθήκη (στην οποία το ένα μέρος υπερτερεί τού άλλου σε ισχύ και το ωφελεί)» (Π.Δ., Γένεσ. 9,12: *τοῦτο τὸ σημεῖον τῆς διαθήκης, ὃ ἐγὼ δίδωμι ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν·* Κ.Δ. εκ μέρους τού Χριστού, Λουκ. 22,20: *τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

διαθήκη

Αρχικώς οι φρ. ***παλαιὰ / καινὴ διαθήκη*** είχαν μόνο το βιβλικό νόημα που δηλώνεται παραπάνω, και αντιπαρέβαλλαν τη διαθήκη του Θεού με τον εβραϊκό λαό προς τη διαθήκη του με ολόκληρη την ανθρωπότητα, τον «νέο» λαό τού Θεού (που γι' αυτό αποκλήθηκε και «νέος Ἰσραήλ»). Ήδη τον 2ο προς 3ο αιώνα μ.Χ. η λέξη χρησιμοποιείται ως περιληπτικός όρος που προσδιορίζει τα δύο τμήματα τού Βιβλικού κανόνα, *Παλαιά* και *Καινή Διαθήκη*. Η νέα χρήση είναι εμφανής ήδη στον Ωριγένη (πβ. *Σχόλ. Ἰωάνν.* 1.32.228: *καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν τῆς καινῆς διαθήκης βιβλίων ἐλέγετο ὑπ' αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ·* επίσης *Περὶ αὐτεξουσ.* 4.1.1: *μαρτύρια τὰ ἐκ τῶν πεπιστευμένων ἡμῖν εἶναι θείων γραφῶν, τῆς τε λεγομένης παλαιᾶς διαθήκης καὶ τῆς καλουμένης καινῆς*). Η χρήση αυτή πέρασε στο λατ. ***testamentum*** «διαθήκη», το οποίο έφτασε επίσης να χρησιμοποιείται στη δήλωση των δύο μερών τής Αγίας Γραφής (π.χ. *Novum Testamentum* «Καινή Διαθήκη»).

διαθλώ «χωρίζω στη μέση»

< ελνστ. *διαθλῶ (-άω)* < *δια-* + *θλῶ (-άω)* «σπάζω», αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάθλα-ση, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réfraction*

διαθλασ-τικός, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réfracteur*

διαθλαστικ-ότητα, λόγ. [1861], < *διαθλαστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

διαιρώ

< αρχ. *διαιρῶ (-έω)* «αποσπώ και χωρίζω στα δύο, διαχωρίζω» < *δι(α)-* + *αἱρῶ (-έω)* «κυριεύω, καταλαμβάνω» [ήδη ομηρικό] (μέσο *αἱροῦμαι* «επιλέγω, προτιμώ»), για το οποίο βλ.λ. *αίρεση*, πβ. κ. *αν-αιρώ*, *συν-αιρώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαίρεση < αρχ. *διαίρε-σις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

διαιρέτης < ελνστ. *διαιρέ-της* «αυτός που διαιρεί, διανέμει»

διαιρετικός < αρχ. *διαιρε-τικός*

διαιρετός < αρχ. *διαιρε-τός*, ρηματ. επίθ. τού *διαιρῶ (-έω)*

διαιρετέος < αρχ. *διαιρε-τέος*

διαιρέσιμος < ελνστ. *διαιρέ-σιμος*

διαιρετ-ότητα, λόγ. [1812], < *διαιρετ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *divisibilité*.

διαισθάνομαι → αισθάνομαι

δίαιτα[1] «τρόπος διατροφής»

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *διαιτῶ (-άω)*, για το οποίο έχουν διατυπωθεί δύο εκδοχές: α) < **δια-ιτ-άω* < *δια-* + θ. που απαντά στο ρηματ. επίθ. *ἰτός* τού ρ. *εἶμι* «πηγαίνω, θα πάω» (πβ. *προσ-ιτός*), οπότε το ρ. *διαιτῶ* θα σήμαινε «διεκπεραιώνω»· β) < **δι-αιτ-άω* < *δι(α)-* +

θ. που απαντά στις λ. *αίτιος*, *αιτία*, οπότε το ρ. θα σήμαινε «διανέμω, διαμοιράζω».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τρόπος ζωής, διαβίωση» → ήδη αρχ. σημ. «τρόπος διατροφής» (πβ. Ιπποκρ., τίτλος έργου *Περὶ διαίτης ὀξέων*, φρ. *δίαιτα βρώσιος καὶ πόσιος*).
ΣΥΝΘ. διαιτο-: *διαιτο-λόγιο* (λόγ. [1889]), *διαιτο-λόγος* (λόγ. [1889]), *διαιτο-λογικός*.

δίαιτα² → δίετα

διαιτητής

αρχ. < *διαιτῶ (-άω)*, *-ῶμαι* «ζω με ορισμένο τρόπο, διαβιώ – (αρχ.) κρίνω, αποφασίζω» (βλ.λ. *δίαιτα*). Ήδη από την Αρχαιότητα *διαιτητής* απεκαλείτο ο «ρυθμιστής ή κριτής μιας διαφοράς» (πβ. Ισαίου *Δικαιογ.* 31: *ἐπετρέψαμεν διαιτηταῖς τέτταρσιν, ὧν τοὺς μὲν δύο ἡμεῖς ἠγάγομεν, τοὺς δὲ δύο ἐκεῖνοι*). Ως αθλητικός όρος που δηλώνει τον «επιτηρητή αγωνίσματος» η λ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από τα γαλλ. *arbitre*, αγγλ. *referee*, *umpire*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαιτη-σία, λόγ. [1871], απόδ. τού γαλλ. *arbitrage*
διαιτητικός < αρχ. *διαιτη-τικός*
διαιτητ-εύω.

διαιτώμαι → δίαιτα¹

διαιωνίζω

ελνστ. < *δι(α)-* + *-αιων(ίζω)* < αρχ. *αἰών*, *-ῶνος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαιώνι-ση, λόγ. [1862].

διακαής «έντονος, σφοδρός»

ελνστ. < αρχ. *διακαίω* «καίω εντελώς, θερμαίνω υπερβολικά, φλέγω» (βλ.λ. *διακεκαυμένη*).

διακανονίζω → κανόνας

διάκειμαι → κείμαι

διακεκαυμένη «τροπική ζώνη»

αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *διακαίω* «καίω εντελώς, θερμαίνω υπερβολικά, φλέγω» < *δια-* + *καίω* (βλ.λ.). Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη φρ. *διακεκαυμένη γῆ*, ενώ ήδη ο ιστορικός Πολύβιος (3ος αι. π.Χ.) αναφέρεται σε τροπικές περιοχές με τη φρ. *διακεκαυμένη ζώνη*.

διακεκριμένος

αρχ. [ήδη ομηρικό], μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *διακρίνω* < *δια-* + *κρίνω* (βλ.λ.). Η μτχ. σήμαινε «ξεχωρισμένος, ευδιάκριτος», ενώ η σημ. «διαπρεπής, διάσημος» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το γαλλ. *distingué*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

διακεκριμένος: με ένα ή δύο -μ-;
Οι μετοχές παθητικού παρακειμένου τού ρ. *κρίνω* και των συνθέτων του (*δια-κρίνω*, *εγ-κρίνω*, *συγ-κρίνω*) γράφονται με ένα **-μ-** (*διακεκριμένος*, *εγκεκριμένος*, *συγκεκριμένος*), διότι το θέμα τού ρήματος είναι *κρι-* (βλ.λ. *κρίνω*). Με δύο **-μ-** γράφονται οι μετοχές παθητικού παρακειμένου μερικών ρημάτων που έχουν έρρινο θέμα (π.χ. *οξύνω – οξυμμένος*, *αποξηραίνω – αποξηραμμένος*, *αμβλύνω – αμβλυμμένος*), καθώς και κληρονομημένες μετοχές με χαρακτήρα χειλικό σύμφωνο *π*, *β*, *φ* (π.χ. *κόβω (κόπτω) – κομμένος*, *εξάπτω – εξημμένος*, *καταστρέφω – κατεστραμμένος*).

διακηρύσσω κ. -ττω → κήρυκας

διακινώ → κινώ

διακλαδίζομαι

λόγ. [1858], < *δια-* + *-κλαδ(ίζομαι)* < *κλάδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, απόδ. τού γερμ. *verzweigen*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διακλαδ-ώνομαι, λόγ. [1849]
διακλάδω-ση, λόγ. [1843], < *διακλαδώ(νομαι)* + παραγ. τέρμα *-ση*
διακλαδ-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *inter-branch*
διακλαδω-τήρας < *διακλαδώ(νομαι)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*.

διακοινοτικός

μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intercommunautaire*.

διακοίνωση

λόγ. [1848], < *διακοινώνω* < *δια-* + *κοιν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*, απόδ. τού διεθνούς ν.λατ. *nota* (πβ. αγγλ. *verbal note* «ρηματική (δηλ. λεκτική) διακοίνωση»).

διακομίζω «(για ασθενή) μεταφέρω σε χώρο νοσηλείας»

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Φρυνίχου] < *δια-* + *κομίζω* «φέρω, μετακινώ» (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-κομίζω*, *απο-κομίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διακομιδή < αρχ. *διακομιδ-ή* «μετακόμιση, μεταβίβαση»
διακόμι-ση
διακομιστής < ελνστ. *διακομισ-τής*, αρχική σημ. «ταχυδρόμος, αγγελιαφόρος» → (ηλεκτρον. όρ.) απόδ. τού αγγλ. *carrier*.

διακονιά «ζητιανιά»

μεσν. < αρχ. *διακονία* «υπηρεσία» < *διάκονος* (βλ.λ.). Η σημ. «επαιτεία, ζητιανιά» οφείλεται στη συνήθεια των μοναχών να ζητιανεύουν χρήματα και τρόφιμα για τα μοναστήρια, ζητώντας από τους πιστούς να προσφέρουν έτσι *διακονία* «υπηρεσία» (δηλ. υλική βοήθεια).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διακονιάρης < μεσν. *διακονι-άρης* < *διακονί(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*.

διάκονος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < ρ. *δια-κονῶ (-έω)*, που πιθ. συνδ. με το συνώνυμο *ἐγ-κονῶ (-έω)* «υπηρετώ με προθυμία» < *ἐγ-* (< *ἐν*) + θ. *κον-*, το οποίο μάλλον απαντά στο λατ. *conor* «επιχειρώ, προσπαθώ». Το προθεματικό στοιχείο *δια-* έχει εμφατικό ρόλο και σημαίνει εδώ «πλήρως, με κάθε τρόπο». Οι συνδέσεις που είχαν επιχειρηθεί στο παρελθόν με το ρ. *διήκω* «φθάνω» ή με το ουσ. *κόνις* «σκόνη» είναι εσφαλμένες.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υπηρέτης, αγγελιαφόρος» (πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 130-2: *ὅτε περ ὁ δεσπότης ἔποψ ἐγένετο, τότε γενέσθαι μ' ηὔξατο ὄρνιν, ἵν' ἀκόλουθον διάκονόν τ' ἔχῃ*) → ελνστ. σημ. (για τους Χριστιανούς) «κάθε πιστός» (Κ.Δ. Μάρκ. 9,35: *εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι ἔσται πάντων ἔσχατος καὶ πάντων διάκονος*), ειδικότ. για την εκκλησιαστική βαθμίδα υπηρεσίας (Κ.Δ. Φιλιππ. 1,1: *πᾶσιν τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις*), επίσης «κληρικός που κατέχει τον κατώτερο από τους τρεις ιερατικούς βαθμούς» (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 3.143.17-8: *καθ' ἕκαστον τόπον διερχόμενος καθίστα κληρικούς, ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διακονώ < αρχ. *διακον-ῶ (-έω)* [πιθ. ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., σύμφωνα με μαρτυρία] (βλ. ανωτέρω)

διακόνημα < αρχ. *διακόνη-μα* «η εργασία των υπηρετών – (στον πληθ.) οικιακά σκεύη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Θεαίτ.* 175e.3: *δουλικὰ διακονήματα*] (μεσν. σημ. «υπηρεσία μοναχού») < *διακον-ῶ (-έω)*

διακονητής < μεσν. *διακονη-τής*, αρχική σημ. «διάκονος ηλικιωμένου μοναχού (γέροντα) σε μοναστήρι» < αρχ. *διακον-ῶ (-έω)*

διακονία < αρχ. *διακον-ία* «υπηρεσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

διακονικός < αρχ. *διακον-ικός* «χρήσιμος – αυτός που ανήκει σε υπηρέτη»

διακον-εύω «ζητιανεύω, επαιτώ», πβ. κ. *διακονιά*.

διακόπτω

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] < *δια-* + *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διακοπή < αρχ. *διακοπ-ή* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη με ιατρική σημ. «βαθύ τραύμα, πληγή», πβ. *Ἀφορ.* 7.24.1: *ἐπὶ ὀστέου διακοπῇ*) → ο πληθ. *διακοπές* «περίοδος άδειας από την εργασία» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *vacances*

διακόπ-της, λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interrupteur*.

διακορεύω «εκπαρθενεύω»

αρχ. < *δια-* + *-κορ(εύω)* < *κόρη* «θυγατέρα – παρθένα» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διακόρευση < ελνστ. *διακόρευ-σις*

διακορευ-τής → Στη σημ. τής συσκευής γραφείου η λ. αποδίδει το γαλλ. *perforateur*.

διάκος

μεσν. < ελνστ. *διάκων, -ονος* (κατά το σχήμα *δράκων – δράκος*, *γέρων – γέρος*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διάκονος* (βλ.λ.).

διακόσιοι

αρχ. < παλαιότ. *δια-κάτιοι* (δωρ. τύπος, αλλά στην ιων.-αττ. διάλεκτο επικράτησε ο τύπος σε *-κόσιοι* με συριστικοποίηση *τι-* > *σι-* και επίδραση των αριθμητ. *τριά-κοντα*, *τεσσαρά-κοντα* κ.ά.) < *δια-* (αντί *δισ-* < αριθμητ. *δίς*, κατά το *τρια-κόσιοι*) + *-κάτιοι*, τού οποίου το θ. απαντά στο αριθμητ. *ἑκατόν* (βλ.λ.). Το σύνθ. *διακόσιοι* είχε, επομένως, τη σημ. «δύο εκατοντάδες».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διακόσια < αρχ. *διακόσι-α*

διακοσ-άρης < *διακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *εικοσ-άρης*

διακοσ-αριά < *διακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *εικοσ-αριά*

διακοσιοστός < ελνστ. *διακοσιοσ-τός*.

ΣΥΝΘ. **διακοσι(ο)-**: *διακοσι-ετηρίδα*, *διακοσιομέδιμνος* κ.ά.

διακοσμώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *διακοσμῶ (-έω)* < *δια-* + *κοσμῶ* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τοποθετώ με τάξη, τακτοποιώ» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* χ 440: *ἐπὴν δὴ πάντα δόμον διακοσμήσησθε*) → ελνστ. σημ. «στολίζω» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ ἀρετ.* 39: *πολυτελέσιν ἐσθῆσι καὶ ὅρμοις καὶ οἷς ἄλλοις εἴωθε διακοσμεῖσθαι γυνή*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διακόσμηση < αρχ. *διακόσμη-σις* «τακτοποίηση, κατάταξη» (σύγχρ. σημ. «διαρρύθμιση» με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *décoration*) → Η λ. απαντά ως φιλοσοφ. όρ. στους Πυθαγορείους και άλλους φιλοσόφους τής Αρχαιότητας, αναφερόμενη στην αρμονική διάταξη τού σύμπαντος (πβ. Ηρακλ. *απόσπ.* 31.4-7: *τὸ πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος λόγου καὶ θεοῦ τὰ σύμπαντα δι' ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως, ὃ καλεῖ θάλασσαν*)

διακοσμη-τής, λόγ. [1844], απόδ. τού γαλλ. *décorateur*

διακοσμητικός < ελνστ. *διακοσμη-τικός* «ρυθμιστικός» (με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *décoratif*)

διάκοσμος < αρχ. *διάκοσμ-ος* «τακτοποίηση – διάταξη τού σύμπαντος».

διακρατικός

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *interstate*.

διακρατώ → κρατώ

διακρίνω
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «ξεχωρίζω, διαφοροποιώ», < *δια-* + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-κρίνω, συγ-κρίνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάκριση < αρχ. *διάκρι-σις* «διαχωρισμός» [ήδη σε αρχ. μαρτυρίες για τον Αναξαγόρα, 6ος αι. π.Χ.] → ήδη αρχ. η σημ. «συνετή απόφαση, κρίση»
διακριτικός < αρχ. *διακρι-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] → Στη σημ. τής λεπτής και ευγενικής συμπεριφοράς η λ. αποδίδει το γαλλ. *discret*
διακριτικότητα < ελνστ. *διακριτικ-ότης, -ότητος* «ικανότητα διακρίσεως» < αρχ. *διακριτικός* → Στη σημ. τής λεπτής και ευγενικής συμπεριφοράς η λ. αποδίδει το γαλλ. *discrétion*
διακρι-τός, λόγ. [1881], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *distinct.*
ΣΥΝΘ. -διάκριτος: *α-διάκριτος, δυσ-διάκριτος, ευ-διάκριτος.*

διακυβεύω «διακινδυνεύω»
ελνστ. < *δια-* + αρχ. *κυβεύω* «παίζω ζάρια – διακινδυνεύω» < *κύβος* (βλ.λ.), στη σημ. «ζάρι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διακύβευ-ση, λόγ. [1852]
διακύβευ-μα, απόδ. τού γαλλ. *enjeu.*

διακύμανση
λόγ. [1880], που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *διακυμαίνω* «υψώνω κύματα» (πβ. κ. *κυμαίνομαι – κύμανση*) ως απόδ. τού γαλλ. *fluctuation.*

διακωμωδώ → κωμωδία

διαλαλώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *διαλαλῶ (-έω)* < *δια-* + *λαλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-λαλώ.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναγγέλλω, λέγω» (πβ. Ευριπ. *Κύκλ.* 175: *ἄκου', Ὀδυσσεῦ· διαλαλήσωμέν τί σοι*) → ελνστ. σημ. «συζητώ, συνομιλώ» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 22.9: *οὐδενὸς δ' ἀποκρινομένου, πάντων δὲ διαλαλούντων πρὸς ἀλλήλους, πλῆρες ἦν τὸ βουλευτήριον ἀπορίας*) → ελνστ. σημ. «διαδίδω, διακηρύσσω» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 14.64: *ἀθροιζόμενοι δὲ διελάλουν, ὅτι περιορῶσιν αὐτοὺς δουλεύοντας Διονυσίῳ·* Ωριγ. *Σχολ. Ἰωάνν.* 6.12: *καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαλάληση < ελνστ. *διαλάλη-σις* «ομιλία, λόγος»
διαλαλητής < μεσν. *διαλαλη-τής.*

διαλαμβάνω «περιλαμβάνω»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-λαμβάνω, περι-λαμβάνω.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρπάζω, αποκτώ διά τής βίας» → ήδη αρχ. σημ. «κατανοώ, συλλαμβάνω» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 261b: *καὶ μὴν τά γε γιγνόμενα πάντα δίχα διαλαβεῖν οὐ παντάπασι χαλεπόν*) → ήδη αρχ. σημ. «πραγματεύομαι, αναφέρομαι (σε κάτι)» (πβ. Αριστ. *Φυσ.* 254b: *ἀλλὰ πῶς δεῖ διαλαβεῖν αὐτοῦ τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον*).

διαλανθάνω → λανθάνω

διαλέγω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *λέγω* (βλ.λ.) στη σημ. «συλλέγω, συγκεντρώνω», πβ. κ. *εκ-λέγω, συλ-λέγω, προ-λέγω.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιλέγω, ξεχωρίζω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.107: *καλέσας Μαρδόνιον ἐκέλευσέ μιν τῆς στρατιῆς διαλέγειν τοὺς βούλεται*) → ήδη αρχ. σημ. (το μέσο *διαλέγομαι*) «συζητώ, κάνω διάλογο» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.57: *καὶ ὡς εἶδόν τινα τῶν ξυνωμοτῶν σφίσι διαλεγόμενον οἰκείως τῷ Ἱππίᾳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαλεχτός < μεσν. *διαλεχ-τός / διαλεκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *διαλέγω*
διαλογή < αρχ. *διαλογ-ή* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Πολιτ.* 1268b.17: *διαλογὴ ψήφων*]
διαλογ-έας < *διαλογ(ή)* + παραγ. τέρμα *-έας*, απόδ. τού αγγλ. *sorter.*

διάλειμμα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., άπαξ στον Πλάτωνα], αρχικώς «μουσική παύση», < **διά-λειπ-μα*, από θ. τού ρ. *διαλείπω* «αφήνω κενό διάστημα – συμβαίνω ή παρουσιάζομαι κατά διαστήματα» < *δια-* + *λείπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *υπό-λειμμα*. Η σημ. «παύση, κενό» γενικεύτηκε την ελνστ. εποχή, οπότε μαρτυρείται επίσης η σημ. «ανάπαυλα, διακοπή» (πβ. Ευσεβ. *Εὐαγγελ. προπαρασκ.* 8.7.16: *οὐ γὰρ δὴ πρὸς ὑγείαν μόνον διαλείμματα καὶ τινας ἀναπαύλας ἀπὸ τῶν ἔργων τοὺς ἰατροὺς προστάττοντας*).

διάλειψη
< αρχ. *διάλειψις*, αρχική σημ. «κενά χρωματισμού τού δέρματος» (για ασθένεια, στον Ιπποκράτη), από θ. τού ρ. *διαλείπω* (βλ.λ. *διάλειμμα*). Η σημ. «νοητικό κενό» είναι ελνστ. (πβ. Χρυσίππ. *απόσπ.* 864: *οὐδὲ γὰρ ἐπὶ ταύτης διαλείψεις τῆς ἀντιλήψεως γίνονται*).

διαλεκτικός[1] «σχετικός με τη φιλοσοφική διαλεκτική, τον διάλογο»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Κρατ.* 390c.10-1: *τὸν δὲ ἐρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι ἐπιστάμενον ἄλλο τι σὺ καλεῖς ἢ διαλεκτικόν;*] < θ. *διαλεκ-* (από το ρ. *διαλέγω, -ομαι*, πβ. ρηματ. επίθ. *διαλεκ-τός, διαλεκ-τέος*) + παραγ. τέρμα *-τικός.*

διαλεκτικός[2] «σχετικός με διάλεκτο»
< *διάλεκτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *dialectal.*

διάλεκτος
ΕΤΥΜ. αρχ., από θ. τού ρ. *διαλέγω, -ομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συζήτηση, συνομιλία» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 454a: *ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ ὄνομα διώκειν*

τοῦ λεχθέντος τὴν ἐναντίωσιν, ἔριδι, οὐ διαλέκτῳ πρὸς ἀλλήλους χρώμενοι) → αρχ. σημ. «γλώσσα, έναρθρος λόγος» (πβ. Αριστ. *Ζῴων ἱστ.* 535a: *διάλεκτος δ' ἡ τῆς φωνῆς ἐστι τῇ γλώττῃ διάρθρωσις*) → ήδη ελνστ. σημ. «τοπική γλωσσική ποικιλία» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 1.80: *ἑκάστου δὲ κατὰ τὴν ἰδίαν διάλεκτον συμβουλεύοντος*).

ΣΥΝΘ. διαλεκτο-: *διαλεκτο-λογία* (λόγ. [1893]), *διαλεκτο-λόγος* (λόγ. [1890]), *διαλεκτο-λογικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

διάλεκτος – ιδίωμα

Οι λόγιοι τής Αρχαιότητας αναγνώριζαν την ταυτόχρονη ύπαρξη διαφόρων ***διαλέκτων*** τής Ελληνικής (ήδη ο Εκαταίος ο Μιλήσιος φέρεται να διακρίνει την *Ἰάδα* «Ιωνική» από την *Ἀτθίδα* «Αττική» και τη *Δωρίδα* «Δωρική» διάλεκτο) ως γλωσσικών ποικιλιών οι οποίες απαιτούσαν προσπάθεια για να κατανοηθούν από ομιλητές άλλης ποικιλίας. Η γενική διάκριση μεταξύ αττικοϊωνικής, αχαϊκής και δωρικής διαλεκτικής ομάδας ήταν ήδη αισθητή στους αρχαίους, παρ' ότι η εν λόγω ταξινόμηση δεν κάλυπτε όλες τις διαφορές.

Ας σημειωθεί ότι σε μικρότερες γλωσσικές διαφοροποιήσεις τοπικού χαρακτήρα χρησιμοποιούμε τον όρο ***ιδίωμα***. Ειδικότερα, αναφορικά με τη Νέα Ελληνική, ιστορικές και γλωσσολογικές μελέτες έδειξαν ότι πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι ομιλούμενες διάλεκτοι τής Νέας Ελληνικής ήταν τέσσερεις: *τσακονική, ποντιακή, καππαδοκική* και *κατωιταλική*. Με ευρύτερη χρήση τού όρου θα μπορούσαμε ίσως να χαρακτηρίσουμε διαλέκτους την *κυπριακή* και την *κρητική*. Τα ιδιώματα χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, στα *νότια* (νησιωτικά, Πελοποννήσου, Αττικής κ.ά.), τα οποία διατήρησαν τα άτονα φωνήεντα και προσέφεραν τη βάση για τη διαμόρφωση τής Νεοελληνικής Κοινής, και στα *βόρεια* (Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Θράκης, Βορείου Αιγαίου, Ηπείρου κ.ά.), τα οποία συνήθως τρέπουν τα άτονα *ο, ε* σε *ου, ι* και σιγούν τα άτονα *ι, ου* (π.χ. *κουμμάτ', κφάθκι* «κουφάθηκε», *νιρό, μύλους*). Ιδιώματα που παρουσιάζουν μέρος αυτών των χαρακτηριστικών (π.χ. μόνο στένωση ή μόνο σίγηση) χαρακτηρίστικαν *ημιβόρεια*. Οι μετακινήσεις πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και επιπλέον η επίδραση τής σχολικής εκπαίδευσης και των μέσων επικοινωνίας τής σύγχρονης εποχής έχουν συμβάλει στην αισθητή άμβλυνση των διαλεκτικών διαφορών και στην υποχώρηση των περισσοτέρων ιδιωμάτων.

διάλεξη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *διάλεξις* < ρ. *διαλέγω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *λέγω – λέξις*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συζήτηση, επιχειρηματολογία» (πβ. Αριστοφ. *Νεφέλ.* 317: *αἵπερ γνώμην καὶ διάλεξιν καὶ νοῦν ἡμῖν παρέχουσιν*) → ελνστ. σημ. «δημόσια ομιλία» (πβ. Πλουτ. *Περὶ ἡγεμ. φιλοσ.* 778B.9: *οὐδ' ἐπισταθμεύων τὰ ὦτα διαλέξεσιν ἀκαίροις καὶ σοφιστικαῖς*).

διαλευκαίνω → λευκός

διαλεκτός → διαλέγω

διαλλακτικός

ελνστ. < αρχ. *διαλλάκτ(ης)* «συμφιλιωτής, μεσάζων» (με παραγ. τέρμα *-ικός*), από θ. τού ρ. *διαλλάσσω, -ττω* «αλλάζω, ανταλλάσσω – (μέσο) συμφιλιώνομαι» < *δι(α)-* + *ἀλλάσσω* (βλ.λ. *αλλάζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαλλακτικ-ότητα, λόγ. [1868]

διαλλαγή < αρχ. *διαλλαγ-ή* «ανταλλαγή, συμφιλίωση» [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *διαλλάσσω, -ττω*.

διαλογή → διαλέγω

διαλογίζομαι

αρχ. < *δια-* + *λογίζομαι* < *λόγος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. απαντά με τη σημ. «σκέφτομαι, σταθμίζω» (πβ. Ισοκρ. *Τραπεζ.* 9: *ταῦτα διαλογιζόμενος διενοεῖτό μ' ἀποστερεῖν τὰ χρήματα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαλογισμός < αρχ. *διαλογισ-μός* «βαθιά σκέψη, συλλογισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]. Η σημ. «μυστικιστικός στοχασμός» οφείλεται σε απόδ. τού αγγλ. *meditation*.

διάλογος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Σοφ.* 263e.3-5: *πλὴν ὁ μὲν ἐντὸς τῆς ψυχῆς πρὸς αὑτὴν διάλογος ἄνευ φωνῆς γιγνόμενος τοῦτ' αὐτὸ ἡμῖν ἐπωνομάσθη, διάνοια;*] < ρ. *διαλέγω, -ομαι* (βλ.λ.). Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *dialogus* σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. και γαλλ. *dialogue*, γερμ. *Dialog*, ισπ. *diálogo* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαλογικός < ελνστ. *διαλογ-ικός*.

διάλυμα

μεσν., αρχική σημ. «ερμηνεία, εξήγηση», < αρχ. *διαλύω*, στη σημ. «αναλύω, διαχωρίζω» (βλ.λ.). Ο χημικός όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *solution*.

διαλύω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *λύω*, πβ. κ. *επι-λύω, κατα-λύω*. Ήδη από την Αρχαιότητα το ρήμα συνδύαζε τις σημ. «αναλύω, διαχωρίζω (στα επί μέρους στοιχεία)» και «καταστρέφω, καταργώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάλυση < αρχ. *διάλυ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 524b.2-4: *ὁ θάνατος τυγχάνει ὤν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δυοῖν πραγμάτοιν διάλυσις, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἀπ' ἀλλήλοιν*]

διαλύτης < αρχ. *διαλύ-της* ➔ Ο χημ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *dissolvant*
διαλυτικός < αρχ. *διαλυτ-ικός* < *διαλύ-της* (ο χημ. όρος αποτελεί απόδ. των γαλλ. *dissolvant, dissolutif*) ➔ Το *διαλυτικό (υγρό)* είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *solvant (liquide)*
διαλυ-τήριο < *διαλύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*
διαλυτός < αρχ. *διαλυ-τός* (ο χημ. όρος αποτελεί απόδ. των γαλλ. *soluble, dissoluble*), ρηματ. επίθ. τού *διαλύω*
διαλυτ-ότητα, λόγ. [1802], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *solubilité*.

διαμάντι

αντιδάν., < μεσν. *διαμάντι(ν)* < ιταλ. *diamante* < υστλατ. *diamas* < αρχ. *ἀδάμας, -αντος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμαντένιος < μεσν. *διαμαντ-ένιος* < *διαμάντ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ατσαλ-ένιος*.

ΣΥΝΘ. διαμαντο-: *διαμαντό-πετρα, διαμαντόσκονη, διαμαντο-κόλλητος* κ.ά.

διαμαρτία «ανωμαλία στη διάπλαση τού σώματος»

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *διαμαρτάνω* «αποτυγχάνω εξ ολοκλήρου» (πβ. κ. *αμαρτία – αμαρτάνω*) < *δι(α)-* + *ἁμαρτάνω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πλήρης αποτυχία, σφάλμα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.89: *γενομένης διαμαρτίας τῶν ἡμερῶν ἐς ἃς ἔδει ἀμφοτέρους στρατεύειν*) ➔ ελνστ. σημ. «ελάττωμα διαπλάσεως, ανωμαλία» (πβ. Γαλην. *Περὶ οὐχ ἑωραμ. Ἱπποκρ. ἐκπτώσ.* 18a.372: *τὸ κατὰ τὴν ἐπωμίδα κοῖλον φαίνεσθαι τὸ χωρίον, ἔχειν τινὰ διαμαρτίαν φησίν*).

διαμαρτύρομαι

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *-μαρτύρ(ομαι)* < *μάρτυς, -υρος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *διαμαρτυρώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επικαλούμαι ως μάρτυρα (θεούς και ανθρώπους)» ➔ ήδη αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «ενίσταμαι, εκφράζω ισχυρή διαφωνία» (πβ. Πλάτ. *Φαίδων* 101a: *ἀλλὰ διαμαρτύροιο ἂν ὅτι σὺ μὲν οὐδὲν ἄλλο λέγεις ἢ ὅτι...*) ➔ ελνστ. σημ. «διακηρύσσω δημόσια» (Κ.Δ. Πράξ. 20,21: *διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησιν τὴν εἰς Θεὸν μετάνοιαν καὶ πίστιν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμαρτυρία < αρχ. *διαμαρτυρ-ία* «ένσταση».

διαμαρτυρόμενος

μτχ. ενεστ. τού αρχ. *διαμαρτύρομαι* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο (ως θρησκ. όρ.) από γερμ. *Protestant* (βλ.λ. *προτεστάντης*).

διαμαρτυρώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *διαμαρτυρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισαίο] < *δια-* + *μαρτυρῶ* < *μάρτυς, -υρος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (δικανικός όρ.) «υποβάλλω ένσταση, για να μη φθάσει μια υπόθεση στο δικαστήριο – υποβάλλω εξώδικο έγγραφο αξιώσεως σε κληρονομιά» ➔ σύγχρ. σημ. «γνωστοποιώ επισήμως τη λήξη προθεσμίας πληρωμής» (απόδ. τού γαλλ. *protester*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμαρτύρη-ση, λόγ. [1856].

διαμάχη ➔ μάχη

διαμείβομαι «ανταλλάσσομαι (για λόγια σε διάλογο)»

αρχ., μέσ. τύπος τού ρ. *διαμείβω* «ανταλλάσσω» < *δι(α)-* + *ἀμείβω* (βλ.λ.).

διαμελίζω

ελνστ. < *δια-* + *-μελ(ίζω)* < αρχ. *μέλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμελισμός < ελνστ. *διαμελισ-μός*
διαμελισ-τής, λόγ. [1860].

διαμένω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *μένω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-μένω, υπο-μένω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμονή < αρχ. *διαμον-ή*, αρχική σημ. «διάρκεια» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ πνεύμ.* 481a.1-2: *τίς ἡ τοῦ ἐμφύτου πνεύματος διαμονή, καὶ τίς ἡ αὔξησις;*] ➔ σύγχρ. σημ. «κατοίκηση, παραμονή» (απόδ. τού γαλλ. *résidence*)
διαμονη-τήριο, λόγ. [1871].

διαμερίζω «χωρίζω σε τμήματα, διαμοιράζω»

αρχ. < *δια-* + *-μερ(ίζω)* < αρχ. *μέρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-μερίζω, παρα-μερίζω*.

διαμέρισμα

λόγ. [1871], < ρ. *διαμερίζω* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *appartement*, το οποίο έχει την αφετηρία του σε παράγωγο τού λατ. *pars, -tis* «μέρος, τμήμα».

διαμεσολαβώ ➔ μεσολαβώ

διάμεσος

ελνστ. επίθ. < *δια-* + αρχ. *μέσος* (βλ.λ.). Ο γεωμετρικός όρ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *médiane*.

διά μέσου

< αρχ. *διὰ μέσου*, το οποίο απαντά συνοδευόμενο από γενική πτώση ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.97: *πορθμεύονται ὦν [...] οὐκέτι κατὰ τὰ ῥέεθρα τοῦ ποταμοῦ ἀλλὰ διὰ μέσου τοῦ πεδίου*). Συναντάται γραμμένο και ως μία λέξη *(διαμέσου)* σε μεσαιωνικά κείμενα. Βλ. κ. *μέσος*.

διαμέτρημα «το μήκος τής διαμέτρου κάννης όπλου – αξία, κύρος»

λόγ. [1886], < αρχ. *διαμετρῶ (-έω)* «μετρώ μέχρι τέλους». Η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *calibre*.

διάμετρος

< αρχ. *διάμετρος (γραμμή)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον

Πλάτωνα και τον Αριστοφάνη] < *δια-* + *μέτρον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμετρικός < ελνστ. *διαμετρ-ικός*

διαμετρικώς < ελνστ. επίρρ. *διαμετρικ-ῶς*.

διαμήκης «που εκτείνεται σε όλο το μήκος»
λόγ. [1898], < *δια-* + *-μήκ(ης)* < *μήκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-μήκης, προ-μήκης*.

διαμηνύω → μηνύω

διαμιάς «αμέσως»
< μεσν. *διαμιᾶς* «αμέσως» < ελνστ. *διὰ μιᾶς*, που συνοδευόταν από ουσ. σε γενική πτώση και είχε αρχικώς τη σημ. «με μία (μόνο)» (*διὰ μιᾶς πράξεως, λέξεως, μάχης*· η σημερινή σημ. ήδη ελνστ., πβ. Πλουτ. *Συμποσ.* 705E: *εἰ διὰ μιᾶς οἱ πολέμιοι παρελθόντες ἔνδον εἰσίν*).

διαμονή → διαμένω

διαμορφώνω
< ελνστ. *διαμορφῶ (-όω)* < *δια-* + *μορφῶ* < αρχ. *μορφή*, πβ. κ. *παρα-μορφώνω, συμ-μορφώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαμόρφωση < ελνστ. *διαμόρφω-σις*

διαμορφω-τής, λόγ. [1888].

διαμπερής
αρχ. (αρχαιότερο είναι το επίρρ. *διαμπερές* «διαπεραστικά – πλήρως, εντελώς» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 658: *αἰχμὴ δὲ διαμπερὲς ἦλθ' ἀλεγεινή*]) < *δι(α)-* + *-αμπερ(ής)* < ρ. *ἀμπείρω*, συγκεκομμένος τύπος τού *ἀνα-πείρω* «διαπερνώ» < *ἀνα-* + *πείρω* «διατρυπώ, διασχίζω», που προέρχεται από θ. τού επιρρ. *πέρα* (βλ.λ. *πόρπη*).

διάνα
< ισπ. *diana* «κέντρο στόχου», πιθ. < λατ. όν. *Diana* «Άρτεμις», επειδή χρησιμοποιούσαν την εικόνα τής θεάς Αρτέμιδος ως δείκτη για το κέντρο τού στόχου. Δεν είναι σαφές αν συνδ. με το ομώνυμο *diana* «εγερτήριο (σάλπισμα)».

διαναφορά «η αμοιβαία αναφορά στοιχείων τού ίδιου κειμένου»
< *δι(α)-* + *αναφορά*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cross-reference*.

διανέμω → νέμω

διανεύω → νεύω

διάνοια
αρχ. < θ. *δια-νο-* (με παραγ. τέρμα *-ια*) τού ρ. *διανοοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *εννοώ – έννοια, μετανοώ – μετάνοια*. Η λ. αναφερόταν εξ αρχής στην «ικανότητα σκέψεως» και στη «διαδικασία τής νόησης» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.138: *βασιλεὺς δέ, ὡς λέγεται, ἐθαύμασέ τε αὐτοῦ τὴν διάνοιαν καὶ ἐκέλευε ποιεῖν οὕτως*).

διανοίγω → ανοίγω

διανομή → νέμω

διανοούμαι
< αρχ. *διανοοῦμαι (-έο-)* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αλκαίου] < *δια-* + μέσ. τύπος τού ρ. *νοῶ (-έω)* < *νοῦς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διανόημα < αρχ. *διανόη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

διανόηση < αρχ. *διανόη-σις* «διαδικασία και πορεία τής σκέψεως, συλλογισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 87c: *περὶ τὰς τῶν σωμάτων καὶ διανοήσεων θεραπείας*]. Ο σύγχρ. όρος «το σύνολο των διανοουμένων» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από τον γαλλ. όρο *intelligence* (βλ. κ. *ιντελιγκέντσια*)

διανοητής < ελνστ. *διανοη-τής*

διανοητικός < αρχ. *διανοη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

διανοούμενος
μτχ. ενεστ. τού αρχ. *διανοοῦμαι* (βλ.λ.), η οποία στη σύγχρονη σημ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intellectuel*.

διάνος «αρσενική γαλοπούλα, γάλος»
< *(ιν)διάνος*, με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ι-* και κατόπιν τού *ν-* (εφόσον δεν είναι δυνατόν να υπάρχει αρκτικό μόρφημα **νδ-* στην Ελληνική). Η ονομασία είναι νεότ. και πιθ. αναπτύχθηκε παράλληλα με τον επίσημο όρο *ινδόρνις, -ιθος* (λόγ. [1884]), που αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *dinde* (< φρ. *poule d'Inde* «ινδική όρνιθα»).

διανυκτερεύω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *δια-* + *νυκτερ(εύω)* «περνώ τη νύχτα ξύπνιος, αγρυπνώ» < επίθ. *νύκτερος* «νυχτερινός» < ουσ. *νύξ, -κτός*. Βλ. κ. *νυχτερινός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διανυκτέρευση < ελνστ. *διανυκτέρευ-σις*.

διανύω
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δι(α)-* + *ἀνύω* «επιτελώ, επιτυγχάνω – φέρω εις πέρας», παράλλ. τύπος τού αρχαιότερου *ἄνυμι* (ήδη μυκ. μτχ. *a$_2$-nu-me-no*: *ἀνύμενος*) < **ἄ-νυ-μι* (με πρόσφυμα *-νυ-*, πβ. *δείκ-νυ-μι*) < **sn̥-nu-*, που προέρχεται από την ίδια ρίζα (Ι.Ε. **sen-*) με τη λ. *αὐθ-έντης* (βλ.λ.), καθώς και με το σανσκρ. *sanóti* «κερδίζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αυθέντης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάνυση < ελνστ. *διάνυ-σις*

διάνυσμα < ελνστ. *διάνυσ-μα*, αρχική σημ. «καλυφθείσα απόσταση» → μαθημ. σημ. (απόδ. τού γαλλ. *vecteur*).

διαξιφισμός
ελνστ. < αρχ. *διαξιφίζομαι* «μάχομαι (με ξίφη)» [ήδη

τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *δια-* + *-ξιφ(ίζομαι)* < *ξίφος*.

διαολο- → διάβολος

διαπαιδαγωγώ
< αρχ. *διαπαιδαγωγῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δια-* + *παιδαγωγῶ* < *παιδαγωγός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπαιδαγώγη-ση, λόγ. [1876].

διαπάλη → πάλη

διά παντός
< αρχ. *διὰ παντός* (εννν. *τοῦ χρόνου*). Η φρ. είχε ήδη από την Αρχαιότητα αποκτήσει τη σημ. «για πάντα», όταν δεν συνοδευόταν από άλλο ουσ. σε γενική πτώση (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.49: *καὶ ἡ ἀπορία τοῦ μὴ ἡσυχάζειν καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐπέκειτο διὰ παντός*). Συναντάται γραμμένο και ως μία λέξη *(διαπαντός)* σε μεσαιωνικά κείμενα.

διαπασών «η συνολική έκταση μουσικής κλίμακας – το μικρό, βοηθητικό όργανο που παράγει τον φθόγγο Λα»
< αρχ. *διαπασῶν*, από τη συνεκφορά *διὰ πασῶν τῶν χορδῶν* (εννν. *συμφωνία*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Φερεκράτη], όπως εννοούσαν στην Αρχαιότητα την οκτάβα. Στη σημασία τού οργάνου η λ. αποτελεί αντιδάν., που ανάγεται στο γαλλ. *diapason* < λατ. *diapason* < αρχ. *διαπασῶν*.

διαπεραιώνω → περαιώνω

διαπεραστικός
λόγ. [1799], < θ. *διαπερασ-* (τού αρχ. *διαπερῶ, -άω*, βλ.λ. *περνώ*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, απόδ. τού γαλλ. *pénétrant*.

διαπερατός «σώμα αδιαπέραστο από φως, υγρά, αέρια»
< αρχ. *διαπερῶ (-άω)* «περνώ απέναντι – διαπερνώ, διατρυπώ» (κατά το αρχ. σχήμα *περῶ – περατός*) < *δια-* + *περῶ (-άω)*, από θέμα τού επιρρ. *πέρα* (βλ.λ.). Το επίθ. *διαπερατός* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *perméable*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπερατ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *perméabilité*.

διαπερνώ
< μεσν. *διαπερνῶ*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διαπερῶ (-άω)* «περνώ απέναντι – διατρυπώ» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (βλ.λ. *περνώ*).

διαπίδυση «αμοιβαία διείσδυση αερίων ή υγρών»
< αρχ. *διαπίδυσις* < ρ. *διαπιδύω* < *δια-* + *πιδ(ύω)* «αναβλύζω» < ουσ. *πῖδαξ, -ακος* (βλ.λ. *πίδακας*).

διαπιστεύω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *πιστεύω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εμπιστεύομαι κάποιον» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ Ἀλονν.* 17: *οὓς δ᾽ ἐνθάδε προῄρηται φίλους κεκτῆσθαι, τούτοις διεπίστευεν;*) ➝ σύγχρ. σημ. (το μέσο *διαπιστεύομαι*) «ορίζομαι διπλωματικός αντιπρόσωπος» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *accréditer*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπίστευ-ση, λόγ. [1886]
διαπιστευ-τήρια, λόγ. [1856], πληθ. τού επιθ. *διαπιστευτήριο (γράμμα)*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *(lettre) créditive / de créance*.

διαπιστώνω
λόγ. [1766], < *δια-* + *πιστ(ώνω)* < *πιστός*, διαφ. από το αρχ. *διαπιστῶ (-έω)* «δυσπιστώ» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. σε Δημοσθένη και Αριστοτέλη] < *δι(α)-* + *ἀπιστῶ (-έω)* < επίθ. *ἄπιστος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπίστω-ση, λόγ. [1766].

διαπλάθω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διαπλάσσω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (πβ. κ. *πλάσσω – πλάθω*) < *δια-* + *πλάσσω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάπλαση < ελνστ. *διάπλα-σις* «διαμόρφωση, σχηματισμός»
διαπλαστικός < ελνστ. *διαπλασ-τικός* < *διάπλα-σις*.

διάπλατος → πλατύς

διαπλέκω → πλέκω

διαπλέω → πλέω

διαπληκτίζομαι
ελνστ., αρχική σημ. «ανταλλάσσω χτυπήματα (με γροθιές)», < *δια-* + αρχ. *πληκτ(ίζομαι)*, από θ. τού ρ. *πλήττω* «χτυπώ» (βλ.λ.), πβ. κ. *πλήκ-της*. Η λ. βαθμηδόν περιορίστηκε στις λεκτικές αψιμαχίες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπληκτισμός < ελνστ. *διαπληκτισ-μός*.

διαπνέω → πνέω

διαπολιτισμικός
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *intercultural*.

διαπομπεύω «εξευτελίζω δημοσίως, διασύρω»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + αρχ. *πομπ(εύω)* «οδηγώ, μεταφέρω» < *πομπή* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ολοκληρώνω διαδικασία – περιφέρω» (πβ. Κριτ. *απόσπ.* 1.9-10: *ἔστ᾽ ἂν ὕδωρ οἴνῳ συμμειγνύμενον κυλίκεσσιν παῖς διαπομπεύῃ προπόσεις*) ➝ ελνστ. σημ. «περιφέρω εμπαίζοντας, εξευτελίζω δημοσίως» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Κατὰ Εὐνομ.* 2.1: *τὴν μεγαλορρήμονα κεφαλὴν ἐκείνην ἐν τῷ στρατῷ τῶν ὁμοφύλων διαπομπεύων*).

διαπραγματεύομαι
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *πραγματ(εύομαι)* < *πρᾶγμα, -ατος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξετάζω λεπτομερώς, αναλύω» (πβ. Πλάτ. *Φαίδων* 95e: *ὅλως γὰρ δεῖ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τὴν αἰτίαν διαπραγματεύσασθαι*) ➔ ελνστ. σημ. «συναλλάσσομαι, αποκομίζω κέρδος» (Κ.Δ. Λουκ. 19,15: *καὶ εἶπεν φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς δεδώκει τὸ ἀργύριον, ἵνα γνοῖ τί διεπραγματεύσαντο*) ➔ σύγχρ. σημ. «συζητώ τους όρους συμφωνίας» (απόδ. τού γαλλ. *négotier*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπραγμάτευ-ση, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *négotiation*
διαπραγματευ-τής, λόγ. [1840], απόδ. τού αγγλ. *negotiator*
διαπραγματεύ-σιμος, λόγ. [1887]
διαπραγματευ-τικός.

διαπράττω → πράττω

διαπρέπω
αρχ. [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν*] < *δια-* + *πρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. επίθ. *μεγαλο-πρεπής, ευ-πρεπής*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. σήμαινε «προβάλλομαι, διακρίνομαι, προκαλώ θαυμασμό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαπρεπής < αρχ. *διαπρεπ-ής* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.].

διαπρύσιος στη φρ. *διαπρύσιος κήρυκας* «ένθερμος κήρυκας»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «οξύς, διαπεραστικός (ήχος)», < **δια-πρύ-τιος*, πιθ. < ομηρ. επίρρ. *διαπρό* «διαπερνώντας», με αιολικό φωνηεντισμό (πβ. κ. αρχ. αττ. *ὄνομα* – αιολ. *ὄνυμα*, π.χ. *επ-ώνυμος, αν-ώνυμος*) και επίθημα *-τιος*. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από θ. **διαπρ-* τού ρ. *διαπείρω* «διαπερνώ». Από την ελνστ. εποχή η λ. απαντά στους εκκλησιαστικούς Πατέρες ως μέρος τής φρ. *διαπρύσιος κῆρυξ* «ένθερμος, ζηλωτής κήρυκας» (πβ. Αθαν. *Ὁμιλ.* 28.989: *καὶ τῆς Χριστοῦ παρουσίας διαπρύσιος κῆρυξ εὐχαριστήσας*).

διαπυούμαι → πύον

διάπυρος → πυρ

διαρθρώνω
< αρχ. *διαρθρῶ (-όω)* < *δι(α)-* + *ἀρθρῶ (-όω)* < *ἄρθρον* (βλ.λ.), στη σημ. «άρθρωση, μέρος συνόλου», πβ. κ. *συν-αρθρώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάρθρωση < αρχ. *διάρθρω-σις*
διαρθρωτικός < ελνστ. *διαρθρω-τικός*.

διαρκώ
< αρχ. *διαρκῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «είμαι αρκετός – αντέχω», < *δι(α)-* + *ἀρκῶ* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η χρονική σημ. τού ρήματος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαρκής < αρχ. *διαρκ-ής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, πβ. *Ἱστ.* 1.15.1.5: *ὅσοι μὴ διαρκῆ εἶχον χώραν*]
διάρκεια < ελνστ. *διάρκ-εια* «επάρκεια – χρονική συνέχεια».

διαρρέω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *ῥέω* (βλ.λ.), με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *απο-ρρέω, κατα-ρρέω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διασχίζω έκταση» (για ποταμό, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.108: *διὰ δὲ σφεων τοῦ μέσου Λίσος ποταμὸς διαρρέει*) ➔ αρχ. σημ. «ξεγλιστρώ, φθίνω, εξαφανίζομαι» (πβ. Σοφ. *Αἴας* 1266-7: *τοῦ θανόντος ὡς ταχεῖά τις βροτοῖς χάρις διαρρεῖ*) ➔ ελνστ. σημ. «διαδίδομαι» (για φήμη ή είδηση· πβ. Πλουτ. *Περὶ ἀδολεσχ.* 502D: *διὸ τοῖς μὲν ἄλλοις ἐμμένουσιν οἱ λόγοι, τῶν δ' ἀδολέσχων διαρρέουσιν*· Δίων. Χρυσοστ. *Περὶ Βασιλ.* 61.9: *διέρρει λόγος ὡς οὐκέτι δυνήσονται πλείω χρόνον ἀντέχειν οἱ Τρῶες*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαρροή < αρχ. *διαρρο-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη], αρχική σημ. «αγωγός, σωλήνας – ροή νερού» ➔ σύγχρ. σημ. «γνωστοποίηση μη ανακοινώσιμων στοιχείων» (απόδ. τού αγγλ. *leak*).

διαρρηγνύω
ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διαρρήγνυμι* «σπάζω – διασπώ, διατρυπώ» < *δια-* + *ῥήγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *ρήγμα, ρήξη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάρρηξη < ελνστ. *διάρρηξ-ις* «σπάσιμο, κομμάτιασμα» (η σύγχρ. σημ. «παραβίαση χώρου με σκοπό τη ληστεία» οφείλεται σε επίδρ. τού γερμ. *Einbruch*)
διαρρήκτης < ελνστ. *διαρρήκ-της* «συνωμότης» (η σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού γερμ. *Einbrecher*).

διαρρήδην «ρητώς, κατηγορηματικά»
αρχ. επίρρ. < *δια-* + θ. *ρη-* (το οποίο απαντά στον παθ. αόρ. *ἐρ-ρή-θην* «ελέχθην», βλ.λ. *ρήση*) + επιρρ. επίθημα *-δην*.

διαρροή → διαρρέω

διάρροια
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. την περιγραφή τού λοιμού από τον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 2.49.6: *ἐπικατιόντος τοῦ νοσήματος ἐς τὴν κοιλίαν [...] καὶ διαρροίας ἅμα ἀκράτου ἐπιπιπτούσης*], μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *διαρρέω* (βλ.λ.). Η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες ως ελληνογενής όρος (π.χ. αγγλ. *diarrhoea*, γαλλ. *diarrhée*) ή ως μεταφρ. δάνειο (π.χ. γερμ. *Durchfall*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαρροϊκός < ελνστ. *διαρρο-ϊκός*.

διαρχία «άσκηση εξουσίας από δύο πρόσωπα – (φιλοσ.) δυϊσμός»
λόγ. [1887], < *δι-* (< αρχ. επίρρ. *δίς*, βλ.λ.) + *-αρχ(ία)* < *αρχή*, πβ. κ. *μον-αρχία*. Η λ. απαντά ως ελνστ. με τη γρ. *δυαρχία* «ύπαρξη δύο εξουσιών» (στον Αθανάσιο, 4ος αι. μ.Χ.) < *δυ-* (< αρχ. *δύο*) + *-αρχ(ία)* < αρχ. *ἀρχή*. Ο φιλοσοφ. όρος «δυϊσμός» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το γαλλ. *dualisme*. Το πλήθος των αρχ. συνθέτων από *δι-* (π.χ. *δι-μερής, δι-μοιρία, δί-πολος, δί-ωρος*) δείχνει ότι τα σύνθετα σχηματίζονται κατά κανόνα από το επίρρ. *δις* και, επομένως, η γρ. *διαρχία* (αντί *δυαρχία*) θα μπορούσε να προτιμηθεί για λόγους συστηματικότητας.

διασαλεύω
ελνστ., αρχική σημ. «ταρακουνώ με σφοδρότητα – προκαλώ σύγχυση», < *δια-* + αρχ. *σαλεύω* < ουσ. *σάλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασάλευση < ελνστ. *διασάλευ-σις*
διασαλευ-τής, λόγ. [1891].

διασαφηνίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *σαφην(ίζω)* < επίθ. *σαφ-ηνής* < επίρρ. *σάφ(α)* «σαφώς, ξεκάθαρα» + παραγ. τέρμα *-ηνής* (βλ.λ. *σαφής*). Από τα ίδια συστατικά έχει σχηματιστεί το αρχ. *διασαφῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασαφήνιση < μεσν. *διασαφήνι-σις*
διασάφηση < ελνστ. *διασάφη-σις* < αρχ. *διασαφῶ (-έω)*
διασαφητικός < ελνστ. *διασαφη-τικός* < αρχ. *διασαφῶ (-έω)*.

διάσειση
< ελνστ. *διάσεισις* «βίαιο ταρακούνημα» < αρχ. *διασείω* < *δια-* + *σείω*. Ο ιατρ. όρος αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *concussion*.

διάσελο «πέρασμα μεταξύ βουνών, κλεισούρα»
< *δια-* + *-σελ(ο)* < μεσν. *σελ(ίον)*, υποκορ. τού *σέλα* (βλ.λ.).

διάσημος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < *δια-* + *-σημ(ος)* < *σῆμα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-σημος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασημ-ότητα, λόγ. [1858] → η σημ. «ευρέως γνωστή προσωπικότητα» αποδίδει το αγγλ. *celebrity*.

διασκεδάζω
ΕΤΥΜ. ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διασκεδάννυμι* «σκορπίζω» (με βάση τον αόρ. *ἐσκέδασα* τού απλού *σκεδάννυμι*, που συνέπιπτε με τον αόρ. ρημάτων σε *-άζω*, πβ. το σχήμα *κοπίασα – κοπιάζω, ετοίμασα – ετοιμάζω*) < *δια-* + *σκεδάννυμι* (αρχαιότ. *(σ)κίδ-ναμαι*) < **σκεδ-άσ-νυ-μι* (με προσφύματα), πιθ. < Ι.Ε. **(s)ke(n)d-* «σχίζω, καταστρέφω – σκορπίζω» || αβεστ. *sčandayeiti* «σχίζω, καταστρέφω», αλβ. *çaj* «σχίζω», μέσο αγγλ. *scateren* > αγγλ. *scatter* «σκορπίζω» || ίσως αρχ. *σχίζω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διασκορπίζω, διαλύω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.79: *μαθὼν ὡς ἀπελάσας μέλλοι Κροῖσος διασκεδᾶν τὸν στρατόν*) → ελνστ. σημ. «αποδιώχνω, ματαιώνω (κάτι ανεπιθύμητο)» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 4.4.7: *ὅταν δὲ τὸν παρόντα κίνδυνον διασκεδάσωμεν*· Βασιλ. *Ὁμιλ. Ψαλμ.* 29.340: *διεσκεδάσθησαν αἱ βουλαὶ τῆς Συρίας*) → σύγχρ. σημ. «περνώ ευχάριστα, ψυχαγωγούμαι» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *se diverter*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασκέδαση < ελνστ. *διασκέδα-σις* «διασκόρπιση» → η σημ. «ψυχαγωγία» αποτελεί απόδ. των γαλλ. *dissipation, divertissement*
διασκεδασ-τής < ελνστ. *διασκεδαστής* «διασκορπιστής» → η σημ. «ψυχαγωγός» αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *entertainer*
διασκεδαστ-ικός < ελνστ. *διασκεδαστικός* «διασκορπιστικός» → η σημ. «ψυχαγωγικός» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *divertissant*.

διασκελίζω «υπερπηδώ (κάτι) με ανοιχτά πόδια»
μεσν., ενεργ. τύπος τού ελνστ. *διασκελίζομαι* «ανοίγω τα σκέλη» < *δια-* + *-σκελ(ίζομαι)* < αρχ. *σκέλος*. Βλ. κ. *δρασκελίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασκελισ-μός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *enjembement*
διασκέλισμα < μεσν. *διασκέλισ-μα* «βάδισμα, δρασκελιά».

διασκευάζω
ελνστ., ενεργ. τύπος τού αρχ. *διασκευάζομαι* «προετοιμάζομαι, εφοδιάζομαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.38.4: *τἆλλα διεσκευάζοντο ὡς ἐς πλοῦν*] < *δια-* + *σκευάζω, -ομαι* < *σκεῦος* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «διορθώνω κείμενο ή έργο, προτού δημοσιευθεί» (πβ. Αριστέου *Φιλοκρ.* 311: *εἴ τις διασκευάσει προστιθεὶς ἢ μεταφέρων τι τὸ σύνολον τῶν γεγραμμένων ἢ ποιούμενος ἀφαίρεσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασκευή < ελνστ. *διασκευ-ή*, αρχική σημ. «εφοδιασμός (με προμήθειες), κατασκευή» → ήδη ελνστ. σημ. «νέα έκδοση (έργου) με διορθώσεις»
διασκευαστής < ελνστ. *διασκευασ-τής* «κριτικός διορθωτής ποιήματος»
διασκευαστικός < ελνστ. *διασκευασ-τικός*.

διάσκεψη
< αρχ. *διάσκεψις* «λεπτομερής επισκόπηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 697c.6: *ἡ Περσῶν πέρι διάσκεψις τῆς πολιτείας*] < ρ. *διασκέπτομαι* (πβ. αρχ. *σκέψις – σκέπτομαι*) < *δια-* + *σκέπτομαι* (βλ.λ.). Η σημ. «από κοινού εξέταση, σύσκεψη» είναι ελνστ. (πβ. Λουκιαν. *Ζεύς Τραγ.* 26: *εἰ καὶ τοῖς νέοις ἔτι καὶ*

ἀγενείοις ἡμῖν ἐφεῖτο ἐκ τοῦ νόμου δημηγορεῖν, ἴσως ἂν εἶπόν τι συμφέρον εἰς τὴν διάσκεψιν).

διασπαθίζω

< ελνστ. *διασπαθίζω / διασπαθῶ (-άω)* «κατασπαταλώ, διασκορπίζω» < *δια-* + *σπαθ(ίζω)* < αρχ. *σπάθη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διασπάθι-ση, λόγ. [1886].

διάσπαρτος → διασπείρω

διάσπαση → διασπώ

διασπείρω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.13.17-8: *αὐτοχειρίῃ διέσπειρε τῇ στρατιῇ*], αρχική σημ. «διασκορπίζω σε όλη την έκταση», < *δια-* + *σπείρω* (βλ.λ. *σπέρνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάσπαρ-τος < ρ. *διασπείρω* (κατά το σχήμα *σπείρω – σπαρτός*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *disséminé*
διασπορά < ελνστ. *διασπορ-ά*. Ο όρος συνδέθηκε κατ' εξοχήν με τους Ιουδαίους εξορίστους στη Βαβυλώνα και κατόπιν σε διάφορα σημεία μακριά από την Ιερουσαλήμ (πβ. Π.Δ., Ψαλμ. 146/147,2: *οἰκοδομῶν Ἰερουσαλὴμ ὁ Κύριος καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυνάξει*) και ήταν ακόμη εν χρήσει τον 1ο αιώνα, κυρίως σε σχέση με τις εβραϊκές κοινότητες τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Κ.Δ., Ιακώβ. 1,1: *Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ χαίρειν*). Στη σύγχρονη εποχή η λ. απαντά σε διάφορες γλώσσες (αγγλ. και γαλλ. *diaspora*), για να δηλώσει τους διασκορπισμένους πληθυσμούς μιας εθνότητας
διασπορέας < ελνστ. *διασπορ-εύς*.

διασπώ

< αρχ. *διασπῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *σπῶ (-άω)*, για το οποίο βλ.λ. *σπάζω*, πβ. κ. *απο-σπώ, συ-σπώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάσπαση < αρχ. *διάσπα-σις* «βίαιος διαχωρισμός» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] → οι χρήσεις τής λ. στην πυρηνική φυσική και τη χημεία οφείλονται σε απόδ. τού γαλλ. *désintégration*
διασπασ-τής, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *disruptioniste*
διασπασ-τικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *disruptif*.

διασταλτικός → διαστέλλω

διάσταση

< αρχ. *διάστασις* «απόσταση, διάστημα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 20.1: *διαστάσιος ὀστέων*], από θ. τού ρ. *διίστημι / διίσταμαι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *στάσις – ἵσταμαι, σύστασις – συνίσταμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαστατός < ελνστ. *διαστα-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *διίσταμαι*, πβ. κ. *στατός – ἵσταμαι*.
ΣΥΝΘ. -διάστατος: *μονο-διάστατος, τρισ-διάστατος, πολυ-διάστατος* κ.ά.

διασταυρώνω

< ελνστ. *διασταυρῶ (-όω)*, ενεργ. τύπος τού αρχ. *διασταυροῦμαι (-όο-)* «περιφράσσω με πασσάλους» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 6.97.2: *καὶ ὁ μὲν ναυτικὸς στρατὸς τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ Θάψῳ διασταυρωσάμενος τὸν ἰσθμὸν ἡσύχαζεν*] < *δια-* + *σταυρῶ (-όω)* < *σταυρός* «πάσσαλος» (βλ.λ.). Στη σημερινή σημ. η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *croiser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διασταύρω-ση, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *croisement*. Η σημ. «έλεγχος για επαλήθευση» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *recoupement*.

διαστέλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *απο-στέλλω, κατα-στέλλω, συ-στέλλω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκτείνω, ανοίγω – αποχωρίζω» (πβ. Αριστ. *Περὶ ἀκουστ.* 800b: *ὅταν ὦσι σκληραὶ καὶ μήτε διαστέλλεσθαι μήτε πιέζεσθαι δύνωνται ῥᾳδίως*) → ήδη αρχ. σημ. «διακρίνω, ορίζω σαφώς» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 265e: *ταύτην δὴ δεῖ καθάπερ τὰ ἔμπροσθεν, ὡς ἔοικεν, ἡμᾶς δίχα διαστέλλειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διασταλ-τός, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dilatable*
διασταλτικός < ελνστ. *διασταλ-τικός* «σχετικός με τη διαστολή»
διαστολέας < ελνστ. *διαστολ-εύς* → Η σημ. τού ιατρ. εργαλείου είναι ήδη ελνστ. και απαντά στον ιατρό Γαληνό (2ος αι. μ.Χ., *Ἱπποκρ. γλωσσ. ἐξήγ.* 19.110.: *κατοπτῆρι τῷ καλουμένῳ ἑδροδιαστολεῖ, ὥσπερ γε καὶ διόπτρα, ὁ γυναικῶν διαστολεύς*)
διαστολή < αρχ. *διαστολ-ή* «αύξηση των διαστάσεων, ανάπτυξη» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
διασταλικός < ελνστ. *διαστολ-ικός*.

διάστημα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (ως μουσικός όρος)], από θ. τού ρ. *διίστημι / διίσταμαι* «στήνω / στέκομαι χωριστά» (βλ.λ.), πβ. απρφ. αορ. β΄ *διαστῆ-ναι* και το ουσ. *σύ-στη-μα*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωνε «τον μεταξύ χώρο, την απόσταση». Στη σημ. τού χώρου πέρα από την ατμόσφαιρα τής Γης η λ. αποδίδει το γαλλ. *espace*.

διαστημάνθρωπος

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *space man*.

διαστημόπλοιο

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *space ship*.

διαστίζω «βάζω σημεία στίξης σε κείμενο – καταστιγματίζω κάποιον»
αρχ., αρχική σημ. «θέτω σημείο στίξεως», < *δια-* + *στίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-στίζω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάστικ-τος, πβ. κ. *στίζω – στικτός.*

διάστιχος «ο μεταξύ των στίχων»
λόγ. [1857], < *δια-* + *στίχος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interlinéaire.*

διαστολέας → διαστέλλω

διαστολή → διαστέλλω

διαστρεβλώνω
< ελνστ. *διαστρεβλῶ (-όω)* (στον Γρηγ. Ναζιανζηνό) < *δια-* + αρχ. *στρεβλῶ (-όω)* < *στρεβλός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαστρέβλω-ση, λόγ. [1889]
διαστρεβλω-τής, λόγ. [1889].

διάστρεμμα
αρχ. (ήδη στον γιατρό Ιπποκράτη, 5ος αι. π.Χ.) < *διαστρέφω*, στη σημ. «στρίβω».

διαστρέφω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-στρέφω, μετα-στρέφω, συ-στρέφω.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «στρίβω – στραβώνω, στρεβλώνω» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμῶν* 7.31: *τοῦτον ἀνάγκη τὸ ὀστέον εὑρεθῆναι διεστραμμένον ἔχοντα πρὸς τὸ ἄνω μέρος*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «διαστρεβλώνω, παραποιώ» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 140: *περὶ οὗ τοὺς πολλοὺς ἀνήλωσε λόγους [...] ὡς διαστρέψων τἀληθές*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαστροφή < αρχ. *διαστροφ-ή*, αρχική σημ. «στρίψιμο (για σπασμένο μέλος), στριφογύρισμα» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 34.23: *διαστροφὴν δὲ ἴσχουσιν οἱ ὀδόντες*) → αρχ. σημ. «διαφθορά, φαυλότητα» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Εὐδήμ.* 1227a.29-30: *καὶ βούλεται φύσει μὲν τὸ ἀγαθόν, παρὰ φύσιν δὲ καὶ διαστροφὴν καὶ τὸ κακόν*) → ο σύγχρ. ψυχολογικός όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *perversion, perversité*, η δε σημ. «διαστρέβλωση» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *déformation*
διαστροφέας < ελνστ. *διαστροφ-εύς* «παραχαράκτης»
διεστραμμένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *διαστρέφω.*

διαστρωμάτωση
< *δια-* + *στρωματ-* (< *στρῶμα, -ατος*) + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *stratification.*

διασυλλογικός
< *δια-* + *συλλογ(ικός)*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *interclub.*

διασύνδεση → συνδέω

διασύρω
αρχ. < *δια-* + *σύρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-σύρω, επι-σύρω.* Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε τη σημ. «χλευάζω, εμπαίζω, ονειδίζω» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 199: *διασύρουσι μὲν γὰρ αὐτὴν ὡς οὐδὲν ὠφελεῖν δυναμένην, ἀλλ' ἀπάτην καὶ φενακισμὸν οὖσαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασυρμός < ελνστ. *διασυρ-μός.*

διασφαλίζω
< ελνστ. *διασφαλίζομαι* «οχυρώνω, εξασφαλίζω» < *δια-* + *-ασφαλ(ίζομαι)* < αρχ. *ἀσφαλής.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διασφάλι-ση.

διασχίζω → σχίζω

διασώζω
< αρχ. *διασῴζω* < *δια-* + *σῴζω* (βλ.λ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]. Από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε τις σημ. «σώζω από κίνδυνο» και «διατηρώ, διαφυλάσσω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. παιδ.* 1.6: *τὴν δ' αὐτοῦ παρακέλευσιν εἰς τοὺς μεγίστους κινδύνους δεῖ ὡς μάλιστα ἐν πίστει διασῴζειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάσωση < ελνστ. *διάσω-σις* «διατήρηση, σωτηρία»
διασώστης < ελνστ. *διασώσ-της*
διασωστικός < ελνστ. *διασωσ-τικός.*

διατάζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διατάσσω* (πβ. κ. *τάζω – τάσσω*) [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 276: *τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε* [«όρισε»] *Κρονίων*] < *δια-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-τάσσω, παρα-τάσσω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διαταγή < ελνστ. *διαταγ-ή* < αρχ. *διατάσσω*
διάταγμα < ελνστ. *διάταγ-μα* < αρχ. *διατάσσω*
διάταξη < αρχ. *διάταξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «διευθέτηση, τακτοποίηση στρατευμάτων»
διατακτικός < ελνστ. *διατακ-τικός* → ο νομ. όρος *διατακτικό* είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dispositif*
διάτα < μεσν. *διάτα* «διαθήκη» < *διατάζω* (υποχωρητ. σχηματισμός).

διάτανος
μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. ουσ. *διατανοσύνη* «σατανικότητα»), λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λ. *διά(βολ)ος* και *(σα)ταν(άς).* Βλ.λ. *διάβολος.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σατανάς.*

διάταξη → διατάζω

διαταράσσω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *ταράσσω* (βλ.λ. *ταράζω*), πβ. κ. *συν-ταράσσω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαταραχή < ελνστ. *διαταραχ-ή* «διατάραξη» < αρχ. *διαταράσσω*
διατάραξ-η, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *perturbation*.

διάταση

< αρχ. *διάτασις* < ρ. *διατείνω* (πβ. κ. *τάσις – τείνω*) < *δια-* + *τείνω, -ομαι* (βλ.λ.). Από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε τις σημ. «τέντωμα, έκταση» και «ένταση, έντονη προσπάθεια» (πβ. Θεοφρ. *απόσπ.* 9.32: *ἅμα δὲ καὶ ἡ διάτασις τοῦ πνεύματος ἐξωθεῖ μᾶλλον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διατατικός < ελνστ. *διατα-τικός* «επιτακτικός, έντονος – αναγκαστικός».

διατεθειμένος

μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *διατίθημι* (βλ.λ. *διαθέτω*), πβ. κ. *τίθημι – τεθειμένος, κατα-τεθειμένος, συν-τεθειμένος*.

διατείνομαι «υποστηρίζω»

μέσ. τύπος τού αρχ. *διατείνω* «τεντώνω ώς το έπακρο, κρατώ τεντωμένο ή τεταμένο» < *δια-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-τείνω, συν-τείνω*. Το μέσο *διατείνομαι* συναντάται ήδη στους αρχ. συγγραφείς με τη σημ. «τεντώνομαι, εκτείνομαι – αγωνίζομαι να φθάσω» και περαιτέρω «προσπαθώ να πείσω, ισχυρίζομαι ένθερμα» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 142: *τί οὖν ταῦτ᾽ ἐπήραμαι καὶ διετεινάμην οὑτωσὶ σφοδρῶς;*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ισχυρίζομαι*.

διατελώ

< αρχ. *διατελῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 585.1-2: *τοῦ γὰρ δικαίου κἀν βροτοῖσι κἀν θεοῖς ἀθάνατος ἀεὶ δόξα διατελεῖ μόνου*] < *δια-* + *τελῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τελώ, επι-τελώ*. Η λ. συντασσόταν κυρίως με μτχ. ή επίθ. ως συμπλήρωμα (κατηγορούμενο, π.χ. *διατελοῦμεν ὄντες / οἰκοῦντες / χρώμενοι / πιστοί*), αλλά και με ουσ. που δηλώνει ιδιότητα ή αξίωμα (π.χ. *διατελεῖ στρατηγός (ὤν) / ἄρχων*).

διατηρώ

< αρχ. *διατηρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. τον γνωστό *όρκο* (17): *ἁγνῶς δὲ καὶ ὁσίως διατηρήσω βίον τὸν ἐμὸν καὶ τέχνην τὴν ἐμήν*] < *δια-* + *τηρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-τηρώ, παρα-τηρώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διατήρηση < ελνστ. *διατήρη-σις*
διατηρη-τής, λόγ. [1835]
διατηρητέος < ελνστ. *διατηρη-τέος*
διατηρή-σιμος, λόγ. [1865].

διατίθεμαι → διαθέτω

διατιμώ → τιμώ

διατομή

αρχ. < ρ. *διατέμνω* «κόβω στο μέσον, διαχωρίζω» (πβ. κ. *τομή – τέμνω*) < *δια-* + *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-τέμνω*.

διατομικός «(για μόριο) που αποτελείται από δύο άτομα τού ίδιου ή διαφορετικών στοιχείων»

< *δι(α)-* + *ατομικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *diatomic*.

διατονικός

ελνστ. < *διάτον(ος)* (< αρχ. *διατείνω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η λ. πρωτοαπαντά ως μουσικός όρος στον πυθαγόρειο φιλόσοφο Αρχύτα (4ος αι. π.Χ.), ο οποίος διέκρινε το *διατονικὸν γένος* (δηλ. τη *διατονική* κλίμακα) από τό *χρωματικόν* και το *ἐναρμόνιον*.

διάτορος «οξύς, διαπεραστικός (ήχος)»

αρχ. < *δια-* + θ. *τορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα), για το οποίο βλ.λ. *διάτρητος, τρίβω*.

διατρανώνω

< ελνστ. *διατρανῶ (-όω)* «εκφράζω ρητά και με σαφήνεια» < *δια-* + *τρανῶ* < αρχ. *τρανής*, για το οποίο βλ.λ. *τρανός*.

διατρέφω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δια-* + *τρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-τρέφω, εκ-τρέφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διατροφή < αρχ. *διατροφ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] ➔ Η νομ. σημ. αποδίδει το γαλλ. *pension alimentaire*
διατροφ-ικός.

διατρέχω → τρέχω

διάτρητος

ελνστ. < *δια-* + αρχ. ρηματ. επίθ. *τρητός* «διατρυπημένος» < θ. *τρη-* (με παραγ. τέρμα *-τος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα) || λατ. *tero* «τρίβω, λειαίνω», μτχ. *tritus* (> ιταλ. *tritare* «κόβω, τεμαχίζω»), αρχ. γερμ. **þræ-a-* «στρίβω, γυρίζω» (> γερμ. *drehen*, ολλ. *draaien*, αγγλ. *throw* «ρίχνω, πετώ – (αρχικώς) στρίβω») || αρχ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τέρ-jω*), *τρί-β-ω* (βλ.λ.), *τι-τρώ-σκω* «χτυπώ – φονεύω», *τρω-τός, τερη-δών* (βλ.λ. *τερηδόνα*), *τόρ-νος* (βλ.λ.), *διά-τορ-ος*, *τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διάτρηση < αρχ. *διάτρη-σις* «τρύπημα, τρύπα»
διατρητ-ικός, λόγ. [1897], < *διατρητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Σε διάφορες συσκευές η λ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *perforant, perforateur*
διατρη-τής, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *perceur*.

διατριβή

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *διατρίβω* «δαπανώ χρόνο, συχνάζω (κάπου)» < *δια-* + *τρίβω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σπατάλη (κυρ. χρόνου), φθο-

ρά» (πβ. Θουκ. Ἱστ. 5.82: *καὶ ἔδοξεν αὐτοῖς στρατεύειν ἐς Ἄργος, διατριβαὶ δὲ καὶ μελλήσεις ἐγίγνοντο* «...αργοπορούσαν και ανέβαλλαν») → αρχ. σημ. «συναναστροφή, το να συχνάζει κανείς κάπου» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 197: *λέγουσιν γὰρ οἱ μὲν ὡς ἔστιν ἡ περὶ τοὺς σοφιστὰς διατριβὴ φλυαρία καὶ φενακισμός*) → ήδη αρχ. σημ. «μελέτη, σοβαρή εργασία (για την οποία δαπανήθηκε χρόνος)» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 230b: *οὐκ ἂν οἴει με κατὰ Πίνδαρον καὶ ἀσχολίας ὑπέρτερον πρᾶγμα ποιήσασθαι τὸ τεήν τε καὶ Λυσίου διατριβὴν ἀκοῦσαι;*).

διατροφή → διατρέφω

διάττων στη φρ. *διάττων αστήρ* «το αστέρι που δίνει την εντύπωση ότι πέφτει»
< αρχ. *διᾴττων, -οντος*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *διᾴττω / διαΐσσω* «ορμώ, τινάζομαι» < *δι(α)-* + *ἀΐσσω / ᾄσσω* «εφορμώ, ρίχνομαι – αστράφτω (όπως το φως)», ίσως < **aiF-ίκ-jω*, που πιθ. συνδ. με το επίθ. *αἰόλος* «ταχύς, ευκίνητος» (< **Fαι-Fόλ-ος*), για το οποίο βλ.λ. *αιολικός*. Τη φρ. *διᾴττων ἀστήρ* πρωτοχρησιμοποιεί ο ιστορικός Δαΐμαχος (4ος αι. π.Χ.).

διατυπώνω

< αρχ. *διατυπῶ (-όω)* «διαμορφώνω, σχηματίζω – φαντάζομαι» < *δια-* + *τυπῶ* < *τύπος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τυπώνω*. Η σημ. «εκφράζω, αποδίδω – αρθρώνω» είναι ήδη αρχ. και απαντά στον Αριστοτέλη (*Περὶ ἀκουστ.* 801b: *οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς διαλέκτου πολλὴν ἀσάφειαν ἀπεργάζεται τὰ ἐκπίπτοντα τῶν πνευμάτων ἐκ τοῦ στόματος, ὅταν μὴ διατυπωθῶσιν ὁμοίως*), αλλά είναι συχνή και σε μεταγενέστερα κείμενα (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Νόμ. ἱερ. ἀλληγ.* 1.99: *ἔτι δὲ ἀκριβέστερον διατυπώσωμεν αὐτό*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διατύπωση < αρχ. *διατύπω-σις* «πλήρης, τελική μορφή – σύστημα» < *διατυπῶ (-όω)* → Οι σημ. «τρόπος γλωσσικής έκφρασης» και «ποιότητα λόγου» οφείλονται σε επίδρ. τού γερμ. *Ausdruck*, ενώ ο πληθ. *διατυπώσεις* στη σημ. «τυπικές ενέργειες με τις οποίες διεκπεραιώνεται και επικυρώνεται κάτι» αποδίδει το γαλλ. *formalités*.

διαυγής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *δι(α)-* + *-αυγ(ής)* < *αὐγή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαύγεια < ελνστ. *διαύγ-εια*.

δίαυλος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δι(α)-* + *αὐλός* (βλ.λ.), οπότε η λ. θα δήλωνε «το στενό πέρασμα». Δεν σχετίζεται με το ομώνυμο αρχ. *δίαυλος* «αγώνας δρόμου δύο σταδίων» < *δι-* (< αριθμητ. *δίς*) + *αὐλός*.

διαφαίνομαι → φαίνομαι

διαφανής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 229b.7-8: *ἆρ' οὖν ἐνθένδε; χαρίεντα γοῦν καὶ καθαρὰ καὶ διαφανῆ τὰ ὑδάτια φαίνεται*], από θ. τού ρ. *διαφαίνω, -ομαι* (παθ. αόρ. β' *δι-ε-φάν-ην*) < *δια-* + *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *εμ-φανής, προ-φανής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφάνεια < αρχ. *διαφάν-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] → σύγχρ. σημ. «διαφανής εικόνα που τοποθετείται σε προβολέα» (απόδ. τού αγγλ. *slide*).

διαφεντεύω

μεσν. < *δηφενδεύω / δεφενδεύω* (επίσης *διαυθεντεύω*, με παρασύνδεση προς τις λ. *αὐθέντης, ἀφέντης*, όπου οφείλεται ακόμη η επιπρόσθετη σημ. «είμαι κύριος κάποιου, εξουσιάζω») < λατ. *defendo* «υπερασπίζω, αμύνομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφέντε-μα

διαφέντευση < μεσν. *διαφέντευ-σις*

διαφεντευ-τής < μεσν. *διαφεντευ-τής*.

διαφέρω

αρχ. [ήδη σε ομηρικό ύμνο] < *δια-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-φέρω, συμ-φέρω*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε αποκτήσει τη σημ. «ξεχωρίζω, διακρίνω – υπερέχω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφορά < αρχ. *διαφορ-ά* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.146.1: *αἰτίαι δὲ αὗται καὶ διαφοραὶ ἐγένοντο ἀμφοτέροις πρὸ τοῦ πολέμου*]

διαφορετικός < μεσν. *διαφορετικός / διαφορητικός* (με επίδρ. τού επιθ. *διάφορος*) < αρχ. *διαφορῶ (-έω)* «διασπείρω, λεηλατώ», παράλλ. τύπος τού ρ. *διαφέρω*

διάφορος < αρχ. *διάφορ-ος* «ανόμοιος, άλλος – ξεχωριστός»

διάφορο < αρχ. *διάφορον*, αρχική σημ. «διαφορά» (ελνστ. σημ. «υπόλοιπο – τόκος, κέρδος»), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *διάφορος*

διαφορίζω < *διάφορ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω* (διαφ. το μεσν. *διαφορίζω* «έχω όφελος, κερδίζω») → η μαθ. σημ. οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *différencier*

διαφορετικ-ότητα, λόγ. [1889].

ΣΥΝΘ. διαφορο-: *διαφορο-ποιώ, διαφορο-ποίηση, διαφορο-ποιητικός* κ.ά.

διαφεύγω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἀπολ.* 39a.4-5: *καὶ ἄλλαι μηχαναὶ πολλαί εἰσιν ἐν ἑκάστοις τοῖς κινδύνοις ὥστε διαφεύγειν θάνατον*] < *δια-* + *φεύγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-φεύγω, απο-φεύγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφυγή < αρχ. *διαφυγ-ή*

διαφυγών, μτχ. αορ. β' τού αρχ. ρ. *διαφεύγω*.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

διαφεύγω

Το ρ. ***διαφεύγω*** συντάσσεται με συμπλήρωμα σε ***αιτιατική*** (όχι γενική) πτώση ήδη από την Αρχαιότητα (π.χ. *διαφεύγω θάνατον / κίνδυνον / συμφοράν*). Η σύνταξη «μου διαφεύγει κάτι» και η σύνδεση με προσωπική αντωνυμία είναι επίσης γνωστές στην αρχ. γλώσσα (πβ. Πλάτ. *Μένων* 96e: *ἴσως καὶ διαφεύγει ἡμᾶς τὸ γνῶναι τίνα ποτὲ τρόπον γίγνονται οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες*).

διαφημίζω

ελνστ. < *δια-* + αρχ. *φημ(ίζω)* < *φήμη* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «γνωστοποιώ ευρύτερα» (Κ.Δ. Μάρκ. 1,45: *ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον*), η δε σύγχρονη σημ. «προβάλλω προϊόν ή υπηρεσία» εμφανίστηκε πρώτα στο λόγ. ουσ. *διαφήμιση* [1887], που πλάστηκε ως απόδ. τού γαλλ. *réclame* (βλ. κ. *ρεκλάμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφήμι-ση, λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *réclame*
διαφημισ-τής, λόγ. [1894]
διαφημισ-τικός, λόγ. [1891].

διαφθείρω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δια-* + *φθείρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παραφθείρω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καταστρέφω ολοσχερώς – σκοτώνω, εξολοθρεύω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.100: *εἷλον τριήρεις Φοινίκων καὶ διέφθειραν τὰς πάσας ἐς διακοσίας*) → ήδη αρχ. σημ. «βλάπτω ηθικά, αλλοιώνω τις ηθικές αρχές ή την υπόσταση κάποιου» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 1.2: *θαυμαστὸν δὲ φαίνεταί μοι καὶ τὸ πεισθῆναί τινας ὡς Σωκράτης τοὺς νέους διέφθειρεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφθορά < αρχ. *διαφθορ-ά* «καταστροφή, αφανισμός» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] → ήδη αρχ. σημ. «ηθική διάβρωση» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 1.2.8: *εἰ μὴ ἄρα ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια διαφθορά ἐστιν*)
διαφθορ-έας < αρχ. *διαφθορ-εύς*
διαφθορ-είο, λόγ. [1890].

διαφιλονικώ → φιλονικώ

διαφορά → διαφέρω

διαφορετικός → διαφέρω

διαφορικός

< *διαφορ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *différentiel* (ως μαθημ. όρος). Η λ. δεν σχετίζεται με το μεσν. επίθ. *διαφορικός* «συμφέρων, επικερδής» < αρχ. *διάφορ(ον)* «κέρδος» + παραγ. τέρμα *-ικός*.

διάφορος → διαφέρω

διάφραγμα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *διαφράσσω* (πβ. κ. *φράγμα – φράσσω*) < *δια-* + *φράσσω* (βλ.λ. *φράζω*). Η λ. χρησιμοποιείται από την Αρχαιότητα με διάφορες ανατομικές σημ. (δηλώνει τον μυ που διαχωρίζει τη θωρακική από την κοιλιακή κοιλότητα, τον ρινικό χόνδρο κ.ά.), ενώ πέρασε επίσης (μέσω τού λατ. *diaphragma*) σε άλλες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *diaphragm*, γαλλ. *diaphragme*.

διαφυγή → διαφεύγω

διαφυλάσσω → φυλάσσω

διαφωνώ

< αρχ. *διαφωνῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 860a.4-6: *ἐὰν δέ γε δίκαιον μὲν ὁμολογῶμεν, αἰσχρὸν δὲ εἶναι πάθος, διαφωνήσει τό τε δίκαιον καὶ τὸ καλόν*] < *δια-* + *φων(ῶ)* < *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *συμ-φωνώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφωνία < αρχ. *διαφων-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

διαφωτίζω

ελνστ. < *δια-* + αρχ. *φωτ(ίζω)* < *φῶς, -τός* (βλ.λ.). Ευθύς εξ αρχής η λ. συναντάται με τη σημ. «πληροφορώ, διευρύνω τους ορίζοντες (κάποιου)» (πβ. Πλουτ. *Πῶς αἴσθ. προκόπτ. ἐν ἀρετῇ* 76B: *τοῦ λόγου διαφωτίζοντος ἀτρέμα τὴν ψυχὴν καὶ διακαθαίροντος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαφώτιση < ελνστ. *διαφώτι-σις*
διαφωτισμός, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *Enlightenment*, γαλλ. *Lumières*, γερμ. *Aufklärung*
διαφωτισ-τής, λόγ. [1897]
διαφωτισ-τικός, λόγ. [1861].

διαχειμάζω «ξεχειμωνιάζω»

αρχ. < *δια-* + *χειμάζω* «εκθέτω στις συνθήκες τού χειμώνα – (μέσο) διέρχομαι, περνώ τον χειμώνα» (βλ.λ. *χειμάζομαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαχείμα-ση, λόγ. [1897].

διαχειρίζομαι

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Τραπεζ.* 12.13: *χρήματα πολλὰ διαχειρίζουσι*], αρχική σημ. «έχω στα χέρια μου – (μτφ.) διευθύνω, χρησιμοποιώ», < *δια-* + *χειρίζομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-χειρίζομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαχείριση < αρχ. *διαχείρι-σις*
διαχειρισ-τής, λόγ. [1856].

διαχέω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δια-* + *χέω* «χύνω» (βλ.λ. *χύνω*), πβ. κ. *συγ-χέω*.

διαχρονία

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diachronie*, πβ. κ. *συγ-χρονία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαχρον-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diachronique*

διαχρονικ-ότητα < *διαχρονικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

διάχυση

< αρχ. *διάχυσις* «διασκορπισμός, διάδοση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη και τον Πλάτωνα] < ρ. *διαχέω* (πβ. αρχ. *χέω – χύσις*) < *δια-* + *χέω*, για το οποίο βλ.λ. *χύνω*. Ο πληθ. *διαχύσεις* στη σημ. «χειρονομίες και εκφράσεις συμπάθειας» αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *effusions*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διαχυτικός < αρχ. *διαχυ-τικός* «διαλυτός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *διαχέω* → Η σημερινή σημ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *effusant*

διαχυτικ-ότητα, λόγ. [1887], < *διαχυτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

διάχυτος

μεσν. < ελνστ. ουδ. *διάχυτον* «κρασί από ημιαποξηραμμένα σταφύλια» < αρχ. *διαχέω* (πβ. κ. *χέω – χυτός*) < *δια-* + *χέω*, για το οποίο βλ.λ. *χύνω*.

διαχωρίζω → χωρίζω

διαψεύδω

αρχ. < *δια-* + *-ψεύδ(ω)* < ρ. *ψεύδομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διάψευση < ελνστ. *διάψευ-σις* «απάτη» → σύγχρ. σημ. «απογοήτευση από τη μη πραγματοποίηση προσδοκίας» (απόδ. τού αγγλ. *frustration*).

διβάνι → ντιβάνι

διβάρι «ενυδρείο»

μεσν. (με ανομοίωση /δ/ – /v/ < /v/ – /v/) < *βιβάριον* < λατ. *vivarium* «ιχθυοτροφείο < επίθ. *vivus* «ζων, ζωντανός».

δίβουλος «δίγνωμος, αναποφάσιστος— υποκριτής, διπρόσωπος»

μεσν. < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *-βουλ(ος)* < αρχ. *βουλή*, πβ. κ. *σύμ-βουλος*.

δίγαμμα

< ελνστ. *δίγαμμα / δίγαμμον* < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *γάμμα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δίγαμμα (F)

Η ονομασία ***δίγαμμα*** οφείλεται στο σχήμα τού γράμματος ***F***, το οποίο έμοιαζε με δύο γάμμα. Ο φθόγγος αυτός, που υπήρχε σε πρώιμες φάσεις τής Αρχαίας Ελληνικής και διατηρήθηκε περισσότερο στη δωρική διάλεκτο, προήλθε από το Ι.Ε. **w*- και παρουσιαζόταν είτε ως σύμφωνο *F* είτε ως φωνήεν *υ* ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον. Ίχνη του διακρίνονται σε διάφορες φωνητικές μεταβολές που επήλθαν μετά τη σίγησή του ή μαρτυρούνται σε άλλες διαλέκτους (π.χ. αρχ. αόρ. **έFīδον* > *εῖδον*, μυκ. *ku-wa-no*: *κυανός*, ηλειακό *Fράτρā*: αττ. *ῥήτρα*, **Fεῖδος* > *εἶδος*, **κόρFος* > *κοῦρος*). Σε διάφορες ομόρριζες λέξεις άλλων Ι.Ε. γλωσσών είναι φανερά τα ίχνη τού δίγαμμα (π.χ. αρχ. *ἔργον* < **Fεργ-*, πβ. γερμ. *Werk*, αγγλ. *work*), ενώ ορισμένα υπολείμματά του έχουν επιβιώσει σε ν.ελλ. διαλεκτικούς τύπους (π.χ. τσακονικό *βάννε* «αρνί» < αρχ. *(F)αρήν*, πελοποννησιακό *βολκός* «δίχτυ ψαρέματος» < αρχ. *(F)ολκός*).

δίγαμος

ελνστ. < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *γάμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διγαμία < ελνστ. *διγαμ-ία*.

διγενής «(για ζώα και φυτά) ερμαφρόδιτος – όνομα με δύο γένη»

ΕΤΥΜ. ελνστ. < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *-γεν(ής)* < *γένος*, πβ. κ. *ευ-γενής*, *συγ-γενής*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. πρωτοσαντά στον γραμματικό Αίλιο Διονύσιο (2ος αι. μ.Χ.) με τη σημ. «ερμαφρόδιτος», ενώ στη μεσν. γλώσσα σημαίνει «διπλής καταγωγής» (με αναφορά κυρ. στον Διγενή Ακρίτα). Η σημ. «όνομα με δύο γένη» απαντά τον 12ο αι. στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης.

διγλωσσία

ελνστ. < αρχ. *δίγλωσσος* «ομιλητής δύο γλωσσών» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *-γλωσσ(ος)* < *γλῶσσα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

διγλωσσία – διμορφία

Η λέξη ***διγλωσσία*** χρησιμοποιείται σήμερα κυρίως με δύο σημασίες (αν εξαιρέσουμε την ελνστ. σημασία «υποκριτική χρήση τής γλώσσας»): α) χρήση δύο διαφορετικών γλωσσών από ομιλητές μιας κοινότητας, αμφιγλωσσία (αγγλ. *bilingualism*), όπως συμβαίνει π.χ. με τους πολίτες τού Βελγίου (Φλαμανδική [Ολλανδική] και Γαλλική) ή τής Ελβετίας (Γερμανική, Γαλλική και Ιταλική)· β) χρήση δύο διαφορετικών μορφών τής ίδιας γλώσσας από ομιλητές μιας κοινότητας (αγγλ. *diglossia*), όπως συνέβη παλαιότερα στην Ελλάδα (καθαρεύουσα – δημοτική) ή όπως ισχύει στη Νορβηγία (δανονορβηγική [Bokmål] και νέα νορβηγική [Nynorsk]). Στη δεύτερη αυτή σημασία είναι προτιμότερο να χρησιμοποιείται ο όρος ***διμορφία***, ώστε να αποτρέπεται η σύγχυση με την κατ' εξοχήν διγλωσσία που εκφράζεται από την πρώτη περίπτωση.

δίγνωμος
ελνστ. < δι- (< αρχ. *δίς*) + -*γνωμ(ος)* < *γνώμη*, πβ. κ. *αμφί-γνωμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διγνωμία < μεσν. *διγνωμ-ία*.

δίδαγμα → διδάσκω

διδάκτωρ
λόγ. [1833], < θ. *διδακ-* (< ρ. *διδάσκω*, βλ.λ., πβ. ρηματ. επίθ. *διδακ-τός*) + παραγ. τέρμα -*τωρ* (πβ. κ. *πράκ-τωρ*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Doktor* / γαλλ. *docteur* < λατ. *doctor* «διδάσκαλος» (πβ. τη συντομογραφία *Δρ / Dr*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διδακτορ-ία, λόγ. [1833]
διδακτορ-ικός, λόγ. [1833] → Το ουδ. *διδακτορικό* (ενν. *δίπλωμα*) αποδίδει το γαλλ. *doctorat* (βλ.λ. *ντοκτοράτ*).

διδάσκω
αρχ. < *δι-δά-σκω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* α 384-5: *Τηλέμαχ', ἦ μάλα δή σε διδάσκουσιν θεοὶ αὐτοὶ ὑψαγόρην τ' ἔμεναι καὶ θαρσαλέως ἀγορεύειν*], με ενεστ. αναδιπλασιασμό τού θ. *δα-*, που απαντά επίσης με την επεκτεταμένη μορφή *δαη-* και αποτελεί τη βάση σχηματισμού τού αρχ. *δαή-μων* «γνώστης, ειδήμων» και τού ομηρικού απρφ. *δαῆ-ναι* «διδάσκω». Βλ. επίσης *αδαής, αδημονώ*. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το συνώνυμο λατ. *disco* «διδάσκω» (μέσω υποθετικού τύπου **δι-δ˚κ-σκω* και με φωνήεν στηρίξεως -*α*-).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δίδαγμα < αρχ. *δίδαγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
διδακτέος < αρχ. *διδακ-τέος*
διδακ-τήριο < θ. *διδακ-* (ρ. *διδάσκω*) + παραγ. τέρμα -*τήριο* (διαφ. από το αρχ. *διδακτήριον* «απόδειξη»)
διδακτικός < ελνστ. *διδακ-τικός*
διδακτός < αρχ. *διδακ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *διδάσκω*
δίδακτρα < ελνστ. *δίδακ-τρα* «μισθός δασκάλου», πβ. κ. *εύρε-τρα, εξέτασ-τρα*
διδάσκων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *διδάσκω*
διδάξας, μτχ. αορ. τού αρχ. *διδάσκω*
διδάσκαλος < αρχ. *διδάσκ-αλος* [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν*] < ρ. *διδάσκ(ω)* + παραγ. τέρμα -*αλος*, πβ. κ. *πάσσ-αλος*
διδασκαλία < αρχ. *διδασκαλ-ία* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *διδάσκαλος*
διδασκαλείο < αρχ. *διδασκαλ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.2.6: *οἱ μὲν δὴ παῖδες εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶντες διάγουσι μανθάνοντες δικαιοσύνην*] < *διδάσκαλος*
διδασκαλικός < αρχ. *διδασκαλ-ικός* < *διδάσκαλος*
διδαχή < αρχ. *διδαχ-ή* (από τον παρακ. *δεδίδαχα* τού ρ. *διδάσκω*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.58.8-10: *οἳ παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντές σφεων ὀλίγα ἐχρέωντο*]
διδάχ-ος «δάσκαλος» < *διδαχή*.

δίδραχμο
< αρχ. *δίδραχμον* < δι- (< *δίς*) + -*δραχμ(ον)* < *δραχμή* (βλ.λ.).

δίδυμος
αρχ. < *δί-δυ-μος* [ήδη ομηρικό], με εκφραστ. αναδιπλασιασμό τού θ. *δυ-*, που απαντά στο αριθμητ. *δύο* (βλ.λ.).

δίδω → δίνω

διεγείρω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δι(α)-* + *ἐγείρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εξ-εγείρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διέγερση < ελνστ. *διέγερ-σις*
διεγέρ-της, λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *excitant*
διεγερτικός < ελνστ. *διεγερ-τικός*.

διεθνής
λόγ. [1853], < *δι(α)-* + -*εθν(ής)* < *έθνος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *international*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παγκόσμιος*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διεθν-ισμός, λόγ. [1893], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *internationalisme*
διεθν-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *internationaliste*. Ο ίδιος γαλλ. όρος έχει επίσης μεταφραστεί (στο πολιτικό λεξιλόγιο) και ως *διεθνιστικός*.
ΣΥΝΘ. διεθνο-: *διεθνο-λόγος* (λόγ. [1889]), *διεθνολογία, διεθνο-λογικός – διεθνο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *internationaliser*), *διεθνο-ποίηση* (λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *internationalisation*) κ.ά.

διεισδύω
ελνστ. < *δι(α)-* + αρχ. *εἰσδύω* «εισέρχομαι» < *εἰσ-* + *δύω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διείσδυση < ελνστ. *διείσδυ-σις*
διεισδυ-τικός, λόγ. [1887]
διεισδυτικ-ότητα, λόγ. [1886], < *διεισδυτικ(ός)* + παραγ. τέρμα -*ότητα*.

διεκδικώ
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *διεκδικῶ (-έω)* < *δι(α)-* + *ἐκδικῶ, -οῦμαι* (βλ.λ. *εκδικούμαι* κ. ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκδικούμαι, παίρνω εκδίκηση» → όψιμη ελνστ. σημ. (στον Ιουστινιάνειο Κώδικα) «επιδιώκω να αποκτήσω, απαιτώ» (ως απόδ. τού λατ. συνωνύμου *vindico*, πβ. *Νεαραί* 525: *δίδομεν ἄδειαν τῷ δανειστῇ τῷ ἔχοντι τὴν ὑποθήκην τοῦ διαπεπραμένου πράγματος τοῦτο διεκδικεῖν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διεκδίκη-ση < μεσν. *διεκδίκη-σις* «υπεράσπιση, άμυνα»
διεκδικητής < μεσν. *διεκδικη-τής*
διεκδικητ-ικός, λόγ. [1854], < *διεκδικητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

διεκπεραιώνω
< ελνστ. μέσο *διεκπεραιοῦμαι (-όο-)* «μεταφέρομαι απέναντι» < *δι(α)-* + *ἐκ-* + αρχ. *περαιῶ, -οῦμαι* (βλ.λ. *περαιώνω*). Ο ενεργ. τύπος απαντά σε νεότ. κείμενα (λόγ. [1839]) με τη σημ. «φέρω σε πέρας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διεκπεραίω-ση, λόγ. [1833]
διεκπεραιω-τής, λόγ. [1833]
διεκπεραιω-τικός, λόγ. [1833].

διεκτραγωδώ «διηγούμαι με δραματικό τρόπο» λόγ. [1888], < *δι(α)-* (πιθ. από επίδρ. τού ρ. *διηγούμαι*) + ελνστ. *ἐκτραγῳδῶ (-έω)* «παρουσιάζω με τραγικό τρόπο, υπερβάλλω» < *ἐκ-* + αρχ. *τραγῳδῶ (-έω)* < *τραγῳδός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διεκτραγώδη-ση, λόγ. [1896].

διέλευση
< ελνστ. *διέλευσις* < *δι(α)-* + αρχ. *ἔλευσις* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-έλευση, προσ-έλευση*.

διελκυστίνδα «παιδικό παιχνίδι – αγώνας επικράτησης»
ελνστ. < θ. *διελκυστ-* (που προέρχεται από το αρχ. *διέλκω* «ευρύνω, διανοίγω – τραυώ, σύρω διά μέσου», πβ. αρχ. *ἕλκω – ἑλκύω*) + παραγ. τέρμα *-ίνδα*, που συνηθιζόταν για λ. αναφερόμενες σε παιδικά παιγνίδια τής Αρχαιότητας (π.χ. *βασιλ-ίνδα, ὀστρακ-ίνδα, κινητ-ίνδα*). Η λ. δηλώνει παιχνίδι στο οποίο δύο ομάδες τραυούν τις άκρες τεντωμένου σχοινιού, προσπαθώντας να παρασύρει η μία την άλλη.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
διελκυστίνδα
Ο γραμματικός τού 2ου αι. μ.Χ. Πολυδεύκης, αναφερόμενος στον τρόπο με τον οποίο παιζόταν στην εποχή του η ***διελκυστίνδα***, γράφει τα εξής: *ἡ δὲ διελκυστίνδα παίζεται μὲν ὡς τὸ πολὺ ἐν ταῖς παλαίστραις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀλλαχόθι· δύο δὲ μοῖραι παίδων εἰσὶν ἕλκουσαι τοὺς ἑτέρους οἱ ἕτεροι, ἔστ' ἂν καθ' ἕνα μεταστήσωνται παρ' αὑτοὺς οἱ κρατοῦντες* (*Ὀνομαστ.* 9.112-3).

διένεξη «έντονη αντιπαράθεση, σύγκρουση»
< μεσν. *διένεξις* «διαφορά, φιλονικία» < θ. *διενεγκ-* (από τον αόρ. β' *διενεγκεῖν*, που συμπληρώνει το σύστημα χρόνων τού αρχ. *διαφέρω*, βλ. κ. *διηνεκής*) + παραγ. τέρμα *-σις*. Το αρχ. σύνθ. *δια-φέρω* ακολουθεί ως προς τους χρόνους το απλό *φέρω*, το οποίο συμπληρώνει τον αρχ. αόριστο *ἤνεγκα / ἤνεγκον* με βάση το θ. *ἐνεκ- / ἐνεγκ-*, που προέρχεται από **ən-ek-* και συνδ. με τύπους που σημαίνουν «φθάνω», π.χ. σανσκρ. *náśati*, λατ. *nanciscor* «βρίσκω, καταλαμβάνω».

διενεργώ → ενεργώ

διεξάγω
ελνστ., αρχική σημ. «φέρω σε πέρας – διευθύνω, οδηγώ», < *δι(α)-* + *ἐξ-* + αρχ. *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-άγω, συν-άγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διεξαγωγή < ελνστ. *διεξαγωγ-ή* «αποτέλεσμα».

διεξέρχομαι → έρχομαι

διέξοδος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ φύσ.* 10.29-30: *ὅταν αὐτόματος ὁ ἀὴρ ἐλθὼν ἐς τὰς φλέβας στενοχωρίην ποιήσῃ τῇσι τοῦ αἵματος διεξόδοισιν*] < *δι(α)-* + *ἔξοδος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διεξοδικός < αρχ. *διεξοδ-ικός* «κατάλληλος για έξοδο, διοχετευτικός». Η σημ. «εκτενής, μακρός, λεπτομερής» είναι ελνστ.
διεξοδικ-ότητα, λόγ. [1873], < *διεξοδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

διεπαφή
< *δι(α)-* + *επαφή*, απόδ. τού αγγλ. *interface*.

διεπίδραση «αμοιβαία επίδραση ανάμεσα σε στοιχεία»
< *δι(α)-* + *επίδραση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *interaction*, που αποδόθηκε επίσης *διάδραση*.

διέπω «καθορίζω, κατευθύνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 207: *ὣς ὅ γε κοιρανέων δίεπε στρατόν*] < *δι(α)-* + *ἕπω* «φροντίζω, ασχολούμαι» (διαφ. το αρχ. *ἕπομαι* «ακολουθώ», βλ.λ.) < I.E. **sep-* «φροντίζω, μεριμνώ» || σανσκρ. *sápati*, λατ. *sepelio* «ενταφιάζω», *sepulcrum* «τάφος» || αρχ. *δίοπ-ος* (βλ.λ.).

διεργασία
λόγ. [1872], που πλάστηκε με βάση το αρχ. *διεργάζομαι* (ελνστ. σημ. «εργάζομαι προσεκτικά»), πβ. κ. *εργάζομαι – εργασία, κατ-εργασία, συν-εργασία*.

διερευνώ → ερευνώ

διερμηνέας
< λόγ. [1819] *διερμηνεύς, -έως* (< ελνστ. *διερμηνεύω*, βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interprète*.

διερμηνεύω
ελνστ. < *δι(α)-* + αρχ. *ἑρμηνεύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-ερμηνεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διερμηνεία < ελνστ. *διερμην-εία*
διερμήνευση < αρχ. *διερμήνευ-σις* «ερμηνεία, εξήγηση»

διερμηνευτής < ελνστ. *διερμηνευ-τής* (πβ. Κ.Δ. Α´ Κορ. 14,28: *ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ*).

διέρχομαι → έρχομαι

διερωτώμαι → ερωτώ

δίεση

< αρχ. *δίεσις* «το μικρότερο διάστημα τής μουσικής κλίμακας - ημιτόνιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη και με τη μουσική σημ. σε απόσπ. τού Φιλολάου], τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *διίημι* «διαπερνώ, αφήνω (να περάσει) - διαλύω» (πβ. αρχ. *ἔνεσις - ἐνίημι, ἄνεσις - ἀνίημι*) < *δι(α)- + ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω». Η λ. απέκτησε τη σημ. «αλλοίωση φθόγγου κατά ένα ημιτόνιο υψηλότερα» με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *dièse*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνεση*.

διεσπαρμένος

αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *διασπείρω* (βλ.λ.).

διεστραμμένος

αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *διαστρέφω* (βλ.λ.).

διεστώτα (τα)

< αρχ. *διεστῶτα*, πληθ. ουδ. τού τύπου *διεστώς*, μτχ. παρακ. τού ρ. *διίσταμαι* (βλ.λ.).

δίετα «συμβούλιο αντιπροσώπων ή ηγεμόνων»

< μεσν. λατ. *dieta* «προσδιορισμένη ημέρα - ημερήσια συνεδρίαση» (< λατ. *dies* «ημέρα»), που πλάστηκε ως απόδ. τού γερμ. *Tag* «ημέρα», το οποίο είχε σε ορισμένες περιπτώσεις εξειδικευθεί στη σημ. «ημέρα συνεδριάσεως» (πβ. γερμ. *Reichs-tag* «(ομοσπονδιακή) βουλή», *Land-tag* «(τοπική) βουλή»).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

δίαιτα ή δίετα;

Η μεσν. λατ. λέξη *dieta* ταυτίστηκε στη γραφή με το αρχ. *δίαιτα* «τρόπος ζωής» (βλ.λ.), προς το οποίο όμως δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση. Συνεπώς, ορθότερη είναι η απλούστερη γραφή ***δίετα***.

διευθετώ

< ελνστ. *διευθετῶ (-έω)* < *δι(α)- + εὐθετῶ (-έω)* «τακτοποιώ» < αρχ. *εὔθετος* «τακτοποιημένος, κατάλληλα τοποθετημένος - αρμόζων» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διευθέτηση < μεσν. *διευθέτη-σις*.

διευθύνω

ΕΤΥΜ. ελνστ. < *δι(α)- +* αρχ. *εὐθύνω* < επίθ. *εὐθύς* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-ευθύνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ισιώνω, κρατώ στην ευθεία - διορθώνω» (πβ. Κλήμ. Ρώμ. *Α´ Κορινθ.* 61.2: *διεύθυνον τὴν βουλὴν αὐτῶν κατὰ τὸ καλὸν καὶ εὐάρεστον ἐνώπιόν σου*) → ήδη ελνστ. σημ. «κατευθύνω, οδηγώ - κυβερνώ» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Εἰς Μελέτ. Ἀντιοχ.* 9.444: *καλὸς κυβερνήτης ὁ πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν διευθύνων τὸ σκάφος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διεύθυν-ση, λόγ. [1833] → ο όρος στη φυσική αποδίδει το γαλλ. *direction*, ενώ η σημ. «τόπος διαμονής» αποδίδει το γαλλ. *adresse*

διευθυντής < ελνστ. *διευθυν-τής* «λογιστής, οικονομικός ελεγκτής» (ο σύγχρ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *directeur*)· πβ. κ. σύνθ. *υποδιευθυντής*, λόγ. [1833]

διευθυν-τήριο, λόγ. [1782], < *διευθύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο* → ο ιστορικός όρος αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *Directoire*

διευθυν-τικός, λόγ. [1826], < *διευθυντ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

διευθύνω

Σε διάφορες γλώσσες οι λέξεις που δηλώνουν «άσκηση εξουσίας, ηγεσία» ανάγονται σε όρους που σημαίνουν «κατευθύνω, διορθώνω» και, τελικά, στην έννοια τής καθοδήγησης κάποιου σε «ευθεία» οδό. Αυτό είναι εμφανές στο αρχ. ρ. ***διευθύνω*** και επίσης στο λατ. ***dirigo*** «τοποθετώ σε ευθεία γραμμή, κατευθύνω - διοικώ» (< *di(s) + rego*), από το οποίο έχουν προέλθει σημαντικές λέξεις, όπως γαλλ. *diriger* «διευθύνω, διοικώ», ισπ. *dirigir*, ιταλ. *dirigere*, ενώ ομόρριζο είναι επίσης το λατ. ***rex*** «ηγεμόνας, βασιλιάς» (> γαλλ. *roi*, ισπ. *rey*, ιταλ. *re*).

διευκολύνω → εύκολος

διευκρινίζω

λόγ. [1892], μεταπλ. τύπος (κατά τα ρ. σε *-ίζω*) τού αρχ. *διευκρινῶ (-έω)* «τακτοποιώ, διευθετώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (ελνστ. σημ. «ελέγχω προσεκτικά, εξετάζω») < *δι(α)- + εὐκρινῶ (-έω)* «διακρίνω» < επίθ. *εὐκρινής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διευκρίνι-ση, λόγ. [1892]

διευκρινισ-τικός.

διευρύνω

αρχ. < *δι(α)- + εὐρ(ύνω)* < *εὐρύς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διεύρυν-ση, λόγ. [1879].

διεφθαρμένος

αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *διαφθείρω* (βλ.λ.).

διηγούμαι

< αρχ. *διηγοῦμαι (-έο-)* < *δι(α)- + ἡγοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ηγούμαι, εισ-ηγούμαι, προ-ηγούμαι*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε τη σημ. «εκθέτω λεπτομερώς, περιγράφω» (πβ. Ηρακλ. *Περὶ φύσ. απόσπ.* 1.6-7: *ὁκοίων ἐγὼ διηγεῦμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκα-*

στον καὶ φράζων ὅκως ἔχει· Ισοκρ. *Πρὸς Εὐθύν.* 2.2: *διηγήσομαι ὑμῖν ὡς ἂν δύνωμαι διὰ βραχυτάτων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διήγηση < αρχ. *διήγη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 392d.2-3: *ἆρ' οὐ πάντα ὅσα ὑπὸ μυθολόγων ἢ ποιητῶν λέγεται διήγησις οὖσα τυγχάνει ἢ γεγονότων ἢ ὄντων ἢ μελλόντων;*]

διήγημα < αρχ. *διήγη-μα* «αφήγημα, ιστορία» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη]

διηγηματικός < αρχ. *διηγηματ-ικός* < *διήγη-μα*.

διηθώ «διυλίζω, φιλτράρω»

< αρχ. *διηθῶ (-έω)* < *δι(α)-* + *ἠθῶ (-έω)* < **ἤ-θω* < **sē-tho-* (με απουσία δασύτητας λόγω αναμοιώσεως) < Ι.Ε. **se-* «διυλίζω, σουρώνω» || λιθ. *sijóti*, αλβ. *shosh* «κοσκινίζω» || αρχ. *ἠθ-μός* (βλ.λ.). Είναι αξιοσημείωτο ότι στο αρχ. *ἠθῶ* ανάγεται ο ν.ελλ. τύπος *ασού* τής τσακονικής διαλέκτου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διήθηση < ελνστ. *διήθη-σις* «στράγγισμα»

διήθημα < ελνστ. *διήθη-μα*.

διηνεκής «διαρκής, συνεχής»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 321: *νώτοισιν δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν*] < *δι(α)-* + *-ηνεκ(ής)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < θ. *ἐνεκ-*, το οποίο απαντά στο απρφ. *ἐνεγκεῖν*, που χρησιμοποιείται ως αόρ. β´ τού ρ. *φέρω*. Το θ. *ἐνεκ-* / *ἐνεγκ-* προέρχεται από **an-ek-* και συνδ. με τύπους που σημαίνουν «φθάνω», π.χ. σανσκρ. *náśati*, λατ. *nanciscor* «βρίσκω, καταλαμβάνω». Βλ. κ. *διένεξη*.

διηπειρωτικός

< *δι(α)-* + *ηπειρωτικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *intercontinental*.

διηρημένος

< αρχ. *διῃρημένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *διαιρῶ* (βλ.λ.).

διθύραμβος

αρχ., προελλην. (μη Ι.Ε.) όρος, όπως και οι αρχ. ομοιοκατάληκτες λέξεις *θρίαμβος*, *ἴαμβος*, οι οποίες ανήκουν στο λεξιλόγιο τού χορού και τού τραγουδιού. Ανυπόστατη η σύνδεση με το σανσκρ. *ánga-* «μέλος, μελωδία».

διίσταμαι

αρχ. (μέσ. τύπος τού ρ. *διίστημι* «διαχωρίζω, διαιρώ») < *δι(α)-* + *ἵσταμαι* (βλ.λ.).

δικάζω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δίκ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικαστής < αρχ. *δικασ-τής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 1421: *ἔργων δικαστὴς τραχὺς εἶ*]

δικαστήριο < αρχ. *δικασ-τήριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κρίνω*

δικαστικός < αρχ. *δικασ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

δικάσιμος < αρχ. *δικάσ-ιμος*.

ΣΥΝΘ. -δικάζω: *κατα-δικάζω, επι-δικάζω, εκ-δικάζω, συν-δικάζω, προ-δικάζω*.

δίκαιο → δίκαιος

δικαιοδοσία

ελνστ. < *δικαιο-* (< αρχ. *τὸ δίκαιον* «το σωστό, το νόμιμο») + λεξ. επίθημα *-δοσία*, που προέρχεται από θ. τού αρχ. *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*). Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. αναφερόταν επίσης σε συνθήκη που εκχωρούσε εξουσία για εκδίκαση ξένου υπηκόου σε άλλη χώρα, πράγμα που αποδόθηκε επίσης από τον λατ. όρο *jurisdictio*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικαιοδοτώ < ελνστ. *δικαιοδο-τῶ (-έω)* «απονέμω δικαιοσύνη»

δικαιοδο-τικός.

δικαιολογώ

< ελνστ. *δικαιολογῶ (-έω)*, ενεργ. τύπος τού αρχ. *δικαιολογοῦμαι (-έο-)* «υπερασπίζομαι υπόθεσή μου στο δικαστήριο, υποστηρίζω το δίκιο μου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία] < *δικαιο-* + λεξ. επίθημα *-λογ(ῶ)*, από θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικαιολογία < αρχ. *δικαιολογ-ία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.]

δικαιολόγη-ση, λόγ. [1843]

δικαιολογη-τικός, λόγ. [1843].

δικαιοπραξία

λόγ. [1890], < *δίκαιο* + *-πραξ(ία)*, από θ. τού ρ. *πράττω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *acte judiciaire*. Η λ. δεν σχετίζεται με το ελνστ. *δικαιοπραξία* «δίκαιη, θεάρεστη πράξη» (στον Ιουστίνο τον Μάρτυρα).

δίκαιος

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **δίκα-ιος* < *δίκᾱ / δίκη* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος* (πβ. αρχ. *ἀρχή* – *ἀρχα-ῖος*, *ὥρα* – *ὡρα-ῖος*). Η λ. συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημασίες «τηρητής των κανόνων, των εθίμων και τού καθήκοντος (προς θεούς και ανθρώπους)» και επιπλέον (κυρ. στην αττική πεζογραφία) «νομιμόφρων, σύμφωνος με τους (νομικούς και ηθικούς) κανόνες». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δεξιός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δίκαιο < αρχ. *δίκα-ιον*, επίσης σημασιολογικό δάνειο (ως νομ. όρος) από γαλλ. *droit* και γερμ. *Recht, Rechts*

δικαιοσύνη < αρχ. *δικαι-οσύνη* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ.]

δικαιούμαι < αρχ. *δικαι-οῦμαι (-όο-)*

δικαίωμα < αρχ. *δικαίω-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «πράξη δικαιοσύνης, επανόρθωση αδι-

κήματος», < *δικαι-ῶ (-όω)* (η σημ. «δίκαιη αξίωση σε κάτι, δικαιολογημένη απαίτηση» είναι ήδη αρχ.)
δικαιωματ-ικός < *δικαιωματ- (δικαίωμα)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (το επίρρ. *δικαιωματικώς* είναι λόγ. [1833])
δικαιώνω < αρχ. *δικαι-ῶ (-όω)* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], βλ. κ. λ. *δεδικαίωται*
δικαίωση < αρχ. *δικαίω-σις* «απονομή δικαιοσύνης» < *δικαι-ῶ (-όω)* → σύγχρ. σημ. «αναγνώριση τής αξίας» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *justification*).
ΣΥΝΘ. δικαιο-: (λόγ.) *δικαιό-γραφο* [1833], *δικαιο-δόχος* [1833], *δικαιο-πάροχος* [1864], *δικαιό-χρηση* (απόδ. τού αγγλ. *franchising*) – *δικαιο-κρισία* (ελνστ.) κ.ά.

δικαιοστάσιο «προσωρινή αναστολή τής εκδίκασης υποθέσεων»
< *δίκαιο* (βλ.λ. *δίκαιος*) + λεξ. επίθημα *-στάσ(ιο)* < αρχ. *στάσις* (πβ. κ. *ηλιο-στάσιο, κλιμακο-στάσιο*), απόδ. τού ν.λατ. *justitium*.

δικαιούμαι → **δίκαιος**

δικαιούχος
λόγ. [1833], < *δίκαιο* (βλ.λ. *δίκαιος*) + λεξ. επίθημα *-ούχος* < *έχω* (βλ.λ.).

δικαίωμα → **δίκαιος**

δικαιώνω → **δίκαιος**

δικαίωση → **δίκαιος**

δικανικός
ΕΤΥΜ. αρχ. < *δίκη* (βλ.λ.), με μορφολ. σχηματισμό σε *-ανικός*, ο οποίος δεν έχει διευκρινιστεί (πβ. επίσης *νεαν-ικός*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ικανός στη δικαστική ρητορική, δεινός ρήτορας στο δικαστήριο (κυρ. κακόσημο)» (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 175d: *ὅταν αὖ δέῃ λόγον διδόναι τὸν σμικρὸν ἐκεῖνον τὴν ψυχὴν καὶ δριμὺν καὶ δικανικόν*) → ήδη αρχ. σημ. «σχετικός με δίκη» (αρχ. φρ. *δικανικοὶ λόγοι*).

δίκαννο
λόγ. [1866], < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *-κανν(ο)* < *κάννη* (βλ.λ.).

δικάσιμος → **δικάζω**

δικαστήριο → **δικάζω**

δικαστής → **δικάζω**

δικέλλα «σκαπτικό εργαλείο με διχαλωτή άκρη»
< μεσν. *δικέλλ(ιν)* (με μεγεθ. επίθημα *-α*) < ελνστ. *δικέλλιον*, υποκορ. τού αρχ. *δίκελλα*, τεχν. όρου που δήλωνε εργαλείο «με δύο αξίνες ή σκαπτικές αιχμές», < **δι(σ)-κέλ-ja* < επίρρ. *δίς* + θ. **κελ-*, το οποίο συναντάται στο ουσ. *κελεῖς* «αξίνα» και συνδ. επίσης με το ρ. *κολάπτω* «τρυπώ, τσιμπώ» (βλ.λ. *εκκολάπτω*).

δίκερος «με δύο κέρατα»
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *δίκερως, -ωτος* (κατά τα επίθ. σε *-ος*) < *δι-* (< επίρρ. *δίς*) + *-κερ(ως)* < *κέρας, -ατος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ρινό-κερος* (ΣΧΟΛΙΟ). Όμοια προέλευση έχει το ελνστ. επίθ. *δικέρατος*.

δικέφαλος → **κεφαλή**

δίκη
αρχ. < θ. *δικ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δείκ-νυ-μι* «δείχνω» (βλ.λ. *δείχνω*). Η φρ. *θεία δίκη* είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ευσεβ. *Έκκλησ. Ίστ.* 2.10.1: *ὁ τῆς θείας δίκης τιμωρός*), απαντά όμως και σε μεσν. κείμενα (6ος αι., Μαξίμ. Ομολογ. *Σχόλ. Έκκλησ.* 3.130-1: *οὐδὲ γὰρ ταῦτα τὴν θείαν δίκην ἐκφεύξονται*· 13ος αι., Νικηφ. Γρηγορά *Ρωμ. Ίστ.* 3.200: *δίκης θείας θρόνους σεμνοὺς παριδών*).
ΣΥΝΘ. -δικος, -δικώ, -δικία: *υπό-δικος, πρωτό-δικος, στρεψό-δικος, ά-δικος, διά-δικος, κατά-δικος, επί-δικος, αντί-δικος, έν-δικος, φυγό-δικος, φιλό-δικος* – *α-δικώ, αντι-δικώ, διεκ-δικώ, φυγο-δικώ, ερημο-δικώ, χειρο-δικώ, αυτο-δικώ, στρεψο-δικώ* – *α-δικία, τελεσι-δικία, αρνησι-δικία, δωσι-δικία, αντι-δικία, συν-δικία, φυγο-δικία, θεο-δικία, κακο-δικία, εκκρεμο-δικία, ερημο-δικία, ετερο-δικία, χειρο-δικία, στρεψο-δικία* κ.ά.
δικο-: *δικο-γραφία, δικό-γραφο, δικο-λάβος, δικομανία, δικο-νομία, δικο-φιλία* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δίκη
Η προέλευση τού αρχ. ουσ. ***δίκη*** από θέμα τού ρ. *δείκνυμι* εξηγεί γιατί μερικές φορές η λέξη χρησιμοποιείται με τη γενικότερη σημασία «τρόπος, χρήση» (πβ. τη σύνταξη *δίκην* + γενική πτώση), ενώ η σημασία «κρίση, απόφαση» παρουσιάζεται υστερότερη. Βάσει αυτού ορισμένοι υποθέτουν ότι η λ. *δίκη* θα σήμαινε αρχικώς «κατεύθυνση, προσδιορισμένη πορεία (την οποία δείχνει κάποιος) – κανόνας» (πβ. την ομηρική φρ., Όδ. λ 218: *ἀλλ' αὕτη δίκη ἐστὶ βροτῶν, ὅτε τίς κε θάνῃσιν* «αλλά αυτός είναι ο κανόνας για τους θνητούς, όποτε πεθάνει κάποιος»). Στον Όμηρο χρησιμοποιείται παράλληλα με το αρχ. ουσ. ***θέμις***, το οποίο όμως περιορίζεται στη δήλωση τού θεϊκού και ηθικού νόμου. Στην αττική πεζογραφία η λέξη χρησιμοποιείται κυρίως στην εκφορά δικαστικής κρίσης (ορθής ή εσφαλμένης) και στη λειτουργία τής δικαστικής εξουσίας.

δικηγόρος
μεσν. (6ος αι. μ.Χ.) < αρχ. *δίκ(η)* + *-ηγόρ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ά-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *ἀγορεύω* «εκφωνώ δημόσια διάλεξη». Η λ. *δικηγόρος* συναντάται τον 6ο αι.

μ.Χ. σε πλάγιες πτώσεις *(δικηγόρῳ, δικηγόρου)*, αλλά η καταχώριση της αργότερα στο Λεξικό Σούδα και στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης δείχνει ότι τονιζόταν στην παραλήγουσα *(δικηγόρος)* και όχι στην προπαραλήγουσα *(δικήγορος)*, όπως παρατίθεται σε λεξικά τής Αρχαίας Ελληνικής (LSJ) κατά τα *κατ-ήγορος, παρ-ήγορος, συν-ήγορος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικηγορ-ία < *δικηγόρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*

δικηγορώ < μεσν. *δικηγορ-ῶ (-έω)*

δικηγορ-ικός, λόγ. [1856].

δίκην → δίκη

δίκιο

< μεσν. *δίκιο(ν)*, με συνίζηση τού αρχ. *δίκαιον*, που είναι ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *δίκαιος* (βλ.λ.).

δικλίδα «βαλβίδα ασφαλείας για την κίνηση υγρού ή αερίου»

< αρχ. *δικλίς, -ίδος* «πτυσσόμενη θύρα – δίθυρο» (στον Όμηρο συνοδεύει στον πληθ. τα ουσ. *πύλαι, θύραι*) < *δι-* (< *δίς*) + *κλι-*, θ. που απαντά στο ρ. *κλίνω* (βλ.λ.). Η σύγχρ. σημ. «βαλβίδα (ασφαλείας)» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *soupape (de sûreté)*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

δικλίδα ή δικλείδα;

Συχνά χρησιμοποιείται η γραφή ***δικλείδα***, η οποία ευνοείται περαιτέρω επειδή φέρνει στον νου τη λέξη *κλειδί*. Τα αρχ. κείμενα, όμως, παραδίδουν (ήδη στον Ιπποκράτη) τύπο *δίκλεις, -δος* (φρ. *ὑπὲρ δίκλειδος θύρης*), από όπου θα αναμέναμε τύπο *δίκλειδα* (με τόνο στο *-ί-*). Αν ο τύπος *δίκλεις, -δος* έχει παραδοθεί σωστά και δεν αποτελεί παρασύνδεση τού ομηρικού *δικλίς* προς το ουσ. *κλείς, -δός* «κλειδί», θα μπορούσε να εξελιχθεί μόνο σε προπαροξύτονο *δίκλειδα* (πβ. κ. *ὄρνις, -θος > όρνιθα, ἶρις, -δος > ίριδα*, πβ. όμως *κερκίς, -ίδος > κερκίδα, σφραγίς, -ῖδος > σφραγίδα*). Επομένως, η γραφή ***δικλίδα*** είναι καλύτερα τεκμηριωμένη με βάση τα κείμενα και την αναμενόμενη μορφολογική εξέλιξη τού τύπου.

δικολάβος «πρόσωπο που παρουσιάζει τα πράγματα όπως το εξυπηρετούν»

μεσν., αρχική σημ. «αυτός που διεξάγει δίκη», < αρχ. *δίκ(η)* + λεξ. επίθημα *-λάβ(ος)*, από θ. τού αρχ. *λαμβάνω* (βλ.λ.). Η σύγχρ. μειωτική χρήση οφείλεται πιθ. σε συσχέτιση με το ουσ. *εργολάβος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικολαβ-ία

δικολαβ-ικός, λόγ. [1887]

δικολαβ-ισμός

δικολαβ-ίστικος < *δικολάβ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *νομικ-ίστικος, ακαταλαβ-ίστικος*.

δικομματισμός

λόγ. [1895], < *δικομματ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *bipartisanism*.

δικονομία «η κωδικοποίηση των νόμων»

λόγ. [1833], < αρχ. *δίκ(η)* + *-νομ(ία)* < αρχ. *νόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικονομ-ικός, λόγ. [1890].

δίκοπος «με δύο κόψεις»

< *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-κοπ(ος)* < ελνστ. *κοπή*. Δεν σχετίζεται με το αρχ. *δίκωπος* (φρ. *δίκωπον σκάφος*) < *δι-* (< *δίς*) + *-κωπος* < *κώπη* «κουπί».

δικός

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἰ-*) < ελνστ. *ἰδικός*, που ανάγεται στο αρχ. επίθ. *ἴδιος* «ιδιαίτερος, προσωπικός» (βλ.λ.). Η σύνδεση με την προσωπική αντωνυμία ξεκίνησε από την Αρχαιότητα (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 168: *ἐφοβούμην μὴ τὰ μὲν ἴδιά μου παραμεληθῇ*) και ενισχύθηκε κατά την ελνστ. εποχή.

δίκοχος «με δύο κόγχες»

< *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-κοχ(ος)* < *κόχη* (μεσν.) < αρχ. *κόγχη* (βλ.λ.), που αποδεικνύει εσφαλμένη τη γραφή *δίκωχο* (με *-ω-*).

δικράνι «διχαλωτό γεωργικό εργαλείο»

< μεσν. *δικράνι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *δίκρανον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *δίκρανος* «δικέφαλος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Παρμενίδη] < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *κράνος* (βλ.λ.).

δίκταμο

< αρχ. *δίκταμ(ν)ον* (επίσης μεσν. *δίκταμος*), ίσως < τοπων. *Δίκτη* (βουνό στην Κρήτη) + παραγ. τέρμα *-αμνον* (προελληνικής αρχής).

δικτάτορας

< ελνστ. *δικτάτωρ, -ορος* < λατ. *dictātor, -ōris* «ανώτατος άρχοντας, στον οποίο η ρωμαϊκή σύγκλητος χορηγούσε ειδικές εξουσίες για περιορισμένο χρονικό διάστημα», που προέρχεται από το ρ. *dicto* «λέγω – υπαγορεύω, διατάσσω», θαμιστικό τού ρ. *dico* «λέγω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικτατορία < ελνστ. *δικτατορ-ία* «το αξίωμα τού δικτάτορα στην αρχ. Ρώμη» (η σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού γαλλ. *dictature*)

δικτατορ-ικός, λόγ. [1877].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

δικτάτορας

Η λέξη ανάγεται στο λατινικό *dictātor, -ōris* (< *dicto* «υπαγορεύω – διατάζω») και εισήχθη στα Ελληνικά κατά την ελληνιστική εποχή, καθώς πολλοί Έλληνες συγγραφείς καταπιάστηκαν με πρόσωπα και πράγματα σχετικά με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Απαντά ήδη τον 3ο αι. στον ιστορικό Πολύβιο: *Ρω-*

μαῖοι δὲ δικτάτορα μὲν κατέστησαν Κόιντον Φάβιον, ἄνδρα καὶ φρονήσει διαφέροντα καὶ πεφυκότα καλῶς. Είναι αξιοσημείωτο ότι η λέξη αυτή, τόσο στη ρωμαϊκή της χρήση όσο και στα ελληνικά κείμενα, δεν είχε αρνητικές συνδηλώσεις, γιατί ο δικτάτορας ήταν μεν πρόσωπο με απόλυτη εξουσία για ορισμένο διάστημα, αλλά με εξουσία δοσμένη από επίσημο όργανο (τη Σύγκλητο) για συγκεκριμένο διάστημα και με ορισμένες αρμοδιότητες (παρά το γεγονός ότι ορισμένοι δικτάτορες, όπως ο Ιούλιος Καίσαρας, προέβησαν σε κατάχρηση εξουσίας). Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς αναφέρει ότι η *δικτατορία* ήταν μεν τυραννίδα (με την έννοια τής απόλυτης εξουσίας), αλλά που δίνεται με εκλογή: *τό γε τῆς ἐξουσίας μέγεθος, ἧς ὁ δικτάτωρ ἔχει, ἥκιστα δηλοῦται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος· ἔστι γὰρ αἱρετὴ τυραννὶς ἡ δικτατορία.* Και ο Ιωάννης Αντιοχεύς (7ος αι.) λέει ότι ο Ρωμαίος δικτάτορας θα μπορούσε να ονομάζεται *εἰσηγητὴς τῶν λυσιτελῶν* «αυτός που εισηγείται τα ωφέλιμα [για τον λαό]». Σταδιακά η λέξη πήρε τη σημασία «μονάρχης» και η *δικτατορία* τη σημασία «μοναρχία». Στο λεξικό Σούδα βλέπουμε π.χ. και τις δύο σημασίες με προφανή μάλιστα παρετυμολόγηση από το *δὶς* (*Δικτάτωρ: ὁ διπλασίαν τὴν ἀρχὴν ἔχων. ὃς παρὰ Ρωμαίοις δισύπατος καλεῖται. ἀρχὴ δ' ἦν πρόσκαιρος, οὐ διὰ βίου, καὶ ἀνεύθυνος.* ***ἢ ὁ μονάρχης πάντων κρατῶν***).

Στις ημέρες μας η λέξη πήρε την εξειδικευμένη σημασία τού πολιτικού ή, κυρίως, στρατιωτικού που κατέλαβε την εξουσία με βίαιο συνήθως τρόπο (με πραξικόπημα), επωφελούμενος από κρίσιμες καταστάσεις, και που συνήθως περιορίζει ή καταργεί τις δημοκρατικές ελευθερίες (το τελείως αντίθετο από το περίπου θετικό «*εἰσηγητὴς τῶν λυσιτελῶν*» τού Ιωάννου Αντιοχέως).

Φαίνεται ότι η ταύτιση αυτή έγινε με επίδραση τού γαλλ. *dictateur* «δικτάτορας», που ήδη στα νεότερα χρόνια σήμαινε αυτόν που έχει συγκεντρώσει όλες τις εξουσίες (αναφέρεται με αυτή τη σημασία π.χ. στη Γαλλική Επανάσταση, σε κείμενο τού Μαρά τού 1790). Έτσι, στη νεότερη ιστορία είχαμε το παράδειγμα πολλών δικτατόρων που κυβέρνησαν με αυταρχισμό ή και ωμή βία, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα οι λέξεις *δικτάτορας* και *δικτατορία* να ταυτιστούν με τον αυταρχισμό και την έλλειψη σεβασμού για τη γνώμη τού άλλου και οδήγησε σε μεταφορικές χρήσεις τού τύπου: *στο γραφείο συμπεριφέρεται σαν δικτάτορας / η δικτατορία των ΜΜΕ* κ.λπ. Πρόκειται για εξέλιξη παραπλήσια τής λέξης **τύραννος**, που αρχικά σήμαινε με ουδέτερο τρόπο ένα είδος εξουσίας και αργότερα (ήδη από την Αρχαιότητα) σήμανε ηγέτη που καταπιέζει τον λαό, ενώ στις ημέρες μας αναφέρεται γενικά σε καταπιεστικό άνθρωπο.

δίκτυο

< αρχ. *δίκτυον* (πιθ. μυκ. σύνθ. *de-ku-tu-wo-ko*: **δ(ε)ικτυϝοργός* «κατασκευαστής διχτυών») < **δίκτυς (ἡ)* «ρίψη, βολή», που συνδ. με το απρφ. *δικεῖν* «ρίχνω, πετώ» και κατ' επέκταση πιθ. με το θ. τού ρ. *δείκνυμι* (βλ.λ. *δείχνω*). Ο τύπος *δίχτυ* είναι μεσν., ενώ οι σύγχρ. όροι τής πληροφορικής αποτελούν σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *(web) net.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικτυ-ακός < *δίκτυ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

δικτυ-ώνω < *δίκτυ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ώνω* (διαφ. από το ελνστ. *δικτυοῦμαι* «πιάνω με δίχτυ») → οι σημερινές σημ. προέρχονται απευθείας από ν.ελλ. *δίκτυο*

δικτύω-ση < *δικτυώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

δικτυωτός < ελνστ. *δικτυω-τός.*

ΣΥΝΘ. δικτυο-: *δικτυο-πειρατής* (απόδ. τού αγγλ. *hacker*, βλ.λ. *χάκερ*), *δικτυο-πειρατεία.*

δίκυκλος

ελνστ., κυρ. το ουδ. *δίκυκλον (ἅρμα, ὄχημα)* < *δι-* (< αρχ. *δίς*) + *-κυκλο(ν)* < αρχ. *κύκλος* «τροχός». Στη σύγχρ. σημ. «δίτροχο» (για ποδήλατο, μοτοσυκλέτα) η λ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το (εν μέρει ελληνογενές) γαλλ. *bicycle.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δικυκλ-ιστής, λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bicycliste* (υβριδικό σύνθ.).

δίλημμα

όψιμο ελνστ. (5ος αι.), μεταπλ. τύπος από το ουδ. *διλήμματον* «δίσημη πρόταση – συλλογισμός με δύο εξίσου αρνητικές ή αβέβαιες λύσεις», που αποτελεί ουσιαστικοπ. τύπο τού επιθ. *διλήμματος* < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + αρχ. *λῆμμα, -ατος*, στη σημ. «λογική πρόταση, συλλογισμός (ως προϋπόθεση)». Τη λ. συναντούμε ως δάνειο σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *dilemma*, γαλλ. *dilemme*, γερμ. *Dilemma* κ.ά.

διμοιρία

«στρατιωτικό ή αστυνομικό σώμα»

ελνστ. < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-μοιρ(ία)* < αρχ. *μοῖρα*, στη σημ. «στρατιωτικό σώμα». Το ελνστ. *διμοιρία* σήμαινε «μισός λόχος, ημιλόχιο» και φαίνεται να σχηματίστηκε ανεξάρτητα από το αρχ. *διμοιρία* «διπλός μισθός, διπλό μερίδιο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διμοιρίτης < ελνστ. *διμοιρ-ίτης.*

διμορφία

λόγ. [1895], < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-μορφ(ία)* < *μορφή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dimorphie.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *διγλωσσία.*

δίνη

«ανεμοστρόβιλος, ρουφήχτρα – (μτφ.) γεγονότα που προκαλούν ανωμαλία ή αναστάτωση»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 239: *κρύπτων ἐν δίνῃσι βαθείῃσιν μεγάλῃσι*] < **δί-νϝ-ᾱ*, που ορισμένοι συνδέουν με το ρ. *βινέω* «συνουσιάζομαι» (υβριστ.),

υποθέτοντας ότι το μυκ. *qe-qi-no-to* σχετίζεται με το ρηματ. επίθ. *δινωτός* (< ρ. *δινῶ, -έω*). Κατ' άλλη άποψη, όμως, ο μυκ. τύπος σχετίζεται με το θ. τού ουσ. *βίος* και δεν μπορεί να στηρίξει την υπόθεση αυτή. Επιπλέον, δεν ευσταθεί η εικαζόμενη σύνδεση με το ρ. *δίεμαι* «ορμώ – κυνηγώ, καταδιώκω».

ΣΥΝΘ. -δίνη, -δίνηση, -δινώ: *αερο-δίνη* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *air vortex*), *στροφο-δίνη* (< αρχ. *στροφοδινοῦμαι*), *σκοτο-δίνη* (βλ.λ.) – *περι-δινώ* (αρχ.), *περι-δίνηση* (ελνστ.).

δίνω

μεσν., μεταπλ. τύπος (κατά το σχήμα των *πτύω – φτύνω, λύω – λύνω, κλείω – κλείνω*) τού ελνστ. *δίδω* < αρχ. *δίδωμι* (ήδη μυκ. *di-do-si*: *δίδονσι*), που παρουσιάζει ενεστ. αναδιπλασιασμό τού θ. *δω-* < Ι.Ε. **dō-* «δίνω» || σανσκρ. *dádāmi*, λατ. *dāre* (> ισπ. *dar*, ιταλ. *dare*), αλβ. *dhanë*, παλ. σλαβ. *dati* (> σερβοκρ. *dati*, πολ. *dać*) || αρχ. *δό-σις, δο-τήρ(ας), δό-της, δο-τός, δῶ-ρον* κ.ά.

ΣΥΝΘ. -δίδω, -δότης, -δοτώ, -δοση, -δοσία, -δοτικός: *ανα-δίδω, εκ-δίδω, παρα-δίδω, δια-δίδω, κατα-δίδω, αναμετα-δίδω, μετα-δίδω, προ-δίδω, επι-δίδω, εν-δίδω, ανταπο-δίδω, απο-δίδω, προσ-δίδω – εκ-δότης, κατα-δότης, αναμετα-δότης, προ-δότης – επι-δοτώ, λογο-δοτώ, μισθο-δοτώ, πλειο-δοτώ, εξουσιο-δοτώ, γνωμο-δοτώ, κληρο-δοτώ, πυρο-δοτώ, χρηματο-δοτώ, ηλεκτρο-δοτώ – από-δοση, έκ-δοση, παρά-δοση – λογο-δοσία, μισθο-δοσία, πλειο-δοσία, κληρο-δοσία, τροφο-δοσία – εκ-δοτικός, μισθο-δοτικός, πλειο-δοτικός, προ-δοτικός, εν-δοτικός, ανταπο-δοτικός* κ.ά.

-δίνω: *παρα-δίνω, ξε-δίνω, προ-δίνω* κ.α.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δίνω, δόση, δώρο, δότης, δάνειο...

Δεν είναι παράξενο ότι αρκετές λέξεις τής Ελληνικής με σημασία «δίνω – δώρο» έχουν κοινή προέλευση. Συγκεκριμένα, στην Ι.Ε. ρίζα **dō-* «δίνω» ανάγονται οι ακόλουθοι τύποι:

1) από θέμα *δω-* (**dō-*): αρχ. ***δί-δω-μι*** (από όπου το ρήμα ***δίδω / δίνω***), ***δῶ-ρο(ν)***.

2) από θέμα *δο-* (**do-*): αρχ. ***δό-σις (-η), δό-της, δο-τήρ(ας), δο-τός***.

3) από θέμα *δα-* (**da-*): αρχ. *δά-νος* «δώρο» > επίθ. **δάνειος*, με ουσιαστικοπ. ουδ. το αρχ. ***δά-νειο(ν)***.

διογκώνω

< ελνστ. *διογκῶ (-όω)* (αρχ. ο μέσ. τύπος *διογκοῦμαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]) < *δι(α)-* + *ὀγκ(ῶ)* < αρχ. *ὄγκος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διόγκωση < ελνστ. *διόγκω-σις*.

διόδια

ουσιαστικοπ. πληθ. τού ελνστ. *διόδιον* «πέρασμα, διάβαση» (από λόγ. φρ. [1871] όπως *διόδια τέλη / χρήματα*) < αρχ. *δίοδος* (βλ.λ.).

δίοδος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 1049-50: *τῶν οὐρανίων ἄστρων διόδους*] < *δι(α)-* + *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *έξ-οδος, σύν-οδος*.

δίοικα «κατηγορία φυτών τα οποία έχουν ξεχωριστά (σε άλλο άνθος) τα αρσενικά από τα θηλυκά όργανα» λόγ. [1859], < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-οικα* (πληθ.) < αρχ. *οἶκος*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *dioeca* (πβ. γαλλ. *dioïque*).

διοικώ

< αρχ. *διοικῶ (-έω)* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «φροντίζω τα τού οίκου μου», < *δι(α)-* + *οἰκῶ (-έω)* < *οἶκος* (βλ.λ.). πβ. κ. *κατ-οικώ, συν-οικώ*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε τη γενική σημ. «κυβερνώ, διευθύνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διοίκηση < αρχ. *διοίκη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

διοικητής < ελνστ. *διοικη-τής*, επίσης ελνστ. σύνθ. *ὑπο-διοικητής*

διοικη-τήριο, λόγ. [1856]

διοικητικός < ελνστ. *διοικη-τικός*.

διολισθαίνω → ολισθαίνω

διόλου

αρχ. < φρ. *δι' ὅλου*. Η λ. είχε αρχικώς την εμφατική σημ. «εντελώς, ολότελα» (πβ. κ. *καθόλου*), αλλά η παρουσία της σε φράσεις με άρνηση οδήγησε στην ελνστ. και σύγχρονη σημ. «καθόλου».

διομολόγηση «προνομιακή σύμβαση για ξένους υπηκόους»

< ελνστ. *διομολόγησις* (κυρ. πληθ.) < αρχ. *διομολογῶ (-έω)* «συνάπτω σύμβαση, συμφωνία» < *δι(α)-* + *ὁμολογῶ* (βλ.λ.).

διονυσιακός

αρχ. < όν. *Διόνυσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*. Το θεωνύμιο *Διόνυσος* απαντά με διάφορους τύπους στις διαλέκτους, π.χ. *Διόννυσος* (Θεσσαλία), *Ζόννυσος* (Λέσβος), *Διώνυσος* (επικό), *Δεύνυσος* (Αμοργός), και μαρτυρείται ήδη στη μυκηναϊκή: *di-wo-nu-so*: *Διόνυσος*. Η μορφολογική ανάλυση **Διόσνυσος* δείχνει ότι το α΄ συνθετικό είναι η γενική πτώση τού ον. *Ζεύς (Διός)*, ενώ για το β΄ συνθετικό έχει διατυπωθεί η άποψη ότι πρόκειται για το όν. *Νῦσ(α)α*, θρακικό όνομα νυμφών που θεωρούνταν τροφοί τού μυθικού Διονύσου. Κατ' άλλη εκδοχή, την οποία διατύπωσε ο μεγάλος γλωσσολόγος Oswald Szemerényi, το όν. *Διόνυσος* πρέπει να αναλυθεί **ΔιϜόσ-συνυς* (με αντιμετάθεση: s...n > n...s) και ως β΄ συνθετικό να αναγνωριστεί το Ι.Ε. **sunus* «υιός», οπότε η λ. θα σήμαινε «υιός τού Δία» (πβ. κ. *Διόσκουροι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διονυσιάζομαι < ελνστ. *διονυσ-ιάζω* «εορτάζω τα Διονύσια – ζω κατά τρόπο πολυδάπανο και άσωτο»
διονυσιασ-μός < *διονυσιασ-* (*διονυσιάζομαι*) + παραγ. τέρμα *-μός*
διονυσιαστής < ελνστ. *διονυσιασ-τής*.

διοξίδιο

λόγ. [1887], < *δι-* (< *δις*, βλ.λ.) + *οξίδιο* (βλ.λ., σχόλιο), μεταφρ. δάνειο από το (εν μέρει) ελληνογενές γαλλ. *bioxyde*.

διοξίνη «καρκινογόνος ουσία»

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dioxine* < *di-* (< λατ. *di-* < αρχ. *δι-* < *δίς*, βλ.λ.) + *-ox-* (αποσπάστηκε από τη λ. *oxygène* «οξυγόνο») + παραγ. τέρμα *-ine* (βλ.λ. *-ίνη*).

δίοπος «υπαξιωματικός τού Πολεμικού Ναυτικού»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «διοικητής – αξιωματικός πλοίου», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *διέπω* «καθορίζω, κατευθύνω» (βλ.λ.).

διοπτεύω «κατασκοπεύω, παρατηρώ»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δι(α)-* + ρ. *όπτεύω* «βλέπω» < ρηματ. επίθ. *όπ-τός* < θ. *όπ-*, το οποίο απαντά σε αρχ. λ. όπως *όπ-ή*, *όπτικός*, παρακ. *ὄπ-ωπ-α* κ.ά.

διόπτρα

ελνστ. (όργανο που μαρτυρείται ήδη στον Ευκλείδη) < *δι(α)-* + θ. *όπ-* (το οποίο απαντά σε αρχ. λ. όπως *όπ-ή*, *όπτικός*, παρακ. *ὄπ-ωπ-α*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρα*. Παρόμοια σχηματισμένο είναι το αρχ. ουσ. *δίοπτρον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διοπτρικός < ελνστ. *διοπτρ-ικός* «σχετικός με τη χρήση τής διόπτρας».
ΣΥΝΘ. διοπτρο-φόρος, λόγ. [1883].

διορατικός

ελνστ. < αρχ. ρ. *διορῶ* (*-άω*) «βλέπω καθαρά – διαβλέπω» < *δι(α)-* + *ὁρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *σφ-ορώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διόρα-μα, λόγ. [1841], < αρχ. *διορῶ* (*-άω*)
διόραση < μεσν. *διόρα-σις* < αρχ. *διορῶ* (*-άω*)
διορατικ-ότητα, λόγ. [1884].

διοργανώνω → οργανώνω

διορθώνω

< αρχ. *διορθῶ* (*-όω*) «επανορθώνω, επαναφέρω (σε ευθεία, στον ορθό δρόμο)» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δι(α)-* + *ὀρθῶ* < επίθ. *ὀρθός* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-ορθώνω*, *αν-ορθώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διόρθωση < αρχ. *διόρθω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη (στον τελευταίο με ιατρική σημασία)]
διόρθωμα < αρχ. *διόρθω-μα*
διορθωτής < ελνστ. *διορθω-τής* «επιθεωρητής (βιβλίων) – διοικητής» (ο σύγχρ. επαγγελματικός όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *correcteur*)
διορθωτικός < αρχ. *διορθω-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *διορθωτικό* ως σύγχρονος τεχν. όρος αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *correcteur*.

διορία → διωρία

διορίζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δι(α)-* + *ὁρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ορίζω*, *καθ-ορίζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαχωρίζω, χαράσσω όρια» (πβ. Ξενοφ. *Περὶ ἱππ.* 1.14: *μηρούς γε μὴν τοὺς ὑπὸ τῇ οὐρᾷ ἦν ἅμα πλατείᾳ τῇ γραμμῇ διωρισμένους ἔχῃ*) → αρχ. σημ. «δίνω ορισμό, προσδιορίζω» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 37a: *διορισώμεθα δὴ σαφέστερον ἔτι τὸ νυνδὴ λεγόμενον ἡδονῆς τε πέρι καὶ δόξης*) → σύγχρ. σημ. «αναθέτω εξουσία ή έργο – τοποθετώ (κάποιον)» (απόδ. των γαλλ. *désigner*, *nommer*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διορισμός < αρχ. *διορισ-μός* «διαίρεση, διάκριση – ορισμός». Η σύγχρ. σημ. «ανάθεση εξουσίας ή έργου» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *nomination*
διορισ-τήριο < *διορισ-* (*διορίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο* (πβ. κ. *ασφαλισ-τήριο*), απόδ. τού γαλλ. *arrêté de nomination*.

διόρυξη «εκσκαφή γης για διάνοιξη τάφρου»

< ελνστ. *διόρυξις* < αρχ. *διορύσσω*, *-ττω* «σκάβω όρυγμα» [ήδη ομηρικό] < *δι(α)-* + *ὀρύσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εξ-ορύσσω*, *αν-ορύσσω*.

διοσημία «θεϊκό σημάδι»

αρχ. < *διο-* (< *Διός*, γεν. πτώση τού ον. *Ζεύς*) + *-σημ(ία)* < *σῆμα* (βλ.λ.).

διότι

αρχ. < *δι(α)-* + *ὅτι*, που χρησιμοποιήθηκε ως σύντμηση τού αρχ. φραστικού συνδέσμου *διὰ τοῦτο ὅτι* «για τον λόγο ότι». Βλ. κ. *γιατί*.

διουρητικός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *διουρῶ* (*-έω*) (κυρ. το μέσο *διουροῦμαι*) < *δι(α)-* + *οὐρῶ* (βλ.λ.).

διοχετεύω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δι(α)-* + *ὀχετ(εύω)* < *ὀχετός* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-οχετεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διοχέτευ-ση

δίπατος

μεσν. < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *πάτος* στη σημ. «πάτωμα ορόφου».

δίπλα

επίρρ. < *διπλά*, ουδ. πληθ. τού επιθ. *διπλός* (βλ.λ.). Το επίρρ. είχε αρχικώς τη σημ. «διπλάσια, δύο φορές»

και κατόπιν δήλωσε αυτό που συμβαίνει ή υπάρχει «πολύ κοντά» σε κάτι άλλο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διπλ-ανός < *δίπλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *ζωντ-ανός*

διπλαρ-ώνω < *διπλάρ(ι)* «διπλό» (< *διπλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άρι*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*

διπλάρω-μα < *διπλαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

δίπλα (η) → **διπλώνω**

διπλαρώνω → **δίπλα**

διπλάσιος

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα] < **δι-πλάτ-ιος* < **δί-πλα-τος* «διπλός» < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + θ. **πλα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω», το οποίο απαντά επίσης στο συνώνυμο επίθ. *διπλοῦς* (βλ.λ. *διπλός*, *απλός*) και στο αρχ. *πλέκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διπλασιάζω < αρχ. *διπλασι-άζω*

διπλασιασμός < αρχ. *διπλασιασ-μός* < *διπλασιάζω*.

ΣΥΝΘ. **ανα-διπλασιάζω**, **ανα-διπλασιασμός** (βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ).

διπλός

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διπλοῦς (-όο-)* < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + θ. *πλ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω», που εμφανίζεται επίσης στο β΄ συνθ. των λατ. *sim-plex* «απλός», *sim-plus* (> γαλλ. *simple*, ισπ. *simple*, ιταλ. *semplice*), γοτθ. *ain-falþs* (> γερμ. *einfältig*), καθώς και στο αρχ. *ά-πλοῦς* (βλ.λ. *απλός*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *διπλάσιος*, *πλέκω*.

ΣΥΝΘ. **διπλ(ο)-**: *διπλο-βάρδια*, *διπλο-γραφία* (λόγ. [1846]), *διπλό-γραφο* (λόγ. [1833]), *διπλ-οδοντικός*, *διπλο-θεσίτης*, *διπλο-πενιά*, *διπλο-κλειδώνω*, *διπλο-πρόσωπος* (λόγ. [1809]), *διπλο-σάγονο*, *διπλό-τυπος* (το ουδ. λόγ. [1833]) κ.ά.

-διπλος: *τρί-διπλος*, *πεντά-διπλος*, *εφτά-διπλος* κ.ά.

δίπλωμα

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *διπλῶ (-όω)* (βλ.λ. *διπλώνω*). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «οτιδήποτε διπλωμένο – πτύχωση», ήδη όμως από την ελνστ. εποχή συναντάται η σημ. «διπλωμένο επίσημο έγγραφο» (για συστατική επιστολή, άδεια εξόδου από τα σύνορα, διαβατήριο, πιστοποιητικό κατοχής κ.λπ., π.χ. σε επιγραφές *δίπλωμα γάμων*, *ἵππων*, *ὄνων*). Διάφορες γλώσσες χρησιμοποιούν τη λ., αφού τη δανείστηκαν μέσω τού λατ. *diploma*, π.χ. γαλλ. *diplôme*, αγγλ. *diploma*, γερμ. *Diplom*. Βλ. κ. *πτυχίο*.

ΣΥΝΘ. **διπλωματ-ούχος**, λόγ. [1853].

διπλωμάτης

λόγ. [1851], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diplomate* < επίθ. *diplomatique* (κατά το σχήμα *démocrate – démocratique*) < ν.λατ. *diplomaticus* < λατ. *diploma* < αρχ. *δίπλωμα* (βλ.λ.), στην ελνστ. σημ. «διπλωμένο επίσημο έγγραφο», τού οποίου κομιστής ήταν ένας πρέσβυς ή απεσταλμένος. Η χρήση των λατ. όρων για τις σχέσεις μεταξύ κρατών και τη δραστηριότητα των πρέσβεων και των απεσταλμένων φαίνεται να έχει την αφετηρία της σε έργα τού 17ου αι. που γράφτηκαν στη Λατινική, όπως *De re diplomatica* (1681) και *Codex Juris Gentium Diplomaticus* (1695).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διπλωματ-ία, λόγ. [1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diplomatie*

διπλωματ-ικός, λόγ. [1814], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diplomatique*

διπλωματικ-ότητα, λόγ. [1896], < *διπλωματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

διπλώνω

μεσν. < αρχ. *διπλῶ (-όω)* «διπλασιάζω» (το αρχ. μέσο *διπλοῦμαι* απαντά ήδη με τη σημ. «τυλίγομαι στα δύο, πτυχώνομαι» στον Ξενοφώντα, *Ἑλλ.* 6.5.19: *ἐπειδὴ δὲ ἐδεδίπλωτο ἡ φάλαγξ*) < επίθ. *διπλοῦς* (βλ.λ. *διπλός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δίπλα (η) < μεσν. *δίπλα* < *διπλ-ώνω* (υποχωρητ.)

δίπλωση < αρχ. *δίπλω-σις* < *διπλῶ (-όω)*

διπλω-τός, ρηματ. επίθ. τού *διπλώνω*, πβ. κ. *σταυρω-τός*.

διπλωπία «οπτική διαταραχή κατά την οποία τα αντικείμενα φαίνονται διπλά»

λόγ. [1844], < *διπλ(ο)-* + *-ωπ(ία)* < αρχ. θ. *ὀπ-* (απαντά επίσης στις λ. *ὀπ-ή*, *ὀπτικός*, παρακ. *ὄπ-ωπ-α* κ.ά.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diplopie*.

δίποδος «που στηρίζεται σε δύο πόδια»

μεσν. < αρχ. *δίπους*, *-οδος* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 1258-60: *αὕτη δίπους λέαινα συγκοιμωμένη λύκῳ, λέοντος εὐγενοῦς ἀπουσίᾳ, κτενεῖ με τὴν τάλαιναν*] < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *πούς* «πόδι».

δίπολος

λόγ. [1882], < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *πόλος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bipolaire*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

διπολ-ικός

διπολ-ισμός.

δίπτυχος → **πτυχή**

δίπτωτος → **πτώση**

διπυρίτης «σκληρό φρυγανισμένο ψωμί»

< αρχ. *διπυρίτης* (ενν. *ἄρτος*) < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *πῦρ* + παραγ. τέρμα *-ίτης*. Η λ. απαντά ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν* 25: *ἄρτῳ μὲν*

χρεέσθω πυρίνῳ ὀπτῷ ἢ τῶν σκληρῶν πυρῶν διπυρίτη. Βλ. κ. *γαλέτα*.

δισ.
συγκεκομμένος τύπος τής λ. *δισ(εκατομμύριο)*.

δις[1]
συντομογραφία τής λ. *δεσποινίς* (βλ.λ.).

δις[2]
αρχ. επίρρ. < **δϜί-ς* < Ι.Ε. **dwi-* «δύο φορές» || λατ. *bis (bi-)*, σανσκρ. *dvis (dvi-)* κ.ά. Το επίρρ. χρησιμοποιείται συχνά εν συνθέσει με τους τύπους *δισ-* και *δι-* (π.χ. *δισ-χίλιοι, δισ-έγγονος – δι-σύλλαβος, δίβουλος*), ενώ συνδέεται ετυμολογικά με το επίρρ. *δίχως* (βλ.λ.) και με το αριθμητ. *δύο* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. δι- / δισ-: *δί-ποντος, δί-πορτος, δί-πτυχος, δι-σέλιδος – δισ-έγγονος, δίσ-εκτος* κ.ά.

δισάκι «δύο μικροί σάκοι ενωμένοι στο πάνω μέρος»
μεσν. < ελνστ. *δισάκ(κ)ιον* < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *σάκ(κ)ος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιον*.

δισέγγονος
μεσν. (6ος αι.) < *δισ-* + αρχ. *ἔγγονος* (βλ.λ. *εγγονός*).

δισεκατομμύριο
λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *billion* (< *bi-* «δις, δύο φορές» + *million* «εκατομμύριο»), πράγμα που εξηγεί τον σχηματισμό *δισ-* + *εκατομμύριο* (κατά λέξη «δύο εκατομμύρια»), ο οποίος δεν αντιπροσωπεύει τον πραγματικό αριθμό «χίλια εκατομμύρια» που δηλώνεται από τη λέξη.

δίσεκτος
μεσν. < *δισ-* + αρχ. *ἕκτος*, μεταφρ. δάνειο από λατ. *bisextus*. Οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν τα έτη των 366 ημερών *δίσεκτα* (λατ. *anni bisexti*), επειδή επαναλάμβαναν την έκτη ημέρα πριν από τις καλένδες τού Μαρτίου κάθε τέσσερα χρόνια.

δίσημος «με δύο σημασίες»
ελνστ. < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-σημ(ος)* < αρχ. *σῆμα* (βλ.λ.), πβ. κ. *αμφί-σημος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δισημ-ία, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ambivalence*.

δισθενής → σθένος

δίσκος
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **δίκ-σκος* (με ανομοίωση) < θ. **δικ-*, το οποίο συνδ. με το απρφ. *δικεῖν* «ρίχνω, πετώ» και κατ' επέκταση ίσως με το θ. τού ρ. *δείκνυμι* (βλ.λ. *δείχνω*). Η λ. πέρασε στη Λατινική *(discus)* και, μέσω αυτής, σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *disc*, γαλλ. *disque*, γερμ. *Diskus*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δισκάριο < μεσν. *δισκάριον* < ελνστ. *δισκ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *δίσκος*
δισκέτα, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *diskette*
δισκίο, απόδ. τού αγγλ. *tablet*.
ΣΥΝΘ. δισκο-: *δισκο-βολία* (μεσν.), *δισκο-βόλος* (ελνστ., για αγάλματα με αυτό το θέμα), *δισκο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *discography*), *δισκο-θήκη* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *discothèque*, πβ. κ. *ντισκοτέκ*), *δισκο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *discopathy*), *δισκο-πότηρο* (μεσν.), *δισκο-πρίονο, δισκο-πωλείο, δισκό-φρενο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *disc brake*) κ.ά.

διστάζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 897b.4-5: *τιθῶμεν ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἢ ἔτι διστάζομεν εἰ ἑτέρως πως ἔχει;*] < **δι-στ-ός* «αυτός που στέκεται ανάμεσα σε δύο – ταλαντευόμενος» (με παραγ. τέρμα *-άζω*) < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + θ. *στ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δισταγμός < ελνστ. *δισταγ-μός*
διστακτικός < ελνστ. *διστακ-τικός*
διστακτικ-ότητα, λόγ. [1895], < *διστακτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. α-δίστακτος (ελνστ.).

δίστιχος → στίχος

δίστομος → στόμα

δισύλλαβος → συλλαβή

δισχιδής «διχαλωτός»
αρχ. < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *-σχιδ(ής)* < ρ. *σχίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πολυ-σχιδής*.

διττός
< αρχ. *δισσός / διττός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Στησιχόρου] < **διχ-γός*, που εμφανίζει το θ. τού επιρρ. *δίχα* «σε δύο μέρη, χωριστά» (βλ.λ. *διχάζω*).
ΣΥΝΘ. διττο-: *διττο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Dittographie*), *διττο-γραφούμαι, διττογράφημα* (λόγ. [1887]).

διυλίζω
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο] < *δι(α)-* + *-υλ(ίζω)* < *ὕλη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διύλιση < ελνστ. *διύλι-σις*
διύλισμα < ελνστ. *διύλισ-μα*
διυλιστήριο < ελνστ. *διυλισ-τήριον* «φίλτρο» (πβ. Ησυχ. *Λεξ.* 236.1: *ἠθμάριον· διυλιστήριον*).

διφθέρα «κατεργασμένο δέρμα, μεμβράνη»
αρχ. (ήδη μυκ. *di-pte-ra-po-ro*: **διφθερα-φόροι*), πιθ. < **δεψ-τερ*, από το θ. τού ρ. *δέφω* «τρίβω – κατεργάζομαι» (πβ. μέλλ. *δέψω*, αν έχουμε στένωση τού *-ε-* σε *-ι-*, όπως υποστηρίχθηκε) + παραγ. τέρμα *-τερ*, κατά το σχήμα *ἦμαρ – ἡμέρα*. Βλ. κ. *δέψη*.

διφθερίτιδα «παιδική μεταδοτική ασθένεια»
λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *diphthérie* (παλαιότ. *diphthérite*), που πλάστηκε με βάση το αρχ. *διφθέρα* «κατεργασμένο δέρμα, μεμβράνη» λόγω των ψευδομεμβρανών που σχηματίζονται στις ανώτερες αεροφόρους οδούς κατά την ασθένεια αυτή. Η λ. δεν συνδέεται με το ελνστ. *διφθερῖτις, -ιδος*, θηλ. τού *διφθερίας* «ντυμένος με ιμάτιο από *διφθέρα*, κατεργασμένο δέρμα».

δίφθογγος (η)
ελνστ. < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + αρχ. *φθόγγος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δίφθογγος, δίψηφο φωνήεν

Η ονομασία ***δίφθογγος*** προσδιορίζει κατάλληλα τη συνένωση δύο φωνηέντων σε μία συλλαβή (αλλά με χωριστή προφορά τού καθενός), πράγμα που εφαρμοζόταν κατ' εξοχήν στην αρχ. ελληνική φωνητική, η οποία διέθετε αρκετούς τέτοιους συνδυασμούς: *τ**εῖ**χος* [téikhos], *χ**αί**ρω* [khaírō], ***οὐ**λή* [oülē], ***οἶ**κος* [óikos]. Μετά τον ιωτακισμό των διφθόγγων οι διγράμματοι αυτοί συνδυασμοί δεν αποτελούν πλέον *διφθόγγους* αλλά ***δίψηφα φωνήεντα***, διότι προφέρονται ως απλά φωνήεντα /i/, /u/: *τ**εί**χος* [tíxos], *χ**αί**ρω* [çéro], ***ου**λή* [ulí], ***οί**κος* [íkos].
Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι συνδυασμοί *αυ, ευ*, οι οποίοι λειτουργούσαν ως δίφθογγοι στην Αρχαιότητα (προφορά [au], [eu]), αλλά στη Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική αποτελούν απλώς ενώσεις φωνήεντος και συμφώνου και προφέρονται [av], [ev] ή [af], [ef] ανάλογα με τον φθόγγο που ακολουθεί: ***αύ**ριο* [ávrio], *κοντ**εύ**ω* [kondévo], ***αυ**στηρός* [afstirós], ***ευ**τυχία* [eftiçía]. Παραδοσιακά αποκαλούνται ***καταχρηστικές δίφθογγοι*** οι συνδυασμοί φωνήεντος και ημιφώνου τής Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής που προέκυψαν έπειτα από συνίζηση, δηλ. συμπροφορά τού φωνήεντος /i/ με τα επόμενα /a/, /o/, /e/. Συχνά αυτό επηρεάζει την προφορά τού προηγούμενου φθόγγου: *παιδιά* [peðjá], *σκορπιός* [skorpçós], *βρομιές* [vromñés].

δίφορος «(δέντρο) που καρποφορεί δύο φορές τον χρόνο»
αρχ. < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *-φορος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

διφορούμενος
ελνστ. μτχ. ενεστ. τού ρ. *διφοροῦμαι (-έο-)* «προφέρομαι με δύο τρόπους», μέσ. τύπος τού *διφορῶ (-έω)* < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *φορῶ* (βλ.λ.). Ήδη στους Στωικούς φιλοσόφους συναντούμε τη φρ. *διφορούμενος συλλογισμός*, που αναφέρεται σε συλλογισμούς με ταυτόσημη υπόθεση.

δίφρος «άρμα με δύο αναβάτες – έδρα, θρόνος»
αρχ. < *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-φρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.). Στα ομηρικά έπη *δίφρος* απεκαλείτο το πολεμικό άρμα που έφερε δύο αναβάτες, τον *ἡνίοχο* και τον *παραιβάτη*.

διφυής «διπλής φύσεως»
αρχ. < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *-φυ(ής)* < *φύω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-φυής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διφυΐα < αρχ. *διφυ-ΐα*.

διχάζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < επίρρ. *δίχ(α)* «σε δύο μέρη, χωριστά» + παραγ. τέρμα *-άζω*. Το επίρρ. *δίχα* προέρχεται από το θ. τού επιρρ. *δίς* «δύο φορές» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διχασμός < ελνστ. *διχασ-μός*
διχαστής < αρχ. *διχασ-τής*
διχασ-τικός, λόγ. [1890].

διχάλα
αρχ. δωρ. τύπος (αντί τού *διχήλη*) < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *χᾱλά / χηλή* «οπλή» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διχαλ-ωτός, λόγ. [1867], < *διχάλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *οδοντ-ωτός*
δίχαλο < αρχ. επίθ. *δίχαλος / δίχηλος* < *δι-* + *-χηλ(ος)* < *χηλή* «οπλή» (βλ.λ.).

διχασμός → **διχάζω**

διχειλικός «φθόγγος που αρθρώνεται και με τα δύο χείλη»
< *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *χειλικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bilabial*.

δίχηλος «(για ζώο) που τα πόδια καταλήγουν του σε δύο οπλές»
< αρχ. *δίχηλος* / (δωρ.) *δίχᾱλος* «με δύο οπλές» < *δι-* (< *δίς*, βλ.λ.) + *-χηλ(ος)* < *χηλή* «οπλή» (βλ.λ.).

διχο- → **δίχως**

διχογνωμώ
< ελνστ. *διχογνωμῶ (-έω)* < *διχο-* (< αρχ. *δίχα* «σε δύο μέρη, χωριστά», βλ.λ. *δίχως*) + *-γνωμ(ῶ)* < αρχ. *γνώμη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διχογνωμ-ία, λόγ. [1856].

διχόνοια
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Ἀλκιβ.* 126c.4: *ἄρ' οὖν φιλίαν λέγεις ὁμόνοιαν ἢ διχόνοιαν;*] < *διχό-* (< επίρρ. *δίχα* «σε δύο μέρη, χωριστά», βλ.λ. *δίχως*) + *-νο(ια)* < *νοῦς* (βλ.λ.).

διχοστασία «διένεξη, διαίρεση»
αρχ. < *διχο-* (< επίρρ. *δίχα* «σε δύο μέρη, χωριστά», βλ.λ. *δίχως*) + *-στα(σία)* < θ. τού ουσ. *στάσις*.

δικοτόμος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη το προπαροξύτονο *δικότομος*] < *δικο-* (< επίρρ. *δίχα* «σε δύο μέρη, χωριστά», βλ.λ. *δίχως*) + *-τομ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (πβ. αρχ. *τόμ-ος, τομ-ή*). Η χρήση τής λ. ως γεωμετρικού όρου είναι ελνστ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δικοτομία < αρχ. *δικοτομ-ία*
δικοτομώ < αρχ. *δικοτομ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
δικοτόμηση < ελνστ. *δικοτόμη-σις* < αρχ. *δικοτομ-ῶ (-έω)*
δικοτομ-ικός, λόγ. [1887].

δίχτυ
μεσν. < αρχ. *δίκτυον* (βλ.λ.).

δίχως
μεσν. επίρρ., από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. συνωνύμων *διχῶς* και *δίχα*, που προέρχονται από το θ. τού επιρρ. *δίς* «δύο φορές» (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. διχο-: *διχό-νοια* (βλ.λ.), *διχο-στασία* (βλ.λ.).

δίψα
αρχ. [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Έχουν διατυπωθεί ορισμένες υποθέσεις που αναλύουν τη λ. ως **δίφ-σ-α* (από Ι.Ε. ρίζα **dibh-* ή **digʷ-*), οπότε θα ήταν ομόρριζη με τους συνώνυμους τοχαρικούς τύπους *yoke, yokiye, yoko*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διψώ < αρχ. *διψ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό]
διψαλέος < ελνστ. *διψ-αλέος* < *δίψ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *πειν-αλέος*
δίψασ-μα < *διψασ-* (*διψώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

δίψηφο
< *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *ψήφο(ς)* (βλ.λ.). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δίφθογγος*.

διψώ → δίψα

διωγμός → διώκω

διωδία «ντουέτο»
< *δι-* (< αρχ. *δίς*, βλ.λ.) + *-ωδ(ία)* < *ωδή* (βλ.λ.), απόδ. τού ιταλ. *duetto* (βλ.λ. *ντουέτο*).

διώκω
αρχ. [ήδη ομηρικό], πιθ. συνδ. με το συνώνυμο *δίεμαι* «ορμώ – κυνηγώ, καταδιώκω», αν θεωρηθεί ότι τα δύο ρήματα έχουν κοινό θ. *δι-*. Ορισμένοι συνδέουν περαιτέρω το ρ. *δίεμαι* με το αρχ. *ἵημι / ἵεμαι* (Ι.Ε. **yē*) και με το σανσκρ. *díyati* «πετώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δίωξη < αρχ. *δίωξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.34.6: *καὶ δίωξις οὐδεμία ἐγένετο, οὐδ' ἄνδρες οὐδετέρων ἑάλωσαν*]. Ο νομικός και εγκληματολογικός όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *poursuite*.
διωγμός < αρχ. *διωγ-μός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
διώκτης < ελνστ. *διώκ-της*
διωκτικός < ελνστ. *διωκ-τικός*.
ΣΥΝΘ. -διώκω, -δίωξη, -διωκτικός: *κατα-διώκω, κατα-δίωξη, κατα-διωκτικός – επι-διώκω, επι-δίωξη – εκ-διώκω, εκ-δίωξη* κ.ά.

διώνυμο → μονώνυμο

δίωξη → διώκω

διωρία
ελνστ. < *δι(α)-* + *-ωρ(ία)* < αρχ. *ὥρα*. Η λ. σήμαινε αρχικώς «μεσοδιάστημα (χρόνου)», αλλά πολύ νωρίς συναντάται με τη σημ. «προθεσμία» (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Περὶ Ἰουδ. Πολέμ.* 5.348: *διωρίαν βουλῆς τοῖς στασιασταῖς παρέχειν*), χρήση που καταδίκαζαν οι αττικιστές γραμματικοί (π.χ. ο Φρύνιχος: ***διωρία** ἐσχάτως ἀδόκιμον· ἀντ' αὐτοῦ δὲ **προθεσμίαν** ἐρεῖς*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
διωρία ή διορία;
Αν και η γραφή ***διορία*** απαντά σποραδικά κατά τη μεσαιωνική εποχή (κατά παρασύνδεση προς τη λ. *όρος*), η ετυμολογία δείχνει ότι η λέξη ανάγεται στο ουσ. *ὥρα* και, ως εκ τούτου, ορθογραφείται ***διωρία*** (με -ω-). Ορισμένα λεξικά εκείνης τής εποχής (Ησύχιος, Σούδα, Ψευδο-Ζωναράς) αναπαράγουν την άποψη ότι το μεν *διορία* σήμαινε «προθεσμία», το δε *διωρία* σήμαινε «καιρός», αλλά αυτό αποτελεί απλώς ύστερη επινόηση με στόχο την ερμηνεία των τύπων με *-ο-*.

διώρυγα
< αρχ. *διῶρυξ, -υχος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] (ελνστ. *διώρ-υξ, -υγος*) < *δι(α)-* + θ. *ορυχ-* (τού ρ. *ορύσσω*, βλ.λ.), με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως.

διωστήρας «μπιέλα»
< ελνστ. *διωστήρ, -ῆρος* «ράβδος μεταφοράς κιβωτίου (κυρ. για την Κιβωτό τής Διαθήκης τού Ισραήλ) – εργαλείο τρυπήματος» < *δι(α)-* + *-ωσ(τήρ)*, από θ. τού αρχ. *ὠθῶ (-έω)* (βλ.λ.). Στη σύγχρ. εποχή χρησιμοποιήθηκε ως τεχν. όρος, προκειμένου να αποδοθεί επίσημα η λ. *μπιέλα* (βλ.λ.).

διώχνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διώκω* (βλ.λ.), που σχηματίστηκε με αφετηρία τον αόρ. *ἐδίωξα > ἔδιωξα* κατά το σχήμα *έδειξα – δείχνω, έριξα – ρίχνω, έφτειαξα – φτειάχνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
διώξ-ιμο.

δοβλέτι → ντοβλέτι

δόγης «τίτλος άρχοντα τής παλαιάς Βενετίας και Γένοβας»
μεταφορά τού βεν. *doge* < λατ. *dux, -cis* (βλ.λ. *δούκας*).

δόγμα
ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *δοκῶ (-έω)* «σκέφτομαι, νομίζω», για το οποίο βλ.λ. *δοκούν*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γνώμη, πεποίθηση» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 644d: *δόγμα πόλεως κοινόν*) → αρχ. σημ. «απόφαση, κρίση – διάταγμα» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.6.27: *ἦν γὰρ τῶν στρατιωτῶν δόγμα, εἴ τις ὁπότε ἡ στρατιὰ ἐξίοι ἰδίᾳ λῄζοιτο, δημόσια εἶναι τὰ ληφθέντα*) → ελνστ. σημ. «θεμελιώδης θρησκευτική διδασκαλία» (πβ. Ειρην. *απόσπ.* 14.28-30: *ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι*) → σύγχρ. σημ. «κατευθυντήρια αρχή που ακολουθείται ή εφαρμόζεται αξιωματικά (στην πολιτική, σε επιστήμη ή τέχνη κ.λπ.)» (σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *doctrine*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ορθόδοξος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δογματίζω < ελνστ. *δογματ-ίζω*
δογματισμός < ελνστ. *δογματισ-μός* < *δογματ-ίζω*
δογματικός < ελνστ. *δογματ-ικός*
δογματικ-ότητα, λόγ. [1851], < *δογματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
δογματιστής < ελνστ. *δογματισ-τής* < *δογματ-ίζω*.

δοθείς
αρχ. μτχ. παθ. αορίστου τού ρ. *δίδωμι* (οριστ. *ἐδόθην*), για το οποίο βλ.λ. *δίνω*.

δοθιήνας «πυώδης φλεγμονή»
< αρχ. *δοθιήν, -ῆνος* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη), αγν. ετύμου.

δοιάκι «πηδάλιο»
< μεσν. *οἰάκιον* (ο τύπος *δοιάκι* οφείλεται σε παρετυμολ. επίδρ. τού ρ. *διοικῶ* «κυβερνώ (πλοίο)»), υποκορ. τού αρχ. *οἴαξ, -κος* < **οἴ-āκ-ς* < Ι.Ε. **oi-(s)o-*, από το οποίο προέρχονται λ. που σημαίνουν «τιμόνι, πηδάλιο», π.χ. σανσκρ. *īṣá*, λιθ. *iena*, σλοβ. *ojê*.

δόκανο
< μεσν. *δόκανον* < ελνστ. πληθ. *δόκανα (τά)* «παράλληλες συνεζευγμένες δοκοί (σύμβολο των Διοσκούρων στη Σπάρτη)», με σημασιολ. επίδρ. τού ομορρίζου *δοκάνη* «πάσσαλος πρόσδεσης κυνηγετικών διχτυών», < αρχ. *δοκ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ανον, -άνη*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέχομαι*.

δοκάρι
< μεσν. *δοκάρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *δοκός* (βλ.λ.).

δοκησίσοφος «αυτός που νομίζει τον εαυτό του σοφό»
αρχ. < *δόκησι(ς)* «γνώμη, δοξασία» (< ρ. *δοκῶ, -έω*, βλ.λ. *δοκούν*) + *σοφός*.

δοκιμάζω → δόκιμος

δοκιμή → δόκιμος

δοκίμιο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *δοκίμιον* (ήδη στον Ιπποκράτη) < *δόκιμ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιον*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δοκιμή, εξέταση» (και ελνστ., Κ.Δ. Ιακώβ. 1,3: *γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν*) → σύγχρ. σημ. «κείμενο πραγματείας» (απόδ. τού γαλλ. *essai*, αρχική σημ. «δοκιμή, προσπάθεια»). Τον όρο χρησιμοποίησε με αυτή τη σημασία το 1580 ο Γάλλος συγγραφέας Michel E. de Montaigne (1533-92), όταν εξέδωσε το έργο του *Les Essais* «Δοκιμές», για να δείξει ότι αποτελούσε *προσπάθεια* προσεγγίσεως των θεμάτων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δοκιμι-ακός < *δοκίμι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. δοκιμιο-: *δοκιμιο-γράφος, δοκιμιο-γραφία, δοκιμιο-γραφικός*.

δόκιμος
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < θ. *δοκ-* (τού ρ. *δοκῶ, -έω* «σκέφτομαι, νομίζω», για το οποίο βλ.λ. *δοκούν*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*. Το επίθ. *δόκιμος* είχε εξ αρχής τη σημ. «αξιόπιστος, αποδεκτός κατόπιν δοκιμής», επίσης «διακεκριμένος, ξεχωριστός» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.158: *ἀνὴρ τῶν ἀστῶν ἐὼν δόκιμος*), ενώ κατά τον Μεσαίωνα δήλωσε επίσης τον «μαθητευόμενο μοναχό». Ο στρατιωτικός όρος *δόκιμος αξιωματικός* αποτελεί απόδ. ξένου όρου (πβ. γερμ. *Offiziersanwärter*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέχομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δοκιμάζω < αρχ. *δοκιμ-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
δοκιμασία < αρχ. *δοκιμασ-ία* < *δοκιμ-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικ.* 27.4: *ἀκριβεῖς ποιοῦ τὰς δοκιμασίας τῶν συνόντων*]
δοκίμασμα < μεσν. *δοκίμασ-μα* < αρχ. *δοκιμ-άζω*
δοκιμαστής < αρχ. *δοκιμασ-τής* «ερευνητής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δοκιμ-άζω*
δοκιμαστικός < ελνστ. *δοκιμαστ-ικός* < αρχ. *δοκιμασ-τής* → Το ουσιαστικοπ. ουδ. *δοκιμαστικό* αποδίδει το αγγλ. *test*
δοκιμή < ελνστ. *δοκιμ-ή* < αρχ. *δόκιμος*
δοκιμότητα < ελνστ. *δοκιμ-ότης, -ητος* «γνησιότητα, καθαρότητα»
αδόκιμος < αρχ. *ἀ-δόκιμ-ος* (με *ἀ-* στερητ.).

δοκός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *δοκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.).

δοκούν

< αρχ. *δοκοῦν*, ουδ. τής μτχ. *δοκῶν* τού ρ. *δοκῶ (-έω)* «σκέφτομαι, νομίζω (κάτι που έχω αποδεχτεί)» < θ. *δοκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.) και αντιστοιχεί στο λατ. *doceo* «κάνω κάποιον να δεχτεί, διδάσκω». Από το θ. τού ρ. *δοκῶ* έχουν σχηματιστεί σημαντικές λ., όπως τα αρχ. *δόξ-α, δόκ-ησις, δόκ-ιμος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέχομαι*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

δοκώ

Ενώ το αρχ. ***δοκῶ*** δεν χρησιμοποιείται στη Νεοελληνική Κοινή, η παρουσία του στις ν.ελλ. διαλέκτους είναι αξιοσημείωτη, διότι –παρά την ποικιλία των τύπων– η λέξη διατηρεί την αρχ. σημασία «πιστεύω, φρονώ, νομίζω» και σύνταξη: απαντά συνήθως στο γ΄ ενικό πρόσωπο με συμπλήρωμα προσωπική αντωνυμία. Έτσι, από το ρ. *δοκῶ* προέρχονται οι διαλεκτικοί τύποι ***δοκεί, δόχνει*** (Κύπρος, *έδοξέν μου*), ***διόχνει*** (Κρήτη), ***έδοξε*** (Ρόδος, Χίος), ***έοξε*** (Κάρπαθος), ***διόχτει*** (Νάξος), ***δοκούμαι*** (Κέρκυρα, Πελοπόννησος), ***(α)δουκειούμι*** (Μακεδονία) κ.ά.

δόκτωρ

μεταφορά τού γερμ. *Doktor* < λατ. *doctor, -ōris* «δάσκαλος» < ρ. *doceo* «διδάσκω». Η σημ. «διδάκτωρ» απαντά στους αντίστοιχους όρους άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών (αγγλ. *doctor*, γαλλ. *docteur*), που ανάγονται επίσης στο λατ. *doctor*. Ας σημειωθεί ότι τα μεσν. δημώδη κείμενα παραδίδουν λ. *δόκτορας* με τη σημ. «γιατρός».

δολάριο

μεταφορά τού αγγλ. *dollar* < μέσο κάτω γερμ. *daler* < γερμ. *T(h)aler*, συντετμημένος τύπος τού *Joachimsthaler*, ονομασία αργυρού νομίσματος τού 16ου αιώνα από το ορυχείο τής κωμόπολης *Joachimsthal* στη Βοημία τής σημερινής Τσεχίας (τσεχ. *Jáchymov*). Η ονομασία αυτή δόθηκε αργότερα σε ευρείας χρήσεως νόμισμα που χρησιμοποιούσαν στις βρετανικές αποικίες τής Β. Αμερικής την περίοδο τού πολέμου τής Ανεξαρτησίας. Βλ. κ. *τάλιρο*.

δόλιος

ΕΤΥΜ. αρχ. < *δόλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απατηλός, πονηρός» (πβ. ομηρ. φρ. *δολίη τέχνη, δόλια ἔπεα*) → μεσν. σημ. «ταλαίπωρος, κακομοίρης – δύστυχος». Η διάκριση των σημασιών διατηρείται σήμερα, καθώς την αρχ. σημασία δηλώνει ο ασυνίζητος τύπος *δό-λι-ος*, ενώ τη μεσν. σημασία δηλώνει ο συνιζημένος τύπος *δό-λιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δολιότητα < ελνστ. *δολι-ότης, -ητος*

δολιεύομαι < ελνστ. *δολι-εύομαι*

δολίευ-ση < *δολιεύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-ση*

δολιευ-τικός < *δολιεύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. δολιο-: *δολιο-φθορά, δολιο-φθορέας*.

δολιοφθορά

< *δόλιο(ς)* + *φθορά*, απόδ. τού γαλλ. *sabotage* (βλ.λ. *σαμποτάζ*).

δόλιχος «δρόμος αντοχής»

αρχ. < επίθ. *δολιχός* «μακρύς» < **δολ-χ-ός*, που εμφανίζει τη μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **del-gh-* «μακρύς» || σανσκρ. *dīrghá-*, παλ. σλαβ. *dlъgъ* (> πολ. *długi*, σερβοκρ. *dug*, ρωσ. *dolgij*) || αρχ. *ἐν-δελεχ-ής* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. δολιχο-: *δολιχο-δρομώ* (αρχ.), *δολιχο-δρόμος* (αρχ.), *δολιχο-δρόμηση, δολιχο-δρομία* (λόγ. [1885]) – *δολιχο-κεφαλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dolichokephalie*), *δολιχο-κέφαλος* (λόγ. [1890]) – *δολιχο-κρανία*.

δολλάριο → δολάριο

δολομίτης «είδος ορυκτού»

λόγ. [1876], μεταφορά τού γαλλ. *dolomite*, από το επώνυμο τού Γάλλου γεωλόγου Déodat de Dolomieu (1750-1801).

δολοπλόκος

αρχ. < *δόλο(ς)* + *-πλόκος* < *πλέκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δολοπλοκία < αρχ. *δολοπλοκ-ία*

δολοπλοκ-ώ, λόγ. [1896].

δόλος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* γ 234-5: *ὡς Ἀγαμέμνων ὤλεθ' ὑπ' Αἰγίσθοιο δόλῳ*] < θ. *δολ-*, που φαίνεται να σχετίζεται με το συνώνυμο λατ. *dolus*. Αν η λατ. λ. δεν αποτελεί δάνειο από την Ελληνική, τότε ίσως μορφές τού θέματος να απαντούν επίσης στο αρχ. γερμ. **talo-* «αριθμός, μέτρημα» (> γερμ. *Zahl*, αγγλ. *tell* «λέγω», αρχική σημ. «μετρώ», ολλ. *taal* «γλώσσα»). Τα κείμενα δείχνουν ότι η αρχική σημ. τής λ. *δόλος* ήταν πιθ. «δόλωμα (για ψάρι)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δολερός < αρχ. *δολ-ερός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δόλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φοβ-ερός*.

ΣΥΝΘ. δολο-: *δολο-πλόκος* (βλ.λ.), *δολο-πλοκία, δολο-πλοκώ* – *δολο-φόνος* (βλ.λ.), *δολο-φονία, δολοφονώ*.

δολοφόνος

αρχ. [ήδη τον 6ο/5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *δόλο(ς)* + *φόνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δολοφονία < αρχ. *δολοφον-ία*

δολοφονώ < αρχ. *δολοφον-ῶ (-έω)*

δολοφον-ικός, λόγ. [1887].

δολώνω

μεσν. < αρχ. *δολῶ (-όω)* «εξαπατώ, ξεγελώ» < *δόλος* (βλ.λ.). Η σημ. «βάζω δόλωμα» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δόλωμα < αρχ. *δόλω-μα* «τέχνασμα, δόλος» < *δολ-ῶ (-όω).*

δομέστικος «αξιωματούχος τού Βυζαντίου»
ελνστ. < λατ. *domesticus* «οικείος, προσωπικός» (τίτλος που δινόταν αρχικά σε μέλη τής αυτοκρατορικής σωματοφυλακής και, κατ' επέκταση, σε άλλους αξιωματούχους) < *domus* «οίκος».

δομή
ελνστ., που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *δεμ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δέμω* «κτίζω, οικοδομώ» < Ι.Ε. **dema-* || λατ. *domus* «οίκος», σανσκρ. *dáma-*, αρχ. γερμ. **temra-* «ξυλεία (για οικοδομή)» (> αγγλ. *timber*, σουηδ. *timmer*, γερμ. *Zimmer* «δωμάτιο») || αρχ. *δόμ-ος* «οίκος» (βλ.λ.), *δέμ-ας* «σώμα, παράστημα», *δεσπότης* (< **δεμ-σ-πότης*, βλ.λ.). Η λ. σήμαινε αρχικώς «κτίσμα, οικοδόμημα», η δε σύγχρονη σημ. «διάρθρωση» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *structure*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δομικός < μεσν. *δομ-ικός* → η σημ. «σχετικός με τη δομή, τη διάρθρωση ενός συνόλου» αποδίδει το γαλλ. *structurel*
δομ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *structuralisme*
δομ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *structuraliste*
δομιστ-ικός < *δομιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
δομώ < ελνστ. *δομῶ (-άω / -έω / -όω)* < αρχ. *δόμος* [ήδη ομηρικό, πβ *Ἰλ.* Ζ 89: *θύρας ἱεροῖο δόμοιο*]
δόμηση < ελνστ. *δόμη-σις* < *δομῶ.*
ΣΥΝΘ. δομο-: *δομο-λειτουργικός*
-δομώ, **-δομή**, **-δόμος**, **-δομικός**, **-δόμηση**: *ανα-δομώ, ανα-δόμηση – λιθο-δομώ, λιθο-δόμηση, λιθο-δόμος – οικο-δομώ, οικο-δομή, οικο-δόμος, οικο-δομικός, ανοικο-δομώ, ανοικο-δόμηση – βυσσοδομώ – τοιχο-δομώ – πολεο-δομώ, πολεο-δόμος, πολεο-δομικός* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

δομή, δεσπότης, δάπεδο, δωμάτιο – domus, timber, Zimmer...
Αρκετές λέξεις τού οικοδομικού λεξιλογίου ανάγονται σε κοινή Ι.Ε. ρίζα **dema-* «κτίζω, οικοδομώ», από όπου προέκυψε το βασικό αρχ. ρήμα *δέμ-ω* (ίδια σημ.). Από την ίδια ρίζα έχουν σχηματιστεί οι ακόλουθοι όροι:
1) από θέμα *δεμ- (*dem-)*: αρχ. ***δέμ-ας*** «σώμα, παράστημα», ***δεσπότης*** (< **δεμ-σ-πότης* «κύριος τού οίκου»).
2) από θέμα *δομ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dom-*): αρχ. ***δομ-ή***, ***δόμ-ος*** «οίκος – λιθόστρωση σε οικοδομή».
3) από θέμα *δα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dm̥-*): αρχ. ***δά-πεδο(ν)***, με β' συνθετικό το αρχ. *πέδον* «έδαφος».
4) από θέμα *δω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dō-*): αρχ. ***δῶ-μα*** «σπίτι», από όπου παράγεται το υποκοριστικό ***δωμάτ-ιο(ν)***.
Η λεξιλογική οικογένεια περιλαμβάνει επίσης ομόρριζα άλλων γλωσσών, που έχουν την αφετηρία τους στην ίδια Ι.Ε. ρίζα. Αξιοσημείωτα είναι το λατ. ***domus*** «οίκος», καθώς και σειρά όρων των γερμανικών γλωσσών, οι οποίοι ανάγονται σε αρχ. γερμ. **tem-ra-* «ξυλεία (για οικοδομή)» (από όπου αγγλ. ***timber*** «ξυλεία», γερμ. ***Zimmer*** «δωμάτιο»).

δομινικανός
< μεσν. λατ. *domenicanus*, μοναχός τού τάγματος τού αγίου Δομινίκου, < *Domenicus* (> μεσν. *Δομίνικος / Δομήνικος*) < λατ. *Dominus* «Κύριος», προσωνυμία τού Θεού.

δομισμός → δομή

δόμος «λιθόστρωση σε οικοδομή»
αρχ. (ήδη μυκ. σε β' συνθ. *to-ko-do-mo*: *τοιχοδόμος*), αρχική σημ. «οίκος», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *δεμ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δέμω* «κτίζω, οικοδομώ» (βλ.λ. *δομή*). Η σημ. «λιθόστρωση, πλινθόστρωση» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.127: *ὑποδείμας δὲ τὸν πρῶτον δόμον λίθου αἰθιοπικοῦ ποικίλου*).

δομώ → δομή

δον «(παλαιότ. στην Ισπανία) ηγεμόνας ή αριστοκράτης»
μεσν. < ισπ. *don* < λατ. *dominus* «κύριος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δόνα, μεταφορά τού ιταλ. *donna* < ισπ. *doña* < λατ. *domina* «κυρία».

δονάκιο «είδος βακτηριδίου»
λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *donacium* < μεσν. *δονάκιον* «λεπτό καλάμι», υποκορ. τού αρχ. *δόναξ, -ακος* «καλάμι», τού οποίου η σύνδεση με το ρ. *δονῶ* θεωρείται μάλλον παρετυμολογική.

δον ζουάν
< γαλλ. *don Juan* < ισπ. *don Juán* (προφ. «δον Χουάν»), θρυλικό πρόσωπο τής ισπανικής λογοτεχνίας τού 16ου αι., που αντιπροσώπευε τον ταλαντούχο τυχοδιώκτη με πολλές ερωτικές περιπέτειες. Ο χαρακτήρας του εμφανίστηκε το 1625 σε έργο τού Ισπανού θεατρικού συγγραφέα Tirso de Molina (1583-1648).

δόνηση → δονώ

δονητής → δονώ

δονκιχωτισμός
< *δον Κιχώτης*, μεταφορά τού ισπ. *don Quijote*, ήρωα τού γνωστού μυθιστορήματος τού Ισπανού συγγραφέα Μιγκέλ ντε Θερβάντες (Miguel de Cervantes, 1547-1616), *El ingenioso idalgo don Quijote de la*

Mancha «Ο ευγενής ιδαλγός δον Κιχώτης από τη Μάντσα» (1605-15). Στο μυθιστόρημα αυτό, ο ηλικιωμένος ευγενής δον Κιχώτης παρασύρεται από την ανάγνωση ιπποτικών μυθιστορημάτων και ξεκινά ένα ταξίδι σε αναζήτηση περιπετειών και φήμης.

δόντι

< μεσν. *δόντι(ον)* < ελνστ. *ὀδόντιον*, υποκορ. τού αρχ. *ὀδούς / ὀδών, -όντος* (ήδη μυκ. *o-da-twe-ta*: **ὀδατ-Ϝέντ-α*), για την ετυμολόγηση τού οποίου υπάρχουν δύο εκδοχές: 1) < *ὀ-* προθεματ. + θ. *δοντ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dent-* «δόντι» || λατ. *dens, -ntis* (> γαλλ. *dent*, ισπ. *diente*, ιταλ. *dente*), σανσκρ. *dán*, αρχ. γερμ. **tanþ-* (> γερμ. *Zahn*, αγγλ. *tooth*, ολλ. *tand*)· 2) < *ὀδ-ών*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἔδ-ω* «τρώγω», για το οποίο βλ.λ. *έδεσμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδοντικός < ελνστ. *ὀδοντ-ικός*

οδοντωτός < ελνστ. *ὀδοντ-ωτός*.

ΣΥΝΘ. οδοντ(ο)-: *οδοντ-άγρα* (βλ.λ.), *οδοντ-αλγία* (ελνστ.), *οδοντ-ίατρος* (βλ.λ.) – *οδοντό-βουρτσα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *toothbrush*), *οδοντο-γλυφίδα* (βλ.λ.), *οδοντο-θεραπεία* (λόγ. [1889]), *οδοντόκρεμα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *toothpaste*), *οδοντο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *odontopathy*), *οδοντο-προσθετική* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *prosthodontics*, με αντιμετάθεση των συνθετικών), *οδοντο-στοιχία* (βλ.λ.), *οδοντοτεχνικός, οδοντο-τεχνίτης* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Zahntecniker*, υβριδικό σύνθ.), *οδοντο-φυΐα* (βλ.λ.) κ.ά.

δονώ

< αρχ. *δονῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου, ίσως πελασγικής αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δόν-ηση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vibration*

δονη-τής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vibrateur*.

δόξα

ΕΤΥΜ. αρχ. < **δόκ-σα*, θ. που απαντά στο ρ. *δοκῶ (-έω)* «σκέφτομαι, νομίζω», για το οποίο βλ.λ. *δοκούν*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέχομαι, παράδοξος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτό που αναμένει κανείς, προσμονή» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.79: *ὡς οἱ παρὰ δόξαν ἔσχε τὰ πρήγματα ἢ ὡς αὐτὸς κατεδόκεε*) → αρχ. σημ. «γνώμη, παραδοχή – άποψη» (φρ. *κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν* «κατά τη γνώμη μου»· αντιδιαστέλλεται προς το ουσ. *ἐπιστήμη*) → αρχ. σημ. «φήμη, υπόληψη» (φρ. *ἀγαθὴ / κακὴ δόξα*· γενικεύθηκε στην αττ. πεζογραφία η σημ. «καλή φήμη, καλό όνομα») → ελνστ. σημ. (για τον Θεό) «μεγαλειότητα» (Π.Δ. Έξοδ. 24.16: *καὶ κατέβη ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Σινᾶ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ορθόδοξος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δοξάζω < αρχ. *δοξ-άζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 844: *πῶς ταῦτ' ἀληθῆ καὶ βλέποντα δοξάσω;*], αρχική σημ. «πιστεύω, εκφέρω γνώμη» → ήδη αρχ. σημ. «μεγαλύνω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.45.7: *μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλέον τι αὐτὸν ἐδόξασεν*)

δοξασία < ελνστ. *δοξασ-ία* «γνώμη, πεποίθηση» < αρχ. *δοξ-άζω*

δοξασμός < ελνστ. *δοξασ-μός* < αρχ. *δοξ-άζω*

δοξαστικός < αρχ. *δοξασ-τικός* «αυτός που διαμορφώνει γνώμη, που σχηματίζει εικασίες» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]. Ο εκκλησιαστικός λειτουργικός ύμνος τού οποίου προηγείται η φρ. *Δόξα Πατρί* αποκλήθηκε στη μεσν. γλώσσα *δοξαστικόν* (ουσιαστικοπ. ουδ.).

ΣΥΝΘ. δοξο-: *δοξο-λογία* (ελνστ.), *δοξο-λογώ* (ελνστ.) – *δοξο-μανής* (ελνστ.), *δοξο-μανία* (ελνστ.) – *δοξο-γράφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Doxograph*) κ.ά.

-δοξος (αρχ.): *ά-δοξος, έν-δοξος, παρά-δοξος* κ.ά.

δοξάρι

< μεσν. *δοξάρι(ν)* (πιθ. κατά παρασύνδεση προς το ουσ. *δόξα*) < ελνστ. *τοξάριον*, υποκορ. τού αρχ. *τόξον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δοξαριά < μεσν. *δοξαρ-ιά*

δοξαρ-ωτός.

δοξασία → δόξα

δοξαστικός → δόξα

δορά «δέρμα ζώου, τομάρι»

αρχ. < *δορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέρω* «γδέρνω» (βλ.λ. *δέρνω*, ΣΧΟΛΙΟ).

δορκάδα «θηλυκό ζαρκάδι»

< αρχ. *δορκάς, -άδος* < *δόρξ / ζόρξ, -κος* < Ι.Ε. **york-o-*, που απαντά σε κελτ. τύπους (π.χ. ουαλ. *iwrch*, βρετον. *iourc'h*), όπως επιβεβαιώνεται από το ελνστ. δάνειο *ἴορκος* (κελτ. αρχής).

-δόρος → -αδόρος

δόρυ

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **δορ-Ϝ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **δρεϜ-* < Ι.Ε. **dr-ew-* «ξύλο» || σανσκρ. *dáru-*, παλ. σκανδ. *trē* (> αγγλ. *tree*, σουηδ. *trä*), παλ. σλαβ. *drěvo* «δέντρο» (> πολ. *drzewo*, σερβοκρ. *drvo*) || αρχ. *δένδρον* (< **δέρ-δρεϜ-ον*), *δρῦ-ς* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «ξύλο, κορμός δέντρου», αλλά ήδη στον Όμηρο συναντούμε τις σημ. «αιχμηρό ξύλο – κοντάρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέντρο*.

δορυφόρος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «οπλισμένος με δόρυ – σωματοφύλακας που φέρει δόρυ», < *δόρυ* (βλ.λ.) + *-φόρος* < ρ. *φέρω*. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται σε αστρολογικά κείμενα, για να δηλώσει ουράνια σώματα που φαινόταν να περιτριγυρίζουν άλλα (πβ. Παύλ. Αλεξ.

Εισαγωγ. 19: *ἡ δὲ Σελήνη [...] δορυφόρους δὲ ἔχει τὸν τοῦ Ἄρεως καὶ τὸν τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα*). Στη σύγχρονη σημ. η λ. αποδίδει το αγγλ. *satellite*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δορυφορ-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *satellite (programme / transmission / channel)* ➝ Το αρχ. *δορυφορικός* αναφερόταν στον σωματοφύλακα που έφερε δόρυ.

-δοση → δίνω

δόση

< αρχ. *δόσις* «χορήγηση, παροχή – δώρο, κληρονομιά» [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ζ 208: *δόσις δ' ὀλίγη τε φίλη τε*] < **δό-τις* < θ. **δο-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *δί-δω-μι* (βλ.λ. *δίνω*, ΣΧΟΛΙΟ). Η σημ. «τμηματική πληρωμή» είναι ελνστ.

ΣΥΝΘ. δοσο-: *δοσο-λογία, δοσο-μετρητής*.

-δοσία → δίνω

δοσίλογος → δωσίλογος

δόσιμο

< μεσν. *δόσιμο(ν)*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *δόσιμος* < θ. *δο-σ-* (πβ. το ουσ. *δόσις*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *δί-δω-μι* (βλ.λ. *δίνω*), + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

δοσοληψία

ελνστ. < *δοσο-* (< αρχ. *δόσις*) + *-ληψ(ία)* < αρχ. *λῆψις*.

δότης

ελνστ., μεταγενέστερος τύπος τού αρχ. *δοτήρ, -ῆρος* [ήδη ομηρικού] < θ. *δο-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δί-δω-μι*, βλ.λ. *δίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*.

δοτική

< ελνστ. *δοτικὴ (πτῶσις)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *δοτικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < θ. *δο-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δί-δω-μι*, βλ.λ. *δίνω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

δοτική

Ο όρος **δοτική** αποτελεί κατάλληλη ονομασία για την πτώση στην οποία αναφέρεται, επειδή η βασική της λειτουργία ήταν η δήλωση τού προσώπου στο οποίο δίδεται κάτι. Για τον λόγο αυτόν ο γραμματικός τού 2ου αιώνα π.Χ. Διονύσιος ο Θραξ την αποκαλούσε *ἐπισταλτική* πτώση. Ο λατ. όρος ***dativus*** *(casus)* αποτελεί μετάφραση τού ελληνικού και προέρχεται παρομοίως από το ρ. *do* «δίνω».

δοτός

ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *δί-δω-μι* (βλ.λ. *δίνω*).

-δοτώ → δίνω

δούκας

μεσν. < ελνστ. *δούξ, -κός* < λατ. *dux, -cis*, τίτλος στρατηγών ή πολεμάρχων (αλλά και τού Ρωμαίου αυτοκράτορα), < ρ. *dūco* «άγω, ηγούμαι, οδηγώ». Στην Ελληνική η λ. παρουσιάζεται ως τίτλος στρατιωτικού ή πολιτικού διοικητή επαρχίας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δουκάτο < μεσν. *δουκ-ᾶτο(ν)* «περιοχή που διοικείται από δούκα – είδος νομίσματος (αρχικώς για το δουκάτο τής Βενετίας)» < λατ. *ducatum* < *dux, -cis*

δουκικός < ελνστ. *δουκ-ικός*.

δουλειά

ΕΤΥΜ. μεσν. (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *δουλεία* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα (τ. *δουλίη*)] < *δουλεύω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η αρχ. λ. *δουλεία* αναφερόταν στην υποδούλωση και, ως εκ τούτου, στην «καταναγκαστική εργασία». Βαθμηδόν η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «μισθωτή εργασία» (πβ. ελνστ. φρ. *ἐπὶ μισθῷ δουλεῦαι*· επίσης στην Π.Δ., Α΄ Βασιλ. / Γ΄ Βασιλ. 5.20: *καὶ τὸν μισθὸν δουλείας σου δώσω σοι κατὰ πάντα, ὅσα ἐὰν εἴπῃς*). Η γενικευμένη σημ. «εργασία, ασχολία» είναι μεσν.

δουλεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα, πβ. *απόσπ.* 36.7: *πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρη*] < *δοῦλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι δούλος ή υπήκοος – αποδίδω καταναγκαστική εργασία» ➝ αρχ. σημ. «εργάζομαι επί μισθώ» (αρχ. φρ. *πελάται· οἱ μισθῷ δουλεύοντες*) ➝ ελνστ. σημ. «ασχολούμαι με κάτι, εργάζομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δουλευτής < ελνστ. *δουλευ-τής*

δούλεμα < μεσν. *δούλε-μα* «(θρησκ.) λειτουργία» < αρχ. *δούλευ-μα* «υπηρεσία»

δουλευτ-αράς < *δουλευτ(ής)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*, πβ. κ. *χορευτ-αράς*

δούλεψη < μεσν. *δούλεψ-ις* < ελνστ. *δούλευ-σις*.

δούλος

< αρχ. *δοῦλος* (ήδη μυκ. *do-e-ro*) < **δόε-λος*, πιθ. λυδικό ή καρικό δάνειο. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικογένεια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δουλικός < αρχ. *δουλ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 175e.3: *ὅταν εἰς δουλικὰ ἐμπέσῃ διακονήματα*]

δουλικ-ότητα, λόγ. [1897], < *δουλικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

δουλοσύνη < αρχ. *δουλ-οσύνη*.

ΣΥΝΘ. δουλ(ο)-: *δουλ-εμπόριο* (λόγ. [1865]) – *δουλ-έμπορος* (λόγ. [1844]), *δουλο-κτησία* (μεσν.), *δουλο-κτητικός* – *δουλο-παροικία* (λόγ. [1846]), *δουλο-πάροικος* (λόγ. [1819]) – *δουλο-πρεπής*

(αρχ.), *δουλο-πρέπεια* (αρχ.) – *δουλό-φρων* (μεσν.), *δουλο-φροσύνη* (λόγ. [1871]) κ.ά.
-δουλος, -δουλώνω, -δούλωση: *κοιλιό-δουλος, εθελό-δουλος, αυλό-δουλος, ξενό-δουλος, εικονό-δουλος, υπό-δουλος, ιερό-δουλος* – *υπο-δουλώνω, υπο-δούλωση* κ.ά.

δούναι στη φρ. *δούναι και λαβείν* «δοσοληψίες»
< αρχ. *δοῦναι* < **δοϜ-ναι* (πβ. αρχ. κυπρ. *δοϜέναι*), απρφ. αορ. β΄ τού ρ. *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*).

δούρειος στη φρ. *δούρειος ίππος*
αρχ. (ήδη μυκ. *do-we-jo*), αρχική σημ. «ξύλινος», < θ. **δορ-Ϝ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **δρεϜ-* < Ι.Ε. **dr-ew-* «ξύλο», για το οποίο βλ.λ. *δόρυ, δέντρο, δρυς*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέντρο*.

δοχείο
< ελνστ. *δοχεῖον* < θ. *δοχ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *δέχομαι* (βλ.λ.), + παραγ. τέρμα *-εῖον*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέχομαι*.

-δόχος → δέχομαι

δραγάτης «αγροφύλακας»
μεσν., ίσως < ελνστ. **δρεγάτης* (με αντιμετάθεση και αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/, αν ληφθούν υπ' όψιν οι ελνστ. επιγραφικοί τύποι *άρχι-δραγάτης, δραγατ-εύω*), που πιθ. αποσπάστηκε από ουσ. **ἀμπελιδ-εργάτης* (με επανανάλυση τού συνθέτου) < αρχ. *ἀμπελίς, -ίδος* «καινούργιο αμπέλι» + *ἐργάτης*. Ας σημειωθεί ότι στη ν.ελλ. τσακονική διάλεκτο συναντούμε τους τύπους *δεργάτα, δρεγάτα*.

δραγόνος «στρατιώτης ιππικού που πολεμούσε ως πεζός»
αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *dragon* < λατ. *draco, -ōnis* «δράκοντας, φίδι» (εκκλησ. λατ. «φιγούρα δαίμονα», που μερικές φορές εμφανιζόταν σε στρατιωτικά λάβαρα) < αρχ. *δράκων, -οντος* (βλ.λ. *δράκοντας*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

δραγόνος ή δραγώνος;
Σε παλαιότερα κείμενα συναντάται επίσης η γραφή **δραγώνος** (με *-ω-*), η οποία οφείλεται σε τάση να αποδίδονται με *-ω-* ξένοι όροι με παρόμοιο ληκτικό τέρμα (πβ. κ. *βαρ-ώνος, μασ-ώνος*). Η γραφή αυτή δεν έχει ετυμολογική βάση και, εφόσον πρόκειται για όρο ξένης προελεύσεως (γαλλ. *dragon*), προτιμάται η απλούστερη γραφή: **δραγόνος** (με *-ο-*, όπως και *βαρόνος, μασόνος* κ.ά.).

δραγουμάνος «Τούρκος διερμηνέας τού σουλτάνου»
< μεσν. *δραγο(υ)μάνος* (ήδη τον 10ο αι.) < βεν. *dragoman* < αραβ. *tarğumān* < ρ. *tarğam* «μεταφράζω, ερμηνεύω».

δράκα «ποσότητα μιας χούφτας»
μεσν. < ελνστ. *δράξ, -κός* «ποσότητα μιας χούφτας», τού οποίου το θ. **δρα-κ-* απαντά στο αρχ. *δράσσομαι / δράττομαι* «πιάνω, αρπάζω» (βλ.λ.).

δράκοντας
μεσν. < αρχ. *δράκων, -οντος* [ήδη ομηρικό] < θ. **δρακ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **derk-* «βλέπω, κοιτάζω έντονα και διαπεραστικά» || σανσκρ. *dadárśa* «έχω δει» (πβ. αρχ. παρακ. *δέ-δορκα*), αλβ. *dritë* «φως», παλ. ιρλ. *ad-con-darc* «έχω δει» || αρχ. σύνθ. *ὀξυ-δερκής* (βλ.λ.). Η λ. συνδέθηκε από την Αρχαιότητα με το έντονο βλέμμα φιδιών, το οποίο παραλύει το θύμα (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Χ 93-5: *ὡς δὲ **δράκων** ἐπὶ χειῇ ὀρέστερος ἄνδρα μένῃσι βεβρωκὼς κακὰ φάρμακ', ἔδυ δέ τέ μιν χόλος αἰνός, σμερδαλέον δὲ **δέδορκεν** ἑλισσόμενος περὶ χειῇ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δράκος < μεσν. *δράκ-ος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *δράκων, -οντος* (κατά το σχήμα *γέρων* – *γέρος, χάρων* – *χάρος* κ.ά.)
δράκαινα, αρχ. θηλ. τού ουσ. *δράκων, -οντος*
δρακόντειος < αρχ. *δρακόντ-ειος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Φοίνισ.* 1315: *κρημνῶν ἐκ δρακοντείων*]. Η φρ. *δρακόντειοι νόμοι* (που έχει την αφετηρία τής στον Σπαρτιάτη νομοθέτη Δράκοντα) είναι ελνστ.

δράκουλας
μεταφορά τού αγγλ. *Dracula*, από τον κεντρικό ήρωα τού μυθιστορήματος *The story of Count Dracula* (1897) τού Ιρλανδού συγγραφέα Bram Stoker (1847-1912). Η ιστορία παρουσίαζε ως βρικόλακα τον πρίγκιπα τής Βλαχίας Βλαντ Τσέπες (15ος αι., ρουμ. *Vlad Ţepeş*), διαβόητο για τις βιαιοπραγίες του, επειδή λιβελλογραφήματα τής εποχής τον εμφάνιζαν σαν αιμοπότη.

δράμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *δρᾶμα*, από το θ. τού ρ. *δρῶ (-άω)*, βλ.λ.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πράξη, ενέργεια» (πβ. Αισχ. *Ἀγαμ.* 532-3: *Πάρις γὰρ οὔτε συντελὴς πόλις ἐξεύχεται τὸ δρᾶμα τοῦ πάθους πλέον*) → ήδη αρχ. σημ. «πράξη που παριστάνεται επί σκηνής, θεατρικό έργο» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 50b: *μηνύει δὴ νῦν ὁ λόγος ἡμῖν ἐν θρήνοις τε καὶ ἐν τραγῳδίαις καὶ κωμῳδίαις, μὴ τοῖς δράμασι μόνον*) → ελνστ. σημ. «δυσάρεστο ή τραγικό γεγονός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δραματικός < αρχ. *δραματ-ικός* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ποιητ.* 1448b.35: *μιμήσεις δραματικὰς ἐποίησεν*). Η σύγχρ. σημ. «δραστικός» (σε φρ. όπως *δραματικές αλλαγές* αντί *δραστικές αλλαγές*) οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *dramatic*.
ΣΥΝΘ. δραματ(ο)-: *δραματο-γράφος* (λόγ. [1895]), *δραματο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ.

Dramatologie) – *δραματο-ποιός* (ελνστ.), *δραματο-ποιώ* (αρχ.) – *δραματ-ουργία* (ελνστ.), *δραματ-ουργός* (ελνστ.), *δραματ-ουργικός* (λόγ. [1866]) κ.ά.

δράμι

αντιδάν., < μεσν. *δράμι(ον)* < αραβ. *dirhem* / αρχ. περσ. *diram* < αρχ. *δραχμή*, στη σημ. «μονάδα βάρους».

δράπανο

< ελνστ. *δράπανον*, παράλλ. τύπος τού αρχ. *δρέπανον* (βλ.λ. *δρεπάνι*).

δραπέτης

αρχ. [ήδη σε απόσπ. τού Πινδάρου τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < θ. **δρᾱ-π-* (με δυσερμήνευτο *-π-*), που εμφανίζεται επίσης στο αρχ. ρ. *δι-δρά-σκω* «διαφεύγω, ξεφεύγω», για το οποίο βλ. το σύνθ. *απο-διδράσκω*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δρόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δραπετεύω < αρχ. *δραπετ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ξενοφώντα, πβ. Πλάτ. *Μέν.* 98.a: *πολὺν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν, ἀλλὰ δραπετεύουσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου*]

δραπέτευση < μεσν. *δραπέτευ-σις* < αρχ. *δραπετ-εύω*.

δράση

< ελνστ. *δρᾶσις*, από το θ. τού αρχ. *δρῶ (-άω)*, βλ.λ. Στο σύγχρονο λεξιλόγιο η λ. αποδίδει ενίοτε το αγγλ. *action* στη σημ. «συγκεκριμένη πρωτοβουλία, σύνολο ενεργειών ή δραστηριοτήτων που αποφασίζονται από επίσημο όργανο (π.χ. την Ευρωπαϊκή Ένωση)».

δρασκελίζω

μεσν., λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των μεσν. *διασκελίζω* (βλ.λ.) και *δράμω* «τρέχω» (προέρχεται από την υποτακτική τού αρχ. τύπου *ἔδραμον*, που χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. τού ρ. *τρέχω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δρασκέλισ-μα

δρασκελισ-μός

δρασκελώ < μεσν. *δρασκελ-ῶ*, μεταπλ. τύπος τού ρ. *δρασκελ(ίζω)*

δρασκελ-ιά.

δραστήριος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] < θ. *δρᾱσ-* (τού ρ. *δρῶ (-άω)*, πβ. αόρ. *ἔ-δρᾱσα*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δραστηριότητα < μεσν. *δραστηρι-ότης, -ητος* «ενεργητικότητα, δραστικότητα» (ο πληθ. *δραστηριότητες* αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *activities*).

ΣΥΝΘ. δραστηριο-: *δραστηριο-ποιώ* (λόγ. [1849]), *δραστηριο-ποίηση*.

δράστης

ΕΤΥΜ. ελνστ., αττ. τύπος τού αρχ. ιων. *δρήστης* / δωρ. *δράστᾱς* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < θ. *δρᾱσ-* (τού ρ. *δρῶ (-άω)*, πβ. αόρ. *ἔ-δρᾱσα*) + παραγ. τέρμα *-της*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εργάτης – δούλος» ➝ ελνστ. σημ. «αυτός που πράττει, αυτουργός» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 12.25h: *πάντων μὲν οὖν οἷον αὐτουργὸν γενέσθαι καὶ δράστην δυσχερὲς ἴσως*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δραστικός < αρχ. *δραστ-ικός* «αυτός που ενεργεί γρήγορα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

δραστικ-ότητα, λόγ. [1761], < *δραστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

δράττομαι κυρ. στη φρ. *δράττομαι τής ευκαιρίας* «επωφελούμαι»

< αρχ. *δράσσομαι* / *δράττομαι* «πιάνω, αρπάζω» < **δρά-κ-jo-μαι* < θ. **δρα-κ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **derk-* / **dergh-* «πιάνω» || αρμ. *trçak* «δεμάτι», μέσο ιρλ. *dremm* > ιρλ. *dream* «ομάδα ανθρώπων» || αρχ. *δραχ-μή*, ελνστ. *δράξ, -κός* (βλ.λ. *δράκα*).

δραχμή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (διαλεκτ. τύποι *δαρχμᾱ, δαρκνᾱ, δαρχνᾱ*) < **dr̥g-sma*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **derk-* / **dergh-* «πιάνω», για το οποίο βλ.λ. *δράττομαι*. Η λ. δήλωνε μονάδα βάρους και συναλλαγής (την οποία αρχικώς μπορούσε κανείς να κρατήσει στη φούχτα) ίση με έξι οβολούς. Βλ. κ. *δράμι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δραχμ-ικός, λόγ. [1858]

δραχμιαίος < αρχ. *δραχμ-ιαῖος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος*.

ΣΥΝΘ. δραχμο-: *δραχμο-βόρος, δραχμο-δίαιτος, δραχμο-ποιώ, δραχμο-συντήρητος, δραχμο-φονιάς* κ.ά.

-δραχμο: *δεκά-δραχμο, εικοσά-δραχμο, δί-δραχμο* κ.ά.

δράχνω → αδράχνω

δρεπάνι

μεσν. < ελνστ. *δρεπάνιον*, υποκορ. τού αρχ. *δρέπανον* [ήδη ομηρικού] < θ. *δρεπ-* (τού ρ. *δρέπω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *δόκ-ανον, τρύπ-ανον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δρεπαν-ίζω, λόγ. [1878]

δρεπανισ-μός, λόγ. [1878], < *δρεπανισ-* (*δρεπανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

δρεπάνισ-μα < *δρεπανισ-* (*δρεπανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. δρεπανη-, δρεπανο-: *δρεπανη-φόρος* (αρχ.) – *δρεπανο-ειδής* (αρχ.), *δρεπανο-κυτταρικός* (σχηματίστηκε με βάση τον τύπο *δρεπανο-κυττάρωση*, απόδ. τού ελληνογενούς ν.λατ. *drepanocytosis*), *δρεπανο-κύτταρο*.

δρέπω
αρχ. < θ. **δρ-επ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα (με θεματική παρέκταση *-επ-*) τού Ι.Ε. **der-* «γδέρνω, σχίζω», από όπου τα ομόρριζα *δέρ-ω, δορ-ά, δέρ-μα, δέρ-ας*, για το οποίο βλ.λ. *δέρνω* (ΣΧΟΛΙΟ). Η φρ. *δρέπω τους καρπούς* συναντάται με τη μτφ. σημασία «αποκομίζω» ήδη από την Αρχαιότητα, πβ. Πινδ. *απόσπ.* 209.1: *ἀτελῆ σοφίας καρπὸν δρέπ(ειν)*.

δριμύς
αρχ., ίσως < **δρισ-μύς*, που πιθ. συνδ. με λετ. *drīs-me* «αμυχή, γρατσουνιά», αν υποτεθεί ότι το επίθ. *δριμύς* σήμαινε αρχικώς αυτόν «που ξεσχίζει, που κατακόβει». Δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με την ετυμολογική οικογένεια τού ρ. *δέρω* (> *δέρνω*).

δρόγη «φαρμακευτικό παρασκεύασμα»
λόγ. μεταφορά τού γαλλ. *drogue*, ίσως < ολλ. *droog* «ξηρός, στεγνός». Βλ. κ. *ντρόγκα*.

δρόλαπας «βροχοθύελλα»
< *δρολάπι* < **δρολαιλάπι* / **δρολαίλαπα* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *υ-* και απλολογία) < **ὑδρολαῖλαψ, -απος* < *ὑδρο-* (< αρχ. *ὕδωρ, -ατος*) + αρχ. *λαῖλαψ* (βλ.λ. *λαίλαπα*).

δρόμος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 604: *ἐν δ' Ἰθάκῃ οὔτ' ἄρ δρόμοι εὐρέες οὔτε τι λειμών*] < **dr-om-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα **δρ-* (με θεματική παρέκταση *-om-*) τού Ι.Ε. **der-* «τρέχω, φεύγω» || σανσκρ. *drāti* «ξεφεύγει», *drámati* «τρέχει» || αρχ. *δρᾱπ-έτης, δραμεῖν* (απρφ. αορ. β΄, οριστική *ἔδραμον*), *δι-δρά-σκω* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*), *ἀν-από-δρασ-τος* (βλ.λ.). Η λ. *δρόμος* συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημ. «αγώνας ταχύτητας» και «διαδρομή, πορεία – οδός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δρομέας < αρχ. *δρομ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
δρομαίος < αρχ. *δρομ-αῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
δρομικός < αρχ. *δρομ-ικός* «γρήγορος»
δρομάδα < αρχ. *δρομ-άς, -άδος*
δρόμωνας < ελνστ. *δρόμ-ων, -ωνος* «ελαφρύ πλοιάριο».
ΣΥΝΘ. δρομο-: *δρομο-λόγηση, δρομο-λόγιο* (λόγ. [1833]), *δρομο-λογώ* (λόγ. [1889]) – *δρομό-μετρο* (λόγ. [1885], απόδ. τού αγγλ. *(maritime) log*), *δρομομετρώ* (λόγ. [1858]), *δρομο-μέτρηση* (λόγ. [1886]) κ.ά.
-δρομος, -δρομή, -δρομία, -δρομώ: *διάδρομος, περί-δρομος, πεζό-δρομος, τροχιό-δρομος, κατσικό-δρομος, μονό-δρομος, ιππό-δρομος, σιδηρό-δρομος, χωματό-δρομος, αυτοκινητό-δρομος, εύδρομος – ταχυ-δρόμος, μαραθωνο-δρόμος, λαμπαδη-δρόμος, παγο-δρόμος, χιονο-δρόμος – διαδρομή, ανα-δρομή, παρα-δρομή, κατα-δρομή, επιδρομή, εκ-δρομή, συν-δρομή – λαμπαδη-δρομία, λεμβο-δρομία, πελαγο-δρομία, παγο-δρομία, σταδιοδρομία, ιστιο-δρομία, σκυταλο-δρομία, λοξο-δρομία, αρματο-δρομία, δολιχο-δρομία – παλιν-δρομώ, πεζο-δρομώ, οπισθο-δρομώ, πλαγιο-δρομώ, ιστιοδρομώ, τροχο-δρομώ, ταχυ-δρομώ, πισω-δρομώ* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
δρόμος, δραπέτης, απόδραση...
Όπως και σε άλλες γλώσσες, έτσι και στην Ελληνική μερικές λέξεις που συνδέονται με τη βασική σημασία «τρέχω, φεύγω» δηλώνουν επίσης την πορεία, τη διαδρομή και τον δρόμο. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **der-* «τρέχω, φεύγω» έχουν προέλθει διάφορες αρχ. λέξεις, οι οποίες ως επί το πλείστον παρουσιάζουν παρεκτάσεις τού θέματος, που όμως δεν δυσχεραίνουν την αναγνώριση τής κοινής τους αρχής. Οι σπουδαιότερες είναι:
1) από θέμα *δρᾱ-*: αρχ. *δι-δρά-σκω* «διαφεύγω, ξεφεύγω» (από όπου τα σύνθ. ***απο-διδράσκω, από-δραση, αν-από-δρασ-τος*** «ανεπόφευκτος»), **δρα-π-έτης** (με θεματική παρέκταση *-π-*).
2) από θέμα *δρ-*: **δρ-όμ-ος** (με θεματική παρέκταση *-ομ-*).

δροσιά
μεσν. (με συνίζηση) < ελνστ. *δροσία* < αρχ. *δρόσος (ή)* [πιθ. ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου] (θηλ. κατά το αρχ. συνώνυμο *ἔρση*), αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δροσάτος < μεσν. *δροσ-ᾶτος* < αρχ. *δρόσος*
δροσερός < αρχ. *δροσ-ερός* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού έπους *Μικρὰ Ἰλιάς*] < *δρόσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *στυγ-ερός*
δροσερεύω < μεσν. *δροσερ-εύω* < αρχ. *δροσ-ερός*
δροσίζω < αρχ. *δροσ-ίζω* «ραντίζω, πιτσυλίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
δρόσισμα < μεσν. *δρόσισ-μα* < αρχ. *δροσ-ίζω*
δροσισ-τικός < *δροσισ-* (*δροσίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΥΝΘ. δροσο-: *δροσο-λογώ* (μεσν.), *δροσό-παγος* (λόγ. [1897]), *δροσο-πηγή, δροσο-σταλιά* κ.ά.

δρουγγάριος «(στο Βυζάντιο) αξιωματούχος τού στρατού, τού στόλου ή τής δικαιοσύνης»
< μεσν. *δρο(υ)γγάριος* < υστλατ. *drungarius* < *drungus* «στρατιωτικό σώμα» (> όψιμο ελνστ. *δροῦγγος* / *δρόγγος* «στρατιωτικό σώμα – επαρχία»).

δρυΐδης «ιερέας των Κελτών»
αρχ. (ήδη στον Αριστοτέλη) < κελτ. **dru-wido* < **dru-* «δρυς – ξύλο» (πράγμα που σχετίζεται με τις θρησκευτικές συνήθειες των δρυΐδών, πβ. ιρλ. *drúi* «μάγος») + **wido-* (συνδέεται με το Ι.Ε. **weid-* «βλέπω – γνωρίζω», βλ.λ. *οίδα*).

δρύινος → δρυς

δρυμός «δάσος με βαλανιδιές»
αρχ. [ήδη ομηρικό, μόνο στον ετερόκλιτο πληθ. *δρυμά*], από το θ. τού ουσ. *δρῦς, -υός* (βλ.λ.).

δρυοκολάπτης «είδος πτηνού»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *δρῦς, -υός* + *-κολάπτ(ης)* < ρ. *κολάπτω* «τρυπώ, τσιμπώ» (βλ.λ. *εκκολάπτω*).

δρύπη «είδος σαρκώδους καρπού»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *drupe* < λατ. *druppa* / *drūpa* «ώριμη, ζαρωμένη ελιά» < ελνστ. *δρύπεπα*, αιτ. πτώση αμάρτυρου **δρύπεψ* < αρχ. επίθ. *δρυπεπής* «(καρπός, κυρ. ελιά) που ωρίμασε πάνω στο δέντρο» < *δρῦς, -υός* (βλ.λ.) + θ. **πεπ-*, για το οποίο βλ.λ. *πεπόνι, πέψη*.

δρυς
< αρχ. *δρῦς, -υός* (ήδη μυκ. σύνθ. *du-ru-to-mo*: *δρυ-τόμοι*) < θ. *δρυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **δρεϝ-* < Ι.Ε. **dr-ew-* «ξύλο» || σανσκρ. *dáru-*, παλ. σκανδ. *trē* (> αγγλ. *tree*, σουηδ. *trä*), παλ. σλαβ. *drěvo* «δέντρο» (> πολ. *drzewo*, σερβοκρ. *drvo*) || αρχ. *δέν-δρον* (< **δέρ-δρεϝ-ον*), *δόρυ* (βλ.λ.), *δρυ-ῖδης* (βλ.λ.). Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, η λ. *δρῦς* σήμαινε αρχικώς «δέντρο», η δε σημ. «βαλανιδιά» είναι υστερότερη. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δέντρο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δρύινος < αρχ. *δρύ-ινος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* φ 43: *οὐδόν τε δρύϊνον προσεβήσετο*].

δρύφρακτο «κινητή δοκός σε σιδηροδρομική διάβαση»
< αρχ. *δρύφρακτοι* (που μαρτυρείται ως ελνστ.) / *δρύφακτοι* (με ανομοίωση), πληθ. τού τύπου *δρύφρακτος (ὁ)* «κιγκλίδωμα, δικτυωτό χώρισμα (συνήθ. ως περίφραξη τού βουλευτηρίου ή των δικαστηρίων)» < *δρῦς, -υός* (βλ.λ.) + *-φρακτος*, από θ. τού ρ. *φράσσω* (βλ.λ. *φράζω*).

δρω
< αρχ. *δρῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό] < θ. *δρᾱ-* < Ι.Ε. **dr-ā-* «εργάζομαι – ενεργώ» || λιθ. *daraũ* «κάνω, πράττω» || αρχ. *ἀ-δραν-ής* (βλ.λ.), *δράσ-της, δρᾶ-μα*. Το θέμα τής λ. συνέπεσε φωνητικά με το θέμα τού ρ. *δι-δρά-σκω* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*), με αποτέλεσμα να περιοριστεί η παρουσία του και να κυριαρχήσει η ετυμολογική οικογένεια τού ρ. *πράττω* (φαινόμενο προφύλαξης).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δρώμενο < αρχ. *δρώμενον* (π.χ. αρχ. *τὰ δρώμενα* «τα πραττόμενα, οι πράξεις»), ουδ. τής μτχ. μεσοπαθ. ενεστώτα τού ρ. *δρῶ* στη σημ. «τελώ μυστικιστικές τελετές» (συχνή ελνστ. σημ. τής φρ. *τὰ [ἱερὰ] δρώμενα*, πβ. Πλουτ. απόσπ. 145 157.25: *οἱ περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμοὶ καὶ τὰ δρώμενα συμβολικῶς ἐν ταῖς ἱερουργίαις τὴν τῶν παλαιῶν ἐμφαίνει διάνοιαν*, επίσης ελνστ. φρ. *τὰ Ἐλευσῖνι δρώμενα*). Ήδη από την ελνστ. εποχή η λ. συνδέθηκε με παραστάσεις και χορούς.
ΣΥΝΘ. -δρώ, -δραση: *επι-δρώ, αντι-δρώ – επί-δραση, αντί-δραση* κ.ά.

δρωτσίλα
< *ιδρωτ-ίλα* (με τσιτακισμό και σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ι-*) < *ιδρώτ(ας)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίλα*.

δυ- → δύο

δυάδα → δύο

δυαδικός
ελνστ. < αρχ. *δυάς, -άδος* «ο αριθμός δύο» (βλ.λ. *δυάδα*). Το επίθ. *δυαδικός* σήμαινε απλώς «σχετικός με τον αριθμό δύο», ο δε σύγχρ. μαθηματικός όρ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *binaire*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυαδικ-ότητα
δυαδισμός < ελνστ. *δυαδ-ισμός* «σχηματισμός δυάδας» (με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *dualisme*).

δυάρα → δύο

δυάρι → δύο

δυαρχία → διαρχία

δυϊκός «που αποτελείται από δύο στοιχεία»
< ελνστ. *δυϊκός (ἀριθμός)* (πρωτοαπαντά στην *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός, 2ος αι. π.Χ.) < αρχ. *δύ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
δυϊκός αριθμός
Ο ***δυϊκός αριθμός*** αποτελούσε μορφολογική κατηγορία τού ονόματος και τού ρήματος τής Αρχαίας Ελληνικής και δήλωνε δύο πρόσωπα ή πράγματα κατ' αντιδιαστολή προς το ένα (ενικός αριθμός) και τα πολλά (πληθυντικός αριθμός). Στην αρχαία γλώσσα ο δυϊκός αριθμός των ονομάτων είχε μόνο δύο μορφολογικά διακριτούς πτωτικούς τύπους, έναν τύπο ονομαστικής / αιτιατικής και έναν τύπο γενικής / δοτικής: *τὼ ῥήτορε – τοῖν ῥητόροιν, τὼ πόλει – τοῖν πολέοιν, τὼ δώρω – τοῖν δώροιν*. Στα ρήματα ο δυϊκός αριθμός διέθετε μόνο τύπους για το β' και το γ' πρόσωπο σε όλους τους χρόνους και τις εγκλίσεις, οι οποίοι σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζονται από τις καταλήξεις ***-τον***, ***-την***, ***-των*** (ενεργητική φωνή) και ***-σθον***, ***-σθην***, ***-σθων*** (παθητική φωνή): π.χ. *παιδεύετον, ἐπαιδευσάτην, παιδευσάτων – παιδεύεσθον, ἐπαιδευσάσθην, παιδευσάσθων*. Κατά την έναρξη τής ελληνιστικής εποχής οι τύποι τού δυϊκού ήδη σπάνιζαν, εφόσον η δήλωση τής σημασίας τους επιτυγχανόταν με τη χρήση τού πληθυντικού αριθμού συνοδευόμενου από το αριθμητικό *δύο*: π.χ. αρχ. *τοῖν δυοῖν ὀβολοῖν* (Δημοσθένης) – ελνστ. *δύο ὀβολούς*

(Πλούταρχος).

δυϊσμός
λόγ. [1891], < *δύ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dualisme*.

δύναμαι
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ρ 144: *ὁ δ' οὐ δύναται ἣν πατρίδα γαῖαν ἱκέσθαι*], ίσως < **δύ-ν-α-μαι* (με ένθημα -ν-), πράγμα που θα οδηγούσε σε δισύλλαβο θ. **δυα- / *δϜᾱ-* και σε πιθ. σύνδεση με το αρχ. *δηρός* «μακρύς – μακροχρόνιος» (αν < **δϜᾱ-ρός*). Ίσως οι όροι αυτοί ανάγονται σε θέμα με αρχική σημ. «κινούμαι προς τα εμπρός». Βλ. κ. *δυνατός, δυνάστης*.

δύναμη
< αρχ. *δύναμις* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ψ 128: *ὅση δύναμίς γε πάρεστι*] < ρ. *δύναμαι* (βλ.λ.). Η λ. επικράτησε στη χρήση εν σχέσει με το αρχαϊκό ουσ. *ἴς / Ϝίς* «ισχύς» (πβ. το λατ. ομόρριζο *vis*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυναμάρι < μεσν. *δυναμ-άρι(ν)* «φρούριο, οχυρό, κάστρο – στήριγμα» < αρχ. *δύναμ(ις)* + παραγ. τέρμα *-άρι(ν)*

δυνάμ-ει, δοτ. ενικού τού αρχ. *δύναμις* ➔ Η χρήση τής δοτ. *δυνάμει* + γενική με τη σημ. «βάσει, επί τη βάσει» είναι ελνστ. (πβ. Αλβίν. *Ἐπιτ. Πλάτ. δογμάτ.* 26.3.4-5: *τὸ δὲ δυνάμει τοῦ καθ' ἕξιν καὶ κατ' ἐνέργειαν λεγομένου διήνεγκε*)

δυναμικό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *δυναμικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *potentiel* (π.χ. γαλλ. *potentiel humain* «ανθρώπινο δυναμικό»)

δυναμική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *δυναμικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dynamique*

δυναμικός < ελνστ. *δυναμ-ικός* «ισχυρός, αποτελεσματικός»

δυναμικ-ότητα < *δυναμικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

δυναμ-ισμός, λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dynamisme*

δυναμώνω < μεσν. *δυναμ-ώνω* < ελνστ. *δυναμ-ῶ (-όω)*, πβ. σύνθ. *απο-δυναμώνω*

δυνάμωμα < μεσν. *δυνάμω-μα*

δυναμωτικός < ελνστ. *δυναμω-τικός* < *δυναμ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. α-δύναμος (ελνστ.), **α-δυναμία** (αρχ.).

δυναμίτης
μεταπλ. τύπος τού λόγ. [1889] ουσ. *δυναμῖτις, -ιδος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *dynamite*, που πλάστηκε βάσει τού αρχ. ουσ. *δύναμις* από τον Σουηδό εφευρέτη Alfred Nobel (1833-96), ο οποίος επινόησε την εκρηκτική αυτή ύλη το 1866.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυναμιτ-ίζω, λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *dynamite*

δυναμιτισ-τής, λόγ. [1891], < *δυναμιτισ- (δυναμιτίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

δυναμό
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dynamo*, που πλάστηκε βάσει τής λ. *δύναμη* και αποτελεί συντομευμένο τύπο τού πλήρους όρου *(machine) dynamo-électrique* «δυναμοηλεκτρική (μηχανή)».

δυναμώνω → δύναμη

δυνάστης
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο / 5ο αι. π.Χ.] (αρχικά ως τίτλος τού Δία), πιθ. < **δυ-ν-άσ-της* (με δυσερμήνευτο πρόσφυμα *-σ-*). Αν η ανάλυση είναι σωστή, τότε οδηγεί σε θ. **δυα- / *δϜᾱ-*, για το οποίο βλ. το ομόρριζο ρ. *δύναμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυναστεύω < αρχ. *δυναστ-εύω* «έχω εξουσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

δυνάστευ-ση < *δυναστεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

δυναστεία < αρχ. *δυναστ-εία* «κυριαρχία, εξουσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 8.4-7: *εἰ δέ τις τοὺς κρατοῦντας τοῦ πλήθους ἐπ' ἀρετὴν προτρέψειεν, ἀμφοτέρους ἂν ὀνήσειεν, καὶ τοὺς τὰς δυναστείας ἔχοντας καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῖς ὄντας*] ➔ ήδη αρχ. σημ. «ολιγαρχία», (ειδικότ.) την ελνστ. εποχή στην αρχ. Ρώμη «τριανδρία» ➔ σύγχρ. σημ. «οικογένεια που συγκεντρώνει πολιτική και οικονομική ισχύ ή επιρροή» (με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *dynastie*)

δυναστικός < αρχ. *δυναστ-ικός* «χαρακτηριστικός τού δυνάστη, αυθαίρετος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

ΣΥΝΘ. -δυναστεύω, -δυνάστευση: *κατα-δυναστεύω* (αρχ.), *κατα-δυνάστευση*.

δυνατός
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], σχηματισμός ρηματ. επιθ. (σε *-τός*) από το θ. τού ρ. *δύναμαι* (βλ.λ.). Από την Αρχαιότητα συναντάται η σημ. «εφικτός» και η απρόσωπη χρήση τού ρήματος, π.χ. *οὐ δυνατὸν γενέσθαι* (Σαπφώ), *τοῦτο γὰρ οὐ δυνατόν* (Θέογνις).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυνατ-ότητα, λόγ. [1876].

ΣΥΝΘ. α-δύνατος (αρχ.).

δύνη «μονάδα μετρήσεως τής δύναμης»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dyne*, που πλάστηκε βάσει τού αρχ. ουσ. *δύναμις*.

δυνητικός
ελνστ. < θ. *δυνη-* (< αρχ. *δύναμαι*, πβ. παθ. αόρ. *ἐ-δυνή-θην*, παρακ. *δε-δύνη-μαι*) + παραγ. τέρμα *-τικός* (βλ.λ.).

δύο
αρχ. (ήδη μυκ. *dwo*) < **δύϜ-ο* < Ι.Ε. **d(u)wō-* «δύο» || λατ. *duo* (> γαλλ. *deux*, ισπ. *dos*), σανσκρ. *d(u)vá*, αρχ. γερμ. **twaj-* (> γερμ. *zwei*, ολλ. *twe*, αγγλ. *two*), παλ. σλαβ. *dŭva* (> πολ. *dwa*, σερβοκρ. *dva*) || αρχ.

επίρρ. *δίς* (< **δFί-ς*, βλ.λ.), *δώ-δεκα* (< **δFώ-δεκα*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυάδα < αρχ. *δυ-άς, -άδος*

δυ-άρι < *δύ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άρι* (διαφ. το μεσν. *δυάριν* «οθωμανικό νόμισμα αξίας δύο *άσπρων*»)

δυ-άρα < *δύ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρι-άρα*.

ΣΥΝΘ. δι(σ)-: *δι-μέτωπος, δι-σθενής, δί-ποδο, δί-τροχο – δίσ-εκτος, δισ-διάστατος* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού δύο

Τα πολυάριθμα σύνθετα τού αριθμητικού ***δύο*** σχηματίζονται από το θέμα τού ομόρριζου επιρρήματος ***δίς*** «δύο φορές». Συνήθως ως α΄ συνθετικό χρησιμοποιείται το πρόθεμα ***δι-***, ανεξαρτήτως τού αν ακολουθεί φωνήεν ή σύμφωνο (π.χ. *δι-πλοῦς, δί-λημμα, δι-ώροφος, δι-ώνυμος*), ενώ το πρόθεμα ***δισ-*** περιορίστηκε σε αριθμητικά (π.χ. *δίσ-εκτος, δισ-χίλιοι*) και σε μερικές ακόμη λέξεις (π.χ. *δισ-έγγονος, δισ-υπόστατος*).

δυόμισυ

ελνστ. < αρχ. *δύο* + *(ἥ)μισυ*.

δυοσμαρίνι «δεντρολίβανο»

< *ροσμαρί* «δεντρολίβανο» (βλ.λ.), με παρασύνδεση (παρετυμολογική σύνδεση) προς το ουσ. *δυόσμος*.

δυόσμος

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού στόνου *ἡ-* και μετακίνηση τού τόνου κατ' αναλογίαν προς άλλες πτώσεις, π.χ. *ἡδυόσμου* > *δυόσμου* → *δυόσμος*) < αρχ. *ἡδύοσμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη και τον Ιπποκράτη] < επίθ. *ἡδύ(ς)* + *-οσμ(ος)* < *ὀσμή*.

δυσ- λεξικό πρόθεμα

ΕΤΥΜ. αρχ. λεξικό πρόθεμα (αχώριστο μόριο) < Ι.Ε. **dus-* «ελλιπής, κατώτερος» || σανσκρ. *dur-*, παλ. γερμ. *zur-*, παλ. αγγλ. *tor-*, αρμ. *t-*, ίσως και λατ. *difficilis* «δύσκολος» (< **dus-facilis*). Αν οι συνδέσεις αυτές είναι ορθές, τότε το πρόθεμα είναι ομόρριζο των λ. *δεύτερος, δέομαι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Το πρόθεμα *δυσ-* εκφράζει την ιδέα τής «κακής ιδιότητας» ή τής «ελλείψεως» και δεν ταυτίζεται ως προς τη σημασία με το στερητικό *ἀ- / ἀν-* (πβ. κ. *ἀ-τυχής – δυσ-τυχής, ἄ-μορφος – δύσ-μορφος*) παρά μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις (πβ. *δύσ-τροπος*). Συνήθως αντιδιαστέλλεται προς το λεξικό πρόθεμα *εὐ-* (πβ. κ. *εὔ-κολος – δύσ-κολος, εὔ-θυμος – δύσ-θυμος, εὐ-οίωνος – δυσ-οίωνος*).

ΣΥΝΘ. δυσ-: *δυσ-οσμία, δυσ-εξήγητος, δυσ-βάστακτος, δύσ-θυμος, δυσ-θεώρητος* κ.ά.

δυσανάλογος

λόγ. [1842], < *δυσ-* + *ανάλογος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *disproportionné*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυσαναλογ-ία, λόγ. [1812], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *disproportion*.

δυσανασχετώ

< αρχ. *δυσανασχετῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 7.71.6: *οἰμωγῇ τε καὶ στόνῳ πάντες δυσανασχετοῦντες τὰ γιγνόμενα*] < *δυσ-* + *-ανασχετ(ῶ)* < επίθ. *ἀνασχετός* «ανεκτός» (οπότε το ρήμα θα σήμαινε «δυσκολεύομαι να ανεχθώ») < θ. *ἀνασχ-τού* ρ. *ἀνέχομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυσανασχέτη-ση, λόγ. [1895].

δυσανεξία

< αρχ. *δυσάνεκτος* «αυτός που δεν γίνεται ανεκτός» (κατά το ομόρριζο *εὐ-εξία*) < *δυσ-* + *ἀνεκτός*, ρηματ. επίθ. τού *ἀνέχομαι*. Η λ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intolérance*.

δυσαρέσκεια

λόγ. [1782], < *δυσ-* + *αρέσκεια* (βλ.λ. *αρέσω*), απόδ. τού γαλλ. *mécontentement*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

δυσαρέσκεια, ευαρέσκεια

Τα ουσ. ***δυσαρέσκεια, ευαρέσκεια*** σχηματίστηκαν σε νεότερους χρόνους με απευθείας σύνθεση (< *δυσ- / ευ-* + *αρέσκεια*), χωρίς να ακολουθήσουν το πρότυπο των προπαροξυτόνων σε *-εια*, τα οποία κανονικά προέρχονται από επίθετα σε *-ής* (π.χ. *αμαθής – αμάθεια, επιεικής – επιείκεια, ευσεβής – ευσέβεια*). Ας σημειωθεί επιπλέον ότι δεν επικράτησαν οι ελνστ. τύποι *δυσαρεστ-ία, εὐαρεστ-ία*, σχηματισμένοι κανονικά από τα ρ. *δυσαρεστῶ, εὐαρεστῶ*.

δυσάρεστος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δυσ-* + *ἀρεστός* (βλ.λ. *αρέσω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

δυσαρεστώ < αρχ. *δυσαρεστ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «θεωρώ τον εαυτό μου προσβεβλημένο» (στη μέση φωνή, πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστ.* 17.284-5: *δυσαρεστέονται γὰρ ὑπ' ἀκρασίης ἅπασι, καὶ μανίην τὴν σοφίην νομίζουσιν*) → ήδη αρχ. σημ. (+ δοτική προσ.) «προξενώ στενοχώρια».

δυσαρμονία

λόγ. [1867], < *δυσ-* + *αρμονία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dysharmonie*.

δυσβάστακτος → βαστάζω

δύσβατος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 1074: *ἰὼ ἰώ, Περσὶς αἶα δύσβατος*] < *δύσ-* + *βατός* (βλ.λ. *βαίνω*).

δυσδιάκριτος → διακρίνω

δυσειδής «άσχημος, δύσμορφος»
αρχ. < *δυσ-* + *-ειδ(ής)* < *εἶδος* (βλ.λ.), στη σημ. «μορφή», πβ. κ. *ευ-ειδής*.

δυσεντερία
αρχ. < *δυσ-* + *-εντερ(ία)* < *ἔντερον* (βλ.λ.).

δυσεξήγητος → εξηγώ

δυσεπίλυτος → λύνω

δυσεπίτευκτος
ελνστ. < *δυσ-* + *-επίτευκτος*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το αρχ. *ἐπιτυγχάνω*.

δυσεύρετος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δυσ-* + *-εύρετος*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το ρ. *εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*).

δύση
< αρχ. *δύσις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δύω* «βυθίζομαι, βουτώ» (βλ.λ.), από τη φαινομενική κίνηση τού ηλίου στον ορίζοντα όταν βραδιάζει.

δυσήκοος «βαρήκοος»
αρχ. < *δυσ-* + *-ήκοος* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἀκούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-ήκοος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσηκοΐα < ελνστ. *δυσηκο-ΐα*.

δυσήλατος «(για μέταλλο) που σφυρηλατείται δύσκολα»
ελνστ. < *δυσ-* + *-ήλατος* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἐλατός*, ρηματ. επίθ. τού *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ποδ-ήλατο*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

δυσθεώρητος → θεωρώ

δύσθυμος «κακόκεφος»
αρχ. < *δύσ-* + *θυμός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-θυμος*, *εύ-θυμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσθυμία < αρχ. *δυσθυμ-ία*
δυσθυμώ < αρχ. *δυσθυμ-ῶ (-έω)*.

δύσκαμπτος
ελνστ. < *δύσ-* + *-καμπ(τος)* < αρχ. *κάμπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εύ-καμπτος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσκαμψ-ία, λόγ. [1871].

δυσκίνητος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *δυσ-* + *κινητός*, ρηματ. επίθ. τού *κινῶ (-έω)* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-κίνητος*, *ευ-κίνητος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσκινησία < αρχ. *δυσκινησ-ία*.

δυσκοίλιος → κοιλιά

δύσκολος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Βάκχ.* 1251: *ὡς δύσκολον τὸ γῆρας ἀνθρώποις ἔφυ*] < *δύσ-* + *-κολος*, για το οποίο δεν έχει δοθεί ικανοποιητική εξήγηση. Υπάρχει η υπόθεση ότι το β΄ συνθ. ετυμολογείται από το ρ. *πέλομαι* «κινούμαι, στρέφομαι», από το οποίο παρήχθη πρώτα το επίθ. *εὔ-κολος* (βλ.λ.) και κατόπιν αναλογικά το αντίθετο *δύσ-κολος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσκολεύω < μεσν. *δυσκολ-εύω*
δυσκολία < αρχ. *δυσκολ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. δυσκολο-: *δυσκολο-χώνευτος*, *δυσκολο-ταίριαστος*, *δυσκολό-πιστος* κ.ά.

δυσλαλία «δυσχέρεια στην άρθρωση λόγου»
< *δυσ-* + *-λαλ(ία)* < ρ. *λαλώ*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *dyslalia*.

δυσλειτουργία
< *δυσ-* + *λειτουργία*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *malfonction*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσλειτουργ-ώ
δυσλειτουργ-ικός.

δυσλεξία «μαθησιακή διαταραχή στην ανάγνωση και γενικότερα την αντίληψη τού κειμένου»
< *δυσ-* + *-λεξ(ία)* < *λέξη*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *dyslexia*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσλεκτικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *dyslectic*
δυσλεξικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dyslexique*.

δύσληπτος «δυσνόητος»
ελνστ. < *δύσ-* + *-λη π(τος)*, από θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.) με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου.

δυσμάς στη φρ. *προς δυσμάς* «δυτικά»
αρχ., αιτ. πληθ. τού ουσ. *δυσμή* «δύση» (κυρ. στον πληθ. *δυσμαί*, πβ. αρχ. φρ. *ἀπὸ δυσμῶν*), από θ. τού ρ. *δύω* (βλ.λ.).

δυσμενής
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *δυσ-* + *-μεν(ής)* < *μένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-μενής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσμένεια < αρχ. *δυσμέν-εια* «κακή διάθεση, έχθρα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

δυσμηνόρροια
λόγ. [1876], < *δυσ-* + *μηνο-* (< αρχ. *μην*, *-νός*) + *-ρροια* (λεξικό επίθημα προερχόμενο από το αρχ. *ῥέω*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *dysménorrhée*.

δύσμοιρος → μοίρα

δύσμορφος → μορφή

δυσνόητος
ελνστ. < *δυσ-* + αρχ. *νοητός*, ρηματ. επίθ. τού *νοῶ (-έω)*, πβ. κ. *α-νόητος*.

δυσοίωνος → οιωνός

δύσοσμος → οσμή

δυσπαρευνία «επώδυνη συνουσία»
< αρχ. *δυσπάρευνος* < *δυσ-* + *πάρευνος* «ομόκλινος – σύζυγος» < *παρ(α)-* + *-ευν(ος)* < *εὐνή* «κλίνη, κρεβάτι» (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *dyspareunia*.

δύσπεπτος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη] < *δύσ-* + *πεπτός*, ρηματ. επίθ. τού *πέσσω* «χωνεύω» (βλ.λ. *πέψη*), πβ. κ. *εύ-πεπτος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσπεψία < ελνστ. *δυσπεψ-ία*.

δύσπιστος → πιστός

δυσπλασία
< *δυσ-* + *-πλασ(ία)* < αρχ. *πλάσις* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *dysplasia*.

δύσπνοια
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Ξενοφώντα] < επίθ. *δύσπνους (-οο-)* < *δύσ-* + *-πνοος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πνέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-πνοια*.

δυσπραγία «στενότητα, δυσχέρεια»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα, *Κατηγορ. φόν. άπαρ.* 4.9.3-4: *(τοῖς ἀτυχοῦσι) ἐκ τῶν μεταβολῶν ἐπίδοξος ἡ δυσπραγία μεταβάλλειν αὐτῶν ἐστι*] < *δυσπραγῶ (-έω)* «είμαι κακότυχος, ατυχώ» < *δυσ-* + *-πραγ(ῶ)*, από θ. τού ρ. *πράττω* (πβ. αρχ. *πρᾶγ-μα*).

δύστηκτος «που λειώνει δύσκολα»
αρχ. < *δύσ-* + *τηκ(τός)*, ρηματ. επίθ. τού *τήκω* «λειώνω» (βλ.λ.), πβ. κ. *εύ-τηκτος*.

δύστηνος «δυστυχής, ατυχής»
αρχ. < **δύσ-στᾱ-νος* (πιθ. αρχική σημ. «αυτός που βρίσκεται σε δύσκολη θέση») < *δύσ-* + θ. *στᾱ-*, που προέρχεται από θ. τού ρ. *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.), + παραγ. τέρμα *-νος*.

δυστοκία «δυσκολία στον τοκετό ή στην επίτευξη αποτελέσματος»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < επίθ. *δύστοκος* < *δύσ-* + *τόκος* (βλ.λ.).

δυστροφία «διαταραχή στην ανάπτυξη»
λόγ. [1887], < *δυσ-* + *-τροφ(ία)* < *τροφή*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *dystrophia*, πβ. κ. *ευ-τροφία*.

δυστυχής
αρχ. < *δυσ-* + *-τυχ(ής)*, από θ. τού ρ. *τυγχάνω* (βλ.λ., πβ. αόρ. β' *ἔ-τυχ-ον*), πβ. κ. *ευ-τυχής*, *α-τυχής*. Ο μεταπλ. τύπος *δύστυχος* είναι ελνστ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κακομοίρης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυστυχία < αρχ. *δυστυχ-ία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.1187-8: *οὔτις ἄποινα διδοὺς θάνατον φύγοι οὐδὲ βαρεῖαν δυστυχίη*]
δυστυχώ < αρχ. *δυστυχ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 339: *δυστυχούντων γ' εὐμαρὴς ἀπαλλαγή*]
δυστύχημα < αρχ. *δυστύχη-μα* «κακοτυχία, ατύχημα – ατυχές συμβάν» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Εἰς Φίλ.* 11.1: *οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ἑκούσιον δυστύχημα γίγνεται*] < *δυστυχ-ῶ (-έω)*
δυστυχισμένος, μτχ. τού μεσν. *δυστυχ-ίζω* < αρχ. *δυστυχ-ῶ (-έω)*
δυστυχώς < αρχ. επίρρ. *δυστυχ-ῶς*.

δυσφαγία «δυσκολία στην κατάποση»
λόγ. [1879], < *δυσ-* + *-φαγ(ία)*, από θ. τού αρχ. *ἔ-φαγ-ον*, που χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. β' τού ρ. *ἐσθίω*. Βλ. κ. *φαγητό*.

δυσφημώ
< αρχ. *δυσφημῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < επίθ. *δύσφημος* «δυσοίωνος – συκοφαντικός, επαίσχυντος» < *δύσ-* + *-φημ(ος)* < *φήμη* (βλ.λ.). Ο τύπος *δυσφημίζω* αποτελεί λόγ. μεταπλασμό [1782] κατά τα ρ. σε *-ίζω* (πβ. κ. *διαφημ-ίζω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσφήμ-ση, λόγ. [1871]
δυσφημισ-τικός < *δυσφημισ-* (*δυσφημίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
δυσφήμι-ση, λόγ. [1782], < *δυσφημι-* (*δυσφημίζω*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

δυσφορία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, κυρ. ως σύμπτωμα ασθενειών, πβ. *Ἐπιδημ.* 6.8.30: *μετὰ δὲ ταῦτα, ἐκείνης τῆς νυκτὸς ἀγρυπνίη, δυσφορίη, ἄκρεα ψυχρά*] < ρ. *δυσφορῶ (-έω)* «υποφέρω ή ανέχομαι με δυσκολία – είμαι δυσαρεστημένος» < *δυσ-* + *φορῶ*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-φορία*.

δυσχερής
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δυσ-* + *-χερ(ής)*, που πιθ. προέρχεται από το θ. τού ουσ. *χείρ, -ρός* «χέρι» με εικαζόμενη αρχική σημ. «δύσκολος στον χειρισμό», πβ. κ. *ευ-χερής*. Η εκδοχή αυτή έχει αμφισβητηθεί επειδή το ουσ. *χείρ* εμφανίζει β' συνθ. σε *-χειρ-*, όχι *-χερ-*, π.χ. *πρό-χειρος*, *ἐπί-χειρα*,

ύπο-χείριος. Ωστόσο, η αντιπρόταση τού M. Leumann για αναγωγή στο ρ. *χαίρω* προσκρούει στη μορφή των συνθέτων και αυτού τού ρήματος: σε *-χαρ-*, π.χ. *περι-χαρής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσχέρεια < αρχ. *δυσχέρ-εια*.

δύσχρηστος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *δύσ-* + *χρηστός* (βλ.λ.), ρηματ. επίθ. τού *χρῶμαι (-ήο-)* «χρησιμοποιώ», πβ. κ. *εύ-χρηστος*, *ά-χρηστος*.

δυσώδης «δύσοσμος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ίστ.* 2.49.2: *ἥ τε φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα, εὐθὺς αἱματώδη ἦν καὶ πνεῦμα ἄτοπον καὶ δυσῶδες ἠφίει* (από την περιγραφή τού λοιμού)] < *δυσ-* + λεξικό επίθημα *-ώδ(ης)* (βλ.λ.), από το θ. τού ρ. *ὄζω* «μυρίζω» (< **ὄδ-jω*), με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *ευ-ώδης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δυσωδία < αρχ. *δυσωδ-ία*.

δύτης
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < ρ. *δύ(ω)* «βυθίζομαι, βουτώ» + παραγ. τέρμα *-της*.

δυτικός
ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *δύ(ω)* «βυθίζομαι, βουτώ» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για ζώο) «ικανό να βουτά στο νερό» (φρ. *ζῷα δυτικά*, στον Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «σχετικός με τη δύση» (τύπος μεταγενέστερος τού επιθ. *δυσμικός*, βλ.λ. *δυσμάς*, πβ. Ευκλείδη *Φαινόμ.* 4.13: *ἔστω ἀνατολικὰ μὲν τὰ Γ μέρη, δυτικὰ δὲ τὰ Β*) → σύγχρ. σημ. «σχετικός με την πολιτική και τον πολιτισμό των δημοκρατικών χωρών κυρίως τής Δ. Ευρώπης και των Η.Π.Α.» (σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *western*).
ΣΥΝΘ. δυτικο-: *δυτικο-ευρωπαϊκός*, *δυτικό-τροπος*, *δυτικό-φιλος* κ.ά.

δύω
αρχ. [ήδη ομηρικό], πιθ. < **δύσ-ω*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **deus-* «βυθίζομαι, βουτώ» || σανσκρ. *upā-du* «εν-δύομαι». Ίσως συνδ. περαιτέρω με το αρχ. *δείλη* «σούρουπο, απόβραδο» (βλ.λ. *δειλινό*), που προέρχεται από το επίθ. *δείελος* (ήδη στην ομηρική φρ. *δείελον ἦμαρ*, ίδια σημ.). Από το θ. τού ρ. *δύ-ω* έχουν προέλθει οι λ. *δύ-της*, *δυ-τικός*, *δύ-σις* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. -δύω, -δύομαι, -δυση, -δυμα: *ανα-δύω*, *κατα-δύω*, *εκ-δύω*, *εν-δύω*, *επεν-δύω*, *υπεν-δύω*, *εισ-δύω*, *διεισ-δύω*, *παρεισ-δύω* – *ανα-δύομαι*, *κα-τα-δύομαι*, *εκ-δύομαι*, *απεκ-δύομαι*, *εν-δύομαι*, *επεν-δύομαι*, *απο-δύομαι*, *υπο-δύομαι* – *ανά-δυση*, *κατά-δυση*, *έκ-δυση*, *έν-δυση*, *επέν-δυση*, *από-δυση*, *είσ-δυση*, *διείσ-δυση*, *παρείσ-δυση* – *έκ-δυμα*, *έν-δυμα*.

δώδεκα
αρχ. < **δFώ-δεκα* (δηλ. 2 + 10) < **δFω-* (από όπου το αριθμητ. *δύο*, βλ.λ.) + *δέκα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δωδεκάδα < αρχ. *δωδεκ-άς*, *-άδος*, πβ. κ. *ντουζίνα*
δωδεκάρης < μεσν. *δωδεκ-άρης* < *δώδεκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
δωδεκ-αριά < *δώδεκ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *δεκ-αριά*
δωδέκατος < αρχ. *δωδέκατος*, πβ. κ. *δέκα-τος*.
ΣΥΝΘ. δωδεκα-: *δωδεκά-δελτος* (μεσν., δηλώνει την κωδικοποίηση τού Ρωμαϊκού Δικαίου τον 5ο αι. μ.Χ.), *δωδεκά-εδρος* (αρχ.), *δωδεκα-ετής* (ελνστ.), *δωδεκα-ήμερο* (μεσν.), *δωδεκά-θεο* (ελνστ.), *δωδεκά-χορδος* (μεσν.) κ.ά.

δωδεκαδάκτυλο
< ελνστ. *δωδεκαδάκτυλος (ἔκφυσις)*, επειδή είχε υπολογιστεί ότι το μήκος του ήταν δώδεκα δάκτυλοι (πβ. το σχόλιο τού ιατρού Ρούφου τού Εφεσίου, 1ος αι. μ.Χ.: *δωδεκαδάκτυλος δὲ λέγεται ἀπὸ τοῦ μεγέθους, τοσούτων τυγχάνων δακτύλων*).

δώθε
< μεσν. *(ἐ)δῶθε(ν)* < αρχ. *ἐδῶ* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-θεν* (βλ.λ.), το οποίο δηλώνει προέλευση.

δώμα
< αρχ. *δῶμα* «σπίτι – δωμάτιο» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Α 17-8: *ὑμῖν μὲν θεοὶ δοῖεν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *δεμ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δέμω* «χτίζω, οικοδομώ» (βλ.λ. *δομή*), καθώς και στα ομόρριζα *δόμ-ος*, *δέμ-ας*, *δεσπό-της* (< **δεμ-σ-πότης*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δομή*.

δωμάτιο
< αρχ. *δωμάτιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υποκορ. τού ουσ. *δῶμα*, *-ατος* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «σπιτάκι», αλλά ήδη από την Αρχαιότητα συναντούμε τη σημερινή σημασία (πβ. Λυσ. *Ὑπὲρ Ἐρατοσθ. φόνου* 24: *ὤσαντες δὲ τὴν θύραν τοῦ δωματίου οἱ μὲν πρῶτοι εἰσιόντες ἔτι εἴδομεν αὐτὸν κατακείμενον παρὰ τῇ γυναικί*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δομή*.

δώνω → δίνω

δωρεά → δώρο

δωρεάν
αιτ. τού αρχ. ουσ. *δωρεά* (< *δῶρον*, βλ.λ.), η οποία χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς ήδη από την ύστερη Αρχαιότητα (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Νικοστρ.* 9: *τοῦτο ἔδωκα δωρεὰν αὐτῷ τὸ ἀργύριον*) και έκτοτε κανονικά με αυτή τη λειτουργία (π.χ. Κ.Δ. Ματθ. 10,8: *δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε*).

δωρικός
αρχ. < *Δωριεῖς, -έων*, εθνωνύμιο σε *-εύς* (πβ. κ. αρχ. *Αἰολεῖς*), που μάλλον προέρχεται από άγνωστο όρο. Ορισμένοι συνδέουν τη λ. με το ουσ. *δόρυ* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *διάλεκτος*.

δώρο
< αρχ. *δῶρον* (ήδη μυκ. πληθ. *do-ra*: *δῶρα*) < θ. *δω-*, που απαντά επίσης στο ρ. *δί-δω-μι*, για το οποίο βλ.λ. *δίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δωρεά < αρχ. *δωρ-εά* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *δῶρον*
δώρημα < αρχ. *δώρη-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < ρ. *δωρῶ (-έω)* «δωρίζω» < *δῶρον*
δωρητής < ελνστ. *δωρη-τής* «ευεργέτης» → σύγχρ. σημ. «αυτός που κάνει δωρεά», λόγ. [1871], σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *donateur* (πβ. τον ειδικό όρο *δωρητής οργάνων*, αγγλ. *organ donor*)
δωρη-τήριο < *δωρη-* (αρχ. *δωρῶ, -έω* «δωρίζω») + παραγ. τέρμα *-τήριο*
δωρίζω < μεσν. *δωρ-ίζω* < αρχ. *δῶρ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΣΥΝΘ. δωρο-: *δωρο-δάνειο, δωρο-επιταγή, δωρο-θέτης* (βλ.λ.), *δωρό-σημο* κ.ά.

δωροδοκώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *δωροδοκῶ (-έω)* < *δωροδόκος* «αυτός που δέχεται να εξαγοραστεί με δώρα» < *δῶρο(ν)* + *-δόκ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δέχομαι να εξαγοραστώ με δώρα, διαφθείρομαι» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.82: *φάμενοί μιν δωροδοκήσαντα οὐκ ἑλεῖν τὸ Ἄργος* «...ότι δωροδοκήθηκε για να μην καταλάβει το Άργος») → ελνστ. σημ. «εξαγοράζω με δώρα, διαφθείρω» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 16.33: *ἐκ δὲ τοῦ ἀργυρίου καὶ χρυσίου νόμισμα κόψας ταῖς τε συμμαχούσαις πόλεσι διεδίδου καὶ μάλιστα τοὺς προεστηκότας ἐδωροδόκει*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δωροδοκία < αρχ. *δωροδοκ-ία* «αποδοχή εξαγοράς με δώρα» (πβ. Ανδοκ. *Κατ᾽ Ἀλκιβ.* 30: *καὶ οὕτως εὐτυχής ἐστιν, ὥστε τοὺς Ἕλληνας τῆς παρανομίας καὶ τῆς δωροδοκίας μάρτυρας κεκτημένος οὐδεμίαν δέδωκε δίκην*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρουσφέτι*.

δωροθέτης «πρόσωπο ή εταιρεία που προσφέρει δώρα ως έπαθλο»
< *δωρο-* + *-θέ(της)*, από θ. τού αρχ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), κατ᾽ αναλογίαν προς τα σύνθ. *νομο-θέτης, σκηνο-θέτης, αγωνο-θέτης* κ.ά.

δωρολήπτης «αυτός που λαμβάνει δώρα, δωροδοκούμενος»
ελνστ. < αρχ. *δῶρο(ν)* + *λήπτης*, πβ. κ. *εργο-λήπτης, αιμο-λήπτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
δωροληψία < ελνστ. *δωροληψ-ία*
δωροληπτώ < μεσν. *δωροληπτ-ῶ*.

δωσιδικία «υπαγωγή δίκης στο δικαστήριο»
ελνστ. < αρχ. *δωσίδικος* «αναφερόμενος σε δικαστήριο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *δωσι-* (από θ. τού ρ. *δίδωμι*, πβ. μέλλ. *δώσω*) + *-δικ(ος)* < *δίκη* (βλ.λ.).

δωσίλογος «υπόλογος, υπεύθυνος – (στην Κατοχή) προδότης»
λόγ. [1840], < *δωσι-* (κατά το *δωσί-δικος*, βλ.λ.) + *λόγος*, απόδ. τού ιταλ. νομ. όρου *renditore di conto*. Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «υποχρεούμενος να δώσει λόγο», αλλά κατά την περίοδο τής ναζιστικής Κατοχής εξειδικεύθηκε στη δήλωση τού συνεργάτη τού εχθρού, τού προδότη.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
δωσίλογος ή δοσίλογος;
Η γραφή *δοσίλογος* δεν είναι ορθή, διότι το α᾽ συνθετικό δεν είναι το ουσ. *δόσις (-η)*, αλλά το συνοπτικό θέμα *δωσ-*, που απαντά στον μέλλοντα *δώσ-ω* τού αρχ. *δίδωμι* (πβ. κ. ελνστ. αόρ. *ἔ-δωσ-α*). Συνεπώς, η λ. ορθογραφείται **δωσίλογος** (με *-ω-*).

Ε

ε επιφώνημα
< μεσν. *ἔ*, ηχοποίητη λ., πβ. αρχ. επιφώνημα *αἴ / αἶ*.

-έ ληκτικό τέρμα
ν.ελλ. ληκτικό τέρμα, που εμφανίζεται αρχικώς σε δάνεια από τη Γαλλική (π.χ. *εμαγέ* < *emaillé*, *αμπιγέ* < *habillé*) και κατόπιν επεκτάθηκε σε λ. ποικίλης προελ., π.χ. *παντοφλ-έ*, *κουρελ-έ*.

έ- συλλαβική αύξηση
< αρχ. *ἐ-* / *ἐ-* (στη Νέα Ελληνική διατηρείται μόνο η τονισμένη μορφή), μορφηματικό στοιχείο που εμφανιζόταν σε όλα τα πρόσωπα τής οριστικής έγκλισης παρελθοντικών χρόνων (στην Αρχ. Ελληνική), όταν το ρήμα άρχιζε από σύμφωνο: *ἔ-λυσα*, *ἔ-λυσας*, *ἔ-λυσε*, *ἐ-λύσαμεν*, *ἐ-λύσατε*, *ἔ-λυσαν*. Το μόρφημα τής αύξησης προέρχεται από Ι.Ε. *h_1e- που συναντάται και σε άλλες γλώσσες, πβ. αρχ. *ἔ-φερον*, σανσκρ. *á-bharam*, αρμ. *e-ber*.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

έ-

Στα σύνθετα ρήματα η συλλαβική αύξηση είναι **εσωτερική**, δηλ. τίθεται στο ρήμα και όχι στο προτακτικό στοιχείο του (π.χ. στην πρόθεση): *περι-έ-λαβε*, *απ-έ-λυσα*, *εν-έ-τεινε*, *εισ-έ-βαλε*, *συν-έ-βησαν*, *προεξ-έ-τεινε*, *παρ-έ-μεινα* κ.λπ. Στη Νέα Ελληνική η αύξηση συνήθως δεν τίθεται αν δεν τονίζεται, εκτός αν πρόκειται για ρήματα που ακολουθούν αρχαίο κλιτικό παράδειγμα, π.χ. *υποστήριξε*, *εμ-φύσησαν*, *προ-νόησε*, *ανα-λύθηκαν*, *παρα-μείναμε*, αλλά *συν-ε-λήφθη*, *δι-ε-τίθετο*, *εν-ε-χείρισε* κ.λπ.

εάλω «κυριεύτηκε, αλώθηκε»
< αρχ. *ἑάλω*, γ΄ εν. πρόσ. αορίστου β΄ τού ρ. *ἁλίσκομαι*, για το οποίο βλ.λ. *άλωση*.

εάν
< αρχ. *ἐάν* < *εἰ ἄν* (με κράση). Βλ.λ. *αν*.

έαρ «άνοιξη»
< αρχ. *ἔαρ*, *-ρος* [ήδη ομηρικό, πβ. κ. ομηρ. ύμνο *Εἰς Πᾶνα* 17: *ἔαρος πολυανθέος ἐν πετάλοισι*] < *(F)έσαρ < Ι.Ε. *wes-r- «άνοιξη» || λατ. *vēr* (> ιταλ. σύνθ. *prima-vera*), αρμ. *garun*, παλ. σλαβ. *vesna* (> πολ. *wiosna*, ρωσ. *vesna*), παλ. σκανδ. *vār* (> σουηδ. *vår*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εαρινός < αρχ. *ἐαρ-ινός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἐπικυήσ.* 30.1: *ὥρη δὲ ἐαρινὴ ἀρίστη κυήσιος*].

-έας παραγ. τέρμα
μεσν. παραγ. τέρμα, το οποίο σχηματίστηκε με βάση την αιτιατική πτώση των αρχ. ουσ. σε *-εύς* (*ἱππ-εύς*, *-έα* – *ἱππ-έας*, *γραφ-εύς*, *-έα* – *γραφ-έας*, *βασιλ-εύς*, *-έα* – *βασιλ-έας*, ήδη μυκ. *ka-ke-u*: *χαλκ-εύς*) και απαντά έκτοτε συχνά ως επίθημα επωνύμων (μεσν. *Σπαν-έας*, *Καλαμ-έας*, σύγχρ. *Μαυρ-έας*, *Μανιατ-έας*).

εαυτός
< μεσν. *ἑαυτός* < αρχ. *ἑαυτοῦ*, *-ῷ*, *-όν*..., που απαντά μόνο στις πλάγιες πτώσεις και συντίθεται από τις αντωνυμίες *ἕ* (γ΄ πρόσ. τής προσωπικής αντωνυμίας, < *Fέ / ἑέ* < Ι.Ε. *se- / *swe- || λατ. *se*) και *αὐτόν* (βλ.λ. *αυτός*). Η σύνθεση έγινε παρομοίως και στα άλλα πρόσωπα, π.χ. *ἐμοὶ αὐτῷ* > *ἐμαυτῷ*, *σέο αὐτοῦ > *σεαυτοῦ*.

εβαπορέ
< γαλλ. *évaporé*, μτχ. τύπος τού ρ. *évaporer* «εξατμίζω» < υστλατ. *evaporāre* < λατ. *ex* + *vapour*, *-ōris* «ατμός».

έβγα
< μεσν. *ἔβγα*, προστ. τού ρ. *(ἐ)βγαίνω* (βλ.λ., πβ. μεσν. *(ἐ)μπαίνω* – *ἔμπα*), η οποία ουσιαστικοποιήθηκε: *ἔβγα (τό)*. Ο συγκεκριμένος τύπος προστακτικής *έβγα*, *έμπα* (αντί *βγες*, *μπες*) οφείλεται σε αναλογία προς τον τύπο *έλα*.

εβδομάδα
< μεσν. *(ἑ)βδομάδα* < αρχ. *ἑβδομάς*, *-άδος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα] < επίθ. *ἕβδομος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εβδομαδ-ιαίος, λόγ. [1856], < *εβδομάδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιαίος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

εβδομάδα

Η εβδομάδα των επτά ημερών, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, έχει την αφετηρία της στο ιουδαϊκό ημερολόγιο, το οποίο είχε ως βάση το ***Σάββατο*** (Αυτό εξηγεί γιατί η λ. *σάββατον* χρησιμοποιείται επίσης σε ελνστ. κείμενα με την περιληπτική σημασία «εβδομάδα»). Το ιουδαϊκό ημερολόγιο απλώς αριθμούσε τις υπόλοιπες ημέρες σε σχέση με την ημέρα τού *σαββάτου* (***μία*** *σαββάτων*, ***δευτέρα***

σαββάτων, **τρίτη** σαββάτων...), ενώ η έκτη ημέρα ονομαζόταν επίσης **παρασκευή** «προετοιμασία (για το Σάββατο)». Οι χριστιανικές εκκλησίες υιοθέτησαν το ιουδαϊκό σύστημα μετονομάζοντας την πρώτη ημέρα (*μία σαββάτων*) σε **Κυριακή** «ημέρα τού Κυρίου». Ολόκληρο το σύστημα αυτό συναντάται στην εκκλησιαστική λατινική γλώσσα, η οποία χρησιμοποιεί επιπλέον τη λ. *feria* «εορτή» για τις υπόλοιπες, μη χαρακτηρισμένες ημέρες (*sabatum* «Σάββατο», *dies dominica* «Κυριακή», *secunda feria* «Δευτέρα από εορτής», *tertia feria*, *quarta feria*...), πράγμα που διατηρήθηκε επακριβώς στις ονομασίες που χρησιμοποιούνται σήμερα στην Πορτογαλική (*sabado, domingo, segunda feira, terça feira...*).
Στη ρωμαϊκή εποχή ήταν επιπλέον εν χρήσει το πλανητικό ή αστρολογικό ημερολόγιο, το οποίο έδινε σε κάθε ημέρα το όνομα ενός ουράνιου σώματος. Το αστρολογικό σύστημα άφησε σημαντικά ίχνη στις ονομασίες των ημερών τόσο σε ρομανικές γλώσσες όσο και σε άλλες (συχνά ως μετάφραση των λατινικών αστρολογικών ονομασιών), με αποτέλεσμα οι σύγχρονες ονομασίες των ημερών τής εβδομάδας στις κυριότερες γλώσσες να προέρχονται τόσο από το αστρολογικό όσο και από το χριστιανικό (εκκλησιαστικό λατινικό) σύστημα. Οι περισσότερες γλώσσες αντανακλούν στις ονομασίες των ημερών τής εβδομάδας το μικτό αυτό σύστημα. Παραδείγματα: λατ. *dies Mercuri* «ημέρα Ερμή (Τετάρτη)» (> γαλλ. *mercredi*, ισπ. *miércoles*), *dies Lunae* «ημέρα Σελήνης (Δευτέρα)» (> γαλλ. *Lundi*, πβ. αγγλ. *Monday*, γερμ. *Montag*, με την ίδια σημ.) κ.ά. Βλ. λεπτομέρειες σε κάθε ημέρα χωριστά.

εβδομήντα
< μεσν. *ἑβδομῆντα* (με αποβολή τής συλλαβής -*κο*-, πβ. επίσης *σαράντα, τριάντα*) < αρχ. *ἑβδομήκοντα* < *ἕβδομ(ος)* + λεξικό επίθημα -*κοντα* (δηλώνει τη δεκάδα, οπότε το σύνθετο εκφράζει τη σημ. 7 × 10), πληθ. τού επιθήματος που απαντά στο αριθμητ. *εἴκοσι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εβδομηκοστός < αρχ. *ἑβδομηκοσ-τός*
εβδομηντ-άρης < *εβδομήντ(α)* + παραγ. τέρμα -*άρης*, πβ. κ. *εικοσ-άρης*
εβδομηνταριά < μεσν. *ἑβδομηντ-αριά* < *ἑβδομῆντ(α)* + παραγ. τέρμα -*αριά*, πβ. κ. *εξηντ-αριά*.
ΣΥΝΘ. εβδομηκοντ(α)-, εβδομηντ(α)-: *εβδομηκοντα-ετηρίδα, εβδομηκοντα-ετής – εβδομηκοντούτης, εβδομηκοντ-άκις – εβδομηντά-χρονος, εβδομηντα-πλάσιος* κ.ά.

έβδομος
< αρχ. *ἕβδομος* < I.E. **sebd-mo*-, ηχηροποιημένος τύπος τού **sept-mo*-, που ανάγεται στη ρίζα **sept-m̥*-, από όπου προέρχεται το αριθμητ. *επτά* (βλ.λ.). Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν το λατ. *septimus* και το σανσκρ. *saptama*-.

έβενος «είδος τροπικού ξύλου»
< αρχ. *ἔβενος (ἡ)* (ελνστ. ως αρσ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο και τον Ιπποκράτη] < αρχ. αιγυπτ. *hbnj*, λ. νουβιακής αρχής.

εβίβα
< ιταλ. *evviva* «ζήτω!» < *e(t) viva*, τού ρ. *vivere* «ζω». Από το ιταλ. *viva* προήλθε επίσης το μεσν. *βίβα*.

εβονίτης «σκληρό μονωτικό υλικό»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ebonite* < *ebony* (με επίθημα -*ite*) < παλ. γαλλ. *eban* < λατ. *ebenus* < αρχ. *ἔβενος* (βλ.λ.).

εβραίος
< ελνστ. *Ἑβραῖος* < εβρ. *'Ibriy* (πιθ. μέσω τού αραμ. *'Ebrai*), για το οποίο έχουν διατυπωθεί οι εξής προτάσεις: 1) < ρ. *'ābar* «διαβαίνω», ίσως σε σχέση με τη διάβαση τού Ευφράτη ποταμού από τον γενάρχη των Εβραίων Αβραάμ κατά θεϊκή εντολή· 2) από το όν. τού *'Éber*, προγόνου τού Αβραάμ (η πιθανότερη εκδοχή)· 3) < ακκαδ. *habiru / hapiru*, ονομασία λαών που ήταν αιχμάλωτοι στην Αίγυπτο τη δεύτερη χιλιετία π.Χ., οπότε οι Εβραίοι ήταν υποδουλωμένοι στους Αιγυπτίους.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εβραϊκός < ελνστ. *ἑβρα-ϊκός*
εβραϊσμός < ελνστ. *ἑβραϊσ-μός* «χαρακτηριστικό τής εβραϊκής γλώσσας» < *ἑβρα-ΐζω*. Η σημ. «εβραϊκή ταυτότητα» είναι νεότ. [1809] και οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hébraïsme*
εβραϊσ-τής, λόγ. [1848], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hébraïste*.
ΣΥΝΘ. εβραιο-: *εβραιο-λογία, εβραιο-μαχαλάς, εβραιό-πουλο, εβραιο-πούλα* κ.ά.

εγ- → εν

έγγαμος
< ελνστ. *ἔγγαμος* < *ἐγ*- (< πρόθ. *ἐν*) + *γάμος*, πβ. κ. *ά-γαμος*.

εγγαστρίμυθος
< αρχ. *ἐγγαστρίμυθος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἐπιδημ.* 5.1.63: *καὶ ἀνέπνεεν ὡς ἐκ τοῦ βεβαπτίσθαι ἀναπνέουσι (...), ὥσπερ αἱ ἐγγαστρίμυθοι λεγόμεναι*], φραστικό σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἐν γαστρὶ μῦθος*, δηλ. «λόγος μέσα στην κοιλιά», επειδή νόμιζαν ότι ο ήχος προερχόταν από την κοιλιακή χώρα. Η λ. αρχικώς εφαρμοζόταν σε μάντισσες που χρησμοδοτούσαν χωρίς κίνηση των χειλιών.

έγγειος «σχετικός με τη γη, με το έδαφος»
< αρχ. *ἔγγαιος / ἔγγειος* < *ἐγ*- (< πρόθ. *ἐν*) + -*γαιος* / -*γειος* < *γαῖα / γῆ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-γειος, υπόγειος*.

ΣΥΝΘ. εγγειο-βελτιωτικός «σχετικός με τη βελτίωση εδαφικής εκτάσεως» → Ο τεχν. όρος *εγγειοβελτίωση* αποδίδει το αγγλ. *land reclamation.*

εγγενής
< αρχ. *ἐγγενής* [ήδη στον Πίνδαρο και τον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 582: *πόλιν πατρῴαν καὶ θεοὺς τοὺς ἐγγενεῖς*] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-γενής, συγ-γενής.*

εγγίζω → αγγίζω

εγγλέζικος → Αγγλία

εγγονός
< αρχ. *ἔγγονος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (με καταβιβασμό τού τόνου κατά τα *γυιος, ανεψιός*) < *ἔκγονος* < πρόθ. *ἐκ* + *γόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-γονος.*

εγγράμματος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐγγράμματος* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *γράμμα, -ατος,* πβ. κ. *α-γράμματος.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γραμμένος, γραπτός» → ήδη ελνστ. σημ. «γραμματισμένος, μορφωμένος».

έγγραμμος
< *ἐγ-* (αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-γραμμ(ος)* < *γραμμή,* μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *on line.*

εγγράφω
< αρχ. *ἐγγράφω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-γράφω, κατα-γράφω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγγραφή < αρχ. *εγγραφ-ή* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
έγγραφος < ελνστ. *ἔγγραφ-ος*
εγγράψ-ιμος < *εγγραψ-* (*εγγράφω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος,* πβ. κ. *καταγράψ-ιμος*
εγγραφέας < ελνστ. *ἐγγραφ-εύς.*

εγγύηση → εγγυώμαι

εγγύς «κοντά, πλησίον»
< αρχ. *ἐγγύς* [ήδη ομηρικό], επιρρηματικός σχηματισμός σε *-ύς,* που πιθ. συντίθεται από την πρόθ. *ἐν* και το θέμα τού αρχαϊκού ουσ. **γύη* «χέρι», οπότε πρόκειται για λ. συγγενή προς το ουσ. *ἐγγύη* (βλ.λ. *εγγυώμαι*) με αρχική σημ. «στο χέρι». Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το λατ. επίρρ. *comminus* «κοντά, πλησίον» < *con-* (< *cum*) + *-minus* < *manus* «χέρι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγγύτητα < ελνστ. *ἐγγύ-της, -ητος*
εγγύτερος < αρχ. *ἐγγύ-τερος,* συγκρ. βαθμός από το επίρρ. *ἐγγύς*
εγγύτατος < αρχ. *ἐγγύ-τατος,* υπερθ. βαθμός από το επίρρ. *ἐγγύς.*
ΣΥΝΘ. σύν-εγγυς < αρχ. *σύνεγγυς* (βλ.λ.).

εγγυώμαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐγγυῶμαι (-άο-),* μέσ. τύπος τού ρ. *ἐγγυῶ (-άω)* «δίνω εγγύηση, ενέχυρο – υπόσχομαι, δεσμεύομαι» < ουσ. *ἐγγύη* «εγγύηση, τίμημα (που παραδιδόταν στα χέρια κάποιου)» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + **γύη,* αρχαϊκό ουσ. με σημ. «χέρι», το οποίο προέρχεται από θ. που δήλωνε «καμπυλότητα, κυρτότητα» και αναφερόταν σε μέλη τού σώματος με τέτοια κατασκευή (π.χ. χέρια, γόνατα). Το ουσ. **γύη* συνδ. με αρχ. περσ. *gōšā* «γωνία», αβεστ. *gava* «χέρι», καθώς και με τον ομηρικό πληθ. *γυῖα* «μέλη τού σώματος». Βλ. κ. *εγγύς.*
ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ἐγγυῶ* σήμαινε «καταβάλλω το νυφικό τίμημα», αλλά και «παντρεύω την κόρη μου» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.130: *τῷ δὲ Ἀλκμέωνος Μεγακλέι ἐγγυῶ παῖδα τὴν ἐμὴν Ἀγαρίστην νόμοισι τοῖσι Ἀθηναίων*), ενώ το μέσο *ἐγγυῶμαι* σήμαινε επίσης «νυμφεύομαι» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Εὐβουλ.* 41: *καὶ ἐγγυᾶται ὁ πατὴρ τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὑτῆς*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε αποκτήσει τη σημερινή γενικευμένη σημ. «παρέχω εγγύηση (για κάτι), δεσμεύομαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγγύηση < αρχ. *ἐγγύη-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] → Η σημ. «επίσημη δέσμευση κατασκευάστριας εταιρείας για το προϊόν της» αποδίδει το γαλλ. *garantie* και το αγγλ. *guaranty*
εγγυητής< αρχ. *ἐγγυη-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
εγγυητικός < ελνστ. *ἐγγυη-τικός*
εγγυη-τήριος, λόγ. [1833].
ΣΥΝΘ. λόγ. **εγγυο-**: *εγγυο-δότης* [1889], *εγγυοδοσία* [1833], *εγγυο-δοτώ* [1889].

εγείρω
< αρχ. *ἐγείρω* «σηκώνω, υψώνω» < **ἐ-γέρ-jω,* πιθ. < *ἐ-* προθεματ. + Ι.Ε. **ger-* «ξυπνώ» || σανσκρ. *jāgāra,* (αόρ.) *á-jī-gar,* αλβ. *ngre* «σηκώνω, υψώνω» || αρχ. παρακ. *ἐγρήγορα* (> *γρήγορος,* βλ.λ.), μεσν. *γέρνω* (βλ.λ.). Την ελνστ. εποχή η λ. απαντά επίσης με την ειδική σημ. «ανασταίνω (από τους νεκρούς)» (Κ.Δ. Λουκ. 7,22: *τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, χωλοὶ περιπατοῦσιν, λεπροὶ καθαρίζονται καὶ κωφοὶ ἀκούουσιν, νεκροὶ ἐγείρονται*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανασταίνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έγερση < αρχ. *ἔγερ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 70c.2: *τῇ τοῦ θυμοῦ ἐγέρσει*], αρχική σημ. «ξύπνημα» → ελνστ. σημ. «ανάσταση» (πβ. Ευσεβ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* 1.12.4: *μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν ὤφθαι αὐτὸν φήσαντι πρῶτον μὲν Κηφᾷ, ἔπειτα τοῖς δώδεκα*) ☛ ΣΧΟΛΙΟ *ανασταίνω*
εγερτήριο < ελνστ. *ἐγερ-τήριον*
εγέρθητι, προστ. παθ. αορ. τού ρ. *ἐγείρω*
εγερσιμ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *excitability.*

έγια μόλα «επιφώνημα κωπηλατών»
< ιταλ. *eia molla* / βεν. *eia mola* < *eia* (αντιδάν., < λατ. *eia* < αρχ. επιφών. *εἶα* «εμπρός!», με προτρεπτική χρήση) + *molla,* προστ. τού *mollare* «λύνω, χαλα-

ρώνω» < επίθ. *molle* «μαλακός, χαλαρός» (< λατ. *mollis*).

εγκάθετος

αρχ., αρχική σημ. «κρυφά τοποθετημένος», από θ. τού ρ. *ἐγκαθίημι* «ενθέτω – τοποθετώ» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *καθίημι*, για το οποίο βλ.λ. *κάθετος*.

εγκαθιδρύω → ιδρύω

εγκαθιστώ

< μεσν. *ἐγκαθιστῶ (-άω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐγκαθίστημι* «τοποθετώ (πρόσωπο ή πράγμα), ορίζω» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *καθίστημι*, για το οποίο βλ.λ. *καθιστώ*. Ο λόγ. μτχ. τύπος *εγκατεστημένος* πλάστηκε κατά το σχήμα *καθιστῶ (καθίστημι) – κατεστημένος* ως μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *établi, (s')installé*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκατάστα-ση, λόγ. [1856], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *établissement, installation*.

εγκαίνια

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐγκαίνια*, ουδ. πληθ., < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-καιν(ια)* < αρχ. επίθ. *καινός* «καινούργιος».

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είναι αρχικά συνδεδεμένη (απαντά στην Π.Δ.) με την αφιέρωση τού δεύτερου ναού στην Ιερουσαλήμ μετά την επιστροφή των Εβραίων εξορίστων από τη Βαβυλώνα, καθώς και με την εορτή για τον τελετουργικό καθαρισμό του από τους Μακκαβαίους, όταν επικράτησαν έναντι τής δυναστείας των Σελευκιδών, οι οποίοι είχαν βεβηλώσει τον ναό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκαινιάζω < μεσν. *ἐγκαινι-άζω*

εγκαινία-ση, λόγ. [1876], < *εγκαινιά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

εγκαινιασ-μός < *εγκαινιασ-* *(εγκαινιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

έγκαιρος

< αρχ. *ἔγκαιρος* «καίριος, αυτός που συμβαίνει την κατάλληλη στιγμή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 717a.2-3: *μάτην οὖν περὶ θεοὺς ὁ πολύς ἐστι πόνος τοῖς ἀνοσίοις, τοῖσιν δὲ ὁσίοις ἐγκαιρότατος ἅπασιν*] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *καιρός*, πβ. κ. *ἄ-καιρος, πρόσ-καιρος*.

εγκαλώ

< αρχ. *ἐγκαλῶ (-έω)* «απαιτώ – απευθύνω επίσημη κατηγορία» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-καλώ, παρα-καλώ*. Βλ. κ. *έγκλημα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έγκληση < ελνστ. *ἔγκλη-σις* «κατηγορία»

εγκλη-τήριο, λόγ. [1833].

εγκάρδιος → καρδιά

εγκάρσιος

< αρχ. *ἐγκάρσιος* «κάθετος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 6.99.3: *ἐγκάρσιον τεῖχος*] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-κάρ(σιος)* < **-καρτ-ιος* (με συριστικοποίηση από τύπο *-καρ(τος)* ρηματ. επιθέτου) < θ. *καρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κείρω* «κόβω, κουρεύω» (βλ.λ.).

εγκαρτερώ → καρτερώ

έγκατα

< αρχ. *ἔγκατα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 293: *ἔγκατά τε σάρκας τε καὶ ὀστέα μυελόεντα*]. Έχει προταθεί ανάλυση **ἔγ-κατα*, με την υπόθεση ότι πρόκειται για παράγωγο τής πρόθεσης *ἐν* σχηματισμένο κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *ἔσχατα*, τού οποίου όμως η ακριβής ανάλυση (από πρόθεμα *ἐκ / ἐξ*) δεν είναι βεβαιωμένη. Βλ.λ. *έσχατος*.

εγκαταλείπω

< αρχ. *ἐγκαταλείπω* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κατα-* + *λείπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-λείπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκατάλειψη < ελνστ. *ἐγκατάλειψ-ις*.

εγκατάσταση → εγκαθιστώ

έγκαυμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔγκαυμα*, από θ. τού ρ. *ἐγκαίω* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *καίω*, πβ. κ. *καῦμα – καίω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εγκαυστική ζωγραφιά» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 26c: *ὥστε οἷον ἐγκαύματα ἀνεκπλύτου γραφῆς ἔμμονά μοι γέγονεν*) → ελνστ. σημ. «δερματική βλάβη από φωτιά ή θερμότητα» (πβ. Λουκιαν. *Θεῶν διάλ.* 15.1: *οὐ λέγεις, ὅτι σου τὰ ἐγκαύματα ἰασάμην, ὅτε πρῴην ἀνῆλθες ἡμίφλεκτος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκαυματ-ίας < *εγκαυματ-* *(έγκαυμα)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *τραυματ-ίας*.

εγκαυστικός

< ελνστ. *ἐγκαυστικὸς* < *ἐγκαυστ(ής)* (από θ. τού αρχ. *ἐγκαίω* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *καίω*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

έγκειται

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔγκειται*, γ' εν. πρόσ. τού ρ. *ἔγκειμαι* «βρίσκομαι (σε), ενυπάρχω» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κεῖμαι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Το γ' πρόσ. *ἔγκειται* συναντάται ήδη από την Αρχαιότητα (σε σύνταξη με δοτική πτώση) με τη σημ. «συνίσταται, αποτελείται» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 199: *ἐπειδὴ δὲ πολὺς τοῖς συμβεβηκόσιν ἔγκειται, βούλομαί τι καὶ παράδοξον εἰπεῖν*).

εγκέφαλος

< αρχ. *ἐγκέφαλος* [ήδη ομηρικό] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-κεφαλ(ος)* < *κεφαλή*, πβ. κ. *α-κέφαλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκεφαλ-ικός, λόγ. [1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encéphalique* (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *cérébral*). Ο όρος *εγκεφαλικό (επεισόδιο)* απο-

τελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *brain (episode / attack)*
εγκεφαλ-ίτιδα, λόγ. [1837], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encéphalite*.
ΣΥΝΘ. εγκεφαλ(ο)-: *εγκεφαλ-αλγία* (λόγ. [1889]), *εγκεφαλο-κήλη* (λόγ. [1839], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encéphalocèle*), *εγκεφαλο-νωτιαίος* (λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cérébro-spinal*), *εγκεφαλο-πάθεια* (λόγ. [1889]), *εγκεφαλοσκόπηση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *encephaloscopy*) κ.ά.

εγκιβωτίζω
λόγ. [1889], < εγ- (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-κιβωτ(ίζω)* < *κιβώτ(ιο)*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *encaisser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγκιβωτισ-μός, λόγ. [1884], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *encaissement*.

εγκλείω
< αρχ. *ἐγκλείω* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κλείω* (βλ.λ. *κλείνω*), πβ. κ. *απο-κλείω, εσω-κλείω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έγκλεισ-μα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *inclusion*
εγκλεισμός < ελνστ. *ἐγκλεισ-μός*
έγκλειστος < ελνστ. *ἔγκλεισ-τος*
έγκλειστρο < μεσν. *ἔγκλεισ-τρον* «κλουβί γερακιού».

έγκλημα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔγκλημα* < θ. *ἐγκλη-* τού ρ. *ἐγκαλῶ (-έω)* «απαιτώ – απευθύνω επίσημη κατηγορία» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατηγορία» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.140: *βούλονται δὲ πολέμῳ μᾶλλον ἢ λόγοις τὰ ἐγκλήματα διαλύεσθαι* «και θέλουν με πόλεμο μάλλον παρά με λόγια να ανατρέψουν τις κατηγορίες») → ήδη αρχ. σημ. «αξιόποινη πράξη» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ζεύγ.* 16: *τὰς μὲν γὰρ δίκας ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων λαγχάνουσι, τὰς δὲ κατηγορίας ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων ποιοῦνται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγκληματ-ίας, λόγ. [1826], < *εγκληματ- (έγκλημα)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *τραυματ-ίας*
εγκληματικός < αρχ. *ἐγκληματ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
εγκληματικ-ότητα, λόγ. [1840], < *εγκληματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
εγκληματ-ώ, λόγ. [1864].
ΣΥΝΘ. εγκληματο-: *εγκληματο-γόνος, εγκληματογραφία, εγκληματο-λογία* (λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *criminologie*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.

έγκληση → εγκαλώ

εγκλιματίζω
λόγ. [1860], < εγ- (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-κλιματ(ίζω)* < *κλίμα* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από το (εν μέρει) ελληνογενές γαλλ. *acclimatiser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγκλιματισ-μός, λόγ. [1857]
εγκλιμάτι-ση, λόγ. [1868].

έγκλιση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔγκλισις* < ρ. *ἐγκλίνω* «κάμπτω προς τα μέσα» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κλίνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κλίση» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμῶν* 39-40: *ἔστι δὲ καὶ τούτων τὰ μὲν πλεῖστα σμικραὶ ἐγκλίσιες, ἄλλοτε ἐς τὸ πρὸς τῶν πλευρέων μέρος, ἄλλοτε ἐς τὸ ἔξω*) → ελνστ. σημ. «μορφολογική κατηγορία τού ρήματος» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.47: *ἐγκλίσεις μὲν οὖν εἰσὶ πέντε, ὁριστική, προστακτική, εὐκτική, ὑποτακτική, ἀπαρέμφατος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγκλιτικός < ελνστ. *ἐγκλι-τικός*.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
έγκλιση
Οι γραμματικοί τής ελληνιστικής εποχής θεωρούσαν τους μορφολογικούς τύπους των ονομάτων και των ρημάτων, οι οποίοι διαφέρουν από τον αρχικό «πρωτόθετο» τύπο, *απόκλιση* από τη βασική μορφή. Αυτό ερμηνεύει τις ονομασίες ***έγκλιση*** (λατ. *inclinatio*), η οποία αναφέρεται στη δήλωση τής τροπικότητας των ρημάτων (οριστική, υποτακτική, ευκτική, προστακτική), και ***πτώση*** (λατ. *casus*), η οποία αναφέρεται στη μορφολογική δήλωση τού συντακτικού ρόλου τού ονόματος (ονομαστική, γενική, αιτιατική, δοτική). Λεπτομέρειες για κάθε έγκλιση και πτώση αναφέρονται στα οικεία λήμματα.

εγκλωβίζω
< εγ- (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-κλωβ(ίζω)* < *κλωβός* «κλουβί», μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *encager*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εγκλωβισ-μός.

εγκόλπιο
< μεσν. *ἐγκόλπιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ἐγκόλπιος* «επιστήθιος» < *ἐγ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-κόλπ(ιος)* < αρχ. *κόλπος* (βλ.λ.). Η σημ. «φυλαχτό» είναι μεσν.

εγκολπώνομαι
< αρχ. *ἐγκολποῦμαι (-όο-)* «αγκαλιάζω, περικλείω» < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-κολπ(οῦμαι)* < *κόλπος* (βλ.λ.). Η σημ. «αποδέχομαι, ενστερνίζομαι – κατέχομαι (από κάτι)» είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Περὶ ἀγάπ.* 61.681: *ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεως μῖσος ἐγκολπωσάμενοι*).

εγκοπή
< ελνστ. *ἐγκοπή* < αρχ. *ἐγκόπτω* «εντέμνω» (πβ. κ. *κόπτω – κοπή, απο-κοπή, δια-κοπή*) < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

εγκόσμιος → κόσμος

εγκρατής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐγκρατής* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-κρατ(ής)* < *κράτος* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-κρατής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάτοχος, κύριος» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Φίλιππ.* 100.4: *οὐδὲ τῶν ἐκδοθεισῶν αὐτῷ πόλεων ἐγκρατής ἐστιν*) → ήδη αρχ. σημ. «κύριος των επιθυμιών του, αυτοπειθαρχημένος» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.6.5: *ὅστις τἀναντία τούτων ἐγκρατὴς μέν ἐστι τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκράτεια < αρχ. *ἐγκράτ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 21.2-4: *ὑφ' ὧν κρατεῖσθαι τὴν ψυχὴν αἰσχρόν, τούτων ἐγκράτειαν ἄσκει πάντων, κέρδους, ὀργῆς, ἡδονῆς, λύπης*]

εγκρατεύομαι < αρχ. *ἐγκρατ-εύομαι* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἠθ. Εὐδήμ.* 1224b.16-7: *καὶ γὰρ ὁ ἐγκρατευόμενος λυπεῖται παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν πράττων ἤδη*].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εγκρατής, εγκράτεια

Ἐγκρατής είναι «αυτός που έχει *κράτος*, δηλ. εξουσία, ισχύ και επιβολή σε κάτι», άρα «αυτός που είναι κύριός του, που το κατέχει». Η λ. πέρασε από τη σημασία τής ισχύος, τού ελέγχου με σταθερό χέρι, με δύναμη (πβ. το επίρρ. *ἐγκρατῶς*) στη δήλωση τής εξουσίασης τού εαυτού, τής αυτοκυριαρχίας, τού αυτοελέγχου. Έτσι δήλωσε αυτόν που ελέγχει τις επιθυμίες και τις ορμές του, που επιβάλλεται στα πάθη και τις αδυναμίες του.

Το παράγωγο ουσιαστικό ***ἐγκράτεια*** δήλωσε ειδικότερα την ικανότητα τού ανθρώπου να κυριαρχεί στον εαυτό του απέναντι στις ηδονές, ιδίως στα αφροδίσια, και στην κατανάλωση τροφής και ποτού (*ἡ σωφροσύνη ἐστὶν καὶ ἡδονῶν τινων καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια*, Πλάτων· *ἡ μὲν γὰρ ἐγκράτειά ἐστι περὶ ἡδονὰς καὶ ὁ ἐγκρατὴς ὁ κρατῶν τῶν ἡδονῶν*, Αριστοτέλης). Με την ίδια σημασία σχηματίστηκε το ρ. ***ἐγκρατεύομαι*** (ως αμετάβατο και ως μεταβατικό με αντικείμενο σε γενική σημαίνοντας «απέχω από κάτι»), ενώ τη σημασία τής εξουσίας, τής κυριαρχίας σε κάτι δήλωσε ένα άλλο ομόρριζο ρήμα, το ***ἐγκρατῶ (-έω)***.

Εφόσον το *ἐγκρατεύομαι* δήλωσε την αποχή από κάτι ως ένδειξη αυτοελέγχου, στη μεσαιωνική Ελληνική ονομάστηκε *ἐγκρατεύσιμος* η ημέρα νηστείας. *Ἐγκρατευτής* αποκλήθηκε αυτός που διακρίνεται από εγκράτεια, ο ασκητής, καθώς και αυτός που νηστεύει, ο νηστευτής. Επίσης, τα μέλη χριστιανικής αίρεσης που κήρυσσαν την αποχή από τον γάμο, την οινοποσία και τη λήψη τροφής προερχόμενης από έμβιο ον αποκλήθηκαν *Ἐγκρατῖται* (ενικός: *Ἐγκρατίτης*) ή *Ἐγκρατηταί* (ενικός: *Ἐγκρατητής*).

Τέλος, το *ἐγκρατής*, με βάση την αρχ. σημασία «κάτοχος», χρησιμοποιήθηκε επίσης στα νεότερα χρόνια για να δηλώσει αυτόν που γνωρίζει, κατέχει καλά κάτι, π.χ. *εγκρατής τού ελληνικού λόγου*.

εγκρίνω

< αρχ. *ἐγκρίνω* «θεωρώ – αποδέχομαι, παραδέχομαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα και τον Ευριπίδη, πβ. Ευριπ. *Ἡρακλ.* 182-3: *ἐροῦ τίν' ἄνδρ' ἄριστον ἐγκρίνειαν ἄν*] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-κρίνω, συγ-κρίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έγκριση < ελνστ. *ἔγκρι-σις*

έγκριτος < αρχ. *ἔγκρι-τος* «αυτός που έγινε αποδεκτός, που εγκρίθηκε» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 966d.2-3: *πρὸς ἀρετὴν ἔγκριτον γίγνεσθαι;*].

εγκύκλιος

ΕΤΥΜ. < αρχ. επίθ. *ἐγκύκλιος* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *κύκλ(ιος)* < *κύκλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κυκλικός» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 428-9: *χοροὶ μέλπουσιν ἐγκύκλιοι*) → αρχ. σημ. «επανεμφανιζόμενος τακτικά, περιοδικός» (πβ. Δημοσθ. *Πρὸς Λεπτίν.* 21: *οἱ κατ' ἐνιαυτὸν τὰς ἐγκυκλίους λῃτουργίας λῃτουργοῦντες*) → ήδη αρχ. σημ. «γενικός (αναφορικά με τον κύκλο των απαιτούμενων γνώσεων γενικής μορφώσεως)» (αρχ. φρ. *ἐγκύκλιος παιδεία / ἀγωγή, ἐγκύκλια μαθήματα*) → ελνστ. σημ. «γραπτή οδηγία ή εντολή (που έπρεπε να κυκλοφορηθεί σε όλους τους ενδιαφερομένους)» (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 1.352: *αὐτοὺς κατὰ πάντα ἐλέγχει ἀφ' ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων*). Από την τελευταία σημασία, που είχε κυρίως εκκλησιαστική αναφορά, προήλθε (με επίδρ. ξέν. όρων, πβ. γαλλ. *circulaire*) η χρήση τής λ. για εντολές τής διοίκησης προς τους υφισταμένους.

εγκυκλοπαίδεια

< λόγ. [1710] *ἐγκυκλοπαιδεία* (με μετακίνηση τού τόνου κατά τα ουσ. σε *-εια*, π.χ. *αμάθ-εια, ευγέν-εια, συνήθ-εια*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encyclopédie* < λατ. *encyclopaedia* < ελνστ. *ἐγκυκλοπαιδεία*, εσφαλμ. γρ. σε μεταγενέστερα χειρόγραφα αντί τού αρχ. *ἐγκύκλιος παιδεία* (βλ.λ. *εγκύκλιος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκυκλοπαιδ-ικός, λόγ. [1659], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encyclopédique*

εγκυκλοπαιδ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encyclopédisme*

εγκυκλοπαιδ-ιστής, λόγ. [1858], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *encyclopédiste*.

εγκυμονώ

< ελνστ. *ἐγκυμονῶ (-έω)* < αρχ. *ἐγκύμων, -ονος* «έγκυος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Γυναικ.* 3.8-10: *ἢν δέ οἱ ῥόος μὴ γίνηται, ἔσται ὥστε δοκέειν ἐγκύμονα εἶναι, καὶ μισγομένη ἀνδρὶ ἀλγέει*] < *ἐγ-*

(< πρόθ. ἐν) + -κύμ(ων) < ουσ. κῦμα (βλ.λ.), στη σημ. «έμβρυο, κύημα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκυμ-οσύνη < αρχ. ἐγκύμων, -ονος (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα -οσύνη.

έγκυος

< αρχ. ἔγκυος [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + -κυ(ος) < ρ. κύω / κυῶ (-έω) «κυοφορώ» (βλ.λ. κύηση).

εγκύπτω

< αρχ. ἐγκύπτω «σκύβω και εξετάζω από κοντά» < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + κύπτω (πβ. κ. ανα-κύπτω, προ-κύπτω), για το οποίο βλ.λ. σκύβω.

έγκυρος

λόγ. [1892], < εγ- (< αρχ. πρόθ. ἐν) + κύρος, κατά το αρχ. αντίθετο ἄκυρος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκυρ-ότητα, λόγ. [1892].

εγκώμιο

< αρχ. ἐγκώμιον, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. ἐγκώμιος «σχετικός με τον κῶμο, την πανηγυρική ωδή» < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + -κώμ(ιος) < κῶμος (βλ.λ.). Το ουδ. ουσιαστικοποιήθηκε εξαιτίας φράσεων όπως ἐγκώμιον μέλος (Πίνδαρος).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγκωμιάζω < αρχ. ἐγκωμι-άζω [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

εγκωμιασ-μός, λόγ. [1796], < εγκωμιασ- (εγκωμιάζω) + παραγ. τέρμα -μός

εγκωμιαστής < ελνστ. ἐγκωμιασ-τής < ἐγκωμιασ- (αρχ. ἐγκωμιάζω) + παραγ. τέρμα -τής

εγκωμιαστικός < αρχ. ἐγκωμιασ-τικός [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

έγνοια

< μεσν. ἔγνοια (με ανομοίωση [nn] > [γn] και συνίζηση) < αρχ. ἔννοια (βλ.λ.).

εγνωσμένος

< αρχ. ἐγνωσμένος, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. γι-γνώσκω (βλ.λ. γνωρίζω).

εγρήγορση

< αρχ. ἐγρήγορσις [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ἐγρήγορα «έχω ξυπνήσει, έχω σηκωθεί», παρακ. τού ρ. ἐγείρω (βλ.λ.). Ο παρακ. ἐγρήγορα σχηματίστηκε από συμφυρμό τού αναμενομένου *γηγορ-α (αναδιπλασιασμός από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας *ger- τού ρ. ἐγείρω) με τους τύπους αορ. β΄ ἠ-γρ-όμην / ἐ-γρ-όμην. Βλ. και λ. γρήγορος.

εγχαράσσω → χαράζω

εγχείρημα

< αρχ. ἐγχείρημα «επέμβαση – προσπάθεια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. ἐγχειρῶ (-έω) «παίρνω στα χέρια μου, αναλαμβάνω – προσπαθώ» < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + -χειρ(ῶ) < ουσ. χείρ, -ρός, πβ. κ. επι-χειρώ.

εγχείρηση

ΕΤΥΜ. < αρχ. ἐγχείρησις < ρ. ἐγχειρῶ (-έω) «παίρνω στα χέρια μου, αναλαμβάνω – προσπαθώ» < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + -χειρ(ῶ) < ουσ. χείρ, -ρός, πβ. κ. επιχειρώ.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανάληψη προσπάθειας» (πβ. Δημοσθ. Προοίμ. 45.4: οὐ γὰρ ἀντιλέγω τὸ ὅλον, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ τρόπου τῆς ἐγχειρήσεως ἐναντιοῦμαι) → ήδη αρχ. σημ. «χειρουργική επέμβαση» (πβ. Ιπποκρ. Περὶ τέχν. 12: ὥστ' οὐ θαυμάσιον αὐτῶν τάς τε ἀπιστίας χρονιωτέρας γίνεσθαι τάς τ' ἐγχειρήσιας βραχυτέρας).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγχειρήσ-ιμος < εγχειρησ- (εγχειρώ) + παραγ. τέρμα -ιμος

εγχειρη-τικός (διαφ. το αρχ. ἐγχειρη-τικός «αυτός που επιχειρεί, ριψοκίνδυνος») < αρχ. ἐγχειρῶ (-έω).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εγχείρηση ή εγχείριση;

Ο τύπος **εγχείρηση** ορθογραφείται σωστά με -η- εφόσον προέρχεται από το αρχ. ἐγχειρῶ (-έω) «παίρνω στα χέρια μου, αναλαμβάνω», το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τον Ιπποκράτη και με τη σημασία «χειρουργώ» (πβ. κ. επιχειρώ – επιχείρηση). Στους αρχαίους συγγραφείς απαντά επίσης το ρ. **εγχειρίζω**, το οποίο είχε τη βασική σημασία «παραδίδω ιδιοχείρως, εμπιστεύομαι κάτι σε κάποιον», αλλά σε ελνστ. κείμενα συναντάται επίσης η σημασία «χειρουργώ». Είναι σωστό να διακρίνεται ο τύπος εγχείρηση «χειρουργική επέμβαση» από τον νεότερο τύπο **εγχείριση** «ιδιόχειρη επίδοση (εγγράφου)», που ορθογραφείται με -ι- (πβ. κ. μεταχειρίζομαι – μεταχείριση, διαχειρίζομαι – διαχείριση).

εγχειρίδιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. ἐγχειρίδιον [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. ἐγχειρίδιος «αυτός που βρίσκεται στο χέρι, κατάλληλος για το χέρι, ευχερής» < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + -χειρ(ίδιος) < χείρ, -ρός.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μαχαίρι, ξιφίδιο» → ελνστ. σημ. «βιβλίο (συνοπτικού χαρακτήρα)» (απαντά σε τίτλους κωμικών συγγραμμάτων τού 4ου αι. π.Χ.).

εγχειρίζω

< αρχ. ἐγχειρίζω «παραδίδω ιδιοχείρως, εμπιστεύομαι κάτι σε κάποιον» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. Ἱστ. 6.4.5: φέρων δὲ ἐνεχείρισε τὰ βυβλία τῷ Ἀρταφρένεϊ] < ἐγ- (< πρόθ. ἐν) + χειρ(ίζω) < χείρ, -ρός. Την ελνστ. εποχή χρησιμοποιείται επίσης με τη σημ. «χειρουργώ». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. εγχείρηση.

εγχείριση → εγχείρηση

εγχέω
< αρχ. *ἐγχέω* < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *χέω* «χύνω» (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-χέω, συγ-χέω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έγχυση < ελνστ. *ἔγχυ-σις*

έγχυμα < αρχ. *ἔγχυ-μα* «(φάρμακο) που εγχέεται (στη μύτη, στα αφτιά κ.λπ.) – περιεχόμενο αγγείου».

έγχορδος
< ελνστ. *ἔγχορδος* < *ἐγ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-χορδ(ος)* < αρχ. *χορδή* (βλ.λ.).

έγχρωμος
< *εγ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-χρωμ(ος)* < *χρώμα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *colour(ed)*.

εγχύλισμα
< ελνστ. *ἐγχυλίζω* «αποχυμώνω (με στείψιμο)» < *ἐγ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-χυλ(ίζω)* < αρχ. *χυλός*. Βλ. κ. *εκχύλισμα.*

έγχυση → εγχέω

εγχώριος
< αρχ. *ἐγχώριος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] < *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-χώρ(ιος)* < *χώρα.*

εγώ
< αρχ. *ἐγώ* < I.E. **eg^(h)o-m* || λατ. *ego* > δημώδ. λατ. **eo* (> γαλλ. *je*, ισπ. *yo*, ιταλ. *io*, πορτ. *eo*), σανσκρ. *ahám*, αρχ. γερμ. **ek-an* (> γερμ. *ich*, αγγλ. *I*, ολλ. *ik*). Βλ. αναλυτικά τους τύπους των διαφόρων πτώσεων (*εμού, εμένα, εμείς* κ.ά.).

ΣΥΝΘ. εγω-: *εγω-κεντρικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égocentrique*), *εγω-λατρία, εγω-μανής, εγω-παθής* (λόγ. [1897]), *εγω-μανία* (λόγ. [1897]), *εγω-πάθεια* (λόγ. [1897]) κ.ά.

εγωισμός
λόγ. [1833], < *εγώ* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égoïsme*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγωιστής, λόγ. [1805], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égoïste*

εγωιστ-ικός, λόγ. [1837], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égoïstique*.

εγωκεντρισμός
< *εγώ* + *κέντρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égocentrisme*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εγωκεντρικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *égocentrique*.

εδαφικός → έδαφος

εδάφιο
< ελνστ. *ἐδάφιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἔδαφος* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται ήδη σε ελνστ. κείμενα με τη σημ. «απόσπασμα χειρογράφου, τμήμα κειμένου». Πβ. λ. *χωρίο.*

έδαφος
< αρχ. *ἔδαφος* [ήδη ομηρικό], ιδιαίτερα σπάνιος σχηματισμός με παραγ. τέρμα *-(α)φος*, που πιθ. προέρχεται από θ. των λ. *ἕδος* «θέση, κάθισμα – βάθρο αγάλματος» και *ἕζομαι* «κάθομαι» (βλ.λ. *έδρα*), αν θεωρηθεί ότι ανάγεται σε τύπο **ἕδ-αφος* (με ανομοίωση τής δασύτητας). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έδρα.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εδαφιαίος < ελνστ. *ἐδαφ-ιαῖος* «ώς το έδαφος, το δάπεδο»

εδαφικός < ελνστ. *ἐδαφ-ικός*

εδαφικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *territorialité*.

ΣΥΝΘ. εδαφο-: *εδαφο-λογία* (λόγ. [1892], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *pédologie* < *pédo-* < αρχ. *πέδον* «έδαφος»), *εδαφο-λόγος, εδαφο-λογικός, εδαφο-γένεση* (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *pedogenesis* < *πέδον* + *γένεσις*) κ.ά.

-έδαφος: *υπ-έδαφος.*

εδέησα
< αρχ. *ἐδέησα*, αόρ. τού ρ. *δέω, -ομαι* (βλ.λ.).

έδεσμα
< αρχ. *ἔδεσμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], μεταπλ. τύπος τού ουσ. **ἔδ-μα* (πιθ. κατ' αναλογίαν προς ρηματ. τύπους όπως παθ. αόρ. *ἠδέσθην*, παθ. παρακ. *ἐδήδεσμαι*), από το θ. τού ρ. *ἔδω, -ομαι* «τρώγω» < I.E. **ed-* || σανσκρ. *ád-mi*, λατ. *edo* (σύνθ. *com-edere* > ισπ. *comer*), αρχ. γερμ. **et-a-* (> γερμ. *essen*, αγγλ. *eat*, ολλ. *eten*) || αρχ. *ἐσθίω* (επικ. *ἔσθω*), *ὀδ-ούς, -όντος* «δόντι», *ὀδ-ύνη*, ίσως *ὠδ-ίς, -ῖνος* (βλ.λ. *ωδίνες*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έδεσμα, οδύνη, οδύρομαι, εδώδιμος, ωδίνες, δόντι – comer, eat, essen...

Στην Ελληνική, όροι που σχετίζονται με το φαγητό και τη βρώση δηλώνουν επίσης ειδικότερα τα όργανα κοπής τής τροφής (δόντια) ή μεταφορικά τον πόνο και την οδύνη που ίσως κατατρώγουν κάποιον. Από την I.E. ρίζα **ed-* «τρώγω» σχηματίστηκε στην Ελληνική το αρχαϊκό ρήμα *ἔδ-ω* «τρώγω» (μεθομηρικώς μόνο ως μέσο: *ἔδομαι*), καθώς και άλλες ομόρριζες λέξεις. Οι σημαντικότερες είναι:

1) από θέμα *ἐδ-* (**ed-*): αρχ. *ἔδ-ω* «τρώγω», ουσ. ***ἔδεσμα*** (< **ἔδ-μα*).

2) από θέμα *ὀδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **od-*): αρχ. ***ὀδ-ύνη, ὀδ-ύρομαι***, ίσως και *ὀδ-ούς / ὀδ-ών, -όντος* (> **δόντι**).

3) από θέμα *ὠδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ōd-*): αρχ. ***ἐδ-ώδ-ιμος*** «φαγώσιμος» (< ουσ. *ἐδ-ωδ-ή* «κατανάλωση τροφής»), *ὠδ-ίς, -ῖνος* (πληθ. ***ὠδῖνες*** «πόνοι τοκετού»).

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα ομόρριζα που συναντώ-

νται σε άλλες λέξεις διατηρούν επίσης τη βασική σημασία «τρώγω». Χαρακτηριστικά είναι το ισπ. **comer** (< λατ. σύνθ. *com-edere*), καθώς και ρήματα των γερμανικών γλωσσών, όπως το γερμ. **essen** και το αγγλ. **eat** (αμφότερα από αρχ. γερμ. **et-a-*).

έδικτο «διάταγμα»
< ελνστ. *έδικτον* / μεσν. *ήδικτον* < λατ. *edictum* «διάταγμα, παράγγελμα», μτχ. τύπος τού ρ. *edīco* «παραγγέλλω, διατάσσω».

έδρα
< αρχ. *έδρα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* γ 7-8: *ἐννέα δ' ἕδραι ἔσαν, πεντηκόσιοι δ' ἐν ἑκάστῃ εἵατο*] < θ. *ἑδ-* < Ι.Ε. **sed-* «τοποθετώ, καθίζω – κάθομαι» || σανσκρ. *sīdati*, λατ. *sedeo* (> ισπ. *ser* «είμαι» [αρχικώς «είμαι καθισμένος»], ιταλ. *sedere*), *sideo* (> σύνθ. *ad-sideo* > γαλλ. *asseoir*), αρχ. γερμ. **set-ja-n* (> γερμ. *sitzen*, αγγλ. *sit*, ολλ. *zitten*), παλ. σλαβ. *sěsti* (> πολ. *siedzieć*, σερβοκρ. *sjediti*) || αρχ. *(καθ)-έζ-ομαι* «κάθομαι», *ἵζω* (< **si-sd-o*, πβ. σύνθ. *καθ-ίζω*), *ἱζ-άνω* (πβ. *καθ-ιζάνω, καθ-ίζηση*), *ἱδ-ρύω* (βλ.λ.), *ἑδ-ώλιο(ν)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εδράζω < ελνστ. *ἑδρ-άζω*
εδραίος < αρχ. *ἑδρ-αῖος* «καθιστός (για άνθρωπο), καθιστικός (για εργασία) – σταθερός»
εδραιώνω < ελνστ. *ἑδραιῶ (-όω)* «σταθεροποιώ»
εδραίωση < μεσν. *ἑδραίω-σις* «σταθεροποίηση» < ελνστ. *ἑδραιῶ (-όω)*
εδρεύω < ελνστ. *ἑδρ-εύω* «είμαι καθισμένος, εγκατεστημένος».
ΣΥΝΘ. -έδρα, -εδρος, -εδρία, -εδρεύω, -εδρικός: *καθ-έδρα* (βλ.λ.), *εν-έδρα* (βλ.λ.), *εξ-έδρα* (βλ.λ.) – *δί-εδρος, σύν-εδρος, πρό-εδρος* (βλ.λ.), *πάρ-εδρος* (βλ.λ.), *πολύ-εδρος* (βλ.λ.), *έφ-εδρος – πρωτοκαθεδρία* (βλ.λ.), *συν-εδρία, προ-εδρία – εν-εδρεύω, κατοικο-εδρεύω, προ-εδρεύω, παρ-εδρεύω – καθεδρικός, προ-εδρικός, πολυ-εδρικός, εφ-εδρικός* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έδρα, εδώλιο, έδαφος, ιδρύω, ίζημα, καθίζω, οδός – asseoir, sit, sitzen...
Διάφορες ομόρριζες λέξεις δηλώνουν τόσο την ενέργεια όσο και τον τόπο όπου κάθεται κάποιος, προσφέροντας έτσι την αφετηρία για διάφορες μεταφορικές σημασίες. Στη βασική Ι.Ε. ρίζα **sed-* «τοποθετώ, καθίζω – κάθομαι» έχουν την αφετηρία τους αρκετές σημαντικές λέξεις:
1) από θέμα *ἑδ-* (**sed-*): αρχ. ***ἕδ-ος*** «θέση, κάθισμα – βάθρο αγάλματος», ***ἕδ-ρα, ἑδ-ώλ-ιο(ν)*** «υπερυψωμένη θέση, βάθρο», ***ἔδ-αφος*** (πιθ. < **ἕδ-αφος*, με ανομοίωση τής δασύτητας).
2) από θέμα *ἱδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sid-*): αρχ. ***ἱδ-ρ-ύω***, αρχ. *ἵζω* (σύνθ. ***καθ-ίζω***, ουσ. ***κάθ-ισμα***), που έδωσε το ελνστ. ουσ. ***ἵζημα***.
3) από θέμα *ὁδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sod-*): αρχ. ***ὁδ-ός***.
4) από θέμα *-σδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sd-*): αρχ. ***ὄζ-ος*** / (αιολ.) *ὕ-σδ-ος* «ρόζος» (< **o-zd-os*, με *ο-* προθεματικό).
Είναι ενδιαφέρον ότι από την ίδια Ι.Ε. ρίζα σχηματίστηκαν λέξεις διαφόρων ευρωπαϊκών γλωσσών με σημασία «καθίζω, κάθομαι», όπως το γαλλ. ρήμα **asseoir** (από λατ. σύνθ. *ad-sid-ere*) και τα αντίστοιχα ρήματα των γερμανικών γλωσσών, π.χ. γερμ. **sitzen**, αγγλ. **sit** (από αρχ. γερμ. **set-ja-n*).
Η σύνδεση τής έδρας ή τής θέσης κάποιου με τη δήλωση τής παρουσίας του είναι χαρακτηριστική στο ισπ. ρήμα **ser** «είμαι», που αρχικά σήμαινε «είμαι καθισμένος» (από λατ. *sedeo* «κάθομαι»).

έδρανο
< αρχ. *ἕδρανον* [ήδη ομηρικό], ποιητ. τύπος τού ουσ. *ἕδρα* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *δόκ-ανον, τρύπ-ανον*.

εδώ
< μεσν. *ἐδῶ* (με αντιμετάθεση) < αρχ. *ὧδε* «έτσι, τόσο» [ήδη ομηρικό] (από ελνστ. σημ. «προς τα εδώ») < επίρρ. *ὥς* «έτσι» (< Ι.Ε. **sō*) + εγκλιτικό μόριο *-δε*.

εδώδιμος «φαγώσιμος»
< αρχ. *ἐδώδιμος* < ουσ. *ἐδωδ(ή)* «κατανάλωση τροφής» (με παραγ. τέρμα *-ιμος*), αναδιπλ. τύπος με θ. **ωδ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἔδω* «τρώγω» (βλ.λ. *έδεσμα*).

εδώθε → δώθε

εδώλιο
< αρχ. *ἑδώλιον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (συνήθ. στον πληθ.), παρεκτεταμένος τύπος τού θ. που απαντά στο ουσ. *ἕδρα* (βλ.λ.), ίσως μέσω τύπου **sed-lō-* (με αντιμετάθεση), το οποίο συνδ. με το αρχ. λακων. *ἕλλα* «καθέδρα», καθώς και με το συνώνυμο λατ. *sella* (< **sed-lā-*). Η λ. προσδιόριζε αρχικώς «υπερυψωμένη θέση ή βάθρο» (σε πλοίο ή ανάκτορο). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έδρα*. Πβ. και *ειδώλιο*.

-έζος παραγ. τέρμα
μεσν. παραγ. τέρμα, το οποίο προήλθε από ιταλ. εθνωνύμια σε *-ese* (π.χ. *Inglese* > μεσν. *Έγγλέζος, Ἰγγλέζος*).

εθελόδουλος
< αρχ. *ἐθελόδουλος* < ρ. *ἐθέλ(ω)* (βλ.λ. *θέλω*) + *δοῦλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθελοδουλία < ελνστ. *ἐθελοδουλ-(ε)ία*.

εθελοντής
< αρχ. *ἐθελοντής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.60.2: *οἱ πλεῖστοι ἐκ Κορίνθου στρατιῶται ἐθελονταὶ ξυνέσποντο*], που σχηματίστηκε από το θ. τής μτχ. *ἐθέλων, -οντ(ος)* τού ρ. *ἐθέλω* (βλ.λ. *θέλω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθελοντ-ικός, λόγ. [1891]
εθελοντ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *volontarisme*.

εθελοτυφλώ

λόγ. [1880], < *εθελότυφλος* [1877] < αρχ. *ἐθέλ(ω)* + *τυφλός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθελοτυφλ-ία, λόγ. [1888].

εθελούσιος

< αρχ. *ἐθελούσιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Κύρ. Παιδ.* 4.2.11: *ἅτε οὐκ ἀνάγκῃ ἀλλ' ἐθελούσιοι καὶ χάριτος ἕνεκα ἐξιόντες*] < μτχ. *ἐθέλων, -οντος* (τού ρ. *ἐθέλω*, βλ.λ. *θέλω*), που σχηματίστηκε κατά το συνώνυμο *ἑκούσιος* (βλ.λ.).

εθίζω

< αρχ. *ἐθίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ουσ. *ἔθ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Βλ. κ. *είθισται*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθισμός < αρχ. *ἐθισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
εθισ-τικός.

έθιμο

< ελνστ. *ἔθιμον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἔθιμος* < αρχ. *ἔθ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθιμικός < ελνστ. *ἐθιμ-ικός*.
ΣΥΝΘ. εθιμο-: *εθιμο-λογία* (λόγ. [1864]), *εθιμοτυπία* (λόγ. [1878], απόδ. τού γαλλ. *étiquette*), *εθιμοτυπικός* (λόγ. [1887]) κ.ά.

εθισμός → εθίζω

εθνικός

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐθνικός* < αρχ. *ἔθν(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχετικός με το έθνος» (πβ. φρ. *ἐθνικαὶ διαφοραί / ἰδιότητες*) → ελνστ. σημ. «μη Ιουδαίος, ειδωλολάτρης» (Κ.Δ. Ματθ. 18,17: *ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθνικ-ότητα, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nationalité*
εθνικ-ισμός, λόγ. [1859], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nationalisme*
εθνικ-ιστής, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nationaliste*.
ΣΥΝΘ. εθνικο-: *εθνικο-απελευθερωτικός, εθνικοποίηση, εθνικό-φρων, εθνικο-φροσύνη* κ.ά.

έθνος

< αρχ. *ἔθνος* [ήδη ομηρικό] < **Fέθ-νος* < **swedh-no-*, τού οποίου το θ. απαντά επίσης στο αρχ. *ἔθος* (βλ.λ.). Από την ίδια ρίζα προέρχεται και το αρχ. επίθ. *ὀθνεῖος* «ξένος». Η λ. *ἔθνος* είχε εξ αρχής τη σημ. «ομάδα» και δήλωσε ειδικότερα ανθρώπους με κοινά ήθη, συνήθειες και γλώσσα, πράγμα που οφειλόταν σε κοινή καταγωγή (πβ. *Ἰλ.* Λ 724: *ἔθνεα πεζῶν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εθν-ισμός, λόγ. [1826]
εθν-ιστής < *ἔθν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
εθν-ότητα, λόγ. [1857], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nationalité*
εθνοτ-ικός < *εθνότ(ητα)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. εθν(ο)-: *εθνο-γένεση, εθνο-γραφία* (λόγ. [1818], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ethnographie*), *εθνο-κάθαρση, εθνο-καπηλία, εθνοκεντρισμός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ethnocentrism*), *εθνο-κτόνος* (λόγ. [1845]), *εθνό-λεκτος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ethnolect*), *εθνολογία* (λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ethnologie*), *εθνο-μάρτυρας* (λόγ. [1868]), *εθνο-πατέρας* (λόγ. [1892]), *εθνό-σημο* (λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *cocarde*), *εθνο-συνέλευση* (λόγ. [1793], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *assemblée nationale*), *εθνο-φρουρά* (λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *garde nationale*), *εθνο-φυλακή* (λόγ. [1833]), *εθν-ωνύμιο, εθν-ωφελής* (λόγ. [1849]) κ.ά.
-εθνής: *δι-εθνής, αλλο-εθνής, ομο-εθνής* κ.ά.

έθος «συνήθεια»

< αρχ. *ἔθος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < Ι.Ε. **swedh-* «έθιμο, συνήθεια» || σανσκρ. *svadhá-*, λατ. *sodālis* «σύντροφος, συνάδελφος», *suesco* «συνηθίζω» (σύνθ. *con-suetudo* «συνήθεια, έθιμο» > γαλλ. *coutume*), αρχ. γερμ. **sedu-* «συνήθεια, έθιμο» (> γερμ. *Sitte*, ολλ. *zede*, σουηδ. *sed*) || αρχ. *ἦθ-ος* (βλ.λ.), *ἔθ-νος* (βλ.λ.), πιθ. και *ἕ* (γ΄ πρόσ. τής προσωπικής αντωνυμίας, που απαντά στη λ. *ἑ-αυτός*, βλ.λ.). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι το αρχ. *ἐθ-ίζω* και το ελνστ. *ἔθιμον* (βλ.λ.).

ει υποθετικός σύνδεσμος

< αρχ. *εἰ / αἰ* (αιολ., δωρ.), ίσως με αφετηρία επιφωνηματικό μόριο ή την τοπική πτώση δεικτικού **e- / *o-*. Η λ. χρησιμοποιείται στην Αρχαιότητα τόσο ως υποθετικός όσο και ως ερωτηματικός σύνδεσμος, απαντά δε σε σύνθετους συνδέσμους και επιρρήματα, όπως *εἴ-θε, εἴ-τε, ἐ-άν, εἰ δὲ μή* (> ν.ελλ. *ειδεμή*), *εἰ δ' ἄλλως* (> ν.ελλ. *ειδάλλως*), *εἶ-τα* (βλ. σύνθ. *ἔπ-ειτα*).

-εια παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που απαντά σε ουσ. προερχόμενα από επίθ. σε *-ής* (π.χ. αρχ. *εὐσεβ-ής – εὐσέβ-εια, ἀληθ-ής – ἀλήθ-εια*) και από συνηρημένα ρ. σε *-ῶ / -έω* (π.χ. αρχ. *βοηθ-ῶ – βοήθ-εια, ὠφελ-ῶ – ὠφέλ-εια*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
-εια
Τα προπαροξύτονα θηλυκά σε /-ia/ ορθογραφού-

νται με -ει-: **-εια** (π.χ. *συνέπ-εια, πανάκ-εια, επιμέλ-εια*), αν εξαιρεθεί η ολιγάριθμη ομάδα παραγώγων των λ. *νους, ρους, πλους, αγνοώ*, που γράφονται με -οι-: **-οια** (π.χ. *παρά-νοια, πολί-ρροια, ά-πλοια, ά-γνοια*), καθώς και τα θηλυκά σε **-τρια** (π.χ. *καθαρίσ-τρια, μαθή-τρια*).

ειδάλλως

< αρχ. *εἰ δ' ἄλλως*, που αρχικώς αποτελούσε τμήμα εισαγωγής υποθετικού λόγου (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 88b: *εἰ δ' ἄλλως πως λέγοι τις*), αλλά ήδη από την ελνστ. εποχή απέκτησε επιρρ. χρήση (π.χ. στον ιατρό Γαληνό).

ειδεμή

< μεσν. *είδεμή* < αρχ. *εἰ δὲ μή*, που αρχικώς αποτελούσε τμήμα εισαγωγής υποθετικού λόγου (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 887: *εἰ δὲ μὴ θέλεις μένειν*), αλλά ήδη από την Αρχαιότητα απέκτησε επιρρηματική χρήση (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.28: *πόλεμον δὲ οὐκ εἴων ποιεῖν· εἰ δὲ μή, καὶ αὐτοὶ ἀναγκασθήσεσθαι ἔφασαν*).

ειδεχθής «αποκρουστικός»

< αρχ. *εἰδεχθής* (ήδη στον Ιπποκράτη με τη σημ. «δύσοσμος») < *εἶδ(ος)* «μορφή» + *-εχθ(ής)* (πβ. κ. *ἀπεχθής*) < *ἔχθος* «μίσος», για το οποίο βλ.λ. *εχθρός*.

ειδήμων

< ελνστ. *εἰδήμων, -ονος* < θ. *εἰδ-* (το οποίο απαντά στο απρφ. *εἰδ-έναι* τού αρχ. *οἶδα* «ξέρω, γνωρίζω», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήμων*, πβ. κ. *νο-ήμων, ελε-ήμων*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειδημόνως < ελνστ. επίρρ. *εἰδημόν-ως*

ειδημ-οσύνη, λόγ. [1866].

-ειδής λεξικό επίθημα

αρχ. λεξ. επίθημα, προερχόμενο από το θ. τού ουσ. *εἶδος* «μορφή» (βλ.λ.), το οποίο χρησιμοποιήθηκε εξ αρχής για να δηλώσει αυτόν «που έχει τη μορφή κάποιου, που του μοιάζει» και κατόπιν αυτόν «που έχει ορισμένο διακριτικό χαρακτηριστικό» (π.χ. αρχ. *θεο-ειδής, θυμο-ειδής, τροχο-ειδής*).

είδηση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εἴδησις* < θ. *εἰδ-* (το οποίο απαντά στο απρφ. *εἰδ-έναι* τού αρχ. *οἶδα* «ξέρω, γνωρίζω», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-(η)σις*, πβ. κ. *νό-ησις, ζήτ-ησις*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γνώση» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ εὐσχημ.* 5.6: *εἴδησις τῶν πρὸς βίου χρηστῶν καὶ ἀναγκαίων*) → ελνστ. σημ. «κατανόηση» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρώμ.* 2.17.76: *παράκειται δὲ τῇ ἐπιστήμῃ ἥ τ' ἐμπειρία καὶ ἡ εἴδησις σύνεσίς τε καὶ νόησις καὶ γνῶσις. καὶ ἡ μὲν εἴδησις ἐπιστήμη τῶν καθ' ὅλου κατ' εἶδος εἴη ἄν*) → ήδη ελνστ. σημ. «πληροφορία, μήνυμα». Ο σύγχρονος όρος *ειδήσεις* αποτελεί απόδ. των αγγλ. *news* και γαλλ. *informations*, ενώ το *δελτίο ειδήσεων* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *news bulletin* (επίσης *news broadcast*).

ΣΥΝΘ. ειδησεο-: *ειδησεο-γραφία, ειδησεο-γράφος, ειδησεο-γραφικός, ειδησεο-λογία* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

είδηση

Στα σύνθετα των οποίων το α΄ μέρος προέρχεται από θηλυκά ουσιαστικά σε *-σις (-ση)* χρησιμοποιείται κανονικά το θέμα τής ονομαστικής πτώσης: *φύσι(ς), γνῶσι(ς), καύχησι(ς)*, οπότε *φυσι-ο-γνωμία, γνωσι-ο-λογία, καυχησι-ο-λογία*. Επομένως, ορθότερος σχηματισμός των συνθέτων από τα ουσ. ***είδηση, φράση*** θα ήταν *ειδησι-ο-γραφία, φρασι-ο-λογία*, αλλά επικράτησαν (λόγω τής γενικής *ειδήσεως, -εων – φράσεως, -εων*) οι τύποι *ειδησε-ο-γραφία, φρασεο-λογία*.

ειδητικός

< αρχ. *εἰδητικός* < ρηματ. επίθ. *εἰδη(τός)* «αυτός που μπορεί να γνωσθεί» (από θ. τού απρφ. *εἰδέναι* τού ρ. *οἶδα* «ξέρω, γνωρίζω», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ως όρος τής ψυχολογίας η λ. προέρχεται από το ελληνογενές γερμ. επίθ. *eidetisch*.

ειδικός

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *εἰδικός* < αρχ. *εἶδ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μερικός» (ως αντίθετο τού *γενικός*) → ήδη ελνστ. σημ. «ιδιαίτερος, ξεχωριστός» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 59.10: *ἐὰν ἐπὶ τοῖς πολλοῖς αἱ ἀρχαὶ αὖθις γένωνται καὶ τὰ ὄντα ἐξαναλωθῇ αἵ τε εἰδικαὶ πρόσοδοι παυθῶσι*) → μεσν. σημ. (ως ουσιαστικοπ. επίθ.) «ειδήμων (σε γνωστικό χώρο ή αντικείμενο)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειδικ-ότητα, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spécialité*

ειδικ-εύω, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spécialiser*

ειδίκευ-ση, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spécialisation*.

ΣΥΝΘ. εξ-ειδικεύω (απόδ. τού γαλλ. *spécialiser*) – **εξ-ειδίκευση** (λόγ. [1889]).

ειδοποιός «χαρακτηριστικός συγκεκριμένου είδους»

< αρχ. *εἰδοποιός* (ήδη στον Αριστοτέλη η φρ. *εἰδοποιὸς διαφορά*) < *εἶδο(ς)* (βλ.λ.) + *-ποι(ός)* < ρ. *ποιῶ (-έω)*.

ειδοποιώ

< ελνστ. *εἰδοποιῶ (-έω)* «μορφοποιώ, παριστάνω» < αρχ. *εἰδοποιός* (βλ.λ.). Η νεότ. σημ. «ενημερώνω, πληροφορώ» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *informer*, το οποίο ανάγεται στο λατ. *informo* (< *in* + *forma* «μορφή»), με αποτέλεσμα η ταύτιση των συνωνύ-

μων *είδος* και *forma* να οδηγήσει στη χρήση τού ρ. *ειδοποιώ* με τη νέα σημασία.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειδοποίηση < ελνστ. *ειδοποίη-σις* «κατασκευή τυπικής μορφής, είδους»

ειδοποιητικός < ελνστ. *ειδοποιη-τικός* «ειδοποιός, χαρακτηριστικός»

ειδοποιη-τήριος, λόγ. [1833], κυρ. το ουσιαστικοπ. ουδ. *ειδοποιη-τήριο (έγγραφο)*, απόδ. τού γαλλ. *lettre d'avis*.

είδος

< αρχ. *εἶδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 124: *Λαοδίκην Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην*] < *Fεῖδ-ος* < I.E. **weid-* «βλέπω – γνωρίζω» || λατ. *video* (> γαλλ. *voir*, ισπ. *ver*, ιταλ. *videre*), αρχ. γερμ. **wait-* «ξέρω, γνωρίζω» (> γερμ. *wissen*, ολλ. *weten*, αγγλ. *wit* «αντίληψη, πνεύμα»), λιθ. *véidas* «πρόσωπο, όψη» || αρχ. *οἶδ-α* «γνωρίζω, ξέρω» (βλ.λ.), *εἰδ-ή-μων*, (αόρ. β΄) *εἶδ-ον*, *εἴδ-η-σις (-η)*, *εἴδ-ωλο(ν)*, *ἰδ-έα*, *ἱσ-τορία* (βλ.λ.) κ.ά. Ήδη από την Αρχαιότητα το ουσ. *εἶδος* έχει τις σημ. «μορφή, όψη» και «τάξη, κατηγορία, τύπος» (κατ' αντιδιαστολή προς το *γένος*), όπως συνέβη κατόπιν και με το λατ. συνώνυμο *species, -ei*, από το οποίο προέρχονται οι αντίστοιχοι λατινογενείς επιστημονικοί όροι.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

είδος, είδηση, ιδέα, ίνδαλμα, ιστορία – voir, ver, wissen...

Από τη σύγκριση των στοιχείων αυτής τής λεξιλογικής οικογένειας προκύπτει το συμπέρασμα ότι στο γνωσιακό σύστημα των ομιλητών η γνώση και η διατύπωση ιδεών συνδέονται ευθέως με την όραση, την οπτική αντίληψη. Ως αποτέλεσμα, η I.E. ρίζα **weid-* αποτελεί την αφετηρία λέξεων που σημαίνουν σε γενικές γραμμές «βλέπω», αλλά και «γνωρίζω». Ειδικότερα στην Ελληνική εντοπίζουμε τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *εἰδ-* (**Fειδ-*): αρχ. ***εἶδ-ος***, με σημαντικά παράγωγα: ***εἴδ-ωλο(ν)***, υποκορ. ***εἰδ-ύλλιο(ν)*** – *εἰδ-έναι* (απρφ. τού *οἶδα* «γνωρίζω, ξέρω»), με σημαντικά παράγωγα: ***εἰδ-ή-μων***, ***εἴδ-η-σις (-η)***.

2) από θέμα *ἰδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **Fιδ-*): αρχ. ***ἰδ-έα***, *ἰδ-εῖν* (απρφ. αορίστου β΄, που συμπλήρωνε τους χρόνους τού *ὁρῶ* «βλέπω»), ***ἰδ-αν-ικός*** (< *ἰδ-ανός* «ωραίος, κομψός»), ***ἴνδαλμα*** (< ρ. *ἰνδάλλομαι* «εμφανίζω – ομοιάζω» < ουσ. **Fί(ν)δ-αλον*), ***ἱστορία*** (< *ἵσ-τωρ, -ορος* «γνώστης» < **Fίδ-τωρ*).

3) από θέμα *οἰδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **Fοιδ-*): αρχ. ***οἶδ-α*** «γνωρίζω, ξέρω».

Στην ίδια I.E. ρίζα ανάγονται αρκετές σημαντικές λέξεις ευρωπαϊκών γλωσσών για την «όραση», όπως το λατ. ***video*** (από το οποίο προέρχονται ρήματα με σημασία «βλέπω»: γαλλ. ***voir***, ισπ. ***ver***, ιταλ. ***videre***), αλλά και για τη «γνώση», όπως ρήματα των γερμανικών γλωσσών που σημαίνουν «ξέρω, γνωρίζω» (γερμ. ***wissen***, πβ. κ. αγγλ. ***wit*** «αντίληψη, πνεύμα»).

ειδύλλιο

< ελνστ. *εἰδύλλιον* < αρχ. *εἶδ(ος)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ύλλιον*. Η λ. δήλωνε τα μικρά βουκολικά ποιήματα τού Θεοκρίτου (4ος-3ος αι. π.Χ.), που αποκλήθηκαν *Εἰδύλλια* (όπως σημειώνεται σε αρχαίο σχολιαστή: *εἰδύλλιον λέγεται τὸ μικρὸν ποίημα ἀπὸ τοῦ εἶδος ἢ θεωρία*), σε μερικά από τα οποία ο ποιητής περιέλαβε ερωτικά θέματα. Η σημ. «ερωτικός δεσμός» πιθ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *idylle*, το οποίο τον 19ο αι. σήμαινε «άδολος, τρυφερός έρωτας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειδυλλι-ακός, λόγ. [1889].

είδωλο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εἴδωλον* < θ. *εἰδ-* (που απαντά στο απρφ. *εἰδ-έναι* τού ρ. *οἶδα* «ξέρω, γνωρίζω», βλ.λ. *εἶδος*) + παραγ. τέρμα *-ωλον*. Μέσω τού λατ. *idolum* η λ. πέρασε σε διάφορες ευρωπ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *idol*, γαλλ. *idole*, γερμ. *Idol*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*. Πβ. και λ. *εδώλιο*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εικόνα, μορφή (πραγματική ή φανταστική)» (πβ. Πινδ. *απόσπ.* 131b: *σῶμα μὲν πάντων ἕπεται θανάτῳ περισθενεῖ, ζωὸν δ' ἔτι λείπεται αἰῶνος εἴδωλον*) → αρχ. σημ. «ομοίωμα, απεικόνιση» (συχνά ως αντικείμενο λατρευτικής τιμής, πβ. Ευριπ. *Ἑλένη* 1135-6: *ἐπὶ ναυσὶν ἄγων εἴδωλον ἱερὸν Ἥρας*· Π.Δ., Ἔξοδ. 20,4: *οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα*) → ήδη αρχ. σημ. «σκιά, αντανάκλαση» (ομηρ. φρ. *βροτῶν εἴδωλα*, για τις σκιές των νεκρών τού Άδη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειδώλιο < ελνστ. *εἰδώλ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *εἴδωλον*.

ΣΥΝΘ. ειδωλο-: *ειδωλο-λατρία* (βλ.λ. *λατρεία*), *ειδωλο-λάτρης*, *ειδωλο-λατρικός* – *ειδωλο-ποιώ*, *ειδωλο-ποίηση* – *ειδωλο-σκόπιο* κ.ά.

είθε

< αρχ. *εἴθε* / *αἴθε* (επικ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 33-34: *εἴθε οἱ αὐτῷ Ζεὺς ἀγαθὸν τελέσειεν, ὅ τι φρεσὶν ᾗσι μενοινᾷ*] < υποθ. σύνδ. *εἰ* (βλ.λ.) + επίθημα *-θε* (< I.E. **-gʷhe* || σανσκρ. *gha*, παλ. σλαβ. *že*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*.

είθισται «συνηθίζεται»

< αρχ. *εἴθισται* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρ.* 35.2: *οὕτως εἴθισται συμβαίνειν*], γ΄ ενικό πρόσ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *εἰθίζω* (ποιητ.) / *ἐθίζω* (βλ.λ.).

εικάζω

< αρχ. *εἰκάζω* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] <

*Fε-Fικ-άζω, αναδιπλ. τύπος τού θ. *Fικ-, το οποίο αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού *Fεικ-, που απαντά στη λ. *εἰκών, -όνος* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχική σημ. «απεικονίζω, παρομοιάζω», αλλά ήδη από την Αρχαιότητα εμφανίζεται η σημ. «διατυπώνω υπόθεση ή γνώμη» (πβ. αρχ. φρ. *ὡς εἰκάσαι* «όσο μπορεί κανείς να υποθέσει»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εικασία < αρχ. *εἰκασ-ία*, αρχική σημ. «ομοιότητα – παράσταση» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.10.1: *γραφική ἐστιν εἰκασία τῶν ὁρωμένων*; αναφέρεται στη ζωγραφική) → ήδη αρχ. σημ. «υπόθεση, συμπέρασμα» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 1.5.8-9: *ὁκόσα εἰκασίῃ ἢ λέγεται ἢ ποιέεται ὑπὸ τοῦ ἰητροῦ πρὸς τὸν νοσέοντα*)

εικαστικός < αρχ. *εἰκασ-τικός*, αρχική σημ. «ικανός να αναπαραστήσει» (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Σοφ.* 235d.6: *μίαν μὲν τὴν εἰκαστικὴν ὁρῶν ἐν αὐτῇ τέχνην*).

ΣΥΝΘ. -εικάζω: *προ-εικάζω, απ-εικάζω.*

εική μόνο στη φρ. *εική και ως έτυχε* «στην τύχη»
< αρχ. *εἰκῇ* [ήδη στον Ηράκλειτο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 47.1: *μὴ εἰκῇ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλώμεθα*], δοτικοφανές επίρρ., πιθ. από το θ. *Fεικ-, που απαντά στη λ. *εἰκών, -όνος* (βλ.λ.), οπότε το επίρρ. *εἰκῇ* θα σήμαινε «κατά τα φαινόμενα» και κατόπιν «άτακτα, στην τύχη».

εικόνα

ΕΤΥΜ. < μεσν. *εἰκόνα* < αρχ. *εἰκών, -όνος / Fεικ-ών*, πιθ. από Ι.Ε. ρίζα **weik-* «μοιάζω», τής οποίας μορφές συναντούμε επίσης στα αρχ. *ἔοικα* «μοιάζω» (< **Fέ-Fοικ-α*, βλ.λ. *εικός*), *ἐπι-εικ-ής, εἰκ-άζω, εἰκ-ῇ* «κατά τύχη» (βλ.λ.). Δεν έχουν μέχρι τώρα εντοπιστεί ομόρριζα άλλων Ι.Ε. γλωσσών με κοινή ετυμολογική προέλευση.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναπαράσταση, ομοίωμα» (πβ. Ισοκρ. *Εὐαγόρ.* 57: *ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς μὲν αὐτοὺς ἐτιμήσαμεν ταῖς μεγίσταις τιμαῖς καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν ἐστήσαμεν*· συχνά ως λατρευτικό αντικείμενο ή αφιέρωμα, Σιμων. *Ἐπιγρ.* 13.11: *Τίς εἰκόνα τάνδ' ἀνέθηκεν; Δωριεὺς ὁ Θούριος*) → ήδη αρχ. σημ. «νοητική αναπαράσταση» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 588b: *εἰκόνα πλάσαντες τῆς ψυχῆς λόγῳ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εικονίδιο < ελνστ. *εἰκον-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *εἰκών, -όνος*. Ο τεχν. όρος στους Η/Υ αποτελεί απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *icon*

εικονίζω < ελνστ. *εἰκον-ίζω* «απεικονίζω, δίνω μορφή»

εικόνισμα < ελνστ. *εἰκόνισ-μα* «εικόνα, προσωπογραφία»< *εἰκον-ίζω*

εικονικός< ελνστ. *εἰκον-ικός* < αρχ. *εἰκών, -όνος*. Ορισμένοι σύγχρ. όροι αποτελούν μεταφρ. δάνεια, π.χ. *εικονική πραγματικότητα* (αγγλ. *virtual reality*), *εικονικό τιμολόγιο* (αγγλ. *virtual invoice*), *εικονικός γάμος* (αγγλ. *figurative marriage*)

εικονιστικός < μεσν. *εἰκονισ-τικός* < ελνστ. *εἰκον-ίζω*.

ΣΥΝΘ. εικονο-: *εικονο-γράφηση* (λόγ. [1891]), *εικονο-γραφία* (ελνστ.), *εικονο-κλασία* (μεσν.), *εικονολατρία* (λόγ. [1864], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *iconolâtrie*), *εικονο-λήπτης* (βλ.λ.), *εικονομαχία* (μεσν.), *εικονο-μήνυμα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *picture message*), *εικονο-σκόπιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *iconoscope*), *εικονοτηλέφωνο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *visiophone*, υβριδικό σύνθ.), *εικονό-φιλος* (λόγ. [1864]) κ.ά.

-εικονίζω, -εικόνιση: *απ-εικονίζω, εξ-εξεικονίζω, προ-εικονίζω – απ-εικόνιση, εξ-εικόνιση, προ-εικόνιση.*

εικονολήπτης

< *εικονο-* (< αρχ. *εἰκών, -όνος*) + *λήπτης*, απόδ. τού αγγλ. *cameraman*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εικονοληψ-ία.

εικονοστάσιο

< μεσν. *εἰκονοστάσιον* < αρχ. *εἰκών, -όνος* + λεξικό επίθημα *-στάσιον* (βλ.λ.), από θ. τού αρχ. ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (πβ. κ. *στα-σις*), πβ. κ. *βου-στάσιο, εργο-στάσιο.*

εικός «φυσικό, εύλογο»
< αρχ. *εἰκός, -ότος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, πβ. *Ἐλεγ.* 279: *εἰκὸς τὸν κακὸν ἄνδρα κακῶς τὰ δίκαια νομίζειν*], ουδ. τής μτχ. *εἰκώς / ἐοικώς* (τού ρ. *ἔοικα* «μοιάζω») < **Fε-Fικ-Fώς*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που συναντούμε επίσης στο ουσ. *εἰκών, -όνος* (βλ.λ. *εικόνα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εικότως < αρχ. *εἰκότως* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], επίρρ. τής μτχ. *εἰκώς* / (αττ.) *ἐοικώς* τού ρ. *ἔοικα* «μοιάζω».

είκοσι

< αρχ. *εἴκοσι* (με συριστικοποίηση και *-ο-* αντί *-α-* κατά τα αριθμητ. *τριά-κοντα, τεσσαρά-κοντα*) < *Fείκατι / Fίκατι* (βοιωτ., θεσσ.) < Ι.Ε. **e-wī-kṃt-ī* < **e-* προθεματ. + **wī-* (που συνδ. με το Ι.Ε. **dwi-* «δύο φορές», βλ.λ. *δις, δύο*) + **kṃt-* (που συνδ. με τη ρίζα των αριθμητ. *δέκα, εκατό*, βλ.λ.). Συνεπώς, η επανασύνθεση τής Ι.Ε. λέξης για τον αριθμό 20 θα σήμαινε «δύο δεκάδες». Από την ίδια λέξη προέρχεται επίσης το λατ. *viginti* (> γαλλ. *vingt*, ισπ. *veinte*, ιταλ. *venti*). Βλ. κ. *εικοστός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εικοσάδα < μεσν. *εἰκοσ-άδα* < ελνστ. *εἰκοσ-άς, -άδος*

εικοσ-άρης < *είκοσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *τριαντ-άρης*

εικοσαριά < μεσν. *εἰκοσ-αριά* < *εἴκοσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *δεκ-αριά*

εικοσ-άρικο < *είκοσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρικο*, πβ. κ. *πενηντ-άρικο*.

ΣΥΝΘ. εικοσα-: *εικοσά-χρονος, εικοσά-βαθμος, εικοσά-δραχμο, εικοσα-ετής, εικοσα-ετία, εικοσά-λεπτο, εικοσα-πλάσιος* κ.ά.

εικοσιτετράωρος

λόγ. [1888], < *είκοσι* + *τετράωρος* < *τετρα-* (βλ.λ.) + *-ωρ(ος)* < *ώρα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vingt-quatre heures*.

εικοστός

< αρχ. *εἰκοστός* (κατ' αναλογίαν προς το *εἴκοσι*) < *Fῑκοσ-τός* (βοιωτ.) < Ι.Ε. **wī-kmt-*, που απαντά στο *είκοσι* (βλ.λ.).

εικοτολογία

«διατύπωση αβάσιμων ισχυρισμών, υποθέσεων»

< ελνστ. *εἰκοτολογία* < αρχ. *εἰκώς, -ότος* (μτχ. τού ρ. *ἔοικα* «μοιάζω», βλ.λ. εικός) + *-λογία*, λεξικό επίθημα που προέρχεται από το αρχ. *λέγω* (βλ.λ.).

εικότως → εικός

ειλεός

«απόφραξη τού εντέρου λόγω συστροφής του»

< αρχ. *εἰλεός / ἰλεός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], από το θ. τού ρ. *εἰλέω* «κυλώ, περιστρέφω» < **Fελ-νέω* < Ι.Ε. **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω» || λατ. *volvo* (> ισπ. *volver* «επιστρέφω, γυρίζω», ιταλ. *volgere*), σανσκρ. *válami* «κυλώ», αρμ. *gelum*, αρχ. γερμ. **wall-a-* (> γερμ. *wallen* «κοχλάζω – κυματίζω», *Welle* «κύμα») || αρχ. *ἕλ-ιξ, -ικος, ἔλυ-τρο(ν)* (βλ.λ.), *(ε)ἴλ-ιγγος, ὅλ-μος*, ίσως και *οὖλ-ο(ν)* (βλ.λ.). ☛ σχόλιο λ. *έλικα*.

ειλημμένος

< αρχ. *εἰλημμένος*, μτχ. τού *εἴλημμαι* (< **σε-σλᾱβ-μαι*, με αναδιπλασιασμό τού θ. **σλαβ-* τού ρ. *λαμβάνω*), παθ. παρακ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -ειλημμένος: *αν-ειλημμένος, επαν-ειλημμένος, κατ-ειλημμένος, ανακατ-ειλημμένος, προκατ-ειλημμένος*.

ειλητάριο

«λωρίδα παπύρου ή περγαμηνής τυλιγμένη σε ξύλο»

< όψιμο ελνστ. *εἰλητάριον* (τον 5ο αι. μ.Χ., στον λεξικογράφο Ησύχιο) < ελνστ. *εἰλητ(όν)* (με παραγ. τέρμα *-άριον*), ουδ. τού ρηματ. επιθ. *εἰλη-τός* «τυλιγμένος, τυλιχτός», το οποίο ανάγεται στο αρχ. *εἰλέω* (βλ.λ. *ειλεός*).

ειλικρινής

< αρχ. *εἰλικρινής*, τού οποίου το β΄ συνθ. προέρχεται από το ρ. *κρίνω*. Ως προς το α΄ συνθ. *εἰλι-*, η πιθανότερη εκδοχή είναι η αναγωγή στο θ. τού ρ. *εἰλέω* «κυλώ, περιστρέφω», αν υποτεθεί ότι πρόκειται για μεταφορική χρήση τής λέξης από την εικόνα τού κοσκινίσματος τού αλεύρου. Η υπόθεση ενισχύεται από την αρχική σημ. «καθαρός, αμιγής» τού επιθ. *εἰλικρινής* (πβ. Ιπποκρ. *Κωακ. προγν.* 575: *ὑπόστασιν χλωρὴν ἔχον λείην εἰλικρινέα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειλικρίνεια < αρχ. *εἰλικρίν-εια*, αρχική σημ. «καθαρότητα» (πβ. Αριστ. *Περὶ χρωμ.* 793a: *πολλὰς γὰρ καὶ τὸ ἁλουργὲς ἔχει διαφορὰς καὶ τὸ φοινικιοῦν καὶ τὸ λευκὸν [...] καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἄλληλα μίξιν καὶ εἰλικρίνειαν αὐτῶν*) → ελνστ. σημ. «ευθύτητα, απουσία δόλου» (Κ.Δ. Β΄ Κορινθ. 1,12: *ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ τοῦ Θεοῦ, [καὶ] οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ, ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ*).

είλωτας

< αρχ. *εἵλως, -ωτος* (κυρ. πληθ. *Εἵλωτες* «δουλοπάροικοι τής αρχ. Σπάρτης», ίσως ήδη μυκ. *we-ro-ta*), πιθ. προέρχεται από τύπο **ἐ-Fέλω-τες* που συνδ. με το θ. τού απρφ. *(F)αλῶναι* (ρ. *ἁλίσκομαι* «συλλαμβάνομαι», βλ.λ. *άλωση*). Κατ' άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από το θ. τού αορ. β΄ *εἷλον* «κυρίευσα, κατέλαβα».

είμαι

< μεσν. *εἶμαι* (κατ' αναλογίαν προς τα μέσα *κεῖμαι, κάθημαι*, αν ληφθεί υπ' όψιν η σύμπτωση στον παρατατικό: *ἤμην – ἐκαθήμην*) < αρχ. *εἰμί* < Ι.Ε. **es-mi* || σανσκρ. *ásmi*, λιθ. *esmi*, (γ΄ πρόσ. *ἐσ-τί*) λατ. *est* (> γαλλ. *est*), αρχ. γερμ. **ist-i* (> γερμ. *ist*, αγγλ. *is*) || αρχ. απρφ. *εἶναι* (< **es-nai*, βλ.λ. *είναι*[1]), προστ. *ἔσ-τω*, μτχ. *ὤν, οὖσα, ὄν* (βλ.λ.).

ειμαρμένη

«μοίρα, πεπρωμένο»

< αρχ. *εἱμαρμένη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 512e.3: *τὴν εἱμαρμένην οὐδ' ἂν εἷς ἐκφύγοι·* ως επίθ., πβ. *Πρωταγ.* 321c.6: *ἤδη δὲ καὶ ἡ εἱμαρμένη ἡμέρα παρῆν*], θηλ. μτχ. τού τύπου *εἵμαρμαι* (απαντά συνήθως το γ΄ πρόσ. *εἵμαρται* «έχει καθοριστεί από τη μοίρα»), παθ. παρακ. τού *μείρομαι*, για το οποίο βλ.λ. *μοίρα*.

ειμή υποθ. σύνδεσμος

< μεσν. *εἰμή* < αρχ. φρ. *εἰ μή* (συχνά ακολουθεί το επίρρ. *μόνον*). Βλ.λ. *ει, μη*.

ειμί → είμαι

είναι[1]

< αρχ. απρφ. *εἶναι* < Ι.Ε. **es-nai*, τού οποίου το θ. **es-* απαντά επίσης στο α΄ εν. πρόσ. *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*).

είναι[2]

< μεσν. *ἔναι* (γ΄ εν. πρόσ., με επίδρ. των τύπων *εἶμαι, εἶσαι*) < αρχ. *ἔνι*, συγκεκομμένος τύπος τού ρ. *ἔνεστι* «υπάρχει, είναι» < πρόθ. *ἐν* + *ἐστί*.

είντα → ίντα

-ειό παραγ. τέρμα

μεσν. (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση: /ío/ > /jó/) < αρχ. *-εῖον* (βλ.λ.), π.χ. *καπηλ-εῖον – καπηλ-ειό, σχολ-εῖον – σχολ-ειό, μακελλ-εῖον – μακελλ-ειό*.

-είο παραγ. τέρμα
< αρχ. παραγ. τέρμα *-εῖον* (συνήθ. δηλώνει χώρο εργασίας, π.χ. *σφαγ-εῖον, μνημ-εῖον*), που αποτελεί παρεκτεταμένο τύπο τού επιθήματος *-ιον* από συνδυασμό με άλλα επιθήματα, π.χ. **-εσ-jov (ἀγγ-εῖον), *-ήF-ιον (κναφ-εῖον)*, από όπου κατόπιν αυτονομήθηκε.

-ειος παραγ. τέρμα
αρχ., που σχηματίστηκε με βάση το επίθημα *-ιος* και διάφορες παρεκτάσεις, κυρίως < **-es-jo- / *-e-jo-*, και κατόπιν αυτονομήθηκε, π.χ. *δούρ-ειος, ἐπιτήδ-ειος, τέλ-ειος*. Με βάση το επίθημα *-ιος* σχηματίστηκε επίσης το παραγ. τέρμα *-εῖος* (αττικής διαλέκτου) από τύπο **-ηF-ιος*, π.χ. *οἰκ-εῖος, ἀχρ-εῖος, γυναικ-εῖος*.

ειρημένος
< αρχ. *εἰρημένος*, μτχ. τού τύπου *εἴρημαι*, που χρησιμοποιείται ως παθ. παρακ. τού ρ. *λέγω*. Ο τύπος *εἴρημαι* ανάγεται σε **Fε-Fρη-μαι*, αναδιπλ. τύπο τού **Fρη-*, για το οποίο βλ.λ. *ρήμα, ρήση, ρητός*.
ΣΥΝΘ. προ-ειρημένος (αρχ.).

ειρήνη
< αρχ. *εἰρήνη* [ήδη ομηρικό] / *ἰράνā* (δωρ., αρκαδοκυπρ.) / *ἰρήνα* (κρητ.), πιθ. δάνειο, όπως προκύπτει και από τη δυσερμήνευτη διαλεκτική ποικιλία του.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ειρηνεύω < αρχ. *εἰρην-εύω*
ειρήνευση < ελνστ. *εἰρήνευ-σις* < αρχ. *εἰρην-εύω*
ειρηνευτής < μεσν. *εἰρηνευ-τής* < αρχ. *εἰρην-εύω*
ειρηνευτικός < μεσν. *εἰρηνευ-τικός* < αρχ. *εἰρην-εύω*
ειρηνικός < αρχ. *εἰρην-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
ειρην-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *pacifisme*
ειρην-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *pacifiste*.
ΣΥΝΘ. ειρηνο-: *ειρηνο-δίκης* (βλ.λ.), *ειρηνο-ποιός* (αρχ.), *ειρηνό-φιλος* (λόγ. [1839]) κ.ά.

ειρηνοδίκης
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *εἰρηνοδίκης* < αρχ. *εἰρήν(η)* + *-δίκης* < αρχ. *δίκη*, πβ. κ. *πρωτο-δίκης*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. χρησιμοποιήθηκε από τον Διονύσιο Αλικαρνασσέα (1ος αι. π.Χ.) κατά την περιγραφή τού ρωμαϊκού δικαστικού συστήματος ως απόδ. τού λατ. όρου *fetialis*, ο οποίος αναφερόταν σε ιερείς επιφορτισμένους με την επίβλεψη συνθηκών ειρήνης ή συμμαχιών (*Ῥωμ. Ἀρχ.* 2.72: *ἡ δὲ ἑβδόμη μοῖρα τῆς ἱερᾶς νομοθεσίας τῷ συστήματι προσετέθη τῶν καλουμένων* ***φετιαλίων****. οὗτοι δ' ἂν εἴησαν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν καλούμενοι διάλεκτον* ***εἰρηνοδίκαι***). Ο όρος επανεισήχθη από τους λογίους τού 19ου αι. ως απόδ. τού γαλλ. *juge de paix* (πβ. ισπ. *árbitro de paz*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ειρηνοδικ-είο, λόγ. [1833].

ειρήσθω στη φρ. *ειρήσθω εν παρόδω* «παρεμπιπτόντως»
< αρχ. *εἰρήσθω*, γ΄ εν. πρόσ. προστακτικής τού *εἴρημαι*, που χρησιμοποιήθηκε ως παθ. παρακ. τού ρ. *λέγω*. Βλ.λ. *ειρημένος*.

ειρκτή «φυλακή»
< αρχ. *εἱρκτή* (ιων. *ἑρκτή*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.146: *συλλαβόντες δέ σφεας κατέβαλον ἐς ἑρκτήν*] < ρ. *εἴργω / εἵργω* «εγκλείω, αποκλείω – εμποδίζω» < *ἐ-Fέργ-ω* (πβ. ομηρ. *ἐέργω*) < *ἐ-* πρόθεμα. + **Fεργ-* < Ι.Ε. **werg-* «εγκλείω – φράζω» || λατ. *urgeō* «πιέζω» (μτχ. *urgens, -ntis* > γαλλ. *urgent* «πιεστικός, επείγων»), λιθ. *veržiù* «πιέζω – στενεύω» || αρχ. σύνθ. *κάθ-ειρξις (-η)*.

ειρμός
< αρχ. *εἱρμός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *εἴρω* «συνδέω, συναρμόζω» (που απώλεσε την αρχική δασύτητα, ίσως εξαιτίας τής συχνής χρήσης του ως β΄ συνθ., πβ. *συν-είρω*) < **(σ)ερ-jω* < Ι.Ε. **ser-* «βάζω στη σειρά» || λατ. *sero* «τοποθετώ σε σειρά», *series* «σειρά» (> γαλλ. *série*, ισπ. *serie*), ιρλ. *sreth* «διευθέτηση, τακτοποίηση» || αρχ. *ἔρ-μα* «ενώτιο» (διαφ. από το ομώνυμο *ἕρμα* «σαβούρα πλοίου ως αντίβαρο»), *ὅρ-μος* «αλυσίδα, χορδή – ιμάντας», *ὁρμ-αθός* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
ειρμός, όρμος, αρμαθιά – series...
Η τακτοποίηση και η σύνδεση των πραγμάτων φαίνεται ότι σχετίζονται με την ενέργεια τής τοποθέτησής τους σε λογική σειρά και με εύτακτο τρόπο. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **ser-* «βάζω στη σειρά» σχηματίστηκαν ορισμένες λέξεις που συνδυάζουν τις παραπάνω σημασίες:
1) από θέμα **(σ)ερ- (*ser-)*: αρχ. ***εἴρω*** «συνδέω, συναρμόζω» (< **(σ)ερ-jω*) > ***εἱρ-μός***.
2) από θέμα **(σ)ορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sor-*): αρχ. ***ὅρ-μος*** «αλυσίδα, χορδή – ιμάντας» (ίσως ταυτίζεται με το ομώνυμο *ὅρμος* «αραξοβόλι, φυσικός λιμενίσκος» με ενδιάμεση σημασία «αλυσίδα τής άγκυρας»), ***ὁρμ-αθός*** (> ***αρμαθιά***).
Στην ίδια ρίζα ανάγεται επίσης το λατ. ουσ. ***series*** «σειρά», από όπου προέκυψαν διάφορες λέξεις των ευρωπαϊκών γλωσσών με αυτή τη σημασία: γαλλ. *série*, ισπ. *serie*, αγγλ. *series* κ.ά. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι το αρχ. ουσ. *σειρά*, μολονότι ταιριάζει ως προς τη σημασία, δεν εντάσσεται στην ίδια ετυμολογική οικογένεια.

είρων
< αρχ. *εἴρων, -νος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], πιθ. < ρ. *εἴρω* «λέγω», αν θεωρηθεί ότι μεσολάβησε η σημ. «λέω κάτι χωρίς να το σκεφθώ, μιλώ αστόχαστα», πράγμα που όμως δεν αποτελεί ικανοποιητική εξήγηση. Αν υποτεθεί ότι η λ. σήμαινε αρχικώς αυτόν «που ρωτά, που αναρωτιέται», δεν απο-

κλείεται να συνδ. με το ρ. *είρομαι* (< *ἔρϝ-ομαι*), που προέρχεται από το θ. τού ρ. *ἐρῶ (-έω)* «ρωτώ», εικασία με μορφολογικές δυσκολίες.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ειρωνεία < αρχ. *εἰρων-εία* «προσποίηση, προσποιητή μετριοφροσύνη» < ρ. *εἰρωνεύομαι*. Ο φιλοσοφικός όρος που σχετίζεται με τη *σωκρατική ειρωνεία* είναι αρχ. (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 337a.4: *αὕτη 'κείνη ἡ εἰωθυῖα εἰρωνεία Σωκράτους*), ενώ ο θεατρικός όρος (π.χ. σχετικά με την *τραγική ειρωνεία*) αποτελεί σημασιολ. δάνειο από τα ελληνογενή αγγλ. *irony* και γαλλ. *ironie*

ειρωνεύομαι < αρχ. *εἰρων-εύομαι* «προσποιούμαι άγνοια» → ελνστ. σημ. «σαρκάζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ειρωνικός < αρχ. *εἰρων-ικός* «αυτός που προσποιείται, ανειλικρινής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ειρωνεία ή ειρωνία;

Όπως προκύπτει από τη γραπτή παράδοση, το ουσ. ***ειρωνεία*** ορθογραφείται ήδη από την Αρχαιότητα με *-ει-* (όχι *-ι-*, όπως εσφαλμένα γράφεται μερικές φορές). Αυτό συμφωνεί με την παραγωγή τού ουσιαστικού από το ρ. *ειρωνεύομαι*, πβ. κ. *μαντ-εύω – μαντ-εία, γοητ-εύω – γοητ-εία, λατρ-εύω – λατρ-εία*.

εις[1]

< αρχ. πρόθ. *εἰς / ἐς*, που προήλθε με αντέκταση από τον αρχαϊκό τύπο *ἐνς* (κρητ.), ο οποίος αποτελεί παρεκτεταμένη μορφή τής πρόθ. *ἐν* (βλ.λ.) με τελικό -ς, ίσως κατά το σχήμα των αντιθέτων *ἐκ – ἐξ* (βλ.λ.). Από το αρχ. *εἰς* έχει προέλθει το ν.ελλ. *σε* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού εις

Η αρχ. πρόθεση *εἰς* χρησιμοποιείται εκτεταμένα στη σύνθεση και πολλά από τα σύνθετα με ***εισ-*** (απαντά τόσο προ φωνήεντος όσο και προ συμφώνου) έχουν επιβιώσει στη Νέα Ελληνική: *εισ-άγω, εισ-βάλλω, εισ-έρχομαι, εισ-ηγούμαι, εισ-ιτήριο, είσ-οδος, εισ-πνέω, εισ-ρέω* κ.ά.

εις[2] → ένας

εισαγγελέας

< αρχ. *εἰσαγγελεύς, -έως* «δικαστικός κλητήρας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < ρ. *εἰσαγγέλλω* «εισάγω, παρουσιάζω – κατηγορώ, καταγγέλλω» < *εἰσ-* + *ἀγγέλλω* (βλ.λ. *άγγελος*), πβ. κ. *κατ-αγγέλλω, παρ-αγγέλλω*. Η σημ. «δημόσιος κατήγορος» είναι ελνστ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισαγγελία < αρχ. *εἰσαγγελ-ία* «πληροφορία, ανακοίνωση – (στην αρχ. Αθήνα) δημόσια κατηγορία»

εισαγγελ-ικός, λόγ. [1873], < *εισαγγελ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εισάγω

< αρχ. *εἰσάγω* [ήδη ομηρικό] < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εξ-άγω, παρ-άγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισαγωγή < αρχ. *εἰσαγωγ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 847d.4-6: *ἵππαρχοι καὶ στρατηγοὶ τούτων ἔστωσαν κύριοι εἰσαγωγῆς τε καὶ ἐξαγωγῆς, διδούσης τε ἅμα καὶ δεχομένης τῆς πόλεως*]. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. δήλωσε την πραγματεία που περιέχει στοιχειώδεις ή βασικές γνώσεις για συγκεκριμένο αντικείμενο. → Ο μουσ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *ouverture*, το δε κειμενικό είδος οφείλεται σε σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *introduction*

εισαγωγικός < ελνστ. *εἰσαγωγ-ικός*

εισαγώγιμος < αρχ. *εἰσαγώγ-ιμος*

εισακτέος < αρχ. *εἰσακ-τέος*

εισαγωγέας < αρχ. *εἰσαγωγ-εύς*, αρχική σημ. (στην αρχ. Αθήνα) «δικαστικός που εισηγείτο υποθέσεις, προκειμένου να εκδικαστούν» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] → Η γενική σημ. τής λ. είναι ήδη αρχ.

εισακούω → ακούω

εισακτέος → εισάγω

εισβάλλω

< αρχ. *εἰσβάλλω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο, *απόσπ.* 6.3-4: *ἐς ἄπειρα δίκτυα Κύπριδος ἐσβάλλει*] < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-βάλλω, κατα-βάλλω, συμ-βάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισβολή < αρχ. *εἰσβολ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.34.1: *ἑάλω δὲ μάλιστα αὕτη ὅτε ἡ δευτέρα Πελοποννησίων ἐσβολὴ ἐς τὴν Ἀττικὴν ἐγίγνετο*] < *εἰσβάλλω*, πβ. κ. *βάλλω – βολή*

εισβολ-έας, λόγ. [1894], < *εισβολ(ή)* + παραγ. τέρμα *-έας*.

εισδοχή

< αρχ. *εἰσδοχή* < ρ. *εἰσδέχομαι* «(υπο)δέχομαι, επιτρέπω την είσοδο» < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-δοχή, παρα-δοχή*.

εισδύω

< αρχ. *εἰσδύω* < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *δύω* «βυθίζω – εισέρχομαι» (βλ.λ.). Βλ. κ. σύνθ. *δι-εισ-δύω*.

εισέρχομαι → έρχομαι

εισέτι «ακόμη, μέχρι τώρα»

< ελνστ. *εἰσέτι* < *εἰσ-* (< αρχ. πρόθ. *εἰς*) + αρχ. επίρρ. *ἔτι* (βλ.λ.).

εισηγμένος

< αρχ. *εἰσηγμένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου (*εἴσηγμαι*) τού ρ. *εἰσάγω* (βλ.λ.).

εισηγούμαι

< αρχ. *εἰσηγοῦμαι (-έο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 684e.1-2: *ἐπαρᾶται γῆς τε ἀναδασμοὺς εἰσηγούμενον καὶ χρεῶν ἀποκοπάς*] < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *ἡγοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-ηγούμαι, προ-ηγούμαι.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισηγητής < αρχ. *εἰσηγη-τής* «αυτός που εισάγει ή προτείνει κάτι – αίτιος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.]

εισηγητικός < ελνστ. *εἰσηγη-τικός* «εισαγωγικός»

εισήγηση < αρχ. *εἰσήγη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη].

εισιτήριο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *εἰσιτήριον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *εἰσιτήριος* «σχετικός με την είσοδο, αναγκαίος για την είσοδο – αρχικός» < *εἰσ-* (< αρχ. πρόθ. *εἰς*) + θ. *ἰ-* (με παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *ἐξ-ι-τήριος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *εἶ-μι* «έρχομαι – πηγαίνω, θα πάω», πβ. πληθ. *ἴ-μεν, ἴ-τε, ἴ-ᾶσι*, απρφ. *ἰ-έναι*, σύνθ. *προσ-ι-τός, ἰτ-αμός, ἐξ-ίτηλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «θυσία για την είσοδο τού νέου έτους ή για την ανάληψη αξιώματος» (πβ. Ηλιοδ. Εμεσ. *Αἰθιοπ.* 7.2: *τὰς εἰσιτηρίους θυσίας πανδημεὶ τελοῦντος*) → ελνστ. σημ. (σε πάπυρο) «προκαταβολή, εγγυητικό αντίτιμο».

εισόδημα

< μεσν. *εἰσόδημα* (πιθ. κατά το *γέννημα*, πβ. κ. μεσν. *εἰσόδευμα* «είσοδος») < ελνστ. *εἰσοδεύω* «εισέρχομαι» (με σημασιολ. επίδρ. τού ελνστ. ομορρίζου *εἰσοδιάζω* «εισπράττω – αποθηκεύω» < επίθ. *εἰσόδιος*, ουσιαστικοπ. ουδ. *τὸ εἰσόδιον / τὰ εἰσόδια* «έσοδα, πρόσοδοι») < αρχ. *εἴσοδ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Βλ. και λ. *σοδειά.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισοδηματ-ίας, λόγ. [1886], απόδ. τού γαλλ. *rentier*

εισοδηματ-ικός, λόγ. [1812].

είσοδος

< αρχ. *εἴσοδος / ἔσοδος* [ήδη ομηρικό] < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἔξ-οδος, δί-οδος.* Η λ. είχε αποκτήσει επίσης την ελνστ. σημ. «εισόδημα». Βλ. επίσης *έσοδα.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισόδιος < ελνστ. *εἰσόδ-ιος* «αυτός που μπαίνει, σχετικός με την είσοδο»

εισοδεύω < αρχ. *εἰσοδ-εύω* «εισέρχομαι, μπαίνω»

εισοδιάζω < μεσν. *(ἐ)σοδ-ιάζω* < ελνστ. *εἰσοδ-ιάζω* «εισπράττω (φόρους) – συνάγω, αποθηκεύω».

εισπήδηση → πηδώ

εισπνέω

< αρχ. *εἰσπνέω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη και τον Ιπποκράτη, πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 314: *αὔρα τις εἰσέπνευσε μυστικωτάτη*] < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *πνέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-πνέω, εμ-πνέω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισπνοή < αρχ. *εἰσπνο-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

εισπνευσ-τικός, λόγ. [1879].

εισπράττω

< αρχ. *εἰσπράττω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. (όπως σήμερα) «συνάγω οφειλές, φόρους ή εισόδημα», < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *πράττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *διαπράττω, συμ-πράττω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

είσπραξη < αρχ. *εἴσπραξ-ις* «συλλογή φόρων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 67.1: *περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων*]

εισπρακ-τέος, ρηματικό επίθ. τού αρχ. *εἰσπράττω*, πβ. κ. *πρακ-τέος*

εισπρακ-τικός < *εισπρακ-* (*εισπράττω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *πράττω – πρακ-τικός*

εισπράκτορας < ελνστ. *εἰσπράκ-τωρ, -ορος* «φοροσυλλέκτης», πβ. κ. *πράττω – πράκ-τωρ, -τορος.*

εισρέω

< αρχ. *εἰσρέω* < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *ῥέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-ρρέω, απο-ρρέω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισροή < ελνστ. *εἰσρο-ή*, πβ. κ. *ρέω – ροή.*

εισφέρω

< αρχ. *εἰσφέρω* [ήδη ομηρικό] < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, προ-φέρω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισφορά < αρχ. *εἰσφορ-ά* «συγκομιδή – (στην αρχ. Αθήνα) φόρος περιουσίας για πολεμικούς σκοπούς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου *Νικόστρ.* 29.3-4: *καὶ ὑπὲρ μὲν ὑμῶν οὔτε στρατείαν οὐδεμίαν ἐστράτευται οὔτε εἰσφορὰν οὐδεμίαν εἰσενήνοχε*].

εισχωρώ

< ελνστ. *εἰσχωρῶ (-έω)* < *εἰσ-* (< αρχ. πρόθ. *εἰς*) + αρχ. *χωρῶ (-έω)* «προχωρώ» < *χῶρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-χωρώ, συγ-χωρώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εισχώρη-ση, λόγ. [1876].

είτε

< αρχ. *εἴτε* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] < υποθετικός σύνδεσμος *εἰ* (βλ.λ.) + εγκλιτικό μόριο *τε* (βλ.λ.).

έιτζ

< αγγλ. *A.I.D.S.*, ακρωνύμιο τού ιατρ. όρου *Acquired Immune Deficiency Syndrome* «Σύνδρομο Επίκτητης Ανοσοποιητικής Ανεπάρκειας».

ειωθός στη φρ. *κατά τα ειωθότα* «κατά τα συνηθισμένα»

< αρχ. *εἰωθός*, ουδ. μτχ. τού ρ. *εἴωθα* «έχω τη συνήθεια» (παρακ. με ενεστωτική χρήση) < **σε-σFωθ-α,*

αναδιπλ. τύπος τού θ. *swōdh-, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *swedh- «έθιμο, συνήθεια», το οποίο απαντά στις αρχ. λ. *ἔθ-ος* (βλ.λ.), *ἔθ-ιμο(ν)*, *ἦθ-ος* κ.ά.

εκ / εξ
< αρχ. *ἐκ / ἐξ*, τού οποίου ο αρχικός πλήρης τύπος είναι *ἐξ* (πβ. αρχ. κρητ. *ἐκς*), ενώ ο τύπος *ἐκ* απαντά προ συμφώνου. Ο τύπος *ἐξ* προέρχεται από Ι.Ε. *eks- «έξω από, εκτός» || λατ. *ex* (> γαλλ. *ex-*), παλ. σλαβ. *is, iz*, λιθ. *iš, iž* || αρχ. *ἐκ-τός, ἔξ-ω, ἐχθ-ρός* (βλ.λ.). Η πρόθ. *ἐκ / ἐξ* έχει ως αφετηρία τη βασική σημ. «έξω από», αλλά απέκτησε πλήθος χρήσεων δηλώνοντας προέλευση, χρόνο, αιτία και άλλα.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα από εκ / εξ
Η πρόθεση *ἐκ / ἐξ* χρησιμοποιείται εκτεταμένα ως α΄ συνθετικό ήδη από την Αρχαιότητα με τις εξής μορφές: α) **εξ-** προ φωνήεντος (π.χ. *εξ-αλείφω, εξ-έχω, έξ-οδος, εξ-υμνώ*), β) **εκ-** προ συμφώνου (π.χ. *εκ-βάλλω, εκ-γυμνάζω, εκ-δορά, εκ-λαμβάνω*). Στα παροξύτονα σύνθετα ρήματα με δισύλλαβο β΄ συνθετικό ο παρατατικός και ο αόριστος σχηματίζονται με **τονιζόμενη συλλαβική αύξηση** *(-έ-)*, η οποία προέρχεται από την αρχ. γλώσσα και διατηρείται στη Νέα Ελληνική όταν τονίζεται (π.χ. *εκπνέω – εξ-**έ**-πνευσα, εκ-λείπω – εξ-**έ**-λιπα, εκτρέφω – εξ-**έ**-τρεφα*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εξ ή εξ';
Ο πλήρης τύπος τής προθέσεως είναι **εξ**, όπως προκύπτει από την ετυμολογική ανάλυση. Επομένως, είναι λάθος να τίθεται απόστροφος μετά το εξ, διότι δεν έχει παραλειφθεί ή σιγηθεί φθόγγος κατά τη συνεκφορά: *εξ ανάγκης* (όχι **εξ' ανάγκης*), *εξ ημισείας* (όχι **εξ' ημισείας*), *εξ ολοκλήρου* (όχι **εξ' ολοκλήρου*). Επιπλέον, θα πρέπει να υπογραμμιστεί το διπλό **-κ-** των συνθέτων από εκ-, όταν το β΄ συνθετικό αρχίζει από *κ-*, π.χ. *έκ-κριση, εκ-κωφαντικός, εκ-κεντρικός, έκ-κρουση*.

έκαστος
< αρχ. *ἕκαστος* [ήδη ομηρικό], που πιθ. πλάστηκε με αφετηρία τις πλάγιες πτώσεις *ἑκάστου* (γενική) < **ἑκάς τεο*, *ἑκάστῳ* (δοτική) < **ἑκάς τῳ* από φρ. **ἑκάς τις* «ο καθένας χωριστά». Σχηματίστηκε από το επίρρ. *ἑκάς* «μακριά» < *ἑ-* (γ΄ πρόσ. τής προσωπικής αντωνυμίας, βλ.λ. *εαυτός*) + επιρρ. επίθημα *-κας* ή **κατ-* (< *κατά*, πβ. *καθ' ἑαυτόν*).

εκάστοτε
< αρχ. *ἑκάστοτε* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < αντων. *ἕκαστο(ς)* (βλ.λ.) + εγκλιτικό μόριο *τε*.

εκάτερος «καθένας από τους δύο»
< αρχ. *ἑκάτερος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < θ. *ἑκα-* (με επανανάλυση από την αντων. *ἕκαστος* ως *ἕκα-στος* αντί *ἕκασ-τος*) + παραγ. τέρμα *-τερος*, που απαντά επίσης στις αντων. *ἕ-τερος, πότερος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκατέρωθεν < αρχ. επίρρ. *ἑκατέρω-θεν* «και από τους δύο χωριστά», πβ. αρχ. *ἀμφοτέρω-θεν* «και από τους δύο μαζί».

εκατό
< αρχ. *ἑκατόν* < *ἑ-* (πιθ. < Ι.Ε. *sm̥-, από όπου το *ἁ-* αθροιστ., με επίδρ. τού αριθμητ. *εἷς, ἕν*) + *-κατόν* < Ι.Ε. *dekm̥t-om (συγγενές προς το Ι.Ε. *dek-m̥- «δέκα») || λατ. *centum* «εκατό» (> γαλλ. *cent*, ισπ. *ciento*, ιταλ. *cento*), σανσκρ. *śatám*, αρχ. γερμ. *hunda- (> γερμ. *hundert*, αγγλ. *hundred*, ολλ. *honderd*) || αρχ. *ἑκατο-στός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκατοντάδα < μεσν. *ἑκατοντ-άδα* < αρχ. *ἑκατοντ-άς, -άδος*
εκατοντάκις < ελνστ. επίρρ. *ἑκατοντ-άκις* < *ἑκατοντ(α)-* + επιρρ. επίθημα *-κις*, για το οποίο βλ. το επίρρ. *πολλάκις* (πβ. αρχ. *δεκά-κις, ἑπτά-κις*)
εκατοντα-πλός, μεταπλ. τύπος τού *εκατονταπλούς*, λόγ. [1890]
εκατονταπλάσιος < ελνστ. *ἑκατοντα-πλάσιος* < *ἑκατοντα-* + λεξ. επίθημα *-πλάσιος* < **-πλάτ-ιος*, για το οποίο βλ.λ. *διπλάσιος*.
ΣΥΝΘ. εκατο-: *εκατό-φυλλος, εκατο-χρονίτης, εκατό-χρονος* κ.ά.
εκατοντ(α)-: *εκατοντά-βαθμος, εκατοντά-δραχμο, εκατοντα-θέσιος, εκατόντ-αρχος, εκατοντα-ψήφιος, εκατοντα-μελής* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα: εκατο-, εκατοντ(α)-
Από το αρχ. αριθμητ. *ἑκατόν* έχουν σχηματιστεί πολλά σύνθετα, τα οποία παρουσιάζονται με δύο μορφές: α) **εκατοντ(α)-**, κατ' αναλογίαν προς τα σύνθετα των δεκάδων *τριακοντ(α)-, πεντηκοντ(α)-, εξηκοντ(α)-* και παρόμοια (π.χ. *εκατόντ-αρχος, εκατοντα-ετής*), και β) **εκατο-**, απευθείας από το αριθμητ. *ἑκατόν* (π.χ. *εκατό-φυλλο, εκατό-χρονος*).

εκατόγχειρ
< αρχ. *ἑκατόγχειρ, -ρος / ἑκατόγχειρος* (ονομασία μυθικών τεράτων με εκατό χέρια) < *ἑκατόν* + *χείρ, -ρός* «χέρι».

εκατόμβη
< αρχ. *ἑκατόμβη* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 438: *ἐκ δ' ἑκατόμβην βῆσαν ἑκηβόλῳ Ἀπόλλωνι*] < **ἑκατόμ-βϜᾱ* < *ἑκατόν* + **-βϜᾱ*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *gʷōu-s «βόδι» (βλ.λ. *βόδι*). Η λ. δήλωνε αρχικώς «θυσία εκατό βοδιών» (στον Όμηρο), αλλά πολύ νωρίς γενικεύθηκε σημαίνοντας «θυσία απροσδιόριστα μεγάλου αριθμού ζώων». Σήμερα χρησιμοποιείται μεταφορικά για απώλεια μεγάλου αριθμού ανθρώ-

πων από βίαιο θάνατο (π.χ. σε πολέμους, ατυχήματα κ.λπ.).

εκατομμύριο

λόγ. [1805], < *εκατό(ν)* + *-μύριο* < *μύριοι* «δέκα χιλιάδες», που σχηματίστηκε με τον συλλογισμό ότι το εκατομμύριο είναι γινόμενο εκατό μυριάδων (100 × 10.000 = 1.000.000). Τη λ. έπλασε ο Αδαμάντιος Κοραής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκατομμυριο-στός, λόγ. [1853], κατ' αναλογίαν προς τα αρχ. *εικοστός, έκατοστός* κ.ά.

ΣΥΝΘ. εκατομμυρι-ούχος, λόγ. [1853].

εκατοντ(α)- → εκατό

εκατόνταρχος

< αρχ. *ἑκατόνταρχος / ἑκατοντάρχης* «διοικητής εκατό ανδρών» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Ξενοφώντα] (αξίωμα αντίστοιχο τού λατ. *centurio* > ελνστ. *κεντυρίων*, στον ρωμαϊκό στρατό) < *ἑκατοντα-* (< *ἑκατόν*, βλ.λ.) + *-αρχ(ος) / -άρχ(ης)* < ρ. *ἄρχω*, πβ. κ. *πεντηκόντ-αρχος, χιλί-αρχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκατονταρχία < ελνστ. *ἑκατονταρχ-ία*.

εκατοστός

< αρχ. *ἑκατοστός* < *ἑκατό(ν)* (βλ.λ.) + *-στός*, με επανάλυση τού *εἰκοσ-τός* (βλ.λ. *εἴκοσι*) σε *εικο-στός*, πβ. κ. *τριακο-στός, τεσσαρακο-στός, πεντηκο-στός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκατοστ-άρης < *εκατοστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άρης*

εκατοστή < αρχ. *ἑκατοστή* «φόρος 1%», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἑκατοστός*

εκατοστιαίος < ελνστ. *ἑκατοστ-ιαῖος* < *ἑκατοστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος, ποσοστ-ιαίος*

(ε)κατοστ-ίζω < *εκατοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΣΥΝΘ. εκατοστό-: *εκατοστό-γραμμο* (λόγ. [1883], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *centigramme*, υβριδικό σύνθ.), *εκατοστό-λιτρο* (λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *centilitre*), *εκατοστό-μετρο* (λόγ. [1831], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *centimètre*) κ.ά.

εκβάλλω → βάλλω

έκβαση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔκβασις* < ρ. *ἐκβαίνω* (πβ. αρχ. *βάσις – βαίνω*) < *ἐκ-* + *βαίνω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποβίβαση (από πλοίο)» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 771-2: *οὔτω γένοιτ' ἂν οὐδ' ἂν ἔκβασις στρατοῦ καλή, πρὶν ὅρμῳ ναῦν θρασυνθῆναι*) → ελνστ. σημ. «ολοκλήρωση, κατάληξη (ζητήματος ή υποθέσεως)» (πβ. Μενάνδρ. *απόσπ.* 696: *ὁ γὰρ ἀδίκως τι καθ' ἑτέρου ζητῶν κακὸν αὐτὸς προπάσχει τοῦ κακοῦ τὴν ἔκβασιν*).

εκβιάζω

< ελνστ. *ἐκβιάζω*, ενεργ. τύπος τού αρχ. *ἐκβιάζομαι* «ασκώ πίεση ή βία» < *ἐκ-* + *βιάζω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-βιάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκβιασ-μός, λόγ. [1893], πβ. κ. *βιάζω – βιασ-μός*

εκβιαστής < ελνστ. *ἐκβιασ-τής* «δυνάστης, καταπιεστής» (με σύγχρ. αλλαγή σημ. κατά το ρ. *εκβιάζω*)

εκβιασ-τικός, λόγ. [1884] → Το ελνστ. *εκβιαστικός* είχε τη σημ. «καταπιεστικός, τυραννικός».

εκβλαστάνω → βλαστάνω

εκβολή → βάλλω

έκγονος

< αρχ. *ἔκγονος* «απόγονος – (ειδικότ.) εγγονός» [ήδη ομηρικό] < *ἐκ-* + *γόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-γονος, από-γονος*.

εκδέρω → γδέρνω, εκδορά

έκδηλος

< αρχ. *ἔκδηλος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 2-3: *ἵν' ἔκδηλος μετὰ πᾶσιν Ἀργείοισι γένοιτο ἰδὲ κλέος ἐσθλὸν ἄροιτο*] < *ἐκ-* + *δῆλος* «φανερός, καταφανής» (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-δηλος, πρό-δηλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδηλώνω < ελνστ. *ἐκδηλ-ῶ (-όω)* «δείχνω καθαρά» (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *(se) manifester*)

εκδήλω-ση, λόγ. [1851], απόδ. τού γαλλ. *manifestation*

εκδηλω-τικός, λόγ. [1890], < *εκδηλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

εκδημώ

< αρχ. *ἐκδημῶ (-έω)* «ξενιτεύομαι – είμαι εξόριστος» < *ἐκ-* + *-δημ(ῶ)* < *δῆμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-δημώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδημία < αρχ. *ἐκδημ-ία* «εξορία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* I,iv.15: *ὡς ἐχθρὸν ἀνθρώποισιν αἵ τ' ἐκδημίαι*] → ελνστ. σημ. «θάνατος».

εκδίδω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἐκδίδω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκδίδωμι* < *ἐκ-* + *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*). Από το θ. τού ρ. έχουν σχηματιστεί επίσης τα αρχ. *ἔκ-δο-σις, ἔκ-δο-τος, ἐκ-δό-της* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παραδίδω κάποιον/κάτι (καταζητούμενο στους εχθρούς, την κόρη μου σε γάμο κ.ά.)» → ήδη αρχ. σημ. «δημοσιεύω (λόγο ή κείμενο)» (πβ. Ισοκρ. *Φίλιππ.* 5.11: *ἄλλως τε κἂν ὁ πρότερον ἐκδοθεὶς* [ενν. *λόγος*] *οὕτως ᾖ γεγραμμένος ὥστε καὶ τοὺς βασκαίνοντας ἡμᾶς μιμεῖσθαι*) → μεσν. σημ., στη μτχ. παρακ. *ἐκδεδομένη (γυναῖκα)* «πόρνη».

ΣΥΝΘ. επαν-εκδίδω (λόγ. [1892], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rééditer*).

εκδικάζω → δικάζω

εκδικούμαι

< ελνστ. *ἐκδικοῦμαι (-έο-)*, μέσ. τύπος τού αρχ.

ἐκδικῶ (-έω) «εκδικάζω και τιμωρώ, εγείρω δικαστικό αγώνα – ανταποδίδω τη βλάβη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Κτησία] < *ἐκ-* + *-δικ(ῶ)* < *δίκη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδίκηση < ελνστ. *ἐκδίκη-σις* < αρχ. *ἐκδικ-ῶ (-έω)* (βλ. ανωτέρω)

εκδικητής < ελνστ. *ἐκδικη-τής*

εκδικητικός < μεσν. *ἐκδικη-τικός*

εκδικητικ-ότητα, λόγ. [1897], < *εκδικητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εκδίκηση

Οι λέξεις *εκδίκηση* και *εκδικούμαι* συνδέονται ετυμολογικά με τη λ. **δίκη**. Το αρχ. επίθ. ***ἔκδικος*** (< *εκ-* + *-δικος* < *δίκη*) δήλωνε αρχικά τον εκτός τού δικαίου, τον παράνομο (π.χ. *οὐ γὰρ φιλοῦσιν ἄνδρας ἐκδίκους τρέφειν*, Σοφοκλής) και κατόπιν αυτόν που φυλάσσει το δίκαιο, που επιδιώκει την τήρησή του, κατ' επέκταση τον τιμωρό (π.χ. *ἀλλὰ πλανήσας εἰς ὕδωρ μ' ἔρριψας. ἔχει θεὸς ἔκδικον ὄμμα*, Βατραχομυομαχία· *Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι*, Κ.Δ. Ρωμ. 13,4). Από το *ἔκδικος* παράγεται το ρ. ***ἐκδικῶ (-έω)***, το οποίο σήμαινε «εκδικάζω και τιμωρώ, εγείρω δικαστικό αγώνα» και «ανταποδίδω τη βλάβη, εκδικούμαι» (π.χ. *ἐπισκήπτει τελευτῶν Ἐργίνῳ τῷ παιδὶ ἐκδικῆσαι τὸν θάνατον αὐτοῦ*, Αισχύλος) και από αυτό η ***ἐκδίκησις*** (πβ. *καὶ διελεύσομαι ἐν γῇ Αἰγύπτῳ [...] καὶ ἐν πᾶσι τοῖς θεοῖς τῶν Αἰγυπτίων ποιήσω τὴν ἐκδίκησιν*, Π.Δ. Ἔξοδ. 12,12). Η *εκδίκηση* δηλ. είναι *έκδικη* ενέργεια, πράξη ανταπόδοσης τής βλάβης με την οποία ο εκδικούμενος απονέμει ο ίδιος «δικαιοσύνη». Το σημερινό ρ. ***εκδικούμαι*** πρωτοεμφανίζεται τη μεσν. περίοδο. Οι λ. *εκδικώ* και *εκδίκησις* υπέστησαν φωνολογικές μεταβολές κατά τα μεσν. χρόνια, δίνοντας τύπους που τώρα έχουν εκλείψει, όπως *γδικώ, ξεγδικώ, γδικιώνω, εγδίκησις, 'γδίκηση*, καθώς και το σύγχρονο ιδιωματικό **γδικιωμός** (απαντά στην Ερωφίλη). Σημειώνουμε ότι στην Αρχαιότητα χρησιμοποιήθηκαν για την εκδίκηση και οι λ. ***νέμεσις*** και ***τίσις***.

εκδιώκω

< αρχ. *ἐκδιώκω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, Ἱστ. 1.24.5: *τὰ δὲ τελευταῖα πρὸ τοῦδε τοῦ πολέμου ὁ δῆμος αὐτῶν ἐξεδίωξε τοὺς δυνατούς*] < *ἐκ-* + *διώκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-διώκω, κατα-διώκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδίωξη < ελνστ. *ἐκδίωξ-ις*.

εκδορά

< ελνστ. *ἐκδορά* < αρχ. *ἐκδέρω* «γδέρνω (το δέρμα των ζώων)» < *ἐκ-* + *δέρω* «σχίζω, γδέρνω» (βλ.λ. *δέρνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδορ-έας, λόγ. [1886], < αρχ. *ἐκδέρω*.

έκδοση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔκδοσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 924d.3-4: *ἐὰν [...] τὴν ἔκδοσιν τῶν θυγατέρων ποιῆται*], από το θ. τού ρ. *ἐκδίδωμι* (πβ. αρχ. *δόσις – δίδωμι*) < *ἐκ-* + *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παράδοση (σε αιχμαλωσία, σε γάμο κ.ά.)» → ελνστ. σημ. «δημοσίευση έργου – κριτική δημοσίευση (με διορθώσεις για αποκατάσταση τού αρχικού κειμένου)» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ἐπιστ. Ἀμμαίῳ* 11: *τούτους ἅπαντας τοὺς λόγους οὓς κατηρίθμημαι πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀριστοτέλους τεχνῶν ἀπήγγειλεν ὁ Δημοσθένης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδότης < ελνστ. *ἐκδό-της* «εκμισθωτής συμβολαίων ή φόρων – αυτός που δίνει την κόρη του σε γάμο», από το θ. τού αρχ. *ἐκδίδωμι* (βλ. ανωτέρω) → σύγχρ. σημ. «αυτός που αναλαμβάνει έντυπη έκδοση» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *éditeur*)

εκδοτ-ικός, λόγ. [1887], < *εκδοτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

εκδο-τήριο, λόγ. [1894], < *εκδο-* (αρχ. *ἐκδίδωμι*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*

εκδόσιμος < ελνστ. *ἐκδόσ-ιμος* «μισθώσιμος, προς πώληση» < *εκδοσ-* (αρχ. *ἐκδίδωμι*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

έκδοτος «έκλυτος»

< αρχ. *ἔκδοτος* «παραδεδομένος σε κάποιον/κάτι (ακόμη και σε ιδέες ή επιθυμίες)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.1.6-8: *ἀποσπάσας ἀπὸ γυναικός τε καὶ τέκνων ἔκδοτον ἐποίησε ἐς Πέρσας*], σχηματισμός ρηματ. επιθέτου τού *ἐκδίδωμι* (βλ.λ. *εκδίδω*).

εκδοχή

< αρχ. *ἐκδοχή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αποδοχή – αναμονή, υποδοχή», < ρ. *ἐκδέχομαι* «λαμβάνω, αποδέχομαι» < *ἐκ-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αποδέχομαι – αποδοχή, υποδέχομαι – υποδοχή*. Η σημ. «(υποκειμενική) ερμηνεία» είναι ελνστ. (φρ. *πιθαναὶ ἐκδοχαί, ἀμείνων / εὔκολος ἐκδοχή*, πβ. Ωριγ. *Κατὰ Κέλσ.* 4.48: *εἴπερ αἰσχύνης ἄξια τὰ κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοχὴν χρὴ λέγειν μύθων καὶ ἀναπλασμάτων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδοχέας < ελνστ. *ἐκδοχ-εύς* «πράκτορας μεταφορών, διαβιβαστής» < αρχ. *ἐκδέχομαι*

έκδοχο «ουδέτερη ουσία σε φαρμακευτικό σκεύασμα», μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *excipient*.

εκδρομή

< αρχ. *ἐκδρομή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 3.2.4: *ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ἠκόντιζον, καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἐφ' ἑκάστῃ ἐκδρομῇ κατέβαλλον*], αρχική σημ. «επίθεση – έφοδος», < *ἐκ-* + *-δρομ(ή)*, από μετα-

πτωτ. βαθμίδα (με θεματική παρέκταση *-om-*) τού Ι.Ε. **der-* «τρέχω, φεύγω», για το οποίο βλ.λ. *δρόμος*. Από την ίδια ρίζα προέρχεται επίσης το απρφ. αορ. β΄ *ἐκ-δραμ-εῖν* (οριστική *ἐξ-έ-δραμ-ον*), από το οποίο συνήθως χρησιμοποιείται ο τύπος τής αρχ. υποτακτικής *ἐκδράμω (-ῃς, -ῃ...)* στον σχηματισμό των συνοπτικών χρόνων. Η σημ. «έξοδος αναψυχής» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *excursion*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκδρομ-ικός

εκδρομ-ισμός.

εκδύω

< αρχ. *ἐκδύω* < *ἐκ-* + *δύω* (βλ.λ.), πβ. κ. τα μέσα *από-δύομαι*, *κατα-δύομαι*. Βλ. επίσης *γδύνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έκδυση < αρχ. *ἔκδυ-σις*, αρχική σημ. «διαφυγή» → ελνστ. σημ. «γδύσιμο».

εκεί

< αρχ. επίρρ. *ἐκεῖ / κεῖ*, σχηματισμός αρχαϊκής τοπικής πτώσεως, < *ἐ-* (δεικτικό μόριο, πβ. αρχ. *ἐ-χθές*, λατ. *e-quidem*) + *κεῖ* < Ι.Ε. δεικτικό μόριο **ke- / *ki-*, που απαντά επίσης στα λατ. *hi-c* «αυτός», *ci-s* «εντεύθεν», καθώς και στην αντωνυμία *ἐκεῖνος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκειδά < μεσν. *ἐκει-δά*

εκείθε < μεσν. *ἐκεῖθε* < αρχ. *ἐκεῖ-θεν*.

εκείνος

< αρχ. *ἐκεῖνος* (επίσης διαλεκτ. και επικός τύπος *κεῖνος / κῆνος*) < **ἐ-κε-ενο-ς* < *ἐ-* (δεικτικό μόριο, βλ.λ. *εκεί*) + Ι.Ε. δεικτικό μόριο **ke-* (βλ.λ. *εκεί*) + Ι.Ε. **eno-* (για απομακρυσμένα αντικείμενα ως προς τον τόπο και τον χρόνο), τού οποίου το θηλ. συναντάται στην αρχ. αντωνυμία *ἔνη* (απαντά σε εκφράσεις που σημαίνουν «μεθαύριο, τη μεθεπόμενη ημέρα»).

εκεχειρία

< αρχ. *ἐκεχειρία* (με ανομοίωση) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **ἐχε-χειρ-ία*, φραστικό σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἔχειν χεῖρας* «συγκρατώ τα χέρια μου – παύω να μετέχω σε εχθροπραξίες».

έκζεμα

< ελνστ. *ἔκζεμα* < αρχ. *ἐκζέω* «βράζω, κοχλάζω – ερεθίζω» < *ἐκ-* + *ζέω* (βλ.λ.). Η λ. απαντά ως δάνειο από την Ελληνική σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *eczema*, γαλλ. *eczéma*.

εκζητώ → ζητώ

εκηβόλος «αυτός που βάλλει εξ αποστάσεως»

< αρχ. *ἑκηβόλος* (επίθ. τού Απόλλωνος στην *Ιλιάδα*) / *(F)εκᾱβόλος* < *ἑκᾱ-* (που συνδ. με το αρχ. *ἑκών* «εκούσιος», πβ. αρχ. *ἑκά-εργος*) + *-βόλος* (από θ. τού ρ. *βάλλω*, βλ.λ.), οπότε το σύνθ. θα σήμαινε αρχικώς αυτόν «που βρίσκει τον στόχο». Η λ. συνδέθηκε παρετυμολογικώς από την Αρχαιότητα με το επίρρ. *ἑκάς* «μακριά».

έκθαμβος

< ελνστ. *ἔκθαμβος* < *ἐκ-* + *θάμβος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκθαμβ-ώνω (με επίδρ. τού απλού *θαμπ-ώνω*) < ελνστ. *ἐκθαμβῶ (-έω)*

εκθαμβω-τικός, λόγ. [1887], < *εκθαμβώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

εκθειάζω

< ελνστ. *ἐκθειάζω* «λατρεύω – καθιστώ (κάτι) αντικείμενο λατρευτικής τιμής» < *ἐκ-* + *-θει(άζω)* < αρχ. επίθ. *θεῖος* «θεϊκός» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκθειασμός < ελνστ. *ἐκθειασ-μός* «έμπνευση – ενθουσιασμός»

εκθειασ-τής, λόγ. [1858]

εκθειαστ-ικός < *εκθειαστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

έκθεμα → εκθέτω

έκθεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔκθεσις*, από θ. τού ρ. *ἐκτίθημι* (πβ. αρχ. *θέσις – τίθημι*), για το οποίο βλ.λ. *εκθέτω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς «το να εγκαταλείπεται κάποιος απροστάτευτος (κυρ. για βρέφη)» (πβ. Ευριπ. *Ἴων* 956: *οὐδὲ ξυνῄδει σοί τις ἔκθεσιν τέκνου;*) → βασική αρχ. σημ. «παρουσίαση, διατύπωση (προφορική ή γραπτή) – εξιστόρηση» (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 48a: *φανερὸν οὖν ὅτι ἐν ἅπασι τούτοις ἡ ἀπάτη γίνεται παρὰ τὴν τῶν ὅρων ἔκθεσιν·* Κλήμ. Αλεξ. *Στρώμ.* 1.1.14: *κεφαλαίων συστηματικὴν ἔκθεσιν μνήμης ὑπόμνημα σωτήριον πορίζων ἐμαυτῷ*) → ήδη αρχ. σημ. «παρουσίαση συλλογισμού ή φιλοσοφικού ζητήματος» (στον Αριστοτέλη) → σύγχρ. σημ. «δημόσια παρουσίαση έργων τέχνης» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *exposition*).

εκθέτης

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐκθέτης*, από θ. τού αρχ. *ἐκτίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *εκθέτω*, πβ. κ. *συν-θέ-της*, *κατα-θέ-της*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μπαλκόνι, εξώστης» → ήδη μεσν. σημ. «αυτός που παρουσιάζει κάτι» (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ. Ὀδ.* 1.471: *ὁ δὲ τῶν Ἐθνικῶν ἐκθέτης διὰ τοῦ η γράφει αὐτὸ*) → σύγχρ. μαθημ. όρος (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *exposant*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκθε-τήριο, λόγ. [1870], πβ. κ. *αποθε-τήριο*

εκθετικός < ελνστ. *ἐκθε-τικός* < αρχ. *ἐκτίθημι*. Ο μαθημ. όρος περιλαμβάνει μεταφρ. δάνεια όπως *εκθετική αύξηση* (αγγλ. *exponential growth*), *εκθετική συνάρτηση* (αγγλ. *exponential function*) κ.ά.

εκθέτω

ΕΤΥΜ. μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκτίθημι* (πβ. κ. *θέτω* –

τίθημι) < ἐκ- + τίθημι, για το οποίο βλ.λ. θέτω, τίθεμαι.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αφήνω έξω, εγκαταλείπω (συνήθ. για βρέφη)» (πβ. Ευριπ. Ἴων 950-1: [Πρεσβύτης] *ὁ παῖς δὲ ποῦ 'στιν, ἵνα σὺ μηκέτ' ἧις ἄπαις;* [Κρέουσα] *τέθνηκεν, ὦ γεραιέ, θηρσὶν ἐκτεθείς*) → ήδη αρχ. σημ. «παρουσιάζω συλλογισμό ή θέση» (στον Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «παρουσιάζω δημόσια (νόμους, ονόματα ή και προϊόντα προς πώληση)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έκθετος < αρχ. *ἔκθε-τος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, Ἀνδρομ. 70: *οἴμοι· πέπυσται τὸν ἐμὸν ἔκθετον γόνον;*], αρχική σημ. «διωγμένος από το σπίτι», < ρ. *ἐκτίθημι*, πβ. κ. *σύν-θε-τος*

έκθεμα < ελνστ. *ἔκ-θεμα* < ρ. *ἐκ-τίθημι*, πβ. κ. *πρόθεμα*.

εκθηλύνω

< αρχ. *ἐκθηλύνω* < *ἐκ-* + *θηλύ(νω)* < *θῆλυς* «θηλυκός» (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. εμφανίζει αρνητική μτφ. σημ. «εξασθενίζω, διαβρώνω (την ισχύ ή την ακεραιότητα κάποιου)» (πβ. Πολυβ. Ἱστ. 28.21: *πῶς οὐκ ἂν τις εἶναι φήσειε ψυχῆς ἐκτεθηλυμμένης καὶ διεφθαρμένης ὁλοσχερῶς;*).

έκθλιψη

< αρχ. *ἔκθλιψις* «συμπίεση και σύνθλιψη, στείψιμο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ἐκθλίβω* (πβ. αρχ. *θλῖψις – θλίβω*) < *ἐκ-* + *θλίβω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατά-θλιψη, σύν-θλιψη*. Η χρήση τής λ. ως γλωσσ. όρου είναι ελνστ. (3ος αι. π.Χ., Τρύφ. *Περὶ παθῶν* 1.25: *κατ' ἔκθλιψιν, οἷον ἐπὶ ἐμὲ ἐπ' ἐμέ, οὐχὶ οὕτως οὐχ' οὕτως*). Βλ. κ. *έκκρουση*.

εκθρονίζω → θρόνος

έκθυμος «εγκάρδιος, ολόθερμος»

< ελνστ. *ἔκθυμος* < *ἐκ-* + αρχ. *θυμός* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-θυμος*.

εκκαθαρίζω → καθαρός

εκκαλώ → καλώ

εκκαμινεύω → κάμινος

έκκαυμα

< αρχ. *ἔκκαυμα* «προσάναμμα» < ρ. *ἐκκαίω* (πβ. αρχ. *καῦμα – καίω*) < *ἐκ-* + *καίω* (βλ.λ.), πβ. κ. *έγ-καυμα*.

εκκεντρικός

λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *excentrique* < μεσν. λατ. *excentricus* < ελνστ. *ἐκκεντρικός* (όρος τής Αστρονομίας) < επίθ. *ἔκκεντρος* (στις φρ. *ἔκκεντρος κύκλος / σφαῖρα*, για ουράνια σώματα με αποκλίνουσα, ελλειπτική τροχιά) < *ἐκ-* + *-κέντρο(ς)* < αρχ. *κέντρον*. Η σημ. «ιδιόρρυθμος, αποκλίνων» παρουσιάζεται πρώτα τον 19ο αιώνα στην Αγγλική (αγγλ. *eccentric*), από όπου μεταφέρθηκε στην αντίστοιχη γαλλ. λέξη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκκεντρικ-ότητα, λόγ. [1891]

εκκεντρ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *eccentrism*.

εκκενώνω

< αρχ. *ἐκκενῶ (-όω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. 330: *ἐκκενουμένα πόλις*] < *ἐκ-* + *κενῶ (-όω)* < *κενός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκκένωση < ελνστ. *ἐκκένω-σις* «πλήρες άδειασμα» → Ως όρος τής φυσικής αποδίδει το αγγλ. *discharge*

εκκενω-τικός, λόγ. [1893].

εκκινώ

< αρχ. *ἐκκινῶ (-έω)* < *ἐκ-* + *κινῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-κινώ, υπο-κινώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκκίνη-ση, λόγ. [1839], πβ. κ. *κινώ – κίνη-ση*.

έκκληση

< ελνστ. *ἔκκλησις* «επίκληση, αίτηση», από θ. τού αρχ. ρ. *ἐκκαλῶ (-έω)* (πβ. αρχ. *καλῶ – κλῆσις*) < *ἐκ-* + *καλῶ* (βλ.λ.).

εκκλησία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκκλησία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 3.36.6: *καταστάσης δ' εὐθὺς ἐκκλησίας ἄλλαι τε γνῶμαι ἀφ' ἑκάστων ἐλέγοντο*] < **ἐκκλητ-ία* (με συριστικοποίηση), από το θ. τού ρηματ. επιθ. *ἔκκλη-τος*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *ἐκκαλῶ (-έω)* «καλώ έξω – απευθύνω πρόσκληση» < *ἐκ-* + *καλῶ* (βλ.λ.). Ο συνιζημένος τύπος *έκκλησιά* είναι μεσν.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λαϊκή συνέλευση, συνάθροιση πολιτών» (όπως η αρχ. *ἐκκλησία* τού Δήμου στις πόλεις-κράτη) → ελνστ. σημ. (Π.Δ.) «σύναξη τού λαού Ισραήλ (για εορτές ή πολέμους)» (Δευτ. 31,30: *καὶ ἐλάλησεν Μωυσῆς εἰς τὰ ὦτα πάσης ἐκκλησίας Ἰσραήλ*) → ελνστ. σημ. (Κ.Δ.) «το σύνολο των πιστών χριστιανών γενικά ή τοπικά» (Πράξ. 8,1: *ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις*) → ελνστ. σημ. «χώρος λατρείας – ναός» (2ος αι. μ.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκκλησιάζομαι < αρχ. *ἐκκλησιάζομαι* «συγκεντρώνομαι, συναθροίζομαι», μέσ. τύπος τού *ἐκκλησ-ιάζω* «συγκεντρώνω, συνάγω» < *ἐκκλησ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω* → όψιμη ελνστ. σημ. «συγκεντρώνομαι για λατρεία»

εκκλησιασμός < ελνστ. *ἐκκλησιασ-μός* «σύγκληση συνελεύσεως» < αρχ. *ἐκκλησιάζω*

εκκλησιαστικός < αρχ. *ἐκκλησιασ-τικός* «σχετικός με την Εκκλησία τού Δήμου» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] < ρ. *ἐκκλησιάζω* → μεσν. σημ. «σχετικός με τη χριστιανική εκκλησία»

εκκλησίασ-μα, λόγ. [1893], < *εκκλησιασ-* (*εκκλησιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

εκκλησ-(ι)άρης «νεωκόρος» < *εκκλησ(ία)* + παραγ. τέρμα *-(ι)άρης*.
ΣΥΝΘ. παρεκκλήσι < μεσν. *παρ-εκκλήσιον*, πβ. κ. *ξωκκλήσι*, *ερημοκκλήσι*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εκκλησία, κυριακό, church, Kirche
Ήδη κατά την ελληνιστική περίοδο (2ος αι. μ.Χ.) η λ. ***εκκλησία*** άρχισε να χρησιμοποιείται με τη σημερινή σημασία «ναός». Η λ. στη χριστιανική θρησκεία έχει τις σημασίες «το σύνολο των χριστιανών, το σώμα των πιστών», «ναός» και «ο φερώνυμος θεσμός (Εκκλησία)» (με στένωση τής σημασίας στον κλήρο, την εκκλησιαστική ιεραρχία και τις περί αυτούς υπηρεσίες). Η ελληνική λ. επιβιώνει μέσω τού λατ. τύπου ***ecclesia*** σε λατινογενείς γλώσσες, πβ. γαλλ. ***église*** (από τη δημώδη λατινική παραλλαγή ***eclesia***), ισπ. *iglesia*. Με τη σημασία «ναός» η λ. *eclesia* αντικατέστησε σταδιακά το λατ. ουσ. ***basilica*** (για το οποίο βλ. περισσότερα στο ΣΧΟΛΙΟ *βασιλική*, λ. *βασιλιάς*).
Στην ελληνόφωνη Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήδη από τον 4ο αιώνα μαρτυρείται, παράλληλα προς τη λ. *εκκλησία* αλλά λιγότερο συχνά από αυτήν, η χρήση τής λ. ***κυριακόν*** με τη σημασία «λατρευτικός χώρος, ναός», από το ***κυριακὸν δῶμα*** ή ***κυριακὸς οἶκος / τόπος***, δηλ. «ο οίκος τού Κυρίου». Η λ. αυτή πέρασε στους Γότθους και στους Σλάβους (στους τελευταίους πιθ. μέσω των Γότθων), δίνοντας τους παλαιότερους γερμ. τύπους *kirihha*, *kiricha*, *kirika* κ.ά., από τους οποίους προέρχεται το σημερινό γερμ. ***Kirche***, αλλά και το αγγλ. ***church***, καθώς και τα σλαβικά ***tserkov***, ***tsrkva*** κ.ά. Έτσι, για τη σημ. «χριστιανικός ναός» στις ρομανικές γλώσσες έχουμε λέξεις προερχόμενες από τη λ. *εκκλησία*, ενώ στις γερμανικές και σλαβικές από τη λ. *κυριακόν*. (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κτήριο*).

εκκοκκίζω
< αρχ. *ἐκκοκκίζω* < *ἐκ-* + *κοκκ(ίζω)* < *κόκκος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκκόκκι-ση
εκκοκκισ-μός, λόγ. [1889]
εκκοκκισ-τήριο, λόγ. [1871]
εκκοκκισ-τικός, λόγ. [1897].

εκκολάπτω
< αρχ. *ἐκκολάπτω* < *ἐκ-* + *κολάπτω* «τρυπώ, ταιμπώ» (με παραγ. τέρμα *-άπτω*, πιθ. κατ' αναλογίαν προς τα *σκάπτω*, *κόπτω*) < θ. *κολ-* < Ι.Ε. **kol-ə-*, το οποίο απαντά επίσης στα λιθ. *kalù* «σφυροκοπώ», παλ. σλαβ. *koljǫ* «σφάζω», καθώς και στα ομόρριζα *κλῶ (-άω)* «σπάζω» (βλ.λ. *κλάσμα*), *κόλ-αφος*, *κολο-βός*, *δι-κέλ-λα* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκκόλαψη < αρχ. *ἐκκόλαψ-ις*
εκκολαπ-τήριο, λόγ. [1897].

εκκοσμίκευση
< *εκ-* + *-κοσμικ(ευση)* < επίθ. *κοσμικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sécularisation*.

εκκρεμής
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐκκρεμής* < *ἐκ-* + *-κρεμ(ής)* < θ. τού αρχ. *κρέμαμαι* (βλ.λ. *κρεμώ*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κρέμεται από κάπου» πβ. (Γαλην. *Περὶ χρείας μορίων* 4.210: *διότι δ' ἐκκρεμεῖς εἰσιν οἱ τοῦ ἄρρενος ὄρχεις*) → ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που δεν έχει ακόμη γίνει» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Περὶ νεκρ. ἀναστ.* 50.425: *καὶ ταῦτα μὲν φανερά, ἐκεῖνα δὲ οὐ φαίνεται, ἀλλ' ἐκκρεμῆ καὶ μετέωρά εἰσιν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκκρεμές, ουσιαστικοποιημ. ουδ. τού επιθ. *εκκρεμής* → Η ονομασία τής συσκευής αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *pendule*
εκκρεμ-ώ (υποχωρητ.) < *εκκρεμής*, κατά το απλό *κρεμώ*
εκκρεμ-ότητα, λόγ. [1889].

εκκρίνω
< αρχ. *ἐκκρίνω* < *ἐκ-* + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-κρίνω*, *επι-κρίνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκκριμα < ελνστ. *ἔκκρι-μα*
έκκριση < αρχ. *ἔκκρι-σις*
εκκριτικός < αρχ. *ἐκκρι-τικός*.
ΣΥΝΘ. απ-εκκρίνω (ελνστ.) – **απ-έκκριση** (λόγ. [1852], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *élimination*).

έκκρουση
< αρχ. *ἔκκρουσις* < ρ. *ἐκκρούω* «απωθώ – εκδιώκω» < *ἐκ-* + *κρούω* (βλ.λ.). Η γλωσσ. σημ. τού ουσ. *έκκρουση* οφείλεται σε απόδ. τού γερμ. *Ausstoßen*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

εκκύκλημα «μηχάνημα τού αρχαίου θεάτρου»
< ελνστ. *ἐκκύκλημα* < ρ. *ἐκκυκλῶ (-έω)* «κυλώ – εμφανίζω στη σκηνή τού θεάτρου» (απαντά επίσης το αρχ. μέσο *ἐκκυκλοῦμαι* «φανερώνομαι στη σκηνή πάνω στο τροχοφόρο *εκκύκλημα*») < *ἐκ-* + *κυκλ(ῶ)* < *κύκλος* (βλ.λ.).

εκκωφαντικός
λόγ. [1888], < *εκ-* + *-κωφαν(τικός)*, από το θ. τού ελνστ. *κωφ(αίνω)* < αρχ. *κωφός* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *assourdissant*.

εκλαϊκεύω → λαϊκός

εκλαίρ → εκλέρ

εκλάκτιση
< αρχ. ρ. *ἐκλακτίζω* «κλοτσώ» < *ἐκ-* + *λακτίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-λακτίζω*.

εκλαμβάνω → λαμβάνω

εκλαμπρότατος

υπερθ. βαθμός τού ελνστ. επιθ. *ἔκλαμπρος* (< *ἐκ-* + *λαμπρός*), μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *illustrissimo*, παλαιότερη προσφώνηση αξιωματούχων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκλαμπρότητα < μεσν. *ἐκλαμπρ-ότης, -τητος* < ελνστ. *ἔκλαμπρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότης*.

εκλαμψία «παθολογική διαταραχή των εγκύων» λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *éclampsie* < ν.λατ. *eclampsis* «λάμψη – απότομη κρίση, παροξυσμός» < αρχ. *ἔκλαμψις* «λάμψη, αναλαμπή» < ρ. *ἐκλάμπω* «φέγγω, αντανακλώ» < *ἐκ-* + *λάμπω* (βλ.λ.).

εκλέγω

< αρχ. *ἐκλέγω* < *ἐκ-* + *λέγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-λέγω, συλ-λέγω*. Ήδη αρχ. οι σημ. «διαλέγω, επιλέγω – αποφασίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκλεκτός < αρχ. *ἐκλεκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *εκλέγω*

εκλεκτικός < ελνστ. *ἐκλεκ-τικός* «ικανός να επιλέξει» (πβ. *Ἐκλεκτικοί*, ονομασία φιλοσοφικού ρεύματος, τού οποίου τα μέλη επέλεγαν όσες πεποιθήσεις άλλων φιλοσοφικών κατευθύνσεων έκριναν σωστές, βλ.λ. *εκλεκτικισμός*)

εκλέξ-ιμος, λόγ. [1871]

εκλογή < αρχ. *ἐκλογ-ή* «επιλογή – (ειδικότ.) διαδικασία αρχαιρεσιών, ψηφοφορία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 535a.6: *ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων*]

εκλογ-έας, λόγ. [1831] *ἐκλογ-εύς* < *εκλογ(ή/ές)* (στη σημ. «διαδικασία αρχαιρεσιών») + παραγ. τέρμα *-έας / -εύς*, διαφ. το αρχ. *ἐκλογ-εύς* «φοροσυλλέκτης»

εκλογ-ικός, λόγ. [1840], < *εκλογ(ή/ές)* (στη σημ. «διαδικασία αρχαιρεσιών») + παραγ. τέρμα *-ικός*

εκλόγ-ιμος, λόγ. [1831], < *εκλογ(ή/ές)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *éligible*.

ΣΥΝΘ. εκλογο-: *εκλογο-δικείο, εκλογο-λογία, εκλογο-λόγος, εκλογο-μάγειρας* κ.ά.

-εκλέγω: *επαν-εκλέγω, προ-εκλέγω*.

εκλείπω

< αρχ. *ἐκλείπω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *ἐκ-* + *λείπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-λείπω, εγ-κατα-λείπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έκλειψη < αρχ. *ἔκλειψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.3.4: *κατὰ δὲ τοῦτον τὸν καιρὸν περὶ ἡλίου ἔκλειψιν*...]

εκλειπτικός < ελνστ. *ἐκλειπ-τικός*

εκλιπών < αρχ. *ἐκλιπών*, μτχ. αορ. β΄ τού ρ. *ἐκλείπω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εκλείπω, εξέλιπα

Ο αόριστος τού ρ. ***εκλείπω*** προέρχεται από τον αρχ. αόριστο β΄ *ἐξέλιπον* και σχηματίζεται κατά τον αρχαίο κανόνα, οπότε ορθογραφείται με **-ι-** *(εξέλιπα, -ες, -ε...)*, πράγμα που ισχύει επίσης για τη μτχ. *εκλιπών, -ούσα, -όν*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

έκλειψις, εκλείπω

Η αστρονομική σημασία τής λ. ***έκλειψη*** (αρχ. *ἔκλειψις*) είναι ήδη αρχ. (πβ. *ἡλίου ἐκλείψεις [...] ξυνέβησαν*, Θουκυδίδης). Η λ. *ἔκλειψις*, προερχόμενη από το ρ. ***ἐκλείπω***, έχει διατηρήσει στα Νέα Ελληνικά κυρίως την αστρονομική σημασία και, λιγότερο συχνά, τη σημ. «εξαφάνιση». Η λ. πέρασε μέσω τής Λατινικής (***eclipsis***: *eclipsis soli / lunae* «έκλειψη ηλίου / σελήνης») και στις ευρωπαϊκές γλώσσες (πβ. αγγλ. ***eclipse***, γαλλ. ***éclipse***). Είναι ενδιαφέρον ότι η αρχ. αυτή λέξη, ενώ στα σύγχρονα Ελληνικά απώλεσε τις περισσότερες αρχ. σημασίες της («εγκατάλειψη», «εξαφάνιση», «θάνατος [τη διατηρούσε στα μεσν. Ελληνικά]», «παύση – απώλεια», «ελάττωμα», «έλλειψη – παράλειψη»), στα Γαλλικά εμφανίζεται με περισσότερες σημασίες: 1. αστρονομία· *éclipse de Soleil* «έκλειψη ηλίου», 2. κάμψη, εξασθένηση· *après une longue éclipse, l'industrie vinicole semble en pleine expansion dans le monde arabe*· 3. εξαφάνιση, *c'est une éclipse centrale du sens commun*, 4. σε φρ., *à éclipse* για κατά διαστήματα εξαφάνιση και επανεμφάνιση κάποιου, με σκαμπανεβάσματα.

Το ρ. *εκλείπω* απαντά πολύ συχνά στους τύπους ***εξέλιπε, εξέλιπαν*** τού αορίστου (βλ. παραπάνω), π.χ. *εξέλιπαν οι λόγοι τής παραιτήσεώς του* (δηλ. έπαψαν να υπάρχουν). Συναντάται επίσης στη μτχ. ***εκλιπών, εκλιπόντος*** «αυτός που έπαψε να υπάρχει, που πέθανε», κυρίως σε επίσημο ύφος. Χρειάζεται προσοχή στη χρήση των λέξεων ***έκλειψη – έλλειψη, εκλείπω – ελλείπω***, διότι αποτελούν σύνθετα τού ρ. ***λείπω*** με προθέσεις *(εκ-, εν- > ελ-)* και, εξαιτίας τής ομοιότητας, είναι δυνατόν να συγχυθούν σημασιολογικά.

εκλεκτικισμός

λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *eclecticism*, που έχει την απώτερη αφετηρία του στον ελνστ. όρο *οἱ Ἐκλεκτικοί*, με τον οποίο δηλωνόταν ομάδα φιλοσόφων που επέλεγαν όσες θέσεις διαφόρων θεωριών και ρευμάτων έκριναν σωστές (πβ. Διογ. Λαερτ. *Βίοι Φιλοσ.* 1.21: *ἐκλεκτική τις αἵρεσις εἰσήχθη ὑπὸ Ποτάμωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐκλεξαμένου τὰ ἀρέσκοντα ἐξ ἑκάστης τῶν αἱρέσεων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκλεκτικ-ιστής < *εκλεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*

εκλεκτικιστ-ικός < *εκλεκτικιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εκλέκτορας
< λόγ. [1792] *ἐκλέκτωρ, -ορος*, από θ. τού αρχ. *ἐκλέγω* (πβ. ρηματ. επίθ. *ἐκλεκ-τός*) και παραγ. τέρμα *-τωρ*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *électeur*.

εκλεκτός → εκλέγω

εκλεπτύνω → λεπτός

εκλέρ «είδος γλυκύσματος»
< γαλλ. *éclair*, αρχική σημ. «αστραπή, λάμψη» (χαρακτηρισμός που αποδόθηκε στο γλυκό τον 19ο αι. επειδή τρώγεται γρήγορα), < ρ. *éclairer* «φέγγω, λάμπω».

εκλιπαρώ
< ελνστ. *ἐκλιπαρῶ (-έω)* < *ἐκ-* + αρχ. *λιπαρῶ* «επιμένω – παρακαλώ θερμά, ικετεύω», το οποίο παρουσιάζει το ίδιο θέμα με το ελνστ. *λίπ-τω* «επιθυμώ» και ίσως προέρχεται από αμάρτυρο επίθ. **λιπ-αρός* (διαφ. το ομώνυμο αρχ. *λιπαρός* < *λίπος*). Η συσχέτιση των δύο λεξιλογικών οικογενειών προσκρούει στην ποσότητα τού αρχικού *-ι-* (μακρό στα *λίπτω*, *λῖπαρός*, αλλά βραχύ στα *λίπος*, *λῐπαρός*). Θεωρείται ότι οι λ. *λίπ-τω*, *λιπ-αρῶ* συνδέονται με τα λιθ. *liepiù*, *liẽpti* «διατάσσω, προστάζω». Βλ. κ. *λίπος*, *παρακαλώ* (ΣΧΟΛΙΟ).

εκλιπών → εκλείπω

εκλογή → εκλέγω

εκλογικεύω
< *εκ-* + *λογικ(εύω)* < επίθ. *λογικός* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *rationalise*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκλογίκευ-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *rationalisation*.

εκλόγιμος → εκλέγω

εκλύω
< αρχ. *ἐκλύω* «αφήνω ελεύθερο, ελευθερώνω» < *ἐκ-* + *λύω* (βλ.λ. *λύνω*), πβ. κ. *δια-λύω*, *παρα-λύω*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. αποκτά τη μτφ. σημ. τής ηθικής χαλαρότητας, τής ανηθικότητας και τής διαφθοράς (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ δέκα λόγ.* 122: *πηγὴν ἔχει φιληδονίαν, ἣ καὶ τὰ σώματα θρύπτει τῶν ἐχόντων καὶ τοὺς τῆς ψυχῆς ἐκλύει τόνους καὶ τὰς οὐσίας διαφθείρει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκλυση < αρχ. *ἔκλυ-σις* «απελευθέρωση, χαλάρωση»
έκλυτος < αρχ. *ἔκλυ-τος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη], αρχική σημ. «ελαφρύς, χαλαρός» → ελνστ. σημ. «ακόλαστος, αχαλίνωτος, αναίσχυντος» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ὑπόμν. Ἰωάνν. εὐαγγ.* 2.656.10-11: *οἱ πρὸς τὰς ἐκ τῶν σωμάτων φιληδονίας ἔκλυτοι*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

έκλυση – έκλυτος
Το αρχ. ρ. ***ἐκλύω*** αρχικά σήμαινε «λύνω εντελώς από κάτι», «λύνω από δεσμά, αποδεσμεύω» και εν συνεχεία «απελευθερώνω – απολυτρώνω», «γλυτώνω από δυσάρεστη κατάσταση» κ.λπ. Από τη σημασία «λύνω, αφήνω ελεύθερο» προέκυψαν μεταφορικές σημασίες όπως «χαλαρώνω κάτι», «εξασθενίζω» κ.ά. Το ουσ. ***ἔκλυσις*** έχει τις ίδιες καθώς και επιπλέον μεταφορικές σημασίες, που προκύπτουν από την έννοια τής χαλάρωσης σε ηθικό επίπεδο, όπως «ηθική χαλάρωση, κατάπτωση, εξαχρείωση», από όπου προέρχεται η σύγχρονη φρ. ***έκλυση ηθών***, δηλ. ηθική κατάπτωση, διαφθορά. Η σημασία τής απελευθέρωσης αερίων, ενέργειας κ.λπ. στο περιβάλλον είναι νεότερη (*Έκλυση τοξικών αερίων από φωτιά σε εργοστάσιο*).
Τη σημασιολογική εξέλιξη των *εκλύω*, *έκλυσις* ακολουθεί και το επίθ. **έκλυτος**, το οποίο σήμερα έχει περιοριστεί στη σημασία τού ακόλαστου, τού παραδεδομένου στις ηδονές (*έκλυτος βίος*), αλλά είχε την αφετηρία του σε χρήσεις σχετικές με τα ακόντια, δηλώνοντας αυτό που είναι εύκολο στη ρίψη, το ελαφρύ, για να περάσει στη συνέχεια στη σημασία «άμετρος, αχαλίνωτος» (πβ. αρχ. φρ. *ἔκλυτος βουλιμία – ἔρωτες γὰρ καὶ πόθοι ἵμεροί τε ἔκλυτοι*) και ακολούθως στη σημερινή. Όπως φαίνεται, προκειμένου για την ηθική απαλλαγή από φραγμούς χρησιμοποιήθηκε το ουσ. ***έκλυση***, αποκτώντας έτσι κακόσημη χρήση, ενώ για την απαλλαγή από προλήψεις, δεισιδαιμονίες ή και κοινωνικά άδικους περιορισμούς χρησιμοποιήθηκε το ουσ. ***απελευθέρωση*** (*απελευθέρωση τού νου, κοινωνική απελευθέρωση, κίνημα γυναικείας απελευθέρωσης*).

εκμαγείο
< αρχ. *ἐκμαγεῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Θεαίτ.* 191c.8: *θὲς δή μοι λόγου ἕνεκα ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνὸν κήρινον ἐκμαγεῖον*], από θ. τού ρ. *ἐκμάσσω / -ττω* «μαλάσσω, δίνω μορφή (σε μείγμα)» < *ἐκ-* + *μάσσω*, για το οποίο βλ.λ. *μάγμα*, *μάζα*.

εκμαιεύω
ενεργ. τύπος τού ελνστ. *ἐκμαιεύομαι* «(μτφ.) φέρνω στο φως» < *ἐκ-* + αρχ. *μαι(εύομαι)* «ξεγεννώ» < *μαῖα* (βλ.λ.).

εκμαυλίζω → μαυλίζω

εκμέκ «είδος γλυκύσματος»
< τουρκ. *ekmek (kadayifı)* < *ekmek* «ψωμί», από θ. μογγολικής αρχής.

εκμεταλλεύομαι
λόγ. [1867], μέσ. τύπος τού ελνστ. *ἐκμεταλλεύω* «εξορύσσω μετάλλευμα» < *ἐκ-* + αρχ. *μεταλλ(εύω)* <

μέταλλον (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *exploiter.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκμετάλλευ-ση, λόγ. [1858]

εκμεταλλευ-τής, λόγ. [1879]

εκμεταλλεύσ-ιμος, λόγ. [1891]

εκμεταλλευτ-ικός, λόγ. [1889], < *εκμεταλλευτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εκμεταλλεύομαι, εκμετάλλευση

Οι λέξεις ***εκμεταλλεύομαι*** και ***εκμετάλλευση*** είναι νεότερες. Στην αρχ. γλώσσα υπήρχε το ενεργητικό ρ. ***ἐκμεταλλεύω*** μόνο με τη σημασία «εξορύσσω όλο το μετάλλευμα που υπάρχει στο έδαφος», πβ. *πολίχνη ἐρήμη ἐκμεταλλευμένα ἔχουσα τὰ χωρία* (Στράβων). Το επίθ. *ἐκμέταλλος*, που δεν σώζεται σήμερα, σήμαινε αυτόν «που προέρχεται από μεταλλεία, από εξόρυξη», εξ ου *εκμέταλλον ἅλας*, δηλ. το ορυκτό αλάτι. Τον 19ο αι. συναντούμε τις λ. ***εκμετάλλευσις*** [1858], ***εκμεταλλεύομαι*** [1867], ***εκμεταλλευτής*** [1891], ***εκμεταλλευτικός*** [1889] κ.ά. Την ίδια εποχή συναντούμε και τη μεταφορική σημασία που γνωρίζουμε σήμερα: «χρησιμοποιώ κάποιον / κάτι προς όφελός μου». Μάλιστα, καταγράφεται η λ. ***εκμεταλλευτήριον***, δηλ. «χώρος όπου υπάρχει εκμετάλλευση», με παράθεμα από την εφημερίδα *Ακρόπολις* τής 29ης Ιουνίου 1890: *ἐκμεταλλευτήριον ἀνδραπόδων ἡ Ἀφρική*, αναφερόμενο προφανώς στο δουλεμπόριο που άκμαζε εκείνη την εποχή.

Σημειώνουμε ότι το ***εκμεταλλεύομαι*** ανήκει στα λεγόμενα ***αποθετικά ρήματα*** (απαντούν μόνο με μεσοπαθητικό τύπο, αλλά έχουν ενεργητική διάθεση και σημασία), συνεπώς χρήσεις όπως **οι εργαζόμενοι που εκμεταλλεύονται από τα αφεντικά τους* δεν είναι ορθές (το σωστό: είτε *οι εργαζόμενοι που τους εκμεταλλεύονται τα αφεντικά τους* είτε *οι εργαζόμενοι που γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα αφεντικά τους*). Η νεότερη μεταφορική σημασία, καθώς και οι σημασίες που αναφέρονται στην εργασιακή εκμετάλλευση και στη χρήση για οικονομικό όφελος, για κέρδος (*εκμεταλλεύσεις γης, εκμετάλλευση πλοίου* κ.ά.) αποτελούν σημασιολογικά δάνεια από τα Γαλλικά (***exploiter*** «εκμεταλλεύομαι», ***exploitation*** «εκμετάλλευση»). Η περίφημη φράση *«εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο»* ανήκει στον Σαιν-Σιμόν (1829).

Τέλος, συχνά παρατηρείται στη χρήση σημασιολογική επικάλυψη των ***εκμεταλλεύομαι, εκμετάλλευση*** και ***αξιοποιώ, αξιοποίηση***. Σε χρήσεις αναφερόμενες σε ανθρώπινο δυναμικό ή προσόντα είναι ορθότερη η χρήση των *αξιοποιώ, αξιοποίηση*, π.χ. *αξιοποίησε το ταλέντο του και προόδευσε*, όχι *εκμεταλλεύτηκε το ταλέντο του..., θέλω να σε αξιοποιήσω για ένα δύσκολο έργο*, όχι *θέλω να σε εκμεταλλευτώ για ένα δύσκολο έργο.*

εκμηδενίζω

λόγ. [1829], < *εκ-* + *μηδενίζω* < *μηδέν* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *annihiler.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκμηδένι-ση, λόγ. [1871]

εκμηδενισ-μός, λόγ. [1871]

εκμηδενισ-τικός, λόγ. [1845].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εκμηδενίζω, εξουθενώνω

Το ρ. ***εκμηδενίζω*** δεν είναι αρχ. αλλά νεότερη λέξη [1829], όπως και τα ***εκμηδένιση, εκμηδενιστικός***. Πλάστηκε από την πρόθεση *εκ* και το *μηδέν*, για να αποδώσει το γαλλ. *annihiler* (ήδη τον 14ο αι., προερχόμενο από το μεσν. λατ. *annichilare* < *ad-* + *nichilare* < λατ. *nihil* «μηδέν», με μεταγραφή τού *nihil* ως *nichil*). Ωστόσο, ήδη στα ελληνιστικά χρόνια απαντούν τα ρήματα ***ἐξουθενόω, -ῶ*** και ***ἐξουδενόω, -ῶ*** (απαντούν και συνηρημένα σε *-έω*), καθώς και τα παράγωγα ***ἐξουθένησις, ἐξουθένωσις, ἐξουδένωσις, ἐξουδενισμός*** κ.ά. Προέρχονται από την πρόθεση *εκ* και το *ουδέν* (ή *ουθέν*, παράλληλο τύπο του, βλ.λ. *ουδέν*). Οι σημασίες των τύπων αυτών σχετίζονται με την περιφρόνηση, τον εξευτελισμό, την καταφρόνηση (π.χ. *καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει* «τη συντετριμμένη και ταπεινωμένη καρδιά ο Θεός δεν πρόκειται να καταφρονήσει, να απορρίψει», από τον Ψαλμό 50 στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα). Οι λέξεις αυτές χρησιμοποιούνταν καθ' όλη τη διάρκεια τού Βυζαντίου και μαρτυρούνται στη δημώδη βυζαντινή γραμματεία, π.χ. *ἐνδυμένος ὡσὰν χωριάτης ... ἐξουδενωμένος* (δηλ. καταφρονημένος), *τὰ κακὰ κουστούμια* [«έθιμα, συνήθειες»] *... νὰ τὰ ἐξουδενώσῃ* (δηλ. να τα αχρηστεύσει, να τα εξαφανίσει, όπου η σημασία πλησιάζει τη νεότερη «εκμηδενίζω»).

εκμισθώνω → μισθός

εκμυζώ

< αρχ. *ἐκμυζῶ (-άω)* < *ἐκ-* + *μυζῶ* «ρουφώ» (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-μυζώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκμύζηση < ελνστ. *ἐκμύζη-σις*

εκμυζη-τικός, λόγ. [1867].

εκμυστηρεύομαι

< *εκ-* + *-μυστηρ(εύομαι)* (κατ' αναλογίαν προς το συνώνυμο *εμπιστεύομαι*) < *μυστήριο(ς)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκμυστήρευ-ση, λόγ. [1849].

εκνευρίζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκνευρίζω* < *ἐκ-* + *-νευρ(ίζω)* < *νεῦρον* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξασθενίζω – (μέσο) χάνω ενέργεια ή δύναμη» (πιθ. από κυριολεκτική σημ. «κόβω τους τένοντες», που μαρτυρείται αργότερα) (πβ. Δημοσθ. *Ὀλυνθ. Γ΄* 31: *ὑμεῖς δ' ὁ δῆμος, ἐκνενευρισμένοι καὶ περιῃρημένοι χρήματα, συμμάχους*) → σύγχρ. σημ. «εξοργίζω» (με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *énerver*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκνευρισμός < μεσν. *ἐκνευρισ-μός* «χαλάρωση, εξασθένηση» → η σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού ρ. *εκνευρίζω* (βλ. ανωτέρω)

εκνευρισ-τικός, λόγ. [1871].

εκόντως → εκών

εκουαλάιζερ «εξισωτής (ηλεκτρονική συσκευή)»

< αγγλ. *equaliser* < ρ. *equalise* «εξισώνω» < επίθ. *equal* «ίσος».

εκούσιος

< αρχ. *ἑκούσιος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (με αντέκταση και συριστικοποίηση) < **ἑκόντ-ιος* < *ἑκών, -όντος* (βλ.λ.), πβ. το αντίθετο αρχ. *ἀκούσιος* – *ἄκων, -οντος*.

έκπαγλος «εκθαμβωτικός»

< αρχ. *ἔκπαγλος* < **ἔκ-πλαγ-λος* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-λ-*), από θ. τού ρ. *ἐκπλήσσω* (βλ.λ.), πβ. απρφ. παθ. αορ. β΄ *ἐκ-πλαγ-ῆναι*.

εκπαιδεύω

< αρχ. *ἐκπαιδεύω* «ανατρέφω – διδάσκω» < *ἐκ-* + *παιδεύω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκπαίδευ-ση, λόγ. [1825]

εκπαιδευ-τής, λόγ. [1865]

εκπαιδευ-τικός, λόγ. [1837]

εκπαιδευ-τήριο, λόγ. [1833]

εκπαιδεύσ-ιμος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *educable*.

έκπαλαι «από παλιά, παλαιόθεν»

< ελνστ. *ἔκπαλαι* < αρχ. φρ. *ἐκ πάλαι* (στον Αριστοτέλη), βλ. κ. *παλαιός*.

εκπατρίζομαι → πατρίδα

εκπέμπω

< αρχ. *ἐκπέμπω*, αρχική σημ. «στέλνω μακριά, αποστέλλω», < *ἐκ-* + *πέμπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-πέμπω, παρα-πέμπω*. Η σύγχρ. σημ. «μεταδίδω μέσω ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *émettre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκπομπή < αρχ. *ἐκπομπ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.51.2: *λῃστῶν ἐκπομπαῖς*], αρχική σημ. «αποπομπή, εκδίωξη», < *ἐκπέμπω*, πβ. κ. *πέμπω – πομπή* → Η σύγχρ. σημ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *émission*.

εκπεσμός → εκπίπτω

εκπεφρασμένος

μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *ἐκφράζω* (βλ.λ.).

εκπίπτω

< αρχ. *ἐκπίπτω* < *ἐκ-* + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*), πβ. κ. *μετα-πίπτω, συμ-πίπτω*. Βλ. κ. *έκπτωση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκπεσ-μός, λόγ. [1861], λόγ. επίδρ. στο μεσν. *ξεπεσ-μός* < *ξεπέφτω*.

εκπλέω

< αρχ. *ἐκπλέω* < *ἐκ-* + *πλέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-πλέω, συμ-πλέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έκπλους < αρχ. *ἔκ-πλους*.

εκπληρώνω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἐκπληρώνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκπληρῶ (-όω)* (πβ. κ. *πληρώνω – πληρῶ*) < *ἐκ-* + *πληρῶ* (βλ.λ.). Πβ. κ. *ξε-πληρώνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γεμίζω, συμπληρώνω» (πβ. Ευριπ. *Ἄλκ.* 430-1: *μὴ λύρας κτύπος ἔστω σελήνας δώδεκ' ἐκπληρουμένας*) → αρχ. σημ. «πληρώνω, ολοκληρώνω, καλύπτω» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 958c: *πρὶν ἂν ἐκπληρώσῃ τὸ χρέος ἅπαν τῷ νικήσαντι*) → ήδη αρχ. σημ. «τηρώ, εκτελώ» (πβ. Αριστ. *Κατηγορ.* 6.2: *ἡ μὲν πρὸς τὸν θεὸν δικαιοσύνη μετ' εὐσεβείας εὐχαριστία καὶ τὰς αὐτοῦ ἐκπληροῦν ἐντολάς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκπλήρωση < ελνστ. *ἐκπλήρω-σις* «συμπλήρωση, γέμισμα» → ήδη ελνστ. σημ. «ολοκλήρωση, κάλυψη» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ φυγῆς καὶ εὑρέσ.* 144.5: *πάντα κινήσαντες λίθον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐκφύλου καὶ ἀσεβοῦς ἐπιθυμίας*)

εκπληρωτής < ελνστ. *ἐκπληρω-τής*.

εκπλήσσω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκπλήσσω / -ττω* < *ἐκ-* + *πλήσσω / -ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-πλήσσω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πλήττω, χτυπώ και διώχνω» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 359-61: *καταιβάτης κεραυνὸς ἐκπνέων φλόγα, ὃς αὐτὸν ἐξέπληξε τῶν ὑψηγόρων κομπασμάτων*) → ήδη αρχ. σημ. «ξαφνιάζω, τρομάζω» (πβ. Πλάτ. *Κλειτ.* 409a: *ἐγὼ γάρ, ὦ Σώκρατες, σοὶ συγγιγνόμενος πολλάκις ἐξεπληττόμην ἀκούων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έκπληκτος < ελνστ. *ἔκπληκ-τος* «φοβερός – εμβρόντητος, τρομοκρατημένος»

εκπληκτικός < αρχ. *ἐκπληκ-τικός* «αυτός που προξενεί κατάπληξη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ξενοφώντα και Θουκυδίδη, πβ. Ξενοφ. *Ἱππαρχ.* 8.18.4-19.1: *οὕτω γὰρ οἶμαι καὶ ἐκπληκτικωτέρους τοῖς ἐχθροῖς ἂν εἶναι καὶ δυσμαχωτέρους*]

έκπληξη < αρχ. *ἔκπληξ-ις* «τρόμος, ισχυρή εντύπωση» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 606: *τοία κακῶν ἔκπληξις ἐκφοβεῖ φρένας*].

έκπλους → εκπλέω

εκπνέω
< αρχ. *έκπνέω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 359: *καταιβάτης κεραυνὸς ἐκπνέων φλόγα*] < *έκ-* + *πνέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εισ-πνέω, απο-πνέω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεψυχώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκπνοή < αρχ. *ἐκ-πνοή*, πβ. κ. *πνέω – πνοή*.

εκποδών στη φρ. *θέτω εκποδών* «διώχνω»
< αρχ. *ἐκποδών* < φρ. *ἐκ ποδῶν* «έξω από τα πόδια (κάποιου)», βάσει τής οποίας σχηματίστηκε το αντίθετο *ἐμποδών* (βλ.λ. *εμπόδιο*).

εκποιώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκποιῶ (-έω)* < *ἐκ-* + *ποιῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-ποιώ, παρα-ποιώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βγάζω έξω, παραδίδω (τέκνο) προς υιοθεσία» → αρχ. σημ. «ολοκληρώνω, τελειώνω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.125: *ἐξεποιήθη δ' ὦν τὰ ἀνώτατα αὐτῆς πρῶτα, μετὰ δὲ τὰ ἐχόμενα τούτων ἐξεποίευν, τελευταῖα δὲ αὐτῆς τὰ ἐπίγαια καὶ τὰ κατωτάτω ἐξεποίησαν*) → ήδη αρχ. σημ. «απαλλοτριώνω» (πβ. Φερεκρ. *απόσπ.* 3.1: *ὑποζυγίοις ἀλοάσαντ' εὐθὺς ἐκποιῆσαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκποίηση < αρχ. *ἐκποίη-σις* «αποβολή – παράδοση παιδιού για υιοθεσία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο]
εκποιητής < μεσν. *ἐκποιη-τής* (πβ. Ψευδο-Ζωναρά *Λεξ.* 1769.7: *ὑποβολιμαῖοι. οἱ ὑποβάλλοντες, οἱ ἐκποιηταί*).

εκπολιτίζω
λόγ. [1856], < *εκ-* + *-πολιτ(ίζω)* (βλ.λ. *πολιτισμός*), απόδ. τού γαλλ. *civiliser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκπολιτισ-μός, λόγ. [1873]
εκπολιτισ-τικός, λόγ. [1863].

εκπομπή → εκπέμπω

εκπονώ
< αρχ. *ἐκπονῶ (-έω)* «μοχθώ να ολοκληρώσω (κάτι), τελειοποιώ» < *ἐκ-* + *πον(ῶ)* < *πόνος* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε επίσης τη σημ. «εκτελώ – επεξεργάζομαι επιμελώς» (πβ. Ευριπ. *Φοίν.* 1648: *τἀντεταλμέν' οὐ δίκαιον ἐκπονεῖν;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκπόνη-ση, λόγ. [1887].

εκπορεύομαι → πορεύομαι

εκπορθώ → πορθώ

εκπρόθεσμος
< ελνστ. *ἐκπρόθεσμος* < *ἐκ-* + *-πρόθεσμ(ος)* < αρχ. *προθεσμία* (βλ.λ.).

εκπρόσωπος
< μεσν. *ἐκπρόσωπος*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ελνστ. φρ. *ἐκ προσώπου* «εκ μέρους».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκπροσωπώ < μεσν. *ἐκπροσωπ-ῶ (-έω)* (πβ. Γεωργ. Μοναχ. *Χρον.* 110.933: *Ἀρτάβασδος δέ, Θεοφάνην μάγιστρον, φίλον αὐτοῦ ὄντα καὶ τότε ἐκπροσωποῦντα ἐν τῇ πόλει, ἔγραψε δέξασθαι αὐτόν*)
εκπροσώπη-ση, λόγ. [1888], < *εκπροσωπη-* (*εκπροσωπώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

έκπτωση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔκπτωσις*, από θ. τού ρ. *ἐκπίπτω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *πίπτω – πτῶσις*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαφυγή, απώλεια» (στον Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «αποτυχία, ξεπεσμός – (μτφ.) πτώση (από την εξουσία)» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 4.1.9: *εἰς τὴν Κλεομένους τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως ἔκπτωσιν*) → σύγχρ. σημ. «μείωση πληρωτέου ποσού (αγοράς)» (απόδ. τού γαλλ. *rabais*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκπτωτος < ελνστ. *ἔκπτω-τος* «εξόριστος – αυτός που έχει εκπέσει από θέση ή αξίωμα»
εκπτωτικός < ελνστ. *ἐκπτω-τικός* «επιζήμιος, ξεπεσμένος» (η σημερινή σημ. κατ' επίδρ. τού ουσ. *έκπτωση*, βλ. ανωτέρω).

εκπυρσοκροτώ
λόγ. [1887] < *εκ-* + *πυρσο-* (< *πυρσός*, βλ.λ.) + *κροτώ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκπυρσοκρότη-ση, λόγ. [1887].

εκράν
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *écran* < μέσο ολλ. *scherm* «διαχωριστικό, κάλυμμα».
ΣΗΜΑΣ. Η γαλλ. λ. πρωτοαπαντά με τη σημ. «προστατευτικό κάλυμμα από τη φωτιά», ενώ προς το τέλος τού 19ου αι. συναντάται η σημ. «επιφάνεια (πανί) όπου αναπαράγεται η εικόνα ενός αντικειμένου – οθόνη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανί*.

εκρέω
< αρχ. *ἐκρέω* < *ἐκ-* + *ῥέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-ρρέω, απο-ρρέω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκροή < αρχ. *ἐκρο-ή* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Φερεκύδη] → Η σημ. (για χρηματικά ποσά) «εξαγωγή από χώρα, απώλεια» αποδίδει το αγγλ. *outflow*.

εκρήγνυμαι
< αρχ. *ἐκρήγνυμαι* [ήδη ομηρικό], μέσ. τύπος τού ρ. *ἐκρήγνυμι* «σπάζω, θραύω – ανατινάζω» < *ἐκ-* + *ῥήγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *ρήγμα, ρήξη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκρηξη < αρχ. *ἔκρηξ-ις* «απότομο ρήγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη με ιατρική σημασία, πβ.

Περὶ νούσ. 3.16.119-120: *τοῦτον μετὰ τὴν ἔκρηξιν ἐᾶσαι δεῖ ἡμέρας πεντεκαίδεκα, ὅκως πάλιν πεπανθῇ τὸ πῦον*] < ρ. *ἐκρήγνυμι* ➔ Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *explosion*
εκρηκ-τικός, λόγ. [1885], < *εκρηκ- (έκρηξη)* + παραγ. τέρμα *-τικός*
εκρηκτικ-ότητα, λόγ. [1897], < *εκρηκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. εκρηξι-γενής, λόγ. [1873], απόδ. τού γαλλ. *éruptif*.

εκροή → εκρέω

εκρού

< γαλλ. *écru*, αρχική σημ. «ακατέργαστος», < εμφατικό πρόθεμα *é-* + *cru* «ωμός» (< λατ. *crudus*). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα*.

έκρυθμος → ρυθμός

εκσκαφέας

< ελνστ. *ἐκσκαφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-εύς / -έας*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *excavator*. Ο ελνστ. τύπος *ἐκσκαφή* προέρχεται από θ. τού ρ. *ἐκσκάπτω* < *ἐκ-* + *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*).

εκσπερματίζω → σπέρμα

έκσταση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔκστασις* < *ἐκ-* + θ. *στᾰ-* τού ρ. *ἵστημι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.), από όπου το σύνθ. *ἐξ-ίσταμαι*. Η λ. συναντάται σε διάφ. γλώσσες προερχόμενη από την Ελληνική, π.χ. αγγλ. *ecstasy*, γαλλ. *extase*, γερμ. *Ekstase* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκτόπιση – εξάρθρωση οστού» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 56: *διὰ τὴν ἔκστασιν τῶν ἄρθρων*) ➔ ήδη αρχ. σημ. «σύγχυση, παραφροσύνη» (φρ. *ἔκστασις μανική, ἔκστασις λογισμῶν*) ➔ ελνστ. σημ. «ψυχική έξαρση, υπερφυσική εμπειρία» (Κ.Δ. Πράξ. 10,10-11: *ἐγένετο ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον*· Πράξ. 11,5: *καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκστατικός < αρχ. *ἐκστα-τικός* «αυτός που έχει την τάση να απομακρυνθεί, που έχει βγει εκτός εαυτού – αυτός που προκαλεί έκσταση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων μορίων* 651a.2-3: *διὸ οἱ ταῦροι καὶ οἱ κάπροι θυμώδεις καὶ ἐκστατικοί*]
εκστασι-άζομαι < *έκστασι(ς)* + παραγ. τέρμα *-άζω / -άζομαι*, πβ. κ. *εντυπωσι-άζω*
εκστασιασ-μός < *εκστασιασ- (εκστασιάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

εκστομίζω → στόμα

εκστρατεύω

< αρχ. *ἐκστρατεύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐκ-* + *στρατ(εύω)* < *στρατός* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-στρατεύω, συ-στρατεύομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκστρατεία < ελνστ. *ἐκστρατ-εία*
εκστρατευ-τικός.

εκσυγχρονίζω → σύγχρονος

εκσφενδονίζω

< μεσν. *ἐκσφενδονίζω* (κατά τα ρ. σε *-ίζω*) < ελνστ. *ἐκσφενδονῶ (-άω)* < *ἐκ-* + αρχ. *σφενδον(ῶ)* < *σφενδόνη* (βλ.λ. *σφεντόνα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκσφενδόνι-ση, λόγ. [1858]
εκσφενδονισ-μός, λόγ. [1834].

έκτακτος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἔκτακτος*, από θ. τού αρχ. *ἐκτάσσω / -ττω* «παρατάσσω, συγκεντρώνω» (πβ. κ. *τάσσω – τακτός*) < *ἐκ-* + *τάσσω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποσπασμένος για ειδικά καθήκοντα, ξεχωρισμένος» (για στρατιώτες) ➔ σύγχρ. σημ. «θαυμάσιος, εξαιρετικός, έξοχος» (απόδ. τού γαλλ. *extraordinaire*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκτάκτως < ελνστ. επίρρ. *ἐκτάκτ-ως*
έκτακτα «έξοχα, θαυμάσια», μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *extraordinairement*.

εκταμιεύω → ταμίας

εκτάριο «μονάδα μετρήσεως επιφανείας»

< λόγ. [1884] *ἑκτάριον*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hectare*, το οποίο πλάστηκε ως υβριδικό σύνθ. τού αρχ. *ἑκατόν* και τού λατ. *area* «εμβαδόν, οικόπεδο – στάδιο (ως μονάδα μετρήσεως)».

έκταση

< αρχ. *ἔκτασις*, από θ. τού ρ. *ἐκτείνω*, βλ.λ. (πβ. αρχ. *τάσις – τείνω*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε τις σημ. «τέντωμα, άπλωμα» και «χώρος, επιφάνεια». Οι γραμματικοί τής ελνστ. εποχής τη χρησιμοποίησαν επίσης για να δηλώσουν τη μετατροπή βραχέος φωνήεντος σε μακρό. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ (έκταση φωνήεντος λόγω συνθέσεως).

εκτατός

< αρχ. *ἐκτατός* «αυτός που μπορεί να εκταθεί», ρηματ. επίθ. τού *ἐκτείνω* (βλ.λ.).

εκτεθειμένος

< ελνστ. *ἐκτεθειμένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *ἐκτίθημι* < *ἐκ-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.

εκτείνω

< αρχ. *ἐκτείνω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 93: *οὐδ' ἐξέτεινα χεῖρ' ἐπ' ἐκφορᾷ νεκροῦ*] < *ἐκ-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εν-τείνω, παρα-τείνω*. Βλ. κ. *έκταση, εκτενής*.
ΣΥΝΘ. -εκτείνω: *παρ-εκτείνω, προ-εκτείνω* (βλ.λ.), *υπερ-εκτείνω*.

εκτελώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκτελῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* φ

135: *τόξου πειρήσασθε, καὶ ἐκτελέωμεν ἄεθλον*] < *ἐκ-* + *τελῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τελώ, συν-τελώ*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. συναντάται κυρίως με τη βασική σημ. «φέρνω σε πέρας, πραγματοποιώ», ενώ ελνστ. είναι η σημ. «αποδίδω μουσικό έργο». Η σημ. «θανατώνω (κατάδικο)» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *exécuter*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτέλε-ση, λόγ. [1840]

εκτελεσ-τής, λόγ. [1812], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exécuteur*

εκτελεσ-τέος, λόγ. [1856], < θ. *εκτελεσ-* + παραγ. τέρμα *-τέος* των ρηματ. επιθέτων

εκτελεσ-τήριος, λόγ. [1833], < θ. *εκτελεσ-* + παραγ. τέρμα *-τήριος*

εκτελεσ-τικός, λόγ. [1796], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exécutif* (βλ. *απόσπασμα*, λ. *αποσπώ*)

εκτελέσ-ιμος, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exécutable*

εκτελεσ-τός, λόγ. [1833], < θ. *εκτελεσ-* + παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθέτων.

εκτελωνίζω → τελώνης

εκτενής

< ελνστ. *ἐκτενής* < θ. *ἐκ-τεν-*, από όπου σχηματίστηκε επίσης το αρχ. *ἐκτείνω* < *ἐκ-* + *τείνω* (< **τέν-jω*) βλ.λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτενώς < αρχ. επίρρ. *ἐκτεν-ῶς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Κτησία].

εκτεταμένος

< αρχ. *ἐκτεταμένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *ἐκτείνω*, πβ. κ. *τείνω – τεταμένος, προτείνω – προτεταμένος, παρατείνω – παρατεταμένος*.

εκτίθεμαι → εκθέτω

εκτιμώ

< αρχ. *ἐκτιμῶ (-άω)* «αποδίδω τιμή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Ἐπιστ.* 347b.1-3 (με σημ. «ορίζω την τιμή»): *τάλαντα γὰρ ἴσως ἐστὶν οὐκ ἔλαττον, ἂν ἐκτιμᾷ τις ὀρθῶς, ἑκατὸν ἡ Δίωνος οὐσία*] < *ἐκ-* + *τιμῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τιμώ, προ-τιμώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτίμηση < ελνστ. *ἐκτίμη-σις*

εκτιμη-τής, λόγ. [1851]

εκτιμητ-ικός, λόγ. [1851], < *εκτιμητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εκτινάσσω

< αρχ. *ἐκτινάσσω* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Π 348-9: *ἐκ δ' ἐτίναχθεν ὀδόντες, ἐνέπλησθεν δέ οἱ ἄμφω αἵματος ὀφθαλμοί*] < *ἐκ-* + *τινάσσω* (βλ.λ. *τινάζω*), πβ. κ. *απο-τινάσσω (-άζω)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτίναξη < ελνστ. *ἐκτίναξ-ις*.

εκτίνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκτίνω* < *ἐκ-* + *τίνω* «πληρώνω» (< **τί-νϝ-ω*), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **kʷei-* «πληρώνω» και συνδ. με σανσκρ. *cáyate* «ξεπληρώνω, τιμωρώ», καθώς και με το αρχ. *ποινή* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποτίνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποπληρώνω, εξοφλώ» (πβ. Ισαίου *Ὑπὲρ Ἀριστ.* 16: *οὔτ' ἂν χρήματα οὗτοι ὑπὲρ αὐτῶν ἐξέτινον*) → ήδη αρχ. σημ. «υφίσταμαι την ποινή που μου έχει επιβληθεί» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.49: *οὐκ ἐκτίνοντες τὴν δίκην αὐτοῖς ἣν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ νόμῳ Ἠλεῖοι κατεδικάσαντο αὐτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έκτιση < αρχ. *ἔκτι-σις* «αποπληρωμή».

εκτομή

< αρχ. *ἐκτομή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.49.7-9: *ἀπέπεμπε δὲ ἐς Σάρδις ἐπ' ἐκτομῇ Περίανδρος τῶν πρώτων Κερκυραίων ἐπιλέξας τοὺς παῖδας τιμωρεόμενος*], αρχική σημ. «ευνουχισμός», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐκτέμνω* < *ἐκ-* + *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τέμνω – τομή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτομίας < αρχ. *ἐκτομ-ίας* «ευνούχος».

ΣΥΝΘ. -εκτομή, -εκτομία (ελληνογενείς ξέν. όροι), που δηλώνουν συνήθ. την αφαίρεση αυτού (ή τμήματος αυτού) που εκφράζει το α΄ συνθ. με χειρουργική επέμβαση: *θυρεοειδ-εκτομή, ιριδ-εκτομή, ωοθηκ-εκτομή, αμυγδαλ-εκτομή, νεφρ-εκτομή, ηπατ-εκτομή, μαστ-εκτομή, κυστ-εκτομή – σπλην-εκτομία, χονδρ-εκτομία, πλευρ-εκτομία, νεφρ-εκτομία* κ.ά.

εκτονώνω

< μεσν. *ἐκτονῶ (-όω)* «χαλαρώνω» < *ἐκ-* + ελνστ. *τον(ῶ)* < αρχ. *τόνος*. Βλ. κ. *τονώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτόνω-ση, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *détente*

εκτονω-τικός, λόγ. [1891].

εκτοξεύω → τόξο

εκτοπίζω

< αρχ. *ἐκτοπίζω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < επίθ. *ἔκτοπ(ος)* «απομακρυσμένος, μετακινημένος – ξένος» (< *ἐκ-* + *τόπος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκτόπιση < ελνστ. *ἐκτόπι-σις*

εκτόπισ-μα, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déplacement*

εκτοπισμός < αρχ. *ἐκτοπισ-μός* «μετανάστευση, απομάκρυνση».

εκτόπλασμα «εξωτερικό στρώμα κυττάρων»
< επίρρ. *εκτό(ς)* + *πλάσμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ectoplasme*.

εκτός
< αρχ. *ἐκτός* [ήδη ομηρικό] < πρόθ. *ἐκ / ἐξ* (βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-τός*, κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *ἐντός* (βλ.λ.).

έκτος
< αρχ. *ἕκτος / Fέκ-τος* < *ἕξ* (βλ.λ. *έξι*) + παραγ. τέρμα *-τος* (των τακτικών αριθμητ., πβ. *πέμπ-τος, τρί-τος*). Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν τα ομόρριζα σανσκρ. *sasthá-*, λατ. *sextus*, αρχ. γερμ. **sehs-ta-* (> γερμ. *sechste*, αγγλ. *sixth*).

έκτοτε
< ελνστ. *ἔκτοτε* < φρ. *ἐκ τότε*.

εκτραχηλίζομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐκτραχηλίζω* «(για άλογο) ρίχνω τον αναβάτη» < *ἐκ-* + *τραχηλ(ίζω)* < *τράχηλος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. μέσο *ἐκτραχηλίζομαι* σήμαινε «σπάζω τον τράχηλο, τον λαιμό (κάποιου)», αλλά ήδη ελνστ. είναι επίσης η σημ. «διαστρέφω, εκτρέπω (από την ηθική), διαφθείρω» (πβ. Πλουτ. *Περὶ Παίδ. Ἀγωγ.* 13A.5: *γένος οὐδέν ἐστιν ἐξωλέστερον οὐδὲ μᾶλλον καὶ θᾶττον ἐκτραχηλίζον νεότητα τῶν κολάκων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκτραχηλισμός < ελνστ. *ἐκτραχηλισ-μός* «αποκεφαλισμός» (μτφ. σημ. «υπερβολή», πβ. Λαχάρ. *Ῥητορ.* 298: *ἐκφεύγοντας τοὺς τῶν μεσοτέρων φληνάφους, οἵτινες ἐκτραχηλισμοὺς οὐκ ἀρετὴν λογικὴν μεταδιώξαντες*).

εκτραχύνω → τραχύς

εκτρέπω
< αρχ. *ἐκτρέπω* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αλκαίου] < *ἐκ-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-τρέπω, προ-τρέπω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκτροπα, πληθ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ἔκτροπ-ος* «αταίριαστος, παράτονος» (ως μουσ. όρος, πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Κατὰ Εὐνομ.* 3.2.144: *ἀνάρμοστον δὲ τὸ ἔκτροπόν τε καὶ ἀπρόσχορδον*)
εκτροπή < αρχ. *ἐκτροπ-ή* «παράκαμψη, αποφυγή» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 913: *μόχθων ἐκτροπήν*].

εκτρέφω → τρέφω

έκτροπα → εκτρέπω

εκτροφή → τρέφω

εκτροχιάζω
λόγ. [1887], < *εκ-* + *-τροχ(ιάζω)* < *τροχός* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *dérailler*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκτροχιασ-μός, λόγ. [1833]
εκτροχία-ση, λόγ. [1887].

έκτρωση
< αρχ. *ἔκτρωσις*, αρχική σημ. «αποβολή τού εμβρύου» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 860b.8-9: *ὥστε ταῖς μὲν κυούσαις ὁ τόκος ὁ ἐαρινὸς εἰς ἐκτρώσεις γίνεται*]. Στον Ιπποκράτη απαντά το ουσ. *ἐκτρωσμός* με τη σημερινή σημασία. Τα ουσ. *ἔκτρω-σις* και *ἐκτρωσ-μός* προέρχονται από θ. τού ρ. *ἐκτιτρώσκω* < *ἐκ-* + *τιτρώσκω* «πλήττω, χτυπώ», για το οποίο βλ.λ. *τρω-τός, διά-τρη-τος*. Η σημ. «θανάτωση τού αγέννητου παιδιού» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Χαρίτ. *Χαιρ. καὶ Καλλιρρ.* 2.8: *ἐπαγγειλαμένη τῆς ὑστεραίας εὐκολωτέραν αὐτῇ ἔκτρωσιν παρασκευάσειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκτρωμα < αρχ. *ἔκτρω-μα* «πρόωρα γεννημένο νεκρό έμβρυο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ., άπαξ, στον Αριστοτέλη] < *ἐκτιτρώ-σκω*
εκτρωτικός < ελνστ. *ἐκτρω-τικός*.

εκτυλίσσω
< ελνστ. *ἐκτυλίσσω* < *ἐκ-* + *τυλίσσω* (βλ.λ. *τυλίγω*), πβ. κ. *ξε-τυλίγω*.

εκτυπώνω
< αρχ. *ἐκτυπῶ (-όω)* «σμιλεύω ανάγλυφη εικόνα» < *ἐκ-* + *τυπ(ῶ)* < *τύπος* (βλ.λ.). Η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε ανάλογη εξέλιξη τού απλού *τυπώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκτύπωση < ελνστ. *ἐκτύπω-σις* «δημιουργία εκτύπου, ανάγλυφης εικόνας»
εκτυπω-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *printer*
εκτυπώσ-ιμος, απόδ. τού αγγλ. *printable*
εκτυπω-τικός, λόγ. [1888].

εκτυφλώνω → τυφλός

έκφανση «φανέρωση, εκδήλωση»
< ελνστ. *ἔκφανσις* < αρχ. *ἐκφαίνω / -ομαι* «φέρνω στο φως, φανερώνω» < *ἐκ-* + *φαίνω / -ομαι*. Βλ. κ. *φαίνομαι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι*.

εκφέρω
< αρχ. *ἐκφέρω*, αρχική σημ. «βγάζω έξω – εκκομίζω νεκρό», < *ἐκ-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, προ-φέρω*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «εκφράζω προφορικά» (πβ. Αριστ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1040b: *διὰ τί οὐδεὶς ὅρον ἐκφέρει αὐτῶν ἰδέας;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκφορά < αρχ. *ἐκφορ-ά*, αρχική σημ. «μεταφορά (συνήθ. νεκρού) έξω» (πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 93: *οὐδ' ἐξέτεινα χεῖρ' ἐπ' ἐκφορᾷ νεκροῦ*) → ελνστ. σημ. «έκφραση λόγου – προφορά».

εκφεύγω → φεύγω

εκφοβίζω → φόβος

εκφορά → εκφέρω

εκφορητικός «αποχετευτικός»
λόγ. [1836], < αρχ. *ἐκφορῶ (-έω)* «βγάζω, ρίχνω έξω» (πβ. κ. *κυκλοφορώ – κυκλοφορη-τικός*) < *ἐκ-* + *φορῶ* (βλ.λ.). Το επίθ. *εκφορητικός* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *excréteur*.

εκφορτίζω
< ελνστ. *ἐκφορτίζομαι* «ρίχνω το φορτίο, ξεφορτώνω» < *ἐκ-* + αρχ. *φορτίζω, -ομαι* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *décharger*. Βλ. κ. *αποφορτίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκφόρτι-ση, λόγ. [1872].

εκφορτώνω → φορτώνω

εκφράζω
< αρχ. *ἐκφράζω* «εκθέτω προφορικά, περιγράφω – αφηγούμαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐκ-* + *φράζω* «δηλώνω, λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φράση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκφραση < ελνστ. *ἔκφρα-σις* «περιγραφή» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 1.9: *ἐν τῷ ἐνάτῳ περὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθηνῶν μάλιστα πανηγυρικὴν ἔκφρασιν, καὶ Βοιωτίαν καὶ Θετταλίαν μετὰ τῆς παραλίας ταύτης*)
εκφρασ-τής < *εκφρασ- (εκφράζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
εκφραστικός < ελνστ. *ἐκφρασ-τικός* «περιγραφικός» (πβ. Λύκων. *απόσπ.* 18.1: *τὸ δὲ ἐκφραστικὸν αὐτοῦ καὶ περιγεγωνὸς ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ φαίνεται κἀνθάδε*). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ
εκφραστικ-ότητα, λόγ. [1849], < *εκφραστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

εκφυλίζω
λόγ. [1812], < ελνστ. *ἔκφυλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dégénérer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκφύλι-ση, λόγ. [1876], απόδ. τού γαλλ. *dégénérescence*
εκφυλισ-μός, λόγ. [1867], απόδ. τού γαλλ. *dégénération*
εκφυλισ-τικός, λόγ. [1893].

έκφυλος
< ελνστ. *ἔκφυλος* «ξένος, αλλόφυλος – αφύσικος, τρομακτικός» < *ἐκ-* + *-φυλο(ς)* < αρχ. *φύλον* (βλ.λ.). Η σημ. «έκλυτος, ασεβής» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ φυγ. καὶ εὑρέσ.* 144-5: *πάντα κινήσαντες λίθον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐκφύλου καὶ ἀσεβοῦς ἐπιθυμίας*).

εκφύομαι
< αρχ. *ἐκφύομαι* «φυτρώνω, βλαστάνω» (μέσ. τύπος τού *ἐκφύω* «παράγω») < *ἐκ-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-φύομαι, συμ-φύομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έκφυση < αρχ. *ἔκφυ-σις* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.].

εκφωνώ
< ελνστ. *ἐκφωνῶ (-έω)*, αρχική σημ. «κραυγάζω δυνατά», < *ἐκ-* + αρχ. *φων(ῶ)* < *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φωνώ, συμ-φωνώ*. Ήδη ελνστ. η σημ. «δηλώνω, ανακοινώνω μεγαλοφώνως».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκφώνηση < ελνστ. *ἐκφώνη-σις* «προφορά – αναφώνηση»
εκφωνη-τής, απόδ. τού αγγλ. *speaker*
εκφώνημα < ελνστ. *ἐκφώνη-μα* «εκβολή ήχου – εκφώνηση ομιλίας ή διαλέξεως» (ο σύγχρ. γλωσσ. όρος με σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *utterance*).

εκχερσώνω
< μεσν. *ἐκχερσῶ (-όω)* < *ἐκ-* + ελνστ. *χερσ(ῶ)* < αρχ. *χέρσος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκχέρσω-ση, λόγ. [1890].

εκχέω
< αρχ. *ἐκχέω* «χύνω έξω, αδειάζω υγρό, εκρέω» < *ἐκ-* + *χέω*, για το οποίο βλ.λ. *χύνω*, πβ. κ. *δια-χέω, συγ-χέω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκχύνω < ελνστ. *ἐκχύ-νω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκχέω* (βλ.λ. *χύνω*)
έκχυση < αρχ. *ἔκχυ-σις* «εκροή, χύσιμο» < ρ. *ἐκχέω*, πβ. κ. *σύγχυση – συγχέω*.

εκχιονιστήρας
< θ. *εκχιονισ-* (τού ρ. *εκχιονίζω* < *εκ-* + *χιονίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. *γεμισ-τήρας, ανεμισ-τήρας*.

εκχριστιανίζω → χριστιανός

εκχυδαΐζω → χυδαίος

εκχυλίζω
< αρχ. *ἐκχυλίζω* < *ἐκ-* + *-χυλ(ίζω)* < *χυλός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκχύλι-ση
εκχύλισμα, λόγ. [1831], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *extrait*.

εκχύμωση
< αρχ. *ἐκχύμωσις* (ήδη ως ιατρ. όρος στον Ιπποκράτη, συνήθ. για μελανιά τού δέρματος οφειλόμενη σε μωλωπισμό) < ρ. *ἐκχυμῶ (-όω)* < *ἐκ-* + *-χυμ(ῶ)* < *χυμός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εκχύμωμα < αρχ. *ἐκχύμω-μα* «εκχύμωση»
εκχυμω-τής, απόδ. τού αγγλ. *juicer*, πβ. κ. *αποχυμω-τής*.

εκχύνω → εκχέω

εκχωρώ

< αρχ. *ἐκχωρῶ (-έω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αρχιλόχου], αρχική σημ. «αναχωρώ, μεταναστεύω», < *ἐκ-* + *χωρ(ῶ)* < *χῶρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-χωρώ, προ-χωρώ*. Η σημ. «παραχωρώ σε κάποιον κάτι» (με τη μεταβατική έννοια «αποσύρομαι και του δίνω τη θέση μου») είναι ελνστ.

εκών «εθελούσιος, αυτοθέλητος»

< αρχ. *ἑκών, -όντος / Fεκ-ών* (διαλεκτ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 100: *τίς δ' ἂν ἑκὼν τοσσόνδε διαδράμοι ἁλμυρὸν ὕδωρ*], μτχ. τύπος αμάρτυρου ρ. **Fέκ-μι*, το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **wek-* «θέλω - εύχομαι» || σανσκρ. *vaçmi* «εύχομαι», χεττ. *wek-mi* || αρχ. *ἑκούσιος* (< **ἑκόντ-ιος*, βλ.λ.), *ἄκων, -οντος* (βλ.λ.). Η δασεία τού αρχ. *ἑκών* (που δεν απαντά στα ομόρριζα) οφείλεται πιθ. σε επίδρ. τής προσωπικής αντωνυμίας *ἕ* (βλ.λ. *εαυτός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εκόντως επίρρ. < ελνστ. *ἑκόντως* < αρχ. *ἑκών*.

έλα

< μεσν. *ἔλα*, β΄ εν. πρόσ. που χρησιμοποιείται ως τύπος προστακτικής τού ρ. *ἔρχομαι*, αλλά ανάγεται ετυμολογικά στη μεσν. προστακτική τού αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πιθ. μέσω τού παράλληλου τύπου *ἐλῶ (-άω)*. Φαίνεται ότι η προστ. *ἔλα* εχρησιμοποιείτο ήδη κατά την ελνστ. εποχή ως παράγγελμα στις ιπποδρομίες (πβ. Λογγίν. *Περὶ ὕψους* 15.4: *ἐκεῖσ' ἔλα, τῇδε στρέφ' ἅρμα, τῇδε*).

-έλα παραγ. τέρμα

ν.ελλ. παραγωγικό τέρμα, που προέρχεται από λέξεις ιταλ. και βεν. αρχής (όπου αρχικώς είχε υποκοριστική λειτουργία), οι οποίες γράφονται με ένα *-λ-*, διότι αποτελούν νεοελληνικά δάνεια, π.χ. *φανέλα* < βεν. *fanela*, *ταμπέλα* < ιταλ. *tabella*, *ομπρέλα* < ιταλ. *umbrella*, *κασέλα* < βεν. *cassela*. Το επίθημα *-έλα* επεκτάθηκε επίσης σε λ. προερχόμενες από ουσιαστικά σε *-έλι* (π.χ. *κε(λ)λί* > *χαμο-κέλα*, *βαρέλι* > *βαρέλα*), όπου είχε μεγεθυντική σημασία, επειδή συσχετίστηκε με τη μεγεθ. κατάληξη *-α*.

έλαιο

< αρχ. *ἔλαιον* (ήδη μυκ. *e-ra-wo*) < **ἔλαιFον*, που αποτελεί δάνειο (όπως και το ομόρριζο ουσ. *ἐλαία*, ήδη μυκ. *e-ra-wa*) από μεσογ. γλώσσα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελαιώδης < αρχ. *ἐλαι-ώδης*

ελαιώνας < ελνστ. *ἐλαιών, -ῶνος* < αρχ. *ἐλαία*.

ΣΥΝΘ. ελαι(ο)-: *ελαιο-γραφία* (λόγ. [1888], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *peinture à l'huile*), *ελαιό-δεντρο*, *ελαιο-δοχείο* (λόγ. [1888]), *ελαιο-καλλιέργεια* (λόγ. [1894]), *ελαιό-καρπος* (λόγ. [1833]), *ελαιό-λαδο* (μεσν.), *ελαιο-παραγωγή* (λόγ. [1888]), *ελαιο-πολτός*, *ελαιο-τριβείο* (ελνστ.), *ελαι-ουργείο* (αρχ.), *ελαιό-φυτος* (αρχ.), *ελαιο-χρωματιστής* (λόγ. [1886]), κ.ά.

-έλαιο: *ροδ-έλαιο, καρυδ-έλαιο, σογι-έλαιο, βαμβακ-έλαιο, φοινικ-έλαιο, αμυγδαλ-έλαιο, σησαμ-έλαιο, μηχαν-έλαιο, πυρην-έλαιο, ρητιν-έλαιο, παραφιν-έλαιο, μουρουν-έλαιο, σπορ-έλαιο, καστορ-έλαιο, αγουρ-έλαιο, πετρ-έλαιο, ορυκτ-έλαιο, ευκαλυπτ-έλαιο, ιχθυ-έλαιο* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

έλαιο

Από το αρχ. ***ἔλαιον*** προήλθε το λατ. *oleum* και κατόπιν διάφορες λέξεις με τη σημασία «λάδι» στις ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *huile*, ισπ. *oleo*, ιταλ. *olio*, γερμ. *Öl*, αγγλ. *oil* κ.ά. Παρόμοια, από το αρχ. ***ἐλαία*** προήλθε το λατ. *oliva* και περαιτέρω διάφορες λέξεις με τη σημασία «ελιά» στις ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *olive*, ιταλ. *oliva* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάδι*.

έλαση → ελαύνω

έλασμα

< ελνστ. *ἔλασμα* «σφυρήλατη μεταλλική πλάκα», τεχν. όρος, < αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), στη σημ. «σφυρηλατώ και κατεργάζομαι μέταλλο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελασμάτ-ινος.

ΣΥΝΘ. ελασματ(ο)-: *ελασματο-ειδής, ελασματο-ποίηση* (λόγ. [1890]), *ελασματ-ουργείο, ελασματ-ουργός* (λόγ. [1847]) κ.ά.

ελάσσων «μικρότερος, λιγότερος»

< αρχ. *ἐλάσσων / -ττων, -ονος* (που χρησιμοποιείται ως συγκρ. βαθμός των επιθ. *ἐλαχύς, ἐλάχιστος*) < **ἐλάχ-jων*, τού οποίου το θ. απαντά στο αρχ. επίθ. *ἐλαχ-ύς* «μικρός, λίγος» < *ἐ-* προθεματ. + θ. **λαχ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **le(n)ghʷ-* «ελαφρός, ευκίνητος» || λατ. *levis* (> **levi-arius* > γαλλ. *léger*, ισπ. *leve*, ιταλ. *lieve*), σανσκρ. *laghú-* «ελαφρύς, ταχύς - μικρός», αρχ. γερμ. **lenht-* (> γερμ. *leicht* «ελαφρύς», αγγλ. *light*, σουηδ. *lätt*) || αρχ. *ἐλάχ-ιστος, ἐλαττ-ῶ (-όω), ἐλαφ-ρός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελάχιστος*.

ελαστικός

λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *élastique* < ν.λατ. *elasticus*, που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *ἐλαστός* «(για μέταλλο) που μπορεί να σφυρηλατηθεί, να δουλευτεί (χωρίς να σπάσει)», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελαστικ-ότητα, λόγ. [1786], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *élasticité*.

έλαστρο → ελαύνω

ελατήριο

< αρχ. *ἐλατήριον (φάρμακον)* «καθαρτικό (φάρμακο)»

[ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐλατήριος* «αυτός που διώχνει, που αποκρούει» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], που ανάγεται σε θ. τού ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.). Η σημ. τού μηχανικού ελάσματος οφείλεται πιθ. σε απόδ. ξένου όρου, πβ. γαλλ. *resort (mobile)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

έλατο

< μεσν. *ἔλατος*, με κατοπινή τροπή σε ουδ. μέσω τής αιτ. *ἔλατο(ν)*, που ανάγεται στο αρχ. *ἐλάτη* (ήδη ομηρικό), αγν. ετύμου, όπως ισχύει για διάφορες λ. που δηλώνουν κωνοφόρα δέντρα. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν τα συνώνυμα αρμ. *elewin* «κέδρος», παλ. γερμ. *linta* > γερμ. *Linde* «φιλύρα», ίσως και αλβ. *lëndë* «ξυλεία» κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελάτινος < αρχ. *ἐλάτ-ινος* < *ἐλάτ(η)* + παραγ. τέρμα *-ινος*

ελατ-ένιος < *έλατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

ελατ-ήσιος < *έλατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *θυμαρ-ήσιος*.

ΣΥΝΘ. ελατο-: *ελατο-βούνι, ελατό-δασος, ελατό-ξυλο, ελατό-πισσα, ελατο-σκέπαστος* κ.ά.

ελατός

< αρχ. *ἐλατός*, ρηματ. επίθ. τού *ἐλαύνω* (βλ.λ.), στη σημ. «κατεργάζομαι μέταλλο» (ήδη ομηρική). Βλ. κ. *ελαστικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελατ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ductilité*.

ΣΥΝΘ. ελατο-: *ελατο-σίδηρος*.

ελαττώνω

< μεσν. *ἐλαττώνω* < αρχ. *ἐλαττῶ (-όω)* «μειώνω, χαμηλώνω – χειροτερεύω» < επίθ. *ἐλάσσων / -ττων* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελάττωση < αρχ. *ἐλάττω-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Τοπ.* 141a.16-7: *εἰ τὴν ἐπιείκειαν ἐλάττωσιν τῶν συμφερόντων καὶ δικαίων*] < *ἐλαττῶ (-όω)*

ελάττωμα < αρχ. *ἐλάττω-μα* «κατωτερότητα – μειονέκτημα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον ιστορικό Κτησία] < *ἐλαττῶ (-όω)*

ελαττωματ-ικός, λόγ. [1761], < *ελαττωματ- (ελάττωμα)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

ελαττωματικ-ότητα, λόγ. [1857], < *ελαττωματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ελαύνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐλαύνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 237: *ἀλλὰ σύ γ' αὐτὸς ἔλαυνε τέ' ἅρματα καὶ τεὼ ἵππω*] < **ἐλά-Fν-ω* (παράλλ. τύπος *ἐλάω / -ῶ*), που ίσως ανάγεται σε Ι.Ε. **el-* «κινώ» και συνδ. με αρμ. *eli* «ανέβηκα, βγήκα», λατ. *amb-ul-āre* «περπατώ» (πιθ. > γαλλ. *aller* «πηγαίνω»), *alacer* «ζωηρός» || αρχ. *ἦλθον* (> *ήλθα / ήρθα*), προστ. *ἔλ-α* (βλ.λ.), *προσ-ήλυτος*, πιθ. *ἔλευ-σις*. Αξιοσημείωτα παράγωγα αποτελούν επίσης τα *ἐλα-τός, ἔλασ-μα, ἔλα-σις (-η)* κ.ά. Για την πιθανότητα συνδέσεως με το αρχ. *ἐλεύθερος* και τις σχετικές θεωρίες ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελεύθερος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «θέτω σε κίνηση, οδηγώ (άρμα, ποίμνιο, αγέλη, στρατό κ.ά.)» → αρχ. σημ. «χτυπώ από κοντά» (εν αντιθέσει προς το *βάλλω*) → ήδη αρχ. σημ. «σφυρηλατώ και κατεργάζομαι μέταλλο» (στον Όμηρο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έλαση < αρχ. *ἔλα-σις*, αρχική σημ. «εκδίωξη, εκστρατεία», πβ. κ. *παρ-ελαύνω – παρ-έλαση* → Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *laminage*

έλασμα < ελνστ. *ἔλασ-μα* (βλ.λ.)

έλαστρο < ελνστ. *ἔλασ-τρον* «αυτό που κινεί, που ωθεί» (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *laminoir*)

ελατός < αρχ. *ἐλα-τός* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -ελαύνω, -έλαση, -ήλατος (με έκταση τού αρκτικού *ε-* λόγω τής συνθέσεως) και **-πλάτης** (με έκταση τού αρκτικού *ε-* λόγω τής συνθέσεως), **-ολάτης** (με συνδ. φωνήεν *-ο-*), **-πλατώ**: *προ-ελαύνω, απ-ελαύνω, παρ-ελαύνω – προ-έλαση, απ-έλαση, παρ-έλαση – ατμ-ήλατος, ιππ-ήλατος, κωπ-ήλατος, οιστρ-ήλατος, σφυρ-ήλατος, ψυχρ-ήλατος, τροχ-ήλατος – ποδ-ηλάτης, ξεν-ηλάτης, ιχν-ηλάτης, αμαξ-ηλάτης, κωπ-ηλάτης, αρματ-ηλάτης, στρατ-ηλάτης – ζευγ-ολάτης, βοϊδ-ολάτης, πεζ-ολάτης, στρατ-ολάτης – κωπ-ηλατώ, οιστρ-ηλατώ, σφυρ-ηλατώ, ιχν-ηλατώ* κ.ά.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ελαύνω

Μολονότι το αρχ. ***ἐλαύνω*** δεν χρησιμοποιείται συχνά στη Νέα Ελληνική, διάφορες ν.ελλ. διάλεκτοι έχουν διατηρήσει τύπους και σημασίες που προέκυψαν από αυτό. Από το ρ. *ελαύνω* έχει προέλθει το κοινό ρήμα ***λάμνω*** «κωπηλατώ» (βλ.λ.), καθώς και οι ακόλουθοι διαλεκτικοί τύποι: ***ελάσκο(υ)μαι*** (Πόντος), ***αλάν-νω*** (Κάτω Ιταλία), ***λάμω*** (Καππαδοκία), ***λά(τ)ζω*** (Κάρπαθος), ***λάσω*** (Χίος) κ.ά.

ελάφι

< μεσν. *ἐλάφι(ν)* < ελνστ. *ἐλάφιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἔλαφος (ὁ/ἡ)* [ήδη ομηρικό] (< **elŋ-bho-s*, για το επίθημα πβ. αρχ. *ἔρι-φος* > *ἐρίφ-ιον*), που παρουσιάζει το ίδιο θέμα με το συνώνυμο *ἐλλός* «ελαφάκι» (πιθ. < **ἐλ-νός*) και ίσως συνδ. με αρμ. *eɫn*, παλ. σλαβ. *jelenĭ* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελαφίνα < μεσν. *ἐλαφ-ίνα*

ελαφ-ήσιος < *ελάφ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *βουν-ήσιος*.

ΣΥΝΘ. ελαφο-: *ελαφο-ειδής, ελαφο-κυνηγός, ελαφό-πουλο* κ.ά.

ελαφρός

< αρχ. *ἐλαφρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 122: *γυῖα δ' ἔθηκεν ἐλαφρά*] < *ἐ-* προθεματ. + θ. **λαφ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, ίσως αντί **ἐ-λαχ-Fός*, πβ. το ομόρριζο *ἐλαχύς*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **le(n)gʷh-* «ελαφρός, ευκίνητος» || λατ. *levis* (> **levi-arius* > γαλλ. *léger*, ισπ. *leve*, ιταλ. *lieve*), σανσκρ. *laghú-* «ελαφρύς, ταχύς – μικρός», αρχ. γερμ. **lenht-* (> γερμ. *leicht* «ελαφρύς», αγγλ. *light*, σουηδ. *lätt*) || αρχ. *ἐλάχ-ιστος, ἐλαττ-ῶ (-όω), ἐλάσσων* (βλ.λ.). Ο ν.ελλ. τύπος *ελαφρύς* σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *βαρύς*, ενώ οι (ήδη μεσν.) τύποι από *αλαφρ-* (*αλαφρός, αλαφραίνω, αλαφρώνω*) οφείλονται σε αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελάχιστος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελαφρότητα < αρχ. *ἐλαφρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

ελαφρύνω < ελνστ. *ἐλαφρ-ύνω*

ελάφρυνση < μεσν. *ἐλάφρυν-σις* < ελνστ. *ἐλαφρ-ύνω*

ελαφρυν-τικός, λόγ. [1833], < *ελαφρύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

ελαφρ-άδα < *ελαφρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *θαμπ-άδα*

ελαφραίνω < μεσν. *ἐλαφρ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *ἐλαφρ-ύνω*

ελαφρώνω < μεσν. *ἐλαφρ-ώνω* < ελνστ. *ἐλαφρ-ῶ (-όω)*

ελάφρω-μα < *ελαφρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. ελαφρο-: *ελαφρο-ήσκιωτος* «(στη λαϊκή παράδοση) αυτός που έχει την ικανότητα να βλέπει μη αισθητά όντα», *ελαφρο-κοιμάμαι, ελαφρό-μυαλος, ελαφρό-νους* (ελνστ.), *ελαφρο-πατώ, ελαφρό-πετρα, ελαφρό-πιστος, ελαφρο-χέρης* (κυρ. για επιδέξιο κλέφτη) κ.ά.

ελάχιστος

< αρχ. *ἐλάχιστος* [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν* 573: *δώσει γέρας οὐκ ἐλάχιστον*] (χρησιμοποιείται ως υπερθ. βαθμός των επιθ. *ἐλαχύς, ἐλάσσων*), με θέμα που απαντά στο αρχ. επίθ. *ἐλαχ-ύς* «μικρός, λίγος», για το οποίο βλ.λ. *ελάσσων*. Ας σημειωθεί ότι το αρχ. επίθ. *ἐλαχύς* αντικαταστάθηκε στη χρήση από τα συνώνυμα *(σ)μικρός, (ὀ)λίγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελαχιστότητα < ελνστ. *ἐλαχιστ-ότης, -ότητος*.

ΣΥΝΘ. ελαχιστο-ποιώ (απόδ. τού γαλλ. *minimiser*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ελάχιστος, ελέγχω, ελαττώνω, ελαφρός – léger, leicht, light...

Δεν είναι σπάνια η σύνδεση των σημασιών «ελαφρός, ευκίνητος» και «μικρός, μειωμένος», καθώς η ταχεία κίνηση συσχετιζόταν με τη γρήγορη απώλεια: κάτι που κινείται και φεύγει ή χάνεται γρήγορα. Ως αποτέλεσμα, από τη βασική Ι.Ε. ρίζα **le(n)gʷh-* «ελαφρός, ευκίνητος» έχουν σχηματιστεί οι ακόλουθες αρχ. λέξεις:
1) από θέμα **λε(γ)χ-* (**le(n)gʷh-*): αρχ. ***ἐ-λέγχ-ω*** (πιθ. σύνδεση, αν ληφθεί υπ' όψιν η ομηρική σημασία «ατιμάζω, καταισχύνω», επομένως «μειώνω»).
2) από θέμα **λαχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **l̥gʷh-*): αρχ. *ἐ-λαχ-ύς* «μικρός, λίγος» (με υπερθ. βαθμό το επίθ. ***ἐλάχ-ιστος***), ***ἐλάσσων / ἐλάττων*** (< **ἐ-λάχ-jων*, από όπου το ρ. *ἐλαττῶ (-όω)* > ***ελαττώνω***), ***ἐλαφρός*** (< **ἐ-λαχ-ρός* αντί **ἐ-λαχ-Fός*).
Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ίδια ρίζα έχουν την αφετηρία τους διάφορες λέξεις με τη σημασία «ελαφρός», όπως το λατ. ***levis*** (από όπου γαλλ. ***léger***, ισπ. ***leve***) και το αρχ. γερμ. **lenht-*, στο οποίο ανάγονται τα επίθετα ***leicht*** (γερμ.) και ***light*** (αγγλ.).

ελεγεία «θρηνητικό ποίημα»

< αρχ. *ἐλεγεία* (στον Αριστοτέλη, πβ. επίσης ουδ. *ἐλεγεῖον*) < *ἔλεγος (ὁ)* «θρηνητικό άσμα (συνήθ. σε ελεγειακό δίστιχο)», πιθ. μικρασιατικό δάνειο. Οι αρχαίοι παρετυμολογούσαν τη λ. συνδέοντάς την εσφαλμένα με το επιφών. *ἐλελεῦ*, το ρ. *ὀλολύζω* ή τη φρ. *ἒ ἒ λέγειν* (πβ. *Λεξ. Σούδα* 774: *Ἔλεγος· θρῆνος. ἀπὸ τοῦ ἒ ἒ λέγειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελεγειακός < ελνστ. *ἐλεγει-ακός*

ελεγείο < αρχ. *ἐλεγεῖ-ον* «θρηνητικό άσμα γραμμένο σε ελεγειακό δίστιχο (αποτελούμενο από έναν δακτυλικό εξάμετρο και έναν δακτυλικό πεντάμετρο στίχο)».

ελέγχω

< αρχ. *ἐλέγχω* [ήδη ομηρικό], ίσως < **ἐλέμφω*, αν υποτεθεί ότι προέρχεται από *ἐ-* προθεματ. + Ι.Ε. **le(n)gʷh-* «ελαφρός, ευκίνητος» (για το οποίο βλ.λ. *ελάσσων, ελαφρός*) και επηρεάστηκε από τα ομόρριζα *ἐλαχύς, ἐλάχιστος*. Η σύνδεση αυτή είναι σημασιολογικά εφικτή, αν ληφθεί υπ' όψιν η ομηρική σημ. τού *ἐλέγχω* «ατιμάζω, καταισχύνω» (πβ. γερμ. *schmähen* «υβρίζω, λοιδορώ» < παλ. γερμ. *smāhen* «μειώνω, λιγοστεύω») και κατόπιν «ανακρίνω (για να ανακαλύψω κάτι μεμπτό), επιπλήττω» (στους τραγικούς). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελάχιστος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έλεγχος < αρχ. *ἔλεγχ-ος* [ήδη ομηρικό] (ως τεχν. όρος με περαιτέρω σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *contrôle*) < ρ. *ἐλέγχω*

ελεγκτής < μεσν. *ἐλεγκ-τής* (πβ. αρχ. *ἐλεγκ-τήρ, -τῆρος* «ερευνητής») < ρ. *ἐλέγχ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*. Ορισμένοι σύγχρ. τεχν. όροι αποτελούν σημασιολ. δάνεια από αγγλ. *checker, controller*

ελεγκτικός < αρχ. *ἐλεγκ-τικός* «αυτός που αρέσκεται να ερευνά, που έχει κριτική διάθεση» < ρ. *ἐλέγχ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

ελέγξ-ιμος < θ. *ελεγξ-* (τού ρ. *ελέγχω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ελεεινός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐλεεινός / ἐλεινός* < ουσ. *ἔλεος* (βλ.λ.), πιθ. μέσω θέματος **ἐλεσ-*, ίσως κατ' αναλογίαν προς το αρχ. συνώνυμο *ἀλγεινός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άξιος ελέους» → ήδη αρχ. σημ. «οικτρός, θλιβερός» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* θ 531: *ὣς Ὀδυσεὺς ἐλεεινὸν ὑπ' ὀφρύσι δάκρυον εἶβεν*) → ήδη ελνστ. σημ. «άθλιος, ευτελής» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Ἐξήγ. ᾆσμ.* 6.408: *ὁ Ἰούδας ἐκεῖνος ὁ ἐλεεινός τε καὶ δείλαιος, μᾶλλον δὲ ὁ στυγητός τε καὶ ἀποτρόπαιος*). Παρόμοια μεταβολή σημασίας εμφανίζει το επίθ. *άθλιος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελεεινότητα < ελνστ. *ἐλεειν-ότης, -ότητος* «έλεος, συμπόνια».

ΣΥΝΘ. ελεεινο-: *ελεεινο-λογώ* (ελνστ.), *ελεεινο-λογία* (αρχ.).

ελέησον

< αρχ. *ἐλέησον*, προστ. αορ. τού ρ. *ἐλεῶ (-έω)* < *ἔλεος* (βλ.λ.). Η λ. απέκτησε ιδιαίτερη χρήση κυρίως στη φρ. *Κύριε ἐλέησον*, η οποία πρωτοαπαντά στην Π.Δ. (π.χ. Ησαΐας 33,2: *Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς*).

έλεος

< ελνστ. *ἔλεος (τό)* < αρχ. *ἔλεος (ὁ)* «οίκτος – συμπάθεια» [ήδη ομηρικό], ίσως συνδ. με το αρχ. θρηνητικό επιφών. *ἐλελεῦ* ή με ονοματοποιημένες λ., όπως τα ρ. *ὀλολύζω, ὀλοφύρομαι*. Το ουδ. *ἔλεος* χρησιμοποιήθηκε κατ' εξοχήν στην Π.Δ. ως απόδ. τού εβρ. *rachâm*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελεήμων < αρχ. *ἐλεή-μων, -ονος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 190-1: *οὐδέ μοι αὐτῇ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλεήμων*] < ρ. *ἐλε-ῶ (-έω)* + παραγ. τέρμα *-ήμων*, πβ. κ. *νο-ήμων*

ελεημοσύνη < ελνστ. *ἐλεημ-οσύνη* «οίκτος, ευσπλαχνία» < αρχ. *ἐλεή-μων, -ονος* → ήδη ελνστ. σημ. «προσφορά βοήθειας σε φτωχό ή ανάπηρο» (Κ.Δ. Πράξ. 3,2: *καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων ἐβαστάζετο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν*)

ελεημονώ < μεσν. *ἐλεημον-ῶ (-έω)* < αρχ. *ἐλεή-μων, -ονος*

ελεημοντικός < ελνστ. *ἐλεημον-τικός* «συγχωρητικός» (πβ. Εφραίμ Σύρου *Περὶ ἀρετ.* 393.12: *τὸ ἄδολον, τὸ ἀφιλάργυρον, τὸ συμπαθές, τὸ ἐλεημονητικόν*) < *ἐλεημονη-* (< ρ. *ἐλεημονῶ*, που όμως μαρτυρείται ως μεσν.) + παραγ. τέρμα *-τικός*

ελεώ < αρχ. *ἐλε-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ρ 346: *τὸν δὲ πεσόντ' ἐλέησεν ἀρηΐφιλος Λυκομήδης*] < *ἔλεος*

ελέη-ση < *ελεη-* (< ρ. *ελεώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*

ελεητικός < αρχ. *ἐλεη-τικός* < *ἐλε-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. ανηλεής (αρχ. < *ἀν-* στερητ. + *-ηλεής* < *ἔλεος*, με έκταση τού αρχικού *ε-* εν συνθέσει) – **ανελέητος** (αρχ. < *ἀν-* στερητ. + *ἐλεῶ [-έω]*).

ελεύθερος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐλεύθερος* (ήδη μυκ. *e-re-u-te-ro*), πιθ. < *ἐ-* προθεματ. + Ι.Ε. **leudh-* «αυξάνω, αναπτύσσομαι», που παρουσιάζεται σε ομόρριζα με σημ. «λαός», εννοώντας το σύνολο των ελεύθερων πολιτών (όχι δούλων) || λατ. *liber* «ελεύθερος» (> γαλλ. *libre*), αρχ. γερμ. **leudi-* «λαός» (> γερμ. *Leute*), παλ. σλαβ. *ljudije* (> πολ. *ludzie* «άνθρωποι», ρωσ. *ljudi*). Η εκδοχή αυτή θα απέκλειε τη σύνδεση με το ρ. *ἐλεύσομαι* (βλ.λ. *έλευση*) και με τους τύπους *ἐλαύνω, ἔλθω, προσ-ήλυ-τος*, που όμως θεωρείται έγκυρη από άλλους (☛ ΣΧΟΛΙΟ που ακολουθεί). Ο τύπος *(ἐ)λεύτερος* (με ανομοίωση [fθ] > [ft]) είναι μεσν.

ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *ἐλεύθερος* αναφερόταν στον πολίτη με πλήρη δικαιώματα, κατ' αντιδιαστολή προς τον *δοῦλο*. Η χρήση τής λ. γενικεύθηκε από την Αρχαιότητα. Η σημ. «άγαμος» είναι μεσαιωνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελευθερία < αρχ. *ἐλευθερ-ία*

ελευθεριάζω < αρχ. *ἐλευθερ-ιάζω*, αρχική σημ. «μιλώ ή πράττω όπως αρμόζει σε ελεύθερο άνθρωπο» (με νεότ. σημασιολ. επίδραση τού γαλλ. *libertiner*)

ελευθέριος < αρχ. *ἐλευθέρ-ιος*, αρχική σημ. «αυτός που μιλά ή πράττει όπως αρμόζει σε ελεύθερο άνθρωπο» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 537-8: *οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης ῥόδα φύεται οὔθ' ὑάκινθος, οὐδέ ποτ' ἐκ δούλης τέκνον ἐλευθέριον*]. Ο σύγχρ. όρος *ελευθέριο επάγγελμα* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *profession liberale*

ελευθεριότητα < αρχ. *ἐλευθερι-ότης, -ότητος* «γενναιοδωρία» < *ἐλευθέρ-ιος*

ελευθερώνω < αρχ. *ἐλευθερ-ῶ (-όω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 402: *ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἕδη, θῆκας τε προγόνων*]

ελευθέρωση < αρχ. *ἐλευθέρω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.132.4: *ἐλευθέρωσίν τε γὰρ ὑπισχνεῖτο αὐτοῖς*] < *ἐλευθερ-ῶ (-όω)*

ελευθερωτής < ελνστ. *ἐλευθερω-τής* < αρχ. *ἐλευθερῶ (-όω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

ΣΥΝΘ. ελευθερο-: *ελευθερο-κοινωνία* (λόγ. [1871], απόδ. τού γαλλ. *libre pratique*), *ελευθερο-κοινωνώ* (λόγ. [1871], απόδ. τού γαλλ. *communiquer librement*), *ελευθερο-πλοΐα* (λόγ. [1872]), *ελευθεροστομία* (ελνστ.), *ελευθερό-στομος* (αρχ.), *ελευθεροτυπία* (λόγ. [1831], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *liberté de la presse*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ελεύθερος

Η ετυμολογική σχέση των λέξεων (πρωτόθετων και παραγώγων) ***ελεύθερος***, τής ομάδας ***έλευση***,

έλθω, ***προσ-ήλυ-τος*** και τού ***ελαύνω*** έχει απασχολήσει πολύ την επιστημονική έρευνα. Μετά από μελέτη των σχετικών απόψεων-προτάσεων και εκτίμηση των δεδομένων μπορούν να υποστηριχθούν δύο κύριες ετυμολογήσεις: α) σύνδεση τού *ελεύθερος* με την ομάδα *έλευση, έλθω, προσήλυτος* και αποσύνδεση από τη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ελαύνω*· β) σύνδεση τής ομάδας *έλευση, έλθω, προσήλυτος* με το ρ. *ελαύνω* και αποσύνδεση από το επίθετο *ελεύθερος*.
Συγκεκριμένα, κατά την πρώτη θεώρηση, από ρίζα *έλευ- (*eleu-)*, που απαντά παρεκτεταμένη με *-θ-* ως *έλευθ- (*eleu-dh-)* και σε μεταπτωτική μορφή (εν προκειμένω, μηδενισμένη βαθμίδα) ως *έλυ-* και *έλυθ-*, προέκυψαν: 1) αρχ. ***ελεύθ-ερος***, ***έλευ-σις*** (< **έλευθ-σις*) και αρχ. ***ελεύσομαι*** (< **ελεύθ-σομαι*), τοπων. ***Ελευσίνα*** (< αρχ. *Ἐλευ-σίς* < **έλευθ-ίς*, με τροπή *θ* > *σ*) και αρχ. ***ἔλθ-ω*** (< αρχ. **ἔλυθ-ω*, με συγκοπή τού *-υ-*· πβ. αρχ. *ἤλυθ-ον* > *ἦλθ-ον*, παρακείμενος *ἐλ-ήλυθ-α* «έχω έλθει»)· 2) σύνθετα: ***προσ-ήλυ-τος*** (< **προσ-έλυ-τος*, με έκταση τού αρχικού *ε-* λόγω τής συνθέσεως), *ἔπ-ηλυ-ς* «ξένος», *νέ-ηλυ-ς* «νεοφερμένος» κ.ά. Κατά την ερμηνεία αυτή, το ρ. ***ελαύνω*** έχει άλλη ετυμολογική αρχή, ενώ από τις συγγενείς γλώσσες συναφή προς αυτή την ομάδα ομορρίζων είναι τα λατ. *liber* «ελεύθερος», αρχ. ιρλ. *lod / luid* «πήγαινα / πήγα» και λέξεις που δηλώνουν τον «λαό», όπως αρχ. γερμ. **leudi-* (> γερμ. *Leute*), λιθ. *liáudis*, αρχ. σλαβ. *ljudije* κ.ά. Βέβαια, η απουσία αρχικού *e-* στις συγγενείς λέξεις θα σήμαινε σίγησή του στην αρχική ρίζα ή ανάπτυξή του στην Ελληνική ή ακόμη και διπλή μορφή **eleudh- / *leudh-*. Επιπλέον, η έννοια τής «κίνησης» και τού δικαιώματος τής «ελεύθερης κίνησης» θα οδηγούσε στη σημασιολογική σύνδεση των λέξεων *ελεύθερος – έλευση, ήλθα, προσήλυτος (έπηλυς, νέηλυς)* με την έννοια των ελευθέρων πολιτών (έναντι των δούλων), που συνιστούσαν κατ' εξοχήν τον δήμο, τον λαό. Τέλος, το *ελαύνω* (με τα πολλά σύνθετα και παράγωγά του: *(απ)έλαση, (επ)έλαση, αρματ-ηλάτης, ελα-τήριο, ελασ-τικός* κ.ά.) θα ήταν παρεκτεταμένος τύπος *έλα-ύν-ω* τού αρχικού τύπου *ἐλά-ω* > *ἐλῶ*.
Σύμφωνα με τη δεύτερη θεώρηση, αν αποκλειστεί το επίθ. *ελεύθερος*, που μαζί με το λατ. *liber* έχουν άλλη ετυμολογική προέλευση (θ. **(e)leudh-* > *ελεύθ-ερος* και λατ. *liber*), τα λοιπά συνανήκουν στην ίδια ετυμολογική κατηγορία. Εδώ ως αρχική ετυμολογική ρίζα λαμβάνεται η **el- (ἐλ-)*. Με περαιτέρω παρεκτάσεις σχηματίζονται οι βάσεις *ἐλ-θ-* (> αρχ. ***ἔλθ-ω***) και *ἐλ-ευ-θ-* (> **ελεύθ-σομαι* > αρχ. ***ελεύσομαι***, **ἔλευθ-σις* > ***ἔλευσις***), ενώ μεταπτωτική βαθμίδα της είναι η *ἐλα-* στο ρ. ***ἐλα-ύν-ω*** και η *ἐλυ- (προσ-ήλυ-τος, ἔπ-ηλυ-ς, νέ-ηλυ-ς)*, η δε ρίζα *ἐλευ-* με επιπλέον παρέκταση *ἐλυ-θ-* δίδει τα αρχ. *ἤλυθ-ον* > ***ἦλθον***, *ἐλ-ήλυθ-α* κ.ά. Η θεώρηση αυτή μειονεκτεί κατά το ότι προϋποθέτει διπλή παρέκταση *(ἐλ- > ἐλ-ευ- > ἐλ-ευ-θ-, ἐλ- > ἐλ-υ- > ἐλ-υ-θ-)*, συνδέεται όμως με ομόρριζα συγγενών γλωσσών, όπως αρμ. *eli* «ανέβηκα, βγήκα», λατ. *amb-ul-are* «περπατώ» (πιθ. > γαλλ. *aller* «πηγαίνω»).

έλευση

< ελνστ. *ἔλευσις*, από το θ. τού αρχ. *ἐλεύσομαι* (που χρησιμοποιήθηκε ως μέλλ. τού ρ. *ἔρχομαι*), πιθ. < **ἐλεύθ-σομαι* < θ. **el-eu-(dh)*, που ανάγεται σε Ι.Ε. **el-* «κινώ» και συνδ. με αρμ. *eli* «ανέβηκα, βγήκα», λατ. *amb-ul-āre* «περπατώ» (πιθ. > γαλλ. *aller* «πηγαίνω»), ιρλ. *luid* «πήγε» || αρχ. *ἦλ-θον* (< *ἤλυ-θον*), *ἔλ-θω*, προστ. *ἔλ-α* (βλ.λ.), *προσ-ήλ-υ-τος*, *ἐλαύνω* (< **ἐλα-Fν-ω*, βλ.λ.) κ.ά. Για την πιθανότητα συνδέσεως με το αρχ. *ἐλεύθερος* και τις σχετικές θεωρίες, ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελεύθερος*.
ΣΥΝΘ. -έλευση: *δι-έλευση* (βλ.λ.), *επ-έλευση* (ελνστ.), *συν-έλευση* (βλ.λ.), *προ-έλευση* (βλ.λ.), *παρ-έλευση* (μεσν.), *προσ-έλευση* (ελνστ.) κ.ά.

ελέφαντας

< μεσν. *ἐλέφαντας* < αρχ. *ἐλέφᾱς, -αντος* (ήδη μυκ. *e-re-pa*), πιθ. μικρασιατικό δάνειο από λ. που δήλωνε τόσο τον «ελέφαντα» όσο και το «ελεφαντοστό», μάλλον από αρχαιότατη κοινή πηγή με το χεττ. *laḫpaš* «ελεφαντοστό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ελεφάντινος < αρχ. *ἐλεφάντ-ινος*
ελεφαντ-ένιος < *ελέφαντ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
ελεφαντίαση < αρχ. *ἐλεφαντία-σις* «είδος λέπρας» < ρ. *ἐλεφαντι-ῶ (-άω)*.
ΣΥΝΘ. ελεφαντ(ο)-: *ελεφαντό-δετος* (αρχ.), *ελεφαντό-δοντο* (λόγ. [1871] *ἐλεφαντόδους, -οντος*), *ελεφαντ-ουργία* (ελνστ.), *ελεφαντ-οστό* (λόγ. [1866]) κ.ά.

ελεώ → έλεος

έλθω → έρχομαι

-έλι → -έλλι

ελιά

< μεσν. *ἐλιά* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *ἐλαία* (ήδη μυκ. *e-ra-wa*), για το οποίο βλ.λ. *έλαιο*. Η παλαιότ. γραφή με *-η-* *(ἐληά)*, λόγω τής υπόθεσης ότι το αρχ. *-αι-* τής λ. *ἐλαία* τράπηκε σε *-η-*, δεν ευσταθεί. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάδι*.

ελιγμός → ελίσσομαι

έλικα κ. έλικας

< αρχ. *ἕλιξ, -ικος (ἡ)* < **Fέλ-ικ-ς* < Ι.Ε. **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω» || λατ. *volvo* (> ισπ. *volver* «επιστρέφω, γυρίζω», ιταλ. *volgere*), σανσκρ. *válami* «κυλώ», αρμ. *gelum*, αρχ. γερμ. **wall-a-* (> γερμ. *wallen* «κοχλάζω – κυματίζω», *Welle* «κύμα») || αρχ.

(ε)ίλ-εός, ἔλυ-τρο(ν) (βλ.λ.), (ε)ἶλ-ιγγος, ὅλ-μος, ἄλυ-σις (βλ.λ. αλυσίδα), ίσως και οὖλ-ο(ν) (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελικοειδής < ελνστ. *έλικο-ειδής*

ελικώδης < ελνστ. *έλικ-ώδης*

ελικωτός < ελνστ. *έλικ-ωτός*

ΣΥΝΘ. ελικο-: *ελικο-δρόμιο* (λόγ. [1855], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *helidrome), ελικο-φόρος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *porte-hélice*, υβριδικό σύνθ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έλικα, ειλεός, ίλιγγος, αλυσίδα, όλμος – volver, Welle, wallow...

Η κύλιση και η περιστροφή αποτελούν συχνά την αφετηρία για τον σχηματισμό λέξεων που δηλώνουν οτιδήποτε περιστρέφεται, γυρίζει ή επιστρέφει. Ως αποτέλεσμα, η σπουδαία ετυμολογική οικογένεια που έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω» περιέχει αρκετές αξιοσημείωτες λέξεις (μερικές διατηρούν την αρχική δασεία, ενώ άλλες την έχουν χάσει λόγω ανομοιώσεως):

1) από θέμα **Fελ-* (**wel-*): αρχ. ***εἰλ-έω (-ῶ)*** «κυλώ, περιστρέφω» (< **Fελ-νέω*), ***ἕλικα*** < *ἕλιξ, -κος* (< **Fέλ-ικ-ς*), ***ἔλυ-τρο(ν)*** «είδος μεμβράνης» (< **Fέλυ-τρον*), ***(ε)ἰλ-εός*** «συστροφή τού εντέρου» (με σποραδικό πρώιμο ιωτακισμό), ***(ε)ἴλιγ-γος*** / *(ε)ἶλ-ιγξ, -γγος* (με σποραδικό πρώιμο ιωτακισμό).

2) από θέμα **Fαλ-υ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **wl-w-*): αρχ. *ἄλυ-σις* (από όπου μέσω διαφόρων υποκοριστικών το μεσν. ***ἁλυσίδα***).

3) από θέμα **Fολ-υ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **wol-w-*): αρχ. ***ὅλ-μος*** (< **Fόλ-μος*, αρχική σημ. «γουδί – αντικείμενο κυλινδρικού σχήματος»), ίσως και ***οὖλ-ο(ν)*** (< **Fόλ-σον* ή **Fόλ-νον*, επειδή τα ούλα περικαλύπτουν εν μέρει τα δόντια).

Η εικόνα τής περιστροφής υπήρξε σε άλλες γλώσσες η αφετηρία σχηματισμού ομορρίζων με τη σημασία «επιστρέφω, γυρίζω», όπως συνέβη σε παράγωγα τού λατ. *volvo* (> ισπ. ***volver***, ιταλ. ***volgere***), ενώ συνδέθηκε επίσης με την εικόνα των κυμάτων τής θάλασσας, όπως συνέβη με το αρχ. γερμ. **walw-* / **welw-* «κυλώ» (> γερμ. ***Welle*** «κύμα – κύλινδρος», αγγλ. ***wallow*** «κυλιέμαι»).

ελικόπτερο

λόγ. [1888], < *έλικο-* + αρχ. *πτερόν*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hélicoptère*. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης, καταχωρίζοντας τον νεολογισμό *έλικόπτερον* στο τέλος τού 19ου αι., το σχολίασε ως *«ὄχημα τοῦ μέλλοντος εἰκοστοῦ αἰῶνος»*.

ελιξήριο

αντιδάν., < γαλλ. *élixir* < αραβ. *al-iksīr* < *al* «το» (οριστικό άρθρο) + *iksīr* < ελνστ. *ξηρίον* «ειδική ξηρά σκόνη (πούδρα) για την επίσχεση τής αιμορραγίας» (< αρχ. *ξηρός*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ελιξήριο ή ελιξίριο;

Είναι ορθότερο να ακολουθούμε την ετυμολογία στη γραφή τής λ. **ελιξήριο** (όχι *ελιξίριο*), εφόσον έχει ελληνική αρχή και ανάγεται τελικά στο επίθ. *ξηρός*.

ελίσσομαι

< αρχ. *ἐλίσσω / -ομαι* [ήδη ομηρικό] < **ἑλίκ-jω* < ουσ. *ἕλιξ, -ικος*, για το οποίο βλ. *έλικα(ς)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελιγμός < αρχ. *ἑλιγ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.3.4: *πολλοὺς δέ τινας ἑλιγμοὺς ἄνω καὶ κάτω πλανώμενοι μόλις ἀφικνεῖσθε ὅποι ἡμεῖς πάλαι ἥκομεν*].

ΣΥΝΘ. περι-ελίσσομαι (αρχ.) – **περι-έλιξη** (ελνστ.).

ελίτ

< γαλλ. *élite* «εκλεκτοί, διαλεκτοί», ουσιαστικοπ. τύπος τής μτχ. (παλ. γαλλ.) *eslit* (σύγχρ. γαλλ. *élu*) τού ρ. *élire* «διαλέγω» < δημώδ. λατ. **ex-legere*, από συμφυρμό των λατ. *eligere* «διαλέγω» και *legere* «διαβάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελιτ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *élitisme*

ελιτ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *élitiste*

ελιτίστ-ικος < *ελιτιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

έλκηθρο

< ελνστ. *ἕλκηθρον* «δοκός ή σανίδα τού αρότρου» < θ. *έλκη-* (τού αρχ. ρ. *ἕλκω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-θρο(ν)*. Η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *traineau*.

έλκος

< αρχ. *ἕλκος* «τραύμα, πληγή» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 267: *αὐτὰρ ἐπεὶ τὸ μὲν ἕλκος ἐτέρσετο, παύσατο δ' αἷμα*] < **ἕλκος* (η δασύτητα οφείλεται σε παρασύνδεση / παρετυμολόγηση προς το ρ. *ἕλκω*), που συνδ. με το συνώνυμο λατ. *ulcus* (> γαλλ. *ulcère*) και με το σανσκρ. *árśas-* «αιμορροΐδες».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελκώδης < αρχ. *ἑλκ-ώδης*

έλκωμα < ελνστ. *ἕλκω-μα* «πληγή, έλκος» < αρχ. *ἑλκ-ῶ (-όω)* «τραυματίζω, προκαλώ ουλές»

έλκωση < αρχ. *ἕλκω-σις* < *ἑλκ-ῶ (-όω)* «τραυματίζω, προκαλώ ουλές».

ελκύω

< ελνστ. *ἑλκύω* (πιθ. κατ' αναλογίαν προς το αρχ. συνώνυμο *ἐρύω*, αόρ. *ἐρύ-σαι* – *ἑλκύ-σαι*· ήδη αρχ. είναι ο μέλλ. *ἑλκύσω* και ο αόρ. *εἵλκυσα*) < αρχ. *ἕλκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έλκυση < αρχ. *ἕλκυ-σις*

ελκυσμός < ελνστ. *ἑλκυσ-μός*

ελκυστήρας < αρχ. *ἑλκυσ-τήρ, -τῆρος* «χειρουργικό εργαλείο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ἕλκω* (πβ. αρχ. μέλλ. *ἑλκύσω*, αόρ. *εἵλκυσα*) → Η λ. επανήλθε ως απόδ. τού γαλλ. *tracteur* (βλ.λ. *τρακτέρ*)

ελκυστικός < ελνστ. *ἑλκυσ-τικός*.

ΣΥΝΘ. **-ελκύω** (και τα παράγωγα αυτών): *καθ-ελκύω, καθ-έλκυση, καθ-ελκυσμός – αν-ελκύω, αν-έλκυση – παρ-ελκύω, παρ-ελκυστικός – προσ-ελκύω, προσ-έλκυση – εφ-ελκύω, εφ-ελκυστικός* κ.ά.

έλκω

< αρχ. *ἕλκω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 426: *ἕλκον δ' ἱστία λευκὰ ἐϋστρέπτοισι βοεῦσιν*] < Ι.Ε. **s(w)elk-* «σύρω, τραυώ» || λατ. *sulcus* «αυλάκι, *ολκός*» (> ισπ. *surco*, ιταλ. *solco*), αλβ. *heq* «σύρω, τραυώ», λιθ. *velkù* || αρχ. *ὁλκ-ή* «έλξη, τραύγημα» (βλ.λ.), *ὁλκ-ός* «έλκυση – αυλακιά» (βλ.λ.), *ἕλξις* (< **ἕλκ-σις*) κ.ά. Βλ. κ. *ελκύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έλξη < αρχ. *ἕλξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. Ἀλκιβ. 122b.8-c.2: *εἰ δ' αὖ ἐθέλεις εἰς πλούτους ἀποβλέψαι καὶ τρυφὰς καὶ ἐσθῆτας ἱματίων θ' ἕλξεις καὶ μύρων ἀλοιφὰς καὶ θεραπόντων πλήθους ἀκολουθίας*] < **ἕλκ-σις* < ρ. *ἕλκω*

ελκτικός < αρχ. *ἑλκ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

ΣΥΝΘ. **-ουλκό(ς)**: *οβιδ-ουλκός, εμβρυ-ουλκός – ρυμ-ουλκό*.

ελκώδης → έλκος

Ελλάδα

< μεσν. *Ἑλλάδα* < αρχ. *Ἑλλάς, -άδος*, που απαντά αρχικά ως επίθ. σε φρ. όπως *Ἑλλὰς γῆ, γλῶσσα, πόλις* κ.ά. και περιγράφει τον τόπο κατοικίας των *Ἑλλήνων* (☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Έλληνας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελλαδικός < αρχ. *ἑλλαδ-ικός* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ξενοφάνη]

ελλαδ-ίτης < *Ελλάδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *σμην-ίτης, πολ-ίτης*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ελλάδα

Όπως προκύπτει από ομηρικά χωρία, το τοπωνύμιο ***Ἑλλάς*** αναφέρεται αρχικά σε μικρή περιοχή τής νότιας Θεσσαλίας (τη γη των Μυρμιδόνων Φθία, πατρίδα τού μυθικού Αχιλλέα) και δηλώνει γενικά την υπόλοιπη Ελλάδα πλην τής Πελοποννήσου και των αποικιών τής Μικράς Ασίας (στην αττική πεζογραφία). Ο Αριστοτέλης, στηριζόμενος σε αρχαιότερη παράδοση, υποστήριζε ότι η πρώτη πατρίδα των Ελλήνων, η *ἀρχαία Ἑλλάς*, ήταν η περιοχή τής Δωδώνης και τού Αχελώου (*Μετεωρ.* 352a: *περὶ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρχαίαν. αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῷον*).

ελλανοδίκης

< αρχ. πληθ. *Ἑλλᾱνοδίκαι*, δωρ. τύπος τού *Ἑλληνοδίκαι* < *Ἕλλην, -ηνος* + *-δίκ(ης)* < *δίκη*. Ο όρος αναφερόταν στους κριτές των αρχ. Ολυμπιακών Αγώνων και των Νεμέων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελλανόδικος, λόγ. [1893], που πλάστηκε με βάση το αρχ. *Ἑλλανοδίκαι* κατά το πρότυπο των επιθ. *υπό-δικος, κατά-δικος, επί-δικος* κ.ά.

ελλέβορος «δηλητηριώδες φυτό»

< αρχ. *ἐλλέβορος*, πιθ. < *ἐλλός* «ελάφι» + *-βορος* (βλ.λ. *βορά*), αν θεωρηθεί ότι η λ. σήμαινε αρχικώς «τροφή για ελάφια», παρ' ότι αυτός ο τύπος συνθέσεως σπανίως παρουσιάζει παθητική σημασία. Βλ.λ. *αγλέουρας*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ελλέβορος

Ακόμη και αν δεν ευσταθεί η εικαζόμενη σύνδεση με το ουσ. *αγλέουρας*, το αρχ. ***ἐλλέβορος*** (και το υποκορ. *ἐλλεβόριον*) αποτελεί την αφετηρία διαφόρων ν.ελλ. διαλεκτικών τύπων. Παραδείγματα: ***γούλιερας***, ***λέουρα*** *(η)* (Κέρκυρα), ***λούβερη***, ***λέβουρο*** (Εύβοια), ***βόλιαρης***, ***βίλιουρας***, ***αλλίουρου*** (Ήπειρος), ***λεβόρ(ιν)***, ***λιβόριν*** (Πόντος), ***αλλιβούρ'*** (Λέσβος) κ.ά.

έλλειμμα

< αρχ. *ἔλλειμμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **ἔλλειπ-μα* < ρ. *ἐλλείπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *διά-λειμμα – δια-λείπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελλειμματ-ικός, λόγ. [1894]

ελλειμματικ-ότητα < *ελλειμματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ελλείπω

< αρχ. *ἐλλείπω* [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἀπόλλ.* 213: *οὐ μὴν Τρίοπός γ' ἐνέλειπεν*] < *ἐλ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *λείπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-λείπω, εγ-κατα-λείπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έλλειψη < αρχ. *ἔλλειψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πρωταγ.* 356a.1-3: *καὶ τίς ἄλλη ἀναξία ἡδονὴ πρὸς λύπην ἐστίν, ἀλλ' ἢ ὑπερβολὴ ἀλλήλων καὶ ἔλλειψις;*] → Οι γλωσσ. και γεωμ. όροι είναι ελνστ.

ελλείψει, δοτ. εν. (με επιρρ. χρήση) τού αρχ. ουσ. *ἔλλειψ-ις* → Το συντακτικό σχήμα *ελλείψει* + γενική αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *manque de*

ελλειπτικός < ελνστ. *ἐλλειπ-τικός* (ο γεωμ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *elliptique* < ν.λατ. *ellipticus* < ελνστ. *ἐλλειπτικός*)

ελλειπτικ-ότητα, λόγ. [1889], < *ελλειπτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ελλειψ-οειδής, λόγ. [1854], < *έλλειψ(η)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-ειδής*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ellipsoïde*.

ελλην(ο)- → **Έλληνας**

Έλληνας

< μεσν. *Έλληνας* < αρχ. *Έλλην, -ηνος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 684: *Μυρμιδόνες δὲ καλεῦντο καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί*], αγν. ετύμου και σημασίας, όπως όλοι οι όροι με τους οποίους συνδέεται. Το εθνωνύμιο παρουσιάζει όμοιο επίθημα με ονομασίες διαφόρων ελληνικών φύλων, όπως *Ἀθαμᾶνες, Αἰνιᾶνες, Ἀκαρνᾶνες* κ.ά. Παράλληλα με τον τύπο *Έλληνες* συναντάται επίσης το εθνωνύμιο *Έλλοπες*, το οποίο αναφέρεται στην *Ἑλλοπία*, περιοχή κοντά στη Δωδώνη. Ήδη από την Αρχαιότητα ορισμένοι θεωρούσαν ότι το εθνωνύμιο *Έλληνες* αποτελεί παράγωγο τού *Ἑλλοί / Σελλοί* (πιθ. με απόσπαση από το αρχ. σύνθ. *Πανέλληνες*), για το οποίο ο γραμματικός τού 2ου αι. Ηρωδιανός έγραφε (*Περὶ ὀρθογρ.* 3,2.506): *Ἑλλοὶ οἱ οἰκήτορες τῆς περὶ Δωδώνην χώρας Ἑλλοπίας καὶ Σελλοί*, ενώ ο λεξικογράφος Ησύχιος (5ος αι.) έδινε τον εξής ορισμό: *Ἑλλοί· Ἕλληνες οἱ ἐν Δωδώνῃ καὶ οἱ ἱερεῖς*. Βλ. κ. *Ελλάδα, Γραικός, Ρωμιός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελληνικός < αρχ. *ἑλλην-ικός* (βλ.λ.)

ελληνίζω < αρχ. *ἑλλην-ίζω*, αρχική σημ. «μιλώ ελληνικά» (πβ. Αισχίνη *Κατὰ Κτησιφ.* 172.10-11: *τὰ δ' ἀπὸ τῆς μητρὸς Σκύθης βάρβαρος ἑλληνίζων τῇ φωνῇ*) ➞ ελνστ. σημ. «χρησιμοποιώ την ελληνιστική κοινή σε αντιδιαστολή προς την αρχ. αττική διάλεκτο» (πβ. Ποσειδ. *απόσπ.* 28.1-3: *Ἑλλὰς μέν ἐστι μία, πόλεις δὲ πλείονες· σὺ μὲν ἀττικίζεις [...] οἱ δ' Ἕλληνες ἑλληνίζομεν*) και σταδιακά «είμαι ειδωλολάτρης» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Λόγ. Κατηχ.* 3.20-21: *τῶν δὲ ἑλληνιζόντων ἡ πολύθεος ἐξαφανίζεται πλάνη*)

ελληνισμός < ελνστ. *ἑλληνισ-μός*, αρχική σημ. «μίμηση των Ελλήνων, χρήση καθαρού ελληνικού ύφους και γλώσσας», αργότερα «παγανισμός» (πβ. Ευσεβ. *Εὐαγγ. Ἀποδ.* 1.2: *καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ὁ χριστιανισμός, οὔτε ἑλληνισμός τις ὢν οὔτε ἰουδαϊσμός*) < αρχ. *ἑλλην-ίζω*. Η σημ. «το σύνολο των Ελλήνων» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γερμ. περιληπτικού ουσ. *Hellenismus* «Έλληνες και εξελληνισμένοι κατά την ελληνιστική εποχή», που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *ἑλληνισμός*

ελληνιστής < ελνστ. *ἑλληνισ-τής* < αρχ. *ἑλλην-ίζω* ➞ Η λ. πρωτοεμφανίζεται στην Κ.Δ. δηλώνοντας τον ελληνόφωνο Εβραίο (π.χ. Πράξ. 6,1: *ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους*), ενώ κατά τον Μεσαίωνα σήμαινε επίσης «ειδωλολάτρης, παγανιστής». Η σημερινή σημ. «λόγιος τής Ελληνικής» αποτελεί μεταφορά ελληνογενών ξένων όρων, πβ. αγγλ. *hellenist*, γαλλ. *helléniste* κ.ά.

ελληνιστ-ικός, λόγ. [1782], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *hellenistisch*.

ΣΥΝΘ. ελλην(ο)-: *ελληνο-γενής* (λόγ. [1898]), *ελληνό-γλωσσος* (λόγ. [1855]), *ελληνο-κεντρικός, ελληνο-λάτρης, ελληνο-μαθής* (λόγ. [1868]), *ελληνο-μάχος* (λόγ. [1859]), *ελληνο-ποίηση* (λόγ. [1890]), *ελληνο-πρεπής* (λόγ. [1862]), *ελλην-ορθόδοξος* (λόγ. [1869]), *ελληνό-τροπος* (λόγ. [1865]), *ελληνο-χριστιανικός* (λόγ. [1854]) κ.ά.

ανθ-έλληνας, ανθ-ελληνικός, ανθ-ελληνισμός.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Έλληνας

Εφόσον οι αρχ. ονομασίες ***Ἑλλάς, Ἕλλην*** αναφέρονταν αρχικά στους κατοίκους μικρής περιοχής τής Θεσσαλίας ή τής Δωδώνης (όπως σημειώνεται ανωτέρω στα δύο λήμματα), στην αρχή συναντούμε κυρίως τις ονομασίες ***Ἀχαιοί, Δαναοί*** και τοπικά πατριδωνυμικά. Φαίνεται ότι η ονομασία *Έλληνες* γενικεύεται από τον 6ο αι. π.Χ. λόγω τής σύνδεσής της με βασικούς θεσμούς των ελληνικών φύλων, όπως τα ιερά (Δωδώνης, Δελφών και Ολυμπίας) και οι αγώνες (κατ' εξοχήν οι Ολυμπιακοί), αλλά και τα υπόλοιπα κοινά πολιτιστικά γνωρίσματα (όπως η γλώσσα). Στη χριστιανική εποχή η λέξη αποκτά αρνητικό χαρακτηρισμό, προσδιορίζοντας τους «ειδωλολάτρες», τους «μη Ιουδαίους» και αργότερα τους «μη χριστιανούς», οι οποίοι αποκαλούνται επίσης *ἐθνικοί*. Η χρήση αυτή είναι χαρακτηριστική στην Κ.Δ. (Πράξ. 18,4: *διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέν τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας*).

Την ίδια εποχή, όταν αρχίζει το κίνημα επιστροφής στην αρχ. αττική ελληνική γλώσσα (γνωστό ως *Αττικισμός*), οι λ. ***Ἕλληνες, Ἑλληνίζοντες*** και ***Ἑλληνισταί*** χρησιμοποιούνται επίσης για να δηλώσουν όσους μιλούσαν την Κοινή (αλεξανδρινή ή ελληνιστική) γλώσσα, εν αντιθέσει με τους αττικιστές. Η θρησκευτική και γλωσσική αυτή χρήση είχε ως αποτέλεσμα να αποφεύγεται επί πολλούς αιώνες ο όρος *Έλληνες* για τους κατοίκους τής Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι αποκαλούνται ***Ρωμαίοι*** (βλ.λ. *Ρωμιός*). Ωστόσο, από τον 7ο-8ο αι. μ.Χ. αρχίζει και πάλι η σποραδική χρήση αυτού τού όρου, ο οποίος γνωρίζει περαιτέρω επίδοση κατά την εποχή των Κομνηνών (11ος αι.), οπότε η ταυτότητα τής ανατολικής αυτοκρατορίας γίνεται όλο και πιο αισθητή ως ελληνική. Οι αιώνες τής Τουρκοκρατίας ευνόησαν περισσότερο τους όρους ***Ρωμιός*** και ***Γραικός*** (βλ.λ.), αλλά οι ονομασίες *Ελλάς, Έλληνες* καθιερώθηκαν επίσημα με την ίδρυση τού νέου ελληνικού κράτους και επικράτησαν έκτοτε οριστικά.

ελληνικός

< αρχ. *ἑλληνικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < εθνωνύμιο *Ἕλλην, -ηνος* (βλ.λ. *Έλληνας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελληνικ-ότητα, λόγ. [1851], < *ελληνικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Περίοδοι τής ελληνικής γλώσσας

Η ελληνική γλώσσα έχει μακρά μαρτυρημένη ιστορία, η οποία για μεθοδολογικούς λόγους διακρίνεται σε περιόδους, με βάση τις φωνολογικές και μορφολογικές μεταβολές της. Σε γενικές γραμμές, οι περίοδοι αυτές είναι οι εξής:

α) ***Πρωτοελληνική***: Προδιαλεκτική περίοδος τής Ελληνικής, η οποία ξεκινά με την αποκόλλησή της από τον ινδοευρωπαϊκό κορμό φθάνοντας ώς τον 15ο αι. π.Χ. Θεωρείται ότι διήρκεσε περίπου πέντε αιώνες ή λίγο περισσότερο.

β) ***Αρχαία Ελληνική***: Από το 1400 π.Χ. (οπότε έχουμε μαρτυρίες τής Γραμμικής Β ή Μυκηναϊκής Ελληνικής στις πινακίδες τής Πύλου και τής Κνωσού) ώς τον 4ο αι. π.Χ. (δηλ. ώς τον Αριστοτέλη). Είναι η περίοδος των κλασικών ελληνικών κειμένων.

γ) ***Ελληνιστική Κοινή*** (Αλεξανδρινή / Μετακλασική Ελληνική): Από τον 3ο αι. π.Χ. ώς τον 4ο αι. μ.Χ. (μερικοί επεκτείνουν την περίοδο ώς τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, 6ος αι. μ.Χ.). Είναι η περίοδος των θεμελιωδών αλλαγών στη φυσιογνωμία και τη δομή τής ελληνικής γλώσσας (ιωτακισμός, μετάβαση σε δυναμικό τονισμό κ.λπ.).

δ) ***Μεσαιωνική Ελληνική***: Από τον 5ο αι. μ.Χ. ώς τον 17ο αι. μ.Χ. (περιλαμβάνει τα μεσαιωνικά δημώδη κείμενα).

ε) ***Νεότερη Ελληνική***: Από τον 18ο αι. μέχρι σήμερα. Περιλαμβάνει την περίοδο τού γλωσσικού ζητήματος με την ταυτόχρονη παρουσία και λειτουργία των δύο μορφών τής γλώσσας, *καθαρεύουσας* και *δημοτικής*, καθώς και τη σύγχρονη σύνθεσή τους στη σημερινή Νεοελληνική Κοινή ή απλώς ***Νέα Ελληνική***.

-έλλι παραγ. τέρμα

< μεσν. υποκορ. τέρμα *-έλλι(ον)*, το οποίο είναι λατινογενές και προέρχεται από υποκοριστικά με θ. σε *-λ-* (π.χ. *κρικέλλ-ιον* < *κρίκελλ-ος* < λατ. *circellus*), καθώς και απευθείας από λατ. ουσ. (π.χ. *τριβέλλιον* / *τρεβέλλιον* < λατ. *terebellum*), από όπου στη συνέχεια γενικεύθηκε.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-έλλι

Από το υποκοριστικό επίθημα *-έλλι* προήλθε το παραγωγικό τέρμα επωνύμων ***-έλ(λ)ης***, το οποίο δηλώνει καταγωγή κυρίως από τη Λέσβο (π.χ. *Γιαννέλλης, Απορέλης, Ζαφειρέλλης*). Η σχολική γραμματική απλογραφεί το επίθημα *-έλλι* σε *-έλι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταγωγή*.

ελλιμενίζω

< αρχ. *ἐλλιμενίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *ἐλ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-λιμεν(ίζω)* < *λιμήν, -ένος* (βλ.λ. *λιμένας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελλιμενισμός < μεσν. *ἐλλιμενισ-μός*
ελλιμένιση < ελνστ. *ἐλλιμένι-σις*.

ελλιπής

< αρχ. *ἐλλιπής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *ἐλλείπω* (< *ἐν-* + *λείπω*), από το θ. τού αορ. β΄ *ἐλ-λιπ-εῖν*, το οποίο αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λείπω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εκλείπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελλιπώς < ελνστ. επίρρ. *ἐλλιπ-ῶς*.
ΣΥΝΘ. ελλιπο-βαρής (< λόγ. [1891] **λιπο-βαρής**, κατ' επίδρ. τού *ελλιπής*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ελλιπής

Το θ. *λιπ-*, που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *ἔ-λιπ-ον* τού ρ. *λείπω*, συναντάται σε αρκετά σύνθετα. Αυτό εξηγεί γιατί ορθογραφούμε **ελλιπής** (με *-ι-*, όχι *-ει-*), καθώς και τη γραφή των συνθέτων από ***λιπο-*** (π.χ. *λιπό-θυμος, λιπο-ψυχώ* κ.λπ.). Το πλήρες θέμα *λειπ-* απαντά, εντούτοις, σε άλλα παράγωγα τού *ελλείπω* (π.χ. *έλλειμμα, έλλειψη, ελλειπτικός*).

ελλόγιμος

< αρχ. *ἐλλόγιμος* «ευυπόληπτος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐλ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *λόγ(ιμος)* «άξιος λόγου» < *λόγος*. Ήδη από την ύστερη Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται ως τίτλος, π.χ. ελνστ. *ἐλλόγιμοι ἰατροί, ἐλλογιμώτατος ῥήτωρ, φιλόσοφος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελλογιμότητα < ελνστ. *ἐλλογιμ-ότης, -ότητος*.

έλλογος

< αρχ. *ἔλλογος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἠθ. Νικομ.* 1172b.9-10: *διὰ τὸ πάνθ' ὁρᾶν ἐφιέμενα αὐτῆς, καὶ ἔλλογα καὶ ἄλογα*] < *ἐλ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *λόγος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-λογος, ομό-λογος*.

ελλοχεύω «παραμονεύω»

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐλλοχῶ (-άω)* < *ἐλ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-λοχ(ῶ)* < *λόχος* (βλ.λ.), στη σημ. «ενέδρα».

ελλύχνιο «φιτίλι, θρυαλλίδα»

< αρχ. *ἐλλύχνιον* < *ἐλ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-λυχν(ιον)* < *λύχνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-λύχνιο*.

έλμινθα «παρασιτικός σκώληκας»

< αρχ. *ἕλμινς, -ινθος* (επίσης *ἕλμις, -ιθος*) < **Fέλμι-ς* < Ι.Ε. **(k)wr̥mi-* (ίσως υπό την επίδρ. τού Ι.Ε. **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω»), που απαντά σε διάφορες ονομασίες εντόμων, πβ. σανσκρ. *kŕmi-*, λιθ. *kirmis*, πιθ. λατ. *vermis*, αλβ. *krimb* «σκώληκας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ελμινθία-ση, λόγ. [1897], < αρχ. *ἑλμινθ-ιῶ (-άω)* < *ἕλμινς, -νθος*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *helminthiasis*.

έλξη
< αρχ. *ἕλξις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 80c: *τὰ τῶν κεραυνῶν πτώματα καὶ τὰ θαυμαζόμενα ἠλέκτρων περὶ τῆς ἕλξεως καὶ τῶν Ἡρακλείων λίθων*] < **ἕλκ-σις* < ρ. *ἕλκω* (βλ.λ.).

ελόγου
< μεσν. *ἐλόγου (μου, σου, του...)* (με *ἐ-* προθεματ. κατ' αναλογίαν προς τις αντωνυμίες *ἐγώ, ἐσύ* κ.λπ.) < *(τοῦ) λόγου (μου, σου, του...)*, γενική τού ουσ. *λόγος*.

ελονοσία
< *ἑλο(ς)* + *-νοσ(ία)* < *νόσος*, απόδ. τού γαλλ. *paludisme*, το οποίο πλάστηκε με βάση το λατ. *palus* «έλος, τέλμα». Βλ. και λ. *μαλάρια*.

έλος
< αρχ. *ἕλος* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **sel-os* || σανσκρ. *sáras-*. Δεν φαίνεται πιθ. η περαιτέρω σύνδεση με το αρχ. *ὕλη* και με το λατ. *silva* «δάσος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ελώδης < αρχ. *ἑλ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. ελο-: *ελό-βιος* (λόγ. [1874]), *ελο-χαρής*, *ελο-γενής*.

ελπίδα
< μεσν. *ἐλπίδα* < αρχ. *ἐλπίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό], τού οποίου το θ. ανάγεται στο ομηρικό ρ. *ἔλπ-ομαι* «ελπίζω, προσδοκώ» < **Fελ-π-* < Ι.Ε. **wel-* «θέλω» || λατ. *velle* (> γαλλ. *vouloir*, ιταλ. *volere*), αρχ. γερμ. **wel-ja-* (> γερμ. *wollen*, αγγλ. *will*, ολλ. *willen*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ελπίζω < αρχ. *ἐλπ-ίζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 589: *οὐκ ἄτιμον ἐλπίζω μόρον*] < **ἐλπίδ-jω* < *ἐλπίς, -ίδος*.
ΣΥΝΘ. ελπιδο-φόρος (ελνστ.), **αν-έλπιδος** (μεσν.), **αν-έλπιστος** (αρχ., αρχική σημ. «απελπισμένος»), **άπ-ελπις** (λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *désespéré*), **εύ-ελπις** (αρχ.) – **απ-ελπίζω** (αρχ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εύελπις*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ελπίδα – wollen, will, well, vouloir...
Η δύναμη τής θέλησης και η προσδοκία μελλοντικών πραγμάτων συνδέονται στενά στη λεξιλογική οικογένεια που έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα **wel-* «θέλω». Από τη συγκεκριμένη ρίζα σχηματίστηκε στην Ελληνική το αρχ. ρ. *ἔλπομαι* «ελπίζω, προσδοκώ» (από όπου η λ. ***ελπίδα***), που έχει περιοριστεί στη δήλωση τής προσδοκίας ή αναμονής. Εντούτοις, σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες τα ομόρριζα ρήματα απέκτησαν ευρύτερες σημασίες και αξιοσημείωτα παράγωγα, που σχετίζονται με τη βούληση και την επιτυχία. Στις γερμανικές γλώσσες ορισμένα παράγωγα διατηρούν ίχνη τής προσδοκίας ή αναμονής (όπως στο γερμ. σύνθ. ***willkommen*** «καλωσορίζω»), αλλά τα περισσότερα απέκτησαν τη σημασία «θέλω» και προεκτάσεις της (γερμ. ***wollen*** «θέλω», ***Wille*** «θέληση» – αγγλ. ***will*** «θέληση», επίρρ. ***well*** «καλά, ικανοποιητικά»). Στην ίδια ρίζα έχει την απώτερη αρχή του το αγγλ. ***wealth*** «πλούτος» (αρχικώς «ευημερία, ευζωία»). Τέλος, από το ομόρριζο λατ. *velle* «θέλω» (α' πρόσ. *volo*) προήλθαν τα βασικά ρήματα ορισμένων ρομανικών γλωσσών με αυτή τη σημασία: γαλλ. ***vouloir***, ιταλ. ***volere***, ρουμ. ***voi***.

έλυτρο «μεμβρανοειδές περίβλημα διαφόρων οργάνων»
< αρχ. *ἔλυτρον* < **Fέλυ-τρον*, από το θ. τού ρ. *εἰλύω* «τυλίγω, περιβάλλω – κυλώ» < **Fελ-νύ-ω*, το οποίο εμφανίζει Ι.Ε. ρίζα **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω» || λατ. *volvo* (> ισπ. *volver* «επιστρέφω, γυρίζω», ιταλ. *volgere*), σανσκρ. *válami* «κυλώ», αρμ. *gelum*, αρχ. γερμ. **wall-a-* (> γερμ. *wallen* «κοχλάζω – κυματίζω», *Welle* «κύμα») || αρχ. *ἕλ-ιξ, -ικος*, *εἰλ-εός* (βλ.λ.), *(ε)ἶλ-ιγγος*, *ὅλ-μος*, ίσως και *οὖλ-ο(ν)* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έλικα(ς)*.

ελώδης → έλος

εμ[1] επιφώνημα
< *ε μα* (με επιφωνηματικό *ε*), από φρ. που ξεκινούσαν έτσι, π.χ. *ε μα τι να σου κάνει; ε μα πώς να ξεκινήσω;* κ.λπ.

εμ[2] σύνδεσμος
< τουρκ. *hem* «και», που χρησιμοποιείται επίσης σε αντιθετικές συνδέσεις (*hem ... hem* «και ... και», «όχι μόνο ... αλλά και»).

εμαγέ
< γαλλ. *émaillé*, μτχ. τύπος τού ρ. *émailler* «επισμαλτώνω, εφυαλώνω» < *émail* «σμάλτο» < παλ. γαλλ. *esmal* < φραγκ. **smalt* (βλ.λ. *σμάλτο*).

εμάς
< μεσν. *ἐμᾶς* (κατ' αναλογίαν προς τον ενικό *ἐγώ, ἐμοῦ, ἐμέ* κ.λπ.) < αρχ. *ἡμᾶς*, αιτ. τού *ἡμεῖς* (βλ.λ.). Βλ. κ. *μας*.

εμβαδόν
< ελνστ. *ἐμβαδόν* «(ως ουσ.) επιφάνεια – (ως επίρρ.) περπατώντας, πεζή» < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + θ. *βαδ-* τού αρχ. *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. επίρρ. *βάδ-ην*, ρ. *βαδ-ίζω*.

εμβάζω
< μεσν. *ἐμβάζω* «φέρνω» (με απλολογία) < αρχ. *ἐμβιβάζω* «μεταφέρω, οδηγώ (κάποιον)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.1.27: *ἐμβιβάσας τοὺς ναύτας εἰς δώδεκα ναῦς*] (ελνστ. σημ. «θέτω στην κατοχή κάποιου») < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βιβάζω* (βλ.λ. *βάζω*), πβ. κ. *επι-βιβάζω, μετα-βιβάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έμβασ-μα < *εμβασ-* (συνοπτ. θ. τού ρ. *εμβάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*, απόδ. τού αγγλ. *remittance*.

εμβαθύνω → βαθύς

εμβάλλω → βάλλω

εμβαλλωματικός
λόγ. [1893], < *εμβάλλωμα, -τος,* λόγ. τύπος τού μεσν. *μπάλλωμα,* για το οποίο βλ.λ. *μπαλλώνω.*

εμβαπτίζω → βαπτίζω

έμβασμα → εμβάζω

εμβατήριο
< ελνστ. *ἐμβατήριον* (ενν. *μέλος*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐμβατήριος* «σχετικός με το βήμα (τη βάδιση) στρατιωτικής παρατάξεως» < θ. *ἐμβα-* (τού αρχ. ρ. *ἐμβαίνω,* βλ.λ. *βαίνω, μπαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήριος.* Στην Αρχαιότητα *ἐμβατήρια* χαρακτηρίζονταν τα *μέλη* (οι μελωδίες) που συνόδευαν την πορεία τού στρατεύματος και ήταν κατάλληλα για τον σκοπό αυτόν, όπως τα άσματα τού Τυρταίου.

εμβέλεια
λόγ. [1897], < ελνστ. επίθ. *ἐμβελής* «εντός βολής» (κατά το σχήμα *συνεχής – συνέχεια, διαυγής – διαύγεια*) < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-βελ(ής)* < αρχ. *βέλος* (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε ως απόδ. τού γαλλ. *portée.*

έμβιος
< ελνστ. *ἔμβιος* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + αρχ. *βίος* (βλ.λ.).

έμβλημα
< ελνστ. *ἔμβλημα,* αρχική σημ. «εφαρμοστό ή ένθετο στολίδι», που προέρχεται από θ. τού αρχ. *ἐμβάλλω* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *βάλλω – βλῆμα.* Η σημ. «σύμβολο, γνώρισμα» αρχικώς απαντά στο ελληνογενές λατ. *emblema* (< ελνστ. *ἔμβλημα*).

εμβοή «βούισμα»
λόγ. [1876], < αρχ. *ἐμβοῶ (-άω)* «φωνάζω δυνατά» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βοῶ* < *βοή* (βλ.λ.).

εμβολή
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐμβολή,* από θ. τού ρ. *ἐμβάλλω* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *βάλλω – βολή.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επαναφορά και ανάταξη εξαρθρωμένου οστού» (στον Ιπποκράτη) → αρχ. σημ. «εισβολή – επίθεση (με χρήση εμβόλων σε ναυμαχίες)» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.36: *ἀλλὰ λεπτὰ τὰ πρῴραθεν ἐχούσας διὰ τὸ μὴ ἀντιπρώροις μᾶλλον αὐτοὺς ἢ ἐκ περίπλου ταῖς ἐμβολαῖς χρῆσθαι*) → ελνστ. σημ. «στόμιο ποταμού» → σύγχρ. σημ. «έμφραξη αιμοφόρου αγγείου» (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *embolie*).

εμβόλιμος «ενδιάμεσος, παρεμβαλλόμενος»
< αρχ. *ἐμβόλιμος* < *ἐμβολ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος,* πβ. κ. *γνώρ-ιμος, μόν-ιμος.* Η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην περίφραση *ἐμβόλιμος μήν,* για να δηλώσει τον μήνα που προσετίθετο στο σεληνιακό ημερολόγιο, προκειμένου να εναρμονίζεται με την πραγματική διαδοχή των εποχών.

εμβόλιο
< ελνστ. *ἐμβόλιον,* αρχική σημ. «ακόντιο – ένθετο κόσμημα», υποκορ. τού αρχ. ουσ. *ἔμβολον* (βλ.λ.). Η ιατρ. σημ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *vaccine* (βλ.λ. *βατσίνα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμβολι-άζω, λόγ. [1833], απόδ. τού αγγλ. *vaccinate*
εμβολιασ-μός, λόγ. [1833], απόδ. τού αγγλ. *vaccination.*

έμβολο
< αρχ. *ἔμβολον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 415-6: *αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἐμβόλοις χαλκοστόμοις παίοντ', ἔθραυον πάντα κωπήρη στόλον*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἔμβολος,* από θ. τού ρ. *ἐμβάλλω* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *βάλλω – βολή, συμ-βάλλω – σύμ-βολο.* Η λ. αναφερόταν αρχικώς σε οτιδήποτε αιχμηρό (π.χ. σε πάσσαλο που μπήγεται στο χώμα), ειδικότερα όμως στις χάλκινες επιμήκεις προεξοχές των πολεμικών πλοίων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμβολίζω < μεσν. *ἐμβολ-ίζω*
εμβολισμός < μεσν. *ἐμβολισ-μός* < *ἐμβολισ-* (*ἐμβολίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
εμβόλι-ση < *εμβολί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση.*

εμβριθής «βαθύς, στοχαστικός»
< αρχ. *ἐμβριθής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 693: *ἐμβριθὲς κακόν*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-βριθ(ής)* < ρ. *βρίθω* «είμαι βαρύς – είμαι γεμάτος» (βλ.λ.).

εμβρόντητος
< αρχ. *ἐμβρόντητος* «χτυπημένος από βροντή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ διαίτ.* 35.57-8: *τούτους ἤδη οἱ μὲν ἄφρονας ὀνομάζουσιν, οἱ δὲ ἐμβροντήτους*], ρηματ. επίθ. τού *ἐμβροντῶμαι (-άο-)* «πλήττομαι από βροντή ή αστραπή» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βροντ(ῶ) / (-ῶμαι)* < *βροντή* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «έκθαμβος, έκπληκτος».

έμβρυο
< αρχ. *ἔμβρυον* [ήδη ομηρικό] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βρύον* (βλ.λ.) < ρ. *βρύω* «ανθίζω, αφθονώ», όπως εξηγήθηκε από τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαὶ εἰς Ὁμήρου Ἰλιάδα* 4.15.2: *ἔοικε λέγεσθαι καὶ ἔμβρυον τὸ ἔνδον γαστρὸς βρύον, ἤτοι ἀνθοῦν.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμβρυ-ϊκός, λόγ. [1843]
εμβρυ-ακός, λόγ. [1879].
ΣΥΝΘ. εμβρυ(ο)-: *εμβρυο-γένεση, εμβρυο-κτονία, εμβρυ-ουλκός, εμβρυο-φθόρος, εμβρυ-ωρός* κ.ά. Αρκετά σύνθ. τής ιατρικής ορολογίας αποτελούν με-

ταφορά αντίστοιχων ελληνογενών ξένων όρων: *εμβρυο-γενής, εμβρυο-γονία, εμβρυο-θυλάκιο, εμβρυο-καρδία, εμβρυο-λογία, εμβρυο-πάθεια, εμβρυόσακος* κ.ά.

εμείς

< μεσν. *ἐμεῖς* (κατ' αναλογίαν προς τον ενικό *ἐγώ, ἐμοῦ, ἐμέ* κ.λπ.) < αρχ. *ἡμεῖς / ἀμές* (δωρ.) / *ἄμμες* (αιολ.). Βλ.λ. *ημείς*.

εμένα

< μεσν. *(ἐ)μένα(ν)* (με προσθήκη τού *-α* κατά την αιτιατική των τριτοκλίτων, π.χ. *ἄνδρ-α, πίνακ-α, σωτῆρ-α*) < ελνστ. *ἐμέν* (με τελικό *-ν* κατ' αναλογίαν προς τις αιτ. των ονομάτων) < αρχ. *ἐμέ* (το αρκτικό *ἐ-* κατά το *ἐγώ*) < *με* (ως εγκλιτικό) < Ι.Ε. **me* || λατ. *me* (> γαλλ. εγκλιτ. *me*, ομοίως ισπ., ιταλ.), αρχ. γερμ. **me-ki* (> γερμ. *mich*, αγγλ. *me*). Βλ. κ. *μου*.

εμετός

< μεσν. *ἐμετός* (κατ' επίδρ. των οξύτονων ουσ. σε *-τός*, π.χ. *παγε-τός, ὀχε-τός, πυρε-τός*) < αρχ. *ἔμετος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το *ἐμῶ (-έω)* «κάνω εμετό», πιθ. < **Fεμ-έω* (με ανομοίωση τού **F-* σε περιβάλλον χειλικού) < Ι.Ε. **wem-* || σανσκρ. *vámiti*, λατ. *vomo* (> γαλλ. *vomir*, ισπ. *vomitar*, ιταλ. *vomitare*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμετικός < αρχ. *ἐμετ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ τόπων* 42.20: *φάρμακον ὑποχωρητικὸν καὶ ἐμετικόν*] < *ἔμετος*
έμεση < αρχ. *ἔμε-σις* < ρ. *ἐμῶ (-έω)*
έμεσμα < αρχ. *ἔμεσ-μα* < ρ. *ἐμῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. εξ-εμώ (αρχ., βλ.λ.) – **εμετο-δοχείο, εμετο-λογία**.

εμιγκρές

μεταφορά τού γαλλ. *émigré*, μτχ. τού *émigrer* < λατ. απρφ. *emigrare* τού ρ. *emigro* «μεταναστεύω, μετοικώ».

εμίρης

< μεσν. *ἐμίρης / ἐμίρ / ἰμίρ* < τουρκ. *emir* «διοικητής – διαταγή, εντολή» < αραβ. *'amīr* «διοικητής», για το οποίο βλ.λ. *αμιράς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμιράτο, μεταφορά τού γαλλ. *émirat*, κατ' αναλογίαν προς τα *δουκ-άτο, πριγκιπ-άτο* κ.ά.

εμμελής «μελωδικός»

< αρχ. *ἐμμελής* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-μελ(ής)* < *μέλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμμέλεια < αρχ. *ἐμμέλ-εια*, αρχική σημ. «τραγική όρχηση (όχι κωμική ή πολεμική)» → Η σημ. «αρμονία» είναι ελνστ.

εμμένω

< αρχ. *ἐμμένω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *μένω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-μένω, υπο-μένω, απο-μένω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμμονή < αρχ. *ἐμμον-ή* «συνέχιση», πβ. κ. *υπο-μένω – υπο-μονή*
έμμονος < αρχ. *ἔμμον-ος* «αυτός που διαρκεί, σταθερός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα, πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 26c.2-3: *ὥστε οἷον ἐγκαύματα ἀνεκπλύτου γραφῆς ἔμμονά μοι γέγονεν*] (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *fixe, immanent*).

έμμεσος

< ελνστ. *ἔμμεσος* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *μέσος* (βλ.λ.), κατ' αντιδιαστολή προς το αρχ. αντίθετο *ἄμεσος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμμέσως < ελνστ. επίρρ. *ἐμμέσ-ως*
εμμεσ-ότητα, λόγ. [1886].

έμμετρος → μέτρο

έμμηνος

< αρχ. *ἔμμηνος* «διάρκειας ενός μηνός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 281: *ἔμμην' ἱερὰ*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *μήν, μηνός* (βλ.λ. *μήνας*). Ήδη ελνστ. η φρ. *ἔμμηνος περίοδος* και ο πληθ. ουδ. *ἔμμηνα*, που αναφέρονται στην εμμηνορρυσία των γυναικών.

ΣΥΝΘ. εμμηνο-: *εμμηνό-παυση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ménopause*), *εμμηνο-ρραγία* (λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ménorrhagie*), *εμμηνο-ρρυσία* (απόδ. τού ελληνογενούς ν.λατ. *menorrhoea*), *εμμηνό-ρροια* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *menorrhoea*).

έμμισθος → μισθός

εμμονή → εμμένω

έμμονος → εμμένω

έμμορφος

< ελνστ. *ἔμμορφος* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *-μορφ(ος)* < αρχ. *μορφή*, πβ. κ. *ά-μορφος*. Βλ. επίσης *όμορφος*.

εμουλσιόν «επίστρωση φιλμ – γαλάκτωμα»

< γαλλ. *émulsion* «γαλάκτωμα» (οπτικό δάνειο) < λατ. *emulsus*, μτχ. τύπος τού ρ. *emulgo* «αρμέγω».

έμπα

< μεσν. *ἔμπα* (ως ουσ.) < προστ. *ἔμπα* τού ρ. *(ἐ)μπαίνω* (βλ.λ.), η οποία σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς τον τύπο προστακτικής *ἔλα*.

εμπαθής

< αρχ. *ἐμπαθής* «συγκινημένος, ένθερμος – κινούμενος από πάθος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-παθ(ής)*, από θ. τού ρ. *πάσχω* (πβ. παθ. αόρ. β' *ἔ-παθ-ον*), πβ. κ. *συμ-παθής*. Κατά τον Μεσαίωνα η λ. σήμαινε επίσης «ασθενι-

κός». Η σύγχρονη χρήση τής λ. ενισχύθηκε από το γαλλ. *passionnel*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπάθεια < ελνστ. *ἐμπάθ-εια* «ισχυρό πάθος».

εμπαίζω

< αρχ. *ἐμπαίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Άντιγ. 799-800: *ἄμαχος γὰρ ἐμπαίζει θεὸς Ἀφροδίτα*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *παίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπαιγμός < ελνστ. *ἐμπαιγ-μός*

εμπαίκτης < ελνστ. *ἐμπαίκ-της*.

εμπάργκο «εμπορικός αποκλεισμός»

< αγγλ. *embargo* < ισπ. *embargo* < ρ. *embargar* «παρεμποδίζω, αποκλείω» < δημώδ. λατ. **imbarricāre* < *im-* (< λατ. *in*) + **barra* (βλ.λ. *μπάρα*).

έμπαση

< μεσν. *ἔμπασις* < αρχ. *ἔμβασις* < ρ. *ἐμβαίνω* (βλ.λ. *μπαίνω*), πβ. αρχ. *βάσις – βαίνω*.

εμπατή «είσοδος, καταπακτή»

ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *εμπατός* < ελνστ. *ἐμβατός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐμβαίνω* (βλ.λ. *μπαίνω*), πβ. κ. *βαίνω – βατός*.

εμπεδώνω

< αρχ. *ἐμπεδῶ (-όω)* «στηρίζω, στερεώνω – βεβαιώνω, επικυρώνω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 790: *τὸν δ' ὅρκον ὃν κατώμοσ' ἐμπεδώσομεν*] < επίθ. *ἔμπεδος* «σταθερός, στερεός» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-πεδο(ς)* < ουσ. *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπέδωση < ελνστ. *ἐμπέδω-σις* «τήρηση συμφωνίας» < αρχ. *ἐμπεδῶ (-όω)*.

εμπειρία → έμπειρος

εμπειρογνώμων

λόγ. [1883], < *ἐμπειρο(ς)* + *γνώμ(ων)* < *γνώμη*, πβ. κ. *πραγματο-γνώμων, ισχυρο-γνώμων, α-γνώμων*.

έμπειρος

< αρχ. *ἔμπειρος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Πινδ. *απόσπ.* 110.1-2: *γλυκὺ δὲ πόλεμος ἀπείροισιν, ἐμπείρων δέ τις ταρβεῖ προσιόντα νιν καρδίᾳ περισσῶς*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-πειρ(ος)* < *πεῖρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-πειρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπειρία < αρχ. *ἐμπειρ-ία* «γνώση αποκτημένη εκ πείρας – πρακτική εξάσκηση»

εμπειρικός < αρχ. *ἐμπειρ-ικός* «πεπειραμένος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] ➜ Στην ελνστ. εποχή το επίθ. αποκτά τη σημ. «(πρακτικός γιατρός) που στηρίζεται μόνο στην πείρα του» (πβ. Ρούφ. *Σύνοψ.* 6.6: *τῶν δὲ πλευριτικῶν τε καὶ περιπνευμονικῶν ἐν ὀλίγοις μέν τισίν ἐστιν ἡ διαφορά, μόνοις δὲ τοῖς ἄγαν ἐμπειρικοῖς καταληπτή*).

ΣΥΝΘ. εμπειρι(ο)-, εμπειρο-: *εμπειρι-αρχία, εμπειριο-κρατία, εμπειριο-κρατικός – εμπειρο-γνωμοσύνη, εμπειρο-πόλεμος, εμπειρο-τέχνης* κ.ά.

εμπεριέχω → έχω

εμπερικλείω → κλείνω

εμπεριστατωμένος «προσεγμένος, λεπτομερώς επεξεργασμένος»

λόγ. [1837], μτχ. τύπος αμάρτυρου ρ. **εμπεριστατώ* < ελνστ. *ἐμπερίστατος* «πολυάσχολος – ανήσυχος, λυπημένος» < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *περι-* + *στατός* (από θ. τού αρχ. *ἵστημι / ἵσταμαι*). Στη σημερινή σημ. η λ. αποτελεί απόδ. τού γερμ. *umständlich*.

εμπίπτω

< αρχ. *ἐμπίπτω* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*), πβ. κ. *συμ-πίπτω, υπο-πίπτω*.

εμπιστεύομαι

< αρχ. *ἐμπιστεύομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιστ.* 23.11-12: *ὁ μὲν ἐγκέφαλος φρουρέει τὴν ἄκρην τοῦ σώματος, ἀσφάλειαν ἐμπεπιστευμένος*], μέσ. τύπος τού ρ. *ἐμπιστεύω* «δείχνω εμπιστοσύνη (σε κάποιον), αναθέτω σε αξιόπιστο πρόσωπο» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πιστεύω* (βλ.λ.). Το ρ. *ἐμπιστεύομαι* άρχισε να χρησιμοποιείται ως αποθετικό ήδη την ελνστ. εποχή (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ.* 51.380: *καὶ μηδὲν τοσοῦτον εἰδὼς Πέτρος, τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐνεπιστεύθη προστασίαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπιστευ-τικός, λόγ. [1816], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *confidentiel*

εμπιστευτικ-ότητα < *εμπιστευτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

έμπιστος

< μεσν. *ἔμπιστος* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *πιστός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-πιστος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπιστοσύνη < μεσν. *ἐμπιστ-οσύνη*.

έμπλαστρο

< ελνστ. *ἔμπλαστρον* < *ἔμπλαστρος (ἡ)* (με επίθημα *-τρο-*), μτγν. τύπος τού *ἔμπλαστος* (επίσης αρχ. *ἔμπλαστον φάρμακον*, στον Ιπποκράτη), που προέρχεται από το αρχ. *ἐμπλάσσω / -ττω* «επικολλώ κατάπλασμα – πλάθω» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πλάσσω / -ττω* (βλ.λ.).

εμπλέκω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐμπλέκω* «πλέκω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 610: *οὐκ ἐμπλέκων αἰνίγματ', ἀλλ' ἁπλῷ λόγῳ*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πλέκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συμ-πλέκω*.

ΣΗΜΑΣ. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «πέφτω, περιπίπτω (σε κάτι κακό)» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 814e.6-7: *τοῦ δὴ σπουδαίου τὴν μὲν κατὰ πόλεμον καὶ ἐν βιαίοις ἐμπλακέντων πόνοις σωμάτων μὲν καλῶν, ψυχῆς δ' ἀνδρικῆς*),

ενώ την ελνστ. εποχή συναντάται επίσης η σημ. «συσχετίζομαι, συνδέομαι, ενέχομαι» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ιστ.* 19.2,2-3: *ἐμπλακεὶς δὲ τῶν ἐγχωρίων τινὶ γυναικὶ καὶ ποιήσας αὐτὴν ἔγκυον συνεχῶς κατὰ τοὺς ὕπνους ἐταράττετο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπλοκή < ελνστ. *ἐμπλοκ-ή* «πλέξιμο». Η σύγχρ. σημ. «ανάμιξη σε κρίση ή διένεξη» οφείλεται επίσης σε επίδρ. τού αγγλ. *involvement*.

έμπλεος «πλήρης, γεμάτος»

< αρχ. *ἔμπλεος* / (αττ.) *ἔμπλεως* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πλέος* / (αττ.) *πλέως* «γεμάτος», για το οποίο βλ. το ουδ. *πλέον*.

εμπλοκή → εμπλέκω

εμπλουτίζω

λόγ. [1893], < *εμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *πλουτ(ίζω)* < *πλούτος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *enrichir*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπλουτισ-μός, λόγ. [1874], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *enrichissement*.

εμπνέω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐμπνέω* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πνέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-πνέω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φυσώ, πνέω» (πβ. Ευριπ. *Κύκλ.* 123-4: *ἀπηλιώτης ἄνεμος ἐμπνεύσας δορὶ ἐξέβαλεν ἡμᾶς τήνδ' ἐς Αἰτναίαν πέτραν*) → αρχ. σημ. «εμφυσώ συναισθήματα – ωθώ σε πνευματική δημιουργία» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Κ 482: *τῷ δ' ἔμπνευσε μένος γλαυκῶπις Ἀθήνη*· Ησιόδ. *Θεογ.* 31-2: *ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδὴν θέσπιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έμπνευση < ελνστ. *ἔμπνευ-σις*, αρχική σημ. «πνοή, φύσημα» → Η λ. πρωτοαπαντά στην Π.Δ. (Ψαλμ. 17,16: *καὶ ἀνεκαλύφθη τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου, Κύριε, ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀργῆς σου*). Η σημερινή σημ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *inspiration*

εμπνευσ-τής, λόγ. [1889].

εμποδίζω

< αρχ. *ἐμποδίζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «δένω τα πόδια κάποιου – κωλύω, εναντιώνομαι», < επίθ. *ἐμπόδιος* «αυτός που βρίσκεται στα πόδια, που φράζει τον δρόμο» < επίρρ. *ἐμποδών* (ίδια σημ.), που πλάστηκε (με την πρόθ. *ἐν*) κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *ἐκποδών* < φρ. *ἐκ ποδῶν*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπόδιο < αρχ. *ἐμπόδι-ον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.31.3: *ὅπως μὴ σφίσι [...] ἐμπόδιον γένηται θέσθαι τὸν πόλεμον ἢ βούλονται*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐμπόδιος* (πβ. Ηρόδ. *Ἱστ.* 1.153: *ἥ τε γὰρ Βαβυλὼν οἱ ἦν ἐμπόδιος καὶ τὸ Βάκτριον ἔθνος*)

εμποδισμός < αρχ. *ἐμποδισ-μός*

εμποδιστής < ελνστ. *ἐμποδισ-τής*

εμπόδιση < ελνστ. *εμπόδι-σις*

εμπόδισμα < αρχ. *ἐμπόδισ-μα*.

ΣΥΝΘ. παρ-εμποδίζω (ελνστ.), **παρ-εμπόδιση** (λόγ. [1833]), **παρ-εμποδιστικός**.

εμπόλεμος

< μεσν. *ἐμπόλεμος* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *πόλεμος* (βλ.λ.).

έμπορος

< αρχ. *ἔμπορος* [ήδη ομηρικό], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἐν πόρῳ (ὤν)* «αυτός που ταξιδεύει στη θάλασσα». Η λ. δήλωνε αυτόν που διέσχιζε τη θάλασσα χρησιμοποιώντας *πόρον* («πέρασμα» ή «πλοίο», τού οποίου δεν ήταν ιδιοκτήτης αλλά επιβάτης), πράγμα που κατ' εξοχήν εφαρμοζόταν σε όσους ασχολούνταν με αγοραπωλησία προϊόντων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμπορείο < αρχ. *ἐμπορ-εῖον*

εμπορία < αρχ. *ἐμπορ-ία* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο]

εμπόριο < αρχ. *ἐμπόρ-ιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επίθ. *ἐμπόρ-ιος*

εμπορικός < αρχ. *ἐμπορ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Αριστοφάνη]

εμπορικ-ότητα, λόγ. [1891], < *εμπορικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

εμπορεύομαι < αρχ. *ἐμπορ-εύομαι*

εμπόρευμα < αρχ. *ἐμπόρευ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἱέρ.* 9.11.2-4: *ἐννόησον ὅτι οὐκ ἔστιν ἐμπορεύματα λυσιτελέστερα ἢ ὅσα ἄνθρωποι ἄθλων ὠνοῦνται*] < *ἐμπορ-εύομαι*

εμπορεύσ-ιμος, λόγ. [1851], < *εμπορευσ-* (*εμπορεύομαι*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΥΝΘ. εμπορευματο-, **εμπορο-**: *εμπορευματο-θήκη* (λόγ. [1889]), *εμπορευματο-λογία* (λόγ. [1890]), *εμπορευματο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *commercialisation*), *εμπορο-δικείο* (λόγ. [1833]), *εμπορο-κρατία* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *mercantilisme*), *εμπορο-μεσίτης* (λόγ. [1833]), *εμπορο-πανήγυρις* (λόγ. [1864]), *εμπορο-πλοίαρχος* (λόγ. [1826]), *εμπορο-υπάλληλος* (λόγ. [1884]) κ.ά.

-έμπορος, **-εμπόριο**: *λαθ-έμπορος, σταφιδ-έμπορος, μεγαλ-έμπορος, δουλ-έμπορος, οιν-έμπορος, καπν-έμπορος, φαρμακ-έμπορος, λαθρ-έμπορος, τυρ-έμπορος, σωματ-έμπορος, ζω-έμπορος – ξυλ-εμπόριο, δουλ-εμπόριο, χονδρ-εμπόριο, καπν-εμπόριο, μικρ-εμπόριο, δερματ-εμπόριο, ζω-εμπόριο* κ.ά.

εμποτίζω

λόγ. [1861], < *εμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *ποτίζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *imprégner*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμποτισ-μός, λόγ. [1896]

εμπότι-ση.

έμπρακτος
< αρχ. *ἔμπρακτος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πρακ(τός)*, ρηματ. επίθ. τού *πράττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-πρακ-τος*.

εμπρεσιονισμός → ιμπρεσιονισμός

εμπρησμός
< ελνστ. *ἐμπρησμός*, από θ. τού αρχ. ρ. *ἐμπίμπρημι* «καίω, βάζω φωτιά» (πβ. αόρ. *ἐν-έ-πρησα*) < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πίμ-πρη-μι* (με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό και εισαγωγή ερρίνου) < θ. *πρη-*, ίσως μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pre-us-*, τα παράγωγα τού οποίου έχουν διάφορες σημασίες, π.χ. σανσκρ. *próthati* «φυσώ», λατ. *pruina* «χιόνι, πάχνη», αρχ. γερμ. **freusa-* «παγώνω» (> γερμ. *frieren*, αγγλ. *freeze*, ολλ. *vriezen*). Είναι πιθ. ότι η Ι.Ε. ρίζα δήλωνε φυσικά φαινόμενα με μεγάλη ένταση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμπρηστής < ελνστ. *ἐμπρησ-τής* < αρχ. *ἐμπίμπρημι*
εμπρηστ-ικός < *εμπρηστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εμπριμέ
< γαλλ. *imprimé* «έντυπο – ύφασμα με σχέδια», μτχ. τύπος τού ρ. *imprimer* < λατ. *imprimo* «αποτυπώνω, σφραγίζω».

εμπρόθεσμος → προθεσμία

εμπρόθετος → θέτω

εμπρός
< μεσν. *(ἐ)μπρός*, που πιθ. αποσπάστηκε από το αρχ. επίρρ. *ἔμπροσθεν* «μπροστά από» (βλ.λ.), ώστε να εντάσσεται στο σχήμα και άλλων επιρρημάτων χωρίς το επίθημα προελεύσεως *-θεν*, π.χ. αρχ. *ὄπισθεν – ὀπίσω, ἔντοσθεν – ἐντός, ἔκτοσθεν – ἐκτός*. Δεν φαίνεται πιθ. η απευθείας σύνθεση *ἐν* + *πρός* > *ἐμπρός*, διότι η συνεκφορά **ἐν πρός* δεν συναντάται καθόλου στην αρχ. γραμματεία. Βλ. κ. *μπροστά*.

έμπροσθεν
< αρχ. *ἔμπροσθεν* «μπροστά από» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρ.* 100.9: *ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πρόσθεν*, αντί τού αναμενομένου *πρόθεν* (< *πρό* + *-θεν*, βλ.λ.), με προσθήκη τού *-σ-* κατά τα *ὄπισθεν, ἔντοσθεν* κ.λπ. Βλ. κ. *μπροστά*.

εμπρόσθιος
< αρχ. *ἐμπρόσθιος* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πρόσθιος* (βλ.λ.).

εμπροσθοφυλακή
λόγ. [1825], < επίρρ. *ἔμπροσθ(εν)* + *φυλακή*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *avant-garde*.

έμπυος «πυώδης»
< αρχ. *ἔμπυος* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-πυος* < ουσ. *πύον* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμπύημα < αρχ. *ἐμπύη-μα* < *ἐμπυ-ῶ (-όω)*
εμπύηση < αρχ. *ἐμπύη-σις* < *ἐμπυ-ῶ (-όω)*.

εμπύρετος → πυρετός

έμπυρος «φλεγόμενος»
< αρχ. *ἔμπυρος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πῦρ, -ρός* (βλ.λ.).

εμφανής
< αρχ. *ἐμφανής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 667: *κάσήμηνεν ἐμφανὲς τέκμαρ*], από θ. τού ρ. *ἐμφαίνω* «εκθέτω, φανερώνω» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-φανής, δια-φανής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμφανίζω < αρχ. *ἐμφαν-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδ.* 53.6-7: *οἶμαι μᾶλλον ὑμῖν ἐμφανιεῖν τὴν ἀλήθειαν*]
εμφάνιση < αρχ. *ἐμφάνι-σις* «παρουσίαση, φανέρωση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Σοφιστ. ἔλεγχ.* 176b.29-30: *ἐπεὶ δ' ἐστὶν ἡ μὲν ὀρθὴ λύσις ἐμφάνισις ψευδοῦς συλλογισμοῦ*] < *ἐμφαν-ίζω*
εμφανίσ-ιμος < *εμφανισ-* (*εμφανίζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *συγκρίσ-ιμος*
εμφανισ-ιακός < *εμφανισ-* (*εμφάνισις*) + παραγ. τέρμα *-ιακός*, πβ. κ. *παραδοσ-ιακός*
εμφανισ-τήριο, λόγ. [1840], < *εμφανισ-* (*εμφανίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*.

έμφαση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔμφασις* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + θ. *φᾰ-*, συνεσταλμ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), + παραγ. τέρμα *-σις*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι, φαίνομαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εμφάνιση, παρουσία – όψη, αντανάκλαση» (πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 135: *ἀλλ' ἴσως τὴν ἔμφασιν ὁ ἥλιος ποιεῖ*· Αριστ. *Μετεωρ.* 345b: *ἀδύνατον τὴν αὐτὴν ἔμφασιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ εἶναι μέρους τοῦ ἐνόπτρου*) → ήδη ελνστ. σημ. «δήλωση – ισχυρή έκφραση» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 9.1: *κεφαλαιωδῶς γε μὴν οὐδὲν ἐπέχει καὶ νῦν ἐμφάσεως χάριν ὑπομνῆσαι τοὺς ἀκούοντας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εμφατικός < ελνστ. *ἐμφα-τικός* (με θ. *φα-*, βλ. ανωτέρω)
εμφαντικός < ελνστ. *ἐμφαν-τικός* (με θ. *φαν-*, όπως στον σύνθ. παθ. αόρ. β΄ *ἐμ-φαν-ῆναι*).

εμφιαλώνω → φιάλη

εμφιλοχωρώ «διεισδύω, παρεισφρέω»
< ελνστ. *ἐμφιλοχωρῶ (-έω)* «συχνάζω με ευχαρίστηση» < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + αρχ. *φιλοχωρῶ (-έω)* «αγαπώ κάποιον τόπο ή περιοχή, συχνάζω εκεί» < *φιλο-* (< *φίλος*) + *χωρῶ* (< *χῶρος*). Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Περὶ Ἄννης* 54.658:

όταν ἀσέλγειαν πᾶσαν εἰσελθεῖν καὶ ἐμφιλοχωρῆσαι ταῖς ψυχαῖς τῶν νέων ἐάσωμεν).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εμφιλοχωρώ

Η ετυμολόγηση τού ρήματος από τις λ. *ἐν, φίλος* και *χωρῶ* υποδεικνύει ως μόνη σωστή τη γραφή ***εμφιλοχωρώ*** και όχι **εμφυλλοχωρώ*, όπως γραφόταν συχνά στο παρελθόν, από λανθασμένη σύνδεση με τη λ. *φύλλον*.

εμφορούμαι «διαπνέομαι»

< αρχ. *ἐμφοροῦμαι* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 419: *κύμασιν ἐμφορέοντο, θεὸς δ' ἀποαίνυτο νόστον*], μέσ. τύπος τού ρ. *ἐμφορῶ (-έω)* «επιφέρω, γεννώ» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *φορῶ* (βλ.λ.).

έμφραγμα

< αρχ. *ἔμφραγμα* «φράγμα, εμπόδιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ φύσ.* 14.23-25: *ὅταν πουλὺ πνεῦμα κατὰ πᾶν τὸ σῶμα παντὶ τῷ αἵματι μιχθῇ, πολλὰ ἐμφράγματα γίνεται πολλαχῇ ἀνὰ τὰς φλέβας*] < ρ. *ἐμφράσσω, -ττω* (πβ. κ. *φράγμα – φράσσω*) < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *φράσσω, -ττω* (βλ.λ.). Οι αρχ. γιατροί αποκαλούσαν *ἔμφραγμα* την απόφραξη τού εντέρου ή διαφόρων αρτηριών, αλλά η εξειδίκευση τής λ. στη δήλωση τής καρδιακής ανεπάρκειας οφείλεται σε απόδ. τού ν.λατ. *infarctus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έμφραξη < αρχ. *ἔμφραξ-ις* < *ἐμφράσσω, -ττω*

εμφρακτικός < αρχ. *ἐμφρακ-τικός* < *ἐμφράσσω, -ττω*

εμφραγματ-ίας < *έμφραγμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *τραυματ-ίας*.

έμφρων «συνετός, λογικός»

< αρχ. *ἔμφρων, -ονος* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. *σώ-φρων, εχέ-φρων, μετριό-φρων, ταπεινόφρων, παρά-φρων* κ.ά.

εμφύλιος

< αρχ. *ἐμφύλιος* «σχετικός με την ίδια φυλή ή με ομοεθνείς» [πιθ. ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου] < επίθ. *ἔμφυλος* (ίδια σημ.) < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-φυλο(ς)* < ουσ. *φῦλον* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. σχετίστηκε με πόλεμο μεταξύ ομοφύλων (πβ. αρχ. φρ. *ἐμφύλιον αἷμα, ἐμφύλιος στάσις*, ελνστ. φρ. *ἐμφύλιος μάχη, ἐμφύλιος πόλεμος*).

εμφύσημα «νόσημα των πνευμόνων»

< αρχ. *ἐμφύσημα* «φούσκωμα στο στομάχι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ἐμφυσῶ (-άω)* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *φυσῶ* (βλ.λ.). Στη σημ. τής πνευμονικής πάθησης η λ. αποδίδει το ελληνογενές ν.λατ. *emphysema*.

εμφυσώ → φυσώ

έμφυτος

< αρχ. *ἔμφυτος* «φυσικός – εγγενής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.7.5: *αἰδῶ δὲ καὶ φόβον, ἔφη, οὐχ ὁρᾷς ἔμφυτά τε ἀνθρώποις ὄντα*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-φυτο(ς)*, που προέρχεται από το ρ. *φύω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *σύμ-φυτος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμφυτεύω < αρχ. *ἐμφυτ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

εμφύτευση < ελνστ. *ἐμφύτευ-σις* < αρχ. *ἐμφυτεύω*.

εμφωλεύω «υποκρύπτομαι»

< ελνστ. *ἐμφωλεύω* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + αρχ. *φωλ(εύω)* < *φωλεός / φωλεά* (βλ.λ. *φωλιά*).

έμψυχος

< αρχ. *ἔμψυχος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *επίγρ.* 7.443.4: *ἄψυχ' ἐμψύχων ἅδε κέκευθε κόνις*] < *ἐμ-* + *-ψυχ(ος)* < *ψυχή* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-ψυχος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μετεμψύχωση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εμψυχώνω < μεσν. *ἐμψυχ-ώνω* «ζωντανεύω» < ελνστ. *ἐμψυχ-ῶ (-όω)*

εμψύχωση < ελνστ. *ἐμψύχω-σις* < ελνστ. *ἐμψυχ-ῶ (-όω)*

εμψυχω-τής, λόγ. [1894], < *εμψυχώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*, απόδ. τού γαλλ. *animateur*

εμψυχω-τικός, λόγ. [1896], < *εμψυχώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

εμώ → εμετός

εν

ΕΤΥΜ. < αρχ. πρόθ. *ἐν* < I.E. **en-* (δηλώνει στάση σε τόπο, εντοπισμό και κατάσταση) || λατ. *in* (> γαλλ. *en*, ισπ. *en*), αρχ. γερμ. *in* (> γερμ. *in*, αγγλ. *in*). Από παρεκτεταμένη μορφή τής πρόθεσης *ἐν* σχηματίστηκε η πρόθ. *εἰς* (βλ.λ.), ενώ απαντά επίσης σε σύνθετα, π.χ. *ἐν-τός, ἔν-τερον, ἐν-τόσθια*.

ΣΗΜΑΣ. Στην αρχ. γλώσσα η πρόθ. *ἐν* συντασσόταν κυρίως με δοτική, εκφράζοντας ό,τι δηλωνόταν από την αρχαϊκή τοπική πτώση που δεν είχε διασωθεί: στάση σε τόπο, κατάσταση ή θέση, μέσο ή όργανο, χρονικό διάστημα. Κατά την ελληνιστική εποχή η σύνταξη *ἐν* + δοτική βαθμηδόν αντικαταστάθηκε από τον συνδυασμό *εἰς* + αιτιατική, ο οποίος κατόπιν επικράτησε.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού εν

Από την Αρχαιότητα η πρόθεση *ἐν* χρησιμοποιήθηκε εκτενώς στα σύνθετα ως προτακτικό στοιχείο και αυτή η ιδιότητά του είναι παραγωγική και στη Νέα Ελληνική. Απαντά με τις εξής μορφές: α) ***εμ-***, προ των χειλικών συμφώνων *π, β, φ* (π.χ. *ἐμ-*

πορος, εμ-φανής), β) **εγ-**, προ των ουρανικών και υπερωικών συμφώνων κ, γ, χ (π.χ. *έγ-καιρος, εγ-γράφω, έγ-χρωμος*), γ) **ελ- / ερ-**, προ των συμφώνων λ, ρ αντιστοίχως (π.χ. *έλ-λογος, έρ-ρινος*), δ) **εν-**, προ των φωνηέντων και των υπολοίπων συμφώνων (π.χ. *εν-εργός, εν-οχλώ, έν-ζυμος, εν-τείνω*). Για τη συλλαβική αύξηση των σύνθετων ρημάτων βλ.λ. *έ-*.

ένα

< μεσν. *ένα* < αρχ. *ἕν*, ουδ. τού αριθμητ. *εἷς* (βλ.λ. *ένας*). Το μεσν. *ένα* σχηματίστηκε με βάση το αρσ. μεσν. *ένας*, ακολουθώντας τον τύπο άλλων επιθέτων, π.χ. *μέγας – μέγα*.

εναγκαλίζομαι

< ελνστ. *ἐναγκαλίζομαι* < *ἐν-* + *ἀγκαλ(ίζομαι)* < αρχ. *ἀγκάλη* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εναγκαλισ-μός, λόγ. [1880].

ενάγω «ασκώ αγωγή»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐνάγω* < *ἐν-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-άγω, συν-άγω, υπ-άγω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οδηγώ, κατευθύνω – παρακινώ» (πβ. Θουκ. Ἱστ. 6.15: *ἐνῆγε δὲ προθυμότατα τὴν στρατείαν Ἀλκιβιάδης ὁ Κλεινίου·* Ηροδ. Ἱστ. 4.145: *μάλιστα δὲ ἐνῆγέ σφεας ὥστε ποιέειν ταῦτα*) → ελνστ. σημ. «οδηγώ κάποιον στο δικαστήριο (ως κατηγορούμενο)» (πβ. Βασιλ. Ἐπιστ. 204.2: *ἀναμένειν καὶ τὴν ἀπολογίαν τοῦ ἐναγομένου, ἵν' οὕτως ἐκ τῆς παραθέσεως ἑκατέρων τῶν λόγων διαδειχθῇ ἡ ἀλήθεια*). Οι ενεστωτικές μτχ. *ἐνάγων, ἐναγόμενος* αποκτούν νομική χρήση ήδη από την ελνστ. εποχή.

εναγώνιος → αγωνία

εναέριος → αέρας

εναίσιμος στη φρ. *εναίσιμος διατριβή*

< αρχ. ἐναίσιμος «ευοίωνος – αρμόζων, κατάλληλος» < *ἐν-* + *αἶσ(α)* «μοίρα, πεπρωμένο» (βλ.λ. *αίσιος*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*. Η λόγ. φρ. *εναίσιμος διατριβή* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *dissertatio inauguralis* και μαρτυρείται από την ίδρυση τού Πανεπιστημίου Αθηνών.

εναιώρημα → αιωρούμαι

ενάλιος «θαλάσσιος»

< αρχ. *ἐνάλιος* < *ἐν-* + *-άλ(ιος)* < *ἅλς, ἁλός (ἡ)* «θάλασσα» (βλ.λ. *άλας*), πβ. κ. *παρ-άλιος*.

εναλλάσσω

< αρχ. *ἐναλλάσσω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Αἴας* 1060: *νῦν δ' ἐνήλλαξεν θεὸς τὴν τοῦδ' ὕβριν πρὸς μῆλα καὶ ποίμνας πεσεῖν*] < *ἐν-* + *ἀλλάσσω / -ττω* (βλ.λ. *αλλάζω*), πβ. κ. *απ-αλλάσσω, αντ-αλλάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εναλλαγή < ελνστ. *ἐναλλαγ-ή* «ανταλλαγή – ποικιλία, μεταβολή» (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *alternance, alternation*)

εναλλακ-τήρας < *εναλλακ-* (*εναλλάσσω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *alternator*

εναλλακτικός < ελνστ. *ἐναλλακ-τικός* «αυτός που εναλλάσσει – ασελγής» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. τού αγγλ. *alternative*)

εναλλάξ < αρχ. επίρρ. *ἐναλλάξ* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.].

ενάμισης κ. ενάμισυς

< μεσν. *ενάμισυς* < *ένα(ς)* + *(ἥ)μισυς*. Ομοίως το θηλ. *μιάμιση* (< *μία* + *μισή*) και το ουδ. *ένάμισυ* (< *ένα* + *(ἥ)μισυ*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ενάμισης ή ενάμισυς – μιάμιση – ενάμισι ή ενάμισυ;

Πρόκειται για μεσαιωνικό σύνθετο που σημαίνει «ένας και μισός». Ο αρχαίος τύπος ήταν **ἥμισυς – ἡμίσεια – ἥμισυ**. Από μεταπλασμό τού *ἥμισυς* σε **ἥμισος** πλάστηκε, στα μεσαιωνικά χρόνια, ο τύπος **μισός** (που τονίστηκε κατά τα συναφή επίθ. *απλός, διπλός, μονός* κ.λπ.), με θηλ. **μισή** και ουδ. **μισό**. Στα μεσαιωνικά χρόνια σχηματίστηκαν και σύνθετα: *ένας* + *ήμισυς* > **ενάμισυς**, *ένα* + *ήμισυ* > **ενάμισυ**. Άρα οι τύποι *ενάμισυς* και *ενάμισυ* είναι οι ετυμολογικώς ορθοί, θα έπρεπε δε να κλίνονται (και να γράφονται) ως: ο *ενάμισυς*, τού *ενάμισυ*, τον *ενάμισυ* – το *ενάμισυ*, τού *ενάμισυ*, το *ενάμισυ*. Ωστόσο, επειδή στη Νέα Ελληνική τα αντίστοιχα ονόματα παρουσιάζονται κυρίως μεταπλασμένα (π.χ. το ουσ. **πρέσβης** έχει διπλή κλίση **πρέσβης – πρέσβη** / *πρέσβεως – πρέσβη – πρέσβεις*, αλλά και **πρεσβευτής**, *-τή, -τή, -τές*) και επειδή ήδη το θηλυκό σχηματίστηκε διαφορετικά (*μιάμιση*), είναι προτιμότερο να ακολουθήσουμε την ομαλότερη κλίση και γραφή: ο *ενάμισης* (χρόνος) – τού *ενάμιση* (χρόνου) – τον *ενάμιση* (χρόνο) – η *μιάμιση* (ώρα) – τής *μιάμισης* (ώρας) – τη *μιάμιση* (ώρα) – το *ενάμισι* (λεπτό) – τού *ενάμισι* (λεπτού) – το *ενάμισι* (λεπτό) (πληθυντικός δεν υπάρχει). Κατ' αυτό τον τρόπο, εντάσσουμε το *ενάμισης* στην κλίση των επιθέτων τού τύπου **-ής, -ιά, -ί** (*σταχτής, σταχτιά, σταχτί*), μολονότι διαφέρουν στην προέλευσή τους και στο θηλυκό (*μιάμιση*).

Σύμφωνα με το ουδ. *ενάμισι*, γράφονται και «κλίνονται» (στην πραγματικότητα είναι άκλιτα) σε **-ήμισι** και **-μισι** οι τύποι τού πληθυντικού (δεν έχουν ενικό) όλων των άλλων αριθμητικών: *δυόμισι μήνες, δυόμισι μέρες, δυόμισι κιλά, τρεισήμισι αιώνες, τρεισήμισι ώρες, τριάμισι κιλά, τεσσερεισήμισι αιώνες, τεσσερεισήμισι μέρες, τεσσεράμισι χρόνια, εξίμισι εβδομάδες* (επειδή το *έξι* λήγει σε φωνήεν, αλλιώς θα ήταν *εξήμισι*, πβ. *τρεισήμισι*) κ.ά.

εναvθρώπηση
< ελνστ. *ἐνανθρώπησις* < *ἐνανθρωπῶ (-έω)* «γίνομαι άνθρωπος, ενσαρκώνομαι» (σε κείμενα για τον Υιό τού Θεού) < *ἐν-* + *-ανθρωπ(ῶ)* < αρχ. *ἄνθρωπος*. Η λ. γράφεται με *-η-* *(ενανθρώπηση)*, όχι *-ι-* *(*ενανθρώπιση)*, διότι δεν προέρχεται από ρήμα *ενανθρωπίζω*, αλλά από το ελνστ. *ἐνανθρωπῶ*.

έναντι
< ελνστ. *ἔναντι* «ενώπιον», σύνθ. από τις αρχ. προθέσεις *ἐν* και *ἀντί*, που εξ αρχής απαντά συντασσόμενο με γενική πτώση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον*.

ενάντια
< μεσν. *ἐνάντια*, επίρρ. τού επιθ. *ἐνάντιος* (βλ.λ.), που ενισχύθηκε συνειδητά σε νεότερους χρόνους, για να αποφευχθεί η χρήση των προθέσεων *κατά / εναντίον* (+ γενική πτώση), οι οποίες θεωρήθηκαν λόγιες. Τα τελευταία χρόνια η χρήση τού τύπου *ενάντια* έχει υποχωρήσει, επειδή συνδέθηκε με τον τεχνητό («ξύλινο») πολιτικό λόγο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον*.

εναντίον
< αρχ. *ἐναντίον*, αρχική σημ. «ενώπιον», επιρρ. χρήση τού ουδετέρου τού επιθ. *ἐναντίος* (βλ.λ. *ενάντιος*). Ήδη αρχ. (ομηρική) η σημ. «κατά» (*Ἰλ.* Ν 448: *ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐναντίον ἵστασ' ἐμεῖο*). Βλ. κ. *ενάντια*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εναντίον
Το ***εναντίον*** είναι επιρρηματικός τύπος που προήλθε από το ουδέτερο τού αρχ. επιθέτου *ἐναντίος* «αντίθετος». Στην ετυμολογική αφετηρία τού ***ἐναντίος*** βρίσκεται η πρόθεση *ἀντί* *(ἐν* + *ἀντίος* < *ἀντί)*, η οποία λειτουργεί επίσης για να δηλώσει αντίθεση (κυρίως σε σύνθετες λέξεις).
Από πάρα πολύ νωρίς το ουδέτερο τού επιθέτου απέκτησε επιρρηματική σημασία. Αρχικά σήμαινε και «απέναντι, ενώπιον» (πβ. ομηρικό, *Ὀδ.* ρ 544: *τὸν ξεῖνον ἐναντίον ὧδε κάλεσσον* «τον ξένο φώναξε και φέρε τον μπροστά μου»), χρήση που απαντά ιδιαίτερα στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα τής Παλαιάς Διαθήκης. Στο σημείο αυτό φαίνεται παράλληλος σχηματισμός με το επίρρημα *ἐνώπιον* που προήλθε από το *ἐνώπιος* «αυτός που βρίσκεται απέναντι» (πβ. Π.Δ., Έξοδ. 33,11: *καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωυσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ*). Αλλά από νωρίς απαντά και με τη σημασία τής εχθρικής διάθεσης προς κάποιον, πράγμα λογικό, αφού ο αντίπαλος βρίσκεται πάντα απέναντι (πβ. στην Ιλιάδα, Υ 97: *οὐκ ἔστ' Ἀχιλῆος ἐναντίον ἄνδρα μάχεσθαι*). Αυτή η σημασία τελικά επεκτάθηκε και γενικεύτηκε. Στα μεσαιωνικά χρόνια απαντούν και οι τύποι *εναντίο, ενάντιο, ενάντιον, ιναντίον, 'ναντίο, 'ναντίον*. Στη νεοελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται για να δηλώσει αντίθεση και συντάσσεται με γενική. Τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιήθηκε και η λέξη *ενάντια* (βλ.λ.) + αιτιατική, εκδημοτικισμένος τύπος τού *εναντίον* + γενική. (Σημειωτέον ότι και ο πληθυντικός *ἐναντία* σε ορισμένους αρχαίους συγγραφείς είχε επίσης επιρρηματική σημασία, αλλά δεν σχετίζονται οι δύο σχηματισμοί μεταξύ τους). Πλήθος παραγώγων και συνθέτων τής λέξης *εναντίον* υπάρχουν στη Νέα Ελληνική: *απέναντι, απεναντίας, εναντιότητα, εναντιώνομαι, εναντιωματικός, εναντίωση, κατέναντι, υπενάντιος, υπεναντιότητα, εναντιολόγος, εναντιόμορφος* κ.ά. (Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης, μάλιστα, βρίσκει σε κείμενο τής εποχής του (1886) τη λέξη *εναντιοπαθητικός* ως αντίθετο τού *ομοιοπαθητικός*).

ενάντιος
< μεσν. *ἐνάντιος* (με τονισμό στην προπαραλήγουσα κατ' αναλογίαν προς άλλα επίθ., π.χ. *γνήσιος, τίμιος, πλούσιος*) < αρχ. *ἐναντίος* «αντικρινός, απέναντι – εχθρικός, αντίπαλος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 497: *οἱ δ' ἐλελίχθησαν καὶ ἐναντίοι ἔσταν Ἀχαιῶν*] < *ἐν-* + *ἀντίος* (ίδια σημ.) < *ἀντί* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εναντιότητα < αρχ. *ἐναντι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον*.
ΣΥΝΘ. εναντιο-: *εναντιο-λογώ, εναντιο-μορφία, εναντιό-μορφος, εναντιό-τροπος* κ.ά.

εναντιώνομαι
< μεσν. *ἐναντιώνω, -ομαι* < αρχ. *ἐναντιῶ (-όω), -οῦμαι* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < επίθ. *ἐναντίος* (βλ.λ. *ενάντιος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εναντίον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εναντίωση < αρχ. *ἐναντίω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐναντιῶ (-όω)*
εναντιωματικός < ελνστ. *ἐναντιωματ-ικός* (ενν. *σύνδεσμος*, απαντά στο έργο *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός) < αρχ. *ἐναντίω-μα, -ατ(ος)* «οτιδήποτε αντιτίθεται, εμπόδιο» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < ρ. *ἐναντιῶ (-όω)*.

εναποθέτω → αποθέτω

εναπόκειται «εξαρτάται, έγκειται»
γ' πρόσ. τού ελνστ. *ἐναπόκειμαι* «είμαι αποθηκευμένος» < *ἐν-* + αρχ. *ἀπόκειμαι* (βλ.λ.) < *ἀπο-* + *κεῖμαι*.

εναργής «λαμπρός, φανερός – σαφής»
< αρχ. *ἐναργής* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* π 161: *οὐ γάρ πως πάντεσσι θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς*] < *ἐν-* + *-αργ(ής)* < επίθ. *ἀργός* «λευκός, φωτεινός», για το οποίο βλ.λ. *άργυρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενάργεια < αρχ. *ἐνάργ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτικ.* 277c.3: *τῶν χρωμάτων ἐνάργειαν*]
εναργώς < αρχ. επίρρ. *ἐναργ-ῶς*.

ενάρετος
< ελνστ. *ἐνάρετος* < *ἐν-* + *-ἀρετ(ος)* < αρχ. *ἀρετή* (βλ.λ.), πβ. κ. *παν-άρετος, φιλ-άρετος*.

έναρθρος → άρθρο

εναρκτήριος → έναρξη

εναρμονίζω
λόγ. [1862], < αρχ. *εναρμόν(ιος)* «ρυθμικός, αρμονικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] + παραγ. τέρμα *-ίζω*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *harmoniser.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εναρμόνι-ση, λόγ. [1884]
εναρμονισ-τής, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *harmoniste*
εναρμονισ-μός, λόγ. [1895].

έναρξη
< ελνστ. *ἔναρξις*, από θ. τού αρχ. *ἐνάρχομαι* «αρχίζω, ξεκινώ» (μέλλ. *ἐνάρξομαι*) < *ἐν-* + *ἄρχω* / *-ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εναρκ-τήριος, λόγ. [1862], < *εναρκ- (ενάρχομαι)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*
εναρκτικός < ελνστ. *ἐναρκ-τικός* < αρχ. *ἐνάρχ-ομαι.*

ένας
< μεσν. *ἕνας*, από την αιτιατική τού αρχ. *εἷς, ἑνός* / (δωρ.) *ἧς* (ήδη μυκ. δοτ. *e-me*) < **ἕμ-ς* < Ι.Ε. **sem-* «ένας» || αρμ. *mi*, λατ. *semel* «άπαξ» || αρχ. *ἁπλοῦς* < **sm̥-pl-os* (βλ.λ. *απλός*), *μία* (< **sm-ia*), *ὅμο-ιος* (< **somo-*), *ἅ-μα*, *ἅ-παξ* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ένας, απλός, όμοιος, μία, άπαξ, άμα, έτερος – siempre, simple, same, some...
Οι παραπάνω λέξεις, μολονότι φαίνονται απομακρυσμένες εξαιτίας των παραγωγικών τερμάτων και τής δομής τους, έχουν το βασικό κοινό χαρακτηριστικό ότι ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **sem-* «ένας» και αυτή η θεμελιώδης έννοια τής μονάδας υπόκειται σε όλες τις σημασίες τους. Η μορφολογική ανάλυση των θεμάτων καθιστά φανερή τη συγγένεια των παρακάτω ομορρίζων:
1) από θέμα **sem-*: ***ένας*** (< αρχ. *εἷς* < **ἕμ-ς* < **sem-s*), ουδ. ***ένα*** (< *ἕν*).
2) από θέμα **som-* (μεταπτωτική βαθμίδα): αρχ. ***ὅμο-ιος*** (< αρχ. *ὁμός* «κοινός, ενωμένος, ο ίδιος» < **som-os*, από όπου το επίρρ. ***ὁμοῦ*** και το α' συνθ. ***όμο-***).
3) από θέμα **sm̥-* (μεταπτωτική βαθμίδα που παρουσιάζεται στην Ελληνική ως *ἁ-*): *ἁ-* αθροιστικό (βλ.λ.), το οποίο απαντά στις λ. ***απλός*** (< αρχ. *ἁ-πλ-οῦς (-όο-)* < **sm̥-pl-os*), ***ἅ-μα*** (< **sm̥-*), ***ἅ-παξ, ἅ-πας, ἕ-τερος*** / *ἅτερος* (δωρ., αιολ.) (< **sm̥-tero-*) κ.ά.
4) από θέμα **sm-* (μεταπτωτική βαθμίδα): ***μία*** (< **sm-ia*).
Στην ίδια Ι.Ε. ρίζα ανάγονται διάφορα ομόρριζα ευρωπαϊκών γλωσσών, που έχουν ως αφετηρία τη σημασία «ένας, ενιαίος» και «μαζί, συγχρόνως». Ως αποτέλεσμα, από το λατ. επίρρημα ***sem-per*** «μία φορά για πάντα, πάντοτε, άπαξ» προέκυψαν επιρρήματα που σημαίνουν «πάντοτε» (π.χ. ισπ. ***siempre***, ιταλ. ***sempre***), ενώ από το αρχ. γερμ. **saman-* «ο ίδιος» έχουμε το αγγλ. ***same***, από δε το ρηματικό θέμα **samen-* «συγκεντρώνω (όμοια πράγματα)» προέκυψε το γερμ. ***sammeln*** «συγκεντρώνω, συνάγω». Το σχήμα τού αρχ. *ἁ-πλοῦς*, όπως αναλύθηκε παραπάνω, συναντούμε επίσης στο λατ. ομόρριζο ***sim-plus*** «απλός», από όπου γαλλ. και αγγλ. ***simple***. Είναι ενδιαφέρον ότι στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσεται επίσης το αγγλ. ***some*** «μερικοί» (< αρχ. γερμ. **sumaz* < **som-mo-*), το οποίο αρχικά σήμαινε «συγκεκριμένου και καθορισμένου αριθμού ή ποσότητας».

έναστρος → άστρο

ενατενίζω → ατενής

ένατος
< αρχ. *ἔνατος* < **ἕ-νϝα-τος*, το οποίο παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος που απαντά στο αριθμητ. *ἐννέα* (βλ.λ.).

έναυσμα
< ελνστ. *ἔναυσμα* < αρχ. *ἐναύω* «βάζω φωτιά (σε κάτι)» < *ἐν-* + *αὔω* «ανάβω φωτιά» < **αὔσ-(j)ω* (με ψίλωση), που συνδ. με λατ. *haurio* «αντλώ», παλ. ισλ. *ausa* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έναυση < αρχ. *ἔναυ-σις* < *ἐναύ-ω.*

ενδεδειγμένος → ενδείκνυμαι

ενδεής «στερημένος, φτωχός»
< αρχ. *ἐνδεής* < ρ. *ἐνδέω* «είμαι κατώτερος, στερούμαι – έχω ανάγκη, χρειάζομαι» < *ἐν-* + *δέω* / *-ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ένδεια < αρχ. *ἔνδ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. Ἑλλ. 2.2.2: *θᾶττον τῶν ἐπιτηδείων ἔνδειαν ἔσεσθαι*].

ενδείκνυμαι «θεωρούμαι κατάλληλος, χρήσιμος»
< αρχ. *ἐνδείκνυμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *ἐνδείκνυμι* «υποδεικνύω, δείχνω – παρέχω ενδείξεις» < *ἐν-* + *δείκνυμι* (βλ.λ. *δείχνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ένδειξη < αρχ. *ἔνδειξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐνδείκνυμι*, πβ. κ. *από-δειξη, επί-δειξη*
ενδεικτικός < ελνστ. *ἐνδεικ-τικός* < αρχ. *ἐνδείκνυμι*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *ενδεικτικό (σχολείου)* αποδίδει ορισμένες χρήσεις τού γαλλ. *certificat*
ενδεδειγμένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. ρ. *ἐνδείκνυμι.*

ένδεκα → έντεκα

ενδεκα- → έντεκα

ενδεκάδα → έντεκα

ενδέκατος
< αρχ. *ενδέκατος* (μεσν. επίσης *εντέκατος*) < αριθμητ. *ένδεκα* (βλ.λ. *έντεκα*).

ενδελεχής «συνεχής – επιμελής, προσεγμένος»
< αρχ. *ενδελεχής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 718a.1: *μνήμην ἐνδελεχῆ παρεχόμενον*] < *έν-* + *-δελεχ(ής)* < ουσ. **δέλεχος*, το οποίο παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *δόλιχος* «δρόμος αντοχής (στην Αρχαιότητα)» (βλ.λ.) και προέρχεται από το επίθ. *δολιχός* «μακρύς».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ενδελεχής – εντελεχής
Τα επίθετα **ενδελεχής** *(ενδελέχεια)* και **εντελεχής** *(εντελέχεια)*, παρά την ομοιότητά τους, έχουν διαφορετική ετυμολογική αρχή και σημασία. Το αρχ. *ενδελεχής* συνδέεται με το επίθετο *δολιχός* «μακρύς» και σημαίνει «συνεχής, διαρκής», κατ' επέκταση «επιμελής», ενώ το ελνστ. *εντελεχής* (σπάνιο· απαντά το αρχ. *εντελέχεια*) προέρχεται από τη συνεκφορά *ἐντελὲς ἔχειν* και δήλωσε αυτόν «που χαρακτηρίζεται από πληρότητα, που είναι πραγματικός και ολοκληρωμένος».

ενδέχεται «μπορεί, ίσως»
< αρχ. *ενδέχεται* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], γ΄ πρόσ. τού ρ. *ενδέχομαι* «παραδέχομαι, αποδέχομαι – επιτρέπω» < *έν-* + *δέχομαι* (βλ.λ.). Η απρόσωπη χρήση τού τύπου *ενδέχεται* με σημ. «είναι δυνατόν» είναι ήδη αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδεχόμενος < αρχ. *ενδεχόμενος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], μτχ. ενεστ. τού ρ. *ενδέχομαι*
ενδεχομένως < ελνστ. επίρρ. *ενδεχομέν-ως* < αρχ. *ενδεχόμενος*.

ενδημώ «διαμένω μόνιμα σε τόπο»
< αρχ. *ενδημῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία] < επίθ. *ένδημος* «εγχώριος» < *έν-* + *δῆμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-δημος (αποδημία, αποδημώ), έκ-δημος (εκδημία, εκδημώ)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδημία < ελνστ. *ενδημ-ία* «κατοικία σε έναν τόπο, διαμονή»
ενδημ-ικός, λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endémique*
ενδημ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endémisme*
ενδημικ-ότητα, λόγ. [1894], < *ενδημικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ενδιάθετος «ενδόμυχος – έμφυτος, εγγενής»
< ελνστ. *ενδιάθετος* < *έν-* + θ. τού αρχ. *διατίθημι* < *δια-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω*), πβ. κ. *α-διά-θετος*. Η λ. πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους Στωικούς φιλοσόφους στη συνεκφορά *ενδιάθετος λόγος* «ενδόμυχος, εσωτερικός λογισμός» (σε αντιδιαστολή προς τον *προφορικό*).

ενδιαίτημα «κατοικία»
< ελνστ. *ενδιαίτημα* < αρχ. *ενδιαιτῶμαι (-άο-)* «κατοικώ, διαμένω» < *έν-* + *διαιτῶμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *διαιτῶ (-άω)*, για το οποίο βλ.λ. *δίαιτα*[1].

ενδιάμεσος
λόγ. [1870], < *εν-* + *διάμεσος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intermédiaire*.

ενδιατρίβω
< αρχ. *ενδιατρίβω* «διαμένω σε ορισμένο τόπο – (μτφ.) ασχολούμαι επίμονα και συστηματικά» < *έν-* + *διατρίβω* «δαπανώ χρόνο, συχνάζω (κάπου)» (βλ.λ. *διατριβή*).

ενδιαφέρω
λόγ. [1833], < *εν-* + αρχ. *διαφέρω* (βλ.λ.), απόδ. των γαλλ. *s'intéresser* «ενδιαφέρομαι», *intéresser* «ενδιαφέρω», που ανάγονται στο λατ. *interesse* «βρίσκομαι ανάμεσα – διαφέρω, ξεχωρίζω» (απρόσ. *interest* «ξεχωρίζει, διαφέρει – ενδιαφέρει, μέλει»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδιαφέρων, απόδ. τού γαλλ. *intéressant*
ενδιαφέρον, απόδ. τού γαλλ. *intérêt*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ενδιαφέρω
Η είσοδος τού ρ. **ενδιαφέρω**, **-ομαι** στις αρχές τού 19ου αιώνα, προκειμένου να δηλωθούν οι σημασίες «νοιάζει, μέλει», δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις τόσο από τους λογίους όσο και, αργότερα, από τους δημοτικιστές. Επειδή επρόκειτο για μεταφραστικό δάνειο από τη Γαλλική, ορισμένοι δίσταζαν να το καταχωρίσουν στα λεξικά τους, ενώ άλλοι (π.χ. Ψυχάρης) το καταδίκαζαν ρητά. Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης είχε σχολιάσει ως εξής το ζήτημα: «Ἐψέχθη ὑπὸ πολλῶν τό τε ῥῆμα καὶ ἡ μετοχὴ ἡ διὰ τοῦ *ἐν* σύνθετος· ὅθεν καὶ δὲν κατεχώρισαν αὐτὰ ἐν τοῖς Ἑλληνογαλλικοῖς Λεξικοῖς των οὔτε ὁ Σκαρλᾶτος οὔτε ὁ Ν. Κοντόπουλος, μόνον δὲ τὸ *διαφέρει* καὶ τὸ *διαφέρον* καὶ τὸ *διάφορον* ἐνεκρίθησαν κατὰ τὴν παλαιὰν χρῆσιν. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν γραφόντων καὶ ὁμιλούντων, ἐν οἷς καὶ φιλόλογοι ἐξ ἐπαγγέλματος, δὲν ἐπείσθησαν (...) Ἡ δὲ *ἐνδιαφέρουσα κατάστασις*, Γαλ. *état intéressant* (= εγκυμοσύνη) ἐγένετο συνηθεστάτη καὶ αὐτή, καὶ ἂς φωνάζουν οἱ λογιώτατοι!» (*Συναγωγὴ νέων λέξεων...*, σ. 367).

ενδίδω
< όψιμο ελνστ. (5ος αι. μ.Χ.) *ενδίδω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ενδίδωμι*, αρχική σημ. «δίνω στο χέρι, εγχειρίζω – (κατ' επέκτ.) παραδίδω, υποχωρώ» < *έν-* + *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδόσιμος < αρχ. *ενδόσ-ιμος* < *ενδίδωμι*
ενδοτικός < ελνστ. *ένδο-τικός* < αρχ. *ενδίδωμι*
ενδοτικ-ότητα, λόγ. [1887], < *ενδοτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ενδοτ-ισμός < *ενδοτ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ένδικος
< αρχ. *ένδικος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *έν-* + *-δικ(ος)* < *δίκη* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατά-δικος*, *υπό-δικος*.

ενδο- → ένδον

ενδογαμία «γάμος μεταξύ μελών τής ίδιας κοινότητας»
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *-γαμ(ία)* < *γάμος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *endogamy*.

ενδογενής
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *-γεν(ής)* < αρχ. *γένος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *endogenous*, διαφ. από το ελνστ. *ενδογενής* «αυτός που γεννήθηκε στο σπίτι, οικογενής».

ενδοθήλιο «υμένας των καρδιακών κοιλοτήτων»
λόγ. [1884], < *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *-θήλ(ιο)* < αρχ. *θηλή*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *endothelium*. Βλ. κ. *επιθήλιο*.

ενδοιασμός
< ελνστ. *ενδοιασμός* < αρχ. *ενδοιάζω* «διστάζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη], φραστικό σύνθ. (σε *-άζω*) από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *έν δοιῇ* «ανάμεσα σε δύο – διστακτικά». Το αρχ. *δοιή / δοιά* «δισταγμός, αμφιβολία» είναι ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *δοιός* «διπλός», *δοιοί* (πληθ.) «δύο, αμφότεροι» (< Ι.Ε. **d(u)wō-*) και συνδ. με το αριθμητ. *δύο* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδοιαστικός < ελνστ. *ενδοιασ-τικός* < αρχ. *ενδοιάζω*.

ενδοκοινοτικός
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *κοινοτικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intracommunautaire*.

ενδοκρινής
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *-κριν(ής)* < αρχ. *κρίνω*, στη σημ. «διαλέγω, ξεχωρίζω» (πβ. κ. *εκ-κρίνω*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endocrine*. Συνήθως απαντά στη φρ. *ενδοκρινής αδένας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδοκριν-ικός < *ενδοκριν(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ενδοκρινο-λογία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endocrinologie*
ενδοκρινο-λόγος, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *endocrinologist*.

ενδομυϊκός
λόγ. [1897], < *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *μυϊκός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intramusculaire*.

ενδόμυχος
< αρχ. *ενδόμυχος* «σχετικός με το εσωτερικό τής κατοικίας, με το βάθος της» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < *ένδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *μυχός* (βλ.λ.). Η σημ. «κρυφός» είναι ελνστ. (πβ. Γαλην. *Περὶ κρισ. ἡμερ.* 3, 9.837: *εἰ δέ τι καὶ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς νόσημα μὴ σφόδρα ταχέως κινούμενον, ἀλλ' οἷον ἐνδόμυχον εἰσβάλλοι*).

ένδον
< αρχ. επίρρ. *ένδον* [ήδη ομηρικό], που παρουσιάζει παρόμοιο σχηματισμό με τα λατ. *endo-*, *indu-*. Όπως και στα λατ. αντίστοιχα, έτσι και το αρχ. *ένδον* έχει α΄ συνθετικό την πρόθ. *έν* (λατ. *in*) και πιθ. σχηματίστηκε με επίθημα **-to* (πβ. λατ. *in-tus* «εντός, ένδον») ή **-dho* (πβ. αρχ. *ένθα*). Η ελκυστική υπόθεση ότι το β΄ συνθ. προέρχεται από το θ. τού ουσ. *δόμος* «σπίτι, οίκος» δεν φαίνεται να ευσταθεί.
ΣΥΝΘ. ενδο-: *ενδο-μήτριος*, *ενδο-μητρίωση*, *ενδο-γαμία*, *ενδο-επικοινωνία*, *ενδό-πλασμα*, *ενδό-ρρηξη*, *ενδο-συνεννόηση*, *ενδο-φλέβιος*, *ενδο-χώρα* κ.ά.

ένδοξος → δόξα

ενδόσιμος → ενδίδω

ενδοσκόπηση
ΕΤΥΜ. < ρ. *ενδοσκοπώ* < *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *σκοπώ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Ως προς τη σημ. τής ιατρικής εξέτασης η λ. είναι μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endoscopie* (από όπου και ο παράλλ. τύπος *ενδοσκοπία*, λόγ. [1891]), ενώ στη σημ. «αυτοπαρατήρηση» (στην ψυχολογία) πρόκειται για μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *introspection*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδοσκόπ-ιο, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endoscope*
ενδοσκοπ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *endoscopique*.

ενδοστρεφής
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ένδον*) + *-στρεφ(ής)* < *στρέφω* (πβ. κ. *εξω-στρεφής*, *εσω-στρεφής*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *introvertiert*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδοστρέφ-εια, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Introversion*.

ενδοσυμφωνικός
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ἔνδον*) + *συμφωνικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interconsonantique*.

ενδοσυνεννόηση
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ἔνδον*) + *συνεννόηση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *intercommunication*.

ενδότατος
< ελνστ. *ἐνδότατος*, υπερθ. βαθμός που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. επίρρ. *ἔνδον* (βλ.λ.).

ενδότερος
< ελνστ. *ἐνδότερος*, συγκρ. βαθμός που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. επίρρ. *ἔνδον* (βλ.λ.).

ενδοτικός → ενδίδω

ενδοφλέβιος
λόγ. [1893], < *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ἔνδον*) + *-φλέβ(ιος)* < *φλέβα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intraveineux*.

ενδοχώρα
< *ενδο-* (< αρχ. επίρρ. *ἔνδον*) + *χώρα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Hinterland*.

ένδυμα
< αρχ. *ἔνδυμα* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < ρ. *ἐνδύω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεστιάριο, ρούχο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδυμασία < μεσν. *ἐνδυμα-σία* «φορεσιά – ρουχισμός».
ΣΥΝΘ. ενδυματο-: *ενδυματο-λογία* (λόγ. [1893]), *ενδυματο-λόγος, ενδυματο-λογικός, ενδυματο-λόγιο*.

ενδυναμώνω
< μεσν. *ἐνδυναμώνω* < ελνστ. *ἐνδυναμῶ (-όω)* < *ἐν-* + *δυναμ(ῶ)* < αρχ. *δύναμις* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενδυνάμωση < ελνστ. *ἐνδυνάμω-σις* < *ἐνδυναμῶ (-όω)*
ενδυνάμω-μα, λόγ. [1887]
ενδυναμω-τής.

ενδύω
< αρχ. *ἐνδύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 131: *ὣς εἰπὼν ἔνδυνε περὶ στήθεσσι χιτῶνα*] < *ἐν-* + *δύω* «βυθίζομαι, βουτώ» (βλ.λ.). Από το αρχ. *ἐνδύω* έχει προέλθει το μεσν. *ντύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-δύω* > *γδύνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ένδυση < αρχ. *ἔνδυ-σις* «είσοδος» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 419c.5-6: *ὀδύνη δὲ ἀπὸ τῆς ἐνδύσεως τῆς λύπης κεκλημένη ἔοικεν*) → ελνστ. σημ. «ντύσιμο, ένδυμα» (πβ. Αριστοφ. Γραμμ. *Περὶ ζῴων* 2.56.5-6: *ἐνδύσει δὲ καὶ στρωμνῇ τοῖς αὐτῶν χρώμενοι δέρμασι*).

ενέδρα
< αρχ. *ἐνέδρα*, αρχική σημ. «θέση, αναμονή», < *ἐν-* + *ἕδρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-έδρα*. Η σημερινή σημ. είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.5: *ὥσπερ ἂν εἰς ἐνέδραν εἰς τὸ στρατόπεδον τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐμπίπτειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενεδρεύω < αρχ. *ἐνεδρ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
ενεδρευτής < ελνστ. *ἐνεδρευ-τής* < αρχ. *ἐνεδρεύω*.

ένεκα
< αρχ. *ἕνεκα / ἕνεκεν* «εξαιτίας, λόγω» (ήδη μυκ. *e-ne-ka*). Η παλαιότερη ανάλυση *ἕνεκα* < **ἕν-Fεκα* (με β΄ συνθ. προερχόμενο από το *ἑκών / Fεκ-ών*, βλ.λ.) προσκρούει στην απουσία τού F από τη μυκηναϊκή διάλεκτο. Επιπλέον, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η ταυτότητα τού αρκτικού *ἑν-*, καθώς ορισμένοι θεωρούν ότι πρόκειται για το αριθμητ. *ἕν* και άλλοι για δάσυνση τής πρόθεσης *ἐν* λόγω τού ακολουθούντος F. Προτιμότερη είναι η αναγωγή τού επιρρ. *ἕνεκα* στο θ. *ἐνεκ-*, το οποίο απαντά στο απρφ. *ἐνεγκεῖν*, που χρησιμοποιείται ως αόρ. β΄ τού ρ. *φέρω* (βλ.λ. *διένεξη, διηνεκής*).

ενενήντα
< μεσν. *ἐνενῆντα* < αρχ. *ἐνενήκοντα* (πβ. κ. *τριάντα – τριάκοντα, πενήντα – πεντήκοντα*) < **ἐνFαν-άκοντα* (κατά τα αριθμητ. σε *-ήκοντα*, π.χ. *ἑξ-ήκοντα, ἑβδομήκοντα*) < επίθ. **ἔνFα-νος* (< **ἐνFα-*, για το οποίο βλ.λ. *ένατος, εννέα*) + συνδ. φωνήεν *-ᾱ-* + επίθημα *-κοντα*, ουδ. πληθ. τού *-κατι*, για το οποίο βλ.λ. *είκοσι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενενηκοστός < αρχ. *ἐνενηκοσ-τός*
ενενηντ-άρης < *ενενήντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *τριαντ-άρης*
ενενηντ-αριά < *ενενήντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *τριαντ-αριά*.
ΣΥΝΘ. ενενηκοντ(α)-, ενενηντ(α)-: *ενενηκονταετής, ενενηκοντα-ετηρίδα, ενενηκοντα-πλάσιος, ενενηκοντ-ούτις – ενενηντά-χρονος, ενενηντα-ήμερος, ενενηντα-πλάσιος* κ.ά.

ενεός «άναυδος, άλαλος»
< αρχ. *ἐνεός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 4.5.33: *τοῖς παισὶν ἐδείκνυσαν ὥσπερ ἐνεοῖς ὅ τι δέοι ποιεῖν*], αγν. ετύμου. Συχνά στα αρχ. κείμενα απαντά συνδυασμένο με το επίθ. *κωφός*.

ενέργεια
< αρχ. *ἐνέργεια* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἐνεργ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εια*. Τη λ. έχουν δανειστεί πολλές γλώσσες (κυρ. με αφετηρία το υστλατ. *energīa* και κατόπιν τον γαλλ. τύπο), π.χ. αγγλ. *energy*, γαλλ. *énergie*, γερμ. *Energie* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενεργει-ακός.
ΣΥΝΘ. ενεργειο-: *ενεργειο-κρατία, ενεργειο-βόρος* κ.ά.
-ενέργεια: *ραδι-ενέργεια, ακτιν-ενέργεια* κ.ά.

ενεργητικός → ενεργός

ενεργοποιώ

λόγ. [1840], < *ενεργό(ς)* + *ποιώ*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *activer*, αγγλ. *activate*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενεργοποίη-ση, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *activation*.

ΣΥΝΘ. απ-ενεργοποιώ < *απ(ο)-* στερητ. + *ενεργοποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *deactivate*. Ομοίως το ουσ. *απενεργοποίηση* (αγγλ. *deactivation*).

ενεργός

< αρχ. *ἐνεργός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐν-* + *-εργ(ός)* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-εργός, ευ-εργός*.

ΣΥΝΘ. -ενεργός: *ραδι-ενεργός, αν-ενεργός, αντ-ενεργός*.

ενεργώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐνεργῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ὀκταμ.* 68.7-8: *καὶ τὸ στόμα πιέζειν, ὅκως ὁ πταρμὸς ὅτι μάλιστα ἐνεργήσει*] < επίθ. *ἐνεργός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πράττω, εκτελώ» → ελνστ. σημ. «δρω, πραγματοποιώ» (Κ.Δ. Γαλ. 2,8: *ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς ἐνήργησεν καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη*) → ελνστ. ειδικές σημ. «χειρουργώ», «προκαλώ αφόδευση» (αρχικώς για υπακτικά ή καθαρτικά σκευάσματα, πβ. ν.ελλ. *ενεργούμαι* «αφοδεύω»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενέργημα < ελνστ. *ἐνέργη-μα* «πράξη, δραστηριότητα»

ενεργητικός < αρχ. *ἐνεργη-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἐνεργ-ῶ (-έω)*. Ο όρος που σχετίζεται με την ενεργητική φωνή και διάθεση είναι ήδη ελνστ. (π.χ. *ἐνεργητικὸν ῥῆμα*). Βλ.λ. *διάθεση*

ενεργητικ-ότητα, λόγ. [1842], < *ενεργητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ενεργητ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *énergetisme*.

ΣΥΝΘ. -ενεργώ (και τα παράγωγα αυτών): *δι-ενεργώ (διενέργεια), προ-ενεργώ (προενέργεια), επ-ενεργώ (επενέργεια), αντ-ενεργώ (αντενέργεια), αυτ-ενεργώ (αυτενέργεια)* κ.ά.

ένεση

< αρχ. *ἔνεσις* (ήδη στον Ιπποκράτη, *Περὶ ἄρθρ.* 48.20: *ἔνεσις φύσης ἐνιεμένη ἐς τὴν κοιλίην*), τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐνίημι* «στέλνω – εμβάλλω, εμπνέω – ρίχνω ή εγχέω» (πβ. αρχ. *ἄνεσις – ἀνίημι, ἄφεσις – ἀφίημι*) < *ἐν-* + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω» (βλ.λ. *άνεση*, ΣΧΟΛΙΟ). Στη μεσν. γλώσσα η λ. είχε τη σημ. «κλύσμα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενέσ-ιμος < *ένεσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος* (πβ. κ. *πόσ-ιμος*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *injectable*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ένεση

Το αρχ. ***ἔνεσις*** αποδόθηκε αργότερα στη Λατινική με τη λ. *injectio*, η οποία είχε παρόμοιο σχηματισμό (από το ρ. *injicio* «εμβάλλω»), από όπου προέκυψαν οι σύγχρονοι όροι διαφόρων γλωσσών για τη σημασία «ένεση», π.χ. γαλλ. / αγγλ. *injection*, γερμ. *Injektion*, ολλ. *injectie* κ.λπ.

ενεστώτας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐνεστώς, -ῶτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. απόφθεγμα που αποδίδεται στον Ισοκράτη (*απόσπ.* 23.1-3): *τὸν χρηστὸν καὶ ἀγαθὸν ἄνδρα δεῖ τῶν μὲν προγεγενημένων μεμνῆσθαι, τὰ δὲ ἐνεστῶτα πράττειν, περὶ δὲ τῶν μελλόντων φυλάττεσθαι*], μτχ. παρακ. τού μέσου ρήματος *ἐνίσταμαι* (στη σημ. «είμαι πλησίον – αρχίζω, επίκειμαι») < *ἐν-* + *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *προ-ίσταμαι, συν-ίσταμαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρών, τρέχων» (κυρ. σε συνεκφορές, π.χ. *ὁ ἐνεστὼς πόλεμος, κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρόν, τοῦ ἐνεστῶτος μηνός*) → ελνστ. σημ. «ο γραμματικός χρόνος τού παρόντος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρόνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενεστωτ-ικός, λόγ. [1854].

ενέχυρο

< αρχ. *ἐνέχυρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἐν ἐχυρῷ* «εν ασφαλεία», που βασίζεται στο επίθ. *ἐχυρός* «ασφαλής, οχυρός», το οποίο προέρχεται από το θ. τού ρ. *ἔχω*. Βλ.λ. *έχω, οχυρός*. Όπως και σήμερα, η λ. δήλωνε ότι κάποιος παρέδιδε στον δανειστή προς φύλαξη ένα αντικείμενο αξίας ως εγγύηση μέχρι να αποπληρώσει το χρέος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενεχυριάζω < ελνστ. *ἐνεχυρ-ιάζω* < αρχ. *ἐνεχυράζω* «παίρνω ενέχυρο από κάποιον»

ενεχυρίαση < ελνστ. *ἐνεχυρία-σις* «λήψη ενεχύρου» < *ἐνεχυρ-ιάζω*

ενεχυριασμός < ελνστ. *ἐνεχυριασ-μός* «λήψη ενεχύρου» < *ἐνεχυρ-ιάζω*

ενεχυριαστής < ελνστ. *ἐνεχυριασ-τής* < *ἐνεχυρ-ιάζω*.

ΣΥΝΘ. ενεχυρο-: *ενεχυρο-δανειστήριο* (λόγ. [1833]), *ενεχυρο-δανειστής* (λόγ. [1889]), *ενεχυρο-δανειστικός* (λόγ. [1890]).

ενέχω → έχω

ενζενί

< γαλλ. *ingénue*, θηλ. τού *ingénu* < λατ. *ingenuus* «ελεύθερος – απλοϊκός, άδολος». Η λ. χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον ρόλο τής αφελούς νεαρής στο θέατρο.

ένζυμο

μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Enzym*, το οποίο πλάστηκε από την πρόθ. εν και από το θέμα τού ουσ.

ζύμη. Τη λ. έπλασε το 1878 ο Γερμανός χημικός W. Kühne.

ένζυμος
< μεσν. *ἔνζυμος* < *έν-* + *-ζυμ(ος)* < αρχ. *ζύμη* (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε ως αντίθετο τού αρχ. *ἄζυμος*.

ενήλικος
< ελνστ. *ἐνήλικος* / *ἐνῆλιξ, -ικος* < *έν-* + αρχ. *ἧλιξ, -κος* «συνομήλικος», για το οποίο βλ.λ. *ηλικία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανήλικος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενηλικ-ότητα, λόγ. [1861]
ενηλικι-ώνομαι < μεσν. *ἐνηλικ-ώνομαι* / *ἐνηλικι-οῦμαι (-όο-)* < *ἐνήλικ(ος)* (με επίδρ. τού ουσ. *ἡλικία*) + παραγ. τέρμα *-ώνω* / *-ώνομαι*
ενηλικίωση < μεσν. *ἐνηλικίω-σις* < *ἐνηλικι-οῦμαι (-όο-)*.

ενήμερος
λόγ. [1871], < *εν-* + *-ήμερ(ος)* < *ημέρα* (πβ. τον σχηματισμό των αρχ. *ἐφ-ήμερος, ὑπερ-ήμερος*), απόδ. τού γαλλ. *à jour*. Η λ. πλάστηκε για να αποδώσει την έννοια εκείνου που είναι «γνώστης τής επικαιρότητας, όσων συμβαίνουν την ίδια ημέρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενημερ-ότητα, λόγ. [1881]
ενημερ-ώνω < *ενήμερ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
ενημέρω-ση < *ενημερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ενημερω-τικός < *ενημερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ένθα «εκεί – όπου»
< αρχ. επίρρ. *ἔνθα*, που συνδ. με αρμ. *and* «εκεί», παλ. ιρλ. *and*. Φαίνεται ότι το επίρρ. σχηματίστηκε με επίθημα *-θα* προερχόμενο από αρχαϊκό τοπικό προσδιορισμό (για τον οποίο βλ.λ. *ιθα-γενής*), ενώ για το α΄ συνθ. δεν αποκλείεται η σύνδεση με την πρόθ. *ἐν*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενθάδε < αρχ. επίρρ. *ἐνθά-δε* [ήδη ομηρικό].

ενθαρρύνω
λόγ. [1840], < *εν-* + αρχ. *θαρρ(ύνω)* < *θάρρος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *encourager*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενθάρρυν-ση, λόγ. [1840]
ενθαρρυν-τικός, λόγ. [1856].

ένθεμα
< ελνστ. *ἔνθεμα*, που προέρχεται από θ. τού αρχ. *ἐντίθημι* «θέτω μέσα, εμβάλλω» (μεσν. *ἐνθέτω*). Βλ. κ. *ένθημα*.

ένθεν «από όπου»
< αρχ. *ἔνθεν* < *ἐν-* (για το οποίο βλ.λ. *ένθα*) + *-θεν* (βλ.λ.), επίθημα δηλωτικό προελεύσεως.

ενθέτω «τοποθετώ μέσα ή ανάμεσα σε άλλο»
< μεσν. *ἐνθέτω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐντίθημι* «θέτω μέσα, εμβάλλω» < *ἐν-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ένθεση < αρχ. *ἔνθε-σις*, αρχική σημ. «τοποθέτηση μέσα σε κάτι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 426c.8-9: *ἀπὸ τῆς τοῦ ἦτα μεταβολῆς καὶ τῆς τοῦ νῦ ἐνθέσεως κίνησις κέκληται*] < ρ. *ἐντίθημι*
ένθετος < αρχ. *ἔνθε-τος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Έλεγ.* 1.435: *ἔνθετον ἀνδρὶ νόημα*] < ρ. *ἐντίθημι*
ενθετικός < ελνστ. *ἐνθε-τικός* < αρχ. *ἐντίθημι*.

ένθημα
< ελνστ. *ἔνθημα*, μτγν. τύπος τού ουσ. *ἔνθεμα* (βλ.λ.), που χρησιμοποιήθηκε στη γλωσσολογική ορολογία ως απόδ. τού ν.λατ. *infixum*.

ενθουσιάζω
< αρχ. *ἐνθουσιάζω* < επίθ. *ἔνθους* (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*), συνηρημένος τύπος τού *ἔνθεος* «κατεχόμενος από θεό, θεόληπτος» (αρχικώς για μάντεις) < *ἐν-* + *θεός*. Το ρ. είχε αρχική σημ. «διακατέχομαι από θεϊκή έκσταση» (πβ. Πλάτ. *Μένων* 99d: *φαῖμεν ἂν θείους τε εἶναι καὶ ἐνθουσιάζειν, ἐπίπνους ὄντας καὶ κατεχομένους ἐκ τοῦ θεοῦ*). Η χρήση τού μέσου τύπου *ἐνθουσιάζομαι* σε μέση διάθεση (χωρίς ποιητικό αίτιο) είναι ήδη μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φανατικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενθουσιασμός < αρχ. *ἐνθουσιασ-μός* «έμπνευση, έκσταση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
ενθουσιαστικός < αρχ. *ἐνθουσιασ-τικός*
ενθουσιώδης < ελνστ. *ενθουσι-ώδης* «εκστατικός».

ενθρονίζω → θρόνος

ενθυλακώνω «τσεπώνω»
λόγ. [1880], < *εν-* + *θύλακ(ος)* (αρχ. σημ. «μικρός σάκος», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *empocher*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενθυλάκω-ση, λόγ. [1894].

ενθυμούμαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐνθυμοῦμαι (-έο-)* < *ἐν-* + *-θυμ(οῦμαι)* < *θυμός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *θυμάμαι* / *θυμούμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βάζω κάτι στην καρδιά μου, εξετάζω με προσοχή και στοχαστικά» (πβ. Θουκ. *Ίστ.* 2.40: *οἱ αὐτοὶ ἤτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα*) → ήδη αρχ. σημ. «φέρνω ξανά στη μνήμη, θυμούμαι» (πβ. Σημων. Αμοργ. *επίγρ.* 2: *τοῦ μὲν θανόντος οὐκ ἂν ἐνθυμοίμεθα, εἴ τι φρονοῖμεν, πλεῖον ἡμέρης μιῆς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενθύμηση < αρχ. *ἐνθύμη-σις* «εκτίμηση – έννοια, ανησυχία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → μεσν. σημ. «θύμηση, ανάμνηση»
ενθύμημα < αρχ. *ἐνθύμη-μα* «σκέψη, επιχείρημα –

επινόηση, ρητορικός συλλογισμός» → ελνστ. σημ. «ενθύμιο, αναμνηστικό στοιχείο»
ενθυμητικός < μεσν. *ἐνθυμη-τικός* «αυτός που θυμάται κάτι έντονα»
ενθύμιο, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἐνθύμιος* «αυτός που βρίσκεται στη μνήμη, τον οποίο θυμάται κάποιος» [ήδη ομηρικό] < *ἐν-* + *-θύμ(ιος)* < *θυμός* → Ήδη στην Αρχαιότητα συναντώνται φρ. όπως *ἐνθύμιον ποιεῖσθαι / τιθέναι*, από τις οποίες προέκυψε το ουσιαστικοπ. ουδ. *ἐνθύμιον* στη σημ. «αναμνηστικό στοιχείο ή αντικείμενο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανάμνηση*.

ενιαίος

< ελνστ. *ἑνιαῖος* < *ἑν-* (< αρχ. αριθμητ. *εἷς, ἑνός*) + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. κ. *μετωπ-ιαίος, μηρ-ιαίος, ωρ-ιαίος*.

ενιαυτός «χρόνος, χρονιά»

< αρχ. *ἐνιαυτός* «έτος – επέτειος» [ήδη ομηρικό], ίσως < **ἐν-ιαυ-τός* < **ἐν-*, το οποίο θεωρείται ότι συνδ. με το αρχ. *ἦνις* «ενός έτους» και με λιθ. *pér-nai* «περυσινός», ρωσ. *lo-ni*. Το β΄ συνθ. *-ιαυ-* συσχετίζεται συνήθως με το αρχ. *ἰαύω* «κοιμούμαι, αναπαύομαι», οπότε η λ. *ἐνιαυτός* θα δήλωνε τις ημέρες τού ηλιοστασίου. Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για φραστικό σύνθ. από τη συνεκφορά *ἐνὶ αὐτῷ* «στο ίδιο σημείο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενιαύσιος < αρχ. *ἐνιαύσιος* «ενός έτους, ετήσιος».

ενικός

< ελνστ. *ἑνικός* (ενν. *ἀριθμός*) < *ἑν-* (< αρχ. αριθμητ. *εἷς, ἑνός*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ένιοι «μερικοί, ορισμένοι»

< αρχ. *ἔνιοι*, πιθ. φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἔνι οἵ* «υπάρχουν κάποιοι (οι οποίοι) ...», όπου το *ἔνι* αποτελεί συντετμημένη μορφή τού απρόσωπου ρ. *ἔνεστι* «υπάρχει, είναι δυνατόν».

-ένιος παραγ. τέρμα

μεσν. τέρμα (π.χ. *άσημ-ένιος, διαμαντ-ένιος*), που προήλθε με αντιμετάθεση και συνίζηση από το αρχ. *-εινος* (π.χ. *ἰτ-εινος*), το οποίο σχηματίστηκε με την προσθήκη επιθήματος *-ινος* σε ουσ. που έληγαν σε *-έα* (π.χ. *ἰτέα*).

ενίοτε «μερικές φορές, κάποτε»

< αρχ. *ἐνίοτε* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἔνι ὅτε*, όπου το *ἔνι* αποτελεί συντετμημένη μορφή τού απρόσωπου ρ. *ἔνεστι* «υπάρχει, είναι δυνατόν». Για τον σύνδεσμο *ὅτε* βλ. *όταν*.

ενίσταμαι «διαμαρτύρομαι»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐνίσταμαι* «είμαι πλησίον – αρχίζω, επίκειμαι» < *ἐν-* + *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανθ-ίσταμαι, συν-ίσταμαι*.
ΣΗΜΑΣ. Ήδη αρχ. η σημ. «αντιλέγω, απορρίπτω» (πβ. Αριστ. *Τοπ.* 134a: *πρὸς γὰρ τὸν πάντα ἐνιστάμενον πάντως ἀντιτακτέον ἐστίν*), ενώ την ελνστ. εποχή δήλωσε επίσης τη δυνατότητα των Ρωμαίων δημάρχων να αντιδρούν σε αποφάσεις τής συγκλήτου (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 6.16: *ἐὰν εἷς ἐνίστηται τῶν δημάρχων, οὐχ οἷον ἐπὶ τέλος ἄγειν τι δύναται τῶν διαβουλίων ἡ σύγκλητος*). Όμοια μεταβολή σημασίας παρουσιάζει το παράγωγο ουσ. *ἔνστασις*.

ενισχύω

< αρχ. *ἐνισχύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐν-* + *ἰσχύω* < *ἰσχύς, -ύος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-ισχύω, υπερ-ισχύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενίσχυση < ελνστ. *ἐνίσχυ-σις*
ενισχυ-τής, απόδ. τεχν. όρων, π.χ. αγγλ. *amplifier*, γερμ. *Verstärker*
ενισχυ-τικός, λόγ. [1898].

εννέα

< αρχ. *ἐννέα* (ήδη μυκ. σύνθ. *e-ne-wo-*) < **ἐν-νέϝα* (με *ἐ-* προθεματ. και διπλασιασμό *-νν-*) < Ι.Ε. **newn̥-* «εννέα» || λατ. *novem* (> γαλλ. *neuf*, ισπ. *nueve*, ιταλ. *nove*), σανσκρ. *náva*, αρχ. γερμ. **newun* (> γερμ. *neun*, αγγλ. *nine*, ολλ. *negen*), ουαλ. *naw* κ.ά. || αρχ. *ἔνα-τος* (βλ.λ.), *ἐνεν-ήκοντα* (βλ.λ. *ενενήντα*). Από το αρχ. *ἐννέα* προήλθε (με συνίζηση) το μεσν. *ἐννιά*.
ΣΥΝΘ. εννεα- / εννια-: *εννεα-ετής, εννεα-ήμερος, εννεα-θέσιος, εννεά-μηνος, εννιά-κιλος, εννεά-τομος, εννιά-χρονος, εννεα-ψήφιος, εννεα-ώροφος* κ.ά.

εννιακόσιοι

< μεσν. *ἐννεακόσιοι*, που προήλθε (με επίδρ. τού αρχ. *ἐννέα* / μεσν. *ἐννιά*) από το αρχ. *ἐν(ν)ακόσιοι* < **ἐνϝα-κόσιοι* (< **ἐνϝα-*, για το οποίο βλ.λ. *ένατος, εννέα*) + *-κόσιοι*, για το οποίο βλ.λ. *δια-κόσιοι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εννιακοσιοσ-τός.

έννοια[1]

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔννοια* < ρ. *ἐννοῶ (-έω)* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-νοώ – επί-νοια, υπο-νοώ – υπό-νοια*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκέψη, λογισμός» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 657a: *τοῦτο δ' οὖν τὸ περὶ μουσικὴν ἀληθές τε καὶ ἄξιον ἐννοίας*) → αρχ. σημ. «νοητική εικόνα ενός πράγματος» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 59d: *ταῦτ' ἄρα ἐν ταῖς περὶ τὸ ὂν ὄντως ἐννοίαις ἐστὶν ἀπηκριβωμένα ὀρθῶς κείμενα καλεῖσθαι*) → ελνστ. σημ. «σημασία, περιεχόμενο λέξεως» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 254: *ἀφ' οὗ καὶ Βηρίσιμον αὐτόν, πρὸς τὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ῥήματος ἔννοιαν κομψευόμενος, ἀπεκάλει*).
ΣΥΝΘ. εννοιο-: *εννοιο-κρατία* (απόδ. τού γαλλ. *conceptualisme*), *εννοιο-κρατικός – εννοιο-λογικός* (λόγ. [1851]) κ.ά.

έννοια² «το συνιζημένο έν-νοια: φροντίδα, μέριμνα» < μεσν. *ἔννοια / ἔγνοια* (με ανομοίωση και συνίζηση) < αρχ. *ἔννοια¹* (βλ.λ.).

έννομος → νόμος

εννοώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐννοῶ (-έω)* < *ἐν- + νοῶ < νόος / νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-νοώ, μετα-νοώ, προ-νοώ, υπο-νοώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έχω στον νου, σκέπτομαι, αναλογίζομαι» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.86: *μεταγνόντα τε καὶ ἐννώσαντα ὅτι καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐὼν ἄλλον ἄνθρωπον*) ➝ αρχ. σημ. «κατανοώ, καταλαβαίνω» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 559: *δέδρακε ποῖον ἔργον; οὐ γὰρ ἐννοῶ*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «προτίθεμαι, σκοπεύω» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 330-1: *ξυνειδὼς οὐ φράσεις, ἀλλ' ἐννοεῖς ἡμᾶς προδοῦναι καὶ καταφθεῖραι πόλιν;*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «σημαίνω, δηλώνω».

ενοίκιο
< αρχ. *ἐνοίκιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία και τον Ισαίο], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐνοίκιος* < ουσ. *ἔνοικος* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε τη σημ. «μίσθωμα ακινήτου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενοικιάζω < μεσν. *ἐνοικι-άζω* «παρέχω ή παίρνω με ενοίκιο»
ενοικία-ση < *ενοικιά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ενοικιασ-τής, λόγ. [1854], < *ενοικιασ- (ενοικιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
ενοικιασ-τήριο, λόγ. [1833], < *ενοικιασ- (ενοικιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *δικασ-τήριο*.
ΣΥΝΘ. ενοικιο-στάσιο.

ένοικος
< αρχ. *ἔνοικος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 537: *γᾶς ἀπὸ τᾶσδ' ἔνοικοι*] < *ἐν- + οἶκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κάτ-οικος, μέτ-οικος, πάρ-οικος*.

ενόντων στη φρ. *εκ των ενόντων* «από τα υπάρχοντα»
< αρχ. *ἐνόντων*, γεν. πληθ. τού *ἐνών*, μτχ. ενεστώτα τού ρ. *ἔνειμι* «ενυπάρχω, βρίσκομαι» < *ἐν- + εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*). Από το γ΄ εν. πρόσωπο *ἔνεστι* «υπάρχει, είναι δυνατόν» σχηματίστηκε ο συντετμημένος τύπος *ἔνι* (βλ.λ. *ένιοι, ενίοτε*).

ένοπλος → όπλο

ενοποιώ
< αρχ. *ἑνοποιῶ (-έω)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἑνο-* (< αριθμητ. *εἷς, ἑνός*) + *ποιῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενοποίηση < μεσν. *ἑνοποίη-σις*
ενοποιητικός < μεσν. *ἑνοποιη-τικός*.

ενόραση
< ελνστ. *ἐνόρασις* < αρχ. *ἐνορῶ (-άω)* «παρατηρώ, βλέπω – ατενίζω» < *ἐν- + ὁρῶ* (βλ.λ.). Στη σημ. «βαθιά γνώση – άμεση αντίληψη» η λ. αποδίδει το γερμ. *Einsicht*.

ενόργανος → όργανο

ενορία
< ελνστ. *ἐνορία*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἐνόριος* «εντός των ορίων» < *ἐν- + -όρ(ιος)* < αρχ. *ὅρος* (βλ.λ.). Η εκκλησ. σημ. απαντά τον 4ο αι. μ.Χ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενορίτης < μεσν. *ἐνορ-ίτης* «ενοριακός ιερέας»
ενοριακός < μεσν. *ἐνορι-ακός*.

ένορκος → όρκος

ενορχηστρώνω → ορχήστρα

ενόσω «όσον καιρό»
< μεσν. *ἐνόσῳ* < αρχ. φρ. *ἐν ὅσῳ* (ενν. *χρόνῳ*).

ενότητα
< αρχ. *ἑνότης, -ητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Μετὰ τὰ φυσ.* 1018a.7: *ὥστε φανερὸν ὅτι ἡ ταὐτότης ἑνότης τίς ἐστιν*] < *ἑνο-* (< αριθμητ. *εἷς, ἑνός*) + παραγ. τέρμα *-της*. Στη σημ. «τμήμα διδακτικής ύλης» η λ. αποδίδει το γαλλ. *unité*.

ενούρηση → ουρώ

ενοφθαλμίζω
< ελνστ. *ἐνοφθαλμίζω* «εγκεντρίζω, μπολιάζω (δέντρο)» < *ἐν-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-οφθαλμ(ίζω)* < αρχ. *ὀφθαλμός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενοφθαλμισμός < ελνστ. *ἐνοφθαλμισ-μός* «μπόλιασμα» ➝ Ο ιατρ. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *inoculation*.

ενοχή → ένοχος

ενοχλώ
< αρχ. *ἐνοχλῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγ.* 20.3-5: *περίεργόν ἐστι τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκείνοις λέγοντα πάλιν ἐνοχλεῖν τοῖς ἀκούουσιν*] < *ἐν- + ὀχλ(ῶ)* < *ὄχλος* (βλ.λ.). Ο σχηματισμός τής λ. υποδηλώνει την αναστάτωση και αναταραχή που προκαλείται από τον *όχλο*, το πλήθος. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όχλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ενόχληση < αρχ. *ἐνόχλη-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ἑρμην.* 17a.36-37: *πρὸς τὰς σοφιστικὰς ἐνοχλήσεις*]
ενόχλημα < ελνστ. *ἐνόχλη-μα*
ενοχλη-τικός, λόγ. [1889].

ένοχος
< αρχ. *ἔνοχος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου *Περὶ ἀγν. κλήρ.* 15.2-3: *οὔτ' ἀδικῶ τὸν παῖδα οὐδὲν οὔτ' ἔνοχός εἰμι ταύταις ταῖς αἰτίαις οὐδὲ κατὰ μικρόν*], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐνέχω / -ομαι* (στη σημ. «δεσμεύω, εμπλέκω») < *ἐν- + ἔχω*

(βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. είχε τη σημ. «υποκείμενος σε κατηγορία, κατηγορούμενος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενοχή < ελνστ. *ένοχ-ή*, αρχική σημ. «ευθύνη, υποχρέωση», < αρχ. *ένέχω / -ομαι* → μεσν. σημ. «σφάλμα, παράπτωμα – ποινική ευθύνη»

ενοχ-ικός, λόγ. [1856].

ΣΥΝΘ. ενοχο-: *ενοχο-ποιώ* (< ελνστ. *ένοχο-ποιῶ* «καταδικάζω»), *ενοχο-ποίηση* (μεσν.), *ενοχοποιητικός* (λόγ. [1887])

συν-ένοχος (λόγ. [1832]), **συν-ενοχή** (λόγ. [1863]).

ένρινος → έρρινος

ενσαρκώνω

< όψιμο ελνστ. *ένσαρκῶ (-όω)* (5ος αι.) < ελνστ. *ἔνσαρκος* < *ἐν-* + αρχ. *σάρξ, -κός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενσάρκωση < ελνστ. *ένσάρκω-σις*

ενσαρκω-τής.

ΣΥΝΘ. μετ-ενσαρκώνω (λόγ. [1864]) – **μετ-ενσάρκωση** (λόγ. [1888]).

ένσημο

λόγ. [1833], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ένσημος* (< *εν-* + *-σημ(ος)* < *σήμα*), το οποίο είναι πιθ. ελνστ. και σήμαινε «(ένδυμα) κεντημένο», ενώ απαντά και με τη μεσν. σημ. «σφραγισμένο χρυσό νόμισμα».

ενσκήπτω «πλήττω ξαφνικά και με ορμή»

< αρχ. *ένσκήπτω* < *ἐν-* + *σκήπτω* «στηρίζω, ακουμπώ – εκσφενδονίζω, εκτοξεύω», για το οποίο βλ.λ. *σκήπτρο*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ενσκήπτω – εγκύπτω

Το ρ. **ενσκήπτω** σημαίνει «πλήττω ξαφνικά» και δεν πρέπει να συγχέεται με το ρ. **εγκύπτω** «σκύβω για να δω – παρατηρώ προσεκτικά». Οι λέξεις δεν συνδέονται ετυμολογικά, αφού προέρχονται αντιστοίχως από τα αρχ. ρ. *σκήπτω* (βλ.λ. *σκήπτρο*) και *κύπτω* (βλ.λ. *σκύβω*).

ενσταλάζω → σταλάζω

ενσταντανέ «στιγμιότυπο»

< γαλλ. *instantané*, μτχ. τύπος που σχηματίστηκε με βάση το επίθ. *instant* «στιγμιαίος» < λατ. *instans* «τωρινός, παρών». Η λ. πρωτοεμφανίστηκε τον 19ο αι. στη φρ. *photographie instantanée* «φωτογραφία στιγμής (χωρίς προετοιμασμένο σκηνικό ή πόζα)».

ένσταση

< αρχ. *ἔνστασις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], που σχηματίστηκε από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ένίσταμαι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *στάσις – ἵσταμαι*. Για τις σημασίες βλ.λ. *ενίσταμαι*.

ενστερνίζομαι «ασπάζομαι, εγκολπώνομαι»

< ελνστ. *ένστερνίζομαι* < *ἐν-* + *-στερν(ίζομαι)* < αρχ. *στέρνον* (βλ.λ.). Ήδη από την ελνστ. εποχή η λ. σήμαινε «εγκολπώνομαι – αποδέχομαι πλήρως» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὑπόμν. ἐπιστ. Ἐφεσ.* 62.167: *ένστερνισάμενοι τὰ δίκαια πράγματα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενστερνισ-μός, λόγ. [1884].

ένστικτο

λόγ. [1849], μεταφορά τού γαλλ. *instinct* < λατ. *instinctus* «παρόρμηση, ώθηση», από μτχ. τύπο τού ρ. *instinguo* «κεντρίζω, παρορμώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενστικτ-ώδης < *ένστικτ(ο)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*

ενστικτωδ-ώς < *ενστικτώδ(ης)* + επιρρ. επίθημα *-ώς*.

ενσυνείδητος → συνείδηση

ενσωματώνω

< ελνστ. *ένσωματῶ (-όω)* «ενσαρκώνω» < επίθ. *ένσώματος* < *ἐν-* + αρχ. *σῶμα, -ατος* (βλ.λ.). Ως προς τη σημ. «εντάσσω σε σύνολο» η λ. αποδίδει το γαλλ. *incorporer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενσωμάτωση < ελνστ. *ένσωμάτω-σις* «ενσάρκωση» < *ένσωματῶ (-όω)*.

ένταλμα

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἔνταλμα*, το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐντέλλομαι* «αναθέτω (σε κάποιον), διατάσσω, δίνω εντολή» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. πρωτοαπαντά στην Π.Δ. με τη σημ. τού ομορρίζου *έντολή* (Ησαΐας 23,13: *μάτην δὲ σέβονταί με διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας*), ενώ μεσν. είναι η σημ. «έγγραφη διαταγή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενταλ-τήριο, λόγ. [1782], απόδ. τού γαλλ. *mandat*.

εντάξει

< αρχ. φρ. *ἐν τάξει* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.78.1: *εἴ πῃ ὀρῴη διεσπασμένον καὶ μὴ ἐν τάξει χωροῦν*], αρχική σημ. «εύτακτα, με τάξη – σωστά, κατάλληλα». Η γενίκευση τής σημασίας που μετατρέπει την επιρρ. φρ. *ἐν τάξει* σε δείκτη ομιλίας έχει την αρχή της στη μεσν. γλώσσα (πβ. Ιωάνν. Καντακουζ. *Ἱστ.* 2.550: *ἅπαντα γὰρ ἤδη ἐν τάξει ἦσαν, καὶ οὐδὲν ἔνδον ἐταράττετο*).

ένταξη → εντάσσω

ένταση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔντασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., κυρ. στον Ιπποκράτη, π.χ. *πλευρῶν / ὑποχονδρίου / ἤτρου / ὑπολάπαρος ἔντασις*], το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *έντείνω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *τάσις – τείνω*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. αρχικά σήμαινε «τέντωμα, επίταση» (με ιατρική κυρ. χρήση), αλλά αργότερα γενικεύτηκε δηλώνοντας «σφοδρότητα, δύναμη» σε διάφορες μορφές (πβ. τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου, ο οποίος θεωρεί το ουσ. *ἔντασις* συνώνυμο των λ. *ἰσχύς, ῥώμη, δύναμις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εντατικός < ελνστ. *έντα-τικός*, αρχική σημ. «διεγερτικός, αφροδισιακός» → Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. των γαλλ. *intensif, intense*.

ΣΥΝΘ. εντατικο-: *εντατικο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intensifier*), *εντατικο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *intensification*).

εντάσσω

< ελνστ. *ἐντάσσω* «ενθέτω, εγγράφω» (αρχ. *ἐντάσσομαι*) < *ἐν-* + *τάσσω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. επίσης *δια-τάσσω, επι-τάσσω, υπο-τάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ένταξη < ελνστ. *ἔνταξ-ις*, αρχική σημ. «τοποθέτηση σε ορισμένη θέση» < *ἐντάσσω*, πβ. κ. *παρά-ταξη – παρα-τάσσω*.

εντατικός → ένταση

ενταύθα

< αρχ. επίρρ. *ἐνταῦθα* [ήδη ομηρικό] < ιων. *ἐνθαῦτα* (με μετάθεση τής δασύτητας), φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἔνθα αὐτά*.

ενταφιάζω → τάφος

εντείνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐντείνω* [ήδη ομηρικό] < *ἐν-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τείνω, παρα-τείνω, προ-τείνω, συν-τείνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τεντώνω, τανύω» → ήδη αρχ. σημ. «επιτείνω – καθιστώ έντονο, αυξάνω (σε ισχύ)» (πβ. Αισχίν. *Περὶ Παραπρ.* 157: *ἐπεῖπεν ἐντεινάμενος ταύτην τὴν ὀξεῖαν καὶ ἀνόσιον φωνήν*). Βλ. κ. *ένταση*.

έντεκα

< αρχ. *ἕνδεκα* < *ἕν* + *δέκα*. Ο συνδυασμός 1 + 10 = 11 χρησιμοποιείται στον σχηματισμό τού αντίστοιχου αριθμητικού και σε άλλες γλώσσες, π.χ. λατ. *undecim* < *un(us)* «ένας» + *decem* «δέκα» (> γαλλ. *onze*, ισπ. *once*, ιταλ. *undici*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενδεκάδα < αρχ. *ἑνδεκ-άς, -άδος*

ενδέκατος < αρχ. *ἑνδέκα-τος* / μεσν. *εντέκα-τος*

εντεκ-άρης < *έντεκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *δωδεκ-άρης*.

ΣΥΝΘ. ενδεκα- / εντεκα-: *ενδεκα-μελής, ενδεκα-σύλλαβος – εντεκά-χρονος* κ.ά.

εντελβάις «φυτό των Άλπεων»

< γερμ. *Edelweiß* < *edel* «ευγενής, πολύτιμος» + *weiß* «λευκός».

εντέλεια

< αρχ. *ἐντέλεια* < επίθ. *ἐντελής* «πλήρης, ολοκληρωμένος» < *ἐν-* + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-τέλεια, συν-τέλεια, υπο-τέλεια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εντελώς < αρχ. επίρρ. *ἐντελ-ῶς*.

εντελέχεια «πληρότητα, τελειότητα»

< αρχ. *ἐντελέχεια*, φραστικό σύνθ. που έπλασε ο Αριστοτέλης από τη συνεκφορά *ἐντελὲς ἔχειν* κατά τα αρχ. ουσ. *νουν-έχεια, συν-έχεια*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ενδελεχής*.

εντελής → εντέλεια

εντέλλομαι «διατάζω, παραγγέλλω»

< αρχ. *ἐντέλλομαι* (σπάν. το ενεργ. *ἐντέλλω*) < *ἐν-* + *τέλλω* «τελώ, εκτελώ – ανατέλλω» < **τέλ-jω*, που πιθ. συνδ. με τη λ. *τέλος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

εντέλλομαι

Από την Αρχαιότητα το ρ. ***εντέλλομαι*** ήταν αποθετικό, δηλ. παρουσίαζε παθητική φωνή (ή κλίση) αλλά ενεργητική διάθεση και, επομένως, συντασσόταν με συμπληρώματα (συνήθως προσώπου και πράγματος). Συχνότερη είναι η σύνταξη με δοτική και αιτιατική πτώση (*τινί τί*) ή απαρέμφατο, π.χ. Αισχ. *απόσπ.* 35Α.374: *ἐντέλλεται τῇ γυναικὶ Μερόπῃ τὰ νενομισμένα αὐτῷ μὴ πέμπειν*. Ορισμένοι ομιλητές τηρούν αυτόν τον περιορισμό στη Νέα Ελληνική και συντάσσουν το ρήμα ως ενεργητικό. Συνεπώς: *Το υπουργείο εντέλλεται* («διατάσσει») *την πραγματοποίηση αγορανομικών ελέγχων – Οι προϊστάμενοι εντέλλονται τους υπαλλήλους να διευθετούν αμέσως κάθε υπόθεση*. Κατά την παθητική σύνταξη δεν χρησιμοποιείται το ρ. *εντέλλομαι*, αλλά κάποια συνώνυμη περίφραση. Επομένως, όχι **Εντέλλεσθε να ολοκληρώσετε το ανακριτικό έργο*, αλλά π.χ. *Σας δίνεται εντολή να ολοκληρώσετε το ανακριτικό έργο*.

εντελώς → εντέλεια

έντερο

< αρχ. *ἔντερον* (κυρ. πληθ. *ἔντερα*) [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ν 507-8: *διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἤφυσ'*], πιθ. ουσιαστικοπ. ουδ. επιθέτου με σημ. «ενδότερος, εσωτερικός», το οποίο προέρχεται από την πρόθ. *ἐν* και συγκρ. επίθημα **-tero-*. Παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε σε Ι.Ε. συνώνυμα με σημ. «έντερο, εντόσθια», π.χ. αρμ. *ənder-*, παλ. ισλ. *iðrar*, πβ. κ. λατ. *interior* «ενδότερος», σανσκρ. *ántara-* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εντερικός < αρχ. *ἐντερ-ικός*

εντερ-ίτιδα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *enteritis*.

ΣΥΝΘ. εντερο-: *εντερο-βακτήριο, εντερο-κήλη,*

εντερό-κοκκος, εντερο-λογία, εντερο-πάθεια, εντερο-ρραγία, εντερο-στομία, εντερο-τομία, εντεροτοξίνη κ.ά.

εντεταλμένος
< αρχ. *ἐντεταλμένος* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο), μτχ. παρακ. τού ρ. *ἐντέλλομαι* (βλ.λ.).

εντεύθεν
< αρχ. επίρρ. *ἐντεῦθεν* (με μετάθεση τής δασύτητας) < ιων. *ἐνθεῦτεν* < *ἐνθαῦτα* / *ἐνταῦθα* (βλ.λ.), με επίδρ. τού επιρρ. *ἔνθεν*.

εντευκτήριο
λόγ. [1856], < θ. *εντευκ-* (< αρχ. *ἔντευξις* «συνάντηση, συναναστροφή», βλ.λ. *συνέντευξη*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, απόδ. τού γαλλ. *salle de rendez-vous / de réunion* «αίθουσα συναντήσεων».

έντεχνος → τέχνη

έντιμος
< αρχ. *ἔντιμος* «πολύτιμος, αξιότιμος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐν-* + *-τιμ(ος)* < *τιμή* (βλ.λ.). Για το πλήθος των σημασιών βλ.λ. *άτιμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εντιμότητα < αρχ. *ἐντιμ-ότης, -ότητος* «τιμή, αξίωμα» (η χρήση τής λ. ως τιμητικού τίτλου είναι μεσν.)
εντιμότατος, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *honorable*.

έντοκος → τόκος

εντολή
< αρχ. *ἐντολή* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐντέλλω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-τέλλω – ανα-τολή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εντολέας < ελνστ. *ἐντολ-εύς*.
ΣΥΝΘ. εντολο-: *εντολο-δόχος* (λόγ. [1833]), *εντολο-δότης* (λόγ. [1836]).

εντομή «τομή, χάραγμα»
< αρχ. *ἐντομή*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐντέμνω* «εγχαράσσω – κόβω» (πβ. κ. *τέμνω – τομή*) < *ἐν-* + *τέμνω* (βλ.λ.).

έντομο
< αρχ. *ἔντομον* (ενν. *ζῷον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἔντομος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *ἐν-* + *-τομ(ος)* < *τομή* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. εντομο-: *εντομο-απωθητικός, εντομο-κτόνος, εντομο-λογία, εντομο-φάγος, εντομό-φιλος* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
έντομο
Ο Αριστοτέλης είχε δώσει στα έντομα τον ακόλουθο επιτυχημένο ετυμολογικό ορισμό: *καλῶ δ' ἔντομα ὅσα ἔχει κατὰ τὸ σῶμα ἐντομάς* «ονομάζω έντομα όσα έχουν στο σώμα τους τομές» (*Ζώων ἱστ.* 487a). Η παρατήρηση τού Αριστοτέλη και η λ. ***ἔντομα*** που σχηματίστηκε ως προϊόν της ανταπόκρισης κλώνται στο αντίστοιχο λατ. ουσ. ***insectum*** «έντομο» (> γαλλ. *insecte*, αγγλ. *insect*), το οποίο προέρχεται από μτχ. τύπο τού ρ. *inseco* «εντέμνω» και πλάστηκε ως απόδ. τού ελλ. όρου.

έντονος
< αρχ. *ἔντονος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 291.1-2: *ὦ παῖ, νέων τοι δρᾶν μὲν ἔντονοι χέρες, γνῶμαι δ' ἀμείνους εἰσὶ τῶν γεραιτέρων*], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τού ρ. *ἐντείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τείνω – τόνος*.

εντοπίζω
< μεσν. *ἐντοπίζω* < αρχ. *ἔντοπ(ος)* «ντόπιος, εγχώριος» (< *ἐν-* + *τόπος*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εντοπισ-μός, λόγ. [1879]
εντόπι-ση, λόγ. [1879]
εντοπι-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *locality*.

εντόπιος → ντόπιος

εντός
< αρχ. *ἐντός* < *ἐν-* (< πρόθ. *ἐν*) + *-τος* < I.E. επίθημα **-tos*, με αρχικώς αφαιρετική σημ., που απαντά επίσης στο συνώνυμο λατ. *intus*.

εντόσθια
< αρχ. *ἐντόσθια* (ήδη στον Αριστοτέλη), ουδ. πληθ. τού επιθ. *ἐντόσθιος* (απαντά αργότερα ως ελνστ.), που σχηματίστηκε από το επίρρ. *ἔντοσθεν* < *ἐντός* + *-θεν* (βλ.λ.), επίθημα δηλωτικό προελεύσεως.

εντούτοις
< μεσν. *ἐντούτοις* «εν τω μεταξύ» < αρχ. *ἐν τούτοις*. Η λ. θα πρέπει αρχικώς να είχε χρονική και κατόπιν εναντιωματική σημασία με αφετηρία φρ. όπως *ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς / τοῖς χρόνοις / τοῖς πράγμασι*, όπως συνέβη με τον σύνδ. *ενώ* (βλ.λ.).

εντράδα «φαγητό από κρέας και λαχανικά»
< μεσν. *ἐντράδα / ἰντράδα* «εισόδημα, σοδειά» < βεν. *entrada / intrada* «είσοδος» < λατ. *intrata*, μτχ. τύπος τού ρ. *intro* «εισέρχομαι».

εντρέπομαι → ντρέπομαι

εντριβή
< αρχ. *ἐντρίβω* «επαλείφω» (πβ. κ. *τριβή – τρίβω*) < *ἐν-* + *τρίβω* (βλ.λ.), διαφ. από το μεσν. *ἐντριβή* «απασχόληση».

έντρομος → τρόμος

εντροπία
< *εν-* + αρχ. *τροπ(ή)* «στροφή, ροπή» + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Entropie*, που πλάστηκε από τα αρχ. *ἐν* και *τροπή* < *τρέπω*. Η λ. δεν συνδέεται με το αρχ. *ἐντροπία*, παράλλ. τύπο τού

ἐντροπή «στροφή, μεταβολή – ντροπή». Τον όρο έπλασε το 1865 ως *Entropie*, κατ' αναλογίαν προς το *Energie* «ενέργεια», ο Γερμανός φυσικός Rudolph Clausius (1822-88), ο οποίος έγινε γνωστός επειδή διατύπωσε τον δεύτερο νόμο τής θερμοδυναμικής.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εντροπία, εντροπή, ντροπή

Η αρχ. λ. ***εντροπία*** ήταν παράλληλος τύπος τής λ. ***εντροπή***, που σήμαινε αρχικά «στροφή προς», «μεταβολή», ιδίως των φρονημάτων. Η σύγχρονη λέξη τής φυσικής εισήχθη τη δεκαετία τού 1860 από τον Γερμανό φυσικό Rudolph Clausius (1822-1888) με τον γερμ. τύπο ***Entropie*** κατ' αναλογία προς το ***Energie*** και στη συνέχεια πέρασε σε άλλες γλώσσες (γαλλ. *entropie*, αγγλ. *entropy*). Οι δύο ελληνικές λέξεις, *εντροπή* και *εντροπία*, προέρχονται από το ρ. ***εντρέπω*** (από όπου το μέσο ***εντρέπομαι*** > ***ντρέπομαι***), το οποίο είχε αρχικά τις σημασίες «στρέφω κάπου» αλλά και «αλλοιώνω, μεταβάλλω», πριν περάσει στη σημασία «μεταστρέφομαι, αλλάζω φρόνημα (λόγω αισχύνης)» και καταλήξει -στον μεσοπαθητικό τύπο- στην κυρίως σημασία «διστάζω από συστολή, σέβομαι». Βλ. και λ. *ντρέπομαι*.

εντρυφώ

< αρχ. *ἐντρυφῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐν-* + *τρυφ(ῶ)* < *τρυφή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εντρύφημα < ελνστ. *εντρύφη-μα*

εντρύφηση < μεσν. *ἐντρύφη-σις*.

ένtυπος

< ελνστ. *ἔντυπος*, αρχική σημ. (για νομίσματα) «σφραγισμένος», < *ἐν-* + αρχ. *τύπος* (βλ.λ.). Στη σημ. «τυπωμένος» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το γαλλ. *imprimé* (βλ. κ. *εμπριμέ*).

εντυπώνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐντυπῶ (-όω)* < *ἐν-* + *τυπῶ* < *τύπος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τυπώνω*, *δια-τυπώνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εγχαράσσω – αποτυπώνω σε εκμαγείο» (πβ. Αριστ. *Περὶ κόσμ.* 399b: *φασὶ δὲ καὶ τὸν ἀγαλματοποιὸν Φειδίαν κατασκευάζοντα τὴν ἐν ἀκροπόλει Ἀθηνᾶν ἐν μέσῃ τῇ ταύτης ἀσπίδι τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον ἐντυπώσασθαι*) ➝ ελνστ. σημ. «αποτυπώνω στον νου ή στη μνήμη» (πβ. Πορφυρ. *Πρὸς Μαρκ.* 26: *ἣν τρέφει ὁ νοῦς τὰς ἐν αὐτῇ ἐννοίας, ἃς ἐνετύπωσε καὶ ἐνεχάραξεν ἐκ τῆς τοῦ θείου νόμου ἀληθείας*).

εντύπωση

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐντύπωσις* < αρχ. *ἐντυπῶ (-όω)* (βλ.λ. *εντυπώνω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποτύπωση, εγχάραξη» ➝ ήδη ελνστ. σημ. «το αποτέλεσμα ερεθίσματος, η επίδρασή του» (πβ. Γαλην. *Περὶ θεραπ. μεθόδ.* 10.74: *τὸ δὲ καὶ προσθεῖναι τῷ λόγῳ τοῦτ' αὐτὸν, εἰδικὴν, ὥσπερ καὶ μερικωτέραν ἔχον ἐν τοῖς παρὰ φύσιν ἐντύπωσιν*) ➝ σύγχρ. σημ. «άποψη» (απόδ. τού γαλλ. *impression*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εντυπωσ-ιάζω, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *impressionner*

εντυπωσιασ-μός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *impressiveness*

εντυπωσ-ιακός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *impressive*.

εν τω μεταξύ → **μεταξύ**

ενυδατώνω

< *εν-* + *-υδατ(ώνω)* < ελνστ. *ὑδατ(ῶ)* (*-όω*, αρχ. *ὑδατοῦμαι*) < αρχ. *ὕδωρ*, *-ατος*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrater*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενυδάτω-ση, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hydratation*.

ενυδρείο

< λόγ. [1897] *ἐνυδρεῖον* < αρχ. *ἔνυδρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*, απόδ. τού λατ. *aquarium* (< *aqua* «νερό»). Βλ.λ. *ακουάριουμ*.

ένυδρος

< αρχ. *ἔνυδρος* < *ἐν-* + *-υδρ(ος)* < *ὕδωρ*, *-ατος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἄν-υδρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ενυδρίδα < αρχ. *ἐνυδρ-ίς*, *-ίδος* «είδος αμφίβιου θηλαστικού».

ενύπνιο «όνειρο»

< αρχ. *ἐνύπνιον* [ήδη ομηρικό] < *ἐν-* + *-ύπν(ιον)* < *ὕπνος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όνειρο*.

ενώ

< μεσν. *ἐνῷ* < αρχ. φρ. *ἐν ᾧ* (συχνά *χρόνῳ*), όπου το *ᾧ* αποτελεί τη δοτική πτώση τής αναφορικής αντωνυμίας *ὅς*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ενώ

Ο σύνδεσμος ***ενώ*** ξεκίνησε ως φραστικό σύνθετο με τοπική σημασία («εκεί όπου»), για να δηλώσει κατόπιν χρόνο («τότε που, καθώς»), πράγμα που μαρτυρείται ήδη από την Αρχαιότητα. Η σύνδεση δύο δηλώσεων / πράξεων σε χρονικό επίπεδο είχε ως αποτέλεσμα την εναντιωματική χρήση τού *ενώ* («παρ' όλο που, παρ' ότι»), πράγμα που γίνεται αισθητό ήδη την ελληνιστική εποχή (πβ. Κ.Δ. Εβρ. 2,18: *ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι*). Παρόμοιο συνδυασμό χρονικο-εναντιωματικής δήλωσης συναντούμε επίσης σε συνδέσμους άλλων γλωσσών, π.χ. αγγλ. *while*, γαλλ. *lorsque*, γερμ. *während* κ.ά.

ενωμοτία «στρατιωτικό σώμα»
< αρχ. *ενωμοτία*, αρχική σημ. «ομάδα ορκισμένων στρατιωτών, κυρ. τού σπαρτιατικού στρατού», < επίθ. *ενώμοτ(ος)* «δεσμευμένος με όρκο» (< *έν-* + θ. τού αρχ. *ὄμνυμι / ὀμνύω* «ορκίζομαι») + παραγ. τέρμα *-ία*. Στην ελληνιστική εποχή η λ. δήλωσε επίσης το ¼ τού λόχου.
ΣΥΝΘ. ενωμοτάρχης < αρχ. *ενωμοτ-άρχης* «διοικητής ενωμοτίας» < *ενωμοτ(ία)* + λεξ. επίθημα *-άρχης*, πβ. κ. *ταγματ-άρχης*.

ενών → ενόντων

ενώνω
< μεσν. *ενώνω* < αρχ. *ἑνῶ (-όω)* < αριθμητ. *εἷς, ἑνός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ένωση < αρχ. *ἕνω-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Φυσ.* 222a.19-20: *ἔστι δὲ ταὐτὸ καὶ κατὰ ταὐτὸ ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἕνωσις*] < *ἑνῶ (-όω)*
ενωτικός < ελνστ. *ἑνω-τικός* < αρχ. *ἑνῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. ανθ-ενωτικός (< *ανθ-* [< *αντί-*] + *ενωτικός*).

ενώπιον
< ελνστ. *ενώπιον* (+ γενική πτώση), από το ουδ. τού αρχ. επιθ. *ενώπιος* «μπροστά στα μάτια, στην παρουσία (κάποιου)» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < *ἐν-* + *-ώπ(ιος)* < θ. *ὀπ-* (με έκταση τού αρκτικού ό- λόγω τής συνθέσεως), για το οποίο βλ.λ. *όψη, οπτικός*.

ενωρίς → νωρίς

ένωση → ενώνω

ενωτικό → ενώνω

ενώτιο «σκουλαρίκι»
< αρχ. *ενώτιον* < *ἐν-* + θ. *ὠτ-* (< *οὖς, ὠτός* «αφτί») + παραγ. τέρμα *-ιον*.

εξ¹ → εκ

εξ² → έξι

εξ- → εκ

-έξ παραγ. τέρμα
ν.ελλ. τέρμα, που προήλθε από το γαλλ. -ex και αρχικώς απαντά σε λ. γαλλ. προελεύσεως (π.χ. *λαστέξ* < *lastex*, *ρεφλέξ* < *réflexe*), κατόπιν όμως επεκτάθηκε σε κοινά ουσ. ή σε εμπορικά σήματα (π.χ. *στρωματ-έξ, σπορτ-έξ – Συρτ-έξ, πυρ-έξ* < εμπορ. σήμα *Pyrex*).

εξα- → έξι

εξαγγέλλω
< αρχ. *ἐξαγγέλλω* [ήδη ομηρικό] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀγγέλλω* (βλ.λ. *άγγελος*), πβ. κ. *αν-αγγέλλω, κατ-αγγέλλω, παρ-αγγέλλω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξαγγελία < αρχ. *ἐξαγγελ-ία*, αρχική σημ. «μυστική πληροφορία που εστάλη στον εχθρό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] ➔ μεσν. σημ. «δημόσια αναγγελία, ανακοίνωση»
εξάγγελος < αρχ. *ἐξάγγελ-ος*, αρχική σημ. «καταδότης, πληροφοριοδότης»
εξαγγελτικός < αρχ. *ἐξαγγελ-τικός*, αρχική σημ. «αυτός που διαδίδει πληροφορίες, σπερμολόγος»
εξαγγελ-τήριος, λόγ. [1892].
ΣΥΝΘ. προ-εξαγγέλλω (αρχ.) – **προ-εξαγγελτικός**.

εξαγιάζω → άγιος

εξαγνίζω → αγνός

εξαγόμενο
ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. μέσου ενεστώτα τού ρ. *εξάγω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déduction* (ως μαθημ. όρος).

εξαγοράζω → αγορά

εξαγριώνω
< μεσν. *ἐξαγριώνω* < αρχ. *ἐξαγριῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-αγρι(ῶ)* < *ἄγριος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξαγρίωση < μεσν. *ἐξαγρίω-σις*
εξαγριω-τικός, λόγ. [1761].

εξάγω
< αρχ. *ἐξάγω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ψ 372: *νυκτὶ κατακρύψασα θοῶς ἐξῆγε πόληος*]< *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εισ-άγω, παρ-άγω, συν-άγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξαγωγή < αρχ. *ἐξαγωγ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 847d.4-6: *ἵππαρχοι καὶ στρατηγοὶ τούτων ἔστωσαν κύριοι εἰσαγωγῆς τε καὶ ἐξαγωγῆς, διδούσης τε ἅμα καὶ δεχομένης τῆς πόλεως*]
εξαγωγέας < αρχ. *ἐξαγωγ-εύς* «αυτός που οδηγεί προς τα έξω» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (ο νεότ. εμπορικός όρος επηρεάστηκε σημασιολογικά από το ουσ. *εξαγωγή*)
εξαγωγικός < ελνστ. *ἐξαγωγ-ικός*
εξαγώγιμος < αρχ. *ἐξαγώγ-ιμος*.

εξάδα → έξι

εξάδελφος
< ελνστ. *ἐξάδελφος* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀδελφός*. Συχνά η λ. συναντάται στα ελνστ. κείμενα τόσο με τη σημερινή σημ. «γυιος τού θείου» όσο και με τη σημ. «ανεψιός» (δηλ. «γυιος τού αδελφού», «κόρη τής αδελφής», πβ. Ιουστ. Μάρτ. *Πρὸς Τρύφ. Ἰουδ.* 49.4: *ὀρχουμένης τῆς ἐξαδέλφης* [= «ανεψιάς»] *αὐτοῦ τοῦ Ἡρώδου εὐαρέστως αὐτῷ*). Για την κίνηση μεταξύ των δύο σημασιών ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανεψιός*.

εξαερίζω
λόγ. [1858], < *εξ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *αερ(ίζω)*

< *αέρας* (βλ.λ.), απόδ. των γαλλ. *ventiler* και *purger d'air*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαερισ-μός, απόδ. τού γαλλ. *ventilation*

εξαερισ-τήρας < *εξαερισ-* *(εξαερίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *ανεμισ-τήρας*), απόδ. τού γαλλ. *ventilateur*.

εξαερώνω «μετατρέπω σε αέρα»

< αρχ. *ἐξαερῶ (-όω)* < *ἐξ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-αερ(ῶ)* < *ἀήρ, ἀέρος* (βλ.λ. *αέρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαέρωση < ελνστ. *ἐξαέρω-σις* < αρχ. *ἐξαερῶ (-όω)*

εξαερώσ-ιμος, λόγ. [1886].

εξαθλιώνω → άθλος

εξαίρεση → εξαιρώ

εξαιρετικός

< μεσν. *ἐξαιρετικός* < αρχ. *ἐξαίρετ(ος)* «ξεχωρισμένος, επίλεκτος (από σύνολο)» [ήδη ομηρικό] (ρηματ. επίθ. τού *ἐξαιρῶ*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Στη σύγχρονη σημ. ενισχύθηκε επίσης από το γαλλ. *exceptionnel*.

εξαιρώ

< αρχ. *ἐξαιρῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* χ 388: *τῶν μέν τ' ἠέλιος φαέθων ἐξείλετο θυμόν*] < *ἐξ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *αἱρῶ* (ενεργ. *αἱρῶ* «κυριεύω, καταλαμβάνω», μέσο *αἱροῦμαι* «επιλέγω, προτιμώ», βλ.λ. *αίρεση*), πβ. κ. *αν-αιρώ, δι-αιρώ*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε τις σημ. «αφαιρώ (από σύνολο), απομακρύνω» και «απομονώνω (από σύνολο), μεταχειρίζομαι διαφορετικά».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαίρεση < αρχ. *ἐξαίρε-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Ιπποκράτη, πβ. Ιπποκρ. *Γυναικ.* 249.1: *ἐξαίρεσις τοῦ ἐμβρύου ἦδε*] < ρ. *ἐξαιρῶ (-έω)* → Η ιατρ. σημ. «αφαίρεση, εξαγωγή» είναι ήδη αρχ.

εξαίρετος < αρχ. *ἐξαίρε-τος*, αρχική σημ. «ξεχωρισμένος από σύνολο, επιλεγμένος, εκλεκτός» [ήδη ομηρικό]

εξαιρετέος < αρχ. *ἐξαιρε-τέος*

εξαιρέσιμος < αρχ. *ἐξαιρέσ-ιμος*.

εξαίρω

< αρχ. *ἐξαίρω* «υψώνω, σηκώνω κάτι – (μτφ.) εξυψώνω, προβάλλω» [ήδη ομηρικό (στον τύπο *ἐξαείρω*)] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *αἴρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-αίρω – κάθ-αρση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έξαρμα < αρχ. *ἔξαρ-μα*, αρχική σημ. «ανύψωση – (ιατρ.) οίδημα, εξόγκωμα» < *ἐξαίρω*

έξαρση < ελνστ. *ἔξαρ-σις*, αρχική σημ. «μετακίνηση, απομάκρυνση» → ελνστ. σημ. «καταστροφή» → ήδη ελνστ. σημ. «αύξηση, άνοδος».

εξαίσιος

< αρχ. *ἐξαίσιος* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «αυτός που ενεργεί εκτός τού καθήκοντος, παράνομος», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *αἴσιος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-αίσιος*. Από την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε την εμφατική σημ. «υπέρμετρος, ισχυρός» και αργότερα «έντονος, ξεχωριστός» (εύσημο).

εξαιτίας

< μεσν. *ἐξαιτίας* < ελνστ. φρ. *ἐξ αἰτίας* (+ γενική πτώση), πβ. Ευσεβ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* 4.26: *ὃν ὡς ἐξ αἰτίας τῆς τοῦ Μελίτωνος γραφῆς φησιν ἑαυτὸν συντάξαι*.

εξαίφνης

< αρχ. *ἐξαίφνης* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *αἴφνης* (βλ.λ.).

εξακολουθώ

< ελνστ. *ἐξακολουθῶ (-έω)*, αρχική σημ. «ακολουθώ (κάποιον) – απορρέω, προκύπτω», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀκολουθῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-ακολουθώ, επ-ακολουθώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξακολούθηση < ελνστ. *ἐξακολούθη-σις*

εξακολουθη-τικός, λόγ. [1889].

εξακοντίζω → ακόντιο

εξακόσιοι

< αρχ. *ἑξακόσιοι* < *ἕξ* (βλ.λ. *έξι*) + *-α-* (κατ' αναλογίαν προς άλλα αριθμητ., π.χ. *τρια-κόσιοι, τετρα-κόσιοι, έννεα-κόσιοι*) + *-κόσιοι*, για το οποίο βλ.λ. *δι-α-κόσιοι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξακόσια < αρχ. *ἑξακόσι-α*

εξακοσιοστός < ελνστ. *ἑξακοσιοσ-τός*

εξακοσ-αριά < *εξακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *διακοσ-αριά*.

εξακριβώνω

< αρχ. *ἐξακριβῶ (-όω)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἠθ. Νικομ.* 1096b.30-31: *ἀλλ' ἴσως ταῦτα μὲν ἀφετέον τὸ νῦν· ἐξακριβοῦν γὰρ ὑπὲρ αὐτῶν ἄλλης ἂν εἴη φιλοσοφίας οἰκειότερον*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-ακριβ(ῶ)* < *ἀκριβής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξακρίβωση < ελνστ. *ἐξακρίβω-σις* «ακριβής τήρηση» < αρχ. *ἐξακριβῶ (-όω)*.

έξαλα «το τμήμα πλοίου που βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια τού νερού»

< ελνστ. *ἔξαλα* (πβ. φρ. *τὰ ἔξαλα τῆς νεώς*), ουδ. πληθ. τού επιθ. *ἔξαλος* «έξω από τη θάλασσα» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἅλς, ἁλός (ἡ)* «θάλασσα», πβ. κ. *ἴσ-αλος, ὕφ-αλος*.

εξαλείφω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐξαλείφω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀλείφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-αλείφω, απ-αλείφω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επικαλύπτω ή αλείφω πλήρως

(με γύψο ή σοβά)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.69: *τοῦ δὲ σώματος τὸ μὲν ἥμισυ ἐξηλείφοντο γύψῳ*) → ήδη αρχ. σημ. «σβήνω εξ ολοκλήρου (επαλείφοντας με άλλη ουσία ή τρίβοντας με σφουγγάρι)» (πβ. Λυσ. *Νικόμ.* 18: *καθ' ἑκάστην δὲ ἡμέραν ἀργύριον λαμβάνων τοὺς μὲν ἐνέγραφε τοὺς δὲ ἐξήλειφεν*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «εξαφανίζω – καταργώ» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 1: *τὰς δὲ τῶν σπουδαίων φιλίας οὐδ' ἂν ὁ πᾶς αἰὼν ἐξαλείψειεν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *απαλείφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάλειψη < ελνστ. *ἐξάλειψ-ις* «επικάλυψη ή επάλειψη (με γύψο ή κονίαμα) – καταστροφή».

εξαλλαγή «πλήρης αλλοίωση – μετατροπή (όγκου σε καρκίνο)»

< αρχ. *ἐξαλλαγή* < ρ. *ἐξαλλάσσω* «αλλάζω εξ ολοκλήρου, αλλοιώνω» < *ἐξ-* + *ἀλλάσσω* (βλ.λ. *αλλάζω*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. άρχισε να δηλώνει «ριζική μεταβολή προς κάτι κακό ή δυσμενές» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 265a: *μανίας δέ γε εἴδη δύο, τὴν μὲν ὑπὸ νοσημάτων ἀνθρωπίνων, τὴν δὲ ὑπὸ θείας ἐξαλλαγῆς τῶν εἰωθότων νομίμων γιγνομένην*).

έξαλλος

< ελνστ. *ἔξαλλος* «διαφορετικός, ασυνήθιστος» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἄλλος*. Από την ελνστ. εποχή η λ. αποδιδόταν ως χαρακτηρισμός σε ασυνήθιστα ρούχα ή αλλόκοτες ενδυμασίες (π.χ. *ἐξάλλους ἐσθῆτας, ἐξάλλοις στολαῖς*), με αποτέλεσμα να δηλώσει αυτόν «που εκτρέπεται, που είναι εκτός ορίων» (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Περὶ βίου* 309: *ζῶντας ἔξαλλόν τε καὶ τραχὺν βίον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαλλ-οσύνη < *ἐξάλλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*, πβ. κ. *δικαι-οσύνη*

εξαλλ-ότητα, λόγ. [1895].

εξάλλου

πιθ. < μεσν. φρ. *ἐξ ἄλλου* (ίσως ενν. *λόγου, μέρους, τρόπου*), το οποίο αρχικώς θα δήλωνε ότι κάτι μπορεί να αποδειχθεί ή να επιτελεστεί και με άλλον τρόπο ή να εξηγηθεί και από άλλη αιτία. Παρόμοιο σχηματισμό βρίσκουμε στο γαλλ. αντίστοιχο *d'ailleurs* «εξάλλου» (*ailleurs*, αρχική σημ. «σε άλλον τόπο, σε άλλο μέρος»).

εξαμαρτείν στο ρητό: *τὸ δὶς ἐξαμαρτεῖν οὐκ ἀνδρὸς σοφοῦ*

< αρχ. *ἐξαμαρτεῖν*, απρφ. αορ. β΄ τού ρ. *ἐξαμαρτάνω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἁμαρτάνω* (βλ.λ.).

εξάμβλωμα «έκτρωμα»

< ελνστ. *ἐξάμβλωμα* < αρχ. *ἐξαμβλῶ (-όω)* «αφαιρώ τη ζωή τού εμβρύου, προκαλώ έκτρωση» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀμβλῶ (-όω)* «αποβάλλω εσκεμμένα το έμβρυο» (βλ.λ. *άμβλωση*). Ομοίως ετυμολογείται το αρχ. ουσ. *ἐξάμβλωσις*.

εξαναγκάζω → ανάγκη

εξανδραποδίζω → ανδράποδο

εξανεμίζω «εξαφανίζω – κατασπαταλώ»

< ελνστ. *ἐξανεμίζω*, αρχική σημ. «ανεμίζω, φυσώ», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἀνεμ(ίζω)* < *ἄνεμος* (βλ.λ.). Η σημ. «εξαφανίζω» οφείλεται σε επίδρ. τού αρχ. *ἐξανεμῶ (-όω)* «φουσκώνω με αέρα – (μτφ.) ματαιώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξανέμι-ση.

εξάνθημα

< αρχ. *ἐξάνθημα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ἐξανθῶ (-έω)* «ανθίζω, φύομαι» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀνθ(ῶ)* < *ἄνθος* (βλ.λ.). Η λ. απαντά ήδη στον Ιπποκράτη δηλώνοντας ορισμένες αλλοιώσεις, οι οποίες παρουσιάζονται σαν να «εκφύονται» ή να «εκβλαστάνουν» στο δέρμα.

εξανθρωπίζω → άνθρωπος

εξανίσταμαι «δυσανασχετώ, διαμαρτύρομαι»

< αρχ. *ἐξανίσταμαι*, αρχική σημ. «σηκώνομαι από τη θέση μου (από σεβασμό ή για να μιλήσω)», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀν-ίσταμαι* «σηκώνομαι, εγείρομαι» (βλ.λ. *ανάσταση*). Η σημ. «διαμαρτύρομαι έντονα» είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Σχόλ. Α΄ Κορινθ.* 61.89: *ἀλλ' ἑτέρους ταπεινῶν καὶ ἐξανισταμένους καταστέλλων καὶ πείθων μετριάζειν*).

εξάντας «αστρονομικό όργανο»

< αρχ. *ἑξᾶς, -ᾶντος* «ρωμαϊκό νόμισμα που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες τής Σικελίας» < λατ. *sextans, -ntis* «το 1/6, εκτημόριο». Η λ. επανήλθε σε χρήση στη Νέα Ελληνική, όταν τεχνικοί όροι που είχαν προέλθει από το λατ. *sextans* (π.χ. γαλλ. *sextant*) δήλωσαν το όργανο προσανατολισμού που διαθέτει κυκλικό τόξο, το οποίο καταλαμβάνει το 1/6 τής κυκλικής περιφέρειας και χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό των συντεταγμένων.

εξαντλώ

< αρχ. *ἐξαντλῶ (-έω)* «αντλώ ολόκληρο το περιεχόμενο – ξοδεύω εντελώς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Κύκλ.* 282: *πόνον τὸν δεινὸν ἐξηντληκότες*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀντλῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάντληση < ελνστ. *ἐξάντλη-σις* «καταιονισμός – πλήρης εκκένωση» (με σημασιολ. επίδρ. από το ρ. *ἐξαντλῶ*)

εξαντλη-τικός, λόγ. [1891].

εξαντρίκ

< γαλλ. *excentrique*, βλ.λ. *εκκεντρικός*.

εξ άπαντος

< μεσν. *ἐξάπαντος* < αρχ. φρ. *ἐξ ἅπαντος* (ενν. *τρόπου, λόγου*) «με κάθε τρόπο – για οποιοδήποτε θέμα

ή αιτία» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 806-7: *ἄνδρα δ' οὐδέν' οἶδ' ἐγὼ δίκαιον ὅστις ἐξ ἅπαντος εὖ λέγει* «εγώ δεν ξέρω κανένα δίκαιο άνθρωπο που να μιλάει σωστά για κάθε τι»).

εξαπατώ → απάτη

εξαπλώνω

< μεσν. *ἐξαπλώνω* < ελνστ. *ἐξαπλῶ (-όω)* «ξετυλίγω, ξεδιπλώνω» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἁπλ(ῶ)* (βλ.λ. *απλώνω*). Βλ. κ. *ξαπλώνω*. Η σημ. «απλώνω, εκτείνω» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάπλωση < ελνστ. *ἐξάπλω-σις* «ξετύλιγμα, ξεδίπλωμα», επίσης (μτφ.) «άπλωμα, επέκταση».

εξαποδώς

φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *έξ(ω) από (ε)δώ*, που αναφέρεται αποτρεπτικά στον Διάβολο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευφημισμός*.

εξαπολύω

< μεσν. *ἐξαπολύω* «αφήνω, ελευθερώνω – ρίχνω, εκσφενδονίζω» < *ἐξ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἀπολύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαπόλυ-ση, λόγ. [1899].

εξαποστέλλω

< ελνστ. *ἐξαποστέλλω* < *ἐξ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἀποστέλλω*. Βλ. κ. *στέλνω, ξαποστέλνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαποστειλάριο < μεσν. *ἐξαποστειλ-άριον* (ενν. *τροπάριον*).

εξαπτέρυγο

< μεσν. *ἐξαπτέρυγον*, ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ἐξαπτέρυγος* < *ἐξ(α)-* (το *-α-* υπό την επίδρ. των συνθ. από *τρια-, τετρα-, έννεα-*) + *-πτερυγ(ος)* < αρχ. *πτέρυξ, -υγος*. Η λ. οφείλεται στους αγγέλους Σεραφείμ, οι οποίοι παρουσιάζονται στην Π.Δ. (Ησαΐας 6,2) να φέρουν έξι πτέρυγες (φτερούγες).

εξάπτω «διεγείρω, ερεθίζω»

< αρχ. *ἐξάπτω* [ήδη ομηρικό] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (βλ.λ. *άπτομαι*), πβ. κ. *συν-άπτω, προσ-άπτω*. Τις ίδιες σημ. εμφανίζει επίσης το σύνθ. *ἐξάπτω* ήδη από την Αρχαιότητα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έξαψη < αρχ. *ἔξαψ-ις* «καύμα – άναμμα, ερεθισμός, υπερένταση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

ΣΥΝΘ. ευέξαπτος < ελνστ. *εὐ-έξαπτος* < *εὖ* + *-έξαπτος* < αρχ. *ἐξάπτω*.

εξαργυρώνω

< αρχ. *ἐξαργυρῶ (-όω)* «μετατρέπω σε χρήμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀργυρ(ῶ)* < *ἄργυρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαργύρω-ση, λόγ. [1885]

εξαργυρώσ-ιμος, λόγ. [1887].

εξάρες → έξι

εξαρθρώνω

< αρχ. *ἐξαρθρῶ (-όω) / (-έω)* (παλαιότ. ο τύπος σε *-έω*) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀρθρ(ῶ)* < *ἄρθρον* (βλ.λ.), στη σημ. «άρθρωση», πβ. κ. *συν-αρθρώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάρθρημα < αρχ. *ἐξάρθρη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐξαρθρῶ (-έω)*

εξάρθρωση < ελνστ. *ἐξάρθρω-σις* < αρχ. *ἐξαρθρῶ (-όω)*

εξαρθρω-τικός, λόγ. [1864].

εξάρι → έξι

έξαρμα → εξαίρω

έξαρση → εξαίρω

εξάρτημα → εξαρτώ

εξάρτηση → εξαρτώ

εξαρτίζω «(για πλοίο) εφοδιάζω, εξοπλίζω»

< ελνστ. *ἐξαρτίζω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-αρτ(ίζω)* < αρχ. *ἄρτιος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-αρτίζω*. Η λ. είχε τη γενική σημ. «καθιστώ άρτιο, ετοιμάζω», ενώ δήλωσε ειδικότερα τον εφοδιασμό και εξοπλισμό πλοίου, καθώς και την προετοιμασία του για ταξίδι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάρτιση < ελνστ. *ἐξάρτι-σις* «εφοδιασμός – (ειδικ.) ναύσταθμος επισκευής πλοίων»

εξαρτισμός < ελνστ. *ἐξαρτισ-μός* «εξοπλισμός πλοίου»

ξάρτι < μεσν. *ἐξάρτιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐξάρτιος* (βλ.λ. *ξάρτι*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εξάρτιση – εξάρτηση – εξάρτυση

Η ετυμολογική προέλευση εξηγεί τη διαφορά στη γραφή και σημασία των ομόηχων *εξάρτιση, εξάρτηση* και *εξάρτυση*. Συγκεκριμένα, το ουσ. ***εξάρτιση*** (ελνστ.) προέρχεται από το ρ. *ἐξαρτίζω* και δηλώνει τον «εφοδιασμό» (κυρ. τον εξοπλισμό πλοίου και την προετοιμασία του για ταξίδι). Το ουσ. ***εξάρτηση*** (αρχ.) προέρχεται από το ρ. *ἐξαρτῶ*, το οποίο αρχικά σήμαινε «κρεμώ, δένω από κάπου» και δήλωσε μεταφορικά τη σχέση ελέγχου ενός από κάποιον/κάτι άλλο. Τέλος, η λ. ***εξάρτυση*** (ελνστ.) ανάγεται στο ρ. *ἐξαρτύω* «προετοιμάζω, παρασκευάζω (πολεμικό άλογο, στρατιώτη, πλοίο κ.ά.)», με αποτέλεσμα να αναφέρεται κατ' εξοχήν στον εξοπλισμό τού στρατιώτη.

εξάρτυση «τα ατομικά είδη τού στρατιώτη»

< ελνστ. *ἐξάρτυσις* < αρχ. *ἐξαρτύω* «προετοιμάζω,

παρασκευάζω (πολεμικό άλογο, στρατιώτη, πλοίο)» < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + ἀρτύω «ετοιμάζω, τακτοποιώ – καρυκεύω», για το οποίο βλ.λ. *αρτύνω*. Η λ. ειδικεύθηκε από την Αρχαιότητα στη δήλωση τού στρατιωτικού εξοπλισμού. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εξαρτίζω*.

εξαρτώ

< αρχ. *ἐξαρτῶ (-άω)* «κρεμώ, κρέμομαι από κάπου – βασίζομαι, στηρίζομαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ, προσδένω» < **ἀϜερ-τάω*, θ. που απαντά και στο ρ. *αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εξαρτίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάρτηση < αρχ. *ἐξάρτη-σις*, αρχική σημ. «σύνδεση και συνοχή των μερών τού σώματος μεταξύ τους» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἀγμ.* 37.13-14: *πλεῖον δὲ μέρος ἔχει τῆς ἐξαρτήσιος τῶν νεύρων ἐν τῷ βραχίονι τὸ λεπτὸν ὀστέον, ἤπερ τὸ παχύ*]

εξάρτημα < ελνστ. *ἐξάρτη-μα* «αυτό που κρέμεται», επίσης «τμήμα συσκευής ή συνόλου».

εξαρχαΐζω → αρχαίος

εξ αρχής

< μεσν. *ἐξαρχῆς* < αρχ. φρ. *ἐξ ἀρχῆς*.

έξαρχος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔξαρχος* < ρ. *ἐξάρχω* «αρχίζω, ξεκινώ – αναλαμβάνω την ηγεσία» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἄρχω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρχηγός τού χορού» → ελνστ. σημ. «στρατιωτικός διοικητής – επί κεφαλής των ιερέων (αξίωμα που αντιστοιχούσε στο ρωμ. *pontifex maximus*)» → μεσν. σημ. «αντιπρόσωπος πατριαρχείου με συγκεκριμένα καθήκοντα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαρχία < μεσν. *ἐξαρχ-ία*

εξαρχάτο < μεσν. *ἐξαρχ-ᾶτον*.

εξασθενώ

< αρχ. *ἐξασθενῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀσθεν(ῶ)* < *ἀσθενής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξασθένηση < μεσν. *ἐξασθένη-σις*

εξασθεν-ίζω, μεταπλ. τύπος τού ρ. *εξασθεν-ώ* με βάση το συνοπτικό θ. *εξασθενησ-*, κατά το σχήμα *χώρισα – χωρίζω, δάκρυσα – δακρύζω*

εξασθένι-ση, λόγ. [1849], < *εξασθενί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

εξασθενώ – εξασθενίζω

Το αρχ. **εξασθενώ** (παράγωγο: *εξασθένηση*) δεν δέχεται συμπλήρωμα (αντικείμενο) και είναι αμετάβατο· επομένως δηλώνει ότι κάποιος / κάτι χάνει τις δυνάμεις του. Απεναντίας, το λόγ. **εξασθενίζω** (παράγωγο: *εξασθένιση*) πλάστηκε σε νεότερους χρόνους ως μεταβατικό (συνοδεύεται από συμπλήρωμα), για να δηλώσει ότι κάποιος προκαλεί ή επιφέρει μείωση τής δύναμης ή τής ισχύος. Παραδείγματα: *Ο οργανισμός του εξασθένησε από τις κακουχίες – Η ουλίτιδα εξασθενίζει τα δόντια.*

εξασκώ → ασκώ

εξασφαλίζω

< ελνστ. *ἐξασφαλίζω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀσφαλ(ίζω)* < αρχ. *ἀσφαλής* (βλ.λ.), πβ. κ. *διασφαλίζω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξασφάλι-ση, λόγ. [1836].

εξατμίζω

< αρχ. *ἐξατμίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-ατμ(ίζω)* < *ἀτμός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξάτμιση < ελνστ. *ἐξάτμι-σις*.

εξαϋλώνω «καθιστώ κάτι άυλο»

< λόγ. [1766] *ἐξαϋλῶ, -ώνω* < *εξ-* (< πρόθ. *εκ / εξ*) + *-αϋλ(ῶ, -ώνω)* < *άυλος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *immatérialiser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαΰλω-ση, λόγ. [1885].

εξαφανίζω

< αρχ. *ἐξαφανίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Ευβούλου] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀφαν(ίζω)* < επίθ. *ἀφανής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαφάνιση < μεσν. *ἐξαφάνι-σις*.

έξαφνα

< μεσν. *ἔξαφνα* (κατ' αναλογίαν προς άλλα επιρρ., π.χ. *ἔξοχα, ἔξυπνα*) < *ἐξάφνης* < αρχ. *ἐξαίφνης* (βλ.λ.).

εξάχνωση «εξαέρωση»

λόγ. [1876], < *εξ-* (< πρόθ. *εκ / εξ*) + *αχν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ωση*.

εξαχρειώνω «διαφθείρω»

< ελνστ. *ἐξαχρειῶ (-όω)* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀχρει(ῶ)* «αχρηστεύω» < αρχ. *ἀχρεῖος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξαχρείω-ση, λόγ. [1855]

εξαχρειω-τικός.

εξάψαλμος

< μεσν. *ἑξάψαλμος* < *ἑξά-* (βλ.λ. *ἕξι*) + *ψαλμός*. Η λ. δήλωνε έξι ψαλμούς τού Δαβίδ που διαβάζονται στην αρχή τού όρθρου.

έξαψη → εξάπτω

εξεγείρω

< αρχ. *ἐξεγείρω* «ξυπνώ – (μτφ.) εξοργίζω, ξεσηκώ-

νώ» < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + ἐγείρω (βλ.λ.), πβ. κ. δι-εγείρω.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξέγερση < ελνστ. ἐξέγερ-σις «ξύπνημα, αφύπνιση».

εξέδρα

< αρχ. ἐξέδρα [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + ἕδρα (βλ.λ.), πβ. κ. εν-έδρα, καθ-έδρα. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. αναφερόταν σε ανοιχτό χώρο ή εξώστη με καθίσματα, πράγμα που αποσαφηνίζεται περαιτέρω στα ελνστ. κείμενα (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 13.4: *σκοπὴν ἔχον, ἐξέδραν λευκοῦ λίθου, Περσῶν ἔργον, ἀφ' οὗ κατοπτεύεται τὰ κύκλῳ πεδία*).

εξεζητημένος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐξεζητημένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἐκζητῶ (-έω)* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η μτχ. πρωτοαπαντά στην Π.Δ., αλλά διαδόθηκε σε θεολογικά κείμενα τής ελνστ. εποχής με σημ. «επιδιωκόμενος με ζήλο» (πβ. Αθανασ. *Ψαλμ.* 27.464: *ἐν τῇ τῶν εὐθέων συναγωγῇ πάντα τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ εἰσιν ἐξεζητημένα*). Η λ. αποκτά την πρόσθετη σημ. «εξονυχιστικός, λεπτομερής» από τον 4ο αι. μ.Χ. (πβ. Διδύμ. *Ψαλμ.* 1045: *οὐ γὰρ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἐξεζητημένα εἰς πάντα τὰ θελήματα τυγχάνει ταῦτα. διὸ τῶν ἔργων ἐξεζητημένων, μὴ λεγέτω τις εἰς τί ἐκεῖνο*).

εξειδικεύω → ειδικός

εξεικονίζω → εικόνα

εξελίσσω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐξελίσσω / -ττω* < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + *ἑλίσσω* (βλ.λ. *ελίσσομαι*), πβ. κ. *περι-ελίσσω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξετυλίγω, ανοίγω» (πβ. Ευριπ. *Ἱππόλ.* 864-5: *φέρ' ἐξελίξας περιβολὰς σφραγισμάτων ἴδω τί λέξαι δέλτος ἥδε*) → αρχ. σημ. «κινούμαι γρήγορα (κυκλικά ή με ελιγμούς)» → αρχ. σημ. «αναπτύσσω στρατιωτικό σώμα ή παράταξη» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 4.3: *καὶ ὁ μὲν εὐθὺς ἐξελίξας τὴν φάλαγγα ἦγεν ἐπ' αὐτούς*) → ήδη ελνστ. σημ. «μεταβάλλω σταδιακά, ακολουθώ ορισμένη πορεία» (πβ. Πλωτ. *Ἐννεάδ.* 1.4: *καὶ ζωὴν ἐξελιττομένην εἰς τέλος ἔχουσι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξέλιξη < ελνστ. *ἐξέλιξ-ις* «ξετύλιγμα – (για στρατό) ανάπτυξη» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *évolution*) → Η σημ. τής βιολογικής θεωρίας αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *evolution*

εξελικ-τικός, λόγ. [1871]

εξελίξ-ιμος < *εξέλιξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

εξέλκωση «ανάπτυξη έλκους»

< ελνστ. *ἐξέλκωσις* < αρχ. *ἐξελκῶ (-όω)* «προκαλώ έλκη» < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + αρχ. *ἑλκ(ῶ)* < *ἕλκος* (βλ.λ.).

εξελληνίζω

< ελνστ. *ἐξελληνίζω* < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + αρχ. *ἑλλην(ίζω)* < *Ἕλλην, -ηνος* (βλ.λ. *Έλληνας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξελληνισ-μός, λόγ. [1782].

εξεμώ «κάνω εμετό»

< αρχ. *ἐξεμῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 437-8: *ὄφρ' ἐξεμέσειεν ὀπίσσω* [ενν. *Χάρυβδις*] *ἱστὸν καὶ τρόπιν αὖτις*] < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + *ἐμῶ*, για το οποίο βλ.λ. *εμετός*.

εξεπίτηδες → επίτηδες

εξεπλάγην → εκπλήσσω

έξεργο «το ανάγλυφο τμήμα τού κέρματος που περιέχει τη χρονολογία»

< λόγ. [1856] *ἔξεργον* < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + *ἔργον*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *exergue* (< ν.λατ. *exergum*), το οποίο δήλωνε το σημείο τού κέρματος όπου ετίθετο ανάγλυφη επιγραφή με το έτος.

εξερευνώ → ερευνώ

εξερράγην → εκρήγνυμαι

εξέρχομαι → έρχομαι

εξετάζω

< αρχ. *ἐξετάζω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.1016: *ἐξετάσαι τε φίλους, ὅντιν' ἔχουσι νόον*] < ἐξ- (< πρόθ. ἐκ / ἐξ) + σπάν. *ἐτάζω* «ελέγχω, δοκιμάζω» < επίθ. *ἐτός* «αληθής» (μαρτυρείται στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἐτά· ἀληθῆ, ἀγαθά*), πιθ. < **ἐτός* (με ψίλωση) < Ι.Ε. **se-to-* «αληθής» || σανσκρ. *satya-*, παλ. σκανδ. *sannr* || αρχ. *ἐτεός*, *ἔτυ-μος* (βλ.λ. *έτυμον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξέταση < αρχ. *ἐξέτα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Οἰκον.* 4.6.3-5: *βασιλεὺς δὲ κατ' ἐνιαυτὸν ἐξέτασιν ποιεῖται τῶν μισθοφόρων καὶ τῶν ἄλλων οἷς ὡπλίσθαι προστέτακται*] (με περαιτέρω σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *examen*). Ο όρος *Ιερά Εξέταση* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από μεσν. λατ. *Inquisitio (Sancta)*

εξεταστής < αρχ. *ἐξετασ-τής* «ανακριτής, ελεγκτής» (με περαιτέρω σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *examinateur*)

εξεταστέος < αρχ. *ἐξετασ-τέος*

εξεταστήριο < ελνστ. *ἐξετασ-τήριον* «δημόσια ακρόαση»

εξέτασ-τρα, λόγ. [1880], < *εξετασ- (εξετάζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *δίδακ-τρα, φύλακ-τρα*

εξεταστικός < αρχ. *ἐξετασ-τικός* «αρμόδιος να εξετάζει – ερευνητικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]. Ο σύγχρ. όρος *εξεταστικό κέντρο* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *testing centre*.

εξέτισα → εκτίνω

εξευγενίζω → ευγενής

εξευμενίζω → ευμενής

εξευρίσκω → βρίσκω

εξευτελίζω
< ελνστ. *ἐξευτελίζω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *εὐτελ(ίζω)* < αρχ. *εὐτελής* (βλ.λ.). Βλ. κ. *ξευτιλίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξευτελισμός < ελνστ. *ἐξευτελισ-μός*
εξευτελισ-τικός, λόγ. [1856].

εξέχω
< αρχ. *ἐξέχω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμ.* 35.1-2: *ὅσοισι δὲ μηροῦ ὀστέον ἢ βραχίονος ἐξέσχεν, οὗτοι οὐ μάλα περιγίνονται*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *προ-εξ-έχω, κατ-έχω*.

έξη «συνήθεια»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἕξις* < θ. *ἑξ-*, το οποίο απαντά στον μέλλ. *ἕξ-ω* τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. το σύνθ. *μέθ-εξη*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε αρχικώς την «κατοχή» ενός πράγματος (π.χ. *ἐπιστήμης ἕξιν*, Πλάτ. *Θεαίτ.* 197b), αλλά κατόπιν αναφέρθηκε στην «κατάσταση που προκύπτει από επανειλημμένη άσκηση», στη «συνήθεια» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 778e: *πρὸς δέ τινα μαλθακὴν ἕξιν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἐνοικούντων εἴωθε ποιεῖν*).

εξηγώ
ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἐξηγῶ* < αρχ. *ἐξηγοῦμαι (-έο-)* [ήδη ομηρικό] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἡγοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *ἀφ-ηγοῦμαι, εἰσ-ηγοῦμαι, προ-ηγοῦμαι*.
ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *ἐξηγοῦμαι* σήμαινε «δείχνω τον δρόμο – είμαι αρχηγός», αλλά ήδη από την Αρχαιότητα απέκτησε τη σημ. «αναλαμβάνω να ερμηνεύσω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.72: *ἴθι ἐξηγέο αὐτὸς ὅτεῳ τρόπῳ πάριμεν ἐς τὰ βασιλήια*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξήγηση < αρχ. *ἐξήγη-σις* «διήγηση – ερμηνεία» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σιμωνίδη]
εξηγητής < αρχ. *ἐξηγη-τής*
εξηγήσ-ιμος, λόγ. [1890].
ΣΥΝΘ. **παρ-εξηγώ** (ελνστ.), **παρ-εξήγηση** (ελνστ.) – **δυσ-εξήγητος** (ελνστ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εξηγώ
Το ρ. **εξηγώ** είναι μεσαιωνικός τύπος τού αρχ. **ἐξηγοῦμαι**. Το *ἐξηγοῦμαι*, σύνθετο από την πρόθεση *ἐξ* και το ρ. *ἡγοῦμαι (-έο-)* που σήμαινε «προπορεύομαι, οδηγώ», συνεπώς «είμαι αρχηγός, καθοδηγώ, κυβερνώ», εφόσον αυτός που πάει μπροστά και δείχνει τον δρόμο στους άλλους είναι, τρόπον τινά, ο αρχηγός τους. Ομόρριζα τού *ηγούμαι* σε αυτή τη σημασία είναι τα αρχ. ***ἡγε-μών***, ***ἡγέ-της***, ***ἡγή-τωρ***, ***ἡγε-σία***, αλλά και **ἡγούμενος**, λέξεις που δηλώνουν αρχηγία, εξουσία.
Επομένως, το σύνθετο *ἐξ-ηγοῦμαι* σήμαινε «είμαι ηγέτης», «οδηγώ ως ηγέτης, κυβερνώ». Αυτός που *ηγείται* ή *εξηγείται* είναι αυτός που έχει την εξουσία να υπαγορεύει στους άλλους τι πρέπει να γίνει, είτε δίνοντας διαταγή είτε ερμηνεύοντας τους νόμους ή τη βούλησή του, δηλ. εξηγώντας τα. Έτσι, το ρ. *εξηγούμαι* πέρασε από τη σημασία «υπαγορεύω» στη σημασία «ερμηνεύω, εξηγώ».
Η μεταβολή τού ρήματος από μέσο (*εξηγούμαι*) σε ενεργητικό (*εξηγώ*) είναι συνηθισμένο φαινόμενο στην ελληνική γλώσσα, πβ. το *σφάλλομαι* που έγινε *σφάλλω* κ.ά. Αφ' ενός, λοιπόν, το ενεργητικό ρήμα *εξηγώ* χρησιμοποιήθηκε για να αποδώσει καλύτερα την ενέργεια τού υποκειμένου (π.χ. *εξηγώ μια λέξη*), αφ' ετέρου το μέσο *εξηγούμαι* διατηρήθηκε με τη σημασία «εξηγώ τον εαυτό μου, τις διαθέσεις, τις προθέσεις μου κ.λπ., καθιστώ σαφές τι θέλω, τι εννοώ κ.λπ.» (π.χ. *υπήρξε παρανόηση, γι' αυτό εξηγούμαι*). Με την τελευταία σημασία το *εξηγούμαι* μεταπλάστηκε τα νεότερα χρόνια στη λαϊκή γλώσσα και έγινε ***ξηγιέμαι***, προσλαμβάνοντας επίσης τη σημασία «φέρομαι με ορισμένο τρόπο» (π.χ. *μου ξηγήθηκε μόρτικα*).

εξήκοντα → εξήντα

εξηκοστός → εξήντα

εξημερώνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐξημερῶ (-όω)* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἡμερ(ῶ)* < επίθ. *ἥμερος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καθαρίζω το έδαφος από άγρια ζώα ή φυτά» (πβ. Ευριπ. *Ἡρακλ.* 20-1: *ἐξημερῶσαι γαῖαν, εἴθ' Ἥρας ὕπο κέντροις δαμασθεὶς εἴτε τοῦ χρεὼν μέτα*) → ελνστ. σημ. «δαμάζω» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 4.21: *σπεύδοντες τὸ τῆς ψυχῆς ἀτέραμνον διὰ τῆς τῶν ἐθισμῶν κατασκευῆς ἐξημεροῦν καὶ πραΰνειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξημέρωση < ελνστ. *ἐξημέρω-σις* < αρχ. *ἐξημερῶ (-όω)*
εξημερώσ-ιμος, λόγ. [1889]
εξημερω-τικός, λόγ. [1891].

εξημμένος
< αρχ. *ἐξημμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἐξάπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συνάπτω – συνημμένος*.

εξήντα
< μεσν. *ἐξῆντα* < αρχ. *ἑξήκοντα* (πβ. κ. *τριάντα – τριάκοντα, πενήντα – πεντήκοντα*) < *ἕξ* (βλ.λ. *έξι*) + συνδ. φωνήεν *-ή-* + λεξικό επίθημα *-κοντα* (δηλώνει τη δεκάδα, οπότε το σύνθετο εκφράζει τη σημ. 6 × 10), πληθ. τού επιθήματος που απαντά στο αριθμητ. *εἴκοσι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξηκοστός < αρχ. *ἑξηκοσ-τός* < *ἑξήκοντα*, πβ. κ. *είκοσ-τός*
εξηντ-άρης < *εξήντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *τριαντ-άρης*
εξηνταριά < μεσν. *ἑξηντ-αριά* < *ἑξῆντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *τριαντ-αριά*.
ΣΥΝΘ. εξηντα- / εξηκοντ(α)-: *εξηντα-βελόνης, εξηντα-πλάσιος – εξηκοντα-ετής, εξηκοντ-ούτης* κ.ά.

εξής

< αρχ. επίρρ. *ἑξῆς / ἑξείης*, πιθ. από τύπο γενικής πτώσεως αμάρτυρου ουσ., που προέρχεται από το ρ. *ἔχομαι* «ακολουθώ, τηρώ» (βλ.λ. *έχω*). Απαντά επίσης στα σύνθ. επιρρ. *ἐφ-εξῆς, καθ-εξῆς*.

έξι

< μεσν. *ἕξι* (με ληκτικό φωνήεν όπως και τα άλλα αριθμητ., πιθ. κατά το *είκοσ-ι* ή κατά το σύνθ. *ἑξ-ήμισυ*) < αρχ. *ἕξ* < *Fέξ* (ήδη σε μυκ. σύνθ. *we-pe-za* «έξι ποδών») < Ι.Ε. **sweks-* || λατ. *sex* (> γαλλ. *six*, ισπ. *seis*, ιταλ. *sei*), αρχ. γερμ. **sehs* (> γερμ. *sechs*, αγγλ. *six*, ολλ. *zes*), αρμ. *vec* κ.ά. || αρχ. *ἕκ-τος, ἑξ-ή-κοντα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξάδα < αρχ. *ἑξάς, -άδος*
εξάρ-α < *εξάρ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
εξ-άρι < *εξ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *τριάρι*.

εξιδανικεύω → ιδανικός

εξίδρωση

< ελνστ. *ἐξίδρωσις* < αρχ. *ἐξιδρῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἱδρ(ῶ)* < *ἱδρώς, -ῶτος* (βλ.λ. *ιδρώτας*), πβ. κ. *εφ-ίδρωση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξίδρω-μα, λόγ. [1876], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exsudat*.

εξιλασμός «εξιλέωση»

< ελνστ. *ἐξιλασμός* < αρχ. *ἐξιλάσκομαι* «εξιλεώνω» < *ἐξ-* + *ἱλάσκομαι*, για το οποίο βλ.λ. *ιλασμός, ιλαρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξιλαστήριος < ελνστ. *ἐξιλασ-τήριος* «εξιλεωτικός» < αρχ. *ἐξιλάσκομαι*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

εξιλασμός
Το ουσ. *ἐξιλασμός* πρωτοαπαντά στην Π.Δ. ως απόδοση τής εβρ. φρ. *yōm (ha)kippūr(im)* «ημέρα τού εξιλασμού» (Λευιτ. 23,27). Η ***Ημέρα τού Εξιλασμού*** είναι μία από τις μεγαλύτερες εορτές που μνημονεύονται στην Π.Δ., κατά την οποία ο αρχιερέας εισερχόταν στα Άγια των Αγίων τής σκηνής τού μαρτυρίου (μία φορά το έτος) και προσέφερε θυμίαμα για άφεση αμαρτιών (*εξιλέωση* ή *εξιλασμό*) ολόκληρου τού λαού. Είναι γνωστή διεθνώς με την εβραϊκή ονομασία *Yom Kippur*.

εξιλεώνω

< μεσν. *ἐξιλεώνω* < ελνστ. *ἐξιλεῶ (-όω)* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-ιλε(ῶ)* < αρχ. *ἵλεως*, που ανάγεται στο ίδιο θ. με το αρχ. *ἱλάσκομαι* (βλ.λ. *ιλασμός, ιλαρός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξιλέωση < ελνστ. *ἐξιλέω-σις* < *ἐξιλεῶ (-όω)*
εξιλεωτικός < ελνστ. *ἐξιλεω-τικός* < *ἐξιλεῶ (-όω)*.

εξισλαμίζω → ισλάμ

εξίσου

< μεσν. *ἐξίσου* < αρχ. φρ. *ἐξ ἴσου*.

εξίσταμαι

< αρχ. *ἐξίσταμαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αποσύρομαι από κάποιο μέρος, απομακρύνομαι, εγκαταλείπω», μέσ. τύπος τού ρ. *ἐξίστημι* «αλλοιώνω – (μτφ.) οδηγώ σε παραφροσύνη» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-ίσταμαι, παρ-ίσταμαι, προ-ΐσταμαι*. Η σημ. «μένω έκθαμβος, εκπλήσσομαι, χάνω τον νου μου» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ευριπ. *Ὀρέστ.* 1020-1: *ὥς σ' ἰδοῦσ' ἐν ὄμμασιν πανυστάτην πρόσοψιν ἐξέστην φρενῶν*), η δε φρ. *απορώ και εξίσταμαι* προέρχεται από μεσν. εκκλησ. τροπάριο (*τί δε ονομάσω σε, ἀπορῶ καὶ ἐξίσταμαι*).

εξιστορώ → ιστορία

εξισώνω

< αρχ. *ἐξισῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη, πβ. *Πλαταϊκ.* 14.6-15.1: *ποῖος γὰρ ἂν λόγος ἐξισωθείη ταῖς ἡμετέραις δυσπραξίαις*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἰσ(ῶ)* < *ἴσος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξίσωση < ελνστ. *ἐξίσω-σις* < αρχ. *ἐξισῶ (-όω)* (ο μαθηματικός όρ. με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *équation*)
εξισω-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *equaliser*
εξισω-τικός, λόγ. [1833].

εξίτηλος «αυτός που σβήνει σταδιακά»

< αρχ. *ἐξίτηλος* < *ἐξιτ(ός)* «αυτός που μπορεί να βγει, να φύγει» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (ρηματ. επίθ. τού *ἔξειμι* «εξέρχομαι», για το οποίο βλ.λ. *εξιτήριο*) + παραγ. τέρμα *-ηλος*.

εξιτήριο

< ελνστ. *ἐξιτήριον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐξιτήριος* «σχετικός με την αποχώρηση, αποχαιρετιστήριος» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + θ. *ἰ-* (με παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *εισ-ι-τήριος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *εἶ-μι* «έρχομαι – πηγαίνω, θα πάω», πβ. πληθ. *ἴ-μεν, ἴ-τε, ἴ-āσι*, απρφ. *ἰ-έναι*, σύνθ. *προσ-ι-τός, ἰτ-αμός* (βλ.λ.), *ἐξ-ίτ-ηλος*. Βλ.λ. *εισιτήριο*.

εξιχνιάζω

< ελνστ. *ἐξιχνιάζω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἴχν(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξιχνία-ση, λόγ. [1817].
ΣΥΝΘ. αν-εξιχνίαστος (ελνστ.).

εξοβελίζω
< μεσν. *ἐξοβελίζω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + ελνστ. *ὀβελίζω* (βλ.λ. *οβελός*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σούβλα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξοβελισ-μός.

εξογκώνω
< αρχ. *ἐξογκῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὀγκ(ῶ)* < *ὄγκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-ογκώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξόγκωμα < αρχ. *ἐξόγκω-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ευριπίδη και Ιπποκράτη] < ρ. *ἐξογκῶ (-όω)*
εξόγκωση < ελνστ. *ἐξόγκω-σις* < αρχ. *ἐξογκῶ (-όω)*.

εξόδιος → έξοδος

έξοδο
< μεσν. *ἔξοδον* < αρχ. *ἔξοδος (ἡ)* (βλ.λ.) στην ελνστ. σημ. «δαπάνη, πληρωμή».

έξοδος
< αρχ. *ἔξοδος* (αντίθετο τού *εἴσ-οδος*) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὁδός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξόδιος < ελνστ. *ἐξόδ-ιος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
έξοδος
Οι Εβδομήκοντα χρησιμοποίησαν τη λ. ***Ἔξοδος*** ως ονομασία τού δεύτερου βιβλίου τής Πεντατεύχου (στην Π.Δ.), επειδή περιγράφει τα γεγονότα που συνδέονται με τη φυγή των Εβραίων από την Αίγυπτο. Η εβρ. ονομασία τού βιβλίου είναι *We'elléh* και προέρχεται από την εισαγωγική του πρόταση *We'elléh šemóth* «και αυτά είναι τα ονόματα...».

εξοικειώνω
< ελνστ. *ἐξοικειῶ (-όω)* «συμμορφώνω, καθιστώ οικείο» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *οἰκει(ῶ)* < επίθ. *οἰκεῖος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξοικείω-ση, λόγ. [1889].

εξοικονομώ → οικονομία

εξοκέλλω «παρεκκλίνω, προσαράζω (για πλοία)»
< αρχ. *ἐξοκέλλω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὀκέλλω* (για πλοίο) «προσαράζω, πέφτω έξω» < *ὀ-* προθεμ. + *κέλλω* «κινώ – ρίχνω πλοίο στην ξηρά, προσαράζω» < **κέλ-jω* < θ. **κελ-*, για το οποίο βλ.λ. *κελεύω*.

εξολκέας «εργαλείο εξαγωγής ή αφαιρέσεως»
< λόγ. [1870] *ἐξολκεύς, -έως* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + θ. *ὀλκ-* (< αρχ. *ὁλκ(ή)* «τραύμα, έλξη», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-έας / -εύς*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *extracteur*.

εξολοθρεύω
< ελνστ. *ἐξολοθρεύω* (με αφομοίωση /ο/ – /ο/ < /ο/ – /ε/) < *ἐξολεθρεύω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὀλεθρ(εύω)* < αρχ. *ὄλεθρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξολόθρευση < ελνστ. *ἐξολόθρευ-σις*
εξολοθρευτής < ελνστ. *ἐξολοθρευ-τής*
εξολοθρευτικός < ελνστ. *ἐξολοθρευ-τικός*.

εξ ολοκλήρου
< ελνστ. φρ. *ἐξ ὁλοκλήρου* (πβ. Ωριγ. *Σχολ. Ἰωάνν.* 57: *οὐ γὰρ ἐξ ὁλοκλήρου συγκατέθου πάσῃ τῇ παλαιᾷ διαθήκῃ*).

εξομαλύνω → ομαλός

εξομοιώνω
< αρχ. *ἐξομοιῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 354: *(οὐ χρὴ) ἄνδρας γυναιξὶν ἐξομοιοῦσθαι φύσιν*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὁμοι(ῶ)* < επίθ. *ὅμοιος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ομοιώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξομοίωση < ελνστ. *ἐξομοίω-σις* < αρχ. *ἐξομοιῶ (-όω)*
εξομοιω-τής, απόδ. τού αγγλ. *simulator*, πβ. κ. *προσομοιωτής*.

εξομολογώ
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐξομολογῶ (-έω)* (κυρ. το μέσο *ἐξομολογοῦμαι*) < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὁμολογῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-ομολογώ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ομόλογος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. τού μέσου *ἐξομολογοῦμαι* (στην Π.Δ.) «αινώ, ευχαριστώ» (Γένεσ. 29,35: *καὶ συλλαβοῦσα ἔτι ἔτεκεν υἱὸν καὶ εἶπεν· νῦν ἔτι τοῦτο ἐξομολογήσομαι Κυρίῳ*) → βασική ελνστ. σημ. «(για σφάλμα, αμαρτία) παραδέχομαι, αποκαλύπτω» (Κ.Δ., Μάρκ. 1,5: *ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξομολόγηση < ελνστ. *ἐξομολόγη-σις* «ομολογία σφαλμάτων»
εξομολογη-τής < μεσν. *ἐξομολογη-τής*
εξομολογη-τήριο, λόγ. [1849], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *confessional*
εξομολογητικός < ελνστ. *ἐξομολογη-τικός* «ευγνώμων» (η σημερινή σημ. είναι μεσν.)
εξομολόγ-ος.

εξόν
< μεσν. επίρρ. *ἐξόν*, ουδ. μτχ. τού αρχ. απρόσωπου ρ. *ἔξεστι* «επιτρέπεται, είναι δυνατόν» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἐστί* (βλ.λ.). Η λ. απέκτησε τη σημ. «εκτός» από την παρουσία της σε προτάσεις με αρνητικό περιεχόμενο, στις οποίες δήλωνε τη μόνη επιτρεπτή πορεία ή διέξοδο (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 2.3.5: *τί δὲ*

τοῦτ' ἦν τῷ Βόγῳ πλεονέκτημα ὁ τἀνθρώπου ἀφανισμός, ἐξὸν ἄλλως ἀποπέμψασθαι;).

εξοντώνω

< λόγ. [1761] *ἐξοντῶ (-ώνω)* «κάνω κάτι να μην υπάρχει, αφανίζω» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-οντ(ῶ, -ώνω)* (< *ον, όντος*, βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *anéantir*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξόντω-ση, λόγ. [1766]

εξοντω-τικός, λόγ. [1889].

εξονυχίζω

< ελνστ. *ἐξονυχίζω*, αρχική σημ. «δοκιμάζω, ελέγχω με το νύχι», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὀνυχ(ίζω)* < αρχ. *ὄνυξ, -υχος* (βλ.λ. *νύχι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξονύχι-ση

εξονυχισ-τικός.

εξοπλίζω → όπλο

εξοργίζω → οργή

εξορία

< ελνστ. *ἐξορία* (ενν. *ζωή*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἐξόριος* «εκτός των ορίων, των συνόρων (τής πατρίδας)» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-όρ(ιος)* < αρχ. *ὅρος (ὁ)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξορίζω < αρχ. *ἐξορ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Συμπόσ.* 197d.4: *πρᾳότητα μὲν πορίζων, ἀγριότητα δ' ἐξορίζων*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-ορ(ίζω)* < *ὅρος (ὁ)*

εξόριστος < αρχ. *ἐξόρισ-τος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] < ρ. *ἐξορίζω*.

εξορκίζω → όρκος

εξορμώ → ορμώ

εξορύσσω «βγάζω ορυκτά από το υπέδαφος»

< αρχ. *ἐξορύσσω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὀρύσσω / -ττω* «διανοίγω όρυγμα, τάφρο» (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ορύσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξόρυξη < ελνστ. *ἐξόρυξ-ις* < αρχ. *ἐξορύσσω*

εξορυκ-τικός, λόγ. [1891].

εξοστρακισμός

< ελνστ. *ἐξοστρακισμός* < αρχ. *ἐξοστρακίζω* «εξορίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὀστρακ(ίζω)* < *ὄστρακον* (βλ.λ.), επειδή οι Αθηναίοι πολίτες χάρασσαν σε όστρακο (θραύσμα αγγείου) το όνομα τού πολιτικού προσώπου που ψήφιζαν να εξοριστεί.

εξ ου

< αρχ. φρ. *ἐξ οὗ* «εκ τού οποίου, εξαιτίας τού οποίου» < πρόθ. *ἐκ / ἐξ* + *οὗ*, γενική πτώση τής αναφορικής αντωνυμίας *ὅς*.

εξουδετερώνω

< λόγ. [1842] *ἐξουδετερῶ (-ώνω)* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *οὐδέτερ(ος)*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *neutraliser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξουδετέρω-ση, λόγ. [1874], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *neutralisation*.

εξουθενώνω

< ελνστ. *ἐξουθενῶ (-έω) / (-όω)* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-ουθεν(ῶ)* < *οὐθέν*, μτγν. παράλληλος τύπος τού αρχ. *οὐδέν* (βλ.λ.) < φρ. *οὔτε ἕν*, με τροπή *τ* > *θ* λόγω τής δασύτητας τού *ἕν*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εκμηδενίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξουθένωση < ελνστ. *ἐξουθένω-σις* «αφανισμός» < *ἐξουθενῶ (-όω)*

εξουθενω-τικός, λόγ. [1815].

εξουσία

< αρχ. *ἐξουσία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Ἑλέν. ἐγκώμ.* 37.4-5: *τῇ μὲν ἐξουσίᾳ τυραννῶν, ταῖς δ' εὐεργεσίαις δημαγωγῶν*] < *ἐξοῦσ(α)* (με παραγ. τέρμα *-ία*), θηλ. τής μτχ. *ἐξών, -όντος* τού απρόσ. ρ. *ἔξεστι* «είναι δυνατόν, επιτρέπεται», πβ. κ. *οὖσα – οὐσία, παροῦσα – παρουσία, ἀποῦσα – ἀπουσία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξουσιάζω < ελνστ. *ἐξουσι-άζω*

εξουσιαστής < ελνστ. *ἐξουσιασ-τής*

εξουσιασμός < μεσν. *ἐξουσιασ-μός* < ελνστ. *ἐξουσι-άζω*

εξουσία-ση, λόγ. [1834], < *εξουσιά(ζω)*

εξουσιαστικός < ελνστ. *ἐξουσιασ-τικός* < *ἐξουσιάζω*.

ΣΥΝΘ. -εξούσιος: *υπ-εξούσιος, πληρ-εξούσιος, αυτ-εξούσιος*.

εξουσιοδοτώ

λόγ. [1840], < *εξουσί(α)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-δοτώ* (βλ.λ. *δίνω*), απόδ. τού γαλλ. *autoriser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξουσιοδότη-ση, λόγ. [1889], απόδ. τού γαλλ. *autorisation*.

εξόφθαλμος → οφθαλμός

εξοφλώ

ΕΤΥΜ. < μεσν. *ἐξοφλῶ* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *-οφλ(ῶ)*, από το θ. τού απρφ. αορ. β' *ὀφλεῖν*, που εντάσσεται στην ετυμολογική οικογένεια τού ρ. *ὀφείλω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *εξοφλώ* συνδύαζε ήδη στη μεσν. εποχή τις σημ. «εκπληρώνω, ξεπληρώνω» και «τελειώνω (με κάποιον), ξεμπερδεύω», «καταστρέφω». Η δεύτερη ομάδα σημασιών δηλώνεται στη Νέα Ελληνική από το ρ. *ξοφλώ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξόφληση < μεσν. *ἐξόφλη-σις*

εξοφλη-τέος, λόγ. [1826]
εξοφλη-τήριο, λόγ. [1887]
εξοφλη-τικός, λόγ. [1840].
ΣΥΝΘ. προ-εξοφλώ (λόγ. [1856]), **προ-εξόφληση** (λόγ. [1856]), **προ-εξοφλητής** (λόγ. [1886]), **προ-εξοφλητικός** (λόγ. [1856]).

εξοχή

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐξοχή* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐξέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντ-έχω – αντ-οχή*, *απ-έχω – απ-οχή*. Βλ. κ. *κατ' εξοχήν*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προεξοχή» (ως αντίθετο τού *ἐσοχή / εἰσοχή*) → μεσν. σημ. «έξοδος» (ίσως με επίδρ. τού επιρρ. *ἔξω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξοχικός < μεσν. *ἐξοχ-ικός*, πβ. κ. *κατοχή – κατοχ-ικός*, *μετοχή – μετοχ-ικός*.

έξοχος

< αρχ. *ἔξοχος* [ήδη ομηρικό], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐξέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω – κάτ-οχος*, *μετ-έχω – μέτ-οχος*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωνε αυτόν «που ξεχωρίζει, διακρίνεται» (ομηρική φρ. *ἔξοχον ἄνδρα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξοχότατος < ελνστ. *ἐξοχ-ώτατος*, αρχικώς προσφώνηση Ρωμαίου επάρχου (πβ. λατ. *eminentissimus*), υπερθ. βαθμός τού αρχ. επιθ. *ἔξοχος*
εξοχότητα < ελνστ. *ἐξοχ-ότης*, *-ότητος* «υπεροχή» (ως προσφώνηση με σημασιολ. επίδρ. από ιταλ. *eccellenza* και γαλλ. *excellence*, τίτλος ανώτατων πολιτικών και Καθολικών ιερωμένων).

εξπέρ

< γαλλ. *expert* «έμπειρος, ικανός – ειδικός» < λατ. *expertus* «δοκιμασμένος, έμπειρος», μτχ. τύπος τού ρ. *experior* «δοκιμάζω, αποκτώ πείρα».

εξπρές

< αγγλ. *express* (για μεταφορικό μέσο, «ταχεία») < γαλλ. *exprès* «ταχύς, γρήγορος» (πβ. φρ. *courier exprès* «ταχυδρομείο», 17ος αι.), αρχικά «σαφής, αναλυτικός», που ανάγεται στο λατ. *expressus* «εμφανής, φανερός», μτχ. τύπος τού ρ. *exprimo* «πιέζω, εξάγω – εκφράζω, αποτυπώνω».

εξπρεσιονισμός

μεταφορά τού γαλλ. *expressionisme* < ουσ. *expression* «έκφραση» < υστλατ. *expressio, -onis*, που ανάγεται σε μτχ. τύπο τού λατ. *exprimo* «πιέζω, εξάγω – εκφράζω, αποτυπώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξπρεσιον-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *expressioniste*
εξπρεσιονιστ-ικός < *εξπρεσιονιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εξτρά

< γαλλ. *extra* < λατ. *extra* «έξω, εκτός – επιπλέον».

εξτρέμ «ακραίος»

< γαλλ. *extrême* < λατ. *extremus* «άκρος, έσχατος», υπερθ. βαθμός τού *exter(us)* «ο ευρισκόμενος έξω, εξωτερικός».

εξτρεμισμός

μεταφορά τού γαλλ. *extrémisme* < επίθ. *extrême* «ακραίος» (βλ.λ. *εξτρέμ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξτρεμ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *extrémiste*
εξτρεμιστ-ικός < *εξτρεμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εξυβρίζω → ύβρις

εξυγιαίνω → υγιής

εξυμνώ → ύμνος

εξυπακούεται

λόγ. [1860], < εξ- (< πρόθ. *εκ / εξ*) + μέσ. τύπος γ' προσ. τού ρ. *υπακούω*, απόδ. τού γαλλ. *(être) sous-entendu* < ρ. *sous-entendre* «υπονοώ – (γ' πρόσ.) είναι ευνόητο» (πβ. μεσν. *ἐξυπακούομαι* «εισακούομαι, ακούεται η φωνή μου»).

εξυπηρετώ

< αρχ. *ἐξυπηρετῶ (-έω)* «βοηθώ με κάθε τρόπο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή και τον Λυσία, πβ. Λυσ. *Κατὰ Ἐρατοσθ.* 24.1: *προθύμως ἐξυπηρετῶν*] < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὑπηρετ(ῶ)* < *ὑπηρέτης* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξυπηρέτηση < ελνστ. *ἐξυπηρέτη-σις* «υπηρεσία, προμήθεια» < αρχ. *ἐξυπηρετῶ (-έω)*
εξυπηρετ-ικός, λόγ. [1895]
εξυπηρετη-τής, μεταφρ. δάνειο απο αγγλ. *server*.

έξυπνος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἔξυπνος* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ὕπνος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *γρήγορος, εγρήγορση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που ξύπνησε από ύπνο» (Κ.Δ. Πράξ. 16,27: *ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ* «και μόλις ξύπνησε ο δεσμοφύλακας») → μεσν. σημ. «εύστροφος, ευφυής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξυπν-άδα < *ἔξυπν(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *πονηρ-άδα, νοστιμ-άδα*
εξυπν-άκιας < *ἔξυπν(ος)* + μειωτ. επίθημα *-άκιας*, πβ. κ. *ματ-άκιας, γυαλ-άκιας*.

εξυψώνω → ύψος

έξω

< αρχ. επίρρ. *ἔξω* (ήδη μυκ. α' συνθ. *e-ko-so-*) < *ἐξ* (βλ.λ. *εκ / εξ*) + επιρρ. επίθημα *-ω*, πβ. κ. *ἄν-ω, κάτ-ω*. Ο λαϊκός τύπος *ὄξω* είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έξωθεν < αρχ. *ἔξω-θεν* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον

Αρχίλοχο] < *έξω* + *-θεν*, λεξ. επίθημα δηλωτικό προελεύσεως.

ΣΥΝΘ. εξω-: *εξώ-θυρα, εξω-κοινοβουλευτικός, εξω-γήινος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *extraterrestrial*), *εξω-μήτριος, εξώ-πορτα* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού έξω

Το αρχ. επίρρ. *έξω* απαντά από την ελνστ. εποχή ως α΄ συνθετικό με τη μορφή **εξω-** (π.χ. ελνστ. *εξώ-προικα*, μεσν. *έξω-λούρι, έξω-πορτίζω*, ν.ελλ. *εξω-λέμβιος*), ενώ ορισμένα ν.ελλ. σύνθετα αποτελούν μεταφορά ελληνογενών ξέν. όρων (π.χ. *εξω-γενής* < γαλλ. *exo-gène*, *εξω-θερμικός* < γαλλ. *exo-thermique*) ή μεταφρ. δάνεια (π.χ. *εξω-γήινος* < αγγλ. *extra-terrestrial*, *εξώ-δικος* < γαλλ. *extra-judiciaire*).

εξωθώ

< αρχ. *ἐξωθῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «σπρώχνω έξω, εκβάλλω», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὠθῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-ωθώ*. Βλ. κ. *έξωση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξώθηση < ελνστ. *ἐξώθη-σις*.

εξωκκλήσι → ξωκκλήσι

εξωκρινής

< *έξω* + *-κριν(ής)* < αρχ. *κρίνω*, στη σημ. «διαλέγω, ξεχωρίζω» (πβ. κ. *εκ-κρίνω*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *exocrine*. Βλ. κ. *ενδο-κρινής*. Ο όρος χρησιμοποιείται κυρ. για αδένες που εκκρίνουν ορμόνες οι οποίες αποβάλλονται με την κυκλοφορία τού αίματος.

εξώλης στη φρ. *εξώλης και προώλης* «ανήθικος»

< αρχ. επίθ. *ἐξώλης* «κατεστραμμένος – διεφθαρμένος, βδελυρός», από θ. τού ρ. *ἐξόλλυμι* «καταστρέφω, εξολοθρεύω» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὄλλυμι* «αφανίζω, καταστρέφω», για το οποίο βλ.λ. *όλεθρος*. Ομοίως σχηματισμένα τα *παν-ώλης, προ-ώλης* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

εξώλης

Η φρ. ***εξώλης και προώλης*** αποτελείται από δύο επίθετα, ο συνδυασμός των οποίων συναντάται από την Αρχαιότητα και κλίνεται κανονικά, προκειμένου να συμφωνεί με την αναφορά τους και να σχηματίζεται ομοιόπτωτος προσδιορισμός (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 324: *τούτους μὲν αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς ἐξώλεις καὶ προώλεις ἐν γῇ καὶ θαλάττῃ ποιήσατε*). Βαθμηδόν η φράση αποκρυσταλλώθηκε ως επιρρηματική και παγιώθηκε στη σημερινή εκφορά της από τη μεσν. εποχή (πβ. Ιωάνν. Σικελ. *Σχολ. Έρμογ.* 6.424: *ἔκ τε τοῦ διπλασιασμοῦ τῆς κατάρας, τῆς ἐξώλης καὶ προώλης*).

εξωμοσία «επίσημη αποκήρυξη με όρκο»

< αρχ. *ἐξωμοσία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη και τον Ισαίο], από θ. τού ρ. *ἐξόμνυμι / -ύω* «αρνούμαι ενόρκως, αποκηρύσσω» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὄμνυμι / ὀμνύω* «ορκίζομαι» (βλ.λ.). Ο λεξικογράφος τού 2ου αι. μ.Χ. Πολυδεύκης έδωσε τον ακόλουθο ορισμό: *ἐξωμοσία δέ, ὅταν τις ἢ πρεσβευτὴς αἱρεθεὶς ἢ ἐπ' ἄλλην τινὰ δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ἀρρωστεῖν ἢ ἀδυνατεῖν φάσκων ἐξομνύηται αὐτὸς ἢ δι' ἑτέρου* (*Ονομαστ.* 8.55).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξωμό-της, λόγ. [1871], < *εξωμοσία* (υποχωρητ., πβ. κ. *συνωμότης – συνωμοσία*).

εξωνημένος «εξαγορασμένος»

μτχ. παρακ. τού αρχ. *ἐξωνοῦμαι (-έο-)* «εξαγοράζω – δωροδοκώ» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὠνοῦμαι (-έο-)* «αγοράζω» < **Fōs-no-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wes-no-* «αγοράζω» || σανσκρ. *vasná-* «τιμή», λατ. *venum* «αγορά» (*venum do* > *vendo* «πουλώ» > γαλλ. *vendre*, ισπ. *vender*). Βλ. κ. *ψωνίζω*.

εξωραΐζω «ομορφαίνω, καλλωπίζω»

< ελνστ. *ἐξωραΐζω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ὡραΐζω* «στολίζω, καλλωπίζω» < αρχ. *ὡραῖ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, με συγχώνευση των δύο *-ι-*: **ὡραι-ίζω* > *ὡρα-ΐζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξωραϊσμός < ελνστ. *ἐξωραϊσ-μός*

εξωραϊσ-τής, λόγ. [1866]

εξωραϊσ-τικός, λόγ. [1887].

έξωση

< αρχ. *ἔξωσις*, αρχική σημ. «μετατόπιση (οστού), εξάρθρωση» (στον Ιπποκράτη), < ρ. *ἐξωθῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *ὠθῶ – ὦσις, ἄν-ωσις*. Η σημ. «εκδίωξη, εκκένωση» είναι ελνστ. (πβ. Διδύμ. *Σχολ. Ψαλμ.* 240: *καὶ τῇ χειρὶ τοῦ ἁμαρτωλοῦ παραδίδονται [...] καὶ ἡ παράδοσις αὕτη ἔξωσις αὐτῶν λέγεται*).

εξώστης

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐξώστης* < θ. *ἐξωσ-* τού ρ. *ἐξωθῶ* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για ανέμους) «αυτός που ωθεί εκτός πορείας, που παρασύρει» (πβ. φρ. *ἐξῶσται ἄνεμοι*, Ηροδ. *Ίστ.* 2.113) ➞ ελνστ. σημ. «εξέδρα πολεμικών πλοίων, προβλήτα» (στον λεξικογράφο Ησύχιο: *σταθμηλάται· ἐξῶσται νεῶν*) ➞ μεσν. σημ. «μπαλκόνι (που προεξέχει), ταράτσα».

εξωστρέφεια

< *εξω-* + *-στρέφ(εια)* < *-στρεφ(ής)* < ρ. *στρέφω*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Extraversion*, όρος που πλάστηκε από τον Ελβετό ψυχίατρο Carl G. Jung (1875-1961). ☛ σχόλιο λ. *εσωστρέφεια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εξω-στρεφής, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *extravertiert*.

εξωσωματικός
< *εξω-* + *σωματικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *extracorporeal.*

εξώτατος
< ελνστ. *ἐξώτατος* < αρχ. επίρρ. *ἐξωτάτω*, υπερθ. βαθμός τού *ἔξω* (βλ.λ.). Πβ. κ. *εξώ-τερος.*

εξωτερικός
< αρχ. *ἐξωτερικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 786a.25-26: *τὴν δὲ γλῶτταν δεῖ ὑπολαβεῖν ὥσπερ ἓν μόριον τῶν ἐξωτερικῶν εἶναι*] < επίρρ. *ἐξωτέρ(ω)* (συγκρ. βαθμός τού *ἔξω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Οι σημ. που συνδέονται με διακρατικές σχέσεις αποτελούν απόδ. των γαλλ. *extérieur, étranger.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξωτερικ-εύω, λόγ. [1884], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *extérioriser*
εξωτερίκευ-ση, λόγ. [1859], < *εξωτερικεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση.*

εξώτερος
< ελνστ. *ἐξώτερος* < αρχ. επίρρ. *ἐξωτέρω*, συγκρ. βαθμός τού *ἔξω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εσώ-τερος, ενδότερος.*

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
εξώτερος
Η λ. χρησιμοποιείται συνήθως στη φρ. ***στο / εις το πυρ το εξώτερον***, η οποία αποτελεί συγχώνευση των φράσεων τής Κ.Δ. *εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον* (Ματθ. 25,30) και *εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον* (Ματθ. 25,41).

εξωτικός
αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *exotique* < λατ. *exoticus* (πβ. τη φρ. τού Πλαύτου *Graecia exotica* «αποικιακή Ελλάδα») < ελνστ. *ἐξωτικός* «ξένος, εξωτερικός» < αρχ. επίρρ. *ἔξω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξωτ-ισμός, λόγ. [1892], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *exotisme.*

εξωφρενικός
λόγ. [1894], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. συνεκφοράς *ἔξω φρενῶν* (ήδη στον Πίνδαρο, *Ὀλυμπ.* 7.46-7: *παρέλκει πραγμάτων ὀρθὰν ὁδὸν ἔξω φρενῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εξωφρενικ-ότητα
εξωφρεν-ισμός < *εξωφρεν(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός.*

εορτή
< αρχ. *ἑορτή* [ήδη ομηρικό] < **Fε-Fορ-τᾱ*, που ίσως συνδ. με το θ. των αρχ. λ. *ἔρανος* (βλ.λ.) και *ἔροτις, -εως* «εορτή». Βλ. κ. *γιορτή.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εορτάζω < αρχ. *ἑορτ-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.3.3: *ἑορτή, ἐν ᾗ πανδημεὶ Μυτιληναῖοι ἑορτάζουσι*] < *ἑορτ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
εορτασμός < ελνστ. *ἑορτασ-μός* < αρχ. *ἑορτ-άζω*
εορταστής < ελνστ. *ἑορτασ-τής* < αρχ. *ἑορτ-άζω*
εορταστικός < αρχ. *ἑορτασ-τικός* < *ἑορτ-άζω.*
ΣΥΝΘ. εορτο-: *εορτο-δάνειο, εορτο-δρόμιο, εορτο-λόγιο* κ.ά.
-εόρτιος: *μεθ-εόρτιος / μεθ-εόρτια* (τα) (ελνστ.), *προ-εόρτιος / προ-εόρτια* (τα) (ελνστ.).

επ- → **επί**

επά «διαλεκτ., εδώ – τώρα»
< μεσν. *ἐπᾶ* < *ἐ-* προθεμ. + αρχ. *πᾷ* (δωρ.) / *πῇ* «πού», που ανάγεται στο ίδιο θ. με τα ερωτηματ. *ποῦ, πῶς* (βλ.λ.).

επαγγελία
< αρχ. *ἐπαγγελία* «υπόσχεση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Παραγγ.* 13.4: *ὁρισμοῖς τε καὶ ἐπαγγελίῃσιν ὅρκοις τε παμμεγέθεσι*] < *ἐπαγγέλλω* «αναγγέλλω, διατάσσω – υπόσχομαι» < *ἐπ(ι)-* + *ἀγγέλλω* (βλ.λ. *άγγελος*).

επαγγέλλομαι «υπόσχομαι – ασκώ επάγγελμα»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπαγγέλλομαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *ἐπαγγέλλω* «αναγγέλλω, διατάσσω – υπόσχομαι» < *ἐπ(ι)-* + *ἀγγέλλω* (βλ.λ. *άγγελος*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γνωστοποιώ, αναγγέλλω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.121: *τέλος δὲ διαπέμποντα ἐς πάσας τὰς πόλις ἐπαγγέλλεσθαι ἀδείην τε διδόντα καὶ μεγάλα ὑποδεκόμενον*) ➞ αρχ. σημ. «γνωστοποιώ πρόθεσή μου, υπόσχομαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.88: *ἔστιν ὧν πόλεων ἐπαγγελλομένων καὶ αὐτῶν ξυμπολεμεῖν*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «ασκώ (τέχνη ή εργασία, επάγγελμα)» (σημ. που έχει την αφετηρία της κυρ. στους σοφιστές και στις υποσχέσεις τους να εκπαιδεύσουν τους μαθητές τους στη ρητορική και τη δικανική τέχνη, πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 319a: *αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτό ἐστιν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, τὸ ἐπάγγελμα ὃ ἐπαγγέλλομαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επάγγελμα < αρχ. *ἐπάγγελ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «υπόσχεση» ➞ ήδη αρχ. σημ. «τέχνη, εργασία» (βλ. ανωτέρω)
επαγγελματ-ίας < *επάγγελμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *εισοδηματ-ίας, κτηματ-ίας*
επαγγελματ-ικός, λόγ. [1886]
επαγγελματ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *professionalism.*
ΣΥΝΘ. -επάγγελτος: *αν-επάγγελτος, αυτ-επάγγελτος* (βλ.λ.).

επάγεται «έπεται, συνάγεται»
< αρχ. *ἐπάγεται*, γ' εν. πρόσ. μέσης φωνής τού ρ. *ἐπάγω* «οδηγώ, παρακινώ – επηρεάζω, επιφέρω» < *ἐπ(ι)-* + *ἄγω* (βλ.λ.).

επαγρυπνώ → άγρυπνος

επαγωγή

< αρχ. *ἐπαγωγή* «εισαγωγή – επίθεση, έφοδος» < ρ. *ἐπάγω* «οδηγώ, παρακινώ – επηρεάζω, επιφέρω» (πβ. κ. *άγω – αγωγή*) < *ἐπ(ι)-* + *ἄγω* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται ήδη από τον Αριστοτέλη δηλώνοντας τη μέθοδο εξαγωγής συμπερασμάτων στη Λογική και στις επιστήμες (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 81a-b: *μανθάνομεν ἢ ἐπαγωγῇ ἢ ἀποδείξει, ἔστι δ' ἡ μὲν ἀπόδειξις ἐκ τῶν καθόλου, ἡ δ' ἐπαγωγὴ ἐκ τῶν κατὰ μέρος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επαγωγ-έας, απόδ. τού γαλλ. *inducteur* (διαφ. το ελνστ. *ἐπαγωγεύς* «στρώση πηλού στον τοίχο»)

επαγωγικός < ελνστ. *ἐπαγωγ-ικός*

επαγωγός < αρχ. *ἐπαγωγ-ός* «αυτός που οδηγεί ή παρασύρει, που εξαπατά» < ρ. *ἐπάγ-ω*, πβ. κ. *άγω – αγωγός*.

έπαθλο

< αρχ. *ἔπαθλον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ευριπίδη και Ηρόδοτο, πβ. Ευριπ. *Φοίνισσ.* 52: *καὶ σκῆπτρ' ἔπαθλα τῆσδε λαμβάνει χθονός*] < *ἐπ(ι)-* + *ἆθλον* / *ἄεθλον* «βραβείο, αριστείο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἄ(F)εθλος*, για το οποίο βλ.λ. *άθλος*.

έπαινος

< αρχ. *ἔπαινος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *απόσπ.* 26.1.1-3: *τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων εὐκλεὴς μὲν ἁ τύχα, [...] ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος*] < *ἐπ(ι)-* + *αἶνος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επαινώ < αρχ. *ἐπαιν-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό]

επαινετικός < αρχ. *ἐπαινε-τικός* < *ἐπαιν-ῶ (-έω)*

επαινετός < αρχ. *ἐπαινε-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ἐπαιν-ῶ (-έω)*.

επαίρομαι «καυχώμαι, υπερηφανεύομαι»

< αρχ. *ἐπαίρομαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *ἐπαίρω* «υψώνω, εγείρω» [ήδη ομηρικό] < *ἐπ(ι)-* + *αἴρω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παίρνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έπαρση < αρχ. *ἔπαρ-σις* «φούσκωμα, πρήξιμο – ανύψωση» ➝ ελνστ. σημ. «υπερηφάνεια, αλαζονεία»

έπαρμα < αρχ. *ἔπαρ-μα* «οίδημα, πρήξιμο».

επηρμένος < αρχ. *ἐπηρμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἐπαίρω* /-*ομαι*.

επαίσχυντος

< ελνστ. *ἐπαίσχυντος*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐπαισχύνομαι* «ντρέπομαι» < *ἐπ(ι)-* + *αἰσχύνομαι* (βλ.λ. *αίσχος*), πβ. κ. *αν-αίσχυντος*. Η λ. απαντά στον εκκλησ. συγγραφέα Ιουλιανό (4ος αι. μ.Χ., *Σχολ. Ἰώβ* 67: *ὁ τοίνυν ἐπαισχυνόμενος τὴν φθορὰν ὡς ἐπαίσχυντον ἐπαισχυνέσθω καὶ τὴν γένεσιν*).

επαιτώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπαιτῶ (-έω)* < *ἐπ(ι)-* + *αἰτῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-αιτώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ζητώ επιπλέον» (στον Όμηρο, *Ἰλ.* Ψ 592-4: *εἰ καί νύ κεν οἴκοθεν ἄλλο μεῖζον ἐπαιτήσειας, ἄφαρ κέ τοι αὐτίκα δοῦναι βουλοίμην*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «ζητιανεύω» (πβ. Ευριπ. *Ῥῆσ.* 715: *βίον δ' ἐπαιτῶν εἷρπ' ἀγύρτης τις λάτρις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επαίτης < ελνστ. *ἐπαίτης* «ζητιάνος» < αρχ. *ἐπαιτῶ (-έω)*

επαιτ-εία < *επαιτ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-εία*.

επαΐων «ειδήμων, γνώστης»

< αρχ. *ἐπαΐων, -οντος*, μτχ. τού ρ. *ἐπαΐω* «ακούω – κατανοώ, γνωρίζω καλά» < *ἐπ(ι)-* + *ἀΐω* «ακούω – αντιλαμβάνομαι» < **ἀFίσ-jω* < I.E. **awis-dh-* «αντιλαμβάνομαι μέσω των αισθήσεων» || λατ. *audio* «ακούω» (> γαλλ. *ouïr*, ισπ. *oír*, ιταλ. *udire*), σανσκρ. *avih* «προφανώς» || αρχ. *αἰσθάνομαι* (βλ.λ.).

επακολουθώ → ακόλουθος

έπακρο

ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἔπακρος* «αιχμηρός στα άκρα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐπ(ι)-* + *ἄκρος* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται μόνο στη φρ. *στο έπακρο*, η οποία είναι ήδη μεσν. (πβ. Γρηγεντ. *Νομοθεσ.* 5: *εἰς τὸ ἔπακρον ὕψος*).

επακτός συνήθ. στη φρ. *επακτός όρκος*

< αρχ. *ἐπακτός* (πβ. αρχ. φρ. *ἐπακτὸς ὅρκος* «όρκος που ομνύει κάποιος στο δικαστήριο επειδή του επιβάλλεται από τον αντίδικο και όχι εκουσίως»), ρηματ. επίθ. τού *ἐπάγω* (βλ.λ. *επάγεται*).

επαλείφω → αλείφω

επαληθεύω → αληθής

επάλληλος

< αρχ. *ἐπάλληλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, *Ἀντιγ.* 56-57: *μόρον κοινὸν κατειργάσαντ' ἐπαλλήλοιν χεροῖν*] < *ἐπ(ι)-* + θ. τής αντωνυμίας *ἀλλήλων, -οις, -ους* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-άλληλος, παρ-άλληλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επαλληλία < ελνστ. *ἐπαλληλ-ία* «αδιάσπαστη σειρά».

έπαλξη

< αρχ. *ἔπαλξις* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Μ 430: *πύργοι καὶ ἐπάλξιες*] < ρ. *ἐπαλέξω* «αποκρούω, απομακρύνω» (οπότε η *έπαλξη* θα δήλωνε αρχικά το σημείο από το οποίο αποκρούονται ή απωθούνται οι εχθροί) < *ἐπ(ι)-* + *ἀλέξω* «αμύνομαι, υπερασπίζω, απωθώ», για το οποίο βλ. λεξικό πρόθεμα *αλεξι-*.

επαμειβόμενος «εναλλασσόμενος»

μτχ. μέσου ενεστ. τού αρχ. *ἐπαμείβω* «ανταλλάσσω, εναλλάσσω» < *ἐπ(ι)-* + *ἀμείβω* (βλ.λ.).

επαμφοτερίζω

< αρχ. *ἐπαμφοτερίζω* «αμφιταλαντεύομαι, αμφιρρέ-

πω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐπ(ι)-* + αντων. *ἀμφότερ(οι)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

επαν(α)- λεξικό πρόθεμα
< αρχ. *ἐπαν(α)-* < *ἐπ(ι)-* + *ἀν(α)-*, το οποίο δηλώνει επανάληψη ή επίταση (πβ. αρχ. *ἐπανα-λαμβάνω, ἐπανα-φέρω, ἐπανα-παύω*) και εμφανίζεται επίσης σε μεταφρ. δάνεια ως απόδ. τού λατινογενούς *re-* (π.χ. *επανα-σύνθεση* < γαλλ. *re-construction*).

επανακάμπτω
< αρχ. *ἐπανακάμπτω* «επανέρχομαι, επιστρέφω» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 916a.32: *ὡς πάλιν ἐπανακάμπτειν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν*] < *ἐπ(ι)-* + *ἀν(α)-* + *κάμπτω* (βλ.λ. *ανακάμπτω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επανάκαμψη < ελνστ. *ἐπανάκαμψ-ις*.

επανακτώ
< ελνστ. *ἐπανακτῶμαι (-άο-)* < *ἐπ(ι)-* + *ἀνα-* + αρχ. *κτῶμαι* «αποκτώ» (βλ.λ. *ανακτώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επανάκτηση < μεσν. *ἐπανάκτη-σις*.

επαναλαμβάνω
< αρχ. *ἐπαναλαμβάνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 488b.2: *ἐξ ἀρχῆς δέ μοι ἐπανάλαβε πῶς φῂς τὸ δίκαιον ἔχειν*] < *ἐπ(ι)-* + *ἀνα-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-λαμβάνω, κατα-λαμβάνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επανάληψη < ελνστ. *ἐπανάληψ-ις*
επαναληπτικός < μεσν. *ἐπαναληπ-τικός*
επανειλημμένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *ἐπαναλαμβάνω*, πβ. κ. *ειλημμένος*.
ΣΥΝΘ. αν-επανάληπτος.

επαναπατρίζω
< *επανα-* + αρχ. *πατρ(ίς)* (βλ.λ. *πατρίδα*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rapatrier*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επαναπατρισ-μός.

επαναπαύομαι → αναπαύω

επανάσταση
< αρχ. *ἐπανάστασις* «εξέγερση, ξεσηκωμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδ.* 252.2-3: *ἐπανάστασιν δὲ ποιήσαντες πολλοὺς τῶν πολιτῶν διαφθείραιεν*], από θ. τού ρ. *ἐπανίστημι* «ξεσηκώνω, εξεγείρω» (πβ. αρχ. *ἵστημι – στάσις, ἀνά-στασις, κατά-στασις* κ.ά.) < *ἐπ(ι)-* + *ἀνίστημι* «εγείρω, σηκώνω» < *ἀν(α)-* + *ἵστημι*, για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στήνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επαναστά-της, λόγ. [1854], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *insurgé*
επαναστατ-ώ, λόγ. [1856], < *επαναστάτ(ης)* + κατάλ. *-ώ*
επαναστατικός < μεσν. *ἐπαναστα-τικός*.

επανασύνθεση
λόγ. [1852], < *επανα-* + *σύνθεση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *reconstruction*.

επαναφέρω → φέρω

επανδρώνω
< ελνστ. *ἐπανδρῶ (-όω)* < *ἐπ(ι)-* + *-ανδρ(ῶ)* < αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επάνδρω-ση.

επανειλημμένος → επαναλαμβάνω

επανεκδίδω → εκδίδω

επανεκκίνηση
< *επαν(α)-* + *εκκίνηση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *restart*.

επανέρχομαι → έρχομαι

επανιδείν
< *επαν(α)-* + αρχ. *ἰδεῖν*, απρφ. αορ. β΄ (οριστική *εἶδον*, βλ.λ. *είδος*) τού ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω». Χρησιμοποιείται μόνο στη φρ. *εις το επανιδείν*, η οποία αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *au revoir* (πβ. γερμ. *auf wiedersehen*).

επάνοδος
< αρχ. *ἐπάνοδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐπ(ι)-* + *ἄνοδος* (βλ.λ.).

επανορθώνω
< αρχ. *ἐπανορθῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.4.6: *καὶ εὖ μὲν πράττοντας πλεῖστα εὐφραίνων, σφαλλομένους δὲ πλεῖστα ἐπανορθῶν*] < *ἐπαν(α)-* + *ὀρθ(ῶ)* < *ὀρθός* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ορθώνω, δι-ορθώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επανόρθωση < αρχ. *ἐπανόρθω-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. σε Δημοσθένη και Αριστοτέλη] < *ἐπανορθῶ (-όω)*
επανορθώσ-ιμος, λόγ. [1840]
επανορθωτικός < αρχ. *ἐπανορθω-τικός* < *ἐπανορθῶ (-όω)*.

επάνω
< αρχ. *ἐπάνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐπ(ι)-* + *ἄνω* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. είναι οι τύποι *πάνω* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*) και *ἀπάνω* (με αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/).

επανωφόρι
< μεσν. *ἐπανωφόριον* / *(ἀ)πανωφόρι(ον)* < *ἐπάνω* + *-φόρ(ιον)* < θ. *φορ-* τού αρχ. *φέρω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. κ. ελνστ. *σκευο-φόριον, ὠμο-φόριον, ἀρτο-φόριον*.

επάρατος «καταραμένος»
< αρχ. *ἐπάρατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 877a.5-6: *ἐπάρατον τύχην καὶ συμφοράν*], ρηματ.

επίθ. τού *έπαρῶμαι (-άο-)* «καταριέμαι» < *έπ(ι)-* + *ἀρῶμαι (-άο-)* «προσεύχομαι – εκφέρω κατάρες» < *ἀρά* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-κατάρατος.*

επάργυρος → άργυρος

επαρκώ

< αρχ. *έπαρκῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 873: *οὐδέ τί οἱ τό γ' ἐπήρκεσε λυγρὸν ὄλεθρον*] < *έπ(ι)-* + *ἀρκῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-αρκώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επαρκής < ελνστ. *έπαρκ-ής* «βοηθητικός, αποτελεσματικός – αρκετός»

επάρκεια < ελνστ. *έπάρκ-εια*, αρχική σημ. «βοήθεια, υποστήριξη».

έπαρμα → επαίρομαι

έπαρση → επαίρομαι

έπαρχος

< ελνστ. *ἔπαρχος* < αρχ. *έπάρχω* «είμαι άρχοντας, διοικητής» < *έπ(ι)-* + *ἄρχω* (βλ.λ.). Η λ. απαντά με τη σημ. «διοικητής επαρχίας» και αποδίδει κατά την ελνστ. εποχή το λατ. *praefectus*, το οποίο δήλωνε τον κυβερνήτη ή διοικητή επαρχίας, αυτοκρατορικής αυλής κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επαρχία < ελνστ. *έπαρχ-ία* «εξουσία Ρωμαίου επάρχου – περιφέρεια που διοικείται από έπαρχο» (πβ. λατ. *provincia*) < *ἔπαρχος*

επαρχ-είο, λόγ. [1825], < *έπαρχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-είο*, πβ. κ. *δημαρχ-είο*

επαρχιακός < μεσν. *έπαρχι-ακός* < ελνστ. *έπαρχί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

επαρχιώτης < ελνστ. *έπαρχι-ώτης* «κάτοικος επαρχίας» < *έπαρχί(α)* + παραγ. τέρμα *-ώτης*, πβ. κ. *δεσμώτης.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χωριό*

επαρχιωτ-ισμός, λόγ. [1887], < *επαρχιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *provincialisme.*

έπαυλη

< αρχ. *ἔπαυλις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], αρχική σημ. «αγροικία», < *έπ(ι)-* + *αὖλις* «κατάλυμα για διανυκτέρευση», παράλλ. τύπος τού ουσ. *αὐλή* (βλ.λ.), πβ. κ. *βίλα.*

επαυξάνω → αυξάνω

επαύριον → αύριο

επαφή

< αρχ. *έπαφή* «αφή, άγγιγμα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ἱκέτ.* 17-18: *ἐξ ἐπαφῆς κἀξ ἐπιπνοίας Διός*] (με ανομοίωση αντί **έφ-αφή*) < *έπ(ι)-* + *ἀφή* (βλ.λ.). Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. απέκτησε τη σημ. «προσέγγιση», ενώ ο σύγχρ. τεχνικός και κοινωνικός όρος οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. και γαλλ. *contact.*

επαφίεμαι

μέσ. τύπος τού αρχ. *έπαφίημι* (μεσν. *έπαφίω*), αρχική σημ. «ρίχνω εναντίον κάποιου», < *έπ(ι)-* + *ἀφίημι* (βλ.λ. *αφήνω*). Στη μεσν. εποχή η λ. απέκτησε τις σημ. «αφήνω – εγκαταλείπω».

επαχθής «δυσβάστακτος – δυσάρεστος»

< αρχ. *έπαχθής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *έπ(ι)-* + *-αχθ(ής)* < *ἄχθος* «βάρος, φορτίο» (βλ.λ.).

επείγομαι

< αρχ. *έπείγομαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *έπείγω* «πιέζω με το βάρος μου – επισπεύδω» [ήδη ομηρικού] < *έπ(ι)-* + *-είγ(ω)*, πιθ. εμφανίζει το θ. από το οποίο προέρχεται το ρ. *ἀν-οίγ-ω* < *ἀν(α)-* + *οἴγω* < **ὀFοίγω*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού τύπου **ἀ-Fείγ-ω* (πβ. λεσβ. *ὀείγω*) < Ι.Ε. **weig-* «κινώ, στρέφω». Βλ.λ. *ανοίγω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επείγων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *έπείγω*

επειγόντως, λόγ. επίρρ. [1895], < *επειγοντ- (επείγων)* + επιρρ. επίθημα *-ως.*

επειδή

< αρχ. *έπειδή* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < *έπεί* + βεβαιωτ. μόριο *δή* (βλ.λ.). Ο αρχ. σύνδεσμος *έπεί* (< *έπ(ι)-* + υποθ. σύνδ. *εἰ*), όπως προκύπτει από την ετυμολογική του προέλευση, είχε χρονικοϋποθετική σημασία.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

επειδή

Ο σύνδεσμος ***επειδή*** εμφανίζεται στην αρχ. γλώσσα δηλώνοντας ποικίλες χρονικοαιτιολογικές σχέσεις, ενώ απαντά και σε συνδυασμό με το υποθ. *ἄν* (*έπειδάν*). Στη Νέα Ελληνική διατηρεί μόνο την αιτιολογική του χρήση και, σε αντίθεση με τα συνώνυμα *γιατί, διότι*, μπορεί να τεθεί στην αρχή περιόδου ή ημιπεριόδου (όπως και τα *αφού, εφόσον*).

επείσακτος «εισαγόμενος, δανεισμένος»

< αρχ. *έπείσακτος*, ρηματ. επίθ. τού *έπεισάγω* «εισάγω, κομίζω κάτι νέο» < *έπ(ι)-* + *εἰσάγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-είσακτος.*

επεισόδιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *έπεισόδιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *έπεισόδιος* «εισερχόμενος» (μαρτυρείται ως ελνστ.) < *έπ(ι)-* + *εἰσόδιος* < *εἴσοδος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «το διαλογικό μέρος τής τραγωδίας, το οποίο παρεμβάλλεται μεταξύ δύο χορικών» (αρχικώς τα χορικά αποτελούσαν το κύριο τμήμα των τραγωδιών, ενώ τα διαλογικά μέρη ήταν απλώς προσθήκες· αργότερα όμως απέκτησαν βαρύνοντα ρόλο, διότι η κύρια δράση εκτυλισσόταν σε αυτά) ➞ ελνστ. σημ. «συμβάν ή γεγονός που λαμβάνει χώρα τυχαία ή για ευχαρίστηση και όχι εξ ανάγκης» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 2.35: *τὰ τοιαῦτ' ἐπεισόδια τῆς τύχης*· Φι-

λοστρ. *Βίος Ἀπολλ.* 7.28: *ἐγένετο καὶ ἕτερα ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τούτῳ ἐπεισόδια, τὰ μὲν ἐπιβεβουλευμένα, τὰ δέ, ὡς ξυνέπεσεν)* → σύγχρ. σημ. «βίαιο περιστατικό, συμπλοκή» (απόδ. τού γαλλ. *incident*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επεισοδι-ακός, λόγ. [1863], < *επεισόδι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

έπειτα

< αρχ. *ἔπειτα* [ήδη ομηρικό] < *ἐπ(ι)-* + *εἶτα* «ακολούθως, εν συνεχεία» < υποθ. σύνδ. *εἰ* (βλ.λ.) + επιρρ. μόριο *-τα*, *-τε*, τού οποίου δεν είναι επακριβώς γνωστή η προέλευση.

ΣΥΝΘ. μετέπειτα < αρχ. *μετ-έπειτα* (επίρρ.).

επέκεινα «πέρα από, πέραν»

< αρχ. *ἐπέκεινα* (συχνά έναρθρο *τὸ / τὰ ἐπέκεινα* ως τοπικός προσδιορισμός στον Ηρόδοτο και στον Θουκυδίδη), φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἐπ' ἐκεῖνα* (με αναβιβασμό τού τόνου λόγω τής συνθέσεως), που χρησιμοποιήθηκε ως αντίθετο τής φρ. *ἐπὶ τάδε*.

επεκτείνω

< αρχ. *ἐπεκτείνω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀναλυτ. Α΄* 96a.24-25: *τῶν δὴ ὑπαρχόντων ἀεὶ ἑκάστῳ ἔνια ἐπεκτείνει ἐπὶ πλέον, οὐ μέντοι ἔξω τοῦ γένους*] < *ἐπ(ι)-* + *ἐκτείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *προεκτείνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επέκταση < αρχ. *ἐπέκτα-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ποιητ.* 1458b.2-3: *αἱ ἐπεκτάσεις καὶ ἀποκοπαὶ καὶ ἐξαλλαγαὶ τῶν ὀνομάτων*] < *ἐπεκτείνω*, πβ. κ. *εκτείνω – έκταση* (με περαιτέρω σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *expansion, extension*)

επεκτάσ-ιμος, λόγ. [1864], < *επέκτασ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *expandable*

επεκτατικός < μεσν. *ἐπεκτα-τικός* «αυτός που επιμηκύνεται, χρήσιμος για επέκταση» (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *expansioniste*)

επεκτατ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *expansionisme*.

επελαύνω «κάνω έφοδο»

< αρχ. *ἐπελαύνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 804: *πολλὸς δ' ἐπελήλατο χαλκός*] < *ἐπ(ι)-* + *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-ελαύνω, απ-ελαύνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επέλαση < ελνστ. *ἐπέλα-σις* «έφοδος ιππικού» < αρχ. *ἐπελαύνω*, πβ. κ. *παρ-ελαύνω – παρ-έλαση*.

επέλευση → έλευση

επεμβαίνω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπεμβαίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 582: *ἐπεμβεβαὼς ὑψηρεφέος θαλάμοιο*] < *ἐπ(ι)-* + *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-εμ-βαίνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πατώ, επιβαίνω (σε τόπο, πύργο, πλοίο κ.λπ.)» → αρχ. σημ. «καταπατώ, προσβάλλω, εφοδεύω (ως επιτιθέμενος)» (πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 456: *ἐχθροῖσιν αὐτοῦ ζῶντ' ἐπεμβῆναι ποδί*) → μεσν. σημ. «επέρχομαι, φθάνω» → σύγχρ. σημ. «αναμειγνύομαι, ανακατεύομαι» (απόδ. τού γαλλ. *intervenir*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επέμβαση < ελνστ. *ἐπέμβα-σις*, αρχική σημ. «επίθεση, έφοδος» → Οι σημερινές σημ. αποδίδουν το γαλλ. *intervention*

επεμβα-τικός < *επέμβα(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός* (πβ. κ. *συμβα-τικός*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interventioniste*

επεμβατ-ισμός < *επεμβατ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interventionisme*.

επενδύω

< αρχ. *ἐπενδύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 1.195.2-3: *καὶ ἐπὶ τοῦτον ἄλλον εἰρίνεον κιθῶνα ἐπενδύνει καὶ χλανίδιον λευκὸν περιβαλλόμενος*], αρχική σημ. «ντύνω / -ομαι με επιπλέον ένδυμα ή ιμάτιο (εξωτερικό ένδυμα)» *ἐπ(ι)-* + *ἐνδύω* (βλ.λ. *ντύνω, ένδυμα*). Ο οικον. όρος αποδίδει το αγγλ. *invest.* ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεστιάριο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επένδυ-ση < μεσν. *ἐπένδυ-σις* «ντύσιμο, ρουχισμός» → Ο οικον. όρος είναι σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *investment*

επενδυ-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *investor*

επενδύτης < αρχ. *ἐπενδύ-της* «ένδυμα (χιτώνας) που φοριέται πάνω από άλλο»

επενδυτ-ικός < *επενδυτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

επενεργώ «επηρεάζω»

λόγ. [1797], < *επ(ι)-* + *ενεργώ*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *einwirken*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επενέργ-εια, λόγ. [1797], < *επενεργώ*, κατά το σχήμα *ενεργώ – ενέργεια*.

επένθεση

< ελνστ. *ἐπένθεσις*, από θ. τού ρ. *ἐπεντίθημι* «θέτω ανάμεσα, παρεμβάλλω» (πβ. κ. *πρόσ-θεση, κατάθεση*) < *ἐπ(ι)-* + αρχ. *ἐντίθημι* «θέτω μέσα, εμβάλλω» < *ἐν-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

επεξεργάζομαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπεξεργάζομαι* < *ἐπ(ι)-* + *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἐργάζομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-εργάζομαι, συν-εργάζομαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιτελώ συμπληρωματικά, ολοκληρώνω» (πβ. Ἰων. *ἀπόσπ.* 63.3: *βουλὴ μὲν ἄρχει, χεὶρ δ' ἐπεξεργάζεται*) → ελνστ. σημ. «τροποποιώ, διορθώνω – εξετάζω λεπτομερώς» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Θουκ.* 45: *ὁ δὲ δημαγωγὸς οὐκ ἀρκεῖται τούτοις ἀλλ' ἐπεξεργάζεταί τε τούτοις καὶ μεταφράζει τὰ ῥηθέντα*) → ήδη ελνστ. σημ. «αναλύω» (πβ. Ωριγ.

Σχολ. Ἰωάν. 10.19: *εἴ τι ἕτερον ἀπαιτεῖ τὸ πρόβλημα ἐπεξεργάσασθαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επεξεργασία < ελνστ. *ἐπεξεργα-σία* «κατεργασία – τελειοποίηση» < αρχ. *ἐπεξεργάζομαι*, πβ. κ. *εργάζομαι – εργασία*. ➝ Στην πληροφορική η λ. χρησιμοποιείται ως απόδ. τού αγγλ. *(image / data / word) processing*

επεξεργασ-τής, απόδ. τού αγγλ. *processor*

επεξεργάσ-ιμος < *επεξεργασ- (επεξεργάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-ιμος* (πβ. κ. *κατεργάσ-ιμος, συνεργάσιμος*), απόδ. τού αγγλ. *processible*.

επέπρωτο «ήταν πεπρωμένο, γραφτό»

< ελνστ. *ἐπέπρωτο* (υπερσυντέλικος με αναλογική συλλαβική αύξηση *ἐ-* κατά τους αντίστοιχους τύπους άλλων ρημάτων) < αρχ. *πέπρωτο*, που προέρχεται από ρ. τού οποίου απαντούν μόνο το απρφ. αορ. β΄ *πορεῖν* «παρέχω, προσφέρω» και η μτχ. παρακειμένου *πεπρωμένο(ν)* (βλ.λ.).

επέρχομαι → **έρχομαι**

επερωτώ → **ερωτώ**

επέστη

< αρχ. *ἐπέστη*, γ΄ εν. πρόσ. αορ. β΄ *(ἐπέστην)* τού ρ. *ἐφίσταμαι* «στέκομαι πάνω ή δίπλα – επισυμβαίνω» (< *ἐπ(ι)-* + *ἵσταμαι*), για το οποίο βλ.λ. *εφιστώ*.

επέτειος

< αρχ. *ἐπέτειος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐπ(ι)-* + *ἔτειος* «ετήσιος» < *ἔτος* (βλ.λ.), πβ. κ. *τέλος – τέλ-ειος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επετει-ακός.

επετηρίδα

< λόγ. [1876] *ἐπετηρίς, -ίδος* < *ἐπ(ι)-* + *-ετηρ(ίς)* (κατά τα ελνστ. *δι-ετηρίς* «διετία», *τρι-ετηρίς* κ.ά.) < αρχ. *ἐτήρ, -ῆρος* «ενός έτους», απόδ. τού γαλλ. *annuaire*.

επευφημώ

< αρχ. *ἐπευφημῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 22: *ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοὶ*] < *ἐπ(ι)-* + *εὐφημ(ῶ)* < *εὔφημος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επευφημ-ία, λόγ. [1873].

επέχω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπέχω* < *ἐπ(ι)-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-έχω, κατ-έχω, μετ-έχω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ακουμπώ, κρατώ (πάνω σε κάτι)» ➝ αρχ. σημ. «εμποδίζω, σταματώ, συγκρατώ – περιμένω» (πβ. Ευριπ. *Ἑκάβη* 1283: *οὐκ ἐφέξετε στόμα*; «δεν θα συγκρατήσετε το στόμα σας;») ➝ αρχ. σημ. «καλύπτω χώρο ή θέση» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.127: *ἐπέσχε δὲ ὁ στρατὸς αὐτοῦ στρατοπεδευόμενος τὴν παρὰ θάλασσαν χώρην τοσήνδε*) ➝ σύγχρ. φρ. *επέχω θέση* «υποκαθιστώ» (απόδ. τού γαλλ. *tenir lieu*).

επήκοος

< αρχ. *ἐπήκοος* «αυτός που ακούει, που δίνει προσοχή» < *ἐπ(ι)-* + *-ήκοος* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀκούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *υπ-ήκοος*. Η φρ. *εις επήκοον* «φανερά, μπροστά σε όλους» απαντά ήδη στην Αρχαιότητα (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.3.2.1: *καὶ καλεσάμενος τοὺς στρατηγοὺς εἰς ἐπήκοον λέγει ὧδε*).

έπηλυς «ξένος, αλλοδαπός»

< αρχ. *ἔπηλυς, -υδος* < *ἐπ(ι)-* + *-ηλυ(ς)* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. *ἐλυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **el-eu-*, το οποίο απαντά επίσης στα ομόρριζα *ἔλ-ευ-σις* (βλ.λ.), *προσ-ήλ-υ-τος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελεύθερος*.

επηρεάζω

< αρχ. *ἐπηρεάζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.5.16: *οἵ γε ἀντὶ μὲν τοῦ συνεργεῖν ἑαυτοῖς τὰ συμφέροντα ἐπηρεάζουσιν ἀλλήλοις*], αρχικώς «απειλώ, υβρίζω – ενοχλώ, εναντιώνομαι», < *ἐπήρεια* (βλ.λ.), τού οποίου η σημ. επέδρασε αργότερα στο ρήμα.

επήρεια

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπήρεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη], ίσως < **ἐπ-ηρής* < *ἐπ(ι)-* + *-ηρ(ής)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ἀρειή* «απειλή, φοβέρισμα» ή < θ. τού ουσ. *ἔρις, -ιδος* (βλ.λ. *έριδα*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. σήμαινε αρχικώς «περιφρόνηση, ύβρις» και επίσης «βλάβη», αλλά στην ελνστ. εποχή αναφέρθηκε επιπλέον στις δυσμενείς επιπτώσεις (κατ' αντιδιαστολή προς τη φρ. *πρὸς χάριν*, πβ. Φίλ. Ιουδ. *Φλάκκ.* 179: *ἐξ ἐπηρείας δαίμονος οὐκ ἐπιτρέποντός μοι τὴν ἀθλίαν ζωὴν συντόμως ἀπορρῆξαι* «λόγω βλαβερής ενέργειας»· Γρηγ. Νύσσ. *Βίος Γρηγ. Θαυμ.* 46.921: *καὶ οἷς τισιν ἦν ἐκ δαιμόνων, ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς ἐπηρείας, ἢ συμφορὰ περὶ τὸ σῶμα*). Η σημ. «επίδραση», που υπολανθάνει την ελνστ. εποχή, οφείλεται περαιτέρω σε συμφυρμό με το ελνστ. *ἐπίρροια* «επιρροή», προς το οποίο υπήρξε προσέγγιση στην προφορά λόγω ιωτακισμού.

επηρμένος → **επαίρομαι**

επί

< αρχ. *ἐπί* (ήδη μυκ. *e-pi*) < Ι.Ε. θ. **epi-* || σανσκρ. *ápi*, αρμ. *ew*, λατ. *ob* «μπροστά» || αρχ. *ὄπι-σ-θεν, ὀπί-σω*, πιθ. *πι-έζω* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

επί, επ-, εφ-

Η αρχ. πρόθεση *ἐπί* χρησιμοποιείται ευρέως στη σύνθεση ήδη από την Αρχαιότητα και απαντά με τις εξής μορφές: α) ***επι-***, προ συμφώνου (π.χ. *ἐπι-*

βάλλω, ἐπι-διώκω, ἐπι-στάτης), β) **επ-**, προ φωνήεντος (π.χ. ἐπ-αλείφω, ἐπ-άλληλος, ἐπ-ώδυνος), και γ) **εφ-**, προ δασυνομένου (στην αρχ. γλώσσα) φωνήεντος (π.χ. ἐφ-άμιλλος, ἐφ-ήμερος, ἔφ-οδος). Σε ορισμένες αρχ. λέξεις παρατηρούμε το λεξικό πρόθεμα *επι-* ακόμη και προ φωνήεντος, πράγμα που οφείλεται σε αρχαϊκή σύνθεση και αποκαλύπτει ίχνη τού αρκτικού συμφώνου τού β΄ συνθετικού, π.χ. αρχ. ἐπί-ορκος < *ἐπί-h-ορκος < ἐπί + ὅρκος, ἐπι-εικής < *ἐπι-Fεικ-ής < ἐπί + θ. των λ. εἰκών, ἔοικα.

επιβαίνω → βαίνω

επιβάλλω → βάλλω

επιβαρύνω → βαρύς

επιβάτης

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπιβάτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 7.70.5: *οἱ ἐπιβάται ἐς χεῖρας ἰόντες ἐπειρῶντο ταῖς ἀλλήλων ναυσὶν ἐπιβαίνειν*], από θ. τού ρ. *ἐπιβαίνω* < *ἐπι-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βάτης, ανα-βάτης*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε τους οπλίτες πλοίου, τους στρατιώτες που επέβαιναν σε πλοίο (σε αντιδιαστολή προς τους *ναύτες* και τους *ερέτες* «κωπηλάτες», δηλ. το πλήρωμα τού πλοίου), αλλά ήδη στην αρχ. γλώσσα αναφέρεται επίσης στον πολεμιστή που επιβαίνει σε άρμα, καθώς και στον ιππέα. Η σημ. γενικεύεται κατά την ελνστ. εποχή, αλλά η σύνδεσή της με τα μέσα μεταφοράς ανήκει στη σύγχρονη γλώσσα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιβατικός < ελνστ. *ἐπιβατ-ικός* < αρχ. *ἐπιβάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

επιβατηγός < ελνστ. *ἐπιβατηγός* (ενν. *ναῦς*) «(πολεμικό πλοίο) που μεταφέρει στρατιώτες» < αρχ. *ἐπιβάτ(ης)* + λεξ. επίθημα *-ηγός* < *ἄγω* (με έκταση τού αρκτικού *α* σε *η* λόγω τής συνθέσεως).

επιβεβαιώνω → βέβαιος

επιβεβλημένος

< αρχ. *ἐπιβεβλημένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἐπιβάλλω* < *ἐπι-* + *βάλλω* (βλ.λ.).

επιβήτορας

< αρχ. *ἐπιβήτωρ, -ορος* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «ιππεύω άλογο», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐπιβαίνω*, στη σημ. «οχεύω (για ζώα)» (βλ.λ. *βαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τωρ*. Η σημερινή σημ. είναι ήδη αρχ.

επιβιβάζω

< αρχ. *ἐπιβιβάζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 6.65.2: *καὶ ἐπιβιβάσαντες ἐπὶ τὰς ναῦς καὶ τὰ πλοῖα*] < *ἐπι-* + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω*, πβ. κ. *ανα-βιβάζω, συμ-βιβάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιβίβα-ση, λόγ. [1871].

επιβιώνω

< αρχ. *ἐπιβιῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου Μενεκλ. 45.3-4: *καὶ ἐκεῖνον ἐπέδειξα τρία καὶ εἴκοσιν ἐπιβιόντα ἔτη*] < *ἐπι-* + *βιῶ* < *βίος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-βιώνω, συμ-βιώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιβίωση < μεσν. *ἐπιβίω-σις* «παράταση τής ζωής»

επιβίω-μα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *survival*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

επιβιώνω, επιβίωση

Η λέξη ***επιβιώνω*** προέρχεται από το αρχ. *ἐπιβιῶ* (< *ἐπί* + *βιόω, -ῶ* «ζω» < *βίος*). Αρχικά δεν είχε τη σημερινή σημασία «καταφέρνω να διατηρούμαι στη ζωή», που προϋποθέτει την ύπαρξη δυσκολιών, εμποδίων. Σήμαινε απλώς «εξακολουθώ να ζω ύστερα από κάτι». Ο Θουκυδίδης π.χ. αναφέρει για τον Περικλή, ο οποίος είχε προσβληθεί από τον λοιμό στην αρχή τού Πελοποννησιακού Πολέμου, ότι «*ἐπεβίω δὲ δύο ἔτη καὶ ἓξ μῆνας*» (Ἱστ. 2.65.6, δηλ. έζησε άλλα δύο χρόνια και έξι μήνες). Πολύ αργότερα ο Γρηγόριος Νύσσης (4ος αι. μ.Χ.) μιλώντας για τον Αδάμ αναφέρει ότι «*πολλὰς ἐτῶν ἑκατοντάδας ἐπεβίω μετὰ τὴν παρακοὴν ὁ πρωτόπλαστος*» (δηλ. ο πρωτόπλαστος έζησε ακόμη πολλές εκατοντάδες χρόνια μετά την παρακοή).

Η σημερινή σημασία σε χρήσεις όπως *αγωνιζόταν σκληρά για να επιβιώσει* (που είναι περίπου συνώνυμη με τού ρήματος ***επιζώ***) οφείλεται πιθανότατα σε σημασιολογικό δάνειο από τη γαλλική λέξη ***survivre*** ή την αγγλική ***survive*** (πβ. τον λόγο τού Αβραάμ Λίνκολν, ο οποίος σε διάσημη ομιλία του αναφέρθηκε στα δύο κόμματα τής Αμερικής λέγοντας: *one of them would make war rather than let the nation survive* «το ένα από αυτά θα προτιμούσε να κάνει πόλεμο παρά να αφήσει το έθνος να επιβιώσει». Οι λέξεις *survivre* και *survive* ανάγονται στο λατινικό ***supervivere*** «επιβιώνω», που παρουσιάζει τον ίδιο ακριβώς σχηματισμό με το αντίστοιχο ελληνικό: *super* (επί) + *vivere* (βιώνω). Τον ίδιο σχηματισμό βλέπουμε και σε άλλες γλώσσες, π.χ. στο γερμανικό ***überleben***, στο ιταλικό ***sopravvivere***, στο πορτογαλικό ***sobreviver***, στο ισπανικό ***sobrevivir*** κ.α.

Τέλος, από τη σημασία τής υπερνίκησης των δυσκολιών προήλθε η μεταφορική σημασία που βλέπουμε στα ακόλουθα παραδείγματα: *σε πολλά μέρη επιβιώνουν ακόμη πανάρχαια έθιμα και δοξασίες*, (στο ουσιαστικό) *η επιβίωση των παραδόσεων* κ.ο.κ.

επιβλαβής → βλάβη

επιβλέπω → βλέπω

επιβλητικός → βάλλω

επιβολή → βάλλω

επιβουλεύομαι
< αρχ. *ἐπιβουλεύω / -ομαι* «σχεδιάζω, μηχανεύομαι (εναντίον κάποιου)» [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Τυρταίου] < *ἐπι-* + *βουλ(εύω)* < *βουλή* (βλ.λ.), πβ. κ. *συμ-βουλεύω / -ομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιβουλή < αρχ. *ἐπιβουλ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.93.6.2: *ἀφιστάναι τὰς τῶν πολεμίων ἐπιβουλάς*], πβ. κ. *συμ-βουλή*
επίβουλος < αρχ. *ἐπίβουλ-ος* «μηχανορράφος, δολοπλόκος», πβ. κ. *σύμ-βουλος*.

επιβραβεύω → βραβεύω

επιβραδύνω → βραδύς

επιγαμία
< αρχ. *ἐπιγαμία* < ρ. *ἐπιγαμῶ (-έω)* «συνάπτω δεύτερο γάμο» < *ἐπι-* + *γαμῶ* (βλ.λ.). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. δήλωσε τη δυνατότητα γάμου μεταξύ υπηκόων διαφορετικών πόλεων ή φύλων (όταν προβλεπόταν από σχετική συνθήκη).

επιγάστριο
< ελνστ. *ἐπιγάστριον* < *ἐπι-* + θ. τού αρχ. *γαστήρ, -έρος / -ρός* (βλ.λ. *γαστέρα*) + παραγ. τέρμα *-ιον*.

επίγειος
< αρχ. *ἐπίγειος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 546a.4-5: *οὐ μόνον φυτοῖς ἐγγείοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπιγείοις ζῴοις φορὰ καὶ ἀφορία ψυχῆς τε καὶ σωμάτων γίγνονται*] < *ἐπί-* + *-γειος*, από το θ. τού ουσ. *γῆ* (βλ.λ.), πβ. κ. *ισό-γειος, υπό-γειος*.

επιγενόμενος «μεταγενέστερος»
< αρχ. *ἐπιγενόμενος*, μτχ. αορ. β΄ τού ρ. *ἐπιγίγνομαι* «επίκειμαι, επακολουθώ» < *ἐπι-* + *γί(γ)νομαι* (βλ.λ.).

επιγλωττίδα «χόνδρος τού λάρυγγα»
< αρχ. *ἐπιγλωττίς (-σσ-), -ίδος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἐπι-* + *γλωττ(ίς), -ίδος* < *γλῶσσα / -ττα* (βλ.λ.).

επίγονος «απόγονος – διάδοχος»
< αρχ. *ἐπίγονος* (ήδη στον Αισχύλο η φρ. *οἱ ἐπίγονοι* «οι απόγονοι» και στον Πίνδαρο με σημ. «οι διάδοχοι») < *ἐπί-* + *γόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-γονος, πρό-γονος*.

επιγράφω
< αρχ. *ἐπιγράφω* «χαράσσω, γράφω σε επιφάνεια» [ήδη ομηρικό] < *ἐπι-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-γράφω, δια-γράφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιγραφή < αρχ. *ἐπιγραφ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου *Νικόστρ.* 12.2-4: *πρῶτον μὲν οὖν, ὦ ἄνδρες, περὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ἐπιγραφῆς ἄξιόν ἐστιν ἐξετάσαι*]
επίγραμμα < αρχ. *ἐπίγραμ-μα* «έμμετρη επιγραφή – ποιητικό είδος τής Αρχαιότητας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
επιγραμματικός < μεσν. *ἐπιγραμματ-ικός* «σχετικός με επίγραμμα – (κατ' επέκτ.) σύντομος»
επιγραφικός < ελνστ. *ἐπιγραφ-ικός* < αρχ. *ἐπιγραφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. επιγραμματο-ποιός (ελνστ.), **επιγραφολόγος** (λόγ. [1891]).

επιδαψιλεύω «παρέχω με αφθονία»
< αρχ. *ἐπιδαψιλεύω* < *ἐπι-* + *δαψιλ(εύω)* < *δαψιλής* «άφθονος» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

επιδεικνύω
< αρχ. *ἐπιδεικνύω / ἐπιδείκνυμι* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο] (πβ. κ. *δεικνύω* < *δείκνυμι*) < *ἐπι-* + *δεικνύω*, για το οποίο βλ.λ. *δείχνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίδειξη < αρχ. *ἐπίδειξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 17.1-3: *ἀλλὰ δεῖ τὸν μὴ μόνον ἐπίδειξιν ποιούμενον, ἀλλὰ καὶ διαπράξασθαί τι βουλόμενον ἐκείνους τοὺς λόγους ζητεῖν*] < *ἐπιδείκνυμι* (με περαιτέρω σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *démonstration*)
επιδεικτικός < αρχ. *ἐπιδεικ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
επιδεικτικ-ότητα, λόγ. [1840], < *επιδεικτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
επιδειξ-ίας < *επίδειξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίας* (πβ. κ. *αντιρρησ-ίας, επιχειρηματ-ίας*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *exhibitionniste*.
ΣΥΝΘ. επιδειξιο-: *επιδειξιο-μανής* (< *επίδειξι(ς)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-μανής* < *μαίνομαι*, πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-μάνην*), *επιδειξιο-μανία* (λόγ. [1894], απόδ. τού γαλλ. *exhibitionnisme*).

επιδεινώνω
< λόγ. [1844] *ἐπιδεινῶ* < *ἐπι-* + αρχ. επίθ. *δεινός* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *verschlechtern*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιδείνω-ση, λόγ. [1890].

επίδειξη → επιδεικνύω

επιδένω → δένω

επιδέξιος
< αρχ. *ἐπιδέξιος* [ήδη ομηρικό, μόνο στον πληθ. ουδ. ως επίρρ., πβ. *Ἰλ.* Β 353: *ἀστράπτων ἐπιδέξι' ἐναίσιμα σήματα φαίνων*] < *ἐπι-* + *δεξιός*, πβ. κ. *α-δέξιος*. Από την Αρχαιότητα είναι γνωστή η σύνδεση τής δεξιάς πλευράς με την ικανότητα (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δεξιός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιδεξιότητα < αρχ. *έπιδεξι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

επιδερμίδα → δέρμα

επίδεσμος

< αρχ. *έπίδεσμος* (ήδη μυκ. πληθ. *o-pi-de-so-mo*: *όπί-δεσμοι) < ρ. *έπιδέω* «επιδένω» (πβ. αρχ. *δέω – δεσμός, σύν-δεσμος*) < *έπι-* + *δέω* (βλ.λ. *δένω*).

επιδημία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *έπιδημία* < *έπίδημος* «αυτός που κατοικεί στην πατρίδα του» < *έπί-* + *δῆμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *έν-δημος (ενδημία), έκ-δημος (εκδημία), από-δημος (αποδημία)*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «η κατ' οίκον διαμονή» (πβ. Πλάτ. *Έπιστ. Διον.* 330b: *ὁ πρῶτος δὴ χρόνος τῆς εἰς Σικελίαν ἐμῆς ἐπιδημίας τε καὶ διατριβῆς*) → ήδη αρχ. σημ. «νόσος που επικρατεί σε ορισμένη περιοχή» (*Επιδημιῶν*, τίτλος σειράς επτά βιβλίων τού Ιπποκράτη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιδημ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *épidémique* (πβ. κ. ελνστ. *ἐπιδημ-ιακός* με την ίδια σημ.)

επιδημώ < αρχ. *έπιδημ-ῶ (-έω)* «κατοικώ στο σπίτι μου, ζω ή έρχομαι στην πατρίδα μου – (για νόσο) ενσκήπτω» (πβ. Ιπποκρ. *Έπιδημ.* 6.8: *τῶν ἐπιδημεουσέων νούσων οἱ τρόποι*).

ΣΥΝΘ. επιδημιο-λογία (λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *épidémiologie*).

επιδιδυμίδα

< ελνστ. *έπιδιδυμίς, -ίδος* (ήδη στον ιατρό Γαληνό, όπου δηλώνει τον σχηματισμό που βρίσκεται πίσω από τους όρχεις και στον οποίον αποθηκεύεται το σπέρμα) < *έπι-* + αρχ. *δίδυμ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίς*. Η λ. μεταφέρθηκε ως ανατομικός όρος σε ξέν. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *epididymis*, γαλλ. *épididyme* κ.ά.

επιδίδω

ΕΤΥΜ. < μεσν. *έπιδίδω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *έπιδίδωμι* < *έπι-* + *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*), πβ. κ. *ανα-δίδω, δια-δίδω, παρα-δίδω*. Βλ. κ. *επίδομα, επίδοση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δίνω επιπλέον» → αρχ. σημ. «δίνω (ως προίκα) σε κάποιον» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.5: *ἐπιδίδωμι δὲ αὐτῇ ἐγὼ καὶ φερνὴν Μηδίαν τὴν πᾶσαν*) → ήδη αρχ. σημ. «προχωρώ, αυξάνω, εξαπλώνομαι» (πβ. Θουκ. *Ίστ.* 7.8: *ὁ δὲ Νικίας αἰσθόμενος τοῦτο καὶ ὁρῶν καθ' ἡμέραν ἐπιδιδοῦσαν τήν τε τῶν πολεμίων ἰσχὺν καὶ τὴν σφετέραν ἀπορίαν*) → ήδη ελνστ. σημ. «ασχολούμαι συστηματικά (με κάτι)» (πβ. Ωριγ. *Έκλογ. Ψαλμ.* 17.121: *ὁ δὲ ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν ἑρμηνείᾳ νόμου, διηγήσει προφητῶν [...] κατατρυφᾷ τοῦ Κυρίου*) → ελνστ. σημ. «παραδίδω (επίσημα) στα χέρια κάποιου» (Κ.Δ. Πράξ. 15,30: *καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν*).

επιδικάζω → δικάζω

επίδικος → δίκη

επιδιώκω

< αρχ. *έπιδιώκω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ίστ.* 5.65.5: *ἀποδιδράσκοντας οὐδεὶς ἐπιδιώκει*], αρχική σημ. «καταδιώκω» < *έπι-* + *διώκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-διώκω*. Από την ελνστ. εποχή το ρ. απέκτησε επίσης τη σημ. «αναζητώ, επιζητώ» (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Περὶ εὐταξ.* 36.188: *τί τὰ μεγάλα καὶ οὐκ ἀσφαλῆ κέρδη τῆς θαλάσσης ἐπιδιώκεις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιδίωξη < ελνστ. *έπιδίωξ-ις*.

επιδοκιμάζω

< *επι-* + *δοκιμάζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *approuver*, πβ. κ. *απο-δοκιμάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιδοκιμα-σία, λόγ. [1840]

επιδοκιμασ-τικός, λόγ. [1871].

επίδομα

< ελνστ. *έπίδομα* «επιπλέον χορήγημα», από θ. τού αρχ. *έπιδίδωμι* (βλ.λ. *επιδίδω*).

επίδοξος

< αρχ. *έπίδοξος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *έπί-* + *-δοξ(ος)* < *δόξα* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-δοξος, έν-δοξος*.

επιδόρπιο

ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *έπιδόρπιος* «προς χρήση μετά το γεύμα» < *έπι-* + *δόρπ(ιον)* < αρχ. *δόρπον* «απογευματινό φαγητό (κατά τη δύση τού ηλίου)» (ήδη μυκ. *do-pe-ja*, πιθ. θηλ.), ίσως συνδ. με αλβ. *darkë* «δείπνο».

επίδοση

< αρχ. *έπίδοσις*, αρχική σημ. «επιπλέον παροχή, προσφορά», από θ. τού ρ. *έπιδίδωμι* (πβ. αρχ. *δόσις – δίδωμι*) < *έπι-* + *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*). Από την αρχ. εποχή η λ. έλαβε τη σημ. «αύξηση, πρόοδος, επιτυχία (σε ορισμένο τομέα)» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 769b: *ὥστε ἐπίδοσιν μηκέτ' ἔχειν εἰς τὸ καλλίω τε καὶ φανερώτερα γίγνεσθαι τὰ γεγραμμένα*). Βλ. κ. *επιδίδω*.

επιδοτώ

< *επι-* + λεξικό επίθημα *-δοτώ* (βλ.λ. *δίνω*), πβ. ελνστ. *χρησμο-δοτῶ, γνωμο-δοτῶ*. Ως σύγχρ. οικονομικός όρος η λ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. ρ. *fund*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιδότη-ση, απόδ. τού αγγλ. *funding*

επιδο-τήριο, λόγ. [1833].

επιδράμω

υποτ. τού αρχ. αορ. β΄ *έπέδραμον* (απρφ. *έπιδραμεῖν*) < *έπι-* + θ. *δραμ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **der-* «τρέχω, φεύγω», για το οποίο βλ.λ. *δρόμος*. Από την ίδια ρίζα προέρχεται επίσης το απρφ. αορ.

β΄ *έκ-δραμ-εῖν* (οριστική *ἐξ-έ-δραμ-ον*), από το οποίο συνήθως χρησιμοποιείται ο συνοπτικός τύπος τής υποτ. *ἐκδράμω, -εις, -ει*. Βλ. κ. *εκδρομή*.

επίδραση → επιδρώ

επιδρομή

< αρχ. *ἐπιδρομή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐπι-* + *-δρομ(ή)*, θ. που απαντά επίσης στο αρχ. *δρόμος* (βλ.λ.), καθώς και στο απρφ. *δραμεῖν* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*). Πβ. κ. τα σύνθ. *απο-δρομή, κατα-δρομή, παρα-δρομή, δια-δρομή, συν-δρομή* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιδρομ-έας, λόγ. [1870].

επιδρώ

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐπιδρῶ (-άω)* < *ἐπι-* + αρχ. *δρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-δρώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκτελώ εξαγνιστικές τελετές» → σύγχρ. σημ. «ασκώ επιρροή» (απόδ. των γαλλ. *influer, influencer*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επίδρα-ση, λόγ. [1834], < *επιδρώ*, πβ. κ. *δρω – δράση, αντί-δραση*

επιδρασ-τικός < *επιδρασ- (επιδρώ)* + παραγ. τέρμα *-τικός* (πβ. κ. *δρω – δρασ-τικός*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *influential*.

επιεικής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπιεικής* < *ἐπι-* + θ. *εικ-*, το οποίο απαντά επίσης στο ουσ. *εἰκ-ών, -όνος* (βλ.λ. *εικόνα*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρμόζων, ταιριαστός, κατάλληλος» (πβ. ομηρ. φρ. *ὡς ἐπιεικές* «όπως αρμόζει, όπως είναι κατάλληλο») → αρχ. σημ. «λογικός, δίκαιος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.22: *ἡ δὲ τρίτη τῶν ὁδῶν πολλὸν ἐπιεικεστάτη ἐοῦσα μάλιστα ἔψευσται*) → ήδη αρχ. σημ. «πράος, ήπιος, μετριοπαθής» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Εὐδήμ.* 1244a: *φίλον μὲν σφόδρα ποιῶν, ἐπιεικῆ δὲ ἠρέμα*).

επίζηλος → ζήλος

επιζήμιος → ζημία

επιζητώ → ζητώ

επιζώ → ζω

επιζωοτία «λοιμώδης ή παρασιτική ασθένεια κατοικιδίων»

λόγ. [1840], < *επι-* + ελνστ. *ζῳότ(ης)* «ζωική φύση» + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *épizootie*.

επίθεμα → επιθέτω

επίθεση

< αρχ. *ἐπίθεσις* «τοποθέτηση – έφοδος, εφόρμηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 4.4.22: *ἐδόκει αὐτοῖς ἀπιέναι τὴν ταχίστην ἐπὶ τὸ στρατόπεδον, μή τις ἐπίθεσις γένοιτο τοῖς καταλελειμμένοις*], από θ. τού ρ. *ἐπιτίθημι* (βλ.λ. *επιτίθεμαι*), πβ. αρχ. *τίθημι – θέσις, κατά-θεσις, σύν-θεσις*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιθετικός < αρχ. *ἐπιθε-τικός* «έτοιμος να επιτεθεί – τολμηρός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἐπιτίθημι / ἐπιτίθεμαι* (ο γραμμ. όρος «σχετικός με επίθετο, αυτός που βρίσκεται σε θέση επιθέτου» είναι ελνστ.)

επιθετικ-ότητα, λόγ. [1896], < *επιθετικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

επίθετο

< αρχ. *ἐπίθετον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐπίθετος* «πρόσθετος», που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *ἐπιτίθημι* (βλ.λ. *επιτίθεμαι*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

επίθετο

Η λ. ***ἐπίθετον*** χρησιμοποιείται ως γραμματικός όρος ήδη από τον Αριστοτέλη (*Ῥητορ.* 1408b: *τὰ δὲ ὀνόματα τὰ διπλᾶ καὶ [τὰ] ἐπίθετα πλείω καὶ τὰ ξένα μάλιστα ἁρμόττει λέγοντι παθητικῶς*), εκφράζοντας την αντίληψη ότι τέτοιες λέξεις λειτουργούν ως προσδιορισμοί ή χαρακτηρισμοί και, ως εκ τούτου, *ἐπι-τίθενται* (τίθενται επάνω, πβ. κ. *ἐπί-ρρημα*) στα κατ' εξοχήν *ὀνόματα*, δηλ. στα ουσιαστικά. Την ίδια αντίληψη, εξάλλου, αποτυπώνουν οι φρ. *ἐπίθετον ὄνομα* και *ἐπιθετικὸν ὄνομα*, που συναντούμε σε γραμματικούς τής ελνστ. εποχής, καθώς και ο υστερολατινικός όρος ***adjectivus*** (< λατ. ρ. *adjacio* «ρίχνω – τοποθετώ επάνω ή επιπλέον»), από τον οποίο προέκυψαν οι όροι διαφόρων γλωσσών για το «επίθετο», π.χ. γαλλ. *adjective*, αγγλ. *adjective*. Η λ. συνέπεσε μερικώς με το αρχ. ***ἐπώνυμον***, το οποίο επίσης δήλωσε τη γραμματική κατηγορία τού επιθέτου, όπως φαίνεται σε σχόλια των γραμματικών (π.χ. *Ἐπώνυμόν ἐστι τὸ ὡς ἐπιθετικῶς λεγόμενον ὄνομα μετὰ κυρίου μόνου κατὰ μιᾶς οὐσίας τιθέμενον*). Στη σύγχρονη εποχή η λ. απέκτησε επίσης τη σημασία «επώνυμο» αποδίδοντας εν μέρει το γαλλ. *surnom*.

επιθέτω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐπιτίθημι* «θέτω επάνω, προσθέτω – επιβάλλω» < *ἐπι-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επίθεμα < αρχ. *ἐπίθε-μα* «κάλυμμα – έμπλαστρο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐπιτίθημι*, πβ. αρχ. *τίθημι – θέμα*. Βλ. επίσης *επίθημα*.

επιθεωρώ

< αρχ. *ἐπιθεωρῶ (-έω)* «εξετάζω λεπτομερώς, παρατηρώ επακριβώς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐπι-* + *θεωρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-θεωρώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιθεώρηση < ελνστ. *ἐπιθεώρη-σις* «εποπτικός έλεγχος» → Οι σημ. τού περιοδικού και τού θεατρι-

κού είδους καταγράφονται στην Ελληνική τουλάχιστον από το 1894 και οφείλονται σε επίδρ. τού γαλλ. *revue*
επιθεωρη-τής, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *inspecteur*
επιθεωρησι-ακός.

επιθήλιο «στρώμα κυττάρων που αποτελούν ιστό» λόγ. [1844], < *επι-* + *-θήλ(ιο)* < αρχ. *θηλή* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *epithelium*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιθηλίω-μα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *epithelioma*.

επίθημα
< αρχ. *ἐπίθημα* «επικάλυμμα, σκέπασμα» [ήδη στον Όμηρο, πβ. *Ἰλ.* Ω 228: *φωριαμῶν ἐπιθήματα κάλ' ἀνέῳγεν*] (με μτγν. τύπο *ἐπίθεμα*), από θ. τού ρ. *ἐπιτίθημι* «θέτω επάνω, προσθέτω», για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Η γλωσσ. σημ. οφείλεται σε απόδ. τού ν.λατ. *suffixum*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

επιθυμώ
< αρχ. *ἐπιθυμῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐπι-* + *-θυμ(ῶ)* < *θυμός* (βλ.λ.), στη βασική αρχ. σημ. «ψυχή, καρδιά – το βαθύτερο είναι», οπότε το σύνθ. *ἐπι-θυμῶ* θα σήμαινε «θέτω την καρδιά μου σε κάτι, θέλω κάτι από καρδιάς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιθυμία < αρχ. *ἐπιθυμ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.52.2: *ἀλλὰ καὶ νεκροὶ ἐπ' ἀλλήλοις ἀποθνήσκοντες ἔκειντο καὶ [...] περὶ τὰς κρήνας ἁπάσας ἡμιθνῆτες τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίᾳ*]
επιθυμητός < αρχ. *ἐπιθυμη-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ρηματ. επίθ. τού *ἐπιθυμῶ (-έω)*
επιθυμητικός < αρχ. *ἐπιθυμη-τικός*.
ΣΥΝΘ. αν-επιθύμητος (ελνστ.).

επίκαιρος
< αρχ. *ἐπίκαιρος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Πυθ.*. 4.270: *ἰατὴρ ἐπικαιρότατος*] < *ἐπί-* + *καιρός* (βλ.λ.), πβ. κ. *έγ-καιρος, παρά-καιρος, πρόσ-καιρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επικαιρ-ότητα, λόγ. [1888].

επικαλούμαι «προβάλλω ως επιχείρημα – ζητώ βοήθεια»
< αρχ. *ἐπικαλοῦμαι*, μέσ. τύπος τού *ἐπικαλῶ (-έω)* «ζητώ, αιτώ (ως βοηθό ή μάρτυρα)» [ήδη ομηρικού] < *ἐπι-* + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-καλώ, μετα-καλώ, προ-καλώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίκληση < αρχ. *ἐπίκλη-σις* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Χ 506: *Ἀστυάναξ, ὃν Τρῶες ἐπίκλησιν καλέουσιν*] < *ἐπικαλῶ (-έω)*, πβ. αρχ. *καλῶ – κλῆσις*.

επικαλύπτω → καλύπτω

επικαρπία
< αρχ. *ἐπικαρπία* «εισόδημα από καλλιέργεια ή βοσκή» < *ἐπι-* + *καρπ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επικαρπούμαι, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *usufruct*, πβ. κ. μεσν. *ἐπικαρπῶ* «αποκομίζω (κέρδος ή όφελος)»
επικαρπω-τής, λόγ. [1851], < *επικαρπω- (επικαρπούμαι)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

επικατάρατος
< ελνστ. *ἐπικατάρατος*, ρηματ. επίθ. τού *ἐπικαταρῶμαι (-άο-)* < *ἐπι-* + αρχ. *καταρῶμαι* (βλ.λ. *κατάρα*).

επίκειται «αναμένεται»
< αρχ. *ἐπίκειται*, γ΄ πρόσ. τού ρ. *ἐπίκειμαι* «τίθεμαι επάνω – επιπίπτω, ασκώ πίεση» (χρησιμοποιήθηκε ως παθ. τού ρ. *ἐπιτίθημι*) < *ἐπί-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-κειται, έγ-κειται*. Ήδη από την αρχ. γλώσσα εμφανίζεται η σημ. «επαπειλείται, επικρέμαται», που αρχικώς είχε μόνο δυσμενή χροιά (πβ. Αντιφ. *Τετραλ.* Γ΄ 4.7: *τῷ μὲν γὰρ ἄρξαντι πανταχοῦ μεγάλα ἐπιτίμια ἐπίκειται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επικείμενος, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *ἐπίκειμαι*.

επίκεντρο
ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ἐπίκεντρος* < *ἐπί-* + *κέντρον* (βλ.λ.). Σε αστρονομικά και αστρολογικά κείμενα τής ελνστ. εποχής συναντούμε τη σημ. «κεντρικός – ευρισκόμενος στο κεντρικό σημείο που ισαπέχει από τα σημεία τής περιφέρειας» (πβ. Κλαυδ. Πτολ. *Τετράβιβλ.* 4.3: *καὶ ἐὰν μὲν οἱ δορυφοροῦντες ἀστέρες ἤτοι ἐπίκεντροι καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἢ πρὸς τὸ ὑπὲρ γῆν κέντρον συσχηματίζωνται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επικεντρώνω < ελνστ. *ἐπικεντρ-οῦμαι (-όο-)* «καταλαμβάνω καίριο σημείο» (όρ. τής Αστρονομίας)
επικέντρωση < ελνστ. *ἐπικέντρω-σις* «κατοχή κεντρικού σημείου» < ρ. *ἐπικεντρ-οῦμαι (-όο-)*.

επικερδής
< ελνστ. *ἐπικερδής* < *ἐπι-* + αρχ. *κέρδ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ής*.

επί κεφαλής
< ελνστ. φρ. *ἐπὶ κεφαλῆς* «στο κεφάλι» < *ἐπί* + γεν. πτώση τού αρχ. ουσ. *κεφαλή*. Η φρ. χρησιμοποιείται ήδη την ελνστ. εποχή δηλώνοντας αρχηγική θέση ή ηγεσία (πβ. Ευσεβ. *Εὐαγγ. Ἀποδ.* 8.1.71: *κατέστησάν τε ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἄρχοντες ἐθνῶν*· μεσν. Άννα Κομν. *Ἀλεξ.* 15.6: *ἐπὶ κεφαλῆς μὲν αὐτὸς εἱστήκει*). Η σύνταξη τής φρ. με γενική πτώση οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *en tête de...*

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

επί κεφαλής

Η στερεότυπη φράση ***επί κεφαλής*** παραμένει άκλιτη, ανεξάρτητα από τον όρο που προσδιορίζει. Για να αποφεύγονται λάθη όπως **οι/τους επικεφαλείς, *τον επικεφαλή, *τού επικεφαλούς*, είναι προτιμότερο να διατηρείται ο χωρισμός τής φράσης σε δύο λέξεις. Παραδείγματα: *Οι επί κεφαλής των κοινοβουλευτικών ομάδων – Το επί κεφαλής αεροσκάφος σε πολεμικό σχηματισμό – Ο ρυθμός τού επί κεφαλής δρομέα* κ.ά.

επικεφαλίδα

< λόγ. [1882] *ἐπικεφαλίς, -ίδος* < *ἐπι-* + *κεφαλ(ίς, -ίδα)* < αρχ. *κεφαλή* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *en-tête*, διαφ. από το μεσν. *ἐπικεφαλίς, -ίδος* «το άνω τμήμα μοχλού ή άξονα».

επικήδειος → κηδεία

επικηρύσσω → κήρυκας

επικίνδυνος → κίνδυνος

επίκληση → επικαλούμαι

επικλινής «κεκλιμένος, κατηφορικός»

< αρχ. *ἐπικλινής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < *ἐπι-* + ρ. *κλίν(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ής*.

επίκοινος → κοινός

επικοινωνώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπικοινωνῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Γοργ.* 464c.1-3: *ἐπικοινωνοῦσι μὲν δὴ ἀλλήλαις, [...] ἥ τε ἰατρικὴ τῇ γυμναστικῇ καὶ ἡ δικαιοσύνη τῇ νομοθετικῇ*] < *ἐπι-* + *κοινων(ῶ)* «συμμετέχω» < *κοινωνός* (βλ.λ.), πβ. κ. *συγ-κοινωνώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έρχομαι σε επαφή, σε σχέση με κάτι» → σύγχρ. σημ. «μεταδίδω μήνυμα, πληροφορία ή ανταλλάσσω γνώσεις, σκέψεις κ.λπ. με κάποιον» (με επίδρ. των γαλλ. *communiquer*, αγγλ. *communicate*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επικοινωνία < αρχ. *επικοινων-ία* «αμοιβαία σχέση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Σοφ.* 252d.2-3: *Τί δ', ἂν πάντα ἀλλήλοις ἐῶμεν δύναμιν ἔχειν ἐπικοινωνίας;*] (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *communication*)

επικοινωνι-ακός < *επικοινωνί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

ΣΥΝΘ. επικοινωνιο-: *επικοινωνιο-λόγος, επικοινωνιο-λογία, επικοινωνιο-λογικός*.

επικολλώ → κόλλα

επικονίαση «μεταφορά τής γύρης στον ύπερο για την αναπαραγωγή τού φυτού»

λόγ. [1890], < ελνστ. *ἐπικονιῶ (-άω)* «ασβεστώνω (με κονίαμα)» < *ἐπι-* + αρχ. *κονιῶ (-άω)* < *κόνις* «σκόνη – κονία» (με ταύτιση τής *κόνεως* προς τη *γύρη*), απόδ. τού γαλλ. *pollinisation* (παλαιότ. *pollination*).

επικοντιστής «αθλητής τού άλματος επί κοντώ»

φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *επί κοντώ* (βλ.λ. *κοντάρι*) με παραγ. τέρμα *-ιστής*.

επικός → έπος

επίκουρος

< αρχ. *ἐπίκουρος* «βοηθητικός, ενισχυτικός» [ήδη ομηρικό] (αρχικά στρατ. όρος) < **ἐπί-κορσος*, ίσως < *ἐπί-* + θ. **κορσ-*, για το οποίο εικάζεται ότι συνδ. με λατ. *curro* «τρέχω (προς βοήθεια)» (< **kr̥sō-*, πβ. γαλλ. *courrir*), κελτ. *carros* «άρμα» (βλ.λ. *κάρο*), αρχ. γερμ. **hurs-am-* (> αγγλ. *horse* «ίππος») κ.ά. Κατ' άλλη άποψη, το αρχ. *ἐπίκουρος* πρέπει να συνδεθεί με το μυκ. *e-pi-ko-wo* και να αναλυθεί **ἐπί-κορϜ-ος*, συνδεόμενο με το Ι.Ε. **ker-* «αυξάνω», πράγμα που θα του απέδιδε αρχική σημ. «νεαρός άνδρας στο στάδιο τής ανάπτυξης» (βλ.λ. *κούρος*). Ο όρος *επίκουρος καθηγητής* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *assistant professor*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επικουρία < αρχ. *ἐπικουρ-ία* «βοήθεια, συνδρομή, βοηθητική δύναμη» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 731: *ὦ πόποι κεδνῆς ἀρωγῆς κἀπικουρίας στρατοῦ*]

επικουρικός < αρχ. *ἐπικουρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη με στρατιωτική σημασία, *Ἱστ.* 8.28.5: *ἀποστέλλουσι πεζῇ μέχρι Ἐρυθρῶν ἔχοντα τὸ παρὰ Ἀμόργου ἐπικουρικόν*]

επικουρικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *subsidiarity*

επικουρώ < αρχ. *ἐπικουρ-ῶ (-έω)* «έρχομαι ως βοηθός ή σύμμαχος, προσφέρω ενίσχυση».

επίκρανο

< αρχ. *ἐπίκρανον* «κεφαλόδεσμος – κιονόκρανο, επίστεμμα πεσσού» < *ἐπί-* + *κράν(ον)* (βλ.λ. *κράνος*).

επικρατώ

< αρχ. *ἐπικρατῶ (-έω)* «εξουσιάζω – υπερισχύω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 214: *ὅσσοι γὰρ νήεσσιν ἐπικρατέουσιν ἄριστοι*] < *ἐπι-* + *κρατῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-κρατώ, παρα-κρατώ, συγ-κρατώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επικράτηση < αρχ. *ἐπικράτη-σις* «κυρίευση – υπερίσχυση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη]

επικράτεια < αρχ. *ἐπικράτ-εια* «κυριότητα, κυριαρχία – περιοχή ασκήσεως τής κυριότητας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἑλ.* 6.13.5: *πρὶν ἂν ἔξω τῆς τούτου ἐπικρατείας γένηται*] < *ἐπικρατ-ής*. Ορισμένοι όροι αποτελούν μεταφρ. δάνεια, όπως *Συμβούλιο τής Επικρατείας* (γαλλ. *Conseil d'État*), *βουλευτής επικρατείας* (γαλλ. *député d'état*)

επικρατών < αρχ. *ἐπικρατῶν*, μτχ. ενεστ. τού *ἐπικρατῶ (-έω)*, με περαιτέρω σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. τού αγγλ. *prevalent*
επικρατέστερος < αρχ. *ἐπικρατέσ-τερος*, συγκρ. βαθμός τού επιθ. *ἐπικρατ-ής*.

επικρέμαται «επαπειλείται»
γ΄ πρόσ. τού αρχ. *ἐπικρέμαμαι*, μέσ. τύπου τού ρ. *ἐπικρεμάννυμι* «κρεμώ – επίκειμαι» < *ἐπι-* + *κρεμάννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *κρεμώ*.

επικρίνω
< αρχ. *ἐπικρίνω* «αποφασίζω, εκφέρω κρίση, δικάζω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐπι-* + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-κρίνω, προ-κρίνω, συγκρίνω*. Η σύνδεση τής λ. με την έκδοση δικαστικής απόφασης συνέτεινε ώστε να λάβει κυρίως αρνητική σημ. «κατακρίνω, εκφράζω δυσμένεια».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίκριση < ελνστ. *ἐπίκρι-σις* «προσδιορισμός – κρίση»
επικριτής < ελνστ. *ἐπικρι-τής* «κριτής, διαιτητής» (η σημερινή σημ., λόγ. [1856], κατ' αναλογίαν προς το ρ. *επικρίνω*)
επικριτικός < ελνστ. *ἐπικριτ-ικός* «επιβεβαιωτικός, καθοριστικός»
επίκριμα < ελνστ. *ἐπίκρι-μα* «απόφαση, προσταγή», απόδ. τού λατ. *decretum* «ψήφισμα, διάταγμα».

επικροτώ «εγκρίνω, επιδοκιμάζω»
< αρχ. *ἐπικροτῶ (-έω)*, αρχικώς «θορυβώ, χτυπώ με κρότο», < *ἐπι-* + *κροτ(ῶ)* < *κρότος* (βλ.λ.). Κατά την ελνστ. εποχή η λ. συναντάται επίσης με τη σημ. «χειροκροτώ επιδοκιμαστικά» (πβ. Επικτ. *Διατρ.* 4.1.108: *τῶν συνεορταζόντων δεῖται, τῶν συγχορευόντων, ἵν' ἐπικροτῶσι μᾶλλον, ἐπιθειάζωσιν, ὑμνῶσι δὲ τὴν πανήγυριν*).

επικρούω
< αρχ. *ἐπικρούω* «χτυπώ καρφί, σφυροκοπώ – επικροτώ» < *ἐπι-* + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-κρούω, προσ-κρούω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίκρουση < ελνστ. *ἐπίκρου-σις* «κρούση δύο αντικειμένων» → μεσν. σημ. «εξέταση ασθενούς μέσω ψηλαφήσεως» (πβ. Παύλ. Ιατρ., 7ος αι. μ.Χ., *Ἐπιτομ. Ἰατρ.* 3.70.1: *πρός τε τὴν ἐκ τῶν δακτύλων ἐπίκρουσιν ἦχος τυμπανώδης γίνεται*) → σύγχρ. σημ. «σήμανση» (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *percussion*)
επικρουσ-τήρας, λόγ. [1897], < *επικρουσ-* (*επικρούω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *προσκρουστήρας*), απόδ. τού γαλλ. *percuteur*
επικρουσ-τικός, λόγ. [1839].

επίκτητος
< αρχ. *ἐπίκτητος* «αυτός που αποκτήθηκε επιπλέον ή εκ των υστέρων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀγησ.* 1.36.12-13: *οὔτε τοὺς ἐπικτήτους ἀντὶ τῶν ἀρχαίων φίλων (δέξαιτο ἄν)*] < *ἐπί-* + *κτητός*, ρηματ. επίθ. τού *κτῶμαι (-άο-)* «κατέχω, αποκτώ», για το οποίο βλ.λ. *-κτώ*, πβ. κ. *κατα-κτώ, (επ)ανα-κτώ, αποκτώ*. Ήδη αρχ. είναι η αντίθεση *ἐπίκτητος – ἔμφυτος, αὐτοφυής*.

επικυρώνω
< μεσν. *ἐπικυρώνω* < αρχ. *ἐπικυρῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.2.32: *ὅτῳ οὖν ταῦτα δοκεῖ καλῶς ἔχειν, ἐπικυρωσάτω ὡς τάχιστα*] < *ἐπι-* + *κυρ(ῶ)* (βλ.λ. *κυρώνω*), πβ. κ. *κατα-κυρώνω, προσ-κυρώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επικύρωση < αρχ. *ἐπικύρω-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἀθην. Πολιτ.* 41.3.4: *πρὸς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς χειροτονίας*] < *ἐπικυρῶ (-όω)*
επικυρωτικός < μεσν. *ἐπικυρω-τικός*.

επίκυψη
< αρχ. *ἐπίκυψις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ἐπικύπτω* «σκύβω» < *ἐπι-* + *κύπτω* (βλ.λ. *σκύβω*).

επιλαμβάνομαι → λαμβάνω

επίλαρχος → ίλη

επιλαχών
< αρχ. *ἐπιλαχών*, μτχ. αορ. β΄ τού ρ. *ἐπιλαγχάνω* «κληρώνομαι δεύτερος (ύστερα από άλλον)» (πβ. Αισχίν. *Κατὰ Κτησιφ.* 62: *ἐνταῦθ' εἰσέρχεται βουλευτὴς εἰς τὸ βουλευτήριον Δημοσθένης, οὔτε λαχὼν οὔτ' ἐπιλαχών, ἀλλ' ἐκ παρασκευῆς πριάμενος*) < *ἐπι-* + *λαγχάνω* (βλ.λ. *λαχαίνω*).

επιλέγω
< αρχ. *ἐπιλέγω* «λέγω κατόπιν ή μετά – διαλέγω, εκλέγω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐπι-* + *λέγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-λέγω, δια-λέγω, προ-λέγω, συλ-λέγω*. Το ουδ. πληθ. *ἐπιλεγόμενα* (από τη μτχ. μέσου ενεστ. *ἐπιλεγόμενος*) μαρτυρείται ήδη στον Αριστοτέλη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιλεκ-τικός, λόγ. [1852], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sélectif*
επίλεκτος < αρχ. *ἐπίλεκ-τος* «επιλεγμένος, διαλεχτός (συνήθ. για στρατιώτες)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα και τον Κτησία, πβ. Κτησ. *απόσπ.* 3c,688,F.1b.541: *Σεμίραμις μετὰ στρατιωτῶν ἐπιλέκτων μαχομένη*]
επιλέξ-ιμος < *επιλεξ-* (*επιλέγω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *selectible*
επιλογή < ελνστ. *ἐπιλογ-ή*, πβ. κ. *συλ-λέγω – συλλογή*. → Ο βιολ. όρ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. (*natural*) *selection*
επιλογ-έας, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *selector*
επίλογος < αρχ. *ἐπίλογ-ος* «συμπέρασμα, κατακλείδα – ολοκλήρωση λόγου ή ομιλίας» [ήδη τον 5ο αι.

π.Χ., πβ. Ηροδ. Ἱστ. 1.27.19-20: *κάρτα τε ἡσθῆναι Κροῖσον τῷ ἐπιλόγῳ*] (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *épilogue*).

επιληπτικός → επιληψία

επιλήσμων «αυτός που ξεχνά»
< αρχ. *ἐπιλήσμων, -ονος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. Περὶ *φυσ.* 14.16-17: *καὶ γίνονται τῶν μὲν παρεόντων κακῶν ἐπιλήσμονες, τῶν δὲ μελλόντων εὐέλπιδες ἀγαθῶν*] < *ἐπι-* + *-λήσ-μων* < **λāθ-* (με παραγ. τέρμα *-μων*), για το οποίο βλ.λ. *λανθάνω, λησμονώ*.

επιληψία
< αρχ. *ἐπιληψία / ἐπίληψις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], από θ. τού ρ. *ἐπιλαμβάνω* (για νόσο) «καταλαμβάνω αιφνίδια, προσβάλλω» (πβ. αρχ. *λαμβάνω – λῆψις*) < *ἐπι-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.). Η ασθένεια αποκαλείτο επίσης ευφημιστικά *ἱερὰ νόσος* (πβ. το έργο τού Ιπποκράτη *Περὶ ἱερῆς νούσου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιληπτικός < αρχ. *ἐπιληπ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη ως ιατρ. όρος] < *ἐπιλαμβάνω*.

επιλήψιμος «αξιόμεμπτος»
< ελνστ. *ἐπιλήψιμος*, από θ. τού αρχ. *ἐπιλαμβάνω* στη σημ. «επιτίθεμαι, συλλαμβάνω» (τού μέσ. τύπου ως δικανικού όρου) < *ἐπι-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.).

επιλογή → επιλέγω

επίλογος → επιλέγω

επίλοιπος
< αρχ. *ἐπίλοιπος* < *ἐπί-* + *λοιπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *υπό-λοιπος*.

επιλόχειος → λοχεία

επιλύω → λύνω

επίμαχος
< αρχ. *ἐπίμαχος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 4.31.2: *ὃ ἦν ἔκ τε θαλάσσης ἀπόκρημνον καὶ ἐκ τῆς γῆς ἥκιστα ἐπίμαχον*] < *ἐπί-* + *-μαχ(ος)* < θ. τού ρ. *μάχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *σύμ-μαχος*.

επιμειξία → επιμιξία

επιμέλεια → επιμελούμαι

επιμελής → επιμελούμαι

επιμελητής
< αρχ. *ἐπιμελητής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 765d.4-5: *ὁ τῆς παιδείας ἐπιμελητὴς πάσης θηλειῶν τε καὶ ἀρρένων*] < θ. *ἐπιμελη-* (τού ρ. *ἐπιμελοῦμαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τής*. Στην Αρχαιότητα η λ. *ἐπιμελητής* προσδιόριζε διάφορα αξιώματα επιστασίας ή επίβλεψης, στα οποία συγκαταλεγόταν ο διοικητής ή κυβερνήτης, ο αρχηγός φυλής, ο επιθεωρητής ή επιτηρητής εμπορίου, νεωρίου, λιμένα κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμελητεία < ελνστ. *ἐπιμελητ-εία* «το αξίωμα τού επιμελητή» (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *intendance*)
επιμελη-τήριο, λόγ. [1871] (διαφ. το μεσν. *ἐπιμελη-τήριον* «σχολείο»).

επιμελούμαι
< αρχ. *ἐπιμελοῦμαι (-έο-) / ἐπιμέλομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. Ἀγησ. 1.21.4-22.1: *εἰ αἴσθοιτο καταλελειμμένα παιδάρια [...] ἐπεμέλετο καὶ τούτων ὅπως συγκομίζοιντό ποι*] < *ἐπι-* + *μέλω / -ομαι* «φροντίζω, μεριμνώ», για το οποίο βλ.λ. *μέλει* (φρ. *με μέλει* «με νοιάζει»), *μελετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμελής < αρχ. *ἐπιμελ-ής* «αυτός που φροντίζει (για κάποιον/κάτι), προσεκτικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 2.6.35: *ἐπιμελὴς τε τῶν φίλων εἶ καὶ οὐδενὶ οὕτω χαίρεις ὡς φίλοις ἀγαθοῖς*]
επιμέλεια < αρχ. *ἐπιμέλ-εια* «φροντίδα – επιστασία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Λάχ.* 201b.4-5: *κοινῇ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν μειρακίων ἐπιμέλειαν ποιησώμεθα*]
επιμελημένος < αρχ. *ἐπιμεμελημένος*, μτχ. παρακ. τού ρ. *ἐπιμελοῦμαι (-έο-) / ἐπιμέλομαι*.

επίμεμπτος → μέμφομαι

επιμένω
< αρχ. *ἐπιμένω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αναμένω, περιμένω κάπου (στο ίδιο σημείο)», < *ἐπι-* + *μένω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-μένω, δια-μένω, παρα-μένω, περι-μένω*. Ήδη αρχ. είναι η σημερινή σημ. «εμμένω στις θέσεις ή απόψεις μου, εξακολουθώ να επιδιώκω ή να υποστηρίζω κάτι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμονή < αρχ. *ἐπιμον-ή* «χρονοτριβή, καθυστέρηση – σταθερότητα, εμμονή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη]
επίμονος < ελνστ. *ἐπίμον-ος* «αυτός που παραμένει, μόνιμος – αυτός που επιμένει» (ήδη αρχ. το επίρρ. *ἐπιμόνως*).

επιμερίζω «μοιράζω, διανέμω»
< ελνστ. *ἐπιμερίζω* < *ἐπι-* + αρχ. *μερίζω* «μοιράζω, χωρίζω» (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-μερίζω, παρα-μερίζω, συμ-μερίζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμερισμός < ελνστ. *ἐπιμερισ-μός*
επιμερισ-τικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *distributif*.

επί μέρους
< αρχ. φρ. *ἐπὶ μέρους*, που απαντά ήδη στον Αριστοτέλη (πβ. *Περὶ ψυχ.* 412b: *δεῖ δὴ λαβεῖν τὸ ἐπὶ μέρους ἐφ᾽ ὅλου τοῦ ζῶντος σώματος*).

επιμετρώ
< αρχ. *έπιμετρῶ (-έω)* «υπολογίζω, καταμετρώ επιπλέον» < *ἐπι-* + *μετρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-μετρώ, προσ-μετρώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμέτρηση < ελνστ. *ἐπιμέτρη-σις* «τρόπος μέτρησης» → σύγχρ. νομ. όρος «υπολογισμός τής ποινής» (λόγ. [1833])
επίμετρο < ελνστ. *ἐπίμετρ-ον* «κάτι που προστίθεται για να συμπληρωθεί το μέτρο, προσθήκη» (ήδη έκτοτε η σημ. «συμπλήρωμα λόγου ή κειμένου», πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πυρρ. ύποτυπ.* 2.194: *ἐξ ἐπιμέτρου δὲ οὐ χεῖρον ἴσως καὶ ἰδίᾳ περὶ αὐτῶν διαλαβεῖν*).

επιμήκης
< αρχ. *ἐπιμήκης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἐπι-* + *-μήκ(ης)* < *μῆκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-μήκης, προ-μήκης.*

επιμηκύνω «αυξάνω το μήκος ή τη διάρκεια»
< ελνστ. *ἐπιμηκύνω* < *ἐπι-* + αρχ. *μηκ(ύνω)* < *μῆκος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμήκυν-ση, λόγ. [1891].

επιμιξία
< αρχ. *ἐπιμ(ε)ιξία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], από θ. τού ρ. *ἐπιμείγνυμι / -ύω* «προσθέτω μείγμα, αναμειγνύω» < *ἐπι-* + *μείγνυμι / -ύω,* για το οποίο βλ.λ. *μείγμα.* Για την ορθογραφία ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναμειγνύω.*

επιμίσθιο → μισθός

επιμονή → επιμένω

επίμονος → επιμένω

επίμορτος συνήθ. στις φρ. *επίμορτη αγροληψία / καλλιέργεια*
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐπίμορτος (γῆ)* < *ἐπί-* + *-μορτ(ος)* < *μορτή* «αγρομερίδιο, αγροτεμάχιο» < θ. *μορ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *μείρομαι* «μοιράζω, -ομαι», βλ.λ. *μέρος, μόριο*) + παραγ. τέρμα *-τή* (πβ. κ. *ἀορ-τή*).
ΣΗΜΑΣ. Ο γραμματικός τού 2ου αι. μ.Χ. Πολυδεύκης είχε δώσει τον ακόλουθο ορισμό: *ἐπίμορτος δὲ γῆ παρὰ Σόλωνι ἡ ἐπὶ μέρει γεωργουμένη, καὶ μορτὴ τὸ μέρος τὸ ἀπὸ τῶν γεωργῶν* (*Ὀνομαστ.* 7.151). Επομένως, *ἐπίμορτος* χαρακτηριζόταν η καλλιέργεια αγρού με μίσθωμα που περιελάμβανε μέρος τής σοδειάς.

επιμορφώνω
< ελνστ. *ἐπιμορφῶ (-όω),* αρχική σημ. «δίνω μορφή», < *ἐπι-* + *-μορφ(ῶ)* < αρχ. *μορφή,* πβ. κ. *δια-μορφώνω, συμ-μορφώνω.* Η νεότ. σημ. «καταρτίζω» οφείλεται σε σημασιολ. εξέλιξη τού απλού *μορφώνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιμόρφωση < μεσν. *ἐπιμόρφω-σις* «χάραξη άλλης μορφής» (η νεότ. σημ. κατά την εξέλιξη τού απλού *μόρφωση*)
επιμορφω-τής
επιμορφω-τικός.

επίμοχθος → μόχθος

επιμύθιο «επίλογος, συμπέρασμα»
< ελνστ. *ἐπιμύθιον* «ηθικό δίδαγμα μύθου», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐπιμύθιος* «αυτός που έπεται τού μύθου» < *ἐπι-* + αρχ. *μῦθος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος.*

επίνειο
< αρχ. *ἐπίνειον* «ναύσταθμος – παραθαλάσσιος οικισμός πόλεως, που περιλαμβάνει λιμάνι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.30.2: *καὶ Κυλλήνην τὸ Ἠλείων ἐπίνειον ἐνέπρησαν*], < *ἐπί-* + *νεῖος / νήιος* (θ. **νηϜ-*), που προέρχεται από το ουσ. *ναῦς* «πλοίο» (βλ.λ.).

επινεύω → νεύω

επινίκιος
< αρχ. *ἐπινίκιος* < *ἐπι-* + *νίκ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος.* Η φρ. *τὰ ἐπινίκια* είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Συμπ.* 175a.10-11: *τῇ ὑστεραίᾳ ᾗ ᾗ τὰ ἐπινίκια ἔθυεν αὐτός τε καὶ οἱ χορευταί*).

επινοώ
< αρχ. *ἐπινοῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.70.2: *οἱ μέν γε νεωτεροποιοὶ καὶ ἐπινοῆσαι ὀξεῖς καὶ ἐπιτελέσαι ἔργῳ ἃ ἂν γνῶσιν*] < *ἐπι-* + *νοῶ* < *νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-νοώ, παρα-νοώ, υπο-νοώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επινόηση < ελνστ. *ἐπινόη-σις*
επινόημα < αρχ. *ἐπινόη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἄρθρ.* 42.10-11: *τὸ μὲν γὰρ ἐπινόημα ἀρχαῖον, καὶ ἐπαινέω ἔγωγε σφόδρα τὸν πρῶτον ἐπινοήσαντα*]
επινοητής < ελνστ. *ἐπινοη-τής*
επινοητικός < ελνστ. *ἐπινοη-τικός*
επίνοια < αρχ. *ἐπίνο-ια* «σκέψη, σχεδιασμός – εφευρετικότητα» < *ἐπινοῶ (-έω),* πβ. κ. *μετα-νοώ – μετά-νοια, υπο-νοώ – υπό-νοια*
επινοητικ-ότητα, λόγ. [1880], < *επινοητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

επίορκος «αυτός που καταπατεί τον όρκο του»
< αρχ. *ἐπίορκος* [ήδη ομηρικό] < *ἐπί-* (βλ.λ. *επί*) + *ὅρκος.* Οι μελετητές ερμηνεύουν το σύνθετο ως φραστικό από τη συνεκφορά *ἐπὶ ὅρκῳ / ἐφ' ὅρκῳ βάς* «αυτός που καταπατεί τον όρκο» ή αποδίδουν στην πρόθεση εναντιωματική σημ., δηλ. *ἐπίορκος* «κατά / εναντίον τού όρκου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιορκία < αρχ. *ἐπιορκ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
επιορκώ < αρχ. *ἐπιορκ-ῶ (-έω).*

επιούσα «η επόμενη ημέρα»
< αρχ. *ἐπιοῦσα* (ενν. *ἡμέρα / νύξ*, φρ. που απαντούν ήδη στον Θουκυδίδη), ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *ἐπιών, -όντος* «επόμενος» τού ρ. *ἔπειμι* «επέρχομαι, ακολουθώ» (βλ.λ. *ιόν, εισιτήριο*).

επιούσιος
< ελνστ. *ἐπιούσιος* (ενν. *ἄρτος*) < αρχ. *ἐπιοῦσ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*. Το επίθ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. ως παράκληση τής Κυριακής Προσευχής (Ματθ. 6,11: *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον*).

επίπαση «πασπάλισμα»
λόγ. [1885], < θ. *επιπα-* (τού αρχ. *ἐπιπάσσω* < *ἐπι-* + *πάσσω / -ττω* «πασπαλίζω, ραίνω», για το οποίο βλ.λ. *παστός*) + παραγ. τέρμα *-σις / -ση*.

επίπεδος
< αρχ. *ἐπίπεδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.1.29: *χωρίον ἐπίπεδον*] < *ἐπί-* + θ. *πεδ-* τού αρχ. *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο, πεδιάδα*) + παραγ. τέρμα *-ος*, πβ. κ. *ισό-πεδος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίπεδο, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἐπίπεδος* → Ορισμένες σημ. (ιδίως «στάδιο, βαθμίδα σε ορισμένη κλίμακα» ή η γενική *επιπέδου* «για κάτι / κάποιον που υπερβαίνει τον μέσο όρο, που είναι ανώτερος, εξαιρετικός») αποτελούν απόδ. των αγγλ. *level*, γαλλ. *niveau*.
ΣΥΝΘ. επιπεδο-: *επιπεδο-γράφηση* (λόγ. [1859]), *επιπεδο-γραφία* (λόγ. [1797], μεταφρ. δάνειο), *επιπεδο-γράφος* (μεταφρ. δάνειο) – *επιπεδο-μέτρηση* (λόγ. [1890]), *επιπεδο-μετρία* (λόγ. [1812], μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
επίπεδο
Η λέξη ***επίπεδο*** είναι ουσιαστικοποιημένος τύπος τού επιθέτου ***επίπεδος***, το οποίο αρχικά αναφερόταν σε κάτι που βρισκόταν επί τού εδάφους, όπως φαίνεται και στα συνθετικά *ἐπί* + *πέδον* «έδαφος» (π.χ. *ἐπίπεδος σηκός*, τμήμα αρχαίου ναού).
Η ουσιαστικοποιημένη χρήση τής λέξης απαντά ήδη στον Πλάτωνα (στον *Θεαίτητο*), ο οποίος σχολιάζοντας μια φράση τού Πινδάρου αναφέρει ότι η διάνοια πετάει παντού, *τᾶς τε γᾶς ὑπένερθε καὶ τὰ ἐπίπεδα γεωμετροῦσα, οὐρανοῦ θ' ὕπερ ἀστρονομοῦσα* («και κάτω από τη γη μετρώντας την επιφάνειά της και πάνω από τον ουρανό μελετώντας τα άστρα»). Ο ουσιαστικοποιημένος τύπος, που λόγω τής σημασίας του στη γεωμετρία χρησιμοποιήθηκε πολύ στην Ελληνική, σταδιακά δήλωσε είτε την επιφάνεια (π.χ. στον Δημόκριτο: *εἰ κῶνος τέμνοιτο ἐπιπέδῳ*) είτε την επίπεδη πλευρά/όψη ενός σχήματος (πβ. τον Σιμπλίκιο, ο οποίος γράφει ότι ο κύβος έχει «*δώδεκα μὲν πλευρὰς ὀκτὼ δὲ γωνίας ἓξ δὲ ἐπίπεδα*»). Είναι χαρακτηριστικά και όσα σημειώνει ο σπουδαίος «πολυΐστωρ» Μιχαήλ Ψελλός: *οἱ μὲν γὰρ παλαιοὶ πᾶσαν ἁπλῶς ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον καλοῦσιν, ἀδιάφορον γὰρ αὐτοῖς ἐπίπεδον ἢ ἐπιφάνειαν λέγειν.*
Μόλις στα νεότερα χρόνια, με επίδραση ξένων λέξεων (π.χ. τής αγγλικής ***level*** και τής γαλλικής ***niveau***), η λέξη *επίπεδο* άρχισε να δηλώνει επίσης το τμήμα που είναι παράλληλο προς τον ορίζοντα (π.χ. *σπίτια χτισμένα σε παράλληλα επίπεδα*) και από εκεί πέρασε στη μεταφορική σημασία τής «βαθμίδας σε ορισμένη κλίμακα» (π.χ. *μορφωτικό επίπεδο*).

επιπεφυκώς «λεπτός υμένας που καλύπτει εσωτερικά το βλέφαρο και τον οφθαλμικό βολβό»
< αρχ. *ἐπιπεφυκώς, -ότος*, μτχ. παρακ. τού ρ. *ἐπιφύω* «φύομαι επάνω – προσκολλώμαι» < *ἐπι-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.). Η μτχ. συναντάται στη φρ. *ἐπιπεφυκὼς ὑμήν / χιτών* (τού οφθαλμού) ήδη στον ιατρό Γαληνό (2ος αι. μ.Χ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιπεφυκ-ίτιδα, λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *conjonctivité*.

επίπλαστος
< ελνστ. *ἐπίπλαστος* «επαλειμμένος – πλαστός, ψευδής», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐπιπλάσσω / -ττω* «επαλείφω» < *ἐπι-* + *πλάσσω* (βλ.λ.).

επιπλέον
< αρχ. φρ. *ἐπὶ πλέον* (ήδη στον Θουκυδίδη) < *ἐπί* + *πλέον* (βλ.λ.).

επιπλέω → πλέω

επιπλήττω
< αρχ. *ἐπιπλήττω / -σσω* «χτυπώ – (μτφ.) μαλώνω, επιτιμώ» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 500: *τόξῳ ἐπιπλήσσων*] < *ἐπι-* + *πλήττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *καταπλήσσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίπληξη < αρχ. *ἐπίπληξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

έπιπλο
< αρχ. *ἔπιπλον* (κυρ. πληθ. *ἔπιπλα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐπιπέλομαι* στη σημ. «βρίσκομαι στην επιφάνεια, κινούμαι – επέρχομαι, πλησιάζω» < *ἐπι-* + *πέλομαι* (βλ.λ. *πόλος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιπλ-ώνω, λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ameubler*
επίπλω-ση, λόγ. [1883], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ameublement*.
ΣΥΝΘ. επιπλο-: *επιπλο-ποιείο, επιπλο-ποιία, επιπλο-ποιός, επιπλο-πωλείο.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

έπιπλο

Εφόσον ευσταθεί η σύνδεση με το ρ. *ἐπιπέλομαι* στη σημασία «κινούμαι», το ουσ. ***ἔπιπλα*** αναφέρεται προφανώς στα κινητά περιουσιακά στοιχεία εν αντιθέσει προς τα ακίνητα (αγρούς, κατοικίες κ.λπ.). Με αυτόν τον τρόπο ερμήνευαν τη λέξη γραμματικοί όπως ο Πολυδεύκης (2ος αι. μ.Χ.), που θεωρεί *ἔπιπλα* τα ελαφρότερα αποκτήματα (*Ὀνομαστ.* 10.10: *αὐτὰ δὲ τὰ σκεύη καλοῖτ' ἂν ἔπιπλα ἤγουν ἡ κούφη κτῆσις, τὰ ἐπιπολῆς ὄντα τῶν κτημάτων*) και ο Παυσανίας (2ος αι. μ.Χ.), που αναφέρεται στην κινητή τους φύση (*Ἀττ.* 54: *ἔπιπλα· τὰ μὴ ἔγγεια κτήματα, ἀλλ' ἡ κατ' οἶκον κτῆσις ἡ δυναμένη πλεῦσαι*). Ας σημειωθεί ότι παρόμοια αντίληψη εκφράζεται και σε άλλες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *meuble* / ισπ. *mueble* «έπιπλο» < λατ. *mobilis* «κινητός».

επιπλοκή

< ελνστ. *ἐπιπλοκή* «μπλέξιμο – περιπλοκή» < αρχ. *ἐπιπλέκω* < *ἐπι-* + *πλέκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πλέκω – πλοκή, εμ-πλοκή, συμ-πλοκή*.

επιπολάζω «επιπλέω – εμφανίζομαι συχνά»

< αρχ. *ἐπιπολάζω* < επίρρ. *ἐπιπολ(ῆς)* «επιφανειακώς» + παραγ. τέρμα *-άζω*. Βλ.λ. *επιπόλαιος*.

επιπόλαιος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπιπόλαιος* < *ἐπιπολή (-ᾱ)* «επιφάνεια» (χρησιμοποιείται κυρ. η γεν. πτώση ως επίρρ. *ἐπιπολῆς* «επιφανειακώς») + παραγ. τέρμα *-ιος*. Το ουσ. *ἐπιπολή* προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐπιπέλομαι*, στη σημ. «βρίσκομαι στην επιφάνεια, κινούμαι – επέρχομαι, πλησιάζω» < *ἐπι-* + *πέλομαι* (βλ.λ. *πόλος*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιφανειακός» (ήδη στον ιατρό Ιπποκράτη οι φρ. *ἐπιπόλαιον δέρμα, ὀστοῦν*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «ελαφρύς, αστόχαστος, απρόσεκτος» (πβ. Δημοσθ. *Ἐρωτ.* 56: *μὴ τὰς ἐπιπολαίους ἡδονὰς καὶ διατριβὰς ἀγαπᾶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιπολαιότητα < μεσν. *ἐπιπολαι-ότης, -ότητος*.

επίπονος → πόνος

επίπτωση

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐπίπτωσις*, από θ. τού αρχ. *ἐπιπίπτω* «πέφτω επάνω – εφορμώ, επακολουθώ» (πβ. αρχ. *πτῶσις – πίπτω*) < *ἐπι-* + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πτώση – εφόρμηση» (πβ. Πλουτ. *Συμπόσ.* 740D: *αἱ δὲ τῶν κλήρων ἀτάκτως διασπειρομένων ἐπιπτώσεις τὴν τύχην παρεισάγουσιν·* Φλαβ. Ιωσήπ. *Ἰουδ. Ἀρχ.* 18.319: *κατὰ βραχὺ δὲ προσῄει χρῄζων αἰφνίδιον ποιεῖσθαι τὴν ἐπίπτωσιν*) → ελνστ. σημ. «σύμπτωση» (πβ. Ποσειδ. *ἀπόσπ.* 13: *οὐκ ἐκ προνοίας γίγνονται [...] ἀλλὰ κατὰ ἐπίπτωσιν καὶ συντυχίαν*) → σύγχρ. σημ. «αρνητικό επακόλουθο» (με επίδρ. τού γαλλ. *incidence*).

επιρρεπής

< ελνστ. *ἐπιρρεπής* «αυτός που παρουσιάζει κλίση, ροπή (προς κάτι)» < *ἐπι-* + *-ρρεπ(ής)* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ῥέπω* «κλίνω» (βλ.λ.), πβ. κ. *αμφι-ρρεπής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιρρέπεια < ελνστ. *ἐπιρρέπ-εια*.

επίρρημα

< ελνστ. *ἐπίρρημα*, αρχική σημ. «το κατόπιν λεγόμενο» (τροχαϊκό ποίημα που απήγγελλε ο κορυφαίος τού χορού στην αρχ. κωμωδία μετά την *παράβαση*), < *ἐπί-* + αρχ. *ῥῆμα* (βλ.λ.), με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως. Η χρήση τής λ. ως γραμματικού όρου είναι ελνστ. και περιλαμβάνεται στο *Περὶ ἐπιρρήματος* τμήμα τής *Τέχνης Γραμματικῆς* τού Διονυσίου τού Θρακός (2ος αι. π.Χ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *επίθετο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιρρηματικός < ελνστ. *ἐπιρρηματ-ικός*.

επιρρίπτω

< αρχ. *ἐπιρρίπτω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 309-10: *ἤματι τῷ ὅτε μοι πλεῖστοι χαλκήρεα δοῦρα Τρῶες ἐπέρριψαν*] (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἐπι-* + *ῥίπτω* (βλ.λ. *ρίχνω*), πβ. κ. *απο-ρρίπτω, κατα-ρρίπτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επίρριψη < ελνστ. *ἐπίρριψ-ις*.

επιρροή

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπιρροή* < ρ. *ἐπιρρέω* «εισρέω, χύνομαι» (πβ. κ. *ροή – ρέω*, με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἐπι-* + *ῥέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-ρροή, κατα-ρροή, δια-ρροή*. Βλ. κ. *επήρεια*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εισροή, ρεύση» (αντίθετο τής λ. *ἀπορροή*) → (μτφ.) ήδη αρχ. σημ. «επίδραση, επενέργεια» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 693-4: *αὐτῶν πολιτῶν μὴ 'πικαινούντων νόμους κακαῖς ἐπιρροαῖσι*), που απαντά και την ελνστ. εποχή (πβ. Φιλοστρ. *Ἐπιστ.* 1.12: *πρῶτοι δὲ μνησθῆναι τὴν ψυχὴν ἐποιήσατε τῆς ἔξωθεν ἐπιρροῆς*).

επίρρωση «ενδυνάμωση, ενίσχυση»

< ελνστ. *ἐπίρρωσις* < αρχ. *ἐπιρρώνυμι / -ύω* «ενισχύω, ενδυναμώνω» < *ἐπι-* + *ῥώννυμι* «τονώνω» (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < **ῥώμ-νυ-μι* < *ῥώμη* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανά-ρρωση*.

επισείω → σείω

επισημαίνω

< αρχ. *ἐπισημαίνω* «αφήνω σημάδι – δηλώνω, φανερώνω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 4.7.2: *ὁ δὲ θεὸς ἐπεσήμαινεν αὐτῷ ὅσιον εἶναι μὴ δεχομένῳ σπονδὰς ἀδίκως ὑποφερομένας*] < *ἐπι-* + *σημαίνω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισήμανση < αρχ. *ἐπισήμαν-σις* «σημάδεμα» [ήδη

τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (η σημ. «παρατήρηση» είναι μεσν.).

επίσημος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπίσημος* < *ἐπί-* + *-σημ(ος)* < *σῆμα* (βλ.λ.), πβ. κ. *διά-σημος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (για νομίσματα) «χαραγμένος με ειδικό σήμα ή επιγραφή, επισεσημασμένος με σφραγίδα προς ένδειξη τής αξίας» (αρχ. φρ. *χρυσίον / ἀργύριον ἐπίσημον*, σε αντιδιαστολή προς το *ἄσημον*, βλ.λ. *ασήμι*) → ήδη αρχ. σημ. «αξιοσημείωτος, επιφανής» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.43: *κοινῇ γὰρ τὰ σώματα διδόντες ἰδίᾳ τὸν ἀγήρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον·* Ηροδ. *Ἱστ.* 2.20: *ἀλλὰ Ἑλλήνων μέν τινες ἐπίσημοι βουλόμενοι γενέσθαι σοφίην ἔλεξαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισημότητα < ελνστ. *ἐπισημ-ότης, -ότητος* «ευγένεια καταγωγής».

ΣΥΝΘ. επισημο-: *επισημο-ποιώ* (λόγ. [1869]), *επισημο-ποίηση* (λόγ. [1840]).

επίσης

< ελνστ. *ἐπίσης* < αρχ. φρ. *ἐπ' ἴσης* (πιθ. ενν. *μοίρας*), με τη σημ. «εξίσου, ομοίως – στην ίδια μοίρα». Βλ. κ. *εξίσου*.

επισιτίζω → σίτος

επισκέπτομαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπισκέπτομαι* < *ἐπι-* + *σκέπτομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *συ-σκέπτομαι*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά στον Ιπποκράτη με τη σημ. «επιθεωρώ, παρατηρώ» και αναφέρεται στην εξέταση τού ασθενούς από γιατρό, η οποία συχνά γινόταν στο σπίτι τού αρρώστου (*Προρρητ.* 2.4: *εἰ δ' εἴη μείζονα τὰ ἁμαρτήματα, ὅντινα τρόπον ἐπισκέπτεσθαι χρὴ γράφω*). Η σημ. «πηγαίνω στο σπίτι κάποιου» απαντά στην Κ.Δ. (Ιακώβ. 1,27: *ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισκέπτης < ελνστ. *ἐπισκέπ-της* «επιθεωρητής» (με παράλλ. σημασιολ. εξέλιξη προς το ρ. *ἐπισκέπτομαι*, ήδη μεσν.)

επίσκεψη < αρχ. *ἐπίσκεψ-ις*, αρχική σημ. «επιθεώρηση, επόπτευση – εξέταση ασθενούς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 2.17.3-4: *καὶ ἔδοξέ μοι ἄξιον εἶναι ἐπισκέψεως ὅ τι εἴη τοῦτο*]. Η γενικότερη σημ. «εξέταση, έρευνα» αποτυπώνεται επίσης στο αρχ. ρητό *ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις*

επισκεπ-τήριο, λόγ. [1845]

επισκεψιμ-ότητα < *επισκέψιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

επισκευάζω

< αρχ. *ἐπισκευάζω* «ετοιμάζω – ανακαινίζω, διορθώνω» < *ἐπι-* + *σκευ(άζω)* «ετοιμάζω, τακτοποιώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.107.1: *ἐπισκευάσαντες τὰς ναῦς*] < *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-σκευάζω, παρα-σκευάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισκευή < αρχ. *ἐπισκευ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], πβ. κ. *απο-σκευή, δια-σκευή*

επισκευάσ-ιμος, λόγ. [1888]

επισκευαστής < αρχ. *ἐπισκευασ-τής*

επισκευασ-τικός, λόγ. [1853].

επίσκεψη → επισκέπτομαι

επισκιάζω

< αρχ. *ἐπισκιάζω* < *ἐπι-* + *σκι(άζω)* < *σκιά* (βλ.λ.).

επίσκοπος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπίσκοπος* < *ἐπί-* + *σκοπός* (βλ.λ.) στη σημ. «παρατηρητής, φρουρός», πβ. κ. *κατά-σκοπος, πρό-σκοπος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φύλακας, επιτηρητής» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Κ 342: *οὐκ οἶδ' ἢ νήεσσιν ἐπίσκοπος ἡμετέρῃσιν* «φύλακας των πλοίων μας») → αρχ. σημ. «επιθεωρητής, επόπτης» (πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 1022-3: *ἐπίσκοπος ἥκω δεῦρο τῷ κυάμῳ λαχὼν εἰς τὰς Νεφελοκοκκυγίας*) → ελνστ. σημ. «πρεσβύτερος (σε χριστιανικές εκκλησίες)» (Κ.Δ. Φιλιππ. 1,1: *σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις*) → ελνστ. σημ. «τρίτος βαθμός ιεροσύνης» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Ὁμιλ.* 7.8.3: *καὶ τῶν συνεπομένων αὐτῷ πρεσβυτέρων τινὰ καταστήσας αὐτοῖς ἐπίσκοπον*) → ελνστ. σημ. (4ος αι. μ.Χ.) «μητροπολίτης».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισκοπεία (η) < ελνστ. *ἐπισκοπ-(ε)ία* «επιθεώρηση – θέση επισκόπου»

επισκοπείο < ελνστ. *ἐπισκοπ-εῖον* «οικία επισκόπου»

επισκοπή < ελνστ. *ἐπισκοπ-ή* «θέση και καθήκοντα τού επισκόπου»

επισκοπικός < ελνστ. *ἐπισκοπ-ικός*

επισκοπώ < αρχ. *ἐπισκοπ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «επιθεωρώ – εξετάζω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 13: *εὐνὴν ὀνείροις οὐκ ἐπισκοπουμένην*]

επισκόπηση < αρχ. *ἐπισκόπη-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αινεία Τακτικό] < ρ. *ἐπισκοπ-ῶ (-έω)*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

επίσκοπος

Η λέξη ***επίσκοπος*** χρησιμοποιείται αρχικά εναλλακτικώς με τον όρο ***πρεσβύτερος*** (από το αρχ. ουσ. *πρέσβυς* στη σημασία «ηλικιωμένος άνδρας»), επειδή ώριμοι ηλικιωμένοι διορίζονταν να αναλάβουν την ηγεσία στις πρώτες χριστιανικές εκκλησίες. Όταν οι λέξεις διαχωρίστηκαν ως προς την εφαρμογή και δήλωσαν διαφορετικούς βαθμούς ιεροσύνης, το ουσ. *επίσκοπος* αποδόθηκε στην εκκλησιαστική Λατινική ως *episcopus* και κατόπιν διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *évêque*

(< *episcus, συγκεκομμ. τύπος τού episcopus), ιταλ. vescovo (< episcopus), αγγλ. bishop, γερμ. Bischof, ολλ. bisschop, σερβοκρ. biskup κ.ά.

επισπεύδω → σπεύδω

επιστάμενος

ΕΤΥΜ. μτχ. ενεστ. τού αρχ. *ἐπίσταμαι* «γνωρίζω καλά – ασχολούμαι συστηματικά (με κάτι)» < **ἐπι-hίσταμαι* (με απώλεια τής δασύτητας λόγω ιωνικής ψίλωσης, καθώς και για να διακρίνεται από το ομόρριζο *ἐφίσταμαι*, βλ.λ. *εφιστώ*) < *ἐπι-* + *ἵσταμαι* (βλ.λ.). Το επίρρ. *ἐπισταμένως* είναι ήδη αρχ.

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ἐπίσταμαι* δήλωνε ήδη από την ομηρική εποχή την κατοχή πρακτικών γνώσεων, τις οποίες μπορεί κανείς να θέσει σε εφαρμογή, όπως φαίνεται στα δύο σημαντικά παράγωγά του, τις λ. *ἐπιστήμη* και *ἐπιστητός* (βλ.λ.).

επιστάτης

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπιστάτης* [ήδη ομηρικό] < θ. *ἐπι-στα-* τού ρ. *ἐφίσταμαι* «στέκομαι από πάνω – γνωρίζω καλά, καταγίνομαι σχολαστικά» (< *ἐφ-* + *ἵσταμαι*, βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *προ-στά-της*, *απο-στάτης*. Βλ. κ. *εφιστώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που στέκεται πάνω ή δίπλα σε κάτι» (για ικέτες σε βωμούς, ιππείς κ.ά.) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «αυτός που κατέχει θέση επίβλεψης, διοικητής» (πβ. αρχ. φρ. *ἐπιστάτης ποιμνίων / ἁρμάτων / πραγμάτων*· Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.1: *ἔργων ἐπιστάται καὶ κτημάτων φύλακες*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιστασία < ελνστ. *ἐπιστασ-ία* «προσοχή, φροντίδα – εξουσία, επίβλεψη»

επιστατώ < αρχ. *ἐπιστατ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.].

επιστεγάζω → στέγη

επιστήθιος

< ελνστ. *ἐπιστήθιος* «ο επί τού στήθους – (μτφ.) πολύ αγαπητός» < *ἐπι-* + αρχ. *στῆθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιος*. Η λ. πρωτοαπαντά στους εκκλησιαστικούς Πατέρες αναφερόμενη στον απόστολο Ιωάννη ο οποίος κατά τον Μυστικό Δείπνο (Ιωάνν. 21.20) *ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ)*. (Πβ. Κλήμ. Ρώμ. *Ἐπιστ.* 1.6.3: *Ἰωάννης ὁ ἐπιστήθιος τοῦ Κυρίου, ὃν καὶ ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ὡς ἁγνόν*).

επιστήμη

< αρχ. *ἐπιστήμη* < θ. *ἐπι-στη-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐπίσταμαι* «γνωρίζω καλά – ασχολούμαι συστηματικά (με κάτι)» (βλ.λ. *επιστάμενος*) + παραγ. τέρμα *-μη*, πβ. κ. *μνή-μη*, *φή-μη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιστήμονας < αρχ. *ἐπιστήμων, -ονος* «αυτός που γνωρίζει, σοφός, έμπειρος, κάτοχος πλήρους γνώσεως» [ήδη στον Όμηρο, *Ὀδ.* π 374: *αὐτὸς μὲν γὰρ ἐπιστήμων βουλῇ τε νόῳ τε*] < ρ. *ἐπίσταμαι* (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. τού γερμ. *Wissenschaftler*)

επιστημονικός < αρχ. *ἐπιστημον-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀναλυτ. Προτ.* Α΄ 71b.17-19: *ἀπόδειξιν δὲ λέγω συλλογισμὸν ἐπιστημονικόν· ἐπιστημονικὸν δὲ λέγω καθ' ὃν τῷ ἔχειν αὐτὸν ἐπιστάμεθα*] < *ἐπιστήμων, -ονος* (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *scientifique*)

επιστημοσύνη < ελνστ. *ἐπιστημ-οσύνη* «ικανότητα» < αρχ. *ἐπιστήμων, -ονος*

επιστημον-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *scientism*, γαλλ. *scientifisme*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

επιστήμη

Το αρχ. ουσ. ***επιστήμη*** είχε ως αφετηρία τη σημασία «πρακτική γνώση, δεξιότητα», αλλά ήδη στον Πλάτωνα σημειώνεται να δηλώνει «συστηματικό κλάδο γνώσεων» (πβ. *Σοφ.* 257d: *διὸ πολλαὶ τέχναι τ' εἰσὶ λεγόμεναι καὶ ἐπιστῆμαι*) σε αντιδιαστολή προς τις λ. *γνώμη*, *δόξα* και *τέχνη*, *ἐμπειρία*. Ας σημειωθεί ότι το λατ. *scientia* (> γαλλ., αγγλ. ***science***) αποτελεί απόδοση τού ελληνικού όρου *επιστήμη*.

επιστημολογία

λόγ. [1878], < *επιστήμ(η)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξικό επίθημα *-λογία* (βλ.λ. *λέγω*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Wissenschaftslehre*. Ορισμένες φορές ο ελληνογενής αγγλ. όρος *epistemology* μεταφέρεται ως *επιστημολογία*, ενώ η ορθή του απόδοση είναι *γνωσιολογία*.

επιστήμονας → επιστήμη

επιστητό

< αρχ. *ἐπιστητόν* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη), ουδ. τού ρηματ. επιθ. *ἐπιστητός* «αυτός που είναι αντικείμενο γνώσεως», από θ. τού ρ. *ἐπίσταμαι* «γνωρίζω καλά – ασχολούμαι συστηματικά (με κάτι)» (βλ.λ. *επιστάμενος*), το οποίο παρουσιάζει *-η-* ή *-ᾱ-* πιθ. για να διακρίνεται από τα ομόρριζα ρηματ. επίθ. σε *-στα-τός* (φαινόμενο προφύλαξης).

επιστολή

< αρχ. *ἐπιστολή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 1012: *μόνον φύλαξαι τάσδ' ἐπιστολὰς πατρός*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐπιστέλλω* < *ἐπι-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *απο-στέλλω* – *απο-στολή*, *δια-στέλλω* – *δια-στολή*, *περι-στέλλω* – *περι-στολή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιστολικός < αρχ. *ἐπιστολ-ικός* «σχετικός με επιστολή»

επιστολιμαίος < αρχ. *ἐπιστολ-ιμαῖος* «μέσω επιστολής».

ΣΥΝΘ. επιστολο-: *επιστολο-γραφία*, *επιστολογραφώ*, *επιστολο-γράφος*, *επιστολό-χαρτο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

επιστολή

Η λ. προέρχεται από το ρ. ***επιστέλλω***, σύνθετο από την πρόθ. *ἐπί* και το ρ. *στέλλω* «στέλνω», δήλωσε δε το μήνυμα, την εντολή, τη συμβουλή που στέλνεται, είτε γραπτώς είτε προφορικώς (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.128.6: *ἔπεμψε δὲ καὶ ἐπιστολὴν τὸν Γόγγυλον φέροντα αὐτῷ· ἐνεγέγραπτο δὲ τάδε ἐν αὐτῇ·* Αισχ. *Πέρσαι* 783: *οὐ μνημονεύει τὰς ἐμὰς ἐπιστολάς* «δεν θυμάται τις συμβουλές μου» κ.ά.) Συνεκδοχικά, η λ. πήρε τη σημερινή σημασία «γράμμα, γραπτή επιστολή». Κατά την ελληνιστική περίοδο, απαντά η φράση *ὁ ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν* με τη σημασία «ο γραμματέας κάποιου» (πβ. Πλουτ. *Ὄθων* 9.3.3: *καὶ τοῦτο μὲν διηγεῖτο Σεκοῦνδος ὁ ῥήτωρ ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν γενόμενος τοῦ Ὄθωνος*, πιθ. ως απόδοση τού λατ. *ab epistulis*). Την ιδιότητα τού γραμματέα δήλωσε και η λ. ***επιστολογράφος***, καθώς και η λ. ***επιστολεύς***, η οποία μάλιστα χρησιμοποιήθηκε από τους Σπαρτιάτες για τον βαθμό τού αντιναυάρχου. Ο ίδιος όρος επανενεργοποιήθηκε τα νεότερα χρόνια, για να δηλώσει τον υπαρχηγό κάθε επιτελικής μονάδας τού Πολεμικού Ναυτικού.

Το αρχ. επίθ. ***ἐπιστολιμαῖος*** «μέσω επιστολής, επιστολικός» χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει κείμενα, λογοτεχνικά, φιλοσοφικά κ.ά. έργα, γραμμένα σε μορφή επιστολών. Τέλος, τα ελληνιστικά σύνθετα ***ἐπιστοληφόρος*** ή ***ἐπιστολοφόρος***, αλλά και το *ἐπιστολεύς* αργότερα, δήλωσαν αυτόν που (μετα)φέρει την επιστολή σε κάποιον, τον ***γραμματοκομιστή*** (λ. που απαντά ήδη σε βυζαντινά κείμενα, πβ. Άννα Κομνηνή: *ὁ πρὸς τὸν Ἰωάννην ἀποσταλεὶς γραμματοκομιστὴς δρομαῖος εἴσεισιν ἐκεῖθεν*).

Η λ. πέρασε στη Λατινική ως ***epistola*** / ***epistula*** και από εκεί στις ευρωπαϊκές γλώσσες, πβ. ιταλ. ***epistola***, γαλλ. ***épître***, αγγλ. ***epistle***. Η χρήση τής λ. στην Καινή Διαθήκη για τις *Επιστολές των Αποστόλων* (που αποτελούν ξεχωριστά βιβλία της), ιδίως τού Παύλου, οδήγησε στο να ονομαστεί ***Epistola*** το τμήμα τής Θείας Λειτουργίας των Ρωμαιοκαθολικών που προηγείται τού Ευαγγελίου, κατά το οποίο αναγιγνώσκεται απόσπασμα από επιστολή τού Παύλου ή από άλλη καθολική επιστολή (αυτό που ονομάζεται ***Απόστολος*** στην ορθόδοξη Λειτουργία). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ταχυδρόμος*.

επίστομα → απίστομα

επιστρατεύω → στρατός

επιστρέφω

< αρχ. *ἐπιστρέφω* «στρέφω πίσω, γυρίζω» [ήδη στον Όμηρο, *Ἰλ.* Γ 370: *ἕλκε δ' ἐπιστρέψας μετ' εὐκνήμιδας Ἀχαιούς*] < *ἐπι-* + *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-στρέφω, αντι-στρέφω, μετα-στρέφω, περι-στρέφω* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιστροφή < αρχ. *ἐπιστροφ-ή*, αρχική σημ. «στροφή πίσω, γύρισμα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 647-8: *κατάξω δ' ἄνδρα τόνδε καὶ πόλιν ἕξει πατρῴαν δωμάτων τ' ἐπιστροφάς*], < *ἐπιστρέφω*, πβ. κ. *στρέφω – στροφή*.

επιστρώνω → στρώνω

επιστύλιο → στύλος

επισυνάπτω → συνάπτω

επισύρω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπισύρω* < *ἐπι-* + *σύρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-σύρω, δια-σύρω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σέρνω πίσω μου, τραυώ» (πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 5.13: *ἔτι γὰρ ὑγρομελῆ ὄντα ἐπισύρεται ὅλα ἐπὶ τῆς γῆς*) → αρχ. σημ. «αμελώ κάτι επίτηδες, ενεργώ επιπόλαια» (πβ. Λυσ. *Περὶ Εὐάνδρ. δοκιμ.* 3: *ἐπισύροντα τὰ πράγματα καὶ διακλέπτοντα τῇ ἀπολογίᾳ τὴν κατηγορίαν*) → ελνστ. σημ. (μέσο *ἐπισύρομαι*) «παρασύρω στο κακό, εκτρέπω» (πβ. Βασιλ. *Ὁμιλ. Ψαλμ.* 29.221: *ὁδηγὸν ἀπατηλόν, δαίμονα πονηρόν, δι' ἡδονῆς πρὸς τὴν ἀπώλειαν τοὺς ἑπομένους ἐπισυρόμενον*).

επισφαλής

< αρχ. *ἐπισφαλής* «ασταθής, αβέβαιος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 497d.9: *τὰ γὰρ δὴ μεγάλα πάντα ἐπισφαλῆ*] < *ἐπι-* + *-σφαλ(ής)* < θ. τού ρ. *σφάλλω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-σφαλής*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισφάλεια < ελνστ. *ἐπισφάλ-εια* «αβεβαιότητα». Ο σύγχρ. οικονομικός όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από τα αγγλ. *precarity, hazard*.

επίσχεση «σταμάτημα, συγκράτηση»

< αρχ. *ἐπίσχεσις*, από θ. τού ρ. *ἐπέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *έχω – σχέση, ανά-σχεση, κατά-σχεση, υπό-σχεση*.

επισωρεύω «συσσωρεύω, μαζεύω»

< ελνστ. *ἐπισωρεύω* < *ἐπι-* + *σωρ(εύω)* < αρχ. *σωρός* (βλ.λ.), πβ. κ. *συσ-σωρεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επισώρευση < ελνστ. *ἐπισώρευ-σις*

επισωρευ-τικός, λόγ. [1876].

επιταγή

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐπιταγή*, από θ. τού αρχ. *ἐπιτάσσω* / *-ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-τάσσω – συν-ταγή, δια-τάσσω – δια-ταγή, υπο-τάσσω – υπο-ταγή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαταγή, πρόσταγμα» (πβ. φρ. *κατ' ἐπιταγὴν* «υποχρεωτικά») → ελνστ. σημ. «επιβεβλημένος φόρος» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 15.2: *βαρέως μὲν ἔφερον τὰς ἐν ταῖς συνθήκαις ἐπιταγάς*) → σύγχρ. σημ. «εντολή πληρωμής» (απόδ. τού γαλλ. *mandat*).

επιτακτικός → επιτάσσω

επίταξη → επιτάσσω

επίταση

< αρχ. *ἐπίτασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ. ὀξέων* 22.2-3: *τὰς ἐπιτάσιας τῶν πυρετῶν καὶ τὰς ἀνέσιας*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐπιτείνω* (< *ἐπι-* + *τείνω*, βλ.λ.), πβ. κ. *εν-τείνω – έν-ταση, εκ-τείνω – έκ-ταση, προ-τείνω – πρό-ταση* (αρχ. *τείνω – τά-σις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτατικός < αρχ. *ἐπιτα-τικός* < *ἐπιτείνω*.

επιτάσσω «επιβάλλω»

< αρχ. *ἐπιτάσσω / -ττω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.43.5-6: *οὐδ' ἐπετέλεσε τὸν ἐπέταξέ οἱ ἡ μήτηρ ἄεθλον*] < *ἐπι-* + *τάσσω* (βλ.λ. *τάσσομαι*), πβ. κ. *δια-τάσσω, παρα-τάσσω, υπο-τάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτακτικός < αρχ. *ἐπιτακ-τικός* «αυτός που διατάζει» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], πβ. κ. *τάσσω – τακτικός*

επίτακτος < αρχ. *ἐπίτακ-τος*, αρχική σημ. «προκαθορισμένος» ➔ Ήδη αρχ. η σημ. «έφεδρος» (για στρατιωτική δύναμη)

επίταξη < αρχ. *ἐπίταξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.89.14: *τὴν ἐπίταξιν τοῦ φόρου*], αρχική σημ. «επιταγή, εντολή». Ήδη αρχ. η σημ. «υποχρεωτική επιβολή».

επιτατικός → επίταση

επιτάφιος → τάφος

επιταχύνω

< αρχ. *ἐπιταχύνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.47.3: *μαστιγοφόροι τε παριόντες ἐπετάχυνον τῆς ὁδοῦ τοὺς σχολαίτερον προϊόντας*] < *ἐπι-* + *ταχ(ύνω)* < *ταχύς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτάχυν-ση, λόγ. [1786], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *accélération*

επιταχυν-τής, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *accélérateur*

επιταχυν-τικός, λόγ. [1889].

επιτείνω → τείνω

επιτελής

< αρχ. επίθ. *ἐπιτελής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.124.1: *ταῦτά τε δὴ ὦν ἐπιτελέα ἐγίνετο*], αρχική σημ. «ολοκληρωμένος, τέλειος» < *ἐπι-* + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.). Η σημ. «μέλος στρατιωτικού επιτελείου» είναι νεότ. και οφείλεται στην επίδρ. τού ουσ. *επιτελείο* και στη σημασιολογική του εξέλιξη (ως απόδ. τού γαλλ. *état-major*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτελ-είο, λόγ. [1871], απόδ. τού γαλλ. *état-major*

επιτελ-ικός, λόγ. [1889], < *επιτελ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

επιτέλους

< μεσν. φρ. *ἐπὶ τέλους* «τελικά» (πβ. 11ος αι., Ιωάνν. Κινν. *Ἐπιτομή* 144: *καίτοι εἰς τοῦτο τύχης Ῥωμαίοις ἐλθοῦσι νικᾶν, ὅμως ἐπὶ τέλους ἐγένετο*). Στη σημ. «ευτυχώς» πιθανή είναι η επίδρ. τού γαλλ. *enfin*.

επιτελώ

< αρχ. *ἐπιτελῶ (-έω)* «εκτελώ, φέρνω σε πέρας» < *ἐπι-* + *τελ(ῶ)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τελώ, δια-τελώ, συν-τελώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτέλεση < αρχ. *ἐπιτέλε-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

επιτελεστικός < αρχ. *ἐπιτελεσ-τικός*.

επιτετραμμένος «εντεταλμένος – διαπιστευμένος διπλωμάτης»

< αρχ. *ἐπιτετραμμένος* (ήδη στον Θουκυδίδη ο πληθ. *οἱ ἐπιτετραμμένοι* «οι διορισμένοι, στους οποίους ανατέθηκε αποστολή»), μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἐπιτρέπω* στη σημ. «εμπιστεύομαι (σε κάποιον), αναθέτω». Η λ. επανήλθε σε χρήση στη σύγχρονη εποχή, για να αποδώσει τον γαλλ. όρο *chargé d'affaires* στη σημ. «διπλωματικός εκπρόσωπος».

επίτευγμα → επιτυγχάνω

επίτευξη → επιτυγχάνω

επιτήδειος

< αρχ. *ἐπιτήδειος* «αρμόζων, κατάλληλος – χρήσιμος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίρρ. *ἐπίτηδε(ς)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτηδεύομαι < αρχ. *ἐπιτηδ-εύω / -ομαι* «καταγίνομαι με κάτι, ασκώ»

επιτήδευμα < αρχ. *ἐπιτήδευ-μα* «εργασία – έθιμο» < *ἐπιτηδ-εύω / -ομαι*

επιτήδευση < αρχ. *ἐπιτήδευ-σις* «αφοσίωση, προσοχή σε κάτι – καλλιέργεια χαρακτήρα ή συνήθειας» < *ἐπιτηδ-εύω / -ομαι*

επιτηδευματ-ίας, λόγ. [1833], < *επιτηδευματ-* (*επιτήδευμα*) + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *εισοδηματ-ίας, κτηματ-ίας*

επιτηδειότητα < αρχ. *ἐπιτηδει-ότης, -ότητος*, αρχική σημ. «καταλληλότητα».

επίτηδες

< αρχ. *ἐπίτηδες / ἐπίτᾱδες* (δωρ.) [ήδη ομηρικό], ίσως φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής συνεκφοράς *ἐπὶ τάδε* (ουδ. πληθ. τής αντωνυμίας *ὅδε*), που όμως θα προσέκρουε στο βραχύ *-α-* τής αντωνυμίας *τάδε*.

επιτηρώ

< αρχ. *ἐπιτηρῶ (-έω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε ομηρικό ύμνο], αρχική σημ. «παραμονεύω, καιροφυλα-

κτώ», < *έπι-* + *τηρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τηρώ, παρα-τηρώ, συν-τηρώ*. Η σημ. «εποπτεύω, παρατηρώ» είναι ελνστ. (σε παπυρικά κείμενα).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτήρηση < ελνστ. *ἐπιτήρη-σις* «παρατήρηση – κηδεμονία»

επιτηρητής < ελνστ. *ἐπιτηρη-τής* «φύλακας, επιστάτης φόρων».

επιτίθεμαι

< αρχ. *ἐπιτίθεμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *ἐπιτίθημι* «επιθέτω, προσθέτω – επιβάλλω» [ήδη ομηρικό] < *ἐπι-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Βλ. κ. *επίθεση*.

επιτίμιο → επιτιμώ

επίτιμος

< αρχ. *ἐπίτιμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ανδοκ. *Περὶ μυστ.* 103.8-9: *τοῦτο δὲ οὓς ἀτίμους ὄντας ἐπιτίμους ἐποιήσατε*], αρχική σημ. «αυτός που έχει πλήρη πολιτικά δικαιώματα» (πβ. αντίθετο *ἄ-τιμος*), < *ἐπί-* + *-τιμ(ος)* < *τιμή* (βλ.λ.). Σε ελνστ. επιγραφές συναντούμε τη σημ. «αυτός που αποχωρεί με τιμές», ο δε σύγχρονος όρος (σε φρ. όπως *επίτιμος πρόεδρος, καθηγητής, διδάκτωρ*) οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *honoraire*.

επιτιμώ

< αρχ. *ἐπιτιμῶ (-άω)*, αρχική σημ. «εκτιμώ – αποδίδω τιμή», < *ἐπι-* + *τιμῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τιμώ, εκ-τιμώ, προ-τιμώ*. Ήδη αρχ. η σημ. «επιπλήττω, κατακρίνω, επικρίνω» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 237c: *ἐγὼ οὖν καὶ σὺ μὴ πάθωμεν ὃ ἄλλοις ἐπιτιμῶμεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτίμηση < αρχ. *ἐπιτίμη-σις*

επιτίμιο < αρχ. *ἐπιτίμ-ιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. (στον πληθ.) «κυρώσεις» (πβ. Αντιφ. *Τετραλ. Γ´* 4.7.3-6: *τῷ μὲν γὰρ ἄρξαντι πανταχοῦ μεγάλα ἐπιτίμια ἐπίκειται, τῷ δὲ ἀμυνομένῳ οὐδαμοῦ οὐδὲν ἐπιτίμιον γέγραπται*) ➝ μεσν. σημ. «εκκλησιαστική ποινή»

επιτιμητικός < αρχ. *ἐπιτιμη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

επιτόκιο

< ελνστ. *ἐπιτόκιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἐπίτοκος* < *ἐπί-* + *τόκος* (πβ. φρ. *τόκοι ἐπίτοκοι* «τόκοι που επιφέρουν πρόσθετους τόκους»).

επίτοκος

< αρχ. *ἐπίτοκος* «ετοιμόγεννη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐπί-* + *τόκος* (βλ.λ.) στη σημ. «τοκετός».

επιτομή «περίληψη, σύνοψη»

< αρχ. *ἐπιτομή* (*Ἐπιτομὴ Φυσικῶν*, τίτλος έργου τού Αριστοτέλη) < ρ. *ἐπιτέμνω* < *ἐπι-* + *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τέμνω – τομή, περι-τέμνω – περι-τομή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επίτομος < ελνστ. *ἐπίτομ-ος* «κομμένος σε κομμάτια – σύντομος» < αρχ. *ἐπιτέμνω*, πβ. κ. *τέμνω – τό-μος, σύν-τομος, από-τομος*.

επιτονισμός

< *επι-* + *τονισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *intonation*.

επίτονος «ξάρτι πλοίου»

< αρχ. *ἐπίτονος* (ενν. *ἱμάς*, ήδη στην Οδύσσεια με σημ. «τεντωμένο σχοινί από τον πίσω ιστό τού πλοίου») < *ἐπί-* + *τόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-τονος*.

επιτόπιος

< ελνστ. *ἐπιτόπιος* < *ἐπι-* + αρχ. *τόπ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*, πβ. κ. *εν-τόπ-ιος*.

επιτραχήλιο → πετραχήλι

επιτρέπω

< αρχ. *ἐπιτρέπω* [ήδη ομηρικό] < *ἐπι-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-τρέπω, προ-τρέπω, μετα-τρέπω*. Το ρ. είχε ως αφετηρία τη σημ. «στρέφω προς», αλλά ήδη από την Αρχαιότητα συναντάται με τις σημ. «εμπιστεύομαι (σε κάποιον), αναθέτω – παραδίδω, αφήνω» και «δίνω την εξουσία ή την άδεια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτρεπτέος < αρχ. *ἐπιτρεπ-τέος* «αυτός που πρέπει να επιτραπεί»

επιτρεπ-τός.

επιτροπή

< αρχ. *ἐπιτροπή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.41.2.1-2: *οἱ Ἀργεῖοι ἠξίουν δίκης ἐπιτροπὴν σφίσι γενέσθαι*], αρχική σημ. «διαιτησία – κηδεμονία» από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐπιτρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τρέπω – τροπή*. Η λ. συνδέθηκε επίσης με το πρόσωπο στο οποίο ανετίθετο η διαιτησία ή η κηδεμονία (τον *επίτροπο*) και κατόπιν με την ομάδα ανθρώπων που αναλάμβαναν ορισμένο έργο. Στις σύγχρ. χρήσεις η λ. αποδίδει τον γαλλ. όρο *commission*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτροπικός < αρχ. *ἐπιτροπ-ικός*

επιτροπεύω < αρχ. *ἐπιτροπ-εύω* «είμαι επίτροπος»

επιτροπεία < αρχ. *ἐπιτροπ-εία* < *ἐπιτροπ-εύω*

επίτροπος < αρχ. *ἐπίτροπ-ος* «αυτός που του έχει ανατεθεί επίβλεψη – οικονόμος, επιστάτης, κηδεμόνας» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ὀλυμπ.* 1.106: *θεὸς ἐπίτροπος ἐὼν τεαῖσι μήδεται [μερίμναισιν]*] < *ἐπιτρέπω*

επιτρόπευση < αρχ. *ἐπιτρόπευ-σις* < *ἐπιτροπ-εύω*.

επιτυγχάνω

< αρχ. *ἐπιτυγχάνω* (ήδη αρχ. κυπρ. *[e]-pe-tu-ke*: *ἐπέτυχε*) < *ἐπι-* + *τυγχάνω* (βλ.λ.). Ο μεταπλ. μεσν. τύπος *πετυχαίνω* προέρχεται από το θ. *(ἐ)πετυχ-* (τού αρχ. αορίστου β´ *ἐπέτυχον*) και το παραγ. τέρμα *-αίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιτυχής < αρχ. *ἐπιτυχ-ής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (πβ. αόρ. β΄ *ἔ-τυχ-ον* τού ρ. *τυγχάνω*), πβ. κ. *α-τυχής, ευ-τυχής*
επιτυχία < αρχ. *ἐπιτυχ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἀσθ.* 1.8.1: *ἐπιτυχίη δὲ τὰ τοιάδε οἱ ἰητροὶ ποιέουσιν ἐν τῇ θεραπείῃ ἀγαθά*] < *ἐπιτυχ-ής*
επίτευγμα < ελνστ. *ἐπίτευγμα* < αρχ. *ἐπιτυγχάνω*
επίτευξη < αρχ. *ἐπίτευξις* < *ἐπιτυγχάνω*.

επιτύμβιος → τύμβος

επιφαίνομαι → φαίνομαι

επιφάνεια

< αρχ. *ἐπιφάνεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τροφ.* 22.2-3: *ἔξωθεν τροφὴ ἐκ τῆς ἐσχάτης ἐπιφανείης ἐνδοτάτω ἀφικνέεται*] < επίθ. *ἐπιφανής* «ολοφάνερος, καταφανής – αξιοσημείωτος, διακεκριμένος» < θ. *ἐπιφαν-* (τού ρ. *ἐπιφαίνω / -ομαι* «παρουσιάζομαι, εμφανίζομαι» < *ἐπι-* + *φαίνω / -ομαι*, πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐπ-ε-φάν-ην*) + παραγ. τέρμα *-ής*. Η λ. δήλωσε αρχικώς την «εμφάνιση, φανέρωση» (ειδικώς αιφνίδια ή απρόσμενη), αλλά ήδη από την αρχ. εποχή αναφέρεται στην εξωτερική όψη σωμάτων και υλικών (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐραν.* 287b: *ἡ δὲ τοῦ ὕδατος ἐπιφάνεια σφαιροειδής ἐστιν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *επίπεδο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιφανει-ακός < *επιφάνει(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superficial*.

επιφανής

< αρχ. *ἐπιφανής*, για το οποίο βλ.λ. *επιφάνεια*.

Επιφάνια

< ελνστ. *ἐπιφάνια (τά)* < θ. τού αρχ. *ἐπιφαίνω / -ομαι* «παρουσιάζομαι, εμφανίζομαι» (< *ἐπι-* + *φαίνω / -ομαι*, βλ.λ.), πβ. κ. μεσν. *θεο-φάνια*. Η λ. πρωτοαπαντά στα κείμενα τού Ιωάννου Χρυσοστόμου, ο οποίος αναφέρεται στη συγκεκριμένη εορτή (*Εἰς ἁγ. Πεντηκ.* 50.454: *τοίνυν παρ' ἡμῖν ἑορτὴ πρώτη τὰ ἐπιφάνια*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Επιφάνια, Θεοφάνια

Διάφορες εορτές εκφέρονται σε πληθυντικό ουδετέρου, όπως συμβαίνει με τα *Επιφάνια* και τα *Θεοφάνια* (πβ. επίσης *Ίσθμια, Πύθια*, ακόμη και *Χριστούγεννα*). Επειδή οι λέξεις αυτές προέρχονται απευθείας από θ. τού ρ. *φαίνομαι* και όχι από το αντίστοιχο επίθ. *(επιφανής)*, είναι ορθό να γράφονται με *-ι-* (***Επιφάνια***, ***Θεοφάνια***), πράγμα που τις διαχωρίζει από τα παράγωγα τού επιθέτου (π.χ. *επιφανής – η επιφάνεια*).

επίφαση

< ελνστ. *ἐπίφασις* «εξωτερική όψη, επιφάνεια», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *ἐπιφαίνω / -ομαι* «παρουσιάζομαι, εμφανίζομαι» (< *ἐπι-* + *φαίνω / -ομαι*, βλ.λ.), πβ. κ. αρχ. *φά-σις*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι*.

επιφέρω → φέρω

επίφοβος → φόβος

επιφοίτηση

< ελνστ. *ἐπιφοίτησις* < αρχ. *ἐπιφοιτῶ (-άω)* «συχνάζω – επισκέπτομαι συχνά (για όνειρα, ασθένειες, οράματα και παρόμοια)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.28.5-6: *μετὰ δὲ ταῦτα ἐτάσσοντο ὧδε οἱ ἐπιφοιτῶντές τε καὶ οἱ ἀρχὴν ἐλθόντες Ἑλλήνων*] < *ἐπι-* + *φοιτῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-φοιτώ*. Από τον 3ο αι. μ.Χ. απαντά όλο και συχνότερα η φρ. *ἐπιφοίτησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, αναφερόμενη στο γεγονός τής έλευσης τού Αγίου Πνεύματος την ημέρα τής Πεντηκοστής.

επιφορτίζω → φορτίζω

επιφυλάσσω

< αρχ. *ἐπιφυλάσσω / -ττω* «αναμένω προσεκτικά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἐπι-* + *φυλάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φυλάσσω, προ-φυλάσσω*. Ορισμένες σύγχρονες χρήσεις τού μέσου *επιφυλάσσομαι* στη σημ. «διατηρώ το δικαίωμα να αποφασίσω (στο μέλλον)» αποδίδουν το γαλλ. *réserver*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιφυλακή, λόγ. [1893], < *επιφυλάσσω*, κατά το σχήμα *φυλακή – φυλάσσω*
επιφυλακ-τικός, λόγ. [1871]
επιφυλακτικ-ότητα, λόγ. [1877], < *επιφυλακτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
επιφύλαξη, λόγ. [1859], απόδ. τού γαλλ. *réserve*.

επιφυλλίδα

< ελνστ. *ἐπιφυλλίς, -ίδος*, αρχικώς «αποστάφυλο, τσαμπί που απομένει στο κλήμα μετά τον τρύγο», < *ἐπι-* + αρχ. *φύλλ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίς*. Η σημ. τού γραπτού κειμένου οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *feuilleton*.

επίφυση «άκρο οστού»

< αρχ. *ἐπίφυσις* < ρ. *ἐπιφύω / -ομαι* «εκφύομαι πάνω σε κάτι» (κυρ. σε δέρμα ή οστό) < *ἐπι-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *εκ-φύω – έκ-φυση, προσ-φύω – πρόσ-φυση*.

επιφώνημα

< ελνστ. *ἐπιφώνημα* < αρχ. *ἐπιφωνῶ (-έω)* «φωνάζω – (αργότερα) προσφωνώ, αναφωνώ» < *ἐπι-* + *φων(ῶ)* < *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φωνώ, συμ-φωνώ, προσ-φωνώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επιφώνηση < ελνστ. *ἐπιφώνη-σις* < αρχ. *ἐπιφωνῶ (-έω)*
επιφωνηματικός < ελνστ. *ἐπιφωνηματ-ικός*.

επιχαίρω → χαίρω

επιχείλιος → χείλος

επίχειρα (τα) «τιμωρία κακής πράξης»
ΕΤΥΜ. < αρχ. πληθ. *ἐπίχειρα (τά)* < *ἐπί-* + *χείρ, -ρός* (βλ.λ. *χέρι*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αμοιβή για χειρωνακτική εργασία» ➔ ήδη αρχ. σημ. (συνήθ.) «ποινή ή τιμωρία για κακές πράξεις» (πβ. Αντιφ. *Φαρμακ. μητρ.* 20: *ἡ μὲν διακονήσασα καὶ χειρουργήσασα ἔχει τὰ ἐπίχειρα ὧν ἀξία ἦν*).

επιχείρημα
< αρχ. *ἐπιχείρημα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἀλκ.* 113c.5-6: *μανικὸν γὰρ ἐν νῷ ἔχεις ἐπιχείρημα ἐπιχειρεῖν, ὦ βέλτιστε*], αρχική σημ. «εγχείρημα (κυρ. στρατιωτικό)» < ρ. *ἐπιχειρῶ (-έω)* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγχείρημα*. Η σημ. «λογικός συλλογισμός, απόδειξη» (δηλ. σημείο αφετηρίας, από το οποίο επιχειρείται να αποδειχθεί κάτι) πρωτοαπαντά στη *Λογική* τού Αριστοτέλη.
ΣΥΝΘ. επιχειρηματο-: *επιχειρηματο-λογώ* (λόγ. [1893]), *επιχειρηματο-λογία* (λόγ. [1888]).

επιχειρηματίας
λόγ. [1821], < *επιχείρημα, -ατ(ος)* (στην αρχ. σημ. «εγχείρημα») + παραγ. τέρμα *-ίας*, απόδ. τού γαλλ. *entrepreneur*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιχειρηματικός < *επιχειρηματ(ίας)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (διαφ. το αρχ. *ἐπιχειρηματικός* «σχετικός με τη διαλεκτική»)
επιχειρηματικ-ότητα, λόγ. [1868], < *επιχειρηματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

επιχείρηση
< αρχ. *ἐπιχείρησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.70.7: *διὰ τὸ ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρησιν ποιεῖσθαι ὧν ἂν γνῶσιν*], αρχική σημ. «επίθεση – εγχείρημα, προσπάθεια», < ρ. *ἐπιχειρῶ (-έω)* (βλ.λ.). Ως οικον. όρος η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *entreprise*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιχειρησι-ακός < *επιχείρησι(ς)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *operational*.

επιχειρώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπιχειρῶ (-έω)* < *ἐπι-* + *χείρ, -ρός* (βλ.λ. *χέρι*). Βλ. κ. τα παράγωγα *επιχείρημα, επιχείρηση*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τοποθετώ το χέρι μου πάνω (σε κάτι) – αρχίζω να ασχολούμαι με συγκεκριμένο έργο» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.27: *καὶ ἔργῳ τοσούτῳ ἐπιχειρήσαντες περιεγενόμεθα καὶ ἐνικήσαμεν*) ➔ ήδη αρχ. σημ. «προσπαθώ να επιτύχω» (πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 81: *κἂν ξυναποδρᾶναι δεῦρ' ἐπιχειρήσειέ μοι*) ➔ αρχ. σημ. «διεξάγω πολεμική δραστηριότητα, επιτίθεμαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.84: *προείρητο δ' αὐτοῖς ὑπὸ Φορμίωνος μὴ ἐπιχειρεῖν πρὶν ἂν αὐτὸς σημήνῃ* «διότι τους είχε πει ο Φορμίων να μην επιτεθούν προτού τους δώσει το σήμα»).

επιχορηγώ → χορηγός

επιχρίω «επαλείφω με ρευστή ουσία»
< αρχ. *ἐπιχρίω* «επαλείφω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 172: *χρῶτ' ἀπονιψαμένη καὶ ἐπιχρίσασα παρειάς*] < *ἐπι-* + *χρίω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επίχρισμα < ελνστ. *ἐπίχρισ-μα* «αλοιφή». Στη σύγχρονη εποχή η λ. χρησιμοποιείται ως όρος τής οικοδομικής σχετικά με κονιάματα όπως ο σοβάς
επίχριση < ελνστ. *ἐπίχρι-σις*.

επίχρυσος → χρυσός

επιχωματώνω → χώμα

επιχώριος «εγχώριος, ντόπιος»
< αρχ. *ἐπιχώριος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐπι-* + *χώρ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*, πβ. κ. *εγ-χώριος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επιχωριάζω < αρχ. *ἐπιχωρι-άζω* (για πρόσωπα) «συνηθίζω να επισκέπτομαι», (για πράγματα) «αποτελώ συνήθεια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 57a.6-8: *καὶ γὰρ οὔτε [τῶν πολιτῶν] Φλειασίων οὐδεὶς πάνυ τι ἐπιχωριάζει τὰ νῦν Ἀθήναζε*].

επίχωση «κάλυψη στρώματος τού εδάφους από νεότερο»
< ελνστ. *ἐπίχωσις* < ρ. *ἐπιχώννυμι* «επιχωματώνω» (πβ. αρχ. *χώννυμι* – *χῶμα*) < *ἐπι-* + *χώννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *χώνω*.

εποικίζω → έποικος

εποικοδόμημα
< ελνστ. *ἐποικοδόμημα* «τμήμα κτηρίου πάνω από τα θεμέλια» < αρχ. *ἐποικοδομῶ (-έω)* < *ἐπ(ι)-* + *οἰκοδομῶ*. Με την πολιτική σημ. η λ. αποδίδει τον γερμ. όρο *Überbau*, τον οποίο έπλασε ο Καρλ Μαρξ στη θεωρία τού ιστορικού υλισμού.

εποικοδομώ → οικοδόμος

έποικος
< αρχ. *ἔποικος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐπ(ι)-* + *οἶκος*, πβ. κ. *άπ-οικος, μέτ-οικος, πάρ-οικος, σύν-οικος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άποικος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εποικίζω < αρχ. *ἐποικ-ίζω* «εγκαθιστώ έποικο» (πβ. Θεοπόμπ. *απόσπ.* 2b.115: *πόλιν φησὶ Θεόπομπος Ἀλέξανδρον ἐποικίσαι*)
εποικισμός < ελνστ. *ἐποικισ-μός* < αρχ. *ἐποικ-ίζω*
εποικώ < αρχ. *ἐποικ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «εγκαθίσταμαι ως έποικος».

έπομαι «ακολουθώ»

< αρχ. *έπομαι* (ήδη μυκ. παράγ. *e-qe-ta*: *ἑπέτᾱς* «σύντροφος, ακόλουθος») < θ. *ἑπ-* < Ι.Ε. **sek^w-* «ακολουθώ» || λατ. *sequor* (> γαλλ. *suivre*, ισπ. *seguir*), *secundus* «ακόλουθος – δεύτερος», *socius* «σύντροφος», *societas* «συντροφιά – κοινωνία» (> γαλλ. *société*, ισπ. *sociedad*, πβ. αγγλ. *society*), σανσκρ. *sácate* «ακολουθεί» || αρχ. μτχ. *ἑπόμενος* (βλ.λ.), *ὀπηδός / ὀπᾱδός* (< ρ. *ὀπάζω* «ακολουθώ – συντροφεύω» < **ὀπ-ά* «ακολουθία, συνέχεια, συνοδεία).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έπομαι, οπαδός – suivre, seguir, second, society, société...

Η έννοια τής «κοινωνίας» έγινε αρχικώς αντιληπτή σε διάφορες γλώσσες ως προϊόν τού συνόλου ή συνδέσμου των συντρόφων, τής ομάδας ανθρώπων που ακολουθούν ο ένας τον άλλον. Ως αποτέλεσμα, από την Ι.Ε. ρίζα **sek^w-* «ακολουθώ» σχηματίστηκαν λέξεις των ευρωπαϊκών γλωσσών, οι οποίες συνδυάζουν αυτές τις σημασίες. Μολονότι στην Ελληνική η παραπάνω ρίζα έδωσε μόνο το αρχ. ***ἕπομαι*** «ακολουθώ» (μτχ. *επόμενος*) και το ουσ. ***ὀπαδός*** (που ανάγεται στο αμάρτυρο ουσ. **ὀπ-ά* «ακολουθία, συνέχεια, συνοδεία»), τα ίχνη της στη Λατινική είναι αφθονότερα.

Συγκεκριμένα, από το λατ. ***sequor*** «ακολουθώ» σχηματίστηκαν ρήματα με την ίδια σημασία (γαλλ. ***suivre***, ισπ. ***seguir***), ενώ από την αρχαϊκή μετοχή ***secundus*** «αυτός που ακολουθεί, ακόλουθος – δεύτερος» προέκυψαν τα αντίστοιχα αριθμητικά (γαλλ. ***second***, ισπ. ***segundo***, ιταλ. ***secondo***). Από μεταπτωτική βαθμίδα τής ίδιας ρίζας έχουμε το λατ. ***socius*** «σύντροφος – συνεργάτης, σύμμαχος» με παράγωγο ουσ. ***societas*** «συντροφιά – κοινότητα, κοινωνία», το οποίο από τον 12ο αιώνα απαντά στις ρομανικές γλώσσες με τη σημασία «κοινωνία» (γαλλ. ***société*** > αγγλ. ***society***, ισπ. ***sociedad***, ιταλ. ***società***).

επόμενος

< αρχ. *ἑπόμενος*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἕπομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επομένως < αρχ. επίρρ. *ἑπομέν-ως* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 844e.9: *ἑπομένως τῷ νόμῳ* «σύμφωνα με τον νόμο»]. Η χρήση του ως συμπερασματικού συνδέσμου είναι ήδη αρχ. (στον Αριστοτέλη, *Περὶ ζῴων γενέσ.* 736b.13-14: *ἑπομένως δὲ δῆλον ὅτι καὶ περὶ τῆς αἰσθητικῆς λεκτέον ψυχῆς*).

επονείδιστος «επαίσχυντος»

< αρχ. *ἐπονείδιστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Λακεδ. Πολιτ.* 9.6.2-3: *οὐδὲν θαυμάζω τὸ προαιρεῖσθαι ἐκεῖ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὕτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου*] < *ἐπ(ι)-* + θ. τού ρ. *ὀνειδίζω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* (με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου).

εποποιία

< αρχ. *ἐποποιία* «επική ποίηση – έπος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *ἐποποιός* «επικός ποιητής» < *ἔπο(ς)* + λεξικό επίθημα *-ποιός* < ρ. *ποιῶ* (βλ.λ.). Η σύγχρ. μεταφορική σημασία οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *épopée*.

επόπτης

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπόπτης* < *ἐπ(ι)-* + *-όπ-της* (με παραγ. τέρμα *-της*) < θ. *ὀπ-*, το οποίο απαντά στον παρακ. *ὄπ-ωπ-α* «έχω δει», καθώς και στα ομόρριζα *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀπτικός* (βλ.λ.), *ὄμμα* «μάτι, βλέμμα» (< **ὄπ-μα*), πβ. κ. *αὐτ-όπ-της*, *ὑπερ-όπ-της*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε από την αρχ. εποχή τον «επιβλέποντα» ή «επιτηρητή» (πβ. κ. *ἐπί-σκοπος*) (πβ. Δημοσθ. *Φιλιππ. Α΄* 25: *καὶ στρατιώτας οἰκείους ὥσπερ ἐπόπτας τῶν στρατηγουμένων παρακαταστήσαντας*), ενώ προσδιόριζε επίσης τον τρίτο (και ανώτερο) βαθμό μυήσεως στα ελευσίνια μυστήρια.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εποπτεύω < αρχ. *ἐποπτ-εύω* [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* π 140: *ἔργα τ᾽ ἐποπτεύεσκε μετὰ δμώων τ᾽ ἐνὶ οἴκῳ*]

εποπτεία < αρχ. *ἐποπτ-εία* «ο ανώτερος βαθμός μυήσεως στα ελευσίνια μυστήρια – μύηση σε κάτι» → μεσν. σημ. «επίβλεψη» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γερμ. *Übersicht*)

επόπτευση < ελνστ. *ἐπόπτευ-σις* < αρχ. *ἐποπτ-εύω*

εποπτικός < αρχ. *ἐποπτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

έπος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔπος / Ϝέπ-ος* (διαλεκτ.) [ήδη ομηρικό, πβ. τη συχνή φρ. *ἔπεα πτερόεντα* (π.χ. *Ἰλ.* Α 201)] < Ι.Ε. **wek^w-* «λέγω, μιλώ» || λατ. *vox, -cis* «φωνή» (> γαλλ. *voix*, ισπ. *voz*, ιταλ. *voce*), σανσκρ. *vákti* «μιλάει» || αρχ. αόρ. *εἶπον / εἶπα* (< **ἔ-Ϝε-Ϝκ^w-ον*), *νήπιος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Το ουσ. *ἔπος* δηλώνει αρχικά κυρ. τον «λόγο», την «ομιλία», σε αντιδιαστολή προς το ουσ. *μῦθος*, που αναφερόταν εξ αρχής σε «αφήγηση, εξιστόρηση, σύνολο λέξεων με νόημα». Το *ἔπος* δήλωνε κυρίως τη μορφή και συγκρότηση αυτών των λόγων ή αφηγήσεων. Ακόμη συναντάται με τη σημ. «λέξη» (πβ. αρχ. φρ. *ἔπος εἰπεῖν* «για να μιλήσω επακριβώς, για να το πω έτσι») και αντιδιαστέλλεται προς το ουσ. *ἔργον*. Η σημασία τής μεγάλης ποιητικής σύνθεσης έχει την αφετηρία της στον πληθ. *ἔπεα / ἔπη*, με τον οποίο δηλώνονταν τα ομηρικά έργα, εν αντιθέσει προς τη λυρική ποίηση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επικός < ελνστ. *ἐπ-ικός*

επύλλιο < αρχ. *ἐπ-ύλλιον*, υποκορ. τού ουσ. *ἔπος*.

επουλώνω

< ελνστ. *ἐπουλῶ (-όω)* (ήδη αρχ. το μέσο *ἐπουλοῦμαι*, που απαντά στον Ιπποκράτη) < *ἐπ(ι)-* + *-ουλ(ῶ)* < *οὐλή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επούλωση < ελνστ. *ἐπούλω-σις* < *ἐπουλῶ (-όω)*
επουλωτικός < ελνστ. *ἐπουλω-τικός* < *ἐπουλῶ (-όω)*.

επουράνιος → ουρανός

επουσιώδης → ουσία

εποφθαλμιώ «έχω βλέψεις, υποβλέπω»
< ελνστ. *ἐποφθαλμιῶ (-άω)* «ρίχνω επίμονο και έντονο βλέμμα σε κάτι – επιθυμώ» < *ἐπ(ι)-* + αρχ. *ὀφθαλμ(ιῶ)* (ίδια σημ.) < *ὀφθαλμός* (βλ.λ.).

εποχή
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἐποχή*, από μεταπτωτ. *βαθμίδα* του θ. που εμφανίζεται στο αρχ. *ἐπέχω* «εμποδίζω, σταματώ, συγκρατώ – περιμένω» (βλ.λ.) [ήδη ομηρικό], πβ. κ. *απέχω – αποχή, εξέχω – εξοχή, συνέχω – συνοχή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρεμπόδιση, διακοπή – ανάσχεση, σταμάτημα» (πβ. Πλουτ. *Πῶς αἴσθ. προκόπτ. ἀρετ.* 76D: *οὐ μόνον μονὰς ποιοῦσι καὶ ἐποχὰς ὥσπερ ἐν ὁδῷ τῆς προκοπῆς* «όχι μόνο καθυστερούν και θέτουν εμπόδια στον δρόμο τής προκοπής») → ελνστ. σημ. «το σημείο φαινομενικής παύσεως τής διαδρομής ενός αστέρα στο απόγειο τής τροχιάς του» (στον αστρονόμο Πτολεμαίο και στον Πλούταρχο, που χρησιμοποιούν αυτές τις θέσεις για να υπολογίσουν τον χρόνο και, αργότερα, τα τμήματα τού έτους).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εποχικός < μεσν. *ἐποχ-ικός* < ελνστ. *ἐποχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
εποχικ-ότητα < *εποχικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, πβ. κ. *διαδοχικ-ότητα*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
εποχή
Τα επίθετα που προέρχονται από ουσιαστικά σε *-οχή* και *-οχος* (με βάση σύνθετα τού **έχω**) σχηματίζονται κανονικά σε **-ικός**, όχι σε *-ιακός*. Παραδείγματα: *διάδοχος – διαδοχ-ικός, μετοχή – μετοχ-ικός, κατοχή – κατοχ-ικός, εξοχή – εξοχ-ικός*, οπότε και *εποχή* – **εποχ-ικός** (όχι *εποχ-ιακός*). Ο σχηματισμός σε **-ιακός** παρατηρείται όταν υπάρχει ήδη ο φθόγγος *-ι-* στη λεξική βάση, π.χ. *ήλιος – ηλιακός, συνέδριο – συνεδριακός, πτυχίο – πτυχιακός*.

εποχούμαι «επιβαίνω σε όχημα»
< αρχ. *ἐποχοῦμαι (-έο-)* «επιβαίνω (σε υποζύγιο, άρμα κ.λπ.)» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* K 330-1: *μὴ μὲν τοῖς ἵπποισιν ἀνὴρ ἐποχήσεται ἄλλος Τρώων*] < *ἐπ(ι)-* + *ὀχῶ (-έω)*, *-οῦμαι*, για το οποίο βλ.λ. *όχημα*.

έποψη
< αρχ. *ἔποψις* «θέα, εποπτεία» < *ἐπ(ι)-* + *ὄψις* (βλ.λ.), πβ. κ. *άπ-οψη, κάτ-οψη, σύν-οψη*.

επτά
< αρχ. *ἑπτά* < Ι.Ε. **septm̥-* || λατ. *septem* (> γαλλ. *sept*, ισπ. *siete*, ιταλ. *sette*), σανσκρ. *saptá*, αρχ. γερμ. **sebum* (> γερμ. *sieben*, αγγλ. *seven*, ολλ. *zeven*) || αρχ. *ἕβδομος* (βλ.λ.). Ο τύπος *εφτά* είναι μεσν.
ΣΥΝΘ. επτ(α)- / εφτ(α)-: *επτά-βαθμος, επτάγωνος, επτα-ετής, επτα-ετία, επτα-ήμερος, επταθέσιος, επτά-λοφος, επτα-μηνίτικος, επτ-άστερος – εφτά-χρονος* κ.ά.

έπταθλο
< *επτ(ά)* + αρχ. *ἆθλον* (βλ.λ. *άθλος*), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *heptathlon*, πβ. κ. *δέκ-αθλο*.

επτακόσιοι
< αρχ. *ἑπτακόσιοι* < *ἑπτά* + λεξικό επίθημα *-κόσιοι*, για το οποίο βλ.λ. *δια-κόσιοι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επτακοσιοστός < ελνστ. *ἑπτακοσιοσ-τός*.

επτασφράγιστος
λόγ. [1887], < *επτα-* + ρηματ. επίθ. τού *σφραγίζω*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἑπτὰ σφραγῖδες*, όπως απαντά στην Αποκάλυψη τού Ιωάννου (κεφ. 5-8), όπου ο Χριστός παρουσιάζεται ως ο μόνος ικανός να ανοίξει τις επτά σφραγίδες ενός βιβλίου με σημαντικές προφητείες (Αποκ. 5,5: *ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαυΐδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον καὶ τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ*).

επύλλιο → έπος

επωάζω
< αρχ. *ἐπῳάζω* «κλωσσώ» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ἐπ(ι)-* + *ᾠ(όν)* «αβγό» + παραγ. τέρμα *-άζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
επώαση < αρχ. *ἐπῴα-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] → Η ιατρ. σημ. είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *incubation*
επωασμός < αρχ. *ἐπῳασ-μός*
επωασ-τήρας, λόγ. [1898], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *incubateur*
επωαστικός < αρχ. *ἐπῳασ-τικός* < *ἐπῳασ-* (*ἐπῳάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

επωδή «σειρά τυποποιημένων φράσεων – έμμετρο ξόρκι»
< αρχ. *ἐπῳδή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., ομηρικός ο τ. *ἐπαοιδή*] < *ἐπ(ι)-* + *ᾠδή* (βλ.λ.).

επωδός «ρεφρέν»
< αρχ. *ἐπῳδός (ἡ)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἐπῳδός*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐπαείδω* / *ἐπᾴδω* «τραγουδώ συνοδευτικά ή για εξευμενισμό (στη μαγεία)» < *ἐπ(ι)-* + *ᾄδω* (βλ.λ.).

επώδυνος
< αρχ. *ἐπώδυνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκρά-

τη, πβ. *Κωακ. Προγν.* 479.3: *πληγῇσιν ἐπωδύνοισι*] < *ἐπ(ι)- + ὀδύν(η)* (βλ.λ.), με έκταση τού αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *αν-ώδυνος*.

επωμίδα «λωρίδα υφάσματος στον ώμο τού ρούχου»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐπωμίς, -ίδος* < *ἐπ(ι)- + -ωμ(ίς)* < *ὦμος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. αναφερόταν στην κλείδωση τής ωμοπλάτης και στον ώμο γενικότερα, ενώ δήλωνε επίσης την ταινία με την οποία ο γυναικείος χιτώνας στερεωνόταν στον ώμο με περόνη. Ο στρατ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *épaulette*.

επωμίζομαι «αναλαμβάνω»

< ελνστ. *ἐπωμίζομαι* < *ἐπ(ι)-* + αρχ. *ὦμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω / -ίζομαι*.

επώνυμος

< αρχ. *ἐπώνυμος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 409: *τῷ δ' Ὀδυ(σ)σεὺς ὄνομ' ἔστω ἐπώνυμον*] < *ἐπ(ι)- + ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.) με έκταση τού αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *ομ-ώνυμος, συν-ώνυμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επώνυμο < αρχ. *ἐπώνυμον*, ουδ. τού επιθ. *ἐπώνυμος*

επωνυμία < αρχ. *ἐπωνυμ-ία* «ονομασία, επώνυμο – φήμη» [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

επώνυμο

Το ***επώνυμο*** ή ***οικογενειακό όνομα*** εμφανίζεται ήδη από την Αρχαιότητα, αλλά χωρίς ιδιαίτερη συστηματικότητα, επειδή η χρήση τού ατομικού ονόματος ήταν συνήθως αρκετή για τον προσδιορισμό ενός προσώπου. Σε αυτά τα πρώιμα στάδια παρατηρείται σποραδικά η χρήση οικογενειακών ονομάτων σχηματισμένων από το γένος ή από το πατρώνυμο κάποιου: *(Πηλείδης) Ἀχιλλεύς, (Ἀτρείδης) Ἀγαμέμνων – Σωκράτης ὁ Σωφρονίσκου, Περικλῆς ὁ Ξανθίππου*. Εντούτοις, αργότερα η χρήση τού γένους ή τού πατρωνύμου δεν επαρκεί ως διακριτικό γνώρισμα και προστίθεται συχνά ο τόπος καταγωγής (δήμος, πόλη κ.λπ.), για να αποτραπεί τυχόν σύγχυση: *Δημοσθένης Δημοσθένους Παιανιεύς, Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος, Διόδωρος ὁ Σικελιώτης*. Συστηματικότερη δήλωση τού ονόματος παρατηρείται στους Ρωμαίους, οι οποίοι χρησιμοποιούν τριμερή ονοματοθεσία: προσωπικό όνομα *(praenomen)*, όνομα γένους *(nomen)*, οικογενειακό όνομα ή επώνυμο *(cognomen)*, π.χ. *Marcus Tullius Cicero* (Κικέρων), *Gaius Julius Caesar* (Καίσαρ). Σύμφωνα με τις γραπτές μαρτυρίες, η χρήση επωνύμου απαντά όλο και συχνότερα από τον 5ο ή 6ο αι. μ.Χ. και συνήθως προέρχεται από πατρώνυμο, γένος ή παρωνύμιο (το οποίο αναφέρεται σε επάγγελμα, χαρακτηριστικό ή ιδιότητα). Τα επώνυμα αυτά τίθενται σε γενική (π.χ. *Νικολάου, Γεωργίου*) ή σε ονομαστική πτώση (π.χ. *Τσαγκάρης, Λογοθέτης, Φωκάς*) και προς το τέλος τής Τουρκοκρατίας θεωρούνται πλέον απαραίτητα. Για τα παραγωγικά τέρματα των επωνύμων που σχετίζονται με τη γεωγραφική προέλευση ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταγωγή*.

επωφελής

< ελνστ. *ἐπωφελής* < *ἐπ(ι)- + -ωφελ(ής)* (με έκταση τού αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄφελος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ωφελής, κοιν-ωφελής*.

επωφελούμαι

< ελνστ. *ἐπωφελοῦμαι (-έο-)*, μέσ. τύπος τού αρχ. *ἐπωφελῶ (-έω)* «προσφέρω βοήθεια, επικουρώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 843c.4-6: *τὸ μὲν γὰρ βλάπτειν οὐδὲν χαλεπὸν ἀλλ' ἀνθρώπου παντός, τὸ δ' ἐπωφελεῖν οὐδαμῇ ἅπαντος*] < *ἐπ(ι)- + ὠφελῶ* (βλ.λ.). Το ρήμα επανήλθε σε χρήση τον 19ο αι. συντασσόμενο με γενική πτώση ως απόδ. τού γαλλ. *profiter (de)*.

εραλδικός «σχετικός με οικόσημα και εμβλήματα»

μεταφορά τού γαλλ. *héraldique* < μεσν. λατ. *heraldus* «αξιωματούχος επιφορτισμένος με τη διαβίβαση μηνυμάτων και την τήρηση τού πρωτοκόλλου σε αγωνίσματα ή τελετές – κήρυκας» < φραγκ. **heriwald* «αρχηγός στρατεύματος».

ερανίζομαι «συλλέγω αποσπάσματα κειμένων»

< ελνστ. *ἐρανίζομαι* «συλλέγω για προσωπικό όφελος», μέσ. τύπος τού αρχ. *ἐρανίζω* «συλλέγω συνεισφορές – δανείζομαι» < *ἔρανος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερανιστής < αρχ. *ἐρανισ-τής*, αρχική σημ. «αυτός που συνεισφέρει σε έρανο»

ερανισμός < ελνστ. *ἐρανισ-μός*

εράνισ-μα

ερανισ-τικός.

έρανος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔρανος* [*ήδη ομηρικό*], που ίσως συνδ. με το θ. των αρχ. λ. *ἑορτή* (βλ.λ.) και *ἔροτις, -εως* «εορτή». Βλ. κ. *ερανίζομαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κοινό δείπνο, όπου ο καθένας έφερνε το φαγητό του» (ονομαζόταν επίσης *συμβολή*) → ήδη αρχ. σημ. «συνεισφορά κυρ. για φτωχούς ή φίλους – φιλικό άτοκο δάνειο» (πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 177c: *ἐγὼ οὖν ἐπιθυμῶ ἅμα μὲν τούτῳ ἔρανον εἰσενεγκεῖν καὶ χαρίσασθαι*).

ερασιτέχνης

λόγ. [1887], < *ερασι-* (από θ. τού αρχ. *ἔραμαι* «αγαπώ», βλ.λ. *εραστής*) + *τέχνη* (πβ. κ. *καλλι-τέχνης, αριστο-τέχνης*), απόδ. τού γαλλ. *amateur*, που από τον 17ο αι. συναντάται στη φρ. *amateur d'art* και δηλώνει αυτόν «που αγαπά την τέχνη», χωρίς όμως να είναι καλλιτέχνης.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερασιτεχν-ικός, λόγ. [1893]
ερασιτεχνισμός, λόγ. [1894], απόδ. τού γαλλ. *amateurisme*.

ερασμικός
λόγ. [1830], < κύρ. όν. *Έρασμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (όχι *-ιακός*, δηλ. *ερασμ-ιακός*, πβ. κ. *κόσμ-ος – κοσμ-ικός*), μεταφορά τού γαλλ. *érasmien*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ερασμικός
Ο Ολλανδός ουμανιστής και φιλόλογος **Έρασμος** (λατ. *Desiderius Erasmus Roterodamus*, ολλ. *Gerhard Gerhards*, 1469-1536) υπήρξε εξέχων λόγιος τής Αναγεννήσεως, ο οποίος –μεταξύ των άλλων έργων του– συνέγραψε την πραγματεία *Dialogus de recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione* (1528) «Διάλογος περί τής ορθής προφοράς τού λατινικού και τού ελληνικού λόγου». Σε αυτό το έργο ο Έρασμος εξέθεσε τη διαφορά μεταξύ αρχαίας και νεότερης προφοράς τής Ελληνικής και έθεσε τις βάσεις για τον τρόπο προφοράς των αρχ. κειμένων κατά τη διδασκαλία τους στις χώρες τού δυτικού κόσμου.

εράσμιος «αξιαγάπητος»
< αρχ. *εράσμιος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 7.51-52: *κείνη γὰρ οὔ τι καλὸν οὐδ' ἐπίμερον πρόσεστιν οὐδὲ τερπνὸν οὐδ' ἐράσμιον*] < θ. *ἐρασ-* τού ρ. *ἔραμαι* «αγαπώ», βλ.λ. *εραστής*.

εραστής
< αρχ. *ἐραστής* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < θ. *ἐρασ-* τού ρ. *ἔραμαι* «αγαπώ», αγν. ετύμου. Βλ. κ. *έρωτας*.

εργάζομαι
< αρχ. *ἐργάζομαι* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 733: *ἔνθά κεν ἔργα ἀεικέα ἐργάζοιο*] (με αρχική αναφορά στη γεωργία και την κτηνοτροφία) < *ἔργ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω / -άζομαι*. Βλ. κ. *εργάτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εργαζόμενος, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *ἐργάζομαι*
εργασία < αρχ. *ἐργασ-ία* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν*] < θ. *ἐργασ- (ἐργάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-ία* → Η σημ. (πληθ.) «το σύνολο των θεμάτων που πρέπει να διεκπεραιωθούν από αρμόδιο συλλογικό όργανο» αποδίδει το αγγλ. *proceedings*, ενώ ορισμένες φρ. είναι μεταφρ. δάνεια, π.χ. *κύκλος εργασιών* (γαλλ. *chiffre d'affaires*), *γεύμα εργασίας* (αγγλ. *working lunch*), *αγορά εργασίας* (αγγλ. *labour market*), *μονάδα εργασίας* (αγγλ. *work unit*)
εργασι-ακός < *εργασί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
εργάσιμος < αρχ. *ἐργάσ-ιμος* «καλλιεργήσιμος, αρόσιμος» → ελνστ. σημ. «χρήσιμος σε εργασία».
ΣΥΝΘ. εργασιο-: *εργασιο-θεραπεία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *work therapy*), *εργασιο-λογία*, *εργασιο-μανής* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ergomaniac*), *εργασιο-μανία* κ.ά.
-εργάζομαι, -εργασία: *περι-εργάζομαι, συν-εργάζομαι, επεξ-εργάζομαι, απ-εργάζομαι, κατ-εργάζομαι – δι-εργασία, συν-εργασία, επεξ-εργασία, προ-εργασία, κατ-εργασία* κ.ά.

εργαλείο
< αρχ. *ἐργαλεῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 5.3.47: *οἱ μὲν βάναυσοι ἴσασι τῆς αὑτοῦ τέχνης ἕκαστος τῶν ἐργαλείων τὰ ὀνόματα*] < **Fέργ-αλ(ον)* (με παραγ. τέρμα *-εῖον*) < *ἔργ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλον*, πβ. αρχ. *ῥόπ-αλον, κρότ-αλον*.

εργασία → εργάζομαι

εργαστήριο
< αρχ. *ἐργαστήριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀγησ.* 1.26.5: *ὥστε τὴν πόλιν ὄντως ἂν ἡγήσω πολέμου ἐργαστήριον εἶναι*] < θ. *ἐργασ-* (τού ρ. *ἐργάζομαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τήριον*, πβ. κ. *σπουδασ-τήριο, δικασ-τήριο*.

εργαστικός
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐργαστικός* «ικανός για εργασία, εργατικός» < θ. *ἐργασ-* τού ρ. *ἐργάζομαι* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. επανήλθε στη σύγχρ. εποχή ως γλωσσολογικός όρος, προκειμένου να αποδοθεί το ελληνογενές αγγλ. *ergative* (σχηματίστηκε με βάση το αρχ. *ἐργάτης*), προσδιορίζοντας ρήματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αμετάβατα χωρίς αλλαγή φωνής (π.χ. *ανοίγω, ανάβω, καίω, λειώνω*: φρ. *έκαψε τα σκουπίδια – το λάδι έκαψε*).

εργάτης
< αρχ. *ἐργάτης* (ήδη μυκ. *we-ka-ta*: *Fεργάται*, αρχικά ως προσδιορισμός βοδιών που οργώνουν, πβ. αρχ. φρ. *ἐργάτης βοῦς*) < *ἔργον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εργατικός < αρχ. *ἐργατ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 259e.8-9: *καὶ γὰρ ἀρχιτέκτων γε πᾶς οὐκ αὐτὸς ἐργατικὸς ἀλλ' ἐργατῶν ἄρχων*]
εργατικ-ότητα, λόγ. [1851], < *εργατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
εργατ-ιά < *εργάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *αγροτ-ιά*.
ΣΥΝΘ. εργατο-: *εργατο-κρατία, εργατο-λόγος, εργατό-παιδο* (λόγ. [1894]), *εργατο-πατέρας, εργατό-σπιτο, εργατο-τεχνίτης, εργατο-υπάλληλος, εργατο-ώρα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *working hour*) κ.ά.

εργένης
< τουρκ. *ergen* «έφηβος – άγαμος ενήλικος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εργέν-ικος
εργενιλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *ergenlik*.

έργο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *έργον / Fέργον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* α 338: *ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τά τε κλείουσιν ἀοιδοί*] < I.E. **werĝ-on* || αρμ. *gorc*, αρχ. γερμ. **werka-* (> γερμ. *Werk*, αγγλ. *work*, σουηδ. *verk*) || αρχ. *έργ-άτης, έργ-άζομαι, έργ-αλεῖο(ν), ὄργ-ανο(ν)* (βλ.λ.), *ρέκ-της* (βλ.λ.), *ὄργ-ανον*, πληθ. *ὄργ-ια* (βλ.λ.) κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *ἔργον* δήλωνε από την Αρχαιότητα πλήθος δραστηριοτήτων, στις οποίες περιλαμβάνονται γεωργικές, πολεμικές, οικιακές εργασίες, ενώ έχει επίσης τη γενικότερη σημ. «πράξη, ενέργεια» (πβ. ομηρ. φρ. *ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε*, καθώς και την αντίθεση μεταξύ *ἔργου* και *λόγου*). Η σημ. «καλλιτεχνικό δημιούργημα, τεχνούργημα (υλικό ή πνευματικό)» είναι επίσης αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εργώδης < αρχ. *έργ-ώδης* «επίπονος, κοπιαστικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Άπομνημ.* 2.6.9: *ἄκοντα γὰρ φίλον ἑλεῖν ἐργῶδες· χαλεπὸν δὲ καὶ δήσαντα κατέχειν*].

ΣΥΝΘ. εργ(ο)-: *εργο-βιογραφία, εργο-γράφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ergograph*), *εργοδηγός* (λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *conducteur des travaux*), *εργο-δότης* (αρχ.), *εργοθεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ergothérapie*), *εργο-λήπτης* (ελνστ.), *εργό-μετρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ergometer*), *εργονομία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ergonomie*), *εργο-τάξιο, εργό-χειρο* (ελνστ.) κ.ά.

-εργός, -εργος, -εργο, -εργία, -εργώ, -ουργός, -ούργος, -ουργία, -ουργώ: *ά-εργος, περίεργος, αξιοπερί-εργος, φίλ-εργος, άν-εργος – πάρεργο – ε-νεργός, ανεν-εργός, ραδιεν-εργός, συνεργός, αγαθο-εργός, απ-εργός, ταχυ-εργός – κωλυσι-εργία, φιλ-εργία, αν-εργία, ακτιν-εργία, συν-εργία, αγαθο-εργία, απ-εργία – καλλι-εργώ, κωλυσι-εργώ, διεν-εργώ, αντεν-εργώ, αυτεν-εργώ, απ-εργώ – παν-ούργος, κακ-ούργος, ραδι-ούργος, ελαι-ουργός – δημι-ουργός, γενεσι-ουργός, αμπελ-ουργός, μεταλλ-ουργός, ξυλ-ουργός, πυροτεχν-ουργός, χειρουργός, σιδηρ-ουργός, μελισσ-ουργός, μουσ-ουργός, δραματ-ουργός, λειτ-ουργός, υφαντ-ουργός, στιχουργός – χαλυβ-ουργία, ελαι-ουργία, ερι-ουργία, ανοσι-ουργία, κακ-ουργία, χαλκ-ουργία, μεγαλουργία, αμπελ-ουργία, ταπητ-ουργία, μεταξ-ουργία, τελετ-ουργία – κατακρε-ουργώ, ραδι-ουργώ, ανοσιουργώ, μεγαλ-ουργώ, ιερ-ουργώ, χειρ-ουργώ, λειτουργώ* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έργο, όργανο, ρέκτης, όργιο – work, Werk...

Η I.E. ρίζα **werĝ-* γνώρισε ευρεία διάδοση σε διάφορες γλώσσες, στις οποίες δηλώνει έννοιες σχετικές με το έργο, την εργασία και τα δημιουργήματα τού υλικοπνευματικού βίου. Η εμφάνισή της στην Ελληνική είναι αρκετά πρώιμη (πολλά παράγωγα και σύνθετα απαντούν ήδη στα μυκηναϊκά κείμενα), πράγμα που εξηγεί την έκταση των σημασιών και των χρήσεων. Στην παραπάνω ρίζα έχουν την αφετηρία τους τα εξής χαρακτηριστικά ομόρριζα:

1) από θέμα **Fεργ-* (**werĝ-*): αρχ. ***ἔργο(ν)*** (με σπουδαία παράγωγα: ***έργ-άζομαι, έργ-άτης, έργ-αλεῖο(ν)*** κ.ά.), ελνστ. ***ρέκ-της*** / αρχ. *ρεκ-τήρ* «δραστήριος» < θ. τού αρχ. *ρέζω* «πράττω, επιτελώ» (< **Fέργ-jω*).

2) από θέμα **Fοργ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **worĝ-*): αρχ. ***ὄργ-ανο(ν)***, πληθ. ***ὄργ-ια*** (ο ενικός *ὄργιον* είναι σπάνιος), αρχική σημασία «μυστηριακές πράξεις και τελετές προς τιμήν τού Διονύσου, τής Δήμητρας» (συχνά σεξουαλικού περιεχομένου).

Στο ίδιο θέμα έχουν την παράλληλη αρχή τους λέξεις των γερμανικών γλωσσών με τη σημασία «έργο», όπως αγγλ. ***work***, γερμ. ***Werk***, σουηδ. ***verk*** κ.ά.

εργολάβος

< αρχ. *έργολάβος* «αυτός που αναλαμβάνει την εκτέλεση έργου με καθορισμένη αμοιβή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] (αντίθετο τού *έργο-δότης*) < *έργο-* + *-λάβ(ος)*, από θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αστρο-λάβος, δικο-λάβος*. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. είχε αποκτήσει επιπρόσθετη μειωτική σημασία, δηλώνοντας τον άπληστο ή χρηματιζόμενο, πιθ. επειδή το αρχ. *έργολαβῶ (-έω)* «αναλαμβάνω την εκτέλεση έργου» είχε καταλήξει να σημαίνει επίσης «κερδοσκοπώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εργολαβία < αρχ. *έργολαβ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη]

εργολαβ-ώ

εργολαβ-ικός, λόγ. [1845].

εργοστάσιο

< μεσν. *έργοστάσιον* «χώρος εργασίας» < *ἔργο(ν)* + λεξικό επίθημα *-στάσιο*, από θ. τού αρχ. *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *βου-στάσιο, αντλιο-στάσιο, αμαξοστάσιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εργοστασι-ακός, λόγ. [1889].

ΣΥΝΘ. εργοστασι-άρχης (λόγ. [1833]).

εργοτάξιο

< *έργο* + *τάξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιο*. Η λ. δήλωσε την «προσωρινή εγκατάσταση για την εκτέλεση τεχνικού έργου».

εργόχειρο

< ελνστ. *έργόχειρον* < *έργο-* + αρχ. *χείρ, -ρός*.

έργω «έμπρακτα, στην πράξη»

< αρχ. *ἔργῳ*, δοτ. ενικού τού ουσ. *ἔργον*, η οποία

χρησιμοποιείται επιρρηματικώς στην αττική πεζογραφία, για να υπογραμμίσει την αντίθεση προς το *λόγῳ*.

εργώδης → έργο

ερέβινθος «ρεβίθι – ρεβιθιά»
< αρχ. *ἐρέβινθος*, που συνδ. με το αρχ. *ὄροβος* «κύαμος», καθώς και με λατ. *ervum* «φακή» και παλ. γερμ. *araweiz* «μπιζέλι» (> γερμ. *Erbse*). Όπως προκύπτει από το επίθημα *-ινθος*, η λ. αποτελεί προελληνικό δάνειο από γλώσσα τής Μεσογείου ή τής Μικράς Ασίας, από όπου προήλθαν επίσης οι προαναφερθέντες συγγενείς όροι. Βλ. κ. *ρεβίθι*.

έρεβος «βαθύ σκοτάδι»
< αρχ. *ἔρεβος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* λ 564: *ἔρεβος νεκύων κατατεθνηώτων*] < *ἐ-* προθεμ. + Ι.Ε. **regʷ-* «σκότος» || αρμ. *erek* «βράδυ», σανσκρ. *rájas-* «ατμός, σκόνη», παλ. σκανδ. *røkkr* «σκοτεινότητα».

ερεθίζω
< αρχ. *ἐρεθίζω* < παλαιότ. *ἐρέθ(ω)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < θ. *ἐρ-* (με παραγ. τέρμα *-έθω*), το οποίο ανάγεται στην ίδια ρίζα με το θ. τού ρ. *ὀρμῶ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερέθισμα < αρχ. *ἐρέθισ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]
ερεθισμός < αρχ. *ἐρεθισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ερεθιστικός < αρχ. *ἐρεθισ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ερεθιστικ-ότητα, λόγ. [1811], < *ερεθιστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ερείδομαι «στηρίζομαι»
< αρχ. *ἐρείδω / -ομαι*, αγν. ετύμου. Η χρήση τού μέσου τύπου *ἐρείδομαι* είναι συχνή στην Αρχαιότητα (πβ. Θεοκρ. *Εἰδύλλ.* 23.49: *ἐρεισάμενος δ' ἐπὶ τοίχῳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έρεισμα < αρχ. *ἔρεισ-μα* «στήριγμα» [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Πινδ. *ἀπόσπ.* 76.1-3: *ὦ ταὶ λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι, Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθᾶναι, δαιμόνιον πτολίεθρον*]
ερειστικός < ελνστ. *ἐρεισ-τικός* «αυτός που στηρίζει» < αρχ. *ἐρείδω / -ομαι* (διαφ. το αρχ. *ἐριστικός*, βλ.λ. *ερίζω*).
ΣΥΝΘ. αντέρεισμα «αντιστήριγμα» (< ελνστ. *ἀντ-έρεισμα*).

ερείκη → ρείκι

ερείπιο
< αρχ. *ἐρείπιον* (κυρ. πληθ. *ἐρείπια*) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 425: *ἀγαῖσι κωπῶν θραύμασίν τ' ἐρειπίων*] < ρ. *ἐρείπω* «καταστρέφω, ερειπώνω» < *ἐ-* προθεμ. + Ι.Ε. **rei-p-* «σχίζω – γκρεμίζω» || λατ. *ripa* «όχθη ποταμού» (> γαλλ. *rive*, ισπ. *riba*, ιταλ. *riva*), πιθ. παλ. δυτ. γερμ. **reip-ja-* «ώριμος» (> γερμ. *reif*, αγγλ. *ripe*, ολλ. *rijp*) || πιθ. αρχ. *ἐ-ρείκ-ω* «σχίζω, γκρεμίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερειπιώνας < ελνστ. *ἐρειπι-ών, -ῶνος*
ερειπώνω < ελνστ. *ἐρειπ-ῶ (-όω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐρείπω* (βλ. ανωτέρω)
ερείπωση < μεσν. *ἐρείπω-σις* < ελνστ. *ἐρειπ-ῶ (-όω)*.

ερεισίνωτο «ράχη καθίσματος»
λόγ. [1851], < *ερεισι-* (από θ. τού αρχ. *ἐρείδω* «στηρίζω», βλ.λ. *ερείδομαι*) + *νώτο* (βλ.λ. *νώτα*).

έρεισμα → ερείδομαι

ερέτης «κωπηλάτης»
< αρχ. *ἐρέτης* (ήδη μυκ. *e-re-ta*) < θ. *ἐρε-* (με παραγ. τέρμα *-της*) < Ι.Ε. **erə-* «κωπηλατώ» || σανσκρ. *aritár-* «ερέτης», λατ. *rē-mus* «κουπί» (> γαλλ. *rame*, ισπ. *remo*), παλ. δυτ. γερμ. **rōþra-* «κουπί» (> γερμ. *Ruder*, ολλ. *roer*, αγγλ. *rudder* «πηδάλιο») || αρχ. σύνθ. *τρι-ήρης* (βλ.λ.), *ὑπ-ηρέτης* (βλ.λ.), τοπων. *Ἐρέ-τρια*.

ερεύγομαι → ρεύομαι

ερευνώ
< αρχ. *ἐρευνῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 436: *ἴχνι' ἐρευνῶντες κύνες ἤισαν*] < **ἐρεϜ-ν-άω*, που συνδ. με το θ. τού ρ. *ερωτῶ* (βλ.λ.) και τού αρχ. *ἐρέω* «ρωτώ για να μάθω, ζητώ», πιθ. και τού παλ. σκανδ. *raun* «έρευνα, αναζήτηση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
έρευνα < αρχ. *ἔρευν-α* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 566: *ἀλλ' οὐκ ἔρευναν τοῦ θανόντος ἔσχετε;*] < ρ. *ἐρευν-ῶ (-άω)*
ερευνητής < ελνστ. *ἐρευνη-τής*
ερευνητικός < ελνστ. *ἐρευνη-τικός*
ερευνητικ-ότητα, λόγ. [1888], < *ερευνητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. δι-ερευνώ, δι-ερεύνηση – εξ-ερευνώ (αρχ.), **εξ-ερεύνηση** (ελνστ.), **εξ-ερευνητής**.

ερήμην «χωρίς την παρουσία τού αναφερομένου»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐρήμην*, αιτ. ενικού τού *ἐρήμη*, θηλ. τού επιθ. *ἐρῆμος* (στον Όμηρο), που αποτελεί παράλλ. τύπο τού επιθ. *ἔρημος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Σε δικανικούς λόγους αρχ. ρητόρων συναντούμε συχνά την αιτ. *ἐρήμην* (ενν. *δίκην, γραφὴν* «κατηγορία») ως συμπλήρωμα των ρ. *ἔδωκα, κατέγνων, ὦφλον* και ομοίων, ενώ αρκετές φορές συνοδεύεται από προσωπική αντωνυμία σε γενική πτώση (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Καλλικλ.* 31: *καὶ νῦν αὐτὸς ἐρήμην μου καταδεδιῄτηται τοιαύτην ἑτέραν δίκην*). Οι σχηματιζόμενες φράσεις αναφέρονταν σε δίκες που διεξάγονταν χωρίς την παρουσία ενός εκ των διαδίκων ή χωρίς ο αντίπαλος να υπερασπιστεί τον εαυτό του.

ερημοκκλήσι
< μεσν. *ερημοκκλήσι* < *ερημοκκλησιά* < *έρημο-* + *(έ)κκλησιά* (βλ.λ. *εκκλησία*), πβ. κ. *(ε)ξω-κκλήσι*.

έρημος
< αρχ. *ἔρημος*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἔρημος* (αττ.) / *ἐρῆμος* (στον Όμηρο και στους ποιητές· ήδη μυκ. *e-re-mo*). Έχουν προταθεί διάφορες συνδέσεις με λατ. *rēte* «δίχτυ», *rārus* «αραιός, σπάνιος», σανσκρ. *r̥-té* «χωρίς, εκτός», οι οποίες παραμένουν ανεπιβεβαίωτες. Ο τύπος *ἔρμος* είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερημιά < μεσν. *ἐρημ-ιά* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *ἐρημ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
ερημικός < ελνστ. *ἐρημ-ικός*
ερημώνω < μεσν. *ἐρημ-ώνω* < αρχ. *ἐρημ-ῶ (-όω)*
ερήμωση < ελνστ. *ἐρήμω-σις* < αρχ. *ἐρημ-ῶ (-όω)*
ερημωτικός < ελνστ. *ἐρημω-τικός* < αρχ. *ἐρημ-ῶ (-όω)*
ερημίτης < ελνστ. *ἐρημ-ίτης* «της ερήμου» (η σημ. «ασκητής, αναχωρητής» είναι μεσν.)
ερημη-τήριο, λόγ. [1871], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *ermitage* (< *ermite* < ελνστ. *ἐρημίτης*).
ΣΥΝΘ. ερημο-: *ερημο-δικία, ερημο-δικώ, ερημο-κκλήσι, ερημο-νήσι, ερημο-ποίηση, ερημο-σπίτης, ερημό-σπιτο, ερημό-τοπος* κ.ά.

-ερί παραγ. τέρμα
ν.ελλ. < γαλλ. *-erie*, που συνήθως απαντά σε δάνεια από τη Γαλλική και δηλώνει κατάστημα ή άλλη επιχείρηση, π.χ. *γκαλερί* < *galerie*, *κρεπερί* < *crêperie*, *πατισερί* < *pâtisserie*.

έριδα
< αρχ. *ἔρις, -ιδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 210: *ἀλλ' ἄγε λῆγ' ἔριδος, μηδὲ ξίφος ἕλκεο χειρί*], για το οποίο δεν έχουν βρεθεί ικανοποιητικές συνδέσεις με ομόρριζα, καθώς οι υποθέσεις κοινής ετυμολογικής προέλευσης με το σανσκρ. *ári-* «εχθρός» ή με το αρχ. *ἐρεθίζω* (βλ.λ.) δεν ευσταθούν. Βλ. κ. *ερίζω*.

ερίζω
< αρχ. *ἐρίζω* < **ἐρίδ-jω* < *ἔρις, -ιδος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εριστικός < αρχ. *ἐριστ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
εριστικ-ότητα < *εριστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

Ερινύες «μυθικές θεότητες – (μτφ.) τύψεις, ενοχές»
< αρχ. *Ἐρινύς, -ύος (ἡ)* «θεότητα-τιμωρός για εγκλήματα κατά στενών συγγενών» (ήδη μυκ. *E-ri-nu*, σε κατάλογο θεοτήτων τής Κνωσού), αγν. ετύμου. Σύμφωνα με αρχ. μύθους και προλήψεις, οι Ερινύες (συνήθως θεωρούνταν τρεις) τιμωρούσαν αδικήματα κατά στενών συγγενών, αλλά και την επιορκία, την ασέβεια προς τους ικέτες, την ανθρωποκτονία και την αλαζονική συμπεριφορά, ενώ ορισμένες φορές παρουσιάζονται να καταδιώκουν τον ατιμώρητο δράστη ακόμη και μετά θάνατον.

έριο «κατεργασμένο μαλλί προβάτου»
< αρχ. *ἔριον* (αττ.) / *εἴριον* (ομηρ., ιων.), υποκορ. τού ουσ. *εἶρος* (ήδη μυκ. πληθ. *we-we-e-a*: *εἴρεα*) < **Fέρ-Fος* (με αντέκταση), που πιθ. συνδ. με το αρχ. *ἀρήν, ἀρνός* «πρόβατο» (ήδη μυκ. υποκορ. *wa-ni-ko*: **Fαρν-ίσκος*, βλ.λ. *αρνί*) και με λατ. *vervēx, -ēcis* «κριάρι», παλ. ιρλ. *ferb* «αγελάδα».
ΣΥΝΘ. ερι(ο)-: *εριο-παραγωγός* (λόγ.), *ερι-ουργείο* (ελνστ.), *ερι-ουργία* (ελνστ.), *ερι-ουργός* (ελνστ.).

εριστικός → ερίζω

ερίτιμος «αξιότιμος, σεβαστός»
< αρχ. *ἐρίτιμος* < επιτατ. πρόθεμα *ἐρι-* + *-τιμ(ος)* < *τιμή* (βλ.λ.). Το μόριο *ἐρι-* (ήδη μυκ. όν. *E-ri-ke-re-we*: **Ἐρι-κλέFες*) συνδ. ίσως με το θ. τού αρχ. *ὄρ-νυμι* «ωθώ, ξεσηκώνω» (βλ.λ. *ορμή*) ή, κατ' άλλη άποψη, με το συνώνυμο πρόθεμα *ἀρι-* (π.χ. αρχ. *ἀρί-δηλος* «ολοφάνερος», βλ.λ. *άριστος*).

ερίφης
< τουρκ. *herif* «πονηρός, κατεργάρης» < αραβ. *'arīf*.

ερίφιο
< ελνστ. *ἐρίφιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἔριφος* < Ι.Ε. **eri-bh-* «δορκάδα» || αρμ. *orojі* «αρνί», λατ. *ariēs* «κριάρι», παλ. ιρλ. *heirp* «κατσίκι» || αρχ. *ἐρι-νεός* «αγριοσυκιά – τράγος».

ερ-κοντίσιον
< αγγλ. *air condition*, ψευδοαγγλισμός τής Ελληνικής αντί των αγγλ. *air conditioner* «συσκευή κλιματισμού, κλιματιστικό» και *air conditioning* «κλιματισμός».

έρμα «πρόσθετο βάρος σε σκάφος, για να ρυθμίζει την ευστάθειά του, σαβούρα»
< αρχ. *ἕρμα* [ήδη ομηρικό] < θ. *ἐρ-*, ίσως < Ι.Ε. **swer-* «βαρύς» || λιθ. *svarùs*, αρχ. γερμ. **swæra-* «βαρύς, δύσκολος – σπουδαίος» (> γερμ. *schwer*, ολλ. *zwaar*, σουηδ. *svår*), πιθ. κ. λατ. *sērius* «σπουδαίος». Δεν ευσταθούν οι εικασίες περί μικρασιατικής προελεύσεως ή η αναγωγή σε λυδικά τοπων. από *Erm-*, *Arm-*. Ακόμη δεν είναι πιθ. η υιοθέτηση αρχικής σημ. «πάσσαλος», ώστε να συνδεθεί το *ἕρμα* με λ. όπως τα λατ. *surus*, σανσκρ. *sváru-*.

ερμαϊκός → Ερμής

έρμαιο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἕρμαιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. (με άνοδο τού τόνου) τού επιθ. *Ἑρμαῖος* «σχετικός με τον θεό Ερμή» < *Ἑρμῆς* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δώρο τού θεού Ερμή – απροσδόκητο εύρημα (που εθεωρείτο θεόσταλτο)» (πβ. Πλάτ. *Εὐθύδ.* 295a: *τί μεῖζον ἕρμαιον αὐτοῦ ἂν εὕροιμι ἐν παντὶ τῷ βίῳ;*) → ελνστ. σημ. «εύκολο θύ-

μα, που παρασύρεται εύκολα» (πβ. Συνεσ. Ἐπιστ. 131: *ἔρμαιον γάρ ἐστι τῶν κακοήθων ἅπας ἐπιεικής*).

ερμάριο
< μεσν. *ἑρμάριον* < *ἀρμάριον* (ήδη τον 6ο αι. μ.Χ. στον βιογράφο Κύριλλο) < λατ. *armarium* < *arma* «όπλα, πανοπλία».

ερμαφρόδιτος
< ελνστ. *Ἑρμαφρόδιτος*, μυθικός γυιος τού Ερμή και τής Αφροδίτης, ο οποίος παρουσίαζε χαρακτηριστικά και των δύο φύλων. Η λ. είναι συνώνυμη τού αρχ. επιθ. *ἀνδρόγυνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερμαφροδιτ-ισμός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hermaphroditisme*.

ερμηνεύω
< αρχ. *ἑρμηνεύω* < *ἑρμηνεύς, -έως* «διερμηνέας, μεταφραστής», τεχν. όρος, πιθ. μικρασιατικό δάνειο, αν και ορισμένοι το συνδέουν με το όνομα τού μυθικού θεού Ερμή, επειδή εθεωρείτο μεσολαβητής ή μεσάζων μεταξύ των θεών και των ανθρώπων, εξηγητής τής βούλησής τους.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερμηνεία < αρχ. *ἑρμην-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 524b.1-2: *καὶ γάρ, ἔφη, αὗταί γε ἄτοποι τῇ ψυχῇ αἱ ἑρμηνεῖαι καὶ ἐπισκέψεως δεόμεναι*] < ρ. *ἑρμην-εύω*
ερμήνευμα < αρχ. *ἑρμήνευ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. Ἡρακλ. 1137: *ἐρωτᾷς δ' ἄθλι' ἑρμηνεύματα*]
ερμηνευτής < αρχ. *ἑρμηνευ-τής*, αρχική σημ. «μεταφραστής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. Ἐπιστ. 20.14-15: *ἄριστόν τε φύσιος ἑρμηνευτὴν καὶ κόσμου ἔκρινα*]
ερμηνευτικός < αρχ. *ἑρμηνευ-τικός*
ερμηνεύσ-ιμος, λόγ. [1861].
ΣΥΝΘ. -ερμηνεύω (και τα παράγωγα αυτών): *μεθ-ερμηνεύω, δι-ερμηνεύω (δι-ερμηνεία, δι-ερμηνέας), παρ-ερμηνεύω (παρ-ερμηνεία)* κ.ά.

Ερμής
< αρχ. *Ἑρμῆς / Ἑρμᾶς / Ἑρμέας* (ήδη μυκ. δοτ. *E-ma-a₂*), πιθ. < **Ἑρμᾶ-hᾶς*, για το οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι ανάγεται στο ουσ. *ἕρμα* «σωρός λίθων», επειδή οι πέτρες που σωρεύονταν πάνω από τους τάφους θεωρούνταν συνδεδεμένες με τον ψυχοπομπό Ερμή. Δεν μπορεί, ωστόσο, να αποκλειστεί η προελληνική (αιγαιακή) αρχή τού θεωνυμίου. Βλ. κ. *ερμηνεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερμαϊκός < ελνστ. *ἑρμα-ϊκός*.

ερμητικός
< λόγ. [1812] *ἑρμητικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hermétique* < μεσν. λατ. *hermeticus* < λατ. *Hermēs* < αρχ. *Ἑρμῆς (Τρισμέγιστος)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ερμητ-ισμός, λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hermétisme*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ερμητικός
Οι νεοπλατωνικοί φιλόσοφοι αποκαλούσαν τον αιγυπτιακό θεό Θωθ ***Ερμή Τρισμέγιστο***, επειδή του απέδιδαν ιδιότητες που χαρακτήριζαν τον μυθικό Ερμή (εύρεση τής γραφής και των τεχνών). Στην ίδια θεότητα απέδιδαν την αφετηρία τής τέχνης τους οι αλχημιστές τού Μεσαίωνα, γι' αυτό και ονομάζονταν *Hermetici* «Ερμητικοί», καθώς ασχολούνταν επίσης με τον αποκρυφισμό. Με την ίδια λέξη δηλωνόταν ακόμη η ιδιαίτερη τεχνική με την οποία οι αλχημιστές σφράγιζαν εντελώς τα δοχεία που είχαν χρησιμοποιήσει, με αποτέλεσμα η λ. ***ερμητικός*** να σημαίνει από τον 17ο αιώνα «εντελώς κλειστός, σφραγισμένος».

ερμίνα «μικρό σαρκοφάγο θηλαστικό»
μεταφορά τού γαλλ. *(h)ermine* < μεσν. λατ. *Armenius (mus)* «(ποντικός) από την Αρμενία».

έρμος → έρημος

-έρνω παραγ. τέρμα
ν.ελλ. τέρμα ρημάτων σε *-άρω* (π.χ. *τρακ-άρω, σουτ-άρω, βολτ-άρω*), με μεταπλασμό βάσει τού αορ. *-αρα* κατά το σχήμα των μεσν. *ἔγειρα – γέρνω, (έ) πήρα – παίρνω, ἔφερα – φέρνω* κ.ά.

-ερός παραγ. τέρμα
< αρχ. *-ερός*, που προέρχεται από το Ι.Ε. επίθημα **-ro-* με επαύξηση *-ε-* και προσκολλάται στη θεματική βάση αρχ. ονομάτων, π.χ. *τρόμ-ος – τρομ-ερός, φόβ-ος – φοβ-ερός, δρόσ-ος – δροσ-ερός, σκι-ά – σκι-ερός*. Στη μεσν. ελληνική γλώσσα συνέπεσε με το επίθημα που προέκυψε από το τέρμα *-ηρός* μέσω φωνητικής τροπής /i/ > /e/ λόγω τού /r/, π.χ. μεσν. *τυχ-ερός* < αρχ. *τυχ-ηρός*, μεσν. *γερός* < αρχ. *ὑγι-ηρός*.

ερπετό
< αρχ. *ἑρπετόν* < ρ. *ἕρπω* (βλ.λ.).

έρπης
< αρχ. *ἕρπης, -ητος* (ιατρ. όρος γνωστός ήδη στον Ιπποκράτη) < ρ. *ἕρπω* (βλ.λ.), από τον τρόπο εξαπλώσεώς του στο δέρμα.

ερπύστρια
ουσιαστικοπ. θηλ. τού ελνστ. *ἑρπυσ(τήρ), -ῆρος* «ερπετό» (επίσης *ἑρπυστής*), από θ. τού αρχ. *ἑρπύζω*, που αποτελεί παράλλ. τύπο τού ρ. *ἕρπω* (βλ.λ.). Στη σύγχρ. σημ. «αρθρωτή μεταλλική ταινία που περιβάλλει τους τροχούς οχήματος (άρματος μάχης ή εκσκαφέα)» η λ. αποδίδει το γαλλ. *chenille* (αρχική σημ. «κάμπια»).

ΣΥΝΘ. ερπυστριο-φόρος, απόδ. τού γαλλ. *chenillé*.

έρπω

< αρχ. *ἕρπω* < Ι.Ε. **ser-p-* «έρπω», επεκτεταμένη μορφή τής ρίζας **ser-* «ρέω, κυλώ» || λατ. *serpo*, (μτχ.) *serpens* (> γαλλ. *serpent* «ερπετό», ισπ. *serpiente*, ιταλ. *serpente*), σανσκρ. *sárpati* || αρχ. *ἕρπ-ης*, *ἑρπ-ετόν*, *ὀρ-ός* (< **sor-*, με ιων. ψίλωση), ίσως και αρχ. *ἔρχ-ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερπυσμός < ελνστ. *ἑρπυσ-μός* < αρχ. *ἑρπύζω*, παράλλ. τύπος τού ρ. *ἕρπω*.

ΣΥΝΘ. υφ-έρπω.

έρρινος

< ελνστ. *ἔρρινος* (με αφομοίωση) < *ἔνρινος* < *ἐν-* + αρχ. *ῥίς, ῥινός* «μύτη» (βλ.λ. *ρινικός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερριν-ότητα < *έρριν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ερρινο-ποίηση, απόδ. τού γαλλ. *nasalisation*.

ερτζιανός

μεταφορά τού γαλλ. *hertzien*, από το επώνυμο τού Γερμανού φυσικού Heinrich R. Hertz (1857-94). Βλ. κ. *χερτς*.

ερυγή «ρέψιμο»

< αρχ. *ἐρυγή*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐρεύγομαι*, για το οποίο βλ.λ. *ρεύομαι*.

ερύθημα «κοκκίνισμα, κοκκινίλα»

< αρχ. *ἐρύθημα* (ιατρ. όρος γνωστός ήδη στον Ιπποκράτη) < ρ. *ἐρυθ-αίνομαι* «κοκκινίζω» < θ. *ἐρυθ-*, για το οποίο βλ.λ. *ερυθρός*.

ερυθριώ → ερυθρός

ερυθρόδερμος

λόγ. [1851], < *ερυθρό(ς)* + *-δερμ(ος)* < *δέρμα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *redskin*, ονομασία που χρησιμοποιήθηκε μειωτικά για τους Ινδιάνους (ιθαγενείς) τής Αμερικής από τους λευκούς κατακτητές τής ηπείρου.

ερυθρός

< αρχ. *ἐρυθρός* (ήδη μυκ. *e-ru-to-ro*) < θ. *ἐρυθ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐρεύθ-ω* «κοκκινίζω» < *ἐ-* προθεμ. + Ι.Ε. **reudh-* «κόκκινος» || λατ. *ruber* (> μτγν. *rubeus* > γαλλ. *rouge* «κόκκινος», ισπ. *rubio* «ξανθός»), σανσκρ. *rudhirá-*, αρχ. γερμ. **rauda-* (> γερμ. *rot*, αγγλ. *red*, ολλ. *rood*) || αρχ. *ἐρύθ-ημα*, *ἐρυσί-βη* «μύκητας δημητριακών», *ἐρυσί-πελας* (βλ.λ.). Πρόκειται για ένα από τα ελάχιστα χρώματα, για τα οποία υπάρχουν ομόρριζες λέξεις στις περισσότερες Ι.Ε. γλώσσες. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερυθρότητα < ελνστ. *ἐρυθρ-ότης, -ότητος*

ερυθραίνω < αρχ. *ἐρυθρ-αίνω*

ερυθρίαση < αρχ. *ἐρυθρία-σις* < ρ. *ἐρυθρ-ιῶ (-άω)*

ερυθριώ < αρχ. *ἐρυθρ-ιῶ (-άω)* < *ἐρυθρός*

ερυθρά *(νόσος)*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *rubella* (< λατ. *ruber* «ερυθρός»)

ερυθρ-ωπός < *ερυθρ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. ερυθρο-: *ερυθρο-βλάστη* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *erythroblast*), *ερυθρο-γράφος*, *ερυθρο-κύτταρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *erythrocyte*), *ερυθρό-λευκος*, *ερυθρό-μορφος*, *ερυθρο-σταυρίτης* κ.ά.

υπ-έρυθρος

αν-ερυθρίαστος (ελνστ.).

ερυθροφρουρός

< *ερυθρό(ς)* + *φρουρός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *Garde Rouge*, όρος που χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το μέλος κομμουνιστικής νεολαίας κυρ. στην Κίνα την περίοδο τής «μορφωτικής / πολιτιστικής επανάστασης» (1965-71).

ερυσίπελας «λοιμώδης δερματική νόσος»

< αρχ. *ἐρυσίπελας, -ατος* (ιατρ. όρος γνωστός ήδη στον Ιπποκράτη) < *ἐρυσι-* (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐρεύθω* «κοκκινίζω», βλ.λ. *ερυθρός*) + *-πελ(ας)*, που ίσως εμφανίζει το θ. τού ουσ. *πέλμα* (βλ.λ.).

έρχομαι

< αρχ. *ἔρχομαι*, πιθ. < **hér-χο-μαι* (με ψίλωση λόγω ανομοιώσεως) < Ι.Ε. **ser-*, από το οποίο προέρχεται το αρχ. *ἕρπω* (βλ.λ.), αν θεωρηθεί ότι το ρ. *ἔρχομαι* σήμαινε αρχικώς «πλησιάζω έρποντας». Κατ' άλλη άποψη, *ἔρχομαι* < **ἔρσκ-ομαι*, που συνδ. με σανσκρ. *ṛcchátí* «φθάνω, κατορθώνω», παλ. ιρλ. *ergg* «πήγαινε!».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερχομός < μεσν. *ἐρχο-μός*.

ΣΥΝΘ. -έρχομαι (με μία ή περισσότερες προθέσεις): *αν-έρχομαι*, *δι-έρχομαι*, *περι-έρχομαι*, *επαν-έρχομαι*, *συν-έρχομαι*, *εξ-έρχομαι*, *διεξ-έρχομαι*, *αντεπεξ-έρχομαι*, *καλο-έρχομαι*, *ξανα-έρχομαι*, *προ-έρχομαι*, *απ-έρχομαι*, *επ-έρχομαι*, *παρ-έρχομαι*, *αντι-παρ-έρχομαι*, *εισ-έρχομαι*, *υπεισ-έρχομαι*, *προσ-έρχομαι*, *κατ-έρχομαι*, *μετ-έρχομαι* κ.ά.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

έρχομαι

Το ρ. ***έρχομαι*** σχηματίζει ορισμένους τύπους και χρόνους από θέματα με τα οποία δεν συνδέεται ετυμολογικά. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι η προστακτική ***έλα*** και ο αόριστος ***ήλθα / ήρθα***, που συνδέονται με το θέμα των αρχ. λ. *ἐλαύνω* και *ἔλευσις*. Βλ. αντίστοιχα λήμματα.

ερωδιός

< αρχ. *ἐρῳδιός* (με παραγ. τέρμα *-ιός*), που πιθ. συνδ. με λατ. *ardea* (ίδια σημ.) και σερβοκρ. *roda* «πελαργός».

έρωτας

ΕΤΥΜ. < μεσν. *έρωτας* < αρχ. *ἔρως, -τος*, από το ίδιο θ. με το ρ. *ἔραμαι* «αγαπώ», αγν. ετύμου. Βλ. κ. *εραστής*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε εξ αρχής την αγάπη που βασίζεται στη σαρκική έλξη, την «ερωτική επιθυμία», αλλά και τον γενικότερο πόθο για κάτι (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.32: *ἔρωτα σχὼν τῆς Ἑλλάδος τύραννος γενέσθαι*). Σε ορισμένους πλατωνικούς διαλόγους η λ. εξειδικεύεται στη δήλωση τού παιδαγωγικού έρωτα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερωτικός < αρχ. *ἐρωτ-ικός*

ερωμένη < αρχ. *ἐρωμένη* «αγαπημένη», θηλ. μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἐρῶμαι (-άο-)*

ερωτεύομαι < μεσν. *ἐρωτ-εύομαι*

ερωτ-ιάρης < *ἐρωτ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

ερωτ-ισμός, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *érotisme*

ερωτύλος < ελνστ. *ἐρωτ-ύλος* «αγαπημένος» < *ἐρωτ- (ἔρως)* + υποκορ. επίθημα *-ύλος*.

ΣΥΝΘ. ερωτο-: *ερωτο-γενής* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *erogenous, erotogenic*), *ερωτο-δουλειά, ερωτό-λογα, ερωτο-μανής, ερωτο-μανία, ερωτο-παθής, ερωτό-πληκτος* (λόγ. [1850]), *ερωτο-τροπία* (λόγ. [1845]), *ερωτο-τροπώ* (λόγ. [1846]), *ερωτο-χτυπιέμαι* κ.ά.

ερώτημα → ερωτώ

ερώτηση → ερωτώ

ερωτιδεύς

< ελνστ. *ἐρωτιδεύς, -έως* < *ἐρωτ-* (< αρχ. *ἔρως, -τος*) + υποκορ. επίθημα *-ιδεύς*, πβ. κ. *αετ-ιδεύς*. Οι *Ερωτιδείς* ήταν παραστάσεις τού μικρού θεού Έρωτα σε διακοσμητικά μοτίβα.

ερωτικός → έρωτας

ερωτύλος → έρωτας

ερωτώ

< αρχ. *ἐρωτῶ (-άω)* < **ἐρϜ-ωτ-άω*, που συνδ. με το θ. τού ρ. *ἐρευνῶ* (< **ἐρεϜ-ν-άω*, βλ.λ.) και τού αρχ. *ἐρέω* «ρωτώ για να μάθω, ζητώ», πιθ. και τού παλ. σκανδ. *raun* «έρευνα, αναζήτηση». Ο τύπος *ρωτῶ* είναι μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παρακαλώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ερώτημα < αρχ. *ἐρώτη-μα* (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *demande*)

ερώτηση < αρχ. *ἐρώτη-σις*

ερωτηματικός < ελνστ. *ἐρωτηματ-ικός* < αρχ. *ἐρώτη-μα*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *ερωτηματικό*, που δηλώνει το φερώνυμο σημείο στίξεως, αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *point d'interrogation*.

ΣΥΝΘ. -ερωτώ / -ώμαι: *δι-ερωτώμαι, επ-ερωτώ – ξανα-ρωτώ, ανα-ρωτιέμαι*

ερωτηματο-λόγιο, απόδ. τού γαλλ. *questionnaire*.

-ές παραγ. τέρμα

< μεσν. *-ές*, που απαντά αρχικώς σε δάνεια από την Τουρκική (π.χ. *καφές* < *kahve*, *μεζές* < *meze*, *μπαχτσές* < *bahçe*, όλα μεσν.), βάσει των οποίων σχηματίστηκε η κλιτική κατηγορία των αρσ. σε *-ές, -έδες*. Στην ίδια κατηγορία εντάχθηκαν επίσης δάνεια από τη Γαλλική (π.χ. *λακές* < *laquais*, *εμιγκρές* < *émigré*).

-έσα παραγ. τέρμα

< μεσν. θηλ. αντιδάν. *-έσα* (π.χ. *δουκ-έσα, κοντ-έσα*) < ιταλ. *-essa* < υστλατ. *-issa* < αρχ. *-ισσα* (π.χ. *βασίλ-ισσα*).

εσαεί

< αρχ. *ἐς ἀεί* «για πάντα» < *ἐς* (παράλλ. τύπος τού *εἰς*) + *ἀεί* (βλ.λ.).

εσάνς

< γαλλ. *essence* < λατ. *essentia* «ουσία, φύση ενός πράγματος», από το απρφ. *esse* «είναι». Η λ. χρησιμοποιήθηκε από τους αλχημιστές τον 16ο αι. με τη σημ. «καθαρή ουσία (προερχόμενη από απόσταξη)», ενώ τον 19ο αι. δηλώνει το «προϊόν αποστάξεως τού πετρελαίου».

εσάρπα

μεταφορά τού γαλλ. *écharpe* < φραγκ. **skirpja* «καλάθι από σχοίνο» < λατ. *scirpus* «σχοίνος». Κατά τη μεσν. εποχή (13ος αι.) η λ. αναφερόταν σε υφασμάτινο δισάκι που κρεμούσαν στον λαιμό τους οι προσκυνητές.

εσάς

< μεσν. *ἐσᾶς* (αντί τού αρχ. *ὑμᾶς*, το οποίο δεν διακρινόταν πλέον σαφώς από το α΄ πρόσωπο *ἡμᾶς*), που σχηματίστηκε από το θ. τής αντωνυμίας *ἐσύ* (βλ.λ.) και το κλιτικό παράδειγμα τού α΄ προσώπου: *ἐμεῖς, ἐμᾶς*.

εσείς

< μεσν. *ἐσεῖς* (αντί τού αρχ. *ὑμεῖς*, το οποίο δεν διακρινόταν πλέον σαφώς από το α΄ πρόσωπο *ἡμεῖς*), που σχηματίστηκε από το θ. τής αντωνυμίας *ἐσύ* (βλ.λ.) και το κλιτικό παράδειγμα τού α΄ προσώπου: *ἐμεῖς, ἐμᾶς*.

εσένα

< μεσν. *(ἐ)σένα(ν)* (με προσθήκη τού *-α* κατά την αιτ. των τριτοκλίτων, π.χ. *ἄνδρ-α, πίνακ-α, σωτῆρ-α*) < *ἐσέν* (με τελικό *-ν* κατ' αναλογίαν προς τις αιτιατικές των ονομάτων) < *ἐσέ* (το αρκτικό *ἐ-* κατά το *ἐγώ*) < αρχ. *σέ / τε* (δωρ. εγκλιτικό) < Ι.Ε. **twe* || σανσκρ. *tvā(m)*, λατ. *te* (> γαλλ. *te*), αρχ. γερμ. **þe(ke)* (> γερμ. *dich*, αγγλ. αρχαιοπρ. *thee*), παλ. σλαβ. *ti*. Βλ. κ. *εσύ*.

εσθήτα «ζώνη»

< μεσν. *ἐσθῆτα* < αρχ. *ἐσθής, -ῆτος* < **Ϝεστο-τᾱτ-*, από το ρηματ. επίθ. **Ϝεσ-τός* < θ. **Ϝεσ-* τού ρ. *ἕννυ-*

μι «ντύνω» < *Fέσ-νῡ-μι < Ι.Ε. *wes- «ντύνω», για το οποίο βλ.λ. *ιμάτιο*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεστιάριο, ρούχο*.

εσκαμμένος
< αρχ. *ἐσκαμμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*). Ήδη από την Αρχαιότητα συναντούμε τη μτχ. σε φρ. που δηλώνουν «υπερβολή, υπέρβαση (των ορίων)» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 413a: *δοκῶ τε ἤδη μακρότερα τοῦ προσήκοντος ἐρωτᾶν καὶ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα ἅλλεσθαι* «νομίζω ότι ήδη ρώτησα περισσότερα από όσα αρμόζουν και έχω υπερβεί τα εσκαμμένα»).

εσκεμμένος
< αρχ. *ἐσκεμμένος*, μτχ. παρακ. τού ρ. *σκέπτομαι* (βλ.λ.). Η μτχ. είχε τη σημ. «κατόπιν σκέψεως – εκουσίως» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 9.2: *ἀλλὰ τὰ οἰκήματα ᾠκοδόμηται πρὸς αὐτὸ τοῦτο ἐσκεμμένα, ὅπως ἀγγεῖα ὡς συμφορώτατα ᾖ τοῖς μέλλουσιν ἐν αὐτοῖς ἔσεσθαι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκέπτομαι*.

Εσκιμώος
< λόγ. [1854] *Ἐσκιμῶος*, μεταφορά τού γαλλ. *Esquimaux*, λ. αλγκονκικής αρχής, η οποία από ορισμένους θεωρείται παράγ. τού τύπου *eskimantsik* < *eski* / *aski* «ωμός» (για κρέας) + τύπος τού ρ. *mow* «τρώει». Εικάζεται ότι Ινδιάνοι (ιθαγενείς) τού Λαμπραντόρ απέδωσαν αυτή την ονομασία στους Εσκιμώους, αν ληφθούν υπ' όψιν λέξεις ινδιάνικων γλωσσών που σημαίνουν «ωμοφάγοι, αυτοί που τρώνε ωμό κρέας» (π.χ. *esquimantsec, ashkimeq*). Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται *Inuit* «άνθρωποι», πληθ. τού *inuk*.

εσμός «σμήνος – πλήθος ανθρώπων, συρφετός»
< αρχ. *ἑσμός*, αρχική σημ. «σμήνος μελισσών», < θ. *ἑσ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*) τού ρ. *ἕζομαι* «κάθομαι» (πβ. αόρ. *ἕσ(σ)ασθαι*), για το οποίο βλ.λ. *έδρα*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. απέκτησε γενικότερη σημ. (πβ. Αριστοφ. *Λυσιστρ.* 353: *ἑσμὸς γυναικῶν οὑτοσὶ θύρασιν αὖ βοηθεῖ*).

έσο στη φρ. *έσο έτοιμος*
< αρχ. *ἔσο* «να είσαι», προστ. ενεστ. τού ρ. *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*).

έσοδα
< μεσν. *ἔσοδο(ν) < αρχ. *ἔσοδος (ἡ)* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], παράλλ. τύπος τού ουσ. *εἴσοδος* (βλ.λ.) στην ελνστ. σημ. «εισπράξεις» (πβ. κ. *έξοδα – έξοδος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εσοδ-εύω < *έσοδ(α)* + παραγ. τέρμα *-εύω*, πβ. κ. ελνστ. *εἰσοδ-εύω*
εσοδεία < μεσν. *ἐσοδ-εία / (ἐ)σοδ-ειά* (με συνίζηση) < *εἰσοδεία* < ελνστ. *εἰσοδ-εύω* < αρχ. *εἴσοδος*.

έσοπτρο «καθρέφτης»
< αρχ. *ἔσοπτρον / εἴσοπτρον* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐσ-* (βλ.λ. *εις*) + θ. *ὀπ-* (το οποίο απαντά σε αρχ. λ. όπως *ὀπ-ή, ὀπτικός*, παρακ. *ὄπωπ-α*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *κάτ-οπτρον, δι-όπ-τρα*.

εσοχή
< ελνστ. *εἰσοχή* (κατά το αντίθετο *εξοχή*) < αρχ. *εἰσέχω* < *εἰσ-* + *ἔχω*.

εσπέρα
< αρχ. *ἑσπέρα* (ενν. *ὥρα / χώρα*, στη δήλωση χρόνου ή τόπου αντιστοίχως) [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἕσπερος* (βλ.λ.).

εσπεράντο «διεθνής τεχνητή γλώσσα»
από το ψευδώνυμο *Dr Esperanto* (πλάστηκε από το ισπ. *esperar* «ελπίζω») τού Πολωνού οφθαλμιάτρου Ludwik L. Zamenhof (1859-1917), ο οποίος εφεύρε αυτή τη διεθνή τεχνητή γλώσσα και επινόησε τους κανόνες της.

εσπέρας → **έσπερος**

εσπερία → **έσπερος**

εσπερίδα
< ελνστ. *ἑσπερίς, -ίδος* «δυτικός – (ως ουσ.) αρωματικό βραδινό άνθος» (πβ. αρχ. *Ἑσπερίδες*, μυθικές θυγατέρες τής *Νυκτός*, που φύλασσαν τον κήπο από όπου έκλεψε τα μήλα ο Ηρακλής), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἑσπέριος* < *ἕσπερος* (βλ.λ.). Η σημ. «βραδινή εκδήλωση» (λόγ. [1852]) αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *soirée*.

εσπεριδοειδή
< λόγ. [1872] *ἑσπεριδοειδῆ* < αρχ. *Ἑσπερίδ(ες)* (μυθικές θυγατέρες τής *Νυκτός*, που φύλασσαν τον κήπο από όπου έκλεψε τα μήλα ο Ηρακλής) + λεξικό επίθημα *-ειδές / -ειδῆ* (βλ.λ. *είδος*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hespéridées*.

έσπερος «αποσπερίτης»
< αρχ. *ἕσπερος* (ενν. *ἀστήρ*) [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «άστρο που φαίνεται το βράδυ (για τον πλανήτη Αφροδίτη)», < *Fέσπερ-ος < Ι.Ε. *vesper- «βράδυ» || λατ. *vesper* (> γαλλ. *vêpres* «εσπερινός», ιταλ. *vespro* «βράδυ»), παλ. σλαβ. *večerъ* (> πολ. *wieczór*, σερβοκρ. *veče*), ουαλ. *ucher*. Ο πλανήτης Αφροδίτη ήταν επίσης γνωστός με την αρχ. ονομασία *ἑωσφόρος* (βλ.λ.), όταν συνδεόταν με την αυγή, καθώς και με τη μεσν. ονομασία *ἀποσπερίτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εσπέρα < αρχ. *ἑσπέρ-α*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἕσπερος*
εσπέρας < μεσν. *ἑσπέρ-ας*, από τη γεν. ενικού τού αρχ. *ἑσπέρα* (ίσως μέσω τής φρ. *μέχρις ἑσπέρας*)
εσπέριος < αρχ. *ἑσπέρ-ιος*
εσπερία < ελνστ. *ἑσπερ-ία* (ενν. *χθών*), αρχική σημ. «η χώρα που βρίσκεται προς δυσμάς (τής Ελλάδας),

κυρ. η Ιταλία και η Ισπανία», ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *έσπέρ-ιος*. Στη Νέα Ελληνική η λ. δήλωσε γενικότερα τις ανεπτυγμένες χώρες τής Δυτικής Ευρώπης
εσπερινός < αρχ. *έσπερ-ινός* «βραδινός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Λακεδ. Πολιτ.* 12.6.5: *άναπαύσεις πρό τῶν ἑσπερινῶν γυμνασίων*] → Ήδη την ελνστ. εποχή το επίθ. ουσιαστικοποιείται και ο *έσπερινός* δηλώνει τη «βραδινή προσευχή» (πβ. Ανωνύμ. *Διάλ. μετὰ τῶν Ἰουδ.* 10.217: *καὶ ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν Πάσχα τῷ Κυρίῳ*) → μεσν. σημ. (εκκλησ.) «ακολουθία που τελείται το απόγευμα».
ΣΥΝΘ. απο-σπερίτης (μεσν.).

εσπευσμένος
< ελνστ. *έσπευσμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *σπεύδω* (βλ.λ.).

εσπρέσο
< ιταλ. *espresso* < γαλλ. *exprès* / αγγλ. *express*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *expressus*, μτχ. τού ρ. *exprimo* «πιέζω, εξαναγκάζω – εκφράζω».

εσταυρωμένος → σταυρός

εστεμμένος «αυτός που φέρει στέμμα (κυρ. για μέλος βασιλικής οικογένειας)»
< αρχ. *έστεμμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *στέφω* (βλ.λ.).

εστέρας «χημική ένωση»
μεταφορά τού γερμ. *Ester*, από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *Es(sig)* «ξίδι» και *(Ä)ther* «αιθέρας».

εστέτ «αισθητής»
αντιδάν., < γαλλ. *esthète* (υποχωρητ.) < *esthétique* «αισθητική» < υστλατ. *aesthetica*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *αίσθητικός* (βλ.λ.). Η γαλλ. λ. συναντάται τον 19ο αι. με τη σημ. «αυτός που εκθειάζει την τέχνη» και κατόπιν «αυτός που ενδιαφέρεται μόνο για την εξωτερική όψη, την εμφάνιση – αισθητής».

εστί
< αρχ. *έστί*, γ΄ πρόσ. τού ρ. *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*).

εστία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *έστία* / *ίστίη* [ήδη ομηρικό στον τ. *ἱστίη*, πβ. *Ὀδ.* ξ 159: *ἱστίη τ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος*], για την οποία έχουν διατυπωθεί δύο υποθέσεις: 1) Αν η λ. είχε αρχικώς δίγαμμα (όπως πιθ. δείχνει η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *γιστία· ἐσχάρη*), τότε ίσως < **Fεστ-ία*, που συνδ. με λατ. *Vesta* «η θεά Εστία», παλ. γερμ. *wasal* «φωτιά» και ενδεχομένως ανάγεται στο Ι.Ε. **wes-* «καίω» (πβ. αρχ. *εὕω* «καίω, φλέγω»)· 2) Αν η λ. δεν είχε αρχικώς δίγαμμα, τότε ίσως συνδ. με το ουσ. *ἐσχάρα*, με το λατ. *sidus, -eris* «άστρο» ή με το ρ. *ἕζομαι* «κάθομαι» και το σλαβ. *jestěja* «τζάκι». Ας σημειωθεί ότι η λ. δεν συνδέεται ετυμολογικά με το ρ. *ἐσθίω* «τρώγω» και τα παράγωγά του (βλ.λ. *έδεσμα*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τζάκι» (που βρισκόταν στο εσωτερικό τής οικίας και συχνά αποτελούσε τον χώρο των οικογενειακών θεοτήτων, είδος βωμού) → ήδη αρχ. σημ. «σπίτι, κατοικία – οικογένεια». Διάφοροι σύγχρονοι τεχν. όροι οφείλονται σε επίδρ. τού γαλλ. *foyer*, η δε σημασία «τέρμα» (στο ποδόσφαιρο) αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *goal post*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εστι-ακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *focal*
εστι-άζω, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *focalise, focus*
εστία-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *focalisation*.

εστιάτορας
< αρχ. *έστιάτωρ, -τορος*, αρχική σημ. «οικοδεσπότης που παραθέτει γεύμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Τίμ.* 17a.2-3: *τῶν χθὲς μὲν δαιτυμόνων, τὰ νῦν δὲ ἑστιατόρων;*], < *έστία* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τωρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εστιατόριο < αρχ. *έστιατόρ-ιον* «αίθουσα συμποσίων» (πβ. Θεοπόμπ. *απόσπ.* 2b.115: *καὶ περιὼν τὴν χώραν ὅπου κατίδοι τόπους δένδρεσι συσκίους καὶ καταρρύτους ὕδασι τούτους κατεσκεύασεν ἑστιατόρια*) < *έστιάτωρ, -ορος*
εστίαση < αρχ. *έστία-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *έστι-ῶ (-άω)* «παραθέτω γεύμα ως οικοδεσπότης» < *έστία*.

εστραγκόν «αρωματικό φυτό»
αντιδάν., < γαλλ. *estragon* < υστλατ. *tarchon* < αραβ. *ṭarḫūn* < ελνστ. *δρακόντιον* «φιδόχορτο».

έστω
< αρχ. *ἔστω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 8-9: *μή τις ἔτι πρόφρων ἀγανὸς καὶ ἤπιος ἔστω σκηπτοῦχος βασιλεύς*], γ΄ πρόσ. προστακτικής ενεστ. τού ρ. *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*).

εσύ
< μεσν. *έσύ* (το αρχικό *έ-* κατ' αναλογίαν προς το *ἐγώ*) < αρχ. *σύ* / *τύ* (δωρ.) < Ι.Ε. **tu* || λατ. *tu* (> γαλλ. *tu*, ισπ. *tú*), αρχ. γερμ. **þu* (> γερμ. *du*, αγγλ. αρχαιοπρ. *thou*, ισλ. *þú*), παλ. σλαβ. *ty* (> πολ. *ty*, σερβοκρ. *ti*) || αρχ. πτωτικοί τύποι *σε, σοῦ, σοι*.

εσφαλμένος
< αρχ. *ἐσφαλμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *σφάλλω* (βλ.λ.).

εσχάρα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἐσχάρα*, τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Έχει διατυπωθεί η αμφίβολη υπόθ. ότι συνδ. με παλ. σλαβ. *iskra* «σπίθα».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εστία (οικογενειακός βωμός, τζάκι)» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* η 153-4: *ὣς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἕζετ' ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν κονίῃσι πὰρ' πυρί*) → ήδη αρχ. σημ. «θυσιαστήριο ολοκαυτωμάτων» (ο Ευστάθιος

Θεσσ., 12ος αι., εξηγεί ότι έτσι αποκαλούσαν *τὴν κυρίως δὲ λεγομένην ἐσχάραν τὴν μὴ ἔχουσαν ὕψος ἀλλ' ἐπὶ γῆς οὖσαν ἢ κοίλην*, Σχολ. Όμήρ. 3.101) → μεσν. σημ. «μαγειρικό σκεύος, σχάρα ψησίματος».

έσχατος

< αρχ. *ἔσχατος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Κ 434: *Θρήικες οἶδ' ἀπάνευθε νεήλυδες ἔσχατοι ἄλλων*], πιθ. < **ἐξ-κα-τος* ή **ἐχσ-κα-τος*, που πλάστηκε από την πρόθ. *ἐκ / ἐξ* (βλ.λ.) κατά το αντίθετο *ἔγ-κατα* (βλ.λ.). Η ανάλυση **ἐχσ-* θα συμφωνούσε με την αναγωγή τής πρόθ. *ἐξ* σε Ι.Ε. **eks- / *eǵhs-* και με ορισμένες αρχ. επιγραφικές μαρτυρίες τού φθόγγου *-ξ-* ως *-χσ-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εσχατιά < αρχ. *ἐσχατ-ιά* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 238: *νήσου ἐπ' ἐσχατιήν, ὅθι δένδρεα μακρὰ πεφύκει*]

εσχάτως < αρχ. επίρρ. *ἐσχάτ-ως*, αρχική σημ. «υπέρμετρα, στο έπακρο, άκρως» → Η χρον. σημ. είναι ελνστ.

ΣΥΝΘ. εσχατο-: *εσχατό-γηρος, εσχατο-λογία* (λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *eschatologie*), *εσχατο-λογικός* (ελληνογενής ξεν. όρ.).

έσω

< αρχ. επίρρ. *ἔσω* «εντός» < πρόθ. *εἰς* (βλ.λ.) + ληκτικό τέρμα *-ω*.

ΣΥΝΘ. εσω-: *εσώ-θυρα, εσω-κομματικός, εσω-νάρθηκας, εσώ-φυλλο, εσώ-ψυχος* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

έσω

Το αρχ. επίρρ. ***ἔσω***, παρ' ότι σπανίως χρησιμοποιείται αυτοτελώς στη Νέα Ελληνική, απαντά σε αρκετά σύνθετα ήδη από την αρχ. εποχή (π.χ. αρχ. *ἔσω-θεν*, ελνστ. *ἐσώ-φωτον*, μεσν. *ἐσω-χώρα*). Στη Νέα Ελληνική ορισμένα λόγια σύνθετα μεταφέρουν ελληνογενείς όρους (π.χ. *εσω-τροπικός* < αγγλ. *eso-tropic*) ή αποτελούν μεταφραστικά δάνεια (π.χ. *εσω-στρέφεια* < γαλλ. *intro-version*). Ακόμη, ορισμένες περιφερειακές διάλεκτοι τής Νέας Ελληνικής διατηρούσαν κάποια μορφή τού επιρρήματος, όπως ***έσ-σω*** (Δωδεκάνησα), ***έσ-σου*** και ***όσ-σου***, ***ούσ-σου*** (Κάτω Ιταλία), ***έσ'*** (Πόντος) και εν συνθέσει ***(α)π-έσ(ου)*** (Καππαδοκία), ***τάσου*** (< *τὰ ἔσω*, Τσακωνιά) κ.ά.

εσωκλείω «επισυνάπτω, περιλαμβάνω»

λόγ. [1871], < *εσω-* + *κλείω* «κλείνω», μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *inclure*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εσώ-κλειστος, λόγ. [1824], ρηματ. επίθ. τού *εσω-κλείω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ci-inclus*.

εσωστρέφεια

< επίθ. *εσωστρεφής* < *εσω-* + *-στρεφ(ής)* < ρ. *στρέφω*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Introversion*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

εσωστρέφεια – εξωστρέφεια

Η λέξη ***εσωστρέφεια***, όπως δείχνει ο σχηματισμός της (από τα *ἔσω* + *στρέφω*), δηλώνει την τάση τού ανθρώπου «να στρέφεται μέσα του», να κλείνεται στον εαυτό του, ενώ η ***εξωστρέφεια*** σημαίνει το αντίθετο, να ανοίγεται προς τους άλλους, «να στρέφει προς τα έξω». Και οι δύο είναι λέξεις πλασμένες σύμφωνα με ξένο πρότυπο (μεταφραστικά δάνεια), συγκεκριμένα από τις γερμανικές λέξεις *Extraversion* και *Introversion* (που ανάγονται στα λατινικά *extra* «έξω» και *intra* «μέσα» αντίστοιχα + *versus*, παθητική μετοχή τού ρήματος *vertere* «στρέφω»). Οι λέξεις αυτές, τουλάχιστον ως όροι τής Ψυχολογίας, προέρχονται από το έργο τού Καρλ Γιουνγκ *Psychologischen Typen* (1921). Ανάλογους σχηματισμούς συναντούμε και σε άλλες γλώσσες, πβ. αγγλ. *introversion / extroversion*, ισπ. *introversión / extroversión*, πορτ. *introversão / extroversão* κ.ά.

Τα τελευταία χρόνια η λέξη ***εσωστρέφεια*** απέκτησε έντονη μεταφορική χρήση στο λεξιλόγιο τής πολιτικής, για να δηλώσει την τάση ενός κόμματος να αναλώνεται στις εσωτερικές του υποθέσεις αντί να ασχολείται με τα πραγματικά προβλήματα (π.χ. *πρέπει να δοθεί τέλος στην εσωστρέφεια – εσωστρέφειας και γκρίνιας συνέχεια* κ.λπ.).

εσώτατος

< ελνστ. *ἐσώτατος*, υπερθ. βαθμός τού αρχ. *ἔσω* (βλ.λ.).

εσωτερικός

< ελνστ. *ἐσωτερικός* < *ἐσώτερ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), συγκρ. βαθμός τού αρχ. *ἔσω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εσωτερικ-ότητα, λόγ. [1894]

εσωτερ-ισμός, λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *esoterism*.

εταζέρα

μεταφορά τού γαλλ. *étagère* < *étage* «ράφι – όροφος» < δημώδ. λατ. **staticum* < λατ. *statio, -ōnis* «στάση – σταθμός».

ετάζω → εξετάζω

εταίρα → εταίρος

εταιρεία

< αρχ. *ἑταιρεία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *Έπιγρ.* 7.509.1-2: *Σῆμα Θεόγνιδός εἰμι Σινωπέος, ᾧ μ' ἐπέθηκεν Γλαῦκος ἑταιρείης ἀντὶ πολυχρονίου*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἑταιρεῖος* «αυτός που ανήκει σε φίλους, συνεργάτες» < ουσ. *ἑταῖρος* (βλ.λ.). Από την αρχ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται με τη σημ. «σύνδεσμος, σύλλογος (προσώπων)» που συνδέονται μεταξύ τους ή συνεργάζονται για κοινό στόχο (πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* Δ΄ 79: *τὰς ἑταιρείας συνῆγον*

ούχ ύπὲρ τῶν ἰδίᾳ συμφερόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοῦ πλήθους ὠφελείᾳ).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εταιρεία ή εταιρία;

Μολονότι σε αρχ. χειρόγραφα παρατηρείται κάποια σύγχυση μεταξύ των γραφών *έταιρεία* και *έταιρία*, η καλύτερα μαρτυρημένη γραφή είναι με **-εί-** (***εταιρεία***), όχι *εταιρία*, πράγμα που εναρμονίζεται επίσης με την ετυμολογική προέλευση τού όρου (πβ. κ. *ανδρείος – ανδρεία*).

εταίρος

< αρχ. *έταῖρος / ἕταρος* (αρχαϊκός τύπος), πιθ. < θ. **set-* (με παραγ. τέρμα *-αρος*), που ίσως συνδ. με παλ. σλαβ. *po-séditi* «επισκέπτομαι» (< **setū* «φιλοξενούμενος»). Η σύνδεση με το αρχ. *ἔτης / ἔτᾱς* (δωρ.) / *Fετᾱς* (ηλ.) «σύντροφος», η οποία θα ταίριαζε ως προς τη σημασία, προσκρούει στην απουσία τού *F* από τη λ. *έταῖρος*. Διάφοροι σύγχρ. νομ. όροι οφείλονται σε απόδ. των γαλλ. *société*, αγγλ. *company*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εταίρα < αρχ. *έταίρ-α*, αρχική σημ. «σύντροφος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 441: *Ἄρεος ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη ἑτάρη τε*]

εταιρικός < αρχ. *έταιρ-ικός*, αρχική σημ. «αυτός που ταιριάζει σε σύνδεσμο ή σύλλογο προσώπων *(έταιρεία)* – σχετικός με συντροφιά».

εταμίνα «λεπτό αραιό ύφασμα»

μεταφορά τού γαλλ. *étamine* < δημώδ. λατ. *staminea* «μάλλινο πουκάμισο» < λατ. *stamen, -inis* «νήμα».

εταστικός «εξέταση»

< ελνστ. *έτασμός* < αρχ. *ετάζω* (βλ.λ. *εξετάζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εταστικός < μεσν. *έτασ-τικός* < αρχ. *ετάζω*.

ετερ(ο)- → έτερος

ετερογενής «ανομοιογενής»

< αρχ. *έτερογενής* < *έτερο-* + *-γεν(ής)*, από θ. τού ουσ. *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ομοιο-γενής*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ομογενής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ετερογέν-εια, λόγ. [1766]

ετερο-γένεση, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *heterogenesis*.

ετερόδοξος

< ελνστ. *έτερόδοξος*, αρχική σημ. «αυτός που έχει διαφορετική γνώμη ή πεποίθηση», < *έτερό-* + *-δοξ(ος)* < αρχ. *δόξα* «γνώμη – πεποίθηση», πβ. κ. *αλλόδοξος, ομό-δοξος*. Απαντά επίσης ως αντίθετο τού επιθ. *ορθόδοξος* και σημαίνει «αυτός που έχει εσφαλμένη γνώμη, πλανημένος» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρώμ.* 4.1.3: *ἐν μέρει καὶ τὰ τῶν ἑτεροδόξων* [«των αιρετικών»] *παρατιθέμενοι καὶ ὡς οἷόν τε ἡμῖν διαλύεσθαι πειρώμενοι).*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ετεροδοξία < αρχ. *έτεροδοξ-ία*

ετεροδοξώ < αρχ. *έτεροδοξ-ῶ (-έω)*.

ετεροθαλής

< μεσν. *έτεροθαλής* (που πλάστηκε ως αντίθετο τού αρχ. *ἀμφιθαλής*) < *έτερο-* + *-θαλ(ής)* < αρχ. *θάλλω* «ακμάζω, ανθοφορώ» (βλ.λ.).

ετεροίωση «είδος μεταπτωτικής βαθμίδας»

< αρχ. *έτεροίωσις* «αλλοίωση, μεταβολή» < ρ. *έτεροιῶ (-όω)* < επίθ. *έτεροῖος* «διαφορετικός (ως προς το είδος) < *ἕτερος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*. Ως γλωσσ. όρος η λ. αποδίδει το γαλλ. *alternance*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

ετερόκλιτος

< ελνστ. *έτερόκλιτος* «αυτός που κλίνεται διαφορετικά, ανώμαλος» < *έτερό-* + αρχ. *κλιτός*, ρηματ. επίθ. τού *κλίνω* (βλ.λ.). Η σύγχρ. σημ. «ετερογενής» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hétéroclite*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ετερόκλητος ή ετερόκλιτος;

Ορισμένες φορές συναντάται η γραφή ***ετερόκλητος*** (με *-η-*), η οποία οφείλεται στην εσφαλμένη εντύπωση ότι υπάρχουν δύο επίθετα με διαφορετικές σημασίες, *ετερόκλιτος* «διαφορετικής κλίσεως» (από το ρ. *κλίνω*) και *ετερόκλητος* «ετερογενής» (από το ρ. *καλώ*). Εντούτοις, στην πραγματικότητα το ίδιο το ελνστ. *έτερόκλιτος* «διαφορετικής κλίσεως, ανώμαλος» αποτέλεσε την αφετηρία τού γαλλ. *hétéroclite* (που αργότερα απέκτησε τη σημασία «ετερογενής, ανομοιογενής»), με αποτέλεσμα να επηρεαστεί η σημασία τού επιθέτου και στη Νέα Ελληνική. Συνεπώς, υπάρχει μία μόνο λέξη και για τις δύο σημασίες, το επίθετο ***ετερόκλιτος***.

έτερος

< αρχ. *ἕτερος / ἅτερος* (δωρ., αιολ., ήδη μυκ. *a₂-tero*) < Ι.Ε. **sm̥-tero-* (με παραγ. τέρμα **-tero-*), που παρουσιάζει τη μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας **sem-* «ένας» (βλ.λ. *ένας*), όπως και τα αρχ. *ἅ-παξ, ἁ-πλοῦς*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν επίσης τα σανσκρ. *eka-tara* «ένας από τους δύο, έτερος», παλ. γερμ. *sun-tar* «παρεκτός» (> γερμ. σύνδ. *sondern* «αλλά»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ένας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ετερότητα < αρχ. *έτερ-ότης, -ότητος*.

ΣΥΝΘ. ετερο-: *ετερο-βαρής* (μεσν.), *ετερό-γλωσσος* (ελνστ.), *ετερο-δημότης* (λόγ. [1872]), *ετερο-θαλής* (μεσν.), *ετερο-κατευθύνομαι, ετερό-κεντρος* (λόγ. [1761]), *ετερό-μορφος* (ελνστ.), *ετερο-προσωπία* (λόγ. [1847]), *ετερό-πτωτος* (ελνστ.), *ετερό-ρρυθμος* (ελνστ.), *ετερό-σημος* (μεσν.), *ετερό-τροφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hétérotrophe*), *ετερό-*

φωτος (λόγ. [1766]), *ετερό-χθων* (λόγ. [1838], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *heterochthonous*), *ετερό-χρονος* κ.ά.

ετερόφυλος
< ελνστ. *ετερόφυλος* < *ετερό-* + αρχ. *φῦλον* (βλ.λ.).

ετεροφυλόφιλος
< *ετερο-* + *φύλο* + *φίλος*, κατ' αντιδιαστολή προς το *ομοφυλόφιλος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *heterosexual* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές: *hetero-* < *ετερο-*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ετεροφυλοφιλ-ία (κατά το *ομοφυλοφιλία*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *heterosexuality*)
ετεροφυλοφιλ-ικός < *ετεροφυλοφιλ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ετερόχθων «αλλοδαπός, ξένος»
λόγ. [1838], < *ετερό-* + αρχ. *χθών, -ονός* «γη» (βλ.λ.), που πλάστηκε ως αντίθετο τού αρχ. *αὐτόχθων, -ονος* (βλ.λ.).

ετερόχρονος
< ελνστ. *ετερόχρονος* < *ετερό-* + αρχ. *χρόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ισό-χρονος, ταυτό-χρονος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ετεροχρον-ίζω < *ετερο-* + *χρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
ετεροχρονισ-μός < *ετεροχρονισ-* (*ετεροχρονίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
ετεροχρον-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *heterochrony*
ετεροχρον-ικός < *ετεροχρον(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ετερώνυμος
< ελνστ. *ἑτερώνυμος* «διαφορετικού ονόματος» < *ἑτερ(ο)-* + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται αρχικώς σε αντιδιαστολή προς τα επίθ. *ὁμ-ώνυμος, συνώνυμος*, αλλά αναφέρεται σε αριθμητικά μεγέθη ήδη από τον 2ο αι. μ.Χ. (στον μαθηματικό Νικόμαχο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ετερωνυμία < μεσν. *ἑτερωνυμ-ία* «διαφορετική ονομασία».

-ετηρίδα λεξικό επίθημα
< αρχ. *-ετηρίς, -ίδος* (π.χ. αρχ. *δεκα-ετηρίς*, ελνστ. *χιλι-ετηρίς*), το οποίο προέρχεται από επίθ. σε *-έτηρος* (π.χ. αρχ. *δεκα-έτηρος*) και ανάγεται σε θ. *ἐτ-* (τού ουσ. *ἔτος*, βλ.λ.) και παραγ. τέρμα *-ηρος*.

-ετής → έτος

ετήσιος → έτος

έτι
< αρχ. *ἔτι* «ακόμη», μόριο που χρησιμοποιήθηκε με χρονική και επιτατική σημ. και συνδ. με σανσκρ. *áti-* «ακόμη», λατ. *et* «και», γοτθ. *iþ* «και, δε». Απαντά επίσης ως β΄ συνθ. στα επιρρ. *προσ-έτι, οὐκ-έτι, εἰσ-έτι*.

-ετία → έτος

ετικέτα
μεταφορά τού γαλλ. *étiquette* < παλ. γαλλ. *estechier* «επικολλώ» < φραγκ. **stikkjan*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ετικέτα
Η λ. απαντά τον 15ο αιώνα με τη σημασία «μικρή επιγραφή σε αντικείμενα» (αρχικώς ένδειξη παραλήπτη σε ταχυδρομικά πακέτα), ενώ από τον 17ο αιώνα μαρτυρείται η σημασία «τελετουργικό πρωτόκολλο (τής βασιλικής αυλής)», βασιζόμενη σε παλαιότερα γεγονότα, όταν ο βασιλιάς Φίλιππος Γ΄ (τής Βουργουνδίας) έδωσε γραπτώς στους αυλικούς του οδηγίες σχετικά με το τελετουργικό τής αυλής.

ετοιμάζω → έτοιμος

ετοιμόρροπος
< μεσν. *ἑτοιμόρροπος* < *ἑτοιμό-* + *-ρροπ(ος)* (με διπλό *-ρ-* εν συνθέσει, βλ.λ.), από θ. τού αρχ. ρ. *ῥέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ισό-ρροπος, αμφί-ρροπος*.

έτοιμος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἑτοῖμος / ἕτοιμος*, για το οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι συντίθεται από το θ. τού ρ. *ἐτ(άζω)* (βλ.λ. *εξετάζω*) και το αρχ. ουσ. *οἶμος* «οδός» (βλ.λ. *προ-οίμιο*). Δεν ευσταθεί η αναγωγή σε τοπική πτώση **ἑτοῖ* τού αρχ. επιθ. *ἐτός* «μάταιος» (αν αρχικώς έφερε δίγαμμα: *(F)ετός / *ἑτός*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά στον Όμηρο με τη βασική σημ. «κατάλληλα παρασκευασμένος, διαθέσιμος, πρόσφορος», ενώ σημαίνει επίσης «βέβαιος» αναφερόμενη στο μέλλον και «εξακριβωμένος» αναφερόμενη στο παρελθόν. Όταν προσδιορίζει πρόσωπα, έχει συχνά τη σημ. «πρόθυμος, δραστήριος» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 3.138: *ὁ δὲ ἀντὶ τούτων ἕτοιμος ἦν διδόναι τοῦτο ὅ τι βούλοιτο αὐτός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ετοιμότητα < αρχ. *ἑτοιμ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη]
ετοιμάζω < αρχ. *ἑτοιμ-άζω* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Α 118-9: *αὐτὰρ ἐμοὶ γέρας αὐτίχ' ἑτοιμάσατ' ὄφρα μὴ οἶος Ἀργείων ἀγέραστος ἔω*]
ετοιμασία < αρχ. *ἑτοιμασ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ἑτοιμ-άζω*.
ΣΥΝΘ. ετοιμο-: *ετοιμό-γεννη, ετοιμο-θάνατος, ετοιμό-λογος, ετοιμο-παράδοτος, ετοιμο-πόλεμος, ετοιμό-ρροπος* (βλ.λ.) κ.ά.
αν-έτοιμος (ελνστ.) – **προ-ετοιμάζω** (αρχ.), **προετοιμασία** (ελνστ.).

ετόλ «είδος μακριάς γούνινης εσάρπας»
αντιδάν., < γαλλ. *étole* < λατ. *stola* «μακριά ρόμπα» < αρχ. *στολή* (βλ.λ.). Στην εκκλησ. λατ. γλώσσα η λ. δήλωσε επίσης μια μακριά υφασμάτινη ταινία, η οποία τυλιγόταν στον λαιμό τού ιερέα.

έτος
< αρχ. *ἔτος* / *Fέτος* (ήδη μυκ. *we-to*) < I.E. **wet-* «έτος» || λατ. *vetus* «παλαιός (δηλ. πολλών ετών)» με υποκορ. *vetulus* (> γαλλ. *vieux*, ισπ. *viejo*, ιταλ. *vecchio*), αλβ. *vit* «έτος», παλ. σλαβ. *vetŭxŭ* «παλαιός» || αρχ. *πέρυσι* / *πέρ-υτ-ι* (βλ.λ.), *ἐπ-έτ-ειος*, ελνστ. *ἐφ-έτος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ετήσιος < αρχ. *ἐτ-ήσιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. -ετής, -ετία: *δωδεκα-ετής, δεκα-ετής – επτα-ετία, πεντα-ετία* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έτος
Η αντίληψη τού χρόνου δεν είναι ενιαία στις επί μέρους γλώσσες, όπως προκύπτει από τις διαφορετικές I.E. ρίζες που έχουν χρησιμοποιηθεί για να δηλώσουν την έννοια τού «έτους». Μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές ομάδες:
1) Λέξεις που προέρχονται από την I.E. ρίζα **wet-* «έτος»· 2) Λέξεις που προέρχονται από την I.E. ρίζα **yōr-ā* «έτος – εποχή».
Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ομόρριζα που ανάγονται στην I.E. ρίζα **wet-*: αρχ. ***ἔτ-ος*** *(Fέτ-ος)*, ***πέρυσι*** / *πέρ-υτ-ι* (δωρ. τύπος, σύνθετο από ρίζα **per-* «πέρα» και **wt-*, μεταπτωτική βαθμίδα τού **wet-* «έτος»). Εδώ συναντούμε επίσης το λατ. *vetus* «παλαιός (δηλ. πολλών ετών)», από όπου η αντίστοιχη λέξη των ρομανικών γλωσσών (υποκορ. *vetulus* > γαλλ. ***vieux***, ισπ. ***viejo***, ιταλ. ***vecchio***), καθώς και το παράγωγό του *veterānus*, από όπου το ήδη ελνστ. ***βετερᾶνος***.
Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν ομόρριζα που ανάγονται στην I.E. ρίζα **yōr-ā* «έτος – εποχή». Φαίνεται ότι η σημασία «εποχή» ήταν πρωιμότερη και ακολούθησε η δήλωση τού «πλήρους κύκλου εποχών», όπως αυτός ολοκληρώνεται σε ένα έτος. Εδώ ανήκει το αρχ. ουσ. ***ὥρ-α***, καθώς και λέξεις των γερμανικών γλωσσών για το έτος: αρχ. γερμ. **jæra-* «έτος», από όπου γερμ. ***Jahr***, αγγλ. ***year***, ολλ. ***jaar*** κ.ά.

ετούτος → τούτος

ετρουσκικός
λόγ. [1861], < ελνστ. *Ἐτροῦσκοι* (λαός που κατοίκησε στην Ετρουρία τής Ιταλίας πριν από τους Ρωμαίους) < λατ. *Etruski / Tuski / Turski*, πράγμα που δικαιολογεί επίσης την αρχ. ονομασία *Τυρρηνοί* (βλ.λ.). Οι Ετρούσκοι ήταν λαός μη I.E. καταγωγής και αυτοαποκαλούνταν *Rasena*. Όλες οι ανωτέρω ονομασίες είναι αγν. ετύμου.

έτσι
< μεσν. *ἔτσι*, που κατά την επικρατέστερη εκδοχή προέρχεται από τύπο *ἔτις* (με τσιτακισμό, πβ. μεσν. *ἔτσε, ἔτσου, ἴτσι, ἴτσου*, επίσης *τίποτις – τίποτε, σήμερις – σήμερα*) < **ἔτω(ς)* (πβ. μεσν. *ἴτις, ἴτους*, με έ- κατά τα επιρρ. *ἐκεῖ, ἐδῶ*) < αρχ. *οὕτως* ή (επιτατ.) *οὑτωσί* «έτσι». Έχει προταθεί επίσης η αναγωγή στο αρχ. *ἔτι* «ακόμη», καθώς και στον λατ. σύνδεσμο *etsi* «αν και, μολονότι» (λιγότερο πιθ.).

ετυμηγορία
< όψιμο ελνστ. *ἐτυμηγορία* (απαντά τον 5ο αι. μ.Χ. στον φιλόσοφο Πρόκλο με τη σημ. «ετυμολογία») < *ἐτυμηγόρος* «αυτός που λέει την αλήθεια» < αρχ. *ἔτυμ(ος)* «αληθής» + *-ηγόρος* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἀγορά* (βλ.λ.). Η σύγχρ. δικαστική σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *verdict* «απόφαση των ενόρκων», που ανάγεται στο μεσν. λατ. *veredictum* «αληθής λόγος».

ετυμολογία
< αρχ. *ἐτυμολογία* (πιθ. σε απόσπασμα από τον Αριστοτέλη) < *ἔτυμο(ς)* «αληθής» (βλ.λ. *έτυμον*) + λεξ. επίθημα *-λογία*, από παράγωγο τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε αρχικώς την «εύρεση τής πρώτης και αληθούς σημασίας μιας λέξεως» και αποτελούσε το τέταρτο μέρος τής *Τέχνης Γραμματικῆς* τού Διονυσίου τού Θρακός (2ος αι. π.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ετυμολόγος < ελνστ. *ἐτυμολόγ-ος* «αυτός που μελετά την ετυμολογία»
ετυμολογώ < ελνστ. *ἐτυμολογ-ῶ (-έω)*
ετυμολογικός < ελνστ. *ἐτυμολογ-ικός*
ετυμολόγη-ση, λόγ. [1859], < *ετυμολογη-* (*ετυμολογώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

έτυμον
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔτυμον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἔτυμος* «αληθής, βέβαιος» < **ἔτF-μος*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης ρίζας **ἐτεF-*, που απαντά επίσης στο ομόρριζο *ἐτεός* «αληθής, αυθεντικός» < **ἐτεF-ός*) και συνδ. με το ρ. *ἐτάζω* (βλ.λ. *εξετάζω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (με επιρρ. χρήση) «αληθώς, πράγματι» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* δ 140: *ψεύσομαι ἦ ἔτυμον ἐρέω;*) → ελνστ. σημ. «ετυμολογική αρχή, προέλευση – αρχική σημασία τής λέξεως» (πβ. Ποσειδ. *απόσπ.* 7: *τάχα τῶν πάλαι Ἑλλήνων οὕτω καλούντων τοὺς Ἄραβας, ἅμα καὶ τοῦ ἐτύμου συνεργοῦντος πρὸς τοῦτο*).

ευ
< αρχ. επίρρ. *εὖ*, από το ουδ. τού επιθ. *ἐύς / ἠύς* «καλός, γενναίος» (πβ. μυκ. σύνθ. *we-je-ke-a*: *εὐεχέα*), πιθ. < I.E. **we-su- / *we-y-* «καλός», που απαντά στο σανσκρ. *vásu-*, ίσως και στο επίθ. *ὑγιής* (βλ.λ.). Δεν αποκλείεται η εν λόγω ρίζα να συμφύρθηκε με το I.E. **es-* που απαντά στο βασικό ρ. *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*).

ΣΥΝΘ. ευ-: *ευ-άερος, ευ-ήλιος, ευ-διάκριτος, ευ-ανάγνωστος, ευ-απόδεικτος, εύ-σωμος, ευ-τραφής* κ.ά.

ευαγγέλιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐαγγέλιον* < *εὐάγγελος* «αγγελιαφόρος ή φορέας καλών ειδήσεων» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *ἄγγελος* (βλ.λ. *αγγέλλω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αμοιβή για καλή είδηση ή αναγγελία» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ξ 152-3: *εὐαγγέλιον δέ μοι ἔστω αὐτίκα*) → ελνστ. σημ. «καλή είδηση, καλό νέο» (πβ. Πλουτ. *Πομπ.* 41.3: *γραμματηφόροι προσήλαυνον ἐκ Πόντου κομίζοντες εὐαγγέλια*) → ελνστ. σημ. (Κ.Δ.) «η διδασκαλία τού Χριστού (ως χαρμόσυνο μήνυμα τής Βασιλείας τού Θεού και σωτηρίας τού ανθρώπου)» (πβ. Ματθ. 24,14: *κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ*) → ήδη ελνστ. σημ. «καθεμιά από τις τέσσερεις αφηγήσεις για τη ζωή και διδασκαλία τού Χριστού, που συνέγραψαν οι Ματθαίος, Μάρκος, Λουκάς και Ιωάννης» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρωμ.* 1.21: *ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῷ κατὰ Λουκᾶν γέγραπται οὕτως*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευαγγελίζομαι < αρχ. *εὐαγγελ-ίζομαι* «αναγγέλλω, ανακοινώνω καλά νέα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Ἱππ.* 642-3: *λόγους ἀγαθοὺς φέρων εὐαγγελίσασθαι πρῶτον ὑμῖν βούλομαι*]

ευαγγελισμός < ελνστ. *εὐαγγελισ-μός*, αρχική σημ. «αναγγελία χαρμόσυνης είδησης», < αρχ. *εὐαγγελ-ίζομαι* → Η φρ. *Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου* απαντά από τον 4ο αι.

ευαγγελικός < ελνστ. *εὐαγγελ-ικός*

Ευαγγελιστής < ελνστ. *εὐαγγελισ-τής* «κήρυκας τού Ευαγγελίου – καθένας από τους συγγραφείς των τεσσάρων Ευαγγελίων» < αρχ. *εὐαγγελ-ίζομαι*

ευαγγελιστικός < μεσν. *εὐαγγελιστ-ικός* < ελνστ. *εὐαγγελιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

ευαγγελιστάριο < μεσν. *εὐαγγελιστ-άριον* / *-ήριον* < ελνστ. *εὐαγγελιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-άριο*, πβ. κ. *προσευχητ-άριο*.

ευαγής «αγνός, άσπιλος»

< αρχ. *εὐαγής* «αγνός, αμόλυντος» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-αγ(ής)* < *ἄγος* (βλ.λ.). Η λ. απαντά συνήθ. στη φρ. *ευαγές ίδρυμα* «φιλανθρωπικό ίδρυμα», που αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *établissement pieux*.

ευαίσθητος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐαίσθητος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *αἰσθητός*, ρηματ. επίθ. τού *αἰσθάνομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-αίσθητος, καλ-αίσθητος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που αντιλαμβάνεται αμέσως τα ερεθίσματα, που έχει οξείες αισθήσεις» (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων μορ.* 660a: *ὁ γὰρ ἄνθρωπος εὐαισθητότατος τῶν ἄλλων ζῴων, καὶ ἡ μαλακὴ γλῶττα· ἁπτικωτάτη γάρ, ἡ δὲ γεῦσις ἁφή τίς ἐστιν*) → ελνστ. σημ. «αυτός που επηρεάζεται εύκολα, ευπαθής» (πβ. Γαλην. *Περὶ αἰτ. συμπτωμ.* 7.180: *τὸ μὲν γὰρ εὐαίσθητόν τε καὶ ἀσθενὲς ὑπάρχον ὑπὸ βραχυτάτης αἰτίας ἀνιᾶται*) → ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που ανταποκρίνεται γρήγορα στις ανάγκες των άλλων, συμπονετικός» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Ἐπιστ.* 14.7: *ὡς φιλοτιμεῖσθαι μὲν τοῖς εὐαισθήτοις, ἀποκλείειν δὲ τοῖς ἀχαρίστοις τὴν εὐποιΐαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευαισθησία < αρχ. *εὐαισθη-σία* «γρήγορη ή έντονη ικανότητα αίσθησης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδραση από γαλλ. *sensibilité*).

ΣΥΝΘ. ευαισθητο-: *ευαισθητο-ποιώ* (λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *sensibiliser*), *ευαισθητο-ποίηση*.

ευάλωτος

< αρχ. *εὐάλωτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ξενοφώντα], αρχική σημ. «αυτός που συλλαμβάνεται ή χειραγωγείται εύκολα» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *ἁλωτός*, ρηματ. επίθ. τού *ἁλίσκομαι* «συλλαμβάνω, κυριεύω» (βλ.λ. *άλωση*).

ευανάγνωστος

< αρχ. *εὐανάγνωστος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ῥητορ.* 1407b.11-12: *ὅλως δὲ δεῖ εὐανάγνωστον εἶναι τὸ γεγραμμένον καὶ εὔφραστον*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *ἀναγνωσ-* τού ρ. *ἀναγιγνώσκω* (βλ.λ. *ανάγνωση*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων.

ευαρέσκεια «ευχαρίστηση»

λόγ. [1866], < *ευ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *αρέσκεια*, που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *δυσαρέσκεια* (βλ.λ.).

ευάρεστος

< ελνστ. *εὐάρεστος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + αρχ. *ἀρεστός* (βλ.λ. *αρέσω*), πβ. κ. *δυσ-άρεστος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δυσαρέσκεια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευαρεστώ < ελνστ. *εὐαρεστ-ῶ (-έω)*

ευαρέστηση < ελνστ. *εὐαρέστη-σις* < *εὐαρεστ-ῶ (-έω)*.

ευάριθμος «ολιγάριθμος»

< μεσν. *εὐάριθμος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + αρχ. *ἀριθμός*, πβ. κ. *ολιγ-άριθμος*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ευάριθμος

Το επίθ. **ευάριθμος** είχε εξ αρχής τη σημασία που προκύπτει από την ετυμολογική του ανάλυση: «αυτός που μπορεί εύκολα να μετρηθεί», επομένως «ολιγάριθμος». Συνεπώς, χρησιμοποιείται ως συνώνυμο τού επιθ. *ολιγάριθμος* (π.χ. *ευάριθμες εμφανίσεις* «λίγες εμφανίσεις», *ευάριθμοι παρόντες* «λίγοι παρόντες»).

εύγε

< αρχ. *εὖγε* < επίρρ. *εὖ* (βλ.λ.) + βεβαιωτ. μόριο *γε*,

για το οποίο βλ.λ. *γαρ*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε εξ αρχής με επιβεβαιωτική σημ. «καλώς, πολύ ωραία, μπράβο» ως έκφραση εγκρίσεως ή επιδοκιμασίας.

ευγενής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐγενής* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-γενής, συγ-γενής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υψηλής, αρχοντικής καταγωγής» → μεσν. σημ. «αυτός που σέβεται τα αισθήματα των άλλων, που συμπεριφέρεται με λεπτότητα και καλούς τρόπους» (κατά το αντίθετο *άγενής*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευγένεια < αρχ. *εὐγέν-εια*, αρχική σημ. «ευγενική καταγωγή, ευγένεια πνεύματος» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], → μεσν. σημ. «συμπεριφορά που χαρακτηρίζεται από λεπτότητα και καλούς τρόπους»

ευγενικός < μεσν. *εὐγεν-ικός* «αυτός που κατάγεται από αρχοντική γενιά, ευγενής – αυτός που συμπεριφέρεται με λεπτότητα και έχει καλούς τρόπους».

ΣΥΝΘ. εξ-ευγενίζω (ελνστ.), **εξ-ευγενισμός** (ελνστ.), **εξ-ευγένιση** (λόγ. [1835]), **εξ-ευγενιστικός** (λόγ. [1892]).

εύγευστος

λόγ. [1886], < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-γευσ(τος)*, κατ' αναλογίαν προς το αρχ. αντίθετο *ἄ-γευσ-τος* (βλ.λ. *γεύομαι*).

ευγηρία

στη φρ. *οίκος ευγηρίας* «γηροκομείο»

< αρχ. *εὐγηρία* «ευτυχισμένα γηρατειά» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-γηρ(ία)* < *γῆρας* (βλ.λ.).

εύγλωττος

< αρχ. *εὔγλωττος, -σσος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *γλῶσσα, -ττα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευγλωττία < αρχ. *εὐγλωττ-ία*.

ευγνώμων

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐγνώμων, -ονος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *γνώμ(ων)* < *γνώμη* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-γνώμων, ισχυρο-γνώμων*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που έχει καλή κρίση και αισθήματα, συνετός» (πβ. Θαλ. Μιλησ. *αποφθέγμ.*: *ἐκ χρυσοῦ ποτηρίου πίνειν φάρμακον καὶ παρὰ φίλου εὐγνώμονος συμβουλίαν λαμβάνειν ταὐτόν ἐστιν*) → ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που αναγνωρίζει την ευεργεσία που του προσφέρθηκε» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Ἐπιστ.* 30.6: *διδάσκων ὅπως χρὴ τοὺς εὐγνώμονας παῖδας πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς ἔχειν πατέρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευγνωμοσύνη < αρχ. *εὐγνωμ-οσύνη* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ ἀρετ. καὶ κακ.* 1251b.33-34: *ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀρετῇ χρηστότης, ἐπιείκεια, εὐγνωμοσύνη, ἐλπὶς ἀγαθή*]

ευγνωμονώ < αρχ. *εὐγνωμον-ῶ (-έω)* «δείχνω καλή ή συμβιβαστική διάθεση – ανταμείβω».

ευγονία

«γονιμότητα»

< αρχ. *εὐγονία* < επίθ. *εὔγονος* (που μαρτυρείται ως ελνστ.) < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *γόνος*, πβ. κ. *άγονος – αγονία*.

ευγονική

«κλάδος τής γενετικής που ερευνά τους τρόπους βελτίωσης τού ανθρώπινου γένους και των κατοικίδιων ζώων»

ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ευγονικός* (< αρχ. *εὐγονία*), απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *eugenics*, τού οποίου το β΄ συνθ. σχηματίστηκε με βάση το αρχ. *γένος*.

ευδαίμων

< αρχ. *εὐδαίμων, -ονος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 826-7: *εὐδαίμων τε καὶ ὄλβιος ὃς τάδε πάντα εἰδὼς ἐργάζηται*], αρχική σημ. «ευνοούμενος κάποιας θεότητας», < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *δαίμων, -ονος* (βλ.λ.). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. αποκτά τη γενικότερη σημ. «αυτός που ευημερεί (κυρ. ως προς τον πλούτο), ευτυχής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευδαιμονία < αρχ. *εὐδαιμον-ία* [ήδη στον Ομηρ. Ὕμνο *Εἰς Ἀθην.* 5: *χαῖρε θεά, δὸς δ' ἄμμι τύχην εὐδαιμονίην τε*]

ευδαιμονίζω < αρχ. *εὐδαιμον-ίζω*

ευδαιμονισμός< αρχ. *εὐδαιμονισ-μός*

ευδαιμονώ < αρχ. *εὐδαιμον-ῶ (-έω)*

ευδαιμονισ-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *eudémoniste*.

ευδία

«αίθριος καιρός»

< αρχ. *εὐδία* < **εὐ-δίϝᾱ* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *δίᾱ / δῖα*, θηλ. τού επιθ. *δῖος* «λαμπρός, αίθριος» < **δίϝ-jος* (ήδη μυκ. θηλ. *di-wi-ja*), που ανάγεται στο θ. **dei-*, από το οποίο προέρχεται το θεωνύμιο *Ζεύς, Διός* (βλ.λ. *Ζευς*).

ευδιάθετος

< ελνστ. *εὐδιάθετος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*) + θ. τού αρχ. *διατίθημι* (βλ.λ. *θέτω*). Πβ. κ. *αδιάθετος* (για τη μεταβολή σημασίας).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευδιαθε-σία, λόγ. [1877], < *ευδιάθε(τος)* + παραγ. τέρμα *-σία*.

ευδιάκριτος → διακρίνω

ευδόκιμος

< αρχ. *εὐδόκιμος* «ευυπόληπτος, ένδοξος – επιτυχής» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *δόκιμος*, πβ. κ. *α-δόκιμος, προσ-δόκιμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευδοκιμώ < αρχ. *εὐδοκιμ-ῶ (-έω)* «έχω καλή φήμη, είμαι δημοφιλής» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.587-8: *ἀλλ' ὁ μὲν εὐδοκιμεῖν πειρώμενος οὐ*

προνοήσας είς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν] (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *prospérer*)
ευδοκίμηση < αρχ. *εὐδοκίμη-σις* «καλή φήμη – επιτυχία, προκοπή» < *εὐδοκιμ-ῶ (-έω)*.

ευδοκώ
< ελνστ. *εὐδοκῶ (-έω)* «έχω την καλή θέληση να πράξω κάτι, διάκειμαι ευμενώς προς κάτι» < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*) + αρχ. *δοκῶ* (βλ.λ. *δοκούν*), πβ. κ. *καρα-δοκῶ, προσ-δοκῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευδοκία < ελνστ. *εὐδοκ-ία* «ικανοποίηση, επιδοκιμασία – καλή διάθεση» (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 2.14: *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*).

ευειδής «ωραίος, όμορφος»
< αρχ. *εὐειδής* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *-ειδ(ής)* < *εἶδος* (βλ.λ.), στη σημ. «μορφή», πβ. κ. *δυσ-ειδής*. ☛ σχόλιο λ. *άσχημος*.

ευέλικτος
< ελνστ. *εὐέλικτος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*) + *-ελικ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το αρχ. *ἑλίσσω, -ομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευελιξία, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *flexibilité*.

εύελπις
< αρχ. *εὔελπις, -ιδος*, αρχική σημ. «ελπιδοφόρος, γεμάτος ελπίδα και θάρρος», < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *ἐλπίς, -ίδος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
εύελπις
Η λ. ***εὔελπις, -ιδος*** είναι αρχ., σύνθετη από το επίρρ. ***εὖ*** «καλά – ωραία» και το ουσ. ***ἐλπίς, -ίδος***. Συνεπώς *εὔελπις* ήταν «αυτός που έχει καλή ελπίδα για κάτι, που ελπίζει σε αίσια έκβαση των πραγμάτων», π.χ. *ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς χρή, ὦ ἄνδρες δικασταί, εὐέλπιδας εἶναι πρὸς τὸν θάνατον* (Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*)· *ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες* «ελπίζουν σε κάτι καλό όταν βρίσκονται σε δεινά» (Θουκυδίδης). Το ουσιαστικοποιημένο επίθετο ***εὔελπι*** (το) δήλωσε την ελπίδα και την ευθυμία. Κατά την ελληνιστική περίοδο το *εὔελπις* δήλωσε επίσης «αυτόν για τον οποίο τρέφει κάποιος καλές ελπίδες» και «αυτόν που γεννά (στους άλλους) καλές ελπίδες για το μέλλον». Η σημασία αυτή συναντάται σήμερα στο επίθετο ***φέρελπις*** (από το *φέρω* + *ελπίς*), λέξη που πλάστηκε τον 19ο αιώνα και είναι πια διαφανής ετυμολογικά και σημασιολογικά από το *εὔελπις*.
Καλές ελπίδες για το μέλλον εγείρουν οι εκπαιδευόμενοι σε ειδική στρατιωτική σχολή, προκειμένου να αποτελέσουν τους αξιωματικούς τού Στρατού Ξηράς, γι' αυτό και η Σχολή τους, την οποία ίδρυσε ο Ιωάννης Καποδίστριας στο Ναύπλιο το 1828, ονομάστηκε ευλόγως *Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων* και οι φοιτώντες εκεί ***Ευέλπιδες***.

ευελπιστώ
< μεσν. *εὐελπιστῶ* (υποχωρητ.) < αρχ. *εὐελπιστία* (ήδη στον Αριστοτέλη) < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *-ελπιστ(ία)* < ρηματ. επίθ. *ἐλπισ-τός* τού ρ. *ἐλπίζω*.

ευέξαπτος → εξάπτω

ευεξία
< αρχ. *εὐεξία* «καλή σωματική κατάσταση, ευρωστία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 444d.13-e.2: *ἀρετὴ μὲν ἄρα, ὡς ἔοικεν, ὑγίειά τέ τις ἂν εἴη καὶ κάλλος καὶ εὐεξία ψυχῆς, κακία δὲ νόσος τε καὶ αἶσχος καὶ ἀσθένεια*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *-εξ(ία)* < θ. *ἑξ-* τού ρ. *ἔχω* (μέλλ. *ἕξω*), που απαντά επίσης στο αντίθετο *καχ-εξία* (βλ.λ.). Στον σχηματισμό συνέβαλε η αρχ. φρ. *εὖ ἔχω* «είμαι εύρωστος».

ευεπίφορος «επιρρεπής»
< ελνστ. *εὐεπίφορος* < *εὐ-* (< αρχ. *εὖ*) + παράγ. τού αρχ. ρ. *ἐπιφέρω*.

ευεργέτης
< αρχ. *εὐεργέτης* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *εὐεργ(ός)* «χρήσιμος» (< *εὐ-* + θ. τού ουσ. *ἔργον*) + παραγ. τέρμα *-έτης*, πβ. αρχ. *δραπ-έτης, ἱκ-έτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευεργετώ < αρχ. *εὐεργετ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Εύμεν.* 725: *οὔκουν δίκαιον τὸν σέβοντ' εὐεργετεῖν;*]
ευεργεσία < αρχ. *εὐεργε-σία* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* χ 374: *ὡς κακοεργίης εὐεργεσίη μέγ' ἀμείνων*]
ευεργέτημα < αρχ. *εὐεργέτη-μα* < ρ. *εὐεργετ-ῶ (-έω)*
ευεργετικός < αρχ. *εὐεργετ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

ευζωία «άνετη και καλή ζωή»
< αρχ. *εὐζωΐα* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + θ. τού ρ. *ζῶ* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.

εύζωνος
< αρχ. *εὔζωνος* [ήδη ομηρικό] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *ζώνη* (βλ.λ.). Η λ. σήμαινε αρχικώς «καλοζωσμένος» και εφαρμοζόταν σε γυναίκες με λεπτή μέση, δηλ. κομψές (πβ. *Ἰλ.* Ι 365-367: *χρυσὸν καὶ χαλκὸν ἐρυθρὸν ἠδὲ γυναῖκας ἐϋζώνους [...] ἄξομαι*), αλλά και σε άνδρες με ελαφρύ οπλισμό, οι οποίοι δεν έφεραν βαριά ασπίδα και ήταν ευκίνητοι (σε αντιδιαστολή προς τους *οπλίτες*, πβ. Ξενοφ. *Κύρου Ανάβ.* 6.3: *παρέπεμψε δὲ καὶ τῶν γυμνήτων ἀνθρώπους εὐζώνους εἰς τὰ πλάγια καὶ εἰς τὰ ἄκρα*). Στα νεότερα χρόνια (από το 1867) η λέξη χρησιμοποιήθηκε για τους ελαφρώς οπλισμένους στρατιώτες τού ελληνικού Στρατού Ξηράς, οι οποίοι φορούσαν φουστανέλα, φέσι και τσαρούχια. Σήμερα αναφέρεται μόνο

στα μέλη τής Προεδρικής Φρουράς που φορούν την παραπάνω ενδυμασία.

ευήθης «αγαθός, αφελής»
< αρχ. *εὐήθης* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-ήθ(ης)* < *ἦθος*, πβ. κ. *κακο-ήθης, συν-ήθης*. Η λ. παρουσιάζει τη γνωστή αλλαγή σημασίας «καλόκαρδος, αγαθός» → «αφελής, ανόητος» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αγαθός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευήθεια < αρχ. *εὐήθ-εια* «καλοσύνη (συνήθ. ειρωνικά) – αφέλεια, ανοησία», πβ. κ. *κακοήθης – κακοήθ-εια, συνήθης – συνήθ-εια*.

ευήκοος
< αρχ. *εὐήκοος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-ήκοος* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἀκούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *υπ-ήκοος*. Η φρ. *ευήκοον ους*, η οποία δηλώνει την πρόθυμη και προσεκτική ακρόαση, είναι ελνστ. (π.χ. Βασιλ. *Ὁμιλ. Εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, 31.413: *λόγος σοφὸς εἰς οὖς εὐήκοον*).

ευήλατος «αυτός που σφυρηλατείται εύκολα»
< αρχ. *εὐήλατος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-ήλατος* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἐλατός*, ρηματ. επίθ. τού *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *σφυρήλατος, δυσ-ήλατος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

ευήλιος → ήλιος

ευημερώ
< αρχ. *εὐημερῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίθ. *εὐήμερος* «σχετικός με ωραία και ικανοποιητική ημέρα, εύθυμος, ευτυχής» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *ἡμέρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευημερία < αρχ. *εὐημερ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *εὐήμερος*.

εύηχος → ήχος

ευθαλής → θάλλω

ευθανασία
< ελνστ. *εὐθανασία* «εύκολος, ανώδυνος θάνατος» < επίθ. *εὐθάνατος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + αρχ. *θάνατος*.

ευθαρσής
< αρχ. *εὐθαρσής* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-θαρσ(ής)* < *θάρσος / θάρρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευθαρσώς < αρχ. επίρρ. *εὐθαρσῶς*, που απαντά ήδη έκτοτε σε φρ. όπως *εὐθαρσῶς λέγειν / ἔχεις*, για να δηλώσει θάρρος και παρρησία.

ευθεία
< αρχ. *εὐθεῖα* (ενν. *γραμμή*) (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *εὐθύς* (βλ.λ.).

εύθετος
< αρχ. *εὔθετος* «καλά τοποθετημένος, ώστε να είναι πρόχειρος, προσιτός» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *θετός*, ρηματ. επίθ. τού ρ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *σύν-θετος, πρόσ-θετος*.

ευθέως → ευθύς

εύθικτος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὔθικτος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-θικ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το θ. τού ρ. *θιγγάνω* (βλ.λ. *θίγω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εύστοχος – (μτφ.) ευφυής, οξύνους» (πβ. Αριστ. *Ζῴων Ἱστ.* 616b: *τὴν δὲ διάνοιαν εὔθικτος*) → ελνστ. σημ. «έτοιμος να αντιδράσει» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρώμ.* 7.7.44: *εὔθικτος μὲν κατὰ τὴν προσβολὴν τῆς θεωρίας*) → σύγχρ. σημ. «αυτός που εύκολα προσβάλλεται» (με επίδρ. τού ρ. *θίγω* και των σημασιών του).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευθιξία < ελνστ. *εὐθιξ-ία* «ευστροφία, διακριτικότητα».

εύθραυστος
< αρχ. *εὔθραυστος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Θεόφραστο] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-θραυσ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού ρ. *θραύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἄ-θραυστος*.

εύθρυπτος
«αυτός που θρυμματίζεται εύκολα»
< αρχ. *εὔθρυπτος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-θρυπτ(ος)* < ρ. *θρύπτω* (βλ.λ. *θρυμματίζω*).

ευθυ- → ευθύς

ευθύβολος «εύστοχος»
< ελνστ. *εὐθύβολος* < *εὐθύ-* + *-βολ(ος)*, από θ. που συνδ. με το ρ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αμφί-βολος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευθυβολία < ελνστ. *εὐθυβολ-ία*.

εύθυμος
< αρχ. *εὔθυμος* [ήδη ομηρικό] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *θυμός* (βλ.λ.), στη βασική αρχ. σημ. «ψυχή, καρδιά – το βαθύτερο είναι», πβ. κ. *πρό-θυμος, δύσθυμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευθυμία < αρχ. *εὐθυμ-ία* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
ευθυμώ < αρχ. *εὐθυμ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 29Α.284a: *παιᾶν' ἐπηυφήμησεν, εὐθυμῶν ἐμέ*].
ΣΥΝΘ. ευθυμο-: *ευθυμο-γράφημα, ευθυμο-γράφος, ευθυμο-γραφικός, ευθυμο-γραφώ – ευθυμο-λόγημα, ευθυμο-λογώ, ευθυμο-λογία, ευθυμο-λόγος, ευθυμο-λογικός*.

ευθύνη
< ελνστ. *εὐθύνη* (μέσω των πλαγίων πτώσεων: γεν.

τῆς εὐθύνης, δοτ. τῇ εὐθύνῃ) < αρχ. εὔθυνα < ρ. εὐθύνω / -ομαι «κατευθύνω – κυβερνώ, διοικώ» (βλ.λ. ευθύνομαι).

ΣΥΝΘ. -εύθυνος: *αν-εύθυνος* (αρχ.), *συνυπ-εύθυνος* (λόγ. [1816]), *υπ-εύθυνος* (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ευθύνη

Η λ. ***ευθύνη*** απέκτησε ιδιαίτερο περιεχόμενο ως θεσμός τής αθηναϊκής δημοκρατίας. Όπως μαρτυρούν διάφορες αρχ. φράσεις (π.χ. *εὐθύνας διδόναι, εὐθύνας ἀπαιτεῖν, τὰς εὐθύνας κατηγορεῖν, εὐθυνῶν ἀπολύειν*) αλλά και οι ιστορικές πηγές, κάθε δημόσιος υπάλληλος και αξιωματούχος υποχρεούτο κατά το τέλος τής θητείας του να αντιμετωπίσει δημόσιο έλεγχο και να λογοδοτήσει σχετικά με τα πεπραγμένα του. Η διαδικασία αυτή απεκαλείτο *εὔθυνα / εὐθύνη*, οι δημόσιοι ελεγκτές που κληρώνονταν να την ασκήσουν ονομάζονταν ***εὔθυνοι***, ενώ ο ίδιος ο αξιωματούχος που λογοδοτούσε λεγόταν ***ὑπεύθυνος*** (βλ.λ.).

ευθύνομαι

< αρχ. *εὐθύνω / -ομαι*, αρχική σημ. «κατευθύνω – (μτφ.) κυβερνώ, διοικώ», < επίθ. *εὐθύς* (βλ.λ.). Ο μέσ. τύπος *εὐθύνομαι* συναντάται ήδη από την Αρχαιότητα με τη σημ. «λογοδοτώ (για δημόσιο αξίωμα)» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευθύνη*). Για τον ομηρικό παράλλ. τύπο *ἰθύνω*, βλ.λ. *ιθύνων*.

ΣΥΝΘ. -ευθύνω (και τα παράγωγα αυτών): *δι-ευθύνω (διεύθυν-ση, διευθυν-τικός, διευθυν-τής), απ-ευθύνω (απευθυν-τικός), κατ-ευθύνω (κατεύθυν-ση, κατευθυν-τικός, κατευθυν-τήριος)*.

ευθύς

< αρχ. *εὐθύς* [ήδη ομηρικό (τ. *ἰθύς*)] < παλαιότ. *ἰθύς* (ιων.), εναλλαγή που ίσως οφείλεται σε παρετυμολογική επίδρ. τού επιρρ. *εὖ*. Βλ.λ. *ιθύνων*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευθύτητα < αρχ. *εὐθύ-της, -τητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων μορ.* 643a.31-33: *διάφορα γὰρ ἀλλήλοις τἀντικείμενα, οἷον λευκότης καὶ μελανία καὶ εὐθύτης καὶ καμπυλότης*]

ευθέως < αρχ. επίρρ. *εὐθέ-ως*.

ΣΥΝΘ. ευθυ-: *ευθύ-αυλος, ευθυ-γραμμίζω, ευθυ-δικία, ευθυ-κρισία* κ.ά.

ευθυτενής

< ελνστ. *εὐθυτενής* < *εὐθυ-* + *-τεν(ής)* < θ. τού αρχ. *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-τενής*.

ευθύτητα → ευθύς

ευκαιρία

< αρχ. *εὐκαιρία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίθ. *εὔκαιρος* «αυτός που συμβαίνει τον κατάλληλο καιρό, πρόσφορος» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *καιρός*, πβ. κ. *ά-καιρος, πρόσ-καιρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευκαιρώ < ελνστ. *εὐκαιρ-ῶ (-έω)* «έχω διαθέσιμο καιρό, χρόνο»

ευκαιρι-ακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *occasionnel*.

ευκάλυπτος

λόγ. [1872], < *ευ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + ρ. *καλύπτω*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *eucalyptus*. Η ονομασία τού δέντρου οφείλεται στο γεγονός ότι ο καρπός του καλύπτεται από κυπελλοειδή θήκη.

εύκαμπτος

< αρχ. *εὔκαμπτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *κάμπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-κάλυπτος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευκαμψία < αρχ. *εὐκαμψ-ία*.

ευκαρυωτικός «είδος κυττάρου με ευδιάκριτο πυρήνα»

< *ευ-* + *καρυωτικός* < αρχ. *κάρυον* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *eukaryotic*.

ευκατάστατος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *εὐκατάστατος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + **καταστατός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *καθίστημι* (πβ. *ἵστημι – στατός – ἄ-στατος*), για το οποίο βλ.λ. *καθιστώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σε καλή κατάσταση, στερεός» → σύγχρ. σημ. «εύπορος» (με αναφορά στην οικονομική κατάσταση κάποιου).

ευκίνητος → κινώ

ευκλεής «ένδοξος, ονομαστός»

< αρχ. *εὐκλεής* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-κλε(ής)* < ουσ. *κλέος* «φήμη, δόξα» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εύκλεια < αρχ. *εὔκλ-εια*.

ευκοίλιος → κοιλιά

εύκολος

< αρχ. *εὔκολος* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ιβύκου] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-κολος*, για το οποίο δεν έχει δοθεί ικανοποιητική εξήγηση. Υπάρχει η υπόθεση ότι το β΄ συνθ. ετυμολογείται από το ρ. *πέλομαι* «κινούμαι, στρέφομαι», από το οποίο παρήχθη πρώτα το επίθ. *εὔ-κολος* και κατόπιν, αναλογικά, το αντίθετο *δύσ-κολος*. Η σύνδεση με το αρχ. *κόλον* «τροφή – τμήμα τού παχέος εντέρου» δεν ευσταθεί. Βλ. κ. *δύσκολος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευκολία < αρχ. *εὐκολ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «καλή διάθεση, ευκολία στην κίνηση» → Η σημ. «αφθονία των απαραίτητων μέσων, ανέσεις τής ζωής» αποδίδει το γαλλ. *facilités*, το οποίο μεταφράζεται ορθότερα *ανέσεις*

ευκολ-ύνω

ευκόλυν-ση, λόγ. [1816]. < *ευκολύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. ευκολο-: *ευκολο-διάβαστος, ευκολο-νόητος, ευκολο-πρόφερτος, ευκολό-πιστος, ευκολο-χώνευτος* κ.ά. (πβ. κ. *ευ*)
δι-ευκολύνω (λόγ. [1857]), **δι-ευκόλυνση** (λόγ. [1815]).

εύκρατος «περιοχή με ήπιο και μαλακό κλίμα»
< αρχ. *εὔκρατος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «καλά συγκερασμένος – (μτφ.) ήπιος, μέτριος» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. τού ρ. *κεράννυμι* «αναμειγνύω, ανακατεύω», για το οποίο βλ.λ. *κράση, κρασί*. Από την ελνστ. εποχή η λ. προσδιορίζει τόπους ή περιοχές με ήπιο κλίμα και θερμοκρασία (π.χ. *ζώνη εὔκρατος*, πολλαχού στον φιλόσοφο Ποσειδώνιο, 2ος αι. π.Χ., και στον γεωγράφο Στράβωνα, 1ος αι. π.Χ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευκρασία < αρχ. *εὐκρασ-ία* «καλή θερμοκρασία, ηπιότητα».

ευκρινής
< αρχ. *εὐκρινής* «ευδιάκριτος, φανερός» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-κριν(ής)* < *κρίνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευκρίνεια < αρχ. *εὐκρίν-εια*.

ευκταίος → εύχομαι

ευκτήριος «χώρος προσευχής και λατρείας»
< ελνστ. *εὐκτήριος* (ενν. *οἶκος*) < θ. *εὐκ-* τού αρχ. *εὔχομαι* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τήριος*. Η φρ. είχε αρχικώς τη σημ. «οίκος προσευχής». Βλ. κ. *κτήριο*.

ευκτική
< ελνστ. *εὐκτική* (ενν. *ἔγκλισις*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *εὐκτικός* < αρχ. *εὐκτ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), ρηματ. επίθ. τού *εὔχομαι*.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ευκτική
Η ***ευκτική*** έγκλιση δηλώνεται με σαφή μορφολογική διάκριση στην Αρχ. Ελληνική, κατά την οποία διέθετε χωριστές καταλήξεις (π.χ. αρχ. *φέρ-οιμι, φέρ-οις, φέρ-οι*). Στη Νέα Ελληνική επικράτησε η τάση (που είχε ξεκινήσει ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους) να εκφράζεται η ευχή με *λεξικοποιημένη* δήλωση, δηλ. περιφραστικώς. Ορισμένες περιφράσεις που επιτελούν αυτή τη λειτουργία είναι οι συνδυασμοί ***είθε, μακάρι, άμποτε, ας*** + ***ρήμα***, καθώς και ***να*** + ***ρήμα*** (όταν δεν δηλώνεται προσταγή ή προτροπή). Όταν δεν χρησιμοποιούνται παρελθοντικοί χρόνοι, η ευχή αναφέρεται κυρίως στο μέλλον (π.χ. *είθε να κερδίσει, μακάρι να έχει τελειώσει*), αλλά η χρήση παρατατικού ή υπερσυντελίκου δηλώνει απίθανη προσδοκία ή λύπη για απραγματοποίητη ευχή (π.χ. *να προλάβαινα μόνο, ας είχε ξεκινήσει νωρίτερα*). Η ευχετική λειτουργία ανήκει στην κατηγορία τής ***δεοντικής τροπικότητας***, η οποία σχετίζεται με την αναγκαιότητα ή την επιθυμία.

ευλαβής
ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐλαβής* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-λαβ(ής)*, από θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κρατάει γερά, σταθερά» → αρχ. σημ. (μτφ.) «σώφρων, προσεκτικός» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 311a: *τὰ μὲν γὰρ σωφρόνων ἀρχόντων ἤθη σφόδρα μὲν εὐλαβῆ καὶ δίκαια καὶ σωτήρια*) → ελνστ. σημ. «αυτός που είναι ευσεβής, που έχει θεοσέβεια» (Κ.Δ. Λουκ. 2,25: *καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν ἐν Ἰερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Συμεών, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευλάβεια < αρχ. *εὐλάβ-εια*, αρχική σημ. «διακριτικότητα, προσοχή» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι], → ελνστ. σημ. «σεβασμός προς τον Θεό, θεοσεβής φόβος»
ευλαβούμαι < αρχ. *εὐλαβ-οῦμαι (-έο-)*, αρχική σημ. «είμαι προσεκτικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. *Τραχ.* 1129: *λέγ', εὐλαβοῦ δὲ μὴ φανῇς κακὸς γεγώς*]
ευλαβ-ικός.

εύληπτος «ευκολονόητος»
< αρχ. *εὔληπτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 6.85.2: *καίπερ νησιώτας ὄντας καὶ εὐλήπτους*], αρχική σημ. «αυτός που λαμβάνεται εύκολα – αυτός που μπορεί εύκολα να κυριευθεί», < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-ληπ(τος)*, από θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.) με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου. Η σημ. «ευκολονόητος» είναι ελνστ.

ευλογιά
< μεσν. *εὐλογιά* < αρχ. *εὐλογία*, που χρησιμοποιήθηκε ευφημιστικά (και αποτρεπτικά) για τη λοιμώδη εξανθηματική νόσο, η οποία είχε γνωρίσει επιδημική εξάπλωση κατά τον Μεσαίωνα και προκαλούσε μαζικούς θανάτους. Σε εκκλησιαστικό ανάγνωσμα τού 7ου αι. απαντά η φρ.: *Τὰ μηνύοντα θάνατον παραπλήσια λοιμικῆς, τὰ λεγόμενα μαῦρα· οἱ πολλοὶ δὲ καλοῦσιν αὐτὰ εὐλογίας*.

ευλογία → ευλογώ

εύλογος
< αρχ. *εὔλογος* «λογικός, κατάλληλος – δίκαιος» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *λόγος*, πβ. κ. *παρά-λογος, ομό-λογος*.

ευλογώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐλογῶ (-έω)* < επίθ. *εὔλογος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επαινώ, τιμώ» (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 1314: *ἥσθην πατέρα τὸν ἀμὸν εὐλογοῦντά σε*) → ήδη αρχ. σημ. «εξυμνώ, εγκωμιάζω θεότητα» (πβ. Ευριπ. *Ἴων* 1614: *ᾔνεσ' οὕνεκ' εὐλογεῖς θεὸν μετα-*

βαλοῦσ' ἀεί που· συνήθ. ελνστ.) → ελνστ. σημ. (εκ μέρους τού Θεού) «ευεργετώ, παρέχω θεία χάρη» (Π.Δ., Γένεσ. 24,1: *καὶ Κύριος εὐλόγησεν τὸν Ἀβραὰμ κατὰ πάντα·* Κ.Δ. Εφεσ. 1,3: *εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευλογία < αρχ. *εὐλογ-ία*, αρχική σημ. «ωραίος λόγος, περίτεχνη έκφραση, έπαινος» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *επίγρ.* 7.647: *Ἑλλάδι γὰρ σπεύδοντες ἐλευθερίην περιθεῖναι κείμεθ' ἀγηράτῳ χρώμενοι εὐλογίῃ*] → Στην Κ.Δ. απαντά επίσης η σημ. «χρηματική συνεισφορά» (Β΄ Κορινθ. 9,5: *ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς καὶ προκαταρτίσωσιν τὴν προεπηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν*)

ευλογητός < ελνστ. *εὐλογη-τός* < αρχ. *εὐλογῶ (-έω)*

ευλογημένος < ελνστ. *εὐλογη-μένος* < αρχ. *εὐλογῶ (-έω)*.

ευλύγιστος → λυγίζω

ευμάρεια «αφθονία υλικών αγαθών, ευπορία»

< αρχ. *εὐμάρεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. *Οἰκον.* 5.9.1-3: *χειμάσαι δὲ πυρὶ ἀφθόνῳ καὶ θερμοῖς λουτροῖς ποῦ πλείων εὐμάρεια ἢ ἐν χώρῳ τῳ;*], αρχική σημ. «ευχέρεια, ευκολία» < επίθ. *εὐμαρής* «εύκολος, ευχερής» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *μάρη* «χέρι» (πβ. κ. *εὐ-χερής*) < Ι.Ε. **mar-/n-* «χέρι» || λατ. *manus* (> γαλλ. *main*, ισπ. *mano*), αλβ. *marr* «παίρνω», αρχ. γερμ. **mundō-* «προστατευτικό χέρι, προστασία» (που απαντά ως β΄ συνθ. ονομάτων όπως *Ed-mund, Ray-mond, Sigis-mund*). Η λ. απαντά την ελνστ. εποχή σε φρ. όπως *εὐμάρεια βίου / τοῦ ζῆν* και παρόμοιες, που αναφέρονται στην ευπορία για κάλυψη των υλικών αναγκών.

ευμεγέθης → μέγεθος

ευμενής

αρχ. [ήδη στον Ομηρ. Ύμνο *Εἰς Ποσειδ.* 10-11: *Χαῖρε Ποσείδαον γαιήοχε κυανοχαῖτα, καὶ μάκαρ εὐμενὲς ἦτορ ἔχων πλώουσιν ἄρηγε*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-μεν(ής)* < *μένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δυσ-μενής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευμένεια < αρχ. *εὐμέν-εια*.

ΣΥΝΘ. εξ-ευμενίζω (ελνστ.), **εξ-ευμενισμός** (ελνστ.), **εξ-ευμενιστικός** (λόγ. [1790]).

ευμετάβλητος → μεταβάλλω

ευμετάβολος → μεταβάλλω

εύμορφος

< αρχ. *εὔμορφος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-μορφ(ος)* < *μορφή* (βλ.λ.). Βλ. κ. *όμορφος, δύσμορφος*.

ευνή «κλίνη, κρεβάτι»

< αρχ. *εὐνή*, για το οποίο δεν υπάρχει βέβαιη ετυμολόγηση. Η ανάλυση *εὐνή* < **εὐδ-νᾱ* < ρ. *εὕδω* «κοιμούμαι» (πβ. κ. *καθ-εύδω*) προσκρούει στην απουσία δασύτητας από το ουσ. *εὐνή*, καθώς και στη συμπεριφορά τού συμπλέγματος -δν-. Ακόμη, δεν ικανοποιεί η σύνδεση με παλ. ιρλ. *(h)uam* «σπήλαιο» ούτε με αρμ. *unim* «έχω, κατέχω». Βλ. κ. *ευνούχος*.

ευνόητος

< ελνστ. *εὐνόητος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + αρχ. *νοητός*, ρηματ. επίθ. τού *νοῶ (-έω)*, πβ. κ. *α-νόητος, δυσ-νόητος*.

εύνοια → ευνοώ

ευνούχος

< αρχ. *εὐνοῦχος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < *εὐν(ή)* (βλ.λ.) + *-οῦχος*, λεξικό επίθημα που προέρχεται από το ρ. *ἔχω* (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε αρχικώς τον θαλαμηπόλο τού γυναικωνίτη (κυρ. των συζύγων τού μονάρχη στην Αίγυπτο, τη Βαβυλώνα και την Περσία), ο οποίος είχε οριστεί υπεύθυνος επί των γυναικών και του είχαν αφαιρεθεί οι γεννητικοί αδένες. Η λ. πέρασε επίσης σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *eunuch*, γαλλ. *eunuque*, ιταλ. *eunuco*. Επιπλέον, στα μεσν. κείμενα συναντούμε τους παρετυμολογημένους τύπους *μνοῦχος, μουνοῦχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευνουχίζω < ελνστ. *εὐνουχ-ίζω*

ευνουχισμός < ελνστ. *εὐνουχισ-μός* < *εὐνουχ-ίζω*.

ευνοώ

< αρχ. *εὐνοῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Αἴας* 688-9: *Τεύκρῳ τ', ἦν μόλῃ, σημήνατε μέλειν μὲν ἡμῶν, εὐνοεῖν δ' ὑμῖν ἅμα*] < επίθ. *εὔνους (-οο-)* «ευμενής, φιλικός» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *νοῦς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εύνοια < αρχ. *εὔνο-ια* < *εὔνους (-οο-)*

ευνοϊκός < αρχ. *εὐνο-ϊκός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη].

ΣΥΝΘ. ευνοιο-κρατία (απόδ. τού γαλλ. *favoritisme*).

Εύξεινος Πόντος

< αρχ. *Εὔξεινος Πόντος*, αρχική σημ. «φιλόξενη θάλασσα», ευφημιστικός όρος προκειμένου να λειτουργήσει αποτρεπτικά προς την αρχική ονομασία *ἄξε(ι)νος πόντος*, που είχε την αντίθετη σημασία. Η ονομασία *ἄξε(ι)νος πόντος* αποτελεί παρετυμολογική προσαρμογή (στην Ελληνική) αρχ. περσ. όρου, ο οποίος πιθ. ήταν η λ. *axšaina* «σκοτεινός», που θεωρήθηκε σύνθετο από *ἀ-* στερητ. + *ξένος*. Ας σημειωθεί ότι ήδη στην ελνστ. γλώσσα συναντούμε ονομασίες που σημαίνουν «Μαύρη Θάλασσα», όπως *Μέλας Πόντος* και *Μέλας Κόλπος*. Η ονομασία *Μαύρη*

Θάλασσα είναι μεσν. και αυτήν αποδίδει το τουρκ. τοπωνύμιο *Karadeniz*.

ευοδώνω «πραγματοποιώ, επιτυγχάνω»
< μεσν. *εὐοδώνω* < αρχ. *εὐοδῶ (-όω)* «βοηθώ κάποιον να περάσει, να διαβεί» < επίθ. *εὔοδος* «διαβατός, βατός (για όρη και δρόμους)» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *ὁδός*. Πβ. σύνθ. *κατ-ευοδώνω, προ-βοδώ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευόδωση < ελνστ. *εὐόδω-σις* < αρχ. *εὐοδῶ (-όω)*.

ευοίωνος → οιωνός

εύοσμος → οσμή

ευπαθής
< αρχ. *εὐπαθής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Κράτητα, *απόσπ.* 16.1-2: *ἔχοντες εὐπαθῆ βίον παρουσίαν τε χρημάτων*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *παθ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *πάσχω* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον, πάθ-ος*, επίσης *α-παθής, συμ-παθής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευπάθεια < αρχ. *εὐπάθ-εια*, αρχική σημ. «απόλαυση, άνεση» → ελνστ. σημ. «ευαισθησία (σε εντυπώσεις ή και σε νοσήματα)».

ευπατρίδης «άρχοντας, ευγενής»
< αρχ. *εὐπατρίδης*, αρχική σημ. «γόνος ευγενούς οικογενείας, ευγενούς πατέρα», < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *πατρ-* (< *πατήρ, -τρός*) + παραγ. τέρμα *-ίδης*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ευπατρίδης
Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, οι ***εὐπατρίδαι*** αποτελούσαν την πρώτη (ανώτερη) τάξη τής αρχ. αθηναϊκής κοινωνίας, ενώ διατήρησαν ιερατικά προνόμια ακόμη και μετά την καθιέρωση τής δημοκρατίας. Αντιστοιχούσαν στους Ρωμαίους *πατρικίους* και συχνά ο όρος *ευπατρίδης* αποδίδεται επίσης σε αυτούς.

ευπειθής «υπάκουος»
< αρχ. *εὐπειθής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Άγαμ.* 274: *πότερα δ' ὀνείρων φάσματ' εὐπειθῆ σέβεις;*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-πειθ(ής)* < *πείθω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-πειθής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευπείθεια < ελνστ. *εὐπείθ-εια* < αρχ. *εὐπειθ-ής*.

εύπεπτος
< αρχ. *εὔπεπτος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *πεπτός*, ρηματ. επίθ. τού *πέσσω* «χωνεύω» (βλ.λ. *πέψη*).

εύπιστος → πιστός

εύπλαστος
< αρχ. *εὔπλαστος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *πλαστός*, ρηματ. επίθ. τού *πλάσσω* (βλ.λ.).

ευποιία «αγαθοεργία»
< ελνστ. *εὐποιία*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. συνεκφοράς *εὖ ποιῶ* «αγαθοεργώ, ευεργετώ».

εύπορος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὔπορος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *πόρος* «πέρασμα, διάβαση» (βλ.λ.), αντίθετο τού επιθ. *ἄ-πορος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαβατός» (για θάλασσες και δρόμους, πβ. αρχ. φρ. *εὔπορον πέλαγος, εὔπορος ὁδός*) → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που εύκολα πορίζεται τα αναγκαία, που διαθέτει πόρους (μέσα)» (πβ. Ισαίου *Περὶ ἀγν. κλήρ.* 38: *αὐτὸς εὔπορος ὢν [καὶ] μηδεμίαν ἐπιμέλειαν ποιούμενος φαινοίμην τῶν ἐκείνου παίδων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευπορία < αρχ. *εὐπορ-ία*
ευπορώ < αρχ. *εὐπορ-ῶ (-έω)*.

ευπραγία «ευημερία»
< αρχ. *εὐπραγία* < ρ. *εὐπραγῶ (-έω)* «ευημερώ» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *πραγ-* τού ρ. *πράττω* (πβ. κ. *πρᾶγ-μα*) + παραγ. τέρμα *-ία*.

ευπρεπής
< αρχ. *εὐπρεπής* «εύσχημος, κόσμιος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 833-4: *ἐλθοῦσ' ἐς οἴκους κόσμον ὅστις εὐπρεπὴς λαβοῦσ' ὑπαντίαζε παιδί*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-πρεπ(ής)* < ρ. *πρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-πρεπής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευπρέπεια < αρχ. *εὐπρέπ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.11.3: *εὐπρεπείᾳ τε λόγου καὶ γνώμης μᾶλλον ἐφόδῳ ἢ ἰσχύος τὰ πράγματα ἐφαίνετο καταληπτά*]
ευπρεπίζω < ελνστ. *εὐπρεπ-ίζω*
ευπρεπισ-μός, λόγ. [1807], < *ευπρεπισ-* (*ευπρεπίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*.

ευπρόσβλητος → προσβάλλω

ευπρόσδεκτος
< ελνστ. *εὐπρόσδεκτος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού αρχ. *προσδέχομαι* «δέχομαι ευμενώς, παραδέχομαι».

ευπροσήγορος «προσηνής, καταδεκτικός»
< αρχ. *εὐπροσήγορος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἄλκ.* 774-5: *οὐ χρὴ σκυθρωπὸν τοῖς ξένοις τὸν πρόσπολον εἶναι, δέχεσθαι δ' εὐπροσηγόρῳ φρενί*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *προσήγορος* «απευθυνόμενος (προς κάποιον) – συζητήσιμος» < *προσ-* + *-ηγο-*

ρος (με έκταση τού αρκτικού *ά-* λόγω τής συνθέσεως) < *άγορά* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-ήγορος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευπροσηγορία < αρχ. *εὐπροσηγορ-ία*.

εύρεση

< αρχ. *εὕρεσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], από θ. τού ρ. *εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*), πβ. κ. *αν-εύρεση – αν-ευρίσκω, εφ-εύρεση – εφ-ευρίσκω*.

ευρεσιτεχνία

λόγ. [1885], < αρχ. *εὕρεσι(ς)* + *-τεχν(ία)* < *τέχνη*, πβ. κ. αρχ. *εὑρεσί-τεχνος* «ευρετής τεχνών, εφευρέτης».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευρεσιτέχν-ης

ευρεσιτεχνι-ακός.

ευρετήριο

λόγ. [1883], < αρχ. *εὕρε(σις)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, απόδ. των λατ. *repertorium, index*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευρετηρι-άζω < *ευρετήρι(ο)* + παραγ. τέρμα *-άζω*

ευρετηρία-ση < *ευρετηριά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ευρετηριασ-μός < *ευρετηριασ- (ευρετηριάζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

ευρετής → βρίσκω

εύρετρα «αμοιβή ευρέσεως»

< ελνστ. πληθ. *εὕρετρα* < θ. *εὑρε-* τού ρ. *εὑρίσκω* (πβ. κ. *εὕρε-σις*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *λύ-τρα, δίδακ-τρα*.

ευρέως → ευρύς

εύρηκα

< αρχ. *εὕρηκα*, παρακ. τού ρ. *εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*), πβ. κ. μεσν. παρακ. *ηὕρηκα, εὑρῆκα* > *βρῆκα* (συνοπτ. παρωχημένος, αόριστος στη Ν. Ελληνική).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

εύρηκα

Αυτός ο αρχαίος παρακείμενος τού ρ. ***εὑρίσκω*** έγινε διεθνώς γνωστός όρος (πβ. αγγλ. *eureka*, γαλλ. *eurêka* κ.ά.) από την περίφημη αναφώνηση ***εὕρηκα*** τού Αρχιμήδη (περ. 287-212 π.Χ.), ο οποίος βγαίνοντας από το μπάνιο του και παρατηρώντας εκεί την άνωση τού σώματός του από το νερό, συνέλαβε την υδροστατική αρχή: τα σώματα που βυθίζονται στο νερό δέχονται ώθηση προς τα πάνω (άνωση) ίση με το βάρος τού νερού που εκτοπίζουν (πβ. Πλουτ. *Ὅτι οὐκ ἡδέως ζῆν*, 094.Β.9-C.3: *[ὁ Ἀρχιμήδης] λουόμενος ὥς φασιν ἐκ τῆς ὑπερχύσεως ἐννοήσας τὴν τοῦ στεφάνου μέτρησιν οἷον ἔκ τινος κατοχῆς ἢ ἐπιπνοίας ἐξήλατο βοῶν **εὕρηκα**, καὶ τοῦτο πολλάκις φθεγγόμενος ἐβάδιζεν*). Η λέξη χρησιμοποιείται σήμερα για να δηλώσουμε τη χαρά μας για κάτι που μας απασχολεί πολύ και τού οποίου βρίσκουμε ξαφνικά τη λύση.

εύρημα → βρίσκω

ευρίσκω → βρίσκω

εύρος (ο) «νοτιοανατολικός άνεμος, σιρόκος»

< αρχ. *εὖρος* < **εὖσ-ρος* (με ψίλωση πιθ. κατά το ουσ. *αὖρα*) < θ. τού ρ. *εὕω* «καίω, φλογίζω» < Ι.Ε. **eus-* (με ανομοιωτική αποβολή τού δασέος φθόγγου) || λατ. *ūrō*, (μτχ.) *ustus* (> υστλατ. *ustulāre* > γαλλ. *brûler* «καίω», με επίδρ. τού συνωνύμου *bruir*), σανσκρ. *óṣati*.

εύρος (το) → ευρύς

εύρυθμος → ρυθμός

ευρύς

< αρχ. *εὐρύς* (ήδη μυκ. όν. *eu-ru-da-mo*: **Εὐρύδᾱμος*), πιθ. < **ἐ-Fρύ-ς* < *ἐ-* προθεμ. + θ. **Fρυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wer-u-* «ευρύς», που απαντά επίσης στο σανσκρ. *várī-yas* «ευρύτερος». Ορισμένοι θεωρούν, ωστόσο, ότι πρόκειται για μετάθεση **Fερύ-ς* > **ἐFρύ-ς* και συνδέουν το επίθετο με το συνώνυμο σανσκρ. *urú-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εύρος < αρχ. *εὖρ-ος* [ήδη ομηρικό]

ευρύνω < αρχ. *εὐρ-ύνω* [ήδη ομηρικό]

εύρυν-ση, λόγ. [1887], < *ευρύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ευρέως < αρχ. επίρρ. *εὐρέ-ως*

ευρύτητα < αρχ. *εὐρύ-της, -ητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

ΣΥΝΘ. ευρυ-: *ευρυ-γώνιος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *grand-angulaire*), *ευρυ-μαθής* (λόγ. [1866]), *ευρυ-μάθεια* (λόγ. [1866]), *ευρύ-νοια* (λόγ. [1897]), *ευρύ-νους* (ελνστ.), *ευρύ-στερνος* (αρχ.), *ευρύ-χωρος* (αρχ.) κ.ά.

ευρώ

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *euro*, συγκεκομμ. τύπου τού ον. *Europe* «Ευρώπη».

ευρών

< αρχ. *εὑρών, -όντος*, μτχ. αορ. β΄ τού ρ. *εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*).

Ευρώπη

< αρχ. *Εὐρώπη* [ήδη στον Ομηρ. Ύμνο *Εἰς Ἀπόλλωνα*], τοπωνύμιο για το οποίο έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Ορισμένοι θεωρούν ότι έχει προελλην. αρχή, ενώ άλλοι το παράγουν από τα αρχ. *εὐρώς, -ῶτος* «μούχλα, υγρασία» και *ὤψ* «όψη», που αν δεν πρόκειται για παρετυμολογία, θα σήμαινε αρχικά «νοτισμένος, υγρός, σε σκιερό μέρος». Πιθανότερη φαίνεται η υπόθεση (τού Chantraine) ότι η ονομασία θα μπορούσε να ανάγεται στο επίθ. *εὐρωπός* «ευρύς» (Ευρ. *Ἰφιγ. ἐν Ταύροις* 263, 626), ενώ η ίδια αναγωγή θα επέτρεπε την υπόθεση αρχικής, κυριο-

λεκτικής σημασίας τής λέξης από τη φράση *(έχουσα) ευρεῖς ὦπας* «μεγάλα μάτια». Έχει ακόμη προταθεί η σημιτική αναγωγή τού τοπωνυμίου σε λέξεις που δηλώνουν τη δύση τού ηλίου, σε αντίθεση με τις χώρες τής Ασίας που δηλώνουν την ανατολή τού ηλίου. Όπως προκύπτει από αρχ. μαρτυρίες, η λ. αναφερόταν αρχικά στην ηπειρωτική χώρα σε αντιδιαστολή προς την Πελοπόννησο και τα νησιά, αλλά αργότερα δήλωσε τον χώρο που βρίσκεται απέναντι από τη Μικρά Ασία και τη Λιβύη. Από την Ελληνική έχει προέλθει η ονομασία τής ηπείρου σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. και γαλλ. *Europe*, γερμ. *Europa* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Ευρωπαίος < αρχ. *Εὐρωπα-ῖος* (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων 16.2-3: ἀπολεμώτεροί εἰσι τῶν Εὐρωπαίων οἱ Ἀσιηνοί, καὶ ἡμερώτεροι τὰ ἤθεα*)

ευρωπα-ϊκός, λόγ. [1840], < *Ευρωπα(ίος)* + παραγ. τέρμα *-ικός* → Πολλοί σύγχρονοι όροι είναι μεταφρ. δάνεια, πβ. *Ευρωπαϊκή Ένωση* (αγγλ. *European Union*), *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* (γαλλ. *Commission Européenne*), *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο* (γαλλ. *Conseil Européen*) κ.ά.

ευρωπαϊσμός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *européanisme*

ευρωπα-ϊστής < *ευρωπα(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*.

ΣΥΝΘ. ευρω-: *ευρω-αγορά* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *Euromarket*), *ευρω-ατλαντικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Euro-Atlantic*), *ευρω-βουλευτής, ευρω-βουλή* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *European Parliament*), *ευρω-εκλογές, ευρω-ζώνη* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *eurozone*), *ευρω-κεντρισμός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *eurocentrisme*), *ευρω-κοινοβούλιο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *European Parliament*), *ευρω-λιμένας, ευρω-πύραυλος, ευρω-σκεπτικισμός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Euroscepticism*), *ευρω-τράπεζα* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα από *ευρω-*

Πλήθος συνθέτων έχουν παρουσιαστεί (ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες) με α΄ συνθετικό το ***ευρω-***, το οποίο ανάγεται στο τοπωνύμιο *Ευρώπη* μέσω ελληνογενών όρων από *euro-* (π.χ. *ευρω-ζώνη* < αγγλ. *Eurozone*, *ευρω-λίγκα* < αγγλ. *euroleague*, υβριδικό σύνθ.). Τέτοιοι τύποι συνθέτων αποδίδουν επίσης ξένους όρους, π.χ. *ευρω-κοινοβούλιο* (< αγγλ. *European Parliament*). Το *ευρω-* ως α΄ συνθετικό δηλώνει είτε την Ευρώπη (π.χ. *Ευρω-εκλογές*) είτε το ευρώ (π.χ. *Ευρω-ζώνη – ευρω-ομόλογο*), πράγμα που θα δικαιολογούσε την υιοθέτηση ουδετέρου ***εύρο*** ή ***ευρό*** (το) για το ευρωπαϊκό νόμισμα, προκειμένου να διακρίνεται εν συνθέσει από όρους που αναφέρονται στην Ευρώπη (δηλ. *ευρω-* και *ευρο-*).

εύρωστος

«ρωμαλέος, υγιής»

< αρχ. *εὔρωστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *ρωσ-* (με επίθημα *-τος* ρηματ. επιθέτου, πβ. το αντίθετο *ἄ-ρρωσ-τος*) τού ρ. *ῥώννυμι*, τού οποίου αρχαιότερος τύπος είναι ο παρακ. *ἔρρωμαι* «υγιαίνω», βλ.λ. *ρώμη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευρωστία < αρχ. *εὐρωστ-ία*.

ευσεβής

< αρχ. *εὐσεβής* «πιστός σε ιερά καθήκοντα ή υπηρεσίες – δίκαιος, θεοσεβής» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1.1141: *εὐσεβέων δ' ἀνδρῶν γένος ἔφθιτο*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-σεβ(ής)* < θ. τού ουσ. *σέβας* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-σεβ-ής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευσέβεια < αρχ. *εὐσέβ-εια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

ευσεβ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Pietismus*

ευσεβ-ιστής, λόγ. [1887], < *ευσεβ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*, πβ. κ. *πιετιστής*.

εύσημος

< αρχ. *εὔσημος* «ευοίωνος – ευδιάκριτος, σαφής» < *εὐ-* (< επίρρ. εὖ, βλ.λ.) + *-σημ(ος)* < *σῆμα* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-σημος, διά-σημος*. Ας σημειωθεί ότι στην ελνστ. εποχή ο πληθ. τού ουδ. *εὔσημα (τά)* χρησιμοποιήθηκε ως απόδ. τού λατ. *insignia* «κοσμήματα, στολίδια τής ασπίδας – παράσημα». Στη σύγχρονη γλωσσολογική ορολογία δηλώνει λέξη ή φράση «με καλή σημασία» (αντίθετο τού *κακόσημος*).

εύσπλαχνος

ΕΤΥΜ. < μεσν. *εὔσπλαχνος* < αρχ. *εὔσπλαγχνος* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *σπλάγχνον* (βλ.λ. *σπλάχνο*), πβ. κ. *ά-σπλαχνος, φιλ-εύ-σπλαχνος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που έχει υγιή σπλάχνα» (ήδη στον Ιπποκράτη) → ελνστ. σημ. «συμπονετικός, πονόψυχος» (δείχνοντας εμφατικά πόσο βαθιά νιώθει κάποιος τον πόνο τού άλλου, σημ. με αφετηρία την Κ.Δ., Εφεσ. 4,32: *γίνεσθε εἰς ἀλλήλους χρηστοί, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευσπλαχνία < αρχ. *εὐσπλαγχν-ία* < *εὔσπλαγχνος* (πβ. Ευριπ. *Ῥῆσ.* 191-2: *λαβὼν δ' ἂν φημι κάλλιστον Φρυγῶν δῶρον δέχεσθαι τῆς ἐμῆς εὐσπλαγχνίας*)

ευσπλαχνικός < μεσν. *εὐσπλα(γ)χν-ικός* < αρχ. *εὔσπλαγχν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

ευσπλαχνίζομαι < ελνστ. *εὐσπλαγχν-ίζομαι* (> μεσν. *σπλαχνίζομαι*).

ευσταθής

< αρχ. *εὐσταθής* «σταθερός – υγιής, εύρωστος» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *σταθ-* τού αρχ. *ἵστημι / ἵσταμαι* (παθ. αόρ. *ἐ-στάθ-ην*), πβ. το αντίθετο *ά-σταθ-ής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευστάθεια < αρχ. *ευστάθ-εια* «σταθερότητα – καλή υγεία»
ευσταθώ < αρχ. *εύσταθ-ῶ (-έω)* «είμαι σταθερός, ήρεμος – έχω καλή υγεία».

ευσταλής «αυτός που έχει ωραίο παράστημα, καλοφτειαγμένος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *εύσταλής* < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-σταλ(ής)* < θ. *σταλ-* τού ρ. *στέλλω* (πβ. παθ. αόρ. β΄ *έ-στάλ-ην*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καλά εξοπλισμένος, παρασκευασμένος» (συνήθ. για στόλο ή στρατιωτική αποστολή, πβ. Αισχ. *Πέρσ.* 795: *ἀλλ' εὐσταλῆ τοι λεκτὸν ἀροῦμεν στόλον·* επίσης για πρόσ., πβ. Ξενοφ. *Περὶ Ἱππ.* 7.8: *οὕτω γὰρ εὐσταλέστατός τε ὁ ἱππεὺς ἔσται καὶ ἡ χεὶρ ἐγκρατεστάτη*) → αρχ. σημ. «αυτός που έχει ωραίο παράστημα» (πβ. Πλάτ. *Μένων* 90a: *οὐχ ὑπερήφανος δοκῶν εἶναι πολίτης οὐδὲ ὀγκώδης τε καὶ ἐπαχθής, ἀλλὰ κόσμιος καὶ εὐσταλὴς ἀνήρ*).

ευσταχιανός
λόγ. [1831], μεταφορά τού ν.λατ. *eustachianus*, από το όν. τού Ιταλού ανατόμου Bartolommeo Eustachio (†1574). Ο ανατομικός όρ. *ευσταχιανή σάλπιγγα* αποδόθηκε αρχικά στην Ελληνική ως *ευσταθιανή σάλπιγξ*.

εύστοχος → στόχος

εύστροφος
< αρχ. *εὔστροφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. ἐν Αὐλ.* 292-3: *ἐσχάταισι συμπλέκων δώδεκ' εὐστροφωτάταισι ναυσίν*] < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*) + *-στροφ(ος)* < ρ. *στρέφω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευστροφία < ελνστ. *εὐστροφ-ία* «ευκινησία, επιτηδειότητα».

ευσυνείδητος → συνείδηση

ευσύνοπτος «σύντομος, συνοπτικός»
< αρχ. *εὐσύνοπτος*, αρχική σημ. «ορατός με μία ματιά, αμέσως», < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + ρηματ. επίθ. *σύνοπτος*, για το οποίο βλ.λ. *συνοπτικός*.

εύσχημος
< ελνστ. *εὔσχημος* (πβ. το αντίθετο αρχ. *ἄ-σχημος*), άλλος τύπος τού αρχ. *εὐσχήμων, -ονος* «κομψός – ευπρεπής» < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *σχῆμα*, πβ. κ. *ἀπράγμων* (< *ἀ-* + *πρᾶγμα*), *ἀκτήμων* (< *ἀ-* + *κτῆμα*).

εύσωμος → σώμα

εύτακτος «τακτοποιημένος»
< αρχ. *εὔτακτος* < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *τακ(τός)*, ρηματ. επίθ. τού *τάσσω, -ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-τακτος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευταξία < αρχ. *εὐταξ-ία*.

ευτελής
< αρχ. *εὐτελής*, αρχική σημ. «φθηνός, εύκολος στην πληρωμή», < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἀ-τελής*. Ήδη αρχ. η σημ. «τιποτένιος, ποταπός, μηδαμινής αξίας» (πβ. Αριστ. *Ποιητ.* 1448b: *οἱ μὲν γὰρ σεμνότεροι τὰς καλὰς ἐμιμοῦντο πράξεις καὶ τὰς τῶν τοιούτων, οἱ δὲ εὐτελέστεροι τὰς τῶν φαύλων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευτέλεια < αρχ. *εὐτέλ-εια*, αρχική σημ. «φτήνια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.40.1: *φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας*]
ευτελίζω < ελνστ. *εὐτελ-ίζω*
ευτελισμός < ελνστ. *εὐτελισ-μός* < *εὐτελ-ίζω*.
ΣΥΝΘ. **εξ-ευτελίζω** (ελνστ.), **εξ-ευτελισμός** (ελνστ.), **εξ-ευτελιστικός** (λόγ. [1856]).

εύτηκτος → τήκω

ευτράπελος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐτράπελος* < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *τραπ-* (τού ρ. *τρέπω*, πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-τράπ-ην*) + παραγ. τέρμα *-ελος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ευκίνητος – ευμετάβλητος» και (μτφ. για λόγο ή απάντηση) «ευφυής, οξύς» (πβ. Αριστ. *Σφῆκ.* 468-9: *οὔτε τιν' ἔχων πρόφασιν οὔτε λόγον εὐτράπελον*) → αρχ. σημ. «αισχρολόγος, φλύαρος (που μερικές φορές προκαλεί το γέλιο)» (πβ. Αριστοτ. *Ἠθ. Νικομ.* 1128a: *καὶ οἱ βωμολόχοι εὐτράπελοι προσαγορεύονται ὡς χαρίεντες*).

ευτραφής
< αρχ. *εὐτραφής* «καλά θρεμμένος, εύσωμος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-τραφ(ής)*, από θ. τού ρ. *τρέφω* (βλ.λ., πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-τράφ-ην*).

ευτρεπίζω
< αρχ. *εὐτρεπίζω* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο] < επίθ. *εὐτρεπής* «προετοιμασμένος, τακτοποιημένος» < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-τρεπ(ής)* < ρ. *τρέπω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευτρεπισμός < ελνστ. *εὐτρεπισ-μός* «προετοιμασία».

ευτροφισμός «υπερβολική ανάπτυξη τής χλωρίδας σε υδάτινα οικοσυστήματα εις βάρος των ζωικών οργανισμών»
< αρχ. *εὔτροφος* «καλοθρεμμένος» (< *εύ-* + *-τροφ(ος)* < *τροφή*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά ελληνογενούς ξέν. όρου, π.χ. αγγλ. *eutrophy*, γαλλ. *eutrophisation*.

ευτυχής
< αρχ. *εὐτυχής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 506-7: *εὐτυχὴς δέ τοι ὅστις τάχιστα πνεῦμ' ἀπέρρηξεν βίου*] < *εύ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. *τυχ-* τού ρ. *τυγχάνω* (βλ.λ.), πβ. αόρ. β΄ *ἔ-τυχ-ον*, αντίθε-

το *ά-τυχ-ής*. Η λ. είχε εξ αρχής τη σημ. «αυτός που απολαμβάνει καλή τύχη, που ευημερεί».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευτυχία < αρχ. *εύτυχ-ία* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

ευτυχώ < αρχ. *εὐτυχ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη]

ευτύχημα < αρχ. *εὐτύχη-μα* < *εὐτυχ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ευτυχισμένος < *ευτυχώ* (κατ' αναλογίαν προς το μεσν. *δυστυχισμένος*)

ευτυχώς < αρχ. επίρρ. *εὐτυχ-ῶς* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] (ως δείκτης ομιλίας με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *heureusement*).

ευυπόληπτος

< ελνστ. *εὐυπόληπτος* < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + αρχ. *ὑποληπτός* «εικαζόμενος, υποθετικός – θεωρούμενος», ρηματ. επίθ. τού *ὑπολαμβάνω*, για το οποίο βλ.λ. *λαμβάνω*, *υπόληψη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευυποληψία < μεσν. *εὐποληψ-ία*.

ευφημισμός

< ελνστ. *εὐφημισμός* < ρ. *εὐφημίζω* «χρησιμοποιώ εύσημη λέξη για κάτι κακό ή δυσοίωνο», άλλος τύπος τού αρχ. *εὐφημῶ (-έω)* (πβ. αντίθετο *δυσ-φημῶ*) < επίθ. *εὔφημος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ευφημισμός

Από την Αρχαιότητα είναι διαδεδομένη ή τάση τού ομιλητή να αποφεύγει κακόσημους (αρχικώς δυσοίωνους) όρους και συχνά να τους αντικαθιστά με εύσημους, η οποία αποκαλείται ***ευφημισμός***. Η στάση αυτή αρχικά στόχευε στην αποτροπή τού κακού που δηλωνόταν από τον κακόσημο όρο, π.χ. αρχ. *Εὐμενίδες* αντί *Ἐρινύες*, *Εὔξεινος Πόντος* αντί *Ἄξε(ι)νος Πόντος*, *εὐώνυμος* αντί *ἀριστερός*. Συχνά στην Αρχαιότητα συναντούμε την προστακτική *εὐφήμει*, *εὐφημεῖτε* με τη σημασία «σώπα!, σιωπή!», επειδή αυτός ήταν ο ασφαλέστερος τρόπος να αποφευχθεί κάποια ενδεχομένως δυσοίωνη δήλωση, που θα επέσυρε τον θεϊκό θυμό. Στους νεότερους χρόνους ο υποκαταστατικός ευφημισμός λειτουργεί κυρίως σε όρους που σχετίζονται με βαριές ασθένειες (π.χ. *ευλογιά*), με μορφές σεξουαλικής δραστηριότητας ή με τα γεννητικά όργανα και τις εκκρίσεις τού σώματος (π.χ. *απαυτός / αποτέτοιος* «οπίσθια», *το μέρος* «αποχωρητήριο», *τοιούτος* «ομοφυλόφιλος») ή έχει αποτρεπτικό χαρακτήρα (π.χ. *εξαποδώ(ς)*, *εξορκισμένος* αντί *Διάβολος*).

εύφημος

< αρχ. *εὔφημος*, αρχική σημ. «ευοίωνος, αίσιος», < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-φημ(ος)* < *φήμη* (βλ.λ.). Η σημ. «εγκωμιαστικός, επαινετικός» είναι ελνστ. (πβ. τη μεσν. χρήση τής φρ. *εὔφημος μνεία*, Γεωργ. Παχυμ. *Ἀνδρ. Παλαιολ.* 121: *τὴν προτέραν σύζυγον τὰ ὅμοια περὶ τὴν εὔφημον μνείαν ἔδρα*).

εύφλεκτος → φλέγω

εύφορος

< αρχ. *εὔφορος* «δραστήριος, ενεργητικός» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *φόρος* < ρ. *φέρω*, πβ. κ. *πρόσφορος*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. απαντά επίσης με τη σημ. «καρποφόρος, παραγωγικός» (πβ. Αριστ. *Ζῴων Ἱστ.* 538a: *ὥσπερ ἐν φυτοῖς τὰ μὲν εὔφορά ἐστι τὰ δ' ἄλλ' ἄφορα, οὕτω καὶ ἐν τούτοις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευφορία < αρχ. *εὐφορ-ία*, αρχική σημ. «η δύναμη τής υπομονής, η αίσθηση ανακούφισης σε αρρώστια» → Η σημ. «ευεξία – καρποφορία» είναι ελνστ.

ευφράδεια «ικανότητα λόγου»

< ελνστ. *εὐφράδεια* < επίθ. *εὐφραδής* «σαφής – γλωσσικά ορθός» < *εὐ-* (< αρχ. επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-φραδ(ής)*, από το θ. τού αρχ. *φράζω* «μιλώ» (< **φράδ-jω*), βλ.λ. *φράση*.

ευφραίνω

< αρχ. *εὐφραίνω* [ήδη ομηρικό] < **εὐ-φραν-jω* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + θ. **φραν-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.). Η φρ. *οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου* προέρχεται από την Π.Δ. (Ψαλμ. 103,15).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευφραντικός < ελνστ. *εὐφραν-τικός*

ευφροσύνη < αρχ. *εὐφρ-οσύνη* < *εὔφρων, -ονος* «χαρούμενος, ευχαριστημένος» (πβ. αρχ. *ἄ-φρων*, *σώ-φρων*)

ευφρόσυνος < ελνστ. *εὐφρόσυν-ος* < αρχ. *εὐφροσύνη*.

ευφυής

ΕΤΥΜ. < αρχ. *εὐφυής* < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-φυ(ής)* < ρ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-φυής*, *αυτο-φυής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καλοσχηματισμένος, όμορφος» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Δ 146: *μηροὶ εὐφυέες*) → ήδη αρχ. σημ. «εκ φύσεως κατάλληλος – εύστροφος, πονηρός (αρχικώς κακόσημο) – αγχίνους, έξυπνος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ευφυΐα < αρχ. *εὐφυ-ΐα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη] < *εὐφυής*.

ΣΥΝΘ. ευφυο- (λόγ.): *ευφυο-λογώ* [1882], *ευφυολόγος* [1877], *ευφυο-λόγημα* [1896], *ευφυο-λογία* [1877].

εύχαρις

< αρχ. επίθ. *εὔχαρις, -ιτος* «χαρωπός, με ευχάριστη διάθεση» < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *χάρις, -ιτος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-χαρις*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ *ευχαριστώ*, λ. *ευχάριστος*.

ευχάριστος
< αρχ. *ευχάριστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-χαρισ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *χαρίζω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-χάρισ-τος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευχαριστία < αρχ. *εὐχαριστ-ία*, αρχική σημ. «ευγνωμοσύνη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], < *εὐχαριστ-ῶ (-έω)*. Η συσχέτιση τού μυστηρίου τής Θείας Ευχαριστίας με τη λέξη *εὐχαριστία* οφείλεται σε φρ. τής Κ.Δ. και ειδικά στην περιγραφή των Ευαγγελίων κατά την οποία ο Χριστός παρέδωσε το μυστήριο αυτό ευχαριστώντας τον Πατέρα (πβ. Ματθ. 26,27: *καὶ λαβὼν ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες*), με αποτέλεσμα να καθιερωθεί η λέξη *εὐχαριστία* για το αντίστοιχο μυστήριο στους μετέπειτα εκκλησιαστικούς Πατέρες (πβ. Ιουστ. Μάρτ. *Πρὸς Τρύφ. Ἰουδ.* 117.1: *πάσας οὖν διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου θυσίας, [...] τοῦτ᾽ ἔστιν ἐπὶ τῇ εὐχαριστίᾳ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου·* επίσης Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ. Κατὰ Ματθ.* 57.331.21: *εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἐστιν εὐεργετημάτων ἀνάμνησις, [...] καὶ διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεταλαβαίνω*
ευχαριστώ < αρχ. *εὐχαριστ-ῶ (-έω)* «εκφράζω ευγνωμοσύνη» (σε επιγραφή· ο τύπος *ηὐχαρίστηται* ήδη στον Ιπποκράτη) → Ας σημειωθεί ότι αττικιστές γραμματικοί τής ελνστ. εποχής κατέκριναν τη σημερινή χρήση, επειδή δεν ήταν γνωστή στους κλασικούς (πβ. Φρυνίχ. *Ἐκλογ.* 57.1: *εὐχαριστεῖν οὐδεὶς τῶν δοκίμων εἶπεν, ἀλλὰ χάριν εἰδέναι*). Ο τύπος *φχαριστῶ* είναι μεσν.
ευχαρίστηση < μεσν. *εὐχαρίστη-σις* < αρχ. *εὐχαριστῶ (-έω)*
ευχαριστήριος < ελνστ. *εὐχαριστ-τήριος* < αρχ. *εὐχαριστῶ (-έω)*
ευχαρίστως < αρχ. επίρρ. *εὐχαρίστ-ως* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
ευχαριστώ
Η αρχ. λέξη ***χάρις*** σήμαινε «εύνοια, ευγνωμοσύνη» και προερχόταν από το θέμα *χαρ-* τού ρ. ***χαίρω***, όπως και η λ. ***χαρ-ά***. (Ας σημειωθεί ότι την κλασική περίοδο χρησιμοποιούσαν το ρ. *χαίρω* και θεωρούσαν το ρ. *χαίρομαι* «δατισμό», δηλ. λάθος που κάνουν οι Πέρσες, γενικότερα οι ξένοι, οι οποίοι δεν ξέρουν καλά την ελληνική γλώσσα· ο όρος «δατισμός» προέρχεται από το κύριο όνομα ***Δάτις***, εξελληνισμένο τύπο τού ονόματος ενός Πέρση στρατηγού στη μάχη τού Μαραθώνα, ο οποίος λέγεται ότι χρησιμοποίησε το μέσο *χαίρομαι* αντί τού ενεργητικού *χαίρω*).
Εὔχαρις (από το *εὖ* «καλά – ωραία» + *χάρις*) είναι «αυτός που αισθάνεται χαρά, ο χαρωπός» και ***εὐχάριστος*** «αυτός που είναι γεμάτος χάρη, θελκτικός» και «αυτός που προκαλεί χαρά». Όμοια προέλευση έχουν το ρ. ***εὐχαριστ-ῶ (-έω)*** «εκφράζω ευγνωμοσύνη – προκαλώ ευχαρίστηση», η ***εὐχαριστία***, που αρχικά σήμαινε «ευγνωμοσύνη», και η ***εὐχαρίστησις***. Η έκφραση ευχαριστίας προς κάποιον δηλωνόταν στους Αρχαίους κατά την κλασική εποχή με περιφραστικό τρόπο, π.χ. με τη φράση ***χάριν οἶδα τινί*** (*ὅτι τοῖς μὲν δεομένοις πολλὴν οἶδε χάριν*, Διονύσιος Αλικαρνασσεύς), την οποία θα αποδίδαμε πιο ελεύθερα «αναγνωρίζω ευγνωμοσύνη σε κάποιον».
Αντίστοιχη υπήρξε η εξέλιξη τού λατ. ***gratia*** «χάρις», αφού η έκφραση ευχαριστίας αποδιδόταν στη Λατινική επίσης περιφραστικά, π.χ. ***gratiam habeo aliqui*** «χάριν ἔχω τινί», ή ***gratiam / gratias*** (πληθ.) ***debeo aliqui*** «χάριν / χάριτας οφείλω / χρωστώ σε κάποιον». Σε αυτές τις λατ. φράσεις έχουν την αφετηρία τους οι εκφράσεις ευχαριστίας των ρομανικών γλωσσών (π.χ. λατ. *grātias (ago)* > ισπ. ***gracias***, ιταλ. *grazie*). Σε άλλες γλώσσες το «ευχαριστώ» έγινε αντιληπτό ως «ευγνώμων σκέψη» (π.χ. αγγλ. ***thank(s)***, γερμ. ***Danke***, αρχικώς «σκέψη, ανάμνηση τής ευεργεσίας», πβ. τα ομόρριζα αγγλ. *think*, γερμ. *denken* «σκέπτομαι») ή και ως «αντιπόδοση, ανταμοιβή» (π.χ. γαλλ. ***merci***, ήδη παλ. γαλλ. «ευχαριστώ για χάρη» < λατ. *merces* «μισθός, αμοιβή»).
Η νεοελληνική επιφωνηματική χρήση τού ρ. *ευχαριστώ* (π.χ. *–Χρόνια πολλά! –Ευχαριστώ!*) προέκυψε με ανάλογο τρόπο, μόνο που εδώ παραλείφθηκε το αντικείμενο τού ρήματος (δηλ. *σας* ευχαριστώ, ευχαριστώ *εσένα* κ.λπ.).

ευχερής «εύκολος, άνετος»
< αρχ. *εὐχερής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-χερ(ής)*, πιθ. προέρχεται από το θ. τού ουσ. *χείρ, -ρός* «χέρι» με εικαζόμενη αρχική σημ. «εύκολος στον χειρισμό» και ίσως σχηματίστηκε ως αντίθετο τού αρχαιότερου επιθ. *δυσ-χερής* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευχέρεια < αρχ. *εὐχέρ-εια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Εὐμεν.* 494-5: *πάντας ἤδη τόδ᾽ ἔργον εὐχερείᾳ συναρμόσει βροτούς*].

εύχομαι
< αρχ. *εὔχομαι* (ήδη μυκ. *eu-ke-to*: *εὔχεται*) < Ι.Ε. **eugʷh- / *ə₁w-egʷh-* «εύχομαι» || σανσκρ. *vāghát-*, λατ. *voveo* (> γαλλ. *vouer*, ισπ. *votar*), *votum* «ευχή» (> γαλλ. *vœu*, ισπ. *voto* «ευχή», επίσης *boda* «γάμος»). Η λ. αναφερόταν από την ομηρική εποχή στην επίσημη διατύπωση υποσχέσεως, καθώς και σε προσευχή που αναπέμπεται μεγαλοφώνως. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευχή < αρχ. *εὐχ-ή*, αρχική σημ. «προσευχή, επίκληση (των θεών) – δεσμευτικός όρκος» ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*

ευχε-τήριος, λόγ. [1894], < *ευχέ-(της)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*
ευχέτης < μεσν. *εύχ-έτης* < αρχ. *εὔχ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-έτης*, πβ. κ. *ικ-έτης, οικ-έτης*
ευχετ-ικός < *ευχέτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*
ευκταίος < αρχ. *εύκτ-αῖος* < *εὐκτ(ός)* (ρηματ. επίθ. τού *εὔχομαι*) + παραγ. τέρμα *-αῖος*.
ΣΥΝΘ. ευχ(ο)-: *ευχ-έλαιο, ευχο-λόγιο* κ.ά.
-εύχομαι: *απ-εύχομαι, προσ-εύχομαι, αντ-εύχομαι.*

εύχρηστος

< αρχ. *εὔχρηστος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *χρηστός* (βλ.λ.), ρηματ. επίθ. τού *χρῶμαι (-ήο-)* «χρησιμοποιώ». Πβ. το αντίθετο *δύσ-χρηστος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευχρηστία < αρχ. *εὐχρηστ-ία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
ευχρηστώ < ελνστ. *εὐχρηστ-ῶ (-έω).*

ευώδης «ευωδιαστός»

< αρχ. *εὐώδης* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ε 64: *κλήθρη τ' αἴγειρός τε καὶ εὐώδης κυπάρισσος*] < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-ώδ(ης)* (βλ.λ.), από το θ. τού ρ. *ὄζω* «μυρίζω» (< **ὀδ-jω*), με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *δυσ-ώδης.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ευωδία / ευωδιά < αρχ. *εὐωδ-ία*
ευωδιάζω < ελνστ. *εὐωδ-ιάζω*, μεταπλ. τύπος τού *εὐωδ-ῶ (-έω)*
ευωδιαστός < μεσν. *εὐωδιασ-τός* < *εὐωδιασ-(εὐωδιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τός.*

ευώνυμος «αριστερός»

< αρχ. *εὐώνυμος*, αρχική σημ. «αυτός που έχει καλό όνομα, τιμημένος – τυχερός», < *εὐ-* (< επίρρ. *εὖ*, βλ.λ.) + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα*, πβ. κ. *αν-ώνυμος, επ-ώνυμος.* Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. έγινε συνώνυμη τού επιθ. *ἀριστερός*, δηλώνοντας ευφημιστικά την πλευρά των κακών οιωνών και σημείων, προκειμένου να αποτραπούν οι συμφορές που αυτά προμήνυαν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αριστερός.*

ευωχία

< αρχ. *εὐωχία* «συμπόσιο, πλούσιο γεύμα» < ρ. *εὐωχῶ (-έω)* «συμποσιάζω, τρώω πλούσιο γεύμα» (αρχαιότ. είναι το μέσο *εὐωχοῦμαι*), φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη τής συνεκφοράς *εὖ ἔχω* «ευδαιμονώ, καλοπερνώ, ευημερώ».

εφ- → επί

εφαλτήριο

λόγ. [1855], < αρχ. *ἐφάλ(λομαι)* «πηδώ, τινάζομαι πάνω» (< *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἅλλομαι*, βλ.λ. *άλμα*) + παραγ. τέρμα *-τήριο.*

εφάμιλλος

< αρχ. *ἐφάμιλλος* «ισοδύναμος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-άμιλλ(ος)* < *ἅμιλλα* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-παρ-άμιλλος.*

εφάπαξ

< ελνστ. *ἐφάπαξ* «για μία φορά μόνο» < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἅπαξ* (βλ.λ.). Στη σύγχρονη εποχή η λ. χρησιμοποιείται ως οικονομικός όρος κατά παράλειψη τού ουσιαστικού που συνοδεύει, π.χ. *εφάπαξ ποσό, εισφορά, αμοιβή, βοήθημα* κ.ά.

εφάπλωμα → πάπλωμα

εφάπτομαι → άπτομαι

εφαρμόζω

< αρχ. *ἐφαρμόζω* «είμαι αρμόζων, κατάλληλος – ταιριάζω (σε κάτι)» < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἁρμόζω* (βλ.λ.). Η λ. συναντάται από την αρχ. εποχή με τη σημ. «προσαρμόζομαι σε κάτι, ώστε να ταιριάζει, να είναι κατάλληλο» (πβ. Ξενοφ. *Άγησ.* 8.8: *οὕτως ἐφαρμόσας τὰς δαπάνας ταῖς προσόδοις* «ισοσκελίζοντας έτσι τις δαπάνες με τα έσοδα») και κατόπιν «υλοποιώ, ενεργοποιώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εφαρμογή < ελνστ. *ἐφαρμογ-ή*, αρχική σημ. «προσαρμογή, ρύθμιση» < αρχ. *ἐφαρμόζω*, πβ. κ. *προσ-αρμόζω – προσ-αρμογή* ➞ Η σημ. τής υλοποιήσεως μιας απόφασης αποδίδει το γαλλ. *application*, ενώ ο όρος τής πληροφορικής αποδίδει το αγγλ. *application*
εφαρμοσ-τός, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ajusté*
εφαρμόσ-ιμος, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *applicable*
εφαρμοσ-τέος.

εφαψίας

< αρχ. *ἔφαψ(ις)* «επαφή, θωπεία» (< ρ. *ἐφάπτω / -ομαι* «δένω, κρεμώ (πάνω σε κάποιον/κάτι) – φέρνω σε επαφή») + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *ταραξ-ίας, επιδειξ-ίας.*

εφέ

ΕΤΥΜ. < γαλλ. *effet* «αποτέλεσμα, επίδραση» < λατ. μτχ. *effectus*, που ανάγεται στο ρ. *efficio* «επιτελώ, πραγματοποιώ».

ΣΗΜΑΣ. Η λ. χρησιμοποιείται από τον 17ο αι. στον χώρο τής αισθητικής κυρ. στη φρ. *produire un effet* «παράγω αποτέλεσμα» και αργότερα δηλώνει το ίδιο το αποτέλεσμα ή τον απόηχό του (π.χ. φρ. *effets de lumière* «αποτελέσματα / επιδράσεις τού φωτός»).

έφεδρος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔφεδρος* < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-εδρ(ος)* < *ἕδρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-εδρος, σύν-εδρος.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κάθεται πάνω ή δίπλα σε κάτι» (πβ. Σοφ. *Αἴας* 610: *καί μοι δυσθεράπευ-*

τος Αἴας ξύνεστιν ἔφεδρος) → ήδη αρχ. σημ. «επικουρικός, βοηθητικός (επειδή βρίσκεται παραπλεύρως, δίπλα, πβ. Ευριπ. *Φοίν.* 1095-6: *ἐφέδρους δ' ἱππότας μὲν ἱππόταις ἔταξε* «όρισε ιππείς ως βοήθεια (εφεδρεία) προς τους ιππείς»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφεδρεία < αρχ. *ἐφεδρ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἐφεδρ-εύω*

εφεδρ-ικός, λόγ. [1895].

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εφεδρεία

Το ουσ. **εφεδρεία** (αρχ.) ορθογραφείται με **-εί-**, διότι προέρχεται από το αρχ. *ἐφεδρεύω* (πβ. κ. *ρητορεύω - ρητορεία*) και όχι απευθείας από το επίθ. *ἔφεδρος* (ενώ *πρόεδρος - προεδρ-ία, σύνεδρος - συνεδρ-ία*).

εφεκτικός «διστακτικός»

< ελνστ. *ἐφεκτικός* «ικανός να εμποδίσει - διστακτικός» < *ἐφεκτ(ός)* (ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐπέχω* στη σημ. «σταματώ, συγκρατώ») + παραγ. τέρμα *-ικός*.

εφελκύω «φέρνω κοντά μου, έλκω»

< ελνστ. *ἐφελκύω*, άλλος τύπος τού αρχ. *ἐφέλκω* «σύρω πίσω μου, τραβώ» < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἕλκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-ελκύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφελκυσμός < ελνστ. *ἐφελκυσ-μός* → Ο μηχανολ. όρ. είναι απόδ. τού γαλλ. *traction*

εφελκυστικός < ελνστ. *ἐφελκυσ-τικός*.

εφεξής

< αρχ. *ἐφεξῆς* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἑξῆς* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-εξῆς*.

έφεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔφεσις*, τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἐφίημι* «ρίχνω, αφήνω (να φύγει) - (νομ.) αφήνω σε άλλον την απόφαση, αναφέρω σε δικαστήριο» (πβ. κ. *ἔνεσις - ἐνίημι, ἄφεσις - ἀφίημι*) < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω». ☛ σχόλιο λ. *άνεση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρίψη, εκτόξευση» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 717a: *ἡ τοῖς βέλεσιν ἔφεσις*) → ήδη αρχ. σημ. «τάση, ροπή» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 864b: *περὶ τὸ ἄριστον ἔφεσις*) → αρχ. νομ. όρος «αναφορά ή παραπομπή υποθέσεως σε άλλο δικαστήριο» (πβ. Αριστ. *Ἀθην. Πολιτ.* 45.2: *ἔφεσις δὲ καὶ τούτοις ἐστὶν εἰς τὸ δικαστήριον, ἐὰν αὐτῶν ἡ βουλὴ καταγνῷ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφέσιμος < αρχ. *ἐφέ-σιμος* < θ. *ἐφε-* (ρ. *ἐφίημι*) + παραγ. τέρμα *-σιμος*

εφέτης < αρχ. *ἐφέ-της*, αρχική σημ. «διοικητής», < ρ. *ἐφίημι* → Η σημερινή σημ. πρωτοαπαντά στο έργο *Νεαραί* τού Ιουστινιανού (6ος αι. μ.Χ.)

εφετ-είο, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *cour d'appel*

εφετικός < ελνστ. *ἐφε-τικός* < θ. *ἐφε-* (αρχ. *ἐφίημι*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

εφεσιβάλλω «προσβάλλω δικαστική απόφαση με έφεση»

λόγ. [1854], < *ἐφεσι(ς)* + *βάλλω*, απόδ. τού γαλλ. *interjeter appel*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφεσίβλη-τος, λόγ. [1833], που πλάστηκε με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου κατά τα *βάλλω - βλητός, απο-βάλλω - από-βλητος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

εφεσιβάλλω

Το σύνθετο **εφεσιβάλλω** δεν είναι σχηματισμένο σύμφωνα με τους κανόνες παραγωγής και συνθέσεως τής ελληνικής γλώσσας. Τα σύνθετα τού ρ. *βάλλω*, εκτός από όσα περιέχουν πρόθεση (π.χ. *απο-βάλλω, επι-βάλλω, συμ-βάλλω*), σχηματίζονται κανονικά σε *-βολώ* (π.χ. *πυρο-βολώ, κεραυνο-βολώ, αγκυρο-βολώ*). Συνεπώς, η λ. θα έπρεπε να είχε συντεθεί ως *εφεσι-βολώ*, αλλά ο σχηματισμός αυτός δεν επικράτησε.

εφέστιος

< αρχ. *ἐφέστιος* «σχετικός με την ίδια εστία, την ίδια οικία» (ήδη αρχ. η φρ. *ἐφέστιοι θεοί*, η οποία αναφερόταν στους οικογενειακούς θεούς, στους οποίους ήταν αφιερωμένη η εστία) < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-έστι(ος)* < *ἑστία* (βλ.λ.).

εφέτης → έφεση

εφετικός → έφεση

εφέτος

< ελνστ. *ἐφέτος* < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + αρχ. *ἔτος*. Ο τύπος *φέτο(ς)* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφετινός < ελνστ. *ἐφετ-ινός*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

εφέτος

Εφόσον το αρχ. ουσ. *ἔτος* δεν δασύνεται, θα αναμέναμε κανονικά τύπο **επ-έτος* (πβ. κ. *επ-έτειος, επ-ετηρίδα*). Πράγματι, την ελληνιστική εποχή συναντούμε το φραστικό επίρρ. *ἐπ' ἔτος* (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Ἰουδ. Ἀρχ.* 15.302: *τῶν ἐπ' ἔτος καρπῶν*), το οποίο προκρίνει ως ορθότερο ο γραμματικός τού 2ου αι. μ.Χ. Πολυδεύκης (*Ὀνομαστ.* 1.56: *ῥητέον δὲ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους, τοῦ παρόντος ἔτους, τοῦδε τοῦ ἔτους, τούτῳ τῷ ἔτει,* ***ἐπ' ἔτος***). Ωστόσο, ορισμένες φράσεις υψηλής συχνότητας εκείνη την εποχή, όπως *ἐφ' ἡμέραν, ἐφ' ὅσον, ἐφ' ὅτῳ, ἐφ' ᾧ* (με ποικίλες χρήσεις), οδήγησαν σε αναλογικό σχηματισμό **εφέτος** (πβ. επίσης *μεθ-αύριο*, αντί τού αναμενομένου **μετ-αύριο*), ο οποίος επικράτησε.

εφευρίσκω
< αρχ. *ἐφευρίσκω* «βρίσκω, ανακαλύπτω – επινοώ» [ήδη ομηρικό] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*), πβ. κ. *παρ-ευρίσκομαι, συν-ευρίσκομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εφεύρεση < ελνστ. *ἐφεύρε-σις*
εφευρέτης < ελνστ. *ἐφευρέ-της*
εφευρετικός < ελνστ. *ἐφευρε-τικός*
εφεύρημα < ελνστ. *ἐφεύρη-μα*
εφευρετικ-ότητα, λόγ. [1849], < *εφευρετικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

έφη «είπε» στις φρ. *αυτός έφη / έφα*
< αρχ. *ἔφη / ἔφᾱ* (δωρ.), γ΄ πρόσ. αορ. β΄ τού ρ. *φημί* «λέγω» (βλ.λ. *φήμη*). Με τη φρ. *αὐτὸς ἔφη / ἔφα* συνήθιζαν να επικαλούνται οι μαθητές τού Πυθαγόρα τα διδάγματα τού δασκάλου τους, ώστε να προσδώσουν κύρος σε ένα επιχείρημα.

έφηβος
< αρχ. *ἔφηβος* «αυτός που διανύει την περίοδο (ηλικία) τής ήβης» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-ηβ(ος)* < *ἥβη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εφηβεία < ελνστ. *ἐφηβ-εία* < αρχ. *ἐφηβ-εύω* < *ἔφηβος*
εφηβικός < ελνστ. *ἐφηβ-ικός*
εφήβαιο < ελνστ. *ἐφήβ-αιον*.

εφημερεύω → εφήμερος

εφημερία → εφήμερος

εφημερίδα
< ελνστ. *ἐφημερίς, -ίδος*, αρχική σημ. «ημερήσιο στρατιωτικό ημερολόγιο – ημερήσιο λογιστικό βιβλίο», < αρχ. *ἐφήμερος* «διάρκειας μίας ημέρας» (βλ.λ.). Η λ. επανήλθε σε χρήση τον 18ο αι. με τη σημερινή σημ. ως απόδ. τού (πεπαλαιωμένου πλέον) ξέν. όρου *γαζέτα* (< ιταλ. *gazzetta*).

εφήμερος
< αρχ. *ἐφήμερος* «διάρκειας μίας ημέρας – πρόσκαιρος» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-ημερ(ος)* < ουσ. *ἡμέρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *εν-ήμερος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εφημερεύω < ελνστ. *ἐφημερ-εύω* «εκτελώ υπηρεσία (συνήθ. στρατιωτική) την ημέρα» → μεσν. σημ. «είμαι εφημέριος σε ναό»
εφημερία < ελνστ. *ἐφημερ-ία* «ημερήσια υπηρεσία των ιερέων στον ναό τού Σολομώντος» (αργότερα και για ιερατική υπηρεσία σε χριστιανικούς ναούς)
εφημέριος < αρχ. *ἐφημέρ-ιος*, αρχική σημ. «αυτός που διαρκεί μία ημέρα» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* φ 85: *νήπιοι ἀγροιῶται, ἐφημέρια φρονέοντες*] → Η εκκλησ. σημ. είναι μεσν.

εφησυχάζω → ήσυχος

εφιάλτης
< αρχ. *ἐφιάλτης* [ήδη ομηρικό ως κύριο όνομα], το οποίο οι αρχαίοι συνέδεαν με το ρ. *ἐφάλλομαι* «πηδώ, τινάζομαι πάνω» (πβ. το σχόλιο τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἐφιάλτης· ὁ ἐπιπηδῶν*), θεωρώντας ότι «ορμά και καταπλακώνει» κάποιον, αλλά μάλλον πρόκειται για παρετυμολογία, διότι δεν εξηγεί τη μη έκθλιψη τού τελικού *-ι* στην πρόθ. *ἐπί* (> *ἐφ-*). Περισσότερο ικανοποιητική είναι η αναγωγή στο αρχ. ουσ. *ἠπίαλος / ἠπιάλης, -ητος* «πυρετός με ρίγη» μέσω των τύπων *ἐπίαλος, ἐπιάλτης* (με επίδρ. τής πρόθ. *ἐπί* και τού ρ. *ἐφάλλομαι*).

εφίδρωση
< ελνστ. *ἐφίδρωσις* < αρχ. *ἐφιδρῶ (-όω)* < *ἐφ-* + *ἱδρῶ* < ουσ. *ἱδρώς, -ῶτος* (βλ.λ. *ιδρώτας*).

εφικτός
< αρχ. *ἐφικτός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο, *απόσπ.* 59.1-2: *οὔτε τέχνη οὔτε σοφίη ἐφικτόν, ἢν μὴ μάθῃ τις*], ρηματ. επίθ. τού *ἐφικνοῦμαι (-έο-)* «φθάνω – προσεγγίζω, πλησιάζω» < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἱκνοῦμαι* «έρχομαι, φθάνω» < *ἱκ-ν-έομαι*, παράλλ. τύπος τού ρ. *ἵκω*, για το οποίο βλ.λ. *ικ-ανός, ικ-έτης*.
ΣΥΝΘ. αν-έφικτος (ελνστ.).

έφιππος
< αρχ. *ἔφιππος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἵππος* (βλ.λ.).

εφιστώ
< ελνστ. *ἐφιστῶ (-άω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐφίστημι* «στέκομαι πάνω – θέτω, ορίζω» (το μέσο *ἐφίσταμαι* «στέκομαι από πάνω – γνωρίζω καλά, καταγίνομαι σχολαστικά») < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-ίστημι / -ίσταμαι – καθ-ιστώ, συν-ίστημι / -ίσταμαι – συν-ιστώ*.

εφόδιο
< αρχ. *ἐφόδιον* (κυρ. πληθ. *ἐφόδια*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *απόσπ.* 156.1-3: *ὦ Ζεῦ, τί τοῦτ' ἐφόδιον ἀνθρώποις δίδως, τοῖς μὲν πονηροῖς πᾶσι τὴν εὐγλωσσίαν, τοῖς δ' οὖσι χρηστοῖς ἀδυναμεῖν ἐν τῷ λέγειν;*] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ὁδ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιον*. Η λ. αρχικώς αναφερόταν σε «εξοπλισμό ή προμήθειες για τον δρόμο, δηλ. για εκστρατεία ή ταξίδι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
εφοδιάζω < αρχ. *ἐφοδι-άζω* «παρέχω προμήθειες για ταξίδι»
εφοδιασμός < ελνστ. *ἐφοδιασ-μός* < αρχ. *ἐφοδιάζω*.
ΣΥΝΘ. εφοδιο-πομπή, λόγ. [1898].

έφοδος
< αρχ. *ἔφοδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ὁδός*. Όπως προκύπτει από την ετυ-

μολ. ανάλυση, η λ. αρχικώς αναφερόταν σε «απροειδοποίητη επίθεση», η οποία εκτελείται ενώ ο αντίπαλος είναι καθ' οδόν και όχι παρατεταγμένος για μάχη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφοδεύω < αρχ. *ἐφοδ-εύω*.

εφοπλιστής

λόγ. [1840], < αρχ. *ἐφοπλίζω* «προετοιμάζω – εξοπλίζω» (ήδη στην αρχ. εποχή συναντάται η εξειδικευμένη σημ. «εξοπλίζω πλοίο») < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *ὁπλίζω*. Η λ. επικράτησε τού συνήθους μεσν. *ἁρματώνω (πλοῖο)*, πβ. κ. γαλλ. *armateur* «εφοπλιστής», ελλην. *πλοιο-κτήτης*.

εφορία → έφορος

εφορμώ → ορμώ

έφορος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἔφορος* < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-ορ(ος)*, που ανάγεται στο θ. τού ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω».

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε τη γενική σημ. «επόπτης, φύλακας», αλλά απαντά επίσης ως ειδικός όρος αναφοράς στους πέντε άρχοντες τής αρχ. Σπάρτης, που ήταν ισχυρότεροι ακόμη και από τους δύο βασιλείς και υπηρετούσαν επί ένα έτος. Κατά την ελνστ. εποχή ο όρος αφορά σε ποικίλα καθήκοντα, μεταξύ των οποίων η επίβλεψη παιδιών, αθλητών, στρατιωτικών σωμάτων και ακόμη η εποπτεία των οικονομικών ναού.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφορία < αρχ. *ἐφορ-(ε)ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα], αρχική σημ. «το αξίωμα τού εφόρου», < *ἔφορ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία* ➔ μεσν. σημ. «συγκομιδή, εισόδημα»

εφορι-ακός, λόγ. [1862], < *εφορί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

εφορεύω < αρχ. *ἐφορ-εύω* «εποπτεύω, επιτηρώ – (ειδ.) υπηρετώ ως έφορος»

εφορευτικός < μεσν. *ἐφορευ-τικός* < αρχ. *ἐφορεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

εφόσον

< αρχ. φρ. *ἐφ' ὅσον* «για όσον καιρό – σε όσο βαθμό», που από την αρχ. εποχή συνδύαζε χρονική και αιτιολογική σημασία (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.4: *τό τε λῃστικόν, [...] καθῄρει ἐκ τῆς θαλάσσης ἐφ' ὅσον ἐδύνατο* «όσο μπορούσε»· Αριστ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1005a: *ἐπὶ τοσοῦτον δὲ χρῶνται ἐφ' ὅσον αὐτοῖς ἱκανόν* «όσον καιρό τους χρειάζεται»).

εφτά → επτά

εφτάζυμος

< ελνστ. *αὐτόζυμος* (κατά παρετυμολ. προς το μεσν. *ἑφτά* < αρχ. *ἑπτά*) < *αὐτό-* + *-ζυμ(ος)* < αρχ. *ζύμη*, πβ. κ. *ά-ζυμος, έν-ζυμος*.

εφτακόσιοι → επτακόσιοι

εφυαλώνω «επισμαλτώνω (σκεύη)»

< *εφ-* (< *επί*) + *υαλ(ώνω)* < *ύαλος*, απόδ. τού γαλλ. *vitrifier*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εφυάλω-ση

εφυαλω-τής.

εφύμνιο «ο τελευταίος επαναλαμβανόμενος στίχος των οίκων τού κοντακίου»

< ελνστ. *ἐφύμνιον* «επωδός» (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Καλλίμαχο) < *ἐφ-* (< *ἐπί*) + *-ύμν(ιον)* < *ὕμνος*. Στα βυζαντινά χρόνια χρησιμοποιήθηκε ως ονομασία τού τελευταίου τμήματος τού προοιμίου των κοντακίων, που επαναλαμβάνεται σε όλους τους «οίκους» (π.χ. *Χαῖρε, Νύμφη Ἀνύμφευτε*).

εφφέ → εφέ

εχέγγυος

< αρχ. *ἐχέγγυος* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < *ἐχ(ε)-* (< ρ. *ἔχω*, πβ. κ. *ἐχέ-φρων, ἐχέ-μυθος*) + *-έγγυ(ος)* < *ἐγγύη* (βλ.λ. *εγγυώμαι*), πβ. κ. *φερέγγυος*.

εχέμυθος

< ελνστ. *ἐχέμυθος* < *ἐχε-* (< ρ. *ἔχω* στη σημ. «κατέχω, συγκρατώ», πβ. *ἐχέ-φρων, ἐχ-έγγυος*) + αρχ. *μῦθος* στη σημ. «λόγος, αφήγηση», οπότε το σύνθ. θα δήλωνε αυτόν «που συγκρατεί τα λόγια του, που δεν αποκαλύπτει ό,τι του έχουν αφηγηθεί».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

εχεμύθεια < ελνστ. *ἐχεμυθ-ία* «σιωπή».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

εχεμύθεια

Από το ελνστ. *ἐχέμυθος* σχηματίζεται κανονικά ο επίσης ελνστ. τύπος **εχεμυθία** (πβ. κ. *στιχο-μυθία, παρα-μυθία, ακριτο-μυθία, εγγαστρι-μυθία*). Εντούτοις, επικράτησε ο τύπος **εχεμύθεια** λόγω τής επίδρασης των ουσιαστικών σε *-εια* (π.χ. *αμετροέπ-εια, επιμέλ-εια, ευχέρ-εια*), που προέρχονται από επίθετα σε *-ης*.

εχέφρων «συνετός, λογικός»

< αρχ. *ἐχέφρων, -ονος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 341-2: *ἐπεὶ ὅς τις ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων τὴν αὐτοῦ* <*ἄλοχον*> *φιλέει καὶ κήδεται*] < *ἐχε-* (< ρ. *ἔχω* στη σημ. «κατέχω, συγκρατώ», πβ. κ. *ἐχ-έγγυος, ἐχέ-μυθος*) + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. *σώ-φρων, ἄ-φρων, μετριό-φρων, ταπεινό-φρων, παρά-φρων* κ.ά.

εχθές → χθες

εχθρός

< αρχ. *ἐχθρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 499: *ἐχθροὶ μὲν πάντες, ἐπεὶ κακὰ μηχανόωνται*], που συνδ. με το ουσ. *ἔχθος (τό)* «έχθρα, μίσος». Ίσως το θέμα των

δύο λέξεων να προέρχεται από την πρόθ. *εκ / εξ* (βλ.λ.) και να παρουσιάζει παρόμοιο μορφολογικό σχηματισμό με το λατ. *extrā* «έξω, εκτός» (> επίθ. *extraneus* «ξένος, αλλοδαπός» > γαλλ. *étranger*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

έχθρα < αρχ. *ἔχθρ-α* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. θηλ. (με αναβιβασμό τόνου) τού επιθ. *ἐχθρός*

εχθρ-ότητα, λόγ. [1843], < *εχθρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

εχθρεύομαι < ελνστ. *ἐχθρ-εύω* (μέσο πιθ. κατά τα *μάχ-ομαι, απεχθάν-ομαι*)

εχθρικός < ελνστ. *ἐχθρ-ικός*.

ΣΥΝΘ. εχθρο-πραξία, λόγ. [1836].

έχιδνα

< αρχ. *ἔχιδνα* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], εκφραστ. σχηματισμός που προέρχεται από το ουσ. *ἔχις, -εως* «φίδι, ερπετό», το οποίο πιθ. συνδ. με το θ. τού αρχ. *ἐχῖνος* «σκαντζόχοιρος – αχινός» (βλ.λ.).

εχινόκοκκος

λόγ. [1896], < *εχίνος* + *κόκκος*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *echinococcus*.

εχίνος

< αρχ. *ἐχῖνος* «σκαντζόχοιρος – αχινός», ίσως ανάγεται στο θ. τού ουσ. *ἔχις, -εως* «φίδι, ερπετό» με παραγ. επίθημα *-īνο-*, πράγμα που θα παρουσίαζε τον σκαντζόχοιρο ως το ζώο που «τρώει φίδια». Οι δύο λ. πιθ. συνδ. με Ι.Ε. όρους για τον «αχινό», όπως αρμ. *ozni* (< **ogh-in-jo-*), λιθ. *ežys* (< **egh-jo-*), παλ. δυτ. γερμ. **eg-il-* (> γερμ. *Igel*, ολλ. *egel*). Βλ. κ. *αχινός*.

έχω

< αρχ. *ἔχω* (ήδη μυκ. *e-ke*: *ἔχει*) < **hέχω* (με ανομοίωση τού δασέος φθόγγου) < Ι.Ε. **segh-* «κρατώ, αποκτώ – έχω, κατέχω» || σανσκρ. *sáhate* «νικώ – αντιστέκομαι», αρχ. γερμ. **seg-ez-* «νίκη» (> γερμ. *Sieg*, ολλ. *zege*, ισλ. *sigur*) || αρχ. *ἕξ-ις (-η), σχῆ-μα, σχέ-σις (-η), σχε-δόν, ἄ-σχε-τος, ἑξ-ῆς* (βλ.λ.), *ὀχ-υρός* (βλ.λ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

έχω, έξη, εξής, οχυρός, σχέση, σχήμα, σχεδόν...

Το ρήμα **έχω** είναι θεμελιώδες στην ελληνική γλώσσα (όπως συμβαίνει και σε άλλες γλώσσες) και αυτό εξηγεί τον μεγάλο αριθμό παραγώγων που έχουν ως αφετηρία τη βασική Ι.Ε. ρίζα **segh-* «κρατώ, αποκτώ – έχω, κατέχω». Με αυτή τη βάση σχηματίστηκαν ομόρριζα που δηλώνουν ποικίλες σημασίες (βλ. τα αντίστοιχα λήμματα):

1) από θέμα **ἐχ-* (**segh-*): αρχ. ***ἔχ-ω, ἕξ-ις (-η), ἑξ-ῆς, ἑκ-τός / ἑκ-τικός*** (π.χ. *αν-εκ-τός, α-κάθ-εκ-τος – καχ-εκ-τικός, εφ-εκ-τικός*).

2) από θέμα **ὀχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sogh-*): αρχ. ***ὀχ-υρός, ὀχ-ή*** «στήριγμα», ***ὀχ-εύω*** «επιβαίνω» (μτφ.).

3) από θέμα **σχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sgh-*): αρχ. αόρ. ***ἔ-σχ-ον*** (πβ. σύνθ. *κατ-έσχον, μετ-έσχον*), ***σχέ-σις (-η), σχῆ-μα, σχε-δόν***, ενεστ. ***ἴ-σχ-ω*** «εμποδίζω, αναχαιτίζω, σταματώ» (< **σί-σχ-ω*, αναδιπλ. τύπος, πβ. σύνθ. *ισχ-αιμία*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού *έχω*

Το ρ. *έχω* απαντά σε πολυάριθμα σύνθετα με προθέσεις, τα οποία σχηματίζουν περαιτέρω παράγωγα σε ***-οχή, -οχος, -έκτης, -εκτος, -εκτικός, -εξη, -εξία, -εχής***. Παραδείγματα: *αν-έχομαι (αν-οχή, αν-εκτός, αν-εκτικός), αντ-έχω (αντ-οχή, ανθ-εκτικός), απ-έχω (απ-οχή), εν-έχω (εν-οχή, έν-οχος), εξ-έχω (εξ-οχή, έξ-οχος), επ-έχω (επ-οχή), κατ-έχω (κατ-οχή, κάτ-οχος), μετ-έχω (μετ-οχή, μέτ-οχος, μέθ-εξη), παρ-έχω (παρ-οχή, πάρ-οχος), περι-έχω (περι-έκτης, περι-εκτικός, περι-οχή), προσ-έχω (προσ-οχή, προσ-εκτικός, προσ-εχής), συν-έχω (συν-εχής, συν-εκτικός, συν-οχή), υπερ-έχω (υπερ-οχή, υπέρ-οχος)* κ.ά.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα λεξικά επιθήματα *-έκτης, -εκτικός, -εκτος, -εξη, -εξία* προέρχονται από αρχ. δασυνόμενο θέμα *(ἑκ-, ἑξ-)*, με αποτέλεσμα να τρέπουν το σύμφωνο *κ, π, τ*, που τυχόν προηγείται, στο αντίστοιχο δασύ *χ, φ, θ*, π.χ. *ακάθ-εκτος, ανθ-εκτικός, εφ-εκτικός, καχ-εξία, μέθ-εξη*.

Επιπρόσθετα, διάφορα προσφύματα που έχουν ως αφετηρία τους το αρχ. *ἔχω* χρησιμοποιούνται εκτεταμένα στη σύνθεση, όπως το λεξικό πρόθεμα **εχ(ε)-** (π.χ. *εχέ-μυθος, εχέ-φρων*) και τα λεξικά επιθήματα **-ούχος** (βλ.λ.), **-ουχία** (π.χ. *τροπαι-ούχος, ταλαντ-ούχος, αξιωματ-ούχος – αλληλ-ουχία, κληρ-ουχία*) και **-οχος** (π.χ. *ηνί-οχος*).

εψές

< μεσν. *(έ)ψές* < αρχ. *ὀψέ* «αργά το βράδυ», με επίδρ. τού μεσν. επιρρ. *(έ)χθές* < αρχ. *χθές* (βλ.λ.).

έψιλον

< ελνστ. *ἒ ψιλόν*, προκειμένου να διακρίνεται ο φθόγγος [e] τόσο από τη δίφθογγο *ει* [ei] όσο και από τη δίφθογγο *αι* [ai], με την οποία είχε συμπέσει φωνητικά κατά την ύστερη ελνστ. εποχή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

εωθινός

< αρχ. *ἑωθινός* «πρωινός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίρρ. *ἕωθ(εν)* (με παραγ. τέρμα *-ινός*) < ουσ. *ἕως / αὔως* (αιολ.) / *ἀ(F)ώς* (δωρ.) / *ἠώς* (ιων.) «χάραμα, αυγή» < Ι.Ε. **ausōs-* «αυγή» || σανσκρ. *uṣās-*, λατ. *aurōra* (> γαλλ. *aurore*, ισπ. *aurora*), *aus-ter* «νότιος άνεμος», αρχ. γερμ. **austa-* «ανατολή» (> γερμ. *Osten*, αγγλ. *east*, ολλ. *oosten*) || αρχ. *αὔριο(ν)* (βλ.λ.), *ἕω-λος* (βλ.λ.), σύνθ. *ἑωσ-φόρος* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

εωθινός, αύριο, έωλος, εωσφόρος – aurore, east, Osten...

Η λάμψη των πρώτων ακτίνων τού ηλίου κατά τη χαραυγή αποτυπώνεται σε λέξεις οι οποίες έχουν ως αφετηρία το Ι.Ε. **āusōs-* «αυγή», που πιθανώς είχε αρχική σημασία «λάμπω». Όπως είναι φυσικό, μερικές από αυτές τις ομόρριζες λέξεις δήλωσαν επίσης την «ανατολή τού ηλίου».

Συγκεκριμένα, από τη ρίζα **aus-* σχηματίστηκε το αρχ. ουσιαστικό ***ἕως*** / *αὔως* (αιολ.) / *ἀ(F)ώς* (δωρ.) / *ἠώς* (ιων.) «χάραμα, αυγή», καθώς επίσης τα ακόλουθα ομόρριζα: αρχ. ***αὔριο(ν)*** (< **αὖρι*, αρχαϊκή τοπική πτώση, < **αὖσρ-ι-*), ***ἕω-λος*** (αρχική σημ. «μίας ημέρας, παλαιός»), ***ἑωθ-ινός*** «πρωινός» (< επίρρ. *ἕω-θεν*), σύνθ. ***ἑωσ-φόρος*** «πρωινό άστρο» (λαϊκή ονομασία που αποδόθηκε στον πλανήτη Αφροδίτη, πβ. ν.ελλ. *Αυγερινός*).

Στην ίδια ρίζα ανάγονται επίσης λέξεις που σημαίνουν «αυγή», όπως λατ. *aurora* (από όπου γαλλ. ***aurore***, ισπ. ***aurora***), και «ανατολή», όπως αρχ. γερμ. **austa-* (από όπου γερμ. ***Osten***, αγγλ. ***east***, ολλ. ***oosten***).

έωλος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἕωλος* < *ἕω(ς) (ἡ)* «χάραμα, αυγή» + παραγ. τέρμα *-λος*, πβ. κ. *στρεβ-λός, χω-λός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εωθινός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μίας ημέρας, παλαιός, μπαγιάτικος» (ως αντίθετο τού επιθ. *πρόσφατος*) → ήδη αρχ. σημ. «απηρχαιωμένος, πεπαλαιωμένος, ξεπερασμένος» (μτφ. κυρ. ελνστ., Φίλ. Ιουδ. *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.* 2.46: *ὡς ἐπὶ παλαιοῖς καὶ ἑώλοις ἀμαυρὰν τὴν ἀντίληψιν ποιουμένης*· για επιχειρήματα και συλλογισμούς, Πορφυρ. *Περὶ ἀποχ.* 1.7: *ψυχροῖς καὶ ἄγαν ἑώλοις σοφισματίοις πεισθέντες*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αίολος*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

έωλος

Όπως προκύπτει από ελνστ. κείμενα, το επίθ. ***έωλος*** συναντάται ήδη εκείνη την εποχή ως προσδιορισμός συλλογισμών, επιχειρημάτων και αρχών με τη σημ. «ξεπερασμένος, πεπαλαιωμένος», επομένως «άχρηστος, μάταιος, σαθρός» (πβ. Ευσεβ. *Ἐκκλ. Θεολ.* 3.3: *πάντα ἀθρόως ἐκεῖνα ἕωλα καὶ μάταια καὶ περιττά*· Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 1.359: *τῶν ῥημάτων τῶν ἑώλων τε καὶ σαθρῶν παρ' αὐτοῖς κηρυττομένων*).

έως

< αρχ. *ἕως* / *ἇς* (αιολ., δωρ.) < **ἇFος*, που συνδ. με σανσκρ. *yāvat* «τόσο μακριά όσο». Η λ. άρχισε να συγχέεται κατά την αρχ. εποχή με τον σύνδεσμο *ὡς* αναφορικά με χρονικές προτάσεις που δήλωναν το υστερόχρονο (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 825-6: *ἀλλ' ἐάσωμεν, φίλοι, ἕκηλον αὐτόν, ὡς ἂν εἰς ὕπνον πέσῃ*), πράγμα που γίνεται φανερό σε ελνστ. κείμενα (Κ.Δ. Μάρκ. 8,9: *ἦσαν δὲ ὡς τετρακισχίλιοι* «μέχρι 4.000»· Ιωάνν. 12,36: *ὡς τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε* «όσο έχετε το φως»).

εωσφόρος

< αρχ. *Ἑωσφόρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 226: *ἦμος δ' ἑωσφόρος εἶσι φόως ἐρέων ἐπὶ γαῖαν*], αρχική σημ. «πρωινό άστρο» (ο πλανήτης Αφροδίτη, που συχνά αποκαλείται *Αυγερινός*) < *ἕως (ἡ)* «χάραμα, αυγή» (βλ.λ. *εωθινός*) + *-φόρος* < ρ. *φέρω*. Η λ. συνδέθηκε κατά την ύστερη ελνστ. εποχή με τον Διάβολο προτού αυτός εκπέσει στην αμαρτία (4ος αι. μ.Χ., πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 2.447.10: *ἦν δὲ καὶ ὁ διάβολος ἀστὴρ ἑωσφόρος*) με αφετηρία σχετική αναφορά τής Π.Δ. (Ησαΐας 14,12: *πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρωὶ ἀνατέλλων;*), πβ. κ. *εκπεσών άγγελος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εωθινός, σατανάς*.

Z

ζαβλακώνομαι «αποχαυνώνομαι»
πιθ. < *ζαβαλκώνομαι* (με αντιμετάθεση) < σλαβ. *zavalka* «πτώση, κατάκλιση» (πβ. σερβοκρ. *zavaliti se* «ξαπλώνω») + παραγ. τέρμα *-ώνω*. *Φαίνεται* ότι σχηματίστηκε πρώτα ο μτχ. τύπος *ζαβλακωμένος* με σημ. «ξαπλωμένος» και ίσως «ζαλισμένος, καταβεβλημένος». Δεν είναι πειστική η αναγωγή σε συμφυρμό των *ζα(βώνω)* και **βλακώνω*.

ζαβολιά
< μεσν. *διαβολιά*, με τροπή [δj] > [z] η οποία εμφανίζεται ήδη την όψιμη ελνστ. εποχή, όπως προκύπτει από το υστλατ. *zabolus / zabulus* < **ζάβολος* < *διάβολος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζαβολ-ιάρης < *ζαβολ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*.

ζαβός
μεσν., πιθ. < (υποχωρητ.) *ζαβία* < αραβ. *zāwiyah* «γωνία, αγκύλη», πράγμα που προφανώς επιβεβαιώνεται από το μεσν. επίρρ. *ζαβά* «στραβά, λοξά – ανόητα, άστοχα». Εν τοιαύτη περιπτώσει, το επίθ. *ζαβός* θα είχε αρχικώς τη σημ. «στραβός, αγκύλος» και κατόπιν «ανάπηρος – άμυαλος, ανόητος». Δεν ικανοποιεί η αναγωγή στο τουρκ. *sava* «αφελής» ούτε στο ελνστ. εθνωνύμιο *Σάβος / Σαβός* «τρελός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζαβ-άδα
ζαβώνω < μεσν. *ζαβ-ώνω* < *ζαβ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
ζαβωμ-άρα < μεσν. *ζάβωμ(α)* (< *ζαβ-ώνω*) + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα*.

ζαγάρι «κυνηγόσκυλο»
< μεσν. *ζαγάρι(ον)* < τουρκ. *zağar* «κυνηγόσκυλο» < αραβ. *sakar*.

ζακάρ «τρόπος πλεξίματος»
< γαλλ. *Jacquard*, από το επώνυμο τού Γάλλου μηχανικού και σχεδιαστή Joseph M. Jacquard (1752-1834), ο οποίος επινόησε αυτόν τον τρόπο πλεξίματος.

ζακέτα
μεταφορά τού γαλλ. *jaquette* < παλ. γαλλ. *jaque* «ένδυμα χωρικών» (κοντό μάλλινο επένδυμα που φορούσαν συχνά οι χωρικοί από τον 14ο αι.) < όν. *Jacques* «Ζακ = Ιάκωβος», με το οποίο συνήθ. προσφωνούσαν κάποιον χωρικό. Κατ' άλλη εκδοχή, παλ. γαλλ. *jaque* < αραβ. *šakk* «σάκος».

ζακόνι «συνήθεια, έθιμο»
< μεσν. *ζακόνι(ν)* < σλαβ. *zakonŭ*.

ζάλη
αρχ. [ήδη στον Αισχύλα, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Άγ. 665: *ὡς μήτ' ἐν ὅρμῳ κύματος ζάλην ἔχειν*], αρχική σημ. «θύελλα, τρικυμία», αγν. ετύμου. Η σημ. «σύγχυση, σκοτοδίνη» είναι ελνστ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζαλ-άδα < *ζάλ(η)* + παραγ. τέρμα *-άδα*
ζαλίζω < μεσν. *ζαλ-ίζω*.

ζαλώνω «φορτώνω στην πλάτη ή στους ώμους»
πιθ. < **ζαλ(ί)* (πβ. *ζαλιά, ζαλίκι* «φορτίο», *ζαλικώνω* με παραγ. τέρμα *-ώνω*), που ίσως ανάγεται σε βουλγ. *žal* «φορτίο, βάρος» (πβ. κ. *žaluk* «δυστυχής»).

ζαμάνι «μεγάλο χρονικό διάστημα», στη φρ. *χρόνια και ζαμάνια*
< τουρκ. *zaman* «χρόνος».

ζαμανφού
< γαλλ. *je m'en fous* «αδιαφορώ, σκοτίστηκα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζαμανφουτισμός, μεταφορά τού γαλλ. *je-m'en-foutisme*
ζαμανφουτίστας, μεταφορά τού γαλλ. *je-m'en-foutiste*.

ζαμπόν
αντιδάν., < γαλλ. *jambon* < *jambe* «κνήμη» < υστλατ. *gamba* < αρχ. *καμπή* / (δωρ.) *καμπά*, στην ήδη αρχ. σημ. «άρθρωση, λύγισμα». Η λ. αναφέρεται κατά κύριο λόγο στο χοιρομέρι, πράγμα που εξηγεί τη σύνδεση με λ. για τον μηρό και την κνήμη (χοίρου).

ζάντα
μεταφορά τού γαλλ. *jante* < δημώδ. λατ. **cambita* «καμπύλη», που πιθ. προέρχεται από υστλατ. *gamba* «κνήμη» (< αρχ. *καμπή*, οπότε αποτελεί αντιδάν.) ή, κατ' άλλη εκδοχή, από κελτ. **cambo* «καμπύλη».

ζάπι → ζάφτι

ζάπινγκ
< αγγλ. *zapping* < *zap*, ηχομιμητ. λ., που αρχικά συνδεόταν με τη γραπτή απόδοση ήχων στα κόμικς.

ζάπλουτος
αρχ. < *ζα-* (< *ζά*, αιολ. τύπος τής πρόθ. *διά*) + *πλοῦτος*. Ο εσφαλμ. τύπος *ζάμπλουτος* οφείλεται σε αναλογία προς το συνώνυμο *πάμπλουτος*.

ζάρα → **ζαρώνω**

ζαργάνα «είδος ψαριού»
μεσν. < ελνστ. *ζαργάνη*, ίσως < αρχ. *σαργάνη* «πλεχτό καλάθι – τμήμα τής άγκυρας» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], πιθ. δάνειο.

ζαργκόν «συνθηματική γλώσσα»
< γαλλ. *jargon* < ονοματοποιημ. θέμα **garg-* «λάρυγγας» (> *gargote* «μαγειρείο»). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «κρώξιμο πουλιών» και κατόπιν «ακατανόητη ομιλία – αργκό».

ζαρζαβατικό
< τουρκ. *zerzavat* (με αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/) + παραγ. τέρμα *-ικό*, πβ. κ. *λαχαν-ικό, χορταρ-ικό*.

ζάρι
< μεσν. *(ά)ζάρι(ον)* < αραβ. πληθ. *az-zahr* «τα ζάρια». Βλ. κ. *κύβος, κυβεία, μπαρμπούτι*.

ζαρκάδι
μεσν. < *ζορκάδιον* (με αφομοίωση /o/ – /a/ > /a/ – /a/), υποκορ. τού αρχ. *ζορκάς, -άδος*, παράλλ. τύπου τού ουσ. *δορκάς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 2.4.20: *καὶ ἤρουν πολλοὺς καὶ σῦς καὶ ἐλάφους καὶ δορκάδας καὶ ὄνους ἀγρίους*] (βλ.λ. *δορκάδα*).

ζαρντινιέρα
μεταφορά τού γαλλ. *jardinière* < *jardin* «κήπος» < φραγκ. *gardon*, πβ. γερμ. *Garten*, αγγλ. *garden* κ.ά.

ζαρτιέρα
μεταφορά τού γαλλ. *jarretière* < *jarret* «μηρός» < κελτ. **garra* «κνήμη».

ζαρώνω
μεσν. < **όζαρώνω* «κάμπτω, λυγίζω» < **όζάρ(ιον)* (με παραγ. τέρμα *-ώνω*), υποκορ. τού αρχ. *ὄζος* (βλ.λ.) στη σημ. «βλαστός, κλαδί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζάρα < μεσν. *ζαρώνω* (υποχωρητ.), πβ. κ. *λέρα* < *λερώνω*
ζάρωμα < μεσν. *ζάρω-μα*.

ζατρίκιο «σκάκι»
< μεσν. *ζατρίκιον* < περσ. *šatrang* < σανσκρ. *caturaṅga* «στράτευμα» (αλλά και παιχνίδι γνωστό τουλάχιστον από τον 6ο αι. μ.Χ.). Η Άννα Κομνηνή αναφέρεται στο παιχνίδι ήδη τον 11ο αι. (πβ. *Άλεξ.* 12.6.1: *εἶχε τῶν συγγενέων τινὰς παίζων τὸ ζατρίκιον*), ο δε ιστορικός Δούκας (15ος αι.) μνημονεύει επίσης τους γνωστούς έκτοτε όρους (16.9.2-3): *ἐκάθητο μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἔνδον τῆς σκηνῆς παίζων* ***ζατρίκιον****, ὃ οἱ Πέρσαι* ***σαντρὰτζ*** *καλοῦσιν, οἱ δὲ Λατῖνοι* ***σκάκον***. Βλ. κ. *σκάκι*.

ζαφείρι
< μεσν. *ζαφείρι(ν)*, υποκορ. τού ουσ. *ζάφειρος* (με απλοποίηση: /mf/ > /f/) < ελνστ. (3ος αι. μ.Χ.) *σάμφειρος* (που απαντά σε μεσν. κείμενα με την εσφαλμ. γραφή *ζάμφυρος* και οφείλεται σε ανομοίωση /mf/ < /pf/) < *σάπφειρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζαφειρ-ένιος < *ζαφείρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
ζαφείρινος < μεσν. *ζαφείρ-ινος*.
ΣΥΝΘ. **ζαφειρό-πετρα**.

ζαφορά «το φυτό κρόκος»
μεσν. < βεν. *zafaran* < αραβ. *za'farān*. Όμοια προέλευση έχει το φυτωνύμιο *σαφράν(ι)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κρόκος*.

ζάφτι «έλεγχος, περιορισμός»
< μεσν. *ζάφτι* / *ζάπτι* < τουρκ. *zapt*.

ζάχαρη
μεσν. < *ζάχαρις, -εως* (επίσης ουδ. *ζάχαρ, σάχαρ, σάχαριν*) < ελνστ. *σάκχαρις* (με απλοποίηση: /kx/ > /x/), για το οποίο βλ.λ. *σάκχαρο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζαχαράτος < μεσν. *ζαχαρ-ᾶτος*
ζαχαρένιος < μεσν. *ζαχαρ-ένιος*
ζαχαρ-ωτός, λόγ. [1856]
ζάχαρο < ελνστ. *σάκχαρον*, κατά τον δημώδη τύπο *ζάχαρη*
ζαχαρ-ιέρα < *ζάχαρ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *τυρ-ιέρα*
ζαχαρίνη, λόγ. [1847], < *σακχαρίνη*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *saccharine*
ζαχαρ-ώνω
ζαχαρώδης, λόγ. [1856], < *σακχαρ-ώδης*
ζαχαρούχος, λόγ. [1849], < *σακχαρ-ούχος*.
ΣΥΝΘ. **ζαχαρο-**: *ζαχαρο-διαβήτης* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *diabète sucré*), *ζαχαρο-κάλαμο* (λόγ. [1810], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Zuckerrohr*), *ζαχαρο-πλαστείο* (λόγ. [1811]), *ζαχαρο-πλάστης* (λόγ. [1834]), *ζαχαρο-πλαστική* (λόγ. [1856]), *ζαχαροποιία* (λόγ. [1897]), *ζαχαρό-τευτλο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Zuckerrübe*) κ.ά.

ζεβζέκης «επιπόλαιος, ελαφρόμυαλος»
< τουρκ. *zevzek*.

ζέβρα
μεταφορά τού γαλλ. *zèbre* < πορτ. *zebra* (ισπ. *cebra*· αμφότερες οι λ. δήλωναν ένα είδος άγριου γαϊδάρου που εξαφανίστηκε τον 17ο αι.), πιθ. < λατ. *equiferus* «άγριο άλογο».

ζείδωρος «ζωογόνος»
αρχ. < *ζει-* (< ουσ. πληθ. *ζειαί* «είδος σιτηρών, δημητριακά» < **ζεϝ-ια*, που συνδ. με σανσκρ. *yáva-* «δημητριακά» και λιθ. *javaĩ*) + *δῶρον*. Η λ. συναντάται ως τμήμα τής ποιητικής φρ. *ζείδωρος ἄρουρα* «γόνιμη, παραγωγική γη», με αποτέλεσμα να παρετυμολογηθεί προς το ρ. *ζῶ*, πράγμα που αιτιολογεί τη σημερινή σημ. «ζωογόνος».

ζεϊμπέκης
< τουρκ. *zeybek*, όρος με τον οποίο δηλώνονταν εξισλαμισθέντες Έλληνες (Ρωμιοί) τής Μικράς Ασίας, στους οποίους κατά τον 19ο αι. είχαν δοθεί θέσεις στη χωροφυλακή τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζεϊμπέκ-ικο «χορός ζεϊμπέκηδων»
ζε(ϊ)μπεκ-ιά.

ζελατίνη
μεταφορά τού γαλλ. *gélatine* < ιταλ. *gelatina* < ρ. *gelare* «παγώνω» < λατ. *gelo*. Η λ. δήλωσε αρχικώς τη διαφανή κολλώδη ουσία που χρησιμοποιείται στη μαγειρική και κατόπιν το διαφανές φύλλο πλαστικού που χρησιμοποιείται ως κάλυμμα. Συχνά οι δύο σημασίες διακρίνονται από τη χρήση τού τύπου *ζελατίνη* για την πρώτη και *ζελατίνα* για τη δεύτερη.

ζελέ
< γαλλ. *gelé* «παγωμένος», μτχ. τού ρ. *geler* «παγώνω» < λατ. *gelo*.

ζεματίζω
μεσν. < ελνστ. *ζέμα, -ατ(ος)* «προϊόν βρασμού» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < αρχ. *ζέω* «βράζω» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζεμάτισ-μα
ζεματιστός < μεσν. *ζεματισ-τός*
ζεματάω / -ώ, μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ζεματίζω* (από τον αόρ. *ζεμάτισα*, που συνέπιπτε φωνητικά με των ρ. σε *-ώ*, π.χ. *παράτησα – παρατώ, ζήτησα – ζητώ*).

ζεμπίλι «μεγάλος σάκος με λαβές»
μεσν. < τουρκ. *zembil* < αραβ. *zanbīl*.

ζεν «μορφή βουδισμού»
< αγγλ. *zen* < ιαπων. *zen* «στοχασμός» < κινεζ. *chán* «ησυχία, ηρεμία» < σανσκρ. *dhyāna* «στοχασμός με συγκέντρωση σε ένα μόνο αντικείμενο».

ζενίθ «το ανώτατο σημείο»
< γαλλ. *zénith* < μεσν. λατ. *zenith* (πβ. ισπ. *cenit*) < αραβ. *samt (ar-ra's)* «δρόμος (πάνω από το κεφάλι)», δηλώνοντας το υψηλότερο κατακόρυφο σημείο τού ουρανού. Η λ. συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *αζιμούθιο* (βλ.λ.). Βλ. κ. *ναδίρ*.

ζεν-πρεμιέ
< γαλλ. *jeune premier*, ηθοποιός που ειδικεύεται σε ρόλους νέου και ωραίου εραστή, < *jeune* «νέος» + *premier* «πρώτος – (ειδ.) πρωταγωνιστής».

ζέον → ζέω

ζέπελιν
< γερμ. *Zeppelin* (οπτικό δάνειο, ορθή προφορά: *Τσέπελιν*), από το επώνυμο τού Γερμανού αξιωματικού Ferdinand A.H. Zeppelin (1838-1917), πρωτοπόρου τής αεροναυπηγικής, ο οποίος σχεδίασε το πρώτο αερόπλοιο και το 1900 πραγματοποίησε την πρώτη πτήση με αυτό.

ζερβός
μεσν. < **ζαρβός / *ζαβρός* (με τροπή /a/ > /e/ λόγω τού /r/) < *ζαβός* (βλ.λ.) με προσθήκη τού /r/ από επίδρ. τού συνωνύμου *αριστερός*. Η σύνδεση των λ. *ζαβός* «ανόητος» και *ζερβός* φανερώνει τη λαϊκή αντίληψη τής αριστερής πλευράς ως ελαττωματικής.
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αριστερός*.
ΣΥΝΘ. ζερβο-: *ζερβό-δεξος, ζερβο-κουτάλας* (δηλ. «αυτός που κρατάει το κουτάλι με το αριστερό χέρι»), *ζερβο-χέρης* κ.ά.

ζέρσεϊ «λεπτό ελαστικό ύφασμα»
< αγγλ. *Jersey*, αγγλονορμανδικό νησί όπου κατασκευάστηκε πρώτη φορά αυτό το είδος υφάσματος τον 16ο αι.

ζέση «βρασμός – (μτφ.) ζήλος, θέρμη»
< αρχ. *ζέσις* «βρασμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Κρατ.* 419e.1-2: *θυμὸς δὲ ἀπὸ τῆς θύσεως καὶ ζέσεως τῆς ψυχῆς ἔχοι ἂν τοῦτο τὸ ὄνομα*] < ρ. *ζέω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. ζεσεο-: *ζεσεο-σκοπία* (απόδ. των γαλλ. *ébuillio-scopie / ébuillio-métrie*· υβριδικά σύνθ.), *ζεσεο-σκόπιο* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ébuillio-scope*· υβριδικό σύνθ.).

ζεστός
ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ζέω* «βράζω» (βλ.λ.), πβ. κ. *ρέω – ρευσ-τός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζέστα < μεσν. *ζέστα* < *ζεσταίνω* (υποχωρητ.)
ζεσταίνω < μεσν. *ζεστ-αίνω* < ελνστ. *ζεστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
ζέστα-μα < *ζέστα(να) (ζεσταίνω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ζεστα-σιά < *ζέστα(να) (ζεσταίνω)* + παραγ. τέρμα *-σιά*
ζέστη < μεσν. *ζέστ-η* < ελνστ. *ζεστός* (υποχωρητ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
ζεστός
Η λέξη **ζεστός** είναι ρηματικό επίθετο τού *ζέω* «βράζω». Πρωτοαπαντά στον Ιπποκράτη με αναφορά στο βραστό νερό (*«τὸ ὕδωρ ἐγχέων ζεστόν»*), αρχικά όμως θα σήμαινε «βραστός» γενικά (π.χ. για κρέας). Αυτή τη σημασία τη βλέπουμε π.χ. στον Αππιανό: *τά τε σιτία αὐτοῖς ὥριστο κρέα ζεστὰ καὶ ὀπτὰ εἶναι* «η τροφή τους είχε οριστεί να είναι κρέατα βραστά και ψητά». Αυτό φαίνεται και από το συνώνυμο επίθετο *ἐκζεστός*, που χρησιμοποιείται με τη σημασία «βραστός» (πβ. στον Ηρόφιλο: *Ἐκ δὲ τῶν ὀσπρίων, τοὺς κυάμους δεῖ βρέχειν καὶ ποιεῖν ἐκζεστούς*, και στον Ψευδο-Ιπποκράτη: *τὸ δὲ σκόρδον ἐκζεστὸν λεπτύνει καὶ ἐκφράττει*), αλλά και από το επίθετο *ἄζεστος* που χρησιμοποιεί ο Ιπποκράτης

με τη σημασία «άψητος, άβραστος».
Σταδιακά η λέξη ζεστός, κρατώντας μόνο το σημασιολογικό στοιχείο τής θερμότητας, έφτασε στα ελληνιστικά χρόνια να σημαίνει *θερμός*. Έτσι, π.χ. στην *Αποκάλυψη* τού Ιωάννη λέγεται σε έναν από τους επτά επισκόπους: *οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός* (Αποκ. 3,15). Ακόμη, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας λέει ότι με τη φωτιά «*ὁ ψυχρὸς (σίδηρος) γίνεται ζεστός*». Πολύ σπάνια εμφανίστηκε το παραγόμενο ουσιαστικό *ζεστότης* (όπως στον Βίο τού Αισώπου), αντί γι' αυτό όμως στα μεταγενέστερα χρόνια από το παραγόμενο ρήμα **ζεσταίνω** σχηματίστηκε αναδρομικά η **ζέστα** και από εκεί η **ζέστη** (πβ. Ερωφίλη, *Ζέστη πώς είναι μπορετό το χιόνι να γεννήσει;*).

ζετέ «κίνηση στην άρση βαρών»
< γαλλ. *jeté*, μτχ. τού ρ. *jeter* «ρίχνω» < υστλατ. *jectāre* < λατ. *jacto* «ρίχνω (κυρ. από τη μία πλευρά στην άλλη)».

ζεύγλα «καμπυλωτό τμήμα τού ζυγού των ζώων»
< αρχ. *ζεύγλα* < θ. τού ρ. *ζεύγ-νυ-μι* «συνδέω, δένω στον ίδιο ζυγό» (βλ.λ. *ζεύω*) + παραγ. τέρμα *-λᾱ / -λη*, πβ. κ. *τρώγ-λη*.

ζεύγμα → ζεύω

ζεύγος
< αρχ. *ζεῦγος* (ήδη μυκ. δοτ. πληθ. *ze-u-ke-si*: *ζεύγεσι*) < θ. τού ρ. *ζεύγνυμι* (βλ.λ. *ζεύω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζευγάρι < αρχ. *ζευγ-άριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *απόσπ.* 109.1: *ζευγάριον βοεικόν*], υποκορ. τού ουσ. *ζεῦγος*
ζευγαρώνω < μεσν. *ζευγαρ-ώνω* < αρχ. *ζευγάρ(ιον)* (με παραγ. τέρμα *-ώνω*), υποκορ. τού αρχ. *ζεῦγος*
ζευγαρωτός < μεσν. *ζευγαρω-τός* < ρ. *ζευγαρ-ώνω*
ζευγάς < μεσν. *ζευγ-ᾶς* < αρχ. *ζεῦγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ᾶς*
ζευγίτης < αρχ. *ζευγ-ίτης* «ζεμένος σε ζευγάρι» → Η σημ. «γεωργός» είναι ήδη μεσν.
ΣΥΝΘ. ζευγο-λάτης (μεσν. < αρχ. *ζευγηλάτης* (με τροπή τού *-η-* σε *-ο-* κατ' αναλογίαν προς τα σύνθ. με συνδ. φωνήεν *-ο-*) < *ζεῦγ(ος)* + *-ηλάτης* < ρ. *ἐλαύνω*), **ζευγολατ-ειό** (μεσν. < *ζευγολάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ειό*).

ζευκτήρας → ζεύω

ζευκτός → ζεύω

ζεύξη → ζεύω

Ζευς
< αρχ. *Ζεύς / Δεύς* (ήδη μυκ. δοτ. *Di-we*: *ΔιϜεί*) < I.E. **dj-ēu-*, πανάρχαιη θεότητα τού ουρανού και τού φωτός, γνωστή και σε άλλες I.E. γλώσσες || σανσκρ. *dyáuṣ*, λατ. *Juppiter* (πβ. αρχ. φρ. *Ζεῦ πάτερ*, κλητική προσφώνηση), χεττ. **šiuš*. Το θ. τού θεωνυμίου ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **dei-* «λάμπω», από όπου προέρχονται τόσο το αρχ. επίθ. *δῖος* «λαμπρός, αίθριος» (βλ.λ. *ευδία*) όσο και διάφορες λ. με σημ. «ημέρα» (λατ. *dies* > ισπ. *día*, ιταλ. *dì*), καθώς και όροι που σημαίνουν «θεός» (λατ. *deus* > γαλλ. *dieu*, ισπ. *dios*, ιταλ. *dio*). Από την αιτ. *Δία* προήλθε η ν.ελλ. ονομαστική *Δίας*.

ζεύω «τοποθετώ ζώα κάτω από τον ίδιο ζυγό»
μεσν. (πιθ. κατά τα ρήματα σε /-vo/, πβ. μεσν. *κρύβγω – κρύβω*, *ζηλεύγω – ζηλεύω*, *κινδυνεύγω – κινδυνεύω*, εναλλαγή συχνότατη σε μεσν. ρήματα) < *ζεύγω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ζεύγ-νυ-μι* «συνδέω, δένω στον ίδιο ζυγό» [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Ω 277: *ζεῦξαν δ' ἡμιόνους κρατερώνυχας ἐντεσιεργούς*] < I.E. **yeu-g-* «συνδέω, ζεύω» || λατ. *jungo* «ζεύω», *jugum* «ζυγός» (> γαλλ. *joug*, ισπ. *yugo*, ιταλ. *giogo*), σανσκρ. *yunák-ti* «ζεύει», *yugam* «ζυγός», αρχ. γερμ. **juka-* (> γερμ. *Joch*, αγγλ. *yoke*, ολλ. *juk*) || αρχ. *ζεύγ-λη*, *ζεῦγ-μα*, *ζευκ-τός*, *ζεῦγ-ος*, *ζυγ-ός* (βλ.λ.) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζεύγμα < αρχ. *ζεῦγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *ζεύγνυμι*
ζευκτήρας < ελνστ. *ζευκ-τήρ, -τῆρος* < αρχ. *ζεύγνυμι*
ζευκτός < αρχ. *ζευκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ζεύγνυμι*
ζεύξη < αρχ. *ζεῦξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, πβ. *Ἱστ.* 7.35.11: *τήν τε δὴ θάλασσαν ἐνετέλλετο τούτοισι ζημιοῦν καὶ τῶν ἐπεστεώτων τῇ ζεύξι τοῦ Ἑλλησπόντου ἀποταμεῖν τὰς κεφαλάς*] < ρ. *ζεύγνυμι*
ζεύξιμος < *ζευξ-* (*ζεύω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*
ζέψιμο < *ζεψ-* (*ζεύω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*.
ΣΥΝΘ. -ζευγνύω / -ζεύγνυμαι (και τα παράγωγα αυτών): *δια-ζευγνύω*, *διά-ζευξη*, *δια-ζευκτικός*, *δια-ζύγιο – συ-ζευγνύω*, *σύ-ζυγος*, *σύ-ζευξη*, *συ-ζευκτικός* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ζεύω, ζεύγος, ζυγός – γιόγκα, joug, yugo, adjust...

Στις αρχαίες αγροτικές κοινωνίες, όπου το όργωμα και η ζεύξη είχαν σημαντική θέση, οι λέξεις που συνδέονται με αυτές τις εργασίες σχημάτισαν αρκετά παράγωγα και απέκτησαν πολλές μεταφορικές σημασίες. Ως αποτέλεσμα, από την I.E. ρίζα **yeu-g-* «συνδέω, ζεύω» προέκυψαν ομόρριζα που δηλώνουν, όχι μόνο τη ζεύξη και τον ζυγό, αλλά και γενικότερα τη σύνδεση ή τη σχέση. Τα κυριότερα είναι:
1) από θέμα **ζευγ-* (**yeug-*): αρχ. *ζεύγ-νυ-μι* «συνδέω, δένω στον ίδιο ζυγό», **ζεῦγ-λη**, **ζεῦγ-ος**, **ζεῦγ-μα**.
2) από θέμα **ζυγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **yug-*): αρχ. **ζυγ-ός**, σύνθ. *σύ-ζυγος*, *ομό-ζυγος*, *δια-ζύγιο* κ.ά.
Το αρχ. *ζυγός* αντιστοιχεί ως προς τον σχηματισμό

στο λατ. ***jugum***, από όπου προέκυψαν διάφορες λέξεις των ρομανικών γλωσσών με τη σημασία «ζυγός»: γαλλ. ***joug***, ισπ. ***yugo***, ιταλ. ***giogo*** κ.ά. Στην ίδια αφετηρία ανάγεται η λέξη ***γιόγκα***, η οποία προέρχεται από το σανσκρ. *yoga* «ζεύξη, ένωση», επειδή υποστηρίζει ότι οδηγεί σε ένωση με το θείο. Τέλος, αξιοπρόσεκτο είναι το αγγλ. ***ad-just*** «προσαρμόζω, τακτοποιώ», που ανάγεται μέσω τού γαλλ. ***ajuster*** στο σύνθετο δημώδες λατ. **ad-juxtāre*, τού οποίου το β΄ συνθετικό προέρχεται από το λατ. *juxta* «κοντά, πλησίον» (< ρ. *jungo* «συνδέω στον ίδιο ζυγό, συνάπτω»).

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ζευγνύω, ζεύω

Το αρχ. ρήμα ***ζεύγνυμι*** και τα παράγωγά του απαντούν στις νεοελληνικές διαλέκτους με διάφορους τύπους, οι οποίοι συχνά δεν μαρτυρούν εκ πρώτης όψεως την ετυμολογική τους αρχή. Χαρακτηριστικοί είναι οι ιδιωματικοί τύποι που προέρχονται από το ρ. ***ζευγνύω*** (Καππαδοκία: *ζεύγνω, ζβέζω, σβέγνω*, Πόντος: *ζέγνω, ζέμνω*), τα ουσ. ***ζεύγλη*** (κοινό *ζεύλα*, Κάρπαθος: *τζεύλα*, Κεφαλλονιά: *ζέγκλα*), ***ζεύγμα*** (Κάτω Ιταλία: *τζύμ-μα*), ***ζευκτήρας*** (Κάτω Ιταλία: *ατζετ-τήρα*), καθώς και από το ρηματ. επίθ. ***ζευκτός*** (Δωδεκάνησα: *ζευτός*, Σίφνος: *τζευτό*).

ζέφυρος «δυτικός άνεμος»

αρχ. (ήδη μυκ. όν. *Ze-pu$_2$-ro*) < **ζέφ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-υρος*), που είναι ομόρριζο τού αρχ. *ζόφος* «σκοτάδι» (βλ.λ.) με την έννοια ότι πνέει από τη δύση τού ηλίου (και τού φωτός).

ζέχνω «βρομώ»

< μεσν. *ζένω* (με μεταπλασμό σε *-χνω* βάσει τού συνοπτικού θ. *ζεξ-*, πβ. *έφτειαξα – φτειάχνω – φτειάνω*) < **όζένω* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὄζω* (βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *ὤζεσα* (πβ. κ. *έδεσα – δένω, έξυσα – ξύνω*).

ζέω «βράζω»

αρχ. (ήδη μυκ. μτχ. *ze-so-me-no*: *ζεσόμενος*) < **ζέσ-ω* < Ι.Ε. **yes-* «βράζω, κοχλάζω» || σανσκρ. *yásyati*, αλβ. *ziej*, αρχ. γερμ. **jes-a-* «αναβράζω (από ζύμωση)» (> γερμ. *gären*) || αρχ. *ζεσ-τός, ζέ-σις (-η), ζέ-μα (έκ-ζεμα)* κ.ά. Χρησιμοποιείται ως επιστ. όρος ειδικά το ουδ. *ζέον* τής μτχ. ενεστώτα.

ζηλαδέλφια «ετεροθαλή αδέλφια»

< *μηλαδέλφια* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *ζηλεύω*) < μεσν. *μηλάδελφος* (με ανομοίωση /l/ – /l/ > /m/ – /l/) < **ἀλληλ-άδελφος*.

ζηλεύω

αρχ. < *ζῆλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Ο τύπος *ζουλεύω* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζήλεια < μεσν. *ζήλεια / ζηλειά / ζηλεία* < ελνστ. *ζηλ-εύω* (με αναβιβασμό τόνου κατά το σχήμα *φτωχός – φτώχια*)

ζηλιάρης < μεσν. *ζηλ-ιάρης* < *ζήλ(εια)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

ζηλιάρ-ικος < *ζηλιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*

ζηλευτός < μεσν. *ζηλευ-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ζηλ-εύω*.

ζήλος

< αρχ. *ζῆλος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], που πιθ. συνδ. με το θ. των λ. *ζητῶ* και *ζημία* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζηλώ < αρχ. *ζηλ-ῶ (-όω)* «θαυμάζω και επιθυμώ – ζηλεύω» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 312: *εἰ δέ κεν ἐργάζῃ, τάχα σε ζηλώσει ἀεργὸς πλουτεῦντα*] < *ζῆλος*.

ΣΥΝΘ. επί-ζηλος (αρχ.).

ζηλότυπος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Πλοῦτ.* 1015-6: *οὕτω σφόδρα ζηλότυπος ὁ νεανίσκος ἦν*] < *ζῆλο(ς)* (στη σημ. «ζήλεια») + *-τυπος*, από θ. τού ρ. *τύπτω* «χτυπώ», οπότε η σύνθετη λ. θα είχε τη σημ. «χτυπημένος από ζήλεια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζηλοτυπία < αρχ. *ζηλοτυπ-ία* «ζήλεια, φθόνος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αισχίνη, *Κατὰ Κτησιφ.* 81.6-7: *καὶ τῆς πρὸς Φιλοκράτην ὑπὲρ τῆς δωροδοκίας ζηλοτυπίας*]

ζηλοτυπώ < αρχ. *ζηλοτυπ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

ζηλώ → ζήλος

ζηλωτής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 11.6-7: *μιμητὴν δὲ καὶ ζηλωτὴν τῆς πατρῴας ἀρετῆς γιγνόμενον*], αρχική σημ. «ένθερμος υποστηρικτής, ακόλουθος» < ρ. *ζηλῶ (-όω)* «θαυμάζω και επιθυμώ – ζηλεύω» < *ζῆλος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φανατικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ζηλωτής

Με την ονομασία ***Ζηλωτές*** ήταν γνωστοί κατά τον 1ο αι. μ.Χ. οι οπαδοί εβραϊκής αίρεσης που αποσκοπούσε στην απελευθέρωση τής Ιουδαίας από τη ρωμαϊκή κατοχή. Τα μέλη τής εν λόγω κίνησης αποκαλούνταν *qannaim* (εβρ.) ή *qananaya* (αραμ.), από ρήμα που σημαίνει «φλέγομαι», και η ονομασία τους μεταγράφηκε ***Κανανίτες / Καναναίοι*** ή μεταφράστηκε *Ζηλωτές*.

ζημιά

μεσν. (με συνίζηση) < αρχ. *ζημία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 329: *γλώσσῃ ματαίᾳ ζημία προστρίβεται*], που ίσως εμφανίζει το ίδιο θ. με τις λ. *ζῆλος, ζητῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζημ-ιάρης < *ζημ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ζηλ-ιάρης*
ζημιώνω < μεσν. *ζημι-ώνω* < αρχ. *ζημι-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἴων* 440-1: *καὶ γὰρ ὅστις ἂν βροτῶν κακὸς πεφύκῃ, ζημιοῦσιν οἱ θεοί*] < *ζημία*
ζημίωμα < αρχ. *ζημίω-μα* < ρ. *ζημι-ῶ (-όω)*
ζημιάρ-ικος < *ζημιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*, πβ. κ. *ζηλιάρ-ικος*.
ΣΥΝΘ. ζημιο-γόνος < *ζημί(α)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξικό επίθημα *-γόνος* (βλ.λ. *γόνος*) – **επι-ζήμιος** (αρχ.).

ζην
< αρχ. *ζῆν (τό)*, απρφ. ενεστ. τού ρ. *ζῶ* (βλ.λ.).

ζήση → ζω

ζήτα
< αρχ. *ζῆτα*, σημιτ. αρχής, πβ. αραμ. *zētā*, πιθ. ακροφωνικώς και κατόπιν με προσαρμογή κατά τα *βῆτα, ἦτα, θῆτα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ζήτημα → ζητώ

ζήτηση → ζητώ

ζητιάνος
< μεσν. *ζητ(εία)* (επίσης συνιζημένο *ζητειά*, με παραγ. τέρμα *-ιάνος*, πβ. κ. *πρωτευουσ-ιάνος*) < **ζήτης* «επαίτης» (πβ. κ. αρχ. *ἐπαιτῶ – ἐπαίτης*) < αρχ. *ζητῶ* (βλ.λ.). Βλ. κ. *διακονιά, επαιτώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζητιαν-εύω
ζητιαν-ιά < *ζητιάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

ζητώ
< αρχ. *ζητῶ (-έω)* [ήδη στον Όμηρο, *Ἰλ.* Ξ 257: *ἐμὲ δ' ἔξοχα πάντων ζήτει*], από το ίδιο θέμα με τα αρχ. ουσ. *ζῆλος, ζημία*, καθώς και με το ρ. *δί-ζη-μαι* «αναζητώ, ερευνώ» (ενεστ. αναδιπλασιασμένος τύπος: **δί-δjā-μαι*). Ο μεταπλ. τύπος *ζητάω* είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζήτημα < αρχ. *ζήτη-μα* «αντικείμενο έρευνας, ζητούμενο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 368c.7: *τὸ ζήτημα ᾧ ἐπιχειροῦμεν οὐ φαῦλον ἀλλ' ὀξὺ βλέποντος*]
ζήτηση < αρχ. *ζήτη-σις* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], αρχική σημ. «έρευνα, αναζήτηση» → Οι οικον. όροι είναι μεταφρ. δάνεια και απαντούν σε φρ. όπως *νόμος τής προσφοράς και τής ζήτησης* (αγγλ. *law of supply and demand*), *ενεργός ζήτηση* (αγγλ. *active demand*), *σε πρώτη ζήτηση* (αγγλ. *on first demand*) κ.ά.
ζητητικός < αρχ. *ζητη-τικός*
ζητούμενο, ουδ. μτχ. μέσου ενεστώτα τού αρχ. *ζητῶ (-έω)*
ζήτουλας < μεσν. *ζήτ-ουλας* < *ζητῶ* + παραγ. τέρμα *-ουλας*, πβ. κ. *δράκ-ουλας, ρούφ-ουλας*.
ΣΥΝΘ. -ζητώ (και τα παράγωγα αυτών): *ανα-ζητώ (αναζήτηση) – κατα-ζητώ – επι-ζητώ – ψωμο-ζητώ – απο-ζητώ – συ-ζητώ (συζήτηση, συζητητής)* κ.ά.

ζήτω
αρχ., γ΄ πρόσ. προστακτικής ενεστ. τού ρ. *ζῶ* (βλ.λ.). Η επιφωνηματική χρήση τής λ. είναι ελνστ. και ανάγεται σε φρ. τής Π.Δ. (κατά κανόνα *ζήτω ὁ βασιλεύς*), όπου αποδίδεται η εβρ. φρ. *jehi ha-melek* (Α΄ Σαμ. 10,24: *Ζήτω ὁ βασιλεύς!*). Την ίδια αφετηρία είχε η λατ. φρ. *vivat rex*, ιδιαίτερα διαδεδομένη στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο (πβ. γαλλ. *Vive le roi!*).
ΣΥΝΘ. ζητω-κραυγή (λόγ. [1843]), **ζητω-κραυγάζω** (λόγ. [1870], < *ζητωκραυγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άζω*, κατά το σχήμα *κραυγή – κραυγάζω*).

ζιβάγκο
< αγγλ. *zhivago*, από την κινηματογραφική ταινία *Doctor Zhivago* (1965), στην οποία ο ήρωας (Δρ Ζιβάγκο) φορούσε πουλόβερ με γυριστό γιακά. Η ταινία αποτελεί μεταφορά τού ομώνυμου μυθιστορήματος που έγραψε το 1957 ο Ρώσος συγγραφέας Boris L. Pasternak (1890-1960).

ζιγκ-ζάγκ
< γαλλ. *zigzag*, τού οποίου η σχέση με το γερμ. *zickzack* δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά. Ίσως αποτελούν ηχομιμητ. όρους (πβ. *τικ-τακ*, γαλλ. *tic-tac*), αλλά για τη γερμ. λ. διατυπώνεται η υπόθ. ότι συνδ. με το γερμ. ουσ. *Zacke(n)* «αιχμή».

ζιγκολό «άνδρας που συνάπτει επ' αμοιβή σεξουαλικές σχέσεις με γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας»
< γαλλ. *gigolo*, που συνδ. με το ρ. *giguer* «χορεύω» < *gigue* «μουσικό όργανο», αγν. ετύμου, πβ. επίσης αγγλ. *jig* «είδος ζωηρού χορού».

ζιγκουράτ «λατρευτικός πυραμιδωτός πύργος τής αρχαίας Μεσοποταμίας»
< γαλλ. *ziggurat* < ακκαδ. *ziggurratu* «διακοσμημένος πυραμιδωτός πύργος», που χρησίμευε ως ναός στην περιοχή τής αρχ. Μεσοποταμίας.

ζιζάνιο
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ζιζάνιον*, πιθ. < σουμερ. *zizân* «είδος σίτου».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. εισήχθη στην Ελληνική από τη γλώσσα τής Κ.Δ., στην οποία έχει πάντοτε αρνητική χρήση σε αντιδιαστολή προς το ουσ. *σῖτος*, όπως προκύπτει από τη φερώνυμη παραβολή (Ματθ. 13,25: *ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέσπειρεν ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν*).
ΣΥΝΘ. ζιζανιο-κτόνο (< *ζιζάνιο* + *-κτόνο*, λεξ. επίθημα που ανάγεται στο αρχ. *κτείνω* «φονεύω»).

ζιμπελίνα «είδος κουναβιού»
μεταφορά τού γαλλ. *zibeline* < ιταλ. *zibelino*, σλαβ. αρχής, πιθ. < ρωσ. *sobol'* «κουνάβι». Όμοια αρχή φαίνεται να έχει το συνώνυμο γαλλ. *sable*.

ζίου-ζίτσου «είδος ιαπωνικής πάλης»
< αγγλ. *jiu-jitsu / ju-jitsu* < ιαπων. *jūjutsu* < *jū* «ευλυγισία, ελαστικότητα» + *jutsu* «τέχνη». Βλ. κ. *τζούντο*.

ζιπ-κιλότ
< γαλλ. *jupe-culotte* < *jupe* «φούστα» (< ιταλ. σικελ. *jupa* < αραβ. *djubba*) + *culotte* (βλ.λ. *κιλότα*).

ζιπούνι «(παλαιότ.) πανωφόρι με μήκος ώς τη μέση και μακριά μανίκια»
< μεσν. *ζιπόνι / ζιποῦνι* «είδος γιλέκου» < βεν. *zipon*, υποκορ. τού *zupa* «φούστα, μανδύας» (πβ. ιταλ. *giubba* > μεσν. *ζοῦπα*) < αραβ. *djubba*.

ζιρκόνιο «χημικό στοιχείο – είδος ορυκτού»
μεταφορά τού γερμ. *Zirkon* < γαλλ. *jargon* < ιταλ. *giargone* < περσ. *zargūn* «χρυσαφής».

ζογκλέρ
< γαλλ. *jongleur* < παλ. γαλλ. *jugleor* (με την επίδρ. τού συνωνύμου *jangleor* «φλύαρος, αλαζόνας») < λατ. *joculator* «ευτράπελος, χαριεντιζόμενος» < ρ. *jocular* «παίζω, χαριεντίζομαι».

ζόμπι
< αγγλ. *zombie*, που πιθ. συνδ. με το κονγκολέζικο *nzambi* «θεότητα», γλ. τής ομάδας Μπαντού στη Δ. Αφρική. Εικάζεται ότι επρόκειτο για όνομα οφιοειδούς θεότητας, που κατόπιν απέκτησε τη σημασία «νεκροζώντανο ή αναζωογονημένο πτώμα» στο πλαίσιο τής άσκησης βουντού.

ζόρι
< τουρκ. *zor* < περσ. *zōr / zūr* «δύναμη, βία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζορ-ίζω < *ζόρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
ζόρισ-μα < *ζορισ-* (*ζορ[ίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ζόρ-ικος
ζορι-λίκι, μεταφορά τού τουρκ. *zorluk*.

ζορμπάς
< τουρκ. *zorba* «ταραχοποιός, αντάρτης», ίσως < περσ. *zōr bāz* «αυτός που κάνει επίδειξη δύναμης, που ασκεί βία».

ζούγκλα
μεταφορά τού γαλλ. *jungle* (οπτικό δάν.) < αγγλ. *jungle* < χίντι *jangal* «ακατοίκητη περιοχή, έρημος» < σανσκρ. *jāngala*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ζούγκλα
Η λ. ***ζούγκλα*** προέρχεται από τα Σανσκριτικά (αρχ. Ινδικά). Η σανσκριτική λ. *jāngala* σήμαινε «άνυδρη και με λίγα δέντρα περιοχή». Στην ινδική γλώσσα Χίντι η λ. *jangal* σήμαινε «έρημη, ακατοίκητη και ακαλλιέργητη γη». Η λ. εισήλθε στην αγγλική γλώσσα τον 18ο αιώνα (σχετίζεται με την αγγλική κυριαρχία στην Ινδία) και σταδιακά δήλωσε «έρημη περιοχή που καλύπτεται από χαμηλή βλάστηση», για να φτάσει σταδιακά στη σημασία «πυκνό δάσος με άγρια ζώα». Η αγγλ. λέξη πέρασε στη Γαλλική, από όπου εισήλθε στην Ελληνική, γι' αυτό και μεταφέρθηκε με τη γαλλική προφορά και θηλυκό επίθημα -α (*jungl[e]* + *-α*). Το έργο «Το βιβλίο τής ζούγκλας» ή «Μόγλης» (1894) τού γεννημένου στη Βομβάη Βρετανού συγγραφέα Ράντγιαρντ Κίπλινγκ θα συνέβαλε ασφαλώς στη διάδοση τής λ. *ζούγκλα* με την τελευταία σημασία.
Η λ. *jungle*, τόσο στην Αγγλική όσο και στη Γαλλική, αναφερόταν αρχικά σε πυκνό δάσος με θηρία στην Ινδία και αργότερα επεκτάθηκε δηλώνοντας οποιοδήποτε ανάλογο δάσος στον κόσμο (π.χ. *η ζούγκλα τού Αμαζονίου, αφρικανική ζούγκλα* κ.λπ.). Το αγγλ. *jungle* απέκτησε στη συνέχεια και άλλες μεταφορικές σημασίες, από τις οποίες πολλές πέρασαν σε άλλες γλώσσες και στα Ελληνικά, π.χ. η γνωστή σημασία «τόπος όπου κυριαρχεί η ασυδοσία, η παρανομία και η βία», σε εκφράσεις όπως «η κοινωνία μας έγινε ζούγκλα», που απαντά στην αγγλική γλώσσα ήδη από την πρώτη δεκαετία τού 20ού αιώνα, *asphalt jungle* «η ζούγκλα τής ασφάλτου» (πβ. την αμερικανική ταινία *The asphalt jungle* τού 1950), *blackboard jungle* «η ζούγκλα τού μαυροπίνακα» (πβ. την ομότιτλη αμερικανική ταινία τού 1955). Το γνωστό «δίκαιο τού ισχυροτέρου» ελέχθη και ως «ο νόμος τής ζούγκλας» (έγινε ευρέως γνωστή ως φράση από το ποίημα *The Law of the Jungle*, που περιέχεται στο «Δεύτερο Βιβλίο τής ζούγκλας» (1895) τού Κίπλινγκ, όπου όμως αναφέρεται σε έναν κώδικα μεταξύ των λύκων και των ζώων τής ζούγκλας, πβ. κ. γαλλ. *Loi de la jungle*, που μαρτυρείται ήδη από τις πρώτες δεκαετίες τού 20ού αι.).

ζούδι «ζουζούνι, μαμούνι»
< μεσν. *ζούδιον* < αρχ. *ζῴδιον*, υποκορ. τού *ζῷον* (βλ.λ.).

ζουζούνι
ηχομιμητ. λ., από τον ήχο *ζου-ζου* + παραγ. τέρμα *-ούνι*, κατά το συνώνυμο *μαμούνι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζουζουν-ίζω
ζουζούνισ-μα < *ζουζουνισ-* (*ζουζουνίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ζούλα → ζουλώ

ζουλάπι «αγρίμι»
< μεσν. *(τ)ζουλάπι(ον)* < αραβ. *ǧulāb* < περσ. *gulāb* (πβ. κ. αλβ. *zullap* «άγριο ζώο»).

ζουλώ
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ζουλίζω*, με τροπή [δj] > [z] η οποία εμφανίζεται ήδη την όψιμη ελνστ. εποχή (πβ. κ. *ζαβολιά* < *διαβολιά*), < αρχ. *διυλίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζούλη(γ)-μα < *ζούλη(ξα) (ζουλώ)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ζούλισ-μα < *ζουλισ-* (μεσν. *ζουλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ζούλ-α < *ζουλώ* (υποχωρητ.).

ζουμ
< αγγλ. *zoom* «εστίαση φακού κάμερας», ηχομιμητ. λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζουμ-άρω.

ζουμί
< μεσν. *ζουμί(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /m/) < ελνστ. *ζωμίον*, υποκορ. τού αρχ. *ζωμός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζουμερός < μεσν. *ζουμ-ερός*.

ζουμπάς
< τουρκ. *zımba* «εργαλείο τρυπήματος» < περσ. *sumba(g)* «τρύπα». Εξαιτίας τού μικρού μεγέθους τού εργαλείου, η λ. απέκτησε επίσης τη μτφ. σημ. «κοντός».

ζούμπερο «ζωύφιο»
πιθ. < μεσν. *ζοῦμπρος* «μεγαλόσωμο άγριο βόδι» (με ευφωνικό *-ε-*, πβ. τσακον. *ζούμπερε* «λύκος – μικρό ζώο») < ελνστ. *ζόμβρος*, που πιθ. συνδ. με παλ. σλαβ. *ząbrŭ*.

ζουμπούλι
< τουρκ. *sümbül* «υάκινθος» < αραβ. *sunbul*.

ζουπώ «ζουλώ»
< *ζουπίζω* (πβ. *ζουλώ – ζουλίζω*), πιθ. < **δι-οπίζω* «αποχυμώνω» (με τροπή [ðj] > [z] η οποία εμφανίζεται ήδη την όψιμη ελνστ. εποχή, πβ. κ. *ζαβολιά* < *διαβολιά, ζουλίζω* < *διυλίζω*) < *δι(α)-* + *-oπ(ίζω)* < αρχ. *ὀπός* «χυμός», που ανάγεται σε Ι.Ε. **sokʷ-os* || λατ. *sucus* (> γαλλ. *suc*, ισπ. *jugo*), παλ. σλαβ. *sokŭ* (> σερβοκρ. *sok*), λιθ. πληθ. *sakaĩ*.

ζουρλός
μεσν. < βεν. *zurlon* «άστατος, παλαβός» < ρ. *zurlar* «φλυαρώ, παραληρώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζουρλ-αίνω < *ζουρλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *τρελ-αίνω*
ζούρλα < *ζουρλαίνω* (υποχωρητ.)
ζουρλ-αμάρα < *ζουρλ(ός)* + *-αμάρα*, πβ. κ. *βουβ-αμάρα, κουττ-αμάρα, κουφ-αμάρα*.
ΣΥΝΘ. ζουρλο-: *ζουρλο-μανδύας* (λόγ. [1893], απόδ. τού γαλλ. *camisole de force*), *ζουρλο-παντιέρα* (< *ζουρλό(ς)* + *παντιέρα* «σημαία»).

ζουρνάς «ξύλινο πνευστό όργανο»
μεσν. < τουρκ. *zurna* < περσ. *sūrnā(y)* «είδος τρομπέτας που χρησιμοποιείται σε εορταστικές περιστάσεις» < *sūr* «εορταστικό τραπέζι» + *nā(y)* «καλάμι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζουρνα-τζής, μεταφορά τού τουρκ. *zurnacı*.

ζούφιος → τζούφιος

ζόφος «βαθύ σκοτάδι»
αρχ., που συνδ. με το θ. τού ουσ. *ζέφυρος* «δυτικός άνεμος» (βλ.λ.), πιθ. και με το συνώνυμο αρχ. *δνόφος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζοφερός < αρχ. *ζοφ-ερός* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Θεογ.* 814: *Τιτῆνες ναίουσι, πέρην χάεος ζοφεροῖο*].

ζοχάδα «αιμορροΐδα»
μεσν. (με ηχηροποίηση τού αρχικού *σ-*) < **σοχάδα* < ελνστ. πληθ. *ἐσοχάδες (αἱ)* (με σίγηση τού αρχικού ατόνου *ἐ-*) < *ἐσοχή / εἰσοχή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζοχαδ-ιάζω < *ζοχάδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *σραδ-ιάζω*
ζοχαδ-ιακός < *ζοχάδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*
ζοχαδ-ιάρης < *ζοχάδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αρκουδ-ιάρης*.

ζοχός «είδος εδώδιμου χόρτου»
< μεσν. *ζοχός / ζόχος* < ελνστ. *σόγχος*, αγν. ετύμου.

ζυγαριά
μεσν. < όψιμο ελνστ. *ζυγάριον*, υποκορ. τού αρχ. *ζυγός*.

ζυγός
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *ζυγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ζεύγ-νυ-μι* (βλ.λ. *ζεύω*, ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ «ό,τι συνδέει δύο σώματα (ξύλο τού αρότρου, τής άμαξας, τού αργαλειού κ.ά.)» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ε 731-2: *ὑπὸ δὲ ζυγὸν ἤγαγεν Ἥρη ἵππους ὠκύποδας*) → ήδη αρχ. σημ. «οριζόντια γραμμή στρατιωτών» (αντιδιαστέλλεται προς τον *στοῖχο*) (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.68: *τῆς τε ἐνωμοτίας ἐμάχοντο ἐν τῷ πρώτῳ ζυγῷ τέσσαρες*) → αρχ. σημ. «ζυγαριά, πλάστιγγα» (αρχικά δήλωνε τον οριζόντιο πήχυ, από όπου κρέμονται εκατέρωθεν οι πλάστιγγες) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «καταπιεστική εξουσία» (πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1023: *οὔποτε τοῖσ' ἐχθροῖσιν ὑπὸ ζυγὸν αὐχένα θήσω*) → μεσν. σημ. (ως επίθ.) «άρτιος (για αριθμούς)» (πβ. Φωτ. *Συναγ. Λέξ.* 421: *ἄρτια δὲ τὰ ζυγά· οἷον, δύο, τέσσαρες*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζύγι < μεσν. *ζύγ-ι(ν)* < ελνστ. *ζύγ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ζυγόν (τό) / ζυγός (ὁ)*
ζυγιάζω < ελνστ. *ζυγ-ιάζω* < αρχ. *ζυγ(όν) / ζυγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
ζύγιασμα < μεσν. *ζύγιασ-μα* < *ζυγιασ-* (*ζυγιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ζυγίζω < μεσν. *ζυγ-ίζω* < *ζυγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
ζύγισ-μα < *ζυγισ-* (*ζυγίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ζύγι-ση < ζυγί(ζω) + παραγ. τέρμα -ση
ζυγισ-τής < ζυγισ- (ζυγίζω) + παραγ. τέρμα -τής.
ΣΥΝΘ. ζυγο-: ζυγο-λόγιο, ζυγο-στάθμιση, ζυγοσταθμίζω κ.ά.
-ζυγο(ς): μονό-ζυγο, δί-ζυγο, πολύ-ζυγο – ομό-ζυγος, σύ-ζυγος κ.ά.

ζυγούρι

< μεσν. *ζυγούριον* «διετές αρνί» < αρχ. *ζυγ(ός)* (ως επίθ. στη μεσν. σημ. «άρτιος») + υποκορ. επίθημα *-ούριον*.

ζυγωματικά

λόγ. [1836], < ελνστ. *ζύγωμα, -ατος* «μοχλός – οστό που συνδέει το κρανίο με την άνω σιαγόνα» (< αρχ. *ζυγῶ* < *ζυγός*) + παραγ. τέρμα *-ικό(ς)*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *zygomatique*.

ζυγώνω

μεσν. < αρχ. *ζυγῶ (-όω)* «συνδέω σε ζυγό, ζεύω, συναρμόζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού τραγικού Αγάθωνος] < *ζυγός* (βλ.λ.). Η σημ. «πλησιάζω» είναι μεσν. (πβ. κ. *διπλ-ώνω – διπλός – δίπλα*, επίρρ.).

ζυγώτης «γονιμοποιημένο ωάριο»

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *zygote*, που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *ζυγωτός* «συνδεδεμένος με ζυγό» (< *ζυγῶ* < *ζυγός*, βλ.λ.).

ζύθος «μπίρα»

< ελνστ. *ζῦθος / ζῦτος*, ίσως αιγυπτ. δάνειο (που δεν έχει προσδιοριστεί ακόμη), όπως προκύπτει από το γεγονός ότι οι συγγραφείς θεωρούν τη μπίρα δημοφιλές ποτό των Αιγυπτίων (πβ. Θεοφρ. *Περὶ φυτ. αἰτ.* 6.11: *ὡς οἱ τοὺς οἴνους ποιοῦντες ἐκ τῶν κριθῶν καὶ τῶν πυρῶν καὶ τὸ ἐν Αἰγύπτῳ καλούμενον ζῦθος*). Έχει διατυπωθεί επίσης η άποψη ότι προέρχεται από τη σκυθ. λ. *zwtk* (προφορά [zútë]) ή ότι συνδ. με το θ. τού αρχ. *ζύμη* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. ζυθ(ο)-: *ζυθ-εστιατόριο, ζυθο-ζύμη, ζυθο-ποιείο, ζυθο-ποιία, ζυθο-ποσία, ζυθο-πωλείο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ζύθος – μπίρα

Η λ. ***ζῦθος*** είναι ελληνιστική και σήμαινε «οἶνος ἀπὸ κριθῆς γινόμενος», δηλ. οίνος που γίνεται από κριθάρι. Η λ. απαντά στα Αρχ. Ελληνικά και ως αρσενικό και ως ουδέτερο (το *ζῦθος, -εος*). Οι Έλληνες θεωρούσαν τον ζύθο ποτό των Αιγυπτίων (όπως π.χ. ο Διόδωρος ο Σικελιώτης: *κατασκευάζουσι δὲ καὶ ἐκ τῶν κριθῶν Αἰγύπτιοι πόμα λειπόμενον οὐ πολὺ τῆς περὶ τὸν οἶνον εὐωδίας, ὃ καλοῦσι ζῦθος*· επίσης ο Στράβων μιλώντας για τους Αιγυπτίους: *τὸ δὲ ζῦθος ἰδίως μὲν σκευάζεται παρ' ἐκείνοις*), ή ο Θεόφραστος (βλ. στο λήμμα παραπάνω). Ωστόσο με την ίδια λέξη αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονται στο αντίστοιχο ποτό ευρωπαϊκών λαών, π.χ. ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει αλλού ότι οι Γαλάτες *«κατασκευάζουσιν ἐκ τῆς κριθῆς τὸ προσαγορευόμενον ζῦθος»*, ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης σημειώνει ότι *«παρὰ Κελτοῖς οἱ μὲν πλουτοῦντες οἶνον πίνουσιν ἄκρατον ἐν τῷ συνευωχεῖσθαι παραμιγνύντες ἐνίοτε καὶ ὀλίγον ὕδωρ, παρὰ δὲ τοῖς ὑποδεεστέροις ζῦθος πύρινον μετὰ μέλιτος ἐσκεύασται, παρὰ δὲ πολλοῖς καὶ αὐτὸ καθ' αὑτό»* (δηλ. οι πλούσιοι Κέλτες πίνουν κρασί χωρίς να το νερώνουν, ενώ οι κατώτεροι πίνουν ζύθο από σιτάρι με μέλι ή σκέτο).
Επίσης, το εν λόγω ποτό από κριθάρι είχε και άλλες ονομασίες, π.χ. ***πῖνον***. Ο Αθήναιος δίνει την πληροφορία ότι ο Αριστοτέλης στο έργο *Περὶ μέθης* υποστηρίζει πως όσοι μεθούν από *πίνο* πέφτουν πίσω και ανάσκελα: *μόνοι δὲ οἱ τῷ πίνῳ μεθυσθέντες εἰς τοὐπίσω καὶ ὕπτιοι κλίνονται*. Μια άλλη ονομασία τού ζύθου είναι ***βρῦτος*** (*τὸν δὲ κρίθινον οἶνον καὶ βρῦτόν τινες καλοῦσιν, ὡς Σοφοκλῆς ἐν Τριπτολέμῳ*, Αθήναιος). Σύμφωνα με τον Εκαταίο, οι Παίονες (που ζούσαν γύρω από τον Στρυμόνα και τον Αξιό) έπιναν *«βρῦτον ἀπὸ τῶν κριθῶν»* και κατά τον Ελλάνικο κρίθινο βρύτο πίνουν επίσης οι Θράκες: *πίνουσι δὲ βρῦτον ἔκ τινων ῥιζῶν, καθάπερ οἱ Θρᾷκες ἐκ τῶν κριθῶν*. Ο Ποσειδώνιος γράφει ότι ο ζύθος που πίνουν οι φτωχότεροι Κέλτες *«καλεῖται **κόρμα**»* (απαντά και ως *κοῦρμι*). Τέλος, ο Σέξτος Ιούλιος Αφρικανός (2ος-3ος αι.) αναφέρει: *Πίνουσι γοῦν ζῦθον Αἰγύπτιοι, **κάμον** Παίονες, Κελτοὶ **κερβησίαν**, **σίκερα** Βαβυλώνιοι* (πβ. Π.Δ., Ησαΐας 28,7: *ἐσείσθησαν ἀπὸ τῆς μέθης τοῦ σίκερα, ἐπλανήθησαν*).
Ο λατ. τύπος *cervisia* (ή *cervesia*) αποδίδει κάποια γαελική λέξη και έδωσε το γαλλ. ***cervoise***, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ώς τον 15ο αιώνα, οπότε αντικαταστάθηκε στη χρήση από τα γερμανικής καταγωγής ***bière*** (πβ. γερμ. ***Bier***, ιταλ. ***birra***, αγγλ. ***beer***), προκειμένου να γίνει διάκριση μεταξύ τού ζύθου χωρίς λυκίσκο (*cervoise*) και τού ζύθου με λυκίσκο (*bière*). Ο λατ. τύπος, ωστόσο, επεβίωσε στο ισπ. ***cerveza*** «μπίρα» και στο σπάνιο ιταλ. ***cervogia*** «είδος μπίρας, μπίρα γενικά». Η ελλην. λ. ***μπίρα*** προέρχεται από τα Ιταλικά (*birra*), γράφτηκε δε με *-ύ-* (*μπύρα*), γραφή που χρησιμοποιείται ακόμη σε μεγάλη έκταση, πιθανώς υπό την επίδραση τής συνώνυμης ελλην. λ. *ζύθος*.
Τέλος, κατά μία εκδοχή, η αρχ. λ. *βρῦτος*, που δήλωνε την ονομασία τού ζύθου στους Θράκες και τους Φρύγες, πιθανώς συνδέεται ετυμολογικά με το αρχ. γερμ. **brew-a-*, από το οποίο προέρχεται το γερμ. ρήμα *brauen* «ζυθοποιώ» και το παλαιό γερμ. *bior* (> *bier* > γαλλ. *bière*) κ.λπ.

ζύμη

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < Ι.Ε. **yūs-mā-* || σανσκρ. *yūṣ*, λατ. *jus, -ris* «ζωμός», λιθ. *jū́šė* «ψαρόσουπα», ρωσ. *uchá* κ.ά. Ορισμένοι συνδέουν ετυμολογικά τα ουσ. *ζύμη* και *ζῦθος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζυμάρι < μεσν. *ζυμάρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *ζύμη*

ζυμαρ-ικό < *ζυμάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ικό*, πβ. κ. *χορταρ-ικό*

ζυμώνω < μεσν. *ζυμ-ώνω* < αρχ. *ζυμ-ῶ (-όω)*, που απαντά ως όρ. τής πέψης στον Ιπποκράτη (πβ. *Περὶ διαίτ.* 16.43-44: *τὰ δὲ μέανα ζυμοῦται καὶ μετεωρίζεται καὶ πολλαπλασιοῦται*) → Η σημ. «υφίσταμαι ζύμωση» τού μέσου *ζυμοῦμαι (-όο-)* είναι ελνστ.

ζύμωμα < αρχ. *ζύμω-μα* «μείγμα που έχει υποστεί ζύμωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Τίμ.* 74c.7: *ἐξ ὀξέος καὶ ἁλμυροῦ συνθεὶς ζύμωμα*] < *ζυμ-ῶ (-όω)*

ζύμωση < αρχ. *ζύμω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ζυμ-ῶ (-όω)*

ζυμωτής < μεσν. *ζυμω-τής* < αρχ. *ζυμ-ῶ (-όω)*

ζυμω-τήριο, λόγ. [1833], < *ζυμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*

ζυμωτός < ελνστ. ζυμω-τός «αυτός που έχει υποστεί ζύμωση».

ΣΥΝΘ. ζυμ(ο)-: *ζυμο-γόνο* (λόγ. [1898], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *zymogène*), *ζυμο-ειδής* (ελνστ.), *ζυμο-μύκητας* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Hefepilz*), *ζυμο-τεχνία* (λόγ. [1809]), *ζυμο-τεχνικός* κ.ά.

-ζυμος: *ά-ζυμος, έν-ζυμος, εφτά-ζυμος.*

ζω

< αρχ. *ζῶ (-ώω, -ήω,* αττ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 540: *ἤθελ' ἔτι ζώειν καὶ ὁρᾶν φάος ἠελίοιο*] < Ι.Ε. *$*g^w yō-$ / $*g^w yē-$*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *$*g^w iy-o-$* «ζωτικότητα, ενέργεια» || λατ. *vivus* «ζωντανός, ζωηρός» (> γαλλ. *vif*, ισπ. *vivo*), παλ. γερμ. *quic* (> αγγλ. *quick* «ζωντανός» → «γρήγορος», γερμ. *keck* «τολμηρός, θρασύς»), σανσκρ. *jīvāh* «ζωντανός» || αρχ. *βί-ος* (βλ.λ.), *ύ-γι-ής* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βίος, επιβιώνω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζωή < αρχ. *ζω-ή* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ν 96: *ἦ γὰρ οἱ ζωή γ' ἦν ἄσπετος*]

ζήση < μεσν. *ζή-ση* < ελνστ. *ζῆ-σις*

ΣΥΝΘ. ζωο-: *ζωο-γόνος* (ελνστ.), *ζωο-γονητικός* (ελνστ.), *ζωο-γόνηση* (ελνστ.) – *ζωο-δότης* (ελνστ.) – *ζωο-πάροχος* (ελνστ.) – *ζωο-ποιός* (ελνστ.), *ζωο-ποιώ* (αρχ.) κ.ά.

-ζώ (αρχ.): *απο-ζώ, επι-ζώ, συ-ζώ.*

ζωγράφος

αρχ. < *ζω-* (< *ζωή* ή *ζωός* «ζωντανός», που απαντά ήδη στο μυκ. κύρ. ον. *Zo-wo*) + *-γράφος* < *γράφω*. Η λ. θα δήλωνε αρχικώς αυτόν που αναπαριστά με σχέδια ή χρώματα τη ζωή, καθώς και ανθρώπους, ζώα, φυτά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ζωγραφίζω < μεσν. *ζωγραφ-ίζω*, μεταπλ. τύπος (με βάση το συνοπτικό θ. *ζωγραφησ-* κατά το σχήμα *άρχισα – αρχίζω*) τού αρχ. *ζωγραφ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 598b.8: *οἷον ὁ ζωγράφος, φαμέν, ζωγραφήσει ἡμῖν σκυτοτόμον, τέκτονα, τοὺς ἄλλους δημιουργούς, περὶ οὐδενὸς τούτων ἐπαΐων τῶν τεχνῶν*]

ζωγραφιά < μεσν. *ζωγραφ-ιά* (με συνίζηση) < αρχ. *ζωγραφ-ία*

ζωγράφισμα < μεσν. *ζωγράφισ-μα* < *ζωγραφισ-* (*ζωγραφίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ζωγραφιστός < μεσν. *ζωγραφισ-τός* < *ζωγραφ-ίζω*

ζωγραφική < ελνστ. *ζωγραφ-ική* (ενν. *τέχνη*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ζωγραφ-ικός*

ζωγραφικός < αρχ. *ζωγραφ-ικός* «ικανός στη ζωγραφική» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ζωγράφος – ζωγραφική

Στις λέξεις που σχετίζονται με τη ζωγραφική είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι οφείλουν το πρώτο συνθετικό τους ***ζω(ο)-*** (< *ζωή* ή *ζωός* «ζωντανός») στην αίσθηση ότι η τέχνη αυτή αναπαριστούσε με σχέδια ή χρώματα ζωντανά πράγματα τού κόσμου (ανθρώπους, ζώα, φυτά) και, κατ' επέκταση, γενικά τη ζωή. Αυτό φαίνεται καλύτερα αν σκεφτούμε ότι το ζωγράφισμα γενικά δηλωνόταν επίσης με τον όρο *γραφική* (ενν. τέχνη), π.χ. στον *Γοργία* τού Πλάτωνος, όπου η *γραφική* συναριθμείται ανάμεσα σε άλλες τέχνες, όπως η *ἀνδριαντοποιία* και η *ῥητορική*, καθώς και στον Αριστοτέλη, ο οποίος αναφέρει ότι τέσσερα κυρίως πράγματα μαθαίνουν στα παιδιά τους: *«γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἔνιοι γραφικήν»*.

Επομένως, ο ***ζωγράφος*** ήταν αυτός που *έγραφε*, δηλαδή ζωγράφιζε τα *ζώα* (τα ζωντανά πράγματα, κατ' επέκταση τη ζωή). Λέει π.χ. ο Σωκράτης στον Γοργία ότι, αν τον ρωτούσε ποιος είναι ο Ζεύξις (ο γνωστός ζωγράφος), θα έπαιρνε την απάντηση: *ὁ τὰ ζῷα γράφων*. Σε άλλο χαρακτηριστικό κείμενο ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, παρομοιάζοντας τη σύνθεση τού λόγου με ζωγραφική, αναφέρει ότι *«ἐν ἐκείνῃ τὰ αὐτὰ φάρμακα λαμβάνοντες ἅπαντες οἱ τὰ ζῷα γράφοντες οὐδὲν ἐοικότα ποιοῦσιν ἀλλήλοις τὰ μείγματα»* (δηλ. σε αυτήν [στη ζωγραφική], αν και χρησιμοποιούν τα ίδια υλικά οι ζωγράφοι, δεν φτειάχνουν με αυτά πανομοιότυπα μείγματα).

Η αίσθηση ότι αυτό που αναπαριστούν οι ζωγράφοι με την τέχνη τους είναι κάτι ζωντανό φαίνεται και σε χωρία όπου η ζωγραφική αντιδιαστέλλεται ή συγκρίνεται με το κείμενο (π.χ. στον Πλάτωνα διαβάζουμε *«τὰ γράμματά τε καὶ ζωγραφήματα»* και σε άλλο σημείο ο Σωκράτης λέει στον Φαίδρο: *«Δεινὸν γάρ που, ὦ Φαῖδρε, τοῦτ' ἔχει γραφή, καὶ ὡς ἀληθῶς ὅμοιον ζωγραφίᾳ. καὶ γὰρ τὰ ἐκείνης ἔκγονα ἕστηκε μὲν ὡς ζῶντα*). Τέλος, η τέχνη αυτή, εκτός από *ζωγραφική (τέχνη)*, λεγόταν στην Αρχαιότητα και *ζωγραφία*, ο δε *ζωγράφος* έφτειαχνε τα

ζωγραφήματα στο *ζωγραφεῖον* του (σημερινό *ατελιέ*).

ζώδιο
< αρχ. *ζῴδιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], αρχική σημ. «μικρή εικόνα, ζωγραφιστή ή εγχάρακτη», υποκορ. τού ουσ. *ζῷον* (βλ.λ.). Επειδή ορισμένοι αστερισμοί (*ὁ κύκλος τῶν ζῳδίων*, όπως τους αποκαλούσε ο Αριστοτέλης, *Μετεωρολ.* 343-5) παριστάνονταν με μικρά ζώα, η λ. κατέληξε να δηλώνει τους ίδιους τους αστερισμούς και κατόπιν τις αστρολογικές ζώνες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωδιακός < ελνστ. *ζῳδι-ακός*.

ζωή → **ζω**

ζωηρός
ελνστ., κυριολ. σημ. «γεμάτος ζωή», < αρχ. *ζω(ή)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *πον-ηρός*, *ηχ-ηρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωηρ-άδα < *ζωηρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *φρεσκ-άδα*
ζωηρ-ότητα.

ζωμός
αρχ. λ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον ελεγειακό και επικό ποιητή Άσιο], που μάλλον συνδ. με το ουσ. *ζύμη* (βλ.λ.), αλλά δεν έχει αποσαφηνιστεί ο ακριβής συσχετισμός.

ζων
< αρχ. *ζῶν*, *-ντος* «ζωντανός» (θηλ. *ζῶσα*), μτχ. ενεστ. τού ρ. *ζῶ* (βλ.λ.).

ζώνη
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* λ 245: *λῦσε δὲ παρθενίην ζώνην*] < **ζώσ-νᾱ* < **yós-nā-*, που παρουσιάζει το θέμα τού ρ. *ζώννυμι* (βλ.λ. *ζώνω*). Η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, στις οποίες απαντά με ποικίλες σημασίες, καθώς και ως επιστημονικός όρος, π.χ. αγγλ. *zone*, γαλλ. *zone*, γερμ. *Zone* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωνάρι < μεσν. *ζων-άρι* < ελνστ. *ζων-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *ζώνη*.

ζωντανός
μεσν. < *ζωντ-* (< αρχ. μτχ. *ζῶν*, *-ντος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *πιθ-ανός*, *ικ-ανός*, *στεγ-ανός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωντανεύω < μεσν. *ζωνταν-εύω*
ζωντάνε-μα < *ζωντανεύω*
ζωντάν-ια < *ζωντανός* (υποχωρητ.), πβ. κ. *ορφανός – ορφάν-ια*.

ζωντόβολο
< μεσν. *ζωντόβολον* «κατοικίδιο ζώο» < αρχ. μτχ. *ζῶν*, *-ντος* (βλ.λ.) + *-βολον*, από θ. τού αρχ. ρ. *βάλλω* (βλ.λ.).

ζώνω
μεσν., μεταπλ. τύπος (με βάση το συνοπτικό θέμα τού αορ. *ἔζωσα*) τού αρχ. *ζῴν-νυ-μι* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ὀδ.* σ 67: *ζώσατο μὲν ῥάκεσιν περὶ μήδεα*] < **ζώσ-νυ-μι* < Ι.Ε. **yōs-* «ζώνω» || λιθ. *júosti*, παλ. σλαβ. *po-jašǫ* «περιζώνω» || αρχ. *ζώνη* (< **ζώσ-νᾱ* < **yós-nā*), *ζωσ-τήρ(ας)*, *ζωσ-τός* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζώσ-ιμο < θ. *ζωσ-* (συνοπτικό θ. τού ρ. *ζώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*.
ΣΥΝΘ. περι-ζώνω, **περί-ζωση**, **περί-ζωμα – διά-ζωμα**.

ζώο
< αρχ. *ζῷον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 13.1-2: *τὸ δ' ἥμιν ἑρπετὸν παρέπτατο τὸ ζῴων κάκιστον ἔκτηται βίο*] < ρ. *ζῶ* (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε αρχικώς «κάθε ζωντανό πλάσμα (περιλαμβανομένου τού ανθρώπου)», αλλά ήδη από την αρχ. εποχή εξειδικεύεται στη σημ. «κτήνος». Ας σημειωθεί ότι η λ. είναι μεθομηρική και πριν από τον 5ο αι. π.Χ. δεν μαρτυρείται γενικός όρος αναφοράς στο γένος των ζώων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωικός < αρχ. *ζω-ϊκός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
ζω-άκι
ζωάριο < ελνστ. *ζῳ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *ζῷον*
ζωοειδής < ελνστ. *ζῳο-ειδής*
ζωώδης < ελνστ. *ζῳ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. ζωο-: (αρχ.) *ζωο-τόκος* – (ελνστ.) *ζωο-θυσία*, *ζωο-κτονία*, *ζωό-μορφος*, *ζωό-φυτο* – (μεσν.) *ζωο-πάροχος*, *ζωο-τροφή* – (λόγ.) *ζωο-κλέφτης* ([1839] *ζωο-κλέπτης*), *ζωο-κλοπή* [1833], *ζωο-μορφισμός* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ζωο-νόσος* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ζωο-φοβία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ζωο-φιλία* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

ζωογονώ
< αρχ. *ζωογονῶ (-έω)* < *ζωο-* (< *ζωή*) + *-γον(ῶ)* < *γόνος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωογόνος < ελνστ. *ζωογόν-ος* (υποχωρητ.) < αρχ. *ζωο-γονῶ (-έω)*
ζωογόνηση < ελνστ. *ζωογόνη-σις*
ζωογονητικός < ελνστ. *ζωογονη-τικός*.

ζωοδόχος «αυτός που έχει δεχτεί μέσα του τη ζωή» (κυρ. στη φρ. *Ζωοδόχος Πηγή*, που αναφέρεται στη Θεοτόκο)
ελνστ. < *ζωο-* (< αρχ. *ζωή*) + *-δόχ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος που απαντά στο ρ. *δέχομαι*.

ζωοειδής → **ζώο**

ζωοκομία
λόγ. [1826], < *ζωο-* (< *ζώο*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα

-κομία < αρχ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω», για το οποίο βλ.λ. *-κόμος*.

ζωοκτονία
< όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *ζῳοκτονία* < *ζῳο-* (< αρχ. *ζῷον*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-κτονία* (βλ.λ.) < αρχ. *κτείνω* «φονεύω».

ζωολογία
λόγ. [1766], < *ζωο-* (< *ζώο*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-λογία* < αρχ. *λέγω* (βλ.λ.), στη σημ. «συλλέγω, συγκεντρώνω», μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *zoologie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωο-λόγος, λόγ. [1819], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *zoologue*
ζωολογ-ικός, λόγ. [1819], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *zoologique* (όπως στη φρ. *jardin zoologique* «ζωολογικός κήπος»).

ζωοπάροχος
μεσν. < *ζωο-* (< αρχ. *ζωή*) + *πάροχος* < αρχ. *παρέχω*.

ζωοτόκος
< αρχ. *ζωοτόκος* (για θηλαστικά, σε αντιδιαστολή προς το *ᾠοτόκος*) < *ζωο-* (< *ζωή*) + *τόκος* (βλ.λ.), που συνδ. με το θ. τού ρ. *τίκτω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωοτοκία < αρχ. *ζωοτοκ-ία*
ζωοτοκώ < αρχ. *ζωοτοκ-ῶ (-έω)*.

ζωοφόρος → ζωφόρος

ζώπυρο «πυρωμένο κάρβουνο ως προσάναμμα»
< αρχ. *ζώπυρον*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ζωὸν πῦρ* «ζωντανή φωτιά, φλόγα». Βλ. κ. *αναζωπυρώνω*.

ζωροαστρισμός «θρησκεία των αρχαίων Περσών, πυρολατρία»
λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *zoroastrisme* < λατ. *Zoroastres* < αρχ. *Ζωροάστρης* < αρχ. περσ. *Zārathustra*, όν. τού ιδρυτή τής θρησκείας, ο οποίος έζησε στην Περσία (περ. 628-551 π.Χ.). Το περσικό κύρ. όνομα έγινε επίσης γνωστό από τον τίτλο βιβλίου τού Φ. Νίτσε που μεταφράστηκε *Τάδε έφη Ζαρατούστρα* (γερμ. *Also sprach Zarathustra*, 1886).

ζωστήρας «ζώνη»
< αρχ. *ζωστήρ, -ῆρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 615: *τόν ῥα κατὰ ζωστῆρα βάλεν Τελαμώνιος Αἴας*] < θ. *ζωσ-* (από όπου το ρ. *ζώννυμι*, βλ.λ. *ζώνω*) + παραγ. τέρμα *-τήρ(ας)*, πβ. κ. *βρασ-τήρας, φωσ-τήρας, μνησ-τήρας*.

ζωστός
αρχ. < θ. *ζωσ-* + παραγ. τέρμα *-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ζώννυμι* (βλ.λ. *ζώνω*). Ας σημειωθεί ότι *ζωσταί* αποκαλούνταν επίσης ορισμένες αρχόντισσες τού Βυζαντίου στα μεσαιωνικά χρόνια (π.χ. *ζωστὴ πατρικία*).

ζωτικός
αρχ. < ρ. *ζῶ* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τικός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ζωτικ-ότητα, λόγ. [1845].

ζωύφιο
< ελνστ. *ζῳύφιον*, υποκορ. τού αρχ. *ζῷον* (βλ.λ.).

ζωφόρος
< αρχ. *ζῳφόρος / ζῳοφόρος*, αρχική σημ. «αυτός που παριστάνει ζώα, ζωδιακός» (στον Αριστοτέλη), < *ζῳ(ο)-* (< *ζῷον*, βλ.λ.) + *-φόρος* < ρ. *φέρω* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται ως ουσ. *ζῳφόρος (ή)* την ελνστ. εποχή, δηλώνοντας εικονιστική παράσταση ζώων μεταξύ επιστυλίου και γείσου σε αρχ. ναούς.

ζωώδης → ζώο

Η

η άρθρο
< αρχ. ἡ < Ι.Ε. *sā, θηλ. τού άρθρου *ὁ, ἡ, τό* (βλ.λ.).

ή διαζευκτικός σύνδεσμος
< αρχ. *ἤ / ἦε / ἠέ* < *ἤ* «αληθώς, όντως» (μόριο που απαντά συνήθ. σε συνδυασμό με άλλα, π.χ. *ἤ τοι, ἤ που, ἦ ἄρα*· συνήθ. εισήγε ερώτηση) + εγκλιτικό μόριο *-Fε. Βλ. κ. *ήτοι*.

ήβη «εφηβεία – εφήβαιο»
< αρχ. *ἥβη* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. *jēgʷ-ā «ισχύς (τής νεότητας)» || λιθ. *jegà*, λετ. *jega* (ίδια σημ.) || αρχ. σύνθ. *ἔφ-ηβος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηβικός < ελνστ. *ἡβ-ικός*.

ηγεμόνας
< μεσν. *ἡγεμόνας* < αρχ. *ἡγεμών, -όνος* «οδηγός – αρχηγός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Π 351: *οὗτοι ἄρ' ἡγεμόνες Δαναῶν ἕλον ἄνδρα ἕκαστος*] < θ. *ἡγε-* τού ρ. *ἡγοῦμαι (-έο-)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μών*, πβ. κ. αρχ. *κηδε-μών, (συν)δαιτυ-μών*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηγεμονεύω < αρχ. *ἡγεμον-εύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 816: *Τρωσὶ μὲν ἡγεμόνευε μέγας κορυθαίολος Ἕκτωρ*]
ηγεμόνευ-ση < *ηγεμονεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ηγεμονία < αρχ. *ἡγεμον-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.1.33: *συνεχῶς δὲ βουλευόμενοι Θηβαῖοι ὅπως ἂν τὴν ἡγεμονίαν λάβοιεν τῆς Ἑλλάδος*]
ηγεμονικός < αρχ. *ἡγεμον-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 252e.2-3: *σκοποῦσιν οὖν εἰ φιλόσοφός τε καὶ ἡγεμονικὸς τὴν φύσιν*]
ηγεμον-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hegemony* (< αρχ. *ἡγεμονία*, με αλλαγή επιθήματος, ώστε να διακρίνεται από την αρχική λέξη· φαινόμενο προφύλαξης).

ηγερία «εμπνεύστρια σημαντικού προσώπου»
λόγ. μεταφορά τού λατ. *Egeria*, όν. νύμφης τής ρωμαϊκής μυθολογίας. Η Ηγερία ήταν σύζυγος ή ερωμένη τού βασιλιά Νουμά Πομπιλίου, ο οποίος κατόπιν ισχυριζόταν ότι συνέτασσε τους νόμους καθ' υπαγόρευση τής νύμφης, για να τους προσδώσει κύρος.

ηγέτης
< αρχ. *ἡγέτης* (ήδη στο μυκ. σύνθ. *ra-wa-ke-ta*: *λαF-āγέτāς «ηγέτης τού λαού») < θ. *ἡγε-* τού ρ. *ἡγοῦμαι (-έο-)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηγεσία < ελνστ. *ἡγε-σία*
ηγετ-ικός, λόγ. [1889].

ηγήτορας «αρχηγός, καθοδηγητής»
< αρχ. *ἡγήτωρ, -ορος* [ήδη ομηρικό] < θ. *ἡγη-*, που προέρχεται από το θ. τού ρ. *ἡγοῦμαι (-έο-)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τωρ*, πβ. αρχ. *ῥή-τωρ, κοσμή-τωρ*.

ηγιασμένος
< ελνστ. *ἡγιασμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἁγιάζω* < αρχ. *ἅγιος* (βλ.λ.).

ηγούμαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἡγοῦμαι (-έο-)* < θ. *ἡγ-* < Ι.Ε. *sāg- «ιχνηλατώ» || λατ. *sāgiō* «αισθάνομαι, νιώθω», σύνθ. *prae-sagium* «προαίσθημα» (> γαλλ. *présage*, ιταλ. *presagio*), αρχ. γερμ. *sok-a- «ψάχνω, αναζητώ» (> γερμ. *suchen*, αγγλ. *seek*, ολλ. *zoeken*) || αρχ. *ἡγεμών, ἡγέ-της, ἡγή-τωρ, ἄγη-μα* (βλ.λ.) κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προπορεύομαι, οδηγώ» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 102-3: *οἱ γὰρ βλέποντες τοῖς τυφλοῖς ἡγούμεθα, οὗτος δ' ἀκολουθεῖ*) → ήδη αρχ. σημ. «είμαι αρχηγός, διοικητής – ηγεμονεύω» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ο 311: *τὴν ἄρ' ὅ γ' ἐν χείρεσσιν ἔχων ἡγήσατο λαῶν*) → αρχ. σημ. «αναλαμβάνω να πω τη γνώμη μου – νομίζω, θεωρώ» (μεθομηρική σημ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.23: *τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους*).
ΣΥΝΘ. -ηγούμαι με πρόθεση (και τα παράγωγα αυτών): *δι-ηγούμαι, αφ-ηγούμαι, παρεξ-ηγούμαι, εξ-ηγούμαι, προ-ηγούμαι, εισ-ηγούμαι, προ-ηγούμενος – περι-ήγηση, περι-ηγητής, καθ-ηγητής, εισ-ήγηση, εισ-ηγητής, αφ-ήγηση, αφ-ηγητής, εξ-ήγηση, επεξ-ήγηση, δι-ήγηση, δι-ήγημα* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ηγούμαι
Το αρχ. ρήμα ***ἡγοῦμαι*** συνδύαζε τις σημασίες «προπορεύομαι – είμαι αρχηγός, ηγεμόνας» και κατόπιν «νομίζω, θεωρώ». Φαίνεται πιθανό ότι συνδετική έννοια υπήρξε η σημασία «αναλαμβάνω την πρωτοβουλία να εκφράσω τη γνώμη μου – υποβάλλω πρόταση, εισηγούμαι». Ως αποτέλεσμα, τα σύνθετα τού ρήματος ακολουθούν είτε τη σημασία «προπορεύομαι, οδηγώ» (π.χ. *προ-ηγούμαι, περι-ηγούμαι, καθ-ηγούμαι, εισ-ηγούμαι* – πβ. *περι-ηγητής, καθ-ηγητής, εισ-ηγητής*) είτε τη σημασία «νομίζω, θεωρώ» (π.χ. *αφ-ηγούμαι, εξ-ηγώ, δι-*

ηγούμαι – πβ. αφ-ήγηση, (επ)εξ-ήγηση, δι-ήγηση). Την ίδια πορεία παρουσιάζει το λατ. ρήμα **dūco** «οδηγώ – είμαι αρχηγός, ηγεμόνας» και κατόπιν «νομίζω, θεωρώ», ενώ αξιοσημείωτη είναι και η σημασιολογική μεταβολή τού αρχ. ***θαρρῶ*** «έχω θάρρος» → «νομίζω, πιστεύω» (βλ.λ.). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εξηγώ*.

ηγούμενος
< αρχ. *ἡγούμενος*, μτχ. ενεστώτα τού ρ. *ἡγοῦμαι (-έο-)* «προπορεύομαι, οδηγώ – είμαι αρχηγός» (βλ.λ.). Η σημ. «προϊστάμενος μονής» απαντά από τον 4ο αι. μ.Χ. (πβ. Αθαν. *Διδασκ.* 2.14: *ὅνπερ ἰδὼν ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηγουμενικός < μεσν. *ἡγουμεν-ικός*
ηγουμενία < μεσν. *ἡγουμεν-ία*
ηγουμενεύω < μεσν. *ἡγουμεν-εύω*
ηγουμενείο < μεσν. *ἡγουμεν-εῖον*.

ήδη
< αρχ. *ἤδη* [ήδη ομηρικό] < *ἤ* «αληθώς, όντως» (βλ. διαζευκτ. σύνδ. *ή*) + βεβαιωτ. μόριο *δη* (βλ.λ.), πβ. κ. *δηλα-δή, επει-δή*.

-ήδικο παραγ. τέρμα
ν.ελλ. τέρμα που προέρχεται από τον πληθ. *-ήδ(ες)* ουσιαστικών σε *-ης* (π.χ. *παλιατζ-ής, -ήδες – ταξιτζ-ής, -ήδες – παγωτατζ-ής, -ήδες*) + παραγ. τέρμα *-ικο(ς)*, ίσως κατά το πρότυπο ορισμένων επιθέτων σε *-ήδικος* (πβ. *μερακλ-ήδικος, κολπατζ-ήδικος, ατζαμ-ήδικος, αεριτζ-ήδικος*). Βλ. κ. *-άδικο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
-ήδικο
Εφόσον το τέρμα προέρχεται από το μόρφημα *-ήδ(ες)* και επίθημα *-ικο(ς)*, είναι προφανές ότι ορθογραφείται κατάλληλα με ***-ή- (-ήδικο)***. Η γραφή *-ίδικο* τής σχολικής γραμματικής δεν έχει ετυμολογική βάση.

-ηδόν παραγ. τέρμα
αρχ. επιρρηματικό τέρμα, παρεκτεταμένος τύπος τού επιθήματος *-δόν* (πβ. αρχ. *ἀνα-φαν-δόν, σχε-δόν, ὀκλα-δόν*) με αφετηρία περιπτώσεις στις οποίες η βάση περιείχε *-η-* (με επανανάλυση, π.χ. *ἀγελ-η-δόν, πρην-η-δόν*).

ηδονή
< αρχ. *ἡδονή* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αρχιλόχου], που εμφανίζει το θ. τού ρ. *ἥδομαι* «ευχαριστούμαι, ευφραίνομαι» < **Fᾱδ-ομαι* < Ι.Ε. **swād-* «γλυκός, ευχάριστος» || λατ. *suāvis* (> ισπ. *suave*, ιταλ. *soave*), αρχ. γερμ. **swōtu-* (> γερμ. *süß*, αγγλ. *sweet*, ολλ. *zoet*), σανσκρ. *svādús* || αρχ. *ἡδ-ύς* (βλ.λ.), *ἄσ-μενος* «χαρούμενος, ευχαριστημένος» (βλ.λ. *ασμένως*), *ἀ-ηδής* (βλ.λ. *αηδία*). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λικέρ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηδονικός < αρχ. *ἡδον-ικός*
ηδον-ίζομαι < *ηδον(ή)* + παραγ. τέρμα *-ίζομαι*
ηδον-ισμός, λόγ. [1880], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hédonisme*
ηδον-ιστής, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hédoniste*
ηδονιστ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hedonistic*.
ΣΥΝΘ. ηδονο-: *ηδονο-βλεψία, ηδονο-βλεψίας* (απόδ. τού γαλλ. *voyeur*), *ηδονο-θήρας* (λόγ. [1892]), *ηδονο-θηρία, ηδονο-λάτρης, ηδονό-πληκτος* (μεσν.), *ηδονό-χαρος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
ηδονή, ηδύς, αηδία – suave, sweet, süß...
Η αίσθηση τού γλυκού είναι συνδεδεμένη με την ευχαρίστηση και την άντληση ικανοποίησης. Ως αποτέλεσμα, δεν είναι παράξενο ότι οι σημασίες «γλυκός» και «ευχάριστος» εμφανίζονται συχνά σε ομόρριζες λέξεις. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **swād-* «γλυκός, ευχάριστος» έχουν σχηματιστεί αξιοσημείωτα ομόρριζα.
Στην Ελληνική τα ομόρριζα αυτά έχουν ως βάση το αρχ. ρήμα ***ἥδομαι*** «ευχαριστούμαι, ευφραίνομαι» (< **Fάδ-ομαι*): επίθ. ***ἡδ-ύς*** (< *Fᾱδ-ύς*), ουσ. ***ἡδ-ονή***, επίθ. ***ἀ-ηδής*** (με *ἀ-* στερητικό, από όπου το ουσ. ***αηδία***), ***ἄσμενος*** «χαρούμενος, ευχαριστημένος» (που αποτελεί αρχαϊκή μετοχή μέσης φωνής και αναλύεται **Fάδ-σ-μενος*, πβ. επίρρ. ***ἀσμένως*** «ευχαρίστως, μετά χαράς»).
Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκουν λέξεις που προέρχονται από το λατ. *suāvis* «γλυκός, ευχάριστος» (από όπου ισπ. ***suave***, ιταλ. ***soave***) και από το αντίστοιχο αρχ. γερμ. **swōtu-* (από όπου γερμ. ***süß***, αγγλ. ***sweet***, ολλ. ***zoet***).

ηδύνω → ηδύς

ηδύοσμος → δυόσμος

ηδύς «ευχάριστος, γλυκός»
< αρχ. *ἡδύς / ἁδύς* (δωρ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* μ 369: *καὶ τότε με κνίσης ἀμφήλυθεν ἡδὺς ἀϋτμή*] < *Fᾱδ-ύς*, από το ίδιο θ. με τις λ. *ἥδομαι* «ευχαριστούμαι, ευφραίνομαι», *ἡδονή*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ηδονή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηδύνομαι < αρχ. *ἡδ-ύνω / ἡδ-ύνομαι* «νοστιμίζω – ευαρεστώ, ευχαριστώ» < θ. *ἡδ-* (< *ἡδ-ύς*) + παραγ. τέρμα *-ύνω*
ηδυντικός < αρχ. *ἡδυν-τικός* < ρ. *ἡδύνω*
ήδυσμα < αρχ. *ἥδυσ-μα* «μυρωδικό, σάλτσα – (μτφ.) ευχάριστο ποίκιλμα (π.χ. μελωδία)» < ρ. *ἡδύνω*.
ΣΥΝΘ. ηδυ-: *ηδύ-γλωσσος* (αρχ.), *ηδυ-λογία* (ελνστ.), *ηδύ-οσμος* (βλ.λ. *δυόσμος*), *ηδυ-παθής* (αρχ.), *ηδύ-ποτος* (αρχ.), *ηδύ-φωνος* (αρχ.) κ.ά. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λικέρ*.

ηθελημένος
εσφαλμ. τύπος μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *ἐθέλω* (κατά τις μτχ. σε *-μένος*, π.χ. *εσκεμμένος, ημαρτημένος*), το οποίο όμως δεν έχει μέση φωνή.

ηθικός
< αρχ. *ἠθικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ῥητορ.* 1391b.20-21: *πῶς τε καὶ διὰ τίνων τοὺς λόγους ἠθικοὺς ποιητέον*], αρχική σημ. «σχετικός με τα ήθη, δηλ. τους τρόπους, τον χαρακτήρα και τη διαγωγή», < *ἦθ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η σύγχρ. σημασία έχει υποστεί επίσης την επίδρ. τού γαλλ. όρου *moral*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηθική < ελνστ. *ἠθική*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ἠθικός*
ηθικό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ηθικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *moral*
ηθικότητα < ελνστ. *ἠθικ-ότης, -ότητος*
ηθικ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *moralist*
ηθικ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *moralism*.
ΣΥΝΘ. ηθικο-: *ηθικο-διδακτικός, ηθικο-διδάσκαλος* (μεσν.), *ηθικο-κρατία* (απόδ. τού γαλλ. *moralisme*), *ηθικο-λογία* (λόγ. [1871], απόδ. τού γαλλ. *moralisation*), *ηθικο-πλαστικός* (λόγ. [1890]), *ηθικο-ποιώ* (λόγ. [1831]) κ.ά.
αν-ήθικος (λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *immoral*), **αν-ηθικότητα** (λόγ. [1849]).

ηθμός «φίλτρο»
< αρχ. *ἠθμός* < θ. *ἠθ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *συρ-μός*) τού ρ. *ἠθῶ (-έω)* < **ἤ-θω* < **sē-tho-* (με απουσία δασύτητας λόγω ανομοιώσεως) < Ι.Ε. **se-* «διυλίζω, σουρώνω» || λιθ. *sijóti*, αλβ. *shosh* «κοσκινίζω» || σύνθ. *δι-ηθῶ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηθμοειδής < ελνστ. *ἠθμο-ειδής*
ηθμώδης < ελνστ. *ἠθμ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. ηθμο-σωλήνας (μεταφρ. δάνειο).

ηθοποιός
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἠθοποιός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «αυτός που διαπλάθει χαρακτήρα», < *ἦθο(ς)* + *-ποι(ός)* < θ. τού ρ. *ποιῶ* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Κατά την ελνστ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται ως επιθετικός προσδιορισμός όρων όπως *(ἠθοποιός) τέχνη, παίδευσις, μίμησις, λόγος* και παρόμοια, δηλώνοντας την παιδευτική αξία που αποδιδόταν στην υποκριτική τέχνη. Τον 2ο αι. μ.Χ. ο ρήτορας Ερμογένης χρησιμοποιεί πρώτος το ουσ. *ἠθοποιία* με αυτή τη σημασία: *Ἠθοποιία ἐστὶ μίμησις ἤθους ὑποκειμένου προσώπου, οἷον τίνας ἂν εἴποι λόγους Ἀνδρομάχη ἐπὶ Ἕκτορι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηθοποιία < ελνστ. *ἠθοποι-ία* «διάπλαση χαρακτήρα – υποκριτική τέχνη» (βλ. ανωτέρω).

ήθος
< αρχ. *ἦθος* [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* ξ 411: *κατὰ ἤθεα κοιμηθῆναι*], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *ἔθος* < Ι.Ε. **swedh-* «έθιμο, συνήθεια» (βλ.λ. *έθος*). Οι λ. *ἦθος* και *ἔθος* αναφέρονταν αρχικώς γενικά στα έθιμα και στις συνήθειες, αλλά από την Αρχαιότητα η λ. *ἦθος* δήλωσε επιπλέον τον χαρακτήρα και την αγωγή τού ανθρώπου, τα στοιχεία τής προσωπικότητάς του.
ΣΥΝΘ. ηθο-: *ηθο-γράφημα, ηθο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *éthographie*), *ηθο-γραφικός* (λόγ. [1863], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *éthographique*), *ηθο-γράφος – ηθο-λογία* (ελνστ.), *ηθο-λόγος* (ελνστ.) – *ηθο-πλαστικός* (λόγ. [1881]) κ.ά.

-ήθρα παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που έχει ως βάση το ληκτικό τέρμα *-θρᾱ* (< Ι.Ε. **-dhra-*), θηλ. τού *-θρο(ς)* (πβ. αρχ. *ὄλε-θρο-ς, σάρω-θρο-ν*), με προσθήκη τού *-η-* ως αποτέλεσμα επανανάλυσης (πβ. αρχ. *δακτυλ-ή-θρα, κηρ-ή-θρα, κολυμβ-ή-θρα*).

ήκιστα «ελάχιστα, καθόλου»
< αρχ. επίρρ. *ἥκιστα*, υπερθ. βαθμός τού επιρρ. *ἦκα* «λίγο» (με επική ψίλωση), που συνδ. με το λατ. *segnis* «νωθρός, οκνός», καθώς και με τα αρχ. *ἥσσων / ἥττων* (συγκριτ. βαθμός) και *ἧττα* (βλ.λ.).

ηλακάτη «ρόκα αργαλειού»
< αρχ. *ἠλακάτη* (ήδη μυκ. *a-ra-ka-te-ja*: **ἀλακάτειαι* «κλώστριες (;)»), για το οποίο δεν υπάρχει ικανοποιητική ερμηνεία. Ίσως συνδ. με το συνώνυμο αρμ. *il* (γεν. *iloy*), ενώ δυσχερής είναι ο συσχετισμός με το λιθ. *lañktis* «ανέμη, τυλιγάδι». Στην οσετική γλώσσα (προρωμαϊκή τής Ιταλίας) συναντάται το συνώνυμο *aelxuj*, που ορισμένοι συνδέουν με τον ελλ. όρο.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ
ηλακάτη
Μολονότι το αρχ. ουσ. ***ἠλακάτη*** είναι σπάνιο στη Νέα Ελληνική, έχει ωστόσο αξιοσημείωτη παρουσία επιβιώνοντας σε διάφορες διαλέκτους και σε ιδιώματα (συνήθως μέσω υποκορ. τύπου **ἠλακάτιον*). Παραδείγματα: ***αλεκάτι*** (Χίος), ***αλακάτιν*** (Κύπρος), ***'λακάτ(ιν)***, ***'λăκάτιν*** (Πόντος), ***αλεκάκη*** (Τσακωνιά), ***αλεκάτι(ν)*** (Κάτω Ιταλία).

-πλάτης → ελαύνω

ηλεκτρικός
λόγ. [1766], < *ἤλεκτρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ν.λατ. *electricus* (> αγγλ. *electric*, γαλλ. *électrique*). Από τη φρ. *ηλεκτρικό (ρεύμα)* προήλθε το ουσιαστικοπ. ουδ. *(το) ηλεκτρικό*, ενώ από τη φρ. *ηλεκτρικός (σιδηρόδρομος)* προήλθε το ουσιαστικοπ. αρσ. *(ο) ηλεκτρικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηλεκτρ-ίζω, λόγ. [1766], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *électriser*
ηλεκτρ-ισμός, λόγ. [1811], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *électricité*
ηλέκτρι-ση, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *électrisation*.

ήλεκτρο

< αρχ. *ἤλεκτρον* «κεχριμπάρι» [ήδη ομηρικό] < *ἠλέκτωρ, -ορος* «λαμπρός, ακτινοβόλος» (προσωνυμία τού ηλίου ή τής φωτιάς), αγν. ετύμου. Η χρήση τής λ. ως βάσης σχηματισμού όρων που συνδ. με το ηλεκτρικό ρεύμα οφείλεται στην παρατήρηση που είχε διατυπωθεί ήδη από την Αρχαιότητα, ότι η τριβή τού κεχριμπαριού προκαλεί ηλεκτροστατικά και μαγνητικά φαινόμενα.
ΣΥΝΘ. ηλεκτρο- (επιστημ. όροι): *ηλεκτρο-ακουστικός* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλεκτρο-βιολογία* ([1891], ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλεκτρο-βόρος, ηλεκτρο-γεννήτρια* (μεταφρ. δάνειο), *ηλεκτρο-γόνος* [1840], *ηλεκτρο-διάγνωση, ηλεκτρο-δότηση, ηλεκτρο-δοτώ, ηλεκτρο-δυναμική* ([1854], ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλεκτρο-κίνηση* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλεκτρο-κινητήρας* ([1895], μεταφρ. δάνειο), *ηλεκτρο-λογία* ([1805], ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλεκτρό-λυση* ([1894] ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλεκτρο-μαγνήτης* ([1858], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

ηλεκτρόδιο

λόγ. [1870], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *electrode* < *electr(ic)* (βλ.λ. *ηλεκτρικός*) + λεξ. επίθημα *-ode*, που πλάστηκε από το ελλ. *οδός* κατά τους χημ. όρους *anode* «άνοδος», *cathode* «κάθοδος».

ηλεκτρονικός

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *electronic* < *electron* «ηλεκτρόνιο» + παραγ. τέρμα *-ic* (σχηματισμός με βάση το λατ. *-icus* < αρχ. *-ικός*).

ηλεκτρόνιο

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *electron* < *electr(ic)* (βλ.λ. *ηλεκτρικός*) + παραγ. τέρμα *-on*.

ηλεκτρονόμος

λόγ. [1861], < *ηλεκτρο-* + *νόμος*, απόδ. τού γαλλ. *relais* (βλ.λ. *ρελέ*).

ηλεκτροπληξία

< *ηλεκτρο-* + *-πληξ(ία)* < θ. τού ρ. *πλήττω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *electroshock* (υβριδικό σύνθ.).

ήλθα

< ελνστ. *ἦλθα*, μεταπλ. τύπος (κατά τους αορίστους σε *-α*) τού αρχ. *ἦλθον* (απρφ. *ἐλθεῖν*) < θ. *ἐλθ-*, το οποίο απαντά στον τύπο *ἐλεύσομαι* (που χρησιμοποιήθηκε ως μέλλ. τού ρ. *ἔρχομαι*), πιθ. < **ἐλεύθ-σομαι*. Ο τύπος *ἦρθα* είναι ήδη μεσν. Βλ.λ. *έλευση*.

ηλίανθος

μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *helianthus* < λατ. *helianthes* < ελνστ. *ἡλιανθές (τό)* < *ἡλι(ο)-* + *-ανθ(ές)* < αρχ. *ἄνθος*.

ηλίαση → ήλιος

ηλιαστής «μέλος τού δικαστηρίου τής Ηλιαίας»

< αρχ. *ἡλιαστής* < ρ. *ἡλιάζομαι* «είμαι δικαστής στην Ηλιαία» < *Ἡλιαία* «ανώτατο λαϊκό δικαστήριο στην αρχ. Αθήνα» (με αρχικό *ἡ-* από πιθ. παρασύνδεση προς το ουσ. *ἥλιος*), που αντιστοιχεί στον δωρ. τύπο *ἁλιαία* «συνέλευση», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ἁλιαῖος* < ουσ. *ἁλία* «συνέλευση, συνάθροιση» < επίθ. *ἀλής* < **ā-Ϝḷ-νής* < *ἀ-* αθροιστ. + θ. **Ϝελ-* (< I.E. **wel-w-* «κυλώ, περιστρέφω», σπανιότερα «συνδέω», για το οποίο βλ.λ. *έλικα*).

ηλιέλαιο

< *ηλι(ο)-* + *έλαιο*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sunflower oil*.

ηλίθιος

< αρχ. *ἠλίθιος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] < *ἦλι-θος* (μαρτυρείται ως ελνστ., 3ος αι. π.Χ.), τού οποίου το θ. απαντά στο αρχ. επίθ. *ἠλεός* «ανόητος, χαζός – παράφρων», που συνδ. με τα αρχ. ρήματα *ἠλάσκω, ἀλῶμαι (-άο-)* «περιπλανώμαι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλήτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηλιθιότητα < αρχ. *ἠλιθι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Ἱππ. Ἐλάσσ.* 365e.3-4: *πολύτροποι δ' εἰσὶν ἀπατεῶνες ὑπὸ ἠλιθιότητος καὶ ἀφροσύνης, ἢ ὑπὸ πανουργίας καὶ φρονήσεώς τινος;*]
ηλιθιώδης < ελνστ. *ἠλιθι-ώδης*.

ηλικία

< αρχ. *ἡλικία* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Χ 419-20: *ἤν πως ἡλικίην αἰδέσσεται ἠδ' ἐλεήσῃ γῆρας*] < *ἧλιξ, -ικος* «συνομήλικος» < **σϜ-ᾱλι-ξ*, που προέρχεται από το I.E. **swe-* (> *ἑ-*, γ΄ πρόσ. τής προσωπικής αντωνυμίας, βλ.λ. *εαυτός*) και παρουσιάζει παρόμοια μορφολογική δομή με λ. όπως λατ. *tālis* «τέτοιος» (> γαλλ. *tel*), *quālis* «οποίος» (> ισπ. *cual*), παλ. σλαβ. *jelikъ* «τόσος», καθώς και με τα αρχ. *ἡλίκος* «τόσο μεγάλος (όσο)», *πηλίκο(ν)* (βλ.λ.). Αξιοσημείωτα σύνθετα αποτελούν τα επίθ. *αν-ήλικος, εν-ήλικος, μεσ-ήλικος (-ας), (συν)ομ-ήλικος, υπερ-ήλικος* (βλ. αντίστοιχα λήμματα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηλικι-ακός.

ηλικιωμένος

μτχ. παθ. παρακ. τού μεσν. *ἡλικιῶ / -ώνω* «ενηλικιώνομαι» με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *agé*.

ηλιο- → ήλιος

ήλιον «ευγενές αέριο (χημ. όρος)»

λόγ. [1895], < *ήλιος*, μεταφορά τού ελληνογενούς

ν.λατ. *helium*. Το αέριο ονομάστηκε έτσι επειδή η φασματική του ανάλυση είχε δείξει ότι είναι ένα απο τα συστατικά τής ηλιακής ατμόσφαιρας.

ήλιος

< αρχ. *ἥλιος* / *ἀέλιος* (αιολ.) / *ἀβέλιος* (κρητ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 475: *ἦμος δ' ἠέλιος κατέδυ καὶ ἐπὶ κνέφας ἦλθε*] < **ἀϝέλιος* < Ι.Ε. **sāwel-* / **sūl-* «ήλιος» || σανσκρ. *súvar*, λατ. *sōl* (> ισπ. *sol*, γαλλ. *soleil* < δημώδ. λατ. **soliculus*), αρχ. γερμ. **sunnō* (> γερμ. *Sonne*, αγγλ. *sun*, ολλ. *zon*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηλιακός < ελνστ. *ἡλι-ακός*.

ΣΥΝΘ. ηλι(ο)-: *ηλι-έλαιο*, *ηλιο-γέννητος* (μεσν.), *ηλιο-θεραπεία* (λόγ. [1896], ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλιο-κεντρικός* (λόγ. [1874], ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηλιο-λάτρης* (ελνστ.), *ηλιό-λουστος* (λόγ. [1889], απόδ. ξέν. όρου), *ηλιό-μορφος* (ελνστ.), *ηλιο-προστασία* (μεταφρ. δάνειο), *ηλι-οροφή* (μεταφρ. δάνειο), *ηλιόσπορος*, *ηλιο-φώτιστος* (μεσν.), *ηλιο-ψημένος* κ.ά.

ηλιοστάσιο

< μεσν. *ἡλιοστάσιον* < *ἡλιο-* + *-στάσιον*, που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *ἵσταμαι* (βλ.λ.) και οφείλεται στο γεγονός ότι ο ήλιος μοιάζει στάσιμος εκείνες τις ημέρες. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει ο μεσν. λατ. όρος *solstitium* «ηλιοστάσιο» (< *sol* «ήλιος» + *stit-*, θ. τού λατ. ρ. *sisto* «στέκομαι, σταματώ»).

ηλιοτρόπιο «ηλίανθος»

< ελνστ. *ἡλιοτρόπιον* < *ἡλιο-* + *-τρόπ(ιον)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *τρέπω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηλιοτροπ-ισμός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *heliotropism*.

ηλιοφάνεια

< ελνστ. επίθ. *ἡλιοφανής* «ηλιόλουστος» < *ἡλιο-* + *-φαν(ής)* < θ. τού αρχ. *φαίνω* / *-ομαι* (βλ.λ.), κατά το σχήμα *επιφαν-ής* – *επιφάν-εια*, *διαφαν-ής* – *διαφάν-εια*, *αφαν-ής* – *αφάν-εια*.

-ηλός παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από Ι.Ε. επίθημα *-*lo*-, επαυξημένο με διάφορα φωνήεντα. Η επαύξηση σε *-η-λός* οφείλεται σε περιπτώσεις που η βάση προέρχεται από συνηρημένα ρήματα, οπότε επέρχεται συναίρεση, π.χ. αρχ. *σιωπῶ (-άω)* > **σιωπα-αλός* > *σιωπ-ηλός*, *νοσῶ (-έω)* > **νοσε-ελός* > *νοσ-ηλός*, *ἀπατῶ (-άω)* > **ἀπατα-αλός* > *ἀπατ-ηλός*. Το επίθημα κατόπιν αυτονομήθηκε και εμφανίζεται σε απευθείας σύνθεση με το θέμα, π.χ. *χαμ-ηλός*, *(ὑ)ψ-ηλός*.

ήλος «καρφί»

< αρχ. *ἧλος* < **Fάλ-σος* / **Fάλ-νος* (όπως προκύπτει από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *γάλλοι· ἧλοι*, όπου *γάλλοι*: *Fάλλοι*, αιολ.) < **wal-sos* / **wal-nos*, που συνδ. με λατ. *vallum* «χαράκωμα με πασσάλους», *vallus* «πάσσαλος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ήλωση, απόδ. τού αγγλ. *nailing*.

ΣΥΝΘ. καθ-ηλώνω (βλ.λ.), *καθήλωση*, *καθηλωτικός* – **ξ-ηλώνω** (βλ.λ.), *ξήλωμα* – **προσ-ηλώνω** (βλ.λ.), *προσήλωση*.

ηλύσιος στη φρ. *Ηλύσια Πεδία*

< αρχ. *ἠλύσιον (πεδίον)*, για το οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι είναι προελληνική (μη Ι.Ε.) λέξη. Ωστόσο, κατ' άλλη εκδοχή, η λ. θα πρέπει να συνδεθεί με το αρχ. επίθ. *ἐνηλύσιος* «χτυπημένος από κεραυνό», το οποίο είχε μάλλον παρερμηνευθεί από τους αρχαίους και κανονικά σήμαινε αυτόν «που βρίσκεται στα Ηλύσια». Συνεπώς, η λ. εμφανίζει θ. *ἠλυ-* / *ἐλυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στον ρηματ. τύπο *ἐλεύσομαι* (βλ.λ. *έλευση*). Σύμφωνα με εντελώς διαφορετική άποψη, η λ. συνδέεται με το χεττ. *wellu-* «λιβάδι» και αναλύεται **wēlu-siya-*, δηλώνοντας τον μυθικό μεταθανάτιο τόπο των βασιλέων – ηρώων.

-ημα παραγ. τέρμα

λόγ. παραγ. τέρμα, που σχηματίστηκε κατά το πρότυπο τού αρχ. *-ημα* (π.χ. *μάθ-ημα*, *πάθ-ημα*, με βάση το αρχικό ληκτικό τέρμα *-μα*, βλ.λ.) και απαντά σε ελληνογενείς (κυρίως γλωσσολογικούς) όρους ως μεταφορά των γαλλ. *-ème*, αγγλ. *-eme*, π.χ. γαλλ. *phonème* «φώνημα», αγγλ. *lex-eme* «λέξημα» κ.ά.

ήμαρ → ημέρα

ήμαρτον «αμάρτησα»

< αρχ. *ἥμαρτον*, αόρ. β΄ τού ρ. *ἁμαρτάνω* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται ως επιφώνημα μεταμέλειας ήδη από την ελνστ. εποχή με αφετηρία φρ. τής Κ.Δ. (π.χ. Λουκ. 15,18: *Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου*).

ημεδαπός

< αρχ. *ἡμεδαπός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *ἡμε-* (τής αντωνυμίας *ἡμεῖς*, βλ.λ.) + πρόσφυμα *-δ-* (κατά το αντίθετο *ἀλλοδ-απός*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-απός*. Κατά τα *ἀλλοδ-απός*, *ποδ-απός* σχηματίστηκαν (με ανασυλλαβισμό) τα αρχ. *ἡμε-δ-απός*, *παντο-δ-απός*. ☛ σχολιο λ. ξένος.

ημείς

< αρχ. *ἡμεῖς* / *ἄμμες* (αιολ.) / *ἁμές* (δωρ.) < **ἄσ-με* (αρχικώς τύπος αιτιατικής) < Ι.Ε. **n̥s-sme* || σανσκρ. *asmán*, λατ. *nōs* (> γαλλ. *nous*, ισπ. *nos*, ιταλ. *noi*), αρχ. γερμ. **uns-az* «εμάς» (> γερμ. *uns*, αγγλ. *us*, ολλ. *ons*) || αρχ. *ἡμέ-τερος*, *ἡμε-δ-απός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *εμείς*.

ημέρα

< αρχ. *ἡμέρα* / *ἁμέρα* (δωρ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ξ 93: *ὅσσαι γὰρ νύκτες τε καὶ ἡμέραι ἐκ Διός εἰσιν*] (η

δασύτητα απαντά μόνο στον ιων.-αττ. τύπο και οφείλεται σε αναλογία προς το αντίθετο *έσπέρα*), μεταπλασμένος τύπος τού ουσ. *ἦμαρ, -ατος* (ήδη ομηρικού), που συνδ. με αρμ. *awr* «ημέρα». Ο τύπος *μέρα* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ημερήσιος < αρχ. *ἡμερ-ήσιος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 22: *ὦ χαῖρε λαμπτήρ, νυκτὸς ἡμερήσιον φάος πιφαύσκων*].

ΣΥΝΘ. ημερ(ο)-: *ημερό-βιος* (ελνστ.), *ημερο-δείκτης* (λόγ. [1879]), *ημερο-μηνία* (λόγ. [1833]), *ημερο-μίσθιο* (λόγ. [1821], μεταφρ. δάνειο), *ημερο-νύκτιο* (ελνστ.), *ημερο-σκόπος* (αρχ.) κ.ά.

-ήμερος: *εφ-ήμερος, δι-ήμερος, ολιγο-ήμερος, ολο-ήμερος, μονο-ήμερος, πολυ-ήμερος* κ.ά.

ημεραλωπία «πάθηση τής όρασης»

λόγ. [1844], < ελνστ. *ἡμεράλωψ, -ωπος*, που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *νυκτάλωψ*, το οποίο συνδύαζε δύο αντίθετες σημασίες: «αυτός που βλέπει τη νύχτα (και όχι την ημέρα)» και «αυτός που δεν βλέπει τη νύχτα (αλλά μόνο την ημέρα)» (αμφότερες στον Ιπποκράτη). Βλ. αναλυτικά στο λ. *νυκταλωπία*. Η λ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *héméralopie* και δηλώνει αυτόν «που δεν βλέπει κατά τη διάρκεια τής ημέρας».

ημερήσιος → ημέρα

ημερίδα

λόγ. [1894], < *ημέρα* + παραγ. τέρμα *-ίς, -ίδος*, απόδ. τού γαλλ. *matinée*, διαφ. από το αρχ. *ἡμερίς (ἄμπελος)* «ήμερο κλήμα».

ήμερος

< αρχ. *ἥμερος* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι εικαζόμενες συνδέσεις με σανσκρ. *yāmati* «δαμάζω» ή με παλ. γερμ. *jāmar* «λυπημένος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ημερεύω < μεσν. *ἡμερ-εύω* (διαφ. το αρχ. *ἡμερεύω* «περνώ την ημέρα»)

ημέρευ-ση < *ημερεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ημερώνω < μεσν. *ἡμερ-ώνω* < αρχ. *ἡμερ-ῶ (-όω)* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 150: *χθόνα ἀνήμερον τιθέντες ἡμερωμένην*]

ημέρωμα < ελνστ. *ἡμέρω-μα* «καλλιεργημένο φυτό – τρυφερότητα, ηπιότητα» < αρχ. *ἡμερ-ῶ (-όω)*

ημέρωση < ελνστ. *ἡμέρω-σις* < αρχ. *ἡμερ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. εξ-ημερώνω, εξ-ημέρωση, εξ-ημερώσιμος, εξ-ημερωτικός.

ημέτερος

< αρχ. *ἡμέτερος* < θ. *ἡμε-* (τής αντωνυμίας *ἡμεῖς*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τερος*, πβ. κ. *υμέ-τερος*.

ημι- λεξικό πρόθεμα

< αρχ. *ἡμι-* < I.E. **sēm-i-* (προφανώς συνδ. με την I.E. ρίζα **sem-* «ένας») || σανσκρ. *sāmi*, λατ. *sēmi-* (πβ. λατ. επίθ. *semi-deus* «ημίθεος», *semi-factus* «ημιτελής»), παλ. γερμ. *sāmi-* || αρχ. *ἥμι-συς* (βλ.λ.). Από την αρχ. εποχή μαρτυρείται πλήθος συνθέτων, π.χ. *ἡμι-κύκλιο(ν), ἡμι-μαθής, ἡμί-ονος* κ.ά.

ΣΥΝΘ. ημι-: *ημι-αργία, ημί-αιμος, ημί-γυμνος, ημι-λιπόθυμος, ημι-μαθής, ημι-ορεινός, ημί-ρρευστος* κ.ά.

ημιαστέρας

< *ημι-* + *αστέρας*, απόδ. τού διεθνούς αγγλ. όρου *quasar*, που έχει μεταφερθεί στην Ελληνική ως *κβάζαρ* (βλ.λ.).

ημιθανής «μισοπεθαμένος»

< ελνστ. *ἡμιθανής* < αρχ. *ἡμι-* (βλ.λ.) + *-θαν(ής)*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *θνήσκω* (βλ.λ.), πβ. αόρ. β' *ἔ-θαν-ον*.

ημιμαθής

< ελνστ. *ἡμιμαθής* < αρχ. *ἡμι-* (βλ.λ.) + *-μαθ(ής)*, από θ. τού αρχ. *μανθάνω* (βλ.λ. *μαθαίνω*).

ημίονος «μουλάρι»

< αρχ. *ἡμίονος* [ήδη ομηρικό] < *ἡμί-* (βλ.λ.) + *ὄνος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. ημιον-ηγός < ελνστ. *ἡμιον-ηγός* < *ἡμίον(ος)* + *-ηγός* (με έκταση τού αρχικού φωνήεντος εν συνθέσει) < *ἄγω*.

ημιπληγία

< μεσν. *ἡμιπληγία / ἡμιπληξία* < ελνστ. *ἡμιπληγής* «χτυπημένος ή ανάπηρος από τη μία πλευρά» < αρχ. *ἡμι-* (βλ.λ.) + *-πληγ(ής)*, από θ. τού αρχ. *πλήττω* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β' *ἐ-πλήγ-ην*, ουσ. *πληγ-ή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ημιπληγ-ικός, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hémiplégique*.

ημισέληνος

λόγ. [1856], < *ημι-* (βλ.λ.) + *-σεληv(ος)* < *σελήνη*, απόδ. τού τουρκ. *yarımay*. Το σύμβολο τής ημισελήνου εμφανίζεται στον μουσουλμανικό κόσμο από τον 13ο αι.

ήμισυς

< αρχ. *ἥμισυς / ἥμιτυς* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Z 193: *δῶκε δέ οἱ τιμῆς βασιληΐδος ἥμισυ πάσης*] < *ἡμι-* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-συς / -τυς*, πβ. κ. *πλα-τύς*. Ορισμένοι υποθέτουν ότι το β' συνθετικό δεν είναι επίθημα, αλλά ότι πρόκειται για το I.E. **teu-* «ισχυρός». Βλ.λ. *ενάμισης*.

ημισφαίριο

< αρχ. *ἡμισφαίριον* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ οὐραν.* 293b.25-6: *ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ γῆ κέντρον, ἀλλ' ἀπέχει τὸ ἡμισφαίριον αὐτῆς ὅλον*] < *ἡμι-* (βλ.λ.) + *-σφαίρ(ιον)* < *σφαῖρα* (βλ.λ.). Η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *hemisphere*, γαλλ. *hémisphère*, γερμ. *Hemisphäre* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ημισφαιρ-ικός, λόγ. [1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hémisphérique*.

ημιτελής
< αρχ. *ἡμιτελής* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 701: *δόμος ἡμιτελής*] < *ἡμι-* (βλ.λ.) + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.).

ημίτονο
< *ημί-* (βλ.λ.) + *τόνο(ς)* (στην αρχ. σημ. «ταινία, σχοινί», ουδ. κατά τον αρχ. μουσ. όρο *ἡμιτόνιον* «μισός τόνος», που απαντά στον Αριστόξενο τον 4ο αι. π.Χ.), απόδ. τού γαλλ. *sinus* (< λατ. *sinus* «πτυχή ενδύματος, καμπύλη»), που χρησιμοποιήθηκε ως μαθημ. όρος για να αποδώσει το αραβ. *djaub* «πτυχή ενδύματος – μισή χορδή».

ημίφωνο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἡμίφωνον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἡμίφωνος* (μαρτυρείται ως ελνστ.) < *ἡμί-* (βλ.λ.) + *-φων(ος)* < *φωνή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαρκές σύμφωνο» (όπως το προσδιόρισε ο Αριστοτέλης και κατόπιν οι μτγν. γραμματικοί, πβ. Αριστ. *Ποιητ.* 1456b: *ἔστιν δὲ ταῦτα φωνῆεν μὲν τὸ ἄνευ προσβολῆς ἔχον φωνὴν ἀκουστήν, ἡμίφωνον δὲ τὸ μετὰ προσβολῆς ἔχον φωνὴν ἀκουστήν, οἷον τὸ Σ καὶ τὸ Ρ· ὡς προσβολή* νοείται ο φραγμός ή η επαφή τής γλώσσας στη στοματική κοιλότητα) → σύγχρ. γλωσσολ. όρος «φθόγγος που λειτουργεί άλλοτε ως φωνήεν και άλλοτε ως σύμφωνο» (με επίδρ. τού γερμ. *Halbvokal*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ημιφων-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sémivocalique*.
ΣΥΝΘ. ημιφωνο-ποίηση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sémivocalisation*.

ημίψηλο
ουδ. (κατά το ουσ. *καπέλο*) τού λόγ. επιθ. *ημύψηλος* (πβ. φρ. *ημυψηλοφόρα πρόσωπα*, 1892) < *ημ(ι)-* + *υψηλός*, με γραφή *-ί-* κατά τα σύνθ. από *ημι-*.

ημιώροφος
< *ημι-* + *όροφος* (με έκταση τού αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *δι-ώροφος*, *τρι-ώροφος*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Halbgeschoß*.

ηνίο «γκέμι»
< αρχ. *ἡνίον* (συνήθ. πληθ. *ἡνία*, ήδη μυκ. θηλ. *a-ni-ja*) < **ἀνσ-ία* (με πρόληψη τής δασύτητας), που πιθ. συνδ. με λατ. *ānsa* «λαβή» και μέσ. ιρλ. *ē(i)si* «χαλινάρι».

ηνίοχος
< αρχ. *ἡνίοχος* [ήδη ομηρικό] < *ἡνί(ον)* + λεξικό επίθημα *-οχ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἔχω*, πβ. κ. *κάτ-οχος*, *έν-οχος*.

-ήντα
ληκτικό τέρμα που προέρχεται από αριθμητ. τα οποία δηλώνουν ηλικία, π.χ. *πεν-ήντα*, *εξ-ήντα*, *εβδομ-ήντα*.

ήνυστρο «το τέταρτο στομάχι των μηρυκαστικών»
< αρχ. *ἤνυστρον* < **Fήνυσ-τρον* (με παραγ. τέρμα *-τρον*) < Ι.Ε. **wenes-* (β΄ συλλαβή σε *-υ-* ίσως κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *ὑστέρα* «μήτρα») || παλ. γερμ. *wenest* «κοιλιά», σανσκρ. *vaniṣṭhú-* «παχύ έντερο». Δεν αποκλείεται η παρασύνδεση προς το αρχ. ρ. *ἀνύω* «επιτελώ, επιτυγχάνω – φέρω εις πέρας», παράλλ. τύπο τού αρχαιότερου *ἄνυμι* (βλ.λ. *διανύω*).

ηνωμένος
< αρχ. *ἡνωμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἑνῶ (-όω)*, βλ.λ. *ενώνω*.

ήξεις αφήξεις
< αρχ. φρ. *ἥξεις ἀφήξεις*, μέλλ. των ρ. *ἥκω*, *ἀφήκω* (βλ.λ. *ανήκω*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ήξεις αφήξεις
Η φρ. ***ήξεις αφήξεις*** αποτελεί τμήμα πασίγνωστου χρησμού που αποδιδόταν κατά παράδοση στο μαντείο των Δελφών και μπορούσε να ερμηνευθεί διττώς ανάλογα με τη θέση τής παύσης: α) *ἥξεις, ἀφήξεις, οὐ θνήξεις ἐν πολέμῳ* «θα φθάσεις, θα επιστρέψεις, δεν θα πεθάνεις στον πόλεμο», β) *ἥξεις, ἀφήξεις οὐ, θνήξεις ἐν πολέμῳ* «θα φθάσεις, δεν θα επιστρέψεις, θα πεθάνεις στον πόλεμο». Η δισημία αυτή επέτρεπε στους λειτουργούς τού μαντείου να ισχυρίζονται ότι σε κάθε περίπτωση είχαν επαληθευτεί.

ήπαρ
< αρχ. *ἧπαρ, -ατος* < Ι.Ε. **yekʷr̥(-t)* «ήπαρ, συκώτι» || λατ. *jecur, -oris*, σανσκρ. *yákr̥t*, αρχ. περσ. *jigar*, πιθ. κ. αρμ. *leard*, αρχ. γερμ. **librō-* (> γερμ. *Leber*, αγγλ. *liver*, ολλ. *lever*). Βλ. κ. *συκώτι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηπατικός < ελνστ. *ἡπατ-ικός*
ηπατίτιδα < αρχ. *ἡπατ-ῖτις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ηπαρ-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *héparine*
ηπάτ-ωμα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hépatome*.
ΣΥΝΘ. ηπατο-: *ηπατο-κυτταρικός* (μεταφρ. δάνειο), *ηπατο-λογία* (λόγ. [1861], ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηπατο-μεγαλία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηπατο-νεφρικός* (μεταφρ. δάνειο), *ηπατο-πάθεια* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ηπατο-ρραγία*, *ηπατο-ρραφία*, *ηπατο-τομία* (λόγ. [1861], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

ήπειρος
< αρχ. *ἤπειρος* / *ἄπειρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 399: *νῆχε δ' ἐπειγόμενος ποσὶν ἠπείρου ἐπιβῆναι*],

αρχική σημ. «ξηρά γη» (σε αντιδιαστολή προς τη λ. *θάλασσα*), < **āπερ-jo-ς* < Ι.Ε. **apero-* «όχθη» || παλ. δυτ. γερμ. **ōbera-* (> γερμ. *Ufer*, ολλ. *oever*), ίσως και αρμ. *ap'n*. Ας σημειωθεί ότι η λ. *ἤπειρος* χρησιμοποιείται ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. ως τοπωνύμιο που προσδιορίζει την περιοχή μεταξύ τής οροσειράς τής Πίνδου, τού Ιονίου Πελάγους και τής Πρέβεζας (π.χ. το βασίλειο τού Πύρρου, ελνστ. τίτλος *Πύρρος ὁ Ἠπειρώτης, Βασιλεὺς Ἠπειρωτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηπειρώτης < αρχ. *ἠπειρ-ώτης* «στεριανός, τής ξηράς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.54.4: *καὶ γὰρ ἠπειρῶταί τε ὄντες ἐναυμαχήσαμεν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ*] → ήδη αρχ. σημ. «σχετικός με την Ήπειρο, κάτοικος τής Ηπείρου» (σε απόσπ. τού Αριστοτέλη)

ηπειρωτικός < αρχ. *ἠπειρωτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.1.12: *ἠπειρωτικὰ ἔθνη*] < *ἠπειρ-ώτης*.

ΣΥΝΘ. ηπειρο-γένεση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *epeirogenesis*.

ήπιος

< αρχ. *ἤπιος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 230: *μή τις ἔτι πρόφρων ἀγανὸς καὶ ἤπιος ἔστω σκηπτοῦχος βασιλεύς*], ίσως συνδ. με σανσκρ. *āpi-* «φίλος». Έχει διατυπωθεί η ευφυής υπόθεση ότι το επίθ. *ἤπιος* πλάστηκε κατ' αντιδιαστολή προς το *νήπιος* και ως αντίθετό του, με αφετηρία παροιμιακές φρ. όπως *πατὴρ ὣς ἤπιος ἦν*, όπου η ηπιότητα θεωρείται πατρική ιδιότητα. Κατά την υπόθεση αυτή, το επίθ. *νήπιος* σήμαινε αρχικώς αυτόν «που δεν μπορεί να μιλήσει» (κατ' επέκταση τον «παιδαριώδη, ανόητο»), αν αναλύεται **νε-ἔπ-ιος* (από **νε-* στερητ. + θ. τού ουσ. *ἔπ-ος* «λόγος, ομιλία»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηπιότητα < ελνστ. *ἠπι-ότης, -ητος*.

Ήρα

< αρχ. *Ἥρα* (ήδη μυκ. *E-ra*), πράγμα που αποκλείει την αναγωγή σε **ΗρFā*. Ίσως συνδ. με το ουσ. *ἥρως* (βλ.λ. *ήρωας*) ή με το Ι.Ε. **yēr-*, από όπου προέρχεται η λ. *ὥρα* (βλ.λ.). Σύμφωνα με την τελευταία άποψη, το θεωνύμιο θα προσδιόριζε την *Ήρα* ως «θεότητα τού έτους». Δεν αποκλείεται η προελλην. αρχή τού θεωνυμίου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Ηραίο < αρχ. *ἡρ-αῖον* (ενν. *ἱερόν*).

ηράκλειος

< αρχ. *ἡράκλειος* < κύρ. όν. *Ἡρακλῆς / Ἡρακλέης* < *Ἥρα* + *-κλε(ης)* < ουσ. *κλέος* «δόξα, υπόληψη» (βλ.λ.).

ήρεμος

< ελνστ. *ἤρεμος* (υποχωρητ.) < αρχ. *ἠρεμῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Περὶ ἱππ.* 9.9.3-4: *ἀγαθὸν δὲ ἐθίζειν αὐτὸν καὶ τὸ ἠρεμεῖν, μάλιστα ἐπὶ θυμοειδοῦς ἵππου*] < επίρρ. *ἠρέμα*, το οποίο πιθ. συνδ. με σανσκρ. *rámate* «ηρεμώ», γοτθ. *rimis* «ανάπαυση», παλ. ιρλ. *fo-rimim* «τοποθετώ», αν το αρχικό *ἠ-* θεωρηθεί προθεματικό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηρεμία < αρχ. *ἠρεμ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Αἴας* 208-9: *τί δ' ἐνήλλακται τῆς ἠρεμίας νὺξ ἥδε βάρος;*] < ρ. *ἠρεμῶ (-έω)*

ηρεμισ-τικός < θ. *ηρεμισ-* (αρχ. *ἠρεμίζω* «καθησυχάζω») + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *tranquillisant*.

-ήρης παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) από το θ. τού ρ. *ἀραρίσκω* «τακτοποιώ, προετοιμάζω – συνδέω, συνάπτω» (βλ.λ. *αριθμός*) και θα έδινε στο σχηματιζόμενο επίθ. τη σημ. «συνδεδεμένος, εφοδιασμένος (με κάτι)» (πβ. ομηρ. *χαλκ-ήρης, θυμ-ήρης*). Από την Αρχαιότητα το τέρμα *-ήρης* μεταβλήθηκε σε απλό επίθημα χωρίς ιδιαίτερη σημασία, το οποίο απαντά σε επίθ. που δηλώνουν ιδιότητα, π.χ. *μον-ήρης, φρεν-ήρης, ποδ-ήρης*.

ήρθα → ήλθα

-ηρός παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από το Ι.Ε. επίθημα **-ro-* με επαύξηση *-η-* (δηλ. [ē]) και προσκολλάται στη θεματική βάση αρχ. ονομάτων, π.χ. *πον-ηρός, δαπαν-ηρός, αὐστ-ηρός, λυπ-ηρός, ὀδυν-ηρός*. Βλ. κ. *-ερός*.

ήρωας

< μεσν. *ἥρωας* < αρχ. *ἥρως, -ωος* (ήδη μυκ. δοτ. *ti-ri-si-ro-e*: σύνθ. *τρισ-ήρωι*), το οποίο πιθ. συνδ. με το θεωνύμιο *Ἥρα* (βλ.λ.). Ορισμένοι θεωρούν ότι προέρχεται από Ι.Ε. **ser-* με σημ. «προστατεύω, προφυλάσσω», που απαντά επίσης με τη μορφή **(s)wer-* (> λατ. *servus* «υπηρέτης – φρουρός»). Δεν αποκλείεται η πιθανότητα δανείου. Η σημ. «βασικός χαρακτήρας θεάματος (θεατρικού, κινηματογραφικού έργου)» οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *héros*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ηρωικός < αρχ. *ἡρω-ϊκός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Κρατ.* 398e.2-3: *ὥστε ῥητόρων καὶ σοφιστῶν γένος γίγνεται τὸ ἡρωϊκὸν φῦλον*]

ηρω-ισμός, λόγ. [1797], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *héroïsme* (διαφ. το ελνστ. *ἡρωϊσμός* «λατρεία, θαυμασμός των ηρώων»)

ηρώο < αρχ. *ἡρῷ-ον* (ενν. *ἱερόν*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

ΣΥΝΘ. ηρωο-: *ηρωο-λατρία, ηρωο-ποιώ, ηρωο-ποίηση* κ.ά.

ηρωίνη

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *héroïne* < γερμ. εμπορικό σήμα *Heroin*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *ἥρως* και με παραγ. τέρμα *-in*, λόγω τού αισθή-

ματος υπερβολικής ευφορίας και ισχυρής δράσης που ασκεί στον οργανισμό.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ηρωίνη

Η ***ηρωίνη*** είναι παράγωγο τής μορφίνης και αρχικώς αναπτύχθηκε από τον Γερμανό χημικό Felix Hoffmann, ο οποίος εργαζόταν στην εταιρεία Bayer προς το τέλος τού 19ου αιώνα, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί ως αναλγητικό φάρμακο και υποκατάστατο τής μορφίνης. Εντούτοις, ήδη από τη δεκαετία τού 1910 η ουσία συναντάται στις Η.Π.Α. ως ενδοφλέβιο ναρκωτικό.

ηρώο → **ήρωας**

-ης, -ης, -ες

αρχ. ληκτικό τέρμα τριγενών και δικαταλήκτων επιθέτων (π.χ. *ἀσθεν-ής, εἰλικριν-ής, εὐγεν-ής, συνήθ-ης*), που συνέβαλε στον σχηματισμό των λεξικών επιθημάτων *-ώδης* (βλ.λ., π.χ. αρχ. *ἀμμ-ώδης, βραχ-ώδης*) και *-ειδής* (βλ.λ., π.χ. αρχ. *θεο-ειδής, θυμο-ειδής, τροχο-ειδής*).

-ήσιος παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από επίθ. σε *-σιος* (με συριστικοποίηση από *-τιος*), των οποίων η θεματική βάση έληγε σε *-η* (π.χ. αρχ. *γνή-σιος, γενετή-σιος, φιλοτή-σιος*), αλλά κατόπιν (με επανανάλυση) αυτονομήθηκε (π.χ. αρχ. *ἐτ-ήσιος*). Στην επέκτασή του συνέβαλαν διάφορα πατριδωνυμικά ποικίλης προελεύσεως (π.χ. αρχ. *Ἰθακ-ήσιος, Ἐπτανήσ-ιος, Μιλήσ-ιος* < **Μιλήτ-ιος*), ενώ αργότερα συνέπεσε με λατινογενή επίθ. τής ελνστ. και μεσν. εποχής (π.χ. *καστρ-ήσιος* < λατ. *castr-ēnsis*), με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται έκτοτε ως αυτοτελές επίθημα (π.χ. μεσν. *λιβαδ-ήσιος*, ν.ελλ. *μοσχαρ-ήσιος, βουν-ήσιος*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

-ίσιος ή -ήσιος;

Η γραφή *-ίσιος* τής σχολικής γραμματικής είχε ως αφετηρία την άποψη ότι τα επίθετα αυτής τής κατηγορίας προέρχονται από τα λατινογενή σε *-e(n)sis* με το σκεπτικό ότι μπορούν να απλογραφηθούν στην ελληνική τους απόδοση. Εντούτοις, όπως προέκυψε από την ετυμολογική ανάλυση, κύριο πρότυπο των επιθέτων αυτών υπήρξαν τα αρχ. και τα πατριδωνυμικά σε ***-ήσιος***, πράγμα που καθιστά λογικότερη την ορθογραφική ενοποίηση όλων των κατηγοριών σε αυτή τη γραφή (με *-η-*).

ήσκιος

< μεσν. *ἤσκιος* < αρχ. *σκιά* (βλ.λ.), με αλλαγή γένους και προσθήκη τού αρκτικού τονουμένου *ἤ-* κατ' επίδραση τού ουσ. *ἥλιος*, που θεωρήθηκε αντίθετο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ησκι-ώνω

ήσκιω-μα < *ησκιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ίσκιος ή ήσκιος;

Εφόσον η λέξη έχει σχηματιστεί κατ' αναλογίαν προς το *ήλιος*, το αρκτικό φωνήεν θα πρέπει να γράφεται όπως στην αρχική λέξη: ***ήσκιος***. Η γραφή *ίσκιος* τής σχολικής γραμματικής δεν δικαιολογείται ετυμολογικά.

ήσσων «μικρότερος, λιγότερος»

< αρχ. *ἥσσων, -ονος / ἥττων* (αττ.) < **ἧκ-jō-*, από το θ. τού επιρρ. *ἧκα* «λίγο» (με επική ψίλωση), που συνδ. με το λατ. *segnis* «νωθρός, οκνός», καθώς και με τα αρχ. *ἥκιστα* «ελάχιστα» (υπερθ. βαθμός) και *ἧττα* (βλ.λ.).

ήσυχος

< αρχ. *ἥσυχος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 118-9: *ἥσυχοι ἔργ' ἐνέμοντο σὺν ἐσθλοῖσιν πολέεσσιν*], αγν. ετύμου, ίσως προελλην. όρος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ησυχία < αρχ. *ἡσυχ-ία* [ήδη ομηρικό]

ησυχάζω < αρχ. *ἡσυχ-άζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 327: *σὺ δ' ἡσύχαζε μηδ' ἄγαν λαβροστόμει*]

ησυχασ-μός, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ *hesychasm*

ησυχαστής < ελνστ. *ἡσυχασ-τής* «ερημίτης, ασκητής» (από τον 4ο αι. μ.Χ.) < αρχ. *ἡσυχ-άζω*

ησυχαστικός < ελνστ. *ἡσυχασ-τικός* «καταπραϋντικός» < θ. *ἡσυχασ-* (< αρχ. *ἡσυχ-άζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός* → μεσν. σημ. «μοναστικός, ασκητικός».

ΣΥΝΘ. ρήματα (και τα παράγωγα αυτών): **αν-ησυχώ**, *αν-ήσυχος, αν-ησυχία* – **εφ-ησυχάζω**, *εφ-ησυχασμός* – **καθ-ησυχάζω**, *καθ-ησυχαστικός* κ.ά.

ήτα

< αρχ. *ἦτα*, σημιτ. αρχής (heth), όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχ. επιγραφές. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ήτα

Το γράμμα *ήτα* (***Η***) χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην αλφαβητική Ελληνική για να δηλώσει τη δασεία, έναν φθόγγο σαν άχνα που σημειωνόταν στη γραφή (π.χ. *ΗΑΛΜΑ*: *ἅλμα*, *ΗΕΛΙΟΣ*: *ἥλιος*, *ΚΗΑΡΑ*: *χαρά*). Προς το τέλος τού 5ου αι. π.Χ. το γράμμα αυτό ορίστηκε να δηλώνει το μακρό ανοικτό Ε [ę̄], το οποίο μέχρι τότε δηλωνόταν απλώς από το έψιλον, χωρίς να σημειώνεται η διάκριση ποσότητας. Αυτό είχε ως συνέπεια σοβαρές αλλαγές στην οπτική εικόνα τής Ελληνικής, επηρεάζοντας τη μορφή των λέξεων όπως τη γνωρίζουμε σήμερα (π.χ. *ΤΗΡΕΝΟΣ*: *θρῆνος*, *ΗΕΛΛΕΝΕΣ*: *Ἕλληνες*, *ΗΙΣΤΕΜΙ*: *ἵστημι*, *ΗΕΡΟΣ*: *ἥρως*). Για τη δήλωση τού δασέος φθόγγου χρησιμοποιήθηκε το αριστερό

τμήμα τού γραφήματος Η, το ⊢, από το άνω ήμισυ τού οποίου προέκυψε η δήλωση τής **δασείας** (ʽ). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δασεία*.

ητακισμός
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *etacismus*, που σχηματίστηκε από το *ἦτα* κατ' αναλογίαν προς τον τύπο *iotacismus* < ελνστ. *ἰωτακισμός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ητακιστής, λόγ. [1854]
ητακιστ-ικός < *ητακιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ήτοι «δηλαδή»
< αρχ. *ἤτοι* < *ἦ τοι* «βεβαίως, αληθώς» < *ἦ* «αληθώς, όντως» (βλ.λ. *ήδη*) + *-τοι*, εγκλιτικό μόριο δοτικής πτώσεως τού β΄ προσώπου τής προσ. αντωνυμίας *σύ / τύ* (πβ. κ. *καί-τοι, μέν-τοι*). Η λ. χρησιμοποιείται ως επιβεβαιωτικό μόριο, καθώς και στις μεταβάσεις σε άλλη πρόταση.

ήττα
< αρχ. *ἧττα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Μενέξ.* 247a.5-6: *ἂν μὲν νικῶμεν ὑμᾶς ἀρετῇ, ἡ νίκη αἰσχύνην φέρει, ἡ δὲ ἧττα, ἐὰν ἡττώμεθα, εὐδαιμονίαν*], υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *ἡττῶμαι (-άο-)* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. ηττο-: *ηττο-πάθεια* (απόδ. τού γαλλ. *défaitisme*), *ηττο-παθής* (απόδ. τού γαλλ. *défaitiste*).

ηττώμαι
< αρχ. *ἡττῶμαι (-άο-) / ἡσσῶμαι* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, πβ. *απόσπ.* 103.1(a): *ὑπ' οὐδενὸς ἂν ἡττηθείη ἡ λύπη*] < επίθ. *ἥσσων / ἥττων* «μικρότερος, κατώτερος» (βλ.λ.), πιθ. κατ' αναλογίαν προς το αρχ. συνώνυμο *νικῶμαι*.

ήττων → ήσσων

ηφαίστειο
λόγ. [1812], < αρχ.*῞Ηφαιστ(ος)* «μυθικός θεός τής φωτιάς» + παραγ. τέρμα *-ειο*, που εμφανίστηκε ως ουσιαστικοπ. επίθ. κατά παράλειψη των ουσ. *όρος, ενέργεια, κρατήρας* κ.ά. Σχηματίστηκε ως μεταφρ. δάνειο από λατινογενείς όρους (π.χ. γαλλ. *volcan* < ιταλ. *volcano* < λατ. *Volcānus / Vulcānus*), που αποτελεί τη λατ. ονομασία τού Ηφαίστου για τον θεό τής φωτιάς και κατόπιν χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την Αίτνα και το ηφαίστειό της. Βλ. κ. *βουλκανιζατέρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηφαιστει-ακός, λόγ. [1861]
ηφαιστει-ότητα, λόγ. [1883], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *volcanisme*
ηφαιστει-ώδης, λόγ. [1861].
ΣΥΝΘ. ηφαιστειο-: *ηφαιστειο-γενής* (λόγ. [1867], απόδ. τού γαλλ. *volcanique*), *ηφαιστειο-λογία* (μεταφρ. δάνειο), *ηφαιστειο-λόγος* (λόγ. [1877]) κ.ά.

῞Ηφαιστος
< αρχ.*῞Ηφαιστος* (ήδη μυκ. όν. *a-pa-i-ti-jo*), προελληνικό θεωνύμιο, πιθ. δάνειο.

ηχ(ο)- → ήχος

ηχοληψία
< *ηχο-* + *-ληψ(ία)* < *λήψη* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Tonaufnahme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηχολήπ-της.

ηχοποίητος
< *ηχο-* + *-ποιητος* (για λέξεις πλασμένες με βάση ήχους, π.χ. *γαβγίζω*) < ρ. *ποιώ*, που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το *χειρο-ποίητος*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

ήχος
< αρχ. *ἦχος*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἠχή / ἀχά* < **Fāχā*, από θ. που απαντά αναδιπλασιασμένο στο αρχ. *ἰάχω* < **Fι-Fάχ-ω* (βλ.λ. *ιαχή*) και συνδ. με λατ. *vāgiō* «κλαυθμυρίζω – αντηχώ» (> γαλλ. *vagir*), λιθ. *svagiù* «αντηχώ», παλ. αγγλ. *swōgan* > αγγλ. *sough* «θροΐζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ηχείο < ελνστ. *ἠχ-εῖον* «κύμβαλο, τύμπανο» → Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *(sound-box) resonator*
ηχ-ηρός, λόγ. [1871], < *ήχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sonore*
ηχηρ-ότητα, λόγ. [1894], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sonorité*
ηχητικός < ελνστ. *ἠχη-τικός* < αρχ. *ἠχή* (παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἦχος*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
ηχητικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sonorité*
ηχώ < αρχ. *ἠχ-ῶ (-έω)* < *ἠχ-ή*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἦχος*.
ΣΥΝΘ. ηχ(ο)-: *ηχ-αγωγός* (λόγ. [1888]), *ηχο-αίσθημα* (απόδ. τού αγγλ. *audibility*), *ηχο-απορροφητικός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sound-absorbing*), *ηχο-βολισμός*, *ηχο-γράφος* (απόδ. τού αγγλ. *sound recorder*), *ηχο-εντοπισμός* (ως βιολογικός όρος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *echolocation*, υβριδικό σύνθ.), *ηχο-καταστολή*, *ηχο-καρδιογράφημα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *échocardiogramme*), *ηχό-μετρο* (λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sonomètre*, υβριδικό σύνθετο), *ηχο-μιμητικός* (λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *lautnachahmend*), *ηχο-ποίητος*, *ηχο-ρρύπανση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sound pollution*), *ηχό-χρωμα* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Klangfarbe*) κ.ά.
-ηχος: *ά-ηχος, κακό-ηχος, από-ηχος, υπέρ-ηχος, εύ-ηχος, πολύ-ηχος, οξύ-ηχος, οκτώ-ηχος* κ.ά.
-ηχώ (και τα παράγωγα αυτών): *συν-ηχώ, συν-ήχηση – απ-ηχώ, απ-ήχηση – κατ-ηχώ, κατ-ήχηση, κατ-ηχητής, κατ-ηχητικός – αντ-ηχώ, αντ-ήχηση – παρ-ηχώ, παρ-ήχηση* κ.ά.

ηχώ (η)

< αρχ. *ἠχώ*, *-οῦς*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἠχή*, για το οποίο βλ.λ. *ήχος*.

ηωζωικός «γεωλογική περίοδος»

< *ηω-* (< αρχ. *ἠώς* «αυγή», βλ.λ.) + *ζωικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *eozoic*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την υποθετική περίοδο τής πρώτης εμφάνισης ζωικών όντων στη Γη.

ηώκαινο

< *ηω-* (< αρχ. *ἠώς* «αυγή», βλ.λ.) + *-καινο* < αρχ. επίθ. *καινός* «καινούργιος», μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Eocene*.

ηώς

< αρχ. *ἠώς*, *-οῦς* «χάραμα, αυγή» [ήδη ομηρικό, πβ. τον στερότυπο στίχο (π.χ. *Ἰλ.* Α 477): *ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἠώς*], επικός (ιων.) τύπος τού *ἕως*, για το οποίο βλ.λ. *εωθινός*.

θα

μεσν. < *θε να* < *θένα* (με αφομοίωση τού τελικού συμφώνου και κατόπιν απλοποίηση) < *θέλ' να* < ελνστ. *θέλω ἵνα / θέλ(ει) ἵνα* (+ υποτακτική έγκλιση), περιφραστική δήλωση τού μέλλοντα που άρχισε να χρησιμοποιείται την πρώιμη μεσν. εποχή.

θάβω

μεσν. < αρχ. *θάπτω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 71: *θάπτέ με ὅττι τάχιστα πύλας Ἀΐδαο περήσω*] (που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού αορίστου *ἔ-θαψ-α* κατά το σχήμα *κρύπτω – έκρυψα – κρύβω, ράπτω – έραψα – ράβω*) < θ. **θαφ-* < Ι.Ε. **dhm̥bh-* || αρμ. *damban* «τάφος», αβεστ. *daxma-* || αρχ. *τάφ-ος, ταφ-ή, τάφ-ρος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τάφος, μνήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θάψιμο < μεσν. *θάψ-ιμον* < συνοπτ. θ. *θαψ-* (αρχ. *θάπτω*) + παραγ. τέρμα *-ιμον*

θάφτης < *θάπ-της* < θ. *θαπ-* τού ρ. *θάβω* (πβ. αόρ. **έ-θαπ-σα > έθαψα*) + παραγ. τέρμα *-της*.

θαλάμη

αρχ., παράλλ. τύπος τού ουσ. *θάλαμος* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «φωλιά, τρύπα υδρόβιου ζώου», ενώ στη σύγχρονη εποχή δήλωσε επίσης «το κοίλωμα υποδοχής τού βλήματος» σε πυροβόλο όπλο. Από το αρχ. *θαλάμη* προήλθε επίσης το μεσν. υποκοριστικό *θαλάμι(ν)*.

θαλαμηγός

< ελνστ. *θαλαμηγός (ναῦς)* «είδος βασιλικού αιγυπτιακού πλοίου (με θάλαμο)» < αρχ. *θάλαμ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ηγός* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἄγω*. Η λ. επανήλθε σε χρήση στη σύγχρονη γλώσσα, για να αποδώσει το αγγλ. *yacht* (βλ.λ. *γιοτ*).

θαλαμηπόλος

αρχ. < *θάλαμ(ος)* + συνδ. φωνήεν *-η-* (αντί *-ο-*, προκειμένου να αποφεύγονται οι αλλεπάλληλες βραχείες συλλαβές) + *-πόλος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, γυρίζω» (βλ.λ. *πόλος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναπολώ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

θαλαμηπόλος

Η λ. *πόλος* χρησιμοποιείται εν συνθέσει από την Αρχαιότητα για να προσδιορίσει υπηρέτες, φρουρούς και ιερείς που επιτελούν τα καθήκοντά τους (πβ. κ. *περί-πολος, ἀμφί-πολος, θαλαμη-πόλος*). Ειδικότερα, ***θαλαμηπόλος*** απεκαλείτο η θεράπαινα τής οικοδέσποινας, η οποία υπηρετούσε στο υπνοδωμάτιό της, ενώ αργότερα η ίδια λέξη δηλώνει επίσης ευνούχους υπηρέτες ή ιερείς.

θάλαμος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 142: *ὁρμᾶτ' ἐκ θαλάμοιο τέρεν κατὰ δάκρυ χέουσα*], ίσως συνδ. με τη λ. *θόλος*, η οποία αναφέρεται σε μνημεία στρογγυλού σχήματος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαλαμ-ίσκος, λόγ. [1851]

θαλαμο-ειδής, λόγ. [1807]

θαλαμ-ωτός, λόγ. [1856].

ΣΥΝΘ. θαλαμ(ο)-: *θαλαμ-άρχης* (λόγ. [1868], απόδ. τού γαλλ. *chef de chambrée*), *θαλαμ-ηγός* (βλ.λ.), *θαλαμο-φύλακας* (λόγ. [1893]).

θάλασσα

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 34: *παρὰ θῖνα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης*], ίσως συνδ. με τη «γλώσσα» *δαλόγχαν· θάλασσαν*, την οποία ο λεξικογράφος Ησύχιος θεωρούσε μακεδονική. Μερικοί εικάζουν ότι πρόκειται για δάνειο, ενώ άλλοι αποκλείουν αυτή την εκδοχή και τη συνδέουν με τις λ. *θάλαμος, θολός*, υποστηρίζοντας ότι αρχικώς είχε τη σημ. «βαθύς τόπος – τρύπα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαλασσ-ής

θαλασσινός < ελνστ. *θαλασσ-ινός*

θαλάσσιος < αρχ. *θαλάσσ-ιος* [ήδη ομηρικό. πβ. *Ἰλ.* Β 614: *ἐπεὶ οὔ σφι θαλάσσια ἔργα μεμήλει*], πβ. σύνθ. *υπο-θαλάσσιος*, λόγ. [1867]

θαλασσ-ώνω < μεσν. *θαλασσ-ώνω* «πλημυρίζω» (διαφ. το αρχ. *θαλασσῶ (-όω)* «μετατρέπω σε θάλασσα»)

θαλάσσω-μα < *θαλασσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. θαλασσ(ο)-: *θαλασσ-αετός, θαλασσο-γραφία* (λόγ. [1852], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thalassography*), *θαλασσο-δάνειο* (λόγ. [1817]), *θαλασσό-δαρτος* (λόγ. [1880]), *θαλασσο-θεραπεία* (λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thalassothérapie*), *θαλασσο-κράτορας* (αρχ.), *θαλασσό-λυκος* (πιθ. μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sea wolf*), *θαλασσό-νερο, θαλασσο-πνίγομαι, θαλασσο-πνίχτης, θαλασσο-πούλι, θαλασσο-ταραχή* (λόγ. [1871]), *θαλασσο-φοβία* (λόγ. [1881]), *θαλασσό-χορτο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

θάλασσα

Είναι αξιοσημείωτο ότι η αρχ. λέξη **θάλασσα** δεν συνδέεται ετυμολογικά με τις ελληνικές συνώνυμες *πόντος*, *πέλαγος* ούτε με τη λέξη *ἅλς* (παρά το γεγονός ότι η αρχαία λ. *ἅλς (ἡ)* σήμαινε τη θάλασσα, πβ. ομηρικό *ἁλὸς πελάγη*, και από το *ἅλς* παρήχθησαν πολλές λέξεις τής Ελληνικής, που συνδέονται με τη θάλασσα: π.χ. *παράλιος*, *παραλία* , *ενάλιος*, *αλιεύς*, *αλιεύω*, *αλιεία* και *γιαλός* < αρχ. *αἰγιαλός* < *ἐν αἰγὶ ἁλός* «στο κύμα τής θάλασσας»). Στην πραγματικότητα η λέξη *θάλασσα* ανήκει στις προελληνικές λέξεις, οι οποίες δεν ετυμολογούνται από τα Ελληνικά, μολονότι παραδίδονται πολλές παρετυμολογικές ερμηνείες («λαϊκές ετυμολογήσεις») τής λέξης:

1) < *«θοῶς ἀλλασσομένη καὶ σαλευομένη»*.

2) < *«ἐκ τοῦ θῶ τοῦ σημαίνοντος τὸ "τρέχω" καὶ τοῦ λὰ τὸ ἁλμυρόν, ἤγουν τὸ ἅλας»*.

3) < *«ἐκ τοῦ ἄσσα τοῦ τινάσσεσθαι, τοῦτ' ἔστι θεόν ἅλα τινασσόμενον»*.

4) < *«παρὰ τὸ σάλον σάλασσα καὶ θάλασσα»*.

5) < *«παρὰ τὸ ἆσσον ("ἐγγύτερον") εἶναι θανάτου τοὺς πλέοντας ἐν αὐτῷ»*.

Αντίθετα, φαίνεται να συνδέεται μορφικά με τη λέξη *δαλάγχα* που παραδίδει ο Ησύχιος ως λέξη τής αρχαίας μακεδονικής διαλέκτου. Επίσης, η λέξη *θάλασσα* δεν συνδέεται ετυμολογικά ούτε με τις αντίστοιχες Ι.Ε. λέξεις που έχουν ως αφετηρία τη ρίζα **mar-* (πβ. λατ. *mare* > γαλλ. ***mer***, αρχ. γερμ. **marja-* > γερμ. ***Meer***, παλ. σλαβ. *morje* > πολ. ***morze***). Ας σημειωθεί ότι η ρίζα αυτή φαίνεται να συνδέεται με το αρχ. *μαρμαίρω* «λάμπω, ακτινοβολώ» (από όπου και οι λ. *μάρμαρο*, αρχική σημασία «στιλπνή επιφάνεια που ακτινοβολεί», και *μαρμαρυγή* «λαμπύρισμα») και αρχικώς αναφερόταν στην επιφάνεια τής θάλασσας που ακτινοβολεί, όταν πέφτουν επάνω της οι ακτίνες τού ηλίου.

Λόγω τής ιδιαίτερης σχέσης τού ελληνικού λαού με τη θάλασσα, τα ομόρριζά της είναι πάρα πολλά στη Νέα Ελληνική. Εκτός από όσα αναφέρονται στον φυσικό κόσμο (π.χ. *θαλασσο-πούλι*, *θαλασσ-αετός*, *θαλασσο-κόρακας*, *θαλασσοκράμβη*, *θαλασσόπρασο*, *θαλασσό-χορτο*, *θαλασσό-βραχος*, *λιμνοθάλασσα*, *ακρο-θαλασσιά* κ.ο.κ.) ή σε πρόσωπα, πράγματα και γεγονότα σχετικά με τη θάλασσα (π.χ. *θαλασσο-πλόος/-πλοΐα*, *θαλασσο-πόρος/-ία*, *θαλασσογραφ-ία/-ος/-ώ*, *θαλασσοταραχή*, *θαλασσοφοβία*, *θαλασσαιμία* «μεσογειακή αναιμία», *θαλασσοδάνειο* «δηλ. δάνειο που θα πληρωνόταν αν έφτανε το πλοίο στο λιμάνι!» κ.ο.κ.), χρησιμοποιούνται πάρα πολλά ομόρριζα τής λέξης *θάλασσα* με εκφραστικό περιεχόμενο, ανάγοντάς την σε πηγή βιωμάτων: *πικροθάλασσα*, *θαλασσο-δέρνομαι/-δαρμένος*, *θαλασσομαχ-ώ/-ία/-ος*, *θαλασσονίγομαι*, *θαλασσονίχτης*, *θαλασσοπαλεύω*, *θαλασσοκοπώ*, *ανθρωποθάλασσα*, *λαοθάλασσα* κ.λπ.

Ακόμη, οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν το ρήμα *θαλασσῶ (-ώνω)* είτε με τη σημασία «πλέομαι στη θάλασσα» είτε με τη σημασία «διαπλέω τη θάλασσα», αλλά και με τη σύγχρονη σημασία «τα κάνω θάλασσα». Οι αρχαίοι μάλιστα είχαν επίσης ρήμα *θαλασσεύω* «ταξιδεύω στη θάλασσα» και *θαλασσίζω* «έχω γεύση θαλασσινού νερού». Μάλιστα έπιναν *θαλασσίτη* (*οίνο*) «(κρασί) που πάγωναν στη θάλασσα») και ακόμη *θαλασσομέλι* «μέλι ανάμικτο με θαλασσινό νερό».

Τέλος, είναι χαρακτηριστικό ότι οι αρχαίοι Έλληνες λέγοντας *θάλασσα* εννοούσαν κατ' εξοχήν (ήδη στον Όμηρο) τη Μεσόγειο Θάλασσα. Ο Ηρόδοτος την αποκαλεί απλώς *ἥδε ἡ θάλασσα* «αυτή εδώ η θάλασσα», ο Πλάτων γράφει *ἡ παρ' ἡμῖν θάλασσα* «η θάλασσά μας» και ο Πολύβιος *ἡ θάλασσα ἡ καθ' ἡμᾶς*. Ο Αριστοτέλης την ονομάζει *«ἡ ἔσω θάλασσα»*, ενώ *«ἡ ἔξω θάλασσα»* είναι ο Ωκεανός, που λέγεται επίσης *«Ἀτλαντικὴ θάλασσα»* ή και *«μεγάλη θάλασσα»*. Οι Έλληνες ακόμη θα καυτηριάσουν κάποιον που προσποιείται ότι αγνοεί κάτι με την παροιμιώδη φράση *«ὁ Κρὴς τὴν θάλασσαν ἀγνοεῖ»*! Τέλος, ο Αισχύλος (στους *Επτά ἐπὶ Θήβας*) θα πει την περίφημη έκτοτε ποιητική φράση *«θάλασσα κακῶν»* (δηλ. πέλαγος δυστυχιών).

θαλασσοπόρος

ελνστ. < αρχ. *θάλασσ(α)* + *-πόρος* < *πόρος* «πέρασμα, διάβαση» (βλ.λ.), πβ. κ. *οδοι-πόρος*, *ποντο-πόρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαλασσοπορ-ία, λόγ. [1840]

θαλασσοπορώ < αρχ. *θαλασσοπορ-ῶ (-έω)*.

θαλερός «ανθηρός, ακμαίος»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* χ 447: *θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέουσαι*] < θ. *θαλ-* (τού ρ. *θάλλω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*, *τρομ-ερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαλερ-ότητα, λόγ. [1893].

θάλλω «λουλουδίζω, ανθοφορώ»

αρχ. < **θάλ-jω* / **θάλ-νω* (με αφομοίωση) < Ι.Ε. **dhal-nō* || αρμ. *dalar* «πράσινος, χλωρός», αλβ. *dal* «βγαίνω (στο γ΄ πρόσ. «ανθίζει»)» || αρχ. *θαλλ-ός*, κύρ. ον. *Θαλ-ῆς*, *Θάλ-εια*, *Εὔ-θαλ-ία* κ.ά. Κατ' άλλη άποψη, το θ. *θαλ-* πρέπει να συνδεθεί με το αρχ. αιολ. *τᾶλις* «νέο κορίτσι», ιων. *τῆλις* «είδος φυτού» και να αναχθεί σε Ι.Ε. **tal-* «φύομαι, αυξάνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαλλός < αρχ. *θαλλ-ός* «τρυφερός βλαστός»

θάλλιο «μεταλλικό χημικό στοιχείο», λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *thallium* (< αρχ. *θαλλός*).

ΣΥΝΘ. θαλλο-: *θαλλο-φόρος*, *θαλλό-φυτα (τα)* (ελληνογενής ξέν. όρ.)

-θαλής: *αει-θαλής, αμφι-θαλής, ετερο-θαλής, ευ-θαλής.*

θάλπω «ζεσταίνω, θερμαίνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό], πιθ. αναλύεται *θάλ-πω*, πράγμα που έχει οδηγήσει στην υπόθεση ότι συνδ. με το αρχ. επίθ. *θαλυκρός* «θερμός, φλέγων», καθώς επίσης με τα ρ. *θαλύ<πτ>εσθαι· φλέγεσθαι* και *θαλύψαι· θάλψαι, πυρῶσαι* (κατά τον λεξικογράφο Ησύχιο).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θαλπ-ερός < *θάλπ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *στυγ-ερός, λαμπ-ερός*
θαλπωρή < αρχ. *θαλπ-ωρή* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Z 411-2: *οὐ γὰρ ἔτ' ἄλλη ἔσται θαλπωρὴ ἐπεὶ ἂν σύ γε πότμον ἐπίσπῃς*] < *θάλπ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ωρή*.
ΣΥΝΘ. περι-θάλπω (βλ.λ.), **περί-θαλψη – υπο-θάλπω** (βλ.λ.), **υπό-θαλψη**.

θάμβος «λάμψη – γόητρο»
αρχ. λ. [ήδη ομηρική, πβ. *Ἰλ.* Ψ 815: *θάμβος δ' ἔχε πάντας Ἀχαιούς*], που συνδ. με τον παρακ. *τέθηπα* (μτχ. αορ. β΄ *ταφ-ών* «έκπληκτος, έκθαμβος») < **τέ-τηφ-α* < θ. **τηφ- / *τᾱφ-*, το οποίο απαντά στο ουσ. *θά(μ)β-ος* (με μετάθεση τής δασύτητας και ηχηροποίηση). Το θέμα αυτό έχει συνδεθεί περαιτέρω με την Ι.Ε. ρίζα **dhabh-* (> γοτθ. *afdobn* «σώπα!», γερμ. *tappen* «ψηλαφώ») ή μέσω ουσ. **θέμβ-ος* με την Ι.Ε. ρίζα **dhembh-* (> γοτθ. *dumbs* «σιωπηλός»). Βλ. κ. *έκθαμβος, θαμπός, θέα, θωπεύω.*

θαμιστικός
< θ. *θαμισ-* (τού αρχ. *θαμίζω* «συχνάζω») + παραγ. τέρμα *-τικός*. Το ρ. *θαμ-ίζω* προέρχεται από το θ. τού επιρρ. *θαμά* «συχνά, πολλές φορές», μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*) και συνδ. με τα ομόρριζα *θάμ-νος, θαμ-ών* (βλ.λ. *θημωνιά*). Το επίθ. *θαμιστικός* χρησιμοποιείται στην παραδοσιακή γραμματική ως όρος που προσδιορίζει ρήματα τα οποία δηλώνουν συχνή επανάληψη ή συνήθεια (π.χ. *μεθύσκω*, θαμιστικό τού *μεθύω· τελέσκω*, θαμιστικό τού *τελέω, -ῶ*). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

θάμνος
αρχ. (με παραγ. τέρμα *-νος*, πβ. κ. *πυκ-νός* – επίρρ. *πύκα*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 127: *ὣς εἰπὼν θάμνων ὑπεδύσετο δῖος Ὀδυσσεύς*] < θ. *θαμ-* τού επιρρ. *θαμά* «συχνά, πολλές φορές» (βλ.λ. *θαμιστικός*), πιθ. μέσω τής σημ. «πυκνά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θαμνοειδής < ελνστ. *θαμνο-ειδής*
θαμνώδης < ελνστ. *θαμν-ώδης*.
ΣΥΝΘ. θαμνο-: *θαμνό-βιος* (λόγ. [1886]), *θαμνο-κοπτικός, θαμνο-σκεπής* (λόγ. [1891]), *θαμνό-τοπος, θαμνό-φυτος* (λόγ. [1894]) κ.ά.

θαμπός
μεσν. < *θαμβός* < αρχ. ουσ. *θάμβος (τό)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θαμπ-άδα < *θαμπ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*
θαμπ-ίζω
θαμπώνω < μεσν. *θαμπ-ώνω* < ελνστ. *θαμβ-ῶ (-όω)* < αρχ. *θαμβ-ῶ (-έω)* «μένω έκπληκτος» < ουσ. *θάμβος*
θάμπωμα < μεσν. *θάμπω-μα* < *θαμπ-ώνω*.
ΣΥΝΘ. θαμπο-φέγγω – σύ-θαμπο.

θαμώνας
λόγ. [1880], < [1846] *θαμώνης* < αρχ. επίρρ. *θαμ(ά)* «συχνά, πολλές φορές» (βλ.λ. *θαμιστικός*) + *-ών(ης)* < θ. τού αρχ. *ὠνοῦμαι (-έο-)* «αγοράζω – είμαι πελάτης» (βλ.λ. *εξωνημένος*). Η λ. πλάστηκε ως απόδ. τού (πεπαλαιωμένου σήμερα) γαλλ. όρου *fréquentant*, για να δηλώσει τον «τακτικό πελάτη». Ας σημειωθεί ότι η λ. *πελάτης* δεν είχε τότε ακόμη επικρατήσει, ενώ συνηθιζόταν η τουρκ. προελεύσεως *μουστερής* (< τουρκ. *müşteri*).

θάνατος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 308-9: *Ζεὺς μέν που τό γε οἶδε [...] ὁπποτέρῳ θανάτοιο τέλος πεπρωμένον ἐστίν*] < θ. *θανᾰ-* (με παραγ. τέρμα *-τος*) < Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **dhe̥a- / *dhnā-*, η οποία απαντά στα σανσκρ. *dhvān-tá-* «σκοτεινός», *á-dhvanī-t* «εξαφανίστηκε, έσβησε», καθώς και στα αρχ. ομόρριζα *θνη-τός, θνή-σκω*, παρακ. *τέ-θνη-κα*, μτχ. αορ. β΄ *θαν-ών* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θανατάς επιτατ. τύπος τού ουσ. *θάνατος*, ίσως από μεσν. γεν. **τοῦ θανατᾶ* (< **τοῦ θανατᾶν*, έναρθρο απρφ. τού αρχ. *θανατῶ (-άω)* «είμαι ετοιμοθάνατος»), με πιθ. αφετηρία σε φρ. όπως *κείτομαι / γίνομαι τοῦ θανάτου*, αρχικώς πιθ. **τοῦ θανατᾶ(ν)*
θανάσιμος < αρχ. *θανά-σιμος* < *θάνα(τος)* + παραγ. τέρμα *-σιμος*, κατ' αναλογίαν προς παράγωγα ρημάτων (π.χ. *οική-σιμος, χρή-σιμος*)
θανατερός < μεσν. *θανατ-ερός* < *θάνατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *λαμπ-ερός*
θανατικός < ελνστ. *θανατ-ικός*
θανατώνω < μεσν. *θανατ-ώνω* < αρχ. *θανατ-ῶ (-όω)*
θανάτωση < αρχ. *θανάτω-σις* < ρ. *θανατ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. θανατ(ο)-: *θανατ-η-φόρος* (με συνδ. φωνήεν *-η-*), *θανατο-ποινίτης, θανατο-φοβία* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.
-θάνατος, -θανασία: *α-θάνατος, πεισι-θάνατος, μελλο-θάνατος, ετοιμο-θάνατος, ταχυ-θάνατος – α-θανασία, κακο-θανασία, δυσ-θανασία, ευ-θανασία* κ.ά.

θανή «θάνατος»
μεσν. < αρχ. *τὸ θανεῖν*, έναρθρο απρφ. αορ. β΄ τού ρ. *θνήσκω* (βλ.λ.), κατά το συνώνυμο αρχ. *ταφή*. Η λ. είχε πιθ. αφετηρία τον σχηματισμό αιτιατικής πτώσεως *θανήν*, εφόσον αυτός ο τύπος δεν διέφερε πλέον στην προφορά από το απρφ. *θανεῖν*.

θάρρος

< αρχ. *θάρρος / θάρσος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 139-140: *τῇ γὰρ Ἀθήνη θάρσος ἐνὶ φρεσὶ θῆκε*], μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο συνώνυμο *θέρ-σος* (αιολ.) < Ι.Ε. **dhers-* «έχω θάρρος» || σανσκρ. *dhṛṣṇú-* «τολμηρός», γοτθ. *ga-dars* «τολμώ», πιθ. κ. λατ. *in-festus* «ολέθριος – εφορμών» || αρχ. *θρά-σος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαρραλέος < αρχ. *θαρρ-αλέος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Π 493: *αἰχμητήν τ' ἔμεναι καὶ θαρσαλέον πολεμιστήν*]

θαρρετός < μεσν. *θαρρε-τός* < *θαρρε-* (από το θ. τού μεσν. αόρ. *(ἐ)θάρρεσα* τού ρ. *θαρρῶ*) + παραγ. τέρμα *-τός*

θαρρεύω < μεσν. *θαρρ-εύω.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

θάρρος – θράσος

Τα αρχ. ουσ. ***θάρρος*** και ***θράσος*** έχουν κοινή ετυμολογική αρχή και είχαν αρχικώς την ίδια σημασία: «τόλμη, ανδρεία». Εντούτοις, ήδη στην αρχ. εποχή το παράγωγο επίθετο ***θρασύς*** άρχισε να χρησιμοποιείται ως κακόσημο, όπως επιβεβαιώνεται από τον Αριστοτέλη, ο οποίος αντιδιαστέλλει τον *θρασύ* προς τον *ανδρείο*: *δοκεῖ δὲ καὶ ἀλαζὼν εἶναι ὁ θρασὺς καὶ προσποιητικὸς ἀνδρείας* (*Ηθ. Νικομάχ.* 1115b). Αυτό επηρέασε περαιτέρω τα ουσ. *θράσος* και *θρασύτης*, τα οποία επίσης αποκτούν κακή σημασία και δηλώνουν την αλαζονεία και την αυθάδεια, αντιτιθέμενα έτσι προς το ουσ. *θάρρος* και τα παράγωγά του, που διατήρησαν την αρχική τους σημασία.

θαρρώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *θαρρῶ / θαρσῶ (-έω)* < *θάρσος / θάρρος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έχω θάρρος, τολμώ» → ήδη αρχ. σημ. «έχω την πεποίθηση ότι..., πιστεύω» (πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 668-9: *καὶ τοῦτον ἂν τὸν ἄνδρα θαρσοίην ἐγὼ καλῶς μὲν ἄρχειν*).

ΣΥΝΘ. **ανα-θαρρώ** (αρχ.), **ανα-θάρρηση** (ελνστ.) κ.ά.

θαύμα

< αρχ. *θαῦμα / θῶμα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 99: *ὢ πόποι ἦ μέγα θαῦμα τόδ' ὀφθαλμοῖσιν ὁρῶμαι*] < **dhau-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dhāw-* «βλέπω, κοιτάζω», το οποίο πιθ. απαντά στο ουσ. *θέα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θαυμάζω < αρχ. *θαυμ-άζω* «μένω έκθαμβος, εκπλήσσομαι – απορώ» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 466-7: *οἷά τις αὖτε ἀνθρώπων πολέων θαυμάσσεται, ὅς κεν ἴδηται*]

θαυμασμός < αρχ. *θαυμασ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιστ.* 17.300-1: *πολλοῦ γάρ με τῆς σῆς σοφίης θαυμασμοῦ πεπλήρωκας*] < ρ. *θαυμ-άζω*

θαυμάσιος < αρχ. *θαυμάσ-ιος* [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν* 443: *θαυμασίην γὰρ τήνδε νεήφατον ὄσσαν ἀκούω*] < θ. *θαυμασ-* (ρ. *θαυμ-άζω*) + παραγ. τέρμα *-ιος*

θαυμαστής < αρχ. *θαυμασ-τής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ῥητορ.* 1371a.23-24: *φαινόμενος γὰρ θαυμαστὴς καὶ φαινόμενος φίλος ὁ κόλαξ ἐστίν*] < ρ. *θαυμ-άζω*

θαυμαστικός < αρχ. *θαυμασ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] → Το ουσιαστικοπ. ουδ. *θαυμαστικό*, που αναφέρεται στο σημείο στίξεως (!), αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *point d'exclamation*

θαυμαστός < αρχ. *θαυμασ-τός* [ήδη σε ομηρικό ύμνο], ρηματ. επίθ. τού *θαυμ-άζω.*

ΣΥΝΘ. θαυματ(ο)-: *θαυματο-ποιος* (αρχ.), *θαυματο-ποιία* (αρχ.) – *θαυματ-ουργός* (ελνστ.), *θαυματ-ουργώ* (αρχ.), *θαυματ-ουργία* (αρχ.) κ.ά.

θάφτης → θάβω

θάψιμο → θάβω

-θε

μεσν. επιρρηματικό επίθημα < αρχ. *-θεν* (βλ.λ.), π.χ. μεσν. *ὁλοῦ-θε(ν).*

θέα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.109.3: *μέγα τε καὶ ποικίλον καὶ θέης ἄξιον*] < **θāϝā* < Ι.Ε. **dhāw-* «βλέπω, κοιτάζω», το οποίο πιθ. απαντά στο ουσ. *θαῦμα* (βλ.λ.). Από το ουσ. *θέα* προέρχεται το ρ. *θεῶμαι (-άο-)*, στο οποίο ανάγονται σημαντικά παράγωγα, όπως *θέα-μα, θεα-τής, θέα-σις* κ.ά.

θεαθήναι στη φρ. *διά / προς το θεαθήναι* «για επίδειξη, φιγούρα»

< αρχ. *θεαθῆναι*, απρφ. παθ. αορ. τού ρ. *θεῶμαι (-άο-)* < *θέα* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

θεαθήναι

Το απαρέμφατο ***θεαθήναι*** χρησιμοποιείται μόνο στη φράση *προς / διά το θεαθήναι* «για επίδειξη», η οποία ανάγεται στην Κ.Δ. και περιέχεται στα λόγια τού Χριστού σχετικά με τους επιδειξιομανείς Φαρισαίους: (Ματθ. 23,5) *πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσιν πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις* «όλα τους τα έργα τα κάνουν για να φαίνονται στους ανθρώπους».

θέαμα

αρχ. < ρ. *θεῶμαι (-άο-)* «παρατηρώ, εξετάζω» < *θέα* (βλ.λ.). Η φρ. *άρτον και θεάματα, που* αποδίδει το λατ. *panem et circenses* (από τις λέξεις *panis* «άρτος» και *circensis* «ιπποδρομικός, ιπποδρόμιος»), αναφερόταν στην τακτική τού ρωμαϊκού κράτους να προσφέρει στους άπορους πολίτες τροφή και διασκεδάσεις, προκειμένου να μην εξεγείρονται. Ορισμένες σύγχρονες χρήσεις οφείλονται σε επιπρόσθετη επίδρ. τού γαλλ. *spectacle*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεαματ-ικός, λόγ. [1883], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spectaculaire*

θεαματικ-ότητα, λόγ. [1825], < *θεαματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

θεάρεστος → θεός, αρέσω

θέαση

< αρχ. *θέασις* < θ. *θεα-* (< ρ. *θεῶμαι (-άο-)* «παρατηρώ, εξετάζω» < *θέα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-σις*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεατής < αρχ. *θεα-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.38.4: *εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων*] < *θεῶμαι (-άο-)*. Βλ. κ. *τηλεθεατής*

θεατός < αρχ. *θεα-τός*, ρηματ. επίθ. τού *θεῶμαι (-άο-)*.

θέατρο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *θέατρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.93.1: *ἐς τὸ πρὸς τῇ Μουνιχίᾳ Διονυσιακὸν θέατρον ἐλθόντες*] < θ. *θεα-* (< ρ. *θεῶμαι (-άο-)* «παρατηρώ, εξετάζω» < *θέα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *κίνη-τρο, γόη-τρο*. Η λ. αποτελεί ευρέως διαδεδομένο πολιτιστικό όρο, ο οποίος έχει περάσει σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *theatre*, γαλλ. *théâtre*, γερμ. *Theater*, ιταλ. *teatro* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Ορισμένοι σύγχρονοι όροι εντεταγμένοι σε φράσεις αποτελούν μεταφρ. δάνεια από τη Γαλλική, π.χ. *θέατρο σκιών* (γαλλ. *théâtre d'ombres*), *θέατρο (στρατιωτικών) επιχειρήσεων* (γαλλ. *théâtre des opérations*), *λυρικό θέατρο* (γαλλ. *théâtre lyrique*), *θέατρο τού παραλόγου* (γαλλ. *théâtre de l'absurde*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεατρικός < αρχ. *θεατρ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτ.* 1342a.18: *θεατρικὴν μουσικὴν*]

θεατρικ-ότητα, λόγ. [1894], < *θεατρικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

θεατρίζομαι < ελνστ. *θεατρ-ίζω*, αρχική σημ. «παίζω στη σκηνή, γίνομαι θέατρο», που επανήλθε σε χρήση ως μέσο με τη σημ. «παρακολουθώ θεατρικές παραστάσεις» κατά το σχήμα εκκλησία – *εκκλησιάζομαι*

θεατρισμός < ελνστ. *θεατρισ-μός* < *θεατρ-ίζω*

θεατρ-ίνος, λόγ. [1873], < *θέατρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίνος*, πβ. κ. *αρλεκ-ίνος, καμποτ-ίνος*, ιταλ. αρχής με παραγ. επίθημα *-ino*

θεατριν-ισμός < *θεατρίν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ΣΥΝΘ. θεατρ(ο)-: *θεατρ-άνθρωπος* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Theatermann*, υβριδικό σύνθ.), *θεατρολογία* (λόγ. [1883]), *θεατρο-λόγος* (λόγ. [1862]), *θεατρο-μανής, θεατρό-φιλος* (λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *theatrophil*) κ.ά.

θεατρώνης «θεατρικός επιχειρηματίας»

ελνστ. < αρχ. *θέατρ(ον)* + *-ών(ης)* < θ. τού αρχ. *ὠνοῦμαι (-έο-)* «αγοράζω – είμαι πελάτης» (βλ.λ. *εξωνημένος*). Ο *θεατρώνης* ήταν διαχειριστής και επιμελητής τού θεάτρου, ο οποίος φρόντιζε για τη συντήρησή του και ελάμβανε ως αμοιβή το ποσό των *θεωρικῶν* που καταβαλλόταν στους απόρους.

θεία

ελνστ., θηλ. τού αρχ. *θεῖος*[1] (βλ.λ.).

θειάφι

< μεσν. *θε(ι)άφι(ον)* / ελνστ. *τε(ι)άφιον* (πβ. ελνστ. φρ. *θεῖον ἄπυρον ἤτοι τεάφιν ἄβραστον*) < αρχ. *θεῖ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άφιον*, πβ. κ. *χρυσοῦς – χρυσάφιον, ξυρός – ξυρ-άφιον*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θεῖος*[1].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θειαφ-ένιος < *θειάφ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

θειαφ-ίζω

θειάφισ-μα < *θειαφισ-* (*θειαφίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

θειικός → θείο

θεϊκός → θεός

θείο «θειάφι»

< αρχ. *θεῖον* < *θέειον* / *θήιον* (με παραγ. τέρμα *-ειον*) < **θϜέ-σος*, με πιθ. σημ. «καπνός», οπότε ανάγεται στο θ. τού αρχ. *θύω* «βγάζω καπνό – θυσιάζω» (βλ.λ.). Βλ.λ. *θειάφι* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *θεῖος*[1].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θει-ικός, λόγ. [1802], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sulfurique*

θειώδης < ελνστ. *θει-ώδης* «αυτός που περιέχει θειάφι, κίτρινος»

θεί-ωση, λόγ. [1838], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sulfurisation*.

ΣΥΝΘ. θει-ούχος (λόγ. [1802]), **θει-ωρυχείο** (λόγ. [1858]).

θείος[1] «αδελφός τού πατέρα / τής μητέρας»

< αρχ. *θεῖος* < θ. **θε-*, το οποίο απαντά και στους αρχ. αναδιπλασιασμένους τύπους *τή-θη* «γιαγιά» και *τη-θίς* «θεία». Οι τύποι αυτοί βασίζονται μάλλον σε ονοματοποιημένη ρίζα και συνδέονται επίσης με παλ. σλαβ. *dědŭ* «πρόγονος» (> ρωσ. *ded* «παππούς»).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

θείος (θεϊκός) – θείος – θείο

Οι αρχ. λέξεις *θεῖος* «σχετικός με τον θεό» (π.χ. *θεία δίκη, θεῖα δῶρα* κ.λπ.), *θεῖος* (ο συγγενής) και το *θεῖο* «θειάφι», παρά την επιφανειακή (ηχητική και γραπτή) ομοιότητά τους, διαφέρουν ετυμολογικά.

Το επίθετο **θείος** «θεϊκός» προέρχεται από τη λ. **θεός**, η οποία έχει αβέβαιη ετυμολογία (για τις

προταθείσες ετυμολογήσεις και τα προβλήματα που παρουσιάζουν, βλ.λ. *θεός*).
Το ουσιαστικό **θείος** (θηλ. **θεία**) ανάγεται σε θέμα **θε-*, το οποίο απαντά και στους αναδιπλασιασμένους τύπους *τή-θη* «γιαγιά» και *τη-θίς* «θεία».
Τέλος, το **θείο** «θειάφι» ανάγεται στο ρ. **θύω** «βγάζω καπνό – θυσιάζω», που προέρχεται από την Ι.Ε. ρίζα **dhu-* «καπνός», στην οποία ανάγονται επίσης τα λατ. **fūmus** (και από αυτά τα γαλλ. **fumée**, ιταλ. **fumo**, ισπ. **humo**), το σανσκρ. **dhūmá-**, το παλαιοσλαβικό **dymŭ** (από όπου το σερβοκρ. **dim**).

θείος² «θεϊκός»
< αρχ. *θεῖος* (ήδη μυκ. θηλ. *te-i-ja*: *θεία*) < **θέσ-ιος* < *θεός* (βλ.λ.).

θέλγω «σαγηνεύω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* μ 44: *ἀλλά τε Σειρῆνες λιγυρῇ θέλγουσιν ἀοιδῇ*], ίσως συνδ. με λιθ. *žvelgiù* «κοιτάζω», αν υποτεθεί ότι το ρ. *θέλγω* είχε σημ. «ματιάζω, μαγεύω με το "κακό μάτι"», ή και με γερμ. λ. που σήμαιναν «πληγή, χτύπημα», π.χ. παλ. γερμ. *tolc*, αγγλοσαξ. *dolg* κ.ά. Πιθ. η σύνδεση με το επίθ. *ἀ-σελγ-ής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θέλγητρο < αρχ. *θέλγη-τρον* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 223.3: *θέλγητρ' ἀδονᾶς*] < ρ. *θέλγω* + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *φόβη-τρον*
θελκτικός < ελνστ. *θελκ-τικός* < *θελκ-* (*θέλγω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
θελκτικ-ότητα, λόγ. [1854], < *θελκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

θέλω
< αρχ. *(ἐ)θέλω* (πιθ. με *ἐ-* προθεμ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* δ 540: *ἤθελ' ἔτι ζώειν καὶ ὁρᾶν φάος ἠελίοιο*], ίσως συνδ. με παλ. σλαβ. *želěti* «επιθυμώ» και με αρμ. *gelǰ* «επιθυμία». Για τη διάκρισή του από το συνώνυμο αρχ. *βούλομαι* βλ.λ. *βουλή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θέλημα < αρχ. *θέλη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αντιφώντος]
θεληματικός < μεσν. *θεληματ-ικός* < αρχ. *θέλημα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
θεληματικ-ότητα, λόγ. [1854], < *θεληματικ(ός)*+ παραγ. τέρμα *-ότητα*
θέληση < ελνστ. *θέλη-σις*.

θέμα
ΕΤΥΜ. ελνστ. < θ. *θε-* τού αρχ. ρ. *τίθημι* (πβ. α΄ πληθ. *τί-θε-μεν*), για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι* (όπου παρατίθενται όλα τα ομόρριζα). Η λ. διαδόθηκε μέσω τού υστλατ. *thema* (όρου τής ρητορικής) σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *thème*, αγγλ. *theme*, γερμ. *Thema*, ισπ. *tema* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ποσό χρημάτων που κατατίθεται ως εγγύηση» (πβ. Πλουτ. *Παραμυθ. Απολλ.* 116Β: *τούτου χρόνος οὐδείς ἐστιν ὡρισμένος τῆς ἀποδόσεως, ὥσπερ οὐδὲ τοῖς τραπεζίταις τῆς τῶν θεμάτων*) → ήδη ελνστ. σημ. «η ρίζα τής λέξεως, η λεξική βάση» (πβ. Τρύφ. *Περὶ ῥημ. ἀναλογ.* 13: *γνώτην. ῥήματος δεύτερος ἀόριστος. τὸ θέμα ἄδηλον*) → ήδη ελνστ. σημ. «ζήτημα, αντικείμενο συζητήσεως» (πβ. Γαλην. *Περὶ Ἱπποκρ. Πλάτ.* 2.3.18: *διὰ τοῦ τρίτου θέματος ἢ τετάρτου συλλογισμοὺς ἀναλύουσι*) → μεσν. σημ. «διοικητική περιφέρεια τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας» (από την ελνστ. σημ. «μέρισμα, τμήμα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεματικός < ελνστ. *θεματ-ικός*.
ΣΥΝΘ. θεματο- (λόγ.): *θεματο-γραφία* [1761], *θεματο-γραφικός* [1761] – *θεματο-λογία, θεματο-λογικός, θεματο-λόγιο* [1894] – *θεματο-φύλακας* [1833] κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
θέμα
Το αρχ. ρ. **τίθημι**, από όπου προέρχεται το **θέμα**, σήμαινε «βάζω, τοποθετώ, καταθέτω», γι' αυτό και η αρχική σημασία τής λ. *θέμα* σχετιζόταν με την τοποθέτηση χρημάτων πάνω στο τραπέζι τού **τραπεζίτη**, δηλ. τού αργυραμοιβού, τού ανθρώπου που είχε δικό του τραπέζι (την **τράπεζα**) στην αρχ. αγορά και ασχολείτο με το εμπόριο χρήματος, τις ανταλλαγές νομισμάτων, τον δανεισμό κ.λπ. *Θέμα*, λοιπόν, αρχικά ονομαζόταν «το κατατεθειμένο σε τραπεζίτη ποσό ως εγγύηση» και στη συνέχεια «ο σωρός» και «ο θησαυρός», πιθανώς από την εικόνα των νομισμάτων που είχαν τοποθετηθεί το ένα πάνω στο άλλο.
Η σημασία τής τοποθέτησης επεκτάθηκε από το χρηματικό επίπεδο στο τοπικό και έτσι η λ. *θέμα* σήμανε επίσης το σημείο όπου τοποθετείται κάτι, δηλώνοντας άλλοτε «τη θήκη», άλλοτε «το κιβώτιο», άλλοτε «τον τάφο». Η λ. δήλωσε επίσης στα ελληνιστικά χρόνια «αυτά που θέτει κανείς για κάποιον σκοπό», ειδικότερα το *άθλο*, το βραβείο σε αθλητικό αγώνα. Αυτή τη σημασία οι χριστιανοί συγγραφείς την προσάρμοσαν στη χριστιανική θεώρηση των πραγμάτων: αφού οι αρχαίοι αθλητές έδωσαν τη θέση τους στους χριστιανούς αθλητές, δηλ. τους αγωνιστές για την πίστη τού Θεού, η λ. *θέμα* δήλωσε το βραβείο που «αθλοθετεί» ο Θεός για τους νικητές στον αγώνα τής πίστεως, «την αιώνια ζωή».
Θέμα όμως ονομάστηκε στη ρωμαϊκή εποχή και το μέρος όπου εδρεύει στρατιωτική δύναμη, καθώς και η λεγεώνα, για να καταλήξει στη βυζαντινή περίοδο να δηλώσει «διοικητική και στρατιωτική περιφέρεια», κάτι σαν τον σημερινό νομό, τής οποίας διοικητής ήταν στρατηγός.
Από τη γενική σημασία τής τοποθέτησης προήλθε και η ειδικότερη σημασία τού ζητήματος που τίθεται προς συζήτηση, ξεκινώντας από τον νομικό χώρο, όπου δήλωσε την περίπτωση που συζητεί-

ται στο δικαστήριο. Έται, η λ. *θέμα* δηλώνοντας «το περιεχόμενο» μιας νομικής περίπτωσης, συζήτησης κ.λπ., πέρασε βαθμηδόν στη γενικότερη σημασία «βασικό περιεχόμενο», π.χ. ομιλίας, βιβλίου, θεατρικού έργου, μουσικής σύνθεσης κ.λπ. Η γλωσσική σημασία (το «θέμα», το σταθερό μέρος τής λέξης σε αντιδιαστολή προς την κατάληξη, το κλιτό μέρος) απαντά ήδη τον 1ο αι. μ.Χ.

θεμέλιος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.93.2: *οἱ γὰρ θεμέλιοι παντοίων λίθων ὑπόκεινται καὶ οὐ ξυνειργασμένων*] < *θεμ(ο)-* + *-ελ(ιος)* < επίθημα **-elo-* + ληκτικό τέρμα *-ιος*. Η λεξική βάση *θεμ(ο)-* ανάγεται σε τύπο *θε-μός*, ο οποίος μαρτυρείται στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *θεμούς· διαθέσεις, παραινέσεις* (πιθ. αρχική σημ. «στήριγμα, βάση») και προέρχεται από το θ. τού ρ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεμέλιο < αρχ. *θεμέλιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *θεμέλιος*

θεμελιακός < ελνστ. *θεμελι-ακός*

θεμελι-ώδης, λόγ. [1766]

θεμελιώνω < μεσν. *θεμελι-ώνω* < αρχ. *θεμελι-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Κύρ. Παιδ.* 7.5.11: *καὶ πρῶτον μὲν πύργους ἐπὶ τῷ ποταμῷ ᾠκοδόμει, φοίνιξι θεμελιώσας*]

θεμελίωση < ελνστ. *θεμελίω-σις* < αρχ. *θεμελι-ῶ (-όω)*

θεμελίωμα < μεσν. *θεμελίω-μα* < *θεμελιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

θεμελιωτής < ελνστ. *θεμελιω-τής* < αρχ. *θεμελι-ῶ (-όω)*.

θέμις «δικαιοσύνη»

< αρχ. *θέμις, -ιστος / -ιτος* (επίσης κύρ. όν. *Θέμις, -ιδος*, ήδη μυκ. *te-mi*), αρχική σημ. «εθιμικό δίκαιο (εν αντιθέσει προς τον *νόμο*), θεσμός», από το θ. **θε-* τού ρ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*). Η κλίση σε *-ιστος* έχει προβληματίσει τους μελετητές, καθώς απαντά σε κύρια ονόματα, όπως *Θεμιστο-κλῆς, Θεμιστό-δωρος*, πβ. επίσης επίθ. *θεμιστο-πόλος* «προστάτης τής δικαιοσύνης». Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι αφετηρία υπήρξε το επίθ. *ἀ-θέμισ-τος* «αθέμιτος» (πβ. κ. *χάρις – ἀ-χάρισ-τος*), από όπου προέκυψε με επανανάλυση νέο θ. *θεμιστ-*. Εντούτοις, ο μυκ. τύπος *te-mi-ti-jo*: *θεμίστιος* καταδεικνύει ότι το θ. *θεμιστ-* είναι αρχαϊκό, οπότε ίσως ισχύει η υπόθεση ότι αφετηρία υπήρξε ένα ουδ. ουσ. **θέμι, -τος*, το οποίο μεταφέρθηκε στην κλίση των σιγμολήκτων.

θεμιτός

αρχ. [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Δήμητραν*] < *θέμις, -ι(σ)τος* (βλ.λ.), αρχική σημ. «σύμφωνος με τον θείο και τον ανθρώπινο νόμο».

-θεν επιρρ. επίθημα

< αρχ. *-θε(ν)* < Ι.Ε. **-dhe* «πού, πόθεν» || σανσκρ. *kúha* «πού», λατ. *un-de* «πόθεν» (> υστλατ. *de unde* > ισπ. *dónde*), *in-de* «εκείθεν». Το επιρρ. επίθημα *-θεν* αποτελεί πιθ. κατάλοιπο γενικής ή αφαιρετικής πτώσεως και δήλωνε την προέλευση, συνδέεται δε με τα επιθήματα *-θι* (πβ. *αὐτό-θι, ἄλλο-θι*) και *-θα* (πβ. *ἔν-θα*). Σε μεσν. κείμενα απαντά επίσης ο τύπος *-θε*, π.χ. μεσν. *όλοῦ-θε(ν)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

επίρρ. σε **-θεν**: *ανέκα-θεν, δή-θεν, πό-θεν, όπισ-θεν, άνω-θεν, έξω-θεν, έν-θεν, ό-θεν, πανταχό-θεν, εντεύ-θεν, εκατέρω-θεν, θύρα-θεν, μετόπισ-θεν, παιδιό-θεν, μακρό-θεν, αμφοτέρω-θεν* κ.ά.

θενά → θα

θεο- → θεός

θεογονία

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ., πβ. το ομώνυμο έργο τού Ησιόδου] < *θεο-* + *-γον(ία)* < *γόνος* (βλ.λ.).

θεοδόλιχος «τοπογραφικό όργανο»

λόγ. [1897], εσφαλμ. μεταφορά τού γαλλ. *théodolite* < ν.λατ. *theodelitus*, ίσως συνδ. με μεσν. λατ. *alhidada* < αραβ. *al ʿidādah* «ακτίνα τού κύκλου – τμήμα τού αστρολάβου». Η γαλλ. λ. παρασυνδέθηκε (παρετυμολογικά) προς το αρχ. *δόλιχος* (βλ.λ.).

θεοκρατία

ελνστ. < *θεο-* + *-κρατ(ία)* < αρχ. *κράτος*. Η λ. σήμαινε αρχικώς «διακυβέρνηση τού Θεού» (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Κατ' Ἀπίωνος* 2.165-6: *θεοκρατίαν ἀπέδειξε τὸ πολίτευμα Θεῷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κράτος ἀναθείς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεοκράτ-ης < (υποχωρητ.) *θεοκρατ-ία*, κατά το σχήμα *αριστοκράτης – αριστοκρατία, δημοκράτης – δημοκρατία*

θεοκρατ-ικός, λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *théocratique*, το οποίο ειδικά κατά την περίοδο τής Γαλλικής Επανάστασης χρησιμοποιήθηκε σε ύφος έντονα πολεμικό, για να κατακρίνει καθεστώτα που παραχωρούσαν σπουδαίο πολιτικό ρόλο στους ιερείς.

θεολόγος

αρχ. < *θεο-* + λεξ. επίθημα *-λόγος* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.). Ο όρος αναφερόταν αρχικά στους ποιητές που ασχολήθηκαν με τη θεογονία (όπως ο Ησίοδος και ο Ορφέας), καθώς και στους φιλοσόφους που πραγματεύονταν ζητήματα κοσμογονίας (π.χ. Εμπεδοκλής, Αναξαγόρας, Επιμενίδης, Φερεκύδης). Αργότερα, η λ. χρησιμοποιείται επίσης για όσους μίλησαν εκ μέρους τού Θεού (όπως ο Μωυσής κατά τον Φίλωνα ή ο απόστολος Ιωάννης κατά τον Παπία, που υπήρξε μαθητής του), ενώ αποδόθηκε ως προσωνύμιο τον 3ο αι. μ.Χ. στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό για τις θεολογικές του πραγματείες.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεολογία < αρχ. *θεολογ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
θεολογικός < αρχ. *θεολογ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1064b.1-3: *τρία γένη τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἔστι, φυσική, μαθηματική, θεολογική*]
θεολογώ < αρχ. *θεολογ-ῶ (-έω)*.

θεομηνία
ελνστ. < *θεο-* + *-μην(ία)* < αρχ. *μῆνις* «οργή» (βλ.λ.). Η λ. υπονοούσε ότι οι φυσικές καταστροφές αποτελούν έκφραση θεϊκής οργής.

θεομήτωρ
< ελνστ. *θεομήτωρ, -ορος* < *θεο-* + *-μήτωρ* < αρχ. *μήτηρ, -τρός* (βλ.λ. *μητέρα*). Η λ. αναφέρεται αρχικά στην Ολυμπιάδα ως μητέρα τού Μεγάλου Αλεξάνδρου, καθώς και στη Ρέα ως μητέρα των θεών τού Ολύμπου. Από τον 4ο αι. μ.Χ. αποδίδεται ως τίτλος στη μητέρα τού Χριστού (Γρηγ. Νύσσης, Αθανάσιος, Κύριλλος κ.ά.). Βλ.λ. *θεοτόκος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεομητορικός < ελνστ. *θεομητορ-ικός*.

θεομπαίχτης
< *θεο-* + ελνστ. *ἐμπαίκτης* (< αρχ. *ἐμπαίζω*).

θεόπνευστος «εμπνευσμένος από τον Θεό»
ελνστ. < *θεό-* + *-πνευσ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το αρχ. *πνέω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεοπνευστία < ελνστ. *θεοπνευστ-ία*.

θεόρατος
< *θε(ό)-* (που απέκτησε μεγεθυντική σημ.) + *ορατός*. Κατ' άλλη άποψη, λιγότερο πιθανή, προέρχεται από το αρχ. *ἀθεώρητος* με παρασύνδεση προς τα σύνθ. από *θεό-*.

θεός
αρχ. (ήδη μυκ. *te-o*, πβ. αρχ. κρητ. *θιός*), λ. για την οποία δεν υπάρχει γενικώς παραδεκτή ετυμολόγηση. Είναι βέβαιο ότι δεν συνδέεται με τα συνώνυμα λατ. *deus* και σανσκρ. *devá-* ούτε ανάγεται σε τύπο **θϜε-σός* (πβ. λιθ. *dvasià* «πνεύμα», μέσο γερμ. *getwās* «φάντασμα»), διότι ο μυκ. τύπος δείχνει ότι δεν υπήρχε δίγαμμα (Ϝ). Έχει προταθεί με επιφυλάξεις η σύνδεση με αρμ. πληθ. *di-k'* «θεοί», λατ. *fēriae* «εορτές» (επίθ. *fes-tus* «εορταστικός») και, τελικά, η αναγωγή στο θ. **dhē-* τού ρ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*) μέσω θέματος **θεσ-*. Η εκδοχή αυτή φαίνεται πιθανότερη, διότι συμφωνεί περισσότερο με την ανάλυση τού παραγώγου *θεῖος*[2] < **θεσ-ιος* (μυκ. *te-i-ja*: *θεία*· στη Μυκηναϊκή δεν είναι ασυνήθιστη η παρουσία τού *-ι-* σε ένσιγμα θέματα), καθώς και με τύπους τής λ. *θεός* εν συνθέσει, όπως *θέσ-φατος, θεσπέσιος* (βλ.λ.). Με βάση την υπόθεση αυτή, η λ. *θεός* θα συνδεόταν αρχικώς με την εικόνα τής λατρευτικής στήλης που έστηναν οι άνθρωποι. Δεν ευσταθούν παλαιότερες ετυμολογικές προτάσεις, όπως η σύνδεση με το επίθ. *θοός* «λαμπρός» ή με το ρ. *θέω* «τρέχω». Η λ. *θεός* είναι επίσης τίτλος που απαντά εκτενώς στην ελληνική γραμματεία. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θεῖος*[1].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεϊκός < ελνστ. *θε-ικός*
θεότητα < ελνστ. *θε-ότης, -ότητος*
θέωση < ελνστ. *θέω-σις* < αρχ. *θε-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. θε(ο)-: *θε-άρεστος* (ελνστ.), *θεο-γενής* (ελνστ.), *θεο-γνωσία* (ελνστ.), *θεο-ειδής* (αρχ.), *θεο-κάπηλος* (ελνστ.), *θεο-κρασία* (ελνστ.), *θεό-ληπτος* (αρχ.), *θεο-μαχία* (αρχ.), *θεο-μάχος* (αρχ.), *θεό-μορφος* (ελνστ.), *θεο-μπαίχτης* (βλ.λ.), *θεό-πεμπτος* (αρχ.), *θε-όπτης* (ελνστ.), *θεό-σταλτος* (λόγ. [1894]), *θε-ουργός* (ελνστ.), *θεο-φιλής* (αρχ.), *θεο-φώτιστος* (μεσν.) κ.ά.

θεοσεβής
αρχ. < *θεο-* + *-σεβ(ής)* < *σέβας (τό)* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-σεβής, ευ-σεβής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεοσέβεια < αρχ. *θεοσέβ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 2.6.26: *ὥσπερ δέ τις ἀγάλλεται ἐπὶ θεοσεβείᾳ καὶ ἀληθείᾳ καὶ δικαιότητι, οὕτω Μένων ἠγάλλετο τῷ ἐξαπατᾶν δύνασθαι*]
θεοσεβ-ούμενος < *θεοσεβ(ής)* + μτχ. επίθημα *-ούμενος*, κατ' αναλογίαν προς το *θεοφοβούμενος*.

θεοτόκος
ΕΤΥΜ. ελνστ. επίθ. < *θεο-* + *-τόκος* < αρχ. *τόκος* (βλ.λ.) στη σημ. «τοκετός».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. πρωτοαπαντά σε ελνστ. επιγραφή ως μέρος τής φρ. *θεοτόκος γῆ* «χώρα που γεννά θεούς». Ως τίτλος για τη μητέρα τού Χριστού, την Παναγία, η λ. πρωτοαπαντά τον 2ο αι. μ.Χ. στον Ωριγένη. Ονομάστηκε *Θεοτόκος*, γιατί σύμφωνα με τη διδασκαλία τής Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου κυοφόρησε και γέννησε «*Θεὸν σεσαρκωμένον*» και όχι απλώς «*ψιλὸν ἄνθρωπον Χριστὸν*», όπως υποστήριζε ο αιρετικός Νεστόριος, ο οποίος εισηγείτο σε αντιδιαστολή τον όρο *χριστοτόκος* (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Λόγ. Ὑπαπαντ.*, 74, 29: *θεοτόκος δὲ τυγχάνει καθότι Θεὸν ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα τέτοκε*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θεοτοκίο < μεσν. *θεοτοκ-ίον* «είδος εκκλησιαστικού τροπαρίου αφιερωμένου στη Θεοτόκο».

θεοφάνια
αρχ. (κυρ. στη φρ. *ἱερὰ θεοφάνια*), αρχική σημ. «εορτή στους Δελφούς, κατά την οποία παρουσιάζονταν στο κοινό αγάλματα τού Απόλλωνος και άλλων θεών», < *θεο-* + *-φάν(ια)* < θ. τού ρ. *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιήθηκε για τη βάπτιση τού Χριστού (και την αντίστοιχη εορτή) τον 4ο αι. μ.Χ., επειδή σε αυτήν φανερώθηκε ο Θεός με τα τρία του πρόσωπα (η Αγία Τριάδα), πβ. *Εἰς τὰ*

Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, τίτλος ομιλίας τού Γρηγ. Ναζιανζηνού. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Επιφάνια.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Θεοφάνια

Η λέξη **Θεοφάνια** (συνήθης γρ. **Θεοφάνεια**) δεν χρησιμοποιήθηκε εξ αρχής στην εκκλησιαστική γλώσσα για τη Βάπτιση τού Χριστού. Η λέξη αρχικά αναφέρθηκε συνολικά στο μυστήριο τής ενανθρωπήσεως τού Θεού, επειδή με αφετηρία χωρία τού Αποστόλου Παύλου η ενανθρώπηση τού Θεού παρουσιάζεται ως φανέρωσή του στον κόσμο (πβ. Α΄ Τιμόθ. 3.16: *Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ*).

Με αυτή την έννοια εξειδικεύτηκε στη δήλωση τής Γεννήσεως τού Χριστού (πβ. τον τίτλο ομιλίας τού Γρηγορίου Θεολόγου στα Χριστούγεννα: *Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος,* όπου σε ένα σημείο μάλιστα (36.313) εξηγεί ως εξής το γιατί δόθηκαν δύο ονόματα στην εορτή των Χριστουγέννων: *Ὄνομα δὲ, τῷ φανῆναι μὲν, Θεοφάνια· τῷ δὲ γεννᾶσθαι, Γενέθλια*). Αυτή η συνολική αναφορά ευνοήθηκε και από το γεγονός ότι στην αρχαία Εκκλησία και οι δύο γιορτές εορτάζονταν την ίδια μέρα (6 Ιανουαρίου). Τον 4ο αι. όμως οι δύο γιορτές χωρίστηκαν και η Γέννηση μεταφέρθηκε στις 25 Δεκεμβρίου, ημέρα που οι εθνικοί γιόρταζαν τον θεό Ήλιο. Από τότε αρχίζει να χρησιμοποιείται η λέξη *Θεοφάνια / Θεοφάνεια* για τη Βάπτιση παράλληλα με τη λ. **Ἐπιφάνια** (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Φιλογ.* 48.752: *Εἰ γὰρ μὴ ἐτέχθη κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς, οὐκ ἂν ἐβαπτίσθη, ὅπερ ἐστὶ τὰ Θεοφάνια· οὐκ ἂν ἐσταυρώθη, ὅπερ ἐστὶ τὸ Πάσχα*).

θεραπεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *θέραψ, -απος* (με παραγ. τέρμα *-εύω*), παράλλ. τύπος τού ουσ. *θεράπων, -οντος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι *θεράπων*» (με εφαρμογή σε διάφορες σχέσεις υπηρεσίας, π.χ. λατρεία προς τους θεούς, υπηρεσία προς κύριο, άρχοντα ή πολεμιστή) → ήδη αρχ. σημ. «περιποιούμαι, φροντίζω» (με εξειδίκευση στην ιατρική περίθαλψη, σημ. που απαντά ήδη στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἀφορ.* 6.38: *ὁκόσοισι κρυπτοὶ καρκίνοι γίνονται, μὴ θεραπεύειν βέλτιον· θεραπευόμενοι γὰρ ἀπόλλυνται ταχέως, μὴ θεραπευόμενοι δὲ, πουλὺν χρόνον διατελέουσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεραπεία < αρχ. *θεραπ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρ.* 39.6-8: *τῶν μὲν περὶ τὸ σῶμα νοσημάτων πολλαὶ θεραπεῖαι καὶ παντοδαπαὶ τοῖς ἰατροῖς εὕρηνται*], αρχική σημ. «υπηρεσία»

θεραπευτής < αρχ. *θεραπευ-τής,* αρχική σημ. «υπηρέτης» → ελνστ. σημ. «αυτός που περιποιείται ή περιθάλπει ασθενείς» (πβ. Γαλην. *Θεραπευτ. μεθόδ.* Α΄ 10.159.4-5: *οὗτός ἐστιν ὁ τῶν νοσημάτων θεραπευτής*)

θεραπευτικός < αρχ. *θεραπευ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Γυναικ.* 208.1: *πάσης νούσου θεραπευτικόν*], αρχική σημ. «αυτός που υπηρετεί – αυτός που θεραπεύει» < *θεραπεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

θεραπεύσιμος < μεσν. *θεραπεύσ-ιμος* < *θεραπευσ- (θεραπεύω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

θεραπευ-τήριο, λόγ. [1894], *θεραπεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο.*

ΣΥΝΘ. -θεραπεύω: *απο-θεραπεύω, απο-θεραπεία.*

θεράπων «αυτός που υπηρετεί κάποιον/κάτι» αρχ., παράλλ. τύπος τού *θέραψ, -απος* (πιθ. ήδη μυκ. *te-ra-po-si*: *θεράποσι,* δοτ. πληθ.), που ίσως προέρχεται από χεττ. *tarpašša* και δήλωνε, όπως στον Όμηρο, τον προσωπικό συνοδό τού πολεμιστή, ο οποίος τον βοηθούσε να φορέσει την πανοπλία του και ήταν ο ηνίοχος τού άρματός του. Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι το θηλ. *θεράπνη* «θεράπαινα» αλλά και «κατοικία» (πβ. κ. *οἶκος – οἰκέτης* «οικιακός υπηρέτης») συνδέεται με τον αρχ. πληθ. *τέραμνα* «κατοικία» και με το ομόρριζο λατ. *trabs, -bis* «δοκός – οικία», διότι δεν ερμηνεύουν την αρχική σημ. «συνοδός τού πολεμιστή», με την οποία είναι κατ' εξοχήν συνδεδεμένη η λ. *θεράπων.* Αν και από την Αρχαιότητα *θεράπων* χαρακτηριζόταν επίσης εκείνος που προσέφερε ιατρική περίθαλψη, η χρήση τής λέξης στη φρ. *θεράπων γιατρός / ιατρός* είναι πιθανόν σημασιολογικό δάνειο από το ιταλ. *medico curante.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεράπαινα < αρχ. *θεράπ-αινα,* θηλ. τού *θεράπων, -οντος*

θεραπαινίδα < αρχ. *θεραπαιν-ίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], υποκορ. τού θηλ. *θεράπαινα.*

θέρετρο «τόπος κατάλληλος για παραθερισμό» < αρχ. *θέρετρον* (ίσως τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη) < *θερε-* (< *θέρος,* βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρον,* πβ. κ. *φέρε-τρον.*

θεριακή «αντίδοτο σε δηλητηριώδες δάγκωμα» μεσν. < ελνστ. *θηριακή (ἡ)* (αρχικώς από φρ. όπως *ἀντίδοτος ἡ θηριακή, αἱ θηριακαὶ κατασκευαί*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *θηριακός* «σχετικός με δηλητηριώδη ζώα» < αρχ. *θηρ(ίον)* + παραγ. τέρμα *-ιακός.* Βλ. κ. *θεριακλής.*

θεριακλής «μανιώδης, παθιασμένος με κάτι» < *θεριακ(ή)* + παραγ. τέρμα *-λής,* με επίδρ. τού ελληνογενούς τουρκ. *tiryak* (επίθ. *tiryaki* «τοξικομανής») < περσ. *tiryāk* «όπιο» < ελνστ. *θηριακή* (βλ.λ. *θεριακή*).

θερίζω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 637-8: *τὸν ἀρότοις θερίζοντα βροτοὺς ἐνάλλοις*], αρχική σημ. «περνώ το καλοκαίρι» (πβ. σύνθ. *παραθερίζω*), < *θέρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω.* Ήδη

αρχ. η σημ. «δρέπω» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 4.42: *θερίσαντες δ' ἂν τὸν σῖτον ἔπλεον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θερισμός < αρχ. *θερισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

θέρισμα < μεσν. *θέρισ-μα*

θεριστής < αρχ. *θερισ-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

θεριστικός < ελνστ. *θερισ-τικός* < *θερισ- (θερίζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. θεριζο-αλωνιστικός, απόδ. ξέν. όρου, πβ. γαλλ. *moissonneuse-batteuse* ή γερμ. *Mähdreschmaschine, Mähdrescher.*

θερινός → θέρος

θεριό

< μεσν. *θερίο(ν) / θεριό(ν)* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/ και ακολούθως συνίζηση) < αρχ. *θηρίον* (βλ.λ.).

θερμαίνω → θερμός

θερμαστής «τεχνίτης που συντηρεί τη φωτιά λέβητα»

< θ. *θερμασ-*, από επίδρ. τού ελνστ. *θερμάστρα* (εύχρηστου στη Νέα Ελληνική), + παραγ. τέρμα *-τής*, αντί τού αναμενομένου **θερμαν-τής* (πβ. ελνστ. *θερμαν-τήρ, -τῆρος*) κατά το σχήμα *υφαίνω – υφαν-τής, λιπαίνω – λιπαν-τής*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σοφέρ*.

θερμάστρα

ελνστ. < θ. *θερμασ-* (πιθ. από επανανάλυση τού αρχ. παρακ. *τε-θέρμασ-μαι* τού ρ. *θερμαίνω* ή από τον σπάνιο ελνστ. αόρ. *θερμάσ(σ)αι*) + παραγ. τέρμα *-τρα*.

θέρμη

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη με τη σημ. «πυρετός»] < *θερμή* (με αναβιβασμό τού τόνου), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *θερμός* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι ο πληθ. *θέρμαι (αἱ)* απέκτησε κατά την ελνστ. εποχή την ειδική σημ. «θερμές πηγές – θερμά λουτρά».

θερμίδα

< επίθ. *θερμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίς, -ίδος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *calorie* (< λατ. *calor, -ōris* «θερμότητα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θερμιδ-ικός.

ΣΥΝΘ. θερμιδο-: *θερμιδο-γόνος* (απόδ. γαλλ. όρου), *θερμιδο-μετρητής* (μεταφρ. δάνειο), *θερμιδο-μετρία* (μεταφρ. δάνειο), *θερμιδό-μετρο* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

θερμο- → θερμός

θερμόαιμος

λόγ. [1819], < *θερμο-* + *-αιμ(ος)* < *αίμα*, απόδ. τού γαλλ. *à sang chaud* (πβ. γερμ. *warmblütig*, αγγλ. *hot blooded*).

θερμοκήπιο

λόγ. [1856], < *θερμο-* + *-κήπ(ιο)* < *κήπος*, απόδ. τού γαλλ. *serre chaud*. Η φρ. *φαινόμενο τού θερμοκηπίου* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *greenhouse effect*.

θερμοκοιτίδα

< *θερμο-* + *κοιτίδα*, απόδ. τού αγγλ. *incubator*.

θερμοκρασία

μεσν. < *θερμο-* + *-κρασ(ία)* < αρχ. *κρᾶσις* (πβ. αρχ. *εὐ-κρασία*) στη σημ. «ανάμιξη – θερμότητα τού ατμοσφαιρικού αέρα» (βλ.λ. *κράση*), απόδ. τού λατ. *temperatura* «ανάμιξη», αργότερα «κατάσταση τού αέρα, θερμή ή ψυχρή» και τελικά «βαθμός θερμότητας ή ψυχρότητας τού σώματος». Η λ. σχηματίστηκε ανεξάρτητα από το ομώνυμο μεσν. *θερμοκρασία* «ανάμιξη θερμών ποτών».

θερμόμετρο

λόγ. [1766], < *θερμό-* + *μέτρο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermomètre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θερμομετρ-ώ, λόγ. [1888]

θερμομετρ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermométrie*

θερμομέτρη-ση, λόγ. [1894], < *θερμομετρη- (θερμομετρώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*

θερμομετρ-ικός, λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermométrique*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

θερμόμετρο

Η λ. αποτελεί ελληνογενή ξένο όρο, λέξη δηλ. που πλάστηκε σε άλλη γλώσσα με ελληνικά συστατικά στοιχεία. Πρωτοαπαντά στο έργο *La Récréation Mathématique* τού Jean Leuréchon το 1624 με τον γαλλ. τύπο ***thermomètre***, σύνθετο από τις ελληνικές λέξεις *therm(o)-* (< ελλην. *θερμο-*) + *-mètre* (< αρχ. *μέτρον*). Πριν από το *θερμόμετρο* χρησιμοποιήθηκε το ***θερμοσκόπιο***, το οποίο δεν είχε κλίμακα μετρήσεως και, συνεπώς, έδειχνε μόνο τις μεταβολές τής θερμοκρασίας. Η λ. *θερμόμετρον* καταγράφεται στα Ελληνικά ήδη το 1766 στον Νικηφόρο Θεοτόκη. Ο Κουμανούδης, μάλιστα, σημειώνει ότι ο Γρηγόριος Χαντσερής το 1847 πρότεινε τους όρους ***θερμογνώμων*** και ***θερμοσκόπιον*** αντί τού όρου *θερμόμετρον* (παρ' ότι το *θερμοσκόπιο* δεν μετρούσε τη θερμοκρασία). Το 1886 καταγράφεται και ο όρος ***θερμομετρογράφος***, που επίσης δεν επικράτησε.

θερμοπληξία

< *θερμο-* + *-πληξ(ία)* < θ. τού ρ. *πλήττω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *heatstroke*.

θερμός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Η 426: *δάκρυα θερμὰ χέο-*

ντες] < Ι.Ε. *g^wher-mo- «θερμός, ζεστός» (< ρίζα *g^wher- «ζέστη, θερμότητα») || αρμ. ĵerm, σανσκρ. gharmá- «θερμότητα», λατ. formus «θερμός», fumus «φούρνος» (> γαλλ. four, ισπ. horno, ιταλ. forno), λιθ. gariù «καίω» || αρχ. θέρ-ος (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θερμότητα < αρχ. *θερμ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀέρ.* 10.34: *διὰ τὴν θερμότητα καὶ ξηρότητα τῆς σαρκός*]

θερμαίνω < αρχ. *θερμ-αίνω* [ήδη ομηρικό]

θέρμανση < αρχ. *θέρμαν-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *θερμ-αίνω*

θερμαντήρας < ελνστ. *θερμαν-τήρ, -τῆρος* < αρχ. *θερμ-αίνω*

θερμαντικός < αρχ. *θερμαν-τικός* < *θερμ-αίνω*

θερμ-ικός, λόγ. [1831], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermique*.

ΣΥΝΘ. θερμ(ο)-: *θερμ-αγωγός* (μεταφρ. δάνειο, πβ. γαλλ. *caloporteur* ή *conducteur de chaleur*), *θερμ-αισθησία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thermesthesia*), *θερμό-αιμος* (βλ.λ.), *θερμο-γόνος* (λόγ. [1811], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermogène*), *θερμο-δυναμική* (λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermodynamique*), *θερμο-ηλεκτρικός* (λόγ. [1869], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermo-électrique*), *θερμο-θάλαμος* (λόγ. [1891]), *θερμο-κέφαλος* (λόγ. [1844], μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *hot-head*), *θερμο-κήπιο* (βλ.λ.), *θερμο-κοιτίδα* (βλ.λ.), *θερμό-λυση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thermolysis*), *θερμο-μόνωση* (απόδ. τού γαλλ. *isolation thermique*), *θερμο-πηγή* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *thermal spring*), *θερμο-πληξία* (βλ.λ.), *θερμο-σίφωνας* (βλ.λ.), *θερμο-στάτης* (βλ.λ.), *θερμο-συσσωρευτής* (απόδ. τού γαλλ. *accumulateur de chaleur / radiateur à accumulation*), *θερμο-φόρα* (βλ.λ.) κ.ά.

προ-θερμαίνω (αρχ.), **προ-θέρμανση** (ελνστ.).

θερμός (το)

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thermos* (μέσω τού εμπορικού σήματος *Thermos flask*), το οποίο πλάστηκε με βάση το αρχ. *θερμός*.

θερμοσίφωνας

λόγ. [1898], < *θερμο-* + ελνστ. *σίφων, -ωνος* (βλ.λ. *σιφώνι*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *thermosiphon*.

θερμοστάτης

< *θερμο-* + λεξ. επίθημα *-στά(της)*, από θ. τού αρχ. *ἵστημι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thermostat*, πβ. κ. *ηλεκτρο-στάτης*, *υδροστάτης*.

θερμότητα → θερμός

θερμοφόρα

< φρ. *θερμοφόρος / -α* (ενν. *φιάλη*) (πβ. μεσν. επίθ. *θερμοφόρος*, για αγγεία στα οποία έβραζαν νερό) < *θερμο-* + λεξ. επίθημα *-φόρος* < ρ. *φέρω*, απόδ. τού αγγλ. *hot-water bottle*.

θέρος «καλοκαίρι»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* μ 76: *οὔτ' ἐν θέρει οὔτ' ἐν ὀπώρῃ*] < Ι.Ε. *g^wher- «ζέστη, θερμότητα» || αρμ. ĵer, παλ. σλαβ. grějǫ «ζεσταίνομαι» || αρχ. *θερ-μός*, *θερ-ίζω* (βλ.λ.), *θερ-ινός*. Η σημ. «καλοκαίρι» απαντά μόνο στην Ελληνική, όχι στα Ι.Ε. ομόρριζα.

θέση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *θέσις* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. *θε-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά επίσης στο ρ. *τίθημι* «θέτω» (μέσο *τί-θε-μαι*, βλ.λ., όπου όλα τα ομόρριζα).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τοποθέτηση – απόθεση» → ήδη αρχ. σημ. «τόπος όπου βρίσκεται κάτι, τοποθεσία» → ήδη αρχ. σημ. «ζήτημα που τίθεται προς συζήτηση – άποψη, πεποίθηση» (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 65b: *ἀναιρεθείσης γὰρ τῆς θέσεως οὐδ' ὁ πρὸς ταύτην ἔσται συλλογισμός*). Μέσω τού λατ. *thesis* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες με τη σημ. «επιστημονική διατριβή», π.χ. αγγλ. *thesis*, γαλλ. *thèse*, γερμ. *These* κ.ά.

ΣΥΝΘ. -θέσιος: *μονο-θέσιος, δι-θέσιος, τρι-θέσιος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

θέση

Αρκετές φράσεις που έχουν ως επίκεντρο τη λ. **θέση** αποτελούν μεταφραστικά δάνεια από τη Γαλλική, τα οποία είναι πλέον τόσο συχνά στον λόγο και έχουν τόσο μακρά παρουσία στη γλώσσα, ώστε η αρχική τους προέλευση δεν γίνεται αισθητή. Παραδείγματα: *είμαι σε θέση να...* (< *être en état de...*), *παίρνω θέση* (< *prendre position*), *προνομιούχος θέση* (< *endroit privilégié*), *θέση ισχύος* (< *position de force*), *θέση-κλειδί* (< *position-clé*), *βάζω κάποιον στη θέση του* (< *remettre quelqu'un à sa place*), *στη θέση σου* (< *à ta place*), *εμμένω στις θέσεις μου* (< *rester sur mes positions*) κ.ά.

-θεσία → θέτω

θεσιθήρας «αυτός που επιδιώκει πάση θυσία να καταλάβει επαγγελματική θέση»

λόγ. [1871], < *θέσι(ς)* + *-θήρα(ς)* < αρχ. *θήρα* «κυνήγι» (βλ.λ.), πβ. κ. *προικο-θήρας*.

θεσμός

ΕΤΥΜ. αρχ. (δωρ. *τεθμός*) < θ. *θε-* (όπως στα αρχ. *θέ-μα, θέ-σις*) τού ρ. *τίθημι / τί-θε-μαι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*) + παραγ. τέρμα *-σμός*.

ΣΗΜΑΣ. Μολονότι στην αρχ. γλώσσα απαντούν σποραδικά οι κυριολεκτικές σημ. «θέση, τοποθέτηση», η λ. συναντάται κυρίως με τη σημ. «κανόνας δικαίου, νομική αρχή ή διάταξη», που υποτίθεται ότι είχε ορι-

στεί από τους θεούς και είχε θεμελιώδη χαρακτήρα. Ήδη αρχ. είναι η δήλωση τού οργάνου που έχει την εξουσία να επιβάλει την ισχύ των κανόνων αυτών (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 483-4: *φόνων δικαστὰς ὁρκίων αἰδουμένους θεσμόν,* όπου αναφέρεται στο δικαστήριο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεσμ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *institutionnel.*

ΣΥΝΘ. θεσμο-: *θεσμο-θέτης* (αρχ.), *θεσμο-θετῶ* (αρχ.), *θεσμο-θέτηση* (ελνστ.), *θεσμο-θεσία* (ελνστ.), *Θεσμο-φόρια* (αρχ.), *θεσμο-φύλακας* (ελνστ.), *θεσμο-ποιῶ* (αρχ.), *θεσμο-ποίηση* (λόγ. [1887]).

θεσπέσιος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ρ 118: *θεσπέσιον γάρ σφιν φόβον ἔμβαλε Φοῖβος Ἀπόλλων*]< **θεσ-σπ-ετος* < *θεσ-* (από το θ. τής λ. *θεός,* βλ.λ.) + ρηματ. επίθ. **σπε-τός* (πβ. αρχ. *ἄ-σπετος* «ατελείωτος», αρχική σημ. «ανείπωτος»), που προέρχεται από θ. τού ρ. *ἐννέπω* «αναγγέλλω, διηγούμαι» (απρφ. αορ. β΄ *ἐνι-σπεῖν*). Το θ. **σπε-* ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sekʷ-* «δείχνω – λέγω» || λατ. προστ. *in-seque* «πες, μίλα», λιθ. *sekù* «λέγω», αρχ. γερμ. **sag-æ-* (> γερμ. *sagen,* αγγλ. *say,* ολλ. *zeggen*).

ΣΗΜΑΣ. Όπως προκύπτει από την ετυμολ. αρχή του, το σύνθ. *θεσπέσιος* θα σήμαινε αρχικώς «θεόπνευστος» και, κατ' επέκταση, «εξαίρετος, θαυμάσιος».

θεσπίζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *θέσπ(ις), -ιος* «εμπνευσμένος από θεό, θεόπνευστος» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), συντομευμένος τύπος τού επιθ. *θεσπέσιος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χρησμοδοτώ, προφητεύω» (πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 1054: *καὶ μὴν λέγεις, ψευδῆ με θεσπίζειν λέγων,* διαμαρτυρία τού μάντη Τειρεσία ότι τον κατηγορούν για ψευδείς χρησμούς) ➝ ελνστ. σημ. «διατάσσω, θεσμοθετώ» (ως απόδ. τού λατ. *sancio* «καθαγιάζω – καθιστώ ιερό, θεσμοθετώ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θέσπιση < ελνστ. *θέσπι-σις,* αρχική σημ. «χρησμός»

θέσπισμα < αρχ. *θέσπισ-μα* «προφητεία, χρησμός» [πιθ. ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (με κατοπινή σημασιολ. επίδρ. από λατ. *sanctio* «ιερός νόμος, επικυρωμένο νομοθέτημα»).

Θεσσαλία

αρχ. < *Θεσσαλός (Θεττ-)* / *Πετθαλός* (θεσσαλ.) / *Φετταλός* (βοιωτ.), προελλην. εθνωνύμιο, αγν. ετύμου.

Θεσσαλονίκη

< ελνστ. *Θεσσαλονίκη / -νίκεια,* από το όν. τής συζύγου τού Μακεδόνα βασιλιά Κασσάνδρου και ετεροθαλούς αδελφής τού Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως πληροφορεί ο Διόδωρος Σικελιώτης (*Βιβλ. ἱστ.* 19p: *ὡς Κάσσανδρος Θεσσαλονίκην ἔγημε τὴν Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου, ἐπώνυμον δ' ἑαυτοῦ πόλιν ἔκτισεν ἐπὶ τῆς Παλλήνης*) και ο γεωγράφος Στράβων (*Γεωγρ.* 7a.1: *ἐπωνόμασε δὲ τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς Θεσσαλονίκης, Φιλίππου δὲ τοῦ Ἀμύντου θυγατρός*). Το ίδιο το όν. *Θεσσαλονίκη* είναι προφανώς σύνθ. από τη φρ. *Θεσσαλῶν νίκη.*

θέσφατο «γνώμη κύρους, άποψη με ιδιαίτερη ισχύ» < αρχ. πληθ. *θέσφατα (τά)* «θεϊκές εντολές, χρησμοί», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *θέσφατος* «εξηγγελμένος από θεό, θεόπνευστος» < *θεσ-* (από το θ. τής λ. *θεός,* βλ.λ.) + ρηματ. επίθ. *φατός* < θ. *φᾰ-* τού ρ. *φημί* «λέγω» (βλ.λ. *φήμη*).

-θέτης → **θέτω**

θετικός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αριστοτέλη] < *θετ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική τεχνική σημ. «σχετικός με την υιοθεσία» (ήδη στον Αριστοτέλη) ➝ ελνστ. σημ. «σχετικός με θέση, με ζήτημα που έχει τεθεί προς απόδειξη» ➝ ήδη ελνστ. σημ. «καταφατικός» (πβ. Ήρων. *Ὅρ.* 136.7: *αἱ δὲ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἢ θετικαὶ τῶν ἀρχῶν εἰσιν ἢ ἀναιρετικαί·* Ευσεβ. *Εὐαγγ. Προπαρ.* 14.8: *κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ πιθανοῦ λεγομένας αὐτῷ θετικάς τε καὶ ἀρνητικὰς φαντασίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θετικ-ότητα, λόγ. [1839]

θετικ-ισμός, λόγ. [1874], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *positivisme*

θετικ-ιστής, λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *positiviste*

θετικιστ-ικός, λόγ. [1890], < *θετικιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

θετός

αρχ., αρχική σημ. «τεθειμένος, τοποθετημένος», ρηματ. επίθ. (με θ. *θε-*) τού *τίθημι / τί-θε-μαι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*). Η σημ. «υιοθετημένος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* IX 62: *εὐφράνθη τε ἰδὼν ἥρως θετὸν υἱόν*).

θέτω

μεσν. < αρχ. *τίθημι,* μεταπλ. τύπος με βάση τον μεσν. αόρ. *ἔθεσα / ἔθησα* (αναλογικά προς τον αρχ. πληθ. *ἔθεσαν,* εν. *ἔθηκα*) και τα αρχ. σύνθ. σε *-θετῶ* και *-τῶ,* τα οποία σχημάτιζαν αόρ. σε *-ησα* ή *-εσα* (π.χ. *νομοθετῶ – ἐνομοθέτ-ησα,* επίσης *πίπτω – ἔπεσα*). Το αρχ. *τίθημι* / μέσο *τίθεμαι* (βλ.λ.) < **θί-θη-μι* (με ανομοίωση) αποτελεί αναδιπλασιασμένο τύπο τού θ. *θη-* < Ι.Ε. ρίζα **dhē-* «θέτω, τοποθετώ» || σανσκρ. *dá-dhā-mi,* λατ. *facio* «κάνω – (αρχικώς) θέτω» (> γαλλ. *faire,* ισπ. *hacer*), αρχ. γερμ. **dō-* (> γερμ. *tun,* αγγλ. *do,* ολλ. *doen*), χεττ. *dai-* || αρχ. *θε-σμός, θέ-μα, θε-τός, θέ-σις (-η), θέ-μις, θή-κη, θῶ-κος* (βλ.λ.), *θη-μών* (> *θημωνιά,* βλ.λ.), *ἀ-θῷ-ος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -θέτω, -θετώ, -θέτηση, -θεσία, -θετος, -θέτης, -θεση, -θετικός: *δια-θέτω, προδια-θέτω, ανα-θέτω, παρα-θέτω, αντιπαρα-θέτω, κατα-θέτω,*

παρα-θέτω, μετα-θέτω, αντιμετα-θέτω, εκ-θέτω, συν-θέτω, αποσυν-θέτω, απο-θέτω, εναπο-θέτω, υπο-θέτω, προϋπο-θέτω, προσ-θέτω – ταξι-θετώ, στοιχειο-θετώ, οριο-θετώ, υιο-θετώ, ναρκο-θετώ, αθλο-θετώ, νομο-θετώ, σκηνο-θετώ, τοπο-θετώ, ονοματο-θετώ, διευ-θετώ, νου-θετώ – ταξι-θέτηση, στοιχειο-θέτηση, ναρκο-θέτηση, οριο-θέτηση, τοπο-θέτηση – ταξι-θεσία, τοπο-θεσία, χειρο-θεσία, ορο-θεσία, ονοματο-θεσία, πολυ-θεσία, νου-θεσία – ενδιά-θετος, απαρά-θετος, ακατά-θετος, αμετά-θετος, αντί-θετος, έκ-θετος, έν-θετος, παρέν-θετος, σύν-θετος, πολυσύν-θετος, εμπρό-θετος, απρό-θετος, ανυπέρ-θετος, πρόσ-θετος, επιπρόσ-θετος, εύ-θετος – δια-θέτης, κατα-θέτης, ταξι-θέτης, εκ-θέτης, συν-θέτης, ψηφιδο-θέτης, στοιχειο-θέτης, αθλο-θέτης, θεσμο-θέτης, σκηνο-θέτης, απο-θέτης – διά-θεση, προδιά-θεση, ανά-θεση, παρά-θεση, αντιπαρά-θεση, κατά-θεση, συγκατά-θεση, μετά-θεση, αντιμετά-θεση, επί-θεση, αντεπί-θεση, αντί-θεση, έκ-θεση, παρέν-θεση, σύν-θεση, αποσύν-θεση, από-θεση, εναπό-θεση, υπό-θεση, προϋπό-θεση, πρό-θεση, πρόσ-θεση – παρα-θετικός, επι-θετικός, αντι-θετικός, εκ-θετικός, παρεν-θετικός, συν-θετικός, υπο-θετικός, προ-θετικός, υπερ-θετικός, προσ-θετικός κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

θέτω, θήκη, θέμα, θέση, αθώος – faire, hacer, tun, do...

Η οικογένεια λέξεων που έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα **dhē-* «θέτω, τοποθετώ» είναι αρκετά εκτεταμένη, καθώς περιλαμβάνει πλήθος όρων που δηλώνουν πράξεις, ενέργειες ή δραστηριότητες και επίσης ρήματα με τη βασική σημασία «κάνω» σε διάφορες γλώσσες. Αξιοπρόσεκτα είναι τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *θη-* (**dhē-*): αρχ. ***τί-θη-μι*** (< αναδιπλ. τύπος **θί-θη-μι*, βλ. ανωτέρω), ***θή-κη***, ***θη-μωνιά*** (< αρχ. *θη-μών, -ῶνος* (ὁ) «σωρός»).

2) από θέμα *θε-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhə-*): αρχ. ***θέ-μα***, ***θε-τός***, ***θε-σμός***, ***θέ-σις (-η)***, ***θέ-μις (-ιδα)***, ***θε-μ-έλ-ιος***.

3) από θέμα *θω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhō-*): αρχ. ***θῶ-κος***, *θω-ή* «ποινή», από όπου το σύνθ. ***ἀθῷος*** < *ἀ-θῴ-ιος* (< *ἀ-* στερητ. + *θωή*).

Η βασική σημασία «κάνω» κυριαρχεί σε αρκετά ομόρριζα διαφόρων γλωσσών, όπως συμβαίνει με ρήματα που ανάγονται στο λατ. *facio* «κάνω – (αρχικώς) θέτω» (από όπου γαλλ. ***faire***, ισπ. ***hacer***) και στο αρχ. γερμ. **dō-* (από όπου γερμ. ***tun***, αγγλ. ***do***, ολλ. ***doen***).

θεώμαι

< αρχ. *θεῶμαι (-άο-)* «βλέπω, παρατηρώ, εξετάζω» < ουσ. *θέα* (βλ.λ.). Οι τύποι *θέαται, εθεάτο, εθεάθη, θεάθηκε* χρησιμοποιούνται συνήθως με παθ. σημασία «γίνεται / έγινε αντιληπτός, εμφανίζεται / εμφανίστηκε».

θεωνυμία

ελνστ. < *θε(ο)-* + *-ωνυμ(ία)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεωνύμ-ιο.

θεωρία

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «το αξίωμα και η αποστολή τού *θεωρού*», < *θεωρός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *θεωρώ*.

ΣΗΜΑΣ. Ήδη στον Πλάτωνα απαντά η σημ. «φιλοσοφικός συλλογισμός» (*Νόμ.* 951c: *ἄνευ γὰρ ταύτης τῆς θεωρίας καὶ ζητήσεως οὐ μένει ποτὲ τελέως πόλις*), ενώ ο Αριστοτέλης τη χρησιμοποιεί επιπλέον για να δηλώσει το «σύστημα ιδεών ή αρχών» (πβ. τον υπότιτλο έργου του: *Όσα μαθηματικῆς μετέχει θεωρίας*). Η λ. από την Αρχαιότητα σημαίνει επίσης «όψη – παρατήρηση, παρακολούθηση» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.30: *θεωρίης εἵνεκεν* «για να παρατηρήσει τη θέα, για να δει»), πράγμα που εξηγεί την προέλευση τού μεσν. τύπου *θωριά*. Την ελνστ. εποχή η λ. αντιδιαστέλλεται προς την *πράξη* (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Νόμ. ἱερ. ἀλληγ.* 1.58: *ἀλλὰ καίτοι θεωρίαν ἔχουσα καὶ πρᾶξιν, πάλιν ἐν ἑκατέρῳ ὑπερβάλλει κατὰ τὸ κρεῖττον*). Με τη σημ. «σύστημα ιδεών» η λ. έχει περάσει σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *theory*, γαλλ. *théorie*, γερμ. *Theorie* κ.ά.

θεωρός «είδος αξιώματος στην Αρχαιότητα»

αρχ. < **θεᾱ-(F)ορός*, πιθ. < *θέα* (βλ.λ.) + **-Fορός* < ρ. *ὁρῶ*, που απαντά σε ουσ. τα οποία δηλώνουν ιδιότητα «παρατηρητή, επιμελητή» (πβ. κ. *θυρ-ωρός, πυλ-ωρός*). Σύμφωνα με άλλη άποψη, το α΄ συνθ. προέρχεται από τη λ. *θεός*, οπότε *θεωρός* θα ήταν «ο εκτελεστής τού θεϊκού θελήματος». Ας σημειωθεί ότι οι αρχ. *θεωροί* ήταν απεσταλμένοι *(πρέσβεις)* τής πόλεώς τους σε θρησκευτικές εορτές ή μαντεία (για τη λήψη χρησμού), καθώς και στους μεγάλους αθλητικούς αγώνες (Πύθια, Νέμεα κ.λπ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεωρικά (τα) (ενν. *χρήματα*) «επιχορήγηση των απόρων πολιτών στην αρχ. Αθήνα, προκειμένου να παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις», πληθ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *θεωρ-ικός* < *θεωρ-ία* στη σημ. «παρατήρηση, παρακολούθηση – θέαμα».

θεωρώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *θεωρῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 302: *ἢ θεωρήσων τύχας ἐμὰς ἀφῖξαι καὶ συνασχαλῶν κακοῖς;*] < *θεωρός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι *θεωρός*, δηλ. πρέσβυς σε θρησκευτική εορτή ή μαντείο» → ήδη αρχ. σημ. «σκέπτομαι, εξετάζω – παρατηρώ, κρίνω» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 467c: *ἀλλὰ σμικρὸν οἴει διαφέρειν καὶ οὐκ ἄξιον κινδύνου θεωρεῖν*· Δημοσθ. *Κατὰ Μειδ.* 123: *θεωροῦσιν ὅτι τοῦ μὲν [...] ῥᾳδίως κακῶς παθεῖν ἐγγύταθ' ὑμῶν εἰσιν οἱ πενέστατοι καὶ ἀσθενέστατοι*). Η αρχ.

σημ. «βλέπω, παρατηρώ» διατηρείται στον μεσν. τύπο *θωρῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θεώρηση < αρχ. *θεώρη-σις* «θεωρία, άποψη» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 48a.5-6: *καὶ μὴν καὶ τάς γε τραγικὰς θεωρήσεις, ὅταν ἅμα χαίροντες κλάωσι, μέμνησαι;*) → Η σημ. «επίσημη σφραγίδα ή υπογραφή που τίθεται σε έγγραφο για επικύρωση ή έλεγχο» αποδίδει τον διεθνή όρο *visa*

θεώρημα < αρχ. *θεώρη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «θέαμα» → ελνστ. σημ. «πόρισμα αποδεικτικού θεωρητικού συλλογισμού» (αντίστοιχο τού λατ. *praeceptum*)

θεωρητικός < αρχ. *θεωρη-τικός* «ικανός να αντιληφθεί – σχετικός με τη θεωρία, τον στοχασμό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. *Όροι* 414.b.7-8: *Φιλοσοφία τῆς τῶν ὄντων ἀεὶ ἐπιστήμης ὄρεξις· ἕξις θεωρητικὴ τοῦ ἀληθοῦς, πῶς ἀληθές*]

θεωρητής < ελνστ. *θεωρη-τής* «θεατής – επιβλέπων, επόπτης»

θεωρείο < ελνστ. *θεωρ-εῖον* «τόπος από όπου μπορεί κανείς να παρακολουθεί» < *θεωρ(ῶ)* + παραγ. τέρμα *-εῖον* → Η σημερινή σημ. είναι μεσν. (για τους τύπους *θεωρ-εῖον / θεώρ-ιον*).

ΣΥΝΘ. -θεωρώ (και τα παράγωγα αυτών): *ανα-θεωρώ, επι-θεωρώ – ανα-θεώρηση, επι-θεώρηση – ανα-θεωρητής, επι-θεωρητής – ανα-θεωρητικός – δυσ-θεώρητος* κ.ά.

Θήβα

< αρχ. *Θήβα / Θῆβαι* (πληθ., πβ. *Ἀθῆναι, Πάτραι*), πιθ. ήδη μυκ. *Te-qa-ja*: *Θηβαία*, τοπωνύμιο μάλλον προελλην., για το οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδ. με μικρασιατικές λ., όπως σαβινικό *teba* «λόφος» και καρικό *taba* «πέτρα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Θηβαίος < αρχ. *Θηβα-ῖος*

θηβαϊκός < αρχ. *θηβα-ϊκός*.

θηκάρι «θήκη σπαθιού ή μαχαιριού»

< μεσν. *θηκάρι(ο)ν* < ελνστ. *θηκάριον*, υποκορ. τού αρχ. *θήκη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θηκαρ-ώνω

θηκάρω-μα < *θηκαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

θήκη

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 402-405: *ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἕδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών*] < θ. *θη-* τού ρ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *τίθεμαι*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε στο ομόρριζο και συνώνυμο σανσκρ. *dhākā-*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θέτω*.

ΣΥΝΘ. -θήκη: (από ρήματα σε *-τίθημι*) *δια-θήκη, παρακατα-θήκη, συν-θήκη, υπο-θήκη, προσ-θήκη, απο-θήκη* – (με απευθείας σύνθεση) *αβγο-θήκη, οστεο-θήκη, φυσιγγιο-θήκη, εργαλειο-θήκη, αρχειο-θήκη, βιβλιο-θήκη, ιματιο-θήκη, πινακο-θήκη, δισκο-θήκη, λειψανο-θήκη, πυριτιδαπο-θήκη, σιταπο-θήκη, μαξιλαρο-θήκη, προ-θήκη, πιατο-θήκη, κοσμηματο-θήκη, πετσετο-θήκη, ωο-θήκη* κ.ά.

θηλή

αρχ. < **dhē-lā* < I.E. **dhē-* «ρουφώ, εκμυζώ» || λατ. *felo* «θηλάζω», *femina* «γυναίκα» (> γαλλ. *femme*), *filius* «υιός» (> γαλλ. *fils*, ισπ. *hijo*, ιταλ. *figlio*), λετ. *dêls* || αρχ. *θῆλ-υς* (βλ.λ.), *τι-θα-σός* «(ζώο) εξημερωμένο, οικόσιτο» (> ρ. *τιθασ-εύω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θηλυκός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θηλάζω < αρχ. *θηλ-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ὀδοντ.* 5.4-5: *Τὰ φύσει εὔτροφα τῶν παιδίων οὐκ ἀνάλογον τῆς σαρκώσεως καὶ τὸ γάλα θηλάζει*]

θήλασμα < ελνστ. *θήλασ-μα* < αρχ. *θηλ-άζω*

θηλασμός < ελνστ. *θηλασ-μός* < αρχ. *θηλ-άζω*

θηλασ-τικό < *θηλασ- (θηλάζω)* + παραγ. τέρμα *-τικό(ς)*, μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *mammal*, ν.λατ. πληθ. *mammalia*

θήλασ-τρο, λόγ. [1874], < *θηλασ- (θηλάζω)* + παραγ. τέρμα *-τρο*, πβ. κ. *στόχασ-τρο*

θήλ-ωμα, λόγ. [1879], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *papillome*

θηλωμάτ-ωση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *papillomatosis*.

ΣΥΝΘ. θηλο-ρραγία (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* εν συνθέσει) < *θηλ(ή)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-ραγ(ία)* < θ. *ραγ-*, πβ. αόρ. β΄ *ἐρ-ράγ-ην* τού αρχ. *ῥήγ-νυμι*.

θηλιά

ΕΤΥΜ. μεσν. < *θηλέα* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < αρχ. *θήλεια*, θηλ. τού επιθ. *θῆλυς* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θηλυκός*.

ΣΗΜΑΣ. Η μεταβολή σημασίας «θηλυκή» → «βρόχος» οφείλεται στο σχήμα τής θηλιάς, το οποίο θυμίζει την ανατομική κατασκευή των θηλυκών γεννητικών οργάνων, που είναι σχεδιασμένα ώστε να δέχονται στο εσωτερικό τους το συμπλήρωμά τους. Πβ. κ. *θηλυκώνω* «κουμπώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θηλ-ιάζω < *θηλ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

θηλυκός

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη κ.α.] < *θῆλυς, -εος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θηλυκ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *féminité*

θηλύκι < μεσν. *θηλύκ-ι(ο)ν* < αρχ. *θηλυκ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ιον*

θηλυκώνω < μεσν. *θηλυκ-ώνω* < *θηλύκι(ον)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

θηλύκω-μα < *θηλυκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

θηλυκω-τήρι < *θηλυκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *σουρω-τήρι*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

θηλυκό

Το επίθ. ***θηλυκός*** (< *θῆλυς, -εος*) σήμαινε αρχικά αυτόν που μοιάζει με ***θήλυ***, με γυναίκα. Ειδικότερα δήλωσε την υπερβολικά «θηλυκή» γυναίκα, με αντίθετο το ***αρρενωπός***. Αργότερα, ως ουσιαστικό (το ***θηλυκόν***), δήλωσε την ίδια τη γυναίκα (εναλλακτικά προς το ***γυνή***). Από το θέμα τού επιθέτου ***θῆλυς***, ***θήλεια***, ***θῆλυ***, παράγεται το ***θηλύνω*** «καθιστώ κάποιον θηλυπρεπή» και το επιτατικό σύνθετο ***εκθηλύνω***. Το *θηλύνω* σήμανε επίσης «κάνω κάτι μαλακό, πραΰνω».

Οι λ. ***θηλή*** και ***θηλιά*** (< *θηλέα* < επίθ. *θήλεια*, λόγω τής ομοιότητας τής θηλιάς με το γυναικείο αιδοίο πβ. κ. *θηλύκι, θηλυκώνω*), έχουν κοινή ετυμολογική προέλευση με το επίθ. *θήλυς* (αναγόμενα σε ρίζα **dhē-*, για την οποία βλ.λ. *θηλή*).

θήλυς

< αρχ. *θῆλυς, -εος* [ήδη ομηρικό] < **dhē-lu-* < Ι.Ε. **dhē-* «ρουφώ, εκμυζώ», που παρουσιάζει μορφολ. ομοιότητα με το ομόρριζο σανσκρ. *dhārú-*. Η λ. είναι ομόρριζη με το αρχ. *θηλή*, όπου και περισσότερες συνδέσεις. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θηλυκός*.

ΣΥΝΘ. θηλυ-: *θηλυ-γονία* (αρχ.), *θηλυ-μορφία* (αρχ.), *θηλυ-πρεπής* (ελνστ.), *θηλυ-τοκία* (αρχ.) κ.ά.

θημωνιά «σωρός από δεματιασμένα στάχυα ή χόρτα»

ελνστ. < αρχ. *θημών, -ῶνος (ὁ)* «σωρός» (με παραγ. τέρμα *-ιά*) < θ. *θη-* τού ρ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *τίθεμαι*) + παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. κ. *πείσ-μων, είδή-μων, ήγε-μών*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θέτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θημωνιάζω < μεσν. *θημων-ιάζω*

θημώνιασ-μα < *θημωνιασ- (θημωνιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

θήρα «κυνήγι»

αρχ. < *θήρ, -ρός (ὁ)* «άγριο ζώο, θηρίο» < Ι.Ε. **ghʷēr-* (ίδια σημ.) || λιθ. *žvėris*, λατ. *ferus* «θηρίο», *ferox, -cis* «άγριος, θηριώδης» (> γαλλ. *féroce*, ισπ. *feroz*, ιταλ. *feroce*) || αρχ. *θηρ-ίο(ν), θηρ-εύω, θηρ-ῶ (-άω)* (> *θήρα-μα*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θηρεύω < αρχ. *θηρ-εύω* < *θήρ, -ρός (ὁ)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

θήραμα (βλ.λ.)

θηρευτής < αρχ. *θηρευ-τής* < *θηρ-εύω*

θηρευτικός< αρχ. *θηρευτ-ικός* < *θηρευ-τής*.

ΣΥΝΘ. -θήρας, -θηρία, -θηρώ: *λεξι-θήρας, θεσι-θήρας* (λόγ. [1871]), *λαγο-θήρας, ορνιθο-θήρας, γυναικο-θήρας* (λόγ. [1868]), *προικο-θήρας* (λόγ. [1875]), *σκανδαλο-θήρας* (λόγ. [1887]), *βαθμο-θήρας, χρησιμο-θήρας* (λόγ. [1849]), *φαλλαινο-θήρας* (λόγ. [1856]), *ηδονο-θήρας* (λόγ. [1892]), *λαθρο-θήρας* (λόγ. [1856]), *χρυσο-θήρας* (μεσν.), *ψηφο-θήρας* (λόγ. [1870]) – *λεξι-θηρία, θεσι-θηρία* (λόγ. [1871]), *λαγο-θηρία, τελειο-θηρία, προικο-θηρία* (λόγ. [1888]), *σκανδαλο-θηρία, βαθμο-θηρία, χρησιμο-θηρία* (λόγ. [1888]), *φαλλαινο-θηρία* (λόγ. [1864]), *λαθρο-θηρία* (λόγ. [1871]), *χρυσο-θηρία* (λόγ. [1892]), *ψηφο-θηρία* (λόγ. [1850]) – *θεσι-θηρώ, προικο-θηρώ, σκανδαλο-θηρώ, ψηφο-θηρώ* κ.ά.

θήραμα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἴων* 1162: *ἐλάφων λεόντων τ' ἀγρίων θηράματα*] < ρ. *θηρῶ (-άω)* «κυνηγώ» < *θήρα* (βλ.λ.).

-θήρας → θήρα

θηρεύω → θήρα

-θηρία → θήρα

θηρίο

< αρχ. *θηρίον* [ήδη ομηρικό], υποκορ. τού ουσ. *θήρ, -ρός (ὁ)* «άγριο ζώο, θηρίο», για το οποίο βλ.λ. *θήρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θηριώδης < αρχ. *θηρι-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.191.11-12: *ὀρεινή τε κάρτα καὶ δασέα καὶ θηριώδης*]

θηριωδία < αρχ. *θηριωδ-ία* < *θηρι-ώδης*.

ΣΥΝΘ. θηριο-: *θηριο-δαμαστής* (λόγ. [1821], απόδ. ξέν. όρου) – *θηριο-μαχία* (ελνστ.), *θηριο-μάχος* (ελνστ.), *θηριο-μαχώ* (ελνστ.) – *θηριο-τρόφος* (ελνστ.), *θηριο-τροφείο* (ελνστ.) κ.ά.

θησαυρός

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργ.* 719-720: *γλώσσης τοι θησαυρὸς ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστος φειδωλῆς*], τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Δεν ευσταθεί η σύνδεση τού τεμαχίου *θησ-* με το ρ. *τίθημι* (πβ. αρχ. *ἵστημι – στησί-χορος*), διότι δεν είναι γνωστά άλλα σύνθετα με παρόμοια δομή. Σχετικά με το υπόλοιπο τμήμα τής λέξης, έχουν προταθεί ετυμολ. σχέσεις με το ουσ. *αὖρα* «άνεμος» (αλλά δεν προκύπτει λογική σημασία για το σύνθετο) και με το ελνστ. *ἄν-αυρος* «χείμαρρος», τού οποίου βάση θεωρείται ένας αρχαϊκός όρος με σημ. «νερό» (εξίσου αβέβαιη πρόταση). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κειμήλιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θησαυρίζω < αρχ. *θησαυρ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

θησαύρισμα < αρχ. *θησαύρισ-μα* < *θησαυρ-ίζω*

θησαύριση < μεσν. *θησαύρι-σις* < αρχ. *θησαυρ-ίζω*.

ΣΥΝΘ. θησαυρο-: *θησαυρο-φυλάκιο* (ελνστ.), *θησαυρο-φύλακας* (ελνστ.)

-θησαυρίζω (και τα παράγωγα αυτών): *απο-θησαυρίζω* (ελνστ.), *απο-θησαύριση* (λόγ. [1884]), *απο-θησαυρισμός* (ελνστ.), *απο-θησαυριστικός* (λόγ. [1886]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

θησαυρός, thesaurus, treasure, trésor...

Η λ. ***θησαυρός*** έχει μεγάλο σημασιολογικό εύρος.

Στην Αρχ. Ελληνική είχε τη σημασία «τόπος όπου τοποθετούνται πολύτιμα αντικείμενα για φύλαξη, θησαυροφυλάκιο». Ειδικότερα, η λ. χρησιμοποιήθηκε για κτήρια φύλαξης αναθημάτων σε σχήμα ναού, τα οποία έχτιζαν διάφορες πόλεις στους Δελφούς, π.χ. ο *Θησαυρός* των Αθηναίων, χτισμένος από τους Αθηναίους στα τέλη τού 6ου αιώνα ή στις αρχές τού 5ου αι. π.Χ., με αναθήματα στον Απόλλωνα, ο *Θησαυρός* των Σιφνίων, των Σικυωνίων, των Συρακουσίων κ.ά. Η σημερινή σημασία («πλούτος, συγκεντρωμένα πολύτιμα αντικείμενα») είναι ήδη αρχ., πβ. *τοὺς θησαυροὺς τ' αὐτοῖς δείξουσ' οὓς οἱ πρότερον κατέθεντο* (Αριστοφάνης). Ακόμη, *θησαυρὸς χθονός*, δηλ. θησαυρός τής γης, αποκαλείται από τον Αισχύλο ο άργυρος που εξορυσσόταν στα μεταλλεία τού Λαυρίου, ενώ η εύχρηστη και σήμερα έκφραση ***άνθρακες ο θησαυρός*** απαντά στον Λουκιανό (2ος αι. μ.Χ.).
Από τα αρχαία χρόνια μαρτυρείται η σημασία τού συγκεντρωμένου γνωστικού υλικού (πβ. *θησαυροὺς οὓς κατέλιπον ἐν βιβλίοις*, Ξενοφ. *Απομνημ.*) ή διαφόρων πραγμάτων (π.χ. *θησαυρὸς ὕμνων*, Πίνδαρος· *θησαυρὸς κακῶν*, Ευριπίδης κ.ά.). Η σημασία αυτή πέρασε μέσω τού λατ. τύπου ***thesaurus*** σε ευρωπαϊκές γλώσσες (ήδη από τον 13ο αιώνα η γαλλ. λ. *trésor* δήλωνε έργα με πλούτο γνώσεων). Η σημασία «συλλογή λέξεων ταξινομημένων βάσει των σημασιών τους» πρωτοαπαντά στο ομότιτλο βιβλίο τού Άγγλου Roget το 1852. Οι λέξεις ***treasure*** (αγγλ.), ***trésor*** (γαλλ.), ***tesoro*** (ιταλ., ισπ.), που σημαίνουν «θησαυρός», προέρχονται μέσω τού λατ. *thesaurus* από το αρχ. *θησαυρός*. Η θωπευτική προσφώνηση *θησαυρέ μου!* προέρχεται από τα Γαλλικά, ενώ το «κυνήγι τού (κρυμμένου) θησαυρού» μεταφράζει το αγγλ. *treasure hunt*, που πρωτοαπαντά στην Αγγλική το 1913. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κειμήλιο*.

Θησέας
< αρχ. *Θησεύς* (ήδη μυκ. *Te-se-u*), πιθ. δάνειο. Λιγότερο πιθ. η υπόθ. ότι πρόκειται για συντομευμένο τύπο συνθέτου όπως **Θησί-νομος* «νομοθέτης».

θήτα
< αρχ. *θῆτα*, σημιτ. αρχής, όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. Το γράμμα Θ αρχικώς δήλωνε τον δασύ φθόγγο [th], αλλά από την ελνστ. εποχή δήλωσε το διαρκές τριβόμενο [θ] που προφέρουμε σήμερα. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

θητεύω
αρχ., αρχική σημ. «εργάζομαι ως μισθωτός (ακτήμων ή δουλοπάροικος)», < ουσ. *θής, -τός* «μισθωτός εργάτης» (> αρχ. μεταπλ. πληθ. *θῆται* > ν.ελλ. *θήτης*), πιθ. δάνειο σημιτ. προελεύσεως.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θητεία [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πλαταϊκ.* 48.5-7: *ἄλλους δ' ἐπὶ θητείαν ἰόντας, τοὺς δ' ὅπως ἕκαστοι δύνανται τὰ καθ' ἡμέραν πορίζομένους*] < αρχ. *θητ-εία* «(μισθωτή) υπηρεσία».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
θητεύω, θητεία
Το ρ. ***θητεύω*** σήμαινε αρχικά «δουλεύω με μισθό, εργάζομαι» (π.χ. *βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ, ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ*, Όμηρος· *θητεύω ἐπὶ μισθῷ παρά τινι*, Ηρόδοτος) και «εργάζομαι σε κάτι, σε ένα έργο», π.χ. *θητεύω εἰς τὸ τεῖχος*. Το ουσ. ***θητεία*** σήμαινε «υπηρεσία που παρέχεται με μισθό». Και οι δύο λέξεις προέρχονται ετυμολογικά από το ουσ. ***ὁ θής, τοῦ θητός*** (πληθ. *οἱ θῆτες*) «εργάτης ή δουλοπάροικος που καλλιεργεί τα χωράφια τού κυρίου του», κατόπιν «μισθωτός καλλιεργητής γης», κατ' αντιδιαστολή προς τον ***δούλο***, που ήταν κτήμα τού αφέντη του. Οι ***θήτες*** αποτέλεσαν στην Αθήνα την τέταρτη και τελευταία ιεραρχικώς τάξη κατά τη νομοθεσία τού Σόλωνος (594 π.Χ.), που περιελάμβανε τους ελεύθερους πολίτες οι οποίοι δεν είχαν περιουσιακά στοιχεία και το εισόδημά τους ήταν μικρότερο από 200 μεδίμνους. Αποτελούσαν δηλ. τους ***κολλήγους*** τής αρχαίας Αθήνας και αντιστοιχούσαν στους ***προλεταρίους*** τής αρχαίας Ρώμης. Οι λ. *θητεύω, θητεία* συνδέθηκαν με τη στρατιωτική υπηρεσία κατά τα νεότερα χρόνια, καθώς και με την υπηρεσία κάποιου για ορισμένο χρονικό διάστημα σε συγκεκριμένη θέση ή τη μαθητεία κοντά σε κάποιον ή κάπου (π.χ. *θήτευσε στο υπουργείο Οικονομικών, έκανε τη θητεία του στο πεζικό, θήτευσε επί χρόνια σε ιμπρεσιονιστές ζωγράφους*).

-θι επιρρ. επίθημα
αρχ., πιθ. κατάλοιπο τοπικής πτώσεως, το οποίο διασώζεται σε ορισμένες αρχ. λ., όπως *αὐτό-θι, ἄλλο-θι*. Προέρχεται μάλλον από Ι.Ε. **-dhi* και συνδ. με τα επιθήματα *-θεν* (πβ. κ. *ἄλλο-θεν, ἀνέκα-θεν*) και *-θα* (πβ. κ. *ἔν-θα*).

θίασος
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] όρος τής διονυσιακής λατρείας, πιθ. δάνειο από θρακοφρυγική γλώσσα, όπως συμβαίνει με τον παρόμοια σχηματισμένο (σε *-σος*) αρχ. όρο *θύρ-σος* «ραβδί με φύλλα κισσού» (έμβλημα τού Διονύσου, πβ. χεττ. *tuwarsa* «κισσός»).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. αρχικά δήλωνε «όμιλο ανθρώπων που χόρευαν και τραγουδούσαν στους δρόμους (κυρ. προς τιμήν τού Διονύσου), βακχική συντροφιά», ενώ η σημ. «όμιλος καλλιτεχνών, χορευτών κ.λπ.» έχει την αφετηρία της ήδη στην Αρχαιότητα (π.χ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 303c.8: *τοῦτο μὲν ἀτεχνῶς ἡμῖν ὥσπερ δρᾶμα, καθάπερ ἐρρήθη νυνδὴ Κενταυρικὸν ὁρᾶσθαι καὶ Σατυρικόν τινα θίασον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θιασώτης < αρχ. *θιασ-ώτης* «μέλος θιάσου – ακόλουθος, οπαδός».
ΣΥΝΘ. θιασ-άρχης (ελνστ.).

θίγω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *θιγγάνω* με βάση το θ. τού αορ. β΄ *ἔ-θιγ-ον* (κατά το σχήμα *ἔφυγον – φύγω – φεύγω*) [ο αόρ. *ἔθιγον* ήδη τον 7ο αι. π.Χ.]. Το αρχ. *θιγγάνω* «αγγίζω – χειρίζομαι» < **θιγ-ν-άνω* (με έρρινο ένθημα και κατόπιν αφομοίωση) < θ. **θιγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dheigh-* «πλάθω (με πηλό), χτίζω» || σανσκρ. *dehī-* «τείχος, οχύρωμα – τοίχος», αβεστ. *pairi-daēza* «περί-τοιχος – κήπος» (βλ.λ. *παράδεισος*), λατ. *fi-n-g-ere* «πλάθω (με πηλό) – κατασκευάζω, φτειάχνω» (με έρρινο ένθημα, από λατ. τα γαλλ. *feindre* «καμώνομαι, προσποιούμαι», ισπ. *fingir*, ιταλ. *fingere*), *figura* «μορφή, φιγούρα», αρχ. γερμ. **daiga-* «ζυμάρι, πολτός, προζύμι» (> γερμ. *Teig*, αγγλ. *dough*, ολλ. *deeg*) || αρχ. *τεῖχ-ος*, *τοῖχ-ος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τείχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θίξ-ιμο.
ΣΥΝΘ. ά-θικτος (αρχ.) – **ακρο-θιγώς** (ελνστ.).

θίνα

«αμμόλοφος σε παραθαλάσσιο τόπο ή έρημο» < αρχ. *θίς, -ινός* (συνήθ. πληθ. *θῖνες*), για το οποίο έχουν διατυπωθεί διάφορες μη πειστικές ετυμολ. προτάσεις, όπως η σύνδεση με σανσκρ. *dhisniya-* «ανάχωμα» ή με το γερμ *Düne* «αμμουδιά, αμμόλοφος» (πβ. παλ. αγγλ. *dūn* «λόφος»).

θλάση

< αρχ. *θλάσις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *θλῶ (-άω)* «σπάζω», αγν. ετύμου. Βλ. κ. *τεθλασμένος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θλαστικός < αρχ. *θλασ-τικός* < *θλασ-* (αρχ. *θλῶ*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *πλασ-τικός, σπασ-τικός*.
ΣΥΝΘ. δια-θλώ (ελνστ.), **διά-θλαση** (λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réfraction*), **δια-θλαστικός** (λόγ. [1840]), **δια-θλαστικότητα** (λόγ. [1861]).

θλίβω

ΕΤΥΜ. αρχ., που προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *θλῶ (-άω)* «σπάζω» (βλ.λ. *θλάση*) και *φλίβω* «πιέζω, σπάζω» (βλ.λ. *φλέβα*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πιέζω» (πβ. Αριστοφ. *απόσπ.* 323.1-2: *οὐ δύναμαι φέρειν σκεύη τοσαῦτα καὶ τὸν ὦμον θλίβομαι*) → ελνστ. σημ. «στενοχωρώ, λυπώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θλίψη < αρχ. *θλῖψ-ις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 890a.2-3: *διὰ τὸ βάρος καὶ τὴν ἰσχὺν θλῖψιν καὶ θλάσιν ποιοῦσιν*], αρχική σημ. «πίεση» (η σημ. «λύπη» είναι ελνστ.)
θλιμμένος < μεσν. *θλιμμένος* < αρχ. *τεθλιμμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *θλίβω*.
ΣΥΝΘ. -θλίβω, -θλιψη, -θλιπτικός: *κατα-θλίβω, εκ-θλίβω, συν-θλίβω – κατά-θλιψη, έκ-θλιψη, σύν-θλιψη – κατα-θλιπτικός* κ.ά.

θνησιγενής

λόγ. [1853], < θ. *θνησι-* (τού αρχ. *θνήσκω*, πβ. επίθ. *θνή-σιμος*, ελνστ. *θνῆ-σις*) + λεξ. επίθημα *-γεν(ής)*, από θ. που απαντά επίσης στο ουσ. *γένος* (βλ.λ.). Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το λόγ. *θνησι-γονία*, τού οποίου το β΄ συνθ. προέρχεται από θ. τής λ. *γόνος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θνησιγέν-εια, λόγ. [1887].

θνησιμαίος

λόγ. επίθ. < ελνστ. ουσ. *θνησιμαῖον* < επίθ. *θνήσιμ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-αῖος, -ον*), που προέρχεται από θ. *θνη-* τού αρχ. ρ. *θνήσκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θνησιμ-ότητα, λόγ. [1866], απόδ. τού γαλλ. *mortalité*.

θνήσκω

< αρχ. *θνήσκω / θνῄσκω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 22: *ὅτε τ' ἄλλοι ἅπαξ θνῄσκουσ' ἄνθρωποι*] < θ. **θνᾱ-* (με παραγ. τέρμα *-σκω*, πβ. αρχ. *γιγνώ-σκω, ἀρέ-σκω*), που προέρχεται από Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **dhṇə₂- / *dhnā-*, για την οποία βλ. το ομόρριζο *θάνα-τος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θνητός < αρχ. *θνη-τός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 339: *πρός τε θεῶν μακάρων πρός τε θνητῶν ἀνθρώπων*], ρηματ. επίθ. τού *θνήσκω / θνῄσκω*
θνητότητα < ελνστ. *θνητ-ότης, -ητος* < αρχ. *θνητός*.
ΣΥΝΘ. απο-θνήσκω (αρχ.).

θολός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **θϜολός*, πιθ. < Ι.Ε. **dhwol-* «σύγχυση, αναταραχή» || αρχ. γερμ. **dwel-a-* (> γοτθ. *dwals* «τρελός», γερμ. *toll*, αγγλ. *dull*, ολλ. *dol*), παλ. γερμ. *twalm* «ατμός – μούδιασμα», παλ. ιρλ. *dall* «τυφλός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θολότητα < μεσν. *θολ-ότης, -ητος*
θολερός < αρχ. *θολ-ερός* (για υγρά) «θολός, ταραγμένος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 885-886: *θολεροὶ δὲ λόγοι παίουσ' εἰκῇ στυγνῆς πρὸς κύμασιν ἄτης*], πβ. κ. *λασπ-ερός*
θολ-ούρα < *θολ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *λαϊκ-ούρα*
θολώνω [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Ἄλκηστ.* 1067-1068: *θολοῖ δὲ καρδίαν, ἐκ δ' ὀμμάτων πηγαὶ κατερρώγασι*] < μεσν. *θολ-ώνω* < αρχ. *θολ-ῶ (-όω)*
θόλωση < αρχ. *θόλω-σις* < *θολ-ῶ (-όω)*
θόλωμα < μεσν. *θόλω-μα(ν)* < ρ. *θολ-ώνω*.

θόλος

αρχ. [ήδη ομηρικό], τεχν. όρος, για τον οποίο δεν υπάρχει ικανοποιητική ετυμολόγηση, αφού δεν ευ-

σταθούν οι προτάσεις για σύνδεση με το ουσ. *θάλαμος* ή με λ. που σημαίνουν «κοιλότητα, κοιλάδα», π.χ. γοτθ. *dal(s)*, ρωσ. *dol*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θολ-ίτης «είδος λαξευμένης πέτρας», λόγ. [1894], απόδ. τού γαλλ. *voussoir* ή τού γερμ. *Gewölbstein*

θολοειδής < ελνστ. *θολο-ειδής*

θολωτός < ελνστ. *θολ-ωτός* (πβ. Προκοπ. *Περὶ δεσπ. Ἰουστ. κτισμάτων* 4.11: *καὶ στοὰν μὲν ἐπανέστησεν ἐν θολωτῷ τείχει*).

ΣΥΝΘ. θολο-: *θολο-δομία, θολο-σκέπαστος, θολοσκεπής, θολο-στάτης* κ.ά.

θόρυβος

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Πρατίνα, πβ. απόσπ. 3.1: *τίς ὁ θόρυβος ὅδε; τί τάδε τὰ χορεύματα;*], ουσ., με παραγ. τέρμα *-βος*, χαρακτηριστικό λέξεων που δηλώνουν ήχους, π.χ. *φλοῖσ-βος, ἴαμ-βος, διθύραμβος*. Προήλθε από θ. *θορυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dher(w)-* «θορυβώ, μουρμουρίζω» || σανσκρ. *dhráṇati* «αντηχεί», αρμ. *erduay* «ορκίζομαι», γοτθ. *drunjus* «κραυγή», γερμ. *dröhnen* «βροντώ» || αρχ. *ἀ-θρό-ος, θρῆ-νος, θρῦ-λος, (ὑπο)τον-θορ-ύζω* «μουρμουρίζω», μεσν. *θρο-ΐζω* (βλ.λ.). Είναι πιθ. η συμβολή τής ονοματοποιίας στον σχηματισμό αυτής τής λεξιλογικής οικογένειας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θορυβώ < αρχ. *θορυβ-ῶ (-έω)* [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

θορύβηση < μεσν. *θορύβη-σις* < *θορυβη-* (*θορυβῶ*) + παραγ. τέρμα *-σις*

θορυβώδης < αρχ. *θορυβ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

θορυβημένος < μεσν. *θορυβη-μένος* < αρχ. *τεθορυβη-μένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *θορυβ-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. θορυβο-ποιός (ελνστ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

θόρυβος, θρήνος, θρύλος, αθρόος...

Οι λέξεις που δηλώνουν διάφορα είδη θορύβων έχουν συχνά την αφετηρία τους σε εκφραστικές χρήσεις τής γλώσσας όπως η ονοματοποιία. Στην προκειμένη περίπτωση, από την Ι.Ε. ονοματοποιημένη ρίζα **dher(w)-* «θορυβώ, μουρμουρίζω» σχηματίστηκαν ομόρριζα που δηλώνουν κυρίως χαμηλής εντάσεως θορύβους, όπως το βούισμα, το μουρμουρητό και το κλάμα. Τα κυριότερα είναι:

1) από θέμα *θρη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhrē-*): αρχ. ***θρῆ-νος***.

2) από θέμα *θρο- / θορυ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dh(o)r-w-*: αρχ. ***θόρυ-βος***, ***θρῦ-λος***, σύνθ. ***ὑποτον-θορύ-ζω*** «μουρμουρίζω», μεσν. ***θρο-ΐζω*** (< αρχ. *θροῶ (-έω)* «κραυγάζω, φωνάζω» < ουσ. *θροῦς / θρόος* «θόρυβος πλήθους, μουρμουρητό, ψίθυρος» < **θρόϜ-ος*), ***ἀ-θρό-ος / ἀ-θρό-ος*** (< **ἀ-θρό-Ϝος*).

θούριος «πολεμικό εμβατήριο»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 42: *ἄνδρες γὰρ ἑπτά, θούριοι λοχαγέται*] < επίθ. *θοῦρος* «ορμητικός» < **θόρ-Ϝος*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *θρώσκω / θρῴσκω* «αναπηδώ – εφορμώ» < Ι.Ε. **dhrō- / *dhera-* «(ανα)πηδώ» || μέσο ιρλ. *dar-, der* «κορίτσι», ουαλ. λεξικό επίθημα *-derig* «φλογερός», ίσως και σανσκρ. *dhārā* «ρεύμα, καταιγίδα». Ορισμένοι θεωρούν ότι η λ. συνδ. με το αρχ. ρ. *ἀθύρω* «παίζω, διασκεδάζω» (βλ.λ. *άθυρμα*).

θράκα

< *(α)θράκα*, μεγεθ. τού μεσν. *ἀ(ν)θράκι* < ελνστ. *ἀνθράκιον* «μαγκάλι», υποκορ. τού αρχ. *ἄνθραξ, -ακος*.

Θράκη

< αρχ. *Θρᾴκη* < *Θρᾷξ, -κός / Θρῇξ* (επικό, ιων.), αγν. ετύμου. Ο γλωσσολόγος Paul Kretschmer είχε προτείνει σύνδεση με το όνομα τού ποταμού *Τραύου* (απαντά στον Ηρόδοτο, 7.109), ο οποίος εκβάλλει στη Βιστονίδα λίμνη, ή με το εθνωνύμιο *Τραυσοί*, για τους οποίους ο λεξικογράφος τού 6ου αι. μ.Χ. Στέφανος έγραψε: *Τραυσοί, πόλις Κελτοῦς. ἔθνος οὓς οἱ Ἕλληνες Ἀγαθύρσους ὀνομάζουσι* (*Εθν.* 632). Ελάχιστα πιθ. η υπόθ. αναγωγής στο σημιτ. *raqiwa* «στερέωμα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θρακικός < ελνστ. *θρᾳκ-ικός*

Θρακ-ιώτης < *Θράκ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*, πβ. κ. *Βολ-ιώτης*

θρακιώτ-ικος < *Θρακιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

θρανίο

< αρχ. *θρανίον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], υποκορ. τού *θρᾶνος (ὁ)* «ξύλινο κάθισμα» < **dhrā-no-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dher-* «φέρω, στηρίζω, συγκρατώ» || σανσκρ. παρακ. *dadhāra*, *dharma* «θέση – νόμος», λατ. *firmus* «σταθερός» (> γαλλ. *ferme*, ισπ. *firme*) || αρχ. *θρ-ό-νος* (βλ.λ.).

θρασίμι «ψόφιο ζώο»

πιθ. < **θηρασίμ(ιον)* (με σίγηση τού *-η-* [i]), ουσιαστικοπ. υποκορ. που προέρχεται από το αρχ. επίθ. *θηράσιμος* «αυτός που μπορεί να κυνηγηθεί» (< *θήρα* «κυνήγι», βλ.λ.).

θράσος

< αρχ. *θράσος / θάρσος*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο συνώνυμο *θέρ-σος* (αιολ.) < Ι.Ε. **dhers-* «έχω θάρρος», για το οποίο βλ. το ομόρριζο *θάρρος* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θρασύς < αρχ. *θρασ-ύς* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* κ 436: *σὺν δ' ὁ θρασὺς εἵπετ' Ὀδυσσεύς*]

θρασύτητα < αρχ. *θρασύ-της, -τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τιμ.* 87.a.5-6: *ποικίλλει μὲν εἴδη*

δυσκολίας καὶ δυσθυμίας παντοδαπά, ποικίλλει δὲ θρασύτητός τε καὶ δειλίας] < *θρασ-ύς*.
ΣΥΝΘ. θρασο-μανώ (< *θράσος* + λεξ. επίθημα *-μανώ* < θ. *μαν-* τού αρχ. *μαίνομαι*, πβ. κ. *μαν-ία*), **θρασύ-δειλος** (αρχ.).

θραύω «σπάζω»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 416: *ἔθραυον πάντα κωπήρη στόλον*], τεχν. όρος, με δυσερμήνευτο θεματικό φωνήεν *-α-*, που πιθ. ανάγεται σε τύπο **θρ(α)ύ-σω* < **dhrəu-s-*, μεταπτωτ. βαθμίδα (με παρέκταση *-s-*) τού Ι.Ε. **dhreu-* «θραύω, σπάζω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *θρύπτω, τρυφ-ή, τρυφ-ερός, τρυφ-ηλός*, που χαρακτηρίζονται από πλήθος μτφ. σημασιών. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θρύμμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θραύση < αρχ. *θραῦ-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
θραύσμα < αρχ. *θραῦσ-μα* [ο τ. *θραῦμα* ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
θραυσ-τήρας, λόγ. [1894], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *concasseur*
θραύστης < ελνστ. *θραύσ-της*.
ΣΥΝΘ. -θραύστης (και τα παράγωγα αυτών): *καρυο-θραύστης* (βλ.λ.), *κεφαλο-θραύστης, κυματο-θραύστης* (λόγ. [1883], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *brise-lames*), *λιθο-θραύστης* (λόγ. [1856]), *ξυλο-θραύστης* (λόγ. [1896]), *παγο-θραύστης, κυματο-θραυστικός – παγο-θραυστικό* (λόγ. [1894]), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ice-breaker*) κ.ά.

θρέμμα → τρέφω

θρεπτικός → τρέφω

θρεφτάρι

< όψιμο ελνστ. *θρεπτάριον* < αρχ. *θρεπτ(ός)* (ρηματ. επίθ. τού *τρέφω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άριον*.

θρέφω

μεσν. < αρχ. *τρέφω* (βλ.λ.), με μεταπλασμό βάσει τού αρχ. αορ. *ἔθρεψα* (υποτ. *θρέψω*), από όπου το συνοπτικό θ. *θρεψ-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θρεμμένος, μτχ. παθ. παρακειμένου τού μεσν. *θρέφω*
θρέψ-ιμο < *θρεψ-* (συνοπτ. θ. τού *τρέφω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σκάψ-ιμο*.

θρέψη → τρέφω

θρήνος

< αρχ. *θρῆνος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 720-721: *παρὰ δ' εἷσαν ἀοιδοὺς θρήνων ἐξάρχους*] < θ. **dhrē-* (με παραγ. τέρμα *-νος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dher(w)-* «θορυβώ, μουρμουρίζω», που απαντά στα ομόρριζα αρχ. *ἀ-θρό-ος, θόρυ-βος, θρῦ-λος, (ὑπο)τον-θορ-ύζω* «μουρμουρίζω», μεσν. *θρο-ΐζω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θόρυβος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θρηνώ < αρχ. *θρην-ῶ (-έω)*
θρηνητικός < αρχ. *θρηνητ-ικός* < *θρηνητ(ής)* (< αρχ. *θρην-ῶ*) + παραγ. τέρμα *-ικός*
θρηνώδης < αρχ. *θρην-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 398e.1: *Τίνες οὖν θρηνώδεις ἁρμονίαι; λέγε μοι· σὺ γὰρ μουσικός*].
ΣΥΝΘ. θρην(ο)-: *θρηνο-λογώ* (ελνστ.), *θρηνο-λογία* (μεσν.), *θρηνο-λόγος – θρην-ωδώ* (< αρχ. *θρην-ῳδῶ (-έω)* < *θρῆν(ος)* + θ. τού ουσ. *ᾠδή*), *θρην-ωδία* (αρχ.), *θρην-ωδός* (ελνστ.).

θρησκεία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 2.18.6-7: *ἀχθόμενοι τῇ περὶ τὰ ἱρὰ θρησκηίῃ*] < *θρησκεύω* «αποδίδω ιερή υπηρεσία, λατρεύω (θεότητα)», που συνδ. με τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *θρήσκω· νοῶ* και *θράσκειν· ἀναμιμνήσκειν* και ίσως περαιτέρω με τις «γλώσσες» *ἐν-θρεῖν· φυλάσσειν* και (επίθ.) *ἀ-θερές· ἀνόητον, ἀνόσιον*. Σε αυτή την περίπτωση, η λ. *θρησκεύω* θα σήμαινε αρχικώς «φυλάσσω, τηρώ», οπότε δεν μπορεί να αποκλειστεί κάποια σχέση με τα θέματα των ουσ. *θρᾶνος* (βλ.λ. *θρανίο*), *θρόνος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θρήσκευμα < ελνστ. *θρήσκευ-μα*, αρχική σημ. «λατρεία», < αρχ. *θρησκ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, πβ. *Ἱστ.* 2.65.1: *Αἰγύπτιοι δὲ θρησκεύουσι περισσῶς*]
θρησκευτικός < ελνστ. *θρησκευ-τικός* < αρχ. *θρησκ-εύω*
θρησκευτικ-ότητα, λόγ. [1812], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réligiosité*
θρήσκος < ελνστ. *θρῆσκος* (υποχωρητ.) < αρχ. *θρησκεύω*.
ΣΥΝΘ. θρησκειο-, θρησκο- (λόγ.): *θρησκειο-λογία* [1839], *θρησκειο-λογικός* [1849], *θρησκειο-λόγος* [1869] – *θρησκό-ληπτος* [1888], *θρησκο-ληψία* [1893] – *θρησκο-μανής* [1825], *θρησκο-μανία* [1801].

θρίαμβος

αρχ. λ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Κρατίνου], με παραγ. τέρμα *-βος*, χαρακτηριστικό λέξεων που δηλώνουν ήχους, π.χ. *φλοῖσ-βος, ἴαμ-βος, θόρυ-βος*. Ίσως πρόκειται για προελλην. δάνειο. Το αντίστοιχο λατ. *triumphus* έχει προέλθει από το αρχ. *θρίαμβος* με πιθ. μεσολάβηση τής ετρουσκικής γλώσσας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θριαμβεύω < ελνστ. *θριαμβ-εύω*, που αποδίδει εν μέρει το ελληνογενές λατ. *triumphāre*
θριάμβευση < ελνστ. *θριάμβευ-σις* < *θριαμβ-εύω*
θριαμβευτής < ελνστ. *θριαμβευ-τής* (αποδίδει εν μέρει το ελληνογενές λατ. *triumphātor*) < *θριαμβ-εύω*

θριαμβευτικός < ελνστ. *θριαμβευτ-ικός* (αποδίδει εν μέρει το ελληνογενές λατ. *triumphālis*) < *θριαμβευ-τής*
θριαμβικός < ελνστ. *θριαμβ-ικός*, που αποδίδει εν μέρει το ελληνογενές λατ. *triumphālis*.
ΣΥΝΘ. θριαμβο-: *θριαμβο-λογώ, θριαμβο-λογία*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

θρίαμβος

Το αρχ. ουσ. ***θρίαμβος*** ήταν αρχικά συνδεδεμένο με τη λατρεία τού Διονύσου και αποτελούσε ύμνο προς τιμήν του. Ας σημειωθεί ότι η σημασία «επινίκια πομπή» απαντά στην Ελληνική την ελληνιστική εποχή, αποδίδοντας τον λατ. όρο *triumphus*, ο οποίος αρχικώς αναφερόταν στην πανηγυρική, μεγαλοπρεπή είσοδο Ρωμαίου στρατηγού στην πόλη τής Ρώμης έπειτα από νικηφόρο εκστρατεία.

θριγκός «περίβολος αρχαίων κτηρίων»

< αρχ. *θριγκός / τριγχός / θριγγός / θριγχός*, τεχν. όρος, αγν. ετύμου.

θρίλερ

< αγγλ. *thriller* < ρ. *thrill* «προκαλώ έξαψη, τρόμο» (αρχική σημ. «τρυπώ»), που συνδ. με το επίρρ. *through* «διά μέσου».

-θρο παραγ. τέρμα

< αρχ. *-θρον*, παραγ. τέρμα που έχει ως βάση το ληκτικό επίθημα **-dhro-* και προέρχεται από το επίθημα *-ro-* των επιθέτων (πβ. αρχ. *σάρω-θρον, βάραθρον, ὕπαι-θρον*, επίσης αρσ. *ὄλε-θρος*). Απαντά επίσης ενισχυμένο από φωνήεν *-ε- / -η-* (βλ.λ. *-ήθρα*).

θροΐζω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *θροῶ (-έω)* «κραυγάζω, φωνάζω» < ουσ. *θροῦς / θρόος* «θόρυβος πλήθους, μουρμουρητό, ψίθυρος» < **θρόϜ-ος*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στις λ. *θόρυ-βος, θρῆ-νος, θρῦ-λος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θόρυβος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θρόισ-μα.

θρόμβος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 533: *ὥστ' ἐν γάλακτι θρόμβον αἵματος σπάσαι*] < θ. **dhro(m)bh-* (με έρρινο ένθημα *-m-*, πβ. αρχ. *στρέφω – στρό-μ-βος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τρέφω* (βλ.λ.), καθώς και σε Ι.Ε. ομόρριζα, όπως ισλ. *drambr* «κόμπος ξύλου», παλ. σκανδ. *trē-drumbr* «κούτσουρο». Ως ιατρ. όρος η λ. χρησιμοποιείται ήδη από τον Ιπποκράτη (πβ. *Ἀφορ.* 4.80: *ἢν αἷμα οὐρέῃ καὶ θρόμβους, καὶ στραγγουρίην ἔχῃ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρέφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θρομβοῦμαι < αρχ. *θρομβ-οῦμαι (-όο-)*
θρομβώδης < αρχ. *θρομβ-ώδης*
θρόμβωση < ελνστ. *θρόμβω-σις* < αρχ. *θρομβοῦμαι (-όο-)*
θρομβ-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thrombin*.
ΣΥΝΘ. θρομβ(ο)-: *θρομβ-εκτομή* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thrombectomy*), *θρομβο-κύτταρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thrombocyte*), *θρομβο-κυττάρωση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thrombocytosis*), *θρομβο-λυτικό* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thrombolytic*), *θρομβο-φλεβίτιδα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thrombophlebitis*) κ.ά.

θρόνος

αρχ. (ήδη μυκ. *to-no*: **θόρ-νος*) < θ. **θορ- / θρο-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dher-* «φέρω, στηρίζω, συγκρατώ» || σανσκρ. παρακ. *dadhāra, dharma* «θέση – νόμος», λατ. *firmus* «σταθερός» (> γαλλ. *ferme*, ισπ. *firme*) || αρχ. *θρᾶ-νος* (βλ.λ. *θρανίο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θρονί < μεσν. *θρον-ί(ν)*
θρονιάζω < μεσν. *θρον-ιάζω*
θρόνιασ-μα < *θρονιασ-* (*θρονιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. εκ-θρονίζω (λόγ. [1826]), **εν-θρονίζω** (ελνστ.) – **σύν-θρονο**.

θρούμπα «ώριμος καρπός τής ελιάς»

< μεσν. *δρού(π)πα* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το αρωματικό φυτό *θρούμπι*, βλ.λ.) < ελνστ. *δρύππα* (που απαντά στον Αθήναιο, πβ. *Δειπνοσοφ.* 2.47: *σηπίαι δρυπεπεῖς τ' ἐλᾶαι. ταύτας Ῥωμαῖοι δρύππας λέγουσι*), πιθ. < λατ. *drū(p)pa* < *δρύπεπα*, αιτ. πτώση τού όρου *δρύπεψ*, που αποτελεί παράλλ. τύπο τού αρχ. *δρυπεπής (ἐλάα)* «ώριμος (καρπός ελιάς) που έχει πέσει από το δέντρο». Η ίδια η αρχ. λ. *δρυπεπής* δεν έχει ετυμολογηθεί με βεβαιότητα. Ενώ το α' συνθ. είναι οπωσδήποτε η λ. *δρῦς*, δεν είναι γνωστή η ταυτότητα τού β' συνθετικού. Ίσως ισχύει η υπόθ. ότι πρόκειται για παρηλλαγμένο τύπο τής «γλώσσας» τού λεξικογράφου Ησυχίου *δρυπετεῖς· ἀπὸ δένδρου πεπτωκυίας*.

θρούμπι «αρωματικό φυτό»

μεταπλ. τύπος τού θηλ. **θρούμπη*, που θεωρήθηκε ουδ., < μεσν. *θρούμβη* (με τροπή /i/ ➝ /u/ λόγω τού /m/) < ελνστ. *θρύμβη* (με μετάθεση) < *θύμβρη*, που ίσως συνδ. με το αρχ. *θύμον / θύμος* «θυμάρι».

θρυαλλίδα «φιτίλι»

< ελνστ. *θρυαλλίς, -ίδος* «φυτό που χρησίμευε ως φιτίλι» < αρχ. *θρύ(ον)* «βούρλο» + υποκορ. επίθημα *-αλλίς*, πβ. κ. *χρυσ-αλλίς, -ίδος*. Το αρχ. *θρύον* ανάγεται σε τύπο **τρύhον* (με πρόληψη τής δασύτητας) και συνδ. με παλ. σλαβ. *trŭstĭ* «καλάμι».

θρύλος

< αρχ. *θρῦλος*, αρχική σημ. «θόρυβος από πολλές

φωνές, βοή», < θ. *θρῡ-* (με παραγ. τέρμα *-λος*, πβ. κ. *στῦ-λος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *θόρυ-βος* (βλ.λ.) και στα ομόρριζα αρχ. *ἀ-θρόος*, *θρῆ-νος*, *(ὑπο)τον-θορ-ύζω* «μουρμουρίζω», μεσν. *θρο-ΐζω* (βλ.λ.). Είναι πιθ. η συμβολή τής ονοματοποιίας στον σχηματισμό αυτής τής λεξιλογικής οικογένειας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θόρυβος*. Η σημ. «φήμη» είναι ελνστ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θρυλούμαι, μέσος τύπος τού αρχ. *θρυλ-ῶ (-έω)* «κάνω συγκεχυμένο θόρυβο, μουρμουρίζω – μιλώ συνεχώς, επαναλαμβάνω συχνά, φλυαρώ»

θρύλημα < ελνστ. *θρύλη-μα* < αρχ. *θρυλ-ῶ (-έω)*

θρυλ-ικός.

θρύμμα

αρχ. < ρ. *θρύπτω* «θρυμματίζω» (> μεσν. μεταπλ. *θρύβω*) < **θρύπ-jω* < Ι.Ε. **d(h)ru-bh-* «θραύω, θρυμματίζω» (μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας **dhreu-*, από την οποία προέρχεται το αρχ. *θραύω*) || λετ. *drubazas* «κομμάτι ξύλου», ίσως και παλ. ιρλ. *drucht* «σταγόνα» || αρχ. *τρυφ-ή* (βλ.λ.), *τρυφ-ερός*, *τρυφ-ηλός* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θρυμματ-ίζω

θρυμμάτισ-μα < *θρυμματισ-* (*θρυμματίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

θρυμματισ-μός, λόγ. [1894], < *θρυμματισ-* (*θρυμματίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

θρυπτικός < αρχ. *θρυπ-τικός* < ρ. *θρύπτω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

θραύω, θρύμμα, τρυφερός, τρυφηλός

Όπως φανερώνει η ιστορία των λέξεων, ορισμένοι όροι που αρχικά σήμαιναν «θρυμματίζω, κομματιάζω» έφθασαν να σημαίνουν επίσης «διαφθείρω – ζω έκλυτο βίο», αποκτώντας σε κάποια φάση τής ιστορικής διαδρομής τους κακόσημη χρήση. Έτσι εξηγείται η ετυμολογική σχέση των ρημάτων ***θραύω*** και ***θρύπτω*** «θρυμματίζω» με τα αρχ. ***τρυφή*** (αρχική σημ. «μαλθακότητα», πβ. κ. *εντρυφῶ*), ***τρυφερός*** (αρχική σημ. «απαλός, θηλυπρεπής»), ***τρυφηλός*** (αρχική σημ. «αυτός που διάγει έκλυτο βίο, που επιδιώκει αισθησιακές ηδονές»).

θρύψαλο

< θ. *θρυψ-* (συνοπτ. θ. τού αρχ. *θρύπτω* «θρυμματίζω», βλ.λ. *θρύμμα*) + παραγ. τέρμα *-αλο*, πβ. κ. *καύκ-αλο*, *ρόπ-αλο*. Συνήθως χρησιμοποιείται ο πληθ. *θρύψαλα*.

θυγατέρα

μεσν. < αρχ. *θυγάτηρ, -τρός* (ήδη μυκ. *tu-ka-te*), αρχαιότατος Ι.Ε. όρος, < Ι.Ε. **dhug(h)a-ter* «κόρη» || σανσκρ. *duhitár-*, αρμ. *dustr*, αρχ. γερμ. **duhter-* (> γερμ. *Tochter*, αγγλ. *daughter*, ισλ. *dóttir*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυγατρ-ικός, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *filiale*.

θύελλα

αρχ. λ. [ήδη ομηρική] (με παραγ. τέρμα *-ελλα*), που προέρχεται από το θ. τού αρχ. *θύω / θύνω* «τρέχω, εφορμώ» (διαφ. από το ομόηχο αρχ. *θύω* «θυσιάζω») < **θύ-νϜ-ω*, που συνδ. με το σανσκρ. *dhu-noti* «τινάζω, ταρακουνώ». Βλ. κ. *θυμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυελλώδης < ελνστ. *θυελλ-ώδης*.

θύλακος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «μικρός σάκος», αγν. ετύμου. Στην ανατομία η λ. χρησιμοποιείται με τη σημ. «περίβλημα» (ήδη στον Αριστοτέλη δηλώνει τον «ωόσακο» τού θύννου, δηλ. τού ψαριού «τόννος»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θύλακας < ελνστ. *θύλαξ, -ακος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *θύλακος*

θυλάκιο < αρχ. *θυλάκ-ιον*, υποκορ. τού ουσ. *θύλακος*

θυλακοειδής < αρχ. *θυλακο-ειδής*

θυλακ-ώνω

θυλάκ-ωση, λόγ. [1889], < *θυλακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΣΥΝΘ. εν-θυλακώνω (λόγ. [1880], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *empocher*), **εν-θυλάκωση** (λόγ. [1894]).

θύμα

< αρχ. *θῦμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Άγ. 1310: *τόδ' ὄζει θυμάτων ἐφεστίων*], αρχική σημ. «(ζώο) που προσφέρεται ως θυσία», < ρ. *θύω* «θυσιάζω» (αρχική σημ. «βγάζω καπνό») < Ι.Ε. **dhu-* (μεταπτωτική βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **dheu-* «καπνός, ατμός») || λατ. *fūmus* (> γαλλ. *fumée*, ισπ. *humo*), σανσκρ. *dhūmá-*, παλ. σλαβ. *dymŭ* (> σερβοκρ. *dim*) || αρχ. *θυ-μέλη*, *θυμ-ιάζω*, *θύ-της*, *θυσ-ία*, πιθ. κ. *τύφ-ω*, *τυφ-λός* (βλ.λ.). Η σημερινή γενικότερη σημ. είναι ήδη αρχ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

θυμάμαι κ. θυμούμαι

< μεσν. *θυμᾶμαι / θυμοῦμαι* < **ἐθ(θ)υμοῦμαι* (με αφομοίωση και απλοποίηση των συμφώνων, καθώς και σίγηση τού ατόνου αρκτικού *ἐ-*, πβ. επίσης μεσν. *ἀθ(θ)υμοῦμαι*) < αρχ. *ἐνθυμοῦμαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θύμηση < μεσν. *θύμησις* < αρχ. *ἐνθύμησις* (βλ.λ. *ενθυμούμαι*)

θυμητικό < μεσν. *θυμη-τικόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *θυμη-τικός*

θυμίζω < μεσν. *θυμίζω* < ελνστ. *ἐνθυμίζομαι*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐνθυμοῦμαι (-έο-)*.

θυμάρι

< **θυμ(άριον)*, υποκορ. τού ελνστ. *θύμον / θύμος*, πιθ. < αρχ. *θύω* «βγάζω καπνό», στη σημ. «αναδίδω

ευχάριστη οσμή, ευωδιάζω» (βλ.λ. *θύμα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυμαρ-ήσιος < *θυμάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *φεγγαρ-ήσιος*.

ΣΥΝΘ. θυμ-έλαιο, λόγ. [1880], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thymoil*.

θυμέλη «βωμός, θυσιαστήριο»
αρχ. < θ. *θυ-* τού ρ. *θύω* «βγάζω καπνό – θυσιάζω» (βλ.λ. *θύμα*) + παραγ. τέρμα *-μελη*, πβ. αρχ. *πι-μελή* «λίπος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

θυμηδία «εύθυμη διάθεση»
αρχ. < επίθ. *θυμηδής* «ευχάριστος, αρεστός» < *θυμ(ός)* (βλ.λ.), στη σημ. «η καρδιά ως έδρα των συναισθημάτων», + *-ηδ(ής)* < ουσ. *ἦδος* «ευχαρίστηση», ομόρριζο τού επιθ. *ἡδύς* (βλ.λ.).

θύμηση → θυμάμαι

θυμιάζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *θυμιῶ (-άω)* «καίω θυμίαμα, ουσία που αναδίδει αρωματικό καπνό» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα, απόσπ. 175*.1: *καὶ κνίσῃ τινὰ θυμιήσας*] (με βάση τον αόρ. *ἐ-θυμίησα / -ασα*) < **θυ-μός* «καπνός» (που δεν απαντά λόγω τής εκτεταμένης παρουσίας τού ομόηχου *θυμός* «καρδιά», βλ.λ.· φαινόμενο προφύλαξης) < ρ. *θύω* «βγάζω καπνό – θυσιάζω» (βλ.λ. *θύμα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυμίαμα < αρχ. *θυμία-μα* «ουσία που αναδίδει αρωματικό καπνό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 4-5: *Πόλις δ' ὁμοῦ μὲν θυμιαμάτων γέμει, ὁμοῦ δὲ παιάνων τε καὶ στεναγμάτων*] < *θυμι-ῶ (-άω)*

θυμιατήρι(ο) < αρχ. *θυμια-τήριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη κ.α.] < *θυμι-ῶ (-άω)*

θυμιατίζω < μεσν. *θυμιατ-ίζω* < αρχ. *θυμια-τός* «κατάλληλος να καεί ως θυμίαμα» < ρ. *θυμιῶ (-άω)*

θυμιάτισ-μα < *θυμιατισ-* (*θυμιατίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

θυμιατό < μεσν. *θυμιατό(ν)*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *θυμιατός* «κατάλληλος να καεί ως θυμίαμα» < *θυμιῶ (-άω)*.

θυμός
αρχ., πιθ. παράγωγο τού ρ. *θύω / θύνω* «τρέχω, εφορμώ» (διαφ. από το ομόηχο αρχ. *θύω* «βγάζω καπνό – θυσιάζω»), για το οποίο βλ.λ. *θύελλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυμικός < αρχ. *θυμ-ικός* «τολμηρός, θαρραλέος»

θυμώνω [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < μεσν. *θυμ-ώνω* < αρχ. *θυμ-ῶ (-όω)* «παρoργίζω, παροξύνω – εξοργίζομαι»

θυμώδης < αρχ. *θυμ-ώδης* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

θυμοειδής < αρχ. *θυμο-ειδής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξεν. *Περὶ Ἱππ.* 9.3.1: *ἵππον θυμοειδῆ ὁ μὴ ἀνιῶν ἥκιστ' ἂν ἐξοργίζοι*].

ΣΥΝΘ. θυμο-: *θυμό-σοφος* (αρχ., αρχική σημ. «ο εκ φύσεως σοφός, έξυπνος»), *θυμο-σοφία* (λόγ. [1880]).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

θυμός

Το αρχ. ***θυμός*** αποτελούσε βασική ομηρική λέξη (απαντά εκατοντάδες φορές στα έπη), η οποία δήλωνε την καρδιά ως έδρα των συναισθημάτων, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο με τις σκέψεις και τις διαθέσεις του (π.χ. επιθυμία, τόλμη, θάρρος). Συχνά στα έπη η λέξη *θυμός* χρησιμοποιείται ως συνώνυμη των ουσ. *φρήν (φρένες)*, *μένος*, *ψυχή* και *κραδίη (καρδία)*. Ήδη στον Όμηρο συναντάται η σημασία «οργή» (πβ. *Ἰλ.* Ι 496: *ἀλλ' Ἀχιλεῦ δάμασον θυμὸν μέγαν*), η οποία τελικά επικράτησε. Εντούτοις, ίχνη των προηγούμενων σημασιών απαντούν σε σύνθετες λέξεις, όπως ***α-θυμώ***, ***εύ-θυμος***, ***πρό-θυμος***, ***επι-θυμώ*** (βλ. αντίστοιχα λήμματα).

θύμος «ενδοκρινής αδένας»
ελνστ. < ουδ. *θύμον* «θυμάρι» (βλ.λ. *θυμάρι*), όπως σημειώνει τον 2ο αι. μ.Χ. ο γραμματικός Πολυδεύκης (*Ὀνομαστ.* 2.218: *πρὸς δὲ τῇ κεφαλῇ τῆς καρδίας ὄπισθεν κατὰ τὸν ἕβδομον σφόνδυλον ἔστι τις σὰρξ ἀδένι ἐοικυῖα, ἣ καλεῖται θύμος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

θύννος «το ψάρι τόννος»
αρχ., πιθ. δάνειο από γλώσσα τής Μεσογείου. Μέσω τού υστλατ. *tunnu(m)* (< λατ. *thynnus* < αρχ. *θύννος*) η λ. πέρασε στο αγγλ. *tunny*. Βλ. κ. *τόννος*.

θύρα
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* φ 382: *μεγάροιο θύρας πυκινῶς ἀραρυίας*] < θ. **dhur-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dhʷer-* «θύρα» || σανσκρ. *dvāraḥ*, λατ. *foris* «έξω» (γαλλ. *dehors* «έξω» < λατ. *de-foris*), αρχ. γερμ. **dur-* «θύρα» (> γερμ. *Tür*, αγγλ. *door*, ολλ. *deur*), παλ. σλαβ. *dvĭri* (> πολ. *drzwi*, πληθ.), αλβ. *derë* || αρχ. *θυρ-ίς (-ίδα)*, *θυρ-εός*, σύνθ. *ἀθυρό-στομος*, *θυρ-ωρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θύραθεν < αρχ. επίρρ. *θύρα-θεν* «απέξω, έξω από την πόρτα» (σε αντιδιαστολή προς το επίρρ. *ἔνδοθεν*) < *θύρα* + επίθημα *-θεν* (βλ.λ.) → μεσν. σημ. (σε θρησκ. συγκείμενο) «μη χριστιανικός, εξωεκκλησιαστικός, κοσμικός» (σε φρ. όπως *θύραθεν παιδεία / σοφία / μαθήματα* κ.ά.)

θυρίδα < αρχ. *θυρ-ίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *θύρα* → Στη σύγχρ. σημ. «μικρό άνοιγμα σε χώρισμα γραφείου ή ταμείου συναλλαγής» η λ. αποδίδει το γαλλ. *guichet*.

ΣΥΝΘ. θυρ(ο)-: *θυρ-ανοίξια* (μεσν.), *θυρο-κολλώ*, *θυρο-τηλεόραση* (μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *door tv*), *θυρο-τηλέφωνο* (μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *door*

phone), *θυρό-φυλλο* (λόγ. [1856]), *θυρ-ωρός* (αρχ.) κ.ά.

-θυρο(ς): *δί-θυρος – βημό-θυρο, μεσό-θυρο, υπέρθυρο, παρά-θυρο, πρό-θυρα (τα)* κ.ά.

θυρεοειδής

ελνστ. (ήδη στον ιατρό Γαληνό, επειδή ο αδένας έχει σχήμα *θυρεού*) < αρχ. *θυρεό(ς)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ειδής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυρεοειδ-ικός.

ΣΥΝΘ. θυρεοειδ(ο)- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *θυρεοειδ-εκτομή* (αγγλ. *thyroidectomy*), *θυρεοειδοπάθεια* (αγγλ. *thyroidopathy*).

θυρεός «έμβλημα, οικόσημο»

αρχ., αρχική σημ. «ογκόλιθος που τοποθετείται σε άνοιγμα ως θύρα» (π.χ. αυτός με τον οποίο ο Κύκλωπας Πολύφημος σφράγισε το άνοιγμα τού σπηλαίου του). Κατά την ελνστ. εποχή η λ. δήλωσε επίσης τη μεγάλη ποδήρη ασπίδα που έμοιαζε με θύρα και ήταν χαρακτηριστικό στοιχείο τής ρωμαϊκής πανοπλίας (λατ. *scutum*). Η σημ. «έμβλημα, οικόσημο (δυναστείας ή αρχοντικού οίκου)» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *écusson* (< λατ. *scutum*).

θυρίδα → θύρα

θυροξίνη «ορμόνη τού θυρεοειδούς αδένα»

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *thyroxine* < *thyr(oid)* «θυρεοειδής» + *ox(ygen)* «οξυγόνο» + *in(dole)* «είδος κρυσταλλικής οργανικής ουσίας», που μεταπλάστηκε με βάση το παραγ. τέρμα *-ine*.

θύρσος

αρχ., αρχική σημ. «κλαδί από καλάμι με φύλλα κισσού στην κορυφή, σύμβολο τής διονυσιακής λατρείας», πιθ. δάνειο, που μάλλον απαντά και στο χεττ. *tuwarsa* «κισσός».

θυρωρός

αρχ. (ήδη αρχ. κυπρ. *tu-ra-wo-?*: **θυραϝορός*) < *θυρ(ο)-* + **-ϝορός* < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω» (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως), πβ. κ. *ακται-ωρός, πυλ-ωρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυρωρείο < ελνστ. *θυρωρ-εῖον*.

θύσανος «φούντα από νήματα»

αρχ. τεχν. όρος, πιθ. < **θύσσα* (με παραγ. τέρμα *-α-νος*) < **θύθ-ja*, που ίσως συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *θύσσεται· τινάσσεται* και με λετ. *duša* «δεμάτι άχυρο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυσανοειδής < ελνστ. *θυσανο-ειδής*

θυσανωτός < αρχ. *θυσαν-ωτός*.

θυσία

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στο ομηρικό ύμνο *Εἰς Δήμ.* 368: *οἵ κεν μὴ θυσίαισι τεὸν μένος ἱλάσκωνται*], αρχική σημ. «ολοκαύτωμα ζώου ως προσφορά σε θεότητα – αιματηρή ή αναίμακτη προσφορά», < ρ. *θύω* «βγάζω καπνό – θυσιάζω» (βλ.λ. *θύμα*). Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θυσιάζω < αρχ. *θυσι-άζω*

θυσιαστικός < αρχ. *θυσιασ-τικός* < *θυσιασ-* (*θυσιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

θυσιαστήριο < ελνστ. *θυσιασ-τήριον* < *θυσιασ-* (*θυσιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριον*.

ΣΥΝΘ. αυτο-θυσία (λόγ. [1816]), **ανθρωποθυσία** κ.ά.

θύτης

αρχ. < ρ. *θύω* «βγάζω καπνό – θυσιάζω» (βλ.λ. *θύμα*), με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *δό-της, κόπ-της, λήπ-της*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

θώκος «έδρα, θρόνος»

< αρχ. *θῶκος* / (αττ.) *θᾶκος* < **θά-ϝα-κος* ή **θό-ϝα-κος* (όπως βεβαιώνεται από το ρ. *θαάσσω / θοάζω* «είμαι καθιστός»), πιθ. < θ. **θο-ϝα-* (> **θα-ϝα-*, με αφομοίωση), το οποίο ίσως παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *τίθεμαι*), αν ληφθούν υπ' όψιν τα ομόρριζα *θάμ-νος, θω-μός* «σωρός, στοίβα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θέτω*.

θωπεύω «χαϊδεύω»

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Φωκυλίδη], αρχική σημ. «κολακεύω – περιποιούμαι, χαϊδεύω», < *θώψ, θωπός* «κολακεία» (επίσης επίθ., όπως μαρτυρεί το λήμμα τού λεξικογράφου Ησυχίου *θώψ· κόλαξ, ὁ μετὰ θαυμασμοῦ ἐγκωμιαστής*), που συνδ. με τον αρχ. παρακείμενο *τέ-θη-πα* «εξεπλάγην, έμεινα έκθαμβος», για τον οποίο βλ.λ. *θάμβος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θωπεία < αρχ. *θωπ-εία* «κολακεία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 906.b.7: *πείθουσιν θωπείαις λόγων καὶ ἐν εὐκταίαις τισὶν ἐπῳδαῖς*] (η σημ. «χάδι» είναι μεσν.)

θωπευτής < μεσν. *θωπευ-τής* < αρχ. *θωπεύω*

θωπευτικός < αρχ. *θωπευ-τικός* «κολακευτικός». Η σημ. «χαϊδευτικός» είναι μεσν.

θώρακας

< αρχ. *θώραξ, -ακος* / (ιων.) *θώρηξ* (ήδη μυκ. πληθ. *to-ra-ke*: *θώρακες*), πιθ. δάνειο από την ίδια πηγή με την αντίστοιχη λατ. λ. *lōrīca*. Η σημ. «μέρος τής πανοπλίας» είναι η αρχαιότερη (ήδη μυκηναϊκή και ομηρική), ενώ ο ανατομικός όρος απαντά αργότερα (κυρ. ξεκινώντας από τον Ιπποκράτη). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κοιλιά*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

θωρακίζω < αρχ. *θωρακ-ίζω* «καλύπτω με θώρακα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.3.40: *παρῆν Σεύθης ἔχων τοὺς ἱππέας τεθωρακισμένους καὶ τοὺς πελταστὰς σὺν τοῖς ὅπλοις*]. Βλ. κ. *τεθωρακισμένος*

θωράκ-ιση, λόγ. [1889], < *θωρακί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cuirassement*
θωρακισμός < ελνστ. *θωρακισ-μός* «κάλυψη τού σώματος με θώρακα» < αρχ. *θωρακ-ίζω*
θωράκισ-μα < *θωρακισ- (θωρακίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cuirassement*
θωρακικός < ελνστ. *θωρακ-ικός*
θωράκιο < ελνστ. *θωράκ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *θώραξ*
θωρακ-ωτός, λόγ. [1858].
ΣΥΝΘ. θωρακο-: *θωρακο-κέντηση* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *θωρακο-πλαστική* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *θωρακο-τομία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *θωρακο-φόρος* κ.ά.
-θώρακας (επιστημ. όροι): *πνευμο-θώρακας*, *στενο-θώρακας*, *υδρο-θώρακας*, *προ-θώρακας* κ.ά.

θωρηκτό
λόγ. [1889], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *θωρηκ-τός* (πβ. αρχ. *θωρηκ-τής* «εξοπλισμένος με θώρακα») < αρχ. *θωρήσσω* «φορώ τον θώρακα, την πανοπλία» < *θώραξ / θώρηξ* (βλ.λ. *θώρακας*). Στη σημ. τού πολεμικού πλοίου η λ. αποδίδει τον γαλλ. όρο *(navire) cuirassé*.

θωρώ «κοιτάζω»
< μεσν. *θωρῶ* < αρχ. *θεωρῶ* (βλ.λ.), το οποίο ήδη από την αρχ. εποχή απαντά επίσης με τη σημ. «βλέπω, παρατηρώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
θωριά < μεσν. *θωρ-ιά* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *θεωρία* «θέα, θέαμα»
θώρι < μεσν. *θῶρ-ι* (υποχωρητ.) < ρ. *θωρῶ*.

I

-ί[1] επιρρ. κατάληξη

αρχ. επιρρ. κατάληξη, η οποία αποτελεί κατάλοιπο παλαιάς οργανικής πτώσεως και απαντά επίσης σε άλλες Ι.Ε. γλώσσες, π.χ. λατ. *ut-i*, χετt. *eni-*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

-ί, -εί

Τα λόγια επιρρήματα με κατάληξη *-ί* γράφονται όπως παραδίδονται από την αρχ. γλώσσα. Ήδη έκτοτε τα επιρρήματα αυτά εντάσσονται σε δύο κατηγορίες: α) όσα λήγουν σε **-ί**, στα οποία περιλαμβάνονται τα επιρρ. σε *-(σ)τί* (π.χ. *αρχαϊσ-τί, ονομασ-τί, αγγλισ-τί* – *αμαχητ-ί, ασυζητητ-ί, νεωσ-τί*), καθώς και τα επιρρ. *αμισθ-ί, παννυχ-ί* «όλη νύχτα», *αυτοχειρ-ί* «ιδιοχείρως», και β) όσα λήγουν σε **-εί**, που είναι όλα τα υπόλοιπα (π.χ. *αυθωρ-εί, παμψηφ-εί, αυτοστιγμ-εί, αυτολεξ-εί*).

-ί[2] ληκτικό τέρμα

ν.ελλ. ληκτικό τέρμα σχηματισμού τού ουδετέρου των επιθ. σε *-ής, -ιά, -ί*, τα οποία δηλώνουν χρώμα (π.χ. *σταχτ-ής, λεμον-ής, βυσσιν-ής*). Το τέρμα *-ί* προήλθε από το αντίστοιχο τουρκ. *-i* και με βάση αυτό σχηματίστηκε ολόκληρο το σύστημα αυτών των επιθέτων (π.χ. τουρκ. *lemon-î* «λεμονής») ξεκινώντας από το ουδέτερο.

-ιά παραγ. τέρμα

μεσν. παραγ. τέρμα σχηματισμού θηλ. ονομάτων, το οποίο προέρχεται από συνίζηση των αρχ. *-έα / -αία* (π.χ. *ιτ-έα > ιτ-ιά, μηλ-έα > μηλ-ιά, ελ-αία > ελ-ιά*) και *-ία* (π.χ. *ζημ-ία > ζημ-ιά, ευμορφ-ία > ομορφ-ιά, πονηρ-ία > πονηρ-ιά*), με αποτέλεσμα να επεκταθεί κατόπιν σε ουσ. προερχόμενα από όνομα ή ρήμα (π.χ. *λαδ-ιά, πινελ-ιά, ψαλιδ-ιά* – *κλεψ-ιά, δαγκων-ιά, ανάποδ-ιά*).

-ία παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, το οποίο έχει την απώτερη αφετηρία του στο Ι.Ε. επίθημα **-ja* και απαντά κυρίως σε μετονοματικά θηλ. (π.χ. αρχ. *ἐλεύθερος > ἐλευθερ-ία, ὅμιλος > ὁμιλ-ία, ἄγγελος > ἀγγελ-ία, σωτήρ > σωτηρ-ία*). Ακόμη συναντάται ως ληκτικό τέρμα σε λεξικά επιθήματα ευρείας διαδόσεως (π.χ. *-γραφία, -λογία, -μετρία, -λατρία, -πορία*), τα οποία απαντούν επίσης σε ελληνογενή σύνθετα ξένων γλωσσών (π.χ. *πρωτο-πορία, αιτιο-λογία, ειδωλο-λατρία* – γαλλ. *bio-logie*, ισπ. *lexico-grafía*, αγγλ. *photo-metry*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

-ία, -εία

Τα παροξύτονα θηλυκά σε /-ía/ ορθογραφούνται σύμφωνα με δύο βασικές παραμέτρους: α) Γράφονται με **-εία** όσα προέρχονται από ρήματα που λήγουν σε *-εύω*, ακολουθώντας έτσι τον αρχ. κανόνα. Παραδείγματα: *λατρ-εύω > λατρ-εία, δουλ-εύω > δουλ-εία, θρησκ-εύω > θρησκ-εία, μαντ-εύω > μαντ-εία*. β) Γράφονται με **-ία** όλα τα υπόλοιπα παροξύτονα ουσ., είτε προέρχονται από ονόματα είτε από ρήματα. Παραδείγματα: *άδικ-ος > αδικ-ία, διαφων-ώ > διαφων-ία, επιθυμ-ώ > επιθυμ-ία, κακός > κακ-ία*. Επίσης με **-ία** γράφονται οι παρασύνθετες λέξεις, παρ' ότι το β΄ συνθετικό τους μπορεί να γράφεται με *-εία*, όταν απαντά αυτοτελώς. Παραδείγματα: *οδοιπορ-ία < οδοιπόρος* (αλλά *πορεία*), *ανεξιθρησκ-ία < ανεξίθρησκος* (αλλά *θρησκεία*), *ειδωλολατρ-ία < ειδωλολάτρης* (αλλά *λατρ-εία*). Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν οι λ. *μνεία, λεία, χρεία*, οι οποίες διατηρούν την αρχ. γραφή τους, καθώς και τα ουσ. *εταιρ-εία* (όχι *-ία*, επειδή είναι θηλυκό τού επιθ. *έταιρ-είος*), *προεδρ-ία* (< *πρόεδρος*, όχι από το ρ. *προεδρ-εύω*), *συνοδ-ία* (< *συνοδός*, όχι από το ρ. *συνοδ-εύω*), *αμνηστ-ία* (< *αμνηστ-ώ*, όχι από το ρ. *αμνηστ-εύω*) κ.ά. Στις περισσότερες λέξεις με τέτοια προβλήματα υπάρχει επεξηγηματικό σχόλιο. Βλ. επίσης λ. *-εια*.

-ια παραγ. τέρμα

μεσν. παραγ. τέρμα σχηματισμού θηλ. ονομάτων, το οποίο έχει την αφετηρία του σε αρχ. ουσιαστικά, τα οποία υπέστησαν συνίζηση και αναβιβασμό τόνου κατά τα *βοήθ-εια, αλήθ-εια*, και παρουσιάζεται σε μετονοματικά ή μεταρρηματικά παράγωγα (π.χ. *άρρωστ-ος > αρρώστ-ια, γυμν-ός > γύμν-ια* – *καταντ-ώ > κατάντ-ια, βλασφημ-ώ > βλαστήμ-ια, στενοχωρ-ώ > στενοχώρ-ια*).

ιαγουάρος «αιλουροειδές τής Αμερικής»

μεταφορά τού αγγλ. *jaguar* (οπτικό δάνειο) < πορτ. *jaguar* < γλ. Τούπι *jagwár* ή γλ. Γκουαρανί *jaguara* (γλώσσες που ομιλούνται στην πεδιάδα τού Αμαζονίου).

ιαίνω «γιατρεύω, θεραπεύω»

< αρχ. *ἰαίνω* (ήδη ομηρικό), αρχική σημ. «θερμαίνω, ζεσταίνω», < **ἰ(σ)άν-jω*, που ίσως συνδ. με σανσκρ. *iṣaṇyáti* «θέτω σε κίνηση» (λόγω τής σχέσης ανάμεσα στην κίνηση και τη θερμότητα). Οι περαιτέρω

συνδέσεις με το αρχ. *ἱερός* (αν θεωρηθεί ότι το ρ. *ἰαίνω* υπέστη ψίλωση λόγω ανομοιώσεως προς το επόμενο *-σ-*) και με το ρ. *ἰάομαι* «θεραπεύω, γιατρεύω» (βλ.λ. *ίαμα*) είναι αβέβαιες. Στην ελνστ. εποχή η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «θεραπεύω» εξαιτίας τής προσέγγισης με το ρ. *ἰάομαι*. Βλ. κ. *γιαίνω*.

ιακωβίνος

λόγ. [1856], μεταφορά τού γαλλ. *Jacobin*, από ονομασία μονής δομινικανών στο Παρίσι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιακωβιν-ισμός, λόγ. [1803], μεταφορά τού γαλλ. *jacobinisme*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ιακωβίνοι

Οι ***Ιακωβίνοι*** ήταν αρχικώς μοναχοί που ζούσαν σε κοινόβιο φερώνυμης μονής τού Παρισιού. Κατά τη Γαλλική Επανάσταση συνεδρίαζαν στην τράπεζα τής μονής τα μέλη τής «Εταιρείας των Φίλων τού Συντάγματος» (γαλλ. *Société des Amis de la Constitution*), ριζοσπαστικής πολιτικής ομάδας με μεγάλη επιρροή. Οι αντίπαλοί τους αποκάλεσαν ειρωνικά τα μέλη τής Εταιρείας «Λέσχη των Ιακωβίνων» (γαλλ. *Club des Jacobins*).

ίαμα «φάρμακο, γιατρικό»

< αρχ. *ἴᾱμα* < ρ. *ἰάομαι* «θεραπεύω, γιατρεύω», πιθ. < **isā-jo-mai*, οπότε συνδ. με σανσκρ. *iṣaṇyáti* «θέτω σε κίνηση» και ίσως με το αρχ. *ἰαίνω* «θερμαίνω, ζεσταίνω» (πβ. αόρ. *ἴᾱνα*), άποψη σημασιολογικώς αβέβαιη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιαματικός < ελνστ. *ἰαματ-ικός*.

ίαμβος «είδος μετρικού πόδα – (στην Αρχαιότητα) ποίημα με το αντίστοιχο μέτρο»

< αρχ. *ἴαμβος* [πιθ. ήδη σε επικό κείμενο τού 8ου αι. π.Χ.], προελλην. δάνειο, όπως και άλλοι ομοιόληκτοι όροι σε *-(μ)βος*, π.χ. *διθύραμβος*, *θρίαμβος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιαμβικός < αρχ. *ἰαμβ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ποιητ*. 1449b.7-9: *τῶν δὲ Ἀθήνησιν Κράτης πρῶτος ἦρξεν ἀφέμενος τῆς ἰαμβικῆς ἰδέας καθόλου ποιεῖν λόγους καὶ μύθους*], αρχική σημ. «χλευαστικός».

ΣΥΝΘ. ιαμβο-γράφος < ελνστ. *ἰαμβο-γράφος*.

ίανθος «άνθος τού μενεξέ»

< ελνστ. *ἴανθος (ὁ) / ἴανθον (τό)* < αρχ. *ἴ(ον)* «μενεξές» + *ἄνθος*.

-ιανός παραγ. τέρμα

ελνστ. παραγ. τέρμα, το οποίο προέρχεται από επίθ. σε *-ανός* (βλ.λ.), όταν προηγείτο *-ι* (με επανανάλυση, π.χ. *Ἀσι-ανός*, *Βακτρι-ανοί*, *Σηλυμβρι-ανοί*), ενώ ιδιαίτερα συνέβαλαν τα δάνεια λατινογενούς προελεύσεως που παρουσίαζαν επίθημα *-iānus* (π.χ. *Χριστιανοί* > λατ. *Christ-iānī*).

Ιανουάριος

< ελνστ. *Ἰανουάριος* < λατ. *Ianuarius* < *Ianus / Janus* «Ιανός, θεός τής Ρώμης», προστάτης των πυλών και των διόδων τής πόλης, μερικές από τις οποίες έφεραν το όνομά του. Το θεωνύμιο συνδ. πιθ. με το λατ. *janua* «θύρα, πύλη». Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το αρχ. σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος. Αυτό συμφωνεί με την πρακτική των Ρωμαίων να μνημονεύουν πρώτο τον θεό Ιανό μεταξύ των άλλων θεοτήτων. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

ιαπετικός «ινδοευρωπαϊκός»

λόγ. [1881], < αρχ. *Ἰαπετός*, όνομα ενός από τους έξι μυθικούς Τιτάνες, υιός τού Ουρανού και τής Γαίας. Το θεωνύμιο συνδ. πιθ. με το ρ. *ἰάπτω* «ρίχνω – χτυπώ» (με παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *κόπτω – κοπ-ετός*).

-ιάρης παραγ. τέρμα

μεσν. παραγ. τέρμα επιθέτων σε *-άρης* (βλ.λ.), τα οποία προέρχονται από ουσ. σε *-ι* (π.χ. *χάδι – χαδ-ιάρης*, *σκουπίδι – σκουπιδ-ιάρης*, *κουρέλι – κουρελ-ιάρης*), ενώ κατόπιν επεκτάθηκε ως αυτόνομο επίθημα (π.χ. *παραπον-ιάρης*, *φουκαρ-ιάρης*, *ψωρ-ιάρης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-ιάρικος < *-ιάρ(ης)* + *-ικος*, ν.ελλ. επίθημα από τα επίθ. σε *-ιάρης* (ειδικότερα από το ουδ. γένος), που αργότερα επεκτάθηκε ως αυτόνομο επίθημα, ως επί το πλείστον για άψυχα (π.χ. *παραπονιάρης – παραπονιάρα – παραπονιάρικο* και μετά *παραπονιάρ-ικος*).

-ιάς παραγ. τέρμα

μεσν., που προέρχεται από το επίθημα *-έας* (βλ.λ.) με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση (π.χ. *φον-εύς* > *φον-έας* > *φον-ιάς*, *βασιλ-εύς* > *βασιλ-έας* > *βασιλ-ιάς*).

-ίας παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που ανάγεται σε Ι.Ε. **-iya* και στην αρχ. γλώσσα εμφανίζεται σε λ. που δηλώνουν ζώα, φυτά ή ιδιότητες (π.χ. *κροταλ-ίας*, *κοχλ-ίας*, *νεαν-ίας*, *τολμητ-ίας*), πράγμα που συνέβαλε στη μετέπειτα διάδοσή του (π.χ. *αντιρρησ-ίας*, *ταραξ-ίας*, *κτηματ-ίας*).

ίαση «θεραπεία»

< αρχ. *ἴασις* [ήδη ομηρικό] < ρ. *ἰά(ομαι)* «θεραπεύω, γιατρεύω» (βλ.λ. *ίαμα*) + παραγ. τέρμα *-σις*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιάσιμος < αρχ. *ἰάσ-ιμος* < ρ. *ἰ-ῶμαι (-άο-)*

ιασιμ-ότητα, λόγ. [1857], < *ιάσιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

-ίαση παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, το οποίο αρχικώς απαντά σε παράγωγα ρημάτων σε *-ιάω (-ιῶ)* με επίθημα *-σις* (π.χ. *ἀροτριάω – ἀροτρί-ασις, ὠχριάω – ὠχρί-ασις, ψωριάω – ψωρί-ασις*). Το επίθημα κατόπιν αυτονομήθηκε και απαντά αυτοτελώς δηλώνοντας συνήθως ασθένεια ή παθολογική κατάσταση, ενώ χρησιμοποιείται και σε επιστημονικούς όρους, συχνά ελληνογενείς (π.χ. *σκωρ-ίαση, μυκητ-ίαση* – αγγλ. *helminthiasis*).

ίασμος «γιασεμί»
αλλαγή γένους τού ελνστ. θηλ. *ἰάσμη* < μέσο περσ. *yāsman*. Βλ. κ. *γιασεμί*.

ίασπις «ημιπολύτιμος λίθος»
< αρχ. *ἴασπις, -ιδος (ἡ/ὁ)*. Πρόκειται για δάνειο από ανατολική γλώσσα (πβ. εβρ. *jašpē*, ακκαδ. *jašpu*), χωρίς να είναι γνωστό από πού προέρχεται το ίδιο το σημιτικό.

-ιάτης παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα ονομάτων σε *-άτης* (βλ.λ.), τα οποία προέρχονται από λ. με ληκτικό φωνήεν *-ι* στη θεματική βάση (π.χ. *Ἀσί-α > Ἀσι-άτης*), από όπου κατόπιν αυτονομήθηκε και απαντά κυρίως σε πατριδωνυμικά ή σε ονόματα που δηλώνουν ιδιότητα (π.χ. *Σπαρτ-ιάτης, Κροτων-ιάτης* – μεσν. *χωρ-ιάτης, αγωγιάτης*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
-ιάτικος < αρχ. *-ιάτ(ης)* (βλ. ανωτέρω) + *-ικος*, ν. ελλ. παραγ. τέρμα κυρ. για άψυχα.

ιατός «θεραπεύσιμος»
< αρχ. *ἰατός*, ρηματ. επίθ. τού *ἰάομαι* «θεραπεύω, γιατρεύω», για το οποίο βλ.λ. *ίαμα*. Πβ. κ. *αν-ίατος*.

ιατρός
< αρχ. *ἰατρός* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Λ 514: *ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων*] < ρ. *ἰά(ομαι)* «θεραπεύω, γιατρεύω» (βλ.λ. *ίαμα*) + παραγ. τέρμα *-τρός*. Βλ. κ. *γιατρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιατρείο < αρχ. *ἰατρ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἰητροῦ* 9.1-2: *τὰ μὲν οὖν κατ' ἰητρεῖον ἀναγκαῖα ὄργανα, καὶ περὶ ἃ δεῖ τεχνικὸν εἶναι τὸν μανθάνοντα, ταῦτ' ἐστίν...*]
ιατρικός < αρχ. *ἰατρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. ιατρο- (λόγ.): *ιατρο-δικαστής* ([1886], απόδ. ξέν. όρου), *ιατρο-συμβούλιο* [1837], *ιατροφαρμακευτικός* [1844], *ιατρο-φιλόσοφος* [1709] κ.ά.
-ίατρος, -ιατρικός, -ιατρική: *παιδ-ίατρος, οφθαλμ-ίατρος, νομ-ίατρος, κτην-ίατρος, επ-ίατρος, υπ-ίατρος, αθλητ-ίατρος, ψυχ-ίατρος – οφθαλμιατρικός, κτην-ιατρικός, οδοντ-ιατρικός, ψυχ-ιατρικός – παιδ-ιατρική, γηρ-ιατρική, φυσ-ιατρική, αθλητιατρική, οδοντ-ιατρική, ψυχ-ιατρική* κ.ά.

ιαχή
< αρχ. *ἰαχή* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ο 384: *ὣς Τρῶες μεγάλῃ ἰαχῇ κατὰ τεῖχος ἔβαινον*] < ρ. *ἰάχω* «κραυγάζω, αντηχώ» < **Fι-Fάχ-ω*, αναδιπλ. τύπος τού οποίου το θ. **Fαχ-* απαντά επίσης στο ομόρριζο ουσ. *ἦχος* (βλ.λ.).

ιβίσκος «καλλωπιστικό φυτό»
< ελνστ. *ἰβίσκος / ἐβίσκος* < λατ. *hibiscus*, κελτ. αρχής.

ιβουάρ
< γαλλ. *ivoire* < δημώδ. λατ. **eboreum* < λατ. *ebur, -ōris* «ελεφαντοστό».

ίγκλα «δερμάτινη ζώνη για να συγκρατείται το σαμάρι στο υποζύγιο»
< μεσν. *ἴγκλα* < *γίγγλα / γίγκλα* (πβ. ν.ελλ. κρητ. *γίγλα*), με αποβολή τού αρχικού γ- [j-] σε ενδοφωνεντικό περιβάλλον (π.χ. αιτ. *τὴ γίγγλα*) < *κίγγλα / κίγκλα* (με αφομοίωση ηχηρότητας προς το [ŋg] / [ŋɣ]) < λατ. *cingula* «ζώνη».

ιγκλού «θολωτή κατοικία (των Εσκιμώων) από πάγο»
< αγγλ. *igloo* < γλ. Εσκιμώων *iglu* «σπίτι».

ιγμόρειο
μεταφορά τού αγγλ. *Highmore* (οπτικό δάνειο, προφορά *Χάιμο(ρ)*, με παραγ. τέρμα *-ειο*), από το επώνυμο τού Άγγλου ανατόμου Nathaniel Highmore (1614-85).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιγμορ-ίτιδα, μεταφορά τού αγγλ. *highmoritis*.

ιδαλγός «κατώτερος Ισπανός ευγενής»
μεταφορά τού ισπ. *hidalgo*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη τής φρ. *hijo de algo* «γυιος, απόγονος κάποιου».

ιδανικός
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἰδανικός*, αρχική σημ. «αυτός που υπάρχει μόνον ως ιδέα», < αρχ. *ἰδαν(ός)* «ωραίος, κομψός» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < θ. *ἰδ-*, που απαντά στο απρφ. αορ. β΄ *ἰδ-εῖν* (οριστική *εἶδον*), + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *ἱκ-ανός, στεγ-ανός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είναι εξαιρετικά σπάνια και συναντάται τον 3ο αι. π.Χ. σε απόσπασμα από έργο τού φιλοσόφου Τιμαίου: (215.5) *ὡς γὰρ ποτ' ἀΐδιον παράδειγμα, τὸν ἰδανικὸν κόσμον, ὅδε ὠρανὸς ἐγεννάθη*. Στη σύγχρονη χρήση της η λ. αποδίδει επίσης το γαλλ. *ideal* «ιδεώδης».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδανικ-εύω, λόγ. [1871], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *idéaliser*
ιδανίκευ-ση, λόγ. [1871], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *idéalisation*

ιδανικ-ότητα, λόγ. [1859], απόδ. ελληνογενούς ξέν. όρου, πβ. γαλλ. *idéalité*, γερμ. *Idealität*
ιδαν-ισμός, λόγ. [1812], απόδ. ελληνογενούς ξέν. όρου, πβ. γαλλ. *idéalisme*, γερμ. *Idealismus*.
ΣΥΝΘ. εξ-ιδανικεύω, εξ-ιδανίκευση.

ιδέα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἰδέα* < θ. *ἰδ-*, που απαντά στο απρφ. αορ. β΄ *ἰδ-εῖν* (οριστική *εἶδον*) και αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *εἶδ-ος* (βλ.λ.). Η λ. έχει περάσει ως δάνειο σε πολλές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *idea*, γαλλ. *idée*, γερμ. *Idee* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μορφή, όψη» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 315e: *τὴν δ᾽ οὖν ἰδέαν πάνυ καλός*) → αρχ. σημ. «είδος – σκέψη, άποψη» (πβ. Αριστοφ. *Νεφέλ.* 547: *ἀλλ᾽ αἰεὶ καινὰς ἰδέας εἰσφέρων σοφίζομαι*). Η λ. έλαβε εξέχουσα φιλοσοφική σημασία στον Πλάτωνα, για τον οποίο αποτελεί την αληθινή ουσία τού όντος, τής οποίας ο παρών κόσμος αποτελεί απλώς αντανάκλαση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδε-άζω, λόγ. [1812], από όπου το σύνθ. *προϊδεάζω*, λόγ. [1856]
ιδεα-τός, λόγ. [1852], < *ιδέα* + παραγ. τέρμα *-τός*, κατ᾽ αναλογίαν προς τα ρηματικά επίθ., πβ. *ορα-τός*, *αισθη-τός*, *δεκ-τός* κ.ά.
ιδε-ώδης, λόγ. [1869], απόδ. ελληνογενούς ξέν. όρου, πβ. γαλλ. *idéal*, γερμ. *idealer*.
ΣΥΝΘ. αν-ίδεος < μεσν. *ἀν-ίδεος*
ιδεο-: *ιδεό-γραμμα* (λόγ. [1884], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *idéogramme*), *ιδεο-γραφία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *idéographie*), *ιδεο-κρατία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Ideokratismus*), *ιδεο-ληψία* (βλ.λ.), *ιδεο-πλασία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ideoplasty*) κ.ά.

ιδεαλισμός

λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Idealismus*, που πλάστηκε με βάση το λατ. επίθ. *ideālis* «ιδεατός» < *idea* < αρχ. *ἰδέα* (βλ.λ.). Ο όρος εισήχθη στη φιλοσοφική γραμματεία από τον Γερμανό φιλόσοφο Gottfried W. Leibniz (1646-1716).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδεαλιστής, μεταφορά ελληνογενούς ξέν. όρου, πβ. γερμ. *Idealist*, γαλλ. *idéaliste*
ιδεαλιστ-ικός, λόγ. [1894], < *ιδεαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ιδεατός → ιδέα

ιδεοληψία

λόγ. [1897], < *ιδεο-* + *-ληψ(ία)*, από θ. *ληψ-* τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ. *λήψη*), κατά το σχήμα των αρχ. *ἐπι-ληψία*, *κατα-ληψία*, *θεο-ληψία*. Η λ. αποδίδει τον γαλλ. όρο *obsession*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδεοληπτικός < *ιδεολήπτ(ης)* (που πλάστηκε υποχωρητικώς από το ουσ. *ιδεοληψία* κατά το σχήμα *προσωπο-λήπτης – προσωπο-ληψία*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ιδεολογία

λόγ. [1782], < *ιδεο-* + *-λογ(ία)*, από θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *idéologie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδεολόγος, λόγ. [1818], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *idéologue*
ιδεολογ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *idéologique*
ιδεολόγ-ημα < *ιδεολογ-* + παραγ. τέρμα *-ημα*, κατ᾽ αναλογίαν προς άλλα παράγωγα ρημάτων, π.χ. *μέτρ-ημα*, *κίν-ημα*.

ιδεώδης → ιδέα

-ίδης παραγ. τέρμα

αρχ. επίθημα κυρίων ονομάτων, το οποίο μαρτυρείται ήδη στον Όμηρο με τις μορφές *-ίδης*, *-άδης* και *-ιάδης* (αρχ. *Πηλε-ίδης*, *Λαερτ-ιάδης*, *Ἀσκληπι-άδης*, *Κρον-ίδης*) και ανάγεται σε επίθημα **-δā-*. Στους νεότερους χρόνους τα λόγια αυτά επιθήματα χρησίμευσαν στον σχηματισμό επωνύμων (καθώς και αυτά που προέκυψαν από παρωνύμια σε *-άδες*, τα οποία μεταφέρθηκαν στον ενικό αριθμό) και χαρακτηρίζουν ανθρώπους με καταγωγή κυρ. από τον Πόντο. Τέτοια επώνυμα σχηματίστηκαν είτε με απευθείας παραγωγή (π.χ. *Νικόλαος* > *Νικολα-ΐδης*, *Συμεών* > *Συμεων-ίδης*) είτε εξελληνίζοντας αντίστοιχα τουρκικά (π.χ. *Ασλάνογλου* → *Λεονταρ-ίδης*, *Μπαϊρακτάρης* → *Σημαιοφορ-ίδης*), κάτι που μερικές φορές αφορούσε μόνο στο επίθημα (π.χ. *Χαλβατζής* > *Χαλβατζ-ίδης*, *Βαλής* > *Βαλ-ιάδης*). ☛ ΣΧΟΛΙΑ *επώνυμο*, *καταγωγή*.

-ίδι παραγ. τέρμα

μεσν. < αρχ. παραγ. τέρμα *-ίδιον*, το οποίο προήλθε από ουσ. σε *-ίς*, *-ίδος* με υποκορ. επίθημα *-ιον* (π.χ. *σανίς* > *σανίδ-ιον*, *σφραγίς* > *σφραγίδ-ιον*, *ἀσπίς* > *ἀσπίδ-ιον*). Το επίθημα κατόπιν αυτονομήθηκε και απαντά αυτοτελώς προσκολλώμενο σε διάφορες θεματικές βάσεις (π.χ. αρχ. *ξιφ-ίδιον*, *δακτυλ-ίδιον*, μεσν. *παιγν-ίδι(ον)*, *στολ-ίδι*), ενώ απέκτησε επιπλέον περιληπτική σημασία από τη χρήση του στον πληθ. (π.χ. *ροκαν-ίδια*, *σκουπ-ίδια* – *σπρωξ-ίδι*, *βρισ-ίδι*).

ιδία «ιδίως, ιδιαιτέρως»

< αρχ. *ἰδίᾳ*, επιρρ. χρήση τής δοτικής ενικού, που προέρχεται από το θηλ. τού επιθ. *ἴδιος* (βλ.λ.). Χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως αντίθετο τού επιρρ. *δημοσίᾳ* (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.45: *πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν*).

ιδιάζων

< αρχ. *ἰδιάζων*, *-οντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπ-

ποκράτη], μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἰδιάζω* «είμαι μόνος – ξεχωρίζω» < *ἴδι(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιδιαζόντως < ελνστ. επίρρ. *ἰδιαζόντ-ως*.

ιδιαίτερος

< αρχ. *ἰδιαίτερος*, συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *ἴδιος* (βλ.λ.), πβ. κ. αρχ. *περ-αίτερος* (> επίρρ. *περαιτέρω*). Ο σύγχρονος όρος *ιδιαίτερος / ιδιαιτέρα* (εννν. *γραμματεύς*) αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *(secrétaire) partucili-er / -ère*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιδιαιτερ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *particularité*

ιδιαιτέρως < ελνστ. επίρρ. *ἰδιαιτέρ-ως*

ιδιαίτατος < αρχ. *ἰδι-αίτατος*, υπερθ. βαθμός τού επιθ. *ἴδιος*.

-ίδικο → -ήδικο

ιδικός → δικός

ιδιο- → ίδιος[1]

-ίδιο → -ίδι

ιδιόκτητος

< αρχ. *ἰδιόκτητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἰδιό-* + *-κτη(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού αρχ. *κτῶμαι (-άο-)*, για το οποίο βλ.λ. *-κτώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιδιοκτή-της, λόγ. [1816], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Eigenbesitzer*

ιδιοκτη-σία, λόγ. [1782], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Eigenbesitz*. Σχηματίστηκε από το λεξικό πρόθεμα *ἰδιο-* (< αρχ. *ἴδιος*) και το επίθημα *-κτησία* (προέρχεται από θέμα τού ρήματος *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω») με πρότυπο το αρχ. σύνθετο *ἰδιόκτητος* και το σχήμα των αρχ. *ἄ-κτητος – ἀ-κτησία, πολύ-κτητος – πολυ-κτησία*

ιδιοκτησι-ακός < *ιδιοκτησί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

ιδιόμελο «ύμνος με δικό του μέτρο και ρυθμό»

< μεσν. *ἰδιόμελον* (εννν. *τροπάριον*, πρωτοαπαντά στον Ρωμανό τον Μελωδό) < *ἰδιό-* + αρχ. *μέλο(ς)* (βλ.λ.) στη σημ. «μελωδία».

ιδιοπαθής «(για ασθένεια) που προήλθε από άγνωστη αιτία»

< ελνστ. **ἰδιοπαθής* (όπως προκύπτει από τα ελνστ. *ἰδιοπάθεια, ἰδιοπαθῶ*) < *ἰδιο-* + *-παθ(ής)*, από θ. τού αρχ. *πάσχω* (αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον*), πβ. κ. *αυτο-παθής*. Η λ. χρησιμοποιείται αρχικά ως ιατρ. όρος (για νοσήματα άγνωστης αιτιολογίας), ενώ ο γραμμ. όρος που εφαρμόζεται στις αντωνυμίες αποτελεί σύγχρ. απόδ. τού γαλλ. *reflexive* (πβ. κ. *αυτο-παθής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιδιοπάθεια < ελνστ. *ἰδιοπάθ-εια*.

ιδιόρρυθμος

< ελνστ. *ἰδιόρρυθμος* «αυτός που ακολουθεί τον δικό του ρυθμό ή τρόπο ζωής, ιδιότροπος» < *ἰδιο-* + *-ρρυθμος* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ῥ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ῥυθμός*, πβ. κ. *ομό-ρρυθμος*. Ως προσδιορισμός μονής η λ. χρησιμοποιείται ήδη στη μεσν. γλώσσα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιδιορρυθμία < ελνστ. *ἰδιορρυθμ-ία*.

ίδιος[1] «προσωπικός, ατομικός»

< αρχ. επιθ. *ἴδιος (ἰδία, ἴδιον)* / (δωρ.) *Fίδιος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 314: *δήμιον ἦ ἴδιον; τόδε μοι νημερτὲς ἐνίσπες*] < **Fhé-διος* (με παραγ. τέρμα *-διος*) < **Fhε-*, από το ελλειπτικό γ΄ πρόσ. τής προσωπικής αντωνυμίας *Fέ / ἑέ* (< Ι.Ε. **se- / *swe-* || λατ. *se*), για το οποίο βλ.λ. *εαυτός*. Παράγωγά του αποτελούν οι όροι *ἰδιό-της, -τητος*, καθώς και *ἰδι-ώτης, ἰδί-ωμα, ἰδι-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιδίως < αρχ. επίρρ. *ἰδί-ως* (βλ. κ. *ιδία*).

ΣΥΝΘ. ιδιο-: *ιδιό-μορφος* (ελνστ.), *ιδιο-ποιούμαι* (ελνστ.), *ιδιο-συγκρασία* (βλ.λ.), *ιδιο-συντήρητος* (λόγ. [1843]), *ιδιο-τροπία* (ελνστ.), *ιδιό-τυπος* (ελνστ.), *ιδιο-φυής* (βλ.λ.), *ιδιό-χειρος* (ελνστ.), *ιδιο-χρησία* (βλ.λ.), *ιδιό-χρηστος, ιδιό-χρωμος* (ελνστ.) κ.ά.

ίδιος[2] «όμοιος, κοινός»

< μεσν. *ἴδιος (ἴδια, ἴδιο)* < αρχ. *ἴδιος* (βλ.λ.), με συνίζηση.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ίδιος

Στη Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική υπάρχει διαφορά σημασίας και χρήσεως μεταξύ των επιθέτων ***ἴδιος[1]*** «προσωπικός, ατομικός» (ήδη αρχ., προφέρεται τρισύλλαβο: *ί-δι-ος* [íðios]) και ***ἴδιος[2]*** (μεσν., προφέρεται δισύλλαβο με συνίζηση: *ί-διος* [íðjos]). Μολονότι το δεύτερο προέρχεται από το πρώτο, η απόσταση στη σημασία και την προφορά επιβάλλει την αναγνώριση δύο διαφορετικών λεξημάτων και λημμάτων. Συνήθως το επιθ. *ίδιος[1]* χρησιμοποιείται σε στερεότυπες φράσεις (π.χ. *εξ ιδίων, ιδίοις όμμασι, προς ίδιον όφελος*) και στη σύνθεση (π.χ. *ιδιό-μορφος, ιδιό-τροπος, ιδιό-ρρυθμος*), ενώ το *ίδιος[2]* ακολουθεί οριστικό άρθρο και δηλώνει ταύτιση ή ομοιότητα (π.χ. *Μου λέει συνεχώς τα ίδια και τα ίδια – Έμεινε στην ίδια τάξη – Απευθυνθείτε στον ίδιο τον διευθυντή*).

ιδιοσυγκρασία

< ελνστ. *ἰδιοσυγκρασία* < *ἰδιο-* + *-συγκρασ(ία)* < αρχ. *σύγκρασις* «ανάμιξη (υγρών ή χυμών τού σώματος)» < *συγ-* + *κρᾶσις* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιήθηκε από γιατρούς τής ελνστ. εποχής, για να εκφράσει την άποψη ότι ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά τού ανθρώπου οφείλονται στον βαθμό αναμίξεως διαφό-

ρων στοιχείων τού σώματος (πβ. Πτολεμ. *Τετράβιβλ.* 1.2.11: *δύνασθαι δὲ καὶ καθ' ἕνα ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων τήν τε καθόλου ποιότητα τῆς ἰδιοσυγκρασίας ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν σύστασιν περιέχοντος συνιδεῖν*).

ιδιοσυστασία «κράση, ιδιοσυγκρασία»
< ελνστ. *ἰδιοσυστασία* < *ἰδιο-* + *-συστασ(ία)*, από θ. τού αρχ. ρ. *συνίστημι / συνιστῶ* (βλ.λ. *σύσταση*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδιοσύστατος < ελνστ. *ἰδιοσύστατος* < *ἰδιο-* + *συστατός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *συνίστημι / συνιστῶ* (βλ.λ.).

ιδιοτελής
λόγ. [1836], < *ιδιο-* + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-τελής, αυτο-τελής, λυσι-τελής*. Η λ. αποτελεί απόδ. τού γερμ. *eigennützig*. Ο ελληνικός όρος ίσως πλάστηκε κατά το σύνθ. *λυσι-τελής*, για να δηλώσει αυτόν «που ωφελεί μόνο τον εαυτό του, που επιδιώκει μόνο το ατομικό του συμφέρον».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδιοτέλ-εια, λόγ. [1836], απόδ. τού γερμ. *Eigennutz*
ΣΥΝΘ. αν-ιδιοτελής, λόγ. [1841], < *αν-* στερητ. + *ιδιοτελής*
ανιδιοτέλ-εια, λόγ. [1888].

ιδιότητα «χαρακτηριστικό»
< αρχ. *ἰδιότης, -τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 2.3.16: *καὶ οἱ πολλοὶ ἐθαύμασαν τό τε εἶδος καὶ τὴν ἰδιότητα τῆς ἡδονῆς*] < *ἴδιο(ς)*[1] (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της, -τητος*.

ιδιοφυής
< ελνστ. *ἰδιοφυής* «αυτός που είναι ξεχωριστής, ιδιαίτερης φύσεως» (πβ. Στοβ. *Ἀνθολ.* 1.49.68: *ἡ δὲ ψυχὴ πρᾶγμα ἰδιοφυές, τέκνον, καὶ βασιλικὸν καὶ ἔργον τῶν τοῦ Θεοῦ χειρῶν τε καὶ νου*) < *ἰδιο-* + *-φυ(ής)* < ρ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-φυής, αυτο-φυής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδιοφυ-ΐα, λόγ. [1892].

ιδιοχρησία
< *ιδιο-* + *-χρησ(ία)* < αρχ. *χρῆσις*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Selbstgebrauch*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδιόχρηστος < *ιδιο-* + *χρηστός* (βλ.λ.), ρηματ. επίθ. τού αρχ. *χρῶμαι (-ἡο-)* «χρησιμοποιώ».

ιδίωμα
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἰδίωμα* < αρχ. *ἰδιοῦμαι (-όο-)* «οικειοποιούμαι», αργότερα «είμαι ξεχωριστός», < *ἴδιος*[1] (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ιδιαιτερότητα, χαρακτηριστικό γνώρισμα» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ τῶν Θουκυδίδου ἰδιωμάτων*) → ελνστ. σημ. «γλωσσικό χαρακτηριστικό» (πβ. Ηρωδιαν. *Περὶ καθολ. προσ.* 3,1.6: *τά τε τῶν διαλέκτων ἰδιώματα δεήσει ἀκριβῶς εἰδέναι*) → ήδη ελνστ. σημ. «τοπική διάλεκτος» (πιθ. Θεοδοσ. *Περὶ γραμμ.* 58: *τί ἔστι διάλεκτος; ἰδίωμα γλώττης*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *διάλεκτος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδιωματ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *idiomatique*
ιδιωματ-ισμός < *ιδιωματ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ιδιώνυμος «ιδιαίτερος, ξεχωριστός»
< ελνστ. *ἰδιώνυμος* «αρμόζων, κατάλληλος» < *ἰδι(ο)-* + *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.) με έκταση του αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως. Ως νομ. όρος η λ. αποδίδει το λατ. *delicta sui generis* «ιδιογενή αδικήματα / εγκλήματα».

ιδίως → ίδιος[1]

ιδιώτης
< αρχ. *ἰδιώτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.144.3: *ἔκ τε τῶν μεγίστων κινδύνων ὅτι καὶ πόλει καὶ ἰδιώτῃ μέγισται τιμαὶ περιγίγνονται*], αρχική σημ. «αυτός που δεν κατέχει δημόσιο αξίωμα, απλός πολίτης, κοινός», < *ἴδι(ος)*[1] + παραγ. τέρμα *-ώτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδιωτεύω < αρχ. *ἰδιωτ-εύω*, αρχική σημ. «είμαι ιδιώτης, δεν κατέχω δημόσιο αξίωμα»
ιδιώτευ-ση < *ιδιωτεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ιδιωτικός < αρχ. *ἰδιωτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.21.7-8: *ὅσος ἦν ἐν τῷ ἄστεϊ σῖτος καὶ ἑωυτοῦ καὶ ἰδιωτικός*] → ελνστ. σημ. «κοινός – μη επαγγελματικός» → Οι σύγχρονοι οικον. και νομ. όροι είναι σημασιολ. δάνεια, πβ. αγγλ. *private*, γαλλ. *privé*
ιδιωτισμός < αρχ. *ἰδιωτισ-μός* «ο τρόπος τού κοινού ανθρώπου – κοινή ή χυδαία έκφραση» < *ἰδιωτ-ίζω* «προφέρω με τον τοπικό τρόπο»
ιδιωτεία < αρχ. *ἰδιωτ-εία*, αρχική σημ. «ιδιωτικός βίος, μη κατοχή δημόσιου αξιώματος», < ρ. *ἰδιωτ-εύω*. Την ελνστ. εποχή η λ. σημαίνει επίσης «έλλειψη αγωγής, παιδείας», ο δε σύγχρονος όρος τής Κλινικής Ψυχολογίας αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το ελληνογενές γαλλ. *idiotie*.
ΣΥΝΘ. ιδιωτικο-: *ιδιωτικο-οικονομικός, ιδιωτικο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *privatisation*), *ιδιωτικο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *privatise*) κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ιδιώτης, idiot
Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. ***ἰδιώτης*** απαντά με τη σημασία «αδαής, ανεκπαίδευτος», με αποτέλεσμα συν τω χρόνω να σημαίνει «αμαθής» και να χρησιμοποιείται περαιτέρω ως μειωτική προσφώνηση (*ἰδιῶτα!*) ή βρισιά (πβ. μεσν. κείμενο: *καὶ ἤρξαντο οἱ μικροὶ μοναχοὶ διδάσκειν αὐτὸν τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀδελφῶν, καὶ ἔλεγον αὐτῷ· Ποίησον τοῦτο, ἰδιῶτα, καὶ ποίησον ἐκεῖνο, σαλὲ γέρων*). Σε αυτή τη χρήση έχουν την αφετηρία τους σύγχρονοι όροι διαφόρων γλωσσών με τη σημασία «ανόητος, μωρός»

και (στην Κλινική Ψυχολογία) «πάσχων από ιδιωτεία (βαριάς μορφής νοητική υστέρηση)», π.χ. αγγλ. και γαλλ. *idiot*.

ιδού
< αρχ. *ἰδού / ἰδοῦ*, προστ. μέσης φωνής τού τύπου *εἶδον* (βλ.λ. *είδος*), που χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. β΄ τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω».

ιδροκοπώ
< μεσν. *ἱδροκοπῶ* < *ἱδρο-* (< αρχ. *ἱδρώς, -ῶτος*, μεσν. *ἵδρος*) + λεξικό επίθημα *-κοπῶ* (< αρχ. *κόπτω*), το οποίο έχει επιτατικό ρόλο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδροκόπη-μα.

ιδρύω
< αρχ. *ἱδρύω* «καθίζω, τοποθετώ – εγκαθιστώ» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ο 142: *ὣς εἰποῦσ' ἵδρυσε θρόνῳ ἔνι θοῦρον ἄρηα*] < **sid-rúo*, τού οποίου το θ. **sid-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sed-* «τοποθετώ – κάθομαι», για το οποίο βλ.λ. *έδρα*. Ο φθόγγος *-ρ-* στο επίθημα *-ρύω* πιθ. οφείλεται σε επίδρ. ομορρίζων όπως το ουσ. *ἕδ-ρα*, τα οποία τον περιείχαν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έδρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ίδρυμα < αρχ. *ἵδρυ-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 527: *θεῶν ἱδρύματα*] (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. σε σύγχρ. όρους από αγγλ. *institution, foundation, establishment*, γαλλ. *institution, fondation, établissement*)
ίδρυση < αρχ. *ἵδρυ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
ιδρυ-τής, λόγ. [1867], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fondateur*, αγγλ. *founder*
ιδρυτικός, λόγ. [1887], < *ιδρυτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ιδρυματ-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *hospitalisme*.
ΣΥΝΘ. -ιδρύω, -ίδρυση, -ιδρυτής, -ίδρυμα: *καθ-ιδρύω, καθ-ίδρυση – εγκαθ-ιδρύω, εγκαθ-ίδρυση, εγκαθ-ίδρυμα – αν-ιδρύω – επαν-ιδρύω, επαν-ίδρυση, επαν-ιδρυτής* κ.ά.

ιδρώτας
< μεσν. *ἱδρώτας* < αρχ. *ἱδρώς, -ῶτος* [ήδη ομηρικό] < **swid-ro-*, τού οποίου το θ. αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sweid-* «ιδρώνω» || λατ. *sūdor* «ιδρώτας» (> γαλλ. *sueur*, ισπ. *sudor*, ιταλ. *sudore*), παλ. δυτ. γερμ. **swaita-* (> γερμ. *Schweiß*, αγγλ. *sweat*, ολλ. *zweet*), αλβ. *djersë*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιδρώνω < μεσν. *ἱδρ-ώνω* < αρχ. *ἱδρ-ῶ (-όω)* [ήδη ομηρικό] < *ἱδρώς, -ῶτος*
ίδρω-μα < *ιδρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ιδρωτ-ίλα < *ιδρώτ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *δρωτσ-ίλα*.
ΣΥΝΘ. ιδρωτο-: *ιδρωτο-θεραπεία, ιδρωτο-ποιός, ιδρωτο-ποιία* κ.ά.

-ιδρώνω: *εφ-ιδρώνω (εφίδρωση), εξ-ιδρώνω (εξίδρωση), κατα-ϊδρώνω, ξε-ϊδρώνω (ξεΐδρωμα)*.

ίδωμεν
< αρχ. *ἴδωμεν*, α΄ πληθ. πρόσ. υποτακτικής τού τύπου *εἶδον* (βλ.λ. *είδος*), ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. β΄ τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω».

ιερ(ο)- → ιερός

-ιέρα παραγ. τέρμα
ν.ελλ. < ιταλ. *-iera*, επίθημα που αρχικώς απαντά σε δάνεια ιταλ. προελεύσεως (π.χ. *φρουτ-ιέρα, καπελ-ιέρα*) και κατόπιν σε άλλες λέξεις ανεξαρτήτως αρχής (π.χ. *φρυγαν-ιέρα, ζαχαρ-ιέρα*).

ιέραξ → γεράκι

ιεραποστολή
λόγ. [1878], < *ιερ(ο)-* + *αποστολή*, απόδ. τού μεσν. λατ. *missio sacra* και τού γαλλ. *mission*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιεραπόστολος, λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *missionnaire*
ιεραποστολ-ικός, λόγ. [1852], < *ιεραπόστολ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ιεράρχης
< ελνστ. *ἱεράρχης* «τελετάρχης – επίσκοπος, αρχιερέας» (πβ. αρχ. *ἀρχιερεύς*, με αντίστροφο σχηματισμό) < *ἱερ(ο)-* + *-άρχ(ης)* < αρχ. *ἄρχω* (βλ.λ.).

ιεραρχία
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ἱεραρχία*, αρχική σημ. «ιερατική λειτουργία», < *ἱεράρχ(ης)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.
ΣΗΜΑΣ. Τον 4ο αι. μ.Χ. η λ. σημαίνει επίσης «τάξη αγγέλων» (π.χ. χερουβείμ, σεραφείμ, πβ. το έργο τού Διονυσίου Αρεοπαγ. *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας*, 5ος αι. μ.Χ.). Η σημ. «διάταξη» συναντάται εκείνη την εποχή, αλλά αφορά μόνο σε ιερά πράγματα ή αξιώματα (π.χ. Σχόλ. *Πρὸς Ῥωμ.* 294: *ἐπειδὴ τοίνυν αὕτη πάσης ἱεραρχίας ἐστὶν ἡ τάξις, ἡ πρώτη τῶν οὐρανίων νόων ἱεραρχία, πρὸς αὐτῆς τῆς ἱεραρχίας, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τελεταρχίας, ἱεραρχουμένη*). Επεκτάθηκε σε κάθε είδους διαβαθμισμένη κλίμακα μέσω τού ελληνογενούς γαλλ. *hiérarchie* (< μεσν. λατ. *hierarchia* < ελνστ. *ἱεραρχία*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιεραρχώ, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hiérarchiser* (< *hiérarchie* < ελνστ. *ἱεραρχία*) (διαφ. το ελνστ. *ἱεραρχῶ* «μυσταγωγώ – είμαι ιεράρχης»)
ιεράρχη-ση < *ιεραρχη-* (*ιεραρχώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*
ιεραρχικός < μεσν. *ἱεραρχ-ικός* < ελνστ. *ἱεραρχ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ιερέας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἱερεύς* (ήδη μυκ. *i-je-re-u*) < επίθ. *ἱερ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύς*. Το θηλ. *ἱέρεια* είναι αρχ. (ήδη μυκ. *i-je-re-ja*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. αρχικώς αναφερόταν σε μέλος (λειτουργό) μαντείου, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την τήρηση τού λατρευτικού τυπικού και την προσφορά των θυσιών. Οι Εβδομήκοντα χρησιμοποίησαν τη λ. *ἱερεύς* στη Μετάφραση τής Π.Δ., για να αποδώσουν τον εβρ. όρο *kōhēn* (πβ. το συχνό εβρ. επώνυμο *Κοέν*), ο οποίος προσδιόριζε τα μέλη τού Λευιτικού ιερατείου, σημασία που απαντά και στην Κ.Δ. Η σημ. «κληρικός» πρωτοαπαντά στον Ωριγένη (2ος αι. μ.Χ., *Ὁμιλ. Ἱερεμ.* 12.3: *εἴ τις οὖν καὶ ἐν τούτοις τοῖς ἱερεῦσι (δείκνυμι δὲ τοὺς πρεσβυτέρους ἡμᾶς)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιερατικός < αρχ. *ἱερατ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < **ἱερατ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), σχηματισμός ρηματ. επιθέτου από το ρ. *ἱερῶμαι (-άο-)* «είμαι ιερέας» (< *ἱερός*)

ιερατεύω < ελνστ. *ἱερατ-εύω* < **ἱερατ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-εύω*), σχηματισμός ρηματ. επιθέτου από το θ. τού αρχ. *ἱερός*

ιερατεία < αρχ. *ἱερατ-εία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτικ.* 1328b.12-13: *τὴν περὶ τὸ θεῖον ἐπιμέλειαν, ἣν καλοῦσιν ἱερατείαν*] < ρ. *ἱερατ-εύω*

ιερατείο < ελνστ. *ἱερατ-εῖον* < αρχ. *ἱερατ-εύω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.].

ΣΥΝΘ. -ιερέας: *πρωθ-ιερέας, αρχ-ιερέας, υφ-ιερέας*.

ιερεμιάδα

«ο θρήνος τού προφήτη Ιερεμία – (μτφ.) θρηνολογία, μεμψιμοιρία»

< λόγ. [1816] *ἱερεμιάς, -άδος*, μεταφορά τού γαλλ. *jérémiade* < εκκλησ. λατ. *Jeremias* < ελνστ. *Ἱερεμίας*, προφήτης τής Π.Δ. Η λ. οφείλεται στο θλιβερό και καταδικαστικό μήνυμα τού προφήτη Ιερεμία προς τους Ισραηλίτες, ότι η Ιερουσαλήμ επρόκειτο να καταστραφεί από τους Βαβυλωνίους και ότι οι κάτοικοί της θα σύρονταν σε 70ετή εξορία.

-ιέρης παραγ. τέρμα

μεσν., μεταφορά τού ιταλ. *-iere*, επίθημα που αρχικώς απαντά στην Ελληνική σε δάνεια ιταλ. ή βενετ. προελεύσεως (π.χ. μεσν. *καντζιλ-ιέρης* < ιταλ. *cancelliere*, *καβαλιέρης* < βενετ. *cavalier*, ν.ελλ. *τιμον-ιέρης* < βενετ. *timonier*, *καροτσ-(ι)έρης* < ιταλ. *carrozziere*).

ιερογλυφικός

< ελνστ. *ἱερογλυφικός* (κυρ. φρ. *ἱερογλυφικὰ γράμματα*) < *ἱερογλύφος* «χαράκτης γραμμάτων» < *ἱερο-* + *-γλύφ(ος)* < *γλύφω* «λαξεύω, σμιλεύω» (βλ.λ. *γλυπτός*), επειδή το εγχάρακτο σύστημα γραφής των αρχ. Αιγυπτίων είχε εφαρμογή κυρ. σε θρησκευτικά κείμενα.

ιερόδουλη

«πόρνη»

< ελνστ. *ἱεροδούλη / ἱερόδουλος* < *ἱερο-* + *δούλη / δοῦλος*. *Ιερόδουλη* χαρακτηριζόταν η νεαρή υπηρέτρια ναού, η οποία είχε σεξουαλικές σχέσεις με τους επισκέπτες στο πλαίσιο τής αποκαλούμενης «ιεράς πορνείας», που ήταν διαδεδομένη και στην Ασία (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 8.6: *τό τε τῆς Ἀφροδίτης ἱερὸν οὕτω πλούσιον ὑπῆρξεν ὥστε πλείους ἢ χιλίας ἱεροδούλους ἐκέκτητο ἑταίρας*· αναφορά στο ιερό τής Αφροδίτης στην Κόρινθο, που ήταν διαβόητο για τις εταίρες του).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιεροδουλία < ελνστ. *ἱεροδουλ-ία*.

ιερός

< αρχ. *ἱερός / ἱαρός* (δωρ.) (ήδη μυκ. *i-je-ro*), πιθ. συνδ. με σανσκρ. *iṣirá-* «ισχυρός» (πβ. φρ. *iṣiréṇa mánasā*: *ἱερὸν μένος*, σε οργανική πτώση). Δεν φαίνονται πιθ. οι υποθέσεις συσχετισμού με τις αρχ. λ. *ἰαίνω, ἴαομαι, ἰατρός* (βλ.λ.) ούτε με όρους τού προρωμαϊκού υποστρώματος, π.χ. ετρουσκ. *aesar* «θεός», οσκ. *aisusis*: *ἱεροῖς* κ.ά. Βλ. κ. *ιερέας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιεροσύνη < αρχ. *ἱερ-ωσύνη* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.]

ιερότητα < μεσν. *ἱερ-ότης, -ότητος*.

ΣΥΝΘ. ιερ(ο)-: *ιερο-γράφος* (ελνστ.), *ιερο-διδάσκαλος* (ελνστ.), *ιερο-δίκης* (λόγ. [1867]), *ιερο-εξεταστής* (λόγ. [1887]), *ιερο-κήρυκας* (αρχ.· η σημερινή σημ. ελνστ.), *ιερο-κρατία* (λόγ. [1845]), *ιερο-κτόνος* (ελνστ.), *ιερο-λοχίτης* (λόγ. [1835]), *ιερο-μάντης* (ελνστ.), *ιερο-μάρτυρας* (ελνστ.), *ιερο-μόναχος* (ελνστ.), *ιερο-πραξία, ιερο-πρεπής* (αρχ.), *ιερο-ρράπτης* (λόγ. [1888]), *ιερο-σκόπος* (ελνστ.), *ιερο-σπουδαστής* (λόγ. [1840]), *ιερ-ουργώ* (βλ.λ.), *ιερο-φάντης* (βλ.λ.), *ιερο-φυλάκιο* (ελνστ.), *ιερο-ψάλτης* (ελνστ.) κ.ά.

αν-ίερος (αρχ.).

ιερόσυλος

< αρχ. *ἱερόσυλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 344b.3: *ἱερόσυλοι καὶ ἀνδραποδισταὶ καὶ τοιχωρύχοι*] < *ἱερό-* + *-συλ(ος)* < ρ. *συλῶ (-άω)* «λεηλατώ, λαφυραγωγώ» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιεροσυλία < αρχ. *ἱεροσυλ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ιεροσυλώ < αρχ. *ἱεροσυλ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αντιφ. *Περὶ Ἡρώδ. φόν.* 13.3-5: *φασὶ δὲ αὐτό γε ἀποκτείνειν μέγα κακούργημα εἶναι, καὶ ἐγὼ ὁμολογῶ μέγιστόν γε, καὶ τὸ ἱεροσυλεῖν καὶ τὸ προδιδόναι τὴν πόλιν*].

ιεροτελεστία

< μεσν. *ἱεροτελεστία* < ελνστ. *ἱεροτελεστ(ής)* «θρησκευτικός λειτουργός» < *ἱερο-* + *τελεστής* (βλ.λ.).

ιερουργώ

< ελνστ. *ἱερουργῶ (-έω)* «διενεργώ θρησκευτική τελετή (συχνά προσφέροντας θυσία)» < αρχ. *ἱερουργός* (ήδη μυκ. *i-je-ro-wo-ko*: **ἱερο-Fοργός*) < *ἱερ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ουργός* (< *ἔργον*, βλ.λ.).

ιεροφάντης

< αρχ. *ἱεροφάντης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ.

«πρωθιερέας των Ελευσινίων μυστηρίων», < *ιερο-* + *-φάν(της)* < ρ. *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *συκοφάντης*.

ιερωμένος

< αρχ. *ἱερωμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *ἱερῶ (-όω)* < επίθ. *ἱερός*. Η ουσιαστικοπ. χρήση είναι ήδη ελνστ. με αφετηρία τη σημ. «αφιερωμένος σε θεϊκό λειτούργημα».

ίζημα «κατακάθι»

< ελνστ. *ἵζημα* < αρχ. ρ. *ἵζω* «κατακαθίζω, καθιζάνω» (με παράλλ. αρχ. τύπο *ἱζάνω*) < **si-sd-ō*, αναδιπλ. τύπος τού θ. **sd-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sed-* «τοποθετώ – κάθομαι», για το οποίο βλ. το ομόρριζο *έδρα* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιζηματ-ώδης.

ΣΥΝΘ. ιζηματο-: *ιζηματο-γένεση* (απόδ. τού γαλλ. *sédimentation*), *ιζηματο-γενής* (απόδ. τού γαλλ. *sédimentaire*), *ιζηματο-γόνος*, *ιζηματο-λογία* (απόδ. τού αγγλ. *sedimentology*, υβριδικού συνθ.) κ.ά.

-ιζάνω, -ίζημα, -ίζηση: *καθ-ιζάνω, καθ-ίζημα, καθ-ίζηση – υφ-ιζάνω, υφ-ίζηση – συν-ιζάνω, συν-ίζηση*.

-ίζω παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα που προέρχεται από ουσ. σε *-ίς, -ίδος* με τελικό θεματικό σύμφωνο *-δ*, οπότε **-ίδ-jω* > *-ίζω* (πβ. αρχ. *ἐλπίς – ἐλπ-ίζω, σφραγίς – σφραγ-ίζω*), το οποίο άρχισε αμέσως να χρησιμοποιείται ως επίθημα σε διάφορα θέματα, ανεξαρτήτως τελικού φθόγγου (πβ. αρχ. *τόνος – τον-ίζω, χάρις – χαρ-ίζω, ἀγών – ἀγων-ίζομαι, βάπτω – βαπτ-ίζω*). Επιπλέον, το επίθημα *-ίζω* προσκολλάται σε μεσν. ρήματα μεταπλασμένα μέσω τού αορίστου *-ησα*, κατ' αναλογίαν προς τα αρχ. ρ. σε *-ίζω* (πβ. μεσν. *ζωγραφ-ίζω* < αρχ. *ζωγραφῶ* μέσω τού αορ. *ἐζωγράφησα*, μεσν. *σαπ-ίζω* < αρχ. *σήπομαι* μέσω παθ. αορ. β΄ *ἐσάπησαν*).

ιησουίτης

λόγ. [1768], μεταφορά τού γαλλ. *Jésuite*, ονομασία των μελών μοναστικού τάγματος τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, που έφερε τον λατ. τίτλο *Societas Jesu* «Εταιρεία τού Ιησού» και ιδρύθηκε το 1534. Ήδη τον 18ο αι. μαρτυρείται στη γαλλ. λέξη η σημ. «υποκριτής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιησουιτ-ικός, λόγ. [1852], μεταφορά τού γαλλ. *jésuitique*

ιησουιτ-ισμός, λόγ. [1829], μεταφορά τού γαλλ. *jésuitisme*.

Ιησούς

< ελνστ. *Ἰησοῦς* < εβρ. *Yešuah*, συντετμημένος τύπος τού ον. *Yehošuah* («ο Θεός σώζει»), πβ. Κ.Δ. Ματθ. 1,21: *καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν*.

ιθαγενής

< αρχ. *ἰθᾱγενής / ἰθαιγενής* [ήδη ομηρικό, Ὀδ. ξ 203: *ἀλλά με ἶσον ἰθαιγενέεσσιν ἐτίμα*], κτητικό σύνθ. με λεξικό επίθημα *-γενής*, που ανάγεται στο θ. τού ουσ. *γένος* (βλ.λ.). Αν το α΄ συνθετικό είναι *ἰθα-*, τότε πιθ. ταυτίζεται με το επίρρ. *ἔνθα* «εδώ» με διαφορετικό πρόθεμα, καθώς και με το συνώνυμο σανσκρ. *ihá*. Σε αυτή την περίπτωση, η λ. *ἰθαγενής* θα σήμαινε «αυτόχθων» και με αυτή τη σημ. χρησιμοποιήθηκε σε σύγχρονους όρους (π.χ. για τους *ιθαγενείς*, δηλ. αυτόχθονες, τής Αμερικής και τής Αφρικής). Αν το α΄ συνθετικό είναι *ἰθαι-* (όπως προκύπτει από αρχ. ανθρωπωνύμια), τότε ίσως συνδ. με το επίθ. *ἰθαρός* «αγνός, καθαρός» (ρ. *ἰθαίνω*), πβ. κ. *μιαρός – μιαίνω*. Σε αυτή την περίπτωση, η λ. *ἰθαιγενής* θα σήμαινε «ευγενούς καταγωγής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιθαγέν-εια, λόγ. [1848], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *indigénat*.

ιθύνων «καθοδηγητής, διευθύνων», πβ. φρ. *ιθύνων νους*, *ιθύνουσα τάξη*

< αρχ. *ἰθύνων*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ἰθύνω* «κατευθύνω, καθοδηγώ» < επίθ. *ἰθύς* «ευθύς» < **sīdh-us*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sē(i)dh-* «φθάνω απευθείας στον στόχο, κατευθύνω» || σανσκρ. *sādhú-* «ευθύς», *sidhyati* «φθάνω τον στόχο» || αρχ. *εὐθ-ύς* (βλ.λ.).

ικός → ιός

ικανός

< αρχ. *ἱκανός* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, πβ. Ἐπιγρ. 507.2: *μικρὸς τύμβος, ἐμοὶ δ' ἱκανός*] < θ. *ἱκ-* τού ρ. *ἵκω* «φθάνω, απλώνω» (παράλλ. τύπος τού ρ. *ἱκνοῦμαι (-έο-)* «έρχομαι, φθάνω», πβ. σύνθ. *αφ-ικνούμαι, εξ-ικνούμαι*) + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *τραγ-ανός, στεγ-ανός*. Το ρ. *ἵκω* παρουσιάζει θ. *ἱκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **seik-* «φθάνω» || λιθ. *seikiù* «φθάνω – μετρώ» || αρχ. *ἱκ-έτης*, σύνθ. *ἐφ-ικτός, προ-ίξ (προ-ίκα)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ικανότητα < αρχ. *ἱκαν-ότης, -ότητος* «επάρκεια – καταλληλότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, Λύσ. 215a.7-8: *ὁ δέ γε ἱκανὸς οὐδενὸς δεόμενος κατὰ τὴν ἱκανότητα*]

ικανώνω < ελνστ. *ἱκαν-ῶ (-όω)* «καθιστώ κάποιον επαρκή, του παρέχω τα προσόντα για κάτι»

ικάνωση < ελνστ. *ἱκάνω-σις* < *ἱκαν-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. ικανο-: *ικανο-ποιώ* (< μεσν. *ἱκανο-ποιῶ*, απόδ. τού λατ. *satisfacere*), *ικανο-ποίηση* (μεσν.), *ικανο-ποιητικός* (λόγ. [1873]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ικανός, ικέτης, εφικτός, καθήκον

Η βασική σημασία «φθάνω» ακολούθησε στην Ελ-

λληνική δύο βασικές πορείες, όπως προκύπτει από τις ομόρριζες λέξεις: (α) «απλώνω», δηλ. «προσπαθώ να φτάσω εκτείνοντας τα χέρια μου» και, επομένως, «ικετεύω», (β) «πορεύομαι και καταλήγω κάπου», δηλ. «προσπαθώ να φτάσω, να αφιχθώ». Οι σημασίες αυτές φαίνεται να εκφράζονται από κοινού στο αρχ. ρήμα *ἵκω* «φθάνω, απλώνω», το οποίο ανάγεται στην Ι.Ε. ρίζα **seik-* «φθάνω» (μεταπτωτική βαθμίδα *ικ-* < **sik-*). Στην ίδια ρίζα έχουν την αφετηρία τους σημαντικά ομόρριζα τής Αρχ. Ελληνικής, που ανάγονται σε θέμα *ἱκ-*: ***ἱκ-ανός***, ***ἱκ-έτης*** – σύνθετα: ***ἀφ-ικ-νοῦμαι (ἄφιξη)***, ***ἐφ-ικ-τός***, ***προ-ίξ (προίκα)***. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι από τον παράλληλο τύπο *ἥκω* «έχω έλθει, έχω φθάσει (σε ορισμένο τόπο ή σημείο)» (αντί τού ομηρικού *ἵκω*) προέκυψε το σύνθετο *καθήκω* «κατέρχομαι, φθάνω – έρχομαι στην κατάλληλη στιγμή, στον κατάλληλο άνθρωπο, αρμόζω», στο οποίο ανάγεται ο μετοχικός τύπος ***καθῆκον***. Βλ. κάθε λήμμα χωριστά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ικανός – ικανότητα – ικανοποιώ – ικανοποιητικός

Η λέξη ***ικανός*** σχετίζεται με το θέμα *ἱκ-* των ρ. *ἵκω* *ἱκνοῦμαι* και *ἱκάνω* που όλα σημαίνουν «φθάνω». Επομένως *ἱκανός* θα πρέπει να ήταν αυτός που «φτάνει κάπου», άρα κατά κάποιον τρόπο επιτυγχάνει ορισμένο στόχο. Συνυπάρχει, με άλλα λόγια, η σημασία τής επάρκειας / πληρότητας με τη σημασία τής καταλληλότητας. Ανάμεσα σε αυτές τις δύο παράλληλες και αλληλεξαρτώμενες σημασίες κινήθηκε η λέξη σχεδόν μέχρι σήμερα.

Η πρώτη σημασία («επαρκής») φαίνεται χρονικά προγενέστερη (πβ. σε επίγραμμα τού Σιμωνίδη, *μικρὸς τύμβος, ἐμοὶ δ' ἱκανός*) και αυτή επεκτάθηκε σε «αρκετός, πολύς» (πβ. στον Παύλο: *διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι καὶ κοιμῶνται* [«πεθαίνουν»] *ἱκανοί*, Α΄ Κορινθ. 11,30). Το παράγόμενο επίρρημα ***ἱκανῶς*** σήμαινε επαρκώς (πβ. την αρχ. φράση *ἱκανῶς ἐχέτω* «φτάνει, αρκεί», καθώς και τη χρήση της στη λόγια γλώσσα: *ικανώς προετοιμασμένος*) και στη μεσαιωνική εποχή απαντά ως *ικανά, ικανετά*. Η δεύτερη σημασία είναι «αρμόδιος / κατάλληλος / επιδέξιος να κάνει κάτι» και τη βλέπουμε π.χ. στον Λυσία: *Θεμιστοκλέα, ἱκανώτατον εἰπεῖν καὶ γνῶναι καὶ πρᾶξαι*. Από εκεί έχουμε τις λέξεις ***ικανότητα*** (και ***ανικανότητα***). Η *ἱκανότης* χρησιμοποιήθηκε σπάνια στην Αρχαιότητα και οι περισσότερες μεταγενέστερες εμφανίσεις της είναι σχολιασμοί τού πολυσυζητημένου χωρίου τού Παύλου: *ἡ ἱκανότης ἡμῶν [ἐστὶν] ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης* (Β΄ Κορινθ. 3,6). Το ρήμα *ἱκανόω* στο παραπάνω χωρίο σημαίνει «κάνω κάποιον ικανό για κάτι» (πβ. τη χρήση τής λ. στη λειτουργία των προηγιασμένων, Επιφαν. 2.35-6: *ἱκάνωσόν με τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου πνεύματος εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην*).

Το ρήμα *ἱκανῶ* στα μεσαιωνικά χρόνια χρησιμοποιήθηκε πολύ και με διάφορες σημασίες, κυριότερη από τις οποίες ήταν το «ικανοποιώ». Διαβάζουμε π.χ. σε ιστορικό κείμενο για τους δεσπότες τής Ηπείρου ότι «*ὑπὸ τῶν Μαλακασσαίων δεκαπλασίως αὐτὸς ἱκανώθη*» (= «ικανοποιήθηκε, ευχαριστήθηκε»). Τελικά, αυτή η σημασία τού ρ. *ἱκανῶ* δεν διατηρήθηκε μέχρι σήμερα, αλλά με την επίδραση ξένου προτύπου σχηματίστηκε πολύ αργότερα το ***ικανοποιώ***, που βασίζεται στην πρώτη σημασία τού *ικανός* («επαρκής, αρκετός»), αποδίδοντας το λατ. *satisfacere* (< *satis* «αρκετός» + *facio* «κάνω, ποιώ»), εξ ου και ***ικανοποίηση***. Οι λέξεις αυτές μνημονεύονται ήδη τον 17ο αι. (η λέξη *ἱκανοποιΐα* απαντά στο λεξικό τού Du Cange, 1688), ενώ ο Κουμανούδης καταγράφει τον 19ο αιώνα το επίθετο ***ικανοποιητικός***. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι στον Ψευδο-(Σ)φραντζή απαντά η λέξη *ἱκανόπλοος* (κ. *-πλοιος*) «ικανός να πλέει» (πβ. το σύγχρονο *αξιόπλοος / αξιοπλοΐα*).

Ενώ η πρώτη σημασία τού *ικανός* («επαρκής, αρκετός») σταδιακά εξέλιπε, την εντοπίζουμε ωστόσο σε νεότερες χρήσεις τής λέξης *ικανοποιητικός* (π.χ. *ικανοποιητική ποσότητα*, όπου *ικανοποιητικός* είναι το ακριβές συνώνυμο τού αρχ. *ἱκανός*). Αλλά και το ίδιο το *ικανός* υπάρχει με αυτή τη σημασία σε περιορισμένο αριθμό συνήθως τυποποιημένων χρήσεων (π.χ. *ικανή και αναγκαία συνθήκη*) ή σε λόγιες διατυπώσεις (π.χ. *για να γίνει η εκδρομή, θα πρέπει να υπάρξει ικανός αριθμός συμμετεχόντων*).

ικέτης

< αρχ. *ἱκέτης* (ήδη μυκ. *i-ke-ta*) < θ. *ἱκ-* τού ρ. *ἵκω* «φθάνω, απλώνω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *ἱκ-ανός, ἐφ-ικ-τός, προ-ίξ (προ-ίκα)*, + παραγ. τέρμα *-έτης* (πβ. αρχ. *οἰκ-έτης* «οικιακός δούλος»). Η λ. συναντάται ήδη στον Όμηρο με τη σημ. εκείνου που έρχεται να ζητήσει βοήθεια ή προστασία ή και ζητεί να εξαγνιστεί μετά από φόνο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ικανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ικεσία < αρχ. *ἱκεσ(ία)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 709-710 *ἀλλ' ἄντομαί σε τῆσδε πρὸς γενειάδος γονάτων τε τῶν σῶν ἱκεσία τε γίνομαι*] < *ἱκέτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ία*

ικετεύω < αρχ. *ἱκετ-εύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ο 277-8: *ἐπεί σε φυγὼν ἱκέτευσα, μή με κατακτείνωσι*] < *ἱκέτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-εύω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παρακαλώ*

ικετευτικός < ελνστ. *ἱκετευ-τικός* < αρχ. *ἱκετ-εύω*

ικετήριος < αρχ. *ἱκε-τήριος* < *ἱκέ(της)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *μυστ-ήριος*

ικετικός < ελνστ. *ἱκετ-ικός* < αρχ. *ἱκέτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

-ίκι[1] **παραγ. τέρμα**
μεσν. < αρχ. υποκορ. επίθημα *-ίκιον*, το οποίο προήλθε από προσθήκη τού επιθήματος *-ιον* σε ουσ. με ληκτικό *-κ* στη θεματική βάση (π.χ. αρχ. *φοινίκ-ιον* < *φοῖνιξ, -κος*, ελνστ. *περδίκ-ιον* < *πέρδιξ, -ικος*). Το μεσν. επίθημα σύντομα έχασε την υποκοριστική λειτουργία του και δήλωσε απλώς κάποιο αντικείμενο ή χαρακτηριστικό (π.χ. μεσν. *ἀπολυτ-ίκι(ον), δεκανίκι(ον), σχολαρ-ίκιον* > *σκουλαρ-ίκι*).

-ίκι[2] **παραγ. τέρμα**
ν.ελλ. < *-λίκι* (< τουρκ. παραγ. τέρμα *-lık*), το οποίο αρχικώς απαντά σε δάνεια από την Τουρκική (π.χ. *σακατ(ι)λίκι* < τουρκ. *sakatlık*) και κατόπιν σε διάφορες λ., όταν ο ληκτικός φθόγγος τής θεματικής βάσης ήταν *-λ* (π.χ. *δασκαλ-ίκι, υπαλληλ-ίκι*). Βλ. κ. *-λίκι*.

ικμάδα «ζωντάνια, δυναμισμός»
< αρχ. *ἰκμάς, -άδος* «υγρασία – χυμός των φυτών», παράλλ. τύπος τού ουδ. *ἴκ-μαρ* (πβ. κ. *τέκ-μαρ*), το οποίο καταχωρίζεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο. Οι δύο τύποι πιθ. συνδ. με τον αόρ. *ἴξαι· διηθῆσαι* (Ησύχιος) και φέρουν ιωνική ψίλωση. Σε αυτή την περίπτωση είναι δυνατή η σύνδεση με άλλους Ι.Ε. τύπους, όπως σανσκρ. *siñcáti* «χύνω», παλ. γερμ. *sīhan* «διηθώ» (> γερμ. *seihen*), παλ. σλαβ. *sьčati* «ουρώ».

-ικός παραγ. τέρμα
αρχ. < Ι.Ε. επίθημα **-ko-*, ενισχυμένο με το φωνήεν *-i-*, κυρίως από θέματα που έληγαν σε *-i*. Απαντά συχνά στην αρχ. γλώσσα, προσκολλώμενο απευθείας στο θέμα τής λ. (π.χ. *φόνος* > *φον-ικός, ἐχθρός* > *ἐχθρ-ικός, λόγος* > *λογ-ικός*), με αποτέλεσμα να σχηματιστούν ενισχυμένα επιθήματα (ανάλογα με το θέμα που προηγείτο), όπως *-τικός* (π.χ. *μύσ-της* > *μυστ-ικός*, κατόπιν *τακ-τικός*). Το τέρμα *-ικός* πέρασε επίσης (κυρ. μέσω τού λατ. *-icus*) σε ελληνογενείς λ. διαφόρων γλωσσών (π.χ. αγγλ. *fantast-ic*, γαλλ. *étymolog-ique*) και κατόπιν σε ανεξαρτήτως προελεύσεως θεματική βάση (π.χ. αγγλ. *alcohol-ic*, γαλλ. *soviét-ique*).

-ικος παραγ. τέρμα
μεσν. < λατ. παραγ. τέρμα *-icus* (στο οποίο οφείλεται ο αναβιβασμός τού τόνου), που εμφανίζεται κυρ. σε λ. λατινικής αρχής (π.χ. μεσν. *δομέστ-ικος*) και ανάγεται στο αρχ. *-ικός* (βλ.λ.), οπότε πρόκειται για αντιδάνειο. Το μεσν. *-ικος* αυτονομήθηκε και απαντά κυρ. σε λαϊκές λέξεις, χωρίς να προϋποτίθεται πλέον η μεσολάβηση τής Λατινικής, π.χ. *γέρ-ικος, βρόμ-ικος, εγγλέζ-ικος, γύφτ-ικος*.

ικρίωμα «εξέδρα εκτελέσεως – σκαλωσιά»
< ελνστ. *ἰκρίωμα* < ρ. *ἰκριῶ (-όω)* «κατασκευάζω θέατρο με *ικρία*» < αρχ. *ἰκρία / ἴκρια (τά)* «το σανίδωμα τού πλοίου στην πλώρη και την πρύμνη, οι ξύλινες πλευρές του – ξύλινα καθίσματα ή θρανία», τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Η λ. δήλωσε γενικότερα κάθε είδους ξύλινη κατασκευή με σανίδες.

ίκτερος
< αρχ. *ἴκτερος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], πιθ. από θ. που συναντάται στα αρχ. *ἴκτις, -ιδος* «κουνάβι, νυφίτσα» και *ἰκτῖνος* «είδος γερακιού», αν θεωρηθεί ότι στη βάση των τριών λ. υπόκειται η σημ. «κίτρινο χρώμα». Το ουσ. *ἴκτερος* εμφανίζει επίσης επίθημα *-ερο-*, τού οποίου μορφές συναντούμε σε λ. που δηλώνουν ασθένεια, π.χ. *χολ-έρα, ὕδ-ερος*.

ικτίδα «νυφίτσα, κουνάβι»
< αρχ. *ἴκτις, -ιδος / ελνστ. κτίς, -ίδος* («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου), πιθ. από θ. που συναντάται στα αρχ. *ἴκτερος* και *ἰκτῖνος* «είδος γερακιού», αν θεωρηθεί ότι στη βάση των τριών λ. υπόκειται η σημ. «κίτρινο χρώμα». Βλ. κ. *ατσίδα*.

-ίλα παραγ. τέρμα
ν.ελλ., πιθ. < αρχ. επίθημα *-λα* (πβ. αρχ. *παῦ-λα*), το οποίο προσκολλήθηκε σε ρηματικά θ. αορίστου με ληκτικό φθόγγο /i/, π.χ. *κάη-κα* > *καΐλα* (αντί **καήλα*), *ξεύτι-σα* > *ξευτ-ίλα, μαύρι-σα* > *μαυρ-ίλα, σάπισα* > *σαπ-ίλα*. Το επίθημα αυτονομήθηκε και απαντά κυρίως σε λ. που δηλώνουν δυσάρεστες οσμές (π.χ. *ιδρωτ-ίλα, ποδαρ-ίλα*), καθώς και γενικότερα δυσάρεστη ή άσχημη κατάσταση (π.χ. *σκασ-ίλα*). Δεν ευσταθεί η προταθείσα αναγωγή σε λατ. επίθημα *-ile* ή *-ēla*, διότι δεν μαρτυρούνται λατινογενή δάνεια στην Ελληνική με τέτοιο επίθημα.

ιλαρά
< μεσν. (;) *ἴλαρη*, υπό τη λόγ. επίδραση τού αρχ. *ἱλαρά*, θηλ. τού επιθ. *ἱλαρός* «εύθυμος, χαρωπός» (βλ.λ.), ονομασία που δόθηκε ευφημιστικά στην ασθένεια. Πβ. κ. *ευλογιά*.

ιλαρός «φαιδρός, χαρούμενος»
< αρχ. *ἱλαρός* (με παραγ. τέρμα *-ρός*), από το θ. τού ρ. *ἱλάσκομαι* «εξιλεώνω, εξευμενίζω» < **σι-σλάσκομαι* (με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό) < θ. **σλα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **sela-* «ευδιάθετος, ευνοϊκός»|| λατ. *sōlor* «παρηγορώ», αρχ. γερμ. **sæli-* «ευδαίμων, χαρωπός» (> γερμ. *selig*, ολλ. *zalig*, αγγλ. *silly* «ανόητος», αρχική σημ. «χαρωπός») || αρχ. *ἵλ-εως* «ευμενής», *(ἐξ)ίλα-σμός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιλαρότητα < ελνστ. *ἱλαρ-ότης, -ότητος*
ιλαρύνω < ελνστ. *ἱλαρ-ύνω*.
ΣΥΝΘ. ιλαρο-: *ιλαρο-τραγωδία* (ελνστ.), *ιλαροτραγικός* (λόγ. [1894]).

ίλαρχος → **ίλη**

ιλασμός «κάθαρση, εξιλέωση»
< ελνστ. *ἱλασμός* < αρχ. *ἱλάσκομαι* «εξιλεώνω, εξευ-

μενίζω» (βλ.λ. *ιλαρός*). Η λ. πρωτοαπαντά στην Π.Δ., όπου αναφέρεται στην Ημέρα τού Εξιλασμού (βλ.λ. *εξιλασμός*).

ίλη «λόχος τεθωρακισμένων»
< αρχ. *ἴλη* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < **Fέλ-νᾱ* (με κώφωση / κλειστοποίηση τού *-ε-*), από το θ. τού ρ. *εἰλέω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» < **Fελ-νέω* < Ι.Ε. **wel-* || παλ. σλαβ. *velĭmi* «πολύ», ρωσ. *za-vál* «φράχτης» || αρχ. *οὐλ-αμός* «μικρό στρατιωτικό σώμα» (< **Fολ-αμός*, ακολούθησε μετρική έκταση *ο* > *ου*). Ορισμένοι θεωρούν ότι είναι ομόρριζο με το ομώνυμο Ι.Ε. **wel-* «κυλώ, περιστρέφω», για το οποίο βλ.λ. *ειλεός*, καθώς και τα ομόρριζα αρχ. *ἕλ-ιξ, -ικος, ἔλυ-τρο(ν), (ε)ἶλ-ιγγος, ὅλ-μος*, ίσως και *οὖλ-ο(ν)*.
ΣΥΝΘ. ιλ-: *ίλ-αρχος* (ελνστ.), *ιλ-αρχία* (ελνστ.) – *επ-ίλαρχος, επ-ιλαρχία* (ελνστ.).

ίλιγγος
< αρχ. *ἴλιγγος / ἶλιγξ, -ιγγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (επίσης αρχ. ρ. *εἰλιγγ-ιάω, -ιῶ*), από το θ. τού ρ. *εἰλέω* «κυλώ, περιστρέφω» (< **Fελ-νέω* < Ι.Ε. **wel-*), για το οποίο βλ.λ. *ειλεός*, καθώς και τα ομόρριζα αρχ. *ἕλ-ιξ, -ικος, ἔλυ-τρο(ν), ὅλ-μος*, ίσως και *οὖλ-ο(ν)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έλικα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιλιγγιώδης < ελνστ. *ἰλιγγ-ιώδης*.

-ιλίκι → **-λίκι**

ιλλυρικός
< αρχ. *Ἰλλυρικός* (ήδη στον Θουκυδίδη) < εθν. *Ἰλλυρία / Ἰλλυρίς*, αγν. ετύμου προελλην. τοπωνύμιο.

ιλουστρασιόν
< γαλλ. *illustration* < ρ. *illustrer* «απεικονίζω, εικονογραφώ» < λατ. *illustrāre* «φωτίζω – διασαφώ» < επίθ. *illustris* «φωτεινός, λαμπρός» < *il-* (< πρόθ. *in*) + *lux, -cis* «φως» + παραγ. τέρμα *-s-tris*.

ιλύς «λάσπη»
< αρχ. *ἰλύς, -ύος* (σχηματισμένο κατά το *ἀχλύς* «καταχνιά, σκοτοδίνη»), που συνδ. με παλ. σλαβ. *ilъ* «λάσπη» και με λετ. *īls* «κατασκότεινος».

ιμάμης «μουσουλμάνος θρησκευτικός λειτουργός»
< τουρκ. *imam* < αραβ. *imām* «οδηγός, ηγέτης».

ιμάμ μπαϊλντί «είδος φαγητού»
< τουρκ. *imam-bayıldı*, τού οποίου το β΄ συνθ. προέρχεται από το ρ. *bayılmak* «λιποθυμώ (από την επιθυμία)» (βλ.λ. *μπαϊλντίζω*). Είναι διαδεδομένη η λαϊκή ιστορία ότι το φαγητό οφείλει την ονομασία του σε ιμάμη που λιποθύμησε από την ιδιαίτερα έντονη γεύση και τη μυρωδιά του.

ιμάντας
< αρχ. *ἱμάς, -άντος* [ήδη ομηρικό] < ουσ. **ἱμᾱ* «σχοινί, χορδή» (πβ. επίθ. *ἱμα-ῖος*), που συνδ. με σανσκρ. *sīmán-* «όριο», αγγλοσαξ. *sīmo* «χορδή» και ίσως ανάγεται σε θ. με σημ. «συνδέω».

ίματζ
< αγγλ. *image* < γαλλ. *image* «εικόνα» < λατ. *imago, -inis*.

ιμάτιο
< αρχ. *ἱμάτιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] / *εἱμάτιον* (σε επιγρ.), υποκορ. τού ουσ. *εἷμα, -ατος* «(εξωτερικό) ένδυμα» < **Fεσ-μα* (με αντέκταση) < θ. **Fεσ-* τού ρ. *ἕννυμι* «ντύνω» < **Fέσ-νῡ-μι* < Ι.Ε. **wes-* «ντύνω» || λατ. *vestio* (> γαλλ. *vêtir*, ισπ. *vestir*), σανσκρ. *vástra-* «ένδυμα», αρχ. γερμ. **waz-jan* «φορώ» (> αγγλ. *wear*) || αρχ. *ἐσ-θής, -ῆτος* (βλ.λ.), σύνθ. *ἀμφί-εσις (-η)*. Η λ. *ιμάτιο* δήλωνε το εξωτερικό ένδυμα, τον μανδύα που φορούσαν πάνω από τον χιτώνα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρούχο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιματισμός < ελνστ. *ἱματ-ισμός* < αρχ. *ἱμάτ(ιον)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.
ΣΥΝΘ. ιματιο-: *ιματιο-θήκη* (< ελνστ. *ἱματιο-θήκη*), *ιματιο-φυλάκιο* (< ελνστ. *ἱματιο-φυλάκιον*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεστιάριο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ιμάτιο, αμφίεση, εσθήτα – wear, vêtir...
Μερικές λέξεις που συνδέονται με την ένδυση έχουν την ετυμολογική τους αρχή στην Ι.Ε. ρίζα **wes-* «ντύνω». Στην Ελληνική το βασικό ρήμα *ἕννυμι* «ντύνω» (< **Fέσ-νῡ-μι*) έδωσε το σύνθετο *ἀμφι-έννυμι*, από όπου προήλθαν τα ουσιαστικά ***αμφίεσμα*** (αρχ.) και ***αμφίεση*** (ελνστ.), ενώ το ίδιο θέμα **Fεσ-* αποτέλεσε τη βάση των αρχ. ***είμάτιον* / *ἱμάτιον*** (υποκοριστικό τού *εἷμα, -ατος* < **Fεσ-μα*) και *ἐσθής, -ῆτος* (***εσθήτα***) < **Fεστο-τᾱτ-*, από το ρηματ. επίθ. **Fεσ-τός* (τού ρ. *ἕννυμι*). Ας σημειωθεί ότι η ρίζα **wes-* οδήγησε επίσης στα λατ. *vestis* «ένδυμα», *vestio* «ντύνω» (από όπου το γαλλ. ***vêtir***), καθώς και στο αρχ. γερμ. **waz-jan* «φορώ» (από όπου το αγγλ. ***wear***).

ίμερος «πόθος, λαχτάρα»
< αρχ. *ἵμερος* < ρ. *ἱμείρω* (υποχωρητ.), πιθ. < **si-smer-jō*, οπότε η λ. θα παρουσίαζε τη ρίζα **smer-* «θυμούμαι – σκέπτομαι», που εμφανίζεται επίσης στο αρχ. ομόρριζο *μέριμνα* (βλ.λ.).

ιμιτασιόν
< γαλλ. *imitation* «μίμηση, απομίμηση» < λατ. *imitatio, -onis* < ρ. *imitor* «μιμούμαι».

-ιμος παραγ. τέρμα
αρχ. < Ι.Ε. επίθημα **-mo-*, που απαντά σε επίθετα προσκολλώμενο απευθείας στο θέμα τού ουσ. από το οποίο προέρχεται (αρχ. *σκόπ-ιμος, νόμ-ιμος, γνώρ-ιμος*) ή σε ρηματικά θέματα κυρίως τού αορί-

στου (αρχ. *χρήσ-ιμος, καύσ-ιμος, ζεύξ-ιμος, ἰάσ-ιμος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-ιμο, επίθημα αφηρημένων ουδετέρων ουσ. παραγώγων από ρήματα (από το ουδ. των επιθέτων με αοριστικό θέμα, π.χ. *χρήσ-ιμος, καύσ-ιμος*, από όπου αποσπάστηκε επίθημα *-ιμο* ή, με επανανάλυση, *-σιμο*: *δέσ-ιμο*, αλλά *γδάρ-σιμο*)· δηλώνει την ενέργεια ή το αποτέλεσμα τής ενέργειας που εκφράζει το ρήμα από το οποίο παράγονται τα αφηρημένα ουσ. (π.χ. *γδέρνω – έγδαρα – γδάρσιμο, δένω – έδεσα – δέσιμο, βρέχω – έβρεξα – βρέξιμο*).

ιμπεριαλισμός «επεκτατισμός»

μεταφορά τού γαλλ. *impérialisme* < επίθ. *impérial* «αυτοκρατορικός» < υστλατ. *imperiālis* < λατ. *imperium* «αυτοκρατορία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιμπεριαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *impérialiste*
ιμπεριαλιστ-ικός, μεταφορά τού αγγλ. *imperialistic*.

ιμπρεσάριος «καλλιτεχνικός επιχειρηματίας»

μεταφορά τού ιταλ. *impresario* < *impresa* «επιχείρηση» < ρ. *imprendere* «αναλαμβάνω – επιχειρώ» < δημώδ. λατ. **imprehendo* < λατ. *im-* (< πρόθ. *in*) + ρ. *prehendo* «αποκτώ, παίρνω».

ιμπρεσιονισμός

μεταφορά τού γαλλ. *impressionisme* < *impression* «εντύπωση» + παραγ. τέρμα *-isme*. Η λ. πλάστηκε με αφετηρία έναν πίνακα τού Γάλλου ζωγράφου Claude Monet (1840-1926), που έφερε τον τίτλο *Impression, soleil levant* «Εντύπωση, ανατέλλων ήλιος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιμπρεσιον-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *impressionniste*
ιμπρεσιονιστ-ικός < *ιμπρεσιονιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ίνα «λεπτή κλωστή»

< αρχ. *ἴς, ἰνός* < **Fίς*, πράγμα που επιτρέπει την ταύτιση με το αρχαϊκό ουσ. *ἴς*, αιτ. *ἶνα* «ισχύς, δύναμη». Η σημ. «λεπτή κλωστή, νεύρο» αποτελεί μάλλον νεωτερισμό τής Ελληνικής, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι η λ. επεξέτεινε τις χρήσεις της, ώστε να δηλώνει τη «μυϊκή ίνα», τη «φυτική ίνα» και παρόμοια. Θεωρείται πιθ. η περαιτέρω σύνδεση με το λατ. *vis* «δύναμη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ινώδης < αρχ. *ἰν-ώδης*
ίνωμα, λόγ. [1865], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fibrome*
ίνωση, λόγ. [1839], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fibrose (cystique)*.

-ίνα παραγ. τέρμα

ελνστ. < λατ. *-ina*, επίθημα κυρίων ονομάτων (π.χ. *Agripp-ina* > ελνστ. *Ἀγριππῖνα*, *Paul-ina* > ελνστ. *Παυλῖνα*), το οποίο επεκτάθηκε κατόπιν σε διάφορα κύρ. ονόματα (π.χ. ελνστ. *Βασιλ-ίνα, Αἰκατερ-ίνα / Ἑκατερ-ίνα*) και αργότερα σε άλλα θηλ. ουσ. (π.χ. μεσν. *έλαφ-ίνα*, ν.ελλ. *σκορπ-ίνα*).

ινάτι → γινάτι

ίνδαλμα

< ελνστ. *ἴνδαλμα* «εικόνα, αναπαράσταση» < αρχ. *ἰνδάλλομαι* «εμφανίζω – ομοιάζω» < ουσ. **(F)ίνδαλον*, το οποίο παρουσιάζει το θ. *ἰδ-* τού απρφ. αορίστου *ἰδ-εῖν* (βλ.λ. *είδος*) με έρρινο ένθημα **i(v)δ-* (πβ. τον σχηματισμό τού ομορρίζου *εἴδ-ωλον*), που απαντά επίσης σε ομόρριζα όπως σανσκρ. *vindáti* «βρίσκω», παλ. ιρλ. *find* «λευκός», ουαλ. *vindo-*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*.

Ινδία

< αρχ. *Ἰνδία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] < *Ἰνδός*, από τον φερώνυμο μεγάλο ποταμό τής ινδικής χερσονήσου, < αρχ. περσ. *hindu* «ποταμός» (πβ. σανσκρ. *sindhu* «ποταμός»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ινδικός < αρχ. *ἰνδ-ικός*.
ΣΥΝΘ. ινδο-: *ινδο-λογία, ινδο-λόγος, ινδό-χοιρος* (απόδ. ξέν. όρου) κ.ά.

Ινδιάνος

μεταφορά τού ν.λατ. *Indianus* < *India* «Ινδία», επειδή ο Χριστόφορος Κολόμβος αποκάλεσε λανθασμένα «Δυτικές Ινδίες» τις Μεγάλες Αντίλλες στην Κεντρική Αμερική, νομίζοντας ότι τα εδάφη όπου είχε προσαράξει ανήκαν στην ινδική χερσόνησο. Ως εκ τούτου, ονόμασε τους ιθαγενείς κατοίκους της *Ινδιάνους*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ινδιάν-ικος < *Ινδιάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ινδιάνος → διάνος

ινδικτιών «εκκλησιαστική χρονική μονάδα ίση με δεκαπέντε έτη»

< ελνστ. *ἰνδικτιών, -ῶνος (ἡ)* < λατ. *indictio, -onis* «δήλωση, κήρυξη – (αργότερα) χρονικό διάστημα δεκαπέντε ετών», που εισήχθη στο ρωμαϊκό ημερολόγιο το πρώτο έτος τού Ιουλίου Καίσαρα.

ινδογερμανικός

λόγ. [1860], μεταφορά τού γερμ. *indogermanisch*. Τον όρο χρησιμοποιούν κυρίως Γερμανοί γλωσσολόγοι, για να αναφερθούν στην ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών, θεωρώντας ότι περιγράφει τα δύο ακρότατα όριά της, τη Σανσκριτική (Ινδία) και την Ισλανδική (γερμ. προελ.).

ινδοευρωπαϊκός

λόγ. [1859], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *indo-européen*. Ο γλωσσολογικός αυτός όρος ξεκίνησε πρώτα από τον αντίστοιχο αγγλ. *Indo-European*, που φαίνεται ότι απαντά από το 1813/1814 και πλάστηκε από τον Άγγλο λόγιο Sir Thomas Young

(1773-1829) ως γεωγραφικός όρος για τη φερώνυμη οικογένεια γλωσσών. Ο όρος *ινδοευρωπαϊκός* επικράτησε εν σχέσει με άλλους που είχαν τότε χρησιμοποιηθεί, όπως *ιαπετικός, ινδο-κελτικός, άριος, ινδογερμανικός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Ινδοευρωπαίοι, λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *indoeuropéen*.

Ινδός → Ινδία

ινδουισμός

μεταφορά τού αγγλ. *Hinduism* < *Hindu / Hindoo* < περσ. *hindū* «Ινδός», βλ.λ. *Ινδία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ινδουιστής, μεταφορά τού γαλλ. *indouiste*

ινδουιστ-ικός < *ινδουιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

-ίνη παραγ. τέρμα

λόγ. < ν.λατ. ελληνογενές παραγ. τέρμα *-ina*, που απαντά κυρίως σε μεταφορά επιστημονικών όρων από διάφορες γλώσσες (π.χ. *ασπιρ-ίνη* < γερμ. *Aspirin*, *νικοτ-ίνη* < γαλλ. *nicotine*) και έχει την αφετηρία του στο αρχ. παραγ. τέρμα *-ίνη* (π.χ. αρχ. *ἡρω-ίνη* «ηρωίδα», *ἀξ-ίνη, μυρσ-ίνη*), προς το οποίο υπάρχει τάση προσαρμογής.

ινίο «το πίσω και κάτω μέρος τού κεφαλιού»

< αρχ. *ἰνίον*, υποκορ. τού *ἴς, ἰνός* «ίνα» (βλ.λ. *ίνα*). Η λ. δήλωνε το σύνολο των μυών και τενόντων τού λαιμού.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ινι-ακός, λόγ. [1843], αποδ. τού γαλλ. *occipital*.

ινκόγ(κ)νιτο

< διεθν. όρος *incognito* < λατ. *incognitus* «άγνωστος, μυστικός».

ινομύωμα «είδος καλοήθους όγκου»

λόγ. [1879], < *ινο-* (< *ίνα*, βλ.λ.) + *-μύ(ωμα)* < *μυς*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *fibromyoma* (υβριδικό σύνθ., ελληνογενές ως προς το β΄ τμήμα).

-ινος παραγ. τέρμα

αρχ. < Ι.Ε. επίθημα **-no-* σε λ. με τελικό θεματικό φωνήεν *-ι* (αρχ. *περυσι-νός, πρωι-νός*) και κατόπιν με επανανάλυση *-ινός* (αρχ. *ἀληθ-ινός*, ελνστ. *πεδινός*). Το επίθημα συναντάται επίσης σε προπαροξύτονα επίθ. που δηλώνουν ύλη ή υλικό κατασκευής (π.χ. αρχ. *ξύλ-ινος, δρύ-ινος, γή-ινος*), καθώς και σε πατριδωνυμικά (π.χ. *Ισραηλ-ινός, Πατρ-ινός, Ζακυνθινός*).

ινσουλίνη

μεταφορά τού αγγλ. *insulin*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *insula* «νησί», επειδή η συγκεκριμένη ορμόνη εκκρίνεται από τα κύτταρα β΄ των νησίδων τού παγκρέατος.

ινστιτούτο

μεταφορά τού ν.λατ. *institutum* < λατ. *institūtum* «σχέδιο – κανόνας, κανονισμός» (> μεσν. *ἰνστιτοῦτα* «διατάξεις, νομοθετήματα», στον Ιουστινιανό) < ρ. *instituo* «ιδρύω, καθιστώ».

ίντα «τι»

< μεσν. *ἴντα / τίντα* < φρ. *τί ἔνι τα*, με υπερίσχυση τού τονισμένου /i/ τής ερωτηματικής αντωνυμίας *τι* (για τον τύπο *ἔνι* βλ.λ. *είναι*). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από φρ. *τί εἶναι τα...*, πράγμα που οδήγησε στην εναλλακτική γραφή *εἶντα / τεῖντα*, αλλά ακόμη και σε αυτή την περίπτωση το τονισμένο *τί* θα πρέπει να άσκησε ισχυρή επίδραση.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ίντα

Η χρήση τής ερωτηματικής αντωνυμίας ***ίντα*** (αντί τού κοινού **τι**) αποτελεί βασικό διακριτικό στοιχείο των νεοελληνικών διαλέκτων, εφόσον οι μελέτες έχουν δείξει ότι το *ίντα* χρησιμοποιείται σε ευρεία νησιωτική ζώνη ιδιωμάτων. Συγκεκριμένα, το *ίντα* κυριαρχεί στον προφορικό λόγο των διαλέκτων τού Πόντου, τής Κύπρου και τής Κρήτης, καθώς και κατά κανόνα στα ιδιώματα των Δωδεκανήσων, των Κυκλάδων, των Κυθήρων και τής Λέσβου. Στον υπόλοιπο διαλεκτόφωνο ελληνικό χώρο επικράτησε το κοινό *τι*.

ιντελιγκέντσια «το σύνολο των διανοουμένων»

< ρωσ. *intelligentsiya*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *intelligentia* «νόηση, επιστήμη».

ίντεξ

< λατ. *index* «ενδείκτης – κατάλογος». Όμοια προέλευση έχει το ελνστ. *ἴνδιξ* / μεσν. *ἴνδηξ, -κος*, το οποίο απέκτησε κατόπιν τη σημ. «κατάλογος απαγορευμένων (από την Εκκλησία) βιβλίων».

ιντερλούδιο

μεταφορά τού ιταλ. *interludio* < λατ. ρ. *interlūdo* < *inter* «μεταξύ, διά» + *lūdo* «παίζω».

ιντερμέτζο

< ιταλ. *intermezzo* < λατ. επίθ. *intermedius* «ενδιάμεσος, μεσολαβών» < *inter* «μεταξύ, διά» + *medius* «μέσος».

ίντερνετ

< αγγλ. *internet* «διαδίκτυο» (υβριδικό σύνθ.) < λατ. *inter* «μεταξύ, διά» + *net* «δίχτυ, δίκτυο».

ιντερνούντσιος «διπλωματικός αντιπρόσωπος τού Πάπα»

μεταφορά τού ιταλ. *internunzio* < λατ. *internuntius* «αγγελιαφόρος, μεσάζων» < *inter* «μεταξύ, διά» + *nuntius* «απεσταλμένος».

ιντερσίτι
< αγγλ. *intercity* (υβριδικό σύνθ.) < λατ. *inter* «μεταξύ, διά» + *city* «πόλη».

ιντερφερόνη «είδος πρωτεΐνης»
μεταφορά τού αγγλ. *interferon* < ρ. *interfere* «παρεμβαίνω, παρεμποδίζω» (με παραγ. τέρμα *-on*) < μέσ. γαλλ. *s'entreferir* «χτυπιέμαι» < *entre-* (< λατ. *inter* «μεταξύ, διά») + *ferir* < λατ. *ferio* «πλήττω, χτυπώ».

ιντετερμινισμός
μεταφορά τού γερμ. *Indeterminismus*, βλ.λ. *ντετερμινισμός*. Η λ. αναφέρεται στη φιλοσοφική θεωρία που υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος έχει απόλυτα ελεύθερη βούληση και είναι αυτεξούσιος.

ιντιφάντα «αντιστασιακό κίνημα των Παλαιστινίων»
< αγγλ. *intifada* < αραβ. *intifāḍa* «ξεσηκωμός, εξέγερση», από ρηματικό τύπο που σημαίνει «σείω, τραντάζω».

ίντριγκα
μεταφορά τού γερμ. *Intrige* < γαλλ. *intrigue* < ρ. *intriguer* «μηχανορραφώ» < λατ. *intricāre* «περιπλέκω» < *in-* + πληθ. *tricae* «μηχανορραφίες, δολοπλοκίες».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιντριγκάρω, μεταφορά τού ιταλ. *intrigare* < λατ. *intricāre* «περιπλέκω»
ιντριγκαδόρος < *ίντριγκ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*.

ίντσα «αγγλική μονάδα μετρήσεως μήκους»
μεταφορά τού αγγλ. *inch* < παλ. αγγλ. *ynce* < λατ. *uncia* «ουγκιά – δωδεκατημόριο» (βλ.λ. *ουγκιά*).

ινφλουέντσα «είδος ίωσης»
< ιταλ. *influenza*, αρχική σημ. «επίδραση» (λόγω τής μεσν. λαϊκής πεποιθήσεως ότι μερικές μεταδοτικές νόσοι οφείλονται σε επίδραση των άστρων), < μεσν. λατ. *influentia* < λατ. *influo* «εισρέω, εισδύω» < *in-* + *fluo* «ρέω».

ινώδης → ίνα

ινωδογόνο «διαλυτή πρωτεΐνη»
< *ινώδ(ης)* (κυρ. ουδ. *ινώδες* «πλέγμα πρωτεϊνών που συμβάλλει στην πήξη τού αίματος») + *-γόνο* < *γόνος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fibrinogène*.

ίνωμα → ίνα

ίνωση → ίνα

ιξός «το φυτό γκι»
< αρχ. *ἰξός*, που συνδ. με το συνώνυμο λατ. *viscum* και, αν θεωρήσουμε ότι η λ. είναι Ι.Ε. αρχής, με παλ. γερμ. *wīhsela* «βύσσινο» και ρωσ. *višnja* «κεράσι».

-ιό[1] → -ειό

-ιό[2] παραγ. τέρμα
μεσν. < παραγ. τέρμα *-ιόν*, που εμφανίζεται προσκολλώμενο σε ρηματικά θέματα κατ' αναλογίαν προς τα ουσ. σε *-ιον*, *-ίον*, π.χ. μεσν. *φευγ-ιό(ν)*, *νοικοκυρ-ιό*, *καθισ-ιό*.

ιοβόλος «δηλητηριώδης, φαρμακερός»
< αρχ. *ἰοβόλος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Δημόδοκο] < *ἰός* (αρχική σημ. «δηλητήριο», βλ.λ.) + *-βόλ(ος)*, από το θ. τού ρ. *βάλλω* (βλ.λ.).

ιόν «θετικά / αρνητικά φορτισμένο άτομο ή μόριο»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ion*, που σχηματίστηκε από το αρχ. *ἰόν*, ουδ. μτχ. τού τύπου *εἶμι* «έρχομαι – πηγαίνω», πβ. πληθ. *ἴ-μεν*, *ἴ-τε*, *ἴ-ᾱσι*, απρφ. *ἰ-έναι*, σύνθ. *προσ-ι-τός*, *ἰτ-αμός* (βλ.λ.), *ἐξ-ίτ-ηλος*, *εἰσ-ι-τήριο(ν)* κ.ά.
ΣΥΝΘ. ιοντο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *ιοντό-σφαιρα*, *ιοντο-φόρηση*, *ιοντο-θεραπεία* κ.ά.
αν-ιόν (ουδ. μτχ. ενεστ. τού αρχ. *ἄνειμι* «ανέρχομαι» → Ο επιστημονικός όρος είναι μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *anion*), *κατ-ιόν* (ουδ. μτχ. ενεστ. τού αρχ. *κάτειμι* «κατέρχομαι» → Ο επιστημονικός όρος είναι μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cation*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ιοντ(ο)- ή ιον(ο)-;
Όσα σύνθετα προέρχονται από το ουσ. **ιόν** στην επιστημονική του χρήση σχηματίζονται από τη γενική πτώση *ιόντ(ος)* και, επομένως, το α΄ συνθετικό θα πρέπει να έχει τη μορφή **ιοντ(ο)-**, όχι *ιον(ο)-*. Επομένως: *ιοντ-ισμός*, *ιοντ-ιστής*, *ιοντόσφαιρα* (όχι *ιον-ισμός*, *ιον-ιστής*...), πβ. κ. *οντολογία* (όχι **ονο-λογία*). Εντούτοις, η μορφή *ιον(ο)-* απαντά στους ελληνογενείς ξένους όρους, διότι είναι σύμφωνη με τα σχήματα συνθέσεως τής Αγγλικής και τής Γαλλικής (π.χ. αγγλ. *ion-iser*, γαλλ. *iono-sphère*).

ίον «μενεξές – βιολέτα»
< αρχ. *ἴον*, πιθ. < **Fίον*, αν ληφθεί υπ' όψιν η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *γία· ἄνθη*. Η λ. συνδ. με το λατ. συνώνυμο *viola* και πιθανώς οι δύο λέξεις αποτελούν παράλληλα δάνεια από γλώσσα τής Μεσογείου.

Ιόνιος
< αρχ. *Ἰόνιος*, που απαντά στις φρ. *Ἰόνιος θάλασσα / πόντος* (αρχ.) και *Ἰόνιον πέλαγος* (ελνστ.). Σύμφωνα με αρχ. μύθο, το Ιόνιο πέλαγος έλαβε το όνομά του από την *Ἰώ*, θυγατέρα τού Ινάχου, η οποία το διέσχισε κολυμπώντας (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 839-41: *χρόνον δὲ τὸν μέλλοντα πόντιος μυχός [...] Ἰόνιος κεκλήσεται, τῆς σῆς πορείας μνῆμα τοῖς πᾶσιν βροτοῖς*). Το όν. *Ἰώ* είναι αγν. ετύμου.

ιοντισμός
< *ιοντ(ο)-* (< *ιόν*, *ιόντος*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ionisation*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ιόν*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιοντ-ίζω < *ιόν, ιόντος* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
ιοντ-ιστής, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ioniser*
ιοντ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ionique*.

ιός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἰός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εύμεν.* 812: *ἰὸν ἀντιπενθῆ μεθεῖσα καρδίας*], αρχική σημ. «δηλητήριο – φάρμακο», < **Fι(σ)ός* < I.E. **wiso-* «δηλητήριο – φάρμακο» || λατ. *vīrus*, σανσκρ. *viṣá-*, ουαλ. *gwyar* «αίμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δηλητήριο*.
ΣΗΜΑΣ. Ως προς τη σημ. «φάρμακο», η λ. βαθμηδόν αντικαταστάθηκε από το αρχ. ουσ. *φάρμακον* (βλ.λ., πιθ. ευφημιστικά), πράγμα που συνέβη και σε άλλες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *poison* «δηλητήριο» (< λατ. *potio*, αντί τής λ. *vīrus*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *viroid*
ιώδης < αρχ. *ἰ-ώδης* «χαλκοπράσινος – στο χρώμα τής σκουριάς, δηλητηριώδης» < *ἰ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ιώδιο*.
ΣΥΝΘ. ιο-: *ιο-βόλος* (βλ.λ.), *ιο-γενής* (απόδ. ξέν. όρου).

-ιός παραγ. τέρμα

μεσν. πατριδωνυμικό τέρμα < *-αιός* (με συνίζηση) < αρχ. *-αῖος* (βλ.λ.), π.χ. *Θεσσαλονικ-αῖος* > μεσν. *Θεσσαλονικ-ιός / Σαλονικ-ιός, Ἀθην-αῖος* > μεσν. *Ἀθην-ιός, Μυτιλην-αῖος* > μεσν. *Μυτιλην-ιός*. Σε ορισμένες περιπτώσεις το συγκεκριμένο παραγ. τέρμα αποτελεί απλή εξέλιξη τού αρχ. *-ιος* (με συνίζηση), π.χ. αρχ. *Μήλ-ιοι* > *Μηλ-ιοί*.

-ιος παραγ. τέρμα

αρχ. < I.E. επίθημα **-yo-*, που εμφανίζεται σε επίθ. παραγόμενα από κύρ. ονόματα ή τοπωνύμια και δηλώνει συνήθως προέλευση ή ιδιότητα, π.χ. *Ὄλυμπος* > *Ὀλύμπ-ιος, Κόρινθος* > *Κορίνθ-ιος, αἰών* > *αἰών-ιος, κόσμος* > *κόσμ-ιος, χρόνος* > *χρόν-ιος*. Επιπλέον, το τέρμα *-ιος* εμφανίζεται επίσης προσκολλώμενο απευθείας σε θέμα άλλου επιθέτου ή ρήματος, π.χ. μεσν. *κούφ-ιος* < αρχ. *κοῦφ-ος, τρύπ-ιος* < *τρυπ-ῶ, σκόρπ-ιος* < *σκορπ-ῶ*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

-ιος, -ειος
Τα ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια που λήγουν σε /-ios/, καθώς και τα παράγωγά τους επίθετα, ορθογραφούνται ως εξής: α) Με **-ι- (-ιος)** γράφονται τα ανθρωπωνύμια και τα τοπωνυμικά επίθετα που δηλώνουν καταγωγή: *Αντών-ιος, Ελευθέρ-ιος, Γεώργ-ιος – Πελοποννήσ-ιος* (< *Πελοπόννησος*), *Πάρ-ιος* (< *Πάρος*), *Πόντ-ιος* (< *Πόντος*), *Μετσόβ-ιος* (< *Μέτσοβο*· όχι *Μετσόβ-ειος*, όπως συνηθίζεται). Εξαιρούνται τα ανθρωπωνύμια *Βασίλειος* και *Δαρείος*. β) Με **-ει- (-ειος)** γράφονται τα ανθρωπωνυμικά επίθετα που συνδέονται με κάποιο πρόσωπο: *Άρ-ειος* (< *Άρης*), *Επικούρ-ειος* (< *Επίκουρος*), *Ηράκλ-ειος* (< *Ηρακλής*), *Αχίλλ-ειος* (< *Αχιλλεύς*). Εξαιρούνται και παραδίδονται με -ι- από την Αρχαιότητα τα ανθρωπωνυμικά επίθ. *Απολλών-ιος, Ποσειδών-ιος, Πλουτών-ιος*.

Ιουδαίος

< ελνστ. *Ἰουδαῖος* < εβρ. *Yĕhūdhī* < κύρ. όν. *Yĕhūdhā* (> ελνστ. *Ἰούδας*), που αναφέρεται στον ομώνυμο υιό τού Ιακώβ και γενάρχη μιας από τις δώδεκα φυλές τού Ισραήλ, από την οποία προήλθαν οι βασιλείς τού έθνους. Από το λατ. *Judaeus* προήλθαν το γαλλ. *Juif*, το αγγλ. *Jew*, το γερμ. *Jude* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιουδαϊκός < ελνστ. *ἰουδα-ϊκός*
ιουδαϊσμός < ελνστ. *ἰουδα-ϊσμός*.

Ιούλιος

< ελνστ. *Ἰούλιος* < λατ. *Julius*, από το όνομα τού Ιουλίου Καίσαρα, προς τιμήν τού οποίου μετονομάστηκε ο μήνας *Quintilis* «πέμπτος», επειδή ήταν πέμπτος στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο, το οποίο ξεκινούσε με τον Μάρτιο. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το αρχ. σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος, με αποτέλεσμα ο Ιούλιος να βρεθεί στην έβδομη θέση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιουλι-ανός (ως κύριο όνομα απαντά από την ελνστ. εποχή).

ίουλος «ταξιανθία φυτών»

< αρχ. *ἴουλος*, αρχική σημ. «το πρώτο χνούδι στο πρόσωπο τού εφήβου, οι πρώτες τρίχες από το γένι», < **Fί-Fολ-νος* ή **Fί-Fολ-σος* (αναδιπλ. τύπος) < θ. **Fολ-*, που απαντά στο αρχ. *οὖλος* «μάλλινος» και ως μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *εἰλέω* «κυλώ, περιστρέφω» (< **Fελ-νέω* < I.E. **wel-*), για το οποίο βλ.λ. *ειλεός*, καθώς και τα ομόρριζα αρχ. *ἕλ-ιξ (-ικος), ἔλυ-τρο(ν), ἶλ-η, ἴλ-ιγγος, ὅλ-μος*, ίσως και *οὖλ-ο(ν)*.

Ιούνιος

< ελνστ. *Ἰούνιος* < λατ. *Junius* < *Juno* «Ήρα», στην οποία ήταν αφιερωμένος ο μήνας αυτός. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

ιουρασικός «σχετικός με γεωλογική περίοδο τού μεσοζωικού αιώνα»

λόγ. [1873], μεταφορά τού γαλλ. *jurassique* < τοπων. *Jura*, οροσειρά μεταξύ Ελβετίας και Γαλλίας (< κελτ. *juri(s)* «δασώδες όρος»).

ιππασία → ίππος

ιππεύω → ίππος

ιππήλατος «αυτός που κινείται με άλογο»

< αρχ. *ἱππήλατος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ν 242: *ἦ τοι*

μὲν τρηχεῖα καὶ οὐχ ἱππήλατός ἐστιν] < *ἱππ(ο)-* + λεξικό επίθημα *-ήλατος* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τροχ-ήλατος, σφυρ-ήλατος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιππηλασία < ελνστ. *ἱππηλασ-ία* «ίππευση αλόγου»

ιππηλάτης < αρχ. *ἱππηλά-της* «ιππέας – αρματηλάτης» < *ἱππ(ο)-* + θ. *ἐλα-* (τού ρ. *ἐλαύνω*, με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) + παραγ. τέρμα *-της*.

ιππόκαμπος

< ελνστ. *ἱππόκαμπος* < *ἱππο-* + *-κάμπ(ος)* < *κάμπη* «θαλάσσιο τέρας», πιθ. δάνειο.

ιπποκόμος

< αρχ. *ἱπποκόμος* < *ἱππο-* + λεξ. επίθημα *-κόμ(ος)* < ρ. *κομῶ (-έω)* «φροντίζω, περιποιούμαι» (βλ.λ. *-κομία*).

ίππος

< αρχ. *ἵππος* (ήδη μυκ. *i-qo*), πιθ. < I.E. **ekwo-* «άλογο» || λατ. *equus* (> γαλλ. ουσ. *équitation* «ιππασία»), σανσκρ. *áśva-*. Η δασύτητα τής λ. είναι υστερογενής, όπως προκύπτει από τον επιγραφικό τύπο *ἴκκος*, καθώς και από το σύνθ. όνομα *Λεύκ-ιππος* (αντί τού αναμενομένου **Λεύχ-ιππος*). Το ουσ. *ἵππος* απαντά εκτεταμένα στα αρχ. κύρ. ονόματα, π.χ. *Ἱππίας, Ἱππο-κράτης, Ἱππο-λύτη, Ἱππ-ῶναξ, Φίλ-ιππος, Ξάνθ-ιππος, Μελάν-ιππος*. Βλ. κ. *άλογο*. Η σημ. «μονάδα ισχύος των κινητήρων» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *horse(power)* «ιπποδύναμη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιππασία < αρχ. *ἱππασ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *ἱππάζομαι* «οδηγώ ίππους, ιππεύω»

ιππαστί < ελνστ. επίρρ. *ἱππασ-τί* «καβαλικευτά» < αρχ. *ἱππάζομαι* «οδηγώ ίππους, ιππεύω»

ιππέας < αρχ. *ἱππ-εύς* [ήδη ομηρικό]

ιππεύω < αρχ. *ἱππ-εύω* [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Πινδάρου, 6ος αι. π.Χ.]

ίππευση < ελνστ. *ἵππευ-σις* < αρχ. *ἱππ-εύω*

ιππευτικός < μεσν. *ἱππευ-τικός* < αρχ. *ἱππεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

ιππευ-τήριο, λόγ. [1887], < *ιππεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*

ιππ-ίδες, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *equidae* (< λατ. *equus* «ίππος»)

ιππικός < αρχ. *ἱππ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 245: *καὶ μὴν ἀκούω γ' ἱππικῶν φρυαγμάτων*]

ιππο-ειδή, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *equidae* (< λατ. *equus* «ίππος»).

ΣΥΝΘ. ιππο-: *ιππο-δρομία* (αρχ.), *ιππο-δρόμιο* (αρχ.), *ιππό-δρομος* (αρχ.) – *ιππο-δύναμη* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *horsepower*), *ιππό-καμπος* (βλ.λ.), *ιππο-κόμος* (βλ.λ.), *ιππο-μαχία* (αρχ.), *ιππο-νομή* (λόγ. [1833]), *ιππο-πόταμος* (ελνστ.), *ιππο-σκευή* (λόγ. [1847]), *ιππο-στάσιο* (αρχ.), *ιππο-τροφείο* (ελνστ.), *ιππο-φάγος* (ελνστ.), *ιππο-φορβείο* (βλ.λ.) κ.ά.

-ιππος, -ιππεύω, -ίππευση: *φίλ-ιππος, έφ-ιππος – αφ-ιππεύω, αφ-ίππευση* κ.ά.

ιππότης

< αρχ. *ἱππότης* (ομηρ. *ἱππότα*), αρχική σημ. «έμπειρος ιππέας», < *ἵππος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*. Οι σημ. που συνδέονται με τα τάγματα των ιπποτών τής φεουδαρχικής εποχής, καθώς και με τη συμπεριφορά των ιπποτών όπως εξιδανικεύτηκε από τα σχετικά μυθιστορήματα (γαλλ. *romans de chevalerie* «μυθιστορήματα τής ιπποσύνης», 15ος-16ος αι.), οφείλονται σε επίδρ. τού γαλλ. *chevalier*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιπποσύνη < αρχ. *ἱππο-σύνη* «οδήγηση πολεμικού άρματος, ιππευτική τέχνη» < *ἵππο(ς)* + παραγ. τέρμα *-σύνη*

ιπποτ-ικός, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *chevaleresque*

ιπποτικ-ότητα, λόγ. [1870], < *ιπποτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ιππot-ισμός, λόγ. [1868], < *ιππότ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ιππουρίδα «φούντα από τρίχες αλόγου ως διακριτικό βαθμού – ποώδες φυτό»

< αρχ. *ἵππουρις, -ίδος*, αρχική σημ. «διακόσμηση από τρίχες ουράς αλόγου», < *ἵππ(ος)* + *-ουρ(ις)* < *οὐρά*. Ήδη ελνστ. η σημ. τού ποώδους φυτού που είναι γνωστό με την ονομασία «πολυτρίχι».

ιπποφορβείο «ιπποτροφείο»

< λόγ. *ιπποφορβή* (με παραγ. τέρμα *-είο*, πβ. κ. *ιππο-τροφείο*, αρχ. *ἱππο-φόρβιον* «ιπποτροφείο») < *ιππο-* + αρχ. *φορβή* «τροφή για κατοικίδια ζώα, κυρ. σανός» (βλ.λ.).

ίπταμαι

< ελνστ. *ἵ-πτα-μαι* < αρχ. *πέτομαι*, με μεταπλασμό βάσει τού αορ. *ἔπτην, -σαν* (κατά το σχήμα *ἔστην, -σαν – ἵσταμαι*), για το οποίο βλ.λ. *πέτομαι, πτηνό, πτήση*.

ιραδές «σουλτανικό φιρμάνι»

< τουρκ. *irade* «διαταγή, εντολή» < αραβ. *irādat* «αίτημα, θέλημα».

ιρασιοναλισμός

μεταφορά τού γαλλ. *irrationalisme* < *ir-* (< *in-* στερητ.) + *rationalisme*. Βλ. κ. *ρασιοναλισμός*.

ίριδα

< αρχ. *ἶρις, -ιδος* «ουράνιο τόξο – αρχ. θεωνύμιο» [ήδη ομηρικό] < **Ϝῑ-ρ-ις* < I.E. **wī-r-* «κάμπτω, λυγίζω» || παλ. αγγλ. *wīr* > αγγλ. *wire* «σύρμα» || αρχ. *ἰτέα* (> *ιτιά*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιριδ-ίζω, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *iriser*

ιριδ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *irisation*
ιριδ-ωτός.
ΣΥΝΘ. ιριδο- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *ιριδο-κήλη*, *ιριδο-τομία* κ.ά.

ισ(ο)- → ίσος

ίσα «εμπρός!»
< ιταλ. *issa*, προστ. τού ρ. *issare* «υψώνω, ανεβάζω», πιθ. ονοματοποιημένης αρχής, όπως και τα αντίστοιχα γαλλ. *hisser*, ισπ. *izar*, ολλ. *hisjen*.

ίσαλος «στην ίδια ευθεία με τη θαλάσσια επιφάνεια» λόγ. [1858], < *ισ(ος)* + αρχ. *ἅλς, ἁλός (ἡ)* «θάλασσα» (βλ.λ. *άλας*), που σχηματίστηκε κατά το *ύφ-αλος*, πβ. κ. *έξαλα*.

ίσαμε
< μεσν. *ἴσαμε* < φρ. *ἴσα μέ* (πβ. *Διήγ. Μ. Ἀλεξ.* 61.23: *ἴσα μὲ τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἶμαι*), που είχε ήδη έκτοτε αποκτήσει τη σημ. «μέχρι, ώς».

ισηγορία «ίση ευκαιρία λόγου»
< αρχ. *ἰσηγορία* < *ἰσ(ο)-* + *-ηγορ(ία)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. κ. *δημ-ηγορία*.

ισημερινός
< αρχ. *ἰσημερινός*, αρχική σημ. «σχετικός με την ισημερία» (ήδη στον Αριστοτέλη), < επίθ. *ἰσημέριος* (απαντά το δωρ. *ἰσᾱμέριος*) < *ἰσ(ο)-* + *-ημέρ(ιος)* < *ἡμέρα*. Την ελνστ. εποχή συναντούμε τη φρ. *ἰσημερινὸς κύκλος*, που δηλώνει τον κύκλο σφαίρας ο οποίος ισαπέχει από τους δύο πόλους.

ισθμός
< αρχ. *ἰσθμός* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη], ίσως < *ἰ-θμός* (απαντά ως τοπωνύμιο· το *-σ-* παραμένει δυσεξήγητο) < θ. *ἰ-* (με παραγ. τέρμα *-θμός*, πβ. *στα-θμός, πορ-θμός*), που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *εἶμι* «έρχομαι – πηγαίνω, θα πάω», πβ. ομόρριζα όπως πληθ. *ἴ-μεν, ἴ-τε, ἴ-ᾱσι*, απρφ. *ἰ-έναι*, σύνθ. *προσ-ι-τός, ἰτ-αμός* (βλ.λ.), *ἐξ-ίτ-ηλος, εἰσ-ι-τήριο(ν)* κ.ά. Εντούτοις, η πρόταση αυτή δεν θα ίσχυε αν θεωρούσαμε ότι το μυκ. ανθρωπωνύμιο *wi-ti-mi-jo* πρέπει να μεταγραφεί **Ἴ(σ)θμιος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισθμιακός < αρχ. *ἰσθμ-ιακός*
ίσθμιος < αρχ. *ἴσθμ-ιος*.

ίσιος
< μεσν. *ἴσιος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἴσος* (βλ.λ.), πβ. κ. μεσν. *κούφιος* < αρχ. *κοῦφος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισι-ώνω
ίσιω-μα < *ισιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

-ίσιος → -ήσιος

ίσκα «φιτίλι από εύφλεκτο παρασιτικό μύκητα»
< μεσν. *ἴσκα* < ελνστ. **ἤσκα* (με ιωτακισμό, αρχική προφορά [ēsca]· από όπου και η σποραδική γρ. *ἥσκα*) < λατ. *esca* «έδεσμα, φαγητό», που χρησιμοποιήθηκε μτφ. για να δηλώσει το εύφλεκτο προσάναμμα. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από παλ. τουρκ. *isik* «ζέστη, θερμότητα φωτιάς».

ίσκιος → ήσκιος

-ίσκος υποκορ. τέρμα
αρχ. < Ι.Ε. επίθημα **-isko-* (πβ. λατ. *-iscus*, γοτθ. *-isks*), που από την Αρχαιότητα έχει σμικρυντική και μερικές φορές μειωτική σημ., π.χ. αρχ. *οἰκ-ίσκος, νεαν-ίσκος*, (θηλ.) *παιδ-ίσκη*. Στη Νέα Ελληνική έχει αποκλειστικά υποκοριστική λειτουργία, π.χ. *πυργ-ίσκος, λοφ-ίσκος*.

ισλάμ
< τουρκ. *islam* < αραβ. *islām* «υποταγή (στο θεϊκό θέλημα)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισλαμ-ικός, λόγ. [1874], μεταφορά τού γαλλ. *islamique*
ισλαμ-ισμός, λόγ. [1807], μεταφορά τού γαλλ. *islamisme*
ισλαμ-ιστής, λόγ. [1896], μεταφορά τού αγγλ. *islamist*.
ΣΥΝΘ. εξ-ισλαμίζω (λόγ. [1884]), **εξ-ισλαμισμός** (λόγ. [1865]).

-ισμένος παραγ. τέρμα
μεσν., το οποίο προέρχεται από μτχ. παρακειμένου ρημάτων σε *-ίζω* (π.χ. *χωρ-ίζω – χωρισ-μένος, φοβ-ίζω – φοβισ-μένος*, με το αρχ. επίθημα *-μένος*) και κατόπιν, με επανανάλυση, επεκτάθηκε σε διάφορα ρήματα ήδη από τη μεσν. εποχή (π.χ. μεσν. *δυστυχῶ – δυστυχ-ισμένος, βαρυγγωμῶ – βαρυγγωμ-ισμένος*) και, κυρ. στη Νέα Ελληνική, χρησιμοποιείται ως μτχ. παρακειμένου ρημάτων σε *-άρω* (π.χ. *μαρκ-άρω – μαρκαρ-ισμένος, φρεσκ-άρω – φρεσκαρ-ισμένος, λουστρ-άρω – λουστραρ-ισμένος*).

-ισμός παραγ. τέρμα
αρχ., που προέρχεται από ουσ. με παραγ. τέρμα *-μός* (< Ι.Ε. επίθημα **-mo-*), τα οποία είναι παράγωγα ρημάτων σε *-ίζω* (π.χ. *ὀνειδ-ίζω – ὀνειδισ-μός, χωρ-ίζω – χωρισ-μός, στολ-ίζω – στολισ-μός*). Από την ελνστ. εποχή συναντούμε νέο επίθημα *-ισμός* (με επανανάλυση), το οποίο απαντά σε ουσ. που δηλώνουν θεωρία, θρήσκευμα ή σύστημα ιδεών (π.χ. ελνστ. *Ἀρειαν-ισμός, Χριστιαν-ισμός, Σαμαρειτ-ισμός*) και με αυτή τη χρήση πέρασε επίσης σε ξέν. όρους, ελληνογενείς και μη (ν.λατ. και γερμ. *-ismus*, αγγλ. *-ism*, γαλλ. *-isme*, π.χ. αγγλ. *real-ism*, γαλλ. *commun-isme*, γερμ. *Kapital-ismus*).

ισόβιος
< ελνστ. *ισόβιος* < *ἰσό-* + αρχ. *βίος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοβι-ότητα, λόγ. [1831]
ισοβ-ίτης «κατάδικος με ποινή ισοβίων δεσμών», λόγ. [1892], κατά τα *βαρυποιν-ίτης, ερημ-ίτης, ενορ-ίτης*.

ισόγειος
< ελνστ. *ἰσόγαιος / -γειος* < *ἰσο-* + *-γειος*, από θ. τού αρχ. *γῆ / γαῖα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-γειος, υπέρ-γειος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γη*.

ισοζύγιο
λόγ. [1848], < *ισο-* + *ζυγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιο(ν)* (πβ. ελνστ. *ἰσο-ζυγής* «ίσου βάρους»), απόδ. τού γαλλ. *balance*, αρχική σημ. «ζυγαριά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοζυγ-ίζω, λόγ. [1869]
ισοζυγώ < ελνστ. *ἰσοζυγ-ῶ (-έω)* < *ἰσοζυγής* «ίσου βάρους» < *ἰσο-* + *-ζυγής* < αρχ. *ζυγός*.

ισολογισμός
λόγ. [1813], < *ισο-* + *λογισμός*, πιθ. απόδ. τού ιταλ. *bilancio* < *bilancia* «ζυγαριά».

ισομερής
< ελνστ. *ἰσομερής* < *ἰσο-* + *-μερ(ής)* < αρχ. *μέρος*. Ο χημ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *isomère*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισομέρεια < ελνστ. *ἰσομέρ-εια* «ισότητα» → Ο χημ. όρ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *isomérie*
ισομερώς < ελνστ. επίρρ. *ἰσομερ-ῶς*.

ίσον
< αρχ. *ἴσον*, από την αιτιατική ενικού τού επιθ. *ἴσος*, η οποία χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς σε αριθμητικούς υπολογισμούς (ήδη στον Αριστοτέλη).

ισόπαλος
< αρχ. *ἰσόπαλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἀγησ.* 2.9.5-6: *ἑώρων δὲ τάς τε φάλαγγας ἀλλήλων μάλα ἰσοπάλους*], παράλλ. τύπος τού αρχαιότερου *ἰσοπαλής* < *ἰσο-* + *-παλ(ής)* < *πάλη*, πράγμα που εξηγεί την αρχική σημ. «ισοδύναμος στην πάλη, στη μάχη», πβ. κ. *αντί-παλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοπαλία < ελνστ. *ἰσοπαλ-ία* < αρχ. *ἰσόπαλος*.

ισόπεδος
< αρχ. *ἰσόπεδος* [ήδη ομηρικό] < *ἰσό-* + θ. *πεδ-* τού αρχ. *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο, πεδιάδα*) + παραγ. τέρμα *-ος*, πβ. κ. *ἐπί-πεδος, δά-πεδο(ν)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοπεδ-ώνω, λόγ. [1856]
ισοπέδω-ση, λόγ. [1856], < *ισοπεδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ισοπεδω-τής, λόγ. [1864], < *ισοπεδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
ισοπεδω-τικός, λόγ. [1861], < *ισοπεδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*
αν-ισόπεδος, λόγ. [1841], < *αν-* στερητ. + *ισόπεδος*, κυρ. στη φρ. *ανισόπεδος διάβαση*.

ισόρροπος
< αρχ. *ἰσόρροπος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 346: *οὐκ ἰσορρόπῳ τύχῃ*] < *ἰσό-* + *-ρροπ(ος)* (με διπλασιασμό τού *ῥ-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. *ροπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ῥέπω*, πβ. αρχ. ουσ. *ῥοπ-ή*, σύνθ. *ἀντί-ρροπος, ὁμό-ρροπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισορροπία < αρχ. *ἰσορροπ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
ισορροπώ < αρχ. *ἰσορροπ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Τίμ.* 52d.4-e.4: *διὰ δὲ τὸ μήθ' ὁμοίων δυνάμεων μήτε ἰσορρόπων ἐμπίμπλασθαι κατ' οὐδὲν αὐτῆς ἰσορροπεῖν*]
ισορροπ-ιστής, λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *équilibriste*
ισορρόπηση < ελνστ. *ἰσορρόπη-σις* < αρχ. *ἰσορροπ-ῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. -ισόρροπος, -ισορροπώ: *αν-ισόρροπος* (ελνστ.), *εξ-ισορροπώ* (λόγ. [1887]).

ίσος
< αρχ. *ἴσος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 438: *ἐπέσσυτο δαίμονι ἶσος*] < *Ϝίσ-Ϝος* (βοιωτ.). Σύμφωνα με την επικρατέστερη πρόταση (τού ινδοευρωπαϊστή Antoine Meillet), ο τύπος *Ϝίσ-Ϝος* πρέπει να αναχθεί σε **witwo-* (με μερική αφομοίωση και απλοποίηση: **-two-* > **-sϜo-* > *-s-*) < **(d)wi-*, που θεωρείται παράγωγο ρίζας με σημ. «δύο» (βλ.λ. *δύο*) συνοδευόμενο από επίθημα **-two-* (> αρχ. *-τυς*, πβ. αρχ. *ἥμισυς*, βλ.λ.). Σε αυτή την περίπτωση, το επίθ. *ἴσος* θα είχε αρχική σημ. «χωρισμένος σε δύο (ίσα) τμήματα». Λιγότερο πιθ. η ανάλυση *Ϝίσ-Ϝος* < **Ϝίτ-σϜος* < **wid-s-wos*, τού οποίου το θ. **wid-* θα αποτελούσε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **weid-* (βλ.λ. *είδος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισότητα < αρχ. *ἰσ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Φοίνισσ.* 535-6: *κεῖνο κάλλιον, τέκνον, ἰσότητα τιμᾶν*]
ισούμαι, μέση φωνή τού αρχ. *ἰσ-ῶ (-όω)*
ισ-ώνω < αρχ. *ἰσ-ῶ (-όω)*
ίσω-μα < *ισώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. ισ(ο)-: *ισ-άδελφος* (αρχ.), *ισ-απόστολος* (ελνστ.), *ισο-βαθής* (ελνστ.), *ισο-βαθμία* (λόγ. [1833]), *ισο-βαρής* (αρχ.), *ισό-δομος* (ελνστ.), *ισο-δύναμος* (ελνστ.), *ισό-θεος* (αρχ.), *ισό-κυρος*, *ισο-μεγέθης* (αρχ.), *ισό-μετρος* (αρχ.), *ισο-μήκης* (αρχ.), *ισό-πλευρος* (αρχ.), *ισό-ποσος* (μεσν.), *ισο-σύλλαβος* (ελνστ.), *ισο-ταχής* (βλ.λ.), *ισό-χρονος* (ελνστ.) κ.ά.
-ισος, -ισώνω, -ίσωση, -ισωτής: *άν-ισος, αν-ίσωση – εξ-ισώνω, εξ-ίσωση, εξ-ισωτής*.

ισοσκελής «αυτός που έχει ίσα σκέλη»
< αρχ. *ἰσοσκελής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ἰσο-* + *-σκελ(ής)* < αρχ. *σκέλος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοσκελ-ίζω, λόγ. [1893]
ισοσκελισ-μός < *ισοσκελισ-* *(ισοσκελίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*
ισοσκέλι-ση < *ισοσκελι-* *(ισοσκελίζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ισοσταθμίζω
λόγ. [1825], μεταπλ. τύπος (κατά τα ρ. σε *-ίζω*) τού ελνστ. *ἰσοσταθμῶ (-έω)* «ισοζυγώ, έχω ίσο βάρος» < *ἰσόσταθμος* < *ἰσό-* + αρχ. *σταθμός* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντισταθμίζω*.

ισοταχής «ίσης ταχύτητας»
< αρχ. *ἰσοταχής* < *ἰσο-* + *-ταχ(ής)* < *τάχος (τό)* «ταχύτητα» < επίθ. *ταχύς* (βλ.λ.).

ισοτελής «αυτός που έχει ίσες με τους άλλους φορολογικές υποχρεώσεις»
< αρχ. *ἰσοτελής*, αρχική σημ. «υποκείμενος σε ίσα φορολογικά βάρη», < *ἰσο-* + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-τελ-ής*, *εν-τελής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοτέλεια < αρχ. *ἰσοτέλ-εια* «ισότητα στις φορολογικές υποχρεώσεις». Η λ. δήλωνε επίσης την ιδιότητα τού μετοίκου στην αρχ. Αθήνα, ο οποίος φορολογείτο όπως οι Αθηναίοι πολίτες, αλλά δεν είχε πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

ισότητα → ίσος

ισότοπο «καθένα από δύο ή περισσότερα άτομα τού ίδιου χημικού στοιχείου»
< *ισο-* + *τόπο(ς)* (ουδ. κατά το *στοιχείο*), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *isotope*.

ισούμαι → ίσος

ισοφαρίζω
< αρχ. *ἰσοφαρίζω* < **ἰσο-φορ-ίζω* (με μετaπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω*) < *ἰσοφόρος* «αυτός που φέρει ίσα βάρη – ισοβαρής» < *ἰσο-* + *-φόρ(ος)* < *φέρω*. Κατ' άλλη άποψη, η λ. προήλθε από τύπο **ἰσα-φορ-ίζω* (με προσαρμογή κατά τα σύνθετα από *ἰσο-*) < **ἰσα-φόρος*, τού οποίου το α' συνθ. είναι η αιτ. πληθ. *ἴσα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισοφάρι-ση, λόγ. [1895]
ισοφάρισ-μα.

Ισπανία
< ελνστ. *Ἱσπανία* < λατ. *Hispania*, τού οποίου η προέλευση δεν έχει εξακριβωθεί. Ορισμένοι θεωρούν ότι το τοπωνύμιο έχει βασκική αρχή (< *ezpan* «χείλος – ακτή, όχθη»), ενώ έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι προέρχεται από το φοιν. *span* «λαγός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Ισπανός < ελνστ. *Ἱσπανός*
ισπανικός < μεσν. *ἰσπαν-ικός*.
ΣΥΝΘ. ισπανο-: *ισπανο-μαθής*, *ισπανό-φωνος*, *ισπανο-εβραϊκός* κ.ά.

Ισραήλ
< ελνστ. *Ἰσραήλ* < εβρ. *Yisrā'ēl*, το οποίο ορισμένοι λόγιοι ερμηνεύουν «μαχητής, στρατιώτης τού Θεού», ξεκινώντας από το βιβλικό χωρίο κατά το οποίο ο Ιακώβ έλαβε το όνομα *Ισραήλ* αφού πάλεψε με άγγελο τού Θεού (Π.Δ., Γένεσ. 32,28/29: *οὐ κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός*). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, προέρχεται από την εβρ. φρ. *īš rēa'el* «άνδρας φίλος τού Θεού».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισραηλ-ινός «πολίτης τού κράτους τού Ισραήλ» < *Ισραήλ* + παραγ. τέρμα *-ινός*, πβ. γαλλ. *Israélien*
Ισραηλίτης < ελνστ. *Ἰσραηλ-ίτης* «μέλος τού λαού Ισραήλ». Στη σύγχρονη εποχή δηλώνει τον (κυρ. εβραϊκής καταγωγής) πιστό τού Ιουδαϊσμού σε οποιαδήποτε χώρα (πβ. γαλλ. *Israélite*).

-ισσα παραγ. τέρμα
αρχ. < θηλ. παραγ. τέρμα αρχικώς εθνωνυμίων σε **-ik-ya* (π.χ. αρχ. *Φοίνισσα* < **Φοίνικ-yα*, *Κίλισσα* < **Κίλικ-yα*) και κατόπιν άλλων ουσ. με διάφορες φωνητικές τροπές (π.χ. αρχ. *μέλισσα* < **μέλιτ-yα*). Το επίθημα αυτονομήθηκε και συναντάται σε διάφορες λ. που δηλώνουν αξίωμα ή ιδιότητα, καθώς και σε πατριδωνυμικά (π.χ. αρχ. *βασίλ-ισσα*, *ἱέρ-ισσα*, ελνστ. *Ἀράβ-ισσα*, *Καππαδόκ-ισσα*).

ίσταμαι
< αρχ. *ἵσταμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *ἵ-στη-μι* < **σί-στη-μι* (που παρουσιάζει ενεστ. αναδιπλασιασμό) < θ. *στη-* / *στᾱ-* < Ι.Ε. **stā-* «στήνω – στέκω» || λατ. *stō* «ίσταμαι» (> γαλλ. *j'étais* «ήμουν», αρχικά «στεκόμουν όρθιος», ισπ. *estar* «είμαι, βρίσκομαι», ιταλ. *stare*), *status* «κατάσταση – καθεστώς», σανσκρ. *á-sthā-m* «έστησα», αρχ. γερμ. **stæ-* «στήνω – μένω» (> γερμ. *stehen*, αγγλ. *stay*, ολλ. *staan*, σουηδ. *stå*) || αρχ. *στα-θμός*, *στά-θμη*, *ἱ-στ-ός*, *στά-μνος (-α)*, *στή-λη*, *στά-σις (-η)*, *στή-μων*, *στά-διο(ν)*, *στῦ-λος*, *σταυ-ρός*, *στο-ά*, *σταθ-ερός*, *ἄ-στα-τος* κ.ά.
ΣΥΝΘ. -ίσταμαι, -ιστώ, -σταθής, -σταθώ, -στάτης, -στασία, -στατώ, -στατικός, -σταση, -στάσιο, -στημα: *καθ-ίσταμαι*, *εγκαθ-ίσταμαι*, *αντικαθ-ίσταμαι*, *αποκαθ-ίσταμαι*, *υποκαθ-ίσταμαι*, *ανθ-ίσταμαι*, *δι-ίσταμαι*, *εξαν-ίσταμαι*, *συν-ίσταμαι*, *εξ-ίσταμαι*, *προ-ΐσταμαι*, *παρ-ίσταμαι*, *αναπαρ-ίσταμαι*, *αφ-ίσταμαι*, *εφ-ίσταμαι*, *υφ-ίσταμαι* – *αναπαρ-ιστώ*, *εφ-ιστώ*, *καθ-ιστώ*, *εγκαθ-ιστώ*, *αντικαθ-ιστώ*, *αποκαθ-ιστώ*, *υποκαθ-ιστώ*, *συν-ιστώ* – *α-σταθής*, *ευ-σταθής*, *ευ-σταθώ* – *επανα-στάτης*, *παρα-στάτης*, *συμπαρα-στάτης*, *αντικατα-στάτης*, *επι-στάτης*, *ρεο-στάτης*, *ορθο-στάτης*, *θολο-στάτης*, *ξυλο-στάτης*, *ανεμο-στάτης*, *θερμο-στάτης*, *φανο-στάτης*, *λυχνο-*

στάτης, απο-στάτης, υγρο-στάτης, υδρο-στάτης, κηρο-στάτης, πυρο-στάτης – ορθο-στασία, επι-στασία, αιμο-στασία, απο-στασία, χορο-στασία, διχο-στασία, ιδιο-στασία – επανα-στατώ, επι-στατώ, απο-στατώ, χορο-στατώ, πρωτο-στατώ – παρα-στατικός, καταστατικός, μετα-στατικός, εκ-στατικός, θρομβοστατικός, ρεο-στατικός, αιμο-στατικός, υδροστατικός, ηλεκτρο-στατικός, κρυο-στατικός, συστατικός – διά-σταση, ανά-σταση, παρά-σταση, κατάσταση, εγκατά-σταση, αντικατά-σταση, υποκατάσταση, μετά-σταση, περί-σταση, αντί-σταση, έκσταση, έν-σταση, αιμό-σταση, από-σταση, υπόσταση, σύ-σταση – εργο-στάσιο, ενοικιο-στάσιο, ηλιο-στάσιο, ποιμνιο-στάσιο, κλιμακο-στάσιο, οπλοστάσιο, μηχανο-στάσιο, εικονο-στάσιο, κωδωνοστάσιο, αμαξο-στάσιο, ιππο-στάσιο, χοιρο-στάσιο, λεβητο-στάσιο, βου-στάσιο – διά-στημα, ανά-στημα, παρά-στημα, κατά-στημα, ποδό-στημα, από-στημα, σύ-στημα κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού *ίσταμαι* και ομορρίζων του

Το αρχ. ρήμα ***ἵσταμαι*** και οι μεταπλασμένοι τύποι του συναντώνται στη Νέα Ελληνική σε πολλά σύνθετα με πρόθεση ρήματα: *(εξ)αν-ίσταμαι, ανθ-ίσταμαι, αφ-ίσταμαι, εν-ίσταμαι, εφ-ιστώ, καθ-ίσταμαι, καθ-ιστώ, μεθ-ίσταμαι, παρ-ίσταμαι, προ-ΐσταμαι, συν-ίσταμαι, συν-ιστώ, υφ-ίσταμαι*. Σε όσους τύπους υπάρχει *θ, φ* πριν από το β΄ συνθετικό λόγω τής αρχ. δασείας, ο κανονικός τύπος τής προθέσεως αποκαθίσταται στον μέλλοντα και τον αόριστο, επειδή στους χρόνους αυτούς ο αρχικός φθόγγος είναι σύμφωνο ή μη δασυνόμενο φωνήεν: ***εφ-ιστώ*** *(επι-στήσω, επ-έστησα)*, ***αφ-ίσταμαι*** *(απο-στώ)*, ***καθ-ιστώ*** *(κατα-στήσω, κατ-έστησα*, αλλά μτχ. παρακειμένου ***καθ-εστώς***, ***καθ-εστηκυῖα***, ***καθ-εστώς***), ***ανθ-ίσταμαι*** *(αντι-σταθώ)* κ.ά. Χαρακτηριστική εξαίρεση αποτελεί το αρχ. ρήμα ***ἐπ-ίσταμαι*** (από όπου το ουσ. ***ἐπιστήμη***), το οποίο δεν παρουσιάζει δάσυνση, διότι προέρχεται από την ιωνική (ψιλωτική) διάλεκτο. Η διατήρηση τού τύπου *επίσταμαι* ευνοήθηκε από την παρουσία τού αρχ. ***ἐφ-ίσταμαι***, από το οποίο διακρινόταν σημασιολογικά (φαινόμενο προφύλαξης).

Ας σημειωθεί επίσης ότι διάφορα θέματα που έχουν ως βάση το ρ. *ΐσταμαι* χρησιμοποιούνται στη σύνθεση. Πρόκειται κυρίως για το θ. *στα-* (μέσος ενεστ. *ἵ-στα-μαι*) και το θ. *στη-* (ενεργητ. ενεστ. *ἵ-στη-μι*): ***-σταθής*** / ***-σταθώ*** *(α-σταθής, ευσταθώ)*, ***-στάτης*** / ***-στασία*** / ***-στατώ*** *(αποστάτης, απο-στασία, απο-στατώ - προ-στάτης, προστασία)*, ***-σταση*** *(διά-σταση, έν-σταση, κατά-σταση)*, ***-στάσιο*** *(βου-στάσιο, αμαξο-στάσιο)*, ***-στημα*** *(ανά-στημα, διά-στημα, παρά-στημα)*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ίσταμαι, σταθμός, στάση, σταθερός, σταματώ, σταυρός, στύλος, στύση, στέκω, στήμονας, στοά – stand, stay, steer, estar, stare, étais, status...

Οι λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας ξεκινούν από τη θεμελιώδη έννοια τής όρθιας στάσης και έχουν ως πυρήνα την εικόνα ενός πράγματος που στέκεται ή φαίνεται όρθιο. Ολόκληρη η λεξιλογική ομάδα ανάγεται στην Ι.Ε. ρίζα **stā-* (αρχαιότ. **steə₂-*) «στήνω – στέκω», από την οποία προήλθαν τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *στα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sta-*): αρχ. ***στα-θμός***, ***στά-θμη***, ***στά-σις (-η)***, ***στατήρ(ας)*** «μέτρο βάρους – νομισματική μονάδα», ***στα-τός (στατ-ικός)***, ***σταθ-ερός*** (από το συνοπτικό θ. *σταθ-* τού ρ. *ἵστημι / ἵσταμαι*), μεσν. ***στάμα***, ***-ατος*** «κάθισμα, θέση» (από όπου το ρήμα ***σταματῶ***).

2) από θέμα *στη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stē-*): αρχ. ***στή-μων (-ονας)*** (από όπου το υποκοριστικό ***στημόνι(ον)***, ήδη αρχ.), ***ἵ-στη-μι*** (ενεργητικός τύπος· βλ. το μεταπλασμένο ***στήνω***), ελνστ. *ἑ-στήκω* (από όπου το μεταπλασμένο μεσν. ***στέκω***).

3) από θέμα *σταυ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sta-u-*, με θεματική επαύξηση *-u/F-*): αρχ. ***στα-υ-ρός*** (αρχική σημασία «πάσσαλος, παλούκι»)· από τη μηδενισμένη βαθμίδα *στυ-* (**stu-*) αυτής τής ενισχυμένης ρίζας σχηματίστηκαν το αρχ. ***στῦ-λος*** και το ελνστ. ***στῦ-σις (-η)***.

4) από θέμα *στω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stō-*): αρχ. ***στο-ά*** / ***στο-ιά*** (< **στω(F)ιά*, με κατοπινή βράχυνση τού *-ω-* προ τού *-ο-*).

Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσονται τα λατ. ***stō*** «ίσταμαι» (από όπου το γαλλ. ***j'étais*** «ήμουν», αρχικά «στεκόμουν όρθιος», ισπ. ***estar*** «είμαι, βρίσκομαι», ιταλ. ***stare***) και ***status*** «κατάσταση – καθεστώς», καθώς και το αρχ. γερμ. **stæ-* «στήνω – μένω» (από όπου γερμ. ***stehen***, αγγλ. ***stay***). Η σημασία «στέκω» είναι βασική στο ομόρριζο αγγλ. ***stand*** (< αρχ. γερμ. **sta-n-da-*), ενώ το σχήμα και η όρθια στάση τού πηδαλίου αποτέλεσαν αφορμή για το αρχ. γερμ. **steur-a-* «τιμόνι, πηδάλιο» (από όπου αγγλ. ***steer***, γερμ. ***Steuer***).

-ίστας παραγ. τέρμα

< ιταλ. ελληνογενές παραγ. τέρμα *-ista*, καθώς απαντά αρχικά σε δάνεια ιταλικής αρχής (π.χ. *αρτ-ίστας < artista, πιαν-ίστας < pianista*). Το ιταλ. επίθημα *-ista* έχει προέλθει μέσω τού αντίστοιχου λατ. *-ista* από το αρχ. *-ιστής* (βλ.λ.), το οποίο πέρασε στη Λατινική μέσω των ελληνικών δανείων (π.χ. λατ. *grammat-ista* < αρχ. *γραμματ-ιστής*). Στη Νέα Ελληνική το επίθημα *-ίστας* απαντά πλέον σε ποικίλης αρχής λέξεις, όπως *αρσιβαρ-ίστας* (ελλ.), *μπασκετμπολ-ίστας* (αγγλ.), *γραφ-ίστας* (ελλ. μέσω γαλλ.) κ.ά.

-ιστής παραγ. τέρμα

ελνστ., που πλάστηκε με βάση το αρχ. επίθημα *-τής*, το οποίο απαντά σε ουσ. προερχόμενα από ρ. σε *-ίζω* (από το συνοπτικό θ. σε *-ισ-*), π.χ. αρχ. *πολεμισ-τής, ὑβρισ-τής, σοφισ-τής, ἀγωνισ-τής*, ελνστ. *βα-πτισ-τής, ἀττικισ-τής* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-ιστικός, αρχ. παραγ. τέρμα προερχόμενο από ουσ. σε *-ιστής* (π.χ. *βασανιστ-ικός < βασανιστής, σοφιστ-ικός < σοφιστής)* ή απευθείας από το συνοπτικό θέμα ρημάτων σε *-ίζω* (π.χ. *χαρισ-τικός < χαρίζομαι, ὁρισ-τικός < ὁρίζω*), καθώς και ν.ελλ. παραγ. τέρμα ως απόδ. ελληνογενών ξέν. επιθημάτων (π.χ. *εγω-ιστ-ικός*, πβ. αγγλ. *egoistic*)· όλες οι παραπάνω περιπτώσεις συνέβαλαν στην αυτονόμηση τού παραγ. τέρματος *-ιστικός*

-ίστικος, ν.ελλ. παραγ. τέρμα, < *-ιστής* + *-ικος* ή *-ισ-* από ρ. σε *-ίζω* + *-ικος*, για τον σχηματισμό επιθέτων με μειωτική σημασία έναντι των συνήθων σε *-ιστικός* (π.χ. *λαϊκ-ίστικος, νομικ-ίστικος, δικολαβ-ίστικος)* ή για τον σχηματισμό επιθέτων που δηλώνουν χαρακτηριστικό ή ιδιότητα (π.χ. *νεολαι-ίστικος, κοριτσ-ίστικος, φανταρ-ίστικος, κουκλ-ίστικος, δα-σκαλ-ίστικος*)

-ιστί, αρχ. επιρρ. επίθημα για λ. που δηλώνουν τη χρήση συγκεκριμένης γλώσσας στον γραπτό ή τον προφορικό λόγο (π.χ. *ελλην-ιστί, λατιν-ιστί, γαλλ-ιστί*).

ιστίο «πανί πλοίου»

< αρχ. *ἱστίον* [ήδη ομηρικό], υποκορ. τού ουσ. *ἱστός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανί*.

ΣΥΝΘ. ιστιο- (και τα παράγωγα αυτών): *ιστιο-δρομία* (λόγ. [1858]), *ιστιο-δρόμος, ιστιο-δρομικός, ιστιο-δρομώ* (αρχ.) – *ιστιο-πλοΐα* (λόγ. [1886]), *ιστι-ο-πλόος, ιστιο-πλοϊκός, ιστιο-πλοώ* (λόγ. [1890]) – *ιστιο-σανίδα* (απόδ. τού αγγλ. *surfboard*) – *ιστιο-φόρο* (ουδ. τού ελνστ. *ἱστιοφόρος*) κ.ά.

ιστόγραμμα

< *ιστό(ς)* + *γράμμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *histogram*.

ιστολογία «ιατρικός κλάδος»

λόγ. [1863], < *ιστό(ς)* + *-λογία* < *λέγω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *histologie*.

ιστορία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἱστορία* < *ἵστωρ, -ορος* «γνώστης (κυρ. τού νόμου, κριτής), κάτοχος, εκπαιδευμένος (σε κάτι)» < **Fίδ-τωρ* (με παραγ. τέρμα *-τωρ*) < θ. **Fιδ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *εἶδ-ος* (βλ.λ.) και στο αρχ. *οἶδ-α* «γνωρίζω, ξέρω». Μέσω τού λατ. *historia* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *history / story* (ας σημειωθεί ότι οι λ. προήλθαν από το ελληνογενές λατ. *historia* μέσω δύο παλ. γαλλ. τύπων: *histoire* και *estorie* αντίστοιχα), γαλλ. *histoire*, ιταλ. *storia* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γνώση, μάθηση μέσω έρευνας ή ερωτήσεων» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.96: *ἐξέργομαι ἐς ἱστορίης λόγον*) → ήδη αρχ. σημ. «γνώση, πληροφορίες (που αποκτήθηκαν με τον παραπάνω τρόπο)» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 144: *μεγάλ' ὠφελήσεσθε πρὸς ἱστορίαν τῶν κοινῶν*) → ήδη αρχ. σημ. «διήγηση, αφήγηση (γραπτή ή προφορική)» (πβ. Αριστ. *Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ.* 844a: *ὡς ἀναγέγραπται ἐν ταῖς Φοινικικαῖς ἱστορίαις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιστόρημα < ελνστ. *ἱστόρη-μα* < αρχ. *ἱστορ-ῶ (-έω)*

ιστόρηση < μεσν. *ἱστόρη-σις* < αρχ. *ἱστορ-ῶ (-έω)*

ιστορίζω < μεσν. *ἱστορ-ίζω*

ιστορικός < αρχ. *ἱστορ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Σοφ.* 267d.9-e.2: *τὴν μὲν μετὰ δόξης μίμησιν δοξομιμητικὴν προσείπωμεν, τὴν δὲ μετ' ἐπιστήμης ἱστορικήν τινα μίμησιν*]. Ο ουσιαστικοπ. τύπος *ἱστορικός* «συγγραφέας ιστορίας» απαντά ήδη στον Αριστοτέλη

ιστορικ-ότητα, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Historizität*

ιστορ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Historismus*

ιστορώ < αρχ. *ἱστορ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 632: *τὴν τῆσδε πρῶτον ἱστορήσωμεν νόσον*] < *ἵστωρ, -ορος* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. ιστοριο-: *ιστοριο-γραφία* (ελνστ.), *ιστοριο-γραφικός* (ελνστ.), *ιστοριο-γράφος* (ελνστ.) – *ιστορι-ο-δίφης* (λόγ. [1861]), *ιστοριο-διφικός* – *ιστοριο-κρατία* κ.ά.

-ιστορώ, -ιστόρηση: *αν-ιστορώ, εξ-ιστορώ* – *αν-ιστόρηση, εξ-ιστόρηση*.

ιστός «στύλος, κατάρτι – αργαλειός – δίχτυ αράχνης»

< αρχ. *ἱστός* (ήδη μυκ. επίθ. *i-to-we-sa*: **ἱστό-Fεσσα*), που παρουσιάζει όμοια μορφολ. δομή με το λατ. *si-st-ō* «στήνω, στηρίζω» και προέρχεται από το θ. τού ρ. *ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. ιστο-: *ιστό-γραμμα* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ιστο-θεραπεία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ιστο-καλλιέργεια* (απόδ. ξέν. όρου), *ιστο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ιστο-λογικός* (λόγ. [1874]), *ιστο-λόγιο* (απόδ. τού αγγλ. *blog*), *ιστό-λυση* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

-ιστος παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα υπερθ. βαθμού (π.χ. *ἄρ-ιστος, μέγ-ιστος, κάκ-ιστος*) < Ι.Ε. **-isto-*, που απαντά και σε άλλες γλώσσες, π.χ. αβεστ. *maz-išta-* «μέγιστος», γοτθ. *-ists*.

ιστοσελίδα

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *webpage* < *web* (< φρ. *World Wide Web* «παγκόσμιος ιστός») + *page* «σελίδα».

ισχαιμία «διακοπή τής ροής τού αίματος»
λόγ. [1861], < ελνστ. *ἴσχαιμ(ος)* «αυτός που εμποδίζει τη ροή τού αίματος, την αιμορραγία» (με παραγ. τέρμα *-ία*) < αρχ. *ἴσχω* «εμποδίζω, αναχαιτίζω, σταματώ» (< **σί-σχ-ω*, αναδιπλ. τύπος τού θ. που απαντά στον αόρ. β΄ *ἔ-σχ-ον* τού ρ. *ἔχω*, βλ.λ.) + *-αιμ(ος)* < αρχ. *αἷμα* (βλ.λ.). Ο ιατρ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ischémie*.

ισχίο «γοφός»
< αρχ. *ἰσχίον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 305-6: *τῷ βάλεν Αἰνείαο κατ' ἰσχίον ἔνθά τε μηρὸς ἰσχίῳ ἐνστρέφεται*], που συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἴσχι· ὀσφύς*, όπου μάλλον διασώζεται αρχαϊκός τύπος τής λ. (πβ. αρχ. *ἄλφι, μέλι*). Η περαιτέρω συσχέτιση με το επίθ. *ἰσχνός* (βλ.λ.) είναι εξαιρετικά αμφίβολη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισχιακός < ελνστ. *ἰσχι-ακός*.
ΣΥΝΘ. ισχι-αλγία, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Ischialgie*.

ισχνός
< αρχ. *ἰσχνός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 665e.8: *ἰσχνοί τε καὶ ἄσιτοι ἀναγκάζοιντο ᾄδειν οἱ τοιοῦτοι*] < **σι-σχ-νός* (με ανομοίωση τού δασέος), πιθ. < Ι.Ε. **si-sq-* «ξηραίνω – εξασθενίζω» || μέσο ιρλ. *sesc* «ξηρός», λατ. *siccus* (> γαλλ. *sec*, ισπ. *seco*) || αρχ. *ἰσχάς, -άδος* «ξερό σύκο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισχνότητα < αρχ. *ἰσχν-ότης, -ότητος*
ισχναίνω < αρχ. *ἰσχν-αίνω*
ίσχναναση < ελνστ. *ἴσχναν-σις* < αρχ. *ἰσχναίνω*.
ΣΥΝΘ. απ-ίσχνανση (λόγ. [1891]), **κάτ-ισχνος** (ελνστ.), **κατ-ίσχνανση**.

ισχυρίζομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ἰσχυρίζομαι* < επίθ. *ἰσχυρ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω (-ομαι)*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ενισχύομαι, ενδυναμώνομαι» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 489c: *τῷ σώματι ἰσχυρίσασθαι*) → ήδη αρχ. σημ. «έχω ισχυρή άποψη, εμμένω σε γνώμη μου, υποστηρίζω» (πβ. Αριστ. *Ζῴων Ἱστ.* 580b: *φασὶ δέ τινες καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι...*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισχυρισ-μός, λόγ. [1871].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
ισχυρίζομαι
Η ετυμολογική αρχή τής λεξης ***ισχυρίζομαι*** είναι η λέξη ***ἰσχυρός***. Αρχικά *ισχυρίζομαι* σήμαινε «γίναμαι ισχυρός – ισχυροποιώ τη θέση μου». Στον Ξενοφώντα π.χ. διαβάζουμε για σίδηρο *«ὑφ' ἵππων ἰσχυριζόμενον»*, δηλαδή που ωθείται (προς τους εχθρούς) με την ορμή των αλόγων. Αργότερα η λέξη απέκτησε τη σημασία «υποστηρίζω κάτι με επιμονή», με μεταβατικό ίσως στάδιο τη σημασία «χρησιμοποιώ ή δείχνω την ισχύ μου» (όπως φαίνεται στον Αριστοτέλη, ο οποίος επιχειρηματολογώντας για το αν είναι χειρότερα να σκοτώσεις γυναίκα από το να σκοτώσεις άνδρα λέει: *οὐ νεανικὸν τὸ ἰσχυρίζεσθαι πρὸς τὸ πολὺ ἧττον* «δεν είναι ωραίο να ασκείς τη δύναμή σου στο πολύ κατώτερο»). Φαίνεται λοιπόν ότι η επιμονή στη γνώμη θεωρήθηκε τρόπος επιβολής στον άλλον, τρόπος να χρησιμοποιήσει κανείς την ισχύ του, για να νικήσει. Παρόμοια ιδέα αποτυπώνουν οι σύγχρονες και παλαιότερες παρομοιώσεις τού διαλόγου με μάχη, όπου ο ένας πάντα νικάει ή χάνει. Στο λεξικό τού Ησυχίου (5ος αι.) συνώνυμο τής λέξης είναι το ρήμα *βεβαιοῦμαι*, ενώ στη Σούδα (10ος αι.) το σύνθετο *διαβεβαιοῦμαι*.
Στη Νέα Ελληνική, ωστόσο, το ρήμα δεν έχει τόσο τη σημασία τής έντονης βεβαιότητας και τής ισχύος που τη συνοδεύει, αντίθετα εκφράζει επιφύλαξη για την αλήθεια των λεγομένων αυτού που ισχυρίζεται κάτι (π.χ. *δεν ήταν παρών την ώρα τού εγκλήματος, αυτό τουλάχιστον ισχυρίζεται*). Συνεπώς, είναι περισσότερο συνώνυμο τού ρήματος *διατείνομαι* παρά τού *διαβεβαιώνω*.

ισχυρός
< αρχ. *ἰσχυρός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < *ἰσχύς, -ύος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-υρός*, πβ. κ. *ὀχυρός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ισχυρίζομαι*.
ΣΥΝΘ. ισχυρο-: *ισχυρο-γνώμων* (αρχ.), *ισχυρογνωμοσύνη* (ελνστ.), *ισχυρο-ποιώ* (ελνστ.), *ισχυροποίηση* (ελνστ.) κ.ά.
αν-ίσχυρος (αρχ.), **παν-ίσχυρος** (ελνστ).

ισχύς
< αρχ. *ἰσχύς, -ύος* (ήδη μυκ. σύνθ. *i-su-ku-wo-do-to*: **ἰσχυο-δοτος*). Ο μυκ. τύπος αποδεικνύει ότι η λ. δεν έχει αρχικό δίγαμμα και επομένως δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχαϊκό συνώνυμο *(F)ίς* (πβ. λατ. *vis* «δύναμη, ισχύς»). Περισσότερο πιθ. είναι η υπόθεση τού Antoine Meillet, ότι η *ἰσχύς* εμφανίζει *ἰ-* προθεμ. και θ. *σχ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *ἔχω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ισχύω < αρχ. *ἰσχύ-ω* «είμαι δυνατός (στο σώμα) – έχω δύναμη». Ήδη αρχ. είναι η σημ. «έχω ισχύ, εγκυρότητα, ικανότητα να επιβάλω» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 621: *ὅρκος γὰρ οὔτι Ζηνὸς ἰσχύει πλέον*).
ΣΥΝΘ. κατ-ισχύω (ελνστ.), **υπερ-ισχύω** (ελνστ.).

ίσωμα → **ίσος**

ισώνω → **ίσος**

ίσως
ΕΤΥΜ. < αρχ. επίρρ. *ἴσως* < επίθ. *ἴσος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξίσου, με τον ίδιο τρόπο» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 805a: *τοῖς ἀνδράσιν ἴση προστεταγμένη ἴσως ἀσκεῖται*) → ήδη αρχ. σημ. «πιθανώς, ενδεχομέ-

νως» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ζεύγ.* 24: *ἴσως μὲν οὖν ἀνόητόν ἐστιν ἁπάντων τῶν εἰρημένων φροντίζειν*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ίσως

Στοιχεία από διάφορες γλώσσες αποδεικνύουν ότι εκφράσεις που σημαίνουν φυσική ομοιότητα οδηγούνται συχνά στη δήλωση τής πιθανότητας (πβ. αγγλ. *like* «όμοιος, ίδιος» – *likely* «πιθανός – πιθανώς»), όπως επιμαρτυρείται από την ιστορία τού επιρρ. ***ίσως***. Η εξήγηση βρίσκεται στη λειτουργία τής οράσεως ως κύριας πηγής δεδομένων για τον κόσμο. Το επίρρ. *ίσως* αρχικώς αναφερόταν στην ομοιότητα μεταξύ δύο αντικειμένων / οντοτήτων τού εξωτερικού κόσμου, βαθμηδόν όμως δήλωσε επίσης την ομοιότητα μεταξύ τής εξωτερικής πραγματικότητας και εκείνης που είχε κατά νου ο ομιλητής. Αυτό σημαίνει ότι ο ομιλητής συγκρίνει την εξωτερική πραγματικότητα με στοιχεία που ανήκουν στο σύνολο των εμπειριών του και κατόπιν εκφράζει την πιθανότητα ή τη δυνατότητα. Παρόμοια πορεία συναντούμε στο επίρρ. ***όμως*** (βλ.λ.).

Ιταλία

< αρχ. *Ἰταλία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], πιθ. ιλλυρικής αρχής. Ορισμένοι το συσχετίζουν με την αρχαϊκή λατ. ονομασία *Vitalia*, την οποία παράγουν από το ουσ. *vitulus* «μοσχάρι» (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *Ἰταλός· Ῥωμαῖος, ταῦρος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Ιταλός < ελνστ. *Ἰταλός* (υποχωρητ.) < αρχ. *Ἰταλία*
ιταλικός < αρχ. *Ἰταλ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
Ιταλιώτης < αρχ. *Ἰταλ-ιώτης* «Έλληνας κάτοικος τής Ιταλίας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. ιταλο-: *ιταλο-μαθής, ιταλό-φωνος* κ.ά.

ιταμός

«προκλητικός, αυθάδης»

< αρχ. *ἰταμός* [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ἴτ(ης)* «ορμητικός – αυθάδης, προπετής» + παραγ. τέρμα *-αμός* (πβ. κ. *ποτ-αμός, ουλ-αμός*). Το ουσ. *ἴτης* (με παραγ. τέρμα *-της*) εμφανίζει θ. *ἰ-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *εἶμι* «έρχομαι – πηγαίνω, θα πάω», πβ. πληθ. *ἴ-μεν, ἴ-τε, ἴ-ᾱσι*, απρφ. *ἰ-έναι*, μτχ. *ἰ-ών* (βλ.λ. *ιόν*), *ἰ-σθμός*, σύνθ. *προσ-ι-τός, ἐξ-ίτ-ηλος, εἰσ-ι-τήριο(ν)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιταμότητα < αρχ. *ἰταμ-ότης, -ότητος*, αρχική σημ. «πρωτοβουλία – τολμηρότητα». Ήδη από την ελληνιστική εποχή η λ. χρησιμοποιείται με τη μειωτ. σημ. «αναισχυντία, αλαζονεία – απερίσκεπτη τόλμη» (πβ. Πλουτ. *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων* 554.F.5: *ἡ γὰρ ἰταμότης ἐκείνη καὶ τὸ θρασὺ τῆς κακίας ἄχρι τῶν ἀδικημάτων ἰσχυρόν ἐστι καὶ πρόχειρον*).

-ιτζής → -τζής

-ίτης παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, επαυξημένη μορφή τού επιθήματος *-της* (βλ.λ.), το οποίο εμφανίζεται προσκολλημένο σε ουσ., π.χ. *πολ-ίτης, όπλ-ίτης, τεχν-ίτης*. Το επίθημα πέρασε ως δάνειο σε διάφορες γλώσσες, αρχικώς μέσω ελληνογενών όρων: αγγλ. και γαλλ. *-ite* (π.χ. γαλλ. *graf-ite* «γραφίτης», αγγλ. *dynam-ite* «δυναμίτης»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-ίτικος, ν.ελλ. παραγ. τέρμα, < *-ίτ(ης)* + *-ικος*, που συνάντεται σε επίθ. και δηλώνει ιδιότητα (π.χ. *παλαιομοδ-ίτικος*) ή καταγωγή (π.χ. *μακεδον-ίτικος*).

ιτιά

< αρχ. *ἰτέα* (με συνίζηση, ήδη μεσν. *ἐτιά*) < **Fιτ-έα* (το δίγαμμα επιβεβαιώνεται από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *γιτέα· ἰτέα*) < θ. **wī-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wei-* «κάμπτω, λυγίζω» || λατ. *vitus* «πλεγμένο στεφάνι», *vīmen, -inis* «λυγαριά» (> γαλλ. *vime*, ιταλ. *vimine*), λιθ. *vijù* «στρέφω», αρχ. γερμ. **wībja* «λυγαριά» (> γερμ. *Weide*, αγγλ. *withy*, σουηδ. *vide*) || αρχ. *ἴτυς, -υος* «πλεγμένο στεφάνι».

-ίτιδα κ. -ίτις παραγ. τέρμα

αρχ., θηλ. τού παραγ. τέρματος *-ίτης* (βλ.λ.), που εμφανίζεται αρχικά σε λ. οι οποίες δηλώνουν ασθένεια (πβ. αρχ. *ἀρθρ-ῖτις, νεφρ-ῖτις, πλευρ-ῖτις*, ελνστ. *ἡπατ-ῖτις*) και κατόπιν πέρασε σε διάφορες γλώσσες, αρχικώς μέσω ελληνογενών όρων (π.χ. γαλλ. *méning-ite* «μηνιγγίτιδα», αγγλ. *bronch-itis* «βρογχίτιδα») και επεκτάθηκε σε ποικίλης προελεύσεως λέξεις που εντάχθηκαν στην Ελληνική ως μεταφρ. δάνεια (π.χ. γαλλ. *appendic-ite* «σκωληκοειδίτιδα»).

-ίτσα παραγ. τέρμα

μεσν. < υποκορ. τέρμα *-ίτσι(ν)* < *-ίκι(ν)* (με τσιτακισμό) < ελνστ. *-ίκιον* (π.χ. μεσν. *κορ-ίτσι(ν)* < ελνστ. **κορ-ίκιον*, υποκορ. τού αρχ. *κόρη*, μεσν. *μανν-ίτσα*, θηλ. τού **μανν-ίκιν*, υποκορ. τού ελνστ. *μάννα*). Το επίθημα επεκτάθηκε σε πλήθος λέξεων, καθώς και σε ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια, συμπίπτοντας με μερικά κυριωνύμια σλαβ. αρχής (πβ. *ελ-ίτσα, γουλ-ίτσα – Ελεν-ίτσα, Ζω-ίτσα – Καρδ-ίτσα* < σλαβ. *Gordica* με παρετυμολ. σύνδεση προς τη λ. *καρδιά*).

ιχθύς

< αρχ. *ἰχθῦς, -ύος* < *ἰ-* προθεμ. + Ι.Ε. **gh-ū-* «ψάρι» || αρμ. *jukn*, λιθ. *žuvìs*, λετ. *zuvs*. Έχει προταθεί επίσης η ανάλυση **ud-ghū-* (με ανομοίωση), όπου **ud-* «ύδωρ» και **gh-ū-* «ψάρι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιχθυακός < ελνστ. *ἰχθυ-ακός*
ιχθυηρός < αρχ. *ἰχθυ-ηρός* < *ἰχθῦ(ς)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *ανθ-ηρός*

ιχθύ-ωση, λόγ. [1866], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ichtyose*.
ΣΥΝΘ. ιχθυ(ο)-: *ιχθυ-αγορά, ιχθυ-άλευρο* (απόδ. τού γαλλ. *farine de poisson*), *ιχθυ-έλαιο* (λόγ. [1852], απόδ. τού γαλλ. *huile de poisson*), *ιχθυο-δεξαμενή, ιχθυο-καλλιέργεια* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *pisciculture*), *ιχθυο-κιβώτιο, ιχθυο-κλωβός, ιχθυό-κολλα* (ελνστ.), *ιχθυο-παραγωγή* (λόγ. [1893]), *ιχθυ-ο-πονία, ιχθυο-πωλείο* (ελνστ.), *ιχθυό-σκαλα, ιχθυο-τροφείο* (ελνστ.), *ιχθυο-φαγία* (ελνστ.) κ.ά.

ιχνεύω → ίχνος

ιχνηλατώ
«αναζητώ και ακολουθώ τα ίχνη κάποιου»
< ελνστ. *ἰχνηλατῶ (-έω)* < *ἰχνηλάτ(ης)* < αρχ. *ἴχν(ος)* + λεξικό επίθημα *-ελά(της)* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιχνηλασία < ελνστ. *ἰχνηλασ-ία*
ιχνηλατικός < ελνστ. *ἰχνηλατ-ικός* < *ἰχνηλάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ιχνηλασιμ-ότητα (< **ιχνηλάσ-ιμος* < *ιχνηλασ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *traceability*.

ίχνος
< αρχ. *ἴχνος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* β 406: *ὁ δ' ἔπειτα μετ' ἴχνια βαῖνε θεοῖο*], αγν. ετύμου, λ. με παραγ. τέρμα *-νος* (πβ. αρχ. *σμῆ-νος, κτῆ-νος, θρό-νος*). Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το αρχ. *οἴχομαι* «φεύγω», ενώ ελάχιστα πιθ. θεωρείται η ένταξη τού ρ. *ἰχανάω* «επιθυμώ» στην ίδια λεξιλογική οικογένεια.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιχνεύω < αρχ. *ἰχν-εύω*
ιχνευτής < αρχ. *ἰχνευ-τής* < *ἰχνεύω*.
ΣΥΝΘ. ιχνο-: *ιχνο-γράφημα* (λόγ. [1863]), *ιχνο-γράφηση* (λόγ. [1843]), *ιχνο-γραφία* (ελνστ.), *ιχνο-γραφώ* (λόγ. [1856]) κ.ά.
-ιχνεύω (και τα παράγωγα αυτών): *αν-ιχνεύω* (βλ.λ.), *αν-ίχνευση, αν-ιχνευτής, αν-ιχνευτικός*.

ιχώρ
«πύον – (μυθ.) το αίμα των θεών»
< αρχ. *ἰχώρ, -ρος*, για το οποίο έχουν προταθεί συνδέσεις με το σπάνιο ουσ. *ἶχαρ* «επιθυμία, πλεονεξία», με το αρχ. *ἰκμάς, -άδος* (βλ.λ. *ικμάδα*), καθώς και με το χεττ. *ešḫar*. Καμία από τις υποθέσεις αυτές δεν είναι πειστική.

ιώβειος
λόγ. [1897], < ελνστ. *Ἰώβ* (με παραγ. τέρμα *-ειος*), όπως απαντά στο φερώνυμο βιβλίο τής Π.Δ., < εβρ. *Iyyōbh*, πιθ. σημ. «αντικείμενο εχθρότητας, καταδίωξης».

ιωβηλαίο
«πεντηκονταετηρίδα»
< ελνστ. *ἰωβηλαῖον* (ενν. *ἔτος*) < εβρ. *yōbēl*, που πιθ. προέρχεται από ρίζα με σημ. «φυσώ (κέρατο κριαριού ως σάλπιγγα)» ή, κατ' άλλη άποψη, «άφεση, απελευθέρωση».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Ιωβηλαίο
Το ***Ιωβηλαίο*** αποτελούσε διευθέτηση τού Μωσαϊκού Νόμου (Π.Δ., Λευιτικόν, κεφ. 25), κατά την οποία κάθε πενήντα χρόνια απελευθερώνονταν οι δούλοι, χαρίζονταν τα χρέη και επιστρέφονταν τα κτήματα στον αρχικό τους κάτοχο.

ιώδης → ιώδιο

ιώδιο
λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *iode*, που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *ἰώδης* (αρχική σημ. «χαλκοπράσινος», που προέρχεται από το ουσ. *ἰός*), επειδή το εν λόγω επίθετο παρασυνδέθηκε προς το αρχ. *ἴον* «μενεξές», ο δε ατμός τού ιωδίου έχει το χρώμα τού μενεξέ, τής βιολέτας.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ιώδιο
Το 1811 ο Γάλλος χημικός Bernard Courtois (1777-1838), δουλεύοντας με στάχτη από θαλάσσια φύκια, παρήγαγε μια μελανόμορφη σκόνη που όταν θερμαινόταν έβγαζε ατμούς στο χρώμα τής βιολέτας. Το 1813 ο Γάλλος Joseph Louis Gay-Lussac (1778-1850) απέδειξε ότι η παραπάνω σκόνη αποτελούσε νέο χημικό στοιχείο και το ονόμασε με ελληνογενή όρο, κατά τη συνήθεια των επιστημόνων εκείνης τής εποχής: ***iode***, λόγω των ατμών που είχαν το χρώμα τής βιολέτας (< αρχ. ***ἴον*** «βιολέτα»), πιθ. από παρασύνδεση με το ελνστ. ***ἰώδης*** «χαλκοπράσινος, στο χρώμα τής σκουριάς, δηλητηριώδης» (< αρχ. *ἰός*), σύγχρονη σημασία «βιολετής», ή με το αρχ. ***ἰοειδής*** «βιολετής» (< αρχ. *ἴον*). Η λ. καταγράφεται στα Ελληνικά το 1840 ως ***ἰώδιον*** (πβ. ιταλ. ***iodio***), δίνοντας εν συνεχεία πολλά σύνθετα και παράγωγα: *ἰωδικός, ἰωδίζειν, ἰωδιοβολία, ἰωδιούχος* κ.ά. Από το γαλλ. *iode* έπλασε ακολούθως ο Βρετανός χημικός Sir Humphry Davy τον αγγλικό όρο ***iodine***.

Ίωνες
< αρχ. *Ἴωνες* / (επικ.) *Ἰάονες* < **Ἰᾱϝονες* (μυκ. *i-a-wo-ne*). Η ονομασία αυτή, άγνωστης ακόμη ετυμολογίας, πέρασε και σε διάφορες ανατολικές γλώσσες πβ. εβρ. *jāwān*, αιγυπτ. *jwn(n)'*, αρχ. περσ. *yauna* (πβ. επίσης τουρκ. *Yunan* «Έλληνας»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ιωνικός < αρχ. *ἰων-ικός*
Ιωνία < αρχ. *Ἰων-ία*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
Ίωνες
Το εθνωνύμιο ***Ίωνες*** (και ***Ἰάονες***· η λ. απαντά ήδη στα Μυκηναϊκά, ενώ η αναγωγή τού εθνωνυμίου

στον Ίωνα, γενάρχη των Ιώνων, δεν ερμηνεύει την προέλευσή της) χρησιμοποιήθηκε ήδη στην Αρχαιότητα γενικά για τους Έλληνες, π.χ. *παῖς ἐμὸς στείλας στρατὸν Ἰαόνων γῆν οἴχεται* (μιλά η μητέρα τού Ξέρξη, Αισχύλου *Πέρσαι*). Οι *Ίωνες* ήταν το πρώτο ελληνικό φύλο με το οποίο έρχονταν σε επαφή οι ασιατικοί λαοί, οπότε ήταν φυσικό να αποκαλέσουν όλους τους Έλληνες με το όνομα των Ιώνων. Το ίδιο ισχύει και για τους Τούρκους, οι οποίοι χρησιμοποιούν το όνομα ***Yunan*** για τον Έλληνα και ***Yunanistan*** για το ελληνικό κράτος (δηλ. «Ίωνας» και «κράτος των Ιώνων»). Μάλιστα, ονομάζουν ***Rum*** (δηλ. ***Ρωμιούς***) τους Έλληνες τής Τουρκίας, για να τους αντιδιαστείλουν προς τους Έλληνες τού ελληνικού κράτους. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρωμιός*.

ίωση

< *ι(ός)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *virose*, αγγλ. *virosis* (< *virus* «ιός»).

ιώτα

< αρχ. *ἰῶτα (τό)*, σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *yōdh* «χέρι», όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. Το γράμμα *ι* είχε στην αρχ. γλώσσα ημιφωνική αξία, δηλ. προφερόταν [i] ή [j] ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον, απηχώντας έτσι τη σημιτική του προέλευση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ιωτακισμός

μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *iotacismus* «προφορά των αρχ. φθόγγων *η, υ, ει, οι, υι* ως [i]», που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *ἰωτακισμός*, το οποίο όμως σήμαινε «επανάληψη τού φθόγγου *ι*». Ο γλωσσολογικός όρος περιγράφει τη σημαντική αυτή αλλαγή στην προφορά και στο φωνολογικό σύστημα τής Ελληνικής, η οποία ξεκίνησε από την ύστερη Αρχαιότητα και ολοκληρώθηκε κατά την ελληνιστική εποχή (με την εξαίρεση τού φθόγγου [ü], ο οποίος υπέστη ιωτακισμό μόλις τον 10ο αι. μ.Χ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ελληνικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ιωτακ-ιστής

ιωτακιστ-ικός < *ιωτακιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

-ιώτης παραγ. τέρμα

αρχ., επαυξημένη μορφή τού επιθήματος *-ώτης* (βλ.λ.), που αρχικώς μαρτυρείται σε λ. οι οποίες παρουσιάζουν φωνήεν *-ι* στη θεματική βάση, π.χ. αρχ. *ἰδι-ώτης* (< *ἴδ-ιος*), *στρατι-ώτης* (< *στρατ-ιά*), *Σικελι-ώτης* (< *Σικελ-ία*). Κατόπιν αυτονομήθηκε και επεκτάθηκε σε άλλες λέξεις, π.χ. *νησ-ιώτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-ιώτ-ικος < *-ιώτ(ης)* + *-ικος*, π.χ. *νησιώτ-ικος*.

Κ

κάβα
< ιταλ. *cava* < λατ. *cava* «κοιλότητα», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *cavus* «κοίλος». Ήδη από τον 13ο αι. η ιταλ. λ. συναντάται με τη σημ. «υπόγειος χώρος στον οποίο φυλάσσεται το κρασί».

καβαλάρης
< μεσν. *καβαλ(λ)άρης* < ελνστ. *καβαλλάριος* < υστλατ. *caballarius* «ιππέας» < λατ. *caballus* «ίππος», από όπου το ελνστ. *καβάλλης*, για το οποίο ο λεξικογράφος Ησύχιος σημειώνει: *καβάλλης· εργάτης ίππος*. Το λατ. *caballus* (> γαλλ. *cheval*, ιταλ. *cavallo* «άλογο») σήμαινε αρχικά το «άλογο μεταφοράς», αλλά αργότερα δήλωσε γενικότερα τον «ίππο», αντικαθιστώντας την κλασική λατ. λέξη *equus*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καβάλα < μεσν. *καβάλ(λ)α* «ιππασία – ζώο για ιππασία» < μεσν. λατ. *caballa* < λατ. *caballus* (> ελνστ. *καβάλ(λ)ης* «ίππος»)
καβαλαρία < μεσν. *καβαλ(λ)αρία* «ιππικό – κτηματική περιοχή που ανήκει σε ιππότη» < βεν. *cavalaria* < υστλατ. *caballarius* «ιππέας»
καβαλώ < μεσν. *καβαλ-ῶ* < *καβάλ(λ)α*
καβαλικεύω < μεσν. *καβαλ(λ)ικ-εύω* < υστλατ. *caballicare*
καβαλίκεμα < μεσν. *καβαλ(λ)ίκε(υ)-μα* < *καβαλ(λ)ικεύω*
καβαλίνα < μεσν. *καβαλ(λ)ίνα* «περίττωμα αλόγου», ουσιαστικοπ. θηλ. τού λατ. επιθ. *caballinus* < *caballus* «ίππος».

καβαλέτο «τρίποδας ζωγραφικής»
< βεν. *cavaletto*, υποκορ. τού *cavallo* «άλογο» (μτφ. σημ.) < λατ. *caballus*.

καβαλιέρος
μεσν., αρχική σημ. «ιππότης», < βεν. *cavalier* < υστλατ. *caballarius* «ιππέας» (πβ. γαλλ. *chevalier*) < λατ. *caballus* «ίππος». Βλ.λ. *ιππότης*.

καβαλικεύω → καβαλάρης

καβαλίνα → καβαλάρης

καβαλισμός «σύστημα μυστικιστικής ραββινικής φιλοσοφίας»
μεταφορά τού γαλλ. *cabalisme* < μεσν. λατ. *cabbala* < εβρ. *qabbālā'* «παράδοση». Η λ. απλογραφείται με ένα *-β-* ως ξένος όρος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καβαλ-ιστής, λόγ. [1855], μεταφορά τού γαλλ. *cabaliste*
καβαλιστ-ικός, λόγ. [1863], μεταφορά τού γαλλ. *cabalistique*.

καβάλος
< ιταλ. *cavallo* «άλογο» (μτφ. σημ.) < λατ. *caballus*.

καβάτζα
αβεβ. ετύμου, χωρίς ικανοποιητική μέχρι τώρα ερμηνεία. Ίσως συνδ. με το ιταλ. *gavazzare* «γλεντώ ξέφρενα, οργιάζω» (παλ. ιταλ. *gavazza*) ή, κατ' άλλη άποψη, με το ιταλ. *gavetta* «καραβάνα, γαβάθα» < λατ. *gabat(h)a* «ξύλινο σκεύος φαγητού».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καβατζάρω, μεταφορά τού ιταλ. **cavazzare* (< *cavo* «κάβος») ➞ Η σημ. «αποθηκεύω» πιθ. με επίδρ. τού τύπου *καβάτζα*.

καβγάς
μεσν. < τουρκ. *kavga*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καβγαδ-ίζω
καβγάδισ-μα < *καβγάδισ-* (*καβγαδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
καβγατζής, μεταφορά τού τουρκ. *kavgaci* < *kavga*
καβγατζ-ήδικος < *καβγατζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*.

καβίλια «ξυλόκαρφο – ναυτικό εργαλείο»
< ιταλ. *caviglia* < προβηγκ. *cavilha* < υστλατ. *cavīcla* < **clavīcula*, υποκορ. τού λατ. *clāvis* «κλειδί».

κάβος[1] «ακρωτήριο»
μεσν. < παλ. ιταλ. *cavo* «άκρο, κεφαλή» (μτφ. σημ., σύγχρ. ιταλ. *capo*) < λατ. *caput, -itis*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η)*.

κάβος[2] «καραβόσχοινο»
μεσν. < ιταλ. *cavo*, πιθ. < γενουατ. *cavo*, στη σημ. «άκρη τού σχοινιού», < λατ. *caput, -itis* «κεφάλι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η)*.

καβούκι
< τουρκ. *kabuk* «όστρακο, κέλυφος».

κάβουρας
μεσν. < *κάβουρος* (πβ. ελνστ. *καβουρᾶς* «αλιέας καβουριών»), πιθ. < αρχ. *κάραβος* «καραβίδα», με αντιμετάθεση των συμφώνων και επίδρ. τού συνωνύμου αρχ. *πάγουρος* «κάβουρας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καβούρι < μεσν. *καβούρ-ι(ον)*, υποκορ. τού *κάβουρος*
καβουρ-ίνα.
ΣΥΝΘ. **καβουρο-**: *καβουρο-λόγος* (β΄ συνθ. < *λέγω* «συλλέγω, συγκεντρώνω»), *καβουρο-μάννα*.

καβουρδίζω → καβουρντίζω

καβουρμάς
< τουρκ. *kavurma* «τσιγαρισμένο κρέας».

καβουρντίζω
μεταφορά τού τουρκ. *kavurd(um)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), που αποτελεί τον αόρ. τού ρ. *kavurmak* «καβουρντίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καβούρντισ-μα
καβουρντισ-τός
καβουρντισ-τήρι < *καβουρντισ-* (*καβουρντίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *ποτισ-τήρι*, *σκαλισ-τήρι*.

καγιάκ
< αγγλ. *kayak* < *qayaq*, λ. των Εσκιμώων.

καγιανάς «ομελέτα με ντομάτες»
< τουρκ. *kaygana* < περσ. *xāy(a)gīna* «ομελέτα» < *xāyā* «αβγό».

καγκελάριος
< όψιμο ελνστ. *καγκελ(λ)άριος* < υστλατ. *cancellarius* «Ρωμαίος δικαστικός κλητήρας» < λατ. *cancelli*, *-ōrum* «κάγκελα, κιγκλίδωμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καγκελαρία < μεσν. *καγκελαρ-ία* «γραμματεία τής διοίκησης, γραμματεία ξένης πρεσβείας» < μεσν. λατ. *cancellaria* < υστλατ. *cancellarius* (βλ. ανωτέρω) → Ως σύγχρ. όρος τής πολιτικής αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Kanzlei*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
καγκελάριος
Τόσο το υστλατ. *cancellarius* όσο και το όψιμο ελνστ. ουσ. ***καγκελ(λ)άριος*** (στις πρώτες εμφανίσεις του στην Ελληνική) δηλώνουν τον δικαστικό κλητήρα που στεκόταν στο κιγκλίδωμα μεταξύ τού ακροατηρίου και τής έδρας και από εκεί κοινοποιούσε τις εντολές και αποφάσεις. Στο Βυζάντιο η λ. δηλώνει ανώτερο κρατικό αξιωματούχο, προϊστάμενο ή επόπτη άλλων (π.χ. *ὁ καγκελλάριος τῶν σεκρέτων*, Κωνστ. Πορφυρ.). Σε διάφορες γλώσσες οι λέξεις που προήλθαν από το υστλατ. *cancellarius* απέκτησαν τη σημασία «προϊστάμενος ανωτάτης αρχής» (πβ. γερμ. *Kanzler*).

κάγκελο
< ελνστ. *κάγκελ(λ)ος (ὁ)* / *κάγκελ(λ)ον (τό)* < λατ. *cancellus*, κυρ. πληθ. *cancelli*, *-ōrum* «κάγκελα, κιγκλίδωμα». Χαρακτηριστικός είναι ο ακόλουθος ορισμός τού 6ου αι.: Λαυρ. Λυδ., *Περὶ ἀρχῶν* 190: *κάγκελλον αὐτὸ οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσιν ὑποκοριστικῶς, ἀντὶ τοῦ δικτύδιον, ὅτι πρωτοτύπως κάγκρους αὐτοὶ τὰ δίκτυα λέγουσιν, ὑποκοριστικῶς δὲ καγκέλλους*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καγκελωτός < ελνστ. *καγκελ(λ)-ωτός* (πβ. Πολυδ. *Ὀνομαστ.* 8.124: *αἱ μὲν οὖν τῶν δικαστηρίων θύραι κιγκλίδες ἐκαλοῦντο, ἃς οἱ Ῥωμαῖοι καγκελλωτὰς λέγουσιν*).
ΣΥΝΘ. **καγκελό-**: *καγκελό-πορτα*, *καγκελό-φρακτος*.

καγκουρό
< γαλλ. *kangourou* / *kanguroo* < αγγλ. *kangaroo*, πιθ. < *ganurru*, λ. των Αβοριγίνων (ιθαγενών) τής Αυστραλίας. Σύμφωνα με δημοφιλή παρετυμολογία, η λ. προήλθε από τη φρ. *ka guro* «δεν ξέρω», με την οποία απάντησε ένας ιθαγενής στον Άγγλο πλοίαρχο James Cook το 1770, όταν ρωτήθηκε ποιο είναι το όνομα τού ζώου.

καγχάζω
αρχ., αναδιπλ. τύπος τού ηχομιμητ. θ. *χα-*, που δηλώνει τον ήχο τού γέλιου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καγχασμός < ελνστ. *καγχασ-μός*
καγχαστής < ελνστ. *καγχασ-τής*
καγχαστ-ικός < *καγχαστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

καδένα
μεσν. < βεν. *cadena* «αλυσίδα» < λατ. *catēna*.

κάδμιο «χημικό στοιχείο»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *cadmium* < λατ. *cadmia* / *cadmea* «μετάλλευμα ψευδαργύρου» < *Cadmus* < αρχ. *Κάδμος*, μυθικός βασιλιάς τής Θήβας, επειδή το μετάλλευμα εξορυσσόταν κοντά στη Θήβα.

κάδος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 4.7: *κοίλων πώματ' ἄφελκε* κάδων], σημιτ. αρχής.

κάδρο
< μεσν. *κάδρον* < βεν. *quadro* < λατ. *quadrum* «τετράγωνο», στη σημ. «συμμετρικό πλαίσιο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καδρ-άρω
καδράρισ-μα < *καδραρισ-* (*καδράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
καδρόνι, μεταφορά τού ιταλ. *quadrone* < *quadro*.

καζάκα
μεσν. < ιταλ. *casacca* < φρ. *(veste alla) cosacca* «ένδυμα των Κοζάκων».

καζαμίας
< ιταλ. *Cazamia*, τίτλος βιβλίου που έφερε το όνομα φανταστικού αστρολόγου.

καζάνι
< μεσν. *καζάνι(ν)* < τουρκ. *kazan*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καζαν-άκι, υποκορ. τού ουσ. *καζάνι*
καζαντζής, μεταφορά τού τουρκ. *kazancı* < *kazan*.

καζανόβας
από το επώνυμο τού Ιταλού τυχοδιώκτη και γυναικοκατακτητή Giovanni J. *Casanova* (1725-1798).

καζαντίζω «αποκτώ περιουσία»
μεσν. < τουρκ. *kazand(ım)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), αόρ. τού ρ. *kazanmak* «κερδίζω, αποκτώ περιουσία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καζάντιο < *καζαντίζω* (υποχωρητ.)
καζάντισ-μα.

καζάρμα «στρατώνας»
< ιταλ. *caserma* < γαλλ. *caserne* < παλ. προβηγκ. *cazerna* «παράγκα για τέσσερεις στρατιώτες» < δημώδ. λατ. **quaterna*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού λατ. επιθ. *quaternus* «ανά τέσσερεις».

καζεΐνη «πρωτεΐνη τού γάλακτος»
μεταφορά τού γαλλ. *caséine*, που πλάστηκε από το λατ. *caseus* «τυρί».

καζίκι
< τουρκ. *kazık* «παλούκι, πάσσαλος».

καζίνο
< ιταλ. *casino*, αρχική σημ. «χώρος συναναστροφής, διασκεδάσεως – (ειδικότ.) τραπεζαρία αξιωματικών», υποκορ. τού ουσ. *casa* «σπίτι» (< λατ. *casa*). Η σημ. «χώρος τυχερών παιχνιδιών» απαντά από τον 18ο αιώνα.

κάζο «πάθημα»
< μεσν. *κάζο(ν)* < ιταλ. *caso* «περίπτωση – πάθημα» < λατ. *casus*.

καζούρα
< *κάζ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *φαγ-ούρα*, *χασ-ούρα*.

καήλα → καΐλα

καημένος
μεσν., μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *καίω*, σχηματισμένη από το θ. *καη-* (πβ. αρχ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-κάη-ν* > μεσν. *κάη-κα*) + παραγ. τέρμα *-μένος* (μτχ.).

καημός
μεσν. < θ. *καη-* (από τον παθ. αόρ. β΄ *ἐ-κάη-ν* > *κάη-κα* τού αρχ. *καίω*) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *λυγμός*, *ρυθ-μός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καημός, καημένος
Οι λέξεις αυτές γράφτηκαν παλαιότερα με *-υ-* (*καϋμός*, *καϋμένος*) από εσφαλμένη σύνδεση με λέξεις όπως *καύμα*, *καυτός*. Εντούτοις, όπως προκύπτει από την ετυμολογία, αφετηρία τού σχηματισμού τους υπήρξε το θέμα τού παθητικού αορίστου *κάη-κα* (αρχ. *ἐ-κάην*), επομένως η ορθή γραφή είναι με *-η-*: ***καημός***, ***καημένος***.

καθαγιάζω
ελνστ. < *καθ-* (< αρχ. πρόθ. *κατά*) + *άγιάζω* < αρχ. *ἅγιος* (βλ.λ.).

καθαιρώ «εκδιώκω κάποιον από αξίωμα»
< αρχ. *καθαιρῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 99-100: *εἰς ὅτε κέν μιν μοῖρ' ὀλοὴ καθέλησι τανηλεγέος θανάτοιο*] < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *αἱρῶ* «καταλαμβάνω, κυριεύω» (βλ.λ. *αίρεση*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθαίρεση < αρχ. *καθαίρε-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.2.15: *περὶ δὲ τῶν τειχῶν τῆς καθαιρέσεως οὐδεὶς ἐβούλετο συμβουλεύειν*], αρχική σημ. «γκρέμισμα» → ελνστ. σημ. «ανατροπή» (πβ. Ηρωδ. *Μάρκ. Βασιλ.* 2.4.4: *τὸ πρᾶον καὶ ἥμερον τῆς ἀρχῆς ὕβριν αὐτῶν καὶ ἀτιμίαν καθαίρεσίν τε τῆς ἀνέτου ἐξουσίας νομίζοντες*).

καθαίρω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 93: *αὐτὰρ ἐπεὶ πλῦνάν τε κάθηράν τε ῥύπα πάντα*] < **καθαρ-jω* < επίθ. *καθαρός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *κάθαρμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθαρμός < αρχ. *καθαρ-μός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «καθαρισμός, εξαγνισμός» → Η γλωσσ. σημ. είναι νεότ.
κάθαρση < αρχ. *κάθαρ-σις*, αρχική σημασία «καθαρισμός, εξαγνισμός» → αρχ. ιατρ. σημ. «αποβολή περιττών υγρών από τον οργανισμό» (πβ. Ιπποκρ. *Γυναικ.* 13.15-16: *ὅταν ἀνεστομωμέναι μᾶλλον τοῦ δέοντος αἱ ὑστέραι ἔωσι, καθάρσιος δέονται*) → (μτφ.) με την ίδια περίπου σημασία χρησιμοποιήθηκε και στον περίφημο ορισμό τής τραγωδίας από τον Αριστοτέλη: *δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν* (*Ποιητ.* 1449b.28) → Η σημ. «ποσότητα ουσίας που αποβάλλεται με τα ούρα στη μονάδα τού χρόνου» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *clearance*
καθάρσιο < αρχ. *καθάρσιον*, αρχική σημ. «καθαρτική προσφορά», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επίθ. *καθάρσιος*
καθαρτήρας < ελνστ. *καθαρ-τήρ*, *-τῆρος* «αυτός που καθαρίζει»
καθαρτήριο < αρχ. *καθαρ-τήριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *καθαρ-τήριος* (μαρτυρείται ως ελνστ.) → Ο όρος τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας αποδίδει το λατ. *purgatorium*
καθαρτικός < αρχ. *καθαρ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ὀκταμ.* 78.181: *κλυσμοὶ καθαρτικοὶ μητρέων*].
ΣΥΝΘ. απο-καθαίρω (αρχ.).

καθάπτομαι → άπτομαι

καθάρειος

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ῥητορ.* 1381b.1: *τοὺς καθαρείους περὶ ὄψιν*] (απαντά αργότερα ο ελνστ. τύπος *καθάριος* με ιωτακισμό) < επίθ. *καθαρός* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

καθάρειος ή καθάριος;

Επειδή ο τύπος **καθάρειος** είναι αρχαίος, ενώ ο ιωτακισμένος τύπος **καθάριος** ελληνιστικός, προτιμάται η παλαιότερη γραφή με *-ει-*: *καθάρειος*. Εντούτοις, η σχολική ορθογραφία υιοθετεί την απλούστερη γραφή *καθάριος*, κατ' αναλογίαν προς επίθετα όπως *σκόρπιος, τρύπιος* κ.ά.

καθαρεύουσα

ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *καθαρεύων* τού αρχ. *καθαρεύω* «είμαι καθαρός, αγνός» < *καθαρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθαρευουσ-ιάνος < *καθαρεύουσ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάνος*, πβ. κ. *πρωτευουσ-ιάνος*

καθαρευουσιάν-ικος < *καθαρευουσιάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

καθαρεύουσα

Το αρχ. **καθαρεύω** συναντάται σε γραμματικούς τής ελνστ. εποχής με τη σημασία «περιέχω "καθαρή" συλλαβή, δηλ. μόνο φωνηεντική». Ήδη έκτοτε το ρήμα αυτό έχει επίσης τη σημασία «μιλώ σωστά, σύμφωνα με τους κανόνες (κυρίως τής Αττικής διαλέκτου)» (πβ. φρ. *καθαρεύειν τὴν διάλεκτον*, Διον. Αλικαρν.) και όσοι το επιδιώκουν αυτό αποκαλούνται *καθαρεύοντες* (Ηρωδιανός). Βαθμηδόν, η ουσιαστικοποιημένη μτχ. ***καθαρεύουσα** (γλῶσσα)* έλαβε τη σημασία «(γλώσσα) καθαρή από ξένα στοιχεία» και αργότερα δήλωσε τον λόγιο γραπτό λόγο, ο οποίος επί αιώνες κυριάρχησε ως η επίσημη γλωσσική μορφή τής Ελληνικής σε αντιδιαστολή προς τη λαϊκή προφορική (δημοτική) γλώσσα. Η διάσχιση αυτή έληξε το 1976, οπότε καθιερώθηκε ως επίσημη γλωσσική μορφή η Νεοελληνική Κοινή («Δημοτικὴ ἄνευ ἰδιωματισμῶν καὶ ἀκροτήτων», όπως προέβλεπε ο νόμος).

καθαρίζω → καθαρός

κάθαρμα

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *καθαίρω* «εξαγνίζω, καθαρίζω» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξαγνισμός» (πβ. Ευριπ. *Ἡρακλ.* 225-6: *ποντίων καθαρμάτων χέρσου τ' ἀμοιβὰς ὧν ἐμόχθησας χάριν*) → αρχ. σημ. «απόρριμμα, σκουπίδι» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 6.37: *ταύτης δὲ τὸ κάθαρμα σκωρίαν ὠνόμαζον*) → ήδη αρχ. σημ. «άνθρωπος ευτελής, παλιάνθρωπος» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Μειδ.* 185: *τοὺς μὲν πτωχούς, τοὺς δὲ καθάρματα, τοὺς δ' οὐδ' ἀνθρώπους ὑπολαμβάνων*).

καθαρμός → καθαίρω

καθαρός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 759: *καθαρὰ χροῒ εἵμαθ' ἑλοῦσα*], αγν. ετύμου. Η λ. είχε ευρεία σημασία ήδη από την Αρχαιότητα και δήλωνε φυσική, ηθική, τελετουργική και θρησκευτική καθαρότητα ή αγνότητα. Αντιδιαστελλόταν προς το επίθ. *μιαρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθαρίζω < ελνστ. *καθαρ-ίζω*

καθάρισ-μα < *καθαρισ- (καθαρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

καθαρισμός < ελνστ. *καθαρισ-μός*, αρχική σημ. «εξαγνισμός» (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 2,22: *καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως*· αντικατέστησε το παλαιότερο *καθαρμός*), < *καθαρ-ίζω*

καθαριστής < ελνστ. *καθαρισ-τής* < *καθαρ-ίζω*

καθαριστικός < ελνστ. *καθαριστ-ικός* < *καθαριστής*

καθαριστήρια < ελνστ. *καθαρισ-τήριον* «χώρος καθαρισμού, εξαγνισμού» < *καθαρ-ίζω*

καθαριότητα < ελνστ. *καθαρι-ότης, -ότητος* < αρχ. *καθαρει-ότης, -ότητος* < επίθ. *καθάρειος* (βλ.λ.)

καθαρότητα < αρχ. *καθαρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.1.22: *κεκοσμημένην τὸ μὲν σῶμα καθαρότητι, τὰ δὲ ὄμματα αἰδοῖ, τὸ δὲ σχῆμα σωφροσύνῃ*] < *καθαρός*.

ΣΥΝΘ. καθαρο-: *καθαρό-αιμος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *pur-sang*) – *καθαρο-γραφώ* (ελνστ.), *καθαρο-γράφηση* (λόγ. [1892]), *καθαρο-γράφος, καθαρο-γράφω* – *καθαρο-λογία* (λόγ. [1859]), *καθαρο-λόγος* (λόγ. [1887]), *καθαρο-λογώ* (μεσν.) κ.ά.

-κάθαρος: *πεντα-κάθαρος, ξε-κάθαρος, ολο-κάθαρος* – *εκ-καθαρίζω*

α-κάθαρτος (αρχ.).

κάθε

μεσν. < *κάθεν / καθέν*, με αναβιβασμό τού τόνου και σίγηση τού τελικού *-ν*, ουδ. τής ελνστ. αντωνυμίας *καθείς* (βλ.λ. *καθένας*).

καθ' (ε)αυτόν

αρχ., που απαντά σε φρ. όπως *(αὐτός, -οί...) καθ' αὑτόν (-ήν, -ούς...)* ήδη στην αρχ. γλώσσα (π.χ. Ισοκρ. *αὐτὸς καθ' αὑτὸν ἐκινδύνευσεν*).

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

καθ' (ε)αυτόν

Η σύνταξη τής πρόθεσης *κατά*, όταν δηλώνει επιμερισμό, είναι με αιτιατική πτώση. Συνεπώς, οι σωστές μορφές των φράσεων είναι ***καθ' αυτόν (-ήν, -ό), καθ' αυτούς (-ές, -ά)*** ανεξάρτητα από την πτώση τής αντωνυμίας ή τού άρθρου που εν-

δεχομένως προηγείται. Παραδείγματα: *Αυτή καθ' αυτήν η ασθένεια δεν είναι σοβαρή, αλλά μπορεί να έχει επιπλοκές – Πρόκειται για έκφραση τής καθ' αυτήν νησιώτικης τεχνοτροπίας – Αυτό καθ' αυτό το γεγονός αρκεί για να μας πείσει.* Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις αυτές, είναι εσφαλμένες οι φράσεις **καθ' αυτού, *καθ' αυτό* (όταν συντάσσεται με αρσ. και θηλ.), **καθ' αυτός* κ.ά.

καθέδρα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «κάθισμα, έδρα», < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ἕδρα* (βλ.λ.). Η σημ. «θρόνος επισκόπου, μητροπολίτη» είναι ελνστ. (πβ. Γρηγ. Νύσσ. Ἐπιγρ. Ψαλμ. 5.60: *ὑψωσάτωσαν γάρ, φησίν, αὐτὸν ἐν ἐκκλησίᾳ λαοῦ καὶ ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων αἰνεσάτωσαν αὐτόν*). Η φρ. *από καθέδρας* αποτελεί μεταφορά τής ελληνογενούς ν.λατ. φρ. *ex cathedra*, στην οποία η λ. *cathedra* αναφερόταν τόσο σε καθηγητικό όσο και σε μητροπολιτικό (επισκοπικό) θρόνο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθεδρ-ικός, λόγ. [1808], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cathédrale* (που πλάστηκε με βάση το λατ. *cathedra* < αρχ. *καθέδρα* στην ελνστ. σημ. «θρόνος επισκόπου, μητροπολίτη»).

κάθειρξη

< ελνστ. *κάθειρξις* < αρχ. *καθείργνυμι / καθείργω* «φυλακίζω, εγκλείω» < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + ρ. *εἵργω / εἴργω* «εγκλείω, αποκλείω – εμποδίζω» (βλ.λ. *ειρκτή*).

καθείς → καθένας

καθέκαστα

ελνστ., φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *καθ' ἕκαστα* «λεπτομέρειες» (πβ. Θουκ. Ἱστ. 7.8: *ἔπεμπε καὶ αὐτὸς ἐς τὰς Ἀθήνας ἀγγέλλων πολλάκις μὲν καὶ ἄλλοτε καθ' ἕκαστα τῶν γιγνομένων*).

καθελκύω → ελκύω

καθένας

μεσν. < ελνστ. *καθεῖς / καθείς* (κατά τα αρχ. *οὐδείς, μηδείς*) < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *εἷς* (βλ.λ. *ένας*).

καθεξής

< ελνστ. *καθεξῆς* < *καθ-* (< αρχ. πρόθ. *κατά*) + αρχ. *ἑξῆς*, πβ. κ. *εφεξής*.

καθεστώς

< αρχ. *καθεστώς* (θηλ. *καθεστηκυῖα*), μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *καθίστημι / καθίσταμαι* (βλ.λ. *καθιστώ*). Ήδη από την αρχ. εποχή μαρτυρείται η φρ. *τὰ καθεστῶτα* «καθιερωμένες συνήθειες – τα νόμιμα» (πβ. Ισοκρ. Πρὸς Εὐθύν. 3: *οὕτω τοῦτόν τε περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο καὶ τὰ καθεστῶτα ἐφοβεῖτο*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ίσταμαι*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καθεστώς, καθεστηκυία τάξη, κατεστημένο

Από τις μετοχές παρακειμένου τού αρχ. *καθίστημι* προέρχονται δύο λόγιοι τύποι που χρησιμοποιούνται και σήμερα: το ουδ. ***καθεστώς*** (γενική: *καθεστῶτος*), ουσιαστικοποιημένο πλέον, και το θηλ. ***καθεστηκυῖα*** στη φρ. ***καθεστηκυία τάξη***. Η λ. *καθεστώς* δηλώνει σήμερα «το πολιτικό σύστημα που επικρατεί κάπου», αλλά και γενικότερα «κάτι που έχει καθιερωθεί και ισχύει»· έτσι αναφερόμαστε σε *δημοκρατικό ή φασιστικό καθεστώς* σε πολιτικό επίπεδο, αλλά και σε μια πρακτική που έχει γίνει «καθεστώς». Στην πρώτη περίπτωση αποδίδει το περιεχόμενο τού ξένου όρου ***régime*** (γαλλ.), ενώ στη δεύτερη χρησιμοποιείται όπως περίπου και το αρχ. αντίστοιχο, δηλ. για τα ισχύοντα, καθιερωμένα πράγματα (πβ. αρχ. *οἱ καθεστῶτες νόμοι* ή *τὰ καθεστῶτα* «η παρούσα κατάσταση τής ζωής»). Η φρ. *καθεστηκυῖα τάξη* σημαίνει «η ισχύουσα, επικρατούσα τάξη πραγμάτων» και, κυρίως, «η κυρίαρχη κοινωνική τάξη, η άρχουσα τάξη».
Ας σημειωθεί ότι η πολύ συνηθισμένη ομόρριζη λ. ***κατεστημένο***, η οποία σημαίνει «αυτό που έχει εγκατασταθεί, επικρατήσει και δεν μεταβάλλεται», αποτελεί νεολογισμό τού Ρένου Αποστολίδη (1945), ο οποίος έπλασε τον όρο «καταστημένο», αποδίδοντας έτσι το αγγλ. *establishment*. Ο τύπος *κατεστημένο* (με -ε-), που επικράτησε, αποτελεί αναλογικό σχηματισμό κατά το εγκατεστημένος τού ***εγκαθιστώ / εγκαθίσταμαι***.

καθετή → κάθετος

καθετήρας

< αρχ. *καθετήρ, -ῆρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *καθ-ε-* (τού ρ. *καθίημι* «αφήνω να πέσει, ρίχνω» < *κατ(α)-* + *ἵημι*, για το οποίο βλ.λ. *άνεση*) + παραγ. τέρμα *-τήρ(ας)*, πβ. *κινη-τήρ(ας), λουτήρ(ας)*. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τους αρχ. γιατρούς για ένα χειρουργικό εξάρτημα που αποσκοπούσε στην εκκένωση τής ουροδόχου κύστης.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθετηρ-ιάζω, λόγ. [1871], < ελνστ. *καθετηρ-ίζω* «εισάγω καθετήρα» (με μεταπλασμό σε *-ιάζω*)
καθετηρία-ση, λόγ. [1889], < *καθετηριά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
καθετηριασ-μός, λόγ. [1891], < ελνστ. *καθετηρισμός* «εισαγωγή καθετήρα» (με μεταπλασμό κατά το ρ. *καθετηριάζω*).

καθετί

< φρ. *κάθε τι*.

κάθετος

αρχ., ρηματ. επίθ. τού *καθίημι* «αφήνω να πέσει, ρίχνω» (που παρουσιάζει θ. *καθ-ε-*) < *κατ(α)-* + *ἵημι* (για το οποίο βλ.λ. *άνεση*). Ήδη στον Αριστοτέλη εμ-

φανίζεται το ουσιαστικοπ. θηλ. *κάθετος* (ενν. *γραμμή*), ενώ ελνστ. είναι η συσχέτιση με την αλιεία (πβ. φρ. *κάθετος ὁρμιά* «καθετή», στον Οππιανό, 3ος αι. μ.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθετή «αλιευτικό σύνεργο» < *κάθετη* (με καταβιβασμό τού τόνου στη λήγουσα) < αρχ. *κάθετος*

καθετ-ότητα, λόγ. [1845]

καθέτως < ελνστ. επίρρ. *καθέτ-ως*.

ΣΥΝΘ. καθετο-ποίηση (οικον. όρος), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *verticalisation* (αγγλ. *vertical integration*).

καθεύδω «κοιμάμαι»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 1: *ὣς ὁ μὲν ἔνθα καθεῦδε πολύτλας δῖος Ὀδυσσεὺς*] < *καθ-* (< αρχ. πρόθ. *κατά*) + *εὕδω* «κοιμάμαι», πιθ. < Ι.Ε. **seu-d-*, άλλος τύπος τής ρίζας από την οποία προέρχεται το ουσ. *ὕπ-νος* (βλ.λ.) || σανσκρ. *svapiti* «κοιμάται», λατ. *somnus* «ύπνος» (> υποκορ. **somniculus* > γαλλ. *sommeil*, ισπ. *sueño*).

καθηγητής

ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *καθηγοῦμαι (-έο-)* (πβ. κ. *αφηγητής – αφηγούμαι, εισηγητής – εισηγούμαι*) < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + ρ. *ἡγοῦμαι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οδηγός, καθοδηγητής» → ελνστ. σημ. «δάσκαλος» (πβ. Πτολεμ. *Περὶ διαφ. λέξ.* 395: *ζῆλος μίμησις καλοῦ, οἷον ζηλοῖ τὸν καθηγητὴν ὁ παῖς*· Κ.Δ., Ματθ. 23,10: *μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί, ὅτι καθηγητὴς ὑμῶν ἐστιν εἷς ὁ Χριστός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθηγεσία, λόγ. [1858], < *καθηγητής* (αντί τού αναμενομένου **καθηγησία*, υπό την επίδρ. τού ουσ. *ηγεσία*), απόδ. τού γαλλ. *professorat*

καθηγητικός < ελνστ. *καθηγητ-ικός* «ικανός να οδηγήσει», που εξελίχθηκε σημασιολογικά κατά το ουσ. *καθηγητής*.

καθήκον

< αρχ. *καθῆκον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 74-75: *τοῦ γὰρ εἰκότος πέρα ἄπεστι πλείω τοῦ καθήκοντος χρόνου*], ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστ. *καθήκων* «αυτός που αρμόζει, που είναι κατάλληλος για κάποιον» τού ρ. *καθήκω* «κατέρχομαι, φθάνω – έρχομαι στην κατάλληλη στιγμή, στον κατάλληλο άνθρωπο, αρμόζω» < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ἥκω* «έχω έλθει, έχω φθάσει (σε ορισμένο τόπο ή σημείο)», παράλλ. τύπος τού ομηρικού *ἵκω*, για το οποίο βλ.λ. *άφιξη*. Ήδη από την Αρχαιότητα χρησιμοποιείται ο πληθ. *τὰ καθήκοντα* με τη σημ. «υποχρεώσεις».

ΣΥΝΘ. καθηκοντο-: *καθηκοντο-λογία* (λόγ. [1880]), *καθηκοντο-λόγιο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καθήκον

Η λέξη ***καθήκον*** είναι ένα από τα πολλά ουσιαστικοποιημένα ουδέτερα μετοχών τής Αρχαίας Ελληνικής (πβ. *προϊόν, συμφέρον, περιβάλλον, προσόν, τα υπάρχοντα* κ.ο.κ.). Προέρχεται από το το ρήμα *καθήκω* που σημαίνει «κατέρχομαι, φθάνω» και, κατ' επέκταση, «έρχομαι την κατάλληλη στιγμή, αρμόζω». Χρησιμοποιήθηκε επίσης ως απρόσωπο ρήμα (π.χ. στον Επίκτητο: *τί οὖν μοι καθήκει ποιεῖν;*) και είναι ενδιαφέρον ότι την ίδια περίπου ουσιαστικοποιημένη λειτουργία συναντούμε και σε δύο άλλα αρχαία απρόσωπα ρήματα που είχαν δεοντική σημασία: το *πρέπει* (τα *πρέποντα*) και το *δεῖ* (τα *δέοντα*).

Η μετοχή *καθήκων* (πβ. στο παραπάνω απόσπασμα τού Σοφοκλή: *καθήκων χρόνος* «φυσιολογικός, αναμενόμενος χρόνος») στον τύπο τού ουδετέρου απαντά ήδη από τον Ξενοφώντα, ο οποίος αναφέρει (στο έργο *Κύρου Παιδεία*) ότι υπάρχουν ορισμένοι εντεταλμένοι που επιβλέπουν τους ηλικιωμένους και οι οποίοι *προστατεύουσιν ὅπως καὶ οὗτοι τὰ καθήκοντα ἀποτελῶσιν* («ελέγχουν αν εκπληρώνουν σωστά τα καθήκοντά τους»). Στους μετέπειτα συγγραφείς, κυρίως τους Στωικούς, η λέξη απέκτησε έντονα ηθική σημασία, δηλαδή προσδιόριζε τη δέσμευση που πηγάζει, όχι μόνο από νόμο ή σύμβαση, αλλά και από τη συνείδηση και τον ηθικό νόμο (πβ. τον τίτλο έργου τού Ζήνωνος: *Περὶ τοῦ καθήκοντος*).

Είναι χαρακτηριστικό ως προς αυτό το ακόλουθο κείμενο τού Διογένη Λαερτίου, στο οποίο ο συγγραφέας ορίζει τι είναι το *καθῆκον* και τι το *παρὰ τὸ καθῆκον* (δηλ. η παράβαση τού καθήκοντος): *Καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι ὅσα λόγος αἱρεῖ ποιεῖν, ὡς ἔχει· γονεῖς τιμᾶν, ἀδελφούς, πατρίδα, [...] παρὰ τὸ καθῆκον δέ, ὅσα μὴ αἱρεῖ λόγος, ὡς ἔχει τὰ τοιαῦτα, γονέων ἀμελεῖν, ἀδελφῶν ἀφροντιστεῖν, φίλοις μὴ συνδιατίθεσθαι, πατρίδα ὑπερορᾶν καὶ τὰ παραπλήσια*. Επιπλέον, ο Μάρκος Αυρήλιος γράφει: *Ἐγὼ τὸ ἐμαυτοῦ καθῆκον ποιῶ, τὰ ἄλλα με οὐ περισπᾷ* (που θυμίζει έντονα σημερινές φράσεις όπως: *εγώ έκανα το καθήκον μου, τα άλλα δεν με νοιάζουν*).

Τέλος, η ειδικότερη σημασία «έργο, αρμοδιότητα» (που απαντά π.χ. σε φράσεις όπως: *οι νέοι υπουργοί ανέλαβαν επισήμως τα καθήκοντά τους – ασκώ καθήκοντα προέδρου* κ.λπ.) οφείλεται μάλλον σε σημασιολογικό δανεισμό από το αγγλικό *duty* ή/και το γαλλικό *office*.

καθηλώνω

< ελνστ. *καθηλῶ (-όω)* «στερεώνω με καρφιά, καρφώνω» < *καθ-* (< αρχ. πρόθ. *κατά*) + *ἡλῶ (-όω)* < αρχ. *ἧλος* «καρφί» (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-ηλώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθήλωση < ελνστ. *καθήλω-σις* «κάρφωμα».

καθημαγμένος «καταματωμένος»

< ελνστ. *καθημαγμένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *καθαιμάσσω* «ματώνω, κηλιδώνω με αίμα» <

καθ- (< πρόθ. *κατά*) + *αἱμάσσω* < **αἱμάτ-jω* < *αἷμα, -τος* (βλ.λ.).

καθήμενος
αρχ. μτχ. παρακ. τού ρ. *κάθημαι*, βλ.λ. *κάθομαι*.

καθημερινός
ελνστ., φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *καθ' ἡμέρ(αν)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθημεριν-ότητα

καθησυχάζω → ήσυχος

κάθιδρος
ελνστ. < *καθ-* (< αρχ. πρόθ. *κατά*) + *-ιδρ(ος)* < αρχ. *ἱδρώς, -ῶτος* (βλ.λ. *ιδρώτας*).

καθιερώνω
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *καθιερῶ (-όω)* < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + επίθ. *ἱερός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αφιερώνω σε θεό, αγιάζω» (πβ. Λυσ. *Ὑπὲρ Ἀριστοφ. χρημ.* 39-40: *τῇ μὲν γὰρ Ἀθηναίᾳ καθιέρωσεν εἰς ἀναθήματα καὶ τῷ Ἀπόλλωνι εἰς Δελφοὺς πεντακισχιλίους στατῆρας*) → ελνστ. σημ. «αναγνωρίζω επίσημα, θεσπίζω» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 2.31: *τὴν δὲ τότε ὑπὸ Ῥωμύλου καθιερωθεῖσαν ἑορτὴν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθιέρωση < αρχ. *καθιέρω-σις* «αφιέρωση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αισχίνη] → ελνστ. σημ. «θέσπιση, αναγνώριση» (πβ. Κλήμ. Ρώμ. *Πέτρ. ἐπιδημ.* 163.6-7: *βίον τῇ τοῦ βαπτίσματος καθιερώσει κεκαθαρμένον* «βίο που καθάρθηκε με την καθιέρωση τού βαπτίσματος»).

καθίζηση
< ελνστ. *καθίζησις* «καθιστή θέση» < αρχ. *καθιζάνω* «κάθομαι κάτω» < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ἱζάνω*, παράλλ. τύπος τού ρ. *ἵζω* «καθίζω, καθιστώ» (βλ.λ. *ίζημα*), πβ. κ. *συν-ίζηση, υφ-ίζηση*. Η λ. χρησιμοποιείται ως χημ. όρος αποδίδοντας το γαλλ. *sédimentation*.

καθίζω
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ἵζω* «καθίζω, καθιστώ» (με παράλλ. τύπο *ἱζάνω*), για το οποίο βλ.λ. *ίζημα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθισιά < *καθισ- (καθίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
καθισιό < *καθισ- (καθίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιό*, πβ. κ. *ρημαδ-ιό, κολατσ-ιό*
κάθισμα < ελνστ. *κάθισ-μα*
καθιστός < μεσν. *καθισ-τός*
καθισ-τικός → Η σημ. «αυτός που δεν απαιτεί μετακινήσεις, που πραγματοποιείται από καθισμένο άνθρωπο» αποδίδει το γαλλ. *sédentaire* (π.χ. *vie sédentaire* «καθιστική ζωή»), ενώ το *καθιστικό* (ενν. *δωμάτιο*) αποδίδει το αγγλ. *sitting-room*.

καθίκι → καθοίκι

κάθισμα → καθίζω

καθιστός → καθίζω

καθιστώ
< ελνστ. *καθιστῶ (-άω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καθίστημι* (πβ. κ. *συν-ιστώ, εφ-ιστώ*) < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ἵστημι* (βλ.λ. *ίσταμαι*). Ο μέσ. τύπος *καθίσταμαι* είναι αρχ.

καθ' ο
< αρχ. φρ. *καθ' ὅ* < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὅ*, ουδ. τής αντωνυμίας *ὅς – ἥ – ὅ*.

καθοδηγώ → οδηγός

κάθοδος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ.] < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὁδός*, πβ. κ. *άν-οδος, δί-οδος, μέθ-οδος, σύν-οδος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθοδ-ικός λόγ. [1896].

καθοίκι
< μεσν. *καθοίκι(ν)*, υποκορ. τού *κάθοικον*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *κατ' οἶκον* και με φθόγγο *-θ* (αν και δεν ακολουθεί δασεία) μάλλον από παρασύνδεση προς τις λ. *καθίζω, κάθισμα, καθιστός, κάθομαι*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καθοίκι, καθίκι ή καθήκι;
Η ετυμολόγηση τής λέξης από το αρχ. *οἶκος* εξηγεί την ορθογράφησή της με *-οι-*: **καθοίκι**. Στο παρελθόν η παρασύνδεση με το ρ. *καθίζω (κάθισα)* και με την εσφαλμένη γραφή *κάθησα* (τού αορίστου) οδήγησε στις γραφές *καθίκι* ή *καθήκι*, οι οποίες δεν έχουν ετυμολογική βάση.

καθολικός
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < επίρρ. *καθόλου* (βλ.λ.) στη σημ. «γενικά, συνολικά, καθ' ολοκληρίαν».
ΣΗΜΑΣ. Ήδη από τον 1ο αι. μ.Χ. συναντάται η φρ. *καθολικὴ ἐκκλησία*, η οποία αναφέρεται στο σύνολο των πιστών (πβ. Ιγνατ. Αντιοχ. *Ἐπιστ.* 6.8: *ὥσπερ ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία*) και τον 4ο αιώνα υιοθετήθηκε στο Σύμβολο τής Πίστεως (*...Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν*). Μετά το σχίσμα (1054) η λ. προσδιορίζει τη Ρωμαιοκαθολική (Δυτική) χριστιανική Εκκλησία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καθολικ-ότητα λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *universalité*
καθολικ-εύω λόγ. [1766], απόδ. τού γαλλ. *généraliser*
καθολικ-ίζω λόγ. [1888]
καθολικ-ισμός λόγ. [1768], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *catholicisme*.

καθόλου

ΕΤΥΜ. αρχ. < φρ. *καθ' ὅλου* «εν γένει, συνολικά» < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὅλου*, γενική πτώση τού επιθ. *ὅλος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γενικά, συνολικά, καθ' ολοκληρίαν» (στον Αριστοτέλη συναντούμε τις αντιθέσεις *οἱ καθόλου λόγοι – οἱ ἐπὶ μέρους λόγοι, τὸ καθόλου – τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ καθόλου – τὸ κατὰ μέρος*) → ελνστ. σημ. «διόλου, ουδόλως» (από την παρουσία τού επιρρ. σε αρνητικές προτάσεις, Κ.Δ. Πράξ. 4,18: *καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ*).

κάθομαι

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κάθημαι* [ήδη ομηρικού] (κατά τα ρ. μέσης φωνής σε *-ομαι*), που χρησιμοποιείται ως παρακ. τού *καθέζομαι* «κάθομαι, μένω άπρακτος» (πβ. αρχ. σύνθ. *ἐπι-κάθημαι, παρακάθημαι*). Το αρχ. *κάθημαι* < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ἧμαι* < **ἧσ-μαι*, που συνδ. με το συνώνυμο σανσκρ. *āste* (γ' εν.). Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι το θ. **ēs-* τού ρ. *ἧμαι* συνδ. με την Ι.Ε. ρίζα **sed-* «τοποθετώ – κάθομαι», για την οποία βλ.λ. *έδρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθ-ούμενος, λαϊκός μτχ. τύπος τού ρ. *κάθομαι* (πβ. κ. *χρειαζ-ούμενος, καλοστεκ-ούμενος*) κατ' αναλογίαν προς τις μτχ. των συνηρημένων σε *-έω* ή *-όω* (π.χ. *τοποθετ-ούμενος, αρν-ούμενος, πληρ-ούμενος*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κάθισα ή κάθησα;

Ο αόριστος τού ρ. *κάθομαι* σχηματίζεται μορφολογικά από το ρ. *καθίζω* και ήδη από την Αρχαιότητα ορθογραφείται με *-ι-*: ***κάθισα***. Η γραφή *κάθησα*, οφειλόμενη μάλλον σε παρασύνδεση με τον αρχ. τύπο *κάθημαι* (βλ. ανωτέρω), δεν έχει ετυμολογική στήριξη, διότι ένσιγμο αόριστο (με *-σ-*) σχηματίζει μόνο το ρ. *καθίζω* και όχι το *κάθημαι*.

καθορίζω → ορίζω

καθοσίωση

< ελνστ. *καθοσίωσις* «αφιέρωση – αφοσίωση» < αρχ. *καθοσιῶ (-όω)* «αφιερώνω» < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *-οσι(ῶ)* < επίθ. *ὅσιος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφοσίωση*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

έγκλημα καθοσιώσεως

Κατά την ελληνιστική εποχή η λέξη ***καθοσίωσις*** συνδέθηκε με τον λατ. νομικό όρο *crimen laesae majestatis*, που προσδιόριζε τα εγκλήματα εσχάτης προδοσίας, με τα οποία παραβιαζόταν η δεδηλωμένη αφοσίωση κάποιου στην πολιτεία και στο πολίτευμα (4ος αι. μ.Χ., Σωκρ. Σχολ. Ἐκκλ. Ἱστ. 5.14: *βασιλικὸν οὖν λόγον εἰς Μάξιμον ἔτι περιόντα γεγραφὼς καὶ διεξελθὼν, τῷ τῆς καθοσιώσεως ἐγκλήματι ἔνοχος ὕστερον γέγονεν*). Όπως προκύπτει και από το παραπάνω κείμενο, το έγκλημα αυτό αποκλήθηκε ***έγκλημα καθοσιώσεως***.

καθ' όσον

< αρχ. φρ. *καθ' ὅσον* < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὅσον*, πβ. κ. *εφόσον* < *ἐφ' ὅσον*.

καθ' ότι

< αρχ. φρ. *καθ' ὅτι* < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὅτι*, πβ. κ. *παρ' ότι*.

καθ' ου

< αρχ. *καθ' οὗ* «εναντίον τού οποίου» (όρος γνωστός στους αρχ. δικανικούς λόγους, π.χ. Ισαίου *Νικοστρ.* 12.8-9: *αὐτοῦ μὲν καθ' οὗ μαρτυροῦσι τεθνεῶτος*) < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *οὗ*, γεν. αρσ. τής αντωνυμίας *ὅς – ἥ – ὅ*.

καθούμενος → κάθομαι

καθρέφτης

μεσν. < *καθρέπτης* < **κάθροπτον* (με μεταπλ. σε αρσ. και τροπή /o/ > /e/ λόγω τού /r/) < ελνστ. *κάθοπτρον* (με δασύ σύμφωνο *-θ*, όπως συνέβαινε μερικές φορές την ελνστ. εποχή με τα σύνθετα τού θ. *όπ-*, π.χ. *ὑφ-οψία, ἐφ-όπτης*, ίσως υπό την επίδρ. τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω») < αρχ. *κάτοπτρον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθρεφτίζω < μεσν. *καθρεφτ-ίζομαι* < *καθρέφτης*
καθρέφτισ-μα < *καθρεφτισ-* (*καθρεφτίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

καθυστερώ

< αρχ. *καθυστερῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιστολ.* 15.13-15: *κἠγὼ λαβόμενος ἀσμένως ἐλιπάρεον ξυνέρχεσθαι, καὶ μὴ καθυστερέειν μου τῆς θεραπείης*] < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὑστερῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθυστέρη-ση, λόγ. [1855], απόδ. τού γαλλ. *retard*
καθυστερημένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *καθυστερῶ (-έω)* → Η ψυχολ. σημ. «αυτός που έχει μειωμένη διανοητική ανάπτυξη, που πάσχει από νοητική υστέρηση» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *retardé*.

καθώς

αρχ. (σπάνιο πριν από τον Αριστοτέλη) < *καθ-* (< πρόθ. *κατά*) + *ὡς*. Η λ. μαρτυρείται εξ αρχής με χρονική και τροπική σημασία.

καθωσπρέπει

< φρ. *καθώς πρέπει*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *comme il faut*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καθωσπρεπ-ισμός.

και

αρχ., αγν. ετύμου. Οι εικαζόμενες συνδέσεις με παλ.

σλαβ. *če* «καίτοι, αν και», λατ. *ceu* «ακριβώς όπως» ή ακόμη με το λατ. *cēterī* «οι λοιποί, οι άλλοι» (αν αναλυθεί **cae eterī*) δεν έχουν ισχυρή βάση. Ορισμένοι υποθέτουν ότι ανάγεται σε Ι.Ε. **kasi-* «μαζί (με)» και συνδ. με το αρχ. *κασί-γνητος* «αδελφός (γεννημένος μαζί)». Ο τύπος *κι* (με ουρανική προφορά [c] αντί [k]) είναι μεσν., οφείλεται δε σε έκθλιψη τού φθόγγου [e] (τού *και*) προ των φωνηεντικών στοιχείων, το δε σύμφωνο που απέμεινε ουρανικοποιήθηκε (π.χ. *και άλλοι > κι άλλοι, και όμως > κι όμως, και ούτε > κι ούτε, και έφυγε > κι έφυγε, και είπε > κι είπε*).

καΐκι
< μεσν. *καΐκι(ν)* < τουρκ. *kayık*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καϊκτσής < τουρκ. *kayıkçı* < *kayık*.

καΐλα
μεσν. < θ. *κα(η)-* (από τον παθ. αόρ. β΄ *έ-κάη-ν* > *κάη-κα* τού αρχ. *καίω*) + παραγ. τέρμα *-ίλα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καΐλα ή καήλα;
Η λ. προέρχεται από το θέμα τού παθητικού αορίστου *κάη-κα* (αρχ. *έ-κάην*) και το παραγωγικό τέρμα *-ίλα* (συνηθισμένο σε κακόσημες λέξεις, π.χ. *ξιν-ίλα, σαπ-ίλα*), οπότε ορθογραφείται με *-ι-* (***καΐλα***, όχι *καήλα*) όπως όλα τα ουσιαστικά αυτής τής ομάδας, ακολουθώντας τη γραφή τού τέρματος (πβ. αντίστοιχα *αντικρ-ίζω < αντίκρ(υ) + -ίζω*).

καϊμακάμης «τοποτηρητής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία»
μεσν. < τουρκ. *kaymakam*.

καϊμάκι
< τουρκ. *kaymak*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καϊμακ-λής < τουρκ. *kaymaklı* < *kaymak*
καϊμακλ-ήδικος < *καϊμακλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*.

καινο- → καινός

καινοζωικός «γεωλογικός αιώνας τής Γης»
λόγ. [1867], < *καινο-* + *ζω(ικός)* < *ζωή*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *caenozoic*.

καινός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 943: *πάντως τι καινὸν ἀγγελῶν ἐλήλυθεν*] < **καν-jό-ς* < θ. **kan-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ken-* «πρωτοεμφανίζομαι – νέος, πρόσφατος» || σανσκρ. *kanyà* «νέο κορίτσι», πιθ. λατ. *re-cens* «νέος, πρόσφατος» (> γαλλ. *récent*, ισπ. *reciente*), παλ. ιρλ. *cinim* «εκπηγάζω – αρχίζω, ξεκινώ».
ΣΥΝΘ. καινο-: *καινο-ζωικός* (βλ.λ.), *καινο-θήρας* (απόδ. ξέν. όρου), *καινο-θηρία, καινο-πρεπής, καινότροπος, καινο-φανής* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Καινή Διαθήκη
Η φρ. ***Καινὴ Διαθήκη***, αναφερόμενη στα βιβλία τής Α.Γ. που γράφτηκαν στην ελληνική γλώσσα, απαντά ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. (στον Ωριγένη). Ωστόσο, ως φρ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. (Λουκ. 22,20: *τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον*), χαρακτηρίζοντας (σε αντιδιαστολή με την *Παλαιά Διαθήκη*) τη νέα σχέση τού Θεού με τους ανθρώπους, που δημιουργείται με το απολυτρωτικό έργο τού Χριστού και απευθύνεται σε όλο τον κόσμο (όχι μόνο στον εβραϊκό λαό). ☛ σχόλιο λ. *διαθήκη*.

καινοτομώ
< αρχ. *καινοτομῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 797b.8-c.2: *ἀλλὰ τόν τι νέον ἀεὶ καινοτομοῦντα καὶ εἰσφέροντα τῶν εἰωθότων ἕτερον*], αρχική σημ. «διανοίγω όρυγμα για να βρω νέο μετάλλευμα» < *καινο-* + *-τομ(ῶ)* < *τομή*. Ήδη αρχ. η γενική σημ. «αρχίζω κάτι νέο, νεωτερίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καινοτόμος < αρχ. *καινοτόμ-ος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτ.* 1265a.10-12: *τὸ μὲν οὖν περιττὸν ἔχουσι πάντες οἱ τοῦ Σωκράτους λόγοι καὶ τὸ κομψὸν καὶ τὸ καινοτόμον καὶ τὸ ζητητικόν*]
καινοτομία < αρχ. *καινοτομ-ία* «άνοιγμα νέου ορυχείου – εφεύρεση, μεταρρύθμιση» (πβ. Αριστοξ. *απόσπ.* 33.19: *τὸ γὰρ ῥᾳδίως ἀποπηδᾶν ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων νόμων καὶ οἰκείους εἶναι καινοτομίας οὐδαμῶς εἶναι σύμφορον οὐδὲ σωτήριον*).

καινούργιος
όψιμο ελνστ. (5ος αι. μ.Χ.) < *καινουργός* (κατά το σχήμα *ίσος – ίσιος, ορθός – όρθιος*), μεταπλ. τού ελνστ. *καινουργής* < *καιν(ο)-* + λεξικό επίθημα *-ουργ(ής)* < *ἔργον* (βλ.λ.) (πβ. αρχ. *καινουργῶ (-έω)* «ανανεώνω, αρχίζω κάτι νέο»).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καινούριος ή καινούργιος;
Η γραφή *καινούριος* τής σχολικής γραμματικής δεν έχει ετυμολογική βάση ούτε σημειώθηκε οποιαδήποτε σίγηση τού *-γ-*, εν προκειμένω τού ουρανικού [j]. Εφόσον το επίθετο απαντά ήδη την ελληνιστική εποχή και προέρχεται από το ελνστ. *καινουργής* (με τους μεταπλασμούς που προαναφέρθηκαν), η μόνη επιστημονικά τεκμηριωμένη γραφή είναι με *-γ-*: ***καινούργιος***.

καινοφανής «πρωτοφανής – πρωτάκουστος»
μεσν. < *καινο-* + *-φαν(ής)*, από θ. τού αρχ. *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *εμ-φανής, δια-φανής*.

καιρός
ΕΤΥΜ. αρχ. λ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Έργα καὶ Ἡμ.* 694: *καιρὸς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστος*], για την οποία έχουν διατυπωθεί διάφορες υποθέσεις. Αξιο-

σημείωτος είναι ο συσχετισμός με το ρ. *κεράννυμι* «αναμειγνύω, ανακατεύω» (πβ. λατ. *tempus* «καιρός», πιθ. αρχική σημ. «ατμοσφαιρικό μείγμα»), καθώς και με τα ρ. *κρίνω* και *κύρω* «συναντώ». Έχει προταθεί επίσης η σύνδεση με το ρ. *κείρω* «κουρεύω - κόβω», αν θεωρηθεί ότι η λ. *καιρός* δήλωνε αρχικώς «τμήμα χρόνου - αποφασιστική στιγμή».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατάλληλη στιγμή, ευκαιρία» → ήδη αρχ. σημ. «συγκεκριμένη εποχή χρόνου και συνθήκες που συνδέονται με αυτήν» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 709c: *καιρῷ γὰρ χειμῶνος συλλαβέσθαι*) → ήδη αρχ. σημ. (πληθ. *οἱ καιροί*) «περιστάσεις, καταστάσεις».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καίριος < αρχ. *καίρ-ιος*, αρχική σημ. «αυτός που βρίσκεται στη σωστή θέση» (πβ. Ομήρου *Ἰλ.* Δ 185: *οὐκ ἐν καιρίῳ ὀξὺ πάγη βέλος*) → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που γίνεται στον σωστό χρόνο» (πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 1-2: *Κάδμου πολῖται, χρὴ λέγειν τὰ καίρια ὅστις φυλάσσει πρᾶγος ἐν πρύμνῃ πόλεως*)

καιρικός < ελνστ. *καιρ-ικός* «κατάλληλος για την περίσταση, την εποχή».

ΣΥΝΘ. καιρο-: *καιρο-φυλακτώ* (ελνστ.), *καιροσκόπος* (ελνστ.) κ.ά.

-καιρος, **-καιρία**, **-καιρώ**: *ά-καιρος, παρά-καιρος, έγ-καιρος, σύγ-καιρος, επί-καιρος, ανεπί-καιρος, παλιό-καιρος, βρομό-καιρος, πρόσ-καιρος - εύ-καιρος, ευ-καιρία, ευ-καιρώ* κ.ά.

καιροσκοπώ

< ελνστ. *καιροσκοπῶ (-έω)* < *καιρο-* + αρχ. *σκοπῶ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), πβ. κ. *βολιδο-σκοπώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καιροσκόπος < ελνστ. *καιροσκόπ-ος*

καιροσκοπ-ία, λόγ. [1886], < *καιροσκόπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*

καιροσκοπ-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *opportunisme* (βλ. κ. *οπορτουνισμός*).

καιροφυλακτώ «παραμονεύω, καραδοκώ»

< ελνστ. *καιροφυλακτῶ (-έω)* < *καιρο-* + *-φυλακ(τῶ)* < αρχ. *φύλαξ, -ακος* + παραγ. τέρμα *-τέω*, πβ. κ. *ζητῶ (-έω)*.

καίσαρ «Ρωμαίος αυτοκράτορας»

< ελνστ. *Καῖσαρ, -αρος* < λατ. *Caesar, -aris*, όπως ονομαζόταν ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Γάιος Ιούλιος Καίσαρ (λατ. *Gaius Julius Caesar*, 100-44 π.Χ.), τού οποίου το επώνυμο *(cognomen)* υιοθέτησε κατόπιν ο αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος και στη συνέχεια όλοι οι μετέπειτα αυτοκράτορες τής Ρώμης. Βλ. κ. *τσάρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καισαρικός < μεσν. *καισαρ-ικός* < ελνστ. *Καῖσαρ, -αρος* → Ο ιατρ. όρος αποτελεί μεταφρ. δάνειο από το γαλλ. *(incision) césarienne*, που ανάγεται στο λατ. *caesus* «τομή» (< ρ. *caedo* «τέμνω, κόβω»), επειδή κατά την παράδοση ο Καίσαρ γεννήθηκε με τομή. Έχουν προταθεί επίσης οι συνδέσεις με τη λατ. λ. *caesaries* «κόμη», επειδή ο Καίσαρ γεννήθηκε με πυκνό μαλλί ή με τις λατ. λ. *caeruleus* «κυανός, μελαχρινός» και *caesius* «γλαυκός (για χρώμα ματιών)», χαρακτηριστικά που επίσης αποδίδονταν στον Ιούλιο Καίσαρα

καισαρ-ισμός, λόγ. [1870], μεταφορά τού γαλλ. *césarisme*.

καϊσί

< τουρκ. *kayısı* «ποικιλία βερίκοκου».

καίσιο «χημικό στοιχείο»

λόγ. [1892], μεταφορά τού ν.λατ. *caesium*, που πλάστηκε με βάση το λατ. επίθ. *caesius* «γλαυκός, κυανός» λόγω τού αργυρόλευκου χρώματος αυτού τού χημικού στοιχείου.

καίτοι

αρχ. (συχνά ως δύο λέξεις: *καί τοι*), αρχική σημ. «και πράγματι, και όντως», < σύνδ. *καί* + βεβαιωτ. μόριο *τοι* (βλ.λ. *ή-τοι*). Ήδη στον Όμηρο η φρ. *καί τοι* αποκτά αντιθετική σημ. «και όμως», ενώ στους αρχ. συγγραφείς συναντάται η σημ. «αν και», ειδικώς όταν συνοδεύει μετοχή σε αρνητική πρόταση (πβ. Σιμων. *απόσπ.* 37.1: *οὐδέ μοι ἐμμελέως τὸ Πιττάκειον νέμεται, καίτοι σοφοῦ παρὰ φωτὸς εἰρημένον*).

καίω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 52: *αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμειαί*] < **καϝ-ϳω* < **καϝ-* < Ι.Ε. **ǵʰəu-* «καίω, ανάβω» || λιθ. *kūlės* «καυσόξυλα» || αρχ. *καῦ-μα, καῦ-σις (-η), καυσ-τήρ(ας), καυ-τός*, σύνθ. *πυρ-καϊά* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -καίω, **-καυμα**, **-καυτος**: *κατα-καίω, υπεκ-καίω, υπο-καίω, συγ-καίω - έγ-καυμα, έκ-καυμα, ηλιό-καυμα - ά-καυτος*.

κακ(ο)- → κακός

κακαβιά → κακκάβι

κάκαδο «σκουρόχρωμη κρούστα στην επιφάνεια πληγών»

πιθ. < θ. *κα-* τού ρ. *καίω* (με επανανάλυση από συνοπτικούς χρόνους: *έ-κα-ψα, κά-ψω*), με αναδίπλωση (επανάληψη) τού θέματος και υποκορ. επίθημα *-δι(ον)* > *-δο(ν)* (απώλεια τού υποκορισμού). Σύμφωνα με άλλη άποψη, αν αρχικός είναι ο τύπος *κάρκαδο*, τότε ίσως προέρχεται από **καρκάδι* < μεσν. *καρ(α)κάλλιν* «φόρεμα που έφθανε ώς τα πόδια» < ελνστ. *καρακάλλιον*, υποκορ. τού λατ. *caracalla* «κουκούλα, καλύπτρα».

κακάο

λόγ. [1854], < ισπ. *cacao* < *cacahuatl*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ (των Αζτέκων), που δήλωνε τον καρπό τού κακαόδεντρου.

κακαρίζω
μεσν., ηχομιμητ. λ. από την κραυγή τής όρνιθας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακάρισ-μα
κακαρισ-τός.

κακαρώνω
αναδιπλασιασμένος τύπος τής α΄ συλλαβής τού ρ. *καρώνω* (< αρχ. *καρῶ, -όω* «αποκοιμίζω, ναρκώνω», βλ.λ. *κάρωση*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακάρω-μα.

κακείθεν «και από τις δύο πλευρές»
< αρχ. *κἀκεῖθεν* < φρ. *καὶ ἐκεῖθεν* «και από εκεί» (με κράση), που συνήθως απαντά στη φρ. *ἔνθεν κἀκεῖθεν* «από εδώ και από εκεί, και από τις δύο πλευρές».

κακέμφατος «κακόσημος – απρεπής»
ελνστ. < *κακ(ο)-* + *-έμφα(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθέτου τού αρχ. *ἐμφαίνω* «εκθέτω, φανερώνω – δηλώνω» (βλ.λ. *εμφανής*), πβ. κ. *απαρ-έμφατο*.

κακεντρεχής «χαιρέκακος, κακόβουλος»
ελνστ. < *κακ(ο)-* + αρχ. *ἐντρεχ(ής)* «ικανός, έτοιμος» < ρ. *ἐντρέχω* «σπεύδω» (< *ἐν-* + *τρέχω*), οπότε το επίθ. θα είχε αρχικώς τη σημ. «ικανός / έτοιμος για το κακό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακεντρέχεια < ελνστ. *κακεντρέχ-εια*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
κακεντρεχής, κακεντρέχεια
Το αρχ. ρήμα ***ἐντρέχω***, σύνθετο από την πρόθεση *ἐν* «εντός, μέσα σε» και το ρήμα *τρέχω*, σήμαινε «τρέχω μέσα σε κάτι», «κινούμαι ελεύθερα μέσα σε κάτι», π.χ. για τα μέλη τού πολεμιστή που κινούνται ελεύθερα, άνετα μέσα στην πανοπλία του. Το παράγωγο επίθ. ***ἐντρεχής*** σήμανε ως εκ τούτου «αυτόν που κινείται γρήγορα, τον γοργό» και μάλιστα, προκειμένου για τον νου, «τον εύστροφο, τον οξύνου» (αρχ. *ἐντρεχὴς φρήν*). Από τη σημασία τού γρήγορου και τού εύστροφου πέρασε στη σημασία τού «έτοιμου για κάτι» και τού «επιδέξιου σε κάτι» (π.χ. *ἐν πόνοις καὶ μαθήμασι καὶ φόβοις ἐντρεχέστατος*). Έτσι, το ουσιαστικό ***ἐντρέχεια*** δήλωσε την επιδεξιότητα, την ετοιμότητα για κάτι. ***Κακεντρεχής***, συνεπώς, αποκλήθηκε αυτός που ήταν έτοιμος για το κακό ή επιδέξιος, ικανός να κάνει κάτι κακό, ενώ ***κακεντρέχεια*** ήταν η ετοιμότητα ή η επιδεξιότητα στο κακό. Από τη σημασία τής «δραστηριότητας στο κακό, στην πανουργία», οι λέξεις *κακεντρεχής* και *κακεντρέχεια* πέρασαν αργότερα στη σημασία τής χαράς για το κακό που συμβαίνει σε κάποιον, τής χαιρεκακίας, και κατόπιν στη γενικότερη σημασία τής κακίας με την οποία αντιμετωπίζει κανείς κάποιον, σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιούνται οι λέξεις αυτές και σήμερα (π.χ. *κακεντρεχές σχόλιο*).

κακήν κακώς
< αρχ. *κακὴν κακῶς*, ελλειπτική μορφή τής φρ. *κακὴν (οὖσαν) κακῶς*, η οποία αρχικώς απαντούσε και σε άλλα γένη (π.χ. *κακὸν (ὄντα) κακῶς*, *κακοὺς (ὄντας) κακῶς*). Η μτχ. *οὖσα* έχει αιτιολογική λειτουργία («επειδή είναι / ήταν κακή»), όπως φαίνεται στο παράδειγμα: Ευριπ. *Μήδ.* 805-6: *ἐπεὶ κακὴν κακῶς θανεῖν σφ' ἀνάγκη τοῖς ἐμοῖσι φαρμάκοις.* Ήδη από την ελνστ. εποχή η φρ. σταθεροποιείται (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 6.86: *τί κωλύσει ταύτην κακὴν κακῶς ἀπολέσθαι τὴν πόλιν ὑπὸ λιμοῦ τε καὶ πολέμου καὶ παντὸς ἄλλου κακοῦ;*).

κακία → κακός

κακίζω → κακός

κάκιστος → κακός

κακιώνω → κακός

κακκάβι
μεσν. < αρχ. *κακκάβιον*, υποκορ. τού ουσ. *κακκάβη* «χύτρα», σημιτ. δάνειο, πβ. ακκαδ. *kukkub(b)u* (αμφίβολη σύνδεση).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακκαβ-ιά.

κακοήθης
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἐπιστ.* 360c.6-d.1: *οὔτε ἄχαρίς ἐστιν ἐντυχεῖν οὔτε κακοήθει ἔοικεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλαφρὸς καὶ εὐήθης δόξειεν ἂν εἶναι*] < *κακο-* + *-ήθ(ης)* < ουσ. *ἦθος*, πβ. κ. *καλο-ήθης*, *ευ-ήθης*. Ο ιατρ. όρος αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *malignant*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακοήθεια < αρχ. *κακοήθ-εια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (ο ιατρ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *malignité*).

κακομοίρης
μεσν. < όψιμο ελνστ. *κακόμοιρος* < *κακό-* + *-μοιρ(ος)* < αρχ. *μοῖρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακομοιριά < μεσν. *κακομοιρ-ιά* (με συνίζηση) < ελνστ. *κακομοιρ-ία* «κακή τύχη» < *κακόμοιρ-ος*
κακομοίρ-ικος < *κακομοίρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
κακόμοιρος, κακομοίρης, κακομοιριά
Από την Αρχαιότητα η σύνδεση με την κακή μοίρα ήταν ένας τρόπος να περιγραφεί ή να εξηγηθεί η δυστυχία κάποιου. Έτσι ο δυστυχισμένος μπορούσε να αποκληθεί *ἄμοιρος* (ομηρ. *ἄμμορος*), *κακόμμορος* (ομηρ. *κάμμορος*), *κακόποτμος* (< *πότμος* «μοίρα»), *δύσποτμος*, *δύσμορος*, *δύσκληρος* (*κλῆρος* «μοίρα», μτφ.), *δυστυχής* κ.λπ.

Σε σημασιολογικό επίπεδο όλες αυτές οι λέξεις είναι πρόγονοι τού ***κακόμοιρος***, επιθέτου που εμφανίζεται στα ελληνιστικά χρόνια, αλλά απαντά κυρίως σε κείμενα φιλολογικού περιεχομένου. Για παράδειγμα στον Ησύχιο (5ος αι.) είναι συνώνυμο των λέξεων *κάμμορος* και *δυσάμμορος*, ενώ στο λεξικό τού Φωτίου (9ος αι.), στη Σούδα (10ος αι.) και στον Ευστάθιο (12ος αι.) είναι ερμήνευμα στο *ἄμοιρος*. Σε σχολιαστή τού Ησιόδου διαβάζουμε: *εὔμοιροί τινές εἰσιν ἢ κακόμοιροι*. Η λέξη διατηρήθηκε στα μεσαιωνικά χρόνια (πβ. στον Χορτάτση: *Ὦ κύρη μου κακόμοιρε κι ἀδέλφια μου καημένα*).

Στα μεσαιωνικά κείμενα επίσης απαντά το ρήμα ***κακομοιριάζω*** «κάνω κάτι δυστυχισμένο» (και σε αμετάβατη χρήση «γίνομαι δυστυχισμένος»), από όπου και η μετοχή ***κακομοιρασμένος*** και ***κακομοιριασμένος*** (π.χ. στο μεσαιωνικό μυθιστόρημα *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα «ἡ δυστυχής, ἡ ἐλεεινὴ καὶ κακομοιριασμένη»*).

Στα μεσαιωνικά χρόνια πρωτοχρησιμοποιήθηκε ο τύπος ***κακομοίρης*** με τη σημασία «δυστυχισμένος» (πβ. Μιχ. Σουμμάκη, 17ος αι.: *Ὦ θυγατέρα μου γλυκιὰ μὰ κακομοίρα πλήσια*). Στις ημέρες μας ο τύπος *κακομοίρης* χρησιμοποιείται εναλλακτικά με το *κακόμοιρος*, εκφράζοντας συνήθως συμπάθεια και οίκτο, αλλά εκτός από τη σημασία τού δυστυχισμένου το ***κακομοίρης*** απέκτησε και κακόσημη χρήση: ως ουσιαστικό, αναφέρεται σε κάτι που προκαλεί αρνητικά συναισθήματα λόγω τής εμφάνισης ή τής συμπεριφοράς του. Έτσι, ένας ζητιάνος π.χ. μπορεί να είναι *κακομοίρης* τόσο εξαιτίας τής δυστυχίας του όσο και για την κατάντια και την άθλια εμφάνισή του.

Αυτή η σύνδεση τής δυστυχίας με αρνητικά συναισθήματα είναι εμφανέστερη στο ουσιαστικό ***κακομοιριά***. Η λέξη αυτή απαντά πολύ σπάνια στα ελληνιστικά και μετέπειτα χρόνια με τον ασυνίζητο τύπο ***κακομοιρία*** «δυστυχία». Ο Ευστάθιος π.χ. (12ος αι.), σχολιάζοντας τα ομηρικά κείμενα, αναφέρει ότι όσα δεν έχουν γεννηθεί είναι *«ἀπαθῆ κακομοιρίας»* (δηλ. δεν έχουν δυστυχία). Στον Ερωτόκριτο διαβάζουμε: *«Κι ἂν εἶναι καὶ φανερωθεῖ, κι ὁ Ρήγας νὰ τὰ μάθει, κακομοιριὲς τὸ σπίτι σας ἔχει πολλὲς νὰ πάθει»*. Στις ημέρες μας, όμως, η λέξη *κακομοιριά* έχει σχεδόν αποκλειστικά μειωτική λειτουργία, είναι περίπου συνώνυμη τής λέξης *μιζέρια* (π.χ. *αδιαφορία, αμέλεια και κακομοιριά*).

κακοποιός

αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (αρχικώς επίθ.) < *κακο-* + λεξ. επίθημα *-ποιός* < *ποιῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κακοποίηση < ελνστ. *κακοποίη-σις*

κακοποιώ < αρχ. *κακοποιῶ (-έω)* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.].

κακοπροαίρετος → προαιρούμαι

κακορίζικος → ριζικό

κακός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 541: *νῦν ἡμέρη ἥδε κακὸν φέρει Ἀργείοισιν*], εκφραστ. λ. που πιθ. συνδ. με το ρ. *κακκάω* «αφοδεύω» (τής παιδικής γλώσσας). Παρατηρείται θ. *κακ-* με παρόμοια σημ. στην αρχ. φρυγική γλώσσα, αλλά δεν έχει εξακριβωθεί η σχέση με το επίθ. *κακός*. Οι αρχ. μαρτυρίες δείχνουν ότι η λ. *κακός* αναφερόταν εξ αρχής σε σωματικά ελαττώματα (δυσμορφία, ασχήμια), σε ανικανότητα ή αδυναμία, καθώς και σε ηθική ανεπάρκεια, μοχθηρία ή ασέβεια. Βλ. κ. το αντίθετο *καλός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κακία < αρχ. *κακ-ία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι]

κακίζω < αρχ. *κακ-ίζω* [ήδη ομηρικό]

κάκιστος < αρχ. *κάκ-ιστος*, υπερθ. βαθμός τού επιθ. *κακός*

κακιώνω < μεσν. *κακι-ώνω* < αρχ. *κακί(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

κάκιω-μα < *κακιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κακότητα < αρχ. *κακ-ότης, -ότητος* [ήδη ομηρικό]

κακοσύνη < μεσν. *κακ-οσύνη*

κάκωση < αρχ. *κάκω-σις* «κακοποίηση, βλάβη, φθορά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἐντὸς παθ.* 13.3: *διὰ κάκωσιν δὲ τοῦ σώματος τάδε πάσχει καὶ νοσέει*] < ρ. *κακ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. κακ(ο)-: *κακ-άσχημος, κακ-έκτυπος* (λόγ. [1889]), *κακ-έμφατος* (ελνστ.), *κακο-αναθρεμμένος, κακό-βολος, κακό-βουλος* (αρχ.), *κακό-γλωσσος* (αρχ.), *κακό-γνωμος* (μεσν.), *κακό-γουστος, κακο-γράφος* (ελνστ.), *κακο-διάθετος* (λόγ. [1871]), *κακο-διαχείριση* (λόγ. [1897]), *κακο-διοίκηση* (λόγ. [1888]), *κακό-δοξος* (αρχ.), *κακό-ζηλος* (ελνστ.), *κακο-ζώητος, κακο-θανατίζω* (μεσν.), *κακο-καιρία, κακο-καρδίζω* (μεσν.), *κακο-μούτσουνος, κακο-πληρωτής, κακο-τοπιά* (μεσν.), *κακό-τροπος* (ελνστ.), *κακ-ώνυμος* (ελνστ.) κ.ά.

κακόσημος «με κακή σημασία»

ελνστ., αρχική σημ. «άσημος», < *κακό-* + *-σημ(ος)* < αρχ. *σῆμα* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-σημος, διά-σημος, εύ-σημος*. Ως γλωσσ. όρος η λ. αποδίδει το γαλλ. *péjoratif* (< υστλατ. *pejorativus* < λατ. *pejor* «χειρότερος») σε αντιδιαστολή προς τον όρο *mélioratif* «εύσημος» (< υστλατ. *melioratus* < λατ. *melior* «καλύτερος, βελτιωμένος»).

κακοτράχαλος

< *κακο-* + *-τράχαλος* (με αφομοίωση /o/ – /a/ > /a/ – /a/) < μεσν. *τράχαλος* (από όπου το ουδ. *τράχαλο* «χαλίκι») < αρχ. επίθ. *τροχαλός* «αυτός που τρέχει, που (κατρα)κυλά – γρήγορος» (αργότερα επίσης «κυρτός όπως ο τροχός») < θ. *τροχ-* (τού ρ. *τρέχω*)

\+ παραγ. τέρμα *-αλός*, πβ. κ. *ομ-αλός*. Βλ. κ. *τρόχαλος*.

κάκου «μάταια» στη φρ. *τού κάκου*
< *κακού* (μεσν. φρ. *τοῦ κακοῦ*, με αναβιβασμό τού τόνου), γενική πτώση τού επιθ. *κακός*, πβ. κ. *λάου* (< γεν. *λαγού*).

κακούργος
< αρχ. *κακοῦργος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* σ 53-54: *ἀλλά με γαστὴρ ὀτρύνει κακοεργός*] < *κακ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-οῦργος* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *παν-οῦργος*. Ας σημειωθεί ότι τα αρχ. *κακοῦργος*, *πανοῦργος* είναι τα μόνα σύνθετα (με β΄ συνθ. προερχόμενο από τη λ. *ἔργον*) που τονίζονται στην παραλήγουσα. Τα υπόλοιπα τονίζονται στη λήγουσα, π.χ. *αὐτ-ουργός*, *δημι-ουργός*, *πρωτ-ουργός*, *χειρ-ουργός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειρουργός*, *πανούργος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κακούργημα < αρχ. *κακούργη-μα* «απάτη, έγκλημα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αντιφ. *Περὶ Ἡρῴδ. φόνου* 13.3-4: *φασὶ δὲ αὖ τό γε ἀποκτείνειν μέγα κακούργημα εἶναι*] < ρ. *κακουργ-ῶ (-έω)*
κακουργώ < αρχ. *κακουργ-ῶ (-έω)* «κάνω κακό, κακοποιώ»
κακουργηματ-ικός.
ΣΥΝΘ. κακουργιο-: *κακουργιο-δικείο* (λόγ. [1833]), *κακουργιο-δίκης* (λόγ. [1833]).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
κακουργιοδικείο ή κακουργοδικείο;
Το λόγ. σύνθ. ***κακουργιοδικείο***, το οποίο σχηματίστηκε τον 19ο αιώνα μετά την ίδρυση τού νέου ελληνικού κράτους, πλάστηκε από το αρχ. ουσ. *κακουργία* (όχι από το ουσ. *κακοῦργος*), εφόσον οι διάφοροι τύποι δικαστηρίων ονομάζονται με βάση το είδος αδικήματος που δικάζουν (π.χ. *πταισματοδικείο*, *πλημμελειο-δικείο*). Συνεπώς, ο ορθός σχηματισμός τής λέξεως είναι *κακουργι-ο-δικείο*, όχι *κακουργοδικείο*.

κακουχία
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «κακομεταχείριση», < ρ. *κακουχῶ (-έω)* (ελνστ. μαρτυρία) < *κακ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ουχῶ* < *ἔχω*, πβ. κ. *κληρουχῶ* – *κληρουχία*. Η σημ. «κακοπάθηση, ταλαιπωρία, καχεξία» είναι ελνστ. (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 3.79: *ἐπιπόνως δὲ καὶ ταλαιπώρως ὑπέμενον τὴν κακοπάθειαν, ἄπειροι πάσης τῆς τοιαύτης ὄντες κακουχίας*).

κακοφορμίζω «σχηματίζω φλεγμονή, διαπυούμαι» (για τραύματα)
< *κακο-* + μεσν. *(ἀ)φορμίζω* (μαρτυρείται με τη σημ. «χάνω τα λογικά μου») < αρχ. *ἀφορμή* (βλ.λ.). Στο σύνθ. *κακο-φορμίζω* διατηρήθηκε το *-ο-* (αντί **κακαφορμίζω*) λόγω τής ισχύος του ως συνδετικού φωνήεντος.

κάκτος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Επίχαρμο], αγν. ετύμου.

κάκωση → κακός

καλ(ο)- → καλός

καλααζάρ «είδος λοιμώδους νόσου»
< αγγλ. *kala-azar* < χίντι *kālā-āzār* «μαύρη νόσος» (αποκαλείται επίσης «μαύρος πυρετός»), είδος λεϊσμανίασης που οφείλει την ονομασία του στην υψηλή θνησιμότητα την οποία προκαλούσε όταν ανακαλύφθηκε.

καλάθι
μεσν. < ελνστ. *καλάθιον*, υποκορ. τού αρχ. *κάλαθος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-θος* (πβ. τα συνώνυμα *κύα-θος*, *γύργα-θος*) και ίσως συνδ. με το ρ. *κλώθω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλαθ-ιά.
ΣΥΝΘ. καλαθο-: *καλαθο-πλεκτική*, *καλαθο-ποιία* (λόγ. [1870]), *καλαθο-ποιός* (ελνστ.), *καλαθοσφαίριση* (απόδ. τού αγγλ. *basket-ball*) κ.ά.

καλάι «κράμα κασσιτέρου και μολύβδου»
μεσν. < τουρκ. *kalay* < αραβ. *qala*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλαΐζω < μεσν. *καλα-ΐζω* < *καλάι*
καλάισ-μα < *καλαισ-* *(καλαΐζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
καλαϊτζής < τουρκ. *kalaycı* < *kalay*.

κάλαϊς «γαλαζοπράσινος πολύτιμος λίθος»
< ελνστ. *κάλ(λ)αϊς* «πολύτιμος λίθος με γαλαζοπράσινο χρώμα», τεχν. όρος (όπως και το επίθ. *καλ(λ)άϊνος*), για τον οποίο έχει υποστηριχθεί ότι προέρχεται από την Αίγυπτο εξαιτίας τής χρήσης του στην κεραμική. Στο ελνστ. *κάλ(λ)αϊς* έχουν την αφετηρία τους τα επίθ. *γαλάζιος*, *γαλανός* (βλ.λ.).

καλαίσθητος → αισθάνομαι

καλαμάρι
μεσν. < ελνστ. *καλαμάριον*, υποκορ. τού αρχ. *κάλαμ(ος)* (στην ελνστ. σημ. «κάλαμος γραφής, κονδυλοφόρος», που εμφανίζεται εκείνη την εποχή και στο ελληνογενές λατ. *thēca calamaria* «θήκη καλάμων γραφής»). Η σημ. «κεφαλόποδο μαλάκιο», ήδη ελνστ., οφείλεται στην ομοιότητά του με το μελανοδοχείο και στην ιδιότητά του να αφήνει μελάνι.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλαμαράς < μεσν. *καλαμαρ-ᾶς* «αυτός που κατασκευάζει μελανοδοχεία». Ήδη μεσν. η σημ. «γραφέας». Η λ. χρησιμοποιείται στη σύγχρονη κυπρ. διάλεκτο με τη σημ. «Ελλαδίτης» και με μειωτική χροιά
καλαμαράκι < μεσν. *καλαμαρ-άκι* (με υποκορ. επίθημα *-άκι*)
καλαμαρ-ιέρα «αλιευτικό σύνεργο» < *καλαμάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*.

κάλαμος
αρχ. [ήδη ομηρικός ο τύπος *καλάμη*] < **κόλαμος* (με αφομοίωση /o/ – /a/ > /a/ – /a/, η οποία μάλλον ξεκίνησε από το παράλλ. θηλ. *καλάμη*), που συνδ. με τα συνώνυμα λατ. *culmus* (> γαλλ. *chaume*), αρχ. γερμ. **halma-* (> γερμ. *Halm*, αγγλ. *halm*), παλ. σλαβ. *slama* (> ρωσ. *solóma*). Βλ. κ. *καλέμι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλάμι < μεσν. *καλάμ-ι(ν)* (που συνδύαζε τις σημ. «το φερώνυμο φυτό», «οστό τής κνήμης» και «αλιευτικό σύνεργο») < ελνστ. *καλάμ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *κάλαμος*
καλαμιά < μεσν. *καλαμ-ιά* (με συνίζηση) < ελνστ. *καλαμ-(ε)ία*
καλαμένιος < μεσν. *καλαμ-ένιος* < *καλάμ(ιν)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
καλάμινος < αρχ. *καλάμ-ινος* (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.98: *καὶ ἰχθῦς σιτέονται ὠμούς, τοὺς αἱρέουσι ἐκ πλοίων καλαμίνων ὁρμώμενοι*)
καλαμίδι < μεσν. *καλαμ-ίδιν* «αλιευτικό σύνεργο», υποκορ. τού ελνστ. *καλαμ-ίς, -ίδος* «θήκη καλαμένιας πένας»
καλαμίζω < ελνστ. *καλαμ-ίζω* «παίζω καλαμένιο φλάουτο»
καλαμιώνας < μεσν. *καλαμ-ιών(ας)* (με συνίζηση) < ελνστ. *καλαμ-εών, -εῶνος*
καλαμοειδής < ελνστ. *καλαμο-ειδής*
καλαμώδης < αρχ. *καλαμ-ώδης*
καλαμωτός < ελνστ. *καλαμω-τός*
καλαμ-ώνω < ελνστ. *καλαμ-ῶ (-όω)* «δένω σπασμένο κόκκαλο με καλάμι»
καλάμω-μα < *καλαμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. καλαμο-: *καλαμο-κάννης, καλαμο-πόδαρος, καλαμό-σπιτο, καλαμό-σχοινο* κ.ά.

καλαμπαλίκι «οχλαγωγία, οχλοβοή»
μεσν. < τουρκ. *kalabalık* «πλήθος, πολυκοσμία» < αραβ. *galabat*.

καλαμπόκι
μεσν., πιθ. < αλβ. *kallamboq*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλαμποκ-ήσιος < *καλαμπόκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*
καλαμποκ-ιά
καλαμποκ-ένιος < *καλαμπόκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*.
ΣΥΝΘ. καλαμποκ(ο)-: *καλαμποκ-άλευρο, καλαμποκ-έλαιο* κ.ά.

καλαμπούρι
μεταφορά τού γαλλ. *calembour*, που ίσως συνδ. με το ουσ. *calembredaine* «σαχλαμάρα» και με το ουσ. *bourde* «μπούρδα», χωρίς ικανοποιητική ετυμολ. ερμηνεία.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλαμπουρ-ίζω
καλαμπουρ(ι)-τζής.

καλαμωτός → κάλαμος

κάλαντα
< μεσν. *κάλανδα / κάλαντα* «πρώτη ημέρα τού μηνός – (κατ' επέκτ.) πρωτοχρονιά» < *καλάνδη / καλάνδα (ἡ)* «πρώτη ημέρα τού μηνός», κυρ. στον πληθ. *καλάνδαι / καλένδαι* (βλ.λ. *καλένδες*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
κάλαντα
Το έθιμο των ***καλάντων*** έχει την αφετηρία του στον ρωμαϊκό εορτασμό των *καλενδῶν* τού έτους, δηλ. τής Πρωτοχρονιάς (αρχικώς την 1η Μαρτίου, κατόπιν την 1η Ιανουαρίου), κατά τον οποίο ανταλλάσσονταν δώρα, ευχές και τραγούδια. Ήδη τον 11ο αιώνα ο Μιχαήλ Ψελλός σημείωνε σχετικά με την Πρωτοχρονιά (*Ποιήμ.* 18): *τὰς γὰρ* ***καλάνδας*** *οἶδεν ἡ Κωνσταντίνου* [ενν. *πόλις*], *πρὸ τῶν θυρῶν δὲ συρρέουσι μυρίοι σκιρτῶντες ἡδὺ καὶ γελῶντες ἀθρόον, εὐάγγελον σκίρτημα τοῦ παντὸς χρόνου, εὔηχον οἰώνισμα, κήρυγμα ξένον.*

καλαντάρι → καλεντάρι

καλαπόδι
< μεσν. *καλαπόδιν* < ελνστ. *καλαπόδιον*, υποκορ. τού αρχ. *καλάπους / καλόπους, -οδος* «ξύλινο πόδι (εργαλείο υποδηματοποιού)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *κᾶλο(ν)* «ξύλο» (< **κάϝ-αλον*, από το θ. τού ρ. *καίω* < **καϝ-jω*) + *πούς, ποδός*.

καλάρω «μαζεύω τα πανιά ιστιοφόρου – ρίχνω τα δίχτυα»
μεσν. αντιδάν., < ιταλ. *calare* «κατεβάζω, χαλαρώνω (το σχοινί)» < υστλατ. *calāre* «κρεμώ» < αρχ. *χαλῶ (-άω)* «χαλαρώνω, αφήνω να πέσει» (βλ.λ.). Η σύνδεση τής λ. με την αλιεία φαίνεται λογική, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι το αρχ. *χαλῶ* χρησιμοποιείται ήδη από την ελνστ. εποχή με τη σημ. «ρίχνω (τα δίχτυα)» (π.χ. Κ.Δ. Λουκ. 5,3: *ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν*).

καλάσνικοφ
από το επώνυμο τού Ρώσου κατασκευαστή τού οπλοπολυβόλου M. Kalashnikov (1919-1998).

καλαφάτης «τεχνίτης που στεγανοποιεί σκάφη (ή βαρέλια) με πίσσα»
μεσν. < αραβ. *qalfat* ή, κατ' άλλη άποψη, < λατ. **calefactor* < ρ. *calefacto* «θερμαίνω, ζεσταίνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλαφατίζω < μεσν. *καλαφατ-ίζω*
καλαφάτισ-μα < *καλαφατισ-* (*καλαφατίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

καλβινισμός «η προτεσταντική διδασκαλία τού Καλβίνου»
λόγ. [1768], μεταφορά τού γαλλ. *calvinisme*, από το επώνυμο τού Γάλλου θεολόγου και θρησκευτικού

μεταρρυθμιστή *Ιωάννη Καλβίνου* (μεσν. λατ. *Calvinus*, γαλλ. *Jean Caulvin / Chauvin*, 1509-64).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλβιν-ιστής, λόγ. [1632], μεταφορά τού γαλλ. *calviniste*

καλβιν-ικός, λόγ. [1690], μεταφορά τού γαλλ. *calvinique*.

καλδέρα → καλντέρα

καλέ

μεσν., κλητ. τού αρχ. επιθ. *καλός*, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως προσφώνηση και κατόπιν ως επιφώνημα. Βλ. κ. *μωρέ, ρε*.

καλειά «καταστρέφομαι – πεθαίνω» στη φρ. *πάω καλειά μου*

< φρ. *άμε καλειά σου*, ελλειπτική μορφή τής φρ. *άμε κά(με δου)λειά σου* (με συλλαβική ανομοίωση).

καλειδοσκόπιο «οπτικό όργανο στο οποίο σχηματίζονται συμμετρικά φαντασμαγορικά σχήματα λόγω αντανακλάσεων»

λόγ. [1851], < *καλ(ο)-* (< αρχ. *καλός* «ωραίος») + *είδο(ς)* (< αρχ. *εἶδος* «μορφή») + *-σκόπιο* (< αρχ. *σκοπῶ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω»), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *kaleidoscope*.

καλέμι «είδος σμίλης»

αντιδάν., < τουρκ. *kalem* < αραβ. *kalam* < αρχ. *κάλαμος* (βλ.λ.).

καλένδες «οι πέντε ή επτά πρώτες ημέρες κάθε μήνα κατά το ρωμαϊκό ημερολόγιο»

< ελνστ. *καλάνδαι / καλένδαι* < λατ. *calendae* «νεομηνία», ονομασία με την οποία οι Ρωμαίοι αναφέρονταν στις πέντε πρώτες ημέρες τού μηνός (6ος αι. μ.Χ., Ιωάνν. Λυδ. *Περὶ μηνῶν* 3.10: *πρώτη τοίνυν τοῦ μηνὸς ἑορτὴ ἐστιν ἡ λεγομένη παρὰ μὲν Ρωμαίοις* ***Καλένδαι****, παρὰ δὲ Ἕλλησι Νεομηνία*). Βασίζεται στη λατ. φρ. *calo Juno Covella*, με την οποία ο ανώτατος ιερέας τού Καπιτωλίου ανήγγελλε τη νεομηνία αφιερώνοντάς την στη θεά *Juno* (Ήρα). Απεναντίας, η φρ. *(παραπομπή) στις ελληνικές καλένδες* αποτελεί απόδ. τής λατ. φρ. *ad calendas grecas*, την οποία χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι συγγραφείς με την εμφατική σημασία «ποτέ», εφόσον το ελληνικό ημερολόγιο δεν είχε *καλένδες*. Βλ. κ. *κάλαντα*.

καλεντάρι «ημερολόγιο»

< μεσν. *καλενδάριον / καλανδάριον* «βιβλίο οφειλών, χρεών» < μεσν. λατ. *calendarium* < λατ. *calendae* «νεομηνία, καλένδες (βλ.λ.)».

κάλεσμα → καλώ

καλεσμένος → καλώ

καλημαύκι → καμηλαύκι

καλημέρα

μεσν. < φρ. *καλή(ν) (ἡ)μέρα(ν)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλημερίζω < μεσν. *καλημερ-ίζω*

καλημέρισμα < μεσν. *καλημέρισ-μα* < ρ. *καλημερίζω*.

καληνύχτα

μεσν. < φρ. *καλή(ν) νύκτα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καληνυχτίζω < μεσν. *καληνυχτ-ίζω / καλονυχτ-ίζω*

καληνύχτισμα < μεσν. *καληνύκτια-μα* < ρ. *καληνυκτ-ίζω*.

καλησπέρα

μεσν. < φρ. *καλή(ν) (ἑ)σπέρα(ν)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλησπερίζω < μεσν. *καλησπερ-ίζω*

καλησπέρισ-μα < *καλησπερισ-* *(καλησπερίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καλιά → καλειά

καλιακούδα → καλοιακούδα

καλιγώνω «καρφώνω πέταλο»

μεσν. < ελνστ. *καλίγ(ιον) / καλίκιον* «είδος υποδήματος», υποκορ. τού *καλίγα / καλίγη* < λατ. *caliga* «στρατιωτικό υπόδημα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλίγωμα < μεσν. *καλίγω-μα*

καλιγω-τής.

καλικάντζαρος

μεσν. λ., για την οποία έχουν διατυπωθεί ποικίλες υποθέσεις. Πιθ. είναι η ανάλυση σε σύνθ. **καλικάντζα* «πέλμα ή υπόδημα που μοιάζει με χηλή ή οπλή» (με μεγεθ. επίθημα *-αρος*) < ελνστ. *καλίκιον* «είδος υποδήματος – οπλή» + *ἄντζα* «κνήμη – πέλμα, πόδι», η οποία συμφωνεί με τις λαϊκές δοξασίες περί καλικαντζάρων. Δεν είναι εύκολο να υποστηριχθούν οι προτάσεις αναγωγής σε τύπο *καρκάντζι* «ξεροκαμένο» (πβ. μεσν. *καρκαντζᾶς* «ξεροκέφαλος – το πτηνό φραγκόκοττα») ή σε β΄ συνθ. *τσάγγα / τζάγγη* «περσικό υπόδημα» (ελνστ.) ή σε σύνθ. **καλλι-κάνθαρος*, **λυκο-κάνθαρος* ή **καλο-κάνθαρος* (για μορφολογικούς και σημασιολογικούς λόγους).

καλιμαύκι → καμηλαύκι

καλίμπρα «ισιωτικό μηχάνημα – διαμέτρημα κάννης όπλου»

αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *calibre* < ιταλ. *calibro* < αραβ. *qālib* «φόρμα, καλούπι» < αρχ. *καλάπους / κα-*

λόπους, -οδος «ξύλινο πόδι (υποδηματοποιού)» (βλ.λ. *καλαπόδι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλιμπράρω, μεταφορά τού ιταλ. *calibrare* < *calibro* (βλ. ανωτέρω)

καλιμπράρισ-μα < *καλιμπραρισ-* (*καλιμπράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

κάλιο «χημικό στοιχείο»

λόγ. [1880], μεταφορά τού ν.λατ. *calium*, πιθ. συγκεκομμένος τύπος τού όρου *alcalium* (βλ.λ. *αλκάλιο*), μεταφορά τού αραβ. *al-qalī*, λαϊκ. τύπου τού *al-qily* «η σόδα».

καλκάνι «είδος ψαριού»

μεσν. < τουρκ. *kalkan*.

καλλι- λεξικό πρόθεμα

αρχ., που προέρχεται από το θ. τού επιθ. *καλός* (βλ.λ.) και συνδ. επίσης με τα αρχ. *κάλλος, κάλλιστος*. Η παρουσία τού διπλού *-λ-* δεν έχει εξηγηθεί ικανοποιητικά· ίσως οφείλεται σε αφομοίωση τού συμφωνικού συμπλέγματος που θεωρείται ότι υπήρξε στο επίθ. *καλός* < **καλ-Fό-ς* (αλλά απλοποιήθηκε), οπότε **καλF-* > *καλλ-*.

ΣΥΝΘ. καλλι-: *καλλί-γραμμος* (λόγ. [1890]), *καλλι-γραφία* (ελνστ.), *καλλι-γράφος* (ελνστ.), *καλλι-κέλαδος* (ελνστ.), *καλλί-κνημος, καλλί-κομος* (αρχ.), *καλλι-μάρμαρος* (λόγ. [1887]), *καλλί-μορφος* (αρχ.), *καλλί-νικος* (αρχ.), *καλλι-πάρειος, καλλί-πυγος* (ελνστ.), *καλλί-σωμος, καλλι-τυπία, καλλί-φωνος* (αρχ.) κ.ά.

καλλιεπής «αυτός που εκφράζεται όμορφα»

αρχ. < *καλλι-* (βλ.λ.) + *-επ(ής)* < *ἔπος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλλιέπεια < ελνστ. *καλλιέπ-εια*.

καλλιεργώ

< ελνστ. *καλλιεργῶ (-έω)* < *καλλι-* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-εργ(ῶ)* < αρχ. *ἔργον* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι το ν.ελλ. ουσ. *καλλιέργεια* αποτελεί μεταπλ. τύπο τού ελνστ. *καλλιεργία* κατά το σχήμα των προπαροξυτόνων σε *-εια* (π.χ. *ενέργ-εια, ασέβ-εια, προσπάθ-εια*), πβ. κ. *περιέργ-εια* αντί τού αρχ. *περιεργ-ία*. Στη μτφ. σημασία του το ουσ. *καλλιέργεια* αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *culture* (βλ. κ. *κουλτούρα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *περιέργεια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλλιέργημα < μεσν. *καλλιέργη-μα*

καλλιεργημένος, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cultivé*

καλλιεργητής < μεσν. *καλλιεργη-τής*.

καλλικέλαδος «καλλίφωνος»

ελνστ. < *καλλι-* (βλ.λ.) + αρχ. *κέλαδος* «θόρυβος» (βλ.λ. *κελαρύζω, κελαηδώ*).

κάλλιο

< αρχ. *κάλλιον*, ουδ. τού επιθ. *καλλίων*, που αποτελεί συγκριτικό βαθμό τού επιθ. *καλός*. Η επιρρ. χρήση του είναι ήδη αρχ. Βλ. κ. *κάλλιος*.

κάλλιος «καλύτερος»

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καλλίων* (μέσω τού ουδ. *κάλλιον*), που αποτελεί συγκριτικό βαθμό τού επιθ. *καλός*. Είναι πιθ. ότι σχηματίστηκε πρώτα συγκριτικός βαθμός *κάλλον* (ουδ., < **κάλ-γον*), ο οποίος μεταπλάστηκε σε *-ίων* (*καλλ-ίων*, πβ. *αἰσχ-ίων, κακ-ίων*), επειδή δεν διέφερε πολύ από το ουδ. *καλόν*.

καλλιστεία

< αρχ. πληθ. *καλλιστεῖα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, *Αἴας* 435: *τὰ πρῶτα καλλιστεῖ' ἀριστεύσας στρατοῦ*] < υπερθ. βαθμός *κάλλιστ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖα*, πβ. κ. *πρωτ-εῖα*. Σύμφωνα με αρχ. σχολιαστή τής Ιλιάδας, τα *καλλιστεῖα* ήταν διαγωνισμός ομορφιάς σε τέμενος τής θεάς Ήρας στη Λέσβο: *Παρὰ Λεσβίοις ἀγὼν ἄγεται κάλλους γυναικῶν ἐν τῷ τῆς Ἥρας τεμένει, λεγόμενος* ***Καλλιστεῖα***.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καλλιστεία

Η λ. ***καλλιστεία*** είναι πληθυντικός τού αρχ. ουδετέρου ***καλλιστεῖον*** «βραβείο που δίνεται στον πιο ωραίο / στην πιο ωραία». Η λ. ανάγεται στο επίθ. ***κάλλιστος*** «ο πιο ωραίος», που είναι υπερθετικός βαθμός τού επιθ. ***καλός*** στη σημασία «ωραίος». Το ρήμα ***καλλιστεύω*** σήμαινε «είμαι ο πιο ωραίος, υπερέχω σε ομορφιά». Η ήδη ομηρική λ. ***κάλλος*** «ωραιότητα, ομορφιά» ανάγεται επίσης στο επίθ. *καλός*.

Το αρχαιότερο *καλλιστεῖον* στην ιστορία φαίνεται πως ήταν αυτό που έδωσε ο Πάρις στην Αφροδίτη, στον πρώτο και διασημότερο διαγωνισμό γυναικείας ομορφιάς, ο οποίος διεξήχθη κατά τη διάρκεια τής τέλεσης των γάμων τού βασιλιά Πηλέα και τής Θέτιδος με διαγωνιζόμενες τις θεές Ήρα, Αθηνά και Αφροδίτη. Ο Πάρις έπρεπε να δώσει ένα χρυσό μήλο, που έριξε ανάμεσα στις θεές η Έρις, «τῇ καλλίστῃ», δηλ. στην πιο όμορφη: *ἡ δὲ Ἔρις [...] μῆλον χρυσοῦν ἀφίησιν εἰς τὴν τράπεζαν. δῶρον εἶναι τῇ καλλίστῃ θεῶν τούτῳ ἐπεγέγραπτο*. (Άλλες πηγές αναφέρουν ότι στο μήλο έγραφε *ἡ καλὴ λαβέτω* «να το πάρει η όμορφη»). Ο Πάρις έδωσε το βραβείο στην Αφροδίτη και, κατά τη μυθολογία, αυτό στάθηκε η αφορμή τού Τρωικού Πολέμου.

Διαγωνισμοί γυναικείας (αλλά και ανδρικής) ομορφιάς διεξάγονταν, σύμφωνα με μαρτυρίες, σε διάφορες περιοχές τής αρχ. Ελλάδας, σε έναν μάλιστα από αυτούς που διοργάνωσε ο τύραννος τής Κορίνθου Κύψελος νικήτρια αναδείχθηκε η σύζυγός του Ηροδίκη: *διετέθη δὲ καὶ περὶ κάλλους γυναικῶν ἀγὼν ἐν τῷ περὶ Ἀλφειὸν πεδίῳ παρὰ Κυψέλλῳ καὶ ἐνίκησεν ἡ αὐτοῦ γυνὴ Ἡροδίκη*. Ο Αθήναιος μάλιστα σημειώνει ότι ο διαγωνισμός διατηρήθηκε: *καὶ ἐκράτησεν ὁ ἀγὼν παρ' Ἠλείοις, φησὶ Θεόφραστος, καὶ αἱ ἀγωνιζόμεναι γυναῖκες χρυσοφόροι ὠνομάζο-*

ντο. ἀνδράσι δὲ τοῖς νικήσασιν ἆθλα δίδονται ὅπλα καὶ στέφανος μυρρίνης (εδώ έχουμε μνεία και για αντίστοιχο ανδρικό διαγωνισμό). Αναφέρει δε και άλλους τέτοιους διαγωνισμούς: (...) *ἑτέρωθι δὲ κάλλους, ὡς δὲ καὶ ταῦτα τιμᾶσθαι, καθὰ καὶ παρὰ Τενεδίοις καὶ Λεσβίοις.* Ο λεξικογράφος Ησύχιος μας πληροφορεί επίσης για τις λεγόμενες *πυλαιίδες*, που ήταν *αἱ ἐν κάλλει κρινόμεναι τῶν γυναικῶν καὶ νικῶσαι* (ο διαγωνισμός αυτός συσχετίστηκε με τη λατρεία τής Δήμητρας Πυλαίας). Στη Λέσβο, τέλος, φαίνεται ότι πρωτοαπαντά η λ. *καλλιστεία* ως ονομασία διαγωνισμού γυναικείας ομορφιάς: *Παρὰ Λεσβίοις ἀγὼν ἄγεται κάλλους γυναικῶν ἐν τῷ τῆς Ἥρας τεμένει, λεγόμενος Καλλιστεῖα.*
Οι διαγωνισμοί γυναικείας ομορφιάς στην Ελλάδα (τα *καλλιστεία*) επανεμφανίζονται σε οργανωμένη, θεσμοθετημένη μορφή ξανά μόλις στις αρχές τού 20ού αιώνα (1929).

κάλλιστος
αρχ. υπερθ. βαθμός τού επιθ. *καλός*, που παρουσιάζει το υπερθ. επίθημα *-ιστος*, πβ. κ. *κάκ-ιστος*, *χείρ-ιστος*. Για το πρόβλημα τού διπλού *-λ-* βλ.λ. *καλλι-*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καλλιστεία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάλλιστα < αρχ. επίρρ. *κάλλιστ-α* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ὀλυμπ.* 9.94: *ὡραῖος ἐὼν καὶ καλὸς κάλλιστά τε ῥέξαις*], σχηματισμένο από τον ουδ. πληθ. τού *κάλλιστος*· χρησιμοποιήθηκε ως υπερθ. βαθμός τού επιρρ. *καλῶς*.

καλλίτερος → καλύτερος

καλλιτέχνης
ελνστ., αρχική σημ. «τεχνίτης ωραίων πραγμάτων», < αρχ. *καλλι-* (βλ.λ.) + *-τέχνη(ς)* < αρχ. *τέχνη*. Η λ. απέκτησε γενικότερη σημ. στη σύγχρονη εποχή λόγω τής επίδρ. τού γαλλ. *artiste*. Βλ. κ. *ερασιτέχνης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλλιτεχνία < ελνστ. *καλλιτεχν-ία*
καλλιτεχν-ικός, λόγ. [1865]
καλλιτέχνημα < μεσν. *καλλιτέχνη-μα*.

καλλίφωνος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 817c.3-4: *καλλιφώνους ὑποκριτὰς εἰσαγαγομένους, μεῖζον φθεγγομένους ἡμῶν*] < *καλλί-* (βλ.λ.) + *-φων(ος)* < *φωνή*, πβ. κ. *μεγαλό-φωνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλλιφωνία < ελνστ. *καλλιφων-ία*.

καλλονή
ΕΤΥΜ. αρχ., σπανιότερος παράλλ. τύπος τού ουσ. *κάλλος* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-ονή*, πβ. κ. *ηδ-ονή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ομορφιά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.106.10-12: *τὰ δὲ δένδρεα τὰ ἄγρια αὐτόθι φέρει καρπὸν εἴρια καλλονῇ τε προφέροντα*] (αρχ. σημ. που διατηρείται και σήμερα σε φρ. όπως *φυσικές καλλονές ενός τόπου*) → ήδη αρχ. σημ. «πολύ ωραία γυναίκα» (σε προσωποποιημένες αναφορές, πβ. Πλάτ. *Συμπόσ.* 206d: *μοῖρα οὖν καὶ Εἰλείθυια ἡ Καλλονή ἐστι τῇ γενέσει*).

κάλλος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ψ 156: *αὐτὰρ κὰκ κεφαλῆς χεῦεν πολὺ κάλλος Ἀθήνη*] < επίθ. *καλός*, πιθ. μέσω ουδ. συγκριτικού *κάλλον*, για το οποίο βλ.λ. *κάλλιος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καλλιστεία*.

καλλυντικό
ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *καλλυντικός* (ήδη ελνστ. θηλ. *καλλυντική*) < ελνστ. *καλλυν(τής)* «ευπρεπιστής, καθαριστής (ναού) – κουρέας» < αρχ. *καλλύνω* «περιποιούμαι, καλλωπίζω» < *κάλλος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ύνω*. Η σημ. των καλλυντικών παρασκευασμάτων αποτελεί απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *cosmétiques* (πλάστηκε βάσει τού αρχ. *κοσμητικός*).

καλλωπίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.1.22: *τὴν δ' ἑτέραν τεθραμμένην μὲν εἰς πολυσαρκίαν τε καὶ ἁπαλότητα, κεκαλλωπισμένην δὲ τὸ μὲν χρῶμα ὥστε λευκοτέραν τε καὶ ἐρυθροτέραν τοῦ ὄντος δοκεῖν φαίνεσθαι*] < *καλλ(ι)-* (βλ.λ.) + *-ωπ(ίζω)* < θ. *ὀπ-* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως), για το οποίο βλ.λ. *όψη*, *οπτικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλλώπισμα < αρχ. *καλλώπισ-μα*, αρχική σημ. «στολίδι»
καλλωπισμός < αρχ. *καλλωπισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 64d.9-11: *ἱματίων διαφερόντων κτήσεις καὶ ὑποδημάτων καὶ τοὺς ἄλλους καλλωπισμοὺς τοὺς περὶ τὸ σῶμα*]
καλλωπιστής < αρχ. *καλλωπισ-τής*
καλλωπιστικός < ελνστ. *καλλωπισ-τικός*.

κάλμα «γαλήνη, ηρεμία»
αντιδάν., < ιταλ. *calma* < υστλατ. *cauma* < αρχ. *καῦμα* «καύσωνας (οφειλόμενος σε άπνοια)» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλμάρω, μεταφορά τού ιταλ. *calmare* < *calma*
καλμάρισ-μα < *καλμαρισ-* (*καλμάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

καλντέρα
< ισπ. *caldera*, αρχική σημ. «λέβητας, καζάνι» (μτφ. «λεβητοειδής ηφαιστειακός κρατήρας»), < υστλατ. *caldāria*, θηλ. τού επιθ. *caldārius* < λατ. *calidus* «θερμός».

καλντερίμι
< τουρκ. *kaldırım* «λιθόστρωτος δρόμος», που σύμφωνα με μία άποψη προέρχεται από μεσν. σύνθ. *καλόδρομος*, οπότε ίσως πρόκειται για αντιδάνειο.

καλόγερος
μεσν. (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/, πβ. κ. *σίδη-*

ρος > σίδερο) < ελνστ. *καλόγηρος* < *καλό-* + *-γηρ(ος)* < αρχ. *γῆρας* (βλ.λ.), πβ. κ. *γέρος*. Η λ. απαντά με τη σημ. «σεβαστός» τον 4ο αι. μ.Χ., ενώ από τον 5ο αι. δηλώνει τους μοναχούς.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλογερεύω < μεσν. *καλογερ-εύω / καλογηρ-εύω*

καλογερικός < μεσν. *καλογερ-ικός*

καλογερ-οσύνη < *καλόγερ(ος)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*

καλογερ-ίστικος < *καλόγερ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*, *μεγαλ-ίστικος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καλόγερος

Η λ. είναι μεσαιωνική και προέρχεται από το ελληνιστικό ***καλόγηρος***, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *γῆρας* «γηρατειά» (πβ. αρχ. *ὑπέργηρως / ὑπέργηρος*). Γι' αυτό, πριν χρησιμοποιηθεί για τους χριστιανούς μοναχούς, σήμαινε «αυτόν που έχει καλά γηρατειά», συνέπιπτε δηλ. σημασιολογικά με το ***εὐγήρως / εὔγηρος*** (< *εὐ-* + *γῆρας*). Η δήλωση τού επίπλου για την ανάρτηση πανωφοριών και καπέλων φαίνεται ότι πέρασε αρχικά από τη σημασία τής στεγνώστρας (πβ. Σκαρλάτου Βυζαντίου, *Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς Διαλέκτου*, λ. *καλόγερος* [1874]: «σκεῦος οἰκιακόν, ὅπου στεγνόνουν [sic] τὰ ροῦχα. Θερμαστρίς. moine, chauffe-chemise, chauffe-linge»). Πρόκειται για κρεμάστρα ρούχων με ράβδους που τοποθετούσαν κοντά ή πάνω από τη φωτιά, για να στεγνώνουν τα ρούχα τον χειμώνα. Τέλος, βάσει τού μαύρου χρώματος των ράσων, η λ. *καλόγερος* χρησιμοποιήθηκε παλαιότερα και για το μπουρί τής σόμπας (συσχετισμός με την καπνιά), για το εμπύρευμα που χρησιμοποιείται στην ανάφλεξη τής πυρίτιδας και για άλλα πολλά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέρος*, *γερουσία*.

καλόγρια

μεσν. (επίσης *καλογρία*, *καλογριά*) < *καλογραῖα* < *καλο-* + αρχ. *γραῖα* (> μεσν. *γριά*, βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καλόγερος*.

καλοήθης

ελνστ., αρχική σημ. «καλοπροαίρετος, καλότροπος», < *καλο-* + *-ήθ(ης)* < αρχ. ουσ. *ἦθος*, πβ. κ. *κακοήθης*. Ο ιατρ. όρος είναι απόδ. τού γαλλ. *bénin*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλοήθεια < μεσν. *καλοήθ-εια* (ο ιατρ. όρος είναι απόδ. τού γαλλ. *bénignité*).

καλοιακούδα

< **κολοιακ-ούδα* (με αφομοίωση /o/ – /a/ > /a/ – /a/ και παραγ. τέρμα *-ούδα*, πβ. κ. *πεταλ-ούδα*) < **κόλοι-ακας*, μεγεθ. τύπος τού αρχ. *κολοιός* «καλοιακούδα» (βλ.λ.), πβ. κ. *κολοιός*, *κόρακας*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

καλιακούδα ή καλοιακούδα;

Η λ. προέρχεται από μεγεθυντικό τύπο τού αρχ. ουσ. *κολοιός* και, ως εκ τούτου, είναι προτιμότερο να γράφεται με *-οι-*, όπως προκύπτει από την ετυμολογική ανάλυση παραπάνω: ***καλοιακούδα***. Η γραφή *καλιακούδα* (με *-ι-*) τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε ορθογραφική απλοποίηση.

καλοκάγαθος

< ελνστ. *καλοκἄγαθος*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *καλὸς κἀγαθός* (*καὶ ἀγαθός*, με κράση) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκ.* 12.2.2-3: *φυλάττῃ γὰρ ἰσχυρῶς μὴ ἀποβάλῃς τὴν ἐπωνυμίαν, τὸ ἀνὴρ καλὸς κἀγαθὸς κεκλῆσθαι*], με την οποία δηλωνόταν ο ιδανικός χαρακτήρας τού ωραίου και γενναίου άνδρα, ο άνθρωπος που εθεωρείτο ότι συγκεντρώνει ιδεώδη χαρακτηριστικά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλοκαγαθία < αρχ. *καλοκάγαθ-ία*.

καλοκαίρι

< μεσν. *καλοκαίρι(ον)*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *καλὸς καιρός* (πβ. ελνστ. *καλόκαιρος*), που χρησιμοποιήθηκε παράλληλα με το αρχ. ουσ. *θέρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλοκαιριά < μεσν. *καλοκαιρ-ιά* (με συνίζηση) < ελνστ. *καλοκαιρ-ία*

καλοκαιρινός < μεσν. *καλοκαιρ-ινός*

καλοκαιρ-ιάζω < *καλοκαίρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. μεσν. *καλοκαιρ-ίζω*

καλοκαίριασ-μα < *καλοκαιριασ-* (*καλοκαιριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

καλοκαιρ-ιάτικος < *καλοκαίρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μεσημερ-ιάτικος*.

καλοπροαίρετος → προαιρούμαι

καλορί

< γαλλ. *calorie* «θερμίδα» < λατ. *calor, -ōris* «θερμότητα».

καλορίζικος → ριζικό

καλοριφέρ

< γαλλ. *calorifère* < *calori-* (< λατ. *calor, -ōris* «θερμότητα») + *-fère* < λατ. *fero* «φέρω».

καλός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Χ 108: *οὐχ ὁράᾳς οἷος καὶ ἐγὼ καλός τε μέγας τε;*] < **καλ-Ϝός*, το οποίο εικάζεται ότι συνδ. με το σανσκρ. *kaly-āṇa* «με ωραία μπράτσα». Για το πρόβλημα τού διπλού *-λ-*, βλ.λ. *κάλλιος*, *καλλι-*. Η λ. αναφερόταν αρχικά στη φυσική ωραιότητα, αλλά ήδη στην Αρχαιότητα δηλώνει ψυχικές αρετές (αρχ. φρ. *καλὸς κἀγαθός*, βλ.λ. *καλοκάγαθος*), όπως η ηθική υπεροχή, η αρετή και η τιμή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καλλιστεία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καλοσύνη < μεσν. *καλ-ωσύνη / καλ-οσύνη*
καλοσυνάτος < μεσν. *καλοσυν-ᾶτος* < *καλ-οσύνη*
καλοσυνεύω < μεσν. *καλοσυν-εύω* < *καλ-οσύνη*
καλ-ούδια, με υποκορ. επίθημα *-ούδι(α)*, πβ. κ. *αγγελ-ούδι*
καλούτσικος < μεσν. *καλ-ούτσικος* < *καλ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ούτσικος* (βλ.λ.)
καλώς < αρχ. επίρρ. *καλ-ῶς* [ήδη ομηρικό].
ΣΥΝΘ. καλ(ο)-: *καλ-αίσθητος* (λόγ. [1873]), *καλο-αναθρεμμένος* (μεσν.), *καλο-βαλμένος*, *καλό-βολος*, *καλό-βουλας* (μεσν.), *καλό-γουστος*, *καλο-διάθετος*, *καλο-καρδίζω* (μεσν.), *καλό-καρδος* (μεσν.), *καλό-κεφος*, *καλο-λογικός* (λόγ. [1850]), *καλο-μίλητος* (μεσν.), *καλό-πιστος* (λόγ. [1894]), *καλο-προαίρετος* (μεσν.), *καλο-τάξιδος*, *καλο-φαγάς* κ.ά.

κάλος
< ιταλ. *callo* < λατ. *callum / callus, -i* «τύλος – σκληρός φλοιός».

καλοσύνη → καλός

καλούμ(π)α
αντιδάν., < ιταλ. *caluma / caloma* < υστλατ. **chalauma* < ελνστ. *χάλασμα*, στη σημ. «χαλάρωμα (τεντωμένου σχοινιού)», < αρχ. *χαλῶ (-άω)* (βλ.λ.). Βλ. κ. *καλάρω*, *καλουμάρω*.

καλουμάρω «χαλαρώνω τεντωμένο σχοινί»
αντιδάν., < ιταλ. *calumare* < υστλατ. **chalaumare* < **chalauma* < ελνστ. *χάλασμα*, στη σημ. «χαλάρωμα (τεντωμένου σχοινιού)». Βλ. κ. *καλάρω*, *καλούμπα*.

καλούπι
αντιδάν., < μεσν. *καλούπι(ο)ν* < τουρκ. *kalıp* < αραβ. *qālib* < αρχ. *καλάπους / καλόπους, -οδος* (βλ.λ. *καλαπόδι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλουπ-ατζής
καλουπ-ώνω
καλούπω-μα < *καλουπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καλπάζω
αρχ. [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *κάλπ(η)* «τρεχάλα, καλπασμός» (με παραγ. τέρμα *-άζω*), τεχν. όρος, πιθ. ονοματοποιημένος, ο οποίος εικάζεται ότι συνδ. με αρχ. γερμ. **hlaup-a-* «τρέχω» (> γερμ. *laufen*, αγγλ. *leap*, ολλ. *lopen*), άποψη που προσκρούει σε φωνητικές δυσκολίες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλπασμός < ελνστ. *καλπασ-μός*.

καλπάκι
μεσν. < τουρκ. *kalpak* «μάλλινος ή δερμάτινος σκούφος».

κάλπη
ελνστ., παράλλ. τύπος τού αρχ. *κάλπις, -ιδος* «υδρία, στάμνα (αργότερα με σχισμή, για να χρησιμεύει ως ψηφοδόχος)» [ήδη ομηρικού], που πιθ. συνδ. με παλ. ιρλ. *cilornn* «στάμνα, δοχείο» (< **kelpurno-*). Ορισμένοι έχουν αναγάγει την αφετηρία τής λ. στο ακκαδ. συνώνυμο *karpu* «δοχείο».
ΣΥΝΘ. καλπο-: *καλπο-νοθεύω* (λόγ. [1870]), *καλπο-νοθεία*, *καλπο-νοθευτικός* (λόγ. [1874]), *καλπο-νόθευση* (λόγ. [1855]).

κάλπικος
< *κάλπ(ης)* «απατεώνας, υποκριτής» (< τουρκ. *kalp*) + παραγ. τέρμα -ικος.

καλσόν
< γαλλ. *caleçon* < ιταλ. *calzone* (κυρ. πληθ. *calzoni*) < *calza* «κάλτσα» (βλ.λ. *κάλτσα*).

καλτ «αυτός που απευθύνεται σε ειδικό κοινό»
< αγγλ. *cult* «απόδοση λατρευτικής τιμής, προσωπολατρία – κίνημα (συνήθ. με λίγους οπαδούς) χαρακτηριζόμενο από προσκόλληση σε συγκεκριμένο πρόσωπο ή τεχνοτροπία» < γαλλ. *culte* < λατ. *cultus* «λατρεία». Βλ. κ. *κουλτούρα*.

κάλτσα
μεσν. < ιταλ. *calza* < μεσν. λατ. *calcea* < λατ. *calceus, -i* «υπόδημα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλτσούνι < μεσν. *καλτσόνι / κλατσούνιν / σκαλτσούνι / (σ)καρτσούνι* < ιταλ. *calzone*
καλτσ-ώνω
κάλτσω-μα < *καλτσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. καλτσο-: *καλτσο-βελόνα*, *καλτσο-δέτα*, *καλτσο-μηχανή*, *καλτσο-ποιία* (λόγ. [1859]) κ.ά.

καλύβα
< αρχ. *καλύβη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], από το θ. τού ρ. *καλύπτω* (βλ.λ.), με ηχηρό *β* [b] αντί τού άηχου *π* [p].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλύβι < μεσν. *καλύβι(ν)* < ελνστ. *καλύβ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *καλύβη*
καλυβάκι < μεσν. *καλυβ-άκι(ν)*, υποκορ. τού *καλύβι(ν)*.
ΣΥΝΘ. καλυβό-σπιτο.

κάλυκας «μεταλλικό περίβλημα – σέπαλα άνθους»
< αρχ. *κάλυξ, -υκος* [ήδη ομηρικό], που ίσως συνδ. με σανσκρ. *kalikā* «μπουμπούκι», καθώς και με το αρχ. *κύλιξ, -ικος* (βλ.λ. *κύλικας*). Η σημ. «θήκη βλήματος όπλου» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *shell*.

καλύπτω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 461: *τὸν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψεν*] < **καλ-ύπ-yω*, παρεκτεταμένη μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kel-* «καλύπτω, κρύβω» || λατ. *cēlo* (> γαλλ. *celer*, ισπ. *celar*), παλ. ιρλ. *ceilid* «κρυμμένος», αρχ. γερμ. **hel-a-* «καλύπτω, κρύβω» (> γερμ. *hehlen*, ολλ. *helen*) || αρχ. *κέλ-υφ-ος*, *κολ-εός* «θήκη ξίφους», ίσως και *κλέπτω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποκαλύπτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάλυμμα < αρχ. *κάλυμ-μα* [ήδη ομηρικό, Ἰλ. Ω 93: *ὣς ἄρα φωνήσασα κάλυμμ' ἕλε δῖα θεάων*], αρχική σημ. «κουκούλα»
κάλυψη < ελνστ. *κάλυψ-ις* < αρχ. *καλύπτω*
καλυπτήριος < ελνστ. *καλυπ-τήριος*
καλύπτρα < αρχ. *καλύπ-τρα* «πέπλος, σκέπασμα» [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. κ 545: *κεφαλῇ δ' ἐπέθηκε καλύπτρην*].
ΣΥΝΘ. -καλύπτω, -κάλυψη: *ανα-καλύπτω, ανα-κάλυψη – συγ-καλύπτω, συγ-κάλυψη – επι-καλύπτω, επι-κάλυψη – περι-καλύπτω – απο-καλύπτω, απο-κάλυψη – προ-καλύπτω, προ-κάλυψη – υπερ-καλύπτω, υπερ-κάλυψη* κ.ά.

καλύτερος

< μεσν. *καλύτερος / καλλίτερος*, συγκριτ. βαθμός τού αρχ. *καλός* (βλ.λ.) κατ' αναλογίαν προς τα επίθ. σε *-ύς*, π.χ. *βαθ-ύς, βαρ-ύς, πλατ-ύς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλυτερεύω < μεσν. *καλυτερ-εύω*
καλυτέρευ-ση < *καλυτερεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καλύτερος ή καλλίτερος;
Επί πολλά χρόνια υπήρχε σύγχυση ως προς τη γραφή τού συγκριτικού βαθμού, καθώς αμφότερες οι γραφές *καλύτερος* και *καλλίτερος* απαντούν σε μεσαιωνικά κείμενα. Ωστόσο, όπως εξήγησε ο Γεώργιος Χατζιδάκις ήδη από το 1888, ο συγκριτικός βαθμός έχει σχηματιστεί αναλογικά προς τα επίθ. σε *-ύς* (όπως αναφέρεται στην ετυμολογία) και όχι από το θέμα τού αρχ. συγκριτικού *καλλίων* ή τού μεσν. *κάλλιος*. Επομένως, η λ. ορθογραφείται ***καλύτερος***.

κάλφας «μαθητευόμενος»

μεσν. < τουρκ. *kalfa* < αραβ. *ḫalīfa*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλφαλίκι < τουρκ. *kalfalık* < *kalfa*.

καλώ

< αρχ. *καλῶ (-έω)* (αιολ. *κάλη-μι*) [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Γ 161: *Πρίαμος δ' Ἑλένην ἐκαλέσσατο φωνῇ*] < θ. *καλ- (*kl̥-)*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «φωνάζω, καλώ» || λατ. *calo* «καλώ», *clamo* «φωνάζω, κραυγάζω» (> γαλλ. *clamer*, ισπ. *clamar*), σανσκρ. *uṣā-kal-a* «πετεινός» (κατά λέξη «αυτός που φωνάζει την αυγή»), παλ. άνω γερμ. *hellan* «ηχώ, θορυβώ» (> γερμ. *hell* «έντονος (για χρώματα), φωτεινός») || αρχ. *κλῆ-σις (-η), κλη-τός, κλη-τήρ(ας)*, σύνθ. *ἐκ-κλη-σία, ἔγ-κλη-μα, ἔκ-κλη-σις (-η), σύγ-κλη-τος* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάλεσμα < μεσν. *κάλεσ-μα*.
ΣΥΝΘ. -καλώ, -κληση, -κλητος: *ανα-καλώ, ανά-κληση – ξανα-καλώ – παρα-καλώ, παρά-κληση, παρά-κλητος – θερμοπαρα-καλώ – μετα-καλώ, μετά-κληση, μετα-κλητός – εγ-καλώ, έγ-κλητος – συγ-καλώ, σύγ-κληση, σύγ-κλητος – επι-καλούμαι, επί-κληση – εκ-καλώ, έκ-κληση – απο-καλώ – προ-καλώ, πρό-κληση – προσ-καλώ, πρόσ-κληση* κ.ά.

καλώδιο

< αρχ. *καλῴδιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υποκορ. τού ουσ. *κάλως, -ω* «σχοινί, χορδή», τεχν. όρος, αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλωδι-ακός → Η φρ. *καλωδιακή τηλεόραση* είναι μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cable television / cablevision*
καλωδι-ώνω
καλωδίω-ση < *καλωδιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

καλώς → καλός

καλωσορίζω

φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λ. (συναρπαγή) τής φρ. *καλώς ορίσατε / όρισες*, με βάση τη μεσν. σημ. «έρχομαι (για να διευθετήσω ή να διατάξω τα τού οίκου μου)» τού ρ. *ορίζω* (πβ. προστ. *ορίστε!*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καλωσόρισ-μα.

κάμα (η) «είδος μαχαιριού»

< τουρκ. *kama*, ίσως < αρμεν. *kam* «καρφί».

κάμα (το) → καύμα

καμάκι

< μεσν. *καμάκι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *κάμαξ, -ακος (ἡ/ὁ)* «μακρύ ξύλο, κοντάρι», τεχν. όρος με επίθημα *-ακ-*, που συνδ. με σανσκρ. *śámyā* «ραβδί, μπαστούνι», αρμ. πληθ. *sami-k'* «ζυγός», μέσ. άνω γερμ. *hamel* «κοντάρι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμακιά < μεσν. *καμακ-ιά*
καμακ-ώνω
καμάκω-μα < *καμακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καμάρα «ημικυκλική αψίδα – καμπύλη τού πέλματος τού ποδιού»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], τεχν. όρος, που συνδ. με αβεστ. *kamāra* «ζώνη», λατ. *camurus* «κυρτός, καμπύλος» και πιθ. εξηγεί τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *καμάραι· ζῶναι στρατιωτικαί*. Ήδη από τον 1ο αι. π.Χ. η λ. συναντάται με τη σημ. «θολωτό δωμάτιο, δώμα» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 17.82: *αὗται δὲ τὰς τῶν οἰκιῶν στέγας ἔχουσιν ἐκ πλίνθων εἰς ὀξὺ συνηγμένων ἐχούσας καμάραν*), πράγμα που οδήγησε στη διάδοση τής λ. μέσω τού λατ. *camara / camera* «δωμάτιο» σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *chambre*, ισπ. *cámara*, ιταλ. *camera*. Βλ. κ. *κάμαρα*.
ΣΥΝΘ. καμαρο-: *καμαρο-ειδής* (ελνστ.), *καμαρό-πορτα, καμαρο-φρύδης* (μεσν.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καμάρα, κάμαρα, καμαρίνι, καμάρι, καμαρωτός, καμαρώνω

Η αρχ. λ. ***καμάρα*** δήλωσε κτίσμα με θολωτή στέγη, αλλά και οτιδήποτε είχε θολωτό κάλυμμα, π.χ. άμαξα ή σκάφος. Αργότερα δήλωσε το θολωτό δωμάτιο, το οποίο στη Λατινική δηλώθηκε με τη λ. ***camera***, η οποία έδωσε το ιταλ. ***camera*** «δωμάτιο» και τα ισπ. ***cámara***, γαλλ. ***chambre*** κ.ά., για να επιστρέψει στην Ελληνική ως ***κάμαρα***. Ομόρριζο επίσης είναι και το ***καμαρίνι***.

Η λ. *καμάρα* δήλωσε ακόμη και τον ουράνιο θόλο, ενώ ο Ησύχιος καταγράφει στον πληθυντικό τη σημασία «στρατιωτικές ζώνες». Αυτή η σημασία ίσως δεν είναι άσχετη με τη λ. *καμαρίς*, για την οποία σημειώνει ότι ήταν «γυναικείο κόσμημα». Φαίνεται δηλ. ότι ήδη κατά την ελληνιστική εποχή η λ. *καμάρα* πρέπει να είχε αρχίσει να συνδέεται με τη σημασία «κάτι το ξεχωριστό, που δηλώνει διάκριση».

Υποκοριστικό τής λ. *καμάρα* είναι το ελληνιστικό ***καμάριον*** «μικρό δωμάτιο με καμάρες», ενώ το επίθ. ***καμαρωτός*** σήμαινε «αυτός που έχει καμάρες, αψιδωτός». Είναι γνωστό ότι οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες έχτιζαν αψίδες για να απαθανατίσουν τους στρατιωτικούς θριάμβους τους, αλλά και για αρχιτεκτονικό διάκοσμο, ως κάτι εντυπωσιακό και ωραίο. Στοιχείο εντυπωσιακό, επίσης, ήταν οι αψιδωτές στοές, οι καμάρες στη ναοδομία στο Βυζάντιο κ.λπ., καθώς και η κατασκευή θολωτών στεγών σε ναούς και κτήρια. Από εκεί ίσως το επίθ. *καμαρωτός* να πέρασε βαθμηδόν στη σημασία «υπερήφανος», αφού *καμαρωτά*, δηλ. με καμάρες, ήταν τα σπουδαία κτήρια, δημόσια και ιδιωτικά, όχι τα χαμηλά φτωχόσπιτα (πβ. χαμόσπιτα). Συνεπώς, το μεσαιωνικό ρήμα ***καμαρώνω***, εξέλιξη τού ελληνιστικού *καμαρόω* «διακοσμώ με καμάρες», μπορεί να απέκτησε ομοίως τη σημασία «υπερηφανεύομαι, καυχιέμαι για κάτι». Η λ. ***καμάρι***, που μορφολογικά μπορεί να προέρχεται από το ελληνιστικό *καμάριον* «θολωτό δωμάτιο», δεν αποκλείεται να προέκυψε υποχωρητικά από το ρήμα *καμαρώνω*, όταν αυτό είχε ήδη αποκτήσει τη σημασία τής καύχησης, οπότε να πρόκειται για μεσαιωνικό τύπο που είχε εξ αρχής αυτή τη σημασία. Στήριξη στην υπόθεση τής σημασιολογικής εξέλιξης από τη σημασία «καμάρα, αψίδα» στη σημασία «καύχηση, υπερηφάνεια για κάτι» παρέχει ίσως και το γεγονός ότι στη λαϊκή γλώσσα αφ' ενός η λ. *καμάρα* χρησιμοποιείται σε σύνθετα όπως ***καμαροφρύδα***, για να δηλώσει την ωραιότητα που προσδίδει σε κάτι η τοξωτή γραμμή τής καμάρας, αφ' ετέρου το μεσαιωνικό *καμαρώνω* απαντά και με τις σημασίες «χαίρομαι, έχω εορταστική όψη», «θαυμάζω κάποιον για κάτι» και, προκειμένου για άλογα, «κυρτώνω τον τράχηλο (σχηματίζοντας καμάρα)», το δε *καμαρωτός* σήμαινε επίσης «αξιοζήλευτος, αξιοθαύμαστος». Οπότε από το «προκαλώ τον θαυμασμό» πέρασε στο «καυχιέμαι επειδή με θαυμάζουν» και απλώς «καυχιέμαι για κάτι».

Κατ' άλλη εκδοχή, ισχυρή επίσης, η σημασία «θαυμάζω – υπερηφανεύομαι» πιθ. έχει την αφετηρία της στη σημασία «κυρτώνω» και αναφερόταν στον χαιρετισμό με υπόκλιση που συνήθιζαν οι ευγενείς, καθώς και όσοι προσπαθούσαν να τους μοιάσουν και συνδέεται ως κίνηση και με το κύρτωμα τού τραχήλου τού αλόγου (π.χ. *τράχηλον ἐκαμάρωσεν, ἐτίναξεν τὴν χήτην*), το οποίο αναφέρθηκε στην προηγούμενη εκδοχή.

κάμαρα
αντιδάν., < μεσν. *κάμαρα / κάμαρη* < λατ. *camara / camera* < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμαρ-άκι
καμαρ-ούλα
καμαριέρα < μεσν. *καμαριέρα* «υπηρέτρια» < βεν. *camariera* < λατ. *camara / camera*.

καμάρι
μεσν. < ελνστ. *καμάριον* «μικρό δωμάτιο», υποκορ. τού αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.). Η σημ. «κομπασμός, υπερηφάνεια» είναι μεσν. και οφείλεται στην επίδρ. τού ρ. *καμαρώνω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καμάρα*.

καμαρίλα «μυστικό συμβούλιο»
αντιδάν., < ιταλ. *camarilla* < ισπ. *camarilla*, υποκορ. τού ουσ. *cámara* «δωμάτιο» < λατ. *camara / camera* < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καμάρα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

καμαρίλα
Το ιστορικό πλαίσιο τής λέξεως έχει ως εξής: Στην αυλή τού βασιλιά τής Ισπανίας Φερδινάνδου Ζ´ (περίοδος βασιλείας: 1814-33), περιώνυμου για την απολυταρχική του νοοτροπία, πολλές αποφάσεις λαμβάνονταν υπό την επιρροή μιας ομάδας ισχυρών ανδρών, οι οποίοι συσκέπτονταν στον *αντιθάλαμο (camarilla)*. Σε αυτόν τον χώρο εξυφάνθηκε επίσης η συνωμοσία κατά τού Φερδινάνδου, που οδήγησε στην εκθρόνισή του.

καμαρίνι
αντιδάν., < βεν. *camarin*, υποκορ. τού *camara* «δωμάτιο» < λατ. *camara / camera* < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καμάρα*.

καμαρότος
< βεν. *camaroto* < *camara* «δωμάτιο» < λατ. *camara / camera* < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καμάρα*.

καμαρώνω
μεσν. < ελνστ. *καμαρῶ (-όω)* «κατασκευάζω θολωτή αψίδα, (γενικότ.) οικοδομώ, στηρίζω» < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καμάρα* (όπου και η ανάλυση τής σημασιολογικής εξέλιξης).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμάρω-μα
καμαρωτός < μεσν. *καμαρω-τός* «αυτός που έχει σχήμα καμάρας».

κάματος «κούραση»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Ν 711: *όππότε μιν κάματός τε καὶ ἱδρὼς γούναθ' ἵκοιτο*] < θ. *καμᾰ-* < **kam-ə-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **kam-ā-* «φτειάχνω, τακτοποιώ» || σανσκρ. *śami-tár-* «αυτός που φτειάχνει, που ετοιμάζει», μέσο ιρλ. *cuma* «φροντίδα» || αρχ. *κάμ-νω, κομ-ῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω» (βλ. λεξικό επίθημα *-κομία*), *κομ-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καματ-άρης «εργάτης για κοπιαστικές δουλειές» < *κάματ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *περιβολ-άρης, διαβατ-άρης*
καματερός < μεσν. *καματ-ερός* «εργάσιμος» (για ημέρα), «εργατικός» (για ζώα), «δουλεμένος, οργωμένος» (για χωράφια) < αρχ. *καματ-ηρός* «κοπιώδης, κουραστικός, καταπονημένος» < *κάματ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *νοσ-ηρός*
καματεύω < ελνστ. *καματ-εύω* «οργώνω, καλλιεργώ» < αρχ. *κάματος*.
ΣΥΝΘ. καματο-γόνος.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κάματος, καματερά, μεροκάματο, ημερομίσθιο, νυχτοκάματο

Το αρχ. ρήμα ***κάμνω*** (από όπου προέρχεται το ***κάνω***) σήμαινε «κουράζομαι κάνοντας κάτι, καταπονούμαι». Η ρίζα *καμ-* τού ρήματος *κάμνω* εμφανίζει και δισύλλαβη μορφή *καμᾰ-*, από την οποία παράγεται η λέξη *κάματος* «επίπονη εργασία, μόχθος για κάτι» και «κούραση από την εργασία, κόπωση», που τη συναντούμε πολλές φορές ήδη στον Όμηρο, πβ. *Ίλ.* Φ 52: *κάματος δ' ὑπὸ γούνατ' ἐδάμνα* (η κούραση του λύγιζε τα γόνατα). Το ρήμα ***ἀποκάμνω***, σύνθετο τού *κάμνω*, απαντά ήδη από την κλασική περίοδο με τη σημασία «εξαντλούμαι από την κούραση», με την οποία το χρησιμοποιούμε και σήμερα (κυρίως στον προφορικό λόγο και στη λογοτεχνία).
Ο γεμάτος *κάματο*, κόπο, ο κουραστικός, λεγόταν ***καματηρός***, κατά τα *πονηρός* «γεμάτος πόνους, δηλ. κόπους», *μοχθηρός* «γεμάτος μόχθο», *αιματηρός* κ.λπ. (Ο ακαταπόνητος, αυτός που δεν καταβάλλεται από τον κάματο, είναι ο ***ἀ-κάματος***, λέξη ομηρική. ***Ακαμάτης***, αντίθετα, λέξη μεσαιωνική όπως και το ρήμα ***ακαματεύω***, είναι αυτός που δεν καταβάλλει κόπο, κάματο). Το *καματηρός* εξελίχθηκε στο ***καματερός***, το οποίο στον Μεσαίωνα απέκτησε τις σημασίες «δουλεμένος με κόπο» και, προκειμένου για χωράφι, «οργωμένος», επειδή απαιτείται πολύς κόπος για το όργωμα. Εξ αυτού αποκλήθηκαν ***καματερά*** τα βόδια που όργωναν το χωράφι.
Η λ. *κάματος* εμφανίζεται επίσης με τη σημασία «μισθός», δηλ. αμοιβή για τον κόπο κάποιου (πβ. την έκφραση «πάρε αυτά για τον κόπο σου»), σημασία που οι απαρχές της εντοπίζονται ήδη στον Όμηρο, π.χ. *Οδ.* ξ 417: *ἄλλοι δ' ἡμέτερον κάματον νήποινον ἔδουσιν* (δηλ. άλλοι τρώνε τον κόπο μας χωρίς να μας πληρώνουν). Τον 17ο αιώνα ο λεξικογράφος Δουκάγγιος (Du Cange) καταγράφει τη λέξη ***ἡμεροκάματον*** και ο Σομαβέρα αργότερα τον τύπο ***μεροκάματον***. Η λέξη σήμαινε τόσο την «εργάσιμη ημέρα» όσο και το «έργο, τη δουλειά μίας ημέρας». Στις αρχές τού 19ου αιώνα καταγράφεται η λ. ***ημερομίσθιον***, λόγιος τύπος (όρος τού Αδαμάντιου Κοραή) αντί τού λαϊκού τύπου *μεροκάματο*. Ο ***μεροκαματιάρης***, εργάτης που αμείβεται με *μεροκάματο*, βρίσκει την ίδια εποχή το λόγιο αντίστοιχό του στις νεόπλαστες λέξεις ***ημερομίσθιος*** (εργάτης), ***ημερόμισθος*** και ***ημερομίσθωτος***.
Στις μέρες μας, χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα η λέξη ***νυχτοκάματο***, αναφερόμενη στην αμοιβή των εργαζομένων τη νύχτα (ενίοτε και ειρωνικά στις υψηλές αμοιβές των καλλιτεχνών των νυχτερινών κέντρων διασκέδασης).

καμβάς
αντιδάν., < γαλλ. *canevas* < παλ. γαλλ. *chanevas / chaneve* «πανί φτειαγμένο από κανναβι» < υστλατ. *ca(n)napus* < λατ. *cannabis* < αρχ. *κάνναβις* (βλ.λ.).

κάμβριο «γεωλογική περίοδος τού παλαιοζωικού αιώνα»
μεταφορά τού αγγλ. *Cambrian* < μεσν. λατ. *Cambria* «Ουαλία» < ουαλ. *Cymry* «Ουαλός» / *Cymru* «Ουαλία».

καμέλια
< ν.λατ. *camellia*, από το επώνυμο τού Ιησουίτη ιεραποστόλου και βοτανολόγου G.I. Kamel (1661-1706), ο οποίος εισήγαγε το φυτό από την Ιαπωνία.

κάμερα
αντιδάν., < αγγλ. *camera* «μηχανή λήψεως (εικόνων ή φωτογραφιών)» (αρχικώς «σκοτεινό δωμάτιο για την εμφάνιση φωτογραφιών»), που πλάστηκε από το λατ. *camara / camera* «δωμάτιο» < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάμεραμαν < αγγλ. *cameraman* «εικονολήπτης».

καμεράτα «ορχήστρα δωματίου»
αντιδάν., < ιταλ. *camerata* < *camera* «δωμάτιο» < λατ. *camara / camera* < αρχ. *καμάρα* (βλ.λ.).

καμήλα
μεσν. < αρχ. *κάμηλος (ὁ/ἡ)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], σημιτ. αρχής (όπως επιβεβαιώνεται και από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου

γαμάλη· κάμηλος, παρὰ Χαλδαίοις). Η λ. πέρασε στη Λατινική (*camēlus*) και μέσω αυτής σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *chameau*, αγγλ. *camel*, γερμ. *Kamel*, ιταλ. *cammello* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καμηλ-ήσιος

καμηλιέρης < μεσν. *καμηλ-ιέρης*

καμηλ-ωτή.

καμηλαύκι «το μαύρο κάλυμμα τής κεφαλής των ορθοδόξων κληρικών»

< μεσν. *καμηλαύκι(ον) / καμηλαύχι(ον)* < *καμελαύκιον / καμελαύχιον* < μεσν. λατ. *camelaucium* «κάλυμμα τής κεφαλής» < λατ. *camella* «είδος ποτηριού». Ο Ιωάννης Λαυρ. Λυδός (6ος αι. μ.Χ.) υποστηρίζει ότι το λατ. *camella* είχε ήδη αποκτήσει την επιπλέον σημ. «είδος καπέλου» (πιθ. λόγω σχήματος): *ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα κατασκευὴ σπυρίδος, ἀντὶ πίλου τῇ κεφαλῇ ἐπιτιθεμένη, καλεῖται δὲ παρ' Ἰταλοῖς κάμελα, ἐξ οὗ καὶ* ***καμελαύκια***. Ο τύπος και η γραφή *καλυμμαύκι (-χι)* (ήδη μεσν.) οφείλονται σε παρασύνδεση προς τις λ. *κάλυμμα* και *αυχένας*.

καμηλοπάρδαλη

< ελνστ. *καμηλοπάρδαλις*, αρχική σημ. «στικτή καμήλα», < αρχ. *κάμηλο(ς)* + *πάρδαλις*.

καμία → κανείς

καμιζόλα «ριχτό γυναικείο πουκάμισο»

μεταφορά τού γαλλ. *camisole* < προβηγκ. *camisola*, υποκορ. τού *camisa* «πουκάμισο» < υστλατ. *camisia* «ένδυμα που φοριέται κατάσαρκα».

καμικάζι

< αγγλ. *kamikaze* < ιαπων. *kamikaze* «θεϊκός άνεμος» < *kami*, σιντοϊστική θεότητα, + *kaze* «άνεμος».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

καμικάζι

Η ιαπωνική λ. ***καμικάζι*** αναφερόταν αρχικώς σε μια ανεμοθύελλα που είχε καταστρέψει τον στόλο των Μογγόλων το 1281, οι οποίοι υπό την ηγεσία τού Κουμπλάι Χαν είχαν επιχειρήσει να εισβάλουν στην Ιαπωνία. Η λέξη αναβίωσε το 1944, κατά το τέλος τού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δηλώνοντας τις αποστολές αυτοκτονίας Ιαπώνων αεροπόρων κατά την απέλπιδα προσπάθειά τους να καταστρέψουν όσο το δυνατόν περισσότερα πλοία τού συμμαχικού στόλου.

καμιλαύκι → καμηλαύκι

καμιλό «μάλλινο πολυτελές ύφασμα»

< γαλλ. *camelot* < αραβ. *ḫamlat*, πληθ. τού *hamla* «χνούδι, μαλλί». Η γαλλ. λ. παρασυνδέθηκε προς το παλ. γαλλ. *chamelot* «καμηλωτός» (πβ. γαλλ. *chameau* «καμήλα»).

καμινάδα

αντιδάν., μεσν. < βεν. *caminada* < λατ. μτχ. τύπος *caminata* < *caminus* < αρχ. *κάμινος (ή)*.

καμινέτο

αντιδάν., < ιταλ. *caminetto*, υποκορ. τού *camino* < λατ. *caminus* < αρχ. *κάμινος (ή)*.

κάμινος

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Ορισμένοι έχουν εικάσει ότι συνδ. με το αρχ. *καμάρα* ή με παλ. σλαβ. *kamy* «πέτρα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καμινάρης < μεσν. *καμιν-άρης* «αυτός που ανάβει τον λέβητα, το καμίνι» < *καμιν-άριος* < αρχ. *κάμιν(ος)* + παραγ. τέρμα *-άριος*

καμινεύω < αρχ. *καμιν-εύω* «ζεσταίνω σε φούρνο» (πβ. σύνθ. *εκ-καμινεύω*, λόγ. [1833])

καμίνευ-ση < *καμινεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

καμίνευ-μα < *καμινεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

καμινευτής < ελνστ. *καμινευ-τής* «αυτός που χρησιμοποιεί φούρνο» < αρχ. *καμιν-εύω* «ζεσταίνω σε φούρνο»

καμίνι < μεσν. *καμίν-ι(ν)* < ελνστ. *καμίν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *κάμινος*

καμινέτο, αντιδάν., < ιταλ. *caminetto*, υποκορ. τού *camino* «κάμινος» < λατ. *camīnus* < αρχ. *κάμινος*.

καμιόνι

μεταφορά τού γαλλ. *camion*, αρχική σημ. «μικρή άμαξα», αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καμιονέτα < ιταλ. *camionetta*, υποκορ. τού *camione* < γαλλ. *camion*.

καμμία → κανείς

καμμύω «μισοκλείνω τα μάτια»

αρχ., επικός (αιολ.) τύπος τού ρ. *καταμύω* < *κατα-* + *μύω* «μισοκλείνω τα μάτια», για το οποίο βλ.λ. *μυωπία*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

καμμύω

Ο αρχ. διαλεκτικός τύπος ***καμμύω*** απαντά συχνά στα ελνστ. κείμενα και, μολονότι δεν είναι ιδιαίτερα γνωστός στη Νεοελληνική Κοινή, συναντάται ευρέως στις διαλέκτους με τη σημασία «μισοκλείνω τα μάτια (από νύστα)». Παραδείγματα: ***καμμώ*** (Κάρπαθος, Κύπρος), ***καμμυώ / κανυώ*** (Κρήτη), ***καμμύζω*** (Κύπρος), ***καμμύζου*** (Τσακονιά), ***καμμώνω / καμπώνω / καμπένω*** (Πόντος), ***καμμύτζω / καμνύζω*** (Σύμη), ***καμπούνου*** (Μάνη), ***καμμουρίζω*** (Πόντος).

κάμνω → κάνω

καμουτσίκι

< *καμουτσ(ι)* (< τουρκ. *kamçı*) + παραγ. τέρμα *-ίκι*.

καμουφλάζ
< γαλλ. *camouflage* < ρ. *camoufler* «φυσώ / εκπνέω καπνό – παραλλάσσω, παραπλανώ» (στο στρατ. λεξιλόγιο) < *camouflet* «φύσημα καπνού», φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη των μέσ. γαλλ. *chault mouflet* «φύσημα πυκνού καπνού (στο πρόσωπο κάποιου) – (μτφ.) εξαπάτηση, προσβολή» < *chault* «θερμός» + παράγ. τού ρ. *moufler* «φουσκώνω τα μάγουλα (για να φυσήξω)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμουφλάρω, μεταφορά τού γαλλ. *camoufler*
καμουφλάρισ-μα < *καμουφλαρισ-* (*καμουφλάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

καμουχάς «μεταξωτό υφαντό»
< μεσν. *καμουχᾶς* < περσ. *kamkhā* «μονόχρωμο μετάξι από τη Δαμασκό».

καμπάνα[1]
μεσν. < υστλατ. *campana* < λατ. *Campania* «Καμπανία», περιοχή τής Ιταλίας, όπου συναντάται για πρώτη φορά η εκκλησιαστική κατασκευή και χρήση τού οργάνου, όπως αναφέρει ο Ισίδωρος: *a regione Italiae nomen accepit, ubi primum usus ejus repertus est*. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, η *καμπάνα* άρχισε να χρησιμοποιείται σε ναούς τής Δύσης από τον 4ο αι. μ.Χ. και επεκτάθηκε στην Ανατολή τον 9ο αι., ξεκινώντας από τον ναό τής Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμπαν-άκι
καμπαναριό < μεσν. *καμπαν-αριό(ν)* < μεσν. λατ. *campanarium* < υστλατ. *campana*
καμπανίζω < μεσν. *καμπαν-ίζω*
καμπανιστός < μεσν. *καμπανισ-τός* < ρ. *καμπανίζω*.

καμπάνα[2] «μπάνγκαλοου»
μεταφορά τού γαλλ. *cabane* < προβηγκ. *cabana* «αχυροκαλύβα» < υστλατ. *capanna*, αγν. ετύμου.

καμπάνια
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *campagne*, νορμανδικός τύπος τού παλ. γαλλ. *champagne* «πεδιάδα με μεγάλη έκταση» < υστλατ. *campania* < λατ. επίθ. *campaneus* «πεδινός» < ουσ. *campus* «πεδιάδα, πεδίο».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στη Γαλλική τού 16ου αι.) «πεδίο στρατιωτικής δράσης» → 17ος αι. «πολεμική εκστρατεία, εξόρμηση» → 19ος αι. (γενικότ.) «κάθε μορφής οργανωμένη εκστρατεία».

καμπανίτης «σαμπάνια»
λόγ. [1889], < ελνστ. τοπωνύμιο *Καμπανία* (< λατ. *Campania*, περιοχή τής Γαλλίας, όπου παρασκευάζεται ο συγκεκριμένος τύπος αφρώδους οίνου από το τέλος τού 17ου αι.) + παραγ. τέρμα *-ίτης*. Βλ. κ. *σαμπάνια*.

καμπαρέ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *cabaret* < μέσο ολλ. *ca(m)bret* «φθηνό εστιατόριο» < παλ. πικαρδ. *camberete*, υποκορ. τού *cambre* «δωμάτιο» (πβ. γαλλ. *chambre*· βλ.λ. *καμάρα*).
ΣΗΜΑΣ. Από τον 15ο αι. η λ. αποκτά τη σημ. «τόπος στον οποίο βρίσκει κανείς ποτό», ενώ στις αρχές τού 20ού αι. συναντούμε τη σημ. «θέαμα που παρουσιάζεται σε μικρό εσωτερικό χώρο».

καμπαρντίνα
μεταφορά τού γαλλ. *gabardine* < ισπ. *gabardina*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τού ισπ. όρου *gaban tabardina* «επίσημο ανδρικό επανωφόρι» < *gaban* (< αραβ. *qabā'* «επανωφόρι, παλτό») + *tabardina*, υποκορ. τού *tabardo* «επίσημος μανδύας».

καμπή
αρχ. [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *κάμπτω* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
καμπή, γάμπα, ζαμπόν, ζάντα
Η ευρύτητα σημασιών τού αρχ. ουσ. ***καμπή*** «κάμψη, λύγισμα – στροφή – άρθρωση» εξηγεί επίσης τη σημασιολογική ποικιλία των αντιδανείων που προέρχονται από αυτό. Μέσω τού υστλατ. *gambā* «κνήμη» (< αρχ. *καμπή*) σχηματίστηκαν τα αντιδάνεια ***γάμπα*** (< ιταλ. *gamba*), ***ζαμπόν*** (< γαλλ. *jambon*) και ***ζάντα*** (< γαλλ. *jante*). Βλ. κάθε λήμμα χωριστά.

κάμπια
< αρχ. *κάμπ(η)* (με παραγ. τέρμα *-ια*), που συνδ. με τα συνώνυμα σανσκρ. *kapanā* «κάμπια», λετ. *kâpe*, καθώς και με το ρ. *κάμπτω* (βλ.λ.).

καμπίνα
< ιταλ. *cabina* < γαλλ. *cabine*, πιθ. < παλ. πικαρδ. *cabane* «μικρό δωμάτιο σε πλοίο (16ος αι.)» < υστλατ. *capanna* «αχυροκαλύβα», αγν. ετύμου. Βλ. κ. *καμπάνα*[2].

κάμπινγκ
< αγγλ. *camping* < ρ. *camp* «κατασκηνώνω (στην ύπαιθρο)» < γαλλ. *camp* «πεδιάδα, κάμπος» < λατ. *campus*.

καμπινές
< γαλλ. *cabinet*, υποκορ. τού ουσ. *cabine* (βλ.λ. *καμπίνα*). Η γαλλ. λ. είχε αρχικώς τη σημ. «μικρό δωμάτιο», αλλά ήδη από τον 17ο αι. συναντάται η σημ. «αποχωρητήριο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τουαλέτα*.

κάμπος
ελνστ. (ήδη τον 4ο αι. μ.Χ.) < λατ. *campus*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμπ-ήσιος.

κάμποσος
< μεσν. *κάμποσος / καμπόσος* < *καν-* (< αρχ. *κἄν*) + *πόσος*. Βλ.λ. *καν*.

κάμποτ «χοντρό βαμβακερό ύφασμα»
< αγγλ. *cabot*, εμπορικό σήμα από το επώνυμο τού Αμερικανού βιομηχάνου Godfrey L. Cabot (1861-1962).

καμποτάζ «δικαίωμα παροχής μεταφορικών υπηρεσιών σε ξένη χώρα»
< γαλλ. *cabotage* < ρ. *caboter* «ταξιδεύω ακτοπλοϊκώς», ίσως < ισπ. *cabo* «ακρωτήριο» (βλ.λ. *κάβος*).

καμπούρης
μεσν. < τουρκ. *kambur*, πιθ. < αρχ. *καμπύλος*, οπότε πρόκειται για αντιδάνειο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμπούρα < *καμπούρης* (υποχωρητ.)
καμπουρ-ιάζω
καμπούριασ-μα < *καμπουριασ-* (*καμπουριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
καμπουριασ-τός < *καμπουριασ-* (*καμπουριάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*
καμπουρ-ωτός < *καμπούρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

καμπριολέ
< γαλλ. *cabriolet*, αρχική σημ. «ελαφρύ ανοικτό (ιππήλατο) όχημα», < *cabriole* «χοροπήδημα» < ιταλ. *capriola* «θηλυκό ζαρκάδι», ουσιαστικοπ. θηλ. που ανάγεται στο λατ. *capreolus*. Ο τύπος *κάμπριο* προέρχεται από το αγγλ. *cabrio*, που αποτελεί σύντόμευση τής γαλλ. λέξης.

κάμπτω
αρχ. < I.E. **kam-p-* «κυρτώνω, λυγίζω» || λετ. *kampis* «γάντζος», λιθ. *kam̃pas* «γωνία – περιλαίμιο αλόγου», παλ. ιρλ. *camm* «κεκαμμένος, καμπύλος», παλ. άνω γερμ. *hamfs* «ανάπηρος» || αρχ. *καμπ-ή, καμπύλος, κάμψ-ις (-η)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάμψη < αρχ. *κάμψ-ις* «λύγισμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ ὄψιος* 11.1-2: *τὰ ὀστέα τῷ σώματι στάσιν καὶ ὀρθότητα καὶ εἶδος παρέχονται· τὰ δὲ νεῦρα κάμψιν καὶ ξύντασιν καὶ ἔκτασιν*] → Η σημ. «μείωση, ελάττωση» είναι απόδ. τού γαλλ. *fléchissement (des prix)*.
ΣΥΝΘ. -κάμπτω, -καμψη: *ανα-κάμπτω, ανά-καμψη – επανα-κάμπτω, επανά-καμψη – παρα-κάμπτω, παρά-καμψη* κ.ά.

καμπύλος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 17: *καμπύλα τόξα*] < θ. *καμπ-* (τού ρ. *κάμπτω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-υλος*, πβ. κ. *στρογγ-ύλος, δάκτ-υλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καμπύλη < αρχ. *καμπύλ-η* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αριστοφάνη, 127-8.2: *βακτηρία δὲ Περσὶς ἀντὶ καμπύλης*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *καμπύλος*
καμπυλότητα < αρχ. *καμπυλ-ότης, -ότητος*
καμπυλ-ώνω < ελνστ. *καμπυλ-οῦμαι (-όο-)* (μέση φωνή)
καμπυλ-ωτός λόγ. [1872].

καμφορά
< μεσν. *καμφορά / κάμφορα* < μεσν. λατ. *camphora* < αραβ. *kāfūr* < παλ. ινδ. *karpūraḥ*.

κάμψη → **κάμπτω**

καμώνομαι «υποκρίνομαι, προσποιούμαι»
< μεσν. *καμώνω / -ομαι*, από το θ. *καμ-* τού αρχ. αορ. β΄ *ἔ-καμ-ον* (ρ. *κάμνω*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάμωμα < μεσν. *κάμω-μα*
καμωμένος < μεσν. *καμωμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού *καμώνω*.

καν
< αρχ. *κἄν* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο και τη Σαπφώ] < φρ. *καὶ ἄν*, με κράση. Η φρ. *καὶ ἄν* εισήγε αρχικώς υποθετικές προτάσεις με σημ. «ακόμη και αν», οι οποίες είχαν συνήθως απόδοση ρήμα με άρνηση, πράγμα που οδήγησε στη σημ. «καθόλου, ούτε» (πβ. Πιττακού Μυτιλ. *αποφθ.*: *Μὴ ἔριζε γονεῦσι, κἂν δίκαια λέγῃς*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
Σύνθετα τού *καν*
Το μόριο ***καν*** απέκτησε σαφή εμφατική χρήση ήδη από την Αρχαιότητα, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθεί ως α΄ συνθετικό στον σχηματισμό αορίστων αντωνυμιών και επιρρημάτων. Οι νέες αντωνυμίες προέκυψαν από την αποδυνάμωση (αποχρωματισμό) των αρχ. αντωνυμιών *τίς, εἷς, ποῖος, πόσος* και των αοριστολογικών επιρρημάτων *πού, ποτέ*, όταν δεν χρησιμοποιούνταν σε ερώτηση ή σε εμφατική θέση στην πρόταση. Κατ' αρχάς, το μόριο *καν* επιτελούσε ενισχυτική λειτουργία και συνόδευε την αρχική λέξη, αλλά στην ελληνιστική και μεσαιωνική εποχή ενώνεται μαζί του σχηματίζοντας κανονικά σύνθετα. Συνεπώς: αντωνυμίες ***κάτι*** (< *κἄν + τί*), ***κανείς, κανένας*** (< *κἄν + εἷς, ἕνας*, επίσης *καμία, κανένα*), ***κάποιος*** (< *κἄν + ποῖος*), ***κάμποσος*** (< *κἄν + πόσος*)· επιρρήματα ***κάπου*** (< *κἄν + ποῦ*), ***κάποτε*** (< *κἄν + ποτέ*). Βλ. κάθε λήμμα χωριστά.

κανάγιας «παλιάνθρωπος»
< βεν. *canagia* < ιταλ. *canaglia* < *cane* «σκύλος» + παραγ. τέρμα *-aglia*.

κανακεύω «χαϊδεύω, καλοπιάνω»
ΕΤΥΜ. μεσν. < *κανάκι* (κυρ. στον πληθ. «χάδια, καλοπιάσματα»), υποκορ. τού αρχ. *καναχή* «ήχος που αντιλαλεί, κυρ. μετάλλων και μουσικών οργάνων» <

θ. *καν-* (με παραγ. τέρμα *-αχή*, πβ. κ. αρχ. *στον-αχή* «αναστεναγμός») < Ι.Ε. **kan-* «ηχώ, τραγουδώ» || λατ. *canō* (> γαλλ. *chanter*, ισπ. *cantar*, ιταλ. *cantare*), αρχ. γερμ. *hanōn* «πετεινός (αυτός που λαλεί)» (> γερμ. *Hahn*, ολλ. *haan*, ισλ. *hani*).

ΣΗΜΑΣ. Ας σημειωθεί ότι όπως συνέβη και στο ουσ. *χάδι*, το οποίο ανάγεται στο μεσν. *ήχάδιον* «(απαλό) τραγούδι», έτσι και στο ουσ. *κανάκι* παρατηρούμε μετακίνηση από τη δήλωση ήχου στην «τρυφερότητα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κανακάρης < μεσν. *κανακ-άρης* < *κανάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρης*

κανάκεμα < μεσν. *κανάκε-μα* < *κανακ-εύω*

κανακίζω < μεσν. *κανακ-ίζω*.

κανάλι

< μεσν. *κανάλι(ν)* < ελνστ. *κανάλιον* «θαλάσσιο πέρασμα», υποκορ. τού λατ. *canalis*. Η σημ. «τηλεοπτικός δίαυλος, σταθμός» οφείλεται σε απόδ. τού αγγλ. *channel*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καναλιζάρω, μεταφορά τού γαλλ. *canaliser* < γαλλ. *canal*.

ΣΥΝΘ. καναλ-άρχης.

καναπές

αντιδάν., < γαλλ. *canapé* < παλ. γαλλ. *conopé* «ντιβάνι (ανάκλιντρο) με κουνουπιέρα» < λατ. *conopeum* «κουνουπιέρα» < ελνστ. *κωνώπιον*, υποκορ. τού αρχ. *κώνωψ, -ωπος* «κουνούπι».

καναρίνι

μεταφορά τού βεν. *canarin* < ισπ. *Canarias (islas)* «Κανάρια νησιά», επειδή από εκεί εισήχθησαν αυτά τα πτηνά.

κάνας

< *κανένας* (βλ.λ. *κανείς*), με απλολογία που πιθ. ξεκίνησε από συνεκφορές τού ουδ. ή τής αιτιατικής τού αρσ., π.χ. *κανα-δυο*. Η αιτ. *κάνα* είναι ήδη μεσν.

κανάτα → καννάτα

κανείς

< μεσν. *κανεῖς / κανείς* (κατά τα αρχ. *οὐδείς, μηδείς*) < ελνστ. *κἄν εἷς* «τουλάχιστον ένας, κάποιος – ουδείς» (πβ. Χαρίτ. *Χαιρ. & Καλλιρ.* 6.8: *τοσούτῳ δὲ παρασκευάζεται χρόνῳ πάντα ὑπὸ πάντων, ὅσῳ κἂν εἷς ἀνὴρ παρεσκεύασε*). Το θηλ. *καμ(μ)ία / καμ(μ)ιά* (μεσν.) προέρχεται ομοίως από την ελνστ. συνεκφορά *κἂν μία* (με αφομοίωση) και θα μπορούσε τυπικώς να γραφτεί με δύο *-μ- (καμμία, καμμιά)* λόγω αφομοιώσεως, αλλά η συνεκφορά δεν είχε παραγάγει πραγματικά διπλά σύμφωνα, τα οποία δεν προφέρονταν στη Μεσαιωνική Ελληνική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καν*.

κανέλα → καννέλα

κάνθαρος «σκαθάρι – είδος αγγείου»

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα], ίσως συνδ. με το αρχ. *κάνθων, -ωνος* «γάιδαρος» ή, κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από γλώσσα τής Ανατολής, π.χ. ακκαδ. *kanduru / kandaru*. Βλ. κ. *σκαθάρι*.

κανθός «το σημείο όπου ενώνονται τα βλέφαρα»

αρχ., πιθ. < Ι.Ε. **qan-tho-*, ουσ. που προφανώς δήλωνε αντικείμενα στρογγυλού σχήματος || ουαλ. *cant* «σιδερένιος τροχός», ρωσ. *kut* «γωνία», λατ. *cantus* «στεφάνη» (μάλλον μέσω κελτ. όρων). Ορισμένοι έχουν υποθέσει ότι η λ. έχει προελληνική αρχή.

κανί → καννί

κανίβαλος

μεταφορά τού ισπ. *caníbal*, λ. που χρησιμοποίησε ο Χριστόφορος Κολόμβος για να κατονομάσει ανθρωποφάγο φυλή ιθαγενών τής Καραϊβικής. Η ισπ. λέξη αποτελεί μεταφορά τής ονομασίας *caribal* (στην αραουκική γλώσσα), την οποία χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι οι ιθαγενείς για τη φυλή τους (< *carib* «γενναίος, δυνατός»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κανιβαλ-ικός

κανιβαλισμός, λόγ. [1883], μεταφορά τού αγγλ. *cannibalism*.

κανίς «ράτσα σκύλων»

< γαλλ. *caniche* < *cane* «πάπια», επειδή αυτή η ράτσα σκύλων αγαπά το νερό.

κανίσκι «καλαθάκι, πανέρι»

< αρχ. *κανίσκιον*, υποκορ. τού ομηρ. τύπου *κάνε(ι)ον* «δοχείο, καλάθι» < *κάννη / κάννᾱ* «καλάμι» (βλ.λ.), επειδή η λ. δήλωνε καλάθι πλεγμένο με καλάμια. Βλ. κ. *κάνιστρο*.

κάνιστρο «πανέρι, καλάθι»

< ελνστ. *κάνιστρον* < αρχ. *κάνε(ι)ον* «δοχείο, καλάθι» < *κάννη / κάννᾱ* «καλάμι» (βλ.λ.), επειδή η λ. δήλωνε καλάθι πλεγμένο με καλάμια. Βλ. κ. *κανίσκι*.

κανκάν «τολμηρός γαλλικός χορός»

< γαλλ. *cancan*, με αναδιπλ. τού θ. που εμφανίζεται στη λ. *canard* «πάπια», επειδή παρομοιάστηκε με το βάδισμα τής πάπιας.

κανναβάτσο «χοντρό ύφασμα για την κατασκευή σακιών»

αντιδάν., < μεσν. *καν(ν)αβάτσο(ν)* «ύφασμα από ίνες κανναβιού» < ιταλ. *canavaccio / canovaccio*, διαλεκτ. παράγωγο τού ουσ. *canapa* < λατ. *cannabis* < αρχ. *κάνναβις* (βλ.λ. *κάνναβη*). Η λ. δήλωσε μετωνυμικά το δάπεδο τής παλαίστρας, που ήταν επιστρωμένο με αυτό το υλικό.

κάνναβη
< αρχ. *κάνναβις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], δάνειο ανατολικής προελ., πβ. σουμερ. *kunibu*. Το λατ. *cannabis* προέρχεται από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καννάβι < μεσν. *καννάβι(ν)* < ελνστ. *καννάβ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *κάνναβις*
κανναβ-ήσιος < *κάνναβ(η)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*
κανναβ-ένιος < *κάνναβ(η)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*
καν(ν)άβινος < ελνστ. *καν(ν)άβ-ινος*.
ΣΥΝΘ. κανναβό-: *κανναβό-πανο, κανναβό-σπορος, κανναβό-σχοινο* κ.ά.

κάνναβος «χωρισμός επιφάνειας για σχεδίαση»
< αρχ. *κάν(ν)αβος* «σχεδίασμα ανθρώπινου σώματος – (ελνστ.) ξύλινος σκελετός» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 743a: *ἐκ δὲ τῆς καρδίας αἱ φλέβες διατεταμέναι, καθάπερ οἱ τοὺς κανάβους γράφοντες ἐν τοῖς τοίχοις*] < *κάννᾱ / κάννη* «καλάμι» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-βος*.

κανναβούρι «καρπός τής κάνναβης»
< μεσν. *κανναβοῦρι(ν)* < ελνστ. *καννάβ(ιον)* (υποκορ. τού αρχ. *κάνναβις*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ούρι(ον)*.

καννάτα
αντιδάν., < μεσν. *καν(ν)άτα* < μεσν. λατ. *cannata* < λατ. *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* «καλάμι» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καννάτι < μεσν. *καν(ν)άτι*, υποκορ. τού μεσν. *καν(ν)άτα*
κανν ατ-άς.

καννέλα
αντιδάν., < μεσν. *καν(ν)έλα* < ιταλ. *canella* < *canna* < λατ. *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* «καλάμι» (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ), λόγω τής ομοιότητας με τον σωληνωτό (αποξηραμμένο) φλοιό τού δέντρου από το οποίο προέρχεται.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καννελ-ής
καννελόνι, αντιδάν., < ιταλ. *cannelloni* (πληθ.) < *cannellone* «σωλήνας» < λατ. *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* «καλάμι».

κάννη
< αρχ. *κάννᾱ / κάννη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Σφῆκ.* 394: *κού μή ποτέ σου παρὰ τὰς κάννας οὐρήσω*], σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *qanē*, ακκαδ. *qanu*, φοιν. *qn'*. Οι σημιτ. λέξεις ίσως προέρχονται από το σουμερ. ουσ. *gin* «καλάμι». Η λ. *κάννη* συνδ. πιθ. με το αρχ. ουσ. *κανών, -όνος* (βλ.λ. *κανόνας*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
Με ένα ή με δύο -ν-;
Από το αρχ. ουσιαστικό ***κάννη*** προήλθαν διάφορες λέξεις (συχνά ήδη μεσαιωνικές) είτε απευθείας (π.χ. ***καννί***) είτε με τη μεσολάβηση ξένων όρων. Σε τέτοιες περιπτώσεις είναι προτιμότερο να διατηρείται η γραφή τής ελληνικής λέξης, προκειμένου να υπάρχει ετυμολογική διαφάνεια και ομοιογένεια. Συγκεκριμένα, στο ουσ. *κάννη* ανάγονται ως αντιδάνεια οι λ. ***καννάτα***, ***καννέλα***, ***καννόνι***, ***κάννουλα***, πράγμα που υπαγορεύει ως ορθότερη τη γραφή με δύο *-ν-* για ολόκληρο το ετυμολογικό τους πεδίο.

καννί «ραντιστήρι – μακρύ πόδι»
< μεσν. *καννί(ον)*, στις ειδικές σημ. «κόνδυλος καλαμιού» και «κύπελλο», υποκορ. τού αρχ. *κάννη* «καλάμι» (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

καννοκιάλι «μικρό φορητό τηλεσκόπιο»
υβριδικό σύνθ., < ιταλ. *cannocchiale* < *cann(a)* (< λατ. *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* «καλάμι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ) + *occhiale* (βλ.λ. *κιάλι*).

καννόνι
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *cannone* «μεγάλος σωλήνας – πυροβόλο όπλο» < λατ. *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καννον-ιά
καννον-ίδι < *καννόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *πιστολ-ίδι*
καννονιέρης, αντιδάν., < ιταλ. *cannoniere* < *cannone* «μεγάλος σωλήνας – πυροβόλο όπλο» < λατ. *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. καννονιο- (και τα παράγωγα αυτών): *καννονιο-βολητής* (λόγ. [1847]), *καννονιο-βολισμός* (λόγ. [1889]), *καννονιο-βολώ* (λόγ. [1897]), *καννονιοστάσιο, καννονιο-στοιχία* (λόγ. [1876]), *καννονιοφόρος* (λόγ. [1822]).

κάννουλα
αντιδάν., < μεσν. *κάν(ν)ουλα* < υστλατ. *cannula*, υποκορ. τού *canna* < αρχ. *κάννᾱ / κάννη* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

κανό
< γαλλ. *canot* < ισπ. *canoa*, από λ. τής αραουκικής γλώσσας (των Μπαχαμών), που δήλωνε την «ινδιάνικη πιρόγα».

κανοκιάλι → καννοκιάλι

κανοναρχώ «βοηθώ ψάλτη, υπαγορεύοντάς του μουσικά τους ύμνους»
< μεσν. κανοναρχῶ < *κανονάρχης* «αυτός που υπαγορεύει τη μελωδία τού *κανόνα* στον ψάλτη» < αρχ. *κανών, -όνος* (στη μεσν. σημ. «υμνολογικό είδος») + λεξικό επίθημα *-άρχης* < αρχ. *ἄρχω* (βλ.λ.). Ο μεσν. τύπος *καλοναρχῶ* οφείλεται σε ανομοίωση των συμφώνων: /n/ – /n/ > /l/ – /n/.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κανόναρχος < ελνστ. *κανόναρχος* < αρχ. *κανών, -όνος* + λεξικό επίθημα *-αρχος* < αρχ. *ἄρχω* (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ἐπιτιμ.* 55.1: *ὁ κανόναρχος, ἐὰν*

ἀμελῶς στιχολογῇ καὶ τὴν ἁρμόζουσαν τῷ Θεῷ ἀκολουθίαν διὰ τὴν αὐτοῦ ῥαθυμίαν ἐκκόπτει, ξηροφαγείτω)

κανονάρχος < μεσν. *κανονάρχ-ος*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *κανονάρχ-ης* (πβ. Κυρίλλ. Σκυθοπ. *Βίος Σάββα* 133.27: *καὶ γνοὺς πόθεν γίνεται ὁ τῆς ψαλμῳδίας ἦχος, ἐξυπνίζει τὸν κανονάρχην καὶ ποιεῖ αὐτὸν κροῦσαι*). Ο τύπος *καλονάρχος* είναι μεσν. **κανονάρχη-μα**.

κανόνας

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *κανών, -όνος* [ήδη ομηρικό], που πιθ. προέρχεται από το θ. τού ουσ. *κάννᾱ / κάννη* «καλάμι» (βλ.λ.), αν θεωρηθεί ότι αρχικά σήμαινε «καλάμινη ράβδος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ευθεία ράβδος ή βέργα – βαθμονομημένη ράβδος μετρήσεως μήκους» (συχνά στους αρχ. ξυλουργούς ή επιπλοποιούς, καθώς και στην τεχνοδομική) → ήδη αρχ. σημ. «αρχή, διάταξη» (πβ. Αισχίνη *Κατὰ Κτησιφ.* 200: *παράκειται κανὼν τοῦ δικαίου τουτὶ τὸ σανίδιον, τὸ ψήφισμα καὶ οἱ παραγεγραμμένοι νόμοι*) → ελνστ. σημ. «πρότυπο» (π.χ. κατάλογος αρχαίων ποιητών που θεωρούνταν υποδειγματικοί), (στη γραμματική) «ρυθμιστική διάταξη» (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ ἐπιρρ.* 2.1: *οἱ κανόνες τῶν ὀνομάτων ἀρχὴν ἔχουσι τὴν θέσιν τῆς λέξεως*) → μεσν. σημ. «σύστημα τροπαρίων αποτελούμενο από εννέα ωδές», επίσης «επιτίμιο, εκκλησιαστική ποινή για σοβαρό αμάρτημα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κανονίζω < αρχ. *κανον-ίζω* «υπολογίζω ή κρίνω βάσει κανόνα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἠθ. Νικομ.* 1105a.3-5: *κανονίζομεν δὲ καὶ τὰς πράξεις, οἳ μὲν μᾶλλον οἳ δ' ἧττον, ἡδονῇ καὶ λύπῃ*] (στη σύγχρ. χρήση με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *régler*)

κανονισμός < ελνστ. *κανονισ-μός* «γείσο κτηρίου» < αρχ. *κανον-ίζω* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *règlement*)

κανονικός < ελνστ. *κανον-ικός* «σχετικός ή σύμφωνος με τον κανόνα» (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *régulier, normal*)

κανονικ-ότητα, λόγ. [1812], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *régularité*

κανονιστικός < ελνστ. *κανονισ-τικός* < αρχ. *κανονίζω*.

ΣΥΝΘ. **δια-κανονίζω** (λόγ. [1887]), **διακανονισμός** (λόγ. [1844]).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κανόνας

Η έννοια τού ***κανόνα*** ως ρυθμιστικής αρχής συνδέεται εύλογα με τις σημασίες «ρυθμίζω» και «φυσιολογικός, σύμφωνος με τους κανόνες». Συνεπώς, λογικά οι όροι *κανόνας – κανονίζω – κανονικός* ανήκουν στο ίδιο ετυμολογικό πεδίο τόσο στην Ελληνική όσο και σε άλλες γλώσσες: γαλλ. *règle – régler – régulier*, αγγλ. *rule* (ουσ. και ρ.) – *regular*, γερμ. *Regel – regeln – regelmässig*, πβ. αλβ. *rregull – rregulloj – rregullt*.

κανόνι → καννόνι

κανονίζω → κανόνας

κανονικός → κανόνας

κάνουλα → κάννουλα

καντάδα

< βεν. *cantada* < λατ. *cantata*, θηλ. μτχ. τού ρ. *canto* «τραγουδώ», εμφατ. τύπου τού *cano*. Πβ. κ. *καντάτα*.

κανταΐφι

< τουρκ. *kadayıf* < αραβ. *qaṭā'if*.

καντάρι «μονάδα βάρους ίση με 57 κιλά περίπου – ζυγαριά για μεγάλα βάρη»

μεσν. < τουρκ. *kantar* < αραβ. *qinṭār'* < ελνστ. *κεντηνάριον* «εκατοντάδα – μέτρο βάρους» < λατ. *centenarium* < αριθμητ. *centum* «εκατό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κανταρ-τζής, μεταφορά τού τουρκ. *kantarcı* < *kantar*.

καντάτα «είδος φωνητικής σύνθεσης»

< ιταλ. *cantata* < λατ. *cantata*, θηλ. μτχ. τού ρ. *canto* «τραγουδώ», εμφατ. τύπου τού *cano*. Πβ. κ. *καντάδα*.

καντήλι

< μεσν. *καντήλι(ν)* < *κανδήλιον*, υποκορ. τού ουσ. *κανδήλα* / (ελνστ.) *κανδήλη* «λυχνία, φωτιστικό σκεύος» < λατ. *candela* «λυχνοκέρι» < ρ. *candeo* «λάμπω – είμαι διάπυρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καντήλα < μεσν. *κανδήλα* < ελνστ. *κανδήλη* < λατ. *candela*. Η σημ. «εξάνθημα τού δέρματος» είναι νεότ.

καντηλέρι < μεσν. *καντηλέρι* < βεν. *candelier* < λατ. *candela*

καντηλ-ήθρα < *καντήλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. κ. *δαχτυλ-ήθρα, ουρ-ήθρα, κηρ-ήθρα*

καντηλίτσα < ιταλ. *candelizza* < ισπ. *candeliza*, υποκορ. τού *candela* < λατ. *candela* «κηρωμένος σπάγκος – λυχνοκέρι».

ΣΥΝΘ. **καντηλ-ανάφτης** (πβ. ελνστ. *κανδηλ-άπτης*).

καντίνα

ίσως αντιδάν., < ιταλ. *cantina* «κάβα, οιναποθήκη – κυλικείο, ταβέρνα», πιθ. < *canto* «γωνία (κατάλληλη για φύλαξη ή αποθήκευση)» < υστλατ. *cant(h)us* < αρχ. *κανθός* «έσω γωνία τού ματιού» (βλ.λ.).

καντίνι «η λεπτότερη χορδή μουσικού οργάνου»

< ιταλ. *cantini*, πληθ. τού *cantino*, υποκορ. τού *canto* «τραγούδι, άσμα» < λατ. *cantus, -us*.

κάντιο «κρυσταλλική ζάχαρη»

< μεσν. *κάντιο(ν)* < αραβ. *qandī*.

καντόνι «διοικητική περιφέρεια»
< ιταλ. *cantoni*, πληθ. τού *cantone* «γωνία» (πβ. μεσν. *καντόνι* «γωνία κτηρίου ή κάστρου, κόγχη») < *canto* «γωνία» (βλ.λ. *καντίνα*). Θεωρείται ότι η ιταλ. λ. δήλωσε επίσης τη διοικητική περιοχή που οριζόταν από δύο τεμνόμενες οδούς (οι οποίες σχημάτιζαν γωνία).

καντούνι «μικρό στενό δρομάκι»
< μεσν. *καντοῦνι* / *καντόνι* «γωνία δρόμου» < βεν. *canton* «γωνία» (βλ.λ. *καντόνι, καντίνα*).

καντράν
< γαλλ. *cadran* < λατ. *quadrans, -ntis* «τεταρτημόριο», αρχική σημ. «κυκλική πινακίδα, βαθμονομημένη κατά το ένα τέταρτο, η οποία μετρούσε το φαινομενικό ύψος τού ηλίου», αργότερα «ηλιακό αναλόγιο».

καντρίλια «παλιός ευρωπαϊκός χορός»
< ιταλ. *quadriglia* «κουαρτέτο χορευτών (αποτελούμενο από δύο ζευγάρια που χορεύουν αντικριστά)» < ισπ. *cuadrilla* < αριθμητ. *cuadro* «τέσσερα» (< λατ. *quattuor*).

καντσονέτα «χορευτικό πολυφωνικό τραγούδι»
< ιταλ. *canzonetta*, υποκορ. τού *canzone* «τραγούδι» < λατ. *cantio, -ōnis* «άσμα, τραγούδι».

κάνω
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *κάμνω*, με απλοποίηση τού συμπλέγματος *-μν-*, < θ. *καμ-* < Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **kam-ā-* «φτειάχνω, τακτοποιώ» || σανσκρ. *śamitár-* «αυτός που φτειάχνει, που ετοιμάζει», μέσο ιρλ. *cuma* «φροντίδα» || αρχ. *κάμα-τος, κομ-ῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω» (βλ. λεξικό επίθημα *-κομία*), *κομ-ίζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μοχθώ, κουράζομαι (από την εργασία)», επίσης «κατασκευάζω, φτειάχνω» (πβ. Ομήρ. Ἰλ. Β 101: *σκῆπτρον ἔχων τὸ μὲν Ἥφαιστος κάμε τεύχων*) → αρχ. σημ. «υποφέρω, ασθενώ» (αρχ. ερώτηση *τί κάμνεις;* «τι έχεις; από τι υποφέρεις;») → μεσν. σημ. «πράττω, ενεργώ» (επίσης μεσν. όλες οι υπόλοιπες σημ., καθώς και η χρήση τού ρ. ως τελεστικού-απολεξικοποιημένου, π.χ. *κάνω συμβούλιο, κάνω συντροφιά* κ.λπ.).
ΣΥΝΘ. -κάνω: *ξανα-κάνω, παρα-κάνω, ξε-κάνω, απο-κάνω, προ-κάνω.*

καουμπόης
μεταφορά τού αγγλ. *cowboy* < *cow* «αγελάδα» + *boy* «αγώρι», πβ. κ. ελλην. *αγελαδοβοσκός, γελαδάρης, βουκόλος.*

καούρα
< θ. *κα-* (τού ρ. *καίω*, πβ. αόρ. *έ-κα-ψα*) + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *χασ-ούρα.*

καουτσούκ
< γαλλ. *caoutchouc* (οπτικό δάνειο) < ισπ. *caucho* / *cauchuc* < *caoochu*, από γλώσσα ιθαγενών τού Ισημερινού (ή, κατ' άλλους, τής Καραϊβικής).

κάπα[1] (η)
μεσν. < μεσν. λατ. *capa* < υστλατ. *cappa* «κουκούλα», που προέρχεται από το λατ. *caput, -itis* «κεφάλι».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Το λατινικό *caput* στην Ελληνική

Οι λέξεις που έχουν ως αφετηρία τη σημασία «κεφάλι» αποκτούν πλήθος μεταφορικών χρήσεων, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα να μη γίνεται πλέον αισθητή η αρχική προέλευση. Από το λατ. *caput, -itis* «κεφάλι» έχουν προέλθει διάφορες λέξεις, οι οποίες μετά από ποικίλες διαδρομές κατέληξαν στην Ελληνική. Για τον λόγο αυτόν, ο παρακάτω κατάλογος είναι αξιοπρόσεκτος, παρ' ότι δεν περιλαμβάνει διεθνείς όρους (π.χ. *καπιταλισμός*):
κάβος «ακρωτήριο» (μεσν.) < παλ. ιταλ. *cavo* «άκρο, κεφαλή» < λατ. *caput, -itis.*
κάβος «καραβόσχοινο» (μεσν.) < ιταλ. *cavo*, πιθ. < γενουατ. *cavo* «άκρη τού σχοινιού» < λατ. *caput, -itis.*
κάπα «επανωφόρι» (μεσν.) < μεσν. λατ. *capa* < υστλατ. *cappa* «κουκούλα» < λατ. *caput, -itis.*
καπάρο «εγγύηση» < ιταλ. *caparra* (από ουδ. πληθ. *(τα) καπάρα*) < *capo* «κεφάλαιο» (< λατ. *caput, -itis*) + *arra* «εγγύηση, ενέχυρο».
καπετάνιος (μεσν.) < βεν. *capetan(i)o* < δημώδ. λατ. **capitanus* «ο επί κεφαλής» < λατ. *caput, -itis.*
καπιτονέ «είδος υφάσματος» < γαλλ. *capitonné*, μτχ. τού ρ. *capitonner* «γεμίζω, φουσκώνω (ύφασμα με πούπουλα, άχυρα, βαμβάκι κ.λπ.)», το οποίο ανάγεται τελικά στο λατ. *caput, -itis.*
καπό «σκέπαστρο μηχανής αυτοκινήτου» < γαλλ. *capot*, αρχική σημ. «είδος κουκούλας», < *cape* «κάπα» < υστλατ. *cappa* «κουκούλα», που προέρχεται από το λατ. *caput, -itis.*
καπουτσίνος «μέλος μοναχικού τάγματος» < ιταλ. *cappuccino* < *cappuccio* «κουκούλα», υποκοριστικό τού υστλατ. *cappa*, που προέρχεται από το λατ. *caput, -itis.*

κάπα[2] (το) → **κάππα**

καπάκι
< τουρκ. *kapak.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπακ-ώνω
καπάκω-μα < *καπακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
καπακω-τός < *καπακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός.*

καπαμάς «φαγητό από κρέας καρυκευμένο με μπαχαρικά»
< τουρκ. *kapama* < ρ. *kapamak* «κλείνω, σκεπάζω».

κάπαρη → κάππαρη

καπαρντίνα → καμπαρντίνα

καπάρο
< ιταλ. *caparra* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ. *(τα) καπάρα*) < *capo* «κεφάλαιο» (< λατ. *caput, -itis* «κεφάλι») + *arra* «εγγύηση, ενέχυρο» (< υστλατ. *arra*, συγκεκομμ. τύπος τού λατ. *arrabo* < αρχ. *ἀρραβών, -ῶνος* «εγγύηση»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπαρ-ώνω
καπάρω-μα < *καπαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καπάτσος
< ιταλ. *capace* «ευρύχωρος, εκτεταμένος – ικανός, επιδέξιος» < λατ. *capax, -ācis* «ευρύχωρος», που ανάγεται στο ρ. *capio* «παίρνω – περιλαμβάνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπατσ-οσύνη.

καπελαδούρα → καπέλο

κάπελας «ταβερνιάρης»
< μεσν. *κάπηλας* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού *-λ-*) < αρχ. *κάπηλος* «οινοπώλης, ταβερνιάρης» (βλ.λ.).

καπέλο
μεσν. < βεν. *capelo* < μεσν. λατ. *cappellum*, υποκορ. τού υστλατ. *cappa* «κουκούλα» (βλ.λ. *κάπα*[1], *η*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπελ-άδικο < *καπέλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *γαλατ-άδικο*
καπελαδούρα < βεν. *capeladura*
καπελιέρα < ιταλ. *cappelliera* < *cappello*
καπελίνο < ιταλ. *cappellino*, υποκορ. τού ουσ. *cappello*
καπελ-ώνω
καπέλω-μα < *καπελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καπετάνιος
< μεσν. *καπετάν(ι)ος* < βεν. *capetan(i)o* < δημώδ. λατ. **capitanus* «ο επί κεφαλής» < λατ. *caput, -itis* «κεφάλι». Ο μεσν. τύπος *καπετάν* (μεσν. *καπετὰν πασᾶς*) προέρχεται από το βεν. *capitan* (< δημώδ. λατ. **capitanus*), πιθ. μέσω τού τουρκ. *kapudan*. Η λ. έχει διαδοθεί σε διάφορες γλώσσες με τη σημ. «πλοίαρχος, κυβερνήτης – αξιωματικός τού στρατού», π.χ. αγγλ. *captain*, γαλλ. *capitain*, ιταλ. *capitano*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπετανάτο < *καπετάν(ος)* (< μεσν. *καπετάνος* < βεν. *capetano*) + παραγ. επίθημα *-άτο*.

καπηλεύομαι «εκμεταλλεύομαι ιδιοτελώς»
< αρχ. *καπηλεύω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα], αρχική σημ. «εμπορεύομαι είδη λειανικής, είμαι μικρέμπορος», < *κάπηλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Η λ. ήδη από την ελνστ. εποχή απέκτησε τη σημ. «εκμεταλλεύομαι (εμπορικά, υλικά κ.λπ.) σπουδαία πράγματα ή ιδέες, εκδηλώνω ιδιοτέλεια» (πβ. Κ.Δ. Β΄ Κορινθ. 2,17: *οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπηλεία < αρχ. *καπηλ-εία* «μικρεμπόριο, λειτουργία ταβέρνας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 705a.4-5: *ἐμπορίας γὰρ καὶ χρηματισμοῦ διὰ καπηλείας ἐμπιμπλᾶσα αὐτὴν*] < ρ. *καπηλεύω*
καπήλευ-ση < *καπηλεύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-ση*
καπηλευ-τής < *καπηλεύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

κάπηλος «εκμεταλλευτής»
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ., 322: *κάπηλα προσφέρων τεχνήματα*], ίσως συνδ. με το ουσ. *κάπη* «φάτνη (αλόγων ή αγελάδων)» (πιθ. μέσω σημ. «ταβέρνα») και, ως εκ τούτου, με την ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *κάπτω* «καταβροχθίζω, καταπίνω». Κατ' άλλη άποψη, τόσο το αρχ. *κάπηλος* όσο και το αντίστοιχο λατ. *caupo, -ōnis* είναι παράλληλα δάνεια από άγνωστο όρο. Αξιοσημείωτο παράγωγο είναι το αρχ. *καπηλ-εύω / -εύομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οινοπώλης, ταβερνιάρης – μικρέμπορος» (εγκατεστημένος σε αγορά, σε αντιδιαστολή προς τον πλανόδιο *έμπορο*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «δόλιος, πανούργος – αισχροκερδής» (επειδή εκμεταλλευόταν τους πελάτες, πβ. Δημοσθ. *Κατ' Ἀριστογ.* 46: *εἰ δὲ κάπηλός ἐστι πονηρίας καὶ παλιγκάπηλος καὶ μεταβολεύς, καὶ μόνον οὐ ζυγὰ καὶ στάθμ' ἔχων πάνθ' ὅσα πώποτ' ἔπραξεν ἐπώλει*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπηλειό < μεσν. *καπηλ-ειό* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *καπηλ-εῖον* «μικρομάγαζο, ταβέρνα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδ.* 287.1-2: *οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐννεακρούνου ψύχουσιν οἶνον, οἱ δ' ἐν τοῖς καπηλείοις πίνουσιν*] < *κάπηλ-ος* «μικρέμπορος, ταβερνιάρης».
ΣΥΝΘ. -κάπηλος: *προσφυγο-κάπηλος, πατριδο-κάπηλος, θεο-κάπηλος, αρχαιο-κάπηλος, βιβλιο-κάπηλος, πολεμο-κάπηλος, τεχνο-κάπηλος*.

καπίστρι
< μεσν. *καπίστρι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *κάπιστρον* < λατ. *capistrum*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπιστρ-ώνω
καπίστρω-μα < *καπιστρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καπιταλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *capitalisme* < *capital* «κεφάλαιο» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *capitālis* «κεφαλικός» (αρχικώς για τη θανατική ποινή, αργότερα «βασικός, κύριος», με αποτέλεσμα η γαλλ. λ. να αποκτήσει από τον 16ο αι. τη σημ. «το σύνολο των κύριων αγαθών και αξιών κάποιου») < ουσ. *caput, -itis* «κεφάλι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπιταλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *capitaliste*

καπιταλιστ-ικός < *καπιταλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

καπιτονέ
< γαλλ. *capitonné*, μτχ. τού ρ. *capitonner* «γεμίζω, φουσκώνω» (ενν. ύφασμα με πούπουλα, άχυρα κ.λπ.) < ιταλ. *capitone* «χοντρό μεταξωτό ύφασμα ή νήμα» < λατ. *capito, -ōnis* «αυτός που έχει μεγάλο κεφάλι» < *caput, -itis* «κεφάλι». ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η).*

καπλαμάς «λεπτό φύλλο ξύλου ως επένδυση επίπλων»
< τουρκ. *kaplama* < ρ. *kaplamak* «σκεπάζω, καλύπτω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπλαντ-ίζω, μεταφορά τού τουρκ. *kapladım*, αόρ. τού ρ. *kaplamak* «σκεπάζω, καλύπτω»
καπλάντισ-μα < *καπλαντισ-* *(καπλαντίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα.*

καπλάνι
< τουρκ. *kaplan* «τίγρη».

καπλαντίζω → **καπλαμάς**

καπνός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* α 58-59: *ἱέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρῴσκοντα νοῆσαι ἧς γαίης*] < **κFαπ-νός*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kwep-* «βγάζω καπνό, αχνίζω» || λιθ. *kvãpas* «ανάσα, χνότο», λετ. *kvêpstu* «αχνίζω», πιθ. κ. λατ. *vapor, -ōris* «ατμός» (> γαλλ. *vapeur*, ισπ. *vapor*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καπν-ιά (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < ελνστ. *καπν-ία* «άνοιγμα στη στέγη για τον καπνό» (μεσν. σημ. «αιθάλη, μουντζούρα») < αρχ. *καπνός*
καπνίζω < αρχ. *καπν-ίζω* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Β 399: *κάπνισσάν τε κατὰ κλισίας, καὶ δεῖπνον ἕλοντο*], αρχική σημ. «προκαλώ, σηκώνω καπνό», → Η σημερινή σημ. «εισπνέω καπνό (τσιγάρου, πούρου κ.λπ.)» αποτελεί απόδ. ξέν. όρου, πβ. αγγλ. *smoke*, γαλλ. *fumer*
κάπνισμα < ελνστ. *κάπνισ-μα*, αρχική σημ. «θυμίαμα», < αρχ. *καπν-ίζω*
καπνισ-τής, λόγ. [1873], < *καπνισ-* *(καπνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
καπνιστός < ελνστ. *καπνισ-τός* < αρχ. *καπν-ίζω*
καπνικός < μεσν. *καπν-ικός*
καπν-ίλα < *καπν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ιδρωτ-ίλα*
καπνισ-τήριο, λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fumoir, salon à fumer* (διαφ. το ελνστ. *καπνιστήριον* «ατμόλουτρο»).
ΣΥΝΘ. καπν(ο)-: *καπν-αγωγός* (λόγ. [1853]), *καπναποθήκη* (λόγ. [1890]), *καπν-έλαιο* (ελνστ.), *καπνέμπορος* (λόγ. [1892]), *καπν-εργάτης*, *καπνεργοστάσιο*, (λόγ. [1883]), *καπνο-βιομηχανία*, *καπνογόνος* (λόγ. [1847]), *καπνο-θάλαμος* (λόγ. [1891]), *καπνο-καλλιέργεια*, *καπνο-παραγωγή* (λόγ. [1892]), *καπνο-πωλείο* (λόγ. [1872]), *καπνό-φυλλο*, *καπνοχώραφο* κ.ά.

καπό
< γαλλ. *capot*, αρχική σημ. «είδος κουκούλας», αργότερα «σκέπαστρο μηχανής αυτοκινήτου» < *cape* «κάπα» < μεσν. λατ. *capa* < υστλατ. *cappa* «κουκούλα», που προέρχεται από το λατ. *caput, -itis* «κεφάλι». ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η).*

κάποιος
μεσν. < αρχ. μόριο *κἄν* + αντων. *ποῖος*. Η σύνθεση θα έδινε κανονικά τύπο **κά(μ)-ποιος* (πβ. *κάμ-ποσος*, *καμ-πόσος*), αλλά δεν αποκλείεται να πρόκειται για αφομοίωση τού ερρίνου και κατόπιν απλοποίηση (*κάπ-ποιος* > *κάποιος*, πβ. μεσν. *κά-ποσος*), η οποία εισήλθε από τα ανατολικά ιδιώματα σε περίοδο ασθενούς πραγματώσεως τού ερρίνου. Ομοίως ερμηνεύονται οι τύποι *κά-ποτε, κά-που, κά-πως, κά-τι*. Για τον σχηματισμό τέτοιων αορίστων αντωνυμιών ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καν.*

καπόνι «ευνουχισμένος πετεινός»
μεσν. < *κάπον(ας)* < ελνστ. *κάπων, -ονος* (< λατ. *capo, -ōnis*) + κατάλ. *-ι*.

κάποτε
< μεσν. *κάποτε / (ὀ)κά(μ)ποτε* < αρχ. μόριο *κἄν* + επίρρ. *ποτέ*. Για την επικράτηση τού τύπου *κάποτε* (αντί τού αναμενομένου **κάμ-ποτε*) βλ.λ. *κάποιος*. Για τον σχηματισμό τέτοιων επιρρημάτων ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καν.*

κάπου
< μεσν. *κάπου* < αρχ. μόριο *κἄν* + επίρρ. *πού*. Για την επικράτηση τού τύπου *κάπου* (αντί τού αναμενομένου **κάμ-που*) βλ.λ. *κάποιος*. Για τον σχηματισμό τέτοιων επιρρημάτων ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καν.*

καπούλι
< μεσν. *καπούλι(ον)* < *καπούλα (ή)* (που θεωρήθηκε πληθ. ουδ.) < λατ. πληθ. *scapulae, -ārum* «καπούλια – ωμοπλάτες» (> γαλλ. *épaules*), με σίγηση τού αρχικού *s-* λόγω συμπροφοράς στη γενική πτώση, *τῆς (σ)καπούλας* > *ἡ καπούλα.*

καπούτ «κατεστραμμένος, αχρηστευμένος – νεκρός»
< γερμ. *kaputt*, από παλαιά φρ. *caput machen* «αφήνω κάποιον χωρίς πόντο, χωρίς χαρτί» (όρος τής χαρτοπαικτικής) < γαλλ. φρ. *faire capot* «βάζω σε κάποιον κουκούλα – (μτφ.) εκμηδενίζω, εξουδετερώνω».

καπουτσίνος
< ιταλ. *cappuccino* < *cappuccio* «κουκούλα», υποκορ. τού *cappa* < υστλατ. *cappa*, που προέρχεται από το λατ. *caput, -itis* «κεφάλι». ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάπα*[1] *(η).*

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Καπουτσίνοι

Την ονομασία ***Καπουτσίνοι*** (ιταλ. *Cappuccini*) έλαβαν εξαιτίας τής μακριάς κουκούλας τους οι Φραγκισκανοί μοναχοί (ιταλ. *Frati Minori Francescani*) τού τάγματος που ίδρυσε ο Matteo da Bascio τον 16ο αιώνα. Η σημασία «είδος καφέ» εξηγείται από την ομοιότητα τού χρώματος τού καφέ με το χρώμα τής κουκούλας αυτών των μοναχών.

κάππα

αρχ., σημιτ. αρχής, πβ. βορειοσημ. *kaph* «παλάμη», όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κάπα ή κάππα;

Όπως και άλλα γράμματα τού αλφαβήτου, το *κάππα* στη σχολική γραμματική απλογραφείται: ***κάπα***. Εντούτοις, η λ. παραδίδεται ήδη από την Αρχαιότητα με δύο -*π*-, επομένως ορθογραφείται κανονικά ***κάππα***.

κάππαρη

< αρχ. *κάππαρις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], δάνειο αγν. προελεύσεως.

καπρίτσιο

< ιταλ. *capriccio*, λ. για την οποία έχουν διατυπωθεί διιστάμενες υποθέσεις, όπως η αναγωγή σε παλαιότ. *caporiccio*, που θεωρήθηκε σύνθ. από φρ. *capo riccio* «ανατριχίλα από φόβο» ή υποκορ. τού *capora* «κεφάλι» ή παράγωγο τού ουσ. *capra* «γίδα, κατσίκα». Ορισμένοι αναλύουν τη λ. ως προερχόμενη από ρ. *raccapricciare* «τρομάζω, ανατριχιάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καπριτσιόζος, μεταφορά τού ιταλ. *capriccioso* < *capriccio*.

κάπρος «αγριογούρουνο»

αρχ. ουσ., που απαντά στην ομηρ. φρ. *σῦς κάπρος* «χοίρος που καταβροχθίζει» και επομένως συνδ. με το ρ. *κάπτω* «καταβροχθίζω, καταπίνω» (πβ. Σχόλιο *Ιλιάδος*, 17.21a: *καὶ ἔστι σῦς μὲν τὸ γενικόν, κάπρος δὲ τὸ εἰδικόν, ἀπὸ τοῦ κάπτειν*), καθώς επίσης με διάφορα Ι.Ε. συνώνυμα, όπως λατ. *caper* «τράγος ευνουχισμένος» (> γαλλ. *chèvre* «γίδα»), παλ. σκανδ. *hafr*.

κάπως

< αρχ. μόριο *κἄν* + επίρρ. *πώς*. Για την επικράτηση τού τύπου *κάπως* (αντί τού αναμενομένου **κάμ-πως*) βλ.λ. *κάποιος*. Για τον σχηματισμό τέτοιων επιρρημάτων ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καν*.

κάρα (η) «κεφαλή ιερού λειψάνου»

αρχ. (ήδη μυκ. *ka-ra-a-pi*: **καρᾱ-φι*, οργανική πληθ.· *a-ka-ra-no*: **ἀ-κάρα-νος* «ακέφαλος») < θ. *καρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ker-ə-* «κεφάλι» || σανσκρ. *çíra-*, λατ. *cere-b-rum* «μυαλό, εγκέφαλος» (> γαλλ. *cerveau*, ισπ. *cerebro*), αρχ. γερμ. **hersnja-* (> γερμ. *Hirn*, σουηδ. *hjärna*) || αρχ. *κρά-νος, κραν-ίον, κέρ-ας, κρι-ός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κέρας*.

καραβάνα «σκεύος για το συσσίτιο των στρατιωτών»

< τουρκ. *karavana* «πλατύ, μεταλλικό δοχείο», το οποίο (κατά μία άποψη) συνδ. με την ιταλ. *caravella* «είδος πλοίου, καραβέλα», οπότε ταυτίζεται με το μεσν. *καραβάνα* «είδος μεγάλου πλοίου».

καραβάνι

< μεσν. *καρ(α)βάνι* < τουρκ. *kârvan* / *kervan* < περσ. *kārbān*.

καραβέλα «μικρό ιστιοφόρο πλοίο»

αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *caravella*, υποκορ. τού υστλατ. *carabus* «αστακός – ελαφρύ πλοιάριο» < αρχ. *κάραβος* (βλ.λ. *καράβι*).

καράβι

< μεσν. *καράβι(ν)* < ελνστ. *καράβιον*, υποκορ. τού αρχ. *κάραβος* «αστακός, καραβίδα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] (ελνστ. σημ. «ελαφρύ πλοιάριο»), δάνειο από τόπο τής Μεσογείου που δεν έχει προσδιοριστεί.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καραβ-ιά

καραβ-ήσιος.

ΣΥΝΘ. καραβο-: *καραβο-κύρης* (μεσν.), *καραβο-μαραγκός, καραβό-πανο, καραβό-σκαρο, καραβό-σκυλος, καραβο-στάσι, καραβό-σχοινο, καραβο-τσακίζομαι, καραβο-φάναρο* κ.ά.

καραβίδα

< ελνστ. *καραβίς, -ίδος* < αρχ. *κάραβος* «αστακός, καραβίδα» (βλ.λ. *καράβι*).

καραγκιόζης

< τουρκ. *karagöz* «μαυρομάτης – (μτφ.) παλιάτσος» < *kara* «μαύρος» + *göz* «μάτι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μάτι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καραγκιοζιλίκι < τουρκ. *karagözlük* < *karagöz*.

ΣΥΝΘ. καραγκιοζο-παίχτης.

καραδοκώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *καραδοκῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.5.6: *οὐ μόνον τὰ κελευόμενα πάντα ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ σιγῶσι καραδοκοῦντες τὰ προσταχθησόμενα*] < *κάρα* «κεφάλι» (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-δοκῶ*, που προέρχεται από θ. τού ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-δοκῶ*.

ΣΗΜΑΣ. Δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά η σύνθεση των σημασιών. Ορισμένοι θεωρούν αρχική τη σημ. «περιμένω προτείνοντας το κεφάλι», αλλά έχει διατυπωθεί επίσης η υπόθεση ότι το ουσ. *κάρα* θα μπορούσε να σημαίνει επιπλέον «αποπεράτωση, ολοκλήρωση».

καρακανδόνα «ανόητη και ενοχλητική γυναίκα» < **κορακ-αηδόνα* (με αφομοίωση /ο/ – /a/ > /a/ – /a/) < *κόρακ(ας)* + *αηδόνα*.

καρακάξα «κορακοειδές πτηνό (πβ. λ. κίσσα)» μεσν., πιθ. ηχομιμητ. όρος ή, κατ' άλλη άποψη, < **κορακό-κισσα* (με αφομοίωση /ο/ – /a/ > /a/ – /a/) < *κόρακ(ας)* + *κίσσα*.

καραμέλα
αντιδάν., < ιταλ. *caramella* < γαλλ. *caramel* / ισπ. *caramell(o)* < λατ. *calamellus*, υποκορ. τού *calamus* < αρχ. *κάλαμος* (βλ.λ.). Στη σημ. επέδρασε επίσης το μεσν. λατ. *canna mellis* «ζαχαροκάλαμο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καραμελέ < *καραμελ-* (< γαλλ. *(crème) caramel*) + κατάλ. *-έ*, κατά τα γαλλ. δάνεια που χαρακτηρίζουν το λεξιλόγιο τής μαγειρικής, π.χ. *σοτ-έ, παν-έ, ζελ-έ*
καραμελ-ιάζω < *καραμέλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
καραμέλιασ-μα < *καραμελιασ-* (*καραμελιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
καραμελ-ώνω < *καραμέλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
καραμέλω-μα < *καραμελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καραμούζα
< ιταλ. *comamusa* (με αφομοίωση /ο/ – /a/ > /a/ – /a/ και απλοποίηση τού συμπλέγματος /m/) < γαλλ. *cornemuse* < *corne* «κέρας» (βλ.λ. *κόρνα*) + *muse* «είδος χορού» (< λατ. *Mūsa* < αρχ. *Μοῦσα*).

καραμπίνα
< ιταλ. *carabina* < γαλλ. *carabine* < (16ος αι.) *carabin* «στρατιώτης ελαφρού ιππικού οπλισμένος με αρκεβούζιο», αγν. ετύμου. Μερικοί συνδέουν τη λ. με το μέσο γαλλ. *(e)scarrabin* «νεκροθάφτης (όσων είχαν πεθάνει από πανώλη)», οξιτανική λέξη (από ρομανική γλώσσα που ομιλείται στη Ν. Γαλλία και στην Καταλανία) που συσχετίστηκε μεταφορικά με το γαλλ. *escarbot* «σκαραβαίος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καραμπιν-άτος
καραμπινιέρος μεταφορά τού ιταλ. *carabiniere* < *carabina*.

καραμπόλα
μεταφορά τού γαλλ. *carambole* «κόκκινη μπάλα τού μπιλιάρδου» < πορτ. ή ισπ. *carambola*, καρπός (κόκκινου χρώματος) δέντρου τής Μαλαισίας, το οποίο μοιάζει με πορτοκάλι και είναι γνωστό με τη μαλαϊκή λ. *karambil*. Κατ' άλλους, η λ. προέρχεται από τη γλ. Μαράθι των Ινδιών.

καραμπουζουκλής
ίσως < τουρκ. *karabıyıklı* «με μαύρο μουστάκι» < *kara* «μαύρος» + *bıyık* «μουστάκι» + παραγ. τέρμα *-lı*.

καραντίνα
< παλ. ιταλ. *quarantina* (σύγχρ. *quarantena*) < *quaranta* «σαράντα» (< λατ. *quadraginta*). Η λ. δήλωνε την περίοδο απομονώσεως 40 ημερών που επέβαλλαν οι Αρχές προτού επιτρέψουν να ελλιμενιστεί πλοίο για το οποίο υπήρχαν πληροφορίες ότι μετέφερε επιβάτες με μεταδοτική ασθένεια (συνήθ. πανούκλα ή χολέρα).

καραόκε
< αγγλ. *karaoke* < ιαπων. *karaoke* «κενή ορχήστρα» < *kara* «άδειος, κενός» + *oke* «ορχήστρα», συγκεκομμ. τύπος τού *okesutora*, που αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *orchestra* (έχει την αρχή του στο αρχ. *ὀρχήστρα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ορχήστρα*.

καραούλι
πιθ. < τουρκ. *karavul* ή σλαβ. *karaul*.

καράτε
< αγγλ. *karate* < ιαπων. *karate* «άδειο χέρι» (δηλ. πολεμική τέχνη χωρίς όπλα) < *kara* «άδειος» + *te* «χέρι».

καρατερίστας
αντιδάν., < ιταλ. *caratterista* < *carattere* < λατ. *c(h)aracter* < αρχ. *χαρακτήρ, -ῆρος*.

καράτι
αντιδάν., < ιταλ. *carati*, πληθ. τού *carato* < αραβ. *qīrāṭ* «μονάδα βάρους» < αρχ. *κεράτιον*, υποκορ. τού *κέρας*. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. *κεράτιον* δήλωνε μονάδα βάρους ίση με το 1/3 τού οβολού.

καρατομώ
< αρχ. *καρατομῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < *κάρα* «κεφάλι» (βλ.λ.) + *-τομῶ* < *τομή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρατόμηση < ελνστ. *καρατόμη-σις*.

καράφα
< ιταλ. *caraffa* < αραβ. *garrāfa* «φλασκί, κυλινδρικό δοχείο από τερακότα με μία ή δύο λαβές», που προέρχεται από ρήμα με σημ. «αντλώ».

καραφλός
< όψιμο ελνστ. *φαρακλός* (ήδη τον 5ο αι. μ.Χ., με αντιμετάθεση /f/ – /k/ > /k/ – /f/) < αρχ. *φαλακρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καραφλ-ιάζω < *καραφλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
καράφλα < όψιμο ελνστ. *φαλάκρα* (με αντιμετάθεση κατά το *καραφλός* < *φαλακρός*).

καρβέλι
μεσν., πιθ. < αρωμουν. *kărveli*, πληθ. τού *kărveale* «ψωμί» ή, κατ' άλλη άποψη, < σλαβ. *karvalj*.

κάρβουνο
< μεσν. *κάρβουνο(ν)* (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /v/) < *κάρβωνον* < ελνστ. *κάρβων, -ωνος* «ξυλοκάρβουνο» < λατ. *carbo, -ōnis*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καρβουν-ιάζω < *κάρβουν(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
καρβούνιασ-μα < *καρβουνιασ- (καρβουνιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
καρβουνιάρης < μεσν. *καρβουν-ιάρης*
καρβουν-αρειό < *κάρβουν(ο)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *πλυστ-αρειό*
καρβουν-ίδι < *κάρβουν(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *πριον-ίδι*.
ΣΥΝΘ. καρβουν(ο)-: *καρβουν-αποθήκη, καρβουν-έμπορος, καρβουνό-σκονη.*

κάργα «γεμάτο, φίσκα»

μεσν. < βεν. *carga* < ρ. *cargar* «φορτώνω, γεμίζω» < υστλατ. *carricāre* < *carricum* «φορτίο άμαξας» < λατ. *carrus* «κάρο». Όμοια αρχή έχει ο τύπος *κάργκο* < αγγλ. *cargo* «φορτίο πλοίου – εμπορικό πλοίο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καργάρω, μεταφορά τού βεν. *cargar*
κάργα-ς.

κάργια «καλοιακούδα»

< μεσν. *κάργα* < τουρκ. *karga*. Από τον πληθ. *κάργες* (με ουρανική προφορά [kárjes]) σχηματίστηκε κατόπιν νέος ενικός *κάργια*.

κάρδαμο

< αρχ. *κάρδαμον* (ήδη μυκ. πληθ. *ka-da-mi-ja*: *καρδάμια*), πιθ. δάνειο. Υπάρχει φωνητική ομοιότητα με το σανσκρ. *kardama-*, αλλά δεν είναι γνωστό ποιο φυτό δηλωνόταν από τη σανσκρ. λέξη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρδαμ-ώνω
καρδάμω-μα < *καρδαμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καρδάρι «δοχείο αρμέγματος»

< μεσν. *καρδάρι* < *καλδάριον* «θερμαντικό δοχείο» < λατ. επίθ. *caldarius* «θερμαντικός» (για ζεστά λουτρά) < *cal(i)dus* «θερμός, ζεστός».

καρδερίνα

< γενουατ. *carderina* (ιταλ. *cardellino*) < υστλατ. *cardellus*, βλ.λ. *γαρδέλι*.

καρδιά

μεσν. < αρχ. *καρδία* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ξ 151-2: *Ἀχαιοῖσιν δὲ μέγα σθένος ἔμβαλ' ἑκάστῳ καρδίῃ*] < θ. **kr̥d-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kērd-* «καρδιά» || λατ. *cor, cordis* (> γαλλ. *cœur*, ιταλ. *cuore*, ισπ. *corazón*, πορτ. *coração*), αρμ. *sirt*, αρχ. γερμ. **hert-ōn* (> γερμ. *Herz*, αγγλ. *heart*, ολλ. *hart*) || αρχ. (επικό) *κῆρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρδιακός < ελνστ. *καρδι-ακός*.
ΣΥΝΘ. καρδι(ο)-: *καρδι(ο)-αγγειακός* (λόγ. [1894], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cardiovascular*, υβριδικό σύνθ.), *καρδιο-αναπνευστικός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cardiorespiratory*, υβριδικό σύνθ.), *καρδιο-γνώστης* (ελνστ.), *καρδιο-γράφημα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cardiogram*), *καρδιο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cardiographie*), *καρδιο-γράφος* (λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cardiographe*), *καρδιο-κατακτητής* (λόγ. [1869]), *καρδιο-λογία* (λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cardiologie*), *καρδιο-μεγαλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cardiomegaly*), *καρδιο-πάθεια* (λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cardiopathie*), *καρδιο-παθής* (λόγ. [1888]), *καρδιο-πνευμονικός* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cardio-pulmonaire*, υβριδικό σύνθ.), *καρδιό-σχημος* (λόγ. [1892]), *καρδιο-τομία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cardiotomie*), *καρδιο-τονωτικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cardiotonique*), *καρδιο-χειρουργική* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cardiosurgery*, υβριδικό σύνθ.), *καρδιο-χτύπι* κ.ά.
-καρδος, -κάρδιος: *ά-καρδος, λαγό-καρδος, γενναιό-καρδος, βαριό-καρδος, μεγαλό-καρδος, καλό-καρδος, ολό-καρδος, στενό-καρδος, πονό-καρδος, σκληρό-καρδος, λεοντό-καρδος, ανοιχτό-καρδος – εγ-κάρδιος, σπαραξι-κάρδιος, θελξι-κάρδιος* κ.ά.

καρδινάλιος

ΕΤΥΜ. < μεσν. *καρδινάλι(ο)ς* < λατ. *cardinālis* < *cardo, -inis* «στροφέας θύρας, μεντεσές».
ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *cardinālis* σήμαινε «σχετικός με τον στροφέα» και, μεταφορικά, «κύριος, βασικός». Χρησιμοποιήθηκε στην ύστερη Λατινική ως προσδιορισμός για τους κύριους ανέμους *(cardinales venti)* και κατόπιν για τους αριθμούς *(cardinales numeri)*. Η λ. άρχισε να χρησιμοποιείται ως εκκλησ. τίτλος στη Ρώμη με σημ. «πρωτοπρεσβύτερος» και αργότερα «επίσκοπος» (μεσν. λατ. *episcopus cardinalis*), κατ' εξοχήν δε εκείνος που μετέχει στο συμβούλιο *(κονκλάβιο)* τού Πάπα.

καρέ

< γαλλ. *carré* «τετράγωνο» < λατ. *quadratus* «αυτός που σχηματίζει ορθή γωνία» (ουσ. *quadratum* «πλαίσιο, τετράγωνο»).

καρέκλα

αντιδάν., μεσν. < *καρέγλα* < παλ. βεν. *charegla* < **cadegra* (> μεσν. *καδέγλα, καδέκλα*) < υστλατ. **cat(h)ecra* (> μεσν. *καθήγλα*) < λατ. *cathedra* < αρχ. *καθέδρα* (βλ.λ.). Από παρετυμολ. επίδραση των λ. *κάθομαι, κάθισμα* σχηματίστηκε στο παρελθόν τύπος *καθέκλα* (πβ. λόγ. [1893] *καθεκλο-ποιός*), ο οποίος δεν επικράτησε.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρεκλ-άς
καρεκλ-άδικο < *καρέκλ(α)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *ρολογ-άδικο*.
ΣΥΝΘ. καρεκλο-: *καρεκλο-θήρας, καρεκλο-κένταυρος, καρεκλο-πόδαρο.*

καρέτα

< ν.λατ. *caretta* < μαλαϊκό *kārēt* «θαλάσσια χελώνα»

κάρι
< αγγλ. *curry* < γλ. Ταμίλ *kari*. Η γρ. *κάρρυ* αποτελεί οπτικό δάνειο από το αγγλ. *curry*.

καριέρα
< ιταλ. *carriera* < προβηγκ. *carreira* < υστλατ. *(via) carra(r)ia* «δρόμος για άμαξες, για κάρα» < λατ. *carrus* «κάρο». Η λ. χρησιμοποιήθηκε τον 16ο αι. με τη σημ. «(υποθετική) διαδρομή των άστρων (στον ουρανό)» και από τον 17ο αι. με σημ. «προοδευτική επαγγελματική δραστηριότητα, σταδιοδρομία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καριερ-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *carrierista* < *carriera*.

καρικατούρα
< ιταλ. *caricatura* < ρ. *caricare* «φορτώνω, γεμίζω» < υστλατ. *carricāre* < *carricum* «φορτίο άμαξας» < λατ. *carrus* «κάρο». Η λ. θα είχε αρχική σημ. «υπερβολή – έμφαση (κυρίως σε χαρακτηριστικά που προκαλούν γέλιο)» και κατέληξε να σημαίνει «γελοιογραφία».

καρικώνω «μαντάρω»
< ιταλ. *carico* «φορτώνω, γεμίζω» (με παραγ. τέρμα *-ώνω*) < υστλατ. *carricāre* < *carricum* «φορτίο άμαξας» < λατ. *carrus* «κάρο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρίκω-μα.

καρίνα «το κατώτατο μέρος σκελετού τού σκάφους» αντιδάν., < ελνστ. *καρῖνα* < λατ. *carīna* «τρόπιδα τού πλοίου» < αρχ. επίθ. *καρύινος* «από ξύλο καρυδιάς» < *κάρυον* (βλ.λ.). Μερικές φορές απαντά επίσης με τον τύπο *καρένα* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < *καρίνα*.

καριόκα «είδος γλυκύσματος»
< πορτ. *carioca*, λ. τής γλ. Τούπι (ιθαγενών τής Βραζιλίας).

καριόλα
μεσν., αρχική σημ. «σκελετός κρεβατιού», < ιταλ. *carriola* «μικρό κάρο» < *carro* < λατ. *carrus* «κάρο».

καριοφίλι
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη τού ιταλ. εμπορικού σήματος *Carlo e figli* «Κάρολος και υιοί», την οποία έφερε εργοστάσιο όπλων στις αρχές τού 19ου αι.

καρκινοβατώ «μένω στάσιμος, οπισθοδρομώ»
< μεσν. *καρκινοβατῶ* «περπατώ όπως ο κάβουρας» (δηλ. πλάγια, χωρίς να προχωρώ, να σημειώνω πρόοδο) < ελνστ. *καρκινοβάτης* < αρχ. *καρκίνο(ς)* (βλ.λ., αρχική σημ. «κάβουρας») + λεξικό επίθημα *-βάτης*, από θ. τού αρχ. *βαίνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρκινοβασ-ία, λόγ. [1897].

καρκίνος
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ιππώνακτος], που συνδ. με το επίθ. *κάρ-καρ-ος* (μνημονεύεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *κάρκαροι· τραχεῖς, καὶ δεσμοί*), οπότε παρουσιάζει θ. **καρ-κ(ρ)* (με ανομοίωση τού /r/ και επίθημα *-ίνος*), αναδιπλ. τύπος τού Ι.Ε. **kar-* «σκληρός, τραχύς» || σανσκρ. *karkaṭa* «κάβουρας», λατ. *cancer, -cri* (αν και ίσως προέρχεται από την Ελληνική).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάβουρας» (επειδή έχει σκληρό κέλυφος) → ήδη αρχ. σημ. «έλκος που κατατρώγει τους γειτονικούς ιστούς – κακοήθης όγκος, καρκίνωμα (όπως σήμερα)» (πβ. Ιπποκρ. *Προρρητ.* 2.11: *οἱ δὲ καρκίνοι οἱ κρυπτοὶ καὶ οἱ ἀκρόπαθοι γίνονται, καὶ ξυναποθνήσκουσιν*). Η μετωνυμία πιθ. οφείλεται στο γεγονός ότι ο καρκίνος εξαπλώνεται στο περιβάλλον του (μεθίσταται) ή επειδή ορισμένοι όγκοι (*ὑποβρύχιοι* ή *κρυπτοὶ καρκίνοι*, κατά τον Ιπποκράτη) είναι σκληροί κατά την ψηλάφηση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρκιν-ικός
καρκινοειδής < αρχ. *καρκινο-ειδής*
καρκινώδης < αρχ. *καρκιν-ώδης*
καρκίνωμα < αρχ. *καρκίνω-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἐπιδημ.* 7.1.116: *γυναικί, ἐν Ἀβδήροισι, καρκίνωμα ἐγένετο περὶ τὸ στῆθος*] < *καρκιν-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. καρκινο-: *καρκινο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *carcinogenesis*), *καρκινο-γόνος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *carcinogen*), *καρκινο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cancerology*, υβριδικού συνθ.), *καρκινο-παθής* (λόγ. [1866]), *καρκινο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cancérisation*), *καρκινο-φιλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cancerophilia*, υβριδικού συνθ.), *καρκινο-φοβία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cancerophobia*, υβριδικού συνθ.) κ.ά.

κάρμα
< αγγλ. *karma* < σανσκρ. *karma* «μοίρα, πεπρωμένο – πράξη».

καρμανιόλα
< γαλλ. *carmagnole*, αρχική σημ. «κοντό χιτώνιο που φορούσαν Ιταλοί εργάτες από την πόλη *Carmagnola* τής Τοσκάνης». Αργότερα υιοθετήθηκε από υποστηρικτές τής Γαλλικής Επανάστασης, οπότε έγινε γνωστό με αυτό το όνομα ένα είδος τραγουδιού που διαδόθηκε κατά την περίοδο τής Τρομοκρατίας (La Terreur) και συνδέθηκε με τους μαζικούς αποκεφαλισμούς αντιφρονούντων.

καρμίρης «μίζερος, τσιγγούνης»
αμφίβολη η αναγωγή σε ελνστ. *καρίμοιρος* (πβ. κ. *κακομοίρης – κακόμοιρος*), για το οποίο ο λεξικογράφος τού 5ου αι. μ.Χ. Ησύχιος δίνει την ακόλουθη εξήγηση: *καριμοίρους· τοὺς ἐν μηδεμιᾷ μοίρᾳ, ἢ μισθοφόρους, διὰ τὸ τοὺς Κᾶρας πρώτους μισθοφό-*

ρους γενέσθαι. Έχει προταθεί η αναγωγή σε αρμ. *karmir* «κόκκινος», που ίσως είχε επίσης τη σημ. «Αρμένιος», για τους οποίους οι Βυζαντινοί πίστευαν ότι είναι κερδοσκόποι και αισχροκερδείς (πβ. την εξέλιξη των λ. *τσιγγούνης, τσιφούτης*). Λόγω τής αμφίβολης ετυμολ. προέλευσης, προτιμάται η απλούστερη γραφή *καρμίρης* (με -ι-).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καρμιρ-ιά.

καρμπιρατέρ «αναμίκτης καυσίμου και αέρα σε κινητήρα»

< γαλλ. *carburateur* < ρ. *carburer* «(για τον κινητήρα) κάνω καύση», που πλάστηκε από το λατ. *carbo, -ōnis* «ξυλοκάρβουνο».

καρμπόν

< γαλλ. *carbone*, που πλάστηκε από το λατ. *carbo, -ōnis* «ξυλοκάρβουνο».

καρμπονάρα

< ιταλ. *(alla) carbonara* «στα κάρβουνα» < *carbone* < λατ. *carbo, -ōnis* «ξυλοκάρβουνο».

καρναβάλι

μεταφορά τού ιταλ. *carnevale* < διαλεκτ. παλ. ιταλ. *carnelevare* «αφαιρώ το κρέας» (βεν. *carlevar*) < *carne* «κρέας» (< λατ. *caro, -rnis*) + *levare* «σηκώνω – αφαιρώ, απομακρύνω» (λατ. *levāre*)· πβ. τη μεσν. φρ. *Απόκρεως Κυριακή / ήμέρα* «ημέρα λήξεως τής βρώσης κρέατος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καρνάβαλος, μεταφορά τού γαλλ. *carnaval*, από τη φρ. *Sa Majesté le Carnaval* «η Αυτού Μεγαλειότης ο Καρνάβαλος», με την οποία προσδιοριζόταν το ανδρείκελο που προσωποποιεί το καρναβάλι (πβ. το ελληνικό έθιμο τού *Βασιλιά Καρνάβαλου*)

καρναβαλ-ικός

καρναβαλ-ιστής.

καρνάγιο «μικρό ναυπηγείο»

< ιταλ. *carenaggio* < γαλλ. *carénage* < ρ. *caréner* «επισκευάζω την καρίνα πλοίου» < *carène* «καρίνα» < λατ. *carīna* «τρόπιδα τού πλοίου» (βλ.λ. *καρίνα*).

καρνέ

< γαλλ. *carnet* < παλ. προβηγκ. *quern* < υστλατ. *quadernum* «σημειωματάριο, τετράδιο» < λατ. *quaterni* «ανά τέσσερεις», που αναφερόταν στον τρόπο με τον οποίο δένονταν τα φύλλα των πρώτων κωδίκων, καθώς και σε περγαμηνές διπλωμένες στα τέσσερα (πβ. ελνστ. *τετράδ-ιον*).

καρντάσης «αδελφικός φίλος»

< τουρκ. *kardaş / kardeş* «ομογάστριος αδελφός» < *karın* «κοιλιά, γαστέρα» + παραγ. τέρμα *-daş*. Η λ. είναι συγγενής με το τουρκ. *arkadaş* «φίλος, σύντροφος», για το οποίο βλ.λ. *αρκαντάσης*.

καρό

< γαλλ. *carreau* < δημώδ. λατ. **quadrellus*, υποκορ. τού λατ. *quadrus* «τετράγωνος». Η λ. αρχικώς αναφερόταν σε είδος βαλλίστρας με σχήμα ρόμβου και κατόπιν δήλωσε διάφορα αντικείμενα με σχήμα τετράγωνο ή παραλληλόγραμμο.

κάρο

< ελνστ. *κάρρον* < λατ. *carrus, carrum* (> γαλλ. *char*, ιταλ. *carro*). Από λατ. τύπο **carra* (θηλ.) προήλθε (μέσω τού παλ. γαλλ. *carre*) το αγγλ. *car* «αυτοκίνητο» (αρχικώς «άμαξα»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αυτοκίνητο*.

ΣΥΝΘ. καρ(ο)-: *καρ-αγωγέας* (λόγ. [1890]), *καρόδρομος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κάρο, καρότσι, καρούλι και σύνθετα

Εφόσον η λέξη απαντά ήδη την ελληνιστική εποχή, θα μπορούσε να γράφεται με δύο *-ρ-*, ***κάρρο***, όπως συμβαίνει με όλα τα δάνεια τής ελληνιστικής περιόδου. Εντούτοις, επειδή η Νέα Ελληνική έχει κληρονομήσει αρκετά παράγωγα τού λατ. *carrus*, τα οποία όμως ανάγονται απευθείας σε ξένους όρους (π.χ. *καρότσι, καρούλι, καροσερί*), προτιμήθηκε η απλογράφηση ***κάρο***, ώστε να ενοποιηθεί η γραφή τής λέξης και των παραγώγων / συνθέτων της (π.χ. *καρ-αγωγέας, καρό-δρομος*) και να υπάρχει ομοιογένεια σε ολόκληρη τη λεξιλογική οικογένεια.

καροσερί

< γαλλ. *carrosserie* < *carrosse* < ιταλ. *carrozza*, βλ.λ. *καρότσα*.

καρότο → καρώτο

καρότσα

μεσν. < ιταλ. *carrozza* < μεσν. λατ. *carrotia* < λατ. *carrus* «κάρο». Βλ.λ. *κάρο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καρότσ-ι, υποκορ. τού *καρότσα*

καροτσέρης, μεταφορά τού ιταλ. *carrozziere* < *carrozza*.

καρούλι

< μεσν. *καρούλι / καρούλη (ή)* (καταχωρίζεται στον λεξικογράφο Du Cange με τη σημ. «τροχαλία αντλίας νερού»), πιθ. < υστλατ. *carrulus*, υποκορ. τού λατ. *carrus* «κάρο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάρο*.

καρούμπαλο

πιθ. < ελνστ. *κορύμβηλος* (αν σημαίνει «κότσος, κρωβύλος») < αρχ. *κόρυμβ(ος)* «κορυφή, άκρο» (που συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *κορυφή*) + παραγ. τέρμα *-ηλος*.

καρπαζιά

ίσως < τουρκ. *kepaze* «γελοίος, ξευτιλισμένος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καρπαζ-ώνω
καρπάζω-μα < *καρπαζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. καρπαζο-εισπράκτορας.

καρπός[1] «προϊόν φυτού ή δέντρου, φρούτο»
αρχ. (ήδη μυκ. *ka-po*) < θ. *καρπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)ker-p-* «κόβω, δρέπω» || λατ. *carpō* (> γαλλ. *charpir* «ξαίνω», *écharper* «κομματιάζω»), αρχ. γερμ. **harbista-* «φθινόπωρο», αρχική σημ. «θερισμός» (> γερμ. *Herbst* «φθινόπωρο», ολλ. *herfst*, αγγλ. *harvest* «θερισμός») || αρχ. *κείρ-ω* «κόβω», *κέρ-μα, κορ-μός, κουρ-ά* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρπερός < μεσν. *καρπ-ερός*
καρπεύω < ελνστ. *καρπ-εύω* «απολαμβάνω τους καρπούς, επωφελούμαι»
καρπίζω < αρχ. *καρπ-ίζω* «απολαμβάνω τους καρπούς, εκμεταλλεύομαι – γονιμοποιώ, κάνω να καρποφορήσει» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἱππόλ.* 431-2: *τὸ σῶφρον ὡς ἁπανταχοῦ καλὸν καὶ δόξαν ἐσθλὴν ἐν βροτοῖς καρπίζεται*]
κάρπισμα < μεσν. *κάρπισ-μα* < αρχ. *καρπ-ίζω*
καρπώνομαι < μεσν. *καρπ-ώνομαι* < αρχ. *καρποῦμαι (-όο-)* < ρ. *καρπῶ (-όο-)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Περσ.* 821-2: *ὕβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσεν στάχυν ἄτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμᾷ θέρος*]
καρπω-τής < *καρπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.
ΣΥΝΘ. καρπο-: *καρπο-λόγος, καρπο-λογώ, καρπο-συλλέκτης, καρπο-φάγος, καρπο-φόρος, καρπό-φυλλο* κ.ά.
-καρπος: *ά-καρπος, ολιγό-καρπος, σταφιδό-καρπος, ελαιό-καρπος, πολύ-καρπος* κ.ά.
-καρπία: *α-καρπία, πολυ-καρπία* κ.ά.

καρπός[2] «τμήμα τού χεριού»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 671: *ὣς ἄρα φωνήσας ἐπὶ καρπῷ χεῖρα γέροντος ἔλλαβε δεξιτερήν*] < **κϜαρπ-ός*, πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kwerp-* «στρέφω, λυγίζω» || αρχ. γερμ. **hwerb-a-* (> γερμ. *werben* «επιδιώκω, επιζητώ», ολλ. *werven*, ισλ. *hverfa*). Δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το ομώνυμο *καρπός*[1] «προϊόν φυτού ή δέντρου». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαλβίδα*[2].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρπ-ικός
καρπ-ιαίος.

καρπούζι
< τουρκ. *karpuz* < περσ. *xarbuz(a)*.

καρπώνομαι → **καρπός**[1]

κάρρο → **κάρο**

καρσί
< τουρκ. *karşı* «απέναντι, αντίκρυ».

καρσιλαμάς «είδος αντικριστού χορού»
< τουρκ. *karşılama*, που ανάγεται στο επίρρ. *karşı* «απέναντι, αντίκρυ».

καρστικός «σχετικός με το πέτρωμα καρστ»
< γερμ. *Karst* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), τοπωνύμιο περιοχής (οροσειρά) στη Σλοβενία, κοντά στον κόλπο τής Τεργέστης, όπου μελετήθηκε πρώτη φορά αυτό το είδος πετρώματος. Το τοπωνύμιο ταυτίζεται με το *Καρουσάδιον ὄρος*, το οποίο μνημονεύεται από τον Κλαύδιο Πτολεμαίο (2ος αι. μ.Χ.).

κάρτα
αντιδάν., < ιταλ. *carta* < λατ. *charta* < αρχ. *χάρτης* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. καρτο-: *καρτο-δέκτης* (μεταφορά ξένου όρου, πβ. αγγλ. *card-receiver*), *καρτο-κινητό, καρτο-τηλέφωνο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cardphone*).

καρτέλ «κοινοπραξία ολιγοπωλιακών επιχειρήσεων»
αντιδάν., < γερμ. *Kartell*, αρχική σημ. «γραπτό συμβόλαιο μεταξύ δύο εχθρικών κρατών ή εταιρειών», < γαλλ. *cartel* < ιταλ. *cartello* «δημόσια γνωστοποίηση – αφίσα», υποκορ. τού *carta* (βλ.λ. *κάρτα*).

καρτέλα
αντιδάν., < ιταλ. *cartella*, υποκορ. τού *carta* (βλ.λ. *κάρτα*).

κάρτερ «περίβλημα τής μηχανής αυτοκινήτου»
< αγγλ. *carter* (οπτικό δάνειο), από το επώνυμο τού Άγγλου εφευρέτη J.H. Carter.

καρτερώ
< αρχ. *καρτερῶ (-έω)* «υπομένω με γενναιότητα, αντέχω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., απόσπ. 99.7-8: *καὶ τρὶς γοναῖσι τοὺς γυναικείους πόνους ἐκαρτέρησ' ἄρουρα*] < επίθ. *καρτερός*, παράλλ. τύπος τού *κρατερός* «ισχυρός – ανθεκτικός, υπομονετικός» < *κράτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*. Η σημ. «περιμένω» είναι ελνστ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρτέρι < αρχ. *καρτερῶ (-έω)* (υποχωρητ.) (διάφ. το μεσν. *καρτέρι* «στρατώνας» < βεν. *quartier*)
καρτερία < αρχ. *καρτερ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Λάχ.* 192c.8-10: *οὐκοῦν ἡ μὲν μετὰ φρονήσεως καρτερία καλὴ κἀγαθή;*]
καρτερικός < αρχ. *καρτερ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 1.2.1: *[Σωκράτης ἦν] πρὸς χειμῶνα καὶ θέρος καὶ πάντας πόνους καρτερικώτατος*]
καρτερικ-ότητα, λόγ. [1893], < *καρτερικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. εγ-καρτερώ (< αρχ. *ἐγκαρτερῶ, -έω*), **εγ-καρτέρηση** (λόγ. [1871]).

καρτεσιανός
λόγ. [1799], μεταφορά τού γαλλ. *cartésien* < μεσν. λατ. *Cartesius*, εκλατινισμένος τύπος τού ον. τού Γάλλου φιλοσόφου René Descartes (*Καρτεσίου*, 1596-1650).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρτεσιαν-ισμός, λόγ. [1812], μεταφορά τού γαλλ. *cartésianisme*.

καρτούν
< αγγλ. *cartoon* < γαλλ. *carton* «σχέδιο σε χαρτόνι» < ιταλ. *cartone* «χαρτόνι», μεγεθ. τού ουσ. *carta* (βλ.λ. *κάρτα*).

καρτούτσο κ. **κατρούτσο** «μέτρο χωρητικότητας ίσο με 1/4 τού κιλού»
< παλ. ιταλ. *quartuccio* < μεσν. λατ. *quartuccium*, υποκορ. τού λατ. *quartus* «τέταρτος».

καρτ ποστάλ
< γαλλ. *carte postale* «ταχυδρομική κάρτα» < *carte* (βλ.λ. *κάρτα*) + *postale* < *poste* «ταχυδρομείο».

καρύδι
< μεσν. *καρύδι(ν)* < ελνστ. *καρύδιον*, υποκορ. τού αρχ. *κάρυον* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρύδα < μεσν. *καρύδ-α* «καρπός τής καρυδιάς» < *καρῦδι(ν)*
καρυδάτος (πιθ. ήδη μεσν., πβ. μεσν. *καρυδ-ᾶτον* «γλύκυσμα από καρύδια και ζάχαρη ή μέλι») < μεσν. *καρύδι(ν)* + παραγ. τέρμα *-ᾶτος*
καρυδένιος < μεσν. *καρυδ-ένιος* < *καρύδι(ν)*
καρυδ-ιά
καρυδ-ώνω < ελνστ. *καρυδῶ (-όω)* «ευνουχίζω (άλογο)», αν ληφθεί υπ' όψιν ότι ο όρος *καρύδι* δήλωσε στη λαϊκή γλώσσα τόσο τον χόνδρο τού λάρυγγα όσο και τον όρχι
καρύδω-μα < *καρυδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. καρυδ(ο)-: *καρυδ-έλαιο* (ελνστ.), *καρυδό-ξυλο, καρυδό-πιτα, καρυδό-τσουφλο, καρυδό-φλουδα, καρυδό-φυλλο, καρυδό-ψιχα* κ.ά.
-κάρυδο: *μοσχο-κάρυδο* (μεσν.), *τρυπο-κάρυδο*.

καρυκεύω
ελνστ. < *καρύκ(η)* «είδος πικάντικης σάλτσας» (με παραγ. τέρμα *-εύω*), πιθ. δάνειο, ίσως από τη λυδική γλώσσα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρύκευμα < ελνστ. *καρύκευ-μα* «φαγητό με μπαχαρικά» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ. πρὸς Κορινθ.* 61.114: *οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν περὶ τραπεζῶν καὶ ὄψων καὶ καρυκευμάτων καὶ οἴνου παντοδαποῦ καὶ μύρων καὶ ἱματίων καὶ τῆς ἄλλης διαπαντὸς διαλέγονται ἀσωτίας*)
καρύκευ-ση
καρυκευ-τικός.

κάρυο «μονόσπερμος καρπός – καρύδι»
< αρχ. *κάρυον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < **κάρ-Fov*, που ίσως εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού Ι.Ε. **kar-* «σκληρός, τραχύς», για το οποίο βλ.λ. *καρκίνος*. Δεν αποκλείεται η σύνδεση με το λατ. *carīna* «τρόπιδα τού πλοίου – κάψα τού καρυδιού», αλλά προφανώς η λατ. λέξη προέρχεται από την Ελληνική (βλ.λ. *καρίνα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κάρυνος < μεσν. *κάρυ-νος* «καρυδένιος» < ελνστ. *καρύ-ινος*
καρύινος < ελνστ. *καρύ-ινος* «καρυδένιος» < αρχ. *κάρυον*.

καρυοθραύστης
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *casse-noisette*.

καρυοφύλλι → **καριοφίλι**

καρυόφυλλο «γαρύφαλλο – φύλλο τής καρυδιάς»
< ελνστ. *καρυόφυλλον*, που μάλλον αποτελεί δάνειο από ανατολική γλώσσα (πβ. ταμίλ *kirāmpu, karāmpu*) και παρασυνδέθηκε προς τις αρχ. λ. *κάρυον, φύλλον*. Βλ. κ. *γαρύφαλλο*.

καρφί
< μεσν. *καρφί(ν)* < ελνστ. *καρφίον*, υποκορ. τού αρχ. *κάρφος* «ξερόχορτο, λεπτό ξύλο ή καλάμι, πελεκούδι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που συνδ. με το ομηρικό ρ. *κάρφω* «ξηραίνω, μαραίνω» και ίσως παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)kerb(h)-* «ζαρώνω, κάμπτω» || ρωσ. *korόbitъ* «κάμπτω, λυγίζω», λιθ. *skrembù* «καλύπτομαι από λεπτή κρούστα», παλ. ισλ. *skorpna* «ζαρώνω, ρυτιδώνω». Αν οι ανωτέρω συνδέσεις είναι έγκυρες, δεν αποκλείεται να ανήκει στην ίδια ετυμολ. οικογένεια και το αρχ. *κράμβη* (βλ.λ.). Η λ. *καρφί (-ίον)* αντικατέστησε βαθμηδόν το αρχ. ουσ. *ἧλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρφ-ίδα, λόγ. [1889]
καρφώνω < μεσν. *καρφ-ώνω* < ελνστ. *καρφ-ῶ (-όω)*
κάρφωμα < μεσν. *κάρφω-μα(ν)* < *καρφ-ώνω*
καρφωτός < μεσν. *καρφω-τός* < *καρφ-ώνω*.
ΣΥΝΘ. καρφο-: *καρφο-βελόνα, καρφο-λάτης* κ.ά.
-καρφώνω: *ξε-καρφώνω, ξε-κάρφωμα* κ.ά.

καρφίτσα
< *καρφ(ί)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καρφιτσ-ώνω
καρφίτσω-μα < *καρφιτσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
καρφιτσω-τός < *καρφιτσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

κάρφος → **καρφί**

καρχαρίας
αρχ. < επίθ. *κάρχαρος* «αυτός που έχει κοφτερά δό-

ντια (ή οξύληκτα όπως το πριόνι)» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα, αλλά και στο ομηρικό σύνθ. *καρχαρ-όδους*] (πβ. τους ορισμούς τού λεξικογράφου Ησυχίου: *κάρχαροι· οἱ ἔσχατοι ὀδόντες, τραχεῖς τε καὶ ὀδόντες ὀξεῖς*, επίσης *καρχαρίας· ὁ θαλάσσιος κύων. καὶ ἰχθύος εἶδος*, φρ. που εξηγούν επίσης το ν.ελλ. *σκυλόψαρο*) < **χάρ-χαρ-ος* (με ανομοίωση), αναδιπλ. τύπος τού θ. **χαρ-* < Ι.Ε. **khar-* «σκληρός, αιχμηρός» || σανσκρ. *khára-*, περσ. *xār(ā)* «βράχος, αγκάθι», που πιθ. συνδ. με το θ. των αρχ. *χαράσσω, χάραξ, -ακος*.

κάρωση «λήθαργος»

< αρχ. *κάρωσις* < ρ. *καρῶ (-όω)* «βυθίζω σε λήθαργο, ναρκώνω» < *κάρᾱ* «κεφάλι» (βλ.λ.), όπως εξηγείται εύστοχα από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *καρωθείς· τὴν κεφαλὴν σεισθείς, μεθυσθεὶς ἢ βαρυνθείς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κάρω-μα

καρ-ώνω < αρχ. *καρ-ῶ (-όω)* «ρίχνω σε βαθύ ύπνο ή νάρκη».

ΣΥΝΘ. απο-καρώνω (< ελνστ. *ἀποκαρ-ῶ, -όω*), **απο-κάρωμα, απο-κάρωση**.

καρωτίδα

< ελνστ. *καρωτίς, -ίδος*, κυρ. πληθ. *καρωτίδες (ἀρτηρίαι)* (σε ιατρούς τής ελληνιστικής εποχής) < αρχ. *καρῶ (-όω)* «βυθίζω σε λήθαργο, ναρκώνω» (βλ.λ. *κάρωση*), επειδή οι εν λόγω αρτηρίες θεωρούνταν αιτία τής αποπληξίας. Ο ιατρός Ρούφος ο Εφέσιος (1ος αι. μ.Χ.) ερμηνεύει ως εξής την ονομασία των *καρωτίδων* (*Περὶ ὀνομ. ἀνθρ. μορίων* 210): *Καρωτίδας δὲ τὰς διὰ τοῦ τραχήλου κοίλας ὠνόμαζον πάλαι, ὅτι πιεζόντων καρώδεις καὶ ἄφωνοι ἐγίνοντο· ὤφθη δὲ νῦν τὸ πάθημα οὐ τῶν ἀρτηριῶν, ἀλλὰ νεύρων αἰσθητικῶν πεφυκότων πλησίον*.

καρώτο

αντιδάν., < ιταλ. *carota* (που θεωρήθηκε πληθ. ουδ.) < υστλατ. *carōta* < ελνστ. *καρωτόν* (μέσω τού πληθ. *καρωτά*) < αρχ. *κάρᾱ* «κεφάλι» (βλ.λ.), πβ. ελνστ. *κεφαλωτόν* «κρεμμύδι» < αρχ. *κεφαλή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καρωτίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *carotène / carottine* < *carotte* < υστλατ. *carōta* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. καρωτο-: *καρωτό-ζουμο, καρωτο-σαλάτα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

καρότο ή καρώτο;

Επειδή πρόκειται για αντιδάνειο με απώτερη αρχή σε ελληνική λέξη (ανάγεται στο ελνστ. επίθ. *καρωτόν*), είναι προτιμότερο να τηρείται η ιστορική ορθογραφία της: ***καρώτο*** (αντί τής απλοποιημένης γραφής ***καρότο***, που υιοθετεί η σχολική γραμματική).

κάσα «κούφωμα πόρτας / παραθύρου – φέρετρο»

< ιταλ. *cassa* < λατ. *capsa* «κουτί, θήκη» (βλ.λ. *κάψα*[2]).

κασέ

ΕΤΥΜ. < γαλλ. *cachet*, αρχική σημ. «εκτύπωμα σφραγίδας», < ρ. *cacher* «κρύβω» < δημώδ. λατ. **coacticāre* «πιέζω, σφίγγω, στρυμώχνω» (< λατ. *coacto* «αναγκάζω – στενεύω»).

ΣΗΜΑΣ. Τον 18ο αι. η γαλλ. λ. *cachet* δήλωσε επίσης το έγγραφο στο οποίο σημειώνονταν (με σφραγίδα) οι εμφανίσεις ενός καλλιτέχνη ή και οι αμοιβές του, πράγμα που οδήγησε στη μετωνυμική σημ. «αμοιβή».

κασέλα

μεσν. < βεν. *cassela* < υστλατ. *capsella*, υποκορ. τού λατ. *capsa* «κουτί, θήκη» (βλ.λ. *κάψα*[2]).

κασέρι

< τουρκ. *kaşer / kaşar* < αρωμουν. *kasare* «τυροκομείο, στρούγκα» (πληθ. *kasari*) < *kašu* «τυρί» < λατ. *caseus*. Δεν αποκλείεται η απευθείας αναγωγή τής ελληνικής λέξης στον αρωμουν. τύπο τού πληθυντικού.

ΣΥΝΘ. κασερό-πιτα.

κασέτα

< ιταλ. *cassetta*, υποκορ. τού *cassa* (βλ.λ. *κάσα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κασετίνα < ιταλ. *cassettina*, υποκορ. τού *cassetta*.

ΣΥΝΘ. κασετο-: *κασετο-θήκη, κασετο-πειρατεία, κασετό-φωνο*

-κασέτα: *βιντεο-κασέτα*.

κασία «είδος φυτού»

αρχ., σημιτ. αρχής.

κάσκα

μεταφορά τού γαλλ. *casque* < ισπ. *casco* «κράνος, περικεφαλαία» < ρ. *cascar* «σπάζω, συντρίβω» < δημώδ. λατ. **quassicāre* < λατ. *quasso* «σείω, πάλλω».

κασκαντέρ

< γαλλ. *cascadeur* < ρ. *cascader* «πέφτω» (τον 18ο αι. στην κοινόλεκτο των θεάτρων αναφερόταν σε ηθοποιούς και είχε την ειδική σημ. «λέω ή κάνω τρέλες, παρεμβάλλω αστεία στο θεατρικό κείμενο») < *cascade* «πτώση» < ιταλ. *cascata* < ρ. *cascare* «πέφτω» < δημώδ. λατ. **casicāre*, από θ. τού λατ. *cado* «πέφτω».

κασκαρίκα «αστείο πάθημα από απερισκεψία ή τέχνασμα»

πιθ. < τουρκ. *kaşkariko*, που ίσως ανάγεται στο ιταλ. ρ. *cascare* «πέφτω» (βλ.λ. *κασκαντέρ*). Δεν αποκλείεται η τουρκ. λ. να προέρχεται από την Ελληνική, αλλά η απώτερη ιταλ. αρχή δεν αμφισβητείται.

κασκέτο
< ιταλ. *caschetto* < γαλλ. *casquette*, υποκορ. τού *casque* (βλ.λ. *κάσκα*).

κασκόλ
< γαλλ. *cache-col* < ρ. *cacher* «κρύβω, καλύπτω» + *col* «λαιμός, τράχηλος» < λατ. *collum*.

κασκορσές «φανέλα με τιράντες»
< γαλλ. *cache-corset* < ρ. *cacher* «κρύβω» + *corset* (βλ.λ. *κορσές*).

κασμάς
< τουρκ. *kazma*.

κασμίρι
< αγγλ. *cashmere* < τοπωνύμιο *Kashmir*, περιοχή μοιρασμένη μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν, τής οποίας η αίγα είναι γνωστή για το μαλακό της τρίχωμα και από αυτό παράγεται το φερώνυμο ύφασμα.

κασόνι
μεσν. < ιταλ. *cassoni*, πληθ. τού *cassone*, μεγεθ. τού *cassa* (βλ.λ. *κάσα*).

κασπό «δοχείο γλάστρας»
< γαλλ. *cache-pot* < ρ. *cacher* «κρύβω» + *pot* «δοχείο».

κασσίδα «πάθηση τού τριχωτού τής κεφαλής, αλωπεκίαση»
μεσν. < ελνστ. *κασσίς, -ίδος* «κράνος, περικεφαλαία» < λατ. *cassis*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κασσίδ-ης
κασσιδιάρης < μεσν. *κασσιδ-ιάρης* < *κασσίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*
κασσιδ-ιάζω.

κασσίτερος
αρχ. λ. [ήδη ομηρική], δάνειο πιθ. από τη μεσοποτάμιο περιοχή τού Ελάμ (την οποία κατέκτησαν οι Πέρσες) και από τον λαό των *Κασσιτών* που φέρεται να κατοικούσε εκεί.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κασσιτέρινος < αρχ. *κασσιτέρ-ινος*
κασσιτερ-ώνω < ελνστ. *κασσιτερ-ῶ (-όω)* (πβ. σύνθ. *επι-κασσιτερώνω*, λόγ. [1885])
κασσιτέρω-ση, λόγ. [1847], < *κασσιτερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
κασσιτέρω-μα, λόγ. [1847], < *κασσιτερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κασσιτερω-τής, λόγ. [1886], < *κασσιτερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

καστ «το σύνολο των ηθοποιών ενός έργου»
< αγγλ. ρ. *cast*, αρχική σημ. «ρίχνω, πετώ» (με μτφ. αναφορά σε κλήρους ή ψήφους, από όπου προέκυψαν οι χρήσεις τής λ. σχετικά με κληρώσεις ή ψηφοφορίες). Η λ. ήδη τον 13ο αι. συναντάται με τις σημ. «αναθέτω, διανέμω ρόλους ή μέρη σε θεατρικό έργο».

κάστα «κλειστή κοινωνική ομάδα ή τάξη»
μεταφορά τού γαλλ. *caste* < πορτ. *casta*, θηλ. τού *casto* «αγνός, καθαρός» (< λατ. *castus*), λ. που χρησιμοποιήθηκε από τους Πορτογάλους θαλασσοπόρους και αποίκους, για να δηλώσει τις κλειστές κοινωνικές τάξεις των Ινδών.

καστάνια «εξάρτημα οδοντωτού τροχού»
αντιδάν., < ιταλ. *castagna*, βασική σημ. «κάστανο», < λατ. *castanea* < ελνστ. *καστανέα* < *κάστανον* (βλ.λ.).

καστανιέτα «χειροκρόταλο»
αντιδάν., < ισπ. *castañeta*, αρχική σημ. «θόρυβος των κροτάλων που χτυπούν με τα δάχτυλα τού χεριού κατά τη διάρκεια τού χορού», υποκορ. τού *castaña* < λατ. *castanea* < ελνστ. *καστανέα* < *κάστανον* (βλ.λ.).

κάστανο
< ελνστ. *κάστανον* (κυρ. στον πληθ.), λ. μικρασιατικής προελ. που μάλλον έχει όμοια αρχή με τις συνώνυμες αρμ. *kask* «κάστανο», *kaskeni* «καστανιά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καστανιά < μεσν. *καστaν-ιά* < ελνστ. *καστaν-έα* (με συνίζηση) < *κάστανον*
καστaν-άς
καστανός < μεσν. *καστaν-ός* (με μετακίνηση τόνου κατά το *ξανθός*) < ελνστ. *κάστανον*.
ΣΥΝΘ. καστανο-: *καστανο-μάλλης, καστανο-μάτης, καστανό-ξανθος, καστανό-χρωμος, καστανό-χωμα* κ.ά.

καστέλλι «μικρό κάστρο»
< μεσν. *καστέλλι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *κάστελλον* < λατ. *castellum* «οχυρό, κάστρο».

κάστορας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κάστωρ, -ορος* (ήδη μυκ. ανθρωπωνύμιο *ka-to*: *Κάστωρ*) < **κάδ-τωρ* < θ. **καδ-*, που απαντά επίσης στο αρχ. ρ. *κέκασμαι* «ξεχωρίζω, διακρίνομαι».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. προσδιόριζε αρχικώς τον μυθικό *Κάστορα*, έναν από τους Διοσκούρους, αδελφό τού Πολυδεύκη, και κατόπιν δήλωσε το ζώο, το οποίο οι αρχαίοι αποκαλούσαν επίσης *κυνοπόταμον*. Ο Ξενοφών διατύπωσε το εξής σχόλιο: (*Κυνηγετ.* 3.1) *ἔχουσι δ' αἱ μὲν καστόριαι τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ὅτι Κάστωρ ἡσθεὶς τῷ ἔργῳ μάλιστα αὐτὰς διεφύλαξεν*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καστόρ-ινος
καστόρι < μεσν. *καστόρ-ι(ο)ν* «γούνα κάστορα» < ελνστ. *καστόρ-ιον*
καστόριο < ελνστ. *καστόρ-ιον*.
ΣΥΝΘ. καστορ-έλαιο (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *castor oil*).

καστράτος «υψίφωνος ευνουχισμένος σε παιδική ηλικία, για να μην αλλοιωθεί η φωνή του»
< μεσν. *καστρᾶτος* < λατ. *castrātus* < ρ. *castro* «εκτέμνω, ευνουχίζω».

κάστρο
< ελνστ. *κάστρον* < λατ. *castrum*.

κατά
ΕΤΥΜ. αρχ. < Ι.Ε. **kmta-* «προς τα κάτω – με, προς» || χεττ. *kata* «με – κάτω από», ουαλ. *cant* «με», πιθ. λατ. *cum* (> ισπ. *con*) || αρχ. *κάτ-ω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η αρχ. πρόθ. *κατά* ανέπτυξε ποικιλία σημασιών, κυρ. σε προρρηματική θέση στη σύνθεση. Χαρακτηριστικές είναι οι εξής: «προς τα κάτω» (αρχ. *κατα-βαίνω, κατα-βάλλω*), «σύμφωνα με» (αρχ. *κατ-αινῶ*), «εναντίον» (αρχ. *κατα-κρίνω, κατα-δικάζω, κατα-ψηφίζω*), «προσέγγιση («φθάνω»)» (αρχ. *κατα-πλέω*), «επίτευξη, αποτέλεσμα» (αρχ. *κατα-λήγω, κατα-δαπανῶ, κατα-τρώγω*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα από κατ(α)- / καθ-
Η πρόθεση ***κατά*** απαντά ως α΄ συνθετικό με τους ακόλουθους τύπους: α) ***κατα-***, όταν ακολουθεί σύμφωνο (π.χ. *κατα-γράφω, κατα-πίνω, κατα-δίδω*), β) ***κατ-***, όταν ακολουθεί φωνήεν (π.χ. *κατ-ευθύνω, κάτ-οψη, κάτ-ισχνος*), και γ) ***καθ-***, όταν ακολουθεί δασυνόμενο (στην Αρχ. Ελληνική) φωνήεν (π.χ. *καθ-αιρώ, καθ-έδρα, καθ-ορίζω*). Όταν το β΄ συνθετικό αρχίζει από *ρ-*, ο φθόγγος αυτός διπλασιάζεται κατά τη σύνθεση ακολουθώντας κανόνα τής αρχ. γλώσσας (π.χ. *κατα-ρρέω, κατα-ρρίπτω, κατα-ρράκτης*).

καταβάλλω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *κατα-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-βάλλω, μετα-βάλλω, συμ-βάλλω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρίχνω κάτω» → αρχ. σημ. «χτυπώ, φονεύω – καταπονώ» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.63: *οἵδε ἀντεῖχον καὶ ἀμυνόμενοι κατέβαλλον πολλοὺς τῶν Λακεδαιμονίων*) → ήδη αρχ. σημ. «πληρώνω τιμή ή αντίτιμο» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.27: *ἦσαν δὲ καὶ οἱ πλέοντες πολλοὶ καὶ οἱ τἀργύριον καταβάλλοντες*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταβολή < αρχ. *καταβολ-ή* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Νεμ.* 2.4: *καταβολὰν ἱερῶν ἀγώνων*], αρχική σημ. «ρίψη σπόρου, σπορά – γενετική προέλευση, πατρότητα»
καταβολάδα < μεσν. *καταβολ-άδα* < ελνστ. *καταβολ-άς, -άδος* «κλαδί» < αρχ. *καταβολ-ή*
καταβολ-ιάζω < *καταβολ(άδα)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
καταβόλιασ-μα < *καταβολιασ-* (*καταβολιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
καταβλη-τέος, αρχ. ρηματικό επίθ. τού *καταβάλλω*
καταβεβλημένος, [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] αρχ. μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου τού ρ. *καταβάλλω*.
ΣΥΝΘ. **προ-καταβάλλω** (ελνστ., αρχική σημ. «τοποθετώ από πριν, ορίζω εκ των προτέρων αρχή ή κριτήριο»), **προ-καταβολή** (ελνστ.), **προ-καταβολικός** (λόγ. [1856]) – **α-κατάβλητος** (αρχ.).

κατάβαση → βαίνω, κατεβαίνω

καταβιβάζω «κατεβάζω»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.87.10-12: *οὕτω δὴ μαθόντα τὸν Κῦρον ὡς εἴη ὁ Κροῖσος καὶ θεοφιλὴς καὶ ἀνὴρ ἀγαθός, καταβιβάσαντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς πυρῆς εἰρέσθαι τάδε*] < *κατα-* + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω*, πβ. κ. *ανα-βιβάζω, μετα-βιβάζω, συμ-βιβάζω*. Βλ. κ. *κατεβάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταβιβασμός < ελνστ. *καταβιβασ-μός* < αρχ. *καταβιβάζω*
καταβίβαση < ελνστ. *καταβίβα-σις* (αρχικώς για τη θέση τού τόνου) < αρχ. *καταβιβάζω*.

καταβόθρα
μεσν. < *κατα-* + *-βόθρ(α)* < αρχ. *βόθρος* (βλ.λ.).

καταβολάδα → καταβάλλω

καταβολή → καταβάλλω

καταβολισμός «βιολογική φάση τού μεταβολισμού»
< *καταβολ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *catabolism*.

καταβρέχω → βρέχω

καταβροχθίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 502: *κᾆθ' ὕπτιος ὢν ἀναχάσκων ὀβολὸν κατεβρόχθισα*] < *κατα-* + *βροχθ(ίζω)* < *βρόχθος* «λαιμός», που συνδ. με τη «γλώσσα» τού Ησυχίου *βρόξαι· ῥοφῆσαι*. Αυτό θα σήμαινε ότι οι λ. *βρόγχος, βρόχθος* και *βρῶσις* (βλ.λ.) έχουν κοινή ετυμολογική προέλευση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταβρόχθι-ση, λόγ. [1856].

καταγγέλλω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Δήμ. καταλ. ἀπολ.* 30.7: *ἀντὶ δὲ εἰρήνης πόλεμον κατηγγέλκασι*] < *κατ(α)-* + *ἀγγέλλω*, για το οποίο βλ.λ. *άγγελος*, πβ. κ. *αν-αγγέλλω, δι-αγγέλλω, παρ-αγγέλλω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταγγελία < ελνστ. *καταγγελ-ία*
καταγγελτικός < ελνστ. *καταγγελ-τικός*.

καταγής
< αρχ. φρ. *κατὰ γῆς* «κάτω από τη γη, στο χώμα – (γενικά) κάτω» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο, απόσπ. 2.13-14: *ὧν τε μάλιστα ἱμείρων κατὰ γῆς ἔρχεται εἰς Ἀΐδην*].

καταγίνομαι «ενασχολούμαι»
ελνστ. < αρχ. *καταγίγνομαι* «κατοικώ» < *κατα-* + *γίγνομαι* (βλ.λ. *γίνομαι*). Ήδη ελνστ. η σημ. «ενασχολούμαι, επιδίδομαι (σε κάτι)».

κάταγμα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τόπ.* 32.1: *κεφαλῆς κατάγματα*] < ρ. *κατάγνυμι* «κομματιάζω, συντρίβω» < *κατ(α)-* + *ἄγνυμι* «σπάζω, θρυμματίζω» < **Fάγ-νυ-μι*, τού οποίου το θ. **Fαγ-* συνδ. με τοχαρ. *wāk-* «διαρρηγνύω – χωρίζω», ίσως και με λατ. *vāgīna* «θήκη, θηκάρι (ξίφους)».

κατάγομαι
αρχ., μέσ. τύπος τού ρ. *κατάγω* «φέρνω προς τα κάτω, κατέρχομαι – οδηγώ, φέρνω σε ορισμένη κατάσταση» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* κ 140: *ἔνθα δ' ἐπ' ἀκτῆς νηῒ κατηγαγόμεσθα σιωπῇ*] < *κατ(α)-* + *ἄγω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *καταγωγή*.

καταγράφω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατα-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-γράφω, μετα-γράφω, συγ-γράφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταγραφή < αρχ. *καταγραφ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Συμπόσ.* 193a.5-6: *καὶ περίιμεν ἔχοντες ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς στήλαις καταγραφὴν ἐκτετυπωμένοι*], αρχική σημ. «σχεδίασμα, σχεδίαση χαρτών» → ελνστ. σημ. «καταχώριση ανά κατηγορίες σε κατάλογο ή βιβλίο» (πβ. Πλουτ. *Περὶ Φιλαδ.* 492B: *πᾶσιν ἐδόκει πλάνη τις ἐν ταῖς καταγραφαῖς τῶν ὀνομάτων γεγονέναι*)
καταγραφ-έας < μεσν. *καταγραφ-εύς*
καταγραφ-ικός, λόγ. [1893].

κατάγω → **κατάγομαι, καταγωγή**

καταγωγή
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.42.1: *ἵνα μήτε ἅμα πλέοντες ἀπορῶσιν ὕδατος καὶ λιμένων καὶ τῶν ἐπιτηδείων ἐν ταῖς καταγωγαῖς*] < ρ. *κατάγω*, για το οποίο βλ.λ. *κατάγομαι*, πβ. κ. *ἄγω – αγωγή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προσόρμιση, αποβίβαση στην ξηρά» → ελνστ. σημ. «κατέβασμα από ψηλό μέρος, προέλευση» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Λυσ.* 29: *μεγαλοπρεπής τε καταγωγὴ τῶν θεωρῶν ἐγένετο ἐν τῷ τεμένει καὶ πολυτελής*) → ήδη ελνστ. σημ. (μτφ.) «γενεαλογική προέλευση» (πβ. Πλουτ. *Βίοι Ῥητ.* 843E: *καὶ ἔστιν αὕτη ἡ καταγωγὴ τοῦ γένους τῶν ἱερασαμένων τοῦ Ποσειδῶνος*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Καταγωγή και επώνυμα
Συχνά τα ληκτικά τέρματα των επωνύμων ή οικογενειακών ονομάτων φανερώνουν την ***καταγωγή*** κάποιου ή τον τόπο προελεύσεως ενός από τους προγόνους του (βλ.λ. *επώνυμο*). Μερικά αξιοσημείωτα επιθήματα, δηλωτικά καταγωγής, στην Ελληνική είναι τα εξής: ***-άκης***, για καταγωγή από την Κρήτη (π.χ. *Κοκκιν-άκης, Δερμιτζ-άκης*), ***-άκος*** / ***-έας***, για καταγωγή από τη Μάνη (π.χ. *Νικολακ-άκος, Πετρ-άκος – Μαυρ-έας, Κουγ-έας*), ***-(ό)πουλος***, για καταγωγή από την Πελοπόννησο (π.χ. *Ανδρικ-όπουλος, Δημητρ-όπουλος*), ***-ίδης*** / ***-(ι)άδης***, για καταγωγή από τον Πόντο (π.χ. *Θεοδωρ-ίδης, Συμεων-ίδης, Αντων-ιάδης*), ***-άτος***, για καταγωγή από την Ιθάκη και την Κεφαλλονιά (π.χ. *Παπαδ-άτος, Γιαννουλ-άτος*), ***-ογλου***, για καταγωγή από τη Μικρά Ασία ή την Ανατολή (π.χ. *Βασίλ-ογλου, Βοσταντζ-όγλου*), ***-έλ(λ)ης***, για καταγωγή από τη Λέσβο και τη Λήμνο (π.χ. *Αλεπουδ-έλλης, Μαϊν-έλλης*), ***-ωφ***, για καταγωγή από τη Ρωσία (π.χ. *Αβέρ-ωφ, Τσακάλ-ωφ*), ***-ούσης***, για καταγωγή από τη Χίο (π.χ. *Λυμπ-ούσης, Χαλκ-ούσης*) κ.ά.

καταγώγιο «άντρο, κέντρο διαφθοράς»
< αρχ. *καταγώγιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Πόρ.* 3.12.1-2: *καλὸν μὲν καὶ ἀγαθὸν ναυκλήροις οἰκοδομεῖν καταγώγια περὶ λιμένας*], αρχική σημ. «κατάλυμα, πανδοχείο» < *κατ(α)-* + *ἀγώγ(ιον)* < *ἀγωγός*. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. δήλωσε το κακής ποιότητας κατάλυμα (πβ. φρ. *εὐτελὲς / στενωπὸν καταγώγιον – τοῦ λῃστοῦ / μυρμήκων / θηρίων καταγώγιον*).

καταδεικνύω «δείχνω, φανερώνω ξεκάθαρα»
< αρχ. *καταδεικνύω, καταδείκνυμι* (πβ. κ. *δεικνύω* < *δείκνυμι*) < *κατα-* + *δεικνύω*, για το οποίο βλ.λ. *δείχνω*, πβ. κ. *απο-δεικνύω, επι-δεικνύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάδειξ-η, λόγ. [1843].

κατάδεσμος «μαγική πράξη που κατά τη λαϊκή παράδοση προξενεί ή αποτρέπει βλάβη»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *κατά-* + *δεσμός* (βλ.λ.), πβ. ν.ελλ. *δέσιμο (με μάγια)*.

καταδέχομαι
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.2.10: *τοιαῦτα μὲν δὴ φοβηθέντες, ἐψηφίσαντο καταδέχεσθαι τοὺς φυγάδας*], αρχική σημ. «αποδέχομαι – δέχομαι πίσω», < *κατα-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-δέχομαι, επι-δέχομαι*. Η σημ. «συγκαταβαίνω» είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταδεκτικός < ελνστ. *καταδεκ-τικός* «κατάλληλος να δεχτεί» → Η σημερινή σημ. είναι μεσν.
καταδεκτικ-ότητα, λόγ. [1889], < *καταδεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. **α-κατάδεκτος** (< μεσν. *ἀκατάδεκτος* «μη αποδεκτός – μη αποδεχόμενος»).

κατάδηλος
αρχ. < *κατά-* + *δῆλος* «φανερός, καταφανής» (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-δηλος, εύ-δηλος*.

καταδίδω «προδίδω, μαρτυρώ»
< μεσν. *καταδίδω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καταδίδωμι* «(για ποταμό) εκβάλλω» < *κατα-* + *δίδωμι*, για το οποίο βλ.λ. *δίνω*, πβ. κ. *απο-δίδω*, *μετα-δίδω*, *εν-δίδω*. Η σημ. «καταγγέλλω, προδίδω» είναι μεσαιωνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάδοση < ελνστ. *κατάδο-σις* «δόση πληρωμής» < αρχ. *καταδίδωμι* → Η σημ. «καταγγελία, προδοσία» είναι μεσν.
καταδότης < μεσν. *καταδό-της* < αρχ. *καταδίδωμι*.

καταδικάζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.45.8-10: *ἔχω, ὦ ξεῖνε, παρὰ σέο πᾶσαν τὴν δίκην, ἐπειδὴ σεωυτοῦ καταδικάζεις θάνατον*] < *κατα-* + *δικάζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-δικάζω*, *προ-δικάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταδίκη < αρχ. *καταδίκ-η*
κατάδικος < ελνστ. *κατάδικ-ος* «αυτός που κρίθηκε ένοχος κατόπιν δίκης, καταδικασμένος»
καταδικασ-τέος, λόγ. [1886], ρηματ. επίθ., με πρόσθετη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *condamnable*
καταδικαστικός < ελνστ. *καταδικασ-τικός*.

καταδιώκω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.95.5: *ἔπειτα ἐς φυγὴν τραπόμενοι καταδιώκονται ἐς τὴν γῆν*] < *κατα-* + *διώκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-διώκω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταδίωξη < ελνστ. *καταδίωξ-ις* < αρχ. *καταδιώκ-ω*
καταδιωκτικός < ελνστ. *καταδιωκ-τικός*
καταδιωκτικό (ενν. *αεροπλάνο*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *καταδιωκτικός* ως απόδ. τού γαλλ. *chasseur / avion de chasse*.

κατάδοση → καταδίδω

καταδότης → καταδίδω

καταδρομή
αρχ. < *κατα-* + *-δρομ(ή)*, από θ. που απαντά στο αρχ. *δρόμος* (βλ.λ.), καθώς και στο απρφ. *δραμεῖν* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*). Πβ. επίσης τα σύνθ. *απο-δρομή*, *επι-δρομή*, *παρα-δρομή*, *δια-δρομή*, *συν-δρομή* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταδρομ-έας, λόγ. [1838], απόδ. τού αγγλ. *commando* (βλ. κ. *κομάντο*)
καταδρομ-ικό(ς), λόγ. [1837]. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *καταδρομικό (πλοίο)* αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *cruiser*.

καταδυναστεύω → δυνάστης

καταδύομαι «βυθίζομαι στο νερό»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 592: *ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι*] < *κατα-* + *δύομαι* «εισέρχομαι, βουτώ», μέση φωνή τού ρ. *δύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-δύομαι*, *(δι)εισ-δύω*, *ανα-δύομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάδυση < ελνστ. *κατάδυ-σις*, αρχική σημ. «βύθιση στο νερό»
καταδύ-της < *καταδύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *δύω – δύ-της*
καταδυτικός, λόγ. [1833], < *κατάδυ(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

καταζητώ → ζητώ

καταθέτω
ΕΤΥΜ. μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κατατίθημι* «τοποθετώ κάτω, αποθέτω» [ήδη ομηρικού, πβ. *Ὀδ.* ν 135: *κάτθεσαν εἰν Ἰθάκῃ, ἔδοσαν δέ οἱ ἀγλαὰ δῶρα*] (πβ. *θέτω – τίθημι*), βλ.λ. *θέτω*, *τίθεμαι*.
ΣΗΜΑΣ. Ήδη από την Αρχαιότητα το ρήμα *κατατίθημι* (συχνά το μέσο *κατατίθεμαι*) εντάσσεται σε φράσεις που δηλώνουν ότι κάποιος «αποθέτει τα όπλα» (αρχ. φρ. *τὰ ὅπλα / τεύχεα κατατιθέναι*), καθώς και ότι «αφήνει κάποιο ποσό ως πληρωμή, ενέχυρο ή για αποθήκευση» (αρχ. φρ. *χρήματα / θησαυρὸν / οὐσίαν / παρακαταθήκην κατατιθέναι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάθεση < ελνστ. *κατάθε-σις* «τοποθέτηση ή απόθεση στο έδαφος – πληρωμή» < αρχ. *κατατίθημι* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *déposition*)
καταθέ-της, λόγ. [1865], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déposant*
καταθετ-ικός, λόγ. [1892], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dépositif*.

καταθλίβω
ελνστ., αρχική σημ. «πιέζω κάτω», < *κατα-* + αρχ. *θλίβω* (βλ.λ.). Η σημ. «λυπώ, στενοχωρώ» είναι ήδη ελνστ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάθλιψη < ελνστ. *κατάθλιψ-ις* «πίεση» (πβ. αρχ. *θλίβω – θλῖψις*) → Η ψυχολογική σημ. αποδίδει το γαλλ. *dépression* (ενν. *nerveuse*)
καταθλιπ-τικός, λόγ. [1815].

καταιγίδα
< αρχ. *καταιγίς, -ίδος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ κόσμ.* 395a.5-6: *καταιγὶς μέν ἐστι πνεῦμα ἄνωθεν τύπτον ἐξαίφνης*] < *κατ(α)-* + *αἰγίς, -ίδος* «ασπίδα από δέρμα αιγός» (βλ.λ. *αιγίδα*). Οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τη λ. *αἰγίς* μεταφορικά, για να δηλώσουν τη βροχοθύελλα που είναι τόσο απειλητική όσο και η παλλόμενη ασπίδα τού Δία.

καταιγισμός
ελνστ. < αρχ. *καταιγίζω* < *καταιγίς, -ίδος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταιγισ-τικός.

καταιονισμός «ντους»
< ελνστ. *καταιονίζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καται-*

ονώ (-άω) «πλένω, περιχύνω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *κατ(α)- + αἰονῶ* «πλένω (με ζεστό νερό), περιλούω», αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταιονισ-τήρας, απόδ. τού γαλλ. *irrigateur* (μαρτυρείται ο τύπος *καταιονη-τήρ*, λόγ. [1879]).

καταισχύνω → αίσχος

καταΐφι → κανταΐφι

κατακερματίζω «διαλύω σε μικρά μέρη»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Μενέξ.* 79c.1-3: *ἀρετή ἐστιν τὸ ὅλον καὶ ἤδη γνωσομένου ἐμοῦ, καὶ ἐὰν σὺ κατακερματίζῃς αὐτὴν κατὰ μόρια*] < *κατα- + κερματ(ίζω)* < *κέρμα, -ατος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατακερματισμός < ελνστ. *κατακερματισ-μός*.

κατακλείδα
< αρχ. *κατακλείς, -εῖδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Σφῆκ.* 154: *καὶ τῆς κατάκλειδος ἐπιμελοῦ καὶ τοῦ μοχλοῦ*], αρχική σημ. «εργαλείο για το κλείσιμο και κλείδωμα θυρών», < *κατα- + κλείς, -δός* (βλ.λ. *κλειδί*). Η σημ. «τελική παρατήρηση, καταληκτική φράση» είναι ελνστ.

κατάκλιση
< αρχ. *κατάκλισις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ. ἐμβ.* 33.26-27: *τὴν δὲ κατάκλισιν ποιεέσθω ἐπὶ τὴν ὑγιέα γνάθον, μὴ τῇ γνάθῳ ἐρηρεισμένος, ἀλλὰ τῇ κεφαλῇ*] < ρ. *κατακλίνω* «ξαπλώνω» < *κατα- + κλίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συγ-κλίνω – σύγκλιση*.

κατακλύζω
αρχ. < *κατα- + κλύζω* «πλένω, καθαρίζω – σκεπάζω με νερό, με κύματα» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 24.12: *κῦμ' ἁλὸς κατέκλυσεν*], για το οποίο βλ.λ. *κλύσμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατακλυσμός < αρχ. *κατακλυσ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 22a.7-b.1: *καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν αὖ περὶ Δευκαλίωνος καὶ Πύρρας*], αρχική σημ. «πλημμύρα»

κατακλυσμ-ιαίος, λόγ. [1871], απόδ. τού γαλ. *diluvien*

κατακλυσμ-ικός, λόγ. [1889], < *κατακλυσμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

κατάκοιτος «αυτός που βρίσκεται συνεχώς στο κρεβάτι»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο] < *κατά- + -κοιτ(ος)* < *κοίτη* (βλ.λ.).

κατακόμβη «τύπος υπόγειου νεκροταφείου με σήραγγες και νεκροθαλάμους»
αντιδάν., < ιταλ. *catacomba* < υστλατ. *catacumba* (> ελνστ. πληθ. *κατακοῦμβαι*), πιθ. υβριδικό σύνθ. < *cata-* (< αρχ. *κατά*) + *cumba / cymba* «πλοιάριο (κυρ. αυτό που μετέφερε τους νεκρούς στον μυθικό κάτω κόσμο)» < αρχ. *κύμβη* (βλ.λ. *κύμβαλο*), στο οποίο πιθ. επέδρασε το ουσ. *τύμβος*. Ο συγκεκριμένος τύπος υπόγειου νεκροταφείου έγινε γνωστός, επειδή την περίοδο των ρωμαϊκών διωγμών οι *κατακόμβες* χρησιμοποιήθηκαν από τους πρώτους χριστιανούς ως τόποι λατρείας.

κατακόρυφος
λόγ. [1843], < *κατα- + -κόρυφ(ος)* < *κορυφή*, απόδ. τού γαλλ. *vertical*.

κατακρατώ
< αρχ. *κατακρατῶ (-έω)* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα, *απόσπ.* 118A-C.2: *καὶ γαστρὸς οὐ κατακρα[τεῖς]*, αρχική σημ. «υπερισχύω, επικρατώ», < *κατα- + κρατῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-κρατώ, παρα-κρατώ*. Η νομ. σημ. «στερώ την ελευθερία κάποιου» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *détenir*, ενώ η ιατρ. σημ. «συγκρατώ (δεν αποβάλλω) συστατικά, ούρα» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *retenir*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατακράτηση < ελνστ. *κατακράτη-σις* «υπερίσχυση, καθυπόταξη» < αρχ. *κατακρατῶ (-έω)* → Η σημ. «κράτηση προσώπου» αποδίδει το γαλλ. *détention* (επανεισήχθη η ελνστ. λέξη με αυτή τη σημ. ως λόγ. [1833]), ενώ η ιατρική σημ. αποδίδει το γαλλ. *rétention*.

κατακρεουργώ «κατασφάζω»
< αρχ. *κατακρεουργῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 7.181.4-5: *ὃς ἐπειδὴ ἡ νηῦς ἡλίσκετο ἐς τοῦτο ἀντεῖχε μαχόμενος ἐς ὃ κατεκρεοργήθη ἅπας*] < *κατα- + κρεουργῶ* «σφάζω, τεμαχίζω κρέας» < *κρεουργός* «σφαγέας» < *κρέ(ας)* + λεξικό επίθημα *-ουργός* < *ἔργον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατακρεούργη-ση, λόγ. [1872].

κατακρημνίζω «γκρεμοτσακίζω»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.4.17: *πολλοὺς μὲν ὄνους κατεκρήμνισεν αὐτοῖς σκεύεσι, πάμπολλα δὲ ὅπλα ἀφαρπασθέντα ἐξέπεσεν εἰς τὴν θάλατταν*] < *κατα- + κρημν(ίζω)* < *κρημνός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατακρήμνι-ση, λόγ. [1812]

κατακρήμνισ-μα, λόγ. [1812].

κατακρίνω
αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *απόσπ.* 52q.6-7: *κατεκρίθης δὲ θνατοῖς ἀγανώτατος ἔμμεν*] < *κατα- + κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-κρίνω, δια-κρίνω, επι-κρίνω, προ-κρίνω, συγ-κρίνω – απο-κρίνομαι, υπο-κρίνομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάκριση < ελνστ. *κατάκρι-σις* «καταδίκη» (η σημ. «μομφή, αποδοκιμασία» είναι μεσν.)

κατακρι-τέος, λόγ. [1859], ρηματ. επίθ. (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *condamnable*).

κατακτώ

ενεργ. τύπος τού αρχ. *κατακτῶμαι (-άο-)* «κερδίζω ολοκληρωτικά, αποκτώ – κυριεύω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 182.6-8: *ἐξείη γὰρ ἂν [...] τοῖς δ' ἐκ τῶν ἀλλοτρίων μεγάλους πλούτους κατακτήσασθαι*] < *κατα-* + *κτῶμαι*, για το οποίο βλ.λ. *-κτώ*, πβ. κ. *απο-κτώ, (επ)ανα-κτώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάκτηση < ελνστ. κατάκτη-σις «απόκτηση (γενικά πραγμάτων)», κατ' επέκτ. «απόκτηση ξένης γης» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Ἱστορ. Βιβλιοθ.* 30.14.1: *πρὸς τὴν τοῦ Πηλουσίου κατάληψιν καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου*) < αρχ. *κατακτῶμαι (-άο-)*

κατακτη-τής, λόγ. [1826] (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *conquérant*)

κατακτητ-ικός, λόγ. [1831], < *κατακτητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

κατακυρώνω «αναγνωρίζω επίσημα την κυριότητα πράγματος»

< αρχ. *κατακυρῶ (-όω)* < *κατα-* + *κυρ(ῶ)* < *κῦρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-κυρώνω, επι-κυρώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατακύρω-ση, λόγ. [1833].

καταλαβαίνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καταλαμβάνω*, πβ. κ. *λαβαίνω* < *λαμβάνω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταλαμβάνω*.

καταλαγιάζω → καταλλαγιάζω

καταλαλώ

< αρχ. *καταλαλῶ (-έω)* «φλυαρώ – συκοφαντώ» < *κατα-* + *λαλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-λαλώ, δια-λαλώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταλαλ-ιά < ελνστ. *καταλαλ-ιά* «συκοφαντία».

καταλαμβάνω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *κατα-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 433-4: *τοῦ [ἀρνειοῦ] κατὰ νῶτα λαβών, λασίην ὑπὸ γαστέρ' ἐλυσθεὶς κείμην*]. Από αυτό το ρήμα προέρχεται ο μεταπλ. μεσν. τύπος *καταλαβαίνω*, πβ. κ. *λαβαίνω* < *λαμβάνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κυριεύω, κατακτώ, συλλαμβάνω» → ήδη αρχ. σημ. «συλλαμβάνω με τον νου, κατανοώ» (σημ. που κυριαρχεί μετέπειτα στο μεσν. *καταλαβαίνω*) → σύγχρ. σημ. «αποκτώ θέση ή αξίωμα» (απόδ. τού γαλλ. *occuper*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάληψη < αρχ. *κατάληψ-ις*

καταληπτικός < αρχ. *καταληπ-τικός* «ικανός να ελέγξει – αυτός που έχει ακριβή αντίληψη για κάτι»

καταληπτός < αρχ. *καταληπ-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.11.3: *εὐπρεπείᾳ τε λόγου καὶ γνώμης μᾶλλον ἐφόδῳ ἢ ἰσχύος τὰ πράγματα ἐφαίνετο καταληπτά*], πβ. αρχ. σύνθ. *ἀ-κατάληπτος*

καταληψ-ία, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *catalepsie* (< ν.λατ. *catalepsis* < αρχ. *κατάληψις*)

καταληψ-ίας < *κατάληψ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *ταραξ-ίας*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

αντιλαμβάνομαι, καταλαβαίνω, συλλαμβάνω, υπολαμβάνω, πιάνω...

Η σημασιολογική πορεία «πιάνω, κυριεύω» → «συλλαμβάνω με τον νου, κατανοώ» είναι εδραιωμένη στο γνωσιακό σύστημα των ομιλητών και μαρτυρείται σε αρκετές γλώσσες. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν τα ρήματα ***αντιλαμβάνομαι*** «κρατώ → καταλαβαίνω», ***καταλαβαίνω*** (< αρχ. *καταλαμβάνω* «κυριεύω»), ***συλλαμβάνω*** «πιάνω → κατανοώ» (πβ. φρ. *συνέλαβε την εξής ιδέα...*), ***υπολαμβάνω*** «αποκτώ → θεωρώ, κατανοώ (ως)» και ***πιάνω*** (πβ. την οικεία έκφραση *το 'πιασα το υπονοούμενο*), ενώ στην ίδια σχέση στηρίζεται το λατ. ***comprehendo*** «κυριεύω – κατανοώ» (από όπου γαλλ. *comprendre*, ισπ. *comprender*), το ιταλ. ***capire*** «κατανοώ» (< λατ. *capio* «κυριεύω, παίρνω»), το αγγλ. ***apprehend*** («συλλαμβάνω, πιάνω – αντιλαμβάνομαι», όπως και το απλό ***I get / got it***), καθώς και τα γερμ. ***begreifen*** «κατανοώ» (< *greifen* «κυριεύω, αποκτώ») και ***fassen*** «πιάνω – κατανοώ».

καταλέγω «συγκαταλέγω, συμπεριλαμβάνω»

ΕΤΥΜ. αρχ. < *κατα-* + *λέγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-λέγω, δια-λέγω, προ-λέγω, συλ-λέγω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιλέγω, διαλέγω (κυρ. για στρατιώτες που επιλέγονταν και καταγράφονταν σε κατάλογο)» → ήδη αρχ. σημ. «συγκαταλέγω, συμπεριλαμβάνω» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 742e: *οὕς γε δὴ πλουσίους οἱ πολλοὶ καταλέγουσι*) → ήδη αρχ. σημ. «αφηγούμαι, διηγούμαι» (πβ. ομηρική φρ. *ἀληθείην καταλέξω* «θα πω την αλήθεια»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταλογή < ελνστ. *καταλογ-ή* «καταγραφή στρατιωτών και ταξινόμησή τους – απαγγελία» → Στη μεσν. εποχή η λ. αποκτά τη σημ. «ιστορία, διήγηση»

κατάλογος < αρχ. *κατάλογ-ος* «αναγραφή κατά σειρά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.3.51: *Θηραμένην τουτονὶ ἐξαλείφω ἐκ τοῦ καταλόγου, συνδοκοῦν ἅπασιν ἡμῖν*]

καταλογάδην < αρχ. επίρρ. *καταλογάδην* «(ανάγνωση ή απαγγελία) με πεζό τρόπο (όχι έμμετρο)» < *κατὰ* + *λογάδην* (επίρρ. τού ουσ. *λογάς* «διαλεγμένος λόγος» < *λέγω*).

καταλεπτώς

< μεσν. *καταλεπτῶς* «πλήρως, λεπτομερώς» < επίρρ. *καταλεπτόν* (κατά τα επιρρ. σε *-ῶς*) < αρχ. φρ. *κατὰ λεπτόν*.

καταλήγω
αρχ. < *κατα-* + *λήγω* (βλ.λ.) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 1075-6: *ποῖ καταλήξει μετακοιμισθὲν μένος ἄτης;*], πβ. κ. *απο-λήγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάληξη < αρχ. *κατάληξ-ις* (ήδη στον Αριστοτέλη με τη σημ. «τελευταίο τμήμα» [προκειμένου για φυτά] → ελνστ. σημ. «τμήμα τής λέξης που αλλάζει κατά την κλίση» (πβ. Απολλ. Δύσκ. *Περὶ ἐπιρρ.* 2.1,1.166: *περισσοσυλλάβου πάσης γενικῆς κατάληξίς ἐστι βραχεῖα*) → «λήξη, τέρμα» (πβ. Κυρίλλ. Θεολ. *Περὶ πνευμ. προσκ.* 68.1105: *καὶ μὴν καὶ ἔργου παντὸς κατάληξιν ποιεῖσθαι δεῖν ἔφη*)
καταληκτικός < ελνστ. *καταληκ-τικός*.

καταληπτός → καταλαμβάνω

κατάληψη → καταλαμβάνω

καταλλαγή «συμφιλίωση, ειρήνευση»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 766-7: *παλαιφάτων ἀρᾶν βαρέαι καταλλαγαί*], αρχική σημ. «αλλαγή νομισμάτων, χρηματική συναλλαγή», < ρ. *καταλλάσσω* «ανταλλάσσω νομίσματα – συμφιλιώνω, κατευνάζω» < *κατ(α)-* + *ἀλλάσσω / -ττω* (βλ.λ. *αλλάζω*). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «κατευνασμός, συμφιλίωση» (πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 1587-8: *πρεσβεύοντες ἡμεῖς ἥκομεν παρὰ τῶν θεῶν περὶ πολέμου καταλλαγῆς*).

καταλλαγιάζω «ηρεμώ, ησυχάζω»
μεσν. < αρχ. *καταλλαγ(ή)* «κατευνασμός, συμφιλίωση» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καταλαγιάζω ή καταλλαγιάζω;
Η λέξη συνήθως γράφεται με ένα *-λ-*, ***καταλαγιάζω***, πράγμα που έχει μερικές φορές υποστηριχθεί από διαφορετική ετυμολογική παραγωγή της. Συγκεκριμένα, έχει προταθεί η ανάλυση *κατά* + *λαγιάζω* «ησυχάζω» (απαντά σε ιδιώματα) < μεσν. *λαγάζω*, που αποτελεί μεταπλασμένο τύπο τού αρχ. *λαγαίω* «αφήνω, ελευθερώνω». Η αναγωγή στο σπάνιο αυτό ρήμα δεν φαίνεται πιθανή σήμερα, οπότε προτιμάται η ετυμολόγηση από το αρχ. *καταλλαγή* (βλ. ανωτέρω). Σύμφωνα με την εξήγηση αυτή, η λέξη ορθογραφείται με δύο *-λ-*: ***καταλλαγιάζω***.

κατάλληλος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «απέναντι – αντίστοιχος, αρμόδιος», λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λ. (συναρπαγή) τής φρ. *κατ' ἀλλήλους*, πβ. κ. *παρ-άλληλος, επ-άλληλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταλληλότητα < ελνστ. *καταλληλ-ότης, -ητος* «σωστή δομή»
καταλλήλως < αρχ. επίρρ. *καταλλήλ-ως*.
ΣΥΝΘ. α-κατάλληλος (αρχ., ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ κόσμ.* 397b.30-32: *διὸ γῆ τε καὶ τὰ ἐπὶ γῆς ἔοικεν, ἐν ἀποστάσει πλείστῃ τῆς ἐκ θεοῦ ὄντα ὠφελείας, ἀσθενῆ καὶ ἀκατάλληλα εἶναι καὶ πολλῆς μεστὰ ταραχῆς*).

καταλογή → καταλέγω

καταλογίζω
< αρχ. *καταλογίζομαι* «λογαριάζω, υπολογίζω (κάποιον / κάτι μεταξύ άλλων)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατα-* + *λογ(ίζομαι)* (βλ.λ. *λογισμός*), πβ. κ. *συλ-λογίζομαι, υπο-λογίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταλογισμός < ελνστ. *καταλογισ-μός*
καταλογισ-τέος, λόγ. [1833], ρηματ. επίθ.

κατάλογος → καταλέγω

κατάλοιπος «υπόλοιπος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *κατα-* + *λοιπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-λοιπος, υπό-λοιπος*.

καταλύω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *κατα-* + *λύω* (βλ.λ. *λύνω*), πβ. κ. *επι-λύω, παρα-λύω, δια-λύω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καταστρέφω, καταργώ – καθαιρώ» (πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ. Δ´* 154: *ὅς ὑπὲρ τῆς Ἀσίας στρατηγήσας τὴν ἀρχὴν τὴν Λακεδαιμονίων κατέλυσεν*) → ήδη αρχ. σημ. (αμετβ.) «διαμένω» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 311a: *καταλύει δ', ὡς ἐγὼ ἤκουσα, παρὰ Καλλίᾳ* «είναι φιλοξενούμενος τού Καλλία»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάλυμα < ελνστ. *κατάλυ-μα* «τόπος προσωρινής διαμονής»
κατάλυση < αρχ. *κατάλυ-σις* «ανατροπή, κατάργηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Κτησ. *απόσπ.* 3c,688,F.5: *φησὶν οὖν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων ἡγεμονίας Μήδους προστῆναι τῆς Ἀσίας*] → Ο χημ. όρ. είναι μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *catalysis*
καταλύτης < ελνστ. *καταλύ-της* «αυτός που βρίσκει κατάλυμα – επιδιαιτητής» → Ο επιστημονικός όρ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *catalyst*
καταλυτικός < ελνστ. *καταλυ-τικός* «ικανός να διαλύσει ή να τερματίσει κάτι».
ΣΥΝΘ. α-κατάλυ-τος (ελνστ.).

καταμαράν «είδος σκάφους»
< αγγλ. *catamaran* < ταμίλ *kaṭṭumaram* «δεμένο ξύλο» < *kaṭṭa* «δένω, συνδέω» + *maram* «δέντρο, ξύλο».

καταμερίζω «διανέμω»
αρχ. < *κατα-* + *μερίζω* «μοιράζω, χωρίζω» (βλ.λ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.5.4: *τὰ δὲ βοεικὰ ζεύγη τοῖς λοχαγοῖς κατεμερίσθη*], πβ. κ. *επι-μερίζω, παρα-μερίζω, συμ-μερίζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταμερισμός < ελνστ. *καταμερισ-μός*
καταμέριση < ελνστ. *καταμέρι-σις*.

καταμεσής
< *κατά* + *μέση*, κατ' αναλογίαν προς το επίρρ. *καταγής* (βλ.λ.) < αρχ. φρ. *κατὰ γῆς*.

κατάμεστος
ελνστ. < *κατά-* + αρχ. *μεστός* (βλ.λ.).

καταναγκάζω → ανάγκη

καταναλώνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καταναλίσκω* (πβ. κ. *αναλώνω – αναλίσκω*) < *κατ(α)-* + *ἀναλίσκω* «δαπανώ, ξοδεύω» (βλ.λ. *αναλώνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατανάλωση < ελνστ. *κατανάλω-σις* «σπατάλη» < αρχ. *καταναλίσκω* (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *consommation*)
καταναλω-τής, λόγ. [1852]
καταναλώσ-ιμος, λόγ. [1871]
καταναλωτικός < ελνστ. *καταναλω-τικός* «αυτός που ξοδεύει, που σπαταλά» < αρχ. *καταναλίσκω* → Οι σύγχρονες φρ. και σημ. αποδίδουν ξέν. όρους, π.χ. *καταναλωτική κοινωνία / πίστη* (αγγλ. *consumer society / credit*), *καταναλωτικά αγαθά* (αγγλ. *consumer goods*), *καταναλωτική οικονομία* (αγγλ. *consumption economy*)
καταναλωτ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *consumerism*.

κατανέμω
αρχ. < *κατα-* + *νέμω* (βλ.λ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πλαταϊκ.* 17.2-3: *τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι καὶ τὴν χώραν ἡμῶν κατανενέμηνται καὶ τὴν πόλιν κατεσκάφασιν;*], πβ. κ. *δια-νέμω, απο-νέμω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατανεμη-τής, απόδ. τού γαλλ. *distributeur*
κατανομ-ή, απόδ. τού γαλλ. *répartition, distribution* (διάφ. το ελνστ. *κατανομή* «βόσκηση»).

κατανεύω → νεύω

κατανικώ → νικώ

κατανομή → κατανέμω

κατανοώ
< αρχ. *κατανοῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Εὐθύφρ.* 12a.6-7: *ἀλλ', ὦ μακάριε, σύντεινε σαυτόν· καὶ γὰρ οὐδὲ χαλεπὸν κατανοῆσαι ὃ λέγω*] < *κατα-* + *νοῶ* < *νόος / νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *εν-νοώ, επι-νοώ, μετα-νοώ, προ-νοώ, υπο-νοώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατανόηση < αρχ. *κατανόη-σις*, αρχική σημ. «παρατήρηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] → ελνστ. σημ. «αντίληψη, συναίσθηση» (πβ. Πλουτ. *Περὶ Ἡροδ. κακοηθ.* 856D.8: *ἀρκοῦσι δ' οὗτοι [οἱ χαρακτῆρες] κατανόησιν τἀνθρώπου τῆς προαιρέσεως καὶ τοῦ τρόπου παρασχεῖν*)
κατανοη-τός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *compréhensible*.

καταντώ
< ελνστ. *καταντῶ (-άω)* «κατέρχομαι, φθάνω, καταλήγω» < *κατ(α)-* + *ἀντῶ (-άω)* «βρίσκομαι απέναντι (με κάποιον), συναντώ», το οποίο προέρχεται από θέμα που εμφανίζεται επίσης στη λ. *αντί* (βλ.λ.), από όπου και άλλα σύνθετα: *ἀπ-αντῶ, συν-αντῶ, προϋπ-αντῶ*. Η σημ. «έχω αρνητική κατάληξη, ξεπέφτω» εμφανίζεται από την ελνστ. εποχή (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Παραιν. λόγ.* 27.36: *ἰδού, ποῦ κατήντησε τὸ τέλος τῆς παρακοῆς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάντημα < ελνστ. *κατάντη-μα* «τέλος, κατάληξη»
κατάντ-ια < *καταντώ* (υποχωρητ.).

κατάνυξη
< ελνστ. *κατάνυξις* «τσίμπημα, κέντηση – (μτφ.) βαθιά συγκίνηση» < ρ. *κατανύσσω* «τσιμπώ, κεντώ, τρυπώ (με αιχμηρό αντικείμενο) – (μτφ.) συγκινώ, διεγείρω αισθήματα βαθιάς λύπης» < *κατα-* + αρχ. *νύσσω* «τρυπώ, διαπερνώ» (βλ.λ. *νύξη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατανυκτικός < ελνστ. *κατανυκ-τικός* «αυτός που κεντά την καρδιά» → Η σημερινή σημ. είναι μεσν.

καταπακτή
< αρχ. φρ. *καταπακτὴ (θύρα)* «(θύρα) που είναι στερεωμένη στο δάπεδο» [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *κατα-πακ-τός* «στερεωμένος στη γη, στο δάπεδο», που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *καταπήγνυμι* «εμπήγω, στερεώνω» < *κατα-* + *πήγνυμι* (βλ.λ. *πήζω*).

καταπατώ → πατώ

καταπαύω → παύω

καταπέλτης
< αρχ. *καταπέλτης / καταπάλτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατα-* + θ. *παλ-* τού ρ. *πάλλω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καταπέλτης
Από την πρόθεση **κατά** και το αρχ. ρ. ***πάλλω*** «σείω, κραδαίνω (ιδίως δόρυ πριν το ρίξω κατά τού αντιπάλου ή πέτρα) – δονώ, κινώ, αναπηδώ» έχουμε την αρχ. λ. ***καταπάλτης*** και ***καταπέλτης***, η οποία δήλωσε την πολεμική μηχανή που υπήρξε ο πρόδρομος τού κανονιού. Ο *καταπάλτης* ή *καταπέλτης* εκτόξευε αρχικά βέλη ή πέτρες (πβ. *καταπελτικὸν βέλος* και *καταπέλτας ὀξυβελεῖς τε καὶ λιθοβόλους*). Οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τον ελληνικό όρο για τον μηχανισμό που εκτόξευε βέλη και ακόντια (***catapulta***), ενώ τον μηχανισμό που εκτόξευε πέτρες τον ονόμασαν ***ballista*** (ή ***ballistra***), λέξη που προέρχεται επίσης από την Ελληνική (ρ. *βάλλω*, πβ. *βαλλιστικός*). Σταδιακά αυτή η διάκριση ατόνησε και οι δύο λέξεις εναλλάσσονταν

αδιακρίτως.
Η επινόηση τού καταπέλτη αποδίδεται στον Διονύσιο, τύραννο των Συρακουσών, και τοποθετείται στο μεταίχμιο τού 5ου και τού 4ου αι. π.Χ. (*ὁ δὲ καταπέλτης εὕρημα ἦν αὐτοῦ Διονυσίου*, Κλαύδιος Αιλιανός), αν και το λογικότερο είναι ότι τον εφηύρε κάποιος από τους πολλούς σπουδαίους τεχνίτες που είχε συγκεντρώσει στις Συρακούσες ο Διονύσιος: *καὶ γὰρ τὸ καταπελτικὸν εὑρέθη κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἐν Συρακούσαις, ὡς ἂν τῶν κρατίστων τεχνιτῶν πανταχόθεν εἰς ἕνα τόπον συνηγμένων* (Διόδωρος Σικελιώτης). Ενδέχεται δε πρότυπο αυτής τής πολεμικής μηχανής να ήταν ένα προγενέστερο φορητό τόξο μεγάλων διαστάσεων, που για να τεντώσει ο τοξότης τη χορδή του στήριζε το χέρι στην κοιλιά (αρχ. *γαστήρ*, γεν. *γαστρός*), εξ ου και η ονομασία ***γαστραφέτης***.
Κατά τον Μεσαίωνα, *καταπέλτης* ονομάστηκε επίσης ένα όργανο βασανισμού. Κατά τον Ησύχιο: *εἶδος βασανιστηρίου, ὡς ὅπλον χαλκοῦν, ἐν ᾧ ἐξαρθροῦσι τὰ μέλη οἱ δήμιοι*, ενώ κατά τη Σούδα και τον Φώτιο: *εἶδος κολαστηρίου*.
Η λ. πέρασε από τη Λατινική στη Γαλλική ως ***catapulte*** και από εκεί στην Αγγλική ως ***catapult*** (που δηλώνει επίσης τη «σφεντόνα»). Κατ' αναλογίαν προς τον παλαιό καταπέλτη, ο μηχανισμός των αεροπλανοφόρων πλοίων που χρησιμεύει για την απονήωση αεροσκαφών από το κατάστρωμά τους ονομάστηκε επίσης *καταπέλτης (catapult)*. Η ίδια λέξη χρησιμοποιείται και στα επιβατηγά πλοία για τη μεγάλη μεταλλική θύρα εισόδου / εξόδου επιβατών και οχημάτων, που ανοίγει κατεβαίνοντας μέχρι να ακουμπήσει στην προβλήτα. Τέλος, η μεταφορική χρήση τού όρου (π.χ. *Έκθεση-καταπέλτης για την ελληνική οικονομία*), οφείλεται στη σοβαρότητα τού πλήγματος που επέφερε το βλήμα τού καταπέλτη. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οβίδα*.

καταπέτασμα
ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *καταπετάννυμι* «ξεδιπλώνω, ανοίγω πάνω από κάτι και το σκεπάζω, το καλύπτω» < *κατα-* + *πετάννυμι* «ανοίγω, απλώνω» (βλ.λ. *πέταλο*), πβ. κ. *παρα-πέτασμα, προ-πέτασμα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάλυμμα, σκέπασμα» → ήδη ελνστ. σημ. (στην Π.Δ.) «η βαριά κουρτίνα που χώριζε τα Άγια από τα Άγια των Αγίων στον ναό» (Εξοδ. 26,33: *διοριεῖ τὸ καταπέτασμα ὑμῖν ἀνὰ μέσον τοῦ ἁγίου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων*· Κ.Δ. Μάρκ. 15,38: *καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπ' ἄνωθεν ἕως κάτω*).

καταπιάνομαι
μεσν., μέσ. τύπος τού *καταπιάνω* «κυριεύω – ξεκινώ, αρχίζω» < *κατα-* + *πιάνω* (βλ.λ.).

καταπιέζω → πιέζω

καταπίνω → πίνω

καταπίπτω → πέφτω

καταπίστευμα «προσωρινό κληροδότημα που πρόκειται να μεταβιβαστεί στον οριστικό κληρονόμο»
λόγ. [1840], < ελνστ. *καταπιστεύω* «έχω ισχυρή πίστη – εμπιστεύομαι (κάτι σε κάποιον)» < *κατα-* + αρχ. *πιστεύω* (βλ.λ.). Ο νομ. όρος αποτελεί απόδ. τού ν. λατ. *fideicommissum*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταπίστευ-ση, λόγ. [1840], < *καταπιστευ-* (< ελνστ. *καταπιστεύω*) + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. καταπιστευματο-δόχος, λόγ. [1871], απόδ. τού λατ. *fiduciarius*.

κατάπλασμα «έμπλαστρο»
αρχ. < *καταπλάσσω / -ττω* «επιχρίω, επαλείφω» < *κατα-* + *πλάσσω* (βλ.λ. *πλάθω*), πβ. κ. *πρόπλασ-μα*.

καταπλέω
αρχ. < *κατα-* + *πλέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-πλέω, επι-πλέω, παρα-πλέω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάπλους < αρχ. *κατά-πλους (-οο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατα-* + *πλοῦς (-οο-)*, πβ. κ. *από-πλους, περί-πλους*.

καταπλήσσω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 31: *κατεπλήγη φίλον ἦτορ*]< *κατα-* + *πλήσσω / -ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-πλήττω, εκ-πλήσσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατάπληξη < αρχ. *κατάπληξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., Θουκ. *Ἱστ.* 7.24.3: *ἔς τε τἆλλα κατάπληξιν παρέσχε καὶ ἀθυμίαν τῷ στρατεύματι*], αρχική σημ. «θαυμασμός, τρόμος»
κατάπληκτος < ελνστ. *κατάπληκ-τος* «αυτός που προκαλεί θαυμασμό, αξιοθαύμαστος»
καταπληκτικός < ελνστ. *καταπληκ-τικός* «αυτός που προκαλεί θαυμασμό, εντυπωσιακός»
καταπληξ-ία «σοκ», λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cataplexie*.

κατάπλους → καταπλέω

καταπνίγω → πνίγω

κατά πόδας
< αρχ. φρ. *κατὰ πόδας* «ακριβώς πίσω» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.1: *οἱ δ' Ἀθηναῖοι κατὰ πόδας πλέοντες ὡρμίσαντο τῆς Χερρονήσου ἐν Ἐλαιοῦντι ναυσὶν ὀγδοήκοντα καὶ ἑκατόν*).

καταπολεμώ → πολεμώ

καταποντίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία, *Κατὰ Ἀλκιβ. λιπ.*

27.5: *ἐκ Λευκῆς ἀκτῆς ὁρμώμενος τοὺς φίλους κατεπόντιζεν*] < *κατα-* + *ποντίζω* «βυθίζω στο νερό» < *πόντος* «θάλασσα» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταποντισμός < αρχ. *καταποντισ-μός* «καταβύθιση» < *καταποντ-ίζω*

καταπόντιση < ελνστ. *καταπόντι-σις* «καταβύθιση» < *καταποντ-ίζω*.

καταπονώ → πόνος

κατάποση

< αρχ. *κατάποσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Κωακ. προγν.* 372.3: *κατάποσις βιαία*] < ρ. *καταπίνω* (πβ. αρχ. *πόσις* < *πίνω*), για το οποίο βλ.λ. *πίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταπο-τήρας, λόγ. [1888]

καταπότι < μεσν. *καταπότ-ιον* «χάπι» < αρχ. *καταπότ-ιον*, υποκορ. τού *κατάποτον* «χάπι, οτιδήποτε καταπίνεται» < ρ. *καταπίνω* (πβ. κ. *ποτό* – *πίνω*).

καταπραΰνω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 13.1-2: *τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους ἐν τοῖς προοιμίοις ὁρῶ καταπραΰνοντας τοὺς ἀκροατὰς*] < *κατα-* + *πραΰνω* < επίθ. *πρᾶ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ύνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταπράυνση < ελνστ. *καταπράυν-σις*

καταπραϋν-τικός, λόγ. [1870].

καταπτοώ → πτοώ

κατάπτυστος «αξιοκαταφρόνητος»

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] < *καταπτύω* < *κατα-* + *πτύω* «φτύνω» (βλ.λ. *φτύνω*).

κατάπτωση

< αρχ. *κατάπτωσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 42.1-2: *ὅσοισι δὲ ἐκ καταπτώσιος ῥάχις κυφοῦται, ὀλίγα δὴ τούτων ἐκρατήθη, ὥστε ἐξιθυνθῆναι*], από θ. τού ρ. *καταπίπτω* «πέφτω κάτω – καταβάλλομαι» (πβ. αρχ. *πτῶσις* – *πίπτω*) < *κατα-* + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*).

καταπώς «όπως, καθώς»

< μεσν. επίρρ. *καταπῶς* < φρ. *κατὰ πῶς*.

κατάρα

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 724: *τελέσαι τὰς περιθύμους κατάρας Οἰδιπόδα βλαψίφρονος*] < ρ. *καταρῶμαι (-άο-)* (υποχωρητ.) < *κατ(α)-* + *ἀρῶμαι (-άο-)* «ικετεύω με προσευχές – εξαπολύω κατάρες» < ουσ. *ἀρά* «κατάρα» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάρατος < αρχ. *κατάρα-τος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 159-161: *ὦ κατάρατοι παῖδες ὄλοισθε στυγερᾶς ματρὸς σὺν πατρί*] < ρ. *καταρῶμαι (-άο-)*

καταριέμαι < μεσν. *καταρ-ιέμαι*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *καταρῶμαι (-άο-)*.

καταργώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *καταργῶ (-έω)* < *κατ(α)-* + *ἀργῶ* < επίθ. *ἀργός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ακινητοποιώ (κάποιον), καθιστώ αδρανή, ανενεργό» (πβ. Ευριπ. *Φοίν.* 753: *ὅπως ἂν μὴ καταργῶμεν χέρα* «για να μην εμποδίζουμε το έργο των χεριών [δηλ. τον πόλεμο]») → ελνστ. σημ. «αφαιρώ την ισχύ, παύω» (Κ.Δ., Ῥωμ. 3,31: *νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάργηση < ελνστ. *κατάργη-σις* «ακύρωση».

καταριέμαι → κατάρα

καταρράκτης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. ἐπὶ Κολ.* 1590: *ἐπεὶ δ' ἀφῖκτο τὸν καταρράκτην ὀδὸν*], αρχική σημ. «απόκρημνος» (η σημερινή σημ. είναι ελνστ.), πιθ. < ρ. **κατα-ρράσσω / -ττω* < *κατα-* + *ῥάσσω* «χτυπώ, ρίχνω στο έδαφος – ρίχνομαι, εφορμώ», το οποίο πιθ. προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. *ῥήγνυμι* «σπάζω» (βλ.λ. *ρήγμα, ρήξη*) και *πλήσσω / -ττω*. Ορισμένοι παράγουν τη λ. από το αρχ. *καταράσσω* «χτυπώ κατά γης, συντρίβω» < *κατ(α)-* + *ἀράσσω* «χτυπώ» (βλ.λ. *αράζω*), πράγμα που όμως θα οδηγούσε σε ουσ. *καταράκτης* (απαντά ως ελνστ. γραφή τού αρχ. *καταρράκτης*). Η σημ. «οφθαλμική νόσος» είναι ήδη μεσαιωνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταρρακτ-ώδης, λόγ. [1884], απόδ. τού γαλλ. *torrentiel*.

καταρρακώνω

< αρχ. *καταρρακῶ (-όω)* «σχίζω, κουρελιάζω» (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, *Τραχ.* 1103-4: *νῦν δ' ὧδ' ἄναρθρος καὶ κατερρακωμένος τυφλῆς ὑπ' ἄτης ἐκπεπόρθημαι τάλας*] < *κατα-* + *-ρρακῶ* < ουσ. *ῥάκος (τό)* «κουρέλι» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταρράκω-ση, λόγ. [1886].

καταρρέω

ΕΤΥΜ. αρχ. (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Δ 149: *μέλαν αἷμα καταρρέον ἐξ ὠτειλῆς*] < *κατα-* + *ῥέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-ρρέω, απο-ρρέω, συ-ρρέω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρέω προς τα κάτω (για υγρά και ρευστά)» → ήδη αρχ. σημ. «καταπίπτω (σε ερείπια), γκρεμίζομαι» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 15-16: *ἔρημα δ' ἄλση καὶ θεῶν ἀνάκτορα φόνῳ καταρρεῖ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάρρευση < μεσν. *κατάρρευ-σις*

καταρροή < ελνστ. *καταρρο-ή* «ροή προς τα κάτω»

κατάρρους < αρχ. *κατάρρους (-οο-)* «αυτός που ρέει προς τα κάτω» (ήδη στον Ιπποκράτη ως ιατρ. όρος που σήμαινε, μεταξύ άλλων, «συνάχι»)

καταρροϊκός < αρχ. *καταρρο-ϊκός*.

καταρρίπτω

αρχ. (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *κατα-* + *ῥίπτω* (βλ.λ. *ρίχνω*), πβ. κ. *απο-ρρίπτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάρριψη < ελνστ. *κατάρριψ-ις* «ανατροπή, γκρέμισμα».

καταρροή → καταρρέω

κατάρρους → καταρρέω

κατάρτι

μεσν. < ελνστ. *κατάρτιον (τό) / κατάρτιος (ή)* (πιθ. αρχικά ως μέρος τής φρ. *κατάρτιος ἱστός*, αν σήμαινε «ιστός έτοιμος, εφοδιασμένος με πανί»), ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *κατάρτιος* < *κατ(α)-* + αρχ. *ἄρτιος* (βλ.λ.).

καταρτίζω

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «προσαρμόζω, τακτοποιώ», < *κατ(α)-* + *-αρτ(ίζω)* < επίθ. *ἄρτιος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απαρτίζω*, *εξ-αρτίζω*.

ΣΗΜΑΣ. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. σήμαινε επίσης «εφοδιάζω, προετοιμάζω (κυρ. για στόλο)» (πβ. Κτησ. *απόσπ.* 3c,688: *αὐτὴ* [η Σεμίραμις] *καταρτίσασα ταχέως τὰς ναῦς καὶ πληρώσασα τῶν κρατίστων ἐπιβατῶν*), από όπου προέκυψε η γενικότερη ελνστ. σημ. «οργανώνω, συγκροτώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάρτιση < ελνστ. *κατάρτι-σις* «επανόρθωση – γύμναση, πειθαρχία» → Στην Κ.Δ. συναντούμε τη σημ. «προκοπή, πρόοδος, αρτίωση» (Β΄ Κορινθ. 13,9: *τοῦτο καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν*)

καταρτισμός < ελνστ. *καταρτισ-μός* «επανόρθωση, αποκατάσταση – προετοιμασία, γύμναση, πειθαρχία».

κατάσαρκα

μεσν. < ελνστ. φρ. *κατὰ σάρκα* (στη σημ. «απευθείας στο σώμα»).

κατάσβεση

< ελνστ. *κατάσβεσις* < αρχ. *κατασβέννυμι* «σβήνω εντελώς» (επίσης *κατασβεννύω*) [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Φ 381: *ὣς ἔφαθ', Ἥφαιστος δὲ κατέσβεσε θεσπιδαὲς πῦρ*] < *κατα-* + *σβέννυμι* «σβήνω», για το οποίο βλ.λ. *σβήνω*, πβ. κ. *από-σβεση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασβεστήρας < μεσν. *κατασβεσ-τήρ, -τῆρος*

κατασβεσ-τικός, λόγ. [1887]

κατασβήνω < αρχ. *κατασβέννυμι*, με μεταπλασμό κατά το *σβήνω* < *σβέννυμι*.

ΣΥΝΘ. α-κατάσβεσ-τος (ελνστ.).

κατασιγάζω «κατευνάζω – εξασθενίζω, παύω»

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *κατα-* + *σιγ(άζω)* < *σιγή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασίγα-ση, λόγ. [1874]

κατασιγαστικός < μεσν. *κατασιγασ-τικός*.

κατασκευάζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.51.3: *ἐπειδὴ ἀφίκοντο, κατεσκευάζοντο τὸ στρατόπεδον*] < *κατα-* + *σκευ(άζω)* «ετοιμάζω, τακτοποιώ» < *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-σκευάζω*, *παρα-σκευάζω*, *συσκευάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασκεύασμα < αρχ. *κατασκεύασ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Κτησία]

κατασκευή < αρχ. *κατασκευ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.14.1: *ἐσεκομίζοντο ἐκ τῶν ἀγρῶν παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ τὴν ἄλλην κατασκευὴν ᾗ κατ' οἶκον ἐχρῶντο*], πβ. κ. *συ-σκευή*, *παρα-σκευή*

κατασκευαστής < ελνστ. *κατασκευασ-τής*

κατασκευαστικός < αρχ. *κατασκευασ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

κατασκηνώνω

< αρχ. *κατασκηνῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 2.2.16: *ἅμα τῷ ἡλίῳ δυομένῳ εἰς τὰς ἐγγυτάτω κώμας τοὺς πρώτους ἄγων κατεσκήνωσεν*] < *κατα-* + *σκην(ῶ)* < *σκηνή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασκήνωση < ελνστ. *κατασκήνω-σις* «στρατοπέδευση, κατάλυση» (με σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *camping*, βλ. κ. *κάμπινγκ*) → Στην Κ.Δ. συναντούμε τη σημ. «τόπος ανάπαυσης και διαμονής, φωλιά (για πουλιά)» (Ματθ. 8,20: *αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις*)

κατασκηνω-τής

κατασκηνω-τικός, απόδ. τού αγγλ. *camping*.

κατάσκοπος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἱππαρχ.* 4.16.1-2: *διὰ κατασκόπων πειρᾶσθαι εἰδέναι τὰ τῶν πολεμίων*] < *κατά-* + *σκοπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-σκοπος*, *επί-σκοπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασκοπ-ία < *κατάσκοπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*

κατασκοπικός < ελνστ. *κατασκοπ-ικός*

κατασκοπεύω < ελνστ. *κατασκοπ-εύω*

κατασκόπευση < μεσν. *κατασκόπευ-σις* < ελνστ. *κατασκοπ-εύω*

κατασκοπευτικός, λόγ. [1884], < *κατασκοπεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κατασκοπεία ή κατασκοπία;

Απευθείας από το αρχ. *κατάσκοπος* σχηματίστηκε στη σύγχρονη εποχή με την προσθήκη τού παραγωγικού τέρματος *-ία* το ουσ. ***κατασκοπία*** (πβ. κ. *πρόεδρος – προεδρία*, *αεροπόρος – αεροπορία*, *άνανδρος – ανανδρία*, *αδιάφορος – αδιαφορία*). Η γραφή με *-εί-* (*κατασκοπεία*) στηρίζεται στην υπόθεση ότι η λέξη προέρχεται από το ρ. *κατασκο-*

πεύω, αλλά η απλούστερη γραφή *κατασκοπία* συναντάται ήδη την ελνστ. εποχή ως μέρος τής ονομασίας *Ἀφροδίτη Κατασκοπία* (στον Παυσανία Περιηγ., 2ος αι. μ.Χ.) και πρέπει να προτιμηθεί.

καтασπαράζω → σπαράζω

κατάσπαρτος

σχηματισμός ρημστ. επιθ. από θ. τού αρχ. *κατασπείρω* (< *κατα-* + *σπείρω*, πβ. κ. *σπαρ-τός*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *parsemé*.

κατασταλάζω → σταλάζω

κατασταλτικός → καταστέλλω

κατάσταση

< αρχ. *κατάστασις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *καθίστημι / καθίσταμαι* (πβ. αρχ. *στάσις* – *ἵσταμαι*), για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στάση*. Βλ. επίσης *καθιστώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταστασ-ιακός < *κατάστασ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*, πβ. κ. *περιστασ-ιακός*

καταστασιακ-ότητα, απόδ. τού αγγλ. *situationality*.

καταστατικός

< *κατάστα(ση)* (στη σημ. «αναλυτικός πίνακας») + παραγ. τέρμα *-τικός* (κυρ. το ουσιαστικοπ. ουδ. *καταστατικό*), απόδ. τού γαλλ. *statut* (διαφ. το ελνστ. *καταστατικός* «καθησυχαστικός», *καταστατικόν* «αμοιβή για ζύγιση»). Η ειδική χρήση τής λ. στη φρ. *καταστατικός χάρτης (χώρας)* «Σύνταγμα» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *charte constitutionelle*.

καταστέλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *κατα-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *ανα-στέλλω, απο-στέλλω, συ-στέλλω, υπο-στέλλω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τακτοποιώ, συγυρίζω» → ήδη αρχ. σημ. «παρεμποδίζω, εξουδετερώνω» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Αὐλ.* 933-4: *ἃ δὴ κατ' ἄνδρα γίγνεται νεανίαν, τοσοῦτον οἶκτον περιβαλὼν καταστελῶ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασταλτικός < ελνστ. *κατασταλ-τικός* «κατάλληλος για περιορισμό ή αναχαίτιση»

καταστολή < αρχ. *καταστολή* «ένδυμα, περιβολή – επιφύλαξη» (πβ. Ιπποκρ., *Περὶ ὀδοντ.* 8.1: *μελετᾶν δὲ χρὴ ἐν ἰητρικῇ ταῦτα μετὰ πάσης καταστολῆς*) → ελνστ. σημ. «κατάπαυση» (πβ. Διοδ. Σικ. *Ἱστορ. Βιβλιοθ.* 15.94: *καὶ τὰ μὲν περὶ τὸν συνοικισμὸν τῶν πόλεων ἐπὶ τοσοῦτο ταραχῆς ἐλθόντα ἔτυχεν ἐνδεχομένης καταστολῆς*· και με ιατρική σημασία «καταπράυνση», πβ. *Ορειβ. Ἐκλογ.* 73.23: *καταστολῇ δὲ τῆς ὀδύνης*).

κατάστημα

ΕΤΥΜ. ελνστ. < θ. *καταστη-* τού αρχ. ρ. *καθίστημι* (πβ. απρφ. αορ. β' *καταστῆναι*, βλ.λ. *καθιστώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *ανά-στη-μα, διά-στη-μα, σύ-στημα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατάσταση (συνήθως προσωρινή)», επίσης «καιρός» (πβ. Ποσειδ. *απόσπ.* 77: *τὸ περιέχον αὐτοὺς τοῦ ἀέρος κατάστημα*) → ελνστ. σημ. «διαγωγή, συμπεριφορά» (Κ.Δ. Τίτ. 2,3: *πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς*) → ελνστ. σημ. «εγκατάσταση για διαμονή» (πβ. Ορειβασ. *Ἰατρ. Συν.* 9.20: *ποῖαι ἀγυιαὶ ὑγιεινὰ τὰ καταστήματα τῶν πόλεων ποιοῦσι καὶ ποῖαι οὐχ ὑγιεινά*) → σύγχρ. σημ. «μαγαζί, εμπορικός ή διοικητικός οίκος» (απόδ. τού γαλλ. *établissement*).

ΣΥΝΘ. **καταστηματ-άρχης**, λόγ. [1871], απόδ. τού γαλλ. *chef d'établissement*

υπο-κατάστημα, λόγ. [1833].

καταστίζω → στίζω

κατάστικτος → στίζω

κατάστιχο

< μεσν. *κατάστιχον* < ελνστ. φρ. *κατὰ στίχον*, αρχικώς για ποιήματα, κατόπιν «(κατάλογος οφειλομένων) κατά αράδα».

καταστολή → καταστέλλω

καταστρατηγώ → στρατηγός

καταστρέφω

αρχ. [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἀπόλλωνα*], αρχική σημ. «στρέφω κατά γης – συντρίβω στο χώμα, ανατρέπω», < *κατα-* + *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-στρέφω, μετα-στρέφω, συ-στρέφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταστροφή < αρχ. *καταστροφ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εὐμεν.* 490-3: *νῦν καταστροφαὶ νέων θεσμίων, εἰ κρατήσει δίκα τε καὶ βλάβα τοῦδε μητροκτόνου*], αρχική σημ. «ανατροπή, κατάλυση» (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από το ελληνογενές γαλλ. *catastrophe*)

καταστροφ-έας < ελνστ. *καταστροφ-εύς*

καταστρεπ-τικός, λόγ. [1855], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *destructif*

καταστροφ-ικός < *καταστροφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

καταστροφικ-ότητα < *καταστροφικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

καταστροφ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *catastrophism* ή γαλλ. *catastrophisme*.

ΣΥΝΘ. **καταστροφο-λογία**.

κατάστρωμα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. για το άνω επίπεδο τμήμα πλοίου] < ρ. *καταστρώννυμι / καταστρωννύω* «στρώνω κάτω – εκτείνω από πάνω» (πβ. αρχ. *στρῶμα – στρώννυμι / -ύω*) < *κατα-* + *στρώννυμι* (βλ.λ. *στρώνω*).

καταστρώνω

μεσν. < αρχ. *καταστρώννυμι / καταστρωννύω* «στρώνω κάτω – εκτείνω από πάνω» [ήδη τον 5ο αι.

π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.3.64: *οἱ δ' αὖ Πέρσαι κατά τε τὰς εἰσόδους ἐφεπόμενοι ὠθουμένων αὐτῶν πολλοὺς κατεστρώννυσαν, τοὺς δ' εἰς τὰς τάφρους ἐμπίπτοντας ἐπεισπηδῶντες ἐφόνευον*] < *κατα-* + *στρώννυμι* (βλ.λ. *στρώνω*). Η σημερινή σημ. «διευθετώ, προετοιμάζω (σχέδιο)» είναι μεσαιωνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάστρωση < ελνστ. *κατάστρω-σις*, αρχική σημ. «στρώσιμο».

κατάσχεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κατάσχεσις* < θ. τού ρ. *κατέχω* (πβ. αόρ. β΄ *κατασχεῖν* και *ἔχω* – *σχέσις*) < *κατ(α)-* + *ἔχω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρεμπόδιση, συγκράτηση» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ.* 64: *πνεύματος δὲ κατάσχεσις [...] τὸ ὑγρὸν ἐκ τοῦ δέρματος ἐξῶσαι δύναται*) → ελνστ. σημ. «κατοχή – απόκτηση κυριότητας» (Π.Δ., Γένεσ. 48,4: *δώσω σοι τὴν γῆν ταύτην καὶ τῷ σπέρματί σου μετὰ σὲ εἰς κατάσχεσιν αἰώνιον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατασχετικός < ελνστ. *κατασχε-τικός*

κατασχέσ-ιμος, λόγ. [1856]

κατασχε-τήριος, λόγ. [1833]

κατασχέ-της, λόγ. [1840].

ΣΥΝΘ. **α-κατάσχε-τος** (ελνστ.).

κατάσχω

συνοπτικός τύπος προερχόμενος από την υποτακτική αορ. β΄ τού αρχ. *κατέχω* (οριστική *κατέσχον*), που χρησιμοποιήθηκε ως οριστική ενεστώτα. Η χρήση τής υποτακτικής απαντά ως λόγ. [1833] νομικός όρος και αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *saisir*. Βλ. κ. *κατάσχεση*.

κατατάσσω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Κατὰ Ἀγορ.* 82.8-9: *καὶ εἴ τις αὐτὸν ταξίαρχος εἰς τάξιν τινὰ κατέταξε*] < *κατα-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τάσσω, επι-τάσσω, προ-τάσσω, συν-τάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάταξη < ελνστ. *κατάταξ-ις*, αρχική σημ. «τακτοποίηση – διευθέτηση σε σειρά»

κατατακ-τήριος, λόγ. [1889].

κατατεθέν

ουδ. τού αρχ. *κατατεθείς, -έντος*, μτχ. παθ. αορίστου τού ρ. *κατατίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *καταθέτω*. Η λ. απαντά στη φρ. *σήμα κατατεθέν*, που αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *marque déposée*.

κατατείνω «στοχεύω»

αρχ., αρχική σημ. «τεντώνω (πολύ ή προς τα κάτω), εκτείνω», < *κατα-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-τείνω, επι-τείνω, παρα-τείνω*. Ήδη αρχ. οι σημ. «προσπαθώ – αποσκοπώ, στοχεύω» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 367b: *ὡς δύναμαι μάλιστα κατατείνας λέγω*· επίσης Πλουτ. *Κάτων* 36.4: *πάντα βουλόμενος ἐξακριβοῦν καὶ πάντα κατατείνειν εἰς ἄκραν τιμήν*).

κατατέμνω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατα-* + *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τέμνω, συν-τέμνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατάτμη-ση, λόγ. [1881], κατά το σχήμα των αρχ. *τέμνω* – *τμῆσις* → Η γλωσσολογική χρήση αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *segmentation*

κατατομή < αρχ. *κατατομ-ή* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «χάραξη, τομή, αυλάκι».

κατατονία «ψυχοκινητικό σύνδρομο»

< μεσν. *κατατον(ῶ)* «γίνομαι άτονος, εξασθενώ» + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *catatonie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατατον-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *catatonique*.

κατατόπια

< μεσν. *κατατόπι(ον)*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *κατὰ τόπον*.

κατατοπίζω

λόγ. [1871], < *κατα-* + *τόπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, απόδ. τού γαλλ. *localiser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατατόπι-ση

κατατοπισ-τικός.

κατατρέχω → τρέχω

κατατροπώνω

< ελνστ. *κατατροπῶ (-όω)* < *κατα-* + *τροπ(ῶ)* «τρέπω σε φυγή» < αρχ. *τρόπος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατατρόπωση < μεσν. *κατατρόπω-σις*.

κατατρύχω «βασανίζω, τυραννώ»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* π 83-84: *εἵματα δ' ἐνθάδ' ἐγὼ πέμψω [..] ὡς ἂν μή σε κατατρύχῃ <ὁ ξεῖνος> καὶ ἑταίρους*] < *κατα-* + *τρύχω* «εξαντλώ, φθείρω, αναλίσκω» < θ. *τρῡ-* (επίσης ρ. *τρύω*, ίδια σημ.) + παραγ. τέρμα *-χω* (πβ. αρχ. *σμή-χω*). Η λ. ανάγεται σε θ. **tr-ū-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» και, επομένως, εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τέρ-jω*), *τρί-β-ω* (βλ.λ.), *τι-τρώ-σκω* «χτυπώ – φονεύω», *τρω-τός, τερη-δών* (βλ.λ. *τερηδόνα*), *τόρ-νος* (βλ.λ.), *διά-τορ-ος, διά-τρη-τος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά.

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

καταυγάζω «ρίχνω φως, καταφέγγω»

ελνστ. < *κατ(α)-* + αρχ. *αὐγάζω* < *αὐγ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καταυγασμός < ελνστ. *καταυγασ-μός*

καταυγασ-τήρας, λόγ. [1886].

καταυλισμός
λόγ. [1886], < θ. *καταυλισ-* τού αρχ. *καταυλίζομαι* «στρατοπεδεύω, σταθμεύω σε ύπαιθριο χώρο» (< *κατ(α)-* + *αὐλίζομαι* < *αὐλή*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μός*.

καταφαίνομαι → φαίνομαι

καταφανής «ολοφάνερος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.63.2: *ἀπέχει δὲ ἑξήκοντα μάλιστα σταδίους καὶ ἔστι καταφανές*], από θ. τού ρ. *καταφαίνω, -ομαι* (παθ. αόρ. β΄ *κατ-ε-φάν-ην*) < *κατα-* + *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φανής, επι-φανής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταφανώς < αρχ. επίρρ. *καταφαν-ῶς*.

κατάφαση
< αρχ. *κατάφασις* (αρχικά ως αντίθετο τού ουσ. *ἀπόφασις*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατα-* + θ. *φᾰ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φημί* «λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φήμη*) + παραγ. τέρμα *-σις*. Η λ. έγινε επίσης αντιληπτή ως ονοματικός τύπος που αντιστοιχεί στο ρ. *καταφάσκω*, μολονότι τα αρχ. *φάσις* και *φάσκω* έχουν μόνο απώτερη και όχι άμεση ετυμολογική σχέση (ανάγονται στις οικογένειες των *φαίνομαι* και *φημί* αντίστοιχα, οι οποίες προέρχονται από κοινή Ι.Ε. ρίζα). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι, φήμη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταφατικός< αρχ. *καταφα-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀναλυτ. Πρότερ.* 24a.16-17: *πρότασις μὲν οὖν ἐστὶ λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικός τινος κατά τινος*], αντίθετο τού επιθ. *ἀποφατικός*.

καταφάσκω → φάσκω

καταφατικός → κατάφαση

καταφέρνω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *καταφέρω* (πβ. κ. *φέρνω* < *φέρω*) [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] < *κατα-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, μετα-φέρω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού ρ. *καταφέρω*) «φέρνω προς τα κάτω, κατεβάζω» → ελνστ. σημ. «κατεβάζω (κάτι) με δύναμη, χτυπώ» (πβ. Πλουτ. *Λακων. ἀποφθ.* 236E: *ἄλλος ἐπὶ παρατάξεως τῷ πολεμίῳ τὸ ξίφος καταφέρειν μέλλων*) → μεσν. σημ. «πείθω», από όπου γενικεύθηκε στη σημερινή σημ. «κατορθώνω» (τού μεταπλ. τύπου *καταφέρνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταφερ-τζής < *καταφέρ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τζής*
καταφορά < αρχ. *καταφορ-ά* «μεταφορά – χτύπημα προς τα κάτω – επίθεση, κίνηση προς τα κάτω».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

καταφέρνω, καταφέρω
Το ρήμα ***καταφέρνω*** είναι το αρχ. ρήμα *καταφέρω* (< *κατα-* + *φέρω*) μεταπλασμένο (όπως το αντίστοιχο *φέρω*, βλ.λ.). Όπως ακριβώς και με το *φέρω*, από τα μεσαιωνικά χρόνια και μετά το *καταφέρνω* αυτονομείται και ακολουθεί πορεία σημασιολογικώς διαφορετική από το ρήμα *καταφέρω*. Πώς συνέβη αυτό;
Το αρχ. ρήμα ***καταφέρω*** αρχικά δήλωνε γενικά καθοδική κίνηση, συνήθως βίαιη. Στον Όμηρο απαντά μία φορά, όταν ο Πρίαμος, θρηνώντας τον χαμό τού γυιου του Έκτορα, λέει ότι ο μεγάλος πόνος του θα τον κατεβάσει στον Άδη (*οὗ μ' ἄχος ὀξὺ κατοίσεται Ἄϊδος εἴσω*, *Ἰλ.* Χ 425, όπου ο τύπος *κατοίσεται* λειτουργεί ως μέλλοντας τού *καταφέρω*). Το χωρίο έχει ιδιαίτερη σημασία, επειδή συνδυάζει κάτι καθοριστικό, την κίνηση προς τα κάτω με την πτώση / τροπή προς κάποια (αρνητική) κατάσταση. Στη συνέχεια αυτή η (βίαιη) κίνηση εξειδικεύτηκε στην κίνηση τού χτυπήματος (π.χ. στον Λουκιανό, *βαρεῖαν καταφέρων τὴν δίκελλαν*), την οποία έχει κρατήσει μέχρι σήμερα το ρήμα *καταφέρω* (πβ. *κατέφερε στον αντίπαλό του ισχυρά πλήγματα – τού κατάφερε δύο απανωτά χτυπήματα στο κεφάλι*).
Στο ρήμα ***καταφέρνω*** όμως παρατηρούμε άλλη πορεία, που μπορούμε να την προσδιορίσουμε περίπου (στηριζόμενοι κυρίως σε μεσαιωνικά κείμενα) ως πορεία από την έννοια τής «κατίσχυσης / επιβολής» σε κάποιον στην έννοια τής «κατορθώσεως».
Αυτές τις δύο διαφορετικές τάσεις πρέπει να τις δούμε συνδυαστικά. Σε πάρα πολλά κείμενα μεσαιωνικά (αλλά και σε αρχαία, εκεί όμως κυρίως στον τύπο *καταφέρομαι*) το ρήμα έχει την τοπική σημασία «κατεβάζω, φέρνω κάτω» (π.χ. στον Γεώργιο Κεδρηνό, που αναφέρει για τον προφήτη Ηλία ότι «*τοὺς προφήτας ἔσφαξεν, καὶ ὑετὸν κατήνεγκεν*», δηλ. κατέβασε τη βροχή, την «ανάγκασε» να κατέβει). Όταν ο Μιχαήλ Ψελλός αναφέρει για κάποιον ότι «*κατήνεγκε βασιλέα τοῦ θρόνου*» (δηλ. κατέβασε τον βασιλιά από τον θρόνο), συνυπάρχει κατά κάποιον τρόπο η τοπική σημασία (κάτω) με τη σημασία τής κατίσχυσης / επιβολής. Στην προκειμένη περίπτωση η έννοια «κάτω» δηλώνει όχι μόνο τον τόπο, αλλά και μεταφορικώς αρνητική κατάσταση.
Αργότερα, σε δημώδη κείμενα συναντούμε ξεκάθαρα αυτή τη σημασία «φέρνω σε αρνητική κατάσταση, καταντώ»: «*Ο φθόνος με κατέφερεν άδικα ν' αποθάνω*» ή «*'ς ποια τέλος με κατέφερες την πολυπικραμένη*» (πβ. Εμμ. Κριαρά: *Λεξικό Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας*, τόμ. Η), από όπου στη συνέχεια απλώς ατόνησε το αρνητικό στοιχείο («κατορθώνω να φέρω κάποιον σε αρνητική κατάσταση) και έμεινε η έννοια «κατορθώνω, επιτυγχάνω» (π.χ. *κατάφερε να περάσει στο Πανεπιστήμιο*). Εντούτοις, η έννοια τής επιβολής στον άλλον έχει διατηρηθεί σε ορισμένες επί μέρους σημασίες τού ρ. *καταφέρνω*, όπως: (α) πείθω κά-

ποιον να κάνει κάτι (π.χ. *στο τέλος τον κατάφερε να έλθει μαζί μας*), (β) μπορώ να νικήσω, να αντιμετωπίσω κάποιον (π.χ. *τον καταφέρνει στο τάβλι*), (γ) μπορώ να καταναλώσω πολύ φαγητό (π.χ. *καταφέρνει ένα ολόκληρο αρνί στην καθισιά του*).

καταφεύγω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.1.4. *ὁ δὲ βασιλεὺς αὐτός, ὡς ᾔσθετο τὰ γιγνόμενα, ἀπορῶν ποῖ τράποιτο ἐπὶ λόφον τινὰ καταφεύγει*] < *κατα-* + *φεύγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-φεύγω, δια-φεύγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταφυγή < αρχ. *καταφυγ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἱκέτ.* 267-8: *ἔχει γὰρ καταφυγὴν θὴρ μὲν πέτραν, δοῦλος δὲ βωμοὺς θεῶν*]
καταφύγιο < αρχ. *καταφύγ-ιον* «κρησφύγετο, κρυψώνα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ σε απόσπ. τού Δημοκρίτου, 180.1-2: *ἡ παιδεία εὐτυχοῦσι μέν ἐστι κόσμος, ἀτυχοῦσι δὲ καταφύγιον*], υποκορ. τού ουσ. *καταφυγή*.

καταφθάνω → φθάνω

καταφορά → καταφέρνω

κατάφορτος
ελνστ. < *κατά-* + αρχ. *φόρτος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταφορτ-ώνω < μεσν. *καταφορτ-ῶ (-όω)*.

κατάφρακτος «θωρακισμένος – περίκλειστος»
αρχ. (το ρ. *καταφράσσω / -ττω* απαντά από την ελνστ. εποχή) < *κατά-* + *φρακ-* (θ. τού ρ. *φράσσω*, βλ.λ. *φράζω*) + παραγ. τέρμα *-τος* (σχηματισμός ρηματ. επιθέτου). Κατά τη μεσν. εποχή η λ. δήλωνε κυρίως τους «θωρακοφόρους ιππότες», οι οποίοι έφεραν βαριές μεταλλικές πανοπλίες.

καταφρονώ
< αρχ. *καταφρονῶ (-έω)* < *κατα-* + *φρονῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *περι-φρονώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταφρόνηση < αρχ. *καταφρόνη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.122.4: *ἐπὶ τὴν πλείστους δὴ βλάψασαν καταφρόνησιν κεχωρήκατε*]
καταφρονητικός < αρχ. *καταφρονη-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ῥητορ.* 1379b.31: *καταφρονητικὸν γὰρ ἡ εἰρωνεία*]
καταφρόνια < μεσν. *καταφρόνια* < αρχ. *καταφρονῶ* (υποχωρητ.), πβ. κ. *συμπόν-ια – συμπονώ, κατάντ-ια – καταντώ*.

καταφυγή → καταφεύγω

καταφύγιο → καταφεύγω

κατάφυτος
ελνστ. < *κατά-* + *φυ-* (θ. τού αρχ. *φύω / -ομαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* (σχηματισμός ρηματ. επιθέτου).

κατάφωρος «ολοφάνερος, εξόφθαλμος»
ελνστ. < αρχ. *καταφωρῶ (-άω)* «συλλαμβάνω (κλέφτη επ' αυτοφώρω) – (γενικότ.) ανακαλύπτω» (υποχωρητ.) < *κατα-* + *-φωρ(ῶ)* < ουσ. *φώρ, -ρός* «κλέφτης», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *αυτό-φωρος*.

κατάχαμα
μεσν. < αρχ. πρόθ. *κατά* + επίρρ. *χαμαί*, με επίδρ. των επιρρ. σε *-α*, πβ. μεσν. *καταπρόσωπα, κατάματα*.

καταχερίζω «δέρνω»
μεσν. < *καταχειρίζω* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < *κατα-* + *-χειρ(ίζω)* < αρχ. *χείρ, -ρός* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *δια-χειρίζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταχέριο-μα
καταχερ-ιά.

καταχθόνιος
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ι 457: *Ζεύς τε καταχθόνιος*], αρχική σημ. «υπόγειος» (συνήθ. ως τμήμα τής φρ. *καταχθόνιοι θεοί / δαίμονες*) < *κατα-* + *χθόνιος* < ουσ. *χθών, -ονός* «έδαφος, γη», πβ. κ. *υπο-χθόνιος*.

καταχνιά
μεσν. < *κατ(α)-* + *-αχν(ιά)* < αρχ. *ἄχνη* ή μεσν. *ἀχνός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταχν-ιάζω.

καταχρώμαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *καταχρῶμαι (-άο-)* < *κατα-* + *χρῶμαι (-άο-, -ήο-)*, για το οποίο βλ.λ. *χρήζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χρησιμοποιώ πλήρως» → ήδη αρχ. σημ. «χρησιμοποιώ υπερβολικά, υπέρμετρα ή μέχρι τέλους, εξαντλώ – εκμεταλλεύομαι» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 490c: *ἐν τῷ δὲ ἀναλίσκειν τε αὐτὰ καὶ καταχρῆσθαι εἰς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα οὐ πλεονεκτητέον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταχρασ-τής, λόγ. [1839], με βάση τον νεότερο αόρ. *κατεχράσθην* (αντί τού αρχ. *κατεχρήσθην* τού ρ. *καταχρῶμαι*) με παραγ. τέρμα *-τής*
κατάχρηση < αρχ. *κατάχρη-σις*, αρχικώς (στον Αριστοτέλη) «ρητορικό σχήμα που περιελάμβανε αναλογική ή μεταφορική σημασία μιας λέξεως» (π.χ. *ὀφθαλμὸς ἀμπέλου*) → ήδη ελνστ. σημ. «υπερβολική χρήση ή κατανάλωση» (πβ. Ψευδο -Γαλην. *Περὶ νεφρ. παθ.* 19.680: *ἡ δὲ τῶν ἄλλων φαρμάκων κατάχρησις καὶ ἐπαλληλία πολλοῖς πολλάκις οἶδα ἐπιτρίβεσθαι νόσους*) με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *abus*
καταχρηστικός < ελνστ. *καταχρησ-τικός* «(για λέξη ή φράση) που χρησιμοποιείται εσφαλμένα».

καταχωνιάζω
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *καταχών(ω)* (< *κατα-* + *χώνω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταχώνιασ-μα.

καταχωρίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 6.3.7: *αὐτὸς δὲ τὸ ἄλλο στράτευμα αὐτοῦ κατεχώριζεν*], αρχική σημ. «τακτοποιώ, τοποθετώ στην κατάλληλη θέση», < *κατα-* + *χωρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-χωρίζω, δι-α-χωρίζω*. Η σημ. «εγγράφω σε κατάλογο, αρχειοθετώ» είναι ελνστ. (Π.Δ., Α΄ Χρον. / Α΄ Παραλειπ. 27,24: *καὶ οὐ κατεχωρίσθη ὁ ἀριθμὸς ἐν βιβλίῳ λόγων τῶν ἡμερῶν τοῦ βασιλέως Δαυίδ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταχώρι-ση, λόγ. [1782]
καταχωρίσ-ιμος.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
καταχωρώ ή καταχωρίζω;
Η σημασία «εγγράφω σε κατάλογο, ταξινομώ» αποδίδεται ήδη την ελληνιστική περίοδο από το ρ. ***καταχωρίζω***. Η χρήση τύπου *καταχωρώ* με αυτή τη σημασία είναι εσφαλμένη, διότι το ελνστ. *καταχωρῶ (-έω)* σήμαινε «παραχωρώ, υποχωρώ (ως προς αξίωση ή απαίτηση κάποιου)». Η παρατήρηση αυτή επηρεάζει την ορθογράφηση τού παραγώγου ***καταχώριση*** (όχι **καταχώρηση*) και των ρηματικών τύπων ***κατεχωρίσθη (καταχωρίστηκε)*** (όχι **κατεχωρήθη*, **καταχωρήθηκε*) και ***καταχωρισμένος*** (όχι **καταχωρημένος*).

καταψηφίζω → ψηφίζω

καταψύχω
αρχ. [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *κατα-* + *ψύχω* (βλ.λ.). Συνήθης είναι η αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου *κατεψυγμένος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καταψύκ-της, απόδ. τού αγγλ. *freezer*
κατάψυξη < αρχ. *κατάψυξ-ις* «το να ψύχεται κάτι, να γίνεται κρύο – ψύχρα» (ο τεχνολ. όρος που αναφέρεται στη συσκευή οφείλεται σε επίδρ. από γαλλ. *réfrigération, congélateur* ή αγγλ. *freezer*).

κατεβάζω
μεσν. (με αναλογική επέκταση τού *κατε-* από τους παρελθοντικούς τύπους *κατέβαζε, κατέβασε...*, όπου υπήρχε η εσωτερική αύξηση *-έ-*, πβ. κ. *καταβαίνω – κατε-βαίνω, συνέφερα* || *συν-ε-φέρνω*) < *καταβάζω* < αρχ. *καταβιβάζω* < *κατα-* + *βιβάζω* (πβ. κ. *βιβάζω – βάζω*, επίσης *ανε-βάζω*). Βλ.λ. *βάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατέβασμα < μεσν. *κατέβασ-μα*.

κατεβαίνω
μεσν. (με αναλογική επέκταση τού *κατε-* από τους παρελθοντικούς τύπους *κατέβαινε, κατέβη(κε)...*, όπου υπήρχε η εσωτερική αύξηση *-έ-*, πβ. κ. *ανα-βαίνω – ανεβαίνω, συνέφερα* || *συν-ε-φέρνω*) < αρχ. *καταβαίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* σ 206: *ὣς φαμένη κατέβαιν' ὑπερώια σιγαλόεντα*] < *κατα-* + *βαίνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατεβασ-ιά (με συνίζηση) < μεσν. *κατεβασ-ία* < ελνστ. *καταβασία* (< αρχ. *κατάβασις*) με επίδρ. τού ρ. *κατεβαίνω*
κατεβατό < ελνστ. *καταβατόν* «σελίδα από πάπυρο ή ρόλο, η οποία ξετυλιγόταν από πάνω προς τα κάτω», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *καταβατός* «αυτός που κατεβαίνει» (< αρχ. *καταβαίνω*), με επίδρ. τού ρ. *κατεβαίνω*.

κατεδαφίζω
μεσν. < *κατ(α)-* + αρχ. *ἔδαφ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατεδάφιση < μεσν. *κατεδάφι-σις*
κατεδαφισ-τέος, λόγ. [1889], ρηματ. επίθ.
κατεδαφισ-τικός, λόγ. [1886].

κατειλημμένος
αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *καταλαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ειλημμένος, προ-ειλημμένος*.

κατενάτσιο «αμυντικό σύστημα στο ποδόσφαιρο» < ιταλ. *catenaccio*, αρχική σημ. «μεταλλικό μάνταλο σε παραθυρόφυλλα», < *catena* «αλυσίδα». Ο όρος εφαρμόστηκε αρχικά στο σκληρό αμυντικό σύστημα τής Ιταλίας και των ιταλικών ομάδων τη δεκαετία τού 1960.

κατ' εξοχήν
< ελνστ. φρ. *κατ' ἐξοχήν*, αρχική σημ. «ως προς την εξωτερική εμφάνιση, την όψη» (εμπρόθ. προσδιορισμός τής αναφοράς), όπου η λ. *ἐξοχή* σημαίνει «εξωτερική εμφάνιση» (βλ.λ. *εξοχή, έξοχος*). Ήδη ελνστ. είναι η εμφατική χρήση τής φρ. με τη σημ. «προεχόντως, κυρίως» (πβ. Ζηνοδ. *Περὶ συνηθ.* 255: *δόρυ, ἐπὶ παντὸς ξύλου, καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ*).

κατεπείγω
αρχ. < *κατ(α)-* + *ἐπείγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατεπείγων, αρχ. μτχ. ενεστώτα τού ρ. *κατεπείγω*
κατεπειγόντ-ως, λόγ. επίρρ. [1861], < *κατεπειγοντ- (κατεπείγων)* + επιρρ. επίθημα *-ως*.

κατεργάζομαι
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Άγαμ.* 526: *Διὸς μακέλλῃ, τῇ κατείργασται πέδον*] < *κατ(α)-* + *ἐργάζομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-εργάζομαι, συν-εργάζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατεργασία < αρχ. *κατεργασ-ία*, αρχική σημ. «επεξεργασία, παραγωγή»
κατεργάσ-ιμος < *κατεργασ- (κατεργάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *συνεργάσ-ιμος*.

κατεργάρης
ΕΤΥΜ. μεσν. < ελνστ. *κάτεργ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άρης*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κωπηλάτης σε κάτεργο» → ήδη μεσν. σημ. «πονηρός, πανούργος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατεργαρ-ιά
κατεργάρ-ικος.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κατεργάρης, αθεόφοβος, μπαγάσας, άτιμος...
Ορισμένες φορές παρατηρείται ότι λέξεις που αρχικώς απέδιδαν κακό χαρακτηρισμό («κακόσημες») είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν με συμπάθεια, επιδοκιμασία ή ακόμη και θαυμασμό από τους ομιλητές (στον κοινό προφορικό λόγο), μολονότι σε άλλο πλαίσιο διατηρούν την αρχική σημασία τους. Συνήθως πρόκειται για επίθετα, τα οποία σε αυτή τη χρήση δεν συνοδεύουν ουσιαστικό, αλλά αποτελούν αυτοτελή ονοματική φράση (με ή ακόμη και χωρίς άρθρο). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι λέξεις ***κατεργάρης***, ***αθεόφοβος***, ***μπαγάσας***, ***άτιμος***, ***αφιλότιμος***, ***κερατάς*** κ.ά. (π.χ. φρ. *Τι σου είναι ο μπαγάσας! Βρε τον κερατά, πώς τα κατάφερε πάλι! Μπόρεσε ο αθεόφοβος να ξαναστήσει την επιχείρηση και τώρα έγινε μεγάλος και τρανός!*).

κάτεργο
< ελνστ. *κάτεργον*, αρχική σημ. «υποχρεωτική εργασία» (σχετικά με την κατασκευή και λειτουργία τής σκηνής τού μαρτυρίου στον Ισραήλ), < *κατ(α)-* + αρχ. *ἔργον* (βλ.λ.). Η σημ. «γαλέρα με καταδίκους ως κωπηλάτες» είναι μεσν.

κατέρχομαι → έρχομαι

κατεστημένο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. *κατεστημένος*, μτχ. παρακ. τού ρ. *καθίσταμαι* (βλ.λ. *καθιστώ*). Ως πολιτ. όρος η λ. χρησιμοποιείται από το 1945, αποδίδοντας το αγγλ. *establishment*. ☛ σχόλιο λ. *καθεστώς*.

κατ' ευθείαν
< αρχ. *κατ' εὐθεῖαν* (ενν. *γραμμήν*), φράση γνωστή ήδη στον Αριστοτέλη. Βλ. κ. *απευθείας*.

κατευθύνω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 847a.7: *μέχριπερ ἂν κατευθύνωσιν εἰς τὸν αὑτοῦ δρόμον*], αρχική σημ. «ευθυγραμμίζω – διορθώνω, οδηγώ σε σωστή πορεία», < *κατ(α)-* + *εὐθ(ύνω)* < επίθ. *εὐθ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*, πβ. κ. *δι-ευθύνω*, *απ-ευθύνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατεύθυν-ση, λόγ. [1874]
κατευθυν-τήριος < *κατευθύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριος* (πβ. ελνστ. *κατευθυντηρ-ία* «η γραμμή τού μαραγκού» < *κατευθυν-τήρ* «αυτός που ισιώνει, διορθώνει»), απόδ. τού γαλλ. *directif*
κατευθυντικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *directionality*.

κατευνάζω «καταπραΰνω, ηρεμώ»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *κατ(α)-* + *εὐν(άζω)* < *εὐν(ή)* «κρεβάτι, κλίνη» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βάζω (κάποιον) να κοιμηθεί, αποκοιμίζω» (πβ. Σοφ. *Τραχ.* 94-6: *ὃν αἰόλα νὺξ ἐναριζομένα τίκτει κατευνάζει τε φλογιζόμενον Ἅλιον*) → ήδη ελνστ. σημ. «ηρεμώ, καθησυχάζω, καταπραΰνω» (πβ. Κλαυδ. Αιλ. *Ποικ. Ἱστ.* 14.23: *ὁ τῇ κιθάρᾳ προσᾴδων καὶ τὰ κλέα τῶν προτέρων διὰ τοῦ μέλους ἐς μνήμην ἑαυτῷ ἄγων, τὴν μῆνιν κατευνάζειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατευνασμός < ελνστ. *κατευνασ-μός* «νανούρισμα»
κατευναστικός < ελνστ. *κατευνασ-τικός* «νανουριστικός».

κατευοδώνω
μεσν. < ελνστ. *κατευοδῶ (-όω)* < *κατ(α)-* + αρχ. *εὐοδῶ (-όω)* «βοηθώ κάποιον να περάσει, να διαβεί, διευκολύνω την πορεία του» (βλ.λ. *ευοδώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατευόδωση < ελνστ. *κατευόδω-σις* «επιτυχία» < ρ. *κατευοδῶ (-όω)*
κατευόδωμα < μεσν. *κατευόδω-μα(ν)* «κατόρθωμα, επιτυχία»
κατευόδιο < μεσν. *κατευόδ-ιο(ν)* «καλό ταξίδι – επιτυχία» (πβ. κ. *εμπόδ-ιο*) < ελνστ. *κατευοδῶ (-όω)*.

κατέχω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ο 199-200: *ἀλλὰ λίπ' αὐτοῦ, μή μ' ὁ γέρων ἀέκοντα κατάσχῃ ᾧ ἐνὶ οἴκῳ*] < *κατ(α)-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντ-έχω*, *παρ-έχω*, *προσ-έχω*. Βλ. κ. *κατοχή*.

κατεψυγμένος → καταψύχω

κατήγορος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 438-9: *τῶν τοι ματαίων ἀνδράσιν φρονημάτων ἡ γλῶσσ' ἀληθὴς γίγνεται κατήγορος*] < *κατ(α)-* + *-ήγορ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. ρ. *ἀγορεύω* «εκφωνώ δημόσια διάλεξη», επίσης σύνθ. *παρ-ήγορος*, *συν-ήγορος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατηγόρημα < αρχ. *κατηγόρη-μα*, αρχική σημ. «κατηγορία, ψόγος», < ρ. *κατηγορ-ῶ (-έω)*. Ήδη αρχ. είναι οι σημ. «κατηγορούμενο» (ως όρος τής Λογικής), καθώς και «αναγκαία ιδιότητα ή χαρακτηριστικό»
κατηγορηματ-ικός < *κατηγόρημα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *catégorique* (< λατ. *categoricus* < αρχ. *κατηγορικός*)
κατηγορηματικ-ότητα, λόγ. [1895], < *κατηγορηματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
κατηγορη-τήριο, λόγ. [1871], < *κατηγορη- (κατηγορώ)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*
κατηγορητικός < αρχ. *κατηγορη-τικός* (συνώνυμο τού *κατηγορικός*, βλ. κατωτέρω) < *κατηγορ-ῶ (-έω)*
κατηγορία < αρχ. *κατηγορ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.,

πβ. Ξενοφ. Ἑλλ. 2.1.31: *ἐνταῦθα δὴ κατηγορίαι ἐγίγνοντο πολλαὶ τῶν Ἀθηναίων, ἅ τε ἤδη παρενενομήκεσαν καὶ ἃ ἐψηφισμένοι ἦσαν ποιεῖν*], αρχική σημ. «μομφή, ψόγος» → Η σημ. «σύνολο ομοιογενών στοιχείων» είναι ήδη όρος τής Λογικής στον Αριστοτέλη. Με αυτή τη σημ. η λ. πέρασε σε αρκετές ευρωπαϊκές γλώσσες, πβ. αγγλ. *category*, γαλλ. *catégorie*, γερμ. *Kategorie* κ.ά.

κατηγορικός < αρχ. *κατηγορ-ικός* «αυτός που κατηγορεί, σχετικός με κατηγορία – βεβαιωτικός, καταφατικός» < *κατήγορ-ος*

κατηγορούμενο < αρχ. *κατηγορούμενον* «αντικείμενο κατηγορίας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Περὶ Εὐάνδρ. δοκιμ.* 3.3-5: *καὶ νυνὶ αὐτὸν ἀκούω μὲν ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ κατηγορουμένων διὰ βραχέων ἀπολογήσεσθαι*], ουδ. μτχ. ενεστ. τού ρ. *κατηγορ-οῦμαι (-έο-)* → ήδη αρχ. σημ. (στον Αριστοτέλη) «ιδιότητα που αποδίδεται στο υποκείμενο τής προτάσεως ή στον δράστη τής ενέργειας (και ο αντίστοιχος συντακτικός ρόλος)»

κατηγορώ < αρχ. *κατηγορ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 271: *εὖ γὰρ φρονοῦντος ὄμμα σοῦ κατηγορεῖ*] < *κατήγορ-ος*.

κατής
«Τούρκος δικαστής που δίκαζε βάσει τού ισλαμικού δικαίου»

< μεσν. *κατής / καδής* < τουρκ. *kadı* < αραβ. *qadī*.

κατηφής
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* ω 432: *ἦ καὶ ἔπειτα κατηφέες ἐσσόμεθ' αἰεί*], πιθ. < **κατα-τηφής / *κατα-θάφής* (με απλολογία), που θα είχε αρχικώς τη σημ. «εμβρόντητος, αποσβολωμένος (από δυσάρεστη έκπληξη ή συμβάν)», < *κατα-* (με επιτατική χρήση) + θ. **θάφ- / *τηφ-* (με ανομοίωση), το οποίο απαντά επίσης στο αρχ. ουσ. *θα(μ)βος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατήφεια < αρχ. *κατήφ-εια* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ρ 556-7: *σοὶ μὲν δὴ Μενέλαε κατηφείη καὶ ὄνειδος ἔσσεται*].

κατήφορος
μεσν. < ελνστ. *κατώφορος* (με επέκταση τού *-ή-* από τη μεσν. ανώμαλη αύξηση *κατήφερα* τού ρ. *καταφέρω*) < *κάτω* + *-φορος* < *φέρω*. Βλ. κ. *ανήφορος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατηφόρ-α

κατηφόρ-ι

κατηφορίζω < μεσν. *κατηφορ-ίζω*

κατηφόρισ-μα < *κατηφορισ- (κατηφορίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κατηφορικός < μεσν. *κατηφορ-ικός*

κατηφοριά < μεσν. *κατηφορ-ιά*.

κατηχώ
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *κατηχῶ (-έω)* < *κατ(α)-* + αρχ. *ἠχῶ* < *ἦχος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντ-ηχώ, απ-ηχώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ηχώ έντονα» (πβ. Φιλοστρ. *Εἰκόν.* 2.12: *κύμβαλά τε κατήχει τῆς οἰκίας*) → ήδη ελνστ. σημ. «διδάσκω, πληροφορώ, καταρτίζω (ειδικότ. επί θρησκευτικών θεμάτων)» (Κ.Δ. Πράξ. 18,25: *οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατήχηση < αρχ. *κατήχη-σις*, αρχική σημ. «προφορική διδασκαλία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] → ήδη ελνστ. σημ. «θρησκευτική διδασκαλία» (κατά το ρ. *κατηχῶ*)

κατηχητής < ελνστ. *κατηχη-τής*

κατηχητικός < ελνστ. *κατηχη-τικός*. Από τη φρ. *κατηχητικό σχολείο* προήλθε το ουσιαστικοπ. ουδ. *κατηχητικό* (για τις εβδομαδιαίες κατηχητικές συγκεντρώσεις παιδιών και νέων).

κάτι
μεσν. < αρχ. μόριο *κἄν* + αντων. *τί*. Για τη σίγηση τού φθόγγου /n/ (**κάν-τι*) ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάποιος*. Για τον σχηματισμό τέτοιων αορίστων αντωνυμιών ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καν*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατιτί < μεσν. *κατι-τί*.

κατιδεασμός
< *κατ(α)-* + θ. *ιδεασ-* (λόγ. ρ. *ιδεάζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*, απόδ. τού αγγλ. *brainstorming*. Τον ελλην. όρο έπλασε ο καθηγητής Θεοδόσιος Τάσιος τη δεκαετία τού 1990.

κατιμάς
«κατώτερης ποιότητας κρέας»

< τουρκ. *katma* «πρόσθετο κομμάτι» (με ανάπτυξη ενδοσυμφωνικού *-ı-*) < ρ. *katmak* «προσθέτω».

κατιμέρι
«είδος γλυκίσματος»

< τουρκ. *katmer* «πτυχή, δίπλα» < *kat* «δίπλωση, στρώση».

κατίνα
«γυναίκα μικροπρεπής και κουτσομπόλα»

μεταφορά τού γαλλ. *Catin* (στην πεπαλαιωμένη σημ. «πρόστυχη, κακόφημη γυναίκα – πόρνη»), θωπευτ. τύπος τού ον. *Catherine* «Κατερίνα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατιν-ιά

κατιν-ισμός

κατιν-ίστικος.

κατιόν → ιόν

κάτισχνος → ισχνός

κατισχύω → ισχύς

κατιτί → κάτι

κατιφές
«καλλωπιστικό φυτό – μεταξωτό βελούδο»

< τουρκ. *kadife* < αραβ. *qaṭīfa*ʿ.

κατιών
«καθοδικός»

ΕΤΥΜ. αρχ., μτχ. ενεστ. τού ρ. *κάτειμι* «κατεβαίνω» < *κατ(α)-* + *εἶμι* «θα πάω, θα έλθω», για το οποίο βλ.λ. *ιόν*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατερχόμενος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.25: *ἀνέμου δὲ κατιόντος μεγάλου χειμαζόμενοι ἐν ἀλιμένῳ χωρίῳ*) ➝ ελνστ. σημ. «άμεσος απόγονος, συγγενής» (πβ. Αριστοφ. Γραμμ.: *οἱ ἀνιόντες καὶ οἱ κατιόντες καὶ οἱ ἐκ πλαγίου λεγόμενοι συγγενεῖς πάντες ὅμαιμοι προαγορευθήσονται*).

κάτοικος

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *κατ(α)-* + *οἶκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *έν-οικος, μέτ-οικος, πάρ-οικος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατοικία < ελνστ. *κατοικ-ία*

κατοικώ < αρχ. *κατοικ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.34.2: *οἱ καταφυγόντες καὶ κατοικήσαντες αὐτόθι*]

κατοίκηση < αρχ. *κατοίκη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατοικ-ῶ (-έω)*

κατοικήσ-ιμος, λόγ. [1856], < *κατοικησ- (κατοικώ)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

κατοικητήριο < ελνστ. *κατοικη-τήριον* «τόπος διαμονής»

κατοικίζω < αρχ. *κατοικ-ίζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

κατοικίδιο < ελνστ. *κατοικ-ίδιος* (για οικιακά ζώα· συχνά προσδιορίζει ουσ. όπως *σκύλαξ, μῦς, ὄρνις* κ.ά.).

κατολίσθηση → ολισθαίνω

κατονομάζω → όνομα

κατόπιν

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κατ(α)-* + θ. *όπι-*, που απαντά στα επιρρ. *όπί* «επί, πάνω» και *ὄπι(σ)θεν* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατοπ-ινός < *κατόπ(ιν)* + παραγ. τέρμα *-ινός.*

κατοπτεύω «εξετάζω από ψηλά»

αρχ. < *κατ(α)-* + ρ. *όπτεύω* «βλέπω» < ρηματ. επίθ. *όπ-τός* < θ. *όπ-*, το οποίο απαντά σε αρχ. λ. όπως *όπ-ή, όπτικός,* παρακ. *ὄπ-ωπ-α* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατόπτευση < ελνστ. *κατόπτευ-σις* «παρατήρηση».

κάτοπτρο

< αρχ. *κάτοπτρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στους τραγικούς ποιητές] < *κατ(α)-* θ. *όπ-* (που απαντά σε αρχ. λ. όπως *όπ-ή, όπτικός,* παρακ. *ὄπ-ωπ-α*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρον.* Βλ. κ. *καθρέφτης.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατοπτρικός < ελνστ. *κατοπτρ-ικός*

κατοπτρίζω < ελνστ. *κατοπτρ-ίζω*

κατοπτρισ-μός, λόγ. [1864], < *κατοπτρισ- (κατοπτρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός.*

ΣΥΝΘ. αντι-κατοπτρίζω, λόγ. [1865], απόδ. τού γαλλ. *refléter.*

κατορθώνω

μεσν. < αρχ. *κατορθῶ (-όω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 512: *ἐπειδὴ δρᾶν κατώρθωσαι φρενί, ἔρδοις ἂν ἤδη δαίμονος πειρώμενος*], αρχική σημ. «στήνω όρθιο – διατηρώ όρθιο, διορθώνω», < *κατ(α)-* + *όρθ(ῶ)* < *όρθός* (βλ.λ.), πβ. κ. *διορθώνω, αν-ορθώνω.* Ήδη αρχ. είναι η σημ. «επιτυγχάνω, καταφέρνω» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Μειδ.* 106: *εἰ γὰρ ἓν ὧν ἐπεβούλευσε κατώρθωσεν, ἁπάντων ἂν ἀπεστερήμην ἐγώ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατόρθωμα < αρχ. *κατόρθω-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιστ.* 20.2-4: *ἰητρικῆς τέχνης, ὦ Δημόκριτε, κατορθώματα μὲν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐ παντάπασιν ἐπαινέουσι, θεοῖσι δὲ πολλάκις προσαρτῶσιν*]· < ρ. *κατορθῶ (-όω)*

κατορθωτός < μεσν. *κατορθω-τός.*

κατοστάρι

< μεσν. *έκατοστάριν* «βάρος εκατό δραμιών (τής οκάς)» < αρχ. *(έ)κατοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άρι(ν).* Αργότερα εμφανίζονται οι σημ. «νόμισμα αξίας εκατό (δραχμών ή ευρώ)» και «αγώνισμα ταχύτητας εκατό μέτρων» (στον στίβο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατοστ-άρης < *(ε)κατοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άρης*

κατοστ-αριά < *(ε)κατοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-αριά*

κατοστάρ-ικο < *(ε)κατοστάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ικο.*

κατοστίζω → εκατοστός

κατουρώ

< αρχ. *κατουρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *κατ(α)-* + *ούρῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατούρημα < μεσν. *κατούρη-μα*

κατουρλής / κατρουλής (ίσως ήδη μεσν., αν ληφθεί υπ' όψιν το μεσν. θηλ. *κατουρλοῦ*) < *κατουρ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-λής* (< τουρκ. *-li*)

κατουρλ-ιό / κατρουλ-ιό < *κατουρ(λής)* + παραγ. τέρμα *-ιό*, πβ. κ. *τσιρ-λιό*

κάτουρο < μεσν. *κάτουρ-ο(ν)* < *κατουρ-ῶ* (υποχωρητ.).

κατοχή

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που εμφανίζεται στο ρ. *κατέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απέχω – αποχή, εξέχω – εξοχή, συνέχω – συνοχή.* Όμοια παραγωγή έχει επίσης το αρχ. *κάτοχος*, πβ. κ. *έν-οχος, πάρ-οχος.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατακράτηση» ➝ ήδη αρχ. σημ. «απόκτηση εξουσίας, κατάληψη» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.35.17-19: *ταῦτα δὲ ὁ Ἱστιαῖος ἐποίεε συμφορὴν ποιεύμενος μεγάλην τὴν ἑωυτοῦ κατοχὴν τὴν ἐν Σούσοισι*) ➝ οι σύγχρονες χρήσεις με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *occupation.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατοχ-ικός < *κατοχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

κάτοχος < αρχ. *κάτοχ-ος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο] (βλ. ανωτέρω) < ρ. *κατέχω*.

κατοχυρώνω
μεσν. < ελνστ. *κατοχυρῶ (-όω)* (4ος αι.) < *κατ(α)-* (με επιτατική σημ.) + αρχ. *όχυρ(ῶ)* < επίθ. *όχυρός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατοχύρωση < μεσν. *κατοχύρω-σις*.

κάτοψη
< ελνστ. *κάτοψις* «όψη, θέα» < *κατ(α)-* + αρχ. *ὄψις* (βλ.λ.), πβ. κ. *σύν-οψη, άπ-οψη*.

κατρακυλώ
< **κατλα-κυλώ* (με ανομοίωση *ρ – λ < λ – λ*) < **κατα-κυλώ* (με ανάπτυξη υγρού από επίδρ. τού /l/, πβ. διαλεκτ. Πόντ. *κατακύλι – κατρακύλι*) < αρχ. *κατακυλίω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *κατα-* + *κυλίω* (βλ.λ. *κυλώ*). Λιγότερο πιθ. η εκδοχή ότι το α΄ συνθ. προέρχεται από τη λ. *κούτρα*: **κουτρο-κυλώ* > *κατρα-κυλώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατρακύλισ-μα
κατρακύλη-μα.

κατράμι
μεσν. < ιταλ. *catrame* < αραβ. *qaṭrān* «ρευστή πίσσα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατραμ-ώνω
κατράμω-μα < *κατραμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κατραπακιά
αγν. ετύμου.

κατρουλιό → κατουρώ

κατς «είδος ελεύθερης πάλης»
< αγγλ. φρ. *catch-as-catch-can* «πιάσε όπως μπορείς», επειδή σε αυτό το είδος ελεύθερης πάλης επιτρέπεται σχεδόν κάθε λαβή ή χτύπημα.

κατσαβίδι
< βεν. *cacciavide* < ρ. *cacciar* (< δημώδ. λατ. **captiāre*, μεταπλ. τύπος τού λατ. *capio* «παίρνω, πιάνω») + *-vid(e)* < *vida* «βίδα» (βλ.λ. *βίδα*).

κατσάβραχα
< φρ. πληθ. *κακιά βράχια* (με τσιτακισμό), με τη σημ. «απόκρημνη και απότομη περιοχή» (πβ. φρ. *Κακιά Σκάλα* ως τοπωνύμιο). Ο ανώμαλος πληθ. ουδ. *κακιά* οφείλεται σε επίδρ. τού θηλ. *κακιά*.

κατσάδα
< βεν. *cazzada* «πείραγμα, χλευασμός», αρχική σημ. «εκδίωξη, κυνήγι», < δημώδ. λατ. **captiāta*, μτχ. τύπος τού ρ. **captiāre* (βλ.λ. *κατσαβίδι*), πβ. λατ. *captio, -ōnis* «πανουργία – απάτη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατσαδ-ιάζω
κατσάδιασ-μα < *κατσαδιασ-* (*κατσαδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

κατσαρίδα
< αρχ. *κανθαρίς, -ίδος* (με τσιτακισμό, πιθ. /nth/ > /tθ/ > /ts/) < *κάνθαρος* «σκαθάρι» (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε από την αρχ. εποχή διάφορα είδη εντόμων, αλλά και ψαριών.
ΣΥΝΘ. κατσαριδο-κτόνο (το β΄ συνθ. < *κτείνω* «φονεύω»).

κατσαρόλα
< βεν. *cazzarola* (πβ. ιταλ. *casseruola*) < γαλλ. *casserole* < *casse* «δοχείο» < παλ. προβηγκ. *cassa* «κουτάλα – δοχείο» < μεσν. λατ. *cattia* «κοιλότητα, χοάνη», που ίσως ανάγεται στο αρχ. *κύαθος* «ποτήρι», οπότε θα πρόκειται για αντιδάνειο.

κατσαρός
μεσν., ίσως < αρχ. *άκανθηρός* «αγκαθωτός» (ήδη στον Αριστοτέλη ως προσδιορισμός ψαριού) < *ἄκανθ(α)* (με τσιτακισμό, βλ. κ. *κατσαρίδα*). Κατ' άλλη άποψη, η μεσν. λ. προέρχεται από το περσ. *kāj* «είδος κέδρου με πτυχωτά φύλλα» (με παραγ. τέρμα *-αρός*), αν ληφθεί υπ' όψιν το μεσν. ουσ. *κατζαραία* «άγριος κέδρος», πβ. κ. καππαδ. *κάτζαρα* «κέδροι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατσαρ-ώνω
κατσάρω-μα < *κατσαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κατσιάζω
μεσν., ίσως < *κατσ(ί)* «γατί» (βλ.λ. *γάτα*) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*. Ωστόσο, έχει διατυπωθεί επίσης η υπόθεση ότι προέρχεται από τη λ. *κάτσα* «βρόμα, λέρα» (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*), αφού δηλώνει κυρίως ζώα ή φυτά που μοιάζουν λερωμένα, που φαίνονται να έχουν χάσει την ωραία όψη και λάμψη τους (πβ. μεσν. *κάσα* «ρύπος», στον λεξικογράφο Du Cange).

κατσίβελος «τσιγγάνος – απεριποίητος, βρόμικος»
μεσν. < αρωμουν. *cacivel* < υστλατ. **captivellus*, υποκορ. τού λατ. *captivus* «αιχμάλωτος – (κατ' επέκτ.) άθλιος, ταλαίπωρος, δυστυχής».

κατσίκα
μεσν. < *κατσικόν* (κυρ. πληθ. *τὰ κατσικά* «τα γίδια») < **(αἰ)γικατσικόν* (με παραγ. τέρμα *-ικόν*) < **(αἰ)γικάτσιν / *(αἰ)γικάκιν*, υποκορ. τού ελνστ. *αἰγικόν* < αρχ. *αἴξ, αἰγός* (βλ.λ. *αίγα*). Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με τα συνώνυμα αλβ. *kats*, τουρκ. *keçi*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κατσίκι < μεσν. *κατσίκ-ι* < *κατσικόν*
κατσικ-ήσιος < *κατσίκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. κατσικο-: *κατσικό-δρομος, κατσικο-κλέφτης, κατσικο-πόδαρος, κατσικο-χώρι* κ.ά.

κατσούφης
< ρ. *κατσουφιάζω* (υποχωρητ.), μεταπλ. τύπος τού

ελνστ. *κατηφιῶ (-άω)* (με τσιτακισμό και τροπή /i > u/ λόγω τού /f/) < αρχ. *κατηφής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατσουφ-ιά

κατσούφ-ικος

κατσούφιασ-μα < *κατσουφιασ- (καστουφιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κάτω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ψ 90-91: *ὁ δ' ἄρα πρὸς κίονα μακρὴν ἧστο κάτω ὁρόων*] < πρόθ. *κατά* (βλ.λ.), στην αρχική σημ. τής καθοδικής κίνησης, με κατάλ. *-ω* κατ' αναλογίαν προς το επίρρ. *οὕτω(ς)*, πβ. κ. *ἄνω* < *ἀνά*.

ΣΥΝΘ. κατω-: *κάτω-θεν* (βλ.λ.), *κατω-μέρι, κατω-σάγονο* (μεσν.), *κατω-σέντονο, κατω-φερής* (βλ.λ.), *κατώ-φλι* (βλ.λ.) κ.ά.

κατώγι

< μεσν. *κατώ(γ)ι(ν)* < *κατώγειον / κατώγαιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *κατώγειος* < *κάτω* + *-γειος* < αρχ. *γῆ* (πβ. κ. *ἐπί-γειος, ὑπό-γειος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γη, ανώγι*.

κάτωθεν

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *κάτω* + *-θεν* (βλ.λ.), λεξικό επίθημα δηλωτικό προελεύσεως, πβ. κ. *ανέκα-θεν, όπισ-θεν, ένδο-θεν*.

κάτωθι

μεσν. (11ος αι.) «προς τα κάτω, σε κατώτερο σημείο» < αρχ. *κάτω* + επίθημα *-θι*, υπόλειμμα τοπικής πτώσεως, πβ. αρχ. *ἄλλο-θι, ἄνω-θι*.

κατώτατος

αρχ., υπερθ. βαθμός σχηματισμένος από το επίρρ. *κάτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανώ-τατος, απώ-τατος*.

κατώτερος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἀγμ.* 31bis.8: *πρὸς μὲν τὸ κατώτερον τοῦ ὀστέου τὸ κατώτερον ἐρείδοντα*], συγκριτ. βαθμός σχηματισμένος από το επίρρ. *κάτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανώ-τερος, απώ-τερος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατωτερ-ότητα, απόδ. τού γαλλ. *infériorité*

κατωτέρω < αρχ. επίρρ. *κατωτέρω*, συγκρ. βαθμός τού επιρρ. *κάτω*.

κατωφερής «κατηφορικός»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 10.9.4-5: *καὶ ἐὰν μὲν ᾖ τὸ χωρίον κατωφερὲς*] < *κάτω* + *-φερ(ής)* < ρ. *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανω-φερής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κατωφέρεια < ελνστ. *κατωφέρ-εια* «τάση προς τα κάτω».

κατώφλι

< μεσν. *κατώφλι(ον)* < *κάτω* + αρχ. *φλιά*, κυρ. στον πληθ. *φλιαί* «παραστάδες θύρας» (ήδη μυκ. *pi-ri-ja-o*: *φιλιάων*, γενική πληθ.), αγν. ετύμου. Ομοίως το μεσν. *ἀνώφλι(ον)*.

καυγάς → καβγάς

καυκαλήθρα «ποώδες αρωματικό φυτό»

< ελνστ. *καυκαλ(ίς), -ίδος* (με παραγ. τέρμα *-ήθρα*). Το φυτό απεκαλείτο επίσης *δαῦκος ἄγριος* (ελνστ.), αλλά δεν αποδεικνύεται ετυμολ. σχέση μεταξύ των λ. *καυκαλίς* και *δαῦκος*. Ορισμένοι υποθέτουν ότι πρόκειται για δάνειο τού μεσογειακού υποστρώματος.

καύκαλο

< μεσν. *καύκαλον* < ελνστ. *καυκ(ίον)* «κούπα» (με παραγ. τέρμα *-αλον*), βλ.λ.

καυκί «γαβάθα – κέλυφος των οστρακοειδών»

< μεσν. *καυκί(ν)* < ελνστ. *καυκίον* «κούπα», υποκορ. τής λ. *καῦκος*, αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η εικαζόμενη σχέση με το ελνστ. *βαυκάλιον* «ρηχό βάζο».

καυλός «κορμός, βλαστός»

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «βλαστός, στέλεχος φυτού», < I.E. **kau-l-* || λατ. *caulis* (> γαλλ. *chou* «λάχανο», ισπ. *col*, ιταλ. *cavolo*), λιθ. *káulas* «οστό, κόκκαλο – κνήμη», μέσο ιρλ. *cuaille* «πάσσαλος, παλούκι». Η σημ. «ανδρικό μόριο» είναι ήδη αρχ. (στον Ιπποκράτη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καυλί < αρχ. *καυλ-ίον*, υποκορ. τού *καυλός*

καύλα < *καυλώνω* (υποχωρητ.)

καυλώνω < μεσν. *καυλ-ώνω* < αρχ. *καυλός*

καύλω-μα < *καυλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

καύμα «καύσωνας»

< αρχ. *καῦμα, -ατος* [ήδη ομηρικό] < **καϝ-μα*, από το θ. τού ρ. *καίω* (βλ.λ.).

καϋμός → καημός

καυσαέριο

< *καύσ(η)* + *αέριο*.

καύση

< αρχ. *καῦσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 354a.5-6: *τὰς ὑπὸ τῶν ἰατρῶν θεραπείας τὰς διὰ καύσεών τε καὶ τομῶν καὶ φαρμακειῶν καὶ λιμοκτονιῶν γιγνομένας*] < **καϝ-σις*, από το θ. τού ρ. *καίω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

καύσιμος < αρχ. *καύσ-ιμος* «κατάλληλος για καύση» [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *καυσ- (καίω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο* ➞ Το ουδ. *καύσιμο* αποδίδει το γαλλ. *carburant*

καυστήρας < αρχ. *καυσ-τήρ, -τῆρος* «εργαλείο καυτηριασμού» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *καυσ-*, που εμφανίζεται στον αόρ. *ἔ-καυσ-α* τού ρ. *καίω* (βλ.λ.), + παραγ. τέρμα *-τήρ*

καυστικός < αρχ. *καυσ-τικός* «ικανός να κάψει, να καυτηριάσει» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] <

θ. *καυσ-*, που εμφανίζεται στον αόρ. *έ-καυσ-α* τού ρ. *καίω* (βλ.λ.), + παραγ. τέρμα *-τικός*
καυστικ-ότητα, λόγ. [1807], < *καυστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. καυσό-ξυλα, λόγ. [1843].

καύσωνας
μεσν. < ελνστ. *καύσων, -ωνος* < θ. *καυσ-*, που εμφανίζεται στον αόρ. *ἔ-καυσ-α* τού αρχ. *καίω* (βλ.λ.).

καυτερός → καυτός

καυτηριάζω
ελνστ. < αρχ. *καυτήρ, -ῆρος* (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*) < **καϜ-τήρ*, από το θ. τού ρ. *καίω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καυτηριασμός < μεσν. *καυτηριασ-μός* < ελνστ. *καυτηρ-ιάζω* (πβ.επίσης μεσν. *καυστηριασ-μός* < ελνστ. *καυστηρ-ιάζω* < αρχ. *καυστήρ, -τῆρος*)
καυτηρία-ση < ελνστ. *καυτηρ-ιάζω* (πβ. μεσν. *καυστηρία-σις*).

καυτός
< αρχ. *καυ(σ)τός*, από θ. τού ρ. *καίω* (βλ.λ.), πβ. αόρ. *ἔ-καυσ-α*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καυτερός < μεσν. *καυτ-ερός*
καύτρα < μεσν. *καύ-τρα* < θ. *καυ- (καίω)* (πβ. κ. *καύ-ση, καύ-μα*) + παραγ. τέρμα *-τρα*.

καυχώμαι
< αρχ. *καυχῶμαι (-άο-)* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] < θ. **καυχ-* (με αντιμετάθεση τού δασέος) < Ι.Ε. **ghauk-* «κραυγάζω» || λιθ. *šaukiù*, αρμ. *xausim* «μιλώ», σανσκρ. *hávate* «φωνάζω» κ.ά. Από το αρχ. *καυχῶμαι* έχει προέλθει ο μεταπλ. μεσν. τύπος *καυχιέμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καύχημα < αρχ. *καύχη-μα* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἴσθμ.* 1.51: *ἀλλ' ὅμως καύχαμα κατάβρεχε σιγᾷ*]
καύχηση < ελνστ. *καύχη-σις*
καυχησιάρης < μεσν. *καυχησ-(ι)άρης* < *καύχησ(η)* + παραγ. τέρμα *-(ι)άρης*
καυχησιάρ-ικος < *καυχησιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.
ΣΥΝΘ. καυχησιο-: *καυχησιο-λόγος* (λόγ. [1888]), *καυχησιο-λογία* (λόγ. [1890]), *καυχησιο-λογώ*, *καυχησιο-λόγημα* (λόγ. [1844]).

καφάσι[1] «τελάρο»
μεσν. < τουρκ. *kafes* «δικτυωτό πλέγμα (αρχικώς κιγκλίδωμα σε σπίτια μουσουλμάνων) – κλούβα, κλωβός» < αραβ. *qafaš* «καλάθι, πανέρι», που ίσως ανάγεται στο λατ. *capsa* «θήκη, θύλακος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καφασ-ωτός.

καφάσι[2] «κεφάλι»
< τουρκ. *kafa* «κεφάλι» (> διαλεκτ. Πόντ. *καφάς (ο)* «κρανίο»), < αραβ. *qafa*. Η προσαρμογή τής λ. στο ουδ. γένος οφείλεται μάλλον σε παρασύνδεση προς το *καφάσι*[1] «τελάρο».

καφέ → καφές

καφεΐνη
λόγ. [1861], μεταφορά τού γαλλ. *caféine* < *café* (βλ.λ. *καφές*).

καφενείο
λόγ. [1818], προσαρμογή τού μεσν. *καφενές* (βλ.λ.) κατά τα λόγ. ουσ. σε *-είο*.

καφενές
μεσν. < τουρκ. *kahvehane* < *kahve* «καφές» (βλ.λ. *καφές*).

καφές
μεσν. < τουρκ. *kahve* < αραβ. *qahwā*, από την αιθιοπική επαρχία *Kaffa*, που ήταν γνωστή ως τόπος παραγωγής καφέ. Από την τουρκ. λ. προήλθε επίσης το γαλλ. *café*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καφε-τζής, μεταφορά τού τουρκ. *kahveci* < *kahve*.
ΣΥΝΘ. καφε-: *καφε-ζαχαροπλαστείο* (λόγ. [1895]), *καφε-ζυθεστιατόριο, καφε-θέατρο, καφε-κοπτείο* (λόγ. [1894]), *καφε-κούτι, καφε-μαντεία, καφέμπρικο, καφε-πότης* (λόγ. [1889]), *καφε-πώλης* (λόγ. [1871]) κ.ά.

καφετέρια
< αγγλ. *cafeteria* < ισπ. (Μεξικού) *cafetería* «καφεπωλείο» < *cafetero* «καφεπώλης» < *café* «καφές» (βλ.λ. *καφές*).

καφετζής → καφές

καφετής
< *καφεδής* (κατά το επίθ. *σταχτής*) < *καφές, -έδες* (πληθ.).

καφετιέρα
μεταφορά τού γαλλ. *cafetière* < *café* (βλ.λ. *καφές*).

κάφρος «βάρβαρος, άξεστος»
< ιταλ. *cafro* < αραβ. *kāfir* «άπιστος», όπως αποκαλούσαν οι μουσουλμάνοι τον λαό Κόσα (Xhosa) τής ΝΑ. Αφρικής.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κάφρος
Στο ισλάμ η λ. *kaffir* σημαίνει αυτόν που δεν αποδέχεται τον Θεό (δηλ. τον Αλλάχ), αυτόν που αρνείται να δει την αλήθεια (τού Αλλάχ). Γενικότερα, αποδίδεται στις ευρωπαϊκές γλώσσες με τη λέξη *άπιστος*. Η αραβική λ. προέρχεται από το *k-f-r* (ή *kafara*), που σημαίνει «αρνούμαι – κρύβω κάτι», αναγόμενο σε παλαιότερη σημιτική ρίζα που σή-

μαινε (για γεωργό) «καλύπτω, κρύβω τον σπόρο στο έδαφος». Με τη λ. *kaffir* αποκαλούσαν οι μουσουλμάνοι Άραβες τους κατοίκους τής αφρικανικής ηπείρου που δεν είχαν προσχωρήσει στο ισλάμ (δηλ. ήταν αρνητές τού Αλλάχ). Η λέξη, όπως είναι φυσικό, απέκτησε μειωτική σημασία, αφού αναφερόταν σε αλλοπίστους.

Τόσο οι Πορτογάλοι (εισηγητές τής ονομασίας *Ακρωτήριο τής Καλής Ελπίδος*) όσο και οι Ολλανδοί (ιδρυτές τού *Kaapstad*, γνωστού σήμερα με την αγγλική ονομασία *Κέιπ Τάουν*) υιοθέτησαν τον όρο *kaffir* για τους αυτόχθονες τής Νοτιοανατολικής Αφρικής (*cafre* στα Πορτογαλικά, *kaffer* στα Ολλανδικά, *kafir* στα Αφρικάανς, τη γλώσσα των Ολλανδών αποίκων). Η λ. πρωτοαπαντά ως *caffre* στα Γαλλικά το 1685 (στην αποικία εγκαταστάθηκαν Γάλλοι Ουγενότοι). Όπως συνέβη και με τους Άραβες, οι καλβινιστικές πεποιθήσεις των Μπόερς (Ολλανδών) συνέβαλαν ώστε να χρησιμοποιηθεί ο όρος *kaffir* μειωτικά για τους ντόπιους Αφρικανούς. Η λ. πέρασε με τον ίδιο τρόπο και στους Βρετανούς, που από το 1795 κυρίευσαν την πόλη. Πολλές φορές η λέξη χρησιμοποιήθηκε περιοριστικά για τους *Κόσα (Xhasa)*, φυλετική ομάδα συγγενική τής Ζουλού (η γλώσσα τους είναι γνωστή σήμερα ως ομάδα Μπαντού, που περιλαμβάνει διάφορες γλώσσες τής νοτιοανατολικής Αφρικής). Η χώρα των *Κόσα* αναφέρεται σε παλαιότερα βιβλία αναφοράς (εγκυκλοπαίδειες, λεξικά, άτλαντες) ως ***Kaffraria***, δηλ. «Χώρα των Κάφρων». Οι λεγόμενοι *Πόλεμοι των Κόσα* εναντίον των λευκών αποικιοκρατών, οι οποίοι κράτησαν έναν αιώνα (1779-1879) και είναι γνωστοί επίσης ως *Kaffir Wars* «Πόλεμοι των Κάφρων», συνέβαλαν ώστε να χρησιμοποιηθεί περισσότερο η λ. *kaffir* από τους λευκούς με απαξιωτικό / προσβλητικό τρόπο.

Η λέξη πέρασε στις ευρωπαϊκές γλώσσες (μέσω των Άγγλων) με το ίδιο απαξιωτικό και υβριστικό περιεχόμενο, όχι μόνο για τους μαύρους τής Αφρικής (πβ. ελλην. *για Κάφρους μας περνάνε;*), αλλά και για οποιονδήποτε συμπεριφέρεται απολίτιστα, ανάγωγα, άξεστα, ανεύθυνα κ.λπ. (π.χ. *Τι κάφροι! Πετάνε τα σκουπίδια τους στις παραλίες!*). Στη Νότια Αφρική, ιδιαιτέρως μετά την κατάργηση τού απαρτχάιντ, για λόγους πολιτικής ορθότητας γίνεται μεγάλη προσπάθεια να μη χρησιμοποιείται από τους λευκούς η λ. *kaffir* για τους μαύρους. Ο όρος αυτός, πάντως, δεν χρησιμοποιήθηκε μόνο στη Νότια Αφρική, όπως είναι ευνόητο από τη σημασία του στην Αραβική.

Η ελληνική λ. *κάφρος* προέρχεται μάλλον από το ιταλ. ***cafro***. Από το *κάφρος* παράγεται η λ. ***καφρίλα***, με το παραγωγικό τέρμα *-ίλα*, για να δηλώσει κάθε άξεστη, απολίτιστη συμπεριφορά. Ο Κουμανούδης μάλιστα καταγράφει το 1887 στην εφημερίδα *Ακρόπολις* τον νεολογισμό *καφρισμός* (κατά το *βανδαλισμός*, όπως σημειώνει).

Τέλος, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η ετυμολογική συγγένεια τής λ. *κάφρος* με τη λ. ***γκιαούρης***, που χρησιμοποιήθηκε από τους Οθωμανούς Τούρκους για τους «άπιστους» υπόδουλους χριστιανούς (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γκιαούρης*).

καφτάνι «μακρύ εξωτερικό ένδυμα τής Ανατολής» < τουρκ. *kaftan* < αραβ. *qaftān*.

καφωδείο
λόγ. [1886], < *καφ(ε)-* + *ωδείο*, απόδ. τού γαλλ. *café chantant*, που αντιδιεστάλη προς το *καφέ-αμάν* (< τουρκ. *kahve-aman*).

καχεξία «ασθενικότητα, αδυναμία»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Απομνημ.* 3.12.2: *καὶ μὴν οὐκ ὀλίγοι μὲν διὰ τὴν τοῦ σώματος καχεξίαν ἀποθνήσκουσί τε ἐν τοῖς πολεμικοῖς κινδύνοις*] < *καχ-* (< *κακ(ο)-*, με τροπή *κ* > *χ* λόγω τής δασύτητας τού β΄ συνθ.) + θ. *ἑξ-* τού ρ. *ἔχω* (πβ. μέλλ. *ἕξω*), που απαντά επίσης στο αντίθετο *εὐεξία* (βλ.λ.). Στον σχηματισμό συνέβαλε η αρχ. φρ. *κακῶς ἔχω* «είμαι άρρωστος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καχεκτικός < ελνστ. *καχεκ-τικός*
καχεκτικ-ότητα, λόγ. [1885], < *καχεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

καχύποπτος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη και τον Πλάτωνα] < *καχ-* (< *κακ(ο)-*, με τροπή *κ* > *χ* λόγω τής δασύτητας τού β΄ συνθ.) + *ὕποπτος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανύποπτος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καχυποψία < μεσν. *καχυποψ-ία*.

κάψα[1] «δοχείο – περικάρπιο, περίβλημα»
μεσν. < λατ. *capsa* «θήκη, θύλακος».

κάψα[2] «καύσωνας»
μεσν., από το θ. τού μεσν. αορ. *ἔ-καψ-α* τού ρ. *καίω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καψερός < μεσν. *καψ-ερός* «θερμός» < *κάψ(α)* + παραγ. τέρμα *-ερός*.

καψαλίζω «τσουρουφλίζω»
< *καψάλ(α)* «καμένο τμήμα» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < θ. *καψ-* (από τον αόρ. *έ-καψ-α* τού ρ. *καίω*) + παραγ. τέρμα *-άλα*, πβ. κ. *κρεμ-άλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καψάλισ-μα.

κάψιμο
< μεσν. *κάψιμο(ν)* < θ. *καψ-* (από τον μεσν. αόρ. *ἔ-καψ-α* τού ρ. *καίω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *διώξ-ιμο*, *βάψ-ιμο*.

καψόνι
< *κάψ(α)* + παραγ. τέρμα *-όνι*, πβ. κ. *κλεφτρ-όνι, πρεζ-όνι.*

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
καψόνι ή καψώνι;
Αν και είχε προταθεί η ετυμολόγηση από το ρ. *καψώνω*, που θα οδηγούσε σε τύπο *καψώνι* (με -ω-), πιθανότερη φαίνεται η απλή αναγωγή στο ουσ. *κάψα* με παραγωγικό τέρμα *-όνι*. Συνεπώς, η γραφή ***καψόνι*** (με -ο-) είναι προτιμητέα τόσο ως εγκυρότερη όσο και ως απλούστερη, εφόσον υπάρχουν αμφιβολίες για την ετυμολογική προέλευση.

κάψουλα
< ιταλ. *capsula* < λατ. *capsula*, υποκορ. τού *capsa* «θήκη, θύλακος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καψούλ-ι.

καψούρα
< θ. *καψ-* (από τον αόρ. *έ-καψ-α* τού ρ. *καίω*) + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *θολ-ούρα, κα-ούρα.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
καψ-ούρης < θ. *καψ-* (από τον αόρ. *έ-καψ-α* τού ρ. *καίω*) + παραγ. τέρμα *-ούρης*, πβ. κ. *μουρμ-ούρης, μουντζ-ούρης*
καψουρ-εύομαι < *καψούρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-εύομαι*
καψούρ-ικος < *καψούρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος.*

καψώνω «ζεσταίνομαι, ανάβω»
μεσν. < ελνστ. *καυσῶ (-όω)* < αρχ. *καῦσις* (βλ.λ.).

κβάζαρ
< αγγλ. *quasar* «ημιαστέρας» (με λατ. ανάγνωση), ακρωνύμιο τού όρου *quas(i) (stell)ar (radio source)* «ημιαστρική ραδιοπηγή».

κβάντο
< ν.λατ. *quantum* «ποσότητα» (16ος αι.) < λατ. *quantum*, ουδ. τής αντωνυμίας *quantus* «πόσος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κβαντ-ικός, μεταφορά τού αγγλ. *quantic.*
ΣΥΝΘ. κβαντο-μηχανική, μεταφορά τού αγγλ. *quantum mechanics.*

κέδρος
< μεσν. *κέδρος (ό)* < αρχ. *κέδρος (ἡ)* [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ε 59-61: *τηλόσε δ' ὀδμὴ κέδρου τ' εὐκεάτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει δαιομένων*], ίσως συνδ. με το συνώνυμο λιθ. *kadagỹs* ή, κατ' άλλη άποψη, με λετ. *cedriņš* «ρείκι». Από το αρχ. *κέδρος* έχει προέλθει η λατ. λ. *cedrus* (> γαλλ. *cèdre*, γερμ. *Zeder*, αγγλ. *cedar*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κέδρινος < αρχ. *κέδρ-ινος.*
ΣΥΝΘ. κεδρό-: *κεδρό-μηλο, κεδρό-ξυλο.*

κέικ
< αγγλ. *cake* < παλ. σκανδ. *kaka*, που συνδ. με παλ. δυτ. γερμ. **kōkōn-* «γλύκυσμα» (> γερμ. *Kuchen*, ολλ. *koek*, αγγλ. *cooky*).

κείμαι «βρίσκομαι – είμαι θαμμένος»
< αρχ. *κεῖμαι* (ήδη αρχ. κυπρ. *ke-i-to-i*: *κεῖται*) < I.E. **kei-* «βρίσκομαι, κείμαι» || σανσκρ. *śéte*, χεττ. *kitta*, ίσως και αρχ. γερμ. **haima-* «σπιτικό, κατοικία» (> γερμ. *Heim*, αγγλ. *home*, ολλ. *heem*) || αρχ. *κοί-τη, κοιτ-ών(ας), κοιτ-άζω* (βλ.λ.), *κοιμ-ῶμαι (-άο-)* (βλ.λ. *κοιμούμαι*), *κειμ-ήλιο(ν)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείμενο.*
ΣΥΝΘ. -κειμαι: *διά-κειμαι, κατά-κειμαι, σύγ-κειμαι, περί-κειμαι, αντί-κειμαι, υπό-κειμαι, πρό-κειμαι, υπέρ-κειμαι, πρόσ-κειμαι.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
κείμαι, κοίτη, κοιτώνας, κοιτάζω, κοιμούμαι, κειμήλιο, κώμα – city, civil, civic...
Οι παραπάνω λέξεις συνδέονται με τον τόπο όπου κάποιος ξαπλώνει και κοιμάται, με αποτέλεσμα να αποκτούν συχνά τη σημασία «κρεβάτι, λίκνο». Αφετηρία τους υπήρξε η I.E. ρίζα **kei-* «βρίσκομαι (ξαπλωμένος), κείμαι», από την οποία έχουν σχηματιστεί τα ακόλουθα ομόρριζα:
1) από θέμα *κει- (*kei-)*: αρχ. ***κεῖ-μαι***, από όπου προέκυψε το επίθετο *κειμ-ήλιος* «αποθησαυρισμένος, φυλασσόμενος (λόγω αξίας)» και το σύνηθες ουδ. ***κειμήλιο(ν)***.
2) από θέμα *κοι-* (μεταπτωτική βαθμίδα **koi-*): αρχ. ***κοί-τη*** (από όπου το ουσιαστικό ***κοιτ-ών(ας)*** «υπνοδωμάτιο», το ρήμα ***κοιτ-άζω***, αρχικώς «ξαπλώνω, κοιμούμαι», καθώς και το υποκοριστικό ***κοιτ-ίς (-ίδα)***, ήδη ελνστ.), **κοί-μᾱ / *κοῖ-μος* «ύπνος» (από όπου το αρχ. ***κοιμῶμαι (-άο-)*** > μεσν. ***κοιμᾶμαι / κοιμοῦμαι***).
3) από θέμα **κω(ι)-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ko:(i)-*): αρχ. ***κῶ-μα.***
Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκει η σημαντική λατ. λέξη ***civis*** «πολίτης» (αρχικώς «μέλος σπιτικού») με παράγωγο ουσιαστικό ***civitas, -atis*** «πολιτεία» (από όπου παλ. γαλλ. ***cité*** > αγγλ. ***city*** «πόλη») και επίθετα ***civicus*** (από όπου το αγγλ. ***civic***) και ***civilis*** (από όπου παλ. γαλλ. ***civil*** > αγγλ. ***civil***). Η τελευταία λέξη χρησιμοποιήθηκε τον Μεσαίωνα, προκειμένου για εκείνον που δεν υπηρετούσε σε στρατιωτικό ή εκκλησιαστικό αξίωμα και, επομένως, ήταν απλός πολίτης.

κείμενο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κείμενον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστώτα *κείμενος* (ρ. *κεῖμαι*, βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καθιερωμένη, θεσμοθετημένη (διάταξη ή συνήθεια)» (με αφετηρία τη συχνότατη υπό διάφορες μορφές αρχ. φρ. *κείμενοι νόμοι*· πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Τιμοκρ.* 70: *ἔστι γὰρ οὐ τὸ μὲν αὐτοῦ καλῶς κείμενον, τὸ δ' ἡμαρτημένον*) → ελνστ. σημ.

«τμήμα λόγου (κυρ. γραπτού)» (κυρ. στους γραμματικούς τής εποχής, οι οποίοι παρέθεταν λέξεις και αποσπάσματα από τους κλασικούς συγγραφείς).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κειμεν-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *textual*, γαλλ. *textuel*

κειμενικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *textuality*.

ΣΥΝΘ. κειμενο-: *κειμενο-γράφος* (απόδ. ξέν. όρου, πβ. αγγλ. *copywriter*), *κειμενο-γλωσσολογία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *text-linguistics*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κείμενο

Η τόσο σπουδαία για τον πολιτισμό λέξη ***κείμενον*** άργησε πολύ να συνδεθεί στα Ελληνικά με τη σημασία «τμήμα γραπτού λόγου». Ακολουθώντας το ρήμα *κεῖμαι* (τού οποίου είναι μετοχή και αργότερα ουσιαστικοποιημένος τύπος), αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει οτιδήποτε «κείται» κάπου (πβ. στην Ιλιάδα, *Ἕκτορα δ' ἐν πεδίῳ ἴδε κείμενον*) και σταδιακά κάτι που βρίσκεται σε οποιαδήποτε κατάσταση (όπως όταν ο Θέογνις αναφέρει ότι ο αγαθός άνδρας έχει σταθερό φρόνημα «*ἔν τε κακοῖς κείμενος ἔν τ' ἀγαθοῖς*»).

Η έννοια τής κατάστασης συνδέθηκε με την έννοια τού σταθερού και αμετάθετου. Πάμπολλες αναφορές υπάρχουν στα αρχαία κείμενα σε «κειμένους νόμους», δηλαδή νόμους που έχουν θεσπιστεί και ισχύουν (πβ. στον Ισοκράτη: *πάντες οἱ τοιοῦτοι τῶν μὲν νόμων τῶν κειμένων καταφρονοῦσι*) και σε ορισμένες περιπτώσεις η λέξη *κείμενον* έφτασε να σημαίνει κάτι το θεσμοθετημένο και σωστό (όπως στον Αριστοτέλη: «*οὐ παρὰ τὸ κείμενον γεγένηται ὁ συλλογισμός*»).

Οι αρχαίοι γραμματικοί και φιλόλογοι, όταν αναφέρονταν σε κάποια λέξη, έγραφαν συχνά ότι «*κεῖται παρὰ τῷ*» τάδε (εμφανίζεται στον τάδε συγγραφέα). Είναι γνωστός ο χαρακτήρας *Κειτούκειτος* (στους *Δειπνοσοφιστές* τού Αθήναιου), ο οποίος είχε τόσες απορίες για τις λέξεις, ώστε δεν έτρωγε τίποτε πριν ρωτήσει «*κεῖται ἢ οὐ κεῖται;*». Έτσι οδηγούμαστε σε χρήσεις όπως «*τὰ γὰρ παρά τισι τῶν ποιητῶν κείμενα*» (Παρθένιος, 1ος αιώνας π.Χ.) και «*Ἔνια* (δηλ. μερικά) *τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κειμένων*» (Ειρηναίος, 2ος αιώνας), στις οποίες η λέξη *κείμενον* βρίσκεται πολύ κοντά στη σημερινή της σημασία.

Αυτή η εξέλιξη τής λέξης στην ελληνική γλώσσα τη συνδέει με δύο ιδιότητες: α) κάτι που κείται σε ορισμένη επιφάνεια, β) κάτι που είναι σταθερό και αμετάβλητο. Αυτές είναι πράγματι χαρακτηριστικές ιδιότητες τού γραπτού λόγου, που τον διαφοροποιούν από τον προφορικό: αποτυπώνεται (και έπειτα από αιώνες τυπώνεται) πάνω σε ένα μέσο, το χαρτί, και, εφόσον (απο)τυπωθεί, έχει κάτι το αμετάβλητο, χάρη στο οποίο μπορεί να επιζήσει στον χώρο και τον χρόνο.

Οι αντίστοιχες λέξεις άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών (π.χ. αγγλ. *text*, γαλλ. *texte*, ιταλ. *testo*, γερμ. *Texte*, πορτ. *texto*, ισπ. *texto* κ.λπ.) ανάγονται στον λατινικό όρο *textus* «ύφανση», ο οποίος προέρχεται από το *texere* «υφαίνω». Εδώ η σημασιολογική θεώρηση είναι διαφορετική: η έμφαση τίθεται σε ένα λογοτεχνικό χαρακτηριστικό, τον σύνθετο τρόπο δημιουργίας ενός κειμένου.

Φυσικά όλες οι παραπάνω ιδιότητες των κειμένων που αποτυπώνονται στην ιστορία τής λέξης με την εξέλιξη τού πολιτισμού σταδιακά μεταβλήθηκαν. Χάρη στην ψηφιακή τεχνολογία το κείμενο μπορεί να είναι συνεχώς μεταβαλλόμενο και μπορεί να αποτυπωθεί επίσης οπουδήποτε αλλού πέρα από το χαρτί. Το μόνο στοιχείο που απέμεινε ήταν ο μη προφορικός χαρακτήρας του, μέχρι που η επιστήμη τής Γλωσσολογίας κατέληξε να αναφέρεται χωρίς διάκριση πλέον σε κείμενο γραπτό και προφορικό.

κειμήλιο

< αρχ. *κειμήλιον* [ήδη ομηρικό, πβ. Όδ. κ 40: *πολλὰ μὲν ἐκ Τροίης ἄγεται κειμήλια καλὰ*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *κειμήλιος* «αποθησαυρισμένος, φυλασσόμενος (λόγω αξίας)» < θ. τού ρ. *κεῖμαι* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήλιος*, πβ. κ. *γαμ-ήλιος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κειμηλι-ακός.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κειμήλιο

Η λέξη ***κειμήλιον*** είναι το ουδέτερο τού επιθέτου *κειμήλιος* «αποθησαυρισμένος», που προέρχεται από το ρήμα *κεῖμαι*. Δήλωνε δηλαδή αρχικά κάτι που «*κεῖται*», τοποθετείται κάπου για φύλαξη ή μπορεί να τοποθετηθεί κάπου. Αυτό το παρατηρούμε σε διάφορα ομηρικά χωρία. Επί παραδείγματι, στην επιθυμία τού Μενελάου να στείλει τον Τηλέμαχο στην πατρίδα του με διάφορα δώρα, ανάμεσα στα οποία και άλογα, εκείνος ζητεί να είναι τα δώρα του μόνο *κειμήλια* (*δῶρον δ', ὅττι κέ μοι δώῃς, κειμήλιον ἔστω*), κάτι δηλαδή όχι κινούμενο, αλλά που να αποθηκεύεται. Παρόμοια ήταν η αρχική σημασία των λέξεων *θησαυρός* και *θησαύρισμα*, όπως και τής λέξεως *θέμα* στη σημασία *θησαυρός* (δήλωνε δηλαδή κάτι που τοποθετείται κάπου).

Από τη σημασία όμως τής απλής αποθήκευσης πολύτιμων περιουσιακών και άλλων στοιχείων πέρασε στην ίδια τη σημασία τής πολυτιμότητας των πραγμάτων, αν σκεφτούμε ότι κατά κανόνα (ήδη στον Όμηρο) αναφέρεται κυρίως σε αντικείμενα αξίας. Ο Ξενοφάνης σε ποίημά του αναφέρει ότι ένας αθλητής παίρνει για τη νίκη του από την πόλη

«*δῶρον, ὅ οἱ κειμήλιον εἴη*» (δηλ. που είναι ο θησαυρός του). Αν ο Ξενοφάνης είχε κατά νου το παραπάνω ομηρικό χωρίο (*δῶρον δ', ὅττι κέ μοι δώῃς, κειμήλιον ἔστω*), τότε είναι φανερό ότι η σημασία τής λέξης έχει μετακινηθεί προς την έννοια τού πολύτιμου αντικειμένου. Από εκεί αργότερα προέκυψε η θέση τού *κειμηλιάρχη*, ο οποίος *κειμηλιοῦται* ή *κειμηλιοῖ*, δηλαδή αποθησαυρίζει τα *κειμήλια* στο *κειμηλιάρχιον* ή *κειμηλιοφυλάκιον*.
Στη σύγχρονη γλώσσα γίνεται αναφορά σε *ιερά κειμήλια μιας Μονής*, *κειμήλια των προγόνων*, *αντικείμενα που είναι οικογενειακά κειμήλια* κ.λπ., καθώς και στον *κειμηλιακό και αρχειακό πλούτο τής χώρας*.

κείρω «κουρεύω»
αρχ. (ήδη αρχ. κυπρ. *e-ke-re-se*: *ἔκερσε / ἔκειρε*) < **κερ-jω* < Ι.Ε. **(s)ker-* «κόβω, δρέπω» || αρμ. *k'erem* «ξύνω, τρίβω», λιθ. *skiriù* «κόβω, χωρίζω», αρχ. γερμ. **sker-a-* «κουρεύω» (> γερμ. *scheren*, αγγλ. *shear*, ισλ. *skera*) || αρχ. *καρπ-ός*, *κέρ-μα*, *κορ-μός*, *κουρ-ά* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

καρπός, κέρμα, κορμός, κουρεύω, κουράζω – scheren, shear, shirt, skirt, short...
Ενώ η λεξιλογική οικογένεια που ασχολιάζεται στο λήμμα *κλάδος* ανάγεται σε θέμα το οποίο σημαίνει γενικά «σπάζω, χτυπώ», εξίσου σημαντική είναι η ετυμολογική οικογένεια που έχει ως αφετηρία τη γενική σημασία «κόβω, δρέπω», από την οποία προέκυψαν λέξεις σχετικές με ειδικό τρόπο κοπής. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **(s)ker-* «κόβω – δρέπω» έχουν προέλθει λέξεις με ενδιαφέρουσα ιστορία:
1) από θέμα *κερ-* (**(s)ker-*): αρχ. ***κείρω*** «κόβω, κουρεύω» (< **κερ-jω*), από όπου το ουσ. ***κέρ-μα*** «τεμάχιο, κομμάτι – (κατόπιν) μικρό νόμισμα».
2) από θέμα *κορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)kor-*): αρχ. ***κορ-μός***, ***κουρά*** (< **κορ-Fά*, από όπου το ρ. ***κουρ-εύω*** και το μεσν. ***κουρ-άζω***).
3) από θέμα *καρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)kr̥-p-*, με παρέκταση): αρχ. ***καρ-π-ός***, σύνθ. ***ἐγ-κάρσιος***.
4) από θέμα *κρ-ι-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)kr-i-*, με παρέκταση): αρχ. ***κρί-νω*** (αρχική σημασία «διαχωρίζω, κοσκινίζω»), από όπου οι λ. ***κρί-μα***, ***κρί-σις (-η)***, ***κρι-τής*** κ.ά.
Η εν λόγω ετυμολογική οικογένεια είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη στις τευτονικές γλώσσες, όπου διακρίνουμε δύο ομάδες λέξεων: α) όρους που σχετίζονται με τη σημασία «φθινόπωρο» και έχουν ως αφετηρία το αρχ. γερμ. **harbista-* «φθινόπωρο», αρχική σημ. «θερισμός» (από όπου γερμ. ***Herbst*** «φθινόπωρο», αγγλ. ***harvest*** «θερισμός»), β) όρους που σχετίζονται με τη σημασία «οτιδήποτε κομμένο, κομμάτι, τμήμα» και έχουν ως αφετηρία το αρχ. γερμ. **sker-a-* «κόβω, κουρεύω» (από όπου γερμ. ***scheren***, αγγλ. ***shear***) και τα παράγωγά του, που έδωσαν τις αγγλικές λέξεις ***short*** «κοντός» (αρχικά «κομμένος») και ***shirt*** «πουκάμισο», ***skirt*** «φούστα» (και τα δύο από λέξεις με αρχική σημασία «κομμένο τμήμα (ρούχου)»). Στην ίδια ομάδα ανήκει επίσης το αγγλ. ***sharp*** «αιχμηρός, κοφτερός» (< παλ. αγγλ. *scearp*).

κείτομαι «είμαι ξαπλωμένος – βρίσκομαι»
μεσν. < αρχ. *κεῖμαι* (βλ.λ.), με επίδρ. τού ρ. *θέτω*, *τίθεμαι* (κυρ. μέσω τού γ΄ προσ. *τίθεται*, *ἐτίθετο* // *κεῖται*, *ἔκειτο*, με δομική πίεση για τρισυλλαβία· όχι από το εξαιρετικά σπάνιο *θέτομαι*), άποψη που ενισχύεται από τη μακρά χρήση τού ρ. *κεῖμαι* ως παρακειμένου τού *τίθεμαι*.

κεκαμμένος «λυγισμένος»
αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *κάμπτω* (βλ.λ.).

κεκαρμένος «κουρεμένος»
αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *κείρω* (βλ.λ.).

κεκές «τραυλός»
< τουρκ. *keke*.

κεκλιμένος
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* λ 194: *φύλλων κεκλιμένων χθαμαλαὶ βεβλήαται εὐναί*], μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *κλίνω* (βλ.λ.).

κεκράκτης «διαλαλητής – φερέφωνο»
αρχ., αναδιπλ. τύπος τού θ. *κραγ-* (ρ. *κράζω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *κράχ-της*.

κεκρύφαλος «κεφαλόδεσμος, μπόλια»
αρχ., τεχν. όρος, πιθ. δάνειο ασιατικής αρχής με παρασύνδεση προς τις λ. *κρυφός*, *κρύπτω*.

κεκτημένος
αρχ., μτχ. παρακ. τού ρ. *κτῶμαι (-άο-)* (βλ.λ. *αποκτώ*). Ο όρος *κοινοτικό κεκτημένο* (δηλ. τής Ευρωπαϊκής Ένωσης) αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *acquis communautaire*.

κελαηδώ
< αρχ. *κελαδῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 576: *πὰρ ποταμὸν κελάδοντα*] (με διφθογγοποίηση /a/ > /aj/ κατά παρασύνδεση προς το ουσ. *αηδόνι*) < *κέλαδος* «θόρυβος από νερό που κελαρύζει – μουσικός ήχος – τιττύβισμα» < θ. *κελα-* (με παραγ. τέρμα *-δος*), το οποίο πιθ. έχει ηχομιμητική προέλευση και απαντά στο ρ. *κελαρύζω* (βλ.λ.) ή αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *καλῶ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κελάηδημα < ελνστ. *κελάδη-μα* «δυνατός ήχος» (αρχικώς από ρεύμα ποταμού, κατόπιν γενικότερα, π.χ. ήχος σάλπιγγας) < αρχ. *κελαδῶ (-έω)*
κελάηδισμα < μεσν. *κελάδισ-μα* < ρ. *κελαδ-ίζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κελαδῶ (-έω)*.

κελάρι → κελλάρι

κελαρύζω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 812-3: *ἀπὸ δ' ἕλκεος ἀργαλέοιο αἷμα μέλαν κελάρυζε*] < **κέλαρ* (με παραγ. τέρμα *-ύζω*, πβ. κ. *γογγ-ύζω, ολολ-ύζω*), παράλλ. τύπος τού ουσ. *κέλωρ*, που απαντά αργότερα στον λεξικογράφο Ησύχιο (*κέλωρ· φωνή – κελωρύειν· κεκραγέναι, βοᾶν – κελωρύσας· φωνήσας, βοήσας*) και εμφανίζει το ίδιο θέμα με το αρχ. *κέλαδος* (βλ.λ. *κελαηδώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κελάρυσμα < ελνστ. *κελάρυσ-μα*
κελαρυσ-τός < *κελαρυσ-* (*κελαρύζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

κελεμπία
< αραβ. *kelebia*.

κελεπούρι
< τουρκ. *kelepir* «εύρημα». Έχει διατυπωθεί η αβέβ. υπόθεση ότι προέρχεται από μεσν. φρ. *καλὸ (ἐ)μποριό* (< *ἐμπόριον*).

κελεύω «προστάζω, διατάσσω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* λ 507: *πᾶσαν ἀληθείην μυθήσομαι, ὥς με κελεύεις*], αρχική σημ. «κατευθύνω, οδηγώ – προστάζω, διατάσσω», που εμφανίζει το ίδιο θ. *κελ-* με τα αρχ. *κέλλω* «θέτω σε κίνηση – ρίχνω πλοίο στην ξηρά, προσαράζω» και *κέλομαι* «παροτρύνω – προστάζω, προσκαλώ». Το θ. *κελ-* ανάγεται σε Ι.Ε. **kel-* «κινώ, θέτω σε κίνηση» || λατ. *celer* «ταχύς» (> ισπ. *celere*), σανσκρ. *kalayati* «σπρώχνω, οδηγώ» || αρχ. *κέλ-ης, -ητος* «άλογο κούρσας», *κέλευ-θος* «οδός, δρόμος», *κλ-όνος* (> *κλονίζω*, βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κέλευσμα < αρχ. *κέλευσ-μα* «διαταγή, πρόσταγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 253d.7-e.1: *κελεύσματι μόνον καὶ λόγῳ ἡνιοχεῖται*]. Βλ. κ. *τσούρμο*
κελευστής < αρχ. *κελευσ-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → Η λ. προσδιόριζε αρχικώς τον υπεύθυνο των κωπηλατών, ο οποίος τους έδινε τον ρυθμό.

κελί → κελλί

κελλάρι
< μεσν. *κελλάρι(ν)* < ελνστ. *κελλάριον* < υστλατ. *cellarium*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού λατ. επιθ. *cellarius* < *cella* «θάλαμος – αποθήκη». Βλ. κ. *κελλί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κελλάρης < μεσν. *κελλάρ-ης* «υπεύθυνος αποθήκης, οικονόμος» < ελνστ. *κελλάρ-ιος*.

κελλί
< μεσν. *κελλί(ν)* < ελνστ. *κελλίον*, υποκορ. τού ουσ. *κέλλα* «δωμάτιο, θάλαμος» < λατ. *cella* «θάλαμος – αποθήκη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κελλιώτης < μεσν. *κελλι-ώτης* «ακόλουθος άρχοντα, υπασπιστής».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κελί ή κελλί;
Όταν μια λέξη, που αποτελεί δάνειο από ξένη γλώσσα, απαντά ήδη την ελληνιστική εποχή, είναι καλό να τηρείται η ιστορική της ορθογραφία (όπως εμφαίνεται στις πηγές), η οποία αποδίδει την προφορά τής εποχής. Συνεπώς, οι λέξεις ***κελλάρι, κελλί*** ορθώς γράφονται με δύο *-λ-*, διότι εισήχθησαν στην Ελληνική ενώ ακόμη προφέρονταν τα διπλά σύμφωνα, όπως συμβαίνει και με άλλα δάνεια εκείνης τής περιόδου (π.χ. από την Εβραϊκή: *Σάββατον, γέεννα, ὕσσωπος, ἀλληλούια*). Οι γρ. με ένα *-λ-* τής σχολικής γραμματικής οφείλονται σε απλοποίηση.

κελοφάνη → σελοφάν

κελτικός
ελνστ. < αρχ. εθν. *Κελτοί* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ελνστ. *Κέλται* (> λατ. *Celtae*), πιθ. < κελτ. *gal(a)* «ανδρείος, φημισμένος». Βλ. κ. *γαλατικός*.

κέλυφος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Αριστοφάνη και Ιπποκράτη, πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ὀκταμ.* 190.5: *σκορόδων κέλυφος*] < **kel-uph-*, παρεκτεταμένη μορφή τού Ι.Ε. **kel-* «καλύπτω, κρύβω», το οποίο απαντά επίσης στο ομόρριζο αρχ. *καλύπτω* (βλ.λ.), ίσως και στο ρ. *κλέπτω*.

κεμπάπ
< τουρκ. *kebap* «ψητό κρέας» < αραβ. *kebab*.

κενός
αρχ. < **κεν-(ε)F-ός* (με συγκοπή) [ήδη ομηρικό στον τύπο *κενεός* (και άπαξ *κενός*, *Ὀδ.* χ 249: *καὶ δή οἱ Μέντωρ μὲν ἔβη κενὰ εὔγματα εἰπών*)], που συνδ. με το συνώνυμο αρμ. *sin* και ίσως ανάγεται σε Ι.Ε. **ken-* «άδειος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κενότητα < αρχ. *κεν-ότης, -ητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 585b.3-4: *ἄγνοια δὲ καὶ ἀφροσύνη ἆρ' οὐ κενότης ἐστὶ τῆς περὶ ψυχὴν αὖ ἕξεως;*]
κεν-ώνω < αρχ. *κεν-ῶ (-όω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στα Κύπρια Έπη, 1.6: *ὄφρα κενώσειεν θανάτῳ βάρος*]
κένωση < αρχ. *κένω-σις* «άδειασμα – αφόδευση» < ρ. *κεν-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. κενο-: *κενό-δοξος* (ελνστ.), *κενο-δοξία* (ελνστ.), *κενο-λογία* (ελνστ.), *κενο-λογώ* (αρχ.), *κενο-λόγος* (ελνστ.), *κενό-σοφος* (ελνστ.), *κενό-σπουδος* (ελνστ.), *κενο-τάφιο* (αρχ.), *κενο-φοβία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cenophobia*) κ.ά.

Κένταυρος «μυθικό ον, μισός άνθρωπος και μισό άλογο»
αρχ. λ. [ήδη ομηρική], για την οποία έχουν προταθεί διάφορες αβέβαιες συνδέσεις, όπως με το σανσκρ. *Gandharvá-* (όν. μυθικού όντος) και με το λατ. επίθ. *februus* «καθαρτήριος, καθαρτικός». Εξίσου αβέβαιη η ανάλυση *κεντῶ* «τρυπώ» + *αὔρα*.

κέντημα → κεντώ

κεντητός → κεντώ

κεντρί
μεσν. < ελνστ. *κεντρίον*, υποκορ. τού αρχ. *κέντρον* (βλ.λ.), στην αρχική σημ. «αιχμή, αγκάθι – σπιρούνι».

κέντρο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κέντρον* < ρ. *κεντ(ῶ) (-έω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ρον*. Η λ. έχει διαδοθεί ευρέως σε διάφορες γλώσσες ως δάνειο μέσω τού λατ. *centrum* (> αγγλ. και γαλλ. *centre*, γερμ. *Zentrum*, ισπ. *centro* κ.ά.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κεντώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αιχμή, αγκάθι – σπιρούνι» (μτφ. «πλήγμα», πβ. Ευριπ. *Ἱππόλ.* 121-2: *ἐνταῦθα δὴ στένουσα κἀκπεπληγμένη κέντροις ἔρωτος*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «σταθερό σημείο αναφοράς σε γεωμετρικό σχήμα, που ισαπέχει από όλα τα περιφερειακά σημεία» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 55b: *εἰς τὸ κέντρον τὰς ὀρθὰς γωνίας συνάγον, ἓν ἰσόπλευρον τετράγωνον ἀπεργασάμενον·* Αριστοτ. *Περὶ οὐραν.* 293b: *ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ γῆ κέντρον, ἀλλ' ἀπέχει τὸ ἡμισφαίριον αὐτῆς ὅλον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κεντρ-άρω, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *centrer*
κεντράρισ-μα < *κενταρισ- (κεντράρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κενταρισ-τός < *κενταρισ- (κεντράρω)* + παραγ. τέρμα *-τός*
κεντρίζω < αρχ. *κεντρ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἱππικ.* 11.6.3: *εἴ τις ὀρχηστὴν μαστιγῶν καὶ κεντρίζων*]
κέντρισμα < μεσν. *κέντρισ-μα* < *κεντρισ- (κεντρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κεντρικός < ελνστ. *κεντρ-ικός*, αρχική σημ. «σχετικός με σημείο τού ορίζοντα – (γενικότ.) σχετικός με το κέντρο»
κεντρικ-ότητα, λόγ. [1834], < *κεντρικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
κεντρώνω < μεσν. *κεντρ-ώνω* «αγκυλώνω – μπολιάζω» < αρχ. *κεντρ-ῶ (-όω)* «τσιμπώ με κεντρί, αγκυλώνω»
κέντρω-μα < *κεντρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κεντρ-ώος, λόγ. [1766], απόδ. τού γαλλ. *central*.
ΣΥΝΘ. κεντρο-: *κεντρο-βαρής* (λόγ. [1889]), *κεντρο-μόλος* (λόγ. [1766], απόδ. ξέν. όρου), *κεντρο-φόρος* (ελνστ.), *κεντρό-φυγος* (μεταφρ. δάνειο, ο τύπος *κεντρό-φυξ, -φυγος* είναι λόγ. [1766]) κ.ά.
-κεντρο(ς): *παρά-κεντρο, επί-κεντρο, περί-κεντρο, έκ-κεντρο, από-κεντρο – έκ-κεντρος, φυγό-κεντρος, ομό-κεντρος, από-κεντρος, ετερό-κεντρος* κ.ά.

κεντρομόλος «με τάση κινήσεως από την περιφέρεια προς το κέντρο»
λόγ. [1766], < *κεντρο-* + *-μόλ(ος)* < θ. *μολ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *βλώσκω* «έρχομαι» (αρχ. αόρ. β' *ἔ-μολ-ον*, πβ. φρ. *μολὼν λαβέ*), οπότε θα σήμαινε «έρχομαι από μόνος μου, προσχωρώ» (βλ.λ. *αυτομολώ*). Το επίθ. *κεντρομόλος* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από το εν μέρει ελληνογενές γαλλ. *centripète*.

κεντρόφυγος «με τάση κινήσεως από το κέντρο προς την περιφέρεια»
< *κεντρο-* + *-φυγ(ος)*, από θ. τού ρ. *φεύγω* (βλ.λ.), μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *centrifuge*. Ο τύπος *κεντρό-φυξ, -φυγος* είναι λόγ. [1766].

κεντώ
< αρχ. *κεντῶ (-έω)* «τρυπώ, τσιμπώ – κεντρίζω» [ήδη ομηρικό] < I.E. **kent-* (ίδια σημ.) || παλ. άνω γερμ. *hantag* «αιχμηρός» > γερμ. *hantig*, λετ. *sīts* «ακόντιο» || αρχ. *κέντ-ρον, κοντ-ός* (> ελνστ. *κοντάριον*, βλ.λ.) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κέντημα < αρχ. *κέντη-μα* «τσίμπημα, πληγή»
κεντητής < μεσν. *κεντη-τής*
κεντητός < ελνστ. *κεντη-τός*, ρηματ. επίθ.
κεντ-ιά (με συνίζηση) < μεσν. *κεντ-εά* «βελονιά»
κεντ-ίδι < *κεντ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *στολίδι*
κεντιστός < μεσν. *κεντισ-τός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
κεντώ, κέντρο, κοντός, κοντάρι...
Οι παραπάνω λέξεις έχουν την αφετηρία τους στην I.E. ρίζα **kent-* «τρυπώ, τσιμπώ» και αυτή η βασική σημασία είναι αρχική σε όλα τα ομόρριζα. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *κεντ- (*kent-)*: αρχ. ***κεντ-ῶ (-έω)***, ***κέντ-ρο(ν)*** (αρχική σημασία «αιχμή, αγκάθι – σπιρούνι»).
2) από θέμα *κοντ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kont-*): αρχ. ***κοντ-ός*** «κοντάρι», από όπου το ελνστ. υποκοριστικό ***κοντάρι(ον)***.

κένωση → κενός

κεραία
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «κέρατο», από το θ. τού ουσ. *κέρας, -ατος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωσε ήδη από την αρχ. εποχή το αισθητήριο όργανο που φύεται στην κεφαλή ορισμένων θαλασσινών και εντόμων, ενώ ελνστ. είναι η σημ. «σημείο τού γραπτού λόγου». Η σημ. τού με-

ταλλικού αγωγού λήψεως σήματος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *antenne*.

κεραμέας → κέραμος

κεραμίδι

< μεσν. *κεραμίδι(ν)* < ελνστ. *κεραμίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *κεραμ(ίς, -ίδος)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κέραμος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κεραμιδ-ένιος < *κεραμίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*

κεραμιδ-ής

κεραμιδ-αρειό < *κεραμίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *παππαδ-αρειό*.

κέραμος «κεραμίδι»

αρχ. (ήδη μυκ. κύρ. όν. *ke-ra-me-ja*: **Κεραμεία*), που ίσως συνδ. με το ρ. *κεράννυμι* «αναμειγνύω, ανακατεύω» (απρφ. αορ. *κερά-σαι*). Έχει προταθεί επίσης η σύνδεση με το λατ. *cremo* «καίω» (και περαιτέρω με λιθ. *kárštas* «φλεγόμενος», γοτθ. *haúri* «κάρβουνα»), αλλά η κεραμική βασίζεται στην όπτηση και όχι στην καύση τού πηλού. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για μικρασιατικό δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κεραμικός < αρχ. *κεραμ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → Η γραφή με *-ει-* (*κεραμεικός*) από επίδρ. άλλων παραγώγων, όπως *κεραμεία, κεραμείον, κεράμειος* κ.ά.

κεραμ-έας < αρχ. *κεραμ-εύς* [ήδη μυκ. *ke-ra-me-u*]

κεραμευτική < ελνστ. *κεραμευτική*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *κεραμευ-τικός* < αρχ. *κεραμ-εύω*

κεραμίστας, μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *ceramista*

κεράμωση < ελνστ. *κεράμω-σις* «κάλυψη στέγης με κεραμίδια» < ρ. *κεραμ-ῶ (-όω)*

κεραμωτός < ελνστ. *κεραμω-τός* < ρ. *κεραμ-ῶ (-όω)*

κεράμωμα < μεσν. *κεράμω-μα* < *κεραμω-* (ελνστ. *κεραμ-ῶ, -όω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. κεραμ(ο)-: *κεραμο-ποιία* (λόγ. [1889]), *κεραμο-ποιείο* (λόγ. [1886]), *κεραμο-ποιός* (ελνστ.), *κεραμο-σκεπής* (λόγ. [1874]), *κεραμο-σκεπή, κεραμουργός* (ελνστ.) κ.ά.

κέρας «κέρατο»

αρχ. (ήδη μυκ. πληθ. *ke-ra-a*: *κέρā*, αργότερα *κέρατα*) < Ι.Ε. **ker-ə-* «κεφάλι» || σανσκρ. *çíraḥ*, λατ. *cere-b-rum* «μυαλό, εγκέφαλος» (> γαλλ. *cerveau*, ισπ. *cerebro*), *cornū* «κέρας» (> γαλλ. *corne*), αρχ. γερμ. **hurna-* (> γερμ. *Horn*, αγγλ. *horn*, ολλ. *hoorn*) || αρχ. *κρά-νος, κραν-ίον, κάρ-α, κρι-ός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κερατέα < ελνστ. *κερατ-έα* «χαρουπιά»

κερατ-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *keratin*, γαλλ. *kératine*

κεράτινος < αρχ. *κεράτ-ινος* «φτειαγμένος από κέρατο»

κερατοειδής < ελνστ. *κερατο-ειδής (χιτών / ὑμήν)*, ήδη στον ιατρό Γαληνό.

ΣΥΝΘ. κερασ-φόρος (αρχ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κάρα, κέρας, κράνος, κρανίο, κριός, κορυφή – cerveau, horn, corne, Hirn...

Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια συναντούμε λέξεις που αναφέρονται σε ό,τι βρίσκεται στην κορυφή και προεξέχει, ανάγονται δε στην Ι.Ε. ρίζα **ker-* «κεφάλι», καθώς και στην παρεκτεταμένη μορφή της **ker-ə-*. Από την εν λόγω ρίζα έχουν προέλθει οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *κερ-α-* (**ker-ə-*): αρχ. ***κέρα-ς*** (από όπου ο μεταπλασμένος τύπος ***κέρατο(ν)***, μεσν.).

2) από θέμα *καρ- / κρα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kr̥-*): αρχ. ***κάρ-α*** «κεφάλι» (πβ. σύνθ. *καρα-τομώ*), *κρά-νος*.

3) από θέμα **κρασ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kr̥ə-s-*): αρχ. **κρᾱ-νον* (< **κρᾱσ-νον*, από όπου το υποκοριστικό ***κραν-ίο(ν)***, ήδη αρχ.), σύνθετο ***κράσ-πεδο(ν)***.

4) από θέμα *κρι-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kri-* < **kr-ia-*): αρχ. ***κρι-ός***, από όπου το μεσν. υποκοριστικό ***κριάρι(ον)***.

5) από θέμα *κορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kor-*): ίσως αρχ. *κόρ-υς, -υθος* «περικεφαλαία», από όπου τα αρχ. ***κορυ-φή, κόρυ-ζα, κορύ-να, κόρυ-δος (κορυδ-αλ(λ)ός), κόρυ-μ-βος*** «βουνοκορφή».

Παρόμοιες σημασίες συναντούμε σε ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως τα λατ. ***cere-b-rum*** «μυαλό, εγκέφαλος» (από όπου γαλλ. ***cerveau***, ισπ. ***cerebro***), ***cornū*** «κέρας, κέρατο» (> γαλλ. ***corne***), αρχ. γερμ. **hurna-* «κέρας, κέρατο» (από όπου γερμ. ***Horn***, αγγλ. ***horn***, ολλ. ***hoorn***), καθώς και αρχ. γερμ. **hersnja-* «μυαλό, εγκέφαλος» (από όπου γερμ. ***Hirn***, σουηδ. ***hjärna***).

κεράσι

< μεσν. *κεράσι(ν)* < ελνστ. *κεράσιον*, υποκορ. τού αρχ. *κέρασος* «κερασιά», δάνειο μικρασιατικής αρχής με μακρά ιστορία, αν ληφθούν υπ' όψιν τα τοπωνύμια *Κερασοῦς, -οῦντος* και (μυκ.) *Ke-ra-so*: *Κερασώ*. Ας σημειωθεί ότι από την ελληνική λέξη προήλθε το λατ. *cerasus* (υστλατ. *ceresia*), στο οποίο έχουν την αφετηρία τους τα γαλλ. *cerise*, αγγλ. *cherry*, γερμ. *Kirsche* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κερασιά < μεσν. *κερασ-ιά* < ελνστ. *κερασ-ία* (με συνίζηση) < αρχ. *κέρασος*

κερασ-ένιος < *κεράσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*.

κέρασμα → **κερνώ**

κεραστής → **κερνώ**

κεράτινος → **κέρας**

κέρατο

< μεσν. *κέρατον* < αρχ. *κέρας* (βλ.λ.), μέσω τού πληθ. *κέρατα, -άτων* (πβ. κ. *γόνατα, -άτων* → *γόνατο*, αντί τού αρχ. *γόνυ, -ατος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κερατάς < μεσν. *κερατ-ᾶς* «απατημένος σύζυγος» (και υβριστ.), πβ. κ. ιταλ. *cornuto* «κερατάς» < *corno* «κέρατο»

κερατ-ένιος < *κέρατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

κερατώνω < μεσν. *κερατ-ώνω* «μοιχεύω» (διαφ. το ελνστ. *κερατῶ (-όω)* «σκληραίνω»)

κεράτω-μα < *κερατώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Η σημασία «μοιχεία»

Η μεταφορική σημασία «μοιχεία, συζυγική απιστία» συναντάται ήδη από τον 2ο αι. μ.Χ. (πβ. Αρτεμιδ. *Όνειροκρ.* 2.12: *ὅτι ἡ γυνή σου πορνεύσει καὶ τὸ λεγόμενον κέρατα αὐτῷ ποιήσει*), επειδή είχε παρατηρηθεί ότι τα κερασφόρα ζώα (ιδίως όσα ζούσαν κοντά στους ανθρώπους) δεν είχαν σταθερό σύντροφο κατά τη διάρκεια τής ζωής τους.

κεραυνοβόλος

αρχ. < *κεραυνό(ς)* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-βόλος*, για το οποίο βλ.λ. *βάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κεραυνοβολώ < αρχ. *κεραυνοβολ-ῶ (-έω)* «εξακοντίζω κεραυνό, χτυπώ με κεραυνό»

κεραυνοβόλημα < μεσν. *κεραυνοβόλη-μα* < αρχ. *κεραυνοβολ-ῶ (-έω)*

κεραυνοβόληση < μεσν. *κεραυνοβόλη-σις* < αρχ. *κεραυνοβολ-ῶ (-έω)*.

κεραυνός

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ίλ.* Θ 133: *βροντήσας δ' ἄρα δεινὸν ἀφῆκ' ἀργῆτα κεραυνόν*] < **κερα-Fν-ός* < I.E. **kera- / *kerə-* «καταστρέφω, ερημώνω» || σανσκρ. *śr̥ṇā́ti*, λατ. *cariēs* «σήψη», παλ. ιρλ. *do-cer* «έπεσε» || αρχ. *ἀ-κέρα-ιος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. κεραυνό-πληκτος (ελνστ.).

Κέρβερος «μυθικός σκύλος που φύλασσε τις πύλες τού Άδη»

αρχ., πιθ. δάνειο από την Ανατολή. Δεν φαίνεται να ευσταθεί η προταθείσα σύνδεση με τα σανσκρ. *karbará- / śárvara-* «στικτός, παρδαλός», που αποτελούν ονόματα υποχθονίων τεράτων τής ινδικής μυθικής παράδοσης.

κέρδος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ψ 217: *πολλοὶ γὰρ κακὰ κέρδεα βουλεύουσιν*], ίσως συνδ. με παλ. ιρλ. *cerd* «τέχνη – εργασία», επίσης «ποιητής – κεραμέας», ουαλ. *cerdd* «τραγούδι», πράγμα που οδηγεί σε I.E. **kerdā-* «επιδέξιος, επιτήδειος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κερδίζω < ελνστ. *κερδ-ίζω*

κερδώος < αρχ. *κερδῷος* (χαρακτηρισμός θεού, κυρίως τού Ερμή) «αυτός που φέρνει κέρδος».

ΣΥΝΘ. κερδο-: *κερδο-μανής, κερδο-μανία* (λόγ. [1801]) – *κερδο-σκοπία* (λόγ. [1856]), *κερδοσκόπος* (λόγ. [1825]), *κερδο-σκοπικός* (λόγ. [1856]), *κερδο-σκοπώ* (λόγ. [1871]) – *κερδο-φορία, κερδοφόρος* (ελνστ.) κ.ά.

κερί

< μεσν. *κερί(ν)* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < αρχ. *κηρίον* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε ομηρικό ύμνο], υποκορ. τού ουσ. *κηρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κερένιος < μεσν. *κερ-ένιος* < *κερί(ν)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

κέρινος < μεσν. *κέρ-ινος* < αρχ. *κήρ-ινος* < *κηρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ινος*

κερ-ώνω < ελνστ. *κηρ-ῶ (-όω)* «αλείφω με κερί» < αρχ. *κηρ-οῦμαι (-όο-)* < *κηρός*

κέρωμα < μεσν. *κέρω-μα* < αρχ. *κήρω-μα* < ρ. *κηροῦμαι (-όο-)*.

κερκίδα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κερκίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 62: *ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν*] < *κέρκος (ή)* «ουρά ζώου», αγν. ετύμου, αφού οι συνδέσεις με τα αρχ. ουσ. *κριός, κέρας* κ.ά. δεν είναι πειστικές.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σαΐτα τού αργαλειού» → ελνστ. σημ. «το μακρύτερο από τα δύο οστά τού πήχεως τού χεριού» (το άλλο είναι η *ωλένη*) → μεσν. σημ. «σειρά καθισμάτων στο θέατρο».

κερκόπορτα

μεσν., ονομασία πύλης στο τείχος τής Κωνσταντινούπολης (από την οποία εισέβαλαν οι Τούρκοι κατά την άλωση το 1453), < αρχ. *κέρκος (ή)* «ουρά ζώου» (βλ.λ. *κερκίδα*) + *πόρτα*, συνεπώς «πίσω πόρτα, παραπόρτι».

κέρμα

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο], από το θ. τού ρ. *κείρω* «κόβω – κουρεύω» (βλ.λ.). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. σήμαινε «τεμάχιο, κομμάτι – μικρό νόμισμα» (πβ. Αριστοφ. *Όρν.* 1107-8: *ἔν τε τοῖς βαλλαντίοις ἐννεοττεύσουσι κἀκλέψουσι μικρὰ κέρματα*).

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείρω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κερματίζω < αρχ. *κερματ-ίζω*, αρχική σημ. «κόβω σε μικρά κομμάτια» → ελνστ. σημ. «κόβω σε μικρά νομίσματα»

κερματισμός < ελνστ. *κερματισ-μός* «η αλλαγή μεγάλου νομίσματος σε ψιλά» < αρχ. *κερματ-ίζω*.
ΣΥΝΘ. κερματο-δέκτης – κατα-κερματίζω (βλ.λ.), **κατα-κερματισμός**.

κερνώ
< μεσν. *κερνῶ* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < αρχ. *κιρνῶ (-άω) / κίρνημι* «αναμειγνύω κρασί με νερό (ώστε να το προσφέρω στους προσκεκλημένους)» < **kr-nē-* (με φωνήεν στηρίξεως -ι-), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kera-* «αναμειγνύω, ανακατεύω», για το οποίο βλ.λ. *κράμα, κράση, κρασί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κέρασμα < αρχ. *κέρασ-μα* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Ζήνωνα (μαρτυρία), *απόσπ.* 128.13-14: *κέρασμά τε καὶ μῖγμα ἐξ ἁπάντων τῶν τῆς ψυχῆς μορίων ξυναθροισθέν*], αρχική σημ. «μείγμα (κρασιού με νερό) – (γενικότ.) ανάμιξη», < ρ. *κιρνῶ (-άω) / κίρνημι*
κεραστής < ελνστ. *κερασ-τής*, αρχική σημ. «αναμίκτης (οίνου με νερό)» ➝ μεσν. σημ. «αυτός που κερνά».

-κερος κ. **-κερως** → **δίκερος, μονόκερος, ρινόκερος**

κέρσορας «δρομέας στην οθόνη υπολογιστή»
μεταφορά τού αγγλ. *cursor*, αρχική σημ. «δρομέας», που πλάστηκε με βάση το λατ. *cursor, -ōris* «δρομέας, δούλος προπορευόμενος τής άμαξας που συνόδευε».

κεσάτι «αναδουλειά» (στον πληθ.)
μεσν. < τουρκ. *kesat* «εμπορική απραξία, αναδουλειά» < αραβ. *kasād*.

κεσές «μικρό δοχείο»
< τουρκ. *kese* «θήκη, σακούλι» < περσ. *kīsa*.

κέτερινγκ
< αγγλ. *catering* < παλ. αγγλ. *cater / catur* «αγοραστής προμηθειών» < αγγλονορμ. *acat(o)ur* < παλ. γαλλ. *achatour*, ρ. *achater* «αγοράζω» (> γαλλ. *acheter*) < δημώδ. λατ. **accaptāre* < λατ. *ad* + *capto* «κυνηγώ».

κετόνη «χημική ουσία»
μεταφορά τού γερμ. *Keton*, άλλος τύπος τού ουσ. *Aketon*, για το οποίο βλ.λ. *ακετόνη*.

κέτσαπ
< αγγλ. *ketchup* < κινεζ. (Καντονεζική) *k'ēchap* «ντοματοχυμός».

κετσές «ύφασμα από πεπιεσμένο μαλλί»
< τουρκ. *keçe* < παλ. αρμεν. *kač / kayč*.

κεφαλαίο
< αρχ. *κεφάλαιον (τό)* (βλ.λ.), με καταβιβασμό τού τόνου που επεκτάθηκε από τις πλάγιες πτώσεις (π.χ. *τοῦ κεφαλαίου, τῶν κεφαλαίων*). Ήδη στη μεσν. εποχή συναντούμε τη σημ. «αρχικά (γράμματα)» (στον πληθ.).
ΣΥΝΘ. κεφαλαιο-: *κεφαλαιο-γράμματος, κεφαλαιογραφώ* (λόγ. [1829]).

κεφάλαιο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κεφάλαιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *κεφάλαιος* < ουσ. *κεφαλή* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχετικός με το κεφάλι – (μτφ.) βασικός, κύριος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.6.2: *λέγοντες ἄλλα τε πολλὰ καὶ κεφάλαιον* «λέγοντας πολλά άλλα και το κυριότερο...») ➝ ήδη αρχ. σημ. «χρηματικό ποσόν, περιουσία» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 742c: *μηδὲ δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, ὡς ἐξὸν μὴ ἀποδιδόναι τὸ παράπαν τῷ δανεισαμένῳ μήτε τόκον μήτε κεφάλαιον*) ➝ ελνστ. σημ. «ενότητα λόγου, κειμένου» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ φυγ. εὑρέσ.* 166: *τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦ τρίτου διειλεγμένοι κεφαλαίου μέτιμεν ἐπὶ τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον τῶν προταθέντων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κεφαλαιώδης < ελνστ. *κεφαλαι-ώδης*.
ΣΥΝΘ. κεφαλαι(ο)-: *κεφαλαι-αγορά, κεφαλαιοκράτης* (λόγ. [1891], απόδ. ξέν. όρου), *κεφαλαιοκρατία* (λόγ. [1887], απόδ. ξέν. όρου), *κεφαλαιοποίηση* (λόγ. [1861]), *κεφαλαιο-ποιώ* (λόγ. [1861]), *κεφαλαι-ουχικός* (λόγ. [1887]), *κεφαλαι-ούχος* (λόγ. [1840]) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κεφάλαιο, ανακεφαλαιώνω, κεφαλαία, καπιταλισμός, capital
Η λέξη ***κεφάλαιον*** είναι το ουδ. τού αρχ. επιθ. *κεφάλαιος* που προέρχεται από τη λ. ***κεφαλή*** και δήλωσε αρχικά αυτόν που σχετίζεται με την κεφαλή, το κεφάλι. Το *κεφάλαιον* ως ουσιαστικοποιημένο επίθετο δήλωσε αργότερα το ίδιο το κεφάλι και ειδικότερα το κεφάλι ψαριού. Η δεσπόζουσα θέση τής κεφαλής στο σώμα, καθώς και το γεγονός ότι περιλαμβάνει τον εγκέφαλο όπου συντελούνται οι νοητικές λειτουργίες και ελέγχεται όλο το σώμα, προσέδωσε στην κεφαλή τη σημασία τού σημαντικότερου σημείου τού σώματος. Ως εκ τούτου, το επίθετο *κεφάλαιος, -αία, -αιον* απέκτησε νωρίς τη σημασία «κυριότερος, πρώτιστος, βασικός».
Ομοίως, η λ. *κεφάλαιον* απέκτησε αντίστοιχη σημασία (π.χ. *κεφάλαιον δὴ παιδείας λέγομεν τὴν ὀρθὴν τροφήν*, Πλάτων) και στη συνέχεια εξελίχθηκε στη σημασία «τα σπουδαιότερα μέρη γραπτού έργου» και «περίληψη, ανασκόπηση, συγκέντρωση των σημαντικότερων σημείων (λόγου, συγγράμματος, συλλογισμού)»: π.χ. *κεφάλαιον τῶν εἰρημένων* «τα σημαντικότερα σημεία όσων έχουν ειπωθεί» (Ισοκράτης), *ἐν κεφαλαίοις ὑπομνήσαντες ἀξιώσομεν πείθειν* (δηλ. περιληπτικά, στα βασικά σημεία, Θουκυδίδης). Το ρήμα *κεφαλαιῶ (-όω)* σήμανε ευλόγως «αναφέρω, εξηγώ σε κεφάλαια, δηλ. περιληπτικά, στα βασικά σημεία» και το σύνθετο ρήμα

ἀνακεφαλαιῶ (που στα νεότερα χρόνια μεταπλάστηκε σε **ανακεφαλαιώνω**) απέκτησε τη σημασία που έχει μέχρι σήμερα. Η σημασιολογική εξέλιξη τής λ. *κεφάλαιον* συνεχίστηκε στα ελληνιστικά (μετακλασικά) χρόνια, όταν απέκτησε τη σημασία «ενότητα συγγραφής, κεφάλαιο βιβλίου», σημασία με την οποία έφτασε ώς τις μέρες μας.
Είναι αξιοσημείωτο ότι η ίδια ακριβώς σημασιολογική εξέλιξη παρατηρήθηκε στο λατινικό ***caput*** «κεφαλή», το οποίο προσέλαβε τις σημασίες «σημαντικότερο σημείο» και «κεφάλαιο (βιβλίου)» και μέσω τού λατινικού υποκοριστικού *capitulum* «κεφαλάκι – κεφάλαιο» έδωσε τις λέξεις *chapitre / chapitle* «κεφάλαιο» (γαλλ.), από όπου το αγγλ. ***chapter***, καθώς και τα γαλλ. *récapitulation* «ανακεφαλαίωση, σύνοψιση», *récapituler* «ανακεφαλαιώνω, συνοψίζω» (λατ. *recapitulare, recapitulation*). Επίσης, μέσω τού λατινικού επιθέτου *capitalis* (< *caput*) «βασικός, πρωτεύων, ο σημαντικότερος» προήλθε το γαλλ. ***capitale*** (π.χ. στη φρ. *ville capitale*, δηλ. η σημαντικότερη πόλη, η πρωτεύουσα, πβ. κ. αγγλ. *capital [city]* κ.ά.). Η ίδια λατινική λέξη στον ουδ. τύπο *capitale* με τη σημασία «χρηματικό κεφάλαιο» αποτέλεσε τη βάση για τις αντίστοιχες ξένες λέξεις (πβ.το περιώνυμο έργο τού Καρλ Μαρξ *Das Kapital* «Το Κεφάλαιο») και για τον σχηματισμό των γνωστών λέξεων ***καπιταλιστής, καπιταλισμός*** (γαλλ. *capitaliste, capitalisme*), που αυτονοήτως αποδόθηκαν στα Ελληνικά ως *κεφαλαιοκράτης, κεφαλαιοκρατία*, αφού η λέξη *κεφάλαιον* είχε την οικονομική αυτή σημασία ήδη από τα αρχ. χρόνια: π.χ. *τῆς δὲ ἐμῆς οὐσίας [...] ὅλον τὸ κεφάλαιον ἀνῃρήκασιν* (Δημοσθένης), *τοῦτον δὲ κεφάλαιον γίγνεται περὶ τετταράκοντα τάλαντα* (Λυσίας).
Τέλος, από τον παράλληλο τύπο ***κεφαλαῖος*** τού αρχ. επιθέτου προήλθε ο όρος *κεφαλαίο γράμμα* (δηλ. το μεγάλο γράμμα· ας σημειωθεί ότι ώς τα βυζαντινά χρόνια η γραφή ήταν κεφαλαιογράμματη, περί τον 9ο δε αιώνα επινοήθηκε η μικρογράμματη γραφή), κάτι που βρίσκει το ακριβές του ισοδύναμο στα Λατινικά και τις λατινογενείς γλώσσες (πβ. *capital letters* κ.λπ.).

κεφαλάρι «πηγή νερού – τμήμα κρεβατιού»
μεσν. < *κεφάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *βλαστάρι*.

κεφαλή
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 168-9: *ἐκάλυψε νέκυν μεγάθυμος Ἀχιλλεὺς ἐς πόδας ἐκ κεφαλῆς*] < I.E. **ghebh(e)l-* «κρανίο, κεφάλι» || αρχ. γερμ. **gibla-* (> γερμ. *Giebel* «αέτωμα – (παλαιότ.) κεφαλή, κορυφή»), τοχαρ. Α΄ *śpāl* «κεφάλι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κεφάλι < μεσν. *κεφάλι(ν)* < ελνστ. *κεφάλ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *κεφαλή*
κεφαλ-ιά < *κεφάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *χεριά*
κεφαλίδα < αρχ. *κεφαλ-ίς, -ίδος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (τεχνικός όρος με ποικίλες σημ., όπως «κεφαλάκι», «κιονόκρανο», αργότερα «κεφάλαιο βιβλίου»), υποκορ. τού ουσ. *κεφαλή*. Ο σύγχρ. όρος τής τυπογραφίας αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *header*
κεφαλικός < ελνστ. *κεφαλ-ικός* «σχετικός με το κεφάλι». Κατά τον Μεσαίωνα συναντάται η σημ. «σχετικός με τη ζωή» σε φρ. όπως *κεφαλική τιμωρία / ποινή*
κεφάλ-ας < *κεφάλ-α*, μεγεθ. τού ουσ. *κεφάλι*.
ΣΥΝΘ. κεφαλο-: *κεφαλό-βρυσο* (πβ. λατ. *caput fontis*), *κεφαλο-γραβιέρα* (*κεφαλοτύρι* + *γραβιέρα*, με συμφυρμό), *κεφαλό-δεσμος* (ελνστ.), *κεφαλο-κλείδωμα, κεφαλο-μάντηλο, κεφαλό-ποδο* (λόγ. [1873], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *cephalopoda*), *κεφαλό-πονος* (μεσν.), *κεφαλό-σκαλο, κεφαλο-τύρι, κεφαλο-χώρι* κ.ά.
-κέφαλος: *α-κέφαλος, δι-κέφαλος, τρι-κέφαλος, στραβο-κέφαλος, κουφιο-κέφαλος, θερμο-κέφαλος, στενο-κέφαλος, μπουμπουνο-κέφαλος, υδρο-κέφαλος, ξερο-κέφαλος, χοντρο-κέφαλος, δολιχο-κέφαλος, πολυ-κέφαλος, πλατυ-κέφαλος* κ.ά.

κέφαλος «είδος ψαριού»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ουσ. *κεφαλή* (βλ.λ.).

κέφι
< τουρκ. *keyif* «ευθυμία» < αραβ. *kayf*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κεφ-άτος.

κεφτές
< τουρκ. *köfte* < περσ. *kōfta*.

κεχαγιάς «τιτλούχος τής σουλτανικής αυλής»
μεσν. < τουρκ. *kehaya* < περσ. *kethüda*.

κεχρί «είδος φυτού»
< μεσν. *κεχρί(ν)* < *κεγχρίον*, υποκορ. τού αρχ. *κέγχρος (ὁ/ἡ)*, πιθ. < σπάν. *κέρχ-νος* (με μετάθεση) < **κέρκ-σ-νος*, που συνδ. με το συνώνυμο παλ. γερμ. *hirso* (> γερμ. *Hirse* «κεχρί»). Λιγότερο πιθ. η ανάλυση *κέγχρος* < **gher-ghro-* (με ανομοίωση /r/ – /r/ > /ŋ/ – /r/), που θα οδηγούσε σε σύνδεση με μέσο άνω γερμ. *grūz* και λιθ. *grùdas* «καλαμπόκι».

κεχριμπάρι
< τουρκ. *kehribar* < περσ. *kāhrubā* «κίτρινο ήλεκτρο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κεχριμπαρ-ένιος < *κεχριμπάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*.

κηδεία
αρχ., αρχική σημ. «συγγένεια από γάμο (εξ αγχιστείας)», < ρ. *κηδεύω* (βλ.λ.). Η σημ. «τελετή ταφής» εί-

ναι ελνστ. (πβ. Ιππ. *αποσπ.* 1.18: *τῆς δὲ γυναικὸς τοῦ Κνωποῦ Κλεονίκης περὶ τὴν τοῦ σώματος κηδείαν γινομένης*).

ΣΥΝΘ. επι-κήδειος (αρχ.).

κηδεμόνας

< αρχ. *κηδεμών, -όνος* «φροντιστής, κυρ. επιμελητής νεκρώσιμης τελετής» [ήδη ομηρικό] < θ. *κηδε-* (από τον αόρ. τού ρ. *κήδομαι* «φροντίζω, επιμελούμαι, μεριμνώ»· βλ.λ. *κηδεύω*) + παραγ. τέρμα *-μών*. Ήδη αρχ. η σημ. «προστάτης – νόμιμος εκπρόσωπος και υπεύθυνος για κάποιον» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 731-2: *εἴθ' ὤφελέν μοι κηδεμὼν ἢ ξυγγενὴς εἶναί τις ὅστις τοιαῦτ' ἐνουθέτει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κηδεμονεύω < ελνστ. *κηδεμον-εύω*

κηδεμόνευ-ση < *κηδεμονεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

κηδεμονία < αρχ. *κηδεμον-ία* «φροντίδα, μέριμνα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

κηδεμονικός < ελνστ. *κηδεμον-ικός*.

κηδεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *κήδ(ομαι)* «φροντίζω, επιμελούμαι, μεριμνώ» (με παραγ. τέρμα *-εύω*), ενεργ. *κήδ(ω)* «χτυπώ, βλάπτω», < Ι.Ε. **kad-* «φροντίδα – λύπη» || αβεστ. *sādra-* «οδύνη, δυσχέρεια», ουαλ. *cawdd* «προσβολή», αρχ. γερμ. **hataz-* «μίσος, οργή» (> γερμ. *Haß*) || αρχ. *κηδεσ-τής* «εξ αγχιστείας συγγενής», *κηδε-μών, -όνος* (βλ.λ.), *κηδ-εία* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (γενικά) «φροντίζω, μεριμνώ» → ήδη αρχ. σημ. «νυμφεύομαι – συνάπτω γάμο» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 890: *τὸ κηδεῦσαι καθ' ἑαυτὸν ἀριστεύει μακρῷ*) → αρχ. σημ. «τελώ την ταφή» (λόγω τής προετοιμασίας που απαιτούν οι νεκρώσιμες τελετές).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κήδευση < ελνστ. *κήδευ-σις*.

κήλη

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ ἀέρ.* 7.29-30: *τοῖσι δὲ παιδίοισι κῆλαι ἐπιγίγνονται μάλιστα*] < **κᾱϝ-ελ-ᾱ* < Ι.Ε. **qaw(ə)l- / *qaul-* «οίδημα, πρήξιμο» || παλ. σλαβ. *kyla* (> ρωσ. *kilá*), παλ. άνω γερμ. *hōla*.

κηλίδα

< αρχ. *κηλίς, -ῖδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εὐμ.* 787: *βροτοφθόρους κηλῖδας ἐν χώρᾳ βαλεῖ*] < Ι.Ε. **qāl-* «σκούρα κηλίδα» || λιθ. *kalýbas* «(σκύλος) σημαδεμένος με λευκή κηλίδα», παλ. ιρλ. *caile* «κηλίδα» || πιθ. αρχ. *κελαι-νός* «σκοτεινός, μαύρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κηλιδώνω < μεσν. *κηλιδ-ώνω* < αρχ. *κηλιδ-ῶ (-όω)* «λερώνω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Ἡρακλ.* 1317-8: *οὐ δεσμοῖσι διὰ τυραννίδα πατέρας ἐκηλίδωσα*]

κηλίδωση < μεσν. *κηλίδω-σις* < αρχ. *κηλιδ-ῶ (-όω)*.

κήνσορας «τιμητής»

< ελνστ. *κήνσωρ, -ορος* < λατ. *censor, -ōris* «αξιωματούχος που αποτιμούσε και κατέγραφε την περιουσία κάθε Ρωμαίου πολίτη – εξεταστής και κριτής τού βίου ενός Ρωμαίου πολίτη με σκοπό τον εντοπισμό παραβάσεων και την τιμωρία, τιμητής» < ρ. *censeo* «αποτιμώ, απογράφω».

κήπος

< αρχ. *κῆπος / κᾶπος* (δωρ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 737: *καί μοι κῆπον ἔχει πολυδένδρεον*] < Ι.Ε. **kāpā-* || παλ. άνω γερμ. *huob(a)* (> γερμ. *Hufe* «αγροτεμάχιο»), αλβ. *kopshté* «κήπος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παράδεισος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κηπαίος < αρχ. *κηπ-αῖος* «προερχόμενος από κήπο – καλλιεργημένος»

κηπάριο < μεσν. *κηπ-άριον* < *κῆπ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-άριον*

κηπεύω < αρχ. *κηπ-εύω* «καλλιεργώ σε κήπο»

κήπευση < μεσν. *κήπευ-σις* < αρχ. *κηπ-εύω*

κηπευτικός < ελνστ. *κηπευ-τικός* < αρχ. *κηπ-εύω*

κηπευτός < ελνστ. *κηπευ-τός* «καλλιεργημένος σε κήπο» < αρχ. *κηπ-εύω*.

ΣΥΝΘ. -κηπος: *ροδό-κηπος, αμπελό-κηπος, λαχανό-κηπος, δεντρό-κηπος, μελισσό-κηπος, βυσσινό-κηπος* κ.ά.

κηπο-, κηπου-: *κηπο-τεχνία, κηπό-χωμα* (λόγ. [1808]), *κηπο-κομία, κηπο-κόμος* (ελνστ.) – *κηπού-πολη* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κήπος, περιβόλι, μπαξές – κηπουρός, περιβολάρης, μπαξεβάνης

Η λ. ***κῆπος*** είναι αρχαία (ο δωρικός τύπος ήταν ***κᾶπος***) και σήμαινε ό,τι και σήμερα. Χρησιμοποιήθηκε επίσης για τις εύφορες καλλιεργούμενες περιοχές, αλλά και σε σχέση με το όνομα θεού, προκειμένου να δηλώσει την επικράτειά του (π.χ. *Ἀφροδίτας κᾶπος* «Κυρήνη», μία από τις περιοχές όπου θεωρούσαν ότι γεννήθηκε η Αφροδίτη, *Διὸς κῆπος* «Λιβύη», *Διὸς κῆποι* «ουρανός», *Φοίβου παλαιὸς κῆπος* «το ανατολικό τμήμα τού ουρανού, η ανατολή», επειδή ο Φοίβος, δηλ. ο Απόλλων, ήταν ο θεός τού ήλιου, που βγαίνει από την ανατολή). Οι ***επικούρειοι*** φιλόσοφοι ονομάστηκαν ***οἱ ἀπὸ τῶν κήπων***, επειδή ο Επίκουρος δίδασκε σε κήπο (Ως «Κήπος», εξάλλου, είναι γνωστή η σχολή του). Η λέξη χρησιμοποιήθηκε σε πολλές μεταφορικές εκφράσεις όπως *ἐξαίρετον Χαρίτων νέμομαι κᾶπον* (Πίνδαρος), προκειμένου για την ποιητική τέχνη, ή ομοίως *οἱ ποιηταὶ ἀπὸ κρηνῶν μελιρρύτων ἐκ Μουσῶν κήπων τινῶν καὶ ναπῶν δρεπόμενοι τὰ μέλη ἡμῖν φέρουσιν ὥσπερ αἱ μέλιτται* (Πλάτωνος

ίων). Ονομαστοί στην Αρχαιότητα υπήρξαν οι αποκαλούμενοι «κρεμαστοί» κήποι τής Βαβυλώνος, ένα από τα επτά θαύματα τού αρχαίου κόσμου, αλλά και οι μυθικοί κήποι των Εσπερίδων, από όπου έκλεψε ο Ηρακλής τα «χρυσά μήλα». Στην Αττική περίφημος υπήρξε ο Κήπος των Μουσών στην περιοχή τής σημερινής πλατείας Συντάγματος, έργο τού Θεοφράστου, μαθητή τού Αριστοτέλη.
Στα μεσαιωνικά χρόνια αντί για τη λέξη *κήπος* χρησιμοποιήθηκε επίσης η λ. ***περιβόλιν***, που προέρχεται από το ελληνιστικό ***περιβόλιον***, υποκοριστικό τού ***περίβολος*** «χώρος περιφραγμένος με τοίχο» (βλ.λ. *παράδεισος*). Τα χρόνια τής Τουρκοκρατίας εισήλθε στη γλώσσα μας η τουρκική λέξη ***μπαχτσές*** «περιβόλι» (< τουρκ. ***bahçe***, λέξη περσικής προελεύσεως), η οποία επεβίωσε ως ***μπαξές***. Κοντά στον *μπαξέ* πλάστηκε και η λ. ***μπαξεβάνης***, από το τουρκ. ***bahçıvan***, η οποία είχε παλαιότερα εκτοπίσει σε πολλές περιοχές το ***περιβολάρης***, μεσαιωνική λέξη που χρησιμοποιήθηκε αντί τής αρχαίας λ. ***κηπουρός*** (αρχική σημασία: «φύλακας τού κήπου»).

κηπουρός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **κηπο-Fορ-ός* < *κῆπο(ς)* + θ. **Fορ-* τού ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω», πβ. κ. *οικ-ουρός, φρ-ουρός* (βλ.λ.), επίσης *θυρωρός, ακται-ωρός* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κηπουρικός < αρχ. *κηπουρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

κηρήθρα
μεσν. < αρχ. *κηρ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. κ. *δαχτυλ-ήθρα, ουρ-ήθρα, κολυμβ-ήθρα*.

κηρίο → κηρός

κηροζίνη
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *kerosene*, που πλάστηκε από το αρχ. *κηρός* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ene*.

κηροπήγιο
< μεσν. *κηροπήγιον* < αρχ. *κηρό(ς)* + *-πήγ(ιον)*, από θ. τού αρχ. *πήγνυμι* «πήζω – στερεώνω» (βλ.λ. *πήζω*).

κηρός «κερί»
αρχ., πιθ. δάνειο τού προελληνικού υποστρώματος, όπως επιμαρτυρείται από το αρχ. *κήρ-ινθος* «τροφή μελισσών». Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδεση με βαλτικές λ. για την «κηρήθρα», π.χ. λιθ. *korys*, λετ. *kâre(s)*. Το λατ. *cēra* (> γαλλ. *cire*) είναι δάνειο από την Ελληνική. Βλ. κ. *κερί*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κηρώδης < ελνστ. *κηρ-ώδης*
κηρωτός < αρχ. *κηρω-τός* (όπως προκύπτει από το ουσιαστικοπ. θηλ. *κηρωτή* «είδος αλοιφής») < ρ. *κηρ-ῶ (-όω)*
κηρίο < μεσν. *κηρ-ί(ο)ν* < αρχ. *κηρ-ίον*, υποκορ. τού *κηρός*.
ΣΥΝΘ. κηρ(ο)-: *κηρ-αλοιφή, κηρο-γραφία* (ελνστ.), *κηρό-δετος* (ελνστ.), *κηρο-δόχος, κηρο-μπογιά, κηρο-πλάστης* (αρχ.), *κηρο-πλαστική* (ελνστ.), *κηρο-ποιείο* (λόγ. [1871]), *κηρο-ποιός* (ελνστ.), *κηρο-πωλείο* (μεσν.), *κηρο-σβέστης, κηρο-στάτης* (λόγ. [1893]) κ.ά.

κήρυκας
μεσν. < αρχ. *κῆρυξ, -υκος* (ήδη μυκ. *ka-ru-ke*: **κάρυκ(ε)ι*, δοτ.), που συνδ. με σανσκρ. *kārú-* «τραγουδιστής, ποιητής», *car-kar-ti* «αινώ, υμνώ» (αναδιπλ. τύπος), καθώς και με το αρχ. ρ. *καρκαίρω* «κραδαίνω, σείω» (< **καρ-καρ-jω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κηρύσσω / κηρύττω < αρχ. *κηρύσσω / -ττω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 7: *κηρύσσειν ἀγορήνδε κάρη κομόωντας Ἀχαιούς*], αρχική σημ. «αναγγέλλω επίσημα»
κήρυγμα < αρχ. *κήρυγ-μα* «άγγελμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 120-1: *καὶ νῦν τί τοῦτ' αὖ φασι πανδήμῳ πόλει κήρυγμα θεῖναι τὸν στρατηγὸν ἀρτίως;*] < ρ. *κηρύσσω / -ττω*
κήρυξη < ελνστ. *κήρυξ-ις* «αναγγελία μέσω κήρυκα» < αρχ. *κηρύσσω / -ττω*
κηρύκειο < αρχ. *κηρύκ-ειον* «ράβδος τού κήρυκα».
ΣΥΝΘ. -κήρυκας, **-κηρύσσω**, **-κήρυξη**: *ιερο-κήρυκας – δια-κηρύσσω, ανα-κηρύσσω, επι-κηρύσσω, απο-κηρύσσω, προ-κηρύσσω – δια-κήρυξη, ανα-κήρυξη, απο-κήρυξη, προ-κήρυξη* κ.ά.

κήτος
< αρχ. *κῆτος* [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* δ 443: *τίς γάρ κ' εἰναλίῳ παρὰ κήτεϊ κοιμηθείη*], αγν. ετύμου.

κηφήνας
< αρχ. *κηφήν, -ῆνος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], που ανάγεται σε επίθ. **κηφός* και συνδ. με το επίθ. *κωφός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κηφην-αρειό, λόγ. [1839], < *κηφήν(ας)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *αλητ-αρειό*.

κι → και

κιάλι
< μεσν. πληθ. *ὀκκιάλια* (με ανασυλλαβισμό από τον εν. *τὸ ὀκκιάλι > το κιάλι*) < παλ. ιταλ. *occhiali*, πληθ. τού *occhiale* < *occhio* «μάτι» (< λατ. *oculus*).

κίβδηλος «πλαστός, νόθος»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, πβ. *Ἐλεγ.* 1.117: *κιβδήλου δ' ἀνδρὸς γνῶναι χαλεπώτερον οὐδέν*], αρχ. τεχν. όρος (με κύρια αρχική εφαρμογή στη μεταλλουργία) < *κίβδ(ος)* «σκουριά» (ήδη στον Αριστοτέλη) + παραγ. τέρμα *-ηλος*. Το αρχ. *κίβδος*

συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κίβον· ἐνεόν*, που φαίνεται να δήλωνε τα πετρώματα με χαμηλή ή ελάχιστη περιεκτικότητα μετάλλου (πβ. γαλλ. *pierre sourde* «"κουφή" πέτρα», δηλ. χωρίς μεταλλικές ανταύγειες, γερμ. *taub* «κουφός – (τεχν.) αμέταλλος»).

κιβούρι «φέρετρο – τάφος»
< μεσν. *κιβούρι(ον)* < ελνστ. *κιβώριον*, δάνειο αιγυπτ. προελεύσεως, όπως προκύπτει από την ερμηνεία τού λεξικογράφου Ησυχίου: *κιβώριον· Αἰγύπτιον ὄνομα ἐπὶ ποτηρίου*.

κιβώτιο
< αρχ. *κιβώτιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.5.14: *ἐνταῦθα ηὑρίσκοντο πολλαὶ μὲν κλῖναι, πολλὰ δὲ κιβώτια, πολλαὶ δὲ βίβλοι γεγραμμέναι*], υποκορ. τού ουσ. *κιβωτός* (βλ.λ.).

κιβωτός
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σιμωνίδη]. Παρά την παλαιότητα τής εμφάνισής του στην Ελληνική, πρόκειται μάλλον για δάνειο, πιθ. σημιτ. αρχής, πβ. συρ. *qābāthā*.

κιγκαλερία
μεταφορά τού γαλλ. *quincaillerie* < *quincaille* «σύνολο μεταλλικών προϊόντων οικιακής χρήσεως», λ. ονοματοπ. αρχής.

κιγκλίδωμα
λόγ. [1838], που ανάγεται στο αρχ. *κιγκλίς, -ίδος* «κάγκελο, μεταλλική δοκός χωρίσματος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], πιθ. < ρ. *κιγκλίζω* «κουνώ την ουρά όπως το πτηνό *κίγκλος*» < ουσ. *κίγκλος* «είδος πτηνού (μάλλον σουσουράδα)», οπότε το ρ. θα σήμαινε «ανοιγοκλείνω την πόρτα, ανεβοκατεβάζω το χώρισμα». Περίπλοκη είναι η ανάλυση *κιγκλίς* < **κιλ-κλί-ς* (με ανομοίωση), που οδηγεί στο θ. τού ρ. *κλίνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιγκλιδ-ωτός, λόγ. [1888], απόδ. τού γαλλ. *grillagé*.

κιθάρα
αρχ. [ήδη ομηρικό στον τύπο *κίθαρις*], πιθ. δάνειο ανατολ. προελεύσεως. Η λ. διαδόθηκε στις ευρωπ. γλώσσες μέσω τού αραβ. *qīṭārā* (< αρχ. *κιθάρα*), από όπου το ισπ. *guitarra* και κατόπιν τα αντίστοιχα γαλλ. *guitare*, αγγλ. *guitar*, γερμ. *Gitarre*, ολλ. *gitaar* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιθαρίζω < αρχ. *κιθαρ-ίζω* «παίζω κιθάρα» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε ομηρικούς ύμνους]
κιθάρισμα < αρχ. *κιθάρισ-μα* < *κιθαρ-ίζω*
κιθαρισμός < ελνστ. *κιθαρισ-μός* < αρχ. *κιθαρ-ίζω*
κιθαριστής < αρχ. *κιθαρισ-τής* [ήδη σε ομηρικό ύμνο] < *κιθαρ-ίζω*
κιθαρ-ίστας < *κιθάρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, πβ. κ. *πιαν-ίστας*.
ΣΥΝΘ. κιθαρ-ωδός (< αρχ. *κιθαρ-ῳδός* «αυτός που τραγουδά παίζοντας κιθάρα» < *κιθάρ(α)* + *ᾠδή*).

κικ μπόξινγκ
< αγγλ. *kick boxing* < ρ. *kick* «κλοτσώ» + *box* «πυγμαχώ».

κιλίμι «χαλί, στρωσίδι»
< τουρκ. *kilim* < περσ. *kilīm* «τάπητας».

κιλλίβαντας «όχημα στήριξης και μεταφοράς πυροβόλου όπλου»
< αρχ. *κιλλίβας, -αντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Ἀχαρν.* 1122: *τοὺς κιλλίβαντας οἶσε, παῖ, τῆς ἀσπίδος*] < *κίλλ(ος)* «γάιδαρος» (< επίθ. *κιλλός* «γκρίζος, σταχτής», από το χρώμα τού γαϊδάρου) + λεξικό επίθημα *-βᾶς* (< ρ. *βαίνω*, βλ.λ.). Το ουσ. *κιλλίβας* δήλωνε εξ αρχής υποστηρίγματα διαφόρων τύπων, κυρ. με τρία πόδια.

κιλό
αντιδάν., < γαλλ. *kilo*, συντετμημένος τύπος τού ελληνογενούς *kilogramme* «χιλιόγραμμο» < *kilo-* (πλάστηκε με βάση το αρχ. *χίλιοι*) + *-gramme* «γραμμάριο» (< αρχ. *γράμμα*, βλ.λ. *γραμμάριο*).
ΣΥΝΘ. κιλο- (από απόσπαση ξέν. όρων, εν μέρει ελληνογενών): *κιλο-μπάιτ* (< αγγλ. *kilobyte*), *κιλο-πόντ* (< γερμ. *Kilopond*), *κιλο-χέρτς* (< αγγλ. *kilohertz*) κ.ά.
-κιλος: *δί-κιλος, τρί-κιλος, τετρά-κιλος* κ.ά.

κιλοβάτ
< γαλλ. *kilowatt* (υβριδικό σύνθ.) < *kilo-* (πλάστηκε με βάση το αρχ. *χίλιοι*) + *watt* (βλ.λ. *βατ*).
ΣΥΝΘ. κιλοβατ-ώρα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *kilowatt-hour*, γαλλ. *kilowattheure*.

κιλοπόντ
< γερμ. *Kilopond* (υβριδικό σύνθ.) < *Kilo-* (πλάστηκε με βάση το αρχ. *χίλιοι*) + *-pond* < λατ. *pondus* «βάρος, φορτίο».

κιλότα
< γαλλ. *culotte* (με τη σημ. των εσωρούχων ήδη από τον 16ο αι.) < *cul* «οπίσθια» < λατ. *cūlus*. Από την ίδια γαλλ. λέξη προέρχεται το ν.ελλ. *κιλότο*.

κιλτ «παραδοσιακή φούστα των Σκωτσέζων»
< αγγλ. *kilt* < διαλεκτ. ρ. *kilt* «ζώνω – διπλώνω, πτυχώνω», σκανδ. αρχής, συγγενές των δαν. *kilte*, παλ. ισλ. *kilting* «πτυχή – φούστα».

κιμάς
< τουρκ. *kıyma* < ρ. *kıymak* «ψιλοκόβω, λειανίζω».

κιμονό «παραδοσιακή ιαπωνική ενδυμασία»
< γαλλ. *kimono* < ιαπων. *kimono* «ρούχο» < *ki* «φορώ» + *mono* «ένδυμα, αντικείμενο».

κιμπάρης «γενναιόδωρος, αξιοπρεπής»
< τουρκ. *kibar* < αραβ. *kibār.*

κιμπούτς «είδος συλλογικής ιδιοκτησίας στο Ισραήλ»
< αγγλ. *kibbutz* < εβρ. *qibbūṣ* «σύναξη, συγκέντρωση – κοινότητα».

κιμωλία
< αρχ. *κιμωλία (γῆ)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], που έλαβε το όνομά της από το νησί τής *Κιμώλου*, στην οποία βρέθηκε τέτοιου τύπου πέτρωμα.

Κίνα
λόγ. [1728], μεταφορά τού παλ. ιταλ. *China* (σύγχρ. *Cina*) < κινεζ. *Qin / Chin*, ονομασία δυναστείας που κυβέρνησε τη χώρα τον 2ο αι. π.Χ. Βλ. κ. *σινικός.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Κιν-έζος, λόγ. [1867]
κινεζ-ικός, λόγ. [1897], < *Κινέζ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

κίναιδος «παθητικός ομοφυλόφιλος»
αρχ. λ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 328.1: *ἴσας κιναίδου καὶ κακῆς πόρνης ὁ νοῦς*], για την οποία ο λεξικογράφος Ησύχιος έδινε τον ορισμό *κίναιδος· ἀσελγής, πόρνος*, ενώ ο Φώτιος (9ος αι. μ.Χ.) την αποδίδει ως εξής: *κίναιδος· ἀσελγής, μαλακός.* Στο *Γουδιανό Ετυμολογικό / Etymologicum Gudianum* (322,13) δίδεται η ακόλουθη ετυμολογική ερμηνεία: *ὁ κινῶν ἑαυτῷ αἰδῶ καὶ αἰσχύνην· εἴρηται δὲ παρὰ τὸ κινεῖσθαι τὴν αἰδῶ· ἢ παρὰ τὸ κινεῖν τὰ αἰδοῖα.* Ενώ είναι σαφές ότι η λ. προσδιορίζει τον θηλυπρεπή ομοφυλόφιλο, η σύνδεση τού *κίναίδου* με το ρ. *κινῶ (-έω)* προσκρούει στη διαφορετική ποσότητα τού *-ι-.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιναιδία < αρχ. *κιναιδ-(ε)ία* (πβ. Αισχ. *Περὶ ψευδ. ἀποστ.* 99.4: *ἐν παισὶ μὲν γὰρ ὢν ἐκλήθη δι' αἰσχρουργίαν τινὰ καὶ κιναιδίαν Βάταλος*)
κιναιδισ-μός < *κιναιδ-ίζω* < *κίναιδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω.*

κιναισθησία
< *κιν(ῶ)* + *αἴσθησ(η)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *kinesthésie.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιναισθη-τικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *kinesthétique.*

κίνδυνος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ., πβ. Σόλ. *απόσπ.* 13.65-66: *πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν πῇ μέλλει σχήσειν χρήματος ἀρχομένου*], ίσως συνδ. με το ελνστ. ουσ. *κίνδαξ, -ακος* «ευκίνητος» (πβ. ρ. *κινδάνει· κινεῖται, κερατίζει*), που αναλύεται **κι-νδ-* (με επίθημα *-νδ-*) και εμφανίζει το ίδιο θ. με το ρ. *κίω* «κινούμαι, φεύγω» (ομόρριζο τού λατ. *citus* «ταχύς, ευκίνητος»). Η ερμηνεία αυτή θα ενέτασσε τη λ. *κίνδυνος* στο λεξιλόγιο των τυχερών παιχνιδιών δηλώνοντας την αβέβαιη τύχη, όπως δείχνει η φρ. *λίθον κινεῖν* (μτφ.) «διακινδυνεύω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κινδυνεύω < αρχ. *κινδυν-εύω* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Νεμ.* 5.14: *ἐν δίκᾳ τε μὴ κεκινδυνευμένον*]
κινδυνώδης < αρχ. *κινδυν-ώδης* «επικίνδυνος» < *κίνδυν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώδης.*
ΣΥΝΘ. κινδυνο-: *κινδυνο-λογία, κινδυνο-λογώ, κινδυνο-λόγος, κινδυνο-λογικός*
-κίνδυνος, -κινδυνεύω: *α-κίνδυνος, επι-κίνδυνος, ριψο-κίνδυνος – δια-κινδυνεύω, παρα-κινδυνεύω (παρακινδυνευμένος), προ-κινδυνεύω, ριψο-κινδυνεύω* κ.ά.

κίνημα → κινώ

κινηματογράφος
λόγ. [1893], < *κίνημα, -ατος* (στη σημ. «κίνηση») + *-γράφ(ος)* < ρ. *γράφω*, μεταφορά τού γαλλ. *cinématographe*, λ. που πιθανώς πλάστηκε από τους αδελφούς Lumière. Βλ. κ. *σινεμά.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κινηματογραφ-ώ
κινηματογράφη-ση < *κινηματογραφη- (κινηματογραφώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*
κινηματογραφ-ικός, λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cinématographique*
κινηματογραφ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cinématographie*
κινηματογραφισ-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cinématographiste.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κινηματογράφος, σινεμά
Η λ. ***κινηματογράφος*** προέρχεται από τον γαλλικό όρο ***cinématographe***, που εμφανίστηκε στη Γαλλία τη δεκαετία τού 1890 δηλώνοντας μια συσκευή προβολής κινουμένων εικόνων. Η λ. πλάστηκε με βάση τα αρχ. ***κίνημα*** «κίνηση» και ***γράφω***, σημαίνοντας έτσι την εγγραφή τής κίνησης, τής κινούμενης εικόνας. Παρ' ότι η συσκευή συνδέεται ιστορικά με τους αδελφούς Lumière, οι οποίοι είχαν την εμπορική εκμετάλλευσή της, δεν είναι βέβαιο ότι οι ίδιοι έπλασαν τον όρο *le cinématographe.* Η λ. μεταφέρθηκε στην Ελληνική ως *κινηματογράφος*, ακολουθώντας προφανώς το αρσενικό γένος τής γαλλ. λέξης. Ο όρος δήλωσε σταδιακά τόσο τη νέα τέχνη, η οποία αποκλήθηκε *έβδομη* (κινηματογράφος, η έβδομη τέχνη) όσο και τον χώρο προβολής κινηματογραφικών ταινιών (π.χ. *η πόλη μας έχει τρεις κινηματογράφους, χειμερινός / θερινός κινηματογράφος*). Ειδικά για την αίθουσα κινηματογραφικών προβολών χρησιμοποιείται επίσης η φράση «σκοτεινή αίθουσα».
Η λ. ***σινεμά (cinéma)*** είναι συντομευμένη μορφή

τού *cinématographe*. Υπό την επίδραση τού αρσενικού γένους τής λ. *κινηματογράφος*, το *σινεμά*, ουδέτερο αρχικά, λέχθηκε με αλλαγή γένους και λαϊκότερα ***σινεμάς***, απέκτησε δε και υποκοριστικό, το ***σινεμαδάκι***. Ωστόσο, τόσο ο *σινεμάς* όσο και το *σινεμαδάκι* χρησιμοποιούνται κυρίως για να δηλώσουν την αίθουσα ή το κτήριο προβολής κινηματογραφικών ταινιών, ενώ το *σινεμά* χρησιμοποιείται και για την τέχνη τού κινηματογράφου (φρ. *κάνω σινεμά* «γυρίζω κινηματογραφικές ταινίες»). Συντόμευση τής συντόμευσης αποτελεί η λ. ***ciné***, που χρησιμοποιείται μπροστά από το όνομα κινηματογράφου, π.χ. *ciné-Pigalle (Σινέ-Πιγκάλ)*. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αν και σήμερα ο χώρος τού κινηματογράφου αμερικανοκρατείται, παλαιότερα, λόγω τής κραταιάς θέσης τής Γαλλικής αλλά και τής γαλλικής προέλευσης τού κινηματογράφου, πάρα πολλές ελληνικές κινηματογραφικές αίθουσες έφεραν γαλλικά ονόματα (π.χ. *Πιγκάλ, Σελέκτ, Εκράν, Οντεόν, Παλλάς* κ.ά.).

Τέλος, συναφής λέξη είναι το ***κινητοσκόπιο***, όρος που πλάστηκε στις Η.Π.Α. (αγγλοαμερ. ***Kinetoscope***) από τον Αμερικανό εφευρέτη Τόμας Έντισον για μια συσκευή που προκαλούσε την ψευδαίσθηση κινουμένων εικόνων με βάση φωτογραφίες λίγα χρόνια πριν από την εμφάνιση τού γαλλ. όρου *cinématographe*. Το *κινητοσκόπιο* είναι επίσης βασισμένο σε αρχαιοελληνικά συνθετικά, το αρχ. επίθ. *κινητός* και το θέμα τού ρήματος *σκοπῶ*, πβ. κ. *εικονοσκόπιο, περισκόπιο, τηλεσκόπιο* κ.ά. Τόσο η αμερικανική όσο και η γαλλική λέξη αναφέρονται στην κίνηση, αλλά χρησιμοποιούν διαφορετική ελληνική λέξη ως α΄ συνθετικό. Η έννοια τής κίνησης υπάρχει και στον όρο ***movie***, με τον οποίο οι Αμερικανοί αναφέρονται στην κινηματογραφική ταινία, ο οποίος αποτελεί συντομευμένη μορφή τής φράσης *moving picture* «κινούμενη εικόνα».

κίνηση → κινώ

κινητήρας

< αρχ. *κινητήρ, -ῆρος* «κινητής – αυτός που ανακινεί, που σείει» [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ποσειδῶνα*, 22 6: *γαίης κινητῆρα καὶ ἀτρυγέτοιο θαλάσσης πόντιον* (για τον Ποσειδώνα)] < θ. τού ρ. *κινῶ (-έω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τήρ*. Η μηχανολογική σημ. οφείλεται σε επίδρ. των γαλλ. *moteur* (βλ.λ. *μοτέρ*), αγγλ. *motor*.

κινητός → κινώ

κίνητρο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *κίνητρον* < θ. *κινη-* τού αρχ. *κιν(ῶ) (-έω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρον*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αναδευτήρας, κουτάλι» → ήδη μεσν. σημ. «ελατήριο, αίτιο» (13ος αι., Μανουήλ. Φιλ. *Στίχ.* 3,81: *καὶ γὰρ ἔχεις κίνητρον εἰ σώσειν θέλεις / τοῦ πνεύματος τὴν γλῶσσαν, ὦ θεῖον στόμα*).

κινίνο

< ιταλ. *chinino* < ισπ. *quinaquina*, αναδίπλωση τής λ. *quina* «φλούδα, φλοιός», από τη γλ. Κετσούα των ιθαγενών τού Περού.

κιννάβαρι «θειούχο ορυκτό τού υδραργύρου»

αρχ. δάνειο ανατολ. προελεύσεως.

κιννάμωμο «καννέλα»

< αρχ. *κιννάμωμον*, σημιτικής αρχής (ο Ηρόδοτος, *Ἱστ.* 3, 111, μιλάει για φοινικικό δάνειο: *Ὄρνιθας δὲ λέγουσι μεγάλας φορέειν ταῦτα τὰ κάρφεα τὰ ἡμεῖς ἀπὸ Φοινίκων μαθόντες κινάμωμον καλέομεν·* πβ. και εβρ. *qinnāmōn*), που μεταφέρθηκε στην Ελληνική με επίδρ. τού αρχ. *ἄμωμον*, όν. αρωματικού φυτού.

κινώ

< αρχ. *κινῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 285: *κινήσας δὲ κάρη προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν*] < **κῑ-νέϝ-ω*, το οποίο αντιστοιχεί στον μέσο τύπο *κί-νυμαι* «κινούμαι» (με επίθημα *-νυ-*, πβ. αρχ. *δείκ-νυμι*). Μολονότι η ανάλυση σε θ. *κι-* και επίθημα *-νυ-* φαίνεται προφανής, θα αναμέναμε τύπο **κί-νευ-μι* (με βραχύ **κῐ-*). Εφόσον η ερμηνεία ισχύει, η λ. συνδ. με το συνώνυμο αρχ. *κίω* «κινούμαι, φεύγω» και με τα λατ. *citus* «ταχύς, ευκίνητος», *cieo* «κινώ». Από το αρχ. *κινῶ* προήλθε το μεσν. *κουνῶ* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συγκινώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κίνημα < αρχ. *κίνη-μα* «(για οστά) μερική εξάρθρωση» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμ.* 47.13: *κοινότατον μὲν γὰρ πᾶσι τοῖσιν ὀλισθήμασι καὶ τοῖσι κινήμασι καὶ τοῖσι κατήγμασι τοῦτο τὸ σχῆμά ἐστιν*) → ήδη αρχ. σημ. (γενικότ.) «κίνηση» (πβ. Αριστ. *Φυσ.* 241a.2-4: *οὔτε γὰρ ὁ χρόνος ἐκ τῶν νῦν οὔθ' ἡ γραμμὴ ἐκ στιγμῶν οὔθ' ἡ κίνησις ἐκ κινημάτων*) → ελνστ. σημ. «πολιτική κίνηση ανατρεπτικού χαρακτήρα» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 15.25.37: *ἐγένετο δ' ἡ καταρχὴ τοῦ περὶ τὰ πλήθη κινήματος διά τινας τοιαύτας αἰτίας*)

κινηματ-ίας < *κινηματ- (κίνημα)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *τραυματ-ίας*

κινηματ-ικός, λόγ. [1880], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cinématique*

κίνηση < αρχ. *κίνη-σις* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Τυρταίο] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συγκινώ*

κινητήριος < αρχ. *κινη-τήριος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 307: *βοηλάτην μύωπα κινητήριον*]

κινητικός < αρχ. *κινη-τικός* «αυτός που θέτει σε κίνηση» (με περαιτέρω σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *moteur / cinétique*)

κινητικ-ότητα, λόγ. [1858], < *κινητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*. Ο σύγχρ. κοινωνιολογικός όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *mobility* (π.χ. *social mobility* «κοινωνική κινητικότητα»)

κινητ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *mobilisme*

κινητός < αρχ. *κινη-τός* «αυτός που κινείται, που μπορεί να μετακινηθεί» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον

Πλάτωνα] → Στη σύγχρονη τεχνολογία η λ. αποδίδει το αγγλ. *mobile (phone).*
ΣΥΝΘ. κινητο-: *κινητο-ποίηση* (λόγ. [1840]), *κινητο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο)
-κίνητος, -κινώ, -κίνηση: *α-κίνητος, αμετα-κίνητος, αει-κίνητος, πετρελαιο-κίνητος, ντιζελο-κίνητος, πυραυλο-κίνητος, ατμο-κίνητος, μηχανο-κίνητος, ξενο-κίνητος, βενζινο-κίνητος, υδρο-κίνητος, ετερο-κίνητος, χειρο-κίνητος, ηλεκτρο-κίνητος, δυσ-κίνητος, βραδυ-κίνητος, ευ-κίνητος, ταχυ-κίνητος – δια-κινώ, ανα-κινώ, παρα-κινώ, μετα-κινώ, συγ-κινώ, ξε-κινώ, εκ-κινώ, αργο-κινώ, υπο-κινώ – δια-κίνηση, παρα-κίνηση, μετα-κίνηση, συγ-κίνηση, εκ-κίνηση, υπο-κίνηση* κ.ά.

κιόλας
μεσν. < φρ. *καὶ ὅλα*, με επίδρ. των επιρρ. σε -ς, π.χ. *ολημερί-ς, καταμεσή-ς.*

κίονας
< αρχ. *κίων, -ονος* (ήδη μυκ. *ki-wo*: **κίϝων*), που συνδ. με το συνώνυμο αρμ. *siwn*. Ίσως πρόκειται για δάνειο που εισήλθε στις δύο γλώσσες από κοινή πηγή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιονοειδής < μεσν. *κιονο-ειδής.*
ΣΥΝΘ. κιονο-στοιχία, λόγ. [1861] (το β΄ συνθ. από τη λ. *στοίχος*).

κιονόκρανο
< ελνστ. *κιονόκρανον* < αρχ. *κίων, -ονος* (βλ.λ. *κίονας*) + **κράνον* «κεφάλι» (βλ.λ. *κρανίο*).

κιόσκι
< μεσν. *κιόσκι(ον)* < τουρκ. *köşk* < περσ. *kōšk* «έπαυλη, παλάτι». Η τουρκ. λέξη πέρασε μέσω τού ιταλ. *chiosco* στο γαλλ. *kiosque* (από όπου αγγλ. *kiosk*) και στο γερμ. *Kiosk.*

κιοτής «δειλός»
< τουρκ. *kötü* «κακός, άθλιος, αχρείος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιοτ-εύω «δειλιάζω».

κιούγκι «πήλινος υδροσωλήνας»
< τουρκ. *künk* < περσ. *kunk* (ίδια σημ.).

κιούπι
< τουρκ. *küp* < περσ. *kūp.*

κιούρτος «αλιευτική μέθοδος με συρμάτινο καλάθι που περιέχει δόλωμα»
< αρχ. *κύρτος* «καλάθι» (με διαφ. εξέλιξη τού αρχ. [ü] / [u] σε [ju] αντί [i], που απαντά σποραδικά σε μερικά ν.ελλ. ιδιώματα), το οποίο δεν έχει ετυμολ. σχέση με το επίθ. *κυρτός*. Το αρχ. *κύρτος* ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kert-* «σύρω, τραυώ» || σανσκρ. *kāṭa-* «πλέγμα, ψάθα», λατ. *crātes* «πλέγμα» (υποκορ. *craticula* > γαλλ. *gril*, βλ.λ. *γκριλ*).

κιρκινέζι «γεράκι»
< τουρκ. *kerkenez*, πιθ. < περσ. *karkas*. Λιγότερο πιθανή η άποψη ότι ανάγεται στο αρχ. *κίρκος (ό)* «γεράκι», ονοματοπ. λ. από την οποία προήλθε το όν. τής μυθικής μάγισσας *Κίρκης.*

κίρρωση «νόσος τού ήπατος»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cirrhose*, το οποίο πλάστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *κιρρός* «κιτρινωπός» λόγω τής κιτρινωπής όψης τού προσβεβλημένου ήπατος. Το αρχ. *κιρρός* δεν έχει ετυμολογηθεί με βεβαιότητα, καθώς οι συνδέσεις με λιθ. *šìrmas* «γκρι, γκρι-μπλε» ή με μέσο ιρλ. *cīar* «φαιός» και ρωσ. *sërъ* «γκρίζος» δεν έχουν τεκμηριωθεί. Το διπλό *-ρ-* οφείλεται μάλλον σε αναλογία προς το επίθ. *πυρρός* «ξανθοκόκκινος» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιρρω-τικός < *κίρρω(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *νευρω-τικός – νεύρωση.*

κιρσός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **κιρκ-jός*, πράγμα που οδηγεί σε σύνδεση με το ουσ. *κρίκος / κίρκος* (βλ.λ.), πιθ. λόγω τού σχήματος ορισμένων κιρσών.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κιρσοειδής < αρχ. *κιρσο-ειδής*
κιρσώδης < αρχ. *κιρσ-ώδης.*
ΣΥΝΘ. κιρσο-κήλη, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cirsocele.*

κίσηρη «ηφαιστειογενές πέτρωμα»
< αρχ. *κίσηρις*, δάνειο αγν. προελεύσεως.

κισμέτ «μοίρα, πεπρωμένο»
< τουρκ. *kismet* < αραβ. *qismah* «μερίδιο – μοίρα».

κίσσα «κορακοειδές πτηνό»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < **κίκ-ja*, ονοματοπ. όρος που συνδ. με συνώνυμες λ. όπως σανσκρ. *kiki-*, παλ. άνω γερμ. *hehara* (> γερμ. *Häher*), παλ. αγγλ. *higera* κ.ά.

κισσός
αρχ. [ήδη σε ομηρικό ύμνο *Εἰς Διόν.* 40: *ἀμφ' ἱστὸν δὲ μέλας ἑλίσσετο κισσὸς*], αγν. ετύμου.

κιστέρνα «στέρνα»
αντιδάν., ελνστ. < λατ. *cisterna* «λάκκος, δεξαμενή» < *cista* < αρχ. *κίστη*, πιθ. δάνειο. Οι συνδέσεις με παλ. ιρλ. *cess* «καλάθι» ή με το ρ. *κεῖμαι* (επειδή το παράγωγο *κοίτη* έχει επίσης τη σημ. «καλάθι, κιβώτιο») δεν έχουν τεκμηριωθεί. Βλ. κ. *στέρνα.*

κιτάπι
< τουρκ. *kitap* «βιβλίο» < αραβ. *qitāb* «ιερό βιβλίο».

κιτρικός → κίτρο

κίτρινος
ελνστ. < *κίτρον* (βλ.λ.), λόγω τού χρώματός του, +

παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *κόκκ-ινος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ωχρός, χρώμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κιτρινάδα < μεσν. *κιτριν-άδα* < *κίτριν(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *πρασιν-άδα*

κιτρινιάρης < μεσν. *κιτριν-ιάρης* < *κίτριν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*

κιτρινίζω < μεσν. *κιτριν-ίζω*

κιτρίνισ-μα < *κιτρινισ-* (*κιτρινίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

κιτρινισ-μός, απόδ. τού αγγλ. *yellow journalism / yellow press*

κιτριν-ίλα < *κίτριν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *κοκκιν-ίλα*

κιτριν-ωπός < *κίτριν(ος)* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ερυθρ-ωπός*.

κίτρο

< ελνστ. *κίτρον* < υστλατ. *citrium* < λατ. *citrus*, πιθ. ετρουσκικό δάνειο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεμόνι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κιτρ-ικός, λόγ. [1802], μεταφορά τού γαλλ. *citrique*

κίτρος (η) < λατ. *citrus*.

ΣΥΝΘ. κιτρο-: *κιτρο-λεμονιά, κιτρο-λέμονο*.

κιτς

< γερμ. *Kitsch*, που ίσως προέρχεται από το διαλεκτ. ρ. *kitschen* «αναμειγνύω πρόχειρα, ανακατεύω» ή, κατ' άλλη άποψη, από το σύνθ. *verkitschen* «μεταπωλώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κιτσ-αρία

κιτσ-άτος.

κιχ

πιθ. μεσν., ηχομιμητ. λέξη.

κίχλη «το πουλί τσίχλα»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* χ 468-9: *ὡς δ' ὅτ' ἂν ἢ κίχλαι τανυσίπτεροι ἠὲ πέλειαι ἕρκει ἐνιπλήξωσι*] < **κι-κλ-η* (με ανομοίωση), αναδιπλ. τύπος θέματος, τού οποίου η κανονική βαθμίδα απαντά στο ουσ. *χελιδών, -όνος* (βλ.λ. *χελιδόνι*). Βλ. κ. *τσίχλα*[2].

κλαβιέ «πληκτρολόγιο μουσικών οργάνων»

< γαλλ. *clavier* < λατ. *clavis* «κλειδί».

κλαγγή «ο διαπεραστικός ήχος των συγκρουόμενων όπλων»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 2-3: *Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὥς*] < Ι.Ε. **klang-* «οξύς, διαπεραστικός ήχος» (ηχομιμητ. ρίζα) || λατ. *clangor, -ōris* «κλαγγή, θόρυβος», παλ. ισλ. *hlakka* «κραυγάζω», γερμ. *klingeln* «κουδουνίζω». Δεν αποκλείεται σύνδεση με το θ. των αρχ. *καλῶ* και *κέλαδος*.

κλάδος

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο, *απόσπ.* 38.1: *κλάδον Ἐνυαλίου*] < θ. *κλα-* (με παραγ. τέρμα *-δος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kel-ə-* «σπάζω – χτυπώ» || λατ. *clādēs* «καταστροφή, όλεθρος», παλ. σλαβ. *klada* «κορμός», αρχ. γερμ. **hulta-* (> γερμ. *Holz* «ξύλο», αγγλ. *holt* «αλσύλλιο», ολλ. *hout*) || αρχ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω», *κλάσ-μα, κλά-σις (-η), κλῆ-μα, κλών, -νός* (βλ.λ. *κλώνος*), *κλῆ-ρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλαδί < μεσν. *κλαδ-ί(ον)* < ελνστ. *κλαδ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *κλάδος*. Βλ. κ. *κλαρί*

κλαδεύω < ελνστ. *κλαδ-εύω*

κλάδεμα < ελνστ. *κλάδευ-μα* < ρ. *κλαδ-εύω*

κλαδευτής < ελνστ. *κλαδευ-τής* < ρ. *κλαδ-εύω*

κλαδευτήρι < μεσν. *κλαδευ-τῆρι* < ελνστ. *κλαδ-εύω*

κλαδ-ικός

κλαδω-τός, λόγ. [1836], < *κλαδώ(νω)* (< *κλάδος*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΥΝΘ. ξερό-κλαδο, παρα-κλάδι κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κλάδος, κλάσμα, κλήμα, κλήρος, κλώνος, κολάζω, κόλαφος, κολοβός – Holz, holt...

Οι σημασίες «σπάζω, χτυπώ» είναι στενά συνδεδεμένες με όρους που δηλώνουν «κομμάτι ξύλου ή δέντρου», αλλά και γενικότερα «τεμάχιο, τμήμα, μερίδιο». Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **kel-ə-* «σπάζω – χτυπώ» έχουν προέλθει αρκετές λέξεις με ενδιαφέρουσα ιστορία. Θεωρείται βέβαιο ότι οι λέξεις αυτές υπάγονται στην οικογένεια τής Ι.Ε. ρίζας **(s)kel-ə-* «σπάζω – χτυπώ», στην οποία ανάγονται επίσης τα αρχ. ***σκαλ-ηνός***, ***σκαλ-μός***, ***σκόλ-οψ (-οπας)***, ***σκαλ-ίζω*** (☛ ΣΧΟΛΙΟ). Εν προκειμένω:

1) από θέμα *κλα- / κλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **klə- / *klā-*): αρχ. ***κλά-δος*** (> ***κλαδί***), ρ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω» (από όπου τα παράγωγα ***κλά-σις (-η)***, ***κλάσ-μα***), ***κλῆ-μα***, ***κλῆ-ρος***. Στο ίδιο θέμα ανάγεται το ελνστ. ***κλῶνος*** «κλωνάρι» < αρχ. *κλών, -νός* (< **κλα-ών*).

2) από θέμα *κολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kol-*): αρχ. *κόλ-ος* «κομμένος, ακρωτηριασμένος» (από όπου το ρήμα ***κολ-άζω*** «εκκόπτω, ακρωτηριάζω», το επίθ. ***κολ-ο-βός*** και το ουσ. ***κόλ-αφος*** «ράπισμα, χαστούκι»), *κολ-άπτω* «τρυπώ, τσιμπώ» (από όπου το σύνθ. ***εκ-κολάπτω***).

Ας σημειωθεί ότι στην ίδια ρίζα ανάγονται λέξεις άλλων γλωσσών που σημαίνουν «ξύλο» ή «δέντρο», όπως το αρχ. γερμ. **hulta-* (από όπου γερμ. ***Holz*** «ξύλο» και αγγλ. ***holt*** «αλσύλλιο»), ενώ ομόρριζη είναι επίσης η παλαιά τευτονική λέξη **hildiz* «μάχη», η οποία υπόκειται ως β΄ συνθετικό στο όνομα ***Ματθίλδη / Ματίλντα*** (μεσν. λατ. *Matilda* < αρχ. γερμ. **math-hildiz* «ισχυρός στη μάχη»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κόλαση*.

κλαίω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* μ 309: *μνησάμενοι δὴ ἔπειτα φίλους ἔκλαιον ἑταίρους*] < **κλαϝ-jω*, που

ίσως συνδ. με το συνώνυμο αλβ. *qaj* (< *klanj* < **qlau-n-jō*). Το ίδιο θέμα εμφανίζεται επίσης στο παράγωγο ουσ. *κλαυ-θμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλάμα < μεσν. *κλά-μα(ν)* < αρχ. *κλαῦ-μα* < ρ. *κλαίω*

κλαυθμός < αρχ. *κλαυ-θμός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ω 323: *ἀλλ᾽ ἴσχευ κλαυθμοῖο γόοιό τε δακρυόεντος*]< **κλαϜ-θμός* < ρ. *κλαίω*

κλαυτός < αρχ. *κλαυ-τός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *κλαίω* (σχηματισμός ρηματ. επιθέτου)

κλάψα < μεσν. *κλάψ-α* < θ. *κλαψ-* (ρ. *κλαίω*, μεσν. αόρ. *ἔ-κλαψ-α*) + παραγ. τέρμα *-α* (μεγεθ. σημ.)

κλαψ-ιάρης < *κλάψ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*

κλαψιάρ-ικος < *κλαψιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*

κλαψουρίζω < μεσν. *κλαψ-ουρίζω* < *κλαψούρ(α)* (μεγεθ. τού *κλάψα*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *μουρμούρα – μουρμουρ-ίζω*

κλαψούρισ-μα < *κλαψουρισ-* (*κλαψουρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

κλακαδόρος

< *κλάκ(α)* «ομάδα εγκαθέτων που επευφημούν ή αποδοκιμάζουν κάποιον» (μεταφορά τού γαλλ. *claque* < ρ. *claquer* «χτυπώ, θορυβώ», ηχομιμητ. λ.) + λεξ. επίθημα *-αδόρος* (βλ.λ.).

κλακέτα

< γαλλ. *claquette* < ρ. *claquer* «χτυπώ, θορυβώ», ηχομιμητ. λ.

κλάμα → κλαίω

κλαμπ

ΕΤΥΜ. < αγγλ. *club* < μέσο αγγλ. *clubbe* «ραβδί, ρόπαλο» (βλ.λ. *κλομπ*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ραβδί, ρόπαλο» → 17ος αι. «ένωση προσώπων» (αρχικώς κλειστή, ίσως από έθιμο τής εποχής κατά το οποίο η κλήση για ένταξη σε ένωση θα γινόταν με αποστολή μιας ράβδου στους ενδιαφερομένους ή, κατ᾽ άλλη εκδοχή, από την έννοια τής συνένωσης υπό ένα σκήπτρο ή ισχυρή αρχή· η μεταβολή παραμένει ασαφής) → σύγχρ. σημ. «χώρος διασκεδάσεως». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέσχη*.

κλάνω

ΕΤΥΜ. μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω» (βλ.λ. *κλάδος*) με βάση τον αόρ. *ἔ-κλασ-α* κατά το πρότυπο των *ἔφθασα – φθάνω* (πβ. μεσν. *ἔπιασα – πιάνω*, *ἔχασα – χάνω*).

ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «πέρδομαι» είναι μεσαιωνική. Για τη σύνδεση των σημ. «σπάζω» και «πέρδομαι» βλ.λ. *βρομώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλαν-ιά < *κλάν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *βρομ-ιά*

κλαν-ιάρης < *κλάν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*

κλάσ-ιμο < *κλασ-* (συνοπτ. θ. τού ρ. *κλάνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*.

κλάξον

< αγγλ. *Klaxon*, όν. αμερικανικού εργοστασίου για ηχητικά όργανα αυτοκινήτων. Την ελληνογενή αυτή λ. έπλασε το 1908 ο F.W. Lovell, ιδιοκτήτης τού εργοστασίου, με βάση το αρχ. ρ. *κλάζω* «κραυγάζω – ηχώ διαπεραστικά» (συνοπτ. θ. *κλαγξ-*), που συνδ. ετυμολογικά με τη λ. *κλαγγή*.

κλάπα «οικοδομικό ξύλο – μεντεσές»

μεσν. < ελνστ. πληθ. *κλάπαι* «ξύλινα υποδήματα», πιθ. ονοματοπ. λ. από τον θόρυβο αυτών των υποδημάτων.

κλαπατσίμπανο «κρουστό μουσικό όργανο»

παρηλλαγμένος τύπος τού μεσν. *κλαβιτσίμπαλον* (πιθ. με παρασύνδεση προς το ουσ. *κλάπα*) < παλ. ιταλ. *clavicimbalo* «κλειδοκύμβαλο» (σύγχρ. *clavicembalo*) < μεσν. λατ. *clavicymbalum* < λατ. *clavis* «κλειδί» + *cymbalum* < αρχ. *κύμβαλον* (βλ. κ. *τσέμπαλο*).

κλαρί

μεσν., που συνδ. με το αρχ. *κλάδος*, αλλά χωρίς τεκμηριωμένη ερμηνεία. Έχουν διατυπωθεί οι ακόλουθες εκδοχές: 1) < ελνστ. *κλάδιον* (υποκορ. τού αρχ. *κλάδος*) κατά συμφυρμό προς το παραγ. τέρμα *-άριον*, 2) < **κλαρίον*, υποκορ. τής «γλώσσας» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κλάρας· φοίνιξ, τὸ δένδρον* και *κλάρες· αἱ ἐπὶ ἐδάφους ἐσχάραι*, που πλάστηκε κατ᾽ αναλογίαν προς την αιτ. πληθ. *κλάδας* τού αρχ. *κλάδος*, 3) < **κλάριον* < **κλ(αδ)άριον* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-δ-*), υποκορ. τού αρχ. *κλάδος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλάρ-α < *κλαρ(ί)* + μεγεθ. επίθημα *-α*

κλαρ-ωτός < *κλαρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *αγκαθ-ωτός*.

κλαρίνο

< ιταλ. *clarino* < παλ. γαλλ. *clairon* < *clair* < λατ. *clarus* «σαφής, καθαρός – ηχηρός». Σύμφωνα με παραπλήσια εκδοχή, η ιταλ. λέξη ανάγεται σε παλ. γαλλ. *clarion* < μεσν. λατ. *clario(nem)* «τρομπέτα», που προέρχεται από το λατ. επίθ. *clarus* (όπως παραπάνω).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλαριν-έτο < ιταλ. *clarinetto*, υποκορ. τού *clarino*

κλαρινετ-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *clarinettista*.

κλασάρω

μεταφορά τού γαλλ. *classer* «ταξινομώ» < *classe* «τάξη, σειρά» (βλ.λ. *κλάση²*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλασέρ < γαλλ. *classeur* < ρ. *classer* «ταξινομώ».

κλάση¹
< αρχ. *κλάσις* «σπάσιμο, τεμαχισμός», από θ. τού ρ. *κλῶ (-άω)*, για το οποίο βλ.λ. *κλάδος* (ΣΧΟΛΙΟ), *κλάσμα*.

κλάση²
μεταφορά τού γαλλ. *classe* < λατ. *classis* «τάξη, σειρά».

κλασικός
μεταφορά τού γαλλ. *classique* < λατ. *classicus* < *classis* «τάξη, σειρά» (βλ. κ. *κλάση²*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλασικ-ίζω, λόγ. [1869]
κλασικ-ισμός, λόγ. [1864], μεταφορά τού γαλλ. *classicisme*
κλασικ-ιστής, λόγ. [1888], μεταφορά τού αγγλ. *clacissist*
κλασικ-ότητα, λόγ. [1890].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
classicus
Ο λατ. όρος ***classicus*** χρησιμοποιήθηκε τον 2ο αιώνα μ.Χ. από τον Ρωμαίο συγγραφέα Αύλο Γέλλιο (Aulus Gellius), με σκοπό την αναφορά στους πολίτες «πρώτης τάξεως», οι οποίοι ανήκαν στην πρώτη από τις πέντε υποδιαιρέσεις τής ρωμαϊκής κοινωνίας με βάση τον πλούτο. Συνέστησε μάλιστα να χρησιμοποιείται η γλώσσα τους ως πρότυπη. Κατά τον 17ο αιώνα η λ. χρησιμοποιήθηκε αναφορικά με τους δόκιμους συγγραφείς τής ελληνορωμαϊκής Αρχαιότητας *(scriptōres classici)*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κλασικός ή κλασσικός;
Εφόσον πρόκειται για νεότερο δάνειο από τη Λατινική, δεν υπάρχει λόγος να γράφεται η λέξη με δύο -σ-, αφού εισήχθη όταν δεν προφέρονταν πλέον τα διπλά σύμφωνα. Προτιμότερη είναι η απλούστερη γραφή ***κλασικός***.

κλάσμα
ΕΤΥΜ. αρχ. (πιθ. ήδη μυκ. *ka-ra-ma-to*: *κλασμάτων*), από θ. τού ρ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω», μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «σπάζω – χτυπώ» || λατ. *percello* «χτυπώ, θρυμματίζω», *clādēs* «καταστροφή, όλεθρος», λιθ. *kuliù* || αρχ. *κλά-σις (-η), κλά-δος, κλῆ-μα, κλών, -νός* (βλ.λ. *κλώνος*), *κλῆ-ρος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κομμάτι, τεμάχιο, απόσπασμα» → σύγχρ. σημ. «παράσταση τού πηλίκου δύο αριθμών» (με επίδρ. τού γαλλ. *fraction*, αρχική σημ. «κομμάτι, μέρος, τμήμα»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλασματ-ικός, λόγ. [1749].

κλατάρω
μεταφορά τού γαλλ. *éclater* < φραγκ. **slaitan* «σχίζω».

κλαυθμός «κλάμα»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ω 323: *ἀλλ' ἴσχευ κλαυθμοῖο γόοιό τε δακρυόεντος*] < θ. *κλαυ- (*κλαϜ-)* τού ρ. *κλαίω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-θμός*, πβ. κ. *σταθμός, ρυ-θμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλαυθμυρίζω < αρχ. *κλαυθμυρ-ίζω*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) των *κλαυθ(μός)* + *μύρ(ομαι)* «θρηνώ, κλαίω» με παραγ. τέρμα *-ίζω*
κλαυθμυρισμός < αρχ. *κλαυθμυρισ-μός* < ρ. *κλαυθμυρ-ίζω*
κλαυθμύρισμα < ελνστ. *κλαυθμύρισ-μα* < αρχ. *κλαυθμυρ-ίζω*.

κλαυσίγελως «γέλιο μαζί με κλάμα»
αρχ. < *κλαυσί-* (< θ. *κλαυσ-*, από τον αόρ. *ἔ-κλαυσ-α* τού ρ. *κλαίω*) + *γέλως, -ωτος* «γέλιο».

κλαυτός → κλαίω

κλάψα → κλαίω

κλαψουρίζω → κλαίω

κλέβω
μεσν. < αρχ. *κλέπτω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 131-2: *μὴ δ' οὕτως ἀγαθός περ ἐὼν θεοείκελ' Ἀχιλλεῦ κλέπτε νόῳ*] (πβ. κ. *ράβω – ράπτω, κόβω – κόπτω*), με μεταπλ. από τον αόρ. *ἔκλεψα*, κατά το σχήμα *κύπτω – ἔ(σ)κυψα – σκύβω, νίπτω – ἔνιψα – νίβω*. Το αρχ. *κλέπτω* < **κλέπ-jω* < Ι.Ε. **klep-* «αποκρύπτω, κλέβω» || λατ. *clepo*, μέσο ιρλ. *cluain* «απάτη», γοτθ. *hlifan* «κλέβω» || αρχ. *κλοπ-ή, κλέπ-της* (> *κλέφτης*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλέφτης < μεσν. *κλέφ-της* < αρχ. *κλέπ-της* < ρ. *κλέπτω*
κλεψιά < μεσν. *κλεψ-ιά* < θ. *κλεψ-* (τού αρχ. *κλέπτω*, αόρ. *ἔ-κλεψ-α*) + παραγ. τέρμα *-ιά*
κλέψιμο < μεσν. *κλέψ-ιμο* < θ. *κλεψ-* (τού αρχ. *κλέπτω*, αόρ. *ἔ-κλεψ-α*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*
κλεψιμαίος < ελνστ. *κλεψ-ιμαῖος* «κλεμμένος», πβ. κ. *κλοπ-ιμαίος*
κλεψιμαί-ικος < *κλεψιμ(αίος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
κλέφτικος < μεσν. *κλέφτ-ικος* < αρχ. *κλεπτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
κλεφτός < μεσν. *κλεφ-τός* < *κλέβω*, με σχηματισμό ρηματ. επιθ. **κλεπ-τός* > *κλεφτός*
κλεφτρ-όνι < *κλεφτρ-* (μέσω τού θηλ. *κλέφτρα*) + παραγ. τέρμα *-όνι* (< ιταλ. *-one*), πβ. κ. *καδρ-όνι, κασ-όνι*.
ΣΥΝΘ. κλεπτ(ο)-, κλεφτο-: *κλεπτ-αποδόχος* (λόγ. [1782]), *κλεπτ-αποδοχή, κλεπτο-μανής* (λόγ. [1889]), *κλεπτο-μανία* (λόγ. [1852]) – *κλεφτο-*

κοττάς, κλεφτο-πόλεμος, κλεφτό-πουλο, κλεφτο-φάναρο κ.ά.

κλεψι-: *κλεψι-γαμία* (ελνστ.), *κλεψί-γαμος* (ελνστ.) – *κλεψι-τυπία* (λόγ. [1886]), *κλεψί-τυπος* (λόγ. [1870]) κ.ά.

κλείδα → κλειδί

κλειδάριθμος «συνθηματικός κωδικός»

< *κλειδ(ο)-* (< αρχ. *κλείς, -δός*) + *αριθμός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *key number*.

κλειδί

< μεσν. *κλειδί(ν)* < αρχ. *κλειδίον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], υποκορ. τού *κλείς, -δός / κληίς* < **κλᾱϜ-ίς* (ήδη μυκ. σύνθ. *ka-ra-wi-po-ro*: **κλᾱϜι-φόρος*) < Ι.Ε. **kleu- / *klāu-* «αγκιστρώνω – εμποδίζω, σταματώ» || λατ. *clāvis* «κλειδί» (> γαλλ. *clef*, ισπ. *llave*, ιταλ. *chiave*), παλ. άνω γερμ. *sliozan* «κλείνω» (> γερμ. *schließen*, ολλ. *sluiten*) || αρχ. *κλείω* (< **κλᾱϜ-jω*, βλ.λ. *κλείνω*), *κλεισ-τός, κλεῖ-θρο(ν), κλεῖσ-τρο(ν)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλείνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλείδα < αιτ. *κλεῖδα* τού αρχ. *κλείς, -δός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]

κλειδαρ-άς < *κλειδαρ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-άς*

κλειδαριά < μεσν. *κλειδ-αριά / κλειδ-αρέα* < *κλειδ(ίν)* + παραγ. τέρμα *-αριά*

κλειδώνω < μεσν. *κλειδ-ώνω* < ελνστ. *κλειδ-ῶ (-όω)*

κλείδωμα < ελνστ. *κλείδω-μα* < ρ. *κλειδ-ῶ (-όω)*

κλείδωση < ελνστ. *κλείδω-σις* «κλείδωμα» < ρ. *κλειδ-ῶ (-όω)* → Η σημ. «άρθρωση των οστών» είναι μεσν.

κλειδωνιά < μεσν. *κλειδων-ία / κλειδων-έα* «κλειδαριά» (με συνίζηση)< ρ. *κλειδ-ώνω* + παραγ. τέρμα *-έα / -ιά*.

ΣΥΝΘ. κλειδ(ο)-: *κλειδ-αμπαρώνω, κλειδ-άριθμος* (βλ.λ.), *κλειδο-θήκη, κλειδο-κράτορας* (λόγ. [1766]), *κλειδο-κύμβαλο* (βλ.λ.), *κλειδο-μανταλώνω, κλειδ-ούχος* (αρχ.) κ.ά.

κλειδοκύμβαλο «πιάνο»

λόγ. [1812], < *κλειδο-* (< αρχ. *κλείς, -δός*) + *κύμβαλο*, μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *clavicembalo* (βλ.λ. *κλαπατσίμπανο*).

κλειδώνω → κλειδί

κλείδωση → κλειδί

κλείθρο «κλειδαριά»

< αρχ. *κλεῖθρον* < θ. τού ουσ. *κλείς, -δός* (βλ.λ. *κλειδί*) + παραγ. τέρμα *-θρον*, πβ. κ. *ρεί-θρο, βάρα-θρο*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλείνω*.

κλεινός «ονομαστός, ένδοξος»

αρχ. < **κλεϜεσ-νός* < θ. τού ουσ. *κλέος* «δόξα, αίγλη» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-νός*.

κλείνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κλείω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Οδ.* τ 30: *κλήϊσεν δὲ θύρας μεγάρων ἐῢ ναιεταόντων*] (πβ. κ. *ξέω / ξύω – ξύνω, λύω – λύνω*) < *κληΐω* < **κλᾱϜ-jω*, τού οποίου το θ. εμφανίζεται επίσης στο ουσ. *κλείς, -δός* (βλ.λ. *κλειδί*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλείσ-ιμο < θ. *κλεισ-* (αόρ. *ἔ-κλεισ-α* τού ρ. *κλείνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *στήσ-ιμο, λύσ-ιμο*

κλειστός < αρχ. *κλεισ-τός* < ρ. *κλείω* (πβ. Σκύλ. *Περιπλ.* 33.3: *ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ θαλάττης τεῖχος καὶ λιμὴν κλειστός*).

ΣΥΝΘ. -κλείω (και τα παράγωγα αυτών): *εγ-κλείω, εγ-κλεισμός, έγ-κλειστος – συγ-κλείω, σύγ-κλειση – περι-κλείω, περί-κλειστος – απο-κλείω, απο-κλεισμός, από-κλειστικός – εσω-κλείω, εσώ-κλειστος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κλειδί, κλείνω, κλειστός, κλείθρο – clef, llave, schließen, close...

Θεωρείται ότι οι λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας ξεκίνησαν από τις σημασίες «εμποδίζω, σταματώ», οι οποίες μερικές φορές είναι συνδεδεμένες με τεχνικούς όρους που δηλώνουν το αγκίστρι, τον πίρο ή τον πάσσαλο όπου προσδένεται κάτι. Στην προκειμένη περίπτωση, φαίνεται ότι αφετηρία υπήρξε η Ι.Ε. ρίζα **kleu- / *klāu-* «αγκιστρώνω – εμποδίζω, σταματώ», η οποία έδωσε τη βασική αρχ. λέξη *κλείς, -δός / κληίς* (< **κλᾱϜ-ίς*), από όπου το υποκοριστικό ***κλειδί(ον)***. Από αυτή τη λέξη σχηματίστηκαν τα αρχ. *κλείω / κληΐω* (< **κλᾱϜ-jω*, από όπου ο μεσν. μεταπλασμένος τύπος ***κλείνω***), ***κλεισ-τός, κλεῖ-θρο(ν), κλεῖσ-τρο(ν)***. Στην ίδια ομάδα λέξεων ανήκουν τα λατ. ***clāvis*** «κλειδί» (από όπου γαλλ. ***clef***, ισπ. ***llave***, ιταλ. ***chiave***) και ***claudere*** «κλείνω» (από όπου το παλ. γαλλ. *clore*, που έδωσε το αγγλ. ***close***), ενώ ομόρριζο είναι επίσης το παλ. άνω γερμ. *sliozan* «κλείνω» (από όπου γερμ. ***schließen***, ολλ. ***sluiten***).

κλεισούρα

μεσν., αρχική σημ. «στενό πέρασμα μεταξύ βουνών», < μεσν. λατ. *clausura* (< λατ. *claudo* «κλείνω»), με παρετυμολ. σύνδεση προς το θ. *κλεισ-* τού ρ. *κλεί(ν)ω* (βλ.λ.).

κλειστός → κλείνω

κλειστοφοβία

< *κλειστό(ς)* + *φοβία*, μερική απόδ. τού γαλλ. *claustrophobie* (που αποτελεί υβριδικό σύνθ.) < *claustro-* (< λατ. *claustrum* «κλείστρο – μάνταλο, κλειδί», από θ. τού ρ. *claudo* «κλείνω») + *-phobie* < λεξικό επίθημα *-φοβία* (< *φόβος*).

κλείστρο «μεταλλικό εξάρτημα»
< ελνστ. *κλεῖστρον* «μάνταλο» < θ. *κλεισ-* τού ρ. *κλείω* (βλ.λ. *κλείνω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*.

κλειτορίδα
< ελνστ. *κλειτορίς, -ίδος*, που ίσως συνδ. με το αρχ. *κλίνω*, αν ληφθεί υπ' όψιν το τοπωνύμιο *Κλείτωρ, -ωρος* (λοφίσκος στην Αρκαδία) και τα ουσ. *κλεῖ-τος* (παράλλ. τύπος τού *κλίτος*), *κλ(ε)ι-τύς* «πλαγιά», πράγμα που θα έδινε στη λ. *κλειτορίς* τη σημ. «μικρό ύψωμα, εξόγκωμα». Είναι πιθανότερο να πρόκειται για μτγν. παράγωγο τού αρχ. *κλείω* «κλείνω».

κλέος «δόξα, αίγλη»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Θ 413: *ὤλετο μέν μοι νόστος, ἀτὰρ κλέος ἄφθιτον ἔσται*] < **κλέϝ-ος* (όπως προκύπτει από το μυκ. επίθ. *e-te-wo-ke-re-we-i-jo*: **ἐτεό-κλειος* < όν. *Ἐτεο-κλῆς*) < Ι.Ε. **klew-* «ακούω» || σανσκρ. *śrávas-* «δόξα», *śravasyáti* «αινώ, δοξάζω», παλ. σλαβ. *slovo* «λέξη, λόγος» (> πολ. *słowo*, ρωσ. *slovo*), παλ. δυτ. γερμ. **hlūda-* «δυνατός, έντονος ήχος» (> γερμ. *laut*, ολλ. *luid*, αγγλ. *loud*) || αρχ. *κλει-νός* (βλ.λ.), *κλ-ηδών, -όνος* (βλ.λ. *κλήδονας*), *κλυ-τός* «ένδοξος, φημισμένος», λεξικό επίθημα *-κλῆς* (σε ανθρωπωνύμια, π.χ. αρχ. *Περι-κλῆς, Ἡρα-κλῆς, Θεμιστο-κλῆς*).

κλεπταποδόχος → κλέβω

κλέφτης → κλέβω

κλεφτός → κλέβω

κλεψιά → κλέβω

κλεψίγαμος «νόθος – μοιχός»
ελνστ. < *κλεψί-* (από θ. τού αορ. *ἔ-κλεψ-α* τού αρχ. *κλέπτω*, βλ.λ. *κλέβω*) + *γάμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλεψιγαμία < ελνστ. *κλεψιγαμ-ία*
κλεψιγαμώ < μεσν. *κλεψιγαμ-ῶ*.

κλεψιμαίικος
< ελνστ. *κλεψ-ιμαῖ(ος)* (< θ. *κλεψ-* τού ρ. *κλέπτω* + παραγ. τέρμα *-ιμαῖος*, πβ. κ. *κλοπ-ιμαῖος*) + παραγ. τέρμα *-ικος*.

κλεψίτυπος (για βιβλίο) «παράνομα τυπωμένος»
λόγ. [1870], < *κλεψί-* (από θ. τού αορ. *ἔ-κλεψ-α* τού αρχ. *κλέπτω*, βλ.λ. *κλέβω*) + *τύπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλεψιτυπ-ία, λόγ. [1886].

κλεψύδρα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < θ. *κλεψ-* (τού ρ. *κλέπτω*, βλ.λ. *κλέβω*) + *-ύδρ(α)* < θ. *ὑδρ(ο)-* τού ουσ. *ὕδωρ, -ατος* (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κλεψύδρα
Η ***κλεψύδρα*** στην αρχ. Αθήνα ήταν αγγείο με στενό στόμιο και πλατιά βάση, στην οποία υπήρχαν μικρές οπές, για να στάζει αργά-αργά το νερό. Χρησίμευε ως χρονόμετρο κατά τις αγορεύσεις στα αθηναϊκά δικαστήρια και αργότερα ως ρολόι.

κλήδονας «λαϊκό μαντικό έθιμο»
μεσν. (με αναβιβασμό τού τόνου), αρχική σημ. «είδος μαντικού παιχνιδιού», < αρχ. *κληδών, -όνος (ἡ)* «πρόρρηση, οιωνός» < **κλεϝ-ηδών* < θ. **κλεϝ-*, που απαντά επίσης στο ουσ. *κλέος* «δόξα, αίγλη» (βλ.λ.). Η λ. έχει συνδεθεί (στη λαογραφική παράδοση) με λαϊκό έθιμο, κατά το οποίο άγαμες κοπέλες μαντεύουν το όνομα τού μελλοντικού συζύγου τους μέσω τού «αμίλητου νερού».

κλήμα
< αρχ. *κλῆμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *κλη̄- / κλᾱ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kela-* «σπάζω – χτυπώ», για το οποίο βλ.λ. *κλάδος* (ΣΧΟΛΙΟ), *κλάσμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κληματ-αριά < *κληματ-* (*κλήμα*) + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *συκωτ-αριά*
κληματ-ένιος < *κλήμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
κληματίνος < ελνστ. *κλημάτ-ινος*
κληματίδα < μεσν. *κληματ-ίδα* «κληματόβεργα» < αρχ. *κληματ-ίς, -ίδος*
κληματσίδα < μεσν. *κληματσίδα* «κληματόβεργα» (με τσιτακισμό) < αρχ. *κληματ-ίς, -ίδος*.
ΣΥΝΘ. κληματό-: *κληματό-βεργα, κληματό-φυλλο*.

κληρικός
ελνστ., αρχική σημ. «σχετικός με την κληρονομιά», < αρχ. *κλῆρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ήδη ελνστ. (4ος αι. μ.Χ.) η σημ. «σχετικός με τον *κλήρο*, ιερωμένος». Με τη σημ. αυτή η λ. έχει αποτελέσει την αφετηρία όρων σε άλλες γλώσσες, όπως αγγλ. *clergy* «(θρησκ.) κλήρος» < παλ. γαλλ. *clergé* < υστλατ. *clericātum* < επίθ. *clericus* < ελνστ. *κληρικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κληρικαλ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cléricalisme*.
ΣΥΝΘ. κληρικο-κρατία, λόγ. [1895], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *cléricalisme*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κληρικός, clericus, clerk...
Στο σχόλιο τού λ. ***κλήρος*** βλέπουμε πώς εξελίχθηκε σημασιολογικά η λέξη και πώς αποτέλεσε την αφετηρία για τον σχηματισμό των ξένων λέξεων ***clergé*** (γαλλ.) και ***clergy*** (αγγλ.) «κλήρος, ιερατείο». Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η διαχρονική και διαγλωσσική εξέλιξη τού επιθ. ***κληρικός***.
Η λ. *κλήρος* πέρασε και στη Λατινική ως ***clerus***, όπου έδωσε το παράγωγο επίθ. ***clericus***, σχηματισμένο σύμφωνα με το ελληνιστικό *κληρικός*, που σήμαινε αρχικά «σχετικός με την κληρονομιά», αλλά μαρτυρείται τουλάχιστον από τον 4ο μ.Χ. αι-

ώνα με τη σημασία «σχετικός με τον κλήρο, τους ιερείς» και στη συνέχεια, ως ουσιαστικό, με τη σημασία «ιερωμένος», σημασίες που πέρασαν και στο λατ. *clericus*. Το ουσ. *κληρικός* περιέλαβε κάθε βαθμίδας ιερωμένο, αλλά δήλωσε ειδικότερα τον διάκονο ή τον πρεσβύτερο, κατ' αντιδιαστολή προς τον επίσκοπο, αλλά και γενικότερα όποιον ανήκε σε κατώτερη ιερατική βαθμίδα (πβ. *Εἴ τις πρεσβύτερος ἢ κληρικὸς ἢ διάκονος τόκους ἀπαιτῶν παρὰ δανειστῶν, ἀνάθεμα*, Ιωάνν. Χρυσοστόμου).
Η λατ. λ. *clericus* χρησιμοποιήθηκε στη μεσαιωνική Λατινική και με τη σημασία «μορφωμένος, εγγράμματος», επειδή την εποχή εκείνη κυρίως οι ιερείς γνώριζαν γραφή και ανάγνωση και, επομένως, μπορούσαν να μελετούν και να γράφουν κείμενα. Με αυτή τη σημασία η λέξη αντιδιεστάλη προς τη λ. ***λαϊκός***, η οποία εκτός από τη σημασία «μη κληρικός» απέκτησε επίσης τη σημασία «αμαθής, αδαής». Το *clericus* καθώς και οι τύποι ***clerc*** και ***cler(i)c***, που προέκυψαν από αυτό στα Γαλλικά και στα Αγγλικά αντιστοίχως, χρησιμοποιήθηκαν επίσης κατ' επέκταση και για τους ιερείς στους οποίους ανετίθεντο καθήκοντα σχετικά με τη διεκπεραίωση τής αλληλογραφίας, την τήρηση αρχείου, μητρώου κ.λπ., καθήκοντα δηλ. γραφείου ή γραφειοκρατικά, όπως ονομάστηκαν πολύ αργότερα. Από τον παλαιό αγγλ. τύπο ***clerc***, ο οποίος στις αρχές τού 16ου αιώνα απαντά με την τελευταία σημασία, προήλθε ο νεότερος αγγλ. τύπος ***clerk*** «υπάλληλος γραφείου». Λόγω, μάλιστα, αυτής τής σημασιολογικής εξέλιξης, σχηματίστηκε από τον ίδιο λατ. τύπο ***clericus*** ο αγγλ. τύπος ***cleric*** (17ος αι.), ο οποίος δήλωσε τον ιερέα, τον κληρικό. Τέλος, από το λατ. επίθετο ***clericalis*** προήλθαν τόσο το γαλλ. ***clerical*** όσο και το αγγλ. ***clerical***, το οποίο εν συνεχεία, ακολουθώντας τη σημασιολογική εξέλιξη τού *clerk*, απέκτησε και τη σημερινή σημασία «σχετικός με τον υπάλληλο γραφείου και την εργασία του».

κληροδοτώ

< ελνστ. *κληροδοτῶ (-έω)* < *κληρο-* (< αρχ. *κλῆρος*, βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-δοτῶ* (βλ.λ. *δίνω*), πβ. κ. *προικο-δοτῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κληροδότης < ελνστ. *κληροδό-της*
κληροδότηση < μεσν. *κληροδότη-σις*
κληροδότημα < μεσν. *κληροδότη-μα*
κληροδοσία < ελνστ. *κληροδο-σία* «διανομή γης».

κληρονόμος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Αἰγινιτ.* 9.4-6: *τούτους μόνους παῖδας γνησίους καταλιπὼν καὶ κληρονόμους τῶν αὑτοῦ καταστήσας τὸν βίον ἐτελεύτησεν*] < *κληρο-* (< *κλῆρος*, βλ.λ.) + *νόμος*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *νέμω* «μοιράζω, διανέμω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κληρονομιά < μεσν. *κληρονομ-ιά* (με συνίζηση) < αρχ. *κληρονομ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου, *Περὶ ἀγν. κλήρ.* 9.11-10.1: *ὁ δὲ νόμος περὶ ἀδελφοῦ χρημάτων πρῶτον ἀδελφοῖς τε καὶ ἀδελφιδοῖς πεποίηκε τὴν κληρονομίαν, ἐὰν ὦσιν ὁμοπάτορες*]
κληρονομώ < αρχ. *κληρονομ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου *Νικοστρ.* 19.6-8: *πῶς οὐκ ἂν ἀνοσιώτατος εἴη, ὃς τῷ τεθνεῶτι μηδὲν τῶν νομιζομένων ποιήσας τῶν χρημάτων αὐτοῦ κληρονομεῖν ἀξιοῖ;*]
κληρονομικός < ελνστ. *κληρονομ-ικός*
κληρονομικ-ότητα, λόγ. [1849], < *κληρονομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
κληρονομη-τήριο < *κληρονομη-* (*κληρονομώ*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*
κληρονομιαίος < ελνστ. *κληρονομ-ιαῖος* «σχετικός με την κληρονομιά, κληρονομημένος».

κλήρος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κλῆρος* < θ. *κλη-* / *κλᾱ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «σπάζω – χτυπώ» || λατ. *per-cello* «χτυπώ, θρυμματίζω», *clādēs* «καταστροφή, όλεθρος», ουαλ. *claur* «κομμάτι ξύλου, σανίδα» || αρχ. *κλά-σις (-η)*, *κλά-δος*, *κλῆ-μα*, *κλών*, *-νός* (βλ.λ. *κλώνος*), *κλάσ-μα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κομμάτι ξύλου, πέτρας» (που χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια τής κλήρωσης), «λαχνός» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ψ 862: *Τεῦκρος δὲ πρῶτος κλήρῳ λάχεν*) → αρχ. σημ. «αγροτεμάχιο, κτήμα – τμήμα γης» → ελνστ. σημ. «ιερατική θέση ή ευθύνη» (αρχικώς των Λευιτών ιερέων στον Μωσαϊκό Νόμο· Π.Δ. Λευιτ. 18,2: *κλῆρος δὲ οὐκ ἔσται αὐτοῖς ἐν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν· Κύριος αὐτὸς κλῆρος αὐτοῦ*) → ήδη ελνστ. σημ. «το σύνολο των ιερέων, των *κληρικών*» (πβ. Ιουστιν. *Νεαραί* 320: *οἱ θεοφιλέστατοι οἰκονόμοι καὶ ὁ πᾶς κλῆρος καὶ ἡ σύμπασα τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας κατάστασις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κληρώνω < μεσν. *κληρ-ώνω* «εκλέγω με κλήρο» < αρχ. *κληρ-ῶ (-όω)* «καθορίζω με κλήρο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
κλήρωση < αρχ. *κλήρω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 384-5: *οἴμοι, πικρὰν κλήρωσιν αἵρεσίν τέ μοι βίου καθίστης*] < ρ. *κληρ-ῶ (-όω)*
κληρωτός < αρχ. *κληρω-τός* «ορισμένος με κλήρο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *κληρ-ῶ (-όω)* → Η λ. χρησιμοποιήθηκε για τους στρατευσίμους, επειδή αρχικώς ορίζονταν με κλήρωση
κληρωτίδα < ελνστ. *κληρω-τίς*, *-ίδος* < αρχ. *κληρ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. **κληρ(ο)-**: *κληρ-ουχία* (αρχ.), *κληρ-ούχος* (αρχ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κλήρος

Πολλές φορές το ταξίδι των λέξεων στον χρόνο και από γλώσσα σε γλώσσα έχει απροσδόκητα

αποτελέσματα. Η λ. ***κλήρος*** στα αρχ. Ελληνικά, από τις σημασίες «κομμάτι ξύλου ή πέτρας που χρησιμοποιείται σε κλήρωση» και «αγροτεμάχιο που λαμβάνεται με κλήρο, κληρονομούμενη ακίνητη περιουσία», προσέλαβε κατά τα χριστιανικά χρόνια και τη σημασία «το σύνολο των ιερέων». Οι περισσότεροι ειδικοί ερμηνεύουν αυτή τη σημασιολογική επέκταση ως αποτέλεσμα τής χρήσεως τής λ. *κλήρος* από τους Εβδομήκοντα μεταφραστές τής Π.Δ. από τα Εβραϊκά στα Ελληνικά (στη γνωστή ως *Μετάφραση των Εβδομήκοντα*), προκειμένου να αποδώσουν έναν εβραϊκό όρο που αναφερόταν στους ***Λευίτες***. Οι Λευίτες, απόγονοι τού Λευί, γυιου τού Ιακώβ, είχαν αναλάβει να υπηρετούν τον Θεό και (κατά τα χριστιανικά χρόνια) τους συναντούμε ως διακόνους στον ναό των Ιεροσολύμων. Έτσι, η λ. *κλήρος* δήλωσε αργότερα τους χριστιανούς ιερείς λόγω τής ομοιότητας προς τους Λευίτες.

Ορισμένοι έχουν υποστηρίξει ότι η μετάβαση τής λ. *κλήρος* στη σημασία «σύνολο ιερέων» έγινε μέσω τής χρήσης της προκειμένου για την εκλογή με κλήρο επισκόπων, πρεσβυτέρων κ.λπ. στη διοίκηση των χριστιανικών κοινοτήτων κατά μίμηση των διοικητικών πολιτικών αξιωματούχων που εκλέγονταν με κλήρο και γι' αυτό λέγονταν ***κληρωτοί***, αντιδιαστέλλονταν δε στους ***χειροτονητούς***, αυτούς δηλ. που εκλέγονταν με ανάταση τού χεριού, άρα με ψήφο (πβ. *Ἔστι γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς εἴδη τρία, ὧν ἓν μὲν καὶ φανερώτατον οἱ κληρωτοὶ καὶ οἱ χειροτονητοὶ ἄρχοντες*, Αισχίνης). Έχει επίσης υποστηριχθεί, αν και δεν έχει τύχει αποδοχής, ότι η σημασιολογική μετάβαση προήλθε από το γεγονός τής χρήσεως κλήρου για την εκλογή τού Αποστόλου που αντικατέστησε τον Ιούδα (βλ. Πράξεις Αποστόλων, 1,26: *Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων*). Όπως και να έχουν τα πράγματα πάντως, η ελληνική λ. *κλήρος* έδωσε το επίθ. ***κληρικός***, από το οποίο προήλθε το λατ. ***clericus***, από όπου με τη μεσολάβηση μεσαιωνικών τύπων προήλθαν τα σύγχρονα ουσιαστικά ***clergé*** (γαλλ.) και ***clergy*** (αγγλ.) «κλήρος, ιερατείο». Για την ενδιαφέρουσα αυτή πορεία τής λ. *κλήρος* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κληρικός*. Βλ. επίσης λ. *χειροτονία*.

κλήση

< αρχ. *κλῆσις* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα, *απόσπ.* 144a.1: *καὶ δοῦλος δὲ τῷ ποιητῇ κλῆσιν ὑπῆρχε Βύκκων*] < θ. *κλη-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «φωνάζω, καλώ», από το οποίο προέρχεται επίσης το ρ. *καλῶ* (βλ.λ.). Ο σύγχρονος τεχν. όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *call*.

κλητεύω → κλητός

κλητήρας

< αρχ. *κλητήρ, -ῆρος* «κήρυκας – μάρτυς που βεβαιώνει την επίδοση δικαστικής κλήσης» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < θ. *κλη-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «φωνάζω, καλώ», από το οποίο προέρχεται επίσης το ρ. *καλῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλητήρ-ιος, λόγ. [1833].

κλητός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 386: *οὗτοι γὰρ κλητοί γε βροτῶν ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν*], ρηματ. επίθ. τού *καλῶ (-έω)* (βλ.λ.) με θ. *κλη-*, που απαντά επίσης στα αρχ. *κλῆ-σις (-η), κλη-τήρ(ας)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλητεύω < αρχ. *κλητ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]

κλήτευ-ση < *κλητεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

κλητικός < ελνστ. *κλητ-ικός* < αρχ. *κλητ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

κλητική < ελνστ. *κλητική* (ενν. *πτῶσις*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *κλη-τικός*.

κλίβανος

< αρχ. *κλίβανος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] / *κρίβανος*, τεχν. όρος που συνδ. με αρχ. γερμ. **hlaiba-* «ψωμί» (> γερμ. *Laib* «καρβέλι», αγγλ. *loaf*, ισλ. *hleifur*). Τόσο η ελλ. όσο και η γερμ. λέξη αποτελούν πιθ. παράλλ. δάνεια άγνωστης αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλιβαν-ισμός, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *étuvage* < *étuve* «κλίβανος» < ρ. *étuver* «εξατμίζω» < δημώδ. λατ. *extufare* < *ex-* + **tufus* < αρχ. *τῦφος*, αρχική σημ. «ατμός, καπνός».

κλικ

< γαλλ. *clic*, ηχομιμητ. λ.

κλίκα

< γαλλ. *clique* < ρ. *cliquer* «θορυβώ», ηχομιμητ. αρχής. Τον 14ο αι. η λ. είχε τη σημ. «θόρυβος από το κλείσιμο τής πόρτας», «κλειστή πόρτα», από όπου προέκυψε η μαρτυρούμενη τον 17ο αι. σημ. «κλειστή ομάδα ανθρώπων, στενός κύκλος ή λέσχη προσώπων».

κλίμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κλίμα / κλῖμα* (πιθ. πρόκειται για βραχύ -ῐ-), από το θ. τού ρ. *κλίνω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κλίση, κατωφέρεια (εδάφους)» → αρχ. σημ. «η υποτιθέμενη κλίση τής Γης από τον ισημερινό προς τους πόλους» (πβ. Αριστ. *Περὶ κόσμ.* 392a: *τῶν δὲ ἀκινήτων πόλων τούτων ὁ μὲν ἀεὶ φανερός ἐστιν ὑπὲρ κορυφὴν ὢν κατὰ τὸ βόρειον κλίμα, ἀρκτικὸς καλούμενος*) → ελνστ. σημ. «ζώνη γης, περιοχή» (Κ.Δ. Γαλ. 1.21: *ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας*) → ήδη ελνστ. σημ. «περι-

οχή σε σχέση με τις καιρικές συνθήκες που τη χαρακτηρίζουν» (πβ. Κλεομήδ. *Κυκλ. θεωρ.* 28: *τὰ δ' ἐπίσης εὔκρατα κλίματα τῆς γῆς καὶ οἰκεῖσθαι ἐπίσης ἀναγκαῖον*) → σύγχρ. σημ. «το σύνολο των καιρικών συνθηκών ενός τόπου» (σημασιολ. δάνειο από το ελληνογενές γαλλ. *climat*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλιματικός < ελνστ. *κλιματ-ικός* «σχετικός με την κλίση τής Γης, με τα σημεία τού ορίζοντα»

κλιματ-ίζομαι, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *climatiser*

κλιματισ-μός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *climatisation*

κλιματιστ-ικός < *κλιματ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστικός*.

ΣΥΝΘ. κλιματο-: *κλιματο-γραφία, κλιματο-θεραπεία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *κλιματο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *κλιματο-λογικός* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κλίμα, κλίση, climate

Η λ. ***κλίμα*** είναι αρχαία και προέρχεται από το ρ. ***κλίνω***, γι' αυτό η αρχική τής σημασία ήταν «τμήμα Γης με κλίση, κατηφορικό έδαφος, κατωφέρεια». Είναι συνεπώς λέξη ομόρριζη με τα *κλίσις, κλιτύς* «πλαγιά», *κλιτός, κλίτος* (σε ναό), *κλίνη, επικλινής* κ.ά.

Ακολούθως, η λ. *κλίμα* δήλωσε την επικλινή θέση γενικά και την απόκλιση σημείου τής Γης από τους πόλους, ειδικότερα την απόκλιση τού ισημερινού από τους πόλους. Δήλωσε ακόμη την κλίση που θεωρούσαν ότι έχει ένα γεωγραφικό σημείο ως προς ένα από τα τέσσερα σημεία τού ορίζοντα. Σήμανε επίσης γεωγραφική περιοχή μεταξύ των μεσημβρινών, μάλιστα απαντούν χρήσεις κατά την ελληνιστική περίοδο που σχετίζουν την περιοχή με τις μετεωρολογικές συνθήκες που επικρατούν σε αυτήν (π.χ. *τα εύκρατα κλίματα τής Γης*, δηλ. οι εύκρατες περιοχές, οι περιοχές στην εύκρατη ζώνη). Ειδικότερα, κατά τη βυζαντινή περίοδο, δήλωσε εκκλησιαστική περιφέρεια με δική της διοίκηση αλλά και τμήμα, περιοχή μιας πόλης, π.χ. *Καὶ ἐν μιᾷ τῶν νυκτῶν κηρύσσειν κατὰ τὰ κλίματα τῆς πόλεως..* (Σωκράτης Σχολαστικός, ιστορικός) (πβ. και σήμερα: *η Μητρόπολη Ιταλίας ανήκει στο κλίμα τού Οικουμενικού Πατριαρχείου*).

Από τις χρήσεις που αναφέρονταν σε σημείο τού ορίζοντα, σήμανε επίσης τη διεύθυνση προς ένα από τα τέσσερα σημεία τού ορίζοντα ή το ίδιο το σημείο τού ορίζοντα (π.χ. *τῶν δὲ ἀκινήτων πόλων τούτων ὁ μὲν ἀεὶ φανερός ἐστιν ὑπὲρ κορυφὴν ὢν κατὰ τὸ βόρειον κλίμα, ἀρκτικὸς καλούμενος*, Αριστοτέλης) και απέκτησε ακόμη γεωγραφικές αλλά και αστρολογικές χρήσεις.

Η λ. διατήρησε κατά τα μεσαιωνικά χρόνια παλαιότερες σημασίες, που προκύπτουν από την ετυμολογική προέλευση τής λ. από το ρ. *κλίνω*. Στη μεσαιωνική δημώδη γραμματεία απαντούν σημασίες όπως «λύγισμα, σκύψιμο, κλίση» (π.χ. *τὸ κλίμα τοῦ τραχήλου*) και «τόπος, περιοχή» (π.χ. *βασιλεῦ τεσσάρων γῆς κλιμάτων*).

Η σημερινή μετεωρολογική σημασία «το σύνολο των ατμοσφαιρικών συνθηκών που χαρακτηρίζουν μια περιοχή» είναι νεότερη και αποτελεί σημασιολογικό δάνειο από τα Γαλλικά (< *climat*). Η γαλλ. λέξη προέρχεται από τη λατ. ***clima***, η οποία ανάγεται στην ελληνική λέξη και είχε τις ίδιες σημασίες. Μέσω τού λατ. όρου οι σημασίες αυτές κληροδοτήθηκαν στις ευρωπαϊκές γλώσσες, που τον χρησιμοποίησαν σε διάφορες μορφές (γαλλ. ***climat***, αγγλ. ***climate***, γερμ. ***Klima***, ιταλ. ***clima***, ρωσ. ***klimat*** κ.ά.).

Στα Ελληνικά, ο όρος ***κλιματολογία*** καταγράφεται το 1861 και το επίθ. ***κλιματικός*** στη σύναψη ***κλιματικές ζώνες*** το 1854. Οι μεταφορικές χρήσεις «επικρατεί κλίμα ανασφάλειας», «κλίμα βίας», «ψυχροπολεμικό κλίμα» κ.λπ. είναι νεότερες και αποδίδουν ξένες εκφράσεις, πβ. γαλλ. *un climat d'insécurité, un climat de violence*, αγγλ. *a Cold War climate* κ.ά. Βλ.λ. *κλίνω*, ΣΧΟΛΙΟ.

κλίμακα

< αρχ. *κλῖμαξ, -ακος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* α 330: *κλίμακα δ' ὑψηλὴν κατεβήσετο οἷο δόμοιο*], αρχική σημ. «σκάλα» < *κλίμ(α)* (βλ.λ.) + επίθημα *-ακ-*. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται ως όρος τής ρητορικής (σχετικά με τη διαβάθμιση των εκφράσεων), ενώ η μουσική της χρήση οφείλεται σε απόδ. τού σύγχρ. ιταλ. όρου *scala*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κλιμακ-ώνω, απόδ. τού αγγλ. *escalate*, γαλλ. *échelonner*

κλιμάκω-ση, λόγ. [1854], < *κλιμακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

κλιμακωτός < ελνστ. *κλιμακω-τός* < αρχ. *κλῖμαξ, -ακος* → Η σημ. στη μετρική (*κλιμακωτός στίχος* ή *ποίημα*) αποδίδει το αγγλ. *escalatory*

κλιμάκιο < αρχ. *κλιμάκ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *κλῖμαξ, -ακος* → Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *échelon*.

ΣΥΝΘ. κλιμακο-στάσιο (με λεξ. επίθημα *-στάσιο*, που προέρχεται από το αρχ. *ἵστημι / ἵσταμαι*).

κλιμακτήριος

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *climacteric*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *clīmactēricus* < ελνστ. *κλιμακτηρικός* < αρχ. *κλιμακτήρ, -ῆρος* «σκαλοπάτι» < *κλῖμαξ, -ακ(ος)* + παραγ. τέρμα *-τήρ*.

κλιματισμός → κλίμα

κλινάμαξα

< *κλίν(η)* + *ἅμαξα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *wagon-lit* (βλ. κ. *βαγκόν-λι*).

κλίνη «κρεβάτι»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ξενοφάνη, απόσπ. 1.31: *ἐν κλίνῃ μαλακῇ κατακείμενον*] < θ. τού ρ. *κλί-νω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλινήρης < ελνστ. *κλιν-ήρης* < *κλίν(η)* + παραγ. τέρμα *-ήρης*, πβ. κ. *ποδ-ήρης*, *μον-ήρης*.
ΣΥΝΘ. κλινο-: *κλινο-σκέπασμα* (λόγ. [1859], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Bettdecke*), *κλινο-στρωμνή* (λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Bettmatratze*)
-κλινος: *δί-κλινος*, *τρί-κλινος*, *μονό-κλινος* κ.ά.

κλινικός
ελνστ. < αρχ. *κλίν(η)* «κρεβάτι» + παραγ. τέρμα *-ικός*. Κατά την ελνστ. εποχή η λ. αποκτά επίσης τη σημ. «ιατρός, θεράπων» (με αφετηρία μάλλον το ελληνογενές λατ. *clinicus*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλινική, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *clinique* ή αγγλ. *clinic* (< ελνστ. *κλινικός* < αρχ. *κλίνη*).

κλίνω «γέρνω – (μτφ.) τείνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 232: *κλίνθη κεκμηώς, ἐπὶ δὲ γλυκὺς ὕπνος ὄρουσεν*] < **κλί-ν-jω* (πβ. αρχ. επίθ. *ἄ-κλι-τος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **klei-* «γέρνω, στρέφω» || λατ. *clino*, *clivus* «επικλινές τμήμα λόφου – λόφος» (> ιταλ. *clivo*), σανσκρ. *śrayati* «στηρίζω, ακουμπώ», αρχ. γερμ. **hlaina-* (> γερμ. *lehnen* «στηρίζω, ακουμπώ», αγγλ. *lean*, ολλ. *leunen*) || αρχ. *κλί-σις (-η)*, *κλί-μα* (βλ.λ.), *κλι-τύς, -ύος* «πλαγιά», *κλί-τος* (βλ.λ.), *κλίν-η*, σύνθ. *ἀνά-κλιν-τρο(ν)* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλίση < αρχ. *κλί-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἐπιδημ.* 7.1.77: *κλίσις ὑπτίη*]
κλιτός < ελνστ. *κλι-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *κλίνω*
κλιτικός < ελνστ. *κλι-τικός*.
ΣΥΝΘ. -κλίνω, -κλιση, -κλιτικός: *απο-κλίνω*, *από-κλιση* – *εγ-κλίνω*, *έγ-κλιση*, *εγ-κλιτικός* – *παρεκ-κλίνω*, *παρέκ-κλιση* – *παρεγ-κλίνω*, *α-παρέγ-κλιτος* – *κατα-κλίνομαι*, *κατά-κλιση* – *υπο-κλίνομαι*, *υπό-κλιση* – *ανα-κλίνομαι*, *ανά-κλιση* – *συγ-κλίνω*, *σύγ-κλιση* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
κλίση
Η λ. ***κλίσις*** στη γραμματική δήλωσε ακριβώς την απόκλιση, τη μεταβολή τής μορφής μιας λέξης από τον θεωρούμενο ως αρχικό και βασικό τύπο της, π.χ. στα ονόματα από την ονομαστική πτώση, την πτώση τού υποκειμένου (που λεγόταν και *ορθή* ή *ευθεία*), σε άλλους τύπους ανάλογα με την πτώση και τη λειτουργία που αυτή δήλωνε, π.χ. ονομαστική *ἄμπελος*, γενική *ἀμπέλου*, δοτική *ἀμπέλῳ* κ.λπ. Εξάλλου, η ίδια η λ. ***πτώση*** σήμαινε το «πέσιμο», τη μετακίνηση από την πρώτη, την «όρθια» μορφή τής λέξης (δηλ. την ονομαστική). Παρόμοια σημασία έχουν επίσης οι λατ. τύποι που παρήγαγαν τους ευρωπαϊκούς αντίστοιχους όρους: λατ. ***declinatio*** > γαλλ. *déclinaison* «κλίση των ουσιαστικών» (σε αντιδιαστολή προς το *conjugaison* «κλίση των ρημάτων», πβ. αγγλ. *conjugation*), πβ. αγγλ. *declension*. Το λατ. *declinatio* προέρχεται από το ρ. *declinare* < *de-* + *clinare*, < *clin-* «κλίνω, γέρνω», πβ. το ομόρριζο ελλην. *κλίνω*.
Η λ. *κλίσις* δήλωσε επίσης στη στρατιωτική γλώσσα τη στροφή των στρατιωτών προς μία πλευρά, π.χ. *κλίσις ἐπὶ δόρυ* ήταν η στροφή προς την πλευρά που κρατούσαν το δόρυ, δηλ. επί δεξιά, ενώ *κλίσις ἐπ' ἀσπίδα* σήμαινε επ' αριστερά. Στα νεότερα χρόνια η λ. δήλωσε επίσης την τάση κάποιου για κάτι, το ότι κλίνει, στρέφεται προς κάτι, π.χ. *κάποιος έχει κλίση προς τα μαθηματικά*.

κλιπ
< αγγλ. *clip*, αρχικώς ρ. με σημ. «κόβω – συντομεύω» (από όπου η σημ. «απόσπασμα μουσικού κομματιού, βιντεοκλίπ»), < παλ. σκανδ. *klippa*, ηχομιμητ. αρχής. Θεωρείται ότι η λ. έχει διαφορετική ετυμολ. προέλευση από το ομώνυμο αγγλ. *clip* «συνδέω, συνάπτω» (από όπου η σημ. «μηχανισμός που συγκρατεί κάτι», συχνά στον πληθ. *clips*), το οποίο ανάγεται σε παλ. δυτ. γερμ. **klupjan*.

κλίρινγκ «σύστημα διευθετήσεως οικονομικών οφειλών»
< αγγλ. *clearing* < ρ. *clear* «(εκ)καθαρίζω».

κλισέ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *cliché* < ρ. *clicher* «τυπώνω κυρ. φωτογραφίες ή σχέδια», ηχομιμητ. αρχής.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *cliché* αναφερόταν αρχικά στο αρνητικό ενός φωτογραφικού φιλμ, από το οποίο μπορούν να τυπωθούν πολλά αντίτυπα, καθώς και στην ανάγλυφη τυπογραφική πλάκα, με αποτέλεσμα να δηλώσει μεταφορικά κάθε στερεότυπη έκφραση ή μορφή συμπεριφοράς.

κλίση → κλίνω

κλιτός → κλίνω

κλίτος «τμήμα χριστιανικού ναού (βασιλικής)»
< ελνστ. *κλεῖτος* / *κλίτος* (με ιωτακισμό) «πλαγιά, πλευρά», που ανάγεται στο Ι.Ε. **klei-* «γέρνω, στρέφω» (βλ.λ. *κλίνω*). Η χρήση τής λ. ως όρου τής ναοδομίας μαρτυρείται από τον 6ο αιώνα μ.Χ.

κλιτύς «πλαγιά βουνού»
< αρχ. *κλ(ε)ιτύς, -ύος* «πλαγιά, κατωφέρεια» < θ. *κλει-* (< Ι.Ε. **klei-* «γέρνω, στρέφω», βλ.λ. *κλίνω*) + παραγ. τέρμα *-τύς*, πβ. κ. επίθ. *πλα-τύς*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κλιτύς ή κλειτύς;
Μολονότι η γραφή **κλειτύς** (με *-ει-*) είναι η καλύτερα τεκμηριωμένη, η γραφή **κλιτύς** (με *-ι-* οφει-

λόμενο σε ιωτακισμό) είναι ήδη αρχαία. Σε αυτές τις περιπτώσεις προτιμούμε την απλούστερη γραφή.

κλοιός «κυκλικός σχηματισμός»
< αρχ. *κλοιός / κλῳός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < **κλωϝ-ιός*, για το οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδ. με τις λ. *κλείς, -δός, κλείω.*

κλομπ
< αγγλ. *club* «ραβδί, ρόπαλο» < μέσο αγγλ. *clubbe* < παλ. σκανδ. *klubba*. Βλ. κ. *κλαμπ.*

κλονίζω
μεσν. < αρχ. *κλονῶ (-έω)* «ταράζω, σείω, τραντάζω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Χ 188: *Ἕκτορα δ' ἀσπερχὲς κλονέων ἔφεπ' ὠκὺς Ἀχιλλεύς*] < *κλόνος* «αναταραχή (μάχης) – βίαιη κίνηση» < θ. *κλ-* (με παραγ. τέρμα *-όνος*, πβ. κ. *θρ-όνος, χρ-όνος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στα αρχ. *κέλλω* «θέτω σε κίνηση – ρίχνω πλοίο στην ξηρά, προσαράζω» και *κέλομαι* «παροτρύνω – προστάζω, προσκαλώ». Βλ. κ. *κελεύω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλονισμός < ελνστ. *κλονισ-μός* ➞ Η σημ. «ταραχή, στενοχώρια» είναι μεσαιωνική.
ΣΥΝΘ. α-κλόνη-τος (ελνστ.).

κλόουν
< αγγλ. *clown* < παλ. αγγλ. *cloyne*, ίσως ανάγεται στο λατ. *colōnus* «γεωργός» (με ενδιάμεση σημ. «αδέξιος, αγροίκος», πβ. κ. *χωριάτης*) ή, κατ' άλλη εκδοχή, πιθ. συνδ. με άλλους σκανδιναβικούς όρους, π.χ. φριζ. *klönne* «αδέξιος άνθρωπος», ισλ. *klunni*, διαλεκτ. σουηδ. *kluns.*

κλοπή
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγ.* 399-402: *οἷος καὶ Πάρις ἐλθὼν ἐς δόμον τὸν Ἀτρειδᾶν ᾔσχυνε ξενίαν τράπεζαν κλοπαῖσι γυναικός*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κλέπτω* (βλ.λ. *κλέβω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλοπιμαίος < ελνστ. *κλοπ-ιμαῖος* < *κλοπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιμαῖος*, πβ. κ. *υποβολ-ιμαίος.*

κλος «φούστα φαρδιά στο κάτω μέρος»
< γαλλ. *cloche* «καμπάνα – (μτφ.) ένδυμα φαρδύ στο κάτω μέρος» < υστλατ. *clocca*, κελτ. αρχής, πβ. παλ. ιρλ. *cloc.*

κλοτσώ
< μεσν. *κλοτσῶ* < ουσ. *κλότσος* < μεσν. λατ. *calcio* «λάκτισμα – φτέρνα» (με αφομοίωση /ο/ – /ο/ < /a/ – /ο/) < λατ. *calx, -cis* «φτέρνα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλοτσιά < μεσν. *κλοτσ-ιά* < *κλοτσ-έα* (με συνίζηση)
κλότση-μα
κλοτσ-ηδόν < *κλοτσ(ώ)* + επιρρ. επίθημα *-ηδόν*, πβ. κ. *πρην-ηδόν.*
ΣΥΝΘ. κλοτσο-: *κλοτσο-πατινάδα, κλοτσο-πατώ* (μεσν.), *κλοτσο-σκούφι* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κλοτσώ ή κλωτσώ;
Μολονότι η γραφή *κλωτσώ, -ιά* (με *-ω-*) είναι η συνηθέστερη και διδασκόταν επί μακρόν, δεν έχει ετυμολογικό έρεισμα. Πρέπει να προτιμάται η γραφή ***κλοτσώ*** (με *-ο-*), διότι πρόκειται για ξένο όρο που εισήλθε κατά την περίοδο τής Μεσαιωνικής Ελληνικής.

κλου
< γαλλ. *clou* «καρφί – (μτφ.) εντυπωσιακό στοιχείο ή σημείο» < λατ. *clavus* «καρφί, πρόκα».

κλουβί
< μεσν. *κλουβί(ν)* < ελνστ. *κλουβίον* (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού χειλικού /v/) < *κλωβίον*, υποκορ. τού ουσ. *κλωβός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλούβ-α < *κλουβ(ί)* + μεγεθ. επίθημα *-α.*

κλούβιος
πιθ. < ελνστ. *κλουβός* «(;) κοτέτσι» (πβ. κ. *ορθός – όρθιος*) < *κλωβός* (βλ.λ.). Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με παλ. σλαβ. *kŭlvati* «κλωσσώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλουβι-άζω < *κλούβι(ος)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
κλούβιασ-μα < *κλουβιασ- (κλουβιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κλουβι-αίνω < *κλούβι(ος)* + παραγ. τέρμα *-αίνω.*

κλυδωνίζομαι
ελνστ. < αρχ. *κλύδων, -ωνος* «κύμα – θαλασσοταραχή» [ήδη ομηρικό] < θ. **κλυ-δ-* (από όπου το ρ. *κλύζω* «πλένω, καθαρίζω – σκεπάζω με νερό, με κύματα» < **κλύδ-jω*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kleu-* «πλένω, καθαρίζω» || λατ. *cluo* «πλένω, καθαρίζω» > *cloāca* «υπόνομος» (> γαλλ. *cloaque* «βόθρος», ισπ. *cloaca*), ουαλ. *clir* «καθαρός, αγνός», αρχ. γερμ. **hlūtra-* «καθαρός, αγνός» (> γερμ. *lauter*) || αρχ. *κλύσ-μα*, σύνθ. *κατα-κλύζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλυδωνισμός < ελνστ. *κλυδωνισ-μός.*

κλύσμα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 2.77.5-7: *ἐμέτοισι θηρώμενοι τὴν ὑγιείην καὶ κλύσμασι, νομίζοντες ἀπὸ τῶν τρεφόντων σιτίων πάσας τὰς νούσους τοῖσι ἀνθρώποισι γίνεσθαι*], από θ. τού ρ. *κλύζω* «πλένω, καθαρίζω – σκεπάζω με νερό, με κύματα», για το οποίο βλ.λ. *κλυδωνίζομαι, κατα-κλύζω.*

κλωβός «κλουβί»
ελνστ., σημιτ. δάνειο, πβ. συρ. *kalūb* «κλουβί πτηνού», εβρ. *kelūbh*. Βλ. κ. *κλουβί, κλούβιος.*

κλώζω «κακαρίζω»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη, *Κατὰ Ἀνδροτ.* 226.1-3: *ὑμῶν οἱ θεώμενοι τοῖς Διονυσίοις εἰσιόντ' εἰς τὸ θέατρον τοῦτον ἐσυρίττετε καὶ ἐκλώζετε, καὶ πάνθ' ἃ μίσους ἐστὶ σημεῖ' ἐποιεῖτε*], ονοματοπ. λ., όπως και το συνώνυμο *κρώζω* (βλ.λ.).

κλώθω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα η μτχ. *τὰ κλωσθέντα* «η μοίρα»], το οποίο συνδ. πιθ. με το ουσ. *κάλαθος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλώσ-ιμο
κλώση < ελνστ. *κλῶ-σις*
κλώσμα < ελνστ. *κλῶσ-μα*
κλωστός < αρχ. *κλωσ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *κλώθω*.
ΣΥΝΘ. κλωθο-: *κλωθο-γυρίζω* (μεσν.), *κλωθο-γύρισμα*.

κλώνος
< ελνστ. *κλῶνος* < αρχ. *κλών, -νός* «κλαδί» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 712-3: *ὁρᾷς παρὰ ῥείθροισι χειμάρροις ὅσα δένδρων ὑπείκει, κλῶνας ὡς ἐκσῴζεται*] < **κλα-ών* (με συναίρεση), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «σπάζω – χτυπώ», από το οποίο προέρχονται διάφορες ομόρριζες λ., όπως αρχ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω», *κλάσ-μα, κλά-σις (-η), κλῆ-μα, κλά-δος, κλῆ-ρος* (βλ.λ.). Η βιολογική σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *clone*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλωνάρι < μεσν. *κλωνάρι(ο)ν* < ελνστ. *κλων-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *κλών, -νός*
κλωνί < μεσν. *κλων-ίν* < ελνστ. *κλων-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *κλών, -νός*.
ΣΥΝΘ. κλωνο-: *κλωνο-ποίηση* (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *cloning*), *κλωνο-ποιώ*
-κλωνος: *μονό-κλωνος, πολύ-κλωνος, δί-κλωνος, τρί-κλωνος* κ.ά.

κλωσσώ
< μεσν. *κλωσσῶ* (με καταβιβασμό τού τόνου) < *κλώσσω* (απαντά στο Λεξικό Σούδα, 644: *σημαίνει δὲ καὶ τὴν κατοικίδιον ὄρνιν, τὴν ἐπῳάζουσαν καὶ κλώσσουσαν*), παράλλ. τύπος τού αρχ. ονοματοπ. ρ. *κλώζω* «κακαρίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλώσσα < ελνστ. *κλῶσσ-α* (πβ. Ωρίων. Θηβ. *Ἐτυμολ.* 613.24: *ἡ κλῶσσά τίς ἐστι· κλωθομένη γὰρ τὴν ἔναρθρον φωνὴν ἀποδίδωσι γλίχεσθαι*) < ρ. *κλώσσω* (υποχωρητ.)
κλώσση-μα.
ΣΥΝΘ. κλωσσο-: *κλωσσο-πούλι, κλωσσό-πουλο*.

κλωστή
μεσν., ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *κλωστός*, το οποίο αποτελεί σχηματισμό ρηματ. επιθ. τού *κλώθω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κλωστ-ήριο, λόγ. [1838], διαφ. από το ελνστ. *κλωσ-τήριον* «κλωσμένο νήμα»
κλώστης < μεσν. *κλώσ-της* «αδράχτι» < αρχ. *κλώθω*
κλωσ-τικός, λόγ. [1851], < *κλωσ- (κλώθω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΥΝΘ. κλωστο-: *κλωστο-βιομηχανία, κλωστο-ποίηση – κλωστο-ϋφαντήριο* (λόγ. [1887]), *κλωστο-ϋφαντικός* (λόγ. [1898]), *κλωστο-ϋφαντουργείο, κλωστο-ϋφαντουργία, κλωστο-ϋφαντουργός, κλωστο-ϋφαντουργικός* κ.ά.

κλωτσώ → κλοτσώ

κνήμη
< αρχ. *κνήμη / κνᾱμᾱ́* (δωρ.) [ήδη ομηρικό] < θ. *κνᾱμ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kona-mā* «κνήμη, γάμπα» || παλ. ιρλ. *cnāim* «πόδι, οστό», παλ. αγγλ. *hamm*, παλ. άνω γερμ. *hamma*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κνημαίος < ελνστ. *κνημ-αῖος*
κνημιαίος < αρχ. *κνημ-ιαῖος*
κνημίδα < αρχ. *κνημ-ίς, -ῖδος*.

κνησμός «φαγούρα»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], από θ. *κνησ-* τού ρ. *κνήθω / κνῶ (-άω) / -κναίω* «ξύνω, τρίβω», τού οποίου αρχαιότεροι τύποι είναι τα απρφ. *κνᾶν / κνῆν*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ken-* «τρίβω, ξύνω» || λιθ. *kn(i)ótis* «ξεφλουδίζω, ξύνομαι», αλβ. *kromë* «ψώρα» || αρχ. *κνίδ-η* «τσουκνίδα», *κνώδ-αλο(ν)* (βλ.λ.), *κνῖ-σα* «τσίκνα», *κνίζω* «τρίβω, ερεθίζω» (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
κνησμός, κνίδη, κνίσα, κνώδαλο, κνίζω, σκνίπα...
Ο ερεθισμός τού δέρματος και η φαγούρα αποτελούν τον πυρήνα στον οποίο στηρίζεται αυτή η ετυμολογική οικογένεια. Αφετηρία της είναι η Ι.Ε. ρίζα **ken-* «τρίβω, ξύνω» και η παρεκτεταμένη μορφή της **kn-ei-(d/p)-*, από όπου προήλθαν τα ακόλουθα ομόρριζα:
1) από θέμα *κνη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kn-ē-*): αρχ. ***κνή-θω*** «ξύνω, τρίβω», από όπου το ουσ. ***κνησ-μός***.
2) από θέμα *κν-ιδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kn-id-*): αρχ. ***κνίζω*** «τρίβω, ερεθίζω» (< **κνίδ-jω*), ***κνίδ-η*** «τσουκνίδα», ***κνίδ-ωση*** «ερεθισμός τού δέρματος», ***κνῖσα*** «τσίκνα» (< **κνῖδ-σᾰ*).
3) από θέμα *κν-ωδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kn-ōd-*): αρχ. ***κνώδ-αλο(ν)*** (αρχικώς «άγριο ζώο που δαγκώνει»).
4) από θέμα *κν-ιπ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kn-ip-*): αρχ. *(σ)κνίψ, -πός* (< **κν-ιπ-ς*), από όπου ο τύπος ***σκνίπα***.
5) από θέμα *κν-απ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kn̥-ap-*): αρχ. *γνάπ-τω / κνά(μ)π-τω* «ξαίνω, λα-

ναρίζω (μαλλί)», από όπου το ελνστ. ***γνάφαλλο(ν)*** (επίσης αρχ. *γνάφαλλον, κνέφαλλον*).

κνίδωση «ερεθισμός τού δέρματος συνοδευόμενος από φαγούρα»
< αρχ. *κνίδωσις* «ερεθισμός τού δέρματος από τσουκνίδα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. **κνιδόω* < ουσ. *κνίδη* «τσουκνίδα», από το θ. τού ρ. *κνίζω* «τρίβω, ερεθίζω» (< **κνίδ-jω*). Βλ. κ. *κνησμός* (ΣΧΟΛΙΟ), *τσουκνίδα*.

κνίζω «προκαλώ φαγούρα»
αρχ. < **κνίδ-jω* < θ. **kn-id-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ken-* «τρίβω, ξύνω» || λετ. *knidêt* «κατατρώγω», μέσο ιρλ. *cned* «πληγή» || αρχ. *κνησ-μός, κνίδ-η* «τσουκνίδα», *κνώδ-αλο(ν), κνῖ-σα* «τσίκνα» κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κνησμός*.

κνίσα «τσίκνα»
< αρχ. *κνῖσα / κνίση* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Θ 549: *κνίσην δ' ἐκ πεδίου ἄνεμοι φέρον οὐρανὸν εἴσω*] < **κνῖδ-σᾱ* < θ. **kn-id-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ken-* «τρίβω, ξύνω» (ίσως λόγω τής οσμής τού γδαρμένου ή τεμαχισμένου ωμού κρέατος) || λατ. *nīdor, -ōris* «τσίκνα», παλ. σκανδ. *hniss* «τσίκνα από καύση λίπους» || αρχ. *κνησ-μός, κνίδ-η* «τσουκνίδα», *κνώδ-αλο(ν), κνίζω* «τρίβω, ερεθίζω» (< **κνίδ-jω*) κ.ά. Βλ. κ. *κνησμός* (ΣΧΟΛΙΟ), *τσίκνα*.

κνούτο «είδος μαστιγίου»
μεταφορά τού ρωσ. *knut* < παλ. σκανδ. *knútr*.

κνώδαλο «ανόητος και τιποτένιος άνθρωπος»
< αρχ. *κνώδαλον*, αρχική σημ. «άγριο ζώο (που δαγκώνει)», < θ. *κνωδ-* (με παραγ. τέρμα *-αλον*), που συνδ. με το θ. **κν-ιδ-* των αρχ. *κνίδη* «τσουκνίδα», *κνίζω* «τρίβω, ερεθίζω» (βλ.λ.). Η λ. συνδ. με τον αρχ. όρο *κνώδων, -οντος* «αιχμή», τον οποίο ορισμένοι ανάγουν (με συγκοπή) σε τύπο **κυνώδων* > *κνώδων, -οντος*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται ως υποτιμητική προσφώνηση.

κοάζω
ελνστ. < αρχ. *κοάξ*, ηχομιμητ. όρος που αποδίδει την κραυγή των βατράχων (αρκετές φορές στο έργο τού Αριστοφάνη *Βάτραχοι* συναντάται η φρ. *βρεκεκὲξ κοὰξ κοάξ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κόασ-μα, λόγ. [1782]
κοασ-μός.

κοάλα
< αγγλ. *koala* < αυστραλ. *koola*, από τύπο *kūl(l)ā* τής γλώσσας των Αβοριγίνων (ιθαγενών), για τον οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι σημαίνει «όχι νερό», επειδή το κοάλα πίνει ελάχιστο νερό.

κοβάλτιο «είδος μετάλλου»
λόγ. [1812], μεταφορά τού γερμ. *Kobalt* < *Kobold* «στοιχειό, φάντασμα».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
κοβάλτιο
Τη λέξη χρησιμοποιούσαν αρχικώς (τον 17ο αι.) οι μεταλλωρύχοι ως έκφραση αναθεματισμού όταν εξόρυσσαν μέταλλα χωρίς ιδιαίτερη αξία (ενώ αναζητούσαν π.χ. άργυρο, νικέλιο κ.ά.). Κατά την πεποίθησή τους, ένα φάντασμα ή στοιχειό των ορυχείων προκαλούσε βλάβη στα πολύτιμα μέταλλα που αναζητούσαν, μετατρέποντάς τα σε **κοβάλτιο**, ενώ επιπλέον προκαλούσε ασθένειες στους μεταλλωρύχους (οι οποίες στην πραγματικότητα οφείλονταν στις αναθυμιάσεις αρσενικού ή θείου).

κόβω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κόπτω* [ήδη ομηρικού, πβ. Ἰλ. Λ 146: *χεῖρας ἀπὸ ξίφεϊ τμήξας ἀπό τ' αὐχένα κόψας*], από το θ. τού αορ. *ἔ-κοψ-α*, κατά το σχήμα *ἔτριψα – τρίβω, ἔπαψα (ἔπαυσα) – παύω, ἔστειψα – στείβω* (πβ. κ. *κλέπτω* > *κλέβω, ράπτω* > *ράβω, κύπτω* > *σκύβω*). Το αρχ. *κόπτω* < **κόπ-jω* προέρχεται από το θ. που απαντά στο ουσ. *κόπ-ος* (βλ.λ.), καθώς και στα ομόρριζα *κοπ-ετός, κοπ-ή* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κόπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κόψιμο < μεσν. *κόψ-ιμο(ν)*
κόπ-της, λόγ. [1893] ως όρος τής ραπτικής (για τον θρησκ. όρο βλ.λ. *Κόπτης*)
κοπ-τήρας < *κόπ(τω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *αναπ-τήρας*), απόδ. τού γερμ. *Schneidezahn*
κοφτερός < μεσν. *κοφτ-ερός / κοπτ-ερός* < *κόφτ(ω) / κόπτ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ερός*
κοφτός < μεσν. *κοφ-τός* < αρχ. *κοπ-τός*
κόψη < μεσν. *κόψ-ις*
κοπτικός < ελνστ. *κοπ-τικός*.
ΣΥΝΘ. -κόπτω, -κοπή, -κοπος, -κόπος, -κοπώ: *δια-κόπτω, ανα-κόπτω, συγ-κόπτω, περι-κόπτω, απο-κόπτω, προσ-κόπτω – δια-κοπή, ανα-κοπή, εγ-κοπή, συγ-κοπή, περι-κοπή, απο-κοπή, προ-κοπή – ά-κοπος, δί-κοπος – λογο-κόπος, μεθο-κόπος, λιθο-κόπος, ξυλο-κόπος, δημο-κόπος, στρατο-κόπος, γλεντο-κόπος, νυχτο-κόπος – μεθο-κοπώ, γρονθο-κοπώ, φαντασιο-κοπώ, ξυλο-κοπώ, δημο-κοπώ, βρομο-κοπώ, λαμπο-κοπώ, ιδρο-κοπώ, σφυρο-κοπώ, γλεντο-κοπώ, πλευρο-κοπώ* κ.ά.

κογιονάρω «κοροϊδεύω, χλευάζω»
μεταφορά τού βεν. *cogionar* < *cogion* «όρχις – (μτφ.) ανόητος, ηλίθιος» < λατ. *cōleus / cūleus* «όρχις».

κογιότ «μικρός λύκος τής Β. Αμερικής»
< αγγλ. *coyote* < ισπ. (Μεξικού) *coyote* < *koyotl*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ των Αζτέκων.

κογκρέσο
μεταφορά τού αγγλ. *congress*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *congressus* «συνάντηση – σύνοδος, συνέλευση», μτχ. τύπος τού ρ. *congredior* «συναντώ».

κόγχη
αρχ. (πιθ. ήδη στο μυκ. σύνθ. *ko-ki-re-ja*: **κογχί-λεια* «διακοσμημένος με κοχύλια»), που συνδ. με σανσκρ. *śaṅkhá-* «μύδι», καθώς και με το αρχ. *κόχλος* «σαλιγκάρι» (βλ.λ. *κοχλίας*). Ο τύπος *κόχη* είναι μεσν.

κόθορνος «είδος ψηλού υποδήματος»
αρχ., πιθ. λυδικό δάνειο.

κοιλάδα
μεσν. < αρχ. *κοιλάς, -άδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < επίθ. *κοῖλος* (βλ.λ.).

κοιλιά
μεσν. (με συνίζηση) < αρχ. *κοιλία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.49.6-7.1: *ἐπικατιόντος τοῦ νοσήματος ἐς τὴν κοιλίαν [...] οἱ πολλοὶ ὕστερον δι' αὐτὴν ἀσθενείᾳ διεφθείροντο* (από την περιγραφή τού λοιμού)] < επίθ. *κοῖλος* (βλ.λ.). Η λ. δήλωσε από την Αρχαιότητα διάφορες κοιλότητες τού σώματος, όπως η στομαχική, η θωρακική, η εντερική, καθώς και κοιλότητες στο εσωτερικό διαφόρων οργάνων, όπως η καρδιά και οι πνεύμονες (ήδη στον Αριστοτέλη).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοιλιακός < ελνστ. *κοιλι-ακός*.
ΣΥΝΘ. κοιλι(ο)-: *κοιλι-αλγία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *κοιλιό-δουλος* (μεσν.), *κοιλιο-κήλη* (λόγ. [1853], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.
-κοίλιος: *δυσ-κοίλιος, ευ-κοίλιος*
-κοιλος: *πονό-κοιλος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
κοιλιά
Η λέξη ***κοιλία***, που εύλογα συνδέεται με το *κοίλος*, καθώς αναφέρεται σε σωματικές κοιλότητες, αρχικά αναφερόταν στις δύο σημαντικότερες κοιλότητες τού κορμού, τη θωρακική και την κοιλιακή. Στη συνέχεια εξειδικεύεται μόνο στην κοιλιακή χώρα, στην περιοχή δηλαδή όπου βρίσκονται τα σπλάχνα, σημασία που έχει και σήμερα. Ωστόσο, δεν ήταν πάντοτε σαφές πού αναφέρεται: άλλοτε αναφέρθηκε στο στομάχι (π.χ. στον Αριστοφάνη: *κενῇ τῇ κοιλίᾳ εἰσδραμὼν εἰς τὸ πρυτανεῖον*) και άλλοτε στα σπλάχνα (π.χ. στον Ηρόδοτο: *ἔπλησαν τοῦ νεκροῦ τὴν κοιλίην*). Πολλές φορές μάλιστα γινόταν η διάκριση ανάμεσα σε *άνω κοιλία* (στομάχι) και *κάτω κοιλία* (περιοχή των σπλάχνων).
Ενδιαφέρουσα περιγραφή αυτής τής ποικιλίας σημασιών βρίσκουμε ήδη στον Γαληνό, που αναφέρει ότι άλλοι ονομάζουν *άνω κοιλία* το τμήμα πάνω από το διάφραγμα και *κάτω κοιλία* το τμήμα κάτω από αυτό, ενώ άλλοι πάλι ονομάζουν *άνω κοιλία* το στομάχι και *κάτω κοιλία* την περιοχή των εντέρων (*ἐνίοτε μὲν γὰρ <οἱ παλαιοὶ> τὸν θώρακα τὴν ἄνω κοιλίαν ὀνομάζοντες τὸ μετὰ τὸ διάφραγμα πᾶν τῆς τροφῆς ἀγγεῖον κάτω κοιλίαν προσαγορεύουσιν· ἐνίοτε δ' ἄνω κοιλίαν ὀνομάζοντες εἰς ἣν καταπίνομεν τὰ σιτία, ποτὲ μὲν τὰ μετ' αὐτὴν ἅπαντα κοιλίαν καλοῦσι κάτω, ἐνίοτε δὲ μόνα τὰ παχέα τῶν ἐντέρων*). Πάντως η συχνή ταύτιση τής κοιλιάς με το στομάχι είναι συνεκδοχικά πολύ λογική, αφού εκεί αισθητοποιείται σωματικά η παρουσία ή απουσία τής τροφής. Έτσι ταυτίζεται συχνά η κοιλιά με το στομάχι και η κοιλιά γίνεται συνολικός συμβολισμός τής λήψης τροφής, συνήθως με αρνητικό ή σχετλιαστικό περιεχόμενο.
Ο Παύλος π.χ. αναφέρεται στους αμαρτωλούς «*ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία*» (που θεός τους είναι η κοιλιά) και ο Πτωχοπρόδρομος, μορφωμένος αλλά πεινασμένος, γράφει «*ἡ κοιλία μου ηὐκαίρησεν ἀπὸ τὴν ἀφαγίαν*». Έτσι, λέμε και εμείς σήμερα π.χ. *η κοιλιά μου γουργουρίζει / μου πήγε η κοιλιά στην πλάτη* (από την πείνα). Η λέξη ***κοιλιόδουλος*** αυτήν ακριβώς τη σχέση υποδηλώνει.
Τέλος, η *κοιλία* συνεκδοχικά αναφέρθηκε και στη μήτρα τής γυναίκας, από όπου γεννιέται το παιδί (ως συνώνυμο τού *γαστήρ*). Πβ. τον γνωστό ύμνο στη Θεοτόκο: *εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου*. Από τη σημασία αυτή προέρχεται και η λέξη ***κοιλοπονώ*** (για ωδίνες τοκετού).

κοιλοπονώ
< μεσν. *κοιλιοπονῶ / κοιλοπονῶ* < *κοιλ(ιά) / κοιλί(α)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *πονῶ*.

κοίλος
< αρχ. *κοῖλος* < **κοϜ-ιλος* (ήδη μυκ. *ko-wi-ro*) < θ. **κοϜ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kew-* «βαθούλωμα – οίδημα» || λατ. *cavus* «κοίλος» (> γαλλ. *cave*, ιταλ. *cavo*), αλβ. *thellë* «βαθύς», αρμ. *soyl* «κοίλος». Δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με το Ι.Ε. **keu-* «φουσκώνω, πρήζομαι», από όπου προήλθαν τα αρχ. *κυ-ῶ (-έω)* «κυοφορώ», *κῦ-μα, κῦ-ρος, ἔγ-κυ-ος* κ.ά. Είναι πιθανόν ότι οι δύο Ι.Ε. ρίζες ταυτίζονται. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κοιλιά, κύηση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοιλότητα < αρχ. *κοιλ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
κοιλαίνω < αρχ. *κοιλ-αίνω* < *κοῖλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
κοίλωμα < αρχ. *κοίλω-μα* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *κοιλ-ῶ (-όω)*.

κοιμούμαι κ. **κοιμάμαι**
< μεσν. *κοιμοῦμαι*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κοιμῶμαι (-άο-)* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ὀδ.* δ 295: *ὕπνῳ ὕπο γλυκερῷ ταρπώμεθα κοιμηθέντες*] < ουσ. **κοίμᾱ* ή **κοῖμος* «ύπνος», το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κεῖμαι*. Ο μεσν. τύπος *κοιμᾶμαι* σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το γ' πρόσ. *κοιμᾶται*, πβ. κ. *θυμοῦμαι – θυμᾶμαι, φοβοῦμαι – φοβᾶμαι, λυποῦμαι – λυπᾶμαι*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κεῖμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοίμηση < ελνστ. *κοίμη-σις*, αρχική σημ. «πλάγιασμα

για ύπνο – (κατόπιν) θάνατος», < αρχ. *κοιμῶμαι (-άο-)*

κοιμητήριο < ελνστ. *κοιμη-τήριον*, αρχική σημ. «υπνοδωμάτιο», < αρχ. *κοιμῶμαι (-άο-)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*

κοιμίζω < αρχ. *κοιμ-ίζω* «βάζω για ύπνο» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *απόσπ.* 78.1: *κοίμισον δέ, Ζεῦ, σόλοικον φθόγγον*], ενεργητ. τύπος τού ρ. *κοιμῶμαι (-άο-)*

κοιμήσ-ης < θ. *κοιμησ-* τού ρ. *κοιμούμαι*

κοιμήσ-ικος < *κοιμήσ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

κοινά → κοινός

κοινό → κοινός

κοινόβιο

< ελνστ. *κοινόβιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *κοινόβιος* (< αρχ. *κοινό(ς)* + *βίος*). Η λ. χρησιμοποιείται από τον 4ο αι. μ.Χ. αναφορικά με τον μοναστικό βίο (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Κεφαλ.* 8.21: *ἀδελφός τις εἰσῆλθεν εἰς κοινόβιον, θέλων γενέσθαι μοναχός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοινοβιακός < ελνστ. *κοινοβι-ακός* (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Περὶ ἀρετῆς* 1.2: *εἰ δὲ ἐν κοινοβίῳ διάγῃς, τῶν κοινοβιακῶν κανόνων μὴ καταφρόνει*)

κοινοβι-ώ, λόγ. [1868]

κοινοβίω-ση < *κοινοβιώ* + παραγ. τέρμα *-ση*.

κοινοβούλιο

< ελνστ. *κοινοβούλιον* «γενικό συμβούλιο, γενική συνέλευση» < *κοινο-* + *-βούλ(ιον)* < αρχ. *βουλή* (βλ.λ.). Την ίδια εποχή εμφανίζεται το ουσ. *κοινόβουλος* «σύμβουλος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοινοβουλευτικός < ελνστ. *κοινοβουλευ-τικός* «σχετικός με συνδιάσκεψη»

κοινοβουλευτ-ισμός, λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *parlementarisme*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κοινοβούλιο, κοινοπολιτεία

Η λ. ***κοινοβούλιον*** είναι ελληνιστική και σήμαινε «κοινή βουλή, δηλ. συνάθροιση, συνέλευση» και «ο τόπος όπου γίνεται η συνέλευση». Ο Κουμανούδης αποδελτιώνει το 1824 τον όρο ***κοινοβουλευτήριον***, αλλά σημειώνει ότι «νῦν εἶναι ἐν χρήσει ἡ καὶ παλαιὰ καὶ συντομωτέρα λέξις κοινοβούλιον». Το επίθ. ***κοινοβουλευτικός***, επίσης ελληνιστικό, σήμαινε τον σχετικό με το *κοινοβούλιον*. Τον σύνεδρο τού κοινοβουλίου δήλωνε η λ. ***κοινοβούλης***, η οποία όμως δεν διατηρήθηκε. Τον όρο ***κοινοβουλευτισμός*** ως απόδοση τού γαλλ. ***parlementarisme*** καταγράφει ο Κουμανούδης το 1887, σημειώνοντας ότι «ἐκακίσθη ἡ λέξις ὡς κακόζηλος καὶ κατὰ ξενισμὸν ποιηθεῖσα». Ο όρος ***Κοινοπολιτεία***, ελληνιστικός και αυτός, με σημασία «η ιδιότητα τού πολίτη, τού μέλους σε κοινό, δηλ. σε δημόσια αρχή», χρησιμοποιήθηκε για να αποδοθεί ο αγγλ. όρος ***Commonwealth***, ο οποίος αρχικά σήμαινε «κοινός, δημόσιος πλούτος», πριν προσλάβει τον 16ο αιώνα τη σημασία «κράτος», εξειδικευτεί τον 17ο αιώνα στη δήλωση τής αγγλικής κυβέρνησης και χρησιμοποιηθεί στα νεότερα χρόνια για ποικίλες πολιτικές οντότητες που συγκροτούν μεταξύ τους διάφορα κράτη, π.χ. *Βρετανική Κοινοπολιτεία, Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών* (Ρωσία κ.λπ.) κ.ά.

κοινοκτημοσύνη

λόγ. [1856], < *κοινοκτήμων, -ονος* (κυρ. πληθ. *κοινοκτήμονες*) < *κοινο-* + *-κτημ(ων)* < *κτήμα* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικώς για να αποδώσει τον νεοεμφανιζόμενο τότε γαλλ. όρο *communisme* (που κατόπιν μεταφέρθηκε ως *κομ(μ)ουνισμός*), αλλά γενικεύθηκε αποδίδοντας το γερμ. *Gütergemeinschaft*.

κοινοπολιτεία

ελνστ., αρχική σημ. «η ιδιότητα τού πολίτη ή τού μέλους ομοσπονδίας», < *κοινο-* + αρχ. *πολιτεία*. Ως σύγχρονος πολιτικός όρος η λ. αποδίδει το αγγλ. ουσ. *Commonwealth*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κοινοβούλιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοινοπολιτει-ακός.

κοινός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, στον τύπο *ξυνός*, πβ. *Ἰλ.* Π 262: *ξυνὸν δὲ κακὸν πολέεσσι*] < **κομ-jός* (με επένθεση), που συνδ. με τη λατ. πρόθ. *cum* «μαζί, με» (> ισπ. *con*, ιταλ. *con*· απαντά συχνά εν συνθέσει ως *co(n)-* σε διάφ. γλώσσες), ουαλ. *com-* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που ανήκει σε πολλούς» (αντίθετο τού *ἴδιος*) → ήδη αρχ. σημ. «γενικός, δημόσιος» (φρ. *τὸ κοινὸν ἀγαθόν*) → ήδη αρχ. σημ. «συνηθισμένος, όχι ξεχωριστός» → ελνστ. σημ. «καθημερινός, κατώτερος, μη υψηλός» (κυρ. για την ομιλουμένη γλώσσα εν αντιθέσει προς τα κείμενα των κλασικών συγγραφέων· φρ. *ἡ κοινὴ διάλεκτος*) → ήδη ελνστ. σημ. «ακάθαρτος, βέβηλος» (Κ.Δ. Πράξ. 10,14: *οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον*), επίσης (θηλ.) «πόρνη, *κοινή* γυναίκα» (πβ. Αρτεμιδ. *Ὀνειροκρ.* 2.37: *ὡς κοινῆς ἐσομένης τῆς γυναικός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοινό (το), < ελνστ. *κοινόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *κοινός* → Η λ. απαντά ήδη στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς ως μέρος των περιφράσεων *τὸ κοινὸν τῆς ἐκκλησίας* (Ιωάνν. Χρυσόστ.), *εἰς τὸ κοινὸν εἰσελθεῖν* (Ωριγένης), αναφερόμενη στη συνάθροιση των πιστών, στο εκκλησίασμα

κοινά (τα), ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού αρχ. επιθ. *κοινός*, που ήδη στην Αρχαιότητα χρησιμοποιείται με τη σημ. των δημοσίων υποθέσεων, π.χ. *πρὸς τὰ κοινὰ προσελθεῖν* «μετέχω τού δημοσίου βίου» (Δημοσθ.)

κοινότητα < αρχ. *κοιν-ότης, -ητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 208d.7-9: *ἕως δ' ἂν κοινοῦ τι-*

νος ἐφάπτῃ, ἐκείνων πέρι σοι ἔσται ὁ λόγος ὧν ἂν ἡ κοινότης ᾖ] → Η σημ. «οργανωμένο σύνολο χωρών / ανθρώπων» αποδίδει το γαλλ. *communauté*
κοινοτ-ικός, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *communautaire*
κοινοτ-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *communalisme*.
ΣΥΝΘ. κοινο-: *κοινο-γαμία* (ελνστ.), *κοινο-κτημοσύνη* (βλ.λ.), *κοινο-λογώ* (αρχ.), *κοινο-ποίηση* (μεσν.), *κοινο-ποιώ* (ελνστ.), *κοινο-πραξία* (μεσν.), *κοινο-τάφιο* (ελνστ.), *κοινό-χρηστος* (βλ.λ.) κ.ά.
επί-κοινος (αρχ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κοινός

Το επίθ. ***κοινός*** δήλωσε κάθε πράγμα δημόσιου χαρακτήρα (π.χ. και σε κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο, πβ. το αρχ. *κοινὸν ἀγαθόν*, που σήμερα ονομάζουμε *δημόσιο αγαθό*, ☛ ΣΧΟΛΙΟ *κοινό*), έχοντας μάλιστα αντίθετο το ***ίδιος*** «ιδιωτικός». Δήλωσε ακόμη οτιδήποτε ανήκει σε όλους, καθετί κοινόχρηστο, π.χ. *δῆλον ὅτι κοινὰ τὰ τῶν φίλων* (Αριστοτέλης), *κοινὸν τὸν ᾅδην ἔσχον οἱ πάντες βροτοί* (Μένανδρος). Ό,τι είναι κοινό για όλους δεν θεωρείται ξεχωριστό, σπουδαίο, έτσι το επίθ. *κοινός* χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το συνηθισμένο, οτιδήποτε μη ειδικό, εξεζητημένο κ.λπ. (πβ. *εἰ δὲ ἄνθρωπος ἦν κοινὸς ὁ Ἐμμανουὴλ* [= ο Χριστός], *πῶς ἂν ὠφέλησε τὴν ἀνθρώπου φύσιν ὁ ἀνθρώπου θάνατος;*). Οι παραπάνω χρήσεις οδήγησαν να αποκληθούν «κοινοί» οι απλοί άνθρωποι (πβ. το μεσν. ***κοινός λαός*** «λαϊκή τάξη»), όπως συνέβη και κατά τον Μεσαίωνα στην Ευρώπη με αυτούς που δεν ανήκαν στην αριστοκρατία, στους γαιοκτήμονες και στον κλήρο (πβ. αγγλ. ***the commons*** «οι κοινοί, ο λαός», 14ος αι.). Αυτή η διάκριση σε «κοινούς» και «κυρίους» οδήγησε στην Αγγλία στη διάκριση των δύο πολιτειακών σωμάτων, τού ***House of Commons***, τής Βουλής των Κοινών / των Κοινοτήτων (πβ. ***κοινοβούλιο***) και τού ***House of Lords***, τής Βουλής των Λόρδων (των «κυρίων»).
Από τη σημασία αυτή τού κοινού ως απλού και υποδεέστερου προέρχεται και η έκφραση ***κοινός θνητός***, πβ. ιταλ. ***comune mortale***, γαλλ. ***un simple mortel***, αγγλ. ***mere mortal***.
Με τη σημασία «δημόσιος» το επίθετο χρησιμοποιήθηκε για ευνόητους λόγους και για τις πόρνες ***(η κοινή, κοινές γυναίκες)***, όπως συνέβη π.χ. με το αντίστοιχο αγγλ. ***common*** «κοινός», που χρησιμοποιήθηκε τον Μεσαίωνα για τις πόρνες και τους καταδίκους.
Στη χριστιανική εποχή συναντούμε το *κοινός* και κακόσημο, ως αντίθετο των επιθέτων *ἅγιος, ἱερός*, π.χ. *Βέβηλον δέ ἐστι τὸ μὴ ἅγιον, τουτέστι τὸ (κοινόν) [...] ἅγιον δὲ κα[λεῖ] τὸ τῷ Θεῷ προσῆ[κον], βέβηλον δὲ τὸ κοινόν* (Θεοδώρητος).
Ο γλωσσικός όρος ***κοινή*** (ενν. *διάλεκτος*) χρησιμοποιήθηκε για τη γλώσσα που μιλούν όλοι, που την καταλαβαίνουν όλοι, αντίθετα με τη διάλεκτο, που ομιλείται από ορισμένους, πβ. *Διάλεκτοι πέντε· Ἰάς, Ἀτθίς, Δωρὶς, Αἰολὶς καὶ κοινή* (δηλ. η ιωνική, η αττική, η δωρική, η αιολική και η κοινή). Ειδικότερα, ο όρος χρησιμοποιήθηκε για την ελληνιστική ελληνική γλώσσα («Ελληνιστική ή Αλεξανδρινή Κοινή»), δηλώνοντας τη μορφή τής ελληνικής γλώσσας, μια απλοποιημένη μορφή τής αττικής διαλέκτου, που επικράτησε εντός και εκτός Ελλάδος από τα χρόνια τού Μ. Αλεξάνδρου και εξής. ***Κοινοί*** αποκλήθηκαν επίσης οι συγγραφείς που χρησιμοποιούσαν την κοινή διάλεκτο. *Κοινή* ονομαζόταν και η δημώδης αιγυπτιακή γλώσσα των ελληνιστικών χρόνων. ***Κοινά γράμματα*** ονομάστηκαν στη μεσαιωνική Ελληνική τα πρώτα, τα στοιχειώδη γράμματα.
Η φράση ***κοινός νους*** είναι ελληνιστική (πβ. *προσευξάμενοι κοινὰς φρένας διδόναι καὶ κοινὸν νοῦν*, Πλούταρχος) και πέρασε στις ευρωπαϊκές γλώσσες μέσω τού αντίστοιχου λατ. ***sensus communis***, πβ. αγγλ. ***common sense*** (14ος αι.), γαλλ. ***sens commun***. Για τη φρ. ***κοινός τόπος***, βλ.λ. *κοινοτοπία*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κοινό

Η αρχ. λέξη ***κοινόν*** (ουσιαστικοποιημένο ουδ. τού επιθ. ***κοινός***) δήλωσε τα δημόσια πράγματα (και στον πληθ. *τα κοινά*, όπως λέμε ακόμη σήμερα, π.χ. *πρὸς τὰ κοινὰ προσελθεῖν ἔδοξέ μοι*, Δημοσθένης). Είχε επίσης τη σημασία «δημόσιο ταμείο (ομοίως στον πληθ.), κρατικό θησαυροφυλάκιο», π.χ. *εἰ μὲν χρημάτων χρηΐζοντες πρόσχημα ἡμέας ἐξαιτέονται, χρήματά σφι δῶμεν ἐκ τοῦ κοινοῦ* (Ηρόδοτος). Δήλωσε ακόμη το σύνολο των πολιτών, την πολιτεία, το κράτος, τις δημόσιες αρχές κ.λπ. (π.χ. *τὸ κοινὸν Σπαρτιητέων, τῶν Σμυρναίων, τῶν Ἱεροσολυμιτῶν*) και την ομοσπονδία πόλεων-κρατών (π.χ. *τὸ κοινὸν τῶν Βοιωτῶν, τῶν Ἰώνων, τῶν Ἀχαιῶν*). Επίσης δήλωσε επαγγελματικές ενώσεις, συλλόγους, σωματεία κ.τ.ό., π.χ. *τὰ κοινὸν τῶν οἰκοδόμων*. Αργότερα η λ. πέρασε από το πολιτικό επίπεδο στο θρησκευτικό και δήλωσε τις χριστιανικές κοινότητες, π.χ. *ἐπὰν δοκῶσιν αὐτάρκως οἱ ἀκροαταὶ πρὶν εἰς τὸ κοινὸν εἰσελθεῖν* (Ωριγένης). Ακολούθως, σήμανε την κοινή χρήση, την κοινοκτημοσύνη, πβ. μεσν. *τῶν καλογραιῶν τὸ κοινὸν τῆς τροφῆς καὶ φορεμάτων*. Επίσης αναφέρθηκε στην κοινή κατάληξη όλων των ανθρώπων, τον θάνατο, π.χ. *ὅταν τοῦ ἔλθῃ τὸ κοινόν, ἡ ὥρα τοῦ θανάτου*. Κατά τη μεσαιωνική περίοδο, επίσης, δήλωσε και το πλήθος, τον λαό (π.χ. *τὸ κοινὸ τοῦ φράγκικου φουσσάτου*) και στον πληθυντικό την κοινότητα γενικά (π.χ. *ψάλτης εἰς τὰ κοινά*). Οι σημασίες «σύνολο θεατών» (π.χ. *το κοινό θεατρικής παράστασης*) και «όλος ο κόσμος» (π.χ. *απαγορεύεται η είσοδος στο κοινό*) μεταφέ-

ρουν στα Ελληνικά το γαλλ. και αγγλ. ***public***.

κοινοτοπία

λόγ. [1895], λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *κοινός τόπος* (με παραγ. τέρμα *-ία*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *common-place*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

κοινοτοπία ή κοινοτυπία;

Εφόσον η λέξη προέρχεται από τη φράση *κοινός τόπος* και όχι *κοινός τύπος*, η σωστή μορφή της είναι ***κοινοτοπία*** (επίσης *κοινότοπος*) και όχι **κοι-νότυπος, -ία*. Η σύγχυση ίσως οφείλεται σε σύνθετα όπως *πρωτό-τυπος (-ία), παρά-τυπος (-ία)*, με τα οποία ενδεχομένως συνδέθηκε η λέξη.

κοινόχρηστος

< *κοινό-* (< αρχ. *κοινός*) + αρχ. *χρηστός* (βλ.λ.), ρηματ. επίθ. τού *χρῶμαι (-ήο-)* «χρησιμοποιώ».

κοινωνία

ΕΤΥΜ. αρχ. < *κοινων(ός)* «μετέχων, συμμέτοχος» < (υποχωρητ.) *κοινωνῶ (-έω)* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ένωση ή σύνδεσμος ανθρώπων – οργανωμένη συμβίωση ανθρώπων ή πόλεων» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 371b: *ὧν δὴ ἕνεκα καὶ κοινωνίαν ποιησάμενοι πόλιν ᾠκίσαμεν*) → ήδη αρχ. σημ. «γάμος, έγγαμη συμβίωση» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 721a: *ἀρχὴ δ' ἐστὶ τῶν γενέσεων πάσαις πόλεσιν ἄρ' οὐχ ἡ τῶν γάμων σύμμιξις καὶ κοινωνία;*) → ελνστ. σημ. «η μετάληψη τού σώματος και τού αίματος τού Χριστού» (Κ.Δ. Α΄ Κορινθ. 10,16: *τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία ἐστὶν τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεταλαβαίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοινωνικός < αρχ. *κοινων-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αυτός που υπάρχει ή ισχύει μεταξύ ανθρώπων» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *social / sociable*)

κοινωνικ-ότητα, λόγ. [1836], < *κοινωνικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

κοινων-ισμός, λόγ. [1834], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *socialisme* → Ο όρος χρησιμοποιήθηκε στις αρχές τού 20ού αι. ως απόδ. τού γαλλ. *communisme*, ωσότου επικράτησε ο όρος *κομ(μ)ουνισμός*

κοινων-ιστής, λόγ. [1877], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *socialiste*.

ΣΥΝΘ. κοινωνιο- (μεταφρ. δάνεια): *κοινωνιογλωσσολογία, κοινωνιό-γραμμα, κοινωνιό-δραμα, κοινωνιο-θεραπεία, κοινωνιό-λεκτος, κοινωνιομετρία* κ.ά.

κοινωνικο-: *κοινωνικο-οικονομικός, κοινωνικοποίηση* (μεταφρ. δάνειο), *κοινωνικο-ποιώ, κοινωνικο-πολιτικός* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κοινωνία

Η λ. ***κοινωνία*** ανάγεται ετυμολογικά (μέσω των ***κοινωνῶ*** και ***κοινωνός***) στο αρχ. επίθ. ***κοινός***, δηλώνοντας έτσι ενέργεια ή κατάσταση που δημιουργεί κάτι κοινό, όπως η οργανωμένη συμβίωση ανθρώπων (σημασία που διατηρείται από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα και αποτελεί τη βασική σημασία τής λ.), η έγγαμη συμβίωση (δηλ. κοινός βίος, συ-ζυγία, πβ. φρ. *ἦλθον εἰς γάμου κοινωνίαν*), η συνουσία (π.χ. *οἱ λέγοντες ἀδύνατον εἶναι χωρὶς κοινωνίας τῆς πρὸς ἄνδρα, γυναῖκα τεκεῖν*, Μ. Βασίλειος). Δήλωσε επίσης, κατά τη χριστιανική περίοδο, τη Θεία Ευχαριστία / Κοινωνία, όπου κοινωνούν οι πιστοί το σώμα και το αίμα Χριστού (δηλ. μετέχουν σε αυτό). Δήλωσε ακόμη τη σχέση, τη συνάφεια, πβ. *ἡ γὰρ ἁμαρτία φθορὰ οὖσα οὐ δύναται κοινωνίαν ἔχειν μετὰ τῆς ἀφθαρσίας* (Κλήμης Αλεξανδρεύς). Σήμανε επίσης τη συνεισφορά, κατ' εξοχήν τη φιλανθρωπική, π.χ. *Ἀλλαχοῦ δὲ καὶ εὐλογίαν καὶ κοινωνίαν καλεῖ [τὴν ἐλεημοσύνην]* (Ιωάνν. Χρυσόστομος).

Ανάλογη σημασιολογική εξέλιξη παρατηρείται και στη Λατινική, όπου στην αντίστοιχη λ. ***societas*** «κοινωνία, μετοχή σε κάτι – συμμαχία – εταιρεία, κοινό εγχείρημα» (< επίθ. ***socius*** «κοινός – συμμαχικός») η σημασία «συμφωνία για κάτι κοινό, για συνεργασία» (π.χ. για κοινό οικονομικό σκοπό) οδήγησε στην εμπορική σημασία τής λέξης, από όπου τα αντίστοιχα γαλλ. ***société*** και αγγλ. ***society***.

κοινωνιολογία

λόγ. [1869], < *κοινωνιο-* + *-λογία* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sociologie* (υβριδικό σύνθ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοινωνιο-λόγος, λόγ. [1849], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sociologue* (υβριδικό σύνθ.)

κοινωνιολογ-ικός, λόγ. [1869].

κοινωνώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κοινωνῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 166: *νέου δὲ μύθου τοῦδε κοινωνήσατε*] < *κοινών, -ῶνος* «σύντροφος, σύμμαχος – κοινωνός» < επίθ. *κοινός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μετέχω από κοινού, συμμετέχω» → ελνστ. σημ. «μεταλαμβάνω, συμμετέχω στη Θεία Ευχαριστία» (πβ. Αθαν., τίτλος έργου: *Περὶ τοῦ μὴ κοινωνεῖν ἀνεξετάστως τῶν θείων μυστηρίων*).

ΣΥΝΘ. -κοινωνώ, -κοινωνία: *συγ-κοινωνώ, συγκοινωνία – επι-κοινωνώ, επι-κοινωνία – ελευθεροκοινωνώ* κ.ά.

κοινωφελής

ελνστ. < *κοιν(ο)-* (< αρχ. *κοινός*) + *-ωφελ(ής)* (με

έκταση τού αρκτικού ὀ- λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄφελος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ωφελής*.

κοιτάζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *κοίτ(η)* «κρεβάτι, κλίνη – φωλιά (ζώων)» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξαπλώνω, κοιμούμαι – βάζω στο κρεβάτι, στρατοπεδεύω – (για ποίμνια) μαντρώνω, σταβλίζω» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 13.75-6: *ὥς τ' ἀνὰ βωμῷ θεᾶς κοιτάξατο·* Αμμων. *Περὶ ἀκυρολ.* 15: *ἐπὶ μὲν τῶν ἀνθρώπων ῥητέον τὸ κοιτάζειν, ἐπὶ δὲ τῶν ἑρπετῶν τὸ φωλεύειν, ἐπὶ δὲ τῶν πτηνῶν τὸ νοσσεύειν*) → μεσν. σημ. «βλέπω, παρατηρώ» (από τη συνήθεια των φρουρών να έχουν την *κοίτη* τους στο φυλάκιο, ενόσω υπηρετούσαν ως σκοποί).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοίταγμα < μεσν. *κοίταγ-μα* «μορφή, όψη».

κοίτασμα

μεσν., αρχική σημ. «κοίτη, κρεβάτι», < αρχ. *κοιτάζω* (βλ.λ.). Η σημ. «πέτρωμα, ορυκτό» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *gisement* (< ρ. *gésir* «ξαπλώνω»).

κοίτη

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 341-2: *πολλὰς γὰρ δὴ νύκτας ἀεικελίῳ ἐνὶ κοίτῃ ἄεσα*] < θ. *κοι-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κεῖμαι* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ), + παραγ. τέρμα *-τη / -τᾱ*.

κοιτίδα

< ελνστ. *κοιτίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *κοίτη* (βλ.λ.).

κοιτώνας

< αρχ. *κοιτών, -ῶνος* «υπνοδωμάτιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *κοίτ(η)* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείμαι*.

κοκ[1]

«είδος στερεού καυσίμου, οπτάνθρακας»
< γαλλ. *coke* < αγγλ. *coke* < μέσο αγγλ. *colke* «ξυλοκάρβουνο», που πιθ. συνδ. με σουηδ. *kälk* «ψίχα» ή παλ. φριζ. *kolk* «λάκκος, τρύπα», αγν. ετύμου.

κοκ[2]

«είδος γλυκύσματος»
πιθ. < γαλλ. *coq* «μάγειρας» < λατ. *coquus* (ίδια σημ.), ίσως μέσω τού συνωνύμου ολλ. *kok*.

κόκα

< ισπ. *coca* < *cuca / coca*, ονομασία τού φυτού στη γλ. Κετσούα (ιθαγενών τού Περού).

κοκαΐνη

λόγ. [1890], μεταφορά τού γαλλ. *cocaïne* < *coca* (βλ.λ. *κόκα*).

κόκα κόλα

< αγγλ. *Coca Cola*, εμπορικό σήμα αμερικανικής εταιρείας που ιδρύθηκε το 1892 και προωθεί το φερώνυμο αναψυκτικό. Το β΄ συστατικό *cola* ανάγεται σε τύπο *k'ola*, ονομασία φυτού στη γλ. Τέμνε (Αφρικής). Βλ. κ. *κόκα*.

κόκαλο → κόκκαλο

κόκερ

«κυνηγόσκυλο αγγλικής προελεύσεως»
< αγγλ. *cocker* (οπτικό δάνειο) < *cock* «μπεκάτσα» (επειδή το κόκερ εκπαιδεύεται στο κυνήγι της) < παλ. αγγλ. *cocc* < μεσν. λατ. *coccus* «κόκορας, πετεινός», ηχομιμητ. αρχής.

κοκέτα

«φιλάρεσκη γυναίκα»
μεταφορά τού γαλλ. *coquette*, θηλ. τού *coquet*, αρχική σημ. «μικρός πετεινός», υποκορ. τού *coq* < μεσν. λατ. *coccus* «κόκορας, πετεινός», ηχομιμητ. αρχής. Ήδη από τον 17ο αι. συναντάται η σημ. «αυτός που επιδιώκει να εντυπωσιάζει – κομψευόμενος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοκεταρία, μεταφορά τού γαλλ. *coquetterie*.

κοκίτης → κοκκύτης

κόκκαλο

< μεσν. *κόκκαλον*, αλλαγή γένους τού αρχ. *κόκκαλος (ὁ)* «κουκούτσι, κουκκουνάρι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *κόκκ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλος*. Η σημ. «οστό» είναι μεσαιωνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοκκάλ-ινος, λόγ. [1812]
κοκκαλ-ώνω
κοκκάλω-μα < *κοκκαλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κοκκαλένιος < μεσν. *κοκκαλ-ένιος* < *κόκκαλ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
κοκκαλ-ιάρης < *κόκκαλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κόκαλο ή κόκκαλο;

Η ετυμολογία αποδεικνύει ότι η λέξη γραφόταν με δύο *-κ-* ήδη από την Αρχαιότητα, εφόσον αποτελεί παράγωγο τού αρχ. *κόκκος*. Συνεπώς, η μόνη σωστή γραφή είναι ***κόκκαλο***, όχι *κόκαλο* (όπως γράφεται απλοποιημένα στη σχολική γραμματική).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κόκκαλο, κόκκος, κόκκινος

Η λέξη ***κόκκαλο*** είναι το ουδέτερο τού αρχ. επιθέτου *κόκκαλος*, που είχε δύο σημασίες: α) το κουκούτσι τού κουκκουναριού (που απαντά ήδη στον Ιπποκράτη, πβ. επίσης ιατρικά κείμενα των Γαληνού, Ορειβασίου και Αετίου, όπου συναντάται η στερεότυπη διατύπωση «*Κώνου ὁ καρπός, ὃν δὴ καὶ κόκκαλον ὀνομάζουσι*»), β) το ίδιο το κουκκουνάρι (πβ. στον Γαληνό: *ὁ μὲν γὰρ κόκκαλος ὑπ' αὐτοῦ λεγομένος οὐχ οὕτως, ἀλλὰ 'κῶνος' μᾶλλον ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ὠνομάζετο*). Αυτό εξηγεί και την προέλευσή της από τη λέξη **κόκκος** (με προσθήκη επιθήματος *-αλος*), αφού κόκκος ήταν ο πολύ μικρός καρπός και κατ' επέκταση το κουκούτσι.

Δεν είναι σαφές πώς στο *κόκκαλος* η σημασία

«κουκούτσι» οδήγησε στο «οστό» (ίσως αυτή η εξέλιξη οφείλεται στο ότι και τα δύο περιβάλλονται από σαρκώδη ουσία), πάντως η μεταβολή τού γένους από το αρσενικό στο ουδέτερο *(κόκκαλο)* έγινε αναλογικά προς το *οστό* που είναι ουδέτερο.
Έτσι, στα μεσαιωνικά χρόνια απαντά με τη σημασία «οστό» (π.χ. στη *Διήγηση τού Μεγάλου Αλεξάνδρου*: «*Καὶ ἦτον ὁ κάμπος γεμάτος κεφαλὲς καὶ κόκκαλα ἀνθρώπινα*» και αλλού «*καὶ ἔστειλές μου καὶ ῥαβδὶ μετ' αὖτο νὰ σὲ τύψω, τὰ κόκκαλά σου μετ' αὐτὸ ὅλα νὰ τὰ συντρίψω*»). Σε μεσαιωνικά κείμενα μαρτυρείται και η φράση «*ἅγια κόκκαλα*» (άγια λείψανα). Ωστόσο, σπάνια χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα η λέξη *κόκκαλο* με τη σημασία «κουκούτσι».
Ως ομόρριζο τού *κόκκος* το *κόκκαλο* συνδέεται και με τη λέξη ***κόκκινος*** (το παραγωγικό τέρμα *-ινος* όπως και σε άλλες λέξεις για χρώματα, π.χ. *πράσ-ινος, κίτρ-ινος*). Η σημασία «ερυθρός» οφείλεται στη χρήση των κόκκων πρίνου για τη βαφή ερυθρού χρώματος.

κοκκάρι «βολβός κρεμμυδιού»
μεσν. < ελνστ. *κοκκάριον*, υποκορ. τού αρχ. *κόκκος* (βλ.λ.).

κόκκινος
ελνστ. < αρχ. *κόκκ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *πράσ-ινος, κίτρ-ινος*. Η σημ. «ερυθρός» οφείλεται στη χρήση των κόκκων πρίνου για βαφή ερυθρού χρώματος. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα, κόκκαλο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοκκινάδι < μεσν. *κοκκιν-άδι(ον)* «κόκκινο χρώμα, κοκκινάδα – καλλυντικό που προσδίδει κόκκινο χρώμα»
κοκκιν-έλλι < *κόκκιν(ος)* + υποκορ. επίθημα *-έλλι*
κοκκιν-ιά < *κόκκιν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
κοκκινίζω < ελνστ. *κοκκιν-ίζω*
κοκκίνισ-μα < *κοκκινισ- (κοκκινίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κοκκιν-ίλα < *κόκκιν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξιν-ίλα*
κοκκινιστός < μεσν. *κοκκινισ-τός* < *κοκκινισ- (κοκκινίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*
κοκκιν-ωπός < *κόκκιν(ος)* + λεξ. επίθημα *-ωπός*, πβ. κ. *γαλαζ-ωπός*
κοκκινάδα < μεσν. *κοκκιν-άδα*.
ΣΥΝΘ. κοκκινο-: *κοκκινο-γένης, κοκκινο-γούλι, κοκκινο-λαίμης, κοκκινο-μάλλης, κοκκινο-σκουφίτσα* (μεταφρ. δάνειο), *κοκκινο-τρίχης, κοκκινό-χωμα, κοκκινό-ψαρο* κ.ά.

κοκκίο
< ελνστ. *κοκκίον*, υποκορ. τού αρχ. *κόκκος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοκκί-ωμα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *granuloma*, γαλλ. *granulome*
κοκκιωμάτ-ωση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *granulomatosis*
κοκκί-ωση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *granulation*.

κόκκος
αρχ. [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Είς Δήμητραν*], αγν. ετύμου, ίσως μεσογ. δάνειο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κόκκαλο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοκκ-ώδης λόγ. [1843], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *granulaire*
κόκκ-ωση, λόγ. [1889].

κοκκοφοίνικας → κοκοφοίνικας

κόκκυγας «το κατώτατο οστό τής σπονδυλικής στήλης»
< αρχ. *κόκκυξ, -υγος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *κόκκυ* «η κραυγή τού κούκκου», που προέρχεται (με ανομοίωση) από ονοματοπ. θ. **kuku*, το οποίο απαντά επίσης στα σανσκρ. *kokilá-* «κούκκος», λατ. *cucūllus*, αγγλ. *cuckoe*, γερμ. *Kuckuck* κ.ά. Η ανατομική σημ. (ήδη ελνστ.) οφείλεται στην ομοιότητα τού οστού με το ράμφος τού κούκκου.

κοκκύτης
λόγ. [1879], < αρχ. *κόκκ(υ)* «η κραυγή τού κούκκου» + παραγ. τέρμα *-ύτης*, πβ. κ. *πρέσβυς – πρεσβ-ύτης*. Η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *coqueluche* (πιθ. < *cucūllus* «κούκκος»).

κοκόνα
< ρουμ. *cocoǎna*.

κόκορας
ηχομιμητ. λ. από την κραυγή τού πετεινού.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοκορ-εύομαι
κοκόρ-ι < *κόκορ(ας)* + υποκορ. επίθημα *-ι*.
ΣΥΝΘ. κοκορο-: *κοκορο-μαχία, κοκορό-μυαλος, κοκορό-πουλο*.

κοκορέτσι
< αλβ. *kukurec*.

κοκότα «γυναίκα ελευθερίων ηθών»
μεταφορά τού γαλλ. *cocotte* «κοττούλα, πουλάδα», αρχικά λ. τής παιδικής γλώσσας, θηλ. τού *coq* «πετεινός, κόκορας».

κοκοφοίνικας
< *κοκο-* + *φοίνικας*, μερική απόδ. τού αγγλ. *coco-palm*. Το αγγλ. *coco* «ινδική καρύδα» ανάγεται σε πορτ. *coco*, αρχική σημ. «μορφασμός, γκριμάτσα», με περιπαικτική χρήση λόγω τού σχήματος που διαγράφεται από τις τρύπες στη βάση τού καρπού.

κοκτέιλ
ΕΤΥΜ. < αγγλ. *cocktail* < *cock* «κόκορας, πετεινός» + *tail* «ουρά».
ΣΗΜΑΣ. Η ερμηνεία που τείνει να γίνει αποδεκτή είναι ότι η λ. αναφερόταν αρχικά σε άλογα *(cocktailed horses)*, των οποίων έκοβαν μέρος τής ουράς, προκειμένου να στέκεται όρθια και, επομένως, να δείχνει

ότι πρόκειται για άλογα ράτσας (ενώ δεν ήταν). Εικάζεται ότι η λ. εν συνεχεία χρησιμοποιήθηκε στις Η.Π.Α. αναφερόμενη σε ανάμιξη ποτών, προκειμένου να μη διακρίνεται η ακριβής τους προέλευση ή η περιεκτικότητά τους σε οινόπνευμα.

κοκωβιός
αναδιπλ. τύπος τού αρχ. *κωβιός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη], που πιθ. αποτελεί μεσογ. δάνειο.

κόλα[1] → κόκα κόλα

κόλα[2] → κόλλα

κολάζ → κολλάζ

κολάζω
ΕΤΥΜ. αρχ. < επίθ. *κόλος* «κολοβός (αρχικώς για ζώα χωρίς κέρατα) – ακρωτηριασμένος» < θ. *κολ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kela-* «σπάζω – χτυπώ», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα αρχ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω», *κλά-δος, κλάσ-μα, κλά-σις (-η), κλῆ-μα, κλών, -νός* (βλ.λ. *κλώνος*), *κλῆ-ρος, κολο-βός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκκόπτω, ακρωτηριάζω» → ήδη αρχ. σημ. (γενικότ.) «τιμωρώ» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.52: *εἰ βούλονται παραδοῦναι τὴν πόλιν ἑκόντες τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ δικασταῖς ἐκείνοις χρήσασθαι, τούς τε ἀδίκους κολάζειν*· Κ.Δ. Πράξ. 4,21: *οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς*) → ελνστ. σημ. «βασανίζω, ταλαιπωρώ» (πβ. Κλήμ. Ρώμ. [;] *Β΄ Κορινθ.* 17,7: *ὅπως κολάζονται δειναῖς βασάνοις πυρὶ ἀσβέστῳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κόλαση < αρχ. *κόλα-σις* «κλάδεμα δέντρων – τιμωρία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
κολάσ-ιμος, λόγ. [1833]
κολαστήριο < ελνστ. *κολασ-τήριον* «βασανιστήριο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *κολασ-τήριος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κόλαση, γέεννα, Άδης, κολαστήριο
Το ρήμα ***κολάζω*** αρχικά σήμαινε «κλαδεύω» (πβ. στον Θεόκριτο, *κολάζειν τὸ δένδρον*) και, κατ' επέκταση, «περικόπτω, αναχαιτίζω κάτι αρνητικό» (πβ. στον Πλάτωνα, *κολάζειν τὰς ἐπιθυμίας*). Φαίνεται όμως ότι η εικόνα τού κλαδέματος συνδέθηκε πολύ νωρίς με την κακοποίηση που γίνεται για σωφρονισμό και τιμωρία. Έτσι και το ουσιαστικό ***κόλαση***, εκτός από «κλάδεμα» (πβ. στον Θεόφραστο, *κόλασις τῶν δένδρων*), σήμανε επιπλέον «τιμωρία για σωφρονισμό» (πβ. στον Πλάτωνα, *ἐπὶ τούτοις που οἵ τε θυμοὶ γίγνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις*).
Αν και ο χριστιανισμός δεν είναι η μόνη θρησκεία που μιλάει για κάποια μορφή μετά θάνατον τιμωρίας (υπάρχουν αντίστοιχες αντιλήψεις ή διδασκαλίες στην αρχαία Ελλάδα, στην αρχαία Αίγυπτο, στο Ισλάμ κ.ο.κ.), η έννοια τής κολάσεως αναπτύχθηκε σημαντικά χάρη στον χριστιανισμό, εξ ου και η αντίστοιχη επέκταση τής σημασίας τής λέξης *κόλαση* ως τιμωρίας των ψυχών. Η πρώτη μάλιστα αναφορά τής λέξης με τη σημασία αυτή είναι στην Καινή Διαθήκη (στον Ματθαίο 25,46), όπου ο Χριστός λέει για τη μέλλουσα κρίση: *καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον*. Με αφετηρία αυτό το χωρίο η λέξη χρησιμοποιήθηκε έκτοτε στην πατερική γραμματεία και την υμνολογία κυρίως με δύο σημασίες: α) την ίδια την τιμωρία των αμαρτωλών (Κλήμης Αλεξανδρ.: *Ζωὴν δωρεῖται αἰώνιον, ὑμεῖς δὲ τὴν κόλασιν ἀναμένετε*), και β) (συνεκδοχικά) τον τόπο όπου γίνεται αυτή η τιμωρία (πβ. σε ύμνο τής Κυριακής τής Απόκρεω: *οἱ ἁμαρτήσαντες, τρέμουσι [...] εἰς κόλασιν πεμπόμενοι, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν χωριζόμενοι*). Αλλά με τη δεύτερη σημασία, τού τόπου, η λέξη *κόλαση* δεν χρησιμοποιήθηκε στην Αγία Γραφή. Αντ' αυτής υπάρχει η εβραϊκή λέξη ***γέεννα*** (< εβρ. *gehinnōm*, που αναφερόταν σε έναν τόπο καύσης των απορριμμάτων και των πτωμάτων των εγκληματιών, πβ. Ματθ. 5,29: *συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν*).
Στη χριστιανική γραμματεία η λέξη ***Άδης*** χρησιμοποιήθηκε επίσης ως συνώνυμο τής κολάσεως (σύμφωνα με την πιθανότερη εκδοχή, *Ἀίδης* < **ἀ-Fιδ-ας* < *ἀ-* στερητ. + θ. **Fιδ-*, που απαντά στο απαρέμφατο *ἰδεῖν*, οπότε η λ. θα σήμαινε «αόρατος, αθέατος τόπος»), αλλά χρησιμοποιήθηκε περισσότερο (όχι αποκλειστικά) για να δηλώσει τον σκοτεινό κόσμο όπου κατοικούσαν οι ψυχές προ τής Αναστάσεως τού Χριστού (πβ. την *εἰς Ἅιδου κάθοδον* τού Χριστού) ή γενικά το ζοφερό βασίλειο τού θανάτου, χωρίς δηλαδή υποδήλωση τής τιμωρίας των ψυχών. Βέβαια, αργότερα χρησιμοποιήθηκαν περίπου ως συνώνυμες λέξεις (πβ. στην *Ερωφίλη*: *Ω Άδη και τση κόλασης τση σκοτεινής καημένες ψυχές*).
Από σποραδικές αναφορές σε δεινά τής κολάσεως (ήδη στην Κ.Δ.) άρχισε να αναπτύσσεται η ιδέα των ποικίλων βασάνων που υπάρχουν εκεί και τα οποία σε μεταγενέστερους χρόνους ενέπνευσαν τη λαϊκή φαντασία. Πάντως, η ιδέα τού βασανισμού και τής ταλαιπωρίας οδήγησε σταδιακά σε μεταφορικό συσχετισμό τής λέξης με την ταλαιπωρία ή τη θλίψη, π.χ. *η κόλαση τού πολέμου, οι πυροσβέστες βγήκαν σώοι από την πύρινη κόλαση* κ.ο.κ. Ως συνώνυμο μάλιστα τής λέξης *κόλαση* υπάρχει και το ουσιαστικό ***κολαστήριο*** (αρχικά τόπος κολάσεως, δηλαδή τιμωρίας για σωφρονισμό), που όμως χρησιμοποιείται σήμερα σχεδόν αποκλειστικά με μεταφορική σημασία, για να περιγράψει έναν τόπο κακοπάθειας και δυστυχίας (π.χ. *το κολαστήριο τής Γυάρου*).

κολάι «ευκολία, ευχέρεια»
< τουρκ. *kolay* < *kol* «χέρι, λαβή».

κόλακας
< αρχ. *κόλαξ, -ακος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Ἑλέν. ἐγκ.* 57.4-6: *καὶ τοὺς μὲν ὑπ' ἄλλῃ τινὶ δυνάμει γιγνομένους λοιδοροῦμεν καὶ κόλακας ἀποκαλοῦμεν*], αγν. ετύμου. Οι προταθείσες συνδέσεις με το επίθ. *δύσ-κολος* ή με το αρχ. ρ. *κηλῶ (-έω)* «γοητεύω, θέλγω» δεν ευσταθούν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολακεύω < αρχ. *κολακ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 28.5-7: *διόρα καὶ τοὺς τέχνῃ κολακεύοντας καὶ τοὺς μετ' εὐνοίας θεραπεύοντας, ἵνα μὴ πλέον οἱ πονηροὶ τῶν χρηστῶν ἔχωσιν*]
κολακεία < αρχ. *κολακ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 463c.1-2: *φημι ἐγὼ τῆς κολακείας μόριον εἶναι τὴν ῥητορικήν*]
κολακευτικός < αρχ. *κολακευ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *κολακ-εύω*.
ΣΥΝΘ. αυλο-κόλακας (λόγ. [1865]).

κολάν → κολλάν

κολαντρίζω → κουλαντρίζω

κολαούζος
< τουρκ. *kılavuz* «οδηγός».

κολαρίζω → κολλαρίζω

κολάρο
μεταφορά τού ιταλ. *collaro* < λατ. *collare* «λαιμοδέτης, περιτραχήλιο» < *collum* «λαιμός, τράχηλος».

κόλαση → κολάζω

κολατσιό
μεσν. < βεν. *colazion(e)* < λατ. *collatiōne(m)* «αυτό που φέρνει κανείς μαζί του (συνήθ. πρόχειρο φαγητό)» < *collātus*, που χρησιμοποιήθηκε ως μτχ. τύπος τού ρ. *conferre* «φέρνω μαζί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολατσ-ίζω.

κόλαφος «ράπισμα, χαστούκι»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Επίχαρμο] < ρ. *κολάπτω* «τρυπώ, τσιμπώ» (πβ. κ. *σκάπτω – σκάφος*), με παραγ. τέρμα *-άπτω* πιθ. κατ' αναλογίαν προς τα *σκάπτω, κόπτω*, < θ. *κολ-* < Ι.Ε. **kol-ə-* (μεταπτωτική βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **kel-ə-* «σπάζω – χτυπώ»), που απαντά επίσης στα λιθ. *kalù* «σφυροκοπώ», παλ. σλαβ. *kolją* «σφάζω», καθώς και στα αρχ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω» (βλ.λ. *κλάσμα*), *κλά-δος, κολο-βός, δι-κέλλα* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.

κολέγιο → κολλέγιο

κόλεϊ «ράτσα σκύλου»
< αγγλ. *collie* < παλαιότ. *coll* «σκουρόχρωμος (όπως το κάρβουνο)», διαλεκτ. τύπος τού ουσ. *coal* «κάρβουνο».

κολεκτίβα «εργατική ή αγροτική ένωση»
μεταφορά τού ρωσ. *kolektiv* < γαλλ. *collectif (-ive)* < λατ. *collectivus* «συλλογικός, περιεκτικός». Βλ. κ. *κολεξιόν*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολεκτιβ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *collectivisme*.
ΣΥΝΘ. κολεκτιβο-ποίηση.

κολεξιόν
< γαλλ. *collection* «συλλογή» < λατ. *collectio, -onis*, που ανάγεται σε θ. τού ρ. *colligo* «συλλέγω» (μτχ. τύπος *collectus*) < *col-* (< πρόθ. *cum*) + *lego* «συλλέγω, συγκεντρώνω».

κολεόπτερο «κατηγορία εντόμων»
< αρχ. *κολεόπτερον* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *κολεό(ς) / κολεό(ν)* «θήκη» (βλ.λ.) + *πτερόν* (βλ.λ. *φτερό*).

κολεός «θήκη – θύλακος»
< αρχ. *κολεός / κολεόν* (ουδ. στον Όμηρο) < **κολ-εϝόν*, που ίσως συνδ. με το θ. τού ρ. *καλύπτω* (πβ. επίσης *κέλ-υφος*) ή τού αρχ. *κόλυθροι* «όρχεις». Εικάζεται ότι πρόκειται για δάνειο από μεσογ. γλώσσα.

κολίανδρο «αρωματικό φυτό»
< μεσν. *κολίανδρον / κολίαντρον* (με ανομοίωση) < ελνστ. *κορίανδρον* (με παρασύνδεση προς το ουσ. *ἀνήρ, ἀνδρός*) < αρχ. *κορίαννον* (ήδη μυκ. *ko-ri-ja-do-no*: *κορίαδνον*), πιθ. μεσογ. δάνειο.

κολίβριο → κολιμπρί

κολίγας → κολλήγας

κολιέ
< γαλλ. *collier* < υστλατ. *collarium* < λατ. *collum* «λαιμός, τράχηλος».

κολικός[1] **→ κόλον**

κολικός[2] **→ κωλικός**

κολιμπρί κ. **κολίβριο** «εξωτικό πτηνό»
μεταφορά τού γαλλ. *colibri*, λ. τής Καραϊβικής. Η λ. απαντά επίσης με τον λόγ. τύπο *κολίβριο* από το 1856.

κολιός → κολοιός

κολίτιδα
λόγ. [1854], < αρχ. *κόλον* «τμήμα τού παχέος εντέρου» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ῖτις, -ίτιδος*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *colitis*.

κόλλα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **κόλ-ja* < Ι.Ε. **kol-(e)i-* «κόλλα» || παλ. σλαβ. *klejĭ* > ρωσ. *klej*. Η σημ. «φύλλο χαρτιού» είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κολλώ < αρχ. *κολλ-ῶ (-άω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Άγαμ.* 1566: *κεκόλληται γένος πρὸς ἄτᾳ*] < *κόλλα*

κόλληση < αρχ. *κόλλη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *κολλ-ῶ (-άω)*

κόλλημα < αρχ. *κόλλη-μα* «αυτό που κολλήθηκε ή συναρμόστηκε» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *κολλ-ῶ (-άω)*

κολλητήρι < ελνστ. *κολλη-τήριον* «κόλλα» < αρχ. *κολλ-ῶ (-άω)*

κολλητικός < αρχ. *κολλη-τικός* «κολλώδης» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 928a.5: *τί τοῦ μέλιτος κολλητικωτέρου ὄντος ἢ τοῦ ὕδατος*] < ρ. *κολλ-ῶ (-άω)*

κολλητός < αρχ. *κολλη-τός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ψ 194: *κολλητὰς δ' ἐπέθηκα θύρας, πυκινῶς ἀραρυίας*] < ρ. *κολλ-ῶ (-άω)*

κολλο-ειδής, λόγ. [1839], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *colloïde*

κολλώδης < αρχ. *κολλ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. -κολλώ, -κόλληση (και τα παράγωγα αυτών): *εγ-κολλώ – συγ-κολλώ, συγ-κόλληση, συγκολλητικός – ξε-κολλώ, ξε-κόλλημα – επι-κολλώ, επικόλληση – απο-κολλώ, απο-κόλληση – θυρο-κολλώ, θυρο-κόλληση, θυρο-κολλητής – αφισο-κολλώ, αφισο-κόλληση, αφισο-κολλητής – πρωτο-κολλώ, πρωτο-κόλληση – τοιχο-κολλώ, τοιχο-κόλληση, τοιχοκολλητής – προσ-κολλώ, προσ-κόλληση* κ.ά.

κολλαγόνο

< *κόλλα* + *-γόνο* < *γόνος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *collagen*, τού οποίου το β΄ συνθ. *-gen* ανάγεται σε θ. τού ουσ. *γένος*.

κολλάζ

αντιδάν., < γαλλ. *collage* < ρ. *coller* < *colle* < δημώδ. λατ. **colla* < αρχ. *κόλλα* (βλ.λ.).

κολλάν

αντιδάν., < γαλλ. *collant* < ρ. *coller* < *colle* < δημώδ. λατ. **colla* < αρχ. *κόλλα* (βλ.λ.).

κολλαρίζω

«μουσκεύω ύφασμα σε κόλλα πριν από το σιδέρωμα»

< *κόλλ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*, επίσης *-αρίζω* (κατά το θ. τού αορ. *-αρισ-*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κολλάρισ-μα

κολλαρισ-τός.

κολλέγιο

μεταφορά τού αγγλ. *college* < γαλλ. *collège* < λατ. *collēgium* «ένωση, αδελφότητα, σύλλογος» < *collēga* «συνεργός, κοινωνός – συνάρχοντας». Από το λατ. *collēgium* προήλθε επίσης το ελνστ. *κολλήγιον* «εταιρεία» > μεσν. *κολλέγιον* «ανώτατο δικαστικό συμβούλιο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κολλεγι-ακός.

ΣΥΝΘ. κολλεγιό-παιδο.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κολλέγιο, κολλήγας, κολλεγιά, college, colleague

Η λ. ***κολλέγιο*** δηλώνει στη σύγχρονη Ελληνική εκπαιδευτικό ίδρυμα αποδίδοντας το περιεχόμενο τής αγγλ. λ. ***college***. Ο ελληνικός όρος, ωστόσο, αποτελεί εξελληνισμένο τύπο τού λατ. ***collegium*** (εξ ου *κολλέγιον*), στο οποίο ανάγονται ετυμολογικά το αγγλ. *college* και το γαλλ. ***collège*** (από το οποίο προήλθε το αγγλ.). Η λατ. λέξη σήμαινε γενικά «σύλλογος, εταιρεία, σωματείο», αλλά η αρχική της σημασία ήταν «συναρχία, άσκηση εξουσίας από κοινού». Η λ. δήλωσε αργότερα, κυρίως κατά τον Μεσαίωνα, διάφορα συγκροτημένα σώματα προσώπων, είτε λαϊκών είτε κληρικών. Τα μέλη αυτών των σωματείων ή αδελφοτήτων ήταν οι ***collegae***. Το λατ. ***collega*** σήμαινε αρχικά «αυτός που έχει επιλεγεί μαζί με άλλον για κάτι» και «συνάρχοντας», ακολούθως «συνεργός, εταίρος, μέλος τού *collegium*». Γενικότερα, η λέξη δήλωσε όποιον συνδέεται με άλλον σε κοινή δραστηριότητα, καθήκον κ.λπ., τον συνάδελφο όπως θα ονομαζόταν σήμερα (πβ. το αγγλ. ***colleague***, που ετυμολογείται από το *collega*), π.χ. τον εργαζόμενο σε μια υπηρεσία ως προς τους άλλους εργαζομένους σε αυτή, τον φρουρό μιας φρουράς ως προς τους άλλους φρουρούς κ.λπ. Το *collega* με την εξελληνισμένη μεσαιωνική μορφή ***κολλήγας*** δήλωσε καθέναν από τους καλλιεργητές στα κτήματα γαιοκτήμονα, οι οποίοι ζούσαν αμειβόμενοι με μέρος τής σοδειάς (ο θεσμός αυτός διατηρήθηκε στην Ελλάδα στα λεγόμενα *τσιφλίκια* ώς τις αρχές τού 20ού αιώνα). Η σημασία αυτή που προσέλαβε η ελληνική λέξη μπορεί να παραλληλισθεί προς τη σημασία «καθένας από τους δούλους που ανήκουν σε έναν αφέντη», με την οποία μαρτυρείται η λ. *collega* στον Πλαύτο.

Από το *collegium* προήλθε ο εξελληνισμένος ελληνιστικός τύπος ***κολλήγιον*** «εταιρεία», ο οποίος κατά τη μεσαιωνική περίοδο δήλωσε γενικά κάθε σύμπραξη προσώπων, ακόμη και τη συμμορία ληστών. Από το *κολλήγιον* προήλθε το μεσαιωνικό *κολλέγιον* «ανώτατο συμβούλιο, δικαστικό σώμα», που, όπως είδαμε, επανήλθε στη χρήση για να δηλώσει το εκπαιδευτικό ίδρυμα.

Γενικά, πάντως, οι λέξεις *κολλέγιο* και *κολλήγας* έχουν ετυμολογικά και σημασιολογικά σχέση με την έννοια τού δεσμού που συνδέει κάποιον με άλλον / άλλους, καθώς και με τον κοινό ρόλο ή πλαίσιο. Δεν είναι τυχαίο ότι οι λέξεις *collega* / *collegium* και ***σύλλογος*** έχουν κοινή λεξική δομή: οι λατ. λέξεις ανάγονται στην πρόθεση *cum*, το αντίστοιχο τού αρχ. *συν*, και το ρήμα *lego*, το αντίστοι-

χο τού αρχ. *λέγω* στη σημασία «συλλέγω, μαζεύω, εκλέγω». Αυτή η σημασιολογική σχέση υπόκειται και στη λαϊκή νεοελληνική λέξη **κολλεγιά** (στη φράση *κάνω κολλεγιά με κάποιον* «συμπράττω, συνεργάζομαι»).

κολλήγας
ελνστ. < λατ. *collēga* «συνεργός, κοινωνός – συνάρχοντας». Βλ. κ. *κολλέγιο* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *θητεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολλην-ιά / κολλεγ-ιά < *κολλήγ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κολλήγας ή κολίγας;
Η λ. **κολλήγας** γράφεται με δύο *-λ-* και *-η-* ήδη από την ελληνιστική εποχή, όταν ακόμη υφίστατο η προφορά των διπλών συμφώνων και η διάκριση μεταξύ των φωνηέντων. Εφόσον πρόκειται για τόσο παλαιό δάνειο, είναι ορθότερο να διατηρείται η ιστορικά παραδεδομένη γραφή. Για λόγους συνεπείας ορθογραφείται με τον ίδιο τρόπο το ουσ. **κολλέγιο**, που απαντά ως *κολλήγιον* ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους, παρ' όλο που η νεότερη λέξη εισήχθη από την Αγγλική.

κολλιτσίδα
μεσν. < **κολλίτσα* (πβ. διαλεκτ. Κάτω Ιταλίας *κοḍḍίτσα*), υποκορ. τού αρχ. *κόλλα*. Δεν ευσταθεί η αναγωγή σε τύπο **κολλητ-ίδα* > *καλλητσίδα* (με τσιτακισμό).

κόλλυβα
< αρχ. *κόλλυβα (τά)* «στρογγυλά γλυκύσματα (πίτες) από βρασμένο σιτάρι» (αρχαιότ. *κόλλυβος (ό)* «μικρό αργυρό νόμισμα») [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]. Η σύνδεση με εβρ. *ḫlp* «αλλάζω» δεν φαίνεται πειστική, διότι η λέξη δεν έχει οικονομική σημασία (πβ. ελνστ. *κολλυβιστής* «αργυραμοιβός», που απαντά στην Κ.Δ.). Η χρήση των κολλύβων ως νεκρικής προσφοράς είναι μεσαιωνική.
ΣΥΝΘ. κολλυβο-γράμματα.

κολλύριο
< αρχ. *κολλύριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], υποκορ. τού ουσ. *κολλύρα* «κουλλούρα» (με παραγ. τέρμα *-ύρα*), τού οποίου το θ. μάλλον απαντά στο συνώνυμο αρχ. *κόλλιξ, -ῑκος*, πιθ. < αρχ. περσ. *kulīčak* «στρογγυλό ψωμί». Το αρχ. *κολλύριον* συνδύαζε τις σημασίες «στρογγυλό ψωμί» και «εύπλαστη μάζα, σβώλος ζύμης – πολτός, αλοιφή (κυρ. για τα μάτια)». Βλ. κ. *κουλλούρι*.

κολλώ → κόλλα

κολοβακτηρίδιο
< *κολο-* (< αρχ. *κόλον* «τμήμα τού παχέος εντέρου») + *βακτηρίδιο*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *colibacillus* (υβριδικό σύνθ.) < *coli-* (< αρχ. *κόλον*) + *bacillus* (βλ.λ. *βάκιλος*).

κολοβός
αρχ. (με παραγ. τέρμα *-βός*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα, πβ. Ξενοφ. *Κύρ. παιδ.* 1.4.11: *εἴ τις δεδεμένα ζῷα θηρῴη. [...] καὶ τὸ μὲν αὐτῶν χωλὸν ἦν, τὸ δὲ κολοβόν*] < επίθ. *κόλος* «κολοβός (αρχικώς για ζώα χωρίς κέρατα) – ακρωτηριασμένος» < θ. *κολ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kelə-* «σπάζω – χτυπώ», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα αρχ. *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω», *κλά-δος, κλάσ-μα, κλά-σις (-η), κλῆ-μα, κλών, -νός* (βλ.λ. *κλώνος*), *κλῆ-ρος, κόλ-αφος, κολ-άζω* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλάδος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολοβώνω < μεσν. *κολοβ-ώνω* < αρχ. *κολοβ-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Άραρο]
κολόβωμα < αρχ. *κολοβω-μα* < ρ. *κολοβ-ῶ (-όω)*
κολόβωση < αρχ. *κολόβω-σις* < ρ. *κολοβ-ῶ (-όω)*.

κολοιός «σκουμπρί»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κολιός ή κολοιός;
Η λέξη ανήκει στο κληρονομημένο λεξιλόγιο τής Αρχαίας Ελληνικής και, ως εκ τούτου, γράφεται κανονικά με *-οι-* (**κολοιός**), όπως συνέβαινε ήδη στην Αρχαιότητα. Η γραφή *κολιός* δεν έχει επιστημονική βάση.

κολοκύθι
μεσν. < *κολοκύνθι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *κολοκύνθη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], πιθ. προελλην. όρος, όπως προκύπτει από το επίθημα *-ύνθη, -υνθος, -ινθος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολοκύθα < μεσν. *κολοκύθα* < αρχ. *κολοκύνθη*
κολοκυθιά < μεσν. *κολοκυθ-ιά / κολοκυνθ-έα* < αρχ. *κολοκύνθη*.
ΣΥΝΘ. κολοκυθο-: *κολοκυθο-κεφτές, κολοκυθο-κορφάδες, κολοκυθό-πιτα, κολοκυθό-σπορος* κ.ά.

κολομπαράς
< τουρκ. *kulampara* «αρσενοκοίτης» (με παρασύνδεση προς το ουσ. *κώλος*) < περσ. *ghulām-pāra* < αραβ. *ghulām* «αγόρι, νεαρός» + περσ. *pāra* «σχέση (με δώρο, επ' αμοιβή)».

κολομπίνα «θεατρικός τύπος τής ιταλικής κωμωδίας»
< ιταλ. *colombina*, υποκορ. τού *colomba*, θηλ. τού *colombo* «περιστέρι» < λατ. *columbus*.

κόλον «τμήμα τού παχέος εντέρου»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αγν. ετύμου. Οι γραμματικοί τής ελνστ. εποχής συνέχεαν τη λ. με το αρχ. *κῶλον* «οπίσθια» (βλ.λ. *κώλος*), καθώς και

με τις λ. *βου-κόλος*, *δύσ-κολος* και *κόλ-αξ*. Οι συσχετισμοί αυτοί είναι ετυμολογικώς αστήρικτοι. Η λ. πέρασε σε ιατρικούς όρους μέσω τού λατ. *colum*.
ΣΥΝΘ. κολονο-σκόπηση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *colonoscopy*.

κολόνα

μεσν. < ιταλ. *colonna* < λατ. *columna* «στύλος, κίονας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κολον-άτος < *κολόν(α)* + παραγ. τέρμα *-άτος*.

κολόνια

< γαλλ. φρ. *(eau de) Cologne* «νερό τής Κολονίας», από το όν. τής γερμ. πόλης (γαλλ. *Cologne*, γερμ. *Köln*), στην οποία παρασκευάζονταν αρώματα από το 1709.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κολόνια

Το 1704 ο Gian Paolo Femminis, Ιταλός μετανάστης στην Κολονία, παρασκεύασε ένα άρωμα με βασικό συστατικό το αιθέριο έλαιο τού περγαμόντου. Το ονόμασε «θαυμαστό ύδωρ» (λατ. *aqua admirabilis*). Το εν λόγω άρωμα αποκλήθηκε στη συνέχεια «νερό τής Κολονίας», όπως αναφέρεται παραπάνω, λόγω τού τόπου στον οποίο παρασκευάστηκε.

κολονοσκόπηση → κόλον

κολοσσός

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *Έπιγρ.* 16.82.1-2: *τὸν ἐν Ῥόδῳ κολοσσὸν ὀκτάκις δέκα Χάρης ἐποίει πήχεων ὁ Λίνδιος*], αρχική σημ. «άγαλμα με ανθρώπινη μορφή, ανδριάντας», προελλην. λ. μεσογειακής αρχής. Η σημ. «πελώριος, τεράστιος» οφείλεται στον *Κολοσσό* τής Ρόδου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κολοσσιαίος < ελνστ. *κολοσσ-ιαῖος* < *κολοσσ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος*.

κολούμπρα

θηλ. (κατά τα ονόματα φιδιών, π.χ. *οχιά*, *κόμπρα*) τού ιταλ. *colubro* «ερπετό, φίδι» < λατ. *coluber*, *-bri* / *colubra* «φιδάκι».

κόλουρος «κολοβός»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Τιμοκρέοντος], αρχική σημ. «με κομμένη ουρά, κολοβός», < *κόλος* «κολοβός» (βλ.λ. *κολοβός*) + *-ουρ(ος)* < *οὐρά*.

κολοφώνας «ύψιστο σημείο, αποκορύφωμα»

< αρχ. *κολοφών*, *-ῶνος* [ήδη ομηρικό ως τοπωνύμιο], αρχικώς ονομασία πόλεως τής Ιωνίας στη Μικρά Ασία, που ίσως συνδ. με το αρχ. *κολώνη* «ύψωμα, λόφος» (επίσης απαντά σε τοπωνύμια, όπως *Κολωνός*, *Καλλι-κολώνη*, κωμόπολη τής Τροίας).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κολοφώνας

Η σημασία «ύψιστο σημείο, αποκορύφωμα» πρωτοαπαντά στον Πλάτωνα και είχε γίνει παροιμιώδης στους αρχαίους, οι οποίοι συνήθιζαν να χρησιμοποιούν τη φράση *τὸν κολοφῶνα ἐπέθηκεν* «έθεσε τον *κολοφώνα*, έφθασε στο ύψιστο σημείο». Ο Στράβων εξηγούσε την αλλαγή σημασίας υποστηρίζοντας ότι οφειλόταν στο ιππικό των Κολοφωνίων, το οποίο όταν επενέβαινε στη μάχη χάριζε πάντοτε τη νίκη: (*Γεωγρ.* 14.1) *ὅπου ποτὲ ἐν τοῖς δυσκαταλύτοις πολέμοις τὸ ἱππικὸν τῶν Κολοφωνίων ἐπικουρήσειε, λύεσθαι τὸν πόλεμον· ἀφ' οὗ καὶ τὴν παροιμίαν ἐκδοθῆναι τὴν λέγουσαν* ***τὸν Κολοφῶνα ἐπέθηκεν*** *ὅταν τέλος ἐπιτεθῇ βέβαιον τῷ πράγματι*.

κόλπο

αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *colpo* «χτύπημα, πλήγμα», για το οποίο βλ.λ. *κόλπος*[2].

κόλπος[1] «κοιλότητα τού εδάφους ή τού σώματος»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **πόλπος* (με ανομοίωση) < **κϜόλπος*, που συνδ. με αγγλοσαξ. *hwealf* «θόλος, καμάρα», αρχ. γερμ. **hwalb-* «σχηματίζω θόλο, καμάρα» (> γερμ. *wölben*, ολλ. *welven*, σουηδ. *välva*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κολπ-ικός, απόδ. ξέν. όρου, ανάλογα με τη σημ. τού *κόλπου* στον οποίο αναφέρεται → Ως όρος τής γυναικολογίας η λ. αποδίδει το αγγλ. *vaginal* (< *vagina* «κόλπος»). Ο καρδιολογικός όρος αποδίδει το αγγλ. *atrial* (< *atrium* «κόλπος τής καρδιάς»)
κολπ-ίσκος, λόγ. [1891], < *κόλπ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίσκος*
κολπ-ίτιδα, λόγ. [1876], απόδ. τού γαλλ. *vaginite*
κόλπωμα < ελνστ. *κόλπω-μα* «ένδυμα με πτυχές που φορούσαν οι βασιλείς στην τραγωδία» < ρ. *κολπ-ῶ (-όω)*
κόλπωση < ελνστ. *κόλπω-σις* «σχηματισμός σε πτυχή ή κόλπο» < ρ. *κολπ-ῶ (-όω)*
κολποειδής < ελνστ. *κολπο-ειδής*.
ΣΥΝΘ. κολπο- (ιατρ. όρ.): *κολπο-κήλη* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *κολπο-ρραγία*, *κολπο-ρραφή* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *κολπό-ρροια*, *κολπο-σκόπηση* (λόγ. [1895], ελληνογενής ξέν. όρ.), *κολπο-σκόπιο* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *κολπό-σπασμος* (λόγ. [1879], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κόλπος, κόλπο, κόρφος, κόλαφος

Η λέξη ***κόλπος*** με τη σημασία «κοιλότητα τού σώματος ή τού εδάφους» είναι αρχαιοελληνική. Η λ. δήλωσε ήδη από τον Όμηρο το μπροστινό μέρος τού κορμού τού σώματος από τη βάση τού λαιμού μέχρι την οσφύ, το στήθος, την αγκαλιά (π.χ. *παῖδ' ἐπὶ κόλπῳ ἔχουσα*), δηλ. τον ***κόρφο***. Η λ. *κόρφος* είναι η ίδια λ. *κόλπος*, η οποία απαντά στη μεσαιωνική περίοδο με αυτή τη σημασία και ως ***κόλφος***

για να γίνει ακολούθως **κόρφος** (πβ. *αδελφός* > *αδερφός*), μορφή με την οποία παγιώθηκε στη συγκεκριμένη σημασία. Είναι εντυπωσιακό ότι κάποιες σύγχρονες λαϊκές εκφράσεις, όπως *φτύσε στον κόρφο σου* (που τη λένε οι προληπτικοί για αποφυγή κακού) ή *τι φίδι είχε στον κόρφο του*, απαντούν αυτούσιες στην αρχαία Ελληνική, π.χ. *ὡς μὴ βασκανθῶ δέ, τρὶς εἰς ἐμὸν ἔπτυσα κόλπον* («για να μη βασκανθώ, έφτυσα τρεις φορές στον κόρφο μου», Θεόκριτος), *ἐν κόλπῳ (...) εἶχες ὄφιν* (Θέογνις). Από την αρχική γενική σημασία τού κοιλώματος, η λ. χρησιμοποιήθηκε τόσο στην ανατομική περιγραφή (π.χ. *κόλπος τής γυναίκας, κόλπος τής καρδιάς*) όσο και στη γεωγραφία (π.χ. *Κορινθιακός κόλπος*), καθώς και με άλλες μεταφορικές σημασίες (πβ. τη σύγχρονη φρ. *στους κόλπους τής οικογένειας*).

Η ίδια λέξη, όμως, στην έκφραση *μου ήρθε κόλπος*, δηλ. «έπαθα αποπληξία», έχει διαφορετική ετυμολογική προέλευση. Εμφανίζεται κατά τη μεσαιωνική περίοδο με σημασίες όπως «χτύπημα, πόνος, τραύμα». Μάλιστα, μαρτυρείται ρήμα **κολπώνω**, που σήμαινε «τραυματίζω, πληγώνω». Η λ. προέρχεται από το ιταλ. **colpo**, που σημαίνει «χτύπημα», η οποία με τη σειρά της προέρχεται από μεσαιωνικό λατ. *colpus* και αυτό από λατ. *colaphus*, εκλατινισμένο τύπο τού αρχ. **κόλαφος** «ράπισμα, χαστούκι». Πρόκειται, επομένως, για αντιδάνειο τής Ελληνικής.

κόλπος² «αποπληξία – χτύπημα, πλήγμα»
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *colpo* < μεσν. λατ. *colpus* < λατ. *colaphus* < αρχ. *κόλαφος* «ράπισμα» (βλ.λ.). Βλ. κ. *κόλπο*.

κολτσίνα «είδος χαρτοπαιγνίου»
< βεν. *concina* (με ανομοίωση /l/ – /n/ < /n/ – /n/), αγν. ετύμου.

κολυμπώ
< μεσν. *κολυμπῶ* < αρχ. *κολυμβῶ (-άω)* «βουτώ στο νερό» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *απόσπ.* 31.2: *πέτρης ἐς πολιὸν κῦμα κολυμβῶ μεθύων ἔρωτι*] < *κόλυμβος* «(;) αγριόπαπια» (δηλώνει επίσης ελιές που έχουν βουτηχτεί σε θαλασσινό νερό ή άλμη, για να ξεπικρίσουν), πιθ. συνδ. με το λατ. *columba* «περιστέρι» και με το θ. τού αρχ. επιθ. *κελαινός* «σκοτεινός, σκούρος» (βλ.λ. *κηλίδα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κολύμπι < *κολυμπώ* (υποχωρητ.), πβ. κ. *κυνήγι* < *κυνηγώ*
κολύμβηση < ελνστ. *κολύμβη-σις* «αλιεία μαργαριταριών» (μεσν. σημ. «κολύμπι») < αρχ. *κολυμβῶ (-άω)*
κολυμβητής < αρχ. *κολυμβη-τής* «δύτης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Πλάτωνα]
κολυμβη-τήριο, λόγ. [1855], < *κολυμβη(τής)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*
κολυμβήθρα < αρχ. *κολυμβ-ήθρα* (πβ. κ. *κηρ-ήθρα, δαχτυλ-ήθρα*) < αρχ. *κολυμβῶ (-άω)* → Η φρ. *κολυμβήθρα τού Σιλωάμ* έγινε γνωστή από τη φερώνυμη δεξαμενή νερού στην Ιερουσαλήμ, όπου ο Ιησούς σε ένα θαύμα του έστειλε έναν τυφλό να πλυθεί, προτού βρει το φως του (Κ.Δ. Ιωάνν. 9,7: *καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ*)
κολυμβητικός < αρχ. *κολυμβη-τικός* «σχετικός με κατάδυση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *κολυμβῶ (-άω)*.

κολχόζ «αγροτικός συνεταιρισμός τής Σοβιετικής Ένωσης»
< ρωσ. αρκτικόλεξο *kolkhoz* < *kol(lektivnoe) khoz(yaistvo)* «συλλογική (κολεκτιβιστική) ιδιοκτησία».

κολώνια → κολόνια

κομάντο
< αγγλ. *commando* < Αφρικάανς *kommando*, λ. που δήλωνε πολιτοφυλακές των Μπόερς (αποίκων ολλανδικής καταγωγής) στη Ν. Αφρική κατά τον 18ο αι., < πορτ. ρ. *comandar* «διατάσσω» < υστλατ. *commando* < *com-* (< λατ. *cum*) + *mando* «αναγγέλλω, παραδίδω» (βλ.λ. *μαντάτο*).

κομβόι → κονβόι

κόμβος
ελνστ., τεχν. όρος, ίσως συνδ. με λιθ. *kabinti* «κρεμώ, προσαρτώ» και παλ. σλαβ. *skobá* «περόνη, πόρπη», έχει προταθεί δε περαιτέρω σύνδεση με το αρχ. *σκαμβός* «κυρτός, στρεβλός». Η χρήση τής λ. ως μονάδας μετρήσεως τής ταχύτητας των πλοίων οφείλεται σε σημασιολ. δάνειο από το αγγλ. *knot* (αρχική σημ. «κόμπος»). Βλ. κ. *κουμπί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομβ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nodal*
κομβίο(ν) < ελνστ. *κομβ-ίον* «αγκράφα», υποκορ. τού αρχ. *κόμβος*.
ΣΥΝΘ. κομβιο-δόχη (λόγ. [1858], απόδ. τού γαλλ. *buttonière*).

-κομείο → -κόμος

κομεντί
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *comédie* < λατ. *comœdia* < αρχ. *κωμῳδία* (βλ.λ.).

κόμη «μαλλιά»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 152-3: *ὣς εἰπὼν ἐν χερσὶ κόμην ἑτάροιο φίλοιο θῆκεν*], αρχική σημ. «μαλλιά, τρίχωμα – φύλλωμα δέντρων», < θ. *κομ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kem-* «καλύπτω, σκεπάζω» || σανσκρ. *śāmūla-* «μάλλινο πουκάμισο», αρχ. δυτ. γερμ. **hamibja-* «πουκάμισο» (> γερμ. *Hemd*). Η λ. δεν συνδ. με το ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω». Βλ.λ. *κόμμωση*.

κόμης
< ελνστ. *κόμης, -ητος / κόμις, -ιτος* < λατ. *comes, -itis* «οπαδός, εταίρος – αυλικός, ακόλουθος (επάρχου ή αυτοκράτορα)». Η λ. χρησιμοποιήθηκε από την εποχή τού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ως τίτλος των υψηλών προσώπων που τον συνόδευαν και κυρίως εκείνων τους οποίους απέστελλε στις επαρχίες με ειδικές εξουσίες.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομητ-εία, λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *comté* και τού αγγλ. *county*
κόμησσα / κόμισσα < μεσν. *κόμ-ισσα* (με παραγ. τέρμα *-ισσα*). Ο σχηματισμός τής λέξης θα δικαιολογούσε τη γραφή με *-ι- (κόμισσα)*, εντούτοις η ισχυρή οπτική επίδραση τού αρσ. *κόμης* οδήγησε στην επικράτηση τής γραφής με *-η-* και για το θηλυκό: *κόμησσα* (πβ. κ. *γόης – γόησσα*).

κομήτης
αρχ. (ήδη μυκ. ανθρωπων. *ko-ma-ta*: **κομᾱτᾱς*), αρχική σημ. «μακρυμάλλης», < ρ. *κομῶ (-άω)* «έχω μακριά μαλλιά» < *κόμη* (βλ.λ.). Η αλλαγή σημασίας οφείλεται στην αρχ. συνεκφορά *κομήτης ἀστήρ* (ήδη στον Αριστοτέλη) εξαιτίας τής ομοιότητας στην εμφάνιση. Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *comēta* σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *comète*, αγγλ. *comet*, γερμ. *Komet* κ.ά.

-κομία → -κόμος

κομίζω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 284: *καί σε νόθον περ ἐόντα κομίσσατο ᾧ ἐνὶ οἴκῳ*], αρχική σημ. «φροντίζω, παρέχω – (γενικότ.) φέρνω, μεταφέρω», < ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω», το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κάμνω* «μοχθώ, κουράζομαι (από την εργασία)», επίσης «κατασκευάζω, φτειάχνω» (βλ.λ. *κάνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομιστής < αρχ. *κομισ-τής* «αυτός που φροντίζει – αυτός που μεταφέρει» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἱκέτ.* 25: *νεκρῶν κομιστήν*]
κόμιστρο < αρχ. *κόμισ-τρον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 965: *ψυχῆς κόμιστρα τῇσδε μηχανωμένη*], αρχική σημ. «ανταμοιβή για διάσωση».
ΣΥΝΘ. -κομίζω, **-κόμιση**, **-κομιδή**: *δια-κομίζω, μετα-κομίζω, διαμετα-κομίζω, συγ-κομίζω, απο-κομίζω, εισ-κομίζω, προσ-κομίζω – μετα-κόμιση, διαμετα-κόμιση (διαμετα-κομιστικός), απο-κόμιση, προσ-κόμιση – δια-κομιδή, ανα-κομιδή, μετα-κομιδή, συγ-κομιδή, απο-κομιδή, προσ-κομιδή* κ.ά.

κόμικς
< αγγλοαμερ. *comics* (στις Η.Π.Α. 1915-20), πληθ. τού ελληνογενούς αγγλ. *comic* (κυρ. στη φρ. *comic strips* «κωμικά σχέδια») < λατ. *comicus* < αρχ. *κωμικός* (βλ.λ.).

κομισάριος «επίτροπος, πληρεξούσιος»
μεσν. < ιταλ. *commissario* < μεσν. λατ. *commissarius* «πληρεξούσιος, υπεύθυνος», από μτχ. τύπο τού λατ. ρ. *committo* «συνδέω – εμπιστεύομαι».

κομιστής → κομίζω

κόμιστρο → κομίζω

κομιτάτο «συμβούλιο, επιτροπή»
< ιταλ. *comitato* < γαλλ. *comité* «ομάδα ανθρώπων, επιτροπή» < αγγλ. *committee* < ρ. *commit* «διαπράττω – συνδέω, αποστέλλω» < λατ. *committo* «συνδέω – εμπιστεύομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομιτα-τζής < τουρκ. *komitacı* «μέλος επαναστατικής οργάνωσης *(κομιτάτου)* κατά τον Μακεδονικό Αγώνα» < τουρκ. *komita* < ιταλ. *comitato*.

κόμμα
ΕΤΥΜ. αρχ. < **κόπ-μα* < θ. τού ρ. *κόπτω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κόπος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανάγλυφο σε νόμισμα – κομμένο τμήμα νομίσματος» (πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 725-6: *ἀλλὰ τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις χθές τε καὶ πρώην κοπεῖσι τῷ κακίστῳ κόμματι*) → ελνστ. σημ. (γενικότ.) «κομμάτι, τμήμα» → ήδη ελνστ. σημ. «βραχύ τμήμα λόγου – σημείο στίξεως (,)» (πβ. Ερμογ. *Περὶ ἰδεῶν λόγου* 1.7: *κῶλα δὲ τραχέα τὰ βραχύτερα καὶ ἃ μηδὲ κῶλα, κόμματα δὲ καλεῖν ἄμεινον*) → ήδη ελνστ. σημ. «πολιτική μερίδα, παράταξη» (όπως φαίνεται και στην ερμηνεία τού λεξικογράφου Ησυχίου: *κόμμα καινόν· οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ νομίσματος, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐπὶ τῶν καινῶν πολιτῶν·* Βασιλ. *Εἰς Μάμαντα* 31.596: *τότε ἀρχιερεῖς ἐνεδείκνυντο καὶ Φαρισαῖοι, καὶ πᾶν ἐκεῖνο τὸ κόμμα τὸ Ἰουδαϊκόν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομματ-ικός, λόγ. [1871]
κομματ-ίζομαι, λόγ. [1888]
κομματισ-μός, λόγ. [1871], < *κομματισ- (κομματίζομαι)* + παραγ. τέρμα *-μός*.
ΣΥΝΘ. κομματ-άρχης (λόγ. [1853]), **κομματικο-ποιώ**, **κομματικο-ποίηση** κ.ά.
-κομματικός, **-κομματισμός**: *δια-κομματικός, δι-κομματικός, αντι-κομματικός, ενδο-κομματικός, παλαιο-κομματικός, μικρο-κομματικός, υπερ-κομματικός, πολυ-κομματικός, εξω-κομματικός, εσω-κομματικός – δι-κομματισμός, αντι-κομματισμός, παλαιο-κομματισμός, μονο-κομματισμός, μικρο-κομματισμός, πολυ-κομματισμός* κ.ά.

κομμάρα
< θ. *κομμ-* τού ρ. *κόβω* (πβ. μτχ. *κομμ-ένος*) + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα*.

κομμάτι
< μεσν. *κομμάτι(ν)* < αρχ. *κομμάτιον* [ήδη τον 5ο αι.

π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Ευπόλιδος], υποκορ. τού ουσ. *κόμμα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κομματιάζω < μεσν. *κομματ-ιάζω*

κομμάτιασ-μα < *κομματιασ- (κομματιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κομματιαστός < μεσν. *κομματιασ-τός* < *κομματιασ- (κομματιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τός* (σχηματισμός ρηματ. επιθέτου)

κομμάτα < μεσν. *κομμάτ-α* < *κομμάτ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*

κόμματ-ος < *κομμάτ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-ος*.

ΣΥΝΘ. ξερο-κόμματο.

κόμμι

αρχ., πιθ. < αρχ. αιγυπτ. *kmjt*, κοπτ. *komi*, *komme*. Βλ. κ. *γόμμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κομμίω-ση, λόγ. [1894], < **κομμιῶ* < αρχ. *κόμμι*.

ΣΥΝΘ. κομμεο-ρρητίνη, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *gomme-résine*.

κομμός «θρηνητική ωδή τής αρχαίας τραγωδίας»

αρχ., αρχική σημ. «θρηνητικό στηθοκόπημα», από θ. τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

κομμούνα → κομούνα

κομμουνισμός → κομουνισμός

κόμμωση

< ελνστ. *κόμμωσις* < αρχ. *κομμῶ (-όω)* «εξωραΐζω, στολίζω» < ουσ. *κομμώ (ή)* «ιέρεια επιφορτισμένη με τον στολισμό τού αγάλματος τής θεάς Αθηνάς στην Ακρόπολη» (με εκφραστ. διπλασιασμό τού *-μ-*) < ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω», το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κάμνω* «μοχθώ, κουράζομαι (από την εργασία)», επίσης «κατασκευάζω, φτειάχνω» (βλ.λ. *κάνω*). Η λ. περιορίστηκε στη δήλωση τής περιποίησης των μαλλιών πιθ. υπό την επίδρ. τού αρχ. *κόμη* «μαλλιά» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κομμωτής < ελνστ. *κομμω-τής*, «ενδυματολόγος, καλλωπιστής – κατ' εξοχήν φροντιστής μαλλιών» (το θηλ. *κομμώ-τρια* είναι ήδη αρχ.) < αρχ. *κομμῶ (-όω)*

κομμω-τήριο, λόγ. [1888], < *κομμω(τής)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*

κομμωτικός < αρχ. *κομμω-τικός* «καλλωπιστικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα (το ουσιαστικοπ. θηλ. *κομμωτική*)] < ρ. *κομμῶ (-όω)*.

κομό «συρταριέρα συνήθ. υπνοδωματίου»

< ιταλ. *comò* < γαλλ. *commode* «άνετος» < λατ. *commodus* «κατάλληλος, εύχρηστος».

κομοδίνο

< ιταλ. *comodino* < γαλλ. *commode* «άνετος» < λατ. *commodus* «κατάλληλος, εύχρηστος».

-κόμος λεξικό επίθημα

αρχ. (σε σύνθ. όπως *ἱππο-κόμος*, *μελισσο-κόμος* κ.ά.) < ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω» (> *κομίζω* «φέρω»), το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κάμνω* «μοχθώ, κουράζομαι (από την εργασία)», επίσης «κατασκευάζω, φτειάχνω» (βλ.λ. *κάνω*).

ΣΥΝΘ. -κόμος, **-κομία**, **-κομείο**, **-κομώ**: *παιδο-κόμος, τραπεζο-κόμος, ορνιθο-κόμος, ανθο-κόμος, ιππο-κόμος, τυρο-κόμος, δασο-κόμος, νοσο-κόμος, μελισσο-κόμος, φυτο-κόμος, βρεφο-κόμος – παιδο-κομία, ποδο-κομία, ορνιθο-κομία, ανθο-κομία, ελαιο-κομία, κηπο-κομία, ιππο-κομία, γηρο-κομία, δασο-κομία, μελισσο-κομία, φυτο-κομία, βρεφο-κομία, ζωο-κομία – ανθο-κομείο, τρελο-κομείο, φρενο-κομείο, γηρο-κομείο, λεπρο-κομείο, νοσο-κομείο, μελισσο-κομείο, βρεφο-κομείο, πτωχο-κομείο – παιδο-κομώ, γηρο-κομώ, βρεφο-κομώ* κ.ά.

κομούνα «η κοινότητα ως πολιτική εξουσία»

λόγ. [1871], μεταφορά τού γαλλ. *commune* (ειδικότ. στη φρ. *commune de Paris* «κομούνα τού Παρισιού», οπότε εμφανίζεται η σημ. «συλλογική ιδιοκτησία») < λατ. *communia* «σύνολο ανθρώπων που ζουν μαζί», πληθ. ουδ. τού επιθ. *communis* «κοινός». Βλ. κ. *κομουνισμός*.

κομουνισμός κ. **κομμουνισμός**

μεταφορά τού γαλλ. *communisme* < επίθ. *commun* «κοινός» < λατ. *communis*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κομουν-ιστής μεταφορά τού γαλλ. *communiste*

κομουνιστ-ικός < *κομουνιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κομμουνιστής, σοσιαλιστής, κοινοτιστής, κοινωνιστής

Για τις σημερινές λ. ***κομμουνισμός*** (< γαλλ. ***communisme***, πρωτοαπαντά το 1840), ***κομμουνιστής*** και ***σοσιαλισμός, σοσιαλιστής*** χρησιμοποιήθηκαν παλαιότερα στην Ελληνική άλλες λέξεις που σχετίζονταν ετυμολογικά με το επίθ. ***κοινός***. Έτσι, οι λ. ***κοινωνισμός*** (καταγράφεται από τον Κουμανούδη ήδη από το 1834) και ***κοινωνιστής*** δήλωσαν τον *σοσιαλισμό* και τον *σοσιαλιστή* αντίστοιχα, αφού ο ξένος όρος ανάγεται στη λ. ***société*** «κοινωνία» (< λατ. ***societas***). Οι ίδιοι όροι *κοινωνισμός, κοινωνιστής* χρησιμοποιήθηκαν και για τον *κομμουνισμό* και τον *κομμουνιστή*, αλλά επειδή υπάρχει στις δύο λέξεις σημασιολογική και ετυμολογική διαφοροποίηση, για τα *κομμουνισμός, κομμουνιστής* προτάθηκαν όροι που σχετίζονται με την ***κοινότητα***. Έτσι, ο Παύλος Καρολίδης στην *Ιστορία τού ιθ΄ αιώνος* (1893) ονομάζει τον *κομμουνιστή* ***κοινοτιστή***, για να τον διακρίνει από τον ***κοινωνιστή*** (δηλ. τον σοσιαλιστή). Ο Κουμανούδης κα-

ταγράφει τον όρο ***κοινοκτημονισταί*** από την εφημερίδα *Ακρόπολις* (1891), αναφερόμενος στους *κομμουνιστές*, ενώ από το 1858 θησαυρίζει το επίθ. ***κοινοκτημονικός*** ως απόδοση τού γαλλ. ***communitaire***, στο οποίο βασίστηκε μάλλον ο όρος *κοινοκτημονιστής*. Άλλοι χρησιμοποίησαν την ίδια περίοδο τον όρο ***κοινοκτήμονες*** (1850), που όμως εψέχθη από τον Δ.Αλ. Χαντσερή, επειδή είχε ήδη χρησιμοποιηθεί με άλλη σημασία («για αυτούς που έχουν κοινά περιουσιακά στοιχεία με άλλον, ιδίως για τις γυναίκες ως προς τους συζύγους τους»), ο οποίος αντιπρότεινε τον όρο ***κοινωτικός***, σημειώνοντας ότι με παραπλήσια σημασία χρησιμοποίησαν αυτή τη λέξη τα αρχ. χρόνια ο Πολύβιος και άλλοι.

κομπάζω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Επτὰ ἐπὶ Θήβ.* 436: *τίς ἄνδρα κομπάζοντα μὴ τρέσας μενεῖ;*] < *κόμπος* «καύχηση, κομπορρημοσύνη», αρχική σημ. «θόρυβος που αντηχεί», ονοματοπ. λ. (πβ. κ. *βόμβος*), αγν. ετύμου. Η λ. δεν συνδέεται με το ομώνυμο *κόμπος (σχοινιού)*, από όπου το ρ. *κομπ-ιάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομπασμός < ελνστ. *κομπασ-μός*
κομπαστής < ελνστ. *κομπασ-τής*
κομπαστικός < ελνστ. *κομπαστ-ικός*.

κομπανία
μεσν. < ιταλ. *compagnia* < *compagno* «σύντροφος» < υστλατ. *companio* < *com-* (< λατ. *cum* «με, μαζί») + *-panio* < λατ. *panis* «ψωμί» (πβ. τον σχηματισμό τού αρχ. *σύν-τροφος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σύντροφος*.

κομπάρσος
μεταφορά τού ιταλ. *comparsa* (θηλ.) «ηθοποιός που εμφανίζεται στη σκηνή χωρίς να μιλάει» (σημ. γνωστή από τον 17ο αι.) < ρ. *comparire* «εμφανίζομαι, παρουσιάζομαι» < λατ. *compareo* < *com-* (< *cum* «με, μαζί») + *pareo* «φαίνομαι, φανερώνομαι».

κομπασμός → κομπάζω

κομπιάζω
< *κόμπ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κόμπιασ-μα.

κομπίνα
μεταφορά τού γαλλ. *combine*, συντετμημένου τύπου τού ουσ. *combinaison* «συνδυασμός» (βλ.λ. *κομπινεζόν*). Η σημ. «οργανωμένο σχέδιο με συγκεκριμένο σκοπό» απαντά στη Γαλλική από τον 18ο αι.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομπιν-αδόρος < *κομπίν(α)* + λεξ. επίθημα *-αδόρος*, πβ. κ. *ταβλ-αδόρος*, *τορν-αδόρος*.

κομπινεζόν
< γαλλ. *combinaison* «συνδυασμός» (τον 19ο αι. «συνδυασμός εσωρούχων σε ένα ένδυμα»), που πλάστηκε βάσει τού υστλατ. *combinatio* < ρ. *combino* «συνδυάζω, ενώνω (δύο πράγματα)» < *com-* (< λατ. *cum* «με, μαζί») + *-bino* < λατ. *bini* «ανά δύο» < *bis* «δις, δύο φορές».

κομπιούτερ
< αγγλ. *computer* < ρ. *compute* «υπολογίζω, προσδιορίζω μαθηματικώς», που πλάστηκε βάσει τού λατ. *computo* «λογίζομαι, σκέπτομαι» < *com-* (< *cum* «με, μαζί») + *puto* «σκέπτομαι, νομίζω».

κομπλάρω
μεταφορά τού γαλλ. *compler* «γεμίζω, βουλλώνω» (με μτφ. χρήση), για το οποίο βλ.λ. *κομπλέ*.

κομπλέ
< γαλλ. *complet* «γεμάτος, πλήρης», που ανάγεται στο λατ. *complētus*, μτχ. τύπο τού ρ. *compleo* «γεμίζω, πληρώ».

κόμπλεξ
< αγγλ. *complex* < γερμ. *Komplex* «σύμπλεγμα», που πλάστηκε βάσει τού λατ. *complexus*, μτχ. τύπου τού ρ. *complector* «αγκαλιάζω, περιπτύσσω – εναγκαλίζομαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομπλεξ-άρω
κομπλεξάρισ-μα < *κομπλεξαρισ- (κομπλεξάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κομπλεξ-ικός < *κόμπλεξ* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

κομπλιμέντο
< ιταλ. *complimento* < ισπ. *cumplimiento* < ρ. *cumplir* «περατώνω, τελειώνω – εκπληρώνω (ευχή ή επιθυμία)» (ως ευγενική ευχή προς κάποιον) < λατ. *compleo* «πληρώ, γεμίζω».

κομπογιανίτης
πιθ. < *κομπο-* (< μεσν. *κομπώνω* «δένω (με μάγια) – εξαπατώ, ξεγελώ» < *κόμπος*, βλ.λ.) + *-γιαν(ίτης)* < θ. τού μεσν. ρ. *γιαίνω* «θεραπεύω» + παραγ. τέρμα *-ίτης*. Δεν φαίνεται πιθ. η υπόθεση ότι πρόκειται για σύνθετο από τις λ. *κόμπο(ς)* «κομπόδεμα με θεραπευτικά βότανα» και *Γιαννίτης* < *Γιάννενα*, που θα δήλωνε την καταγωγή τού πρακτικού γιατρού.

κομπολόι
< μεσν. *κομπολόγι* «κομποσκοίνι για μέτρηση προσευχών» < *κόμπο(ς)* + *-λόγι*, λεξικό επίθημα που προέρχεται από το αρχ. *λέγω* (βλ.λ.).

κομπορρήμων «καυχησιολόγος»
μεσν. < αρχ. *κόμπο(ς)* «καύχηση» (βλ.λ. *κομπάζω*) + *-ρρήμ(ων)* (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ῥῆμα* «λόγος, ρήση» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομπορρημοσύνη < μεσν. *κομπορρημ-οσύνη*
κομπορρημον-ῶ.

κόμπος
μεσν. < ελνστ. *κόμβος* (βλ.λ.), που ήδη από τη μεσν. εποχή μαρτυρείται με τη σημ. «δέσιμο σχοινιού» στο Λεξικό Σούδα: *Κόμβος· ὁ κόμβος τῶν δύο χειριδίων, ὅταν τις δήσῃ ἐπὶ τὸν ἴδιον τράχηλον*. Η λ. δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το ομώνυμο αρχ. *κόμπος* «καύχηση, κομπορρημοσύνη» (βλ.λ. *κομπάζω*).
ΣΥΝΘ. κομπο-: *κομπό-δεμα* (μεσν.), *κομπο-δένω* (μεσν.), *κομπο-σκοίνι* κ.ά.

κομπόστα
< ιταλ. *composta* < υστλατ. **composita* «σύνθεση – συρραφή», θηλ. τού λατ. *compositus*, μτχ. τού ρ. *compono* «συνθέτω – τοποθετώ μαζί» < *com-* (< *cum* «με, μαζί») + *pono* «θέτω, τοποθετώ».

κόμπρα
< ιταλ. *cobra* < πορτ. *cobra (de capelo)* «φίδι (με καλύπτρα)» < δημώδ. λατ. **colobra* < λατ. *colubra* (βλ.λ. *κολούμπρα*).

κομπρέσα
< ιταλ. *compressa* < γαλλ. *compresse* «συμπίεση» (ήδη τον 16ο αι. «ύφασμα ή γάζα σε πληγή») < λατ. *compressio, -ōnis*, από μτχ. τύπο τού ρ. *comprimo* «συμπιέζω, συνθλίβω».

κομπρεσέρ
< γαλλ. φρ. *(rouleau) compresseur* «πιεστικός / θραυστικός (τροχός)» < λατ. *compressus*, μτχ. τύπος τού ρ. *comprimo* «συμπιέζω, συνθλίβω».

κομφετί
< γαλλ. *confetti* < ιταλ. *confetti*, πληθ. τού *confetto* «κουφέτο» < λατ. *confectus* «προετοιμασμένος, παρασκευασμένος», μτχ. τύπος τού ρ. *conficio* «κατορθώνω – παρασκευάζω». Βλ. κ. *κουφέτο*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κομφετί
Στο καρναβάλι τής Ρώμης τον 19ο αιώνα υπήρχε η συνήθεια τής ρίψης κουφέτων, τα οποία βαθμιαία αντικαταστάθηκαν από μικρές μπαλίτσες γύψου και αργότερα από κομμάτια χαρτιού.

κομφόρ
< γαλλ. *confort* < αγγλ. *comfort* «ευεξία, ευημερία» < παλ. γαλλ. *conforter* «ενισχύω, τονώνω» < υστλατ. *conforto* < *con-* (< λατ. *cum* «με, μαζί») + λατ. *fortis* «δυνατός, ισχυρός».

κομφορμισμός «συμβατισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *conformisme* < ρ. *conformer* «συμμορφώνω», που ανάγεται στο λατ. *conformo* «διαμορφώνω, σχηματίζω» < *con-* (< *cum* «με, μαζί») + *formo* < *forma* «μορφή, σχήμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομφορμ-ιστής / -ίστας, μεταφορά τού γαλλ. *conformiste*
κομφορμιστ-ικός < *κομφορμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

κομφούζιο
μεταφορά τού αγγλ. *confusion* «σύγχυση, αναστάτωση» < ρ. *confuse* < παλ. γαλλ. *confus* < λατ. *confūsus* «συγκεχυμένος, αναστατωμένος», μτχ. τύπος τού ρ. *confundo* «συγχέω, αναμειγνύω».

κομφουκιανισμός
μεταφορά τού γαλλ. *Confucianisme* < ν.λατ. *Confucius* «Κομφούκιος» < κινεζ. *K'ung Futzu* «δάσκαλος Κουνγκ».

κομψός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 188.3-5: *δόξεις φρονεῖν, σκάπτων, ἀρῶν γῆν, ποιμνίοις ἐπιστατῶν, ἄλλοις τὰ κομψὰ ταῦτ' ἀφεὶς σοφίσματα*] < **κομ-σός*, τού οποίου το θ. πιθ. απαντά στο αρχ. ρ. *κομῶ (-έω)* «φροντίζω, περιποιούμαι» (βλ.λ. *-κόμος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κομψότητα < αρχ. *κομψ-ότης, -ητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη και τον Πλάτωνα, πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 10.1-3: *τοὺς ἁπλῶς δοκοῦντας εἰρῆσθαι καὶ μηδεμιᾶς κομψότητος μετέχοντας*]
κομψ-αίνω < *κομψ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
κομψεύομαι < αρχ. *κομψ-εύομαι* «φέρομαι εξεζητημένα – πράττω ή ομιλώ με κομψότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 489b.8: *ἀλλ' ὁ ταῦτα κομψευσάμενος ἐψεύσατο*].
ΣΥΝΘ. κομψ(ο)-: *κομψο-επής* (μεσν.), *κομψο-λόγος* (ελνστ.), *κομψο-τέχνημα* (λόγ. [1886]), *κομψο-τεχνία* (λόγ. [1887]), *κομψ-επί-κομψος* (επιτατικό σύνθ.) κ.ά.

-κομώ → -κόμος

κονάκι «κατάλυμα»
< μεσν. *κονάκι(ν)* < τουρκ. *konak*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονεύω < μεσν. *κονεύω* «καταλύω, στρατοπεδεύω» < τουρκ. *kon(mak)* «καταλύω προσωρινά, σταθμεύω» + παραγ. τέρμα *-εύω*.

κονβόι
< αγγλ. *convoy* «συνοδία» < γαλλ. *convoyer* < παλ. γαλλ. *conveier* < μεσν. λατ. *conviāre* «συνοδεύω, συνοδηγώ» < *con-* (< λατ. *cum* «με, μαζί») + λατ. *via* «οδός».

κόνδορας «μεγαλόσωμος γύπας των Άνδεων»
< ισπ. *condor* < *cuntur*, λ. τής γλ. Κετσούα των ιθαγενών τού Περού.

κονδύλι(ο)
ΕΤΥΜ. < μεσν. *κονδύλι(ν)* < ελνστ. *κονδύλιον*, υποκορ. τού αρχ. *κόνδυλος* «άρθρωση» (βλ.λ.). Ο τύπος *κοντύλι* είναι μεσν.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άρθρωση (κυρ. των δακτύ-

λων)», κατ' επέκτ. «γροθιά» → ελνστ. σημ. «γραφίδα, κάλαμος γραφής» (επειδή έκοβαν το καλάμι μεταξύ δύο *κονδύλων* «αρθρώσεων, εξογκωμάτων») → σύγχρ. σημ. «ποσό που εγγράφεται σε προϋπολογισμό».

κόνδυλος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «άρθρωση – εξόγκωμα (σε φυτό)», από το θ. τής «γλώσσας» που κατέγραψε αργότερα ο λεξικογράφος Ησύχιος *κόνδοι· ἀστράγαλοι*. Εικάζεται ότι η λ. συνδ. με σανσκρ. *kanda-* «βολβός, εξόγκωμα». Βλ. κ. *κονδύλι(ο)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονδυλώδης < αρχ. *κονδυλ-ώδης*
κονδύλωμα < αρχ. *κονδύλω-μα* < ρ. *κονδυλ-οῦμαι (-όο-)*, με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ τού ελληνογενούς ν.λατ. *condyloma*.
ΣΥΝΘ. κονδυλο-: *κονδυλό-μορφος, κονδυλό-ρριζος* (λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *tuberosa*), *κονδυλο-φόρος* (λόγ. [1851], απόδ. τού γαλλ. *porte-plume*) κ.ά.

κονεύω → κονάκι

κονία «μείγμα που χρησιμοποιείται ως υλικό δόμησης ή επιχρίσματος»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 482: *ὃ δ' ἐν κονίῃσι χαμαὶ πέσεν αἴγειρος ὥς*] < *κόνις, -ιος / -εως* «σκόνη» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονίαμα < αρχ. *κονία-μα* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *κονι-ῶ (-άω)*
κονίαση < ελνστ. *κονία-σις* < αρχ. *κονι-ῶ (-άω)*.
ΣΥΝΘ. κονιο-: *κονιο-ποιῶ* (λόγ. [1886]), *κονιο-ποίηση* (λόγ. [1897])
ασβεστο-κονίαμα (λόγ. [1859]).

κονιάκ
< γαλλ. *cognac*, από την ομώνυμη πόλη τής Γαλλίας (< λατ. *Comniacum*), στην οποία από τον 18ο αι. αποστάζεται το φερώνυμο οινοπνευματώδες ποτό.

κονίαμα → κονία

κόνιδα
μεσν. (με αναβιβασμό τού τόνου) < αρχ. *κονίς, -ίδος*, κυρ. πληθ. *κονίδες* «αβγά ψύλλων, ψειρών ή κοριών», πιθ. < Ι.Ε. **konid-* «ψείρα, κόνιδα» || λετ. *gnīda*, αρχ. γερμ. **hnitō* (> γερμ. *Niß*, αγγλ. *nit*, ολλ. *neet*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ουσ. *κόνις* «σκόνη».

κόνικλος «κουνέλι»
< ελνστ. *κόνικλος / κύνικλος* < *κουνίκ(ο)λος* < λατ. *cuniculus*, αγν. ετύμου. Βλ. κ. *κουνέλι*.
ΣΥΝΘ. κονικλο-: *κονικλο-τροφία, κονικλο-τροφείο* (λόγ. [1866]), *κονικλο-τρόφος*.

κονιορτός «κουρνιαχτός»
αρχ. < *κονι-* (< *κόνις* «σκόνη», βλ.λ.) + *όρ-* (θ. τού ρ. *ὄρ-νυ-μι* «ξεσηκώνω, εγείρω», βλ.λ. *ορμή*) + παραγ. τέρμα *-τός*. Βλ. κ. *κουρνιαχτός*.
ΣΥΝΘ. κονιορτο-: *κονιορτο-θύελλα* (λόγ. [1898]), *κονιορτο-ποιώ* (απόδ. τού γαλλ. *pulvériser*), *κονιορτο-ποίηση*.

κόνις «σκόνη»
< αρχ. *κόνις, -ιος / -εως* (αττ.), που συνδ. με λατ. *cinis, -eris* «στάχτη». Βλ. κ. *σκόνη, κουρνιαχτός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονισαλέος < ελνστ. *κονισαλέος* «σκονισμένος» < αρχ. *κονίσαλος*, αρχική σημ. «σύννεφο σκόνης», < *κόνις* + *σάλος*.

κονίστρα «αρένα, παλαίστρα»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < θ. *κονισ-* τού ρ. *κονίω* «σκονίζω» (< *κόνις*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *παλαίσ-τρα*.

κονκάρδα
μεταφορά τού γαλλ. *cocarde* (το *κον-* με επίδρ. άλλων δανείων από *κον-*, π.χ. *κον-σόλα, κον-σέρβα, κον-τρόλ*) < παλ. γαλλ. *coquart / coquard* «ματαιόδοξος, υπερήφανος» (όπως ο πετεινός), παράγ. τού ουσ. *coq* «κόκορας, πετεινός». Η λ. χρησιμοποιήθηκε από τον 18ο αι. δηλώνοντας σήμα από φτερά πετεινού σε καπέλο ή σκούφο που έμοιαζε με λειρί πετεινού και αυτό οδήγησε στη γενικότερη δήλωση τού «σήματος».

κονκλάβιο «σύνοδος καρδιναλίων (για εκλογή Πάπα) – αίθουσα συνεδριάσεως (κυρ. τού Βατικανού)»
μεταφορά τού ιταλ. *conclave* < λατ. *conclāve* «κλειστό (κλειδωμένο) δωμάτιο, θάλαμος» < *con-* (< *cum* «με, μαζί») + *clāvis* «κλειδί».

κονκορδάτο «συμφωνία ανάμεσα στον Πάπα και σε κρατική εξουσία»
< ιταλ. *concordato* «συμφωνία, υπογεγραμμένο σύμφωνο» < μεσν. λατ. *concordatum*, μτχ. τύπος τού λατ. *concordo* «ομονοώ, συμφωνώ» < επίθ. *concors, -ordis* «ομόθυμος, σύμφωνος» < *con-* (< *cum* «με, μαζί») + *cor, cordis* «καρδιά».

κόνξα «πείσμα, καπρίτσιο»
μεταφορά τού αγγλ. *conks*, γ΄ πρόσ. τού ρ. *conk* «καταρρέω, παθαίνω βλάβη (για μηχανή)», πβ. τη φρ. *the car conks out* «το αυτοκίνητο δεν λειτουργεί, έπαθε βλάβη».

κονσέρβα
< ιταλ. *conserva* < γαλλ. *conserve* < λατ. ρ. *conservo* «συντηρώ, διατηρώ».
ΣΥΝΘ. κονσερβο-: *κονσερβο-κούτι, κονσερβο-ποίηση, κονσερβο-ποιία, κονσερβο-ποιείο, κονσερβο-ποιός* κ.ά.

κονσέρτο → **κοντσέρτο**

κονσόλα
μεταφορά τού γαλλ. *console*, πιθ. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *sole* «δοκάρι, δοκός» και *consolider* «στερεώνω», η οποία από τον 16ο αι. δήλωσε επίσης το μικρό έπιπλο που στηρίζει έναν καθρέφτη.

κονσομασιόν
< γαλλ. *consommation* «κατανάλωση – κατάχρηση» < ρ. *consommer* < λατ. *consummo* «αθροίζω – ολοκληρώνω», το οποίο συγχύθηκε ως προς τη σημ. με το ρ. *consumo* «καταναλώνω, δαπανώ». Η σύγχυση αυτή παρατηρείται στα γαλλ. παράγωγα *consommer* «αθροίζω» και *consumer* «δαπανώ» ήδη από τον 16ο αιώνα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναλώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονσομέ < γαλλ. *consommé* «ραφιναρισμένος, χρησιμοποιημένος», μτχ. τού ρ. *consommer*.

κονσόρτσιουμ «κοινοπραξία επιχειρήσεων»
< αγγλ. *consortium* < λατ. *consortium* «σύμπραξη, συνεταιρισμός» < επίθ. *consors, -tis* «συγκληρονόμος – κοινωνός, συμμέτοχος» < *con-* (< *cum* «με, μαζί») + *sors, -tis* «κλήρος».

κονστρουκτιβισμός «καλλιτεχνικό κίνημα των αρχών τού 20ού αιώνα»
μεταφορά τού γαλλ. *constructivisme* < επίθ. *constructif* «εποικοδομητικός, δημιουργικός» < μεσν. λατ. *constructivus*, από θ. τού λατ. ρ. *construo* «κατασκευάζω, οικοδομώ».

κοντ(ο)- → **κοντός²**

κοντά
μεσν., επιρρ. τύπος τού ελνστ. επιθ. *κοντός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοντ-ινός < *κοντ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ινός*, πβ. κ. *μακρ-ινός*.

κοντάκιο «υποκόπανος ντουφεκιού – υμνογραφικό είδος»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *κοντάκιον*, υποκορ. τού *κόνταξ / κόνδαξ, -ακος* < αρχ. *κοντός (ό)* «κοντάρι» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε τη σημ. «ειλητάριο», επειδή σε μικρό ξύλινο κοντάρι τυλιγόταν ο ρόλος στον οποίο από τον 4ο αι. μ.Χ. γράφονταν εκκλησιαστικοί ύμνοι. Σε νεότ. χρόνους η λ. δήλωσε επίσης τον υποκόπανο των ντουφεκιών.

κοντάρι
< μεσν. *κοντάρι(ν)* < ελνστ. *κοντάριον*, υποκορ. τού αρχ. *κοντός (ό)* (ίδια σημ.), βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονταριά < μεσν. *κονταρ-ιά* < *κονταρ-έα* (με συνίζηση).
ΣΥΝΘ. κονταρο-: *κονταρο-μαχία, κονταρο-χτύπημα* (μεσν.), *κονταρο-χτυπιέμαι*.

κοντέινερ «εμπορευματοκιβώτιο»
< αγγλ. *container* < ρ. *contain* «περιέχω, περιλαμβάνω» < μέσο αγγλ. *conte(i)ne* < γαλλ. *contenir* < λατ. *contineo* «συνέχω, περιέχω».

κοντέρ «ταχύμετρο»
< γαλλ. *compteur* «μετρητής» < ρ. *compter* «μετρώ, υπολογίζω» < λατ. *computo* «λογίζομαι, σκέπτομαι» < *com-* (< *cum* «με, μαζί») + *puto* «σκέπτομαι, νομίζω».

κόντες
< μεσν. *κόντες / κόντης* «κόμης» < ιταλ. *conte* / παλ. γαλλ. *conte* < υστλατ. *comite(m)*, από την αιτ. πτώση τού λατ. *comes, -itis* «οπαδός, εταίρος – αυλικός, ακόλουθος (επάρχου ή αυτοκράτορα)». Βλ.λ. *κόμης*.

κοντεύω
μεσν. < ελνστ. επίθ. *κοντ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

κοντινός → **κοντά**

κοντολογίς
μεσν. < *κοντολογ(ιά)* «συντομία» (< επίθ. *κοντό(ς)* + λεξικό επίθημα *-λογία / -λογιά* < *λέγω*, βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-ίς*, πβ. κ. *αποβραδ-ίς, ολημερ-ίς*.

κοντός¹ (ουσ.) «δοκάρι»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* θ 487: *αὐτὰρ ἐγὼ χείρεσσι λαβὼν περιμήκεα κοντὸν*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κεντῶ (-έω)* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

κοντός² (επίθ.) «μικρός, βραχύς»
ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. ουσ. *κοντός* «κοντάρι» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «βραχύς» έχει την αφετηρία της σε ελνστ. σύνθετα με α΄ συνθ. *κοντο-* (π.χ. *κοντο-φόρος* «αυτός που φέρει κοντάρι», *κοντο-βολῶ* «χτυπώ με το κοντάρι», *κοντο-παίκτης* «ακροβάτης με κοντάρι ισορροπίας»), τα οποία αντιδιέστελλαν τον βραχύτερο *κοντό* προς το μακρύτερο *δόρυ* (π.χ. *δορυ-φόρος, δορυ-βόλος, δορύ-μαχος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κονταίνω < μεσν. *κοντ-αίνω* < *κοντ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *μακρ-αίνω*
κόντυ-μα < *κοντύ(νω)* (συνοπτ. θ. τού *κονταίνω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
κοντ-ούλης < *κοντ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ούλης*.
ΣΥΝΘ. κοντ(ο)-: *κοντ-ανασαίνω, κοντο-βράκι, κοντο-γούνι, κοντο-ζυγώνω, κοντό-θωρος, κοντόκαννος* (λόγ. [1893]), *κοντό-πνοος, κοντο-πόδαρος, κοντο-πόδης* (μεσν.), *κοντο-ρεβιθούλης, κοντοστέκομαι* (μεσν.), *κοντό-σωμος* κ.ά.

κοντόσταβλος «βυζαντινός αξιωματούχος»
μεσν. (επίσης *κονοστάβλος, κομηστάβουλος, κομηστάβλος*) < βεν. *contestabile* < μεσν. λατ. *conestabulus / conostablus / comestabulus* < λατ. φρ. *comes stabuli* «σταβλάρχης».

κοντοστούπης
< *κοντο-στούμπης (με ανομοίωση /nd/ – /mb/ > /nd/ – /p/) < κοντο- + -στούπη(ης) < όψιμο μεσν. *στούμπος* «κόπανος» (βλ.λ.).

κόντρα
μεσν. επίρρ. «αντίθετα, εναντίον» < παλ. ιταλ. *contra* (σύγχρ. *contro*) < λατ. *contra*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοντρ-άρω < *κόντρ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *μπουκ-άρω, μποϊκοτ-άρω*
κοντράρισ-μα < *κοντραρισ- (κοντράρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. κοντρα-: *κοντρα-μπάσο* (βλ.λ.), *κοντραπούντο* (βλ.λ.) κ.ά.

κοντράλτο «βαθιά γυναικεία φωνή»
< ιταλ. *contralto* < *contr(o)* (< λατ. *contra*) + *alto* «βαθύς – υψηλός» < λατ. *altus*.

κοντραμπάντο «λαθρεμπόριο»
μεσν. < ιταλ. *contrabbando* < *contr(o)* (< λατ. *contra*) + *bando* «διάταγμα, διαταγή» (< γοτθ. *bandwō* «σήμα»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοντραμπα-τζής < *κοντραμπά(ντο)* + παραγ. τέρμα *-τζής*.

κοντραμπάσο
< ιταλ. *contrabasso* < *contra-* (< λατ. *contra*) + *basso* (βλ.λ. *μπάσος*). Η ονομασία οφείλεται στο γεγονός ότι το συγκεκριμένο μουσικό όργανο έχει τον βαθύτερο ήχο σε όλη την οικογένεια των (εγχόρδων) βιολιών.

κόντρα πλακέ
< γαλλ. *contre-plaqué* < *contre* (με αποκατάσταση τού επιρρ. *κόντρα*) + *plaque* (βλ.λ. *πλακέ*).

κοντραπούντο «συνδυασμός διαφορετικών μελωδιών, αντίστιξη»
< ιταλ. *contrappunto* < μεσν. λατ. *(pōno punctum) contra punctum* «(θέτω σημείο) έναντι σημείου», φρ. που προσδιόριζε δύο ανεξάρτητες μελωδικές γραμμές, οι οποίες εκτελούνται συγχρόνως.

κοντράστ «οπτική αντίθεση»
< γαλλ. *contraste* < ιταλ. ρ. *contrastare* «αντιτίθεμαι, εναντιώνομαι, αντιστέκομαι» < λατ. φρ. *contra stāre*.

κοντρόλ
< γαλλ. *contrôle* < παλ. γαλλ. *contre-rôle / contreroole* < μεσν. λατ. *contra-rotulus* «διπλή εγγραφή (κυρ. χρηματικού ποσού ή λογαριασμού)», συνεπώς «επαλήθευση, έλεγχος» < λατ. *contra* + *rotulus* «μικρός τυλιγμένος ρόλος, κύλινδρος – εγγραφή» (βλ. κ. *ρόλος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοντρολ-άρω, μεταφορά τού ιταλ. *controllare* < *controllo*
κοντρολάρισ-μα < *κοντρολαρισ- (κοντρολάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κοντσέρτο
< ιταλ. *concerto*, αρχική σημ. «μουσική παραγόμενη από ανεξάρτητες μελωδίες, οι οποίες παίζονται από διαφορετικά όργανα», < ρ. *concertare* «οργανώνω – συνδυάζω αρμονικά τους ήχους διαφορετικών μουσικών οργάνων» < λατ. *concerto* «διαγωνίζομαι» < *con-* (< *cum* «με, μαζί») + *certo* «αγωνίζομαι».

κοντύλι → κονδύλι(ο)

κονφερα(ν)σιέ «παρουσιαστής επιθεωρήσεων»
< γαλλ. *conférencier* < *conférence* «δημόσια συζήτηση, διάλεξη – ψυχαγωγική ομιλία» < υστλατ. *conferentia* «συνάντηση, συζήτηση, συναναστροφή» < λατ. ρ. *confero* «συμβάλλω – συνάπτω».

κονφετί → κομφετί

κονφορμισμός → κομφορμισμός

κόουτς «προπονητής»
< αγγλ. *coach* «μεταφορικό μέσο, πούλμαν – προσωπικός γυμναστής, προπονητής» < γαλλ. *coche* (> ισπ. *coche* «αυτοκίνητο») < γερμ. *Kutsche* < ουγγρ. επίθ. *kocsi (szekér)* «άμαξα τού *Kocs*» < τοπων. *Kocs*, κωμόπολη τής Ουγγαρίας.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
κόουτς
Υποστηρίζεται ότι η λέξη αρχικώς πέρασε στην Αγγλική ως ρήμα *(to coach)* δηλώνοντας την εκπαίδευση νεαρών αλόγων, προκειμένου να σύρουν άμαξες. Η λέξη χρησιμοποιήθηκε τον 19ο αιώνα στην αργκό των αγγλικών πανεπιστημίων με τη σημασία «προγυμναστής, οδηγός (φοιτητή προς τις εξετάσεις)», πράγμα που οδήγησε στη σημασία «προπονητής».

κοπάδι
< μεσν. *κοπάδι(ν)* < ελνστ. *κοπάδιον* «κομμάτι, τμήμα» < αρχ. *κοπ(ή)* + υποκορ. επίθημα *-άδιον*. Η σημ. «τμήμα αγέλης, ποίμνιο» είναι μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κόπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοπαδ-ιαστός.

κοπάζω
αρχ. < *κόπ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «κουράζομαι, καταπονούμαι – ησυχάζω, ηρεμώ» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 7,1: *σφυγμὸς οὐκ ἔλιπεν, ἐδόκεε δὲ κοπάσαι ὀλίγον χρόνον, ὡς δόξαι ἐπιθερμαίνειν*).

κόπανος
μεσν. < ελνστ. *κόπανον (τό)* «γουδοχέρι» (πβ. τον λεξικογράφο Ησύχιο: *κόπανον· ξύλον. ὄργανον ἐρεο-*

πλυτικόν) < θ. *κοπ-* τού αρχ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*) + παραγ. τέρμα *-ανον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοπανώ, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *κοπαν-ίζω* < *κόπανον (τό)*

κοπανίζω < ελνστ. *κοπαν-ίζω* < *κόπανον (τό)*

κοπάνισ-μα < *κοπανισ- (κοπανίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κοπανισ-τός < ελνστ. *κοπανισ-τός* < ρ. *κοπαν-ίζω*

κοπάνα < *κοπανώ* (υποχωρητ.) < ελνστ. *κοπαν-ίζω*

κοπανα-τζής < *κοπάνα* + παραγ. τέρμα *-τζής*.

ΣΥΝΘ. υπο-κόπανος (λόγ. [1889]).

κοπέλα

μεσν., που συνδ. με τα μεσν. *κοπέλι(ον)* «νεαρός, αγώρι – υπηρέτης» και *κόπελος (ὁ)* «νεαρός – υπηρέτης», για τα οποία δεν υπάρχει βεβαιωμένη ετυμολόγηση. Ίσως ευσταθεί η υπόθ. ότι βασίζονται στο ουδ. *κοπέλι(ον)* με αναγωγή στο αλβ. *kopil* «νόθος γυιος – υπηρέτης για βαριές δουλειές» (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /l/). Κατ' άλλη άποψη, το μεσν. *κοπέλα* σήμαινε αρχικώς «υπηρέτρια σε ταβέρνα, παρακόρη» και ανάγεται στο ιταλ. *coppella* «μικρή κούπα, κυπελλάκι», υποκορ. τού *coppa* «κύπελλο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοπελιά < μεσν. *κοπελ-ιά*.

κοπετός «οδυρμός, θρήνος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευπόλ. *απόσπ.* 347.1: *ὅσος δ' ὁ βρυγμὸς καὶ κοπετὸς ἐν τῇ στέγῃ*] < θ. *κοπ-* τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*) + παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *τοκ-ετός, συρφ-ετός*.

κοπή → κόβω

κόπια «αντίγραφο»

μεσν. < ιταλ. *copia* < λατ. *copia* «αφθονία – πλήθος» < *co-* (< *cum* «με, μαζί») + θ. τού ελλειπτικού ουσ. *(ops), opis* «δύναμη – περιουσία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοπιάρω < μεσν. *κοπιάρω* «αντιγράφω» < ιταλ. *copiare* < *copia*

κοπιάρισ-μα < *κοπιαρισ- (κοπιάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κοπιάζω → κόπος

κοπίδι

< μεσν. *κοπίδι(ν)* < ελνστ. *κοπίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *κοπίς, -ίδος* «μαγειρικό σκεύος κοπής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *απόσπ.* 137.1: *κοπίδι τῶν μαγειρικῶν*], από θ. τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

κοπιράιτ

< αγγλ. *copyright* «δικαίωμα αντιγραφής, αναπαραγωγής (έργου)» < *copy* «αντίγραφο» + *right* «δικαίωμα».

κόπιτσα

< τουρκ. *kopça* (με προσθήκη ευφωνικού /i/), πιθ. < ουγγρ. *kapocs* (ίδια σημ.).

κόπος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. *κοπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)kep-* «κόβω, σπάζω» || λιθ. *kapiù*, αλβ. *kep* «σκαλίζω, λαξεύω», λατ. *capo, -ōnis* «ευνουχισμένος κόκορας» || αρχ. *κόπτω* (< **κόπ-jω*, βλ.λ. *κόβω*), *κοπ-ετός, κόπ-ανον* (βλ.λ. *κόπανος*), *κόπ-της, κοπ-τήρ(ας)*, πιθ. κ. *σκάφ-η, σκάφ-ος, σκαπ-άνη* (βλ.λ. *σκάβω*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χτύπημα, πλήγμα» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 793-4: *τάδε σοι δίδομεν πλήγματα κρατὸς στέρνων τε κόπους*) → ήδη αρχ. σημ. «μόχθος, κούραση» (στον Ιπποκράτη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοπιάζω < μεσν. *κοπ-ιάζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κοπ-ιῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν* 50.5: *καὶ τὸ σῶμα κοπιᾷ ὡς ὑπὸ ταλαιπωρίης*]

κοπιαστικός < μεσν. *κοπιασ-τικός* < ρ. *κοπ-ιάζω*

κοπιώδης < αρχ. *κοπι-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Προρρητ.* 1.74.1-2: *κωματώδεες, κοπιώδεες, ἀχλυώδεες, ἄγρυπνοι, ἐφιδρῶντες πυρετοὶ, κακοήθεες*] < ρ. *κοπιῶ (-άω)*

κόπωση < ελνστ. *κόπω-σις* < αρχ. *κοπ-ῶ (-όω)* < *κόπος* (πβ. σύνθ. *υπερ-κόπωση*, λόγ. [1886]).

ΣΥΝΘ. -κόπος, **-κοπος**, **-κοπώ**: *ξυλο-κόπος, λιθο-κόπος – ά-κοπος, κατά-κοπος, μεσό-κοπος – ξυλο-κοπώ, γρονθο-κοπώ, μεθο-κοπώ* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κόβω, κόπος, κόμμα, κοπάδι, σκάβω, σκάφη, σκαπάνη, σκεπάρνι – shape, schaben, shave...

Αρκετοί όροι τού τεχνικού λεξιλογίου μιας γλώσσας συνδέονται με εργασίες που περιλαμβάνουν κοπή, σπάσιμο ή άνοιγμα, προέρχονται δε από την Ι.Ε. ρίζα **(s)kep-* «κόβω, σπάζω». Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *σκεπ-* (**(s)kep-*): αρχ. ***σκέπ-αρ-νο-ν*** (με επιθήματα *-αρ-* και *-νο-*), από όπου το ελνστ. υποκοριστικό ***σκεπάρνι(ον)***.

2) από θέμα *κοπ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)kop-*): αρχ. ***κόπ-τω*** (< **κόπ-jω*, από όπου ο μεταπλασμένος τύπος ***κόβω***, ήδη μεσν.), ***κόπ-ος*** (αρχικώς «χτύπημα, πλήγμα», από όπου το ρήμα ***κοπ-άζω***), ***κόπ-της***, ***κόμ-μα*** (< **κόπ-μα*), ***κομ-μός*** «θρηνητική ωδή τής τραγωδίας» (< **κοπ-μός*), ελνστ. ***κόπ-ανον*** (από όπου το μεσν. αρσ. ***κόπ-ανος***), ***κοπ-άδιον*** (αρχική σημασία «κομμάτι, τμήμα», από όπου το μεσν. ***κοπάδι(ν)*** «τμήμα αγέλης, ποίμνιο»).

3) από θέμα *σκαφ-* (από παράλληλη ρίζα **(s)kabh-*): αρχ. ***σκάπ-τω*** (μάλλον από **σκάφ-jω*, από όπου ο μεταπλασμένος τύπος ***σκάβω***, ήδη μεσν.), ***σκάφ-η***, ***σκάμ-μα*** (< **σκάπ-μα*), ελνστ.

σκαπ-άνη.
Στην ίδια ομάδα ανήκουν επίσης ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως το αρχ. γερμ. **skab-a-* «ξύνω, ξυρίζω» (από όπου γερμ. ***schaben***, αγγλ. ***shave***, σουηδ. ***skava***), καθώς και το αρχ. γερμ. **skap-ja-* «δίνω σχήμα, δημιουργώ, επεξεργάζομαι» (από όπου γερμ. ***schaffen***, αγγλ. ***shape***).

κόππα (ϙ) «σύμφωνο των πρώιμων αρχαίων ελληνικών αλφαβήτων»
αρχ., σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *qōph*. Πρόκειται για άλλη μορφή τού γράμματος που δήλωνε τον υπερωικό φθόγγο [k]. Βλ. κ. *κάππα*.

κόπρος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Όδ. ρ 306: *ἤ μάλα θαῦμα κύων ὅδε κεῖτ᾽ ἐνὶ κόπρῳ*], μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kekʷ-r̥-* «κόπρανα, κοπριά» || σανσκρ. *śákr̥t*, λιθ. *šikti* «αποπατώ». Ίσως συνδ. με το αρχ. *σκῶρ, σκατός* «περίττωμα» (βλ.λ. *σκατό*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κόπρανα < αρχ. πληθ. *κόπρ-ανα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
κοπριά < μεσν. *κοπρ-ιά* < αρχ. *κοπρ-ία* (με συνίζηση) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 7.6: *ἐν κοπρίῃσιν ἡμένη πιαίνεται*]
κοπρίζω < αρχ. *κοπρ-ίζω* [ήδη ομηρικό]
κόπρισμα < μεσν. *κόπρισ-μα* < *κοπρισ-* (*κοπρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
κοπρίτης < μεσν. *κοπρ-ίτης* «βρομιάρης»
κοπρώνας < αρχ. *κοπρ-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. κοπρο-: *κοπρο-λαγνεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *coprolagnia*), *κοπρο-λαλία* (λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *coprolalie*), *κοπρο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *coprologie*), *κοπρο-σκυλιάζω / κοπρο-σκυλάω*, *κοπρό-σκυλο*, *κοπρο-φαγία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *coprophagie*), *κοπρο-φιλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *coprophilia*), *κοπρό-χωμα* κ.ά.

κοπτήρας → κόβω

Κόπτης «μέλος τής χριστιανικής εκκλησίας τής Αιγύπτου ή τής Αιθιοπίας»
μεσν. (κυρ. πληθ. *κόπται*) < αρχ. *κόπτω*, λ. που χρησιμοποιήθηκε μειωτικά αναφορικά με τα μονοφυσιτικά χριστιανικά δόγματα ήδη από τον 7ο αιώνα (π.χ. Ιωάνν. Δαμασκ. *Περὶ αἱρέσ.* 100.77: *ἡμεῖς δὲ κόπτας ὑμᾶς προσαγορεύομεν τοῦ Θεοῦ*). Στους σύγχρονους καιρούς η λ. συμφύρθηκε με το αραβ. *qupt / gupt*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *Αἰγύπτιος*.

κόπτης → κόβω

-κοπώ → κόπος

κόπωση → κόπος

κόρακας
< αρχ. *κόραξ, -ακος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και στον Όμηρο ως τοπωνύμιο] < **κορ-ακ-*, που ανάγεται σε ηχομιμητικό Ι.Ε. **ker- / *kor-* και συνδ. με λατ. *cornīx* «κουρούνα», *corvus* «κοράκι», καθώς και με τα αρχ. *κράζω* (< **κράγ-jω*), *κρώ-ζω, κορώνη, κρα-υγ-ή* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κράζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοράκι < αρχ. *κοράκ-ιον* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη ως όνομα φυτού], υποκορ. τού *κόραξ, -ακος*
κορακ-ήσιος < *κοράκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *γερακ-ήσιος*
κορακ-ιάζω, ίσως < τουρκ. *kurak* «στεγνός, ξερός» + παραγ. τέρμα *-ιάζω* (με παρασύνδεση προς τη λ. *κοράκι*)
κορακ-ίστικα < αρχ. *κόραξ, -ακος* + επιρρ. τέρμα *-ίστικα* (από επίθ. σε *-ίστικος*, π.χ. *κοριτσ-ίστικος*).
ΣΥΝΘ. κορακο-ζώητος (κατά το *κακο-ζώητος*).

κοράλλι
< μεσν. *κοράλλι(ν)* < ελνστ. *κοράλλιον*, πιθ. να πρόκειται για λεξικό σύνθ. από τη φρ. *κόρη ἁλός* «κόρη τής θάλασσας», που θα αποτελούσε σημασιολογικό δάνειο από παράλληλες φρ. των ινδικών γλωσσών. Μέσω τού λατ. *corallium* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *corail*, αγγλ. *coral*, γερμ. *Koralle* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοράλλ-ινος
κοραλλένιος < μεσν. *κοραλλ-ένιος* < *κοράλλι(ν)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*.
ΣΥΝΘ. κοραλλιο-γενής, λόγ. [1888], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *corallien*.

Κοράνιο
< μεσν. *Κοράνι(ον) / Κουράνιον* < αραβ. *Qor'ān / Qur'ān* «ανάγνωσμα, ανάγνωση» < ρ. *qara'a* «διαβάζω».

κοράσι → κόρη

κορασίδα → κόρη

κορβανάς
< ελνστ. *κορβανᾶς*, αρχική σημ. «το θησαυροφυλάκιο τού ναού τής Ιερουσαλήμ», < *κορβᾶν* < εβρ. *qorbān* «δώρο, προσφορά προς τον Θεό» (Κ.Δ. Ματθ. 27,6: *οὐκ ἔξεστιν βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστιν* «δεν ταιριάζει να τα βάλουμε [τα 30 αργύρια] στο θησαυροφυλάκιο, επειδή είναι τιμή αίματος»).

κορβέτα «πολεμικό πλοίο»
< ιταλ. *corvette* < γαλλ. *corvette* < μέσο ολλ. *korver* «καταδιωκτικό πλοίο».

κορδέλα
αντιδάν., μεσν. < βεν. *cordela*, υποκορ. τού *corda* < λατ. *c(h)ordā* < αρχ. *χορδή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κορδελ-άκι
κορδελ-ιάζω < *κορδέλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
κορδελιάσ-τρα< *κορδελιασ-* (*κορδελιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*.

κορδιλιέρα «οροσειρά»
αντιδάν., < ισπ. *cordillera* (με λατ. αμερ. προφορά) < *cordilla*, υποκορ. τού *cuerda* «χορδή – αλυσίδα» < λατ. *c(h)ordā* < αρχ. *χορδή*.

κορδόνι
αντιδάν., < βεν. *cordon* < *corda* < λατ. *c(h)ordā* < αρχ. *χορδή*.

κορδώνομαι
αντιδάν., < μεσν. *κορδώνω* «τεντώνω χορδή – (μτφ. ο μέσ. τύπος) καμαρώνω, επαίρομαι» < *κόρδα* < λατ. *c(h)ordā* < αρχ. *χορδή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κόρδω-μα
κορδω-τός

κορεσμός
λογ. [1897], < θ. *κορεσ-* (από τον αόρ. τού αρχ. *κορέννυμι / κορεννύω* «γεμίζω, πληρώ») + παραγ. τέρμα *-μός* (πβ. κ. *τανύω – τανυσ-μός*). Το αρχ. *κορέννυμι* προέρχεται από τύπο **κορέσ-νυ-μι*, ο οποίος βασίζεται στο θ. τού αορ. *κορέ-σαι* < θ. **kor(ə)-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ker-ə-* «αυξάνω – πληρώ, γεμίζω» || λιθ. *šérti* «εκτρέφω ζώα», λατ. *Cerēs* «Δήμητρα, θεά τής γεωργίας και τής βλάστησης», *crēscō* «αυξάνω» (> γαλλ. *croître*), αρμ. *serem* «γεννώ» || αρχ. *κόρ-ος* «πλησμονή, χορτασμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κορεσμένος < αρχ. *κεκορεσμένος*, μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου τού ρ. *κορέννυμι / κορεννύω*.
ΣΥΝΘ. α-κόρεσ-τος (αρχ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κορεσμός, κόρος, κούρος, κόρη – Ceres, create...
Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια ανήκουν λέξεις που δηλώνουν τη βασική έννοια τής «αύξησης» ή «πλήρωσης» και αναφέρονται κατ' επέκταση στη νεανική ηλικία. Αφετηρία όλων των ομορρίζων υπήρξε η Ι.Ε. ρίζα **ker-* «αυξάνω – πληρώ, γεμίζω», από την οποία συναντάται στην Ελληνική η μεταπτωτική βαθμίδα **kor-* συνοδευόμενη από παρεκτάσεις. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *κορ-* (**kor-*): αρχ. ***κόρ-ος*** «πλησμονή, χορτασμός».
2) από θέμα *κορ-ε-* (**kor-ə-*): αρχ. ***κορέννυμι / κορεννύω*** «γεμίζω, πληρώ» (αρχαϊκό θέμα *κορε-*, το οποίο απαντά στο απαρέμφατο *κορέ-σαι*), από όπου προήλθε το λόγ. ουσιαστικό ***κορεσ-μός***.
3) από θέμα **κορ-F-* (**kor-w-*): αρχ. ***κοῦρος*** (< **κορ-Fος*), θηλ. ***κούρη / κόρη*** (< **κορ-Fā*).
Το λατινικό όνομα ***Ceres***, που αποδόθηκε στη θεά τής γεωργίας, αντίστοιχη τής αρχαίας ελληνικής Δήμητρας, προέρχεται από την ίδια ρίζα και συνδέθηκε με την ανάπτυξη τού σπόρου και την καλή σοδειά. Ομόρριζο τού θεωνυμίου ήταν επίσης το λατ. ρήμα ***creāre*** «παράγω, αναπτύσσω», το οποίο σχημάτισε μετοχικό τύπο ***creatus***, από όπου προήλθε κατά τον Μεσαίωνα το αγγλ. ***create***, αρχικώς επίθετο και κατόπιν ρήμα με τη σημασία «δημιουργώ».

κόρη
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κόρη / κούρη* (ήδη μυκ. *ko-wa*) < **κόρ-Fα*, θηλ. τού *κόρος / κοῦρος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κορεσμός*.
ΣΗΜΑΣ. Εκτός από τις συνήθεις σημ. «θυγατέρα – νεαρή κοπέλα, κορίτσι, παρθένα», η λ. δήλωσε ήδη από την αρχ. εποχή την «κόρη οφθαλμού», επειδή στο κέντρο τής ίριδας αντανακλάται το οπτικό είδωλο (όπως εξηγούσαν οι αρχαίοι, πβ. Πλάτ. *Αλκιβ.* 132e-133a: *ἐννενόηκας οὖν ὅτι τοῦ ἐμβλέποντος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὸ πρόσωπον ἐμφαίνεται ἐν τῇ τοῦ καταντικρὺ ὄψει ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ, ὃ δὴ καὶ* ***κόρην*** *καλοῦμεν, εἴδωλον ὄν τι τοῦ ἐμβλέποντος;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοράσι < μεσν. *κορ-άσι* < ελνστ. *κορ-άσιον*, υποκορ. τού αρχ. *κόρη*
κορασίδα < μεσν. *κορ-ασίδα* < ελνστ. *κορ-ασίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *κόρη*.

κορίνα → κορύνα

κοριός
μεσν. (με συνίζηση) < *κορεός* < αρχ. *κόρις, -ιος (ὁ)*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τού ρ. *κείρω* «κόβω – κουρεύω» (βλ.λ.) και όμοιο σχηματισμό με το ρωσ. *korь* «σκόρος».

κορίτσι
< μεσν. *κορίτσι(ν)* < αρχ. *κόρ(η)* + υποκορ. επίθημα *-ίτσι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοριτσ-ίστικος < *κορίτσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *παπαδ-ίστικος*
κοριτσ-άκι
κορίτσ-αρος < *κορίτσ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-αρος*.
ΣΥΝΘ. κοριτσο-: *κοριτσο-μάνι, κοριτσο-μάννα, κοριτσό-πουλο* κ.ά.
-κόριτσο: *παλιο-κόριτσο, διαβολο-κόριτσο, αγωρο-κόριτσο, φτωχο-κόριτσο* κ.ά.

κορμί
< μεσν. *κορμί(ν)* < ελνστ. *κορμίον*, υποκορ. τού αρχ. *κορμός* (βλ.λ.).

κορμοράνος «υδρόβιο πτηνό»
< ιταλ. *cormorano* < γαλλ. *cormoran* < παλ. γαλλ. *cormareng* / *corp mareng* «θαλασσοκόρακας» < *corp* (< λατ. *corvus* «κόρακας») + *mareng* < λατ. *marīnus* «θαλάσσιος».

κορμός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *κορ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. *λυγ-μός*, *σεισ-μός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κείρω* «κόβω, κουρεύω» (βλ.λ. *κείρω*, ΣΧΟΛΙΟ) και συγγενεύει με τα αρχ. *καρπ-ός*, *κέρ-μα*, *κουρ-ά* κ.ά.
ΣΥΝΘ. κορμο-στασιά (το β΄ συνθ. από τη λ. *στάση*).

κόρνα
< ιταλ. *corna* < δημώδ. λατ. **corna* < λατ. *cornua*, πληθ. τού ουσ. *cornu*, *-us* «κέρας – σάλπιγγα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κορν-άρω
κορνάρισ-μα < *κορναρισ-* (*κορνάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

κορνέ «είδος γλυκύσματος»
< γαλλ. *cornet*, υποκορ. τού δημώδ. λατ. **corna* < λατ. *cornua*, πληθ. τού ουσ. *cornu*, *-us* «κέρας – σάλπιγγα». Η ονομασία οφείλεται στο κωνικό σχήμα τού γλυκύσματος.

κόρνερ
< αγγλ. *corner* «γωνία» < παλ. γαλλ. *cornier* < δημώδ. λατ. **cornārium* < λατ. *cornu*, *-us* «κέρας – σάλπιγγα», επίσης «άκρο, γωνία».

κορνέτα «πνευστό μουσικό όργανο»
< ιταλ. *cornetta*, υποκορ. τού *corno* (βλ.λ. *κόρνο*).

κορνίζα
μεταφορά τού βεν. *cornise* (ιταλ. *cornice*) < λατ. *cornix*, *-icis* «κουρούνα», με πιθ. σημασιολ. επίδρ. τού αρχ. ομορρίζου *κορωνίς*, *-ίδος* στη σημ. «κυρτό άκρο ή πλαίσιο» (< *κορώνη* «κουρούνα – κυρτό ή καμπύλο αντικείμενο»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κορνιζ-άρω
κορνιζάρισ-μα < *κορνιζαρισ-* (*κορνιζάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
κορνιζ-ώνω
κορνίζω-μα < *κορνιζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. κορνιζο-: *κορνιζο-ποιείο*, *κορνιζο-ποιός*.

κορν μπιφ «ψητό βοδινό»
< αγγλ. *corn beef* < *corn* «παστώνω (σε κονσέρβα)» + *beef* «βοδινό».

κόρνο «πνευστό μουσικό όργανο»
< ιταλ. *corno* < λατ. *cornu*, *-us* «κέρας – σάλπιγγα».

κορν φλάουρ «άνθος αραβοσίτου»
< αγγλ. *corn flour* < *corn* «καλαμπόκι» + *flour* «αλεύρι».

κορν φλέικς
< αγγλ. *corn flakes* < *corn* «καλαμπόκι» + *flakes*, πληθ. τού *flake* «νιφάδα».

κόρο «χορωδία»
αντιδάν., < ιταλ. *coro* < λατ. *chorus* < αρχ. *χορός*, στη σημ. «χορωδία (αρχ. δράματος)» (βλ.λ.).

κορόιδο
< **κουρό-γιδο* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού [j] και αφομοίωση των φωνηέντων /u/ – /o/ > /o/ – /o/), αρχική σημ. «κουρεμένο γίδι» (με εφαρμογή σε διαπομπευμένη γυναίκα), < αρχ. *κουρ(ά)* «κούρεμα» (βλ.λ.) + *γίδι*. Κατ' άλλη άποψη, το ουσ. *κορόιδο* προέρχεται (υποχωρητ.) από το ρ. *κοροϊδεύω*, το οποίο εικάζεται ότι ανάγεται στο λατ. *corrideo* «γελώ, περιγελώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοροϊδ-ιλίκι < *κορόιδ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιλίκι*, πβ. κ. *αντρ-ιλίκι*
κορόιδε-μα < *κοροϊδεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
κοροϊδευ-τικός < *κοροϊδεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*
κοροϊδ-ία < *κοροϊδ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ία*
κοροϊδ-ίστικος < *κορόιδ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*.

κορόμηλο
< μεσν. *κορόμηλον*, πιθ. < **καρ(υ)όμηλον* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /o/ και αφομοίωση των φωνηέντων /a/ – /o/ > /o/ – /o/) < αρχ. *κάρυον* + *μῆλον*. Κατ' άλλη εκδοχή, το μεσν. *κορόμηλον* προέρχεται από τύπο **ὀρό-μηλον* «αγριόμηλο» (< αρχ. *ὄρος* + *μῆλον*) με επίδρ. τού συνωνύμου αρχ. *κοκκύμηλον*.

κορόνα → κορώνα

κόρος[1] «πλησμονή, χορτασμός»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 636: *πάντων μὲν κόρος ἐστὶ καὶ ὕπνου καὶ φιλότητος*] < θ. *κορ-* τού ρ. *κορέννυμι* / *κορεννύω* «γεμίζω, πληρώ», για το οποίο βλ.λ. *κορεσμός* (ΣΧΟΛΙΟ).

κόρος[2] «μονάδα μετρήσεως χωρητικότητας πλοίων»
ελνστ., πιθ. σημιτ. δάνειο, πβ. εβρ. *kōr* «στρογγυλό δοχείο», που χρησιμοποιήθηκε ως μονάδα μετρήσεως χωρητικότητας, ίση με 220 λίτρα.

κόρπους
< λατ. *corpus* «σώμα», που συχνά χρησιμοποιείται στην εξειδικευμένη σημ. «σώμα κειμένου».

κορσές
< γαλλ. *corset* (ήδη από τον 19ο αι. με τη σημερινή

σημ.), υποκορ. τού *corps* «σώμα» < λατ. *corpus, -oris*.

κόρτε «φλερτ»

ΕΤΥΜ. μεσν., αρχική σημ. «αυλή παλατιού», < ιταλ. *corte* < λατ. *cohorte(m)*, αιτ. πτώση τού τύπου *cohors, -ortis* «αυλή, περίβολος».

ΣΗΜΑΣ. Ήδη τη μεσν. εποχή συναντώνται οι φρ. *far la corte* (μέση ιταλ.) και *fair la cour* (μέση γαλλ.), οι οποίες σήμαιναν «φέρομαι ευγενικά σε σημαίνον πρόσωπο → ερωτοτροπώ, φλερτάρω». Η σύνδεση των σημασιών «αυλή παλατιού» και «ευγένεια» είναι επίσης εμφανής στις γερμ. λ. *Hof* «αυλή» > *höflich* «ευγενικός», *hübsch* «χαριτωμένος, όμορφος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κορτ-άρω

κορτάρισ-μα < *κορταρισ- (κορτάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κορτ-άκιας < *κόρτ(ε)* + παραγ. τέρμα *-άκιας* (με μειωτ. χρήση), πβ. κ. *ματ-άκιας, γυαλ-άκιας*.

κορτιζόνη

μεταφορά τού αγγλ. *cortisone*, συντετμημένος τύπος τού όρου *corticosterone* (υβριδικού συνθ.) < *cortico-* (< λατ. *cortex, -icis* «φλοιός», επειδή η εν λόγω ορμόνη παράγεται από τον φλοιό των επινεφριδίων) + *ster-* (< αρχ. *στερεός*) + παραγ. τέρμα *-one*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κορτικο-ειδή, μεταφορά τού αγγλ. *corticoid* (υβριδικού συνθ.).

ΣΥΝΘ. κορτιζον-ούχος.

κορυβαντιώ «μαίνομαι από θρησκευτικό ενθουσιασμό»

< αρχ. *κορυβαντιῶ (-άω)* < *Κορύβαντες*, ιερείς τής Κυβέλης στη Φρυγία, οι οποίοι θορυβούσαν έξαλλα και μαίνονταν ενόσω επιτελούσαν τα ιερατικά τους καθήκοντα. Η ονομασία *Κορύβαντες* αποτελεί μάλλον φρυγικό δάνειο, ενώ είναι αμφίβολη η εικαζόμενη σύνδεση με παλ. σκανδ. *huerfa* «στριφογυρίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κορυβαντισμός < ελνστ. *κορυβαντισ-μός* «καθαρμός από τις τελετές των Κορυβάντων» < ρ. *κορυβαντ-ίζω* < αρχ. *κορυβαντιῶ (-άω)*

κορυβαντικός < ελνστ. *κορυβαντ-ικός* «σχετικός με τους Κορύβαντες».

κορυδαλλός

< αρχ. *κορυδαλ(λ)ός* (απαντά και ως ονομασία δήμου στην αρχ. Αθήνα, ενώ φαίνεται να είναι ήδη μυκ. *ko-ru-da-ro-jo*: **κορυδαλ(λ)οιο*, γεν. πτώση) < *κόρυδ(ος) / κορυδ(ός)* (ίδια σημ., + παραγ. τέρμα *-αλ(λ)ός*) < *κόρυς, -υθος* «περικεφαλαία» (βλ.λ. *κορυφή*) + επίθημα *-δο-*.

κόρυζα «συνάχι – μύξα»

αρχ., που συνδ. με παλ. δυτ. γερμ. **hruta-* «μύξα» (> γερμ. *Rotz*), παλ. αγγλ. *hrot* κ.ά.

κορύνα

< αρχ. *κορύνα / κορύνη* «ρόπαλο» < *κόρυς, -υθος* «περικεφαλαία» (βλ.λ. *κορυφή*), λόγω τής στρογγυλής επιφάνειάς της.

κορυφή

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 754: *ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδειράδος Οὐλύμποιο*] < *κόρυ(ς), -υθος* «περικεφαλαία» (με παραγ. τέρμα *-φή*), που συνδ. με τις λ. *κόρυ-ζα, κορύ-να, κόρυ-δος (κορυδ-αλ(λ)ός), κόρυμ-βος* «βουνοκορφή». Ίσως ανάγονται στη λεξιλογική οικογένεια τού Ι.Ε. **ker-ə-* «κεφάλι», από όπου τα αρχ. *κάρ-α, κρά-νος, κραν-ίον, κέρ-ας, κρι-ός*. Κατ' άλλη άποψη, το ουσ. *κόρυς* έχει προελληνική (πελασγική) αρχή. Ο τύπος *κορφή* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κορυφαίος < αρχ. *κορυφ-αῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.82.12-13: *αὐτὸς γὰρ ἕκαστος βουλόμενος κορυφαῖος εἶναι γνώμῃσί τε νικᾶν ἐς ἔχθεα μεγάλα ἀλλήλοισι ἀπικνέονται*], αρχική σημ. «αρχηγός»

κορυφώνω < αρχ. *κορυφ-ῶ (-όω)* [ήδη ομηρικό]

κορύφωμα < ελνστ. *κορύφω-μα* «κορυφή» < αρχ. *κορυφ-ῶ (-όω)*

κορύφωση < ελνστ. *κορύφω-σις* «ανακεφαλαίωση – αποκορύφωμα».

ΣΥΝΘ. κορφο-: *κορφο-βούνι, κορφο-λόγος, κορφολογώ, κορφο-λόγημα* κ.ά.

-κορφος, **-κόρυφος**, **-κορυφώνω**: *τρί-κορφος, κατα-κόρυφος, απο-κορυφώνω (αποκορύφωμα)* κ.ά.

κόρφος

μεσν. (με ανομοίωση /lf/ > /rf/, π.χ. *αδελφός* > *αδερφός*) < *κόλφος* (με ανομοίωση διάρκειας /lp/ > /lf/) < αρχ. *κόλπος*[1] (βλ.λ.).

κορώνα

αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *corona* «στεφάνη – στέμμα» < λατ. *corona* «στεφάνη» < αρχ. *κορώνη* «κουρούνα – κυρτό ή καμπύλο αντικείμενο» [ήδη ομηρικό], το οποίο ανάγεται σε ηχομιμητικό Ι.Ε. **ker- / *kor-* και συνδ. με λατ. *cornīx* «κουρούνα», *corvus* «κοράκι», καθώς και με τα αρχ. *κράζω* (< **κράγ-jω*), *κρώ-ζω, κόρ-αξ (-ακας), κρα-υγ-ή* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κράζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κορωνίδα < αρχ. *κορων-ίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 771: *ἐν νήεσσι κορωνίσι ποντοπόροισι*], αρχική σημ. «κυρτό αντικείμενο», < *κορώνη*. Η σημ. «σημείο τής κράσεως» (όπως π.χ. στις αρχ. συνεκφορές *κἄν, τοὔνομα, προὔτεινε, κἀγώ*) είναι ελνστ.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κορόνα ή κορώνα;

Εφόσον η λέξη έχει την αφετηρία της σε αρχ. όρο, είναι προτιμότερη η γραφή ***κορώνα*** (με *-ω-*), η οποία υπενθυμίζει την ετυμολογική της αρχή, αντί τής συνήθους γραφής *κορόνα*.

κορώνω «φουντώνω – θυμώνω, εξάπτομαι»
< αρχ. *κόρ(ος)*[1] «πλησμονή, χορτασμός» (επίσης αρχ. σημ. «έξαψη, θυμός») + παραγ. τέρμα *-ώνω*, πβ. κ. *θυμός – θυμ-ώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κόρω-μα.

κόσα

< σερβοκρ. *kosa* «δρεπάνι».

κόσκινο

< αρχ. *κόσκινον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη], πιθ. μεσογ. δάνειο. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με λιθ. *kášiu* «στραγγίζω» ή με λατ. *scindo* «διασπώ», πολύ δε περισσότερο η ανάλυση **κόρ-σκινον* < *κόρος* (με υποθετική σημ. «σκούπα, σάρωθρο»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοσκινίζω < ελνστ. *κοσκιν-ίζω*

κοσκίνισ-μα < *κοσκινισ- (κοσκινίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κοσκινισ-τός < *κοσκινισ- (κοσκινίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*

κοσκινάς < μεσν. *κοσκιν-ᾶς*.

κόσμημα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 956a.7-b.1: *βάμματα δὲ μὴ προσφέρειν ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα*] < ρ. *κοσμῶ (-έω)* «τακτοποιώ, διευθετώ – στολίζω» < *κόσμος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. κοσμηματο- (λόγ.): *κοσμηματο-γράφος* [1863], *κοσμηματο-γραφία* [1848], *κοσμηματο-γραφικός* [1886] – *κοσμηματο-θήκη* [1882] – *κοσμηματο-ποιία* [1801], *κοσμηματο-ποιός – κοσμηματο-πωλείο* [1889], *κοσμηματο-πώλης* [1875] κ.ά.

κοσμητικός

αρχ., αρχική σημ. «ικανός στην τακτοποίηση ή στη διαρρύθμιση» (σημ. γνωστή στον Αριστοτέλη), < *κοσμητ(ής)* «στολιστής» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < ρ. *κοσμῶ (-έω)* (βλ.λ. *κόσμος*). Ήδη αρχ. είναι η φρ. *κοσμητική τέχνη*.

κοσμητολογία

< *κοσμητο-* (< αρχ. *κοσμητής* «στολιστής» < ρ. *κοσμῶ (-έω)*, βλ.λ. *κόσμος*) + *-λογία* (< ρ. *λέγω*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cosmétologie*.

κοσμήτωρ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κοσμήτωρ, -ορος*, από θ. τού ρ. *κοσμῶ (-έω)* «τακτοποιώ, διευθετώ – στολίζω», ήδη ομηρική η σημ. «παρατάσσω στράτευμα» (με παραγ. τέρμα *-τωρ*), < *κόσμος*, βλ.λ.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «στρατιωτικός διοικητής – ηγέτης» (ομηρ. φρ. *δύω κοσμήτορε λαῶν*) → ελνστ. σημ. «παιδαγωγός» (πβ. Απολλ. Ροδ. *Ἀργοναυτ.* 1.194: *ἤδη γηραλέον κοσμήτορα παιδὸς ἴαλλεν*). Η σημασία τού καθηγητή που εκλέγεται επί κεφαλής πανεπιστημιακής σχολής οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *proctor*, το οποίο έχει αυτή τη σημασία ήδη από το 1447, αποτελώντας μεταφορά τού μεσν. λατ. *procurator* (στη σημ. «εκπρόσωπος τού κλήρου σε σύνοδο ή σε σύγκλητο») < λατ. *procurator* «επίτροπος, επιμελητής, επιστάτης» (κυρ. για τον υπεύθυνο των προσόδων τού Καίσαρος σε ρωμαϊκή επαρχία) < *pro-* + *curo* «επιμελούμαι, επιτροπεύω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοσμητεία < ελνστ. *κοσμητ-εία* «το αξίωμα τού κοσμητή» < αρχ. *κοσμη-τής* «αξιωματούχος των Αθηνών, υπεύθυνος επί των εφήβων» < ρ. *κοσμῶ (-έω)*.

κοσμικός → κόσμος

κόσμιος → κόσμος

κοσμογονία

ελνστ. < *κοσμο-* (< αρχ. *κόσμος*) + *-γονία* < αρχ. *γόνος*, πβ. κ. *τερατο-γονία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοσμογον-ικός, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cosmogonique*.

κοσμοκράτορας

< ελνστ. *κοσμοκράτωρ, -ορος* < *κοσμο-* (< αρχ. *κόσμος*) + *-κράτ(ωρ)* < αρχ. *κρατῶ (-έω)* στη σημ. «εξουσιάζω, άρχω», πβ. κ. *αυτο-κράτορας, μονο-κράτορας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοσμοκρατορία < ελνστ. *κοσμοκρατορ-ία*

κοσμοκράτ-ειρα, λόγ. [1884]

κοσμοκρατορικός < ελνστ. *κοσμοκρατορ-ικός*.

κοσμοναύτης

μεταφορά τού ελληνογενούς ρωσ. *kosmonavt*, το οποίο έπλασαν οι Σοβιετικοί κατά τη δεκαετία τού 1950 (βάσει των ελλ. *κόσμος, ναύτης*) για τους αστροναύτες που επάνδρωναν τις διαστημικές τους αποστολές.

κόσμος

ΕΤΥΜ. αρχ. λ., με παραγ. τέρμα *-(σ)μός*, για την οποία έχουν διατυπωθεί τρεις ετυμολ. ερμηνείες: α) < **κόν-σμος*, που συνδ. με το Ι.Ε. **ken-* «διευθετώ αρμονικά» των λατ. *censeo* «αποτιμώ, απογράφω» και σανσκρ. *śaṃsati* «τιμώ», β) < **κόδ-σμος*, που συνδ. με το θ. τού αρχ. *κεδ-νός* «περιποιημένος, σοφός, σοβαρός», αν υποτεθεί ότι ανάγονται σε Ι.Ε. **ked-* «τακτοποιώ», και γ) < **κόθ-μος* < Ι.Ε. **ghodh-* «ενώνω, συνδέω» / **ghadh-* «κρατώ γερά» (βλ.λ. *αγαθός*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τάξη, τακτοποίηση, διευθέτηση» (ομηρ. φρ. *κατὰ κόσμον* «εύτακτα») → ήδη αρχ. σημ. «στολίδι, στολισμός, κόσμημα» (πβ. Ησιόδ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 76: *πάντα δέ οἱ χροῒ κόσμον ἐφήρμοσε Παλλὰς Ἀθήνη*) → αρχ. σημ. «διακυβέρνηση, εξουσία, διοίκηση» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4,76: *βουλομένων μεταστῆσαι τὸν κόσμον καὶ ἐς δημοκρατίαν ὥσπερ οἱ Ἀθηναῖοι τρέψαι*) → αρχ. σημ. «το σύμπαν, η δημι-

ουργία (λόγω τής τάξεως και τής αρμονίας του)» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 28b: *ὁ δὴ πᾶς οὐρανὸς ἢ κόσμος ἢ καὶ ἄλλο ὅτι ποτὲ ὀνομαζόμενος μάλιστ' ἂν δέχοιτο*) → ελνστ. σημ. «οικουμένη – ανθρωπότητα» (Κ.Δ. Ιωάν. 3,16: *οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν τὸν μονογενῆ ἔδωκεν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικουμένη, παγκόσμιος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοσμ-άκης, λόγ. [1894]

κοσμικός < αρχ. *κοσμ-ικός* «σχετικός με τον κόσμο ή το σύμπαν» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αριστοτέλη, 4.27.183.: *παρὰ τοῖς τὴν κοσμικὴν μετιοῦσι σοφίαν*] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από τα ελληνογενή γαλλ. *cosmique* / αγγλ. *cosmic* και από το γαλλ. *mondain*)

κοσμικ-ότητα, λόγ. [1888], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *mondanité*

κόσμιος < αρχ. *κόσμ-ιος* «μετρημένος, τακτοποιημένος – συνετός, φρόνιμος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισαίου *απόσπ.* 13.4.1: *ἡγοῦμαι μεγίστην εἶναι τῶν λειτουργιῶν τὸν καθ' ἡμέραν βίον κόσμιον καὶ σώφρονα παρέχειν*] (πβ. σύνθ. *ἐγ-κόσμια*, ουδ. πληθ., ήδη ελνστ.)

κοσμιότητα < αρχ. *κοσμι-ότης, -ητος* «τάξη, ευταξία, ευπρέπεια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 307b.1-3: *οὐ τὸ τῆς ἀνδρείας ἀλλὰ τὸ τῆς κοσμιότητος ὄνομα ἐπιφέρομεν αὐτοῖς σύμπασιν*] < επίθ. *κόσμ-ιος*

κοσμώ < αρχ. *κοσμ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 554: *κοσμῆσαι ἵππους τε καὶ ἀνέρας ἀσπιδιώτας*], αρχική σημ. «τακτοποιώ, διευθετώ – παρατάσσω» → ήδη αρχ. σημ. «στολίζω» (πβ. Ησιόδ. *Θεογ.* 573-4: *ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη ἀργυφέῃ ἐσθῆτι*).

ΣΥΝΘ. κοσμο-: *κοσμο-αντίληψη* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Weltanschauung*), *κοσμο-γνωσία* (λόγ. [1884], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Weltkenntnis*), *κοσμο-γραφία* (αρχ.), *κοσμο-γυρισμένος, κοσμο-δρόμιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cosmodrome*), *κοσμο-θεωρία* (απόδ. τού γερμ. *Weltanschauung*), *κοσμο-ϊστορικός* (λόγ. [1848], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *weltgeschichtlich*), *κοσμο-καλόγερος, κοσμολογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cosmologie*), *κοσμο-ξακουσμένος, κοσμο-πλημύρα* (λόγ. [1895], απόδ. τού γαλλ. *affluence*), *κοσμοπολίτης* (ελνστ.), *κοσμο-πολιτισμός* (λόγ. [1831] μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cosmopolitisme*), *κοσμο-συρροή* (λόγ. [1896], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Menschenandrang*), *κοσμο-σύχναστος* (λόγ. [1895]), *κοσμο-χαλασιά* κ.ά.

-κοσμος: *από-κοσμος – παλιό-κοσμος, γυναικό-κοσμος, υπό-κοσμος, μακρό-κοσμος, μικρό-κοσμος, φοιτητό-κοσμος* κ.ά.

κοστίζω

μεσν. < ιταλ. *cost(are)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < λατ. *consto* «συνίσταμαι, στέκω, μένω (μέχρις ενός σημείου) – (μτφ.) στοιχίζω, τιμώμαι (μέχρι ορισμένου ποσού)» < *con-* (< *cum* «με, μαζί») + *sto* «ίσταμαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κόστος, μεταφορά τού ιταλ. *costo* < *costare*.

ΣΥΝΘ. κοστο-: *κοστο-λογώ, κοστο-λόγηση, κοστολόγιο, κοστο-λόγος* κ.ά.

κοστούμι

μεταφορά τού ιταλ. *costume* «έθιμο, συνήθεια – ειδική ενδυμασία, κατάλληλη για συγκεκριμένες περιστάσεις (κυρ. επίσημες)» < δημώδ. λατ. **costumen* < λατ. *consuetūdo, -inis* «έθιμο, συνήθεια». Ήδη τη μεσν. εποχή απαντά το ουσ. *κουστούμιν* «έθιμο, συνήθεια», το οποίο ανάγεται σε παλ. γαλλ. *coustume*, όμοιας λατ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κο(υ)στουμ-ιά

κο(υ)στουμαρ-ίζομαι < *κο(υ)στουμ-άρομαι* (με μεταπλασμό), μέσος τύπος τού ρ. *κο(υ)στουμ-άρω* < *κο(υ)στούμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρω*.

κότα → κόττα

κοτάω → κοτώ

κότερο

μεταφορά τού παλ. ιταλ. *cotter* (σύγχρ. *cutter*) < αγγλ. *cutter* < ρ. *cut* «κόβω», εδώ με τη σημ. «διασχίζω».

κοτέτσι

< σλαβ. *kotets*.

κοτζάμ «πελώριος, τόσο μεγάλος»

< τουρκ. *kocam*, τύπος κτητικής τού *koca* «άνδρας, γέροντας – μεγάλος, πελώριος» < *kocaman* «πελώριος, τεράστιος».

κοτζάμπασης «αρχηγός κοινότητας (επί Τουρκοκρατίας)»

< τουρκ. *kocabaşı* «δημογέροντας, προύχοντας» < *koca* «άνδρας, γέροντας – μεγάλος, πελώριος» (βλ. κ. *κοτζάμ*) + *baş* «κεφάλι – επί κεφαλής».

κότινος

αρχ., πιθ. δάνειο. Η λ. δήλωνε το στεφάνι από κλαδί αγριελιάς, που απονεμόταν ως έπαθλο στους νικητές των αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων.

κοτλέ

< γαλλ. *côtelé* «πτυχωτός (για ύφασμα, κυρ. βελούδο)» < *côte* «πλευρά – (ειδικ.) πλέξη, ραφή» < λατ. *costa*.

κοτολέτα

< ιταλ. *cotoletta* < γαλλ. *côtelette*, υποκορ. τού *côte* «πλευρά – πλευρό, παϊδι» < λατ. *costa*.

κοτρόνι

πιθ. < **κροτ-όνι* (με αντιμετάθεση) < ρ. *κροτ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-όνι*, οπότε η λ. θα δήλωνε τη «μεγάλη

πέτρα που κάνει θόρυβο». Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή στο μεσν. *κροτώνιον*, υποκορ. τού αρχ. *κροτών, -ῶνος / κρότων, -ωνος* «είδος θάμνου – είδος τσιμπουριού», που ίσως συνδ. με το ουσ. *κρότος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοτρόν-α < *κοτρόν(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*.

κοτσαδόρος → κοτσάρω

κότσαλο «μέρος τού σταχυού που δεν θρυμματίστηκε στο αλώνισμα – το κοτσάνι (στέλεχος) τού καλαμποκιού»

< αρωμουν. (βλάχ.) *cotsală*, που θεωρήθηκε πληθ. ουδετέρου.

κοτσάνι

< τουρκ. *koçan*, πιθ. < σερβροκρ. ή βουλγ. *koçan*, ίδια σημ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοτσάν-α < *κοτσάν(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*.

κοτσάρω

αντιδάν., μεταφορά τού ιταλ. *cozzare* «χτυπώ (με το κεφάλι, με τα κέρατα)» < *coccia* «φλοιός, κέλυφος – (μτφ.) κεφάλι, κρανίο» < λατ. *coc(h)lea* «κοχλίας, σαλιγκάρι» < αρχ. *κοχλίας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοτσάρισ-μα < *κοτσαρισ- (κοτσάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κοτσ-αδόρος < *κοτσ(άρω)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *σουλατσ-αδόρος, γρασ-αδόρος*.

κότσι

< μεσν. *κότσι(ν)* < **κόττιον* «αστράγαλος», υποκορ. τού αρχ. *κόττος* (βλ.λ. *κόττα*) στη σημ. «παιχνίδι με κύβους – κότταβος».

κοτσίδα

< **κοττίδα* (με τσιτακισμό /ti/ > /tsi/) < αρχ. δωρ. *κοττίς, -ίδος* «κεφάλι», για το οποίο βλ.λ. *κόττα*.

κοτσονάτος

< **κοτσανάτος* (με αφομοίωση /o/ – /o/ < /o/ – /a/) < *κοτσάν(ι)* + παραγ. τέρμα *-άτος*. Κατ' άλλη εκδοχή, η λ. ανάγεται σε *κοτσον-* (< βεν. *cogion* «όρχις») + παραγ. τέρμα *-άτος*.

κότσος

< αρχ. *κόττος* (με τσιτακισμό), στην ελνστ. σημ. «πετεινός», επειδή φέρει λειρί (λοφίο) στο κεφάλι. Βλ.λ. *κόττα*.

κότσυφας

< μεσν. *κότσυφος* (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/) < αρχ. *κόσσυφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **κόψυ-φος* (με ανομοίωση, όπως φαίνεται και από τον αττ. τύπο *κόψιχος* «κότσυφας»), που συνδ. με το ρωσ. συνώνυμο *kosъ* και ανάγεται σε Ι.Ε. **kopso-*, μάλλον ηχομιμητ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοτσύφ-ι < *κότσυφ(ας)* + υποκορ. επίθημα *-ι*.

κόττα

θηλ. τού ελνστ. *κόττος*, λ. με ποικίλες σημασίες, όπως «κύβος», «είδος ποτάμιου ψαριού», αλλά κυρίως «όρνιθα», όπως βεβαιώνεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *κόττος· ὄρνις. καὶ ἵππων δέ τινας οὕτως ἔλεγον*. Σύμφωνα με την πιο αξιόπιστη εκδοχή, η λ. *κόττος* συνδ. με τα ουσ. *κοτύλη* «κοιλότητα», *κότταβος* «παιχνίδι με κύβους ή με αστραγάλους ζώων (κότσια)», πράγμα που θα δικαιολογούσε τη σημ. «κεφάλι» τού ουσ. *κοττίς, -ίδος*. Η σημ. «πετεινός» οφείλεται στο λειρί (λοφίο) που φέρουν στο κεφάλι, όπως εξηγούσε ο Ησύχιος: *κοττὶς γὰρ ἡ κεφαλή, καὶ οἱ ἀλεκτρυόνες κοττοὶ διὰ τὸν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ λόφον*. Η περαιτέρω αναγωγή αυτής τής ομάδας λέξεων είναι άγνωστη. Ίσως πρόκειται για δάνεια. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεφτέρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κοττ-ερά (τα) < *κόττ(α)* + παραγ. τέρμα *-ερά* (σε πληθ.), πβ. κ. *λαδ-ερά*.

ΣΥΝΘ. κοττο-: *κοττό-πιτα, κοττό-πουλο, κοττοσαλάτα, κοττό-σουπα, κοττό-ψειρα* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κότα ή κόττα;

Η παρουσία τού διπλού *-τ-* είναι βεβαιωμένη στην ιστορία τής λέξεως, ενώ δεν υπάρχει αμφιβολία για την ετυμολογική της αρχή (< ελνστ. *κόττος*). Ως εκ τούτου, ορθότερη είναι η γραφή ***κόττα***. Η γραφή *κότα* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλοποίηση.

κοττόπουλο

< *κόττ(α)* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-πουλο* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεφτέρι*.

κοτύλη «κοιλότητα – κοίλο αγγείο, κύπελλο»

αρχ. λ., η οποία περιγράφει κυρ. κοίλα αντικείμενα, δοχεία και κοιλότητες. Το θ. *κοτ-* (με παραγ. τέρμα *-ύλη*) συνδ. πιθ. με το θ. των λ. *κόττος* (βλ.λ. *κόττα*) και *κότταβος* «παιχνίδι με κύβους ή με αστραγάλους ζώων (κότσια)». Δεν είναι ιδιαίτερα πιθ. η σύνδεση με το τσεχ. *kotlati* «κοιλαίνω», ενώ έχει διατυπωθεί επίσης η υπόθεση ότι πρόκειται για δάνειο.

κοτυληδόνα «το πρώτο φύλλο νεαρού βλασταριού»

< αρχ. *κοτυληδών, -όνος* < *κοτύλ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηδών*, πβ. αρχ. *τερ-ηδών, ἀλγ-ηδών*.

κοτώ «τολμώ»

< αρχ. *κοτῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Β 222-3: *τῷ δ' ἄρ' Ἀχαιοὶ ἐκπάγλως κοτέοντο*], αρχική σημ. «θυμώνω, οργίζομαι, ενεργώ παρορμητικά», < *κότος* «θυμός, οργή», αρχαιότατη λ. που πιθ. συνδ. με όρους οι οποίοι δήλωναν «μάχη, πόλεμο», π.χ. σανσκρ. *śátru-* «εχθρός», παλ. γερμ. *hadu-* «μάχη»,

παλ. σλαβ. *kotora* «μάχη». Βλ. κ. *αλλό-κοτος, απο-κοτιά.*

κουάκερ
< αγγλ. *Quaker* (εμπορικό σήμα), επειδή στην ετικέτα τού δοχείου εικονιζόταν ένα μέλος τής προτεσταντικής θρησκευτικής ομάδας των Κουακέρων (< ρ. *quake* «σείω, τρέμω»).

κουάρκ «υποατομικό σωματίδιο ύλης»
< αγγλ. *quark*, όρος που εισήχθη κατά τη δεκαετία τού 1960 από τον Αμερικανό φυσικό Murray Gell-Mann (1929-) και βασίστηκε σε φρ. από το έργο *Finnegans Wake* (1939) τού Ιρλανδού συγγραφέα James Joyce.

κουαρτέτο
< ιταλ. *quartetto* < *quarto* «τέταρτος» < λατ. *quartus*.

κουασιμόδος «δύσμορφος, αποκρουστικός άνθρωπος»
μεταφορά τού γαλλ. ον. *Quasimodo* (οπτικό δάνειο), βασικού προσώπου τού μυθιστορήματος *Notre-Dame de Paris (Η Παναγία των Παρισίων)* τού Victor Hugo, στο οποίο περιγράφεται ως ιδιαίτερα αποκρουστικός ως προς την εμφάνιση.

κουβαλώ
< μεσν. *κουβαλῶ*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *κοβαλεύω* < αρχ. *κόβαλος* «κακούργος, απατεώνας», στην ελνστ. σημ. «βωμολόχος, ληστής βωμών που μετέφερε τα κλοπιμαία» (πβ. τον ορισμό από Λεξικό Σούδα: *κόβαλος· ἀνελεύθερος, πανοῦργος, ὁ ληστής, ἀπὸ τῆς κοπίδος*). Το ίδιο το αρχ. *κόβαλος* πιθ. αποτελεί θρακοφρυγ. δάνειο, ενώ δεν ευσταθεί η σύνδεση με το αρχ. *κοάλεμος* «ηλίθιος» ή με το λατ. *caballus* «ίππος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουβάλη-μα (πβ. μεσν. *κουβάλισ-μα* < ρ. *κουβαλίζω*)
κουβαλη-τής
κουβαλη-τός.

κουβάρι
μεσν. < *κο(υ)βάριον / κωβάριον* «σφαίρα» (πβ. επίσης *κουβαρίς, -ίδος* «σαρανταποδαρούσα»), υποκορ. τού ουσ. *κόβαρος* (*ὄνος*, κατά τον λεξικογράφο Ησύχιο), αγν. ετύμου. Ορισμένοι εικάζουν ότι ο ελνστ. τύπος δήλωνε επίσης είδος ζωυφίου που κουλλουριάζεται μπροστά στον κίνδυνο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουβαρ-ιάζω
κουβαρ-ίστρα.

κουβαρντάς → χουβαρντάς

κουβάς
μεσν. < τουρκ. *kova*.

κουβέντα
μεσν. (με απλοποίηση των συμφώνων /mv/ > /v/) < *κομβέντος / κόμβεντος* < ελνστ. *κονβέντος / κόνβεντος* < λατ. *conventus* «σύναξη, συνέδριο, συνέλευση». Η λ. αναφερόταν αρχικά σε συγκεντρώσεις, στις οποίες γινόταν δημόσια συζήτηση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουβεντιάζω < μεσν. *κουβεντ-ιάζω*
κουβέντιασμα < μεσν. *κουβέντιασ-μα* < ρ. *κουβεντ-ιάζω*
κουβεντιασ-τός < *κουβεντιασ-* (*κουβεντιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*
ΣΥΝΘ. κουβεντο-λόι.

κουβέρ
< γαλλ. *couvert*, μτχ. τύπος τού ρ. *couvrir* «καλύπτω» < λατ. *cooperio / coperio* «καλύπτω εντελώς». Ήδη από τον 16ο αι. η λ. δηλώνει ό,τι καλύπτει το τραπεζομάντηλο και τοποθετείται πάνω του, κυρ. τα σκεύη τού φαγητού, ενώ κατόπιν αναφέρθηκε επίσης στο ποσό που αντιστοιχεί στη χρήση αυτών των σκευών.

κουβερνάντα → γκουβερνάντα

κουβέρτα
μεσν. (σήμαινε τόσο το «σκέπασμα» όσο και το «κατάστρωμα πλοίου») < βεν. *coverta* < λατ. *coperta*, θηλ. τής μτχ. *co(o)pertus* τού ρ. *cooperio / coperio* «καλύπτω εντελώς».

κουβερτούρα «λειωμένη σοκολάτα ως επικάλυψη σε γλυκύσματα»
μεταφορά τού γαλλ. *couverture* < λατ. *coopertūra* «κάλυψη, κάλυμμα» < *co(o)pertus*, μτχ. τύπος τού ρ. *cooperio / coperio* «καλύπτω εντελώς».

κουβούκλιο
< ελνστ. *κουβούκλιον / κουβουκλεῖον* < λατ. *cubiculum* «κοιτώνας, υπνοδωμάτιο». Οι σημ. «θόλος – κλουβί» είναι μεσν.

κουδούνι
< μεσν. *κουδούνι(ον)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/ και εξακολουθητική αφομοίωση /u/ – /o/ > /u/ – /u/) < ελνστ. *κωδώνιον*, υποκορ. τού αρχ. *κώδων, -ωνος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 386: *χαλκήλατοι κλάζουσι κώδωνες φόβον*], που συνδ. με το ουσ. *κώδεια / κώδυια* «κεφαλή τής παπαρούνας» (λόγω ομοιότητας στη μορφή) και ίσως με το ελνστ. *κῶος* «κοίλος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουδουνίζω < μεσν. *κουδουν-ίζω* < αρχ. *κωδωνίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *κώδων, -ωνος*
κουδούνισ-μα < *κουδουνισ-* (*κουδουνίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
κουδουνισ-τός < *κουδουνισ-* (*κουδουνίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

κουδουνία-τρα < *κουδουνισ-* (*κουδουνίζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*.

κουζίνα
< βεν. *cusina* < υστλατ. **cocīna* < λατ. *coquīna*, θηλ. τού επιθ. *coquīnus* «μαγειρικός» < ρ. *coquo* «μαγειρεύω, ψήνω».

κουζινέτο «βάση περιστρεφόμενου μηχανήματος»
< ιταλ. *cuscinetto* (με παρασύνδεση προς τη λ. *κουζίνα*), υποκορ. τού *cuscino* «μαξιλάρι, βάση» < παλ. γαλλ. *coissin* < δημώδ. λατ. **coxinus* «βάση τού ισχίου» < λατ. *coxa* «ισχίο, οσφύς, μηρός».

κουζουλός «τρελός»
μεσν., πιθ. < βεν. *cucciolón* «απλοϊκός, ανόητος», αρχική σημ. «κουτάβι» (πβ. ιταλ. *cucciolo*). Κατ' άλλη άποψη, συνδ. με το μεσν. *κουτζούλλης* «απατεώνας, κατεργάρης», ίσως από το επίθ. *κουτσός* (πβ. τις σημ. τού επιθ. *λειψός*). Λιγότερο πιθ. η ετυμολόγηση από τουρκ. *kuzulu* «προβατίνα με αρνάκι» ή η αναγωγή στο μεσν. κυπρ. *κοῦζα* «στάμνα με ένα χερούλι» (< αραβ. *kūza*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουζουλαίνω < μεσν. *κουζουλ-αίνω*
κουζουλάδα < μεσν. *κουζουλ-άδα*.

κουίζ
< αγγλ. *quiz*, αγν. ετύμου. Αν και τα στοιχεία είναι περιορισμένα, το γεγονός ότι η λ. απαντά στην Αγγλική το 1847 με τον τύπο *quies* θα μπορούσε να στηρίξει την εκδοχή ότι σχηματίστηκε σκωπτικά με βάση τη λατ. ερώτηση *qui(s) es?* «ποιος είσαι;», με την οποία ξεκινούσαν οι προφορικές εξετάσεις στη λατινική γλώσσα των μαθητών που φοιτούσαν σε κλασικά σχολεία.

κουίντα «παραπέτασμα θεατρικής σκηνής»
< ιταλ. *quinta*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *quinto* «πέμπτος» (επειδή εικάζεται ότι το τμήμα αυτό αποτελεί ένα από τα πέντε μέρη τού θεάτρου) < λατ. *quintus*.

κουιντέτο «μουσικό σύνολο από πέντε εκτελεστές – πενταφωνία»
< ιταλ. *quintetto* < επιθ. *quinto* «πέμπτος» (< λατ. *quintus*), κατά το *quartetto* «κουαρτέτο».

κουίσλινγκ «δωσίλογος»
< αγγλ. *quisling* «προδότης που συνεργάζεται με τις κατοχικές δυνάμεις», από το επώνυμο τού Νορβηγού πολιτικού Vidkun Quisling (1887-1945), ο οποίος διευκόλυνε την κατάκτηση τής χώρας του από τη ναζιστική Γερμανία και σχημάτισε κατοχική, φιλοναζιστική κυβέρνηση ώς το τέλος τού πολέμου.

κουκέτα
< παλ. ιταλ. *cochietta* (σύγχρ. *cuccetta*) < *cuccia* «κρεβάτι» < γαλλ. *couche* «στρώμα» < ρ. *coucher* «ξαπλώνω» < λατ. *colloco* «θέτω, τοποθετώ».

κουκκί
< μεσν. *κουκκί(ον)* < ελνστ. *κοκκίον*, υποκορ. τού αρχ. *κόκκος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψηφίζω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κουκί ή κουκκί;
Εφόσον προέρχεται από παράγωγο τού αρχ. *κόκκος*, η λέξη ορθογραφείται κανονικά (ήδη στη μεσν. γλώσσα) με δύο -κ-, ***κουκκί***, όχι *κουκί*, όπως στη σχολική γραμματική.

κουκκίδα
< μεσν. *κοκκίς, -ίδος* «στιγμή, σημείο» (διαφ. από το ελνστ. *κοκκίς* «είδος λεύκας»), υποκορ. τού αρχ. *κόκκος* (βλ.λ.). Ο τύπος *κουκκίδα* παρουσιάζει τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/, πβ. κ. *κόκκος – κουκκί*.

κούκκος
< μεσν. *κοῦκκος*, ηχομιμητ. λ., όπως και το συνώνυμο αρχ. *κόκκυξ, -υγος* (βλ.λ. *κόκκυγας*). Η λ. πρωτοαπαντά στη Σούδα (10ος αι., *κόκκυξ· εἶδος ὀρνέου· ὁ παρ' ἡμῖν κοῦκκος*). Η σχολική γραμματική απλογραφεί τη λ.: *κούκος* (με ένα -κ-).

κουκκουνάρι
< μεσν. *κουκ(κ)ουνάριον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < *κοκκωνάριον*, υποκορ. τού αρχ. *κόκκων, -ωνος* «σπόρος ροδιάς» < *κόκκος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κόκκαλο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κουκουνάρι ή κουκκουνάρι;
Η ετυμολογική ανάλυση και η βεβαιωμένη αναγωγή σε παράγωγο τού αρχ. *κόκκος* υποδεικνύουν ως ορθότερη τη γραφή ***κουκκουνάρι*** (με δύο -κ-), αντί τής απλοποιημένης γραφής *κουκουνάρι* τής σχολικής γραμματικής.

κούκλα
< ιταλ. *cuculla* (βλ.λ. *κουκούλα*), επειδή τα ανδρείκελα τού κουκλοθέατρου παρουσιάζονταν με κάλυμμα κεφαλής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κούκλ-ος
κουκλ-άρα < *κούκλ(α)* + μεγεθ. επίθημα *-άρα*
κουκλ-ίτσα < *κούκλ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*
κουκλ-ί < *κούκλ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ί*
κουκλ-ίστικος < *κούκλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*.
ΣΥΝΘ. κουκλο-: *κουκλο-θέατρο, κουκλό-πανο, κουκλο-παίχτης, κουκλό-σπιτο* κ.ά.

κούκος → κούκκος

κουκουβάγια
< μεσν. *κουκουβά(γ)ια*, ηχομιμητ. λ. από την κραυγή τού πτηνού (πβ. αρχ. *κικκαβαῦ*).

κουκούλα
μεσν. < υστλατ. *cuculla* < λατ. *cucullus* «κάλυμμα κεφαλής», λ. ιλλυρικής ή κελτ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουκούλι < μεσν. *κουκούλ-ι(ν)* < ελνστ. *κουκούλ(λ)-ιον*, υποκορ. τού λατ. *cucullus* «κάλυμμα κεφαλής» (> μεσν. *κούκουλ(λ)ος / κουκοῦλ(λ)ος*)
κουκουλώνω < μεσν. *κουκουλ-ώνω*
κουκούλω-μα < *κουκουλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. κουκουλο-φόρος.

κουκουνάρι → κουκκουνάρι

κουκούτσι
< μεσν. *κουκούτσι(ν)*, ίσως υποκορ. τού ιταλ. *cocuzza / cucuzza* «κολοκύθι» (< υστλατ. *cucutia*). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τύπο **κοκκ-ούτσι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *κόκκος*, οπότε θα έπρεπε να γράφεται με δύο -*κ*-: *κουκκούτσι*.

κουλάκος «κάτοχος μικρής γαιοκτησίας στην τσαρική Ρωσία»
μεταφορά τού ρωσ. *kulak*, που αρχικά σήμαινε «γροθιά».

κουλαντρίζω «χειρίζομαι επιδέξια – περιπαίζω»
μεταφορά τού αλβ. *kullandris* «τακτοποιώ, κανονίζω» < τουρκ. *kullandım*, αόρ. τού ρ. *kullanmak* «χρησιμοποιώ – εκμεταλλεύομαι».

κουλές
< τουρκ. *kule* «πύργος» (πβ. κ. μεσν. *κουλᾶς*) < αραβ. *qulla'*.

κουλλός
ΕΤΥΜ. μεσν. (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /k/) < αρχ. *κυλλός* < **κυλ-νός* (όπως προκύπτει από το μυκ. όν. *ku-ru-no-jo*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kʷel-* «στρέφω, γυρίζω», που απαντά στο ρ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, γυρίζω» (βλ.λ. *κύκλος, κυλώ, πόλος*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωλός» (πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 1379: *τί δεῦρο πόδα σὺ κυλλὸν ἀνὰ κύκλον κυκλεῖς*; Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 53: *ἢν παρὰ τὸ σφυρὸν ἐξαρθρήσῃ, ἢν μὲν ἐς τὸ ἔξω μέρος, κυλλοὶ μὲν γίνονται*) → ήδη ελνστ. σημ. «κουλλός (όπως σήμερα)» (Κ.Δ. Μάρκ. 9,43: *καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν ἐστίν σε κυλλὸν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουλλ-αίνω < *κουλλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *χωλ-αίνω*
κουλλ-αμάρα < *κουλλ(ός)* + παραγ. τέρμα -*αμάρα*.
ΣΥΝΘ. κουλλο-χέρης.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κουλός ή κουλλός;
Η προέλευση τής λέξης από το αρχ. επίθ. *κυλλός* υποδεικνύει ως ετυμολογικά ορθή τη γραφή ***κουλλός*** (με δύο -*λ*-), η οποία πρέπει να προτιμάται αντί τής απλοποιημένης γραφής *κουλός* (με ένα -*λ*-) τής σχολικής γραμματικής.

κουλλούρι
< μεσν. *κουλλούρι(ον)* < ελνστ. *κολλούριον* (διατήρηση τής αρχ. προφοράς [u]) < αρχ. *κολλύριον* (βλ.λ.), το οποίο συνδύαζε τις σημ. «στρογγυλό ψωμί» και «εύπλαστη μάζα, σβώλος ζύμης – πολτός, αλοιφή (κυρ. για τα μάτια)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουλλουρ-άς
κουλλουριάζω < μεσν. *κουλλουρ-ιάζω*
κουλλούριασ-μα < *κουλλουριασ-* (*κουλλουριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
κουλλουριασ-τός < *κουλλουριασ-* (*κουλλουριάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός* (σχηματισμός ρηματ. επιθ.)
κουλλουρ-τζής < *κουλλούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-τζής*
κουλλούρα < μεσν. *κουλλούρ-α* (με μεγεθ. επίθημα *-α*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
κουλούρι ή κουλλούρι;
Εφόσον προέρχεται από παράγωγο τού αρχ. ουσ. *κολλύριον*, είναι προφανές ότι η λέξη θα πρέπει να ορθογραφείται ***κουλλούρι*** (με δύο -*λ*-) και όχι *κουλούρι* (με ένα -*λ*-) όπως στη σχολική γραμματική.

κουλός → κουλλός

κουλουάρ «λωρίδα δρομέα στους αγώνες στίβου»
< γαλλ. *couloir* < ρ. *couler* «τρέχω, ρέω, κυλώ» < λατ. *colo* «διυλίζω, φιλτράρω».

κουλουβάχατα
< αραβ. *kullu-wahad* «όλα ένα – ανακατωμένα». Η λ. πρωτοεμφανίστηκε το 1868 σε φυλλάδιο τού Θ.Ι. Κολοκοτρώνη, εγγονού τού ήρωα τής Επαναστάσεως, το οποίο έφερε τον τίτλο: *Ἡ κουλουβάχατα ἢ αἱ φύρδην μίγδην σημεριναὶ ἰδέαι*.

κούλουμα «ο εορτασμός τής Καθαράς Δευτέρας»
ίσως < ελνστ. *κούμουλον* «σωρός» (με αντιμετάθεση συμφώνων) < λατ. *cumulus* ή, κατ' άλλη άποψη, < *κούλουμος* «γεμάτος» (πβ. κατωιταλ. διαλεκτ. *κούλουμο* «γεμάτος, υπερπλήρης») < δημώδ. λατ. **culmu(s)* < λατ. *culmen, -inis* «κορυφή, άκρη, χείλος».

κουλούρι → κουλλούρι

κουλτούρα
μεταφορά τού γερμ. *Kultur* < λατ. *cultūra* «καλλιέρ-

γεια τής γης – πνευματική μόρφωση» (> μεσν. *κουλτούρα* «καλλιεργήσιμη γη»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναπολώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κουλτουρ-ιάρης < *κουλτούρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *μαρτυρ-ιάρης*.

κουμαντάρω

μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω των /k, m/) < *κομαντάρω* < ιταλ. *comandare* < δημώδ. λατ. **commandāre* < λατ. *commendo* «επιτρέπω, συνιστώ, εμπιστεύομαι» < *com-* (< *cum* «με, μαζί») + *mando* «αναγγέλλω, επιτρέπω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κουμαντάρισ-μα

κουμάντο < μεσν. *κομάντο* < ιταλ. *comando*.

κουμάρι[1] «αγγείο, δοχείο νερού»

μεσν. (με απλολογία) < *κουκουμάριον*, υποκορ. τού ελνστ. *κούκκουμα (ή)* < λατ. *cucuma / cucumis* «αγγούρι».

κουμάρι[2] «είδος τυχερού παιχνιδιού»

< τουρκ. *kumar* «χαρτοπαίγνιο» < αραβ. *qimār / qumār* «τυχερό παιχνίδι».

κούμαρο

< μεσν. *κούμαρον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < ελνστ. *κόμαρον* < αρχ. *κόμαρος (ή)* «κουμαριά», πιθ. < *κόμ(η)* «μαλλιά – (μτφ.) φύλλωμα δέντρου» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κουμαριά < μεσν. *κουμαρ-ιά / κουμαρ-έα* < *κομαρ-έα* < ελνστ. *κόμαρον* «κούμαρο».

κουμάσι

μεσν. < τουρκ. *kumaş* «ύφασμα, πανί (κακής ποιότητας) – κακός χαρακτήρας (ανθρώπου)» < αραβ. *qumāş* «κοτέτσι».

κουμκάν

< αγγλ. *cooncan*, ίσως < ισπ. *con quién?* «με ποιον;», χαρτοπαίγνιο με πιθ. μεξικανική καταγωγή.

κουμκουάτ «είδος εσπεριδοειδούς»

< αγγλ. *kumquat* < κινεζ. (Καντονεζική) *kam kwat* < *kam* «χρυσός» + *kwat* «πορτοκάλι».

κουμπαράς

< τουρκ. *kumbara* < περσ. *xumbara* «μικρό δοχείο».

κουμπάρος

μεσν. < βεν. *compare* < υστλατ. *compatre(m)*, αιτ. πτώση τού τύπου *compater, -tris* < *com-* (< λατ. *cum* «με, μαζί») + *pater* «πατέρας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κουμπαριά < μεσν. *κουμπαρ-ιά* «συντροφιά, παρέα»

κουμπαρ-ιάζω.

κουμπές «τρούλος»

μεσν. < τουρκ. *kubbe* < αραβ. *qubba'* < αραμ. *qubbətā*.

κουμπί

< μεσν. *κουμπί(ον)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού) < *κομβίον*, υποκορ. τού ελνστ. *κόμβος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κουμπώνω < μεσν. *κο(υ)μπ-ώνω* «δένω κάποιον με μάγια, εξαπατώ, ξεγελώ» < ελνστ. *κομβ-ῶ (-όω)* «δένω κόμπο» < *κόμβος*

κούμπωμα < μεσν. *κούμπω-μα* < *κουμπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κουμπω-τός < *κουμπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΥΝΘ. κουμπό-τρυπα, **ξε-κουμπώνω** *(ξεκούμπωμα)* – **μανικετό-κουμπο**.

κουμπούρι

< μεσν. *κουμποῦρι*, αρχική σημ. «θηκάρι – φαρέτρα», < τουρκ. *kubur*, πιθ. < μογγολ. **qobūr* «σωλήνας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κουμπούρ-α

κουμπουρ-ιά

κουμπούρας < *κουμπούρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ας*.

κουνάβι

< μεσν. *κουνάδι* < σλαβ. *kun(a)* + παραγ. τέρμα *-άδι*.

κουνάμενος

< ρ. *κουν(ώ)* + επίθημα *-άμενος*, το οποίο σχηματίστηκε κατά το πρότυπο αρχ. μετοχών (π.χ. *ἱπτ-άμενος*, *ἱστ-άμενος*, *χαρισ-άμενος*) και απαντά επίσης σε παράγωγα άλλων ρημάτων (π.χ. *χηρευ-άμενος*, *λυγ-άμενος*, *τρεμ-άμενος*).

κουνγκ-φού

< αγγλ. *kung fu* < κινεζ. *gongfu* < *gong* «προσόν» + *fu* «δάσκαλος».

κουνέλι

μεσν. < διαλεκτ. ιταλ. *cuneli*, πληθ. τού *cunelo* (ιταλ. *coniglio*) < λατ. *cunīculus*, αγν. ετύμου, μη Ι.Ε. αρχής. Βλ. κ. *κόνικλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κούνελος < μεσν. *κούνελ-ος* < *κουνέλ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-ος*

κουνέλ-α < *κουνέλ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*.

κούνια

μεσν. < *κοῦνα*, από τον πληθ. *κοῦναι* < λατ. *cunae* «νηπιακή ηλικία». Η σημ. «λίκνο» πιθ. αναπτύχθηκε από φρ. όπως *παιδί στὴν κούνια* (μεσν.), η οποία θα σήμαινε «παιδί σε νηπιακή ηλικία» και, ως εκ τούτου, ακόμη «στο μικρό του κρεβάτι, στο λίκνο».

κουνιάδος

μεσν. < βεν. *cognado* < λατ. *cognātus* «συγγενής».

κουνούπι
< μεσν. *κουνούπι(ον)* (με τροπή των /o/ σε /u/ λόγω των /k/ και /p/ αντιστοίχως) < ελνστ. *κωνώπιον*, υποκορ. τού αρχ. *κώνωψ, -ωπος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], που ίσως αποτελεί σημιτ. δάνειο από αιγυπτ. *ḫnmś* (ίδια σημ.) με επίδρ. τού αρχ. *κῶνος*. Κατ' άλλη εκδοχή, το ουσ. *κωνώπιον* ανάγεται σε τύπο **κανώπιον* (με αφομοίωση), που προέρχεται από την αιγυπτ. πόλη *Κάνωπο*. Βλ. κ. *κανapές*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουνουπ-ιέρα < *κουνούπ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *γαλατ-ιέρα*.

κουνουπίδι
< μεσν. *κουνουπίδι(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /p/ και κατόπιν αφομοίωση) < **κανωπίδιον*, υποκορ. τού ελνστ. *κάνωπον* «σαμπούκος, είδος μικρού φυλλοβόλου δέντρου ή θάμνου», αγν. ετύμου.

κουντεπιέ «το άνω μέρος τής καμάρας τού πέλματος»
< γαλλ. φρ. *coup de pied* «χτύπημα τού ποδιού».

κουνώ
< μεσν. *κουνῶ* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /k/) < αρχ. *κινῶ (-έω)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κούνη-μα
κουνισ-τός < συνοπτ. θ. *κουνισ-* (**κουν-ίζω*, πβ. μεσν. μτχ. *κουνισ-μένος*) + παραγ. τέρμα *-τός*
κουνίσ-τρα < συνοπτ. θ. *κουνισ-* (**κουν-ίζω*, πβ. μεσν. μτχ. *κουνισ-μένος*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *γυρ-ίστρα*.
ΣΥΝΘ. α-κούνη-τος.

κουπ «τρόπος κοπής ή κουρέματος»
αντιδάν., < γαλλ. *coupe* «κόψιμο, κοπή» < ρ. *couper* «κόβω, χτυπώ» < *coup* «χτύπημα» < παλ. γαλλ. *colp* < υστλατ. *col(a)p(h)us* < αρχ. *κόλαφος* (βλ.λ.).

κούπα
μεσν. < λατ. *cūpa* «κύπελλο – κάδος».

κουπαστή
ίσως < αρχ. **κωπαστή*, αν ληφθεί υπ' όψιν ο τίτλος *Ἀργὼ ἢ Κωπαστής* «Αργώ ή Κωπηλάτης» μη διασωθέντος έργου τού Αισχύλου. Η λ. προέρχεται από θέμα αμάρτυρου ρ. **κωπ(άζω)* «κωπηλατώ» (< *κώπη* «κουπί»), δηλώνοντας το μέρος τού πλοίου όπου βρίσκονται οι κωπηλάτες. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε τύπο **ἐγκωπαστή*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού ρηματ. επιθ. **ἐγκωπαστός* < ρ. **ἐγκωπάζω* «τοποθετώ τα κουπιά» < ελνστ. *ἔγκωπ(ον)* «το πλάγιο μέρος τού πλοίου ανάμεσα στα πρόσθια και τα οπίσθια κουπιά» < *ἐγ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + αρχ. *κώπη* «κουπί».

κουπέ «διαμέρισμα τρένου – είδος αυτοκινήτου»
αντιδάν., < γαλλ. *coupé*, μτχ. τύπος τού ρ. *couper* «κόβω, χτυπώ» < *coup* «χτύπημα» < παλ. γαλλ. *colp* < υστλατ. *col(a)p(h)us* < αρχ. *κόλαφος* (βλ.λ.).

κουπεπέ
λ. τής παιδικής γλώσσας.

κουπί
< μεσν. *κουπί(ον)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω των /k/, /p/) < αρχ. *κωπίον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], υποκορ. τού ουσ. *κώπη* (βλ.λ.).

κουπλέ
< γαλλ. *couplet* (με τη σημ. τού προβηγκ. *cobla* «δύο στίχοι») < *couple* «ζευγάρι» < λατ. *cōpula* «σχοινί – δεσμός». Πβ. κ. *ρεφρέν*.

κουπόνι
αντιδάν., < ιταλ. *couponi*, πληθ. τού *coupone* < γαλλ. *coupon*, αρχική σημ. «κομμάτι», ειδικότ. «κομμάτι χαρτιού, απόκομμα», < ρ. *couper* «κόβω, χτυπώ» < *coup* «χτύπημα» < παλ. γαλλ. *colp* < υστλατ. *col(a)p(h)us* < αρχ. *κόλαφος* (βλ.λ.).

κουρά «κούρεμα – τελετή χειροτονίας μοναχού»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 226: *κουρὰν δ' ἰδοῦσα τήνδε κηδείου τριχὸς*], αρχική σημ. «κοπή, κούρεμα, κλάδεμα», < **κορ-σά* (όπως προκύπτει από το ομηρικό επίθ. *ἀ-κερσε-κόμης* «μακρυμάλλης, ακούρευτος») < θ. **κορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κείρω* (βλ.λ.). Η σημ. «τελετή χειροτονίας μοναχού» είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουρ-έας < αρχ. *κουρ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
κουρείο < αρχ. *κουρ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
κουρεύω < μεσν. *κουρ-εύω* < ελνστ. *κουρ-εύομαι*
κούρεμα < μεσν. *κούρευ-μα / κούρε-μα* «κοπή μαλλιών – κουρεμένο μαλλί (προβάτων)» < ρ. *κουρ-εύω*
κουρευτής < ελνστ. *κουρευ-τής* «κουρέας» < ρ. *κουρεύομαι*.

κούρα «ιατρική περίθαλψη»
μεσν. < ιταλ. *cura* < λατ. *cura*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουράρω < μεσν. *κουράρω*, μεταφορά τού ιταλ. *curare*
κουράρισ-μα < *κουραρισ-* (*κουράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

κουράγιο
< ιταλ. *coraggio* < προβηγκ. *coratge* «καρδιά» < δημώδ. λατ. **corāticu(m)*, το οποίο ανάγεται στο λατ. *cor, cordis* «καρδιά».

κουράδι[1] «περίττωμα»
< μεσν. *κουράδιον* < **σκωράδιον*, υποκορ. τού αρχ. *σκῶρ, σκατός (τό)*, για το οποίο βλ.λ. *σκατό*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουράδ-α < *κουράδ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*.
ΣΥΝΘ. κουραδο-: *κουραδό-μαγκας, κουραδο-μηχανή, κουραδο-κόφτης*.

κουράδι² (διαλεκτ. Κρήτης) «κοπάδι αιγοπροβάτων» < μεσν. *κουράδι(ν)*, πιθ. < αρχ. *κουρ(ά)*, στη σημ. «κούρεμα μαλλιών», + παραγ. τέρμα *-άδι(ον)*. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από διαλεκτ. τύπο *kurátul(u)* «κοπάδι» (Ν. Ιταλίας) < λατ. *cūrātor, -ōris* «επιμελητής, φροντιστής».

κουράζω
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *κουρ(ά)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*, πβ. κ. *πειρ-άζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τιμωρώ με καταναγκαστικό κούρεμα» (συνήθης τιμωρία δόκιμων μοναχών ή τρόπος δημόσιας καταισχύνης κάποιου) → ήδη μεσν. σημ. «καταπονώ, επιφέρω κόπωση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κούραση < μεσν. *κούρα-ση* «κόπωση»
κουρασ-τικός.

κουραμάνα «ψωμί στρατιωτικού συσσιτίου»
Αβεβ. ετύμου. Ορισμένοι θεωρούν ότι προέρχεται από τις λ. *κόρα* (τού ψωμιού, διαλεκτ. *κούρα*) + *μάννα*, που θα δήλωνε σκληρό ψωμί, όλο κόρα. Πβ. όμως αλβ. *koraman* «ξεροκόμματο».

κουραμπιές
< τουρκ. *kurabiye* < αραβ. *gurāb*.

κουράριο «είδος δραστικού δηλητηρίου»
μεταφορά τού ισπ. *curare* < *urari / wurali*, τύπος τής γλ. Τούπι (ιθαγενών τής Βραζιλίας), που πιθ. σημαίνει «ο πληγωμένος (ενν. από το δηλητήριο) πέφτει».

κούραση → κουράζω

κουραφέξαλα
ίσως ανάγεται σε τύπο **κουφόξυλα* (< ελνστ. *κουφοξυλέα* «είδος δέντρου») με παρετυμολ. επίδρ. τού ουσ. *αφρόξυλα*. Κατ' άλλη άποψη, < *κόρα* (στη σημ. «φλοιός δέντρου») + **φέξαλα* < αρχ. *φέψαλος (ὁ)* «σπίθα – αποκαΐδια, στάχτη».

κούρβουλο «αποξηραμμένος κορμός κλήματος»
< μεσν. *κούρβουλον* < θηλ. *κουρβούλα* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.) < λατ. *curvus* «κεκαμμένος, λυγισμένος» + παραγ. τέρμα *-ούλα*.

κουρδίζω
αντιδάν., < μεσν. *κορδίζω* «τεντώνω χορδή» < *κόρδ(α)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < λατ. *c(h)orda* < αρχ. *χορδή* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κούρδισ-μα
κουρδισ-τός
κουρδισ-τήρι.

κουρέας → κουρά

κουρέλι
< μεσν. *κουρέλ(λ)ι(ον)* < υστλατ. **coriell(um)*, υποκορ. τού λατ. *corium* «δέρμα – πετσί (ζώου), σκύτος, δορά». Πβ. κ. *ράκος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουρέλ-α < *κουρέλ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
κουρελ-αρία < *κουρέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αρία*, πβ. κ. *παλιατσ-αρία, αλαν-αρία, αλητ-αρία*
κουρελ-έ < *κουρέλ(ι)* + ληκτικό τέρμα *-έ* (βλ.λ.)
κουρελ-ής
κουρελ-ού
κουρελ-ιάζω < *κουρέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
κουρέλιασ-μα < *κουρελιασ-* (*κουρελιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
κουρελ-ιάρης < *κουρέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ψωρ-ιάρης*
κουρελιάρ-ικος < *κουρελιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.
ΣΥΝΘ. **κουρελο-**: *κουρελο-ντυμένος, κουρελόχαρτο*.

κουρεύω → κουρά

κούριερ
< αγγλ. *courier* < παλ. γαλλ. *courier* (σύγχρ. *courrier*) < ιταλ. *corriere* «αγγελιαφόρος» < ρ. *correre* «τρέχω» < λατ. *currere*.

κούρκος «γαλοπούλα»
< σλαβ. *kurk* «πετεινός», ίσως μέσω τού αρωμουν. (βλαχ.) *curcu*.

κουρκούτι
< μεσν. *κουρκούτι(ν)*, αγν. ετύμου. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδ. με το τουρκ. *kükürt* «θειάφι» λόγω τού χρώματός του.

κούρμπα
μεταφορά τού γαλλ. *courbe* «καμπή, καμπύλη» < θηλ. τού δημώδ. λατ. *curbus* < λατ. *curvus* «κεκαμμένος, λυγισμένος – κυρτός, καμπύλος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουρμπάρω, μεταφορά τού γαλλ. *courber* «κάμπτω, λυγίζω» < *courbe* «καμπή, καμπύλη»
κουρμπ-αδόρος < *κούρμπ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*.

κουρμπάνι «σφαχτό σε γάμο ή πανηγύρι»
μεσν. < τουρκ. *kurban* «σφάγιο θυσίας» (σε μουσουλμανική εορτή) < αραβ. *guraban*.

κουρμπάτσι «μαστίγιο, βούρδουλας»
< μεσν. *κουρπάτσι / κιρμπάτσι* < τουρκ. *kırbaç* «μαστίγιο, βούρδουλας».

κουρμπέτι «σκληρή και δύσκολη ζωή»
< τουρκ. *gurbet* «ξενιτειά» < αραβ. *ġurbat*.

κουρνιάζω
< *κούρν(ια)* «βέργα ή στύλος όπου φωλιάζουν τα πτηνά» (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*), ίσως < παλ. σλαβ. *kurnija* ή, κατ' άλλη άποψη, < τουρκ. *koruna(k)* «καταφύγιο».

κουρνιαχτός «σύννεφο σκόνης»
μεσν. (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/) < *κορνιο(ρ)κτός* (με ανομοίωση τού δεύτερου /r/ και επίδρ. τού σχήματος των ρηματ. επιθέτων σε *-κ-τός*, π.χ. *εκλεκ-τός, ανοικ-τός, δεκ-τός, σφιχ-τός*) < αρχ. *κονιορτός* (βλ.λ.), στο οποίο αναπτύχθηκε προληπτικά ο φθόγγος /r/ στην πρώτη συλλαβή.

κούρος «τύπος αρχαϊκού αγάλματος που παριστάνει γυμνό έφηβο σε όρθια στάση»
< αρχ. *κοῦρος* < **κόρ-Fος* (ήδη μυκ. *ko-wo*), πιθ. < θ. *κορ(ε)-*, το οποίο απαντά στο ρ. *κορέννυμι / κορεννύω* «γεμίζω, πληρώ» (βλ.λ. *κορεσμός*), αν υποθέσουμε ότι σήμαινε επιπλέον «τρέφω, αυξάνω». Βλ. κ. *κόρη, κορεσμός* (ΣΧΟΛΙΟ).

κουρούνα «είδος κορακιού»
μεσν. (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/) < αρχ. *κορώνη* «κουρούνα – κυρτό ή καμπύλο αντικείμενο», για το οποίο βλ.λ. *κορώνα*.

κουρούπι «πήλινο δοχείο»
< μεσν. *κουρούπι*, ίσως < **κορύπη*, αν ληφθεί υπ' όψιν ο αρχ. κυπρ. τύπος *κορύπᾱ*, που συνδ. με το ουσ. *κορυφή*. Κατ' άλλη εκδοχή, οι μεσν. τύποι *κουρούπι / κορίπι(ον)* προήλθαν από τους τύπους *gərōbā / gərābā* «πήλινο δοχείο» τής δυτ. συριακής (αραμαϊκής) γλώσσας.

κούρσα
μεσν., αρχική σημ. «ρότα πλοίου», < ιταλ. *corsa*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *corso* «δρόμος, οδός – πορεία, διαδρομή» < λατ. *cursus* «δρόμος – πορεία, πλους» < ρ. *curro* «τρέχω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κουρσάρος*.

κουρσάρος
μεσν. < ιταλ. *corsaro* < μεσν. λατ. *cursarius* < λατ. *cursus* «δρόμος – πορεία, πλους» < ρ. *curro* «τρέχω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πειρατής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουρσάρικος < μεσν. *κουρσάρ-ικος*
κουρσεύω < μεσν. *κουρσ-εύω* < *κοῦρσ-ος (τό)*
κουρσευτής < μεσν. *κουρσευ-τής* < ρ. *κουρσ-εύω*
κούρσος < μεσν. *κοῦρσος (το)* «ληστρική ή πειρατική επιδρομή – λάφυρο, λεία» < λατ. *cursus*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κουρσάρος, κουρσεύω, κούρσα, ουσάρος
Η λ. ***κουρσάρος*** εισήλθε στην Ελληνική τη μεσαιωνική περίοδο, περίπου τον 12ο αιώνα. Η λ. προέρχεται από την παλαιά ιταλ. ***corsaro*** και αυτή από το μεσαιωνικό λατ. ***cursarius*** «πειρατής». Οι λ. αυτές ανάγονται στο λατ. ***cursus*** «δρόμος – πορεία, πλους» και αυτό στο ρ. ***curro*** «τρέχω». Η λ. *cursus* από τη σημασία «πορεία, πλους» πέρασε στη σημασία «ταξίδι με πλοίο» και στη συνέχεια «αποστολή – εκστρατεία», ειδικότερα μάλιστα «αποστολή για λεηλασία».
Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις λατ. αυτές λέξεις και τις παράγωγές τους ιταλικές προήλθαν οι μεσαιωνικές ελληνικές λ. *(τὸ) κοῦρσος / κοῦρσο* (9ος αι.) «ληστρική / πειρατική επιδρομή – κυρίευση, λεηλασία – λάφυρα», ***κουρσεύω*** (9ος αι.) «ληστεύω, κάνω πειρατική επιδρομή, λαφυραγωγώ – κυριεύω, κατακτώ», ***κουρσάρικος*** (π.χ. *κάτεργον κουρσάρικον*) κ.ά.
Η επίσης μεσαιωνική λ. ***κούρσα*** «διαδρομή, ρότα πλοίου» πέρασε στα νεότερα χρόνια στη σημασία τής διαδρομής αθλητή που τρέχει (*κούρσα* «δρόμος ταχύτητας») και τής διαδρομής με όχημα (αυτοκίνητο, ποδήλατο), καθώς και συνεκδοχικά στη δήλωση τού ίδιου τού οχήματος, τού αυτοκινήτου.
Ενδιαφέρουσα όμως είναι και η ευρωπαϊκή πορεία τής λέξης. Το παλαιό ιταλ. *corsaro* ή το μεσαιωνικό λατ. *corsarius* έδωσε το σερβοκρ. ***husar*** «πειρατής». Κατά μία εκδοχή, την οποία υποστηρίζουν αξιόπιστες πηγές, ο σερβοκροατικός τύπος έδωσε το ουγγρικό ***huszár*** «ιππέας τού ελαφρού ουγγρικού ιππικού», το οποίο συγκροτήθηκε το 1458 από τον βασιλιά τής Ουγγαρίας και τής Βοημίας, για να αντικρούσει τις τουρκικές επιθέσεις και, όντως, αντιμετώπισε επιτυχώς στα τέλη τού 15ου αι. το περίφημο ιππικό των Τούρκων, τους ***σπαχήδες***. Από την ουγγρική λέξη προήλθαν το γερμ. ***Husar*** / ***Husser***, το γαλλ. ***houssard***, ***hussard***, το αγγλ. ***hussar***, δηλ. ο ***ουσάρος***, ο στρατιώτης τού ελαφρού ιππικού διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών, των οποίων οι φανταχτερές στολές μιμήθηκαν τις στολές τού ουγγρικού ιππικού. Η λ. εισήλθε στη Γαλλική κατά τη διάρκεια τού ***Τριακονταετούς Πολέμου*** (1618-1648), όταν Ούγγροι ουσάροι υπηρέτησαν ως επικουρικές δυνάμεις τού γαλλικού στρατού.
Κατ' άλλη εκδοχή, η ουγγρική λ. *huszár* προέρχεται από τη λ. ***húsz*** «είκοσι», είτε επειδή ο βασιλιάς των Ούγγρων διέταξε τη συγκρότηση τού σώματος αυτού με επιλογή ενός άνδρα από κάθε είκοσι σε κάθε χωριό είτε επειδή τα πρώτα συντάγματα των ουσάρων αποτελούνταν από είκοσι ιππείς.

κουρτίνα
< μεσν. *κο(υ)ρτίνα* < μεσν. λατ. *cortina* «παραπέτασμα», το οποίο χρησιμοποιήθηκε στη βιβλική μετάφραση τού Ιερωνύμου *Vulgata Latina*, για να αποδώσει το αρχ. *αὐλαία*. Η λ. προέρχεται μορφολογικά από το λατ. *cortīna* «λέβητας, δοχείο», αλλά παρασυνδέθηκε προς τα παράγωγα τού λατ. *cohors, -rtis* «αυλή, περίβολος».

κουσκούς[1] «κουτσομπολιό»
ηχομιμητ. λ.

κουσκούς[2] «είδος σιμιγδαλιού»
< τουρκ. *kuskus* < αραβ. *gusgus*.

κουσούρι
< τουρκ. *kusur* «ελάττωμα, μειονέκτημα» < αραβ. *qusūr*.

κουστούμι → κοστούμι

κουστωδία
< ελνστ. *κουστωδία* < λατ. *custōdia* «φυλακή – συνοδία φυλάκων».

κουτάβι
< μεσν. *κουτάβι(ον)*, ίσως < σλαβ. *kut-* «σκύλος» + παραγ. τέρμα *-άβι* (με υποκορ. σημ.). Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με το αρχ. *κότταβος* «είδος παιχνιδιού με ρίψη κρασιού – κύπελλο» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] ή με το αραβ. *qut* «κολοβός».

κουτάλι
< μεσν. *κουτάλι(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < **κωτάλιον*, υποκορ. τού *κώταλις, -εως*, που απαντά ήδη στον λεξικογράφο Ησύχιο (5ος αι.): *κώταλις· τορύνη* «αναδευτήρας, κουτάλα». Η λ. *κώταλις* είναι αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουταλιά < μεσν. *κουταλ-έα* (με συνίζηση)
κουτάλα < μεσν. *κουτάλ-α* < *κουτάλ(ιν)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
κουταλ-άκι < *κουτάλ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*
κουταλ-ίτσα < *κουτάλ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*.
ΣΥΝΘ. κουταλο-πίρουνα.

κουταλιανός
από το επώνυμο τού *Παναγή Κουταλιανού*, που ήταν ονομαστός τον 19ο αι. για τη σωματική του ρώμη από τις επιδείξεις δύναμης στις οποίες συμμετείχε, καθώς και από τις επιδόσεις του στην πάλη και την άρση βαρών.

κουταμάρα → κουττός

κούτελο
< μεσν. *κούτελο(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/ και /i/ > /e/ λόγω τού /l/) < ελνστ. *κότυλον* (μνημονεύεται από τον Αθανάσιο, *Περί όρων* 28.553: *ἐν τῷ ὄπισθεν μέρει τῆς κεφαλῆς, ὅπερ κότυλον ὀνομάζεται*) < αρχ. *κότυλος (ὁ)* «κοιλότητα – αγγείο, κύπελλο, δοχείο» (βλ.λ. *κοτύλη*). Στη δήλωση τού «μετώπου» αντί τού «πίσω μέρους τής κεφαλής» συνέβαλαν πιθ. οι μεσν. λ. *κούτρα, κούτ(τ)ικας*, επειδή έχουν παρόμοιους αρκτικούς φθόγγους.

κουτί
μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < *κυτίον*, υποκορ. τού αρχ. *κύτος* «κοιλότητα – δοχείο» (βλ.λ.) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κούτ-α < *κουτ(ί)* + μεγεθ. επίθημα *-α*.
ΣΥΝΘ. -κουτο: *χαρτό-κουτο, σπιρτό-κουτο.*

κουτός → κουττός

κουτούκι «ταβερνάκι»
< τουρκ. *kütük* «κούτσουρο, κορμός», αρχικά ως χαρακτηρισμός μεθυσμένου, από τη φρ. *kütük gibi* «τύφλα στο μεθύσι».

κουτουλώ
< **κο(υ)τυλώ* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/ και κατόπιν αφομοίωση των φωνηέντων /u/ – /i/ > /u/ – /u/) < αρχ. *κότυλος / κοτύλη* (βλ.λ.), λ. που δηλώνουν κοίλα αντικείμενα, αλλά ήδη την ελνστ. εποχή συνδέονται με το «κεφάλι» (βλ.λ. *κούτελο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτούλη-μα
κουτουλ-ιά.

κουτουπιέ → κουντεπιέ

κουτουρού
< τουρκ. *götürü* «(εργασία) κατ' αποκοπήν, με εργολαβία» και, επομένως, «με συνολική πληρωμή, χωρίς επί μέρους έλεγχο – ανεξέταστα» (> μεσν. *κουτουριά* «τόλμημα, παράτολμη πολεμική επιχείρηση»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτουρ-άδα < *κουτουρ(ού)* + παραγ. τέρμα *-άδα*.

κούτρα «μέτωπο – κεφάλι»
μεσν. < λατ. *scutra* «δίσκος, πιάτο», με αποβολή τού /s/ λόγω συμπροφοράς στη γενική ενικού και την αιτιατική πληθυντικού: /tis sk/ > /tis k/. Δεν είναι ικανοποιητικές οι συνδέσεις με τις λ. *χύτρα* και *κούτελο*.

κουτρουβαλώ
ίσως < θ. τού αρωμουν. αορ. *kutâvâli* «κατρακυλώ» (με παρετυμολ. επίδρ. τού μεσν. *κούτρα*) < λατ. *contra* «κατά» + *volvo* «κυλώ». Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με το μεσν. *κουτρούβι(ν)* «είδος πήλινου δοχείου» (< *κουτρούπ-ιον*, που ανάγεται στο ουσ. *κούτρα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτρουβάλη-μα
κουτρουβάλα < *κουτρουβαλώ* (υποχωρητ.)
κουτρουβαλ-ιάζω
κουτρουβάλιασ-μα < *κουτρουβαλιασ- (κουτρουβαλιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κουτρούλης
μεσν., αρχική σημ. «κουρεμένος, φαλακρός», πιθ. < **κουτρο-τρούλης* (με απλολογία) < μεσν. *κούτρα* + *τρούλ(λ)ος* ή, κατ' άλλη άποψη, < *κουτούλης* (όπου επέδρασε το ουσ. *κούτρα*) < αραβ. *qutul* «κομμένος, κορφολογημένος, κλαδεμένος».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Τού Κουτρούλη ο γάμος
Η φράση ***τού Κουτρούλη ο γάμος*** οφείλεται σε φερώνυμο θεατρικό έργο που συνέγραψε το 1845 ο λογοτέχνης Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής, στο

οποίο διακωμωδούσε την ανάμνηση ενός πραγματικού γεγονότος σχετικά με τον Ιωάννη Κουτρούλη, άρχοντα στη Μεθώνη, που είχε τελέσει τον γάμο του με ιδιαίτερη λαμπρότητα (έπειτα από δεκαεπτά χρόνια αναμονής, όπως αναφερόταν).

κουτσαβάκης «ψευτοπαλληκαράς, μάγκας»
ίσως από το επώνυμο *Κουτσαβάκης (Δημήτριος)*, υπαρκτό πρόσωπο με επεισοδιακή θητεία στο ιππικό (προς το τέλος τού 19ου αι.), τού οποίου η εμφάνιση και το βάδισμα δημιούργησαν τύπο λαϊκού μάγκα για αρκετές δεκαετίες και φαίνεται ότι στάθηκαν αφορμή να χρησιμοποιηθεί το επώνυμό του με αυτή τη σημασία. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μάγκας*.

κουτσαίνω → κουτσός

κούτσικος «πολύ μικρός»
< τουρκ. *küç(ük)* «μικρός» + παραγ. τέρμα *-ικος*.

Κουτσόβλαχος
πιθ. μεταφορά τού τουρκ. *küçük Ulah* < *küçük* «μικρός» + *Ulah* «Βλάχος» (βλ.λ. *βλάχικος*), οπότε ο όρος θα δήλωνε τον «κάτοικο τής Μικρής Βλαχίας» (όχι τής Μολδοβλαχίας στη Ρουμανία, που απεκαλείτο *büyük Ulah* «Μεγάλη Βλαχία» < *büyük* «μεγάλος»).

κουτσομπολεύω
ίσως < *κουτσο-* + *μπολ(ιάζω)* + παραγ. τέρμα *-εύω*. Κατ' άλλη άποψη, < *κουτσο-* + ελνστ. *(ἐ)μπολεύω* «συχνάζω (κάπου), περιφέρομαι – συναλλάσσομαι, εμπορεύομαι» < *ἐμπολή* «εμπόρευμα, συναλλαγή» (βλ.λ. *απεμπολώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτσομπολ-ιό, υποχωρητ. σχηματισμός από ρ. *κουτσομπολ(ιάζω)* ή *κουτσομπολ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ιό*
κουτσομπόλης < *κουτσομπολεύω* (υποχωρητ.).

κουτσός
μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/ και τσιτακισμό) < όψιμο ελνστ. *κοξός* «χωλός» (ήδη τον 6ο αι. στον Ρωμανό τον Μελωδό) < υστλατ. *coxus* < λατ. *coxa* «μηρός, ισχίο». Η λ. συνέπεσε φωνητικά με διάφορα μεσν. σύνθετα από *κουτσο- / κοψο-*, μερικά από τα οποία προέρχονται από θ. *κοψ-* τού μεσν. *κόβω* (π.χ. μεσν. *κουτσο-χέρης, κοψο-χέρης*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ακρωτήριο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτσαίνω < μεσν. *κουτσ-αίνω* < *κουτσ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
κούτσα-κούτσα < επίρρ. *κουτσά* (υποχωρητ. με αναβιβασμό τόνου) < *κουτσός*
κουτσ-άφτης < *κουτσ(ο)-* + *-άφτης* < *αφτί*
κουτσο-μούρα < *κουτσο-* + *μούρα* < *μούρη* «πρόσωπο»
κουτσο-νούρης < *κουτσο-* + *-νούρης* < *νουρά* < *(τη)ν ουρά*, με εσφαλμ. μορφολογικό χωρισμό.
ΣΥΝΘ. κουτσ(ο)-: *κουτσ-άλογο, κουτσο-βολεύω, κουτσο-δόντης, κουτσο-μύτης* (μεσν.), *κουτσο-πίνω, κουτσο-πόδαρος, κουτσο-χέρης* (μεσν.) κ.ά.

κουτσούβελο
ίσως < αρωμουν. (βλαχ.) *kutsubel(l)ă* «κούτσουρο» (με μειωτ. χρήση, πβ. διαλεκτ. *κουτσουμπός* «μικροκαμωμένος») < *kutsubă*, ίσως < αραβ. *quzub*, πληθ. τού *qazib* «κομμένο κλαδί, ραβδί». Βλ.λ. *κουτσουπιά*.

κουτσουκέλα «κατεργαριά»
μεσν. (με αντιμετάθεση) < *κουκουτζέλα / κουκουτσέλα* «κουκκουνάρι πεύκου – (διαλεκτ.) πετεινάρι» < ουσ. *κουκούτσ(ι)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-έλα* (ιταλ. αρχής).

κουτσουλιά
< *κουτσιλιά* (με αφομοίωση /u/ – /i/ > /u/ – /u/) < **κο(ττο)-τσιλιά* (με απλολογία και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < *κόττα* (βλ.λ.) + *τσιλιά* < μεσν. *τσιλῶ* «αποπατώ» < αρχ. *τιλῶ (-άω)*, για το οποίο βλ.λ. *τσιρλιό*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτσουλ-ώ
κουτσουλ-ίζω.

κουτσουπιά «φυλλοβόλο δέντρο»
< *κουτσούπι* «κομμάτι κορμού δέντρου», που συνδ. με τον μεσν. πληθ. *κουζοῦπες* (καταχώριση τού λεξικογράφου Du Cange: *τοὺς κορμοὺς ἢ κλάδους, ἢ ἐλάτες, ἢ κουζοῦπες, ἢ ξύλα τῶν ἀμπελιῶν*) και ίσως ανάγεται στο αραβ. *quzub*, πληθ. τού *qazib* «κομμένο κλαδί, ραβδί». Βλ. κ. *κουτσούβελο*.

κούτσουρο
μεσν., ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *κούτσουρος* «κολοβός» < *κουτσ(ο)-* + *-ουρ(ος)* < αρχ. *οὐρά* ή από τύπο **κόψ-ουρος*, τού οποίου το α΄ συνθ. ανάγεται σε θ. τού μεσν. ρ. *κόβω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουτσουρ-εύω
κουτσούρε-μα < *κουτσουρεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

κουττός
< ελνστ. *κοττός* «πετεινός, κόκορας» (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/), κατόπιν μτφ. «ανόητος, χαζός» (με καταβιβασμό τόνου) < *κόττος*, για το οποίο βλ.λ. *κόττα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουττ-αμάρα < *κουττ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αμάρα*, πβ. κ. *βουβ-αμάρα, σαχλ-αμάρα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κουτός ή κουττός;
Η ετυμολογική προέλευση τής λέξης από το ελνστ. *κόττος / κοττός* «πετεινός» υπαγορεύει ως ορθότερη τη γραφή με δύο *-τ-*: **κουττός**. Η απλοποιημένη γραφή *κουτός* δεν έχει ετυμολογική βάση.

κουφάλα
μεσν. < αρχ. *κοῦφ(ος)* «ελαφρός – (ελνστ.) κενός, άδειος» (βλ.λ. *κούφιος*) + παραγ. τέρμα *-άλα*, πβ. κ. *κρεμ-άλα*.

κουφάρι
< μεσν. *κουφάρι(ν)* < ελνστ. *κουφάριον* < αρχ. *κοῦφ(ος)*, στην ελνστ. σημ. «κενός, άδειος» (βλ.λ. *κούφιος*) + υποκορ. επίθημα *-άριον*.

κουφέτο
μεσν. < *κονφέτο* «ζαχαρωτό – φαρμακευτικό σκεύασμα» (με απλοποίηση /nf/ > /mf/ > /f/) < ιταλ. *confetto* < λατ. *confectu(m)*, ουδ. τής μτχ. *confectus* τού ρ. *conficio* «κατεργάζομαι, παρασκευάζω, καταναλώνω». Βλ. κ. *κομφετί*.

κούφιος
μεσν. < αρχ. *κοῦφ(ος)* «ελαφρός» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ν 158: *κοῦφα ποσὶ προβιβὰς* (μόνο στο ουδ. ως επίρρ.)] (ελνστ. σημ. «κενός, άδειος»), λ. απομονωμένη χωρίς γνωστά ομόρριζα στις άλλες Ι.Ε. γλώσσες. Δεν συνδ. με το αρχ. *κωφός* (> *κουφός*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
κουφο-
Μολονότι το αρχ. ουσ. **κοῦφος** δεν έχει αυτοτελή χρήση στη Νέα Ελληνική, συναντάται ωστόσο σε ορισμένα σύνθετα, στα οποία διατηρεί την ελνστ. σημ. «κενός, άδειος». Παραδείγματα: *κουφό-βραση, κουφό-μυαλος, κουφό-νους, κουφο-ξυλιά* κ.ά.

κουφός
μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω των /k/, /f/) < αρχ. *κωφός* «εξασθενημένος, αμβλύς – βωβός, άφωνος – κουφός» (βλ.λ.). Δεν συνδέεται ετυμολογικά με το επίθ. *κούφιος* (< αρχ. *κοῦφος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κουφαίνω < μεσν. *κουφ-αίνω* < *κουφ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

κουφώνω
μεσν., αρχική σημ. «σχηματίζω κοιλότητα (δηλ. κενό)», < αρχ. *κοῦφ(ος)*, στην ελνστ. σημ. «κενός, άδειος» (βλ.λ. *κούφιος*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κούφωμα < μεσν. *κούφω-μα* «κοιλότητα – υπόγεια στοά, λαγούμι»
κουφωτός < μεσν. *κουφω-τός* «κούφιος».

κόφα «μεγάλο κοφίνι»
αντιδάν., μεσν. < βεν. *cofa* < ισπ. *cofa* < αραβ. *quffa* «μεγάλο και βαθύ καλάθι» < αρχ. *κόφινος* (βλ.λ. *κοφίνι*).

κοφίνι
< μεσν. *κοφίνι(ν)* < ελνστ. *κοφίνιον*, υποκορ. τού αρχ. *κόφινος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Μέσω τού λατ. *cophinus* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *couffin*, αγγλ. *coffin*, γερμ. *Koffer* «φέρετρο» κ.ά.

κοφτερός → κόβω

κόφτης → κόβω

κοφτός → κόβω

κόφτω
μεσν. < αρχ. *κόπτω*, για το οποίο βλ.λ. *κόβω*.

κόχη → κόγχη

κοχλάζω
< ελνστ. *κοχλάζω* < αρχ. *καχλάζω* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], εκφραστ. λ., πιθ. < **κα(λ)-χαλ-άζω* (με διαδοχικές ανομοιώσεις), αναδιπλ. τύπος τού θ. που απαντά στο αρχ. *χάλαζα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοχλασμός < μεσν. *κοχλασ-μός* < ελνστ. *κοχλ-άζω*
κόχλασμα < ελνστ. *κόχλασ-μα* < ρ. *κοχλ-άζω*
κοχλασ-τός
κοχλακίζω < μεσν. *κοχλακ-ίζω* / *χοχλακ-ίζω* < ελνστ. *κόχλαξ, -ακ(ος)* «χαλίκι» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), που προήλθε από το ηχομιμητ. θέμα τού ρ. *κοχλ-άζω* / *καχλ-άζω* με επίδρ. τού αρχ. *χάλιξ, -ικος*
κοχλάκισ-μα < *κοχλακισ-* (*κοχλακίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

κοχλιάριο «κουτάλι»
αντιδάν., < ελνστ. *κοχλιάριον* < λατ. *cochlear, -āris*, εργαλείο ή σκεύος με το οποίο πιθ. οι Ρωμαίοι άνοιγαν ή άδειαζαν τα σαλιγκάρια (από όπου το γαλλ. *cuiller* «κουτάλι»), < *cochlea* < αρχ. *κοχλίας* «σαλιγκάρι» (βλ.λ.).

κοχλίας
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κόχλος* «σαλιγκάρι», που συνδ. με το ουσ. *κόγχη* (βλ.λ.), καθώς και με το σανσκρ. *śaṅkhá-* «μύδι». Βλ. κ. *κοχλιάριο, κοχύλι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κοχλιοειδής < ελνστ. *κοχλιο-ειδής*
κοχλιός (συχνά επίσης *χοχλιός*) < όψιμο ελνστ. *κοχλ-ιός* / *κοχλ-ίος* (πβ. διαλεκτ. Πόντου *κοχλ-ίος*), παράλλ. τ. τού αρχ. *κοχλίας*
κοχλι-ωτός, λόγ. [1870]
κοχλί-ωση, λόγ. [1897].

κοχύλι
< αρχ. *κογχύλιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Σώφρονα], υποκορ. τού ουσ. *κογχύλη* (μαρτυρείται ως ελνστ.), το οποίο ανάγεται στο αρχ. *κόγχη* (βλ.λ.), αρχική σημ. «κοχύλι, όστρακο», με παραγ. τέρμα *-ύλη*.

κόψη → **κόβω**

κόψιμο → **κόβω**

κρα
μεσν., ηχομιμητ. λ.

κραγιόν
< γαλλ. *crayon* «μολύβι» < παλ. γαλλ. *creon / croion* «είδος αργίλου» < *craie* «άργιλος, γύψος» < λατ. *crēta*.

κραδαίνω «κουνώ ή σείω απειλητικά»
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Π 614: *αἰχμὴ δ' Αἰνείαο κραδαινομένη κατὰ γαίης*], μεταπλ. τύπος τού *κραδάω* < ουσ. *κράδη* «παλμική κίνηση – φορτωμένο κλαδί (κυρ. συκιάς) που πάλλεται», που πιθ. συνδ. με το αρχ. *κόρδᾱξ, -ᾱκος* «αρχαίος άσεμνος χορός» και με το λατ. *cardo, -inis* «στρόφιγγα». Προφανώς οι λέξεις αυτές εντάσσονται στην ετυμολογική οικογένεια τής Ι.Ε. ρίζας **(s)ker-* «πηδώ – τινάζομαι», για την οποία ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκιρτώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κραδασμός < ελνστ. *κραδασ-μός*.

κράζω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 281.5: *νῦν δ' οὐ κέκραγά πω τὸ γενναῖον μέλος*] < **κρᾱγ-jω* (παρακ. *κέ-κρᾱγ-α*) < θ. **κρᾱ-γ-*, παρεκτεταμένη μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τού ηχομιμητικού Ι.Ε. **ker- / *kor-* || λατ. *crōciō* «κρώζω», *corvus* «κοράκι», αρχ. γερμ. **hrabna-* «κοράκι» (> γερμ. *Rabe*, αγγλ. *raven*, ολλ. *raaf*) || αρχ. *κόραξ, -ακος, κρώ-ζω, κορ-ώνη, κρα-υγ-ή* (βλ.λ.), ίσως *κυρ-τός* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κράξιμο < μεσν. *κράξ-ιμον* «κλήση, πρόσκληση»
κράχτης < ελνστ. *κράκ-της* «φωνακλάς», μτγν. τύπος τού *κε-κράκ-της*, αναδιπλασιασμένη μορφή θέματος που απαντά στο ρ. *κράζω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κόρακας, κορώνη, κράζω, κραυγή, κρώζω – corvus, raven, scream...
Διάφοροι θόρυβοι και ήχοι από κραυγές πουλιών έδωσαν αφορμή για τον σχηματισμό αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας, η οποία είχε την αφετηρία της στην ηχομιμητική Ι.Ε. ρίζα **ker- / *kor-*. Ως αποτέλεσμα, σχηματίστηκαν λέξεις που αναφέρονται τόσο σε είδη πουλιών όσο και στις κραυγές τους. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *κρα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kr̥-* συνοδευόμενη από παρεκτάσεις): αρχ. ***κράζω*** (< **κρά-γ-jω*), ***κρα-υγ-ή***.
2) από θέμα *κορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kor-*): αρχ. ***κόρ-αξ, -ακος*** (από όπου το υποκοριστικό ***κοράκι(ον)***, ήδη αρχ.), ***κορ-ώνη*** (από όπου το μεσν. ***κουρούνα***· η λέξη επέστρεψε ως αντιδάνειο μέσω τού ιταλ. *corona* με τον τύπο ***κορώνα*** «στέμμα, διάδημα»).
3) από θέμα *κρω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **kr-ōg-* με παρέκταση): αρχ. ***κρώζω*** (< **κρώγ-jω*).
Στα ομόρριζα άλλων γλωσσών περιλαμβάνονται τα λατ. ***cornīx*** «κουρούνα» και ***corvus*** «κοράκι», καθώς και το αρχ. γερμ. **hrabna-* «κοράκι» (από όπου γερμ. ***Rabe***, αγγλ. ***raven***, ολλ. ***raaf***). Ας σημειωθεί ότι στην ίδια ετυμολογική οικογένεια πιθανώς ανήκει το αγγλ. ***scream*** «κραυγάζω, ουρλιάζω», το οποίο ανάγεται (μέσω σκανδιναβικών τύπων) στο αρχ. γερμ. **skrainja-*.

κραιπάλη
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἐπιδημ.* 2.6.30: *ἢν ἐκ κραιπάλης κεφαλὴν ἀλγέῃ, οἴνου ἀκράτου κοτύλην πιεῖν*], αρχική σημ. «πονοκέφαλος από υπερβολική οινοποσία, από κατάχρηση ποτού», πράγμα που οδήγησε αρχαίους γιατρούς να αποδώσουν στη λέξη την εξής ερμηνεία (όπως σχολιάζει ο Γαληνός, *Ὑπόμν. ἀφορ. Ἱπποκρ.* 17b): *οὕτως γοῦν ἔνιοι καὶ τὴν ἐτυμολογίαν ἐποιήσαντο τῆς προσηγορίας ἀπὸ τοῦ κάρηνον πάλλεσθαι* («από το κούνημα τού κεφαλιού») *γεγονέναι φάσκοντες*. Ωστόσο, είναι δύσκολο να εξακριβωθεί ο συσχετισμός των θεμάτων *καρ-* (τού ουσ. *κάρα*) και *κραι-* (τού ουσ. *κραιπάλη*). Δεν αποκλείεται τόσο το αρχ. *κραιπάλη* όσο και το συνώνυμο λατ. *crapula* να είναι δάνεια από μη Ι.Ε. γλώσσα.

κρακ[1]
ηχομιμητ. λέξη από τον θόρυβο τής θραύσης, τού σπασίματος.

κρακ[2] «είδος ναρκωτικού»
< αγγλ. *crack* < ρ. *crack* «σπάζω».

κρακεράκι
< αγγλ. *cracker* (με υποκορ. επίθημα *-άκι*) < ρ. *crack* «σπάζω».

κράμα
< αρχ. *κρᾶμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *κρᾱ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kera-* «αναμειγνύω, ανακατεύω» || σανσκρ. *ā-śīr-ta-* «ανακατεμένος» || αρχ. *κεράννυμι* (< **κεράσ-νυ-μι*, αρχαιότ. *κέρα-μαι* «αναμειγνύω – ανακατεύω κρασί με νερό»), *κιρ-νῶ (-άω) / κίρ-νη-μι* «αναμειγνύω κρασί με νερό (ώστε να το προσφέρω στους προσκεκλημένους)» (βλ.λ. *κερνώ*), *κρᾶ-σις (-η), κρα-τήρ(ας), ἄ-κρα-τος*. Βλ. κ. *κρασί*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κράμα, κράση, κερνώ, κρατήρας, άκρατος...
Στις λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας υπόκειται η βασική σημασία «αναμειγνύω, ανακατεύω», πράγμα που λογικά συνέδεσε αυτούς τους

όρους με τη μαγειρική, τη μεταλλουργία, αλλά και την παρασκευή κρασιού. Οι εν λόγω όροι ανάγονται στην Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα *kera- «αναμειγνύω, ανακατεύω» και έχουν σχηματιστεί ως εξής:
1) από θέμα *κρα-* (μεταπτωτική βαθμίδα *kra-): αρχ. ***κρᾶ-μα***, ***κρᾶ-σις (-η)*** (από όπου το ουσ. ***κρασί(ον)***, ήδη μεσν.), ***κρα-τήρ(ας)***, ***ἄ-κρα-τος***.
2) από θέμα *κρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα *kr-, με φωνήεν στηρίξεως *-ι-*): αρχ. ***κίρ-νη-μι / κιρ-νῶ (-άω)*** «αναμειγνύω οίνο με νερό», από όπου το μεταπλασμένο μεσν. ***κερνῶ***.

κράμβη «είδος λαχανικού»
αρχ., παράλλ. τύπος τού επιθ. *κράμβος* «ξηρός», εκφραστ. λ. με παραγ. τέρμα *-μβος*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *(s)kre(m)b- «ζαρώνω, ρυτιδώνω, τυλίγω» και συνδ. με παλ. άνω γερμ. *(h)rimfen* (ίδια σημ.). Το ουσ. *κράμβη* δήλωσε ορισμένα ποώδη λαχανικά πιθ. από την όψη των ζαρωμένων φύλλων τους.

κράμπα
μεταφορά τού γαλλ. *crampe* < φραγκ. *kramp «κυρτωμένος, λυγισμένος», που συνδ. με γερμ. *Krampf* «μυϊκός σπασμός», ίσως και με το θ. τού αρχ. επιθ. *γρυπός* «κυρτός, γαμψός» (βλ.λ. *γρύπας*).

κρανιά «είδος δέντρου»
< μεσν. *κρανέα* < ελνστ. *κράνον*, τού οποίου το θ. αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *ker- «κράνο – κεράσι» (λόγω τής ομοιότητας των δύο καρπών) || λατ. *cornum* «κράνο», λιθ. *Kirnis* «θεός που προστάτευε τις κερασιές». Η λ. δεν συνδ. ετυμολογικά με το αρχ. ουσ. *κέρασος* (βλ.λ. *κεράσι*).

κρανίο
< αρχ. *κρανίον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 83-84: *ὅθι τε πρῶται τρίχες ἵππων κρανίῳ ἐμπεφύασι*], υποκορ. τού αμάρτυρου ουσ. **κρᾶνον* (απαντά στα σύνθ. *κιονό-κρανον, δί-κρανον*) < **κρᾶσ-νον*, τού οποίου το θ. αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *ker-a- «κεφάλι» με πλήθος ομορρίζων, όπως τα αρχ. *κάρ-α, κρά-νος, κέρ-ας, κρι-ός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κέρας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κρανιακός < μεσν. *κρανι-ακός*.
ΣΥΝΘ. κρανιο- (λόγ.): *κρανιο-εγκεφαλικός* ([1892], απόδ. τού γαλλ. *craniocérébral*, υβριδικού συνθ.), *κρανιο-λογία* ([1836], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *craniologie*), *κρανιο-λόγος* ([1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *craniologue*), *κρανιο-μετρία* ([1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *craniométrie*), *κρανιο-σκοπία* ([1851], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cranioscopie*), *κρανιο-τομή* ([1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *craniotomie*) κ.ά.

κράνος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. *κρα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *ker-ə- «κεφάλι», το οποίο αποτελεί την αφετηρία των αρχ. *κάρ-α, κραν-ίον, κέρ-ας, κρι-ός*. Ήδη από την ομηρική εποχή η λ. δήλωνε κατά βάσιν την «περικεφαλαία». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κέρας*.

κράση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κρᾶσις* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ, *απόσπ.* 148.2: *ἀ δ' ἀμφοτέρων κρᾶσις εὐδαιμονίας ἔχει τὸ ἄκρον*] < θ. *κρᾱ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *kera- «αναμειγνύω, ανακατεύω», για το οποίο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κράμα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανάμιξη (κυρ. κρασιού με νερό, για να προσφερθεί στους προσκεκλημένους)» → ήδη αρχ. σημ. «διάθεση ή κατάσταση τού σώματος» (επειδή εθεωρείτο αποτέλεσμα αναμίξεως των χυμών του, πβ. κ. *ιδιοσυγκρασία*) → ελνστ. σημ. «συγχώνευση των φωνηέντων δύο διαδοχικών συλλαβών διαφορετικών λέξεων σε ένα μακρό φωνήεν» (πβ. τον ορισμό που δίνει στο φαινόμενο ο γραμματικός Τρύφων, 1ος αι. π.Χ., στο έργο του *Περὶ παθῶν*, 2.23: *κρᾶσις δέ, οἷον τὰ ἐμά τἀμά, καὶ ὅταν φωνήεντος φθειρομένου βραχέος ὁ χρόνος αὐτοῦ τῷ γειτονοῦντι βραχεῖ φωνήεντι προσελθὼν ἐκτείνῃ αὐτό*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οίνος*.

κρασί
< μεσν. *κρασί(ν)* < *κρασίον / κράσιον*, υποκορ. τού αρχ. *κρᾶσις* «ανάμιξη (κυρ. οίνου με νερό, για να προσφερθεί στους προσκεκλημένους)» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κράμα, οίνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κρασ-ίλα < *κρασ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *λαδ-ίλα*.
ΣΥΝΘ. κρασο-: *κρασο-βάρελο, κρασο-καννάτα, κρασο-κατάνυξη, κρασο-πατέρας, κρασο-πότηρο, κρασο-πότι, κρασο-πουλειό, κρασο-στάφυλο* κ.ά.

κράσπεδο
< αρχ. *κράσπεδον* «το υψηλότερο όριο, το έσχατο σημείο ή άκρο» [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *κρᾶσ-*, το οποίο απαντά επίσης στο αρχ. *κρανίον* (βλ.λ.) και συνδ. με όρους που σημαίνουν κυρ. «κεφάλι», + *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο, πεδιάδα*).

κραταιός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 119: *κραταιοῦ θηρὸς*] < θ. *κραται-* (που απαντά σε σύνθ. τού ουσ. *κράτος*, βλ.λ.) + ληκτικό τέρμα *-ός*, πβ. αρχ. *παλαι-ός, ἀραι-ός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κραταιότητα < ελνστ. *κραται-ότης, -ότητος*, παράλλ. τ. τού αρχ. *κράτος*
κραταιώνω < ελνστ. *κραται-ῶ (-όω)*
κραταίωση < ελνστ. *κραταίω-σις* < ρ. *κραται-ῶ (-όω)*.

κρατερός «ισχυρός – σφοδρός»
αρχ. < θ. *κρατ-* (< *κράτος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *τρομ-ερός*, *στυγ-ερός*, *παγ-ερός*.

κρατήρας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κρατήρ, -ῆρος* (ήδη μυκ. *ka-ra-te-ra*: *κρατῆρα*) < θ. *κρᾱ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kera-* «αναμειγνύω, ανακατεύω», για το οποίο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κράμα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δοχείο αναμίξεως (συνήθ. οίνου και νερού), αναμίκτης» (ήδη ομηρική, *Ἰλ.* Α 598: *οἰνοχόει γλυκὺ νέκταρ ἀπὸ κρητῆρος ἀφύσσων*) → ήδη αρχ. σημ. «στόμιο ηφαιστείου» (πβ. Αριστ. *Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ.* 846a: *τῶν ἐν Αἴτνῃ κρατήρων ἀναρραγέντων καὶ ἀνὰ τὴν γῆν φερομένων ἔνθα καὶ ἔνθα χειμάρρου δίκην*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οίνος*.

κράτηση → **κρατώ**

-κρατία → **κρατώ**

κράτιστος
αρχ. < θ. *κρατ-* (< *κράτος*, βλ.λ.) + υπερθ. επίθημα *-ιστος*, πβ. αρχ. *βέλτ-ιστος*, *ἄρ-ιστος*.

κράτος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κράτος* / (αιολ.) *κρέτος*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ker-t-* «ισχύς, δύναμη» || σανσκρ. *krátu-* «ισχύς – εξουσία, θέληση», αρχ. γερμ. **hardu-* «σκληρός» (> γερμ. *hart*, αγγλ. *hard*, σουηδ. *hård*), λιθ. *kartùs* «πικρός» || πιθ. *καρ-κ-ίνος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *κρατώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκληρότητα – ισχύς, δύναμη, εξουσία» → ήδη αρχ. σημ. «νίκη, κυριαρχία» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Α 509-10: *τόφρα δ' ἐπὶ Τρώεσσι τίθει κράτος ὄφρ' ἂν Ἀχαιοὶ υἱὸν ἐμὸν τίσωσιν ὀφέλλωσίν τέ ἑ τιμῇ*) → ήδη αρχ. σημ. «πολιτική εξουσία σε μια χώρα – (κατ' επέκτ.) η χώρα ως οντότητα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.29: *βασιλεύς [τε] πρῶτος ἐν κράτει Ὀδρυσῶν ἐγένετο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κρατ-ίδιο, λόγ. [1855], < *κράτ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίδιο*
κρατ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *étatique*, γερμ. *staatlich*
κρατ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *étatisme* (διαφ. το μεσν. *κρατισμός* «συγκράτηση»)
κρατ-ιστής < *κρατ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής* (διαφ. από το μεσν. *κρατιστής* «αυτός που κρατά, κάτοχος»).
ΣΥΝΘ. **κρατικο-**: *κρατικο-δίαιτος*, *κρατικο-μονοπωλιακός*, *κρατικο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *étatisation*), *κρατικο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *étatiser*) κ.ά.

κρατούμενος
αρχ., αρχική σημ. «ηττημένος στη μάχη», μτχ. μέσου ενεστ. τού ρ. *κρατῶ* (βλ.λ.). Η σημ. «αυτός που έχει τεθεί υπό κράτηση, φυλακισμένος» είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ. Κατὰ Ἰωάν.* 59: *εἰ γὰρ συνεχῶς κρατούμενος διέφευγε, τοῦτο ἂν ὑπωπτεύθη παρὰ πολλοῖς*).

κρατώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κρατῶ (-έω)* < *κράτος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξουσιάζω, κυβερνώ – κυριαρχώ» → αρχ. σημ. «αποκτώ, κατέχω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.164: *κρατήσας γὰρ μεγάλων χρημάτων τῶν οἱ Γέλων ἐπετράπετο, παρεὸν καταχρέεσθαι οὐκ ἠθέλησε*) → ελνστ. σημ. «πιάνω στα χέρια – εμποδίζω» (Κ.Δ. Μάρκ. 1,31: *καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν κρατήσας τῆς χειρός*) → ήδη ελνστ. σημ. «διατηρώ, φυλάσσω – διαρκώ» (Κ.Δ. Μάρκ. 7,3: *κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων*· παπυρ. *ἡ κτῆσις τοῖς τέκνοις κεκράτηται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κράτημα < ελνστ. *κράτη-μα* «στήριγμα, πιάσιμο»
κρατημός < μεσν. *κρατη-μός*
κράτηση < ελνστ. *κράτη-σις* «δύναμη, κατοχή»
κρατη-τήριο, λόγ. [1888], < *κρατη-* (*κρατώ*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*.
ΣΥΝΘ. **-κράτης**, **-κρατία**, **-κρατώ**: *λαο-κράτης*, *ιδεο-κράτης*, *θεο-κράτης*, *κεφαλαιο-κράτης*, *γραφειο-κράτης*, *φυσιο-κράτης*, *φαλλο-κράτης*, *φαυλο-κράτης*, *τρομο-κράτης*, *τεχνο-κράτης*, *στρατο-κράτης*, *πλουτο-κράτης* – *θεο-κρατία*, *θεο-κρατικός*, *κεφαλαιο-κρατία*, *γραφειο-κρατία*, *φαυλο-κρατία*, *τρομο-κρατία*, *τεχνο-κρατία*, *πλουτο-κρατία* – *παρα-κρατώ* (*παρακράτηση*), *κατα-κρατώ* (*κατακράτηση*), *συγ-κρατώ* (*συγκράτηση*), *επι-κρατώ* (*επικράτηση*), *τρομο-κρατώ* (*τρομοκράτηση*), *προσωπο-κρατώ* (*προσωποκράτηση*), *θαλασσο-κρατώ* κ.ά.

κραυγή
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.4.16: *προεῖπαν δὲ ταῖς γυναιξὶ μὴ ποιεῖν κραυγήν, ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν*], παρεκτεταμένη μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τού ηχομιμητικού Ι.Ε. **ker-* / **kor-* || λιθ. *kraukiù* «κραυγάζω», λατ. *crōciō* «κρώζω», *corvus* «κοράκι» || αρχ. *κόραξ, -ακος*, *κρώ-ζω*, *κορ-ώνη*, *κράζω* (< **κρᾱγ-jω*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κραυγάζω < αρχ. *κραυγ-άζω*
κραυγασμός < ελνστ. *κραυγασ-μός* < αρχ. *κραυγ-άζω*
κραυγ-αλέος, λόγ. [1659], < *κραυγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *λυσσ-αλέος*.

κραχ
< γερμ. *Krach*, αρχική σημ. «γδούπος, πάταγος από πτώση» (πράγμα που εξηγεί την κοινή σημ. «κατάρρευση», ενν. τιμών, αξιών, μετοχών κ.ά.), ηχομιμητ. αρχής, που συνδ. με το αγγλ. *crack*.

κράχτης
< αρχ. *κράκτης*, απλουστευμένος τύπος τού αρχαιότ. *κεκράκτης* (βλ.λ.).

κρέας
αρχ. [ήδη ομηρικό, Όδ. ο 97-98: *ἄνωγε βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος ὀπτῆσαί τε κρεῶν*] < **κρέϜ-ας* < Ι.Ε. **qrew-ə-* «ωμό κρέας» || σανσκρ. *kraviş*, λατ. *crūdus* «αιματηρός, βίαιος» (> γαλλ. *cru* «ωμός», ισπ. *crudo*), *cruor*, *-ōris* «αίμα», αρχ. γερμ. **hrawa-* «ωμός» (> γερμ. *roh*, αγγλ. *raw*, ολλ. *rauw*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρεάτ-ινος < *κρέας, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *χωμάτ-ινος*

κρεατ-ίνη, λόγ. [1880], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *créatine*

κρεατιν-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *créatinine*

κρεατ-ίλα < *κρέας, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *λαδ-ίλα*.

ΣΥΝΘ. κρεατ(ο)-: *κρεατ-αγορά, κρεατ-άλευρο, κρεατο-ελιά, κρεατο-μηχανή, κρεατό-μυγα* (απόδ. τού γαλλ. *mouche de la viande*), *κρεατό-πιτα, κρεατόσουπα, κρεατο-φαγία, κρεατο-φάγος* (λόγ. [1894]) κ.ά.

κρεβάτι
< μεσν. *κρεβάτι(ον)* (με τροπή /a/ > /e/ λόγω τού /r/) < ελνστ. *κραβ(β)άτιον*, υποκορ. τού ουσ. *κράβ(β)ατος / κράβακτος*, που αποτελεί ανατολ. δάνειο, όπως και το αντίστοιχο λατ. ουσ. *grabātus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρεβατίνα < μεσν. *κρεβατ-ίνα*

κρεβατ-ώνω

κρεβάτω-μα < *κρεβατώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. κρεβατο-: *κρεβατο-κάμαρα, κρεβατομουρμούρα*

-κρέβατο: *νεκρο-κρέβατο, παλιο-κρέβατο, σαπιοκρέβατο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κρεβάτι ή κρεββάτι;
Οι ελληνιστικοί τύποι *κραβ(β)άτιον* και *κράβ(β)ατος* εξηγούν γιατί η λέξη γράφτηκε παλαιότερα και με δύο *-β- (κρεββάτι)*, εντούτοις το γεγονός ότι απαντά εξ αρχής με διττή γραφή μάς επιτρέπει να καταλήξουμε στον απλοποιημένο τύπο ***κρεβάτι*** (με ένα *-β-*).

κρείσσων «ισχυρότερος»
< αρχ. *κρείσσων / κρείττων, -ονος* < ιων. *κρέσσων* < **κρέτ-jων*, που παρουσιάζει θ. **κρετ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *κρέτ-ος*, αιολ. τ. τού ουσ. *κράτος* (βλ.λ.). Η λ. στην Αρχαιότητα είχε τη σημ. «ισχυρότερος» και χρησιμοποιήθηκε ως συγκριτικός βαθμός τού επιθ. *ἀγαθός*.

κρέμα
< ιταλ. *crema* < γαλλ. *crème* < υστλατ. *crama* < κελτ. *karma* «καϊμάκι, ανθόγαλο», με επίδρ. τού υστλατ. *chrīsma* «επάλειψη, άλειμμα» < αρχ. *χρῖσμα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρεμ-ώδης.

κρεμάλα
< ρ. *κρεμ(ώ)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άλα*, πβ. κ. *τρέχω – τρεχάλα*.

κρεμανταλάς
πιθ. < **κρεμο-μανταλάς* (με απλολογική αποβολή τής συλλαβής *-μο-*) < *κρεμ(ώ)* + *μάνταλ(ο)* + κατάλ. *-άς*. Από το ελλ. *κρεμανταλάς* προήλθε το τουρκ. *kırmandal*.

κρεμαστός → κρεμώ

κρεμάστρα → κρεμώ

κρεματόριο «αποτεφρωτήριο νεκρών»
< γερμ. *Krematorium*, που πλάστηκε με βάση το λατ. ρ. *cremo* «καίω».

κρεμεζής «κοκκινωπός»
< μεσν. *κερμεζής* (με αντιμετάθεση ή με επίδρ. τού ιταλ. *cremisi*) < *κιρμιζής* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < τουρκ. *kırmızı* < αραβ. *qirmizī* «κοκκινωπός» < περσ. *kirm* «σκουλήκι (που παράγει κοκκινωπή χρωστική)».

κρεμμύδι
< μεσν. *κρεμμύδι(ν) / κρομμύδι(ον)* (ήδη τον 4ο αι. μ.Χ.). Ο τύπος *κρεμμύδι(ν)* ανάγεται στον ελνστ. όρο *κρέμ(μ)υον*, παράλλ. τύπο τού αρχ. *κρόμ(μ)υον* [ήδη ομηρικού] < θ. **κρομ-* (δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά το διπλό *-μ-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **krem-* «κρεμμύδι, σκόρδο» || ουαλ. *craf*, λιθ. *kermùšė*, αρχ. γερμ. **hramesōn* (> γερμ. *Rams*, αγγλ. *ramson*).

κρεμώ
< αρχ. *κρεμῶ (-άω)*, που προέρχεται από το θ. των αρχαιότερων ρ. *κρέμ-αμαι* και *κρίμ-νη-μι*. Το αρχικό θ. των ρημάτων αυτών δεν έχει προσδιοριστεί σαφώς *(κρεμ-α-)*· ίσως ισχύει η υπόθεση ότι συνδ. με το λιθ. συνώνυμο *kariù*. Στην ίδια ετυμολ. οικογένεια ανήκει το αρχ. *κρημ-νός* (> *γκρεμός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρέμασμα < ελνστ. *κρέμασ-μα*

κρεμαστός < αρχ. *κρεμασ-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 1220-1: *ἐν δὲ λοισθίῳ τυμβεύματι τὴν μὲν κρεμαστὴν αὐχένος κατείδομεν*]

κρεμάστρα < ελνστ. *κρεμάσ-τρα* (πβ. αρχ. *κρεμάθρα*, ίδια σημ.)

κρεμαστάρι < μεσν. *κρεμαστ-άριον* «καντηλέρι» < *κρεμαστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άριον*

κρέμομαι < μεσν. *κρέμ-ομαι*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κρέμαμαι* (μέση φωνή τού *κρεμῶ*).

ΣΥΝΘ. -κρεμώ: *ξε-κρεμώ, εκ-κρεμώ*.

κρένω
μεσν., στη σημ. «σχηματίζω και εκφράζω γνώμη – απευθύνω τον λόγο, μιλώ» < αρχ. *κρίνω* (βλ.λ.).

κρεολός «μιγάς ή λευκός γεννημένος στις αποικίες» μεταφορά τού γαλλ. *créole* «γεννημένος στις Αντίλλες, στην Καραϊβική» < ισπ. *criollo* < πορτ. *crioulo*, που ανάγεται στο ρ. *criar* «ανατρέφω» (< λατ. *creāre*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

κρεολή γλώσσα

Η λέξη συναντάται κατά κανόνα ως μέρος τού όρου ***κρεολή γλώσσα***. Η εν λόγω σημασία έχει την αρχή της ήδη στον 17ο αιώνα, οπότε η λέξη δήλωσε τον γόνο Ευρωπαίων που όμως μεγάλωσε και ανατράφηκε στις αποικίες, καθώς και τη γλώσσα που ομιλείτο στις ευρωπαϊκές κτήσεις τής Αμερικής. Στην Πορτογαλική τής Βραζιλίας η λέξη δήλωνε επίσης τον μιγάδα υπηρέτη, ο οποίος ζούσε στο σπίτι των Ευρωπαίων γαιοκτημόνων από την παιδική του ηλικία. Βαθμηδόν, αναφέρθηκε επίσης στο ιδίωμα των κατοίκων των πρώην αποικιών, το οποίο προερχόταν από παραφθορά (πίτζιν) τής (συνήθ. Γαλλικής ή Ισπανικής) γλώσσας των Ευρωπαίων, στην οποία επέδρασε η γλώσσα των αυτοχθόνων.

κρεοπώλης

ελνστ. < αρχ. *κρέας* (αρχαϊκή γεν. *κρέως*, από το θ. τής οποίας προήλθε το α΄ συνθ. *κρεο-*) + *-πώλ(ης)* < αρχ. *πωλῶ (-έω)* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μάγειρας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρεοπωλείο < ελνστ. *κρεοπωλ-εῖον* (πβ. Ησυχ. *Λεξ.* 7339.1: *ἀρνεῖα· τὰ κρεοπωλεῖα τῶν προβάτων*).

κρεπ

< γαλλ. *crêpe* < παλ. γαλλ. επίθ. *cresp* < λατ. *crispus* «σγουρός, πτυχωτός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρέπι, μεταφορά τού γαλλ. *crêpe*.

κρέπα

μεταφορά τού γαλλ. *crêpe* (βλ.λ. *κρεπ*), το οποίο από τον 14ο αι. αποκτά τη σημ. «πτυχωτό ύφασμα» και κατόπιν «πολύ λεπτή πίτα που ψήνεται σε θερμαινόμενη επιφάνεια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρεπερί < γαλλ. *crêperie*.

κρεπάρω[1] «σπάζω – (μτφ.) καταρρέω»

μεσν., αρχική σημ. «εκνευρίζομαι έντονα, σκάω από το κακό μου», < ιταλ. *crepare* < λατ. *crepo* «κροτώ, θορυβώ». Βλ. κ. *ψοφώ*.

κρεπάρω[2] «αυξάνω τον όγκο χτενίσματος»

μεταφορά τού γαλλ. *crêper* < *crêpe* «πτυχωτό ύφασμα», για το οποίο βλ.λ. *κρεπ*.

κρέπι → κρεπ

κρεσέντο

< ιταλ. *crescendo* «αύξων» < λατ. *crescendum*, γερούνδιο τού ρ. *cresco* «φύομαι – αυξάνω».

κρετίνος «ανόητος, ηλίθιος»

αντιδάν., < ιταλ. *cretino* < γαλλ. *crétin*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *Chrétien*, αρχική σημ. «χριστιανός», το οποίο από τον 17ο αι. συναντάται στις διαλέκτους τής Σαβοΐας και τού Βαλέ (Ελβετία) με τη σημ. «αθώος, αγαθός» (ίσως αποδόθηκε αρχικά σε νοητικώς καθυστερημένα άτομα τής περιοχής). Το γαλλ. *Chrétien* προέρχεται από το υστλατ. *christiānus* < ελνστ. *χριστιανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρετιν-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *crétinisme*.

κρετόν «λεπτό βαμβακερό ύφασμα»

< γαλλ. *cretonne*, ίσως < *Creton*, όν. μικρού χωριού στη Νορμανδία, γνωστού για τα υφάσματά του από τον 16ο αι.

κρημνός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Μ 54-55: *κρημνοὶ γὰρ ἐπηρεφέες περὶ πᾶσαν ἕστασαν ἀμφοτέρωθεν*] < θ. *κρημ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κρέμ-αμαι, κρεμ-ῶ* (βλ.λ.). Βλ. κ. *γκρεμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρημνίζω < ελνστ. *κρημν-ίζω* < αρχ. *κρημνός*

κρήμνιση < ελνστ. *κρήμνι-σις* < ρ. *κρημν-ίζω*

κρημνισμός < ελνστ. *κρημνισ-μός* < ρ. *κρημν-ίζω*

κρήμνισμα < ελνστ. *κρήμνισ-μα* < ρ. *κρημν-ίζω* (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Ἔργα περὶ ἑαυτ.* 1407.6: *θάμνος δὲ ἐξέσωσεν ἐκ κρημνίσματος*)

κρημνώδης < αρχ. *κρημν-ώδης*.

ΣΥΝΘ. από-κρημνος (αρχ.) – **κατα-κρημνίζω** (αρχ.), **κατα-κρήμνιση** (λόγ. [1812]), **κατα-κρήμνισμα** (λόγ. [1812]).

κρήνη «πηγή»

< αρχ. *κρήνη / κρᾱνᾱ* < **κράσ-νᾱ* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 14: *ἵστατο δάκρυ χέων ὥς τε κρήνη μελάνυδρος*], που ίσως παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **kros-no-*, από το οποίο προέρχεται το αρχ. *κρουνός* (βλ.λ.). Κατ' άλλη άποψη, η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κράνα· κεφαλή* επιτρέπει τη σύνδεση τής λ. με το αρχ. *κάρᾱ* «κεφάλι», αν ληφθεί υπ' όψιν η λατ. φρ. *caput fontis*, αντίστοιχη τού ν.ελλ. *κεφαλόβρυσο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρηναίος < αρχ. *κρην-αῖος*.

κρηπίδα «αποβάθρα – θεμέλιο, βάση κτίσματος (αρχαίων ναών)»

< αρχ. *κρηπίς, -ῖδος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], τεχνικός όρ., πιθ. δάνειο αγν. προέλ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρηπίδωμα < ελνστ. *κρηπίδω-μα* «θεμέλιο» < ρ. *κρηπιδ-ῶ (-όω)*

κρηπιδώνω < ελνστ. *κρηπιδ-ῶ (-όω)* «θεμελιώνω, στηρίζω».

κρησάρα «κόσκινο»

πιθ. μεσν. (αν ληφθεί υπ' όψιν η μεσν. μτχ. *κρησαρισμένος*) < αρχ. *κρησέρα*, με παραγ. τέρμα *-έρα* (πβ. κ. *διφθ-έρα, χολ-έρα*), λ. τής οποίας το θέμα δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς και δεν ερμηνεύεται ικανοποιητικά η εικαζόμενη σύνδεση με το ρ. *κρίνω* (στη σημ. «διαχωρίζω») και με το λατ. *crētus* «κοσκινισμένος».

κρησφύγετο

< αρχ. *κρησφύγετον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. Ἱστ. 9.96.15-16: *περιβαλέσθαι ἕρκος ἔρυμα τῶν νεῶν καὶ σφέων αὐτῶν κρησφύγετον*], με β' συνθ. προερχόμενο από το ρ. *φεύγω* (πβ. αόρ. β' *φυγ-εῖν*). Ως προς την προέλευση τού α' συνθ. *κρησ-*, η ισχυρότερη άποψη (τού γλωσσολόγου Στυλιανού Καψωμένου) επανασυνθέτει τύπο **πρησ-φύγετον* με μεταπτωτ. βαθμίδα τής πρόθ. *πρός* (όπως στο ουσ. *πρέσβυς*), οπότε η λ. ανάγεται τελικά σε παράγωγο τού ρ. *προσ-φεύγω*. Οι γλωσσολόγοι Paul Kretschmer και Felix Solmsen υποστήριξαν ότι το μόρφημα *κρησ-* προέρχεται από θ. τού ουσ. *κάρᾱ* «κεφάλι», δηλώνοντας τον τόπο όπου καταφεύγει κάποιος για να «σώσει το κεφάλι του». Λιγότερο πιθ. είναι η εκδοχή τού Jakob Wackernagel, ότι *κρησ-φύγετον* < **χρησ-φύγετον*, τού οποίου το α' συνθ. προέρχεται από τη λ. *χρέος / χρῆος* και δηλώνει «την αποφυγή πληρωμής ενός χρέους». Δεν ευσταθεί η άποψη αρχ. σχολιαστών, ότι η λ. συνδ. με το επίθ. *χρήσιμος* ή με το εθνωνύμιο *Κρῆται*, διότι εκεί (στο κρησφύγετο) υποτίθεται ότι κατέφευγαν όσοι επιθυμούσαν να ξεφύγουν από τον βασιλιά Μίνωα (πβ. Ωρίων, Θηβ. Ἐτυμ. 85: *κρησφύγετα. φρούρια, καταφύγια, ἐν οἷς ἐκρύπτοντο οἱ νησιῶται τὸν Μίνωα φεύγοντες. τὸ οὖν κρησφύγετον ἔλεγον τὸ χρήσιμον τοῖς φεύγουσιν εἰς ἀσφάλειαν*· Φωτίου Λεξ. 178: *φασὶν ὅτι Κρῆτες τοὺς νησιώτας ἅμα Μίνωι τῷ βασιλεῖ θαλασσοκρατοῦντι ἔφυγον εἰς σπήλαια τινά· ὅθεν ἐκεῖνα ὠνομάσθησαν κρησφύγετα*).

Κρήτη

αρχ. προελλην. τοπωνύμιο. Η πρώτη γραπτή μνεία τής νήσου απαντά στα ασσυροβαβυλωνιακά σφηνοειδή κείμενα, όπου συναντούμε το τοπωνύμιο *Kapta-ra*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρητικός < αρχ. *κρητ-ικός*.

κρητίδα «κιμωλία»

< λόγ. [1856] *κρητίς, -ίδος*, απόδ. τού γερμ. *Kreide* (πβ. κ. γαλλ. *blanc de craie*), που πλάστηκε με βάση το λατ. *(terra) crēta* «γύψος, κιμωλία», αγν. ετύμου. Οι λόγιοι που εισήγαγαν τη λέξη στην Ελληνική θεωρούσαν ότι η λατ. λέξη προήλθε από το αρχ. τοπωνύμιο *Κρήτη*, με αποτέλεσμα να επικρατήσει η γραφή με *-η-*: *κρητίδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρητιδ-ικός, λόγ. [1867].

ΣΥΝΘ. κρητιδο-: *κρητιδο-γραφία* (λόγ. [1896], απόδ. ξέν. όρου), *κρητιδο-γραφικός, κρητιδο-γράφος*.

κριάρι

< μεσν. *κριάρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *κριός* (βλ.λ.).

κριθάρι

< μεσν. *κριθάρι(ν)* < ελνστ. *κριθάριον*, υποκορ. τού αρχ. *κριθή* (ήδη μυκ. *ki-ri-ta*: *κριθᾱ*), παρεκτεταμένου τύπου αρχαϊκού ουσ. **κρῖθ*, τού οποίου διασώζεται (στον Όμηρο) μόνον η αιτ. πτώση *κρῖ*. Οι τύποι αυτοί ανάγονται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gherz-d-* «κριθάρι» || λατ. *hordeum* (> γαλλ. *orge*, ιταλ. *orzo*), αρχ. γερμ. **gerstō* (> γερμ. *Gerste*), αλβ. *drithë* «σιτηρά».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κριθαρ-ένιος < *κριθάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

κρίθινος < αρχ. *κρίθ-ινος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < *κριθή*.

κρικέλλι

αντιδάν., < μεσν. *κρικέλλι(ν) / κερκέλλι* < ελνστ. *κρικέλλιον*, υποκορ. τού ουσ. *κρίκελλος* < λατ. *circellus / circulus*, υποκορ. τού *circus* < αρχ. *κρίκος* / ελνστ. *κίρκος*. Βλ.λ. *κρίκος*.

κρίκετ

< αγγλ. *cricket* < παλ. γαλλ. *criquet* «ραβδί, ρόπαλο», πιθ. < ολλ. (φλαμανδ.) *krick(e)*, ίδια σημ.

κρίκος

αρχ. [ήδη ομηρικό] (ελνστ. *κίρκος*, αλλά ήδη αρχ. το ρ. *κιρκῶ, -όω* «δένω, ασφαλίζω με κρίκο») < θ. *κρικ-*, που προέρχεται από το αναδιπλασιασμένο θ. **ki-kr-o-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)ker-* «κυρτός, καμπύλος» || λατ. *curvus* (> γαλλ. *courbe*, ισπ. *corvo*) || αρχ. *κυρ-τός*, ίσως και *κορ-ώνη* «κουρούνα – κυρτό ή καμπύλο αντικείμενο» (βλ.λ. *κορώνα*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

circus – κρίκος

Το λατ. ***circus*** «κύκλος, γύρος – (ρωμαϊκός) ιππόδρομος» είναι προφανώς δάνειο από την Ελληνική (< αρχ. *κρίκος*) και αποτέλεσε την αφετηρία γαλλ. λέξεων όπως *cercle* «κύκλος» και *chercher* «αναζητώ, ψάχνω» (< υστλατ. *circāre* «κάνω τον γύρο, τριγυρίζω»). Βλ. κ. *τσίρκο*.

κρίμα

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἱκέτ.* 397: *οὐκ εὔκριτον τὸ κρῖμα*] < ρ. *κρίνω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κρίση, απόφαση» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 4.12: *οὐκ ἠξίωσεν ἐπικυρῶσαι τὰ τοῦ δήμου κρίματα*) → ελνστ. σημ. «καταδίκη, κατάκριση» (Κ.Δ., Μάρκ. 12,40: *οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, οὗτοι λήμψονται περισσότερον κρίμα*) → (ως επίρρ.) μεσν. σημ. «αδικία, άδικο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κριματίζω < μεσν. *κριματ-ίζω.*

κρίνο

< αρχ. *κρίνον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], δάνειο αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρίνος < μεσν. *κρίνος (ό)* < αρχ. *κρίνον* (με αλλαγή γένους)

κριν-ένιος < *κρίν(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος,* πβ. κ. *ασημ-ένιος.*

ΣΥΝΘ. κρινο-: *κρινο-δάχτυλος* (λόγ. [1823]), *κρινο-ειδής* (ελνστ.), *κρινό-λευκος* (λόγ. [1856]), *κρινο-λούλουδο.*

κρινολίνο «φαρδιά φούστα με σκελετό από ελάσματα»

< ιταλ. *crinolino,* αρχικώς «λινό ύφασμα για φαρδιές φούστες», < *crino-* (< *crine* «τρίχα μαλλιών ή υφάσματος» < λατ. *crīnis*) + *lino* (< λατ. *līnum* «λινάρι»).

κρίνω

αρχ., αρχική σημ. «διαχωρίζω, κοσκινίζω», < **krí-v-jω* < θ. **κρι-,* μεταπτωτ. βαθμίδα **(s)kr-i-* τού Ι.Ε. **(s)ker-* «κόβω, δρέπω» || λατ. *crībrum* «κόσκινο» (> γαλλ. *crible*), *crīmen, -inis* «κρίση, απόφαση – κατηγορία, έγκλημα» (> γαλλ. *crime*), ουαλ. *go-grynu* «κοσκινίζω» || αρχ. *καρπ-ός, κείρ-ω, κέρ-μα, κορ-μός, κουρ-ά* κ.ά. Ήδη αρχ. (ομηρική) είναι η σημ. «αποφασίζω», ενώ σημαντική παρουσία έχουν οι σημ. «διατυπώνω γνώμη, αποφαίνομαι, θεωρώ» και «δικάζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κείρω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρίση < αρχ. *κρί-σις* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Όπλων Κρίσις* (τίτλος μη διασωθέντος έργου τού Αισχύλου)]. Η λ. συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημ. «απόφαση – εκλογή», «καταδίκη» και «δυσμενής έκβαση (κυρ. για νόσους)», ενώ οι σύγχρ. χρήσεις στην οικονομία, την πολιτική (π.χ. *οικονομική / χρηματιστηριακή κρίση*) οφείλονται σε επίδρ. των ελληνογενών γαλλ. *crise,* αγγλ. *crisis.* Ας σημειωθεί ότι η λ. πέρασε σε πολλές γλώσσες μέσω τού λατ. *crisis,* πβ. αγγλ. *crisis,* γαλλ. *crise,* γερμ. *Krise* κ.ά.

κρίσιμος < αρχ. *κρίσ-ιμος* «αποφασιστικός, καίριος, καθοριστικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἀφορ.* 7.85.1-2: *ἱδρῶτες ἐπικίνδυνοι ἐν τῇσι κρισίμοισιν ἡμέρῃσι μὴ γινόμενοι*]

κρισιμότητα, λόγ. [1833], < *κρίσιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

κριτής < αρχ. *κρι-τής* [ήδη στον Πίνδαρο και τον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 37-38: *κριταί τε τῶνδ' ὀνειράτων θεόθεν ἔλακον ὑπέγγυοι*] ➝ Με τη λ. *Κριταί* ως ονομασία τού ομωνύμου βιβλίου τής Π.Δ. απέδωσαν οι Εβδομήκοντα τον εβραϊκό τίτλο *Shophetím* «κριτές»

κριτήριο < αρχ. *κρι-τήριον* «βάση ή μέσο για κρίση, για εκδίκαση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Θεαίτ.* 178b.5-6: *ἔχων γὰρ αὐτῶν τὸ κριτήριον ἐν αὑτῷ, οἷα πάσχει τοιαῦτα οἰόμενος*]

κριτικός < αρχ. *κριτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 260b.3-5: *ἆρ' οὖν συμπάσης τῆς γνωστικῆς εἰ τὸ μὲν ἐπὶ τακτικὸν μέρος, τὸ δὲ κριτικὸν διαιρούμενοι προσείποιμεν, ἐμμελῶς ἂν φαῖμεν διῃρῆσθαι;*] < *κριτ(ής)* (< *κρίνω*) + παραγ. τέρμα *-ικός.*

ΣΥΝΘ. -κρίνω, -κριση, -κριτής, -κριτος κ.ά.: *ανα-κρίνω, ανά-κριση, ανα-κριτής, ανα-κριτικός – απο-κρίνομαι, από-κριση – ανταπο-κρίνομαι, ανταπό-κριση, ανταπο-κριτής – εγ-κρίνω, έγ-κριση, έγ-κριτος – εκ-κρίνω, έκ-κριση, έκ-κριμα – επι-κρίνω, επί-κριση, επι-κριτής, επι-κριτικός – προ-κρίνω, πρόκριση, πρό-κριμα, πρό-κριτος – συγ-κρίνω, σύγκριση, συγ-κριτικός – υπο-κρίνομαι, υπο-κριτής, υποκριτικός* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κριτήριο

Από το θ. *κρι-* τού ρήματος *κρίνω* και το παραγωγικό τέρμα *-τήριον* προήλθε η λέξη **κριτήριον** (η οποία αργότερα πέρασε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, πβ. αγγλ. *criterion,* γαλλ. *critère,* γερμ. *Kriterium,* ισπ. *criterio,* ιταλ. *criterio* κ.λπ.). Χρησιμοποιήθηκε με τη σημερινή σημασία «κάθε πράγμα με βάση το οποίο εκφέρουμε κρίση» ήδη από τον Πλάτωνα. Στον Θεαίτητο π.χ. ο Σωκράτης, αναφερόμενος στη θεωρία τού Πρωταγόρα ότι μέτρο όλων είναι ο άνθρωπος, υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος έχει μέσα του το κριτήριο για να κρίνει το κάθε τι: *ἔχων γὰρ αὐτῶν τὸ κριτήριον ἐν αὑτῷ.* Επίσης ο Σέξτος Εμπειρικός (2ος – 3ος αι.) αναφερόμενος στον Εμπεδοκλή γράφει: *ἄλλοι δὲ ἦσαν οἱ λέγοντες κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα κριτήριον εἶναι τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν λόγον* (δηλ. κριτήριο τής αλήθειας δεν είναι οι αισθήσεις, αλλά η λογική).

Ακολουθώντας όμως τη σημασία τού ρ. *κρίνω* «οδηγώ σε δίκη, κατηγορώ» πήρε την επιπρόσθετη σημασία «δικαστική κρίση, δικαστήριο». Ήδη ο Πλάτων πάλι, στους *Νόμους,* αναφέρεται σε δύο είδη δικαστηρίων (*δύο δὴ τῶν λοιπῶν ἔστω κριτήρια*), ένα για δημόσια και ένα για ιδιωτικά αδικήματα. Στην εκκλησιαστική γραμματεία μάλιστα η χρήση αυτή εξειδικεύτηκε στη μέλλουσα κρίση που θα ακολουθήσει τη Δευτέρα Παρουσία (πβ. σε ύμνο: *τρέμω τὸ κριτήριον τοῦ σοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ, οὗπερ ἐξελοῦ με, Παρθένε*), σε πολλές περιπτώσεις δε έφτασε να σημαίνει βασανιστήριο, δεδομένου ότι η κρίση και η συνακόλουθη καταδίκη συνοδεύονταν ενίοτε από τιμωρίες (πβ. στον Μ. Βασίλειο: *τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φοβερὰ κριτήρια προακούσαντες, τὴν σωφροσύνην οὐκ ἐτηρήσατε*). Η σημασία «δικαστήριο» επέζησε και στα μεσαιωνικά χρόνια (πβ. Λεόντιο Μαχαιρά: *ἐβάλαν τον εἰς τὸ κριτήριον καὶ*

ἐμολόγησεν πᾶσα πρᾶμαν).

κριός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **krī-Fός*, πιθ. < **kr-iə-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ker-ə-* «κεφάλι» (από το οποίο προήλθαν όροι που σχετίζονται με κερασφόρα ζώα) || λατ. *cervus* «ελάφι» (> γαλλ. *cerf*, ισπ. *ciervo*), *cornū* «κέρας» (> γαλλ. *corne*), αρχ. γερμ. **hurna-* (> γερμ. *Horn*, αγγλ. *horn*, ολλ. *hoorn*)|| αρχ. *κάρ-α, κρά-νος, κέρ-ας, κραν-ίο(ν)* κ.ά. Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με όρους που σημαίνουν «στρεβλός, κυρτός», όπως λιθ. *kreīvas* «κυρτός», παλ. σλαβ. *krivŭ* «σκολιός». Από το αρχ. *κριός* προήλθε το μεσν. υποκοριστικό *κριάρι(ον)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κέρας*.

κρίση → κρίνω

κριτήριο → κρίνω

κριτής → κρίνω

κριτσίνι
< ιταλ. *grissini*, πληθ. τού ουσ. *grissino*, υποκορ. τού διαλεκτ. *ghersa* «ράβδος ψωμιού» (από τη διάλεκτο τού Πεδεμοντίου τον 17ο αι.). Στην ελληνική λ. επέδρασε επίσης το ηχομιμητ. *κριτς*.

κροίσος
< αρχ. *Κροῖσος*, όν. τού τελευταίου Λυδού βασιλιά (περίοδος βασιλείας περ. 560-546 π.Χ.), που υπήρξε περιώνυμος για τον πλούτο του.

κροκάλα «στρογγυλό χαλίκι ή βότσαλο»
< αρχ. *κροκάλη* (με παραγ. τέρμα *-άλη*) < *κρόκη* «στρογγυλό χαλίκι ή βότσαλο», που πιθ. συνδ. με το συνώνυμο σανσκρ. *śárkarā-* ή προέρχεται από θ. τού ρ. *κρέκω* «κρούω, χτυπώ (στον αργαλειό) – υφαίνω», το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **krek-* «χτυπώ, κρούω» || παλ. σκανδ. *hroell* «ραβδί κρούσεως» (> αγγλοσαξ. *hrēol* «ανέμη, καρούλι» > αγγλ. *reel*) || αρχ. *κροκ-ύς, -ύδος* «χνούδι υφάσματος».

κροκέτα
μεταφορά τού γαλλ. *croquette* στη γενική σημ. «τραγανό έδεσμα» < ρ. *croquer* «τρίζω (τα δόντια), τραγανίζω – θορυβώ», πιθ. ηχομιμητ. αρχής.

κροκόδιλος
< αρχ. *κροκόδειλος / κερκύδιλος* / ελνστ. *κροκόδιλος* (συχνότερη είναι η γραφή *κροκόδειλος*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο ο τύπος *κροκόδειλος*, αλλά στον Ιππώνακτα απαντά ο τύπος *κερκύδιλος*] < **κροκό-δρῖλος* (με ανομοίωση τού δεύτερου *-ρ-*) < *κροκο-* (< *κρόκη* «στρογγυλό χαλίκι ή βότσαλο», που ίσως αναφερόταν στις φολίδες τέτοιων ερπετών, βλ.λ. *κροκάλα*) + *δρῖλος* «σκουλήκι ή βδέλλα», αγν. ετύμου. Ως προς το α΄ συνθ. *κροκο-*, έχει διατυπωθεί ακόμη η υπόθεση ότι συνδ. με το αρχ. ουσ. *κέρκος* «ουρά» (βλ.λ. *κερκίδα*), δηλώνοντας το ερπετό «που έχει σκουλήκι ως ουρά». Μέσω τού λατ. *crocodilus* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες (π.χ. αγγλ. και γαλλ. *crocodile*, γερμ. *Krokodil*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κροκοδίλιος < μεσν. *κροκοδείλ-ιος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κροκόδειλος ή κροκόδιλος;
Η συνήθης γραφή ***κροκόδειλος*** ήταν πολύ συχνότερη κατά την αρχ. εποχή και σε αυτό ίσως έπαιξε ρόλο η μερικώς ομόηχη λ. *δειλός*. Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, η λέξη ορθογραφείται κανονικά με *-ι-*, ***κροκόδιλος***, πράγμα που βεβαιώνεται από αρκετές μαρτυρίες (με αρχαιότερη την παρουσία της στον Ιππώνακτα με τον τύπο *κερκύδιλος*).

κρόκος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ξ 348: *λωτόν θ' ἐρσήεντα ἰδὲ κρόκον ἠδ' ὑάκινθον*], σημιτ. δάνειο, πβ. ακκαδ. *kurkānū*, εβρ. *karkōm*, που τα ίδια μπορεί να είναι προϊόντα δανεισμού. Το λατ. ουσ. *crŏcus* είναι δάνειο από την Ελληνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κροκ-άδι, υποκορ. τού αρχ. *κρόκος*
κροκάτος < μεσν. *κροκ-ᾶτος*
κροκ-ί «αυτός που έχει το χρώμα τού κρόκου» (διαφ. το *κροκί* «χάρτινο πατρόν» < γαλλ. *croquis* «πρόχειρο σχέδιο»)
κροκώδης < ελνστ. *κροκ-ώδης*
κροκωτός < αρχ. *κροκ-ωτός*
κροκοειδής < αρχ. *κροκο-ειδής*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κρόκος, σαφράν, ζαφορά
Η λ. ***κρόκος*** είναι αρχαία και δηλώνει τόσο το φυτό όσο και το μπαχαρικό που παράγεται από την αποξήρανση των στιγμάτων του (δείγμα τής πανάρχαιης καλλιέργειάς του στην Ελλάδα αποτελούν τοιχογραφίες, όπως οι διάσημες «κροκοσυλλέκτριες» τής Σαντορίνης). Από το κίτρινο χρώμα του (πβ. *κρόκου βαφάς*, Αισχύλος) προέκυψε η σημασία «κρόκος αβγού» (απαντά τον 6ο αι. μ.Χ.), π.χ. *σὺν κρόκῳ ᾠῶν*.
Η λ. ετυμολογείται ως δάνειο από ασιατική (πιθ. σημιτική) γλώσσα, πβ. βιβλικό εβρ. *karkōm*, αραμ. *kurkama*, ακκαδ. *kurkānū*, αραβ. και περσικό *kurkum*, αλλά και το σανσκρ. *kunkuma (kunkumam, kumkuma)*. Σε όλες αυτές τις γλώσσες απαντά με την ίδια σημασία (δηλώνει το φυτό *κρόκος* και το κίτρινο χρώμα του). Το εν λόγω φυτό πέρασε στην επιστημονική ορολογία ως *Crocus sativus*, όμως στα μεσαιωνικά Λατινικά απαντά ο τύπος ***safranum*** «κρόκος» (πιθ. από αραβοπερσικό τύπο *za'farān* «κρόκος») και από εκεί έχουμε τους διάφορους λατινογενείς ευρωπαϊκούς όρους: γαλλ. ***safran*** (12ος αι.), ιταλ. ***zafferano***, ισπ. ***azafrán***, αγγλ. ***saffron***. Στα Ελληνικά χρησιμοποιείται σήμερα και ο γαλλ. τύπος ***σαφράν*** και στην εξελληνι-

σμένη μορφή **σαφράνι**, καθώς και η λ. **ζαφορά**, που απαντά στη μεσαιωνική δημώδη Ελληνική και ως **ζαφαρά** (π.χ. *γράψον ... μετὰ ζαφαράδος*), προερχόμενη από τη βεν. λ. **zafaran** που έχει την ίδια προέλευση με το *σαφράν* (βλ. παραπάνω).

κρομμύδι → **κρεμμύδι**

κρονόληρος «ξεμωραμένος γέροντας»
ελνστ. < αρχ. *Κρόνος* + *λῆρος* «ανοησία, μωρολογία» (βλ.λ. *παραληρώ*). Συγγραφείς τής Αρχαιότητας συνήθιζαν να χρησιμοποιούν το όν. τού θεού Κρόνου με σκωπτικό τρόπο, δηλώνοντας συνήθως τον γέροντα που έχει χάσει τα λογικά του (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 1480-1: *τοὺς τραγῳδοὺς φησιν ἀποδείξειν κρόνους τοὺς νῦν διορχησάμενος ὀλίγον ὕστερον*).

κροντήρι → **κρωντήρι**

κρόουλ «ελεύθερη κολύμβηση»
< αγγλ. *crawl*, αρχική σημ. «έρπω, μπουσουλάω», < μέσο αγγλ. *crawle(n)*, ίσως συνδ. με το συνώνυμο σουηδ. *kravla*.

κροσέ
< γαλλ. *crochet*, αρχική σημ. «βελόνι, καρφί», υποκορ. τού *croc* «γάντζος, τσιγκέλι» < φραγκ. **krok*, που συνδ. με παλ. σκανδ. *krokr* (> σουηδ. *krok*, δαν. *krog*). Ως όρος τής πυγμαχίας η λ. δήλωσε το οριζόντιο χτύπημα που έχει φορά από έξω προς τα μέσα.

κρόσσι
μεσν. (με αναβιβασμό τόνου) < ελνστ. *κροσσίον*, υποκορ. τού αρχ. πληθ. *κρόσσαι* (θηλ.) «σκάλες, σκαλοπάτια (σε τείχη ή πύργους) – επάλξεις» < **κροκ-jă*, που συνδ. με λιθ. *krãkė* «μπαστούνι», πολ. *krok* «βήμα, σκαλί», ρωσ. *krókva* «δοκάρι στέγης» κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κροσσωτός < ελνστ. *κροσσ-ωτός*.

κροταλίας
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *crotal(us)* (με παραγ. τέρμα *-ίας*) < λατ. *crotalum* < αρχ. *κρόταλον* (βλ.λ.), λόγω τού θορύβου που προκαλούν τα κεράτινα αρθρωτά τμήματα τής ουράς τού συγκεκριμένου φιδιού.

κρόταλο
< αρχ. *κρόταλον* [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς μητέρα θεῶν* 3: *κροτάλων τυπάνων τ' ἰαχὴ σύν τε βρόμος αὐλῶν*] < *κρότ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλον*, πβ. αρχ. *ῥόπ-αλον, πέτ-αλον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κροταλίζω < αρχ. *κροταλ-ίζω*
κροτάλισμα < μεσν. *κροτάλισ-μα* < αρχ. *κροταλ-ίζω*
κροταλισμός < ελνστ. *κροταλισ-μός* < αρχ. *κροταλ-ίζω*.

κρόταφος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* λ 319-20: *πρίν σφωϊν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους ἀνθῆσαι*] < *κρότ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αφος*, πβ. κ. *κόλ-αφος*. Η σύνδεση ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι κρόταφοι είναι το σημείο όπου γίνεται αισθητός ο ρυθμικός παλμός των αρτηριών ή, κατ' άλλη άποψη, το σημείο τού θανάσιμου πλήγματος στον άνθρωπο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κροταφιαίος < ελνστ. *κροταφ-ιαῖος*
κροταφικός < μεσν. *κροταφ-ικός*.

κρότος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 546-7: *ἄειρον ἅμα κρότον ποδῶν βοάν τ' ἔμελπον εὔφρονα*] (υποχωρητ.) < ρ. *κροτῶ (-έω)*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kre-n-t-* «θορυβώ, χτυπώ με πάταγο» || αγγλοσαξ. *hrindan*, παλ. σκανδ. *hrinda* «χτυπώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κροτ-ίδα, λόγ. [1870], < *κρότ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίς, -ίδος*.
ΣΥΝΘ. -κροτώ (και τα παράγωγα αυτών): *συγ-κροτώ, συγ-κρότηση, συγ-κρότημα – επι-κροτώ, επι-κρότηση – ποδο-κροτώ – χειρο-κροτώ, χειρο-κρότημα – εκπυρσο-κροτώ, εκπυρσο-κρότηση* κ.ά.
πολύ-κροτος (αρχ.).

κρουαζέ
< γαλλ. *croisé* «σταυρωτός» < ρ. *croiser* < *croix* «σταυρός» < λατ. *crux, -cis* «πάσσαλος – σταυρός».

κρουαζιέρα
μεταφορά τού γαλλ. *croisière*, αρχική σημ. «σταυροφορία – (19ος αι.) ταξίδι αναψυχής», < ρ. *croiser* «(δια)σταυρώνω» < *croix* «σταυρός» < λατ. *crux, -cis* «πάσσαλος – σταυρός».

κρουασάν
< γαλλ. *croissant* «αύξων», (κατ' επέκτ.) «το χρονικό διάστημα κατά το οποίο γεμίζει ή αυξάνει το ορατό μέρος τής σελήνης – ημισέληνος» < ρ. *croître* «αυξάνω, γεμίζω» < λατ. *crescere*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
κρουασάν
Τα πρώτα γλυκά **κρουασάν** σε σχήμα ημισελήνου παρασκευάστηκαν στη Βιέννη τον 19ο αιώνα σε ανάμνηση τής νίκης επί των Τούρκων πολιορκητών το 1689, οι οποίοι είχαν έμβλημα την ημισέληνο. Η γαλλ. λέξη απέδωσε τη γερμ. ονομασία *Hörnchen*, που κυριολεκτικά σημαίνει «μικρό κέρατο».

κρουνός «κάννουλα εκροής νερού»
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **kros-no-*, που συνδ. με όρους οι οποίοι έχουν τη σημ. «κύμα», π.χ. αγγλοσαξ. *hroen / hoern*, καθώς και με το ουσ. *κρήνη* (βλ.λ.).

κρουπιέρης
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *croupier* < *croupe* «οπίσθια – καπούλια (αλόγου)» < φραγκ. **kruppa*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κάθεται στα καπούλια τού αλόγου, πίσω από τον ιππέα» → (17ος αι.) «βοηθός παίκτη – βοηθός τού τραπεζίτη σε τυχερό παιχνίδι».

κρούση → κρούω

κρούσμα → κρούω

κρούστα
μεταφορά τού παλ. γαλλ. *crouste* (> γαλλ. *croûte*) ή τού ιταλ. *crosta* < λατ. *crusta* «στερεά επικάλυψη – όστρακο».

κρούσταλλο → κρύσταλλος

κρούω
αρχ. < **κρούσ-jω*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kreu-s-* «χτυπώ, σπάζω» || λιθ. *krušù*, παλ. σλαβ. *sъ-krušo*, ρωσ. *krušitъ* «θραύω, συντρίβω» κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κρούση < αρχ. *κροῦ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]
κρούσμα < αρχ. *κροῦ(σ)-μα* «χτύπημα, ήχος που προκαλείται από χτύπημα»
κρουστός < ελνστ. *κρουσ-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *κρούω*. Ο όρος *κρουστά* (ενν. μουσικά όργανα) αποτελεί απόδ. ξένου όρου, πβ. γερμ. *Schlaginstrumente*
κρουστικός < αρχ. *κρουσ-τικός*.
ΣΥΝΘ. -κρούω, -κρουση: *αντι-κρούω, αντί-κρουση – συγ-κρούομαι, σύγ-κρουση – παρά-κρουση – υπό-κρουση*.

κρύβω
ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κρύπτω* με βάση το θ. τού αορίστου *κρυψ-*, κατά το σχήμα *ἔτριψα – τρίβω, ἔθλιψα – θλίβω* (πβ. κ. *ἔσκυψα – σκύβω, ἔνιψα – νίβω, ἔστριψα – στρίβω*), οπότε και *ἔκρυψα – κρύβω*. Το αρχ. *κρύπτω* < **κρύφ-jω* ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kra(u)-bh-* «καλύπτω, κρύβω» || παλ. σλαβ. *kryti*, λιθ. *kráuti*, παλ. ιρλ. *crau* «καλύβα» || αρχ. *κρυφ-ός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κρυπτός < αρχ. *κρυπ-τός* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ξ 167-8: *πυκινὰς δὲ θύρας σταθμοῖσιν ἐπῆρσε κληῖδι κρυπτῇ*], ρηματ. επίθ. τού *κρύπτω*. Η φρ. *εν κρυπτώ και παραβύστω* αποτελεί συνδυασμό δύο αρχ. φράσεων, *ἐν κρυπτῷ* και *ἐν παραβύστῳ* (αρχ. *παράβυστον* [ενν. *δικαστήριον*], απόμερος και αφανής τόπος όπου δίκαζαν οι ένδεκα στην αρχ. Αθήνα)
κρυφτό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού μεσν. επιθ. *κρυφτός* < αρχ. *κρυπ-τός* (υποκορ. *κρυφτ-ούλι*)
κρύπτη < ελνστ. *κρυπ-τή* (με αναβιβασμό τόνου), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *κρυπ-τός*
κρύψ-ιμο < *κρυψ-* (*κρύβω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σκύψ-ιμο*
κρυψ-ώνας, λόγ. [1816].
ΣΥΝΘ. -κρύπτω, -κρυψη, -κρυφος: *απο-κρύπτω, από-κρυψη, από-κρυφος – υπο-κρύπτω, υπό-κρυψη*
κρυπτο-, κρυψ(ο)-, κρυψι-, κρυφ(ο)-: *κρυπτο-γράφημα* (λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cryptogramme*), *κρυπτο-γραφία* (λόγ. [1813], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cryptographie*), *κρυπτο-γραφώ* (λόγ. [1897]), *κρυπτο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cryptology*), *κρυπτο-χριστιανός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Crypto-Christian*) – *κρυψ-ορχία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cryptorchidie*), *κρυψ-όρχης* (ελνστ.) – *κρυψί-βουλος* (μεσν.), *κρυψί-γαμος* (ελνστ.), *κρυψί-νοια* (μεσν.), *κρυψί-νους* (αρχ.) – *κρυφ-ακούω, κρυφο-γελώ* (μεσν.), *κρυφο-καίω, κρυφο-κοιτάζω, κρυφο-μιλώ* (μεσν.) κ.ά.

κρύο → κρύος

κρυοπάγημα
< *κρύο(ς)* + *-πάγ(ημα)* (κατ' αναλογίαν προς το *κρυολόγ-ημα*) < *πάγος*, απόδ. τού αγγλ. *frostbite*.

κρύος
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < **krus-os*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kreus-* «πάγος – κρούστα» || λατ. *crusta* (> γαλλ. *croûte*, ιταλ. *crosta*, από γαλλ. τα αγγλ. *crust*, γερμ. *Kruste*), παλ. άνω γερμ. *hroso* «πάγος», ιρλ. *crūaid* «στερεός, σκληρός» || αρχ. *κρύσ-τ-αλλος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κρύο < μεσν. *κρύο* < αρχ. *κρύος (τό)* «παγωνιά»
κρυώνω < μεσν. *κρυ-ώνω*
κρύωμα < μεσν. *κρύω-μα* < ρ. *κρυ-ώνω*.
ΣΥΝΘ. κρυο-: *κρυο-θεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cryotherapy*), *κρυο-λογώ, κρυόμπλαστος, κρυο-πάγημα* (απόδ. ξέν. όρου, πβ. αγγλ. *frostbite*), *κρυο-πηξία* (απόδ. τού γαλλ. *cryocoagulation*, υβριδικού συνθ.), *κρυο-πληξία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cryoplexie*), *κρυο-σκοπία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cryoscopy*), *κρυοστάτης* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cryostat*) κ.ά.

κρύπτη → κρύβω

κρυπτός → κρύβω

κρύσταλλο → κρύσταλλος

κρυσταλλοειδής
< ελνστ. *κρυσταλλοειδής (φακός / χιτών)* < αρχ. *κρύσταλλο(ς)* + λεξικό επίθημα *-ειδής* (βλ.λ.). Ο ιατρός Ρούφος (1ος αι. μ.Χ.) δίνει την ακόλουθη ερμηνεία (*Περὶ ὀνομ. ἀνθρώπου μορίων*, 153-4): *ὁ δὲ τέταρτος περιέχει μὲν τὸ κρυσταλλοειδὲς ὑγρὸν [...], ὥστε-*

ρον φακοειδὴς μὲν διὰ τὸ σχῆμα, κρυσταλλοειδὴς δὲ διὰ τὸ ὑγρὸν ὠνομάσθη.

κρύσταλλος

αρχ. [ήδη ομηρικό], με δυσερμήνευτη παρέκταση -τ- και παραγ. τέρμα *-αλ(λ)ος*, το οποίο εμφανίζει εκφραστ. διπλασιασμό. Το θ. *κρυσ-* ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kreus-* «πάγος – κρούστα», για το οποίο βλ.λ. *κρύος*. Ο τύπος *κρούσταλλο* (και τα παράγωγά του) είναι ήδη μεσν. Το αρχ. *κρύσταλλος* πέρασε μέσω τού λατ. *crystallus* σε αρκετές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *cristal*, αγγλ. *crystal*, γερμ. *Kristall*, ολλ. *kristal* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρύσταλλο < ελνστ. *κρύσταλλον (τό)* < αρχ. *κρύσταλλος (ὁ)* (με αλλαγή γένους)

κρυσταλλένιος < μεσν. *κρυσταλλ-ένιος* < *κρύσταλλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

κρυστάλλινος < αρχ. *κρυστάλλ-ινος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

κρυσταλλ-ικός, λόγ. [1886]

κρυσταλλικ-ότητα < *κρυσταλλικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

κρυσταλλ-ιάζω (πβ. ελνστ. *κρυσταλλ-ίζω* «είμαι καθαρός σαν κρύσταλλο»)

κρυστάλλιασ-μα < *κρυσταλλιασ- (κρυσταλλιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

κρυσταλλώδης < ελνστ. *κρυσταλλ-ώδης*

κρυστάλλωμα < μεσν. *κρυστάλλω-μα(ν)* < ελνστ. *κρυσταλλ-οῦμαι (-όο-)* «είμαι παγωμένος»

κρυστάλλω-ση, λόγ. [1766], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cristallisation* (επίσης σύνθ. *αποκρυστάλλωση*, λόγ. [1847])

κρυσταλλώνω < μεσν. *κρυσταλλ-ώνω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *κρυσταλλ-οῦμαι (-όο-)* «είμαι παγωμένος».

ΣΥΝΘ. κρυσταλλο-: *κρυσταλλο-γραφία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cristallographie*), *κρυσταλλο-ειδής* (ελνστ.), *κρυσταλλο-λυχνία* (απόδ. τού αγγλ. *transistor*), *κρυσταλλο-νομία* (λόγ. [1861]), *κρυσταλλο-τεχνία* (λόγ. [1861]) κ.ά.

κρυφός

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. *κρυφ-*, από το οποίο προέρχεται επίσης το ρ. *κρύπτω* (βλ.λ. *κρύβω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρύφιος < αρχ. *κρύφ-ιος*.

ΣΥΝΘ. κρυφ(ο)-: *κρυφ-ακούω, κρυφο-γελώ* (μεσν.), *κρυφο-καίω, κρυφο-κοιτάζω, κρυφο-μιλώ* (μεσν.) κ.ά.

κρυψώνας → κρύβω

κρυώνω → κρύος

κρώζω (για κόρακα) «κράζω»

αρχ. < **κρώγ-jω*, παρεκτεταμένη μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τού ηχομιμητικού Ι.Ε. **ker- / *kor-* || λατ. *crōciō* «κρώζω», *corvus* «κοράκι», αρχ. γερμ. **hrabna-* «κοράκι» (> γερμ. *Rabe*, αγγλ. *raven*, ολλ. *raaf*) || αρχ. *κόραξ, -ακος, κρά-ζω, κορ-ώνη, κρα-υγ-ή* κ.ά.

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κράζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κρωγμός < ελνστ. *κρωγ-μός*

κρώξ-ιμο < *κρωξ- (κρώζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *κράξ-ιμο*.

κρωντήρι «κανάτι, δοχείο»

< μεσν. *κρωντήρι(ο)ν* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /o/ και ηχηροποίηση τού ενδοφωνηεντικού /t/) < *κρυω(ν)τήριον* «πήλινο δοχείο που ψύχει το περιεχόμενό του, παγωνιέρα» < ρ. *κρυώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κροντήρι ή κρωντήρι;

Η γραφή με *-ο- (κροντήρι)* δεν έχει ετυμολογική βάση. Εφόσον η λέξη προέρχεται από τον τύπο *κρυωτήριον*, όπως ερμηνεύεται ανωτέρω, ορθή είναι μόνο η γραφή **κρωντήρι** (με *-ω-*).

κτένα → χτένα

κτέρισμα «νεκρική προσφορά πολύτιμου αντικειμένου»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1409-10: *μή μ' ἀτιμάσητέ γε, ἀλλ' ἐν τάφοισι θέσθε κἀν κτερίσμασιν*] < ρ. *κτερ(ε)ίζω* «ενταφιάζω με τιμές και δώρα» < *κτέρας* «δώρο», συνήθ. πληθ. *κτέρεα* «νεκρικά δώρα», το οποίο ορισμένοι συνδέουν με την ετυμολ. οικογένεια τού ουσ. *κτῆμα* (πβ. αρχ. *κτέαρ, -ατος* «αγαθά, ιδιοκτησία», πληθ. *κτέανα*, ίδια σημ.) ή, κατ' άλλη άποψη, με θ. που σημαίνει «καίω». Καμία από τις δύο απόψεις δεν έχει αποδειχθεί.

κτήμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κτῆμα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 143-4: *οἷ' ὁρόω μνηστῆρας ἀτάσθαλα μηχανόωντας, κτήματα κείροντας καὶ ἀτιμάζοντας ἄκοιτιν*] < θ. *κτη-*, το οποίο απαντά στον παρακ. *κέ-κτη-μαι* τού ρ. *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω» και προέρχεται από Ι.Ε. **kte(i)-* «κατέχω – διοικώ, εξουσιάζω» || σανσκρ. *kṣayati* || αρχ. *κτῆ-σις (-η), κτή-τωρ (-ορος), κτη-τός, κτῆ-νος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *-κτώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απόκτημα, περιουσία» (περιουσιακό στοιχείο που διαρκεί ή παραμένει, π.χ. κοσμήματα, πολύτιμα αντικείμενα, σε αντιδιαστολή προς τα *χρήματα*) → ήδη αρχ. σημ. «αγροτεμάχιο» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 41.8: *κτήματ' ἔχων ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ γεωργῶν τὰ ἐκείνων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτηματ-ίας, λόγ. [1831], πβ. κ. *τραυματ-ίας*

κτηματικός < ελνστ. *κτηματ-ικός*.

ΣΥΝΘ. κτηματ(ο)-: *κτηματο-γράφηση* (λόγ. [1889]), *κτηματο-λόγιο* (λόγ. [1836]), *κτηματο-λογικός* (λόγ. [1854]), *κτηματο-μεσίτης* (λόγ. [1891]), *κτηματο-μεσιτικός*

αγρό-κτημα

α-κτήμων (αρχ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κτήμα, κτηματολόγιο

Η λ. ***κτήμα*** σήμαινε αρχικά οτιδήποτε κατέχει κανείς (< ρ. ***κτῶμαι*** «αποκτώ»), πβ. *μή νύ τι σεῦ ἀέκητι δόμων ἐκ κτῆμα φέρηται*, Όμηρος· *κτῆμα ἐς ἀεί*, Θουκυδίδης κ.ά. Έτσι δήλωσε και έμψυχα όντα, όπως δούλους (πβ. *κτῆμα οἴκων*, Ευριπίδης), ανθρώπους γενικά (πβ. *κτῆμα πάντων ἐστὶ τιμιώτατον ἀνὴρ φίλος*, Ηρόδοτος· *ὁ δοῦλος κτῆμά τι ἔμψυχον*, Αριστοτέλης) κ.ά. Δήλωσε επίσης γενικά τα περιουσιακά στοιχεία, τον πλούτο που κατέχει κάποιος και τα κληρονομικά αποκτήματα, ιδίως τα οικογενειακά κειμήλια (κυρ. στον Όμηρο, πβ. *πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται*). Την κλασική περίοδο συναντούμε στον πληθυντικό *τὰ κτήματα* τη σημασία «τα ζώα που κατέχει κάποιος» κατ' αντιδιαστολή προς τους αγρούς (πβ. *βοῦς καὶ τἄλλα κτήματα*, Πλάτων) και λιγότερο συχνά τη σημασία «ιδιοκτησία γης» (πβ. *κτήματα ἔχων ἐν Βοιωτίᾳ καὶ γεωργῶν τὰ ἐκείνων*, Δημοσθένης). Αργότερα απαντά συχνά στον ενικό με τη σημερινή σημασία «αγρόκτημα, χωράφι» (πβ. *ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας [...] ἐπώλησε κτῆμα*, Κ.Δ.). Είναι ενδιαφέρον ότι οι παραπάνω σημασίες απαντούν σχεδόν στο σύνολό τους και κατά τη μεσαιωνική περίοδο, πβ. σημ. «απόκτημα, πράγμα»: *ὅλες δὲν ὁμοιάζουσι* (ενν. *οι γυναίκες*), *οὐδ' ὅλαι εἶν' ἕνα κτῆμα*· σημ. «πλούτη, περιουσία» και «ζώο, κτήνος (ιδ. υποζύγιο)»: *δὲν πρέπει ὥσπερ τὰ κτήματα νὰ ζοῦσιν οἱ ἀνθρῶποι*. Η λ. έχει δώσει πλήθος παραγώγων και συνθέτων, μεταξύ άλλων και την επίκαιρη σήμερα λέξη ***κτηματολόγιο***, την οποία καταγράφει ο Κουμανούδης σε Βασιλικό Διάταγμα τού 1836.

κτηνοβασία

μεσν. < ελνστ. *κτηνοβάτης* < αρχ. *κτῆνο(ς)* + λεξικό επίθημα *-βάτης* (βλ.λ. *βαίνω*), πβ. κ. *σχοινο-βασία*, *ακρο-βασία*.

κτήνος

< αρχ. *κτῆνος* (συνήθ. πληθ. *κτήνη* «αγέλη, ποίμνιο ως περιουσιακά στοιχεία») [ήδη ομηρικό] < θ. *κτη-* (με παραγ. τέρμα *-νος*), το οποίο απαντά στον παρακ. *κέ-κτη-μαι* τού ρ. *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω» (βλ.λ. *κτήμα*). Ήδη αρχ. η σημ. «ζώο (ως μονάδα)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.132: *τῶν δὲ ὡς ἑκάστῳ τις θύειν θέλῃ, ἐς χῶρον καθαρὸν ἀγαγὼν τὸ κτῆνος καλέει τὸν θεόν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτηνώδης < ελνστ. *κτην-ώδης*

κτηνωδία < ελνστ. *κτηνωδ-ία* < *κτην-ώδης*.

ΣΥΝΘ. κτην(ο)-: *κτην-άνθρωπος* (λόγ. [1890], απόδ. τού γαλλ. *La Bête humaine* «Το ανθρώπινο κτήνος», τίτλος μυθιστορήματος τού *É. Zola*), *κτην-ιατρείο* (λόγ. [1892]), *κτην-ιατρική*, *κτην-ίατρος* (μεσν.), *κτην-ιατρικός*, *κτηνο-βασία* (βλ.λ.), *κτηνό-μορφος* (μεσν.), *κτηνο-τροφή*, *κτηνο-τροφία* (ελνστ.), *κτηνο-τρόφος* (ελνστ.), *κτηνο-τροφικός* (λόγ. [1850]) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κτήνος, θηρίο, bestia, bête...

Η λ. (από το θέμα ***κτη-*** τού ρ. ***κτῶμαι*** «αποκτώ», πβ. λ. *κτήμα*) αρχικά σήμαινε «απόκτημα, οτιδήποτε κατέχει κανείς» και σύντομα δήλωσε (κυρ. στον πληθυντικό) τα ζώα που ανήκουν σε κάποιον, τα κοπάδια του (πβ. *κτήνεά τε γὰρ τὰ θύσιμα πάντα τρισχίλια ἔθυσε*, Ηρόδοτος). Στον ενικό σήμανε ένα μεμονωμένο ζώο, όπως το βόδι ή το πρόβατο (πβ. *οὐδὲν ἦν λαμβάνειν εἰ μὴ ὗς ἢ βοῦς ἢ ἄλλο τι κτῆνος τὸ πῦρ διαπεφευγός*, Ξενοφών) και αργότερα άλογο ή μουλάρι για ίππευση (πβ. *ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος ἤγαγεν αὐτὸν ἐς πανδοχεῖον*, Κ.Δ.). Στα ελληνιστικά χρόνια η σημασία τής λέξης περιορίστηκε αποκλειστικά στα κατοικίδια ζώα, αντιτιθέμενη στη λ. ***θηρίον***, που δήλωσε το άγριο, μη οικόσιτο και επικίνδυνο για τον άνθρωπο ζώο. Η σημασία «απάνθρωπος, σκληρός» είναι νεότερη και αποτελεί μεταφραστικό δάνειο από ξένο όρο, πβ. ιταλ. ***bestia***, γαλλ. ***bête*** κ.ά., όλα αναγόμενα στο λατ. ***bestia*** «κτήνος, ζώο», το οποίο χρησιμοποιήθηκε κυρ. στον πληθυντικό για τα άγρια ζώα με τα οποία πάλευαν οι μονομάχοι και οι καταδικασμένοι σε θάνατο επί Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

κτήριο

< μεσν. *κτήριον*, πιθ. < όψιμο ελνστ. *εὐ-κτήριον (οἴκημα)* «οίκος προσευχής, λατρείας» (βλ.λ. *ευκτήριος*), με σίγηση τού αρκτικού /e/ και κατόπιν τού /f/, επειδή σχηματιζόταν δυσπρόφερτο σύμπλεγμα /fkt/. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το αρχ. *οἰκητήριον* (< ρ. *οἰκῶ*), με συγκοπή τού ενδοσυμφωνικού /i/, οπότε *(οἰ)κτήριον.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτηρι-ακός < *κτήρι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

ΣΥΝΘ. κτηριο-: *κτηριο-λογία*, *κτηριο-λογικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

κτήριο, κτίριο, κυριακόν, church, Kirche

Η λ. απαντά τα νεότερα χρόνια με δύο γραφές: ***κτήριο*** και ***κτίριο***. Η γραφή *κτίριο* συσχετίζεται από πολλούς με το ρ. ***κτίζω*** και με αυτή τη γραφή καταχωρίζεται στη σχολική γραμματική, επειδή την είχε καταγράψει έτσι ο Μ. Τριανταφυλλίδης (1941).

Είναι όμως γεγονός ότι από το ρήμα ***κτίζω*** δεν μπορεί να προέλθει τύπος *κτίριο*. Τα θέματα τού ρήματος είναι **κτιζ-** (ενεστωτικό) και **κτισ-** (αοριστικό). Οι λέξεις *κτίσ-ις κτίσ-της κτισ-τός, κτίσ-ιμο* κ.ά. προέρχονται από το αοριστικό θέμα, με το οποίο γίνεται κυρίως η παραγωγή νέων λεξικών μονάδων με την προσθήκη επιθημάτων σε αυτό, δηλ. *κτισ-* + επίθημα *-ις* > *κτίσις*, *κτισ-* + επίθημα *-της* > *κτίστης*, *κτισ-* + επίθημα *-τός* > *κτιστός*, *κτισ-* + επίθημα *-ιμο* > *κτίσιμο* κ.λπ. Για να σχηματιστεί τύπος *κτίριο* προϋποτίθενται αφ' ενός θέμα **κτι-** από το *κτίζω* (που δεν υπάρχει), αφ' ετέρου επίθημα ***-ριο*** (που επίσης δεν υπάρχει). Το επίθημα που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εδώ είναι το γνωστό ***-τήριο***, π.χ. *κλωσ-τήριο, εργασ-τήριο, αποδυ-τήριο, απουδασ-τήριο* κ.λπ. Οπότε, ο μόνος αποδεκτός τύπος που θα μπορούσε να σχηματιστεί από το ρ. *κτίζω* θα ήταν ο τύπος ***κτισ-τήριο***. Είναι φανερό λοιπόν ότι η γραφή *κτίριο* οφείλεται σε παρετυμολογική σύνδεση προς το ρήμα *κτίζω*.

Ο τύπος που παρετυμολογήθηκε είναι το ***κτήριο*** (με -η-), ο οποίος προήλθε, όπως επιβεβαιώνεται από τις ετυμολογικές μελέτες, είτε από τον μεσαιωνικό τύπο ***οἰκητήριον*** «κατοικία» με φωνητικές μεταβολές, δηλ. *οἰκητήριον* > *οἰκτήριον* (με συγκοπή τού ατόνου *-η-*) > *κτήριον* (με σίγηση τού άτονου αρχικού *οἰ-*), είτε από το επίθ. ***εὐκτήριος***, από φράση ***ευκτήριος οίκος*** ή ***ευκτήριον οίκημα***, με παράλειψη τού ουσιαστικού και ουσιαστικοποίηση τού επιθέτου. Ο τύπος ***εὐκτήριον*** μαρτυρείται ήδη από τον 6ο αιώνα με τη σημασία «οίκος λατρείας τού Θεού, ναός». Υπέρ τής δεύτερης εκδοχής (από το *εὐκτήριον*) συνηγορεί όχι μόνο η ευκολότερη φωνητική μεταβολή, αλλά και η παρόμοια εξέλιξη σε ξένες γλώσσες: η αγγλ. λ. ***church*** «εκκλησία, ναός» ανάγεται ετυμολογικώς στη μέση αγγλ. λ. ***circhе*** από παλαιά αγγλική λ. ***cirice*** «ναός» (μέσω γερμ. τύπου), η οποία ανάγεται στο ελληνικό ***κυριακόν*** «οίκος τού Κυρίου» (το ουδ. τού επιθ. ***κυριακός*** ως ουσ. από χρήσεις όπως *κυριακὸν δῶμα* ή *κυριακὴ οἰκία*, πβ. φρ. *Κυριακὴ ἡμέρα* «ημέρα αφιερωμένη στον Κύριο» > η *Κυριακή* ως ουσ.), χρησιμοποιούμενο ήδη από το 300 μ.Χ. με τη σημ. «ναός». Από την ίδια αφετηρία (μέσω διαφόρων υστερολατινικών και παλαιών γερμ. τύπων) προήλθε και η γερμ. λ. ***Kirche***, αλλά και οι σλαβικές λ. ***tserkov*** (ρωσ.), ***tsrkva*** (σερβοκρ., βουλγ.) κ.ά. Επίσης ο γερμ. τύπος ***Haus*** «σπίτι» πρωτοεμφανίζεται στη Γοτθική ως τμήμα τού συνθέτου *gudhus (Gotteshaus)* «οίκος τού Θεού». Για περισσότερα, βλ. επίσης ΣΧΟΛΙΟ λ. *εκκλησία*.

κτήση

< αρχ. *κτῆσις* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* η 224-5: *ἰδόντα με καὶ λίποι αἰὼν κτῆσιν ἐμὴν δμῶάς τε καὶ ὑψερεφὲς μέγα δῶμα*] < θ. *κτη-*, το οποίο απαντά στον παρακ. *κέ-κτη-μαι* τού ρ. *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω» (βλ.λ. *κτήμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτητικός < αρχ. *κτη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα (*κτητική*) και Ισοκράτη. πβ. *Παναθ.* 242.6-7: *τοὺς μὲν γὰρ οὔτε κτητικοὺς εἶναι τῶν οὐκ ὄντων οὔτε φύλακας δεινοὺς τῶν ὑπαρχόντων*] < θ. *κτη-* (τού ρ. *κτῶμαι*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

κτητική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *κτητικός* → Ως όρος που δηλώνει συντακτική λειτουργία η λ. απαντά ήδη από την ελνστ. εποχή (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.: *λέγεται δὲ ἡ μὲν ὀρθὴ* [ενν. *πτῶσις*] *ὀνομαστικὴ καὶ εὐθεῖα, ἡ δὲ γενικὴ κτητική τε καὶ πατρική*).

κτήτορας

< ελνστ. *κτήτωρ, -ορος* < θ. *κτη-*, το οποίο απαντά στον παρακ. *κέ-κτη-μαι* τού ρ. *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω» (βλ.λ. *κτήμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτητορικός < μεσν. *κτητορ-ικός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

κτήτορας – κτίτορας

Το πρόβλημα τής γραφής τής λέξης το λύνει η ετυμολογία της: η λ. ***κτήτωρ***, ***-ορος*** είναι ελληνιστική με αρχική σημασία «ιδιοκτήτης». Από αυτήν προέρχεται το επίθ. ***κτητορικός*** (από τον 6ο αι.), γραμμένη επίσης με *-η-*. Το *-η-* τού θέματος τής λέξης οφείλεται στην προέλευσή της από το ρ. *κτάομαι, κτῶμαι* «αποκτώ», τού οποίου το θέμα απαντά κυρίως με τις μορφές: **κτε-** (πβ. αρχ. ***κτέανον*** «κτήμα», ***κτεάτειρα*** «ιδιοκτήτρια», ίσως και ***κτερίσματα***) και **κτη-**: *κτῆ-σις, κτῆ-μα, κτη-τικός* (πβ. ελνστ. ***κτήτης*** «ιδιοκτήτης», ***κτητός*** «αυτός που ανήκει σε κάποιον») κ.ά. Κατά τα βυζαντινά χρόνια η λ. ***κτήτωρ*** εμφανίζεται και με τις μορφές *ἐκτήτορας, κτήτορας* (όπως σήμερα) δηλώνοντας τον ιδρυτή μοναστηριού.

Η λ. παρασυνδέθηκε προφανώς με το ρ. ***κτίζω*** και γράφτηκε επίσης ***κτίτωρ*** (με *-ι-*), αφού ο ιδρυτής μοναστηριού (αργότερα και ναού) είναι αυτός που τα έκτισε. Όμως, για τη σημασία «αυτός που κτίζει / έκτισε κάτι» υπήρχαν ήδη οι λ. ***κτίτης*** (ήδη μυκηναϊκή *ki-ti-ta*), ***κτίστης*** (πβ. σημερινό ***χτίστης***) και ***κτίστωρ***, οι οποίες κάλλιστα θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί.

κτίζω κ. **χτίζω**

αρχ. (ήδη μυκ. μτχ. *ki-ti-me-no*: *κτίμενος*), πράγμα που ίσως οδηγεί σε αρχικό ρηματικό τύπο **κτεῖμι*. Η λ. φαίνεται ότι αρχικά σήμαινε «καλλιεργώ, εκχερσώνω, φυτεύω» (όπως δηλώνεται στη Μυκηναϊκή), ενώ στην κλασική Ελληνική σημαίνει «ιδρύω, εγκαθιστώ, κατασκευάζω», πράγμα που αντανακλάται στα ομόρριζα σανσκρ. *kṣi-ti* «κατοικώ», *pari-kṣvt* «αυτός

που κατοικεί τριγύρω», αβεστ. *ana-šita-* «ακατοίκητος». Ο τύπος *κτίζω* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτίση < αρχ. *κτί-σις* «θεμελίωση» → ελνστ. σημ. «δημιουργία (τού κόσμου)». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικουμένη*

κτίσμα < αρχ. *κτίσ-μα* «αποικία – κτήριο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] → ελνστ. σημ. «οτιδήποτε πλασμένο, δημιούργημα»

κτίστης < αρχ. *κτίσ-της* «οικοδόμος – δημιουργός» ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κτήτορας*.

κτιστός < αρχ. *κτισ-τός* [ήδη στον ομηρικό ύμνο *Εἰς Ἀπόλλ.* 299: *κτιστοῖσιν λάεσσιν*], ρηματ. επίθ. τού *κτίζω*

κτίσιμο < μεσν. *κτίσ-ιμο(ν)* < *κτισ-* (*κτίζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σπάσ-ιμο*.

κτίριο → κτήριο

κτίτορας → κτήτορας

-κτονία λεξικό επίθημα

αρχ. λεξικό επίθημα, το οποίο (όπως και το *-κτόνος*) παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κτείνω* «σκοτώνω, φονεύω» < **κτεν-jω*. Η λ. συνδ. με σανσκρ. *kṣa-nó-ti* «χτυπώ», αρχ. περσ. *a-xša-ta* «αυτός που δεν χτυπήθηκε», καθώς και με το αρχ. *καίνω* «σκοτώνω», πράγμα που ίσως οδηγεί σε I.E. **ksen-* «σκοτώνω».

ΣΥΝΘ. -κτονία, -κτόνος, -κτονώ: *παιδο-κτονία, βασιλο-κτονία, λιμο-κτονία, γενο-κτονία, τυραννο-κτονία, κυνο-κτονία, ανθρωπο-κτονία, πατρο-κτονία, μητρο-κτονία, αυτο-κτονία, μυο-κτονία, εμβρυο-κτονία, βρεφο-κτονία, αδελφο-κτονία, ψυχο-κτονία, ζωο-κτονία – παιδο-κτόνος, μικροβιο-κτόνος, εθνο-κτόνος, τυραννο-κτόνος, ανθρωπο-κτόνος, πατρο-κτόνος, μητρο-κτόνος, παρασιτο-κτόνος, βρεφο-κτόνος, αδελφο-κτόνος, ψυχο-κτόνος – λιμο-κτονώ, αυτο-κτονώ* κ.ά.

κτύπος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ο 379: *Τρῶες δ' ὡς ἐπύθοντο Διὸς κτύπον αἰγιόχοιο*], εκφραστ. όρος που ίσως ανάγεται σε ηχομιμητ. θέμα ή, κατ' άλλη άποψη, σε τύπο **κ-τύπος* (με ασαφές προθεματ. *κ-*) < ρ. *τύπτω*. Εικάζεται ακόμη πιθ. συμφυρμός των λ. *(γ)δοῦπος* και *τύπτω*, άποψη που υποστηρίζεται από την παράλληλη χρήση των ρ. *(γ)δουπῶ (-έω)* και *κτυπῶ (-έω)*. Ο τύπος *χτύπος* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κτυπώ < μεσν. *κτυπ-ῶ / χτυπ-ῶ* (και με τη σημερινή σημ.) < αρχ. *κτυπ-ῶ (-έω)* «κάνω κρότο, θορυβώ»

κτύπημα < αρχ. *κτύπη-μα* «κρότος, θόρυβος» < ρ. *κτυπ-ῶ (-έω)* → Η σημερινή σημ. είναι μεσν.

-κτώ λεξικό επίθημα

< αρχ. *-κτῶ (-άω)* < ρ. *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω», με παρακ. *κέ-κτη-μαι*, που παρουσιάζει θ. *κτη-*, για το οποίο βλ.λ. *κτήμα*.

ΣΥΝΘ. -κτώ, -κτημα, -κτηση, -κτητος, -κτήτης: *ανα-κτώ, αγανα-κτώ, επανα-κτώ, κατα-κτώ – πλεονέ-κτημα, μειονέ-κτημα, από-κτημα, αγρό-κτημα – ανά-κτηση, αγανά-κτηση, επανά-κτηση, κατά-κτηση, από-κτηση, πρόσ-κτηση – επί-κτητος, ιδιό-κτητος, δυσαπό-κτητος, ευαπό-κτητος – ιδιο-κτήτης, συνιδιο-κτήτης, πλοιο-κτήτης, δουλο-κτήτης – κατα-κτητικός, ιδιο-κτητικός, δουλο-κτητικός* κ.ά.

κυάλι → κιάλι

κύαμος «κουκκί»

αρχ., πιθ. δάνειο ή, κατ' άλλη άποψη, παράγωγο τού ρ. *κύω / κυῶ (-έω)* «κυοφορώ» (βλ.λ. *κύηση*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψηφίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυαμ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *favism*

κυάμ-ωση < *κύαμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, χαρακτηριστικό νόσων.

κυάνιο «τοξικό αέριο»

λόγ. [1880], < *κυαν(ός) / κυαν(οῦς)* + παραγ. τέρμα *-ιο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Cyan*. Η ονομασία οφείλεται στις αποχρώσεις ορισμένων κυανιούχων ενώσεων.

κυανόκρανος «στρατιώτης ειρηνευτικής δύναμης τού Ο.Η.Ε.»

< *κυανό(ς)* + *κράνος*, κυρ. πληθ. *κυανόκρανοι*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *Les Casques Bleus*.

κυανός

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. επιθ. *κυανοῦς / κυάνεος* [ήδη ομηρικό] (πβ. κ. *χρυσός – χρυσοῦς*) < ουσ. *κύανος* «σμάλτο, αζουρίτης» (ήδη μυκ. *ku-wa-no*, πβ. τον διαλεκτ. τύπο *κουβάνε* τής Τσακονικής), ανατολ. δάνειο, πβ. χεττ. *kuwanna* «αζουρίτης» ή «χαλκός». Ορισμένοι υποθέτουν ότι προέρχεται από αρχ. περσ. **swana-* «σίδηρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυανωπός < αρχ. *κυαν-ωπός* «σκουρόχρωμος» < *κυαν(οῦς)* + λεξ. επίθημα *-ωπός*, πβ. κ. *ερυθρ-ωπός*.

ΣΥΝΘ. κυανο-: *κυανό-κρανος* (μεταφρ. δάνειο), *κυανό-λευκος* (λόγ. [1836]), *κυανο-πώγων* (λόγ. [1833]), *κυανό-φυτο*.

κυβεία «ρίψη ζαριών»

αρχ. < ρ. *κυβεύω* < *κύβος* (βλ.λ.), στη σημ. «ζάρι», + παραγ. τέρμα *-εύω*.

κυβερνώ

< αρχ. *κυβερνῶ (-άω)*, αρχική σημ. «διοικώ πλοίο και (αργότερα) άρμα» (η γενικότερη επεκτεταμένη σημ. ήδη αρχ.), πιθ. < **κυμερνάω* (με ανομοίωση /m/ – /n/ > /b/ – /n/), όπως προκύπτει από το αρχ. κυπρ. απρφ. *κυμερῆναι*, πιθ. δάνειο. Κατ' άλλη άποψη, το αρχ. *κυβερνῶ* προέρχεται (με μετάθεση

των συμφώνων) από το θ. τού ουσ. *κύρβις, -εως*, το οποίο δήλωνε τις τριγωνικές πινακίδες που είχαν αναρτηθεί στη Βασίλειο Στοά και στις οποίες ήταν χαραγμένοι οι νόμοι τού Σόλωνος. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με τη μεσν. «γλώσσα» *κύ(μ)βη* «κεφάλι» ούτε έχουν οποιαδήποτε συμμετοχή στον σχηματισμό τής λέξεως τα αρχ. *έρως* και *νούς*. Ας σημειωθεί ότι από την ελλ. λέξη προέρχεται το λατ. *gubernō* (> γαλλ. *gouverner* > αγγλ. *govern*, ισπ. *governar*, ιταλ. *governare*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυβέρνηση < αρχ. *κυβέρνη-σις* «διοίκηση πλοίου, (μτφ.) διακυβέρνηση πόλεως» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 488b.3-4: *τοὺς δὲ ναύτας στασιάζοντας πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς κυβερνήσεως, ἕκαστον οἰόμενον δεῖν κυβερνᾶν*]

κυβερνήτης < αρχ. *κυβερνή-της* «πλοηγός καραβιού, οδηγός, διοικητής» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 152: *τὴν δ' ἄνεμός τε κυβερνήτης τ' ἴθυνε*] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *gouverneur* < λατ. *gubernator* «διοικητής επαρχίας» < αρχ. *κυβερνήτης*)

κυβερνητικός < αρχ. *κυβερνη-τικός* «ικανός πλοηγός, διοικητής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. *Πολιτ.* 488c.7: *πρὸς δὲ τούτοις ἐπαινοῦντας ναυτικὸν μὲν καλοῦντας καὶ κυβερνητικὸν καὶ ἐπιστάμενον τὰ κατὰ ναῦν*] (με επίδρ. τού ρ. *κυβερνώ* στη νέα σημ.)

κυβερνητική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *κυβερνητικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cybernetics* → Η λ. πλάστηκε το 1948 από τον Αμερικανό μαθηματικό N. Wiener (1894-1964) με βάση το ρ. *κυβερνώ*, για να δηλώσει τις θεωρίες μελέτης και ελέγχου τής ροής πληροφοριών μεταξύ συστημάτων

κυβερν-είο, λόγ. [1824], < *κυβερν(ώ)* + παραγ. τέρμα *-είο*, πβ. κ. *δημαρχ-είο*.

ΣΥΝΘ. κυβερνο-: *κυβερνο-ναύτης* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cybernaut*), *κυβερνο-πειρατής*, *κυβερνο-πειρατεία*, *κυβερνο-χώρος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cyberspace*, υβριδικό σύνθ. που πλάστηκε το 1984 από τον συγγραφέα επιστημονικής φαντασίας W. Gibson στο βιβλίο του *Necromancer*) κ.ά.

κυβικός → κύβος

κυβίστηση «γυμναστική άσκηση»

< ελνστ. *κυβίστησις* «τούμπα» < αρχ. *κυβιστῶ (-άω)* «αναστρέφομαι με τούμπα, βουτώ», το οποίο ίσως ανάγεται στο ουσ. *κύ(μ)βη* «κεφαλή», που μαρτυρείται ή υπονοείται σε μτγν. και μεσν. λεξικογραφικά έργα (Ησύχιος: *κυβητίζω· ἐπὶ κεφαλὴν ῥίψω*, Ωρίων Θηβ.: *κύμβη γὰρ ἡ κεφαλή. ἔνθεν τὸ κυβητιᾶν*, Λεξικό Σούδα: *κυβιστᾶν· κυρίως τὸ ἐπὶ κεφαλὴν ῥιπτεῖν*, Γουδιανό Ετυμολογικό: *κυβιστᾷν, τὸ ἐπὶ κεφαλῆς πηδᾶν· κύβην γὰρ ἔλεγον τὴν κεφαλήν*). Η λ. *κύ(μ)βη* δεν έχει ετυμολογηθεί ικανοποιητικά· ίσως συνδ. με το ουσ. *κύβος* ή με το αρχ. *κύμβη* «κύπελλο, αγγείο».

κύβος

ΕΤΥΜ. αρχ., πιθ. λυδικό δάνειο, όπως και το αντίστοιχο λατ. *cubus*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ζάρι – παιχνίδι με ζάρια, *κυβεία*» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.94: *τῶν κύβων καὶ τῶν ἀστραγάλων καὶ τῆς σφαίρης καὶ τῶν ἀλλέων πασέων παιγνιέων τὰ εἴδεα·* όπου παρουσιάζεται να είναι λυδικής επινοήσεως) → ήδη αρχ. σημ. «το ορθογώνιο στερεό σώμα με τις δώδεκα ακμές ίσες και τις έξι πλευρές του ίσα τετράγωνα» (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐραν.* 306b: *ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἐπιπέδοις τρία σχήματα δοκεῖ συμπληροῦν τὸν τόπον, τρίγωνον καὶ τετράγωνον καὶ ἑξάγωνον, ἐν δὲ τοῖς στερεοῖς δύο μόνον, πυραμὶς καὶ κύβος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυβεύω < αρχ. *κυβ-εύω* «παίζω με ζάρια – (μτφ.) διακινδυνεύω»

κυβίζω < ελνστ. *κυβ-ίζω* «σχηματίζω κύβο»

κυβικός < αρχ. *κυβ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

κυβισμός < ελνστ. *κυβισ-μός* < ρ. *κυβ-ίζω* → Η σημ. τού καλλιτεχνικού κινήματος αποδίδει το ελληνογενές γαλλ. *cubisme*, ενώ η μηχανολογική σημ. αποδίδει τον (εν μέρει ελληνογενή) αγγλ. όρο *cubic capacity*.

ΣΥΝΘ. κυβο-: *κυβο-ειδής* (ελνστ.), *κυβό-λεξο* (λόγ. [1891]).

κυδώνι

< μεσν. *κυδώνι(ο)ν* < ελνστ. *κυδώνιον* < αρχ. πληθ. *κυδώνια (μῆλα)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Στησίχορο, *απόσπ.* 10.1: *πολλὰ μὲν Κυδώνια μᾶλα ποτερρίπτουν ποτὶ δίφρον ἄνακτι*], πιθ. προσαρμογή τού αρχαιότερου τύπου *κοδύ-μᾶλον* βάσει τού αρχ. τοπωνυμίου *Κυδωνία* (τα σημερινά Χανιά τής Κρήτης). Ο τύπος *κοδύμᾶλον* είναι δάνειο αγν. προελ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυδωνιά < μεσν. *κυδων-ιά* < ελνστ. *κυδων-έα* (με συνίζηση) < ουσ. *κυδώνιον*

κυδωνάτο < ελνστ. *κυδων-ᾶτον* «ποτό από κυδώνια» (μεσν. σημ. «γλυκό από κυδώνια») < *κυδώνιον*.

κύηση

< αρχ. *κύησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἐπικυήσ.* 30.1: *ὥρη δὲ ἐαρινὴ ἀρίστη κυήσιος*] < ρ. *κύω / κυῶ (-έω)* «κυοφορώ», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **keu-* «φουσκώνω, πρήζομαι» || σανσκρ. *śvāyati* «γίνομαι ισχυρός, δυναμώνω», πιθ. λατ. *cumulus* «σωρός», ουαλ. *cyw* «νεογνό ζώου» || αρχ. *κῦ-μα*, *ἔγ-κυ-ος* (βλ.λ.). Δεν αποκλείεται περαιτέρω σύνδεση με το Ι.Ε. **kew-* «βαθούλωμα – οίδημα», από το οποίο προέρχεται το επίθ. *κοῖλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κύημα < αρχ. *κύη-μα* < ρ. *κύω / κυῶ (-έω)*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κύηση, κύμα, κύρος, κύριος, έγκυος, κοίλος – cumulus, cave...

Η αύξηση τού όγκου, το οίδημα ή πρήξιμο και γε-

νικότερα το κοίλο σχήμα αποτελούν τις βασικές έννοιες αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας, η οποία περιλαμβάνει τις Ι.Ε. ρίζες *keu- «βαθούλωμα – οίδημα» και *keu- «φουσκώνω, πρήζομαι». Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι δύο ρίζες ταυτίζονται και, επομένως, πρόκειται στην πραγματικότητα για κοινή λεξιλογική ομάδα, από την οποία σχηματίστηκαν τα εξής ομόρριζα:
1) από θέμα *κοϜ- (μεταπτωτική βαθμίδα *kow-): αρχ. ***κοῖλος*** (< *κοϜ-ιλος).
2) από θέμα *κϜ- (μεταπτωτική βαθμίδα *kw-): αρχ. ***κύ-ω / κυ-ῶ (-έω)*** «κυοφορώ» (από όπου το ουσιαστικά ***κύη-σις (-η), κύη-μα***), ***κῦ-μα*** (αρχική σημασία «οτιδήποτε φουσκωμένο, εξογκωμένο – (ειδικότ.) μάζα θαλασσινού νερού»), ***κῦ-ρος (κύρ-ιος, κυρ-ῶ*** > ***κυρ-ώνω)***, σύνθ. ***ἔγ-κυ-ος*** κ.ά.
Στην ίδια λεξιλογική ομάδα εντάσσονται επίσης τα λατ. ***cavus*** «κοίλος» (από όπου γαλλ. ***cave***, ιταλ. ***cavo***· από το γαλλ. προήλθε κατόπιν η αγγλική λ. ***cave*** «κοιλότητα, σπήλαιο») και ***cumulus*** «σωρός».

κυκεώνας «ανάμιξη ανόμοιων πραγμάτων – αναστάτωση»
< αρχ. *κυκεών, -ῶνος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα, *απόσπ.* 39.4: *κυκεῶνα πίνειν φάρμακον πονηρίης*], αρχική σημ. «είδος ανάμικτου ποτού ή ζωμού», τού οποίου το θ. εμφανίζεται επίσης στο ρ. *κυκῶ (-άω)* «αναμειγνύω ρευστά, ανακατεύω» και ίσως συνδ. με λιθ. *šáukštas* «κουτάλι», καθώς και με το αρχ. εκφραστ. ρ. *κυρκανῶ (-άω)* «ανακατεύω». Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «ανάμιξη, ανακάτεμα ανόμοιων πραγμάτων» (πβ. Λουκιαν. *Ὑπερνέφ.* 17: *ἁπάντων δὲ τούτων ὑπὸ τὸν αὐτὸν γινομένων χρόνον ὥρα σοι ἤδη ἐπινοεῖν ὁποῖός τις ὁ κυκεὼν οὗτος ἐφαίνετο*).

κυκλαδικός
λόγ. [1893], < αρχ. *Κυκλάδες (νῆσοι)*, που ονομάστηκαν έτσι κατά την Αρχαιότητα επειδή περιστοιχίζουν την ιερή νήσο Δήλο, < *κύκλος* (βλ.λ.).

κυκλάμινο
< μεσν. *κυκλάμινον* < ελνστ. *κυκλάμινος (ἡ)*, που ονομάστηκε έτσι από το σχήμα των βολβών τής ρίζας, < αρχ. *κύκλ(ος)*, με επίδρ. τού ουσ. *(σησ)άμινον*.

κύκλος
αρχ. [ήδη ομηρικό], πιθ. αρχική σημ. «τροχός», < Ι.Ε. *k^w(e)-k^wl-o*, αναδιπλ. τύπος τής ρίζας *k^wel-* «στρέφω, γυρίζω – περιφέρομαι» || σανσκρ. *cakrá-* «τροχός», αρχ. γερμ. **hwehula-* (> αγγλ. *wheel*, ολλ. *wiel*) || αρχ. *κυλ-ίω* (βλ.λ. *κυλῶ*), *κύλ-ινδ-ρος*, *πόλ-ος* (βλ.λ.), επίρρ. *πάλ-ι(ν)* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυκλικός < αρχ. *κυκλ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
κύκλιος < αρχ. *κύκλ-ιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκ.* 8.20.4: *ὥσπερ καὶ κύκλιος χορὸς οὐ μόνον αὐτὸς καλὸν θέαμά ἐστιν*]
κυκλώνω < μεσν. *κυκλ-ώνω* < αρχ. *κυκλ-ῶ (-όω)*
κύκλωση < αρχ. *κύκλω-σις* < ρ. *κυκλ-ῶ (-όω)*
κυκλω-τικός, λόγ. [1887], < *κύκλω(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΥΝΘ. κυκλο-: *κυκλο-ειδής* (ελνστ.), *κυκλο-θυμία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Zyclothymie*), *κυκλο-θυμικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Zyclothyme*), *κυκλο-τερής* (αρχ.), *κυκλο-φέρνω* κ.ά.
-κυκλος, -κυκλώνω, -κύκλωση: *δί-κυκλος, τρί-κυκλος – ανα-κυκλώνω, περι-κυκλώνω, βραχυ-κυκλώνω – ανα-κύκλωση, περι-κύκλωση – βραχυ-κύκλωμα.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κυλώ, κύκλος, κύλινδρος, πάλι, πόλος, πωλώ, έπιπλο, επιπόλαιος, κουλλός – κουλτούρα, wheel...
Η κυκλική κίνηση ή περιστροφή, που αποτελεί βασική έννοια στο γνωσιακό σύστημα τού ανθρώπου, οδηγεί συχνά στη δήλωση τής επανάληψης, τής επιστροφής και τής ολοκλήρωσης. Ποικίλες εργασίες περιλαμβάνουν περιστροφική κίνηση (π.χ. όργωμα) ή επαναλαμβανόμενη προσφορά (π.χ. των υπηρετών που εκτελούν τα καθήκοντά τους), καθώς και εργαλεία όπως ο τροχός. Ολόκληρη η ετυμολογική οικογένεια έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα *k^wel-*, η οποία σημαίνει «κινούμαι (κυκλικά), περιστρέφομαι, γυρίζω – περιφέρομαι». Από μορφές αυτής τής ρίζας προέκυψαν τα ακόλουθα ομόρριζα:
1) από θέμα *πελ- (*k^wel-)*: αρχ. ***πέλ-ομαι*** «κινούμαι» (σπανίως απαντά χωρίς πρόθεση).
2) από θέμα *πολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **k^wol-*): αρχ. ***πόλ-ος*** (αρχική σημασία «νοητός άξονας περιστροφής τής Γης»· για τα σύνθετα που δηλώνουν υπηρέτες, βοσκούς, ιερείς ή φρουρούς ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πόλος*), σύνθ. *ἐπι-πολ-ή* «επιφάνεια» (από όπου το αρχ. ***ἐπιπόλα-ιος***), που ανάγεται στο ρ. *ἐπι-πέλ-ομαι*, στη σημ. «βρίσκομαι στην επιφάνεια, κινούμαι – επέρχομαι, πλησιάζω».
3) από θέμα *παλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **k^wḷ-*): αρχ. ***πάλ-ι(ν)*** (αρχική σημασία «προς τα πίσω, γυρίζοντας»).
4) από θέμα *κλ- / πλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **k^wl-*): αρχ. ***κύ-κλ-ος*** (< **k^w(e)-k^wl-o-*, αναδιπλασιασμένος τύπος), ***κυλ-ίω*** (με συνοδίτη φθόγγο *-υ-*· από όπου το μεταπλασμένο μεσν. ***κυλῶ***), ***κυλ-λός*** (< **κυλ-νός*· από όπου το επίθ. ***κουλλός***), ***κύλ-ινδ-ρος*** (από ρήμα *κυλ-ίνδω* «κυλώ, περιστρέφω»), σύνθ. ***ἔπι-πλ-ο(ν)*** (επειδή αναφέρεται σε «κινητά» περιουσιακά στοιχεία), που ανάγεται στο ρ. *ἐπι-πέλ-ομαι*, στη σημ. «βρίσκομαι στην επιφάνεια, κινούμαι – επέρχομαι, πλησιάζω».
Ένα από τα σημαντικότερα ομόρριζα άλλων γλωσ-

σών είναι ασφαλώς η λέξη **κουλτούρα**, δάνειο από το λατ. **cultura** «καλλιέργεια τής γης – πνευματική επιμόρφωση» (από ρήμα *colo* «καλλιεργώ»), που ήρθε στην Ελληνική μέσω τής Γερμανικής. Αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι επίσης το σανσκρ. **cakrá-** «τροχός, κύκλος», γνωστό μέσω ανατολικών φιλοσοφικών πεποιθήσεων, καθώς και το αρχ. γερμ. **hwehula-* «τροχός, κύκλος» (από όπου αγγλ. **wheel**, ολλ. **wiel**).

κυκλοτερής «κυκλοειδής»
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Δ 124: *αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ κυκλοτερὲς μέγα τόξον ἔτεινε*], αρχική σημ. «αυτός που έχει τορνευτεί, ώστε να αποκτήσει στρογγυλό σχήμα», < *κύκλο(ς)* + *-τερ(ής)*, τού οποίου το θ. προέρχεται από το ρ. *τείρω* «φθείρω – τρίβω» (βλ.λ. *τρίβω*).

κυκλοφορώ
< μεσν. *κυκλοφορῶ* «κινούμαι κυκλικά» < αρχ. *κυκλοφοροῦμαι (-έο-)* «κινούμαι κυκλικά, περιστρέφομαι» < *κύκλος* + λεξικό επίθημα *-φορ(ῶ)*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω* (βλ.λ.). Οι σύγχρονες σημ. «κινούμαι – διαδίδομαι (στην αγορά ή αλλού)» έχουν την αφετηρία τους στο ουσ. *κυκλοφορία* υπό την επίδρ. τού γαλλ. *circulation*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυκλοφορία < αρχ. *κυκλοφορ-ία* «κυκλική κίνηση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Φυσ.* 227b.17-18: *εἰ δὲ τοῦτ', ἔσται ἡ κυκλοφορία τῇ εὐθυφορίᾳ ἡ αὐτὴ καὶ ἡ κύλισις τῇ βαδίσει*] < ρ. *κυκλοφοροῦμαι (-έο-)* → Οι σύγχρονες σημ. αποτελούν αποδόσεις τού γαλλ. *circulation*
κυκλοφορη-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *circulator*
κυκλοφορ-ιακός «σχετικός με την κυκλοφορία οχημάτων και πεζών» < *κυκλοφορ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*
κυκλοφορικός «σχετικός με την κυκλοφορία τού αίματος στο σώμα» < ελνστ. *κυκλοφορ-ικός* «αυτός που κινείται σε κύκλο, κυκλικός» < αρχ. *κυκλοφοροῦμαι (-έο-)*.

κύκλωμα
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < ρ. *κυκλῶ (-όω)* < *κύκλος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κυκλικό αντικείμενο – τροχός» → σύγχρ. σημ. (φυσ.) «ηλεκτρική διάταξη» (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *circuit*) → σύγχρ. σημ. «δίκτυο προσώπων» (απόδ. τού αγγλ. *ring*).

κυκλώνας
< λόγ. [1887] *κυκλών, -ῶνος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cyclone* (αρχικώς *cyclome*) < *κύκλ(ωμα)* + παραγ. τέρμα *-one*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τη θύελλα, κατά την οποία ο άνεμος ακολουθεί κυκλική τροχιά.

Κύκλωπας
< αρχ. *Κύκλωψ, -ωπος* < *κύκλ(ος)* + *-ωψ*, τού οποίου το θ. εμφανίζεται επίσης στο ουσ. *ὤψ* (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε αυτόν «που έχει ένα μεγάλο στρογγυλό μάτι» (όπως ο ομηρικός Πολύφημος) και έτσι ερμηνευόταν ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Ησιόδ. *Θεογ.* 144-5: *Κύκλωπες δ' ὄνομ' ἦσαν ἐπώνυμον, οὕνεκ' ἄρά σφεων κυκλοτερὴς ὀφθαλμὸς ἔεις ἐνέκειτο μετώπῳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυκλώπειος < αρχ. *κυκλώπ-(ε)ιος*.

κύκνος
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *κυκ-* (με παραγ. τέρμα *-νος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **keuk-* «λάμπω, είμαι φωτεινός» || σανσκρ. *śuk-rá-* «φωτεινός, λαμπρός – λευκός». Οι σημ. «φωτεινός – λευκός» θα πρέπει να αποτελούν την αφετηρία τού ελλ. όρου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κύκνειος < αρχ. *κύκν-ειος*.

κύλικα
< αρχ. *κύλιξ, -ικος (ἡ)* «είδος κυπέλλου (για κρασί)» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ., πβ. Σαπφ. *απόσπ.* 2.14: *χρυσίαισιν ἐν κυλίκεσσιν*], που συνδ. με σανσκρ. *kaláśa-* «αγγείο», λατ. *calix, -icis* «κύλικα, ποτήρι» (> γαλλ. *calice*), ίσως και με το αρχ. *κάλυξ, -υκος* (βλ.λ. *κάλυκας*).

κυλικείο
< αρχ. *κυλικεῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αρχική σημ. «ράφι ή σκευοθήκη οινοπωλείου, όπου τοποθετούνταν τα ποτήρια», < *κύλιξ, -ικος* (βλ.λ. *κύλικα*).

κύλινδρος
αρχ. [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο] < ρ. *κυλίνδ(ω)* «κυλώ, περιστρέφω» (με παραγ. τέρμα *-ρος*) < θ. *κυλ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kʷel-* «στρέφω, γυρίζω», που απαντά στο ρ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, γυρίζω» (βλ.λ. *κύκλος, κυλώ, πόλος*) και στο επίθ. *κυλλός* (βλ.λ. *κουλλός*). Το ρ. *κυλίνδω* παρουσιάζει επίσης παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό με το αρχ. συνώνυμο *ἀλίνδω* «κυλιέμαι στην άμμο ή στη σκόνη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύκλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυλινδρικός < ελνστ. *κυλινδρ-ικός*
κυλίνδρισ-μα, απόδ. τού γαλλ. *roulage*
κυλινδρ-ισμός (κατ' αναλογίαν προς τον όρο *κυβισμός*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cylindrée*
κυλινδρ-ώνω < ελνστ. *κυλινδρ-ῶ (-όω)*
κυλίνδρω-ση, λόγ. [1888], < ελνστ. *κυλινδρ-ῶ (-όω)*.

κυλιόμενος
μτχ. μέσου ενεστ. τού αρχ. *κυλίω* (βλ.λ. *κυλώ*), η οποία σε σύγχρ. σημ. (π.χ. *κυλιόμενο ωράριο, κυλιό-*

μενη κλίμακα) αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *roulant*.

κυλισιοτριβέας «ρουλεμάν»
λόγ. < *κύλισι(ς)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *τριβ(έας)* < *τρίβω*, απόδ. τού γαλλ. *roulement* (βλ.λ. *ρουλεμάν*).

κυλώ
< μεσν. *κυλῶ*, μεταπλ. τύπος (από το θ. τού αορ. *ἐ-κύλισα*, που συνέπιπτε φωνητικά με άλλα ρ. σε *-ῶ*, π.χ. *(ἐ)ξύπνησα – ξυπνῶ*) τού αρχ. *κυλίω* < θ. *κυλ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kʷel-* «στρέφω, γυρίζω», που απαντά στο ρ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, γυρίζω» (βλ.λ. *κύκλος*, *πόλος*) και στο επίθ. *κυλλός* (βλ.λ. *κουλλός*). Βλ. *τσουλώ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύκλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κύλισμα < ελνστ. *κύλισ-μα* < αρχ. *κυλίω*
κύλιση < αρχ. *κύλι-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *κυλίω*
κυλιστός < ελνστ. *κυλισ-τός* < αρχ. *κυλίω*.

κύμα
< αρχ. *κῦμα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 111: *τὸν δ᾽ ἄρα δεῦρ᾽ ἄνεμός τε φέρων καὶ κῦμα πέλασσε*], αρχική σημ. «οτιδήποτε φουσκωμένο, εξογκωμένο – (ειδικότ.) μάζα θαλασσινού νερού», < ρ. *κύω / κυῶ (-έω)* «κυοφορώ», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **keu-* «φουσκώνω, πρήζομαι», για το οποίο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύηση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυματίζω < ελνστ. *κυματ-ίζω* < αρχ. *κυματ-ίζομαι* «κινούμαι, ταρακουνιέμαι από τα κύματα» < ουσ. *κῦμα*
κυματισ-μός, λόγ. [1857], < ελνστ. *κυματ-ίζω*
κυματισ-τός, λόγ. [1889], απόδ. τού γαλλ. *ondulé*
κυματ-ώδης < αρχ. *κυματ-ώδης* < ουσ. *κῦμα*
κυματοειδής < αρχ. *κυματο-ειδής* «φουρτουνιασμένος» < ουσ. *κῦμα*.
ΣΥΝΘ. κυματο-: *κυματο-γενής*, *κυματο-γόνος*, *κυματο-γράφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *kymograph*), *κυματο-δρομώ* (ελνστ.), *κυματο-δρομία*, *κυματο-δρόμος* (ελνστ.), *κυματο-θραύστης* (λόγ. [1883], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *brise-lames*), *κυματο-μορφή* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *wave form*) κ.ά.

κυμαίνομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *κυμαίνω* < *κῦμ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *λῦμα – λυμ(αίνω, -ομαι)*, *σῆμα – σημ(αίνω)*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φουσκώνω, κυματίζω» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ φυσ.* 7: *τό τε πέλαγος κυμαίνεται*) → αρχ. σημ. (μτφ.) «αναβράζω, είμαι αναστατωμένος» (πβ. Πινδ. *απόσπ.* 123: *ὃς μὴ πόθῳ κυμαίνεται, ἐξ ἀδάμαντος ἢ σιδάρου κεχάλκευται μέλαιναν καρδίαν* «όποιος δεν αναστατώνεται από πόθο, η μαύρη καρδιά του είναι από διαμάντι ή σίδερο») → ήδη ελνστ. σημ. «αυξομειώνομαι, ταλαντεύομαι, είμαι μετέωρος ή ασταθής» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Λόγος Πέτρ.* 432: *οἱ λογισμοὶ περὶ αὐτὸν ἐκυμαίνοντό τε καὶ ἐσαλεύοντο ἐν μεταιχμίῳ οὖσιν ἀπιστίας καὶ πίστεως*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κύμανση < αρχ. *κύμαν-σις* «κυματισμός».

κυματίζω → κύμα

κύμβαλο «κρουστό μουσικό όργανο»
< αρχ. *κύμβαλον* (συνήθ. πληθ.) [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *κύμβ(η)* «κύπελλο, αγγείο» + παραγ. τέρμα *-αλον*, πβ. αρχ. *κρότ-αλον*, *ῥόπ-αλον*. Η λ. *κύμβη* πιθ. αποτελεί δάνειο και ίσως συνδ. με σανσκρ. *kumbhá-* «αγγείο». Βλ. κ. *τσέμπαλο*.

κύμινο
< αρχ. *κύμινον* (ήδη μυκ. *ku-mi-no*), σημιτ. δάνειο, πβ. εβρ. *kammōn*, φοιν. *kmn*, ακκαδ. *kamūnu(m)*.

κυνάγχη «συνάχι»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «φλεγμονή τού φάρυγγα ή τού λάρυγγα» (αργότερα «περιλαίμιο σκύλου»), < *κυν(ο)-* (< *κύων*, *κυνός*, βλ.λ. *κύων*) + **ἄγχη* (πβ. κ. *συν-άγχη* > *συνάχι*) < ρ. *ἄγχω* «πνίγω» (βλ.λ. *άγχος*).

κυνηγός
< αρχ. *κυνηγός* / (δωρ.) *κυνᾱγός* (ήδη μυκ. *ku-na-ke-ta-i*: *κυνᾱγέταις*, δοτ. πληθ.), αρχική σημ. «αυτός που οδηγεί τους (κυνηγετικούς) σκύλους», < *κυν(ο)-* (< *κύων*, *κυνός*, βλ.λ.) + *-ᾱγός / -ηγός* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἄγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυνήγι < μεσν. *κυνήγ-ι(ν)* < ελνστ. *κυνήγ-ιον* (μτγν. τύπος αντί τού αρχ. *κυνηγέσιον*)
κυνηγετικός < αρχ. *κυνηγε-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα (στον τελευταίο ως τίτλος έργου)] < ρ. *κυνηγ-ῶ (-έω)*
κυνηγώ < αρχ. *κυνηγ-ῶ (-έω)*
κυνήγημα < μεσν. *κυνήγη-μα* < αρχ. *κυνηγ-ῶ (-έω)*
κυνηγητό, ουσιαστικοπ. ουδ. αμάρτυρου ρηματ. επιθέτου **κυνηγη-τός* < *κυνηγη-* (*κυνηγώ*) + παραγ. τέρμα *-τό(ς)*
κυνηγ-ιάρικος < *κυνήγ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρικος*, πβ. κ. *ταξιδ-ιάρικος*.
ΣΥΝΘ. κυνηγό-: *κυνηγό-σκυλο*, *κυνηγό-τοπος*.

κυνικός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. ως προσωνύμιο] < *κύων*, *κυνός* «σκύλος» (βλ.λ.). Ήδη στους μτγν. συγγραφείς απαντά η προσωνυμία *Κυνικοί*, δηλώνοντας τον κύκλο των φιλοσόφων (όπως ο Αντισθένης, ο Διογένης και ο Ζήνων ο Κιτιεύς) που κήρυσσαν την απλή φυσική ζωή και αδιαφορούσαν ή περιφρονούσαν τις κοινωνικές δραστηριότητες και τους κανόνες ηθικής. Μέσω τού λατ. *cynicus* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες (π.χ. γαλλ. *cynique*, αγγλ. *cynical*), δηλώνοντας τον σχετικό με τη φιλοσοφία και τον

αγωγής των Κυνικών, αλλά και αυτόν που συμπεριφέρεται ωμά, χωρίς αρχές (πβ. κ. *στωικός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυνικ-ότητα, λόγ. [1887]

κυνισμός < ελνστ. *κυν-ισμός* «η φιλοσοφία ή συμπεριφορά των Κυνικών φιλοσόφων».

κυνόδοντας

< αρχ. *κυνόδους, -οντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *κυν(ο)-* (< *κύων, κυνός*, βλ.λ.) + *ὀδούς, ὀδόντος* (βλ.λ. *δόντι*).

κυοφορώ

< αρχ. *κυοφορῶ (-έω)* < *κύο(ς)* «κύημα» (< ρ. *κύω / κυῶ (-έω)* «κυοφορώ», βλ.λ. *κύημα*) + λεξικό επίθημα *-φορ(ῶ)*, το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυοφορία < ελνστ. *κυοφορ-ία* < αρχ. *κυοφορῶ (-έω)*.

κυπαρίσσι

< μεσν. *κυπαρίσσι(ν)* < ελνστ. *κυπαρίσσιον*, υποκορ. τού αρχ. *κυπάρισσος* (ήδη μυκ. τοπων. *[ku-]pa-ri-so*), μεσογ. όρος, αγν. ετύμου. Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *cupressus* σε αρκετές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *cyprès*, αγγλ. *cypress*, γερμ. *Zypresse*, ιταλ. *cipresso*, ολλ. *cipres*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυπαρισσ-ένιος < *κυπαρίσσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

κυπαρισσώνας < ελνστ. *κυπαρισσ-ών, -ῶνος* < αρχ. *κυπάρισσος*.

ΣΥΝΘ. κυπαρισσ(ο)-: *κυπαρισσό-μηλο* (μεσν.), *κυπαρισσό-ξυλο* (μεσν.), *κυπαρισσ-έλαιο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cypress oil*).

κύπελλο

< αρχ. *κύπελλον* (ήδη μυκ. πληθ. *[ku-]pe-ra*: *κύπελλα*) < θ. *κυπ-* (με παραγ. τέρμα *-ελλον* < **-ελ-jo-*), το οποίο απαντά επίσης στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κύπη· τρώγλη* και συνδ. με λατ. *cūpa* «κάδος» (> γαλλ. *cuve*, ισπ. *cuba*) και σανσκρ. *kūpa-* «λάκκος, κοιλότητα», ίσως και με τα αρχ. *κυφός, κύπτω* (βλ.λ.). Ο αθλητικός όρος αποδίδει ανάλογες χρήσεις των αγγλ. *cup* και γαλλ. *coupe*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυπελλοειδής < μεσν. *κυπελλο-ειδής*.

ΣΥΝΘ. κυπελλ(ο)-: *κυπελλο-στάτης, κυπελλ-ούχος, κυπελλο-φόρα (τα)* (ελνστ.).

κύπερη «είδος ζιζανίου»

< μεσν. *κύπερις* < αρχ. *κύπειρον / κύπερος / κύπαιρος* (ήδη μυκ. *ku-pa-ro*: *κύπαιρος*), δάνειο αγν. προελ.

κυπρί «κουδούνι που κρεμιέται στον λαιμό ζώων»

< μεσν. **κυπρί(ον)* (με καταβιβασμό τόνου) < όψιμο ελνστ. *κύπριον* (που απαντά στον λεξικογράφο Ησύχιο: *κύπριον· τὸ ἀρνόγλωσσον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *κύπριος* στη σημ. «χάλκινος» < *Κύπρος* (βλ.λ.).

κυπρίνος «είδος ψαριού»

< αρχ. *κυπρῖνος*, που έλαβε την ονομασία του λόγω χρώματος από το ουσ. *κύπρος* «χένα».

Κύπρος

αρχ. (ήδη μυκ. επίθ. *Ku-pi-ri-jo*: *κύπριος*), ίσως συνδ. με τη σουμεριακή λ. *kabar / gabar* «χαλκός», επειδή το νησί ήταν περιώνυμο για τα ορυχεία χαλκού που υπήρχαν εκεί. Είναι αξιοσημείωτο ότι η λ. για τον χαλκό σε διάφορες γλώσσες ανάγεται –μέσω τού λατ. *(aes) cyprium* «κυπριακό (μέταλλο)»– στο τοπωνύμιο *Κύπρος*, π.χ. γαλλ. *cuivre*, αγγλ. *copper*, γερμ. *Kopfer*, ολλ. *koper* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Κύπριος < αρχ. *κύπρ-ιος*

κυπριακός < ελνστ. *κυπρ-ιακός*

Κυπραίος < μεσν. *Κυπρ-αῖος*

Κυπριώτης < ελνστ. *Κυπρ-ιώτης*.

κύπτω

αρχ. < **κῡπ-jω*, τού οποίου το θ. εμφανίζεται επίσης στο επίθ. *κυφός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σκύβω*.

ΣΥΝΘ. -κύπτω, -κυψη: *ανα-κύπτω, εγ-κύπτω, συγ-κύπτω, υπο-κύπτω, προ-κύπτω – ανά-κυψη, επί-κυψη, πρό-κυψη*.

κυρ λεξικό πρόθεμα

μεσν. (ήδη τον 6ο αι. σε φρ. όπως *ὁ πορφυρογέννητος κὺρ Ἀνδρόνικος, ὁ πατριάρχης κὺρ Ἠσαΐας*) < ελνστ. *κῦρι*, κλητ. τού ουσ. *κῦρις* (βλ.λ. *κύρης*).

κυρά → κυρία

κύρης

μεσν. < ελνστ. *κῦρις* < αρχ. *κύριος* (βλ.λ.).

κυρία

ελνστ. (ως ουσ.), τίτλος που προσδιόριζε την οικοδέσποινα ή κάποια θεά, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *κύριος* (βλ.λ.). Ο τύπος *κυρά* είναι ήδη ελνστ., ενώ ο τύπος *κερά* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυράτσα < μεσν. *κυρ-άτσα / κερ-άτσα*, αρχική σημ. «αρχόντισσα, ευυπόληπτη κυρία».

Κυριακή

< ελνστ. *Κυριακὴ (ἡμέρα)* «ημέρα τού Κυρίου», που αρχικώς απεκαλείτο *μία (τῶν) σαββάτων* ή *πρώτη σαββάτου* «η πρώτη ημέρα μετά το Σάββατο», κατά το ιουδαϊκό σύστημα που υιοθετήθηκε από τις χριστιανικές εκκλησίες (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εβδομάδα*). Στην εκκλησιαστική Λατινική η ημέρα αυτή αποκλήθηκε *ūna sabbati* και κατόπιν *dies dominica* «ημέρα τού Κυρίου» (> γαλλ. *dimanche*, ισπ. *domingo*, ιταλ. *domenica*, ρουμ. *duminică*), ενώ στο πλανητικό ρωμα-

ϊκό σύστημα (με αφετηρία την αρχ. *ἡμέρα Ἡλίου*) ονομαζόταν *dies Solis* «ημέρα ηλίου», πράγμα που αποτυπώνεται και στις γερμ. γλώσσες (αρχ. γερμ. *sunnūn-tag* > γερμ. *Sonntag*, αγγλ. *Sunday*, ολλ. *zondag*, δαν. *søndag*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυριακ-άτικος.

κυριαρχία

όψιμο ελνστ. (5ος αι.), αρχική σημ. «κυριότητα, δικαίωμα εξουσίας», < *κύρι(ος)* + λεξικό επίθημα *-αρχία* < αρχ. *ἄρχω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυρίαρχος (υποχωρητ.) < όψιμο ελνστ. *κυριαρχ-ία* (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *dominant*)
κυριαρχικός < όψιμο ελνστ. *κυριαρχ-ικός*
κυριαρχώ < μεσν. *κυριαρχ-ῶ (-έω)* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *dominer*)
κυριάρχηση < μεσν. *κυριάρχη-σις* < ρ. *κυριαρχ-ῶ (-έω)*.

κυριεύω

αρχ. < *κύρι(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυρίευση < ελνστ. *κυρίευ-σις*.

κυριλλικός

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cyrillique*, το οποίο ανάγεται στον *Κύριλλο* (827-863), ιεραπόστολο τής Ορθόδοξης Εκκλησίας, ο οποίος μαζί με τον αδελφό του Μεθόδιο επινόησε το φερώνυμο αλφάβητο για την απόδοση των σλαβικών γλωσσών. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

κυριολεκτώ

< ελνστ. *κυριολεκτῶ (-έω)* < *κυριο-* (< αρχ. *κύριος*) + λεξικό επίθημα *-λεκτῶ* < θ. τού αρχ. *λέγω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ακυρολογώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυριολεξία < ελνστ. *κυριολεξ-ία*
κυριολεκτ-ικός, λόγ. [1871].

κύριος

ΕΤΥΜ. αρχ. επίθ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Πινδ. *Ἴσθμ.* 5.52-53: *Ζεὺς τά τε καὶ τὰ νέμει, Ζεὺς ὁ πάντων κύριος*] < ουσ. **κῦρος* (από όπου προήλθε αργότερα το ουδ. ουσ. *κῦρος*) < θ. **κῡ-ρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **keu-* «φουσκώνω, πρήζομαι» || σανσκρ. *śūra-* «ισχυρός – ήρωας», ουαλ. *cawr* «γίγαντας» || αρχ. *κύω / κυῶ (-έω)* «κυοφορώ», *κῦ-μα*, *ἔγ-κυ-ος* (βλ.λ.), *κῦρ-ος*, *κυρ-ῶ (-όω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύηση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κυρίαρχος, επικρατών – καθοριστικός» ➝ ήδη αρχ. σημ. (ως ουσ.) «ο αρχηγός τής οικογένειας, οικοδεσπότης – αφέντης» ➝ ελνστ. σημ. (στα βιβλικά κείμενα), τίτλος τού Θεού και ειδικότερα τού Χριστού ➝ ήδη ελνστ. σημ., προσφώνηση σε άγνωστο ή σε άνδρα με εξουσία (Κ.Δ. Ματθ. 13,27: *προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ;*). Βλ. κ. *δεσποινίς*, *κυρία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυριότητα < ελνστ. *κυρι-ότης, -ότητος* «εξουσία» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *propriété*, πβ. *nue-propriété* «ψιλή κυριότητα»)
κυρίως < αρχ. επίρρ. *κυρί-ως*.

κυρός

«προσωνυμία αποβιώσαντος αρχιερέα» μεσν., που σχηματίστηκε βάσει τής γεν. *κυροῦ* τού ελνστ. *κῦρις* (βλ.λ. *κύρης*). Ο τύπος *κυρός* είναι εν χρήσει στη σύγχρονη κυπριακή διάλεκτο.

κύρος

< αρχ. *κῦρος* «εξουσία, ισχύς – αναγνωρισμένη υπόληψη, εγκυρότητα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. **κῡ-ρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **keu-* «φουσκώνω, πρήζομαι», για το οποίο βλ.λ. *κύριος*.

κυρτός

αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *κυρ-* (με παραγ. τέρμα *-τός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)ker-* «κυρτός, καμπύλος» || λατ. *curvus* (> γαλλ. *courbe*, ισπ. *corvo*), ιρλ. *cor* «γύρος» || αρχ. *κρίκ-ος* (βλ.λ.), ίσως και *κορ-ώνη* «κουρούνα – κυρτό ή καμπύλο αντικείμενο» (βλ.λ. *κορώνα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυρτότητα < αρχ. *κυρτ-ότης, -ότητος*
κυρτ-ώνω (πιθ. ήδη μεσν., πβ. μεσν. μτχ. *κυρτωμένος*) < αρχ. *κυρτ-ῶ (-όω)*
κύρτωση < ελνστ. *κύρτω-σις* < αρχ. *κυρτ-ῶ (-όω)*
κύρτωμα < αρχ. *κύρτω-μα* < ρ. *κυρτ-ῶ (-όω)*.

κυρώνω

«πιστοποιώ την εγκυρότητα» μεσν. < αρχ. *κυρῶ (-όω)* < *κῦρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κύρωση < αρχ. *κύρω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 450b.9-c.1: *ἀλλὰ πᾶσα ἡ πρᾶξις καὶ ἡ κύρωσις διὰ λόγων ἐστίν*] αρχική σημ. «επικύρωση», < ρ. *κυρῶ (-όω)* ➝ Στη νομ. σημ. «επιβολή ποινής» η λ. αποδίδει τον γαλλ. όρ. *sanction* (συνήθ. στον πληθ.)
κυρωτικός < ελνστ. *κυρω-τικός* < αρχ. *κυρῶ (-όω)*.

κύστη

< αρχ. *κύστις* (με επίθημα *-τι-*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 65: *ἀντικρὺ κατὰ κύστιν ὑπ' ὀστέον ἐξεπέρησεν*], πιθ. προέρχεται από θ. με σημ. «φυσώ» και συνδ. με σανσκρ. *śvas-iti* «φυσώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κυστ-ικός, λόγ. [1836], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cystique*
κυστ-ίτιδα, λόγ. [1843], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cystite*
κυστο-ειδής, λόγ. [1867], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cystoïde*.
ΣΥΝΘ. κυστ(εο)-: *κυστ-εκτομή* (μεταφορά τού ελλη-

νογενούς γαλλ. *cystectomie*) – *κυστεο-σκόπηση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cystoscopie*), *κυστεο-σκοπία, κυστεο-σκόπιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cystoscope*) – *κυστεο-τομία* (λόγ. [1857], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cystotomie*) κ.ά.
εγ-κύστωση, λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. encystation.

κυτίο → κουτί

κυτόπλασμα → κυτταρόπλασμα

κύτος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα], αρχική σημ. «κοιλότητα – κοίλο αγγείο, υδρία», < **κυτ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)keu-t-* «καλύπτω, περικλείω» || λατ. *cutis* «δέρμα» (επειδή καλύπτει το σώμα, > ιταλ. *cute*), αρχ. γερμ. **hūdi-* (> γερμ. *Haut*, αγγλ. *hide*, ολλ. *huid*), λιθ. *kiáutas* «περιτύλιγμα, λοβός, φάκελος» || αρχ. *σκῦτ-ος* (βλ.λ.), ρ. *κεύθ-ω* «καλύπτω, κρύβω», ίσως και *σκυτ-άλη*. Η σημ. «κοίλο μέρος τού πλοίου, αμπάρι» είναι ελνστ.

κυτταρίτιδα
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cellulite*.

κύτταρο
ουδ. τού αρχ. *κύτταρος* «κελλί κυψέλης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Ειρ.* 198-9: *πόρρω πάνυ, ὑπ' αὐτὸν ἀτεχνῶς τοὐρανοῦ τὸν κύτταρον*], αγν. ετύμου, εφόσον η σύνδεση με το αρχ. *κύσσαρος* «πρωκτός» (μέσω τύπου **κύτϜ-αρος*) δεν ευνοείται ούτε από τη μορφή ούτε από τη σημασία. Το ουδ. *κύτταρο* έλαβε τη βιολογική σημασία με επίδρ. τού γαλλ. *cellule*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυτταρ-ικός, λόγ. [1885]
κυτταρ-ίνη, λόγ. [1883], απόδ. τού γαλλ. *cellulose*
κυτταρ-ώδης, λόγ. [1843].
ΣΥΝΘ. κυτταρο-: *κυτταρο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cytogonie*), *κυτταρο-ειδής* (λόγ. [1887]), *κυτταρο-λογία* (λόγ. [1882], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cytologie*), *κυτταρο-λόγος, κυτταρο-λογικός, κυτταρό-λυση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cytolyse*), *κυτταρό-πλασμα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cytoplasme*), *κυτταρο-φαγία* (βλ.λ. *φαγοκύτταρο*) κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
κυτταρο-* και *κυτο-
Διάφοροι επιστημονικοί όροι με λεξικό πρόθεμα **κυτταρο-** αποδίδουν αντίστοιχους ελληνογενείς ξένους όρους, οι οποίοι χρησιμοποιούν το α΄ συνθετικό **cyto-** και το β΄ συνθετικό ***-cyte***, που προέρχονται από το αρχ. *κύτος* (π.χ. *κυτταρό-πλασμα* < γαλλ. *cyto-plasme*, *κυτταρό-λυση* < γαλλ. *cyto-lyse*, *ωο-κύτταρο* < γαλλ. *oo-cyte*). Η αντιστοιχία αυτή οφείλεται σε εσφαλμένη ταύτιση των λ. *κύτταρο* και *κύτος*, οι οποίες δεν συνδέονται ετυμολογικά.

κυτταρόπλασμα
απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *cytoplasme*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύτταρο*.

κυφός «καμπούρης»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* β 16: *ὃς δὴ γήραϊ κυφὸς ἔην καὶ μυρία ᾔδη*] < **kū-bh-os*, που συνδ. με σανσκρ. *kubjá-* «καμπούρης, κυρτός», *kakúbh* «κορυφή, βουναλάκι», λιθ. *kuprà* και ίσως με τα αρχ. *κύπελλον, κυψέλη* (βλ.λ.). Βλ. κ. *κύπτω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κύφωση «καμπούριασμα» < αρχ. *κύφω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *κυφ-οῦμαι* (*-όο-*)
κυφότητα < ελνστ. *κυφ-ότης, -ότητος*.

κυψέλη
αρχ. (ήδη μυκ. κύρ. όν. *Ku-pe-se-ro*: *Κύψελος*), λ. με παραγ. τέρμα *-ελā*, που ίσως συνδ. με το θ. των αρχ. *κύπελλον* ή και *κύπτω, κυφός*. Η σύνδεση αυτή υποστηρίζεται επιπλέον από το γεγονός ότι η *κυψέλη* έχει ευρύ πεδίο σημασιών στην Αρχαιότητα, καθώς δηλώνει σκεύος ή περιέκτη με στρογγυλεμένη μορφή, όπως «κελλί κηρήθρας», «κιβώτιο μελισσών», «λάρνακα» και «κοιλότητα τού αφτιού».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κυψελίδα < αρχ. *κυψελ-ίς, -ίδος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, αρχικά ως κύριο όνομα] (ο επιστημ. όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *cellule*)
κυψελο-ειδής, απόδ. τού γαλλ. *cellulaire*
κυψελ-ωτός, λόγ. [1879], απόδ. τού γαλλ. *cellulaire*.

κύων «σκύλος»
αρχ. < Ι.Ε. **kwon-* «σκύλος» || σανσκρ. *śu(v)a-*, παλ. ιρλ. *cu* (γεν. *con*, πβ. αρχ. *κυν-ός*), αρμ. *šun*, αρχ. γερμ. **hunda-* (> γερμ. *Hund*, ολλ. *hond*, αγγλ. *hound* «κυνηγόσκυλο»), λατ. *canis* (> γαλλ. *chien*, ιταλ. *cane*, ισπ. *can*). Βλ. κ. *κυνικός*.
ΣΥΝΘ. κυνο-: *κυνό-δοντας* (βλ.λ.), *κυνο-δρομία* (αρχ.), *κυνο-κέφαλος* (αρχ.), *κυνο-κτονία* (ελνστ.), *κυνο-μαχία* (λόγ. [1867]) κ.ά.

κωβιός → κοκωβιός

κωδεΐνη «παράγωγο τού οπίου»
λόγ. [1880], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *codéine* < ν.λατ. *codeinum*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *κώδεια / κώδυια / κωδύα* «κεφαλή (ειδικότ. παπαρούνας)», το οποίο συνδ. πιθ. με το αρχ. *κώδων, -ωνος* (βλ.λ. *κουδούνι*).

κώδικας
< ελνστ. *κώδιξ, -ικος* «πινακίδιο – συρραμμένα φύλ-

λα παπύρου ή περγαμηνής» (επίσης *κώδηξ*) < λατ. *cōdex, -icis*, αρχική σημ. «κορμός, κομμάτι ξύλου» (κυρ. αλειμμένο με κερί και κατάλληλο για γραφή). Η σημ. «σύνολο νομικών διατάξεων και αρχών» πρωτοαπαντά στον Ιουστινιάνειο *Κώδικα* (6ος αι., *Νεαραί* 140: *ἐν δὲ τῷ παντὶ συναθροίσματι τῶν νόμων κατὰ τὸν ἐπώνυμον ἡμῶν κώδικα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κωδικός < *κώδικας*, απόδ. τού αγγλ. *code* (που χρησιμοποιείται τόσο ως ουσ. όσο και ως επίθ.).

ΣΥΝΘ. κωδικο-: *κωδικο-γράφος, κωδικο-λογία, κωδικο-ποίηση* (λόγ. [1833]), *κωδικο-ποιώ, κωδικοποιητής* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

κωδίκελλος «τροποποιητικό έγγραφο (σε διαθήκη)»

< ελνστ. *κωδίκελλος / κωδίκιλλος* < λατ. *codicillus*, στη σημ. «αυτόγραφη αυτοκρατορική διαταγή ως προσθήκη σε διάταγμα – προσθήκη σε διαθήκη», υποκορ. τού *codex, -icis* (βλ.λ. *κώδικας*).

κώδων

αρχ., για το οποίο βλ.λ. *κουδούνι*.

ΣΥΝΘ. κωδωνο- (λόγ.): *κωδωνο-ειδής* [1871], *κωδωνο-κρουσία* [1856], *κωδωνο-κρούστης* [1849], *κωδωνο-στάσιο* [1867], *κωδωνό-σχημος* [1864] κ.ά.

κωθώνι «ανόητος»

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *κωθώνιον*, υποκορ. τού αρχ. *κώθων, -ωνος* «μεγάλο κύπελλο που χρησιμοποιούσαν οι στρατιώτες», που ίσως συνδ. με το ελνστ. *κῶος* «κοίλος» ή με το αρχ. *κύαθος* «κάδος αντλήσεως νερού – βεντούζα».

ΣΗΜΑΣ. Το ουσ. *κωθώνιον* χρησιμοποιήθηκε στη στρατιωτική ορολογία τού ελληνικού κράτους, δηλώνοντας το κύπελλο με το πρωινό ρόφημα. Με αυτή την αφετηρία προέκυψε η μειωτική σημ. «ανόητος» αρχικά στη στρατιωτική αργκό.

κωλικός → κολικός

κώλον

ΕΤΥΜ. < αρχ. *κῶλον* < θ. *κωλ-*, που ίσως συνδ. με παλ. σλαβ. *kolěno* «γόνατο – κορμός», λιθ. *kelỹs*, καθώς και με τα αρχ. *σκέλ-ος, σκολ-ιός* (βλ.λ.). Αν και η λέξη δεν συνδέεται ετυμολογικά με το ουσ. *κόλον* «τμήμα τού παχέος εντέρου», ήδη από την ελνστ. εποχή παρατηρείται σύγχυση και κάποιος βαθμός επικαλύψεως στη χρήση των δύο όρων. Βλ. κ. *κολικός, σκέλος* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μέρος τού σώματος (κυρ. πόδι)» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 496-7: *κῶλα συγκαλυπτὰ καὶ μακρὰν ὀσφῦν πυρώσας*) → αρχ. σημ. (γενικά) «τμήμα, βλαστός φυτού» → ήδη αρχ. σημ. (στη ρητορική) «τμήμα περιόδου με αυτοτελές νόημα» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1410a: *παρίσωσις δ' ἐὰν ἴσα τὰ κῶλα, παρομοίωσις δὲ ἐὰν ὅμοια τὰ ἔσχατα ἔχῃ ἑκάτερον τὸ κῶλον*).

κώλος

< ελνστ. *κῶλος* «πρωκτός» < αρχ. *κῶλον* (βλ.λ.), με αλλαγή γένους πιθ. εξαιτίας τής επίδρ. τού λατ. συνωνύμου *cūlus*.

ΣΥΝΘ. κωλο-: *κωλο-βαράω, κωλό-γερος, κωλόγρια, κωλο-γλείφτης, κωλο-δάχτυλο, κωλο-κάθομαι, κωλό-κουρο, κωλο-μέρι, κωλό-παιδο, κωλοπετσωμένος, κωλο-πιλάλα, κωλο-τούμπα, κωλότσεπη, κωλο-φαρδία, κωλο-χανείο, κωλό-χαρτο* κ.ά.

κώλυμα → κωλύω

κωλυσιεργώ «παρεμποδίζω»

< ελνστ. *κωλυσιεργῶ (-έω)* < *κωλυσιεργός* «αυτός που παρεμποδίζει ένα έργο» < αρχ. *κώλυσι(ς)* «παρεμπόδιση» (< ρ. *κωλύω*, βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-εργός* < αρχ. *ἔργον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κωλυσιεργ-ία < ελνστ. *κωλυσιεργ(ός)* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ία*.

κωλύω «εμποδίζω»

αρχ., που ίσως συνδ. με το ρ. *κολούω* «ακρωτηριάζω, κολοβώνω – μειώνω» ή, κατ' άλλη άποψη, με αμάρτυρο **κῶλ-ος* «πάσσαλος» (πβ. λιθ. *kuõlas*) + παραγ. τέρμα *-ύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κώλυμα < αρχ. *κώλυ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.5.12: *καὶ διαβὰς ὅπερ ἐδόκει τι ἔχειν κώλυμα ἐπορεύετο πρὸς ὄρθιον ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους*] < ρ. *κωλύω*.

ΣΥΝΘ. παρα-κωλύω, παρα-κώλυση (λόγ. [1886]) – **α-κώλυτος** (αρχ.).

κωλώνω

< *κώλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

κώμα

< αρχ. *κῶμα* «βαθύς ύπνος, λήθαργος» [ήδη ομηρικό] < **kō(i)-mn̥-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kei-* «βρίσκομαι, κείμαι», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *κείμαι* (ΣΧΟΛΙΟ), *κοιμούμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κωματώδης < αρχ. *κωματ-ώδης*.

κωμειδύλλιο «μουσική κωμωδία με εύθυμη πλοκή»

λόγ. [1889], < **κωμωδ-ειδύλλιο* (με απλολογία) < *κωμωδ(ία)* + *ειδύλλιο*, απόδ. τού γαλλ. *comédie-vaudeville*.

κώμη (στην Αρχαιότητα) «κωμόπολη»

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], ίσως συνδ. με το Ι.Ε. **kei-* «βρίσκομαι, κείμαι», το οποίο αποτελεί τη βάση σχηματισμού τού αρχ. *κεῖμαι* (βλ.λ.), καθώς και τού αρχ. γερμ. **haima-* «σπιτικό, κατοικία» (> γερμ. *Heim*, αγγλ. *home*, ολλ. *heem*). Κατ' άλλη εκ-

δοχή, πρέπει να προτιμηθεί η σύνδεση με το μυκ. *ke-ke-me-na* και με τον παρακ. *κεκεασμένος* (τού ρ. *κεάζω* «διαχωρίζω, σχίζω»), αν θεωρηθεί ότι είχε περαιτέρω σημ. «αποχωρισμένος (από την κοινότητα)».
ΣΥΝΘ. κωμό-πολη (ελνστ.).

κωμικός
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Πολιτικ.* 1276b.4-6: *ὥσπερ γε καὶ χορὸν ὁτὲ μὲν κωμικὸν ὁτὲ δὲ τραγικὸν ἕτερον εἶναί φαμεν, τῶν αὐτῶν πολλάκις ἀνθρώπων ὄντων*] < *κῶμ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Μέσω τού λατ. *cōmicus* η λ. διαδόθηκε σε αρκετές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *comique*, αγγλ. *comic*, γερμ. *komisch*, ισπ. *cómico* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κωμικ-ότητα.
ΣΥΝΘ. κωμικο-τραγικός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tragicomique*, με αντιστροφή των συστατικών μερών.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
κωμικός, αστείος, χωρατό
Είναι ενδιαφέρον ότι τρεις ελληνικές λέξεις που δηλώνουν την πρόκληση γέλιου σχετίζονται ετυμολογικά με όρους που δηλώνουν τόπο, κατοικία ή οικισμό. Η λ. ***αστείος*** προέρχεται από το *άστυ*, η λ. ***κωμικός*** ανάγεται στην *κώμη* (πβ. κ. *κωμωδία*), το δε ουσ. ***χωρατό*** προέρχεται από τη λ. *χώρα*. Για τη σημασιολογική εξέλιξη ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αστείος*.

κώμος (στην Αρχαιότητα) «εύθυμη διονυσιακή εορτή»
< αρχ. *κῶμος*, ίσως εντάσσεται στη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *κώμη* (βλ.λ.), αν ευσταθεί η σύνδεση τού τελευταίου με το θ. τού ρ. *κεῖμαι*. Στην άποψη αυτή συμβάλλει το γεγονός ότι ο *κῶμος* δήλωνε αρχικώς ομίλους και πομπές (συχνά φαλλοφόρων) νέων που τραγουδούσαν και διασκέδαζαν (συνήθως με άσεμνο τρόπο), κυρ. κατά τη διάρκεια εύθυμων διονυσιακών εορτών, από όπου προέκυψε η σημ. «χαρούμενη εορτή». Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι λ. *κωμ-ικός, κωμ-ῳδία*.

κωμωδία
< αρχ. *κωμῳδία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἀπολ.* 19c.2: *ταῦτα γὰρ ἑωρᾶτε καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ Ἀριστοφάνους κωμῳδίᾳ*] < *κωμῳδός*, αρχική σημ. «τραγουδιστής *κώμου*, εύθυμης διονυσιακής εορτής», < *κῶμ(ος)* (βλ.λ.) + *-ῳδός* < *ᾠδή*, πβ. αρχ. *ῥαψ-ῳδός, τραγ-ῳδός, ψαλμ-ῳδός*. Μέσω τού λατ. *cōmoedia* η λ. διαδόθηκε σε αρκετές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *comédie*, αγγλ. *comedy*, γερμ. *Komödie* κ.ά.
ΣΥΝΘ. δια-κωμωδώ (αρχ.), **δια-κωμώδηση** (λόγ. [1861]).

κώνειο «είδος δηλητηριώδους φυτού και το δηλητήριο που βγαίνει από αυτό»
< αρχ. *κώνειον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *κῶνος* (βλ.λ.), επειδή τα φύλλα τού φυτού μοιάζουν με τον καρπό τού πεύκου ή, κατ' άλλη άποψη, επειδή παράγει όζουσα υγρή ουσία, η οποία μετατρέπεται σε ρητίνη κατά την επαφή με το νερό.

κωνίο «φωτοευαίσθητο κύτταρο τού αμφιβληστροειδούς χιτώνα»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cone*, το οποίο πλάστηκε με βάση το ελνστ. *κωνίον* «μικρός κώνος», υποκορ. τού αρχ. *κῶνος* (βλ.λ.).

κώνος
< αρχ. *κῶνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «κουκκουνάρι», που πιθ. συνδ. με σανσκρ. *śāna-* «ακονόπετρα» και με το ρ. *śi-śā-ti* «ακονίζω» (ίσως < Ι.Ε. **ki-kō-ti*), καθώς και με λατ. *cōs, cōtis* «ακονόπετρα». Δεν αποκλείεται να πρόκειται για αρχ. δάνειο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κωνικός < ελνστ. *κων-ικός*
κωνοειδής < ελνστ. *κωνο-ειδής*
κωνάριο < ελνστ. *κων-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *κῶνος*.
ΣΥΝΘ. κωνο-φόρος (ελνστ.).

κώνωψ → κουνούπι

κώπη «κουπί»
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *κωπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. ρ. *κάπτω* «παρασύρω, καταπίνω» και συνδ. με λατ. *capio* «πιάνω, λαμβάνω», *capulus* «σορός, νεκροθήκη». Βλ. κ. *κουπαστή, κουπί*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λαβή (ξίφους ή κουπιού)» (πβ. Ευριπ. *Ἑκάβη* 543-4: *εἷτ' ἀμφίχρυσον φάσγανον κώπης λαβὼν ἐξεῖλκε κολεοῦ*) → ήδη αρχ. σημ. (ειδικότ.) «κουπί» (πβ. Σοφ. *Τραχ.* 560-1: *οὔτε πομπίμοις κώπαις ἐρέσσων*).
ΣΥΝΘ. -κωπος: *εξά-κωπος, δί-κωπος, μονό-κωπος* κ.ά.

κωπηλατώ
< αρχ. *κωπηλατῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < *κώπ(η)* «κουπί» (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-(ε)λατῶ* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως), που ανάγεται σε θ. τού ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. ρηματ. επίθ. *ἐλα-τός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κωπηλάτης < αρχ. *κωπηλά-της*
κωπηλασία < αρχ. *κωπηλα-σία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
κωπηλατικός < ελνστ. *κωπηλατ-ικός*
κωπήλατος < ελνστ. *κωπήλα-τος*.

κωφάλαλος
λόγ. [1897], < *κωφ(ός)* + *άλαλος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sourd-muet*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
κωφαλαλ-ία.

κωφός

αρχ., με σημ. «εξασθενημένος, αμβλύς – βωβός, άφωνος – κουφός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 390: *κωφὸν γὰρ βέλος ἀνδρὸς ἀνάλκιδος οὐτιδανοῖο*], το οποίο συνδ. ετυμολογικά με το θ. τού ουσ. *κηφήν, -ῆνος* (βλ.λ. *κηφήνας*). Βλ. κ. *κουφός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

κωφότητα < αρχ. *κωφ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη] < *κωφός*

κωφεύω < ελνστ. *κωφ-εύω* «μένω ήσυχος, δεν μιλώ ούτε ακούω» < αρχ. *κωφ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*.

κώφωση

< αρχ. *κώφωσις* «κωφότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *κωφῶ (-όω) / -οῦμαι* < *κωφός* (βλ.λ.). Ο γλωσσ. όρ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *assourdissement*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *διάλεκτος*.

κώχη → κόγχη

λα
< λατ. *la*, που αποσπάστηκε από την πρώτη συλλαβή τής λ. *labii* «χείλη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νότα*.

λάβα
< ιταλ. *lava* < λατ. *lābes*, *-is* «πτώση, κατακρήμνιση».

λαβαίνω → λαμβάνω

λάβαρο
< ελνστ. *λάβαρον* < υστλατ. *labarum* «βασιλική σημαία των πρώτων Βυζαντινών αυτοκρατόρων», ίσως < λατ. *laureum*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *laureus* «δάφνινος», επειδή εικάζεται ότι δήλωνε τη στεφανωμένη με δάφνη σημαία τού αυτοκράτορα.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λάβαρο, σημαία
Το ***λάβαρο*** ξεκινάει ως «δαφνοστεφανωμένο» (λατ. *laureus*) έμβλημα βασιλέων / αυτοκρατόρων, σύμβολο νικηφόρων πολεμικών αγώνων, για να περάσει ως έμβλημα άλλων επιφανών προσώπων (ηγεμόνων κ.ά.), οίκων ευγενών, πανεπιστημίων, ομάδων προσώπων κ.λπ. Συνδέθηκε αρχικά με πρόσωπα αποτελώντας ένα είδος προσωπικού εμβλήματος ή «ατομικής σημαίας» με ανάλογες παραστάσεις και εξεικονίσεις (π.χ. οικόσημα). Αντίθετα, η ***σημαία*** ξεκίνησε (με τον τύπο *σημεία*) ως στρατιωτικό σύμβολο, δηλαδή ως έμβλημα στρατεύματος, για να εξελιχθεί βαθμιαία σε εθνικό έμβλημα χώρας. Επομένως, η λ. *σημαία* δήλωσε, όχι τόσο μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ανθρώπων, αλλά ευρύτερα σύνολα με έντονα εθνικό συμβολισμό κυρίως μέσω χρωμάτων και απλών σχημάτων. Ωστόσο, όπως συνήθως συμβαίνει, η λ. *λάβαρο* χρησιμοποιήθηκε επίσης με τη σημ. «σημαία» (π.χ. *το λάβαρο τής Επαναστάσεως*) και η λ. *σημαία* χρησιμοποιείται συχνά και για μικρότερες ομάδες. Πβ. λ. *μπαϊράκι*.

λάβδανο «καταπραϋντικό φάρμακο, παράγωγο τού οπίου»
αντιδάν., < μεσν. λατ. *laudanum* < λατ. *lādanum* / *lēdanum* (όπου επέδρασε το λατ. *laudo* «επαινώ – (ειδικότ.) συνιστώ ως φάρμακο») < αρχ. *λάδανον* / *λήδανον* «είδος ρητίνης» (από όπου το ν.ελλ. *λάδανο*), σημιτ. δάνειο, πβ. αραβ. *ladan*, ασσυρ. *ladanu*.

λαβείν
< αρχ. *λαβεῖν*, απρφ. αορ. β΄ τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).

λαβή
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο], από θ. *λαβ-* που απαντά στο ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).

λαβίδα
μεσν. < αρχ. *λαβίς*, *-ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], από θ. *λαβ-* που απαντά στο ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).

λαβομάνο «νιπτήρας»
< ιταλ. *lavamano* (με επανανάλυση τής λ. και εισαγωγή τού *-ο-* ως εικαζόμενου συνδετικού φωνήεντος), αρχική σημ. «νιπτήρας για το πλύσιμο των χεριών», < *lava-* (< ρ. *lavo* «πλένω») + *mano* «χέρι».

λάβρα → λάβρος

λαβράκι
< μεσν. *λαβράκι(ν)* < αρχ. *λαβράκιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ψευδο-Ιπποκράτη], υποκορ. τού ουσ. *λάβρᾱξ*, *-ᾱκος* < *λάβρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ᾱξ*. Θεωρείται ότι το ψάρι οφείλει την ονομασία στην αδηφαγία του.

λάβρος «ασυγκράτητος, ορμητικός»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ο 292-3: *τοῖσιν δ' ἴκμενον οὖρον ἵει γλαυκῶπις Ἀθήνη, λάβρον ἐπαιγίζοντα δι' αἰθέρος*], αρχική σημ. «βίαιος, ορμητικός», που πιθ. συνδ. με το θ. των λ. *λαβ-εῖν* και *λάζομαι* «παίρνω, πιάνω, αποκτώ» (< **λάβ-jo-*, βλ.λ. *λαμβάνω*). Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με το λατ. *rabiēs* «ορμή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λάβρα < μεσν. *λάβρα*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *λάβρος*.

λαβύρινθος
αρχ. (ήδη μυκ. *da-pu-ri-to*, με προβληματική ανάγνωση), πιθ. προελλην. όρος, όπως προκύπτει από το παραγ. τέρμα *-ινθ(ος)*. Το θέμα τής λέξεως συνδέθηκε από ορισμένους με το ελνστ. *λάβρυς* «αμφίστομος πέλεκυς», το οποίο θεωρείται λυδικής αρχής. Σε αυτή την περίπτωση *λαβύρινθος* θα ονομαζόταν η κατοικία τού Μινώταυρου στην Κρήτη, αν είχε ως έμβλημα τον αμφίστομο πέλεκυ. Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για δάνειο από τον ακκαδ. όρο *dalbānu* «διάδρομος ανακτόρου», πράγμα που θα ταίριαζε καλύτερα στη μυκ. γραφή. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με τις λ. *θάπτω* και *λαύρα* «πετρώδες έδαφος, λιθόστρωτο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαβυρινθώδης < αρχ. *λαβυρινθ-ώδης*.

λαβώνω

μεσν. < αρχ. *λαβ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*, επειδή η απότομη και βίαιη λαβή μπορεί να προκαλέσει τραυματισμό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λάβωμα < μεσν. *λάβω-μα*

λαβωματιά < μεσν. *λαβωματ-ία / λαβωματ-ιά* < *λάβωμα*.

λαγάνα

μεγεθ. τού αρχ. *λάγανον* «λεπτό και πλατύ γλύκυσμα ή πίτα» (από λάδι και αλεύρι) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.] < θ. *λαγ-*, που ανάγεται σε αμάρτυρο επίθ. **λάγ-ος* «χαλαρός, μαλακός», για το οποίο βλ.λ. *λαγαρός, λάγνος, λαγόνα*.

λαγαρός «καθαρός, διαυγής»

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἱππικ.* 2.1.6-7: *ἀλλ' ὥσπερ ἀλεκτρυόνος ὀρθὸς πρὸς τὴν κορυφὴν ἥκοι, λαγαρὸς δὲ εἴη τὰ κατὰ τὴν συγκαμπήν*] < θ. *λαγ-*, που ανάγεται σε αμάρτυρο επίθ. **λάγ-ος* «χαλαρός, μαλακός», μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sleg-* (ίδια σημ.) || λατ. *laxus* (> γαλλ. *lâche*), ρ. *laxāre* «χαλαρώνω» (> γαλλ. *laisser* «αφήνω», ισπ. *dejar*, ιταλ. *lasciare*, πβ. κ. αγγλ. *re-lax*), αρχ. γερμ. **slak-az-* (> αγγλ. *slack* «χαλαρός, μαλακός») || αρχ. *λάγ-ανον* (βλ.λ. *λαγάνα*), *λαγ-αίω* «χαλαρώνω», *λάγ-νος, λαγ-ών (-όνα), λαγγ-εύω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χαλαρός, μαλακός» → αρχ. σημ. «λεπτός, ισχνός» (για στρατιωτικές φάλαγγες μικρού εύρους σε αριθμό οπλιτών, αλλά και ως χαρακτηρισμός προσώπων) → ελνστ. σημ. «πορώδης, απορροφητικός – διηθητικός, τόσο λεπτός ώστε γίνεται διαπερατός και διαφανής» (πβ. Ορειβασ. *Ἐκλογ.* 73.2: *λαγαρὰ δ' ἔστω τὰ καταπλάσματα ὡς μὴ ἐρεθίσαι ἱδρῶτας*) → μεσν. σημ. «διαυγής, καθαρός» (πιθ. μέσω τής σημ. «ρέων», αν αναφέρεται σε τρεχούμενο νερό).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαγαρίζω < αρχ. *λαγαρ-ίζομαι* → Στη μεσν. εποχή το ρ. *λαγαρίζομαι* σημαίνει «καθαρίζομαι, λαμπικάρομαι»

λαγάρισμα < μεσν. *λαγάρισ-μα(ν)* «καθάρισμα, λαμπικάρισμα» < αρχ. *λαγαρίζομαι*

λαγαριστός < μεσν. *λαγαρισ-τός* «καθαρός, καθαρισμένος», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *λαγαρίζομαι*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

λαγαρός, λαγάνα, λάγνος, λαγόνα, λήγω – laisser, lâche, relax, dejar...

Οι λέξεις που έχουν ως αφετηρία τη βασική σημασία «χαλαρός, μαλακός» χαρακτηρίζονται από ενδιαφέρουσα σημασιολογική εξέλιξη. Οι όροι που προέκυψαν από αυτή την ετυμολογική οικογένεια δηλώνουν συχνά ότι κάποιος «χαλαρώνει κάτι» και, επομένως, «αφήνει ή επιτρέπει να συμβεί», καθώς επίσης ότι «αφήνεται, χαλαρώνει τους περιορισμούς του», άρα «ενδίδει σε αχαλίνωτη συμπεριφορά». Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **sleg-* «χαλαρός, μαλακός» εικάζεται ότι προήλθε στην Ελληνική το αμάρτυρο επίθ. **λάγ-ος* και μετέπειτα οι εξής σημαντικές λέξεις:

1) από θέμα *λαγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **slg-*): αρχ. ***λαγ-αρός*** (αρχικώς «χαλαρός, μαλακός», κατόπιν «τόσο λεπτός ώστε να γίνεται διαυγής»), ***λαγάνα*** (μεγεθυντικό τού αρχ. *λάγ-ανον* «λεπτό και πλατύ γλύκυσμα ή πίτα»), ***λάγ-νος***, ***λαγόνα*** (αρχ. *λαγ-ών, -όνος* «μαλακό πλάγιο μέρος τής λεκάνης»), ***λαγγεύω*** «λιγώνομαι από έρωτα» (μεταπλασμένος τύπος τού αρχ. *λαγγ-άζω* «ενδίδω, υποχωρώ»), ***λαγός*** (αρχ. *λαγ-ώς / -ωός*, σύνθετο που σημαίνει «(ζώο) με μακριά και χαλαρά αφτιά»).

2) από θέμα *ληγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **slēg-*): αρχ. ***λήγ-ω*** (δηλ. «αφήνω να τελειώσει»).

Οι σημασίες αυτές είναι ορατές επίσης σε ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως παρατηρούμε στα λατ. *laxus* «χαλαρός, μαλακός» (από όπου γαλλ. ***lâche***) και *laxāre* «χαλαρώνω» (από όπου γαλλ. ***laisser*** «αφήνω», ισπ. ***dejar***, ιταλ. ***lasciare***, πβ. κ. αγγλ. ***re-lax***), καθώς και στο αρχ. γερμ. **slak-az-* (από όπου το αγγλ. ***slack*** «χαλαρός, μαλακός»).

λαγγεύω «λιγώνομαι από έρωτα»

όψιμο ελνστ. (5ος αι., στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *λαγγεύει· φεύγει*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λαγγάζω* «ενδίδω, υποχωρώ – τεμπελιάζω» < θ. *λαγ-* (με έρρινο ένθημα), για το οποίο βλ.λ. *λαγαρός*. Η λ. δήλωσε κατόπιν αυτόν «που ενδίδει και αφήνεται σε αχαλίνωτες ηδονές», πβ. το ομόρριζο *λάγ-νος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λάγγεμα < μεσν. *λάγγε-μα* «άλμα, πήδημα».

λαγήνι «σταμνί»

αντιδάν., < μεσν. *λα(γ)ήνι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *λαγήνα* < λατ. *lagēna, -oena, -ūna* < αρχ. *λάγυνος (ὁ)* (σπανίως θηλ.) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], πιθ. δάνειο από ακκαδ. *laḫanni-* «φιάλη».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

λαγήνι

Μολονότι το αρχ. *λάγυνος* και κατόπιν *λαγύνιον* θα μπορούσε να στηρίξει τη γραφή με *-υ-*, η λ. μαρτυρείται με *-η-* ήδη από την ελνστ. εποχή (από επίδρ. τού αντίστοιχου λατ. όρου) και έχει μακρά ιστορία, πράγμα που δικαιολογεί την απλούστερη γραφή ***λαγήνι***.

λάγιος «μελαμψός, σκούρος»

< αρωμουν. (βλαχ.) *laju* «μαύρος» < αλβ. *llajë*.

ΣΥΝΘ. **λαγι-αρνί** «αρνί με σκούρο τρίχωμα».

λαγκάδι

< μεσν. *λαγκάδι(ν)*, πιθ. υποκορ. τού ουσ. *λαγκάς, -άδος* (πβ. τη «γλώσσα» τού Ησυχίου *λάκας· φάραγ-*

γας) < *λαγκός* «χαράδρα, κοιλάδα», πχηροπ. τύπος τού αρχ. *λάκκος*. Λιγότερο πιθ. η απευθείας αναγωγή τού μεσν. *λαγκάδι(ν)* σε τύπο **λακκ-άδιον*, υποκορ. τού αρχ. *λάκκος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαγκαδ-ιά.

λάγνος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Κριτία (μαρτυρία), *απόσπ.* 44.8-11: *πρὸς δὲ τούτοις, ἦ δ' ὅς, οὔτε ὅτι μοιχὸς ἦν, ᾔδειμεν ἄν, εἰ μὴ παρ' αὐτοῦ μαθόντες, οὔτε ὅτι λάγνος καὶ ὑβριστής, καὶ τὸ ἔτι τούτων αἴσχιστον, ὅτι τὴν ἀσπίδα ἀπέβαλεν* (αναφέρεται στον Αρχίλοχο)] < θ. *λαγ-* (με παραγ. τέρμα *-νος*), που ανάγεται σε αμάρτυρο επίθ. **λάγ-ος* «χαλαρός, μαλακός», το οποίο απαντά σε ομόρριζα όπως *λαγ-αρός, λαγ-άνα, λαγ-όνα, λαγγεύω* (βλ.λ.). Η λ. θα δήλωνε αρχικώς άνθρωπο «χαλαρής αντιστάσεως», αυτόν «που ενδίδει και αφήνεται σε αχαλίνωτες ηδονές».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαγνεία < αρχ. *λαγν-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Άπομνημ.* 2.6.1: *ἆρα πρῶτον μὲν ζητητέον, ὅστις ἄρχει γαστρός τε καὶ φιλοποσίας καὶ λαγνείας καὶ ὕπνου καὶ ἀργίας;*].

λαγόνα «πλάγιο, μαλακό μέρος τής λεκάνης»

< αρχ. *λαγών, -όνος (ή/ό)* (κυρ. πληθ. *λαγόνες*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που ανάγεται σε αμάρτυρο επίθ. **λάγ-ος* «χαλαρός, μαλακός», το οποίο απαντά σε ομόρριζα όπως *λαγ-αρός, λαγ-άνα, λάγ-νος, λαγγεύω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαγαρός*.

λαγός

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λαγώς / λαγωός* [ήδη ομηρικού] < **λαγ(ο)-ω(υσ)ος* < **λάγ(ος)* «χαλαρός, μαλακός» (βλ.λ. *λαγαρός*) + θ. τού αρχ. *οὖς* «αφτί» (πβ. αρχ. διαλεκτ. *ὦτα* «αφτιά» < **αὔσ-ατα*, βλ.λ. *ους*). Η λ. δήλωνε αρχικώς το ζώο «που έχει μακριά και χαλαρά αφτιά», πράγμα που συμφωνεί με τη σημασία αντίστοιχων όρων σε άλλες γλώσσες, όπως οσετ. *tärqūs* «λαγός» (αρχικώς «μεγάλα αφτιά») και περσ. *xargōš* «αφτιά γαϊδάρου».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαγουδ-έρα «δοιάκι» < *λαγούδ(ι)* (υποκορ. τού *λαγός*) + παραγ. τέρμα *-έρα*, επειδή αρχικώς έμοιαζε με ραβδί για κυνήγι λαγών.

ΣΥΝΘ. λαγο- κ. **λαγω-**: *λαγο-κοιμάμαι, λαγο-πόδαρο(ς), λαγο-προβιά, λαγο-τόμαρο* κ.ά. – (ιατρ. όροι): *λαγώ-χειλος* (ελνστ.), *λαγω-χειλία* (λόγ. [1899]), *λαγώ-φθαλμος* (ελνστ.), *λαγω-φθαλμία* (ελληνογενής ξέν. όρ.).

λαγούμι «υπόγειο όρυγμα»

< τουρκ. *lağım* < αραβ. *lagam*, το οποίο, κατά μία άποψη, προέρχεται από το μεσν. *λάκκωμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαγουμι-τζής, μεταφορά τού τουρκ. *lağımcı*.

λαγούτο → λαούτο

λαγω- → λαγός

λαγωνικό

μεσν. (με επίδρ. τού ουσ. *λαγός*) < αρχ. *λακωνικὸς (κύων)*, επειδή τους χρησιμοποιούσαν στην Αρχαιότητα για κυνήγι λόγω τής καλής τους όσφρησης (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 781b: *διὸ ὅσων οἱ μυκτῆρες μακροί, οἷον τῶν Λακωνικῶν κυνιδίων, ὀσφραντικά·* επίσης *Ζῴων ἱστ.* 574b: *ζῇ δ' ἡ μὲν Λακωνικὴ κύων ὁ μὲν ἄρρην περὶ ἔτη δέκα, ἡ δὲ θήλεια περὶ ἔτη δώδεκα*). Στη σύγχρονη εποχή, η παρετυμολ. σύνδεση με τη λ. *λαγός* οδήγησε στη σημ. «σκύλος που βγάζει λαγό στο κυνήγι».

λάδι

< μεσν. *(ἐ)λάδι(ν)* < ελνστ. *ἐλᾴδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἔλαιον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαδ-άς

λαδ-άδικο < *λάδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *γαλατ-άδικο*

λαδερός < μεσν. *λαδ-ερός*

λαδ-ής

λαδ-ιά

λαδ-ικό

λαδώνω < μεσν. *λαδ-ώνω*

λάδω-μα < *λαδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

λαδω-τήρι < *λαδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*.

ΣΥΝΘ. λαδ(ο)-: *λαδ-έμπορος, λαδό-κολλα, λαδο-λέμονο, λαδο-μπογιά, λαδό-ξιδο, λαδό-πανο, λαδο-ρίγανη, λαδο-τύρι, λαδό-χαρτο, λαδό-ψωμο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λάδι, έλαιον, ελαιόλαδο

Η αρχ. λέξη για το λάδι ήταν η λέξη ***έλαιον*** (πβ. ***ἐλαία*** «ελιά»). Το *ἔλαιον* μαρτυρείται ήδη από τα μυκηναϊκά (ως *e-ra-wo*), πράγμα αναμενόμενο, αφού η καλλιέργεια τής *ελαίας* (ελιάς) αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο τής μεσογειακής γεωργίας και έχει συνδεθεί στον ελλαδικό χώρο με τη θρησκευτική παράδοση των αρχαίων Ελλήνων (σύμβολο τής θεάς Αθηνάς). Η συμβολική αξία τής ελαίας πιστοποιείται επίσης από τη χρήση ***κλάδου ελαίας***, τού γνωστού ***κοτίνου*** (για την ακρίβεια *αγριελιάς*), για τη στεφάνωση των αρχαίων ολυμπιονικών, αλλά και από τη σύνδεσή της με την ειρήνη (πβ. φρ. ***τείνω κλάδον ελαίας*** «ζητώ, προτείνω ειρήνευση»).

Έλαιον αρχικά, λοιπόν, ονομαζόταν μόνο το προϊόν τής σύνθλιψης των ***ελαιοκάρπων***, δηλ. μόνο το λάδι τής ελιάς. Από το ελληνιστικό ***ἐλᾴδιον***, υποκοριστικό τού *ἔλαιον* (< *ἔλαιον* + *-άδιον*, πβ. *σῆμα* > *σημάδιον* > *σημάδι*), προήλθε το μεσαιωνικό ***ἐλάδιν*** και από αυτό το σημερινό ***λάδι***. Ωστόσο, η λ. *ἔλαιον* χρησιμοποιήθηκε αργότερα ευρύτερα για οποιοδήποτε ρευστό προϊόν από τη σύνθλιψη και

άλλων καρπών, π.χ. τού ηλιάνθου (***ηλιέλαιο***), από σπόρους (***σπορέλαιο***), από καρπό φοινικιάς (***φοινικέλαιο***), από αραβόσιτο (δηλ. καλαμπόκι, *αραβοσιτέλαιο, καλαμποκέλαιο*) κ.ά. Ακόμη και το ***πετρέλαιο*** ανάγεται στο *έλαιον*, αφού το λατ. **petroleum**, από το οποίο προέρχεται, σημαίνει «έλαιο που βγαίνει από πέτρα», δηλ. που εξορύσσεται, αντλείται από το έδαφος.
Η νεότερη λέξη *λάδι* έδωσε πολλά σύνθετα είτε ως πρώτο είτε ως δεύτερο συνθετικό, π.χ. *λαδόπανο, λαδόκολλα, λαδέμπορος* και *τηγανόλαδο, ψαρόλαδο, πρωτόλαδο* κ.ά. Επίσης, η χρήση τού λαδιού ως λιπαντικού οδήγησε να ονομαστούν έτσι τα ορυκτά έλαια που χρησιμοποιούνται για τη λίπανση των μηχανών, ενώ πιθ. από το γεγονός ότι η μηχανή χρειάζεται λάδι για να δουλέψει σωστά προήλθε η σημασία τού ***λαδώνω*** «δωροδοκώ (για να εξυπηρετηθώ)». Ακόμη, από τη διαδικασία τής παραγωγής ελαιολάδου στα ελαιοτριβεία, τη σύνθλιψη των ελαιοκάρπων, προήλθε η μεταφορική σημασία τής έκφρασης ***βγάζω το λάδι κάποιου***, δηλ. τον συνθλίβω, τον κουράζω υπερβολικά. Τέλος, η σπουδαιότητα τού λαδιού στην καθημερινή ζωή και η συμβολική του αξία διαχρονικά εξηγούν και την εκκλησιαστική του χρήση (π.χ. στα μυστήρια τού χρίσματος και τού βαπτίσματος), καθώς και στην κοινή θρησκευτική πρακτική (π.χ. στο καντήλι). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έλαιο*.

λαζάνια
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *lasagna* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.) < δημώδ. λατ. **lasānia* < λατ. *lasanum* «αγγείο» < αρχ. *λάσανον* «τρίποδας ως βάση αγγείων και δοχείων» (κυρ. πληθ. *λάσανα*), αγν. ετύμου. Η λ. οφείλεται μάλλον στο (πήλινο) δοχείο ή αγγείο όπου παρασκευάζονταν τα ζυμαρικά.

λάζος «είδος μαχαιριού»
< μεσν. *λάζα* (με αλλαγή γένους) < αραβ. *lahz* «κοφτερό μαχαίρι».

λαζουρίτης «ημιπολύτιμος λίθος»
λόγ. [1889], μεταφορά τού γαλλ. *lazurite* < μεσν. λατ. *lazur / lazurius* (> μεσν. *λαζούριον χρῶμα*) < περσ. *lāzhward*. Βλ. κ. *λάπις*.

λάθος
ΕΤΥΜ. ελνστ. < θ. *λαθ-* τού αρχ. *λανθάνω* «υπάρχω χωρίς να γίνομαι αντιληπτός, διαφεύγω την προσοχή» (βλ.λ.), που απαντά και σε άλλα ομόρριζα, όπως *λάθ-ρα, λήθ-η, λήσ-μων, ά-ληθ-ής* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «το να διαφεύγει κανείς την προσοχή ή τη σύλληψη» → μεσν. σημ. «σφάλμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαθεύω < μεσν. *λαθ-εύ(γ)ομαι* «σφάλλω – περιπλανώμαι» < ελνστ. *λάθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
λάθε-μα < *λαθεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

λαθούρι «ποώδες φυτό, από όπου παρασκευάζεται η φάβα»
< μεσν. *λαθούρι(ον)* < *λαθύριον*, υποκορ. τού ελνστ. *λάθυρος*, αγν. ετύμου. Η παρατηρούμενη ομοιότητα με Ι.Ε. λ. που σημαίνουν «φακή» (λατ. *lens, -ntis*, παλ. σλαβ. *lęšta*) δεν αποδεικνύει ούτε Ι.Ε. προέλευση ούτε ότι πρόκειται για παράλληλα δάνεια.

λαθραίος
< αρχ. *λαθραῖος* (με παραγ. τέρμα *-αῖος*) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., Ἀγαμ. 1230: *ἄτης λαθραίου τεύξεται κακῇ τύχῃ*] < επίρρ. *λάθρᾳ / λάθρῃ* «κρυφά», το οποίο ανάγεται σε αμάρτυρο επίθ. **λάθ-ρος* (με παραγ. τέρμα *-ρος*) < θ. *λαθ-* τού αρχ. *λανθάνω* «υπάρχω χωρίς να γίνομαι αντιληπτός, διαφεύγω την προσοχή» (βλ.λ.), πβ. κ. *λάθ-ος, λήθ-η, λήσ-μων, ά-ληθ-ής* κ.ά. Από το θ. *λαθρ-* τού επιθ. *λαθραῖος* σχηματίστηκαν τα σύνθ. από *λαθρ(ο)-*.
ΣΥΝΘ. λαθρ(ο)-: *λαθρ-αλιεία, λαθρ-αναγνώστης, λαθρ-ανασκαφή* (λόγ. [1888]), *λαθρ-εμπόριο* (λόγ. [1809]), *λαθρ-έμπορος* (λόγ. [1837]), *λαθρ-επιβάτης, λαθρό-βιος* (λόγ. [1863]), *λαθρο-γαμία* «μοιχεία» (ελνστ.), *λαθρο-θηρία* (λόγ. [1871]), *λαθρο-θήρας* (λόγ. [1856]), *λαθρο-μετανάστευση, λαθρο-μετανάστης, λαθρο-χειρία* (λόγ. [1871]) κ.ά.

λαίδη → **λέδη**

λαϊκισμός
λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *populism*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαϊκισ-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *populist*
λαϊκιστ-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *populistic*
λαϊκ-ίζω.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
λαϊκισμός – λαϊκότητα
Η λέξη ***λαϊκισμός*** εμφανίζεται στην ελληνική γλώσσα στα τέλη τού 19ου αιώνα. Την ίδια περίοδο εμφανίζεται και η λέξη ***λαϊκότης***. Ο Κουμανούδης καταγράφει την πρώτη το 1887 και τη δεύτερη το 1889 με τη σημασία «τὸ φρονεῖν ὡς ὁ λαός, ἢ τὸ φιλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ». Οι δύο λέξεις εξελίχθηκαν σημασιολογικά, ο μεν *λαϊκισμός* στη δήλωση τής κακώς εννοουμένης λαϊκότητας, δηλώνοντας ότι κάποιος λέει στον λαό αυτά που θέλει να ακούσει, αποφεύγοντας να τον δυσαρεστήσει, ενώ η *λαϊκότητα* παρέμεινε στην αρχική της σημασία. Πριν οδηγηθούμε όμως σε αυτή τη σημασιολογική διαφοροποίηση, οι λ. ***λαϊκιστής*** και ***λαϊκισμός*** χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στην πολιτική στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη, για να δηλώσουν την προσήλωση σε λαϊκά αιτήματα.
Στις Η.Π.Α., συγκεκριμένα, το 1891 ιδρύθηκε το *Populist Party* ή *People's Party* (Λαϊκιστικό Κόμμα), που εξέφραζε αιτήματα των αγροτών, οι δε αγγλικές και γαλλικές πηγές τοποθετούν την πρώτη εμφάνιση τού όρου ***populist*** «λαϊκιστής» στην περί-

οδο 1890-1892 στις Η.Π.Α. (ο γαλλικός ***populiste*** έπεται τού αγγλικού). Το *populist* έχει λατινική αφετηρία, το ουσ. ***populus*** «λαός», από όπου προέρχεται το αγγλικό ***people*** (και τα ιταλ. ***popolo***, ισπ. ***pueblo***, γαλλ. ***peuple***). Η καταγραφή τής λέξης στα Ελληνικά το 1887, δηλ. πριν από τη μαρτυρημένη εμφάνιση τού αγγλ. όρου, τού οποίου απόδοση φέρεται να είναι το ελληνικό *λαϊκισμός*, μπορεί να οδηγήσει στην υπόθεση ότι ο ελληνικός όρος προηγήθηκε τού αγγλ. *populism*, ως σύνθεση τού αρχ. *λαϊκ(ός)* + *-ισμός*.
Από το *populus* προέρχονται και τα ***πόπολο*** «λαός» και ***ποπολάρος***, που δήλωνε το μέλος τής λαϊκής τάξης κατά την Ενετοκρατία, σε αντιδιαστολή προς τους ευγενείς και τους αστούς. Το περίφημο *Ρεμπελιό των Ποπολάρων* ήταν η εξέγερση κατά των ευγενών στη Ζάκυνθο το πρώτο μισό τού 17ου αιώνα με αίτημα την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Η λ. προέρχεται από το ιταλ. ***popolare*** «λαϊκός» < λατ. *popularis* < *populus*.

λαϊκός → λαός

λαίλαπα
< αρχ. *λαῖλαψ, -απος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ρ 57: *ἐλθὼν δ' ἐξαπίνης ἄνεμος σὺν λαίλαπι πολλῇ*], με εκφραστ. αναδιπλασιασμό, αγν. ετύμου.

λαίμαργος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < **λαιμόμαργος* (με απλολογία) < *λαι(μός)* (βλ.λ.) + *μάργος* «ορμητικός – αδηφάγος, άπληστος», αγν. ετύμου (πβ. κ. *γαστρί-μαργος*, βλ. κ. *μαργώνω*). Λιγότερο πιθ. η ανάλυση *λαί-μαργος*, κατά την οποία το πρόθεμα **λαι-* θεωρείται επαύξηση με μειωτικό χαρακτήρα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαιμαργία < αρχ. *λαιμαργ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ξενοφώντα, πβ. Ξενοφ. *Ἀγησ.* 5.1.2-4: *ὃς μέθης μὲν ἀποσχέσθαι ὁμοίως ᾤετο χρῆναι καὶ λαιμαργίας, σίτων δ' ὑπὲρ καιρὸν ὁμοίως [ὡς] καὶ ἁμαρτίας*].

λαιμαριά «περιλαίμιο ζώου»
< *λαιμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *κλειδ-αριά*.

λαιμητόμος «γκιλοτίνα»
< ελνστ. *λαιμητόμος* / αρχ. *λαιμοτόμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἴων* 1055: *Γοργοῦς λαιμοτόμων ἀπὸ σταλαγμῶν*] < *λαιμ(ός)* + *-τόμ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *υλο-τόμος*. Το *-η-* χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις ως συνδ. φωνήεν (αντί τού *-ο-*) κατ' αναλογίαν προς αρχ. σύνθ. με α' συστατικό μέρος σε *-η* (π.χ. *δρεπανη-φόρος, στεφανηφόρος – λαιμ-η-τόμος, λαμπαδ-η-δρόμος*)· σε αυτό συνέβαλε επίσης η ανάγκη τού μέτρου, δηλ. η αποφυγή των αλλεπάλληλων βραχειών συλλαβών.

λαιμός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* χ 15: *τὸν δ' Ὀδυσεὺς κατὰ λαιμὸν ἐπισχόμενος βάλεν ἰῷ*], εκφραστ. όρ., που ίσως συνδ. με το ομηρικό ουσ. *λαῖ-τ-μα* «βυθός θάλασσας – σφοδρό κύμα». Δεν είναι πειστικές οι προταθείσες συνδέσεις με τα επίθ. *λαιός* «αριστερός» και *λαμυρός* «αδηφάγος, λαίμαργος» και *λάμια*.
ΣΥΝΘ. λαιμο-: *λαιμο-δέτης* (λόγ. [1871]), *λαιμόκοψη*.

λάιτ
< αγγλ. *light* «ελαφρύς».

λάιτ-μοτίφ
< γερμ. *Leitmotiv*, αρχική σημ. «επαναλαμβανόμενο μουσικό θέμα σε συμφωνικό έργο», < ρ. *leit(en)* «οδηγώ» + *Motiv* (βλ.λ. *μοτίβο*).

λακ
< γαλλ. *laque* < μεσν. λατ. *lacca* (βλ.λ. *λάκα*).

λάκα «βερνίκι για επάλειψη επίπλων»
μεσν. < μεσν. λατ. *lacca* < αραβ. *lakk* < σανσκρ. *lākṣā* «ρητινώδης ουσία».

Λακεδαιμόνιος
αρχ. (ήδη μυκ. *[ra]-ke-da-mo-ni-jo*) < *Λακεδαίμων, -ονος* (ήδη μυκ. *ra-ke-da-no*: **Λακεδάνωρ*), που συνδ. με το συνώνυμο *Λάκων, -ωνος*. Μολονότι η σύνδεση των δύο κυριωνυμίων και η μυκηναϊκή παρουσία είναι πλέον βέβαιες, δεν έχει αποσαφηνιστεί η ακριβής προέλευσή τους. Εικάζεται ότι πρόκειται για σύνθετο: *Λακεν-* (πβ. αρχ. *Λάκων, Λάκαινα*, με ανομοιωτική τροπή *ν > δ*) + κύρ. όν. *Αἵμων*, το οποίο ο Στέφανος ο Βυζάντιος χαρακτηρίζει εθνικό (*Ἐθν.* 49: *Αἱμονία, ἡ Θετταλία, ἀπὸ Αἵμονος. Αἵμων δὲ υἱὸς μὲν Χλώρου τοῦ Πελασγοῦ, πατὴρ δὲ Θεσσαλοῦ, [...] Αἵμων οὖν καὶ τὸ ἐθνικόν*). Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για προελλην. όρο αγν. προελεύσεως.

λακέρδα
< μεσν. *λακέρτα* < λατ. *lacerta*, θηλ. τού *lacertus* «σαύρα – είδος ψαριού» (η αρχική σημ. είναι «σαύρα»), για το οποίο βλ.λ. *αλιγάτορας*. Το τουρκ. *lakerda* προέρχεται από την Ελληνική. Οι Ρωμαίοι φαίνεται ότι αποκαλούσαν *lacertas* ορισμένα ψάρια όπως ο τόννος, η παλαμίδα και το σκουμπρί (πβ. ιταλ. *lacerto* «σκουμπρί»), πράγμα που οδήγησε στη σημ. «ψάρι διατηρημένο σε άλμη».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λακέρδα, παλαμίδα, τόννος, σαύρα, αλιγάτορας
Η λέξη ***λακέρδα*** προέρχεται από το λατ. ***lacerta*** (και ***lacertus***), που συνδύαζε τις σημασίες «σαύρα» και «είδος ψαριού» (ίσως για παστό τόννο, παλαμίδα κ.λπ.). Από εκεί πέρασε στη μεσαιωνική Ελληνική, όπου μαρτυρείται η λέξη ***λακέρτα***. Ας σημειωθεί ότι οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν

για το παστό ψάρι τη λέξη ***τάριχος*** (αρσ. και ουδ.) ή ***τάριχον***, το (πβ. ***ταριχεύω***), λέξη που πέρασε στην τουρκική γλώσσα και επέστρεψε στην Ελληνική σε ορισμένες, κυρίως νησιωτικές, περιοχές ως ***τορίκι*** (ή ***ρίκι***) δηλώνοντας ένα είδος παλαμίδας με το οποίο παρασκευάζεται λακέρδα. (Οι Αθηναίοι χρησιμοποιούσαν κυρίως το επίθετο ***άλίπαστος*** «αλατισμένος» < *άλί*, δοτ. εν. τού ουσ. *ἅλς (ό)* «αλάτι», βλ.λ. *άλας* + *παστός*).

Η ***παλαμίδα*** είναι το ψάρι που κατ' εξοχήν παστωνόταν, ήδη από πολύ παλιά. Η ελληνική λέξη *παλαμίδα* προέρχεται από το ελληνιστικό ***παλαμίς, -ίδος*** (αρχ. ***πηλαμύς***), που σήμαινε «νεαρός θύννος (= τόννος)». Η *λακέρδα* δηλώνει κυρίως τον τρόπο συντήρησης με άλμη. Ωστόσο, η λέξη *λακέρδα* χρησιμοποιείται και ως συνώνυμο τής παλαμίδας με την επιστημονική ονομασία Euthynnus (Katsuwonus) pelamis. Ας σημειωθεί ότι η παλαμίδα μοιάζει με τον τόννο, αλλά είναι μικρότερη. Για τη σχέση παλαμίδας, τόννου και λακέρδας γράφει ο Κωνσταντινουπολίτης λεξικογράφος Σκαρλάτος Βυζάντιος στο *Λεξικό τής καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου* (Γ΄ έκδοση 1874): ***Παλαμύδα*** *'ψ[άρι] (γενικῶς μὲν) Θύννος (ἰδιαιτ. δὲ) ὄρκυνος (ἡ μεγίστη, ἡ κοινῶς Πετσοῦδα, τοῦ ὁποίου μετάφρασις εἶνε τὸ) Τεμαχῖτις. (...) θυννὰς θυννὶς θύννη καὶ παλαμὺς (ἡ μικρότερη), σκορδύλη (ἡ μικροτάτη, ὁμοία μὲ μεγάλον Σαυρίδι [Λατ. lacerta], ὅθεν ἴσως ἡ Λακέρδα, τὴν ὁποίαν Κατσιβέλαν ὀνομάζουν εἰς τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Βόσπορον). thon, pélamyde.*

Στη Λατινική η λέξη *lacerta* σήμαινε επίσης «σαύρα» και από εκεί μέσω ενδιάμεσων τύπων προήλθαν το γαλλ. ***lézard***, το ιταλ. ***lacerto***, το ισπ. ***lagardo*** και το αγγλ. (από το γαλλ.) ***lizard***. Μάλιστα, από το ισπ. ***el lagarto*** *(de Indias)* «η σαύρα (των Ινδιών, δηλ. τής Αμερικής)» προήλθε το αγγλ. ***alligator***, που εξελληνίστηκε σε ***αλιγάτορας***.

λακές «υπηρέτης με στολή»

μεταφορά τού γαλλ. *laquais*, ίσως < καταλαν. *al(a) cay* (πρωτοαπαντά ως *(a)lacayo*), το οποίο πιθ. προέρχεται από τουρκ. *ulak* (> μεσν. *ούλάκης* «αγγελιαφόρος, ταχυδρόμος») ή, κατ' άλλους, από αραβ. *al qā'id* «αρχηγός». Κατ' άλλη άποψη, αν ληφθούν υπ' όψιν οι παλ. γαλλ. τύποι *laquet* και *halague*, η λ. ενδέχεται να προήλθε απευθείας από το μεσν. *ούλάκης* < τουρκ. *ulak*. Μερικοί υπέθεσαν ακόμη ότι η καταλαν. λέξη υπέστη την επίδραση των βασκικών τύπων *alakairu / alokari* «ημερομίσθιο», θεωρώντας ότι η λ. *(a)lacayo* είχε αρχική σημ. «μισθοφόρος».

λακίζω «τρέπομαι σε φυγή»

ΕΤΥΜ. μεταπλ. τύπος (μέσω τού συνοπτ. θ. *λακησ-*) τού ελνστ. *λακῶ (-άω)* «σκάω, διαρρήγνυμαι» (το ομόρριζο ελνστ. *λακίζω* έχει τη σημ. «σχίζω») < αρχ. *λακίς, -ίδος* «σχισμένο πράγμα – ράκος, κουρέλι» < Ι.Ε. **lak-* «σχίζω, διαρρηγνύω» || λατ. *lacero* (> γαλλ. *lacérer*, ισπ. *lacerar*), ίσως και περσ. *raxna-* «ράκος».

ΣΗΜΑΣ. Το ελνστ. *λακῶ* συναντάται συχνά με τη σημ. «σκάω» (από το πολύ φαγητό, από δυσπεψία ή από δηλητηρίαση, πβ. Φιλόγελ. 176: *οὗτος εἰ μὴ ἐκλύσθη, ἐλάκησεν ἄν* «αν δεν του γίνει κλύσμα, θα σκάσει»). Η μεταβολή σημασίας «σκάω» > «φεύγω για να γλυτώσω, τρέπομαι σε φυγή» απαντά επίσης στο ρ. *σκά(ζ)ω* (βλ.λ.), πβ. φρ. *το σκάω, το έσκασε*.

λάκκος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **λάκ-Fος* < Ι.Ε. **lak-u-* «λάκκος – λίμνη» || λατ. *lacus* (> γαλλ. *lac*, ισπ. *lago*, πβ. κ. αγγλ. *lake*), ιρλ. *loch* «λίμνη, δεξαμενή», παλ. σλαβ. *loky*.

ΣΥΝΘ. -λακκος: *ασβεστό-λακκος, νερό-λακκος*.

λακκούβα

πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λ. *λάκκ(ος)* και *(γ)ούβα* ή, κατ' άλλη άποψη, απευθείας από παλ. σλαβ. *lokūva* με παρετυμολ. σύνδεση προς το ουσ. *λάκκος*.

λακριντί «κουβεντολόι, φλυαρία»

< τουρκ. *lakırdı* «συνομιλία, φλυαρία», μάλλον ονοματοπ. αρχής.

λακτίζω «κλοτσώ»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* χ 87-88: *ποσὶ δὲ θρόνον ἀμφοτέροισι λακτίζων ἐτίνασσε*] < θ. *λακ-* (τού επιρρ. *λάξ* «με το πόδι, με κλοτσιά», βλ.λ.) + *-τίζω*, κατά τα αρχ. ρ. σε *-τ-ίζω*, των οποίων το *-τ-* αποτελεί μέρος τού θέματος, π.χ. *πυκτ-ίζω* «πυγμαχώ». Από το ρ. *λακτίζω* προέρχεται πιθ. το μεσν. *λαχταρῶ / λαχταρίζω* (βλ.λ. *λαχτάρα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λάκτισμα < αρχ. *λάκτισ-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.].

Λακωνία

αρχ. < *Λάκων, -ωνος*, που συνδ. με το συνώνυμο *Λακεδαίμων* (βλ.λ. *Λακεδαιμόνιος*), τού οποίου ίσως αποτελεί συγκεκομμένο τύπο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λακωνικός < αρχ. *λακων-ικός* [ως εθνωνυμικό, ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

λακωνικ-ότητα, λόγ. [1887], < *λακωνικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

λακωνίζω < αρχ. *λακων-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 342e.6: *τὸ λακωνίζειν πολὺ μᾶλλόν ἐστιν φιλοσοφεῖν ἢ φιλογυμναστεῖν*], αρχική σημ. «μιμούμαι τους Λάκωνες»

λακωνισμός < αρχ. *λακωνισ-μός* «μίμηση των Λακώνων – πράξη προς το συμφέρον των Λακώνων» < *λακων-ίζω*.

λαλαγγίτα «τηγανίτα»

μεσν. (ίσως κατά τα *πίτα, τηγανίτα*) < *λαλάγγι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *λαλάγγη* «λαγάνα», πιθ. με εκ-

φραστ. αναδιπλασιασμό τού θ. *λαγ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *λάγανον* «λεπτό και πλατύ γλύκυσμα ή πίτα» (από λάδι και αλεύρι). Βλ. κ. *λαγάνα*.

λαλίστατος
αρχ. < *λάλ(ος)* «ομιλητικός, φλύαρος» (< ρ. *λαλῶ*, βλ.λ.) + υπερθ. επίθημα *-ίστατος*, πβ. αρχ. *κλεπτίστατος*.

λαλώ
< αρχ. *λαλῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Θεσμοφ.* 1109: *τολμᾷς ἀποτανουμένη λαλεῖς;*] < Ι.Ε. **la-*, ονοματοποιημένη ρίζα με ποικίλες σημασίες || λατ. *lallo* «νανουρίζω», γερμ. *(ein)lullen*, αγγλ. *lull* || ίσως αρχ. *λάσκω* «κραυγάζω, φωνάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λάλημα < αρχ. *λάλη-μα* «ομιλία, φλυαρία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 320: *οἴμ', ὡς λάλημα δῆλον ἐκπεφυκὸς εἶ*]
λαλιά < αρχ. *λαλ-ιά* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], «αρχική σημ. «φλυαρία, κουβέντα» (πβ. ν.ελλ. σύνθ. *ντοπιολαλιά* «ιδίωμα»).
ΣΥΝΘ. -λαλώ: *δια-λαλώ, κατα-λαλώ, αντι-λαλώ*.

λάμα[1] (η) «λεπτό μεταλλικό έλασμα – λεπίδα»
< ιταλ. *lama* < γαλλ. *lame* < λατ. *lam(m)ina*, τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Βλ. κ. *λαμαρίνα*.

λάμα[2] (ο) «βουδιστής ιερέας στο Θιβέτ»
< αγγλ. *lama* < θιβετ. *bla(a)ma* «ανώτερος» < *bla* «ανώτερος» + *ma* «άνθρωπος».

λάμα[3] (το) «προβατοκάμηλος»
< αγγλ. *lama* < ισπ. *llama*, από λ. τής ινδιάνικης φυλής Κετσούα (Περού).

λαμαρίνα
μεταφορά τού βεν. *lamarin*, υποκορ. τού *lama* (βλ.λ. *λάμα*).

λαμβάνω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ω 477-9: *τοὺς δ' ἔλαθ' εἰσελθὼν Πρίαμος μέγας, ἄγχι δ' ἄρα στὰς χερσὶν Ἀχιλλῆος λάβε γούνατα καὶ κύσε χεῖρας δεινὰς ἀνδροφόνους*] (*λα-μ-β-άνω*, με ενεστωτικό ένθημα *-μ-* και παραγ. τέρμα *-άνω*) < θ. *λαβ-* (πβ. απρφ. αορ. β' *λαβ-εῖν*) / **(σ)λᾶβ-* < Ι.Ε. **slagʷ-* «πιάνω, παίρνω», το οποίο δεν έχει τεκμηριωμένη παρουσία σε άλλες Ι.Ε. γλώσσες, πιθ. συνδ. με το συνώνυμο σανσκρ. *lábhate*. Σημαντικά ομόρριζα εντός τής Ελληνικής είναι ο αρχ. παθ. παρακ. *εἴλημμαι* (< **σεσληβ-μαι*, με διαδοχικές αφομοιώσεις, πβ. μτχ. *εἰλημμένος*) και τα αρχ. ουσ. *λαβ-ή, λῆμμα* (< **λῆβ-μα*), *λήπ-της, λῆψ-ις* (**λῆπ-σις*), *λάφ-υρα* (βλ.λ.) κ.ά. Ο μεταπλ. μεσν. τύπος *λαβαίνω* προήλθε από το θ. τού αορ. β' *ἔ-λαβ-ον* με παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *τυγχάνω – τυχαίνω, μανθάνω – μαθαίνω*.
ΣΥΝΘ. -λαμβάνω, -λαβή, -ληψη, -ληψία, -λήπτης, -ληπτος, -λάβος, -ληπτώ: *ανα-λαμβάνω, επ-ανα-λαμβάνω, παρα-λαμβάνω, ανα-κατα-λαμβάνω, προ-κατα-λαμβάνω, μετα-λαμβάνω, περι-λαμβάνω, συμ-περι-λαμβάνω, εκ-λαμβάνω, συλ-λαμβάνω, απο-λαμβάνω, υπο-λαμβάνω, προ-λαμβάνω, προσ-λαμβάνω – παρα-λαβή, αντι-λαβή, συλ-λαβή, απο-λαβή, χειρο-λαβή, μεσο-λαβή – ανά-ληψη, επ-ανά-ληψη, παρά-ληψη, κατά-ληψη, ανα-κατά-ληψη, προ-κατά-ληψη, μετά-ληψη, περί-ληψη, αντί-ληψη, σύλ-ληψη, αντισύλ-ληψη, υπό-ληψη, πρό-ληψη, πρόσ-ληψη – κατα-ληψία, ακατα-ληψία, επι-ληψία, εργο-ληψία, ιδεο-ληψία, θεο-ληψία, τιμο-ληψία, θρησκο-ληψία, δαιμονο-ληψία, φωνο-ληψία, ανυπο-ληψία, προσωπο-ληψία, αγρο-ληψία, υδρο-ληψία, μερο-ληψία, αμερο-ληψία, δωρο-ληψία, δοσο-ληψία, δειγματο-ληψία, ηχο-ληψία – παρα-λήπτης, εργο-λήπτης, δανειο-λήπτης, εικονο-λήπτης, αγρο-λήπτης, υδρο-λήπτης, δωρο-λήπτης, ηχο-λήπτης – ανεπανά-ληπτος, απαρά-ληπτος, ακατά-ληπτος, απροκατά-ληπτος, ανεπί-ληπτος, ασύλ-ληπτος, θεό-ληπτος, θρησκό-ληπτος, ανυπό-ληπτος, ευυπό-ληπτος, αμερό-ληπτος, ερωτό-ληπτος, δύσ-ληπτος, εύ-ληπτος – εργο-λάβος, δικο-λάβος, αστρο-λάβος – προσωπο-ληπτώ, μερο-ληπτώ, αμερο-ληπτώ, δωρο-ληπτώ* κ.ά.

λάμδα
όψιμο ελνστ. < αρχ. *λά(μ)βδα*, σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *lāmedh* «βούκεντρο», όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

λαμέ
< γαλλ. *lamé* «ύφασμα με ίνες μετάλλου στα νήματά του» < *lame* «έλασμα, λάμα» (βλ.λ. *λάμα, η*).

λάμια
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη ως κύριο όνομα], που συνδ. με το θ. τού επιθ. *λαμυρός* «άπληστος, αδηφάγος» και πιθ. με λατ. *lemurēs* «ψυχές νεκρών, φαντάσματα», ουαλ. *llef* «φωνή». Η λ. δήλωνε στην αρχ. μυθολογική παράδοση αιμοβόρο τέρας με γυναικεία μορφή, ενώ ο Αριστοτέλης τη χρησιμοποιούσε για είδος καρχαρία.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λάμια
Η λέξη ***λάμια***, που αναφέρεται στη λαϊκή παράδοση με εκφραστικό τρόπο γενικά σε ένα κακόβουλο ξωτικό, έχει την προέλευσή της στην ελληνική μυθολογία: ήταν η βασίλισσα τής Λιβύης *Λάμια* που την αγάπησε ο Ποσειδώνας, αλλά η θεά Ήρα από ζήλεια τής άρπαξε τα παιδιά. Τότε εκείνη μεταμορφώθηκε σε τέρας που άρπαζε παιδιά και τα καταβρόχθιζε. Λόγω ακριβώς τής έννοιας τής λαιμαργίας με την οποία καταβροχθίζει τα θύματά της, η λ. παρετυμολογήθηκε προς τη λέξη *λαιμός*. Αναφέρεται χαρακτηριστικά στο λεξικό Σούδα (10ος αι.): *ἀπὸ τοῦ ἔχειν μέγαν λαιμόν, λαίμια καὶ λάμια*. Απο-

ντά συχνά σε μεταγενέστερους συγγραφείς, αλλά ήδη από τον 5ο αιώνα στον Αριστοφάνη, περισσότερο όμως εκεί ως τέρας με κωμικά χαρακτηριστικά (πβ. *Ειρήνη* 758, όπου παρουσιάζεται να έχει *«ὄρχεις ἀπλύτους»*).

Σύμφωνα με αρχαίους σχολιαστές, την απειλή τής Λάμιας χρησιμοποιούσαν οι μητέρες ως φόβητρο για τα παιδιά τους, όπως ακριβώς έκαναν και με άλλα θηλυκά τέρατα: τη *Μορμώ*, την *Έμπουσα*, τη *Γοργώ* (πβ. σε νεότερες λαϊκές παραδόσεις τις *Γελλούδες*). Σύμφωνα όμως με άλλες παραδόσεις (πβ. τον Λήμνιο, 3ος αι.), ήταν γυναίκα που αποπλανούσε ερωτικά τους νέους και ύστερα τους καταβρόχθιζε.

Το κυρίαρχο σε όλες τις παραδόσεις χαρακτηριστικό τού αιμοβόρου τέρατος επέζησε στα νεότερα χρόνια και έτσι σε πάρα πολλές λαϊκές αφηγήσεις, παραδόσεις και παραμύθια τη βλέπουμε ως θηλυκό τέρας, το οποίο συνήθως, αλλά όχι πάντα, σκοπεύει να βλάψει τα παιδιά (πβ. τη φράση *«το παιδί το 'πνιξε η λάμια»*, προκειμένου για αναίτιο θάνατο). Έτσι έγινε περίπου συνώνυμο με το *ξωτικό* ή το *δαιμόνιο*. Μεταφορικά όμως απέκτησε και τη σημασία τής γυναίκας με κακό και δύστροπο χαρακτήρα (π.χ. *αυτή η λάμια που πήγε και παντρεύτηκε τα φταίει όλα*), περίπου συνώνυμο των *μέγαιρα* και *στρίγγλα* (το οποίο, σημειωτέον, ανάγεται στο λατινικό *striga* «γριά μάγισσα που βλάπτει τα παιδιά»).

λάμνω «κωπηλατώ»

< μεσν. *(έ)λάμνω* (με τροπή /vn/ > /mn/, πβ. κ. *αχαμνός* < *χαῦνος*) < αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), το οποίο είχε από την αρχαιότητα τις σημ. «ωθώ, οδηγώ» και αναφερόταν ειδικότ. στην οδήγηση αρμάτων, ίππων ή πλοίου (πβ. την ομηρ. φρ. *ἐλαύνετε νῆα*, επίσης Ψευδο-Ξενοφ. *Ἀθην. Πολ.* 1.19: *ἐλαύνειν τῇ κώπῃ*).

ΣΥΝΘ. λαμνο-: *λαμνο-κόπι, λαμνο-κόπος, λαμνοκοπώ.*

λάμπα

αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *lampe* < υστλατ. *lampada*, αιτ. πτώση τού λατ. *lampas, -ădis* < αρχ. *λαμπάς, -άδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., αλλά ως κύριο όνομα ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] (βλ.λ. *λαμπάδα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαμπάδα*.

ΣΥΝΘ. λαμπό-γυαλο.

λαμπάδα

μεσν. < αρχ. *λαμπάς, -άδος* < ρ. *λάμπω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαμπαδ-ιάζω

λαμπάδιασμα < *λαμπαδιασ- (λαμπαδιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. λαμπαδη-: *λαμπαδη-δρομία* (ελνστ.), *λαμπαδη-δρόμος* (ελνστ.), *λαμπαδη-φορία* (αρχ.), *λαμπαδη-φόρος* (αρχ.). Το *-η-* χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις ως συνδ. φωνήεν (αντί τού *-ο-*) κατ' αναλογίαν προς αρχ. σύνθ. με α΄ συστατικό μέρος σε *-η* (π.χ. *δρεπανη-φόρος, στεφανη-φόρος* ~ *λαιμ-η-τόμος, λαμπαδ-η-δρόμος*)· σε αυτό συνέβαλε επίσης η ανάγκη τού μέτρου, δηλ. η αποφυγή των αλλεπάλληλων βραχειών συλλαβών.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λαμπάδα, λάμπα, λαμπατέρ, λαμπτήρας, μεταλαμπαδεύω

Η αρχ. λέξη ***λαμπάς, -άδος*** προέρχεται από το αρχ. ρήμα ***λάμπω***. Η αρχική της σημασία ήταν «πυρσός» (πβ. Αισχ. *φλέγει δὲ λαμπὰς διὰ χερῶν ὡπλισμένη*) και κατ' επέκταση «λυχνία» (σημασία που συναντούμε π.χ. στην Κ.Δ. στην παραβολή των μωρών παρθένων, οι οποίες *«λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον»*). Η σημερινή σημασία «μεγάλο κερί» είναι μεσαιωνική. Οι αρχαίοι οργάνωναν αγώνες δρόμου, τις ***λαμπαδηδρομίες*** ή ***λαμπαδοφορίες***, κατά τις οποίες αθλητές που κρατούσαν *λαμπάδες* (***λαμπαδηδρόμοι***, *λαμπαδηφόροι* ή *λαμπαδούχοι*) έδιναν ο ένας τη λαμπάδα στον άλλον τής ίδιας ομάδας, όπως περίπου γίνεται στη σκυταλοδρομία. Το ρήμα που χρησιμοποιούσαν στην περίπτωση αυτή ήταν το ***λαμπαδεύω***, από όπου το σημερινό σύνθετο ***μεταλαμπαδεύω*** (π.χ. *οι λόγιοι τής διασποράς μεταλαμπάδευσαν την ελληνική σοφία στη Δύση*). Μάλιστα η εποπτεία τής *λαμπαδηδρομίας* αποτελούσε ειδική χορηγία που λεγόταν ***λαμπαδαρχία***, ο δε χορηγός λεγόταν ***λαμπαδάρχης***. Ακόμη, η λέξη ***λαμπαδάριος***, που σήμαινε τον *λαμπαδηφόρο* και αργότερα τον νεωκόρο, στα μεσαιωνικά χρόνια απέκτησε τη σημασία τού αριστερού ψάλτη, την οποία έχει μέχρι σήμερα (π.χ. *άρχων λαμπαδάριος*). Τέλος, από το *λαμπάς* προέρχεται και το νεοελληνικό ***λαμπαδιάζω*** «καίγομαι σαν λαμπάδα» (π.χ. *μέσα σε ένα λεπτό το σπίτι είχε λαμπαδιάσει*), από όπου και το ***λαμπάδιασμα***.

Από το αρχ. *λαμπάς* προήλθε το λατ. ***lampas, -adis*** «λαμπάδα», τού οποίου η αιτιατική πτώση *lampada* πέρασε στα Γαλλικά ως ***lampe*** και από εκεί σε άλλες γλώσσες (πβ. γερμ. ***Lampe*** «λάμπα», αγγλ. ***lamp*** «λάμπα», ιταλ. ***lampada*** «φως», ισπ. ***lámpara*** «φως» κ.ο.κ.). Από τα Γαλλικά εισήλθε ξανά στα Ελληνικά ως *λάμπα* (αντιδάνειο) πιθανόν τον 19ο αιώνα. Ο Κουμανούδης καταγράφει μια χρήση τής λέξης το 1831, καθώς και τη λέξη *λαμποπωλείο* στα τέλη τού ίδιου αιώνα. Ας σημειωθεί ότι στα αρχαία Ελληνικά υπήρχε η συνώνυμη λέξη ***λάμπη*** «λαμπάδα», αλλά η λέξη *λάμπα* προήλθε από διαφορετική οδό, όπως ελέχθη. Από το λατ. *lampas* με υποκορ. επίθημα *-arium* προήλθε το *lampadarium*, που πέρασε στα Γαλλικά ως *lampadaire* και από εκεί στα Ελληνικά ως ***λαμπατέρ***. Είναι, συνεπώς, και αυτό αντιδάνειο.

Στη σύγχρονη χρήση, λόγιο συνώνυμο τού *λάμπα* είναι το ουσιαστικό ***λαμπτήρας*** από το αρχ. *λα-*

μπτήρ, -ῆρος (< *λάμπ(ω)* + *-τήρ*), που σήμαινε αρχικά «σκεύος πάνω στο οποίο άναβαν φωτιά για φωτισμό» (πβ. *Όδ.* τ 63: *πῦρ δ' ἀπὸ λαμπτήρων χαμάδις βάλον*) και, κατ' επέκταση, «λυχνία». Ως αποτέλεσμα, συχνά χρησιμοποιούμε τη λέξη αυτή ως επίσημο όρο αντί τού *λάμπα*, κυρ. στην εμπορική ορολογία (π.χ. *λαμπτήρες πυρακτώσεως, λαμπτήρες φθορισμού, λαμπτήρες αλογόνου* κ.ο.κ.).

λαμπατέρ

αντιδάν., < γαλλ. *lampadaire* < μεσν. λατ. *lampadarium* «κηροπήγιο» < λατ. *lampas, -ādis* < αρχ. *λαμπάς, -άδος* (βλ.λ. *λαμπάδα*).

λαμπίκος

αντιδάν., μεσν. (σε γραπτά αλχημιστών) < βεν. *lambico* / ιταλ. *lambicco* < αραβ. *al anbīq* «ο αποστακτήρας» < ελνστ. *ἄμβιξ, -ικος* / *ἄμβυξ* «πώμα αποστακτικού λέβητα». Η σημ. «καθαρός» οφείλεται σε παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *λάμπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαμπικάρω, αντιδάν., < βεν. *lambicar* < *lambico* (βλ. ανωτέρω)

λαμπικάρισ-μα < *λαμπικαρισ-* (*λαμπικάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

λαμπιόνι

αντιδάν., < ιταλ. *lampioni*, πληθ. (που θεωρήθηκε εν.) τού ουσ. *lampione* < *lampa* (βλ.λ. *λάμπα*).

λαμπρός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 605: *αὐτὰρ ἐπεὶ κατέδυ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο*] < ρ. *λάμπ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *ψυχ-ρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαμπρότητα < αρχ. *λαμπρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.64.5: *ἡ δὲ παραυτίκα τε λαμπρότης καὶ ἐς τὸ ἔπειτα δόξα αἰείμνηστος καταλείπεται*]

λαμπρύνω < αρχ. *λαμπρ-ύνω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εὐμεν.* 104: *εὕδουσα γὰρ φρὴν ὄμμασιν λαμπρύνεται*]

Λαμπρή «η ημέρα τού Πάσχα» < μεσν. *Λαμπρά*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *λαμπρός* (πβ. ύμνο τού Τριωδίου: *τὴν λαμπράν, καὶ κοσμοχαρμόσυνον προσκυνῆσαι, τοῦ Πάσχα [...] ἡμέραν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναστaίνω*.

ΣΥΝΘ. λαμπρο-: *λαμπρο-ντυμένος, λαμπρο-φόρος* (ελνστ.), *λαμπρο-φορώ* (ελνστ.)

-λαμπρος: *περί-λαμπρος, ολό-λαμπρος, υπέρ-λαμπρος*.

λαμπτήρας → λάμπω

λαμπυρίδα «πυγολαμπίδα»

μεσν. < αρχ. *λαμπυρίς, -ίδος* < **λαμπ-υλ(λ)ίς* (με ανομοίωση /l/ – /l/ > /l/ – /r/) < *λάμπ(ω)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-υλ(λ)ίς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαμπυρίζω < ελνστ. *λαμπυρ-ίζω* < αρχ. *λαμπυρίς, -ίδος*

λαμπύρισ-μα < *λαμπυρισ-* (*λαμπυρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

λάμπω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 245: *ὣς τοῦ χαλκὸς ἔλαμπε περὶ στήθεσσι θέοντος*] (*λά-μ-π-ω*, με έρρινο ένθημα *-μ-*) < θ. **λαπ-* < Ι.Ε. **lap-* «φωτίζω, καίω» || χεττ. *lap-zi*, λιθ. *lópė* «φως», ουαλ. *llachar* «λαμπερός» || αρχ. *λαμπ-ρός, λαμπ-ερός, λάμψ-ις* (**λάμπ-σις*), *λαμπ-άς* (*-άδα*) (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαμπάδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λάμψη < ελνστ. *λάμψ-ις*

λαμπερός < μεσν. *λαμπ-ερός*

λαμπτήρας < αρχ. *λαμπ-τήρ, -τῆρος* «σχάρα πάνω στην οποία τοποθετούνταν δάδες φωτισμού – λαμπάδα, φανός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 63: *πῦρ δ' ἀπὸ λαμπτήρων χαμάδις βάλον*] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαμπάδα*.

ΣΥΝΘ. λαμπο-κοπώ (με επιτατικό λεξ. επίθημα *-κοπώ*).

λανάρι «εργαλείο για το ξάσιμο τού μαλλιού»

μεσν., ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *λανάριος* «εργάτης μαλλιού, εριουργός» < λατ. *lanarius* < *lāna* «μαλλί».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λαναρίζω < μεσν. *λαναρ-ίζω*

λανάρισ-μα < *λαναρισ-* (*λαναρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

λαναρ-άς.

λανθάνω «υπάρχω κρυμμένος»

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* ι 281: *ὣς φάτο πειράζων, ἐμὲ δ' οὐ λάθεν εἰδότα πολλά*] (*λα-ν-θ-άνω*, με έρρινο ένθημα *-ν-*) < θ. *λαθ-* (πβ. αρχ. αόρ. β' *ἔ-λαθ-ον*, αρχ. φρ. *λάθε βιώσας* «ζήσε απαρατήρητος»), που απαντά επίσης στον ομηρικό τύπο *λήθω* / *λᾶθω* και συνδ. με το λατ. *la-t-eo* «μένω κρυφός, διαφεύγω την προσοχή». Από το ίδιο θ. σχηματίστηκαν τα αρχ. *λήθ-η* (*ἀ-ληθ-ής*), επίρρ. *λάθ-ρᾳ* (*λαθρ-αῖος*), (*ἐπι*) *λήσ-μων* (**ἐπι-λήθ-μων*), ελνστ. *λάθ-ος* (βλ.λ.). Ο όρος *λανθάνουσα κατάσταση* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *état latent*.

ΣΥΝΘ. -λανθάνω: *δια-λανθάνω, υπο-λανθάνω*.

λανθασμένος

< μεσν. *λα(ν)θασμένος*, μεσοπαθ. μτχ. τού αρχ. *λανθάνω* κατά τις μτχ. άλλων ρημάτων, π.χ. αρχ. *δικ-άζω* – (*δε*)*δικασμένος*, μεσν. *ξεχνῶ* – *ξεχασμένος*. Το *-ν-* (*λα-ν-θασμένος*) οφείλεται πιθ. σε αναλογική επίδρ. των ενεστωτικών θεμάτων (*λανθάνω, λανθάνων*). Πβ. επίσης *σφάλλω, εσφαλμένος*.

λανολίνη «είδος καλλυντικού»

λόγ. [1891], μεταφορά τού γαλλ. *lanoline* (υβριδικού

συνθ.) < *lano-* (< λατ. *lāna* «μαλλί») + *ol-* (< λατ. *oleum* < αρχ. *ἔλαιον*) + παραγ. τέρμα *-ine*.

λανσάρω «εισάγω, προωθώ στην αγορά»
μεταφορά τού γαλλ. *lancer* «ρίχνω, εκτοξεύω – προωθώ» < λατ. *lanceāre* «εξακοντίζω, λογχίζω» < ουσ. *lancea* «ακόντιο, λόγχη».

λάντζα «πλύσιμο πιάτων»
πιθ. < ιταλ. *lance* «πιατέλα, λεκάνη – δίσκος ζυγαριάς» (με μτφ. χρήση) < λατ. *lanx, -cis* «ζυγαριά, πλάστιγγα». Έχει υποστηριχθεί επίσης η άποψη ότι προέρχεται από το βεν. *lanza* «ιστός όπου δένεται το πανί», επειδή αυτή η εργασία ανετίθετο στο κατώτερο πλήρωμα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαντζ-ιέρης < *λάντζ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιέρης*.

λαντό «κλειστή ιππήλατη άμαξα»
< γαλλ. *landau*, από το όν. τής γερμ. πόλης *Landau* (γερμ. *Landauer Wagen* «άμαξα τού Λαντάου»), όπου πρωτοκατασκευάστηκε αυτός ο τύπος τετραθέσιας άμαξας.

λαξ «με κλοτσιές»
αρχ., ίσως επίρρημα που ξεκίνησε ως ουσ. σε πτώση ονομαστική ή, κατ' άλλους, σε δοτική πληθ. (πβ. κ. *πυξ*), αναγόμενο σε θ. *λακ-* (τού ρ. *λακ-τ-ίζω*, βλ.λ.). Ο λεξικογράφος Ησύχιος παραδίδει ουσ. *λάξ (λάξ· λάκτισμα)*. Κατ' άλλους, πιθ. < **κλάξ*, που συνδ. με λατ. *calx, -cis* «φτέρνα», το οποίο δεν έχει σαφή προέλευση. Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με λιθ. *lakstùs* «ταχύς, γρήγορος» και *lekiù* «τρέχω – πετώ», που θα προϋπέθετε αναγωγή σε θέμα με σημ. «πηδώ» (πβ. τη «γλώσσα» τού Ησυχίου *ληκεῖν·...τὸ πρὸς ᾠδὴν ὀρχεῖσθαι*). Βλ. κ. *πυξ* (φρ. *πυξ λαξ*).

λαξεύω «επεξεργάζομαι, σμιλεύω»
ελνστ. < αρχ. *λᾱξόος* / ελνστ. *λαξός* «λιθοκόπος» < *λᾶ(ας)* «πέτρα, λίθος» + *-ξόος* < ρ. *ξέω* (βλ.λ.). Το αρχ. *λᾶας* (πβ. μυκ. επίθ. *ra-e-ja*: **λᾶεια* «λίθινη») < **λᾶFας* ή **λῆFας*, που ίσως συνδ. με αλβ. *lerë* «λάσπη, βούρκος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λάξευση < ελνστ. *λάξευ-σις*
λάξευμα < ελνστ. *λάξευ-μα*
λαξευτής < ελνστ. *λαξευ-τής*
λαξευτός < ελνστ. *λαξευ-τός*.

λαογραφία
< *λαο-* + λεξικό επίθημα *-γραφ(ία)* < ρ. *γράφω*, απόδ. τού γερμ. *Volkskunde*, διαφ. από το ελνστ. *λαογραφία* «απογραφή πληθυσμού».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαογράφος, λόγ. [1891], < *λαογραφία* (υποχωρητ.· διαφ. το ελνστ. *λαογράφος* «υπεύθυνος απογραφής»)
λαογραφ-ικός, λόγ. [1886].

λαός
< αρχ. *λᾱός* / (αττ.) *λεώς* / *ληός* (ήδη μυκ. *ra-wo-*: *λαFο-*, σε σύνθ.) < *λα(F)ός*, πιθ. συνδ. με χεττ. *laḫḫa* «συστρατιώτης, συμπολεμιστής» και παλ. ιρλ. *láech* «πολεμιστής, ήρωας». Η σύνδεση φαίνεται λογική, αν ληφθεί υπ' όψιν ο ομηρ. πληθ. *λαοί* με σημ. «(απλοί) στρατιώτες» (Ἰλ. Ν 709-10: *ἀλλ' ἤτοι Τελαμωνιάδῃ πολλοί τε καὶ ἐσθλοὶ λαοὶ ἕπονθ' ἕταροι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαϊκός < ελνστ. *λα-ϊκός* < αρχ. *λα(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός* ➔ Ορισμένες σύγχρονες σημ. αποδίδουν το γαλλ. *populaire*
λα-ουτζίκος < *λα(ός)* + υποκορ. επίθημα *-τζίκος* (< *-τζής* + *-ικος*) και συνδετικό φωνήεν *-ου-* κατά τα υποκορ. σε *-ούλης*, *-ούτσικος*
λαϊκ-ότητα, λόγ. [1889].
ΣΥΝΘ. λαο- / λεω-: *λαο-θάλασσα*, *λαο-κάπηλος* (λόγ. [1864]), *λαο-κράτης*, *λαο-κρατία* (ελνστ.), *λαο-μίσητος* (λόγ. [1891]), *λαο-πλάνος* (ελνστ.), *λαο-πρόβλητος* (λόγ. [1845]), *λαο-σύναξη* (λέξη που αναβίωσε πρόσφατα, πβ. μεσν. *λαοσυνάκτης* «εκκλησιαστικό αξίωμα» [απαντά στον Ψευδο-Κωδινό] και *λαοσυναξία* «κοσμοσυρροή»), *λαο-σωτήριος* (λόγ. [1892]), *λαο-φιλής* (λόγ. [1863]) – *λεω-φορείο* (λόγ. [1863]), *λεω-φόρος* (αρχ.) – αρχ. κύρ. ονόματα *Λαέρτης*, *Λαο-κράτης*, *Λά-μαχος*, *Λεω-σθένης* (ως β' συνθ. *Μενέ-λαος*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
λαός
Το αρχ. ουσ. ***λαός*** ξεκίνησε ως στρατιωτικός όρος που αναφερόταν σε «απλούς στρατιώτες» κατ' αντιδιαστολή προς τους αρχηγούς, αλλά ήδη στον Όμηρο αποκτά επίσης τη σημασία «πολίτες, υπήκοοι, συναθροισμένο πλήθος». Η λ. δήλωσε, ως επί το πλείστον, τους «κοινούς ανθρώπους» (όχι τους ηγέτες, την άρχουσα τάξη ή οργανωτικά σχήματα όπως ο *δῆμος*), όπως συνέβη επίσης με τα λατ. συνώνυμα *plebs, -bis* και *vulgus, -i*. Παρόμοια, ο λατ. όρος ***populus*** «λαός» (από όπου τα ισπ. *pueblo*, ιταλ. *popolo*, γαλλ. *peuple* > αγγλ. *people*) δήλωνε επίσης «το σύνολο των πολιτών», τον λαό ως σύνολο, που αντιδιαστελλόταν προς το πλήθος (λατ. *plebs*) και τη Σύγκλητο (λατ. *Senatus*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαϊκισμός*.

λάου-λάου
ίσως < *λάγου-λάγου* < *λαγού-λαγού*, με διπλασιασμό και αναβιβασμό τού τόνου στη γεν. πτώση τού ουσ. *λαγός* (πβ. *κακός* – φρ. τού *κάκου*).

λαούτο
< μεσν. *λα(γ)οῦτο* < βεν. *lauto* < αραβ. *al'ūd* «ούτι – ξύλο». Βλ. κ. *ούτι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαουτ-ιέρης < *λαούτ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιέρης*.

λάπα «κοιλιά σφαγίου»
< αλβ. *lapë*.

λάπαθο «είδος εδώδιμου λαχανικού»
< αρχ. *λάπαθον*, πιθ. προελλην. όρος. Η αναφορά στις κενωτικές ιδιότητες τού λαπάθου (7ος αι., Μελετ. *Περὶ φύσ. ἀνθρ.* 109: *διὰ τὴν λάπαθον τὴν βοτάνην κενωτικὴν γαστρὸς οὖσαν*) έχει οδηγήσει στην υπόθεση ότι συνδ. με το θ. τού επιθ. *λαπαρός* «μαλακός, χαλαρός» (βλ.λ. *λαπάρα*).

λαπάρα «κοιλιακή χώρα»
< αρχ. *λαπάρα / λαπάρη*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *λαπαρός* «μαλακός, χαλαρός» (με παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. *χαλ-αρός*, *πλαδ-αρός*, *λαγ-αρός*), τού οποίου το θ. *λαπ-* απαντά επίσης στις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἔλαψα· διέφθειρα. Κύπριοι* και *λαπάττων· μαλάττων, λαγαρὸν ποιῶν*. Η προέλευση τού θέματος είναι άγνωστη.
ΣΥΝΘ. λαπαρο- (ελληνογενείς ξέν. όροι τής ιατρικής): *λαπαρο-σκόπηση*, *λαπαρο-σκόπιο*, *λαπαροτομία*.

λαπάς
< τουρκ. *lâpa*.

λάπις «είδος ημιπολύτιμου λίθου»
< μεσν. λατ. *lapis lazuli* «αζουρίτης λίθος» < λατ. *lapis* «λίθος, πέτρα» + μεσν. λατ. *lazuli*, γεν. πτώση τού *lazulum* «πολύτιμος λίθος με έντονο κυανό χρώμα» < δημώδ. αραβ. **lāzūrd* < αραβ. *lāzaward / lāzuward* < αρχ. περσ. *lāžward*. Βλ. κ. *λαζουρίτης*.

λαρδί «χοιρινό λίπος»
< μεσν. *λαρδί(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *λάρδος* «παστό χοιρινό λίπος» < λατ. *lardum / lāridum*, που ίσως συνδ. περαιτέρω με το αρχ. επίθ. *λᾱρῑνός* «λιπώδης, λιπαρός».

λάρνακα «οστεοφυλάκιο, σαρκοφάγος»
< αρχ. *λάρναξ, -ακος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ω 793-5: *ὀστέα λευκὰ λέγοντο κασίγνητοί θ' ἕταροί τε μυρόμενοι, [...] καὶ τά γε χρυσείην ἐς λάρνακα θῆκαν*] (με παραγ. τέρμα *-αξ*, πβ. αρχ. *κλῖμ-αξ*, *πίν-αξ*, *κάμ-αξ*) < *νάρναξ* (με ανομοίωση *ν-ν* > *λ-ν*), τύπος που καταγράφεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *νάρναξ· κιβωτός*. Ίσως πρόκειται για δάνειο.

λάρυγγας
μεσν. < αρχ. *λάρυγξ, -υγγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], πιθ. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *λ(αιμός)* και *(φ)άρυγξ*. Δεν είναι πιθ. η προταθείσα σύνδεση με λατ. *lurco* «φαγάς, λαίμαργος» και μέσο άνω γερμ. *slurc* «λάρυγγας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαρύγγι < μεσν. *λαρύγγ-ι* < ελνστ. *λαρύγγ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *λάρυγξ, -υγγος*
λαρυγγικός < ελνστ. *λαρυγγ-ικός* «λαίμαργος» ➔ Οι σύγχρ. γλωσσ. σημασίες οφείλονται σε σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *laryngale*
λαρυγγίζω < αρχ. *λαρυγγ-ίζω* «φωνάζω, κραυγάζω έντονα» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 291.6: *καὶ λαρυγγίζων ᾤετο μὲν ἐμοῦ κατηγορεῖν*)
λαρυγγισμός < ελνστ. *λαρυγγισ-μός* «κρώξιμο» < αρχ. *λαρυγγ-ίζω*
λαρυγγ-ίτιδα, λόγ. [1837], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *laryngitis*.
ΣΥΝΘ. λαρυγγ(ο)-: *λαρυγγ-εκτομή* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *λαρυγγο-λόγος* (λόγ. [1887], ελληνογενής ξέν. όρ.), *λαρυγγο-σκόπηση* (λόγ. [1879], ελληνογενής ξέν. όρ.), *λαρυγγο-τομία* (ελνστ.), *λαρυγγόφωνος* (ελνστ.) κ.ά.

λασκάρω
μεταφορά τού βεν. *lascar* «χαλαρώνω» (πβ. ιταλ. *lasciare*) < λατ. *laxāre* < επίθ. *laxus* «χαλαρός, ευρύχωρος», από την ίδια ρίζα με το αρχ. επίθ. *λαγαρός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χαλαρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λασκάρισ-μα
λάσκος, μεταφορά τού βεν. *lasco* < λατ. *laxus* «χαλαρός, ευρύχωρος».

λάσο
< αγγλ. *lasso* < ισπ. *lazo* «σχοινί με βρόχο, με θηλιά» < λατ. *laqueus* «βρόχος, θηλιά», από όπου και παλ. γαλλ. *laz / las* > αγγλ. *lace* «δαντέλα».

λάσπη
μεσν. λ., για την οποία έχουν προταθεί διάφορες αβέβ. συνδέσεις με το ελνστ. *ἐλεσπίς, -ίδος* «έλος», με το αρχ. *θλάσπις, -εως* «είδος βοτάνου» ή με το αρχ. *λάπη* «αφρός στην επιφάνεια τού κρασιού, απόβρασμα». Βλ. κ. *ιλύς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λασπερός < μεσν. *λασπ-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*
λασπ-ώδης, λόγ. [1782]
λασπώνω < μεσν. *λασπ-ώνω*
λάσπω-μα < *λασπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
λασπω-τήρας < *λασπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*.
ΣΥΝΘ. λασπο-: *λασπο-βροχή*, *λασπο-λογία*, *λασπο-λόγος*, *λασπό-λουτρο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Schlammbad*), *λασπό-νερο*, *λασπό-τοπος* κ.ά.

λαστέξ
< γαλλ. *lastex*, εμπορικό σήμα που ανάγεται στο θ. τού ελληνογενούς επιθ. *(é)last(ique)* + παραγ. τέρμα *-ex*. Βλ. κ. *ελαστικός*.

λάστιχο
αντιδάν., < ιταλ. *elastico* < ν.λατ. *elasticus*, που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *ἐλαστός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαστιχ-ένιος < *λάστιχ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *σχυρ-ένιος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λάστιχο, ελατός, ελατήριο, ελαστικός, έλασμα, -ήλατος

Πολλές φορές κάποια εξειδικευμένη σημασία ενός σημαντικού αρχ. ρήματος γίνεται πηγή δημιουργίας λέξεων φαινομενικώς άσχετων μεταξύ τους. Κάτι τέτοιο συνέβη με το ρήμα *ἐλαύνω* στη σημασία «σφυροκοπώ». Σε αυτήν ανάγονται (με έκταση τού αρχικού *ἐ-* σε *-η-* λόγω τής συνθέσεως) τα ρήματα ***σφυρ-ηλατώ*** και ***ψυχρ-ηλατώ*** «σφυρηλατώ μέταλλο χωρίς προηγούμενη θέρμανση» και πολλά παράγωγα επίθετα σε *-ήλατος* (π.χ. ***δυσ-ήλατος***, ***ευ-ήλατος***, ***σφυρ-ήλατος***, ***ψυχρ-ήλατος***, ***χρυσ-ήλατος***). (Ας σημειωθεί ότι από άλλη σημασία τού *ἐλαύνω* «θέτω σε κίνηση, οδηγώ» προέρχεται το επίθημα *-ήλατος* σε σύνθετα όπως *ποδ-ήλατο* «αυτό που κινείται μέσω των ποδιών», *ιππ-ήλατος* «αυτός που κινείται μέσω ίππων», *ατμ-ήλατος* «αυτός που κινείται μέσω ατμού» κ.λπ.). Από την παραπάνω σημασία τού *ἐλαύνω* προέρχεται το επίθ. *ἐλατός*, το οποίο στην Αρχαιότητα σήμαινε ό,τι και σήμερα «(για μέταλλα) αυτός που μπορεί να σφυρηλατηθεί». Ο Αριστοτέλης, κατηγοριοποιώντας τις ιδιότητες των σωμάτων σε αντιθετικά ζεύγη, αντιδιαστέλλει τις ιδιότητες *ἐλατόν – ἀνήλατον*. Η *ελατότητα* είναι μεταφραστικό δάνειο από το γαλλ. *ductilité*.

Παράλληλος τύπος τού *ἐλατός* είναι το ελληνιστικό *ἐλαστός* (πβ. σε αλχημιστικό κείμενο: *Χρυσᾶ πέταλα ἐλαστὰ μετὰ ὑδραργύρου τρῖβε*). Από το *ἐλαστός* προέρχεται το ν.λατ. *elasticus* και από εκεί το γαλλ. *elastique*, από όπου πλάστηκαν τον 19ο αιώνα οι λέξεις ***ελαστικός*** και ***ελαστικότητα*** (τις καταγράφει ο Κουμανούδης). Από την ίδια λατινική λέξη (*elasticus*) προέρχεται το ιταλικό *elastico* «λάστιχο», που εισήλθε στα Ελληνικά ως ***λάστιχο*** (αντιδάνειο).

Από τη σημασία «σφυρηλατώ», τέλος, προέρχεται και το ***έλασμα*** (αρχική σημασία «σφυρήλατη μεταλλική πλάκα»). Φαίνεται ότι από παρασύνδεση με το *έλασμα* ή από την έννοια τής σφυρηλάτησης γενικά, η λέξη ***ελατήριο*** (στην Αρχαιότητα ήταν ουσιαστικοποιημένο επίθετο που σήμαινε «καθαρτικό», όπως στη φράση *ἐλατήριον φάρμακον*) χρησιμοποιήθηκε για τη σημασία τού μηχανικού ελάσματος ως απόδοση ξένου όρου, πβ. αγγλ. *spring*, γαλλ. *resort (mobile)*.

λατέξ «ελαστικό κόμμι»

< γαλλ. *latex*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *latex*, *-icis* «υγρό».

λατέρνα

αντιδάν., < τουρκ. *laterna* < ιταλ. *lanterna (magica)* «φανός, φανάρι – κυλινδρικός τροχός που φωτίζει, που προβάλλει εικόνες» < λατ. *la(n)terna* < αρχ. *λαμπτῆρα*, αιτ. πτώση τού ουσ. *λαμπτήρ, -ῆρος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λατέρνα

Η λέξη ***λατέρνα*** έχει πολύ ενδιαφέρουσα ιστορία. Ανάγεται στο αρχ. *λαμπτήρ, -ῆρος*, αρχ. σημασία «σκεύος όπου τοποθετούσαν φωτιά για φωτισμό». Η αιτιατική πτώση *λαμπτῆρα* πέρασε στα Λατινικά ως *lanterna*, πιθανόν με επίδραση τού συνωνύμου *lucerna*. Από το *lanterna* σχηματίστηκε το γαλλ. *lanterne* και το ιταλ. *lanterna*. Η λέξη αυτή στα Ιταλικά χρησιμοποιήθηκε στη φράση *lanterna magica* για να δηλώσει τον «μαγικό φανό», συσκευή για προβολή ζωγραφισμένων εικόνων σε επιφάνεια (συνήθως σε σκοτεινό δωμάτιο), που αποτέλεσε πρόδρομο τού κινηματογράφου. Τη λέξη αυτή δανείστηκε από τα Ιταλικά η Τουρκική ως *laterna*, για να αποδώσει το δημοφιλές όργανο που παράγει μουσική με τον χειρισμό μανιβέλας, πιθανόν λόγω τής ομοιότητάς του με τον μαγικό φανό. Στα Ελληνικά εισήχθη μάλλον από την τουρκική (αντιδάνειο), έχοντας διανύσει πορεία μέσα από πολλές γλώσσες και έχοντας αλλάξει το σημασιολογικό της περιεχόμενο από οπτικό σε ακουστικό. Αξίζει να αναφερθεί ότι η λατέρνα λεγόταν και *ρομβία* λόγω εσφαλμένης ανάγνωσης τής ιταλικής μάρκας *POMBIA* (Πόμπια) σε *Ρομβία*.

Λατίνος

< ελνστ. *Λατῖνος* «καταγόμενος από το Λάτιο – Ρωμαίος» < λατ. *Latīnus* < τοπων. *Latium* «Λάτιο», περιοχή τής ΚΔ. Ιταλίας, όπου εγκαταστάθηκαν κατά την Αρχαιότητα οι Ρωμαίοι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λατινικός < μεσν. *λατιν-ικός* (σε χρονικό τού 10ου αι.: *καὶ μετὰ στόλου Λατινικοῦ βαρέως ἐπελθόντος*· 11ος αι., Άννας Κομν. *Ἀλεξιάς* 10.5.9: *συμπαρῆσαν δὲ τούτοις καί τινες τῆς λατινικῆς διαλέκτου εἰδήμονες*)

λατινίζω < μεσν. *λατιν-ίζω* «ασπάζομαι τον Καθολικισμό» ➝ Ο γλωσσ. όρος είναι λόγ. [1876] και οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *latiniser*

λατινισ-μός, λόγ. [1782], μεταφορά τού γαλλ. *latinisme*

λατινισ-τής, λόγ. [1809], μεταφορά τού γαλλ. *latiniste*

λάτιν «ρυθμός μουσικής και χορού από την ισπανόφωνη Ν. Αμερική» < αγγλ. *latin*.

ΣΥΝΘ. λατινο-: *λατινο-γενής* (λόγ. [1866]), *λατινο-κρατία* (λόγ. [1841]), *λατινο-μάθεια* (λόγ. [1878]), *λατινό-φρων* (μεσν.), *λατινό-φωνος* (λόγ. [1887]) κ.ά.

λατόμος

ελνστ. < *λᾶ-* (< αρχ. *λᾶ(ας)* «πέτρα, λίθος», βλ.λ. *λαξεύω*) + λεξ. επίθημα *-τόμ(ος)*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τέμνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λατομείο < ελνστ. *λατομ-εῖον* «νταμάρι»

λατομώ < ελνστ. *λατομ-ῶ (-έω)*
λατόμημα < ελνστ. *λατόμη-μα* < ρ. *λατομ-ῶ (-έω)*
λατόμηση < ελνστ. *λατόμη-σις* < ρ. *λατομ-ῶ (-έω)*
λατομία < ελνστ. *λατομ-ία*.

λάτρα

< ρ. *λατρ(εύω)* (βλ.λ.), υποχωρητ. (μεταρρηματικός) σχηματισμός, όπου το ρ. έχει τη μεσν. σημ. «περιποιούμαι, φροντίζω επιμελώς».

λατρεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *λάτρ(ον)* «μισθός, πληρωμή» (με παραγ. τέρμα *-εύω*), αγν. ετύμου, εφόσον οι προταθείσες συνδέσεις με γοτθ. *un-lēps* «φτωχός», ρωσ. *letь* «επιτρέπεται» και σανσκρ. *rāti-* «δίνω πρόθυμα» δεν είναι πειστικές.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εργάζομαι επί πληρωμή, επί μισθώ» → ήδη αρχ. σημ. «υπηρετώ» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 1115-6: *παῖδ' Ἀγαμεμνονίαν λατρεύω βωμούς τ' οὐ μηλοθύτα*) → ήδη αρχ. σημ. «προσφέρω υπηρεσία και αποδίδω τιμή σε θεό» (πβ. Ευριπ. *Ἴων* 128-30: *ὦ Φοῖβε, σοὶ πρὸ δόμων λατρεύω, τιμῶν μαντεῖον ἕδρα·* Κ.Δ. Αποκ. 7,15: *διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτός*) → μεσν. σημ. «περιποιούμαι, φροντίζω επιμελώς».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λατρεία < αρχ. *λατρ-εία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 966-7: *τῆς σῆς λατρείας τὴν ἐμὴν δυσπραξίαν, σαφῶς ἐπίστασ', οὐκ ἂν ἀλλάξαιμ' ἐγώ*], αρχική σημ. «κατάσταση τού μισθωμένου εργάτη, μισθωτή υπηρεσία»
λατρευτικός < ελνστ. *λατρευ-τικός* «υπηρετικός»
λατρευτός < ελνστ. *λατρευ-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *λατρεύω*
λάτρης < μεσν. *λάτρης*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λάτρ-ις, -ιος* «μισθωτός υπηρέτης» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Θέογνι και Σιμωνίδη] < *λάτρ-ον* «μισθός, πληρωμή» (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. -λάτρης, -λατρία: *πατριδο-λάτρης, αρχαιο-λάτρης, ηλιο-λάτρης, φυσιο-λάτρης, προγονο-λάτρης, ειδωλο-λάτρης, ξενο-λάτρης, ελληνο-λάτρης, ηδονο-λάτρης, εικονο-λάτρης, δαιμονο-λάτρης, τυπο-λάτρης, προσωπο-λάτρης, μοιρο-λάτρης, πυρο-λάτρης, εγω-λάτρης – πατριδο-λατρία, αρχαιο-λατρία, φυσιο-λατρία, ειδωλο-λατρία, ξενο-λατρία, ελληνο-λατρία, προγονο-λατρία, εικονο-λατρία, δαιμονο-λατρία, τυπο-λατρία, προσωπο-λατρία, μοιρο-λατρία, πυρο-λατρία, εγω-λατρία* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ια*.

λατύπη «κομμάτι πετρώματος»

αρχ. < *λάτυπος* «λιθοξόος» < *λᾶ-* (< αρχ. *λᾶ(ας)* «πέτρα, λίθος», βλ.λ. *λαξεύω*) + *-τυπ(ος)* < θ. τού ρ. *τύπτω* «χτυπώ» (βλ.λ.).

λαύρα «τύπος ιδιόρρυθμου μοναστηριού»

αρχ., αρχική σημ. «πέρασμα – λιθόστρωτο», < **λάϝ(α)ρ-α*, που θα οδηγούσε σε σύνδεση με το ουσ. *λᾶας* «πέτρα, λίθος», για το οποίο βλ.λ. *λαξεύω*. Η σημ. «σειρά μοναστηριακών κελλιών – είδος ιδιόρρυθμου μοναστηριού» είναι μεσν.

λαφυραγωγώ «παίρνω λάφυρα, λεηλατώ»

< ελνστ. *λαφυραγωγῶ (-έω)* < *λαφυρ(ο)-* (< αρχ. πληθ. *λάφυρα*) + *-αγωγ(ῶ)* < αρχ. *ἀγωγός* < ρ. *ἄγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαφυραγώγηση < μεσν. *λαφυραγώγη-σις* < ελνστ. *λαφυραγωγῶ (-έω)*
λαφυραγωγία < ελνστ. *λαφυραγωγ-ία*.

λάφυρο

< ελνστ. *λάφυρον* < αρχ. πληθ. *λάφῡρα* «αυτά που αρπάζει (ο νικητής) από τον (ηττημένο) εχθρό» (με παραγ. τέρμα *-υρον*) < θ. *λαφ-*, που ανήκει στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.), όπως προκύπτει από τον παρακ. *εἴ-ληφ-α* (< **σε-σλᾱφ-α*).

λαχαίνω

μεσν. (διαφ. από το αρχ. *λαχαίνω* «σκάβω», βλ.λ. *λάχανο*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λαγχάνω*, ο οποίος προήλθε από το συνοπτ. θ. τού αορ. β' *ἔ-λαχ-ον* (π.χ. *έλαχε, λάχει*) με παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *τυγχάνω – τυχαίνω, μανθάνω – μαθαίνω*. Το ρ. *λαγχάνω* (ήδη μυκ. *ra-ke*: *λάχε*) ανάγεται σε θ. *λαχ-* (με έρρινο ένθημα), πράγμα που οδηγεί σε πιθ. σύνδεση με Ι.Ε. **le(n)gʷʰ-* «ελαφρός, ευκίνητος» τού ρ. *ελέγχω* (βλ.λ.). Από το θ. *λαχ-* προήλθε το μεσν. *λαχ-νός* (βλ.λ.), το λόγ. ν.ελλ. *λαχ-εῖο(ν)* (βλ.λ.), καθώς και το αρχ. κύρ. όν. *Λάχ-εσις* «μία από τις τρεις μυθικές Μοίρες, η οποία όριζε τι θα συνέβαινε στη ζωή κάποιου». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαχείο*.

λαχανιάζω

μεσν. < *(ἀ)ναχανιάζω* (με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ά-* και κατόπιν ανομοίωση *ν-ν > λ-ν*), που σχηματίστηκε από τον αόρ. τού αρχ. *ἀνα-χαίνω / ἀνα-χάσκω* «ανοίγω διάπλατα το στόμα» (< *ἀνα-* + *χαίνω / χάσκω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. διαλεκτ. κατωιταλ. *ανα-χαν-νίτζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαχάνιασ-μα.

λάχανο

< αρχ. *λάχανον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (με παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *πήγ-ανον, βότ-ανον*), που προέρχεται από το θ. *λαχ-* τού ρ. *λαχαίνω* «σκάβω (κυρ. για καλλιέργεια)» και ίσως συνδ. με μέσο ιρλ. *lāige* «φτυάρι» και *lāigen* «λόγχη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χόρτο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαχανικό, που πρωτοαπαντά στο ελνστ. *λαχαν-ικόν (τέλος)* με την ειδική σημ. «φόρος στα κηπευτικά προϊόντα», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *λαχαν-ικός* «σχετικός με λάχανα» (πβ. κ. *ζαρζαβατικό*)
λαχανίδ-α < *λαχανίδ(ι)* (με μεγεθ. επίθημα *-α*) < ελνστ. *λαχανίδ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *λάχανον*

λαχαν-ής
λαχαν-άκι, υποκορ. τού αρχ. *λάχανον*.
ΣΥΝΘ. λαχαν(ο)-: *λαχαν-αγορά* (λόγ. [1898]), *λαχαν-αγορίτης*, *λαχανό-ζουμο*, *λαχανό-κηπος* (λόγ. [1862]), *λαχανο-κομία*, *λαχανο-ντολμάς*, *λαχανό-πιτα*, *λαχανο-πωλείο* (ελνστ.), *λαχανό-ρυζο*, *λαχανο-φυλλάδα* «εφημερίδα κακής ποιότητας» (λόγ. [1868]), *λαχανό-φυλλο* κ.ά.

λαχείο

λόγ. [1838], < θ. *λαχ-* τού αρχ. *λαγχάνω* (βλ.λ. *λαχαίνω*) + παραγ. τέρμα *-είο*, απόδ. τού γαλλ. *loterie*.
ΣΥΝΘ. λαχειο-: *λαχειο-πώλης*, *λαχειο-φόρος* (λόγ. [1889]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λαχείο, λαχνός – λότο
Από το θέμα *λαχ-* τού ρήματος *λαγχάνω* «κερδίζω με κλήρο» (πβ. στην Ιλιάδα: *τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς* «αυτό το δώρο κερδίσαμε με κλήρο») προέρχονται δύο λέξεις σχετικές με κλήρωση, το *λαχείο* και ο *λαχνός*, καμία από τις δύο όμως δεν απαντά στην Αρχαιότητα. Η λέξη ***λαχείο*** είναι νεόπλαστη και σχηματίστηκε ως μετάφραση τού γαλλ. *loterie*. Την αναφέρει ήδη ο Σκαρλάτος Βυζάντιος στο λεξικό του (1839) ως «τὸ μέρος ὅπου ἐβγάζουν τὸν λαχνὸν [τὸν λότον], λοταρία». Επομένως, η αρχική σημασία πρέπει να ήταν τοπική, όπως συνήθως συμβαίνει στα παράγωγα με τέρμα *-είον*. Σήμερα η σημασία είναι «αριθμημένο δελτίο που μπαίνει σε κλήρωση, για να κερδίσει κάποιος χρήματα». Από εκεί προέρχονται οι σύνθετες λέξεις ***λαχειοπώλης*** και ***λαχειοφόρος αγορά*** (η τελευταία καταγράφεται ήδη από τον Κουμανούδη τον 19ο αιώνα, όπως και οι λέξεις *λαχειολογικός*, π.χ. *λαχειολογικὴ ἐφημερὶς «Τύχη»* και *λαχειολέκτης «ὁ κοινῶς λοταρτζής»*).
Με το θέμα *λαχ-* συνδέεται όμως και η ελληνιστική λέξη ***λαχνός***. Γενικά, στην Αρχαιότητα αυτό που κέρδιζε κάποιος με κλήρο (εκτός από *κλῆρος*) ονομαζόταν επίσης *λάχος* (πβ. στον Αισχύλο: *τῶν αἰχμαλώτων χρημάτων λάχος μέγα*) και γι' αυτό η *Λάχ-εσις* ήταν η μία από τις τρεις Μοίρες που διέθετε τους κλήρους των ανθρώπων και καθόριζε τι θα τύχει στη ζωή τού καθενός. Συνώνυμο τού *λάχος* στα ελληνιστικά χρόνια ήταν το *λαχμός*. Από το *λαχμός* στα μεσαιωνικά χρόνια προήλθε το *λαχνός* (με τροπή τού *-χμ-* σε *-χν-*), μολονότι το *λαχμός* δεν χάθηκε εντελώς, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι ο Κοραής στο έργο του *Ύλη Γαλλο-γραικικοῦ λεξικοῦ* αναφέρει για τη φράση *billete de loterie* ότι *«δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν καὶ λαχμοσύμβολα ἢ λαχνοσύμβολα»*. Σήμερα, βέβαια, λέγοντας *λαχνός* εννοούμε τον αριθμό κάθε κλήρου και το ποσό ή το δώρο που αντιστοιχεί σε αυτόν (π.χ. *του έτυχε ο πρώτος λαχνός τού Εθνικού Λαχείου*).
Τέλος, στο λεξικό τού Somavera (1709) αναφέρεται η λέξη **λότο** με ιταλική μετάφραση *lotto* «λαχνός, λαχείο». Τη λέξη αυτή, που φαίνεται ότι ήταν εν χρήσει στην καθημερινή γλώσσα τής εποχής, ο λόγιος Σκαρλάτος Βυζάντιος την περιλαμβάνει στον πίνακα «εκφυλλοφορητέων λέξεων» τού λεξικού του (λέξεων που πρέπει να αποβληθούν ή/και να αντικατασταθούν από ελληνικές). Ωστόσο, η λέξη που «έδιωξε» ο Σκαρλάτος Βυζάντιος επανήλθε στις ημέρες μας με τη μορφή τού ομώνυμου τυχερού παιχνιδιού...

λάχνη «χνούδι»

αρχ. < **(F)λάκ-σν-ᾱ*, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wel-k-* «μαλλί, τρίχωμα» || παλ. σλαβ. *vlasŭ*, περσ. *gurs*, αβεστ. *varəsa-*.

λαχνός

μεσν. < ελνστ. *λαχ-μός* < θ. *λαχ-* τού αρχ. *λαγχάνω* (βλ.λ. *λαχαίνω*) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *σεισ-μός*, *λυγ-μός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαχείο*.

λαχούρι «είδος μεταξωτού υφάσματος»

< τουρκ. *lahuri* < *Lahore*, όν. μεγάλης πόλης τού Πακιστάν (παλαιά γρ. *Λαχώρη*), από όπου προέρχεται το φερώνυμο ύφασμα.

λαχτάρα

μεσν., υποχωρητ. (μεταρρηματικός) σχηματισμός, < *λαχταρίζω / λαχταρῶ* «τρέμω, τινάζομαι βίαια – συνταράσσομαι, συγκλονίζομαι», πιθ. < αρχ. *λακτίζω* «κλοτσώ» (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς ρήματα όπως *σπαρταρῶ*, *-ίζω*, *πεταρίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λαχταρίζω < μεσν. *λαχταρίζω / λακταρίζω* (βλ. ανωτέρω)
λαχταρώ < μεσν. *λαχταρῶ / λακταρῶ* (βλ. ανωτέρω)
λαχταριστός < μεσν. *λαχταρισ-τός / λακταρισ-τός* < ρ. *λαχταρίζω / λακταρίζω*
λαχτάρισ-μα < *λαχταρισ- (λαχταρώ)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

λέαινα

αρχ. θηλ. τού ουσ. *λέων*, *-οντος* (βλ.λ.).

λεβάντα

< βεν. *levanda* < ρ. *lavar* «πλένω», επειδή τη χρησιμοποιούσαν ως αρωματική ουσία τού νερού πλυσίματος, < λατ. *lavāre* «πλένω».

λεβάντες «ισχυρός ανατολικός άνεμος»

μεσν. < ιταλ. *levante* «ανατολή», μτχ. τύπος τού ρ. *levare* «σηκώνω, υψώνω» (ο μέσος τύπος σημαίνει «ανατέλλω») < λατ. *levāre* «ελαφρύνω, ανακουφίζω – σηκώνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεβαντίνος < μεσν. *λεβαντῖνος* < ιταλ. *levantino* «ανατολίτης» < *levante* «ανατολή». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεβέντης*.

λεβέντης
μεσν. < τουρκ. *levend / levent* < περσ. *lawand* «γενναίος, παλληκάρι». Κατ' άλλη εκδοχή, λιγότερο πιθ., η τουρκ. λέξη προέρχεται από παλ. ιταλ. *leventi* «πυροβολητής σε πλοίο από την Ανατολή – κουρσάρος ή πειρατής από την Ανατολή» < *levante* «Ανατολή» (βλ.λ. *λεβάντες*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεβεντ-ιά
λεβέντ-ικος, μάλλον ήδη μεσν., όπως προκύπτει από το μεσν. επίρρ. *λεβέντικα.*
ΣΥΝΘ. λεβεντ(ο)-: *λεβεντ-άνθρωπος, λεβεντο-γενιά, λεβεντο-γέννα, λεβεντό-γερος, λεβεντο-γυναίκα, λεβεντό-κορμος, λεβεντο-μάννα, λεβεντό-παιδο, λεβεντο-πνίχτρα* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λεβέντης
Η λέξη ***λεβεντιά***, που δηλώνει τις ιδιότητες τού *λεβέντη*, είναι μία από τις πλέον εκφραστικές / βιωματικές λέξεις τού νεοελληνικού λεξιλογίου και από αυτές που θεωρούνται δυσμετάφραστες σε ξένη γλώσσα. Η λ. *λεβέντης* μάλιστα επιδίδει ως πρώτο συνθετικό σε ιδιαιτέρως εύσημες λέξεις, όπως *λεβεντόπαιδο, λεβεντόγερος, λεβεντάνθρωπος, λεβεντογέννα* κ.ά. Παρά ταύτα, όπως συμβαίνει και με άλλες εκφραστικές λέξεις, η λέξη δεν προέρχεται από την Ελληνική αλλά από την Τουρκική. Πρόκειται για το τουρκ. ***levend (levent)***, λέξη τής οθωμανικής περιόδου, περσικής προελεύσεως (*lawand*).
Η λ. δήλωσε ήδη από την πρώτη περίοδο τού οθωμανικού κράτους τον ακτήμονα άνδρα, ιδίως τον νεαρό, ο οποίος χωρίς περιουσία ζει φτωχά στα όρια τής κοινότητας και συχνά σχηματίζει ληστρικές συμμορίες. Αργότερα, οι *levend* χρησιμοποιήθηκαν ως βοηθητικά τμήματα τού οθωμανικού στρατού, στρατολογούνταν δε όποτε υπήρχε ανάγκη στρατιωτών και από τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς άλλων εθνοτήτων, π.χ. Αλβανών. Κατά την περίοδο τής οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, δεκάδες χιλιάδες *levend* υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό ως τυφεκιοφόροι μόνο για το χρονικό διάστημα τής πολεμικής επιχείρησης και μετά απολύονταν (σε αντίθεση με τα επίλεκτα σώματα των γενιτσάρων). Ως ένοπλοι ναύτες χρησιμοποιήθηκαν επίσης στο οθωμανικό ναυτικό, ενώ οι καλύτεροι από αυτούς προέρχονταν από πληρώματα πειρατικών πλοίων που λυμαίνονταν τη Μεσόγειο. *Levend*, επίσης, ονόμαζαν και τον ναύτη που από μικρή ηλικία εκπαιδευόταν στη ναυτική τέχνη. Από εκεί *λεβέντες* (και *λεβεντάδες* σε μεσαιωνικές πηγές) αποκλήθηκαν κατά τον 16ο και 17ο αιώνα τόσο οι Οθωμανοί τυφεκιοφόροι ναύτες όσο και οι πειρατές, οι ληστές και τελικά οι γενναίοι και ριψοκίνδυνοι άνδρες. Τον 18ο αιώνα λεβέντες ονομάζονταν γενικά οι ναύτες. Στην ποντιακή διάλεκτο η λ. σήμανε τον ληστή αλλά και τον ανώτερο στρατιωτικό, ενώ μαρτυρείται στη μεσαιωνική δημώδη Ελληνική και με τη σημασία «απείθαρχος νέος».
Για τη λέξη έχει υποστηριχθεί ότι προέρχεται από το ιταλ. *Levantino* (*Levante* είναι η Ανατολή για τους Ιταλούς και τους Φράγκους, ***λεβάντες*** ο ανατολικός άνεμος) ή από (αμάρτυρο;) τύπο *levanti* ή *leventi* που δήλωνε τους «λεβέντες», τους ναύτες των οθωμανικών πλοίων. Ωστόσο, η λέξη *Levantino* (πβ. ελλην. *Λεβαντίνος* και *Φραγκολεβαντίνος*) χρησιμοποιήθηκε κυρίως για τους Φράγκους τής Ανατολικής Μεσογείου και όχι για τους ναύτες, ενώ το τουρκ. *levent*, που όντως προέρχεται από το ιταλ. *levante*, δηλώνει μηχανισμό ανύψωσης στα πλοία και δεν έχει σχέση με το *levend* και τον λεβέντη. Εξάλλου, το πλήθος των οθωμανικών πηγών για τους *levendat* (πληθ. τού *levend*) στον στρατιωτικό και ναυτικό χώρο δεν αφήνει περιθώριο αμφιβολίας για την προέλευση τής λέξης.

λέβητας «χύτρα, καζάνι»
< αρχ. *λέβης, -ητος* [ήδη ομηρικό], πιθ. δάνειο. Δεν είναι ικανοποιητική η προταθείσα σύνδεση με το αρχ. *λεβηρίς, -ίδος* «δέρμα φιδιού» μέσω αμάρτυρου ουσ. **λέβος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεβέτι < μεσν. *λεβέτιν* «καζάνι» < αρχ. *λεβήτ-ιον,* υποκορ. τού ουσ. *λέβης, -ητος.*
ΣΥΝΘ. λεβητο-: *λεβητο-ειδής* (μεσν.), *λεβητο-ποιείο* (λόγ. [1893]), *λεβητο-ποιία* (λόγ. [1868]), *λεβητο-ποιός* (λόγ. [1889]), *λεβητο-στάσιο* (λόγ. [1889]) κ.ά.
ατμο-λέβητας, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *steam-boiler.*

λεβιάθαν «θαλάσσιο τέρας – κολοσσός»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *leviathan* < ελνστ. *Λευϊαθάν* < εβρ. *liwyāthān*, ονομασία τέρατος που περιγράφεται στην Π.Δ. (*Ιώβ*, κεφ. 41· πβ. σχόλιο τού Ωριγένη, *Κατὰ Κέλσ.* 6.25: *ἀντὶ δὲ τοῦ δράκων Λευιαθὰν ἦν ἐν τῷ ἑβραϊκῷ*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

λεβιάθαν
Δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς το είδος τού τέρατος που περιγράφεται στην Π.Δ. με τη συγκεκριμένη εβραϊκή λέξη, την οποία οι Εβδομήκοντα απέδιδαν με τον όρο *δράκων.* Υποστηρίζεται από τους λογίους ότι πρόκειται για τον κροκόδιλο και ότι αναφέρεται στο φολιδωτό του δέρμα. Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes (1588-1679) έγραψε το 1651 ένα βιβλίο με τίτλο *Leviathan*, όπου υποστήριξε ότι ο άνθρωπος είναι φίλαυτος και, ως εκ τούτου, κυβερνάται καλύτερα από ένα πανίσχυρο κολοσσιαίο κράτος, το οποίο αποκάλεσε μετωνυμικά ***Λεβιάθαν***.

λεβιές
< γαλλ. *levier* «ανυψωτής» < ρ. *lever* «σηκώνω, υψώνω» < λατ. *levāre* «ελαφρύνω, ανακουφίζω – σηκώνω».

λεβίθα «παράσιτο στο ανθρώπινο έντερο»
μεσν. < **λεμίθα* (με αντιμετάθεση και μερική αφομοίωση *μ-θ* > *β-θ*) < **ἐλμί(ν)θα*, μεγεθ. τύπος τού ελνστ. *ἑλμίνθιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἕλμινς, -νθος* (βλ. *ἑλμινθα*).

λεγάμενος
μεσν. < αρχ. *λέγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-άμενος*, το οποίο σχηματίστηκε κατά το πρότυπο αρχ. μετοχών (π.χ. *ἱπτ-άμενος, ἱστ-άμενος, χαρισ-άμενος*) και απαντά επίσης σε παράγωγα άλλων ρημάτων (π.χ. *χηρευ-άμενος, κουν-άμενος, λυγ-άμενος, τρεμ-άμενος*).

λεγάτος «πρεσβευτής τής ρωμαϊκής Συγκλήτου – απεσταλμένος τού Πάπα»
< ελνστ. *λεγάτος / ληγᾶτος* «απεσταλμένος, πρέσβυς» < λατ. *legātus*, μτχ. τύπος τού ρ. *lego* «αποστέλλω, πέμπω».

λεγεώνα
< ελνστ. *λεγεών, -ῶνος* < λατ. *legio, -ōnis* «μεγάλη στρατιωτική μονάδα των Ρωμαίων» (συνήθ. αποτελούμενη από 3.000 έως 6.000 οπλίτες και 300 ιππείς) < ρ. *lego* «συλλέγω, συνάγω, συγκεντρώνω». Η φρ. *Λεγεώνα των Ξένων*, η οποία αναφέρεται στο φερώνυμο μισθοφορικό στρατιωτικό σώμα τής Γαλλίας, αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *Légion Étrangère*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεγεων-άριος (με επίδρ. τού ουσ. *λεγεώνα*) < ελνστ. *λεγιονάριος* < λατ. *legionarius* < *legio* (βλ. ανωτέρω).

λέγω
ΕΤΥΜ. αρχ. < I.E. **leg-* «συλλέγω, συγκεντρώνω» || λατ. *lego* «συλλέγω, συνάγω – διαβάζω» (> γαλλ. *lire*, ισπ. *leer*, ιταλ. *leggere*), αλβ. *mbledh* «συλλέγω, συγκεντρώνω» || αρχ. *λέξ-ις (-η), λεκτ-ικός, λόγ-ος, λογ-ίζομαι* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συλλέγω, συγκεντρώνω» → αρχ. σημ. «μετρώ, απαριθμώ» (πβ. Ομήρ. *Όδ.* δ 452: *ἐν δ' ἡμέας πρώτους λέγε κήτεσιν* «μας μέτρησε μαζί με τις φώκιες») → ήδη αρχ. (ομηρική) σημ. «αφηγούμαι, μιλώ, λέω» (πβ. *Όδ.* τ 203: *ἴσκε ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτύμοισιν ὁμοῖα* «προσποιείτο λέγοντας πολλά ψέματα που έμοιαζαν αληθινά»).
(α) **ΣΥΝΘ. -λέγω, -λεξη, -λόγος, -λογος** με σημ. «λέγω, μιλώ»: *αντι-λέγω, προ-λέγω – διά-λεξη, συνδιά-λεξη* – (πολλοί επιστημ. όροι, συχνά ελληνογενείς) *ακριβο-λόγος, ωτορρινολαρυγγο-λόγος, ψευδολόγος, ιδεο-λόγος, πεζο-λόγος, παθο-λόγος, μυθολόγος, χυδαιο-λόγος, σπηλαιο-λόγος, αρχαιο-λόγος, βιο-λόγος, μεταλλειο-λόγος, καυχησιο-λόγος, αφροδισιο-λόγος, φυσιο-λόγος, γυναικο-λόγος, ηθολόγος, ηθικο-λόγος, οικο-λόγος, μουσικο-λόγος, εντομο-λόγος, χρησμο-λόγος, σεισμο-λόγος, ωκεανο-λόγος, διεθνο-λόγος, οινο-λόγος, βυζαντινολόγος, υμνο-λόγος, κινδυνο-λόγος, τεχνο-λόγος, σεξο-λόγος, παραδοξο-λόγος, λαοπο-λόγος, ανθρωπολόγος, καθαρο-λόγος, ενδυματο-λόγος, αισχρολόγος, γλωσσο-λόγος, εγκληματο-λόγος, διαιτολόγος, ορυκτο-λόγος, απεραντο-λόγος, μελλοντολόγος, γραφο-λόγος, ζωο-λόγος, γεω-λόγος – διάλογος, δεκά-λογος, ανά-λογος, δυσανά-λογος, παράλογος, επί-λογος, δωσί-λογος, αντί-λογος, έλ-λογος, παλί-λογος, σύλ-λογος, ολιγό-λογος, αξιό-λογος, κακό-λογος, γενικό-λογος, φιλό-λογος, ετοιμό-λογος, ομό-λογος, μονό-λογος, υπό-λογος, πρό-λογος, εύλογος* κ.ά.
(β) **ΣΥΝΘ. -λέγω, -λόγος, -λογος, -λογή** με σημ. «συλλέγω, συγκεντρώνω»: *δια-λέγω, ξεδια-λέγω, κατα-λέγω, συγκατα-λέγω, επι-λέγω, εκ-λέγω, συλλέγω, περισυλ-λέγω – απουσιο-λόγος, πλιατσικολόγος, δεκαρο-λόγος, γυρο-λόγος, ρουσφετο-λόγος – κατά-λογος – δια-λογή, παρα-λογή, κατα-λογή, επιλογή, εκ-λογή, συλ-λογή, περισυλ-λογή* κ.ά.

λέδη «σύζυγος τού λόρδου»
ΕΤΥΜ. λόγ., μεταφορά τού αγγλ. *lady* < μέσο αγγλ. *ladie* < παλ. αγγλ. *hlæfdīge* < *hlāf* «ψωμί» + *-dīge* < θ. τού ουσ. *dæge* «ζυμωτής».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε την κυριολεκτική σημ. «ζυμώτρια ψωμιού» και αρχικώς αναφερόταν στην επί κεφαλής τού υπηρετικού προσωπικού και, κατ' επέκταση, στην οικοδέσποινα. Από τον 13ο αι. δήλωνε τη σύζυγο τού *λόρδου* και χρησιμοποιείται επίσης ως τίτλος ευγενείας.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
λέδη ή λαίδη;
Η συνήθης γραφή *λαίδη* δεν έχει ετυμολογική βάση, αλλά οφείλεται σε εξελληνισμένη μεταγραφή τού αγγλ. *lady* σε παλαιότερη εποχή, κατά την οποία συνηθιζόταν η απόδοση τού αγγλ. *-a-* (όταν προφερόταν [ei]) ως *-αι-*: π.χ. *Σαίξπηρ (Shakespeare), Μπλαίηκ (Blake), Καίμπριτζ (Cambridge)*. Εφόσον δεν πρόκειται για κύριο όνομα, προτιμότερη και συνεπής ετυμολογικά είναι η απλούστερη γραφή ***λέδη***.

λεζάντα
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *légende* < εκκλησ. λατ. *legenda* «αυτά που πρέπει να διαβαστούν, τα αναγνωστέα», γερούνδιο τού λατ. ρ. *lego* «διαβάζω».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκκλησιαστικά αναγνώσματα (κυρ. βίοι αγίων)» → κατόπιν «λαϊκή αφήγηση, μύθος», «επεξηγητική επιγραφή (σε νόμισμα ή σε εικόνα)».

λεπλατώ
< αρχ. *λεηλατῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ.

Ἑλλ. 5.2.43.5-6: *τὰς τῶν Λακεδαιμονίων συμμαχίδας πόλεις ἐλεηλάτουν καὶ ἄνδρας ἀπεκτίννυον*] < *λεηλατῶ*, σύνθ. από θ. *λε-* τού ουσ. *λεία* (βλ.λ.) και από το λεξικό επίθημα *-ηλατῶ* < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.). Το ρήμα θα είχε αρχικώς τη σημ. «επέρχομαι με στόχο τη λεία, τα λάφυρα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεηλασία < αρχ. *λεηλα-σία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

λεηλατη-τής

λεηλάτηση < αρχ. *λεηλάτη-σις*

λεία

αρχ. < **λᾱϜ-ία* (ήδη μυκ. *ra-wi-ja-ja*: **λᾱϜιαι* «αιχμάλωτες»), πιθ. συνδέεται με το θ. τού ρ. *λαύω* (το οποίο μάλλον οδηγεί σε ρίζα **law-* «καρπώνομαι ως λεία», βλ.λ. *απο-λαύω*) ή με το ουσ. *λαός* (< **λᾱϜ-ός*) στη σημ. «τάξη πολεμιστών». Βλ. κ. *ληστής*.

λειανός

μεσν., αρχική σημ. «λεπτός, λιγνός», < αρχ. *λεῖ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *σιγ-ανός*, *αδει-ανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λειανίζω < μεσν. *λειαν-ίζω*

λειάνισ-μα < *λειανισ-* (*λειανίζω*) + παραγ. επίθημα *-μα*

λειανικός < μεσν. *λειαν-ικός* (για ζώα) «μικρόσωμος, λιγοστός».

ΣΥΝΘ. λειανο-: *λειανο-κέρι*, *λειανο-(ν)τούφεκο*, *λειανο-πούλημα*, *λειανο-πωλητής*, *λειανο-τράγουδο* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

λιανός ή λειανός;

Το επίθ. **λειανός** και τα παράγωγά του είναι προτιμότερο να ορθογραφούνται με *-ει-* (όχι *-ι-*: *λιανός*, όπως στη σχολική γραμματική), διότι προέρχονται από το αρχ. επίθ. *λεῖος*.

λειβάδι → λιβάδι

λέιζερ

< αγγλ. *laser*, ακρωνύμιο τού όρου *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* «ενίσχυση τού φωτός με προκαλουμένη εκπομπή ακτινοβολίας».

λειμώνας

< αρχ. *λειμών, -ῶνος* «υγρό, ανθηρό λιβάδι», πιθ. συνδέεται με το λατ. *līmus* «λάσπη, βούρκος» και με τα αρχ. *λιμ-ήν, -ένος* και *λί-μν-η* (βλ.λ.). Η σημ. «τοπίο με λουλούδια και έντονα χρώματα» είναι μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λιμάνι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λειμωνάριο < μεσν. *λειμων-άριον* «μοναστικό βιβλίο / ανθολόγιο με βίους ασκητών», υποκορ. τού αρχ. *λειμών, -ῶνος*.

λείος

< αρχ. *λεῖος* < **λεῖ-Ϝος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ε 442-443: *χῶρος ἄριστος, λεῖος πετράων*], που συνδ. με το λατ. επίθ. *lēvis* «λείος, ομαλός» και ίσως με τα αρχ. *λίς (πέτρη)* «ομαλή πέτρα» (ομηρική λ.) και *λιτός*. Βλ. κ. *λειανός*, *λειώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λειαίνω < αρχ. *λει-αίνω*

λείανση < ελνστ. *λείαν-σις* < αρχ. *λει-αίνω*

λειαν-τής < *λειαν-* (*λειαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τής* (πβ. ελνστ. *λεαν-τήρ, -τῆρος*).

λείπω

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη μυκ. μτχ. *re-qo-me-no*: *λειπόμενοι*) < Ι.Ε. **lei-kʷ-* «αφήνω, εγκαταλείπω» || λατ. *li-n-quo*, *re-linquo* «αφήνω, καταλείπω» (> γαλλ. *reliques* «κατάλοιπο, λείψανο», ισπ. *reliquia*), αρχ. γερμ. **leihw-a-* «δανείζω, παραχωρώ» (> γερμ. *leihen*, αγγλ. *lend*, ολλ. *lenen*) || αρχ. *λοιπ-ός*, *λείψ-ανο(ν)*, μεσν. *λειψ-ός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αφήνω, εγκαταλείπω» (πβ. Ομήρ. Ὀδ. ν 403: *παιδί, τὸν ἐν μεγάροισιν ἔλειπες*) ➝ αρχ. σημ. «έχω έλλειψη (από κάτι)» (πβ. Ευριπ. Ἱκέτ. 1157: *σέ τ' οὔποτ' ἄλγη πατρῷα λείψει*) ➝ αρχ. σημ. «καταλείπω – μένω πίσω, υπολείπομαι» (πβ. Σοφ. Αἴας 562-3: *τοῖον πυλωρὸν φύλακα Τεῦκρον ἀμφὶ σοὶ λείψω τροφῆς ἄοκνον ἔμπα*· Ηροδ. Ἱστ. 8.44: *οὗτοι μὲν νυν τούτους σῴζοντες ἐλείφθησαν*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «φεύγω – δεν υπάρχω, δεν είμαι παρών» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 9.45: *ὀλιγέων γάρ σφι ἡμερέων λείπεται σιτία*).

ΣΥΝΘ. -λείπω, **-λειψη**, **-λειμμα**, **-λειπτικός**, **-λοιπος**: *δια-λείπω*, *παρα-λείπω*, *εγκατα-λείπω*, *κατα-λείπω*, *εκ-λείπω*, *ελ-λείπω*, *απο-λείπω* – *διά-λειψη*, *παρά-λειψη*, *εγκατά-λειψη*, *έκ-λειψη*, *έλ-λειψη* – *διά-λειμμα*, *έλ-λειμμα* – *ελ-λειπτικός* – *κατά-λοιπος*, *αποδέ-λοιπος*, *επί-λοιπος*, *υπό-λοιπος* κ.ά.

λιπο-, **λειψ(ο)-**: *λιπο-βαρής* (λόγ. [1891]), *λιποθυμία* (αρχ.), *λιπό-θυμος* (λόγ. [1889]), *λιπο-θυμώ* (αρχ.), *λιπο-μάρτυρας*, *λιπο-μαρτυρία*, *λιπό-σαρκος* (αρχ.), *λιπο-τάκτης* (ελνστ.), *λιπο-ταξία* (αρχ.), *λιποψυχία* (αρχ.), *λιπό-ψυχος* – *λειψ-ανδρία* (ελνστ.), *λειψο-φεγγαριά*, *λειψ-υδρία* (ελνστ.) κ.ά.

λειρί «λοφίο πετεινού»

< μεσν. **λειρίον* (με καταβιβασμό τού τόνου, όπως υπονοεί ήδη τον 12ο αι. ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης) < αρχ. *λείριον* «κρίνος – νάρκισσος» (η σημερινή σημ. από την ομοιότητα προς το λοφίο τού πετεινού), πιθ. μεσογ. δάνειο, παράλλ. προς το αντίστοιχο λατ. ουσ. *līlium*. Ας σημειωθεί ότι η λ. συναντάται σε διάφορες ανατολικές γλώσσες, π.χ. κοπτ. *hlêli*, αιγυπτ. *ḥrr-t*, χεττ. *alēl*.

λεϊσμανίαση «η λοιμώδης νόσος καλααζάρ»

< αγγλ. *leishmaniasis*, από το επώνυμο τού Βρετανού βακτηριολόγου Sir William B. Leishman (1856-1926).

λειτουργώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *λειτουργῶ* / *λητουργῶ (-έω)* < **ληϊτο-*

Fεργέω, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *λήιτα Fέργα (ἔργα)* «δημόσια έργα, δημόσιες υπηρεσίες». Η λ. *λήιτα* αποτελεί πληθ. τού ουσιαστικοπ. *λήιτον* (απαντά ως ουσ. με σημ. «δημαρχείο, πρυτανείο, βουλευτήριο») < *λᾱ(ός) / λε(ώς) / λη(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιτον*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υπηρετώ σε δημόσιο αξίωμα, εκτελώ δημόσια κοινωφελή υπηρεσία (π.χ. χορηγία, τριηραρχία) με προσωπική μου δαπάνη» ➝ αρχ. σημ. «υπηρετώ κάποιον κύριο», ειδικότ. ελνστ. σημ. «υπηρετώ τον Θεό – εκτελώ θρησκευτικά καθήκοντα, ιερουργώ» (Κ.Δ. Πράξ. 13,2: *λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ·* Εβρ. 10,11: *καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκεν καθ' ἡμέραν λειτουργῶν καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λειτουργία < αρχ. *λειτουργ-ία*, αρχική σημ. «δημόσια παροχή υπηρεσίας (προς το κοινό ή προς τον Θεό)» ➝ Η εκκλησιαστική σημ. είναι ελνστ., ενώ ορισμένες σημερινές σημ. αποτελούν απόδ. τού γαλλ. *fonction*

λειτουργός < αρχ. *λειτουργ-ός* «επιφορτισμένος με λειτουργία»

λειτουργικός < ελνστ. *λειτουργ-ικός* < αρχ. *λειτουργ-ῶ* ➝ Η σημερινή βασική σημ. αποδίδει το γαλλ. *fonctionnel*, ενώ ο όρος *λειτουργικό σύστημα* είναι μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *operating system*

λειτούργημα < ελνστ. *λειτούργη-μα* < αρχ. *λειτουργῶ / ληιτουργῶ (-έω)*

λειτουργικ-ότητα, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fonctionnalité*

λειτουργ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fonctionnalisme*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λειτουργία, λειτούργημα, λειτουργός, λειτουργικός

Η λέξη ***λειτουργία*** ετυμολογικά έχει σχέση με τον λαό (προέρχεται από το *λήιτα ἔργα* «δημόσια έργα, δημόσιες υπηρεσίες», βλ. ανωτέρω) και αυτό φαίνεται έντονα στις διάφορες σημασίες της. Η γενική εξέλιξη ήταν από τη δημόσια υπηρεσία στη δημόσια λατρεία και περαιτέρω στην έννοια τής επιτέλεσης.

Στην αρχαία Αθήνα ***λειτουργία*** ήταν η δημόσια κοινωφελής υπηρεσία που αναλάμβαναν εύποροι Αθηναίοι, οι ***λειτουργοί*** (π.χ. *χορηγία, τριηραρχία, γυμνασιαρχία, λαμπαδαρχία* κ.λπ.) για χάρη τού λαού. Συνεκδοχικά σήμανε και κάθε υπηρεσία που γινόταν κατόπιν ορισμένης εντολής, όπως φαίνεται π.χ. στον ιστορικό Πολύβιο, που αναφέρεται στον «*ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τεταγμένον*» ή σε ανθρώπους «*ἐπί τινα λειτουργίαν ἀπεσταλμένους*». Αυτή η σημασία επιζεί με σποραδικές αναφορές για πολλούς αιώνες (τον 14ο αιώνα ο ιστορικός και ποιητής Εφραίμ γράφει: *τὸν δ' ὕπαρχον πέπαυκε τῆς λειτουργίας*), αλλά κυρίως διατηρείται στη λέξη ***λειτούργημα***. Η συγκεκριμένη λέξη, ακριβώς όπως η *λειτουργία*, πέρασε από τη σημασία «δημόσια υπηρεσία» στη σημασία «δημόσια λατρεία», αλλά διατηρεί σήμερα την αρχική της σημασία, μάλιστα με πιο εκφραστικό χαρακτήρα, καθώς χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή προς το επάγγελμα (πβ. *η ιατρική δεν είναι επάγγελμα αλλά λειτούργημα*). Στο τέλος τού 19ου αιώνα ο Κουμανούδης καταγράφει τη λέξη *λειτουργείον* ως μετάφραση τού γαλλ. *ministère* «υπουργείο», όπου φαίνεται άμεση αναφορά στην αρχική σημασία τής λέξης *λειτουργία* «δημόσια υπηρεσία».

Αρκετά νωρίς όμως εξειδικεύτηκε η σημασία τής λέξης *λειτουργία* σε θρησκευτική χρήση, με την οποία φαίνεται ότι χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά σε όλο τον Μεσαίωνα. Σήμανε αρχικά τη δημόσια λατρεία των θεών (πβ. στον Διόδωρο τον Σικελιώτη: *αἱ τῶν θεῶν θεραπεῖαι καὶ λειτουργίαι*), από όπου μεταγενέστερα δήλωσε και την καθορισμένη διακονία τού ιερέα προς τον Θεό, κάτι σαν το σημερινό καθήκον τού εφημερίου (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 1,23: *καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ*). Έτσι φτάνουμε στη σημασία «τέλεση τής Θείας Ευχαριστίας», συνήθως στη φράση ***Θεία Λειτουργία*** (πβ. στον Χρυσόστομο: *Ἐὰν παριστάμενοι ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἀφιῶμεν καὶ τὴν προσευχὴν καὶ τὴν αἴνεσιν, καὶ πρὸς ἀλλήλους ὁμιλῶμεν περὶ κοσμικῶν πραγμάτων καὶ φροντίδων, οὐ παρατεθείκαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Θεοῦ*). Σταδιακά μάλιστα, δεδομένου ότι εν καιρώ διαμορφώθηκαν ποικίλα (όχι μόνο ένα) κείμενα τής αντίστοιχης ακολουθίας, αναφερόμαστε σε *λειτουργία τού Χρυσοστόμου, λειτουργία τού Μεγάλου Βασιλείου, λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων* κ.ο.κ. Είναι ενδιαφέρον πάντως ότι στην έννοια τής λατρείας προϋπήρχε η συσχέτιση με το σύνολο τού λαού, κάτι που σε όλες σχεδόν τις πατερικές προσεγγίσεις τής λατρείας απηχείται έντονα με την αναφορά στην Εκκλησία ως σώμα, στο οποίο όλοι οι πιστοί είναι ενωμένοι ως μέλη με κεφαλή τον Χριστό. Η μεσαιωνική και σημερινή λαϊκή χρήση με τη μορφή ***λειτουργιά***, που σημαίνει «πρόσφορο», είναι συνεκδοχική επέκταση τής παραπάνω εκκλησιαστικής σημασίας, ενώ η λέξη ***λειτουργικός*** αναφέρθηκε σε ό,τι έχει σχέση, όχι μόνο με τη Θεία Λειτουργία, αλλά γενικά με τη λατρεία (πβ. *λειτουργική ζωή τής Εκκλησίας / Λειτουργική* ως κλάδος τής Θεολογίας κ.ο.κ.) και η λέξη ***λειτουργός*** κατέληξε να σημαίνει «ιερέας». Με τη θρησκευτική σημασία η λ. πέρασε (μέσω τού εκκλησ. λατ. *liturgia*) στις ευρωπαϊκές γλώσσες (πβ. αγγλ. ***liturgy***, γαλλ. ***liturgie***, γερμ. ***Liturgie***, ισπ. ***liturgie***).

Αφού κάθε δημόσια υπηρεσία και αξίωμα προϋποθέτουν με κάποιον τρόπο την έννοια τής επιτέλε-

σης ορισμένου έργου, φαίνεται ότι σταδιακά αυτή η σημασία αυτονομήθηκε, όπως συχνά συμβαίνει στην ιστορία των λέξεων. Από το σημείο αυτό και μετά η λέξη *λειτουργία* άφησε τη σχέση της με τον λαό. Ήδη στην Αρχαιότητα ο Αριστοτέλης αναφερόταν σε *λειτουργίες* τού ανθρώπινου σώματος, όπως τη λήψη τροφής ή τον θηλασμό (π.χ. *Ἡ μὲν γὰρ πρώτη φανερὰ τοῖς ζῴοις λειτουργία διὰ τοῦ στόματος οὖσα...*), από όπου έχουμε τις σημερινές χρήσεις, π.χ. *λειτουργία τού οργανισμού, τού ήπατος* κ.ο.κ. Φαίνεται μάλιστα ότι αυτή η σημασία επέζησε αδιάκοπα. Ο Κουμανούδης στο σχόλιό του για τη λέξη *λειτουργεῖον* (που προαναφέρθηκε) αναφέρει ότι είναι πολύ διαδεδομένη η λέξη *λειτουργία «ἔτι παρὰ τοῖς φυσιολόγοις καὶ ἰατροῖς, παραμενούσης ἅμα καὶ τῆς ἐκ παραδόσεως θρησκευτικῆς σημασίας»*.

Πάντως, παρά την ύπαρξη ήδη από την Αρχαιότητα τής σημασίας τής επιτέλεσης, φαίνεται ότι μόνο με τη μεσολάβηση των γαλλικών λέξεων ***fonction***, ***fonctionnement*** φτάσαμε στη σημερινή σημασία τής *λειτουργίας τής μηχανής* (π.χ. *θέτω σε λειτουργία μια μηχανή – αυτόματη λειτουργία* κ.ο.κ.) και γενικότερα τού τρόπου με τον οποίο κάτι επιτελείται ή ανταποκρίνεται στον σκοπό για τον οποίο υπάρχει (π.χ. *η εύρυθμη λειτουργία τού πολιτεύματος / τού κράτους – η απρόσκοπτη λειτουργία των θεσμών*). Προς την ίδια κατεύθυνση χρησιμοποιούνται και οι λέξεις ***λειτουργικός*** (π.χ. *λειτουργικό σύστημα*), ***λειτουργικότητα***, ***λειτουργισμός***.

λειχήνα(ς) «είδος αναρριχητικού βρύου – δερματικό εξάνθημα»
< μεσν. *λειχήνα* «εξάνθημα» < ελνστ. *λειχήνη* < αρχ. *λειχήν, -ῆνος (ὁ)* «είδος αναρριχητικού βρύου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Αριστοφάνη και Ιπποκράτη], που προέρχεται από το θ. τού ρ. *λείχω* «γλείφω». Ήδη αρχ. είναι η σημ. «δερματικό εξάνθημα» (στον Ιπποκράτη).

λειχούδης
μεσν. < αρχ. *λείχ(ω)* «γλείφω» + παραγ. τέρμα *-ούδης*, που απαντά σε μεσν. επώνυμα, πβ. κ. *ασπρούδης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λειχουδ-ιά
λειχουδ-εύομαι.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
λειχούδης
Το επίθ. ***λειχούδης*** (και τα παράγωγά του: *λειχουδιά, λειχουδεύομαι*) ορθογραφείται κανονικά με *-ει-* (όχι *-ι-*), διότι προέρχεται από το αρχ. *λείχω* «γλείφω». Οι γραφές *λιχούδης, λιχουδιά* δεν έχουν ετυμολογική βάση.

λείχω «γλείφω»
αρχ., για το οποίο βλ.λ. *γλείφω*.

λειψανδρία
ελνστ. < *λειψ(ο)-* (< θ. τού αρχ. *λείπω*, βλ.λ.) + *-ανδρία* < αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός*.

λείψανο
< αρχ. *λείψανον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. απόσπ. 469.1: *νόμος δὲ δείπνου λείψαν' ἐκβάλλειν κυσίν*] < *λειψ-* (< θ. τού αρχ. *λείπω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *δόκ-ανον, ἕδρ-ανον, δρέπ-ανον*.

λειψός
μεσν., που αυτονομήθηκε από το α΄ συνθ. ελνστ. επιθέτων όπως *λείψ-ανδρος, λειψό-θριξ* και προέρχεται από θέμα τού αρχ. *λείπω* (βλ.λ.).

λειψυδρία
ελνστ. < *λειψ(ο)-* (< θ. τού αρχ. *λείπω*, βλ.λ.) + *-υδρία* < αρχ. *ὕδωρ, ὕδατος* (βλ.λ.).

λειώνω
μεσν. < αρχ. *λειῶ (-όω)*, αρχική σημ. «λειαίνω», κατόπιν «κονιοποιώ, πολτοποιώ – τήκω», < επίθ. *λεῖος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λειώσ-ιμο
λειώ-μα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
λειώνω
Η γραφή *λιώνω* τής σχολικής γραμματικής δεν έχει ετυμολογική βάση, εφόσον η λέξη προέρχεται από το αρχ. *λειῶ*. Η ετυμολογία υποδεικνύει ως ορθή τη γραφή ***λειώνω*** (με *-ει-*), γνωστή ήδη από τη μεσν. εποχή.

λεκάνη
αρχ. λ., με θ. που απαντά στο συνώνυμο *λέκος* «πιατέλα» και παραγ. τέρμα *-άνη*, πβ. κ. *στεφ-άνη*. Η προέλευση των λ. δεν έχει εξακριβωθεί· ίσως συνδ. με το λατ. *lanx, -cis* «πιατέλα – πλάστιγγα», αν το τελευταίο δεν αποτελεί δάνειο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεκανο-ειδής.
ΣΥΝΘ. λεκανο-πέδιο (λόγ. [1854]).

λεκές
< τουρκ. *leke* < περσ. **laka** «κηλίδα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεκ-ιάζω
λέκιασ-μα < *λεκιασ- (λεκιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

λέκιθος «κρόκος αβγού»
αρχ., αγν. ετύμου. Δεν ικανοποιεί η προταθείσα σύνδεση με τα αρχ. *λέκος, λεκάνη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεκιθ-ίνη, λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lécithine*.

λεκτικός → **λέγω**

λέκτορας
< λόγ. *λέκτωρ, -ορος* < λατ. *lector, -ōris* «αναγνώστης». Η λ. συνδέθηκε με την πανεπιστημιακή βαθμίδα λόγω τής επίδρ. τού λατινογενούς αγγλ. όρου *lecturer.*

λελέκι
< τουρκ. *leylek* «πελαργός» < αραβ. *laqlaq.*

λελογισμένος «λογικός, μετρημένος»
αρχ., μτχ. παρακ. τού ρ. *λογίζομαι* «υπολογίζω, μετρώ – λαμβάνω υπ' όψιν, σκέπτομαι» (βλ.λ.). Ήδη από την αρχ. εποχή συναντούμε τη σημ. «με περίσκεψη, μετρημένος, σώφρων» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Αὐλ.* 1020-1: *εἰ τὰ πράγματα λελογισμένως πράσσοιμι μᾶλλον ἢ σθένει·* Πορφυρ. *Περὶ ἐγκρατ.* 1.44: *ὁ μὲν ἀλόγιστος λέγεται καὶ φερόμενος ὑπὸ τῆς ἀλογίας, ὁ δὲ λελογισμένος καὶ ἐγκρατὴς παντὸς ἀλογίστου*).

λέμβος «βάρκα»
< αρχ. *λέμβος (ὁ)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] (με αλλαγή γένους στη Νέα Ελληνική κατά τα *βάρκα, άκατος*), πιθ. ιλλυρικό δάνειο.
ΣΥΝΘ. λεμβ(ο)-: *λέμβ-αρχος, λεμβο-δρομία* (λόγ. [1864]), *λεμβο-δρόμος, λεμβο-δρομώ* (λόγ. [1864]), *λεμβ-ούχος* (λόγ. [1871]) κ.ά.
εξω-λέμβια (ενν. *μηχανή*), απόδ. τού αγγλ. *outboard (motor).*

λεμόνι
< μεσν. *λεμόνι* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω των *λ, μ*) < *λιμόνι* < ιταλ. *limone* < αραβ. *leymūn* < περσ. *līmūn.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεμονιά < μεσν. *λεμον-ιά*
λεμον-ής
λεμον-άδα < βεν. *limonada* < *limon* (πβ. ιταλ. *limone*, βλ. ανωτέρω)
λεμον-ίτα < *λεμόν(ι)* κατά το *γραν-ίτα.*
ΣΥΝΘ. λεμον(ο)-: *λεμον-ανθός, λεμονο-δάσος / λεμονό-δασος* (λόγ. [1892]), *λεμονό-κουπα, λεμονα-στείφτης, λεμονό-φλουδα* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λεμόνι – κίτρο
Η κοινή λέξη ***λεμόνι*** έχει ενδιαφέρουσα ιστορική πορεία. Στην ελληνική γλώσσα εμφανίζεται κατά τη μεσαιωνική περίοδο με δύο τύπους: ***λιμόνι*** και ***λεμόνι***. Αρχικός είναι ο τύπος *λιμόνι*, διότι η λέξη εισήχθη στην Ελληνική από την ιταλική γλώσσα (***limone***), όπως συνέβη εξάλλου και με το παλαιό γαλλικό ***limon*** (οι σημερινοί Γάλλοι ονομάζουν το λεμόνι ***citron***, πβ. *κίτρο*). Το αγγλ. *lemon* προήλθε από το γαλλικό.
Οι Άραβες καλλιεργούσαν λεμονιές (και για διακοσμητικούς λόγους στους περίφημους κήπους τους) και αυτοί εισήγαγαν την καλλιέργεια τής λεμονιάς στην Ευρώπη μέσω των κατακτήσεών τους (από τον 11ο αιώνα και μετά στην Ιβηρική χερσόνησο). Η λέξη εμφανίζεται πρώτα στην ιταλική γλώσσα και οι πηγές αναφέρουν ότι εισήχθη από τους Σταυροφόρους που επέστρεφαν από την Παλαιστίνη. Πράγματι, το ιταλ. *limone* ανάγεται στο αραβ. *laimun / leymun* «γλυκολέμονο» και αυτό στο περσικό *limun*. Υπάρχουν εκδοχές που συνδέουν περαιτέρω τον περσικό τύπο με σανσκριτικό (δηλ. αρχ. ινδικό) *nimbu* «μοσχολεμονιά / γλυκολεμονιά». Πιθανώς η παραλλαγή ***λεϊμόνι / λεϊμονιά*** στην Ελλάδα να απηχεί τον αραβικό τύπο *laimun / leymun* (ίσως μέσω ενδιάμεσου τύπου).
Οι αρχ. Έλληνες και οι Ρωμαίοι δεν γνώριζαν το λεμόνι αλλά το ***κίτρο***. ***Κιτρέα*** ή ***κίτριον*** αποκαλείται το δέντρο, πβ. λατ. ***citrus***. (Η λεμονιά ονομάζεται επιστημονικά *Κίτριον η λεμονέα*, απόδοση τού νεολατινικού *Citrus limonium*, πβ. ***κιτρολέμονο***). Ο ιατρός Γαληνός αναφέρει σχετικά: *τὸ Μηδικὸν μῆλον, ὃ* ***κίτρον*** *ὀνομάζομεν* (πράγμα που φανερώνει την ασιατική προέλευση τού κίτρου). Ο Θεόφραστος σημειώνει επιπλέον για το *μηδικόν μῆλον*: *οἷον ἥ τε Μηδία χώρα καὶ Περσὶς ἄλλα τε ἔχει πλείω καὶ τὸ μῆλον τὸ Μηδικὸν ἢ τὸ Περσικὸν καλούμενον. (...) τὸ δὲ μῆλον οὐκ ἐσθίεται μέν, εὔοσμον δὲ πάνυ καὶ τὸ φύλλον τοῦ δένδρου.* Ο Διοσκορίδης δε τον 1ο αι. μ.Χ. γράφει: *τὰ δὲ Μηδικὰ λεγόμενα ἢ Περσικὰ ἢ κεδρόμηλα, Ρωμαϊστὶ δὲ κίτρια, πᾶσι γνώριμα.* Τέλος, ο Σκαρλάτος Βυζάντιος σημειώνει στο Λεξικό του (19ος αι.) για το λεμόνι: *(...) Οἱ παλαιοὶ τὸ συνέχεον μὲ τὸ κίτρον καὶ τὸ ὠνόμαζαν ὡσαύτως «Κίτριον, μῆλον μηδικόν, κιτρόμηλον».*

λεμφαγγείο «αγγείο τού λεμφικού συστήματος»
< *λέμφ(ος)* + *αγγείο*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *lymphatic vessel.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεμφαγγει-ίτιδα, λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphangite*
λεμφαγγεί-ωμα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphangiome (< lymph-* «λέμφος» + *angiome* «αγγείωμα»).

λεμφαδένας
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *lymphaden < lymph(a)* (βλ.λ. *λέμφος*) + *-aden* < αρχ. *ἀδήν, -ένος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεμφαδεν-ίτιδα, λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphadénite*
λεμφαδέν-ωμα, λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphadénome.*

λεμφοκύτταρο
απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphocyte* < λατ. *lymph(a)* (βλ.λ. *λέμφος*) + *-cyte* < αρχ. *κύτος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεμφοκυτταρ-ικός

λεμφοκυττάρ-ωση, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphocytosis*.

λέμφος

< ελνστ. *λέμφος (ό)* «μύξα, κόρυζα», ουσιαστικοπ. τύπος αρχαιότερου αμάρτυρου επιθ., που πιθ. συνδ. με γερμ. *Schlamm* «πηλός, λάσπη» < μέσο άνω γερμ. *slam*, αν ανάγονται σε θ. **slam-bh-*. Η λ. συσχετίστηκε με τον γαλλ. ιατρ. όρο *lymphe* < λατ. *lympha* «διαυγές νερό», ποιητ. όρος που είναι μάλλον ελληνογενής και ανάγεται στο αρχ. *νύμφη* στη σημ. «νεράιδα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεμφ-ικός

λεμφατ-ισμός, λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphatisme*

λέμφ-ωμα, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphome*.

ΣΥΝΘ. λεμφ(ο)-: *λεμφ-αγγείο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *lymphatic vessel*), *λεμφο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphographie*), *λεμφο-ειδής* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphoïde*), *λεμφ-οίδημα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphoedème*), *λεμφο-κήλη* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lymphocèle*), *λεμφο-κοκκιωμάτωση* (απόδ. τού γαλλ. *lymphogranulomatose*, υβριδικού συνθ.), *λεμφο-φόρος* (λόγ. [1852]) κ.ά.

λενινισμός

μεταφορά τού γαλλ. *léninisme*, από το όν. τού Ρώσου μαρξιστή ηγέτη Vladimir Il. Ulyanov (γνωστού ως *Lenin*, 1870-1924).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λενινιστής, μεταφορά τού γαλλ. *léniniste*.

λέξη

< αρχ. *λέξις* «λόγος, ομιλία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 396e.5-7: *διήλθομεν περὶ τὰ τοῦ Ὁμήρου ἔπη, καὶ ἔσται αὐτοῦ ἡ λέξις μετέχουσα μὲν ἀμφοτέρων, μιμήσεώς τε καὶ τῆς ἄλλης διηγήσεως*] < **λέγ-σις* < θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι ελνστ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεξίδιο < ελνστ. *λεξ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *λέξις*.

ΣΥΝΘ. λεξι-: *λεξί-γλωσσα*, *λεξι-θήρας* (μεσν.), *λεξι-θηρία* (ελνστ.), *λεξι-λάγνος*, *λεξι-πενία*, *λεξι-λόγιο* (λόγ. [1853]) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λέξη

Η **λέξη** προέρχεται από το ρήμα *λέγω* και παρατηρούμε στην εξέλιξή της σταδιακή στένωση τής σημασίας από τον «λόγο» συνολικά σε ορισμένο τεμάχιο τού λόγου. Η *λέξη* δηλαδή αρχικά σήμαινε γενικά την ομιλία, αυτό που κάποιος *λέγει* (όπως στο ακόλουθο χωρίο τού Πλάτωνος: *ἐπειδὰν ἀφίκηται ἐν τῇ διηγήσει ἐπὶ λέξιν τινὰ ἢ πρᾶξιν ἀνδρὸς ἀγαθοῦ*, όπου η *λέξη* αντιδιαστέλλεται στην *πράξη*). (Σε άλλα χωρία χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή προς την *ωδή*). Κατ' επέκταση σήμανε και τον τρόπο τού λέγειν, τής ομιλίας. Ως γνωστόν, ένα από τα κατά ποιόν μέρη τής τραγωδίας κατά τον Αριστοτέλη είναι η *λέξις* (πβ. στη *Ῥητορική*: *ἀλλ' ἑτέρα λόγου καὶ ποιήσεως λέξις ἐστίν*).

Ωστόσο, η σημασία που διατηρήθηκε και έκτοτε κυριάρχησε ώς σήμερα ήταν «το συγκεκριμένο γλωσσικό τεμάχιο που έχει ορισμένη σημασία» (πβ. στον Πολύβιο: *ἡ γὰρ λέξις αὕτη τοῦτο σημαίνει κυρίως*). Αντίστοιχη στένωση τής σημασίας από κάτι γενικό προς κάτι συγκεκριμένο διακρίνουμε επίσης στις περίπου συνώνυμες λέξεις *λόγος* και *φράσις*, ενώ στις ευρωπαϊκές γλώσσες παρατηρούμε ότι συχνά η λέξη που χρησιμοποιήθηκε για το γλωσσικό τεμάχιο αναφέρεται και στη γλώσσα γενικά, πβ. αγγλ. ***word***, γερμ. ***Wort***, ιταλ. ***parola*** και κυρίως λατ. ***dictio***, που είχε αντίστοιχη ή παραπλήσια εξέλιξη με τη *λέξη*: «λόγος» > «ύφος λόγου» > «λέξη». Αξιοσημείωτα είναι τα παράγωγα και τα σύνθετα τού όρου *λέξη*. Στα μεταγενέστερα χρόνια ***λεξικόν*** ονομάστηκε το βιβλίο που δίνει τις σημασίες των λέξεων (από τη φρ. *λεξικὸν βιβλίον*). Υπήρχαν βέβαια στην Αρχαιότητα *αἱ λέξεις* και *αἱ γλῶσσαι*, δηλαδή συλλογές δύσκολων λέξεων, κάτι σαν γλωσσάρια, ενώ λεξικά δημιουργήθηκαν ήδη από τους αλεξανδρινούς χρόνους. Το ***λεξιλόγιο*** (*λέξι(ς)* + λεξικό επίθημα *-λόγιο* < ρ. *λέγω*) είναι λόγια λέξη τού 19ου αιώνα ως απόδοση τού γαλλ. *vocabulaire*. Ακόμη, πολλά νεότερα σύνθετα τής Ελληνικής σχετίζονται με τη λέξη, αλλά και με το λεξικό ή τη γλώσσα γενικά, π.χ. ***λεξικογράφος*** κ. ***λεξικογραφία***, ***λεξικολογία***, ***λεξιθήρας*** «αυτός που ψάχνει επίμονα για νέες λέξεις και φράσεις», ***λεξιλαγνία*** «ευχαρίστηση που αισθάνεται κάποιος όταν χρησιμοποιεί εντυπωσιακές λέξεις» κ. ***λεξιλάγνος***, ***λεξιπενία*** «χρήση πολύ περιορισμένου αριθμού λέξεων στην επικοινωνία», ***κυριολεξία*** και το αντίθετο ***ακυρολεξία***, ***σταυρόλεξο*** κ.λπ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεξικό*.

λέξημα

«βασική σημασιολογική μονάδα»

< *λέξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ημα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lexeme*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη*.

λεξικό

< ελνστ. *λεξικὸν* (ενν. *βιβλίον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *λεξ(ικός)* < αρχ. *λέξ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Οι γραμματικοί τής ελνστ. εποχής αναφέρονταν με τον όρο *λεξικόν* σε ερμηνεύματα λέξεων των κλασικών συγγραφέων. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη*.

ΣΥΝΘ. λεξικο-: *λεξικο-γραφία* (λόγ. [1826], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lexicographie*), *λεξικο-γράφος* (ελνστ.), *λεξικο-γραφώ* (λόγ. [1805]), *λεξικο-λογία* (λόγ. [1877], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lexicologie*), *λεξικο-λόγος* (λόγ. [1878]), *λεξι-κο-λογικός* (λόγ. [1864]), *λεξικο-ποίηση* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λεξικό – λεξιλόγιο – γλωσσάριο

Παρά το γεγονός ότι η λεξικογραφία από τους μεταγενέστερους και τους αλεξανδρινούς κυρίως χρόνους γεννήθηκε και άνθησε κατ' εξοχήν στην Ελλάδα, οι όροι ***λεξιλόγιο***, ***γλωσσάριο***, αλλά και η ίδια η λ. ***λεξικό*** δεν χρησιμοποιήθηκαν στην Αρχαία Ελληνική.

Η λ. *λεξικόν* (ενν. *βιβλίον*) σχηματίστηκε ως ουσιαστικοποιημένος τύπος από το επίθ. *λεξικός* και χρησιμοποιήθηκε ως όρος πιθανώς μετά τον 1ο αι. μ.Χ. Το ***γλωσσάριον*** (μολονότι έχει την αφετηρία του στην αρχ. λ. *γλῶσσα* στη σημασία «απαρχαιωμένη ή ξένη λέξη που χρειάζεται εξήγηση», πβ. *Γλῶσσαι*, τίτλος έργων μεταγενέστερων συγγραφέων με δύσκολες, σπάνιες λέξεις, π.χ. τού Φιλήμονος, τού Ησυχίου κ.ά.) ανάγεται στο λατ. *glossarium*, ενώ το ***λεξιλόγιον*** πρωτοαπαντά στον Κάρολο Φαβρίκιο το 1853 και αποδίδει το λατινογενές ***vocabularium*** (< λατ. *vocabulum* «φωνή – λέξη – όνομα ουσιαστικό»), πβ. γαλλ. ***vocabulaire***, αγγλ. ***vocabulary***, ιταλ. ***vocabolario***.

Το *γλωσσάριον* σήμαινε αρχικά «λεξιλόγιο διαλεκτικών λέξεων», ενώ σήμερα χρησιμοποιείται για κάθε ειδικό «κατάλογο λέξεων» (ιδιωματικών όρων, αγνώστων κ.τ.ό.) που παρέχει ερμηνεύματα, επεξηγήσεις, σχόλια («Δωδεκανησιακό Γλωσσάριο», «Γλωσσάριο οικοδομικών όρων» κ.λπ.). Μάλιστα, στην ελληνιστική περίοδο, κατά την οποία μαρτυρείται η λέξη *γλωσσάριον* για πρώτη φορά, η λέξη έχει διαφορετική σημασία: αποτελεί υποκοριστικό τής λ. *γλῶσσα* (+ επίθημα *-άριον*) και σήμαινε «είδος κουταλιού» ή «γλωσσοειδές χειρουργικό εργαλείο». Το *λεξιλόγιο* δηλώνει το σύνολο των λέξεων που διαθέτει μια γλώσσα ή χρησιμοποιεί κάποιος (π.χ. *πλούσιο / φτωχό λεξιλόγιο, άγνωστο λεξιλόγιο, εμπλουτισμός τού λεξιλογίου*), ενώ η λ. *λεξικό* δηλώνει το συστηματικό έργο που δίνει πληροφορίες για το λεξιλόγιο μιας γλώσσας (σημασίες, χρήσεις, ετυμολογία κ.λπ.).

Οι ξένες γλώσσες χρησιμοποίησαν τον ελληνικό όρο *λεξικόν* (γαλλ. ***lexique***, αγγλ. ***lexicon***, γερμ. ***Lexikon***) πολύ αργά (Γαλλική 1560, Αγγλική 1595-1605, Γερμανική 17ος αι.), ενώ λίγο νωρίτερα άρχισαν να χρησιμοποιούν τον λατινογενή όρο ***dictionarium*** (Γαλλική ***dictionnaire*** 1539, Αγγλική ***dictionary*** 1520-30), η δε Γερμανική το ***Wörterbuch*** (μετάφραση τού *dictionarium*, *Wörter* «λέξεις» + *buch* «βιβλίο») ήδη από τον Comenius το 1631. Τα λατ. *dictionarium* (ενν. *manuale* «λεξικό εγχειρίδιο») και ***dictionarius*** (ενν. *liber* «λεξικό βιβλίο») πλάστηκαν στη μεσαιωνική Λατινική (από τη λ. ***dictio*** «το λέγειν, έκφραση, λόγος, λέξη»), για να αποδώσουν τον ελλην. όρο *λεξικό*. Ήδη το 1225 ο Άγγλος Joannes de Garlandia χρησιμοποίησε τον όρο *dictionarius* για λεξιλόγιο με θεματική κατάταξη, ενώ τον 14ο αιώνα ο Γάλλος Pierre Bersuire συνέταξε λεξικό τής Αγίας Γραφής (Παλαιάς και Καινής Διαθήκης) επιγραφόμενο *Dictionarium morale utriusque testamenti* («Ηθικό λεξικό καθεμιάς από τις δύο Διαθήκες»). Κατά το *dictionarium* πλάστηκε αργότερα και το *glossarium*, από όπου το ελλην. *γλωσσάριο* με τη σημασία που το ξέρουμε. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη*.

λεξιλόγιο

λόγ. [1853], < *λέξι(ς)* + λεξικό επίθημα *-λόγιο* < θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *vocabulaire*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη, λεξικό*.

λέοντας → λέων

λεοντή → λέων

λεοπάρδαλη

προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τού ελνστ. *λεόπαρδ(ος)* και τού αρχ. *πάρδαλις*. Το ελνστ. *λεόπαρδος* αποτελεί αντιδάν. με απώτερη ελλ. αρχή, αφού προέρχεται από το λατ. *leopardus* < *leo-* (< αρχ. *λέων, -οντος*) + *pardus* / *pard(alis)* < αρχ. *πάρδαλις* (βλ.λ.).

λέπι

< μεσν. *λέπι(ο)* < αρχ. *λέπιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Κωακ. προγν.* 458.3: *λέπια ἐξέρυθρα, φλυκταινούμενα*], υποκορ. τού ουσ. *λέπος* «φλούδα, φλοιός» (που μαρτυρείται ως ελνστ.) < ρ. *λέπω* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω» < I.E. **lep-* || λιθ. *lãpas* «φύλλο», αλβ. *lapë* «δέρμα κοιλιάς σφαγίου» || αρχ. *λεπ-ρός, λεπ-τός, λεπ-ίς (-ίδα), λώπ-η* «είδος ενδύματος», ελνστ. *λέπ-υρο(ν)* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεπτός*.

λεπίδα

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *λεπίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], από το θ. τού ρ. *λέπω* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω» (βλ.λ. *λέπι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεπτός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λέπι – φλοιός, φλούδα» (πβ. Αριστ. *Περὶ ψυχ.* 419a: *κεφαλαὶ ἰχθύων καὶ λεπίδες καὶ ὀφθαλμοί*) → ήδη ελνστ. σημ. «λάμα» (πβ. Φίλ. Μηχαν. *Βελοπ.* 69: *κατεσκευάσθησαν γὰρ εἰς τὸν τρισπίθαμον καταπάλτην λεπίδες χαλκαῖ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεπίδι < μεσν. *λεπίδι* < ελνστ. *λεπ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *λεπίς, -ίδος*

λεπιδωτός < αρχ. *λεπιδ-ωτός* (προκειμένου για το δέρμα κροκοδίλων, ψαριών κ.ά.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο].

ΣΥΝΘ. λεπιδό-πτερα (τα), λόγ. [1873], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lépidoptères*.

λεπρός

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα ως τοπωνύμιο], αρχική σημ. «τραχύς», < θ. *λεπ-* τού ρ. *λέπω*

«αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω» (βλ.λ. *λέπι*) + παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *σαπ-ρός*, *νεκ-ρός*. Η σημ. «πάσχων από λέπρα» απαντά ήδη στον Ιπποκράτη και συνδ. με τις δερματικές αλλοιώσεις που επιφέρει η νόσος. Πβ. κ. *λώβα*, *χανσενικός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λεπτός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λέπρα < αρχ. *λέπρ-α* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ιστ.* 1.138.5-6: *ὃς ἂν δὲ τῶν ἀστῶν λέπρην ἢ λεύκην ἔχῃ, ἐς πόλιν οὗτος οὐ κατέρχεται*].

ΣΥΝΘ. λεπρο-κομείο (λόγ. [1860]).

λεπτεπίλεπτος

ελνστ. < *λεπτ(ός)* + *ἐπι-* + *λεπτός*, επιτατικό σύνθ. με αρχική σημ. «εξαιρετικά λεπτός, αδύνατος».

λεπτό

< αρχ. *λεπτόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *λεπτός* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι οι σημ. «μικρό νόμισμα» (Κ.Δ. *Μάρκ.* 12,2: *καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλεν λεπτὰ δύο*), «το 1/60 τής ώρας» και «το 1/60 τής μοίρας» (στον μαθηματικό Διόφαντο, 3ος αι. μ.Χ., φρ. *πρῶτα / δεύτερα λεπτά*). Βλ. κ. *λεφτά*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.

λεπτομερής

αρχ., αρχική σημ. «αποτελούμενος από μικρά μέρη ή κομμάτια, λεπτός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστ.* 24.20-21: *ὥσπερ σικύαν τῶν εἰσφερομένων ἁπάντων συμβαίνει αὐτὴν [τὴν κεφαλὴν] ἕλκειν περιττώματα καὶ τοὺς λεπτομερεῖς χυμούς*], < *λεπτό(ς)* + *-μερ(ής)* < *μέρος*. Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «αναλυτικά μελετημένος» (πβ. Πτολεμ. *Γεωγρ.* 1.22: *καὶ τῆς καταγραφῆς λεπτομερεστέρας τε ἅμα καὶ σαφεστέρας ἀποτελεσθησομένης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεπτομέρεια < ελνστ. *λεπτομέρ-εια* «το να αποτελείται κάτι από μικρά κομμάτια»

λεπτομερει-ακός < *λεπτομέρει(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

λεπτός

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη μυκ. *re-po-to*) < θ. *λεπ-* τού ρ. *λέπω* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω» (βλ.λ. *λέπι*) + παραγ. τέρμα *-τός*. Βλ. κ. *λεφτά*, *λεπίδα*, *λέπι*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «ξεφλουδισμένος, αποφλοιωμένος». Ήδη ομηρική είναι η σημ. «ισχνός, αραιός, αδύνατος», ενώ αρχ. είναι επίσης οι μτφ. σημ. «εξευγενισμένος, ικανός» (πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 529: *σοὶ δ' ἔστι μὲν νοῦς λεπτός*) και «μόλις διακρινόμενος». Η σημ. «ευαίσθητος» είναι ελνστ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεπτότητα < αρχ. *λεπτ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τῶν ἐν τῇ κεφ. τρωμ.* 4.6-7: *παχύτητι δὲ καὶ λεπτότητι, ξυμπάσης τῆς κεφαλῆς τὸ ὀστέον λεπτότατόν ἐστιν καὶ ἀσθενέστατον τὸ κατὰ βρέγμα*] → ήδη ελνστ. είναι η σημ. «ευγένεια, ευαισθησία»

λεπτύνω < αρχ. *λεπτ-ύνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ Διαίτ.* 61.7-10: *ὁκόσα μεριμνᾷ ἄνθρωπος, κινέεται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τουτέων καὶ θερμαίνεται καὶ ξηραίνεται, καὶ τὸ ὑγρὸν καταναλίσκουσα πονέει, καὶ κενοῖ τὰς σάρκας, καὶ λεπτύνει τὸν ἄνθρωπον*]

λέπτυνση < αρχ. *λέπτυν-σις* < ρ. *λεπτ-ύνω*

λεπταίνω < αρχ. *λεπτ-ύνω* (κατά τα μεταπλασμένα ρ. σε *-αίνω*, πβ. *μαθ-αίνω*, *παθ-αίνω*).

ΣΥΝΘ. λεπτ(ο)-: *λεπτ-αίσθητος* (λόγ. [1886]), *λεπτεπίλεπτος* (ελνστ.), *λεπτό-γαιος / λεπτό-γειος* (αρχ.), *λεπτο-δουλειά*, *λεπτο-καμωμένος*, *λεπτό-κοκκος* (μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *fine-grained*), *λεπτό-σωμος* (μεσν.), *λεπτο-τέχνημα* (λόγ. [1889]), *λεπτο-τεχνία* (λόγ. [1861]), *λεπτ-ούργημα* (λόγ. [1844]), *λεπτουργός* (ελνστ.) (βλ.λ.), *λεπτό-φλουδος*, *λεπτο-φυής* (ελνστ.) κ.ά.

εκ-λεπτύνω, **εκ-λέπτυνση**.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

λέπι, λεπρός, λεπτός, λεπίδα

Με επίκεντρο τη βασική σημασία «ξεφλουδίζω» μπορούμε να συναντήσουμε όρους που δηλώνουν ασθένειες με αυτό το σύμπτωμα ή ότι κάποιος απομένει «ισχνός, αδύναμος», καθώς και λέξεις που δηλώνουν αποφλοιωτικά εργαλεία. Τον συνδυασμό αυτόν παρατηρούμε σε ομόρριζα που έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **lep-* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω», όπως τα ακόλουθα: ***λέπ-ι*** (αρχ. *λέπ-ιον*, υποκοριστικό τού *λέπ-ος* «φλούδα, φλοιός»), ***λεπ-ρός*** (επειδή παρουσιάζει σοβαρές δερματικές αλλοιώσεις αυτής τής μορφής), ***λεπ-τός*** (αρχικά «ξεφλουδισμένος», κατόπιν «ισχνός, αραιός, αδύνατος») και ***λεπίδα*** (αρχ. *λεπ -ίς, -ίδος* «λέπι – φλοιός, φλούδα», αργότερα «λάμα»).

λεπτουργός «τεχνίτης που επεξεργάζεται μικρά αντικείμενα»

ελνστ., υποχωρητ. σχηματισμός, < αρχ. *λεπτουργῶ (-έω)* «κάνω λεπτοδουλειά, επεξεργάζομαι» (με συναίρεση *οε > ου*) < *λεπτο-* + λεξικό επίθημα *-εργῶ* < *ἔργον*, πβ. αρχ. *δημι-ουργῶ*, *χειρ-ουργῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεπτούργη-μα, λόγ. [1844] < *λεπτουργη-* (*λεπτουργῶ*) + παραγ. τέρμα *-μα*

λεπτουργία < ελνστ. *λεπτουργ-ία*.

λέπυρο «φλοιός τού καρπού των σιτηρών»

< ελνστ. *λέπυρον* < θ. *λεπ-* τού ρ. *λέπω* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω» (βλ.λ. *λέπι*) + παραγ. τέρμα *-υρον*, πβ. κ. αρχ. *πίτ-υρον* (> *πίτουρο*).

λερώνω

μεσν. < ελνστ. *(ὀ)λερ(ός)* «θολός, ακάθαρτος» + παραγ. τέρμα *-ώνω*. Το ελνστ. *ὀλερός* ανάγεται στο αρχ. *ὀλ(ός)* «μελάνι τής σουπιάς» (με παραγ. τέρμα *-ερός*), το οποίο ίσως προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. *θολός* και *ὀρός* ή, κατ' άλλη άποψη, από τύπο **sal-os*, που συνδ. με λατ. *saliva* «σάλιο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λέρα < μεσν. *λέρα* «βρομιά, ακαθαρσία» < ρ. *λερώνω* (υποχωρητ., βλ. ανωτέρω)

λέρω-μα

λεσβία

αρχ., αρχική σημ. «κάτοικος τής Λέσβου», < τοπων. *Λέσβος*. Η σημ. «ομοφυλόφιλη γυναίκα» απαντά πολύ αργότερα σε μεσαιωνικό σχόλιο (πβ. *Σχόλ. Κλήμ. Αλεξ.* 337.3-4: *ἀνδρίζονται· τὰς μιαρὰς τριβάδας λέγει, ἃς καὶ ἑταιριστρίας καὶ Λεσβίας καλοῦσιν*) και καθιερώθηκε στη Νέα Ελληνική μόλις τους νεότερους χρόνους ως σημασιολογικό δάνειο από το γαλλ. *lesbienne*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεσβιάζω < αρχ. *λεσβ-ιάζω* (ήδη στον Αριστοφάνη, *Βάτρ.* 1308: *αὕτη ποθ' ἡ Μοῦσ' οὐκ ἐλεσβίαζεν*)

λεσβιασμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *lesbianisme*

λεσβιακός < ελνστ. *λεσβ-ιακός* < αρχ. *Λέσβος*.

λέσι «ψοφίμι – δυσοσμία»

μεσν. < τουρκ. *leş* < περσ. *laş* «πτώμα, κουφάρι».

λέσχη

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 328-9: *οὐδ' ἐθέλεις εὕδειν χαλκήϊον ἐς δόμον ἐλθὼν ἠέ που ἐς λέσχην, ἀλλ' ἐνθάδε πόλλ' ἀγορεύεις*] < **λέχ-σκā* (με αντιμετάθεση) < θ. τού ρ. *λέχομαι* «κοιμούμαι, ξαπλώνω» και τού ουσ. *λέχος* «κρεβάτι, ανάκλιντρο», για το οποίο βλ.λ. *λεχώνα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υπνωτήριο, κοιτώνας» → ήδη αρχ. σημ. «δημόσιος χώρος συναντήσεων, εντευκτήριο» (κυρ. στη Σπάρτη και στον δωρικό κόσμο).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λέσχη, αδολεσχία, λεχώνα – κλαμπ

Η αρχαία λέξη ***λέσχη*** είχε αρχικά άλλη σημασία από αυτή με την οποία τη γνωρίζουμε σήμερα. Σήμαινε «κοίτη», «τόπος όπου κείται, ξαπλώνει κανείς», συνεπώς «τόπος ανάπαυσης». Έτσι, μεταφορικά απαντά και με τη σημασία «τάφος». Η αρχική αυτή σημασία οφείλεται στο ότι η λ. *λέσχη* προέρχεται από το θέμα *λέχ-* τού ρήματος ***λέχομαι*** «κοιμάμαι, ξαπλώνω» και είναι ομόρριζη με τα αρχ. ***λέχος*** και ***λέκτρον*** «ανάκλιντρο, κρεβάτι». Και οι τρεις λέξεις ανάγονται ετυμολογικά σε Ι.Ε. ρίζα **legh-* «τίθεμαι, κείμαι», από την οποία παράγεται επίσης το λατ. ***lectus*** «κλίνη», από όπου τα ιταλ. ***letto*** «κρεβάτι», ισπ. ***lecho*** κ.λπ. Στο ίδιο θέμα *λεχ-* ανάγεται και το αρχ. ***λεχώ (ή)*** «λεχώνα», πιθανότατα λόγω τής θέσης τής γυναίκας που γεννάει (ενόσω κείται, είναι ξαπλωμένη).

Η λέξη πέρασε πολύ σύντομα στη δήλωση τού τόπου όπου συναθροίζονται αργόσχολοι για συνομιλία, προφανώς επειδή εκεί ξάπλωναν άνετα σε ανάκλιντρα ή κάθονταν ανέμελοι για να συζητήσουν. Στην πραγματικότητα, η λέξη έφτασε να δηλώνει και δημόσια κτήρια που λειτουργούσαν ως χώροι συνάθροισης για συνομιλία. Εφόσον μάλιστα η συνομιλία ήταν ο σκοπός τής συνάθροισης, η λ. *λέσχη* κατέληξε να σημαίνει την ίδια τη συνομιλία, τη συζήτηση και ειδικότερα την ανέμελη, άσκοπη συνομιλία, τη φλυαρία. Μια σειρά αρχαίων λέξεων που σχετίζονται με την πολυλογία, τη φλυαρία είναι ομόρριζες με τη λέξη λέσχη: *λεσχάζω* και *λεσχαίνω* «φλυαρώ», *λέσχημα, λεσχηνεία* και *λεσχολογία* «φλυαρία», *λέσχης, λεσχηνευτής* και *λεσχήν* «φλύαρος» κ.ά. Το ουσιαστικό ***λέσχης*** υπάρχει στη σύνθετη λέξη ***αδολέσχης*** «φλύαρος, πολυλογάς» (πβ. τα ***αδολεσχία*** «ενοχλητική ομιλία, φλυαρία», ***αδολεσχώ*** «φλυαρώ»).

Ήδη στην Αρχαιότητα επίσης η λ. *λέσχη* δήλωσε γενικότερα το δωμάτιο ή τον χώρο συγκέντρωσης, ενίοτε και συμβουλίου, καθώς και το ίδιο το συμβούλιο. Η σημασία αυτή τού τόπου συγκέντρωσης ανθρώπων για να συζητήσουν οδήγησε στην εύστοχη επαναχρησιμοποίηση τής λέξης κατά τα νεότερα χρόνια, προκειμένου να αποδοθεί στα Ελληνικά η ξένη λέξη ***club*** (αγγλ., γαλλ.) με τη διευρυμένη πια σημασία τού τόπου συνάθροισης, όχι μόνο για συζήτηση, αλλά και για ψυχαγωγία και άλλες δραστηριότητες (πβ. φιλολογική λέσχη, λέσχη κυριών, χαρτοπαικτική λέσχη κ.ά.).

λετρασέτ «(στην τυπογραφία) αυτοκόλλητα γράμματα αλφαβήτου»

< γαλλ. *lettre-set* < *lettre* «γράμμα» (< λατ. *littera*) + *set* (βλ.λ. *σετ*).

λέτσος

< ιταλ. *lezzo* «δυσωδία, βρόμα», υποχωρητ. σχηματισμός, < ρ. *(o)lezzare* «βρομώ, όζω» < υστλατ. **olidiāre* < λατ. *olidus* «δύσοσμος, δυσώδης».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λετσ-αρία < *λέτσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αρία*, πβ. κ. *αλητ-αρία*.

λεύγα «μέτρο μήκους τεσσάρων χιλιομέτρων»

< όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *λεύγη / λεύγā* (στον λεξικογράφο Ησύχιο, *λεύγη· μέτρον τι Γαλατικόν*) < λατ. *leuga*, γαλατική μονάδα μήκους ίση με 1.500 ρωμαϊκά βήματα.

λευίτης «ιερέας των Ιουδαίων»

ελνστ. < *Λευί*, όν. τού τρίτου γυιου τού πατριάρχη Ιακώβ, στους απογόνους τού οποίου είχαν ανατεθεί ιερατικά καθήκοντα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κλήρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λευιτικός < ελνστ. *λευιτ-ικόν* → Με αυτή την ονομασία προσδιόρισαν οι Εβδομήκοντα (στη μετάφραση τής Π.Δ.) το τρίτο βιβλίο τής Πεντατεύχου, ενώ η εβραϊκή ονομασία είναι *Waiyiqrá* «και κάλεσε...» από τα πρώτα λόγια τού βιβλίου.

λεύκα

< αρχ. *λεύκη*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *λευκός*

(βλ.λ.), επειδή οι σπόροι τού δέντρου καλύπτονται από λευκό βαμβακώδες χνούδι.

λευκοκύτταρο «λευκό αιμοσφαίριο»
λόγ. [1896], < *λευκο-* + *κύτταρο*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *leucocyte* < *leuco-* (< αρχ. *λευκός*) + -cyte (< αρχ. *κύτος*, βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λευκοκυτταρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *leucocytaire*
λευκοκυττάρ-ωση, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *leucocytose*.

λευκός
αρχ. (ήδη μυκ. *re-u-ko*) < Ι.Ε. **leuk-* «φωτεινός, λαμπρός» || σανσκρ. *rokά-* «φως», αρμ. *lois*, λατ. *lux*, *-cis* (> ισπ. *luz*, ιταλ. *luce*), αρχ. γερμ. **leuhta-* (> γερμ. *Licht*, αγγλ. *light*) || αρχ. *λύχ-νος* (βλ.λ.). Όμοια προέλευση έχει το ουσ. **λύκη* «πρωινό φως, χαραυγή», που απαντά στα σύνθ. *λυκ-αυγές*, *λυκό-φως* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λευκότητα < αρχ. *λευκ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
λευκάζω < ελνστ. *λευκ-άζω*
λευκαίνω < αρχ. *λευκ-αίνω* [ήδη ομηρικό]
λεύκανση < αρχ. *λεύκαν-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Φυσ.* 224b.14-16: *ἡ δὲ λευκότης πάθος· ἔσται γὰρ εἰς κίνησιν μεταβολή, ἀλλ' ἴσως οὐχ ἡ λευκότης κίνησις, ἀλλ' ἡ λεύκανσις*] < αρχ. *λευκ-αίνω* (οι σύγχρ. ιατρ. όροι με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *blanchissage*)
λευκαν-τήριο, λόγ. [1808], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *blanchisserie*
λευκαντής < ελνστ. *λευκαν-τής* < αρχ. *λευκ-αίνω*
λευκαντικός < ελνστ. *λευκαν-τικός* < αρχ. *λευκ-αίνω* (η χημ. ουσία οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *blanchissant*).
ΣΥΝΘ. λευκ(ο)-, λευχ-: *λευκ-άνθεμο* (ελνστ.), *λευκ-ανθής* (αρχ.), *λευκ-αυγής* (αρχ.), *λευκο-ντυμένος*, *λευκο-πενία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *leucopénie*), *λευκό-ρροια* (λόγ. [1839], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *leucorrhée*), *λευκο-σίδηρος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fer blanc*), *λευκό-φαιος* (ελνστ.), *λευκο-φόρος* (ελνστ.), *λευκο-φορώ* (ελνστ.), *λευκό-χρους* (αρχ.), *λευκό-χρυσος* (ελνστ.) – *λευχ-αιμία* (βλ.λ.), *λευχ-αιμικός*, *λευχ-ειμονώ* (αρχ.), *λευχ-είμων* (ελνστ.) κ.ά.
δια-λευκαίνω (ελνστ.), **δια-λεύκανση** (λόγ. [1895]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

λευκός, λύχνος – lux, luz, light, Licht, luna...
Δεδομένου ότι το λευκό είναι το φωτεινότερο χρώμα, εφόσον αντανακλά το φως στον μέγιστο βαθμό, δεν είναι παράξενο ότι ορισμένες λέξεις που σημαίνουν «λευκός» και «φωτεινός» ανάγονται σε κοινή ρίζα. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **leuk-* «φωτεινός, λαμπρός» έχουν προέλθει δύο σημαντικές ελληνικές λέξεις, το επίθετο ***λευκ-ός*** και το ουσ. ***λύχνος*** (< **λύκ-σνο-ς*, από μεταπτωτική βαθμίδα *λυκ-* < **luk-*). Στην ίδια ρίζα έχουν την αφετηρία τους αρκετές λέξεις διαφόρων γλωσσών για το «φως», όπως αυτές που προέρχονται από το λατ. ***lux*** (ισπ. ***luz***, ιταλ. ***luce***) και από το αρχ. γερμ. **leuhta-* (γερμ. **Licht**, αγγλ. ***light***), ενώ όμοια αφετηρία έχει επίσης το λατ. ***lūna*** «σελήνη, φεγγάρι» (από όπου ιταλ. ***luna***, γαλλ. ***lune***).

λεύκωμα
ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *λευκῶ (-όω)* «ασπρίζω» < *λευκός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πίνακας καλυμμένος με γύψο, στον οποίο χαράσσονταν δημόσιες ανακοινώσεις» (πβ. Λυσία, *Ὑπὲρ στρατ.* 18.3-4: *ἐξιούσης δὲ τῆς ἀρχῆς γράψαντες εἰς λεύκωμα τοῖς ταμίαις παρέδοσαν*) → ελνστ. σημ. «λευκή κηλίδα στο μάτι» (στον ιατρό Διοσκουρίδη, 1ος αι. μ.Χ.) → ελνστ. σημ. «κατάλογος ονομάτων στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (των προγραμμένων, των γερουσιαστών ή των βουλευτών)» → σύγχρ. σημ. «τετράδιο» (με επίδρ. τής λ. *άλμπουμ*, βλ.λ.), «είδος πρωτεΐνης» (απόδ. τού γαλλ. *albumen*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λευκωματ-ίνη, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *albumine*
λευκωματο-ειδής, λόγ. [1861]
λευκωματ-ούχος λόγ. [1884], απόδ. τού γαλλ. *albumineux*
λευκωματώδης < αρχ. *λευκωματ-ώδης*.

λευχαιμία
λόγ. [1879], < *λευχ-* (< αρχ. *λευκός*) + *-αιμία* < αρχ. *αἷμα* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *leucémie*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλυκαιμία*.

λευχειμονώ «ασπροφορώ»
< αρχ. *λευχειμονῶ (-έω)* < *λευχ-* (< *λευκός*) + θ. *-ειμ(ονῶ)* < ουσ. *εἷμα, -ατος* «ένδυμα» (βλ.λ. *ιμάτιο*).

λεφούσι
αγν. ετύμου.

λεφτά
μεσν., πληθ. τού ουσιαστικοπ. ουδ. *λεπτόν* (αρχ.), για το οποίο βλ.λ. *λεπτό*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λεφτ-άς
λεφτ-ουδάκια < *λεφτ(ά)* + υποκορ. επίθημα *-ουδάκι(α)*, πβ. κ. *μυαλ-ουδάκι*.

λεχρίτης
< αρχ. *λέχρ(ιος)* «λοξός, στραβός – (μτφ.) στρεβλός, ποταπός» (με παραγ. τέρμα *-ίτης*), πιθ. < **λέκ-σ-ριος*, που ίσως συνδ. με τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου (*λεκροί· ὄζοι τῶν ἐλαφείων κεράτων* και *λίγξ πλάγιος· καμπτήρ. πλάγιον*) και περαιτέρω με το επίθ. *λοξός*. Κατ' άλλη άποψη, η λ. περιέχει το θέ-

μα τού ρ. *λέχομαι* «ξαπλώνω, κοιμούμαι» (βλ.λ. *λεχώνα*).

λεχώνα

μεσν. < ελνστ. *λεχών, -ῶνος* (ήδη στον Πλούταρχο) < αρχ. *λεχώ, -οῦς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἠλέκτρα* 1108: *λεχὼ νεογνῶν ἐκ τόκων πεπαυμένη;*] < θ. τού ρ. *λέχομαι* «κοιμούμαι, ξαπλώνω» και τού ουσ. *λέχος* «κρεβάτι, ανάκλιντρο» [ήδη ομηρικού, πβ. *Ὀδ.* ε 1-2: *Ἠὼς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὤρνυθ'*] < Ι.Ε. **legh-* «κείμαι, ξαπλώνω» || παλ. ιρλ. *laigid*, αρχ. γερμ. **leg-ja-* (> γερμ. *liegen*, ολλ. *liggen*, αγγλ. *lie*), λατ. *lectus* «κρεβάτι» (> γαλλ. *lit*, ισπ. *lecho*, ιταλ. *letto*) || αρχ. *λέκ-τρο(ν)* «κρεβάτι», *λόχ-ος, λέσχη* (< **λέχ-σκᾱ*), *λοχ-εία, λόχ-μη, (ἐλ)λοχ-εύω* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέσχη*.

λέω → λέγω

λέων

αρχ. (ήδη μυκ. *re-wo-pi*: **λέϜοντ-φι*, οργανική πληθ.) < θ. **λεϜοντ-*, χωρίς ικανοποιητική ετυμολ. ερμηνεία. Εικάζεται ότι αποτελεί δάνειο από σημιτ. γλώσσα (πβ. ακκαδ. *lābbu*, εβρ. πληθ. *leva'im*, ουγκαριτ. *lb'*), πράγμα που παραμένει αναπόδεικτο. Η σύνδεση με σανσκρ. *rấuti* «ωρύομαι» δεν είναι τεκμηριωμένη. Το λατ. *leō, -ōnis* «λιοντάρι» είναι δάνειο από την Ελληνική και αποτελεί την αφετηρία τού αντίστοιχου όρου σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *lion*, αγγλ. *lion*, γερμ. *Löwe*, ολλ. *leeuw*. Βλ. κ. *λιοντάρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεονταρ-ισμός

λεόντειος < αρχ. *λεόντ-ειος* «σχετικός με λιοντάρι»

λεοντή < αρχ. *λεοντ-ῆ (-έη)* < *λεοντέη (δορά)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *λεόντ-ε(ι)ος*

λεοντίαση < ελνστ. *λεοντία-σις* «πρώιμο στάδιο τής ελεφαντίασης» < ρ. *λεοντι-ῶ (-άω)*.

ΣΥΝΘ. λεοντο-: *λεοντό-καρδος* (λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cœur de lion*, πβ. αγγλ. *lion-heart*), *λεοντο-κεφαλή* (αρχ.), *λεοντό-μορφος* (ελνστ.) κ.ά.

λεωφορείο

λόγ. [1863], < *λεωφόρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-είο*, απόδ. τού γαλλ. *bus*, που αποτελεί συγκεκομμένο τύπο τού ν.λατ. *omnibus* «για όλους», δοτ. πληθ. τού λατ. *omnis*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λεωφορει-ατζής < *λεωφορεί(ο)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *φορτηγ-ατζής, μπετ-ατζής*.

ΣΥΝΘ. λεωφορει(ο)-: *λεωφορει-ούχος, λεωφορειό-δρομος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λεωφορείο, bus

Στη δεκαετία τού 1820 εμφανίστηκε στη Γαλλία ένα ιππήλατο (δηλ. συρόμενο από άλογα) μέσο μεταφοράς πολλών ανθρώπων, το οποίο αποκλήθηκε με το λατινικό όνομα ***omnibus*** ([*voiture* «όχημα»] *omnibus*). Το *omnibus* στα Λατινικά είναι δοτική πληθυντικού τού επιθέτου *omnis* «όλος» και σημαίνει «για όλους». Επρόκειτο για το πρώτο σύγχρονο μέσο μαζικής μεταφοράς. Η λέξη πέρασε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στις οποίες εμφανίστηκαν τέτοια ιππήλατα «οχήματα για όλους» (όπου συντομεύθηκε σε ***bus***). Στην Αθήνα τού 19ου αιώνα υπήρξε συζήτηση για την καταλληλότερη ελληνική ονομασία τού νέου οχήματος, δοθέντος ότι ο κόσμος χρησιμοποιούσε τη λέξη ***μπούσι*** (από το *bus* + κατάληξη τού ουδετέρου *-ι*). Από όσες λέξεις προτάθηκαν προτιμήθηκε η λέξη ***λεωφορείον***. Απορρίφθηκαν λέξεις όπως *παντοφορείον, πολυφορείον* κ.ά.

Στην επικράτηση τής λέξης *λεωφορείον* συνέβαλε η ύπαρξη τής αρχ. λέξης ***λεωφόρος*** «δημόσια οδός», η οποία είχε επανεισαχθεί στη χρήση πριν πλαστεί η λέξη *λεωφορείο* και την οποία γνώριζε ήδη ο κόσμος (ως επίθετο στην αρχ. γλώσσα χαρακτήριζε οδό ή πύλη «από την οποία διέρχεται ο λαός». Την εποχή για την οποία μιλούμε απέδωσε στα Ελληνικά το γαλλ. *boulevard*). Έτσι, λίγο μετά το μέσον τού 19ου αιώνα εισέρχεται στη Νέα Ελληνική ο νεολογισμός *λεωφορείον*, προκειμένου να αντικαταστήσει τη λ. *μπούσι* (για την οποία ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης –στη *Νεοελληνική Γραμματική, Ιστορική Εισαγωγή*– θεωρούσε ότι δεν είναι εύκολο να υποχωρήσει στη χρήση και να επικρατήσει το λόγιο *λεωφορείον*).

Είναι ενδιαφέρον ότι, προκειμένου να αποδοθεί στα Ελληνικά το γαλλ. *conducteur d'omnibus*, δηλ. ο οδηγός τού *omnibus*, πλάστηκαν τον 19ο αιώνα οι λέξεις *λεωφοροδηγός* (αντί τού ορθότερα σχηματισμένου *λεωφορειοδηγός*) και *λεωφόρος (ο)*.

λεωφόρος

< αρχ. *λαοφόρος / λεωφόρος* «δημόσιος δρόμος» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < *λαό(ς) / λεώ(ς)* (αττ.) + *-φόρ(ος)*, λεξικό επίθημα που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

λήγω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 210: *ἀλλ' ἄγε λῆγ' ἔριδος, μηδὲ ξίφος ἕλκεο χειρί*] < θ. *(σ)λᾱγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sleg-* «χαλαρός, μαλακός» || λατ. *laxus* (> γαλλ. *lâche*), ρ. *laxāre* «χαλαρώνω» (> γαλλ. *laisser* «αφήνω», ισπ. *dejar*, ιταλ. *lasciare*), αρχ. γερμ. **slak-az-* (> αγγλ. *slack* «χαλαρός, μαλακός») || αρχ. *λάγ-ανον* (βλ.λ. *λαγάνα*), *λαγ-αρός, λάγ-νος, λαγ-ών (-όνα), λαγγ-εύω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λήγουσα, ουσιαστικοπ. θηλ. μτχ. ενεστ. τού αρχ. *λήγω*

ληκτικός < αρχ. *ληκ-τικός*, αρχική σημ. «αυτός που επιφέρει λήξη» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ὑγρῶν* 6.13: *νάρκη δὲ μετρίη ὀδύνης ληκτικόν*).

λήξη < αρχ. *λῆξ-ις*.
ΣΥΝΘ. **-λήγω**, **-ληξη**, **-ληκτικός**: *κατα-λήγω, απο-λήγω – κατά-ληξη, από-ληξη – κατα-ληκτικός*
ά-ληκτος (αρχ.).

λήθαργος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *λήθ(η)* + *ἀργός*, οπότε το σύνθετο θα είχε τη σημ. «επιλήσμων – αυτός που προκαλεί λήθη» και χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως επίθ. συνοδευόμενο από τις λ. *πυρετός, νόσος*.

λήθη «λησμοσύνη, λησμονιά»
< αρχ. *λήθη / λᾱθᾱ* (δωρ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 33-34: *ἀλλὰ σὺ σῇσιν ἔχε φρεσί, μηδέ σε λήθη αἱρείτω εὖτ' ἄν σε μελίφρων ὕπνος ἀνήῃ*] < θ. *λαθ-* τού αρχ. *λανθάνω* «υπάρχω χωρίς να γίνομαι αντιληπτός, διαφεύγω την προσοχή» (βλ.λ.), που απαντά και σε άλλα ομόρριζα, όπως *λάθ-ρα, λάθ-ος, λήσμων, ἀ-ληθ-ής* κ.ά.

ληκτικός → **λήγω**

λήκυθος (στην Αρχαιότητα) «μικρό αγγείο»
αρχ. τεχν. όρος, αγν. ετύμου.

λημέρι
υποχωρητ. σχηματισμός, < μεσν. *ὀλημερίζω* «περνώ όλη την ημέρα» (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὀ-*) < ελνστ. *ὀλήμερος* «εργαζόμενος όλη την ημέρα» < *ὀλ(ο)-* + *-ήμερ(ος)* < αρχ. *ἡμέρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λημερ-ιάζω.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λημέρι – ολοήμερος
Μιλώντας τόσο συχνά στις ημέρες μας για το ***ολοήμερο*** σχολείο, δεν φαντάζεται κανείς ότι το ***ολοήμερος*** και το ***λημέρι*** είναι λέξεις με κοινή ετυμολογική προέλευση: το *ολοήμερος* είναι σύνθετη λέξη από το *όλος* + *ημέρα* και το *λημέρι* προέρχεται από μεσαιωνικό τύπο που ανάγεται στο ελληνιστικό ***ὀλήμερος***, σύνθετο επίσης από το *ὅλος* + *ἡμέρα*, σήμαινε δε «εργαζόμενος όλη την ημέρα»! Με τα ίδια συνθετικά έχει σχηματιστεί και η λέξη ***ολημερίς***, καθώς και μια σειρά μεσαιωνικών λέξεων, όπως τα ρήματα ***ὀλημερεύω*** και ***ὀλημερίζω*** «περνώ κάπου όλη την ημέρα», τα επίθετα ***ὀλημερινός*** και ***ὀλημερνός*** «αυτός που διαρκεί όλη την ημέρα» και τα επιρρήματα *ὀλημερινόν, ὀλημερινῶς, ὀλημερόν* και ***ὀλημερούσιο*** «όλη την ημέρα».
Η λέξη *λημέρι* χρησιμοποιήθηκε εκτενώς στη λαϊκή γλώσσα για να δηλώσει κατά την Τουρκοκρατία το κρησφύγετο των κλεφτών, δηλ. το μέρος όπου έμεναν ή φύλασσαν όλη μέρα (πβ. το δημοτικό τραγούδι: «για να περάσω αντίπερα, στα κλέφτικα λημέρια»), καθώς και το κρησφύγετο ληστών, ανταρτών κ.λπ.

λήμη «τσίμπλα»
αρχ., χωρίς ικανοποιητική ερμηνεία, αφού δεν ευσταθεί η εικαζόμενη σύνδ. με αλβ. *llome* «ιλύς – κατακάθι», ενώ η συσχέτιση με λατ. *lāma* «έλος, τέλμα» και λιθ. *lõmas* «κοίλωμα, λάκκος» δεν είναι πειστική.

λήμμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *λῆμμα* < **λῆβ-μα*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε λαμβάνεται ή κερδίζεται» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 152: *τῶν δὲ λημμάτων τῶν παρὰ τῆς πόλεως ἀπεσχόμην*) → αρχ. σημ. «πρόταση που λαμβάνεται ως αληθής, επιχείρημα» (πβ. Αριστ. *Τοπ.* 101a: *ἀλλ' ἐκ τῶν οἰκείων μὲν τῇ ἐπιστήμῃ λημμάτων οὐκ ἀληθῶν δὲ τὸν συλλογισμὸν ποιεῖται*) → ελνστ. σημ. «τίτλος ή θέμα επιγράμματος» → σύγχρ. σημ. «λέξη που καταχωρίζεται και αναλύεται σε λεξικό» (σημασιολ. δάνειο από το ελληνογενές αγγλ. *lemma*).
ΣΥΝΘ. **λημματο-**: *λημματο-γράφηση, λημματο-γραφώ, λημματο-λόγηση, λημματο-λογώ, λημματο-λόγιο, λημματο-ποίηση* (απόδ. ξένου όρου, πβ. αγγλ. κ. γαλλ. *lemmatisation*), *λημματο-ποιώ* (απόδ. ξένου όρου, πβ. αγγλ. *lemmatise*, γαλλ. *lemmatiser*) κ.ά.

ληνός «πατητήρι»
αρχ. [ήδη σε ομηρικό ύμνο], πιθ. δάνειο. Δεν είναι πειστικές οι προταθείσες συνδ. με γοτθ. **lōna* «έλος, τέλμα» και παλ. σκανδ. *lōn*.

λήξας, -ασα, -αν
αρχ., μτχ. αορίστου τού ρ. *λήγω* (βλ.λ.).

λήξη → **λήγω**

ληξίαρχος
ελνστ. < αρχ. *λῆξι(ς)* + *-αρχ(ος)* < ρ. *ἄρχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ληξιαρχικός < αρχ. *ληξιαρχ-ικός*
ληξιαρχείο < ελνστ. *ληξιαρχ-εῖον* «έγγραφο στο οποίο γράφονταν οι νόμοι» (πβ. όμως αρχ. *ληξιαρχικὸν γραμματεῖον* «κατάλογος Αθηναίων πολιτών», ☛ ΣΧΟΛΙΟ που ακολουθεί).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ληξίαρχος
Αν και ο όρος ***ληξίαρχος*** είναι μεταγενέστερος στην Ελληνική, ήδη από την αρχ. εποχή συναντάται η φράση *ληξιαρχικὸν γραμματεῖον*. Η συγκεκριμένη φράση δήλωνε τα αρχεία εγγραφής των νέων Αθηναίων πολιτών, όταν έληγε η περίοδος κηδεμονίας τους, οπότε μπορούσαν να κληρονομήσουν την πατρική περιουσία. Περαιτέρω, στην αρχ. Αθήνα υπήρχαν έξι *ληξίαρχοι*, δηλ. άρχοντες οι οποίοι τηρούσαν την τάξη στην Εκκλησία τού Δήμου, ώστε να μην εισέρχονται εκεί όσοι δεν είχαν δικαίωμα και, επιπλέον, να μην αναχωρεί κανείς προτού

λήξει η συνεδρίαση.

λήπτης
ελνστ. < **λήβ-της* < μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *λαμβάνω.*

-λήπτης → λαμβάνω

-ληπτος → λαμβάνω

-λής παραγ. τέρμα
< τουρκ. *-lı*, το οποίο αρχικώς απαντά σε λ. τουρκ. προελεύσεως (π.χ. *σεβνταλής* < *sevda-lı*, *μπελαλής* < *bela-lı*, *μερακλής* < *meraklı*), από όπου με επανανάλυση *-αλής*. Το τέρμα αυτό επεκτάθηκε και σε άλλες λέξεις (π.χ. *μουστακ-αλής*).

λησμονώ
< ελνστ. *λησμονῶ (-έω)* < επίθ. *λήσμων, -ονος* (ήδη αρχ. σύνθ. *ἐπι-λήσμων*) < **λᾱθ-μων* < θ. **λᾱθ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *λανθάνω* «υπάρχω χωρίς να γίνομαι αντιληπτός, διαφεύγω την προσοχή» (βλ.λ.), που απαντά και σε άλλα ομόρριζα, όπως *λάθ-ρα, λάθ-ος, λήθ-η, ἀ-ληθ-ής* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεχνώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λησμονιά < μεσν. *λησμον-ιά*
λησμοσύνη < αρχ. *λησμ-οσύνη* «λήθη» < επίθ. *λήσμων, -ονος.*

ληστής
< αρχ. *ληστής / ληϊστής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 151-2: *πῶς οὖν ὁ ληστής, εἴ τι μὴ ξὺν ἀργύρῳ ἐπράσσετ' ἐνθένδ', ἐς τόδ' ἂν τόλμης ἔβη;*] < **λᾱϜ-ιδ-τής* < θ. **λᾱϜ-*, πιθ. συνδέεται με το θ. τού ρ. *λαύω* (το οποίο μάλλον οδηγεί σε θ. **law-* «καρπώνομαι ως λεία», βλ.λ. *ἀπο-λαύω*) ή με το ουσ. *λαός* (< **λᾱϜ-ός*) στη σημ. «τάξη πολεμιστών». Βλ. κ. *λεία.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ληστεύω < αρχ. *ληστ-εύω*
ληστεία < αρχ. *ληστ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.40.1: *καὶ μὴ περιιδεῖν τὴν μεγίστην τῶν ἐν Ἰωνίᾳ ξυμμαχίδων πόλεων ἔκ τε θαλάσσης εἰργομένην καὶ κατὰ γῆν ληστείαις πορθουμένην*].
ΣΥΝΘ. ληστ(ο)-: *ληστ-αντάρτης* (λόγ. [1892]), *ληστ-ανταρσία* (λόγ. [1892]), *ληστ-αποδόχος* (λόγ. [1839]), *ληστ-αποδοχή* (λόγ. [1871]), *ληστ-αρχείο* (μεσν.), *λήστ-αρχος* (ελνστ.), *ληστ-αρχία* (ελνστ.), *ληστο-κρατία* (λόγ. [1891]), *ληστο-κρατούμαι, ληστο-πραξία* (λόγ. [1871]), *ληστο-συμμορία* (λόγ. [1872]), *ληστο-τρόφος* (λόγ. [1870]), *ληστο-φυγόδικος* (λόγ. [1887]) κ.ά.

ληστρικός
< αρχ. *ληστρικός* (που αρχικώς αναφερόταν σε πειρατικά πλοία, π.χ. φρ. *ληστρικὴ τριακόντορος, ληστρικὸν πλοῖον*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.9.1: *ἐκ ληστρικῆς Μεσσηνίων τριακοντόρου*] < *ληστρίς, -ίδος (ἡ)* «πειρατικό πλοίο» < **λᾱϜ-ιδ-τρίς* < θ. **λᾱϜ-*, για το οποίο βλ.λ. *ληστής.*

λήψη
< αρχ. *λῆψις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 332a.12: *ἐάνπερ ἡ ἀπόδοσις καὶ ἡ λῆψις βλαβερὰ γίγνηται*], που προέρχεται από θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. μέλλ. *λήψ-ομαι.* Διάφορες σύγχρ. σημασίες που αναφέρονται σε *λήψη (κινηματογραφική, τηλεοπτική, φωτογραφική)* οφείλονται σε απόδ. αγγλ. όρων όπως *shot, capture, snapshot* κ.ά.

-ληψία → λαμβάνω

λιάζω
< αρχ. *ἡλιάζω* (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *ἡ-*) < *ἥλι(ος)* + παραγ. τέρμα *-άζω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιάσ-ιμο
λιασ-τός, ρηματ. επίθ. τού *λιάζω*
λιάσ-τρα < *λιασ- (λιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *κρεμάσ-τρα.*

λιακάδα
< *λιακ(ό)* «εξώστης – λιακωτό» (< μεσν. *ἡλιακόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ἡλιακός*) + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *βαρκ-άδα, φεγγαρ-άδα.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιακωτό < **ηλιακ-ωτό* < *ηλιακ(ο)-* (< ελνστ. *ἡλιακός*) + παραγ. τέρμα *-ωτό.*

λίαν «πολύ»
αρχ., αιτ. πτώση αμάρτυρου ουσ. που χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς (πβ. κ. *πλην, ἀκμήν* > *ακόμη*), αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί οποιαδήποτε σύνδεση με το επίθ. *λεῖος* ή με το δωρ. απρφ. *λῆν* «θέλω».

λιανίζω → λειανός

λιανός → λειανός

λιβάδι
< μεσν. *λιβάδι(ν)* < ελνστ. *λιβάδιον*, αρχική σημ. «πηγή νερού – υγρότοπος», υποκορ. τού αρχ. *λιβάς, -άδος* «πηγή, ρυάκι – στάσιμο νερό» < ουσ. **λίψ, λιβός* «ρυάκι», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *λείβω* «στάζω, χύνω», το οποίο συνδ. με λατ. *libo* «χύνω – κάνω σπονδή» (> ισπ. *libar*), λιθ. *lieju*, παλ. σλαβ. *lějo.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λιμάνι.*

λιβάνι
< μεσν. *λιβάνι(ν)* < όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *λιβάνιον*, υποκορ. τού αρχ. *λίβανος (ἡ/ὁ)* «δέντρο από το οποίο παράγεται η φερώνυμη αρωματική ρητίνη» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ, *απόσπ.* 44.30: *μύρρα καὶ κασία λίβανός τ' ὀνεμείχνυτο*] < εβρ. *ləbona*, από θ. που σημαίνει «λευκός» και οφείλεται στο χρώμα τής ρητίνης.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιβανίζω < ελνστ. *λιβαν-ίζω* «μυρίζω λιβάνι»

λιβάνισ-μα < *λιβανισ-* (*λιβανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
λιβανισ-τήρι < *λιβανισ-* (*λιβανίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *εργασ-τήρι*
λιβανισ-τής, λόγ. [1892], < *λιβανισ-* (*λιβανίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*
λιβανωτός < αρχ. *λιβαν-ωτός* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *λίβανος* (*ή/ό*) ή, κατ' άλλη άποψη, απευθείας από φοιν. *labōnat* < ρίζα *lbn* «λευκός».

λίβας «θερμός ΝΔ. άνεμος»
μεσν. < αρχ. **λίψ, λιβός* «ρυάκι», για το οποίο βλ.λ. *λιβάδι*.

λίβελλος «υβριστικό δημοσίευμα»
ΕΤΥΜ. ελνστ., αρχική σημ. «κατηγορητήριο», < λατ. *libellus* «βιβλιαράκι», υποκορ. τού ουσ. *liber, -bri* «βιβλίο».
ΣΗΜΑΣ. Ως *λίβελλος* χαρακτηριζόταν το μικρό βιβλίο όπου αναγράφονταν αρχές ή πεποιθήσεις και το οποίο χρησίμευε ως μνυτήρια αναφορά ή απολογητικό υπόμνημα (π.χ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 3.259: *διὰ τοῦ λιβέλλου ὑπεραπολογήσασθαι καὶ ἑαυτὸν διορθώσασθαι ἢ ὅτι μὲν τῷ λιβέλλῳ ἐκόσμησεν αὐτοῦ τοὺς λόγους*).
ΣΥΝΘ. λιβελλο- (λόγ.): *λιβελλο-γράφος* [1819], *λιβελλο-γράφημα* [1888], *λιβελλο-γραφία* [1871], *λιβελλο-γραφῶ* [1858].

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
λίβελος ή λίβελλος;
Η λ. απλογραφείται στη σχολική γραμματική (*λίβελος* με ένα *-λ-*). Παρά τη λατινική της προέλευση, επειδή η λέξη απαντά ήδη στην ελληνιστική περίοδο γραμμένη με δύο *-λ-*, είναι προτιμότερη και συνεπέστερη η γραφή ***λίβελλος***.

λιβελούλα «είδος εντόμου»
< ιταλ. *libellula*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *libella* «διαβήτης – επίπεδο», από το οριζόντιο πέταγμα τού εντόμου.

λίβινγκ-ρουμ
< αγγλ. *living room* «καθιστικό δωμάτιο».

λίβρα «μονάδα μετρήσεως βάρους»
ελνστ. < λατ. *libra* «λίτρα», ρωμαϊκή μονάδα βάρους ίση με δώδεκα ουγκιές, όπως προκύπτει από το ακόλουθο σχόλιο τού μηχανικού Ήρωνος (1ος αι. μ.Χ.): *Λίτρα παρὰ Ῥωμαίοις ἑρμηνεύεται λίβρα, ἥτις ἐτυμολογεῖται παρ' αὐτοῖς ἰσότης ἤτουν ἰσοκανονία· ἔχει δὲ ὀγκίας ιβ'* (*Περὶ μέτρ.* 60.20).

λιβρέα «ειδική στολή υπηρετών σε επίσημους οίκους»
< ιταλ. *livrea* < γαλλ. *livrée*, μτχ. τύπος τού ρ. *livrer* «παραδίδω, παρέχω», επειδή αρχικώς επρόκειτο για ειδική στολή την οποία παρείχε ο κύριος τού οίκου στους υπηρέτες του και συνήθως έφερε τα χρώματα και το έμβλημα τού οίκου αυτού.

λίγδα
όψιμο ελνστ. (5ος αι.), αρχική σημ. «στάχτη, αλισίβα» (όπως προκύπτει από τον λεξικογράφο Ησύχιο, *λίγδα· [ἡ ἀκόνη, καὶ] ἡ κονία, ἀλοιφή*), < αρχ. *λίγδος* «γουδί – πήλινο καλούπι – στάχτη» (επίρρ. *λίγδην* «ακροθιγώς, με τριβή») < θ. *λιγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)leig-* «γλιστερός, λιπαρός» || παλ. ιρλ. *(fo) sligim* «αλείφω», παλ. άνω γερμ. *slīhhan* (> γερμ. *schleichen* «έρπω, γλιστρώ»), παλ. σλαβ. *slĭzŭkŭ* (> ρωσ. *slizkij* «γλιστερός»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιγδ-ιάζω
λίγδιασ-μα < *λιγδιασ-* (*λιγδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
λιγδ-ιάρης < *λίγδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *βρομ-ιάρης*
λιγδώνω < μεσν. *λιγδ-ώνω*
λίγδω-μα < *λιγδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
λιγδερός < μεσν. *λιγδ-ερός* < *λίγδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φοβ-ερός*.

λιγνίτης «κατώτερης ποιότητας γαιάνθρακας»
μεταφορά τού γαλλ. *lignite* (οπτικό δάνειο), που πλάστηκε με βάση το λατ. *lignum* «ξύλο».
ΣΥΝΘ. λιγνιτ-: *λιγνιτ-ωρυχείο, λιγνιτ-ωρύχος, λιγνιτ-άνθρακας*.

λιγνός
μεσν., πιθ. < ελνστ. *λέγνος* < ουσ. *λέγνον* «παρυφή τού ιματίου, ούγια», από όπου προέκυψε μτφ. η σημ. «στενός, λεπτός». Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στο ελνστ. επίθ. *λύγινος* «φτειαγμένος από λυγαριά» (< αρχ. *λύγος* «λυγαριά»).

λιγοθυμώ
< μεσν. *(ὀ)λιγοθυμῶ* (με παρετυμολ. επίδρ. τού επιθ. *(ὀ)λίγος*) < αρχ. *λιποθυμῶ (-έω)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιγοθυμιά < μεσν. *(ὀ)λιγοθυμ-ία / λιγοθυμ-ιά* (με συνίζηση).

λίγος
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ὀ-*) < αρχ. *ὀλίγος* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. λιγο-: *λιγό-ζωος, λιγό-καρδος, λιγό-λογος, λιγο-μίλητος, λιγό-πιστος* κ.ά.

λιγοστός
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ὀ-*) < αρχ. *ὀλιγοστός*, που προέρχεται από το επίθ. *ὀλίγος* (βλ.λ.) και σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το *εἰκοστός* και τα άλλα αριθμητικά επίθετα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιγοστεύω < μεσν. *(ὀ)λιγοστ-εύω* < αρχ. *ὀλιγοστός*.

λιγούρα
< *λιγ(ώνω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *θολ-ούρα, χασ-ούρα.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιγουρ-εύομαι
λιγουρευ-τός < *λιγουρεύ(ομαι)* + παραγ. επίθημα *-τός*
λιγούρ-ης.

λιγούστρο «θαμνώδες διακοσμητικό φυτό»
μεταφορά τού λατ. *ligustrum* < τοπων. *Liguria* «Λιγουρία», περιοχή τής ΒΔ. Ιταλίας όπου ευδοκιμεί το φυτό.

λιγώνω
μεσν. < ελνστ. *ὀλιγῶ (-όω)* «λιγοστεύω, ελαττώνω» < αρχ. *ὀλίγος* (βλ.λ.). Οι σημ. «χάνω τις αισθήσεις μου – λειώνω» και (μτφ.) «επιθυμώ πολύ» είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λίγωμα < μεσν. *λίγω-μα*
λιγω-τικός
λιγωμάρα < μεσν. *λιγωμ-άρα* < *λίγωμ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα.*

λίζινγκ «χρονομίσθωση»
< αγγλ. *leasing*, γερούνδιο τού ρ. *lease* «εκμισθώνω» < παλ. γαλλ. *lesser* «παραχωρώ, αφήνω» (σύγχρ. γαλλ. *laisser*) < λατ. *laxāre* < επίθ. *laxus* «χαλαρός, ευρύχωρος».

λιθάνθρακας
λόγ. [1802], < *λιθ(ο)-* + *άνθρακας*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Steinkohle.*
ΣΥΝΘ. λιθανθρακ(ο)- (λόγ.): *λιθανθρακό-πισσα* ([1893], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Steinkohlenteer*), *λιθανθρακ-ωρυχείο* ([1847]), *λιθανθρακ-ωρύχος, λιθανθρακο-φόρος* ([1890], απόδ. τού γαλλ. *carbonifère*).

λιθάρι
< μεσν. *λιθάρι(ν)* < ελνστ. *λιθάριον*, υποκορ. τού αρχ. *λίθος* (βλ.λ.).

λίθιο
λόγ. [1864], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *lithium*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *λίθος.*

λιθοβολώ
< ελνστ. *λιθοβολῶ (-έω)* < *λιθο-* + λεξ. επίθημα *-βολ(ῶ)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *βάλλω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιθοβολισμός < ελνστ. *λιθοβολισ-μός*
λιθοβόλημα < μεσν. *λιθοβόλη-μα*
λιθοβολία < αρχ. *λιθοβολ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

λιθοκόπος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα] < *λιθο-* + λεξ. επίθημα *-κόπ(ος)* < θ. τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

λιθοξόος «λαξευτής πέτρας και μαρμάρου»
ελνστ. < *λιθο-* + λεξ. επίθημα *-ξόος*,από θέμα τού ρ. *ξέω* (βλ.λ.).

λίθος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ι 415-6: *Κύκλωψ δὲ στενάχων τε καὶ ὠδίνων ὀδύνῃσι, χερσὶ ψηλαφόων, ἀπὸ μὲν λίθον εἷλε θυράων*], αγν. ετύμου. Δεν είναι πειστικές οι προταθείσες συνδέσεις με τα επίθ. *λεῖος, λιτός* ούτε με το λατ. ρ. *laedo* «βλάπτω». Ορισμένοι έχουν υποθέσει πελασγική προέλευση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιθίαση < αρχ. *λιθίασις* «παθολογικός σχηματισμός λίθων σε όργανα τού σώματος» < ρ. *λιθ-ιῶ (-άω)* < *λίθος*
λιθικός < ελνστ. *λιθ-ικός*
λίθινος < αρχ. *λίθ-ινος* [ήδη στον Ίβυκο, 6ος αι. π.Χ.]
λιθώδης < αρχ. *λιθ-ώδης.*
ΣΥΝΘ. λιθ(ο)-: *λιθ-άγρα* (λόγ. [1842]), *λιθ-αγωγός* (ελνστ.), *λιθό-βλητος* (ελνστ.), *λιθο-γλύπτης* (ελνστ.), *λιθο-γλυφία* (ελνστ.), *λιθο-γραφείο* (λόγ. [1855]), *λιθο-γραφία* (λόγ. [1817], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lithographie*), *λιθο-γράφος* (λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lithographe*, άσχετου με το ελνστ. *λιθογράφος* «λιθογλύφος»), *λιθό-δμητος* (ελνστ.), *λιθο-δομή* (λόγ. [1884]), *λιθο-δομία* (λόγ. [1897]), *λιθο-ειδής* (αρχ.), *λιθο-θραύστης* (λόγ. [1856]), *λιθό-κολλα* (ελνστ.), *λιθο-κονία* (λόγ. [1847]), *λιθο-κόπος* (αρχ.), *λιθό-κτιστος, λιθο-ξόος* (ελνστ.), *λιθο-στρώνω* (μεσν.), *λιθό-στρωση* (λόγ. [1871]), *λιθό-σφαιρα* (λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lithosphère*), *λιθο-τεχνία* (απόδ. τού γαλλ. *industrie lithique*), *λιθο-τομία* (αρχ.) κ.ά.
-λιθος: *σφραγιδό-λιθος, οστεό-λιθος, δακτυλιό-λιθος, γωνιό-λιθος, ογκό-λιθος, υαλό-λιθος, χολό-λιθος, αμμό-λιθος, τιτανό-λιθος, μονό-λιθος, ουρό-λιθος, νεφρό-λιθος, μετεωρό-λιθος, πωρό-λιθος, τσιμεντό-λιθος, ασβεστό-λιθος, σχιστό-λιθος* κ.ά.

λιθοτριψία «θρυμματισμός λίθων τού ουροποιητικού συστήματος»
λόγ. [1871], < *λιθο-* + *-τριψ(ία)* < θ. τού ρ. *τρίβω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lithotritie.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιθοτριπ-τικός, λόγ. [1844].

λιθρίνι → λυθρίνι

λικέρ
< γαλλ. *liqueur* < λατ. *līquor, -ōris* «υγρό, ρευστό», που από τον 14ο αι. περιορίστηκε στη δήλωση τού αρωματικού οινοπνευματώδους ποτού.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
λικέρ – ηδύποτο
Η γαλλική λέξη ***liqueur*** «λικέρ» προέρχεται από τα Λατινικά. Το λατ. ***liquor*** σήμαινε «ρευστότητα»

αλλά και «ρευστό, υγρό», όπως το μέλι, το γάλα, το νερό κ.λπ. Η γαλλική λέξη εμφανίστηκε τον Μεσαίωνα με τη μορφή *licour / licur* και από αυτήν προήλθε τον 13ο αιώνα ο αγγλ. τύπος *licur*, που σήμαινε «ρευστή ουσία», ο οποίος εκλατινίστηκε αργότερα και έγινε *liquor*, όπως δηλ. ο αρχικός λατ. τύπος. Για τη σημερινή σημασία τού ποτού υιοθετήθηκε στα Αγγλικά αυτούσιος ο γαλλ. τύπος *liqueur* τον 18ο αιώνα. Στα Ιταλικά το λατ. *liquor* έδωσε τον σύγχρονο τύπο ***liquore***. Ομόρριζα τού *liqueur* είναι το αγγλ. ***liquid***, το γαλλ. ***liquide***, το ιταλ. ***liquido*** «υγρός, ρευστός», πβ. λατ. ***liquidus*** «υγρός, ρευστός».
Στην Ελληνική το λικέρ αποκαλείται ***ηδύποτο***, αν και το περιεχόμενο τής λέξης είναι ευρύτερο. Η λ. *ηδύποτο* προέρχεται από το αρχ. επίθετο ***ηδύποτος*** «γλυκόπιοτος, αυτός που πίνεται ευχάριστα» (πβ. *ἡδύποτος οἶνος* «γλυκόπιοτο κρασί», Όμηρος), ενώ η σημασία τού αρχ. επιθέτου ***ἡδύς*** «γλυκός, ευχάριστος» ταιριάζει με τη γλυκιά γεύση των ηδυπότων και τού λικέρ φυσικά. Η ***ἡδυπότις*** (γεν. *τῆς ἡδυπότιδος*) ήταν για τους αρχαίους ένα σκεύος που πιστευόταν ότι γλύκαινε το ποτό, ***ἡδυπότης*** δε χαρακτηριζόταν ο θεός Διόνυσος (επειδή ευχαριστιόταν να πίνει ποτό). Μέσω τού α΄ συνθετικού τού *ἡδύς*, το *ηδύποτο* συνδέεται ετυμολογικά με τη λ. ***ηδονή*** «ευχαρίστηση, απόλαυση».

-λίκι παραγ. τέρμα
< τουρκ. *-lık*, που αρχικώς απαντά σε λ. τουρκ. προελεύσεως (π.χ. *νταϊλίκι < daylık, χαρτζιλίκι < harçlık, χαμαλίκι < hamallık*) και κατόπιν επεκτάθηκε σε λ. ποικίλης αρχής, συχνά με φωνητική απόσπαση τού προηγουμένου /i/ (επανανάλυση), οπότε σχηματίστηκε νέο τέρμα *-ιλίκι*, π.χ. *δημαρχ-ιλίκι, προεδρ-ιλίκι, αντρ-ιλίκι*.

λίκνο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *λίκνον* [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν*, 254: *Ὦ παῖ ὃς ἐν λίκνῳ κατάκειαι*] < **νίκ-νον* (με ανομοίωση), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **neik-* «λιχνίζω (σιτηρά)» || λιθ. *niekóju*, ουαλ. *nithio*, βρετον. *niza* κ.ά. Βλ. κ. *λιχνίζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάνιστρο στο οποίο τοποθετούνταν τα σιτηρά που επρόκειτο να λιχνιστούν» → ήδη αρχ. σημ. «ιερό κάνιστρο τού Βάκχου, που το χρησιμοποιούσαν κατά την εορτή των πρώτων καρπών» → ήδη αρχ. σημ. «κούνια» (επειδή ενίοτε ο Βάκχος παριστανόταν εντός τού κανίστρου).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λικνίζω < ελνστ. *λικν-ίζω* «λιχνίζω»
λίκνισ-μα < *λικνισ- (λικνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
λικνισ-τικός, λόγ. [1840], < *λικνισ- (λικνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

λικουρίνος «καπνιστός κέφαλος»
ίσως λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των μεσν. *λεοκόρνο, λιόκορνο* «μονόκερος» και *λυκόρνιον* «μαυρόγυπας», λόγω τού σχήματος και τού χρώματος τού ψαριού. Ο τύπος *λεοκόρνο, λιόκορνο* ανάγεται σε ιταλ. *liocorno* / (παλαιότ.) *leocorno < uni-corno* «μονόκερος», με επίδρ. τού ουσ. *lione* «λιοντάρι».

λιλά «βιολετί χρώμα»
< γαλλ. *lilas* < παλ. γαλλ. *lilac* < αραβ. *līlāk* < περσ. *līlāğ* < σανσκρ. *nīla-* «γαλαζωπός». Βλ. κ. *λουλάκι*.

λίλιον «κρίνος»
μεταφορά τού λατ. *līlium*, πιθ. μεσογ. δάνειο, παράλλ. προς το αντίστοιχο αρχ. *λείριον* «κρίνος – νάρκισσος» (βλ.λ. *λειρί*).

λιλιπούτειος «μικροσκοπικός»
λόγ. [1894], < τοπων. *Λιλιπούτη*, μεταφορά τού αγγλ. *Lilliput*, λ. που έπλασε ο Ιρλανδός συγγραφέας Jonathan Swift (1667-1745) στο μυθιστόρημά του *Τα Ταξίδια τού Γκιούλιβερ* (αγγλ. *Gulliver's Travels*), με το οποίο δήλωνε μια μυθική χώρα βραχύσωμων ανθρώπων.

λίμα
< ιταλ. *lima* < λατ. *līma*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιμ-αδόρος < *λίμ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*
λιμάρω, μεταφορά τού ιταλ. *limare < lima*
λιμάρισ-μα < *λιμαρισ- (λιμάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

λιμάζω «λιμοκτονώ, υποφέρω από πείνα»
< μεσν. *λιμάζω / λιμάσσω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λιμώσσω / -ττω < λιμός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λίμασ-μα
λιμασμένος, μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου τού *λιμάζω*.

λιμάνι
αντιδάν., < τουρκ. *liman* < ελνστ. *λιμένιον*, υποκορ. τού αρχ. *λιμήν, -ένος* (βλ.λ. *λιμένας*). Κατ' άλλη εκδοχή, το τουρκ. *liman* προέρχεται από παλαιότ. *limon*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *λειμών* «υγρός τόπος, λιβάδι», αν ληφθεί επίσης υπ' όψιν ο μεσν. τύπος *λιμ(ν)ιών(ας) / λιμεώνας* «λιμάνι» (ίσως από συμφυρμό των *λιμένιον* και *λειμών*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λιμένας, λιμάνι, λιμιώνας, λειμώνας – πόρτο
Αυτό που σήμερα ονομάζουμε ***λιμάνι*** οι αρχαίοι το ονόμαζαν με τον όρο ***λιμήν***. Το θέμα τής αρχ. λέξης είναι *λιμεν-*, όπως φανερώνει η γενική *λιμένος*. Ο αρχ. τύπος *λιμήν* διατηρήθηκε στη λόγια παράδοση τής Ελληνικής (π.χ. στον επίσημο όρο *Οργανισμός Λιμένος*, σε φρ. όπως *έργα επέκτασης τού λιμένος μιας πόλης* κ.λπ.), κυρίως όμως σώζεται σε σύνθετες λέξεις όπως *αερολιμήν (-ένας), λιμενερ-*

γάτης, λιμεναρχείο, λιμενοβραχίονας, ελλιμενίζω κ.ά.

Αργότερα συναντούμε τον υποκοριστικό τύπο ***λιμένιον*** (στον Στράβωνα), λέξη που αποτυπώθηκε σε νεότερα τοπωνύμια (π.χ. το *Λιμένι* στη Λακωνία). Η σύγχρονη λέξη *λιμάνι* είναι η αρχ. *λιμήν* μέσω τού τουρκικού ***liman*** (που εμφανίζεται ήδη από τον 15ο αιώνα). Ωστόσο, η ύπαρξη προγενέστερου τουρκικού τύπου ***limon*** «λιμάνι», τουλάχιστον έναν αιώνα πριν από την καταγραφή τού τύπου *liman*, έχει οδηγήσει σε μια ενδιαφέρουσα και βάσιμη ετυμολογική υπόθεση:

Στη μεσαιωνική Ελληνική παραδίδονται οι τύποι ***λιμιών(ας) / λιμνιών(ας)*** «λιμάνι», οι οποίοι ερμηνεύονται ως εξέλιξη τού βυζαντινού τύπου ***λιμεώνας*** (*λιμεών > λιμιών (ας)*). Αυτός ο τύπος *λιμιώνας* αποτελεί πιθανώς το αποτέλεσμα τού συμφυρμού των λέξεων *λιμένιον* και τής αρχ. λέξης ***λειμών*** «υγρός τόπος, λιβάδι». Ότι το *λειμών* είχε στο μεταξύ αποκτήσει και «θαλάσσια» σημασία τεκμαίρεται από τη «γλώσσα» τού Ησυχίου ***αὐλών*** «αυλάκι, κανάλι, πορθμός», τής οποίας συνώνυμο δίδεται το *λειμών* (*αὐλών· στενὴ ἀναφορὰ τοῦ ὕδατος, καὶ λειμών, ἢ ἔφυδρος τόπος*). Παρομοίως, η ελληνιστική λέξη ***λιβάδιον*** είχε αρχικά τη σημασία «πηγή νερού – υγρός τόπος» και στην Ποντιακή διάλεκτο, στον τύπο *λιβάδιν*, εμφάνισε μια αξιοσημείωτη σημασιολογική απόχρωση: «μικρό θαλάσσιο άνοιγμα σε βραχώδη παραλία». Καθώς, λοιπόν, η λέξη *λιβάδι* κατέληγε να δηλώνει η ίδια τη βασική σημασία τού *λειμῶνος*, το *λειμών* δήλωσε στη ναυτική γλώσσα το λιμάνι. Συνεπώς, ο παλαιότερος τουρκ. τύπος *limon*, από τον οποίο προήλθε το *liman*, αποδίδει απλώς το ελληνικό *λειμών*.

Το *λιμάνι* δήλωσε και η λατινογενής λέξη ***πόρτο*** (λατ. ***portus***, αγγλ. ***port***, ιταλ. ***porto***, ισπ. ***puerto***). Η λέξη αυτή χρησιμοποιήθηκε παλαιότερα στη ναυτική κυρίως γλώσσα, ενώ σήμερα επιβιώνει σε διάφορα παραθαλάσσια τοπωνύμια, π.χ. *Πόρτο-Ράφτη, Πόρτο-Λάγος, Πόρτο-Γερμενό* κ.ά.

λιμάρω → λίμα

λιμένας

μεσν. < αρχ. *λιμήν, -ένος* (ήδη μυκ. πληθ. *ri-me-ne*: *λιμένες*), που συνδ. με τα αρχ. *λει-μών, -ῶνος* «υγρό, ανθηρό λιβάδι» (βλ.λ. *λειμώνας*), *λί-μν-η* (βλ.λ.) και πιθ. με το λατ. *līmus* «λάσπη, βούρκος». Βλ. κ. *λιμάνι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λιμεν-ικός, λόγ. [1871].

ΣΥΝΘ. λιμεν(ο)-: *λιμεν-αρχείο* (λόγ. [1833]), *λιμεν-άρχης* (ελνστ.), *λιμεν-εργάτης, λιμενο-βραχίονας* «προβλήτα» (λόγ. [1888]), *λιμενο-δείκτης* (λόγ. 1866, απόδ. τού ιταλ. *portolano*, βλ.λ. *πορτολάνος*), *λιμενο-φύλακας* (αρχ.) κ.ά.

λίμιτ-απ / -ντάουν «ανώτατο / κατώτατο όριο διακύμανσης»

< αγγλ. *limit-up / down*.

λίμνη

αρχ. (*λί-μν-η*) [ήδη ομηρικό], που εμφανίζει το θ. τού ουσ. *λι-μήν, -ένος* και μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *λει-μών, -ῶνος* «υγρό, ανθηρό λιβάδι» (βλ.λ. *λειμώνας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λιμναίος < αρχ. *λιμν-αῖος*

λιμνάζω < αρχ. *λιμν-άζω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 938a.3-5: *ὅσοι ποταμοὶ λιμνάζουσιν εἰς ἕλη, ἢ ὅσα ἕλη λιμνάζονται, ἢ ὑπὸ θαλάττης ἀντικρούονται*].

ΣΥΝΘ. λιμνο-: *λιμνό-βιος* (ελνστ.), *λιμνο-θάλασσα* (αρχ.), *λιμνο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *λιμνό-πλοιο* (απόδ. ξέν. όρου), *λιμνό-τοπος* κ.ά.

λιμοκοντόρος «ομορφονιός, τζιτζιφιόγκος»

< *λιμο-κόντης «πεινασμένος κόμης (*κόντες*), ξεπεσμένος αριστοκράτης» (κατά τα ουσ. σε *-(δ)όρος*, π.χ. *καντα-δόρος, τορνα-δόρος, λιμα-δόρος*) < *λιμό(ς)* + *-κόντ(ης)* < *κόντες* (βλ.λ.).

λιμοκτονώ «πεθαίνω από πείνα»

< αρχ. *λιμοκτονῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *λιμό(ς)* + λεξικό επίθημα *-κτονῶ*, το οποίο (όπως και το *-κτόνος*) παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *κτείνω* «σκοτώνω, φονεύω» (βλ.λ. *-κτονία*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λιμοκτονία < αρχ. *λιμοκτον-ία* «ασιτία – αποχή από τροφή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 354a.5-6: *τὰς ὑπὸ τῶν ἰατρῶν θεραπείας τὰς διὰ καύσεών τε καὶ τομῶν καὶ φαρμακειῶν καὶ λιμοκτονιῶν γιγνομένας*].

λιμός «μεγάλη πείνα»

αρχ. (*λῑ-μός*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* δ 369: *ἔτειρε δὲ γαστέρα λιμός*], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **lei-* «αφανίζω – μειώνω» || λιθ. *liesas* «ισχνός», *leĩnas* «λεπτός», παλ. σλαβ. *libivŭ*, γοτθ. *af-linnan* «αποχωρώ» || αρχ. *λοι-μός* (βλ.λ.).

λιμουζίνα

μεταφορά τού γαλλ. *limousine*, αρχική σημ. «είδος επανωφορίου», < τοπων. *Limousin*, περιοχή κοντά στον Κεντρικό Ορεινό Όγκο (πρωτ. *Λιμόζ*), όπου οι κάτοικοι συνήθιζαν να φορούν μακριά επανωφόρια από παχύ μαλλί. Προς το τέλος τού 19ου αι. η λ. δήλωσε τις κλειστές άμαξες και τα (πρώτα) κλειστά αυτοκίνητα, επειδή διέθεταν σκέπαστρο που έμοιαζε με επανωφόρι. Αργότερα η λ. απέκτησε τη σημ. «πολυτελές όχημα».

λίμπα «λάκκος με νερό»

αντιδάν., < διαλεκτ. ιταλ. *limba* «λεκάνη, λακκούβα» < υστλατ. *lembus* (σπάν. *limbus*) < αρχ. *λέμβος* «ελα-

φρύ σκάφος» (βλ.λ.). Συνήθως χρησιμοποιείται στη φρ. *τα κάνω λίμπα* «μουσκεύω εντελώς (τον χώρο) – διαλύω τα πάντα» (πβ. κ. *τα κάνω θάλασσα*).

λιμπεραλισμός «φιλελευθερισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *libéralisme* < *libéral* «φιλελεύθερος» < λατ. *liberālis*.

λίμπερο «θέση ποδοσφαιριστή»
< ιταλ. *libero* (> μεσν. *λίμπερος* «ελεύθερος, αδέσμευτος»), που ειδικεύτηκε στη δήλωση τού ποδοσφαιριστή ο οποίος κινείται σε όλη την αμυντική γραμμή τής ομάδας, < λατ. *līber*.

λιμπίζομαι
< μεσν. *λιμβίζω / λιμπίζω, -ομαι* «προκαλώ επιθυμία – λαχταρώ» < ελνστ. *λιμβ(ός)* «λαίμαργος, άπληστος» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιμπισ-τικός
λιμπισ-τός

λίμπιντο
< γερμ. *Libido*, όρος που εισήχθη από τον Αυστριακό νευρολόγο-ψυχίατρο Ζίγκμουντ Φρόυντ με αφετηρία το λατ. ουσ. *libīdo, -inis* «ερωτικός πόθος, ορμή».

λιμπρέτο «κείμενο όπερας ή μελοδράματος»
< ιταλ. *libretto*, υποκορ. τού *libro* «βιβλίο» < λατ. *liber, -bri*.

λινάρι «ποώδες φυτό απ' όπου παράγονται οι λινές κλωστές»
< μεσν. *λινάρι(ν)* < ελνστ. *λινάριον*, υποκορ. τού αρχ. *λίνον* (βλ.λ. *λινός*).

λινάτσα
< διαλεκτ. ιταλ. *linazza* < ιταλ. *lino* < λατ. *līnum* «λινό».

λινός «κατασκευασμένος από ίνες λιναριού»
μεσν. < αρχ. *λίνεος / λινοῦς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (μεταπλ. βάσει τής γεν. πτώσης *λινοῦ*, από όπου σχηματίστηκε νέα ονομαστική *λινός*, πβ. κ. *χρυσοῦς – χρυσός, ἀργυροῦς – αργυρός*) < ουσ. *λίνον* (ήδη μυκ. *ri-no*), που συνδ. με λατ. *līnum* (> γαλλ. *lin*, ιταλ. *lino*), λιθ. *linaĩ*, παλ. σλαβ. *lĭnŭ* κ.ά. Δεν έχει εξακριβωθεί αν οι όροι έχουν Ι.Ε. προέλευση (πιθ. < Ι.Ε. **(s)lī-* «γαλαζωπός») ή αν πρόκειται για παράλληλα δάνεια μεσογ. αρχής.
ΣΥΝΘ. λιν(ο)-: *λιν-έλαιο* (ελνστ.), *λινο-βάμβακας* (μεσν.), *λινό-δετος* (αρχ.), *λινό-λαιο* (μεταφορά τού αγγλ. *linoleum*, υβριδικού συνθ.), *λινο-μέταξος* (λόγ. [1835]), *λινο-στολή* (λόγ. [1833]), *λινο-τάπητας* κ.ά.

λινοτυπία (στην τυπογραφία) «μηχανική μέθοδος στοιχειοθεσίας»
μεταφορά τού αγγλ. *linotype* (από εμπορικό σήμα τού 19ου αι.), που προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *line of type* «γραμμή (στίχος) εκτυπώσεως χαρακτήρων».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λινοτυπ-ικός

λιντσάρω «κακοποιώ ή θανατώνω χωρίς νόμιμη δίκη»
μεταφορά τού αγγλ. *lynch*, από το επώνυμο τού Αμερικανού Charles Lynch (1736-96), ο οποίος οργάνωνε παράνομα λαϊκά δικαστήρια κατά την Αμερικανική Επανάσταση, παροτρύνοντας τον όχλο στη Βιρτζίνια να δολοφονεί τους νομιμόφρονες (loyalists) προς το αγγλικό στέμμα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιντσάρισ-μα

λιο-[1] → ήλιος

λιο-[2] → ελιά

λιοντάρι
< μεσν. *λιοντάρι(ν)* (με συνίζηση) < ελνστ. *λεοντάριον*, υποκορ. τού αρχ. *λέων, -οντος* (βλ.λ.).

λιοπύρι
< *λιο-[1]* (< *ήλιος*) + *-πύρ(ι)* < *πυρ*.

λιοστάσι «ελαιώνας»
< *λιο-[2]* (< *ελιά*) + *-στάσ(ι)*, που προέρχεται από θ. τού αρχ. ρ. *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *βου-στάσιο, εργο-στάσιο, αμαξο-στάσιο*.

λιπαίνω → λίπος

λιπαρός → λίπος

λίπασμα
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ τροφ.* 16.3-4: *καὶ ψύξις κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ στύψις καὶ ἕλκωσις καὶ δηγμὸς καὶ λίπασμα*] < ρ. *λιπάζω*, άλλος τύπος τού ρ. *λιπαίνω* < επίρρ. *λίπα*, για το οποίο βλ.λ. *λίπος*.
ΣΗΜΑΣ. Η αρχική σημ. τής λ. είναι «πυορροούσα πληγή». Η σημ. «λιπαντική ουσία» είναι ελνστ. και δηλώνει το «δάκρυ» (Ποσειδώνιος, 2ος αι. π.Χ.), διάφορα «καταπλάσματα» (ιατρός Σωρανός, 1ος αι. μ.Χ.) και, τέλος, «ουσίες που τρέφουν το έδαφος» (σε Σχολιαστές, π.χ. τού Αισχύλου: *ἤγουν τὸ λίπασμα τὸ πιαῖνον καὶ τρέφον αὐτήν, ἄρδει τὸ πεδίον καὶ τὴν γῆν*).

λιπο-[1] λεξικό πρόθεμα
αρχ. λεξ. πρόθεμα, < θ. *λιπ-* (πβ. αόρ. β΄ *ἔ-λιπ-ον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λείπω* (βλ.λ.) και απαντά εν συνθέσει ήδη από την αρχ. εποχή (πβ. αρχ. *λιπο-θυμῶ, λιπο-ψυχῶ*).
ΣΥΝΘ. λιπο-: *λιπό-σαρκος* (βλ.λ.), *λιπο-βαρής* (βλ.λ.), *λιπο-ταξία* (βλ.λ.), *λιπο-ψυχώ* (αρχ.), *λιπο-μάρτυρας* κ.ά.

λιπο-² → **λίπος**

λιποαναρρόφηση
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *liposuction* (υβριδικό σύνθ.) < *lipo-* (< αρχ. *λίπος*) + *suction* «αναρρόφηση».

λιποβαρής «με λειψό βάρος»
λόγ. [1891], < *λιπο-¹* (βλ.λ.) + *-βαρ(ής)* < *βάρος*.

λιποθυμώ
< αρχ. *λιποθυμῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *λιπο-¹* (βλ.λ.) + *-θυμ(ῶ)* < *θυμός* (βλ.λ.), λ. που δήλωνε την καρδιά ως έδρα των συναισθημάτων, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο με τις σκέψεις και τις διαθέσεις του (π.χ. επιθυμία, τόλμη, θάρρος).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιπόθυμ-ος, λόγ. [1889]
λιποθυμία < αρχ. *λιποθυμ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
λιποθυμικός < αρχ. *λιποθυμ-ικός*.

λίπος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Άντιγ. 1021-2: *οὐδ' ὄρνις εὐσήμους ἀπορροιβδεῖ βοάς, ἀνδροφθόρου βεβρῶτες αἵματος λίπος*] < επίρρ. *λίπα* < θ. *λιπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **lei-bh-/-p-* «κολλώ, αλείφω» || λατ. *lippus* «με τσίμπλα (λιπώδη έκκριση) στο μάτι», σανσκρ. *rip-rá-* «βρομιά», αρχ. γερμ. **lib-* «ζω, μένω» (> γερμ. *leben*, αγγλ. *live*, ολλ. *leven*), παλ. άνω γερμ. *(bi)līban* «μένω προσκολλημένος» (> γερμ. *bleiben* «διαμένω», ολλ. *blijven*) || αρχ. *ἀ-λείφ-ω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιπαίνω < αρχ. *λιπ-αίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ὀκταμ.* 35.6-7: *ταύτην τὴν οὕτως ἔχουσαν, ἣν μὲν ἄπυρος ᾖ, διαιτᾶν λουτροῖσι, λιπαίνειν δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν ἐλαίῳ ἀνθινῷ*] < επίρρ. *λίπα* (βλ. ανωτέρω)
λίπανση < ελνστ. *λίπαν-σις* «επάλειψη με μύρο, χρίσμα – επάλειψη με λίπος»
λιπαν-τής, απόδ. τού γαλλ. *graisseur*
λιπαντικός < ελνστ. *λιπαν-τικός* «κατάλληλος για επάλειψη» < αρχ. *λιπ-αίνω* ➝ Η σημ. «στερεό ή ρευστό προϊόν, το οποίο χρησιμοποιείται για να μειώσει τη φθορά και την τριβή σε μηχανές» αποδίδει το γαλλ. *lubricant*
λιπαν-τήριο, λόγ. [1858], < *λιπαν-* (*λιπαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*
λιπαρός < αρχ. *λιπ-αρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 44: *ποσσὶ δ' ὑπὸ λιπαροῖσιν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα*] < *λίπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *σθεν-αρός*
λιπ-ίδιο, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lipid*
λιπώδης < ελνστ. *λιπ-ώδης*
λίπ-ωμα, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *lipoma*
λιπωματ-ώδης < *λιπωματ-* (*λίπωμα*) + παραγ. τέρμα *-ώδης*
λιπωμάτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lipomatosis*.
ΣΥΝΘ. λιπ(ο)-: *λιπ(ο)-αναρρόφηση* (βλ.λ.), *λιπογένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lipogenesis*), *λιπο-διάλυση* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *liposolution*, υβριδικό σύνθ.), *λιπο-διαλυτός* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *liposoluble*, υβριδικό σύνθ.), *λιπο-ειδής* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lipoïd*), *λιπο-κύτταρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lipocyte*) κ.ά.

λιπόσαρκος «πολύ αδύνατος»
αρχ. [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *λιπο-¹* + *-σαρκ(ος)* < *σάρξ, -κός*.

λιποταξία «αυθαίρετη εγκατάλειψη στρατού ή πεδίου μάχης»
αρχ. [πιθ. ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] < *λιπο-¹* + *-ταξ(ία)* < *τάξις*, πβ. κ. *α-ταξία, ευ-ταξία, ομοταξία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιποτάκτης < ελνστ. *λιποτάκ-της*
λιποτακτώ < ελνστ. *λιποτακτ-ῶ (-έω)*.

λίρα
< ιταλ. *lira* < υστλατ. *livra* < λατ. *libra* «μονάδα μετρήσεως βάρους» (βλ.λ. *λίβρα*).

λισγάρι «σκαπτικό γεωργικό εργαλείο»
< μεσν. *λισγάριον*, υποκορ. αμάρτυρου ουσ. **λίσγος*, ίσως < **λίγ-σκος*, που συνδ. με λατ. *ligo, -ōnis* «αξίνα, σκαλιστήρι», ή, κατ' άλλη άποψη, < **λίδ-σκος*, που συνδ. με το ουσ. *λίστρον* «λειαντικό εργαλείο, ξέστρο» (βλ.λ. *γλιστρώ*).

λίστα
< ιταλ. *lista* < παλ. γερμ. **līsta*, αρχική σημ. «λωρίδα χαρτιού, ταινία» (> γερμ. *Leiste* «περιθώριο, ούγια»), όπου αναγράφονταν λέξεις ή ονόματα με σκοπό την εύκολη εύρεση.

λιτανεύω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 357: *γούνων ἁψάμενοι λιτανεύσομεν αἴ κ' ἐλεήσῃ*] < *λιτανός* «ικετευτικός – ευκτήριος» < θ. *λιτ-* (με παραγ. τέρμα *-ανός*) τού ρ. *λίσσομαι* «θερμοπαρακαλώ, ικετεύω» < **λίτ-jo-μαι*, που ίσως συνδ. με λιθ. *lytėti* «αγγίζω» και περαιτέρω με το αρχ. ρ. *ἀλίνω* «αλείφω», αν το ρ. *λίσσομαι* σήμαινε αρχικώς «αγγίζω, θωπεύω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιτανεία < ελνστ. *λιταν-εία* «δέηση, ικεσία» ➝ Η εκκλησ. σημ. είναι μεσν.
λιτάνευ-ση.

λιτή «εκκλησιαστική ακολουθία»
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *λιτ-* τού ρ. *λίσσομαι* «θερμοπαρακαλώ, ικετεύω» (βλ.λ. *λιτανεύω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προσευχή, δέηση, παράκληση» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.105: *Ψαμμήτιχός σφεας Αἰγύπτου*

βασιλεὺς ἀντιάσας δώροισί τε καὶ λιτῇσι ἀποτρέπει τὸ προσωτέρω μὴ πορεύεσθαι· επίσης *Λιταί* «μυθικές θεότητες που προσωποποιούσαν τις προσευχές θλίψεως και μετάνοιας») → μεσν. σημ. «θρησκευτική πομπή».

λιτός
αρχ. < *λίς*, αιτ. *λῖτα* (ήδη μυκ. *ri-ta*), που απαντά στην ομηρική φρ. *λὶς πέτρη* «λεία, ομαλή πέτρα» και προσδιορίζει επίσης υφάσματα (κυρ. λινά). Φαίνεται πιθ. η αναγωγή τού θ. *λῑ-* σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **lei-*, αλλά χωρίς βεβαιωμένες συνδέσεις με άλλες γλώσσες. Η σημ. «απέριττος» απαντά ήδη από την αρχ. εποχή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λιτότητα < αρχ. *λιτ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο (μαρτυρία), *απόσπ.* 274.1-2: *κόσμος ὀλιγομυθίη γυναικί· καλὸν δὲ καὶ κόσμου λιτότης*].
ΣΥΝΘ. λιτο-δίαιτος (ελνστ.).

λίτρα
< ελνστ. *λίτρον* < αρχ. *λίτρα* «αργυρό νόμισμα τής Σικελίας – μονάδα βάρους (υποδιαιρούμενη σε δώδεκα ουγκιές)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε αποσπάσματα], μεσογ. όρος, παράλλ. δάνεια προς το λατ. συνώνυμο *libra* (βλ.λ. *λίβρα*).
ΣΥΝΘ. -λιτρο(ς): *δί-λιτρος, τρί-λιτρος, τετρά-λιτρος, πεντά-λιτρο* κ.ά.

λίφτινγκ
< αγγλ. *lifting*, γερούνδιο τού ρ. *lift* «ανυψώνω, σηκώνω».

λιχνίζω «ξεχωρίζω τον καρπό των σιτηρών από τα άχυρα»
μεσν. (με ανομοίωση και επίδρ. τού ομορρίζου *λίκνον*) < *λικμίζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λικμῶ (-άω)* < **νικ-μάω*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **neik-* «λιχνίζω (σιτηρά)» || λιθ. *niekóju*, ουαλ. *nithio*, βρετον. *niza* κ.ά. Βλ. κ. *λίκνο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λίχνισ-μα
λιχνισ-τήρι < *λιχνισ- (λιχνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *λιβανισ-τήρι*.

λιχούδης → λειχούδης

λιώνω → λειώνω

-λό(γ)ι → λόγος

λοβιτούρα «κερδοσκοπική απάτη»
< ρουμ. *lovitură*.

λοβός «το κάτω μέρος τού αφτιού – τμήμα οργάνου (τού σώματος) που χωρίζεται από τα υπόλοιπα με αύλακες»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ξ 182: *εὐτρήτοισι λοβοῖσι*] < θ. *λοβ-*, πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **leb-* «κρεμώ χαλαρά – (;) χείλος» || παλ. γερμ. *lappa* «κομμάτι ρούχου (που κρέμεται), πανί, κουρέλι» (> γερμ. *Lappen*, αγγλ. *lap*), λατ. *labo* «γλιστρώ, πέφτω», *lapsus* «ολίσθημα, πτώση» || αρχ. *λεβ-ηρίς, -ίδος* «δέρμα φιδιού». Κατ' άλλη άποψη, το αρχ. *λοβός* είχε αρχική σημ. «κέλυφος, περίβλημα» και πιθ. συνδ. με λατ. *legūmen, -inis* «όσπριο».
ΣΥΝΘ. λοβο-τομή, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *lobotomy*
πρό-λοβος «γαστρικός θύλακος των πτηνών» (αρχ.).

λογ(ο)- → λόγος

λογαριάζω
μεσν. (με παραγ. τέρμα *-άζω*) < αρχ. *λογάρι(ον)* (στην ελνστ. σημ. «υπολογισμός»), υποκορ. τού ουσ. *λόγος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογαριασμός < ελνστ. *λογαριασ-μός*, αρχική σημ. αριθμητικός υπολογισμός, μέτρηση».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λόγος, λογαριάζω, λογαριασμός
Η αρχ. λ. ***λογάριον*** ήταν υποκοριστικό τού ουσιαστικού ***λόγος*** (< *λόγος* + *-άριον*), σημαίνει δε αυτό που λέμε σήμερα «λογάκι(α)» ή «λόγο μικρής σπουδαιότητας», π.χ. *λογάρια δύστηνα μελετήσας καὶ φωνασκήσας* (δηλ. άθλια λόγια μελέτησες και φώναξες) ή *λογάρια δειπνεῖν* (δηλ. δειπνώ στα λόγια, όχι πραγματικά). Κατά την ελληνιστική περίοδο, η λ. μαρτυρείται επίσης με τη σημασία «λογαριασμός» (πβ. το αρχ. **λογίζομαι** «υπολογίζω») και, κατά τη μεσαιωνική περίοδο, με τη σημασία «χρηματικό ποσό» αλλά και «θησαυρός, πλούτος».
Το ρήμα ***λογαριάζω*** σχηματίστηκε τον Μεσαίωνα με βάση το *λογάριον* ή *λογάριν* και το παραγωγικό τέρμα *-άζω*. Κύρια σημασία του ήταν «υπολογίζω, καταμετρώ», κάτι που προκύπτει από τη σημασία τής λ. *λογάριον*, αλλά ήδη κατά τη μεσαιωνική περίοδο συναντούμε και τις λοιπές σημασίες με τις οποίες εμφανίζεται σήμερα το ρήμα («σκέφτομαι, σκοπεύω, σχεδιάζω»), καθώς και μερικές επιπλέον που δεν έχουν επιβιώσει. Παράγωγα τού *λογαριάζω* ήταν το ***λογαριαστής*** «λογιστής», ο ***λογαριασμός***, με κύρια σημασία «υπολογισμός, μέτρηση» αλλά και «απολογισμός», από όπου εξελίχθηκε στη σημερινή σημασία τού ποσού που πληρώνουμε για κάτι, το ***λογαριαστήριον*** «ξύλινο όργανο για υπολογισμό» κ.ά. Η γνωστή σημερινή φράση *φέρνω τα πράγματα σε λογαριασμό* έχει την αφετηρία της στη μεσαιωνική έκφραση *ἔρχομαι εἰς λογαριασμόν* «καταλήγω σε συμφωνία κατόπιν συζητήσεως».

λογάριθμος
λόγ. [1783], < *λόγ(ος)* (στην αρχ. σημ. «αριθμητική σχέση μεταξύ μεγεθών») + *αριθμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *logarithmus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογαριθμ-ικός, λόγ. [1813], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *logarithmique*.

λογάς «φλύαρος»
μεσν. < αρχ. *λογάς, -άδος* «επίλεκτος, εκλεκτός», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λέγω* (βλ. κ. *λόγος*). Κατά τη μεσν. εποχή συναντούμε τις σημ. «εκκλησιαστικός ή κρατικός αξιωματούχος – σοφός, λόγιος» και «ευφραδής, εύγλωττος».

λόγγος «πυκνό δάσος από θάμνους»
μεσν. < παλ. σλαβ. *logŭ*.

λογείο «προσκήνιο τού αρχαίου θεάτρου»
< ελνστ. *λογεῖον* < θ. *λογ-* (< αρχ. *λόγος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*, πβ. κ. *λογ-εύς* «ομιλητής, ρήτορας».

λογής «είδους»
< μεσν. *λογῆς*, πληθ. *λογιῶ(ν)*, γεν. πτώση τού ελνστ. *λογή* «είδος», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *λέγω* (βλ.λ.), πβ. σύνθ. *εκ-λέγω – εκ-λογή, συλ-λέγω – συλ-λογή, επι-λέγω – επι-λογή*. Ο τύπος γεν. πληθ. *λογιῶν* (αντί τού αναμενομένου **λογῶν*) οφείλεται πιθ. σε επέκταση τής ουρανικής προφοράς τού ενικού: *λογή* [lojí] – *λογιών* [lojón].

-λογιά → λόγος

-λογία → λόγος

λόγια (τα)
αρχ., αρχική σημ. «χρησμοί» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.8: *πολλὰ μὲν λόγια ἐλέγετο*), πληθ. τού ουσ. *λόγιον* «χρησμός, ρητό» < *λόγος* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (Κ.Δ., Ῥωμ. 3,2: *πρῶτον μὲν [γὰρ] ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ*).

λογιάζω «σκέφτομαι, λογαριάζω»
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λογίζομαι* (βλ.λ.).

λογίζομαι «θεωρούμαι»
αρχ. < *λόγ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω, -ομαι*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. συνδύαζε τις σημ. «λογαριάζω, υπολογίζω – συλλογίζομαι» και «θεωρώ, νομίζω» (και παθ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λογαριάζω, λογισμικό*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογισμός < αρχ. *λογισ-μός* «αριθμητικός υπολογισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.40.5: *καὶ μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινὰ ὠφελοῦμεν* (από τον Επιτάφιο τού Περικλή)] → ήδη αρχ. σημ. «υπολογισμός, εξέταση – (γενικότ.) σκέψη, λογικός συλλογισμός» (πβ. Ισοκρ. *Φίλιππ. Ε'* 29.4- 5: *μὴ πάρεργον ποιούμενος μηδὲ μετὰ ῥᾳθυμίας ἀλλὰ μετὰ λογισμοῦ καὶ φιλοσοφίας*).

λογικός
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 747b.27-28: *ἴσως δὲ μᾶλλον ἂν δόξειεν ἀπόδειξις εἶναι πιθανὴ τῶν εἰρημένων λογική*] < *λόγ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογικεύω < ελνστ. *λογικ-εύομαι* «εξάγω λογικό συμπέρασμα»
λογίκευ-ση < *λογικεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
λογικότητα < ελνστ. *λογικ-ότης, -ότητος*
λογική < αρχ. *λογική*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *λογικός*. Απαντά κατά την Αρχαιότητα με τη σημ. «πεζός λόγος, ομιλία» (σε αντιδιαστολή προς τη *μουσική*) και κατά την ελνστ. εποχή στον όρο *λογικὴ (τέχνη*, Κικέρων)
λογικά < ελνστ. *λογικά*, ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού αρχ. επιθ. *λογικός*. Με τη σημ. «λογική ικανότητα» η λ. απαντά στα μεσν. κείμενα, όπως και στον ενικό τό *λογικόν*.
ΣΥΝΘ. λογικο-: *λογικο-κρατία, λογικο-φανής* (λόγ. [1893]).

-λόγιο → λόγος

λόγιος
αρχ., αρχική σημ. «σχετικός με λόγους – έμπειρος στην εξιστόρηση» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πυθ.* 1.94: *λογίοις καὶ ἀοιδοῖς*], < *λόγος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «καλλιεργημένος, φιλομαθής» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1267b: *λόγιος δὲ καὶ περὶ τὴν ὅλην φύσιν εἶναι βουλόμενος*· απόσπ.: *δόξαν δὲ μάλιστα πάντων ὡς ἀνὴρ λόγιος ἐν τοῖς τότε καὶ σοφώτατος ἔσχεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογι-οσύνη < *λόγι(ος)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*, πβ. κ. *δικαι-οσύνη, σωφρ-οσύνη*
λογιότητα < ελνστ. *λογι-ότης, -ότητος* «ευφράδεια – μόρφωση, καλλιέργεια»
λογιότατος < ελνστ. *λογιώτατος* «εκπαιδευμένος ως προς τη μνήμη – πολυμαθής, μορφωμένος», υπερθ. βαθμός τού αρχ. *λόγιος*
λογιοτατ-ίζω < *λογιότατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
λογιοτατισ-μός «τάση για χρήση εξεζητημένης αρχαΐζουσας γλώσσας», λόγ. [1865], < *λογιοτατισ- (λογιοτατίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

λογισμικό
< *λογισμ(ός)* (ως μαθημ. όρος) + παραγ. τέρμα *-ικό*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *logiciel* (πβ. αγγλ. *software*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λογισμικό – software
Η ελληνική λέξη ***λογισμικό*** αποτελεί νεολογισμό των τελών τού 20ού αιώνα, περιόδου κατά την οποία συντελείται η άνθηση τής επιστήμης τής πληροφορικής στην Ελλάδα. Ως όρος χρησιμοποιήθηκε για να αποδώσει τον αγγλοαμερικανικό όρο τού 1960 ***software***, ο οποίος κυριολεκτικά σήμαινε «μαλακό -βαμβακερό ή μάλλινο- ύφασμα» και «ευπαθές καταναλωτικό αγαθό». Ο όρος τής

πληροφορικής πλάστηκε με βάση τον παλαιότερο όρο ***hardware***, που δήλωσε ήδη από το 1947 τα σκληρά (hard), δηλ. μηχανικά μέρη μιας συσκευής και εν συνεχεία τού ηλεκτρονικού υπολογιστή. Επομένως, σε αντιδιαστολή με το «σκληρό» (hard) μέρος τού υπολογιστή, το μη μηχανικό αλλά προγραμματιστικό μέρος ονομάστηκε «μαλακό» (soft). Γιατί όμως ο ελληνικός όρος δεν περιέχει τίποτε σχετικό με «μαλακό» μέρος, αφού αποδίδει τον αγγλοαμερικανικό όρο; Διότι, όπως και σε πλήθος άλλων περιπτώσεων, ο ελληνικός όρος είχε ως πρότυπο τον αντίστοιχο γαλλικό. Ήδη από τις αρχές τής δεκαετίας τού 1970 οι Γάλλοι είχαν πλάσει τον νεολογισμό ***logiciel***, προκειμένου να αντικαταστήσουν τον αμερικανικό όρο *software*. Ο γαλλικός όρος προέρχεται από το επίθετο ***logique*** «λογικός» και το επίθημα *-iel*. Η γαλλική επιλογή είναι εύστοχη, αφού το *software*, αν δεν το εξετάσουμε από την πλευρά τής σύστασής του (υλικό / μη υλικό), όπως το είδαν οι Αμερικανοί, αλλά από την πλευρά τής λειτουργίας που επιτελεί, είναι όντως η λογική διάσταση τού υπολογιστή. Προκειμένου δε να αποδώσουν οι Γάλλοι στη γλώσσα τους και το υλικό μέρος τού υπολογιστή, το *hardware*, είχαν χρησιμοποιήσει ήδη το ουσιαστικοποιημένο επίθετο ***matériel*** «υλικό» (από το λατ. επίθ. *materialis* «υλικός» < *materia* «ύλη»), που από τον 19ο αιώνα είχε ήδη στη γαλλική γλώσσα τη σημασία «σύνολο αντικειμένων και εξοπλισμού αναγκαίων για κάποια δραστηριότητα».
Ο ελληνικός όρος *λογισμικό* έχει ως βάση σχηματισμού του την αρχαία λέξη **λογισμός** (από το ρήμα *λογίζομαι* «λογαριάζω, μετρώ»), που σήμαινε «μέτρηση, υπολογισμός» αλλά και «σκέψη, στοχασμός» και «το λογικό, νους», χρησιμοποιήθηκε δε και στα μαθηματικά (πβ. *διαφορικός λογισμός* κ.ά.). Ας σημειωθεί ότι στη γλώσσα μας, παραδόξως, ενώ το *λογισμικό* χρησιμοποιείται ευρύτατα, δεν υπάρχει αντίστοιχος κοινός ελληνικός όρος για το *hardware*, αν και έχουν προταθεί οι όροι ***υλικό*** και, αναλογικά προς το *λογισμικό*, ***υλισμικό***, που και οι δύο μεταφράζουν το γαλλ. *matériel*.

λογιστής

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *λογισ-* τού ρ. *λογίζομαι* «υπολογίζω, λογαριάζω – συλλογίζομαι» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *βαδίζω – βαδισ-τής, ρυθμίζω – ρυθμισ-τής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που υπολογίζει ή λογαριάζει (αριθμητικά μεγέθη)» → ήδη αρχ. σημ. «ελεγκτής των δημόσιων οικονομικών, κυρ. τής οικονομικής διαχείρισης των αρχόντων στην αρχ. Αθήνα» (πβ. Αισχίνη *Κατὰ Τιμάρχ.* 107: *λογιστὴς γὰρ γενόμενος πλεῖστα μὲν τὴν πόλιν ἔβλαψε δῶρα λαμβάνων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λογιστικός < αρχ. *λογιστ-ικός* «έμπειρος στους υπολογισμούς, σχετικός με υπολογισμούς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 440e.9-10: *ὥστε μὴ τρία ἀλλὰ δύο εἴδη εἶναι ἐν ψυχῇ, λογιστικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν;*] < *λογίζομαι* → Οι σημ. που αναφέρονται στον κλάδο τής λογιστικής οφείλονται στο ελληνογενές γαλλ. *logistique*

λογιστήριο < αρχ. *λογισ-τήριο* «χώρος στην αρχ. Αθήνα όπου συγκεντρώνονταν οι λογιστές» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

λόγκος → λόγγος

λογοδοτώ

λόγ. [1884], < *λογο-* + λεξικό επίθημα *-δοτώ*, από θ. τού αρχ. *δί-δω-μι* (βλ.λ. *δίνω*), πβ. κ. *τροφο-δοτώ, προικο-δοτώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λογοδο-σία, λόγ. [1856]

λογο-δίνομαι.

λογοθέτης «τίτλος και αξίωμα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία»

ελνστ., αρχική σημ. «ελεγκτής οικονομικών», < *λογο-* + λεξικό επίθημα *-θέτης* < θ. τού αρχ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *νομο-θέτης, ταξι-θέτης*. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία η λ. δήλωνε διάφορα κρατικά και εκκλησιαστικά αξιώματα, κυρ. σχετικά με την οικονομική διαχείριση τής αυτοκρατορικής αυλής ή τού Πατριαρχείου.

λογοκρισία

λόγ. [1826], < *λογο-* + *-κρισ(ία)* < *κρίση*, απόδ. τού γαλλ. *censure*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *censura* «τιμητεία» < *censor, -ōris* «τιμητής» (βλ.λ. *κήνσορας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λογο-κρίνω (υποχωρητ.) < *λογοκριτής*, κατά το σχήμα *κρίνω – κριτής*

λογο-κριτής, λόγ. [1826], απόδ. τού γαλλ. *censeur*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

λογοκρισία

Στην αρχ. Ρώμη ο **τιμητής** (λατ. *censor*) ήταν αξιωματούχος που κατέγραφε την περιουσία κάθε Ρωμαίου πολίτη, καθώς και κριτής τού βίου του με σκοπό τον εντοπισμό παραβάσεων και την τιμωρία. Στα μεσαιωνικά χρόνια ο λατ. όρος ***censura*** έφθασε να σημαίνει «πειθαρχικό μέτρο εκ μέρους τής Εκκλησίας» και επιπλέον «δόγμα ή πεποίθηση που καταδικαζόταν από την Εκκλησία». Τον 18ο αιώνα περιορίστηκε στη δήλωση τού επίσημου ελέγχου των διαφόρων εκδόσεων (αρχικώς από την Εκκλησία, κατόπιν γενικότερα) και αυτή τη σημασία απέδωσε το ελλ. σύνθ. ***λογοκρισία***, το οποίο πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Αδαμάντιο Κοραή και τον Κωνσταντίνο Κούμα.

λογοπαίγνιο
λόγ. [1856], < *λογο-* + *παίγνιο*, απόδ. τού γαλλ. *jeu de mots*.

λόγος
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* α 56-57: *αἰεὶ δὲ μαλακοῖσι καὶ αἱμυλίοισι λόγοισι θέλγει*] < θ. *λογ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λέγω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ομιλία, προφορική έκφραση – γλώσσα» (κυρ. κατ' αντιδιαστολή προς το *ἔργον*) → αρχ. σημ. «θεώρηση, ισχυρισμός – απόφαση» (πβ. Θουκ. *Ίστ.* 1.2: *καὶ παράδειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι*) → αρχ. σημ. «διάλεξη, ομιλία – αφήγηση, διήγηση» (κατ' αντιδιαστολή προς τις αρχ. λ. *μῦθος, ἱστορία*) → ήδη αρχ. σημ. «λογική σκέψη, γνώμη – δικαιολογία, αιτία» (πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 515-6: *ἐκ τίνος λόγου μεθύστερον τιμῶσ' ἀνήκεστον πάθος;*) → ήδη αρχ. σημ. «αναλογία, συμμετρική σχέση μεγεθών» (πβ. Ηροδ. *Ίστ.* 1.186: *ἀνοικοδόμησε πλίνθοισι ὀπτῇσι κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῷ τείχεϊ*) → ελνστ. σημ. «η γλώσσα ως σύστημα, ο ενδιάθετος λόγος» (στους Στωικούς, όπως ο Χρύσιππος: *ἀφορίζοντες οὖν τοῦτον τὸν προειρημένον λόγον οἱ φιλόσοφοι καλοῦσιν ἐνδιάθετον*) → ήδη ελνστ. σημ. «ο Ιησούς Χριστός» (στην Κ.Δ., Ιωάνν. 1,1: *ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη, λογαριάζω*.
ΣΥΝΘ. **λογο-**: *λογό-γραμμα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Logogram*), *λογο-γραφία* (αρχ.), *λογογράφος* (αρχ.), *λογο-διάρροια* (ελνστ.), *λογοθεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *logotherapy*), *λογο-κλοπία* (ελνστ.), *λογο-κόπος*, *λογο-κρατία* (απόδ. τού γαλλ. *rationalisme*), *λογο-μαχώ* (ελνστ.), *λογο-παίγνιο* (λόγ. [1856]), *λογό-ρροια* (λόγ. [1890]), *λογό-τυπος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *logotype*), *λογο-φέρνω* κ.ά.
-λό(γ)ι, -λογία, -λογιά, -λόγιο, -λόγος, -λογώ: *παιδο-λόι, γυναικο-λόι, σκυλο-λόι, συγγενο-λόι, κομπο-λόι, μαιρο-λόι, μπεκρο-λόι, μελισσο-λόι, κουβεντο-λόι, αρχοντο-λόι* – *ανα-λογία, καλλι-λογία, αντι-λογία, ακριβο-λογία, γενεα-λογία, θριαμβο-λογία, μεθοδο-λογία, φρασεο-λογία, ανθο-λογία, μυθο-λογία, χυδαιο-λογία, δικαιο-λογία, αιτιο-λογία, κακο-λογία, σκανδαλο-λογία, καλο-λογία, γνωμο-λογία, πιθανο-λογία, κενο-λογία, απο-λογία, τροπο-λογία, προχειρο-λογία, νεκρο-λογία, αερο-λογία, ευφυο-λογία, πολυ-λογία, ευ-λογία* – *τουρκο-λογιά, φτωχο-λογιά* – *ανα-λόγιο, λεξι-λόγιο, συνταγο-λόγιο, υβρεο-λόγιο, φρασεο-λόγιο, νηο-λόγιο, ανθο-λόγιο, μισθο-λόγιο, απουσιο-λόγιο, βαθμο-λόγιο, τιμο-λόγιο, δρομολόγιο, δασμο-λόγιο, ποινο-λόγιο, ημερο-λόγιο, ηλεκτρο-λόγιο, μαρτυρο-λόγιο, δειγματο-λόγιο, θεματολόγιο, κτηματο-λόγιο, ερωτηματο-λόγιο, μαθητολόγιο, διαιτο-λόγιο, δημοτο-λόγιο, εορτο-λόγιο, κοστο-λόγιο, ευχο-λόγιο* – *ακριβο-λόγος, ψευδο-λόγος, ηθο-λόγος, μυθο-λόγος, χυδαιο-λόγος, καυχησιο-λόγος, ωκεανο-λόγος, υγιεινο-λόγος, οινο-λόγος, υμνο-λόγος, αισχρο-λόγος, ενδυματο-λόγος, ρουσφετο-λόγος, παραδοξο-λόγος, λασπο-λόγος, δεκαρο-λόγος, προχειρο-λόγος, μελλοντο-λόγος, ταυτολόγος, γραφο-λόγος* – *καλλι-λογώ, παλι-λογώ, ακριβο-λογώ, θριαμβο-λογώ, χαιδο-λογώ, ψευδο-λογώ, ανθο-λογώ, σπουδαιο-λογώ, χυδαιο-λογώ, ματαιολογώ, καυχησιο-λογώ, αιτιο-λογώ, εναντιο-λογώ, συνθηκο-λογώ, γενικο-λογώ, πολιτικο-λογώ, σκανδαλο-λογώ, δρομο-λογώ, ευθυμο-λογώ, πιθανολογώ, μονο-λογώ, δοξο-λογώ, τσιμπο-λογώ, δεκαρολογώ, αερο-λογώ, προχειρο-λογώ, αισχρο-λογώ, αισθηματο-λογώ, στρατο-λογώ, ρουσφετο-λογώ, χαριτο-λογώ, απεραντο-λογώ, παρελθοντο-λογώ, εικοτολογώ, αοριστο-λογώ, κοστο-λογώ, ευφυο-λογώ, κορφο-λογώ, πολυ-λογώ* κ.ά.

λογοτέχνης
μεσν., αρχική σημ. «ομιλητής που χρησιμοποιεί τη ρητορική τέχνη, την καλλιέπεια», < *λογο-* + *-τέχνη(ς)* < αρχ. *τέχνη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογοτεχνία < μεσν. *λογοτεχν-ία*, αρχική σημ. «ομιλία που εκφωνείται με (ρητορική) τέχνη, με καλλιέπεια». Η σημερινή σημ. οφείλεται μάλλον σε απόδ. ξένων όρων (κυρ. των γερμ. *Literatur*, γαλλ. *littérature*), η οποία συναντάται προς το τέλος τού 19ου αιώνα (πιθ. στο άρθρο τού Ι. Πανταζίδη: «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία», περιοδικό *Εστία* 22, τεύχος 557, 1886) και φαίνεται ότι ευνοήθηκε από την ύπαρξη τού όρου *καλλιτεχνία*
λογοτεχν-ικός, λόγ. [1866]
λογοτέχν-ημα, λόγ. [1866].

λογύδριο «σύντομος λόγος»
< ελνστ. *λογύδριον*, υποκορ. τού αρχ. *λόγ(ος)* με υποκορ. επίθημα *-ύδριον*, πβ. αρχ. *τειχ-ύδριον*.

λόγχη
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], ίσως < **λόγχος* που συνδ. με το λατ. επίθ. *longus* «μακρύς» ή με το αρχ. ρ. *λαχαίνω* «σκάβω (κυρ. για καλλιέργεια)» (βλ.λ. *λάχανο*). Ορισμένοι θεωρούν ότι η *λόγχη* συνδ. με το λατ. συνώνυμο *lancea*, αν και γενικά πιστεύεται ότι ο λατ. όρος έχει κελτ. προέλευση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λογχεύω < αρχ. *λογχ-εύω*
λογχ-ίζω, λόγ. [1871]
λόγχισ-μα < *λογχισ-* (*λογχίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
λογχισ-μός, λόγ. [1897], < *λογχισ-* (*λογχίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
λογχωτός < αρχ. *λογχ-ωτός*.
ΣΥΝΘ. **λογχο-**: *λογχο-ειδής* (ελνστ.), *λογχο-μαχία* (λόγ. [1876]), *λογχο-φόρος* (αρχ.) κ.ά.

-λογώ → λόγος

λόγω
< αρχ. *λόγῳ*, δοτ. πτώση τού ουσ. *λόγος* (στη σημ. «αιτία», βλ.λ.), η οποία χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς (με γενική πτώση) αποδίδοντας τη γαλλ. φρ. *en raison de*.

λοιδορώ «υβρίζω, χλευάζω»
< αρχ. *λοιδορῶ (-έω)* [ήδη στον Πίνδαρο και τον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 9.37-38 *ἐπεὶ τό γε λοιδορῆσαι θεούς ἐχθρὰ σοφία*], για την προέλευση τού οποίου έχουν διατυπωθεί δύο υποθέσεις: 1) < θ. **λοι-*, που εικάζεται ότι συνδ. με το αρχ. *λύω* και με σανσκρ. *lunáti* «κόβω» + *-δορῶ*, από θ. τού ρ. *δέρω* «γδέρνω», 2) < **λοῖδος* «παιγνίδι», που συνδ. με το λατ. συνώνυμο *lūdus*, καθώς και με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *λίζει· παίζει*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λοιδορία < αρχ. *λοιδορ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

λοιμός «θανατηφόρος επιδημία, κυρ. πανούκλα»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 61: *πόλεμός τε δαμᾷ καὶ λοιμὸς Ἀχαιούς*], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **lei-* «αφανίζω – μειώνω» || λιθ. *liesas* «ισχνός», *leĩnas* «λεπτός», παλ. σλαβ. *libivŭ*, γοτθ. *af-linnan* «αποχωρώ» || αρχ. *λι-μός* «πείνα» (βλ.λ.). Δεν φαίνεται πιθ. η προταθείσα σύνδεση με το αρχ. επίθ. *λοιγός* «καταστροφή, θάνατος», το οποίο μάλλον σχετίζεται με το θ. τού αρχ. *ὀ-λίγ-ος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λοιμικός < αρχ. *λοιμ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
λοιμώδης < αρχ. *λοιμ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. λοιμο-: *λοιμο-γόνος, λοιμο-καθαρτήριο* (λόγ. [1833]).

λοίμωξη
< θ. *λοιμωκ-* τού ελνστ. ρ. *λοιμώσσω / -ττω* (< αρχ. *λοιμός*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-σις (-η)*.

λοιπόν
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], ουδ. τού επιθ. *λοιπός* (βλ.λ.), που χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς.
ΣΗΜΑΣ. Το ουδ. *λοιπόν* παρουσιάζει επιρρ. χρήση ήδη από την αρχ. εποχή με σημασίες αρχικώς χρονικές (πβ. αρχ. φρ. *τὸ λοιπόν* «από τώρα και στο εξής», πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 900: *ποῦ δὴ τὸ λοιπὸν Λοξίου μαντεύματα*) και κατόπιν συμπερασματικές: «ως αποτέλεσμα, επομένως» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 1.15: *λοιπὸν ἀνάγκη συγχωρεῖν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις*).

λοιπός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 508: *ὅσοι δὲ λοιποὶ κἄτυχον σωτηρίας*] < θ. *λοιπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λείπω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. -λοιπος: *κατά-λοιπος, αποδέ-λοιπος, επί-λοιπος, υπό-λοιπος*.

λοίσθιος στη φρ. *πνέει τα λοίσθια* «εκπνέει, πεθαίνει»
αρχ., παράλλ. τύπος τού επιθ. *λοῖσθος* «τελευταίος, έσχατος», ίσως < **λοιhισ-θϝος* < **λοιhις* (που εικάζεται ότι συνδ. με αρχ. γερμ. **lais-iz* > παλ. αγγλ. *læssa* > αγγλ. *less* «λιγότερο») + **-θϝος*, που προέρχεται από θ. τού ρ. *θέω* «τρέχω». Σε αυτή την περίπτωση το επίθ. *λοῖσθος* θα δήλωνε αυτόν που «τρέχει λιγότερο» σε αγώνα και, επομένως, «μένει τελευταίος». Λιγότερο πιθ. η ανάλυση *λοῖσθος* < **λοhίσ-τος* και οι προτεινόμενες συνδέσεις με λιθ. *léisti* «αφήνω» ή με γοτθ. *las-iws* «ασθενής, αδύναμος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεψυχώ*.

λοκ-άουτ
< αγγλ. *lockout* < *lock* «κλειδώνω» + *out* «έξω». Η λ. χρησιμοποιήθηκε ως όρος αναφερόμενος στο προσωρινό κλείσιμο επιχειρήσεως ως μέσο πίεσης προς τους απεργούς.

λόμπι «πολιτικοοικονομική ομάδα πίεσης»
< αγγλ. *lobby* «προθάλαμος» < μεσν. λατ. *lobium* «κλειστός, σκεπαστός διάδρομος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λομπ-ίστας «διαδρομιστής», μεταφορά τού αγγλ. *lobbyist*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
λόμπι
Η αγγλ. λ. ***lobby*** δήλωσε τον 16ο αιώνα τον σκεπαστό διάδρομο που οδηγούσε στο εσωτερικό ενός κτηρίου και ειδικότερα στο κτήριο τής Βουλής των Κοινοτήτων. Η λέξη έφθασε να αναφέρεται επίσης στις προσπάθειες οργανωμένων ομάδων στις Η.Π.Α. να ασκήσουν παρασκηνιακή πίεση (στον προθάλαμο και στους διαδρόμους) προς τα μέλη τού νομοθετικού σώματος, ώστε να εξασφαλίσουν ευνοϊκό αποτέλεσμα από τις ψηφοφορίες.

λόξα → λοξός

λόξιγκας → λόξυγγας

λοξός
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Τυρταίο] < **λοκ-σός*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *λέχρ(ιος)* «λοξός, στραβός – (μτφ.) στρεβλός, πονηρός» (βλ.λ. *λεχρίτης*), πιθ. < **λεκ-σ-ριος*. Εικάζεται ότι οι λέξεις αυτές συνδ. περαιτέρω με όρους που δηλώνουν τον «αγκώνα» (π.χ. λιθ. *alkūnė*, ρωσ. *lókotъ*) ή με το λατ. επίθ. *licinus* «κεκαμμένος, στρεβλός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λόξα < *λοξός*, κατά το σχήμα *τρελός – τρέλα*
λοξεύω < ελνστ. *λοξ-εύω*
λοξότητα < ελνστ. *λοξ-ότης, -ότητος*.

ΣΥΝΘ. λοξο-: *λοξο-δρομία* (λόγ. [1889]), *λοξο-δρομικός* (λόγ. [1825]), *λοξο-δρομώ* (λόγ. [1825]), *λοξο-ειδής* (ελνστ.), *λοξο-κοιτάζω* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λοξός, λοξή φάλαγγα, Λοξίας

Το αρχ. επίθ. ***λοξός*** δήλωνε γενικά τον «κεκλιμένο, αυτόν που σχηματίζει γωνία» και η σημασία αυτή μάλλον προέρχεται από τα κεκαμμένα σημεία τού σώματος, ιδίως τον αγκώνα, που εμφανίζει αυτή την «κάμψη». Γενικότερα, δήλωσε αυτόν που εμφανίζει κλίση σε σχέση με την ευθεία, όπως και σήμερα. Πασίγνωστη έγινε η ***λοξὴ φάλαγξ***, ο στρατιωτικός σχηματισμός που επινόησε ο Θηβαίος Επαμεινώνδας τον 4ο αι π.Χ., η οποία αποτέλεσε το πρότυπο τής μακεδονικής φάλαγγας.

Από τη χαρακτηριστική κίνηση των ματιών που κοιτούν λοξά όταν κάποιος είναι επιφυλακτικός, υποπτεύεται κάτι ή κοιτάζει με κακία, προέκυψαν ήδη στην αρχ. γλώσσα χρήσεις όπως *λοξὸν βλέμμα, λοξὸν ὀφθαλμοῖς ὁρᾶν* κ.ά. Από την κυριολεκτική αυτή σημασία τού στραβοκοιτάγματος προήλθαν μεταφορικά οι αρχ. σημασίες «ύποπτος, δύσπιστος», ενώ, προκειμένου για τα λόγια, το επίθετο χρησιμοποιήθηκε επίσης μεταφορικά για να δηλώσει τον έμμεσο, μη ευθύ λόγο, άρα τον μη σαφή και ξεκάθαρο, τον ασαφή λόγο. Γι' αυτό και ο θεός Απόλλων είχε το προσωνύμιο ***Λοξίας***, επειδή *ἐν τοῖς χρησμοῖς λοξὸς ἦν καὶ γριφώδης*.

Στα νεότερα χρόνια, το επίθετο δήλωσε μεταφορικά και τον τρελό, επειδή η τρέλα αποτελεί απόκλιση από την ορθή, την υγιή κατάσταση τού νου.

λόξυγγας

πιθ. < **κλώξ-υγγας*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των μεσν. *κλῶξος* < ελνστ. *κλώζω* «κράζω, σφυρίζω» (απαντά σε μεσν. κείμενα ως *κλόξος* «λόξυγγας», π.χ. σε Σχόλιο: *λὺγξ λυγγός, ὄνομα πάθους, ὃ πάνυ παχέως καὶ ἀμαθῶς κλόξος καλεῖται*) και *λύγγας* < αρχ. *λύγξ, -γγός* «λόξυγγας» (< ρ. *λύζω*, βλ.λ. *λυγμός*). Δυσεξήγητος παραμένει ο μεσν. τύπος *λύξυγγας / λύξιγγας* (κατά τον λεξικογράφο Du Cange), που ίσως προέρχεται από συμφυρμό των τύπων *λύγξ, -γγός* και *(λάρ)υγγας*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

λόξιγκας ή λόξυγγας;

Η αβέβαιη προέλευση τού όρου δεν επιτρέπει κατηγορηματική άποψη για την ορθότερη ετυμολογική γραφή. Ασφαλέστερη φαίνεται η γραφή ***λόξυγγας***, κυρίως ως προς το β΄ τμήμα *-υγγας* (είτε ισχύει η αναγωγή σε *λύγγας* είτε σε *λάρυγγας*), ενώ ως προς τη συλλαβή [lo-] προτιμάται η απλογράφηση *λό-* αντί *λώ-*, καθώς δεν έχει διευκρινιστεί η ακριβής προέλευσή της. Η λ. γράφεται *λόξιγκας* στη σχολική γραμματική.

λόρδα «υπερβολική πείνα»

< βεν. *lorda* < επίθ. *lordo* «βρόμικος, ρυπαρός» (ίσως με επίδρ. τού ουσ. *orda*, παλαιότ. *lorda* «ορδή, επιδρομή άτακτου και αδηφάγου πλήθους») < δημώδ. λατ. *lurdus* < λατ. *lūridus* «ωχρός – βρόμικος».

λόρδος

μεταφορά τού αγγλ. *lord* «κύριος, αφέντης» (ως τίτλος ευγενείας από τον 14ο αι.) < παλ. αγγλ. *hlāford / hlāfweard* «κύριος / φύλακας τού ψωμιού» < *hlāf* «ψωμί» (> αγγλ. *loaf*) + *weard* «φυλάσσω, φρουρώ» (> αγγλ. *ward*). Η λ. δηλώνει τη σχέση τού οικοδεσπότη με το υπηρετικό προσωπικό, το οποίο «τρώει από το ψωμί του». Βλ. κ. *λέδη*.

λόρδωση «ανωμαλία τής σπονδυλικής στήλης»

< αρχ. *λόρδωσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *λορδοῦμαι (-όο-)* «κάμπτομαι προς τα πίσω» < επίθ. *λορδός* «κυρτός προς τα πίσω», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **lerd-* «κυρτός, κεκαμμένος» || αρμ. *lorć-k'* (πληθ.) «οπισθότονος», κελτ. *loirc* «στραβό πόδι», μέσο άνω γερμ. *lerz / lurz* «κυρτός – αριστερός».

λοσιόν

< γαλλ. *lotion* < υστλατ. *lotio, -ōnis* «πλύσιμο (τού σώματος)» < λατ. *lotus*, μτχ. τύπος τού ρ. *lavo* «πλένω».

λοστός

μεσν. < αρχ. *λοῖσθος* «δοκάρι πλοίου – μοχλός», τεχν. όρος που πιθ. αποτελεί μεταφορική επέκταση τού επιθ. *λοῖσθος* «τελευταίος, έσχατος» (βλ.λ. *λοίσθιος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λοστ-άρι.

λοστρόμος

< ιταλ. *nostromo* «ναύκληρος» (με ανομοίωση των ερρίνων /n/ – /m/ > /l/ – /m/) < καταλαν. *nostramo* / ισπ. *nuestramo* (λ. που παρουσιάζεται σε γαλέρες δούλων τον 16ο αι., προσδιορίζοντας τον επί κεφαλής τού πληρώματος) < *nuestro* «δικός μας» + *amo* «αφέντης, κύριος».

λοταρία

< βεν. *lotaria* (ιταλ. *lotteria*) < *lotto* «λαχνός, λαχείο – κλήρος, μερίδιο», βλ.λ. *λότο*.

λότο

< ιταλ. *lotto* «λαχνός, λαχείο – κλήρος, μερίδιο» < γαλλ. *lot* < φραγκ. **lot* «μερίδιο, κλήρος». Η γρ. *ΛΟΤΤΟ* τού επίσημου κρατικού τυχερού παιχνιδιού μεταφέρει την ιταλ. γραφή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαχείο*.

λούζω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λούω* (με βάση το θ. τού αορ. *ἔ-λουσ-α*) < **λόϝεω* (με συναίρεση μετά τη σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-ϝ-*), που προέρχεται από αντιμετάθεση τού Ι.Ε. **lewo-* «πλένω, λούζω» (πβ. την αντιστοιχία μεταξύ τού μυκ. συνθ. *re-wo-to-*

ro-ko-wo και τού ομηρικού *λοετροχόος*) || λατ. *lavo* (> γαλλ. *laver*, ισπ. *lavar*), αρμ. *loganam* «πλένομαι», παλ. δυτ. γερμ. **laugō* «αλισίβα» (> γερμ. *Lauge*, αγγλ. *lye*, ολλ. *loog*) || αρχ. *λου-τρόν / λοε-τρόν* (βλ.λ.), *λου-τήρ(ας)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λούσιμο < μεσν. *λούσ-ιμο(ν)*.

λούης στη φρ. *έγινα λούης* «το έβαλα στα πόδια» από το επώνυμο τού Ολυμπιονίκη *Σπύρου Λούη* (1872-1940), ο οποίος πρώτευσε στο αγώνισμα τού μαραθωνίου κατά τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες στην Αθήνα το 1896.

λουθηρανισμός

λόγ. [1809], μεταφορά τού γαλλ. *luthéranisme* < όν. *Luthère* < γερμ. *Luther*, από το επώνυμο τού Γερμανού θεολόγου και μεταρρυθμιστή Μαρτίνου Λουθήρου (*Martin Luther*, 1483-1546).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λουθηρανός, μεταφορά τού γαλλ. *luthéran*

λουθηραν-ικός, λόγ. [1854], < *λουθηραν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

λουκ

< αγγλ. *look* «όψη, εμφάνιση» < ρ. *look* «κοιτάζω».

λουκάνικο

< ελνστ. *λουκάνικον* < λατ. *lucanicum* «είδος αλλαντικού» < *Lūcāni*, λαός τής Κάτω Ιταλίας, ο οποίος παρασκεύαζε με συγκεκριμένο τρόπο τα αλλαντικά.

λουκέτο

< ιταλ. *lucchetto* < γαλλ. *loquat*, υποκορ. τού παλ. νορμανδ. *loc* «κλειδαριά» < μέσο ολλ. *loke*, που συνδ. με γερμ. λέξεις, π.χ. αγγλ. *lock* «κλειδαριά», γερμ. *Loch* «τρύπα».

λούκι

< τουρκ. *oluk*, με σίγηση τού αρκτικού φωνήεντος και ανασυλλαβισμό: *τ' ολούκ(ι) > το λούκι*.

λουκούλλειος

ελνστ. < όν. *Λούκουλλος* < λατ. *(Lucius Licinius) Lucullus*, Ρωμαίος στρατηγός και ύπατος (117-58/56 π.Χ.), περιώνυμος για τα πλούσια συμπόσια που οργάνωνε. Ως αποτέλεσμα, η λέξη έφθασε να χρησιμοποιείται αποκλειστικά στη φρ. *λουκούλλειο γεύμα* «εξαιρετικά πλούσιο γεύμα».

λουκουμάς

< τουρκ. *lokma*, με ανάπτυξη ευφωνικού /u/ και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/, < αραβ. *luqma* «τηγανίτα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λουκούμι*.

λουκούμι

< τουρκ. *lokum*, με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/, < αραβ. *ḥulqum* (< ρίζα *lqm* «καταπίνω»).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λουκούμι, λουκουμάς, τερψιλαρύγγια

Το γνωστό μας **λουκούμι** οι Τούρκοι το ονομάζουν **lokum**. Οι διάφορες παραδόσεις τοποθετούν την πρώτη εμφάνιση τού λουκουμιού τον 15ο αιώνα, αν και η συνταγή με την οποία το ξέρουμε σήμερα είναι τού 19ου αιώνα. Ο τουρκικός τύπος *lokum* προέρχεται από τον αραβικό τύπο *ḥulqum*, ο οποίος ανάγεται σε ρίζα *lqm* που σημαίνει «καταπίνω». Κάποιες εκδοχές συνδέουν τον τουρκικό τύπο *lokum* με το γνωστό και σε εμάς *ραχάτ-λουκούμ*, το οποίο στα Οθωμανικά Τουρκικά ήταν rahat hulkum και στα Αραβικά *raḥat al-ḥulqum* (που σήμαινε «άνεση, απόλαυση τού λαιμού»). Στην Ελληνική μάλιστα πλάστηκε ο νεολογισμός **τερψιλαρύγγιο**, για να αποδώσει τη λέξη. Ο Κουμανούδης καταχωρίζει τη λ. *τερψιλαρύγγια* σημειώνοντας: «Τουρκιστὶ τὰ ῥαχὰτ λουκούμ(ια)». Και προσθέτει τα εξής ενδιαφέροντα: «Ἀλλὰ ἡ λέξις ἠκούετο δεκαετηρίδας τινὰς πρότερον ἐν Ἀθήναις [εννοεί πριν από το 1894, οπότε κατέγραψε τη λέξη]. Ἔπρεπε δὲ ὁ *φάρυγξ* νὰ εἶναι ἐν τῇ λέξει [δηλ. να λέγεται ορθότερα *τερψιφαρύγγια*]».

Από την ίδια αραβική ρίζα *lqm* προέρχεται επίσης το αραβικό *luqma* «μπουκιά», στο οποίο ανάγεται το τουρκ. **lokma**, που είναι ο γνωστός μας **λουκουμάς**.

Το τουρκικό *λουκούμι* έγινε ευρέως γνωστό στη Δύση τον 19ο αιώνα και χάρη στη γεύση του αποκλήθηκε ***turkish delight*** «τουρκική απόλαυση», ονομασία με την οποία παραμένει γνωστό μέχρι σήμερα.

λουλάκι

< μεσν. *λουλάκι(ν)* «είδος φυτού από το οποίο παράγεται ιώδης χρωστική ουσία» < ελνστ. *λουλάκιον* < αραβ. *līlāk* < περσ. *līlāğ* < σανσκρ. *nīla-* «γαλαζωπός». Βλ. κ. *λιλά*.

λουλάς

< τουρκ. *lüle* (> μεσν. *λουλές*) < περσ. *lūla* «καπνοσύριγγα».

λουλού

< γαλλ. *loulou* «σκυλάκι» < *loup-loup*, διπλασιασμένος τύπος τού ουσ. *loup* «λύκος».

λουλούδι

< μεσν. *λουλούδι(ν) / λιλούδι(ν)* (επίσης μεσν. *λούλουδον*), πιθ. < αλβ. *lule* «άνθος, λουλούδι» (μέσω των Αρβανίτικων) + υποκορ. επίθημα *-ούδι* ή, κατ' άλλη άποψη, (με ανομοίωση των φωνηέντων /i/ – /u/ > /u/ – /u/) < **λίλ(ιον)* (< λατ. *līlium* «κρίνος») + υποκορ. επίθημα *-ούδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

λουλουδ-άς

λουλουδάτος < μεσν. *λουλουδ-άτος*

λουλουδ-ένιος < *λουλούδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

λουλουδίζω < μεσν. *λουλουδ-ίζω*
λουλούδισ-μα < *λουλουδισ-* (*λουλουδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
λουλουδ-ικό < *λουλούδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ικό*, πβ. κ. *λαδ-ικό*
λουλουδισ-τός < *λουλουδισ-* (*λουλουδίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*
λουλουδιασ-τός < *λουλουδιασ-* (*λουλουδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.
λουλουδιάζω < μεσν. *λουλουδ-ιάζω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

λουλούδι – άνθος

Η λέξη ***λουλούδι*** είναι μεσαιωνική. Εμφανίζεται στα Ελληνικά με τους τύπους (μεσν.) ***λουλούδι(ν)***, ***λιλούδι(ν)***, ***λούλουδον***, (ν.ελλ.) ***λαλούδι***, ***λελούδι*** (πβ. και το γυναικείο όνομα *Λελούδα*, *Λελούδω*). Η λέξη εμφανίζεται παράλληλα με το ουσ. ***άνθος***, το οποίο είναι αρχαίο (απαντά ήδη στον Όμηρο).
Δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με την προέλευση τής λέξης. Κατά μία εκδοχή, ανάγεται στο λατ. ***lilium*** «κρίνος» + υποκορ. επίθημα ***-ούδι*** με διάφορες φωνητικές μεταβολές. Παραλλαγή αυτής τής εκδοχής αποτελεί η πρόταση τού Κοραή για προέλευση τής λέξης από τους τύπους ***λειρίδιον*** (υποκοριστικό τού αρχ. *λείριον* «κρίνο») και ***λιλίδιον***, οι οποίοι όμως δεν μαρτυρούνται. Οι εκδοχές τής παραγωγής τής λέξης από το λατ. *lilium* παρουσιάζουν και το πρόβλημα ότι δεν ερμηνεύουν πειστικά γιατί η συγκεκριμένη λατινική λέξη γενικεύτηκε στη σημασία «κάθε άνθος», δοθέντος μάλιστα ότι τόσο η λέξη *άνθος* όσο και η λέξη *κρίνος* (ή *κρίνον*) χρησιμοποιούνται αδιαλείπτως στην ελληνική γλώσσα και, φυσικά, είναι εν χρήσει και την περίοδο κατά την οποία εμφανίζεται η λέξη *λουλούδι*. Έχει υποστηριχθεί επίσης ότι η λέξη εισήλθε στην Ελληνική μέσω τής Αραβικής, όπου η λέξη ***lulu*** σημαίνει «μαργαριτάρι» αλλά και κάτι πολύτιμο. Η δυσχερής σημασιολογική μεταβολή («μαργαριτάρι» > «άνθος»), αλλά και η έλλειψη τεκμηρίων από την Τουρκική καθιστούν μαχητή και αυτή την εκδοχή. Η τελευταία εκδοχή ανάγει τη λέξη στα Αρβανίτικα, στο αλβ. ***lule***, το οποίο σημαίνει επίσης «λουλούδι», πράγμα που επιλύει το σημασιολογικό πρόβλημα. Επίσης, η παρουσία αλβανόφωνων πληθυσμών στη Νότια Βαλκανική και ειδικά στον ελλαδικό χώρο τον Μεσαίωνα (Αρβανίτες – Αρβανίτικα) συμπίπτει με την περίοδο εμφανίσεως τής λέξης και ίσως θα μπορούσε να δικαιολογήσει την εξάπλωσή της παράλληλα με τη συνέχιση τής χρήσης τού συνωνύμου *άνθος*.
Το *άνθος*, ως αρχαιοελληνική λέξη, προτιμήθηκε στην επίσημη γλώσσα τού νεοελληνικού κράτους, γι' αυτό η επίσημη ορολογία περιλαμβάνει σύνθετα μόνο με το *άνθος*, π.χ. *ανθο-πωλείο*, *ανθο-κομικός*, *ανθο-δέσμη*, *ανθο-δοχείο*, *ανθό-σπαρτος* κ.ά. Αντιθέτως, το *λουλούδι* χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στη λογοτεχνία και τη λαϊκή γλώσσα.

λούμπα
πιθ. < αλβ. *luba* «λάκκος, λακκούβα».

λουμπάγκο
< ν.λατ. *lumbago* < λατ. *lumbago*, *-inis* «οσφυαλγία» < *lumbus* «οσφύς, ισχίο».

λουμπάρδα «κανόνι»
< μεσν. *λο(υ)μπάρδα* < ισπ. *lombarda* (με ανομοίωση) < *bombarda* (βλ.λ. *μπομπάρδα*). Η εκκλησία τού Αγίου Δημητρίου τού *Λουμπαρδιάρη* απέναντι από την Ακρόπολη πήρε το όνομά της τον 17ο αιώνα, σύμφωνα με την παράδοση, όταν ένας κεραυνός χτύπησε τον Τούρκο φρούραρχο, ο οποίος είχε στήσει *λουμπάρδα* για να χτυπήσει τον ναό την ημέρα τής εορτής του.

λούμπεν
< γερμ. *Lumpen* «κουρέλι, ράκος», που αποσπάστηκε από τον όρο *Lumpen(proletariat)*, τον οποίο έπλασαν οι Γερμανοί φιλόσοφοι Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς στο έργο τους *Η γερμανική ιδεολογία* (*Die deutsche Ideologie*, 1845), προκειμένου να περιγραφεί το τμήμα τής εργατικής τάξης που είναι οικονομικά εξαθλιωμένο και (όπως ανέλυσε αργότερα ο Μαρξ) συχνά αποτελεί μέρος τού κοινωνικού περιθωρίου (περιλαμβάνει ρακοσυλλέκτες, ζητιάνους, πόρνες, χαρτοπαίκτες, λωποδύτες κ.ά.), έχει δε χάσει ή απαρνηθεί την ταξική του συνείδηση.

λούνα παρκ
< αγγλ. *luna park*, τοπωνύμιο στο Μπρούκλιν τής Νέας Υόρκης, όπου λειτούργησε ένας από τους πρώτους υπαίθριους χώρους διασκεδάσεως. Η φρ. πλάστηκε με βάση τις λ. *luna* (λατ.) «σελήνη» και *park* «πάρκο».

λουξ
< γαλλ. *luxe* «πολυτελής» < λατ. *luxus* «πολυτέλεια, τρυφή». Βλ. κ. *λούσο*.

λούπινο «ποώδες φυτό»
< μεσν. *λούπινον* < λατ. *lupīnum*, που ίσως ανάγεται σε ελνστ. *λόπιμον* «όσπριο που αποφλοιώνεται εύκολα – κάστανο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *λόπιμος* «αυτός που αποφλοιώνεται εύκολα» < αρχ. *λοπός* «φλούδα, φλοιός», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *λεπ-* τού ρ. *λέπω* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω» (βλ.λ. *λέπι*).

λουρί
< μεσν. *λουρί(ον)* < ελνστ. *λωρίον*, υποκορ. τού ουσ. *λῶρος* (βλ.λ.).

λουρίδα
< μεσν. **λωρίς*, *-ίδος* < ελνστ. *λῶρος* (βλ.λ.).

λούσο
< ιταλ. *lusso* «πολυτέλεια, πλούτος, αφθονία» < λατ. *luxus* «πολυτέλεια, τρυφή». Βλ. κ. *λουξ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λουσ-άτος.

λούστρο
< ιταλ. *lustro* «γυαλάδα, λάμψη, στιλπνότητα» < ρ. *lustrare* < λατ. *lustrāre* «φωτίζω, λάμπω» (για τον ήλιο και τη σελήνη) < **lustrum* «φως» (< **leuk-s-trom*), παράλλ. τύπος τού ουσ. *lūmen, -inis* «φως» (< **leuk-smen*). Οι λατ. τύποι είναι ομόρριζοι τού αρχ. *λευκός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λουστράρω, μεταφορά τού ιταλ. *lustrare* «γυαλίζω, στιλβώνω» < λατ. *lustrāre*
λουστράρισ-μα < *λουστραρισ- (λουστράρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
λουστρ-αδόρος, μεταφορά τού βεν. *lustrador* < ρ. *lustrar*
λουστρ-άκος
λούστρ-ος
λουστρίνι, μεταφορά τού βεν. *lustrin* «γυαλιστερός».

λουτήρας «κινητό σκεύος για λούσιμο»
< ελνστ. *λουτήρ, -ῆρος* < θ. *λου-* τού αρχ. *λούω* (βλ.λ. *λούζω*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. κ. *λαμπ-τήρ*.

λούτρινος
< *λουτρ* «γούνα από ενυδρίδα» (με παραγ. τέρμα *-ινος*) < γαλλ. *loutre* < λατ. *lūtra* «ενυδρίδα».

λουτρό
< αρχ. *λουτρόν* / (ομηρ.) *λοετρόν* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ε 273-5: *ἄρκτον θ' [...] ἥ τ' αὐτοῦ στρέφεται καί τ' Ὠρίωνα δοκεύει, οἴη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο*] < **λοϜε-τρόν*, που προέρχεται από αντιμετάθεση τού Ι.Ε. **lewo-* «πλένω, λούζω» (πβ. μυκ. συνθ. *re-wo-to-ro-ko-wo*: ομηρ. *λοετρο-χόος*), για το οποίο βλ.λ. *λούζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λουτράρης < μεσν. *λουτρ-άρης* «υπάλληλος λουτρών» < *λουτρ(όν)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
λουτρικός < ελνστ. *λουτρ-ικός*
λουτρώνας < αρχ. *λουτρ-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. λουτρο-: *λουτρο-θεραπεία* (απόδ. ελληνογενούς ξέν. όρου), *λουτρο-καμπινές*, *λουτρο-πετσέτα*, *λουτρό-πολη* (λόγ. [1890]), *λουτρο-φόρος* (αρχ.) κ.ά.
-λουτρο: *ποδό-λουτρο, αμμό-λουτρο, θερμό-λουτρο, ατμό-λουτρο, λασπό-λουτρο, αφρό-λουτρο* κ.ά.

λούτσα «μούσκεμα»
μεσν. (ως θηλ. ουσ.) < αλβ. *llucë* «νερόλακκος».

λούτσος «είδος ψαριού»
< βεν. *luzzo* / ιταλ. *luccio* < υστλατ. *lūcius*, το οποίο από ορισμένους ανάγεται στο λατ. επίθ. *lūcidus* «φωτεινός, λαμπρός», ίσως λόγω τού χρώματος τού ψαριού.

λουφάζω
μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/) < *λωφάζω* «μαζεύομαι, ζαρώνω» < αρχ. *λωφῶ (-άω)* «ησυχάζω, αναπαύομαι – καταπραΰνω, καταπίπτω», χωρίς επιβεβαιωμένες συνδέσεις με άλλους τύπους. Δεν ευσταθούν οι συνδέσεις με τα αρχ. *ἐλαφρός*, *ἐλαχύς* και *λόφος*, ενώ το παλ. γερμ. *labōn* «δροσίζω, ανακουφίζω» ίσως αποτελεί δάνειο από λατ. *lavāre* «πλένω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λούφα < *λουφάζω* (υποχωρητ.)
λουφ-αδόρος < *λούφ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *λουστρ-αδόρος*
λουφ-άρω < *λούφ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*.

λουφές «φιλοδώρημα – δωροδοκία»
< μεσν. *(ά)λοφάς / λο(υ)φές* «μισθός – φιλοδώρημα» < τουρκ. *ulufe* «μισθός (γενιτσάρων ή αρματολών)» < αραβ. *culūfat*.

λοφίο «φούντα από φτερά σε κεφάλι πτηνών»
< ελνστ. *λόφιον / λοφεῖον*, υποκορ. τού αρχ. *λόφος* (βλ.λ.).

λόφος
αρχ. λ., τής οποίας αρχική θεωρείται η σημ. «αυχένας» και κατόπιν «λοφίο κράνους» και «κορυφή μικρού βουνού». Η προέλευσή της δεν είναι γνωστή· ίσως ισχύουν οι αρχ. δηλώσεις *λόφον τε σείων Καρικόν* (Αλκαίου απόσπ. 388), *καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρές εἰσι οἱ καταδέξαντες* (Ηροδ. Ἱστ. 1.171), οι οποίες υποδεικνύουν ότι η λ. έχει καρική αρχή. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με τοχαρ. Α *lap* «κεφάλι» και παλ. σλαβ. *lūbū* «κράνος» λόγω φωνητικών δυσχερειών.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λοφ-ίσκος, λόγ. [1871]
λοφώδης < αρχ. *λοφ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. λοφο-: *λοφο-πλαγιά, λοφο-σειρά* (λόγ. [1895])
-λοφος: *αμμό-λοφος* (λόγ. [1892], *γή-λοφος* (αρχ.).

λοχαγός
< αρχ. *λοχᾱγός* (δωρ. στρατ. όρος) / *λοχηγός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 141-2: *ἑπτὰ λοχαγοὶ γὰρ ἐφ' ἑπτὰ πύλαις ταχθέντες*] < *λόχ(ος)* (βλ.λ.) + *-αγ(ός)* < ρ. *ἄγω*, πβ. κ. *οδ-ηγός*, *στρατ-ηγός* – *ξεν-αγός*.

λοχεία
αρχ. < ρ. *λοχεύω* «γεννώ, τίκτω» < *λόχος* (βλ.λ.), στη σημ. «τόπος όπου πλαγιάζει κάποιος – λίκνο για τη γέννηση βρέφους ή ζώου».
ΣΥΝΘ. επι-λόχειος.

λοχίας
λόγ. [1833], < *λόχ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίας*.

λόχμη «τόπος γεμάτος πυκνούς θάμνους»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* τ 439: *ἔνθα δ' ἄρ' ἐν λόχμῃ πυκινῇ κατέκειτο μέγας σῦς*] < θ. *λοχ-* (με παραγ. τέρμα *-μη*, πβ. κ. *αιχ-μή, δραχ-μή*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λέχομαι* «κοιμούμαι, ξαπλώνω» και στο ουσ. *λέχος* «κρεβάτι, ανάκλιντρο». Βλ.λ. *λεχώνα*.

λόχος
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *λοχ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *λέχομαι* «κοιμούμαι, ξαπλώνω» και στο ουσ. *λέχος* «κρεβάτι, ανάκλιντρο». Βλ.λ. *λεχώνα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τόπος όπου πλαγιάζει κάποιος – λίκνο για τη γέννηση βρέφους ή ζώου» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 676-7: *Ἄρτεμιν δ' ἑκάταν γυναικῶν λόχους ἐφορεύειν*) → ήδη αρχ. σημ. «τόπος αναμονής, κυρ. ενέδρα» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ν 285: *ἐπειδὰν πρῶτον ἐσίζηται λόχον ἀνδρῶν* «μόλις καθίσει στην ενέδρα των ανδρών») → ήδη αρχ. σημ. «μικρό στρατιωτικό σώμα (από 8 μέχρι 24 άνδρες, σπανίως 100)» (πβ. τον αρχ. *ἱερὸν λόχον* των Θηβών).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

λεχώνα, λέσχη, λόχος, λόχμη, ελλοχεύω – lit, lecho, lie, liegen...
Το κοινό σημείο των παραπάνω λέξεων είναι ότι έχουν ως αφετηρία τη σημασία «κείμαι, ξαπλώνω», από την οποία έχουν προέλθει όροι που δηλώνουν ότι κάποιος «είναι ξαπλωμένος» ή «κείται κάπου παραμονεύοντας». Συναφείς είναι επίσης οι όροι που σημαίνουν «κρεβάτι» ή «κοιτώνας, υπνωτήριο». Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **legh-* «κείμαι, ξαπλώνω» έχουν σχηματιστεί τα ακόλουθα αξιοσημείωτα ομόρριζα:
1) από θέμα *λεχ-* (**legh-*): αρχ. *λέχομαι* «κοιμούμαι, ξαπλώνω», ουσ. ***λέχος*** «κρεβάτι, ανάκλιντρο» (από όπου το ελνστ. *λεχ-ώ*, *-ῶνος* > ***λεχώνα***), ***λέκτρο(ν)*** «κρεβάτι», ***λέσχη*** (< **λέχ-σκā*, αρχική σημασία «κοιτώνας, υπνωτήριο», κατόπιν «δημόσιος χώρος συναντήσεων, εντευκτήριο»).
2) από θέμα *λοχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **logh-*): αρχ. ***λόχ-ος*** (αρχική σημασία «τόπος όπου πλαγιάζει κάποιος», κατόπιν «τόπος αναμονής, ενέδρα» και τελικά «μικρό στρατιωτικό σώμα, αρχικώς αποτελούμενο από όσους άνδρες ήταν απαραίτητοι στην ενέδρα»), ***λοχ-εία*** (από το ρήμα *λοχεύω* «γεννώ, τίκτω» < *λόχος*, στην ειδική σημασία «λίκνο για τη γέννηση βρέφους ή ζώου»), ***λόχ-μη*** «τόπος γεμάτος πυκνούς θάμνους», σύνθ. ***ἐλ-λοχ-εύω*** «παραμονεύω».
Διάφορα ομόρριζα άλλων γλωσσών ολοκληρώνουν την εικόνα αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας. Από το λατ. **lectus** «κρεβάτι» έχουν προέλθει λέξεις των ρομανικών γλωσσών με την ίδια σημασία (γαλλ. **lit**, ισπ. **lecho**, ιταλ. **letto**), ενώ από το αρχ. γερμ. **leg-ja-* «κείμαι, ξαπλώνω» έχουν σχηματιστεί τα αντίστοιχα ρήματα: γερμ. **liegen**, ολλ. **liggen**, αγγλ. **lie**. Είναι αξιοσημείωτο ότι από την ίδια ρίζα προέκυψε ο όρος τής αρχ. σκανδιναβικής **lag(u)-*, που κυριολεκτικά σήμαινε «αυτό που έχει τοποθετηθεί, τεθεί ή θεσπιστεί και αποτελεί κείμενο», από τον οποίο προήλθε η αγγλική λέξη ***law*** «νόμος».

λυγαριά
< μεσν. *λυγαρέα* (με συνίζηση) < **λυγάριον*, υποκορ. τού αρχ. *λύγος* (*ή*, αργότερα *ὁ*) «λυγαριά» (βλ.λ. *λυγίζω*).

λυγερός «κομψός – εύκαμπτος»
μεσν., με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/, < *λυγ(ηρός)* < *λυγ(έα)* «λυγαριά» (< αρχ. *λύγος*, βλ.λ. *λυγίζω*) + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *ανθ-ηρός*.

λυγίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 1487-8: *πλευρὰν λυγίσαντος ὑπὸ ῥώμης. οἷον μυκτὴρ μυκᾶται*] < *λύγ(ος)* (*ή*, αργότερα *ὁ*) «λυγαριά» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < θ. *λυγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **leug-* «κάμπτω, λυγίζω» || λιθ. *lùgnas* «εύκαμπτος, ευλύγιστος», αρχ. γερμ. **lukka-* «μπούκλα, βόστρυχος» (> γερμ. *Locke*, αγγλ. *lock*, ολλ. *lok*), ίσως και λατ. *luctor* «παλεύω, αγωνίζομαι» (> γαλλ. *lutter*, ισπ. *luchar*) || μεσν. *λυγ-ερός*, *λυγ-αριά* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λύγισμα < ελνστ. *λύγισ-μα* «στραμπούληγμα» → Η σημερινή σημ. είναι μεσν.
λυγιστός < μεσν. *λυγισ-τός*
λυγώ < μεσν. *λυγ-ῶ* «λυγίζω, κάμπτομαι», μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λυγίζω*.
ΣΥΝΘ. -λύγιστος: *ευ-λύγιστος* (ελνστ.), *α-λύγιστος* (μεσν.).

λύγκας «σαρκοφάγο θηλαστικό»
< αρχ. *λύγξ*, *-γκός* [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο] < **ly-n-k-* (με έρρινο ένθημα), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **leuk-* «φωτεινός, λαμπρός» (πιθ. λόγω τού λαμπερού βλέμματος ή τού λευκού τριχώματος τού ζώου) || λιθ. *lūšis* «λύγκας», αρχ. γερμ. **luhsu-* (> γερμ. *Luchs*, ολλ. *los*) || αρχ. *λευκ-ός*, *λύχ-νος* (βλ.λ.). Δεν έχει ετυμολ. σχέση με το ομώνυμο αρχ. *λύγξ*, *-γγός* «λόξυγγας».

λυγμός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Κωακ. προγν.* 554.1-2: *ἐπὶ ἀκρήτοις ἐμέτοις λυγμὸς κακόν· κακὸν δὲ καὶ σπασμός*] < ρ. *λύζω* «έχω λόξυγγα» < **λύγγ-jω* < θ. **(σ)λυγγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sleug-* «καταπίνω» || ιρλ. *sloigim*, ουαλ. *llunku*, μέσο άνω γερμ. *sluken* (> γερμ. *schlucken*). Βλ. κ. *λόξυγγας*.

λυδία λίθος «πυριτική πέτρα για τον έλεγχο γνησιότητας χρυσού και αργύρου»
αρχ. φρ., επειδή αυτή η πυριτική πέτρα δοκιμής τής καθαρότητας τού χρυσού προερχόταν από την περιοχή τής Λυδίας (πβ. Βακχυλ. Ὑπορχ. 7b: *Λυδία μὲν γὰρ λίθος μανύει χρυσόν*).

λυθρίνι
μεσν. (με ανομοίωση /l/ – /r/ < /r/ – /r/, πβ. ν.ελλ. διαλεκτ. *λυθρίδι*) < **ἐρυθρίν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἐρυθρῖνος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < επίθ. *ἐρυθρός*, λόγω τού χρώματος τού ψαριού.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
λυθρίνι
Εφόσον ανάγεται ετυμολογικά στο αρχ. ουσ. *ἐρυθρῖνος*, είναι προφανές ότι η λέξη ορθογραφείται με *-υ-*, ***λυθρίνι***. Η γραφή *λιθρίνι* δεν έχει ετυμολογική βάση.

λυκαυγές «χάραμα, χαραυγή»
ελνστ., ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *λυκαυγής* «αυτός που συμβαίνει τη χαραυγή» < **λύκ(η)* «πρωινό φως, χαραυγή» (μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **leuk-* «φωτεινός, λαμπρός», βλ.λ. *λύχ-νος, λευκ-ός*) + *-αυγή(ς)* < *αὐγή*.

λύκειο
< αρχ. *λύκειον*, γυμναστήριο τής αρχ. Αθήνας, που οφείλει την ονομασία του σε γειτονικό ιερό αφιερωμένο στον *Λύκειο* Απόλλωνα, ενώ εκεί συνήθιζε επίσης να διδάσκει ο Αριστοτέλης. Η σημερινή σημ. στηρίζεται στην υποδιαίρεση τής εκπαίδευσης σε επί μέρους βαθμίδες και με αυτή τη σημασία η λέξη επανήλθε στη Νέα Ελληνική μέσω τού ελληνογενούς γαλλ. *lycée* (< λατ. *Lycēum* < αρχ. *λύκειον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυκει-ακός.
ΣΥΝΘ. λυκει-άρχης (λόγ. [1890]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
λύκειο
Το αρχ. επίθ. ***λύκειος*** δεν έχει ετυμολογηθεί με βεβαιότητα· ίσως προέρχεται από το ουσ. *λύκος* (αν ληφθεί υπ' όψιν το επίθετο *λυκοκτόνος*, που αποδιδόταν στον Απόλλωνα ως προστάτη από τους λύκους) ή από το αμάρτυρο ουσ. **λύκη* «πρωινό φως, χαραυγή» (βλ.λ. *λυκαυγές*). Ορισμένοι θεωρούν ότι πρέπει να συνδεθεί με την περιοχή τής *Λυκίας*, επειδή ο Απόλλων αποκαλείτο επίσης *Λύκιος* και *Λυκηγενής*.

λυκίσκος «αναρριχητικό αρωματικό φυτό»
< *λύκ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίσκος*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *(humullus) lupulus*, υποκορ. τού λατ. *lupus* «λύκος». Θεωρείται ότι ονομάστηκε έτσι επειδή αναπτύσσεται και αναρριχάται εις βάρος άλλων φυτών.

λύκος
αρχ. (ήδη μυκ. σύνθ. *ru-ko-u-ro*: **λυκ-ουρός* «παρατηρητής λύκων») < Ι.Ε. **wl̥kʷ-o-* «λύκος» (με επίδρ. τού συνωνύμου Ι.Ε. **lukʷ-o-*) || σανσκρ. *vŕ̥ka-*, λατ. *lupus* (> γαλλ. *loup*, ισπ. *lobo*), αρχ. γερμ. **wulfa-* (> γερμ. *Wolf*, αγγλ. *wolf*, σουηδ. *ulf*), παλ. σλαβ. *vlĭkŭ* (> ρωσ. *volk*, πολ. *wilk*, σερβοκρ. *vuk*) || αρχ. *λύσσα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λύκαινα < αρχ. θηλ. *λύκ-αινα* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. λυκ(ο)-: *λυκ-άνθρωπος* (ελνστ., όπου αναφερόταν σε άρρωστο που πάσχει από *λυκανθρωπία*, δηλαδή πιστεύει ότι είναι λύκος και συμπεριφέρεται σαν τέτοιος), *λυκ-ανθρωπία* (ελνστ.), *λυκό-μορφος* (μεσν.), *λυκό-πουλο* (μεσν. στη σημ. «μικρός λύκος»· η σύνδεση με τους προσκόπους οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *wolf club*), *λυκό-σκυλο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Wolfshund*) κ.ά.
-λυκος: *γερό-λυκος, θαλασσό-λυκος*.

λυκουρίνος → λικουρίνος

λυκόφως «σούρουπο, δειλινό»
ελνστ. < *λυκό-* (< **λύκ(η)* «πρωινό φως, χαραυγή», βλ.λ. *λυκαυγές*) + αρχ. *φῶς*.

λύματα «υγρά απόβλητα»
πληθ. τού αρχ. *λῦμα, -ατος* «ακαθαρσία, ρύπος (μετά το πλύσιμο)» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ξ 171-2: *λύματα πάντα κάθηρεν, ἀλείψατο δὲ λίπ' ἐλαίῳ ἀμβροσίῳ ἑδανῷ*] < θ. *λῡ-*, που συνδ. με αλβ. *llum* «ιλύς, λάσπη», λατ. *polluo* «μολύνω» (< **por-luo*, πβ. γαλλ. *pollution* «μόλυνση»), αρχ. γερμ. **laiþaz* «βρομερός, αποκρουστικός» (> αγγλ. *loath-some*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυμαίνομαι < αρχ. *λυμ-αίνομαι* «καταστρέφω, ρημάζω» < *λῦμα, -ατος*
λυμεώνας < αρχ. *λυμ-εών, -ῶνος* «καταστροφέας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρ.* 141.5-6: *καὶ σωτῆρας, ἀλλὰ μὴ λυμεῶνας αὐτῶν κληθῆναι*] < *λύμη* «καταστροφή, διαφθορά», παράλλ. τύπος τού ουσ. *λῦμα*.
ΣΥΝΘ. απο-λυμαίνω (αρχ.), **απο-λύμανση** (λόγ. [1876]), **απο-λυμαντής**, **απο-λυμαντικός** (λόγ. [1866]) – **λυματο-λάσπη**.

λύνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *λύω* (με βάση το θ. τού αορ. *ἔ-λυσ-α*, κατά το σχήμα *ἔφθασα – φθάνω*, πβ. κ. *κλείω – ἔκλεισα – κλείνω*) < θ. *λυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **leu-* «κόβω, ξηλώνω, λύνω» || σανσκρ. *lunáti* «κόβω, χωρίζω», λατ. *solvō* «λύνω, επιλύω» (< **se-luō*, ισπ. *solver*), αρχ. γερμ. **l(a)us-* «λυτός – λειψός, σφαλερός» (> γερμ. *los*, αγγλ. επίθημα *-less*, ολλ. *loos*) || αρχ. *λύ-σις (-η), λύ-τρο(ν), λυ-τός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λύσιμο < ελνστ. *λύσ-ιμον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού

αρχ. επίθ. *λύσ-ιμος*, αρχική σημ. «ικανός να χαλαρώνει ή να ανακουφίζει»
λύτης < ελνστ. *λύ-της* < αρχ. *λύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *δό-της*, *πό-της*
λυτός < αρχ. *λυ-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Τίμ.* 41a.8: *τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν*], ρηματ. επίθ. τού *λύω*
λυόμενος, μτχ. μεσοπαθ. ενεστώτα τού αρχ. *λύω*.
ΣΥΝΘ. -λύω, -λυση, -λύτης, -λυτός, -λυμα, -λυτικός: *δια-λύω, διά-λυση, δια-λύτης, δια-λυτός, διά-λυμα, δια-λυτικός – ανα-λύω, ανά-λυση, ανα-λυτικός – ψυχανα-λύω, ψυχανά-λυση, ψυχανα-λυτικός – παρα-λύω, παρά-λυση – κατα-λύω, κατά-λυση, κατα-λύτης, κατα-λυτικός, κατά-λυμα – εκ-λύω, έκ-λυση – απο-λύω, από-λυση, απο-λυτός – εξαπο-λύω – ηλεκτρο-λύω, ηλεκτρό-λυση, ηλεκτρο-λύτης, ηλεκτρο-λυτικός* κ.ά.

λύπη

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ.], που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα *λυπ-* τού Ι.Ε. **leup-* «ξεφλουδίζω, κόβω, κομματιάζω» || λατ. *rumpo* «σχίζω, συντρίβω» (> ισπ. *romper*), σανσκρ. *lumpáti*, λιθ. *lùpti*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σωματική ασθένεια, πόνος» (σε αντιδιαστολή προς την *ήδονή*, πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 32b: *ὅταν μὲν τοῦτο φθείρηται, τὴν μὲν φθορὰν λύπην εἶναι*) → ήδη αρχ. σημ. «στενοχώρια, θλίψη, κακή διάθεση» (στην πλειονότητα των κειμένων).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυπάμαι / λυπούμαι < μεσν. *λυπᾶμαι* / αρχ. *λυποῦμαι*, μεσοπαθ. τύπος τού αρχ. *λυπ-ῶ (-έω)*
λυπώ < αρχ. *λυπ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο]
λυπηρός < αρχ. *λυπ-ηρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.37.2: *οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονήν τι δρᾷ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μέν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι* (Επιτάφιος)] < *λύπ(η)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *νοσ-ηρός*
λύπηση < μεσν. *λύπη-σις* «θλίψη – οίκτος, ευσπλαχνία» < αρχ. *λυπ-ῶ (-έω)*
λυπητερός < μεσν. *λυπη-τερός* < *λύπη(ση)* + παραγ. τέρμα *-τερός*, πβ. κ. *τσουχ-τερός* → Το θηλ. στη σημ. «λογαριασμός» αποδίδει το γαλλ. *(la) douloureuse*.
ΣΥΝΘ. ά-λυπος (αρχ.), **περί-λυπος** (αρχ.), **συλλυπούμαι** (αρχ.).

λύρα

αρχ. [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο], πιθ. δάνειο μεσογ. αρχής. Αρχικώς δήλωνε ένα συνήθως επτάχορδο νυκτό μουσικό όργανο, το οποίο έμοιαζε με κιθάρα, αλλά ήταν μεγαλύτερο και είχε βαθύτερο ήχο. Μέσω τού λατ. *lyra* η λ. έχει διαδοθεί σε αρκετές γλώσσες, π.χ. γαλλ. και αγγλ. *lyre*, γερμ. *Leier*, ολλ. *lier*, ιταλ. *lira* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυρ-άρης < *λύρ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
λυρικός < αρχ. *λυρ-ικός*, αρχική σημ. «σχετικός με τη λύρα – (αργότερα) σχετικός με τη φερώνυμη ποίηση» [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] → Οι σημ. που σχετίζονται με την όπερα ανάγονται στο γαλλ. *lyrique* (αντιδάν., < λατ. *lyricus* < αρχ. *λυρικός*)
λυρισ-μός, λόγ. [1866], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lyrisme* (που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *λυρισμός* «παίξιμο λύρας»)
λυρ-ιτζής < *λύρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιτζής*.

λύση

< αρχ. *λύσις* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* Ι 420-2: *αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον, ὅπως ὄχ' ἄριστα γένοιτο, εἴ τιν' ἑταίροισιν θανάτου λύσιν ἠδ' ἐμοὶ αὐτῷ εὑροίμην*] < *λύω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. λυσι-: *λυσι-γόνος* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *λυσί-κομος* (ελνστ.), *λυσί-πονος* (αρχ.), *λυσι-ζύμη* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *λυσί-σωμα* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

λυσιτελής «επωφελής, χρήσιμος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.4.11: *οὐδὲν οὕτω λυσιτελές τε καὶ κερδαλέον ἐστίν, ὡς τὸ μαχόμενον τοὺς πολεμίους νικᾶν*], < *λυσι-* (< θ. τού ρ. *λύω*) + *-τελ(ής)* < *τέλος*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) όρων που απαντούν στην αρχ. φρ. *λύειν (τὰ) τέλη* «πληρώνω τα οφειλόμενα» και, επομένως, «αποβαίνω επικερδής, χρήσιμος». Αυτό θα συμφωνούσε με την ετυμολόγηση που μνημονεύεται στον *Κρατύλο* τού Πλάτωνος: (417c) *τὸ γὰρ τῆς φορᾶς λύον τὸ τέλος λυσιτελοῦν καλέσαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυσιτέλεια < ελνστ. *λυσιτέλ-εια* «κέρδος, όφελος»
λυσιτελώ < αρχ. *λυσιτελ-ῶ (-έω)* «ωφελώ, παρέχω κέρδος».

λυσοζύμη «βακτηριοκτόνο ένζυμο»

< θ. *λυσ-* (από τον αόρ. τού ρ. *λύω*) + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *ζύμη*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *lysozyme*.

λύσσα

αρχ. (αττ. *λύττα*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 542-3: *λύσσα δέ οἱ κῆρ αἰὲν ἔχε κρατερή*], αρχική σημ. «αγριότητα, φρενίτιδα», < **λύκ-ja* < θ. τού ουσ. *λύκος* (βλ.λ.). Η δήλωση τής ασθένειας είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Ἀνάβ.* 5.7: *ἔδεισαν δὲ μὴ λύττα τις ὥσπερ κυσὶν ἡμῖν ἐμπεπτώκοι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυσσαλέος < ελνστ. *λυσσ-αλέος* < *λύσσ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *πειν-αλέος, φευγ-αλέος*
λυσσάρης < μεσν. *λυσσ-(ι)άρης* «αυτός που πάσχει από λύσσα – μανιακός, κακός»
λυσσ-(ι)ακά (κυρ. πληθ. *λυσσ-(ι)ακά*) < *λύσσ(α)* + *-ιακό / -ιακά*, ουδ. τού παραγ. τέρματος *-ιακός*
λυσσώ < αρχ. *λυσσ-ῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 491-2: *ἔσω γὰρ εἶδον ἀρτίως λυσσῶσαν αὐτὴν οὐδ' ἐπήβολον φρενῶν*]

λυσσώδης < αρχ. *λυσσ-ώδης* [ήδη ομηρικό].
ΣΥΝΘ. λυσσ(ο)-: *λυσσ-ιατρείο* (λόγ. [1894]), *λυσσ-ίατρος* (λόγ. [1888]), *λυσσο-μανώ* (ελνστ.) κ.ά.

λύτης → λύνω

λυτός → λύνω

λύτρο
< αρχ. *λύτρον* «ποσό που καταβάλλεται για απελευθέρωση» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 132: *τί γὰρ λύτρον πεσόντος αἵματος πέδοι*] (κυρ. πληθ. *λύτρα*) < θ. *λυ-* (τού ρ. *λύω*, βλ.λ. *λύνω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *θέα-τρον*, *φίλ-τρον*, *πλῆκ-τρον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυτρώνω < μεσν. *λυτρ-ώνω* < αρχ. *λυτρ-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα και τον Ιπποκράτη, πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 165e.2-4: *οὗ δὴ σε χειρωσάμενός τε καὶ συνδήσας ἤδη ἂν τότε ἐλύτρου χρημάτων ὅσων σοί τε κἀκείνῳ ἐδόκει*]
λύτρωση < ελνστ. *λύτρω-σις* < αρχ. *λυτρ-ῶ (-όω)*
λυτρωμός < μεσν. *λυτρω-μός* < *λυτρ-ώνω*
λυτρωτής < ελνστ. *λυτρω-τής* < αρχ. *λυτρ-ῶ (-όω)*
λυτρωτικός < μεσν. *λυτρωτ-ικός*.
ΣΥΝΘ. α-λύτρωτος (ελνστ.), **αλυτρωτ-ισμός** (βλ.λ.).

λύχνος
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **λύκ-σνο-ς*, από μεταπτωτ. βαθμίδα **λυκ-* τού I.E. **leuk-* «φωτεινός, λαμπρός», για το οποίο βλ.λ. *λευκ-ός*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν ομόρριζα, όπως αβεστ. *raox-šna-* «λαμπρός», λατ. *lūna* «σελήνη» (> γαλλ. *lune*, ιταλ. *luna*), *lūx, -cis* «φως» (> ισπ. *luz*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λυχνάρι < μεσν. *λυχν-άριν* < ελνστ. *λυχν-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *λύχνος*
λυχνία < αρχ. *λυχν-ία* «λυχνοστάτης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Πλάτωνος] → Οι τεχν. σημ. αποδίδουν το γαλλ. *lampe*
λυχνίτης < αρχ. *λυχν-ίτης* «πολύτιμος λίθος κόκκινου χρώματος».
ΣΥΝΘ. λυχνο-στάτης (αρχ. < *λύχνο(ς)* + λεξ. επίθημα *-στάτης*, που προέρχεται από θ. τού αρχ. *ἵσταμαι*) **ελ-λύχνιο** (βλ.λ.).

λύω → λύνω

λώβα «λέπρα»
μεσν. < αρχ. *λώβη* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 142: *νῦν μὲν δὴ τοῦ πατρὸς ἀεικέα τίσετε λώβην*], αρχική σημ. «βιαιότητα, ακρωτηριασμός», μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **(s)legʷ-* «κακομεταχειρίζομαι, πιέζω, επιβαρύνω» || λιθ. *slogùs* «πιεστικός, καταθλιπτικός», *slëgti* «καταπιέζω, συντρίβω», ίσως και λατ. *labor, -ōris* «μόχθος, κόπωση», παλ. ιρλ. *lobur* «αδύναμος, ασθενικός». Η σημ. «λέπρα» πρωτοαπαντά στον ιατρό Γαληνό (2ος αι. μ.Χ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λωβιάζω < μεσν. *λωβ-ιάζω* «προσβάλλομαι από λέπρα»
λωβός < μεσν. *λωβ-ός* «λεπρός».

λωλός «τρελός, παλαβός»
μεσν., με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὀ-*, < αρχ. *ὀλωλώς* «χαμένος, κατεστραμμένος», μτχ. παρακ. (με μέση σημ.) τού ρ. *ὄλλυμι* «αφανίζω, καταστρέφω» (βλ.λ. *όλεθρος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λωλαίνω < μεσν. *λωλ-αίνω*
λωλάδα < μεσν. *λωλ-άδα*
λωλ-αμάρα < *λωλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αμάρα*.

λωποδύτης
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 874c.1-2: *καὶ ἐὰν λωποδύτην ἀμυνόμενος ἀποκτείνῃ, καθαρὸς ἔστω*] < *λῶπο(ς)* / *λώπη* «μανδύας, επανωφόρι» (από μεταπτωτ. βαθμίδα *λωπ-* τού θ. που απαντά στο ρ. *λέπω* «αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω», βλ.λ. *λέπι, λεπτός*) + *δύτης* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
λωποδυσία < ελνστ. *λωποδυ-σία* «κλοπή ενδυμάτων, ληστεία»
λωποδυτ-ικός, λόγ. [1887].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
λωποδύτης
Ο ***λωποδύτης*** στην Αρχαιότητα ήταν κλέφτης ρούχων και συγκεκριμένα αυτός που λήστευε και φορούσε μανδύες άλλων, κατά κανόνα λουομένων και προσκυνητών, ενόσω ήταν απασχολημένοι (πβ. Λυσ. *Κατὰ Θεομν.* [νόθο] 5.5-6.1: *οὐκ ἂν ἀπεδέχου τὸν ἀπαγόμενον, ὅτι θοἰμάτιον ἐξέδυέ τινος ἢ τὸν χιτωνίσκον, εἰ μὴ λωποδύτην ὠνόμαζεν*). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. αποκτά τη γενικότερη σημ. «μικροκλέφτης, απατεώνας».

λωρίδα
< μεσν. **λωρίς, -ίδος* < ελνστ. *λῶρος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *λουρίδα*.

λώρος
< ελνστ. *λῶρος* < λατ. *lōrum* «ιμάντας, ζώνη, λουρί». Ο ιατρ. όρος *ομφάλιος λώρος* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cordon ombilical*. Βλ. επίσης *λουρί, λουρίδα, λωρίδα*.

λωτός «είδος (κυρ. εξωτικού) φυτού και ο καρπός του»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 102: *μή πώς τις λωτοῖο φαγὼν νόστοιο λάθηται*· στην Οδύσσεια αναφέρεται ως καρπός που οδηγεί όσους τον γευτούν σε κατάσταση λήθης], πιθ. μεσογ. δάνειο. Έχει προταθεί και πιθανή σημιτ. προέλευση τής λ. (πβ. εβρ. *lot*). Πιο πρόσφατα έχει προταθεί η αναγωγή στο κοπτ. *ΡΩΤ*, που συνδ. με αιγυπτ. *rd* και δηλώνει το εν λόγω φυτό. Αυτό θα συμφωνούσε επιπλέον με τη δήλωση

που συναντούμε στον Αθήναιο (*Δειπνοσοφ.* 3.2: *καλοῦσι δ' Αἰγύπτιοι μὲν αὐτὸ λωτόν*).
ΣΥΝΘ. λωτο-φάγος (αρχ.) [ήδη ομηρικό]. Σύμφωνα με αρχαία κείμενα, οι *Λωτοφάγοι* ήταν λαός που κατοικούσε στη Βόρειο Αφρική και τρεφόταν με τους καρπούς τού λωτού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ

Ο πίνακας είναι ενδεικτικός και περιέχει τις γνωστότερες λέξεις τής Ελληνικής που προέρχονται από την Αγγλική (άσχετα από την απώτερη αρχή τους). Δεν περιλαμβάνονται λέξεις με αβέβαιη ετυμολογική προέλευση ούτε αντιδάνεια (δηλ. λέξεις απώτερης ελληνικής αρχής, οι οποίες επανήλθαν μέσω τής Αγγλικής). Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

άνορακ
αντάπτορας
αντεργκράουντ
άουτ
αουτσάιντερ
απαρτχάιντ
αράουτ
βατ
βίντεο
βίντσι
βόλεϊ
γιάνκης
γιούνισεξ
γκαγκ
γκάγκστερ
γκέι
γκολ
γκολφ
γκρέιντερ
γκρέιπ-φρουτ
γκριλ
γκρουμ
γουέστερν
γουικέντ
γουίντ-σέρφινγκ
γουόκι-τόκι
γουόκμαν
γουότερ πόλο
έιτζ
εκουαλάιζερ
εξπρές
ερ-κοντίσιον
ζάπινγκ
ζέρσεϊ
ζόμπι
ζουμ
θρίλερ
ιγκλού
ίματζ
ίντερνετ
ιντερσίτι
ίντσα
καλτ
κάμπινγκ
κάμποτ
καουμπόι (-ης)
κάρι
κάρτερ
καστ
κατς
κβάζαρ
κέικ
κέρσορας
κέτερινγκ
κικ μπόξινγκ
κιλτ
κλαμπ
κλάξον
κλιπ
κλίρινγκ
κλομπ
κλόουν
κοάλα
κόκα κόλα
κόκερ
κοκτέιλ
κόλεϊ
κόμικς
κομπιούτερ
κόμπλεξ
κομφούζιο
κονβόι
κόνξα
κονσόρτσιουμ
κοντέινερ
κόουτς
κοπιράιτ
κορν μπιφ
κορν φλάουρ
κορν φλέικς
κόρνερ
κουάκερ
κουάρκ
κουίζ
κουίσλινγκ
κουμκάν
κουμκουάτ
κουνγκ-φού
κούριερ
κρακ[2]
κράκερ
κρίκετ
κρόουλ
λάιτ
λέδη
λέιζερ
λίβινγκ-ρουμ
λίζινγκ
λίμιτ-απ
λίμιτ-ντάουν
λίφτινγκ
λοκ-άουτ
λούνα παρκ
μακό
μάνατζερ
μάνατζμεντ
μαριχουάνα
μάρκετινγκ
μάστερ
ματζέντα
ματς
μεϊκάπ
μίκι-μάους
μίνι
μίντια
μίξερ
μις
μίστερ
μίτινγκ
μόνιτορ
μονοκίνι
μοντγκόμερι
μόντεμ
μοτέλ
μότο-κρος
μότορσιπ
μουβιόλα
μπαζούκα(ς)
μπαϊπάς
μπάιτ
μπακ
μπάνγκαλοου
μπαντάνα
μπάντζο
μπαρ
μπάρμαν
μπάσκετ
μπάτλερ
μπέιζμπολ
μπέικιν-πάουντερ
μπέικον
μπέιμπι-σίτερ
μπέμπης
μπέρι-μπέρι

μπεστ σέλερ
μπιελάρ
μπίζνες
μπίζνεσμαν
μπικίνι
μπίνγκο
μπιτ[1]
μπιτ[2]
μπιτς βόλεϊ
μπλακ-άουτ
μπλέιζερ
μπλοκ
μπλουζ
μπλου-τζίν
μπόιλερ
μπόνους
μπόντι-μπίλντινγκ
μποξ
μποξέρ
μπόουλινγκ
μπος
μπόσα νόβα
μπουλντόγκ
μπουλντόζα
μπουμ
μπούμαν
μπούμερανγκ
μπράντι
μπριτζ
μπρίφινγκ
νάιλον
νάιτ κλαμπ
ναπάλμ
νοκ-άουτ
νοκ-ντάουν
νόμπελ κ. νομπέλ
ντάμπινγκ
νταμπλ
ντέμο
ντέρμπι
ντετέκτιβ
ντιζάιν
ντίλερ
ντιμπέιτ
ντισκ τζόκεϊ
ντίσκο
ντοκ
ντόνατ
ντόπινγκ
ντράμερ
ντραμς
ντρίλι
ντρίμπλα
Ο.Κ.
όβερ
ον-λάιν
οπόσουμ
όσκαρ
ουίσκι
ούφο
οφσάιντ
παζλ
παμπ
πάνελ
πανκ
πάρκινγκ
πάρκινσον
πάρτι
παρτ-τάιμ
πένα[2]
πίβοτ
πικάπ
πίκλα
πίλινγκ
πινγκ-πόνγκ
πίξελ
πιράνχας
πίτζιν
πλασέμπο
πλότερ
πόκα
πόκερ
πολαρόιντ
πόλο
πόνι
ποντς
ποπ
ποπ-κόρν
πόστερ
πούλμαν
πουλόβερ
πούμα
πους-άπς
πρες κόνφερανς
πρες-ρούμ
προσπέκτους
πρότζεκτ
ράγκμπι
ρακούν
ράλι
ράμπο
ραντ
ραπ
ράφτινγκ
ρεβόλβερ
ρέγκε
ρέιβ
ρεμ[1]
ρεμ[2]
ρεπόρτερ
ρέπος
ρέφερι
ριάλιτι
ριλάξ
ριμέικ
ριμπάουντ
ρινγκ
ριπλέι
ρίχτερ
ροκ
ρόκερ
ρόλεϊ
ροντέο
ρότορας
σάντουιτς
σάουνα
σάουντρακ
σασπένς
σέικ
σέικερ
σεκιούριτι
σεκόγια
σελοτέιπ
σελφ-σέρβις
σεντ
σεξ
σεξ-απίλ
σέξι
σερ
σέρβις
σέρι
σερίφης
σερφ
σετ
σιθρού
σιντί
σίριαλ
σκέιτ-μπορντ
σκετς
σκι
σκίνχεντ
σκορ
σκόρερ
σκουός
σκούτερ
σκραμπλ
σκράπας
σκριν
σκριπτ
σλάιντ
σλάλομ
σλανγκ
σλόγκαν
σμόκιν
σνακ
σνακ-μπάρ
σνομπ
σολάριουμ
σόναρ
σόου
σόουλ
σόουμαν
σόου-μπίζνες
σορτς
σουίνγκ
σουίπστεϊκ
σούπερ

σούπερμαν
σούπερ-μάρκετ
σουτ[2]
σόφτγουερ
σπέσιαλ
σπίκερ
σπινιάρω
σπόρτσμαν
σποτ
σπρέι
σπριντ
σπρίντερ
σταντ
στάνταρ
σταρ
στάρλετ
στικ
στιπλ
στούντιο
στράπλες
στρες
στριπτίζ
τάιμ-άουτ
τάιμινγκ
τάκλιν
ταμπλόιντ
ταμπού
τανκ(ς)
τάνκερ
τάπα
τάπερ
τέλεξ
τελετέξτ
τέλεφαξ
τεντιμπόης
τζαζ
τζάκετ
τζακούζι
τζακ-πότ
τζαρτζάρω
τζελ
τζέντλεμαν
τζετ
τζετ-λάγκ
τζετ-σέτ
τζετ-σκί
τζιμάνι
τζιν[1]
τζιν[2]
τζιπ
τζόγκινγκ
τζόκεϊ
τζόκερ
τζουκ-μπόξ
τιβί
τοκ-σόου
τόπλες
τοστ
τουίντ
τουίστ
τούνελ
τούρμπο
τραμ
τρανζίστορ
τρανσέξουαλ
τραστ
τρέιλερ
τρόλεϊ
τσατσά (το)
τσεκ
τσεκ-άπ
τσιπ
τσιπς
τσιτσιμπίρα
τσιφ
τσοκ
φάιναλ-φορ
φαν
φαξ
φάουλ
φάρμα
φαστ-φούντ
φέρι-μποτ
φιλμ
φίνις
φλας
φλας-μπάκ
φλερτ
φλιπάρω
φλιτ
φλούφλης
φομπ
φοξ-τρότ
φορ
φορμάικα
φουλ
φουλ-τάιμ
φούτμπολ
φραντσάιζινγκ
φρέον
φωτοφίνις
χάι-φάι
χάκερ
χακί
χάκινγκ
χάμπουργκερ
χάμστερ
χάντικαπ
χάντμπολ
χάπενινγκ
χάπι-εντ
χάρντγουερ
χαφ
χέβι-μέταλ
χιμπαντζής
χίπης
χιπ-χόπ
χιτ
χόβερκραφτ
χόκεϊ
χολ
χολιγουντιανός
χόμπι

ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ

Ο πίνακας είναι ενδεικτικός και περιέχει τις γνωστότερες λέξεις τής Ελληνικής που προέρχονται από τη Γαλλική (άσχετα από την απώτερη αρχή τους). Δεν περιλαμβάνονται λέξεις με αβέβαιη ετυμολογική προέλευση ούτε αντιδάνεια (δηλ. λέξεις απώτερης ελληνικής αρχής, οι οποίες επανήλθαν μέσω τής Γαλλικής). Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

α λα
αγκορά
αγκράφα
αεροζόλ
ακαζού
ακορντεόν
αλέα
αλέ-ρετούρ
αλκοόλ
αλμανάκ
αμορτισέρ
αμπαζούρ
αμπέρ
αμπιγέ
αμπραγιάζ
αμπρί
ανιματέρ
ανσάμπλ
αντίβ
αντικέρ
ανφάν-γκατέ
ανφάς
αξάν
απεριτίφ
απλίκα
αρασέ
αργκό
αρζάν
αρμ
ασανσέρ
ασετόν
αστραχάν
ατελιέ
ατού
ατραξιόν
αφίσα
βαγκόν-λι
βαλές
βάνα
βαριετέ
βελουτέ
βεντούζα
βεραμάν
βερσιόν
βιζόν
βισκόζη
βιτρίνα
βιτριόλι
βιτρό
βολάν
βολέ
βουλκανιζατέρ
γάζα
γάντι
γαρνίρω
γκαγκά
γκαζόν
γκαλά
γκαλερί
γκανιότα
γκαράζ
γκαραντί
γκαρνταρόμπα
γκαρσόν
γκαρσονιέρα
γκάφα
γκι
γκίνια
γκισέ
γκομπλέν
γκουάς
γκουβερνάντα
γκοφρέ
γκοφρέτα
γκραβούρα
γκραν-γκινιόλ
γκραν-πρί
γκρας
γκρενά
γκρι
γκριμάτσα
γλασέ
γλάσο
γρανάζι
γρεναδιέρος
γρίπη
εβαπορέ
εκλέρ
εκράν
εκρού
ελίτ
εμαγέ
εμιγκρές
εμουλσιόν
εμπριμέ
ενζενί
ενσταντανέ
εξαντρίκ
εξπέρ
εξπρές
εξτρά
εξτρέμ
ερμίνα
ερτζιανός
εσάνς
εταζέρα
εταμίνα
ετικέτα
ετόλ
εφέ
ζακάρ
ζακέτα
ζαμανφού
ζαργκόν
ζαρντινιέρα
ζαρτιέρα
ζελέ
ζεν-πρεμιέ
ζετέ
ζιγκ-ζάγκ
ζιγκολό
ζιμπελίνα
ζιπ-κιλότ
ζογκλέρ
ιβουάρ
ιλουστρασιόν
καγκουρό
καλαμπούρι
καλορί
καλοριφέρ
καλσόν
καμιζόλα
καμιλό
καμιόνι
καμουφλάζ
καμπάνα[2]
καμπάνια
καμπαρέ
καμπινές
καμποτάζ
καμπριολέ
κανίς
κανκάν
κανό

καντράν
καουτσούκ
καπιτονέ
καπό
καρέ
καρμανιόλα
καρμπιρατέρ
καρμπόν
καρνέ
καρό
καροσερί
καρτ ποστάλ
κασκαντέρ
κασκόλ
κασκορσές
κασπό
κιλότα
κλαβιέ
κλακέτα
κλικ
κλισέ
κλος
κοκ[1]
κοκ[2]
κοκέτα
κοκότα
κολεξιόν
κολιέ
κολόνια
κομεντί
κομπινεζόν
κομπλέ
κομπρεσέρ
κομφετί
κομφόρ
κονιάκ
κονκάρδα
κονσόλα
κονσομασιόν
κοντέρ
κόντρα πλακέ
κοντρόλ
κονφερα(ν)σιέ
κορνέ
κορσές
κοτλέ
κουβέρ
κουβερτούρα
κουλουάρ
κουντεπιέ
κουπλέ
κούρμπα
κραγιόν
κράμπα
κρεπ
κρέπα
κρεπάρω[2]
κρετόν
κροκέτα
κροσέ
κρουαζέ
κρουαζιέρα
κρουασάν
κρουπιέρης
κρούστα
λαμέ
λανολίνη
λανσάρω
λαντό
λαστέξ
λατέξ
λεβιές
λεζάντα
λετρασέτ
λικέρ
λιλά
λιμουζίνα
λοσιόν
λουλού
λουξ
μαγιό
μαγιονέζα
μαζορέτα
μακιγιάζ
μαμαζέλ
μανεκέν
μανιβέλα
μανικιούρ
μανσέτα
μανσόν
μαντάμ
μαντό
μαρκίζα
μαροκέν
μαρόν
μαρς
μασάζ
μασέτα
ματ[1]
ματ[2]
μεζονέτα
μελαμίνη
μελανζέ
μενίρ
μενού
μενουέτο
μενταγιόν
μερσί
μετρ
μετρό
μίζα
μιζανπλί
μιλιγκράμ
μιλιμέτρ
μιλφέιγ
μινιόν
μιξάζ
μοβ
μοδίστρα
μονόκλ
μοντάζ
μοτέρ
μοτοσυκλέτα
μους
μουσελίνα
μούσι
μουσώνας
μουφλόν
μπαγιονέτα
μπαγκέτα
μπακαράς
μπαλόνι
μπανάλ
μπαράζ
μπαρόκ
μπας-κλάς
μπατονέτα
μπεζές
μπεκ
μπελ επόκ
μπεμόλ
μπεν-μαρί
μπερές
μπερζέρα
μπεσαμέλ
μπετόν
μπιγκουτί
μπιέλα
μπιζού
μπιζουτέ
μπικίνι
μπιμπελό
μπιμπερό
μπιντές
μπιρίμπα
μπιστρό
μπιτόνι
μπλαζέ
μπλα-μπλά
μπλε
μπλε-μαρέν
μπλούζα
μπλόφα
μποά
μποέμ
μποϊκοτάζ
μπολ
μπολερό
μπομπονιέρα
μπον-βιβέρ
μπον-φιλέ
μπορ
μποτίνι
μπουγιαμπέσα
μπουζί
μπουκέτο
μπουλόνι

μπουντουάρ
μπουρζουάς
μπουτόν
μπουφάν
μπουφές
μπράιγ
μπρα-ντε-φέρ
μπρελόκ
μπρικ
μπριός
μπροκάρ
ναΐφ
νεγκλιζέ
νεσεσέρ
νορμάλ
νουά
νουάρ
νουβέλ βαγκ
νουβέλα
νουγκατίνα
ντεγκραντέ
ντεζαμπιγέ
ντεκαπάζ
ντεκλαρέ
ντεκολτέ
ντεκόρ
ντεκορατέρ
ντεκουπάζ
ντεμαράζ
ντεμι-
ντεμοντέ
ντεμπιτάντ
ντεμπραγιάζ
ντε-πιές
ντεσέν
ντεσιμπέλ
ντεσού
ντεφιλέ
ντεφορμέ
ντιστριμπιτέρ
ντοκιμαντέρ
ντοκτορά
ντολμέν
ντοσιέ
ντουί
ντουμπλάρω
ντούμπλεξ
ντουμπλ-φάς
ντους
ντραπάρω
οβάλ
οβίδα
ογκρατέν
οκαζιόν
οκτάβα
ομελέτα
οντισιόν
οντουλασιόν
οπερατέρ
ορεβουάρ
ορλόν
ορντέβρ
ορτανσία
οτομοτρίς
οτοστόπ
ουσάρος
οψιόν
πολ
παλμαρέ
πανέ
πανό
πανσές
πανσιόν
πανταντίφ
παπιγιόν
παραβάν
παρκέ
παρμπρίζ
παρντόν
παρτενέρ
παρτέρι
παρτιζάνος
παρτούζα
παρφέ
παρφουμάρω
πασπαρτού
παστέλ
πατ
πατισερί
πατουά
πατρόν
πατρονάρω
πατσουλί
πεκινουά
πελερίνα
πελότα
πελούζα
πενιουάρ
πένσα
πεντάλ
πεντικιούρ
περμανάντ
πετρόλ
πικές
πίστα
πλακάζ
πλακέ
πλάνο
πλατφόρμα
πλαφόν
πλερέζα
πλισές
πλονζόν
ποπλίνα
πορτατίφ
πορτ-μαντό
πορτ-μπαγκάζ
πορτ-μπεμπέ
πορτρέτο
ποστίς
ποστ-ρεστάντ
ποτ-πουρί
πουά
πούδρα
πουλέν
πουρές
πουρμπουάρ
πουφ
πραλίνα
πρεμιέρα
πρεστίζ
πρέφα
πρίζα
πριμ
προφίλ
προφιτερόλ
ραγκού
ρακόρ
ραμί
ραμολί
ράμπα
ραμποτέ
ράντα[3]
ραντάρ
ραντεβού
ράουλο
ρεβάνς
ρεβεγιόν
ρεβέρ
ρεγιόν
ρεγκλάν
ρεζεντά
ρεζερβέ
ρεζερβουάρ
ρεζουμέ
ρεκλάμα
ρεκόρ
ρεκτιφιέ
ρελάνς
ρελαντί
ρελέ
ρεμιζάρω
ρεν
ρενάρ
ρεντιγκότα
ρεπρίζ
ρεπροντιξιόν
ρεσεψιόν
ρεσιτάλ
ρεστοράν
ρετάρω
ρετιρέ
ρετουσάρω
ρετρό
ρεφλέξ
ρεφρέν
ριγέ

ριντό
ριφιφί
ροζ
ροζέ
ροκέ
ροκοκό
ροκφόρ
ρολό
ρόλος
ροσμπίφ
ρουά
ρουζ
ρουλεμάν
ρουλέτα
ρουμπινές
ρουστίκ
ρουτίνα
σαβαρέν
σαβ(ου)αγιάρ
σαβουάρ βιβρ
σακ-βουαγιάζ
σαλέ
σαλμί
σαμουά
σαμπάνια
σαμπό
σαμποτάζ
σαμπουάν
σαμπρέλα
σαντιγί
σαξ
σαξόφωνο
σασί
σασμάν
σασπένς
σατέν
σαφράν
σεβιότ
σεβρό
σεζλόνγκ
σεζόν
σεκάνς
σεκρετέρ
σελοφάν
σεμέν
σενάζι
σεπαρέ
σερβάν
σερβιέτα
σερί
σερπαντίνα
σεσουάρ
σεφ
σιέλ
σικ
σικέ
σιλανσιέ
σιλό
σιλουέτα
σινεμά
σινιέ
σινιόν
σιρκουί
σισπανσιόν
σιφονιέρα
σοκ
σολφέζ
σομόν
σορμπέ
σος
σου[1]
σουαρέ
σουβενίρ
σουβέρ
σουέτ
σουίτα
σουκρούτ
σουμπλιμέ
σουμπρέτα
σουξέ
σούπα
σουπλά
σουρντίνα
σουσού
σουτιέν
σουφλέ
σουφραζέτα
σοφέρ
σπορ
στρας
στυλ
ταγέρ
τακτ
ταμπεραμέντο
ταμπλ ντ' οτ
ταμπλέτα
ταμπλό
ταμπόν
ταρό
ταρτάν
ταρτούφος
τατουάζ
τερέν
τεριέ
τετ α τετ
τικ τακ
τικ[1]
τιράζ
τιρκουάζ
τιρμπουσόν
τολ
τονάζ
τουαλέτα
τούλι
τουπέ
τραβεστί
τρακ
τρακτέρ
τραλαλά
τρενάρω
τρικ
τρικέζα
τρικό
τριπλέτα
τρουά-καρ
τρούφα
φαβορί
φαβορίτα
φαγιάντσα
φασαμέν
φασόν
φέιγ-βολάν
φερμουάρ
φερμουίτ
φερφορζέ
φετίχ
φιμέ
φιξ
φις
φλαμπέ
φλομπέρ
φλος
φλοτέρ
φλου
φολκλόρ
φο-μπιζού
φοντάν
φοντί
φορμόλη
φουαγέ
φουαγκρά
φουρό
φράκο
φραμπαλάς
φραμπουάζ
φραπέ
φριζάρω
φρικασέ
φριτέζα
φρουί-γλασέ
φρουί-ζελέ
φρουφρού
φωτομοντάζ
χαμίνι

ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ

Ο πίνακας είναι ενδεικτικός και περιέχει τις γνωστότερες λέξεις τής Ελληνικής που προέρχονται από την Ιταλική (και τη Βενετική ή Γενουατική), άσχετα από την απώτερη αρχή τους. Δεν περιλαμβάνονται λέξεις με αβέβαιη ετυμολογική προέλευση ούτε αντιδάνεια (δηλ. λέξεις απώτερης ελληνικής αρχής, οι οποίες επανήλθαν μέσω τής Ιταλικής). Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

α καπέλα
αβάντα
αβάντζο κ. αβάντσο
αβαρία
αβέρτα
αγαντάρω
άγαρμπος
αγκούσα
ακομπανιάρω
ακόρντο
ακοστάρω
ακουαμαρίνα
ακουαρέλα
ακουαφόρτε
αλά
αλαμπουρνέζικος
αλάργα
αλέγκρο
αλιάδα
άλμπουρο
αλπακάς[2]
αλτάνα
αμόρε
αμπαλάρω
αναμπουμπούλα
αντάντε
αντάτζο
αντένα
αντίκα
αντιμόνιο
αντίο
απίκο
απούντο
αράδα
αριβάρω
αριβίστας
αρκεβούζιο
αρλεκίνος
αρλούμπα
αρμάδα
αρτίστας
άσος
ατάκα
ατζέντα
ατζέντης
ατσάλι
βαγόνι
βάζο
βαλίτσα
βανίλια
βαπόρι
βάρδια
βαρελότο
βάτα
βατσίνα
βεγκέρα
βελέντζα
βέλο
βελούδο
βεντάλια κ. βεντάγια
βεντέτα[1]
βεντέτα[2]
βέρα
βέρος
βέσπα
βεστιάριο
βίδα
βίζιτα
βίλα
βιολέτα
βιολί
βιρτουόζος
βίτσιο
βόλτα
βότσαλο
γαλαντόμος
γαλαρία
γαλέρα
γαλέτα
γαλίφης
γαλόνι[1]
γάλος
γάντζος
γαρδέλι
γαρδούμπα
γαρμπίλι
γασμούλος
γατόπαρδος
γιρλάντα
γκαζόζα
γκέτα
γκιλοτίνα
γκόμενα
γκουβέρνο
γκρανκάσα
γκρίζος
γκρίνια
γλόμπος
γόβα
γολέτα
γούμενα
γουστάρω
γούστο
γουστόζος
γραβάτα
γραβιέρα
γράδο
γρανίτα
γρανίτης
γραπώνω
γράσο
γρέζι
γρίλια
γρόμπος
γρόσι
δόγης
δόνα
δραγουμάνος
εβίβα
εντράδα
εσπρέσο
ζαργάνα
ζιπούνι
ιμπρεσάριος
ιντερλούδιο
ιντερμέτζο
ιντερνούντσιος
ινφλουέντσα
καβαλαρία
καβαλέτο
καβαλιέρος
καβάλος
καβίλια
κάβος[1]
κάβος[2]
καδένα
κάδρο
καζάκα
καζαμίας
καζάρμα
καζίνο

κάζο
κάλτσα
καμιόνι
καμπίνα
κανάγιας
καναρίνι
καντάδα
καντάτα
καντίνι
καντόνι
καντούνι
καντρίλια
καντσονέτα
καπάρο
καπάτσος
καπέλο
καπετάνιος
καπουτσίνος
καπρίτσιο
καραμούζα
καραμπίνα
καραντίνα
καράφα
κάργα
καρδερίνα
καριέρα
καρικατούρα
καρικώνω
καριόλα
καρμπονάρα
καρναβάλι
καρνάγιο
καρότσα
καρτούτσο
κάσα
κασέλα
κασέτα
κασκέτο
κασόνι
κατενάτσιο
κατράμι
κατσαβίδι
κατσάδα
κάψουλα
κιάλι
κλαπατσίμπανο
κλαρίνο
κογιονάρω
κολάρο
κολατσιό
κολομπίνα
κολόνα
κολούμπρα
κολτσίνα
κομισάριος
κομιτάτο
κομό
κομοδίνο
κομπανία
κομπάρσος
κομπλιμέντο
κομπόστα
κόμπρα
κομπρέσα
κονκλάβιο
κονκορδάτο
κονσέρβα
κόντες
κοντόσταβλος
κόντρα
κοντράλτο
κοντραμπάντο
κοντραμπάσο
κοντραπούντο
κοντρολάρω
κοντσέρτο
κόπια
κορβέτα
κορμοράνος
κόρνα
κορνέτα
κορνίζα
κόρνο
κόρτε
κοστούμι
κότερο
κοτολέτα
κουαρτέτο
κουβέρτα
κουζίνα
κουζινέτο
κουίντα
κουιντέτο
κουκέτα
κούκλα
κουκούτσι
κουμαντάρω
κουμπάρος
κουνέλι
κουνιάδος
κούρα
κουράγιο
κούρσα
κουρσάρος
κουφέτο
κρέμα
κρεπάρω[1]
κρεσέντο
κρινολίνο
κριτσίνι
λάβα
λαβομάνο
λάμα (η)
λαμαρίνα
λάντζα
λασκάρω
λεβάντα
λεβάντες
λεμόνι
λέτσος
λιβελούλα
λιβρέα
λίμα
λίμπερο
λιμπρέτο
λινάτσα
λίρα
λίστα
λόρδα
λοστρόμος
λοταρία
λότο
λουκέτο
λούσο
λουστραδόρος
λουστρίνι
λούστρο
λούτσος
μα[1]
μαγκαζίνο
μαδέρι
μαδριγάλι
μαέστρος
μάινα
μαϊνάρω
μαϊστράλι
μαΐστρος
μάκα
μακέτα
μαλάρια
μαλαφράντζα
μανέλα
μανέστρα
μανιέρα
μάνικα
μανικέτα
μάνι-μάνι
μανιπουλάρω
μανιφέστο
μανόλια
μανούβρα
μανταρίνι
μαντάρω
μαντινάδα
μαντόνα
μαραγκός
μαρασκίνο
μαρέγκα
μαρίνα
μαριόλης
μαριονέτα
μάρκα
μαρκαδόρος
μάρκο
μαρμίτα
μαρμότα
μαρτίνι

μασέλα
μασίστας
μάσκα
μασκαράς[1]
μασόνος
ματζόρε
ματζουράνα
ματσακόνι
ματσαράγκα
μάτσο
ματσόλα
μαφία
μεζούρα
μελάσα
μέντα
μέντιουμ
μετζοσοπράνο
μίζερος
μιλιούνι
μιμόζα
μίνα
μινιατούρα
μίνιο
μινόρε
μισιονάριος
μοκασίνι
μοκέτα
μόλα
μολάρω
μόλος
μόμολο
μονέδα
μοντέλο
μοντέρνος
μόρβα
μορτάλε
μόστρα
μοτέτο
μοτίβο
μότο
μοτόρι
μοτσαρέλα
μούλος
μουράγιο
μούρη
μουρλός
μουσκέτο
μούσκουλο
μουσούδι
μουστάρδα
μούτρο
μουτσούνα
μπα
μπαγαμπόντης
μπαγάσας
μπαγκάζια
μπαγκατέλα
μπακαλιάρος
μπάλα
μπαλαούρο
μπαλκόνι
μπαμπουίνος
μπανάνα
μπάντα
μπαούλο
μπάρα
μπάρμπας
μπαρμπέρης
μπαρμπούνι
μπαρμπούτσαλο
μπαρούφα
μπάσο
μπάσταρδος
μπαταρία
μπάτης
μπεκάτσα
μπελαντόνα
μπελκάντο
μπερέτα
μπερλίνα
μπερμπάντης
μπέρτα
μπιγκόνια
μπιενάλε
μπίλια
μπιλιάρδο
μπιλιέτο
μπίρα
μπιρμπίλα
μπισκότο
μπλόκο
μπόλια
μπομπίνα
μποναμάς
μπορντούρα
μπότα
μποτίλια
μπουγάδα
μπουγέλο
μπουκαδούρα
μπουκάλι
μπουκαπόρτα
μπούμα
μπουνιά
μπούνια
μπουρδέλο
μπουρλέσκο
μπουρλότο
μπούστο
μπράβο
μπράβος
μπριζόλα
μπρίο
μπρόκολο
μπροσούρα
μπρούντζος
μπρούσκος
νένα
νεραγκούλα
νέτος
νιονιό
νιτερέσο
νοδάρος
νότα[1]
νούλα
νούμερο
νούντσιος
ντα κάπο
ντάλα
νταμιτζάνα
νταρντάνα
ντελίριο
ντεμπούτο
ντεπόζιτο
ντεραπάρω
ντίβα
ντιβερτιμέντο
ντιλετάντης
ντιμινουέντο
ντοκουμέντο
ντόλτσε βίτα
ντομάτα
ντόμινο
ντουέτο
ντουζίνα
ντούρος
ντούτσε
ντράβαλα
ντρέτος
ντρόγκα
ομερτά
όμποε
ομπρέλα
ονόρε
ορατόριο
οργαντίνα
ορντινάντσα
όρτσα
ουβερτούρα
ούγια
ούζο
πακέτο
πάκο
παλάντζα
παλιάτσος
πάλκο
παλκοσένικο
παλτό
παντεσπάνι
παντιέρα
παντόφλα
παντσέτα
παπαγάλος
παπαράτσι
παπαρδέλα
παπαφίγκος
παράγκα

παραμάνα
παραπέτο
παρασόλι
παράτα
παρκάρω
πάρκο
πάρτη
παρτίδα
παρτιτούρα
πάσα
πασαπόρτι
πασαρέλα
πασατέμπος
πασιέντσα
πάσο
πατάτα
πατατούκα
πατατράκ
πατέντα
πατίνα
πατίνι
πατσαβούρα
πάτσι
πέλος
πένα[1]
πέντολο
πεπερόνι
περγαμόντο
πέργκολα
πέρλα
περούκα
πεσκαντρίτσα
πετέχια
πέτο
πετούνια
πέτσα
πετσέτα
πετσικάρω
πιάνο
πιγκουίνος
πιένα
πιερότος
πιέτα
πίκα
πικάντικος
πικάρω
πικέτο
πίκολο
πινέλο
πίπα
πιπί
πιρουέτα
πισίνα
πιστόλι
πιτζάμα
πίτσα
πιτσικάτο
πιτσιρίκος
πιτσούνι
πίφερο
πλανάρω
πλέμπα
ποετάστρος
πολυθρόνα
πομάδα
πόμολο
ποντάρω
πόντος[2]
πόπολο
πορσελάνη
πόρτα
πορτιέρης
πόρτο
πορτοκάλι
πορτολάνος
πορτοφόλι
πόστα
πόστο
πουνέντες
πούντα
πούπουλο
πουργκατόριο
πουτάνα
πρέζα
πρέκι
πρελούδιο
πρεμούρα
πρέσα
πρέστο
πριμαντόνα
πρόβα
προβοκάρω
πρόζα
πρόκα
προλετάριος
προνουντσιαμέντο
προσούτο
ραβιέρα
ραβιόλι
ράδα
ραδίκι
ρακέτα
ραμολιμέντο
ράντα[1]
ράντσο[1]
ραπόρτο
ράσπα
ράτσα
ραφινάρω
ρεάλι
ρέβα
ρεβερέντζα
ρέγκα
ρέγουλα
ρεζέρβα
ρέλι
ρεμούλα
ρέμπελος
ρεντίκολο
ρεπερτόριο
ρεπλίκα
ρεπούμπλικα
ρεσάλτο
ρέστος
ρετάλι
ρετσέτα
ρετσιτατίβο
ρεφάρω
ρίγα
ρόδα
ροζάριο
ροζέτα
ρόκα[1]
ρόκα[2]
ρολάρω
ρομάντζο
ρομβία
ρόμπα
ροντάρω
ρόντο
ρομαρί
ροσόλι
ρότα
ροτόντα
ρουκέτα
ρούμι
ρουμπίνι
ρουμπρίκα
ρουφιάνος
σαγκουίνι
σακαράκα
σάλα
σαλαμάστρα
σαλάμι
σαλαμούρα
σαλάτα
σαλόνι
σαλταδόρος
σαλτάρω
σαλτιμπάγκος
σάλτο
σάλτσα
σαμπούκος
σαρδέλα
σατακρούτα
σάτιρα
σβέλτος
σέγα
σεκόντο
σέκος
σελίνι
σενιάρω
σέρα
σερβίρω
σερβιτσάλι
σερβίτσιο
σερενάτα

σέσουλα
σία
σίγουρος
σινιάλο
σιορ
σιρόκος
σιρόπι
σκάγι
σκάκι
σκαλτσούνι
σκαμπαβία
σκαμπρόζος
σκαντάγιο
σκαντζάρω
σκαπουλάρω
σκαρπέλο
σκέρτσο
σκέτος
σκόντο
σκορβούτο
σκότα
σκούδο
σκούνα
σκούρος
σκούφια
σμπαράλια
σμπάρος
σόδα
σοκολάτα
σόλα
σόλο
σονάτα
σονέτο
σόντα
σοπράνο
σούζα
σουλατσάρω
σούμπιτος
σουρλουλού
σούσουρο
σούστα
σοφίτα
σπατσάρω
σπεκουλάρω
σπιούνος
σπιρούνι
σπίρτο
σπόντα
σπόρκος
στακάτο
στάμπα
στανιάρω
στέκα
στερλίνα
στιβάλι
στιλέτο
στόκος
στραντζάρω
στραπατσάδα
στραπατσάρω
σφολιάτα
ταγιάρω
τάκος
τακούνι
ταλιατέλες
τάλιρο
ταμπέλα
ταμπουρίνο
ταμπούρλο
ταμπούρο
τανάλια
ταραντέλα
ταράτσα
ταρίφα
τάρτα
τάστο
τέζα
τελάρο
τέμπερα
τέμπο
τενόρος
τερακότα
τζενεράλε
τζίφρα
τζόβενο
τζόγος
τίγκα
τίλιο
τιμόνι
τιραμισού
τιράντα
τοκάτα
τόμπολα
τούμπα[1]
τούμπα[3]
τραβέρσα
τρακάρω
τραμουντάνα
τραμπάκουλο
τραμπάλα
τραμπολίνο
τράπουλα
τράτα
τρατάρω
τρέμολο
τρένο
τριβέλι
τρικολόρε
τρίο
τρόμπα
τρομπέτα
τρομπόνι
τσαμπί
τσάπα
τσατσάρα
τσελέστα
τσέλο
τσερβέλο
τσέρκι
τσιγαρίζω
τσιγάρο
τσίγκος
τσίλια
τσιριμόνια
τσιρλίζω
τσόντα
τσουκάλι
τσούλα
φαγκότο
φαλιρίζω
φαλτσέτα
φάλτσος
φάμπρικα
φανέλα
φαντάρος
φάντης
φανφάρα
φαρίνα
φάρσα
φάσα
φασαρία
φασίνα
φασισμός
φάτσα
φέλπα
φέουδο
φερμάρω
φέτα
φιάσκο
φιγούρα
φιέστα
φιλέτο
φίλτρο[2]
φινάλε
φινέτσα
φινίρω
φινιστρίνι
φίνος
φιόγκος
φιορίνι
φιοριτούρα
φίρμα
φλάντζα
φλάουτο
φλάρος
φλόκος
φόδρα
φόντο
φόρα[2]
φόρμα
φόρμουλα
φόρτε
φορτέτσα
φόρτσα
φουγάρο
φούγκα
φουμάρω

φούντο
φούρια
φουρνέλο
φουρτούνα
φούστα
φουστάνι
φρακάρω
φραμασόνος
φράντζα
φράουλα
φράπα
φρεγάτα
φρέζα
φρένο
φρέσκο[1]
φρέσκο[2]
φρέσκος
φρούτο

ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ

Ο πίνακας είναι ενδεικτικός και περιέχει τις γνωστότερες λέξεις τής Ελληνικής που προέρχονται από την Τουρκική και περαιτέρω από την Αραβική και την Περσική (πολύ συχνά οι τουρκικές λέξεις είναι αραβοπερσικής αρχής). Δεν περιλαμβάνονται λέξεις με αβέβαιη ετυμολογική προέλευση ούτε αντιδάνεια (δηλ. λέξεις απώτερης ελληνικής αρχής, οι οποίες επανήλθαν μέσω τής Τουρκικής). Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

αβανιά
αγάς
αγιάζι
αλάνι
αλατζάς
άλικος
αλισβερίσι
αμάν
αμανάτι
αμανές
αμιράς
αμπάρι
αμπάς
αναντάμ- παπαντάμ
αντερί
αραλίκι
αραμπάς
αρκαντάσης
ασίκης
ασκέρι
αστάρι
ατζαμής
ατζέμ πιλάφι
άτι
ατλάζι
αχούρι
αχταρμάς
άχτι
βάι
βακούφι
βαργεστώ
βαχ
βεζίρης
βερεσέ
βιλαέτι
γαρμπής
γεμιτζής
γενίτσαρος
γιακάς
γιαλαντζί
γιάντες
γιαούρτι
γιαπί
γιαπράκι
γιαρμάς
γιασεμί
γιασμάκι
γιαταγάνι
γιατάκι
γιαχνί
γιλέκο
γινάτι
γιοκ
γιορντάνι
γιουβαρλάκι
γιουβέτσι
γιούκος
γιούργια
γιουρούσι
γιούσουρι
γιούχα
γκαζά
γκάιντα
γκαντέμης
γκελ
γκέλα
γκέμι
γκεσέμι
γκιαούρης
γλέντι
γούρι
γρι-γρι
γρουσούζης
δερβέναγας
δερβένι
δερβίσης
διαγουμίζω
εκμέκ
εμίρης
εργένης
ερίφης
ζαγάρι
ζαμάνι
ζαρζαβατικό
ζάφτι
ζεβζέκης
ζεϊμπέκης
ζεμπίλι
ζόρι
ζορμπάς
ζουμπάς
ζουμπούλι
ζουρνάς
ιμάμ μπαϊλντί
ιμάμης
ιραδές
καβγάς
καβούκι
καβουρμάς
καβουρντίζω
καγιανάς
καζάνι
καζαντίζω
καζίκι
καΐκι
καϊμακάμης
καϊμάκι
καϊσί
καλάι
καλαμπαλίκι
καλκάνι
καλπάκι
κάλφας
κάμα (η)
καμουτσίκι
κανταΐφι
καντάρι
καπάκι
καπαμάς
καπλαμάς
καπλάνι
καραβάνα
καραβάνι
καραγκιόζης
καραμπουζουκλής
καραούλι
κάργα (η)
καρντάσης
καρπαζιά
καρπούζι
καρσί
καρσιλαμάς
κασμάς
κατής
κατιμάς
κατιμέρι
κατιφές
καφάσι
καφενές
καφές
καφτάνι

κεκές
κελεπούρι
κεμπάπ
κεσάτι
κεσές
κετσές
κέφι
κεφτές
κεχαγιάς
κεχριμπάρι
κιλίμι
κιμάς
κιμπάρης
κιόσκι
κιοτής
κιούγκι
κιούπι
κιρκινέζι
κισμέτ
κιτάπι
κολάι
κολαούζος
κολομπαράς
κονάκι
κόπιτσα
κοτζάμ
κοτζάμπασης
κοτσάνι
κουβάς
κουλές
κουμάσι
κουμπαράς
κουμπές
κουμπούρι
κουραμπιές
κουρμπάνι
κουρμπάτσι
κουρμπέτι
κουσούρι
κουτούκι
κουτουρού
κούτσικος
κρεμεζής
λαγούμι
λακριντί
λαπάς
λεβέντης
λεκές
λελέκι
λέσι
λούκι
λουκουμάς
λουκούμι
λουλάς
λουφές
μαβής
μαγιά
μαγκάλι
μαγκούρα
μαγκούφης
μαϊμού
μακαράς
μανάβης
μανουσάκι
μαντέμι
μαούνα
μαράζι
μαραφέτι
μαρκούτσι
μασιά
μασούρι
μαστούρης
μαστραπάς
ματζούνι
ματικάπι
ματρακάς
μαχαλάς
μεζές
μελτέμι
μενεξές
μεντεσές
μεντρεσές
μεράκι
μερεμέτι
μεσοβέζικος
μετερίζι
μετζίτι
μιλέτι
μιναρές
μιντέρι
μουεζίνης
μουλάς
μουντζούρα
μουρντάρης
μουσακάς
μουσαμάς
μουσαφίρης
μουστερής
μουφλούζης
μουφτής
μπαγιάτικος
μπαγλαμάς
μπαγλαρώνω
μπαϊλντίζω
μπαϊράκι
μπαϊράμι
μπακάλης
μπακίρι
μπακλαβάς
μπακούρι
μπαλτάς
μπάμια
μπαξές
μπαξίσι
μπασκίνας
μπασμάς
μπάστακας
μπαταξής
μπατζάκι
μπατζανάκης
μπατίρης
μπάτσος[2]
μπαχαρικό
μπεγλέρι
μπεζαχτάς
μπέης
μπεκιάρης
μπεκρής
μπελάς
μπεμπέκα
μπεράτι
μπερντάχι
μπερντές
μπινές
μπιτ[3]
μπογιά
μπόγος
μπόι
μπόλικος
μποξάς
μπόσικος
μποστάνι
μπουγάζι
μπουγιουρντί
μπούζι
μπουζούκι
μπουζουριάζω
μπουλούκι
μπουλούκος
μπουμπάρι
μπουνταλάς
μπουρέκι
μπουρί
μπουρνούζι
μπουρού
μπούτι
μπουχτίζω
μπόχα
μπριάμι
μπρίκι[2]
μπρισίμι
νάζι
ναργιλές
νενέ
νέφτι
νισάφι
νισεστές
νταβαντούρι
νταβατζής
νταβραντίζω
νταγιαντίζω
νταγλαράς
νταής
νταλγκάς
νταλίκα
νταμάρι
νταντά

νταούλι
νταχτιρντί
ντε
ντελάλης
ντελβές
ντερέκι
ντερλικώνω
ντερμπεντέρης
ντέρτι
ντέφι
ντιβάνι
ντιπ
ντοβλέτι
ντογρού
ντολμάς
ντονέρ
ντορβάς
ντορής
ντόρτια
ντουβάρι
ντουζένι
ντουλάπι
ντουμάνι
ντουνιάς
ντουντούκα
ξίκικος
οκά
οντάς
οπ κ. όπα
ορδή
ούζο
ουλεμάς
ουστ
ούτι
παζάρι
παντζάρι
παντζούρι
παπάζι
παπούτσι
παρακεντές
παράς
παρτάλι
παρτσακλό
πασάς
πασουμάκι
παστουρμάς
πατ κιουτ
πατιρντί
πατσάς
πεζεβέγκης
πεϊνιρλί
πελτές
περβάζι
πεσκέσι
πετιμέζι
πιλάφι
πλιγούρι
πούσι
πούστης
πριτσίνι
ραβανί
ραγιάς
ρακή
ραμαζάνι
ράφι
ραχάτι
ρεζές
ρεζίλι
ρεμάλι
ρεμπέτης
ρεφενέ
ροζακί
ρουμάνι
Ρούμελη
ρούπι
ρουσφέτι
σαγάνι / σαχάνι
σαγρέ
σαζάνι
σάζι
σαΐνι
σακάτης
σακουλεύομαι
σαλβάρι
σαλέπι
σάλι
σάμαλι
σαματάς
σαντζάκι
σαραγλί
σαράι
σαράφης
σαρμάς
σαστίζω
σαχνισί
σάψαλο
σέα
σεβντάς
σεΐχης
σεκλέτι
σελάχι[2]
σεντέφι
σεργιάνι
σερέτης
σερμαγιά
σερμπέτι
σερσέμης
σέρτικος
σεφέρι
σεφταλιά
σεφτές
σινάφι
σινί
σιντριβάνι
σιρίτι
σισανές
σιχτίρ
σκαμπίλι
σκεμπές
σκιτζής
σοβάς
σοβατεπί
σόι
σοκάκι
σομακί
σορολόπ
σουγιάς
σουλούπι
σουλτάνος
σουνέτι
σουρμές
σουρουκλεμές
σουρτούκης
σουτζούκι
σοφάς
σοφράς
σπαχής
στουπέτσι
στράφι
ταβάνι
ταβάς
ταϊφάς
τακίμι
ταμάμ
ταμάχι
ταμπάκης
ταμπλάς[2]
ταμπουράς
ταμπούρι
ταξίμι
ταραμάς
τάσι
τας-κεμπάπ
ταφτάς
ταχίνι
ταχταρίζω
ταψί
τεζάχι
τεκές
τελατίνι
τελεμές
τέλι
τεμενάς
τεμπέλης
τεμπεσίρι
τενεκές
τέντζερης
τερζής
τερτίπι
τεφαρίκι
τζάκι
τζαμί
τζάμι
τζάμπα
τζαναμπέτης
τζάνεμ
τζάνερο

τζατζίκι
τζερεμές
τζερτζελές
τζίβα
τζιβαέρι
τζιέρι
τζίνι
τζιτζί
τζουράς
τζουτζές
τζουτζούκος
τόπι
τουλούμι
τουλούμπα
τουμπεκί
τουμπελέκι
τουρλού
τουρμπάνι
τουρσί
τουφέκι κ. ντουφέκι
τράμπα
τραχανάς
τροφαντός
τσάγαλο
τσάι
τσακάλι
τσακίρης
τσακμάκι
τσαλί
τσαλίμι
τσαμπουκάς
τσανάκι
τσάντα
τσαντίρι
τσαουλί
τσαούσης
τσαπατσούλης
τσαπράζι
τσαρδάκι
τσάρκα
τσαρούχι
τσατίζω
τσάτρα-πάτρα
τσαχπίνης
τσεβρές
τσεμπέρι
τσέπη
τσιγκέλι
τσικρίκι
τσίλικος
τσιμούχα
τσιμπούκι
τσιμπούσι
τσίπουρο
τσιράκι
τσιρίσι
τσίσα
τσίτι
τσιφλίκι
τσιφούτης
τσιφτετέλι
τσογλάνι
τσομπάνης
τσουβάλι
τσούλι
τσουλούφι
τσουμπλέκι
τσουπ
τσουράπι
τσουρέκι
τσουτσέκι
τσόχα
φάκα
φακίρης
φαράσι
φαρσί
φελάχος
φέσι
φετφάς
φίλντισι
φιρίκι
φιρί-φιρί
φιρμάνι
φισέκι
φιστίκι
φιτίλι
φλιτζάνι
φουκαράς
φουφού
φραντζόλα
χαβαλές
χαβάνι
χαβάς
χαβούζα
χαγιάτι
χάζι
χαϊβάνι
χαϊμαλί
χαΐρι
χαλάλι
χαλβάς
χαλές
χαλί
χάλι
χαλίφης
χαμάλης
χαμάμ
χαμπάρι
χαν
χάνι
χανούμισσα
χαντζάρι
χάπι
χαράμι
χαράτσι
χαρέμι
χαρμάνι
χαρούπι
χαρτζιλίκι
χασάπης
χασές
χάσικος
χασίς
χατζής
χατίρι
χαφιές
χοπ
χότζας
χουβαρντάς
χουζούρι
χούι
χουνέρι
χουρμάς
χράμι

ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΚΗ

Ο πίνακας περιέχει τις ολιγάριθμες λέξεις τής Ελληνικής που προέρχονται από την Αλβανική (ανεξάρτητα από την απώτερη αρχή τους). Δεν περιλαμβάνονται λέξεις με αβέβαιη ετυμολογική προέλευση. Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

αμπάριζα
βλάμης
γκιόνης
γκορτσιά
καλαμπόκι
κοκορέτσι
κουλαντρίζω
λάγιος
λάπα
λούμπα
λούτσα
μαρμάγκα
μπάκα
μπαμπέσης
μπέσα
πίπιζα
πλιάτσικο
σβέρκος
σιγκούνα
τσούπρα
φάρα
φέρμελη
φλογέρα

ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΣΛΑΒΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Ο πίνακας περιέχει τις γνωστότερες λέξεις τής Ελληνικής που προέρχονται από σλαβικές γλώσσες (π.χ. Ρωσική, Σερβοκροατική, Βουλγαρική), ανεξάρτητα από την απώτερη αρχή τους. Δεν περιλαμβάνονται λέξεις με αβέβαιη ετυμολογική προέλευση. Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

αγκιτάτορας
ασβός
βαμπίρ
βερβερίτσα
βότκα
βρικόλακας
γιάφκα
γκλάσνοστ
γκουλάγκ
γουστέρα
ζαβλακώνομαι
ζαλώνω
ιντελιγκέντσια
κνούτο
κολεκτίβα
κολχόζ
κόσα
κουλάκος
μαζούτ
μενσεβίκος
μόρα
μουζίκος
μπαλαλάικα
μπολσεβίκος
μπράτιμος
νομενκλατούρα
ντιρεκτίβα
πάπρικα
περεστρόικα
πέστροφα
πιροσκί
πογκρόμ
προβοκάτσια
ρούβλι
ρούχο
σαμοβάρι
σβάρνα
σέμπρος
σοβιέτ
σπούτνικ
τζόρας
τρόικα
τσάρος
φράξια
χουγιάζω

ΑΝΤΙΔΑΝΕΙΑ

Ο πίνακας περιλαμβάνει τα αντιδάνεια τής Ελληνικής, δηλ. λέξεις τής καθημερινής ελληνικής γλώσσας (μη λόγιες), οι οποίες προέρχονται μεν από ξένη γλώσσα, αλλά που η ξένη γλώσσα τις είχε δανειστεί από παλαιότερη φάση τής Ελληνικής. Για εποπτικούς λόγους ο πίνακας χωρίστηκε σε τρεις στήλες: η πρώτη περιέχει τη νεοελληνική λέξη, η δεύτερη την άμεση ξένη προέλευση και η τρίτη την απώτερη ελληνική αρχή. Παραλείπονται τυχόν ενδιάμεσα στάδια, καθώς και η εξήγηση των μεταβολών που έχουν μεσολαβήσει· τις αναλυτικές αυτές πληροφορίες μπορεί να αναζητήσει ο αναγνώστης στα αντίστοιχα λήμματα.

Αντιδάνειο	**Άμεση ξένη προέλευση**	**Απώτερη ελληνική προέλευση**
αλχημεία	μεσν. λατ. *alchimia*	ελνστ. *χυμεία / χημεία*
αμμωνία	ν.λατ. *ammonia*	ελνστ. *(ἅλας) ἀμμωνιακόν*
άμπακος	ιταλ. *abaco*	αρχ. *ἄβαξ, -ακος*
αμπούλα	γαλλ. *ampoule*	αρχ. *ἀμφορεύς*
αντσούγια	ιταλ. *acciuga* (βεν. *anciua*)	αρχ. *ἀφύη*
αραχίδα	γαλλ. *arachide*	ελνστ. *ἀράχιδνα*
άρια	ιταλ. *aria*	αρχ. *ἀήρ, ἀέρος*
αφιόνι	τουρκ. *afyon*	ελνστ. *ὄπιον*
αψέντι	τουρκ. *absent / apsent*	αρχ. *ἀψίνθιον*
βάρκα	λατ. *barca*	αρχ. *βᾶρις*
βασιλική	λατ. *basilica*	θηλ. τού αρχ. *βασιλικός*
βίρα	βεν. *vira*	αρχ. *γῦρος*
βόμβα	ιταλ. *bomba*	αρχ. *βόμβος*
βραχιόλι	λατ. *bracchiāle*	αρχ. *βραχίων, -ονος*
γαζία	βεν. *gazia*	ελνστ. *ἀκακία*
γαλιάντρα	ιταλ. *calandra*	ελνστ. *κάλανδρος (ὁ)*
γάμπα	ιταλ. *gamba*	αρχ. *καμπή*
γάμπαρη	ιταλ. *gamberi*	αρχ. *κάμμαρος*
γαρύφαλλο	παλ. ιταλ. *garofalo*	ελνστ. *καρυόφυλλον*
γκάγκαρο	ιταλ. *ganghero*	μεσν. *κάγχαλος*
γκάζι	γαλλ. *gaz*	αρχ. *χάος*
γκάμμα	ιταλ. *gamma*	αρχ. *γάμμα*
γκλάμουρ	αγγλ. *glamour*	ελνστ. *γραμματική*
γκράφιτι	ιταλ. *graffiti*	αρχ. *γραφεῖον*
γκριφόν	γαλλ. *griffon*	αρχ. *γρύψ, -πός*
γκροτέσκος	ιταλ. *grottesco*	αρχ. *κρύπτη*
γόμμα	ιταλ. *gomma*	αρχ. *κόμμι, -εως*
γουλί	υστλατ. *colis*	αρχ. *καυλός*
γραίγος	βεν. *grego*	αρχ. *Γραικός*
γρύλος	ιταλ. *grillo*	αρχ. *γρῦλος / γρύλλος*
διαμάντι	ιταλ. *diamante*	αρχ. *ἀδάμας, -αντος*
διαπασών	γαλλ. *diapason*	αρχ. *διαπασῶν*
δραγόνος	γαλλ. *dragon*	αρχ. *δράκων, -οντος*
δράμι	αραβ. *dirhem* / αρχ. περσ. *diram*	αρχ. *δραχμή*
έγια (μόλα)	ιταλ. / βεν. *eia*	αρχ. επιφών. *εἶα*
ελιξήριο	γαλλ. *élixir*	ελνστ. *ξηρίον*
εξωτικός	γαλλ. *exotique*	ελνστ. *ἐξωτικός*
εστέτ	γαλλ. *esthète*	αρχ. *αἰσθητικός*
εστραγκόν	γαλλ. *estragon*	ελνστ. *δρακόντιον*
ετόλ	γαλλ. *étole*	αρχ. *στολή*
ζαμπόν	γαλλ. *jambon*	αρχ. *καμπή* / (δωρ.) *καμπά*
καλάρω	ιταλ. *calare*	αρχ. *χαλῶ (-άω)*
καλέμι	τουρκ. *kalem*	αρχ. *κάλαμος*
καλίμπρα	γαλλ. *calibre*	αρχ. *καλάπους / καλόπους, -οδος*
κάλμα	ιταλ. *calma*	αρχ. *καῦμα*
καλούμ(π)α	ιταλ. *caluma / caloma*	ελνστ. *χάλασμα*

Αντιδάνειο	Άμεση ξένη προέλευση	Απώτερη ελληνική προέλευση
καλουμάρω	ιταλ. *calumare*	ελνστ. *χάλασμα*
καλούπι	τουρκ. *kalıp*	αρχ. *καλάπους / καλόπους, -οδος*
καμαρίλα	ιταλ. *camarilla*	αρχ. *καμάρα*
καμαρίνι	βεν. *camarin*	αρχ. *καμάρα*
καμβάς	γαλλ. *canevas*	αρχ. *κάνναβις*
κάμερα	αγγλ. *camera*	αρχ. *καμάρα*
καμεράτα	ιταλ. *camerata*	αρχ. *καμάρα*
καμινάδα	βεν. *caminada*	αρχ. *κάμινος (ἡ)*
καμινέτο	ιταλ. *caminetto*	αρχ. *κάμινος (ἡ)*
καμπούρης	τουρκ. *kambur*	αρχ. *καμπύλος*
καναπές	γαλλ. *canapé*	ελνστ. *κωνώπιον*
καννaβάτσο	ιταλ. *canavaccio / canovaccio*	αρχ. *κάνναβις*
καννάτα	μεσν. λατ. *cannata*	αρχ. *κάννᾱ / κάννη*
καννέλα	ιταλ. *canella*	αρχ. *κάννᾱ / κάννη*
καννόνι	ιταλ. *cannone*	αρχ. *κάννᾱ / κάννη*
κάννουλα	υστλατ. *cannula*	αρχ. *κάννᾱ / κάννη*
καντίνα	ιταλ. *cantina*	αρχ. *κανθός*
καραβέλα	ιταλ. *caravella*	αρχ. *κάραβος*
καραμέλα	ιταλ. *caramella*	αρχ. *κάλαμος*
καρατερίστας	ιταλ. *caratterista*	αρχ. *χαρακτήρ, -ῆρος*
καράτι	ιταλ. *carati*	αρχ. *κεράτιον*
καρέκλα	παλ. βεν. *charegla*	αρχ. *καθέδρα*
καρίνα	λατ. *carīna*	αρχ. επίθ. *καρύινος*
κάρτα	ιταλ. *carta*	αρχ. *χάρτης*
καρτέλ	γερμ. *Kartell*	αρχ. *χάρτης*
καρτέλα	ιταλ. *cartella*	αρχ. *χάρτης*
καρώτο	ιταλ. *carota*	ελνστ. *καρωτόν*
καστάνια	ιταλ. *castagna*	ελνστ. *κάστανον*
κατακόμβη	ιταλ. *catacomba*	αρχ. *κατα- + κύμβη*
κιστέρνα	λατ. *cisterna*	αρχ. *κίστη*
κολλάζ	γαλλ. *collage*	αρχ. *κόλλα*
κολλάν	γαλλ. *collant*	αρχ. *κόλλα*
κόλπο	ιταλ. *colpo*	αρχ. *κόλαφος*
κόλπος	ιταλ. *colpo*	αρχ. *κόλαφος*
κορδέλα	βεν. *cordela*	αρχ. *χορδή*
κορδιλιέρα	ισπ. *cordillera*	αρχ. *χορδή*
κορδόνι	βεν. *cordon*	αρχ. *χορδή*
κορδώνομαι	λατ. *c(h)ordā*	αρχ. *χορδή*
κόρο	ιταλ. *coro*	αρχ. *χορός*
κορώνα	ιταλ. *corona*	αρχ. *κορώνη*
κοτσάρω	ιταλ. *cozzare*	αρχ. *κοχλίας*
κουπ	γαλλ. *coupe*	αρχ. *κόλαφος*
κουπέ	γαλλ. *coupé*	αρχ. *κόλαφος*
κουπόνι	ιταλ. *couponi*	αρχ. *κόλαφος*
κουρδίζω	λατ. *c(h)orda*	αρχ. *χορδή*
κόφα	βεν. *cofa*	αρχ. *κόφινος*
κοχλιάριο	λατ. *cochlear, -āris*	αρχ. *κοχλίας*
κρετίνος	ιταλ. *cretino*	ελνστ. *χριστιανός*
κρικέλλι	λατ. *circellus / circulus*	αρχ. *κρίκος* / ελνστ. *κίρκος*
λάβδανο	μεσν. λατ. *laudanum*	αρχ. *λάδανον / λήδανον*
λαγήνι	λατ. *lagēna, -oena, -ūna*	αρχ. *λάγυνος (ὁ)*
λαζάνια	ιταλ. *lasagna*	αρχ. *λάσανον*
λάμπα	γαλλ. *lampe*	αρχ. *λαμπάς, -άδος*
λαμπατέρ	γαλλ. *lampadaire*	αρχ. *λαμπάς, -άδος*
λαμπίκος	βεν. *lambico* / ιταλ. *lambicco*	ελνστ. *ἄμβιξ, -ικος / ἄμβυξ*
λαμπιόνι	ιταλ. *lampioni*	αρχ. *λαμπάς, -άδος*
λάστιχο	ιταλ. *elastico*	ελνστ. *ἐλαστός*

Αντιδάνειο	Άμεση ξένη προέλευση	Απώτερη ελληνική προέλευση
λατέρνα	τουρκ. *laterna*	αρχ. *λαμπτήρ, -ῆρος*
λιμάνι	τουρκ. *liman*	ελνστ. *λιμένιον*
λίμπα	διαλεκτ. ιταλ. *limba*	αρχ. *λέμβος*
μαϊντανός	τουρκ. *maydanoz*	αρχ. *Μακεδών, -όνος*
μάντολα	βεν. *mandola*	αρχ. *ἀμυγδάλη*
μαντολίνο	ιταλ. *mandolino*	ελνστ. *πανδούρα / πανδοῦρα*
μαργαρίτα	παλ. ιταλ. *margarita*	ελνστ. *μαργαρίτης*
μαρμελάδα	γαλλ. *marmelade*	ελνστ. *μελίμηλον*
μασίφ	γαλλ. *massif*	αρχ. *μᾶζα*
μαστέλο	ιταλ. *mastello*	αρχ. *μαστός*
ματζουράνα	βεν. *mazorana*	ελνστ. *ἀμάρακον / ἀμάρακος*
μελόντικα	ιταλ. *melodica*	ελνστ. *μελῳδικός*
μιούζικαλ	αγγλ. *musical*	αρχ. *μουσική*
μορταδέλα	ιταλ. *mortadella*	αρχ. *μύρτον*
μουζικάντης	ιταλ. *musicante*	αρχ. *μουσικὴ (τέχνη)*
μούργα	λατ. *amurca*	αρχ. *ἀμόργη*
μουρούνα	ρουμ. *murin* ή βεν. *moruna*	αρχ. *(σ)μύραινα*
μπαγιαντέρα	γαλλ. *bayadère*	αρχ. *βαλλίζω*
μπάζα (τα)	παλ. ιταλ. *basa*	αρχ. *βάσις*
μπαλλάντα	προβηγκ. *balada*	αρχ. *βαλλίζω*
μπαλλαντέρ	γαλλ. *baladeur*	αρχ. *βαλλίζω*
μπαλλαρίνα	ιταλ. *ballerina*	αρχ. *βαλλίζω*
μπαλλέτο	ιταλ. *balletto*	αρχ. *βαλλίζω*
μπάλλος	ιταλ. *ballo*	αρχ. *βαλλίζω*
μπαναίλα	ιταλ. *balena*	αρχ. *φάλ(λ)αινα*
μπάνιο	ιταλ. *bagno*	αρχ. *βαλανεῖον*
μπαρκάρω	ιταλ. *imbarcare*	αρχ. *βᾶρις*
μπαρούτι	τουρκ. *barut*	ελνστ. *πυρῖτις*
μπεζ	γαλλ. *beige*	μεσν. *βαμβάκι(ον)*
μπιζέλι	ιταλ. *piselli*	ελνστ. *πίσον*
μπόγιας	ιταλ. *boia*	αρχ. *βοεία (δορά)*
μπομπάρδα	ιταλ. *bombarda*	αρχ. *βόμβος*
μπονάτσα	βεν. *bonazza*	αρχ. *μαλακία*
μπόρα	βεν. *bora*	αρχ. *βορέας / βορρᾶς*
μπότζι / μπότζα	ιταλ. *poggia*	ελνστ. *ποδία*
μπουάτ	γαλλ. φρ. *boîte (de nuit)*	ελνστ. *πυξίς, -ίδος*
μπουκάλι	βεν. *bocal* (ιταλ. *boccale*)	ελνστ. *βαύκαλις*
μπουντρούμι	τουρκ. *bodrum*	αρχ. *ἱππόδρομος*
μπουρίνι	βεν. *borin*	ελνστ. *βορ(ε)ινός*
μπούσουλας	ιταλ. *bussola*	ελνστ. *πυξίς, -ίδος*
μπουτίκ	γαλλ. *boutique*	αρχ. *ἀποθήκη*
μπρασελέ	γαλλ. *bracelet*	αρχ. *βραχίων, -ονος*
μπρατσέρα	βεν. *brazzera*	αρχ. *βραχίων, -ονος*
μπράτσο	βεν. *brazzo* / ιταλ. *braccio*	αρχ. *βραχίων, -ονος*
μπριγιάν	γαλλ. *brillant*	ελνστ. *βήρυλλος*
μπριλάντι	ιταλ. *brillante*	ελνστ. *βήρυλλος*
μωσαϊκό	ιταλ. *mosaico*	αρχ. *Μοῦσα*
νιτσεράδα	ιταλ. *incerata (tela)*	αρχ. *κηρός*
νταλιάνι	τουρκ. *dalyan*	μεσν. *ἁλιανή*
οργκανάιζερ	αγγλ. *organiser*	αρχ. *ὄργανον*
παϊτόνι	τουρκ. *payton / fayton*	αρχ. όν. *Φαέθων, -οντος*
παλάβρα	ισπανοεβρ. (λαντίνο) *palavra*	αρχ. *παραβολή*
παλάγκο	ιταλ. *palanco*	αρχ. *φάλαγξ, -γγος*
πανούκλα	υστλατ. *panucla*	αρχ. *πήνη*
πάπας	μεσν. λατ. *papa*	αρχ. *πάππας*
πάρδος	λατ. *pardus / pardalis*	αρχ. *πάρδαλις*
παρλάρω	ιταλ. *parlare*	αρχ. *παραβολή*

Αντιδάνειο	Άμεση ξένη προέλευση	Απώτερη ελληνική προέλευση
παρλάτα	ιταλ. *parlata*	αρχ. *παραβολή*
παρόλα	ιταλ. *parola*	αρχ. *παραβολή*
πάστα	ιταλ. *pasta*	ελνστ. *πάστη (ἡ)*
παστίλια	ιταλ. *pastiglia*	ελνστ. *πάστη (ἡ)*
παστίτσιο	ιταλ. *pasticcio*	ελνστ. *πάστη (ἡ)*
πατέ	γαλλ. *pâté*	ελνστ. *πάστη (ἡ)*
πελεκάνος	λατ. *pelecānus*	αρχ. *πελεκάν, -ᾶνος*
πέναλτι	αγγλ. *penalty*	αρχ. *ποινή*
πεντάγραμμο	ιταλ. *pentagramma*	ελνστ. *πεντάγραμμον*
πεταλίδα	λατ. *patella*	αρχ. *πατάνη*
πιάτο	ιταλ. *piatto*	αρχ. *πλατύς*
πιάτσα	ιταλ. *piazza*	ελνστ. *πλατεῖα (ὁδός)*
πίλαστρο	ιταλ. *pilastro*	αρχ. *παραστάτης*
πιλότος	βεν. *piloto*	αρχ. *πηδόν*
πίρος	διαλεκτ. ιταλ. *piro*	αρχ. *ἐπίουρος*
πλαγκτόν	γαλλ. *plancton*	αρχ. *πλαγκτόν*
πλαζ	γαλλ. *plage*	αρχ. *τὰ πλάγια*
πλασάρω	γαλλ. *placer*	ελνστ. *πλατεῖα (ὁδός)*
πλατό	γαλλ. *plateau*	αρχ. *πλατύς*
πόζα	ιταλ. *posa*	αρχ. *παῦσις*
πούλι	τουρκ. *pul*	αρχ. *ὀβελός / ὀβολός*
πράτιγο	βεν. *pratigo*	αρχ. *πρακτικός*
ρεμετζάρω	ιταλ. *ormeggiare*	αρχ. *ὁρμίζω*
ρεπό	γαλλ. *repos*	αρχ. *παῦσις*
ρούμπος	ιταλ. *rombo*	αρχ. *ῥόμβος*
ριζότο	ιταλ. *risotto*	ελνστ. *ὄρυζα*
σαλπάρω	ιταλ. *salpare*	αρχ. *ἐξαρπάζω*
σαντούρι	τουρκ. *santur*	αρχ. *ψαλτήριον*
σενάριο	ιταλ. *scenario*	αρχ. *σκηνή*
σέντερ (φορ/μπακ)	αγγλ. *centre*	αρχ. *κέντρον*
σερζ	γαλλ. *serge*	ελνστ. *σηρικός*
σιφώνι	γαλλ. *siphon*	αρχ. *σίφων, -ωνος*
σκευρώνω	μεσν. λατ. *sceurum / scebrum*	αρχ. *σκευάριον*
σκουλαρίκι	υστλατ. *scholāris*	αρχ. *σχολή*
σμπίρος	ιταλ. *sbirro*	αρχ. *πυρρός*
σομιέ	γαλλ. *sommier*	αρχ. *σάγμα, -ατος*
σόμπα	τουρκ. *soba*	αρχ. *τῦφος*
σόργο	ιταλ. *sorgo*	αρχ. *Συρία*
σοφιστικέ	γαλλ. *sophistiqué*	αρχ. *σοφιστικός*
σπάγκος	ιταλ. *spago*	ελνστ. *σφάκος / φάσκος*
σπάλα	ιταλ. *spalla*	αρχ. *σπάθη*
σπαρματσέτο	ιταλ. *spermaceti*	αρχ. *σπέρμα + κῆτος*
σπάτουλα	βεν. *spatula*	αρχ. *σπάθη*
σπειράλ	γαλλ. *spiral*	αρχ. *σπεῖρα*
στέρνα	λατ. *cisterna*	αρχ. *κίστη*
στοπ	αγγλ. *stop*	ελνστ. *στύππη*
στόρι[1]	γαλλ. *store*	αρχ. *στόρνυμι / στρώννυμι / στορέννυμι*
στόρι[2]	αγγλ. *story*	αρχ. *ἱστορία*
στόφα[1]	ιταλ. *stoffa*	ελνστ. *στύππη*
στόφα[2]	ιταλ. *stufa*	αρχ. *τῦφος*
στρίγγλα	υστλατ. **strigula*	ελνστ. **στρίγξ*
στυφάδο	παλ. βενετ. *stufado*	αρχ. *τῦφος*
σύλλαβος	εκκλησ. λατ. *syllabus*	ελνστ. *σίλλυβον / σίλλυβος*
συνδικαλισμός	γαλλ. *syndicalisme*	αρχ. *σύνδικος*
συνθεσάιζερ	αγγλ. *synthesiser*	αρχ. *σύνθεσις*
ταλέντο	ιταλ. *talento*	αρχ. *τάλαντον*

Αντιδάνειο	Άμεση ξένη προέλευση	Απώτερη ελληνική προέλευση
ταξί	γαλλ. *taxi*	αρχ. *τάξις*
ταπέτο	ιταλ. *tappeto*	αρχ. *τάπης, -ητος*
ταπετσαρία	ιταλ. *tappezzeria*	ελνστ. *ταπήτιον*
ταπί	γαλλ. *tapis*	ελνστ. *ταπήτιον*
ταπισερί	γαλλ. *tapisserie*	ελνστ. *ταπήτιον*
ταραντούλα	ιταλ. *tarantola*	αρχ. *Τάρας, -αντος*
ταρταρούγα	ιταλ. *tartaruga*	ελνστ. *ταρταροῦχος*
τεφτέρι	διαλεκτ. τουρκ. *tefter* (τουρκ. *defter*)	αρχ. *διφθέρα*
τζίντζερ	αγγλ. *ginger*	ελνστ. *ζιγγίβερις / ζιγγίβερι*
τζύρος	ιταλ. *giro* / βεν. *ziro*	ελνστ. *γῦρος*
τόννος	ιταλ. *tonno*	αρχ. *θύννος*
τούμπα[2]	υστλατ. *tumba*	αρχ. *τύμβος*
τουρ	γαλλ. *tour*	αρχ. *τόρνος*
τουρισμός	γαλλ. *tourisme*	αρχ. *τόρνος*
τουρμπίνα	γαλλ. *turbine*	αρχ. *τύρβη*
τουρνέ	γαλλ. *tournée*	αρχ. *τόρνος*
τουρνικέ	γαλλ. *tourniquet*	αρχ. *τόρνος*
τουρνουά	γαλλ. *tournoi*	αρχ. *τόρνος*
τρεμεντίνα	ιταλ. *trementina*	ελνστ. *τερέβινθος*
τροβαδούρος	γαλλ. *troubadour*	αρχ. *τρόπος*
τσαμπούνα	ιταλ. *zampogna*	αρχ. *συμφωνία*
τσάο	ιταλ. *ciao*	μεσν. *σκλάβος*
τσάρτερ	αγγλ. *charter*	αρχ. *χάρτης*
τσέμπαλο	ιταλ. *cembalo*	αρχ. *κύμβαλον*
τσηρώτο	ιταλ. *cerotto*	ελνστ. *κηρωτόν*
τσιγγούνης	τουρκ. *çingene*	μεσν. *τσιγγάνος*
τσιμινιέρα	ιταλ. *ciminiera*	αρχ. *κάμινος*
τσίρκο	ιταλ. *circo*	αρχ. *κρίκος*
τσίρκουλο	ιταλ. *circolo*	αρχ. *κρίκος*
τσόκαρο	βεν. *zocaro*	ελνστ. *σύκχος*
τσότρα	τουρκ. *çotra / çotura*	αρχ. *κοτύλη*
τσούρμο	ιταλ. *ciurma* / βεν. *zurma*	αρχ. *κέλευσμα*
φαντεζί	γαλλ. *fantaisie*	αρχ. *φαντασία*
φαρφουρί	τουρκ. *firfiri*	αρχ. *πορφύρα*
φασόλι	λατ. *phasēolus / phasiolus*	αρχ. *φάσηλος*
φουντούκι	τουρκ. *findik*	ελνστ. *ποντικὸν (κάρυον)*
φυντάνι	τουρκ. *fidan*	αρχ. *φυτόν*
χάρτα	ιταλ. *carta*	αρχ. *χάρτης*
χαρτόνι	βεν. *carton*	αρχ. *χάρτης*

ΕΛΛΗΝΟΓΕΝΕΙΣ ΞΕΝΟΙ ΟΡΟΙ

Ο πίνακας περιέχει ενδεικτικό κατάλογο των κυριότερων ελληνογενών ξένων όρων. Πρόκειται κατά κανόνα για λόγιες λέξεις (επιστημονικούς όρους), οι οποίες πλάστηκαν σε ξένη γλώσσα (π.χ. Γαλλική, Αγγλική, Νεολατινική) από ελληνικά συστατικά στοιχεία. Συχνά πρόκειται για σύνθετες λέξεις. Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

αββαείο
αβιογένεση
αγγειογραφία
αγγείωμα
αγνωστικισμός
αδενίτιδα
αδενοκαρκίνωμα
αδενοπάθεια
αδένωμα
αεροβικός
αεροδρόμιο
αερόστατο
αζαλέα
άζωτο
αθήρωμα
αθλητισμός
αιγυπτιολογία
αιγυπτιολόγος
αιθάνιο
αιθυλένιο
αιθύλιο
αιματοκρίτης
αιματουρία
αιμάτωμα
αιμόλυση
αιμορροφιλία
αιμοφιλία
ακουστική
ακράτεια
ακροβασία
ακροβατικός
ακτινίδιο
αλλαντίαση
αλλεργία
αλλεργικός
αλοτροπισμός
αμαρυλλίδα
αμετρωπία
αμηνόρροια
αμυγδαλεκτομή
αμυγδαλές
αμυγδαλίτιδα
αμυλώδης
αναβολικός
αναβολισμός
αναιμικός
αναισθησιολόγος
αναισθητικός
αναλγητικός
ανάλεκτα
αναλφαβητισμός
αναρχικός
αναρχισμός
αναφυλαξία
αναχρονιστικός
αναχωρητισμός
ανεικονικός
ανθρωπολογία
ανθρωπολόγος
ανθρωπωνύμιο
ανθυγιεινός
ανιόν
ανορεκτικός
ανορεξία
ανορχία
αντιβιοτικό
αντιβίωση
αντιγραμματικός
αντιισταμινικός
αντίκλινο
αντικυκλώνας
αντιπαθητικός
αντισημιτισμός
αντισηπτικός
αντισηψία
αντιστατικός
αντώνυμο
αξιολογία
αξιολογικός
αξονικός
αορτικός
αορτίτιδα
απλασία
απλολογία
απολιτικός
απολογητής
απονεύρωση
αργίλιο
αργόν
αρθρογραφία
αρθροπάθεια
αρθροσκόπηση
αρμόνικα
αρμόνιο
αρτηριοπάθεια
αρτηριοσκλήρωση
αρτηριοστένωση
αρχαϊστής
αρχιπέλαγος
ασηπτικός
ασηψία
ασκητισμός
ασπιρίνη
αστιγματισμός
αστυφιλία
άτλας
ατονικότητα
ατροπίνη
αυστραλοπίθηκος
αυτισμός
αυτιστικός
αυτογραφία
αυτόγραφο
αυτοματισμός
αφήλιο
αχρωματοψία
βακτηριολογία
βακτηριολόγος
βαλλιστικός
βάριο
βαρόμετρο
βασάλτης
βιβλικός
βιβλιοφιλία
βιογένεση
βιοηθική
βιολογία
βιολογικός
βιομάζα
βιομετρία
βιονική
βιόρρυθμος
βιόσφαιρα
βιοτεχνία
βιότοπος
βιοψία
βλεννογόνος
βλεννορραγία
βλεννόρροια
βομβαρδίζω
βουλιμικός
βουτυρικός
βρογχεκτασία
βρογχίτιδα
βρογχοπνευμονία
βρογχοσκόπιο
βρόμιο

βροντόσαυρος
βυζαντινός
γαιόραμα
γαμέτης
γαστρικός
γαστρίτιδα
γαστροκνημία
γαστρορραγία
γαστροσκόπηση
γαστροσκόπιο
γενετική
γενετικός
γιγάκυκλος
γιγαντισμός
γλυκαιμία
γλυκερίνη
γλυκόζη
γλώσσημα
γνωστικισμός
γομμολάστιχα
γονίδιο
γονόκοκκος
γονότυπος
γραμματικότητα
γραμμοάτομο
γραμμόφωνο
γράφημα
γραφίστας
γραφίτης
γυναικολογία
γυναικομαστία
γωνιόμετρο
δάκος
δακτυλογραφία
δακτυλογράφος
δακτυλογραφώ
δέκαθλο
δελφινάριο
δεοντικός
δεοντολογία
δερματίτιδα
δεσποτισμός
δευτέριο
δημογραφία
δημογραφικός
διαβητικός
διαθερμία
διατομικός
διαχρονία
διαχρονικός
διμορφία
δίοικα
διοξίνη
διπλωμάτης
διπλωματία
διπλωπία
δισκέτα
δισκογραφία
δισκοθήκη
δισκοπάθεια
διττογραφία
διφθερίτιδα
δολιχοκεφαλία
δονάκιο
δοξογράφος
δραματολογία
δρύπη
δυναμική
δυναμισμός
δυναμίτης
δυναμιτίζω
δύνη
δυσαρμονία
δυσλαλία
δυσλεκτικός
δυσλεξία
δυσλεξικός
δυσμηνόρροια
δυσπαρευνία
δυσπλασία
δυστροφία
εβονίτης
εγκεφαλοσκόπηση
εγκυκλοπαίδεια
εγκυκλοπαιδιστής
εγωισμός
εγωιστής
εγωκεντρικός
εγωκεντρισμός
εθνογραφία
εθνοκεντρισμός
εθνόλεκτος
εθνολογία
εικονολατρία
εικονοσκόπιο
ειρηνοφιλία
εκκεντρικός
εκκεντρισμός
εκλαμψία
εκλεκτικισμός
εκτάριο
εκτόπλασμα
ελαστικός
ελικοδρόμιο
ελικόπτερο
ελλειψοειδής
ελληνιστικός
ελμινθίαση
εμβρυογενής
εμβρυογονία
εμβρυοθυλάκιο
εμβρυοκαρδία
εμβρυολογία
εμβρυοπάθεια
εμβρυόσακος
εμμηνόπαυση
εμμηνορραγία
εμμηνόρροια
ενδημικός
ενδημισμός
ενδογαμία
ενδογενής
ενδοθήλιο
ενδοκρινής
ενδοσκόπιο
ενεργητισμός
ένζυμο
εντροπία
έξεργο
εξωκρινής
εξωτισμός
επιδημικός
επιδημιολογία
επιζωοτία
επιθήλιο
επιθηλίωμα
έπταθλο
εργασιομανής
εργογράφος
εργοθεραπεία
εργόμετρο
εργονομία
ερμαφροδιτισμός
ερμητικός
ερμητισμός
ερυθροκύτταρο
ερυθροβλάστη
ερωτισμός
ερωτογενής
εσπεριδοειδή
εσχατολογία
εσχατολογικός
εσωτερισμός
ετερογένεση
ετερότροφος
ετερόχθων
ετεροχρονία
ευκάλυπτος
ευκαρυωτικός
ευρώ
ευρωζώνη
ευρωκεντρισμός
ευρωπαϊσμός
ευρωσκεπτικισμός
ευτροφισμός
εχινόκοκκος
ζαχαρίνη
ζυγωματικό
ζυγώτης
ζυμογόνο
ζωολογία
ζωολόγος
ζωομορφισμός
ζωονόσος
ζωοφιλία
ζωοφοβία
ηγεμονισμός

ηδονισμός
ηδονιστής
ηθογραφία
ηθογραφικός
ηλεκτρίζω
ηλέκτριση
ηλεκτρισμός
ηλεκτροακουστικός
ηλεκτροβιολογία
ηλεκτρόδιο
ηλεκτροδυναμική
ηλεκτροκίνηση
ηλεκτρολογία
ηλεκτρόλυση
ηλεκτρομαγνήτης
ηλεκτρονικός
ηλεκτρόνιο
ηλίανθος
ηλιοθεραπεία
ηλιοκεντρικός
ήλιον
ηλιοτροπισμός
ημεραλωπία
ημιπληγικός
ημισφαιρικός
ηπαρίνη
ηπατεκτομή
ηπατολογία
ηπατομεγαλία
ηπατοπάθεια
ηπατοτομία
ηπάτωμα
ηπειρογένεση
ηρωίνη
ηρωισμός
ησυχασμός
ητακισμός
ηχοκαρδιογράφημα
ηωζωικός
ηώκαινο
θαλασσογραφία
θαλασσοθεραπεία
θάλλιο
θαλλόφυτα
θανατοφιλία
θανατοφοβία
θεατρόφιλος
θεοκρατικός
θερμαισθησία
θερμικός
θερμογόνος
θερμοδυναμική
θερμοηλεκτρικός
θερμόλυση
θερμομετρία
θερμόμετρο
θερμός (το)
θερμοσίφωνας
θερμοστάτης
θρομβεκτομή
θρομβίνη
θρομβοκύτταρο
θρομβοκυττάρωση
θρομβολυτικός
θρομβοφλεβίτιδα
θυμέλαιο
θυρεοειδεκτομή
θυρεοειδοπάθεια
θυροξίνη
θωρακοκέντηση
θωρακοπλαστική
θωρακοτομία
ιδεαλισμός
ιδεαλιστής
ιδεόγραμμα
ιδεογραφία
ιδεοκρατία
ιδεολογία
ιδεολόγος
ιδεοπλασία
ιδιωματικός
ιδιωτεία
ιεραρχώ
ινδοευρωπαϊκός
Ινδοευρωπαίοι
ιόν
ιοντικός
ιοντισμός
ιοντιστής
ιοντοθεραπεία
ιοντόσφαιρα
ιριδίζω
ιριδισμός
ιριδοκήλη
ιριδοτομία
ισότοπο
ιστόγραμμα
ιστοθεραπεία
ιστολογία
ιστόλυση
ιστορισμός
ισχαιμία
ισχιαλγία
ιχθύωση
ιώδιο
ιωτακισμός
κάδμιο
καθεδρικός
καθολικισμός
καινοζωικός
καλειδοσκόπιο
καρδιαλγία
καρδιογράφημα
καρδιογραφία
καρδιογράφος
καρδιομεγαλία
καρδιοπάθεια
καρδιοπαθής
καρδιοτομία
καρδιοτονωτικός
καρκινογένεση
καρκινογόνος
καρκινολογία
καρκινοφιλία
καρκινοφοβία
καρωτίνη
καστορέλαιο
καταβολισμός
καταληψία
καταπληξία
καταστροφισμός
κατατονία
κατατονικός
κατηγορηματικός
κατιόν
κενοφοβία
κεραμίστας
κερατίνη
κεφαλαλγία
κεφαλόποδο
κηροζίνη
κιναισθησία
κιναισθητικός
κινηματικός
κινηματογραφία
κινηματογράφος
κινηματογραφιστής
κίρρωση
κιρσοκήλη
κληρικαλισμός
κλιμακτήριος
κλιματίζομαι
κλιματισμός
κλιματοθεραπεία
κλιματολογία
κλιματολογικός
κλινική
κοιλιαλγία
κοιλιοκήλη
κολίτιδα
κολλαγόνο
κολλοειδής
κολονοσκόπηση
κολποκήλη
κολπορραφή
κολποσκόπηση
κολποσκόπιο
κολπόσπασμος
κοπρολαγνεία
κοπρολαλία
κοπρολογία
κοπροφαγία
κοπροφιλία
κοσμητολογία
κοσμογονικός
κοσμοδρόμιο
κοσμολογία

κοσμοναύτης
κοσμοπολιτισμός
κρανιολογία
κρανιολόγος
κρανιομετρία
κρανιοσκοπία
κρανιοτομή
κρεατίνη
κρεατινίνη
κρετινισμός
κροταλίας
κρυοθεραπεία
κρυοπληξία
κρυοσκοπία
κρυοστάτης
κρυπτογράφημα
κρυπτογραφία
κρυπτολογία
κρυπτοχριστιανός
κρυσταλλογραφία
κρυστάλλωση
κρυψορχία
κυάνιο
κυβερνητική
κυβερνοναύτης
κυκλοθυμία
κυκλοθυμικός
κυκλώνας
κυλινδρισμός
κυματογράφος
κυριλλικός
κυστεκτομή
κυστεοσκόπηση
κυστεοσκόπιο
κυστικός
κυστίτιδα
κυστοειδής
κυτταρογένεση
κυτταρολογία
κυτταρόλυση
κυτταρόπλασμα
κωδεΐνη
κωμικοτραγικός
κωνίο
λαγωφθαλμία
λαπαροσκόπηση
λαπαροσκόπιο
λαπαροτομία
λαρυγγεκτομή
λαρυγγίτιδα
λαρυγγολόγος
λαρυγγοσκόπηση
λεκιθίνη
λεμφαγγειίτιδα
λεμφαγγείωμα
λεμφαδένας
λεμφαδενίτιδα
λεμφαδένωμα
λεμφατισμός
λεμφογραφία
λεμφοειδής
λεμφοίδημα
λεμφοκήλη
λέξημα
λεξικογραφία
λεξικολογία
λεπιδόπτερα
λευκοκύτταρο
λευκοπενία
λευκόρροια
λευχαιμία
λίθιο
λιθογραφία
λιθογράφος
λιθόσφαιρα
λιθοτριψία
λιμνολογία
λιπίδιο
λιπογένεση
λιποειδής
λιποκύτταρο
λίπωμα
λιπωμάτωση
λοβοτομή
λογαριθμικός
λογάριθμος
λογόγραμμα
λογοθεραπεία
λογότυπος
λυκοφιλία
λυρισμός
λυσιγόνος
λυσίσωμα
λυσοζύμη
μαγκάνιο
μαγνήσιο
μαγνητίζω
μαγνητικός
μαγνητισμός
μαγνητίτης
μαγνητογεννήτρια
μαγνητοηλεκτρικός
μαγνητοθερμικός
μαγνητόμετρο
μαγνητοσκόπιο
μαγνητοσκοπώ
μαγνητόσφαιρα
μαγνητόφωνο
μακροκεφαλία
μακροοικονομία
μαλαχίτης
μαργαρίνη
μαστεκτομή
μαστογραφία
μαστοειδεκτομή
μαστοειδίτιδα
μαστοπάθεια
μεγαλομανία
μεγάφωνο
μεθοδισμός
μεθοδιστής
μεθύλιο
μελανίνη
μελανισμός
μελανοδερμία
μελάνωμα
μελατονίνη
μελοδραματικός
μελοδραματισμός
μεταβολικός
μεταβολισμός
μεταλλογραφία
μεταλλοειδής
μεταλλουργικός
μετατάρσιο
μετεωρικός
μετεωρίτης
μετεωρογραφία
μετεωροειδές
μετρολογία
μετρονόμος
μηλικός
μηνιγγικός
μηνιγγίτιδα
μηνιγγιτισμός
μηνιγγίωμα
μητριαρχία
μητριαρχικός
μητροκήλη
μητροσκόπηση
μητροσκοπία
μητροσκόπιο
μηχανικός (ο)
μηχανισμός
μηχανιστικός
μηχανογραφία
μηχανογραφικός
μικροανάλυση
μικροβιακός
μικρόβιο
μικροβιολογία
μικροβιολόγος
μικρογραφία
μικρογραφικός
μικροδακτυλία
μικροκαρδία
μικροκεφαλία
μικρομαστία
μικροοργανισμός
μικροσκοπία
μικροσκοπικός
μικροσκόπιο
μικροφωνικός
μικρόφωνο
μικροχειρουργική
μιμητισμός
μιμόδραμα

μιτοχόνδριο
μιτροειδής
μίτωση
μολυβδαίνιο
μονατομικός
μόνημα
μονογένεση
μονόγραμμα
μονογραφία
μονοθεϊσμός
μονοθεϊστής
μονοθεϊστικός
μονοθελητισμός
μονοκοτυλήδονος
μονολιθικός
μονόλογος
μονολογώ
μονομανής
μονομανία
μονομεταλλισμός
μονοξίδιο
μονοτυπία
μονοφασικός
μονοφυσιτισμός
μονοφωνικός
μόρφημα
μορφίνη
μορφογένεση
μορφοδυναμική
μορφολογία
μορφοπλαστικός
μορφοσύνταξη
μορφοφωνηματικός
μορφοφωνολογία
μουσειολογία
μουσικολογία
μουσικότητα
μυελικός
μυελίτιδα
μυελοκήλη
μυελοκύτταρο
μυελομηνιγγίτιδα
μυελοπάθεια
μυελοσκλήρυνση
μυθομανής
μυθομανία
μυκητίαση
μυκήτωση
μυκόπλασμα
μυξοίδημα
μυξομύκητας
μυξοσάρκωμα
μύξωμα
μυξωμάτωση
μυογράφημα
μυογράφος
μυοκάρδιο
μυοκαρδιοπάθεια
μυοκαρδίτιδα
μυολογία
μυοπάθεια
μυοσκελετικός
μυοτομία
μυοτονία
μυστικισμός
μύωμα
μυωπικός
νανισμός
νανοκέφαλος
νανομελής
νανόμετρο
νανοσωμία
νανόσωμος
νανοτεχνολογία
ναρκισσισμός
ναρκομανής
ναρκομανία
ναφθαλίνη
νεκροτομή
νεκροφιλία
νεκροψία
νεκταρίνι
νεογνολογία
νεοκλασικός
νεολιθικός
νεολογισμός
νέον
νεοπλασία
νεόπλασμα
νεοπλατωνικός
νεοπλατωνισμός
νευρασθένεια
νευρασθενικός
νευρείλημα
νευρεκτομή
νευρίτιδα
νευρογλοία
νευροληπτικός
νευρολογία
νευρομυϊκός
νευροπάθεια
νευροπληξία
νευροχειρουργική
νευροψυχολογία
νεύρωμα
νευρώνας
νεύρωση
νευρωτικός
νεφολογία
νεφρεκτομή
νεφρίδιο
νεφρίτης
νεφροκήλη
νεφρολιθίαση
νεφρόλιθος
νεφροπάθεια
νεφροτομή
νεφρώνας
νιτρικός
νιτρογλυκερίνη
νομαδισμός
νοσταλγία
νοσταλγικός
νυκταλωπία
νυμφομανής
νυμφομανία
ξανθοκυανωπία
ξανθοφύλλη
ξένον
ξενοφιλία
ξηρογραφία
ξηροδερμία
ξηροστομία
ξηρόφιλος
ξηρόφυτο
ξυλόφωνο
ογκογόνος
ογκολογία
οδογράφος
οδομετρία
οδοντοπάθεια
οδοντοπροσθετική
όζον
οζον(τ)ομετρία
οζον(τ)όμετρο
οζον(τ)όσφαιρα
οζοντίζω
οικολογία
οικολογικός
οικολόγος
οικονομισμός
οικουμενισμός
οιστρογόνο
οκτάνιο
ολιγοδακτυλία
ολιγομερής
ολισμός
ολιστικός
ολόγραμμα
ολογραφία
ολοκαύτωμα
ολυμπισμός
ομοζυγώτης
ομοιόθερμος
ομοιομορφισμός
ομοιοπαθητικός
ομοιοπολικός
ομοιόσταση
ομοταξία
ομφαλοκήλη
ομφαλορραγία
ομφαλόρροια
ονειρικός
ονειρισμός
οντογένεση
οντογονία
οντολογία

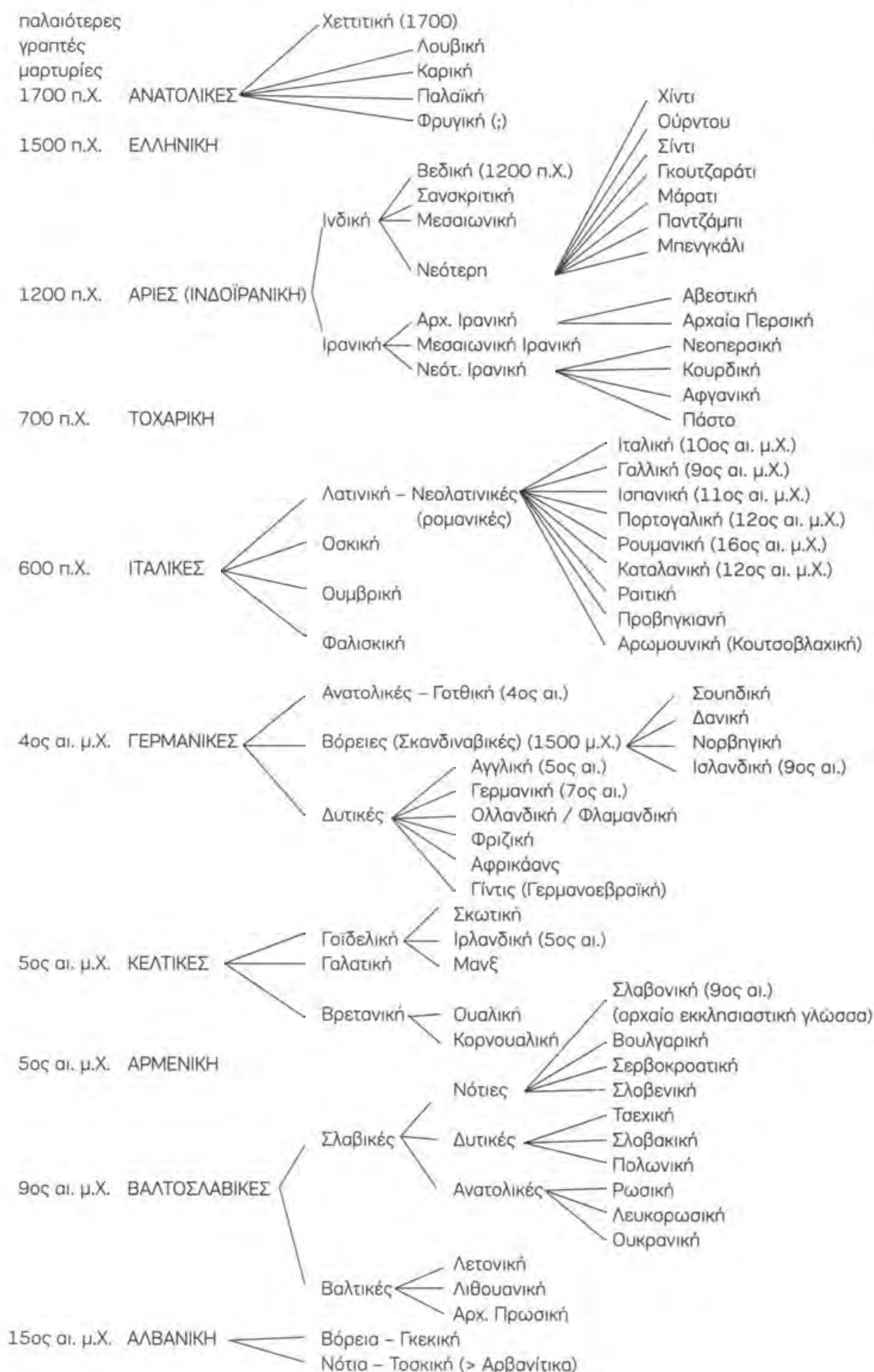
οντολογικός
οντολογισμός
οξαλικός
οξίδιο
οξιδώνω
οξίδωση
οξιδωτής
οξυγόνο
οξύουρος
οπτικομετρία
οπτικόμετρο
οργανίδια
οργανισμός
οργανογενής
οργανογόνος
οργανόγραμμα
οργανοληπτικός
οργανολογία
ορεοδομή
ορεομετρία
ορθοδοντικός
ορθόκεντρο
ορθομετρικός
ορθοπαιδικός
ορθόπτερο
ορθοσκόπηση
ορθοσκόπιο
ορθοστατικός
ορθοφωνία
ορθοφωνικός
οριζόντιος
ορμόνη
ορμονικός
ορμονοθεραπεία
ορνιθολογία
ορχεκτομή
ορχηστρικός
ορχιδέα
ορχίτιδα
οσμολογία
οσμομέτρηση
οσμόμετρο
οστεΐνη
οστεοαλγία
οστεοαρθρικός
οστεοαρθρίτιδα
οστεοβλάστη
οστεογένεση
οστεογόνος
οστεόλιθος
οστεόλυση
οστεομετρία
οστεοπάθεια
οστεοπλασία
οστεοπόρωση
οστεοσκλήρυνση
οστεόφυτο
οστέωμα
οστέωση
οστίτιδα
οστρακολογία
οσφυαλγία
ουράνιο
ουρανόλιθος
ουρανολογία
ουρηθραλγία
ουρηθρίτιδα
ουρηθρορραγία
ουρηθροσκοπία
ουρηθροσκόπιο
ουρία
ουρικός
ουρογεννητικός
ουρολιθίαση
ουρολόγος
ουρολογία
οφθαλμολογία
οφθαλμοπάθεια
οφθαλμοσκόπηση
οφθαλμοσκόπιο
παγγένεση
παγκρεατικός
παγκρεατίνη
παγκρεατίτιδα
παγχρονία
παθογένεια
παθογενής
παθογόνος
παθολογία
παθολόγος
παιδιατρική
παιδίατρος
παιδολογία
παιδομετρία
παιδομορφισμός
παιδοφιλία
παιδοψυχολογία
παλαιοανθρωπολογία
παλαιογραφία
παλαιοζωικός
παλαιόκαινος
παλαιολιθικός
παλαιοντολογία
παλαιοντολογικός
παλαιοντολόγος
παλαιοχριστιανικός
πανδαιμόνιο
πανδημία
πανόραμα
πανοραμικός
παπυρολογία
παραθείο
παραισθησία
παραλληλία
παραλληλίζω
παραλληλισμός
παραλυσία
παραμετρικός
παράμετρος
παρανοϊκός
παρασιτισμός
παρασίτωση
παρατακτικός
παραφωνία
παραψυχολογία
παρενθετικός
παρετυμολογία
παρθενογένεση
παρθενοκαρπία
παρνασσισμός
παρωτίτιδα
πατριωτικός
πατριωτισμός
παχυκεφαλία
παχύμετρο
πεντάγραμμο
πεντάνιο
πεντηκοστιανός
περιαρθρίτιδα
περιμετρικός
περιμήτριο
περιοδικό
περιοδικότητα
περισκόπιο
περίσταλση
περιτονίτιδα
περιφερικός
περονόσπορος
πετρογένεση
πετρογονία
πετροδολάριο
πετρολογία
πετροχημεία
πιεσόμετρο
πιθηκάνθρωπος
πλανητάριο
πλανητοειδής
πλανητολογία
πλασμώδιο
πλαστελίνη
πλατίνα
πλατυκεφαλία
πλευροτομή
πλουτώνιο
πνευματοθεραπεία
πνευματολογία
πνευμοθώρακας
πνευμονογράφος
πνευμον(ι)όκοκκος
πνευμονοκονίαση
πνευμονολογία
πνευμονοπάθεια
πνευμονορραγία
ποικιλόθερμος
πολικός
πολικότητα
πολιομυελίτιδα

πολιτικάντης
πολιτολογία
πολύεδρος
πολυεστέρας
πολυκλινική
πολυκυστικός
πολυμερισμός
πολυμορφικός
πολυμορφισμός
πολυουρεθάνη
πολυσημία
πολυτονικότητα
πολυφυλετικός
πολυφωνικός
πολυωνία
πρεσβυτεριανισμός
πρεσβυτεριανός
πρισματικός
προβληματικός
προγραμματίζω
προγραμματισμός
προγραμματιστής
προθρομβίνη
προκλιτικός
προσηλυτισμός
προστατίτιδα
προσωπογραφία
πρωτεϊκός
πρωτεΐνη
πρωτόζωο
πρωτόνιο
πρωτόπλασμα
πρωτοπλάστης
πτεροδάκτυλος
πτωμαΐνη
πυελίτιδα
πυελογραφία
πυελοκυστίτιδα
πυελονεφρίτιδα
πυελοσκόπηση
πυελοτομία
πύθωνας
πυλωρισμός
πυρετοθεραπεία
πυρετολογία
ραχίτιδα
ραχιτικός
ραχιτισμός
ρεοστάτης / ροοστάτης
ρεοτροπισμός
ρευματοειδής
ρητορισμός
ρινίτιδα
ρινολαλία
ρινορραγία
ρινόρροια
ρινοσκόπηση
ρινοφωνία
ρωτακισμός
σακχαρίνη
σακχαροειδής
σαλπιγγεκτομή
σαλπιγγίτιδα
σαλπιγγογραφία
σαλπιγγοσκοπία
σαλπιγγοσκόπιο
σαπροφάγος
σαπρόφιλος
σαπρόφυτο
σαπωναρία
σάρκωμα
σαρκωμάτωση
σειρήνα
σεισμικός
σεισμικότητα
σεισμογένεση
σεισμολογία
σεισμολόγος
σεληνογραφία
σεληνογράφος
σεληνοκεντρικός
σεληνοσκόπιο
σέπαλο
σέπια
σεροτονίνη
σημασιολογία
σημασιολογικός
σημειολογία
σημειολογικός
σημειολόγος
σηψαιμία
σιβυλλικός
σιγματικός
σιδηροπενία
σιελογόνος
σιελόρροια
σινολογία
σκαραβαίος
σκατολογία
σκατοφαγία
σκάφανδρο
σκέλεθρο
σκελετίνη
σκεπτικισμός
σκιοσκόπιο
σκιόφιλος
σκληρογόνος
σκληροδερμία
σπασμολυτικός
σπασμοφιλία
σπασμωδικός
σπαστικός
σπειρόμετρο
σπειρόνημα
σπειροχαίτη
σπερματοβλάστη
σπερματογένεση
σπερματοζωάριο
σπερματολογία
σπερματόρροια
σπερματοφόρος
σπερματόφυτο
σπηλαιολογία
σπηλαιολόγος
σπλαγχνογραφία
σπλαγχνολογία
σπλαγχνόπτωση
σπληναλγία
σπληνεκτομή
σπληνεκτομία
σπληνολογία
σπληνορραγία
σπονδυλαρθρίτιδα
σπονδυλίτιδα
σπονδυλεξάρθρωση
σπονδυλολίσθηση
σπονδύλωση
σποριογένεση
σποριοκάρπιο
σποριόφυλλο
σπορογονία
σπορογόνος
σπορόζωο
σταδία
σταλαγμίτης
σταλακτίτης
σταφυλίτιδα
σταφυλοκοκκίαση
σταφυλόκοκκος
στεατικός
στεατοπυγία
στεατόρροια
στενογραφία
στενογράφος
στενογραφώ
στερεογραφία
στερεοσκοπία
στερεοσκόπιο
στερεοτομία
στερεοτυπία
στερεότυπος
στερεοφωνία
στερεοφωνικός
στερεοχρωμία
στεροειδές
στοιχειομετρία
στοματίτιδα
στοματολόγος
στοματοπάθεια
στοματορραγία
στρατοκρατία
στρατοκρατικός
στρατόσφαιρα
στρεπτόκοκκος
στρεπτομυκίνη
στροβοσκόπιο
στρυχνίνη

στωικισμός
συβαριτισμός
συγχρονία
συγχρονικός
συλλαβάριο
συμβιωτικός
συμβολίζω
συμβολισμός
συμβολιστής
συμπτωματολογία
συμπτωματολογικός
συμφωνικός
συναισθησία
συνδεσμολογία
συνδικαλίζομαι
συνδικαλιστής
συνδικάτο
σύνδρομο
συντονίζω
συστημικός
συστολικός
σφυγμογράφος
σφυγμόμετρο
σχιζοειδής
σχιζοφρενής
σχολαστικισμός
σωματολογία
σωματομετρία
σωματόπλασμα
σωσίας
σωτηριολογία
ταξίμετρο
ταξινομία
ταχογράφος
ταχόμετρο
ταχυκαρδία
ταχυμετρία
ταχύμετρο
τελεολογικός
τελόφαση
τερατογένεση
τερεβινθίνη
τετραπληγία
τετραπληγικός
τεχνοκράτης
τεχνοκρατία
τεχνοκρατικός
τεχνολογικός
τηλαισθησία
τηλαισθητικός
τηλεγράφημα
τηλεγραφητής
τηλεγραφία
τηλεγραφικός
τηλέγραφος
τηλεγραφώ
τηλεδιάγνωση
τηλεκάρτα
τηλεπάθεια
τηλεπαθητικός
τηλεσκοπία
τηλεσκόπιο
τηλετυπία
τηλέτυπο
τηλεφωνία
τηλεφωνικός
τηλέφωνο
τηλεφωνώ
τιτάνιο
τομογραφία
τομογράφος
τονικότητα
τοξικοδερμία
τοξικολογία
τοξικομανής
τοξικομανία
τοξικοφοβία
τοξικοφόρος
τοξίκωση
τοξιναιμία
τοξίνη
τοξινοθεραπεία
τοξινοφόρος
τοξίνωση
τοπογράφος
τοπολογία
τοπομετρία
τοπωνυμία
τοπωνύμιο
τραυματολογία
τραυματολόγος
τραχειίτιδα
τραχειοβρογχικός
τραχειοβρογχίτιδα
τραχειορραγία
τραχειοσκόπηση
τραχειοτομή
τραχειοτομία
τραχηλισμός
τραχηλίτιδα
τρεπόνημα
τρεπονημάτωση
τριβαδισμός
τριγλυκερίδιο
τριγωνομετρία
τρίκυκλο
τριφασικός
τριχομονάδα
τριχοφυτία
τροπισμός
τροπόπαυση
τροπόσφαιρα
τροφοβλάστη
τρυπανόσωμα
τρυπανοσωμίαση
τυμπάνωση
τυπογραφία
τυπογραφικός
τυπογράφος
τυραννόσαυρος
τυφοειδής
υαλογραφία
υαλογράφος
υγειολογία
υγιεινολογία
υγρομετρία
υγρόμετρο
υγροστάτης
υγρόφιλος
υγρόφυτο
ύγρωμα
υδραιμία
υδραυλικός
υδρογόνο
υδρογόνωση
υδρογραφία
υδροδυναμική
υδροηλεκτρικός
υδροθεραπεία
υδροκεφαλία
υδροκυάνιο
υδρολογία
υδρολόγος
υδρομετρία
υδρόμετρο
υδροξίδιο
υδροστατικός
υδροτροπικός
υδρόφιλος
υδροχλωρικός
υδροχλώριο
υλοζωισμός
υλοζωιστής
υλομορφισμός
υμνογραφία
υπεραιμία
υπεραιμικός
υπερθερμία
υπερκινητικός
υπερμετρωπία
υπερμνησία
υπερπλασία
υπερτροφία
υπερτροφικός
υπερώνυμο
υπνοθεραπεία
υπνοπαιδεία
υπνοφοβία
ύπνωση
υπνωτίζω
υπνωτισμός
υπνωτιστής
υπογλυκαιμία
υπογοναδισμός
υποθερμία
υποπλασία
υποτονικός

υπωνυμία
υπώνυμο
υστερεκτομή
υστερία
υστεροπτωσία
υψομετρία
υψομετρικός
φαγοκύτταρο
φαγοκυττάρωση
φαγοκύτωση
φαινόλη
φαινομενοκρατία
φαινομενολογία
φαινότυπος
φακόμετρο
φακοσκλήρωση
φακοσκόπιο
φαλλοκρατία
φανερόγαμος
φαντασμαγορία
φαντασμαγορικός
φαντομάς
φαρμακείο
φαρμακογνωσία
φαρμακολογία
φαρυγγίτιδα
φαρυγγολαρυγγίτιδα
φαρυγγορραγία
φαρυγγοσκόπιο
φαρυγγοσπασμός
φαρυγγοτομία
φθόριο
φιλανθρωπικός
φιλαρμονική
φιλελληνικός
φιλελληνισμός
φιλοτελικός
φιλοτελισμός
φιλοτελιστής
φλεβίτιδα
φλεβογραφία
φλεβορραγία
φοβία
φοβικός
φρασεολογία
φρασεολογικός
φρενοπάθεια
φυλλοξήρα
φυλογένεση
φυσαρμόνικα
φυσικοθεραπεία
φυσιογνωμικός
φυσιογνωμιστής
φυσιογραφία
φυσιογράφος
φυσιοκράτης
φυτίνη
φυτογραφία
φυτολογία
φυτοπαράσιτο
φυτοτεχνία
φυτοφάγος
φωνογραφία
φωνογράφος
φωνολογία
φωνολογικός
φωνομετρία
φωνόμετρο
φωνοσκόπιο
φωσφορίζω
φωσφορικός
φωσφορισμός
φωτογένεια
φωτογραφία
φωτογραφίζω
φωτογράφος
φωτοθεραπεία
φωτομετρία
φωτόμετρο
φωτοσύνθεση
φωτοτυπία
φωτοφοβία
χαλίκωση
χαοτικός
χαρισματικός
χαρτογραφία
χειλεοπλαστική
χειλόποδο
χειροπρακτική
χημειοθεραπεία
χημειοτακτικισμός
χημειοτροπισμός
χημικός
χιμαιρικός
χλαμύδιο
χλωρίνη
χλώριο
χλωρίωση
χλωροπλάστης
χλωροφύλλη
χλωρόφυτο
χολαιμία
χοληστερίνη
χοληστερόλη
χολοκυστεκτομή
χολοκυστίτιδα
χολοκυστογραφία
χολόλιθος
χονδρεκτομία
χορογραφία
χορόδραμα
χριστοκεντρικός
χροναξία
χρονολογικός
χρονόμετρο
χρωματικότητα
χρωματίνη
χρωματογόνος
χρωματοσκοπία
χρωματοσκόπιο
χρωμάτωση
χρωμικός
χρώμιο
χρωμογράφος
χρωμολιθογραφία
χρωμόσωμα
χρωμοτυπία
ψιττακισμός
ψιττάκωση
ψυχανάλυση
ψυχαναλυτής
ψυχεδελικός
ψυχίατρος
ψυχισμός
ψυχογένεια
ψυχογενετικός
ψυχογενής
ψυχογράφος
ψυχόδραμα
ψυχοθεραπεία
ψυχολογία
ψυχολογικός
ψυχολόγος
ψυχοπάθεια
ψυχοπαθής
ψυχοπαθολογία
ψυχοσύνθεση
ψυχοσωματικός
ψυχοτρόπος
ψυχρόμετρο
ψυχρόφιλος
ψύχωση
ψυχωτικός
ωκεανογραφία
ωκεανογράφος
ωκεανολογία
ωκεανολόγος
ωογένεση
ωοζωοτοκία
ωοθηκεκτομή
ωοκύτταρο
ωράριο
ωσμομετρία
ωσμόμετρο
ώσμωση
ωσμωτικός
ωτίτιδα
ωτοκαθαριστήρας
ωτοπλαστικός
ωτορρινολαρυγγολογία
ωτορρινολαρυγγολόγος
ωτόρροια
ωτοσκλήρυνση
ωτοσκοπία
ωτοσκόπιο

ΙΝΔΟΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

ΔΑΣΥΝΟΜΕΝΕΣ ΛΕΞΕΙΣ

Έτσι χαρακτηρίζονται οι λέξεις τής Ελληνικής οι οποίες στο (αρχαίο και σύγχρονο) πολυτονικό σύστημα αρχίζουν από φωνήεν με δασεία (βλ. ΣΧΟΛΙΟ λ. *δασεία*). Τέτοιες λέξεις είναι: (α) Τα **άρθρα**: *ὁ, ἡ, οἱ* (β) Όλα τα **αριθμητικά** και τα παράγωγά τους (πλην των *ὀκτώ, ἐννέα* και *εἴκοσι*, που παίρνουν ψιλή): *ἕνας, ἕνα (ἕνδεκα, ἑνδέκατος, ἑνικός, ἑνώνω), ἕξι (ἑξῆντα, ἑξακόσια, ἕκτος, ἑξαπλάσιος), ἑπτά (ἕβδομος, ἑβδομάδα, ἑβδομῆντα, ἑπτακόσια), ἑκατό (ἑκατοστός, ἑκατομμύριο, ἑκατονταετία)* (γ) **Αντωνυμίες**: *ὁποῖος, -α, -ο, ὅσος, -η, -ο, ὅ,τι, ἕκαστος, ὅλος, -η, -ο, ἅπας, ἅπασα, ἅπαν/ἅπαντα, ἑαυτός, -ή, -ό* (δ) **Επιρρήματα**: *ἅμα, ἅπαξ, ἑξῆς, ὅθεν, ὁμοῦ, ὅπου, ὁσάκις, οὕτως, ὡς* (ε) **Σύνδεσμοι**: *ἕως, ὅμως, ὅπως, ὅταν, ὁπότε, ὅτι, ὁπόταν, ὥστε* (στ) **Προθέσεις**: *ἕνεκα, ἕως, ὡς.*

Α
ἁβρ-ός / -ότητα
ἅγι-ος / -άζω (καθ-αγιάζω)
ἁγν-ός / -ότητα
Ἅδης
ἁδρός / -ότητα
ἁθροίζω
ἁθρόος
αἷμα (ἀφ-αίμαξη, λευχ-αιμία)
Αἷμος
αἵρεση (ἀφ-αίρεση)
αἱρετός (αὐθ-αίρετος)
αἱρῶ (καθ-, ἀφ-)
ἁλάτι (ἀφ-αλάτωση)
Ἁλιάκμων
Ἁλικαρνασσός
ἁλι-εύω / -εία (ὕφ-αλος)
ἅλμα
ἅλμ-η / -υρός (ὑφ-άλμυρος)
ἅλτης (ἐφ-αλ-τήριο)
ἁλυκή
ἁλυσίδα
ἁλωνίζω
ἅλωση
ἅμαξα
ἁμαρτ-άνω / -ία, -ωλός
ἅμιλλ-α / -ῶμαι (ἐφ-άμιλλος)
ἁπαλός / -ότητα
ἁπλός / -ότητα
ἁπλώνω (ἐφ-άπλωμα)
ἅπτομαι (ἐφ-)
ἅρμα
ἁρμό-ζω (ἐφ-)
ἁρμόδιος
ἁρμονία
ἁρμός
ἁρπάζω (ὑφ-)
ἁψύς (ἁψί-κορος)

Ε
Ἑβραῖος
Ἕβρος
ἕδ-ρα / -ώλιο (καθ-έδρα)
εἵλωτας
εἱμαρμένη
εἱρκτή (κάθ-ειρξη)
Ἑκάβη
Ἑκάτη
ἑκατό
ἑκούσιος
ἑκών
ἑλλανοδίκης
Ἑλλάς
Ἑλένη
Ἕλλη
Ἕλληνας (ἀφ-ελληνίζω)
ἑλληνικός (ἀνθ-ελληνικός)
ἕλικα (ἕλιξ)
Ἑλικών
ἑλί-σσομαι / -γμός
ἕλκηθρο
ἕλκος
ἑλκύω (καθ-ελκύω)
ἕλξη
ἑλονοσία (ἀνθ-ελονοσιακός)
ἕλος
ἑξῆς
ἕξις (καθ' ἕξιν)
ἑορτ-ή / -άζω (μεθ-εόρτια)
ἕπομαι (μεθ-επόμενος)
ἕρμα
ἕρμαιο
ἑρμαφρόδιτος
ἑρμηνεύω (μεθ-ερμηνεύω)
Ἑρμῆς
ἑρμητικός
ἕρπω (ὑφ-)
ἑσμός
ἑσπέρα
ἑστία (ἐφ-έστιος)
ἑστιατόριο
ἑταῖρ-ος / -εία
ἕτοιμ-ος / -άζω
εὑρίσκω (ἐφ-)

Η
Ἥβη (ἔφ-ηβος)
ἡγ-οῦμαι (ἀφ-) / -εμών, -έτης
ἡδονή
Ἡλιαία
ἡλικία
ἥλιος (ὑφ-)
ἧλος (καθ-ηλώνω)
ἡμέρα (καθ-ημερινός, ἐφ-ήμερος, πενθ-ήμερο, αὐθ-ημερόν)
ἥμερ-ος / -εύω
ἡμι-
ἡνίο (ἀφ-ηνιάζω)
ἧπαρ
Ἥρα
Ἡρακλῆς
Ἡρόδοτος
Ἡρώ
ἥρωας
Ἡρώδης
Ἡσίοδος
ἥσυχ-ος / -άζω (καθ-ησυχάζω, ἐφ-ησυχάζω)
ἧττ-α / -ῶμαι
Ἥφαιστ-ος / ἡφαί-στειο

Ι
ἱδρύω (καθ-ιδρύω)
ἱδρώ-νω / -τας (κάθ-ιδρος)
ἱέραξ
ἱερέας (πρωθ-ιερέας)
ἱερός (καθ-ιερώνω)
ἱκαν-ός / -ότητα
ἱκέτ-ης / -εύω (καθ-)
ἱλαρ-ός / -ότητα
ἱμάντας
ἱμάτιο
ἵνα
ἵππος (ἔφ-ιππος)
ἵπταμαι
ἵσταμαι (ὑφ-, ἀνθ-)
ἱστ-ίο / -ός
ἱστορία

Ο
ὁδηγῶ (καθ-)
ὁδός (ἔφ-, κάθ-, μέθ-)
ὁλκή
ὅλμος
ὁλόκληρος (καθ' ὁλοκληρίαν)
ὁμάδα
ὁμαλ-ός / -ύνω
ὁμήγυρις
ὅμηρ-ος / -ία
ὅμιλος
ὁμιλῶ (καθ-ομιλουμένη)
ὅμοι-ος / -άζω
ὅπλ-ο / -ίζω (ἐφ-οπλιστής)
ὁπλή
ὁποῖος / ὅποιος
ὅραμα
ὅραση
ὁρατός
ὁρίζω (καθ-)
ὅρι-ο (μεθ-όριος) / -ακός
ὅρκ-ος / -ίζω
ὁρμόνη
ὁρμῶ (ἐφ-)
ὅρος, ὁ (ἐφ' ὅρου ζωῆς)
ὅσιος (ἀφ-οσιώνομαι)

Υ
Όλες οι λέξεις που αρχίζουν από *ὑ-*: *ὑπό, ὕλη, ὕπνος* κ.λπ.

Ω
ὥρα
ὡραῖος
ὥριμ-ος / -άζω

ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ
ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΩΝ ΞΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΠΟΥ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΤΗΚΑΝ Ή ΥΠΟΧΩΡΗΣΑΝ Ή Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΑ ΓΝΩΣΤΗ

Παλαιότερο δάνειο	Σημασία	Ετυμολογία
αβτζής	«κυνηγός»	< τουρκ. *avcı*
αβοκάτος	«δικηγόρος»	< ιταλ. *avocato*
αζάς	«αιρετός δημογέροντας»	< τουρκ. *aza*
αϊβάζης	«υπηρέτης»	< τουρκ. *ayvaz*
αλικο(ν)τίζω	«εμποδίζω»	< τουρκ. *alıkoymak*
αλιμουριάζω	«διαρπάζω, λεηλατώ»	< αρωμ. *alimură*
αμιράλης	«ναύαρχος»	< γαλλ. *amiral*
αμπασαδόρος	«πρεσβευτής»	< βεν. *ambassador*
αντέτι	«έθιμο»	< τουρκ. *adet*
απτάλης	«ατημέλητος»	< τουρκ. *aptal*
αραρούτι	«άμυλο»	< αγγλ. *arrow-root*
άρκλα	«ερμάριο»	< λατ. *arcula*
ασλάνι	«λιοντάρι»	< τουρκ. *aslan*
αχμάκης	«ηλίθιος, νωθρός»	< τουρκ. *ahmak*
βελέσι	«φόρεμα»	< βεν. *valessio*
γαζέτα	«εφημερίδα»	< βεν. *gazetta*
γεμεκλίκι	«τροφεία, έξοδα διατροφής»	< τουρκ. *yemeklik*
γέμελος	«δίδυμος»	< ιταλ. *gemello*
γεντέκι	«δοχείο (ζεστού νερού)»	< τουρκ. *yedek*
γιαρά	«πληγή»	< τουρκ. *yara*
γιασάκι	«απαγόρευση»	< τουρκ. *yasak*
γιάτσο	«παγωτό»	< ιταλ. *ghiaccio*
γιολντάσης	«σύντροφος»	< τουρκ. *yoldas*
γιολτζής	«ταξιδιώτης»	< τουρκ. *yolcu*
γιουρούκης	«άξεστος, βάρβαρος»	< τουρκ. *yürük*
γκενεράλης	«στρατηγός»	< ιταλ. *generale*
γκιόλι	«λάκκος, τέλμα»	< τουρκ. *göl*
γκιουζέλης	«όμορφος»	< τουρκ. *güzel*
γκιουλές	«οβίδα»	< τουρκ. *gülle*
γούλα	«οισοφάγος»	< λατ. *gula*
γουλόζος	«λαίμαργος»	< ιταλ. *goloso*
γρανάτα	«χειροβομβίδα»	< ιταλ. *granata*
εκμεκτσής	«ψωμάς»	< τουρκ. *ekmekci*
εσκιτζής	«παλαιοπώλης»	< τουρκ. *eskici*
ζάβαλης	«δυστυχής»	< τουρκ. *zavallı*
ζαϊρές	«εφόδια, προμήθειες»	< τουρκ. *zahire*
ζαΐφης	«αδύναμος»	< τουρκ. *zayıf*
ζαπτιές	«χωροφύλακας»	< τουρκ. *zaptiye*
ζαρίφης	«κομψός»	< τουρκ. *zarif*
ζούπα	«φούστα»	< γαλλ. *jupe*
ινκάντο	«δημοπρασία»	< ιταλ. *incanto*
καβάσης	«φρουρός προξενείου»	< τουρκ. *kavas*
καβάφης	«παπουτσής»	< τουρκ. *kavaf*
καβούλι	«λόγος, συμφωνία»	< τουρκ. *kavil*
καζάζης	«μεταξάς»	< τουρκ. *kazaz*
καζασκέρης	«στρατοδίκης»	< τουρκ. *kazasker*
καμπαρντίζω	«φουσκώνω»	< τουρκ. *kabardım*
καμπούλι	«συγκατάθεση»	< τουρκ. *kabul*
καούνι	«πεπόνι»	< τουρκ. *kavun*
καπάνι	«τόπος αγοράς»	< τουρκ. *kapan*
καρούτα	«σκάφη»	< αλβ. *karrutë*
καρτάλι	«είδος αετού»	< τουρκ. *kartal*
κασαβέτι	«θλίψη»	< τουρκ. *kasavet*
κατσάκης	«φυγάς»	< τουρκ. *kaçak*

Παλαιότερο δάνειο	Σημασία	Ετυμολογία
κατσαμάκι	«νάζι, υπεκφυγή»	< τουρκ. *kaçamak*
καφαλτί	«απογευματινό γεύμα»	< τουρκ. *kahvaltı*
καφαντάρης	«σύντροφος»	< τουρκ. *kafadar*
κελεπτσές	«χειροπέδα»	< τουρκ. *kelepçe*
κεμέρι	«θήκη, ζώνη»	< τουρκ. *kemer*
κεπτσές	«τρυπητή κουτάλα»	< τουρκ. *kepçe*
κεράς	«ενοίκιο»	< τουρκ. *kira*
κερεστές	«ξυλεία»	< τουρκ. *kereste*
κιοσές	«σπανός»	< τουρκ. *köse*
κιρατζής	«αγωγιάτης»	< τουρκ. *kiracı*
κοκόζης	«φτωχός»	< τουρκ. *kokoz*
κολτζής	«φύλακας»	< τουρκ. *kolcu*
κομαντάντης	«διοικητής»	< ιταλ. *commandante*
κομπρεμετάρω	«διακινδυνεύω»	< ιταλ. *compromettere*
κόνσολος	«πρόξενος»	< ιταλ. *console*
κονσουλάτο	«προξενείο»	< γαλλ. *consulat*
κοντόσης	«μαστροπός»	< τουρκ. *kodoş*
κοντότα	«διαγωγή»	< ιταλ. *condotta*
κοντράτο	«συμβόλαιο»	< ιταλ. *contratto*
κουλαξίζης	«κουτσάφτης»	< τουρκ. *kulaksız*
κουντούρα	«είδος παπουτσιού»	< τουρκ. *kundura*
κουρνάζης	«άθλιος, δόλιος»	< τουρκ. *kurnaz*
κουρσούνι	«σφαίρα»	< τουρκ. *kurşun*
κρέντιτο	«πίστωση»	< ιταλ. *credito*
λατίφης	«χαριτωμένος»	< τουρκ. *lâtif*
λεμπλεμπίδι	«στραγάλι»	< τουρκ. *leblebi*
λίνια	«γραμμή»	< γαλλ. *ligne*
μαμουτιές	«οθωμανικό νόμισμα»	< τουρκ. *mahmudiye*
μαξούλι	«σοδειά»	< τουρκ. *mahsul*
μαρινέρος	«ναύτης»	< ιταλ. *marinero*
μαρσιάλης	«αρχιστράτηγος»	< αγγλ. *marshal*
μασάλι	«παραμύθι»	< τουρκ. *masal*
μασγάλι	«πολεμίστρα»	< τουρκ. *mazgal*
μεζάτι	«δημοπρασία»	< τουρκ. *mezat*
μεϊντάνι	«αγορά»	< τουρκ. *meydan*
μεσές	«δρυς»	< τουρκ. *meşe*
μινιστέριον	«υπουργείο»	< ιταλ. *ministero*
μινίστρος	«υπουργός»	< ιταλ. *ministro*
μούλκι	«κτήμα»	< τουρκ. *mülk*
μουντάρω	«εφορμώ»	< ιταλ. *montare*
μουσλούκι	«δεξαμενή νερού»	< τουρκ. *musluk*
μουχαλεμπί	«είδος γλυκύσματος»	< τουρκ. *mahallebi*
μουχτάρης	«επιστάτης, προεστός»	< τουρκ. *muhtar*
μπαγιονέτα	«ξιφολόγχη»	< γαλλ. *bayonette*
μπαϊρακτάρης	«σημαιοφόρος»	< τουρκ. *bayraktar*
μπαΐρι	«πλαγιά»	< τουρκ. *bayır*
μπακράτσι	«χάλκινο αγγείο»	< τουρκ. *bakraç*
μπαξεβάνης	«κηπουρός»	< τουρκ. *bahçıvan*
μπαρουτχανές	«πυριτιδαποθήκη»	< τουρκ. *baruthane*
μπατάλης	«άχρηστος»	< τουρκ. *battal*
μπατάλια	«μάχη»	< ιταλ. *battaglia*
μπάχτι	«τύχη»	< τουρκ. *baht*
μπεντένι	«έπαλξη»	< τουρκ. *beden*
μπερατλής	«διερμηνέας»	< τουρκ. *beratlı*
μπεσλεμές	«σιτευτό αρνί»	< τουρκ. *besleme*
μπιλετζίκι	«βραχιόλι»	< τουρκ. *bilezik*
μπινιάρης	«δίδυμος»	< λατ. *binarius*

Παλαιότερο δάνειο	Σημασία	Ετυμολογία
μπόζης	«φαιός, σταχτής»	< τουρκ. *boz*
μπόρτζι	«χρέος»	< τουρκ. *borç*
μπουρμάς	«κρουνός»	< τουρκ. *burma*
μπούρσα	«χρηματιστήριο»	< ιταλ. *borsa*
μπούρτζι	«φρούριο, οχυρό»	< αραβ. *burğ*
νιζάμι	«τάξη, ρύθμιση»	< τουρκ. *nizam*
νισαντίρι	«χλωριούχο αμμώνιο»	< τουρκ. *nişadır*
νοτάριος	«συμβολαιογράφος»	< λατ. *notarius*
νουφούσι	«πιστοποιητικό»	< τουρκ. *nüfus*
νταμουζλούκι	«θρεφτάρι – επιβήτορας»	< τουρκ. *damızlık*
ντανάς	«νεαρός ταύρος»	< τουρκ. *dana*
ντέγκι	«ζυγαριά»	< τουρκ. *denk*
ντελής	«ιππέας»	< τουρκ. *deli*
ντερμάνι	«δύναμη»	< τουρκ. *derman*
ντονμές	«αρνησίθρησκος»	< τουρκ. *dönme*
ντόρτσο	«γλυκό πορτοκάλι»	< ιταλ. *dolzo*
ντοτόρος	«γιατρός»	< ιταλ. *dottore*
ντουλγκέρης	«ξυλουργός»	< τουρκ. *dülger*
ντουρσέκι	«γωνιά δρόμου»	< τουρκ. *dirsek*
ουζούνης	«ψηλός»	< τουρκ. *uzun*
οφιτσιάλος	«αξιωματούχος»	< ιταλ. *officiale*
παρλαμέντο	«κοινοβούλιο»	< ιταλ. *parlamento*
πεχλιβάνης	«παλαιστής»	< τουρκ. *pehlivan*
πόστα	«ταχυδρομείο»	< ιταλ. *posta*
ποτούρι	«χωριάτικο παντελόνι»	< τουρκ. *potur*
ρεΐζης	«πρόεδρος»	< τουρκ. *reis*
ρεντζιπέρης	«γεωργός»	< τουρκ. *rençber*
ρετσέλι	«κομπόστα από μούστο»	< τουρκ. *reçel*
ριτιράτα	«υποχώρηση»	< ιταλ. *ritirata*
ρόγα	«μισθός»	< μεσν. λατ. *roga*
ρούντος	«λεπτό (μαλλί)»	< σλαβ. *ruda*
σαμντάνι	«κηροπήγιο»	< τουρκ. *şamdan*
σαμούρι	«νυφίτσα»	< τουρκ. *samur*
σαραλίκι	«ίκτερος»	< τουρκ. *sarılık*
σαράτσης	«σελοποιός»	< τουρκ. *saraç*
σασκίνης	«άμυαλος, αφηρημένος»	< τουρκ. *şaşkın*
σατίρι	«είδος μαχαιριού»	< τουρκ. *satır*
σαψάλης	«άμυαλος»	< τουρκ. *şapşal*
σελτές	«μαξιλάρα»	< τουρκ. *şilte*
σεντζαφές	«άπιστος»	< ιταλ. *senza fe*
σερδάρης	«διοικητής»	< τουρκ. *serdar*
σιρίμι	«δερμάτινο κορδόνι»	< τουρκ. *sırım*
σολδάτος	«στρατιώτης»	< ιταλ. *soldato*
σουλουμάς	«καλλυντικό»	< τουρκ. *sulama*
σουρ(γ)ούνης	«εξόριστος»	< τουρκ. *sürgün*
σούρλα	«αιχμηρή κορυφή»	< σλαβ. *surla*
σουρμές	«βαφή»	< τουρκ. *sürme*
σοφτάς	«ιεροσπουδαστής»	< τουρκ. *softa*
σπαχής	«ιππέας»	< τουρκ. *sipahi*
σπετσέρης	«φαρμακοποιός»	< ιταλ. *spezieri* (πληθ.)
σπετσερία	«φαρμακείο»	< ιταλ. *spezieria*
σταμπαρία	«τυπογραφείο»	< ιταλ. *stamperia*
ταζέτικος	«φρέσκος»	< τουρκ. *taze*
ταϊφάς	«πλήρωμα πλοίου»	< τουρκ. *tayfa*
τάμπια/ντάπια	«οχυρό»	< τουρκ. *tabya*
τάρα	«απόβαρο»	< ιταλ. *tara*
ταρατόρι	«είδος σάλτσας»	< τουρκ. *tarator*

Παλαιότερο δάνειο	Σημασία	Ετυμολογία
τεμπίχι	«νουθεσία, προειδοποίηση»	< τουρκ. *tembih*
τερζής	«ράφτης»	< τουρκ. *terzi*
τεσκερές	«κοινοποίηση – άδεια»	< τουρκ. *tezkere*
τζανφές	«μεταξωτό ύφασμα»	< τουρκ. *canfes*
τζασίτης	«κατάσκοπος»	< τουρκ. *çaşıt*
τζελάτης	«δήμιος»	< τουρκ. *cellat*
τζελέπης	«ζωέμπορος»	< τουρκ. *celep*
τζεπχανές	«πολεμοφόδια»	< τουρκ. *cephane*
τζιλβές	«ακκισμός, νάζι»	< τουρκ. *cilve*
τιτίζος	«λεπτολόγος»	< τουρκ. *titiz*
τιφτίκι	«λεπτό κατσικήσιο μαλλί»	< τουρκ. *tiftik*
τοκμάκι	«ξύλινο σφυρί»	< τουρκ. *tokmak*
τοπόλι	«λεύκα»	< σλαβ. *topol*
τοπούζι	«είδος ροπάλου»	< τουρκ. *topuz*
τούγια	«είδος κυπαρισσιού»	< γαλλ. *tuya*
τούζλα	«αλυκή»	< τουρκ. *tuzla*
τουζλούκι	«περικνημίδα»	< τουρκ. *tozluk*
τσαΐρι	«λιβάδι»	< τουρκ. *çayır*
τσάμι	«πεύκο»	< τουρκ. *çam*
τσαμπάζης	«ζωέμπορος»	< τουρκ. *cambaz*
τσαπάρι	«είδος πετονιάς»	< τουρκ. *çapari*
τσαρσί	«αγορά»	< τουρκ. *çarşı*
τσατμάς	«ξύλινος τοίχος»	< τουρκ. *çatma*
τσελεμπής	«κύριος, άρχοντας»	< τουρκ. *çelebi*
τσελίκι	«ατσάλι»	< τουρκ. *çelik*
τσερτσεβές	«ξύλινο πλαίσιο παραθύρου»	< τουρκ. *çerçeve*
τσεσμές	«(πέτρινη) βρύση»	< τουρκ. *çeşme*
τσέτης	«αντάρτης»	< τουρκ. *çete*
τσιβερμές	«οβελίας»	< τουρκ. *çevirme*
τσιβί	«καρφί, τσιμπούρι»	< τουρκ. *çivi*
τσιλιγκίρης	«κλειδαράς»	< τουρκ. *çilingir*
τσιμσίρι	«δέντρο πύξος»	< τουρκ. *şimşir*
τσιπλάκης	«γυμνός»	< τουρκ. *çıplak*
τσορβάς	«σούπα»	< τουρκ. *çorba*
τσουμάκι	«ρόπαλο»	< τουρκ. *çomak*
φέτι	«κατάκτηση»	< τουρκ. *fetih*
φορτσέρι	«μπαούλο»	< ιταλ. *forziere*
χαζινές	«θησαυροφυλάκιο»	< τουρκ. *hazine*
χαΐνης	«ακαμάτης»	< τουρκ. *hain*
χαμούρι	«ζυμάρι»	< τουρκ. *hamur*
χαντούμης	«ευνούχος»	< τουρκ. *hadım*
χαραμής	«ληστής»	< τουρκ. *harami*
χάψη	«φυλακή»	< τουρκ. *hapis*
χούμελι	«υδρόμελι»	< σλαβ. *hmel*

Παρατηρήσεις

1. Πολλές από τις ξένες λέξεις τού πίνακα, τις οποίες συναντούμε εκτεταμένα σε παλαιότερα κείμενα (π.χ. τού Μακρυγιάννη), αντικαταστάθηκαν επιτυχώς από τις αντίστοιχες ελληνικές χάρις στο κίνημα τού Κοραή και άλλων λογίων τού 18ου και τού 19ου αι. να «αποκαθάρουν» τη γλώσσα από ξένες λέξεις.
2. Στον επιλεκτικό πίνακα περιέχονται κυρίως λέξεις που δεν είναι εν χρήσει πλέον στη Νεοελληνική Κοινή, αλλά είναι πιθανόν να τις συναντήσει κανείς σε παλαιότερα κείμενα, σε διαλέκτους ή, σπανιότερα, στις ιδιολέκτους μερικών ηλικιωμένων κυρίως ατόμων.
3. Σε ορισμένες περιπτώσεις η σημασία του ξένου όρου δεν ταυτίζεται με τη σημασία τού προσαρμοσμένου δανείου, η οποία οφείλεται συνήθως σε σημασιολογική εξέλιξη εντός τής Ελληνικής ή σε άλλη επίδραση.
4. Σε ορισμένες διαλέκτους τής Νέας Ελληνικής ενδέχεται το προσαρμοσμένο δάνειο να έχει προσλάβει άλλη μορφή ή σημασία από αυτήν που δηλώνεται στον πίνακα.
5. Μερικές από τις λέξεις τού πίνακα απαντούν σε κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια κ.λπ.).
6. Η ετυμολογική προέλευση που αναγράφεται εδώ αναφέρεται στην άμεση και όχι στην απώτερη αναγωγή των δανείων (π.χ. αναφέρεται ότι μια λέξη προέρχεται από την Τουρκική και όχι αν η τουρκική λέξη είναι αραβικής, περσικής ή άλλης αρχής).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΛΕΞΕΩΝ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Ο πίνακας αυτός περιλαμβάνει τις κυριότερες λέξεις που προέρχονται από τοπωνύμια και ονόματα προσώπων, π.χ. *ιγμόρειο* (αγγλ. *Highmore*, επώνυμο Άγγλου γιατρού), *σιαμαίος* (*Σιάμ*, παλαιά ονομασία τής Ταϋλάνδης). Αναλυτικές πληροφορίες δίνονται στα αντίστοιχα λήμματα.

αγκορά	(Ankara)
ακκίζομαι	(Άκκώ)
αλαζόνας	(Άλαζῶνες)
αμμωνία	(Ἀμμωνίς)
απάχης	(Απάτσι)
άριος	(Άριοι)
αρλεκίνος	(*Herle King)
βακελίτης	(L.H. Baekeland)
βάνδαλος	(Βάνδαλοι)
βατ	(J. Watt)
βερνίκι	(Βερενίκη)
βολτ	(A. Volta)
βοξίτης	(Les Baux)
βουκαμβίλια	(L.A. de Bougainville)
βουλκανιζατέρ	(Vulcanus)
γαλβανίζω	(L. Galvani)
γαρδένια	(A. Garden)
γιουσουρούμ	(Η. Γιουσουρούμ)
γκάλοπ	(G.H. Gallup)
γκιλοτίνα	(J.L. Guillotin)
γκρας	(B. Gras)
γραβάτα	(Hrvat)
γραβιέρα	(Gruyère)
διάνος	(Ινδιάνος)
δολάριο	(Joachimsthaler)
δολομίτης	(D. de Dolomien)
ερτζιανός	(H.R. Hertz)
εσπεράντο	(Dr Esperanto)
εσπεριδοειδή	(Ἑσπερίδες)
ζακάρ	(J.M. Jacquard)
ζέπελιν	(F.A. Zeppelin)
ζέρσεϊ	(Jersey)
ηφαίστειο	(Ἥφαιστος)
ιακωβίνος	(Jacobin)
Ιανουάριος	(Janus)
ιγμόρειο	(N. Highmore)
Ιούλιος	(Julius)
Ιούνιος	(Juno)
καζανόβας	(G.J. Gasanova)
καλάσνικοφ	(M. Kalashnikov)
κάμβριο	(Cambria)
καμέλια	(G.I. Kamel)
κάμποτ	(G.L. Cabot)
καριοφίλι	(Carlo e figli)
καρμανιόλα	(Carmagnola)
καρστικός	(Karst)
κάρτερ	(J.H. Carter)
καρτεσιανός	(R. Descartes)
κασσίτερος	(Κασσίτες)
κολόνια	(Cologne)
κολοφώνας	(Κολοφών)
κονιάκ	(Cognac)
κορυβαντιώ	(Κορύβαντες)
κουασιμόδος	(Quasimodo)
κουίσλινγκ	(V. Quisling)
κουταλιανός	(Π. Κουταλιανός)
κουτσαβάκης	(Δ. Κουτσαβάκης)
κροίσος	(Κροῖσος)
λαντό	(Landau)
λεϊσμανίαση	(W.B. Leishman)
λενινισμός	(V.I. Lenin)
λευίτης	(Λευί)
λιλιπούτειος	(Lilliput)
λιμουζίνα	(Limoges)
λιντσάρω	(Ch. Lynch)
λούης	(Σ. Λούης)
λουκάνικο	(Lucani)
λουκούλλειος	(Lucullus)
λύκειο	(Λύκειος Ἀπόλλων)
μαγιονέζα	(Mahon)
μάγος	(Maguš)
μαζούρκα	(Mazur)
μαζοχισμός	(L. von Sacher-Masoch)
μαίανδρος	(Μαίανδρος)
Μάιος	(Μαία)
μακό	(Maho / Mako Bey)
μαλθουσιανισμός	(Th. Malthus)
μανιτάρι	(Ἄμανος)
μανιχαϊσμός	(Μανιχαῖος)
μάνλιχερ	(F. Mannlicher)
μανόλια	(P. Magnol)
μαρτίνι	(Martini e Rossi)
Μάρτιος	(Mars)
μαρωνίτης	(Maron)
ματζέντα	(Magenta)
μαυσωλείο	(Μαύσωλος)
μέδουσα	(Μέδουσα)
μελιταίος	(Μελίτη)
μερσεριζέ	(J. Mercer)
μετζίτι	(Μετζίτ)
μιθριδατισμός	(Μιθριδάτης)
μογγολισμός	(Μογγολία)
μολότοφ	(V.M. Molotov)
μοντγκόμερι	(B.L. Montgomery)
μορμόνος	(Mormon)
μορς	(S. Morse)
μουσελίνα	(Μοσούλη)
μπεκερέλ	(H. Becquerel)
μπερλίνα	(Berlin)
μπεσαμέλ	(L. de Béchamel)

μπιγκόνια	(M. Bégon)
μπικ	(M. Bich)
μπικίνι	(Bikini)
μποϊκοτάζ	(Ch. Boycott)
μπουζί	(Bougie)
μποφόρ	(F. Beaufort)
μπράιγ	(L. Braille)
νικοτίνη	(J. Nicot)
νόμπελ	(A.B. Nobel)
ντάλια	(A. Dahl)
ντίζελ	(R. Diesel)
ντόμπερμαν	(L. Dobermann)
οργαντίνα	(Urganğ)
ορτανσία	(Hortense Lepaute)
όσκαρ	(Oscar)
ουράνιο	(Οὐρανός)
οψι(δι)ανός	(Obsius)
παϊτόνι	(Φαέθων)
πακτωλός	(Πακτωλός)
παντελόνι	(Pantaleone)
παπαράτσι	(Paparazzo)
πάρκινσον	(J. Parkinson)
παρνασσισμός	(Παρνασσός)
παστερίωση	(L. Pasteur)
περσίδα	(Πέρσης)
πιερότος	(Pierre)
πιλατεύω	(Πιλᾶτος)
πλουτώνιο	(Πλούτων)
πολώνιο	(Πολωνία)
πούλμαν	(G.M. Pullman)
πραλίνα	(C. Praslin)
πριαπισμός	(Πρίαπος)
πρωτεϊκός	(Πρωτεύς)
πύθιος	(Πυθώ)
πύθωνας	(Πύθων)
ράγκμπι	(Rugby)
ράμπο	(J. Rambo)
ρεγκλάν	(Raglan)
ρέζους	(Rhesus)
ρενάρ	(Renart)
ρέντγκεν	(W.C. Röntgen)
ριπολίνη	(C.F. Riep)
ρίχτερ	(Ch. Richter)
ροκφόρ	(Roquefort)
ρουθήνιο	(Ruthenia)
ρουμπινές	(Robin)
σαβαρέν	(A. Savarin)
σαβ(ου)αγιάρ	(Savoie)
σαδισμός	(de Sade)
σαλμονέλα	(D.E. Salmon)
σαμπάνια	(Champagne)
σαντιγί	(Chantilly)
σάντουιτς	(Sandwich)
σαξόφωνο	(A. Sax)
σαρδάμ	(A. Μαδράς)
σαρδανάπαλος	(Ασουρμπανιπάλ)
σαρδέλα	(Sardus)
σάρδιο	(Σάρδεις)
σατέν	(Zaytūn)
σεβιότ	(Cheviot)
σεκόγια	(Se-Quoya)
σεφλέρα	(J. Scheffler)
σηρικός	(Σῆρες)
σιαμαίος	(Σιάμ)
σιβυλλικός	(Σίβυλλα)
σιγκέλωση	(K. Shiga)
σιλουέτα	(É. de Silhouette)
σιμωνία	(Σίμων)
σκαμπίλι	(Bruscambille)
σοβινισμός	(N. Chauvin)
σολοικίζω	(Σόλοι)
σολομωνική	(Σολομών)
σουναμιτισμός	(Σουναμῖτις)
σταχανοβισμός	(A.G. Stakhanov)
στεντόρειος	(Στέντωρ)
στρας	(G. Stras)
στυγερός	(Στύξ)
συβαριτικός	(Σύβαρις)
τάλιρο	(Joachimsthaler)
ταμπάσκο	(Tabasco)
τάπερ	(E.S. Tupper)
ταρτούφος	(Tartuffe)
τεκίλα	(Tequila)
τεντιμπόης	(Teddy)
τζακούζι	(C. Jacuzzi)
τζιν[1]	(Jene / Gene)
τζόκεϊ	(Jock)
τιρκουάζ	(Turc)
τούλι	(Tulle)
τουρτουρίζω	(Τάρταρος)
τόφαλος	(Δ. Τόφαλος)
τσάμικος	(Τσάμης)
τσελεμεντές	(Ν. Τσελεμεντές)
τυφώνας	(Τυφῶν)
φαγεντιανός	(Fayence)
φαγιάντσα	(Fayence)
φαγιούμ	(Al-Fayyum)
φαντομάς	(Fantômas)
φάρος	(Φάρος)
φασιανός	(Φᾶσις)
φέσι	(Fez)
φιλιππικός	(Φίλιππος)
φλόμπερ	(L.N. Flobert)
φούξια	(L. Fuchs)
χάλυβας	(Χάλυβες)
χάμπουργκερ	(Hamburg)
χανσενικός	(G. Hansen)
χαντάκι	(Χάνδαξ)
χερτς	(H.R. Hertz)
χούλιγκαν	(P. Hooligan)
ωμ	(G.S. Ohm)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΜΟΗΧΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Ο πίνακας περιέχει χαρακτηριστικές περιπτώσεις λέξεων που είναι ομόηχες αλλά δεν είναι ομόγραφες, διαφέρουν δηλ. ως προς τη γραφή, μολονότι ακούγονται όμοιες, ή είναι ομόγραφες αλλά διαφέρουν στη σημασία. Σε παρένθεση δίδεται, όπου κρίνεται σκόπιμο, σύντομη πληροφορία που βοηθεί στην κατανόηση τής σημασιολογικής διαφοράς των ομοήχων.

αγκύλη	**αγκύλι**	
αγονία (άγονος)	**αγωνία**	
ακόλλητος (< *κολλώ*)	**ακώλυτος** («ανεμπόδιστος», < *κωλύω*)	
άλλος («διαφορετικός»)	**άλλως** («αλλιώτικα»)	**άλως** (η) *(~ τής σελήνης)*
άλτης (ο)	**Άλτις** (η)	
ανάκληση (< *ανακαλώ*)	**ανάκλιση** (< *ανακλίνομαι*)	
Άρειος («από τον Άρη»)	**Άριος** *(Αρία φυλή)*	
αυτή	**αφτί**	
άφιλος (< *φίλος*)	**άφυλλος** (< *φύλλο*)	**άφυλος** (< *φύλο*)
Βίβλος (Αγία Γραφή)	**βύβλος** (πάπυρος)	
γάλος («γαλοπούλα»)	**Γάλλος** (< *Γαλλία*)	
για	**γεια**	
γλείφω (πβ. *γλειφιτζούρι*)	**γλύφω** (πβ. *γλύπτης*)	
δανεικός (δανείζω)	**δανικός** (< *Δανία*)	
δείγμα (δείχνω)	**δήγμα** («δάγκωμα»)	
δεικτικός (δείχνω)	**δηκτικός** (*δήγμα* «δάγκωμα»)	
διάλειμμα («διακοπή»)	**διάλυμα** (< *διαλύω*)	
δίκωπος (< *κώπη* «κουπί»)	**δίκοπος** (< *κόπτω*)	
δισ- (δισ-έγγονος)	**δεισ-** (δεισι-δαιμονία)	**δυσ-** (δυσ-πραγία)
δίστηλος (στήλη)	**δίστυλος** (στύλος)	
δίστιχος (στίχος)	**δύστυχος** (τύχη)	
δίχειλος	**δίχηλος** (χηλή)	
δύο	**δύω**	
έγγειος («σχετικός με τη γη»)	**έγκυος** *(~ γυναίκα)*	
εγχείρηση («χειρούργηση»)	**εγχείριση** (< *εγχειρίζω*)	
ειδικός	**ιδικός** («δικός»)	
είτε	**ίτε** *(ίτε παίδες Ελλήνων!)*	
έκκληση *(~ σε βοήθεια)*	**έκλυση** *(~ ραδιενέργειας)*	
εκχειλίζω (χείλος)	**εκχυλίζω** (χυλός)	
έμπειρος (πείρα)	**έμπυρος** (πυρ)	
εναίσιμος *(~ επί διδακτορία διατριβή)*	**αινέσιμος** (< *αινώ*)	**ενέσιμος** *(~ φάρμακο)*
εξάρτηση (< *εξαρτώμαι*)	**εξάρτιση** *(~ πλοίου)*	**εξάρτυση** *(~ στρατιώτη)*
έξι	**έξη** *(κακές έξεις)*	
ετοιμολογία (πβ. *ετοιμόλογος*)	**ετυμολογία** («προέλευση των λέξεων»)	
εύρος	**Έβρος**	
ευφορία («γονιμότητα»)	**εφορία** (πβ. *φόρος*)	
εύφορος	**έφορος**	
ηλιακός	**ηλειακός** (Ηλεία)	
ήτοι («δηλαδή»)	**Οίτη** (το βουνό)	
ήττα *(~ στη μάχη)*	**ήτα** (το) (γράμμα)	
θαλάμη *(~ όπλου)*	**θαλάμι** («φωλιά χταποδιών»)	
θύρα («πόρτα»)	**Θήρα** (η Σαντορίνη)	**θήρα** («κυνήγι»)
ικέτης	**οικέτης** («υπηρέτης»)	
ίλη *(~ ιππικού)*	**ύλη** («ουσία»)	
ίμερος («πόθος»)	**ήμερος**	
ινώδης (ίνα)	**οινώδης** (οίνος)	
ιός *(~ τής γρίπης)*	**υιός** («γυιος»)	
ισχίο	**ισχύω**	

ιωνικός («σχετικός με τους Ίωνες»)	**ιονικός** *(Ιόνιοι νήσοι)*	
καινός («καινούργιος», Καινή Διαθήκη)	**κενός** («άδειος»)	
κάλλος («ομορφιά»)	**κάλος** *(ο ~ στο δάχτυλο)*	
κατάκλιση (κατακλίνομαι)	**κατάκλυση** («πλημμύρισμα»)	
κήτος *(θαλάσσιο ~)*	**κύτος** («αμπάρι»)	
κίρρωση *(~ τού ήπατος)*	**κύρωση** («επικύρωση»)	
κλείνω *(~ την πόρτα)*	**κλίνω** *(~ ένα ρήμα)*	
κλήδονας	**κλύδωνας** («φουρτούνα»)	
κλήμα («αμπέλι»)	**κλίμα** («καιρικές συνθήκες»)	
κλήση *(τηλεφωνική ~)*	**κλίση** *(~ ονομάτων)*	
κόλλημα (< *κολλώ*)	**κώλυμα** (< *κωλύω*)	
κόμη («μαλλιά»)	**κώμη** («κωμόπολη»)	**κόμμι** («κολλώδης ουσία των δέντρων»)
κόμμα	**κώμα** («λήθαργος»)	
Κρητικός (< *Κρήτη*)	**κριτικός** (< *κρίνω*)	
κτήση	**κτίση** (κτίζω)	
λήγω	**λίγο**	
λήμμα *(~ λεξικού)*	**λύμα** («απόβλητο»)	**λίμα** *(~ νυχιών)*
ληνός («πατητήρι»)	**λινός**	
λιμός («πείνα»)	**λοιμός** («πανώλης»)	
λίρα (νόμισμα)	**λύρα** (μουσικό όργανο)	
λιτός («απλός, απέριττος»)	**λυτός** (λύνω)	
μάννα («μητέρα»)	**μάννα** (το) *(~ εξ ουρανού)*	
μέλλει («πρόκειται»)	**μέλει** («ενδιαφέρει»)	**μέλι** (το) *(γλυκό σαν ~)*
Μήλος	**μύλος** (ο) *(ο ~ αλέθει)*	
μήτρα *(η ~ τής γυναίκας)*	**μίτρα** *(δεσποτική ~)*	
μη	**μι, μυ** (το γράμμα)	
μίλι	**μύλη** («μυλόπετρα»)	
μίνι	**μήνη** («οργή»)	
μισώ	**μισό**	
μυς (μυϊκός)	**μις** *(Μις Κόσμος)*	
μοιχός («άπιστος σύζυγος»)	**μυχός** *(~ κόλπου)*	
νηκτός («που κολυμπά»)	**νυκτός** (νύχι)	
ξηρός («ξερός»)	**ξυρός** («ξυράφι», *επί ξυρού ακμής*)	
όμως («ωστόσο»)	**ώμος** (ο) (πβ. *ωμοπλάτη*)	
οράριο («άμφιο διακόνου»)	**ωράριο** (πβ. *ώρα, πλήρες ~*)	
όρος (το) («βουνό»)	**όρος** (ο) *(επιστημονικός ~)*	
ότι (ειδικό, «πως»)	**ό,τι** (αοριστολογικό, «οτιδήποτε»)	
πάλη (παλεύω)	**πάλι** («ξανά»)	
παραμάννα («τροφός»)	**παραμάνα** («καρφίτσα»)	
πείνα (πεινώ)	**πίνα** (όστρακο)	
πηγή	**πυγή** («οπίσθια»)	
πια	**ποια**	
πιάνο	**πιάνω**	
πίλος («καπέλο»)	**Πύλος**	
πίρος	**Πύρρος**	
πολλή	**πολύ**	
πόλος *(οι ~ τής Γης)*	**πώλος** («πουλάρι»)	
πολυέλαιος («πολύφωτο»)	**πολυέλεος** («φιλεύσπλαχνος»)	
Πόρος	**πώρος** (πωρόλιθος)	
που	**πού**	
πρίμα (πβ. *τα μπάσα*)	**πρύμα** *(όλα πάνε ~)*	
πρωτόκλητος («που κλήθηκε πρώτος»)	**πρωτόκλιτος** («α΄ κλίσεως»)	
πως	**πώς**	
ρήμα (μέρος τού λόγου)	**ρίμα** («ομοιοκαταληξία»)	
ρήση («απόφθεγμα»)	**ρύση** *(έμμηνη ~)*	

ρητό	**ρυτό** (αρχαίο αγγείο)	
σατιρικός (< *σάτιρα*)	**σατυρικός** (< *Σάτυρος*)	
Σείριος (πλανήτης)	**Σύριος** (< *Σύρος*)	
σελίνι	**Σελήνη**	
σκηνή	**σκοινί**	
σκίνος (θάμνος, «μαστιχόδεντρο»)	**σκοίνος** («βούρλο»)	
σκοτία («σκοτάδι»)	**Σκωτία**	
σκύλα	**Σκύλλα** *(η ~ και η Χάρυβδη)*	
σορός (η) *(η ~ τού νεκρού)*	**σωρός** (ο) *(~ από χαρτιά)*	
σπυρωτός *(ρύζι ~)*	**σπειρωτός** (< *σπείρα*)	
σύγκληση (< *συγκαλώ*)	**σύγκλιση** (< *συγκλίνω*)	**σύγκλειση** *(~ δοντιών)*
σύγχιση (< *συγχίζω*)	**σύγχυση** (< *συγχέω*)	
στίχος *(~ ποιήματος)*	**στοίχος** («σειρά»)	
σύρτης	**σύρτις** («αμμώδες ύψωμα τού βυθού»)	
τείνω	**τίνω** («πληρώνω»)	
τείχος *(~ φρουρίου)*	**τοίχος** *(~ σπιτιού)*	
τόνος («τονικό σημείο» – «1.000 κιλά»)	**τόννος** (ψάρι)	
τρία	**Τροία**	
τρίζω	**τρύζω** *(το χελιδόνι τρύζει)*	
τρις	**τρεις**	
υποτροφία	**ιπποτροφία**	
φιλί	**φυλή**	
φρικτός	**φρυκτός** («καβουρντισμένος»)	
φυτό	**φοιτώ**	
φύλλο *(~ δέντρου)*	**φύλο** («φυλή»)	
χάνος *(ο ~ των Μογγόλων)*	**χάννος** (ψάρι)	
χηλή	**Χιλή**	
χήρος (πβ. *χήρα*)	**χοίρος** («γουρούνι»)	
χρηστός («έντιμος», ~ *πολίτης*)	**Χριστός** (< *χρίω*, «ο Ιησούς»)	
χρίζω	**χρήζω** *(χρήζει βοηθείας)*	
χορικός (πβ. *χορός*)	**χωρικός** (πβ. *χωριό*)	
ψηλός *(~ βουνά)*	**ψιλός** *(~ φωνή)*	
ωδικός (ωδή)	**οδικός** (οδός)	
ωραιο- (πβ. *ωραιοπάθεια*)	**ορεο-** (πβ. *ορεογονία*)	

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΟΝΙΣΜΟΥ

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΟΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

1. Ως τονικό σημείο (τόνος) χρησιμοποιείται η **οξεία** (΄). Οι λέξεις που τονίζονται στη λήγουσα ονομάζονται **οξύτονες**· αυτές που τονίζονται στην παραλήγουσα **παροξύτονες** και αυτές που τονίζονται στην προπαραλήγουσα **προπαροξύτονες**.
2. Τόνο παίρνει κάθε λέξη που έχει **δύο ή περισσότερες συλλαβές** (όχι οι μονοσύλλαβες λέξεις). Δεν ανεβάζουν τον τόνο τους στην προηγούμενη λέξη οι λέξεις στις οποίες έχει σιγηθεί το τονιζόμενο αρκτικό φωνήεν (αφαίρεση), είτε παρουσιάζονται ως μονοσύλλαβες είτε ως δισύλλαβες: *του 'πε* [< *του είπε*], *μου 'ρθε* [< *μου ήρθε*], *του 'φερε* [< *του έφερε*], *του 'δωσε* [< *του έδωσε*]). Διατηρούν τον τόνο τους: (α) Λέξεις που παρουσιάζονται ως μονοσύλλαβες ύστερα από έκθλιψη: *λίγ' απ' όλα, σύτ' εγώ* (β) Λέξεις που παρουσιάζονται ως μονοσύλλαβες ύστερα από αποκοπή τού ληκτικού φωνήεντος μπροστά από σύμφωνο: *φέρ' το, άσ' τον.*
3. Οι **μονοσύλλαβες λέξεις** δεν παίρνουν τόνο. Εξαιρούνται και παίρνουν τόνο:
   (α) Ο διαζευκτικός σύνδεσμος *ή*: *ο Κώστας ή ο Γιάννης.*
   (β) Οι αδύνατοι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών (*μου, σου, του, της, μας, σας, τους*), για να διακριθούν από τις κτητικές: *η μητέρα μού είπε* (= η μητέρα είπε σε μένα), αλλά *η μητέρα μου είπε* (= η δική μου μητέρα είπε).
   (γ) Τα ερωτηματικά *πού* και *πώς* (είτε βρίσκονται σε ευθεία είτε σε πλάγια ερώτηση): *Πού μένεις;* (ευθεία ερώτηση) – *Πες μου πού μένεις* (πλάγια ερώτηση) – *Πώς είσαι; – Πες μου πώς είσαι.*
   (δ) Οι μονοσύλλαβες λέξεις, όταν συνεκφέρονται με τους ρηματικούς τύπους *μπω, βγω, βρω, 'ρθω*, σε όλα τα πρόσωπα και τους αριθμούς, λ.χ. *θά μπω, θά 'ρθω* κ.λπ. (επειδή προφέρεται πιο δυνατά το *θα*), αλλά *θα μπω, θα 'ρθω* (προφέρεται *θα μπώ, θα 'ρθώ*). (Σημειώνεται ότι ανάλογος τονισμός [«τονισμός φράσεως»] δεν προβλέπεται σε αντίστοιχες περιπτώσεις, π.χ. *θα 'φερε* [όχι *θά 'φερε*]· βλ. 2).
   - Θεωρούνται μονοσύλλαβοι και δεν παίρνουν τόνο οι συνιζημένοι τύποι: *για, γεια, ποιος, ποιου, ποιους, πια, πιω, δυο, μια, γυιος, το βιος* κ.ά. (αλλά: *δύο, μία, το ποιόν, ο βίος*).
4. Ο τόνος τού εγκλιτικού αναβιβάζεται στη λήγουσα τής προηγούμενης λέξης, όταν αυτή είναι προπαροξύτονη: *ο πρόεδρός μας, άνοιξέ του.* Όταν προηγείται τύπος προστακτικής και ακολουθούν δύο εγκλιτικά, ο τόνος σημειώνεται ως εξής:

πες	*του*	*το*	(μονοσύλλαβος τύπος προστακτικής)
δώσε	*τού*	*το*	(παροξύτονος τύπος προστακτικής)
άνοιξέ	*του*	*το*	(προπαροξύτονος τύπος προστακτικής)

5. **Πνεύματα** (ψιλή [᾿], δασεία [῾]) δεν σημειώνονται.

Προτείνουμε και εφαρμόζουμε στο παρόν λεξικό τον τονισμό τής γενικής τού οριστικού άρθρου (τού – τής), για να αποφεύγεται η σύγχυση με τα αντίστοιχα κτητικά (του, της) και για να διευκολύνεται η ανάγνωση και κατανόηση των ονοματικών φράσεων σε συνεχές κείμενο: *Η πτώση τής τιμής τού δολαρίου προκαλεί αναταραχή στις αγορές τής Ευρώπης.*

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΟΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Α. Οι τόνοι είναι δύο: η οξεία (΄) και η περισπωμένη (῀)[1].
Οξεία τίθεται πάντοτε στη βραχεία συλλαβή και, ανάλογα με την περίπτωση, στη μακρά συλλαβή.
Περισπωμένη τίθεται μόνο σε μακρά συλλαβή.

Β. Οι βασικοί (γενικοί) κανόνες τού τονισμού είναι:
1. Η τονιζόμενη **βραχεία συλλαβή** παίρνει πάντοτε οξεία: *φυτ**ό**, ν**έ**α.*
2. Η τονιζόμενη **μακρά παραλήγουσα** παίρνει περισπωμένη, όταν η λήγουσα είναι βραχεία: *δ**ῶ**σε, φ**ῆ**μες* (⏗ ⏑)[2].
   - Εξαιρούνται: *ὥστε, οὔτε, μήτε, εἴτε, εἴθε.*
   - Η τονιζόμενη **μακρά παραλήγουσα** παίρνει οξεία, όταν η λήγουσα είναι μακρά: *ἀκούω, ἀνθρώπους, κηφήνων* (⏗́ –).
3. Η τονιζόμενη **προπαραλήγουσα** παίρνει πάντοτε οξεία: *τρ**ά**πεζα, **ὥ**ριμος, **αἴ**τημα.*

Γ. Για να εφαρμοστούν οι γενικοί αυτοί κανόνες, πρέπει να γνωρίζουμε πότε μια συλλαβή (δηλ. το φωνήεν ή η δίφθογγός της) είναι μακρά και πότε βραχεία[3].

(α) Τα φωνήεντα μπορεί να είναι *μακρά, βραχέα* ή *δίχρονα.*

Βραχέα είναι πάντοτε τα: **ε, ο** (συνεπώς, παίρνουν πάντοτε οξεία).

Μακρά είναι πάντοτε τα: **η, ω** (παίρνουν άλλοτε οξεία και άλλοτε περισπωμένη, βλ. Β2).

Δίχρονα είναι τα: **α, ι, υ** (είναι δηλ. άλλοτε μακρά και άλλοτε βραχέα).

(β) Ειδικότερα, τα **δίχρονα**[4]:

1. Τα **ι, υ** είναι βραχέα στην παραλήγουσα των ονομάτων (ουσιαστικών, επιθέτων, αντωνυμιών, μετοχών) και των ρημάτων (συνεπώς, όταν τονίζονται, παίρνουν οξεία): *τρ**ί**βε* (◡́ ◡), *λ**ύ**σε* (◡́ ◡), *σκ**ύ**λος* (◡́ ◡), *κλ**ί**μα* (◡́ ◡) κ.λπ.
2. Το **α** είναι βραχύ: (α) Στη λήγουσα των ουδετέρων: *μῆλ**α*** (= ◡) (β) Στην άτονη λήγουσα τής οριστικής των ρημάτων: *τραγουδοῦσ**α*** (= ◡), *εἶδ**α*** (= ◡) (γ) Στην παραλήγουσα των ρημάτων, εκτός από τις καταλήξεις **-αμαι, -ασαι, -αται** τού ενικού και **-αμε, -ατε, -ανε** τού πληθυντικού: *β**ά**λε* (◡́ ◡), αλλά *πειν**ᾶ**νε, κοιμ**ᾶ**μαι, ἐκτιμ**ᾶ**τε, ἂς φ**ᾶ**με* (= ◡). Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις τα *α, ι, υ* εκλαμβάνονται συμβατικά ως μακρά: *μήνας.*

(γ) Συλλαβές με δίψηφα φωνήεντα *(αι, ει, οι, ου, υι)* και συνδυασμούς *αυ, ευ* θεωρούνται μακρές: *γεν**ναῖ**ος* (= ◡), *ἐκ**εῖ**νος* (= ◡), *πλ**οῖ**ο* (= ◡), *κλήρ**ου**, πίν**ει*** (◡́ –), ***εὖ**ρος* (= ◡), *μ**αῦ**ρα* (= ◡).

- Εξαιρούνται (θεωρούνται βραχέα) τα **αι, οι** στο τέλος κλιτής λέξεως (εφόσον δεν ακολουθούνται από άλλο φθόγγο / γράμμα): *χοῖρ**οι*** (= ◡), *εἶμ**αι*** (= ◡), λαοί (– ◡́), αλλά *κλ**αῖ**ς* (=), *πληρ**οῖ**ς* (– =).

Δ. Τέλος, τίθεται πάντοτε **περισπωμένη**:

(α) Στην τονιζόμενη μακρά λήγουσα των ρημάτων: *ἀγαπ**ῶ**, κλ**αῖ**ς, τρ**ῶ**ς, κιν**εῖ**ς.*

(β) Στην τονιζόμενη γενική (ενικού και πληθυντικού) ουσιαστικών, επιθέτων και αντωνυμιών: *τοῦ μαθητ**ῆ**, τῆς ἀλεπ**οῦ**ς, τῶν γυναικ**ῶ**ν, σ**οῦ**, αὐτ**ῶ**ν* κ.λπ.

(γ) Στις αντωνυμίες: *ἐμ**εῖ**ς, ἐμ**ᾶ**ς, μ**ᾶ**ς, ἐσ**εῖ**ς, ἐσ**ᾶ**ς, σ**ᾶ**ς.*

(δ) Στα κύρια ονόματα σε *-ᾶς* και σε άλλα: *Λουκ**ᾶ**ς, Μην**ᾶ**ς, Θεοτοκ**ᾶ**ς – Ἡρακλ**ῆ**ς, Περικλ**ῆ**ς, Ἀθην**ᾶ**, Ναυσικ**ᾶ**, Ἰησ**οῦ**ς* κ.ά.

1. Υπάρχει και τρίτος τόνος, η **βαρεία** (̀), που τίθεται πάντοτε στην τελευταία τονιζόμενη συλλαβή *(τὸ μικρὸ σπίτι)* (αν δεν ακολουθεί στίξη), μόνο στα τυπωμένα κείμενα και χρησιμοποιείται κανονικά στα πολυτονικά παραθέματα τού παρόντος λεξικού.
2. Εδώ η βραχεία συλλαβή συμβολίζεται με το (◡), ενώ η μακρά συλλαβή με το (–), π.χ. *φορητός* (◡ – ◡́).
3. Στη σημερινή γλώσσα **δεν υπάρχουν μακρά και βραχέα φωνήεντα**. Ο χαρακτηρισμός τους ως «μακρών» και «βραχέων» γίνεται με βάση την αρχαία γλώσσα και μόνο για να καθοριστεί ο τόνος στο πολυτονικό σύστημα.
4. Οι κανόνες πολυτονικού τής Νέας Ελληνικής που αφορούν στα δίχρονα είναι απλοποιημένοι έναντι των κανόνων τής Αρχαίας, π.χ. Αρχαία: *γλῶσσα, πεῖρα, πρᾶγμα* – Νέα: *γλώσσα, πείρα, πράγμα.* Στο παρόν λεξικό εφαρμόζεται κανονικά το πολυτονικό σύστημα που έχει καθιερωθεί για την αρχαία γλώσσα (όταν πρόκειται για τύπους ή κείμενα αρχαίας, ελληνιστικής ή μεσαιωνικής Ελληνικής).

ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει εποπτικά τις κύριες περιόδους ιστορίας τής ελληνικής γλώσσας. Αναλυτικές πληροφορίες υπάρχουν στην ενότητα *Η δομή τού λεξικού* (3. *Η χρονολόγηση*), καθώς και στο Σχόλιο τού λήμματος *ελληνικός*.

Περίοδος	**Περιεχόμενο**
Πρωτοελληνική	Από τη 2η χιλιετία π.Χ. ώς τον 15ο αι. π.Χ. (προδιαλεκτική Ελληνική)
Αρχαία	περ. 1400 π.Χ. (Μυκηναϊκή) – 4ος αι. π.Χ. (ώς και τον Αριστοτέλη)
Ελληνιστική Κοινή	τέλος τού 4ου αι. π.Χ. – 6ος αι. μ.Χ. (ώς και τον Ιουστινιανό). Η περίοδος 4ου – 5ου αι. μ.Χ. συχνά αποκαλείται όψιμη ελληνιστική
Μεσαιωνική	7ος αι. μ.Χ. – 17ος αι. (ώς το 1669: πτώση τού Χάνδακα [Ηρακλείου] στους Τούρκους)
Νέα Ελληνική	18ος αι. – σήμερα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΙΝΔΟΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΦΘΟΓΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει ορισμένα σύμφωνα και ημίφωνα τής Ινδοευρωπαϊκής και δείχνει παραστατικά πώς έχουν εξελιχθεί στην Αρχαία Ελληνική. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι ο πίνακας αφορά σε βασικά φωνήματα, όχι σε συνδυασμούς φθόγγων ή συμπλέγματα, καθώς και ότι δεν εξετάζει μεταγενέστερες μεταβολές τους.

ΣΥΜΦΩΝΑ

Ινδοευρωπαϊκό	Αρχ. Ελληνικό φθόγγος – προφορά	Παραδείγματα
*p	π [p]	αρχ. πα-τήρ (< *pa-ter), πάγ-ος (< *pag-)
*t	τ [t]	αρχ. τείν-ω (< *ten-), τέρ-μα (< *ter-)
*k	κ [k]	αρχ. κεντ-ῶ (< *kent-), οἶκος / Ϝοῖκος (< *woik-)
*b	β [b]	αρχ. βάκ-τρον (< *bak-)
*d	δ [d]	αρχ. δί-δω-μι (< *dō-), δείκ-νυ-μι (< *deik-)
*g	γ [g]	αρχ. ἄγ-ω (< *ag-), ἀγρ-ός (< *agr-o-)
*bh	φ [p^h]	αρχ. φέρ-ω (< *bher-), νέφ-ος (< *nebh-)
*dh	θ [t^h]	αρχ. θή-κη (< *dhē-), αἰθ-ήρ, -έρος (< *aidh-)
*gh	χ [k^h]	αρχ. ἔχ-ω (< *segh-), χέ-ω (< *χέϜ-ω < *ghew-)
*k^w	π [p] – a, o τ [t] – e, i κ [k] – u	αρχ. πέντ-ε (< *penk^w-e), τίς (< *k^{w}is), τέλ-ος (< *k^{w}el-) Σημ. : Η αντιπροσώπευση τού Ι.Ε. φθόγγου εξαρτάται από το φωνήεν που ακολουθεί (βλ. μεσαία στήλη)
*g^w	β [b] – a, o δ [d] – e, i γ [g] – u	αρχ. βαίν-ω (< ρίζα *g^{w}em-), γυν-ή (< *g^{w}en-ā), ἀδήν, -ένος (< *n̥g^w-en-) Σημ. : Η αντιπροσώπευση τού Ι.Ε. φθόγγου εξαρτάται από το φωνήεν που ακολουθεί (βλ. μεσαία στήλη)
*g^wh	φ [p^h] – a, o θ [t^h] – e, i χ [k^h] – u	αρχ. θερ-μός (< *g^{w}her-mo-), εὔχ-ομαι (< *eug^{w}h-), φόν-ος (< *g^{w}hon-) Σημ. : Η αντιπροσώπευση τού Ι.Ε. φθόγγου εξαρτάται από το φωνήεν που ακολουθεί (βλ. μεσαία στήλη)

ΗΜΙΦΩΝΑ

Ο πίνακας παρουσιάζει την αντιπροσώπευση των συμφωνικών ημιφώνων (υγρών και ερρίνων) στην Αρχαία Ελληνική.

Ινδοευρωπαϊκό	Αρχ. Ελληνικό	Παραδείγματα
*l̥	-αλ- / -λα-	αρχ. ἔ-βαλ-ον (< *g^{w}l̥-), μαλακ-ός (< *ml̥-ək-)
*r̥	-αρ- / -ρα-	αρχ. καρδ-ία (< *k̂r̥d-), δράκ-ων (< *dr̥k-)
*m̥	-α- / -αμ-	αρχ. δά-πεδον (< *dm̥-ped-), ἔ-ταμ-ον (< *tm̥-)
*n̥	-α- / -αν-	αρχ. ἀ- / ἀν- στερητικό (< *n̥, π.χ. ἄ-γνωστος), ἔλαφος (< *eln̥-bh-)

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΟΡΩΝ

άηχος φθόγγος: Φθόγγος που παράγεται χωρίς να δονούνται οι φωνητικές χορδές (π.χ. οι φθόγγοι που αναπαριστάνονται από τα γράμματα *κ, π, τ, φ, θ, χ* τής Ελληνικής).

αμάρτυρος τύπος: Τύπος που δεν μαρτυρείται από τη γραπτή παράδοση, αλλά τεκμηριώνεται από τα γλωσσολογικά δεδομένα (επανασυντίθεται). Οι αμάρτυροι τύποι σημειώνονται με αστερίσκο (π.χ. το επίθετο *σεμνός* προέρχεται από αμάρτυρο τύπο **σεβ-νός*, όπου συναντούμε το θέμα τού ρήματος *σέβ-ομαι* και το παραγωγικό τέρμα *-νός*· το αρχ. *φάος / φῶς* προέρχεται από αμάρτυρη Ι.Ε. ρίζα **bhā-*, όπως προκύπτει από ομόρριζα άλλων γλωσσών).

αναβιβασμός / καταβιβασμός τόνου: Μετακίνηση τού λεξικού τόνου (άνοδος ή κάθοδος), η οποία συνήθως οφείλεται σε μεταπλασμό, αναλογία ή σύνθεση. Παραδείγματα: αρχ. *ὁμῶς* > *ὅμως* (κατ' αναλογίαν προς το επίρρημα *ἴσως*)· αρχ. *πάραυτα* < *παρ' αὐτά* (λόγω τής συνθέσεως)· *κεφαλαίο (γράμμα)* < αρχ. *κεφάλαιον* (κατ' αναλογίαν προς τις πλάγιες πτώσεις *κεφαλαίου, κεφαλαίων* κ.λπ.).

αναδιπλασιασμός: Επανάληψη τού αρχικού συμφώνου τού θέματος συνοδευόμενου από φωνήεν σε ρήματα και ονόματα τής Αρχ. Ελληνικής. Στον αναδιπλασιασμό τού ενεστώτα το συνοδευτικό φωνήεν είναι συνήθως το *-ι-* (π.χ. *δί-δω-μι*, **θί-θη-μι* > *τί-θη-μι*), ενώ στον αναδιπλασιασμό τού παρακειμένου το συνοδευτικό φωνήεν είναι συνήθως το *-ε-* (π.χ. *τε-τα-μένος, κε-κλεισ-μένος, συγ-κε-κριμένος*). Συχνά μετά τον αναδιπλασιασμό ακολουθεί ανομοίωση: **θί-θη-μι* > *τί-θη-μι*, **θε-θλιμ-μένος* > *τε-θλιμ-μένος*. Σπανιότερος είναι ο αναδιπλασιασμός σε ονόματα, ο οποίος έχει ενίοτε εκφραστικό χαρακτήρα, π.χ. αρχ. *δένδρεον* < **δέρ-δρεϜ-ον, γάγγραινα* < **γάρ-γρ-αινα*.

αναδίπλωση: Βλ. *εκφραστικός*.

αναλογία: Μηχανισμός γλωσσικής μεταβολής που βασίζεται στην ομοιότητα μεταξύ δύο στοιχείων (π.χ. μετοχή *αγανακτ-ισμένος* αντί *αγανακτ-ημένος* τού ρ. *αγανακτώ* από αναλογία προς μετοχές ρημάτων με παρόμοιους αορίστους: *ζύγισα – ζυγισμένος // αγανάκτησα – αγανακτισμένος*).

Ως **αναλογία** στη γλώσσα νοείται ένα σύνολο μηχανισμών γλωσσικής μεταβολής, οι οποίοι στηρίζονται σε σχέση ομοιότητας. Η αναλογία περιλαμβάνει μεταβολές σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα και οφείλεται στην επίδραση και υπερίσχυση ισχυρότερων (κατά κανόνα συχνότερων, ομαλότερων, κανονικότερων κ.ά.) τύπων, γραφών ή σημασιών.

Δύο βασικοί αναλογικοί μηχανισμοί στον τομέα τής μορφολογίας είναι η **αναλογική επέκταση** και η **παραδειγματική εξίσωση**. Στην αναλογική επέκταση σχηματίζονται νέοι τύποι βάσει άλλων τύπων ή σχημάτων που λειτουργούν ως πρότυπα. Επί παραδείγματι, η αλλαγή σχηματισμού (μεταπλασμός) στον ενεστώτα πολυάριθμων ρημάτων, όπως *αλλάσσω > αλλάζω, σφάττω > σφάζω, προστάσσω > προστάζω* κ.ά., ξεκίνησε από τύπους αορίστων που συνέπιπταν (φωνητικώς). Έτσι, κατά το πρότυπο π.χ. των *έκραξα – κράζω, άρπαξα – αρπάζω*, οι ομιλητές σχημάτισαν και *άλλαξα – αλλάζω, έσφαξα – σφάζω* κ.τ.ό. Στην παραδειγματική εξίσωση παρατηρούμε εξομαλισμό τής κλίσης και φωνολογική ομοιομορφία με σκοπό τη συμμετρία. Επί παραδείγματι, ο σχηματισμός των τύπων *ήρωας, γυναίκα, χειμώνας* (αντί των αρχ. *ἥρως, γυνή, χειμών*) οφείλεται στην αιτιατική *ἥρωα, γυναῖκα, χειμῶνα* που συνέπιπτε με την αιτιατική *ταμία, θάλασσα* και που, όπως αυτά σχημάτιζαν ονομαστική *ταμίας, θάλασσα*, έτσι αναλογικά σχημάτισαν ονομαστική *ήρωας, γυναίκα, χειμώνας*. Ο αναλογικός αυτός μεταπλασμός εξυπηρέτησε, φυσικά, την κανονικότητα και συμμετρία τού κλιτικού συστήματος των ουσιαστικών, που ήταν και ο βαθύτερος λόγος για τον οποίο συνέβη. Προϊόντα αναλογίας στο επίπεδο τής μορφολογίας είναι επίσης τα επίθετα *χρυσός, αργυρός, πορφυρός* κ.ά. (αντί των αρχ. *χρυσοῦς, ἀργυροῦς, πορφυροῦς*), που μεταπλάστηκαν κατά τα επίθ. σε *-ός*, π.χ. *αγαθός, καλός, ισχυρός*.

Η αναλογία λειτουργεί επίσης στο **φωνολογικό** επίπεδο. Όταν είναι βέβαιο ότι ένας τύπος επιδρά σε άλλον, έχουμε αμιγή ή άμεση αναλογία, π.χ. *ε-σύ* αντί τού αρχ. *σύ* κατά το *εγώ*, *ή-σκιος* αντί τού *σκιά* κατά το *ήλιος*.

Σε αρκετές περιπτώσεις η λειτουργία τής αναλογίας αποτυπώνεται αργότερα στην **ορθογραφία**. Επί παραδείγματι, ο σχηματισμός των θηλ. *πόλι, γνώσι, φύσι* (αντί των αρχ. *πόλις, γνῶσις, φύσις*) οφείλεται σε σίγηση τού ληκτικού -ς και ξεκίνησε από αναλογία προς τα θηλυκά χωρίς τελικό *-ς* (π.χ. *κόρη, ζώνη, κοίτη*). Αργότερα, η αδικαιολόγητη ιστορικά γραφή με *-η* επεκτάθηκε αναλογικά (για λόγους ορθογραφικής απλούστευσης και ομοιομορφίας) στα παλαιά τριτόκλιτα: *πόλη, γνώση, φύση*. Τέτοιου είδους αναλογική επέκταση τής ορθογραφίας παρατηρούμε τόσο σε μεμονωμένους τύπους (π.χ. επίρρ. *γύρω* αντί τού

ορθού *γύρο*, μεσν. *γῦρο*, κατά τα δοτικοφανή *λόγω*, *μέσω*) όσο και σε συστήματα λέξεων (π.χ. *πρέσβης*, *πρύτανης*, γραφές συχνότερες από τις ιστορικά κληρονομημένες *πρέσβυς*, *πρύτανις*, κατ' αναλογίαν προς ουσιαστικά όπως *ναύτης*, *στρατιώτης*, δομές που αποτέλεσαν το πρότυπο για τον εξομαλισμό τού ενικού αριθμού).

ανάπτυξη φθόγγου: Εμφάνιση φθόγγου, συνήθως για λόγους ευφωνικούς, χωρίς να δικαιολογείται ετυμολογικά (π.χ. αρχ. *ανήρ* με γενική **άν-ρός > άν-δ-ρός*).

ανασυλλαβισμός: Μεταβολή τής αρκτικής συλλαβής μιας λέξης με αφαίρεση ή προσθήκη στοιχείων (φωνηέντων ή συμφώνων) από τη ληκτική συλλαβή τής προηγούμενης λέξης (συνήθως άρθρου). Γλωσσολογικά στις περιπτώσεις αυτές μιλούμε για *επανανάλυση* με μετακίνηση των ορίων τής συλλαβής (π.χ. μεσν. *τ(ὸ) ὀκκιάλι > τὸ κιάλι*, τουρκ. *oluk > τ' ολούκι > το λούκι*, μεσν. *τὸν οἰκοκύριν > ο νοικοκύρης*).

ανατολικό δάνειο: Λέξη που προέρχεται από τις ανατολικές γλώσσες (κατά κανόνα από τις ινδοϊρανικές, π.χ. Σανσκριτική, Αρχ. Περσική), χωρίς ωστόσο να είναι δυνατός ο ακριβής προσδιορισμός τής αφετηρίας του ή τού αρχικού τύπου. Ανατολικά δάνεια συναντούμε τόσο στην Αρχ. Ελληνική (π.χ. *βόμβυξ*, *τάπης*, *ὄνος*) όσο και σε λίγους νεότερους όρους (π.χ. *γάιδαρος*).

ανομοίωση: Διαφοροποίηση δύο όμοιων ή παρόμοιων (ως προς τα αρθρωτικά χαρακτηριστικά) φθόγγων, παρακειμένων ή απομακρυσμένων, που οδηγεί σε μεταβολή τής φωνητικής μορφής (των αρθρωτικών χαρακτηριστικών) τού ενός από αυτούς (π.χ. αρχ. ***κτ**ίζω* > μεσν. ***χτ**ίζω*, ν.ελλ. ***λ**υθρίνι* < αρχ. *ἐ**ρ**υθρίνιον*, υποκορ. τού *ἐρυθρῖνος*).

Δύο βασικοί μηχανισμοί φωνητικής μεταβολής τόσο στην Αρχαία όσο και στη Νέα Ελληνική αποσκοπούν στη διευκόλυνση τής προφοράς, αν και οδηγούν σε διαφορετικά αποτελέσματα: η **αφομοίωση** (assimilation) και η **ανομοίωση** (dissimilation).
Η *αφομοίωση* αποτελεί τάση εξομοιώσεως των φθόγγων, κατά την οποία ο ασθενέστερος προσεγγίζει τον ισχυρότερο. Όταν αυτό επιτυγχάνεται πλήρως, τότε η αφομοίωση χαρακτηρίζεται *ολική*, όπως συμβαίνει σε αρκετές περιπτώσεις: αρχ. **γρά**φ**-μα > γρά**μ**-μα*, **συ**ν**-λέγω > συ**λ**-λέγω*, *ὀβ**ε**λός > ὀβ**ο**λός*, ***ὀ**στακός > **ἀ**στακός* κ.ά. Ορισμένες φορές η φωνητική εξομοίωση των φθόγγων (αρθρωτική προσέγγιση) δεν είναι πλήρης, οπότε η αφομοίωση χαρακτηρίζεται *μερική*: **συ**ν**-φέρω > συ**μ**-φέρω*, *φεύ**γ**-ω > αναπόφευ**κ**-τος*.
Η *ανομοίωση* είναι αντίρροπη μεταβολή και τείνει να διαφοροποιεί τους φθόγγους, με αποτέλεσμα ο ένας από τους δύο να χάσει ένα ή περισσότερα από τα φωνητικά (αρθρωτικά) χαρακτηριστικά του. Κυρίαρχο ρόλο στην αρχαία γλώσσα έπαιξε ο νόμος τής ανομοιώσεως των δασέων (γνωστός ως φωνητικός νόμος τού Grassmann): αρχ. ***τ**ί-θη-μι < ***θ**ί-θη-μι*, ***π**είθ-ω < ***φ**είθ-ω < *bheidh-*. Στη Μεσαιωνική και τη Νέα Ελληνική η ανομοίωση επηρέασε κατ' εξοχήν τα συμφωνικά συμπλέγματα που αποτελούνταν από δύο κλειστά (στιγμιαία) σύμφωνα, εκ των οποίων το ένα μεταβλήθηκε σε διαρκές: ***πτ**ωχός > **φτ**ωχός*, ***κτ**ίζω > **χτ**ίζω*, ***πτ**ύω > **φτ**ύνω*. Μερικές φορές η ανομοίωση οδηγεί στην αποβολή ενός φθόγγου ή και ολόκληρης συλλαβής, οπότε αποκαλείται **απλολογία**: ***δι**δάσκαλος > δάσκαλος*, ***τε**τράπεζα > τράπεζα*, *φ**ρ**ατρία > φατρία*, **ἔκπ**λ**αγ-λος > ἔκπαγλος*, **αστρα**πο**-πελέκι > αστροπελέκι*.

αντέκταση: Έκταση φωνήεντος στην Αρχαία Ελληνική (τροπή από βραχύ σε μακρό), όταν έπεται συμφωνικό σύμπλεγμα το οποίο απλοποιείται (π.χ. αρχ. **λέγ**ο**-νσι > λέγ**ου**σι*, **ἔμ**ε**ν-σα > ἔμ**ει**να*, ****ἐ**σ-μί > **εἰ**μί*, **β**ο**λ-νā > β**ου**λή*, **φθ**έ**ρ-jω > φθ**εί**ρω*, **σελ**ᾰ**σ-να > σελ**ᾱ**νᾱ / σελ**ή**νη*, **τ**ο**νς > τ**ού**ς*).

αντιδάνειο: Λέξη που επιστρέφει σε μια γλώσσα (με αλλαγμένη μορφή ή και σημασία), αφού έχει περάσει ως δάνειο στο λεξιλόγιο ξένης γλώσσας (ή ξένων γλωσσών), από την οποία επιστρέφει στην αφετηρία της.

Οι γλωσσικές επαφές μεταξύ λαών και πολιτισμών αποτυπώνονται συχνά στο λεξιλόγιο και δείχνουν την επίδραση που έχει ασκηθεί σε αυτό από ξένες γλώσσες. Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα **αντιδάνεια**, που είναι λέξεις τής καθημερινής γλώσσας (ως επί το πλείστον μη λόγιες), οι οποίες προέρχονται από ξένη γλώσσα, η οποία όμως τις είχε δανειστεί από παλαιότερη φάση τής γλώσσας στην οποία επιστρέφουν. Επειδή με αυτόν τον τρόπο οι λέξεις μοιάζουν να επιστρέφουν στην αφετηρία τους, έγιναν αρχικά γνωστές με τον γερμανικό γλωσσολογικό όρο *Rückwanderer* (κυριολ. «περιπλανώμενες (λέξεις) που επιστρέφουν»). Παραδείγματα (στην Ελληνική): μεσν. ***δράμι*** < αραβ. *dirhem* / αρχ. περσ. *diram* < αρχ. *δραχμή*, μεσν. ***καλάρω*** < ιταλ. *calare* «κατεβάζω, χαλαρώνω (το σχοινί)» < υστλατ. *calāre* «κρεμώ» < αρχ. *χαλῶ (-άω)*, ***γόμμα*** < ιταλ. *gomma* < δημώδ. λατ. *gumma* < λατ. *cummi* < αρχ. *κόμμι, -εως*. Όταν πρόκειται για λόγιες λέξεις (συνήθως επιστημονικούς όρους) που πλάστηκαν με ελληνικά (εν προκειμένω) συνθετικά στοιχεία, τότε αποκαλούνται **ελληνογενείς ξένοι όροι**. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ: *βιο-λογία* < γαλλ.

biologie, *μικρο-σκόπιο* < γαλλ. *microscope*, *ορθο-παιδική* < γαλλ. *orthopédie*, πλήθος συνθέτων σε *-λογία*, *-μετρία*, *-μανία*, *-σκοπία* κ.ά.

αντιμετάθεση: Αμοιβαία αλλαγή θέσεως δύο φθόγγων σε μια λέξη, τόσο παρακειμένων (π.χ. *φρεγάτα* < μεσν. *φεργάδα*) όσο και απομακρυσμένων (π.χ. *φούχτα* > *χούφτα*, *φαλακρός* > *καραφλός*).

αντιμεταχώρηση: Αμοιβαία μετάθεση ποσότητας (μακρών – βραχέων) δύο συνεχόμενων φωνηέντων στην Αρχ. Ελληνική, στην οποία υπήρχε η διάκριση μακρών και βραχέων φωνηέντων (π.χ. *νηός* > *νεώς*, γενική τού ουσ. *ναῦς*).

Ως **αντιμεταχώρηση** ορίζεται το φωνητικό φαινόμενο τής Αρχ. Ελληνικής, κατά το οποίο δύο συνεχόμενα φωνήεντα (το ένα μακρό και το άλλο βραχύ) αλλάζουν αμοιβαίως την ποσότητά τους. Συνήθως αυτό παρατηρείται μετά τη σίγηση τού ημιφώνου που παρεμβαλλόταν μεταξύ των δύο φωνηέντων. Παραδείγματα: γενική **βασιλ-ηϝ-ος* > *βασιλῆος* (ομηρ.) > ***βασιλέως*** (αττ.)· γενική **νᾱϝ-ός* (τού ουσ. *ναῦς* «πλοίο») > *νηός* (ιων. τύπος που απαντά στον Όμηρο) > ***νεώς*** (αττ.). Και στις δύο περιπτώσεις το τελικό προϊόν τής αττικής διαλέκτου εμφανίζει αντιμεταχώρηση, δηλ. *-ηο-* > *-εω-*: [ēo] > [eō].

απερρίνωση: Η προφορά ερρίνου φθόγγου ως μη ερρίνου (π.χ. των ν.ελλ. *μπ*, *ντ*, *γκ* /mb/, /nd/, /ng/ σε /b/, /d/, /g/: έμπορος / e**mb**oros/ > /e**b**oros/).

απλολογία: Αποβολή φθόγγου ή συλλαβής εξαιτίας τής παρουσίας άλλου φθόγγου ή άλλης συλλαβής με παρόμοια αρθρωτικά χαρακτηριστικά στο άμεσο φωνητικό περιβάλλον (π.χ. *****τε****-τράπεζα* > *τράπεζα*, αρχ. *φ****ρ****ατρία* > *φατρία*). Βλ. *ανομοίωση*.

αποδάσυνση: Απώλεια τής δασύτητας και, ειδικότερα, τροπή των άηχων δασέων συμφώνων τής Αρχ. Ελληνικής σε διαρκή τριβόμενα, δηλ. των *φ*, *θ*, *χ* από [pʰ], [tʰ], [kʰ] σε [f], [θ], [x/ç].

Ο όρος **αποδάσυνση** δηλώνει την εξέλιξη τής προφοράς των συμφώνων που δηλώνουν τα γράμματα *φ*, *θ*, *χ* από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Τα αρχ. *φ*, *θ*, *χ* αποκαλούνται *δασέα*, επειδή ήταν στην πραγματικότητα κλειστά (στιγμιαία) σύμφωνα (p – t – k) που συνοδεύονταν από μια άχνα, ελαφρά εκπνοή αέρος (τη δασεία, η οποία παριστάνεται με το σύμβολο *h*). Συνεπώς, η αρχαία προφορά των *φ*, *θ*, *χ* ήταν [pʰ, tʰ, kʰ]: *φέρω* [pʰérō], *λάθος* [látʰos], *χυμός* [kʰümós]. Μπορούμε σήμερα να αποκτήσουμε κάποια ακουστική εντύπωση αυτών των ήχων από λέξεις ξένων γλωσσών, όπως π.χ. αγγλ. *backhand* [kʰ], γερμ. *abhängen* [pʰ], *statthaben* [tʰ]. Στην περίοδο τής Ελληνιστικής Κοινής τα αρχαία δασέα σύμφωνα έχασαν τη δασύτητά τους, αφού ετράπησαν σε διαρκή τριβόμενα [f, θ, x/ç], αυτά που προφέρουμε μέχρι σήμερα: *φέρω* [féro], *λάθος* [láθos], *χαρά* [xará], *χυμός* [çimós].

απόδοση ξένου όρου: Απόδοση τού περιεχομένου ξένης λέξης χωρίς ακριβή αντιστοιχία ή ισοδυναμία (π.χ. *πρωτάθλημα:* απόδοση τού αγγλ. *championship· χαρτοπαίγνιο:* απόδοση τού γαλλ. *jeu aux cartes*, *χειροκροτώ:* απόδοση τού γαλλ. *applaudir*).

απουράνωση: Απώλεια τής ουράνωσης (δηλ. της ουρανικής προφοράς) μετά τη σίγηση ημιφώνου που προκαλεί την ουρανική προφορά, π.χ. διαλεκτ. (Κρήτης) *μαγαζ-ιά* > *μαγαζ-ά*, *δροσ-ιά* > *δροσ-ά*.

αφομοίωση: Εξομοίωση δύο αλληλεπιδρώντων φθόγγων, ώστε ο ένας να προσεγγίσει τον άλλον μερικώς ή εξ ολοκλήρου ως προς τα φωνητικά (αρθρωτικά) χαρακτηριστικά του: π.χ. **σύ****ν****-μαχος* > *σύ****μ****-μαχος*, αρχ. ***ὀ****στακός* > ***ἀ****στακός*. Βλ. *ανομοίωση*.

«γλώσσα»: Αρχαίος όρος που χρησιμοποιήθηκε για να χαρακτηρίσει σπάνιες ή ιδιωματικές λέξεις. Χρησιμοποιείται από λεξικογράφους τής ελληνιστικής κυρίως εποχής (όπως ο Ησύχιος), οι οποίοι συνδέουν τη συγκεκριμένη κατά περίπτωση «γλώσσα» με κάποιον αρχαίο συγγραφέα, με πηγές που δεν είναι σήμερα διαθέσιμες ή τη δίνουν ως ερμήνευμα σε άλλες λέξεις. Συχνά πρόκειται για λέξη χρήσιμη στην ετυμολογική αλυσίδα, καθώς εξηγεί άλλους όρους (π.χ. η λ. *θώψ* «κόλακας», που εξηγεί το αρχ. ρήμα *θωπεύω*).

έκκρουση: Αποβολή ενός φωνήεντος από άλλο φωνητικά ισχυρότερο, τόσο μεταξύ λέξεων όσο και εντός λέξεως (π.χ. *μου είπε* > *μου 'πε*, *ακούεις* > *ακούς*).

Η λειτουργία τής ***έκκρουσης*** εντάσσεται στις μεταβολές συνεχόμενων φωνηέντων, κατά τις οποίες ένα φωνήεν *εκκρούει* («αποβάλλει, εκδιώκει») ένα άλλο. Οι κανόνες που καθορίζουν το προϊόν τής έκκρουσης διέπονται από την κλίμακα σχετικής ισχύος των φωνηέντων (η ορθογραφία δεν παίζει ρόλο), η οποία για τη Μεσαιωνική και τη Νέα Ελληνική είναι η ακόλουθη, βαίνοντας από το ισχυρότερο προς το ασθενέστερο φωνήεν: /**a**/ > /**o**/ > /**u**/ > /**e**/ > /**i**/. (Ενίοτε το /i/ αποδεικνύεται ισχυρότερο τού /e/ ανάλογα με τις συνθήκες).
Εφόσον το ισχυρότερο φωνήεν εκκρούει το ασθενέστερο είτε εντός λέξεως είτε μεταξύ λέξεων, κατανοούμε γιατί συνέβησαν φωνητικές αλλαγές όπως οι εξής: *κρωντήρι* < μεσν. *κρυωτήριον* /io/ > /o/,

μου έστειλε > μού 'στειλε /ue/ > /u/, Θεόδωρος > Θόδωρος /eo/ > /o/, ακούς < ακούεις /ui/ > /u/, μου άρεσε > μ' άρεσε /ua/ > /a/ κ.ά. Είναι προφανές ότι ο όρος *έκκρουση* περιγράφει επιστημονικά τις λειτουργίες που παραδοσιακά αποκαλούνταν ***έκθλιψη*** και ***αφαίρεση***. Ας σημειωθεί ότι οι παραπάνω μεταβολές δεν αποτελούν ***συναίρεση***, όπως ενίοτε λανθασμένα αναφέρεται, διότι η συναίρεση περιλαμβάνει συγχώνευση και καταλήγει σε φωνήεν διαφορετικό από τα συναντώμενα.

έκταση φωνήεντος λόγω συνθέσεως: Σύμφωνα με κανόνα τής αρχαίας ελληνικής σύνθεσης, που είναι γνωστός ως *νόμος τής εκτάσεως εν συνθέσει*, όταν το β΄ συνθετικό άρχιζε από φωνήεν, αυτό τρεπόταν από βραχύ σε μακρό, δηλ. **α**, **ε** > **η** ([a, e] > [ē]) και **ο** > **ω** ([o] > [ō]).

Τον νόμο διατύπωσε το 1889 ο Ελβετός γλωσσολόγος Jacob Wackernagel (1853-1938), ο οποίος ερμήνευσε την έκταση ως προϊόν τής συνάντησης τού τελικού φωνήεντος τού α΄ συνθετικού με το αρχικό αντίστοιχο τού β΄ συνθετικού, από όπου επεκτάθηκε αναλογικώς και σε άλλα περιβάλλοντα, δηλ. σε α΄ συνθετικά που λήγουν σε σύμφωνο. Πολλά τέτοια σύνθετα έχουν επιβιώσει στη Νέα Ελληνική και ο νόμος αυτός εξηγεί τη γραφή τους.
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ: (αρχ. ***ἀγείρω*** «συνάγω») *ομ-ήγυρη, παν-ήγυρη* – (***ἀγορά***) *κατ-ήγορος, συν-ήγορος* – (***ἄγω***) *κυν-ηγός, οδ-ηγός, στρατ-ηγός* – (***ἀκούω***) *αν-ήκουστος, βαρ-ήκοος, υπ-ήκοος* – (***ἄνεμος***) *προσ-ήνεμος, υπ-ήνεμος* – (***ἐλαύνω***) *ιππ-ήλατος, κωπ-ηλάτης, ποδ-ήλατο* – (***ἔλεος***) *αν-ηλεής* – (αρχ. ***ἐρέ-της*** «κωπηλάτης») *τρι-ήρης, υπ-ηρέτης* – (αρχ. ***ὄζω, ὀσμή***) *ευ-ώδης, μανι-ώδης, χα-ώδης* – (***ὀδύνη***) *αν-ώδυνος, επ-ώδυνος* – (αρχ. ***ὄλλυμι*** «καταστρέφω», ***ὄλεθρος***) *απ-ώλεια, παν-ωλεθρία* – (***ὁμαλός***) *αν-ώμαλος* – (αρχ. ***ὄμνυμι / ὀμνύω*** «ορκίζομαι») *εξ-ωμότης, συν-ωμότης, ορκ-ωμοσία* – (***ὄνομα / ὄνυμα***) *αν-ώνυμος, επ-ώνυμος, ομ-ώνυμος, τοπ-ωνύμιο* – (αρχ. ***ὀπ-τικός***) *ν-ωπός, σκυθρ-ωπός, χαρ-ωπός* - (***ὅρος***) *ακρ-ώρεια* – (***ὄροφος***) *δι-ώροφος, ημι-ώροφος, τρι-ώροφος* – (αρχ. ***ὀρύσσω***) *δι-ώρυγα, μεταλλ-ωρύχος, τυμβ-ωρύχος* – (***ὄφελος***) *επ-ωφελής, κοιν-ωφελής* κ.ά.

εκφραστικός: Φθόγγος, γραμματικό στοιχείο ή, σπανιότερα, συντακτική λειτουργία που αποβλέπει σε μεγαλύτερη έμφαση ή διαύγεια και παράγει εντονότερο ηχητικό ή σημασιολογικό αποτέλεσμα.

Μία από τις βασικές γλωσσικές λειτουργίες είναι η ***εκφραστικότητα*** (αγγλ. *expressivity*, γαλλ. *expressivité*), η οποία αποσκοπεί σε αυξημένη έμφαση και ζωντάνια κατά την επικοινωνία. Η εκφραστικότητα λειτουργεί σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα (φωνολογία, γραμματική, λεξιλόγιο).
Στον *φωνολογικό* τομέα ο σχηματισμός ορισμένων θεμάτων θεωρείται μερικές φορές ότι βασίζεται στους αποκαλούμενους «εκφραστικούς φθόγγους» (π.χ. τα συμπλέγματα *σφ-, σπ-, σχ-* τής Αρχ. Ελληνικής, πβ. *σφάζω, σχίζω*· το διπλό *-ν-* στο αρχ. *χάννος*, που δεν εξηγείται ετυμολογικά).
Στον *γραμματικό* τομέα είναι χαρακτηριστική η χρήση τής αναδίπλωσης ή επανάληψης τού θέματος, η οποία υποστηρίζεται ότι έχει εκφραστική αιτιολογία (π.χ. αρχ. *κα(γ)χάζω < *χα-χά-ζω*), μεσν. *φα-φλα-τᾶς*, ν.ελλ. *φα-φού-της*).
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η *λεξιλογική* εκφραστικότητα, η οποία επιτυγχάνεται με τις ηχοποίητες λέξεις (π.χ. *γαβγίζω, κελαρύζω*), με την παρασύνδεση (παρετυμολογία) προς λέξεις που είναι οικειότερες στον ομιλητή (π.χ. *εφτάζυμος, κελαηδώ, δυοσμαρίνι*), με την επανάληψη ή αναδίπλωση ορισμένων λέξεων (π.χ. *τον έχει στα όπα-όπα, το πολύ-πολύ να μη σου ξαναμιλήσει*), καθώς και με τη βιωματική χρήση τής γλώσσας και την προτίμηση προς όρους ξένης προελεύσεως ή γενικότερης και ευρύτερης σημασίας (π.χ. *χαμός, χαβαλές, αχταρμάς*).

ελληνογενής ξένος όρος: Λόγια λέξη σχηματισμένη σε ξένη γλώσσα (κυρίως Γαλλική, Αγγλική, Γερμανική ή Νεολατινική) από ελληνικά συστατικά στοιχεία (π.χ. *μικρο-σκόπιο* < γαλλ. *microscope*, *ορθοπαιδική* < γαλλ. *orthopédie*). Βλ. *αντιδάνειο*.

ενδοφωνηεντικός: Φθόγγος που βρίσκεται μεταξύ δύο φωνηέντων, π.χ. το *-γ-* στο μεσν. *φαγί(ν)*, το οποίο σιγήθηκε και οδήγησε στο ν.ελλ. *φαΐ*.

ενεστωτικός αναδιπλασιασμός: Βλ. *αναδιπλασιασμός*.

ένθημα: Φθόγγος ή μόρφημα που τίθεται μέσα στο θέμα τής λέξεως, π.χ. το *-μ-* στα αρχ. *λα-μ-β-άνω* (θέμα *λαβ-*) και *ρό-μ-β-ος* (θέμα *ροβ-*).

επανανάλυση: Μετατόπιση των ορίων των μορφημάτων στο εσωτερικό τής λέξης, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τον σχηματισμό νέων παραγωγικών τερμάτων, τα οποία περιλαμβάνουν και κάποιον φθόγγο τής αρχικής θεματικής βάσης (π.χ. το αρχ. *εἰκοσ-**τός*** επαναναλύθηκε ως *εἰκο-**στός***, με αποτέλεσμα να προκύψει νέο τέρμα ***-στός*** για τα αριθμητικά επίθετα και να σχηματιστούν οι τύποι *ἑκατο-**στός***, *τριακο-**στός*** κ.ά., καθώς και το αρχ. *ὀλιγο-**στός***).

επένθεση: Φωνητική μεταβολή τής Αρχαίας Ελληνικής, κατά την οποία το ημίφωνο [j] (απαντά γραμμέ-

νο ως <ι> στη φωνηεντική του μορφή) μετετίθετο από την κατάληξη εντός τού θέματος τής λέξεως και σχημάτιζε δίφθογγο. Αυτό συνέβαινε όταν έρρινα ή υγρά συμφωνικά συμπλέγματα (π.χ. [nj], [rj]) βρίσκονταν μετά τα φωνήεντα *α* και *ο*, οπότε προέκυπταν οι δίφθογγοι *αι* και *οι*. Παραδείγματα: *μάχαιρα* < **μάχαρ-ἰα, μοῖρα* < **μορ-ἰα, χαίρω* < **χαρ-ἰω* κ.ά.

επίθημα: Βλ. *πρόσφυμα*.

ετεροίωση: Βλ. *μετάπτωση*.

ετερόκλιτος: Λέξη που ακολουθεί στον πληθυντικό αριθμό διαφορετική κλιτική κατηγορία σε σχέση με τον ενικό (π.χ. το αρχ. *δρυμός* εμφανίζει διπλό πληθυντικό: *δρυμοί* και *δρυμά*, το αρχ. *δεσμός* εμφανίζει διπλό πληθυντικό: *δεσμοί* και *δεσμά*).

ηχηρός φθόγγος: Φθόγγος που παράγεται με δόνηση των φωνητικών χορδών (π.χ. τα σύμφωνα *β, δ, γ* τής Ελληνικής).

ηχομιμητικός ή **ηχοποίητος**: Όρος ή λέξη που έχει σχηματιστεί από μίμηση συγκεκριμένου ήχου, π.χ. αρχ. *καγχάζω* (από τον ήχο τού γέλιου), μεσν. *φαφούτης* (από μίμηση τής ατελούς προφοράς των ατόμων που τούς λείπουν δόντια), ν.ελλ. *γαβγίζω* (από τον ήχο τής φωνής τού σκύλου).

θαμιστικό ρήμα: Ρήμα που δηλώνει συχνή επανάληψη ή συνήθεια και έχει σχηματιστεί από το αντίστοιχο βασικό ρήμα (π.χ. *μεθύσκω*, θαμιστικό τού *μεθύω· τελέσκω*, θαμιστικό τού *τελέω, -ῶ·* λατ. *dicto* «λέγω, υπαγορεύω, διατάσσω», θαμιστικό τού *dico* «λέγω»).

θέμα: Μόρφημα που αποτελεί τη βάση τής λέξης και περιέχει τη ρίζα με ή χωρίς άλλα σχηματιστικά στοιχεία (προσφύματα), διακρίνεται δε από το παραγωγικό τέρμα της (π.χ. *μαγειρ-εύω*, θέμα *μαγειρ-· λόχ-ος*, θέμα *λοχ-· λύχνος* < **λύκ-σ-νος*, θέμα *λυκ-*).

Ινδοευρωπαϊκή (Ι.Ε.): υποθετική πρωτογλώσσα που θεωρείται η αρχαιότατη μορφή γλώσσας («μητέρα-γλώσσα»), στην οποία ανάγονται –εφόσον υπάρχουν συγκριτικά δεδομένα από τις γλώσσες που ανήκουν σε αυτή τη γλωσσική οικογένεια– οι λέξεις/τύποι των Ι.Ε. γλωσσών με την επιστημονική μέθοδο τής *επανασύνθεσης* (reconstruction). Οι τύποι αυτοί χαρακτηρίζονται *ινδοευρωπαϊκοί* (Ι.Ε.) και αποτελούν συνήθως *ρίζες* –σπανιότερα και ολόκληρες λέξεις ή τύπους λέξεων– που δηλώνονται φωνητικά (με λατινικούς χαρακτήρες) και φέρουν στην αρχή αστερίσκο (*), για να δηλωθεί ότι πρόκειται περί υποθετικών (συγκριτικά επανασυντεθειμένων) και όχι περί μαρτυρουμένων τύπων (π.χ. *δράκων* από Ι.Ε. **derk-* «βλέπω, κοιτάζω έντονα και διαπεραστικά», *λάμπω* από Ι.Ε. **lap-* « φωτίζω, καίω», *πέντε* από Ι.Ε. **penk^{w}e*).

ιωτακισμός: Τροπή των φωνηέντων *-η-* [ē], *-υ-* [ü] και των διφθόγγων *-ει-*, *-οι-*, *-ηι-*, *-υι-* σε απλό βραχύ [i]. Η τροπή αυτή συντελέστηκε κατά την Ελληνιστική Κοινή, εκτός από την περίπτωση των *-υ-* και *-οι-*, που είχαν συμπέσει στην προφορά [ü] και ιωτακίσθηκαν μόλις τον 10ο αιώνα μ.Χ. (π.χ. το αρχ. *τεῖχος* [teik^{h}os] μετά τον ιωτακισμό προφέρεται [tíxos]).

καταβιβασμός τόνου: Βλ. *αναβιβασμός / καταβιβασμός τόνου*.

λεξικό επίθημα: Βλ. *πρόσφυμα*.

λεξικό πρόθεμα: Βλ. *πρόσφυμα*.

μεσογειακό δάνειο: Λέξη τής Αρχαίας Ελληνικής, η οποία προέρχεται από γλώσσα τής Μεσογείου που δεν έχει προσδιοριστεί ξεκάθαρα· συχνά ανήκει στο γλωσσικό υπόστρωμα (π.χ. προελληνικό ή προρωμαϊκό) που υπήρχε στην ευρύτερη περιοχή πριν από την εμφάνιση των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών (π.χ. μεσογειακά δάνεια θεωρούνται οι αρχ. λέξεις *κόκκος, σῦριγξ, ὑάκινθος* κ.ά.).

μεταπλασμός: Μεταβολή τής δομής στο παραγωγικό τέρμα μιας λέξεως, ώστε να ενταχθεί σε άλλη μορφολογική και κλιτική κατηγορία. Ονομάζεται επίσης *μεταδόμηση*. Βασίζεται σε αναλογία προς θέματα άλλης κατηγορίας (π.χ. το αρχ. *σκάπτω* μεταπλάστηκε σε *σκάβω* βάσει τού αορίστου *ἔσκαψα*, που συνέπιπτε με τον αόριστο των ρημάτων σε *-βω*, π.χ. *ἔτριψα – τρίβω·* το αρχ. *χάρων* μεταπλάστηκε σε *χάρος*, όπως συνέβη και με τα *δράκων – δράκος, γέρων – γέρος*). Βλ. *αναλογία*.

μετάπτωση: Μεταβολή τού φωνήεντος τής ρίζας (θεματικού φωνήεντος), καθώς και των προσφυμάτων.

Το φαινόμενο απαντά εκτεταμένα στην Αρχαία Ελληνική και σε άλλες γλώσσες, ανάλογα δε με τα προϊόντα του διακρίνουμε τις εξής μεταπτωτικές βαθμίδες:

(α) ***απαθής βαθμίδα,*** κατά την οποία το φωνήεν δεν μεταβάλλεται (π.χ. ***φέρ**-ω*, ***λείπ**-ω, πα**τέρ**-α*, ***φρέν**-ες*, ***λέγ**-ω*, ***στέλ**-λω*, ***τέν**-ων*).

(β) ***ετεροιωμένη βαθμίδα,*** κατά την οποία το φωνήεν μεταβάλλει ποιόν (π.χ. *ε* > ο, *φέρω* – ***φόρ-***

ος, λείπω – ***λοιπ-***οί, *πατέρα - ἀ-πά****τορ-****ος, φρένες - ἄ-****φρον-****ος, λέγω* – ***λόγ-****ος, στέλλω* – ***στολ-****ή, τένων* – ***τόν-****ος*).

(γ) ***εκτεταμένη βαθμίδα***, κατά την οποία το φωνήεν μεταβάλλει ποσότητα και εκτείνεται από βραχύ σε μακρό (π.χ. *e* > *ē* (*η*), *πα****τέρ****α* – *πα****τήρ****,* ***φρήν****, -ενός*).

(δ) ***εκτεταμένη-ετεροιωμένη βαθμίδα***, κατά την οποία το φωνήεν μεταβάλλει ποιόν και ποσότητα (π.χ. *e* > *ō* (*ω*), ***φέρ****ω* – ***φώρ*** «κλέφτης», *πα****τέρ****α - ἀ-πά****τωρ****,* ***φρέν****ες - σώ-****φρων***).

(ε) ***συνεσταλμένη βαθμίδα***, κατά την οποία το φωνήεν σιγάται και το παρακείμενο υγρό ή έρρινο συναντάται με φωνηεντική μορφή, κυρίως ως βραχύ -*α*-, π.χ. *φέρω* – ***φαρ-****έτρα (φερ- > φαρ-), πατέρα* – δοτ. πληθ. *πα****τρά-****σι (-τερ- > -τρα-), στέλλω – ἐ-****στάλ-****ην (στελ- > σταλ-), τένων* – ***τά-****σις (τεν- > τα-)*.

(στ) ***μηδενισμένη βαθμίδα,*** κατά την οποία το φωνήεν σιγάται χωρίς άλλη επίπτωση στους γειτνιάζοντες φθόγγους (π.χ. *φέρω – δί-****φρ****-ος* «είδος άμαξας», *λείπω – ἐλ-****λιπ-****ής, πατέρα – πα-****τρ-****ικός, φεύγω* – ***φυγ****ή*).

μεταρρηματικός σχηματισμός: Βλ. *υποχωρητικός σχηματισμός.*

μεταφορά ξένου όρου: Άμεσο δάνειο τής Ελληνικής, γραμματικά προσαρμοσμένο, το οποίο έχει ενταχθεί σχετικώς πρόσφατα στο λεξιλόγιο τής Νέας Ελληνικής (π.χ. *χίπης*: μεταφορά τού αγγλ. *hippie / hippy*).

μεταφραστικό δάνειο: Ακριβής απόδοση ξένης λέξεως, κατά την οποία ακολουθείται π.χ. ο σχηματισμός τού ξένου όρου, η σειρά των συστατικών μερών του κ.λπ. (π.χ. *δια-δίκτυο:* μεταφραστικό δάνειο από το αγγλ. *inter-net, χαρτο-νόμισμα:* μεταφραστικό δάνειο από το γαλλ. *papier-monnaie, χρηματο-κιβώτιο:* μεταφραστικό δάνειο από το γερμ. *Geld-schrank*).

μετωνυμία: Βλ. *συνεκδοχή.*

μόρφημα: Κάθε ελάχιστο γλωσσικό συστατικό που είναι φορέας σημασίας· το ελάχιστο σημασιολογικό συστατικό τής γλώσσας, π.χ. η λέξη *σπιτ-άκι* αποτελείται από τα μορφήματα *σπιτ-* και *-άκι*, η λέξη *πίνακ-ες* από τα μορφήματα *πίνακ-* και *-ες.*

παραγωγικό τέρμα: Βλ. *πρόσφυμα.*

παράλληλος τύπος: Τύπος που συνυπάρχει με άλλον κατά την ίδια χρονική περίοδο, αλλά έχει σχηματιστεί με διαφορετικό τρόπο (π.χ. με διαφορετικό παραγωγικό τέρμα, όπως οι αρχ. παράλληλοι ρηματικοί τύποι *ἀναλῶ (-όω)* και *ἀναλίσκω* ή τα ουσιαστικά *ἠχή* και *ἦχος*). Μερικές φορές δύο παράλληλοι τύποι αποκτούν τελικά διαφορετική σημασία (π.χ. τα αρχ. παράλληλα ουσιαστικά *δέσμη* και *δεσμός*).

παρασύνδεση: Βλ. *παρετυμολογική σύνδεση.*

παρέκταση: Πρόσφυμα που τίθεται μετά το θέμα τής λέξης και καταλήγει να αποτελέσει τμήμα τής θεματικής βάσης (δηλ. να εκλαμβάνεται πλέον ως μέρος τού θέματος), π.χ. στο *δρ-****έπ****-* (αρχ. *δρέπω*) το πρόσφυμα *-επ-* αποτελεί παρέκταση, ενώ το θέμα *δρ-* παρουσιάζει μεταπτωτική βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **der-* (> *δέρ-ω, δέρ-ας*). Οι τύποι που προκύπτουν ως αποτέλεσμα τής παρέκτασης ονομάζονται *παρεκτεταμένοι* (π.χ. το αρχ. *ἑδ-****ώλ****-ιον* εμφανίζει παρεκτεταμένο τύπο τού θέματος που απαντά στη λ. *ἕδ-ρα*).

παρετυμολογία (ή **λαϊκή ετυμολογία**): Η μη επιστημονική-γλωσσολογική ερμηνεία τής προέλευσης μιας λέξης, η οποία βασίζεται σε ιδιότητες ή χαρακτηριστικά που συνδέονται με τη χρήση ή τη σημασία τής λέξης (π.χ. *παντελόνι* από το *«πάντα λειώνει»!*) ή οφείλονται σε παρετυμολογική σύνδεση (βλ. παρακάτω). Εκτενής λόγος για την παρετυμολογία γίνεται στην *Εισαγωγή* (Ετυμολογία και παρετυμολογία).

παρετυμολογική σύνδεση (ή **παρασύνδεση**): Σύνδεση λέξεων, οφειλόμενη σε φωνητική ή και σημασιολογική ομοιότητα, η οποία όμως δεν τεκμηριώνεται ετυμολογικά και επιφέρει αλλαγή στη μορφή ή και στη σημασία τής λέξης. Παραδείγματα: *δυοσμαρίνι* < *ροσμαρί* «δεντρολίβανο» (από παρετυμολογική σύνδεση με τη λ. *δυόσμος*), *λιγοθυμώ* (μεσν. *(ὀ)λιγοθυμῶ*) < αρχ. *λιποθυμῶ* (από παρετυμολογική σύνδεση με τη λ. *ὀλίγος*), *δοιάκι* < μεσν. *οἰάκιον* (από παρετυμολογική σύνδεση με το ρ. *διοικῶ*).

παρώνυμο: Λέξη που εμφανίζει φωνητική ομοιότητα με άλλη, αλλά διαφέρει ως προς τη σημασία (συχνά λόγω άλλης, ανεξάρτητης ετυμολογικής αρχής). Τα παρώνυμα διακρίνονται σε: (α) ***τονικά παρώνυμα***, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς τον τονισμό (π.χ. *νόμος – νομός, φόρα – φορά, ώμος - ωμός*), (β) ***φωνολογικά παρώνυμα***, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς την προφορά ή φωνητική απόδοση (π.χ. *βρόγχος – βρόχος, βράγχια – βράχια, σφήκα – σφίγγα*), (γ) ***μορφολογικά παρώνυ-***

μα, τα οποία διαφέρουν ως προς τον γραμματικό τύπο ή το κλιτικό παράδειγμα (π.χ. *οφείλω – ωφελώ, παιδιά (η) – παιδιά (τα), μαγιά (η) – μάγια (τα), μετόπη – μέτωπο*).

προελληνικός όρος: Λέξη προερχόμενη από τις γλώσσες που ομιλούνταν στον ελλαδικό χώρο πριν από την Ελληνική και ανήκει στο γλωσσικό της υπόστρωμα. Δεν ετυμολογείται από τα Ελληνικά ούτε συνδέεται με όρους γνωστούς από τις υπόλοιπες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Προελληνικά είναι πολλά αρχαία τοπωνύμια σε *-νθος, -σσος, -ττος* (π.χ. *Κόρινθος, Ίλισσός, Λυκαβηττός*), καθώς και ορισμένες άλλες λέξεις (π.χ. *λαβύρινθος, ἴαμβος, θρίαμβος*).

πρόσφυμα: Μόρφημα που περιβάλλει το θέμα τής λέξεως και μετέχει στον σχηματισμό της. Τα προσφύματα διακρίνονται σε:

α) *κλιτικά μορφήματα ή καταλήξεις* (π.χ. *στρατ-**ού**, αδελφ-**οί**, βουν-**ά***),
β) *παραγωγικά προσφύματα* και ειδικότερα: *επιθήματα* (π.χ. *αδελφ-**ικ**-ός, καταλληλ-**ότητ**-α, δικαι-**οσύν**-η*), *προθέματα* (π.χ. ***άν**-αστρος, **ξε**-βράζω, **έκ**-θαμβος*),
γ) *παραγωγικά συμφύματα* και ειδικότερα: *λεξικά προθέματα* (π.χ. ***αρχ**-ίατρος, **κοινο**-ποιώ, **γαιο**-κτήμονας*), *λεξικά επιθήματα* (π.χ. *τυπο-**λογία**, βρεφο-**κομία**, ταγματ-**άρχης***).
Σε αυτό το λεξικό χρησιμοποιούμε τον όρο *παραγωγικό τέρμα* για ληκτικά μορφήματα που αποτελούνται από επίθημα και κατάληξη (π.χ. *αδελφ-**ικ-ός** > αδελφ-**ικός***). Επιπλέον, αποκαλούμε *λεξικά προθέματα / επιθήματα* τα λεξικά στοιχεία που δεν απαντούν αυτοτελώς στη Νέα Ελληνική (π.χ. *αρχι-, γαιο-, γεω-, -κομία* κ.ά.).

προφύλαξη: Γλωσσική μεταβολή που αποσκοπεί στην αποφυγή τής σύμπτωσης και σύγχυσης μεταξύ ομοήχων, λειτουργώντας συχνά προληπτικά, π.χ. δεν απαντά το αναμενόμενο ουσ. **θυμός* «καπνός» (προερχόμενο από το ρ. *θύω*), διότι υπάρχει το ομώνυμο *θυμός* «καρδιά – οργή». Σε ορισμένες περιπτώσεις η προφύλαξη είχε επίσης σημασιολογική αφετηρία, π.χ. το μεσν. *σχόλη* (< αρχ. *σχολή*) ανέβασε τον τόνο καθιστώντας εφικτή τη διατήρηση τής αρχ. σημασίας «αργία, απραξία» (ενώ η λ. *σχολή* μετακινήθηκε στη σημασία «εκπαιδευτήριο, σχολείο»).

σημασιολογικό δάνειο: Σημασία που οφείλεται σε επίδραση ξένου όρου και δεν αποτελεί κληρονομία ή ανάπτυξη από παλαιότερη φάση τής γλώσσας (π.χ. η σημασία «χαιρετισμός» τής λ. *χειραψία* αποτελεί σημασιολογικό δάνειο από το γερμ. *Handgriff*).

στένωση: 1) (στη φωνολογία) Τροπή ανοικτού φωνήεντος σε κλειστότερο, όταν συναντάται με άλλο ανοικτότερο φωνήεν. Σύμφωνα με αυτή την προϋπόθεση, τα φωνήεντα /o/ και /e/ τρέπονται σε /u/ και /i/ αντιστοίχως ενώπιον τού /a/, ενώ κατά τη συνάντηση /e/ και /o/ το πρώτο τρέπεται σε /i/. Παραδείγματα: /ae/ > /ai/: *αετός > αϊτός*· /ao/ > /au/: *άωρος > ά(γ)ουρος*· /eo/ > /io/: *όρνεο > όρνιο*, 2) (στη σημασιολογία) Περιορισμός τού πεδίου σημασιών μιας λέξεως, ώστε να αποκτήσει ειδικότερη αναφορά (π.χ. η λ. *χρήμα* είχε από την Αρχαιότητα την ευρεία σημασία «πράγμα, αντικείμενο» και επίσης «αγαθά, κινητή περιουσία», αλλά αργότερα περιορίστηκε στην ειδική σημασία «λεφτά»).

συμφυρμός: Συγχώνευση δύο λέξεων, οι οποίες παρουσιάζουν σημασιολογική συγγένεια ή συνεκφέρονται στον λόγο. Παραδείγματα: *βολ(ή) + (φορ)ά > βολά, λάκκ(ος) + (γ)ούβα > λακκούβα*· επίσης αρχ. *θλίβω < θλ(ῶ) (-άω)* «σπάζω» + *(φλ)ίβω* «πιέζω, σπάζω».

συμφωνοποίηση: Τροπή φωνήεντος σε σύμφωνο, συνήθως για ευφωνικούς λόγους (π.χ. *τραμβάι* + παραγωγικό τέρμα *-έρης*: *τραμβα-γ-έρης*, με συμφωνοποίηση [i] > [j] τού τελικού φωνήεντος τού α΄ συνθετικού· *τσάι* + ληκτικό μόρφημα *-ού* τής γενικής > *τσα-γι-ού* [tsajú]).

συναίρεση: Συγχώνευση δύο συνεχόμενων ετεροσύλλαβων φωνηέντων μιας λέξεως με προϊόν μακρό φωνήεν, προκειμένου να αρθεί η χασμωδία. Οι συναιρέσεις είναι φαινόμενο τής Αρχ. Ελληνικής και συνήθως προέκυπταν από σίγηση ενδοφωνηεντικού φθόγγου, που είχε ως αποτέλεσμα τη συνάντηση των δύο φωνηέντων. Παραδείγματα: **γένεσ-ος > *γένεος > γένους, *κηπο-Fορός > *κηπο-ορός > κηπουρός, *δηλό-ετε > δηλοῦτε, *ζη-ομεν > ζῶμεν, φάος > φῶς, *έ-σεχ-ον > εἶχον* κ.λπ.

συναρπαγή: Συγχώνευση των λέξεων μιας φράσεως (κατά κανόνα με παράλειψη μέρους τους) ώστε να αποτελέσουν μία λέξη (μαζί με γραμματική κατάληξη που καθορίζει και το μέρος τού λόγου στο οποίο ανήκει η λέξη). Παραδείγματα: αρχ. *ἐκεχειρία < *ἐχε-χειρ-ία* < φρ. *ἔχειν χεῖρας* «συγκρατώ τα χέρια μου», μεσν. *ἀλλήθωρος* < φρ. *ἄλλη θωριά*.

συνεκδοχή: Σημασιολογική λειτουργία η οποία περιλαμβάνει γενικά τη δήλωση ενός πράγματος μέσω άλλου, που θεωρείται συναφές. Παραδοσιακά θεωρείται ότι κατά τη συνεκδοχή επιτελούνται οι ακόλουθες λειτουργίες: 1) το ένα δηλώνει πολλά ομοειδή (π.χ. *πώς πρέπει να αντιμετωπίζει ο καθηγητής αυτό το ζήτημα;* αντί *οι καθηγητές*), 2) το μέρος δηλώνει το σύνολο (π.χ. *το τιμόνι θέλει ψυχραιμία*, αντί

η οδήγηση αυτοκινήτου), 3) ένα αντικείμενο δηλώνει άλλο σχετικό (π.χ. *ποτήρι* αντί *ποτό*), 4) το όργανο δηλώνει την ενέργεια που πραγματοποιείται με αυτό (π.χ. *μαχαίρι* αντί *φόνος*), 5) το όργανο δηλώνει τον χρήστη του (π.χ. *γερό ποτήρι* αντί *πότης*), 6) η ύλη δηλώνει το αντικείμενο που είναι κατασκευασμένο από αυτήν (π.χ. *σιδερικό* αντί *όπλο*). Ας σημειωθεί ότι η σημασιολογική λειτουργία που οι γραμματικοί τής ελληνιστικής εποχής αποκαλούσαν ***συνεκδοχή*** εμπίπτει στη γλωσσική και λογική ακολουθία που είναι σήμερα γνωστή με τον ευρύτερο όρο ***μετωνυμία*** και περιλαμβάνει γενικά τη δήλωση ενός πράγματος μέσω άλλου, που ανήκει στον ίδιο χώρο ή γνωσιακό τομέα.

συνίζηση: Συμπροφορά σε μία συλλαβή των φωνηέντων /e/ και /i/ με το επόμενο ισχυρότερο φωνήεν /a/, /o/, /u/, που παραμένει αναλλοίωτο, ενώ τα /e/, /i/ τρέπονται σε ημίφωνο /j/ (π.χ. *αδειάζω* [aðjázo]) ή ουρανικοποιούν το προηγούμενο σύμφωνο (π.χ. *ελιά* [eʎá]). Παραδείγματα: *εορτή > γιορτή* [jortí], *σπίτια* [spítça], *γενεά > γενιά* [jeɲá], *όποιος* [ópços], *λόγια* [lója] κ.ά. Πβ. κ. *συμφωνοποίηση*.

Η συνίζηση εμφανίζεται μόνο σε μη λόγιες λέξεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι λόγιες λέξεις διατηρούν ασυνίζητα τα διαδοχικά φωνήεντα, ενώ λαϊκότερες μορφές τής ίδιας λέξης έχουν προχωρήσει σε συνίζηση και αυτό οδήγησε σε σημασιολογική διαφοροποίηση. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ: *δό-λι-ος* «πονηρός» – *δό-λιος* «καημένος», *έν-νοι-α – έν-νοια* (φρ. *έννοια σου*), *ά-δει-α – ά-δεια* (πληθ. *τα άδεια κουτιά*), *χω-ρί-ο (κειμένου) – χω-ριό, ίδ-ι-ος* «προσωπικός» – *ί-διος* «όμοιος» κ.ά. Ας σημειωθεί ότι παλαιότερα υπήρχε η συνήθεια να γράφονται με *-η-* ορισμένοι ημιφωνικοί φθόγγοι (π.χ. *παληός < παλαιός, ελήά < ελαία*), σαν να επρόκειτο για τροπή τής διφθόγγου *-αι-* σε μακρό (!) *-η-*. Αυτή η άποψη δεν ευσταθεί, διότι η συνίζηση σε τέτοιες λέξεις έλαβε χώρα όταν πια δεν υπήρχαν μακρά και βραχέα. Τα συνιζημένα φωνήεντα πρέπει, ως εκ τούτου, να ορθογραφούνται με τον απλούστερο τρόπο: *παλ-ιός, ελ-ιά*.

σύνθετα: Βλ. *έκταση φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως*.

συνοδίτης φθόγγος: Φθόγγος που αναπτύσσεται για λόγους ευφωνίας ή από συμφωνοποίηση ημιφώνου (π.χ. *ακούοντας > ακού-γ-οντας*, αρχ. *ἀν-δ-ρός* αντί **ἀνρός* στη γενική τού ονόματος *ἀνήρ*).

συριστικοποίηση: Τροπή συμφώνου (συνήθως τού *-τ-*) σε συριστικό, κυρ. σε *-σ-* [s], π.χ. αρχ. *συνωμοσ-ία < *συνωμοτ-ία < συνωμότ(ης)* + παραγωγικό τέρμα *-ία*.

τσιτακισμός: Τροπή συμφώνου σε *τσ (τζ)*, κυρίως των *κ, τ, σ*, εφόσον συντρέχουν φωνητικοί λόγοι (ιδίως πριν από τα φωνήεντα [e], [i]), π.χ. *δρωτσίλα < ιδρωτ-ίλα*, μεσν. *τσεκούριν* < ελνστ. *σεκούριον, κότσυφας* < αρχ. *κόσσυφος*.

υβριδικό σύνθετο: Σύνθετη λέξη τής οποίας τα συνθετικά στοιχεία προέρχονται από διαφορετικές γλώσσες (π.χ. *χλωροφόρμιο*, του οποίου το α΄ τμήμα έχει την απώτερη αρχή του στο ελλην. *χλωρός*, ενώ το β΄ τμήμα στο λατ. *formica* «μυρμήγκι», μέσω τού ν.λατ. όρου *acidum formicum* «μυρμηκικό οξύ»).

υπερδιόρθωση: Συνειδητή μεταβολή φθόγγου ή τύπου ετυμολογικά δικαιολογημένου, προκειμένου να ενταχθεί σε σύστημα που θεωρείται σωστότερο ή λογιότερο (π.χ. *άνδρο* αντί *άντρο, μοδέρνος* αντί *μοντέρνος*).

Ένας από τους χαρακτηριστικότερους τομείς υπερδιόρθωσης υπήρξε κυρίως στο παρελθόν η προσπάθεια των λογίων να αποδώσουν τους ξένους όρους, δηλ. τα δάνεια τής Ελληνικής, «διορθώνοντας» τη γραπτή μορφή και, ως εκ τούτου, την προφορά τους, ώστε να περιέχουν μόνο φθόγγους που συνηθίζονταν στον ελληνικό γραπτό λόγο (κυρίως στην καθαρεύουσα). Στην πράξη αυτό περιελάμβανε αντικατάσταση των φθόγγων [b], [d], [g], [ts], [tz] με τα γραφήματα *β, δ, γ, σ* στη νεοελληνική προφορά τους, επειδή στην Αρχαία Ελληνική δεν υπήρχε λέξη που να αρχίζει από *μπ, ντ, γκ, τσ/τζ*. Σε αυτό το φαινόμενο οφείλονται λέξεις όπως *βόμβα* αντί *μπόμπα* < ιταλ. *bomba*, *βομβαρδίζω* αντί *μπομπαρντίζω* < γαλλ. *bombarder*, *μοδίστρα* αντί *μοντίστ(ρ)α* < γαλλ. *modiste*, *βουκαμβίλια* αντί *μπουγκαμβίλια* < γαλλ. *bougainville* κ.ά.

υποκορισμός: Γλωσσική λειτουργία μέσω τής οποίας εκφράζεται πραγματική ή συναισθηματική σμίκρυνση τής σημασίας τής πρωτότυπης λέξης, π.χ. *βουνό – βουν-αλάκι, ψυχή – ψυχ-ούλα*.

Ο μηχανισμός τού υποκορισμού αποδίδει δύο βασικές σημασιολογικές λειτουργίες: α) **σμίκρυνση**, δηλ. μείωση ή ελάττωση των χαρακτηριστικών (π.χ. *παιδ-άκι, σακ-ίδιο, κηπ-άκος*)· β) **συναισθηματική σμίκρυνση**, δηλ. οικειότητα, συμπάθεια ή περιφρόνηση, απέχθεια (π.χ. *αγαπ-ούλα, κοροϊδ-άκι, χαμό-σπιτο, φοιτητ-άκος*). Ως εκ τούτου, τα υποκοριστικά διακρίνονται σε *σμικρυντικά* (ν.λατ. *deminutiva*) και *κατ' εξοχήν υποκοριστικά* (ν.λατ. *hypocoristica*). Η μελέτη τής παραγωγής υποκοριστικών δείχνει ότι ο μονολεκτικός σχηματισμός τους (αν δηλ. εξαιρέσουμε τις φρ. *μικρό σπίτι, λίγο χαζός* κ.λπ.) ταξινομείται ως: α) **παραγωγικός υποκορισμός**, όταν το υποκοριστικό σχηματίζεται μέσω ενός ή περισσοτέρων επιθημάτων (π.χ. *-άκι, -άκος, -ούλα, -ίτσα, -ίσκος, -ικος*· ενίοτε στην ίδια λέξη: *μικρ-ούλ-ικος, ειδ-υλλι-άκι*), και

β) **διά συνθέσεως υποκορισμός**, όταν δηλώνεται από το πρώτο ή το δεύτερο συνθετικό (λεξικό πρόθεμα) των υποκοριζόμενων λέξεων (π.χ. *υπό-κωφος, κουτσο-πίνω, ψευτο-ζώ, χαμό-σπιτο*).

υποχωρητικός σχηματισμός: Παραγωγή μιας λέξης με πορεία αντίστροφη από τον κανονικό σχηματισμό. Συνήθως αποκαλούνται υποχωρητικοί οι *μεταρρηματικοί* σχηματισμοί (ονομάτων δηλ. που παράγονται από ρήματα, ενώ η κανονική παραγωγή είναι *μετονοματική*: ρήματα παράγονται από ονόματα). ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ: *αντίλαλος* (< *αντιλαλώ*), *απόπατος* (< *αποπατώ*), *βρόντος* (< *βροντώ*), *γύρα* (< *γυρίζω*), *δίπλα* (< *διπλώνω*), *κολύμπι* (< *κολυμπώ*), *κυνήγι* (< *κυνηγώ*) κ.ά.

φραστικό σύνθετο: Σύνθετο που προκύπτει από τη συνεκφορά δύο ή περισσοτέρων λέξεων, οι οποίες ανήκουν σε φράση. Η συγχώνευσή τους αποκαλείται *συναρπαγή* (βλ. *συναρπαγή*).

φωνηεντισμός: Γενικότερα (ως περιληπτική έννοια), το σύστημα των φωνηέντων, τα φωνήεντα μιας γλώσσας. Ειδικότερα, η αντιπροσώπευση ρίζας (ή μεταπτωτικής βαθμίδας της) με συγκεκριμένο φωνήεν στο θέμα τής λέξεως, π.χ. το αρχ. *σχο-λή* παρουσιάζει φωνηεντισμό *-ο- (σχο-)*, πιθ. από το θέμα *σχ-* τού *ἔχω* (απρφ. αορίστου β΄ *σχ-εῖν*).

ψίλωση: Τροπή δασέος φθόγγου (τής Αρχαίας Ελληνικής) στον αντίστοιχο ψιλό ή απώλεια τής δασύτητας από τον αρκτικό φθόγγο αρχαίας λέξης (π.χ. το ελνστ. *ἀντήλιον* παρουσιάζει ψίλωση, διότι θα αναμέναμε τύπο **ἀνθήλιον*, αφού το β΄ συνθετικό είναι το αρχ. *ἥλιος*· αντιθέτως, το επίσης ελνστ. *μεθαύριον* παρουσιάζει δάσυνση αντί τού τύπου **μετ-αύριον* < *μετὰ αὔριον* που θα αναμέναμε). Αποτελούσε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τής αρχαίας ιωνικής διαλέκτου ειδικά στον αρμό τής σύνθεσης (π.χ. ιων. *κατηγοῦμαι, ἐπίστιος* αντί *καθηγοῦμαι, ἐφέστιος*).

M

μα[1] **σύνδ.**
μεσν. < ιταλ. *ma* < λατ. *magis* «πιο, περισσότερο, πια».

μα[2] **ομοτικό μόριο**
αρχ. (ήδη αρχ. κυπρ. *ma na-i*: *μὰ ναί*) < Ι.Ε. βεβαιωτ. μόριο **smā*, που απαντά επίσης στο σανσκρ. *smā*, καθώς και στα αρχ. *μήν*, *μέν* (βλ.λ.).

μαβής «γαλάζιος, μπλε»
< τουρκ. *mavi* < αραβ. *mā(w)ī*.

μαγαζί
< μεσν. *μαγαζί(ον)*, αρχική σημ. «αποθήκη», < ανατολ. βεν. *magasín* < αραβ. *maḫzin*, πληθ. τού *maḫzan* «αποθήκη». Ήδη μεσν. η σημ. «εμπορικό κατάστημα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγαζ-άτορας < *μαγαζ(ί)* + παραγ. τέρμα *-άτορας*.

μαγαρίζω «μιαίνω, μολύνω»
μεσν. < αραβ. *muhādžir* «αποστάτης, εξωμότης – μιαρός, μολυσμένος» (> μεσν. *μαγαρίτης / μωαγαρίτης*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι προέρχεται από ελνστ. *μεγαρίζω* < αρχ. πληθ. *μέγαρα* «σπήλαια ή λάκκοι στα οποία έριχναν ζωντανούς χοίρους κατά τα Θεσμοφόρια (εορτή προς τιμήν τής θεάς Δήμητρας)», έθιμο που απέκτησε μειωτικό χαρακτήρα κατά τη χριστιανική εποχή, δηλώνοντας τη θρησκευτική μόλυνση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγάρισμα < μεσν. *μαγάρισ-μα* «βδέλυγμα, ακαθαρσία»
μαγαρισιά < μεσν. *μαγαρισ-ιά* «μιαρότητα, αμαρτία».

μαγγάνιο → μαγκάνιο

μάγγανο «χειροκίνητο μηχάνημα»
< ελνστ. *μάγγανον*, λ. μάλλον αρχαιότερη (όπως φαίνεται από τα παράγωγά της), η οποία συνδύαζε τις σημ. «μαγεία, μαγικό φίλτρο» και «βαρούλκο» (τεχν. όρος), χωρίς να γνωρίζουμε ποια είναι η αρχική· ίσως προέρχεται από λ. με γενική σημ. «βοήθημα (τεχνικό ή μαγικό), τρικ». Ορισμένοι συνδ. τη λ. με σανσκρ. *mañju-* «ελκυστικός, αγαπητός», μέσο ιρλ. *meng* «απάτη, δόλος», παλ. πρωσ. *manga* «πόρνη», ενώ άλλοι την ανάγουν σε Ι.Ε. **meng-* «μαλάσσω, ζυμώνω» (βλ.λ. *μάγμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγγανεύω < αρχ. *μαγγαν-εύω* «χρησιμοποιώ φίλτρα ή μάγια» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 309: *οὐκοῦν σέ, τὴν Κίρκην γε, τὴν τὰ φάρμακ' ἀνακυκῶσαν καὶ μαγγανεύουσαν*)
μαγγανεία < αρχ. *μαγγαν-εία* «άσκηση μαγείας, πνευματισμού» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 933a.2-3: *ἄλλη δὲ ἣ μαγγανείαις τέ τισιν καὶ ἐπῳδαῖς καὶ καταδέσεσι λεγομέναις πείθει*) < ρ. *μαγγαν-εύω*
μαγγανευτής < ελνστ. *μαγγανευ-τής* «απατεώνας» < αρχ. *μαγγαν-εύω*.
ΣΥΝΘ. **μαγγανο-πήγαδο**.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
μάγκανο ή μάγγανο;
Μολονότι η σχολική γραμματική προκρίνει τη γραφή *μάγκανο* (με -γκ-), η λ. γράφεται ήδη από την Αρχαιότητα με -γγ- και, επομένως, είναι ετυμολογικά συνεπέστερη η γραφή ***μάγγανο***.

μαγγώνω
< **μαγγανώνω* (με απλολογία) < ελνστ. *μάγγανον* (βλ.λ.), από τις μεσν. σημ. «πιεστήριο (ελαιοτριβείου, οινοποιείου) – πιεστήριο κατεργασίας υφασμάτων».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μάγγω-μα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
μαγκώνω ή μαγγώνω;
Η ετυμολογία υπαγορεύει ως ορθή τη γραφή **μαγγώνω**, διότι η λ. ανάγεται στο ελνστ. *μάγγανον*. Εντούτοις, στη σχολική γραμματική η λ. γράφεται *μαγκώνω*, όπως και η λ. *μάγκανο*.

μαγεία → μάγος

μάγειρας
μεσν., μεταπλ. τύπος (πβ. κ. *έμπορος – έμπορας*) τού αρχ. *μάγειρος* [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αυτός που τεμαχίζει το κρέας και το ετοιμάζει για θυσία», ίσως τεχν. όρος τής μακεδονικής διαλέκτου που συνδ. με τη λ. *μάχαιρα*, αν ληφθεί υπ' όψιν η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μαγαρίς· μικρὰ σπάθη*. Η λ. δεν έχει σχέση με το αρχ. *μάσσω* «μαλάσσω, ζυμώνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγειρεύω < ελνστ. *μαγειρ-εύω* < αρχ. *μάγειρος*
μαγείρεμα < μεσν. *μαγείρε(υ)-μα* < ελνστ. *μαγειρεύω*

μαγειρευτός < μεσν. *μαγειρευ-τός* < ελνστ. *μαγειρεύω*
μαγειρείο < αρχ. *μαγειρ-εῖον* «χασάπικο – κουζίνα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
μαγειρικός < αρχ. *μαγειρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 500b.3-5: *καὶ ἐτίθην τῶν μὲν περὶ τὰς ἡδονὰς τὴν μαγειρικὴν ἐμπειρίαν ἀλλὰ οὐ τέχνην, τῶν δὲ περὶ τὸ ἀγαθὸν τὴν ἰατρικὴν τέχνην*] < *μάγειρος*
μαγειρ-ίτσα < *μάγειρ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μάγειρος, μάγειρας, μαγειρεύω, μαγειρείο, μαγειρίτσα

Η σύνδεση τής λέξης ***μάγειρος*** με το μαχαίρι (που φαίνεται στην ετυμολογία της) εξηγεί σε μεγάλο βαθμό το πολύ ενδιαφέρον γεγονός ότι στην αρχαία Ελληνική η λέξη *μάγειρος* (από όπου μετά ***μάγειρας***) αναφερόταν τόσο σε αυτόν που μαγειρεύει όσο και σε αυτόν που σφάζει – πολλές φορές μάλιστα ήταν το ίδιο πρόσωπο. Στον *Ευθύδημο* τού Πλάτωνος σε ερώτηση τού Σωκράτη πώς λέγεται αυτός που έργο του έχει «*σφάττειν τε καὶ ἐκδέρειν καὶ τὰ μικρὰ κρέα κατακόψαντα ἕψειν* (δηλ. να βράζει) *καὶ ὀπτᾶν* (δηλ. να ψήνει)», η απάντηση είναι «*Μάγειρος*». Αυτό οδήγησε σε ισχυρή μεταφορική συσχέτιση τού μαγειρέματος με την αιμοβόρο διάθεση (που θυμίζει αντίστοιχες σύγχρονες διατυπώσεις όπως *χασάπης / σφαγέας των λαών* κ.λπ.). Στον Ευριπίδη ο Πολύφημος αναφέρεται μεταφορικά ως *Ἅιδου μάγειρος* και στον Λουκιανό υπάρχει ο *ἀνθρωπομάγειρος* «αυτός που μαγειρεύει ανθρώπινη σάρκα». Ομοίως ο ιστορικός Ευνάπιος (5ος αι. μ.Χ.) αναφέρεται σε κάποιον που έχει «*φονικήν τινα καὶ μαγειρώδη ψυχὴν*» (δηλ. αιμοβόρα ψυχή). Ακόμη, το ρήμα ***μαγειρεύω***, εκτός από «ετοιμάζω φαγητό» και «είμαι χασάπης», χρησιμοποιείται στην Π.Δ. μεταφορικά με τη σημασία «κατακρεουργώ» (στους *Θρήνους* τού Ιερεμία διαβάζουμε: *ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς σου ἐμαγείρευσας [παρθένους και νεανίσκους]*»).
Όπως τα *μάγειρος* και *μαγειρεύω*, έτσι και το ***μαγειρεῖον*** ήταν όχι μόνο τόπος μαγειρέματος (κάτι σαν το σημερινό ***μαγέρικο*** / ***οινομαγειρείο***), αλλά και χασάπικο / κρεοπωλείο. (Αυτό θυμίζει τη σημερινή χασαποταβέρνα).
Στα επόμενα χρόνια η σημασία «κόβω κρέας» χάθηκε από το *μαγειρεύω* και τα ομόρριζά του, το ρήμα *μαγειρεύω*, ωστόσο, απέκτησε επίσης τη μεταφορική σημασία «προετοιμάζω κάτι με ύπουλο και μυστικό τρόπο» (πβ. *κάτι μαγειρεύουν αυτοί εκεί πέρα*) λόγω προφανώς τής συνήθως μεγάλης (και συχνά άγνωστης) διαδικασίας που ακολουθείται κατά το μαγείρεμα. Είναι γνωστές οι νεοελληνικές μεταφορικές χρήσεις *εκλογομαγειρέματα*, *εκλογομάγειρας* και *εκλογομαγειρείο*, που αναφέρονται σε μεθοδεύσεις για νόθευση τού εκλογικού αποτελέσματος. Είναι ενδιαφέρον ότι δεν είναι άγνωστη αυτή η σημασία στην Αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα: υπάρχει στο λεξικό Σούδα (10ος αιώνας) η μαρτυρία ότι ο γνωστός ρήτορας Αντιφών ονομαζόταν «*λογομάγειρος*». Επιπλέον, σε υμνογραφικό δίστιχο (11ος αι.) που υμνεί τον μάρτυρα Νίκανδρο, οι δήμιοί του αναφέρονται ως «*μάγειροι τῆς πλάνης*».
Τέλος, από τη *μαγειρεία* (συνώνυμο τού ελνστ. *μαγείρευμα*, μεσν. *μαγείρεμα* κ. *μαγέρεμα*, π.χ. *μαγέρεμα φακῆς*), που είναι η σημερινή ***μαγειριά*** (κ. ***μαγεριά***), κάτι δηλαδή που μαγειρεύεται και συνεκδοχικά το ίδιο το φαγητό, φτάνουμε στη ***μαγειρίτσα*** (*μαγειρ-* + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*) που τρώγεται το Πάσχα, η οποία είναι μια μικρή *μαγειριά*, που η σημασία της όμως εξειδικεύτηκε στη δήλωση τού συγκεκριμένου πασχαλινού φαγητού.

μαγιά
< τουρκ. *maya* < περσ. *māya* «προζύμι».

μάγια → μάγος

μαγιάτικος
< **μα-ιάτικος* (με συνίζηση και συμφωνοποίηση /aiá/ > /ajá/) < *Μάης*, *Μαγιού* (< *Μάιος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *απριλ-ιάτικος*.

μαγιό
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *maillot* < παλ. γαλλ. *maillol* < *maille* «θηλιά – δίχτυ» < λατ. *macula* «κηλίδα – βρόχος, θηλιά».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε αρχικώς «το ύφασμα στο οποίο τύλιγαν το νεογέννητο», αλλά από τον 19ο αι. απέκτησε επίσης τη σημ. «ένδυμα που εφαρμόζει στο σώμα, κυρ. στο άνω μέρος του». Η σημερινή σημ. απαντά τον 20ό αι.

μαγιονέζα
μεταφορά τού γαλλ. *mayonnaise*, πιθ. < *mahonnais(e)* < τοπων. *Mahon*, που είναι η πρωτεύουσα τής ισπ. νήσου Μινόρκα. Θεωρείται ότι η μαγιονέζα παρασκευάστηκε το 1756 από τον μάγειρα τού δούκα Ρισελιέ, ο οποίος θέλησε να φτειάξει μια σάλτσα από ντόπια υλικά.

μάγισσα → μάγος

μάγιστρος
ελνστ., τίτλος πολιτικών και στρατιωτικών αξιωματούχων από τον 3ο αι. μ.Χ. (αλλά και στο Βυζάντιο), < λατ. *magister*, *-stri* «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος» (ανάλογα με το ουσ. που ακολουθεί), που συνδ. με το επίθ. *magnus* «μέγας, μείζων». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέγας*.

μαγκαζίνο
< ιταλ. *magazzino* < μεσν. λατ. *magazenum* < αραβ.

maḫzin, πληθ. τού *maḫzan* «αποθήκη» (βλ. κ. *μαγαζί*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μαγκαζίνο

Το 1229 η μεσν. λατ. λέξη *magazenum* «αποθήκη» εμφανίζεται σε επίσημο έγγραφο, το οποίο παρείχε στους εμπόρους τής Μασσαλίας άδεια να εγκαταστήσουν εμπορικές αποθήκες στα λιμάνια τής ΒΔ. Αφρικής (Μαγκρέμπ). Η λέξη συνδέθηκε επί αρκετούς αιώνες με τις εμπορικές συναλλαγές των Ευρωπαίων με τις αραβικές χώρες. Το 1731 εμφανίζεται στην Αγγλία το περιοδικό *The Gentleman's Magazine*, το οποίο εξηγούσε ότι αποτελούσε συλλογή ή αποθησαύριση («αποθήκευση») ύλης από διάφορες πηγές, πράγμα που υπήρξε η αφετηρία τής σημασίας «περιοδικό».

μαγκάλι

< τουρκ. *mangal* < αραβ. *mankal*.

μαγκάνιο

λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς παλ. γαλλ. *mangane* (σύγχρ. *manganèse*) < ιταλ. *manganese* < μεσν. ουσ. **μαγνήσιον*, υποκορ. τού ελνστ. *μαγνησία* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μαγγάνιο ή μαγκάνιο;

Η ετυμολ. προέλευση τού όρου (βλ. ανωτέρω) δεν δικαιολογεί τη γραφή με *-γγ-* (*μαγγάνιο*) τής σχολικής γραμματικής και επιπλέον δεν υπάρχει οποιαδήποτε ετυμολογική σχέση με το αρχ. *μάγγανον* (βλ.λ.). Η λ. θα πρέπει να ορθογραφείται με *-γκ-*: ***μαγκάνιο***.

μάγκανο → μάγγανο

μάγκας

< *μάγκα (η)* «ομάδα ατάκτων πολεμιστών (επί Τουρκοκρατίας)» < αλβ. *mangë* < τουρκ. *manga* «απόσπασμα, διμοιρία πολεμιστών» < παλ. ιταλ. *banka* / *banca* «πάγκος κωπηλατών σε γαλέρα» (ιταλ. *banco*, βλ.λ. *πάγκος*). Η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην Τουρκική με τη σημ. «ομάδα κωπηλατών γαλέρας που συγκεντρώνονται για φαγητό» και κατόπιν εξελίχθηκε στη σημ. «ομάδα πολεμιστών (αρχικώς οκτώ)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαγκ-εύω
μάγκ-ικος
μαγκ-ιά
μαγκ-ίτης.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μάγκας, μαγκιά – κουτσαβάκης

Η βενετσιάνικη ναυτική λέξη ***banco***, που δήλωνε τον πάγκο όπου κάθονταν οι κωπηλάτες στη γαλέρα (*galia*), έδωσε διάφορους παραλλαγμένους τύπους στις μεσογειακές γλώσσες, όπως ***banka***, ***manka*** και ***manga***. Η τελευταία απέκτησε επίσης στην τουρκική ναυτική γλώσσα τη σημασία «σύνολο ναυτών συγκεντρωμένων για φαγητό» και στη συνέχεια πέρασε στη στρατιωτική ορολογία δηλώνοντας «οκταμελή ομάδα στρατιωτών, ενωμοτία». Μέσω αλβανικού τύπου με μειωτική σημασία («αλήτης, χαμίνι»), η λ. πέρασε στην Ελληνική με τη σημερινή σημασία δηλώνοντας περιθωριακούς τύπους των αστικών κέντρων, συχνά με παράνομη δράση.

Συνήθως οι *μάγκες* ταυτίζονται με τους λεγόμενους ***κουτσαβάκηδες***, περιθωριακούς τύπους τού τέλους τού 19ου και των αρχών τού 20ού αιώνα στην Αθήνα, οι οποίοι είχαν ιδιαίτερες ενδυματολογικές επιλογές, έφεραν ζωνάρι και μαχαίρι, περπατούσαν γέρνοντας προς τη μία πλευρά και μιλούσαν με επιτηδευμένο, βαρύ τρόπο. Τρόφιμοι των φυλακών, συχνά πληρωμένοι τραμπούκοι των πολιτικών κομμάτων, θαμώνες των ταβερνείων και των καταγωγίων, τρομοκρατούσαν τους πολίτες, μέχρι που ο αστυνομικός διευθυντής Αθηνών Μπαϊρακτάρης (1833-1900) κατάφερε να τους διαλύσει και να αποκαταστήσει την τάξη στην περιοχή τού Ψυρρή και αλλού. Η προέλευση τής λέξης ***κουτσαβάκης*** είναι αβέβαιη. Κατά μία εκδοχή προέρχεται από το ρήμα *κουτσαίνω* λόγω τού ιδιαίτερου τρόπου βαδίσματος, μέσω τού τύπου ***κούτσαβος***, που σήμαινε το ίδιο με το *κουτσαβάκης*. Η εκδοχή αυτή έχει ετυμολογικές δυσκολίες και δεν είναι πειστική. Σύμφωνα με πιθανότερη εκδοχή, η λέξη προέρχεται από το επώνυμο ενός υπαρκτού προσώπου (Δημήτριος Κουτσαβάκης), τού οποίου η ταραχώδης θητεία στο ιππικό λέγεται ότι στάθηκε αφορμή για να χρησιμοποιηθεί το επώνυμό του για τον χαρακτηρισμό των εν λόγω περιθωριακών τύπων τής παλαιάς Αθήνας.

Η έννοια τού *μάγκα*, ενώ έχει ως αφετηρία το συγκεκριμένο αστικό κοινωνικό περιθώριο, την παρανομία, την άνευ σκοπού περιπλάνηση (αλητεία), την άσκηση βίας, το νταηλίκι κ.λπ., μετατοπίζεται στις πρώτες δεκαετίες τού 20ού αιώνα προς την εικόνα τού καλοντυμένου λαϊκού ανθρώπου, που «του αρέσουν τα ωραία», όπως έλεγε ο Μάρκος Βαμβακάρης. Έτσι, η λέξη *μάγκας* έγινε και εύσημη (απέκτησε και καλή σημασία), δηλώνοντας σταδιακά επίσης τον ικανό, τον καπάτσο, τον καταφερτζή. Με την πάροδο τού χρόνου και την πλήρη εξαφάνιση των *μαγκών* ως ξεχωριστής κοινωνικής ομάδας, η λέξη έμεινε να δηλώνει τον άνδρα με τον ιδιαίτερο τρόπο ομιλίας (τα ***μάγκικα***) και το ύφος που είχαν οι παλιοί μάγκες, στοιχεία που χαρακτήριζαν πολλούς λαϊκούς ανθρώπους, οι οποίοι συχνά σατιρίζονταν εξαιτίας τους σε θεατρικές επιθεωρήσεις, στον κινηματογράφο κ.λπ. Παράλληλα, το *μάγκας* δήλωσε και τον ικανό, αυτόν που τον παραδέχονται οι άλλοι για τις ικανότητές του (π.χ.

μπράβο, είσαι μάγκας!). Ως λέξη έδωσε διάφορα σύνθετα και παράγωγα, όλα εκφραστικές νεοελληνικές λέξεις, με έντονο βιωματικό περιεχόμενο: *βαρύμαγκας, γεροντόμαγκας, αρχοντόμαγκας, ψευτόμαγκας, μαγκάκι, μαγκίτης, τζάμπα μάγκας* κ.ά.
Η λ. ***μαγκιά***, από την παλαιότερη σημασία τού συνόλου των μαγκών (περιληπτική λέξη) και τής ιδιότητας τού μάγκα, περιορίστηκε να δηλώνει την παράτολμη πράξη που μπορεί να βλάψει αυτόν που την επιχειρεί (π.χ. *άσε τις μαγκιές όταν οδηγείς!*), αλλά και την ξεχωριστή ικανότητα κάποιου να επιτυγχάνει εκεί όπου άλλοι αποτυγχάνουν (π.χ. *μαγκιά του που τα κατάφερε!*).

μαγκιόρος «καπάτσος, ικανός»
ίσως < ιταλ. *maggiore* «μεγαλύτερος, μείζων» (με επίδρ. τής λ. *μάγκας*) < λατ. *major, -ōris* ή, κατ' άλλη άποψη, < τουρκ. *mağrur* «υπερήφανος, αλαζόνας».

μαγκούρα
μεσν. < τουρκ. *mangur* «ξύλινη λαιμαριά», πράγμα που συμφωνεί με την αρχική μεσν. σημ. τού όρου. Παλαιότερα είχε προταθεί η σύνδεση με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μακκούρα· χειρὶ σιδηρᾷ, ᾗ χρῶνται πρὸς τοὺς ἵππους*.

μαγκούφης
πιθ. < διαλεκτ. τουρκ. *muguf* < τουρκ. *vakıf* «μοναστηριακό κτήμα (βακούφι), συχνά εγκαταλελειμμένο». Κατ' άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από αραβ. *maghīb* «αυτός που έχει εγκαταλειφθεί από το ταίρι του, που ζει μόνος». Έχει, τέλος, υποστηριχθεί και ότι η λ. προέρχεται από τουρκ. *mankafa* «χοντροκέφαλος, κουτός, ανόητος».

μαγκώνω → μαγγώνω

μάγμα
ελνστ., αρχική σημ. «πηχτή αλοιφή», που σχηματίστηκε από το θ. τού αρχ. *μάσσω* «μαλάσσω, πιέζω» < **μάγ-jω* ή **μάκ-jω*. Αν αρχικό είναι το θ. **μαγ-*, τότε πιθ. ανάγεται σε Ι.Ε. ρίζα **mag-* «φτειάχνω, πλάθω» || ουαλ. *maeddu* «μαλάσσω», αρχ. γερμ. **mak-ō-* «φτειάχνω, κάνω» (> γερμ. *machen*, αγγλ. *make*, ολλ. *maken*). Αν αρχικό είναι το θ. **μακ-*, τότε πιθ. ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **menq-* «ζυμώνω, πιέζω» || σανσκρ. *mácate* «πιέζω», λιθ. *minkyti* «μαλάσσω», πιθ. και αρχ. δυτ. γερμ. **mang-eja-* (> γερμ. *mengen* «αναμειγνύω, ανακατεύω»). Η λ. συνδ. επίσης με το αρχ. *μᾶζα* (βλ.λ.). Ο σύγχρ. γεωλογικός όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς ν.λατ. *magma*.

μαγνάδι
< μεσν. *μαγνάδι(ν)* «πέπλο», πιθ. υποκορ. τού ουσ. *μαγνέα / μαγνιά* «αραιό ύφασμα, αραχνούφαντο πέπλο» < αραβ. *miqna'* ή, κατ' άλλη εκδοχή, < **μανάδιν* (με ανάπτυξη -γ-), που ανάγεται στο αρχ. επίθ. *μανός* «αραιός» (βλ.λ.).

μαγνήσιο
λόγ. [1876], μεταφορά τού ν.λατ. *magnesium*, ουδ. τού ελληνογενούς λατ. *magnesius (lapis)*, απόδ. τού αρχ. *Μαγνῆτις λίθος (ή)* (βλ.λ. *μαγνήτης*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγνησία < ελνστ. *μαγνησ-ία (λίθος)* (η φρ. ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. στον Ωριγένη) < αρχ. τοπων. *Μαγνησία* < *Μάγνης, -ητος* (βλ.λ. *μαγνήτης*).

μαγνήτης
< ελνστ. φρ. *μαγνήτης (λίθος)* < αρχ. *Μαγνῆτις (λίθος) (ή)* < *Μάγνης, -ητος*, κάτοικος τής Μαγνησίας στη Θεσσαλία ή στη Μικρά Ασία. Ήδη από την Αρχαιότητα ήταν γνωστή η σύνδεση τού μαγνήτη με την εν λόγω περιοχή, αλλά χωρίς τεκμηριωμένη ερμηνεία (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 567: *ὥστε Μαγνῆτις λίθος τὴν δόξαν ἕλκει καὶ μεθίησιν πάλιν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγνητ-ίζω, λόγ. [1818], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétiser*
μαγνητ-ισμός, λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétisme*
μαγνητ-ικός, λόγ. [1719], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétique*
μαγνητ-ίτης, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétite*.
ΣΥΝΘ. μαγνητο-: *μαγνητο-γεννήτρια* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétogénératrice*), *μαγνητοηλεκτρικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *magnetoelectric*), *μαγνητο-θερμικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétothermique*), *μαγνητόμετρο* (λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétomètre*), *μαγνητο-σκόπιο* (βλ.λ.), *μαγνητό-σφαιρα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *magnetosphere*), *μαγνητο-ταινία* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *bande magnétique*) κ.ά.

μαγνητοσκόπιο «βίντεο»
< *μαγνήτ(ης)* + λεξικό επίθημα *-σκόπιο* < αρχ. *σκοπῶ (-έω)* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétoscope*. Βλ. κ. *βίντεο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγνητοσκοπ-ώ, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétoscoper*
μαγνητοσκόπη-ση < *μαγνητοσκοπη-* (*μαγνητοσκοπώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

μαγνητόφωνο
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *magnétophone*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαγνητοφων-ώ
μαγνητοφώνη-ση < *μαγνητοφωνη-* (*μαγνητοφωνώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

μάγος
αρχ. < αρχ. περσ. *Maguš*, ονομασία ιερατικής φυλής

των Μήδων, τής οποίας τα μέλη θεωρούνταν ερμηνευτές ονείρων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαγεύω < αρχ. *μαγ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἱερ. νούσου* 1.76-78: *εἰ γὰρ ἄνθρωπος μαγεύων τε καὶ θύων σελήνην τε καθαιρήσει καὶ ἥλιον ἀφανιεῖ καὶ χειμῶνα καὶ εὐδίην ποιήσει, οὐκ ἂν ἔγωγέ τι θεῖον νομίσαιμι τούτων εἶναι, ἀλλ' ἀνθρώπινον*]

μαγεία < αρχ. *μαγ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Ἀλκ.* 122a.1-2: *ὧν ὁ μὲν μαγείαν τε διδάσκει τὴν Ζωροάστρου τοῦ Ὠρομάζου, ἔστι δὲ τοῦτο θεῶν θεραπεία*]. Πβ. κ. *μαγγανεία*

μαγευτικός < ελνστ. *μαγευ-τικός* «μαγικός – οπαδός τής μαγείας» < αρχ. *μαγ-εύω*

μάγια (τα) < μεσν. *μάγια* < αρχ. *μαγεία* (με αλλαγή γένους και αναβιβασμό τού τόνου)

μαγικός < αρχ. *μαγ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πιθ. σε τίτλο έργου τού Ξάνθου]

μάγισσα < μεσν. θηλ. *μάγ-ισσα*. Βλ. κ. *στρίγγλα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μάγος, γόης, γοητεία, γητευτής, magician

Η αρχαία λέξη ***μάγος*** δήλωνε αρχικά το μέλος μιας τάξης στην αρχαία Περσία, στους Μήδους πιο συγκεκριμένα, οι οποία θεωρούνταν σοφοί και είχαν ιερατικό αξίωμα, πιστευόταν δε ότι κατείχαν τη δύναμη να ερμηνεύουν τα όνειρα και να προβλέπουν το μέλλον (πβ. τον αρχ. περσικό τύπο ***maguš***). Ο Ξενοφών αναφέρει ότι οι καλούμενοι *Μάγοι* ήταν ένα από τα φύλα που απάρτιζαν τους ***Μήδους***: *Ἔστι δὲ Μήδων τοσάδε γένεα· Βοῦσαι, Παρητακηνοί, Στρούχατες, Ἀριζαντοί, Βούδιοι, Μάγοι*. Ο Πορφύριος ο φιλόσοφος (3ος αι. μ.Χ.) μάς πληροφορεί ότι «στους Πέρσες αυτοί που έχουν θεϊκή σοφία και υπηρετούν το θείον αποκαλούνται *μάγοι* (...) και ότι το φύλο των Μάγων θεωρείται από τους Πέρσες μέγα και το σέβονται πάρα πολύ» (*παρά γε μὴν τοῖς Πέρσαις οἱ περὶ τὸ θεῖον σοφοὶ καὶ τούτου θεράποντες μάγοι μὲν προσαγορεύονται· τοῦτο γὰρ δηλοῖ κατὰ τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον ὁ μάγος· οὕτω δὲ μέγα καὶ σεβάσμιον γένος τοῦτο παρὰ Πέρσαις νενόμισται, ὥστε καὶ Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπου ἐπιγράψαι τῷ μνήματι πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι καὶ μαγικῶν γένοιτο διδάσκαλος*).

Ο Φρύνιχος ο Αττικός (2ος αι. μ.Χ.) δίνει την εξής ενδιαφέρουσα πληροφορία: *γόης: Ἀττικώτερον τοῦ μάγος*, δηλ. ότι στην αττική διάλεκτο χρησιμοποιείται κυρίως η λέξη ***γόης*** αντί τής λέξης *μάγος*. Συνεπώς, ***γόης*** αρχικά ήταν ο μάγος, πριν καταλήξει στη σημασία «γοητευτικός», με την οποία χρησιμοποιείται η λέξη σήμερα. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο ρήτορας Αισχίνης: *Ἀλλ' οἶμαι οὔτε Φρυνώνδας οὔτε Εὐρύβατος οὔτ' ἄλλος οὐδεὶς πώποτε τῶν πάλαι πονηρῶν τοιοῦτος μάγος καὶ γόης ἐγένετο*. Επιπλέον, η λέξη ***γοητεία*** σήμαινε «μαγεία» (βλ. σχετικά λ. *γοητεία*), όπως και το ρήμα ***γοητεύω***, που σήμαινε «κάνω μάγια». Την ίδια σημασία διατηρούν κατά τα μεσαιωνικά χρόνια οι λέξεις ***γητεύω*** (από το *γοητεύω*) και ***γητεία*** (από το *γοητεία*, που επιβιώνει σήμερα κυρίως στη λογοτεχνία με τον συνιζημένο τύπο ***γητειά***), ενώ εμφανίζονται και οι λέξεις ***γητευτής*** και ***γητεύτρα*** με τη σημασία τού προσώπου που χρησιμοποιεί μάγια για κάτι, τού μάγου και τής ***μάγισσας*** (μεσαιωνικής λέξης, σχηματισμένης κατά τα θηλυκά σε *-ισσα* αντί τού *ἡ μάγος* όπως λεγόταν στα αρχαία χρόνια).

Στην Κ.Δ. η λ. χρησιμοποιείται με τη σημασία που είδαμε αρχικά, δηλ. τού «σοφού ανθρώπου από την Ανατολή (ίσως από την Περσία)», τού «σοφού εθνικού» (*Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλέεμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;* Ματθ. 2,1-2). Είναι δε τόσο σημαντική η λεγόμενη «προσκύνηση των Μάγων» στον χριστιανισμό, ώστε επέδρασε εντυπωσιακά στην τέχνη και τιμάται τόσο στην Ορθόδοξη όσο και στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Γενικά, ωστόσο, η λ. *μάγος* απέκτησε αρνητική σημασία στον χριστιανικό κόσμο και συνδέθηκε με την πονηρή δράση των δαιμόνων και τού διαβόλου. Διαβάζουμε π.χ. στον Ωριγένη (2ος – 3ος αι. μ.Χ.) ότι οι μάγοι συναναστρέφονται τους δαίμονες: *μάγοι δαίμοσιν ὁμιλοῦντες*. Η σύνδεση των μάγων με τον διάβολο κορυφώθηκε στην Ευρώπη μεταξύ 15ου και 17ου αιώνα, οπότε η Ιερά Εξέταση καταδίκασε πολλούς ανθρώπους σε θάνατο στην πυρά με την κατηγορία τής μαγείας (πβ. τη γνωστή έκφραση ***κυνήγι μαγισσών***, πβ. αγγλ. *witch hunt*).

Στα νεότερα χρόνια η λ. χρησιμοποιήθηκε για τους ταχυδακτυλουργούς και γενικά τους επαγγελματίες τού θεάματος, που παρουσιάζουν παραστάσεις βασισμένες στην ψευδαίσθηση εντυπωσιάζοντας το κοινό. Η λέξη που διεθνώς χρησιμοποιείται γι' αυτούς είναι η αγγλ. ***magician*** (γαλλ. ***magicien***), η οποία ανάγεται μέσω διαφόρων τύπων στο λατ. ***magus*** και αυτό στο ελληνικό *μάγος*.

μάγουλο

< ελνστ. *μάγουλον* < λατ. *magulum*. Βλ. κ. *παρειά*.

μαδέρι «χοντρή σανίδα»

μεσν. < διαλεκτ. ιταλ. *mader* (ιταλ. *madiere*) < μεσν. λατ. *maderium* «δοκάρι ή χοντρή σανίδα» < λατ. *materia* «ύλη – ξυλεία».

μαδιάμ στη φρ. γης *Μαδιάμ* «άνω-κάτω»

ελνστ. < εβρ. *Midyān*, ονομασία έθνους τής Παλαιστίνης εχθρικού προς τους Ισραηλίτες, οι οποίοι πολέμησαν εναντίον του σε διάφορες φάσεις τής βιβλικής ιστορίας.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μαδιάμ

Η φράση ***γης Μαδιάμ*** απαντά στην Π.Δ. και συγκεκριμένα στον προφήτη Αββακούμ (3,7: *σκηνώματα Αἰθιόπων πτοηθήσονται καὶ αἱ σκηναὶ γῆς Μαδιάμ*). Το εδάφιο αυτό σχολιάστηκε από τους εκκλησιαστικούς πατέρες ως δηλωτικό τῆς εχθρότητας προς την αληθινή πίστη, η οποία όμως τελικά θα κατανικήσει τους αντιπάλους της (π.χ. 4ος αι., Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχολ.* 2.142, Θεοδωρήτ. *Ὑπόμν.* 81).

μαδριγάλι «πολυφωνική σύνθεση»

< ιταλ. *madrigali*, πληθ. τού ουσ. *madrigale*, πιθ. < υστλατ. *matricālis* «στοιχειώδης, αρχικός, πρωτογενής» < λατ. *mātrix, -īcis* «στέλεχος – μήτρα», ίσως επειδή αυτό το είδος μουσικής θεωρήθηκε εμπνευσμένο και ανεπιτήδευτο.

μαδώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μαδῶ (-άω)* < Ι.Ε. **mad-* «υγραίνω – βρέχω, μουλιάζω» || σανσκρ. *mádati* «μεθυσμένος», λατ. *madeo* «είμαι βρεγμένος, υγρός – μεθυσμένος».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι βρεγμένος, κάθυγρος, μουλιάζω» (πβ. Ιππών. *απόσπ.* 24: *μαδῶντα δὴ καὶ σαπρόν*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «είμαι φαλακρός» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 266: *ῥυπῶντα, κυφόν, ἄθλιον, ῥυσόν, μαδῶντα, νωδόν*) ➝ ελνστ. σημ. (για μαλλιά) «πέφτω» (πβ. Ερωτιαν. *απόσπ.* 48: *μαδᾶν ὥσπερ τριχῶν ἀποπιπτόντων ἀπὸ τῶν σωμάτων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μάδη-μα (πβ. μεσν. *μάδισ-μα* < ρ. *μαδ-ίζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μαδῶ*).

μαέστρος

< ιταλ. *maestro* < λατ. *magistru(m)*, αιτ. τού *magister, -stri* «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος» (ανάλογα με το ουσ. που ακολουθεί), που συνδ. με το επίθ. *magnus* «μέγας, μείζων». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέγας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαεστρία < ιταλ. *maestria*
μαεστρ-ικός.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μαέστρος, μάστορας, μαΐστρος, μετρ, master, mister

Η λατινική λέξη ***magister*** σήμαινε «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος» και ήταν αντίστοιχη τῆς αρχ. ελληνικής λ. ***ἄρχων***. *Magister equitum* ονομαζόταν ο ίππαρχος, *magister sacrorum* ο αρχιερέας, *magister populi* ο άρχων τού λαού, ο δικτάτωρ κ.λπ. Η λέξη σήμαινε επίσης «διδάσκαλος, καθοδηγητής, σύμβουλος». Κατά την ελληνιστική περίοδο συναντούμε τους εξελληνισμένους τύπους ***μαγίστωρ, -ορος*** και ***μάγιστρος***. Οι λέξεις αυτές αποτέλεσαν τίτλους βυζαντινών αξιωματούχων, ενώ το *μαγίστωρ* εξελίχθηκε φωνητικά στο ***μαΐστωρ*** και δήλωσε κυρίως τον δάσκαλο. Η λ. ακολούθως εμφανίζεται με τη μορφή ***μαΐστορας***, από όπου προήλθε το ***μάστορας***, που σήμαινε τον τεχνίτη, τον οικοδόμο, τον αρχιτεχνίτη, τον δάσκαλο, αλλά και τον επιτήδειο, τον πολύ ικανό σε κάτι. Από το *μαΐστωρ* και τον τύπο *μαγίστρος* προέρχεται επίσης το όνομα ***μαΐστρος*** τού βορειοδυτικού ανέμου, αλλά και η ***μαΐστρα***, που δήλωσε τη δασκάλα, την τεχνίτρια, αλλά και το κύριο πανί τού μεγάλου καταρτιού τού πλοίου.
Από την ίδια λατινική λ. *magister* προέρχονται τα ιταλ. ***maestro*** και ***mastro*** «δάσκαλος». Η σημασία «διευθυντής ορχήστρας» ανάγεται στον όρο ***maestro di cappella***. Από τον δεύτερο τύπο *mastro* προήλθε ο δημώδης μεσαιωνικός ελληνικός τύπος ***μάστρος***, άλλος τύπος για το *μάστορας*, από όπου σχηματίστηκε η νεοελληνική προσφώνηση ***μαστρο-*** (π.χ. *μαστρο-Κώστα*). Το γαλλικό ***μετρ*** (***maître***) «δάσκαλος – κύριος» έχει την ίδια ετυμολογική αφετηρία μέσω μεσαιωνικού τύπου *maistre*, όπως και το γερμανικό ***Meister*** «δάσκαλος – κύριος». Το ίδιο ισχύει για το αγγλικό ***master*** «κύριος, αφέντης – δάσκαλος», καθώς και για τον αγγλικό μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών *master* (< *Master of Arts / Science / Skills* κ.ά., κατά τον 14ο αιώνα, τίτλος δασκάλου ή καθηγητή που είχε λάβει ακαδημαϊκό τίτλο ο οποίος του επέτρεπε να διδάσκει), αλλά και για τον τίτλο ***mister*** «κύριος».
Είναι αξιοσημείωτο ότι όλες οι παραπάνω λέξεις (*magister, μαγίστωρ, μάγιστρος, μαΐστωρ, μαΐστορας, μάστορας, maestro, μαστρο-, maître, Meister, master, mister*) είναι ετυμολογικά συγγενείς με το λατινικό επίθετο ***magnus*** «μεγάλος», το οποίο ανάγεται στην ίδια ρίζα με το αρχ. επίθετο ***μέγας***.

μάζα

< αρχ. *μᾶζα* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < **μάγ-ja*, που ανάγεται στο θ. **μαγ-* τού αρχ. *μάσσω* «μαλάσσω, πιέζω» (βλ.λ. *μάγμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαζ-ικός, λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *en masse* (αρχικώς) και (σε σύγχρονα κείμενα) τού αγγλ. *mass* (ως επιθέτου)
μαζικ-ότητα < *μαζικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

μάζα

Η αρχ. λέξη ***μᾶζα*** πέρασε μέσω τού λατ. *massa* «συμπαγής μεταλλική ύλη» σε διάφορες γλώσσες και αποτελεί ευρέως διαδεδομένο όρο: αγγλ. *mass*, γαλλ. *masse*, γερμ. *Masse*, ισπ. *masa*, ολλ. *massa* κ.ά.

μαζεύω

μεσν. (με αόρ. *ἔμασα*, γ΄ πρόσ. *ἔμασε*, πβ. κ. μεσν. *ζεύω – ἔζεψα*) < όψιμο ελνστ. *ὁμαδεύω* (που απαντά στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ὁμαδεύ-*

ειν· ἀθροίζειν) < αρχ. ὁμάς, -άδος, με επίδρ. τού μεσν. συνωνύμου *μαζώνω* < αρχ. *μᾶζ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μάζε-μα.

ΣΥΝΘ. -μαζεύω: *περι-μαζεύω, συμ-μαζεύω.*

μαζί

< μεσν. *μαζί(ν)*, επιρρ. χρήση τού αρχ. ουσ. *μαζίον*, υποκορ. τού *μᾶζα* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μαζί, μαζύ ή μαζῆ;

Οι διάφορες γραφές τού επιρρήματος, που συναντούμε σε παλαιότερα κυρίως κείμενα, οφείλονται στις ποικίλες εικασίες των λογίων σχετικά με την ετυμολογική του προέλευση. Ορισμένοι προέκριναν τη γραφή ***μαζύ***, θεωρώντας ότι το επίρρημα προέρχεται από το ελνστ. *ἅμα σύν*. Άλλοι έγραφαν ***μαζῆ*** (κυρίως ο Αδαμ. Κοραής), επειδή ετυμολογούσαν τη λέξη από τη φράση *ἐν μάζῃ* (< αρχ. *μᾶζα*). Οι μεσν. μαρτυρίες επιβεβαιώνουν την προέλευση από το αρχ. *μαζίον* (< *μᾶζα*), το οποίο είχε ήδη αποκτήσει τη σημασία «από κοινού, ομού», πράγμα που αιτιολογεί τη γραφή με *-ί*: ***μαζί***.

μαζορέτα

μεταφορά τού γαλλ. *majorette* < αγγλοαμερ. *(drum) majorette*, θηλ. τού *drum major* «αρχιτυμπανιστής».

μαζούρκα «πολωνικός λαϊκός χορός»

< πολ. *mazurka*, αιτ. πτώση τού ουσ. *mazurek* «(χορός) τής Μαζουρίας», από τη φερώνυμη επαρχία τής ΒΑ. Πολωνίας.

μαζούτ «βαρύ πετρέλαιο»

< ρωσ. *mazut*, πιθ. < αραβ. *mahzulât* «λύματα – υπολείμματα, κατάλοιπα».

μαζοχισμός

μεταφορά τού γερμ. *Masochismus*, από το επώνυμο τού Αυστριακού συγγραφέα Leopold von Sacher-Masoch (1835-95), ο οποίος περιέγραψε αυτή τη σεξουαλική διαστροφή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαζοχ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *masochiste*

μαζοχιστ-ικός < *μαζοχιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μάζωξη

< μεσν. *μάζωξις (-η)* < *μαζώνω* < αρχ. *μᾶζ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*. Βλ. κ. *μαζεύω*.

Μάνης → Μάιος

μαθαίνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μανθάνω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Ζ 444-5: *οὐδέ με θυμὸς ἄνωγεν, ἐπεὶ μάθον ἔμμεναι ἐσθλὸς αἰεὶ καὶ πρώτοισι μετὰ Τρώεσσι μάχεσθαι*], με βάση το συνοπτ. θ. *μαθ-* τού αορ. β΄ *ἔ-μαθ-ον* και παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *τυγχάνω – τυχαίνω, λαμβάνω – λαβαίνω*. Το αρχ. *μανθάνω* ανάγεται σε θ. *μαθ-* (με ένθημα *-ν-* και παραγ. τέρμα *-άνω*), το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men- / *men-dh-*, που αποτελεί ρίζα ευρείας διαδόσεως και συνδέεται με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες || λατ. *mens, -ntis* «νους, μυαλό» (> ισπ. *mente*), ουαλ. *mynnu* «θέλω», αλβ. *mund* «μπορώ», παλ. σλαβ. *mǫdrŭ* «φρόνιμος, σοφός» (> πολ. *mądry*, σερβοκρ. *mudar*) || αρχ. *μαίν-ομαι, μαν-ία, μάν-τις (-της), μέν-ος, μνή-μη, αὐτό-μα-τος* (βλ.λ.) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαθ-εύομαι

μάθημα < αρχ. *μάθη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.39.1: *καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἄν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφεληθείη* (Επιτάφιος)] < ρ. *μανθάνω*

μάθηση < αρχ. *μάθη-σις* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα, *απόσπ.* 125.1: *πῆρά τοι μαθήσιος ἀρχά*] < ρ. *μανθάνω*

μαθησ-ιακός < *μάθησ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*, απόδ. τού αγγλ. *learning* σε φρ. όπως *learning disability / problems / procedure* κ.ά.

μαθητής < αρχ. *μαθη-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Νεφ.* 141-2: *λέγε νυν ἐμοὶ θαρρῶν· ἐγὼ γὰρ οὑτοσὶ ἥκω μαθητὴς εἰς τὸ φροντιστήριον*] < ρ. *μανθάνω*

μαθητεύω < ελνστ. *μαθητ-εύω* < αρχ. *μαθητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

μαθήτευ-ση, λόγ. [1889], < *μαθητεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

μαθητεία < ελνστ. *μαθητ-εία* < ρ. *μαθητ-εύω*

μαθητικός < αρχ. *μαθητ-ικός* «αυτός που έχει διάθεση να μάθει, που μαθαίνει εύκολα, ευδίδακτος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 475d.8: *τούτους οὖν πάντας καὶ ἄλλους τοιούτων τινῶν μαθητικοὺς [...] φιλοσόφους φήσομεν;*] < *μαθη-τής*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

μαθαίνω, μανία, μένος, μνήμη, μάντης, μνήμα, μνεία, μνηστήρας, μούσα...

Μία από τις εκτενέστερες ετυμολογικές οικογένειες τής Ελληνικής έχει ως αφετηρία την Ι.Ε. ρίζα **men- / *men-dh-*, η οποία δήλωνε ποικίλες πνευματικές δραστηριότητες και αναφερόταν κυρίως στη λειτουργία τού νου, τής μνήμης και τής σκέψης. Στην εν λόγω ρίζα ανάγονται τα εξής αξιοσημείωτα ομόρριζα:

α) από θέμα *μεν-* (**men-*): αρχ. ***μέν-ος*** (αρχικώς δήλωνε το πνεύμα ως ζωτική δύναμη που κινεί το σώμα σε δράση, κατ' εξοχήν δε τη θέληση, το πάθος και τη μαχητική ορμή), ***μέντορας*** (< αρχ. *Μέντωρ*, όνομα μυθικού φίλου τού Οδυσσέα και συμβούλου τού Τηλεμάχου).

β) από θέμα *μα(ν)-* (μεταπτωτική βαθμίδα

*mn̥-dh-): αρχ. *μα-ν-θ-άνω* (με ένθημα -ν-, μεταπλ. τύπος **μαθαίνω**). **μαίνομαι** «βρίσκομαι σε έξαλλη κατάσταση» (< **μαν-jο-μαι*), **μαν-ία**, **μάντης** (αρχ. *μάν-τις*), σύνθ. **αὐτό-μα-τος** (αρχικώς «αυτός που ενεργεί αφ' εαυτού, με δική του πρωτοβουλία»).
γ) από θέμα *μον-* (μεταπτωτική βαθμίδα **mon-dh-*): αρχ. **μοῦσα** (< **μοντ-yα* ή **μονθ-yα*).
δ) από θέμα *μνη-* (παρεκτεταμένη μεταπτωτική βαθμίδα **mnā-*): αρχ. *μι-μνή-σκω* «θυμίζω, φέρνω στον νου», **μνῆ-μα**, **μνή-μη**, **μνεία** (< **μνā-ια*), ρ. *μνῶμαι (-άο-)* «θυμούμαι – ζητώ σε γάμο» (συναπτικό θέμα *μνησ-*, από όπου τα **μνησ-τήρ(ας)**, σύνθ. **ἀεί-μνησ-τος**, **ἀ-μνησ-τία**, **ἀ-μνησ-ία** κ.ά.).
Στην ευρεία αυτή οικογένεια συναντούμε ομόρριζα διαφόρων γλωσσών, όπως η σημαντική λατ. λέξη **mens**, **-ntis** «νους, μυαλό» (> ισπ. **mente**), από την οποία προέκυψαν τα επιρρήματα σε *-ment* των ρομανικών γλωσσών (αρχικά σε λατ. φρ. όπως *clara mente* «με καθαρό μυαλό, σαφώς», κατόπιν ως επιρρηματικό επίθημα, π.χ. γαλλ. *lente-ment* «αργά», *douce-ment* «γλυκά», *obscuré-ment* «αόριστα»), καθώς και το λατ. ρήμα **memini** «υπομιμνήσκω, θυμούμαι» (σύνθ. *com-miniscor* «επινοώ», *com-mentor* «σκέπτομαι – πραγματεύομαι, υπομνηματίζω, σχολιάζω», από όπου το γαλλ. *commenter* «σχολιάζω»).

μαθές
< μεσν. *μαθέ(ς)* «αληθινά, βεβαίως» < αρχ. προστ. *μάθε* (τού ρ. *μανθάνω*), με καταβιβασμό τού τόνου και επίδρ. των μεσν. προστ. *'δέ(ς)*, *'πέ(ς)*, πβ. κ. *μπες*, *βγες*. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το επίρρ. *μαθών* «αληθινά, φυσικά», που συνιστά επιρρ. χρήση τής αρχ. μτχ. αορ. β΄ *μαθών* τού ρ. *μανθάνω*.

μάθημα → μαθαίνω

μαθηματικός
αρχ. < *μάθημα, -ατος* (βλ.λ. *μαθαίνω*). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται για την αντίστοιχη επιστήμη (π.χ. *Μαθηματικά*, τίτλος μη σωσμένου έργου τού Δημοκρίτου· πβ. Αριστ. *Άναλυτ.* 79a: *αἵ τε γὰρ μαθηματικαὶ τῶν ἐπιστημῶν διὰ τούτου φέρουσι τὰς ἀποδείξεις, οἷον ἀριθμητικὴ καὶ γεωμετρία καὶ ὀπτική*).

μάθηση → μαθαίνω

μαθητής → μαθαίνω

μαθός
< μεσν. *μαθώς*, μεταπλ. τύπος τής αρχ. μτχ. αορ. β΄ *μαθών* τού ρ. *μανθάνω*, κατά το σχήμα *δράκων – δράκος*, *γέρων – γέρος*, πβ. κ. *παθών* > *παθός*.

μαία
< αρχ. *μαῖα* [ήδη ομηρικό, μόνο στην *Οδύσσεια*, πβ. τ 482-3: *μαῖα, τίη μ' ἐθέλεις ὀλέσαι; σὺ δέ μ' ἔτρεφες αὐτὴ τῷ σῷ ἐπὶ μαζῷ* (αναφέρεται στην Ευρύκλεια)] < **μᾱ-jα*, θωπευτικός όρος τής Αρχαιότητας, τού οποίου το θ. **μᾱ-* απαντά επίσης στις λ. *μάμμη*, *μήτηρ* (βλ.λ.). Η λ. συναντάται σε αρχ. κείμενα ως προσφώνηση προς ηλικιωμένες γυναίκες, αλλά και προς τη μητέρα, τη γιαγιά και την τροφό, ενώ ήδη έκτοτε χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη γυναίκα που προσφέρει βοήθεια κατά τον τοκετό.

μαίανδρος
αρχ. όν. ποταμού ελικοειδούς σχήματος (εξ ου και το διακοσμητικό στοιχείο) στην περιοχή τής Καρίας, ο οποίος μνημονεύεται στον Όμηρο. Αγν. ετύμου.

μαιευτήρας
< λόγ. *μαιευτήρ, -ῆρος*, υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. θηλ. *μαιεύ-τρια* «μαία» [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σοφοκλή] < ρ. *μαι(εύομαι)* «ξεγεννώ» (< *μαῖα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαιευ-τήριο, λόγ. [1849]

μαιευτική < αρχ. *μαιευ-τική* (ενν. *τέχνη*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Θεαίτ.* 161e.4-6: *τὸ δὲ δὴ ἐμόν τε καὶ τῆς ἐμῆς τέχνης τῆς μαιευτικῆς σιγῶ ὅσον γέλωτα ὀφλισκάνομεν*], θηλ. τού επιθ. *μαιευ-τικός* < ρ. *μαι(εύομαι)*. Η λ. αναφερόταν κατά κυριολεξία στον τοκετό, αλλά δήλωνε κατ' εξοχήν τη φιλοσοφική μέθοδο που ακολουθούσε ο Σωκράτης, όταν επιχειρούσε με κατάλληλες ερωτήσεις και συλλογισμούς να αποσπάσει από τους συνομιλητές του γνώση που ήδη κατείχαν χωρίς να το συνειδητοποιούν.

μαικήνας «πλούσιος προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών»
ελνστ. < λατ. *Maecēnas*, πλούσιος Ρωμαίος ευγενής (70-8 π.Χ.), προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών και υποστηρικτής των ποιητών Βιργιλίου και Ορατίου.

μαϊμού
< μεσν. *μαϊμοῦ* < τουρκ. *maymun* < αραβ. *maymūn* «πίθηκος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαϊμουδ-ήσιος < *μαϊμουδ-* (*μαϊμού*) + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

μαϊμουδ-ίζω < *μαϊμουδ-* (*μαϊμού*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*

μαϊμούδισ-μα < *μαϊμουδισ-* (*μαϊμουδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

μαϊμουδ-ίστικος < *μαϊμουδ-* (*μαϊμουδίζω*) + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*.

μαϊνάρω «ξεσφίγγω, χαλαρώνω – γαληνεύω, πρεμώ»
μεσν. < βεν. *mainar* «χαλαρώνω, κατεβάζω τα πανιά» < διαλεκτ. καλαβρ. *majinare* / *mbajnare* < δημώδ.

λατ. *invagināre* «θηκαρώνω (το ξίφος)» < λατ. *in* + *vāgīna* «θηκάρι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μάινα < βεν. *maina*, προστ. τού ρ. *mainar*.

μαίνομαι «βρίσκομαι σε έξαλλη κατάσταση»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Θ 110-1: *ὄφρα καὶ Ἕκτωρ εἴσεται εἰ καὶ ἐμὸν δόρυ μαίνεται ἐν παλάμῃσιν*] < **μαν-jo-μαι* < θ. **μαν-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men- / *men-dh-*, ρίζας ευρείας διαδόσεως που συνδέεται με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες || σανσκρ. *mányate* «σκέπτομαι», ιρλ. *(do) muiniur* «πιστεύω, σκέπτομαι», λιθ. *miniù* «σκέπτομαι – θυμούμαι» || αρχ. *μαν-ία, μάν-τις (-της), μανθ-άνω* (βλ.λ. *μαθαίνω*), *μέν-ος, μνή-μη, αὐτό-μα-τος* (βλ.λ.) κ.ά. Φαίνεται ότι το ρ. *μαίνομαι* ξεκίνησε με αφετηρία τη γενική σημ. «σκέπτομαι (έντονα)», αλλά περιορίστηκε στη δήλωση τής έξαλλης οργής και τής μανίας, πιθ. με επίδρ. τού ομορρίζου *μένος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανιάζω < μεσν. *μαν-ιάζω* < *μαν-ίζω* (με μεταπλασμό) < αρχ. *μαίνομαι*.

μάνιασ-μα < *μανιασ- (μανιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

μανίζω < μεσν. *μαν-ίζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μαίνομαι* μέσω τού παθ. αορ. β΄ *ἐ-μάν-ησαν* (γ΄ πληθ.), που συνέπιπτε φωνητικά με τον αόρ. των ρημάτων σε *-ίζω / -ίζομαι*.

ΣΥΝΘ. -μανής: *εμ-μανής, κερδο-μανής, μυθο-μανής, βιβλιο-μανής, οπιο-μανής, εξουσιο-μανής, τοξικο-μανής, ναρκο-μανής, θρησκο-μανής, μεγαλο-μανής, ξενο-μανής, μονο-μανής, δαιμονο-μανής, θεατρο-μανής, πυρο-μανής, νοσο-μανής, κλεπτο-μανής, ερωτο-μανής, νυμφο-μανής, αρχο-μανής* κ.ά.

-μανία: *κερδο-μανία, μυθο-μανία, αρχαιο-μανία, βιβλιο-μανία, εξουσιο-μανία, τοξικο-μανία, πολιτικο-μανία, χαλκο-μανία, ναρκο-μανία, θρησκο-μανία, μονο-μανία, θεατρο-μανία, πυρο-μανία, νοσο-μανία, ονοματο-μανία, κλεπτο-μανία, ερωτο-μανία, νυμφο-μανία, αρχο-μανία* κ.ά.

-μανώ: *αγριο-μανώ, θρασο-μανώ, λυσσο-μανώ, αρχο-μανώ* κ.ά.

μαϊντανός

αντιδάν., < τουρκ. *mayadanoz* < παλαιότ. *mağdanos* < μεσν. *μακεδονήσι(ον)* (βλ.λ.).

Μάιος

ελνστ. < λατ. *Maius* < θηλ. *Maia*, ονομασία ρωμαϊκής θεότητας, που εθεωρείτο μητέρα τού θεού Ερμή και απεκαλείτο επίσης *Maiesta* «μεγίστη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

μαΐστρος

μεσν. < βεν. *maistro* «μέγιστος» < λατ. *magister, -stri* «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος» (ανάλογα με το ουσ. που ακολουθεί). Βλ.λ. *μάγιστρος* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαέστρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαϊστράλι, μεταφορά τού βεν. *maistral*, υποκορ. τού *maistro* (βλ. ανωτέρω)

μαΐστρα < μεσν. *μαΐστρα* «δασκάλα, τεχνίτρια – κύριο ιστίο καταρτιού, είδος σχοινιού» < βεν. *maistra*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαέστρος*.

μάκα «βρομιά»

< παλ. ιταλ. *macca* «κηλίδα, λεκές» (σύγχρ. *macchia*) < λατ. *macula*.

μακάβριος

λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *macabre* < παλ. γαλλ. (16ος αι.) *danse Macabré* «μακάβριος χορός».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μακάβριος

Δεν είναι επακριβώς γνωστή η προέλευση τού όρου **μακάβριος**. Ορισμένοι θεωρούν ότι προέρχεται από κάποιον ζωγράφο ονόματι *Macabré*, από πίνακα τού οποίου εμπνεύστηκε το 1396 ο ποιητής Jean Le Fèvre το θρηνητικό του ποίημα *Respit de la Mort*. Κατ' άλλους, προέρχεται από το λατ. όν. *Maccabaeus* < ελνστ. *Μακκαβαῖος, -οι*, ιουδαϊκή οικογένεια τού 2ου και 1ου αιώνα π.Χ., η οποία οργάνωσε επιτυχώς την επανάσταση κατά των Σελευκιδών, μέχρις ότου η εξέγερση κατεπνίγη οριστικά από τους Ρωμαίους το 63 π.Χ. στο οχυρό Μασάντα (έπειτα από ομαδική αυτοκτονία των πολιορκημένων). Τέλος, έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι πρόκειται για τη συριακή λ. *maqabreu* «τάφρος, λάκκος».

μακαράς «τροχαλία, καρούλι»

< τουρκ. *makara* «μασούρι, τροχός τής τροχαλίας» < αραβ. *bakra* / (συρ.) *bakara* «οδοντωτός τροχός».

μακαρθισμός

μεταφορά τού αγγλ. *McCarthyism*, από το επώνυμο τού Αμερικανού ρεπουμπλικανού γερουσιαστή Joseph R. McCarthy (1909-57), προέδρου τής Επιτροπής Αντιαμερικανικών Ενεργειών τής Γερουσίας (House Committee on Un-American Activities), ο οποίος πρωτοστάτησε στις πολιτικές διώξεις εναντίον ανθρώπων που καταγγέλθηκαν ως κομμουνιστές κατά τη δεκαετία τού 1950 στις Η.Π.Α.

μακάρι

μεσν. < ελνστ. *μακάριον*, ουδ. τού αρχ. επιθ. *μακάριος* (βλ.λ.) με επιρρ. χρήση (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. Ἰουδ. Ἀρχ. 16.108: *μακάριον καὶ σὲ πεῖσαι καὶ τὸν κίνδυνον διαφυγεῖν*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μακάρι – είθε – άμποτε – να / ας – αμήν – γένοιτο

Στην αρχαία γλώσσα η δήλωση ευχής ήταν γραμματικοποιημένη, δηλαδή υπήρχε συγκεκριμένη γραμματική κατηγορία, η ευκτική έγκλιση, που ήταν

επιφορτισμένη με αυτόν τον ρόλο (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και μεμονωμένες σχετικές λέξεις, π.χ. **αἴ γαρ**, **ὤφελον**, **βάλε**, **εἴθε** / **αἴθε** κ.λπ.). Σταδιακά, όμως, από την ελληνιστική εποχή και μετά, η δήλωση τής ευχής άρχισε να λεξικοποιείται, να πραγματοποιείται δηλαδή μέσω λέξεων. Σήμερα, εκτός από τη χρήση των δεικτών τροπικότητας (π.χ. **ας** *ερχόταν* / **να** *πήγαινα* / **να** *μπορούσα να φύγω* κ.λπ.), χρησιμοποιούνται οι ευχετικές λέξεις *μακάρι*, *είθε*, *άμποτε* για την εισαγωγή ευχής και τα *αμήν*, *γένοιτο* (σπανιότ. και το *μακάρι*) ως απάντηση σε ευχή.

Η λέξη **μακάρι** προέρχεται από το αρχαίο επίθετο **μακάριος** «καλότυχος, ευτυχισμένος». Η λέξη *μακάριος* έχει ιδιαίτερη σημασία για την εκκλησιαστική γραμματεία, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι με αυτήν αρχίζουν οι Ψαλμοί (στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα) και η Επί τού Όρους Ομιλία τού Χριστού (στον Ματθαίο και τον Λουκά). Ήδη στην Αρχαιότητα, συγκεκριμένα στον Μένανδρο (4ος αι.), συναντούμε τη χρήση τού ουδετέρου στην απρόσωπη έκφραση *μακάριόν ἐστι* (468: *Μακάριόν ἐστιν υἱὸν εὔτακτον τρέφειν*). Με την αποσιώπηση τού ρήματος, συνήθη εξέλιξη σε απρόσωπες εκφράσεις, φτάσαμε στον τύπο **μακάριον** και από εκεί **μακάριν** και **μακάρι**. Ήδη στον Ησύχιο (5ος αι.), και πολύ αργότερα στη Σούδα (10ος αι.), πρωτομνημονεύεται η λέξη αυτή ως ερμήνευμα (μαζί με το *εἴθε*) στη λέξη *ὄφελλον*.

Η λέξη **είθε** (επικ. τύπος **αἴθε**) είναι πανάρχαια, αφού απαντά ήδη στον Όμηρο (πβ. *Ὀδ.* β 33-34: *εἴθε οἱ αὐτῷ Ζεὺς ἀγαθὸν τελέσειεν, ὅ,τι φρεσὶν ᾗσι μενοινᾷ*) και προέρχεται από τον υποθετικό σύνδεσμο *εἰ* + επίθημα *-θε*.

Μια άλλη ευχετική λέξη, που δεν υπήρχε όμως στην Αρχαιότητα, είναι το **άμποτε** (από τα αρχ. *ἄν* + *ποτέ*), το οποίο προήλθε από μια φράση απευχής, το συχνότατο *οὐκ ἄν ποτε* (για κάτι που δεν θα μπορούσε να συμβεί ή ήταν απευκταίο, περίπου ό,τι και το *ὃ μὴ γένοιτο*), με αποτέλεσμα η φράση *ἄν ποτέ* (χωρίς το *οὐκ*) να αποκτήσει ευχετικό χαρακτήρα. Στα ελληνιστικής εποχής σχόλια στον Αισχύλο το *νοσοῖμ' ἄν* τού Αισχύλου ερμηνεύεται ως «*ἄμποτε νοσοίην*». Ακόμη, στη *Διήγηση τού Μεγάλου Αλεξάνδρου* διαβάζουμε: *Καὶ ἄμποτες αὐτὸς ὁ Θεὸς νὰ εἶναι μετ' ἐμένα καὶ νὰ μὲ βοηθῇ εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἤθελα ἐπιχειρισθῇ*. Σταδιακά το *άμποτε(ς)* έπαψε να είναι δείκτης εισαγωγής ευχής που ακολουθείται από πρόταση και άρχισε να εκφέρεται απολύτως (περίπου όπως σήμερα). Τέτοια χρήση βλέπουμε ήδη τον 14ο αιώνα στην Ιστορία τού Ιωάννη Καντακουζηνού: *ναὶ ἄμποτε, Θεὲ ὑψηλέ*.

Η λέξη **αμήν**, τέλος, που προέρχεται από το εβρ. *āmēn* «είθε, ας γίνει», στα Ευαγγέλια χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως επίρρημα που σημαίνει «αλήθεια, αληθινά» (πβ. τις πολλές περιπτώσεις που ο Ιησούς ξεκινούσε σημαντικές ρήσεις λέγοντας *Ἀμὴν λέγω ὑμῖν*), αλλά στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως καταληκτική φράση ευχών, ήδη στις επιστολές τού αποστόλου Παύλου, από όπου κυρίως καθιερώθηκε η σημασία «γένοιτο». Ο φιλόσοφος και μάρτυς Ιουστίνος (2ος αι.) μαρτυρεί ότι, όταν ο ιερέας ολοκλήρωνε τις ευχές, «*πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· Ἀμήν*» και συμπληρώνει: «*τὸ δὲ Ἀμὴν τῇ Ἑβραΐδι φωνῇ τὸ Γένοιτο σημαίνει*».

Αλλά και η ίδια η λέξη **γένοιτο** (ευκτική αορίστου β' τού ρήματος *γίγνομαι*) χρησιμοποιήθηκε αρκετά για την εμφατική αποδοχή εκφραζόμενης ευχής (πβ. το τέλος τού 71ου ψαλμού: *καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. γένοιτο γένοιτο*). Σήμερα το *γένοιτο* χρησιμοποιείται κυρίως σε λόγιο ύφος επικοινωνίας, αλλά ακούεται πολύ συχνά η φράση απευχής *ο μη γένοιτο* (απαντά ήδη στον Δημοσθένη: *εἰ δ' ὑμεῖς ἄλλο τι γνώσεσθε, ὃ μὴ γένοιτο*), που λέγεται ενίοτε λανθασμένα και *ου μη γένοιτο*, προφανώς για να τονιστεί ο απευχετικός χαρακτήρας της. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευκτική*.

μακάριος

αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (συχνά στη φιλική προσφώνηση *ὦ μακάριε* «καλέ μου φίλε») < επίθ. *μάκαρ, -αρος* «ευτυχής, ευνοημένος (από τους θεούς)» [ήδη ομηρικό], το οποίο μάλλον αποτελεί δάνειο, πιθ. προελλην. αρχής. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μακάρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μακαριότητα < αρχ. *μακαρι-ότης, -ότητος* «ευτυχία, ευδαιμονία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 661b.2-4: *καὶ τὸ δὴ τέλος ἁπάσης μακαριότητος εἶναι τὸ πάντα ταῦτα κεκτημένον ἀθάνατον εἶναι γενόμενον ὅτι τάχιστα*]

μακαριά < μεσν. *μακαρ-ία* (με τη σημερινή σημ., πβ. Λεξ. Σούδα 136.1: *τὰ νεωστὶ ἀληλεσμένα ἄλφιτα καὶ μέλιτι δεδευμένα, οἷς καὶ ἀσταφίδες καὶ χλωροὶ ἐρέβινθοι συνεφύροντο· ἃ τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἔνεμον. ἐκάλουν δέ τινες αὐτὰ καὶ ἀμβροσίαν καὶ μακαρίαν*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *μακάριος*

μακαρίζω < αρχ. *μακαρ-ίζω* «θεωρώ ή αποκαλώ κάποιον ευτυχισμένο» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ο 538: *ὡς ἄν τίς σε συναντόμενος μακαρίζοι*]

μακαρισμός < αρχ. *μακαρισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *μακαρ-ίζω*

μακαριστός < αρχ. *μακαρισ-τός* «αυτός που θεωρείται ευτυχισμένος, αξιοζήλευτος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.18.11-13: *ἐπιστάμενος ταῦτα γνώμην εἶχον ἀτρεμίζοντά σε μακαριστὸν εἶναι πρὸς πάντων ἀνθρώπων*] < ρ. *μακαρ-ίζω*.

μακαρίτης

αρχ. < επίθ. *μάκαρ, -αρος* (βλ.λ. *μακάριος*) + παραγ. τέρμα *-ίτης*. Η χρήση τής λ. σχετικά με τους νεκρούς είναι ήδη αρχ. (πβ. Αριστοφ. *ἀπόσπ.* 488: *ὁ μα-*

καρίτης οἴχεται, κατέδαρθεν· εὐδαίμων, ὅσ' οὐκ ἀνιάσεται).

μακαρόνι
μεσν. < βεν. *macaroni*, πληθ. τού *macaron* (πβ. κ. ιταλ. *maccherone*, πληθ. *-oni*), ίσως < παλ. ιταλ. *macco* «βρασμένη φάβα (με αλεύρι)» ή, κατ' άλλη άποψη, < μεσν. *μακαρία* «νεκρόδειπνο», ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *μακάριος* (οπότε πρόκειται για αντιδάνειο).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακαρον-άδα < *μακαρόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *φασολ-άδα*
μακαρον-άς.

μακαρονισμός «σχολαστικισμός»
λόγ. [1805], μεταφορά τού γαλλ. *macaronisme* < *macaronique* < ιταλ. *maccheronico (latino)*, φρ. με την οποία χαρακτηριζόταν τον 15ο αι. ένα ποίημα γραμμένο στην ιταλική γλώσσα, αλλά με λατινικές καταλήξεις, πράγμα που του προσέδιδε αρχαιοπρεπή μορφή αλλά κωμικό αποτέλεσμα.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
μακαρονισμός
Δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη ο λόγος για τον οποίο η χρήση αδόκιμης ή κωμικής αρχαϊστικής ομιλίας δηλώθηκε με το ιταλ. επίθ. *maccheronico* (< *maccherone* «μακαρόνι»). Ορισμένοι υποθέτουν ότι έτσι σατίριζαν οι ουμανιστές τη χρήση τής λατινικής γλώσσας από μη εκπαιδευμένους ανθρώπους, διότι αναμείγνυαν ετερογενή γλωσσικά στοιχεία, πράγμα που έφερνε στον νου τη μακαρονάδα.

μακεδονήσι «μαϊντανός»
αντιδάν., < μεσν. *μακεδονήσι(ον)* < λατ. *macedonense* «μακεδονικός», ουδ. τού επιθ. *macedonensis*, το οποίο ανάγεται στο ουσ. *Macedo, -onis* < αρχ. *Μακεδών, -όνος*.

Μακεδονία
αρχ. < *Μακεδών, -όνος*, κυρ. πληθ. *Μακεδόνες* < επίθ. *μακεδνός* «μακρύς, ψηλός» < θ. *μακ-* (με παραγ. τέρμα *-δν-* < *-δών, -δόνος*), το οποίο απαντά στις λ. *μακ-ρός, μῆκ-ος*. Συνεπώς, το τοπωνύμιο θα σήμαινε αρχικώς «μακρινή χώρα» ή «υψηλά κείμενη (βόρεια) χώρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακεδονικός < αρχ. *μακεδον-ικός*
μακεδονίτικος < μεσν. *μακεδονίτ-ικος* < *μακεδονίτ(ης)* (< *Μακεδον(ία)* + *-ίτης*) + παραγ. τέρμα *-ικος*.
ΣΥΝΘ. μακεδονο-μάχος.

μακελλάρης «χασάπης»
μεσν. < ελνστ. *μακελλάριος* < λατ. *macellarius* «κρεοπώλης, χασάπης» < *macellum* «αγορά» < ελνστ. *μάκελλον / μάκελλος* «φράχτης» (βλ.λ. *μακελλεύω*).

μακελλεύω «κατασφάζω»
ΕΤΥΜ. όψιμο ελνστ. < ελνστ. *μάκελλον / μάκελλος* «φράχτης» (με παραγ. τέρμα *-εύω*), σημιτ. δάνειο, πβ. εβρ. *miklā* «φράχτης, μάντρα», ή από σημιτ. ρίζα *mkr* «εμπορεύομαι».
ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «σφάζω» οφείλεται σε επίδρ. τού ελνστ. *μακελλάριος* «σφαγέας» (βλ.λ.). Ορισμένοι θεωρούν ότι η σημασία αυτή αναπτύχθηκε πρώτα στο ελληνογενές λατ. *macellarius*, το οποίο θα δήλωνε αρχικώς αυτόν που συναλλάσσεται στην (περιφραγμένη) αγορά και ειδικεύθηκε στη δήλωση τού εμπόρου κρεάτων. Αξιοσημείωτη είναι η φωνητική σύμπτωση με το αρχ. *μακέλ(λ)η* «τσάπα, αξίνα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακελλειό < μεσν. *μακελλ-εῖο(ν) / -ειό* «σφαγείο, κρεοπωλείο – μεγάλη σφαγή» < ελνστ. *μάκελλον / μάκελλος* (βλ. ανωτέρω)
μακέλλεμα < μεσν. *μακέλλε-μα* «σφαγή».

μακέτα
< ιταλ. *macchietta*, υποκορ. τού ουσ. *macchia* «κηλίδα, λεκές – σημάδι, βούλλα, στίγμα, αποτύπωμα» < λατ. *macula*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακετίστας, μεταφορά τού ιταλ. *macchietista* < *macchietta*.

μάκια
< *μ(α)* (ηχομιμητ. λ. για φιλί) + υποκορ. επίθημα *-άκια* (στον πληθ.), πβ. κ. *φιλ-άκια*.

μακιαβελισμός
λόγ. [1821], μεταφορά τού γαλλ. *machiavélisme*, από το επώνυμο τού Ιταλού πολιτικού και συγγραφέα Niccolò Machiavelli (1469-1527), ο οποίος διατύπωσε την πολιτική του θεωρία στο βιβλίο *Il Principe* (*Ο Ηγεμών*, 1513), όπου εκθέτει τρόπους με τους οποίους ένας ηγέτης χωρίς ηθικές αξίες και αναστολές μπορεί να αποκτήσει και να διατηρήσει την εξουσία.

μακιγιάζ
< γαλλ. *maquillage* < ρ. *maquiller* (> *μακιγιάρω*) < παλ. πικαρδ. *maquier* < μέσο ολλ. *maken* «κάνω, φτειάχνω» (πβ. αγγλ. *make*, γερμ. *machen*). Στη θεατρική γλώσσα τού 19ου αι. το ρήμα είχε ήδη αποκτήσει τη σημ. «καμώνομαι, μορφάζω» και κατόπιν «καλλωπίζω το πρόσωπο». Βλ.λ. *ψιμύθιο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακιγέρ < γαλλ. *maquilleur* < ρ. *maquiller*
μακιγιάρω, μεταφορά τού γαλλ. *maquiller*.

μακό
< αγγλ. *maco* (με γαλλ. προφορά κατ' αναλογίαν προς λ. που δηλώνουν ενδύματα ή υφάσματα, π.χ. *φουρό, καμηλό, μαντό*), είδος υφάσματος από αιγυπτ. βαμβάκι, το οποίο οφείλει την ονομασία του στον Αιγύπτιο αξιωματούχο Maho ή *Mako* Bey (19ος αι.).

μακραίων «μακροχρόνιος»
αρχ. < *μακρ(ο)-* + *αἰών, -ῶνος*. Στους νεότ. χρόνους συναντάται ο μεταπλ. και ομαλότερος τύπος *μακραίωνος*.

μακράν
αρχ., επιρρ. χρήση τής αιτ. πτώσης τού *μακρά*, θηλ. τού επιθ. *μακρός* (βλ.λ.).

μακρηγορώ «φλυαρώ, πολυλογώ»
< αρχ. *μακρηγορῶ (-έω)* < *μακρ(ο)-* + *-ηγορ(ῶ)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 1052: *ἐγὼ δὲ θάψω τόνδε· μὴ μακρηγόρει*] (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. κ. *δημ-ηγορώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακρηγορία < αρχ. *μακρηγορ-ία*.

μακριά
μεσν. επίρρ. < *μακρέα* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση), από τον πληθ. ουδ. τού επιθ. *μακρύς* (βλ.λ.), κατ' επίδρ. τού σχήματος *βραχύς – βραχέα* (πβ. κ. *βαθύς – βαθιά, πλατύς – πλατιά*).

μακρινός → μακρός

μακρός
αρχ. < θ. *μακ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **māk-* «μακρός – λεπτός» || λατ. *macer* «ισχνός, λεπτός» (> γαλλ. *maigre*, ισπ. *magro*), αρχ. γερμ. **magra-* (> γερμ. *mager*, αγγλ. *meagre*) || αρχ. *μῆκ-ος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *μακρύς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μακρινός < μεσν. *μακρ-ινός*
μακραίνω < μεσν. *μακρ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *μακρύ-νω*
μακρύνω < ελνστ. *μακρύ-νω* < αρχ. *μακρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*
μάκρεμα < μεσν. *μάκρε-μα* < ρ. *μακρ-αίνω*
μακρόθεν < ελνστ. επίρρ. *μακρό-θεν* (βλ.λ. *-θεν*)
μάκρος (το) < αρχ. *μάκρ-ος*
μακρότητα < ελνστ. *μακρ-ότης, -ότητος*
μακρουλός < μεσν. *μακρ-ουλός* < *μακρ(ύς)* + υποκορ. επίθημα *-ουλός*.
ΣΥΝΘ. μακρο-: *μακρό-βιος* (αρχ.), *μακρο-βούτι*, *μακρο-δομή* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *macrostructure*, υβριδικό σύνθ.), *μακρο-εντολή* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *macroinstruction*, υβριδικό σύνθ.), *μακρο-ημερεύω* (ελνστ.), *μακρό-θυμος* (ελνστ.), *μακρο-κεφαλία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *macrocéphalie*), *μακρο-κοινωνικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *macrosocial*, υβριδικού συνθ.), *μακρό-κοσμος* (λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *macrocosme*), *μακρο-λογώ* (αρχ.), *μακρο-μοριακός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *macromolecular*, υβριδικό σύνθ.), *μακρο-μύτης* (μεσν.), *μακρο-οικονομία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *macroeconomics*), *μακρο-περίοδος* (ελνστ.), *μακρό-πνοος* (αρχ.), *μακρο-πρόσωπος* (ελνστ.), *μακρο-σκελής* (αρχ.), *μακρό-συρτος*, *μακρο-χειρία* (λόγ. [1861]), *μακρό-χρονος* (ελνστ.), *μακρο-χρόνιος* (αρχ.) κ.ά.

μακρύς
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μακρός* (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *βραχύς* (πβ. κ. *ελαφρός – ελαφρύς*) και τα επίθ. *βαθ-ύς, βαρ-ύς, εὐρ-ύς* κ.ά.
ΣΥΝΘ. μακρυ-: *μακρυ-μάλλης* (μεσν.), *μακρύ-καννος*, *μακρυ-μάνικος*, *μακρυ-πόδης*, *μακρυ-πρόσωπος*, *μακρυ-χέρης* κ.ά.

μάκτρο «εξάρτημα καθαρισμού ή μαντήλι, πετσέτα κ.λπ.»
< ελνστ. *μάκτρον* (απαντά επίσης στα αρχ. σύνθ. *ἀπό-μακτρον, ἔκ-μακτρον*) < θ. *μακ-* (με παραγ. τέρμα *-τρον*) τού αρχ. *μάσσω* «μαλάσσω, πιέζω» (βλ.λ. *μάγμα*).
ΣΥΝΘ. -μακτρο: *ποδό-μακτρο* «πατάκι», *χειρό-μακτρο* «πετσέτα χειρός», *ρινό-μακτρο*.

μαλαγάνα «γαλίφης»
πιθ. < ισπ. *malagana* «λιποθυμία», με σημασιολ. επίδρ. των λ. *μαλακός, μαλακώνω*.

μαλάζω → μαλάσσω

μαλάκας
< μεσν. *μαλάκα (ἡ)* «μαλάκυνση» (πβ. κ. *μάγκα – μάγκας*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *μαλακός* (βλ.λ.). Στη νέα σημ. συνέβαλαν οι συγγενείς λ. *μαλακία, μαλακίζομαι, μαλακιστής*, οι οποίες είχαν αλλάξει σημασία ήδη από τη μεσν. εποχή (βλ.λ. *μαλακία*).

μαλακία
ΕΤΥΜ. αρχ. < επίθ. *μαλακός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μαλακότητα» (στον Ιπποκράτη) ➔ ήδη αρχ. σημ. «ηθική αδυναμία, μαλθακότητα, θηλυπρέπεια» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκονομ.* 1.19: *εἴπερ πονηρίαν γε νομίζεις ἀργίαν τ' εἶναι καὶ μαλακίαν ψυχῆς καὶ ἀμέλειαν*) ➔ ελνστ. σημ. «κιναιδεία, παθητική ομοφυλοφιλία» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ ἐν μέρει διαταγμ.* 3.40: *αἴτιον δ' οἶμαι τὸ παρὰ πολλοῖς τῶν δήμων ἀκρασίας καὶ μαλακίας ἆθλα κεῖσθαι· τοὺς γοῦν ἀνδρογύνους ἔστιν ἰδεῖν...*) ➔ μεσν. σημ. «αυνανισμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαλακίζομαι < αρχ. *μαλακ-ίζομαι*, αρχική σημ. «δειλιάζω, εκθηλύνομαι – ασθενώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.43.6: *ἀλγεινοτέρα γὰρ ἀνδρί γε φρόνημα ἔχοντι ἡ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωσις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἅμα γιγνόμενος ἀναίσθητος θάνατος* (Επιτάφιος)] < *μαλακός* ➔ Η λ. έλαβε τη μεσν. σημ. «χαϊδεύω / χαϊδεύομαι», η οποία οδήγησε στην επίσης μεσν. σημ. «αυνανίζομαι»
μαλακισ-τήρι < *μαλακισ-* (*μαλακίζομαι*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*.

μαλάκιο
< αρχ. *μαλάκιον* (κυρ. πληθ. *μαλάκια*) < επίθ. *μαλακός* (βλ.λ.). Τα εν λόγω ασπόνδυλα περιγράφονται εκτενώς από τον Αριστοτέλη (*Περὶ ζῴων γενέσ.* 757b: *τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ μαλάκια ποιεῖται τὸν τόκον οἷον σηπίαι καὶ τὰ τοιαῦτα*).

μαλακός
αρχ. < θ. *μαλα-* < Ι.Ε. **ml̥-ək-*, από ρίζα με σημ. «μαλακός» || λατ. *mollis* «μαλακός» (> γαλλ. *mou / mol*, ισπ. *muelle*, ιταλ. *molle*), ιρλ. *malcaim*, λιθ. *mùlkis* «ανόητος, ηλίθιος», σανσκρ. *mlā-tá* «μαλακός» || αρχ. *βλ-άξ, -ακός, μαλ-θ-ακ-ός, βλέν-να*, πιθ. κ. *ἀ-μβλ-ύς*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βλάκας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαλακώνω < μεσν. *μαλακ-ώνω* < ελνστ. *μαλακ-ῶ (-όω)* «μαλάσσω»
μαλάκω-μα < *μαλακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μαλακτικός → μαλάσσω

μαλάκυνση
< ελνστ. *μαλάκυνσις* «μάλαξη» < αρχ. *μαλακ(ύνω)* < επίθ. *μαλακ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*. Η σημ. τής εγκεφαλικής πάθησης οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *ramollissement*. Βλ. κ. *ραμολί*.

μάλαμα
< μεσν. *μάλα(γ)μα* < αραβ. (Συρίας) *mālagmā* «αμάλγαμα» (όπως απαντά σε κείμενα αλχημιστών, για να δηλώσει ενώσεις μετάλλων) < μεσν. λατ. *amalgama* «μείγμα», για το οποίο βλ.λ. *αμάλγαμα*. Έχει διατυπωθεί η άποψη περί αναγωγής τής αραβ. λέξης, από την οποία προέρχεται ο μεσν. λατ. τύπος, στο ελνστ. *μάλαγμα* < αρχ. *μαλάσσω*. Η μεσν. *μάλα(γ)μα* δήλωνε «κράμα μετάλλων», κυρ. χρυσού με υδράργυρο, το οποίο αποκτούσε το κίτρινο χρώμα τού καθαρού χρυσού.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαλαματένιος < μεσν. *μαλα(γ)ματ-έν(ι)ος* < *μαλα(γ) ματ-* (< *μάλα(γ)μα, -ατος*) + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
μαλαματώνω < μεσν. *μαλα(γ)ματ-ώνω*.

μάλαξη → μαλάσσω

μαλάρια «ελονοσία»
< ιταλ. *malaria* < φρ. *mala aria* «κακός αέρας», επειδή υπήρχε η πεποίθηση ότι η ασθένεια οφειλόταν σε αέρια προερχόμενα από ελώδεις περιοχές.

μαλάσσω «ζυμώνω, πλάθω, τρίβω»
αρχ. < **μαλάκ-jω* < *μαλακός* (βλ.λ.). Ο μεταπλ. τύπος *μαλάζω* ακολουθεί το σχήμα των *τρομάζω – τρομάσσω, ταράζω – ταράσσω, τινάζω – τινάσσω* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μάλαγμα < αρχ. *μάλαγ-μα* «κατάπλασμα, μαλακό πράγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Μοχλ.* 4.15-17: *ἴησις, μαλάγμασι, καὶ σχήμασι, καὶ ἀναλήψει γενείου, ποιοῦσι ταὐτὰ τῇ ἐμβολῇ*]
μάλαξη < ελνστ. *μάλαξ-ις* «μαλάκωμα»
μαλακτικός < αρχ. *μαλακ-τικός*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *μαλακτικό (ρούχων)* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *(fabric) softener*.

μαλαφράντζα «σύφιλη»
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ιταλ. φρ. *male di Francia* «αρρώστια τής Γαλλίας». Βλ.λ. *σύφιλη*.

μαλαχίτης «μετάλλευμα τού άνθρακα»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *malachite* < λατ. *molochitis* < ελνστ. *μολοχῖτις (λίθος) (ἡ)* < ελνστ. *μολόχη* / αρχ. *μαλάχη* (βλ.λ. *μολόχα*).

μάλε-βράσε στη φρ. *έγινε το μάλε-βράσε* «έγινε μεγάλη φασαρία»
φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *βάλε βράσε*, με ανομοίωση των δύο αρχικών συμφώνων /v/ – /v/ > /m/ – /v/.

μάλη στη φρ. *υπό μάλης* «στη μασχάλη»
αρχ. (ήδη μυκ. *ma-ra-pi*: **μαλᾶφι*, αρχαϊκή τοπική πτώση τού πληθ.), συντετμημ. τύπος τού ουσ. *μασχάλη* (βλ.λ.).

μαλθακός
αρχ., πιθ. συνδ. απευθείας με την ετυμολ. οικογένεια τού επιθ. *μαλακός* (βλ.λ.). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από αμάρτυρο επίθ. **μαλθ-ός* (με παραγ. τέρμα *-ακός*), πράγμα που θα οδηγούσε σε μεταπτωτ. βαθμίδα **μαλθ-* τού Ι.Ε. **mel-dh-* «απαλός, μαλακός» || σανσκρ. *márdhati* «αμελώ», παλ. άνω γερμ. *milti* «γλυκός, μαλακός». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βλάκας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαλθακότητα < αρχ. *μαλθακ-ότης, -ότητος* «μαλακότητα».

μαλθουσιανισμός «οικονομική θεωρία»
μεταφορά τού αγγλ. *Malthusianism*, από το επώνυμο τού Άγγλου οικονομολόγου Thomas R. Malthus (1766-1834), ο οποίος ανέπτυξε τη θεωρία για τη σχέση πληθυσμού και παραγωγής αγαθών στο έργο του *An Essay on the Principle of Population* («Δοκίμιο επί τής αρχής τού πληθυσμού», 1798).

μάλιστα
αρχ. επίρρ. [ήδη ομηρικό], υπερθ. βαθμός τού *μάλα* «πολύ», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mel-* «πολύς, μεγάλος» || λατ. *melior* «καλύτερος» (> γαλλ. *meilleur*, ισπ. *mejor*, ιταλ. *migliore*), *multus* «πολύς, άφθονος» (> ιταλ. *molto*) || αρχ. *μᾶλ-λον* (βλ.λ.).

μαλλί
< μεσν. *μαλλί(ν)* < ελνστ. *μαλλίον / μάλιον*, υποκορ. τού αρχ. *μαλλός* «τούφα μαλλιού – μαλλί, έριο» (πιθ. μυκ. *ma-ro*), [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, αλλά

και στο ομηρικό σύνθ. *δασύ-μαλλος*, *Οδ.* ι 425], ίσως < **ml-no-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mel-* «μαλλί, τρίχωμα» || λιθ. *milas* «μάλλινο ύφασμα», λετ. *mil(n) a*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαλλ-ιάς

μαλλιάζω < μεσν. *μαλλ-ιάζω*

μαλλιαρός < μεσν. *μαλλι-αρός*

μάλλινος < μεσν. *μάλλ-ινος*.

ΣΥΝΘ. μαλλιο-: *μαλλιο-κέφαλα (τα)*, *μαλλιο-τραυιέμαι*, *μαλλιο-τραύηγμα*.

μάλλον

< αρχ. *μᾶλλον* [ήδη ομηρικό], συγκριτ. βαθμός τού επιρρ. *μάλα* «πολύ», για το οποίο βλ.λ. *μάλιστα*.

μαλώνω

μεσν. < **όμαλώνω* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < **όμαλῶ (-όω)* < αρχ. *όμαλός* (βλ.λ.), οπότε η λ. θα είχε αρχικώς τη σημ. «διορθώνω, εξομαλύνω» και, επομένως, «επιπλήττω, επιτιμώ». Ας σημειωθεί ότι παρόμοια σημασιολογική πορεία συναντούμε στο ρ. *φτειάχνω* (βλ.λ.) < *εὐθειάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μάλωμα < μεσν. *μάλω-μα(ν)*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μαλώνω

Το ρήμα ***μαλώνω*** εμφανίζεται στα μεσαιωνικά χρόνια με τη σημασία «επιπλήττω», όπως και σήμερα. Παράλληλα, όμως, έχει και άλλες σημασίες, όπως «κατηγορώ», «θυμώνω», «συμπλέκομαι, πολεμώ». Έτσι, η λ. ***μαλωτής*** σήμαινε «καβγατζής», όπως και το ***μαλωματάρης***, το ***μαλωτόν*** «φιλονικία, διαμάχη» και ο ***μαλωμός*** «συμπλοκή, σύγκρουση». Η λ. ***μάλωμα***, που χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα με τη σημασία «επίπληξη», σήμαινε «συμπλοκή, καβγάς» και «λογομαχία, διαμάχη».

Το *μαλώνω* και τα παράγωγά του θεωρείται ότι προέρχονται από το αρχ. επίθετο ***όμαλός*** μέσω των αμάρτυρων τύπων **όμαλῶ (-όω)* και **όμαλώνω* με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-* (όπως συνέβη και με το *όμιλῶ* > *μιλῶ*). Η σημασιολογική μεταβολή εξηγείται από το γεγονός ότι η επίπληξη αποσκοπεί στο να γίνει κάποιος *ομαλός*, υπό την έννοια τής επαναφοράς στον ομαλό, στον σωστό δρόμο. Επειδή, μάλιστα, η επίπληξη και η όλη προσπάθεια για συνετισμό κάποιου περιλαμβάνουν συνήθως επιθετικό τόνο και συγκρούσεις, είναι ευνόητη η ποικιλία των σημασιολογικών αποχρώσεων που σχετίζονται με τη σύγκρουση, τη διαμάχη, τον καβγά.

Το ρήμα γράφτηκε παλαιότερα και *μαλλώνω*, που δεν έχει όμως ετυμολογική βάση.

μαμ

πχομιμητ. λ. τής παιδικής γλώσσας.

μαμά → μαμμά

μαμαζέλ

< γαλλ. *mademoiselle* «δεσποινίς» (ήδη από τον 17ο αι. συναντάται η δημώδης προφορική μορφή *mam'zelle*) < *ma demoiselle* «μικρή μου κυρία» < δημώδ. λατ. **dom(i)nicella*, υποκορ. τού λατ. *domina* «κυρία, δέσποινα».

μαμαλίγκα

«είδος φαγητού με καλαμποκάλευρο» < ρουμ. *mămăligă*, αρχική σημ. «χυλός καλαμποκάλευρου», πιθ. δακικής αρχής.

μαμμά

< μεσν. *μάμμα* (με καταβιβασμό τού τόνου) < ελνστ. *μάμμη* «μητέρα», αργότερα «γιαγιά – τροφός». Βλ. κ. *μαμμή*, *μάννα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαμμ-άκιας < *μαμμ(ά)* + παραγ. τέρμα *-άκιας* (συχνά μειωτικό), π.χ. *γυαλ-άκιας*, *ματ-άκιας*.

ΣΥΝΘ. μαμμό-θρεφτος < ελνστ. *μαμμόθρεπτος*, αρχική σημ. «αυτός που ανατράφηκε από τη γιαγιά του» < *μάμμη* + *θρεπτός* (< *τρέφω*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μαμά ή μαμμά;

Η προέλευση τής λέξης και η γραπτή της παράδοση (ελνστ. *μάμμη*) υποδεικνύουν ως ορθότερη τη γραφή με δύο *-μ-*, ***μαμμά***, αντί τής απλοποιημένης γραφής *μαμά* τής σχολικής γραμματικής.

μαμμή

μεσν. (με καταβιβασμό τού τόνου) < ελνστ. *μάμμη* «μητέρα», αργότερα «γιαγιά – τροφός», λ. τής παιδικής γλώσσας με εκφραστ. αναδιπλασιασμό, η οποία συνδ. με λατ. *mamma* «μητέρα – τροφός» (> γαλλ. *maman*), παλ. άνω γερμ. *mamme* (> γερμ. *Mama*, αγγλ. *momma*), λιθ. *momá*, ιρλ. *mam*. Το ίδιο θ. **μᾱ-* προφανώς υπόκειται στις λ. *μαῖα*, *μαστός* (βλ.λ.).

μαμμωνάς → μαμωνάς

μαμούδι → μαμούνι

μαμούθ

< γαλλ. *mamouth* < ρωσ. *mamut*, πιθ. από τοπική γλώσσα των Ουραλίων.

μαμούνι

< μεσν. *μαμούνι(ν)*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *μαμούδι*, ίσως υποκορ. τής «γλώσσας» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μάμμος· οἰκέτης* ή, κατ' άλλη άποψη, από αρχ. ρ. *μαμμᾶν* «ταΐζω (παιδί) – τρώγω» (πβ. τον ορισμό τού Ησυχίου: *μαμμᾶν· ἐπὶ τῆς παιδικῆς φωνῆς. ἐσθίειν*). Δεν αποκλείεται η σύνδ. με το τουρκ. *maymun* «πίθηκος, μαϊμού» (> κυπρ. *μαϊμούνα* «πίθηκος – αρκούδα»).

μάμπο

< ισπ. *mambo*, πχομιμητ. λ. Βλ. κ. *σάμπα*.

μαμωνάς «πλούτος»
< ελνστ. *μαμωνᾶς* < αραμ. *māmōnā* «πλούτη», το οποίο διαδόθηκε λόγω τής παρουσίας τής λ. στην Κ.Δ. (Ματθ. 6,24: *οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.

μάνα → μάννα

μανάβης «οπωροπώλης»
< τουρκ. *manav*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μανάβ-ικο
μαναβ-ική.

μανάρι
< αρωμουν. (βλαχ.) *manări*, πληθ. τού *manaru* «οικόσιτο αρνί» < υστλατ. επίθ. *manuarius* «αυτός που τρέφεται από το χέρι κάποιου, που μεγαλώνει στα χέρια κάποιου» (ήδη από τον 7ο αι. για αρνί, άλογο ή αίγα) < λατ. *manus* «χέρι». Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με τις λ. *αμνός* και *μάννα*, ωστόσο ως θωπευτική προσφώνηση έχει συνδεθεί είτε με το ουσ. *μάννα* (πράγμα που οδήγησε στην παραγωγή *μανν-άρι* < *μάνν(α)* + παραγ. τέρμα *-άρι*) είτε ώθησε το ουσ. *μανάρι* σε χαϊδευτική σημασία «αρνάκι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

μάνατζερ
< αγγλ. *manager* < ρ. *manage* «χειρίζομαι», αρχικώς «εκπαιδεύω άλογο», < ιταλ. *maneggio* < *mano* «χέρι» < λατ. *manus*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μανατζ-άρω
μανατζάρισ-μα < *μανατζάρισ-* (*μανατζάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
μάνατζμεντ < αγγλ. *management* < ρ. *manage*.

μάνγκο
< αγγλ. *mango* < πορτ. *manga* < γλ. Ταμίλ *mānkāy* (πληθ. *manghi*) < *mān* «ονομασία τού τροπικού δέντρου» + *kāy* «καρπός, φρούτο».

μανδαρίνος «ανώτερος κρατικός λειτουργός στην παλαιά Κίνα»
< λόγ. [1859] *Μανδαρῖνος* (κυρ. πληθ. *Μανδαρῖνοι*), μεταφορά τού γαλλ. *mandarin* < πορτ. *mandarim*, τίτλος αξιωματούχου τής κινεζικής και μαλαισιανής αυλής, < μαλαϊκό *mantari* «βασιλικός σύμβουλος, υπουργός» < σανσκρ. *mantrim* «σύμβουλος (τού κράτους)». Βλ. κ. *μανταρίνι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μανδαριν-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *mandarinisme*.

μανδήλι → μαντήλι

μάνδρα → μάντρα

μανδραγόρας «σερνικοβότανο»
αρχ. όρ. τής ιατρικής και τής μαγείας, που ίσως προέρχεται από το όν. ιατρού τής Αρχαιότητας. Ορισμένοι θεωρούν ότι ανάγεται στο αρχ. περσ. *merdum gijā* «φυτό τού άνδρα» (;), πράγμα που θα συμφωνούσε με αρχαίες πεποιθήσεις ότι ο μανδραγόρας ευνοούσε τη γονιμότητα και την αρρενογονία. Η φρ. *υπό τον μανδραγόρα καθεύδω* «βρίσκομαι σε βαθύ ύπνο, σε λήθαργο ή μέθη» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Λουκιαν. *Τίμ.* 2.9-10: *καθάπερ ὑπὸ μανδραγόρᾳ καθεύδεις, ὃς οὔτε τῶν ἐπιορκούντων ἀκούεις οὔτε τοὺς ἀδικοῦντας ἐπισκοπεῖς*).

μανδύας
ελνστ. < αρχ. *μανδύα / μανδύη* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.], πιθ. < αρχ. περσ. **mand(ua)* «κάλυμμα», που συνδ. με το συνώνυμο λατ. *mantus*.

μανεκέν
< γαλλ. *mannequin* < μέσο ολλ. *mannekijn* «ανθρωπάκος», υποκορ. τού *man* «άνδρας – άνθρωπος». Η γαλλ. λ. απέκτησε τη σημ. «ξύλινο ή κέρινο ομοίωμα ανθρώπου (στο οποίο δοκιμάζονταν ρούχα ή κομμώσεις)» και κατόπιν «νέα γυναίκα που ασχολείται με την επίδειξη ρούχων».

μανέλα «είδος μοχλού»
< βεν. *manoela* (ιταλ. *manovella*) < δημώδ. λατ. **manubella*, υποκορ. τού **manibula* «χερούλι». Βλ. κ. *μανιβέλα*.

μανέστρα «το ζυμαρικό "κριθαράκι"»
< βεν. *manestra* < ρ. *manestrar* (ιταλ. *minestrare*), στην ειδική σημ. «σερβίρω», < λατ. *ministrāre* «σερβίρω – υπηρετώ» < *minister, -stri* «υπηρέτης, βοηθός, διάκονος».

-μανής → μαίνομαι

μάντητα «μανία»
μεσν. < αρχ. *μαν(ία)* (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς τα ουσ. σε *-(ότ)ητα*, πβ. κ. *άργ-ητα*.

μάνι → μάνι-μάνι

-μάνι λεξικό επίθημα
< μεσν. **-μάνι(ν)* < λατ. *manus, -us* «χέρι – πλήθος, όχλος»· το λεξ. επίθημα απαντά σε σύνθ. που δηλώνουν μεγάλη ποσότητα ή πλήθος, πβ. *παιδο-μάνι, πιατο-μάνι*.

μανία
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 2.1231: *σχέτλι' Ἔρως, μανίαι σε τιθηνήσαντο λαβοῦσαι*] < θ. *μαν-* τού ρ. *μαίνομαι* (βλ.λ.), πβ. αόρ. β´ *έ-μάν-ην*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μανιακός < ελνστ. *μανι-ακός* «μαινόμενος»
μανιώδης < αρχ. *μανι-ώδης* «τρελός, παράφορος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Βάκχ.* 299: *τὸ γὰρ βακχεύσιμον καὶ τὸ μανιῶδες μαντικὴν πολλὴν ἔχει*]

μανιωδώς < ελνστ. επίρρ. *μανιωδ-ῶς* < αρχ. *μανιώδης*.
ΣΥΝΘ. μανιο-κατάθλιψη, απόδ. τού αγγλ. *maniac-depressive psychosis* «μανιοκαταθλιπτική ψύχωση».

-μανία → μαίνομαι

μανιάτικος

< μεσν. *Μαν(ιάτης)* < *Μάν(η)* + παραγ. τέρμα *-ιάτης*.

μανιβέλα

μεταφορά τού γαλλ. *manivelle* (ιταλ. *manovella*) < δημώδ. λατ. **manibula* «χερούλι», παράλλ. τύπος τού λατ. *manicula* «χειρολαβή αρότρου», υποκορ. τού ουσ. *manus* «χέρι».

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

μανιβέλα

Είναι αξιοσημείωτο ότι αρκετές λέξεις τής Μεσαιωνικής και τής Νέας Ελληνικής, οι οποίες δηλώνουν ποικίλες σημασίες, έχουν την απώτερη αφετηρία τους στο λατ. ουσ. *manus* «χέρι». Οι κυριότερες είναι: ***μανάρι*** (αρωμουν. < υστλατ. *manuarius*), ***μάνατζερ*** (αγγλ. < ιταλ. *maneggio*), ***μανέλα*** (βεν. *manoela*), ***μανιβέλα*** (γαλλ. *manivelle*), ***μανιέρα*** (ιταλ. *maniera*), ***μάνικα*** (ιταλ. *manica*), ***μανίκι*** (μεσν. λατ. *manicium*), ***μανικιούρ*** (γαλλ. *manucure*), ***μανιπουλάρω*** (ιταλ. *manipolare*), ***μανουάλι*** (υστλατ. *manuale*), ***μανούβρα*** (βεν. *manuvra*), ***μανσέτα*** (γαλλ. *manchette*). Βλ. κάθε λήμμα χωριστά.

μανιέρα «τεχνοτροπία»

μεσν. < ιταλ. *maniera* «τρόπος – ύφος, στυλ» < γαλλ. *manière* < παλ. γαλλ. επίθ. *manier* < *main* «χέρι» < λατ. *manus*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανιερ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *maniérisme* < *manière*

μανιερ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *maniériste* < *manière*.

μανίζω → μαίνομαι

μάνικα

μεσν., αρχική σημ. «σιδερένιο σωληνοειδές περιβραχιόνιο ιππότη», < ιταλ. *manica* < λατ. πληθ. *manicae* «χειρίδες, περιβραχιόνια» < *manus* «χέρι». Βλ. κ. *μανιβέλα*.

μανίκι

< μεσν. *μανίκι(ον)* < μεσν. λατ. *manicium* «χειρίδα πολεμιστή, λαβή όπλου – περιβραχιόνιο» < λατ. πληθ. *manicae* «χειρίδες, περιβραχιόνια» < *manus* «χέρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανικέτι, μεταφορά τού ιταλ. *manichetto* (πληθ. *manichetti*), υποκορ. τού *manica* < λατ. *manica* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. μανικετό-κουμπο – κοντο- / μακρυ-μάνικος.

μανικιούρ

< γαλλ. *manucure*, που πλάστηκε κατά το πρότυπο τού *pédicure* (βλ.λ. *πεντικιούρ*) με α΄ συνθ. προερχόμενο από το λατ. *manus* «χέρι». Βλ. και *ονυχοκομία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανικιουρ-ίστα, μεταφορά τού γαλλ. *manucuriste* < *manucure*.

μάνι-μάνι

< γενουατ. φρ. (ναυτ. όρος) *maniman(i)* «από χέρι σε χέρι, διαδοχικά – (κατ' επέκτ.) γρήγορα, αμέσως», κυρ. για προστάγματα που έπρεπε να μεταδοθούν και να εκτελεστούν αμέσως (πβ. ιταλ. φρ. *(di) mano (in) mano* «από χέρι σε χέρι»).

μανιπουλάρω «χειραγωγώ»

μεταφορά τού ιταλ. *manipolare* «χειρίζομαι – χειραγωγώ» < παλ. ιταλ. *manipulare*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *manipulus* «φούχτα – δεσμίδα» < *mani-* (< *manus* «χέρι») + *-pulus*, ίσως συνδ. με το θ. τού επιθ. *plēnus* «πλήρης, γεμάτος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

μανιτάρι

< μεσν. *μανιτάρι(ον)* < *ἀμανιτάριον* < ελνστ. *ἀμανίτ(ης)* (με παραγ. τέρμα *-άριον*), το οποίο απαντά κυρ. στον πληθ. *ἀμᾶνῖται* και ίσως προέρχεται από το αρχ. τοπωνύμιο *Ἄμανος* (όρος στη Μικρά Ασία). Βλ. κ. *τρούφα*.

μανιφέστο

μεσν. < ιταλ. *manifesto* «διακήρυξη, αναγγελία» < λατ. *manifestus* «προφανής, πρόδηλος».

μανιχαϊσμός «θρησκευτική αίρεση που υποστηρίζει ότι στον κόσμο κυριαρχούν δύο ανταγωνιστικές αρχές, το καλό και το κακό – (κατ' επέκτ.) κάθε διαρχική θεώρηση τού κόσμου»

ελνστ. < *Μανιχαῖος* (215-274 μ.Χ.), όν. τού Πέρση προφήτη και θρησκευτικού ηγέτη που διατύπωσε τη σχετική θεωρία (ήταν γνωστός και ως *Μάνης*). Ορισμένοι ανάγουν το όν. *Μανιχαῖος* στο συρ. (αραμ.) *Mānī hayyā* «Μάνης ζωντανός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανιχα-ϊστής

μανιχαϊστ-ικός < *μανιχαϊστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μανιώδης → μανία

μάνλιχερ «είδος όπλου»

από το επώνυμο τού Αυστριακού μηχανικού F. Mannlicher (1848-1904), κατασκευαστή τού όπλου.

μάννα[1] (η)

μεσν. (με ανομοίωση /m/ – /m/ > /m/ – /n/) <

ελνστ. *μάμμη* «μητέρα», αργότερα «γιαγιά – τροφός» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανν-ούλα < *μάνν(α)* + υποκορ. επίθημα *-ούλα*
μανν-ούλι < *μάνν(α)* + υποκορ. επίθημα *-ούλι*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μάνα ή μάννα;

Εφόσον η λέξη προέρχεται από το ελνστ. *μάμμη*, το οποίο εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στη μεσν. εποχή, συνεπέστερη ετυμολογικά είναι η γραφή ***μάννα*** (με δύο *-ν-*), όπως και ***μαμμά*** (βλ.λ.), αντί τής απλοποιημένης γραφής *μάνα* τής σχολικής γραμματικής.

μάννα² (το)
ελνστ. < εβρ. *man hu'?* «τι είναι αυτό;», ερώτηση που απηύθυναν οι Εβραίοι αναμεταξύ τους όταν πρωτοείδαν αυτή την τροφή να πέφτει από τον ουρανό (Π.Δ., Έξοδ. 16,15: *Ἰδόντες δὲ αὐτὸ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ εἶπαν ἕτερος τῷ ἑτέρῳ Τί ἐστιν τοῦτο; οὐ γὰρ ᾔδεισαν, τί ἦν*). Λιγότερο πιθ. η αναγωγή τής εβρ. λ. σε τύπο *manah* «κλήρος, μερίδιο».

μανόλια
< **μανιόλια* (με ανομοίωση τού ουρανικού στοιχείου [ɲ] – [ʎ] > [n] – [ʎ]) < ιταλ. *magnolia* < ν.λατ. *magnolia*, από το επώνυμο τού Γάλλου βοτανολόγου Pierre Magnol (1638-1715).

μανόμετρο «πιεσόμετρο»
λόγ. [1766], < *μανό-* (< αρχ. *μανός* «αραιός, χαλαρός – σπάνιος») + *μέτρο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *manomètre*.

μανός «νωθρός, τεμπέλικος»
αρχ., αρχική σημ. «αραιός, χαλαρός (σε αντίθεση με το επίθ. *πυκνός*) – σπάνιος», < **μαν-Fός*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men-* «αραιός, σπάνιος – μικρός» || αρμ. *manr*, σανσκρ. *manák* «λίγο», λιθ. *meñkas* «βραχύς». Ορισμένοι συνδέουν περαιτέρω τις λ. αυτές με το επίθ. *μόνος* (βλ.λ.).

μανουάλι
< μεσν. *μανουάλι(ον)* (ήδη τον 6ο αι.) < υστλατ. *manuale (candelabrum)* «(κηροπήγιο) χειρός», ουδ. τού λατ. επιθ. *manuālis* < *manus* «χέρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

μανούβρα «χειρισμός, ελιγμός»
< βεν. *manuvra* < μεσν. λατ. *manuopera* «χειρωνακτική εργασία» < λατ. *manu* (< *manus* «χέρι») + *opera* «εργασία, έργο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανουβράρω, μεταφορά τού βεν. *manuvrar* < *manuvra*
μανουβράρισ-μα < *μανουβραρισ-* (*μανουβράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

μανούρι
πιθ. < μεσν. **μαν(ός)* (ενν. *τυρός*, στη σημ. «αραιό τυρί») + παραγ. τέρμα *-ούρι*.

μανουσάκι «ποικιλία τού ναρκίσσου»
< αρμεν. *manušag* «βιολέτα» < περσ. *vanafšak*. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το τουρκ. *menekşe* «μενεξές».

μανσέτα
μεταφορά τού γαλλ. *manchette*, υποκορ. τού *manche* «μανίκι» < λατ. πληθ. *manicae* «χειρίδες, περιβραχιόνια» < *manus* «χέρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

μανσόν «γούνινο γυναικείο αξεσουάρ»
< γαλλ. *manchon* < *manche* «μανίκι» < λατ. πληθ. *manicae* «χειρίδες, περιβραχιόνια» < *manus* «χέρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μανιβέλα*.

μάνταλο
< μεσν. *μάνταλος (ό)* < ελνστ. *μάνδαλος*, τεχν. όρ., που εικάζεται ότι σχετίζεται με το ουσ. *μάνδρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανταλ-άκι
μανταλώνω < μεσν. *μανταλ-ώνω* < ελνστ. *μανδαλ-ῶ (-όω)* < ουσ. *μάνδαλος* (βλ. ανωτέρω)
μαντάλω-μα < *μανταλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μαντάμ
< γαλλ. *madame* (> μεσν. *μαντάμα*, τιμητικός τίτλος αρχόντισσας φραγκικής καταγωγής· η λ. υπέστη σημασιολογική δείνωση και δήλωσε την «υπεύθυνη πορνείου») < *ma dame* «κυρία μου». Βλ. κ. *ντάμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μανταμ-ίστικος < *μαντάμ* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*.

μαντάρα «άνω-κάτω, αναστάτωση»
πιθ. < αραβ. *madār* «ανακάτωμα, αναστάτωση».

μανταρίνι
< ιταλ. *mandarini*, πληθ. τού ουσ. *mandarino* < ισπ. *mandarina* < πορτ. *mandarim*, τίτλος αξιωματούχου τής κινεζικής και μαλαισιανής αυλής (βλ.λ. *μανδαρίνος*). Το φρούτο ονομάστηκε έτσι πιθ. λόγω τής ομοιότητάς του με το χρώμα τού μανδύα των μανδαρίνων ή επειδή προτιμούσαν τον καρπό τού εν λόγω δέντρου, το οποίο εισήχθη στην Ευρώπη από τη ΝΑ. Ασία τον 19ο αι.

μαντάρω «επιδιορθώνω (με κλωστή και βελόνα)»
μεταφορά τού ιταλ. *(e)mendare* «επιδιορθώνω» (με αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/) < λατ. *emendāre* < *e(x)-* + *menda* «σφάλμα, λάθος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαντάρισ-μα

μαντάτο
< μεσν. *μαντᾶτο(ν)* < όψιμο ελνστ. *μανδᾶτον* < λατ.

mandātum «παραγγελία – διαταγή» < ρ. *mando* «παραδίδω (μήνυμα), αναγγέλλω – προστάζω».
ΣΥΝΘ. μαντατο-φόρος (μεσν.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ταχυδρόμος.*

μαντεία → μάντης

μαντείο → μάντης

μαντέμι «χυτοσίδηρος»
< διαλεκτ. τουρκ. *madem* < τουρκ. *maden* < αραβ. *ma'din.*

μαντζαφλάρι
αγν. ετύμου.

μαντζουράνα → ματζουράνα

μαντήλι
< μεσν. *μαντήλι(ον)* < ελνστ. *μανδήλιον* (ήδη στον γραμματικό τού 2ου αι. μ.Χ. Ηρωδιανό) < λατ. *mantēlium / mantīlium*, υποκορ. τού *mantēle* «χειρόμακτρο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαντήλα < μεσν. *μαντήλ-α* «μεγάλο μαντήλι, πετσέτα – τραπεζομάντηλο», μεγεθ. τύπος τού *μαντήλι(ον)* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. -μάντηλο: *τραπεζο-μάντηλο, χαρτο-μάντηλο.*

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
μαντίλι ή μαντήλι;
Επειδή η λέξη απαντά ήδη από τον 2ο μ.Χ. αιώνα (ελληνιστική), οπότε υφίστατο η διάκριση μακρών και βραχέων φωνηέντων, είναι σκόπιμο να διατηρείται η παραδεδομένη γραφή ***μαντήλι*** (με *-η-*), πβ. κ. *καντήλι*. Η σχολική γραμματική, ωστόσο, απλογραφεί τη λέξη με *-ι-* *(μαντίλι)* λόγω τού ότι αποτελεί δάνειο.

μάντης
μεσν. < αρχ. *μάντις, -εως* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Α 62-63: *ἀλλ' ἄγε δή τινα μάντιν ἐρείομεν ἢ ἱερῆα ἢ καὶ ὀνειροπόλον*] < ουδ. **μάν-τι* < θ. **μαν-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men- / *men-dh-*, ρίζας ευρείας διαδόσεως που συνδέεται με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες, για την οποία βλ.λ. *μαίνομαι*. Από το ίδιο θέμα προέρχεται πλήθος αρχ. όρων, όπως *μαν-ία, μανθ-άνω, μέν-ος, μνή-μη, αὐτό-ματος* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαθαίνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαντεία < αρχ. *μαντ-εία* [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο]
μαντείο < αρχ. *μαντ-εῖον* [ήδη ομηρικό, στον τύπο *μαντήιον*, πβ. Ὀδ. μ 272-3: *μαντήια Τειρεσίαο Κίρκης τ' Αἰαίης*]
μαντεύω < ελνστ. *μαντ-εύω* < αρχ. *μαντ-εύομαι* «προλέγω, προφητεύω – ζητώ χρησμό από μαντείο»
μάντεμα < αρχ. *μάντευ-μα* «χρησμός» < ρ. *μαντεύομαι*
μαντευτής < ελνστ. *μαντευ-τής* < ρ. *μαντ-εύω*
μαντευτικός < ελνστ. *μαντευ-τικός* < ρ. *μαντ-εύω*
μαντικός < αρχ. *μαντ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 484: *τρόπους τε πολλοὺς μαντικῆς ἐστοίχισα*].
ΣΥΝΘ. -μάντης: *ραβδο-μάντης, ιερο-μάντης, χειρο-μάντης, πυρο-μάντης, χαρτο-μάντης* κ.ά.
-μαντεία: *ραβδο-μαντεία, ομφαλο-μαντεία, νεφελο-μαντεία, αριθμο-μαντεία, δαιμονο-μαντεία, υδρο-μαντεία, ιερο-μαντεία, ονειρο-μαντεία, χειρο-μαντεία, νεκρο-μαντεία, αστρο-μαντεία, πυρο-μαντεία, χαρτο-μαντεία* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
Σύνθετα σε *-μαντεία*
Τα σύνθετα σε *-μαντεία* έχουν την ιδιομορφία ότι δεν προέρχονται από σύνθετα σε *-μάντης* (αρχ. *-μαντις*), αλλά σχηματίστηκαν με απευθείας σύνθεση, στην οποία β΄ συστατικό μέρος ήταν το ουσ. *μαντεία*. Ήδη στην αρχ. γλώσσα συναντούμε τη λ. *ὀρθο-μαντεία* και σε ελληνιστικά κείμενα τις λ. *ἀστρο-μαντεία, θεο-μαντεία, νεκρο-μαντεία, νεκυο-μαντεία, ῥαβδο-μαντεία, ὑδρο-μαντεία* κ.ά. Από την άλλη πλευρά, τα αρχ. σύνθετα σε *-μαντις* δεν έχουν δώσει παράγωγα ουσιαστικά στην αρχαία και ελληνιστική γλώσσα. Συνεπώς, τα σύνθετα σε *-μαντεία* αποτελούν εξαίρεση και δεν ακολουθούν τη γραφή *-ία* των παρασυνθέτων (π.χ. *ειδωλολατρία < ειδωλο-λάτρης, πρωτο-πορία < πρωτο-πόρος, προ-εδρία < πρό-εδρος, κατα-σκοπία < κατά-σκοπος*), αλλά ορθογραφούνται με *-εί-*: ***-μαντεία***.

μαντίλι → μαντήλι

μαντινάδα
< βεν. *matinada* «πρωινό (ερωτικό τραγούδι)» (με ηχηροποίηση τού /t/), που αντιστοιχεί στο ιταλ. *mattinata* < ρ. *mattinare* < *mattina* «πρωί» < λατ. *matutīna(m) (hōra(m))* «πρωινή (ώρα)» < *Mātūta*, ρωμαϊκή θεότητα τής πρωίας.

μαντό «ελαφρό γυναικείο πανωφόρι»
< γαλλ. *manteau* < λατ. *mantēlum / mantīlum* «μανδύας» < *mantēle* «χειρόμακτρο». Βλ. κ. *μαντήλι.*

μάντολα «παραδοσιακό επτανησιακό γλύκυσμα»
αντιδάν., < βεν. *mandola* < υστλατ. *amandula(m)*, αιτ. πτώση, < λατ. *amygdale* < αρχ. *ἀμυγδάλη* (βλ.λ. *αμύγδαλο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαντολάτο, αντιδάν., < βεν. *mandolato* «αμυγδαλωτό» < *mandola* (βλ. ανωτέρω).

μαντολίνο
αντιδάν., < ιταλ. *mandolino*, υποκορ. τού *mandola* «μαντόλα» (μουσικό όργανο τού 16ου αι., πρόδρομος τού μαντολίνου) < υστλατ. *pandūra* < ελνστ.

πανδούρα / πανδοῦρα «τρίχορδο λαούτο», αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαντολινάτα < ιταλ. *mandolinata* < *mandolino* (βλ. ανωτέρω).

μαντόνα

μεσν. (τίτλος αρχόντισσας) < ιταλ. *madonna* (ως τίτλος για τη μητέρα τού Χριστού από τον 11ο αι.) < *m(i)a donna* «κυρία μου» < λατ. *domina*, θηλ. τού *dominus* «κύριος» (πβ. το αντίστοιχο γαλλ. *Notre Dame*, κυριολ. σημ. «κυρία μας»).

μάντρα

μεσν. < αρχ. *μάνδρα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], πιθ. δάνειο μικρασιατικής προελ., παράλληλο με το σανσκρ. *mandirá-* «κατοικία». Έχει διατυπωθεί ακόμη η υπόθ. ότι συνδ. με το ιλλυρ. τοπωνύμιο *Mandurium*, *-ia* (Καλαβρία) < ιλλυρ. *mand-* «αλογάκι». Η σημ. «μοναστήρι» είναι μεσν. Βλ. κ. *αρχιμανδρίτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαντρί < μεσν. *μαντρ-ί* / *μανδρ-ί* < όψιμο ελνστ. *μανδρ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *μάνδρα*

μαντρίζω < μεσν. *μανδρ-ίζω* «κλείνω στο μαντρί, μαντρώνω» < αρχ. *μάνδρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

μάντρισ-μα < *μαντρισ-* (*μαντρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

μαντρ-ώνω < *μάντρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

μάντρω-μα < *μαντρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. μαντρό-: *μαντρό-σκυλο*, *μαντρό-τοιχος*.

μαντράχαλος

< *μάντρα* + *-χαλ(ος)* < διαλεκτ. *χαλί* «διχαλωτό ξύλο στις μάντρες, στο οποίο κρεμούσαν τα δοχεία» < αρχ. δωρ. *χαλή* / *χηλή* (βλ.λ.). Η λ. δήλωσε κατ' επέκταση τον «ψηλό άνδρα».

-μανώ → μαίνομαι

μάξι

< αγγλ. *maxi* (ως τμήμα τής φρ. *maxi-skirt*), συγκεκομμ. τύπος τού *maximum* (βλ.λ. *μάξιμουμ*).

μαξιλάρι

< μεσν. *μαξιλάρι(ν)* < λατ. επίθ. *maxillāris* < *maxilla* «σαγόνι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαξιλαρ-ώνω

μαξιλάρω-μα, λόγ. [1892], < *μαξιλαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. μαξιλαρο-: *μαξιλαρο-θήκη* (λόγ. [1897]), *μαξιλαρο-πόλεμος* (λόγ. [1896]).

μαξιμαλισμός «μεγιστοποίηση»

μεταφορά τού γαλλ. *maximalisme* < ρωσ. *maksimalísm*, νεολογισμός που πλάστηκε με βάση το λατ. *maximus* (βλ.λ. *μάξιμουμ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαξιμαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *maximaliste* < ρωσ. *maksimalíst*

μαξιμαλιστ-ικός < *μαξιμαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μάξιμουμ

< αγγλ. / γαλλ. *maximum*, που επανέφερε σε χρήση το λατ. *maximum*, ουδ. τού επιθ. *maximus* «μέγιστος», υπερθ. βαθμού τού επιθ. *magnus* «μέγας».

μαοϊσμός «πολιτική θεωρία τού Μάο»

μεταφορά τού γαλλ. *maoïsme*, από το όν. τού Κινέζου πολιτικού ηγέτη Μάο Τσε-Τουνγκ (1893-1976, *Mao Tse-tung* ή *Mao Ze-dong*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαο-ϊκός

μαο-ϊστής, μεταφορά τού γαλλ. *maoïste*.

μαόνι «είδος στιλπνού ξύλου»

< γαλλ. *mahogani*, πιθ. από γλ. ιθαγενών των Δυτ. Ινδιών.

μαούνα «βοηθητικό φορτηγό σκάφος που χρησιμεύει για φορτώσεις και εκφορτώσεις εμπορευμάτων»

μεσν. < τουρκ. *mavuna* < αραβ. *mā'ūn*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαουν-ιέρης < *μαούν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιέρης*, πβ. κ. *γονδολ-ιέρης*.

μάππα

ελνστ., αρχική σημ. «πανί, πετσέτα, μαντήλι», < λατ. *mappa* «πανί, πετσέτα». Κατά τη μεσν. εποχή συναντούμε επίσης τη σημ. «σφαίρα, μπάλα», πράγμα που ίσως εξηγεί τη σημ. «λάχανο». Η εκφραστ. σημ. «πρόσωπο, κεφάλι» οφείλεται στο (διαλεκτ.) ιταλ. *mappa* (< λατ. *mappa*, όπως παραπάνω), που είχε αποκτήσει επιπλέον τη σημ. «μαντήλι για το κεφάλι».

μάρα → άρες-μάρες

-μάρα παραγ. τέρμα

ν.ελλ. παραγ. τέρμα, που προήλθε από ουσ. σε *-μα*, *-μος* με προσθήκη μεγεθ. επιθήματος *-άρα* (π.χ. *φάγω-μα* > *φαγω-μ-άρα*, *σίχα-μα* > *σιχα-μ-άρα*, *βαρεμός* > *βαρε-μ-άρα*), από όπου στη συνέχεια προέκυψαν επαυξημένα επιθήματα *-αμάρα*, *-ομάρα* (π.χ. *κουτ-ός* > *κουτ-αμάρα*, *χαζ-ός* > *χαζ-ομάρα*, *παλαβός* > *παλαβ-ομάρα*).

μαραγγιάζω «μαραίνομαι, ξεραίνομαι»

μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *μαραγγιῶ (-άω)* «αργοπεθαίνω» (κατ' αναλογίαν προς ρήματα δηλωτικά ασθενειών, π.χ. *χτικ-ιάζω*, *σκουληκ-ιάζω*), αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το ρ. *μαραίνω*.

μαραγκός

μεσν. < βεν. *marangon*, ίσως < μεσν. λατ. *mergōne(m)* < λατ. *mergo* «εμπήγω – βυθίζω» ή, κατ' άλλη άποψη, < παλ. ιταλ. **ma(r)rang*, που προέρχεται από

συμφυρμό των λ. *marra* «τσάπα» (< λατ. *mārra*) και *roncare* «κλαδεύω, κόβω» (< λατ. *rumpo* «σχίζω, τρυπώ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαραγκ-ούδικο < *μαραγκ(ός)* + *-ούδικο* (< παραγ. τέρμα *-ούδι*, ίσως επειδή απαντά στον τύπο *πελεκούδι* + παραγ. τέρμα *-ικο*).

μαράζι «μεγάλη στενοχώρια, καημός»

< τουρκ. *maraz* < αραβ. *marad* «αρρώστια, πάθηση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαραζ-ώνω < *μαράζ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

μαράζω-μα < *μαραζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μάραθο

< αρχ. *μάραθον* < **μάραθϜ-ον* (ήδη μυκ. *ma-ra-tu-wo*), πιθ. δάνειο.

μαραθώνιος

ελνστ. < αρχ. τοπων. *Μαραθών, -ῶνος* (< *μάραθον*).

ΣΥΝΘ. μαραθωνο-μάχος (αρχ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], **μαραθωνο-δρόμος** (λόγ. [1896]).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μαραθώνιος

Το αγώνισμα τού ***μαραθωνίου*** έχει την αφετηρία του στη διαδρομή τού Αθηναίου οπλίτη, ο οποίος μετά τη μάχη τού Μαραθώνα διήνυσε την απόσταση των 42 χλμ. μεταξύ Μαραθώνα και Αθηνών, για να αναγγείλει στους Αθηναίους τη μεγάλη νίκη επί των Περσών.

μαραίνω

αρχ. < **μαρ-αν-jω*, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα *μαρ-* τού Ι.Ε. **mer-* «πεθαίνω», για το οποίο βλ. τα αρχ. ομόρριζα *βροτός* «θνητός» και *ἀμβροσία* «τροφή των αθανάτων, των θεών».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαρασμός < ελνστ. *μαρασ-μός*

α-μάραντος (ελνστ.).

μαράκες «ζεύγος κρουστών οργάνων»

< πορτ. *maracás* (με προσαρμογή στο ελλ. μορφολογικό σύστημα), πληθ. τού *maracá*, από λ. τής γλ. Τούπι των ιθαγενών τού Αμαζονίου.

μαραμπού «εξωτικό πουλί, συγγενές προς τον πελαργό, ο λεπτόπτιλος»

< γαλλ. *marabout* «είδος εξωτικού πτηνού, που είναι συγγενές προς τον πελαργό» < πορτ. *maraboto* < αραβ. *marbūt* «(μουσουλμάνος) ερημίτης, ασκητής». Η λ. αποδόθηκε στο πτηνό κατά τον 19ο αι. λόγω τής μεγαλοπρεπούς όψης του (το αποκαλούσαν επίσης περιπαικτικά *philosophe*).

μαρασκίνο «αλκοολούχο ηδύποτο παρασκευασμένο από ένα είδος βύσσινου»

< ιταλ. *maraschino* < *marasca* «βύσσινο, αγριοκέρασο», πιθ. < *(a)maresca* < *amaro* «πικρός» < λατ. *amārus*.

μαραφέτι

< τουρκ. *marifet* «επιδεξιότητα» < αραβ. *ma'rifat*.

μαργαρίνη

λόγ. [1892], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *margarine*, που πλάστηκε με βάση το ελνστ. *μάργαρον* «μαργαριτάρι». Η λ. οφείλεται στο γεγονός ότι η μαργαρίνη περιλαμβάνει μείγμα γλυκερίνης και μαργαρικού οξέος. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαργαριτάρι*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μαργαρίνη

Η λέξη ***μαργαρίνη*** *(margarine)* χρησιμοποιήθηκε το 1869, για να δηλώσει ένα υποκατάστατο τού βουτύρου, το οποίο δημιούργησε ο Γάλλος χημικός Hippolyte Mège-Mouriès, προκειμένου να αντικαταστήσει το (ζωικό) βούτυρο το οποίο εκείνη την εποχή ήταν δυσεύρετο και ακριβό. Το υποκατάστατο ονομάστηκε αρχικά ***oléomargarine*** και συντομεύτηκε σε ***margarine*** κατά την εμπορική του χρήση. Ας σημειωθεί ότι εκείνη η πρώτη *μαργαρίνη* ήταν λιπαρή ουσία που περιείχε ζωικό λίπος, ενώ η μαργαρίνη μόνο από φυτικά έλαια εμφανίστηκε γύρω στο 1900. Η ονομασία τού νέου προϊόντος οφειλόταν στο ότι ο H. Mège-Mouriès πίστευε ότι το ζωικό λίπος περιείχε *μαργαρικό οξύ*. Τους όρους ***μαργαρικό οξύ*** *(acide margarique)* και ***μαργαρίνη*** είχε επινοήσει ήδη από τη δεκαετία τού 1810 ο Γάλλος χημικός Michel Eugène Chevreul χρησιμοποιώντας ως βάση σχηματισμού τους την ελληνιστική λέξη ***μάργαρον*** «μαργαριτάρι», λόγω τής ομοιότητας τού χρώματος τού μαργαρικού οξέος με το χρώμα τού μαργαριταριού. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαργαριτάρι*.

μαργαρίτα

αντιδάν., < παλ. ιταλ. *margarita* (σύγχρ. ιταλ. *margherita*) < λατ. *margarīta* < ελνστ. *μαργαρίτης* (βλ.λ. *μαργαριτάρι*).

μαργαριτάρι

< μεσν. *μαργαριτάρι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *μαργαρίτης*, που αποτελεί δάνειο ανατολ. προελεύσεως, εφόσον οι Έλληνες ήλθαν σε επαφή με τα μαργαριτάρια μετά την εκστρατεία τού Μ. Αλεξάνδρου στην Περσία. Αυτό οδήγησε τους μελετητές να εικάσουν ότι η λ. έχει περσική προέλευση, πιθ. < αρχ. περσ. **mr̥ga-ahri-ita* (με αρχική σημ. «κοχύλι, στρείδι») ή < μέσο περσ. *marvārīt* «μαργαριτάρι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαργαριταρένιος < μεσν. *μαργαριταρ-έν(ι)ος* <

μαργαριτάρ(ι) + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρένιος*.

ΣΥΝΘ. μαργαριτο-: *μαργαριτο-φόρος* (ελνστ.), *μαργαριτό-ρριζα* (μεσν.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μαργαριτάρι, μαργαρίτα, μαργαρίνη – πέρλα

Η λέξη ***μαργαριτάρι*** εμφανίζεται στη μεσαιωνική Ελληνική ως ***μαργαριτάριον*** (όψιμος ελληνιστικός τύπος) και ***μαργαριτάριν***. Προέρχεται από την ελληνιστική λέξη ***μαργαρίτης*** και το υποκοριστικό επίθημα ***-άριον***. Η λ. *μαργαρίτης*, που σήμαινε ό,τι και το *μαργαριτάρι* (ο τύπος *μαργαριτάριον* σήμαινε «μικρός μαργαρίτης») εμφανίζεται στα κείμενα και με τις μορφές *μαργαρῖτις, -ίτιδος (ἡ)* (εννοείται: *λίθος*) και *μαργαρὶς, -ίδος, ἡ*. Το ουσιαστικό ***μάργαρον*** σήμαινε ό,τι και το *μαργαρίτης*, ενώ το ***μάργαρος*** (απαντά ως αρσενικό και ως θηλυκό) σήμαινε κυρίως τη σκληρή λευκή ουσία που βρίσκεται στο όστρακο διαφόρων μαλακίων εντός των οποίων δημιουργείται το μαργαριτάρι, αλλά και το ίδιο το μαργαριτάρι. Η ουσία αυτή, που χρησιμοποιείται στην κατασκευή αντικειμένων πολυτελείας, είναι γνωστή και ως ***σεντέφι***.

Το μαργαριτάρι το γνώρισαν οι Έλληνες στην Περσία κατά την εκστρατεία τού Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η ετυμολογία τής λέξης *μαργαρίτης* οδηγεί σε περσικούς τύπους **maga-ahri-ita* (με αρχική σημ. «κοχύλι, στρείδι») ή *marvārīt* «μαργαριτάρι», καθώς και σε σανσκριτικούς (αρχ. ινδικούς) τύπους, όπως *manjarī*, με την ίδια σημασία. (Το ελλην. λήγει σε *-ίτης* πιθανότατα λόγω τής περσικής κατάληξης, ταιριάζει ωστόσο και με το χαρακτηριστικό επίθημα *-ίτης*, που εμφανίζεται σε λέξεις που δηλώνουν πέτρωμα, π.χ. *ψαμμίτης*.) Πράγματι, τα μαργαριτάρια αλιεύονταν (πριν αρχίσει κατά τα νεότερα χρόνια η καλλιέργειά τους) κυρίως στον Περσικό Κόλπο, στην Ινδία και την Ερυθρά Θάλασσα. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Θεόφραστος στο *Περὶ λίθων* έργο του: «Ο μαργαρίτης είναι ένα από τα θαυμαστά πετράδια, διαφανής, και από αυτόν φτειάχνουν πολυτελή κοσμήματα. Γίνεται μέσα σε όστρακα παραπλήσια με τις πίνες αλλά πιο μικρά και το μέγεθός του είναι σαν μεγάλο μάτι ψαριού. Βρίσκεται σε μεγάλες ποσότητες στην Ινδία και σε νησιά τής Ερυθράς Θαλάσσης». Τη διαδικασία παραγωγής τού μαργαριταριού στο όστρακο περιγράφει εναργώς ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές*: «Λένε ότι όταν υπάρχουν συνεχείς βροντές και νεροποντές, τότε κυρίως η πίνα κυοφορεί και γεμίζει με μαργαρίτη και διογκώνεται», σημειώνει δε ότι το διαυγέστερο, μεγαλύτερο και καθαρότερο μαργαριτάρι το γεννά η πίνα τού βυθού.

Το μαργαριτάρι στην Αρχαιότητα, λόγω τής σπανιότητάς του, είχε τεράστια αξία. Ο Ρωμαίος ιστορικός Σουητώνιος γράφει ότι ένας στρατηγός χρηματοδότησε ολόκληρη εκστρατεία με τα χρήματα που εισέπραξε από την πώληση ενός μόνο μαργαριταρένιου σκουλαρικιού τής μητέρας του. Το μαργαριτάρι συνδέθηκε ήδη από την ελληνιστική περίοδο με την κατασκευή κοσμημάτων, ιδίως γυναικείων, σε βαθμό μάλιστα τέτοιον, ώστε ο γνωστός ιστορικός Αρριανός γράφει ότι ο Ηρακλής, όπως υποστήριζαν οι ίδιοι οι Ινδοί, ανακάλυψε στη θάλασσα τής Ινδίας ένα νέο είδος γυναικείου κοσμήματος, το οποίο στη γλώσσα των Ινδών λέγεται *μαργαρίτης*.

Η πολυτιμότητα τού λίθου οδήγησε κατά τα χριστιανικά χρόνια στη χρήση τής λέξης για τα ιερά τού χριστιανισμού αλλά και για τον ίδιο τον Χριστό. Ήδη στην Καινή Διαθήκη (Ματθ. 13,45) έχουμε την περίφημη προτροπή: *Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων* («μη δώσετε τα άγια στους σκύλους ούτε να βάλετε τα μαργαριτάρια μπροστά στα γουρούνια»). Ο εκκλησιαστικός συγγραφέας Ευσέβιος σημειώνει: *Μαργαρίτης δὲ ὠνόμασται εἰκότως ὁ σαρκωθεὶς Θεὸς Λόγος· ἐπεὶ καὶ ὁ μαργαρίτης τοιοῦτος, ἐν σαρκὶ μὲν καὶ ἐν ὀστρέῳ καὶ ἐν ὑγροῖς γεννώμενος, τίμιον δέ τι χρῆμα, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑγροῖς σωμάτων τιμαλφέστερον· ἔοικε γοῦν εἶναι τῇ φύσει σῶμα ὑγρὸν, διαυγὲς, θεοειδὲς, φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον* («Ο σαρκωμένος Λόγος τού Θεού έχει ονομαστεί *μαργαρίτης*, διότι και ο λίθος γεννιέται μέσα σε σάρκα και όστρακο και υγρά, είναι δε κάτι πολύτιμο και από όλα τα σώματα που βρίσκονται μέσα σε υγρά το πιο πολύτιμο και από τη φύση του είναι υγρό σώμα, διαυγές, με θεϊκή μορφή, γεμάτο φως και πνεύμα»).

Η ελληνική λ. *μαργαρίτης* πέρασε στη Λατινική ως ***margarita***. Η ομορφιά και η αξία τού λίθου οδήγησαν στο να χρησιμοποιηθεί η λατινική λέξη και ως γυναικείο κύριο όνομα στην υστερολατινική περίοδο (***Margarita***), από όπου προήλθε το παλαιό γαλλικό όνομα ***Margaret*** (και το σύγχρονο ***Marguerite***), το αγγλ. ***Margaret*** (και το σκανδιναβικό υποκοριστικό του ***Greta***) αλλά και το ελληνικό ***Μαργαρίτα***.

Από τη λατινική λ. *margarita* προέκυψε το γαλλ. ***marguerite*** «μαργαριτάρι». Στη γαλλική γλώσσα παρατηρούμε τη σημασιολογική επέκταση από τη σημασία «μαργαριτάρι» στη δήλωση τού φυτού, πιθανώς λόγω τής ομοιότητας τού λουλουδιού με σειρά από μαργαριτάρια ή λόγω χρωματικής αναλογίας. Η σημασία πέρασε και στα Ιταλικά (στον παλαιότερο τύπο ***margarita***, ενώ ο σύγχρονος τύπος είναι ***margherita***, πβ. τη γαλλική μεταβολή από *margarite* σε *marguerite*) και από εκεί στα Ελληνικά ως ***μαργαρίτα***. Συνεπώς, η ελληνική λέξη *μαργαρίτα* αποτελεί αντιδάνειο τής Ελληνικής, αφού ξεκινά από το αρχ. *μαργαρίτης* και επανέρχε-

ται ως *μαργαρίτα* μέσω άλλης γλώσσας.
Είναι πιθανό η σημασιολογική μετακίνηση που παρατηρήθηκε τον Μεσαίωνα στη Γαλλική και την Ιταλική από τη σημασία «μαργαριτάρι» στη σημασία «μαργαρίτα» να ευνοήθηκε από την εμφάνιση μιας άλλης λατινογενούς λέξης για τη δήλωση τού πολύτιμου λίθου, τής λέξης ***perle*** στα Γαλλικά (12ος αι.) και ***perla*** στα Ιταλικά (13ος αι.), από όπου το αγγλικό ***pearl*** (πβ. το νεοελληνικό ***πέρλα***). Το πιθανότερο είναι ότι αφετηρία αυτών των νέων λέξεων είναι το λατινικό *perna*, που σήμαινε «μηρός, χοιρομέρι» αλλά και «μύδι, όστρακο», ίσως μέσω ενδιάμεσου μεσαιωνικού λατινικού τύπου **pernula*. Έτσι, στη Γαλλική και την Ιταλική οι λέξεις *marguerite* και *margherita* αντίστοιχα κατέληξαν να δηλώνουν μόνο το φυτό και τα *perle* και *perla* το μαργαριτάρι.
Η περιπέτεια όμως τής αρχαιοελληνικής λέξης *μαργαρίτης* δεν σταματά εκεί. Η ***μαργαρίνη***, το γνωστό υποκατάστατο τού βουτύρου, ανάγεται ετυμολογικά στον *μαργαρίτη*. Βλ.λ. *μαργαρίνη*.

μάργαρος «σκληρή ουσία στο εσωτερικό οστράκων»
< ελνστ. *μάργαρος (ὁ/ἡ) / μάργαρον (τό)*, με υποχωρητ. σχηματισμό από το ουσ. *μαργαρίτης* (βλ.λ. *μαργαριτάρι*), επειδή η λ. επαναναλύθηκε και το *-ίτης* θεωρήθηκε παραγ. τέρμα. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαργαρίνη, μαργαριτάρι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαργαρώδης < μεσν. *μαργαρ-ώδης*.

μαργιόλης → μαριόλης

μαργώνω «παγώνω, μουδιάζω από το κρύο»
μεσν., πιθ. < αρχ. *μαργῶ (-όω) / (-άω)* «ορμώ, μαίνομαι» (κυρ. με ερωτική σημ., < *μάργος* «μαινόμενος – αδηφάγος», αγν. ετύμου), ίσως μέσω τής ενδιάμεσης σημ. τού επιθ. *μάργος* «τρελός (για δέσιμο) – ανόητος, βραδύνους». Ορισμένοι έχουν υποθέσει συγχώνευση σε μία λ. (συμφυρμό) τού αρχ. *μαλκίω* «μουδιάζω από το κρύο» με τα ρ. *(παγ)ώνω* ή *(κρυ)ώνω* ή και με το ίδιο το αρχ. *μαργῶ*.

μαρέγκα
< παλαιότ. ιταλ. *marenga* (σύγχρ. ιταλ. *meringa*) < γαλλ. *méringue*, πιθ. < δημώδ. λατ. *meringa* < λατ. *merenda* «απογευματινό κολατσιό».

μαρίδα
μεσν. < *σμαρίδα* < αρχ. *σμαρίς, -ίδος*, πιθ. μεσογ. δάνειο.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
μαρίδα
Το πολύ γνωστό μικρό ψάρι ***μαρίδα*** οι αρχαίοι Έλληνες το ονόμαζαν ***σμαρίς***. Από την αιτιατική πληθυντικού *τὰς σμαρίδας / τὲς σμαρίδες* με μετακίνηση των ορίων τής λέξης προέκυψε τα μεσαιωνικά χρόνια τύπος *μαρίδα* (χωρίς το *σ-*). Το αρχαίο όνομα τού ψαριού χρησιμοποιήθηκε για την επίσημη λατινική ονομασία του στην ιχθυολογία: ***maena smaris*** (*smaris* τού είδους Maena).
Στο παρακάτω απόσπασμα από μύθο τού Αισώπου: *Ἁλιεὺς τὸ δίκτυον χαλάσας ἐν τῇ θαλάσσῃ ἀνήνεγκε σμαρίδα. Σμικρὰ δὲ οὖσα ἱκέτευεν αὐτὸν νῦν μὲν μὴ λαβεῖν αὐτήν, ἀλλ' ἐᾶσαι, διὰ τὸ σμικρὰν τυγχάνειν*, παρατηρούμε δύο αρχαίες λέξεις που άρχιζαν από *σμ-* και σιγήθηκε το αρχικό τους *σ-*: *σμαρίς, σμαρίδα > μαρίδα, σμικρός > μικρός*.
Η σημασία «πλήθος μικρών παιδιών» οφείλεται στη συνηθισμένη εικόνα των κοπαδιών μαρίδας με πλήθος από ψαράκια το ένα δίπλα στο άλλο (τα πιο μικρά είναι η λεγόμενη «ψιλή μαρίδα»).

μαρίνα
< ιταλ. *marina*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *marino* «θαλάσσιος» < λατ. *marīnus* < *mare, -is* «θάλασσα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαρινάρω, μεταφορά τού ιταλ. *marinare* < *marino* (βλ. ανωτέρω)
μαρινάτα < ιταλ. *marinata* < ρ. *marinare*
μαρινάτος, μεταφορά τού ιταλ. *marinato* < ρ. *marinare*.

μαριόλης «εύστροφος, πανούργος – κατεργάρης»
< μεσν. *μαριόλος* «πονηρός, απατεώνας» < ιταλ. *mariolo*, με πιθ. αρχική σημ. «κλέφτης», αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαριολιά < μεσν. *μαριολ-ιά* «δόλος, απάτη»
μαριόλ-ικος.

μαριονέτα
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *marionetta* < γαλλ. *marionette*, υποκορ. τού ον. *Marion* (< *Marie* «Μαρία»), πιθ. μέσω των θωπευτικών *Mariole, Mariolette*. Ο αντίστοιχος ελλην. όρος είναι το αρχ. *νευρόσπαστον* «κούκλα που κινείται με κορδόνι» (απαντά στα αρχ. κείμενα).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «νόμισμα με εγχάρακτη τη μορφή τής Παρθένου Μαρίας» → 16ος αι. «άγαλμα τής Παρθένου Μαρίας» → 17ος-18ος αι. «κούκλα, ομοίωμα ανθρώπου».

μαριχουάνα
< αγγλ. *marijuana / marihuana* < ισπ. (Μεξικού) *mariguana*, αγν. ετύμου, πιθ. από γλώσσα ιθαγενών με παρετυμολ. (ευφημιστική) σύνδεση τού ναρκωτικού προς τα κύρ. ον. *Maria* και *Juana*.

μάρκα (η)
< ιταλ. *marca* < γοτθ. *marka* «σημάδι, σημείο», πβ. αγγλ. *mark*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαρκάρω, μεταφορά τού ιταλ. *marcare* «σημαδεύω» < *marca* (βλ. ανωτέρω)

μαρκάρισ-μα < *μαρκαρισ-* (*μαρκάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. α-μαρκάρισ-τος.

μαρκαδόρος
μεταφορά τού ισπ. *marcador* < ρ. *marcar* «σημαδεύω» < *marca* «σημάδι, ίχνος», όμοιας αρχής με το ιταλ. *marca* (βλ.λ. *μάρκα*).

μαρκαλώ «βατεύω»
πιθ. < αλβ. *marr* «παίρνω» (στη σημ. «συνουσιάζομαι») + *kal(ë)* «ίππος, άλογο» + παραγ. τέρματα *-ώ, -εύω, -ίζω*. Κατ' άλλη άποψη, υπάρχει σύνδεση με το αρωμουν. (βλαχ.) *marlesku, -lii* «βατεύω, συνουσιάζομαι».

μαρκάρω → μάρκα

μάρκετινγκ
< αγγλ. *marketing*, γερούνδιο που σχηματίστηκε με βάση το ουσ. *market* «αγορά», το οποίο απαντά ως β' συνθ. στο παλ. αγγλ. *gēar-markett* < δημώδ. λατ. **marcātus* < λατ. *mercātus* «εμπόριο, αγορά».

μαρκήσιος
< μεσν. *μαρκήσιος / μαρκέσιος* < μεσν. λατ. *marquesius* < *(comes) marcensis* «(κόμης) με κληρονομικό δικαίωμα σε αγροτεμάχιο των συνόρων» < γοτθ. *marka* «σημάδι, σημείο – (χαραγμένο) σύνορο, όριο». Βλ. κ. *μάρκα*.

μαρκίζα
μεταφορά τού γαλλ. *marquise*, θηλ. τού *marquis* «μαρκήσιος» < μεσν. λατ. *marquesius* (βλ.λ. *μαρκήσιος*). Τον 17ο αι. η λ. δήλωσε επίσης την «προέκταση τέντας στη σκηνή επισήμου, αξιωματούχου».

μάρκο
< μεσν. *μάρκο(ν)* «ποσότητα χρυσού ή αργύρου – νόμισμα» < ιταλ. *marco* < γοτθ. *marka* «σημάδι, σημείο», λ. που αρχικώς προσδιόριζε νόμισμα το οποίο χρησιμοποιούσαν τα γερμ. φύλα κατά τον 9ο αι. Βλ. κ. *μάρκα*.

μαρκούτσι
< διαλεκτ. τουρκ. *markuç* < τουρκ. *marpuç* < περσ. *mār pēč* < *mār* «φίδι» + *pēč* «συστροφή, κουλλούρα».

μαρμάγκα «δηλητηριώδης αράχνη»
< αλβ. *merimangë* «αράχνη», με σίγηση τού /i/ και αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/.

μάρμαρο
< αρχ. *μάρμαρον* [ήδη ομηρικό], παράλλ. τύπος τού αρσ. *μάρμαρος* «πέτρα, βράχος», που συνδ. με το θ. τού ρ. *μαρμαίρω* «λάμπω, ακτινοβολώ» < **μαρ-μαρ-jω*, αναδιπλ. τύπος τού θ. **μαρ-*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *μαρ-ίλη* «φλεγόμενο κάρβουνο», *μαρ-αυγῶ (-έω)* «θαμπώνομαι», *ἀ-μαρ-ύσσω* «στίλβω, σπινθηροβολώ», καθώς και στο σανσκρ. *márīci-* «ακτίνα φωτός». Το λατ. *marmor, -oris* (> γαλλ. *marbre*, ισπ. *mármol*, πβ. αγγλ. *marble* μέσω γαλλ.) είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαρμαράς < μεσν. *μαρμαρ-ᾶς* < αρχ. *μάρμαρον*
μαρμαρένιος < μεσν. *μαρμαρ-έν(ι)ος* < αρχ. *μάρμαρ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
μαρμάρινος < ελνστ. *μαρμάρ-ινος* < αρχ. *μάρμαρ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *ξύλ-ινος*
μαρμαρώνω < ελνστ. *μαρμαρ-ῶ (-όω)* «καλύπτω με μάρμαρο» < αρχ. *μάρμαρον*
μαρμάρω-μα < *μαρμαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
μαρμάρωση < ελνστ. *μαρμάρω-σις* < ρ. *μαρμαρ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. μαρμαρο-: *μαρμαρο-γλύπτης* (ελνστ.), *μαρμαρο-κονία* (ελνστ.), *μαρμαρο-γλυπτική*, *μαρμαρο-γλυφείο* (λόγ. [1895]), *μαρμαρό-στρωτος* (λόγ. [1843]), *μαρμαρό-στρωση* (λόγ. [1843]), *μαρμαρο-κολόνα*, *μαρμαρο-κονίαμα*, *μαρμαρό-σκονη* (λόγ. [1871] *μαρμαρό-κονις*) κ.ά.

μαρμαρυγή «λάμψη – πάθηση τού μυοκαρδίου»
ΕΤΥΜ. αρχ., από το θ. τού ρ. *μαρμαίρω* «λάμπω, ακτινοβολώ» (< **μαρ-μαρ-jω*) κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *ἀμαρυγή* «λάμψη». Βλ.λ. *μάρμαρο*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λάμψη, σπινθηροβόλημα» (πβ. Αλκμ. *απόσπ.* 5.2: *τὰς μαρμαρυγάς· ἆμαρ οὐ ψιλῶς ἀλλὰ σὺν ἡλίῳ*) → αρχ. σημ. «λάμψη προερχόμενη από απότομη κίνηση» (πβ. Πλάτ. *Κριτ.* 116c: *τὸν δὲ περὶ αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν ὀρειχάλκῳ μαρμαρυγὰς ἔχοντι πυρώδεις*) → αρχ. σημ. «ρυθμικές λάμψεις και σκοτοδίνη (στα μάτια)» (ήδη στον Γαληνό συνδέεται με τη σοβαρή καρδιακή αρρυθμία).

μαρμελάδα
αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *marmelade* < πορτ. *marmelada* «μαρμελάδα από κυδώνι» < *marmelo* «κυδώνι» < δημώδ. λατ. *melimēlus* < λατ. *melimēlum* < ελνστ. *μελίμηλον* «γλυκό μήλο, κυδώνι» < αρχ. *μέλι* + *μῆλον*.

μαρμίτα «χύτρα»
< ιταλ. *marmita* < γαλλ. *marmite* «χύτρα, λέβητας», πιθ. από ηχομιμητ. θ. *mar-*, που δηλώνει το γουργούρισμα τής γάτας, και το ουσ. *mite*, που αποτελεί θωπευτική λ. για τη γάτα (όπως εμφανίζεται στο παλ. γαλλ. μυθιστόρημα *Le Roman de Renart*).

μαρμότα «είδος τρωκτικού»
< ιταλ. *marmotta* / γαλλ. *marmotte*, που προέρχονται από ηχομιμητ. θ. *mar-m-*, το οποίο σημαίνει «τρίζω τα δόντια, μιλώ μέσα από τα δόντια, μουρμουρίζω». Εικάζεται ότι αυτή η ονομασία αποδόθηκε στο τρωκτικό λόγω των κινήσεων των χειλιών του.

μαρξισμός
μεταφορά τού γαλλ. *marxisme*, από το επώνυμο τού

Γερμανού φιλοσόφου και κοινωνιολόγου Καρλ Μαρξ (1818-83).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαρξ-ικός

μαρξ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *marxiste*

μαρξιστ-ικός < *μαρξιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μαροκέν «είδος κατεργασμένου δέρματος – είδος υφάσματος»

< γαλλ. *maroquin* < τοπων. *Maroc* «Μαρόκο», επειδή ο συγκεκριμένος τρόπος κατεργασίας τού δέρματος (ισπ. *marroquí*) έχει την αφετηρία του σε αιγοπρόβατα προερχόμενα από το Μαρόκο.

μαρόν

< γαλλ. *marron* «κάστανο» < προρωμαϊκό θ. **marr-* «πέτρα, βράχος».

μαρούλι

< μεσν. *μαρούλι(ο)ν*, πιθ. < **ἀμαρούλιον*, υποκορ. τού δημώδ. λατ. **amarulla (lactūca)* «πικρό λάχανο», το οποίο ανάγεται στο λατ. *amārus* «πικρός». Κατ' άλλη άποψη, το μεσν. *μαρούλι(ο)ν* προέρχεται από ελνστ. *μαϊούλι(ον)* (πβ. 1ος αι. μ.Χ., Κυραν. Μαγ. 5.8: *θρίδαξ ὑγρὸν καὶ ψυχρόν ἐστι λάχανον, ἐδώδιμον καὶ πᾶσι γνωστόν, ὃ καὶ μαϊούλι λέγεται παρὰ τοῖς πολλοῖς*), που αποτελεί υποκορ. τού ουσ. *Μάιος* με παρασύνδεση προς το ρ. *μαραίνω*.

μαρς

< γαλλ. *marche* < ρ. *marcher* «βαδίζω» < φραγκ. **markon* «μετρώ με το βήμα, σημαδεύω, οριοθετώ» < γοτθ. *marka* «σημάδι, σημείο – (χαραγμένο) σύνορο, όριο» (βλ.λ. *μάρκα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαρσάρω, μεταφορά τού γαλλ. *marcher* «βαδίζω» (βλ. ανωτέρω), στη σημ. «λειτουργώ» (για μηχανές)

μαρσάρισ-μα < *μαρσαρισ- (μαρσάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μάρσιπος

< αρχ. *μάρσιπ(π)ος*, δάνειο που εισήχθη από τη Μικρά Ασία, αλλά χωρίς να είναι γνωστή η απώτερη προέλευσή του. Όπως μαρτυρεί η αρχ. γραφή *μάρσιππος* (με δύο *-π-*), η λ. έχει πιθ. παρετυμολογηθεί προς το αρχ. *ἵππος*. Απαντούν επίσης οι γραφές *μάρσυππος, μαρσύπ(π)ιον, μάρσιπος, μαρσίπιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

ΣΥΝΘ. μαρσιπο-φόρος, λόγ. [1867] (με λεξ. επίθημα *-φόρος* < ρ. *φέρω*), απόδ. τού ελληνογενούς ν.λατ. *marsupialis* < λατ. *marsup(p)ium* «τσέπη – βαλλάντιο, πουγγί» < αρχ. *μαρσίπ(π)ιον / μαρσύπ(π)ιον*, υποκορ. τού *μάρσιπ(π)ος*.

Μάρτης → Μάρτιος

μαρτίνι

από την επωνυμία τού ιταλ. οίκου *Martini e Rossi*, που παράγει το ποτό.

Μάρτιος

ελνστ. < λατ. *Martius* < *Mars, -tis* «Άρης», επειδή ο μήνας αυτός ήταν αφιερωμένος στον Άρη, τον θεό τού πολέμου. Ο τύπος *Μάρτης* είναι μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Μάρτιος

Το αρχ. ρωμαϊκό σεληνιακό ημερολόγιο ξεκινούσε με τον μήνα ***Μάρτιο***. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος. Αυτό είχε ως συνέπεια να αλλάξει η θέση των μηνών μέσα στο έτος, μολονότι η ονομασία τους εξακολουθεί να δηλώνει την παλαιά σειρά (π.χ. *Σεπτέμβριος* < λατ. *September* «έβδομος», *Οκτώβριος* < λατ. *October* «όγδοος», *Νοέμβριος* < λατ. *November* «ένατος», *Δεκέμβριος* < λατ. *December* «δέκατος»).

μάρτυρας

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *μάρτυς, -υρος* < **μάρ-τυ-ρς* (με ανομοίωση τού /r/ και επίθημα *-τυ-*), μεταπτωτ. βαθμίδα **μαρ-* τού Ι.Ε. **(s)mer-* «θυμούμαι – μνημονεύω», για το οποίο βλ. το ομόρριζο *μέριμνα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που βεβαιώνει με αποδείξεις συγκεκριμένο συμβάν (συχνά από προσωπική αντίληψη, αυτοψία ή αυτηκοΐα) – αυτός που καταθέτει επίσημα ενώπιον Αρχής» (πβ. Ομηρ. Ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν* 372: *οὐδὲ θεῶν μακάρων ἄγε μάρτυρας οὐδὲ κατόπτας*) ➝ ελνστ. σημ. «αυτός που διακηρύττει την πίστη του και υφίσταται διωγμό εξαιτίας της» (Κ.Δ. Αποκ. 2,13: *Ἀντιπᾶς ὁ μάρτυς μου ὁ πιστός μου, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαρτυρία < αρχ. *μαρτυρ-ία* [ήδη ομηρικό]

μαρτύρημα < αρχ. *μαρτύρη-μα* < ρ. *μαρτυρ-ῶ (-έω)* < *μάρτ-υς, -υρος*

μαρτύριο < αρχ. *μαρτύρ-ιον*, αρχική σημ. «μαρτυρία, απόδειξη, υπενθύμιση» < *μάρτ-υς, -υρος* ➝ ελνστ. σημ. «βασανιστήριο, δοκιμασία» (αρχικά που υπέστη κάποιος για την πίστη του στον Χριστό). Η σημασία αυτή έχει την αφετηρία της στην Κ.Δ., όπου ο Χριστός αναφέρεται στις διώξεις που θα υποστούν από την εξουσία όσοι τον ακολουθήσουν (Λουκ. 21,12-13: *ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ διώξουσιν, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου· ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον*)

μαρτυρικός < ελνστ. *μαρτυρ-ικός* < αρχ. *μάρτ-υς, -υρος*

μαρτυρ-ιάρης < *μαρτυρ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *καυχησ-ιάρης, παλαβ-ιάρης*

μαρτυρώ < αρχ. *μαρτυρ-ῶ (-έω)* «βεβαιώνω με προσωπική μαρτυρία ή απόδειξη, καταθέτω τη μαρ-

τυρία μου» < *μάρτ-υς, -υρος* → ελνστ. σημ. «υφίσταμαι βασανιστήρια ή *μαρτύρια* (λόγω τής πίστης μου)» (αρχικώς για τους διωκόμενους Χριστιανούς, πβ. 2ος αι. μ.Χ., *Μαρτύρ. Πολυκάρπου* 19.1.1-3: *τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον Πολύκαρπον, ὃς σὺν τοῖς ἀπὸ Φιλαδελφίας δωδέκατος ἐν Σμύρνῃ μαρτυρήσας, μόνος ὑπὸ πάντων μᾶλλον μνημονεύεται*)
μαρτυρολόγιο < ελνστ. *μαρτυρολόγιον* < *μαρτυρ(ο)-* (< αρχ. *μάρτυς, -υρος*) + λεξικό επίθημα *-λόγιον*.
ΣΥΝΘ. -μάρτυρας / -μάρτυς: *ψευδο-μάρτυρας, νεο-μάρτυρας, μεγαλο-μάρτυρας, εθνο-μάρτυρας, ιερο-μάρτυρας, ψευτο-μάρτυρας / ψευδο-μάρτυς, πρωτο-μάρτυρας* κ.ά.
-μαρτυρία: *δια-μαρτυρία, ψευδο-μαρτυρία* κ.ά.
-μαρτυρώ, -μαρτύρηση: *δια-μαρτυρώ, δια-μαρτύρηση – κατα-μαρτυρώ, κατα-μαρτύρηση – επι-μαρτυρώ – ψευδο-μαρτυρώ – προσ-μαρτυρώ* κ.ά.
α-μάρτυρος (αρχ.).

μαρωνίτης «χριστιανός μονοθελήτης τού Λιβάνου» μεταφορά τού γαλλ. *maronite* < όν. *Maron*, μοναχός τού 4ου αι. από τη Συρία.

μας
< μεσν. *μᾶς / μας* (εγκλιτικό) < *ἐμᾶς* (βλ.λ.).

μάσα → μασώ

μασάζ
< γαλλ. *massage* < ρ. *masser* < αραβ. *mass* «τρίβω, μαλάσσω», επειδή η τέχνη αυτή ήλθε από την Ανατολή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μασέρ < γαλλ. *masseur* < ρ. *masser*
μασέζ < γαλλ. θηλ. *masseuse* < ρ. *masser*.

μασέλα
μεσν. < ιταλ. *mascella* «σαγόνι» < λατ. *maxilla*. Βλ. κ. *μαξιλάρι*.

μασέτα «είδος μαχαιριού»
μεταφορά τού γαλλ. *massette*, υποκορ. τού *masse* «σφύρα – σφυρί» < δημώδ. λατ. **mattea* < λατ. *mateola* «ραβδί, στειλειάρι».

μασιά «λαβίδα για τη φωτιά»
< τουρκ. *maşa* < αραβ. *mihassa*.

μασίστας «μυώδης και γεροδεμένος άνθρωπος»
μεταφορά τού ιταλ. *maciste*, από το όν. τού μυώδους και μεγαλόσωμου ήρωα τής ιταλικής ταινίας *Cabiria* (1914).

μασίφ
αντιδάν., < γαλλ. *massif* «συμπαγής» < παλ. γαλλ. *massis* < δημώδ. λατ. **massīceus* < λατ. *massa* < αρχ. *μᾶζα* (βλ.λ.).

μάσκα
< παλ. ιταλ. *masca* (σύγχρ. *maschera*) < υστλατ. *masca* «προσωπίδα – μάγισσα, δαίμονας», πιθ. από προρωμαϊκό θ. **maska-* «μαύρος», τού οποίου η προέλευση είναι άγνωστη. Κατ' άλλη άποψη, το υστλατ. *masca* ανάγεται στο αραβ. *masḳara* «γελωτοποιός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μασκέ < γαλλ. *(bal) masqué* «χορός μεταμφιεσμένων» < *masque* «μάσκα»
μασκότ < γαλλ. *mascotte* < προβηγκ. *mascoto* «μάγια, γοητεία» < *masco* «μάγισσα» < υστλατ. *masca* (βλ. ανωτέρω). Η λ. διαδόθηκε μέσω τής οπερέτας *La Mascotte* (1880), όπου προσδιόριζε πρόσωπο, ζώο ή πράγμα το οποίο υποτίθεται ότι έφερνε ευτυχία.
ΣΥΝΘ. μασκο-φόρος.

μάσκαρα
< αγγλ. *mascara* < ιταλ. *maschera* «μάσκα» < υστλατ. *masca* (βλ.λ. *μάσκα*) + παραγ. τέρμα *-era*.

μασκαράς[1] «μεταμφιεσμένος»
< μεσν. *μασκαρᾶς* < βεν. *mascar(a)* (με παραγ. τέρμα *-ᾶς*) < υστλατ. *masca* (βλ.λ. *μάσκα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μασκαρεύω < μεσν. *μασκαρ-εύομαι* «αστειεύομαι – ξεγελώ, περιπαίζω»
μασκάρεμα < μεσν. *μασκάρε-μα* «μεταμφίεση» < ρ. *μασκαρ-εύομαι*
μασκαράτα < παλ. ιταλ. *mascarata* (σύγχρ. ιταλ. *mascherata*) < υστλατ. *masca*.

μασκαράς[2] «γελωτοποιός»
< μεσν. *μασκαρᾶς* < τουρκ. *maskara* < αραβ. *masḳara* «γελωτοποιός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μασκαραλίκι κ. **μασκαριλίκι** μεταφορά τού τουρκ. *maskaralık*.

μασκότ → μάσκα

μασόνος
μεταφορά τού ιταλ. *massone* «τέκτων, κτίστης», συγκεκομμ. τύπος τού *frammassone* < γαλλ. *franc-maçon* < αγγλ. *free-mason* «ελευθεροτέκτων». Το ουσ. *mason* ανάγεται στο παλ. γαλλ. *masson* < αρχ. γερμ. **mak-ō-* «φτειάχνω, κάνω» (> γερμ. *machen*, αγγλ. *make*, ολλ. *maken*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μασον-ία
μασον-ικός
μασον-ισμός.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μασόνος
Ο τίτλος ***free mason*** «ελευθεροτέκτων» συναντάται τον 14ο αι. στην Αγγλία, δηλώνοντας τους ικανούς τέκτονες («κτίστες, οικοδόμους»), που είχαν τη δυνατότητα να μετακινούνται από τόπο σε τόπο,

αλλά διέθεταν ένα μυστικό σύστημα σημείων, προκειμένου να αναγνωρίζονται μεταξύ τους. Τον 17ο αι. οι οργανώσεις τους άρχισαν να δέχονται ως μέλη πρόσωπα με ικανότητες και αναγνώριση στον τομέα τής αρχιτεκτονικής, με αποτέλεσμα ο τίτλος *free mason* να αποκτήσει ιδιαίτερη αίγλη. Την ίδια εποχή οι ντεΐστές στην Αγγλία υιοθέτησαν αυτό το σύστημα σημείων, όταν συνέστησαν τις δικές τους οργανώσεις και ίδρυσαν τα πρώτα μασονικά σωματεία.

μασουλώ → μασώ

μασούρι
< μεσν. *μασούρι(ον)*, υποκορ. τού τουρκ. *masura*, πιθ. περσ. αρχής ή, κατ' άλλη άποψη, < αραβ. *massura*.

μαστάρι → μαστός

μαστέλο «κουβάς, κάδος»
αντιδάν., < ιταλ. *mastello* < μεσν. λατ. *mastellus*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *μαστός* στην ελνστ. σημ. «ποτήρι ή κύπελλο σε σχήμα μαστού».

μάστερ
< αγγλ. *Master* (*of Arts / Science / Skills* κ.ά.), τίτλος δασκάλου ή καθηγητή (πανεπιστημίου) κατά τον 14ο αι., που προέρχεται από το λατ. *magister, -stri* «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος» (ανάλογα με το ουσ. που ακολουθεί). Βλ. κ. *μάγιστρος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαέστρος*.

μάστιγα
μεσν. < αρχ. *μάστιξ, -ιγος* < **μάσ-τι-γ-ς* < θ. **μασ-*, που απαντά επίσης στο ρ. *μαίομαι* «αναζητώ, γυρεύω – αγγίζω, φθάνω» (< **μασ-γο-μαι*), καθώς και στα αρχ. *μαστροπός* (βλ.λ.), *μήλη* (< **μά(σ)-λᾱ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαστίγιο < ελνστ. *μαστίγ-ιον*, υποκ. τού αρχ. *μάστιξ, -ιγος*
μαστιγώνω < αρχ. *μαστιγ-ῶ (-όω)* < *μάστιξ, -ιγος*
μαστίγω-μα, λόγ. [1891], < *μαστιγώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
μαστίγωση < ελνστ. *μαστίγω-σις* < αρχ. *μαστιγ-ῶ (-όω)* < *μάστιξ, -ιγος*
μαστιγω-τής, λόγ. [1852], < *μαστιγώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
μαστιγωτικός < ελνστ. *μαστιγω-τικός* < αρχ. *μαστιγ-ῶ (-όω)*.

μαστίζω
αρχ., αρχική σημ. «μαστιγώνω», < **μαστίγ-jω* < *μάστιξ, -ιγος* (βλ.λ. *μάστιγα*).

μαστίχα
μεσν. < ελνστ. *μαστίχη*, υποχωρητ. σχηματισμός από αρχ. *μαστιχῶ (-άω)* «τρίζω τα δόντια, μασώ» < *μάσταξ, -ακος* «στόμα» (με παραγ. επίθημα *-ακ-*), που συνδ. με το ρ. *μασῶ* (βλ.λ.), πιθ. μέσω ρηματ. επιθ. **μασ-τός* < **μαθ-τός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαστιχ-ωτός.
ΣΥΝΘ. μαστιχο-: *μαστιχο-φόρος* (λόγ. [1859]), *μαστιχό-δεντρο*.

μάστορας
< μεσν. *μάστορας / μάστορης / μάστρος* «αρχιτεχνίτης, εμπειροτέχνης» < *μαΐστωρ, -ορος / μαΐστορος* < ελνστ. *μαγίστωρ, -ορος / μάγιστρος*, τίτλος πολιτικών και στρατιωτικών αξιωματούχων από τον 3ο αι. μ.Χ., < λατ. *magister, -stri* «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος» (ανάλογα με το ουσ. που ακολουθεί), που συνδ. με το επίθ. *magnus* «μέγας». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέγας, μαέστρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαστορεύω < μεσν. *μαστορ-εύω*
μαστόρε-μα < *μαστορε-* (*μαστορεύω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
μαστορ-ικός (πιθ. ήδη μεσν., όπως προκύπτει από το μεσν. επίρρ. *μαστορικά* «επιδέξια»)
μαστοριά < μεσν. *μαστορ-ιά*
μαστορ-άντζα < *μάστορ(ας)* + παραγ. τέρμα *-άντζα* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. μαστορό-πουλο, πρωτο-μάστορας.

μαστός
< αρχ. *μαστός / μαζός* [ήδη ομηρικό] < **μαδ-τός / *μαδ-γός*, που συνδ. με την ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *μαδῶ (-άω)* (βλ.λ.), δηλώνοντας την πράξη τού θηλασμού. Δεν αποκλείεται οι λ. αυτές να συνδέονται με το θ. *μα-* διαφόρων λ. που σχετίζονται με τη μητρότητα (βλ.λ. *μαμμή*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαστοειδής < αρχ. *μαστο-ειδής*
μαστάρι < ελνστ. *μαστ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *μαστός*.
ΣΥΝΘ. μαστ(ο)- (ελληνογενείς ξέν. όρ. τής ιατρικής): *μαστο-γραφία* (μεταφορά τού αγγλ. *mastography*), *μαστο-ειδεκτομή* (μεταφορά τού αγγλ. *mastoidectomy*), *μαστο-ειδίτιδα* (μεταφορά τού αγγλ. *mastoiditis*), *μαστο-πάθεια* (μεταφορά τού αγγλ. *mastopathy*), *μαστ-εκτομή* (μεταφορά τού αγγλ. *mastectomy*) κ.ά.
-μαστία: *α-μαστία, μεγαλο-μαστία, μικρο-μαστία*.

μαστούρης «τοξικομανής (κυρ. ενώ βρίσκεται υπό την επήρεια ναρκωτικών)»
< τουρκ. *mastor* (τύπος τής αργκό), πιθ. < περσ. *mast* «τοξικομανής».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαστούρ-α
μαστουρ-ώνω
μαστούρω-μα < *μαστουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μαστραπάς «είδος δοχείου»
< μεσν. *μαστραπᾶς* < τουρκ. *maşrapa* «μεταλλικό ποτήρι με λαβή» < αραβ. *mašraba*.

μαστρο- λεξικό πρόθεμα
ν.ελλ. < μεσν. *μάστρος* < *μάστορος*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *μάστορας* (βλ.λ.).

μαστροπός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *μαστρ-*, το οποίο προέρχεται από το αρχ. *μασ-τήρ / μασ-τρός* «αυτός που αναζητεί, που ψάχνει – αξιωματούχος επί των οικονομικών στους Δελφούς» < θ. *μασ-* τού ρ. *μαίομαι* «αναζητώ, γυρεύω – αγγίζω, φθάνω» (< **μάσ-yoμαι*), βλ. κ. *μάστιγα*. Το παραγ. τέρμα *-οπός* δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά και δεν είναι πειστική η υπόθεση ότι πρόκειται για παράγωγο τού ρ. *ἕπω* «ασχολούμαι» ή τού θέματος που απαντά στα *ὄψις*, *ὄψομαι* κ.τ.ό. Η σημ. «προαγωγός, εκμαυλιστής» είναι ήδη αρχ. (στον Αριστοφάνη).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαστροπεύω < αρχ. *μαστροπ-εύω*
μαστροπεία < αρχ. *μαστροπ-εία*.

μασχάλη
αρχ. [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Συγκεκομμένος τύπος τής λ. είναι το ουσ. *μάλη* (φρ. *υπό μάλης*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μασχαλιαίος < ελνστ. *μασχαλ-ιαῖος*.

μασώ
< μεσν. *μασῶ* < αρχ. *μασῶμαι (-άο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **μαθ-yα-ομαι*, που συνδ. με το θ. τού λατ. *mandō* «μασώ» (> *mandūcō* «τρώγω» > γαλλ. *manger*), καθώς και με το αρχ. *μάστ-αξ, -ακος* «στόμα» (βλ.λ. *μαστίχα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μάσα < *μασώ* (υποχωρητ.)
μασ-ουλώ < *μασ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ουλώ / -ουλίζω*
μασούλη-μα < *μασουλη-* (*μασουλώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
μάσημα < αρχ. *μάση-μα* «αντικείμενο για μασούλημα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Θεόφραστο, πβ. *Περὶ φυτ. Ἱστ.* 4.8.4: *τὸν μὲν χυλὸν καταπίνουσι, τὸ δὲ μάσημα ἐκβάλλουσιν*] < ρ. *μασῶμαι (-άο-)*
μάσηση < ελνστ. *μάση-σις* < αρχ. *μασῶμαι (-άο-)*
μασητήρας < αρχ. *μαση-τήρ, -ῆρος* < ρ. *μασῶμαι (-άο-)*
μαση-τήριος, λόγ. [1836], < *μαση(τήρας)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *νικη-τήριος*
μαση-τικός < *μαση-* (*μασώ*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *κινη-τικός*.
ΣΥΝΘ. ανα-μασώ (αρχ.), **ανα-μάσημα** (λόγ. [1851])
α-μάσητος (ελνστ.).

ματ[1] «(για χαρτί, χρώμα, μέταλλο) μη γυαλιστερός»
< γαλλ. *mat*, ίσως < υστλατ. *mat(t)us* «μεθυσμένος», διαλεκτ. τύπος τού **maditus*, μτχ. τού λατ. *madeo* «είμαι βρεγμένος – μεθώ». Η λ. πέρασε στην παλαιά Γαλλική με τη σημ. «θολός (από το μεθύσι), αμαυρωμένος» και από τον 16ο αι. συναντάται με τη σημ. «μη στιλπνός».

ματ[2] «σκακιστικός όρος»
< γαλλ. *mat*, που αποσπάστηκε από τη σκακιστική φρ. *(echec et) mat* «(σαχ και) ματ» (κίνηση που απειλεί τον βασιλιά τού αντιπάλου, χωρίς να υπάρχει τετράγωνο διαφυγής) < αραβ. *(as-sāh) māt* «(ο βασιλιάς είναι) νεκρός» < περσ. *mata* «είναι νεκρός». Βλ. κ. *σαχ*, *σάχης*.

ματ(α)- λεξικό πρόθεμα
μεσν. < αρχ. *μετα-* (με αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/), το οποίο προέρχεται από την πρόθ. *μετά* (βλ.λ.). Η επαναληπτική σημ. είναι μεσν.
ΣΥΝΘ. ματ(α)- (αρκετά είναι ήδη μεσν.): *ματα-λέω*, *ματ-αρχινώ*, *ματα-κάνω*, *ματά-ρχομαι*, *ματα-βγαίνω*, *ματα-βλέπω*, *ματα-γίνομαι*, *ματα-γυρίζω*, *ματα-δίνω* κ.ά.

ματαιόδοξος
< *μάταιο(ς)* + *-δοξ(ος)* < *δόξα*, μεταφρ. δάνειο από παλ. γαλλ. *vaneglorios* < μεσν. λατ. *vanagloriosus*, απόδ. τού ελνστ. *κενόδοξος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ματαιοδοξ-ία < *ματαιόδοξ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *vanagloria* < μεσν. λατ. *vanagloria*, απόδ. τού ελνστ. *κενοδοξία*
ματαιοδοξ-ώ.

μάταιος
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.141: *ἄνθρωποι δὲ μάταια νομίζομεν εἰδότες οὐδέν*] < *μάτη* «ανοησία, σφάλμα» (φρ. *εἰς μάτην*), για το οποίο βλ.λ. *μάτην*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ματαιότητα < ελνστ. *μαται-ότης, -ότητος* → Η φρ. *ματαιότης ματαιοτήτων* προέρχεται από την Π.Δ. (Εκκλησ. 1,2: *ματαιότης ματαιοτήτων, εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής, ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης*)
ματαιώνω < ελνστ. *μαται-ῶ (-όω)* «εξαπατώ» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *rendre vain*)
ματαίωση < ελνστ. *ματαίω-σις* «ματαιότητα» < ρ. *μαται-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. ματαιο-: *ματαιο-πονώ* (αρχ., πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 52.1-2: *τὸν οἰόμενον νοῦν ἔχειν ὁ νουθετέων ματαιοπονεῖ*), *ματαιο-πονία* (ελνστ.) – *ματαιο-λογώ* (ελνστ.), *ματαιο-λογία* (ελνστ.) – *ματαιό-φρων* (ελνστ.), *ματαιο-φρονώ* (ελνστ.), *ματαιο-φροσύνη* (μεσν.) – *ματαιό-σχολος* (μεσν.) – *ματαιό-σπουδος* κ.ά.

ματεριαλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *matérialisme* «υλισμός» < *matérial* «υλικός» < υστλατ. *materiālis* < λατ. *māteria / māterias* «ύλη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ματεριαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *matérialiste* < *matérial* «υλικός» (βλ. ανωτέρω)
ματεριαλιστ-ικός < *ματεριαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ματζέντα «το κόκκινο χρώμα τής τετραχρωμίας» < αγγλ. *magenta*, από όν. πόλεως στη Β. Ιταλία, πεδίου μάχης μεταξύ Γάλλων και Αυστριακών το 1859, μετά την οποία ανακαλύφθηκε η βαφή φούξια.

ματζόρε «ο μείζων μουσικός τόνος» < ιταλ. *maggiore* «μεγαλύτερος» < λατ. *major, -ōris*, συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *magnus* «μέγας».

ματζούνι «φαρμακευτικό σκεύασμα» < τουρκ. *macun* < περσ. *māzūn* «δυναμωτικό, τονωτικό».

ματζουράνα «ποώδες καλλωπιστικό φυτό» μεσν. < βεν. *mazorana*, πιθ. < μεσν. λατ. *majoranus / majoracus* < λατ. *amaracum / amaracus* < ελνστ. *ἀμάρακον / ἀμάρακος* (οπότε ίσως αποτελεί αντιδάν.), που συνδ. με σανσκρ. *maruva(ka)* και με τη μακεδ. «γλώσσα» *ἀβαρύ· ὀρίγανον Μακεδόνες*, όπως την καταχωρίζει ο λεξικογράφος Ησύχιος.

μάτι
< μεσν. *μάτι(ν)*, με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ὀ-*, < αρχ. *ὀμμάτιον*, υποκορ. τού ουσ. *ὄμμα, -ατος* «μάτι» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ματιά < μεσν. *ὀμματ-ιά / ματ-ιά*
ματ-ιάζω < *μάτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *χλομ-ιάζω*
μάτιασ-μα < *ματιασ- (ματιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ματ-άκιας < *μάτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άκιας* (βλ.λ.), πβ. κ. *γυαλ-άκιας*.
ΣΥΝΘ. ματο-: *ματο-γυάλια* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *eyeglasses*), *ματό-κλαδο* (μεσν.), *ματό-φρυδα* (μεσν.), *ματό-φυλλο* (μεσν.), *ματό-πονος* (μεσν.), *ματο-τσίνορο, ματό-χαντρο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
μάτι, οφθαλμός, ματιάζω
Το υποκοριστικό τού αρχ. ***ὄμμα*** ήταν το ***ὀμμάτιον***, από όπου τα μεσαιωνικά χρόνια προέκυψε ο τύπος *ὀμμάτιν* και από αυτόν το ***μάτιν*** και ο σημερινός τύπος ***μάτι***. Ο τύπος *ὄμμα* (πληθ. *ὄμματα*) χρησιμοποιήθηκε στην αρχ. γλώσσα κυρίως στην ποίηση, ενώ στον πεζό λόγο γενικά χρησιμοποιήθηκε η ομόρριζη της λέξη ***ὀφθαλμός***. Στα Νέα Ελληνικά επιβιώνουν και οι δύο λέξεις, το μεν *ὄμμα* με τον τύπο *μάτι* στη γενική χρήση (επίσης στο σύνθ. *ἀόμματος* και στη φρ. *παίρνω των ομματιών μου*), το δε *ὀφθαλμός* σε ειδικές χρήσεις και επίσημο ύφος, π.χ. στην ιατρική, τη γεωπονία, την τυπογραφία κ.α. Στην ήδη αρχαία πεποίθηση (πολλών λαών) ότι μέσω τού βλέμματος μπορεί κάποιος να προκαλέσει κακό σε άλλον, διατηρούμενη αναλλοίωτη μέσα στους αιώνες, οφείλεται ότι η λ. *μάτι* απέκτησε τη σημασία «βασκανία» και συνδέθηκε συνεκδοχικά με το φυλαχτό για το «κακό μάτι». Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιούνται το ρήμα ***ματιάζω*** «βασκαίνω» και το ουσιαστικό ***μάτιασμα***.
Ας σημειωθεί ότι κύρια ονόματα με β΄ συνθετικό ***-μάτης*** (π.χ. *Μαυρομάτης*) ορθογραφούνται με ένα -μ- (όχι *Μαυρομμάτης*), διότι προέρχονται από τη λ. *μάτι* και όχι από το *ομμάτιον*. Ας σημειωθεί επίσης ότι το ελλην. *Μαυρομάτης* αντιστοιχεί σημασιολογικά προς το τουρκ. ***καραγκιόζης***.

ματίζω «μακραίνω – (για σχοινιά) συνδέω τα άκρα» < αρχ. *ἁμματίζω* «δένω, συνδέω» (με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ἁ-*) < *ἅμμα, -ατος* «κόμπος, σχοινί», που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (< **ἅπ-yω / *ἅφ-yω*), βλ.λ. *άπτομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μάτισ-μα
ματι-σιά.

ματικάπι «είδος τρυπανιού» < τουρκ. *matkap* (με ευφωνικό *-ι-*) < αραβ. *mithqab*.

ματρακάς «είδος σφυριού» < τουρκ. *matraka* < αραβ. *miṭraq* «ξυλόσφυρα».

ματρώνα «ιδιοκτήτρια οίκου ανοχής» < ελνστ. *ματρῶνα*, αρχική σημ. «παντρεμένη γυναίκα – οικοδέσποινα, αρχόντισσα», < λατ. *mātrōna*, πβ. κ. *μαντάμ(α)*.

ματς
< αγγλ. *match*, αρχική σημ. «σύντροφος – συνοδός (σε γάμο, σε μάχη ή αγώνα)», < παλ. αγγλ. *ge-mæcca* «σύντροφος, ταίρι, εταίρος», το οποίο συνδ. με τη ρίζα τού ρ. *make* στην παλ. σημ. «ταιριάζω, αντιστοιχώ». Η σημασία τού αγωνίσματος μαρτυρείται στην Αγγλική από το 1545 και θεωρείται ότι προέρχεται από την έννοια τής συνάντησης αντιπάλων, που τοποθετείται ήδη στον 14ο αι.

ματσακόνι «είδος μεγάλου σφυριού» πιθ. < *μάτσα* (< ιταλ. *mazza* «ραβδί, σφυρί» < δημώδ. λατ. **mattea(m)*, που συνδ. με το λατ. *mateola* «ραβδί») + *ακόνι*. Δεν αποκλείεται να προήλθε από το μεσν. *ματσακάνα* «πέτρα ακανόνιστου μεγέθους» (< διαλεκτ. ιταλ. *mazzacane*) με παρετυμολ. σύνδ. προς το *ακόνι*.

ματσαράγκα «απάτη, κατεργαριά» < ιταλ. *mazzeranga* «κόπανος για θρυμματισμό χαλικιών», που αποτελεί παράγωγο τού ουσ. *mazza* «ρα-

βδί, σφυρί», χωρίς ικανοποιητική μέχρι τώρα εξήγηση τού σχηματισμού του.

μάτσο
μεσν. < βεν. *mazzo* < *mazza* «ραβδί, σφυρί» < δημώδ. λατ. **mattea(m)*, που συνδ. με το λατ. *mateola* «ραβδί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ματσ-ώνομαι.

ματσόλα «σφυρί με κεφαλή από ξύλο ή σκληρό λάστιχο»
< ιταλ. *mazzola / mazzuola* «ξύλινο σφυρί», υποκορ. τού *mazza* «ραβδί, σφυρί», βλ.λ. *μάτσα*.

ματσούκι «ρόπαλο, ραβδί»
< μεσν. *ματσούκι(ον) / ματζούκιον*, υποκορ. τού *ματσούκα* < μεσν. λατ. *mazuca* < δημώδ. λατ. **matteūca* < **mattea(m)*, που συνδ. με το λατ. *mateola* «ραβδί».

ματώνω
< μεσν. *(αἱ)ματώνω* < αρχ. *αἱματῶ (-όω)* < *αἷμα, -ατος* (βλ.λ.).

μαυλίζω «αποπλανώ, ξελογιάζω – μαστροπεύω»
μεσν. (όπως προκύπτει από την καταχώριση τού λεξικογράφου Ησυχίου: *μαστροπός· δύστροπος. πανοῦργος. ἀπατεών. ὁ τὰς γυναῖκας ἢ ἄνδρας προσκαλῶν καὶ μαυλίζων, ἢ προαγωγός*) < ελνστ *μαῦλις, -ι(δ)ος (ἡ)* «μαστροπός, προαγωγός», πιθ. < λυδ. **Mavš*, όν. λυδικής μητέρας-θεάς, η οποία εθεωρείτο προστάτιδα των ιεροδούλων. Βλ. κ. *μαυσωλείο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαυλιστής < ελνστ. *μαυλισ-τής*
μαύλισ-μα.
ΣΥΝΘ. εκ-μαυλίζω (όψιμο μεσν.), **εκ-μαυλισμός** (λόγ. [1880]), **εκ-μαυλιστής** (λόγ. [1888]).

μαυραγάνι «ποικιλία σταριού»
< *μαύρ(ος)* + *-αγάνι* < *άγανο* (βλ.λ.).

μαυρειδερός
μεσν. < *μαυρ(ο)ειδής* (πβ. επώνυμο *Μαυρουδής*) + παραγ. τέρμα *-ερός*. Το επίθ. *μαυρο-ειδής* ανάγεται σε ελνστ. *μαῦρο(ς)* και λεξικό επίθημα *-ειδ(ής)* (< αρχ. *εἶδος*), πβ. κ. *ασπρ-ειδερός*. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε ουσ. *μαυρ(ίδα)* + παραγ. τέρμα *-ερός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
μαυριδερός ή μαυρειδερός;
Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, το β΄ συνθ. στοιχείο τής λέξης προέρχεται από το ουσ. *είδος*, πράγμα που οδηγεί στη γραφή με *-ει-*, ***μαυρειδερός***. Συνεπώς, η γραφή *-ειδερός* είναι προτιμότερη τής απλοποιημένης γραφής *-ιδερός* τής σχολικής γραμματικής. Ας σημειωθεί ότι κατ' αναλογίαν προς το επίθετο αυτό σχηματίστηκε αργότερα το αντίθετο ***ασπρειδερός***.

μαύρος
< ελνστ. *μαῦρος* (επίσης *μαυρός*), υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. ρ. *μαυρῶ (-όω)* < *ἀμαυρῶ (-όω)* < επίθ. *ἀμαυρός* «σκοτεινός, δυσδιάκριτος», που ίσως συνδ. με το επίθ. *ἀμυδρός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέλας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαυράδι < μεσν. *μαυρ-άδι* < *μαῦρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδι*, πβ. κ. *κοκκιν-άδι*
μαυρίζω < μεσν. *μαυρ-ίζω* → Η σημ. «καταψηφίζω» οφείλεται σε παλαιότερη εκλογική διαδικασία, κατά την οποία για κάθε υποψήφιο υπήρχε χωριστή κάλπη και σε αυτήν έριχναν οι εκλογείς λευκό (θετική ψήφος) ή μαύρο (αρνητική ψήφος) σφαιρίδιο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψηφίζω*
μαύρισ-μα < *μαυρισ- (μαυρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
μαυρ-ίλα < *μαύρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *κοκκιν-ίλα*.
ΣΥΝΘ. μαυρ(ο)-: *μαυρο-γένης* (μεσν.), *μαυρο-μάτης* (μεσν.), *μαυρο-φόρος* (μεσν.), *μαυρο-φορῶ* (μεσν.), *μαυρ-αγορίτης*, *μαυρο-δάφνη*, *μαυρο-ζούμι*, *μαυρο-μάλλης*, *μαυρο-πίνακας* (λόγ. [1838]), *μαυρο-τσούκαλο*, *μαυρο-φρύδης*, *μαυρό-χωμα* κ.ά.
-μαυρος: *κατά-μαυρος*, *ολό-μαυρος*, *ασπρό-μαυρος* κ.ά.

μαυσωλείο
< ελνστ. *Μαυσωλεῖον* < αρχ. *Μαύσ(σ)ωλ(λ)ος*, σατράπης τής Καρίας από το 377 ώς το 353 π.Χ., ο οποίος οικοδόμησε μεγαλοπρεπές ταφικό μνημείο για τον εαυτό του. Το όν. συνδ. με τη λυδική μητέρα-θεά **Mavš* (βλ.λ. *μαυλίζω*).

μαφία
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *mafia* (με καταβιβασμό τόνου κατά τα ουσ. σε *-ία*) < διαλεκτ. (σικελ.) *mafia*, αρχική σημ. «θάρρος, ανδρεία», λ. χωρίς ικανοποιητική μέχρι τώρα ετυμολ. ερμηνεία, αν και έχει προταθεί η αναγωγή σε αραβ. *mahjas* «αλαζονεία, καύχηση» ή σε αραβ. θ. *maff-* «φουσκώνω, επαίρομαι».
ΣΗΜΑΣ. Είναι βέβαιο ότι η λ. πρωτοαπαντά στη Σικελία, αλλά δεν ήταν εξ αρχής κακόσημη. Το επίθ. *mafioso* δήλωνε τον ευγενικό ή μεγαλοπρεπή, καθώς και τον επηρμένο ή ματαιόδοξο, ενώ το θηλ. *mafiosa* φαίνεται ότι αποδιδόταν ως φιλοφρόνηση σε μια όμορφη κοπέλα. Από τη δεκαετία τού 1860 η λ. προσδιόριζε δίκτυα επιτήδειων κακοποιών (στη Σικελία), μερικοί από τους οποίους ανήκαν στις ανώτερες τάξεις και δεσμεύονταν από τον νόμο τής σιωπής *(omertà)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μαφιόζος, μεταφορά τού ιταλ. *mafioso* < *mafia* (βλ. ανωτέρω).

μαφόριο «είδος πέπλου»
< ελνστ. *μαφόριον* (επίσης *μαφόρτης*, *μαφόρτιον*, πβ. κ. λατ. *mafors, -tis*), σημιτ. δάνειο, εβρ. *ma' aforet*, αραμ. *ma' afortā*. Η λατ. λέξη προέρχεται από τους σημιτ. τύπους.

μαχαίρι

< μεσν. *μαχαίρι(ον)* < αρχ. *μαχαίριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 4.7.16: *εἶχον δὲ καὶ κνημῖδας καὶ κράνη καὶ παρὰ τὴν ζώνην μαχαίριον*], υποκορ. τού ουσ. *μάχαιρα* < **μάχαρ-ja*, το οποίο δεν έχει ετυμολογηθεί ικανοποιητικά. Έχει ακόμη υποστηριχθεί ότι συνδ. με τα αρχ. *μάχομαι* ή *μάγειρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαχαιριά < μεσν. *μαχαιρ-ία* / *μαχαιρ-ιά* (με συνίζηση)

μαχαιρ-ώνω

μαχαίρω-μα < *μαχαιρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. μαχαιρο-: *μαχαιρο-βγάλτης* (μεσν.), *μαχαιροπίρουνο*.

μαχαλάς «γειτονιά»

< μεσν. *μαχαλᾶς* < τουρκ. *mahalle* «συνοικία» < αραβ. *mahallat*.

μαχαραγιάς

< γαλλ. *maharajah* (οπτικό δάνειο) < χίντι *mahārājah* «μεγάλος βασιλιάς», σανσκρ. λ., < *mahā* «μεγάλος» + *rājā* «βασιλιάς».

μάχη

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 225: *ἀλλὰ μάλα σπεύδοντα μάχην ἐς κυδιάνειραν*], υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *μάχομαι* (ήδη μυκ. όν. *Ma-ka-ta*: **Μαχᾱτᾱς*, δηλ. *Μαχητής*), τού οποίου το θ. *μαχ-* δεν έχει συνδεθεί πειστικά με άλλους τύπους. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με αρχ. περσ. **ha-mazan* «πολεμιστές» (βλ.λ. *αμαζόνα*) ούτε με τις λ. *μάχαιρα*, *μηχανή*, καθώς και με το βεδ. *makhá-* «λάγνος (;) – μαχητικός (;)» (αβέβ. σημ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μαχητής [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 801: *Τυδεύς τοι μικρὸς μὲν ἔην δέμας, ἀλλὰ μαχητής*] < αρχ. *μαχη-τής* < ρ. *μάχομαι*

μαχητικός < αρχ. *μαχη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 467e.3-5: *ἐφ' ἵππων [...] μὴ θυμοειδῶν μηδὲ μαχητικῶν, ἀλλ' ὅτι ποδωκεστάτων καὶ εὐηνιωτάτων*], αρχική σημ. «κατάλληλος για μάχη» < ρ. *μάχομαι*

μαχητικ-ότητα < *μαχητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

μαχητός < αρχ. *μαχη-τός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 119-120: *δεινόν τ' ἀργαλέον τε καὶ ἄγριον οὐδὲ μαχητόν· οὐδέ τις ἔστ' ἀλκη*], ρηματικό επίθ. τού *μάχομαι*.

ΣΥΝΘ. -μαχία: *σκια-μαχία, πυγ-μαχία, αψι-μαχία, συμ-μαχία, λογο-μαχία, φυγο-μαχία, οδο-μαχία, θεομαχία, πεζο-μαχία, θηριο-μαχία, οπλο-μαχία, τιτανομαχία, εικονο-μαχία, μονο-μαχία, ιππο-μαχία, λασπομαχία, κονταρο-μαχία, αερο-μαχία, κοκορο-μαχία, ταυρο-μαχία, αρματο-μαχία, γιγαντο-μαχία, ξιφομαχία, τειχο-μαχία, ναυ-μαχία* κ.ά.

-μάχος: *πυγ-μάχος, πεζο-μάχος, οπλο-μάχος, χριστιανο-μάχος, εικονο-μάχος, μονο-μάχος, μαραθωνο-μάχος, λασπο-μάχος, ταυρο-μάχος, ξιφο-μάχος, ναυ-μάχος, ξω-μάχος* κ.ά.

-μαχος: *ά-μαχος, αγχέ-μαχος, παλαί-μαχος, επίμαχος, πυρί-μαχος, σύμ-μαχος, φυγό-μαχος, αξιόμαχος, από-μαχος, υπέρ-μαχος* κ.ά.

-μαχώ: *σκια-μαχώ, πυγ-μαχώ, αψι-μαχώ, συμμαχώ, λογο-μαχώ, φυγο-μαχώ, θεο-μαχώ, πεζομαχώ, αγκο-μαχώ, οπλο-μαχώ, μονο-μαχώ, θαλασσο-μαχώ, ξιφο-μαχώ, ψυχο-μαχώ, ναυ-μαχώ* κ.ά.

δια-μάχη (αρχ.).

με[1]

μεσν. < αρχ. πρόθ. *μετά* (βλ.λ.), με επανανάλυση φράσεων όπως *μετὰ τὰ...*, *μετὰ ταῦτα*, στις οποίες η συλλαβή *-τα* θεωρήθηκε ότι ανήκε στην επόμενη λ. και σιγήθηκε (με απλολογία). Στη μεσν. εποχή η επανανάλυση ευνοήθηκε από τύπους όπως *μετέ*, *μετ'*, οι οποίοι απαντούν σε φρ. αυτής τής μορφής, π.χ. *μετ' ἐμέ(να)* «μαζί μου».

με[2]

< μεσν. *(ἐ)μέ(ν)* < αρχ. *ἐμέ*, αιτ. πτώση τής προσ. αντωνυμίας. Βλ.λ. *εμένα*.

μέα → σέα

μεγα- λεξικό πρόθεμα

αρχ. (π.χ. *μεγά-θυμος, μεγα-σθενής*) < *μέγας* (βλ.λ.), το οποίο επίσης χρησιμοποιήθηκε ως βάση σχηματισμού ελληνογενών ξένων όρων, κυρ. επιστημονικών (π.χ. γαλλ. *méga-cycle, méga-lithe*, αγγλ. *mega-hertz, mega-ton*).

μέγαιρα

ελνστ., ονομασία μιας από τις Ερινύες, που συνδ. με το αρχ. ρ. *μεγαίρω* «θεωρώ υπερβολικό – αρνούμαι κάτι (ως υπερβολικό)» < **μεγαρ-jω*, το οποίο ανάγεται στο θ. τού επιθ. *μέγας* (βλ.λ.).

μεγαλ(ο)- → μέγας

μεγαλαυχώ «υπερηφανεύομαι, κομπάζω»

< αρχ. *μεγαλαυχῶ (-έω)* < επίθ. *μεγάλαυχος* < *μεγαλ(ο)-* + *-αυχ(ος)* < ρ. *αὐχῶ (-έω)* «καυχώμαι», που ίσως συνδ. με το ρ. *εὔχομαι* μέσω συνθέτων σε **-ευχής*, τα οποία θεωρήθηκαν αντίστοιχα των επιθ. σε *-αυχής*. Λιγότερο πειστική η σύνδ. με το ουσ. *αὐχήν, -ένος*, που θα απέδιδε στα ρ. *αὐχῶ* αρχική σημ. «υψώνω το κεφάλι (από υπεροψία)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεγαλαυχία < αρχ. *μεγαλαυχ-ία* «αλαζονεία, κομπασμός».

μεγαλείο

< ελνστ. *μεγαλεῖον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *μεγαλεῖος* «μεγαλοπρεπής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.5.2: *εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Εὐθύδημε, ἆρα καλὸν καὶ μεγαλεῖον νομίζεις εἶναι καὶ ἀνδρὶ καὶ πόλει κτῆμα ἐλευθερίαν;*] < *μέγας, -άλου*, πβ. κ. *ἀνδρεῖος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεγαλειότητα < ελνστ. *μεγαλει-ότης, -ότητος* «μεγαλοπρέπεια» (ως βασιλικός τίτλος με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *(Sa) Majesté* «η Υμετέρα Μεγαλειότης»)

μεγαλειότατος, ουσιαστικοπ. υπερθ. βαθμός τού αρχ. επιθ. *μεγαλεῖος*, (ως βασιλικός τίτλος) απόδ. τού γαλλ. *majesté* < λατ. *majestas* «μεγαλειότητα» < *major*, συγκρ. βαθμός τού επιθ. *magnus* «μέγας»

μεγαλει-ώδης, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *grandiose*.

μεγαλεπήβολος

< ελνστ. *μεγαλεπήβολος / μεγαλεπίβολος* < *μεγαλ(ο)-* + αρχ. *ἐπήβολος / ἐπίβολος* «κάτοχος, κύριος – επιδέξιος, πρέπων», το οποίο προέρχεται από θ. τού ρ. *ἐπιβάλλω*. Η γρ. *ἐπήβολος* (με *-ή-*), μολονότι δεν δικαιολογείται ετυμολογικά, είναι ήδη ομηρική και οφείλεται σε επίδρ. άλλων συνθέτων με παρόμοιο σχηματισμό, π.χ. *ἐπ-ήκοος, ὑπ-ήκοος*, ουσ. *ἐπ-ήρεια* «περιφρόνηση, υπεροψία» κ.ά.

μεγαληγορώ «καυχησιολογώ»

< αρχ. *μεγαληγορῶ (-έω)* < *μεγαλήγορος* «καυχησιολόγος» < *μεγαλ(ο)-* + *-ήγορ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-ήγορος*.

μεγαλοπρεπής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 27.3-4: *ἔστι δὲ φιλοκάλου μὲν τὸ μεγαλοπρεπές, καλλωπιστοῦ δὲ τὸ περίεργον*] < *μεγαλο-* + *-πρεπ(ής)* < ρ. *πρέπω*, πβ. κ. *α-πρεπής, ευ-πρεπής*. Στη Νέα Ελληνική απαντά επίσης ο μεταπλ. τύπος *μεγαλόπρεπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεγαλοπρέπεια < αρχ. *μεγαλοπρέπ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 560e.4-561a.1: *ὕβριν μὲν εὐπαιδευσίαν καλοῦντες, ἀναρχίαν δὲ ἐλευθερίαν, ἀσωτίαν δὲ μεγαλοπρέπειαν, ἀναίδειαν δὲ ἀνδρείαν*].

μεγάλος

μεσν. < αρχ. *μέγας, -άλου* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεγαλώνω < μεσν. *μεγαλ-ώνω*

μεγάλω-μα < *μεγαλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*, διαφ. από το ελνστ. *μεγάλ-ωμα* «μεγαλείο» (στην Π.Δ.).

μεγαλοφυής

ελνστ., αρχική σημ. «άνθρωπος ευγενούς χαρακτήρα», < *μεγαλο-* + *-φυ(ής)* < αρχ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-φυής*. Ήδη ελνστ. η σημ. «εξαιρετικά εύστροφος, με εξέχουσα διανοητική ικανότητα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεγαλοφυΐα < ελνστ. *μεγαλοφυ-ΐα*.

μεγαλυνάριο

< μεσν. *μεγαλυνάριον* «σύντομος εκκλησιαστικός ύμνος» < αρχ. *μεγαλύν(ω)* (< *μέγας, -άλου*) + παραγ. τέρμα *-άριον*, πβ. κ. *τροπ-άριον*. Αφετηρία τού ύμνου είναι η αρχή τής «ωδής τής Θεοτόκου» (Λουκ. 1,46 κ. εξ.): *Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον καὶ ἠγαλλίασεν τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.*

μέγαρο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μέγαρον*, αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο.

ΣΗΜΑΣ. Στον Όμηρο και τον Πίνδαρο η λ. φαίνεται να σημαίνει «μεγάλη αίθουσα» και ειδικότερα «ανάκτορο, κοιτώνας γυναικών». Ο Ηρόδοτος τη χρησιμοποιεί για να δηλώσει το μαντείο των Δελφών, καθώς και αιγυπτιακούς ναούς. Ήδη στον Όμηρο συναντούμε τη γενική σημ. «μεγάλο και επιβλητικό κτήριο (ως οίκος)» (πβ. *Ἰλ.* Β 661: *ἐπεὶ οὖν τράφ' ἐνὶ μεγάρῳ εὐπήκτῳ*).

μέγας

αρχ. [ήδη ομηρικά, πβ. *Ὀδ.* ι 296: *αὐτὰρ ἐπεὶ Κύκλωψ μεγάλην ἐμπλήσατο νηδὺν*] < θ. *μεγα-* < Ι.Ε. **meĝ-ə-* «μεγάλος, ογκώδης» || σανσκρ. *máhi*, αρμ. *mec*, λατ. *magnus* (> ισπ. *magno*), *magis* «περισσότερο, πλέον» (> ισπ. *mas*, γαλλ. *mais* «αλλά», ιταλ. *ma* > μεσν. *μα*) || αρχ. *μέγαιρα* (< **μεγ-αρ-ja*), *μέγα-θος / μέγεθος* (βλ.λ.), *μέγ-ιστος, μείζων* (< **μέγ-jων*). Σε άλλες πτώσεις τού επιθέτου (γεν. *μεγάλου*, αιτ. *μεγάλον*, πληθ. *μεγάλοι* κ.ά.) συναντούμε το θ. *μεγ(α)-* (που αναφέρθηκε προηγουμένως) και επίθημα *-αλο-*, το οποίο ορισμένοι θεωρούν παράγωγο από ουσ. **alo-* «μεγάλωμα, αύξηση» (πβ. λατ. *altus* «ψηλός»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεγαλοσύνη < ελνστ. *μεγαλ-ωσύνη*.

ΣΥΝΘ. μεγαλ(ο)-: *μεγαλ-έμπορος* (ελνστ.), *μεγαλ-επήβολος* (ελνστ.), *μεγαλο-γράμματος* (μεσν.), *μεγαλο-ϊδεατισμός* (λόγ. [1894]), *μεγαλό-καρδος* (λόγ. [1796]), *μεγαλο-κοπέλα* (απόδ. τού γαλλ. *grande fille*), *μεγαλο-μανία* (λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mégalomanie*), *μεγαλο-μάρτυρας* (ελνστ.), *μεγαλό-νησος* (λόγ. [1851]), *μεγαλό-πνοος* (ελνστ.), *μεγαλο-ποιώ* (ελνστ.), *μεγαλο-πράγμων* (αρχ.), *μεγαλο-ρρήμων* (ελνστ.), *μεγαλό-σταυρος* (λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *grand-croix*), *μεγαλό-στομος* (αρχ.), *μεγαλό-σχημος* (ελνστ.), *μεγαλό-σωμος* (ελνστ.), *Μεγαλό-χαρη* (προσωνυμία τής Παναγίας, σύνθ. εκ συναρπαγής από τη φρ. *μεγάλη χάρη*), *μεγαλό-ψυχος* (αρχ.), *μεγαλ-ώνυμος* (αρχ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

μέγας, μέγεθος, μείζων, μέγαιρα – magnus, major, maximum, maestro...

Οι παραπάνω λέξεις σχετίζονται με την έννοια τού μεγάλου μεγέθους ή όγκου, σημασία που απέκτησε πολλές μεταφορικές εφαρμογές. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **meĝ-ə-* «μεγάλος, ογκώδης» έχουν σχηματιστεί αρκετές ελληνικές λέξεις, οι οποίες παρουσιάζουν θέμα *μεγ-*: αρχ. ***μέγ-ας, μέγε-θος / μέγα-θος*** (ιωνικός τύπος), ***μέγ-ιστος***,

μέγ-αιρα (ονομασία μιας από τις Ερινύες, που συνδέεται με το ρήμα *μεγαίρω* «θεωρώ υπερβολικό – αρνούμαι κάτι (ως υπερβολικό)» < **μεγαρ-jω*), ***μείζων*** (< **μεγ-jων*).
Στην ίδια Ι.Ε. ρίζα ανάγονται επίσης διάφορες λέξεις τής Λατινικής, οι οποίες πέρασαν στο διεθνές λεξιλόγιο. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι το επίθετο ***magnus*** «μεγάλος» (από όπου το ισπ. *magno*), από το οποίο προήλθαν ο συγκριτικός βαθμός ***major*** και ο υπερθετικός ***maximus*** (ουδ. *maximum*). Μέλος τής ίδιας ετυμολογικής οικογένειας είναι επίσης το λατ. ***magister***, ***-stri*** «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος», από το οποίο προήλθαν τρεις ελληνικές λέξεις: το ελνστ. ***μάγιστρος***, το μεσν. ***μάστορας*** / ***μάστορης*** «αρχιτεχνίτης, εμπειροτέχνης» και το ν.ελλ. ***μαέστρος*** (μέσω τού ιταλ. *maestro*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεγιστάνας*.

μεγάφωνο
< *μεγα-* (< επίθ. *μέγας*) + *-φων(ο)* < *φωνή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mégaphone*.

μέγγενη → μέγκενη

μέγεθος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 216-7: *πάντα μάλ', οὕνεκα σεῖο περίφρων Πηνελόπεια εἶδος ἀκιδνοτέρη μέγεθός τ' εἰσάντα ἰδέσθαι*] (με αφομοίωση /e/ – /a/ > /e/ – /e/) < (ιων.) *μέγα-θος* < θ. *μεγα-* (τού επιθ. *μέγας*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-θος*, πβ. κ. *πλῆ-θος*.
ΣΥΝΘ. ευ-μεγέθης (αρχ.).

μεγεθύνω
ελνστ. < αρχ. *μέγεθ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ύνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεγέθυν-ση, λόγ. [1897]
μεγεθυν-τικός, λόγ. [1856]
μεγεθυν-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *magnifier*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
μεγεθύνω
Η αναγωγή στο ουσ. *μέγεθος* καταδεικνύει ότι σωστά σχηματισμένοι είναι οι παράγωγοι τύποι ***μεγεθ-ύνω***, ***μεγέθ-υνση***, ***μεγεθ-υντικός*** (χωρίς *-ν-*) και όχι *μεγε-ν-θύνω*..., όπως ακούεται και γράφεται μερικές φορές.

μεγιστάνας
< ελνστ. *μεγιστάν*, *-ᾶνος* < αρχ. *μέγιστ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αν*, *-ᾶνος*, το οποίο απαντά κυρίως σε εθνωνύμια, π.χ. πληθ. *Εὐρυτ-ᾶνες*, *Τιτ-ᾶνες*, *Ἀκαρν-ᾶνες*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
μεγιστάν, μεγιστάνος, μεγιστάνας, magnatus
Ο υπερθετικός βαθμός τού αρχ. επιθέτου ***μέγας*** είναι ***μέγιστος***. Από το *μέγιστος* με το παραγωγικό τέρμα *-άν*, *-ᾶνος*, που το συναντούμε σε πατριδωνυμικά ονόματα, όπως *Ἀκαρν-άν* (από την Ακαρνανία), *Εὐρυτάν* (από την Ευρυτανία) κ.ά., προήλθε το ελληνιστικό ***μεγιστάν***, το οποίο σήμανε αυτόν «που μπορεί τα μέγιστα, που υπερέχει». Ο γραμματικός Φρύνιχος, ωστόσο, συμβούλευε: «*Μέγα δυναμένους λέγε, οὐ μεγιστάνας*», δηλ. συνιστούσε τη χρήση τής φράσης «*Μέγα δυναμένους*» αντί τού «*μεγιστάνας*», επειδή η λέξη δεν υπήρχε στους Αττικούς κλασικούς συγγραφείς, αλλά πλάστηκε κατά την ελληνιστική περίοδο.
Η λέξη χρησιμοποιήθηκε σε πολλές περιπτώσεις για να δηλώσει τους πανίσχυρους αυλικούς, αξιωματούχους και πρίγκιπες σε αρχαία μοναρχικά πολιτεύματα, κυρ. τής Ανατολής, π.χ. *τοῦ βασιλέως καὶ τῶν συμβουλευόντων καὶ πάντων τῶν φίλων καὶ μεγιστάνων αὐτοῦ* (Π.Δ.), *Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ μεγιστᾶνες καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ ἰσχυροί, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ ἐλεύθερος, ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων* (Κ.Δ. *Αποκάλυψις* 6,15).
Με τον τύπο ***μεγιστᾶνος*** (μεταπλασμός κατά τα αρσενικά σε *-ος*) συναντάται η λέξη κατά τη μεσαιωνική περίοδο με τη σημασία «ανώτερος αξιωματούχος». Η σημασία τού ισχυρού προσώπου επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς κοινωνικής ισχύος, με αποτέλεσμα στα νεότερα χρόνια να χρησιμοποιείται η λέξη (με τον επίσης μεταπλασμένο τύπο ***μεγιστάνας***) για τους ισχυρούς τού πλούτου, π.χ. *μεγιστάνας τού Τύπου*, *μεγιστάνας τού πετρελαίου* κ.ά.
Η λατινική λέξη ***magnatus*** (ή *magnas, -atis*) αποτελεί το λατινικό ισοδύναμο τής ελληνικής λέξης *μεγιστάν*, με την οποία μάλιστα συγγενεύει ετυμολογικά, αφού προέρχεται από το επίθετο ***magnus*** «μέγας», το οποίο ανάγεται στην ίδια ρίζα με το ελληνικό ***μέγας*** (βλ. και λ. *μαέστρος*). Από τη λατινική λέξη προέρχονται το γαλλικό ***magnat*** και το αγγλικό ***magnate*** «μεγιστάνας».

μέγιστος
αρχ., υπερθ. βαθμός τού επιθ. *μέγας* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἄρ-ιστος*, *κάλλ-ιστος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεγιστάνας*.
ΣΥΝΘ. μεγιστο- (μεταφρ. δάνεια από γαλλ.): *μεγιστο-ποιώ*, *μεγιστο-ποίηση*
-μέγιστος: *παμ-μέγιστος*, *τρισ-μέγιστος*.

μέγκενη «εργαλείο περίσφιξης»
< τουρκ. *mengene*. Είναι πιθανή η περαιτέρω αναγωγή τής τουρκ. λέξης στον ελνστ. τεχν. όρο *μάγγανον* «σφήνα, στριφτάρι» (αρχ. σημ. «μαγικό φίλτρο – βαρούλκο», βλ.λ.), οπότε αποτελεί αντιδάνειο, πράγμα που θα δικαιολογούσε τη γραφή με *-γγ-*.

μέγκλα
< διαλεκτ. Πόντου *μέγκλα* «πέος» (που πέρασε μέσω τής αργκό ως εύσημο) < δημώδ. λατ. *mencla* < λατ. *mentula* (ίδια σημ.). Αποτέλεσμα παρετυμολογίας εί-

ναι η σύνδεση με την αγγλ. φρ. *made in England*, που οφείλεται στο γεγονός ότι στην Αγγλία κατασκευάζονται υψηλής ποιότητας προϊόντα.

μέδιμνος «αρχαίο μέτρο χωρητικότητας»
αρχ. < θ. *μεδ-* (με επίθημα *-μν-*, τού οποίου προηγείται δυσεξήγητο φωνήεν *-ι-*, ίσως επενθετικό) < Ι.Ε. **med-* «σκέπτομαι, κρίνω – μετρώ, υπολογίζω» || λατ. *modius* «μονάδα μετρήσεως όγκου», *modus* «τρόπος, μέτρο» (> γαλλ. *mode*, ισπ. *modo*), αρχ. γερμ. **met-a-* «μετρώ» (> γερμ. *messen*, αγγλ. *mete*, ολλ. *meten*) || αρχ. *μήδ-ομαι* «σκέπτομαι, προμελετώ, ετοιμάζω» (ον. *Μήδ-εια*, *Διο-μήδης*), *μέδουσα*. Ο *μέδιμνος* είχε χρησιμεύσει ως μέτρο χωρητικότητας και υπολογισμού τού αγροτικού εισοδήματος στην αρχ. Αθήνα, χωρίζοντας τους πολίτες σε επί μέρους τάξεις, π.χ. *πεντακοσιομέδιμνοι*, *τριακοσιομέδιμνοι (ἱππεῖς)*, *διακοσιομέδιμνοι (ζευγῖται)* κ.ά.

μεδούλι
< μεσν. *μεδούλιον*, υποκορ. τού *μεδούλη* < λατ. *medulla* «μυελός οστών».

μέδουσα
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], ονομασία μιας από τις Γοργόνες, θηλ. τού ον. *Μέδων* (πβ. αρχ. *Λαο-μέδων*, *Ἀλκι-μέδων*), που παράγεται από το θ. τού ρ. *μέδ-ω* «κυβερνώ, άρχω», *μέδ-ομαι* «προετοιμάζομαι, προμελετώ (κάτι)» < Ι.Ε. **med-* «σκέπτομαι, κρίνω – μετρώ, υπολογίζω», για το οποίο βλ.λ. *μέδιμνος*.

μεζές
μεσν. < τουρκ. *meze* < περσ. *maza* «γεύση, άρωμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεζεδ-άκι
μεζεκλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *mezelik*, με ανάπτυξη *-κ-* πιθ. κατ' αναλογίαν προς τα *θεριακ-λίκι*, *μερακ-λίκι*.
ΣΥΝΘ. μεζεδο-πωλείο, **ουζο-μεζές**.

μεζονέτα
μεταφορά τού γαλλ. *maisonette*, υποκορ. τού ουσ. *maison* «σπίτι, οικία» < λατ. *mansion*, *-ōnis*.

μεζούρα
< βεν. *mesura* (ιταλ. *misura*) < λατ. *mensūra* «μέτρηση – μέτρο».

μεθαδόνη
μεταφορά τού αγγλ. *methadone*, συντετμημένου τύπου τού χημ. όρου *meth(yl)a(mina)d(iphenyl heptan)one* < *methyl* «μεθύλιο» + *amin(o)-* «αμίνη» (πβ. *αμινοξύ*) + *diphenyl heptanone* «διφαινυλική επτανόνη».

μεθάνιο
λόγ. [1887], μεταφορά τού γαλλ. *méthane* < *méth(yle)* (βλ.λ. *μεθύλιο*) + παραγ. τέρμα *-ane*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεθανόλη, μεταφορά τού αγγλ. *methanol*. ☞ σχόλιο λ. *αλκοόλ*.

μεθαύριο
< ελνστ. *μεθαύριον* / *μεταύριον* < φρ. *μεθ' αὔριον* / *μετ' αὔριον*. Επικράτησε ο τύπος *μεθαύριον*, μολονότι η λ. *αὔριον* δεν δασύνεται, εξαιτίας τής αναλογικής επίδρ. συνωνύμων λέξεων και φράσεων, όπως *μεθ' ὥραν*, *μεθ' ἡμέραν*, στις οποίες η παρουσία τού τελικού *-θ* έχει ετυμολ. βάση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεθαυρι-ανός, λόγ. [1893].

μέθεξη «πνευματική ταύτιση, συμμετοχή»
< αρχ. *μέθεξις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 259a.6-8: *τὸ μὲν ἕτερον μετασχὸν τοῦ ὄντος ἔστι μὲν διὰ ταύτην τὴν μέθεξιν, οὐ μὴν ἐκεῖνό γε οὗ μετέσχεν ἀλλ' ἕτερον*], από θ. τού ρ. *μετέχω* (< *μετ(α)-* + *ἔχω*), το οποίο απαντά στον δασυνόμενο μέλλ. *ἕξ-ω* τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.), πράγμα που δικαιολογεί το α΄ συνθ. *μεθ-*. Βλ. κ. *έξη*.

μεθεόρτια → εορτή

μέθη → μεθώ

μέθοδος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *μεθ-* (< πρόθ. *μετά*, βλ.λ.) + *ὁδός*, πβ. κ. *έφ-οδος*, *σύν-οδος*, *κάθ-οδος*. Η λ. πέρασε μέσω τού υστλατ. *methodus* σε αρκετές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *method*, γαλλ. *méthode*, ισπ. *método*, γερμ. *Methode*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρακολούθηση, καταδίωξη – (ειδικότ.) αναζήτηση τής γνώσης» (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 218d: *χαλεπὸν καὶ δυσθήρευτον ἡγησαμένοις εἶναι τὸ τοῦ σοφιστοῦ γένος πρότερον ἐν ἄλλῳ ῥᾴονι τὴν μέθοδον αὐτοῦ προμελετᾶν*) → ήδη αρχ. σημ. «τρόπος έρευνας, συστηματική αναζήτηση» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 270c: *εἰ μὲν Ἱπποκράτει γε τῷ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πιθέσθαι, οὐδὲ περὶ σώματος ἄνευ τῆς μεθόδου ταύτης*· φρ. *ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος*, Αριστ. *Ῥητορ.* 1358a).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεθοδικός < ελνστ. *μεθοδ-ικός*
μεθοδικ-ότητα, λόγ. [1871], < *μεθοδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
μεθοδ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *methodism*
μεθοδ-ιστής, λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *methodist*, αρχικώς «αυτός που ακολουθεί συγκεκριμένη μέθοδο» → 18ος αι. «οπαδός τής προτεσταντικής κίνησης που ίδρυσαν οι Άγγλοι πάστορες John και Charles Wesley» (πιθ. από τη *μέθοδο* μελέτης τής Βίβλου που συνιστούσαν). Η Μεθοδιστική Εκκλησία αποσχίστηκε από την Αγγλικανική το 1791.
ΣΥΝΘ. μεθοδο-: *μεθοδο-λογία* (λόγ. [1812]), *μεθοδο-λογικός* (λόγ. [1898]).

μεθοκοπώ
< *μεθ(ώ)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-κοπώ*, το οποίο ανάγεται σε θ. τού αρχ. *κόπτω* και έχει επιτατική σημ., πβ. κ. *γλεντο-κοπώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεθοκόπ-ος
μεθοκόπη-μα
μεθοκόπ-ι.

μεθόριος «συνοριακός»
αρχ. επίθ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *μεθ-* (< πρόθ. *μετά*, βλ.λ.) + *-όριος* < *ὅριον* (κυρ. πληθ. *ὅρια*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεθορι-ακός, λόγ. [1897].

μεθύλιο «χημική ομάδα»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *méthyle* < *méthylène* «μεθυλένιο» (λόγ. [1895]), το οποίο πλάστηκε με βάση τις αρχ. λ. *μέθυ* «κρασί – οινοπνευματώδες ποτό» και *ὕλη* «ξυλεία» με παραγ. τέρμα *-ène*.

μεθώ
< μεσν. *μεθῶ* < αρχ. *μεθύω* (πβ. κ. *μηνύω* > *μηνώ*) < ουσ. *μέθυ*, *-υος* «γλυκό κρασί – οινοπνευματώδες ποτό» < Ι.Ε. **medhu-* «μέλι – υδρόμελι» || σανσκρ. *mádhu-*, λιθ. *medùs* «μέλι», παλ. σλαβ. *medŭ* (> πολ. *miód*, ρωσ. *med*), αρχ. γερμ. **medu-* «υδρόμελι» (> γερμ. *Met*, αγγλ. *mead*) || αρχ. *μέθυ-σος*, σύνθ. *ἀ-μέθυσ-τος* (βλ.λ.). Επειδή για τη σημ. «μέλι» η Ελληνική διέθετε τον κληρονομημένο όρο *μέλι* (βλ.λ.), το ουσ. *μέθυ* και τα παράγωγά του δήλωσαν το οινοπνευματώδες ποτό και (ήδη στον Όμηρο) το γλυκό κρασί.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεθύσι < μεσν. *μεθύσι*, ουσιαστικοπ. τύπος τού *μεθύσειν*, απρφ. μέλλ. τού αρχ. *μεθύω*
μέθυσος < αρχ. *μέθυ-σος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Εκαταίο (μαρτυρία)] < ρ. *μεθύω*
μεθύστακας < μεσν. *μεθύστ-ακας* < ελνστ. *μεθυστ(ής)* «μέθυσος» (< αρχ. *μεθύω*) + μεγεθ. επίθημα *-ακας*
μεθυστικός < αρχ. *μεθυσ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 573c.8-9: *ὅταν ἢ φύσει ἢ ἐπιτηδεύμασιν ἢ ἀμφοτέροις μεθυστικός τε καὶ ἐρωτικὸς καὶ μελαγχολικὸς γένηται*] < ρ. *μεθύω*.

μείγμα
< αρχ. *μεῖγμα* / *μίγμα* < θ. *μειγ-* τού ρ. *μ(ε)ίγ-νυ-μι* (με πρόσφυμα *-νυ-*) < θ. *μ(ε)ιγ-* < Ι.Ε. **meik-* «ανακατεύω, αναμειγνύω» || σανσκρ. *miśrá-* «ανακατεμένος», ιρλ. *mescaim* «ανακατεύω», λατ. *misceo* (πβ. κ. αρχ. ενεστ. *μίσγω* < **μίγ-σκω*), *mixtus* «ανακατεμένος» (> γαλλ. *mixte*), παλ. άνω γερμ. *miscen* «ανακατεύω» (> γερμ. *mischen*) || αρχ. *μίξ-ις*, *μικ-τός*, *μιγάς* κ.ά. Για το ζήτημα τής ορθογραφίας όλων των ομορρίζων *-(ε)ι-* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναμειγνύω*.
ΣΥΝΘ. **-μειγνύω**, **-μιξη**, **-μικτος**, **-μιξία**: *ανα-μειγνύω*, *συμ-μειγνύω* – *ανά-μιξη*, *σύμ-μιξη* – *ανά-μικτος*, *σύμ-μικτος* – *επι-μιξία*, *αιμο-μιξία* κ.ά.
μιξο-: *μιξο-βάρβαρος* (βλ.λ.), *μιξο-παρθένα*.

μειδιώ «χαμογελώ»
< αρχ. *μειδιῶ* (*-άω*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 426: *ὣς φάτο, μείδησεν δὲ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*] < Ι.Ε. **smeid-* «χαμογελώ» || σανσκρ. *smáyate*, παλ. σλαβ. *smějati (se)* (> πολ. *śmiać*, σερβοκρ. *smijati*), αγγλ. *smile*, γερμ. *schmeicheln* «κολακεύω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μειδίαμα < ελνστ. *μειδία-μα*.

μείζων
αρχ. (ήδη μυκ. *me-zo*) < **μέγ-jων*, συγκριτ. βαθμός τού ομορρίζου επιθ. *μέγας* (βλ.λ.).

μεϊκάπ κ. **μέικ-απ**
< αγγλ. *make up*.

μεικτός → μικτός

μειλίχιος «γλυκός, ήπιος»
αρχ., παράλλ. τύπος τού επιθ. *μείλιχος* «γλυκός, ήπιος, ευχάριστος» (ήδη στον Όμηρο προσδιορίζει πρόσωπα και λόγια) < **μελ-ν-ιχος*, πιθ. συνδ. με το θ. τού ουσ. *μέλι* (βλ.λ.) και των ομορρίζων του, πβ. λατ. *mel*, γεν. *mellis* (αν < **mel-nis*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μειλιχι-ότητα, λόγ. [1889].

μείξη → μίξη

μειο- κ. **μειονο- → μείον**

μειοδότης
λόγ. [1833], < *μειο-* (< αρχ. επίθ. *μείων*, βλ.λ. *μείον*) + *δότης*, απόδ. τού γερμ. *Mindestbietende*. Το ίδιο έτος πλάστηκε επίσης το αντίθετο *πλειοδότης* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μειοδο-σία, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Mindestangebot*
μειοδοτ-ώ, λόγ. [1833], < *μειοδότης*
μειοδοτ-ικός, λόγ. [1833], < *μειοδότ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μείον
< αρχ. *μεῖον*, επιρρ. χρήση τού ουδ. τού συγκριτ. επιθ. *μείων*, *-ονος* «λιγότερος, μικρότερος» < **μειϝjο-* (ήδη μυκ. *me-wi-jo*, *me-u-jo*), παρεκτεταμένος τύπος τού Ι.Ε. **mei-* «μειώνω, ελαττώνω» || σανσκρ. *mīyate*, λατ. *minor* «λιγότερος, μικρότερος» (> γαλλ. *mineur*, ισπ. *menor*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα από *μειο-*, *μειον(ο)-*
Από θέμα τού επιθέτου *μείων*, *-ονος* σχηματίζονται διάφορα σύνθετα, τα οποία παρουσιάζουν ως λεξικό πρόθεμα τους τύπους **μειο-** (πβ. λόγ. *μειοδοτώ*, *-δότης*) και ***μειον(ο)-*** (πβ. αρχ. *μειον-εκτῶ*,

-εξία).

μειονεκτώ

< αρχ. *μειονεκτῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἱέρ.* 4.1.1-2: *ἀλλὰ μὴν καὶ πίστεως ὅστις ἐλάχιστον μετέχει, πῶς οὐχὶ μεγάλου ἀγαθοῦ μειονεκτεῖ;*] < *μειον(ο)-* + *-εκ(τῶ)* < *-έκ(της)*, κατά το σχήμα *πλεον-έκ-της* – *πλεον-εκ-τῶ*, από θ. τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μειονέκτημα < ελνστ. *μειονέκτη-μα*

μειονεξία < αρχ. *μειονεξ-ία* «το να έχει ή να λάβει κανείς λιγότερα από όσα πρέπει» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]

μειονεκτικός < ελνστ. *μειονεκ-τικός* «διατεθειμένος να πάρει λιγότερα»

μειονεκτικ-ότητα, λόγ. [1886], < *μειονεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

μειονότητα

< λόγ. [1889] *μειονότης, -ότητος* < *μείον* + παραγ. τέρμα *-ότης*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *minorité*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μειονοτ-ικός.

μειοψηφία

λόγ. [1874], < *μειο-* (βλ.λ. *μείον*) + *-ψηφία* < *ψῆφος*, απόδ. τού γαλλ. *minorité*, με αρχική εφαρμογή μόνο σε ψηφοφορίες. Από το παράλλ. θ. *μειονο-* είχε σχηματιστεί νωρίτερα (λόγ. [1829]) ο τύπος *μειονοψηφία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μειοψηφώ < *μειοψηφία* (υποχωρητ. σχηματισμός)

μειοψηφ-ικός.

μειράκιο «νεαρός άντρας»

< αρχ. *μειράκιον* «νεαρός, αγώρι» (μεταξύ *ἐφήβου* και *ἀνδρός*, κατά μία άποψη), υποκορ. τού ουσ. *μεῖραξ, -ακος (ἡ)* «νεαρή κοπέλα», κατόπιν *μεῖραξ (ὁ)* «νεαρός άνδρας» < **μεῖραξ (*μεῖρα)* (με παραγ. τέρμα *-αξ, -ακος*) < **μερ-jo-*, που συνδ. με σανσκρ. *márya-* «νεαρός άνδρας, εραστής», περσ. *mairya-*, ίσως και λατ. *marītus* «γαμήλιος – σύζυγος» (> γαλλ. *mari*).

μειώνω

μεσν. < αρχ. *μειῶ (-όω)* < επίθ. *μείων, -ονος* (βλ.λ. *μείον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μείωση < αρχ. *μείω-σις* < ρ. *μειῶ (-όω)*

μειωτέος < ελνστ. *μειω-τέος* < αρχ. *μειῶ (-όω)*

μειωτικός < ελνστ. *μειω-τικός* < αρχ. *μειῶ (-όω)*.

μελαγχολία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < επίθ. *μελάγχολος* «βουτηγμένος σε *μέλαινα χολή*, σκυθρωπός» < *μέλας, -ανος* «μαύρος» + *-χολ(ος)* < *χολή*. Η λ. απαντά ως δάνειο από την Ελληνική σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *melancholy*, γαλλ. *mélancolie*, γερμ. *Melancholie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελαγχολικός < αρχ. *μελαγχολ-ικός*

μελαγχολώ < αρχ. *μελαγχολ-ῶ (-άω)* «πάσχω από μελαγχολία» (όψιμος ελνστ. ο τύπος *μελαγχολῶ (-έω)*, που έχει σήμερα επικρατήσει, πβ. 6ος αι. μ.Χ., Αλεξάνδρ. *Θεραπευτ.* 1.607: *καὶ γυναῖκα δέ τις ἰάσατο οὕτω μελαγχολοῦσαν*, αντί *μελαγχολῶσαν*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μελαγχολία

Η αντίληψη ότι η ανθρώπινη διάθεση εξαρτάται από την ισορροπία ή τον βαθμό αναμίξεως στον οργανισμό διαφόρων σωματικών χυμών είναι αρκετά διαδεδομένη στην Αρχαιότητα. Ο Ιπποκράτης δίδασκε ότι οι χυμοί αυτοί είναι οι εξής: *αἷμα, χολή, μέλαινα χολή, φλέγμα*. Κατά τούτο, η ***μελαγχολία*** ορίζεται ως αποτέλεσμα τής κυριαρχίας τής μέλαινας χολής στο σώμα, πράγμα που οδηγεί σε αθυμία και σκυθρωπότητα (π.χ. Ιπποκρ. *Περὶ φαρμ.* 100: *τοῖσι μὲν χολώδεσιν ὅ,τι χολὴν καθαίρει, τοῖσι δὲ φλεγματώδεσιν ὅ,τι φλέγμα, τοῖσι δὲ ὑδρωποειδέσι ὅ,τι ὕδωρ, τοῖσι δὲ μελαγχολώδεσιν ὅ,τι μέλαιναν χολήν*). Βλ. κ. *ιδιοσυγκρασία*.

μέλαθρο

< αρχ. *μέλαθρον* [ήδη ομηρικό], χωρίς ικανοποιητική μέχρι τώρα ερμηνεία. Η εξήγηση που εμφανίζεται στο *Μέγα Ἐτυμολογικόν* (ΕΜ 576,16: *ἀπὸ τοῦ μελαίνεσθαι ἀπὸ τοῦ καπνοῦ*) είναι προϊόν παρετυμολογίας, ενώ δεν έχουν τεκμηριωθεί οι προταθείσες συνδέσεις με το αρχ. *βλωθρός* «υψηλός, μεγαλοπρεπής» (< **μλω-θρός*) και με το αρχ. *κμέλεθρον* «δοκός», παρ' ότι η φωνητική ομοιότητα με το τελευταίο δεν μπορεί να είναι τυχαία.

μελαμίνη

μεταφορά τού γερμ. *Melamin* (υβριδικού συνθ.), το οποίο πλάστηκε με βάση το αρχ. *μέλας, -ανος* «μαύρος» και το γαλλ. *amine* «αμίνη» (βλ.λ. *αμινοξύ*).

μελαμψός

μεσν. (με ανομοιωτική αποβολή τού *-ο-*) < **μελανοψός* < αρχ. *μέλας, -ανος* «μαύρος» + *-οψ(ός)* < αρχ. *ὄψις*.

μελανζέ

< γαλλ. *mélangé* «ανάμικτος, ανακατεμένος» (σε φρ. όπως *coton / drap mélangé, étoffe mélangée*, που αναφέρονται σε υφάσματα και νήματα) < ρ. *mélange* «μείγμα, ανάμιξη», που ανάγεται στο ρ. *mêler* «ανακατεύω, αναμειγνύω» < δημώδ. λατ. *misculāre* < λατ. *miscere*.

μελάνη → μελανός

μελάνι

< μεσν. *μελάνι(ν)* < ελνστ. *μελάνιον*, υποκορ. τού αρχ.

επιθ. *μέλας, -ανος* «μαύρος», κυρ. μέσω τού ουδ. *μέλαν (χρῶμα)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέλας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελανιά < αρχ. *μελαν-ία* «μαυρίλα – μαύρο νέφος, μαύρο στίγμα» < *μέλας, -ανος*

μελαν-ιάζω (πβ. ελνστ. *μελαν-ίζω*)

μελάνιασ-μα < *μελανιασ-* (*μελανιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. μελανο-δοχείο (ελνστ.).

μελανός

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μέλας, -ανος* «μαύρος» (βλ.λ.). Ομοίως, ο ελνστ. τύπος *μελάνη* (ήδη τον 3ο αι. μ.Χ.) αποτελεί ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *μελανός* (με αναβιβασμό τού τόνου). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μέλας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελαν-είο, λόγ. [1889]

μελαν-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *melanin*

μελαν-ισμός, λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *melanism*

μελανώνω < μεσν. *μελαν-ώνω* < ελνστ. *μελαν-ῶ (-έω)* (ήδη ελνστ. ο τύπος *μελανῶ (-όω)*, πβ. Πελαγ. αλχημ. 2.254: *ὁ χαλκὸς οἰκονομηθεὶς καὶ ἐπιβληθεὶς τῷ ἀργύρῳ μελανοῖ αὐτὸν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν*)

μελάν-ωμα, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. ιατρ. όρου *melanoma*

μελαν-ωπός < ελνστ. *μελαν-ωπός* < *μελαν(ός)* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.)

μελάνωση < ελνστ. *μελάνω-σις* < ρ. *μελαν-ῶ (-όω)*.

μελανούρι «μαυρόψαρο»

< μεσν. *μελανούρι(ν)*, υποκορ. τού αρχ. *μελάνουρος* < *μέλας, -ανος* «μαύρος» + *-ουρ(ος)* < *οὐρά*.

μέλας «μαύρος»

αρχ. επίθ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 812-3: *ἀπὸ δ' ἕλκεος ἀργαλέοιο αἷμα μέλαν κελάρυζε*] < **μέλαν-ς* < Ι.Ε. **mel-ə-* «λερώνω, βρομίζω» || λετ. *męlns* «μαύρος», λιθ. *mēlas* «βαθυγάλανος», ίσως και λατ. *mulleus* «ερυθρός, πορφυρός» || αρχ. *μολ-ύνω, μώλ-ωψ (-ωπας)*, βλ.λ.

ΣΥΝΘ. μελαν(ο)-: *μελαν-είμων* «μαυροφορεμένος» (αρχ.), *μελαν-όφθαλμος* (αρχ.), *μελανό-δερμος, μελανο-δερμία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *μελανό-μορφος* (λόγ. [1870], *μελανο-χίτωνας* (ως ονομασία των Ιταλών φασιστών, μεταφρ. δάνειο από το ιταλ. *Camicie Nere*, το οποίο οφείλεται στο μαύρο πουκάμισο που φορούσαν τα μέλη των φασιστικών ομάδων) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

μελανός, μολύνω, μώλωπας...

Το σκούρο χρώμα έχει συχνά συνδεθεί στο γνωσιακό σύστημα των ομιλητών με το σκοτάδι, τη ρυπαρότητα και τη μόλυνση. Ως αποτέλεσμα, από την Ι.Ε. ρίζα **mel-* «σκουρόχρωμος, μαύρος» προέκυψε η παρεκτεταμένη μορφή **mel-ə-* «λερώνω, βρομίζω», που υπήρξε η αφετηρία τριών σημαντικών αρχαίων λέξεων. Συγκεκριμένα:

α) από θέμα *μελ-* (**mel-*): αρχ. ***μέλ-ας*** «μαύρος», από όπου ο μεταπλασμένος ελνστ. τύπος ***μελανός***.

β) από θέμα *μολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **mol-*): αρχ. ***μολ-ύνω***.

γ) από θέμα *μωλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **mōl-*): αρχ. *μώλ-ωψ* (***μώλωπας***).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μέλας, μελάνι, μαύρος

Το αρχ. επίθετο ***μέλας***, ***μέλαινα***, ***μέλαν*** σήμαινε «μαύρος, σκοτεινός». Ήδη στον Όμηρο χρησιμοποιείται για οτιδήποτε έχει βαθύ σκούρο χρώμα, όπως για τον οίνο (π.χ. *αἴγεον ἀσκὸν ἔχον μέλανος οἴνοιο*), το αίμα (π.χ. *αἷμα μέλαν κελάρυζε*), τον θάνατο (π.χ. *μέλανος θανάτοιο*), καθώς και μεταφορικά (π.χ. *θανάτου μέλαν νέφος*).

Το ουδέτερο ***μέλαν*** ως ουσιαστικό χρησιμοποιήθηκε κατά την ελληνιστική περίοδο για να δηλώσει τη μαύρη ρευστή ουσία γραφής (ή και ζωγραφικής), το γνωστό ***μελάνι*** (< ελληνιστικό ***μελάνιον***, υποκοριστικό τού *μέλαν*). Ο θηλυκός τύπος ***μελάνη*** είναι ελληνιστικός και προέρχεται από το επίθ. *μελανός* > *μελανή* > *μελάνη* (βλ. και ετυμολογία). Σταδιακά η λ. *μελάνι*, ενώ αρχικά αναφερόταν ευλόγως σε μαύρη γραφική ουσία, δήλωσε κάθε χρώματος γραφική ουσία.

Σήμερα ωστόσο χρησιμοποιείται αντί τού *μέλας* το επίθετο ***μαύρος***. Το επίθετο αυτό εμφανίζεται κατά την ελληνιστική περίοδο ως ***μαῦρος*** και ***μαυρός*** και προέρχεται από το αρχ. επίθετο ***ἀμαυρός*** «σκοτεινός, δυσδιάκριτος» μέσω των ρημάτων *ἀμαυρῶ* και *μαυρῶ*. Σήμερα χρησιμοποιούμε τον μεταπλασμένο σε *-ώνω* ρηματικό τύπο ***αμαυρώνω***, καθώς και το ουσιαστικό ***αμαύρωση***. Στην επικράτηση τού *μαύρος* έναντι τού *μέλας* πιθανώς επέδρασε η παράλληλη χρήση στη Λατινική τού επιθέτου ***maurus***, το οποίο στον πληθυντικό ***mauri*** δήλωσε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο τους κατοίκους τής Βόρειας Αφρικής, που αποκλήθηκε ***Μαυριτανία*** (λόγω τού σκούρου σε σχέση με τους Ευρωπαίους χρώματός τους), και κατά τη μεσαιωνική περίοδο τους μουσουλμάνους γενικά (κυρίως τους Άραβες), αλλά και τους Αφρικανούς, τους «μαύρους». Από τη λατινική ονομασία προέρχεται το γαλλ. ***Maures*** «Μαυριτανοί, Βέρβεροι, Σαρακηνοί, μαύροι» και με τις ίδιες σημασίες το ισπ. ***Moros*** και το αγγλ. ***Moors***.

Το αρχ. επίθετο *μέλας* επιβιώνει στον όρο ***μέλας ζωμός*** (των αρχαίων Σπαρτιατών) και στο τοπωνύμιο ***Μέλας Δρυμός*** (δηλ. το μαύρο δάσος) τής Γερμανίας (γερμ. *Schwarzwald*), καθώς και στον επιστημονικό χώρο μέσω ελληνογενών επιστημονικών όρων, όπως ***μελανίνη*** (πβ. γαλλ. *mélanine*), ***μελάνωμα*** (νεολατινικό *melanoma*) και, τέλος, στο

τοπωνύμιο ***Μελανησία*** τού Ειρηνικού Ωκεανού, το οποίο πλάστηκε τον 19ο αι. (γαλλ. *Mélanésie*) αναλογικά προς το τοπωνύμιο *Πολυνησία*, από τα *μέλας* + *-νησ(ία)* (< *νήσος*), για να δηλώσει τα νησιά που κατοικούνται από μαύρους.

μελάσα «σκουρόχρωμο σιρόπι που παράγεται από το ζαχαροκάλαμο»
< ιταλ. *melassa* < μεσν. λατ. **mellacea* «σιρόπι που απομένει ως κατάλοιπο από την κρυσταλλοποίηση τού ζαχαροκάλαμου» < υστλατ. *mellacium* «μούστος» < λατ. *mel, mellis* «μέλι».

μελατονίνη «ορμόνη σπονδυλοζώων»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *melatonin*, το οποίο πλάστηκε από το αρχ. *μέλας, -ανος* «μαύρος» και το β΄ συνθ. τού χημ. όρου *(sero)ton(in)* «σεροτονίνη», που ανάγεται στο αρχ. επίθ. *τονικός*.

μελάτος → μέλι

μελαχρινός
μεσν. < ελνστ. *μελαγχρινός* < αρχ. *μελάγχρ(ους)* «σκουρόχρωμος (ως προς το δέρμα)» (με παραγ. τέρμα *-ινός*) < *μέλας, -ανος* «μαύρος» + *-χρους* < *χρώς, -οός* «δέρμα, επιδερμίδα» (βλ.λ. *χροιά*). Η παλαιότ. γρ. *μελαχροινός* (με *-οι-*), η οποία στηριζόταν στην εσφαλμένη υπόθεση ότι το β΄ συνθ. ήταν η λ. *χροιά*, δεν ευσταθεί.

μελαψός → μελαμψός

μελεαγρίδα «είδος πτηνού, φραγκόκοττα»
< αρχ. *μελεαγρίς, -ίδος*, δάνειο αγν. προελ., το οποίο παρασυνδέθηκε με το κύρ. όν. *Μελέαγρος*, επειδή οι θυγατέρες τού μυθικού Μελεάγρου μεταμορφώθηκαν σε πτηνά.

μέλει στην απρόσ. φρ. *(δεν) με μέλει*
αρχ., γ΄ πρόσ. τού ρ. *μέλω / -ομαι* «μεριμνώ, φροντίζω», αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με το ρ. *μέλλω*, το επίρρ. *μάλα* «πολύ» ή με το λατ. *melior* «καλύτερος». Από το θ. τού ρ. *μέλω* έχουν σχηματιστεί σημαντικά παράγωγα και σύνθετα, όπως *ἀ-μελ-ής, ἐπι-μελ-ής, μελε-τῶ (-άω), μέλ-ημα, μετα-μελ-οῦμαι, ἐπι-μελ-οῦμαι* κ.ά.

μελετώ
< αρχ. *μελετῶ (-άω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < ρ. *μέλ(ω) / -ομαι* «μεριμνώ, φροντίζω» (βλ.λ. *μέλει*) + παραγ. τέρμα *-τάω*, πβ. αρχ. *σκιρ-τῶ (-άω)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελέτη < αρχ. *μελέτη* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 412: *μελέτη δέ τοι ἔργον ὀφέλλει*], αρχική σημ. «προσοχή, φροντίδα – άσκηση, σπουδή» < ρ. *μελετῶ (-άω)* (υποχωρητ.)
μελέτημα < αρχ. *μελέτη-μα* «σπουδή, εξάσκηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
μελετηρός< αρχ. *μελετ-ηρός* «αυτός που ασκεί κάτι με επιμέλεια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.9.5: *ἔκρινον δ' αὐτὸν καὶ τῶν εἰς τὸν πόλεμον ἔργων, τοξικῆς τε καὶ ἀκοντίσεως, φιλομαθέστατον εἶναι καὶ μελετηρότατον*]
μελετητής < ελνστ. *μελετη-τής*, αρχικώς «ρήτορας – προγυμναστής για δημηγορίες» (που ακολούθησε τη σημασιολ. εξέλιξη τού ουσ. *μελέτη*)
μελετητήριο < ελνστ. *μελετη-τήριον* «τόπος για εξάσκηση ή μελέτη».

μέλημα
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] < θ. τού ρ. *μέλ(ω) / -ομαι* «μεριμνώ, φροντίζω» (βλ.λ. *μέλει*).

-μελής → μέλος

μέλι
αρχ. (ήδη μυκ. *me-ri*) < Ι.Ε. **meli-t-* «μέλι» || λατ. *mel, -llis* (> γαλλ. κ. ισπ. *miel*), ιρλ. *mil*, αλβ. *mjaltë*, αρμ. *meł* || αρχ. *μελι-χρός, μέλισσα* (βλ.λ.). Ίσως συνδ. με το θ. τού επιθ. *μείλιχος* «γλυκός, ήπιος, ευχάριστος» (βλ.λ. *μειλίχιος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελ-άτος < *μέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *αφρ-άτος*
μελ-ένιος < *μέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
μελ-ώνω < *μέλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*, πβ. κ. *κερ-ώνω*
μέλω-μα < *μελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
μελιτώδης < ελνστ. *μελιτ-ώδης* «παρόμοιος με μέλι».
ΣΥΝΘ. μελι-: *μελί-πηκτο* (αρχ.), *μελί-ρρυτος* (αρχ.), *μελί-φθογγος* (αρχ.), *μελί-χρυσος* (ελνστ.), *μελι-στάλακτος* (λόγ. [1881]) κ.ά.
μελιτο-: *μελιτό-χρους* (ελνστ.), *μελιτο-εξαγωγέας, μελιτο-φόρος* κ.ά.
μελο-: *μελό-πιτα, μελο-μακάρονο* κ.ά.
-μελι: *ροδό-μελι, υδρό-μελι*.

μελία «είδος καλλωπιστικού δέντρου»
αρχ., πιθ. < **σμελF-ία* (όπως προκύπτει από τον διπλασιασμό τού συμφώνου στα αρχ. σύνθ. *ἐΰ-μμελίης, φερε-μμελίης*), που συνδ. με διαλεκτ. λιθ. *smėlùs* «σταχτί χρώμα».

μελίγγι → μηνίγγι

μελίγκρα «παρασιτικό έντομο που πλήττει τα φυτά»
πιθ. < αρχ. *μελίκηρα* «αβγό από κοχύλι πορφύρας, το οποίο μοιάζει με κηρήθρα» (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-η-* /i/) < *μέλι* + *-κηρ(α)* < *κηρός* «κερί».

μελικός → μέλος

μελίρρυτος «γλυκόλογος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Ἴων* 534b.1: *ἀπὸ κρηνῶν μελιρρύτων*] < *μέλι, -ιτος* + *-ρρυ(τος)* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ρέω* (βλ.λ.).

μέλισμα «μέλος, εμπλουτισμός μελωδίας»
ελνστ. < αρχ. *μελ-ίζω* «πχώ μελωδικά, τραγουδώ» < *μέλος* (βλ.λ.).

μέλισσα
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **μέλιτ-ja* < *μέλι, -ιτος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μελίσσι < μεσν. *μελίσσ-ι(ν)* < ελνστ. *μελίσσ-ιον* «σμήνος μελισσών»
μελισσώνας < ελνστ. *μελισσ-ών, -ῶνος* «κυψέλη».
ΣΥΝΘ. μελισσ(ο)-: *μελισσο-τρόφος* (αρχ.), *μελισσ-ουργός* (αρχ.), *μελισσο-βότανο* (ελνστ.), *μελισσο-κόμος* (ελνστ.), *μελισσο-κομία* (λόγ. [1889]), *μελισσο-φάγος* (μεσν.), *μελισσό-χορτο* (μεσν.), *μελισσό-κηπος, μελισσο-κομείο, μελισσο-κόφινο, μελισσό-πουλο* κ.ά.

μελιταίος στη φρ. *μελιταίος πυρετος*
< αρχ. *μελιταῖος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < τοπων. *Μελίτη*, αρχ. ονομασία τής νήσου Μάλτας. Η σύγχρ. φρ. *μελιταίος πυρετός* (αγγλ. *Malta fever*) οφείλεται στο γεγονός ότι απέδιδαν τη φερώνυμη νόσο σε αιγοπρόβατα από τη Μάλτα.

μελιτζάνα
< μεσν. *μελι(ν)τζάνα*, πιθ. < **μαντζιτζάνα* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το ουσ. *μέλι* ή το επίθ. *μέλας* «μαύρος»), τού οποίου το μεσν. υποκορ. *μαντζιτζάνιν / ματιζάνιον / μαζιζάνιον* «μελιτζάνα» ανάγεται στο αραβ. *bād' indjān* < περσ. *bādingān*. Κατ' άλλη άποψη, το μεσν. *μελι(ν)τζάνα* ανάγεται στο διαλεκτ. ιταλ. *melingiano / melençana* (ιταλ. *melanzana*), που προέρχεται επίσης από το αραβ. *bād' indjān* με επίδρ. τού ιταλ. *mela* «μήλο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μελιτζαν-ής.
ΣΥΝΘ. μελιτζανο-σαλάτα.

μελιχρός «μελής, γλυκός»
αρχ. < *μέλι* + παραγ. τέρμα *-χρός*, πβ. κ. *πενι-χρός*.

μέλλον
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 1056: *σὺ δέ γ' οὐκ οἶσθα τὸ μέλλον*], ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *μέλλων, -οντος* τού ρ. *μέλλω* (βλ.λ.).

μέλλοντας
< αρχ. *μέλλων, -οντος*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *μέλλω* (βλ.λ.). Ήδη στην αρχ. εποχή συναντούμε τη φρ. *ὁ μέλλων χρόνος* «το μέλλον», αλλά η δήλωση τού γραμματικού χρόνου ως μορφολογικής κατηγορίας είναι ελνστ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρόνος*.

μέλλω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 475-6: *Κύκλωψ, οὐκ ἄρ' ἔμελλες ἀνάλκιδος ἀνδρὸς ἑταίρους ἔδμεναι ἐν σπῆϊ γλαφυρῷ*], αρχική σημ. «προτίθεμαι, σκοπεύω, πρόκειται να...» < **μέλ-jω*, πιθ. συνδ. με το θ. τού αορ. β' *μολεῖν* (φρ. *μολὼν λαβέ*) τού ρ. *βλώσκω* «πηγαίνω, πορεύομαι», αλλά η ένταξη στην ίδια λεξιλογική οικογένεια με το ουσ. *μέλος* (βλ.λ.) εγείρει σημασιολογικά προβλήματα. Δεν ικανοποιεί επίσης η προταθείσα σύνδ. με λατ. *pro-mellere* «αναβάλλω δίκη» και ιρλ. *mall* «αργός, βραδύς – μαλακός». Τέλος, δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *μέλω* «μεριμνώ, φροντίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μέλλων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *μέλλω*
μελλοντ-ικός, λόγ. [1838], < *μελλοντ-* (< *μέλλον*, ουδ. μτχ. ενεστ. τού ρ. *μέλλω*) + παραγ. τέρμα *-ικός*
μελλούμενος < μεσν. *μελλ-ούμενος* < αρχ. *μέλλω* (κατ' αναλογίαν προς μτχ. συνηρημένων ρημάτων, πβ. κ. *χαρ-ούμενος, χρειαζ-ούμενος*).
ΣΥΝΘ. μελλο-: *μελλό-νυμφος* (αρχ.), *μελλο-θάνατος* (ελνστ.) κ.ά.
μελλοντο-: *μελλοντο-λόγος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *futurologist*), *μελλοντο-λογία, μελλοντο-λογικός*
αμελλητί < ελνστ. επίρρ. *ἀ-μελλητ-ί* «χωρίς καθυστέρηση».

μελόδραμα
λόγ. [1803], < *μέλος* (στη σημ. «μελωδία») + *δράμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mélodrame*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μελοδραματ-ικός, λόγ. [1863], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mélodramatique* < *mélodrame*
μελοδραματ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *melodramatisation*
μελό < γαλλ. *mélo*, συγκεκομμ. τύπος τού ελληνογενούς *mélodrame*.

μελόντικα
αντιδάν., < ιταλ. *melodica*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *melodico* < υστλατ. *melōdicus* < ελνστ. *μελῳδικός* < αρχ. *μελῳδία*.

μέλος
ΕΤΥΜ. αρχ., πιθ. < Ι.Ε. **mel-* «εξάρτημα – άρθρωση» || ουαλ. *cym-mal*, βρετον. *mell*, ίσως και τοχαρ. *malk* «πλέκω» || αρχ. *μελ-ῳδός, μελ-ικός, μελ-ίζω* «τεμαχίζω – τραγουδώ» κ.ά. Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με τα ρ. *μέλλω, μολεῖν* (αόρ. β' τού *βλώσκω* «πηγαίνω, πορεύομαι»). Κατ' άλλη αμφισβητούμενη άποψη, η λ. είχε αρχική σημ. «φροντίδα, μέριμνα» και το ομηρ. επίθ. *λυσι-μελής* σήμαινε πρωταρχικά αυτόν «που αφαιρεί τη φροντίδα, που αμελεί» και επανερμηνεύθηκε δηλώνοντας αυτόν «που λύνει τα μέλη, που παραλύει».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μέρος τού σώματος» (κυρ. πληθ. *μέλεα* στον Όμηρο) → ήδη αρχ. σημ. «μελωδία, μουσική φράση» (πβ. Ομηρ. Ύμν. *Ἑρμ.* 52-53: *αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τεῦξε φέρων ἐρατεινὸν ἄθυρμα πλήκτρῳ ἐπειρήτιζε κατὰ μέλος*). Ας σημειωθεί ότι η σύνδεση των σημ. «άρθρωση» και «τρόπος, μελωδία» συναντάται επίσης στο ιρλ. *alt*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελικός < ελνστ. *μελ-ικός* «σχετικός με το μέλος, λυρικός».

ΣΥΝΘ. μελο-: *μελο-ποιώ* (αρχ.), *μελο-δραμάτιο* (λόγ. [1887]), απόδ. τού γαλλ. *operette*), *μελο-ποίηση* (λόγ. [1862]) κ.ά.

-μελής, -μέλεια: *εμ-μελής, εμ-μέλεια*.

μελτέμι

< τουρκ. *meltem*.

μελωδία

< αρχ. *μελῳδία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 935e.3-5: *ποιητῇ δὴ κωμῳδίας ἢ τινος ἰάμβων ἢ μουσῶν μελῳδίας μὴ ἐξέστω μήτε λόγῳ μήτε εἰκόνι*] < *μελῳδός* < *μέλ(ος)* (βλ.λ.) + *-ῳδ(ός)* < ουσ. *ᾠδή* (βλ.λ.). Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *melōdia* σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *melody*, γαλλ. *mélodie*, γερμ. *Melodie* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μελωδικός < αρχ. *μελῳδ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστόξενο]

μελωδικ-ότητα < *μελωδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

μεμβράνη

< ελνστ. *μεμβρᾶνα* (ήδη στην Κ.Δ., Β΄ Τιμόθ. 4,13: *ἐρχόμενος φέρε καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας*) < λατ. *membrāna* «υμένας (που καλύπτει μέλη τού σώματος) – περγαμηνή» < *membrum* «μέλος (σώματος)», ειδικότ. εκείνο από το οποίο κατασκευαζόταν η περγαμηνή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεμβραν-ώδης, λόγ. [1849], απόδ. τού γαλλ. *membraneux*.

μεμιάς

< μεσν. *μεμιά* (με τελικό *-ς* υπό την επίδρ. τής συνώνυμης ελνστ. φρ. *διὰ μιᾶς* > μεσν. *διαμιᾶς*) < φρ. *μὲ μιά*.

μεμονωμένος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.58.2: *οἱ μὲν Ἀργεῖοι ὡς μεμονωμένοις τοῖς Λακεδαιμονίοις παρεσκευάζοντο μάχεσθαι*], μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *μονῶ (-όω)* «απομονώνω, διαχωρίζω» < επίθ. *μόνος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μονώνω*.

μέμφομαι «κατηγορώ»

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 186: *μέμψονται δ᾽ ἄρα τοὺς χαλεποῖς βάζοντες ἔπεσσι*] < **mem-bh-*, που συνδ. με γοτθ. *bi-mampjan* «σαρκάζω, προσβάλλω», ουαλ. *mefl*, παλ. ιρλ. *mebul*. Από το θ. τού ρήματος αυτού σχηματίστηκαν επίσης τα παράγωγα *μομφ-ή, μεμπ-τός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεμπτός < αρχ. *μεμπ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *μέμφομαι* (πβ. σύνθ. *επί-μεμπτος*, ελνστ.).

μεμψίμοιρος «αυτός που μέμφεται τη μοίρα του»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 16.8-10: *ἀλλ᾽ οὕτω τὸ γῆράς ἐστι δυσάρεστον καὶ μικρολόγον καὶ μεμψίμοιρον ὥστε πολλάκις ἤδη τήν τε φύσιν τὴν ἐμαυτοῦ κατεμεμψάμην*] < *μεμψι-* (< ουσ. *μέμψις*, που μαρτυρείται ως όψιμο ελνστ., < ρ. *μέμφομαι*) + *-μοιρ(ος)* < *μοῖρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεμψιμοιρία < αρχ. *μεμψιμοιρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

μεμψιμοιρώ < ελνστ. *μεμψιμοιρ-ῶ (-έω)*.

μεν

ΕΤΥΜ. αρχ., μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο καταφατικό μόριο *μήν* «βεβαίως, ασφαλώς, πράγματι» (φρ. *ἦ μήν* «αληθινά, όντως») και ανάγεται στο Ι.Ε. βεβαιωτ. μόριο **smā* || σανσκρ. *smā* || αρχ. ομοτικό μόριο *μά* (βλ.λ.). Οι λ. αυτές δεν συνδέονται ετυμολογικά με το αρνητικό *μή*.

ΣΗΜΑΣ. Από τη χρήση τού μορίου *μέν* στις αρχ. φρ. *καὶ μήν, ἀλλὰ μήν*, όπου δήλωνε κυρίως εμφατική αντίθεση μετά από ερώτηση ή άρνηση, προήλθε η (ήδη αρχ.) αντιθετική σύνδεση *μέν...δε*.

μένεα στη φρ. *πνέω (τα) μένεα* «είμαι εξοργισμένος»

αρχ., που προέρχεται από την ομηρική φρ. *μένεα πνείοντες*, η οποία κατά γράμμα σημαίνει «ξεφυσώντας από μένος, από οργή». Η λ. *μένεα* αποτελεί επικό πληθ. τού ουσ. *μένος* (βλ.λ.).

μενεξές

< τουρκ. *menekşe* < περσ. *banafša*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μενεξεδ-ής

μενεξεδ-ένιος < *μενεξεδ-* (*μενεξές*) + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

μενεξε-λής < *μενεξέ(ς)* + παραγ. τέρμα *-λής* (βλ.λ.).

μενετός

αρχ., αρχική σημ. «υπομονητικός, πρόθυμος να περιμένει», ρηματ. επίθ. τού *μένω* (βλ.λ.). Χρησιμοποιείται κυρ. στη φρ. *οἱ καιροὶ οὐ μενετοί* «οι περιστάσεις δεν επιδέχονται αναβολή», γνωστή από χωρίο τού Θουκυδίδη (1.142: *τοῦ δὲ πολέμου οἱ καιροὶ οὐ μενετοί*).

μενίρ «προϊστορικός μεγάλιθος σε όρθια θέση»

< γαλλ. *menhir* < βρετον. *menhir* < *men* «πέτρα» + *hir* «μακριά», λ. που δήλωνε τον μεγάλιθο.

μένος

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη στο μυκ. κύρ. όν. *e-u-me-ne*: *Εὐμένης*) < Ι.Ε. **men-* / **men-dh-*, ρίζα ευρείας διαδόσεως που συνδ. με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες || σανσκρ. *mánas-* «μένος», λατ. *mens, -ntis* «νους, μυαλό» (> ισπ. *mente*), λιθ. *mintìs* «σκέψη» || αρχ. *μαίν-ομαι, μαν-ία, μάν-τις (-της), μανθ-άνω, μνή-μη, αὐτό-μα-τος* (βλ.λ.) κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Το ουσ. *μένος* δήλωνε το πνεύμα ως ζωτική

δύναμη που κινεί το σώμα σε δράση, κατ' εξοχήν δε τη θέληση, το πάθος και τη μαχητική ορμή. Οι σημασίες αυτές είναι παρούσες ήδη στον Όμηρο, όπου η λ. συναντάται περίπου διακόσιες φορές (π.χ. *Ἰλ.* Ζ 72: *ὣς εἰπὼν ὄτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἑκάστου· Ὀδ.* λ 562: *δάμασον δὲ μένος καὶ ἀγήνορα θυμόν*).
ΣΥΝΘ. (αρχ.): **ευ-μενής, ευ-μένεια – δυσ-μενής, δυσ-μένεια**.

μενού «εδεσματολόγιο»
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *menu* < λατ. *minūtus* «μικρός, ευτελής» < ρ. *minuo* «μικρύνω, ελαττώνω».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τής γαλλ. λ.) «πράγμα ευτελούς αξίας» → (17ος αι.) φρ. *menus plaisirs* «μικρές ευχαριστήσεις», που δήλωνε ψυχαγωγικές δραστηριότητες των βασιλέων → (18ος αι.) φρ. *menu de repas* «επί μέρους τμήματα τού γεύματος – εδεσματολόγιο».

μενουέτο «παλαιότερος λαϊκός γαλλικός χορός»
< γαλλ. *menuet* (οπτικό δάνειο με επίδρ. και τού ιταλ. *minuetto*), λ. που από τον 16ο αι. δήλωνε είδος χορού «με μικρά βήματα» *(à pas menus)*, < *menu* (βλ.λ. *μενού*).

μενσεβίκος
μεταφορά τού ρωσ. *men'shevik* «μέλος τής μειοψηφίας» < *men'she* «λιγότερος». *Μενσεβίκοι* αποκλήθηκαν το 1903 τα μέλη τής (μη λενινιστικής) μειοψηφίας τού Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος. Βλ. κ. *μπολσεβίκος*.

μέντα
< ιταλ. *menta* < λατ. *ment(h)a*, λ. μεσογ. προελ. και όμοιας αρχής (προελληνικής) με το ελνστ. ουσ. *μίνθη*.

μενταγιόν
< γαλλ. *medaillon* < ιταλ. *medaglione*, μεγεθ. τού ουσ. *medaglia* «παλαιό νόμισμα μικρής αξίας (σε Βενετία, Φλωρεντία κ.α.)», επίσης «νόμισμα των αρχ. Ελλήνων και των Ρωμαίων, προς ομοίωση τού οποίου κατασκευάστηκαν τα πρώτα τέτοια κοσμήματα», < μεσν. λατ. *medalia* «χάλκινο νόμισμα αξίας μισού δηναρίου» < υστλατ. επίθ. **medialis* < λατ. *medius* «μέσος – μισός».

μεντεσές
< τουρκ. *menteşe* < περσ. *band-kaša* «σύρτης, μάνταλο».

μέντιουμ
< ιταλ. *medium*, στη σημ. «μεσάζων, διάμεσος», που ανάγεται στο λατ. *medium* «μέσον», ουδ. τού επιθ. *medius* «μέσος – μισός».

μέντορας
< αρχ. *Μέντωρ, -ορος* [ήδη ομηρικό], όν. μυθικού φίλου τού Οδυσσέα και συμβούλου τού Τηλεμάχου, < θ. *μεν-* < Ι.Ε. **men- / *men-dh-*, ρίζα ευρείας διαδόσεως που συνδ. με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες. Βλ.λ. *μαθαίνω* (ΣΧΟΛΙΟ), *μένος*, *μάντης* κ.ά.

μεντρεσές
< τουρκ. *medrese* «μουσουλμανικό ιεροδιδασκαλείο» < αραβ. *madrasa* < ρ. *darasa* «σπουδάζω, μελετώ».

μένω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 412-3: *εἰ μέν κ' αὖθι μένων Τρώων πόλιν ἀμφιμάχωμαι, ὤλετο μέν μοι νόστος, ἀτὰρ κλέος ἄφθιτον ἔσται*] < Ι.Ε. **men-* «μένω, παραμένω» || σανσκρ. προστ. *mamandhi* «μείνε!, περίμενε!», λατ. *maneo* «μένω», *mansio, -ōnis* «σπίτι, οικία» (> γαλλ. *maison*, ιταλ. *magione*), αρμ. *mnam* «μένω, απομένω», ουαλ. *amynedd* «υπομονή» || αρχ. *μενε-τός, μόν-ος, μον-ή* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. **-μένω** (και τα παράγωγα αυτών **-μονή, -μονος**): *δια-μένω, δια-μονή – ανα-μένω, ανα-μονή – παρα-μένω, παρα-μονή – ξε-μένω – επι-μένω, επι-μονή, επί-μονος – περι-μένω – εμ-μένω, εμ-μονή – απο-μένω – εναπο-μένω – υπο-μένω, υπο-μονή – προσ-μένω, προσ-μονή* κ.ά.

μέρα → ημέρα

μεράδι → μοιράδι

μεράκι
< τουρκ. *merak* < αραβ. *maraqq* «ευγένεια, χάρη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μερακλής, μεταφορά τού τουρκ. *meraklı* < *merak*
μερακλ-ήδικος < *μερακλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*
μερακλ-ώνω < *μερακλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
μεράκλω-μα < *μερακλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μεραρχία
ελνστ. < *μεράρχης* «διοικητής στρατιωτικού σώματος περίπου δύο χιλιάδων ανδρών» < αρχ. *μέρ(ος)* + *-άρχης* < ρ. *ἄρχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μέραρχος < ελνστ. *μεράρχης*, με μεταπλασμό κατά τα σύνθ. σε *-αρχος*, πβ. *ταξί-αρχος, ναύ-αρχος* κ.ά.

μερεμέτι
< τουρκ. *meremet* «επισκευή, συντήρηση», αραβ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μερεμετ-ίζω
μερεμέτισ-μα < *μερεμετισ-* (*μερεμετίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

-μερής → μέρος

μεριά
μεσν. (με συνίζηση) < *μερία / μερέα* < αρχ. *μέρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-έα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μερ-ιάζω < *μερ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *θρον-ιάζω*.

μερίδα

μεσν. < αρχ. *μερίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἱκέτ.* 238: *τρεῖς γὰρ πολιτῶν μερίδες*] < *μέρος* (βλ.λ.). Η σημ. «ορισμένη ποσότητα φαγητού» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μερίδιο < ελνστ. *μερίδ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *μερίς, -ίδος*

μερίζω < αρχ. *μερίζ-ω* «διαιρώ, μοιράζω» < *μερίς, -ίδος*

μέρισμα < ελνστ. *μέρισ-μα*, αρχική σημ. «μέρος συνόλου», < αρχ. *μερίζω* ➔ Ο οικον. όρ. αποδίδει το γαλλ. *dividence*

μερισμός < αρχ. *μερισ-μός* «διαίρεση, μοιρασιά» < ρ. *μερίζω*

μεριστικός < ελνστ. *μερισ-τικός* «κατάλληλος για μοιρασιά» < αρχ. *μερίζ-ω*.

ΣΥΝΘ. -μερίζω, -μέριση, -μέρισμα, -μερισμός, -μεριστικός: *δια-μερίζω, δια-μέρισμα, δια-μερισμός, δια-μεριστικός – ανα-μερίζω, ανα-μέριση – παρα-μερίζω, παρα-μέρισμα – κατα-μερίζω, κατα-μερισμός, κατα-μεριστικός – επι-μερίζω, επι-μέριση, επι-μερισμός, επι-μεριστικός* κ.ά.

μερικός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε αποσπάσματα] < *μέρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η λ. χρησιμοποιείται από τη μεσν. εποχή στον πληθ. *μερικοί* ως αντωνυμία.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μερικεύω < ελνστ. *μερικ-εύω* «παριστώ κάτι ως διαιρετό, διαιρώ» ➔ μεσν. σημ. «διηγούμαι λεπτομερώς»

μερικώς < ελνστ. επίρρ. *μερικ-ῶς*

μερικ-ότητα, λόγ. [1761].

μέριμνα

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 178: *χαλεπὰς δὲ θεοὶ δώσουσι μερίμνας*] < θ. *μερ-* (με φωνήεν στηρίξεως *-ι-* και παραγ. τέρμα *-μν-*, που συνδ. με τα επιθήματα *-μων, -μα*) < Ι.Ε. **smer-* «θυμούμαι – σκέπτομαι» || σανσκρ. *smárati*, αρμ. *mormok'* «μέριμνα, φροντίδα», λατ. *memoria* «μνήμη» (> γαλλ. *mémoire*) || αρχ. *μέρ-μερ-ος* «αυτός που απαιτεί πολλή φροντίδα, δύσκολος», *μείρομαι* «συμμερίζομαι, συμμετέχω» (< **σμέρ-jο-μαι*), *μέρ-ος, μοῖρα* (< **μόρ-jα*), *μόρ-ος* «πεπρωμένο», *μόρ-ιο(ν), ἵ-μερ-ος* «έντονος πόθος» (βλ.λ.) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεριμνώ < αρχ. *μεριμν-ῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.7.12: *τὸ πολλὰ μεριμνᾶν καὶ τὸ μὴ δύνασθαι ἡσυχίαν*].

ΣΥΝΘ. α-μέριμνος (ελνστ.), **αμεριμνησία**.

μερινός «ράτσα προβάτου»

< γαλλ. *mérinos* < ισπ. *merinos*, πληθ. τού *merino* «ράτσα προβάτου με λευκό μαλλί». Την εν λόγω ράτσα εισήγαγαν οι Ευρωπαίοι από το Μαρόκο και φαίνεται ότι της έδωσαν το όνομα τής ντόπιας δυναστείας των *Beni-Merin*, οι οποίοι προέρχονταν από βερβερικό φύλο με επίδοση στην κτηνοτροφία.

μέρισμα → μερίδα

μερκαντιλισμός «εμποροκρατία»

μεταφορά τού γαλλ. *mercantilisme* < επίθ. *mercantile* «κερδοσκοπικός (από εμπόριο)» < ιταλ. *mercantile* < *mercante* «έμπορος» < λατ. *mercante(m)*, αιτ. πτώση τής μτχ. *mercans, -ntis* τού ρ. *mercor* «αγοράζω, εμπορεύομαι».

μέρμηγκας → μυρμήγκι

μερμήγκι → μυρμήγκι

μεροδούλι

< *μέρ(α)* + *δουλ(ειά)* + παραγ. τέρμα *-ι*, πβ. κ. *μεροφάι*.

μεροκάματο

< μεσν. *(ἡ)μεροκάματο(ν)* < αρχ. *ἡμέρ(α)* + *κάματο(ς)* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κάματος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεροκαματ-ιάρης.

μεροληπτώ

λόγ. [1871], < *μέρο(ς)* + λεξ. επίθημα *-ληπτώ*, το οποίο ανάγεται σε θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.) κατά το σχήμα των ελνστ. *δωρο-ληπτῶ, προσωπο-ληπτῶ*. Το ρ. *μεροληπτώ* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *prendre le parti*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεροληπτ-ικός, λόγ. [1855]

μεροληπτικ-ότητα < *μεροληπτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

μεροληψ-ία, λόγ. [1819], κατά το ελνστ. *δωροληψία*.

μερομήνια

< *μέρ(α)* + *μήν(ας)* + κατάλ. *-ια*, πληθ. τού *-ι*. Λιγότερο πιθ. η παλαιότ. αναγωγή σε τύπο **νερο-μήνια* «θυμωμένα νερά», με εικαζόμενο β΄ συνθ. το αρχ. *μῆνις* «θυμός, οργή». Η λ. δηλώνει συνήθως τις δώδεκα πρώτες ημέρες τού Αυγούστου, οι οποίες (κατά τη λαϊκή αντίληψη) αποτελούν προμήνυμα των καιρικών συνθηκών για τους επόμενους μήνες.

μέρος

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε Ομηρικό Ύμνο] < θ. *μερ-*, που εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *μείρομαι* «συμμερίζομαι, συμμετέχω» (< **σμέρ-jο-μαι*) και ανάγεται σε Ι.Ε. **smer-* «θυμούμαι – σκέπτομαι» || σανσκρ. *smárati*, αρμ. *mormok'* «μέριμνα, φροντίδα», λατ. *mereo* «λαμβάνω (μερίδιο) – συμμετέχω, αξίζω (να λάβω κάτι)», *meritum* «μισθός, αμοιβή – αξία» (> γαλλ. *mérite*, ισπ. *mérito*) || αρχ. *μέρ-*

μερ-ος «αυτός που απαιτεί πολλή φροντίδα, δύσκολος», *μοῖρα* (< **μόρ-ja*), *μόρ-ος* «πεπρωμένο», *μόρ-ιο(ν)*, *ἵ-μερ-ος* «έντονος πόθος» (βλ.λ.) κ.ά.

ΣΥΝΘ. -μερής: *δι-μερής, πενθημι-μερής, ολιγο-μερής, ομοιο-μερής, ανομοιο-μερής, ολο-μερής, μονο-μερής, αδρο-μερής, ισο-μερής, ανισο-μερής, πολυ-μερής* κ.ά.

-μέρεια: *ολιγο-μέρεια, ομοιο-μέρεια, ανομοιο-μέρεια, ολο-μέρεια, μονο-μέρεια, αδρο-μέρεια, ετερο-μέρεια, ισο-μέρεια, πολυ-μέρεια* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

μέρος, μέριμνα, μοίρα, μάρτυς, μερίδα, μόριο – αμαρτάνω, ειμαρμένη, ίμερος...
Εικάζεται ότι στην Ι.Ε. ρίζα **(s)mer-* συγχωνεύθηκαν δύο διαφορετικές ομάδες σημασιών, οι οποίες δηλώνονται από λέξεις που σημαίνουν «θυμούμαι, μνημονεύω, σκέπτομαι» και «συμμερίζομαι, συμμετέχω». Αν και έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι πρόκειται για ρίζες ομώνυμες αλλά διαφορετικές, ορισμένα ιστορικοσυγκριτικά λεξικογραφικά έργα ενοποιούν τις δύο ομάδες υπό την ίδια ρίζα. Ας σημειωθεί ότι στη βάση τής οικογένειας θεωρείται ότι βρίσκεται το αρχ. ***μείρομαι*** «λαμβάνω μερίδιο, συμμερίζομαι, μετέχω» (με παρακείμενο *εἵμαρται* «έχει καθοριστεί από τη μοίρα, είναι πεπρωμένο», μτχ. θηλ. ***ειμαρμένη*** «πεπρωμένο»). Ίχνη και των δύο σημασιών συναντούμε στα πολυάριθμα ελληνικά ομόρριζα, που απαρτίζουν τη σημαντική αυτή λεξιλογική οικογένεια. Συγκεκριμένα:
α) από θέμα *μερ-* (**(s)mer-*): αρχ. ***μείρομαι*** «λαμβάνω μερίδιο, συμμερίζομαι, μετέχω» (< **σμερ-jo-μαι*), ***μέρ-ος***, ***μέρ-ι-μν-α*** (με φωνήεν στηρίξεως -*ι*-), ***μερ-ίζω***, ***μερίδα*** (αρχ. *μερ-ίς, -ίδος*), ***μερ-ικός***, ***ἵ-μερ-ος*** «έντονος πόθος» (< **si-smer-jō-*),
β) από θέμα *μορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)mor-*): αρχ. ***μοῖρα*** (< **μορ-ja*), ***μόρ-ιο(ν)***, ***μόρ-ος*** «πεπρωμένο», σύνθ. ***ἐπί-μορτος*** (< *ἐπί* + *μορ-τή* «αγρομερίδιο, αγροτεμάχιο»).
γ) από θέμα *μαρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)mr̥-*): αρχ. ***μάρ-τυς*** (< **μάρ-τυ-ρς*), ***ἁ-μαρ-τ-άνω*** (πιθ. < *ἀ-* στερητικό + θ. *μαρ-*, οπότε το ρήμα θα είχε αρχική σημασία «λησμονώ (εσκεμμένα), αμελώ»).
Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζουμε δύο βασικές λέξεις τής Λατινικής, τα ουσ. *memoria* «μνήμη» (από όπου γαλλ. ***mémoire*** και μέσω αυτού το αγγλ. ***memory***) και *meritum* «μισθός, αμοιβή – αξία» (από όπου τα γαλλ. ***mérite***, ισπ. ***mérito***).

μερσερισμός «υφαντουργική κατεργασία»
< αγγλ. *Mercer* (με παραγ. τέρμα -*ισμός*), από το επώνυμο τού Άγγλου χημικού και υφαντουργού John Mercer (1791-1866), ο οποίος φέρεται ότι ανακάλυψε το 1844 τη φερώνυμη μέθοδο κατεργασίας βαμβακερών υφασμάτων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μερσεριζέ < γαλλ. *mercerisé*, μτχ. τού ρ. *merceriser* < αγγλ. *mercerise*, που ανάγεται στο όν. *Mercer* (βλ. ανωτέρω).

μερσί
< γαλλ. *merci* «ευχαριστώ» < λατ. *merces, -ēdis* «μισθός, αμοιβή».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μερσί
Κατά την υστερολατινική εποχή η λ. ***merces*** έλαβε την πιο εξειδικευμένη σημ. «εύνοια, χάρις (τού Θεού)». Η χρήση αυτή αποτυπώνεται σε φράσεις τής παλαιάς Γαλλικής, όπως *Dieu merci* «με τη χάρη τού Θεού», *votre merci* «χάρις σε εσάς», με αποτέλεσμα η λ. ***merci*** να δηλώσει και την ευγνωμοσύνη προς αυτόν στον οποίο οφείλεται η χάρη και να καταλήξει στη σημ. «ευχαριστώ». Παρόμοια σημασιολογική εξέλιξη γνώρισε επίσης το αρχ. ***εὐχαριστῶ*** (βλ.λ.).

μερτικό
< μεσν. *μερτικόν* < όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *μεριτικόν* (στον Ιουστινιανό, *Νεαραί* 606: *μηδὲ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν τῶν ἰδίων παραμυθιῶν ἢ τῶν ἄλλων μεριτικῶν αὐτὸν ἀποστερεῖσθαι*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *μεριτικός* < αρχ. *μερίτ(ης)* «συμμέτοχος (σε κέρδη ή οφέλη), δικαιούχος μεριδίου» + παραγ. τέρμα -*ικός*. Το μεσν. ουσ. *μερδικό(ν)* οφείλεται σε επίδρ. των ουσ. *μερίς (-ίδα), μερίδιο(ν)*.

μεσ(ο)- → μέσος

μέσα
μεσν., επιρρ. χρήση τού ουδ. πληθ. τού αρχ. επιθ. *μέσος* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. ο συγκεκομμένος τύπος *μέσ' / μές*, ο οποίος προήλθε από σίγηση τού τελικού -*α* προ φωνήεντος, π.χ. *μέσ' ἀπό*.

μεσάζων
ΕΤΥΜ. ελνστ., μτχ. ενεστ. τού αρχ. *μεσάζω* «βρίσκομαι στο μέσον» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιστ.* 18.25-26: *καὶ πότερον ἄρχοιτο τὸ πάθος ἢ μεσάζοι ἢ λήγοι*] < επίθ. *μέσ(ος)* + παραγ. τέρμα -*άζω*.
ΣΗΜΑΣ. Σε ελνστ. φρ. η μτχ. *μεσάζων* δηλώνει αυτόν «που βρίσκεται στο μέσον ή ανάμεσα» (π.χ. *ὁ μεσάζων τόπος*), ενώ από τον 5ο αι. μ.Χ. μαρτυρείται η σημ. «μεσολαβών, ενδιάμεσος» (πβ. Ιουστιν. *Ἐπιστ.* 65: *τὴν δὲ ἀσεβῆ ἐπιστολὴν ὡς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεσάζοντος ἀποδεχθεῖσαν ἐπηνέσατε*).

μεσαίος
< αρχ. *μεσαῖος* < *μέσ(ος)* + παραγ. τέρμα -*αῖος*, πβ. κ. *τεταρτ-αῖος*.

μεσαίωνας
< λόγ. [1829] *μεσαίων, -ωνος*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *μέσος*

αιών, η οποία αποτελεί απόδ. τής αντίστοιχης γαλλ. *moyen âge*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσαιων-ικός, λόγ. [1855]

μεσαιων-ισμός, λόγ. [1856], < *μεσαιων(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μεσαίωνας

Η εισαγωγή τής νέας λέξεως που θα απέδιδε τον γαλλ. όρο *moyen âge* συνοδεύτηκε από αρκετές αντιλογίες μεταξύ των λογίων τής εποχής. Ο Αδαμάντιος Κοραής εισήγαγε τον όρο *μεσαιών*, τονίζοντας στη λήγουσα κατά το απλό *αἰών* (χαλαρή σύνθεση), και αρκετοί συγγραφείς τής εποχής τον ακολούθησαν. Ορισμένοι προέκριναν μόνο την περίφραση *Μέσος Αἰών*, αλλά τελικά επικράτησε το ορθότερο σύνθετο ***μεσαίων / μεσαίωνας*** [1845], με αναβιβασμό τού τόνου στην παραλήγουσα, πβ. επίσης *μακρ-αίων, -ωνος*.

μεσάνυχτα

μεσν., πληθ. τού *μεσάνυχτο / μεσάνυκτο(ν)* < *μέσα* (ουδ. πληθ. τού αρχ. *μέσος*) + *-νυκτ(ον)* < *νύκτα / νύχτα* (βλ.λ.). Βλ. κ. *μεσονύκτιο*.

μέση

αρχ., ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *μέσος* (βλ.λ.). Η σημ. «οσφύς» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσ-άτος < *μέσ(η)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *γεμάτος*.

μεσήλικος

μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *μεσῆλιξ, -ικος* < *μεσ(ο)-* + αρχ. *ἧλιξ, -κος* «συνομήλικος», για το οποίο βλ.λ. *ηλικία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανήλικος*.

μεσημβρία

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο], λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *μέσον ἦμαρ / ἆμαρ*, από όπου θα προέκυπτε αρχικώς τύπος **μεσ-ᾱμέριος* > **μεσ-ᾱμ[β]ριος* (με συγκοπή και ηχηροποίηση) > ιων. *μεσαμβρίη* / αττ. *μεσημβρία* (με επίδρ. τού ουσ. *ἡμέρα*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωσε επίσης το νότιο σημείο τού ορίζοντα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσημβρινός < αρχ. *μεσημβρ-ινός* «μεσημεριανός» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] → ήδη αρχ. σημ. «ο νοητός κύκλος που συνδέει τους δύο πόλους τής Γης» (πβ. Αριστ. *Μετεωρ.* 375b, όπου παραλείπεται το ουσ. *κύκλος*· 1ος αι. π.Χ. Γεμίν. *Εἰσαγ. Φαινόμ.* 2.25: *ἤδη δὲ παρὰ τὰς τῶν κλιμάτων διαφορὰς καὶ εἰς ἀνισώτερα μέρη διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ μεσημβρινοῦ κύκλου*).

μεσημέρι

< μεσν. *μεσημέρι(ον)*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *μεσημέριος* < αρχ. *μέσ(ος)* + *ἡμέρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσημεριάζω < μεσν. *μεσημερ-ιάζω*

μεσημέριασ-μα < *μεσημεριασ-* (*μεσημεριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

μεσημερ-ιανός (πβ. μεσν. *μεσημερ-ινός*)

μεσημερ-ιάτικος < *μεσημέρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *χειμων-ιάτικος*.

μεσίστιος

< *μέσ(ος)* + *ιστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *half-mast*.

μεσίτης

ελνστ., αρχική σημ. «μεσάζων, επιδιαιτητής», < αρχ. *μέσ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *ἔρημ-ος* > *ἐρημ-ίτης*, *ὅπλ-ον* > *ὁπλ-ίτης*. Η λ. απαντά στην Κ.Δ. ως προσωνυμία τού Ιησού Χριστού (Α΄ Τιμόθ. 2,5: *εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσιτεύω < ελνστ. *μεσιτ-εύω*, αρχική σημ. «διαιτητεύω, μεσολαβώ»

μεσιτεία < ελνστ. *μεσιτ-εία*, αρχική σημ. «μεσολάβηση, διαιτησία»

μεσιτικός < μεσν. *μεσιτ-ικός* (όπως προκύπτει από το ουσιαστικοπ. ουδ. *μεσιτ-ικόν* «φόρος μεσιτείας») < ελνστ. *μεσίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μέσο(ν) → μέσος

μεσοβέζικος

< τουρκ. *müşevveş* «αόριστος, ασαφής, συγκεχυμένος» (αραβ. αρχής), με παρετυμολ. σύνδεση προς τα σύνθ. από *μεσο-* και παραγ. τέρμα *-ικος*.

μεσόγειος

< αρχ. *μεσόγειος / -γεως / -γαιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.113.3-6: *κατὰ τοῦτο μὲν δὴ ἐνίκων οἱ βάρβαροι καὶ ῥήξαντες ἐδίωκον ἐς τὴν μεσόγαιαν, τὸ δὲ κέρας ἑκάτερον ἐνίκων Ἀθηναῖοί τε καὶ Πλαταιέες*], αρχική σημ. «ενδοχώρα» < *μεσο-* (< επίθ. *μέσος*) + *-γειος*, από θ. τού ουσ. *γῆ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-γειος, ισό-γειος, υπό-γειος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεσογει-ακός, λόγ. [1891].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Μεσόγειος Θάλασσα

Ο υστερολατινικός όρος *(Mare) Mediterraneum*, αν και πλάστηκε κατά το πρότυπο τού αρχ. *μεσόγειος* «ενδοχώρα», χρησιμοποιήθηκε για την υδάτινη έκταση που οι αρχαίοι αποκαλούσαν *Μεγάλη Θάλασσα*, η οποία έδινε την εντύπωση ότι βρίσκεται στο μέσον τής Γης. Ως αποτέλεσμα, σε νεότερους

χρόνους η φράση **Μεσόγειος Θάλασσα** δήλωσε τη *Μεγάλη Θάλασσα* των αρχαίων.

μεσόδμη «δοκός για στήριγμα στέγης»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* υ 354: *αἵματι δ' ἐρράδαται τοῖχοι καλαί τε μεσόδμαι*], αρχική σημ. «δοκός που στηρίζει τη στέγη» < *μεσο-* (< επίθ. *μέσος*) + *-δμ(η)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *δεμ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δέμω* «κτίζω, οικοδομώ» (βλ.λ. *δομή, δόμος*).

μεσόκοπος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Κρατίνου], αρχική σημ. «μέσου μεγέθους ή ηλικίας», < *μεσο-* (< επίθ. *μέσος*) + *-κοπ(ος)*, από το θ. τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

μεσολαβώ
< ελνστ. *μεσολαβῶ (-έω)* «πιάνω, αρπάζω – διακόπτω, παρεμβαίνω» < *μεσο-* (< αρχ. *μέσος*) + *-λαβ(ῶ)*, από θ. τού αρχ. *λαμβάνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεσολάβηση < μεσν. *μεσολάβη-σις* «παρέμβαση – μεσιτεία»
μεσολαβη-τής, λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από υστλατ. *mediator*
μεσολαβη-τικός, λόγ. [1895], < *μεσολαβη-* (*μεσολαβώ*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
μεσολαβή < *μέσ(η)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *λαβή*.
ΣΥΝΘ. δια-μεσολαβώ, δια-μεσολάβηση, δια-μεσολαβητής.

μεσονύκτιο
< αρχ. *μεσονύκτιον* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (ελνστ. *μεσανύκτιον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *μεσονύκτιος* < *μεσο-* (< επίθ. *μέσος*) + *-νυκτ(ιος)* < *νύξ, -κτός*. Ο τύπος *μεσονύχτι(ο)ν* είναι μεσν. Βλ. κ. *μεσάνυχτα*.

μέσος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ιλ.* Π 777: *ὄφρα μὲν Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει*] < Ι.Ε. **medh-yo-* «μεσαίος, μέσος» || σανσκρ. *mádhya-*, λατ. *medius* (> ισπ. *medio*) > υστλατ. *mediālis* (> γαλλ. *milieu*), αρχ. γερμ. **medlija-* (> γερμ. *mittel*, αγγλ. *middle*), ιρλ. *mid-* (α΄ συνθ.) || αρχ. *μεσ-αῖος* (κατά τα επίθ. σε *-αῖος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μέσον < αρχ. *μέσον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *μέσος* → Οι σημ. «τρόπος επιτεύξεως ενός σκοπού» και «μεσολάβηση» είναι ήδη μεσν.
μεσότητα < αρχ. *μεσ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «κεντρική θέση»
μεσιανός < μεσν. *μεσ-ιανός* < *μέσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιανός* (ήδη ελνστ. κύρ. όν. *Μεσιανή*), πβ. κ. *παρακατ-ιανός*
μεσώ (συνήθης η μτχ. *μεσοῦντος, μεσούσης*) < αρχ. *μεσ-ῶ (-όω)* < *μέσος*.
ΣΥΝΘ. μεσ(ο)-: *μεσό-κοπος* (αρχ.), *μεσ-ουρανώ* (αρχ.), *μεσ-ήλικος* (ελνστ.), *μεσό-τοιχος* (ελνστ.), *μεσό-θυρο* (μεσν.), *μεσ-εγγύηση, μεσο-διάστημα* (μεταφρ. δάνειο), *μεσό-πορτα, μεσο-πρόθεσμος* (απόδ. ξέν. όρου), *μεσο-σπονδύλιος* (λόγ. [1863], μεταφρ. δάνειο), *μεσο-τοιχία, μεσο-χώρι* κ.ά.
-μεσος: *ά-μεσος, διά-μεσος, ενδιά-μεσος, παρά-μεσος, έμ-μεσος*.

μεσοφόρι
< *μεσο-* (< επίθ. *μέσος*) + *-φόρ(ι)* < ρ. *φορώ*, πβ. κ. *(ε)πανω-φόρι*. Ο τύπος *μισο-φόρι* οφείλεται σε παρετυμολ. σύνδεση προς το επίθ. *μισός*.

μεσόφωνος «μετζοσοπράνο»
λόγ. [1897], < *μεσο-* (< επίθ. *μέσος*) + *-φων(ος)* < *φωνή*, απόδ. τού ιταλ. *mezzosoprano*.

μέσπιλο
< αρχ. *μέσπιλον* «μούσμουλο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], δάνειο αγν. προελεύσεως.

μεσσίας
ελνστ. < αραμ. *mešīhā* < εβρ. *māšīhā* «χριστός, χρισμένος», λ. την οποία οι Εβδομήκοντα (στη μετάφραση τής Π.Δ.) απέδωσαν με τον αρχ. όρο *χριστός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεσσιαν-ικός, λόγ. [1877], μεταφορά τού γαλλ. *messianique*
μεσσιαν-ισμός, λόγ. [1877], μεταφορά τού γαλλ. *messianisme*.

μεστός
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *απόσπ.* 88.1-2: *ἐγὼ δ' ἔχων σκύπφον Ἐρξίωνι τῷ λευκολόφῳ μεστὸν ἐξέπινον*], εκφραστ. όρος, αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεστότητα < ελνστ. *μεστ-ότης, -ότητος* «πληρότητα»
μεστώνω < μεσν. *μεστ-ώνω* < αρχ. *μεστ-ῶ (-όω)* «γεμίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Άντιγ.* 280: *παῦσαι, πρὶν ὀργῆς κἀμὲ μεστῶσαι λέγων*]
μέστωμα < ελνστ. *μέστω-μα* < αρχ. *μεστ-ῶ (-όω)*.

μεσώ → μέσος

μέσω
< αρχ. *μέσῳ*, δοτ. ενικού τού επιθ. *μέσος* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται συχνά στην αρχ. γλώσσα με τοπική σημ. ως τμήμα τής φρ. *ἐν μέσῳ*. Η οργανική χρήση τής φρ. *μέσω* + γενική πτώση αποτελεί σύγχρονη απόδ. των γερμ. *mittels, durch*. Πβ. κ. *διά μέσου*.

μετά
ΕΤΥΜ. αρχ., πιθ. < Ι.Ε. **met(i)-* ή **medhi-* (το ελλ. *μετά* αναλογικά προς το *κατά*) || παλ. άνω γερμ. *mit(i)* (> γερμ. *mit*), γοτθ. *miþ*, ίσως και αλβ. *mjet* «μέσο».

Δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με τις λ. *μέσος* και *μέχρι* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά αρχικώς ως επίρρ. με σημ. «στο μέσον» και κατόπιν ως πρόθ. συνοδευόμενη από γενική πτώση με σημ. «μεταξύ, ανάμεσα». Ήδη ομηρικές είναι οι σημ. «με, μαζί» (πβ. *Ἰλ.* Α 478: *καὶ τότ' ἔπειτ' ἀνάγοντο μετὰ στρατὸν εὐρὺν Ἀχαιῶν*), καθώς και η χρονική σημ. (πβ. *Ὀδ.* ο 400: *μετὰ γάρ τε καὶ ἄλγεσι τέρπεται ἀνήρ*). Βλ. κ. *ματα-*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού *μετά*

Η πρόθεση ***μετά*** απαντά ως α΄ συνθετικό με τους ακόλουθους τύπους: α) ***μετα-***, όταν ακολουθεί σύμφωνο (π.χ. *μετα-γράφω, μετα-δίδω, μετα-στρέφω*), β) ***μετ-***, όταν ακολουθεί φωνήεν (π.χ. *μετ-έχω, μετ-αίχμιο, μέτ-ωπο*), και γ) ***μεθ-***, όταν ακολουθεί δασυνόμενο (στην Αρχ. Ελληνική) φωνήεν (π.χ. *μεθ-εόρτια, μέθ-οδος, μέθ-εξη*). Όταν το β΄ συνθετικό αρχίζει από *ρ-*, ο φθόγγος αυτός διπλασιάζεται κατά τη σύνθεση ακολουθώντας κανόνα τής αρχ. γλώσσας (π.χ. *μετα-ρρηματικός, μετα-ρρύθμιση*).

μεταβαίνω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* θ 492: *ἀλλ' ἄγε δὴ μετάβηθι*], αρχική σημ. «πηγαίνω από έναν τόπο σε άλλον» < *μετα-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βαίνω, μετα-βαίνω*. Η μτφ. σημ. «περνώ σε άλλο θέμα ή κατάσταση» είναι ήδη αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετάβαση < αρχ. *μετάβα-σις*, αρχική σημ. «μετακίνηση από έναν τόπο σε άλλον, πέρασμα απέναντι»

μεταβατικός < ελνστ. *μεταβα-τικός*, αρχική σημ. «ικανός να περάσει από ένα σημείο σε άλλο» ➞ Ορισμένοι επιστημ. όρ. αποτελούν μεταφρ. δάνεια από αγγλ. *transitive*, ο δε γραμμ. όρος είναι ήδη ελνστ. (πβ. Απολλων. Δυσκ. *Περὶ ἀντων.* 2.1,1.24: *πάσης φράσεως μεταβατικὸν ἐν προσώποις ἐχούσης τὸ ῥῆμα*). Πβ. ελνστ. σύνθ. *ἀ-μετάβατος*

μεταβατικ-ότητα, λόγ. [1890], < *μεταβατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

μεταβάλλω

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* θ 94: *πῇ φεύγεις μετὰ νῶτα βαλὼν κακὸς ὣς ἐν ὁμίλῳ;*] < *μετα-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βάλλω, εκ-βάλλω, συμ-βάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταβολή < αρχ. *μεταβολ-ή* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πυθ.* 4.291-3: *ἐν δὲ χρόνῳ μεταβολαὶ λήξαντος οὔρου ἱστίων*]

μεταβλητός < ελνστ. *μεταβλη-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *μεταβάλλω* (πβ. αρχ. σύνθ. *ἀ-μετάβλητος, εὐ-μετάβλητος*)

μεταβλητ-ότητα, λόγ. [1812], < *μεταβλητ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

μεταβιβάζω

αρχ. < *μετα-* + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω*, πβ. κ. *απο-βιβάζω, συμ-βιβάζω, υπο-βιβάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταβίβα-ση, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *transmission*, αγγλ. *transfer*

μεταβιβασ-τής, λόγ. [1836]

μεταβιβάσ-ιμος, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *transférable*.

μεταβολισμός

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métabolisme*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. ουσ. *μεταβολή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταβολ-ικός < ελνστ. *μεταβολ-ικός* «ευμετάβολος» (ο βιολ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métabolique*).

μεταγγίζω

ελνστ. < *μετ(α)-* + αρχ. *ἄγγος* «αγγείο» (βλ.λ. *αγγείο*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετάγγι-ση, λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *transfusion*.

μεταγενέστερος

ελνστ., συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *μεταγενής* «αυτός που γεννήθηκε κατόπιν, υστερογενής» < *μετα-* + *-γεν(ής)* < θ. από το οποίο σχηματίστηκε το αρχ. *γένος* (βλ.λ.).

μεταγλωττίζω

μεσν. < *μετα-* + αρχ. *γλῶττα* (αττ. τύπος τού ουσ. *γλῶσσα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταγλώττι-ση, λόγ. [1796]

μεταγλωττισ-μός, λόγ. [1772]

μεταγλωττισ-τής ➞ Ως όρος τής πληροφορικής η λ. αποδίδει το αγγλ. *compiler*.

μεταγράφω

αρχ., αρχική σημ. «αντιγράφω – μεταφέρω σε άλλη γραφή ή γλώσσα», < *μετα-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγ-γράφω, δια-γράφω, παρα-γράφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταγραφή < ελνστ. *μεταγραφ-ή*, αρχική σημ. «αντιγραφή κειμένου σε άλλο είδος γραφής – αλλαγή τής απόδοσης» ➞ Ορισμένες σύγχρονες σημ. αποδίδουν το γαλλ. *transcription*

μεταγραφικός < μεσν. *μεταγραφ-ικός* «σχετικός με μεταγραφή ή αντιγραφή».

μετάγω «μεταφέρω, μεταβιβάζω»

αρχ., βασική σημ. «μεταφέρω, μετακινώ», < *μετ(α)-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-άγω, προ-άγω, συν-άγω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταγωγή < ελνστ. *μεταγωγ-ή* «μεταφορά, μετακίνηση»

μεταγωγ-ικός.

μεταδίδω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μεταδίδωμι* < *μετα-* + *δίδωμι*, για το οποίο βλ.λ. *δίνω*, πβ. κ. *απο-δίδω, εκ-δίδω, παρα-δίδω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετάδοση < αρχ. *μετάδο-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.2.2: *οὐδέν ἐστιν ἀπὸ τῆς αὐτῆς δαπάνης ἐπιχαριτώτερον ἢ σίτων καὶ ποτῶν μετάδοσις*], αρχική σημ. «παροχή μεριδίου» < ρ. *μεταδίδωμι*

μεταδόσιμος < ελνστ. *μεταδόσ-ιμος*, αρχικώς (για ασθένειες) «μολυσματικός» < αρχ. *μεταδίδωμι*

μεταδότης < ελνστ. *μεταδό-της* < αρχ. *μεταδίδωμι*

μεταδοτικός < αρχ. *μεταδο-τικός* «αυτός που δίνει απλόχερα, γενναιόδωρος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

μεταδοτικ-ότητα, λόγ. [1850], < *μεταδοτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

μεταθέτω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μετατίθημι* «αλλάζω θέση (σε κάτι), μετακινώ – μεταβάλλω, αλλοιώνω» < *μετα-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*, πβ. κ. *απο-θέτω, κατα-θέτω, συν-θέτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετάθεση < αρχ. *μετάθε-σις* «αλλαγή θέσεως» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < ρ. *μετατίθημι*, πβ. αρχ. *θέσις* – *τίθημι* → Η γλωσσική σημ. είναι ήδη ελνστ., ενώ η σημ. «μετακίνηση υπαλλήλου» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *déplacement* ή τού γερμ. *Versetzung*

μεταθέσιμος < μεσν. *μεταθέσ-ιμος* < ρ. *μεταθέτω*

μεταθε-τήριο

μεταθετός, λόγ. [1888], ρηματ. επίθ. τού αρχ. *μετατίθημι*, κατά το πρότυπο τού απλού *θε-τός*· πλάστηκε ως μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *amovible* και δεν σχετίζεται με το αρχ. *μετάθετος* «ευμετάβολος».

μεταίχμιο

< αρχ. *μεταίχμιον* «απόσταση μεταξύ δύο στρατών – μεσοδιάστημα, οριακή γραμμή» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα, *απόσπ.* 37.9-10: *ἐγὼ δὲ τούτων ὥσπερ ἐν μεταιχμίωι ὅρος κατέστην*] < *μετ(α)-* + *αἰχμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιον*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μεταίχμιο

Είναι ενδιαφέρουσα η εξέλιξη τής σημασίας τής λέξης ***μεταίχμιο*** προς τη σημερινή σημασία «όριο». Η λέξη, σύνθετη από τα *μετὰ* + *αἰχμή* (υπάρχει και τύπος *μεσαίχμιον*), ήταν όρος τού πολεμικού λεξιλογίου και δήλωνε αρχικά την απόσταση ανάμεσα σε δύο στρατεύματα, χονδρικά όση απόσταση θα διήνυε ένα δόρυ (*αἰχμή*, συνεκδοχικά αντί για *δόρυ*). Με αυτή τη σημασία γράφει ο Ηρόδοτος: *μεταίχμιον οὐ μέγα ἀπολιπόντες ἵζοντο ἀντίοι τοῖσι Λακεδαιμονίοισι* «αφήνοντας μικρή απόσταση στρατοπέδευσαν απέναντι από τους Λακεδαιμονίους». Παρόμοια χρήση τής ρίψης / βολής για μέτρηση τής απόστασης υπάρχει και στην αρχ. φράση *λίθου βολή* (πβ. το νεότερο *μια πετριά δρόμος*).

Όπως γίνεται συνήθως, όμως, η σημασία αποσυνδέθηκε από τα πολεμικά συμφραζόμενα και δήλωσε γενικά το «μεταξύ διάστημα», όπως στον Αριστοτέλη που γράφει: *τὸ μεταίχμιον τῶν τόπων ἀμφοτέρων*. (Η πρόθεση *μετά* πολλές φορές σε σύνθετες λέξεις δηλώνει απόσταση ανάμεσα σε δύο σημεία, πβ. κ. *μεταπύργιον* «απόσταση ανάμεσα σε δύο πύργους»). Συνεκδοχικά δήλωσε «κάθε τι που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο πράγματα». Έτσι, στον φιλόλογο Ηράκλειτο (1ος αιώνας μ.Χ.) διαβάζουμε «*τὸ μεταίχμιον αἰθέρος τε καὶ ἀέρος*», ο Ψευδο-Λουκιανός (1ος αιώνας μ.Χ.) γράφει για το μεταίχμιο ανάμεσα στα φρύδια και τα μαλλιά, ο Νικόμαχος, μαθηματικός τού 2ου αιώνα, αναφέρει ότι ο Ερμής έχει το «*μεταίχμιον Ἀφροδίτης καὶ Ἡλίου*» και ο Ηλιόδωρος (3ος αιώνας) αναφέρεται στο σκιόφως ως «*μεταίχμιον ἡμέρας καὶ νυκτός*».

Ιδιαίτερα σημαντική στην πορεία τής λέξης προς τη σημερινή σημασία «όριο» ήταν η χρήση της στη φράση *ἐν μεταιχμίῳ*, που θα σήμαινε περίπου «ανάμεσα». Σε γνωστή παρομοίωση τού Ιωάννου τού Χρυσοστόμου ο Χριστός ένωσε αντίθετα πράγματα (την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, τη θεία φύση και την ανθρώπινη, τον Θεό και τον άνθρωπο) όπως κάποιος που στέκεται ανάμεσα σε δύο και πιάνοντας τα χέρια τού καθενός τούς ενώνει («*Καὶ καθάπερ τις ἐν μεταιχμίῳ στὰς δύο τινῶν ἀλλήλων διεστηκότων, ἀμφοτέρας ἁπλώσας τὰς χεῖρας ἑκατέρωθεν λαβὼν συνάψειεν*»). Επειδή όμως κάτι που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κατά έναν τρόπο τούς χωρίζει, αποτελεί δηλαδή το φυσικό τους όριο, το μεταίχμιο κατέληξε στη σημασία «το όριο ανάμεσα σε δύο», την οποία συναντούμε σε σημερινές χρήσεις, π.χ. *το μεταίχμιο ζωής και θανάτου, στο μεταίχμιο βυζαντινής τέχνης και αναγέννησης* κ.λπ.

μετακαλώ → καλώ

μετακένωση «μετάγγιση υγρών – (μτφ.) μετάδοση» λόγ. [1805], < ελνστ. *μετακενῶ (-όω)* «αδειάζω ένα δοχείο μέσα σε άλλο» < *μετα-* + αρχ. *κενῶ* < *κενός* (βλ.λ.).

μετακινώ → κινώ

μετακλητός → καλώ

μετακομίζω

αρχ. < *μετα-* + *κομίζω*, αρχική σημ. «φροντίζω, παρέχω – (γενικότ.) φέρνω, μεταφέρω» (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-κομίζω, δια-κομίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετακομιδή < ελνστ. *μετακομιδ-ή* «μεταφορά» → μεσν. σημ. (ειδικότ.) «μεταφορά οστών σε άλλον τάφο ή οστεοφυλάκιο»
μετακόμιση < ελνστ. *μετακόμι-σις* «μεταφορά».

μετακυλίω «μεταθέτω»

ελνστ. < *μετα-* + αρχ. *κυλίω*, για το οποίο βλ.λ. *κυλώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετακύλι-ση
μετακυλώ < μεσν. *μετακυλῶ* < *μετα-* + *κυλῶ*.

μεταλαβαίνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μεταλαμβάνω* «συμμετέχω, παίρνω μέρος (σε κάτι), παίρνω μερίδιο (από κάτι)» (ήδη ελνστ. η σημ. «κοινωνώ, μετέχω στη Θεία Ευχαριστία») < *μετα-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *καταλαβαίνω* < *κατα-λαμβάνω*, *προ-λαβαίνω* < *προλαμβάνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετάληψη < αρχ. *μετάληψις* «συμμετοχή – (ρητορ. σχήμα) χρήση ενός όρου αντί άλλου». Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «Θεία Ευχαριστία».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μεταλαβαίνω, μετάληψη – κοινωνώ, κοινωνία

Για τη συμμετοχή των πιστών στο μυστήριο τής Θείας Ευχαριστίας χρησιμοποιούνται εναλλακτικά οι συνώνυμες λέξεις ***κοινωνώ*** και ***μεταλαμβάνω***. Και τα δύο ρήματα σήμαιναν συμμετοχή σε κάτι. Το *μεταλαμβάνω* σήμαινε «λαμβάνω μερίδιο από κάτι» (όπως στον *Φαῖδρο* τού Πλάτωνος, 248e.5: *ὃς μὲν ἂν δικαίως διαγάγῃ ἀμείνονος μοίρας μεταλαμβάνει*) και δεν περιοριζόταν αποκλειστικά σε λήψη τροφής. Ήδη όμως από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια χρησιμοποιήθηκε για αναφορά στο μυστήριο τής Θείας Ευχαριστίας: στις *Πράξεις* των Αποστόλων περιγράφεται ως εξής μια πρώιμη μορφή αυτού τού μυστηρίου (2, 46): *κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας*. Σταδιακά επεκτάθηκε η χρήση τής λέξης για το εν λόγω μυστήριο (πβ. το χωρίο τής *Ἀπολογίας* τού Ιουστίνου τού Φιλοσόφου και Μάρτυρος, 65.3: *εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος* [...] *οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου*). Από εκεί προέρχεται η φράση ***θεία μετάληψη*** ή απλώς ***μετάληψη*** (πβ. Κοσμά Ινδικ., *Χριστιανική Τοπογραφία*, 5.229.10-13: *Τοῦτο γὰρ σημαίνει καὶ ἡ μετάληψις τῶν μυστηρίων, τὸ μεταλαβεῖν τοῦ δεδοξασμένου αὐτοῦ σώματος*), με την οποία περιγράφεται και η αντίστοιχη προσευχή που διαβάζουν όσοι πρόκειται να κοινωνήσουν. Σε πιο λαϊκή γλώσσα συναντούμε και τον τύπο ***μεταλαβιά***. Για την ενέργεια τού Χριστού που μετέδωσε τη Θεία Ευχαριστία στους μαθητές Του υπάρχει ο όρος ***μετάδοση***, που χρησιμοποιείται κυρίως για το αντίστοιχο εικονογραφικό θέμα (*Μετάδοση και Μετάληψη των Αποστόλων*).

Κατά παρόμοιο τρόπο, το ρήμα ***κοινωνώ***, που αρχικά σήμαινε «συμμετέχω (συνήθ. από κοινού με άλλον) σε κάτι» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 686a: *ἅτε κεκοινωνηκότας μὲν πολλῶν πόνων καὶ κινδύνων ἀλλήλοις*), επίσης χρησιμοποιήθηκε με τη σημασία «συμμετέχω στη Θεία Ευχαριστία» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλίαι εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον*, 57.386: *Ἐκοινωνήσαμεν τραπέζης πνευματικῆς· κοινωνήσωμεν καὶ ἀγάπης πνευματικῆς*), εξ ου και η φράση ***θεία κοινωνία*** (ή απλώς *Κοινωνία*). Αυτός πάλι που δεν κοινώνησε λέγεται ***ακοινώνητος*** και το αντίστοιχο επιτίμιο ***ακοινωνησία***. Στην εκκλησιαστική ζωή, η διαφορά των δύο ρημάτων είναι κυρίως ότι τα *μεταλαβαίνω / μετάληψη* τονίζουν αυτήν καθ' εαυτή την πράξη τής λήψης τής Θείας Κοινωνίας από τον πιστό, ενώ το *κοινωνώ* τονίζει περισσότερο την ένωση τού πιστού με τον Χριστό ως αποτέλεσμα τής συμμετοχής στο μυστήριο.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι, ενώ συντακτικά τα ρήματα αυτά δέχονταν συμπλήρωμα, εν τούτοις στη Νέα Ελληνική απέκτησαν σχεδόν αποκλειστικά αμετάβατη χρήση (π.χ. *Κοινώνησες σήμερα; Δεν τρώω, γιατί θα μεταλάβω*). Τέλος, και τα δύο ρήματα σταδιακά απέκτησαν ενεργητική διάθεση, μπορούν δηλαδή να αναφερθούν και στον ιερέα που τελεί το μυστήριο (π.χ. *θα περάσει ο ιερέας να κοινωνήσει / μεταλάβει τους αρρώστους*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κοινωνία*.

μεταλλάσσω

< αρχ. *μεταλλάσσω, -ττω* «αλλάζω, αλλοιώνω, μετατρέπω» < *μετ(α)-* + *ἀλλάσσω* (βλ.λ. *αλλάζω*). Ο βιολογικός όρ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *transmute*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταλλαγή < αρχ. *μεταλλαγ-ή* «αλλαγή, εναλλαγή, ανταλλαγή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.74.8-10: *ὥστε, τῆς μάχης συνεστεώσης, τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι. Τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖσι Ἴωσι προηγόρευσε ἔσεσθαι*]
μεταλλάκ-της, απόδ. τού γαλλ. *multiple* ή μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *transformer*
μεταλλακτήρας < ελνστ. *μεταλλακ-τήρ, -τῆρος* «αυτός που μεταβάλλει» → Ο ηλεκτρολ. όρος οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *transformateur*
μετάλλαξη < αρχ. *μετάλλαξ-ις* «αλλαγή – αλλοίωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Κυνηγ.* 4.4.4: *ἀπὸ τῆς μεταλλάξεως τῶν σχημάτων*] → Ο βιολ. όρος αποδίδει το αγγλ. *transmutation*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μεταλλάσσω, μετάλλαξη, μεταλλαγμένος

Η πορεία τής λέξης ***μετάλλαξη*** είναι ενδιαφέρουσα, αλλά και διδακτική σε σχέση με τις πιθανές πα-

λινδρομήσεις των σημασιών των λέξεων. Προέρχεται από το αρχ. ρήμα ***μεταλλάσσω***, που σήμαινε αρχικά «αλλάζω, τροποποιώ» (σε απόσπασμα τού Σοφοκλή διαβάζουμε: *πόνου μεταλλαχθέντος οἱ πόνοι γλυκεῖς*), αλλά και «αλλάζω κάτι παίρνοντας κάτι άλλο (συνήθως, αλλά όχι πάντα, υποδεέστερο) ως αντάλλαγμα» (όπως όταν ο Παύλος γράφοντας στους Ρωμαίους για τους ασεβείς αναφέρει ότι *«μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει»*). Από εκεί προήλθε και η μεταφορική χρήση *μετήλλαξε τον βίον / το ζην* «πέθανε» και *μετηλλαχότες* (μετοχή παρακειμένου) «οι νεκροί».

Το ουσιαστικό *μετάλλαξη* χρησιμοποιήθηκε πολύ λίγο στην Αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα, πάντως δήλωνε γενικά τη «μεταβολή». Πιο εύχρηστο συνώνυμο υπήρξε η ομόρριζη λέξη ***μεταλλαγή***. Ο Ξενοφών π.χ. αναφέρεται σε *μετάλλαξη των σχημάτων* και (πιθανόν, αν δεχτούμε τη γραφή που ανθολογεί ο Στοβαίος) *μετάλλαξη των εποχών*, ενώ χρησιμοποιήθηκε επίσης σε γλωσσικές περιγραφές: ένας σχολιαστής τού Ομήρου αναφέρεται σε *μετάλλαξη συνδέσμου* (π.χ. μετατροπή συνδέσμου σε άρθρο) και ο Λογγίνος σε *«μεταλλάξεις τὰς περὶ τοὺς χρόνους»*.

Η λέξη όμως ουσιαστικά δεν χρησιμοποιήθηκε για πολλούς αιώνες (ο Κουμανούδης βέβαια καταγράφει το επίθετο *μεταλλάξιμος*) και επανεισήχθη στα Ελληνικά ως σημασιολογικό δάνειο από το αγγλ. ***mutation*** ή το γαλλ. ***mutation***, δηλώνοντας το βιολογικό φαινόμενο τής γενετικής τροποποίησης. (Στη Γαλλική έχει πρωτοχρησιμοποιηθεί με τέτοια περίπου σημασία ήδη από τον Buffon το 1766 σε σχέση με τη «μετάλλαξη» τής φωνής των ζώων).

Από εκεί προέρχονται τα ***μεταλλαγμένα*** τρόφιμα (πβ. αγγλ. *genetically modified food*), τα οποία πλέον ονομάζονται «γενετικώς τροποποιημένα», αποδίδοντας έτσι πιστότερα και ακριβέστερα τόσο τον όρο *modified* όσο και τη διαδικασία. Ο όρος *μεταλλαγμένος* χρησιμοποιείται πλέον ως ανεπίσημος όρος και ειδικότερα προκειμένου για έμβια όντα, για να δηλωθούν η αλλοίωση και η αλλαγή ενός όντος υπό την επίδραση τής μόλυνσης, τής ραδιενέργειας και άλλων παραγόντων.

Το πιο ενδιαφέρον όμως είναι ότι τον τελευταίο καιρό η λέξη έδωσε την ευκαιρία για ποικίλες μεταφορικές χρήσεις, κυρίως στον χώρο τής πολιτικής, με τη σημασία «ριζική αλλαγή» (π.χ. *η πολιτική μετάλλαξη ενός κόμματος, μετάλλαξη τού εργασιακού περιβάλλοντος υπό την επίδραση τής τεχνολογίας* κ.ο.κ.). Έτσι, έπειτα από τόσο μεγάλη κυκλική πορεία, η λέξη *μετάλλαξη* ξαναγύρισε περίπου στην αρχική σημασία που είχε στα Ελληνικά.

μετάλλιο

λόγ. [1871], που παρασυνδέθηκε προς το αρχ. ουσ. *μέταλλον* και προέρχεται από το ιταλ. *medaglia* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.), για το οποίο βλ.λ. *μενταγιόν*.

μέταλλο

< αρχ. *μέταλλον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], τεχν. όρος, που συνδ. με το ρ. *μεταλλῶ (-άω)* «αναζητώ, ερευνώ, ερωτώ», χωρίς βεβαιωμένη ετυμολ. παραγωγή. Από τη μεσν. εποχή θεωρήθηκε σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *μετ' ἄλλα* με σημ. «(ψάχνω) μεταξύ άλλων πραγμάτων» ή «ανάμεσα σε άλλα», υπόθεση αμφισβητούμενη. Ορισμένοι θεωρούν ότι πρόκειται για δάνειο, ίσως προελλην. αρχής. Μέσω τού λατ. *metallum* η λ. διαδόθηκε ευρέως σε αρκετές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *metal*, γαλλ. *métal*, γερμ. *Metall* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταλλείο < αρχ. *μεταλλ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

μετάλλευμα < ελνστ. *μετάλλευ-μα* < αρχ. *μεταλλ-εύω* «εξορύσσω υλικό από μεταλλείο», πβ. σύνθ. *εκ-μεταλλ-εύομαι*

μετάλλευση < ελνστ. *μετάλλευ-σις*

μεταλλευτικός < αρχ. *μεταλλευ-τικός* «ικανός στην αναζήτηση μετάλλων, σχετικός με την εξόρυξη μετάλλου»

μεταλλικός < αρχ. *μεταλλ-ικός* «σχετικός με τα ορυχεία» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. σε Αριστοτέλη και Δημοσθένη]

μεταλλικ-ότητα, λόγ. [1893], < *μεταλλικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

μετάλλ-ινος, λόγ. [1889], < *μέταλλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *ξύλ-ινος*

μεταλλο-ειδής, λόγ. [1865], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métalloïde*.

ΣΥΝΘ. μεταλλ(ο)-: *μεταλλ-ουργείο* (ελνστ.), *μεταλλο-βιομηχανία, μεταλλο-γραφία* (λόγ. [1889], ελληνογενής ξέν. όρ.), *μεταλλο-θεραπεία* (λόγ. [1894]), *μεταλλο-κατασκευή, μεταλλό-κραμα* (λόγ. [1843]), *μεταλλο-τεχνία* (λόγ. [1893]), *μεταλλό-χρωμος* κ.ά.

μεταλλουργός

ελνστ. (με συναίρεση *οε > ου*) < αρχ. *μέταλλο(ν)* + λεξ. επίθημα *-εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτουργός, ξυλ-ουργός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταλλουργείο < ελνστ. *μεταλλουργ-εῖον*

μεταλλουργία < ελνστ. *μεταλλουργ-ία* (ήδη τον 4ο αι. μ.Χ. στον ιατρό Ορειβάσιο, *Ἰατρ. συν.* 13.pi.1.3-4: *ὡσὰν ἀπόσμηγμα καὶ σύρμα τῶν ἐν τοῖς μεταλλουργίοις ἐδάφων καὶ καμίνων*)

μεταλλουργ-ικός, λόγ. [1870], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métallurgique*.

μεταλλωρύχος

ελνστ. < αρχ. *μέταλλ(ον)* + λεξ. επίθημα *-ωρύχ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. **όρυχ-*, από το οποίο σχηματίστηκε το ρ. *ὀρύσσω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μεταλλωρυχ-είο.

μεταμελούμαι «μετανοώ»
< αρχ. *μεταμελοῦμαι (-έο-) / μεταμέλομαι* (καλύτερα μαρτυρημένος τύπος), αρχική σημ. «αισθάνομαι λύπη (για σφάλμα)», < *μετα-* + ρ. *μέλω / -ομαι* «μεριμνώ, φροντίζω», για το οποίο βλ.λ. *μέλει*, πβ. κ. *επι-μελ-ούμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταμέλεια < αρχ. *μεταμέλ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 43.1-2: *μεταμέλεια ἐπ' αἰσχροῖσιν ἔργμασι βίου σωτηρίη*].

μεταμορφώνω
μεσν. < ελνστ. *μεταμορφῶ (-όω)* < *μετα-* + αρχ. *μορφῶ* < *μορφή* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-μορφώνω, παρα-μορφώνω, συμ-μορφώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταμόρφωση < ελνστ. *μεταμόρφω-σις* < *μεταμορφῶ (-όω)*
μεταμορφω-τής, λόγ. [1840]
μεταμορφω-τικός, λόγ. [1845].
ΣΥΝΘ. μεταμορφωσι-γενής, λόγ. [1873], απόδ. τού γαλλ. *(roche) métamorphique* «μεταμορφωσιγενές πέτρωμα».

μεταμοσχεύω
ελνστ. < *μετα-* + αρχ. *μοσχεύω*, στη σημ. «αποσπώ βλαστό και τον μεταφυτεύω» (βλ.λ.). Ο ιατρ. όρος αποδίδει το αγγλ. *transplant*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταμόσχευση < ελνστ. *μεταμόσχευ-σις* «μεταφύτευση» →Ο ιατρ. όρος αποδίδει το αγγλ. *transplantation*.

μεταμφιέζω
< ελνστ. *μεταμφιάζω / -έζω* < *μετ(α)-* + *ἀμφιάζω / -έζω* «ντύνω, ενδύω», για τα οποία βλ.λ. *αμφίεση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταμφίε-ση, λόγ. [1871].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μεταμφιέζω, μεταμφίεση
Το ρήμα ***μεταμφιέζω*** προέρχεται από το ελληνιστικό ***μεταμφιάζω*** «αλλάζω το ένδυμα κάποιου με άλλο», σύνθετο από την πρόθεση *μετά*, που χρησιμοποιείται σε σύνθετα για τη δήλωση τής αλλαγής, και το ***ἀμφιάζω*** «ντύνω, ενδύω». Το ***ἀμφιάζω*** προέρχεται από την πρόθεση *ἀμφί* «και από τις δύο πλευρές» και το παραγωγικό τέρμα *-άζω*. Το αρχ. ***ἄμφιον / ἀμφίον*** «ένδυμα» (από τον 4ο αι. μ.Χ. «επίσημο ιερατικό ένδυμα») αποτελεί συντομευμένο τύπο τού ουσ. ***ἀμφίεσμα***, που προέρχεται από το ρήμα ***ἀμφιέννυμι*** «ντύνω, περιβάλλω». Το *ἀμφιέννυμι* είναι επίσης σύνθετο από την πρόθεση *ἀμφί* + ρήμα ***ἕννυμι*** «ντύνω» (για το οποίο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ιμάτιο, ρούχο*). Παράγωγο τού ***μεταμφιάζω*** είναι το ***μεταμφίασις***.
Από το ρήμα *ἀμφιέννυμι* παράγεται η επίσης ελληνιστική λέξη ***ἀμφίεσις***, άλλος τύπος τού *ἀμφίασις* (< *ἀμφιάζω*). Συναντούμε επίσης τα ελληνιστικά ρήματα ***μεταμφιέζω*** και ***μεταμφιέννυμι***. Παρά την ύπαρξή τους, η λ. ***μεταμφίεσις*** καταγράφεται μόλις τον 19ο αιώνα, συνεπώς είναι νεότερη, ενώ η λ. ***μεταμφίασις*** προηγήθηκε χρονολογικά (μεσαιωνική).
Οι μεσοπαθητικοί τύποι ***μεταμφιάζομαι*** και ***μεταμφιέννυμαι*** σήμαιναν «αλλάζω αμφίεση» γενικά. Η σημασία τής αποκριάτικης ή για άλλη σκοπιμότητα αλλαγής αμφίεσης και κατ' επέκταση τής αλλαγής τής μορφής, ώστε να μην είναι κανείς αναγνωρίσιμος, προέκυψε πολύ αργότερα, με την άνθηση των καρναβαλικών εκδηλώσεων.

μετανάστης
αρχ. [ήδη ομηρικό] < ρ. **μετα-ναίω*, οπότε αναλύεται *μετα-* + *νασ-* (από θ. τού ρ. *ναίω* «κατοικώ», για το οποίο βλ.λ. *ναός*) + παραγ. τέρμα *-της*. Το ρ. **μεταναίω* σήμαινε πιθ. «κατοικώ μεταξύ, ανάμεσα σε», αλλά ήδη από την Αρχαιότητα συνδέθηκε με το μη ομόρριζο ρ. *μετανίστημι / μετανίσταμαι* «μετοικώ» (πβ. απρφ. αορ. β΄ *μεταναστῆναι*), πράγμα που οδήγησε τη λ. *μετανάστης* στη σημ. «μέτοικος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ *απόδημος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταναστεύω < ελνστ. *μεταναστ-εύω* «μετοικώ, αναχωρώ»
μετανάστευση < μεσν. *μετανάστευ-σις* «μετοίκηση» (πβ. Ζωναρά *Ἐπιτομ.* 1.174.25: *ἐκ δὲ τῆς ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἑβραίων μεταναστεύσεως μετὰ ἑξήκοντα δύο ἔτη καὶ χίλια καὶ μῆνας ἓξ καὶ ἡμέρας δέκα*) < ελνστ. *μεταναστ-εύω*
μεταναστευ-τικός, λόγ. [1878], < *μεταναστεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *migratory*.

μετανιώνω
μεσν. < *μεταγνώνω / μεταγνώθω* (όπως και *νιώθω / νιώνω* < *γνώθω*, βλ.λ. *νιώθω*), που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού απρφ. αορ. β΄ *μεταγνῶναι* από το αρχ. *μεταγι(γ)νώσκω* «αλλάζω γνώμη – μετανοώ» < *μετα-* + *γιγνώσκω* (βλ.λ. *γνώση*). Κατά λιγότερο πιθ. άποψη, το ρ. προέρχεται απευθείας από το αρχ. *μετάνοι(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

μετανοώ
< αρχ. *μετανοῶ (-έω)* < *μετα-* + *νο(ῶ)* < *νόος / νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-νοώ, κατα-νοώ, παρα-νοώ, υπο-νοώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετάνοια < αρχ. *μετάνο-ια* «αλλαγή γνώμης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, πβ. *Ἱστ.* 3.36.4: *καὶ τῇ ὑστεραίᾳ μετάνοιά τις εὐθὺς ἦν αὐτοῖς καὶ ἀναλογισμὸς ὠμὸν τὸ βούλευμα καὶ μέγα ἐγνῶσθαι, πόλιν ὅλην διαφθεῖραι*] → Η σημ. «μεταμέλεια για αμάρτημα και απόρριψή του» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 3,3: *καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν [τὴν] περίχωρον τοῦ*

Ἰορδάνου κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν).
ΣΥΝΘ. α-μετανόητος (ελνστ.).

μετάξι

< μεσν. *μετάξι(ον)* (ήδη τον 6ο αι. μ.Χ.), υποκορ. τού ελνστ. *μέταξα*, που αποτελεί δάνειο αγν. προελεύσεως.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταξένιος < μεσν. *μεταξ-ένιος* < *μετάξ(ιον)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
μετάξ-ινος, λόγ. [1871]
μεταξ-άς
μεταξ-ωτός, ελνστ.
ΣΥΝΘ. μεταξ(ο)-: *μεταξο-βιομηχανία*, *μεταξο-ειδής* (λόγ. [1887]), *μεταξο-κλωστικός*, *μεταξο-παραγωγός* (λόγ. [1887]), *μεταξο-σκώληκας* (λόγ. [1838]), *μεταξό-σπορος* (λόγ. [1889]), *μεταξο-τυπία* (μεταφρ. δάνειο), *μεταξ-ουργείο* (λόγ. [1808]), *μεταξ-ουργία* (λόγ. [1810]), *μεταξο-ύφαντος* (λόγ. [1889]) κ.ά.

μεταξύ

αρχ. [ήδη ομηρικό], πιθ. < πρόθ. *μετά* + *ξύ(ν)*, αρχαϊκός τύπος τού *σύν*, βλ.λ.

μεταπλάσσω «ξαναπλάθω, μετασχηματίζω»

< αρχ. *μεταπλάσσω / -ττω* < *μετα-* + *πλάσσω / -ττω*, για το οποίο βλ.λ. *πλάθω*, πβ. κ. *δια-πλάθω*, *ανα-πλάθω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετάπλαση < ελνστ. *μετάπλα-σις* «αλλαγή σχήματος»
μεταπλασμός < ελνστ. *μεταπλασ-μός* «μεταμόρφωση, αλλοίωση – (γραμμ.) σχηματισμός πτώσεων ή χρόνων κατ' αναλογίαν προς συχνότερο ή ομαλότερο σχήμα (ειδικότ. στους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής επρόκειτο για αναλογικό σχηματισμό σύμφωνα με ανύπαρκτη ονομαστική ή ενεστώτα)». Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ
μεταπλαστικός < ελνστ. *μεταπλασ-τικός*.

μεταποιώ → ποιώ

μεταπράτης «μεταπωλητής»

ελνστ., που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *μεταπιπράσκω* «μεταπωλώ» < *μετα-* + αρχ. *πι-πράσκ(ομαι)* «πουλώ», για το οποίο βλ.λ. *πρατήριο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταπρασ-ία < *μεταπράτης* (κατά τα *δημοπρασία* < *δημοπράτης*)
μεταπρατ-ικός, λόγ. [1855].

μεταπτυχιακός

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *post-graduate*.

μετάπτωση

< αρχ. *μετάπτωσις* «αλλαγή, μεταβολή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 895b.1-3: *ὑπ' ἄλλου γὰρ οὐ μήποτε ἔμπροσθεν μεταπέσῃ, μηδεμιᾶς γε ἐν αὐτοῖς οὔσης ἔμπροσθεν μεταπτώσεως*], από θ. τού ρ. *μεταπίπτω* «αλλάζω – μεταβάλλομαι» (πβ. αρχ. *πτῶσις – πίπτω*) < *μετα-* + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*). Η σημ. «μεταβολή φθόγγου (κυρ. θεματικού φωνήεντος)» είναι ελνστ. (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ ἐπιρρ.* 2.1: *Τρύφων περὶ τοῦ σημαίνοντος τὸ οὕτως ἐκδέχεται μετάπτωσιν τοῦ ο εἰς τὸ α γεγενῆσθαι*). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταπτωτικός < ελνστ. *μεταπτω-τικός* «υποκείμενος σε μετάπτωση ή μεταβολή».

μεταρρηματικός

μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déverbal*. Η λ. δηλώνει τον σχηματισμό ονόματος από ρήμα (ενώ κανονικά το ρήμα προέρχεται από όνομα) και αποκαλείται ενίοτε *υποχωρητικός σχηματισμός*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

μεταρρυθμίζω

αρχ. < *μετα-* + *ρυθμίζω* (με διπλασιασμό τού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως). Ήδη στην αρχ. εποχή συναντούμε τη σημ. «αναμορφώνω, βελτιώνω, διορθώνω» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 11.2: *ἵνα καὶ μεταρρυθμίσῃς με, ἐάν τί σοι δοκῶ μὴ καλῶς ποιεῖν*· Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1179b: *τοὺς δὴ τοιούτους* [*τοὺς φαύλους*] *τίς ἂν λόγος μεταρρυθμίσαι;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταρρύθμιση < μεσν. *μεταρρύθμι-σις* → Ως θρησκ. όρος η λ. αποδίδει το γερμ. *Reformation*
μεταρρυθμισ-τής, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réformateur*
μεταρρυθμιστ-ικός, λόγ. [1888], < *μεταρρυθμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μεταρσιώνω «προκαλώ ψυχική ανάταση, εξυψώνω»

< αρχ. *μεταρσιῶ (-όω)* «σηκώνω ψηλά – εξυψώνω» < επίθ. *μετάρσιος* «αιωρούμενος ψηλά» < **μετ-άρτ-ιος* (με παραγ. τέρμα *-ιος*) < **μετ-αρτ-ος* (με συγκοπή τού *-ε-*) < **μετ-άερ-τος*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από την πρόθ. *μετ(α)-* και θ. *ἀερ-* τού ρ. *ἀείρω / αἴρω* «σηκώνω, υψώνω» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταρσίω-ση, λόγ. [1887]
μεταρσιω-τικός.

μετασεισμός

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *aftershock*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετασεισμ-ικός.

μετασκευάζω

αρχ. < *μετα-* + *σκευ(άζω)* «ετοιμάζω, τακτοποιώ» < *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-σκευάζω*, *παρα-σκευάζω*, *συ-σκευάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετασκευή < ελνστ. *μετασκευ-ή* «τροποποίηση»
μετασκευαστικός < ελνστ. *μετασκευασ-τικός*.

μεταστάς «νεκρός»
αρχ. μτχ. αορ. β΄ *(μετέστην)* τού ρ. *μεθίστημι / μεθίσταμαι* «μετακινώ (-ούμαι), μετατοπίζω» < *μεθ-* (< πρόθ. *μετά*) + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.). Η σημ. «νεκρός, αυτός που απεβίωσε» είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ. Πρὸς Ἑβρ.* 63.91: *ἐν τῷ κόσμῳ ἔτι ὄντας, καὶ οὐδέπω μεταστάντας τοῦ βίου*).

μετάσταση «μετατόπιση, μετακίνηση»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *μετάστασις* < ρ. *μεθίστημι / μεθίσταμαι* «μετακινώ (-ούμαι), μετατοπίζω» (πβ. αρχ. *στάσις – ἵσταμαι*) < *μεθ-* (< πρόθ. *μετά*) + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αλλαγή, μετακίνηση – μετανάστευση» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 82a: *τῆς χώρας μετάστασις ἐξ οἰκείας ἐπ' ἀλλοτρίαν γιγνομένη*) → ήδη αρχ. σημ. «μετατόπιση τής εστίας τής νόσου» (π.χ. για πυρετούς, στον Ιπποκράτη) → ελνστ. σημ. «θάνατος, αναχώρηση από τη ζωή» (πβ. Μενάνδρ. ρήτ. *Περὶ ἐπιδεικτ.* 414: *καὶ ὅτι βελτίων ἐστὶ τάχα ἡ μετάστασις τοῦ τῇδε βίου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταστατικός < ελνστ. *μεταστα-τικός* < αρχ. *μεθίστημι / μεθίσταμαι*.

μεταστρέφω → στρέφω

μετασχηματίζω → σχήμα

μετάταξη → μετατάσσω

μετατάρσιο «το τμήμα τού ποδιού μεταξύ των δακτύλων και τού ταρσού»
λόγ. [1836], < *μετα-* + *-τάρσ(ιο)* < *ταρσός* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métatarse*.

μετατάσσω
αρχ. < *μετα-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τάσσω, επι-τάσσω, προ-τάσσω, συν-τάσσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετάταξη < ελνστ. *μετάταξ-ις* «μεταβολή στην παράταξη τής μάχης».

μετατοπίζω
μεσν. < *μετα-* + αρχ. *τόπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *κατα-τοπίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετατόπιση < μεσν. *μετατόπι-σις* «μετοικεσία (αρχικώς για την εξορία των Εβραίων στη Βαβυλώνα)»
μετατόπισ-μα.

μετατρέπω
αρχ., αρχική σημ. «ανατρέπω – αλλάζω», < *μετα-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-τρέπω, επι-τρέπω, προ-τρέπω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετατρεπ-τός, λόγ. [1812], ρηματ. επίθ. τού *μετατρέπω*
μετατροπ-έας, λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *convertisseur*
μετατροπή < αρχ. *μετατροπ-ή* «ανταπόδοση – αλλαγή, μεταβολή» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *conversion*)
μετατροπία < αρχ. *μετατροπ-ία* «αλλαγή τής τύχης».

μεταφέρω
αρχ. < *μετα-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-φέρω, δια-φέρω, επι-φέρω, συμ-φέρω, υπο-φέρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταφορά < αρχ. *μεταφορ-ά* → Η αντίληψη τής μεταφοράς ως «σχήματος λόγου» είναι αρχ. (πβ. το παράδειγμα τού Αριστοτέλη για τη διαφορά μεταξύ εικόνας και μεταφοράς, *Ῥητορ.* 1406b: *ἔστιν δὲ καὶ ἡ εἰκὼν μεταφορά· διαφέρει γὰρ μικρόν· ὅταν μὲν γὰρ εἴπῃ [τὸν Ἀχιλλέα] ὡς δὲ λέων ἐπόρουσεν, εἰκών ἐστιν, ὅταν δὲ λέων ἐπόρουσε, μεταφορά*)
μεταφορ-έας, λόγ. [1897]
μεταφορικός < αρχ. *μεταφορ-ικός*.

μεταφράζω
ελνστ. < *μετα-* + *φράζω* «δηλώνω, δείχνω» (βλ.λ. *φράση*). Το αρχ. *μεταφράζομαι* σήμαινε «εξετάζω κατόπιν, συνεξετάζω», η δε σημ. «μεταφέρω σε άλλη γλώσσα» είναι ελνστ. (τού ενεργ. *μεταφράζω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετάφραση < ελνστ. *μετάφρα-σις* «παράφραση – εξήγηση, ερμηνεία (σε άλλον γλωσσικό τύπο ή, τελικά, σε άλλη γλώσσα)»
μεταφράσ-ιμος < *μεταφρασ-* *(μεταφράζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*
μεταφραστής < μεσν. *μεταφρασ-τής* «αυτός που μεταφράζει ή παραφράζει κείμενο»
μεταφραστικός < ελνστ. *μεταφρασ-τικός* «παραφραστικός, ερμηνευτικός».
ΣΥΝΘ. **α-μετάφραστος** (μεσν.).

μεταφυσικός
ελνστ. (ήδη στον Βασίλειο, *Εἰς προφ. Ἡσαΐαν* 5.162: *ἐπὶ τὰ τῆς φυσιολογίας ἀνώτερα προκόψας, τὰ καλούμενα παρά τισι μεταφυσικὰ*), φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τού αρχ. τίτλου *Μετὰ τὰ Φυσικά*, γνωστού έργου τού Αριστοτέλη. Η λ. πέρασε μέσω τού μεσν. λατ. *metaphysicus* σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *metaphysic*, γαλλ. *métaphysique*, γερμ. *Metaphysik*.

μεταχειρίζομαι
< αρχ. *μεταχειρίζω / -ομαι* «παίρνω στα χέρια, χειρίζομαι – ασκώ, χρησιμοποιώ» < *μετα-* + *χειρίζομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-χειρίζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεταχείριση < ελνστ. *μεταχείρι-σις* «χειρισμός, χρησιμοποίηση».

μετεγγράφω
αρχ. < *μετ(α)-* + *ἐγγράφω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετεγγραφ-ή, λόγ. [1866]

μετεγγραφ-ικός
μετεγγράψ-ιμος.

μετείκασμα «οπτικό αίσθημα που παραμένει μετά τον εξωτερικό ερεθισμό»
< *μετ(α)-* + αρχ. *εἴκασμα* «ομοιότητα, πιθανότητα» < *εἰκάζω* (βλ.λ.).

μετεμψύχωση
< ελνστ. *μετεμψύχωσις* < ρ. *μετεμψυχοῦμαι (-όο-)* (για την ψυχή) «μεταβαίνω σε άλλο σώμα» < *μετ(α)-* + *ἐμψυχ(ῶ) / (-οῦμαι)* < αρχ. *ἔμψυχος* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μετεμψύχωση, μετενσάρκωση, μετενσωμάτωση, παλιγγενεσία

Τη μετάβαση τής ψυχής από ένα σώμα σε άλλο, σύμφωνα με τους πυθαγορείους φιλοσόφους, δήλωσε η ελληνιστική λέξη ***μετεμψύχωσις*** (*Ὅτι ὁ Πυθαγόρας μετεμψύχωσιν ἐδόξαζε [...], πάντων τῶν ζῴων τὰς ψυχὰς μετὰ θάνατον εἰς ἕτερα ζῷα λέγων εἰσέρχεσθαι*, Διόδωρος Σικελιώτης). Ο Ησύχιος, ωστόσο, μας πληροφορεί ότι ο Φερεκύδης πρώτος μίλησε για μετεμψύχωση: *Οὗτος πρῶτος τὸν περὶ μετεμψυχώσεως λόγον εἰσήνεγκε.*

Η λέξη είναι σύνθετη από την πρόθεση ***μετά***, η οποία στη σύνθεση χρησιμοποιείται για να δηλώσει μεταξύ άλλων την αλλαγή και την εναλλαγή (πβ. ελνστ. *μεταμφιέζω* «αλλάζω την αμφίεση κάποιου»), και το ουσιαστικό ***ἐμψύχωσις***, το οποίο προέρχεται από το ελληνιστικό ρήμα ***ἐμψυχῶ (-όω)***, το οποίο με τη σειρά του προέρχεται από το αρχ. επίθετο ***ἔμψυχος*** (*ἐν* + *ψυχή*, δηλ. «αυτός που έχει ψυχή», αντίθετο τού ***ἄψυχος***). Η *μετεμψύχωσις* δήλωσε επίσης και την πεποίθηση ότι η ψυχή μπορεί μετά θάνατον να κατοικήσει σε οποιοδήποτε σώμα ανθρώπου, ζώου, φυτού. Επειδή όμως πρόκειται για αλλαγή σώματος και όχι ψυχής, χρησιμοποιήθηκε επίσης κατά τα ελληνιστικά χρόνια η λέξη ***μετενσωμάτωσις***. Τον 19ο αιώνα πλάστηκε αντί τού *μετενσωμάτωσις* το ***μετενσάρκωσις***, το οποίο δηλώνει «τη νέα ενσάρκωση», «τη νέα περιβολή τής ψυχής με σάρκα», ως απόδοση ξένων όρων, πβ. αγγλ. ***reincarnation***, γαλλ. ***réincarnation*** (*re-* «ανα-, ξανα-» + *incarnation* «ενσάρκωση» (θεολογικός όρος) < *in* «εν» + λατ. *carnatio* «σάρκωση» < ουσ. *caro*, γενική *carnis* «σάρκα»).

Τη μετεμψύχωση δήλωσε επίσης η ελληνιστική λέξη ***παλιγγενεσία*** «εκ νέου γέννηση, αναγέννηση» (βλ.λ.).

μετενσαρκώνω → ενσαρκώνω

μετεξελίσσομαι
< *μετ(α)-* + *εξελίσσομαι*, απόδ. τού αγγλ. *redevelop.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετ-εξέλιξη, απόδ. τού αγγλ. *redevelopment.*

μετεξεταστέος
λόγ. [1883], ρηματ. επίθ. σε *-τέος*, το οποίο προέρχεται από θ. τού ρ. *μετεξετάζω* < *μετ(α)-* + *εξετάζω.*

μετέπειτα → έπειτα

μετερίζι
μεσν. < τουρκ. *meteris*, περσ. αρχής.

μετέρχομαι → έρχομαι

μετέχω → έχω

μετεωρίτης → μετέωρος

μετεωρολόγος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *μετέωρο(ς)* + *-λόγος* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αστρονόμος, παρατηρητής των *μετεώρων* (βλ.λ. *μετέωρος*)» (όπως φαίνεται ότι αποκαλούσαν τον φιλόσοφο Αναξιμένη, πβ. επίσης τον τίτλο *Μετεωρολογικῶν Α΄-Δ΄* έργου τού Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «αστρολόγος – αυτός που αερολογεί, μωρολόγος» (συχνή επιτιμητική προσφώνηση προς σοφιστές) → ελνστ. σημ. «παρατηρητής των καιρικών φαινομένων» (όπως προκύπτει από τη χρήση τού επιθ. *μετεωρολογικός*, πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ μέθ.* 91.6: *μετεωρολογικὴ δὲ τὰ περὶ τὸν ἀέρα καὶ ὅσα κατὰ τὰς τροπὰς αὐτοῦ καὶ μεταβολὰς ἔν τε ταῖς ὁλοσχερέσιν ἐτησίοις ὥραις καὶ ταῖς ἐν μέρει κατά τε μηνῶν καὶ ἡμερῶν περιόδους πέφυκε συνίστασθαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετεωρολογία < αρχ. *μετεωρολογ-ία* «εξέταση των *μετεώρων*, των ουρανίων φαινομένων»
μετεωρολογικός < αρχ. *μετεωρολογ-ικός* «εξασκημένος στη μετεωρολογία».

μετέωρος
ΕΤΥΜ. αρχ. (με αντιμεταχώρηση) < επικ. *μετήορος* < *μετ(α)-* + θ. *ἀορ-* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως), το οποίο αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἀείρω / αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.). Η λ. δεν συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *ἀήρ, ἀέρος*, παρά το σχόλιο τού Αριστοφάνη: *ἀὴρ, ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον* (*Νεφέλαι* 264).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που είναι υψωμένος στον αέρα, που αιωρείται» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.187: *ὑπὲρ τῶν μάλιστα λεωφόρων πυλέων τοῦ ἄστεος τάφον ἑωυτῇ κατεσκευάσατο μετέωρον*) → ήδη αρχ. φρ. *τὰ μετέωρα* «ουράνια, αστρονομικά φαινόμενα» (στον Ιπποκράτη) → αρχ. σημ. (μτφ.) «ασταθής, αβέβαιος» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ παραπρ.* 122: *ἔτι γὰρ τῶν πραγμάτων ὄντων μετεώρων καὶ τοῦ μέλλοντος ἀδήλου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετεωρίζω < αρχ. *μετεωρ-ίζω* «υψώνω» [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο]
μετεωρισμός < αρχ. *μετεωρισ-μός* «ύψωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *μετεωρ-ίζω*

μετεωρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *météorique*
μετεωρ-ίτης, λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *météorite*.
ΣΥΝΘ. μετεωρο-: *μετεωρο-σκόπος* (αρχ.), *μετεωρο-σκόπιο* (ελνστ.), *μετεωρο-γραφία* (λόγ. [1799], ελληνογενής ξέν. όρ.), *μετεωρο-ειδές* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *μετεωρό-λιθος* (λόγ. [1847]), *μετεωρο-σκοπείο* (ελνστ.), *μετεωρο-σκόπηση* κ.ά.

μετζίτι «παλαιό τουρκικό νόμισμα»
< τουρκ. *mecidiye* «αργυρό νόμισμα είκοσι γροσίων», από το όν. τού σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ, ο οποίος έκοψε αυτό το νόμισμα.

μετζοσοπράνο
< ιταλ. *mezzosoprano* «μεσόφωνος» < *mezzo* «μέσος» (< λατ. *medius*) + *soprano* (βλ.λ. *σοπράνο*).

μέτοικος «μετανάστης, άποικος»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 319: *σκληρᾶς μέτοικος γῆς, ἐκεῖ κατέφθιτο*] < *μετ(α)-* + *οἶκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *άπ-οικος, έν-οικος, κάτ-οικος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετοικεσία < ελνστ. *μετοικεσ-ία* «μετανάστευση (ιδίως των Εβραίων κατά την υποδούλωσή τους από τους Βαβυλωνίους)» (πβ. Π.Δ., Β΄ Βασιλ. 24.16: *καὶ ἤγαγεν αὐτοὺς βασιλεὺς Βαβυλῶνος μετοικεσίαν εἰς Βαβυλῶνα*)
μετοικίζω < αρχ. *μετοικ-ίζω* «οδηγώ αποίκους σε άλλον τόπο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]
μετοικώ < αρχ. *μετοικ-ῶ (-έω)* «αλλάζω κατοικία, διαμένω σε άλλο μέρος»
μετοίκηση < αρχ. *μετοίκη-σις* < ρ. *μετοικ-ῶ (-έω)*.

μετονοματικός
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dénominatif*. Η λ. δηλώνει τον κανονικό σχηματισμό ρήματος ή ονόματος από όνομα, π.χ. *αλείφω* > *αλοιφή*, *φέρω* > *φόρος*, *μετέχω* > *μετοχή*, *ζώο* > *ζωικός* κ.ά. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ (υποχωρητικός μετασχηματισμός).

μετόπη
ελνστ. < *μετ(α)-* + αρχ. *ὀπή* (βλ.λ.). Κατά μία ερμηνεία, η λ. προσδιόριζε την επιφάνεια ανάμεσα στις οπές των τριγλύφων στο διάζωμα των δωρικών ναών, μολονότι δεν είναι επακριβώς γνωστή η δομή τους και το τι ακριβώς δήλωνε αρχιτεκτονικά ο όρος *μετόπη* φαίνεται ότι μεταβλήθηκε κατά καιρούς. Ας σημειωθεί ότι διαφορετική παραγωγή έχει το ομόρριζο σύνθ. *μέτωπον* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

μετόπισθεν → όπισθεν

μετουσίωση
< μεσν. *μετουσίωσις* < ρ. *μετουσιῶ (-όω)* < *μετ(α)-* + αρχ. *οὐσί(α)* (βλ.λ.). Η λέξη πρωτοαπαντά τον 13ο αιώνα στον Νικηφόρο Γρηγορά (πβ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 3.460: *τί ἂν ἀσεβέστερον εἴη τοῦ μετουσίωσιν λέγοντος τὴν ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου ὄρους μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ*). Η σημασία σχετικά με τη Θεία Ευχαριστία («μεταβολή τού άρτου και τού οίνου σε σώμα και αίμα τού Χριστού») είναι νεότερη.

μετοχή
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.144.5-6: *ἀλλὰ καὶ σφέων αὐτῶν τοὺς περὶ τὸ ἱρὸν ἀνομήσαντας ἐξεκλήισαν τῆς μετοχῆς*], αρχική σημ. «συμμετοχή» από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *μετέχω* (< *μετ(α)-* + *ἔχω*). Η χρήση τής λ. ως γραμματικού όρου είναι ελνστ. και δηλώνει το ρηματικό ουσιαστικό, επειδή διαθέτει στοιχεία ρήματος και ονόματος (*μετέχει* και των δύο). Ο αντίστοιχος λατ. όρος *participium* αποτελεί μετάφραση τού ελληνικού. Ο οικον. όρος «χρηματικός τίτλος» αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *share*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μετόχι < μεσν. *μετόχ-ι(ον)* «κτήμα που ανήκει σε μοναστήρι και περιλαμβάνει διάφορες εγκαταστάσεις», υποκορ. τού ουσ. *μετοχή*
μετοχικός < ελνστ. *μετοχ-ικός* «σχετικός με συνεταιρισμό», «σχετικός με τη μετοχή» (π.χ. ελνστ. φρ. *μετοχικὴ σύνταξις*).
ΣΥΝΘ. μετοχο-: *μετοχο-ποίηση, μετοχο-ποιώ*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

μετοχή
Οι μετοχές τού αρχ. παρακειμένου σχηματίζονταν με ***αναδιπλασιασμό***, που σε γενικές γραμμές συνίσταται σε επανάληψη τού αρχικού συμφώνου τού θέματος, το οποίο ακολουθείται από -ε-. Πολλές τέτοιες μεσοπαθητικές μετοχές έχουν διατηρηθεί στη Νέα Ελληνική, όπου χρησιμοποιούνται ως ουσιαστικά ή επίθετα. Οι κυριότερες είναι οι εξής: *βεβαρυμμένος / βεβαρημένος* (βλ.λ.), *βεβιασμένος (βιάζω), -βεβλημένος (βάλλω – ανα-, επι-, συμ-...), -γεγραμμένος (γράφω – ανα-, αντι-, δια-, επι-, κατα-, περι-...), -δεδειγμένος (δεικνύω – απο-, εν-, υπο-...), δεδηλωμένος (δηλώνω), δεδικασμένο (δικάζω), δεδομένος (δίνω – δια-, εκ-, παρα-...), δεδουλευμένος (δουλεύω), διακεκαυμένος (διακαίω), εγκαταλελειμμένος (εγκαταλείπω), ειλημμένος (λαμβάνω – αν-, κατ-, προκατ-...), ενδεδυμένος (ενδύω – επ-...), εντεταλμένος (εντέλλομαι), επιτετραμμένος (επιτρέπω), (κε)καλυμμένος (καλύπτω – συγ-...), κεκλεισμένος (κλείνω), κεκλιμένος (κλίνω), -κεκομμένος (κόβω – δια-, συγ-...), -κεκριμένος (κρίνω – δια-, εγ-, συγ-...), κεκτημένος* (αρχ. *κτῶμαι*), *λελογισμένος (λογίζω), μεμιγμένος (μειγνύω – ανα-, προσ-, συμ-...), μεμονωμένος* (αρχ. *μονῶ*), *νενομισμένος (νομίζω), παραδεδεγμένος (παραδέχομαι), πεπαλαιωμένος* (αρχ. *παλαιῶ*), *πεπατημένος (πατώ), πεπερασμένος* (αρχ. *περῶ*), *πεπιεσμένος (πιέζω), προκεχωρημένος (προχωρώ), προσκεκλημένος (προσκαλώ), σεσημασμένος (σημαίνω), συγκεχυμένος (συγχέω), τεθειμένος (θέτω / τίθεμαι – ανα-,*

απο-, δια-, εκ-, κατα-, προσ-, συν-...), τεθλασμένος (αρχ. *θλῶ – δια-...*), *τεθλιμμένος (θλίβω – συν-...), τεταγμένος (τάσσω – δια-, παρα-, προ-, συν-, υπο-...), τεταμένος (τείνω – εκ-, εν-, παρα-, προ-...), τετελεσμένος (τελῶ), τετηγμένος (τήκω), τετμημένος (τέμνω – ανα-, κατα-, περι-, συν-...), τετριμμένος (τρίβω – συν-...).*

Ορισμένες αρχ. μετοχές μεσοπαθητικού παρακειμένου, οι οποίες έχουν επίσης διατηρηθεί στη Νέα Ελληνική, είναι εκείνες που σχηματίστηκαν με ***αύξηση*** χρονική (έκταση των *-α-*, *-ε-* σε *-η-*) ή συλλαβική (προσθήκη τού φωνήεντος *-ε-*). Αυτό συνέβαινε κυρίως όταν το ρήμα άρχιζε από φωνήεν, από τα σύμφωνα *ζ, ξ, ρ, ψ* ή από ορισμένους συνδυασμούς συμφώνων. Οι κυριότερες μετοχές αυτής τής κατηγορίας είναι οι εξής:

απηρχαιωμένος (απαρχαιώνω), εγνωσμένος (γιγνώσκω – απ-, δι-...), εξεζητημένος (εκζητῶ), επηρμένος (επαίρομαι), -επτυγμένος (πτύσσω – αν-, συν-...), εσκαμμένος (σκάβω), εσκεμμένος (σκέπτομαι), -εσπαρμένος (σπείρω – δι-, εγκατ-...), -εσπασμένος (αρχ. *σπῶ – απ-, δι-...*) *εσπευσμένος (σπεύδω), -εσταλμένος (στέλνω – απ-, δι-, κατ-, συν-...), εστεμμένος (στέφω), -εστραμμένος (στρέφω – αν-, αντ-, δι-, κατ-, συν-...), εσφαλμένος (σφάλλω), εφθαρμένος (φθείρω – δι-, παρ-...), -ηγγελμένος (αγγέλλω – αν-, εξ-, κατ-, παρ-...), -ηγμένος (άγω – εισ-, προ-, συν-, υπ-...), -ημμένος (άπτω – εξ-, συν-...), ηνωμένος (ενώνω), -ηρημένος (αιρῶ – αφ-, δι-, καθ-, συν-...), -ηρτημένος* (αρχ. *ἀρτῶ – αν-, εξ-, προσ-...*).

μέτοχος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 60b.3-4: *μᾶλλον δὲ μέτοχον εἶναι τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μοίρας τὴν φρόνησιν ἢ τὴν ἡδονήν*], αρχική σημ. «συμμέτοχος, κοινωνός», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *μετέχω* (< *μετ(α)-* + *ἔχω*). Η οικον. σημ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *shareholder*.

μετρ

< γαλλ. *maître* < λατ. *magister, -stri* «επιστάτης, διοικητής – αξιωματούχος (ανάλογα με το ουσ. που ακολουθεί)», για το οποίο βλ.λ. *μάγιστρος, μαέστρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετρέσα, μεταφορά τού γαλλ. *maîtresse*, θηλ. τού *maître*.

μέτριος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Έργα καὶ Ἡμ.* 306: *σοὶ δ' ἔργα φίλ' ἔστω μέτρια κοσμεῖν*] < *μέτρ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*, πβ. κ. *μοῖρα – μοιρα-ῖος*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε αυτόν «που δεν ξεπερνά το μέτρο» (ως προς το μέγεθος ή τον βαθμό), σύντομα όμως αναφέρθηκε επίσης στον «μετριοπαθή» και σε αυτόν «που η αξία του δεν ξεπερνά το (σύνηθες) μέτρο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετριότητα < αρχ. *μετρι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

μετριάζω < αρχ. *μετρι-άζω* «κρατώ το μέτρο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη]

μετριασμός < μεσν. *μετριασ-μός* < αρχ. *μετριάζω*

μετριαστικός < μεσν. *μετριασ-τικός* «αστείος, μη σοβαρός» < αρχ. *μετρι-άζω*.

ΣΥΝΘ. μετριο- (ελνστ.): *μετριο-παθής, μετριο-πάθεια*.

μετριόφρων

ελνστ. < αρχ. *μέτριο(ς)* + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. *ἄ-φρων, εχέ-φρων, παρά-φρων, σώ-φρων, ταπεινό-φρων*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετριοφροσύνη < ελνστ. *μετριοφρ-οσύνη*

μετριοφρονῶ < ελνστ. *μετριοφρον-ῶ (-έω)*.

μετρό

< γαλλ. *métro*, συγκεκομμ. τύπος τού ελληνογενούς όρου *(chemin de fer) métropolitain* «μητροπολιτικός (σιδηρόδρομος)», που πλάστηκε με βάση το ελνστ. επίθ. *μητροπολιτικός* (αρχικώς με εκκλησ. χρήση).

μέτρο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μέτρον* [ήδη ομηρικό, *Όδ.* δ 668: *Ζεὺς ὀλέσειε βίην, πρὶν ἥβης μέτρον ἱκέσθαι*] < θ. **mə-* (με παραγ. τέρμα *-τρον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mē-* «μετρώ, ορίζω» || σανσκρ. *mātrā-* «μέτρο», λατ. *mētior* «μετρώ» (> ισπ. *medir*), λιθ. *matůju* || αρχ. *μῆ-τις* «σοφία, φρόνηση». Μέσω τού λατ. *metrum* η λ. διαδόθηκε ευρέως σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *metre*, γαλλ. *mètre*, γερμ. *Meter*, ισπ. *metro* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κανόνας» (πβ. το ρητό τού φιλοσόφου Πρωταγόρα: *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος*) → ήδη αρχ. σημ. «μονάδα υπολογισμού χωρητικότητας ή αποστάσεως» (π.χ. σε ψήφισμα που καταγράφει ο ρήτορας Ανδοκίδης, *Περὶ μυστηρ.* 83.2-3: *νόμοις δὲ χρῆσθαι τοῖς Σόλωνος, καὶ μέτροις καὶ σταθμοῖς*· Θουκ. *Ἱστ.* 8.95.3: *ἀπέχει δὲ μάλιστα ὁ Ὠρωπὸς τῆς τῶν Ἐρετριῶν πόλεως θαλάσσης μέτρον ἑξήκοντα σταδίους*) → ήδη αρχ. σημ. «όριο – αναλογία» (πβ. το αρχ. ρητό *μέτρον ἄριστον*, επίσης τις αρχ. φρ. *κατὰ μέτρον, ὑπὲρ μέτρον*) → αρχ. σημ. «ρυθμικός χαρακτήρας στίχου ή συλλαβής, μέτρο ποιήματος» (πβ. Αριστοφ. *Νεφέλ.* 641-2: *ἀλλ' ὅτι κάλλιστον μέτρον ἡγεῖ, πότερον τὸ τρίμετρον ἢ τὸ τετράμετρον;*) → μεσν. σημ. «μέτρημα, υπολογισμός – ποσότητα» → σύγχρ. σημ. «τρόπος (ενδεδειγμένης) ενέργειας» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *mesure*, ☛ ΣΧΟΛΙΟ που ακολουθεί). Το ρητό *μέτρον ἄριστον* (σήμερα επίσης *πᾶν μέτρον ἄριστον*), που ήδη από την Αρχαιότητα κατέστη παροιμιώδες λόγω τής σημασίας του για τον ελληνικό πολιτισμό, αποδίδεται στον Κλεόβουλο (πβ. Διογ. Λαερτ. *Βίοι Φιλοσ.* 1,93,8).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετρικός < αρχ. *μετρ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

μετρώ < αρχ. *μετρ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. γ 179: *πόλλ' ἐπὶ μῆρ' ἔθεμεν, πέλαγος μέγα μετρήσαντες*]

μέτρημα < αρχ. *μέτρη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη], αρχική σημ. «μετρημένη απόσταση» < ρ. *μετρ-ῶ (-έω)*

μέτρηση < αρχ. *μέτρη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *μετρ-ῶ (-έω)*

μετρητής < αρχ. *μετρη-τής* «καταμετρητής εκτάσεων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε αποσπάσματα] < ρ. *μετρ-ῶ (-έω)*

μετρητός < αρχ. *μετρη-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 820c.4-5: *τὰ τῶν μετρητῶν τε καὶ ἀμέτρων πρὸς ἄλληλα ᾗτινι φύσει γέγονεν*] < ρ. *μετρ-ῶ (-έω)*

μετρητά (τα), ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *μετρητός* → Η σημ. «ρευστά χρήματα» είναι ήδη μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*

μετρήσ-ιμος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *countable*

μετρητικός < αρχ. *μετρη-τικός* < ρ. *μετρ-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. μετρο-: *μετρο-νόμος* (βλ.λ.), *μετρο-γραφία, μετρο-λογία* (λόγ. [1871], ελληνογενής ξέν. όρ.), *μετρο-νομία* κ.ά.

-μετρο: *υποδεκά-μετρο, βολτά-μετρο, ημί-μετρο, ταξί-μετρο, επί-μετρο, αντί-μετρο, εργό-μετρο, θερμιδό-μετρο, οδό-μετρο, βλακό-μετρο, παρκό-μετρο, δυναμό-μετρο, σφυγμό-μετρο, ανεμό-μετρο, θερμόμετρο, γαλβανό-μετρο, μανό-μετρο, σταγονό-μετρο, χρονό-μετρο, ακοό-μετρο, βαρό-μετρο, πιεσό-μετρο, χιλιοστό-μετρο, φωτό-μετρο, στροφό-μετρο, υψόμετρο, βαθύ-μετρο, ταχύ-μετρο* κ.ά.

-μετρώ, -μέτρηση: *δια-μετρώ, ανα-μετρώ, καταμετρώ, επι-μετρώ, βυθο-μετρώ, φυλλο-μετρώ, σφυγμο-μετρώ, θερμο-μετρώ, χρονο-μετρώ, προσ-μετρώ – ανα-μέτρηση, κατα-μέτρηση, επι-μέτρηση, προσμέτρηση, βυθο-μέτρηση, σφυγμο-μέτρηση, χρονομέτρηση* κ.ά.

-μέτρης: *χρονο-μέτρης, χωρο-μέτρης, γεω-μέτρης* κ.ά.

-μετρία: *τηλε-μετρία, συμ-μετρία, θερμιδο-μετρία, οδο-μετρία, στερεο-μετρία, βιο-μετρία, στοιχειομετρία, κοινωνιο-μετρία, ογκο-μετρία, οικονο-μετρία, χρονο-μετρία, τοπο-μετρία, σακχαρο-μετρία, ισομετρία, υδατο-μετρία, ηχο-μετρία, γεω-μετρία* κ.ά.

-μετρος: *ά-μετρος, έμ-μετρος, σύμ-μετρος, ισόμετρος, υπέρ-μετρος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μέτρο

Η συνήθης σημερινή σημασία «τρόπος ενέργειας» τής λ. *μέτρο* προέρχεται από τη Γαλλική. Η γαλλ. λέξη *mesure* (< λατ. *mensura* «μέτρηση») απέκτησε κατά τον 12ο αι. τη σημασία «ποσότητα που χρησιμοποιείται ως μέτρο σύγκρισης» (π.χ. για τον υπολογισμό τής χωρητικότητας ενός δοχείου, πβ. κ. *μεζούρα*). Η χρήση αυτή συνέβαλε ώστε η λ. *mesure* να δηλώνει το πρότυπο ή τη νόρμα που αποτελεί σημείο αναφοράς. Ως αποτέλεσμα, από τον 17ο αι. η γαλλική λέξη δήλωσε επίσης τον «τρόπο (ενδεδειγμένης) ενέργειας» και έδωσε λαβή στις φρ. *prendre les mesures* «παίρνω μέτρα», *mesures disciplinaires* «πειθαρχικά μέτρα» και σε νέους όρους, όπως *contre-mesures* «αντίμετρα», *demi-mesures* «ημίμετρα» κ.ά. Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης τοποθετεί την είσοδο τής νέας σημασίας στην Ελληνική το 1824 (για τη λ. *μέτρον*) και σημειώνει έκτοτε σε επίσημα έγγραφα τις φρ. *ελήφθησαν μέτρα αυστηρά* και *θέλετε πάρει όλα τα μέτρα* (*Συναγωγή Νέων Λέξεων...*, σ. 650).

μετρονόμος «μουσικό χρονόμετρο»

ΕΤΥΜ. αρχ. < *μετρο-* + *νόμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αστυνόμος, τροχο-νόμος*.

ΣΗΜΑΣ. Οι *μετρονόμοι* τής Αρχαιότητας ήταν επιθεωρητές μέτρων και σταθμών στην αγορά, όπως σημειώνει ο Αριστοτέλης (*Ἀθην. Πολιτ.* 51.2): *μετρονόμοι, [...] οὗτοι τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν ἐπιμελοῦνται πάντων, ὅπως οἱ πωλοῦντες χρήσονται δικαίοις*. Στη σημ. «μηχανισμός ρυθμικής αγωγής» η λ. αποδίδει τον ελληνογενή γαλλ. όρο *métronome*.

μετροπόντικας

λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *μετρό* και *(τυφλο)πόντικας*, μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *metrotalpa*.

μετρώ → μέτρο

μετωνυμία

ελνστ. < επίθ. *μετώνυμος* < *μετ(α)-* + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.). Τον 1ο αι. π.Χ. ο γραμματικός Τρύφων έδωσε τον ακόλουθο ορισμό τού μετωνυμικού μηχανισμού: *μετωνυμία ἐστὶ λέξις ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου τὸ συνώνυμον δηλοῦσα* (*Περὶ τρόπων* 195). Ο όρος έχει περάσει σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *metonymy*, γαλλ. *métonymie*, γερμ. *Metonymie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετωνυμικός < ελνστ. *μετωνυμ-ικός*.

μέτωπο

< αρχ. *μέτωπον* [ήδη ομηρικό] < *μετ(α)-* + *-ωπ(ον)* < ουσ. **ὤψ, ὠπός* «μάτι – όψη», που παράγεται από το θ. των λ. *ὀπ-ή* «όψη – όραση», *ὀπ-τικός* (βλ.λ.). Η ανάλυση αυτή συμφωνεί με την ερμηνεία τού Αριστοτέλη, ότι καλείται *μέτωπον* επειδή βρίσκεται *μεταξὺ τῶν ὀμμάτων* (*Ζῴων Ἱστ.* 491b). Η σημ. «πρώτη γραμμή στρατιωτικής παρατάξεως» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 2.4: *ἐν ὀλίγῳ δὲ χρόνῳ ἐγένο-*

ντο τὸ μὲν μέτωπον ἐπὶ τριακοσίων [...], τὸ δὲ βάθος ἐφ' ἑκατόν).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μετωπιαίος < ελνστ. *μετωπ-ιαῖος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος*

μετωπικός < ελνστ. *μετωπ-ικός* → Οι μεταφορικές σημ. αποδίδουν το γαλλ. *frontal / de front*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

μέτωπο, μετόπη, πρόσωπο

Από το θέμα των αρχ. λέξεων *όπ-ή*, *όπτικός* (και τής ετυμολογικής τους οικογένειας) έχουν σχηματιστεί αρκετά σύνθετα, από τα οποία ξεχωρίζουν οι λ. *μετ-όπη*, *μέτ-ωπον* και *πρόσ-ωπον*. Το ελληνιστικό ουσ. ***μετόπη***, όρος τής αρχιτεκτονικής, έχει ως β΄ συνθετικό τη λ. *όπή* «όψη – όραση», ενώ τα αρχ. ***μέτωπο*** και ***πρόσωπο*** έχουν ως β΄ συνθετικό το ουσ. **ὤψ, ὠπός* «μάτι – όψη» (μαρτυρούνται μόνον οι πλάγιες πτώσεις *ὠπός*, *ὦπα*), το οποίο απαντά επίσης στο λεξικό επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.).

μεφιστοφελικός «(μετων.) σατανικός, πανούργος» < γερμ. *Mephistopheles*, προσωνυμία τού Διαβόλου στο κλασικό έργο «Φάουστ» τού Γκαίτε, που θεωρείται ότι πλάστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των εβρ. λ. *mephitz* «καταστροφέας» και *tophel* «ψεύτης».

μέχρι

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **me-ĝhri*, από όπου προέρχεται επίσης το αρμ. *merj* «πλησίον, κοντά». Ο τύπος **me-ĝhri* συντίθεται από το α΄ μέρος τής Ι.Ε. ρίζας **me-t(i)-* ή **me-dhi-* «στο μέσον, μεταξύ» (> αρχ. *μετά*, βλ.λ.) και πιθ. από την τοπική πτώση τού αρχ. ουσ. *χείρ, -ρός* (πβ. αρμ. *jern* «χέρι»). Ομόρριζο είναι το αρχαϊκό συνώνυμο *ἄχρι(ς)* «μέχρι», που συνδ. με το επίρρ. *μέχρι* και παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα του: *μέχρι* < **me-ghri*, *ἄχρι* < **m̥-ghri*.

ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *μέχρι* έχει τριπλή χρήση στην Αρχ. Ελληνική, εφόσον λειτουργεί ως επίρρημα (πριν από τις προθ. *εἰς, πρός*), ως πρόθεση (συντασσόμενο με γενική πτώση) και ως σύνδεσμος (σε χρονικές προτάσεις που δηλώνουν το υστερόχρονο).

μη κ. **μην**

αρχ. < Ι.Ε. αρνητικό μόριο **mē* || σανσκρ. *mā*, αρχ. περσ. *mā*, αρμ. *mi*, αλβ. *mos*. Ο τύπος *μην* είναι μεσν. και σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αρνητικό μόριο *(ού)δέν*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μη / μην

Όταν το αρνητικό μόριο ***μη(ν)*** συνοδεύει ρήμα, εμφανίζεται ως *μην* προ φωνήεντος και προ των άηχων συμφώνων *κ, π, τ, ξ, ψ* (π.χ. *μην έρθεις, μην τυχόν σπάσει, μην κινείσαι*), ενώ απαντά ως *μη* σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις (π.χ. *μη χαίρεστε, φοβούμαι μη με ξεχάσει, μη στρίψεις εδώ*). Στη δεύτερη περίπτωση ανήκουν επίσης τα ηχηρά κλειστά /b, d, g/ (*μπ, ντ, γκ*), διότι το τελικό *-ν* δεν είναι αναγκαίο για να δηλωθεί η ηχηρή προφορά τους (π.χ. *μη γκρινιάζεις, μη μπαίνεις μπροστά, μη ντρέπεσαι*). Όταν το αρνητικό μόριο συνοδεύει ουσιαστικό, συναντάται πάντοτε με τον τύπο *μη* ανεξαρτήτως τού αρχικού φθόγγου τής επόμενης λέξης (π.χ. *μη πόλεμος, πολιτική μη ανοχής προς τη διαφθορά*).

μηδαμινός

ελνστ. < αρχ. **μηδαμ(ός)* (μόνο πληθ. *μηδαμοί* «κανείς») + παραγ. τέρμα *-ινός*. Ο τύπος **μηδ-αμός* συντίθεται από τα αρχ. *μηδ(έ)* και *ἀμός* «κάποιος» (συνδ. με το θ. των λ. *ἅμα, εἷς*). Βλ. κ. *ουδαμού*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηδαμιν-ότητα, λόγ. [1849]

μηδαμού < αρχ. επίρρ. *μηδαμοῦ* «πουθενά» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

μηδαμώς < αρχ. επίρρ. *μηδαμῶς* «με κανέναν τρόπο».

μηδέ

αρχ. < *μή + δέ*, πβ. κ. *ου-δέ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηδέποτε < αρχ. *μηδέ-ποτε* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

μηδόλως < ελνστ. επίρρ. *μηδ-όλως* «καθόλου» < αρχ. φρ. *μηδ' ὅλως*.

μηδείς

αρχ. < *μηδ(έ) + εἷς, μία (μηδε-μία), ἕν (μηδ-έν)*.

μηδέν

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ. Σ 500: ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἑλέσθαι*] < *μηδ(έ) + ἕν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τής αντωνυμίας *μηδείς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηδεν-ικός, λόγ. [1807], απόδ. των γαλλ. *nul, zéro*

μηδεν-ίζω, λόγ. [1805], απόδ. τού γαλλ. *annihiler* ή *réduire à zéro*

μηδεν-ισμός, λόγ. [1820], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nihilisme*

μηδεν-ιστής, λόγ. [1877], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nihiliste*

μηδενιστ-ικός, λόγ. [1895], < *μηδενιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. εκ-μηδενίζω (λόγ. [1829], μεταφρ. δάνειο), **εκ-μηδένιση** (λόγ. [1871]), **εκ-μηδενισμός** (λόγ. [1871]), **εκ-μηδενιστικός** (λόγ. [1845]).

Μήδος

< αρχ. *Μῆδος* (κυρ. πληθ. *Μῆδοι*, ήδη αρχ. κυπρ. *ma-to-i*: *Mᾶδοι*) < αρχ. περσ. *Mada*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηδικός < αρχ. *μηδ-ικός*

μηδίζω < αρχ. *μηδ-ίζω* «προσχωρώ στους Μήδους, τάσσομαι με τους Μήδους (ενώ ανήκω σε άλλο έθνος)»

μηδισμός < αρχ. *μηδισ-μός*.

ΣΥΝΘ. μηδο-περσικός.

μήκος

< αρχ. *μῆκος* (δωρ. *μᾶκος*) [ήδη ομηρικό, πβ. Όδ. ι 324: *τόσσον ἔην μῆκος, τόσσον πάχος εἰσοράασθαι*], μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **māk-* «μακρός – λεπτός» || λατ. *macer* «ισχνός, λεπτός» (> γαλλ. *maigre*, ισπ. *magro*), αρχ. γερμ. **magra-* (> γερμ. *mager*, αγγλ. *meagre*) || αρχ. *μακ-ρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηκύνω < αρχ. *μηκ-ύνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
μήκυνση < ελνστ. *μήκυν-σις* < αρχ. *μηκ-ύνω*.
ΣΥΝΘ. επι-μηκύνω (ελνστ.), **επι-μήκυνση** (λόγ. [1891]), **επι-μηκυντικός – δια-μήκης** (λόγ. [1898]), **προ-μήκης** (αρχ.).

μήκων «παπαρούνα»

< αρχ. *μήκων, -νος (ή)*, που συνδ. με τα συνώνυμα αρχ. γερμ. **magōn / *mæhōn* (> γερμ. *Mohn*, ολλ. *maankop*, σουηδ. *vallmo*), παλ. σλαβ. *makŭ*, λιθ. *magōnė*. Η διαφορά των εν λόγω τύπων έχει οδηγήσει στην υπόθ. ότι πρόκειται για παράλληλα μεσογ. δάνεια, εφόσον η παπαρούνα φύεται στην περιοχή τής Μεσογείου.

μηλαδέρφι «ετεροθαλής αδελφός»

< μεσν. *μηλάδελφος* «ετεροθαλής αδελφός», με σίγηση τού αρκτικού *ἀ-* και ανομοίωση των συμφώνων /m/ – /l/ < /l/ – /l/, < **ἀλληλ-άδελφος* < *ἀλληλ(ο)-* (βλ.λ. *αλλήλων*) + αρχ. *ἀδελφός*.

μήλη «χειρουργικό εργαλείο»

αρχ., πιθ. < **μα(σ)-λᾱ* < θ. **μασ-*, που απαντά επίσης στο ρ. *μαίομαι* «αναζητώ, γυρεύω – αγγίζω, φθάνω» (< **μάσ-γο-μαι*), καθώς και στα αρχ. *μαστροπός, μάστιξ, -ιγος* (βλ.λ.).

μηλίγγι → **μήνιγγα**

μήλο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μῆλον* [ήδη ομηρικό] / αιολ. κ. δωρ. *μᾶλον*, που αποτελεί προελλην. δάνειο μεσογ. αρχής. Το λατ. *mālum* είναι δάνειο από την Ελληνική. Διαφορετική ετυμολ. προέλευση έχει το ομώνυμο αρχ. *μῆλον* «πρόβατο» (βλ.λ. *μηλωτή*).

ΣΗΜΑΣ. Ανάλογα με το προσδιοριστικό επίθ., η λ. *μῆλον* δήλωνε στην Αρχαιότητα διάφορα είδη καρπών, όπως *Ἀρμενιακὸν μῆλον* «βερίκοκο», *Κυδώνιον μῆλον* «κυδώνι», *Μηδικὸν μῆλον* «κίτρο», *Περσικὸν μῆλον* «ρωδάκινο», πβ. λόγ. *γεώ-μηλον* (απόδ. τού γαλλ. *pomme de terre*), ιταλ. *pomodoro* «ντομάτα» (< παλαιότ. *pomo d'oro*, κυριολ. «χρυσό μήλο»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηλεώνας < μεσν. *μηλ-εών, -ῶνος*
μηλιά < μεσν. *μηλ-ιά* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *μηλ-έα*
μηλ-ικός, λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *malique*
μήλινος < αρχ. *μήλ-ινος*
μηλίτης < ελνστ. *μηλ-ίτης* (ενν. *οἶνος*).
ΣΥΝΘ. μηλο-: *μηλο-φόρος* (αρχ.), *μηλό-κρασο, μηλό-πιτα* κ.ά.

μηλωτή «προβειά»

ελνστ. < αρχ. *μῆλ(ον)* «πρόβατο» + παραγ. τέρμα *-ωτή*. Το αρχ. *μῆλον* ανάγεται στον Ι.Ε. όρο **(s)mēl-* «μικρό ζώο βοσκής (κυρ. για αιγοπρόβατα)» || αρμ. *mal* «πρόβατο», ιρλ. *mil*, αρχ. γερμ. **smala-* «μικρός» (> γερμ. *schmal*, αγγλ. *small*). Η ομηρική αυτή λέξη αντικαταστάθηκε βαθμηδόν από το ουσ. *πρόβατον*. Δεν συνδ. ετυμολογικά με το ομώνυμο αρχ. *μῆλον* «καρπός τής μηλιάς».

μη με λησμόνει «είδος λουλουδιού»

μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ne m'oubliez pas* (πρωτοαπαντά τον 15ο αι. ως *ne m'oubliez mie*), πιθ. επειδή δινόταν ως σημάδι αποχαιρετισμού.

μη μου άπτου

< ελνστ. φρ. *μή μου ἅπτου*, από τα λόγια τού Χριστού προς τη Μαρία τη Μαγδαληνή μετά την ανάστασή του (Κ.Δ. Ιωάν. 20,17: *μή μου ἅπτου· οὔπω γαρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα* «μη με ακουμπάς (ή μη με αγγίζεις), διότι δεν ανέβηκα ακόμη προς τον Πατέρα»). Η φρ. αποδόθηκε στη Βουλγάτα τού Ιερωνύμου (*Vulgata*, λατινική μετάφραση τής Κ.Δ.) ως *noli me tangere* και από τον 17ο αι. χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει συγκεκριμένο είδος μιμόζας, που αντιδρά στο παραμικρό άγγιγμα.

μην → **μη**

μήνας

μεσν. < αρχ. *μήν, μηνός* (ήδη μυκ. γεν. *me-no*), αρχική σημ. «σελήνη» (διότι ο σεληνιακός μήνας αποτελούσε μονάδα μετρήσεως τού χρόνου σε αρχ. πολιτισμούς), < Ι.Ε. **mēn-s* «σελήνη – μήνας» || σανσκρ. *māsa-*, λατ. *mensis* (> γαλλ. *mois*, ισπ. *mes*, ιταλ. *mese*), αρχ. γερμ. **mænōþ-* «μήνας» (> γερμ. *Monat*, αγγλ. *month*, ολλ. *maand*) || αρχ. *μήν-η* «σελήνη», *μην-ίσκος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φεγγάρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηναίο «καθένα από τα δώδεκα λειτουργικά βιβλία τής Εκκλησίας που αντιστοιχούν στους μήνες τού έτους» < μεσν. *μην-αῖον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *μην-αῖος* < αρχ. *μήν, μηνός* + παραγ. τέρμα *-αῖος*
μηνιαίος < αρχ. *μην-ιαῖος* < *μήν, μηνός* + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. κ. *ὡρ-ιαῖος*
μην-ιάτικος < *μην(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *χειμων-ιάτικος*
ΣΥΝΘ. μηνο-: *μηνο-ειδής* (αρχ.), *μηνο-λόγιο(ν)* (μεσν.) κ.ά.
-μηνία: *εξα-μηνία, δι-μηνία, τρι-μηνία, ημερο-μηνία, νου-μηνία* κ.ά.
-μηνος: *εξά-μηνος, δί-μηνος, τρί-μηνος, έμ-μηνος* κ.ά.

-μηνίτικο(ς): *εξα-μηνίτικος, εφτα-μηνίτικο(ς), δι-μηνίτικο(ς)* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μήνας
Τα ονόματα των μηνών έχουν την αφετηρία τους στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο και ετυμολογούνται από τη λατινική γλώσσα: ***Ιανουάριος*** (λατ. *Ianuarius* < *Ianus / Janus* «Ιανός, θεός τής Ρώμης», προστάτης των πυλών και των διόδων τής πόλης), ***Φεβρουάριος*** (λατ. *Februarius* < *februus* «καθαρτικός», επειδή τότε γίνονταν τελετές εξαγνισμού), ***Μάρτιος*** (λατ. *Martius* < *Mars, -tis* «Άρης», επειδή ήταν αφιερωμένος στον θεό τού πολέμου Άρη), ***Απρίλιος*** (υστλατ. *Aprilius* < λατ. *aprilis*), ***Μάιος*** (λατ. *Maius* < θηλ. *Maia*, ονομασία ρωμαϊκής θεότητας), ***Ιούνιος*** (λατ. *Junius* < *Juno* «Ήρα», στην οποία ήταν αφιερωμένος ο μήνας), ***Ιούλιος*** (λατ. *Julius*, από το όνομα τού Ιουλίου Καίσαρα), ***Αύγουστος*** (λατ. *Augustus*, αρχικά «σεβαστός – ευνοημένος από τους οιωνούς», τίτλος τού Ρωμαίου αυτοκράτορα Οκταβιανού). Ας σημειωθεί ότι το αρχ. ρωμαϊκό σεληνιακό ημερολόγιο ξεκινούσε με τον μήνα Μάρτιο. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να το αντικαταστήσει), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος. Ως εκ τούτου, τα ονόματα ορισμένων μηνών δηλώνουν την παλαιά σειρά τους στο έτος, όταν αυτό ξεκινούσε με τον μήνα Μάρτιο: ***Σεπτέμβριος*** (λατ. *September* «έβδομος»), ***Οκτώβριος*** (λατ. *October* «όγδοος»), ***Νοέμβριος*** (λατ. *November* «ένατος»), ***Δεκέμβριος*** (λατ. *December* «δέκατος»). Περισσότερες πληροφορίες για κάθε μήνα υπάρχουν στα αντίστοιχα λήμματα.

μήνιγγα «μεμβρανώδες περίβλημα τού εγκεφάλου» < αρχ. *μῆνιγξ, -ιγγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], τεχν. όρος με παραγ. τέρμα *-ιγξ* (πβ. κ. *σύρ-ιγξ, σάλπ-ιγξ, φόρμ-ιγξ*). Ανάγεται πιθ. σε θ. **mē[m]s-n-* (< Ι.Ε. **mē[m]s-* «κρέας») και συνδ. με σανσκρ. *māmsá-*, αρμ. *mis*, παλ. σλαβ. *męso*, σλοβεν. *mezdra* «μεμβράνη», καθώς και με το αρχ. *μηρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηνίγγι < ελνστ. *μηνίγγ-ιον* (από όπου επίσης μεσν. *μηλίγγι*) υποκορ. τού αρχ. *μῆνιγξ, -ιγγος*

μηνιγγ-ικός, λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *méningé*

μηνιγγ-ίτιδα, λόγ. [1843], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *méningite*

μηνιγγιτ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *méningitique*

μηνιγγιτ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *méningitisme*

μηνιγγί-ωμα, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *meningioma*.

μήνις
< αρχ. *μῆνις, -ιος* «οργή, κατάσταση διαρκούς θυμού» (αιολ., δωρ. *μᾶνις*), χωρίς πειστική ετυμολ. ερμηνεία. Οι σχολιαστές συνέδεαν τη λ. με τα αρχ. *μένω, μένος*, αλλά αυτό δεν εξηγεί την παρουσία τού μακρού *-ā-*. Ακόμη, δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με το λατ. *mānēs* «νεκρές ψυχές» και με το αναδιπλ. αρχ. *μαιμάω* «βράζω από θυμό». Τέλος, δεν έχει επαρκή στήριξη η ανάλυση *μῆνις* < **μνā-νις* (με ανομοίωση), που εμφανίζει το θ. τού ρ. *μέ-μνημαι* (πβ. κ. *μνήμη*). Βλ. κ. *θεο-μηνία*.

μηνίσκος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], υποκορ. τού ουσ. *μήνη* «σελήνη», το οποίο ανάγεται στο θ. τού ουσ. *μήν, -νός* «σελήνη – μήνας» (βλ.λ. *μήνας*). Η λ. δήλωνε από την αρχ. εποχή διάφορα αντικείμενα ημισεληνοειδούς σχήματος. Ο ανατομικός χόνδρος των αρθρώσεων, που έχει σχήμα ημισελήνου, οφείλει την ονομασία του σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *ménisque*.

μηνοειδής «σε σχήμα ημισελήνου»
αρχ. < *μήν, -νός* «σελήνη – μήνας» + λεξ. επίθημα *-ειδής* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φεγγάρι*.

μηνορραγία «παθολογικά αυξημένη εμμηνόρροια» λόγ. [1897], < *μηνο-* (βλ.λ. *μήνας*) + λεξ. επίθημα *-ρραγία* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως), το οποίο ανάγεται σε θ. τού αρχ. *ῥήγνυμι* (βλ.λ. *ρήγμα, ρήξη*). Η λ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ménorragie*.

μηνύω
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο], ίσως συνδ. με το θ. τού ρ. *μαίομαι* «αναζητώ, γυρεύω – αγγίζω, φθάνω» (βλ.λ. *μάστιγα*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αποκαλύπτω, γνωστοποιώ, δηλώνω» (πβ. Ευριπ. *Ἠλέκ.* 620: *ἐσθλόν τι μηνύσειας, αἰσθοίμην δ' ἐγώ* «κάτι ευχάριστο μάλλον έχεις να αναγγείλεις») → ήδη αρχ. σημ. «καταγγέλλω, κατηγορώ (δημόσια)» (πβ. Αντιφ. *Περὶ Ἡρῴδ. φόν.* 38: *οἱ μὲν ἄλλοι καθ' ὧν ἂν μηνύῃ τις, οὗτοι κλέπτουσι τοὺς μηνύοντας κἀτ' ἀφανίζουσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μήνυμα < αρχ. *μήνυ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 6.61.2: *καὶ εἰ μὴ ἔφθασαν δὴ αὐτοὶ κατὰ τὸ μήνυμα ξυλλαβόντες τοὺς ἄνδρας, προδοθῆναι ἂν ἡ πόλις*], αρχική σημ. «πληροφορία»

μήνυση < αρχ. *μήνυ-σις* «κατάθεση πληροφορίας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

μηνυτής < αρχ. *μηνυ-τής* «πληροφοριοδότης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

μηνυ-τήριος, λόγ. [1856], < *μηνύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*.

ΣΥΝΘ. -μηνύω: *δια-μηνύω, κατα-μηνύω, προ-μηνύω, επι-μηνύω*.

μηνώ
< μεσν. *μηνῶ* «στέλνω μήνυμα, ειδοποιώ», μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μηνύω* (βλ.λ.), με βάση τον αόρ. *ἐ-μήν-υσα* κατά το σχήμα *ἐκίνησα – κινῶ, ἐνίκησα – νικῶ* (πβ. κ. *μεθύω > μεθῶ*).

μήπως
αρχ. < φρ. *μή πως* «μήπως με κάποιον τρόπο» [ήδη ομηρικό], ως εισαγωγή ενδοιαστικών προτάσεων μετά από ρήματα φόβου (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστ.* 17: *εὐλαβέομαι γὰρ μή πως καὶ τὴν ἀπειρίην διεξιὼν γελᾷν ἄρξῃ*). Η χρήση τού συνδέσμου στην αρχή ερωτηματικών προτάσεων είναι ελνστ.

μηρός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* κ 535: *αὐτὸς δὲ ξίφος ὀξὺ ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ*] < θ. **mē[m]s-r-* (< Ι.Ε. **mē[m]s-* «κρέας»), που συνδ. με σανσκρ. *māmsá-*, αρμ. *mis*, παλ. σλαβ. *męso*, σλοβεν. *mezdra* «μεμβράνη», καθώς και με το αρχ. *μῆνιγξ* (βλ.λ. *μήνιγγα*). Ο αρχαϊκός πληθ. *μῆρα* είναι όμοια σχηματισμένος με τον αντίστοιχο λατ. *membra* «κώλα (ζώου)» (< **mēmsra*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μηριαίος < αρχ. *μηρ-ιαῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα].

μηρυκάζω «αναμασώ»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (επίσης ελνστ. *μηρυκ-ῶμαι, -ίζω*), πιθ. παράγωγο ρηματικού τύπου **μηρύκ-ω*, το οποίο ανάγεται από ορισμένους στο ρ. *μηρύομαι* «τραυώ και τυλίγω, ανασύρω» (από την κυκλική κίνηση τού μηρυκασμού) < *μήρινθος* «σχοινί», λ. προελλην. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μηρυκασ-μός (πβ. ελνστ. *μηρυκισ-μός* < ρ. *μηρυκ-ίζω*)
μηρυκασ-τικός, απόδ. τού γαλλ. *ruminant*.

μήτε
αρχ. [ήδη ομηρικό] < φρ. *μή τε* (εγκλιτ. μόριο), πβ. κ. *οὔ-τε, εἴ-τε*.

μητέρα
μεσν. < αρχ. *μήτηρ, -τρός*, δωρ. *μάτηρ* (ήδη μυκ. *mate*) < Ι.Ε. **mā-tēr* (λ. για τη μητέρα, που απαντά σχεδόν σε όλες τις Ι.Ε. γλώσσες) || σανσκρ. *mātar-*, λατ. *māter* (> γαλλ. *mère*, ισπ. *madre*), αρμ. *mayr*, αρχ. γερμ. **mōder-* (> γερμ. *Mutter*, αγγλ. *mother*, ολλ. *moeder*), αλβ. *motër* «αδελφή» (αρχικώς «πρωτότοκη κόρη που υποκαθιστούσε τη μητέρα») || αρχ. *μήτρα*. Το αρχικό θ. **μᾱ-* προφανώς υπόκειται στις αρχ. λ. *μαῖα, μαμμή, μαστός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μητρικός < αρχ. *μητρ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *μήτηρ, -τρός*
μητρότητα < ελνστ. *μητρ-ότης, -ότητος*.
ΣΥΝΘ. μητρ(ο)-: *μητρ-αλοίας* «μητροκτόνος» (αρχ.), *μητρο-δίδακτος* (ελνστ.), *μητρο-κτονία* (ελνστ.), *μητρ-ωνυμικός* (ελνστ.), *μητρ-αδέλφη, μητρ-άδελφος, μητρ-ώνυμο* κ.ά.

μήτρα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Ἀφορισμ.* 5.62.1-2: *ὁκόσαι ψυχρὰς καὶ πυκνὰς τὰς μήτρας ἔχουσιν, οὐ κυΐσκουσιν*] < θ. *μη-* (από το οποίο σχηματίστηκε το ουσ. *μή-τηρ*, βλ.λ. *μητέρα*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ῥή-τρα, φύ-τρα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κοιλιά*.
ΣΥΝΘ. μητρο- (ιατρ. όρ.): *μητρο-μανία* (ελνστ.), *μητρο-κήλη* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *metrocele*), *μητρο-μανής* (λόγ. [1871]), *μητρό-πονος* (λόγ. [1871]), *μητρο-ρραγία* (λόγ. [1897]), *μητρο-σκόπηση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métroscopie*), *μητρο-σκοπία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métroscopie*), *μητρο-σκόπιο* (λόγ. [1849], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *métroscope*) κ.ά.

μητριά → μητρυιά

μητριαρχία
λόγ. [1889], < *μητρι-* (προσαρμογή τού λατ. *matri-* < *mater, -tris*) + *-αρχία* < *ἄρχω*, μεταφορά τού ελληνογενούς *matriarcat*, κατ' αναλογίαν προς το ελνστ. *πατριαρχία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πατριάρχης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μητριαρχ-ικός, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *matriarcal*.

μητρόπολη
ΕΤΥΜ. < αρχ. *μητρόπολις* < *μητρο-* (< *μήτηρ, -τρός*) + *πόλις*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πόλη-κράτος που ίδρυσε αποικία εν σχέσει με αυτήν» → αρχ. σημ. «πρωτεύουσα πόλη μιας περιοχής» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.30: *ἦλθες ἐς τὴν μητρόπολιν τὴν Αἰθιόπων*) → όψιμη ελνστ. σημ. (4ος αι.) «έδρα επισκόπου» (αρχικώς για την Ιερουσαλήμ, κατόπιν για κάθε πόλη στην οποία διοριζόταν επίσκοπος· πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Ἐπιτάφ. εἰς πατέρα* 35: *Λεόντιος ἦν ὁ πάνυ, ὁ τότε τῆς καθ' ἡμᾶς μητροπόλεως ἐξηγούμενος*) → μεσν. σημ. «καθεδρικός ναός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μητροπολίτης < ελνστ. *μητροπολ-ίτης*, αρχική σημ. «πολίτης μητροπόλεως» → Η σημ. «επίσκοπος τής πρωτεύουσας επαρχίας» απαντά τον 4ο αι. μ.Χ. (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Εἰς ἅγιον βάπτ.* 36.396: *μὴ εἴπῃς· ἐπίσκοπος βαπτισάτω με, καὶ οὗτος μητροπολίτης, ἢ Ἱεροσολυμίτης, οὐ γὰρ τόπων ἡ χάρις, ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος*)
μητροπολιτικός < ελνστ. *μητροπολιτ-ικός* < *μητροπολ-ίτης*, πβ. κ. *μετρό*.

μητρυιά
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *μη-* (από το οποίο σχηματίστηκε το ουσ. *μή-τηρ*, βλ.λ. *μητέρα*) + παραγ. τέρμα

-τρυιά, που απαντά επίσης στο ομόρριζο αρμ. *mawru* (γεν. *mawrui* < **mā-truwi*) και πιθ. οφείλει τον φθόγγο *-υ-* σε επίδρ. τού αρχ. *ἑκυρός* «πεθερός».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μητριά ή μητρυιά;
Η λ. ορθογραφείται ήδη από την αρχ. εποχή με *-υι-*, οπότε η γραφή ***μητρυιά*** (αντί *μητριά*, τής σχολικής γραμματικής) έχει ισχυρή ετυμολογική βάση.

μητρωνυμικός «σχηματισμένος από το όνομα τής μητέρας»
ελνστ. < *μητρ(ο)-* (< αρχ. *μήτηρ, -τρός*) + *-ωνυμ(ικός)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα*.

μητρώο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μητρῷον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *μητρῷος / μητρώιος* (αντί **μήτρ-ιος*, πβ. κ. *πάτριος*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 410: *μητρώιον ἐς μέγα δῶμα*] < *μήτρως, -ωος* «θείος από την πλευρά τής μητέρας» (< *μήτηρ, -τρός*, πβ. κ. *πάτρως, -ωος* «θείος από την πλευρά τού πατέρα»).

ΣΗΜΑΣ. Η σημ. τής λέξεως οφείλεται στην αρχ. συνεκφορά *μητρῷον ἱερόν*, με την οποία προσδιοριζόταν ο ναός τής μητέρας-θεάς Κυβέλης στην Αθήνα, στον οποίο φυλάσσονταν τα αρχεία απογραφής των (αρρένων) πολιτών.

μηχανή

ΕΤΥΜ. αρχ. (δωρ. *μᾱχανά*) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 7.94-95: *τὰ δ' ἄλλα φῦλα ταῦτα μηχανῇι Διὸς ἔστιν τε πάντα καὶ παρ' ἀνδράσιν μενεῖ*] < ουσ. **μᾶχαρ* (ήδη αρχ. *μῆχαρ* «μέσο σωτηρίας, διασώσεως – φάρμακο»), που συνδ. με αρχ. γερμ. **mah-ti-* «ισχύς, δύναμη» (> γερμ. *Macht*, αγγλ. *might*, ισλ. *máttur*), **mag* «μπορώ» (> γερμ. *mögen*, αγγλ. *may*, σουηδ. *må*), παλ. σλαβ. *mogą* (> πολ. *može*, ρωσ. *mogú*). Ο δωρ. τύπος *μᾱχανά* πέρασε μέσω τού λατ. *machina* σε πολλές γλώσσες, π.χ. γαλλ. και αγγλ. *machine*, γερμ. *Maschine*, ισπ. *máquina*, ιταλ. *macchina* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βιομηχανία*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εργαλείο, συσκευή – πολεμικό μηχάνημα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.100: *ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸ Δήλιον καὶ προσέβαλον τῷ τειχίσματι, ἄλλῳ τε τρόπῳ πειράσαντες καὶ μηχανὴν προσήγαγον [...] τοιάνδε*· από το μηχάνημα τού θεάτρου, με το οποίο εμφανίζονταν οι θεοί επί σκηνής να παρεμβαίνουν στην εξέλιξη τού μύθου προέκυψε η αρχ. φρ. *ἀπὸ μηχανῆς θεός*, πβ. λατ. *deus ex machina*, που κατέληξε να δηλώνει οποιαδήποτε αιφνίδια μεταβολή) ➝ αρχ. σημ. «μέσο ή τρόπος» (πβ. Ευριπ. *Ἑλένη* 1033-4: *χρὴ κοινὴν ξυνάπτειν μηχανὴν σωτηρίας*) ➝ αρχ. σημ. «τέχνασμα, επίνοια που περιλαμβάνει ευφυΐα ή δόλο» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.152: *καίτοι πάντα σοφίσματα καὶ πάσας μηχανὰς ἐπεποιήκεε ἐς αὐτοὺς Δαρεῖος*) ➝ σύγχρ. σημ. «μηχάνημα που λειτουργεί με καύσιμο ή/και με ηλεκτρικό ρεύμα» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *machine, moteur*, πβ. κ. *μοτέρ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηχανεύομαι < αρχ. *μηχαν-εύομαι* «κατασκευάζω, χτίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ ἱερ. νούσ.* 1.62-63: *τοιαῦτα λέγοντες καὶ μηχανεύμενοι προσποιέονται πλέον τι εἰδέναι*]

μηχάνημα < αρχ. *μηχάνη-μα* «μηχανή» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 989-90: *οὐκ ἔστιν αἴκισμ' οὐδὲ μηχάνημ' ὅτῳ προτρέψεταί με Ζεὺς γεγωνῆσαι τάδε*] < ρ. *μηχαν-ῶμαι (-αο-)*

μηχανικός (ο), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mécanicien* ➝ Ο όρ. *πολιτικός μηχανικός* αποδίδει το γαλλ. *ingénieur civil*

μηχανικός (επίθ.) < αρχ. *μηχαν-ικός* «επινοητικός, εφευρετικός – σχετικός με μηχανική» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἀπομνημ.* 4.3.1: *τὸ μὲν οὖν λεκτικοὺς καὶ πρακτικοὺς καὶ μηχανικοὺς γίγνεσθαι τοὺς συνόντας οὐκ ἔσπευδεν*]

μηχανική < αρχ. *μηχανικ-ή* (ενν. *τέχνη*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *μηχανικός*

μηχαν-ισμός, λόγ. [1761], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mécanisme*

μηχανιστ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mécanistique*.

ΣΥΝΘ. μηχαν(ο)-: *μηχαν-έλαιο* (απόδ. τού αγγλ. *engine oil*), *μηχανό-βιος*, *μηχανο-γράφηση*, *μηχανογραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mécanographie*), *μηχανο-γραφικός* (λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mécanographique*), *μηχαν-οδηγός* (λόγ. [1889]), *μηχανο-κίνητος* (λόγ. [1870], απόδ. τού γαλλ. *motorisé*), *μηχανο-λογία* (λόγ. [1890]), *μηχανο-λόγος* (λόγ. [1890]), *μηχανο-ποίηση* (απόδ. τού γαλλ. *mécanisation*), *μηχαν-οργάνωση*, *μηχανο-στάσιο* (ελνστ.), *μηχανο-τεχνίτης*, *μηχανό-τρατα* κ.ά.

μηχανορράφος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 387-8: *ὑφεὶς μάγον τοιόνδε μηχανορράφον, δόλιον ἀγύρτην*] < *μηχανο-* + *-ρράφος* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ῥ-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. τού ρ. *ῥάπτω* (παθ. αόρ. β´ *ῥαφῆναι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βιομηχανία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηχανορραφία < μεσν. *μηχανορραφ-ία* (πβ. Κωνστ. Μανασσή *Χρονογραφ.* 1298: *ἐντεῦθεν δόλους ἤρτυε καὶ μηχανορραφίας, καὶ συνεσκεύαζε βουλὰς πλήρεις συκοφαντίας*) < αρχ. *μηχανορράφος*

μηχανορραφώ < αρχ. *μηχανορραφ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 221: *αὐτὸς κατ' αὐτοῦ τἄρα μηχανορραφῶ*].

μηχανουργός

όψιμο ελνστ., αρχική σημ. «τεχνίτης», < *μηχαν(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ουργός* < αρχ. *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *ξυλ-ουργός, οπλ-ουργός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μηχανουργ-είο, λόγ. [1852]
μηχανουργία < ελνστ. *μηχανουργ-ία* «κατασκευή πολεμικών μηχανών»
μηχανουργ-ικός, λόγ. [1825], < *μηχανουργ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μι¹ → μυ

μι²
< μεσν. λατ. *mi*, βλ.λ. *νότα*.

μία
αρχ. < **sm-ia*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sem-* «ένας», για το οποίο βλ.λ. *ένας*.

μιαίνω «μολύνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 141: *ὡς δ' ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μιήνῃ*] < **μιαν-jω*, που συνδ. με το αρχ. *μιαρός* «ακάθαρτος, μολυσμένος» (ήδη μυκ. *mi-ja-ro*), ίσως μέσω θ. **mia-n/r* (με εναλλαγή n/r, αν θεωρηθεί παρόμοιος ο σχηματισμός των αρχ. *ἰαίνω – ἱερός*). Δεν έχουν επιβεβαιωθεί οι προταθέντες συσχετισμοί με λ. άλλων Ι.Ε. γλωσσών, όπως λιθ. *máiva* «έλος», παλ. άνω γερμ. *meil(a)* «λεκές» και σανσκρ. *mūtram* «ακαθαρσία, ρυπαρότητα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μίανση < ελνστ. *μίαν-σις*
μίασμα < αρχ. *μίασ-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 1028: *πατροκτόνον μίασμα καὶ θεῶν στύγος*]
μιασματ-ικός, λόγ. [1851], < *μιασματ-* (*μίασμα*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μιάμιση → ενάμισης

μιαρός → μιαίνω

μίασμα → μιαίνω

μιγάς
< αρχ. *μιγάς, -άδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Βάκχ.* 131: *κεῖται μιγάσιν Ἕλλησι βαρβάροις θ' ὁμοῦ*] < θ. *μιγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. από το οποίο σχηματίζεται το ρ. *μείγ-νυ-μι* (βλ.λ. *μείγμα, αναμειγνύω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιγαδ-ικός < *μιγαδ-* (< *μιγάς, -άδος*) + παραγ. τέρμα *-ικός* (διαφ. το μεσν. *μιγαδικός* «μοναχός κοινοβίου ο οποίος συμβιώνει με άλλους, όχι ερημίτης») → Ο μαθημ. όρος είναι απόδ. τού αγγλ. *complex (number)*.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
μιγάς
Τα ουσ. ***μιγάς***, ***νομάς***, ***φυγάς*** σχηματίζουν τις πλάγιες πτώσεις τού ενικού αριθμού με μία επιπλέον συλλαβή: *μιγάδ-ος / -α, νομάδ-ος / -α, φυγάδ-ος / -α*. Κατ' αναλογίαν προς άλλα ουσ. σε *-άς* (μεσν. ή τουρκ. αρχής, π.χ. *φαγ-άς, κιμ-άς, βραχν-άς, μπελ-άς*) ακούονται και γράφονται κατά καιρούς οι τύποι *τού μιγά, τού φυγά, τον νομά*. Ας σημειωθεί ότι η γενική πτώση τού θηλ. σχηματίζεται πάντοτε σε *-ος*: *τής μιγάδος, τής φυγάδος*.

μίγδην «ανακατωμένα», στη φρ. *φύρδην μίγδην*
αρχ. < θ. *μιγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. από το οποίο σχηματίζεται το ρ. *μείγ-νυ-μι* (βλ.λ. *μείγμα, αναμειγνύω*), + επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *φύρ-δην, δια-ρρή-δην, άρ-δην*.

μίγμα → μείγμα

μίζα
μεταφορά τού γαλλ. *mise*, στη σημ. «αμοιβή, εισφορά», θηλ. τής μτχ. *mis* τού ρ. *mettre* «θέτω, βάζω, τοποθετώ» (< λατ. *mittere*). Η σημ. «εκκινητήρας (μηχανής)» αποδίδει τη γαλλ. φρ. *mise (en marche)*, που κατά γράμμα δηλώνει «τοποθέτηση (σε κατάσταση λειτουργίας)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιζ-αδόρος < *μίζ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *μπαλ-αδόρος*.

μιζανπλί «είδος γυναικείας κόμμωσης»
< γαλλ. *mise en plis* «(κόμμωση) διευθετημένη σε πτυχές».

μίζερος
μεσν., αρχική σημ. «τσιγγούνης», < ιταλ. *misero* < λατ. *miser* «άθλιος, ταλαίπωρος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κακομοίρης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιζέρια < μεσν. *μιζέρια* «αθλιότητα» < ιταλ. *miseria*.

μιθραϊσμός «λατρεία τού θεού Μίθρα»
μεταφορά τού αγγλ. *Mithraism* < *Mithras* < αρχ. *Μίθρας*, όν. τού θεού τού φωτός των Περσών, < βεδ. *Mitra* / αβεστ. *Mithra* «φίλος – συμφωνία».

μιθριδατισμός «εθισμός τού οργανισμού σε ισχυρή δόση δηλητηρίου»
ελνστ. < κύρ. όν. *Μιθριδάτ(ης)* / *Μιθραδάτης* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
μιθριδατισμός
Αφετηρία τής λέξεως υπήρξε ο τελευταίος βασιλιάς τού Πόντου *Μιθριδάτης Στ΄* (132-63 π.Χ.), ο οποίος φέρεται ότι εισήγε στον οργανισμό του βαθμιαίως αυξανόμενες (μη θανατηφόρες) δόσεις δηλητηρίου, με σκοπό να εθιστεί σε αυτό και να αποκτήσει ανοσία. Τη σύσταση τού δηλητηρίου και τού αντιδότου, που λέγεται ότι χρησιμοποιούσε ο Μιθριδάτης, περιγράφει σε συγγράμματά του ο ιατρός Γαληνός.

μικι-μάους
< αγγλ. *Mickey Mouse* «Μίκι το ποντίκι», χαρακτήρας κινουμένων σχεδίων που δημιουργήθηκε από τον Walt Disney το 1928.

μικρ(ο)- → μικρός

μικροαστός

μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *petit-bourgeois*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικροαστ-ικός

μικροαστ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *petit-bourgeoisie*.

μικρόβιο

λόγ. [1889], < *μικρο-* + *βίο(ς)*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microbe*, λ. που πλάστηκε για να δηλώσει τον «βραχύβιο μικροοργανισμό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικροβι-ακός, λόγ. [1892], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microbien*.

ΣΥΝΘ. μικροβιο- (λόγ.): *μικροβιο-λόγος* [1885], *μικροβιο-λογία* ([1886], ελληνογενής ξέν. όρ.), *μικροβιο-λογικός* ([1887], ελληνογενής ξέν. όρ.).

μικρογραφία

λόγ. [1855], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *micrographie*, διαφ. από το μεσν. *μικρογραφία* «γραφή με βραχύ φωνήεν (με όμικρον)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικρογράφ-ος, λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *micrographe*

μικρογραφ-ικός, λόγ. [1860], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *micrographique*.

μικρόκοσμος

μεσν., αρχική σημ. «ο άνθρωπος ως μικρογραφία τού κόσμου», < *μικρο-* + *κόσμος*. Οι επιστημ. όροι οφείλονται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *microcosme*.

μικροκύματα

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *microwaves* (το α΄ συνθ. *micro-* είναι ελληνογενές, καθώς πλάστηκε με βάση το αρχ. *μικρός*).

μικροπρεπής

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἠθ. Μεγ.* 1.26.2: *ὅς οὗ δεῖ μὴ μεγαλείως δαπανήσει, ἢ τοῦτο μὴ ποιῶν, οἷον εἰς γάμους ἢ χορηγίαν δαπανῶν, μὴ ἀξίως ἀλλ' ἐνδεῶς, ὁ τοιοῦτος μικροπρεπής*] < *μικρο-* + *-πρεπ(ής)* < ρ. *πρέπω*, πβ. κ. *α-πρεπής, ευ-πρεπής, μεγαλο-πρεπής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικροπρέπεια < αρχ. *μικροπρέπ-εια* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

μικρός

< αρχ. *μικρός / σμῑκ-ρός* (αρχαιότ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 801: *Τυδεύς τοι μικρὸς μὲν ἔην δέμας, ἀλλὰ μαχητής*] < θ. **(σ)μῑκ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *μακ-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **smē[i]k-* «μικρός – ψίχουλο» || λατ. *mīca* «ψίχα, ψίχουλο» (> γαλλ. *mie*, ισπ. *miga*, ιταλ. *mica*), παλ. άνω γερμ. *smāhi* «μικρότητα» (> γερμ. *Schmach* «αίσχος, ντροπή»). Δεν ευσταθεί η σύνδεση με την Ι.Ε. ρίζα **mei-* «μειώνω, ελαττώνω» τού αρχ. *μείων, -ονος* (βλ.λ. *μείον*), η οποία δεν ερμηνεύει το αρχικό *σ-* τού τύπου *σμικρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικραίνω < μεσν. *μικρ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *(σ)μικρ-ύνω*

μικρότητα < αρχ. *μικρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Αναξαγόρα, *απόσπ.* 60.2 (μαρτυρία): *ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν ἄπειρα καὶ πλήθει καὶ μικρότητι*]

μικρύνω < αρχ. *(σ)μικρ-ύνω* < *σμικρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*, πβ. κ. *μεγαλ-ύνω*.

ΣΥΝΘ. μικρ(ο)-: *μικρο-κέφαλος* (αρχ.), *μικρο-λογώ* (αρχ.), *μικρο-ψυχία* (αρχ.), *μικρό-ψυχος* (αρχ.), *μικρο-σκελής* (αρχ.), *μικρό-σχημος* (ελνστ.), *μικρ-έμπορος* (ελνστ.), *μικρο-δάκτυλος* (ελνστ.), *μικρο-φυής* (ελνστ.), *μικρο-ανάλυση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *microanalysis*), *μικρο-δακτυλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *microdactylia*), *μικρο-επεξεργαστής* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *microprocessor*, υβριδικό σύνθ.), *μικρο-καρδία* (λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microcardie*), *μικρο-κεφαλία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microcéphalie*), *μικρο-κύκλωμα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *microcircuit*, υβριδικό σύνθ.), *μικρο-μαστία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *micromastia*), *μικρό-νους* (λογ. [1873]), *μικρο-οργανισμός* (λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *micro-organisme*), *μικρο-πολιτική* (λόγ. [1889]), *μικρο-τσίπ* (< αγγλ. *microchip*, υβριδικό σύνθ.), *μικρο-χειρουργική* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microchirurgie*), *μικρο-αντικείμενο, μικρο-έξοδο, μικρο-μεσαίος, μικρό-μυαλος, μικρό-σωμος* κ.ά.

μικροσκόπιο

λόγ. [1861], < *μικρο-* + *-σκόπιο* < ρ. *σκοπώ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω», μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microscope*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικροσκοπ-ικός, λόγ. [1809], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microscopique*

μικροσκοπ-ία, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microscopie*.

μικρόφωνο

λόγ. [1880], < *μικρό-* + *-φων(ο)* < *φωνή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microphone*, διαφ. από το αρχ. επίθ. *μικρόφωνος* «αυτός που έχει ασθενική φωνή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μικροφων-ικός, λόγ. [1898], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *microphonique*

μικροφων-ίζω < *μικροφωνισμός* (υποχωρητ.)

μικροφων-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *(effet) microphonique*.

μίκτης «κονσόλα ηχοληψίας»
< θ. *μικ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. από το οποίο σχηματίζεται το ρ. *μείγ-νυ-μι* (βλ.λ. *μείγμα, αναμειγνύω*), + παραγ. τέρμα *-της* (πβ. κ. *παίκ-της, σύρ-της*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *mixer* (σε διάφορες σημ.).

μικτός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *μικ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. από το οποίο σχηματίζεται το ρ. *μείγ-νυ-μι* (βλ.λ. *μείγμα, αναμειγνύω*), + παραγ. τέρμα *-τός* (των ρηματ. επιθέτων). Για το ζήτημα τής ορθογραφίας *-(ε)ι-* όλων των ομορρίζων ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναμειγνύω*.

μιλέδη → μιλόρδος

μιλέτι «(στην Οθωμανική Αυτοκρατορία) αυτόνομη θρησκευτική κοινότητα»
< τουρκ. *millet* «έθνος, λαός» < αραβ. *millet*.

μίλι
< μεσν. *μίλι(ν)* < ελνστ. *μίλιον* < λατ. *mil(l)e, mil(l)ia* «χίλιοι, χίλια», στη φρ. *mille / milia passuum* «χίλια βήματα» (κυριολ. «μία χιλιάδα βημάτων»).

μιλι- λεξικό πρόθεμα
< ν.λατ. *mili-*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *mil(l)e* «χίλια» και απαντά σε επιστημονικούς όρους, εν μέρει ελληνογενείς, π.χ. γαλλ. *milli-mètre, milli-gramme*.

μιλιγκράμ
< γαλλ. *milligramme* (υβριδικό σύνθ.) < *milli-* (βλ.λ. *μιλι-*) + *-gramme* «γραμμάριο» (< αρχ. *γράμμα*, βλ.λ. *γραμμάριο*).

μιλιμέτρ
< γαλλ. *millimètre* (υβριδικό σύνθ.) < *milli-* (βλ.λ. *μιλι-*) + *mètre*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *μέτρον* (βλ.λ.).

μιλιούνι «αμέτρητο πλήθος»
μεσν. < ιταλ. *milione* «εκατομμύριο» < *mille* «χίλια» (με παραγ. τέρμα *-one*) < λατ. *mil(l)e*, πληθ. *mil(l)ia*.

μιλιταρισμός
μεταφορά τού γαλλ. *militarisme* «στρατοκρατία» < επίθ. *militaire* «στρατιωτικός», που πλάστηκε από το λατ. *militāris* < *miles, -itis* «στρατιώτης».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιλιταρ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *militariste*
μιλιταριστ-ικός < *μιλιταριστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μιλόρδος «Άγγλος ευγενής»
μεταφορά τού γαλλ. *milord* < αγγλ. *my lord* «κύριέ μου» (βλ.λ. *λόρδος*). Ομοίως σχηματίστηκε το θηλ. *μιλέδη*, μεταφορά τού γαλλ. *milady* < αγγλ. *my lady* (βλ.λ. *λέδη*).

μιλφέιγ
< γαλλ. *mille-feuille(s)*, κυριολ. σημ. «χίλια φύλλα», ήδη μέσο γαλλ. *mil-foil*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *mille-folium*.

μιλώ
< μεσν. *μιλῶ* < αρχ. *ὁμιλῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 260-1: *ἤδη γάρ ποτ' ἐγὼ καὶ ἀρείοσιν ἠέ περ ὑμῖν ἀνδράσιν ὡμίλησα*], αρχική σημ. «συναναστρέφομαι» < *ὅμιλος* (βλ.λ.). Η σημ. «συζητώ, συνομιλώ, λέγω» είναι ελνστ. (πβ. Κ.Δ. Πράξ. 20,11: *ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρι αὐγῆς οὕτως ἐξῆλθεν*). Βλ. κ. λ. *ομιλώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μίλη-μα
μιλη-τό
μιλιά < μεσν. *μιλ-ιά* (και με τη σημερινή σημ.) < αρχ. *ὁμιλ-ία* «συναναστροφή, συντροφιά» < *ὅμιλος*.
ΣΥΝΘ. -μιλώ: *ξανα-μιλώ, παρα-μιλώ, αντι-μιλώ, κακο-μιλώ, γλυκο-μιλώ, καλο-μιλώ, πρωτο-μιλώ, κρυφο-μιλώ, πολυ-μιλώ* κ.ά.

μιμόζα «γένος φυτών»
< ιταλ. *mimosa*, που πλάστηκε με βάση το ελληνογενές λατ. *mīmus* < αρχ. *μῖμος* (βλ.λ.), επειδή ορισμένα είδη τού φυτού φαίνονται να αντιδρούν στο άγγιγμα με τρόπο που θυμίζει (κατά μία άποψη) τη συμπεριφορά των μίμων.

μίμος
< αρχ. *μῖμος* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.], τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδ. με σανσκρ. *māyā* «απατηλή εικόνα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιμούμαι < αρχ. *μιμ-οῦμαι (-έο-)* [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο]
μίμηση < αρχ. *μίμη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.95.3: *καὶ τυραννίδος μᾶλλον ἐφαίνετο μίμησις ἢ στρατηγία*] < ρ. *μιμ-οῦμαι (-έο-)*
μιμητής < αρχ. *μιμη-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 2.1-3: *ἡγούμενος οὖν πρέπειν τοὺς δόξης ὀρεγομένους καὶ παιδείας ἀντιποιουμένους τῶν σπουδαίων ἀλλὰ μὴ τῶν φαύλων εἶναι μιμητὰς*] < ρ. *μιμ-οῦμαι (-έο-)*
μιμητικός < αρχ. *μιμη-τικός* < ρ. *μιμ-οῦμαι (-έο-)*
μιμητ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mimétisme*
μιμικός < ελνστ. *μιμ-ικός*.
ΣΥΝΘ. μιμ(ο)-: *μιμο-γράφος* (ελνστ.), *μιμό-γλωσσα* (λόγ. όρ. τού Γ. Χατζιδάκι), *μιμο-γραφία* (λόγ. [1819]), *μιμό-δραμα* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *μιμ-όρχημα* (λόγ. [1861], απόδ. ξέν. όρου)
α-μίμητος (ελνστ.).

μίνα «υπόνομος με εκρηκτική ύλη, λαγούμι»
μεσν. < ιταλ. *mina* < γαλλ. *mine*, κελτ. αρχής, πβ. ιρλ. *mein* (ίδια σημ.), πβ. κ. *λαγούμι, υπόνομος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιναδόρος, μεταφορά τού βεν. *minador* < *mina*.

μιναρές
< τουρκ. *minare* < περσ. *manārá* < αραβ. *minārа'*, αρχική σημ. «φάρος», κατόπιν «ψηλός πύργος μουσουλμανικού τεμένους».

μίνι
< αγγλ. *mini* < λεξ. πρόθεμα *mini-* «πολύ μικρό, ελάχιστο» (πβ. κ. *μαξι*), το οποίο αποσπάστηκε από λ. όπως *miniature* «μινιατούρα», *minimum*, που δεν συνδέονται ετυμολογικά μεταξύ τους. Βλ.λ. *μινιατούρα, μίνιμουμ*.

μινιατούρα
< ιταλ. *miniatura* < ρ. *miniare* «σχεδιάζω και βάφω μικρογραφία χρησιμοποιώντας μίνιο» < λατ. *miniāre* < *minium* «μίνιο» (βλ.λ. *μίνιο*). Η σύνδεση τής λ. με τη μικρογραφία, αλλά και η φωνητική ομοιότητα με το λατ. *minimum*, έχουν οδηγήσει σε γενίκευση τής σημασίας της.

μινιμαλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *minimalisme* < επίθ. *minimal* < λατ. *minimus* «πολύ μικρός, ελάχιστος» (βλ.λ. *μίνιμουμ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μινιμαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *minimaliste* < *minimal* (βλ. ανωτέρω)
μινιμαλιστ-ικός < *μινιμαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μίνιμουμ
< λατ. *minimum* (που επανήλθε σε χρήση μέσω τής Αγγλικής και τής Γαλλικής), ουδ. τού επιθ. *minimus* «πολύ μικρός, ελάχιστος», το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως υπερθ. βαθμός τού επιθ. *parvus* «μικρός, λίγος».

μίνιο «κοκκινωπή χρωστική ουσία»
< ιταλ. *minio* < λατ. *minium* «κοκκινωπή χρωστική ουσία (από μόλυβδο)», πιθ. ιβηρ. αρχής, πβ. το όν. τού πορτ. ποταμού *Minho* < λατ. *Minius*, επίσης τον βασκ. όρο *min*.

μινιόν
< γαλλ. *mignon* «κομψός, λεπτοκαμωμένος», ίσως συνδ. με τη λ. *mine* «γατούλα», ονοματοπ. αρχής. Η λ. πρωτοσαπαντά ως κακόσημη τον 12ο αι. με τη σημ. «ομοφυλόφιλος» και αργότερα (16ος αι.) «μετρέσα», αλλά έκτοτε απέκτησε τις σημ. «χαριτωμένος, όμορφος, κομψός».

μινόρε
< ιταλ. *minore* < λατ. *minor, -ōris* «ελάσσων, λιγότερος», που χρησιμοποιήθηκε ως συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *parvus* «μικρός, λίγος». Βλ. κ. *ματζόρε*.

μινουέτο → μενουέτο

μιντέρι «χαμηλό ανατολίτικο ντιβάνι»
< τουρκ. *minder*.

μίντια
< αγγλ. *media* «μέσα (επικοινωνίας)», ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού λατ. *medius* «μέσος».

μινωικός
μεταφορά τού αγγλ. *Minoan* < όν. *Minos* < αρχ. *Μίνως, -ωος*, βασιλιάς τής Κρήτης, τού οποίου το όνομα πιθ. ανήκει στο προελλην. υπόστρωμα και, κατά μία άποψη, αποτελεί τίτλο με σημ. «βασιλιάς» (αν ταυτίζεται με τον μυκ. τίτλο *me-nu-wa*: **ΜενϜας*).

μιξάζ
< γαλλ. *mixage* < ρ. *mixer* < αγγλ. *mix* «ανακατεύω» (βλ.λ. *μίξερ*), πβ. ελλην. *μίξη (ήχων)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιξ-άρω, μεταφορά τού γαλλ. *mixer* (βλ. ανωτέρω)
μιξάρισ-μα < *μιξαρισ- (μιξάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μίξερ
< αγγλ. *mixer* < ρ. *mix* «ανακατεύω», υποχωρητ. σχηματισμός από τη μτχ. *mixed* < μέσο αγγλ. *mixt* < παλ. γαλλ. *mixte* < λατ. *mixtus*, μτχ. τού ρ. *misceo* «αναμειγνύω, ανακατεύω». Πβ. ελλην. *αναμίκτης*.

μίξη
< αρχ. *μίξις / μεῖξις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., Ηροδ. *Ἱστ.* 4.104.2-3: *ἐπίκοινον δὲ τῶν γυναικῶν τὴν μίξιν ποιεῦνται, ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι*] < **μίγ-σις* < θ. **μιγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **μ(ε)ιγ-*, από το οποίο σχηματίζεται το ρ. *μείγ-νυ-μι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναμειγνύω*.

μιξοβάρβαρος
αρχ., αρχική σημ. «κατά το ήμισυ βάρβαρος και κατά το ήμισυ Έλληνας (ως προς την καταγωγή)», < *μιξο-* (από θ. τού αρχ. *μείγνυμι*, βλ.λ. *αναμειγνύω*) + *βάρβαρος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μιξοβάρβαρος, μιξοπάρθενος
Η αρχ. αυτή λέξη προέρχεται από το θέμα *μιξ-* τού ρήματος ***μείγνυμι*** και το επίθ. ***βάρβαρος***, που δήλωνε αυτόν που μιλάει ξένη γλώσσα, τον μη Έλληνα. ***Μιξοβάρβαρος***, επομένως, χαρακτηριζόταν αυτός που ήταν κατά το ήμισυ βάρβαρος και κατά το ήμισυ Έλληνας, με άλλα λόγια είχε τον ένα γονέα βάρβαρο, προερχόταν από επιγαμία, ήταν τέκνο από μικτό γάμο. Στον *Μενέξενο* (245d.4) τού Πλάτωνος διαβάζουμε για τους Αθηναίους: *ἀλλ' αὐτοὶ Ἕλληνες, οὐ μιξοβάρβαροι οἰκοῦμεν* «κατοικούμε τη γη αυτή ως γνήσιοι Έλληνες, χωρίς να έχουμε έλθει σε επιμιξία με ξένους (βαρβάρους)». Το γεγονός ότι η λ. δήλωνε μη γνήσιο Έλληνα της προσέδωσε μειωτικό περιεχόμενο, με αποτέλεσμα στα νεότερα χρόνια να χρησιμοποιηθεί υποτιμητικά ο όρος ***μιξοβάρβαρη*** για την ελληνική γλώσσα που είναι ανάμικτη με ξενισμούς. Οι Δ. Φιλιππίδης και Γ.

Κωνσταντάς στο έργο τους *Γεωγραφία Νεωτερική* (1791) αποκαλούν *μιξοβάρβαρη* την ελληνική γλώσσα πολλών λογίων τής εποχής επειδή είναι «γλῶσσα μικτὴ ἀπὸ δυὸ τρία μόρια ρωμέικα καὶ λέξες σχηματισμέναις καὶ συνταγμέναις κατὰ τὸν τύπο τῆς Ἑλληνικῆς». Το 1805 απαντά και η λ. **μιξοβαρβαρισμός** στον Αδαμάντιο Κοραή.
Στην αρχ. Ελληνική έχουμε πλήθος συνθέτων με α΄ συνθετικό το *μιξ-*: **μιξογενής** (για έθνος προερχόμενο από επιμιξία), **μιξοδία** (μέρος στο οποίο συναντώνται πολλές οδοί), **μιξόθηλυς** (αυτός που έχει κάτι θηλυκό, θηλυπρεπής, π.χ. *μιξόθηλυς φωνή*), **μιξόλευκος** (αναμεμιγμένος με λευκό), **μιξολύδιος** (αναμεμιγμένος με στοιχεία τής γλώσσας των Λυδών, αλλά και η γνωστή αρχαιοελληνική μουσική κλίμακα), **μιξοπόλιος** (αυτός που έχει κατά το ήμισυ γκρίζα μαλλιά, ψαρομάλλης), **μιξοπάρθενος** (για τη Σφίγγα και την Έχιδνα, που είχαν εν μέρει μορφή παρθένου, αλλά και νεότερη σημασία «αυτή που έχει όψη παρθένου, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι») κ.ά.
Στα νεότερα χρόνια ο Κουμανούδης στη *Συναγωγή νέων λέξεων* καταγράφει και άλλα σύνθετα, όπως *μιξοευρωπαϊκός, μιξοϊαπωνικός, μιξοϊταλικός, μιξοσόλοικος, μιξοφραγκικός, μιξοπερσάραβος* (για την οθωμανική γλώσσα, λόγω των πολλών περσικών και αραβικών της δανείων).
Ας σημειωθεί ότι οι λέξεις *μιξοβάρβαρος* και *μιξοπάρθενος*, που είναι ακόμη εν χρήσει, συχνά δίνουν την εντύπωση, λόγω ομοηχίας, ότι το α΄ συνθετικό τους είναι η λ. **μύξα**, με την οποία όμως δεν έχουν ετυμολογική σχέση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάρβαρος, βαρβαρισμός*.

μιούζικαλ
αντιδάν., < αγγλ. *musical* < *music* «μουσική» < γαλλ. *musique* < λατ. *mūsica* < αρχ. *μουσική* (βλ.λ.).

μις
< αγγλ. *miss* «δεσποινίς», συγκεκομμ. τύπος τού *mistress* «κυρία, οικοδέσποινα» (θηλ. τού *master*) < παλ. γαλλ. *maistresse*, θηλ. τού *maistre* (σύγχρ. *maître*), για το οποίο βλ.λ. *μετρ*.

μισαλλόδοξος «εμπαθής, φανατικός»
λόγ. [1826], < *μισ(ώ)* + *αλλόδοξος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μισαλλοδοξ-ία, λόγ. [1826].

μισάωρο
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *μισά (τής) ώρας*.

μισγάγκεια «νοητή γραμμή κατά μήκος κοίτης ποταμού, η οποία συνδέει όλα τα σημεία με το μέγιστο βάθος»
αρχ., αρχική σημ. «συμβολή φαραγγιών», < *μίσγ(ω)* (< **μίγ-σκω*, αρχαϊκός ενεστ. τού ρ. *μείγ-νυ-μι*, σχηματισμένος από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *μειγ-*, βλ.λ. *μείγμα*) + *-άγκ(εια)* < θ. *άγκ-*, το οποίο απαντά στα αρχ. *άγκ-άλη, άγκ-ύλος, άγκ-ών(ας), ἄγκ-ιστρο(ν)* (βλ.λ.).

μισερός «σακάτης, ανάπηρος»
< *μισ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *παγερός, τρομ-ερός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μισερ-ώνω.

μισεύω «μεταναστεύω, ξενιτεύομαι»
μεσν. < (6ος αι.) *μίσ(σ)α* «λειτουργία (τής Καθολικής Εκκλησίας) – (ειδικότ.) λήξη τής λειτουργίας, απόλυση» (< υστλατ. *missa*, από μτχ. τού ρ. *mitto* «στέλνω – αφήνω, απαλλάσσω») + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μισεμός < μεσν. *μισε(υ)-μός* «αναχώρηση, ξενιτεμός – (για πλοίο) απόπλους» < ρ. *μισεύω*.

μίσθαρνος «αυτός που πληρώνεται με μισθό για να κάνει κάτι (συνήθ. κακό)»
ΕΤΥΜ. ελνστ., υποχωρητ. σχηματισμός από αρχ. *μισθαρνῶ (-έω)* «κερδίζω μισθό, εργάζομαι επί μισθῷ», λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *μισθὸν ἄρνυμαι*· το ρ. *ἄρνυμαι* «αποκτώ, κερδίζω, λαμβάνω» παρουσιάζει θ. *άρ-* και συνδ. ετυμολογικά με το αρμ. *aṙi* «έλαβα». Δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το αρχ. *ἀρνοῦμαι*.
ΣΗΜΑΣ. Μολονότι το ρ. *μισθαρνῶ* αρχικά σήμαινε «κερδίζω μισθό», χρησιμοποιήθηκε επίσης μειωτικά για τον δωροδοκούμενο προδότη (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 320.8: *τῶν κατὰ τῆς πατρίδος μισθαρνεῖν ἑτοίμων*), καθώς και για τους χειρώνακτες (*βαναύσους*) και τις πόρνες.

μισθός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 304: *μισθὸς δέ οἱ ἄρκιος ἔσται*], αρχική σημ. «ανταμοιβή (για κατόρθωμα)» < I.E. **mizdho-* «αμοιβή, πληρωμή» || σανσκρ. *mīḍhá-* «βραβείο μάχης», αρχ. γερμ. **mizdō* «αμοιβή, πληρωμή» (> γερμ. *Miete* «ενοίκιο», αγγλ. *meed* «μισθός», λ. πεπαλαιωμένη σήμερα), παλ. σλαβ. *mĭzdá*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μίσθιο, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *μίσθ-ιος* «μισθωμένος»
μισθώνω < μεσν. *μισθ-ώνω* «ναυλώνω» < αρχ. *μισθ-ῶ (-όω)* «δίνω με μισθό, ενοικιάζω»
μίσθωμα < αρχ. *μίσθω-μα* «αντίτιμο ενοικιάσεως» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
μισθωτής < αρχ. *μισθω-τής* «ενοικιαστής» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο]
μισθωτός < αρχ. *μισθω-τός* «αυτός που έχει προσληφθεί με μισθό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ρηματ. επίθ. τού *μισθῶ (-όω)*
μίσθωση < αρχ. *μίσθω-ση* «προσφορά ή παραχώρηση για ενοικίαση»
μισθω-τήριο < *μισθω(τής)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*,

διαφ. το όψιμο ελνστ. *μισθω-τήριον* «τόπος προσλήψεως εργατών».
ΣΥΝΘ. μισθο-: *μισθο-δοσία* (αρχ.), *μισθο-δοτώ* (αρχ.), *μισθο-δοτικός* (λόγ. [1833]) – *μισθο-φόρος* (αρχ.), *μισθο-φορικός* (ελνστ.) – *μισθο-λόγιο* (λόγ. [1897]) – *μισθο-συντήρητος* – *μισθο-τροφοδοσία* (λόγ. [1833]) κ.ά.
-μισθώνω: *εκ-μισθώνω, υπεκ-μισθώνω, υπο-μισθώνω, προ-μισθώνω* κ.ά.
-μισθος: *ά-μισθος, έμ-μισθος*
-μίσθιο: *επι-μίσθιο*.

μισιακός «αυτός που ανήκει κατά το ήμισυ σε δύο πρόσωπα»
μεσν. < *μισ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*.

μισιονάριος
< ιταλ. *missionario* «ιεραπόστολος» < ν.λατ. *missionarius* < *missio (sacra)* «ιεραποστολή» + παραγ. τέρμα *-arius*.

μισο-[1] → **μισός**

μισο-[2] → **μισώ**

μισός
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ή-*) < *ἡμισός / ἥμισος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἥμισυς* (βλ.λ.), με βάση το ήδη αρχ. ουδ. *ἥμισον* (αντί *ἥμισυ*).
ΣΥΝΘ. μισο-: *μισο-πεθαμένος* (μεσν.), *μισό-γελο, μισό-λογα (τα), μισο-σκόταδο, μισο-φέγγαρο, μισο-άδειος, μισό-βραστος, μισο-γεμάτος, μισό-γυμνος, μισό-κλειστος, μισό-τρελος* κ.ά.

μίσος → **μισώ**

μίστερ
< αγγλ. *mister* «κύριος» (συντομογρ. *Mr.*), άλλος τύπος (ήδη από τον 16ο αι.) τού τίτλου *master*, για τον οποίο βλ.λ. *μάστερ*.

μίσχος «το επίμηκες στέλεχος που ενώνει το φύλλο με τον βλαστό»
ελνστ. τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μίσκαιος· κῆπος* ούτε με το λιθ. *miškas* «κουσόξυλο – δέντρο».

μισώ
< αρχ. *μισῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ρ 272: *μίσησεν δ' ἄρα μιν δηΐων κυσὶ κύρμα γενέσθαι*], χωρίς να είναι βέβαιο αν προέρχεται από το ουσ. *μῖσος* ή το αντίστροφο. Πολλά ερωτήματα εγείρει η πρόταση περί αναγωγής σε τύπο **μίνθ-γος* < *μίνθος* «περιττώματα», ενώ δεν ευσταθεί η σύνδ. με το λατ. *miser* «άθλιος, ταλαίπωρος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μισητός < αρχ. *μιση-τός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, πβ. *απόσπ.* 206.1: *περὶ σφύρον παχεῖα, μισητὴ γυνή*], ρηματ. επίθ. τού *μισῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. μισ(ο)-: *μισ-άνθρωπος* (αρχ.), *μισο-γύνης* (ελνστ.), *μισο-γυνία* (ελνστ.), *μισο-γυνισμός* – *μισο-ξενία* (ελνστ.)
λαο-μίσητος (λόγ. [1891]).

μιτάρι «εξάρτημα αργαλειού»
< ελνστ. *μιτάριον*, υποκορ. τού αρχ. *μίτος* (βλ.λ.).

μίτινγκ
< αγγλ. *meeting*, γερούνδιο τού ρ. *meet* «συναντώ».

μίτος «κλωστή τού αργαλειού»
αρχ. τεχν. όρος [ήδη ομηρικός], αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με το αρχ. *μίτρα* ή με το λιθ. *mita* «ραβδί για πλέξιμο διχτυών».

μιτοχόνδριο «κυτταρικό οργανίδιο»
< *μίτο(ς)* + *-χόνδρ(ιον)* < *χόνδρος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *mitochondrion*.

μίτρα «κάλυμμα κεφαλής των ορθοδόξων επισκόπων»
αρχ. < θ. *μι-* (με παραγ. τέρμα *-τρα*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mei-* «δένω» || σανσκρ. *mitrá-* (μτφ.) «φιλία», αβεστ. *miθra-* «φίλος» (βλ.λ. *μιθραϊσμός*). Ορισμένοι υποθέτουν ότι πρόκειται για απευθείας δάνειο από τον ινδοϊρανικό χώρο. Ας σημειωθεί ότι στον Όμηρο η λ. *μίτρα* δήλωνε τμήμα τής πανοπλίας, κυρ. τη ζώνη που κάλυπτε την κοιλιά. Η σημ. «διάδημα» είναι ήδη αρχ. (Αλκμάν, Ηρόδοτος, τραγικοί).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιτρο-ειδής, λόγ. [1884], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mitral*.

μίτωση «διαίρεση κυττάρου»
< *μίτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *mitosis*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μιτω-τικός.

μνα «μονάδα βάρους και νόμισμα τής Αρχαιότητας»
< αρχ. *μνᾶ*, σημιτ. δάνειο, πιθ. μέσω φοιν. **manē*, πβ. εβρ. *mānē*, ουγκαριτ. *mn*, ακκαδ. *manū*.

μνεία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Φοίν.* 464: *κακῶν δὲ τῶν πρὶν μηδενὸς μνείαν ἔχειν*] < **μνή-ιᾰ / *μνᾰ-ιᾰ*, από θ. που απαντά επίσης στο ουσ. *μνή-μη* (βλ.λ.) και στα ομόρριζά του.

μνήμα
< αρχ. *μνῆμα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 618-9: *καὶ σοὶ τοῦτο γέρον κειμήλιον ἔστω Πατρόκλοιο τάφου μνῆμ' ἔμμεναι*], αρχική σημ. «ανάμνηση», από το θ. τού αναδιπλ. ρ. *μι-μνή-σκω* «θυμίζω, φέρνω στον νου», που απαντά σε πλήθος ομορρίζων, όπως *μνή-μη* (βλ.λ.), *μνή-μων, ὑπό-μνη-σις* κ.ά. Η σημ. «τάφος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ευριπ. *Ἑλένη* 961: *λέξω τάδ' ἀμφὶ μνῆμα σοῦ πατρὸς πεσών*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μνημείο < αρχ. *μνημ-εῖον* «αναμνηστικό αντικείμενο – ταφικό οικοδόμημα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 115-6: *μνημεῖά θ' αὑτῶν τοῖς τεκοῦσιν ἐς δόμους πρὸς ἅρμ' Ἀδράστου χερσὶν ἔστεφον*] (στη γενικότ. σημ. «κτίσμα ιστορικού ενδιαφέροντος» υπάρχει σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *monument*)

μνημει-ακός < *μνημεί(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *monumental*

μνημει-ώδης, λόγ. [1889], < *μνημεί(ο)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *monumental*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μνήμα – τάφος

Πολλές λέξεις χρησιμοποιήθηκαν στην Αρχαιότητα για να δηλώσουν τον τάφο: *ἐμβατή*, *ἔμβασις*, *θηκῖον*, *κιβώριον*, *κουβουκλεῖον*, *ἐνταφή*, *οἰκίον*, *σῆμα*, *σημεῖον*, *τάφειμα*, *ταφεῖον*, *ταφή*, *τύμβος*, *χαμοσόριον*, *βρένθος* (κατά τον Ησύχιο) κ.ά.

Μερικές από αυτές (*μνημάδιον*, *μνημεῖον*, *μνῆμα*) συνδέονται με τη μνήμη. Παρατηρώντας την εξέλιξη τής λέξης *μνήμα*, βλέπουμε ότι αρχικά αναφερόταν σε οτιδήποτε είχε δημιουργηθεί για να θυμίζει κάτι (πβ. σε *Ολυμπιόνικο* τού Πινδάρου: *μνᾶμα τῶν Ὀλυμπίᾳ κάλλιστον ἀέθλων*), στη συνέχεια όμως εξειδικεύτηκε στη δήλωση τού τάφου. Ήδη στον Ηρόδοτο αναφέρεται ότι ο Σιμωνίδης συνέθεσε επιτύμβιο επίγραμμα για τον μάντη Μεγιστία, που άρχιζε με τα λόγια «*Μνῆμα τόδε κλεινοῖο Μεγιστία*». Ακόμη, στην *Ελένη* τού Ευριπίδη η γριά, στην ερώτηση τού Μενελάου αν κάποιος βασιλεύει σε αυτή τη χώρα, απαντά: «*τόδ' ἐστὶν αὐτοῦ μνῆμα*».

Σε όλα τα μετέπειτα χρόνια η λ. *μνήμα* χρησιμοποιείται εναλλακτικά με τη λέξη ***τάφος*** (όπως στη φράση «*καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζωὴν χαρισάμενος*» τού ύμνου *Χριστός ἀνέστη*). Ωστόσο, η λέξη *τάφος*, που συνδέεται ετυμολογικά με το ρήμα ***θάπτω***, αναφέρεται στην ίδια την πράξη τής ταφής, ενώ το *μνήμα* αναφέρεται στη λειτουργία τού τάφου ως σημείου που διαιωνίζει τη μνήμη τού νεκρού.

Γενικά, ο χώρος των νεκρών, ως προσώπων που έφυγαν από κοντά μας βιολογικά, αλλά ζουν στη σκέψη και την καρδιά μας, συνδέεται εξ ορισμού με τη μνήμη. Η μνήμη γίνεται στη σκέψη τού ανθρώπου αντίδοτο τής λήθης που προκαλεί ο θάνατος. Αυτό απαντά στη γραμματεία διαχρονικά. Επομένως, είναι δικαιολογημένη η σύνδεση τού χώρου των νεκρών με τη μνήμη. Γι' αυτό οι νεκροί θάβονται σε ***μνήματα*** (στη δημώδη γραμματεία ***μνημόρια*** και ***μνημούρια***) και ψέλνεται για αυτούς η ευχή «***αιωνία η μνήμη***». Αποδίδονται τιμές ***στη μνήμη τους*** και τελούνται ***μνημόσυνα*** (στα μεσαιωνικά χρόνια ***μνημοσύνες***) ή σε επίσημες τελετές γίνονται ***επιμνημόσυνες*** δεήσεις. Ο ιερέας ***μνημονεύει*** τα ονόματα των νεκρών και προς τιμήν των ηρώων στήνονται ***μνημεία***.

Τέλος, η σχέση τού τάφου με τη μνήμη υπάρχει και σε άλλες γλώσσες: από το λατ. ***monumentum*** προήλθαν τα γαλλ. ***monument***, αγγλ. ***monument*** και ιταλ. ***monumento***, που όλα σημαίνουν «μνήμα / μνημείο».

μνήμη

αρχ. (δωρ. *μνά-μᾱ*) [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1.1114: *οὔτ' ἀγαθῶν μνήμην εἰδότες οὔτε κακῶν*] < θ. τού αναδιπλ. ρ. *μι-μνή-σκω* «θυμίζω, φέρνω στον νου» < **mnā-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men -*, ρίζας ευρείας διαδόσεως που συνδ. με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες || σανσκρ. *mányate* «σκέπτομαι», λατ. *memini* «υπομιμνήσκω, θυμούμαι», λιθ. *miniù* «σκέπτομαι – θυμούμαι» || αρχ. *μαν-ία*, *μάν-τις (-της)*, *μανθ-άνω* (βλ.λ. *μαθαίνω*), *μέν-ος*, *μνεία* (< **μνᾱ-ια*), *αὐτό-μα-τος* (βλ.λ.), *μνή-μων*, *μνησ-τήρ(ας)* κ.ά. Από το ίδιο θ. έχουν σχηματιστεί επίσης σημαντικά σύνθ., μεταξύ των οποίων τα αρχ. *ἀεί-μνησ-τος*, *ἀ-μνησ-ία*, *ἀ-μνησ-τία*, *μνησί-κακος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ *μνήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μνήμων < αρχ. *μνή-μων* «ενθυμούμενος, υπομνηστικός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* φ 95: *καὶ γὰρ μνήμων εἰμί, πάις δ' ἔτι νήπιος ἦα*] < θ. *μνη-* (τού ρ. *μι-μνή-σκω*) + παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. κ. *πείσ-μων*

μνημονεύω < αρχ. *μνημον-εύω* «θυμούμαι – φέρνω στη μνήμη, θυμίζω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *μνή-μων*, *-ονος*

μνημόνευση < ελνστ. *μνημόνευ-σις* < αρχ. *μνημον-εύω* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*

μνημόνιο < ελνστ. *μνημόν-ιον* / *μνημον-εῖον* < αρχ. *μνή-μων* → Η σημ. «υπόμνημα» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *memorandum*

μνημονικός < αρχ. *μνημον-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *μνή-μων*, *-ονος* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ήδη αρχ. είναι το ουσιαστικοπ. ουδ. *μνημονικόν* «μνήμη».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

μνημονικός, μνημόνιο

Το επίθ. ***μνημονικός*** δήλωνε τόσο «αυτόν που έχει σχέση με τη μνήμη ή την ανάμνηση» όσο και αυτόν που «έχει καλή μνήμη». Το *μνημονικός* αναφερόμενο στη συγκράτηση δεδομένων στη μνήμη αντιδιαστελλόταν στο επίθ. ***αναμνηστικός*** ως αναφερόμενο στην ανάκληση δεδομένων (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανάμνηση*). Το ουδ. ***μνημονικόν*** σήμαινε ήδη στην Αρχαιότητα ό,τι και σήμερα (π.χ. *αυτός έχει καλό μνημονικό*): *πρὸς τὸ μνημονικὸν μάλιστα ἐδόκει ἔχειν καὶ τὸ προνοεῖν* (Ξενοφών). Ο κατά πληθυντικό τύπος ***τα μνημονικά***, που απαντά στον Αριστοτέλη (π.χ. *πρὸ ὀμμάτων γὰρ ἔστι τι ποιήσασθαι, ὥσπερ οἱ ἐν τοῖς μνημονικοῖς τιθέμενοι καὶ εἰδωλοποιοῦντες*), επιβίωσε ως δάνειο με τη σημασία «καλλιέργεια τής μνήμης, τής ικανότητας να θυμάται κανείς» στο αγγλ. ***mnemonics*** (πληθ.) και στο γαλλ. θηλ. ***la mnémonique***. Στον λυρικό ποι-

πτή Σιμωνίδη αποδίδεται μια μνημοτεχνική μέθοδος (για να θυμάται κανείς πράγματα) με την ονομασία ***μνημονικὸν τέχνημα***, το οποίο πέρασε μεταφρασμένο στα Λατινικά ως ***memoria technica*** και από εκεί στα Αγγλικά ως ***artificial memory***.
Το επίθ. *μνημονικός* προσδιόριζε επίσης ό,τι σχετιζόταν με το ***μνημονεῖον*** («κατάλογος, μητρώο»), το οποίο γνωρίζουμε σήμερα με τον δεύτερο τύπο τού ***μνημόνιον*** (πβ. τη διτυπία *φυλάκιον – φυλακεῖον*). Η σημερινή σημασία τού *μνημονίου* «υπόμνημα» αποτελεί απόδοση στα Ελληνικά τού γαλλ. ***memorandum*** (λατ. προελεύσεως). Τέλος, ο Στέφανος Κουμανούδης καταγράφει στη *Συναγωγή* του τη λ. *μνημονεῖον* με τη σημασία «συμβολαιογραφεῖον» σημειώνοντας όμως ότι «*Δὲν ἐμακροζώησεν ἡ λέξις*». Καταχωρίζει ακόμη τη λ. ***μνημονιστής*** (μαρτυρείται τουλάχιστον από το 1892) με τη σημασία «αυτός που έχει δυνατή μνήμη, ο οποίος μπορεί να κάνει γρήγορα δύσκολους λογαριασμούς».

μνημόσυνο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *μνημόσυνον* < *μνημο-* (< *μνήμων, -ονος* «ενθυμούμενος, υπομνηστικός», βλ.λ. *μνήμη*) + παραγ. τέρμα *-συνο(ς) / -συνη*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ενθύμηση, ενθύμιο» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.186: *μνημόσυνον τόδε ἄλλο ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἐλίπετο*) → αρχ. σημ. «υπόμνημα, μνημόνιο» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 559: *τουτὶ περὶ τῶν ἀντιβολούντων ἔστω τὸ μνημόσυνόν μοι*) → ελνστ. σημ. «ταφικό μνημείο» (πβ. Αιλ. Διονυσ. *Ἀττ. Ὀνόμ.* 22.1: *μνῆμα μὲν ὁ τάφος, μνημεῖον δὲ πᾶν μνημόσυνον*) → μεσν. σημ. «νεκρώσιμη δέηση». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*.

μνημούρι «μνήμα»
< μεσν. *μνημούρι(ν)* < ελνστ. *μνημόριον* (με παρασύνδεση προς το αρχ. *μνῆμα*) < *μιμόριον / μεμόριον* < λατ. *memoria* «μνήμη, μνήμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*.

μνήμων → μνήμη

μνησίκακος «αυτός που δεν ξεχνά το κακό που του έκαναν»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἠθ. Νικομ.* 1125a.3-5: *οὐδὲ μνησίκακος· οὐ γὰρ μεγαλοψύχου τὸ ἀπομνημονεύειν, ἄλλως τε καὶ κακά, ἀλλὰ μᾶλλον παρορᾶν*] < *μνησι-* (< **μνῆ-σις*, όπως προκύπτει από τα αρχ. σύνθ. *ἀνά-μνησις, ὑπό-μνησις*, από θ. τού αναδιπλ. ρ. *μι-μνή-σκω* «θυμίζω, φέρνω στον νου») + *κακός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μνησικακία < ελνστ. *μνησικακ-ία*
μνησικακώ < αρχ. *μνησικακ-ῶ (-έω)*.

μνηστήρας
< αρχ. *μνηστήρ, -ῆρος* [ήδη ομηρικό] < θ. *μνησ-* (με παραγ. τέρμα *-τήρ*) τού ρ. *μνῶμαι (-άο-)* «θυμούμαι – ζητώ σε γάμο» (συνοπτ. θ. *μνησ-*, πβ. αόρ. *μνήσ-στο*), το οποίο ανάγεται στο θ. τού αναδιπλ. ρ. *μι-μνή-σκω* «θυμίζω, φέρνω στον νου» (βλ.λ. *μνήμη*). Η σημ. «αυτός που ζητεί σε γάμο» απουσιάζει από την Ιλιάδα, αλλά είναι συχνότατη στην Οδύσσεια, όπου δηλώνει τους *μνηστῆρες* τής Πηνελόπης.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μνηστή, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *μνησ-τός* «αυτός τού οποίου η αγάπη έχει κερδηθεί, σύζυγος» [ήδη ομηρικό], από θ. τού αρχ. *μνῶμαι (-άο-)* (βλ. ανωτέρω)
μνηστεύω < αρχ. *μνηστ-εύω* «επιζητώ την αγάπη γυναίκας, ζητώ σε γάμο – αρραβωνιάζω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 684: *μὴ μνηστεύσαντες μηδ' ἄλλοθ' ὁμιλήσαντες*] < *μνηστ(ός)* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-εύω*
μνήστρα (τα), πληθ. τού ελνστ. *μνῆσ-τρον* «αρραβώνας, γάμος» < αρχ. *μνῶμαι (-άο-)*
μνηστεία < ελνστ. *μνηστ-εία* < αρχ. *μνηστ-εύω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
μνηστήρας
Το αρχ. ρ. ***μνῶμαι*** (*μνάομαι*) «ενθυμούμαι», το οποίο προέρχεται από το ρ. *μιμνήσκω* «θυμίζω», συναντάται με δύο σημασίες: «ζητώ σε γάμο» και «σκέπτομαι να (κάνω κάτι)». Το παράγωγο ***μνηστήρ, -ῆρος*** δήλωνε τόσο «αυτόν που ζητεί (γυναίκα) σε γάμο» όσο και, σπανιότερα, «αυτόν που σκέφτεται να (κάνει κάτι)». Η λ. απέκτησε και μεταφορική σημασία «αυτός που επιδιώκει κάτι», π.χ. *μνηστὴρ ἀγώνων, πολέμου, στεφάνων*. Η εν λόγω σημασία διατηρείται μέχρι σήμερα (π.χ. *οι μνηστήρες τού θρόνου, τού υπουργικού αξιώματος*), ενώ επίδοση εμφανίζει και στην ορθόδοξη υμνογραφία (και με τον τύπο ***μνήστωρ***) με αναφορά αρχικά στον Ιωσήφ (*Ἰωσὴφ ὁ μνήστωρ*) και εν συνεχεία μεταφορικά στον Χριστό σε σχέση με την απάρνηση τού κοσμικού βίου, για να συνδεθεί κανείς μαζί Του (π.χ. στον ύμνο για την Οσία Ξένη: *ἔδραμες, ἔλαφος ὡς διψῶσα, ἀθανάτου κατ' ἴχνος μνηστῆρος*, δηλ. έτρεξες σαν διψασμένη ελαφίνα στα χνάρια τού αθάνατου μνηστήρα [= τού Χριστού]).
Τη σημασία «αρραβωνιαστικός» την έλαβε μεταγενέστερα, αφότου το παθ. ρ. ***μνηστεύομαι*** απέκτησε τη σημασία «υπόσχομαι» και ειδικότερα «υπόσχομαι να νυμφευθώ (συγκεκριμένη γυναίκα)». Η σημασία τής υπόσχεσης συνδέεται με την ετυμολογική προέλευση τής λ. *μνηστήρ* από το *μνῶμαι* «θυμούμαι», αφού η υπόσχεση σημαίνει την εκούσια δέσμευση κάποιου να μη λησμονήσει, να θυμάται, άρα και να πραγματοποιήσει κάτι.

μοβ
< γαλλ. *mauve* < λατ. *malva* «μολόχα».

μογγολισμός
μεταφορά τού γαλλ. *mongolisme* < *Mongolie* «Μογγολία» (με παραγ. τέρμα *-isme*). Η ονομασία δόθηκε

στο σύνδρομο Ντάουν λόγω των παραμορφωμένων χαρακτηριστικών τού προσώπου και τής ομοιότητάς τους με τη φερώνυμη φυλή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μογγολ-ικός < *Μογγόλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

μογγολ-οειδής, μεταφορά τού αγγλ. *mongoloïd* (υβριδικό σύνθ.).

μόδα

μεταφορά τού γαλλ. *mode* / ιταλ. *moda*, με προφορά *-δ-* [ð] λόγω υπερδιόρθωσης, < λατ. *modus* «τρόπος», που δήλωσε ήδη από τον 15ο αι. τον τρόπο ενδύσεως και, κυρίως από τον 18ο αι., την επικρατούσα τάση στη γυναικεία ένδυση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοδ-άτος < *μόδ(α)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *στυλ-άτος*.

μόδιο «μονάδα μετρήσεως χωρητικότητας»

< ελνστ. *μόδιον* / *μόδιος* < λατ. *modius* «μονάδα, μέτρο» (< *modus*), ρωμαϊκή μονάδα χωρητικότητας ίση με το 1/6 τού μεδίμνου.

μοδίστρα

< γαλλ. *modiste*, με προφορά *-δ-* [ð] λόγω υπερδιόρθωσης (βλ.λ. *βόμβα*), + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ράφ-τρα*, *κόφ-τρα*. Το γαλλ. *modiste* προέρχεται από το ουσ. *mode* «μόδα» (βλ.λ. *μόδα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοδιστρ-ική

μόδιστρος < *μοδίστρα* (υποχωρητ.).

μοιάζω

μεσν. < ελνστ. *ὁμοιάζω* < αρχ. *ὅμοι(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

μοίρα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μοῖρα* < **μορ-ja* < θ. **μορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *μείρομαι* «λαμβάνω μερίδιο, μετέχω» (παρακ. *εἵμαρται* «έχει καθοριστεί από τη μοίρα, είναι πεπρωμένο») < **(s)mer-jo-mai* < I.E. **(s)mer-* «συμμερίζομαι, συμμετέχω» || σανσκρ. *smárati*, αρμ. *mormok'* «μέριμνα, φροντίδα», λατ. *mereo* «λαμβάνω (μερίδιο) – συμμετέχω, αξίζω (να λάβω κάτι)», *meritum* «μισθός, αμοιβή – αξία» (> γαλλ. *mérite*, ισπ. *mérito*) || αρχ. *μέρ-ος*, *μερ-ίζω*, *μόρ-ος* «πεπρωμένο», *μόρ-ιο(ν)*, *ἵ-μερ-ος* «έντονος πόθος» (βλ.λ.), *είμαρμένη* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μερίδιο, τμήμα (γης ή περιουσίας)» → ήδη αρχ. σημ. «πεπρωμένο, προδιαγεγραμμένο μέλλον» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* τ 592-3: *ἐπὶ γάρ τοι ἑκάστῳ μοῖραν ἔθηκαν ἀθάνατοι θνητοῖσιν*) → ελνστ. σημ. «στρατιωτική μονάδα» (πβ. Ηρωδ. *Μάρκ. Βασιλ.* 6.5: *σκεψάμενος σὺν τοῖς φίλοις ἔνειμε τὸ στρατιωτικὸν ἐς τρεῖς μοίρας*) → ήδη ελνστ. σημ. «γεωμετρική και αστρονομική μονάδα» (πβ. Ιππάρχ. *απόσπ.* 45: *ὁ νοτιώτατος, ἔσχατος δὲ τῆς οὐρᾶς ἀστὴρ ἀπέχειν τοῦ πόλου μοίρας ιβ´ καὶ δύο πέμπτα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοιραίος < ελνστ. *μοιρα-ῖος* < αρχ. *μοῖρα*.

ΣΥΝΘ. μοιρο-: *μοιρο-γνωμόνιο* (ελνστ.) – *μοιρολογώ* (ελνστ.), *μοιρο-λό(γ)ι* (μεσν.), *μοιρο-λογίστρα* (μεσν.) – *μοιρο-λάτρης* (λόγ. [1886]), *μοιρο-λατρία* (λόγ. [1862]), *μοιρο-λατρικός* (λόγ. [1893]) κ.ά.

-μοιρος: *ἄ-μοιρος* (αρχ.), *δύσ-μοιρος* (αρχ.).

μοιράδι

< μεσν. *μοιράδι(ον)* / *μεράδι(ν)* «τμήμα, μερίδιο» < αρχ. *μοῖρ(α)* + υποκορ. επίθημα *-άδιον*, πβ. κ. *κοπάδιον*.

μοιράζω

μεσν. < ελνστ. *μοιρῶ (-άω)* «διανέμω, διαμοιράζω» < αρχ. *μοῖρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοιρασιά < μεσν. *μοιρασ-ιά*

μοίρασμα < μεσν. *μοίρασ-μα*

μοιραστής < μεσν. *μοιρασ-τής* «διαιρέτης, παρονομαστής κλάσματος»

μοιραστ-ικός < *μοιραστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μοίραρχος «αξιωματικός τής Ελληνικής Χωροφυλακής»

λόγ. [1833], < *μοίρα* (βλ.λ.), στη σημ. «στρατιωτική μονάδα», + λεξ. επίθημα *-αρχος* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοιραρχ-ία, λόγ. [1833].

ΣΥΝΘ. υπο-μοίραρχος, λόγ. [1833]

μοιρογνωμόνιο

< ελνστ. *μοιρογνωμόνιον* «δείκτης διόπτρας» < αρχ. *μοῖρ(α)* (βλ.λ.) + *-γνωμόν(ιον)* < *γνώμων*, *-ονος*.

μοιρολογώ

< όψιμο ελνστ. *μοιρολογῶ (-έω)*, αρχική σημ. «λέω σε κάποιον τη μοίρα του», < αρχ. *μοῖρ(α)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-λογῶ* (< ρ. *λέγω*). Η σημ. «θρηνώ νεκρό» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοιρολό(γ)ι < μεσν. *μοιρολό(γ)-ι(ν)*

μοιρολογίστρα < μεσν. *μοιρολογίσ-τρα*

μοιρολογήτρα < μεσν. *μοιρολογή-τρα*.

μοιχός

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < θ. *μοιχ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **meigh-* «ουρώ» || σανσκρ. *méhati*, λατ. *mejo* / *mingo*, αρχ. γερμ. **meig-a-* (> γερμ. *Mist* «κόπρανα», ολλ. *mest*) || αρχ. *ὀ-μείχ-ω* «ουρώ» (με προθεμ. *ὀ-*). Η σύνδεση των σημ. «ουρώ» και «συζυγική απιστία, μοιχεία» δηλώνει τον στιγματισμό τής εν λόγω πράξης μέσω μειωτικών εκφράσεων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοιχεύω < αρχ. *μοιχ-εύω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ξενοφάνη, *απόσπ.* 1.18: *κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν*]

μοιχεία < αρχ. *μοιχ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *μοιχ-εύω*
μοιχικός < ελνστ. *μοιχ-ικός*
μοιχαλίδα < ελνστ. *μοιχ-αλίς, -ίδος* < αρχ. *μοιχ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αλίς*.

μόκα
< ιταλ. *moca* < αραβ. *al-Mukka*, λιμάνι τής Υεμένης, όπου γίνεται παραγωγή και εμπόριο αυτού τού είδους καφέ.

μοκασίνι
< ιταλ. *mocassini*, πληθ. τού *mocassino* < αγγλ. *moccasin* < ινδιάν. *mockasin / makezen*, λ. την οποία χρησιμοποιούσε φυλή που κατοικούσε στη Βιρτζίνια των Η.Π.Α.

μοκέτα
< ιταλ. *mocchetta* < γαλλ. *moquette*, αγν. ετύμου.

μολ «γραμμομόριο»
< γαλλ. *mole*, συντετμημένος τύπος τού ουσ. *molécule* «μόριο» < ν.λατ. *molecula*, υποκορ. τού λατ. *mōles, -is* «βάρος, όγκος».

μόλα «χαλάρωσε, λύσε»
μεσν. (ναυτικό πρόσταγμα) < βεν. *mola*, προστ. τού ρ. *molar* «αφήνω, χαλαρώνω» < *mole* «εύκαμπτος, *μαλακός*» < λατ. *mollis*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μολάρω, μεταφορά τού ιταλ. *mollare* «αφήνω, χαλαρώνω».

μολαταύτα
λόγ., φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *μ' όλα ταύτα* (πβ. μεσν. *μ' ὅλα αὐτά, μ' ὅλα τοῦτα*), παρόμοια με τον σύνδ. *μολοντούτο* (βλ.λ.).

μόλις
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αβεβ. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι συνδ. με τα αρχ. *μέλλω* (μέσω πιθ. σημ. «διστακτικά»), *μάλα* «πολύ» και *μῶλος* «μάχη, αγώνας». Η τελευταία θα προϋπέθετε βράχυνση κατ' αναλογίαν προς το συνώνυμο *μόγις* (πβ. λατ. *mōlēs, -is* «βάρος, όγκος» – *mōlestus* «οχληρός, δυσχερής»).

μολονότι
λόγ. σύνδ. < φρ. *μ' όλον ότι* (αντί τού μεσν. *μ' ὅλο(ν) που*).

μολοντούτο
< μεσν. *μολοντοῦτο* < φρ. *μ' ὅλον (ἐ)τοῦτο*, το οποίο αρχικώς ακολουθείτο από το *που*.

μόλος
μεσν. < ιταλ. *molo* < λατ. *mōlēs, -is* «βάρος, όγκος – πρόχωμα στη θάλασσα».

μολοσσός «ράτσα μεγαλόσωμου σκύλου»
αντιδάν., < γαλλ. *molosse* < λατ. *molossus* < αρχ. *(κύων) Μολοσσός* «ράτσα ποιμενικού λυκόσκυλου» (πβ. Αριστοφ. *Θεσμοφ.* 416-7: *προσέτι Μολοττικοὺς τρέφουσι μορμολυκεῖα τοῖς μοιχοῖς κύνας*). Οι *Μολοσσοί* ήταν πρωτοελληνικό φύλο τής Ηπείρου.

μολότοφ
< αγγλ. *(cocktail) Molotov*, από το ψευδώνυμο τού Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών V.M. Molotov (πραγματικό επώνυμο Skryabin), ο οποίος το 1939 υπέγραψε το σύμφωνο μη επιθέσεως με τη ναζιστική Γερμανία. Κατά τη διάρκεια τού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οργάνωσε την παραγωγή φιαλών με εύφλεκτο υγρό, επειδή στοίχιζαν φθηνότερα από τις χειροβομβίδες. Φαίνεται ότι η ονομασία πρωτοχρησιμοποιήθηκε ευφημιστικά κατά την εισβολή τής Σοβιετικής Ένωσης στη Φινλανδία τον Νοέμβριο τού 1939.

μολόχα «ποώδες φυτό»
< αρχ. *μολόχη / μαλάχη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], πιθ. μεσογ. όρος που αποτελεί παράλλ. δάνειο με το συνώνυμο λατ. *malva*. Η σύνδεση με το ρ. *μαλάσσω*, την οποία είχαν επιχειρήσει οι αρχαίοι βασιζόμενοι στις μαλακτικές ιδιότητες τού φυτού, οφείλεται σε παρετυμολογία. Έχει προταθεί επίσης η αναγωγή στο συνώνυμο σημιτ. *mallūah*. Βλ. κ. λ. *μοβ*.

μολπή «ευχάριστο άσμα»
αρχ., αρχική σημ. «χορευτική ωδή», από μεταπτωτική βαθμίδα *μολπ-* τού ρ. *μέλπω* «τραγουδώ και χορεύω», το οποίο πιθ. ανάγεται στο θ. τού ουσ. *μέλος* (βλ.λ.).

μόλυβδος
< αρχ. *μόλυβ(δ)ος / μόλιβ(δ)ος* (ήδη μυκ. *mo-ri-wo-do*: *μόλιβδος*), πιθ. δάνειο από αρχ. γλώσσα τής Ιβηρικής Χερσονήσου, παράλληλο με το λατ. συνώνυμο *plumbum*, ή, κατ' άλλη εκδοχή, από ασιατική γλώσσα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μολυβδαίν-ιο, λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *molybdène* < λατ. *molybdaena* < αρχ. *μολύβδαινα* < *μόλυβδος*
μολυβδ-ίαση, λόγ. [1889], απόδ. τού αγγλ. *plumbism*
μολύβδινος < αρχ. *μολύβδ-ινος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
μολυβδώνω < ελνστ. *μολυβδ-ῶ (-όω)* < αρχ. *μολυβδ-οῦμαι (-όο-)*
μολύβδωση < ελνστ. *μολύβδω-σις* < ρ. *μολυβδ-ῶ (-όω)*
μολύβδωμα < ελνστ. *μολύβδω-μα* < ρ. *μολυβδ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. μολυβδ(ο)-: *μολυβδό-χρους* (ελνστ.), *μολυβδό-βουλλο* (λόγ. [1880]), *μολυβδο-σωλήνας* (λόγ.

[1896]), *μολυβδ-ουργία* (λόγ. [1847]), *μολυβδ-ούχος* (λόγ. [1842]), *μολυβδό-νερο, μολυβδ-ύαλος*.

μολύβι

< μεσν. *μολύβιν* < ελνστ. (4ος αι.) *μολύβιον / μολίβιον*, υποκορ. τού αρχ. *μόλυβ(δ)ος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μολυβένιος < μεσν. *μολυβ-ένιος* < *μολύβ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

μολυβ-ής

μολυβ-ιά

μολυβώνω < μεσν. *μολυβ-ώνω* < *μολύβ(ιν)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*, πβ. κ. ελνστ. *μολιβ-οῦμαι (-όο-)*, παράλλ. τ. τού αρχ. *μολυβδοῦμαι*.

μολύνω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Έπιδημ.* 7.1.79: *ὀκτωκαιδεκαταῖος ἀνῆκε μολυνθεὶς ἄνευ ἱδρῶτος*], πιθ. < **μόλ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ύνω*, πβ. *αἰσχ-ύνω – αἶσχος*), που συνδ. με σανσκρ. *mála-* «ρύπος, βρομιά» και ίσως εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού επιθ. *μέλας* «μαύρος» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μόλυνση < αρχ. *μόλυν-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

μόλυσμα < αρχ. *μόλυσ-μα* < ρ. *μολ-ύνω*

μολυσματ-ικός, λόγ. [1868], < *μολυσματ-* (*μόλυσμα*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μολών στη φρ. *μολὼν λαβέ* «έλα να (τα) πάρεις (ενν. τα όπλα)»

αρχ. μτχ. αορ. β΄ (οριστική *ἔμολον*) αμάρτυρου ενεστώτα, ο οποίος καλύφθηκε από το ομόρριζο *βλώσκω* «έρχομαι». Για το θ. τού αορ. *ἔ-μολ-ον* βλ.λ. *αυτο-μολώ*.

μολώχ

< ελνστ. *Μολὼχ* < εβρ. *Molékh*, θεός τής φωτιάς, βασική θεότητα των Αμμωνιτών και άλλων Χαναναίων, που μνημονεύεται με ιδιαίτερα μειωτικό τρόπο στην Π.Δ., επειδή λατρευόταν με ανθρωποθυσίες (κυρ. παιδιών). Προέρχεται από το ουσ. *melékh* «βασιλιάς», με παρασύνδεση προς τη λ. *bošéth* «αίσχος, ντροπή», προκειμένου να δοθεί έμφαση στον μειωτικό χαρακτήρα τού όρου.

μόμολο «μικρό παιδί – άβουλος άνθρωπος»

< ιταλ. *mommolo* «τηγανητό γλυκό με ρύζι», αγν. ετύμου.

μομφή

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], από μεταπτωτ. βαθμίδα *μομφ-* τού θ. που απαντά στο ρ. *μέμφομαι* (βλ.λ.).

μον(ο)- → μόνος

μονάδα

< αρχ. *μονάς, -άδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 734: *μονάδα δὲ Ξέρξην ἐρημόν φασιν οὐ πολλῶν μέτα*] < επίθ. *μόνος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοναδιαίος < ελνστ. *μοναδ-ιαῖος* < αρχ. *μονάς, -άδος* (πβ. κ. *μηνιαῖος*) → Η σημ. «διάνυσμα τού οποίου το μέτρο ισούται με τη μονάδα μήκους και συνήθ. χρησιμοποιείται στον προσδιορισμό ενός άξονα» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ήρων. *Μετρ.* 2.21-23: *ἐὰν γὰρ τὰς τρεῖς διαστάσεις ἐπινοήσωμεν διῃρημένας εἰς μοναδιαῖα διαστήματα*)

μοναδικός < αρχ. *μοναδ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

μοναδικ-ότητα, λόγ. [1811], < *μοναδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

μοναδισμός < ελνστ. *μοναδ-ισμός*.

μονάζω

ελνστ., αρχική σημ. «ζω μόνος», < αρχ. *μόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-άζω*. Η σημ. «γίνομαι μοναχός» είναι μεσν. Βλ. κ. *μοναστήρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοναστής < ελνστ. *μονασ-τής* «καλόγερος, μοναχός»

μοναστικός < ελνστ. *μοναστ-ικός* «καλογερικός, μοναχικός» < *μονασ-τής*.

μονάκριβος

μεσν. < *μόν(ος)* + *ἀκριβός*.

μοναξιά

< μεσν. *μοναξιά / μοναξία* < επίθ. *μοναξός* < επίρρ. *μονάξ* < αρχ. *μουνάξ* «μοναχικά» (< *μόνος / μοῦνος*) ή απευθείας από το ελνστ. ρ. *μονάζω* (βλ.λ.).

μονάρχης

ελνστ. < αρχ. *μόναρχος* «μοναδικός ηγέτης, δυνάστης» (πβ. κ. *κυρί-αρχος*) < *μον(ο)-* + λεξ. επίθημα *-αρχος* < ρ. *ἄρχω*. ☛ σχολιο λ. *δικτάτορας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοναρχία < αρχ. *μοναρχ-ία* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αρχιλόχου] < *μόναρχος*

μοναρχικός < αρχ. *μοναρχ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 756e.9-10: *ἡ μὲν αἵρεσις οὕτω γιγνομένη μέσον ἂν ἔχοι μοναρχικῆς καὶ δημοκρατικῆς πολιτείας*] < *μόναρχος*

μοναρχ-ισμός, λόγ. [1845]

μοναρχώ < αρχ. *μοναρχ-ῶ (-έω)* < *μόναρχος*.

ΣΥΝΘ. φιλο-μοναρχικός, λόγ. [1888].

μόνας

< αρχ. φρ. *κατὰ μόνας* «ιδιαιτέρως – μεμονωμένα», όπου απαντά η αιτ. πληθ. τού *μόνη*, θηλ. τού επιθ. *μόνος*.

μοναστήρι

< μεσν. *μοναστήρι(ν)* < ελνστ. *μοναστήριον*, αρχική σημ. «ερημητήριο» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ βίου θεωρητ.* 25: *ἐν ἑκάστῃ δέ ἐστιν οἴκημα ἱερόν, ὃ καλεῖται σεμνεῖον καὶ μοναστήριον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ.

μοναστήριος (οἶκος) < θ. τού ρ. *μονάζω (μονασ-)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*. Η σημ. «μονή» απαντά από τον 4ο αι. μ.Χ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοναστηριακός < μεσν. *μοναστηρ-ιακός*.

μονατομικός

λόγ. [1885], < *μον(ο)-* + *ατομικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *monatomic*.

μοναχός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα], που πλάστηκε με βάση το αρχαϊκό επίρρ. *μοναχῇ* «με έναν μόνο τρόπο, μοναδικά» < θ. τού επιθ. *μόν(ος)* (βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-(α)χῇ*, πβ. αρχ. *διχῇ*, *ἀλλαχῇ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μοναδικός» → ελνστ. σημ. «μόνος, μονός» (πβ. Πτολεμ. *Σύντ. Μαθημ.* 1,2.175: *τὴν μὲν ἀπ' ἄρκτων πλευρὰν ἀραιοτάτην οὖσαν ἀφορίζει ὁ ἐκτὸς τοῦ δεξιοῦ γόνατος τοῦ Περσέως μοναχός*) → ελνστ. σημ. (4ος αι.), ουσιαστικοπ. αρσ. «καλόγερος» (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 3.143: *διῃρέθη τὸ μὲν πλῆθος ἅμα Μελιτίῳ, ἐπισκόπων τε καὶ μοναχῶν καὶ πρεσβυτέρων καὶ ἄλλων ταγμάτων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοναχικός < ελνστ. *μοναχ-ικός* «σχετικός με μοναχό – μοναδικός» (πβ. κ. *μοναστικός*). Η σημ. «αυτός που απομονώνεται» είναι νεότ.

μοναχικ-ότητα < *μοναχικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

μοναχισμός < μεσν. *μοναχ-ισμός*.

ΣΥΝΘ. μοναχο-: *μοναχο-θυγατέρα* (μεσν.), *μοναχο-παίδι* (λόγ. [1891]), *μοναχο-γυιός*, *μοναχο-κόρη*, *μοναχο-φάης* κ.ά.

-μόναχος: *ιερο-μόναχος*, *ολο-μόναχος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

μοναχός

Ο ουσιαστικοπ. τύπος ***μοναχός*** στη σημ. «καλόγερος» γνώρισε εκτεταμένη διάδοση σε διάφορες γλώσσες, συνήθως μέσω τού λατ. *monachus*, πβ. γαλλ. *moine*, ισπ. *monje*, ιταλ. *monaco*, αγγλ. *monk*, γερμ. *Mönch*, ολλ. *monnik*, ιρλ. *manach* κ.ά.

μονέδα «χρήμα, νόμισμα»

μεσν. < βεν. *moneda* < λατ. *Monēta*, προσωνυμία τής θεάς Ήρας στη Ρώμη *(Juno Monēta)*, επειδή στον ναό της κόβονταν τα αργυρά νομίσματα. Ήδη στη λατ. γλώσσα η λ. είχε αποκτήσει τις σημ. «νομισματοκοπείο – νόμισμα».

μονεταρισμός «οικονομική θεωρία»

μεταφορά τού αγγλ. *monetarism* < επίθ. *monetary* «νομισματικός», που πλάστηκε με βάση το υστλατ. *monetarius* < λατ. *monēta* «νόμισμα» (βλ.λ. *μονέδα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μονεταρ-ιστής, μεταφορά τού αγγλ. *monetarist* < επίθ. *monetary* (βλ. ανωτέρω)

μονεταριστ-ικός < *μονεταριστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μονή

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.50.4: *καὶ τοῖς μὲν Ἀθηναίοις μελλήσασι διὰ τοῦτο ἡ μονὴ ἐγεγένητο*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *μένω* (βλ.λ.). Μερικές φορές έχει συνδεθεί σημασιολογικά με το επίθ. *μόνος*, προς το οποίο όμως δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παραμονή, διάρκεια – διαμονή» → ελνστ. σημ. «τόπος διαμονής» (Κ.Δ., Ιωάνν. 14,23: *καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα*) → μεσν. σημ. (6ος αι.) «μοναστήρι».

μόνημα «ελάχιστη μονάδα στη μορφολογική ανάλυση τής γλώσσας»

< *μόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ημα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monème*, κατ' αναλογίαν προς τα ελληνογενή *phonème* «φώνημα», *morphème* «μόρφημα». Ο όρος έγινε γνωστός κυρίως από τη θεωρία τού Γάλλου γλωσσολόγου André Martinet (1908-1999).

μονήρης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Ἐπιστολ.* 12.12-13: *σιγηροί τε γὰρ ἐνίοτε εἰσὶ καὶ μονήρεες, καὶ φιλέρημοι τυγχάνουσιν*] < *μόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήρης* (βλ.λ.), πβ. κ. *κλιν-ήρης*, *ποδ-ήρης*.

μονιάζω → μονοιάζω

μόνιμος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *μον-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *μένω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *σκόπ-ιμος*, *νόμ-ιμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μονιμότητα < ελνστ. *μονιμ-ότης, -ότητος* «σταθερότητα, διάρκεια».

ΣΥΝΘ. μονιμο-: *μονιμο-ποιώ* (λόγ. [1861]), *μονιμο-ποίηση* (λόγ. [1886]).

μόνιππο «άμαξα με ένα άλογο»

< *μόνιππο (άρμα)*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. *μόνιππος* «έφιππος (αντί εποχούμενος σε άρμα)» < *μον(ο)-* + *ἵππος*.

μόνιτορ «οθόνη»

< αγγλ. *monitor*, που επανέφερε το λατ. *monitor* «παρατηρητής, επιτηρητής, σύμβουλος – (τεχν. όρ.) ταμπλό» < ρ. *moneo* «παραινώ, νουθετώ».

μόνο

< αρχ. επίρρ. *μόνον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < επίθ. *μόνος* (βλ.λ.).

μονογενής «μοναχοπαίδι»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 898: *μονογενὲς τέκνον πατρί*], αρχική σημ. «μοναδικός στο

γένος του – μοναχοπαίδι» < *μονο-* + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.). Η λ. απαντά στην Κ.Δ., όπου δηλώνει τον Ιησού Χριστό (π.χ. Α΄ Ιωάνν. 4.9: *τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον ἵνα ζήσωμεν δι᾽ αὐτοῦ*).

μονογονικός «οικογένεια με έναν μόνο γονέα»
< *μονο-* + *γονικός* < αρχ. *γονεύς* (βλ.λ. *γονέας*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *single parent*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

μονογονικός
Ο τύπος *μονογονεϊκός* (π.χ. *μονογονεϊκή οικογένεια*), παρ᾽ ότι συνηθισμένος, βασίζεται σε εσφαλμένο σχηματισμό, όπως και το απλό επίθ. *γονεϊκός* (αντί τού ορθού *γονικός*). Η βάση τού λάθους αυτού σχολιάζεται στο λ. *γονέας* (βλ.λ.). Οι μορφολογικοί κανόνες τής γλώσσας δείχνουν ότι σωστά σχηματισμένος είναι ο τύπος ***μονογονικός***.

μονόγραμμα
λόγ. [1863], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monogramme* < υστλατ. *monogramma* < ελνστ. επίθ. *μονόγραμμος* «σχεδιασμένος με απλό περίγραμμα – περιγεγραμμένος με μονοκοντυλιά, με μονή γραμμή».

μονοθεϊσμός
λόγ. [1858], < *μονο-* + *θε(ός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monothéisme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοθε-ϊστής, λόγ. [1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monothéiste*
μονοθεϊστ-ικός, λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monothéistique*.

μονοθελητισμός «αίρεση κατά την οποία ο Χριστός, αν και είχε δύο φύσεις, δηλ. θεία και ανθρώπινη, είχε μόνο μία θέληση»
λόγ. [1865], σχηματισμένο με βάση το μεσν. *μονοθελήτης* (+ παραγ. τέρμα *-ισμός*) ως μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monothélisme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοθελήτης «οπαδός τού μονοθελητισμού» < μεσν. *μονο-θελήτης* / *μονο-θελητής* < *μονο-* + *θελη-* τού ρ. *(ἐ)θέλω* + παραγ. τέρμα *-της*
μονοθελητ-ικός, λόγ. [1873].

μονοιάζω
μεσν. < *ὁμονοιάζω* < αρχ. *ὁμόνοια* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μόνοιασ-μα.

μονόκερος
ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μονόκερως, -ωτος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *μονό-* + *-κερ(ως)* < *κέρας* (βλ.λ.), πβ. κ. *ρινό-κερος*.

μονοκίνι «γυναικείο μαγιό μόνο για το κάτω μέρος τού σώματος»
< αγγλ. *monokini* < *mono-* (< ελλ. *μονο-*) + *(bi)kini* (βλ.λ. *μπικίνι*), με συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) και επανερμηνεία τής λ. *bikini*, που θεωρήθηκε ότι συντίθεται από το πρόθεμα *bi-* «δι(σ)-», προς το οποίο αντιτίθεται το πρόθεμα *mono-* (< *μονο-*).

μονόκλ «στρογγυλός φακός για το ένα μάτι»
< γαλλ. *monocle* < υστλατ. *monoculus* «μονόφθαλμος», υβριδικό σύνθ., < *mon(o)-* (< ελλ. *μονο-*) + λατ. *oculus* «οφθαλμός, μάτι». Η λ. αποδόθηκε στην Ελληνική *μονύελος* (βλ.λ.).

μονοκόμματος
μεσν. < *μονο-* + *-κόμματ(ος)* < *κομμάτι* (βλ.λ.).

μονοκοπανιά
< *μονο-* + *κοπαν(ιά)* < *κόπανος*.

μονοκράτορας
< ελνστ. *μονοκράτωρ, -ορος* < *μονο-* + *-κράτ(ωρ)* < ρ. *κρατῶ (-έω)* στη σημ. «εξουσιάζω, άρχω». Βλ. κ. *αυτοκράτορας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοκρατορία < μεσν. *μονοκρατορ-ία*.

μονοκύτταρος
λόγ. [1886], < *μονο-* + *κύτταρο* + κατάλ. -ς, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *unicellulaire*.

μονολιθικός
< *μονο-* + *λιθ(ικός)* < *λίθος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monolithique*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *μονόλιθος* «κατασκευασμένος από μία μόνο πέτρα, μονοκόμματος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονολιθικ-ότητα

μονόλογος
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monologue*, που πλάστηκε κατ᾽ αντιδιαστολή προς το επίσης ελληνογενές *dialogue* «διάλογος» και αρχικώς αναφερόταν στο φερώνυμο θεατρικό είδος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονολογ-ώ, λόγ. [1782], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monologuer*.

μονομανία
λόγ. [1782], < *μονο-* + *μανία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monomanie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονομανής, λόγ. [1851], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monomane*.

μονομάχος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 798: *ἐφραξάμεσθα μονομάχοισι προστάταις*], αρχικώς για αυτόν που μάχεται ένας προς έναν, < *μονο-* + *-μάχ(ος)* < ρ. *μάχομαι* (βλ.λ. *μάχη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονομαχία < αρχ. *μονομαχ-ία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
μονομαχώ < αρχ. *μονομαχ-ῶ (-έω)*.

μονομερής
ελνστ. < *μονο-* + *-μερ(ής)* < αρχ. *μέρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-μερής, πολυ-μερής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονομέρεια < ελνστ. *μονομέρ-εια*
μονομερώς < ελνστ. επίρρ. *μονομερ-ῶς*.

μονομεταλλισμός «μορφή νομισματικού συστήματος»
λόγ. [1890], < *μονο-* + *μέταλλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monométallisme*.

μονομιάς
< φρ. *μόνο μιας*, κατά τα συνώνυμα *με μιας, διά μιας*.

μονοξίδιο
λόγ. [1887], < *μον(ο)-* + *οξίδιο* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *monoxide*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οξίδιο*.

μονοπάτι
< μεσν. *μονοπάτι(ν)* < *μονο-* + *-πάτ(ιν)* < ρ. *πατῶ* (βλ.λ.).

μονοπλάνο «αεροπλάνο με ένα μόνο πτερύγιο σε κάθε πλευρά τής ατράκτου»
μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *monoplan* < *mono-* (< ελλ. *μονο-*) + *-plane* < ρ. *planer* «αιωρούμαι, υπερίπταμαι». Βλ. κ. *αεροπλάνο*.

μονόπλευρος
ελνστ., αρχική σημ. «(παράταξη) με ένα μόνο μέτωπο», < *μονό-* + αρχ. *πλευρόν*. Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *unilateral*.

μονοπυρήνωση «ιογενής πάθηση»
< *μονοπύρην(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *mononucleosis* (υβριδικό σύνθ.).

μονοπώλιο
< αρχ. *μονοπώλιον* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Υπερείδη ως οικον. όρος] < *μονο-* + *-πώλ(ιον)* < ρ. *πωλῶ (-έω)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοπωλώ < ελνστ. *μονοπωλ-ῶ (-έω)*
μονοπωλι-ακός, λόγ. [1894]
μονοπώλη-ση < *μονοπωλη-* (*μονοπωλώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

μονορούφι
< *μονο-* + *ρουφ(ώ)* + επιρρ. κατάλ. *-ι*, πβ. μεσν. *μονό-ρουφα*.

μονός
μεσν. < αρχ. *μόνος* (βλ.λ.), με καταβιβασμό τού τόνου κατ' αναλογίαν προς τα επίθ. *απλός, διπλός*.

μόνος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ρ 94: *εἰ δέ κεν Ἕκτορι μοῦνος ἐὼν καὶ Τρωσὶ μάχωμαι*] < **μόν-Fος*, για την προέλευση τού οποίου δεν έχει διατυπωθεί πειστική πρόταση. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το αρχ. *μανός* «αραιός, σπάνιος» ούτε με το αρμ. *manr* «μικρός, λεπτός»· τουναντίον, το επίθ. *μόνος* φαίνεται απομονωμένο από τα Ι.Ε. ομόρριζα και επιπλέον δεν σχετίζεται με την ετυμολογική οικογένεια τού αρχ. *μένω*. Ας σημειωθεί ότι η μελέτη των ομηρικών συνωνύμων *μόνος / μοῦνος* και *οἶος* «μόνος, απομονωμένος» δείχνει ότι *μόνος* χαρακτηριζόταν ο πολεμιστής που συνέχιζε να μάχεται ακόμη και μετά την οπισθοχώρηση των συμπολεμιστών του.
ΣΥΝΘ. μον(ο)-: (αρχ.) *μονο-γενής, μονό-κερως, μονό-ξυλο, μον-όφθαλμος, μονο-φυής* – (ελνστ.) *μονογαμία, μονό-πλευρος, μονο-σάνδαλος, μονοσήμαντος, μονό-φυλλος* – (μεσν.) *μον-άκριβος, μονογαμικός; μονο-διάστατος, μονο-κόμματος, μονόπετρο* – (λόγ.) *μονο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *monogenesis*), *μονό-γραμμα* (βλ.λ.), *μονο-γραφή* [1833], *μονο-γραφία* ([1863], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monographie*), *μονογραφώ* [1833], *μονό-δρομος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *one-way*), *μονό-ζυγο* [1837], *μονοκοτυλήδονος* ([1873], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monocotylédone*), *μονο-κύτταρος* (βλ.λ.), *μονολεκτικός* [1871], *μονο-λιθικός* (βλ.λ.), *μονό-πρακτος* [1866], *μονο-σθενής* ([1888], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *univalent*), *μονό-στηλος* ([1865], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *single-column*), *μονο-τάξιος* [1889] – *μονο-μιάς* (βλ.λ.), *μονό-(μ)παντα* (< *μονο-* + *[μ]πάντα, η*), *μονό-πετος, μονο-ρούφι* κ.ά.

μονοσήμαντος
μεσν. < *μονο-* + *-σήμαν(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθέτου, < θ. τού αρχ. *σημαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-σήμαν-τος*.

μονόσημος «λέξη με μία μόνο σημασία»
μεσν. < *μονό-* + *-σημ(ος)* < αρχ. *σῆμα*, πβ. ελνστ. *δίσημος* «με δύο σημασίες».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοσημ-ία.

μονοσθενής → σθένος

μονόστηλος → στήλη

μονοτονικός
< *μονο-* + *τον(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, κατ' αντιδιαστολή προς το επίθ. *πολυτονικός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τόνος*[1].

μονότονος
ελνστ., αρχική σημ. «αποτελούμενος από έναν μόνο μουσικό τόνο», < *μονό-* + αρχ. *τόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-τονος, παρά-τονος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μονοτονία < ελνστ. *μονοτον-ία* «ενιαίος μουσικός τόνος» (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *monotonie*).

μονοτυπία «μέθοδος εκτύπωσης»
λόγ. [1831], < *μονο-* + *τύπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monotypie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοτυπ-ικός.

μονοφασικός «για εναλλασσόμενο ηλεκτρικό ρεύμα με μία μόνο φάση»
< *μονο-* + *φάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *monophasic*.

μονοφυής «φυτό με ένα μόνο άνθος στην κορυφή»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *μονο-* + *-φυ(ής)* < ρ. *φύω* / *-ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-φυής*.

μονοφυσίτης
μεσν. (7ος αι., κυρ. στον πληθ. *μονοφυσῖται* «οπαδοί τής πεποίθησης ότι ο Χριστός κατά την ενανθρώπησή του είχε μόνο θεϊκή φύση, η οποία απορρόφησε την ανθρώπινη») < *μονο-* + αρχ. *φύσ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοφυσιτ-ικός, λόγ. [1872]
μονοφυσιτ-ισμός, λόγ. [1844], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *monophysitisme*.

μονοφωνία
λόγ. [1873], μεταφορά τού αγγλ. *monophony* στη σημ. «μουσική με μία μόνο μελωδική γραμμή», διαφ. από το μεσν. *μονοφωνία* «το άκουσμα ενός μόνο ισχυρού ήχου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοφων-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *monophonic*.

μονόχειρας
< ελνστ. *μονόχειρ, -ρος* (πβ. μεσν. *μονόχειρος*) < *μονό-* + αρχ. *χείρ, -ρός* (βλ.λ. *χέρι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονοχειρ-ία.

μονόχνοτος → χνότο

μοντάζ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *montage* < ρ. *monter* «υψώνω, ανεβαίνω» < υστλατ. **montāre* (που αντικατέστησε το κλασικό λατ. *ascendere*) < λατ. *mons, -ntis* «βουνό». Από το ομόρριζο ιταλ. *montare* προήλθε επίσης το ρ. *μοντάρω*, το οποίο κατά τη μεσν. εποχή σήμαινε «επιτίθεμαι, εφορμώ».
ΣΗΜΑΣ. Από τον 16ο αι. το ρ. *monter* απέκτησε επίσης την τεχν. σημ. «συγκεντρώνω μέρη ή τμήματα ενός πράγματος» και τον 18ο αι. έφθασε να σημαίνει «οργανώνω θεατρική παράσταση (για να την ανεβάσω στη σκηνή)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μοντάρω, μεταφορά τού ιταλ. *montare* (πβ. γαλλ. *monter* «υψώνω, ανεβαίνω») (βλ. ανωτέρω)
μοντάρισ-μα < *μονταρισ-* (*μοντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
μονταζ-ιέρα < *μοντάζ* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*
μοντέρ < γαλλ. *monteur* < ρ. *monter* (βλ. ανωτέρω).

μοντγκόμερι
από το επώνυμο τού μεγάλου Άγγλου στρατάρχη τού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου Bernard L. Montgomery (1887-1976), ο οποίος συνήθιζε να φοράει τέτοιου είδους παλτό.

μοντέλο
< ιταλ. *modello* (από όπου το γαλλ. *modèle*) < υστλατ. επίθ. **modellus*, άλλος τύπος τού λατ. *modulus* «μέτρο, κανόνας – μελωδία» < *modus* «μέτρο, τρόπος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μόντελινγκ < αγγλ. *modelling* < *model* «μοντέλο»
μοντελ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *modélisme*, που αποσπάστηκε από σύνθ. όπως *aéro-modélisme*, *radio-modélisme* (αγγλ. αρχής)
μοντελίστ < γαλλ. *modéliste* < *modèle* «μοντέλο».

μόντεμ «ηλεκτρονική συσκευή για σύνδεση τού Η/Υ στο Διαδίκτυο»
< αγγλ. *modem* «αποδιαμορφωτής», ακρωνύμιο από τον τεχν. όρο *mo(dulator)-dem(odulator)*.

μοντέρ → μοντάζ

μοντέρνος
μεσν. < ιταλ. *moderno* < υστλατ. *modernus* «πρόσφατος, σύγχρονος» (από όπου το γαλλ. *moderne*) < λατ. επίρρ. *modo* «πρόσφατα, ακριβώς προ ολίγου», που σχηματίστηκε από την αφαιρετ. πτώση τού ουσ. *modus* «μέτρο, τρόπος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μοντερν-ίζω, μεταφορά τού γαλλ. *moderniser* < *moderne*
μοντερν-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *moderniste* < *moderne*
μοντερν-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *modernisme* < *moderne*.

μονύελος «μονόκλ»
λόγ. [1878], < *μον(ο)-* + *ύελος* / *ύαλος* (βλ.λ. *γυαλί*), απόδ. τού γαλλ. *monocle* (βλ.λ. *μονόκλ*).

μονωδία «σόλο»
< αρχ. *μονῳδία* (κατ' αντιδιαστολή προς το ουσ. *χορῳδία*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Αριστοφάνη, πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 764d.7-e.3: *ἑτέρους μὲν τοὺς περὶ μονῳδίαν τε καὶ μιμητικήν, [...] τῶν δὲ περὶ χορῳδίαν ἄλλους*] < *μον(ο)-* + *ᾠδ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μονωδικός < ελνστ. *μονῳδ-ικός*

μονωδός < ελνστ. *μονῳδ-ός* < αρχ. *μονῳδία* (υποχωρητ.).

μονώνυμο «είδος αλγεβρικής παράστασης»
ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *μονώνυμος* «αυτός που έχει μόνο ένα όνομα» < *μον(ο)-* + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. κ. δωρ. τύπος τής λ. *ὄνομα*. Το ουδ. *μονώνυμο* χρησιμοποιήθηκε ως μαθημ. όρος αποδίδοντας τον αντίστοιχο γαλλ. *monôme*, που πλάστηκε κατ' αντιδιαστολή προς το *binôme* «διώνυμο» < μεσν. λατ. *binomium* «αλγεβρική παράσταση αποτελούμενη από δύο όρους, οι οποίοι συνδέονται με πράξη προσθέσεως ή αφαιρέσεως» < λατ. *bi(s)* «δις» + *nomen, -inis* «όνομα».

μονώνω «περιβάλλω με μονωτικό υλικό»
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *μονῶ (-όω)* «απομονώνω – χωρίζω» [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Λ 470-1: *δείδω μή τι πάθῃσιν ἐνὶ Τρώεσσι μονωθεὶς ἐσθλὸς ἐών*] < *μόνος* (βλ.λ.), διαφ. από το μεσν. *μονώνω* «μένω μόνος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μόνωση < αρχ. *μόνω-σις* «μοναξιά – αποχωρισμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *μονῶ (-όω)* (ο τεχν. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *isolation*)
μονω-τής, απόδ. τού γαλλ. *isolant*
μονω-τήρας, λόγ. [1847], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *isolateur*
μονωτικός < ελνστ. *μονω-τικός* < αρχ. *μονῶ (-όω)* (ο τεχν. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *isolant*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μονωμένος – μεμονωμένος
Στη Νέα Ελληνική χρησιμοποιούνται δύο μετοχικοί τύποι παρακειμένου (προερχόμενοι από το αρχ. *μονῶ*) με διαφορετική σημασία, ο τύπος ***μονωμένος*** «καλυμμένος με μόνωση» (μεσν. λ. με σημασία «ολομόναχος») και ο τύπος ***μεμονωμένος*** «απεσπασμένος από το σύνολο, μόνος» (ήδη αρχ. λέξη, που επανήλθε με λόγια χρήση).

μονώροφος → οροφή

μόρα
< σερβοκρ. *mora* «εφιάλτης – θανατικό».

μορατόριουμ «πρόσκαιρη αναστολή εχθρικών ενεργειών μεταξύ κρατών κατόπιν επίσημης συμφωνίας»
< ν.λατ. *moratorium*, ουδ. τού υστλατ. *moratorius* «αργός, αναβλητικός» < λατ. *morātor, -ōris* «αυτός που καθυστερεί» < ρ. *moror* «καθυστερώ, βραδύνω».

μόρβα «ασθένεια σκύλων»
< ιταλ. *morva* «νόσος των αλόγων, που μεταδίδεται και στον άνθρωπο» < γαλλ. *morve* < προβηγκ. *morvo* < λατ. *morbus* «νόσος, νόσημα».

μοργανατικός στη φρ. *μοργανατικός γάμος*
λόγ. [1888], μεταφορά τού γαλλ. *morganatique* < μεσν. λατ. *morganatica* «(σύζυγος) που συνήψε γάμο με ευγενή» (φρ. *matrimonium ad morganaticam*) < παλαιότ. *morganegyba* < παλ. άνω γερμ. *morganegiba* «πρωινό δώρο» (> γερμ. *Morgengabe*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

μοργανατικός
Δεν είναι σαφής η πορεία που οδήγησε την παλαιά γερμ. λέξη *morganegiba* «πρωινό δώρο» στη σημασία «γάμος άρχοντα με γυναίκα από κατώτερη τάξη». Έχει υποστηριχθεί ότι στη μεσαιωνική φεουδαρχική κοινωνία το δώρο αυτό συνίστατο στην παράβλεψη τής ταπεινής καταγωγής τής συζύγου. Εντούτοις, στις περισσότερες περιπτώσεις ο ***μοργανατικός γάμος*** απέκλειε τη σύζυγο και τα τέκνα από δικαιώματα κληρονομιάς στην περιουσία, στο αξίωμα και στον τίτλο ευγενείας τού συζύγου. Εικάζεται, συνεπώς, ότι ο ευγενής περιοριζόταν απλώς σε ένα δώρο προς την ταπεινής καταγωγής σύζυγό του το επόμενο πρωί.

μόριο
< αρχ. *μόριον*, υποκορ. τού ουσ. *μόρος* «τμήμα, μέρος – μοίρα, πεπρωμένο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.39.3: *ἢν δέ που μορίῳ τινὶ προσμείξωσι, κρατήσαντές τέ τινας ἡμῶν πάντας αὐχοῦσιν ἀπεῶσθαι* (Επιτάφιος)], το οποίο προέρχεται από το ίδιο θ. με το αρχ. *μοῖρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μορι-ακός, λόγ. [1880], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *moléculaire*.
ΣΥΝΘ. μοριο-: *μοριο-δοτώ, μοριο-δότηση, μοριοσανίδα* (απόδ. ξέν. όρου).

μορμολύκειο «φόβητρο, σκιάχτρο»
< αρχ. *μορμολυκεῖον* (αργότερα και *-λύκ(ε)ιον*) «φόβητρο – προσωπίδα με τη μορφή τής Μορμούς (για την οποία ο μύθος έλεγε ότι μαρμάρωνε όποιον την αντίκριζε κατά πρόσωπο)» < ρ. *μορμολύττομαι* «φοβίζω, τρομάζω» < *Μορμώ, -οῦς*, όν. μυθικής τερατόμορφης θεότητας (πιθ. ονοματοπ. αρχής, που συνδ. επίσης με το λατ. *formīdo, -inis* «φόβητρο»), + θ. *-λυττ-*, πιθ. επίθημα *-υττ-* με εκφραστ. *λ-*, πβ. επίσης *βδελύττομαι*. Κατ' άλλη άποψη, το ρ. *μορμολύττομαι* προέρχεται από τύπο *μορμορ-ύττομαι* (ήδη τον 4ο αι. μ.Χ.) < αναδιπλ. θ. τού ον. *Μορμώ* (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μόρμορος· φόβος*) + εκφραστ. επίθημα *-ύττω*.

μορμόνος
λόγ. [1889], μεταφορά τού αγγλ. *Mormon*, όν. φανταστικού προφήτη που θεωρήθηκε ότι συνέγραψε σε χρυσές πλάκες κείμενα, τα οποία ανακάλυψε και μετέφρασε αργότερα (1827-30) υπό τον τίτλο *The Book of Mormon* ο ιδρυτής τού μορμονισμού Joseph Smith Jr. (1805-44). Η επίσημη ονομασία τής

εν λόγω θρησκευτικής ομάδας είναι «Εκκλησία τού Ιησού Χριστού των αγίων των τελευταίων ημερών» (αγγλ. *The church of Jesus Christ of latter-day saints*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μορμον-ισμός, λόγ. [1889], μεταφορά τού αγγλ. *mormonism* < *mormon* (βλ. ανωτέρω)

μορμον-ικός, λόγ. [1889].

μορς

από το επώνυμο τού Αμερικανού εφευρέτη Samuel F. B. Morse (1791-1872), ο οποίος επινόησε το συγκεκριμένο σύστημα τηλεγραφικής επικοινωνίας.

μορταδέλα

αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *mortadella*, υποκορ. τού υστλατ. *murtātum / myrtātum* «αλλαντικό καρυκευμένο με μυρσίνη» < λατ. *myrtus* < αρχ. *μύρτον* (βλ.λ. *μυρτιά*).

μορτάλε

< ιταλ. *mortale* «θανατηφόρος, θανάσιμος» < λατ. επίθ. *mortālis* < *mors, -rtis* «θάνατος» (πβ. ιταλ. *salto mortale* «πήδημα θανάτου – (μτφ.) άκρως ριψοκίνδυνη πράξη»).

μορτή «το συμφωνημένο ποσοστό τής παραγωγής που δίδεται από τον καλλιεργητή στον ιδιοκτήτη τού κτήματος»

ελνστ., αρχική σημ. «αγρομερίδιο, αγροτεμάχιο», < θ. *μορ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *μείρομαι* «μοιράζω, -ομαι», βλ.λ. *μέρος*, *μόριο*) + παραγ. τέρμα *-τή* (πβ. κ. *άορ-τή*).

μόρτης «αλήτης, αλάνι»

πιθ. < τουρκ. (αργκό) *mortu / morto* «κουφάρι» < ιταλ. *morto* «νεκρός» < λατ. *mortuus*, μτχ. τού ρ. *morior* «πεθαίνω».

μορφάζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Συμπόσ.* 6.4.4-5.1: *ἄλλως τε καὶ εἰ μορφάζοις, ὥσπερ ἡ αὐλητρίς, καὶ σὺ πρὸς τὰ λεγόμενα*] < *μορφ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μορφασμός < ελνστ. *μορφασ-μός* «μιμητική όρχηση που προκαλούσε γέλιο».

μορφή

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* θ 170: *ἀλλὰ θεὸς μορφὴν ἔπεσι στέφει*], από μεταπτωτ. βαθμίδα αμάρτυρου ουσ. **μέρφος* (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἀμερφές· αἰσχρόν*), που ίσως συνδ. με το λιθ. *márgas* «πολύχρωμος, ωραίος». Θεωρείται ότι το συνώνυμο λατ. *formā* προήλθε από την Ελληνική μέσω τής ετρουσκικής γλώσσας. Η σύνδεση τής λ. με τη φυσική ωραιότητα και τη σωματική αρμονία είναι ήδη ομηρική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μορφ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *formel*

μόρφωμα < αρχ. *μόρφω-μα* «σχήμα, φόρμα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *μορφ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. μορφο- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *μορφογένεση*, *μορφο-δυναμική*, *μορφο-λογία* (λόγ. [1858]), *μορφο-σύνταξη*, *μορφο-φωνηματικός*, *μορφοφωνολογία* – *μορφο-πλαστικός*, *μορφο-ποίηση* (βλ.λ.) κ.ά.

-μορφος: *ά-μορφος*, *έμ-μορφος*, *τραγό-μορφος*, *θεό-μορφος*, *οστεό-μορφος*, *ιδιό-μορφος*, *ομοιόμορφος*, *ανομοιό-μορφος*, *θηριό-μορφος*, *κακόμορφος*, *πιθηκό-μορφος*, *λυκό-μορφος*, *αγγελόμορφος*, *ποικιλό-μορφος*, *μελανό-μορφος*, *ανθρωπόμορφος*, *ερυθρό-μορφος*, *τερατό-μορφος*, *ζωόμορφος*, *δύσ-μορφος*, *εύ-μορφος*, *πολύ-μορφος* κ.ά.

-μορφία: *α-μορφία*, *δι-μορφία*, *ιδιο-μορφία*, *ομοιομορφία*, *ανομοιο-μορφία*, *ποικιλο-μορφία*, *ισομορφία*, *τερατο-μορφία*, *δυσ-μορφία*, *πολυ-μορφία* κ.ά.

μόρφημα

< *μορφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ημα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *morphème* < αγγλ. *morpheme*, όρος τού Αμερικανού γλωσσολόγου Leonard Bloomfield (1887-1949), ο οποίος με τη σειρά του έδωσε νέο περιεχόμενο στον όρο που είχε επινοήσει ο Πολωνός γλωσσολόγος Jan N.I. Baudouin de Courtenay (1845-1929).

μορφίνη

λόγ. [1874], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *morphine*, που πλάστηκε (εξαιτίας των αναλγητικών και ηρεμιστικών ιδιοτήτων του) με βάση το λατ. *Morph(eus)* (με παραγ. τέρμα *-ine*) < αρχ. *Μορφεύς*, μυθικός θεός τού ύπνου, όν. που προέρχεται από το ουσ. *μορφή* (λόγω των πολλών μορφών με τις οποίες εμφανιζόταν στα όνειρα).

μορφοποίηση

< ελνστ. *μορφοποιῶ (-έω)* «δίνω μορφή, σχήμα» < *μορφ(ή)* + *ποιῶ*. Η σημ. που σχετίζεται με τους Η/Υ αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *format*.

μορφώνω

μεσν. < ελνστ. *μορφῶ (-όω)* «δίνω μορφή, σχήμα» < αρχ. *μορφή* (βλ.λ.). Η σημ. «εκπαιδεύω, καλλιεργώ» αποτελεί απόδ. τού γερμ. *bilden*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μόρφωση < ελνστ. *μόρφω-σις* «μορφή, σχηματισμός» < ρ. *μορφῶ (-όω)* → Η σημ. τού συνόλου των παιδευτικών γνώσεων αποδίδει το γερμ. *Bildung*

μορφωτικός < ελνστ. *μορφω-τικός* «αυτός που δίνει μορφή» < ρ. *μορφῶ (-όω)* (με αλλαγή σημ. κατά τα *μορφώνω*, *μόρφωση*).

ΣΥΝΘ. -μορφώνω (και τα παράγωγα αυτών): *αναμορφώνω*, *ανα-μόρφωση*, *ανα-μορφωτής*, *αναμορφωτικός* – *δια-μορφώνω*, *δια-μόρφωση*, *διαμορφωτής* – *επι-μορφώνω*, *επι-μόρφωση*, *επι-*

μορφωτικός – μετα-μορφώνω, μετα-μόρφωση, μετα-μορφωτής – παρα-μορφώνω, παρα-μόρφωση – συμ-μορφώνω, συμ-μόρφωση κ.ά.

-μός παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα (< Ι.Ε. επίθημα **-mo-*), το οποίο απαντά σε ουσ. προερχόμενα από ρήματα, π.χ. *σείω – σεισ-μός, λυτρῶ – λυτρω-μός, θερίζω – θερισ-μός, ἑλίσσω – ἑλιγ-μός, σπαράσσω – σπαραγ-μός, σταματῶ – σταματ-ημός, σύρω – συρ-μός* κ.ά.

μόσκος → μόσχος²

μόστρα

μεσν. < ιταλ. *mostra* «επίδειξη» < ρ. *mostrare* «δείχνω» < λατ. *monstrāre* «δείχνω, σημαίνω» < ουσ. *mostrum* «σημείο – τέρας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοστράρω, μεταφορά τού ιταλ. *mostrare* (βλ. ανωτέρω).

μοσχάρι

< μεσν. *μοσχάρι(ν)* < ελνστ. *μοσχάριον*, υποκορ. τού αρχ. *μόσχος¹* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοσχαρ-ήσιος < *μοσχάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*.

ΣΥΝΘ. μοσχαρο-κεφαλή.

μοσχάτος → μόσχος²

μοσχεύω → μόσχος¹

μοσχο- → μόσχος²

μοσχοβολώ

< μεσν. *μοσχοβολῶ* < *μοσχο-* (< ελνστ. *μόσχος²* «λιπαρό αρωματικό υγρό», βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-βολῶ*, με θ. από το οποίο σχηματίστηκε επίσης το αρχ. *βάλλω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοσχοβολ-ιά

μοσχοβόλη-μα

μοσχοβολ-ιστός.

μόσχος¹ «μοσχάρι»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **mozĝho-* (με αντιμετάθεση) < Ι.Ε. **mogh-sko-* «μοσχάρι» || αρμ. *mozi*, σανσκρ. *mahiṣa-* «βουβάλι». Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. απέκτησε τη μεταφορική σημ. «βλαστός, βλαστάρι, παραφυάδα», όπως φαίνεται και από το παράγωγο ρ. *μοσχεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μόσχειος < αρχ. επίθ. *μόσχ-ειος*

μοσχεύω < αρχ. *μοσχ-εύω* «μπολιάζω» (με μτφ. χρήση στον Δημοσθένη)

μόσχευμα < ελνστ. *μόσχευ-μα* «παραφυάδα, μπόλι» < αρχ. *μοσχ-εύω*.

ΣΥΝΘ. μετα-: *μετα-μοσχεύω* (ελνστ., βλ.λ.), *μετα-μόσχευση* (ελνστ.).

μόσχος² «ελαιώδες αρωματικό φυτό»

ελνστ., αρχική σημ. «λιπαρό αρωματικό υγρό (που εκκρίνεται από τους αδένες αρσενικού ελαφιού)», < περσ. *mušk* < σανσκρ. *muṣká-* «όρχις», από την ομοιότητα των εν λόγω αδένων με όρχεις. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *μόσχος¹* «μοσχάρι, νεαρός ταύρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοσχάτος < μεσν. *μοσχ-ᾶτος*.

ΣΥΝΘ. μοσχο-: *μοσχο-κάρυδο* (μεσν.), *μοσχο-κάρφι* (μεσν.), *μοσχο-λίβανο* (μεσν.), *μοσχο-μυρίζω* (μεσν.), *μοσχο-θυμίαμα, μοσχο-ϊτιά, μοσχο-πληρώνω, μοσχο-πουλώ, μοσχο-σάπουνο, μοσχο-φίλερο* κ.ά.

μοτέλ

< αγγλ. *motel*, λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *mo(tor)* «μηχανή» και *(ho)tel* «ξενοδοχείο».

μοτέρ

< γαλλ. *moteur* «κινητήρας» < λατ. *mōtor, -ōris* «αυτός που διατηρεί (κάτι) εν κινήσει».

μοτέτο «πολυφωνική μουσική σύνθεση»

< ιταλ. *mottetto*, υποκορ. τού ουσ. *motto*, στη σημ. «λέξη, λόγος» (βλ.λ. *μότο*).

μοτίβο

< ιταλ. *motivo* < υστλατ. *motīvum* «κίνητρο» < λατ. *motus, -us* «κίνηση», από θ. τού ρ. *moveo* «κινώ».

μότο

< ιταλ. *motto* «λέξη, λόγος – ρητό, απόφθεγμα» < υστλατ. *mottum / muttum* «γρύλισμα» (> γαλλ. *mot* «λέξη») < λατ. *mut(t)io* «βγάζω υπόκωφο ήχο, γρυλίζω».

μοτο-κρός

< αγγλ. *motocross* < *moto-* (< γαλλ. *moto-*, βλ.λ. *μοτοσυκλέτα*) + *cross* «διασχίζω».

μοτοποδήλατο

υβριδικό σύνθ., < *μοτο-* (< γαλλ. *moto-*, βλ.λ. *μοτοσυκλέτα*) + *ποδήλατο*.

μοτόρι

μεταφορά τού ιταλ. *motore* «μηχανή, κινητήρας» < λατ. *mōtor, -ōris* «αυτός που διατηρεί (κάτι) εν κινήσει».

μότορσιπ «εμπορικό πλοίο με μηχανή εσωτερικής καύσεως (ντίζελ)»

< αγγλ. *motorship* < *motor* «κινητήρας» (< λατ. *mōtor, -ōris* «αυτός που διατηρεί (κάτι) εν κινήσει») + *ship* «πλοίο».

μοτοσυκλέτα

μεταφορά τού γαλλ. *motocyclette* (υβριδικού συνθ.), που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *bicyclette* «δίκυκλο, ποδήλατο» με προσθήκη τού προθέματος *moto-* (< λατ. *mōtor, -ōris* «αυτός που διατηρεί (κά-

τι) εν κινήσει», από όπου το γαλλ. *moteur* «κινητήρας, μηχανή»), ενώ το β΄ συνθετικό *-cycl(ette)* σχηματίστηκε με βάση το αρχ. *κύκλος* (στη σημ. «τροχός»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μοτοσυκλετ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *motocycliste* (υβριδικού συνθ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μοτοσικλέτα ή μοτοσυκλέτα;

Εφόσον το β΄ συνθετικό σχηματίστηκε με βάση την ελλην. λέξη *κύκλος*, όπως φαίνεται και από τη γραφή του στη Γαλλική *(motocyclette)*, είναι προτιμότερη η ετυμολογική γραφή **μοτοσυκλέτα**, με *-υ-*, όχι *-ι-* (πβ. *γλυκερίνη*, γαλλ. *glycerine*, που σχηματίστηκε με βάση το επίθ. *γλυκός*).

μοτσαρέλα

< ιταλ. *mozzarella* (από διάλεκτο τής Νάπολης), υποκορ. τού ουσ. *mozza* < ρ. *mozzare* «αποκόπτω, κόβω, τεμαχίζω» (επειδή τεμαχίζεται σε μικρά κομμάτια) < *mozzo* «αποκομμένος» < δημώδ. λατ. **mutiu(m)* < λατ. *mutilus* «κολοβός, ακρωτηριασμένος».

μου

< αρχ. *(ἐ)μοῦ* < γεν. πτώση *ἐμέο* (ήδη στον Όμηρο) < *ἐ-* (κατ' αναλογίαν προς το *ἐγώ*) + θ. που απαντά στην αντωνυμία *με* (εγκλιτική χρήση), για την οποία βλ.λ. *εμένα*. Η εγκλιτική χρήση τής αντωνυμίας είναι ήδη αρχ., αν και σε υστερότερους συγγραφείς.

μουβιόλα «μηχάνημα για μοντάζ κινηματογραφικής ταινίας»

< αγγλ. *Moviola*, εμπορικό σήμα με βάση το αγγλοαμερ. *movie* «ταινία» (κυρ. στη φρ. *movie projector* «προβολέας ταινιών»). Τη συσκευή και την ονομασία της επινόησε κατά τη δεκαετία τού 1920 ο Αμερικανός μηχανικός (ολλανδικής καταγωγής) Iwan Serrurier, ο οποίος θέλησε αρχικά να κατασκευάσει έναν οικιακό προβολέα κατά το πρότυπο τού φωνογράφου που έφερε το όνομα *Victrola*.

μουγγός

μεσν. (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /m/) < ελνστ. *μογγός* «βραχνός – βραδύγλωσσος», που πιθ. αποσπάστηκε από το ελνστ. *μο(γ)γί-λαλος* «βραδύγλωσσος, αυτός που ομιλεί με δυσκολία» < αρχ. *μόγις* «μόλις, με δυσκολία» + *-λαλ(ος)* < *λαλῶ (-έω)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μούγγα < *μουγγός* (υποχωρητ.)

μουγγ-αμάρα < *μουγγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αμάρα* (βλ.λ. *-μάρα*, πβ. κ. *κουφ-αμάρα*)

μουγγ-αίνω.

μουγγρί «είδος ψαριού»

< μεσν. *μουγγρίν* (με παρετυμολ. επίδρ. τού ρ. *μουγκρίζω*) < ελνστ. *γογγρίον*, υποκορ. τού αρχ. *γόγγρος* «είδος ψαριού που μοιάζει με χέλι», που ίσως συνδ. με το θ. τού αρχ. *γογγύλος* «στρογγυλός» ή, λόγω τού αδηφάγου χαρακτήρα του, με το θ. τού αρχ. *γάγγραινα*. Σαφώς παρετυμολογική είναι η σύνδεση που επιχειρεί το *Μέγα Ἐτυμολογικόν*: *Γόγγρος Εἶδος ἰχθύος· παρὰ τὸ γρῶ, ὃ σημαίνει τὸ ἐσθίω*. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για μεσογ. δάνειο.

μουγκρίζω

ελνστ., αρχική σημ. «γρυλίζω», ηχομιμητ. λ. σχηματισμένη όπως μερικά ρήματα που δηλώνουν κραυγές ζώων, π.χ. *νιαου-ρίζω*, *κακα-ρίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μούγκρισμα < μεσν. *μούγκρισ-μα*

μουγκρ-ητό.

μουδιάζω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού *μουδιῶ*, με σίγηση τού ατόνου *αἰ-* (με μεσν. προφορά /e/) και τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού χειλικού /m/), < αρχ. *αἱμωδιῶ (-άω)* / *αἱμωδῶ (-έω)* «έχω πονόδοντο» < **αἱμ(ός)* «πόνος» + θ. *ὀδ-* τού ουσ. *ὀδούς, -όντος*, με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μούδιασ-μα.

μουεζίνης «μουσουλμάνος θρησκευτικός λειτουργός»

< τουρκ. *müezzin* < αραβ. *mu'add'in*.

μουζικάντης «οργανοπαίκτης»

αντιδάν., μεταφορά τού ιταλ. *musicante*, μτχ. τύπος τού ρ. *musicare* < *musica* < λατ. *mūsica (ars)* < αρχ. *μουσικὴ (τέχνη)*.

μουζίκος

μεταφορά τού ρωσ. *mužik* «χωρικός (στην τσαρική Ρωσία), ανθρωπάκος», υποκορ. τού *muž* «άνδρας, σύζυγος».

μουκανίζω «(για βοοειδή) μουγκρίζω»

ηχομιμητ. λ., όπως και τα συνώνυμα μεσν. *μουγκαλίζω*, *μουγκανίζω*, *μουγκίζω*, *μουγκοῦμαι*, που μάλλον σχηματίστηκαν (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού χειλικού /m/) από το θ. τού αρχ. *μυκῶμαι (-άο-)* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-ανίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μουκάνισ-μα

μουκαν-ητό.

μούλα «θηλυκό μουλάρι»

< ελνστ. *μοῦλα* < λατ. *mūla*, θηλ. τού *mūlus* «ημίονος». Βλ. κ. *μούλος*.

μουλάρι

< μεσν. *μουλάρι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *μοῦλα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μουλαρ-ήσιος < *μουλάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *γαϊδουρ-ήσιος*

μουλαρ-ώνω

μουλάρω-μα < *μουλαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. μουλαρό-δρομος.

μουλάς «μουσουλμάνος θεολόγος»
< μεσν. *μουλᾶς* < τουρκ. *molla* < περσ. *mullā* < αραβ. *mawlā* «κύριος, δάσκαλος».

μουλιάζω
πιθ. < μεσν. **μο(υ)λιάζω* < δημώδ. λατ. **molliāre* «μαλακώνω, μουσκεύω» (> γαλλ. *mouiller*, ιταλ. *mollare*) < λατ. *mollis* «υγρός, μαλακός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μούλιασ-μα.

μούλικο → μούλος

μουλλώνω «μένω ακίνητος, αδρανής – λουφάζω»
μεσν. (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /m/) < **μυλλόω* < ελνστ. *μύλλος* (όπως προκύπτει από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μύλλον· καμπύλον, σκολιόν· κυλλόν, στρεβλόν*) < *μύλλα* «χείλη» (ουδ. πληθ.), από όπου σχηματίστηκε το μεσν. *μυλλαίνω* «σουφρώνω τα χείλη». Οι λ. αυτές προέρχονται από ονοματοποιημένη ρίζα *μῡ* (με παραγ. τέρμα *-λος*), που δηλώνει το σχήμα των χειλιών όταν ρουφούν (πβ. ελνστ. *μυζῶ* «ρουφώ»), και πιθ. συνδ. με αρχ. γερμ. **mūla-* «στόμα» (> γερμ. *Maul*, ολλ. *muil*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουλλωχ-τός < μεσν. *μουλ(λ)ω-τός*, με επίδρ. τού συνοπτ. θ. *μουλλωκ-* (ρ. *μουλλώνω*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
μουλώνω ή μουλλώνω;
Εφόσον προέρχεται από το ελνστ. *μύλλον / μύλλος*, το ρήμα γράφεται με δύο *-λ-*, ***μουλλώνω***, πράγμα που επηρεάζει επίσης το ρηματικό επίθετο ***μουλλωχτός***. Οι γραφές *μουλώνω, μουλωχτός* δεν έχουν ετυμολογική βάση.

μούλος
< ιταλ. *mulo* < λατ. *mūlus* «ημίονος». Η σημ. «νόθος», που επεκτάθηκε και σε ανθρώπους («μη γνήσιο τέκνο»· ομοίως τα *μούλα, μούλικο*), οφείλεται στο γεγονός ότι ο ημίονος προέρχεται από διασταύρωση ίππου και όνου. Βλ. κ. *μούλα, νόθος*.

μουλώνω → μουλλώνω

μουλωχτός → μουλλώνω

μούμια
< ιταλ. *mummia* < μεσν. λατ. *mūmia* < αραβ. *mumiyya* «πίσσα – ταριχευμένο πτώμα» < περσ. *mūm* «κερί».
ΣΥΝΘ. μουμιο-: *μουμιο-ποιώ, μουμιο-ποίηση*.

μουνί
< μεσν. *μουνί(ν)*, πιθ. < **μνίον* (με ανάπτυξη ευφωνικού /u/) < **εὐνίον* (με τροπή /vn/ > /mn/, πβ. επίσης *μουνοῦχος < εὐνοῦχος, λάμνω < ἐλαύνω, ἀχαμνός < χαῦνος*), υποκορ. τού αρχ. *εὐνή* «κλίνη (συζυγική)». Έχουν επίσης διατυπωθεί και άλλες προτάσεις, λιγότερο πιθ., όπως ότι προέρχεται από το ελνστ. *μνίον* «είδος βρύου, θαλάσσιο φυτό» ή από το υποκορ. τού αρχ. *μνοῦς (-όο-)* «μαλακό μαλλί, χνούδι» (οπότε **μνοῖον*;) ή ακόμη από απρφ. **μινεῖν* < αρχ. *βινεῖν* «συνουσιάζομαι (παράνομα), οχεύω».
ΣΥΝΘ. μουν(ο)-: *μουν-ούχος* (μεσν.), *μουνό-πανο, μουνό-τριχα, μουνό-τρυπα, μουνό-ψειρα*.

μουνούχος «ευνούχος»
< μεσν. *μουνοῦχος*, με ανάπτυξη ευφωνικού /u/, < *μνοῦχος*, με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-* και τροπή /vn/ > /mn/ (πβ. κ. *λάμνω < ἐλαύνω, ἀχαμνός < χαῦνος*) < **(ἐ)βνοῦχος* < αρχ. *εὐνοῦχος* (βλ.λ.).

μουντάρω
< μεσν. *μο(υ)ντάρω* «εφορμώ, χυμώ» < υστλατ. **montāre* (που αντικατέστησε το κλασικό λατ. *ascendere* «ανεβαίνω») < λατ. *mons, -ntis* «βουνό».

μούντζα
< μεσν. *μού(ν)τζα / μούζα*, πιθ. < περσ. *muzh* «μαυρίλα, σκοτεινιά – μουντζούρα». Έχει υποστηριχθεί επίσης η σύνδ. με το επίθ. *μουντός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουντζώνω < μεσν. *μουντζ-ώνω* «αλείφω το πρόσωπο κάποιου με καπνιά ή ακαθαρσίες ως μέσο εξευτελισμού και διαπόμπευσης – προσβάλλω, εξευτελίζω»
μούντζωμα < μεσν. *μούντζω-μα* «μαυρίλα, μουντζούρα» < ρ. *μουντζ-ώνω*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
μούντζα
Η μεσαιωνική λ. ***μούντζα*** και η υβριστική χειρονομία που δηλώνεται από αυτήν σχετίζονται στενά με το έθιμο τής διαπόμπευσης στο Βυζάντιο. Με σκοπό τον δημόσιο εξευτελισμό τού διαπομπευομένου συνήθιζαν να αλείφουν το πρόσωπό του με καπνιά ή ακαθαρσίες και να τον περιφέρουν σε δημόσιους χώρους και δρόμους (πβ. τη μεσν. φρ. *χρίω / ἀλείφω κάποιον τὴν μούζαν*). Ακόμη, επί Τουρκοκρατίας υπήρχε σε ορισμένα μέρη η συνήθεια να αφήνουν το αποτύπωμα ανοικτής παλάμης αλειμμένης με καπνιά στους τοίχους των οίκων ανοχής.

μουντζούρα
μεσν. (με παρετυμολ. επίδρ. τού ουσ. *μού(ν)τζα*, βλ.λ.) < τουρκ. *micir* < αρμ. *m(o)cir* «στάχτη, καρβουνόσκονη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουντζουρώνω < μεσν. *μουντζουρ-ώνω* «αλείφω το πρόσωπο κάποιου με καπνιά ως μέσο εξευτελισμού και διαπόμπευσης»
μουντζούρω-μα < *μουντζουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
μουντζούρ-ης.

μουντιάλ
< ισπ. επίθ. *mundial* «παγκόσμιος» < μεσν. λατ. *mundiālis* < λατ. *mundus, -i* «κόσμος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλόμπος*.

μουντός
< μεσν. *μοῦντος* «σκουρόχρωμος» (με καταβιβασμό τού τόνου), πιθ. < παλ. σλαβ. *monĭt(ŭ)* «θολός, σκοτεινός». Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή στο αρχ. επίθ. *μύνδος* «βουβός, μουγγός», το οποίο ανάγεται στην ονοματοπ. ρίζα *μῦ* (βλ.λ. *μουλλώνω*).

μουράγια
< βεν. *moragio* < μεσν. λατ. *muragium* (> μεσν. πληθ. *μουράγια* «τείχη οχυρώσεως») < λατ. *mūrus, -i* «τείχος».

μούργα «κατακάθι λαδιού ή κρασιού»
αντιδάν., < μεσν. **μούργα* < λατ. *amurca* < αρχ. *ἀμόργη* «κατακάθι τού ελαιολάδου» (πβ. διαλεκτ. Κάτω Ιταλίας *αμούργκα*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *ἀμέργω* «τρυγώ, καρπολογώ».

μούργος
< μεσν. *μοῦργος* «σκουρόχρωμος» < *μούργα* (βλ.λ.).

μούρη
μεσν. < διαλεκτ. ιταλ. *murri* / βεν. *muri* (πληθ. που θεωρήθηκε θηλ. ενικού), πληθ. τού *mur(r)o* < μεσν. λατ. **murrum*, λ. μεσογ. προελ.

μουριά → μούρο

μουρλός
< βεν. *murlo(n)*, που θεωρήθηκε αιτ. ενικού, πβ. κ. *ζουρλός* < βεν. *zurlon*. Είχε υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε τύπο **μουρο-λόγος* < αρχ. *μωρολόγος* «αυτός που λέει ανοησίες» ή, κατ' άλλη άποψη, σε συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των επιθ. *μωρός* και *λωλός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουρλ-αίνω
μούρλα < *μουρλός* (υποχωρητ.), πβ. κ. *τρέλα – τρελός*
μούρλ-ια < *μουρλαίνω* (υποχωρητ.).

μουρμουρίζω
μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /m/ και κατόπιν αφομοίωση /u/ – /o/ > /u/ – /u/) < όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *μορμυρίζω* (όπως προκύπτει από τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μορμυρίζει· ταράττει, ἠχεῖ*) < αρχ. *μορμύρω*, που παρουσιάζει αναδιπλ. μορφή τού ηχομιμητικού Ι.Ε. **mur-* και απαντά επίσης στα συνώνυμα λατ. *murmurō*, αρμ. *mṙmṙ-am*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουρμούρισμα < μεσν. *μουρμούρισ-μα(ν)*
μουρμουρ-πτό < *μουρμουρ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ητό*, πβ. κ. *χασμουρ-ητό*
μουρμούρα < μεσν. *μουρμούρ-α* < ρ. *μουρμουρίζω* (υποχωρητ.)
μουρμούρης < *μουρμούρα*
μουρμουριστός < μεσν. *μουρμουρισ-τός*.

μουρντάρης «μπερμπάντης – άπιστος»
μεσν. < τουρκ. *murdar* «μιαρός, ακάθαρτος» < περσ. *murdār*.

μούρο
< μεσν. *μοῦρο(ν)* < αρχ. *μόρον*, που συνδ. με αρμ. *mor*, λατ. *mōrum* (> γαλλ. *mûre*) και ίσως πρόκειται για λ. προερχόμενες από παράλληλο δανεισμό (μεσογ. αρχής;).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουριά < μεσν. *μουρ-ιά* (με συνίζηση) < ελνστ. *μορέα* < αρχ. *μόρον*.
ΣΥΝΘ. βατό-μουρο.

μουρούνα «είδος ψαριού»
< μεσν. *μουρούνα* / *μουρήνα*, πιθ. αντιδάν., < ρουμ. *murin* ή βεν. *moruna* < λατ. *muraena* < αρχ. *(σ)μύραινα*, το οποίο πιθ. εντάσσεται σε ομάδα λέξεων που δηλώνουν λιπώδη ή λιπαρά σώματα και ίσως συνδ. με το ουσ. *μύρον* (βλ.λ.). Το τουρκ. *morina* θεωρείται ότι προέρχεται από την Ελληνική.
ΣΥΝΘ. μουρουν-έλαιο.

μουρόχαυλος
πιθ. < **μωρό-χαυνος* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /m/ και μερική αφομοίωση εξ αποστάσεως /r/ – /vn/ > /r/ – /vl/) < αρχ. *μωρός* + *χαῦνος*.

μουρτζούφλης «σκυθρωπός, κατηφής»
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *μούρτζουφλος* / *μουρτζουφλός* «κατηφής, σκυθρωπός», πιθ. υποχωρητ. < **μουρτζουφλῶ* / **μουρτζο-βολῶ* < *μού(ν)τζα* + λεξ. επίθημα *-βολῶ* (βλ.λ. *βάλλω*). Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε σύνθ. **μουντζό-τυφλος* από τις λ. *μούντζα* και *τύφλα*.

μους
< γαλλ. *mousse* < φραγκ. **mossa* (που συνδ. με το γερμ. *Moos* «βρύο»), με επίδρ. τού λατ. *mulsa* «υδρόμελι».

μούσα
< αρχ. *Μοῦσα* [ήδη ομηρικό, πβ. το προοίμιο τής Οδύσσειας, α 1: *Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον*], πιθ. < **μοντ-γα* (με δυσεξήγητο -τ-) ή **μονθ-γα*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men-* / **mendh-*, ρίζα ευρείας διαδόσεως που συνδ. με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες και απαντά στα ομόρριζα *μαίν-ομαι, μαν-ία, μάν-τις, μανθ-άνω, μνήμη, αὐτό-μα-τος, μέν-ος* κ.ά. Δεν ευσταθεί η ανάλυση *Μοῦσα* < **μόντ-γα* «νύμφη των βουνών», που συνδ. με το λατ. *mons, -ntis* «βουνό, όρος», καθώς η λεξιλογική οικογένεια τού λατ. όρου δεν φαίνεται να έχει αντιστοιχία στην Ελληνική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαθαίνω*.

ΣΥΝΘ. μουσο-: *μουσό-ληπτος* (ελνστ.), *μουσο-τραφής* (μεσν.)
ά-μουσος (αρχ.).

μουσακάς
< τουρκ. *musakka* < αραβ. *musaqqan*.

μουσαμάς
< διαλεκτ. τουρκ. *muşamma* < τουρκ. *muşamba* < αραβ. *muşammac*.

μουσαφίρης
< τουρκ. *misafir* < αραβ. *mussafir*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξένος*.

μουσείο
< αρχ. *μουσεῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 278b.8-9: *καταβάντε ἐς τὸ Νυμφῶν νᾶμά τε καὶ μουσεῖον ἠκούσαμεν λόγων*], αρχική σημ. «χώρος αφιερωμένος στις Μούσες και στις τέχνες που αντιπροσωπεύουν» < *Μοῦσα* (βλ.λ.). Την ελνστ. εποχή η λ. απέκτησε τη σημ. «φιλοσοφική σχολή ή βιβλιοθήκη» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 17.1: *τῶν δὲ βασιλείων μέρος ἐστὶ καὶ τὸ Μουσεῖον, ἔχον περίπατον καὶ ἐξέδραν καὶ οἶκον μέγαν ἐν ᾧ τὸ συσσίτιον τῶν μετεχόντων τοῦ Μουσείου φιλολόγων ἀνδρῶν*). Η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *musée*, το οποίο προέρχεται από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουσει-ακός, λόγ. [1865].
ΣΥΝΘ. μουσειο-: *μουσειο-λογία* (μεταφορά ελληνογενούς ξένου όρου, πβ. αγγλ. *museology*), *μουσειο-λόγος, μουσειο-λογικός, μουσειο-παιδαγωγική*.

μουσελίνα «είδος υφάσματος»
μεταφορά τού γαλλ. *mousseline* < ιταλ. *mussolina*, υποκορ. τού ουσ. *mussola* < αραβ. επίθ. *mauşilī* < τοπων. *Mauşil* «Μοσούλη», πόλη τού Ιράκ όπου παραγόταν αυτό το ύφασμα.

μούσι
μεταφορά τού γαλλ. *mouche* «μύγα» < λατ. *musca*. Στην παλαιά και μέση Γαλλική η λ. δήλωσε διαφόρων ειδών «κηλίδες» ή «λεκέδες» και τον 19ο αι. έφθασε επιπλέον στη σημ. «μικρή γενειάδα».

μουσική
< αρχ. *μουσικὴ (τέχνη)*, αρχική σημ. «οποιαδήποτε τέχνη προστατεύεται από τις Μούσες» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ὀλυμπ.* 1.14-15: *ἀγλαΐζεται δὲ καὶ μουσικᾶς ἐν ἀώτῳ*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *μουσικός* < *Μοῦσ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. δήλωσε ειδικότερα τη μελοποιημένη ποίηση και το τραγούδι.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουσικός < αρχ. *μουσ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.104.3: *καὶ ἀγὼν ἐποιεῖτο αὐτόθι καὶ γυμνικὸς καὶ μουσικός, χορούς τε ἀνῆγον αἱ πόλεις*], αρχική σημ. «άνθρωπος των γραμμάτων και των τεχνών (που αντιπροσωπεύονται από τις Μούσες) – σχετικός με τη μουσική», < *Μοῦσα* (βλ. ανωτέρω)
μουσικ-ότητα, λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *musicalité*.
ΣΥΝΘ. μουσικο- (λόγ.): *μουσικο-διδάσκαλος* [1850], *μουσικο-θεραπεία* [1893], *μουσικο-κριτικός, μουσικο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *μουσικο-λόγος* [1890], *μουσικο-συνθέτης* [1866], *μουσικό-φιλος* [1863], *μουσικο-χορευτικός* [1890] κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
μουσική
Η αρχ. λ. ***μουσική*** αποτελεί έναν από τους πλέον διαδεδομένους ελληνικούς όρους σε παγκόσμια κλίμακα, αφού επεκτάθηκε ευρύτατα, κυρίως μέσω τού λατ. *mūsica*, σε πλήθος γλωσσών. Παραδείγματα: γαλλ. *musique*, αγγλ. *music*, γερμ. *Musik*, ιταλ. *musica*, ισπ. *música* κ.ά.

μουσίτσα
πιθ. < σλαβ. *mušica* «μυγούλα» ή, κατ' άλλη εκδοχή, < τουρκ. *mus(a)* «ξυράφι» + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*.

μούσκεμα → μουσκεύω

μουσκέτο «είδος πυροβόλου όπλου τού 16ου αιώνα»
μεσν. < *μοσκέτο* < βεν. *moscheto*, υποκορ. τού *mosco* «μύγα» (πιθ. από τον βόμβο τής εκπυρσοκρότησης και τής βολής τού όπλου) < λατ. *musca*.

μουσκεύω
< μεσν. *μο(υ)σκεύω* «υγραίνω, διαβρέχω» < ελνστ. *μοσχεύω* «μεταφυτεύω (βλαστάρι ή παραφυάδα, την οποία διατηρώ στο νερό)» < αρχ. *μόσχος*[1] (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μούσκε-μα
μουσκ-ίδι < *μουσκ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *στρυμωξ-ίδι*
μούσκ-ιο < *μουσκεύω* (υποχωρητ.).

μούσκλι «είδος βρύου»
< μεσν. *μούσκλιον* < υστλατ. **musc(u)lum*, υποκορ. τού λατ. *muscum* «βρύο».

μούσκουλο «είδος βρύου»
< μεσν. **μούσκουλο(ν)* < ιταλ. *muscolo* < λατ. *musculus* «μικρό ποντίκι – μυς», υποκορ. τού *mus, -ris*.

μούσμουλο
< μεσν. *μούσπο(υ)λον* (με αφομοίωση /m/ – /p/ > /m/ – /m/) < *μέσπουλον* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /p/ και κατόπιν αφομοίωση /e/ – /u/ > /u/ – /u/) < αρχ. *μέσπιλον*, δάνειο αγν. προελ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουσμουλ-ιά.

μουσούδι
< μεσν. *μουσούδι(ν)* < ιταλ. *muso* «ρύγχος» (< υστλατ. *mūsum*) + υποκορ. επίθημα *-οῦδι(ν)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουσούδα < μεσν. *μουσούδ-α.*

μουσουλμάνος
μεσν. < τουρκ. *müslüman* < περσ. *muslimān*, πληθ. τού αραβ. *muslim* «πιστός (τού Ισλάμ)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουσουλμανικός < μεσν. *μουσουλμαν-ικός*
μουσουλμαν-ισμός, λόγ. [1891].

μουσουργός «συνθέτης»
αρχ. < *μοῦσ(α)* + λεξ. επίθημα *-ουργός* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *ξυλ-ουργός, οπλ-ουργός.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουσουργία < ελνστ. *μουσουργ-ία* «τραγούδι, μελοποίηση»
μουσουργώ < ελνστ. *μουσουργ-ῶ (-έω)* «μελοποιώ, τραγουδώ».

μουστάκι
< μεσν. *μουστάκι(ν)* < ελνστ. *μουστάκιον* (με διατήρηση τής αρχ. προφοράς τού *-υ-* ως /u/), υποκορ. τού αρχ. *μύσταξ, -ακος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη (μαρτυρία)], που προήλθε από την ονοματοποιημένη λ. *μῦ* (από το σχήμα των σουφρωμένων χειλιών, βλ.λ. *μουλλώνω*) κατά το αρχ. *μάσταξ, -ακος* «στόμα» (βλ.λ. *μαστίχα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουστακ-αλής < *μουστάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αλής*
μουστ-άκιας < *μουστ(άκι)* + παραγ. τέρμα *-άκιας*, πβ. κ. *γυαλ-άκιας.*
ΣΥΝΘ. μυστακο-φόρος, λόγ. [1868].

μουστάρδα
< ιταλ. *mostarda* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /m/) < *mosto* «μούστος» < λατ. *mustum*. Βλ.λ. *μούστος.*

μουστερής
μεσν. < τουρκ. *müşteri* «πελάτης, αγοραστής» < αραβ. *mušteri*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πελάτης.*

μούστος
< όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *μοῦστος* < λατ. *mustum (vinum)* «πρόσφατος οίνος, γλεύκος», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *mustus* «νέος, πρόσφατος».
ΣΥΝΘ. μουστ(ο)-: *μουστό-γρια, μουστό-πιτα, μουστ-αλευριά, μουστο-κούλουρο.*

μουσώνας
μεταφορά τού γαλλ. *mousson* «ισχυρός περιοδικός ή εποχικός άνεμος στους ωκεανούς» < πορτ. *monção* < αραβ. *mausim* «εποχή – εποχικός άνεμος ευνοϊκός για ναυσιπλοΐα».

μουτζαχεντίν «ένοπλος ισλαμιστής αντάρτης»
< αγγλ. *mujahedin* < αραβ. *mujāhidīn*, πληθ. τού *mujāhid* «μαχητής τής τζιχάντ», όπου *jihād* «αγώνας, πάλη», κυρ. με θρησκ. σημασία στη μουσουλμανική σκέψη.

μούτρο
< μεσν. *μοῦτρον*, εν. τού τύπου *μοῦτρα* < ιταλ. *mutria* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.), τού οποίου η προέλευση είναι αβέβαιη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουτρ-ώνω
μούτρω-μα < *μουτρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα.*

μούτσος
< ιταλ. *mozzo* < ισπ. *mozo* «νεαρός ναύτης – υπηρέτης, αγώρι», ίσως < λατ. *must(e)us* «νέος, πρόσφατος» (βλ.λ. *μούστος*). Ο επίσημος ελλην. όρος είναι *ναυτόπαις.*

μουτσούνα
< μεσν. *μούτσουνο(ν)* / *μουσούνα* < ιταλ. *musone* / βεν. *muzona* «γκριμάτσα» < *muso* «ρύγχος» < υστλατ. *mūsum.*

μούφα «είδος σωλήνα»
μεταφορά τού γερμ. *Muffe*, μτφ. χρήση τού αρσ. *Muff* «γούνινο γάντι», που συνδ. με αγγλ. *muff* και ολλ. *mof.*

μουφλόν «είδος προβάτου»
< γαλλ. *mouflon* < διαλεκτ. ιταλ. (Σαρδηνία) *muvrone* < υστλατ. *mufro, -ōnis.*

μουφλούζης «χρεωκοπημένος»
μεσν. < διαλεκτ. τουρκ. *müflüz* «χρεωκοπημένος, φτωχός» < τουρκ. *müflis* < αραβ. *muflis.*

μουφτής «μουσουλμάνος νομοδιδάσκαλος»
μεσν. < τουρκ. *müfti* / *müftü* < αραβ. *mufti* «μουσουλμάνος νομοδιδάσκαλος».

μούχλα
< μεσν. *(ἀ)μούχλα* < *ἀ-* προθεμ. + ελνστ. *(ὀ)μίχλα* «ατμός μαγειρέματος» (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /m/) < αρχ. *ὁμίχλη* / *ὀμίχλη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουχλιάζω < μεσν. *μο(υ)χλ-ιάζω*
μούχλιασ-μα < *μουχλιασ-* (*μουχλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα.*

μουχρός «θαμπός, θολός»
πιθ. < αρχ. *μόρυχος* «σκούρος, σκοτεινός – λερωμένος» (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /m/ και αντιμετάθεση των συμφώνων) < ρ. *μορύσσω* «μολύνω, λερώνω (με ξίδι, αίμα, καπνό κ.ά.)», που συνδ. με το ελνστ. *μόρτος* «φαιός, σκούρος, μαύρος» και με το αρχ. *μόρφνος* «μαύρος», ενώ στην ίδια λεξιλογική οικογένεια ανήκει μάλλον η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μοριφόν· σκοτεινόν, μέλαν.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μουχρ-ώνει «σκοτεινιάζει», απρόσ. ρήμα
μούχρω-μα < *μουχρώ(νει)* + παραγ. τέρμα *-μα.*

μοχθηρός
ΕΤΥΜ. αρχ. < *μόχθ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *αυστ-ηρός, οχλ-ηρός, πον-ηρός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καταπονημένος, αυτός που υφίσταται δυσκολίες, που κακοπαθεί» (πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 599-600: *ἣ ζῶ βίον μοχθηρόν, ἔκ τε σοῦ κακοῖς πολλοῖς ἀεὶ ξυνοῦσα τοῦ τε συννόμου*) → ήδη αρχ. σημ. «άθλιος, ελεεινός – κακός, πονηρός, φαύλος» (η συνήθης χρήση, πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.73: *μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον, ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως*). Για τη μεταβολή σημασίας που συνδέει τη σωματική κόπωση με την κακία, ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάναυσος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μοχθηρία < αρχ. *μοχθηρ-ία* «φαυλότητα, αχρειότητα».

μόχθος
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἀσπ.* 305-6: *ἀμφὶ δ' ἀέθλῳ δῆριν ἔχον καὶ μόχθον*] < **μόγ-θος* (με μερική αφομοίωση) < *μόγ(ος)* «προσπάθεια, κόπος» (με παραγ. τέρμα *-θος*, πβ. αρχ. *ἄχ-θος, ὄχ-θος*), που πιθ. συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σμογερόν· σκληρόν, ἐπίβουλον, μοχθηρόν* και με το λιθ. *smagùs* «βαρύς, ισχυρός», ίσως ακόμη και με το ουσ. *μοχλός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μοχθώ < αρχ. *μοχθ-ῶ (-έω)* «είμαι κατάκοπος, εργάζομαι πολύ, κοπιάζω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 105-7: *ἀλλά μιν οἴω κήδεσι μοχθήσειν καὶ πλείοσιν, εἴ κεν Ἀχιλλεὺς ἐκ χόλου ἀργαλέοιο μεταστρέψῃ φίλον ἦτορ*].
ΣΥΝΘ. επί-μοχθος (αρχ.).

μοχλός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι .387-8: *ὣς τοῦ ἐν ὀφθαλμῷ πυριήκεα μοχλὸν ἑλόντες δινέομεν*] < **μογ-σλός* (με επίθημα **-slo-*, που έχει οργανική λειτουργία, πβ. λατ. *pālus* «πάσσαλος» < **pak-slo-*), από το θ. των αρχ. *μόχθος* (βλ.λ.) και *μόγ-ος* «προσπάθεια, κόπος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μοχλεύω < αρχ. *μοχλ-εύω*, αρχική σημ. «ανυψώνω ή μετακινώ κάτι με μοχλό»
μόχλευση < αρχ. *μόχλευ-σις*, αρχική σημ. «ανύψωση ή μετακίνηση με μοχλό», < ρ. *μοχλ-εύω* → Ο οικον. όρος οφείλεται σε απόδ. τού αγγλ. *leverage* (< *lever* «μοχλός»).
ΣΥΝΘ. ανα-μοχλεύω (αρχ.), **ανα-μόχλευση** (ελνστ.), **ανα-μοχλευτικός**.

μπα
ηχομιμητ. επιφώνημα, πβ. αρχ. *βᾶ* (δήλωνε το βέλασμα των προβάτων), ιταλ. *ba*.

μπαγαμπόντης «κατεργάρης, απατεώνας»
< ιταλ. *vagabondo* «περιπλανώμενος, αγύρτης – τεμπέλης» < υστλατ. *vagabundus* < λατ. *vag(us)* «περιπλανώμενος, περιφερόμενος» + λεξ. επίθημα *-bundus*.

μπαγάσας
< μεσν. *μπαγάσα (ή)* «πόρνη» < ιταλ. *bagascia* (πβ. παλ. γαλλ. *baiasse* «κοπέλα – υπηρέτρια»), ίσως < προρωμαϊκό (οσκ.) **bacassa / *bagassa*.

μπαγδαντί «οροφή από λεπτά ξύλα με ασβεστοκονίαμα»
< τουρκ. *bağdadi* < τοπων. *Bağdat* «Βαγδάτη». Κατ' άλλη άποψη, η τουρκ. λ. προέρχεται από το θ. τού ρ. *bağdaşmak* «ταιριάζω».

μπαγιαντέρα «Ινδή χορεύτρια»
αντιδάν., < γαλλ. *bayadère* < πορτ. *balhadeira* < ρ. *balhar* «χορεύω» < υστλατ. *ballāre* < αρχ. *βαλλίζω* «χορεύω, χοροπηδώ» (< ρ. *βάλλω*).

μπαγιάτικος
< μεσν. *μπαγιάτης* (με παραγ. τέρμα *-ικος*) < τουρκ. *bayat* < αραβ. *bā'it* «(ψωμί) τής προηγούμενης νύχτας, παλιό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαγιατ-εύω < *μπαγιάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
μπαγιάτε-μα < *μπαγιατε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπαγιονέτα «ξιφολόγχη»
μεταφορά τού γαλλ. *baïonette*, από το τοπων. *Bayonne*, πόλη κοντά στα Πυρηναία Όρη, στην οποία κατασκευαζόταν η ξιφολόγχη.

μπαγκάζια
< βεν. *bagagia* < γαλλ. *bagage* < μέσο γαλλ. *bagues* (πληθ.), αρχική σημ. «ρούχα, παλιόρουχα», που συνδ. με παλ. προβηγκ. *baga* «σάκος» και ανάγεται μάλλον σε παλ. σκανδ. *baggi* «πακέτο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαγκαζ-ιέρα < *μπαγκάζ(ια)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *πουδρ-ιέρα, αλατ-ιέρα*.

μπαγκατέλα «παλιό και ευτελές αντικείμενο»
< ιταλ. *bagattella*, ίσως υποκορ. τού *baca* «κέλυφος φασολιού, (μτφ.) τιποτένιο πράγμα» ή, κατ' άλλη άποψη, με αντιμετάθεση < *gabbatella* «είδος χαρτοπαιγνίου» < ρ. *gabbare* «κοροϊδεύω, περιγελώ».

μπαγκέτα
μεταφορά τού γαλλ. *baguette* < ιταλ. *bacchetta*, υποκορ. τού δημώδ. λατ. **baccu(m)* «μπαστούνι» < λατ. *baculum*.

μπάγκος → πάγκος

μπαγλαμάς «τρίχορδο μουσικό όργανο»
< τουρκ. *bağlama*.

μπαγλαρώνω
< τουρκ. *bağlar* (με παραγ. τέρμα *-ώνω*), άλλος τύπος τού ρ. *bağlamak* «δένω, στερεώνω».

μπάζα[1] (η) «μεγάλο κέρδος που αποκτάται ξαφνικά» < βεν. *baza* «ευνοϊκή τύχη (σε χαρτοπαίγνιο), τυχερό κόλπο» < ισπ. *baza*, πιθ. < αραβ. *bazza*.

μπάζα[2] (τα) «άχρηστα οικοδομικά υλικά» αντιδάν., < παλ. ιταλ. *basa* (σύγχρ. *base* «βάση, θεμέλιο κτηρίου») < λατ. *base(m)*, αιτ. τού τεχν. όρου *basis* < αρχ. *βάσις* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαζ-ώνω
μπάζω-μα < *μπαζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπαζάρ
< γαλλ. *bazar* < περσ. *bāzār* «λαϊκή αγορά, παζάρι», βλ. κ. *παζάρι*.

μπαζούκα(ς)
< αγγλοαμερ. *bazooka* (πληθ. *-kas*) < αργκό *bazoo* «στόμα, στόμιο», που ίσως συνδ. με ολλ. *bazuin* «τρομπόνι, τρομπέτα». Η ονομασία πιθ. δόθηκε στον εκτοξευτή βλημάτων από την ομοιότητα τού σχήματος τού όπλου.

μπάζω
μεσν. < *ἐμπάζω* / *ἐμβάζω* (με απλολογία) < αρχ. *ἐμβιβάζω* «βάζω μέσα, τοποθετώ εντός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.1.19: *ἐμβιβασάμενος αὐτοὺς εἰς τὰς ναῦς ἔπλει τῆς νυκτὸς εἰς τὸν λιμένα τῶν Ἀθηναίων*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπασ-ιά (με συνίζηση) < μεσν. *μπα-σία* < *ἐμπα-σία* / *ἐμβα-σία* < αρχ. *ἔμβα-σις*, αρχική σημ. «σημείο πατήματος», < ρ. *ἐμβαίνω*
μπάσ-ιμο < *μπασ-* (*μπάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *χτίζω – χτίσ-ιμο*.

μπαίγνιο «παίγνιο, περίγελος»
< μεσν. *μπαίγνιο(ν)* < αρχ. *παίγνιον*, με επίδρ. τού αρχ. ρ. *ἐμπαίζω* (βλ.λ.).

μπαϊλντίζω «κουράζομαι υπερβολικά, απαυδώ»
< τουρκ. *bayıld(ım)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), αόρ. τού ρ. *bayılmak* «λιποθυμώ», πβ. κ. *ιμάμ μπαϊλντί*.

μπαίνω
μεσν. < *ἐμπαίνω* < αρχ. *ἐμβαίνω* «εισέρχομαι» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* κ 164-5: *τῷ δ' ἐγὼ ἐμβαίνων δόρυ χάλκεον ἐξ ὠτειλῆς εἰρυσάμην*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *βαίνω* (βλ.λ.).

μπαϊπάς
< αγγλ. *bypass* «παρακαμπτήριος».

μπαϊράκι
< τουρκ. *bayrak* «σημαία» < παλ. τουρκ. *badruk*, πβ. παλαιότ. *μπαϊρακτάρης* (απαντά και ως επώνυμο) < τουρκ. *bayraktar* «σημαιοφόρος».

μπαϊράμι «μουσουλμανική εορτή»
< τουρκ. *bayram* < αρχ. περσ. *paδrām* / *patrām* «ευθυμία, ευδιαθεσία».

μπάιτ
< αγγλ. *byte* «ψηφιολέξη» (στους Η/Υ ως μονάδα μετρήσεως ψηφιακής πληροφορίας), που ίσως πλάστηκε με βάση το παλαιότ. *bit* «δυαδικό ψηφίο» (βλ.λ. *μπιτ*).

μπακ «οπισθοφύλακας ομάδας»
< αγγλ. *back* «πίσω».

μπάκα
< αλβ. *bark(u)* / *barqe* «κοιλιά».

μπάκακας «βάτραχος»
πχομιμητ. λ., που ίσως συνδ. με το όψιμο ελνστ. *βάβακοι· [...] ὑπὸ Ποντικῶν δὲ βάτραχοι* («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου), πβ. διαλεκτ. Πόντου *βάκ(α)*, με το οποίο δηλώνεται η κραυγή τού βατράχου.

μπακάλης
< τουρκ. *bakkal* < αραβ. *baqqāl*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παντοπωλείο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπακάλ-ικος
μπακαλ-ική.
ΣΥΝΘ. μπακαλο-: *μπακαλό-γατος*, *μπακαλο-δέφτερο*, *μπακαλό-παιδο*, *μπακαλό-χαρτο* κ.ά.

μπακαλιάρος
< διαλεκτ. ιταλ. **baccagliaro* (σύγχρ. *baccalà*) < ισπ. *bacalao*, ίσως < φλαμανδ. *bakeljauw* (με αντιμετάθεση) < ολλ. *kabeljauw* < μεσν. λατ. *cabellauwus*. Σύμφωνα με άλλη άποψη, η ισπ. λ. προέρχεται από βασκ. τύπο *bakalao*.

μπακαράς «είδος χαρτοπαιγνίου»
< γαλλ. *baccara* «είδος χαρτοπαιγνίου», αγν. ετύμου.

μπακίρι
< τουρκ. *bakır* «χαλκός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπακιρ-ένιος < *μπακίρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
μπακιρτζής, μεταφορά τού τουρκ. *bakırcı* < *bakır*
μπακιρ-ώνω
μπακίρω-μα < *μπακιρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπακλαβάς
< μεσν. *μπακλαβᾶς* < τουρκ. *baklava* < αραβ. *bakla*.

μπακούρι
< τουρκ. *bakir* «παρθένος, παρθενικός» < αραβ. *bikr* «αρχικός – παρθενικός».

μπάλα
μεσν. < διαλεκτ. ιταλ. *balla* / βεν. *bala* (σύγχρ. ιταλ. *palla*) < μεσν. λατ. *bala* / *pala* (πβ. τη «γλώσσα» τού

λεξικογράφου Ησυχίου *πάλλα· σφαῖρα ἐκ ποικίλων ναμάτων πεποιημένη*) < φραγκ. (λογγοβαρδ.) *balla*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπαλ-αδόρος < *μπάλ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *ταβλ-αδόρος*

μπαλ-ιά.

μπαλαλάικα «παραδοσιακό ρωσικό όργανο»
< ρωσ. *balalajka*, έγχορδο μουσικό όργανο που εμφανίστηκε στη Ρωσία στις αρχές τού 18ου αι. Η προέλευσή του είναι αβέβαιη· εντούτοις, οι παλαιότεροι τύποι *balabajka, balabojka* έχουν οδηγήσει στην υπόθ. ότι συνδ. με το ρωσ. *balabolka* «ροδάνι» και με το συναφές ρ. *balabolit'* «μιλώ συνεχώς, η γλώσσα μου πάει ροδάνι».

μπαλαμούτι «θωπεία»
< σλαβ. *balamut*.

μπαλάντα → μπαλλάντα

μπαλαντέζα → μπαλλαντέζα

μπαλαντέρ → μπαλλαντέρ

μπαλάντζα → παλάντζα

μπαλαούρο «αποθήκη πλοίου»
< βεν. *ballauro* «στενή προεξοχή (εξώστης) πλοίων σε χαμηλότερο κατάστρωμα, κοντά στην πρύμνη, κατάλληλη για άμυνα» < μεσν. λατ. **ballatorium* «πλατφόρμα, κατασκευή από (σειόμενες) σανίδες» (> ιταλ. *ballatoio*) < λατ. *bellatorium*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *bellatorius* «πολεμικός, μαχητικός», με σημασιολ. επίδρ. τού υστλατ. *ballāre* «χορεύω, χοροπηδώ». Η λ. δήλωσε επίσης την «αποθήκη πλοίου», η οποία ορισμένες φορές χρησίμευε και ως κρατητήριο.

μπαλαρίνα → μπαλλαρίνα

μπαλάσκα → παλάσκα

μπαλένα → μπαναίλα

μπαλέτο → μπαλλέτο

μπαλκόνι
μεταφορά τού ιταλ. *balcone* < λογγοβαρδ. **balk* «δοκός» < φραγκ. **balco*, γερμ. αρχής, ομόρριζο των αγγλ. *balk*, γερμ. *Balken* «δοκός, δοκάρι». Βλ. κ. *φάλαγγα*.

μπαλλάντα
αντιδάν., < προβηγκ. *balada* < ρ. *balar* «χορεύω» < υστλατ. *ballāre* < αρχ. *βαλλίζω* «χορεύω, χοροπηδώ» (< ρ. *βάλλω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μπάλλος*.

μπαλλαντέζα
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *baladeuse*, θηλ. τού *baladeur* (βλ.λ. *μπαλλαντέρ*). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «περιπλανώμενη», αλλά στις αρχές τού 20ού αι. δήλωσε επίσης το πιο μακρινό βαγόνι τού τροχιοδρόμου (τραμ), καταλήγοντας αργότερα στη σημ. «μακρύ καλώδιο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μπάλλος*.

μπαλλαντέρ
αντιδάν., < γαλλ. *baladeur* «περιπλανώμενος (συνήθ. απατεώνας)» < ρ. *balader* «περπατώ», αρχικώς «περιφέρομαι ζητώντας ελεημοσύνη και τραγουδώντας» < *ballade* (βλ.λ. *μπαλλάντα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μπάλλος*.

μπαλλαρίνα
αντιδάν., < ιταλ. *ballerina* < ρ. *ballare* < υστλατ. *ballāre* < αρχ. *βαλλίζω* «χορεύω, χοροπηδώ» (< ρ. *βάλλω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μπάλλος*.

μπαλλέτο
αντιδάν., < ιταλ. *balletto*, υποκορ. τού *ballo* «χορός». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μπάλλος*.

μπάλλος
αντιδάν., < ιταλ. *ballo* «χορός», υποχωρητ. από ρ. *ballare* < υστλατ. *ballāre* < αρχ. *βαλλίζω* «χορεύω, χοροπηδώ» (< ρ. *βάλλω*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μπάλλος, μπαλλάντα, μπαλλαντέζα, μπαλλαντέρ, μπαλλέτο, μπαλλαρίνα
Στο αρχ. ρ. ***βαλλίζω*** «χορεύω, χοροπηδώ» ανάγονται (με τη μεσολάβηση τού υστλατ. *ballāre*) διάφορα αντιδάνεια, τα οποία έχουν αποκτήσει ποικίλες σημασίες στην Ελληνική. Πρόκειται για τις λ. ***μπάλλος***, ***μπαλλάντα***, ***μπαλλαντέζα***, ***μπαλλαντέρ***, ***μπαλλέτο***, ***μπαλλαρίνα***, οι οποίες είναι προτιμότερο να γράφονται με δύο *-λ-*, δηλώνοντας έτσι την ελληνική τους αρχή. Για λεπτομέρειες βλ. κάθε λήμμα χωριστά.

μπαλλώνω
μεσν. < *ἐμπαλλώνω* / **ἐμβαλλώνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐμβάλλω* «ρίχνω, τοποθετώ μέσα, μπήγω – παρεμβάλλω» (βλ.λ. *βάλλω*) με παραγ. τέρμα *-ώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπάλλωμα < μεσν. *(ἐ)μπάλλω-μα*

μπαλλωματής < μεσν. **μπαλλωματ-ής* (όπως προκύπτει από το μεσν. θηλ. *(ἐ)μπαλλωματοῦ* «ρούχο γεμάτο μπαλλώματα»).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

μπαλώνω ή μπαλλώνω;
Η ετυμολογική προέλευση τού ρήματος και η αναγωγή του στο αρχ. *ἐμβάλλω* υπαγορεύουν ως ορθότερη τη γραφή με δύο *-λ-*: ***μπαλλώνω***.

μπαλοθιά
< μεσν. *μπαλοτιά* «πυροβολισμός» (με αφομοίωση διάρκειας [tç] > [θç]: *μπαλοτιά* > *μπαλοθιά*) < *μπαλότα* «σφαιρίδιο, κλήρος» < βεν. *balota*, υποκορ. τού *bala* (βλ.λ. *μπάλα*).

μπαλόνι
μεταφορά τού γαλλ. *ballon*, μεγεθ. τού *balle* «μπάλα» (βλ.λ. *μπάλα*).

μπάλος → μπάλλος

μπάλσαμο → βάλσαμο

μπαλτάς
πιθ. ήδη μεσν. (πβ. μεσν. *μπαλτατζής*) < τουρκ. *balta*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαλταδ-ιά.

μπαλώνω → μπαλλώνω

μπαμ
ηχομιμητ. λ.

μπάμια
< τουρκ. *bamya* < αραβ. *bāmiyā*.

μπαμπαλής «ξεμωραμένος γέρος»
< *μπάμπαλο* «σκουπίδι, κουρέλι», ίσως < **πάμπαλον* < αρχ. *παμπάλαιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *παμπάλαιος*. Κατ' άλλη άποψη, το ουσ. *μπάμπαλο* αποσπάστηκε από το βεν. *alababala* «στην τύχη, όπου φυσά ο άνεμος» (> ν.ελλ. λεσβ. *αναμπάμπαλα*), το οποίο έχει αναχθεί σε αραβ. φρ. *ala bab Allah* «όπως είναι το θέλημα τού Αλλάχ – στην τύχη».

μπαμπάς[1]
ονοματοπ. λ. τής παιδικής γλώσσας, πβ. κ. τουρκ. *baba*, γαλλ. *papa*, καθώς και το όψιμο ελνστ. (τού Ησυχίου) *πάππα· προσφώνησις παι(δὸ)ς πρὸς πατέρα*.

μπαμπάς[2] «σαβαρέν, είδος γλυκύσματος»
< γαλλ. *baba* < πολ. *baba*. Εικάζεται ότι τη λ., όπως και το γλυκό, εισήγαγε στη Γαλλία ο βασιλιάς τής Πολωνίας Stanisław (Leszczyński, 1677-1766), πεθερός τού βασιλιά τής Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΕ΄.

μπαμπέσης
μεταφορά τού αλβ. *pabesë* «δόλιος, αναξιόπιστος», που αρχικώς αναφερόταν σε εκείνον που αθέτησε τον λόγο τής τιμής του («μπέσα»). Βλ. κ. *μπέσα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαμπεσ-ιά, μπαμπέσ-ικα (επίρρ.).

μπαμπόγερος
μεσν. < *μπάμπω / βάβω* (βλ.λ.) + *γέρος*.

μπαμπού
< γαλλ. *bambou* < πορτ. *bambú / mambú* < μαλαϊκό *bambu*.

μπαμπουίνος
μεσν. < ιταλ. *bab(b)uino* < γαλλ. *babouin*, στην παλ. σημ. «παραμορφωμένος άνθρωπος – σκιάχτρο, φόβητρο» (επίσης «ανόητος, χαζός»), το οποίο συνδέθηκε επίσης με τη λ. *babines* «κρεμαστά χείλη ζώου», από ονοματοπ. θ. *bab-*.

μπαμπούλας
μεσν., πιθ. συνδ. (μέσω τύπου **μπουμπούλας*) με το μεσν. ουσ. *μπούλα* «πέπλος – γυναίκα με καλυμμένο πρόσωπο», το οποίο ίσως σχετίζεται με τη λ. *μπόλια* (βλ.λ.). Ο εκφραστ. αναδιπλασιασμός δείχνει ότι πρόκειται για λέξη τής παιδικής γλώσσας.

μπάμπουρας «σκαθάρι»
< μεσν. *μπάμπουλας / μπούμπουλας* «σκαθάρι», ηχομιμητ. λ. που ίσως έχει την αφετηρία της στο αρχ. *βομβυλ(ι)ός* «έντομο που βουίζει, μέλισσα» (< ουσ. *βόμβος*).

μπάμπω → βάβω

μπαναίλα «κεράτινο έλασμα ή πλάκα»
αντιδάν., < ιταλ. *balena* < λατ. *ballāena / ballēna* < αρχ. *φάλλαινα* (επειδή η εν λόγω ουσία εντοπίστηκε στην άνω σιαγόνα ορισμένων φαλλαινών), πιθ. μέσω ιλλυρ. τύπου.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
μπανέλα ή μπαναίλα;
Η απώτερη αναγωγή τής λέξης στο αρχ. ουσ. **φάλλαινα** υπαγορεύει ως ορθότερη τη γραφή με *-αι-*, **μπαναίλα**, όχι *μπανέλα*.

μπανάλ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *banal* < *ban* «διάταγμα, δημόσια διακήρυξη» < φραγκ. **ban* «νόμος, διάταγμα», όρος τού φεουδαρχικού δικαίου, που συνδ. με παλ. γερμ. **banna-* «προκήρυξη, προγραφή» (> γερμ. *Bann*, αγγλ. *ban*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού γαλλ. *banal*, 13ος αι.) «οτιδήποτε ανήκει στον άρχοντα και παρέχεται στους υπηκόους έναντι αντιτίμου» (όρος τού φεουδαρχικού δικαίου) → 17ος αι. «κοινός, προσβάσιμος σε όλους» → σύγχρ. σημ. «χωρίς πρωτοτυπία, κοινότοπος».

μπανάνα
< ιταλ. *banana*, που μάλλον εισήλθε μέσω πορτογαλικού τύπου από γλώσσα τής Γουινέας στη Δυτ. Αφρική, όπου το φρούτο δηλώνεται με τους τύπους *banana, funana, abana* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπανανία, μεταφορά τού αγγλ. *banana republic* (μειωτ. ονομασία για μικρά κράτη με ασταθές καθεστώς, συχνά ξενοκίνητο ή δικτατορικό, κυρ. τής Κ. και Ν. Αμερικής)
μπαναν-ιά

μπάνγκαλοου
< αγγλ. *bungalow* < γλ. Γκουτζαράτι (Ινδίας) *bangalō* < χίντι *banglā*, που μάλλον συνδ. με το όν. τής *Βεγγάλης*, περιοχής τής ΒΑ. Ινδικής Χερσονήσου, όπου συνηθιζόταν αυτός ο τύπος κατοικίας.

μπανέλα → **μπαναίλα**

μπάνιο

αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *bagno* < υστλατ. **baneum* < *balneum* < αρχ. *βαλανεῖον* < *βαλανεύς* «δούλος που ετοιμάζει το νερό, λουτροχόος», από τεχν. όρο που σημαίνει «ζεστό μπάνιο», πιθ. δάνειο από αιγαιακή γλώσσα. Ορισμένοι συνδέουν τις λ. *βαλανεῖον, βαλανεύς* με το αρχ. *βάλανος* στη σημ. «φιάλη», αν ληφθεί υπ' όψιν η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βαλανομφάλους· οὕτω Κρατῖνος ὠνόμασε τὰς φιάλας τὰς ἐχούσας ὀμφαλοὺς ἄνευ προσώπων, ὁποῖοι οἱ θόλοι ἐν τοῖς βαλανείοις· οἱ δὲ ἀπὸ τῶν ὀμφαλῶν τῶν ἐν ταῖς πυέλοις*. Η λ. αυτή δήλωνε αρχικώς τη φιάλη με κυρτό πυθμένα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπανιάρω, μεταφορά τού ιταλ. *bagnare* < *bagno* (βλ. ανωτέρω)

μπανιαρ-ίζω, μεταφορά τού ιταλ. *bagnare* < *bagno* (βλ. ανωτέρω)

μπανιάρισ-μα < *μπανιαρισ- (μπανιάρω / μπανιαρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

μπαν-ιέρα < *μπάν(ιο)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *αλατ-ιέρα*

μπανι-ερό < *μπάνι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ερό*, πβ. κ. *τσαγ-ερό*

μπαν-ίζω < *μπάν(ιο)* + παραγ. τέρμα *-ίζω* → Η συνήθεια μερικών ανδρών στο παρελθόν να κρυφοκοιτάζουν τις λουόμενες γυναίκες που έκαναν μπάνιο με μαγιό οδήγησε στη σημερινή σημασία

μπάν-ικος < *μπαν(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ικος*

μπανισ-τήρι < *μπανισ- (μπανίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *σκαλισ-τήρι, ποτισ-τήρι* κ.ά.

μπάνκα «κάσα χρημάτων σε τυχερά παιγνίδια»

μεσν., αρχική σημ. «πάγκος, τραπέζι», < ιταλ. *banca* < παλ. γερμ. **banka*, στο οποίο ανάγεται επίσης η μεσν. λ. *πάγκος* (βλ.λ.).

μπάντα

μεσν. < ιταλ. *banda* «μέρος, πλευρά (πλοίου)» < παλ. προβηγκ. *banda*, πιθ. αρχική σημ. «(πλευρικό) τμήμα στρατεύματος, πτέρυγα στρατού», ίσως < παλ. γερμ. **bandwa* «λάβαρο, φλάμπουρο – (κατ' επέκτ.) ομάδα στρατιωτών που συγκεντρώνονται κοντά σε λάβαρο».

μπαντάνα

< αγγλ. *bandanna* «χρωματιστό μαντήλι» < πορτ. *bandana*, από τη γλ. Χίντι, που συνδ. με το ουσ. *bāndhnū* «τρόπος βαφής».

μπαντανόβουρτσα «βούρτσα βαψίματος»

< *μπαντανάς* (< τουρκ. *badana* «ασβεστόχρωμα», πιθ. < αραβ. *bidana* «επένδυση, στρώση») + *βούρτσα*.

μπαντάρω «περιτυλίγω με επίδεσμο»

< ρ. *bandare* «επιδένω» < *banda* «ταινία, λωρίδα» < παλ. γερμ. **binda* (> ιταλ. *benda* «επίδεσμος»).

μπάντζο «έγχορδο νυκτό μουσικό όργανο»

< αγγλ. *banjo*, πιθ. από παλαιότ. *bandore* «είδος εγχόρδου που μοιάζει με κιθάρα» < ισπ. *bandurria* / πορτ. *bandola* ή, κατ' άλλη άποψη, < πορτ. (Βραζιλίας) *banza*, που ίσως ανάγεται σε τύπο *mbanza* από γλώσσα τής Αφρικής.

μπαξές

< μεσν. *μπαχτσές* < τουρκ. *bahçe* < περσ. *bāġça* «κηπάκος», υποκορ. τού *bāġ* «κήπος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κήπος*.

μπαξίσι «φιλοδώρημα»

< τουρκ. *bahşiş* «δώρο» < περσ. *bahšiš* < αρχ. περσ. *bahš* «μερίδιο».

μπαούλο

μεταφορά τού βεν. *baul* (ιταλ. *baule*) < ισπ. *ba(h)úl* < μεσν. λατ. *baulum* «φέρετρο», που ίσως συνδ. με το συνώνυμο υστλατ. *bacapulus*.

μπαρ

ΕΤΥΜ. < αγγλ. *bar* < παλ. γαλλ. *barre* «ράβδος, μπάρα, βέργα» < υστλατ. **barra*. Βλ. κ. *μπάρα*.

ΣΗΜΑΣ. Φαίνεται ότι η λ. αρχικώς αναφερόταν στη μπάρα που χώριζε τον ξενώνα από το αναψυκτήριο / οινοποτείο σε ξενοδοχεία και παρόμοιους χώρους και κατόπιν περιορίστηκε στη δήλωση τού χώρου όπου μπορεί κανείς να πιει.

μπάρα

μεσν. < ιταλ. *barra* < υστλατ. **barra* «ράβδος, βέργα», που συνδ. με το κελτ. θ. **barro-* «άκρο, κορυφή».

μπαράζ

< γαλλ. *barrage*, στη σημ. «φράγμα, όριο», < ρ. *barrer* «φράζω, εμποδίζω» < *barre* «ράβδος, μπάρα» < υστλατ. **barra* (βλ.λ. *μπάρα*).

μπαρκάρω

< μεσν. *μπαρκάρω / ἰμπαρκάρω* < ιταλ. *imbarcare* < *im-* (< πρόθ. *in*) + *barca*, για το οποίο βλ.λ. *βάρκα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπαρκάρισ-μα < *μπαρκαρισ- (μπαρκάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

μπάρκο, αντιδάν., < ισπ. *barco* < λατ. *barca* (βλ.λ. *βάρκα*) → Στη σημ. «μπαρκάρισμα» η λ. αποτελεί υποχωρητικό παράγωγο τού ρ. *μπαρκάρω* κατά το σχήμα *φρένο – φρεν-άρω, λούστρο – λουστρ-άρω* κ.ά.

μπάρμαν

< αγγλ. *barman* < *bar* (βλ.λ. *μπαρ*) + *man* «άνδρας, άνθρωπος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπαργούμαν < αγγλ. *barwoman* < *bar* + *woman* «γυναίκα».

μπάρμπας
μεσν. < βεν. *barba*, πιθ. από μεσν. λατ. τύπο ο οποίος συνδύαζε τις σημ. «σεβάσμιος, γενειοφόρος άνδρας» και «θείος» και ανάγεται στο λατ. *barba* «γενειάδα, πιγούνι».
ΣΥΝΘ. μπαρμπα- (με κύριο όνομα): *μπαρμπα-Γιώργος, μπαρμπα-Τάσος, μπαρμπα-Κώστας* κ.ά.

μπάρμπεκιου
< αγγλ. *barbecue* < ισπ. *barbacoa / barbacuá*, αρχική σημ. «ξύλινη κατασκευή ως στρώμα για ύπνο ή ως πλαίσιο για την αποθήκευση κρεατικών», λ. τής Καραϊβικής.

μπαρμπέρης
μεσν. < ιταλ. *barbiere* < μεσν. λατ. *barberius* < λατ. *barba* «γενειάδα, πιγούνι».

μπαρμπούνι
μεταφορά τού βεν. *barbon*, μεγεθ. τού *barba* < λατ. *barba* «γενειάδα, πιγούνι», λόγω τού λεπτού τριχώματος που έχει το ψάρι στο κάτω χείλος του.

μπαρμπούτι «ζάρι»
< τουρκ. *barbut* < βεν. *barbùt* «γενειοφόρος, μουστακαλής» < *barba* «γενειάδα, πιγούνι» (βλ.λ. *βαρβάτος*), λ. τής αργκό που απέκτησε τη σημ. «χρήματα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαρμπουτ-ιέρα < *μπαρμπούτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *φρυγαν-ιέρα*.

μπαρμπούτσαλο «για κάτι ανόητο, ψευδές ή απίθανο»
ίσως < βεν. *barbuzzal* «μάσκα για το μέτωπο ηθοποιού» < *barbuzza* (συγγ. με ιταλ. *barbuta* > μεσν. *μπαρμπούτα* «είδος περικεφαλαίας») < *barba* «γενειάδα, πιγούνι», επειδή αυτή η περικεφαλαία ήταν ανοικτή και άφηνε να φαίνεται το πιγούνι.

μπαρόκ
< γαλλ. *baroque* < πορτ. *barroco*, αρχική σημ. «μαργαριτάρι ακανόνιστου και ασύμμετρου σχήματος», αγν. ετύμου. Η λ. αποδόθηκε μειωτικά στη φερώνυμη τεχνοτροπία από τις αρχές τού 18ου αι.

μπαρούμα
< βεν. *paroma* «σχοινί πρόσδεσης τού πλοιαρίου» (> μεσν. *παρόμα*) < αραβ. *barim* «τυλιγμένο σχοινί».

μπαρούτι
αντιδάν., < μεσν. *μπαρούτι / παρούτιν* < τουρκ. *barut* < αραβ. *bārūd* < ελνστ. *πυρῖτις (λίθος)* «τσακμακόπετρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπαρουτ-ιάζω
μπαρούτιασ-μα < *μπαρουτιασ-* (*μπαρουτιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
μπαρουτ-ίλα < *μπαρούτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ψαρ-ίλα*.
ΣΥΝΘ. μπαρουτ(ο)-: *μπαρουτ-αποθήκη, μπαρουτόβολα (τα), μπαρουτο-καπνισμένος, μπαρουτό-σκαγα (τα)*.

μπαρούφα «σαχλαμάρα, μπούρδα»
< ιταλ. *baruffa* «καβγάς, διαπληκτισμός, φασαρία» < παλ. γερμ. **raup-ōn, ropfōn*, από όπου γερμ. *raufen* «μαδώ – διαπληκτίζομαι», *rupfen* «μαδώ, γδέρνω». Εικάζεται ότι το αρχικό *ba-* έχει εμφατικό χαρακτήρα.

μπας
< μεσν. φρ. *μπᾶς καὶ* < *μὴν πᾶς καὶ* (επίσης μεσν. *μήμπα* < *μὴν πάει*), όπου έχουμε γραμματικοποιημένη δήλωση τού ενδεχομένου μέσω πλάγιας ερώτησης ή ενδοιαστικής πρότασης.

μπάσιμο → μπάζω

μπάσκετ
< αγγλ. *basket (ball)* «καλαθόσφαιρα» < *basket* «καλάθι».

μπασκίνας «υβριστ. για αστυνομικό»
< τουρκ. *baskın* «επιδρομή, έφοδος».

μπας-κλάς
< γαλλ. *basse classe* «κατώτερη τάξη» < *basse*, θηλ. τού επιθ. *bas* «χαμηλός, κατώτερος», + *classe* «τάξη» (< λατ. *classis*).

μπασμάς «είδος βαμβακερού υφάσματος»
< τουρκ. *basma* «έκτυπο, στάμπα».

μπάσο
μεσν., αρχική σημ. «είδος εγχόρδου με βαθύ ήχο», < ιταλ. *basso* < υστλατ. *bassus* «χαμηλός, βαρύς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπάσος μεταφορά τού ιταλ. *basso* (βλ. ανωτέρω)
μπασ-ίστας < *μπάσ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, πβ. κ. *βιολον-ίστας, κοντραμπασ-ίστας, ντραμ-ίστας*.

μπάστα
αντιδάν., < *basta* «φτάνει!, αρκεί!», προστ. τού *bastare* < δημώδ. λατ. **bastāre*, που ίσως ανάγεται στο αρχ. *βαστάζω* ή, κατ' άλλη άποψη, στο υστλατ. *bastum* «ραβδί, μπαστούνι» (ελλ. αρχής, βλ.λ. *μπαστούνι*).

μπάστακας
ίσως < τουρκ. *baştaki* «αρχικός, πρώτος», επειδή έστηναν τον πρώτο βώλο για στόχο στις ομάδες.

μπάσταρδος
μεσν. < βεν. *bastardo* < παλ. γαλλ. *bastard* (> γαλλ. *bâtard*) < μεσν. λατ. *bastardus*, γερμ. αρχής, πιθ. από θ. **banstu-*, το οποίο δήλωνε γάμο με δεύτερη σύζυγο από κατώτερη τάξη και, εν συνεχεία, τα παιδιά που προέρχονταν από αυτή την ένωση. Ορισμένοι

θεωρούν ότι οι λ. αυτές συνδέθηκαν περαιτέρω με το γαλλ. *bât* (< υστλατ. *bastum* «ραβδί, μπαστούνι») μέσω των φρ. *fils / fille de bast* στη σημ. «παιδί που γεννήθηκε σε αχυρώνα, σε αποθήκη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπασταρδ-εύω

μπαστάρδε-μα < *μπασταρδε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπαστούνι

αντιδάν., μεταφορά τού ιταλ. *bastone* < υστλατ. *bastum* «ραβδί, μπαστούνι», που μάλλον ανάγεται σε τύπο **bastāre* «συγκρατώ, στηρίζω, φέρω» < αρχ. *βαστάζω*.

μπαταξής «κακοπληρωτής, αφερέγγυος»

< τουρκ. *batakçi* «χρεωκοπημένος – (κυριολ.) αυτός που βουλιάζει (στα χρέη)» < *batak* «βούρκος, τέλμα».

μπαταριά «ομοβροντία»

< τουρκ. *batarya* < βεν. *bataria* «κανονιοστοιχία, κανονιοβολισμός», βλ.λ. *μπαταρία*.

μπαταρία

< βεν. *bataria* «κανονιοστοιχία, κανονιοβολισμός», με επίδρ. τού ομορρίζου γαλλ. *batterie*, που είχε την επιπρόσθετη σημ. «ηλεκτρική στήλη, συστοιχία» < ρ. *battre* «χτυπώ» < υστλατ. *battere* < λατ. *battuere* «χτυπώ, κρούω».

μπατάρω

μεταφορά τού τουρκ. *bat(ım)* (με παραγ. τέρμα *-άρω*), αορ. τού ρ. *batmak* «βυθίζομαι, βουλιάζω, ναυαγώ», από όπου το τουρκ. *batı* «δύση». Έχει υποστηριχθεί επίσης η σύνδεση με το ιταλ. *battere* «χτυπώ – πέφτω» (πβ. βεν. *bater*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπατάρισ-μα < *μπαταρισ-* (*μπατάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπατζάκι

< τουρκ. *bacak* «κνήμη» < παλ. περσ. **pāiçak* (> περσ. *pāça*).

μπατζανάκης

< τουρκ. *bacanak* < παλ. τουρκ. *baca / paca* «μεγαλύτερη αδελφή».

μπάτης «αύρα»

< μεσν. *ἐμπάτης (ἄνεμος)* < καταλαν. *embat* / βεν. *imbat* «δυτικός άνεμος – θαλάσσια αύρα τού καλοκαιριού» < πρόθ. *in* + παράγωγο τού υστλατ. ρ. *battere* «χτυπώ» < λατ. *battuere* «χτυπώ, κρούω». Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στο τουρκ. *batı* «δύση», στη σημ. «δυτικός άνεμος», το οποίο προέρχεται από το ρ. *batmak* «βυθίζομαι, βουλιάζω, ναυαγώ». Είχε υποστηριχθεί επίσης η σύνδεση με το αρχ. *ἐμβάτης* (< ρ. *ἐμβαίνω*).

μπατίκ «μέθοδος βαφής υφασμάτων»

< γαλλ. *batik* < μαλαϊκό *baṭik* «ζωγραφισμένος», λ. τής Ιάβας.

μπατικός «(τοιχοδομική σειρά) που τοποθετείται σε ολόκληρο το πάχος τού τοίχου»

< ελνστ. *ἐμβατικός* «τετράγωνος – θόλος» (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-* και διατήρηση τής αρχ. προφοράς [mb] στην αρχική θέση) < *ἐμβατ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ἐμβαίνω* (βλ.λ. *μπαίνω*).

μπατίρης «φτωχαδάκι»

< ρ. *μπατίρω* (υποχωρητ.), από το θ. τού τουρκ. *batırmak* «βουλιάζω, βυθίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπατιρ-ίζω < *μπατίρ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

μπάτλερ

< αγγλ. *butler* < αγγλονορμανδ. *buteler* «υπηρέτης υπεύθυνος για το κελλάρι (τού κρασιού)» < παλ. γαλλ. *bouteiller* < *bouteille* «μπουκάλι, μποτίλια».

μπατονέτα

μεταφορά τού γαλλ. *bâtonnet* (με παραγ. τέρμα *-έτα*, κατά τα *ρακ-έτα, φουρκ-έτα*), υποκορ. τού *bâton* «μπαστούνι, ραβδί» < υστλατ. *bastum* (βλ.λ. *μπαστούνι*).

μπάτσος[1] «ράπισμα, χαστούκι»

μεσν., πιθ. < αρωμουν. *batsi*, πληθ. τού *batsă* «κόλαφος, ράπισμα», τού οποίου ο πληθ. ταίριαζε με το αρσ. σε *-ος*. Η αρωμουν. λ. ανάγεται στο ρ. *batu / batere* «χτυπώ» < υστλατ. *battere* < λατ. *battuere* «χτυπώ, κρούω». Ως προς την προέλευση τής μεσν. λέξης από το γερμανοεβραϊκό (γίντις) *patsch* «ράπισμα», είναι δύσκολο να εντοπίσουμε τη χωροχρονική τους συνύπαρξη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπατσίζω < μεσν. *μπατσ-ίζω*

μπάτσισ-μα < *μπατσισ-* (*μπατσίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπάτσος[2] «υβριστ. για αστυνομικό»

< οθωμ. τουρκ. *baç* «φόρος, διόδια» (που εισέπρατταν πιεστικά οι χωροφύλακες) < περσ. *bāc* «φόρος».

μπαφιάζω «εξαντλούμαι από σωματική ή πνευματική κούραση»

ηχομιμητ. λ. με παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

μπάχαλο

ηχομιμητ. λ., που σχηματίστηκε κατά το πρότυπο των ουσ. *κρότ-αλο, ρόπ-αλο, θρύψ-αλο* κ.ά.

μπαχαρικό

< *μπαχάρ(ι)* (με παραγ. τέρμα *-ικό*, ουδ. τού *-ικός*) < τουρκ. *bahar* < αραβ. *bahār*, που ίσως συνδ. με το περσ. *bahār* «άνοιξη».

μπαχτσές → μπαξές

μπαχτσίσι → μπαξίσι

μπε
ηχομιμητ. λ. από την κραυγή τού προβάτου, πβ. αρχ. *βῆ*, προφ. [bē] [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Κρατίνο , *απόσπ.* 43.1: *ὁ δ' ἠλίθιος ὥσπερ πρόβατον βῆ βῆ λέγων βαδίζει*].

μπεγλέρι
< παλ. τουρκ. *beğleri* < *beğ*, παλαιότ. τύπος τού *bey* «μπέης», επειδή η χρήση των κομπολογιών ήταν χαρακτηριστική των Οθωμανών αξιωματούχων. Αξιοσημείωτοι είναι οι μεσν. τίτλοι Οθωμανών ανωτάτων αξιωματούχων *μπεγλέρμπε(γ)ης*, *μπεϊλέρμπεης* (< τουρκ. *beğlerbeği*, *beylerbey*). Βλ. κ. *μπέης*.

μπεζ
< γαλλ. *beige*, αρχική σημ. «ακαθόριστου χρώματος – το χρώμα τού ακατέργαστου βαμβακιού», ίσως < ιταλ. *bambagia* «βαμβάκι» (με αποβολή τής πρώτης συλλαβής) < δημώδ. λατ. **bambacia* < μεσν. *βαμβάκι(ον)* (βλ.λ.), οπότε πρόκειται για αντιδάνειο. Βλ. κ. *χρώμα*.

μπεζαχτάς
< παλ. τουρκ. *bezahta* «ταμείο».

μπεζεβέγκης → πεζεβέγκης

μπεζές
μεταφορά τού γαλλ. *baiser* «φιλί – φιλώ» < δημώδ. λατ. *basiāre* < λατ. *bāsium* «φιλί».

μπέης «αξιωματούχος τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας»
< μεσν. *μπέης* / *(μ)πέ(γ)ης* < τουρκ. *bey* «κύριος» (σύγχρ. σημ.) < παλ. τουρκ. *beğ* «κύριος – άρχοντας, αξιωματούχος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπέ-ικος
μπεϊ-λίκι, μεταφορά τού τουρκ. *beylık* < *bey*.

μπέιζμπολ
< αγγλ. *baseball* < *base* «βάση» + *ball* «μπάλα».

μπέικιν-πάουντερ
< αγγλ. *baking powder* < ρ. *bake* «ψήνω, μαγειρεύω» + *powder* «σκόνη, άχνη».

μπέικον
< αγγλ. *bacon* < παλ. γαλλ. *bacon* < φραγκ. **bako-*, που συνδ. με αρχ. γερμ. **bakam-* (> αγγλ. *back* «πίσω – πλάτη»).

μπέιμπι-σίτερ
< αγγλ. *babysitter* < *baby* «μωρό» + *sitter* «κλώσσα – τροφός» < ρ. *sit* «κάθομαι – κλωσσώ».

μπεκ «εξάρτημα ρυθμίσεως τής ταχύτητας ροής ρευστού σε συσκευή»
< γαλλ. *bec* < λατ. *beccus* «ράμφος», από την ομοιότητα τού σχήματος με το ακροφύσιο ροής.

μπεκάτσα
< ιταλ. *beccaccia* < *becco* «ράμφος» (με παραγ. τέρμα *-accia*) < λατ. *beccus*.

μπεκερέλ «μονάδα μετρήσεως τής ραδιενέργειας»
από το επώνυμο τού Γάλλου φυσικού Henri Becquerel (1852-1908), ο οποίος ανακάλυψε τη ραδιενέργεια το 1896 και τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ (1903).

μπεκιάρης
< τουρκ. *bekâr* «εργένης, γεροντοπαλλήκαρο» < αραβ. *bakārat*.

μπεκρής
μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. ουσ. *μπεκριλίκιν*) < τουρκ. *bekri*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπεκριλίκι < μεσν. *μπεκριλίκιν* < τουρκ. *bekrilik* < *bekri*
μπεκρουλ-ιάζω < *μπεκρούλ(ιακας)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
μπεκρούλιασ-μα < *μπεκρουλιασ-* (*μπεκρουλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
μπεκρ-ούλιακας < *μπεκρ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ούλιακας*, πβ. κ. *στραβ-ούλιακας*.
ΣΥΝΘ. μπεκρο-: *μπεκρο-καννάτα*, *μπεκρο-λογώ*, *μπεκρό-μουτρο*, *μπεκρο-πίνω* κ.ά.

μπελαλής → μπελάς

μπελαντόνα «δηλητηριώδες φυτό»
< ιταλ. *belladonna*, κατά λέξη «ωραία γυναίκα», ευφημιστική ονομασία τού δηλητηριώδους φυτού, που οφείλεται σε παρετυμολόγηση τού μεσν. λατ. *bladona* / *blandonia* (κελτ. αρχής) προς τις λ. *bella*, *donna*.

μπελάς
< τουρκ. *bela* < αραβ. *belā'*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπελαλής, μεταφορά τού τουρκ. *belalı* < *bela*
μπελαλ-ήδικος < *μπελαλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*.

μπελ επόκ
< γαλλ. *(La) Belle Époque* «ωραία εποχή», τα πρώτα χρόνια τού 20ού αιώνα πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

μπελκάντο
< ιταλ. *bel canto* «ωραίο τραγούδι», όρος που αποδόθηκε σε τρόπο τραγουδιού τής ιταλικής όπερας.

μπελτές → πελτές

μπεμόλ
< γαλλ. *bémol* «ύφεση» (ως μουσ. όρος) < *b molle* «μαλακό *b*», που πλάστηκε ως αντιδιαστολή προς τον όρο *bécarre* «αναίρεση» < *b carré*. Η ύφεση ήταν γνωστή επίσης με τη μεσν. λατ. ονομασία *b rotundum* «στρογγυλό *b*».

μπεμπέκα
< τουρκ. *bebek*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπεμπεκ-ίζω
μπεμπεκ-ίστικος < *μπεμπέκ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*.

μπέμπελη
< σλαβ. *pepel* «στάχτη», με ηχηροποίηση από την αιτιατική /tim bepeli/ και κατόπιν αφομοίωση ηχηρότητας /b/ – /p/ > /b/ – /b/.

μπέμπης
μεταφορά τού αγγλ. *baby / babe*, αναδιπλ. ονοματοπ. όρος, πβ. κ. *papa, mama*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπεμπές, μεταφορά τού γαλλ. *bébé*, ονοματοπ. λ. τής νηπιακής γλώσσας.

μπεν-μαρί «μαγειρικό σκεύος»
< γαλλ. *bain-Marie* (μεσν. λατ. *balneum Mariae*) < *bain* «λουτρό» (στη σημ. «ζεστό νερό», βλ.λ. *μπάνιο*) + *Marie* «Μαρία», όν. τής αδελφής τού Μωυσή (Μαριάμ), για την οποία νόμιζαν κατά τη μεσν. εποχή ότι έγραψε αλχημιστικό σύγγραμμα, συγχέοντάς την με αλχημίστρια τού 15ου αιώνα που ονομαζόταν Marie-la-Juive. Η λ. δήλωσε επίσης το βραστό νερό, στο οποίο βυθίζει κανείς μαγειρικό σκεύος με το υλικό που θέλει να ζεστάνει και είχε παρετυμολογηθεί προς τη φρ. *bain marin* «θαλάσσιο λουτρό» (λατ. *balneum maris*).

μπεντόνι → μπιτόνι

μπεράτι «σουλτανικό διάταγμα»
< τουρκ. *berat* < αραβ. *bar'at* «σουλτανικό διάταγμα».

μπερδεύω
< μεσν. *έμπερδεύω* < *έμπερδένω* (με βάση τη μτχ. *έμπερδεμένος*, πβ. κ. μεσν. *δουλεύω – δουλεμένος, δένω – δεμένος, ζηλεύω – ζηλεμένος*) < **έμ-περι-δένω* < *έμπεριδέω* (10ος αι.) < *έμ-* (< πρόθ. *έν*) + *περι-* + αρχ. *δέω* «δένω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπέρδεμα < μεσν. *μπέρδε-μα(ν)*
μπερδεψ-ιά < *μπερδεψ-* (*μπερδεύω*) + παραγ. τέρμα *-ιά*.
ΣΥΝΘ. μπερδεψο-: *μπερδεψο-γλωσσιά, μπερδεψο-δουλειά*.

μπερές
μεταφορά τού γαλλ. *béret* < παλ. προβηγκ. *berret* < υστλατ. *birrum* «είδος μανδύα με σκούφο ή κουκούλα», κελτ. αρχής.

μπερέτα «σκούφια – είδος καραμπίνας»
μεσν. < ιταλ. *beretta* < παλ. προβηγκ. *berret* < υστλατ. *birrum* «είδος μανδύα με σκούφο ή κουκούλα», κελτ. αρχής.

μπερζέρα «είδος ψηλής πολυθρόνας»
μεταφορά τού γαλλ. *bergère*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού *berger* «βοσκός, ποιμένας» < δημώδ. λατ. **verbecarius / *vervecarius* < λατ. *vervex / verbex, -ēcis* «ευνουχισμένο κριάρι», στον πληθ. «πρόβατα». Η σύγχρ. σημ. τής λ. *bergère* οφείλεται στο γεγονός ότι οι πρώτες πολυθρόνες αυτού τού είδους είχαν ταπετσαρίες με ποιμενικά θέματα.

μπέρι-μπέρι «ασθένεια οφειλόμενη σε αβιταμίνωση Β»
< αγγλ. *beri-beri*, ασθένεια την οποία οι Ευρωπαίοι αντιμετώπισαν τον 16ο αι. στην Κεϋλάνη, < σιναλεζ. *beri* «αδυναμία, ασθένεια», με εμφατικό διπλασιασμό.

μπερλίνα «ομαδικό παιχνίδι με σκωπτικά σχόλια μεταξύ των παικτών»
μεσν., αρχική σημ. «εξέδρα όπου παρουσίαζαν τους κακοποιούς προτού τους τιμωρήσουν δημόσια, άμαξα περιφοράς των καταδίκων για διαπόμπευση», < ιταλ. *berlina* «τετράτροχη άμαξα», που ονομάστηκε έτσι επειδή κατασκευάστηκε στο Βερολίνο.

μπερμπάντης «γυναικάς»
μεταφορά τού ιταλ. *birbante* «απατεώνας» (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < *birba* «κατεργάρης, παλιάνθρωπος, φαύλος» < γαλλ. *bribe* «κομμάτι ψωμί που αποσπάται με ζητιανιά και ελεημοσύνη», αγν. ετύμου. Ορισμένοι έχουν υποθέσει ότι συνεπέδρασε το εν μέρει ομόηχο τουρκ. *berbat* «απαίσιος, άθλιος, ρυπαρός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπερμπαντ-εύω.

μπερντάχι «ξυλοδαρμός»
< τουρκ. *perdah* «στίλβωση, λείανση – κόντρα ξύρισμα» (με αφομοίωση ηχηρότητας /p/ – /d/ > /b/ – /d/) < περσ. *perdāxt*.

μπερντές
< τουρκ. *perde* < περσ. *parda* «κουρτίνα, παραπέτασμα».

μπέρτα
< ιταλ. *berta* < γαλλ. *berthe* «ελαφρό πέπλο για τον λαιμό» < γερμ. *Bertha*, όν. τής μητέρας τού αυτοκράτορα Καρλομάγνου, η οποία φορούσε τέτοιο πέπλο.

μπέσα
< αλβ. *besë / besa* «λόγος τιμής». Η λέξη αναφερόταν ιδιαίτερα στην ένορκη δέσμευση τής οικογένειας ενός δολοφονημένου προς την οικογένεια τού δράστη, ότι δεν θα επιδιώξει να πάρει εκδίκηση, ξεκινώντας έτσι βεντέτα. Βλ. κ. *μπαμπέσης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπεσα-λής < *μπέσ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλής* (< τουρκ. *-li*).

μπεσαμέλ
< γαλλ. *béchamel*, από το επώνυμο τού Γάλλου μαρκησίου Louis de Béchamel, γνωστού καλοφαγά, που έζησε προς το τέλος τού 18ου αι.

μπεστ σέλερ
< αγγλ. *best seller* «ευπώλητος (για βιβλίο)».

μπετόν
< γαλλ. *béton* < λατ. *bitūmen, -inis* «άσφαλτος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπετ-ατζής < *μπετ(όν)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *φορτηγ-ατζής*
μπετονιέρα, μεταφορά τού γαλλ. *bétonnière* < *béton*.

μπετόνι → μπιτόνι

μπετούγια
αγν. ετύμου.

μπήγω
μεσν. (επίσης *μπήχνω, μπήζω*) < *ἐμπήγω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐμπήγνυμι* [ήδη ομηρικού, *Ἰλ.* Δ 460-1: *ἐν δὲ μετώπῳ πῆξε, πέρησε δ' ἄρ' ὀστέον εἴσω αἰχμὴ χαλκείη*] < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πήγνυμι* (βλ.λ. *πήζω*), με βάση τον μεσν. αόριστο *ἔμπηξα* < *ἐνέπηξα*, κατά το σχήμα *ἄνοιξα – ἀνοίγω, ἔθιξα – θίγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπήξ-ιμο < *μπηξ- (μπήζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σπρώξ-ιμο*
μπηχτή, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *μπηχτός*
μπηχτός < μεσν. *μπηχ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *(ἐ)μπήγω / μπήζω*.

μπιγκόνια
< ιταλ. *begonia*, λ. που πλάστηκε τον 17ο αι. και δόθηκε στο φυτό προς τιμήν τού Γάλλου Michel Bégon, γενικού κυβερνήτη τού Αγίου Δομινίκου. Δεν αποκλείεται η σύγχυση με το γαλλ. *bignone* «καλλωπιστικό φυτό», που οφείλει το όνομά του στον Γάλλο βιβλιοθηκάριο Bignon (τού Λουδοβίκου ΙΕ΄).

μπιγκουτί
< γαλλ. *bigoudi*, αγν. ετύμου, ίσως υπάρχει σχέση με το ισπ. *bigote* / πορτ. *bigode* «μουστάκι» και με το παράγωγο ουσ. *bigotelle* «λαβίδα για περιποίηση μουστακιού».

μπιέλα «ράβδος που κινείται μέσα σε κύλινδρο μεταδίδοντας την κίνηση σε κινητήρα»
μεταφορά τού γαλλ. *bielle*, ίσως < ισπ. *bielda* (διαλεκτ. *biela*), στη σημ. «δίκρανο για λίχνισμα των σιτηρών», < ρ. *b(i)elder* < δημώδ. λατ. **bendlar* < λατ. *ventilāre* «ανεμίζω, λιχνίζω».

μπιελάρ «σοβαρή βλάβη σε μηχάνημα»
ακρωνύμιο τής αγγλ. φρ. *b(eyond) l(ocal) r(epair)* «πέραν επιτόπιας επισκευής», ένδειξη ότι το μηχάνημα πρέπει να επισκευαστεί αλλού.

μπιενάλε «καλλιτεχνική εκδήλωση ανά διετία»
< ιταλ. *biennale* «διετής», άλλος τύπος τού συνωνύμου επιθ. *bienne* < λατ. *biennis* (αιτ. *-em*) < *bi(s)* «δις» + *annus* «έτος».

μπιζ
πχομιμητ. λ. για το φερώνυμο ομαδικό παιχνίδι.

μπιζάρω
< *μπιζ / μπις* «επευφημία τού κοινού προς καλλιτέχνη, ανκόρ» (πρόσκληση τού καλλιτέχνη στη σκηνή, για να ερμηνεύσει κάτι εκτός προγράμματος, κυριολ. να τραγουδήσει δύο φορές) (με παραγ. τέρμα *-άρω*) < γαλλ. / ιταλ. *bis* < λατ. *bis* «δις, δύο φορές».

μπιζέλι
αντιδάν., < ιταλ. *piselli* (που θεωρήθηκε ουδ. εν.), πληθ. τού ουσ. *pisello* < δημώδ. λατ. **pisellum*, υποκορ. τού υστλατ. *pisum* < ελνστ. *πίσον*, άλλος τύπος τού αρχ. *πίσος (ὁ)*, πιθ. δάνειο.

μπίζνες
< αγγλ. *business*, αρχική σημ. «επιμέλεια, φροντίδα», από τον 16ο αι. «ενασχόληση, επιχείρηση», < *busy* «απασχολημένος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπίζνεσμαν < αγγλ. *businessman* < *business* + *man* «άνδρας, άνθρωπος».

μπιζού
< γαλλ. *bijou* < βρετον. *bizou* «κρίκος, δαχτυλίδι» < *biz* «δάχτυλο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπιζουτ-ιέρα, μεταφορά τού γαλλ. *bijoutière* < *bijou*.

μπιζουτέ «γυαλί με λοξή εγκοπή»
< γαλλ. *biseauté*, μτχ. τού ρ. *biseauter* < ουσ. *biseau* «λοξή τομή», ίσως < **biaiseau* < *biais* «λοξός, γειρτός» < παλ. προβηγκ. *biais* «λοξή κατεύθυνση», πιθ. < υστλατ. **bi-axius* «σε δύο άξονες, διαξονικός» < λατ. *bi(s)* «δις, δύο φορές» + *axis, -is* «άξονας».

μπικ
< εμπορικό σήμα *Bic*, από παραλλαγή τού επωνύμου τού Γάλλου Marchel Bich (1914-1994), που υπήρξε συνιδρυτής τής φερώνυμης εταιρείας στυλογράφων και κατοχύρωσε την ονομασία αυτή το 1950.

μπικίνι
< γαλλ. *bikini* < αγγλ. *Bikini*, ατόλη στον Ειρηνικό Ωκεανό.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
μπικίνι
Το 1950 ο Γάλλος μηχανικός L. Réard σχεδίασε το εν λόγω μαγιό και το ονόμασε ***bikini***, έχοντας κατά νου τη φερώνυμη ατόλη τού Ειρηνικού Ωκεανού, στην οποία το ναυτικό των Η.Π.Α. είχε πραγματοποιήσει πυρηνικές δοκιμές. Ο Réard προσδοκούσε ότι αυτό το μαγιό θα έκανε την εμφάνιση των γυναικών «εκρηκτική».

μπικουτί → μπιγκουτί

μπίλια
< ιταλ. *biglia* «μπάλα τού μπιλιάρδου» < γαλλ. *bille* < φραγκ. **bikkil* «ζάρι».

μπιλιάρδο
< ιταλ. *bigliardo / biliardo* < γαλλ. *billard* < *bille* «κομμάτι ξύλου – (αργότερα) ξύλινη στέκα μπιλιάρδου» (διαφ. από το ουσ. *bille* «μπάλα») < μεσν. λατ. *billia* «κορμός δέντρου», κελτ. αρχής, πβ. ιρλ. *bile*.

μπιλιέτο
< ιταλ. *biglietto* < παλ. γαλλ. *billette / bullette* «σφραγισμένο έγγραφο», υποκορ. τού *bulle* «βούλλα, σφραγίδα» (βλ.λ. *βούλλα*), στο οποίο επέδρασε η λ. *bille* «μπάλα». Η λ. απέκτησε τη σημ. «σύντομο γράμμα» και κατόπιν «επιταγή».

μπιμπελό
< γαλλ. *bibelot*, πιθ. < ονοματοπ. θέμα *bib-*, που προσδιορίζει μικρά αντικείμενα, + υποκορ. τέρμα *-elot* ή, κατ' άλλη εκδοχή, < παλ. γαλλ. *beubelet* (12ος αι.), με εκφραστ. αναδιπλασιασμό τού *bel*, άλλου τύπου τού επιθ. *beau* «ωραίος».

μπιμπερό
< γαλλ. *biberon*, αρχική σημ. «στόμιο φιάλης, λαιμός μπουκαλιού», < μεσν. λατ. *biber(e)* «ρόφημα, ποτό» < λατ. *bibere* «πίνω».

μπιμπίκι
αβεβ. ετύμου, ίσως < μεσν. *πιπίγκι(ν)* «νεογέννητο πουλί, νεοσσός» (με μτφ. σημ.), που ενδέχεται να συνδέεται με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *πίγγαν· νεόσσιον.* Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή στο ιταλ. *bimbo* «μπέμπης» ή στο αρχ. *βέμβιξ, -ικος* «σβούρα».

μπίνγκο
< αγγλ. *bingo* < ηχομιμητ. επιφώνημα *bing*.

μπινές
< τουρκ. *ibne* «ομοφυλόφιλος» (υβριστ.), με μετάθεση τού /b/, για να αναλυθεί το δυσπρόφερτο σύμπλεγμα /bn/.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπινε-λίκι < *μπινέ(ς)* + παραγ. τέρμα *-λίκι*
μπιν-ιά.

μπιντές
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *bidet*, που πιθ. συνδ. με παλ. γαλλ. *bider* «τριποδίζω», αγν. ετύμου.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αλογάκι» ➝ σύγχρ. σημ. (από τον 18ο αι.) «μικρή λεκάνη μπάνιου», λόγω τής ομοιότητας τού σχήματος.

μπιντόνι → μπιτόνι

μπίρα
< ιταλ. *birra* < γερμ. *Bier* (που αντικατέστησε το παλ. ιταλ. *cervogia* < παλ. γαλλ. *cervoise* < λατ. *cervisia*, πβ. ισπ. *cerveza*) < παλ. άνω γερμ. *bior*, που ίσως συνδ. με το υστλατ. *biber(e)* «ποτό, ρόφημα» ή με τη ρίζα τού ρ. *brauen* «ζυθοποιώ» (< αρχ. γερμ. **brew-a-*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ζύθος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπιραρία < βεν. *biraria* (πβ. ιταλ. *birreria*) < *bira*.
ΣΥΝΘ. μπιρο-ποσία.

μπιρίμπα
πιθ. < γαλλ. *biribi* «είδος τυχερού παιχνιδιού» < ιταλ. *biribisso*, ονοματοπ. αρχής.

μπιρμπίλα «λεπτή δαντέλα»
πιθ. αναδιπλ. τύπος τού βεν. *pirlo* «στριφτάρι», με επίδρ. τού υποκορ. *pirleto* «δαντελωτό κέντημα». Έχουν υποστηριχθεί επίσης οι αναγωγές στο τουρκ. *bülbül* «αηδόνι» ή στο τουρκ. *birbiri* «ο ένας τον άλλον, το ένα μετά το άλλο (στη σειρά)». Ας σημειωθεί ότι η λ. απαντά στη διάλεκτο τού Πόντου ως *πιμπίλ(ι)* και στην Κυπριακή διάλεκτο ως *πιπίλλα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπιρμπίλ-ω
μπιρμπιλ-ωτός.
ΣΥΝΘ. μπιρμπιλο-μάτης.

μπιρμπίλι
< τουρκ. *bülbül* «αηδόνι» (> διαλεκτ. Κύπρου *πιρπίριν*) < αραβ. *bulbul*.

μπισκότο
< ιταλ. *biscotto* (από τον πληθ. *biscotti* το μεσν. *μπισκόττιν*) < υστλατ. *biscoctu(m)* «ψημένο δύο φορές» (πβ. ελλην. *διπυρίτης άρτος, διπλοφουρνιστό*) < λατ. *bis* «δις, δύο φορές» + *coctum*, μτχ. τύπος τού ρ. *coquo* «μαγειρεύω, ψήνω».

μπιστικός → πιστικός

μπιστόλι → πιστόλι

μπιστρό
< γαλλ. *bistro(t)*, αρχική σημ. (19ος αι.) «οινέμπορος», αβεβ. ετύμου, ίσως υπάρχει σχέση με το διαλεκτ. *bistouille* «ανακατεμένο ρόφημα (κυρ. καφές με αλκοόλ)».

μπιτ¹ «ρυθμικό μοτίβο»
< αγγλ. *beat* «χτυπώ ρυθμικά και επανειλημμένα – νικώ».

μπιτ²
< αγγλ. *bit* «δυαδικό ψηφίο», λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τής φρ. *b(inary dig) it*.

μπιτ³ «εντελώς, όλως διόλου»
< τουρκ. *bit*, προστ. τού ρ. *bitmek* «τελειώνω, παύω, λήγω».

μπιτόνι
< γαλλ. *bidon*, πιθ. < παλ. σκανδ. **bida* «δοχείο, κάδος».

μπιτς βόλεϊ
< αγγλ. *beach volley* «παράκτια πετοσφαίριση».

μπιφτέκι
< γαλλ. *bifteck* < αγγλ. *beefsteak* < *beef* «βοδινό» + *steak* «φέτα κρέατος, φιλέτο».

μπιχεβιορισμός
μεταφορά τού αγγλ. *behaviourism* «συμπεριφορισμός» < *behaviour* «συμπεριφορά» + παραγ. τέρμα *-ism*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπιχεβιορ-ιστής, μεταφορά τού αγγλ. *behaviourist*
μπιχεβιοριστ-ικός < *μπιχεβιοριστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

μπιχλιμπίδι
ίσως αναδιπλ. τύπος τού αραβ. *bihl* «ασήμαντη ποσότητα, ψιλοπράγματα» (ουσ. *bihla* «πορτοφόλι για ψιλά») με πιθ. επίδρ. τού ουσ. *λεμπλε(μ)πί* «στραγάλι» (διαλεκτ. Πόντου *λεπλεπίν*) < τουρκ. *leblebi* < περσ. *lablabū* «βραστά παντζάρια».

μπλάβος «μελανός»
μεσν. < παλ. βεν. *blavo* < υστλατ. *blavus* «μελανός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπλαβ-ίζω.

μπλαζέ «με ύφος υπεροπτικό ή περιφρονητικό»
< γαλλ. *blasé*, μτχ. τού ρ. *blaser* «μπουχτίζω, βαργεστώ», ίσως < μέσο ολλ. *blazen* «φουσκώνω, ξεφυσώ».

μπλακ-άουτ
< αγγλ. *blackout* «συσκότιση».

μπλα-μπλά
< γαλλ. *bla-bla*, ονοματοπ. λ.

μπλάνκο
< εμπορικό σήμα *Blanco*, που πλάστηκε με βάση το ισπ. *blanco* «λευκός», γερμ. αρχής.

μπλάστρι «έμπλαστρο»
μεσν. < ελνστ. *ἐμπλάστριον*, υποκορ. τού ουσ. *ἔμπλαστρον* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπλαστρ-ώνω
μπλάστρω-μα < *μπλαστρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπλε
< γαλλ. *bleu* < παλ. γαλλ. *blo(i)*, *blef* < φραγκ. **blao*, που συνδ. με γερμ. *blau*, αγγλ. *blue*, ολλ. *blauw*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα*.

μπλέκω
< αρχ. *ἐμπλέκω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 609-10: *λέξω τορῶς σοι πᾶν ὅπερ χρῄζεις μαθεῖν, οὐκ ἐμπλέκων αἰνίγματ', ἀλλ' ἁπλῷ λόγῳ*], με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*, < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πλέκω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπλέξ-ιμο.

μπλε-μαρέν
< γαλλ. *bleu-marin* «γαλάζιο τής θάλασσας» < *bleu* (βλ.λ. *μπλε*) + *marin* «θαλάσσιος».

μπλοκ
< αγγλ. *block* «συμπαγής μάζα ξύλου (ή πέτρας)» < παλ. γαλλ. *bloc* < μέσο ολλ. *blok*, αγν. ετύμου. Η σημ. «τετράδιο σημειώσεων» εμφανίζεται από τη δεκαετία τού 1880 στην αγγλ. φρ. *block-notes* «δεσμίδα φύλλων».

μπλόκο
< ιταλ. *blocco* < γαλλ. *bloc* «συμπαγής μάζα ξύλου (ή πέτρας)» (βλ.λ. *μπλοκ*), με σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *blocus* «αποκλεισμός» < ολλ. *blochuus* «μικρό οχυρό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπλοκάρω, μεταφορά τού ιταλ. *bloccare* < *blocco* (πβ. σύνθ. *ξε-μπλοκάρω*)
μπλοκάρισ-μα < *μπλοκαρισ-* (*μπλοκάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπλουζ
< αγγλοαμερ. *blues* < φρ. *blue notes* «μελαγχολικές νότες». Εικάζεται ότι πρωτοεμφανίστηκε το 1912 στο τραγούδι *Memphis Blues* και αναφερόταν στο σχετικό είδος που αναπτύχθηκε από μαύρους μουσικούς στις Η.Π.Α.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπλουζ-ίστας < *μπλουζ* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, πβ. κ. *κιθαρ-ίστας*.

μπλούζα
μεταφορά τού γαλλ. *blouse*, που ίσως προέρχεται από το παλ. προβηγκ. *(lano) blouso* «κοντό (μαλλί)» και από ορισμένους ανάγεται σε δημώδ. λατ. **bullo-*

sa «φουσκωτό (ένδυμα)» ως εμφατική δήλωση ενδύματος τού αγροτικού και εργατικού πληθυσμού.

μπλουμ
πχομιμητ. λ.

μπλου-τζίν
< αγγλ. *blue jean(s)*. Βλ. κ. *τζιν*.

μπλόφα
μεταφορά τού γαλλ. *bluff* < αγγλοαμερ. *bluff*, όρος τής χαρτοπαιξίας, < ολλ. *bluffen* «καυχώμαι – (ειδικότ.) προσποιούμαι ότι έχω καλό χαρτί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπλοφ-άρω < *μπλόφ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*
μπλοφάρισ-μα < *μπλοφαρισ- (μπλοφάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μποά «περιλαίμιο από γούνα ή φτερά»
< γαλλ. *boa*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *boa* «νερόφιδα, υδρόβιο ερπετό», από την ομοιότητα τού σχήματος. Βλ. κ. *βόας*.

μπογαλάκι → μπόγος

μπογιά
< τουρκ. *boya* < παλ. τουρκ. *boyağ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπογια(ν)τ-ίζω, μεταφορά τού τουρκ. *boyadım*, αορ. τού ρ. *boyamak* < *boya*
μπογιά(ν)τισ-μα < *μπογιά(ν)τισ- (μπογαν)τίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
μπογιατζής, μεταφορά τού τουρκ. *boyacı* < *boya*.

μπόγιας
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *boia* < λατ. *bōja* «κολάρο από βοδινό δέρμα» (πληθ. *bōjae* «αλυσίδα, λουρί – όργανο βασανισμού») < αρχ. *βοεία (δορά)* «βοδινό (δέρμα / λουρί)» (ήδη ομηρική φρ. *βοείη δορή*), θηλ. τού επιθ. *βόειος* < ουσ. *βοῦς* (βλ.λ.).

μπόγος
< τουρκ. *boğ* «δέμα», που συνδ. με το θ. τού ρ. *bağlamak* «δένω, στερεώνω» (> *μπαγλαρώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπογ-αλάκι < *μπόγ(ος)* + υποκορ. τέρμα *-αλάκι*, πβ. κ. *ρουχ-αλάκι*.

μποέμ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *bohème* < μεσν. λατ. *Bohemus* «Βοημός, κάτοικος τής Βοημίας».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάτοικος τής Βοημίας – (ειδικότ.) τσιγγάνος από τη Βοημία, περιπλανώμενος» → 17ος αι. «περιθωριακός καλλιτέχνης ή συγγραφέας, ο οποίος ζει ανέμελη και άσωτη ζωή».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μποέμ-ης
μποέμ-ικος.

μπόι
< τουρκ. *boy* «ύψος, ανάστημα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μποϊλής, μεταφορά τού τουρκ. *boylu* < *boy*.

μποϊκοτάζ
< γαλλ. *boycottage* < αγγλ. *boycott*, από το επώνυμο τού Ιρλανδού αξιωματικού και γαιοκτήμονα Charles C. Boycott (1832-97), ο οποίος αντιμετωπίστηκε με αποκλεισμό από την *Παράταξη Ιρλανδικής Γης* (αγγλ. *Irish Land League*), προκειμένου να μειώσει την τιμή εκμισθώσεως των αγροκτημάτων του.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μποϊκοτ-άρω, μεταφορά τού γαλλ. *boycotter* < αγγλ. *boycott* (βλ. ανωτέρω)
μποϊκοτάρισ-μα < *μποϊκοταρισ- (μποϊκοτάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπόιλερ
< αγγλ. *boiler* «βραστήρας» < ρ. *boil* «βράζω» < παλ. γαλλ. *boiller* < λατ. *bullīre*.

μπολ
< γαλλ. *bol* < αγγλ. *bowl* «δοχείο» < παλ. αγγλ. *bolla / bolle*, που συνδ. με παλ. άνω γερμ. *bolla* «κύπελλο, σφαιρικό δοχείο».

μπολερό
< γαλλ. *boléro* «κοντό γυναικείο σακάκι» < ισπ. *bolero* «χορευτής με κοντό σακάκι – είδος ισπανικού χορού», που προέρχεται είτε από τη λ. *vuelo* «πτήση, πέταγμα» (από τον φερώνυμο ζωηρό ισπανικό και κουβανέζικο χορό) είτε από τη λ. *bola* «μπάλα, σφαίρα» (από το στρογγυλό καπέλο που φορούν οι χορευτές).

μπόλι
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-* και διατήρηση τής αρχ. προφοράς τού συμπλέγματος *-μβ-* [mb]) < ελνστ. *ἐμβόλιον* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπολ-ιάζω
μπόλιασ-μα < *μπολιασ- (μπολιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπόλια «κεφαλόδεσμος – περιτόναιο σφαγίου»
μεσν. < βεν. *imbolia* < ρ. *imboli(c)ar* < δημώδ. λατ. **invol̄icāre* < λατ. *involvere* «τυλίγω, καλύπτω».

μπόλικος
< τουρκ. *bol* «πολύς, άφθονος» + παραγ. τέρμα *-ικος*.

μπολσεβίκος
μεταφορά τού ρωσ. *bol'shevik* «μέλος τής πλειοψηφίας» < *bol'shiĭ* «μεγαλύτερος», συγκρ. βαθμός τού επιθ. *bol'shoĭ* «μεγάλος». *Μπολσεβίκοι* αποκλήθηκαν τα μέλη τής (λενινιστικής) πλειοψηφίας τού Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος, το οποίο μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση (1917). Βλ. κ. *μενσεβίκος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπολσεβικ-ικός

μπολσεβικ-ισμός

μπόμπα
μεσν., για το οποίο βλ.λ. *βόμβα*.

μπομπάρδα «παλαιό πολεμικό πλοίο»
αντιδάν., < μεσν. *μπομπάρδα / βομβάρδα* < ιταλ. *bombarda* < υστλατ. *bombarda* «καταπέλτης» < λατ. *bombus* < αρχ. *βόμβος*.

μπομπίνα «καρούλι»
< ιταλ. *bobina* < γαλλ. *bobine* «πηνίο, μασούρι, καρούλι», πιθ. ονοματοπ. αρχής, από τον ήχο τυλιγόμενου υλικού.

μπόμπιρας
αβεβ. ετύμου, πιθ. ηχομιμητ. αρχής, ίσως σχετίζεται με τη λ. *μπάμπουρας* «σκαθάρι».

μπομπονιέρα
< γαλλ. *bonbonnière* < *bonbon* «κουφέτο, ζαχαρωτό», λ. τής παιδικής γλώσσας σχηματισμένη με διπλασιασμό τού επιθ. *bon* «καλός, ωραίος».

μπομπότα «καλαμποκήσιο ψωμί»
πιθ. < ρουμ. *bobota* < *bob* «κόκκος, σπυρί (σιταριού)», που συνδ. με τα συνώνυμα αρωμουν. *bobă*, σερβοκρ. *boba*.

μποναμάς «φιλοδώρημα»
< βεν. *bonama(n)* (ιταλ. *buonamano*) «φιλοδώρημα» < φρ. *buona mano* «καλό χέρι» (μτφ.).

μπονάτσα
αντιδάν., < μεσν. *μπο(υ)νάτσα* < βεν. *bonazza* < δημώδ. λατ. **bonacia(m)* < αρχ. *μαλακία* «ηπιότητα – νηνεμία» (με επίδρ. τού λατ. επιθ. *bonus* «καλός», επειδή η ελλην. λέξη συνέπιπτε ηχητικά με το αντίθετο λατ. *malus* «κακός»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπονατσ-άρει «γαληνεύει» (απρόσ.).

μπον-βιβέρ
< γαλλ. *bon-viveur* «ευζωιστής».

μπόνους
< αγγλ. *bonus*, στη νέα σημ., < λατ. επίθ. *bonus* «καλός».

μπονσάι κ. **μπονζάι**
< ιαπων. *bonsai* < *bon* «δοχείο, δίσκος» + *sai* «φυτό, βλαστός».

μπόντι-μπίλντινγκ
< αγγλ. *body building* «σωματοδομή».

μπον-φιλέ
< γαλλ. *bon filet* «τρυφερό φιλέτο (κρέατος)».

μποξ
< αγγλ. *box* «χτύπημα γροθιάς», αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μποξέρ < γαλλ. *boxeur* < αγγλ. *boxer* < *box*.

μποξάς «ύφασμα περιτυλίγματος – πλεχτό σάλι» < τουρκ. *bohça* < *boğ* «μπόγος» + παραγ. τέρμα *-ça*.

μπόξερ «ράτσα σκύλων»
< γερμ. *Boxer* < ρ. *boxen* «πυγμαχώ» (επειδή πρόκειται για μαχητική και επιθετική ράτσα) < αγγλ. *box* (βλ.λ. *μποξ*).

μπόουλινγκ
< αγγλ. *bowling* < *bowl* «είδος μπάλας» < παλ. γαλλ. *boule* < λατ. *bulla* «φυσαλλίδα».

μπορ «γύρος καπέλου»
< γαλλ. *bord* < φραγκ. **bord* «πλευρά πλοίου – όριο, άκρο».

μπόρα
αντιδάν., < βεν. *bora* (> τουρκ. *bora* «ισχυρός βόρειος άνεμος») < λατ. *borea(m)*, αιτ. τού *boreas* < αρχ. *βορέας / βορρᾶς* (βλ.λ.). Βλ. κ. *μπουρίνι*.

μπορετός → μπορώ

μπορντέλο → μπουρδέλο

μπορντούρα
< ιταλ. *bordure* < *bordo* «πλευρά πλοίου – άκρο, όριο» < γαλλ. *bord* (βλ.λ. *μπορ*).

μπορώ
< μεσν. *μπορῶ* < *ἐμπορῶ / ἠμπορῶ* (με παρετυμολ. επίδρ. τού αρχ. ουσ. *ἔμπορος*) < αρχ. *εὐπορῶ (-έω)* «έχω τα οικονομικά μέσα (για να κάνω κάτι) – (γενικότ.) έχω τη δυνατότητα, μπορώ» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., Ἀγαμ. 1670: *ἴσθι μοι δώσων ἄποινα τῆσδε μωρίας χάριν*] < *εὔπορος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπόρεση < μεσν. *μπόρε-ση* < ρ. *μπορῶ* (βλ. ανωτέρω)
μπορετός < μεσν. *(ἐ)μπορε-τός*, ρηματ. επίθ. τού *μπορῶ* (βλ. ανωτέρω).

μπος
< αγγλοαμερ. *boss* < ολλ. *baas* «κύριος, αφέντης», αρχικώς «θείος», αγν. ετύμου.

μπόσα νόβα «είδος χορού»
< αγγλ. *bossa nova* < πορτ. *bossa nova* «νέα τάση», για χορό που ξεκίνησε από τη Βραζιλία.

μπόσικος «χαλαρός»
< τουρκ. *boş* «άδειος – χαλαρός» + παραγ. τέρμα *-ικος*.

μποστάνι
μεσν. < τουρκ. *bostan* < περσ. *bostan / bustan* «λαχανόκηπος, ανθόκηπος».

μπότα
μεσν. < βεν. *bota* / παλ. ιταλ. *botta* < γαλλ. *botte*,

ίσως συνδ. με το επίθ. *bot* «ραιβός, στραβοπόδης», το οποίο σε ορισμένες ρομανικές διαλέκτους απέκτησε τη σημ. «φαρδύ υπόδημα» (16ος αι.), πιθ. από παλ. γερμ. θ. **bott-* «φθαρμένος».

μπότζι κ. **μπότζα** «ταλάντευση πλοίου σε τρικυμία» αντιδάν., < ιταλ. *poggia* < υστλατ. *podia(m)* < ελνστ. *ποδία* < αρχ. *πούς, ποδός*, στη σημ. «οι δύο κατώτερες γωνίες τού ιστίου, όπου προσδένονται τα σχοινιά».

μποτίλια
< ιταλ. *bottiglia* < γαλλ. *bouteille* < μεσν. λατ. *but(t)icula*, υποκορ. τού υστλατ. *buttis*, μάλλον ελλ. αρχής (βλ.λ. *βυτίο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μποτιλιάρισ-μα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *embouteillage*
μποτιλιάρω, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *embouteiller* < *em-* / *en-* (< λατ. *in-*) + *bouteille* «μποτίλια, μπουκάλι» (βλ. ανωτέρω).

μποτίνι
< γαλλ. *bottin*, υποκορ. τού *botte*, βλ.λ. *μπότα*.

μπουάτ
< γαλλ. φρ. *boîte (de nuit)* «(νυχτερινό) κέντρο διασκεδάσεως» (πρωτοαπαντά το 1918). Η λ. *boîte* «κουτί, κιβώτιο» είναι αντιδάν., καθώς προέρχεται από δημώδ. λατ. **buxita* < υστλατ. *buxida* < λατ. *pyxis, -idis* «ξύλινη θήκη» < ελνστ. *πυξίς, -ίδος* (βλ.λ.).

μπουγάδα
μεσν. < βεν. *bogada* < μεσν. λατ. *būcāta*, από το θ. τού φραγκ. **būkōn* «πλένω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουγαδ-ιάζω
μπουγάδιασ-μα < *μπουγαδιασ-* (*μπουγαδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. μπουγαδο-κόφινο.

μπουγάζι «πορθμός – στενό πέρασμα ανάμεσα σε βουνά»
< μεσν. *μπο(υ)γάζι* «στενό θαλάσσιο πέρασμα» < τουρκ. *boğaz*.

μπουγάτσα
< μεσν. *πογάτσα* < τουρκ. *boğaça* < ιταλ. *foccacia* < υστλατ. *focacia(m)* «ψημένο (ενν. αρτοσκεύασμα)», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *focācius*, που προέρχεται από το λατ. *focus* «εστία, φωτιά».

μπουγέλο
πιθ. < διαλεκτ. ιταλ. **bujolo* (πβ. βεν. *bugiol* «κάδος αντλήσεως νερού – δοχείο για περιττώματα», ιταλ. *bugliolo*) < δημώδ. λατ. **būlliu(m)* «κάδος», μάλλον κελτ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουγελ-ώνω
μπουγέλω-μα < *μπουγελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μπουγιαμπέσα «ψαρόσουπα»
< γαλλ. *bouillabesse*, πιθ. < προβηγκ. *bouiabaisso*, ίσως < φρ. *bouie peis* «βράσε ψάρι!». Κατ' άλλη άποψη, το β' συνθ. δεν είναι η λ. «ψάρι», αλλά τύπος τού ρ. *abaisser* «κατεβάζω, χαμηλώνω – φέρνω» με τη σημ. «ρίχνω (στην κακκαβιά)». Πβ. κ. *κακκαβιά*.

μπούγιο
ίσως < ιταλ. *buio* «πυκνό σκοτάδι» < δημώδ. λατ. **būriu(m)* «σκούρο κόκκινο» < λατ. *burrus* < αρχ. *πυρρός* (βλ.λ.), οπότε πρόκειται για αντιδάνειο. Κατ' άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από σλαβ. *bui* «ογκώδης, φουσκωμένος».

μπουγιουρντί «έγγραφο με δυσάρεστο περιεχόμενο»
< τουρκ. *buyurdı*, γ' εν. αορ. τού ρ. *buyurmak* «διατάσσω, προστάζω» (πβ. μεσν. *μπουγιουρουλντί*, με απλολογία, < τουρκ. *buyuruldı* «διάταγμα»).

μπουζί
< γαλλ. *bougie* «αναφλεκτήρας (μηχανής)», από το όν. τής πόλης *Bougie* τής Αλγερίας, από την οποία εισαγόταν φωτιστικό κερί.

μπούζι
< τουρκ. *buz* «πάγος».

μπουζούκι
< τουρκ. *bozuk* «χαλασμένος, σπασμένος». Η ονομασία δόθηκε στο γνωστό μουσικό όργανο τής Ανατολίας, επειδή πιστευόταν ότι πρέπει να γίνουν μεταβολές στο κούρδισμά του (*ντουζένι*, τουρκ. φρ. *bozuk düzen* «χαλασμένο κούρδισμα») .

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουζουξής, μεταφορά τού τουρκ. *bozukcı* < *bozuk*
μπουζουξ-ήδικο < *μπουζουξ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικο*.
ΣΥΝΘ. μπουζουκο-: *μπουζουκο-κέφαλος, μπουζουκο-τράγουδο, μπουζουκο-μάγαζο*.

μπουζουριάζω «κλείνω στη φυλακή»
ίσως από το θ. τού τουρκ. *buruşmak* «ζαρώνω, σουρώνω – σουφρώνω, μαζεύω» (μτφ.), με αντιμετάθεση των συμφώνων και παραγ. τέρμα *-ιάζω*. Συγγενές είναι το τουρκ. ρ. *burmak* «στρίβω, συστρέφω».

μπούκα «στόμιο (λιμανιού, πυροβόλου κ.λπ.)»
< μεσν. *βούκ(κ)α* / *μπούκα* < μεσν. λατ. *buc(c)a* «στόμιο (λιμανιού ή κόλπου)» < λατ. *bucca*, αρχική σημ. «παρειά, γνάθος» (αντικατέστησε το κλασικό λατ. *os, ōris* «στόμα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουκ-αδόρος < *μπούκ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *μιζ-αδόρος*
μπουκαδούρα, μεταφορά τού βεν. *sbocadura* (ιταλ. *sboccatura*) «εκβολή ή στόμιο (ποταμού), άδειασμα»

< ρ. *sbocar* (ιταλ. *sboccare*) «εκβάλλω, αδειάζω» < δημώδ. λατ. **ex-buccare* < *ex-* + λατ. *bucca* (βλ. ανωτέρω)

μπουκάρω < μεσν. *μπουκάρω*, μεταφορά τού βεν. *imbocare* «ξεχύνομαι (για ποταμό ή θάλασσα)» (πβ. ιταλ. *imboccare*) < *im-* (< λατ. *in-*) + λατ. *bucca* (βλ. ανωτέρω)

μπουκάρισ-μα < *μπουκαρισ-* (*μπουκάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. ξε-μπουκάρω (μεσν.), **ξε-μπουκάρισμα**.

μπουκάλι

αντιδάν., < μεσν. *μπουκάλι(ν)* < βεν. *bocal* (ιταλ. *boccale*) < υστλατ. *baucāle(m)* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το ουσ. *buc(c)a* «στόμιο»), αιτ. τού *baucālis* < ελνστ. *βαύκαλις* «δοχείο με στενό στόμιο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπουκάλ-α < *μπουκάλ(ι)* + μεγεθ. κατάλ. *-α*.

μπουκαμβίλια → βουκαμβίλια

μπουκαπόρτα «καταπακτή»

< βεν. *bocaporta* < *boca* (< μεσν. λατ. *buc(c)a* «στόμιο», βλ.λ. *μπούκα*) + *porta* (βλ.λ. *πόρτα*).

μπουκάρω → μπούκα

μπουκέτο

μεταφορά τού γαλλ. *bouquet* (οπτικό δάνειο) < *bosquet* «αλσύλλιο» (διαλεκτ. τύπος στις περιοχές τής Νορμανδίας και τής Πικαρδίας), κατόπιν «ανθοδέσμη», υποκορ. τού *bosc* < ιταλ. *bosco* «δάσος, άλσος» < μεσν. λατ. *boscus* < αρχ. γερμ. **bosk(i)-* (> γερμ. *Busch* «θάμνος – άλσος»).

μπουκιά

< μεσν. *βουκιά* / *μπουκιά* < *βουκία* < *βούκ(κ)α* / *μπούκα* (βλ.λ.).

μπούκλα

μεσν., αρχική σημ. «πόρπη – φιόγκος», < μεσν. λατ. *buc(c)ula*, υποκορ. τού λατ. *bucca* «παρειά, γνάθος», αργότερα «κρίκος, δακτύλιος».

μποϋκοτάζ → μποϊκοτάζ

μπουκώνω

μεσν., με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*, < *ἐμβουκώνω* / *ἐμπουκώνω* < *ἐμ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐν*) + *βούκ(α)* / *μπούκ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπούκω-μα < *μπουκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. ξε-μπουκώνω, ξε-μπούκωμα.

μπουλβάρ → βουλεβάρτο

μπούλης «μπέμπης – ενήλικος με συμπεριφορά μικρού παιδιού»

< *(μπε)μπούλης* (με απλολογία) < *μπέμπ(ης)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ούλης*.

μπούλμπερη → πούλβερη

μπουλντόγκ

< αγγλ. *bulldog* < *bull* «ταύρος» + *dog* «σκύλος».

μπουλντόζα

< αγγλ. *bulldozer* (με αγγλ. προφορά) < ρ. *bulldoze*, αρχική σημ. «εκφοβίζω, τρομοκρατώ – εκμηδενίζω», < *bull* «ταύρος» + *-dose*, αγν. ετύμου.

μπουλόνι

< γαλλ. *boulon* «μεταλλική βίδα με στρογγυλό παξιμάδι», υποκορ. τού *boule* «μπάλα, σφαίρα» < λατ. *bulla* «φυσαλλίδα – κόσμημα ζώνης ή θύρας, χρυσό περιδέραιο Ρωμαίου ευγενούς». Βλ. κ. *βούλλα*.

μπουλούκι

μεταφορά τού τουρκ. *bölük* «λόχος (συνήθ. ατάκτων πολεμιστών) – τμήμα, κομμάτι», από το θ. τού ρ. *bölmek* «διαιρώ, μοιράζω, νέμω». Η ελλην. λέξη απέκτησε αργότερα τη σημ. «περιοδεύων θεατρικός θίασος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπουλουξής, μεταφορά τού τουρκ. *bölükcü* < *bölük*.

μπουλούκος

μεταφορά τού τουρκ. *bolluk* «αφθονία, πλεονασμός».

μπουμ

< αγγλ. *boom*, ηχομιμητ. λ.

μπούμα «πανί πλοίου προς την πλευρά τής πρύμνης»

< ιταλ. *boma* «κεραία ιστίου τής πρύμνης» < γαλλ. *bôme* < ολλ. *boom* «δέντρο – κατάρτι».

μπούμαν «ηχολήπτης κινηματογράφου»

< αγγλ. *boomman* < *boom*, στη σημ. «κινητό μικρόφωνο στερεωμένο σε γερανό ηχοληψίας ("καμηλοπάρδαλη")», λ. που συνδ. με το ολλ. *boom* «δέντρο – κατάρτι», + *man* «άνδρας, άνθρωπος».

μπούμερανγκ

< αγγλ. *boomerang* < *būmarinj*, λ. τής γλώσσας Ντάριουκ (τώρα έχει εκλείψει) των ιθαγενών Αβοριγίνων τής Αυστραλίας.

μπουμπάρι

< τουρκ. *bumbar* < περσ. *mubār* «φαγητό παρασκευασμένο από παχύ έντερο σφαγίου παραγεμισμένο με εντόσθια και μπαχαρικά».

μπουμπούκι

< μεσν. *μπουμπούκι*, πιθ. < αρχ. *βομβύκιον*, υποκορ. τού *βόμβυξ, -υκος* «μεταξοσκώληκας – κουκούλι», που συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *βάμβαξ, -ακος*.

μπουμπούνας

ηχομιμητ. λ. που πιθ. συνδ. με το ρ. *μπουμπουνίζω* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. μπουμπουνο-κέφαλος.

μπουμπουνίζω
πιθ. προέρχεται από διπλασιασμό τού ηχομιμητ. *μπουμ* και παραγ. τέρμα *-ίζω*, κατά τα *ροκαν-ίζω, τραγαν-ίζω, κουδουν-ίζω* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουμπουν-ητό < *μπουμπουν(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ητό*, πβ. κ. *μουρμουρ-ητό*.

μπουναμάς → μποναμάς

μπουνάτσα → μπονάτσα

μπουνιά
< παλ. ιταλ. *pugno* (με μετακίνηση τόνου κατά το συνώνυμο *γροθιά*), που θεωρήθηκε θηλ. εν. και αποτελεί παλαιότ. πληθ. τού ιταλ. *pugno* < λατ. *pugnus* «γροθιά, πυγμή».

μπούνια
ΕΤΥΜ. πιθ. < *μπούνι* (που θεωρήθηκε ουδ. εν.) < ιταλ. *imboni* (πληθ. – ναυτ. όρος) «επιστόμια για ταχεία εκροή τού νερού από το κατάστρωμα» < *imbono* «οπή για άδειασμα τού νερού» < ρ. *imbonare* «συμπληρώνω – βελτιώνω» (σύγχρ. *imbonire*), το οποίο ανάγεται στο επίθ. *buono* «καλός» (< λατ. *bonus*). Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε ιταλ. *bugna* «άκρη τού πανιού τού καραβιού».
ΣΗΜΑΣ. προφανώς από φρ. *(φορτωμένο / γεμάτο) μέχρι τα μπούνια* «εντελώς γεμάτο (πλοίο), κατάφορτο» → (μτφ.) «μέχρι το ανώτατο / ύστατο σημείο».

μπουνταλάς
< τουρκ. *budala* < αραβ. *budalā'* «αφελής, ανόητος».

μπουντουάρ
< γαλλ. *boudoir* < ρ. *bouder* «μορφάζω, στραβομουτσουνιάζω», εκφραστ. λ. αγν. ετύμου. Η λ. αποδόθηκε περιπαικτικά στο ιδιαίτερο δωμάτιο καλλωπισμού των γυναικών, όπου κοιτάζονται στον καθρέφτη.

μπουντρούμι
αντιδάν., < τουρκ. *bodrum* < αρχ. *ἱππόδρομος*, επειδή κατά τον Μεσαίωνα φυλάσσονταν άγρια θηρία στα υπόγειά του. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στο ουσ. *ὑπόδρομος* (ελνστ. σημ. «όρμος, υπήνεμος λιμένας – στόμιο»), καθώς και σε παραφθορά τού ον. *Πέτρος*, από το οποίο εικάζεται ότι προήλθε το τοπωνύμιο *Bodrum* τού φρουρίου που ανήγειραν Ιωαννίτες ιππότες στο στόμιο τού λιμένα τής Αλικαρνασσού.

μπούρδα
πιθ. μεσν. (όπως προκύπτει από τα μεσν. παράγωγα *μπουρδιάς, μποῦρδος* «ψεύτης, παραμυθάς») < γαλλ. *bourde*, αρχική σημ. «ψέμα – ανόητο αστείο, βλακεία», ίσως < παλ. γαλλ. **behourder* «συμμετέχω σε αγώνα λόγου, ρητορείας» < φραγκ. **bihurdan*.

μπουρδέλο
μεσν. < βεν. *bordelo* «πορνείο» (ιταλ. *bordello*) < παλ. προβηγκ. *bordel* «καλύβα, ξύλινο σπίτι – οίκος ανοχής» < *borde* «καλυβόσπιτο» < φραγκ. **bord* «σανίδα».

μπουρδουκλώνω
< *μπερδουκλώνω* (με αφομοίωση /e/ – /u/ > /u/ – /u/), λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *μπερδ(εύω)* και *(πεδ)ουκλώνω* (βλ.λ. *πέδικλο*).

μπουρέκι
< μεσν. *μπουρέκιον* < τουρκ. *börek* < περσ. *būrak* «ζυμάρι, ζύμη – πίτα».

μπουρζουάς
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *bourgeois* «αστός» < παλ. γαλλ. *burgeis* (> μεσν. *βουργέζιος, -ης / μπουργέζιος, -ης*) < υστλατ. *burgensis* < *burgus* «πύργος – οχυρό» < αρχ. γερμ. *burg-* «πύργος – οχυρή πόλη» (> γερμ. *Burg*, αγγλ. *borough*, ολλ. *burcht*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάτοικος μεσαιωνικού φέουδου (κυρ. φράγκικου πύργου), σε αντιδιαστολή τόσο προς τους ευγενείς όσο και προς τους αγρότες» → 16ος αι. «κάτοικος πόλεως, αστός, κυρ. με εμπορική απασχόληση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουρζουαζία, μεταφορά τού γαλλ. *bourgeoisie* < *bourgeois*.

μπουρί «σωλήνας για διοχέτευση τού καπνού (κυρ. από σόμπα)»
< τουρκ. *boru* «σωλήνας – σάλπιγγα». Βλ. κ. *μπουρού*.

μπουρίνι
αντιδάν., μεταφορά τού βεν. *borin* < υστλατ. *borinus* < ελνστ. *βορ(ε)ινός* < αρχ. *βορέας / βορρᾶς* (βλ.λ.). Βλ. κ. *μπόρα*.

μπουρλέσκο
< ιταλ. *burlesco* «θεατρικό ή μουσικό είδος που στοχεύει στην παρωδία και τη διακωμώδηση», αρχικώς «φάρσα, αστείο», < *burla* (> μεσν. *μπούρλα* «αστείο, πείραγμα, φάρσα»), πιθ. < ισπ. *burla*, αγν. ετύμου.

μπουρλότο
< βεν. *burloto* < ιταλ. *brulotto* «πυρπολικό» < γαλλ. *brûlot* < ρ. *brûler* «πυρπολώ, καίω», πιθ. λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των παλ. γαλλ. *usler* (< λατ. *ustulāre* «κατακαίω») και *bruir* «πυρπολώ» (< φραγκ. **brojan*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουρλοτ-ιέρης < *μπουρλότ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιέρης*, πβ. κ. *καννον-ιέρης*.

μπουρμπουάρ → πουρμπουάρ

μπουρμπουλήθρα
ηχομιμητ. λ. (από τον ήχο τού βρασμού) με παραγ. τέρμα *-ήθρα*.

μπουρνούζι
< τουρκ. *burnuz* < αραβ. *burnūs*, το οποίο ίσως προέρχεται από ελνστ. *βίρρος* «μανδύας με παχύ χνούδι» < λατ. *birrus*, κελτ. αρχής.

μπουρού «σειρήνα πλοίου – ναυτικός τηλεβόας» < τουρκ. *boru* «σωλήνας – σάλπιγγα». Βλ. κ. *μπουρί*.

μπουρτζόβλαχος «τσομπάνος – (μτφ.) αγροίκος» < *μπούρτζ(ι)* «πύργος, οχυρό» (< τουρκ. *burç* < αραβ. *burg* < υστλατ. *burgus* «πύργος, οχυρό») + *Βλάχος*, οπότε η λ. θα δήλωνε τον «πυργοδεσπότη» ή τον «ορεσίβιο Βλάχο».

μπούσουλας
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *bussola* «πυξίδα» < υστλατ. *buxida(m)* < λατ. *pyxis*, *-idis* «ξύλινη θήκη» < ελνστ. *πυξίς*, *-ίδος* (βλ.λ.).

μπουσουλώ
πιθ. μεταφορά τού αλβ. *bishulla* «με τα τέσσερα» ή τού αρωμουν. *bušulunda* «περπατώ στα τέσσερα», αν το τελευταίο δεν είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουσούλη-μα
μπουσουλη-τό.

μπούστο
< ιταλ. *busto* «άνω μέρος τού σώματος – στηθόδεσμος» < λατ. *bustum* «τύμβος νεκρού, τάφος», μέσω τής σημ. «γλυπτή εικόνα τού νεκρού χαραγμένη σε επιτύμβια πλάκα», όπου χωρούσε συνήθως μόνο το άνω μέρος τού σώματος ή η προτομή.

μπούτι
< τουρκ. *but* «μηρός».

μπουτίκ
αντιδάν., < γαλλ. *boutique* < παλ. προβηγκ. *botiga* / *botica* < λατ. *apothēca* < αρχ. *ἀποθήκη* (βλ.λ.).

μπουτόν «κουμπί, διακόπτης»
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *bouton* < ρ. *bouter* «σπρώχνω, πιέζω» < φραγκ. **botan* «χτυπώ».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μπουμπούκι – φλύκταινα» → 12ος αι. «κουμπί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπουτον-ιέρα, μεταφορά τού γαλλ. *boutonnière* < *bouton*.

μπουφάν
< γαλλ. *bouffant* «φουσκωτό επανωφόρι», ουσιαστικοπ. μτχ. τύπος τού ρ. *bouffer* «φουσκώνω (τα μάγουλα για να φυσήξω), φυσώ», ονοματοπ. λ.

μπουφές
< γαλλ. *buffet*, λ. που δήλωνε διάφορα έπιπλα, όπως «σκαμνί», «τραπέζι σερβιρίσματος με ντουλάπια» και «ερμάριο για φύλαξη σκευών», αγν. ετύμου.

μπούφος
< μεσν. *μποῦφος* < ελνστ. *βοῦφος* < λατ. *būfō*, *-ōnis*, διαλεκτ. τύπος τού *būbō*, *-ōnis*, ονοματοπ. λ. που παρουσιάζει παράλλ. σχηματισμό με το αρχ. συνώνυμο *βύας*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεφτέρι*.

μπουχός «πυκνή σκόνη»
πιθ. < σλαβ. θ. *puh-* «στάχτη, τέφρα», ίσως μέσω τού αρωμουν. *pühŭ* «σκόνη – ατμός», με ηχηροποίηση τού αρκτικού *p-* από συμπροφορά με την αιτ. τού άρθρου: /ton-p/ > /tom-b/.

μπουχτίζω
από το θ. τού τουρκ. *biktim*, που αποτελεί τον αόρ. τού ρ. *bikmak* «βαργεστώ, μπαφιάζω, απαυδώ».

μποφόρ
εκγαλλισμένη προφορά τού επωνύμου τού Άγγλου ναυάρχου Sir Francis *Beaufort* (1774-1857), που επινόησε τη φερώνυμη κλίμακα μετρήσεως τής έντασης τού ανέμου.

μπόχα
πιθ. < τουρκ. *buhar* «αναθυμίαση – ατμός, αχνός» (< αραβ. *buhār*), με αναβιβασμό τόνου, ή, κατ' άλλη άποψη, < **απόχα* (από συμπροφορά με το άρθρο και επανανάλυση: /tin-apóxa/ > /tim-bóxa/ > /i bóxa/), υποχωρητ. από το ελνστ. ρ. *ἀποχύνω* «χύνω – αναδίδω». Δεν αποκλείεται η έμμεση σχέση με το ουσ. *μπουχός* (βλ.λ.).

μπράβο
< ιταλ. *bravo!*, βλ.λ. *μπράβος*.

μπράβος
μεσν., αρχική σημ. «γενναίος, ανδρείος» (ήδη μεσν. η σημ. «σωματοφύλακας – παλληκαράς»), < ιταλ. *bravo*, πιθ. < λατ. *prāvus* «φαύλος, διεστραμμένος, πονηρός» (με σημασιολ. βελτίωση) ή, κατ' άλλη εκδοχή, < δημώδ. λατ. **brabus* < λατ. *barbarus* < αρχ. *βάρβαρος* (βλ.λ.).

μπράιγ «σύστημα ανάγνωσης/γραφής για τυφλούς» < γαλλ. *braille*, από το επώνυμο τού Γάλλου δασκάλου τυφλών Louis Braille (1809-52), ο οποίος επινόησε το φερώνυμο σύστημα γραφής.

μπρα-ντε-φέρ «χειροπάλη»
< γαλλ. *bras de fer* «σιδερένιος βραχίονας – μπράτσο από σίδερο».

μπράντι
< αγγλ. *brandy*, που αποσπάστηκε από το σύνθ. *brande-wine* (17ος αι.) < ολλ. *brandewijn* «ψημένος (δηλ. απεσταγμένος) οίνος» < ρ. *branden* «ψήνω, αποστάζω» + *wijn* «οίνος».

μπρασελέ
αντιδάν., < γαλλ. *bracelet*, υποκορ. τού ουσ. *bras* «μπράτσο, βραχίονας» < λατ. *bra(c)chium* < αρχ. *βραχίων*, *-ονος*.

μπράτιμος «αδελφοποιτός»
μεταφορά τού βουλγ. *bratim* «αδελφοποιώ» < *brat* «αδελφός». Βλ. κ. *βλάμης*.

μπράτσο
αντιδάν., < μεσν. *μπράτσο(ν)* < βεν. *brazzo* / ιταλ. *braccio* < λατ. *bra(c)chium* < αρχ. *βραχίων, -ονος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπρατσέρα < βεν. *brazzera* «είδος ιστιοφόρου» (λόγω τού σχήματος των δύο καταρτιών) < *brazzo* (βλ. ανωτέρω)
μπρατσ-άκι(α) < *μπράτσ(ο)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*
μπρατσ-αράς < *μπράτσ(ο)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*
μπρατσ-ωμένος.

μπρε → βρε, μωρέ

μπρελόκ
< γαλλ. *breloque* / *berloque*, πιθ. < μέσο γαλλ. *oberlique* «αντικείμενα μικρής ή μηδαμινής αξίας» (ίσως με επίδρ. τού ουσ. *loquet* «λουκέτο, κλειδαριά» και τού μερικώς ομοήχου *loque* «κουρέλι, ράκος»), το οποίο ορισμένοι συνδ. με το ουσ. (13ος αι.) *byrelicoquille* «αντικείμενο ευτελούς αξίας».

μπριάμ(ι)
μεταφορά τού τουρκ. *biryan* < περσ. *biryān* «ψητός, μαγειρευμένος, φουρνιστός».

μπριγιάν
αντιδάν., < γαλλ. *brillant*, μτχ. τού ρ. *briller* «λάμπω, γυαλίζω (από στιλπνότητα)» < ιταλ. *brillare*, που ανάγεται στο λατ. *bēryllus* < ελνστ. *βήρυλλος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *μπριλάντι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπριγιαντίνη, μεταφορά τού γαλλ. *brillantine* < *brillant* (βλ. ανωτέρω)
μπριγιόλ, μεταφορά τού γαλλ. *brillole* < *briller* (βλ. ανωτέρω).

μπρίζα → πρίζα

μπριζόλα
< βεν. *brisiola* (διαλεκτ. ιταλ. *braciola* / *bragiola*) < ουσ. *brace* / *brage* «φωτιά χωρίς φλόγα, από αναμμένα κάρβουνα» < υστλατ. πληθ. *brasas* «αναμμένα κάρβουνα», γερμ. αρχής. Σε παρετυμολογία οφείλεται η γνωστή παραγωγή από φρ. *ἐν πυρὶ ζέει ὅλα*.

μπρικ «κόκκινο χαβιάρι»
< γαλλ. *brique* «κεραμιδής» (από την ομοιότητα τού χρώματος) < παλαιότ. *briche*, πιθ. < ολλ. *brike* «εύθραυστο οικοδομικό υλικό, κεραμίδι (ψημένο στον φούρνο)», που ανάγεται στο ρ. *brecken* «σπάζω, διαλύω» (πβ. γερμ. *brechen*, αγγλ. *break*).

μπρίκι[1] «ιστιοφόρο πολεμικό πλοίο»
μεταφορά τού γαλλ. *brick* < αγγλ. *brig*, συντομευμένος τύπος τού ουσ. *brigantine* < ιταλ. *brigantino* «μέλος οπλισμένης ομάδας ή στόλου – συνοδευτικό πλοίο» < *brigante*, μτχ. τού ρ. *brigare* «μάχομαι, πολεμώ» < *briga* «πάλη, μάχη», πιθ. κελτ. αρχής.

μπρίκι[2] «μαγειρικό σκεύος»
< τουρκ. *ibrik* < αραβ. *ibrīq* < αρχ. περσ. **ābrēg* «δοχείο νερού».

μπριλάντι «μπριγιάν»
αντιδάν., μεταφορά τού ιταλ. *brillante*, από μτχ. τύπο τού ρ. *brillare* «λάμπω, γυαλίζω (από στιλπνότητα)», για το οποίο βλ.λ. *μπριγιάν*.

μπρίο «ζωηρότητα – κέφι»
< ιταλ. *brio* < ισπ. *brío* < προβηγκ. *briu* «ζωηρότητα, ζωντάνια», κελτ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μπριόζος, μεταφορά τού ιταλ. *brioso* < *brio*.

μπριός «είδος αρτοσκευάσματος»
< γαλλ. *brioche* < νορμανδ. *brier* «μαλάσσω, πλάθω το ζυμάρι», άλλος τύπος τού ρ. *broyer* «αλέθω», γερμ. αρχής.

μπρισίμι κ. **μπιρσίμι** «μεταξωτή κλωστή»
μεταφορά τού τουρκ. *ibrişim* < περσ. *abrēšum* «μετάξι».

μπριτζ «είδος χαρτοπαιγνίου»
< αγγλ. *bridge* < παλαιότ. *biritch* (εμφανίστηκε το 1886), αγν. ετύμου, που παρασυνδέθηκε προς το ουσ. *bridge* «γέφυρα».

μπρίφινγκ
< αγγλ. *briefing* < ρ. *brief* «παρέχω σύντομες οδηγίες, ενημερώνω» < ουσ. *brief* «επίσημη ανακοίνωση ή επιστολή – σύντομη δήλωση ή οδηγία» < μέσο γαλλ. *bref* < υστλατ. *brevis* «περίληψη» < λατ. επίθ. *brevis* «σύντομος, βραχύς».

μπροκάρ «είδος υφάσματος»
< γαλλ. *brocart* < ιταλ. *broccato* «είδος κεντημένου υφάσματος» < ρ. *broccare* < δημώδ. λατ. **brocca* «σούβλα, καρφίτσα» < υστλατ. *bro(c)chus* «στάχυ – καρφί».

μπρόκολο
< ιταλ. *broccolo*, υποκορ. τού *brocco* «ξερόκλαδο, βάτος, αγκάθι» < υστλατ. *bro(c)chus* «στάχυ – καρφί».

μπρος → εμπρός

μπροσούρα «φυλλάδιο»
< ιταλ. *brossura* < γαλλ. *brochure* «φυλλάδιο, λίβελλος» < ρ. *brocher* < *broche* «σούβλα, καρφίτσα» < δημώδ. λατ. **brocca* «σούβλα, καρφίτσα» < υστλατ. *bro(c)chus* «στάχυ – καρφί».

μπροστά
μεσν. < *ἐμπροστά* / *ἐμπροσθά* (με καταβιβασμό τού τόνου) < ελνστ. *ἔμπροσθα* (με αλλαγή τού επιθήματος κατά τα επιρρ. *κάλλιστα, ἔσχατα, ἥδιστα, πρῶτα*

κ.ά., όπως είχε επισημάνει από τον 2ο αι. μ.Χ. ο γραμματικός Απολλώνιος ο Δύσκολος) < αρχ. *ἔμπροσθεν* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπροστάρης < μεσν. *(ἐ)μπροστ-άρης* «οδηγός κοπαδιού» < *ἐμπροστ(ά)* + παραγ. τέρμα *-άρης*

μπροστ-άντζα < *μπροστ(ά)* + παραγ. τέρμα *-άντζα* (βλ.λ.)

μπροστινός < μεσν. *(ἐ)μπροστ-ινός / ἐμπροσθ-ινός* < αρχ. επίρρ. *ἔμπροσθ(εν)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.

μπροστέλα

μεσν. < *ἐμπροστέλα* «εμπροσθοφυλακή» < *(ἐ)μπροστά* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-έλα* (πβ. κ. μεσν. *ὀπιστέλα* «οπισθοφυλακή») ή, κατ' άλλη άποψη, < σλαβ. **prestela* «ποδιά», με παρασύνδεση προς το επίρρ. *μπροστά*.

μπρούμυτα

μεσν. (με αφομοίωση ηχηρότητας /p/ – /r, m/ > /b/ – /r, m/) < *πρόμυτα / προύμυτα* < *προ-* (< αρχ. πρόθ. *πρό*) + *μύτ(η)*.

μπρούντζος

< μεσν. *μπροῦντζος* < ιταλ. *bronzo* < μεσν. λατ. *brund(i)um*, για την προέλευση τού οποίου έχουν διατυπωθεί διάφορες εικασίες: α) < παλ. περσ. *birinǧ* «χαλκός», β) < αρχ. *βροντή*, από όπου το ελνστ. *βροντεῖον* «μηχάνημα (θεάτρου), πιθ. χάλκινο, για την παραγωγή τού ήχου τής βροντής», γ) < λατ. τοπων. *Brundisium*, πόλη τής Καλαβρίας και λιμάνι στην Αδριατική Θάλασσα (το σημερινό *Μπρίντιζι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μπρούντζινος < μεσν. *μπρούντζ-ινος*.

μπρούσκος «(κρασί) δυνατό και στυφό στη γεύση» < ιταλ. *brusco* «στυφός» < υστλατ. *brūscus* < σπάν. λατ. *rūscus* «οξυμυρσίνη», στο οποίο επέδρασε πιθ. το λατ. *brūcus* «βιολέτα» ή, κατ' άλλη άποψη, το θ. τού παλ. γερμ. *burst* «σκληρή βούρτσα».

μπύρα → μπίρα

μυ

< αρχ. *μῦ*, που σχηματίστηκε ακροφωνικώς (όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές) από το σημιτ. *mēm* «νερό», με επίδρ. τού ηχομιμητ. *μῦ* (πβ. κ. *μυκῶμαι*) ή τού γράμματος *νῦ* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

μυαλό

< μεσν. *μυαλόν / μυελόν* (με αλλαγή γένους κατά τα ουσ. *κεφάλι(ν), κρανίον* και μέσω τής αιτ. πτώσης *τό(ν) μυαλόν*) < ελνστ. *μυαλός* < αρχ. *μυελός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυαλ-ωμένος

μυαλ-ουδάκι < *μυαλ(ό)* + υποκορ. επίθημα *-ουδάκι* (< *-ούδ(ι)* + *-άκι*), πβ. κ. *αλεπ-ουδάκι*.

μύγα

μεσν. (με ανάπτυξη ευφωνικού *-γ-*, ίσως αρχικά ουρανικού /j/) < ελνστ. *μύα* < αρχ. *μυῖα* [ήδη ομηρικό] < **μύσ-ja* < I.E. **mu(s)-*, ηχομιμητ. θέμα που δηλώνει τον βόμβο των φτερωτών εντόμων || λιθ. *musià* «μυγάκι», λατ. *musca* «μύγα» (> γαλλ. *mouche*, ισπ. *mosca*), αρμ. *mun*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυγ-ιάζομαι.

ΣΥΝΘ. μυγι-άγγιχτος < *μύγ(α)* + θ. *αγγικ-* (*αγγίζω*) + παραγ. τέρμα *-τος*· κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη των *μη* + θ. τού *αγγίζω* (πβ. *μη μου άπτου*), που ανέπτυξε συνοδίτη φθόγγο *-j-* και παρετυμολογήθηκε προς τη λ. *μύγα*: *μη-j-άγγιχ-τος* > *μηγιάγγιχτος / μυγιάγγιχτος* (η γρ. ακολούθησε την ισχυρή παρετυμολογία)

μυγο-, μυι(ο)-: *μυγο-παγίδα, μυγο-σκοτώστρα, μυγό-χεσμα – μυι-οψία*

-μυγα: *αλογό-μυγα, κρεατό-μυγα.*

μυγαλή «είδος μεγάλης αράχνης – εντομοφάγο θηλαστικό»

< αρχ. *μυγαλῆ*, αρχική σημ. «αρουραίος», < *μῦς* (βλ.λ.) + *γαλῆ* «γάτα» (βλ.λ.).

μύγδαλο → αμύγδαλο

μύδι

< ελνστ. *μύδιον*, υποκορ. τού αρχ. *μῦς* «ποντικός – μυϊκός ιστός» (βλ.λ.) με επίδρ. τού παραγώγου *μύαξ, -ακος* «μύδι».

μυδράλιο «μικρό βλήμα παλαιού πυροβόλου όπλου»

λόγ., αρχικά ως μέρος τού συνθ. *μυδραλιο-βόλον* [1888, 1894], μεταφορά τού γαλλ. *mitraille* (με παρασύνδεση προς το αρχ. ουσ. *μύδρος*, βλ.λ.), που αποτελεί παράλλ. τύπο τού ουσ. *mitaille* < *mite* «ορειχάλκινο νόμισμα, κέρμα» (18ος αι. «βλήμα κανονιού») < μέσο ολλ. *mite*, γερμ. αρχής, από θ. που σημαίνει «τεμαχίζω, κερματίζω».

μύδρος «λάβα από έκρηξη ηφαιστείου – βλήμα πυροβόλου – (μτφ.) καυστική κατηγορία»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., απόσπ. 307.1: *σφύρας δέχεσθαι κάπιχαλκεύειν μύδρους*], αρχική σημ. «πυρακτωμένη μάζα σιδήρου ή κάθε μετάλλου – κομμάτι μάγματος που εκτινάσσεται από ηφαίστειο», πιθ. από το θ. τού ρ. *μυδῶ (-άω)* «είμαι υγρός – διαβρώνομαι, διαβρέχομαι» (με παραγ. τέρμα *-ρος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **meu-d-* «υγρός, μουχλιασμένος» || σανσκρ. *mudira-* «νέφος», ιρλ. *muad* «ομίχλη», ολλ. *mot* «πυκνή βροχή». Ίσως συνδ. με το αρχ. *μύσος* «ακαθαρσία, βδέλυγμα» (βλ.λ. *μυσαρός*).

μυελός

αρχ. [ήδη ομηρικό], με επίθημα *-ελο-* (πβ. κ. *πύελος*), που ανάγεται στο θ. τού ουσ. *μυ-ών, -ῶνος*

(βλ.λ.), πιθ. λόγω τής μαλακότητας αυτών των μερών τού σώματος κατ' αντιδιαστολή προς τα οστά, και συνδ. με τα συνώνυμα σανσκρ. *majján-*, παλ. σλαβ. *mozgŭ*, παλ. άνω γερμ. *mar(a)g*. Λιγότερο πιθ. είναι η αδιευκρίνιστη συσχέτιση με το συνώνυμο λατ. *medulla*. Βλ. κ. *μυαλό*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυελ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myelic*

μυέλινος < ελνστ. *μυέλ-ινος*

μυελώδης < αρχ. *μυελ-ώδης* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

μυελ-ίτιδα, λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *myélite*.

ΣΥΝΘ. μυελο-: *μυελο-μηνιγγίτιδα* (λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *myeloméningite*), *μυελο-κήλη* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myelocele*), *μυελο-κύτταρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myelocyte*), *μυελο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myelopathy*), *μυελο-σκλήρυνση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myelosclerosis*) κ.ά.

μυζήθρα

μεσν., πιθ. (με αντιμετάθεση συμφώνων) < **ζυμ-ήθρα* < αρχ. *ζύμη* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. κ. *δαχτυλ-ήθρα*.

μυζώ

< ελνστ. *μυζῶ (-άω)* «ρουφώ, βυζαίνω» < αρχ. *μύζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *μῦ*, ονοματοπ. θέμα από το σχήμα των χειλιών όταν ρουφούν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μύζηση < ελνστ. *μύζη-σις* «ρούφηγμα»

μυζη-τήρας, λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *suceur*

μυζη-τικός, λόγ. [1870].

μύηση → μυώ

μυθιστόρημα

λόγ. [1865], < *μύθ(ος)* + *ιστόρημα*, πβ. το ελνστ. *μυθιστορία* «φανταστική ιστορία, μυθοπλασία» < *μῦθ(ος)* + *ἱστορία*. Πιθ. πλάστηκε ως απόδ. τού γαλλ. *roman*, που είχε επίσης αποδοθεί με τη λ. *μυθόδραμα* (πβ. κ. *ρουβέλα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυθιστορηματ-ικός, λόγ. [1886]

μυθιστορικός < ελνστ. *μυθιστορ-ικός* < *μυθιστορ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. μυθιστοριο- (λόγ.): *μυθιστοριο-γράφος* [1804], *μυθιστοριο-γραφώ* [1863], *μυθιστοριο-γραφία*, *μυθιστοριο-γραφικός* [1853].

μύθος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *μῦθος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 443: *μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων*], ίσως < *μῦ*, ονοματοπ. θέμα από το σχήμα των χειλιών όταν ρουφούν (και όταν μιλούν;), + παραγ. τέρμα *-θος*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. αναφερόταν αρχικά σε «αφήγηση, εξιστόρηση, σύνολο λέξεων με νόημα», ενώ το συνώνυμο *ἔπος* δήλωνε κυρίως τη μορφή και συγκρότησή τους. Ήδη στους τραγικούς ποιητές η λ. *μῦθος* απέκτησε τη σημ. «υπόθεση (τραγωδίας, δράματος), ιστορικό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μύθευμα < αρχ. *μύθευ-μα* «ιστορία, πλοκή» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ποιητ.* 1460a.27-30: *τούς τε λόγους μὴ συνίστασθαι ἐκ μερῶν ἀλόγων, ἀλλὰ μάλιστα μὲν μηδὲν ἔχειν ἄλογον, εἰ δὲ μή, ἔξω τοῦ μυθεύματος, ὥσπερ Οἰδίπους τὸ μὴ εἰδέναι πῶς ὁ Λάιος ἀπέθανεν*] < ρ. *μυθ-εύω* «λέγω, σκέπτομαι – διηγούμαι»

μυθικός < αρχ. *μυθ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φαῖδρ.* 265c.1-3: *μυθικόν τινα ὕμνον προσεπαίσαμεν μετρίως τε καὶ εὐφήμως τὸν ἐμόν τε καὶ σὸν δεσπότην Ἔρωτα, ὦ Φαῖδρε, καλῶν παίδων ἔφορον*]

μυθώδης < αρχ. *μυθ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.22.4: *καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται*].

ΣΥΝΘ. μυθο-: *μυθο-λόγημα* (αρχ.), *μυθο-λογία* (αρχ.), *μυθο-λογικός* (αρχ.), *μυθο-λόγος* (αρχ.), *μυθο-λογώ* (αρχ.) – *μυθο-ποιός* (αρχ.), *μυθο-ποιώ* (αρχ.), *μυθο-ποίηση* (ελνστ.) – *μυθο-πλασ(τ)ία* (ελνστ.) – *μυθο-μανής* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mythomane*), *μυθο-μανία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mythomanie*) κ.ά.

α-μύθητος (αρχ.).

μυϊκός → μυς

μυκηθμός → μυκώμαι

μυκηναϊκός

λόγ. [1893], < αρχ. *Μυκηναῖος* < τοπων. *Μυκῆναι*, λ. τού προελληνικού υποστρώματος. Δεν ευσταθούν οι εικαζόμενες συνδέσεις με τα ουσ. *μύκης, -ητος* «μανιτάρι» ή *μύκων, -ωνος* «σωρός, θημωνιά». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

μύκητας

< αρχ. *μύκης, -ητος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < θ. *μυκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)meuk-* «βλέννα – βλεννώδης» || λατ. *mūcus* «μύξα» (> δημώδ. λατ. **muccāre* > γαλλ. *moucher* «φυσώ τη μύτη»), ιρλ. *smug* «μύξα» || αρχ. *μύξα*, *μύσσομαι* «φυσώ τη μύτη» (< **μύκ-jo-μαι*), *μυκ-τήρ(ας)*. Η σύνδεση των σημασιών «βλέννα» και «μανιτάρι» παρατηρείται και εκτός τής Ελληνικής (όπως στα ομόρριζα σλοβεν. *gliva* «είδος μανιταριού» και λιθ. *gleĩvės* «βλέννα»), ο δε σύγχρ. βιολ. όρος οφείλεται στην ομοιότητα ορισμένων παρασιτικών μικροοργανισμών με μανιτάρια.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυκητ-ίαση, λόγ. [1852], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mycose*

μυκητο-ειδής, λόγ. [1876]
μυκητ-ώδης, λόγ. [1839]
μυκήτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mycose*.
ΣΥΝΘ. μυκητο-: *μυκητο-κτόνος, μυκητο-λογία* (λόγ. [1885]), *μυκητο-λόγος* (λόγ. [1888]), *μυκητο-λογικός* (λόγ. [1889]).

μυκόπλασμα «σύνολο μικροοργανισμών»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mycoplasme* < *myco-* (που βασίζεται στο αρχ. *μύκης, -ητος*) + *-plasme* (< αρχ. *πλάσμα*).

μυκτήρας «ρουθούνι»
< αρχ. *μυκτήρ, -ῆρος* < θ. *μυκ-* (με παραγ. τέρμα *-τηρ*), από το οποίο σχηματίστηκε το ρ. *μύσσομαι* «φυσώ τη μύτη» (< **μύκ-jo-μαι*) και ανάγεται στο Ι.Ε. **(s)meuk-* «βλέννα – βλεννώδης». Βλ. κ. *μύκητας, μύξα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυκτηρίζω < αρχ. *μυκτηρ-ίζω* «κοροϊδεύω στρέφοντας τη μύτη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *μυκτήρ, -ῆρος*
μυκτηρισμός < ελνστ. *μυκτηρισ-μός* «σαρκασμός, ειρωνεία» < αρχ. *μυκτηρ-ίζω*
μυκτηριστής < ελνστ. *μυκτηρισ-τής* «αυτός που περιγελά, χλευαστής» < αρχ. *μυκτηρ-ίζω*.

μυκώμαι «(για βοοειδή) μουγκρίζω»
< αρχ. *μυκῶμαι (-άο-)* < θ. **μυ-κ-*, παρεκτεταμένη μορφή τού ηχομιμητ. *μῦ* (προφορά [mū / mu:]), που αποτελεί επίσης τη βάση σχηματισμού διαφόρων ομορρίζων, όπως λατ. *mūgio* «μυκώμαι» (> γαλλ. *mugir*, ιταλ. *muggire*), λιθ. *mūkiù*, παλ. σλαβ. *mykŭ* «μυκηθμός» (> ρωσ. *myčatĭ* «μυκώμαι»). Η λ. συνδ. επίσης με το αρχ. *μύζω* «μουγκρίζω, μουρμουρίζω» (διαφ. από το ομώνυμο *μύζω* «ρουφώ»). Βλ. κ. *μουκανίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυκηθμός < αρχ. *μυκ-ηθμός* «μούγγρισμα» [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* μ 265: *μυκηθμοῦ τ' ἤκουσα βοῶν αὐλιζομενάων*].

μυλαίδη → **μιλόρδος**

μύλη «μυλόπετρα – ακονιστικός τροχός»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «χειρόμυλος», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mel-ə-* «αλέθω, λειανίζω» (πβ. μυκ. *me-re-u-ro*: *μέλευρον* «μυλάλευρο») || λατ. *molō* «αλέθω» (> γαλλ. *moudre*, ισπ. *moler*), λιθ. *malù*, αρμ. *malem* «σπάζω, συντρίβω», αρχ. γερμ. *mala-* «αλέθω» (> γερμ. *mahlen*, ολλ. *malen*) || αρχ. *μύλ-ος* (βλ.λ.).

μυλόρδος → **μιλόρδος**

μύλος
ελνστ., αρχική σημ. «αλευρόμυλος – μυλόπετρα», που προέρχεται από το αρχ. ουσ. *μύλη* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. μυλ(ο)-: *μυλό-πετρα* (μεσν.), *μυλ-αύλακο* (λόγ. [1890]), *μυλ-εργάτης, μυλό-λιθος* (λόγ. [1797]) κ.ά.
-μυλος: *ανεμό-μυλος, ατμό-μυλος, υδρό-μυλος, κυλινδρό-μυλος, νερό-μυλος, χειρό-μυλος, αλευρό-μυλος* κ.ά.

μυλωνάς
< μεσν. *μυλωνᾶς* < αρχ. *μυλών, -ῶνος* «μύλος (το οίκημα)» < *μύλη* (βλ.λ.).

μύξα
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ασπ.* 267: *τῆς ἐκ μὲν ῥινῶν μύξαι ῥέον*] < **μύκ-σα*, που εμφανίζει το θ. τού ρ. *μύσσομαι* «φυσώ τη μύτη» (< **μύκ-jo-μαι*) και ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)meuk-* «βλέννα – βλεννώδης». Βλ. κ. *μύκητας, μυκτήρας*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μιξοβάρβαρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυξ-ιάζω < *μύξ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
μυξ-ιάρης < *μύξ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κλαψ-ιάρης*
μυξιάρ-ικος < *μυξιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
μυξώδης < αρχ. *μυξ-ώδης*
μύξ-ωμα, λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myxoma*
μυξωμάτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *myxomatosis*.
ΣΥΝΘ. μυξ(ο)-: *μυξ-αδένας* (λόγ. [1843]), *μυξ-οίδημα* (λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *myxœdème*), *μυξο-μύκητας* (λόγ. [1881], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *myxomycètes*), *μυξο-σάρκωμα* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *myxosarcoma*), *μυξο-κλαίω, μυξο-μάντηλο*.

μυο- → **μυς**

μύραινα «το ψάρι σμέρνα»
< αρχ. *(σ)μύραινα* «είδος ψαριού» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. **σμυρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **smeru-* «λίπος, γλίτσα», από όπου προέρχεται επίσης το ουσ. *μύρον* (βλ.λ.).

μυριάδα
μεσν. < αρχ. *μυριάς, -άδος* «δέκα χιλιάδες – (κατ' επέκτ.) αναρίθμητο πλήθος» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *Επίγρ.* 7.512.3-4: *μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριηκοσίαις ἐμάχοντο ἐκ Πελοποννάσου χιλιάδες τέτορες*] < *μύριοι* (βλ.λ.).

μυρίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Εκκλησ.* 1117: *μεμύρισμαι τὴν κεφαλὴν μυρώμασιν*], αρχική σημ. «αλείφω με μύρο, αρωματίζω» < *μύρ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Η σημ. «αναδίδω οσμή – οσφραίνομαι» είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μύρισμα < ελνστ. *μύρισ-μα* «αρωματική αλοιφή, μύρο» → μεσν. σημ. «μυρωδιά»

μυριστικός < όψιμο ελνστ. *μυρισ-τικός* «αρωματικός, ευωδιαστός».

μυρίκη «αρμυρίκι»

αρχ., πιθ. δάνειο αγν. προελεύσεως, ίσως παράλλ. με το συνώνυμο λατ. *tamarix*. Δεν υφίσταται ετυμολ. σχέση με τα αρχ. *μύρτος, μυρσίνη*.

μύριοι

μεσν. (με αναβιβασμό τού τόνου), πληθ. τού αρχ. *μῡρίος* «αναρίθμητος, απέραντος» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Α 1-2: *Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος οὐλομένην, ἣ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε*] (αλλά ο πληθ. *μύριοι* απέκτησε την αριθμητ. σημ. «δέκα χιλιάδες»), ίσως από εκφραστ. ρίζα που σημαίνει «αναρίθμητος όπως τα κύματα τής θάλασσας» και θεωρείται ότι απαντά επίσης στο ουσ. *πλημ(μ)ύρα* (βλ.λ.) και στο ρ. *μύρομαι* «κλαίω με λυγμούς, χύνω άφθονα δάκρυα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυριάκις < αρχ. *μυρι-άκις* < *μύρι(οι)* + επιρρ. επίθημα *-άκις*, πβ. κ. *πολλ-άκις*

μυριοστός < αρχ. *μυρι-οστός*, κατ' αναλογίαν προς τα αρχ. *εἰκοστός, ἑκατοστός* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. μυρι(ο)-: *Μυριό-βιβλος* (έργο τού Φωτίου, 9ος αι.), *μυριό-νεκρος* (ελνστ.), *μυρι-άκριβος* (μεσν.), *μυριό-πλουτος* (μεσν.), *μυριό-στομος* (μεσν.) κ.ά.

μυρμήγκι

< μεσν. *μυρμήγκι(ν)* (επίσης μεσν. ο τύπος *μερμήγκι(ν)*, με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/), με πχηροποίηση τού ενδοφωνηεντικού /k/ > /ng̃/, < ελνστ. *μυρμήκιον*, υποκορ. τού αρχ. *μύρμηξ, -ηκος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], που προήλθε με αφομοίωση από τύπο **μύρβ-ηξ* (αντίστροφη πορεία παρατηρούμε στις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βύρμηκας· μύρμηκας* και *βόρμαξ· μύρμηξ*), που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα **μυρβ-* τού Ι.Ε. **meur-w-* «έντομο» || σανσκρ. *vamrá* «μυρμήγκι», αβεστ. *maoiri-*, παλ. ιρλ. *moirb*, λατ. *formīca* (> γαλλ. *fourmi*, ισπ. *hormiga*). Ο μεσν. τύπος *μέρμηγκας* προέρχεται από τύπο *μύρμη(γ)κας* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/ και πχηροποίηση) < αρχ. *μύρμηξ, -ηκος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυρμηγκιά < αρχ. *μυρμηκ-ία* «φωλιά μυρμηγκιών – (μτφ.) πλήθος ανθρώπων – εξάνθημα τού δέρματος (στην παλάμη ή στο πέλμα)» < *μύρμηξ, -ηκος*

μυρμηγκιάζω, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *μυρμηκ-ιῶ (-άω)* «πάσχω από μυρμηγκιά» + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

μυρμήγκιασ-μα < *μυρμηγκιασ-* (*μυρμηγκιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

μυρμηκίαση < ελνστ. *μυρμηκία-σις* «εξάνθημα τού δέρματος» < ρ. *μυρμηκ-ιῶ (-άω)* «πάσχω από μυρμηγκιά»

μυρμηκ-ικός, λόγ. [1802], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *acide formique* «μυρμηκικό οξύ» (χημ. όρος).

ΣΥΝΘ. μυρμηγκο-: *μυρμηγκό-τρυπα, μυρμηγκο-φωλιά*.

μύρο

< αρχ. *μύρον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 205.1: *οὐκ ἂν μύροισι γρηῦς ἐοῦσ' ἠλείφεο*] < θ. **σμυρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **smeru-* «λίπος, γλίτσα» || αρχ. γερμ. **smerwa-* (> γερμ. *Schmer*, αγγλ. *smear*, ολλ. *smeer*), παλ. ιρλ. *smi(u)r* «μυελός» || αρχ. *μύρ-αινα, μυρ-ίζω*, μεσν. *μυρωδ-ιά* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυρώνω < μεσν. *μυρ-ώνω* < αρχ. *μυρ-ῶ (-όω)*

μύρωμα < αρχ. *μύρω-μα* «αρωματική αλοιφή, μύρο» < ρ. *μυρ-ῶ (-όω)* → Η σημ. «επάλειψη με άγιο μύρο μετά το βάπτισμα» είναι μεσν.

ΣΥΝΘ. μυρο-: *μυρο-ποιός* (αρχ.), *μυρο-πώλης* (αρχ.), *μυρο-πωλείο* (αρχ.), *μυρο-φόρος* (ελνστ.), *μυρο-ποιείο* (λόγ. [1893]), *μυρο-ποιία, μυρο-βόλος, μυρο-δοχείο* κ.ά.

μυροβλύτης

όψιμο ελνστ. (6ος αι.) < αρχ. *μύρο(ν)* + *-βλύ(της)* < ρ. *βλύζω / βλύω* «ξεπηδώ» (κυρ. για νερό πηγής), για το οποίο βλ.λ. *αναβλύζω*. Ως προσωνυμία τού αγίου Δημητρίου απαντά σε κείμενα περίπου από τον 11ο αιώνα.

μύρομαι «κλαίω, θρηνώ»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ζ 373: *ἐφεστήκει γοόωσά τε μυρομένη τε*], αρχική σημ. «κλαίω με λυγμούς, χύνω άφθονα δάκρυα», τού οποίου το θ. *μυρ-* πιθ. απαντά στο αναδιπλασιασμένο ρ. *μορ-μύρ-ω* (βλ.λ. *μουρμουρίζω*) ή, κατ' άλλη εκδοχή, στο αρχ. *μυρίος* «αναρίθμητος, απέραντος» (βλ.λ. *μύριοι*).

μυρσίνη «μυρτιά»

< αρχ. *μυρσίνη / μυρρίνη* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, πβ. *απόσπ.* 30.1-2: *ἔχουσα θαλλὸν μυρσίνης ἐτέρπετο ῥοδῆς τε καλὸν ἄνθος*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *μύρσινος / μύρρινος* / (σπάν.) *μύρτ-ινος* < *μύρτος*, για το οποίο βλ.λ. *μυρτιά*.

μυρτιά

< μεσν. *μυρτία / -ιά* (με συνίζηση) < *μυρτέα* < αρχ. *μύρτος / μύρτον* (με παραγ. τέρμα *-έα*) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο], πιθ. μικρασιατικό δάνειο, όπως επιμαρτυρείται από τα ον. *Μύρσιλος* (λεσβ.), *Muršilis* (χεττ.). Η λ. πέρασε σε άλλες γλώσσες, π.χ. λατ. *myrtus / murtus, -um* (> γαλλ. *myrte*, αγγλ. *myrtle*), αρμ. *murt*, περσ. *mūrd*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυρτο-ειδής

μυρτώνας < ελνστ. *μυρτ-εών, -εῶνος* < αρχ. *μύρτος / μύρτον*.

ΣΥΝΘ. μυρτ(ο)-: *μυρτ-έλαιο* (απόδ. τού γαλλ. *essence de myrte*).

μυρωδιά
< μεσν. *μυρωδία / -ιά* (με συνίζηση) < ελνστ. επίθ. *μυρώδης* (με παραγ. τέρμα *-ία*) < αρχ. *μύρ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώδης* (βλ.λ.). Πβ. λ. *οσμή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυρωδάτος < μεσν. *μυρωδ-ᾶτος*
μυρωδικό < μεσν. *μυρωδ-ικόν* «αρωματική ουσία, αρωματικό φυτό», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *μυρωδ-ικός*.

μυρώνω → μύρο

μυς
< αρχ. *μῦς* «ποντικός – μυς τού σώματος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < Ι.Ε. **mūs-* || σανσκρ. *mūṣ-*, λατ. *mūs, mūris* (υποκορ. *musculus* «ποντικάκι – μυς τού σώματος» > γαλλ. *muscle*, ισπ. *músculo*), αρχ. γερμ. **mūs-* (> γερμ. *Maus*, αγγλ. *mouse*), αρμ. *mukn* || πιθ. αρχ. *μύδιον* (βλ.λ.). Η σύνδεση των σημ. «ποντικός» και «μυς τού σώματος», η οποία οφείλεται στο σχήμα και στην κίνηση τού βραχίονα όταν συσπάται ο μυς, απαντά και στις υπόλοιπες Ι.Ε. γλώσσες, καθώς και στα ελλ. σύνθ. από *μυο-*. Βλ. κ. *αρουραίος, ποντικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυ-ϊκός, λόγ. [1843], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *musculaire*
μυώδης < ελνστ. *μυ-ώδης*
μύ-ωμα, λόγ. [1857], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *myome*
μυώνας < αρχ. *μυ-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. μυο- (ελληνογενείς ξέν. όρ. της ιατρικής): *μυο-γράφημα* (μεταφορά τού γαλλ. *myogramme*), *μυογράφος* (μεταφορά τού γαλλ. *myographe*), *μυοκάρδιο* (μεταφορά τού γαλλ. *myocarde*), *μυοκαρδιοπάθεια* (μεταφορά τού αγγλ. *cardiomyopathy*), *μυο-καρδίτιδα* (λόγ. [1879], μεταφορά τού γαλλ. *myocardite*), *μυο-λογία* (λόγ. [1785], μεταφορά τού γαλλ. *myologie*), *μυο-πάθεια* (μεταφορά τού αγγλ. *myopathy*), *μυο-τομία* (λόγ. [1839], μεταφορά τού γαλλ. *myotomie*), *μυο-τονία* (μεταφορά τού αγγλ. *myotonia*), *μυο-σκελετικός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *musculoskeletal*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.
μυο-: *μυο-κτόνος* (ελνστ.), *μυο-κτονία, μυο-παγίδα* (λόγ. [1892]) κ.ά.

μυσαρός «απεχθής, σιχαμερός»
αρχ., αρχική σημ. «βδελυρός, αποτροπιαστικός», < ουσ. *μύσ(ος)* «ακαθαρσία, βδέλυγμα» (με παραγ. τέρμα *-αρός*), πιθ. < **μύδ-σ-ος*, που εμφανίζει το θ. τού ρ. *μυδῶ (-άω)* «είμαι υγρός – διαβρώνομαι, διαβρέχομαι» (με παραγ. τέρμα *-ρος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **meu-d-* «υγρός, μουχλιασμένος» || σανσκρ. *mudira-* «νέφος», ιρλ. *muad* «ομίχλη», ολλ. *mot* «πυκνή βροχή». Ίσως συνδ. με το αρχ. *μύδ-ρος* (βλ.λ.).

μυσταγωγός «κατηχητής, μυητής»
ελνστ. < αρχ. *μύστ(ης)* + *ἀγωγός*, που ανάγεται στο ρ. *ἄγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυσταγωγία < ελνστ. *μυσταγωγ-ία* «μύηση στα μυστήρια» → μεσν. σημ. (εκκλησ.) «μετάληψη, θεία ευχαριστία»
μυσταγωγικός < ελνστ. *μυσταγωγ-ικός*
μυσταγωγώ < ελνστ. *μυσταγωγ-ῶ (-έω)* «εισάγω ή μυώ κάποιον στα μυστήρια».

μύσταξ → μουστάκι

μυστήριο
< αρχ. *μυστήριον* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 14.4-5 (μαρτυρία): *τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυεῦνται*], αρχική σημ. «τελετή μυήσεως – μυστικό», < θ. *μυσ-* (από τον αόρ. τού ρ. *μύω* «κλείνω τα μάτια, το στόμα», βλ.λ. *μυώ*) + παραγ. τέρμα *-τήριον*, πβ. κ. *πρα-τήριον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυστηριακός < ελνστ. *μυστηρι-ακός* «σχετικός με τα μυστήρια»
μυστήρι-ος, λόγ. [1834], επιθετικοπ. τύπος τού ουσ. *μυστήριον*
μυστηριώδης < ελνστ. *μυστηρι-ώδης*.

μύστης «μυημένος»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο (μαρτυρίες)] < θ. *μυσ-* (από τον αόρ. τού ρ. *μύω* «κλείνω τα μάτια, το στόμα», βλ.λ. *μυώ*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *δράσ-της, επόπ-της*. Η λ. δήλωνε αυτόν «που κλείνει τα μάτια ή το στόμα» και δεν αποκαλύπτει τα τελετουργικά μυστικά.

μυστικός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «σχετικός με τα μυστήρια, απόκρυφος», < *μύστ(ης)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μυστικ-ισμός, λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *mysticisme*
μυστικ-ιστής, λόγ. [1876], < *μυστικ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
μυστικιστ-ικός, λόγ. [1894], < *μυστικιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
μυστικ-ότητα, λόγ. [1833].
ΣΥΝΘ. μυστικο- (λόγ.): *μυστικο-παθής* [1897], *μυστικο-πάθεια* [1897], *μυστικο-συμβούλιο* ([1826], απόδ. τού γερμ. *geheime Staatsrat*), *μυστικο-σύμβουλος* ([1837], απόδ. τού γερμ. *Geheimrat*]).

μυστρί «εργαλείο οικοδόμων»
< ελνστ. *μυστρίον*, υποκορ. τού ουσ. *μύστρον*, που πλάστηκε από το θ. τού αρχ. *μυστίλη* «μάζα ψωμιού σε σχήμα κουταλιού, με το οποίο έτρωγαν τον ζωμό» (με παραγ. τέρμα *-ρον*). Οι περαιτέρω εικαζόμε-

νες συνδέσεις με το ρ. *μύζω* ή με τα ουσ. *μύσταξ* και *μάσταξ* δεν έχουν επιβεβαιωθεί.

μυτζήθρα → μυζήθρα

μύτη

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *μύτις*, για το οποίο δεν υπάρχει πειστική πρόταση, ίσως συνδ. με το θ. τού ρ. *μύσσομαι* «φυσώ τη μύτη» (< **μύκ-jo-μαι*), για το οποίο βλ.λ. *μύκητας*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «το ήπαρ ορισμένων κεφαλοπόδων» (ήδη στον Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «το μελάνι τής σουπιάς» (πβ. Γαλην. *Ἱπποκρ. γλωσσ. ἐξήγ.* 19.123: *μύτις καλεῖται μὲν οὕτως καὶ τὸ ἐν τῷ σηπίας στόματι μέλαν*) → μεσν. σημ. «ρίνα, το όργανο τής όσφρησης» (από την ομοιότητα με το φύσημα / την εκτόξευση μελάνης από κεφαλόποδα).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυτίζω < μεσν. *μυτ-ίζω* «πλησιάζω τη μύτη μου, μυρίζω», πβ. σύνθ. *ξε-μυτίζω*

μυτ-ερός < *μύτ(η)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *κοφτ-ερός, σουβλ-ερός*

μύτ-ος, μεγεθ. τού *μύτη*, κατ᾽ αναλογίαν προς το *κλότσος*

μυτ-αράς < *μύτ(η)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*.

μυχός «το εσώτατο σημείο, τα έγκατα»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 226-7: *ἐλθόντες δ᾽ ἄρα τώ γε μυχῷ σπείους γλαφυροῖο τερπέσθην φιλότητι*], μεταπτωτ. βαθμίδα *μυχ-* τού Ι.Ε. **(s)m(e)ugh-* «κρύβομαι, εισδύω – γλιστρώ» || αρμ. *mxem* «μπήγω, χώνω», λιθ. *smùkti* «γλυτώνω, ξεγλιστρώ», αρχ. γερμ. **smeug-a-* «λυγίζω, κάμπτω» (> γερμ. *schmiegen*, ολλ. *smuigen*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μύχιος < αρχ. *μύχ-ιος* «αυτός που βρίσκεται στο εσώτατο μέρος» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο].

μυώ

< αρχ. *μυῶ (-έω)* «εισάγω σε μυστήρια μέσω επίσημης τελετής» < *μύω* «κλείνω τα μάτια, το στόμα», επομένως «κρατώ μυστικό» (ήδη μυκ. μτχ. *mu-jo-me-no*: *μυομένῳ*, δοτ. εν.) < **mu(s)-jo-*, που πιθ. ανάγεται στο ονοματοπ. *μῦ*, από το σχήμα των χειλιών όταν ρουφούν (και ίσως όταν μιλούν), οπότε συνδ. με τα ρ. *μυζῶ, μυκῶμαι* (βλ.λ.). Από το θ. *μυσ-* τού αορίστου έχουν σχηματιστεί τα παράγ. *μύσ-της (μυστ-ικός)* και *μυσ-τήριος*. Βλ. επίσης τα σύνθ. *καμμύω, μυωπία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μύηση < ελνστ. *μύη-σις* «εισαγωγή στα μυστήρια, μυσταγωγία»

μυητής < μεσν. *μυη-τής*.

μυώνας → μυς

μυωπία

ελνστ. < αρχ. *μύωψ, -ωπος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αυτός που μισοκλείνει τα μάτια, για να δει καλύτερα» < ρ. *μύω* «κλείνω τα μάτια, το στόμα» (βλ.λ. *μυώ*) + *-ωψ*, που ανάγεται στο θ. από το οποίο σχηματίστηκαν οι λ. *ὄψις, ὀπή*, αρχ. παρακ. *ὄπ-ωπ-α*, **ὤψ, ὠπός* «βλέμμα», *ὀπτικός* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μυωπ-ικός, λόγ. [1877], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *myopique*.

μωαμεθανός

λόγ. [1823], < μεσν. *Μωάμεθ* (< αραβ. *Muhammad* «αινετός, εξυμνημένος») + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. γαλλ. *mahométan* (< μεσν. λατ. *Ma(c)hometus* «Μωάμεθ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μωαμεθαν-ισμός, λόγ. [1823]

μωαμεθαν-ικός, λόγ. [1851].

μώλος → μόλος

μώλωπας «κάκωση, τραύμα»

< αρχ. *μώλωψ, -ωπος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Προβλ.* 889b.10-11: *διὰ τί τοὺς μώλωπας κωλύει τὰ νεόδρατα δέρματα προστιθέμενα*], εκφραστ. όρος, < θ. *μωλ-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **mel-ə-* «λερώνω, βρομίζω», το οποίο απαντά επίσης στο επίθ. *μέλ-ας* (βλ.λ.). Η λ. εμφανίζει επίσης παραγ. τέρμα *-ωψ*, πβ. κ. αρχ. *κύνωψ, μύ-ωψ* «αλογόμυγα» κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μωλωπίζω < ελνστ. *μωλωπ-ίζω*

μωλωπισμός < μεσν. *μωλωπισ-μός* (πβ. Κωνστ. Μανασσή *Χρονογρ.* 1350: *μωλωπισμοὺς ἐμφαίνοντα τοῖς στήθεσι μυρίους*) < ελνστ. *μωλωπ-ίζω*

μωλώπισ-μα < *μωλωπισ- (μωλωπίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

μώμος

< αρχ. *μῶμος* «ψόγος, όνειδος» [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* β 85-86: *ποῖον ἔειπες ἡμέας αἰσχύνων, ἐθέλοις δέ κε μῶμον ἀνάψαι*], που πιθ. συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *μῦμαρ· αἶσχος. φόβος. ψόγος*, αν αμφότεροι οι τύποι προήλθαν από θ. με δίφθογγο **-ōu-*. Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με το αρχ. *μωκῶμαι (-άο-)* «χλευάζω, γελοιοποιώ» (ουσ. *μῶκος*). Ήδη αρχ. τα επίθ. *ἄ-μωμος, ἀ-μώμητος* (με *ἀ-* στερητ.).

μωρέ

αρχ. κλητ. τού επιθ. *μωρός* (βλ.λ.), που χρησιμοποιήθηκε ως προσφώνηση και αποχρωματίστηκε σημασιολογικά (πβ. κ. *καλέ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βρε* (όπου αναλύεται η προέλευση και λειτουργία των *βρε, μπρε, μωρέ, ωρέ* και των θηλ. αντιστοίχων).

μωρό

< μεσν. *μωρόν* «βρέφος», ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *μωρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

μωρουδ-ιακά < *μωρούδ(ι)* (υποκορ. τού *μωρό*) + παραγ. τέρμα *-ιακά*
μωρουδ-ίζω < *μωρούδ(ι)* (υποκορ. τού *μωρό*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*
μωρουδ-ίστικος < *μωρούδ(ι)* (υποκορ. τού *μωρό*) + παραγ. τέρμα *-ίστικος*.

μωρός «ανόητος»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., πβ. Θέσπ. *απόσπ.* 3.2-3: *οὐ ψεῦδος οὐδὲ κόμπον οὐ μῶρον γέλων ἀσκῶν*], αρχική σημ. «αμβλύς, νωθρός» και κατόπιν «ασύνετος, ανόητος, άφρων». Δεν υπάρχει πειστική ετυμολ. ερμηνεία, καθώς δεν φαίνεται να ευσταθεί η προταθείσα σύνδεση με σανσκρ. *mūrá-* «ανόητος», η οποία θα προϋπέθετε εναλλαγή θ. **mō(u)- / *mū-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μωραίνω < αρχ. *μωρ-αίνω*, αρχική σημ. «είμαι ανόητος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 719: *πεζὸς ἢ ναύτης δὲ πεῖραν τήνδ' ἐμώρανεν τάλας;*]
μωρία < αρχ. *μωρ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 1670: *ἴσθι μοι δώσων ἄποινα τῆσδε μωρίας χάριν*]
μωρότητα < ελνστ. *μωρ-ότης, -ότητος*.
ΣΥΝΘ. μωρο-: *μωρο-λόγημα* (αρχ.), *μωρο-λογία* (αρχ.), *μωρο-λογώ* (ελνστ.) – *μωρό-πιστος* (λόγ. [1860])
μωρο-φιλόδοξος (λόγ. [1892])
-μωρος: *οξύ-μωρος*.

μωσαϊκό
αντιδάν., < ιταλ. *mosaico* < μεσν. λατ. *(opus) musaicum* «διακοσμητική ψηφιδογραφία σπηλαίων αφιερωμένων στις Μούσες», που αντικατέστησε (με αλλαγή επιθήματος) το λατ. *(opus) musivum* < *Mūsa* < αρχ. *Μοῦσα* (βλ.λ.). Δεν υπάρχει ετυμολ. σύνδεση με το ομώνυμο επίθ. *μωσαϊκός* (π.χ. *Νόμος*) «σχετικός με τον Μωυσή».

μωσαϊκός
ελνστ. < όν. *Μωσῆς / Μωυσῆς* < εβρ. *Mošé / Moshé*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μωσα-ϊσμός, λόγ. [1854].

N

να[1]

μεσν. σύνδ. < όψιμο ελνστ. (6ος αι.) *ἱνά* (πιθ. νωρίτερα άτονο σε ρέοντα λόγο, π.χ. Κ.Δ. *Λουκ.* 18.41: *Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπεν, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω*) < αρχ. *ἵνα* (τελικός σύνδ.), τού οποίου το θ. (ίσως **γ(ο)-*) προφανώς συνδέεται με τις αντωνυμίες *ὅς* (βλ.λ.) και *ἵν* (αιτ. πτώση «αυτόν, αυτήν»).

να[2]

μεσν. δεικτ. μόριο < **ἠνά / ἦνα* (κατά τα επιρρ. σε *-α*) < αρχ. επιφών. *ἤν*, από όπου το αντίστοιχο λατ. *ēn*.

ναδίρ «το κατώτατο σημείο»

< ισπ. *nadir* < αραβ. *nažir* «αντίθετος» (ενν. τού ζενίθ). Βλ. κ. *ζενίθ*.

ναζί

< γερμ. *Nazi* (οπτικό δάνειο), ακρωνύμιο από τον όρο *Na(zional-So)zi(alist)* «εθνικοσοσιαλιστής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ναζισμός, μεταφορά τού γερμ. *Nazismus*, ακρωνύμιο από τον όρο *Na(zional-So)z(ial)ismus* «εθνικοσοσιαλισμός»

ναζιστής < *ναζ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*

ναζιστικός < *ναζιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

νάζι

< τουρκ. *naz* < περσ. *nāz* (ίδια σημ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ναζ-ιάρης < *νάζ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παιχνιδ-ιάρης*

ναζιάρ-ικος < *ναζιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

Ναζωραίος

< ελνστ. *Ναζωραῖος* < εβρ. *Naz(o)ri* «κάτοικος τής Ναζαρέτ» (με αραμ. προφορά) + παραγ. τέρμα *-αῖος*. Το επίθ. *Ναζωραῖος* απαντά στην Κ.Δ., όπου αποδίδεται δώδεκα φορές στον Ιησού, ενώ έξι φορές συναντάται το συνώνυμο *Ναζαρηνός*.

ναι

αρχ., παράλλ. τύπος τού ομοτικού μορίου *νή* (πβ. αρχ. φρ. *ναὶ μὰ Δία, νὴ Δία*), που από την Αρχαιότητα απέκτησε βεβαιωτικό χαρακτήρα. Είναι πιθ. ότι αμφότερα τα μόρια προέρχονται από Ι.Ε. δεικτικό **(e)n-* || σανσκρ. *nā-nā*, παλ. σλαβ. *na*, λατ. *nam*, *enim* (σύνδεσμοι με χρήση αντίστοιχη τού αρχ. *γάρ*). Δεν αποκλείεται το λατ. *nē*, αντίστοιχο τού αρχ. *νή*, να αποτελεί δάνειο από την Ελληνική.

νάιλον

< αγγλ. *nylon*, όρος που πλάστηκε για να προσδιορίσει το εν λόγω συνθετικό υλικό. Κατά μία άποψη, σχηματίστηκε από τμήματα των όρων *(vi)nyl* «βινύλιο» και *(ray)on* «ρεγιόν, τεχνητό μετάξι» ή *(cott)on* «βαμβάκι». Τη λ. έπλασε ο εφευρέτης τού υλικού, Αμερικανός χημικός Wallace H. Carothers (1896-1937), που εργαζόταν στην εταιρεία DuPont de Nemours και κατοχύρωσε το προϊόν (αλλά όχι την ονομασία) το 1931.

νάιτ κλαμπ

< αγγλ. *night club*. Βλ. κ. *κλαμπ*.

ναΐφ

< γαλλ. *naïf* «αφελής, απλοϊκός» (ως χαρακτηρισμός καλλιτέχνη ή τεχνοτροπίας) < λατ. *nativus* «φυσικός, εγγενής, πρωτόγονος».

νάμα «τρεχούμενο νερό – πηγή»

< αρχ. *νᾶμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 1058: *κἀξ ὀμμάτων στάζουσι νᾶμα δυσφιλές*] < θ. τού ρ. *νάω* «ρέω, κυλώ» < **naF-jω*, που συνδ. με σανσκρ. *snauti* «αφήνω να κυλήσει, εκκρίνω (για γάλα)». Δεν έχει αποδειχθεί η ετυμολ. σχέση με τα ρ. *νέω, νήχω* «κολυμπώ». Η σημ. «κρασί που χρησιμοποιείται στη Θεία Κοινωνία» είναι μεσν.

νάνι → νανουρίζω

νάνος

< αρχ. *νᾶνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], εκφραστ. όρος, πιθ. δάνειο αγν. προελεύσεως ή λ. τής παιδικής γλώσσας. Δεν ευσταθεί η παλαιά ανάλυση **νε-ᾱνός* (< *νέος*), με συναίρεση και μετακίνηση τού τόνου, η οποία είναι φωνητικώς και σημασιολογικώς μετέωρη. Το λατ. *nānus* (> γαλλ. *nain*, ισπ. *enano*) είναι δάνειο από την Ελληνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ναν-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nanisme*.

ΣΥΝΘ. νανο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *νανο-κέφαλος* (μεταφορά τού αγγλ. *nanocephalus*), *νανο-μελής* (μεταφορά τού γαλλ. *nanomèle*), *νανό-σωμος* (μεταφορά τού αγγλ. *nanosomous*), *νανο-σωμία* (μεταφορά τού αγγλ. *nanosomy*), *νανό-μετρο* (μεταφορά τού αγγλ. *nanometre*), *νανο-τεχνολογία* (μεταφορά τού αγγλ. *nanotechnology*) κ.ά.

νανουρίζω
< *νάνι*, ονοματοπ. λ. τής παιδικής γλώσσας, σχηματισμένη κατά τα ρ. *νιαουρίζω, γουργουρίζω* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νανούρισ-μα
νανουρισ-τικός
νανουρισ-τός.

ναός
αρχ. (ήδη μυκ. αιτ. *na-wi-jo*: **νάFjoν*, επίθ. τού *ka-ko*: *χαλκός*, επειδή προερχόταν από τους ναούς ή από τις αρχοντικές κατοικίες) < **νασ-Fός*, από το θ. τού ρ. *ναίω* «κατοικώ» < **νάσ-jω*, χωρίς επιβεβαιωμένη περαιτέρω αναγωγή. Η σύνδεση με το θ. *νεσ-* τού ρ. *νέομαι* «επιστρέφω» (βλ.λ. *νόστος*) είναι φωνητικά δυσχερής. Βλ. κ. *εκκλησία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναΐσκος < ελνστ. *να-ΐσκος*, υποκορ. τού αρχ. *ναός*
να-ΰδριο < *να(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ύδριο*, πβ. κ. *λογ-ύδριο*.
ΣΥΝΘ. ναοδομία < μεσν. *ναο-δομία* «οικοδομή ναών» < ελνστ. *ναο-δόμος* < *ναός* + *-δόμος* < αρχ. *δέμω* «κτίζω»
πρό-ναος (αρχ.).

νάπα «είδος γυαλιστερού δέρματος»
μεταφορά τού γαλλ. *nappe* < λατ. *mappa* «πετσέτα»· αργότερα (12ος αι.) απέκτησε επίσης τη σημ. «τραπεζομάντηλο».

ναπάλμ «χημικό μείγμα που χρησιμοποιείται ως γόμωση φλογοβόλων και εμπρηστικών βομβών»
< αγγλ. *napalm*, ακρωνύμιο που πλάστηκε από τους όρους *na(phtha)* «νάφθα» και *palm(itic acid)* «παλμιτικό οξύ (που παράγεται από φοινικέλαιο)» (< *palm* «φοίνικας»).

ναπολεόντειος
λόγ. [1811], < κύρ. όν. *Ναπολέων, -οντος* < γαλλ. *Napoléon*. Η λ. αναφέρεται κατ' εξοχήν στον Γάλλο στρατηγό και αυτοκράτορα Ναπολέοντα Α΄ Βοναπάρτη, που έμεινε στην ιστορία ως *Μέγας Ναπολέων* (1769-1821).

ναργιλές
< τουρκ. *nargile* < περσ. *nārgīla* «ινδική καρύδα», το κέλυφος τής οποίας χρησίμευε αρχικά ως δοχείο αυτής τής συσκευής καπνίσματος. Ο τύπος *αργιλές* οφείλεται σε επανανάλυση από την αιτ. *το(ν) ναργιλέ* > *τον αργιλέ*, όπου το *-ν-* θεωρήθηκε τμήμα τού άρθρου.

νάρδος «το φυτό βαλεριάνα»
< ελνστ. *νάρδος (ή) / νάρδον (τό)*, σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *nērdə*, αραμ. *nārd(ēn)*. Επειδή το αρωματικό φυτό είναι ιθαγενές τής Ινδίας, θεωρείται ότι οι σημιτ. όροι προέρχονται από το σανσκρ. *nálada-* (ίδια σημ.).

νάρθηκας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *νάρθηξ / νάθρηξ, -ηκος*, που ίσως συνδ. με σανσκρ. *naḍá-* «καλάμι», λιθ. *néndré*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καλαμώδες φυτό με κοιλότητα (που χρησίμευε ως βέργα, θύρσος, ραβδί κ.ά.» (για τον μυθικό Προμηθέα που έκλεψε τη φωτιά από τον Δία και την έκρυψε σε *νάρθηκα*· Ησιόδ. *Θεογ.* 566-7: *κλέψας ἀκαμάτοιο πυρὸς τηλέσκοπον αὐγὴν ἐν κοίλῳ νάρθηκι*) → ήδη αρχ. σημ. «συσκευή για περίδεση καταγμάτων» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμῶν* 6.10-11: *τοὺς νάρθηκας περιθεῖναι χρὴ καὶ περιλαβεῖν ἐν τοῖσι δεσμοῖσιν*) → ελνστ. σημ. «πρόναος (επειδή έχει σχήμα επιμήκους στοάς)» (3ος αι., πβ. Γρηγ. Θαυμ. *Ἐπιστ.* 11: *ἡ ἀκρόασις ἔνδοθι τῆς πύλης ἐν τῷ νάρθηκι, ἔνθα ἑστάναι χρὴ τὸν ἡμαρτηκότα ἕως τῶν κατηχουμένων καὶ ἐντεῦθεν ἐξέρχεσθαι*).

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ
νάρθηκας
Το αρχ. ουσ. ***νάρθηξ*** έχει αποκτήσει πλέον εξειδικευμένη σημασία στη Νέα Ελληνική, ιατρική ή αρχιτεκτονική, αλλά απαντά με διάφορους τύπους στις διαλέκτους: ***αναθρήκα / αναδρήκα*** (Κύπρος), ***άρτηκας*** (Δωδεκάνησα), ***έρτηκας*** (Κεφαλλονιά), ***ανατρήχα*** (Λέσβος), ***αναγρήκα*** (Κάρπαθος), ***αρτήκα*** (Καππαδοκία) κ.ά. Ο σχηματισμός των τύπων αυτών οφείλεται κυρίως σε ανασυλλαβισμό από την αιτιατική ενικού *το(ν) νάρθηκα > τον άρθηκα > άρθηκα(ς)*, καθώς και σε φωνητικούς λόγους.

νάρκη
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 5.1.92: *ὤμου ὀδύνη, καὶ βάρος ἐς βραχίονα, νάρκη, ἔμετοι συχνοί, ὑδροποσίη*], αρχική σημ. «παράλυση, αναισθησία», πιθ. από μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος με σημ. «δένω, πιάνω», από όπου τα συνώνυμα παλ. άνω γερμ. *sner(a)han*, παλ. σκανδ. *snara*, ίσως και αρμ. *nergew* «λεπτός».
ΣΗΜΑΣ. Ενώ αρχικά σήμαινε «παράλυση, αναισθησία», η λ. δήλωσε αργότερα ορισμένο είδος ψαριού ή χελιού, που προκαλούσε παράλυση ή θάνατο στο θύμα του μέσω ηλεκτρικών εκκενώσεων. Οι σημ. αυτές (με επίδρ. τού αρχ. *νάρκη*) απαντούν επίσης στον αντίστοιχο λατ. όρο *torpēdō, -inis*, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε στην Αγγλική κατά τον 19ο αι. δηλώνοντας «συσκευή εκρηκτικών για ανατίναξη πλοίου». Με επίδρ. των ξένων όρων (αγγλ. *torpedo*, γαλλ. *torpille*) η λ. *νάρκη* απέκτησε επιπλέον τη σημ. τού εκρηκτικού μηχανισμού. Βλ. κ. *τορπίλη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναρκώνω < αρχ. *ναρκ-ῶ (-όω)* «προκαλώ αναισθησία, μούδιασμα» < *νάρκη*
νάρκωση < αρχ. *νάρκω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Κωακ. προγν.* 468.1-2: *ἀποπληκτικοῖσιν αἱμοῤῥοΐδες ἐπιγενόμεναι, χρήσιμον· ψύξιες δὲ καὶ ναρκώσιες, πονηρόν*] < ρ. *ναρκ-ῶ (-όω)*

ναρκω-τής < *ναρκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
ναρκω-τικός (βλ.λ. *ναρκωτικά*).
ΣΥΝΘ. ναρκ(ο)-: *ναρκο-θέτης* (λόγ. [1888]), *ναρκο-βόλο* (λόγ. [1889], απόδ. ξέν. όρου), *ναρκο-θετώ, ναρκο-θέτης, ναρκ-αλιεία, ναρκ-αλιευτής, ναρκο-πόλεμος, ναρκο-συλλέκτης, ναρκο-πέδιο* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

νάρκισσος
αρχ. [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο], πιθ. δάνειο, όπως προκύπτει και από το τέρμα *-ισσος*. Οι αρχαίοι συσχέτιζαν τη λ. με το ουσ. *νάρκη* (πβ. Πλουτ. *Συμποσ.* 647Β.2-4: *καὶ τὸν νάρκισσον ὡς ἀμβλύνοντα τὰ νεῦρα καὶ βαρύτητας ἐμποιοῦντα ναρκώδεις*), αλλά αυτό οφείλεται προφανώς σε παρετυμολογία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναρκισσ-εύομαι, λόγ. [1896]
ναρκισσ-ισμός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *narcissisme*
ναρκισσ-ιστής < *ναρκισσ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
ναρκισσιστ-ικός < *ναρκισσιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ναρκομανής
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *narcomane*, που πλάστηκε με τα ελλην. συνθετικά *ναρκο-* (< αρχ. *νάρκη*, αρχική σημ. «παράλυση, αναισθησία», βλ.λ.) και το λεξ. επίθημα *-μανής* (από θ. τού ρ. *μαίνομαι*), πβ. κ. *τοξικο-μανής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναρκομαν-ία < *ναρκομανής*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *narco-manie*.

ναρκοπέδιο
< *ναρκο-* (< *νάρκη*) + *πεδίο*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *minefield*.

ναρκώνω → νάρκη

ναρκωτικά
< ελνστ. *ναρκωτικὰ (φάρμακα)* (ήδη στον γιατρό Γαληνό, 2ος αι., για αναισθητικές ή ηρεμιστικές ουσίες), ουδ. πληθ. τού επιθ. *ναρκωτικός* < αρχ. *ναρκῶ (-όω)* (< *νάρκη*, βλ.λ.). Η σημ. «τοξικές, εθιστικές ουσίες» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *narcotiques*.

ναστός «συμπιεσμένος – συμπαγής, στερεός»
αρχ., αρχική σημ. «συμπιεσμένος, στερεός», ρηματ. επίθ. τού *νάσσω* «συμπιέζω» < **νάτ-jω* ή **νάκ-jω*, χωρίς επιβεβαιωμένες συνδέσεις. Δεν σχετίζεται με το αρχ. *νάκος / νάκη* «δέρμα, δορά προβάτου».

νατοϊκός
< *ΝΑΤΟ* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), ακρωνύμιο τού αγγλ. όρου *N(orth) A(tlantic) T(reaty) O(rganisation)* «Οργάνωση Βορειοατλαντικού Συμφώνου».

νατουραλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *naturalisme*, που πλάστηκε βάσει τού λατ. *natūrāl(is)* (< *natura* «φύση») με παραγ. τέρμα *-isme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νατουραλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *naturaliste*
νατουραλιστ-ικός < *νατουραλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

νάτριο
μεταφορά τού ν.λατ. *natrium* (ή γερμ. *Natrium*) < *natrum / natron* «σόδα» (όρος των αλχημιστών) < αραβ. *(a)naṭrūn* < αιγυπτ. *ntr(j)*. Στην ίδια αιγυπτ. λέξη έχει την απώτερη αναγωγή του και το αρχ. ουσ. *νίτρον* (βλ.λ.), ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σόδα*.

ναυαγιαίρεση «ανέλκυση ναυαγίου»
λόγ. [1856], < *ναυάγι(ο)* + *αίρεση* (αρχ. σημ. «κατάληψη, κυρίευση και κατοχή»), από σύγχυση με το μερικώς ομόηχο *άρση* «ύψωση - (κατ' επέκταση) ανέλκυση».

ναυαγός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 1.7.4: *τῶν στρατηγῶν κατηγόρουν ἄλλοι τε καὶ Θηραμένης μάλιστα, δικαίους εἶναι λόγον ὑποσχεῖν διότι οὐκ ἀνείλοντο τοὺς ναυαγούς*] < *ναυ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-αγ(ός)* < θ. τού ρ. *ἄγνυμι* «σπάζω, θρυμματίζω», για το οποίο βλ.λ. *κάταγμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναυάγιο < αρχ. *ναυάγ-ιον*, αρχική σημ. «κομμάτι από ναυαγισμένο πλοίο» (πβ. Αισχ. *Πέρσαι* 419: *θάλασσα [...] ναυαγίων πλήθουσα καὶ φόνου βροτῶν*)
ναυαγώ < αρχ. *ναυαγ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 180.4: *πληγεῖσ' ἐναυάγησεν ὀστρακουμένη*].
ΣΥΝΘ. ναυαγο-: *ναυαγο-σώστης* (λόγ. [1888]), *ναυαγο-σωστικός* (λόγ. [1886]), *ναυαγο-σωστικό (το)* (απόδ. τού γαλλ. *bateau de sauvetage*).

ναύαρχος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ναύ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-αρχος* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πλοί-αρχος, δήμ-αρχος, έπ-αρχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναυαρχ-είο, λόγ. [1862], < *ναύαρχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-είο*
ναυαρχία < αρχ. *ναυαρχ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Ξενοφώντα]
ναυαρχίδα < ελνστ. *ναυαρχ-ίς, -ίδος* (ενν. *ναῦς*) < αρχ. *ναύαρχος*
ναυαρχ-ικός, λόγ. [1823]
ναυαρχώ < αρχ. *ναυαρχ-ῶ (-έω)* «διοικώ στόλο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5.1.4: *φίλος μοί ἐστιν, ὦ ἄνδρες, Ἀναξίβιος, ναυαρχῶν δὲ καὶ τυγχάνει*].
ΣΥΝΘ. αντι-ναύαρχος (λόγ. [1833]), **υπο-ναύαρχος** (λόγ. [1869]).

ναύκληρος «λοστρόμος»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (με ανομοίωση και παρασύνδεση προς το ουσ. *κλῆρος*) < *ναύκρᾱρος* < *ναύ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + **κρᾱ-ρος* / **κρᾱσ-ρος*, που ανάγεται στο θ. των ουσ. *κάρα* «κεφαλή», *κρανίον* (βλ.λ.). Σύμφωνα με την ετυμολ. αρχή της, η λ. *ναύκληρος* θα σήμαινε «τον επί κεφαλής τού πλοίου, τον κύριο τού πλοίου».

ναύλος «αντίτιμο μισθώσεως πλοίου»
< αρχ. *ναῦλος / ναῦλον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ. (μαρτυρία)] < θ. *ναυ-* (< ουσ. *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + επίθημα *-λο-* (σπάνιο για μετονοματικά παράγωγα) ή με ενδιάμεσο τύπο *ναῦσ-θλον* (κατά τη μαρτυρία τού λεξικογράφου Ησυχίου *ναῦσθλον· ναῦλον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναυλώνω < ελνστ. *ναυλ-ῶ (-όω)* < αρχ. *ναῦλος / ναῦλον*
ναύλω-ση, λόγ. [1833], < *ναυλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ναύλω-μα < *ναυλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ναυλω-τής, λόγ. [1833], < *ναυλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
ναυλω-τήριο < *ναυλω(τής)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*
ναυλω-τικός, λόγ. [1833], < *ναυλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΥΝΘ. επί-ναυλος (λόγ. [1838])
ναυλ(ο)- (λόγ.): *ναυλο-λόγιο* [1882], *ναυλο-μεσίτης* [1888], *ναυλο-σύμφωνο* [1889], *ναυλ-αγορά* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

ναυλοχώ «(για πλοίο) παραμένω αγκυροβολημένος σε λιμάνι ή όρμο»
< αρχ. *ναυλοχῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 7.4.7: *καὶ πέμπει ἐς φυλακὴν αὐτῶν εἴκοσι ναῦς [...] ναυλοχεῖν αὐτάς*] < *ναύλοχος* «λιμένας, τόπος ελλιμενισμού, αγκυροβόλιο» < *ναύ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + *λόχος* (βλ.λ.), στη σημ. «τόπος αναμονής».

ναυμαχία
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, *ἐπίγρ.* 7.514.2: *ἀργαλέης μνήματα* ναυμαχίης] < *ναυμαχῶ (-έω)* < *ναυ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + *-μαχῶ* < *μάχη*, πβ. κ. *πυγ-μαχώ, λογο-μαχώ*.

ναυπηγός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 319b.5-8: *ἐπειδὰν μὲν περὶ οἰκοδομίας τι δέῃ πρᾶξαι τὴν πόλιν, τοὺς οἰκοδόμους μεταπεμπομένους συμβούλους περὶ τῶν οἰκοδομημάτων, ὅταν δὲ περὶ ναυπηγίας, τοὺς ναυπηγούς, καὶ τἆλλα πάντα οὕτως*] < *ναυ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + *-πηγ(ός)*, από το θ. τού ρ. *πήγ-νυ-μι* «πήζω, μπήγω – (αρχ. σημ.) κατασκευάζω, στήνω (κυρ. για πλοία)» (βλ.λ. *πήζω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναυπηγείο < ελνστ. *ναυπηγ-εῖον*
ναυπηγία [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < αρχ. *ναυπηγ-ία*
ναυπηγώ < αρχ. *ναυπηγ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
ναυπήγηση < ελνστ. *ναυπήγη-σις* < ρ. *ναυπηγ-ῶ (-έω)*
ναυπήγη-μα, λόγ. [1887], < *ναυπηγη-* (*ναυπηγώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ναυπηγήσ-ιμος < αρχ. *ναυπηγήσ-ιμος* < ρ. *ναυπηγ-ῶ (-έω)*
ναυπηγ-ικός < ελνστ. *ναυπηγ-ικός* (υποχωρητ.) < αρχ. *ναυπηγ-ική* (ενν. *τέχνη*) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. ναυπηγο-επισκευαστικός, ναυπηγο-ξυλουργός – αερο-ναυπηγός.

ναυς «πλοίο»
< αρχ. *ναῦς* (ήδη μυκ. σύνθ. *na-u-do-mo*: **ναυ-δόμος*) < Ι.Ε. **nāu-s* «πλοίο» || σανσκρ. *nāu-*, αρμ. *naw*, λατ. *nāvis* (> ισπ. *nave*), υποκορ. *nāvigium* (> γαλλ. *navire*) || αρχ. *ναῦ-λος, ναύ-της*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
Σύνθετα
Διάφορες πτώσεις τού αρχ. ουσ. *ναῦς* έχουν χρησιμοποιηθεί ως λεξικά προθέματα για τον σχηματισμό συνθέτων. Οι κυριότεροι τύποι είναι: α) ***ναυ-***, από το θ. τού αρχ. *ναῦς* (π.χ. *ναυ-αγός, ναυ-πηγός, ναυ-μαχία, ναύ-κληρος, ναύ-σταθμος*), β) ***νεω-***, από την αρχ. γεν. *νεώς* (π.χ. *νεώ-ριο, νεω-δόχος*), γ) ***νηο-***, από την αρχ. γεν. *νηός* (π.χ. *νηο-πομπή, νηο-λόγιο, νηο-γνώμονας*), δ) ***ναυσι-***, από τη δοτ. πληθ. τού αρχ. *ναῦς* (π.χ. *ναυσι-πλοΐα*). Απαντά επίσης ως β΄ συνθετικό στο αρχ. ουσ. ***ἐπί-νειον*** (βλ.λ.) και στο λόγ. ουσ. ***προσ-νή-ωση*** (βλ.λ.).

ναύτης
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ξ 188-9: *ὁπποίης τ' ἐπὶ νηὸς ἀφίκεο; πῶς δέ σε ναῦται ἤγαγον εἰς Ἰθάκην;*] < θ. *ναυ-* (< *ναῦς* «πλοίο», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *λύ-της, γνώσ-της, γλύπ-της*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναυτία < αρχ. *ναυτ-ία* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη (στον τύπο *ναυσίη*)]
ναυτικός < αρχ. *ναυτ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 728: *ναυτικὸς στρατὸς κακωθεὶς πεζὸν ὤλεσε στρατόν*] < *ναύτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ναυτ-οσύνη < *ναύτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*
ναυτ-ώνας, λόγ. [1897], < *ναύτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ώνας*, πβ. κ. *κοιτ-ώνας*.
ΣΥΝΘ. ναυτ(ο)-: *ναυτο-δίκης* (αρχ.), *ναυτο-δικείο* (λόγ. [1833]) – *ναυτο-λόγος* (ελνστ.), *ναυτο-λογώ* (ελνστ.), *ναυτο-λόγηση* (λόγ. [1833]), *ναυτο-λογία* (λόγ. [1886]), *ναυτο-λόγιο* (λόγ. [1833]) – *ναυτ-απάτη* (λόγ. [1833]), *ναυτο-δάνειο* (λόγ. [1833]), *ναυτό-παιδο* (λόγ. [1889], απόδ. τού γαλλ. *mousse*, βλ. κ. *μούτσος*), *ναυτο-μεσίτης* (λόγ. [1861]), *ναυτο-*

φυλακή (λόγ. [1889]), *ναυτ-αποστολή*, *ναυτ-ασφάλεια*, *ναυτ-εργάτης*, *ναυτο-πρόσκοπος*, *ναυτόπουλο* κ.ά.

ναυτιλλόμενος «ναυτικός»
μτχ. ενεστ. τού αρχ. *ναυτίλλομαι* «ταξιδεύω με πλοίο ως ναυτικός» (πβ. τη ν.ελλ. φρ. *οδηγίες προς ναυτιλλομένους*) < *ναυτίλος* (βλ.λ.).

ναυτίλος «ναυτικός»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 202-3: *οἵοισιν ἐν χειμῶσι ναυτίλων δίκην στροβούμεθ'*], ποιητ. τύπος τού ουσ. *ναύτης* (βλ.λ.). Η λ. συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημ. «ναύτης, ναυτικός» και «είδος μαλακίου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ναυτιλία < αρχ. *ναυτιλ-ία* «διακυβέρνηση πλοίου, ναυσιπλοΐα» [ήδη ομηρικό]
ναυτιλ-ιακός, λόγ. [1833].

νάφθα «χημικό μείγμα υδρογονανθράκων»
ελνστ., δάνειο ανατολ. προελεύσεως, πιθ. < περσ. *naft*, το οποίο ίσως ανάγεται σε θ. **nab-* «υγρός» και, κατά μία εκδοχή, συνδ. με το θ. τού αρχ. *νέφος* (βλ.λ.). Πβ. κ. *ναπάλμ*.

ναφθαλίνη
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *naphtaline*, το οποίο σχηματίστηκε με βάση το λατ. *naphtha* < ελνστ. *νάφθα* (βλ.λ.). Πβ. κ. *ναπάλμ*.

νεανίας
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < **νεᾱν(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ίας*) < *νέ(ος)* (βλ.λ.) + πρόσφυμα *-ανός*, παρ' ότι το εν λόγω τέρμα δεν μαρτυρείται αλλού. Δεν ευσταθεί η σύνδεση τού προσφύματος αυτού με το θ. τού ουσ. *ἄνεμος* (βλ.λ.) και με το σανσκρ. *ániti* «ανασαίνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νεανίζω < ελνστ. *νεαν-ίζω*
νεανικός < αρχ. *νεαν-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Σφῆκ.* 1066-7: *ἀλλὰ κὰκ τῶν λειψάνων δεῖ τῶνδε ῥώμην νεανικὴν σχεῖν*]
νεανίσκος < αρχ. *νεαν-ίσκος* [πιθ. ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., ως τίτλος έργου] (με υποκορ. τέρμα *-ίσκος*).

νεαρός
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Β 289-90: *ὥς τε γὰρ ἢ παῖδες νεαροὶ χῆραί τε γυναῖκες ἀλλήλοισιν ὀδύρονται*] < *νέ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *στιβ-αρός*, *μι-αρός*, *χαλ-αρός*, *ρυπ-αρός*. Βλ. κ. *νερό*.

νεβρός «νεογνό ελαφιού»
αρχ., ίσως ανάγεται στο Ι.Ε. **(s)negw-ro-* «ποικιλόχρωμος, σκούρος», από όπου προέρχεται το λατ. *niger* «μαύρος». Ορισμένοι θεωρούν παράλληλο σημασιολογικό σχήμα τη σύνδεση τού ομηρικού *προκάς*, *-άδος* «ελάφι» με τη λ. τού Ησυχίου *πρεκνόν· ποικιλόχροον ἔλαφ[ρ]ον*.

νεγκλιζέ
< γαλλ. *négligé* «ατημέλητος» (για ντύσιμο), μτχ. τού ρ. *négliger* «αμελώ, αψηφώ» < λατ. *negligere*.

νέγρος
< ισπ. *negro* «μαύρος» < λατ. *nigrum*, αιτ. τού επιθ. *niger*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νέγρ-ικος
νεγρο-ειδής, μεταφορά τού γαλλ. *négroïde* (υβριδικό σύνθ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
νέγρος
Τα τελευταία χρόνια η λέξη ***νέγρος*** αποφεύγεται, όταν αναφέρεται σε μέλος τής μαύρης φυλής (επειδή θεωρείται ότι έχει μειωτική χροιά και δουλοκτητική αφετηρία), και συνήθως προτιμάται το συνώνυμο ***μαύρος***. Η τάση αυτή ξεκίνησε από την Αγγλική, όπου προτιμάται ο όρος *black* αντί τού *nigger*, και έχει εξαπλωθεί σε διάφορες γλώσσες με παρόμοιες συνέπειες (π.χ. γαλλ. *noir* αντί *nègre*, ιταλ. *nero* αντί *negro*). Ειδικά στις Η.Π.Α. χρησιμοποιείται επίσης ο γεωγραφικός όρος ***Αφροαμερικανός*** (αγγλ. *African-American*). Στο παρελθόν είχε χρησιμοποιηθεί επίσης η λ. *coloured* «έγχρωμος» ως ουδέτερη, αλλά τελικά και αυτή κατακρίθηκε ως μεροληπτική.

νεκρός
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* λ 475-6: *πῶς ἔτλης Ἄιδοσδε κατελθέμεν, ἔνθα τε νεκροὶ ἀφραδέες ναίουσι*] < *νέκ(υς)*, *-υος* (με παραγ. τέρμα *-ρός*) < Ι.Ε. **nek-* «θάνατος – νεκρός» || λατ. *nex*, *-cis* «βίαιος θάνατος», ρ. *neco* «σκοτώνω – (αργότερα) πνίγω» (> γαλλ. *noyer*, ισπ. *anegar*, ιταλ. *annegare*), σανσκρ. *náśyati* «αφανίζεται, πεθαίνει», αβεστ. *našto* «χαμένος». Ορισμένοι υποθέτουν ότι και το ουσ. *νέκταρ* (βλ.λ.) θα μπορούσε να ενταχθεί στην ίδια ετυμολ. οικογένεια. Από το αρχ. *νέκυς* προήλθε το ελνστ. *νέκυια* «πνευματιστική τελετή με σκοπό την επικοινωνία με τους νεκρούς», που χρησιμοποιήθηκε από τους μεταγενέστερους γραμματικούς ως τίτλος τής ραψωδίας λ τής Οδύσσειας (όπου ο Οδυσσέας παρουσιάζεται να συνομιλεί με ψυχές νεκρών στον Άδη). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νέκρα < *νεκρός* (υποχωρητ.), πβ. κ. *πικρός – πίκρα*
νεκρικός < ελνστ. *νεκρ-ικός*
νεκρότητα < ελνστ. *νεκρ-ότης*, *-ότητος* «νεκρική κατάσταση, θάνατος»
νεκρώνω < μεσν. *νεκρ-ώνω* < ελνστ. *νεκρ-ῶ (-όω)*
νέκρωση < ελνστ. *νέκρω-σις* < αρχ. *νεκρ-ῶ (-όω)*
νέκρωμα < ελνστ. *νέκρω-μα* «άψυχο σώμα» < ρ. *νεκρ-ῶ (-όω)*

νεκρώσιμος < ελνστ. *νεκρώσ-ιμος* < ρ. *νεκρ-ῶ (-όω)*

νεκρωτικός < ελνστ. *νεκρω-τικός* < ρ. *νεκρ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. νεκρ(ο)-: (αρχ.) *νεκρο-θήκη* – (ελνστ.) *νεκρ-εγερσία, νεκρο-θάφτης, νεκρο-λάτρης, νεκρο-μαντεία, νεκρό-πολη* – (μεσν.) *νεκρ-ανασταίνω, νεκρ-ανάσταση, νεκρο-κρέβατο* – (λόγ.) *νεκρο-θάλαμος* [1887], *νεκρο-κεφαλή* [1896], *νεκρο-λογία* [1856], *νεκρο-στάσιο* [1883], *νεκρο-ταφείο* [1833], *νεκρο-τομείο* [1876], *νεκρο-τομή* ([1852], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nécrotomie*), *νεκρο-φάνεια* [1872], *νεκρο-φιλώ* [1858], *νεκρ-οψία* ([1840] (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nécropsie*), *νεκρο-φιλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nécrophilie*) – *νεκρό-κασα, νεκρο-σέντονο, νεκρο-στολίζω* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φέρετρο*.

νεκροψία

λόγ. [1840], < *νεκρ(ο)- + όψ(η)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nécropsie*. Βλ. κ. *αυτοψία*.

νέκταρ

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 199: *τῇ δὲ παρ' ἀμβροσίην δμῳαὶ καὶ νέκταρ ἔθηκαν*], αρχαϊκό ουσ. με σημ. «το ποτό των αθανάτων», που πιθ. ανάγεται στο θ. των λ. *νέκ(υς), νεκ(ρός)* και ίσως έχει ως β΄ συνθετικό μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο σανσκρ. *tárati* «διασχίζω, περνώ» (πβ. σύνθ. *ap-tú-r* «αυτός που διασχίζει τα νερά»). Σε αυτή την περίπτωση, το ουσ. *νέκταρ, -αρος* θα αποτελούσε θρησκ. όρο με σημ. «αυτό που (ξε)περνά τον θάνατο», συνδυαζόμενο με το ουσ. *ἀμβροσία*, το οποίο δήλωνε την τροφή των αθανάτων. Λιγότερο πιθ. η ανάλυση *νέ-κταρ* < *νε-* αρνητ. πρόθεμα + θ. τού σπάνιου ουσ. *κτέρες· νεκροί* (Ησύχιος). Άλλοι έχουν υποθέσει ότι πρόκειται για ασιατικό δάνειο με αρχική σημ. «αρωματικό».

νεκταρίνι

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *nectarine*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *nectar, -aris* < αρχ. *νέκταρ, -αρος* (βλ.λ.).

νέμεση

< αρχ. *νέμεσις* «δίκαιη ανταπόδοση, δικαιολογημένη αγανάκτηση» [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. β 136-7: *νέμεσις δέ μοι ἐξ ἀνθρώπων ἔσσεται*] (μεθομηρ. κύρ. όν. *Νέμεσις* «θεότητα που αντιπροσώπευε τη θεία δίκη») < θ. *νεμ(ε)-* (που ανάγεται στο ρ. *νέμω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-σις*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

νέμεση

Όπως προκύπτει από την ετυμολογική αρχή της, η λ. **νέμεσις** δήλωνε τη «δίκαιη νομή ή μοιρασιά που αποδιδόταν από νόμιμη αρχή» και, ειδικότερα, τη «δικαιολογημένη αγανάκτηση από το σύνολο τής κοινής γνώμης». Επίσης αναφερόταν στον φόβο κάποιου μήπως υποστεί τιμωρία, παρουσιάζεται δε στην αρχ. γραμματεία ως προσωποποίηση τής οργής των θεών. Ενώ η αρχ. **αἰδώς**, αρχική σημ. «ντροπή, αισχύνη», έχει υποκειμενική χροιά και αναφέρεται στο πρόσωπο που την αισθάνεται, η λ. *νέμεσις* έχει αντικειμενική χροιά και δήλωσε περαιτέρω τον φορέα εξουσίας που την ασκεί. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εκδικούμαι*.

νέμω «μοιράζω, διανέμω – (μεσοπαθ.) καρπώνομαι» αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* η 25-6: *οὔ τινα οἶδα ἀνθρώπων, οἳ τήνδε πόλιν καὶ ἔργα νέμονται*] < Ι.Ε. **nem-* «μοιράζω, διανέμω» || λιθ. *núoma* «ενοίκιο», αρχ. γερμ. **nem-a-* «παίρνω» (> γερμ. *nehmen*, ολλ. *nemen*), ίσως και λατ. *emo* «αγοράζω» || αρχ. *νομ-ή, νόμ-ος, νομ-άς, νέμε-σις* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -νέμω: *δια-νέμω, αναδια-νέμω, κατα-νέμω, απο-νέμω* κ.ά.

-νομή, -νομέας: *δια-νομή, αναδια-νομή, κατα-νομή, απο-νομή – δια-νομέας, κατα-νομέας*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

νέμω, νομή, νόμος, νομάς, νέμεση – nehmen...

Διάφορες ομόρριζες λέξεις τής Ελληνικής φανερώνουν ότι η σημασία «μοιράζω, κατανέμω» συχνά συνδέεται με τη δικαιοσύνη και τη νόμιμη Αρχή που έχει επιφορτιστεί με αυτή την υποχρέωση. Δεν προξενεί απορία ότι το αρχ. ρήμα *νέμω* συνδύαζε τις σημασίες «μοιράζω, διανέμω» και «διοικώ, κυβερνώ». Αφετηρία τής ετυμολογικής οικογένειας είναι η Ι.Ε. ρίζα **nem-* «μοιράζω, διανέμω», στην οποία ανάγονται τα εξής ομόρριζα:

α) από θέμα *νεμ- (*nem-)*: αρχ. ***νέμ-ω*** «μοιράζω, διανέμω – διοικώ, κυβερνώ», ***νέμε-σις*** *(-ση)* «δίκαιη νομή ή μοιρασιά που αποδιδόταν από νόμιμη Αρχή» (μεθομηρικώς *Νέμεσις* «θεότητα που αντιπροσώπευε τη θεία δίκη, τη θεϊκή οργή»).

β) από θέμα *νομ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **nom-*): αρχ. ***νομ-ή*** «τροφή ποιμνίων – μοιρασιά, διαίρεση», ***νομ-άς*** *(-άδος)* «περιπλανώμενος», ***νόμ-ος*** (από όπου το σημαντικό ρήμα ***νομ-ίζω***), ***νομ-ός*** «βοσκοτόπι – κατοικία – διοικητικό διαμέρισμα». Το θέμα αυτό εμφανίζεται σε πλήθος συνθέτων που διαδόθηκαν σε άλλες γλώσσες, π.χ. *αυτο-νομία, οικο-νομία, αστρο-νομία* (πβ. αγγλ. *auto-nomy, eco-nomy, astro-nomy*).

Από την ίδια ρίζα έχουν προέλθει ορισμένα ρήματα στις γερμανικές γλώσσες, τα οποία έλαβαν τη σημασία «αποκτώ αυτό που διανέμεται, αποδίδω μερίδιο στον εαυτό μου» και, επομένως, «λαμβάνω, παίρνω», όπως παρατηρούμε στο αρχ. γερμ. **nem-a-*, από όπου σχηματίστηκε το γερμ. ***nehmen*** «παίρνω».

νένα «παραμάννα, τροφός»
μεσν. < βεν. *nena*, λ. τής νηπιακής γλώσσας.

νενέ
< τουρκ. *nene / nine* «γιαγιά», λ. τής νηπιακής γλώσσας.

νενομισμένος «καθιερωμένος»
αρχ., μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *νομίζω* (βλ.λ.).

νεογιλός
< αρχ. *νεογιλ(λ)ός* «νεογέννητος» (αρχικώς για κουτάβι) [ήδη ομηρικό] < *νέο(ς)* + απροσδιόριστο β' συνθ., που ίσως ταυτίζεται με το μυκ. *ki-ra*: **γίλ(λ)α* «κοπέλα, κορίτσι» (πιθ. συνδ. με λιθ. *žìndù* «θηλάζω»). Στη Νέα Ελληνική η λ. χρησιμοποιείται κυρ. στη φρ. *νεογιλοί οδόντες* «τα πρώτα δόντια τού παιδιού».

νεογνό
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *νεογνός (παῖς)* «νεογέννητος» [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο, πβ. *Εἰς Δήμ.* 141: *καί κεν παῖδα νεογνὸν ἐν ἀγκοίνῃσιν ἔχουσα*], που αποτελεί παράλλ. τύπο τού επιθ. *νεό-γονος*. Ανάγεται στο επίθ. *νέο(ς)* και σε μεταπτωτ. βαθμίδα *-γν-* τού θ. που απαντά στις αρχ. λ. *γέν-ος, γί-γν-ομαι, γόν-ος* (βλ.λ.) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νεογν-ικός, απόδ. τού γαλλ. *néo-natal* (υβριδικό σύνθ.).
ΣΥΝΘ. νεογνο-: *νεογνο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *neognology*), *νεογνο-λόγος*.

νεοδαμώδεις
αρχ., πληθ. τού ουσιαστικοπ. επιθ. *νεοδᾱμώδης* «είλωτας που πρόσφατα απέκτησε την ιδιότητα τού πολίτη (στην αρχ. Σπάρτη)» < *νεο-* + *δᾱμώδης / δημώδης* < *δᾶμ(ος)* (δωρ. τύπος τού ουσ. *δῆμος*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

νεόδμητος «νεόκτιστος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Μήδ.* 1366: *ἀλλ' ὕβρις οἵ τε σοὶ νεοδμῆτες γάμοι*] < *νεό-* + *-δμη(τος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα *-δμη-* τού θ. *δεμ(α)-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δέμω* «κτίζω, οικοδομώ» (βλ.λ. *δομή, δόμος*).

νεόκοπος «πρόσφατος, καινούργιος – πρωτοεμφανιζόμενος»
αρχ., αρχική σημ. «αυτός που μόλις κόπηκε (για καρπό)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Ευπόλιδα], < *νεό-* + *-κοπ(ος)*, από το θ. τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).

νεολαία
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 686-7: *εὐμενὴς δ' ὁ Λύκειος ἔστω πάσᾳ νεολαίᾳ*], ποιητ. και δωρ. περιληπτικό ουσ., < *νεο-* + *λα(ός)* + παραγ. τέρμα *-ία*.

νέον «χημικό στοιχείο»
λόγ. [1898], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *neon*, που πλάστηκε στο τέλος τού 19ου αι. με βάση το αρχ. ουδ. *νέον*, επειδή αμέσως αναγνωρίστηκε ως νέο χημικό στοιχείο.

νεοπαγής «νεοσύστατος»
ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που μόλις στερεώθηκε», < *νεο-* + *-παγ(ής)*, από θ. τού αρχ. *πήγ-νυ-μι* «πήζω, μπήγω – (αρχ. σημ.) κατασκευάζω, στήνω (κυρ. για πλοία)» (βλ.λ. *πήζω*). Κατά την ελνστ. εποχή, η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «νεοϊδρυθείς, νεόκτιστος».

νεοπλασία «νεοσχηματισμένος ιστός – καρκίνωμα»
< *νεο-* + *-πλασ(ία)* < ρ. *πλάσσω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néoplasie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νεό-πλασμα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néoplasme*
νεοπλασματ-ικός < *νεοπλασματ-* (*νεόπλασμα*) + παραγ. τέρμα *-ικός*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *néoplasique*.

νεόπλαστος
ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που μόλις πλάστηκε (για βρέφη, σκεύη)», < *νεο-* + *πλαστός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *πλάσσω* (βλ.λ.). Από τον 19ο αι. η λέξη χρησιμοποιείται επίσης ως γλωσσ. όρος.

νέος
αρχ. < **νέϝ-ος* (ήδη μυκ. *ne-wo*) < I.E. **new-* «νέος, καινούργιος» || σανσκρ. *nava-*, λατ. *novus* (> γαλλ. *nouveau*, ισπ. *nuevo*), αρχ. γερμ. **neu-ja-* (> γερμ. *neu*, αγγλ. *new*, ολλ. *nieuw*), λιθ. *naũjas* || αρχ. *νεοσσός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νεότητα < αρχ. *νε-ότης, -ότητος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ξ 85-7: *οἷσιν ἄρα Ζεὺς ἐκ νεότητος ἔδωκε καὶ ἐς γῆρας τολυπεύειν ἀργαλέους πολέμους*]
νεάζω < αρχ. *νε-άζω* «είμαι νέος – έχω ζωτικότητα, φαίνομαι νέος»
νεότερος < αρχ. *νε-ώτερος*, συγκρ. βαθμός τού επιθ. *νέος*
νεότατος < αρχ. *νε-ώτατος*, υπερθ. βαθμός τού επιθ. *νέος*.
ΣΥΝΘ. νεο-: (αρχ.) *νεο-γενής, νεό-δμητος, νεό-κοπος, νεό-κτιστος, νεό-πλουτος, νεό-τευκτος, νεό-φυτος* – (ελνστ.) *νεο-λαμπής, νεό-νυμφος, νεο-παγής, νεο-σύλλεκτος, νεο-σύστατος, νεο-φανής* (βλ.λ.), *νεο-φώτιστος* – (μεσν.) *νεο-γέννητος, νεο-δίδακτος* (λόγ.), *νεο-διόριστος* [1897], *νεο-έλληνας* [1854], *νεο-ελληνικός* [1818], *νεο-κλασικός* ([1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néo-classique*, υβριδικού συνθ.), *νεο-λιθικός* ([1880], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néolithique*), *νεο-λογισμός* ([1782], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néologisme*), *νεο-πλατωνικός* ([1812], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *neoplatonic*), *νεο-πλατωνισμός* ([1812], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *neoplatonism*), *νεό-φερτος* [1782], *νεο-φοβία*

([1890], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *neophobia*), *νεο-ανθρωπισμός* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Neuhumanismus*, υβριδικό σύνθ.), *νεο-θετικισμός* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *néopositivisme*, υβριδικό σύνθ.), *νεο-κλασικισμός* (μεταφορά τού γαλλ. *néo-classicisme*, υβριδικού συνθ.), *νεο-ναζί* (μεταφορά τού γερμ. *Neonazi*, υβριδικού συνθ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

νέος, νεανίας, νεαρός, νεοσσός – nouveau, nuevo, new, neu...

Η ομοιότητα των λέξεων που σημαίνουν «νέος, καινούργιος» είναι εμφανής σε πολλές γλώσσες, πράγμα που εξηγείται από την κοινή αφετηρία των ομορρίζων. Από την Ι.Ε. ρίζα **new-o-* «νέος, καινούργιος» έχουν σχηματιστεί αρκετοί όροι με αυτή τη σημασία. Στην Ελληνική ξεχωρίζει το αρχ. επίθετο ***νέος*** (γνωστό ήδη στη Μυκηναϊκή), το οποίο έδωσε αξιοσημείωτα παράγωγα με εκτενή χρήση. Τα κυριότερα είναι τα αρχ. ***νεαν-ίας*** (μέσω τύπου **νε-ανός*), ***νε-αρός*** και ***νεοσσός*** (που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το *περισσός*). Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκει επίσης το λατ. επίθετο ***novus*** «νέος, καινούργιος» (από όπου τα γαλλ. ***nouveau***, ισπ. ***nuevo***), καθώς και το αρχ. γερμ. **neu-ja-* (από όπου τα γερμ. ***neu***, αγγλ. ***new***).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

νεοσύλλεκτος

Η σημερινή λ. ***νεοσύλλεκτος***, που αναφέρεται στους μόλις καταταγέντες στον στρατό και χρησιμοποιείται τόσο ως επίθετο όσο και ως ουσιαστικό, ανάγεται στο επίθ. *νεοσύλλεκτος* τής ελληνιστικής εποχής που είχε την ίδια σημασία, π.χ. *ἧκεν ἐξ Ἰταλίας ἀντὶ τῶν ἀπολωλότων αὐτῷ τρία τάγματα, Πομπηίου μὲν ἐκ τῶν ὑφ' αὐτὸν δύο χρήσαντος, ἓν δὲ νεοσύλλεκτον ἐκ τῆς περὶ Πάδον Γαλατίας* («... έφερε ένα νεοσύλλεκτο τάγμα από την περί τον Πάδο ποταμό Γαλατία», Πλουτάρχου *Βίος Καίσαρος*). Με την ίδια σημασία χρησιμοποιήθηκε και το επίθ. ***νεοσύλλογος***, το οποίο αρχικώς αναφερόταν γενικά σε ό,τι είχε συλλεγεί πρόσφατα και ειδικότερα σε έρανο, κατόπιν δε και σε στρατιώτες, π.χ. *ἀνασκήτοις καὶ νεοσυλλόγοις συμβαλεῖν τοῖς τῶν Ῥωμαίων στρατοπέδοις* (Πολύβιος).

Και οι δύο λέξεις είναι σύνθετες με α΄ συνθετικό το επίθ. ***νέος*** στη σημασία «πρόσφατος» και β΄ συνθετικό ένα από τα θέματα τού ρ. ***συλλέγω*** (< *συν* «μαζί» + *λέγω* «συγκεντρώνω, μαζεύω»).

νεοσσός «νεογέννητο πτηνό»

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Β 311: *ἔνθα δ' ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοί, νήπια τέκνα*] < *νέο(ς)*, που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το επίθ. *περισσός / -ττός*.

νεότευκτος «νεόκτιστος, πρόσφατα κατασκευασμένος»

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Φ 592: *κνημὶς νεοτεύκτου κασσιτέροιο*] < *νεο-* + *-τευκ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. που προέρχεται από το ρ. *τεύχω* «κατασκευάζω, φτειάχνω» (βλ.λ. *τεύχος*).

νεότητα → νέος

νεοφανής

ελνστ. < *νεο-* + *-φαν(ής)*, από θ. τού αρχ. *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*, επίσης *πρωτο-φανής, καινο-φανής*.

νεοφυής «αυτός που βλάστησε πρόσφατα»

ελνστ. < *νεο-* + *-φυ(ής)*, από θ. τού αρχ. *φύω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτο-φυής, συμ-φυής*.

νεποτισμός «οικογενειοκρατία»

μεταφορά τού γαλλ. *népotisme* < ιταλ. *nepotismo* < *nepot(e)* «ανεψιός» (με παραγ. τέρμα *-ismo*) < λατ. *nēpos, -ōtis*. Η λ. δήλωνε τη συνήθεια των Παπών τής Αναγεννήσεως να διορίζουν χαριστικά ανεψιούς τους (συνήθως) σε εκκλησιαστικά αξιώματα (κυρ. στο αξίωμα τού καρδιναλίου που ετίθετο επί κεφαλής τής παπικής αυλής).

νεραγκούλα «καλλωπιστικό φυτό»

< ιταλ. *ranuncolo* (με παρετυμολ. επίδρ. τής λ. *νερό* και τού επιθήματος *-ούλα*) < λατ. *rānunculus*, υποκορ. τού *rāna* «βάτραχος».

νεράιδα

< μεσν. *νερά(ι)δα* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < **νηράιδα / νηραΐδα* (με πιθ. επίδρ. τονισμού από τον πληθ. *νερά*) < αρχ. *Νηρηΐς, -ΐδος* (πληθ. *Νηρηΐδες*) [ήδη ομηρικό], που δήλωνε τις πενήντα νύμφες, κόρες τού Νηρέα (θαλάσσιας θεότητας).

ΣΥΝΘ. νεραϊδο-: *νεραϊδο-γέννητος* (λόγ. [1896]), *νεραϊδό-παιδο, νεραϊδό-παρμα, νεραϊδο-παρμένος, νεραϊδό-πουλο, νεραϊδό-χορτο* κ.ά.

νεράντζι

< μεσν. *νεράντζι(ον)* (με τροπή /a/ > /e/ λόγω τού /r/) < αραβ. *nārandj* «είδος πικρού πορτοκαλιού» (> τουρκ. *nareng*) < περσ. *nārang*, φρούτο που έφεραν οι Άραβες από την Ανατολή, πιθ. σανσκρ. προελεύσεως.

νερό

< μεσν. *νερό(ν)* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < (6ος αι.) *νηρόν* (από τη φρ. *νηρὸν ὕδωρ* «φρέσκο νερό», με παράλειψη τού ουσ. *ὕδωρ*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *νηρός*, συνηρημένου τύπου τού αρχ. *νεαρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νερ-ουλάς < *νερ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ουλάς*, πβ. κ. *αβγ-ουλάς*

νερουλός < μεσν. *νερ-ουλός*

νερουλ-ιάζω < *νερουλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

νερ-ώνω
νέρω-μα < *νερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. νερο-: *νερο-συρμή* «φυσικό αυλάκι που σχηματίζεται από τα νερά τής βροχής» (μεσν.), *νεροφίδα* (μεσν.), *νερο-χύτης* (μεσν.), *νερο-βάρελο, νεροβράζω, νερό-βραστος, νερο-ζούμι, νερο-καννάτα, νερο-κολοκύθα, νερό-κοττα, νερο-κουβαλητής, νερό-λακκος, νερο-μάννα, νερο-μπογιά, νερο-μπούλι* (βλ.λ.), *νερό-μυλος, νερο-πίστολο, νερό-πλυμα, νερο-ποντή, νερο-πότηρο, νερο-πρίονο* «μηχανικό εργαλείο για την κοπή ξύλων, που κινείται με τη δύναμη τού νερού», *νερο-σωλήνας, νερο-τριβή* «κατεργασία χοντρών υφασμάτων με τη βοήθεια τού νερού που πέφτει πάνω τους με δύναμη» κ.ά.
-νερο (συχνά σε πληθ.): *πηγαδό-νερο, ροδό-νερο, ρυζό-νερο, ανθό-νερο, βουρκό-νερο, βρομό-νερο, χιονό-νερο, σαπουνό-νερο, θαλασσό-νερο, αλατό-νερο, σταχτό-νερο, βραχό-νερο* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

νερό
Το επίθ. *νηρός* αρχικώς αναφερόταν σε ψάρια (ενώ το συνώνυμο *πρόσφατος* σε κρέατα), αλλά η συνεκφορά ***νηρὸν ὕδωρ*** το περιόρισε στη δήλωση τού νερού. Ας σημειωθεί ότι ο αττικιστής Φρύνιχος (2ος αι. μ.Χ.) καταδίκαζε τη χρήση τής φράσης αυτής (*Εκλογ.* 72.2: *Νηρὸν ὕδωρ οὐκ εἴποις, ἀλλὰ πρόσφατον, ἀκραιφνές*).

νερομπούλι «νερόπλυμα»
< *νερό* + πιθ. παλ. ιταλ. *bulla* «βρασμός, βράσιμο» < λατ. *bulla* «φυσαλλίδα (βρασμού)».

νεροχύτης
μεσν., αρχική σημ. «σωλήνας απορροής τού νερού», < *νερό(ν)* + *-χύ(της)* < ρ. *χύ(νω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*.

νεσεσέρ
< γαλλ. επίθ. *nécessaire* «αναγκαίος, απαραίτητος» < λατ. *necessarius*. Ο ουσιαστικοπ. τύπος τού γαλλ. επιθ. δήλωσε τον 18ο αι. μικρή θήκη ή κασέλα που περιέχει σκεύη και αντικείμενα απολύτως απαραίτητα για ορισμένη δραστηριότητα. Σε αυτή τη χρήση έχει την αφετηρία της η σημερινή σημασία.

νεσκαφέ
< γαλλ. *Nescafé*, εμπορικό σήμα, που σχηματίστηκε από συμφυρμό τού ον. τής εταιρείας *Nes(tlé)* και τής λ. *café*.

νέτος «καθαρός – σκέτος»
μεσν., αρχική σημ. «καθαρός, άψογος», < βεν. *neto* / ιταλ. *netto* «καθαρός, διαυγής» < λατ. *nitidu(m)*, αιτ. τού επιθ. *nitidus* «στιλπνός, λαμπρός, διαυγής» (για λευκό χρώμα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νετάρω < μεσν. *νετάρω* «τελειώνω κάτι, τακτοποιώ, ξεκαθαρίζω», μεταφορά τού βεν. *netar* < *neto* (βλ. ανωτέρω)
νετάρισ-μα < *νεταρισ- (νετάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
νέτα < μεσν. επίρρ. *νέτα* «καθαρά – χωρίς εκκρεμότητες» < επίθ. *νέτος*.

νετρόνιο «υποατομικό σωματίδιο»
μεταφορά τού γαλλ. *neutron* < αγγλ. *neutron* < επίθ. *neutr(al)* «ουδέτερος» + παραγ. τέρμα *-on*, πβ. κ. *elect-ron* «ηλεκτρόνιο», *prot-on* «πρωτόνιο».

νεύμα
< αρχ. *νεῦμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *νεύω* (βλ.λ.).

νευραλγικός
λόγ. [1861] (αρχικώς για πυρετό ή νόσημα), < *νευραλγ(ία)* «οξύς πόνος σε αισθητήριο νεύρο» (μεσν. < *νευρ(ο)-* + *-αλγ(ία)* < *ἄλγος* «πόνος») + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *névralgique*. Η μτφ. σημ. «καίριος, σημαντικός» πρωτοεμφανίζεται στη Γαλλική κατά τη δεκαετία τού 1930.

νεύρο
< αρχ. *νεῦρον* [ήδη ομηρικό] < I.E. **sne-wer/n-*, που ανάγεται στο θ. **(s)nē-* «γνέθω, κλώθω» || σανσκρ. *snāvan-* «τένοντας», αρμ. *neard*, λατ. *nervus* (> γαλλ. *nerf*, ισπ. *nervio*, ιταλ. *nervo*) || αρχ. *νῆ-μα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νευρά < αρχ. *νευρά (ἡ)* «σχοινί ή χορδή από νεύρα ή έντερα, χορδή τόξου» [ήδη ομηρικό, *Οδ.* φ 410: *δεξιτερῇ δ' ἄρα χειρὶ λαβὼν πειρήσατο νευρῆς*], παράλλ. τύπος τού ουσ. *νεῦρον*
νευρ-ιάζω < *νεύρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
νευρίασ-μα < *νευριασ- (νευριάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
νευριασμένος, μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου τού ρ. *νευριάζω*
νευρικός < ελνστ. *νευρ-ικός* «αυτός που πάσχει ή νοσεί στα νεύρα» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *neural*). Ο όρος *νευρική κρίση* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *crise de nerfs*
νευρικ-ότητα, λόγ. [1879], < *νευρικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
νεύρινος < αρχ. *νεύρ-ινος*
νευρίτης < αρχ. *νευρ-ίτης* (ενν. *λίθος*)
νευρ-ίτιδα, λόγ. [1878], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *névrite*
νευρώδης < αρχ. *νευρ-ώδης* «πλήρης νεύρων, ισχυρός» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο]
νεύρ-ωμα, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *névrome*
νευρ-ώνας, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *neurone*.
ΣΥΝΘ. νευρ(ο)-: *νευρό-σπαστο* (αρχ.), *νευρ-αλγία* (μεσν.), *νευρ-αλγικός* (λόγ. [1861]), *νευρ-ασθένεια* (λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ.

neurasthénie), νευρ-ασθενής (λόγ. [1894]), νευρ-ασθενικός (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. neurasthénique), νευρ-είλημα (λόγ. [1836], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. névrilème), νευρο-λογία (λόγ. [1864], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. neurologie), νευρο-λόγος (λόγ. [1891]), νευρο-μυϊκός (λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. neuromyic), νευρο-πάθεια (λόγ. [1844], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. neuropathie), νευρο-πληξία (λόγ. [1864], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. neuroplégie), νευρ-εκτομή (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. nevréctomie), νευρο-ληπτικός (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. neuroleptic), νευρο-χειρουργική (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. neurochirurgie), νευρο-ψυχολογία (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. neuropsychologie), νευρο-εκφυλιστικός (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. neurodegenerative, υβριδικό σύνθ.), νευρο-καβαλίκεμα, νευρο-φυτικός, νευρο-χειρουργός, νευρο-ψυχολόγος κ.ά.

-νευρο(ς): *ά-νευρος, πολύ-νευρος, βού-νευρο.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

νεύρο, νήμα, γνέθω – Nadel, needle, nerf, nervio...

Εφόσον το ράψιμο υφασμάτων και ρούχων προϋποθέτει τη χρήση βελόνας και κλωστής, είναι εύλογο ότι διάφορες ομόρριζες λέξεις δηλώνουν υλικά που εμπίπτουν σε αυτόν τον κύκλο δραστηριότητας. Από την Ι.Ε. ρίζα *(s)nē- «γνέθω, κλώθω» έχουν σχηματιστεί μερικά αξιοσημείωτα ομόρριζα, τα οποία στην Ελληνική έχουν ως βάση το αρχ. ρήμα *νέ-ω* «γνώθω». Από αυτό προήλθε το ουσ. ***νῆ-μα*** και το μεταπλασμένο ρήμα *νή-θω* (από όπου το ***γνέθω***, πιθανώς μέσω συνθέτου *εκ-νήθω). Στην ίδια ρίζα ανάγεται επίσης το αρχ. ***νεῦ-ρον***, που σήμαινε επίσης «χορδή βέλους – ίνα φυτού», αλλά απαντά κυρίως με τη σημασία «μυϊκή ίνα, τένοντας».

Από τα ομόρριζα των άλλων γλωσσών ξεχωρίζουν λέξεις που σημαίνουν «βελόνα», όπως αυτές που προέρχονται από το αρχ. γερμ. *næþlo- «βελόνα» (> γερμ. ***Nadel***, αγγλ. ***needle***), καθώς και τα παράγωγα τού λατ. *nervus* «νεύρο» (> γαλλ. ***nerf***, ισπ. ***nervio***, ιταλ. ***nervo***).

νευρογλοία «μέρος τού νευρικού ιστού»

λόγ. [1879], < *νευρο-* + ελνστ. *γλ(ο)ία* (< αρχ. *γλοιός* «κόλλα, κόμμι», βλ.λ. *γλοιώδης*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *névroglie.*

νεύρωση

< *νεύρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *névrose* < αγγλ. *neurosis* «πρόβλημα τού νευρικού συστήματος».

νευρωτικός

< *νευρ(ώνω)* + παραγ. τέρμα *-ωτικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *névrotique* < *névro-* + παραγ. τέρμα *-tique.*

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

νευρωτικός

Με βάση το μορφολογικό σχήμα των ελληνικών παραγώγων από ρήματα σε *-όω / -ώνω*, ο τύπος ***νευρωτικός*** είναι κανονικά σχηματισμένος, παρ' ότι αρχικώς απαντά σε γαλλικά και αγγλικά εγχειρίδια τού 19ου αιώνα (πβ. κ. *βεβαι-ώνω – βεβαι-ωτικός, απαξι-ώνω – απαξι-ωτικός, δηλ-ώνω – δηλ-ωτικός, σαρ-ώνω – σαρ-ωτικός*). Ο τύπος ***νευρωσικός*** σχηματίστηκε στη Γαλλική *(névrosique)* απευθείας από το ουσ. *νεύρωση (névrose)* και εντάσσεται στο νεωτερικό σχήμα τέτοιων παραγώγων (π.χ. *υπόταση – υποτασ-ικός, πρόταση – προτασ-ικός*), που έχει την αφετηρία του στα αρχ. *φύσις – φυσ-ικός, βάσ-ις – βασ-ικός.*

νεύω «κάνω νόημα, γνέφω»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* π 164: *ἡ δ' ἄρ' ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε· νόησε δὲ δῖος Ὀδυσσεύς*] < *νευσ-(j)ω < Ι.Ε. *neu(s)- «γνέφω, κάνω νόημα» || λατ. *newō (> σύνθ. *ab-nuo* «αρνούμαι με νεύμα», *an-nuo* «καταφάσκω με νεύμα»), *nūmen, -inis* «νεύμα – κέλευσμα θεού», πιθ. μέσο κάτω γερμ. *nucken* «κουνώ απότομα το κεφάλι», παλ. σλαβ. *nukati* «παρακινώ, ενθαρρύνω». Δεν υπάρχει σύνδεση με το σανσκρ. *návate* «κινούμαι». Βλ. κ. *γνέφω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νεύμα < αρχ. *νεῦ-μα* «κινητικό νόημα (με το κεφάλι, με μορφασμό κ.ά.)»

νεύση < αρχ. *νεῦ-σις* «κλίση προς κάποιο σημείο – (μτφ.) συναίνεση».

ΣΥΝΘ. -νεύω: *δια-νεύω, επι-νεύω, κατα-νεύω, συγκατα-νεύω*

-νευση: *επί-νευση, κατά-νευση, συγκατά-νευση.*

νεφέλη

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ε 291-2: *ὣς εἰπὼν σύναγεν νεφέλας, ἐτάραξε δὲ πόντον χερσὶ τρίαιναν ἑλών*] < θ. *νεφ-* (που απαντά στο ουσ. *νέφος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-έλη*, πβ. κ. *κυψ-έλη, άγ-έλη*. Παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε επίσης στα ομόρριζα λατ. *nebula* (> ισπ. *neblina* «ομίχλη»), αρχ. γερμ. *nebula- «ομίχλη, σκοτεινιά» (> γερμ. *Nebel*, ολλ. *nevel*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νεφελο-ειδής < αρχ. *νεφελο-ειδής*

νεφελώδης < αρχ. *νεφελ-ώδης*

νεφέλ-ωμα, λόγ. [1882], απόδ. τού γαλλ. *nébuleuse.*

νέφος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ξ 343-4: *τοῖόν τοι ἐγὼ νέφος ἀμφικαλύψω χρύσεον*] < Ι.Ε. *nebh- «σύννεφο, ομίχλη» || σανσκρ. *nábhas*, λατ. *nebula* «ομίχλη», παλ. σλαβ. *nebo* «ουρανός», πιθ. λατ. *nimbus* «νέφος, ομίχλη – βροχή» || αρχ. *νεφ-έλη* (βλ.λ.), ίσως και

ὄμβ-ρος (βλ.λ.). Η σημ. «αιθαλομίχλη» οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *smog.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νεφώδης < αρχ. *νεφ-ώδης*

νέφωση < ελνστ. *νέφω-σις* < ρ. *νεφ-οῦμαι (-όο-)* «καλύπτομαι από σύννεφα».

ΣΥΝΘ. νεφο-: *νεφο-γόνος, νεφό-καμα, νεφο-μετρία, νεφο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

νεφραμιά «μέρος τού σώματος κοντά στα νεφρά»
πιθ. < **νεφρ-αριά* (κατά το *συκωτ-αριά*) < *νεφρ(ό)* + παραγ. τέρμα *-αριά* (με ανομοίωση /r/ – /r/ > /r/ – /m/ κατ' επίδρ. τής λ. *αίμα*).

νεφρίτης «ημιπολύτιμος λίθος»
λόγ. [1869], < *νεφρ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néphrite*. Η ονομασία του οφείλεται στη μεσν. πεποίθηση ότι θεράπευε παθήσεις των νεφρών.

νεφρό
< μεσν. *νεφρό(ν)*, με αλλαγή γένους, < αρχ. *νεφρός (ό)* (κυρ. πληθ. *νεφροί* και δυϊκ. *νεφρώ*) < Ι.Ε. **negwh-ro-* «νεφρό» || αρχ. γερμ. **neu-rōn* (> γερμ. *Niere*, ολλ. *nier*, σουηδ. *njúre*), αγγλ. *kidney* (< μέσο αγγλ. *kid-neiren*, τού οποίου το β΄ συνθ. προέρχεται από την παραπάνω Ι.Ε. ρίζα με σημ. «νεφρό») || ίσως αρχ. *ἀδήν, -ένος* (βλ.λ. *αδένας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νεφρ-ίδιο, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *nephridium*

νεφρικός < ελνστ. *νεφρ-ικός* «αυτός που πάσχει από νεφρίτιδα»

νεφρίτιδα < αρχ. *νεφρ-ῖτις, -ίτιδος*

νεφροειδής < αρχ. *νεφρο-ειδής*

νεφρ-ώνας, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *nephron.*

ΣΥΝΘ. νεφρ(ο)- (λόγ.): *νεφρ-αλγία* [1843], *νεφροκήλη* ([1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néphrocèle*), *νεφρο-λογία* [1861], *νεφρο-τομή* ([1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néphrotomie*), *νεφρ-εκτομή* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *nephrectomy*), *νεφρο-λιθίαση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *nephrolithiasis*), *νεφρόλιθος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néphrolithe*), *νεφρο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *néphropathie*), *νεφρο-παθής* κ.ά.

νέφτι
< τουρκ. *neft* < περσ. *naft*.

νεωδόχος «προβλήτα λιμανιού για φορτοεκφόρτωση πλοίων»
λόγ. [1858], < *νεω-* (< αρχ. *ναῦς, νεώς*) + *-δόχ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέχομαι*, απόδ. τού γαλλ. *bassin à flot*. Βλ. κ. *ντοκ*.

νεωκόρος
αρχ., αρχική σημ. «επιστάτης (αρχαίου) ναού», που προήλθε με μετάθεση ποσότητας (αντιμεταχώρηση) από τύπο *νᾱοκόρος / νηοκόρος* < *ναό(ς)* + *-κόρ(ος)* < ρ. *κορῶ (-έω)* «σκουπίζω, καθαρίζω» (αρχαιότατη λ. με ήδη μυκ. παράγωγα, *ko-re-te-re*: *κορητῆρες*), αγν. ετύμου.

νεωλκώ «ανελκύω πλοίο στην ξηρά»
< ελνστ. *νεωλκῶ (-έω)* < αρχ. *νεωλκός*, που προήλθε με μετάθεση ποσότητας (αντιμεταχώρηση) από τύπο **νηολκός* < **νᾱϜ-ολκός* < *ναῦ(ς)* «πλοίο» (βλ.λ.) + *-ολκ(ός)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἕλκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νεώλκη-ση

νεωλκ-είο < *νεωλκ(ός)* + παραγ. τέρμα *-είο*.

νεώριο «ναυπηγείο»
< αρχ. *νεώριον* < *νεωρός* (*νεωριο-φύλαξ* «επιστάτης τού νεωρίου», κατά τον λεξικογράφο Ησύχιο), που προήλθε με μετάθεση ποσότητας (αντιμεταχώρηση) από τύπο **νη(Ϝ)-ορός* < **νᾱϜ-ορός* < *ναῦ(ς)* + λεξ. επίθημα *-ορ(ός)* < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω» (με έκταση τού αρχικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως), πβ. κ. *ακται-ωρός, πυλ-ωρός*.

νεώσοικος «ναυπηγείο»
αρχ. < *ναῦς, νεώς* «πλοίο» + *οἶκος*.

νεωστί «πριν από λίγο, μόλις»
αρχ. < **νέως* (αμάρτυρος τύπος τού επιθ. *νέος*) + επιρρ. επίθημα *-τί*.

νεωτερίζω
αρχ. < *νεώτερ(ος)* (συγκρ. βαθμός τού επιθ. *νέος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νεωτερισμός < αρχ. *νεωτερισ-μός* «τάση προς μεταβολή (συνήθ. προς το κακό)» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *nouveauté(s)*, συνήθ. στον πληθ.)

νεωτεριστής < ελνστ. *νεωτερισ-τής*

νεωτεριστικός < ελνστ. *νεωτερισ-τικός*

νεωτερικός < ελνστ. *νεωτερ-ικός* < αρχ. *νεώτερ(ος)*

νεωτερικ-ότητα, λόγ. [1896], < *νεωτερικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*. Ο όρος τής κοινωνιολογίας και τής φιλοσοφίας, που αναφέρεται στην περίοδο μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση, αποδίδει την αγγλ. περίφραση *modern times*. Συναντάται επίσης στα σύνθ. *προ-νεωτερικός, μετα-νεωτερικός*, πβ. αγγλ. *pre-modern, post-modern*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

νεωτερίζω
Αν και τα παραθετικά των επιθέτων σε *-ώτερος, -ώτατος* (π.χ. *νεώτερος, σοφώτερος, κυριώτερος*) έχουν ενοποιηθεί πλέον στη γραφή με *-ο-*, ***-ότερος, -ότατος*** (π.χ. *νεότερος, σοφότερος, κυριότερος*), αυτό δεν επηρεάζει τα παράγωγα που είχαν

ήδη σχηματιστεί από τα παραπάνω επίθετα. Σε αυτές τις περιπτώσεις διατηρείται η ορθογράφηση με **-ω-**, **νεωτερίζω**, **νεωτερισμός**, **νεωτερικός** κ.λπ.

νήθω «γνέθω»
αρχ., που σχηματίστηκε με βάση το θ. *νη-* τού συνωνύμου ρ. *νέω* (πβ. απρφ. αορ. *νῆσαι*), για το οποίο βλ.λ. *νήμα*. Παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε επίσης στα αρχ. *κλώθω, κνήθω, πλήθω* κ.ά.

νηκτικός «αυτός που επιπλέει, που κολυμπά»
ελνστ. < *νήκτ(ης)* «κολυμβητής» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < θ. τού αρχ. *νήχω* «κολυμπώ» (με παραγ. τέρμα *-της*), που αποτελεί παράλλ. τύπο τού ρ. *νέω* < **νέϜω* και αμφότερα ανάγονται σε Ι.Ε. ρίζα **snā-* «πλέω, κολυμπώ» || σανσκρ. *snāti* «λούομαι», λατ. *no / nato* «κολυμπώ» (> ισπ. *nadar*, ιταλ. *natare*), μέσο ιρλ. *snāid* «κολυμπά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νηκτόν, αντιδάν., < αγγλ. *necton* «το σύνολο των υδροβίων που κολυμπούν» < αρχ. *νηκτόν* «ικανότητα κολύμβησης», ουσιαστικοπ. ουδ. τού *νηκτός*, που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *νήχω* «κολυμπώ» (βλ. ανωτέρω), πβ. κ. *πλαγκτόν*. Η λ. δεν έχει ετυμολογική σχέση με το *νυκτός* (βλ.λ.).

νήμα «κλωστή»
< αρχ. *νῆμα* < θ. *νη-* τού ρ. *νέω* «γνέθω» (πβ. απρφ. αορ. *νῆσαι*) < Ι.Ε. **snē-* «γνέθω, κλώθω» || σανσκρ. *snāyati* «τυλίγω – ντύνω», λατ. *neo* «γνέθω, κλώθω», ουαλ. *nyddu*, αρχ. γερμ. **næþlo-* «βελόνα» (> γερμ. *Nadel*, αγγλ. *needle*, σουηδ. *nål*) || αρχ. *νεῦρο(ν)* (βλ.λ.). Βλ. κ. *γνέθω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νηματικός < ελνστ. *νηματ-ικός*
νημάτ-ινος
νηματο-ειδής, λόγ. [1856], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *filiforme*
νηματώδης < ελνστ. *νηματ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. νηματ(ο)- (λόγ.): *νηματο-ποιός* [1886], *νηματο-ποίηση – νηματ-ουργείο* [1871], *νηματ-ουργός* [1859], *νηματ-ουργία – νηματό-ζωο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *nematozoa* [πληθ.]) κ.ά.

νηνεμία «απανεμιά»
αρχ. < *νήνεμος* «γαλήνιος, απάνεμος» < **νε-άνεμος* (με συναίρεση **ne-a-* > **nē*) < **νε-* στερητ. + *ἄνεμος*. Το Ι.Ε. στερητ. πρόθεμα **ne-* απαντά στην Ελληνική με τις μορφές *ν-*, *νη-* (π.χ. *ν-ωδός* «χωρίς δόντια», *νή-νεμος, νη-πενθής*, ίσως και *νηφάλιος*), κυρίως όμως μέσω τής μεταπτωτ. βαθμίδας που έδωσε το *ἀ- / ἀν-* στερητ. (βλ.λ.). Πβ. κ. *μπουνάτσα*.

νηνί → **νινί**

νηογνώμονας → **ναυς**

νηολογώ → **ναυς**

νηοπομπή → **ναυς**

νηοψία «έλεγχος εμπορικού πλοίου σε καιρό πολέμου»
λόγ. [1867], < *νηο-* (< αρχ. *ναῦς, νεώς / νηός* «πλοίο», βλ.λ.) + *-οψ(ία)* < *ὄψις* (βλ.λ. *όψη*), κατ' αναλογίαν προς τα *αυτ-οψία, νεκρ-οψία*.

νηπενθής
αρχ., αρχική σημ. «αυτός που δεν πενθεί ή δεν προκαλεί θλίψη», < *νη-* στερητ. (βλ.λ. *νηνεμία*) + *-πενθ(ής)* < *πένθος*.

νήπιο
< αρχ. *νήπιον* (ενν. *βρέφος, παιδίον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *νήπιος*. Η προταθείσα ανάλυση **νε-έπιος* (με συναίρεση) < **νε-* στερητ. + *ἔπ(ος)* θα προϋπέθετε αρχική σημ. «αυτός που δεν μπορεί ακόμη να μιλήσει» (όπως συμβαίνει με το αντίστοιχο λατ. *in-fans*), αλλά αυτή η σημασία απαντά μόνο στον λεξικογράφο Ησύχιο: *νηπύτιον· νήπιον, ἄφωνον, ἄφρονα, ἀνόητον*. Ο ομηρικός τύπος *νηπύτιος* (ήδη μυκ. *na-pu-ti-jo*) έχει οδηγήσει στην άποψη ότι το β΄ συνθ. είναι το ρ. *ἠπύω* «καλώ, φωνάζω δυνατά», αλλά αυτό δεν ταιριάζει ακριβώς στη σημ. «μικρής ηλικίας» που κατ' εξοχήν δηλώνει το αρχ. *νήπιος*. Δεν ευσταθεί η συσχέτιση με το επίθ. *ἤπιος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νηπι-ακός < *νήπ(ιο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
νηπιάζω < αρχ. *νηπι-άζω* «φέρομαι σαν νήπιο»
νηπιώδης < ελνστ. *νηπι-ώδης*.
ΣΥΝΘ. νηπι(ο)-: *νηπιό-θεν* (μεσν.), *νηπι-αγωγείο* (λόγ. [1865]), *νηπι-αγωγός* (λόγ. [1880]), *νηπιο-βαπτισμός* (λόγ. [1869]), *νηπιο-κτονία* (λόγ. [1840]), *νηπιο-κόμος* κ.ά.
-νήπιο: *προ-νήπια* (πληθ.).

νηπτικός
ελνστ. < *νήπτ(ης)* «νηφάλιος» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < θ. *νηπ-* (τού αρχ. *νήφω* «είμαι νηφάλιος, κύριος τού εαυτού μου, εγκρατής», βλ.λ. *νηφάλιος*) + παραγ. τέρμα *-της*. Χρησιμοποιείται κυρ. στις φρ. *νηπτική θεολογία* και *νηπτικοί πατέρες*, που αναφέρονται σε μυστική τάση ασκητισμού και πνευματικής εγρήγορσης στην ορθόδοξη θεολογία.

Νηρηίς → **νεράιδα**

νήσος
< αρχ. *νῆσος*, λ. για την οποία έχουν εκφραστεί διάφορες γνώμες. Δεν έχει επιβεβαιωθεί τυχόν σύνδεση με το αρχ. *νή-χω* «κολυμπώ» (πβ. λατ. *no / nato* «πλέω, κολυμπώ») ούτε υπάρχει κοινή Ι.Ε. λέξη με σημ. «νησί». Πιθανότερη φαίνεται η σύνδεση με το

λατ. *nās(s)us* «μύτη», αν ληφθεί υπ' όψιν ότι οι αρχ. λ. *όφρῦς, μαστός* και *λόφος* χρησιμοποιήθηκαν στην Ελληνική για διάφορα είδη υψωμάτων. Ορισμένοι πάντως θεωρούν ότι οι λ. *νῆσος* και *insula* (λατ.) αποτελούν δάνεια μεσογειακής αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νησί < μεσν. *νησ-ί(ν)* < ελνστ. *νησ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *νῆσος*

νησαίος < αρχ. *νησ-αῖος* < *νῆσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αῖος*

νησίδα < αρχ. *νησ-ίς, -ῖδος*, υποκορ. τού ουσ. *νῆσος* → Η σημ. «στενή διαχωριστική λωρίδα λεωφόρων» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *îlot*

νησίδιο < αρχ. *νησ-ίδιον*, υποκορ. τού ουσ. *νῆσος*

νησιώτης < αρχ. *νησ-ιώτης* < *νῆσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*

νησιώτ-ικος < *νησιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*

νησιωτικός < αρχ. *νησιωτ-ικός* < *νησιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

νήσσα

< αρχ. *νῆσσα / νᾶσσα* «πάπια» < **vāt-jā* < I.E. **ṇat-* (ίδια σημ.) || λατ. *anas, -tis* (> ισπ. *anade*, ιταλ. *anatra*), αρχ. γερμ. **anudi-* (> γερμ. *Ente*, ολλ. *eend*), λιθ. *ántis*.

νηστεύω

αρχ. < *νῆστ(ις), -ιος / -ιδος* «αυτός που δεν τρώει, νηστικός» (με παραγ. τέρμα *-εύω*) < **νε-εδ-τις* < **νε-* στερητ. (βλ.λ. *νηνεμία*) + θ. *ἐδ-* τού ρ. *ἔδω, -ομαι* «τρώγω» (βλ.λ. *έδεσμα*) + παραγ. τέρμα *-τις* (πβ. κ. *ἄγρωσ-τις*). Αντίστοιχου σχηματισμού είναι το συνώνυμο αρμ. *nawt' i* «νηστικός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νηστεία < αρχ. *νηστ-εία*

νηστευτής < ελνστ. *νηστευ-τής*

νηστικός < ελνστ. *νηστ-ικός* «σχετικός με νηστεία» (διαφ. το αρχ. *νηστικός* «κλωστικός») < αρχ. *νῆστ(ις), -ιος / -ιδος* (βλ. ανωτέρω)

νηστήσιμος < μεσν. *νηστ-ήσιμος* < αρχ. *νηστ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ήσιμος* (όχι από το σπάν. ελνστ. *νήστ-ιμος*, πβ. κ. *νόστ-ιμος*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

νηστίσιμος ή νηστήσιμος;

Από το θ. *νηστ-* τού ρ. *νηστεύω* και το παραγ. τέρμα *-ήσιμος* (πβ. κ. *μετρ-ήσιμος, κατοικ-ήσιμος, ασκ-ήσιμος*) σχηματίστηκε το επίθ. ***νηστήσιμος***, το οποίο, ως εκ τούτου, είναι προτιμότερο να ορθογραφείται με *-η-* (αντί *νηστίσιμος*, όπως απαντά στη σχολική γραμματική). Το εν λόγω τέρμα είναι πολύ συχνότερο τού επιθήματος *-ίσιμος*, το οποίο προέρχεται αποκλειστικά από ρήματα σε *-ίζω*.

νηφάλιος

αρχ., αρχική σημ. «αυτός που δεν περιέχει οίνο – (κατ' επέκταση) αυτός που δεν είναι μεθυσμένος» < ρ. *νήφ(ω)* «είμαι νηφάλιος, κύριος τού εαυτού μου, εγκρατής» (με αρχαϊκό παραγ. τέρμα *-άλιος*). Ο αρχαιότερος τύπος τής λεξιλογικής οικογένειας είναι το επίθ. *νήφων, -ονος*, τού οποίου το θ. *νηφ-* πιθ. προέρχεται από **νε-* στερητ. (βλ.λ. *νηνεμία*) + I.E. **ēgʷh-* «πίνω» || χεττ. *ekuzi*, λατ. *ēbrius* «μέθυσος» (> γαλλ. *ivre*, ισπ. *ebrio*, ιταλ. *ebbro*), *sōbrius* «νηφάλιος» (> γαλλ. *sobre*, ισπ. *sobrio*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νηφαλιότητα < ελνστ. *νηφαλι-ότης, -ότητος*

νήψη < ελνστ. *νῆψ-ις* «νηφαλιότητα – σωφροσύνη» < αρχ. *νήφ-ω*.

νι → νυ

νιανιά

πιθ. μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. *νιανιᾶς* «γεροξεκούτης»), ηχομιμητ. λ. τής νηπιακής γλώσσας.

νιαουρίζω

ηχομιμητ. λ. με βάση την κραυγή *νιάου* (τής γάτας) και το τέρμα *-ρίζω*, πβ. κ. *κακα-ρίζω, γκα-ρίζω, ναvου-ρίζω*, μάλλον κατά το πρότυπο των ρ. *σφυρίζω, τσυρίζω*.

νιάτα

μεσν. (με συνίζηση) < πληθ. *νεάτα (τά)* (κατά το μεσν. αντίθετο *γέρατα* «γηρατειά») < *νεότα (τά)*, μεταπλ. τού θηλ. *νεότη* (> *νιότη*) < αρχ. *νεότης, -ητος*.

νίβω «πλένω το πρόσωπο και τα χέρια»

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *νίπτω* (βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *ἔνιψα*, κατά το σχήμα *κύπτω (ἔκυψα) – σκύβω, σκάπτω (ἔσκαψα) – σκάβω, θάπτω (ἔθαψα) – θάβω*.

νικέλιο «χημικό στοιχείο»

ΕΤΥΜ. λόγ. [1861], μεταφορά τού γερμ. *Nickel* < σουηδ. *nickel*, που αποσπάστηκε από το σύνθ. *koppa-rnickel* «χαλκονικέλιο» (γερμ. *Kupfernickel*).

ΣΗΜΑΣ. Το σύνθ. *kopparnickel* έπλασε το 1754 (μερικοί θεωρούν ότι του έδωσε τη γερμ. ονομασία *Kupfernickel* από το 1751) ο Σουηδός μεταλλειολόγος Axel F. Cronstedt (1722-1765), όταν ανακάλυψε το εν λόγω μέταλλο, το οποίο φαινόταν χαλκοειδές αλλά δεν περιείχε χαλκό (σουηδ. *koppar* «χαλκός»). Η λ. *nickel* έχει ταυτιστεί από ορισμένους με μειωτ. λέξη (ή βρισιά) τού 16ου αι. που σημαίνει «θρασύς, έκλυτος» και χρησιμοποιήθηκε ως φόβητρο για τα παιδιά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νικέλ-ινος, λόγ. [1894]

νικελ-ώνω, λόγ. [1894], μεταφορά τού γαλλ. *nickeler*

νικέλω-μα, λόγ. [1898], μεταφορά τού γαλλ. *nickelure*

νικέλω-ση, μεταφορά τού γαλλ. *nickelage*.

ΣΥΝΘ. νικελι-ούχος (απόδ. τού γαλλ. *nickélifère*).

νίκη
αρχ., αγν. ετύμου. Δεν συνδέεται με το αρχ. *νεῖκος* «φιλονικία, έριδα». Από την ομηρική εποχή η λ. αναφέρεται στην επικράτηση κατά τη μάχη ή τους αγώνες και συχνά συνδέεται σημασιολογικά με το ουσ. *κράτος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νικώ < αρχ. *νικ-ῶ (-άω)*
νικητής < ελνστ. *νικη-τής* < αρχ. *νικ-ῶ (-άω)*
νικητήριος < αρχ. *νικη-τήριος* < ρ. *νικ-ῶ (-άω)*.
ΣΥΝΘ. νικη-φόρος (αρχ.)
-νικώ (και τα παράγωγα αυτών): *κατα-νικώ, κατα-νίκηση – φιλο-νικώ, φιλο-νικία – διαφιλο-νικώ – υπερ-νικώ, υπερ-νίκηση*
-νίκης: *πυθιο-νίκης, ισθμιο-νίκης, βαλκανιο-νίκης, πανελληνιο-νίκης, ολυμπιο-νίκης, πολυ-νίκης* κ.ά.

νικοτίνη
λόγ. [1876], μεταφορά τού γαλλ. *nicotine* < παλαιότ. *nicotiane* «νικοτιανή» (ν.λατ. *herba nicotiana*), από το επώνυμο τού Γάλλου διπλωμάτη Jean Nicot (1530-1600), ο οποίος εισήγαγε τον καπνό και την επιβλαβή συνήθεια τού καπνίσματος στη Γαλλία το 1560, όταν ήταν πρέσβης στη Λισαβόνα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νικοτιν-ίαση, μεταφορά τού γαλλ. *nicotinisme* < *nicotine* (βλ. ανωτέρω)
νικοτιν-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *nicotinique* < *nicotine* (βλ. ανωτέρω).

νικώ → νίκη

νίλα «ζημιά, καταστροφή»
πιθ. μεσν. < υστλατ. *nila*, ουδ. πληθ. τού λατ. *nil / nihil(um)* «τίποτε, ουδέν, μηδέν».

νινί
< μεσν. *νινίον* (10ος αι., Ψευδο-Συμεών *Χρονογρ.* 630: *εἰ πάλιν ἄρα τὰ καλὰ νινία ἢ μάννα ἀσπάζεται*), που έχει συνδ. με το ελνστ. *νίννιον* «κούκλα;» (αβέβ. σημ.) και αποτελεί εκφραστ. λέξη τής νηπιακής γλώσσας. Ορισμένοι έχουν συσχετίσει τη λ. με το ουσ. *ἶνις* «υιός», που εμφανίζεται σε αρχ. κυπριακή επιγραφή. Έχει προταθεί επίσης η αναγωγή στο αρχ. *νῆνις*, ιων. τύπο τού *νεᾶνις, -ιδος*, που θα δικαιολογούσε τη γραφή *νηνί*. Η αβεβαιότητα ως προς την προέλευση καθιστά προτιμότερη την απλούστερη γραφή: *νινί*.

νιονιό
πιθ. < διαλεκτ. ιταλ. *gnogno* «ανόητος, αδαής» (πβ. ισπ. *ñoño*).

νιος
μεσν. (με συνίζηση) < *νεός* (με καταβιβασμό τού τόνου) < αρχ. *νέος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νιούτσικος < μεσν. *νι-ούτσικος* (με συνίζηση) < *νε-ούτσικος* < *νέ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ούτσικος*.
ΣΥΝΘ. νιό-: *νιό-φερτος, νιό-παντρος, νιό-βγαλτος, νιό-γαμπρος* κ.ά.

νιοστός «πολλοστός»
< σύμβολο *ν* (στα μαθηματικά) + παραγ. τέρμα *-οστός* (κατά τα αριθμητ. *εικοστός, εκατοστός, εκατομμυριοστός* κ.ά.), πβ. γαλλ. *ennième*. Η χρήση τού συμβόλου *ν / n* στα μαθηματικά οφείλεται προφανώς στο αρχικό γράμμα τού λατ. *numerus* «αριθμός».

νιότη
μεσν. (με συνίζηση) < *νεότη*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *νεότης, -ητος*. Βλ. κ. *νιάτα*.

νίπτω «πλένω το πρόσωπο και τα χέρια»
αρχ., παράλλ. τύπος τού ρ. *νίζω*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **neigw-* «πλένω» || σανσκρ. *nénekti* (γ' πρόσ.), παλ. ιρλ. *nigim* || αρχ. *νιπ-τήρ(ας)*. Βλ. κ. *νίβω*. Η φρ. *νίπτω τας χείρας μου* «αποποιούμαι κάθε ευθύνη» προέρχεται από την πράξη τού Ποντίου Πιλάτου προτού παραδώσει τον Χριστό για σταύρωση (Κ.Δ., Ματθ. 27,24: *ἰδὼν δὲ ὁ Πιλᾶτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νιπτήρας < ελνστ. *νιπ-τήρ, -τῆρος* (πβ. Κ.Δ. Ιωάνν. 13,5: *εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν*)
νίψη < ελνστ. *νίψ-ις, -εως* «πλύσιμο»
νίψιμο < μεσν. *νίψ-ιμον* «πλύσιμο – καλλωπισμός προσώπου».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
νίπτω – πλύνω – λούω
Το ρ. *νίπτω* κάλυπτε μικρό μόνο μέρος τού σημασιολογικού πεδίου σχετικά με την έννοια «πλένω». Συγκεκριμένα, το ρ. ***νίπτω*** δήλωνε το πλύσιμο μερών τού σώματος (προσώπου, χεριών ή ποδιών), ίσως και αντικειμένων, ενώ το ρ. ***πλύνω*** (> *πλένω*) αναφερόταν κυρ. σε υφάσματα και ενδύματα, το δε ρ. ***λούω*** αφορούσε στο πλύσιμο ολόκληρου τού σώματος.

νιρβάνα «κατάσταση μακαριότητας (στον βουδισμό)»
< αγγλ. *nirvana* < σανσκρ. *nirvāṇa* «εξάλειψη, σβήσιμο» < *ni(s)* «έξω, εκτός» + *vā-* «πνέω».

νισάφι «φτάνει, αρκετά, έλεος!»
< τουρκ. *insaf* «έλεος, συμπόνια» < αραβ. *inṣāf*, με διαχωρισμό τού δυσπρόφερτου συμφωνικού συμπλέγματος.

νισεστές
< τουρκ. *nişasta* «αμυλάλευρο» < περσ. *nišāsta* «άμυλο».

νιτερέσο «οικονομική ωφέλεια, συμφέρον»
< παλ. ιταλ. *interesso* (με διαχωρισμό τού συμφωνικού συμπλέγματος), ουσιαστικοπ. τύπος τού λατ. *interesse* «ενδιαφέρω, αφορώ», απρφ. τού απρόσωπου ρ. *interest*. Πβ. κ. διαλεκτ. κρητ. *νιτερεσάδος* «συμφεροντολόγος, ιδιοτελής» (< ιταλ. *interessato*).

νίτρο «είδος ορυκτού»
< αρχ. *νίτρον* «ανθρακική σόδα», σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *neter*, αραβ. *(a)naṭrūn*, που αμφότερα προέρχονται από το αιγυπτ. *ntr(j)*. Στην ίδια αιγυπτ. λέξη έχει την απώτερη αναγωγή της και η λ. *νάτριον* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νιτρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nitrique* (διαφ. το ελνστ. *νιτρική (ή), νιτρικά (τὰ)* «φόρος στο νίτρο»).
ΣΥΝΘ. νιτρο-γλυκερίνη, λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nitroglycérine*.

νιτσεράδα «αδιάβροχο»
αντιδάν., < ιταλ. *incerata (tela)* «κηρωμένο (ύφασμα)» (με διαχωρισμό τού συμφωνικού συμπλέγματος) < ρ. *incerare* «επαλείφω με κερί, κηρώνω» < υστλατ. *incerāre* < *in-* (λατ. πρόθ *in*) + *cēra* < αρχ. *κηρός* «κερί».

νιφάδα
< αρχ. *νιφάς, -άδος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα *νιφ-* τού θ. που απαντά στο ρ. *νείφει* «χιονίζει» < Ι.Ε. **sneigʷh-* «χιόνι» || λατ. *nix, nivis* (> γαλλ. *neige*, ιταλ. *neve*, ισπ. *nieve*), αρχ. γερμ. **snaiwa-* (> γερμ. *Schnee*, αγγλ. *snow*, ολλ. *sneeuw*), παλ. σλαβ. *snĕgŭ* (> πολ. *śnieg*, ρωσ. *sneg*, σερβοκρ. *snijeg*) || αρχ. *νιφ-ετός* «πυκνή χιονόπτωση».

νιχιλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *nihilisme* «μηδενισμός», που πλάστηκε με βάση το λατ. *nihil(um)* «τίποτε, ουδέν, μηδέν» (με παραγ. τέρμα *-isme*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νιχιλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *nihiliste*
νιχιλιστ-ικός < *νιχιλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

νιώθω
< μεσν. *νιώθω / νιώνω*, πιθ. μέσω τού αορ. *ένιωσα* < *έγνωσα* τού ρ. *(γ)νώθω*, το οποίο ανάγεται (μέσω τού αρχ. αορ. *ἔγνωσα*) στο ρ. *γιγνώσκω* (πβ. κ. *έκλωσα – κλώθω, έπλασα – πλάθω*). Φαίνεται επίσης πιθ. η επίδρ. τού αορ. *ενόησα* τού αρχ. *νοῶ (-έω)*. Κατ' άλλη άποψη, το ρ. *νιώθω / νιώνω* ανάγεται σε τύπο **έννοιῶ* (< αρχ. *ἔννοια*), πράγμα που θα δικαιολογούσε τη γρ. *νοιώθω*. Η αβεβαιότητα ως προς την προέλευση υπαγορεύει την απλούστερη γραφή: *νιώθω*. Βλ. κ. *μετανιώνω*.

νόβα «νεολαμπής αστέρας»
< ν.λατ. *nova (stella)*, κυριολ. σημ. «νέος αστέρας», θηλ. τού λατ. επιθ. *novus* «νέος».

νοβοκαΐνη «τοπικό αναισθητικό»
μεταφορά τού γερμ. *Novocain*, που σχηματίστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τού α' συνθ. *novo-* (< λατ. *novus* «νέος») και τού όρου *Cocain* (βλ.λ. *κοκαΐνη*).

νογάω «κατανοώ, καταλαβαίνω»
< μεσν. *νογῶ* (με ευφωνικό *-γ-*) < αρχ. *νοῶ (-έω)* (βλ.λ.).

νοδάρος
μεσν. < βεν. *nodaro* «συμβολαιογράφος» < λατ. *notārius* (βλ.λ. *νοτάριος*).

Νοέμβριος
ελνστ. < λατ. *November* «ένατος (μήνας)», επειδή ήταν ένατος στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο, το οποίο ξεκινούσε με τον Μάρτιο. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος, με αποτέλεσμα ο Νοέμβριος –παρά την ονομασία του– να βρεθεί στην ενδέκατη θέση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοεμβρι-ανός < *Νοέμβρι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *οκτωβρι-ανός, δεκεμβρι-ανός*.

νοερός → νους

νόημα
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *νο-* τού ρ. *νοῶ (-έω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ημα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αντίληψη, ιδέα, σκέψη» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Σ 328: *ἀλλ' οὐ Ζεὺς ἄνδρεσσι νοήματα πάντα τελευτᾷ* «αλλά ο Ζευς δεν πραγματοποιεί όλες τις σκέψεις των ανθρώπων») ➝ ήδη αρχ. σημ. «έννοια, λογικό περιεχόμενο» (κατ' αντιδιαστολή προς το *αἴσθημα*, πβ. Αριστ. *απόσπ.* 87: *φύσει γὰρ εὐθὺς διήρηται τά τε νοήματα καὶ τὰ αἰσθήματα*) ➝ σύγχρ. σημ. «νεύμα» (απόδ. τού γερμ. *Wink*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοηματικός < ελνστ. *νοηματ-ικός* «αυτός που έχει λογική» (στη σημ. που συνδ. με τη γλώσσα των κωφών η λ. αποδίδει φρ. όπως αγγλ. *sign language* και γαλλ. *langue de signes*).
ΣΥΝΘ. νοηματο-: *νοηματο-δοτώ, νοηματο-δότηση*.

νοήμων
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ν 209-10: *οὐκ ἄρα πάντα νοήμονες οὐδὲ δίκαιοι ἦσαν Φαιήκων ἡγήτορες*] < θ. *νο-* τού αρχ. *νόος / νοῦς* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήμων*, πβ. κ. *ειδ-ήμων*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοημ-οσύνη, λόγ. [1856].

νόηση → νοώ

νοητός → νοώ

νόθος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 284: *καί σε νόθον περ ἐόντα κομίσσατο ᾧ ἐνὶ οἴκῳ*], αγν. ετύμου. Πβ. κ. *μούλος, μπάσταρδος.*

ΣΗΜΑΣ. Η λ. αρχικά δήλωνε το τέκνο που γεννήθηκε από παλλακίδα ή δούλη και, ως εκ τούτου, δεν αναγνωριζόταν ως γνήσιο ούτε είχε δικαίωμα στην πατρική περιουσία ή στον θρόνο (πβ. Σοφ. *απόσπ.* 87.1: *ὁ δὴ νόθος τις γνησίοις ἴσον σθενεῖ;* Ηροδ. *Ἱστ.* 3.2: *ὅτι πρῶτα μὲν νόθον οὔ σφι νόμος ἐστὶ βασιλεῦσαι γνησίου παρεόντος*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε τη γενικότερη σημ. «πλαστός, κίβδηλος» (για πρόσωπα και πράγματα, πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 741a: *ἑκόντας μὲν οὐ δεῖ πολίτας παρεμβάλλειν νόθῃ παιδείᾳ πεπαιδευμένους*) και κατά την ελνστ. εποχή εφαρμόστηκε επίσης σε πλαστά χωρία κειμένου ή έργα που δεν ανήκουν στον κατονομαζόμενο συγγραφέα (πβ. Πορφυρ. *Πλωτ. βίος* 16.15-17: *ὅλως νόθον τε καὶ νέον τὸ βιβλίον παραδεικνὺς πεπλασμένον τε ὑπὸ τῶν τὴν αἵρεσιν συστησαμένων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νοθεύω < ελνστ. *νοθ-εύω,* αρχική σημ. «διαφθείρω (γυναίκα) – μοιχεύω» ➜ Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «θεωρώ χωρίο νόθο» (απαντά κυρ. ο μέσ. τύπος *νοθεύεται* «θεωρείται νόθο»), ενώ έκτοτε απαντά επίσης η μτφ. σημ. (πβ. Γαλην. *Περὶ κράσεως φαρμ.* 11.385: *μηδεμιᾶς ἐπικτήτου ψύξεως ἢ θερμότητος ἔστω μετέχον, ἵνα μὴ νοθεύσῃ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἡ ἐπίκτητος ποιότης*)

νοθεία < ελνστ. *νοθ-εία,* αρχική σημ. «γέννηση εκτός νόμιμου γάμου ή από σύζυγο ταπεινής καταγωγής» ➜ Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «αλλοίωση, παραποίηση (κυρ. κειμένου)» (πβ. Πρόκλ. *Ὑπόμν. εἰς Πολιτ. Πλάτωνος* 2.134: *ἡ μὲν Ἐπινομὶς* [= νόθο έργο τού Πλάτωνος] *νοθείας ὑπάρχουσα μεστὴ καὶ νοῦ μυστηριώδους τὸν νηπιόφρονα καὶ νῷ ἀρχαῖον ἀπατᾷ*)

νόθευση < ελνστ. *νόθευ-σις* < ρ. *νοθ-εύω.*

ΣΥΝΘ. νοθο-: *νοθο-γενής* (μεσν.), *νοθο-γένεια* (λόγ. [1863]).

νοιάζομαι

μεσν. < *ἐννοιάζομαι / (ἐ)γνοιάζομαι* «φροντίζω, μεριμνώ» < αρχ. *ἔννοια* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζομαι.* Ο απρόσ. τύπος *ἐννοιάζει / νοιάζει / γνοιάζει* είναι επίσης μεσν.

νοίκι

< μεσν. *νοίκι(ον)* < αρχ. *ἐνοίκιον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νοικ-άρης < *νοίκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρης.*

νοικοκύρης

μεσν. < *οἰκοκύρης* (μέσω τής αιτ. πτώσης *τὸν οἰκοκύρην,* με επανανάλυση [ton-i] > [to-ni] και νέα ονομαστική *ὁ νοικοκύρης*) < *οἰκοκύριος* < αρχ. *οἶκο(ς)* + *κύριος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νοικοκυρά < μεσν. *νοικοκυρ-ά* < *οἰκοκυρά* (για το αρχικό ν- βλ. ανωτέρω)

νοικοκυρεύω < μεσν. *νοικοκυρ-εύω* < *οἰκοκυρεύω* (για το αρχικό ν- βλ. ανωτέρω) < *οἰκοκύρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

νοικοκύρε-μα < *νοικοκυρε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

νοικοκυριό < μεσν. *νοικοκυρ-ιό* < ρ. *νοικοκυρ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ιό*

νοικοκυρ-ίστικος < *νοικοκυρ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος,* πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*

νοικοκυρ-οσύνη < *νοικοκύρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη.*

ΣΥΝΘ. νοικοκυρο-: *νοικοκυρο-κόριτσο, νοικοκυρο-πούλα, νοικοκυρό-παιδο, νοικοκυρό-σπιτο* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

νοικοκύρης

Η επανανάλυση τής αιτιατικής πτώσης έχει συχνά οδηγήσει σε μετακίνηση των μορφολογικών ορίων μιας λέξεως, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό νέας ονομαστικής. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις, γνωστές ήδη από τη μεσν. εποχή, είναι οι λ. ***νοικοκύρης*** (< *τον οικοκύρη*), ***γκρεμός*** (< *τον κρημνό*), ***γκαμήλα*** (< *την καμήλα*), ***ντελάλης*** (< *τον τελάλη*), ***μπαλάσκα*** (< *την παλάσκα*) κ.ά.

νοιώθω → νιώθω

νοκ-άουτ

< αγγλ. *knockout,* όρος τής πυγμαχίας για εξαναγκασμό τού αντιπάλου σε εγκατάλειψη μετά από ισχυρό χτύπημα και παρατεταμένη πτώση. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα για αποκλεισμό από συμμετοχή σε αθλητικό αγώνισμα ή διοργάνωση.

νοκ-ντάουν

< αγγλ. *knock-down,* όρος τής πυγμαχίας για χτύπημα με το οποίο ο αντίπαλος πέφτει κάτω.

νομάρχης

αρχ., αρχική σημ. «κυβερνήτης επαρχίας, νομού» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.66: *ἅπαξ δὲ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου ὁ νομάρχης ἕκαστος ἐν τῷ ἑωυτοῦ νομῷ* [διοικητική διαίρεση τής Αιγύπτου] *κιρνᾷ κρητῆρα οἴνου*), < *νομ(ός)* + λεξ. επίθημα *-άρχης* < ρ. *ἄρχω.* Η λ. συνδέθηκε την ελληνιστική εποχή με τον λατ. όρο *praefectus* «κυβερνήτης επαρχίας», από όπου ο γαλλ. όρος *préfet* «νομάρχης», λ. που επηρέασε το διοικητικό λεξιλόγιο σε διάφορες γλώσσες.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νομαρχ-είο, λόγ. [1833]

νομαρχία < ελνστ. *νομαρχ-ία* «επαρχία νομάρχη», με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *préfecture* < λατ. *praefectura* «το αξίωμα τού κυβερνήτη επαρχίας» (βλ. ανωτέρω)

νομαρχικός < ελνστ. *νομαρχ-ικός*
νομαρχι-ακός, λόγ. [1806], < *νομαρχί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
νομαρχώ < ελνστ. *νομαρχ-ῶ (-έω)*.

νομάς «περιπλανώμενος, χωρίς μόνιμη κατοικία»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], από μεταπτωτ. βαθμίδα *νομ-* τού ρ. *νέμω* «μοιράζω, διανέμω – διοικώ, κυβερνώ» (βλ.λ.). Μέσω τού υστλατ. *nomas, -adis*, που αναφερόταν σε φυλή η οποία περιπλανάτο αναζητώντας βοσκοτόπους, η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *nomade*, αγγλ. *nomad*, γερμ. *Nomade*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μιγάς, νόμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομαδικός < αρχ. *νομαδ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ ζῴων μορ.* 682b.7: *αὐτῶν δὲ τῶν πτηνῶν ὧν μέν ἐστιν ὁ βίος νομαδικὸς*]
νομαδ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nomadisme*.

νομάτοι
μεσν. < *ὀνομάτοι* «άνθρωποι, πρόσωπα», που σχηματίστηκε από τη γεν. πληθ. *ὀνομάτων*, κατά το παρωχημένο μεσν. σχήμα *ἀνθρώπων – ἀνθρῶποι, δασκάλων – δασκάλοι*. Φαίνεται ότι αφετηρία υπήρξε η σημ. «ονόματα ανθρώπων» και, ως εκ τούτου, «άνθρωποι, πρόσωπα», που μάλλον είναι ήδη ελνστ. (πβ. Κ.Δ., Πράξ. 1,15: *ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοματ-αίοι < *νομάτ(οι)* + παραγ. τέρμα *-αίοι*, κατά το σχήμα *νοικοκύρης – νοικοκυρ-αίοι, κατεργάρης – κατεργαρ-αίοι, σκουπιδιάρης – σκουπιδιαρ-αίοι*.

νομέας → νομή

νομενκλατούρα
< ρωσ. *nomenklatura* «κατάλογος ανθρώπων τού καθεστώτος με πρόσβαση σε προνόμια και ειδική μεταχείριση» (προνομιούχος τάξη στα κομμουνιστικά καθεστώτα), που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *nomenclatura* «κατάλογος ονομάτων και όρων» < *nomenclator, -ōris*, δούλος Ρωμαίου αξιωματούχου, ο οποίος είχε καθήκον να αναγγέλλει στον κύριό του τα ονόματα των επισκεπτών και να τηρεί αρχείο με αυτά. Η λ. συντίθεται από τα λατ. *nomen, -inis* «όνομα» και *calo* «καλώ, ονομάζω».

νομή «βοσκοτόπι – διανομή»
ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα *νομ-* τού θ. που απαντά στο ρ. *νέμω* «μοιράζω, διανέμω – (επίσης) βόσκω, εκτρέφω» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νόμος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τροφή ποιμνίων, βόσκηση» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 760-1: *ἐξικέτευσε τῆς ἐμῆς χειρὸς θιγὼν ἀγρούς σφε πέμψαι κἀπὶ ποιμνίων νομάς*) → ήδη αρχ. σημ. «διαίρεση, κατανομή, μοιρασιά» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1303b: *δύο ἀδελφῶν περὶ τῆς πατρῴας νομῆς διενεχθέντων*) → ελνστ. σημ. «εξουσία κατοχής επί αντικειμένου ή περιουσιακού στοιχείου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομέας < αρχ. *νομ-εύς* «βοσκός – διανομέας» [ήδη ομηρικό] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νόμος*
νομευτικός < αρχ. *νομευ-τικός* «ποιμενικός» < ρ. *νομ-εύω* «οδηγώ ζώα στη βοσκή, ποιμαίνω».

-νομία → νόμος

νομίατρος «γιατρός τού νομού»
< *νομ(ο)-* (< *νομός*) + *ιατρός*, απόδ. τού γαλλ. *médecin de département*.

νομίζω
αρχ., αρχική σημ. «θεωρώ ή δέχομαι κάτι ως συνήθεια, έθιμο ή νόμο» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ και τον Αλκαίο], < *νόμ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ήδη αρχ. η γενικότερη σημ. «έχω τη γνώμη, πιστεύω». Βλ. κ. *νόμισμα*.

νομικός → νόμος

νόμιμος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *νόμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομιμότητα < ελνστ. *νομιμ-ότης, -ότητος* «τήρηση τού νόμου».
ΣΥΝΘ. νομιμο- (λόγ.): *νομιμο-ποίηση* [1833], *νομιμο-ποίητος* [1840], *νομιμο-ποιώ* [1826], *νομιμοποιητικός – νομιμο-φανής* [1892] – *νομιμο-φροσύνη* (βλ.λ.), *νομιμό-φρων* (βλ.λ.) κ.ά.

νομιμόφρων «νομοταγής»
λόγ. [1856], < *νόμιμο(ς)* + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. *ἄ-φρων, εχέφρων, παρά-φρων, σώ-φρων, ταπεινό-φρων* κ.ά. Η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *légitimiste*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομιμοφρ-οσύνη, λόγ. [1887].

νομιναλισμός «ονοματοκρατία»
μεταφορά τού γαλλ. *nominalisme* < *nominal* «ονομαστικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < υστλατ. *nominālis* < λατ. *nomen, -inis* «όνομα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομιναλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *nominaliste*
νομιναλιστ-ικός < *νομιναλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

νόμισμα
αρχ., αρχική σημ. «καθιερωμένη συνήθεια, έθος, έθιμο» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο], < ρ. *νομίζω* (βλ.λ.). Η σημ. «αποδεκτή μονάδα συναλλαγής, χρηματική μονάδα» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.166: *Δαρεῖος μὲν γὰρ χρυσίον καθαρώτατον ἀποψήσας ἐς τὸ δυνατώτατον νόμισμα ἐκόψατο*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νομισματ-ικός → Πολλοί οικονομικοί όροι αποτελούν μεταφρ. δάνεια, π.χ. *νομισματικό σύστημα / μονάδα / κρίση / ζώνη / ανάλυση* (< γαλλ. *système / monnaie / crise / zone / analyse monétaire*).

ΣΥΝΘ. νομισματο-: *νομισματο-πώλης* (ελνστ.) – (λόγ.) *νομισματο-θήκη* [1812], *νομισματο-κοπείο* [1824], *νομισματο-κοπία* [1822], *νομισματο-λογία* [1856], *νομισματο-λόγος* [1830] – *νομισματο-δέκτης, νομισματο-συλλέκτης* κ.ά.

νομ(ο)- → νόμος, νομός

νομοθέτης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *νομο-* + λεξ. επίθημα *-θέ(της)* < θ. τού αρχ. *τίθημι* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *λογο-θέτης, σκηνο-θέτης*), για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νομοθεσία < αρχ. *νομοθεσ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 502c.5-6: *νῦν δή, ὡς ἔοικεν, συμβαίνει ἡμῖν περὶ τῆς νομοθεσίας ἄριστα μὲν εἶναι ἃ λέγομεν, εἰ γένοιτο, χαλεπὰ δὲ γενέσθαι*]

νομοθετώ < αρχ. *νομοθετ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 178a.8-9: *ὅταν γὰρ νομοθετώμεθα, ὡς ἐσομένους ὠφελίμους τοὺς νόμους τιθέμεθα εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον*]

νομοθετικός < αρχ. *νομοθετ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

νομοθέτημα < αρχ. *νομοθέτη-μα* < ρ. *νομοθετ-ῶ (-έω)*

νομοθέτηση < ελνστ. *νομοθέτη-σις* < αρχ. *νομοθετ-ῶ (-έω)*.

νομός

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα *νομ-* τού ρ. *νέμω* «μοιράζω, διανέμω – διοικώ, κυβερνώ» (βλ.λ.). Βλ. κ. *νόμος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βοσκοτόπι, τροφή ποιμνίων, νομή» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Β 474-5: *τοὺς δ' ὥς τ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν αἰπόλοι ἄνδρες ῥεῖα διακρίνωσιν ἐπεί κε νομῷ μιγέωσιν*) → αρχ. σημ. «κατοικία, τόπος διαμονής, επαρχία» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1061-3: *Οἰάτιδος ἐκ νομοῦ πώλοισιν ἢ ῥιμφαρμάτοις φεύγοντες ἁμίλλαις;*) → ήδη αρχ. σημ. «διοικητικό διαμέρισμα (τής Αιγύπτου), σατραπεία (τής Βαβυλωνιακής και τής Περσικής Αυτοκρατορίας)». Η λ. επανήλθε σε χρήση με επίδρ. και τού γαλλ. *préfecture* «νομός, νομαρχία», που προέρχεται από τον αντίστοιχο λατ. όρο *praefectura* «επαρχία, νομός – το αξίωμα τού κυβερνήτη επαρχίας».

ΣΥΝΘ. νομ(ο)-: *νομ-άρχης* (αρχ.), *νομ-αρχία* (ελνστ.), *νομ-αρχώ* (ελνστ.), *νομ-αρχιακός* (λόγ. [1806]) – *νομο-μηχανικός* (λόγ. [1836]), *νομο-κτηνίατρος, νομ-ίατρος* (απόδ. ξέν. όρου) κ.ά.

νόμος

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 276: *τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων*], από μεταπτωτ. βαθμίδα *νομ-* τού ρ. *νέμω* «μοιράζω, διανέμω – διοικώ, κυβερνώ» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νομικός < αρχ. *νομ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

νομικ-ίστικος < *νομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*.

ΣΥΝΘ. νομο-: *νομο-φύλακας* (αρχ.), *νομο-διδάσκαλος* (ελνστ.), *νομο-μαθής* (ελνστ.), *νομο-κάνονας* (μεσν.) – (λόγ.) *νομο-λογία* [1847], *νομο-λόγος* [1841], *νομο-παρασκευαστικός* [1887], *νομο-σχέδιο* [1857], *νομο-ταγής* [1889], *νομο-τελεστικός* [1822], *νομο-τεχνικός, νομό-τυπος* κ.ά.

-νομος: *ά-νομος, παρά-νομος, έκ-νομος, έν-νομος, σύν-νομος, κακό-νομος, φιλό-νομος, ισό-νομος* κ.ά.

-νόμος: *αγορα-νόμος, παιδο-νόμος, οδο-νόμος, υγειο-νόμος, δημοσιο-νόμος, βιβλιοθηκο-νόμος, οικο-νόμος, οπλο-νόμος, κληρο-νόμος, μετρο-νόμος, αστρο-νόμος, δασο-νόμος, στρατο-νόμος, τροχο-νόμος, αστυ-νόμος* κ.ά.

-νομία: *α-νομία, παρα-νομία, αγορα-νομία, ταξι-νομία, αντι-νομία, εργο-νομία, παιδο-νομία, οδο-νομία, υγειο-νομία, δημοσιο-νομία, βιβλιοθηκο-νομία, δικο-νομία, οικο-νομία, φιλο-νομία, βαθμο-νομία, αγρο-νομία, χειρο-νομία, αστρο-νομία, γαστρο-νομία, δασο-νομία, ισο-νομία, στρατο-νομία, αυτο-νομία, ευ-νομία, αστυ-νομία* κ.ά.

-νομώ: *παρα-νομώ, ταξι-νομώ, οικο-νομώ, εξοικο-νομώ, βαθμο-νομώ, κληρο-νομώ, χειρο-νομώ* κ.ά.

-νόμηση: *ταξι-νόμηση, εξοικο-νόμηση, βαθμο-νόμηση, αυτο-νόμηση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

νόμος, νομός, νομή, νομάς

Η λ. ***νόμος*** παράγεται από το θέμα *νομ-* τού ρ. ***νέμω***, όπως και η ***νομ-ή***, ο ***νομ-ός*** αλλά και τα παράγωγα ***νομ-ίζω, νόμισ-μα***. Το ρ. *νέμω* είχε διάφορες σημασίες, όπως «μοιράζω, κατανέμω, κατέχω ως μερίδιο», άρα και «καρπούμαι, χρησιμοποιώ μέρος γης για βοσκή», επομένως «βόσκω» κ.ά.

Η λ. ***νομή*** δήλωσε το μοίρασμα, τη διανομή, τον τόπο που χρησιμοποιεί ο βοσκός για τη βόσκηση τού ποιμνίου, το βοσκοτόπι και συνεκδοχικά την ίδια την τροφή τού ποιμνίου. Η σημασία αυτή, η οποία δηλώνει τη χρήση που αποφέρει δικαιώματα σε όποιον *νέμεται* κάτι, δηλ. στον ***νομέα*** (αρχ. *νομεύς*), πέρασε στη νομική ορολογία. Μάλιστα, ο βοσκός που μετακινείται για τη βόσκηση τού κοπαδιού του, δεν μένει σταθερά σε έναν τόπο, ονομάστηκε ***νομ-άς*** (γενική: *νομάδος*), λέξη που περιορίστηκε στη δήλωση τού μέλους λαού χωρίς σταθερό τόπο διαμονής (*νομαδικοί λαοί*).

Το ουσ. ***νομός*** κληρονόμησε τις σημασίες που σχετίζονταν με το μοίρασμα, τη διαίρεση, την κατανομή, δηλώνοντας αρχικά το βοσκοτόπι, τον τόπο

δηλ. που έχει δοθεί για βόσκηση, για να καταλήξει σταδιακά στη σημασία τής διοικητικής διαίρεσης μιας επικράτειας.
Ο **νόμος**, από την άλλη πλευρά, κληρονόμησε τις σημασίες που σχετίζονταν με την εξουσία, την κυριαρχία, τη διευθέτηση. Ξεκινώντας από σημασίες όπως «έθιμο, συνήθεια», υπό την έννοια ότι πρόκειται για κάτι που έχει δοθεί για χρήση και έτσι καθιερώθηκε, απέκτησε ισχύ, καταλήγει να γίνει κάτι που επιβάλλεται, γίνεται ρύθμιση, κανόνας, άρα νόμος, όπως το ξέρουμε και σήμερα. Ο νόμος αντιτίθεται στη φύση, επειδή είναι κάτι που έχει τεθεί να ισχύει από τους ανθρώπους, εκφράζει δηλ. το θετό δίκαιο. Η αντίθεση αυτή αποδόθηκε από την Αρχαιότητα με το αντιθετικό ζεύγος *νόμῳ – φύσει*, δηλ. «σύμφωνα με το έθιμο, τη συνήθεια – σύμφωνα με τη φύση» (πβ. τη νεότερη διάκριση θετού – φυσικού δικαίου). Ιδιαίτερη χρήση αποκτά η λ. στον χριστιανικό κόσμο: *νόμος* ονομάστηκε περιληπτικά ο αποκαλούμενος και ***Μωσαϊκός Νόμος***, που με την εμφάνιση τής Καινής Διαθήκης αποκλήθηκε ***παλαιός νόμος***, σε αντιδιαστολή προς τον ***καινό / νέο νόμο***, τη χριστιανική διδασκαλία.
Η λ. *νέμω* και τα παράγωγά της χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στις ευρωπαϊκές γλώσσες σε πολλά σύνθετα (ως α΄ και β΄ συνθετικό), πβ. γαλλ. *nomogramme, nomographie – agronome, économie, ergonomique* κ.ά., αγγλ. *anomie, antinomy, astronomy, metronome – nomograph, nomology* κ.ά.

νομοσχέδιο
λόγ. [1857], < *νόμο(ς)* + *σχέδιο*, απόδ. τού γαλλ. *projet de loi*.

νομοταγής
λόγ. [1889], < *νόμο(ς)* + *-ταγ(ής)*, από το θ. τού αρχ. παθ. αορ. *ἐ-τάγ-ην* τού ρ. *τάσσω* (βλ.λ.).

νομοτέλεια «η αντίληψη ότι όλα τα στοιχεία τής πραγματικότητας λειτουργούν με σταθερούς, απαράβατους κανόνες»
λόγ., < *νόμο(ς)* + *-τέλ(εια)* < *τέλος*, κατά το σχήμα των ουσ. που παράγονται από επίθ. σε *-τελής*, π.χ. *συν-τέλεια, υπο-τέλεια, ισο-τέλεια*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομοτελει-ακός.

νομοτελεστικός «σχετικός με την εφαρμογή τού νόμου»
λόγ. [1822], < *νόμο(ς)* + *τελεστικός*, απόδ. τού γαλλ. *pouvoir exécutif*.

νόμπελ κ. **νομπέλ**
από το επώνυμο τού Σουηδού επιστήμονα και βιομηχάνου Alfred B. Nobel (1833-96), ο οποίος θέσπισε με τη διαθήκη του το φερώνυμο βραβείο (πρώτη απονομή το 1901).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νομπελ-ίστας, μεταφορά ξέν. όρου, πβ. αγγλ. *nobelist*.

νόννα
< μεσν. *νόννα / νοννίς, -ίδος* «γιαγιά» < υστλατ. *nonna* «τροφός – (αργότερα) μοναχή», θηλ. τού *nonnus* (βλ.λ. *νοννός*).

νοννός
όψιμο ελνστ. (αλλά ήδη τον 4ο αι. ως κύρ. όν. *Νόννος, Νόννη*) < λατ. *nonnus* «πατέρας – (αργότερα) μοναχός», λ. τής νηπιακής γλώσσας, που απέκτησε επιπλέον τη σημ. «πνευματικός πατέρας» και συνδ. με το ελνστ. ουσ. *νέννος* «θείος ή παππούς, αδελφός ή πατέρας τής μητέρας», καθώς και με σανσκρ. *nanā* «μητέρα», περσ. *nana*, σερβοκρ. *nana*, ίσως και με το ελνστ. *νίννιον* «κούκλα;». Ορισμένοι θεωρούν ότι το λατ. *nonnus* έχει ελληνική αρχή.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
νονός ή νοννός;
Επειδή πρόκειται για ελνστ. δάνειο, το οποίο συνδέεται και με άλλους ελληνικούς όρους, είναι προτιμότερο να ενοποιηθούν οι λ. **νοννός**, **νοννά** στην παραδεδομένη γραφή με δύο *-ν-*.

νοοτροπία
< *νοο-* (< αρχ. *νοῦς / νόος*) + *-τροπ(ία)* < *τρόπος*, απόδ. τού γαλλ. *mentalité*.

νοούμενο → νοώ

νόρμα «πρότυπο, επίσημη μορφή»
< ιταλ. *norma* < λατ. *norma* «κανόνας, γνώμονας, πρότυπη γραμμή», τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Κατά μία άποψη, το λατ. *norma* έχει προέλθει, μέσω τής Ετρουσκικής, από την αιτ. *γνώμονα* τού αρχ. *γνώμων, -ονος*, οπότε πρόκειται για αντιδάνειο.

νορμάλ
< γαλλ. *normal* < λατ. *normālis* < *norma* (βλ.λ. *νόρμα*).

νοσηλεύω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Ισοκράτη] < *νοσηλ(ός)* «αυτός που περιθάλπει ασθενή» (με παραγ. τέρμα *-εύω*) < *νόσ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *απατ-ηλός, σφριγ-ηλός, σιωπ-ηλός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοσηλεία < αρχ. *νοσηλ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < ρ. *νοσηλ-εύω*
νοσηλευ-τής, λόγ. [1893]
νοσηλευ-τήριο, λόγ. [1868]
νοσηλευτ-ικός, λόγ. [1893], < *νοσηλευτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
νοσήλια, ουδ. πληθ. τού ελνστ. επιθ. *νοσήλιος* (πβ.

ελνστ. φρ. *νοσήλια* [ενν. *σιτία*] «τροφή για αρρώστους») < αρχ. *νοσηλ-ός*.

νοσηρός → **νόσος**

νοσοκόμος

ελνστ. < *νοσο-* + λεξ. επίθημα *-κόμος* < ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω» (βλ.λ. *-κόμος*), πβ. κ. *βρεφο-κόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νοσοκομείο < ελνστ. *νοσοκομ-εῖον*

νοσοκομει-ακός, λόγ. [1886], < *νοσοκομεί(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

νόσος

< αρχ. *νόσος / νοῦσος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 10: *νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὦρσε κακήν, ὀλέκοντο δὲ λαοί*] < **νόσ-Fος*, ίσως < **νότ-σFος*, από θ. τού επιθ. *νότιος* «υγρός, οφειλόμενος σε υγρασία» (< *νότος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νόσημα < αρχ. *νόση-μα* < ρ. *νοσ-ῶ (-έω)*

νοσηρός < αρχ. *νοσ-ηρός* < *νόσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *οδυν-ηρός, πον-ηρός*

νοσηρ-ότητα, λόγ. [1833], < *νοσηρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

νοσώ < αρχ. *νοσ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 384-5: *ἔα με τῇδε τῇ νόσῳ νοσεῖν, ἐπεὶ κέρδιστον εὖ φρονοῦντα μὴ φρονεῖν δοκεῖν*] < *νόσος*

νοσώδης < αρχ. *νοσ-ώδης* < *νόσ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

ΣΥΝΘ. νοσο- (λόγ.): *νοσο-γόνος* ([1833], απόδ. τού γαλλ. *morbifique*), *νοσο-γραφία* ([1811], απόδ. τού γαλλ. *nosographie*), *νοσο-λογία* ([1851], απόδ. τού γαλλ. *nosologie*), *νοσο-μανία* (απόδ. τού αγγλ. *nosomania*), *νοσο-φοβία* ([1894], απόδ. τού αγγλ. *nosophobia*) κ.ά.

νοσταλγία

< *νόστ(ος)* «επιστροφή» + λεξ. επίθημα *-αλγ(ία)* < *άλγος* «πόνος, οδύνη», μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nostalgie*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νόστιμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νοσταλγ-ός, λόγ. [1894]

νοσταλγ-ικός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nostalgique*

νοσταλγώ < *νοσταλγία* (υποχωρητ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

νοσταλγία

Η λέξη ***νοσταλγία*** είναι σύνθετη από τα αρχαιοελληνικά ***νόστος*** «επιστροφή (στην πατρίδα)» και ***άλγος*** «πόνος». Συνεπώς, η λέξη κυριολεκτικά σημαίνει τον πόνο που προκαλεί σε κάποιον η επιθυμία τής επιστροφής στην πατρίδα.

Παρά τα αρχαιοελληνικά της συνθετικά, η λέξη δεν πλάστηκε στην ελληνική γλώσσα. Στην πραγματικότητα, μαρτυρείται πρώτη φορά στα τέλη τού 17ου αιώνα σε ιατρική διατριβή γραμμένη στα Λατινικά ως ***nostalgia*** (πβ. γαλλ. ***nostalgie***, γερμ. ***Nostalgie***), αναφερόμενη σε ψυχική νόσο που εκείνη την εποχή τη θεωρούσαν τόσο επικίνδυνη, ώστε μπορούσε να επιφέρει ακόμη και τον θάνατο. Συγκεκριμένα, είχε παρατηρηθεί ότι σε πολλούς ανθρώπους, οι οποίοι ζούσαν για λόγους ανάγκης μακριά από την πατρίδα τους (μισθοφόροι, υπηρέτες κ.ά.), εμφανίζονταν ψυχικά προβλήματα (βαριά μορφή μελαγχολίας) εξαιτίας τής ανησυχίας τους μήπως δεν καταφέρουν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Το φαινόμενο αυτό ήταν ήδη γνωστό με τον γερμανικό όρο ***Heimweh*** (*Heim* «σπίτι» + *Weh* «θλίψη, πόνος», πβ. αγγλ. ***homesickness***, γαλλ. ***mal du pays***). Η λέξη συνδέθηκε αργότερα με καταστάσεις και δραστηριότητες που προκαλούν έντονη επιθυμία επιστροφής στην πατρίδα (π.χ. τραγούδια που ανακαλούν μνήμες κ.ά.) και αποτέλεσε βασικό στοιχείο τού ρομαντισμού. Από εκεί προέκυψε η σημασία με την οποία γνωρίζουμε τη λ. σήμερα (π.χ. *νοσταλγία για παλιές εποχές, για καταστάσεις τού παρελθόντος* κ.λπ.).

Οι λέξεις ***νοσταλγός*** και ***νοσταλγικός*** καταγράφονται στην Ελληνική στα τέλη τού 19ου αιώνα.

Με βάση τη λ. *nostalgia* πλάστηκαν δύο σύγχρονοι όροι, οι οποίοι δηλώνουν τη νοσταλγία για περασμένες εποχές ή χώρες που πια δεν υπάρχουν: το γερμ. ***Ostalgie*** (*Ost* «ανατολικός»), που δηλώνει τη νοσταλγία για την πρώην Ανατολική Γερμανία, και το ***Yugonostalgia***, το οποίο δηλώνει τη νοσταλγία για την εποχή τής ενωμένης Γιουγκοσλαβίας.

νόστιμος

ΕΤΥΜ. αρχ. < *νόστ(ος)* «επιστροφή» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχετικός με την επιστροφή (στην πατρίδα)» (ομηρ. φρ. *νόστιμον ἦμαρ* «η ημέρα τής επιστροφής») → ελνστ. σημ. «γόνιμος, παραγωγικός – θρεπτικός» (πβ. Θεοφρ. *Περὶ αἰτ. φυτῶν* 4.13: *δοκεῖ δὲ μεγάλα συμβάλλεσθαι καὶ ἡ σκάλσις πρὸς τὸ νοστιμώτερον ποιεῖν καὶ τὸ ἐγχυλότερα θερίζειν*) → ήδη ελνστ. σημ. «εύγευστος, χυμώδης» (πβ. Ευτεχν. *Παράφρ.* 30: *αἳ τῇ τραπέζῃ παρακαθήμεναι τοῦ ἀνδρὸς τῶν παρατιθεμένων εἰς βρῶσιν ἀφῃροῦντο ἡδύ τε καὶ νόστιμον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νοστιμάδα < μεσν. *νοστιμ-άδα* < *νόστιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*

νοστιμεύω < μεσν. *νοστιμ-εύω*

νοστιμ-ιά < *νόστιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

νοστιμίζω < μεσν. *νοστιμ-ίζω*

νοστιμ-ούλης < *νόστιμ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ούλης*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

νόστος, νόστιμος, άνοστος, παλιννοστώ, νοσταλγία

Η λέξη ***νόστος*** σήμαινε «επιστροφή (στην πατρίδα)». Ήδη στους 11 πρώτους στίχους τής *Οδύσσειας* τού Ομήρου συναντούμε τις φράσεις *νόστον ἑταίρων* «την επιστροφή των συντρόφων» και *νόστιμον ἦμαρ* «την ημέρα τής επιστροφής στην πατρίδα». Η ίδια η *Οδύσσεια* είναι το έπος τού *νόστου*, τής επιστροφής τού Οδυσσέα στην Ιθάκη.

Η λέξη ***νόστιμος*** (*νόστος* + παραγ. τέρμα *-ιμος*) σήμαινε αρχικά «σχετικός με τον νόστο, με την επιστροφή στην πατρίδα». Κατά τα ελληνιστικά χρόνια, το επίθετο εμφανίζεται με τη σημερινή σημασία, αναφερόμενο στη γεύση φαγητών. Τη σημασιολογική αυτή μετάβαση προσπαθεί να ερμηνεύσει ο σχολιαστής τού Ομήρου επίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος (12ος αι.), ο οποίος σημειώνει: «*Ὅμηρος μὲν, ἦμαρ νόστιμον τὸ τῆς οἴκαδε ὑποστροφῆς λέγει. οἱ δὲ μεθ' Ὅμηρον, καὶ βρῶμα φασὶ νόστιμον [...] καὶ νόστον δὲ, τὴν ἡδύτητα, διὰ τὸ ἡδὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ νόστου*» (δηλ. ο Όμηρος ονομάζει *νόστιμον ἦμαρ* την ημέρα τής επιστροφής στην πατρίδα, ενώ οι μεθομηρικοί λένε *νόστιμο* και το φαγητό και *νόστο* τη γλυκύτητα λόγω τής γλυκύτητας τής ομηρικής επιστροφής). Επίσης στο λεξικό Σούδα (10ος αι. μ.Χ.) σημειώνεται: «*Νόστος παρὰ τῇ συνηθείᾳ ὁ γλυκασμός, ἐπὶ τῶν ἐδεσμάτων. ὡς ἀπὸ τῆς οἴκαδε ἀνακομιδῆς καὶ ἀναστροφῆς· παρὰ τὸ τῆς πατρίδος γλυκύ. οὐδὲν γὰρ γλύκιον ἧς πατρίδος, καθ' Ὅμηρον. ἐκ δὲ τοῦ κατὰ τὴν συνήθειαν νόστου καὶ νόστιμον, τὸ ἡδύ*» (δηλ. η σημασία τού ευχάριστου [στη γεύση] προέκυψε επειδή στον Όμηρο τίποτε δεν είναι πιο ευχάριστο από την επιστροφή στην πατρίδα).

Παρόμοια, το επίθετο ***άνοστος***, όπως είναι φυσικό, έχει αρχικά διαφορετική σημασία από τη σημερινή (< *ἀ-* στερητ. + *νόστος* «επιστροφή»). Σήμαινε «αυτός που δεν επιστρέφει εκεί από όπου ήλθε» (πβ. *ἄνοστοι· μὴ ἐπιστρέφοντες, ὅθεν ἦλθον*, στον λεξικογράφο Ησύχιο τού 5ου μ.Χ. αιώνα). Έτσι, στην *Οδύσσεια* (ω 528) ο Όμηρος αναφέρει ότι ο Οδυσσέας και ο Τηλέμαχος έπεσαν με όπλα πάνω στους μνηστήρες και θα τους φόνευαν όλους, θα τους έκαναν μάλιστα «ανόστους», δηλ. «χωρίς επιστροφή στα σπίτια τους, άρα νεκρούς», αν δεν παρενέβαινε η Αθηνά (*ἐν δ' ἔπεσον προμάχοισ' Ὀδυσεὺς καὶ φαίδιμος υἱός, τύπτον δὲ ξίφεσίν τε καὶ ἔγχεσιν ἀμφιγύοισι. καί νύ κε δὴ πάντας ὄλεσαν καὶ θῆκαν* ***ἀνόστους*** *εἰ μὴ Ἀθηναίη, κούρη Διὸς αἰγιόχοιο, ἤυσεν φωνῇ, κατὰ δ' ἔσχεθε λαὸν ἅπαντα*).

Η λέξη ***νοσταλγία***, από τα *νόστος* και *άλγος* «πόνος» (πβ. *αν-άλγητος – ισχι-αλγία, μυ-αλγία* κ.λπ.), σημαίνει κυριολεκτικά τον «πόνο για την επιστροφή στην πατρίδα» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νοσταλγία*).

Τέλος, από το επίρρημα ***πάλιν*** και το ***νόστος*** σχηματίστηκε το ελληνιστικό ουσιαστικό ***παλί(ν)νοστος*** «επάνοδος» και από αυτό το ρήμα ***παλι(ν) νοστῶ (-έω)*** «επιστρέφω (στον τόπο μου)». Το ουσιαστικό ***παλιννόστησις*** είναι μεσαιωνικό.

νόστος

αρχ., αρχική σημ. «επιστροφή στο σπίτι, στην πατρίδα» [ήδη ομηρικό, πβ. το προοίμιο τής Οδύσσειας (α 5): *ἀρνύμενος ἥν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἑταίρων*], από μεταπτωτ. βαθμίδα *νοσ-* τού θ. που απαντά στο ρ. *νέομαι* «επιστρέφω, γυρίζω» < **νέσ-ομαι*, που συνδ. με σανσκρ. *násate* «πλησιάζω, ενώνομαι», αρχ. γερμ. **naz-eja-* «σώζω, τρέφω» (> αγγλοσαξ. *genesan*, παλ. άνω γερμ. *nerian* > γερμ. *nähren*), ενώ στην ίδια ετυμολ. οικογένεια ανήκει το ομηρ. όν. *Νέσ-τωρ, -τορος*. Βλ. κ. *νόστιμος, νοσταλγία*.

νοσώ → νόσος

νότα[1] «μουσικό σημείο»

< ιταλ. *nota* < λατ. *nota* «σημείο, σήμα». Ήδη από τη μεσν. εποχή (14ος αι.) η λ. απέκτησε τη σημ. «μουσικό φθογγόσημο».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ονόματα των φθογγοσήμων

Τα ονόματα των φθογγοσήμων, που είναι σήμερα γνωστά ως ***νότες***, προέρχονται ακροφωνικώς από μεσαιωνικό λατινικό ύμνο (τού 10ου αι.) προς τον Ιωάννη τον Βαπτιστή και σημειώνονται παρακάτω με έντονα στοιχεία:

Ut *queant laxis* ***re****sonare fibris*
Mi*ra gestorum* ***fa****muli tuorum*
Sol*ve polluti* ***la****bii reatum,* ***S****ancte* ***I****ohannes*

«Για να μπορέσουν οι υπηρέτες σου να τιμήσουν με δυνατές φωνές τις θαυμαστές σου πράξεις, εξάλειψε την αμαρτία από τα ακάθαρτα χείλη τους, Άγιε Ιωάννη».

Ας σημειωθεί ότι η πρώτη νότα *ut* μετονομάστηκε αργότερα σε *do* ως πιο ηχηρή και πιθανώς με βάση την πρώτη συλλαβή τής λατ. λέξης *dominus* «κύριος» (βλ.λ. *ντο*).

Διαφορετική προέλευση έχουν τα ονόματα των φθογγοσήμων τής ***βυζαντινής μουσικής***. Οι εν λόγω νότες ονομάστηκαν με βάση τα επτά πρώτα γράμματα τού αλφαβήτου, στα οποία προστέθηκε κατά περίπτωση σύμφωνο ή φωνήεν, ώστε να σχηματιστεί συλλαβή και να διευκολυνθεί η ανάγνωση: *πΑ, Βου, Γα, Δη, κΕ, Ζω, νΗ*.

νότα[2]

< γαλλ. φρ. *note (diplomatique)* «επίσημη (διπλωματική) διακοίνωση», αρχική σημ. «σημείωση, σημείωμα», < λατ. *nota* «σημείο, σήμα».

νοτάριος «συμβολαιογράφος»

ελνστ., αρχική σημ. «γραμματέας – (αργότερα) συμ-

βολαιογράφος», < λατ. *notarius* < *not(a)* «σημείο, σήμα» + παραγ. τέρμα *-arius*. Βλ. κ. *νοδάρος*.

νότος
αρχ. λ. [ήδη ομηρική], την οποία ορισμένοι συνδέουν με το λατ. *nato* «κολυμπώ» και με το αρμ. *nay* «υγρός, νοτερός» και περαιτέρω με τα αρχ. *νήχω* και *νέω* «κολυμπώ», αν υποτεθεί ότι πρόκειται για μεταπτωτ. βαθμίδα **(s)no-t-*, πρόταση που παραμένει δυσερμήνευτη. Βλ.λ. *νηκτικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοτερός < αρχ. *νοτ-ερός* «υγρός» < *νότ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φοβ-ερός*
νοτιά < αρχ. *νοτ-ία* (ενν. *αὔρα, πνοή*) «υγρός καιρός, υγρασία» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 307: *καρπῷ βριθομένη νοτίῃσί τε εἰαρινῇσιν*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *νότ-ιος*
νοτιάς < *νοτιά* (κατά το *βοριάς*)
νοτίζω < αρχ. *νοτ-ίζω*, αρχική σημ. «υγραίνω» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 126.1-3 (μαρτυρία): *τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται*]
νότισ-μα < *νοτισ-* (*νοτίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
νοτισμός < ελνστ. *νοτισ-μός* < αρχ. *νοτ-ίζω*
νότιος < αρχ. *νότ-ιος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 811: *κατὰ δὲ νότιος ῥέεν ἱδρὼς*] < *νότ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιος*.
ΣΥΝΘ. νοτιο-: *νοτιο-ανατολικός* (λόγ. [1812]), *νοτιο-δυτικός* (λόγ. [1812]), *νοτιο-ευρωπαϊκός* (λόγ. [1831]), *νοτιο-αμερικανός, νοτιο-ελλαδικός*.

νουά «εκλεκτό κομμάτι βοδινού κρέατος»
< γαλλ. *noix* «καρύδι» (από τον 17ο αι. σε φρ. που συνδέονται με το μαγείρεμα κρέατος) < υστλατ. **nuca* < λατ. *nux, -cis*.

νουάρ
< γαλλ. *noir* «μαύρος, σκοτεινός» < λατ. *nigrum*, αιτ. τού επιθ. *niger*. Η λ. έχει ήδη από την παλαιά Γαλλική τη σημ. «απαισιόδοξος, θλιβερός», τον δε όρο *film noir (américain)* πρωτοχρησιμοποίησαν Γάλλοι κινηματογραφικοί κριτικοί, για να δηλώσουν ορισμένο είδος ασπρόμαυρων αμερικανικών ταινιών τής δεκαετίας τού 1940, που έγινε γνωστό ως *φιλμ νουάρ*.

νουβέλα «λογοτεχνικό αφήγημα»
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *nouvelle* < υστλατ. **novella*, ουδ. πληθ. τού λατ. *novellas*, υποκορ. τού επιθ. *novus* «νέος». Ήδη μεσν. είναι ο όρος *νοβέλλα* «περιπετειώδης ιστορία» (< ιταλ. *novella* < υστλατ. **novella*). Πβ. κ. *μυθιστόρημα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (μεσν. λατ.) «πρόσφατα νέα, ανακοινώσεις» → παλ. γαλλ. σημ. (15ος αι.) «σύντομο δραματικό αφήγημα» (με επίδρ. τού ομορρίζου ιταλ. *novella*). Η ιταλ. λέξη δήλωσε προς το τέλος τού 13ου αι. το αφήγημα που είναι μικρότερο τού μυθιστορήματος *(romanzo)*.

νουβέλ βαγκ
< γαλλ. *nouvelle vague* «νέο κύμα», ονομασία καλλιτεχνικής τάσης στον χώρο τού γαλλικού κινηματογράφου.

νουγκατίνα «είδος γλυκύσματος»
μεταφορά τού γαλλ. *nougatine* < προβηγκ. *nougat* «γλύκυσμα από καρύδια ή αμύγδαλα με μέλι» (με παραγ. τέρμα *-ine*) < παλ. προβηγκ. *noga* «καρύδι» < υστλατ. **nuca* < λατ. *nux, -cis*.

νουθετώ
< αρχ. *νουθετῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 263-5: *ἐλαφρὸν ὅστις πημάτων ἔξω πόδα ἔχει παραινεῖν νουθετεῖν τε τοὺς κακῶς πράσσοντας*] < *νοῦ(ς)* + λεξ. επίθημα *-θετῶ*, που σχηματίστηκε από το θ. τού αρχ. *τίθημι / τίθεμαι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *νομο-θετῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νουθεσία < αρχ. *νουθεσ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 1008-10: ΑΙΣΧΥΛΟΣ. *τίνος οὕνεκα χρὴ θαυμάζειν ἄνδρα ποητήν;* ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ. *Δεξιότητος καὶ νουθεσίας, ὅτι βελτίους τε ποιοῦμεν τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσιν*]
νουθέτηση < αρχ. *νουθέτη-σις*.

νουκλεϊκός
μεταφορά τού αγγλ. *nucleic*, που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *nucleus* «πυρήνας, εδώδιμο μέρος καρπού που περιβάλλεται από κέλυφος», υποκορ. τού *nux, -cis* «καρύδι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νουκλεόνιο, μεταφορά τού αγγλ. *nucleon*, που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *nucleus* (βλ. ανωτέρω)
νουκλεοτίδιο, μεταφορά τού αγγλ. *nucleotide* < θ. *nucle(o)-* (< λατ. *nucleus*, βλ. ανωτέρω) + *-(t)ide*, εσφαλμ. σχηματισμός (προσθήκη ευφωνικού *-t-* κατ' αναλογίαν προς άλλα ελληνογενή, π.χ. *neurotic*) με ελληνογενές παραγ. τέρμα *-ide*.

νούλα «μηδενικό – αποτυχία – (στο σκάκι) ισοπαλία»
μεσν. < ιταλ. *nulla* «τίποτε, μηδέν» < λατ. *nulla*, θηλ. τής αντωνυμίας *nullus* «κανείς».

νούμερο
< μεσν. *νούμερο(ν)* < ιταλ. *numero* < λατ. *numerus* «αριθμός».

νουμηνία «νέα σελήνη»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], με συναίρεση *-εο-* > *-ου-*, < *νεομηνία* < *νεο-* + *-μην(ία)* < *μήν, -νός*. Βλ. κ. *μήνας*.

νουνεχής «συνετός, σώφρων»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη], λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *νοῦν ἔχειν*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νουνέχεια < ελνστ. *νουνέχ-εια*.

νούντσιος «αξιωματούχος τού Βατικανού»
< ιταλ. *nunzio* «απεσταλμένος» (κυρ. από τον 15ο αι. «αγγελιαφόρος τής Αγίας Έδρας, τού Πάπα») < λατ. *nuntius*.

νους
ΕΤΥΜ. < αρχ. *νοῦς / νόος* (ήδη μυκ. κύρ. όν. *No-e-u*: **Νοεύς*), πιθ. < **νόσ-ος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα **νοσ-* τού θ. που απαντά στο ρ. *νέομαι* «επιστρέφω, γυρίζω» και ενδεχομένως «σώζω, φυλάσσω» (βλ.λ. *νόστος*), οπότε το μυκ. ουσ. *u-do-no-o-i*: **ὑδρο-νόοις* (δοτ. πληθ.) θα σήμαινε «φύλακας τού νερού». Αμφίβολες είναι οι υπόλοιπες συνδέσεις που έχουν προταθεί, όπως η αναγωγή σε τύπο **νόϜ-ος* (πβ. γοτθ. *snurts* «σοφός, ἔξυπνος»), καθώς και στα αρχ. *νεύω* «γνέφω» και *νέω* «κολυμπώ, πλέω».
ΣΗΜΑΣ. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε τις σημ. «αντίληψη, κατανόηση, κρίση» (πβ. το ρητό τού Επιχάρμου: *νοῦς ὁρᾷ καὶ νοῦς ἀκούει, τἆλλα τυφλὰ καὶ κωφά*, που του αποδίδεται από τον Πλούταρχο), πράγμα που εξηγεί τη σημ. «διάνοια, μυαλό» (πβ. αρχ. φρ. *ἐν νόῳ ἔχειν* «έχω κατά νου, σκέπτομαι να...»). Σε αρχ. συγγραφείς η λ. χρησιμοποιείται επίσης με τη σημ. «διάθεση, αίσθημα» (παρόμοια με τη λ. *καρδία*), αλλά κυρίως δηλώνοντας τη «σκέψη» ή τον «σκοπό» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ι 104: *οὐ γάρ τις νόον ἄλλος ἀμείνονα τοῦδε νοήσει*). Σποραδικά συναντάται ακόμη η σημ. «νόημα, σημασία (λέξεως, λόγου)» (πβ. Ηροδ. 7.162: *οὗτος δὲ ὁ νόος τοῦ ῥήματος*), την οποία μεταχειρίστηκαν συχνότερα οι μεταγενέστεροι γραμματικοί. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι ο φιλόσοφος Αναξαγόρας θεωρούσε ότι ο *νοῦς* υπήρξε η πρωταρχική δύναμη των στοιχείων τής ύλης.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νοερός < αρχ. *νο-ερός* «διανοητικός» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Ηράκλειτο και Εκαταίο (μαρτυρία), *απόσπ.* 1a,1,F.302: *ἄναμμα νοερὸν τὸ ἐκ θαλάττης εἶναι τὸν ἥλιον*] < *νό(ος) (νοῦς)* + παραγ. τέρμα *-ερός*.
ΣΥΝΘ. **-νους**: *ἄ-νους, παρά-νους, θελξί-νους, περί-νους, αγχί-νους, κρυψί-νους, έν-νους, σύν-νους, ολιγό-νους, ελαφρό-νους, κουφό-νους, βραδύ-νους, βαθύ-νους, αμβλύ-νους, οξύ-νους, ταχύ-νους* κ.ά.
-νοια: *ά-νοια, διά-νοια, παρά-νοια, μετά-νοια, επί-νοια, περί-νοια, αγχί-νοια, κρυψί-νοια, έν-νοια, σύν-νοια, ολιγό-νοια, ομό-νοια, υπό-νοια, μικρό-νοια, πρό-νοια, ελαφρό-νοια, κουφό-νοια, βραδύ-νοια, εύ-νοια, βαθύ-νοια, αμβλύ-νοια, οξύ-νοια, ταχύ-νοια* κ.ά.
-νοϊκός: *παρα-νοϊκός, ευ-νοϊκός*.

νούφαρο
μεσν. (με απλολογία) < **νενούφαρο* < μεσν. λατ. *nenufar* < αραβ. *nīnūfar*.

νοώ
< αρχ. *νοῶ (-έω)* «αντιλαμβάνομαι, καταλαβαίνω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 590: *τοὺς δ᾽ Ἕκτωρ ἐνόησε κατὰ στίχας, ὦρτο δ᾽ ἐπ᾽ αὐτούς*] < *νοῦς / νόος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νόημα < αρχ. *νόη-μα*, αρχική σημ. «διανόημα, σκέψη» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 215: *Τηλέμαχ᾽, οὐκέτι τοι φρένες ἔμπεδοι οὐδὲ νόημα*] → Η σημ. «νεύμα» είναι μεσν.
νόηση < αρχ. *νόη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 523a.10-b.1: *δείκνυμι δή, εἶπον, εἰ καθορᾷς, τὰ μὲν ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν οὐ παρακαλοῦντα τὴν νόησιν εἰς ἐπίσκεψιν*]
νοητός < αρχ. *νοη-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 83b.3-4: *εἶναι δὲ τὸ μὲν τοιοῦτον αἰσθητόν τε καὶ ὁρατόν, ὃ δὲ αὐτὴ ὁρᾷ νοητόν τε καὶ ἀιδές*], ρηματ. επίθ. τού *νοῶ (-έω)*
νοητικός < αρχ. *νοη-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ἐνυπν.* 459b.12-14: *μετὰ δὲ ταῦτα περὶ ἐνυπνίου ἐπιζητητέον, καὶ πρῶτον τίνι τῶν τῆς ψυχῆς φαίνεται, καὶ πότερον τοῦ νοητικοῦ τὸ πάθος ἐστὶ τοῦτο ἢ τοῦ αἰσθητικοῦ*]
νοούμενο, ουδ. τού τύπου *νοούμενος*, μτχ. μέσου ενεστ. τού ρ. *νοῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. **-νοώ**: *παρα-νοώ, κατα-νοώ, μετα-νοώ, επι-νοώ, εν-νοώ, ομο-νοώ, υπο-νοώ, προ-νοώ, ευ-νοώ* κ.ά.
-νόηση: *δια-νόηση, παρα-νόηση, κατα-νόηση, επι-νόηση, συνεν-νόηση* κ.ά.

νταβάνι → ταβάνι

νταβαντούρι
< τουρκ. *tevatür* «φήμη, διάδοση – μαρτυρία (σε δίκη)» < αραβ. *tawātur*.

νταβάς → ταβάς

νταβατζής «προαγωγός, προστάτης»
μεσν. < τουρκ. *tavcı* «απατεώνας, λωποδύτης, κατεργάρης» ή, κατ᾽ άλλη άποψη, < τουρκ. *davacı* «μηνυτής, κατήγορος – απαιτητής, διεκδικητής».

νταβραντίζω «σφύζω»
μεταφορά τού τουρκ. *davrand(ım)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), αορ. τού ρ. *davranmak* «κινούμαι, ενεργώ, δρω». Κυρίως απαντά στη μτχ. *νταβραντισμένος* «γεμάτος σφρίγος – σεξουαλικά διεγερμένος».

νταγιαντίζω «υπομένω, ανέχομαι»
μεταφορά τού τουρκ. *dayand(ım)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), αορ. τού ρ. *dayanmak* «στηρίζομαι – αντέχω, διαρκώ».

νταγλαράς «σωματώδης, γεροδεμένος»
μεταφορά τού τουρκ. *dağlar*, πληθ. τού *dağ* «βουνό».

νταής
< τουρκ. *dayı* «θείος από την πλευρά τής μητέρας – μάγκας, ψευτοπαλληκαράς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νταϊλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *dayılık* < *dayı*.

ντα κάπο
< ιταλ. *da capo* «από την αρχή» (ως μουσ. όρος για επανεκτέλεση κομματιού) < *capo* «κεφάλι – (μτφ.) αρχή» < λατ. *caput, -itis*.

ντάλα «ακριβώς»
πιθ. μεταφορά τού ιταλ. *dal* (με επιρρ. κατάλ. *-α*) από τη φρ. *dal mezzogiorno* «καταμεσήμερο», επειδή συναντάται μόνο στη φρ. *ντάλα μεσημέρι*. Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε τουρκ. *dal* «κλαδί, κλαρί».

νταλαβέρι → νταραβέρι

νταλγκάς
< τουρκ. *dalga* «κύμα – ρεύμα, τάση», πβ. το παράγωγο επίθ. *dalgın* «αφηρημένος, ξεχασιάρης, σκεπτικός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νταλγκαδ-ιάζω
νταλγκαδ-ιάρης < *νταλγκαδ- (νταλγκάς)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*
νταλγκαδιάρ-ικος < *νταλγκαδιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ντάλια
< ν.λατ. *dahlia*, από το επώνυμο τού Σουηδού βοτανολόγου Anders Dahl (1751-1789), προς τιμήν τού οποίου έλαβε το όνομά του το εν λόγω φυτό, όταν εισήχθη από το Μεξικό.

νταλιάνι «δικτυωτή ιχθυοπαγίδα (φράχτης)»
< τουρκ. *dalyan* «ιχθυοτροφείο», ίσως < **τ' ἀλιάνειον* (με επανανάλυση, οπότε θεωρήθηκε μία λέξη) < **ἀλιάν(ειον)* < μεσν. *ἁλιαν(ή)* «αλιευτική τέχνη» (με παραγ. τέρμα *-ειον*), που σχηματίστηκε από το θ. τού αρχ. *ἁλιεύω*. Σε αυτή την περίπτωση, θα πρόκειται για αντιδάνειο (άποψη των H. & R. Kahane).

νταλίκα
< τουρκ. *talika* «σκεπαστό τετράτροχο κάρο – καρότσα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νταλικ-έρης.

ντάμα
μεσν. < παλ. γαλλ. *dame* / ιταλ. *dama* < λατ. *domina* «κυρία», θηλ. τού *dominus* «κύριος». Η λ. δήλωνε γυναίκα ευγενούς καταγωγής, κυρ. τη σύζυγο φεουδάρχη, ενώ η δήλωση τού φερώνυμου επιτραπέζιου παιχνιδιού οφείλεται στη φρ. *jeu de dames* «παιχνίδι για κυρίες».

νταμάρι
< τουρκ. *damar* «αγγείο, φλέβα – λατομείο» < παλ. τουρκ. *tamar*.

νταμιτζάνα
< ιταλ. *damigiana* < γαλλ. *dame-jeanne* «κυρα-Ιωάννα», περιπαικτικός σχηματισμός με πιθ. σημ. «βαρέλι ή μπουκάλα (σαν την παχουλή κυρα-Ιωάννα)», ο οποίος οφείλεται σε παρετυμολογία. Δεν είναι γνωστή η ακριβής προέλευση τού εν λόγω όρου, τον οποίο φαίνεται να χρησιμοποιούσαν ευρέως οι ναυτικοί (πβ. καταλαν. *damajana*, αγγλ. *demijohn*). Από τις προταθείσες απόψεις ενδιαφέρον έχει η αναγωγή σε προβηγκ. *damajano* < παλ. προβηγκ. *demeg* «μισός» και, κατ' άλλη εκδοχή, στο αραβ. *damanğan* < περσ. τοπων. *Damağān* (αν δεν προέρχεται από τη Γαλλική μέσω τού μεσογ. χώρου).

νταμπλ
< αγγλ. *double* «διπλός» < παλ. γαλλ. *duble* < λατ. *duplus*.
ΣΥΝΘ. **νταμπλ-ούχος** < *νταμπλ* + λεξ. επίθημα *-ούχος* (< *ἔχω*).

νταμπλάς → ταμπλάς[2]

ντάνα «στοίβα με πράγματα»
πιθ. < ιταλ. *andana* «διάδρομος σε δενδροστοιχία – σειρά ή συστοιχία αγκυροβολημένων σκαφών», ίσως < ρ. *andare* «πηγαίνω, περνώ». Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στο ιταλ. *tana* «υπόγεια φωλιά ζώου – καταφύγιο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νταν-ιάζω.

νταντά «τροφός, παραμάννα»
< τουρκ. *dadı* (με προσαρμογή κατά τα θηλ.) < περσ. *dādū* «ηλικιωμένος υπηρέτης, παιδαγωγός που υπηρετεί σε σπίτι από τη νεαρή του ηλικία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νταντ-εύω < *νταντ(ά)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
ντάντε-μα < *νταντε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ντανταϊσμός «καλλιτεχνικό και λογοτεχνικό κίνημα»
μεταφορά τού γαλλ. *dadaïsme* < *dada* «αλογάκι», λ. τής παιδικής γλώσσας (με παραγ. τέρμα *-isme*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντανταϊστής, μεταφορά τού γαλλ. *dadaïste* < *dadaïsme*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ντανταϊσμός
Φαίνεται ότι η λ. ***dada*** χρησιμοποιήθηκε ως ονομασία τού φερώνυμου καλλιτεχνικού κινήματος από καθαρή σύμπτωση. Το 1916 ένας από τους ιδρυτές τού κινήματος, ο Γάλλος συγγραφέας Tristan Tzara (1896-1963), έβαλε τυχαία έναν σελιδοδείκτη σε κάποιο λεξικό τής Γαλλικής και κατόπιν το άνοιξε εκεί. Υποστηρίζεται ότι εκείνη η τυχαία σελίδα περιείχε τη λ. *dada*, η οποία λόγω τής σημασίας της («αλογάκι» και μτφ. «αγαπημένο θέμα, έμμονη ιδέα») επιλέχθηκε ως ονομασία τού νέου κινήματος. Ο ίδιος ο Tzara εγκαινίασε τον νέο όρο στο βιβλίο του *Επτά μανιφέστα τού νταντα-*

σμού (Sept Manifestes Dada, 1924).

νταούλι

< μεσν. *νταούλι / τα(β)ούλι* < τουρκ. *davul*, πιθ. < αραβ. *tabl* «τύμπανο». Φαίνεται ότι η αραβ. λέξη ήταν διαδεδομένη και έχει την αφετηρία της σε άλλες ανατολικές γλώσσες, αν ληφθεί υπ' όψιν η μαρτυρία τού λεξικογράφου Ησυχίου (5ος αι.): *ταβάλα· ταβῆλα. ὑπὸ Πάρθων οὕτω καλεῖται ὄργανον κριβάνῳ ἐμφερές, ᾧ χρῶνται ἐν τοῖς πολέμοις ἀντὶ σάλπιγγος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νταουλ-ιάζω.

νταραβέρι

< τουρκ. *dalavere* < ιταλ. *dare-avere* «δούναι-λαβείν».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νταραβερ-ίζομαι.

νταρντάνα

< ιταλ. *tartana* «φορτηγό πλοίο, τράτα – (μτφ.) μεγαλόσωμη γυναίκα» (με ηχηροποίηση τού αρχικού συμφώνου λόγω συμπροφοράς κατά την αιτ. πτώση: [tin-t] > [tin-d]) < παλ. προβηγκ. *tartana* «γεράκι».

νταχτιρντί

< τουρκ. *dahtırı*, με αναλογική επέκταση τού *-t-* στην τελευταία συλλαβή.

ντε

< τουρκ. *de* «επίσης – ούτε».

ντεγκραντέ

< γαλλ. *dégradé*, μτχ. τύπος τού ρ. *dégrader* «υποβαθμίζω, υποβιβάζω» < *dé-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *grade* «βαθμός, βαθμίδα» < ιταλ. *grado* < λατ. *gradus* «βήμα – βαθμός».

ντεζαμπιγέ

< γαλλ. *déshabillé* «ελαφριά γυναικεία ρόμπα», από μτχ. τύπο τού ρ. *déshabiller* «γδύνω» (βλ.λ. *αμπιγέ*).

ντεϊσμός «φιλοσοφικό και θρησκευτικό ρεύμα (ελλην. θεϊσμός)»

μεταφορά τού αγγλ. *deism* < γαλλ. *déisme*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *deus* «θεός» (με παραγ. τέρμα *-isme*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ντε-ϊστής, μεταφορά τού γαλλ. *déiste*.

ντεκαπάζ «αποχρωματισμός μαλλιών για να ξαναβαφτούν με άλλο χρώμα»

< γαλλ. *décapage* < ρ. *décaper* «ξύνω (μπογιά ή βερνίκι) από επιφάνεια, ξεβάφω» < *dé-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *cape* «κάπα, επενδύτης» (βλ.λ. *κάπα*[1]).

ντεκλαρέ «ξεκάθαρος, ντόμπρος»

< γαλλ. *déclaré*, μτχ. τύπος τού ρ. *déclarer* «δηλώνω, διακηρύσσω» < λατ. *declarāre* < *de-* + *clārus* «σαφής, καθαρός».

ντεκολτέ

< γαλλ. *décolleté*, μτχ. τύπος τού ρ. *décolleter* «αποκαλύπτω τον λαιμό» < *dé-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *collet* «ένδυμα που φοριέται στον λαιμό και καλύπτει το στήθος», υποκορ. τού *col / cou* «λαιμός, τράχηλος» (< λατ. *collum*).

ντεκόρ

< γαλλ. *décor* < ρ. *décorer* «διακοσμώ» < λατ. *decorāre* < *decus, -oris* «κόσμημα, στολίδι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ντεκορατέρ < γαλλ. *décorateur* < ρ. *décorer* (βλ. ανωτέρω)

ντεκορατρίς < γαλλ. *décoratrice*, θηλ. τού *décorateur* < ρ. *décorer.*

ντεκουπάζ «διαίρεση σεναρίου σε πλάνα»

< γαλλ. *découpage* «διαχωρισμός, κοπή, διαίρεση» < ρ. *découper* «τεμαχίζω, κόβω» < *dé-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *couper* «κόβω» (βλ. κ. *κουπέ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ντεκουπ-άρω < *ντεκουπ(άζ)* + παραγ. τέρμα *-άρω*

ντεκουπάρισ-μα < *ντεκουπαρισ-* (*ντεκουπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ντεκουπαρισ-τός < *ντεκουπαρισ-* (*ντεκουπάρω*) + παραγ. τέρμα *-τός.*

ντελάλης κ. **τελάλης**

μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. θηλ. *ντελάλισσα*) < τουρκ. *tellal* < αραβ. *delal* «δημόσιος κήρυκας».

ντελαπάρω → ντεραπάρω

ντελβές «κατακάθι τού καφέ»

< τουρκ. *telve*, με ηχηροποίηση τού αρχικού συμφώνου λόγω συμπροφοράς στην αιτ. πτώση: [ton-t] > [ton-d].

ντελικάτος

μεσν. < ιταλ. *delicato* < λατ. *delicātus* «χαριτωμένος, κομ-ψός».

ντελίριο

< ιταλ. *delirio* < λατ. *delirium* «παραφροσύνη».

ντελμπεντέρης → ντερμπεντέρης

ντεμαράζ «ξεκίνημα αυτοκινήτου – επιτάχυνση δρομέα»

< γαλλ. *démarrage* < ρ. *démarrer* «ξεκινώ, αποδίδω», αρχική σημ. «κόβω / λύνω τους κάβους καραβιού» < *dé-* (< λατ. *dis-*) + *amarrer* «δένω» < ολλ. *aanmarren* (ίδια σημ.).

ντεμι- λεξικό πρόθεμα

< γαλλ. *demi-* «ημι-» < *demi* «μισός» < δημώδ. λατ. **dimedius* < λατ. *di-midius* < *di(s)-* + *medius* «μέσος».

ντέμο
< αγγλ. *demo*, συντετμ. τύπος τού ουσ. *demonstration* «επίδειξη» < γαλλ. *démonstration* < λατ. *demonstratio* < ρ. *demonstro* «επιδεικνύω, εμφανίζω».

ντεμοντέ
< γαλλ. *démodé*, μτχ. τού ρ. *démoder* < *dé-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *mode* «μόδα» (βλ.λ. *μόδα*).

ντεμπιτάντ «πρωτοεμφανιζόμενη ηθοποιός»
< γαλλ. *débutante* «αρχάρια», θηλ. μτχ. τύπος τού ρ. *débuter* «αρχίζω, ξεκινώ», για το οποίο βλ.λ. *ντεμπούτο*.

ντεμπούτο
< ιταλ. *debutto* < γαλλ. *début* «ξεκίνημα, αρχή» < ρ. *débuter* «αρχίζω, ξεκινώ» < *dé-* (< λατ. *de-*) + *but* «σκοπός, αντικείμενο» < φραγκ. **but* «κούτσουρο, κομμάτι ξύλου» (πιθ. ως όρος τής τοξοβολίας).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντεμπουτ-άρω, μεταφορά τού ιταλ. *debuttare* < *debutto*
ντεμπουτάρισ-μα < *ντεμπουταρισ-* (*ντεμπουτάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ντεμπραγιάζ «αποσυμπλέκτης»
< γαλλ. *débrayage* < ρ. *débrayer* «αποσυμπλέκω, αποσυνδέω» < *désembrayer* < *dé(s)-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *embrayer* «συμπλέκω» (βλ.λ. *αμπραγιάζ*).

ντενεκές → τενεκές

ντε-πιές
< γαλλ. *deux-pièces* «δύο κομμάτια» (για γυναικείο ρούχο ή μαγιό).

ντεπόζιτο
< μεσν. *ντεπόζιτο(ν)* «κατάθεση – τάφος» < ιταλ. *deposito* «αποθήκευση, απόθεση» < λατ. *depositum*, μτχ. τύπος τού ρ. *depono* «αποθέτω, αποθηκεύω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντεπό < γαλλ. *depôt* «αποθήκη» < λατ. *depositum* (βλ. ανωτέρω).

ντεραπάρω «(για αυτοκίνητο) γλιστρώ, αναποδογυρίζω»
μεταφορά τού ιταλ. *derapare* < γαλλ. *déraper* «γλιστρώ» < προβηγκ. *derrabar* / *derapar* < *de-* στερητ. + *rapar* «αρπάζω, πιάνω, αδράχνω», γερμ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντεραπάρισ-μα < *ντεραπαρισ-* (*ντεραπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ντερβένι → δερβένι

ντερβίσης → δερβίσης

ντερέκι «ψηλόλιγνος άνθρωπος»
< τουρκ. *direk* «στύλος, δοκάρι – κατάρτι, ιστός», με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/, < παλ. τουρκ. *tirek* / *tiregü*.

ντερλικώνω
< τουρκ. *dirlik* «αρμονική συμβίωση, γαλήνη – ευμάρεια, ευωχία» (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντερλίκω-μα.

ντερμπεντέρης «λεβέντης, ανοιχτόκαρδος»
μεταφορά τού τουρκ. *derbeder* «αλήτης – απεριποίητος, στημέλητος» < περσ. *da-rba-dar* «από πόρτα σε πόρτα, περιφερόμενος».

ντέρμπι
< αγγλ. *derby*, από την ομώνυμη περιοχή τής Αγγλίας, όπου το 1780 ο 12ος Κόμης τού Derby εγκαινίασε τους φημισμένους αγώνες ιπποδρομίας. Από τη δεκαετία τού 1930 η λ. δήλωσε επίσης την αθλητική αναμέτρηση μεταξύ δύο ισχυρών ποδοσφαιρικών ομάδων (αρχικώς γειτονικών πόλεων).

ντέρτι
< τουρκ. *dert* «καημός, λύπη» < περσ. *dard* «θλίψη, αρρώστια».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντερτι-λής, μεταφορά τού τουρκ. *dertli* < *dert* (βλ. ανωτέρω).

ντεσέν
< γαλλ. *dessin* «σχέδιο, σχήμα» (στην Ελληνική ως όρος τής ενδυματολογίας) < ρ. *dessiner* «σχεδιάζω» < ιταλ. *disegnare* < λατ. *designāre* «σημειώνω, χαράσσω» < *de-* + παράγ. τού ουσ. *signum* «σήμα, σημείο».

ντεσιμπέλ
< γαλλ. *decibel* (υβριδικό σύνθ.) < *déci-* (που έχει αποσπασθεί από το λατ. *decimus* «δέκατος») + *bel* «μονάδα μετρήσεως τής έντασης τού ήχου», από το επώνυμο τού Αμερικανού εφευρέτη Alexander G. Bell (1847-1922).

ντεσού «γυναικείο εσώρουχο»
< γαλλ. *dessous* «από κάτω» < *de* «από» + *sous* «κάτω» (< λατ. *subtus*).

ντετέκτιβ
< αγγλ. *detective* (αρχικά στην πλήρη φρ. *detective policeman*) < ρ. *detect* «ανακαλύπτω, διερευνώ – (αρχικώς) ξεσκεπάζω, εκθέτω», που πλάστηκε με βάση τον μτχ. τύπο *detectus* τού λατ. *detego* «ξεσκεπάζω, αποκαλύπτω».

ντε φάκτο
< ν.λατ. *de facto* «εκ των πραγμάτων, εκ των γεγονότων» < λατ. *de* «εκ, από» + αφαιρετ. πτώση τού ουσ. *factum* «πράγμα, γεγονός».

ντέφι
< τουρκ. *tef* / *def* < αραβ. *daf*, πιθ. < αραμ. *dappā* «δίσκος, ταψί».

ντεφιλέ «επίδειξη μόδας»
< γαλλ. *défilé* «παρέλαση», μτχ. τού ρ. *défiler* «παρελαύνω, περνώ διαδοχικά» < *dé-* (< λατ. *de-*) + παράγ. τού ουσ. *fil* «κλωστή, νήμα – πορεία» < λατ. *filum* «μίτος, νήμα».

ντεφορμέ «(για αθλητή) εκτός φόρμας»
< γαλλ. *déformé*, μτχ. τύπος τού ρ. *déformer* «παραμορφώνω, διαστρέφω, καταστρέφω το σχήμα ή τη μορφή» < *dé-* στερητ. (< λατ. *dis-*) + *forme* (βλ.λ. *φόρμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντεφορμ-άρω, μεταφορά τού γαλλ. *déformer*
ντεφορμάρισ-μα < *ντεφορμαρισ-* (*ντεφορμάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ντίβα
< ιταλ. *diva* «θεά» < λατ. *dīva*, θηλ. τού *dīvus* «θείος, θεϊκός».

ντιβάνι
< μεσν. *ντιβάνι(ν)* / *διβάνι* / *τιβάνι(ν)* «κυβερνητικό συμβούλιο» < τουρκ. *divan* < περσ. *dīwān* «βιβλίο λογαριασμών – δημόσιο γραφείο». Η σημ. «έπιπλο» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. δανείου *divan* (όμοιας προέλευσης), που αρχικώς δήλωνε την οθωμανική αυλή και την επίπλωσή της.

ντιβερτιμέντο
< ιταλ. *divertimento* «ελαφρά, εύθυμη μουσική σύνθεση» (με επίδρ. τού γαλλ. ομορρίζου *divertissement*) < ρ. *divertire* «αποσπώ, απομακρύνω – (κατ' επέκτ.) ψυχαγωγώ, διασκεδάζω» < λατ. *divertere* «διαλύω, σκορπίζω».

ντίζα «καλώδιο που συνδέει εξαρτήματα μηχανών» μεταφορά τού γερμ. *Düse* «ακροφύσιο καλωδίου» < παλαιότ. *T(h)üsel* «ακροφύσιο φυσερού σε χωνευτήριο», πιθ. σλαβ. αρχής, πβ. τσεχ. *duša* «ψυχή, ζωή – κοιλότητα, εσωτερικό καννονιού».

ντιζάιν
< αγγλ. *design* «δείχνω, υποδεικνύω – σχεδιάζω» < γαλλ. *désigner* < λατ. *designāre* «σημειώνω, χαράσσω» < *de-* + παράγ. τού ουσ. *signum* «σήμα, σημείο».

ντίζελ
< γερμ. *Diesel*, από το επώνυμο τού Γερμανού μηχανικού Rudolph Diesel (1858-1913), ο οποίος εφεύρε την πετρελαιομηχανή εσωτερικής καύσεως, δημοσιεύοντας σχετική μελέτη το 1893 και προχωρώντας στην κατασκευή της το 1897.
ΣΥΝΘ. ντιζελ(ο)-: *ντιζελ-άμαξα, ντιζελο-γεννήτρια, ντιζελο-κινητήρας, ντιζελο-κίνητος* κ.ά.

ντίλερ
< αγγλ. *dealer* «έμπορος» < ρ. *deal* «εμπορεύομαι».

ντιλετάντης «πρόσωπο που ασχολείται ερασιτεχνικά με κάτι»
< ιταλ. *dilettante* «ερασιτέχνης» < ρ. *dilettare* «τέρπω, ευχαριστώ – είμαι ευχάριστος» < λατ. *delectāre* (ίδια σημ.) < *delicia* «τέρψη, ευχαρίστηση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντιλεταντ-ισμός, μεταφορά τού ιταλ. *dilettantismo* < *dilettante* (βλ. ανωτέρω).

ντιμινουέντο
< ιταλ. *diminuendo* «βαθμιαία ελάττωση τής έντασης μουσικού ήχου» < λατ. *deminuendum*, γερούνδιο τού ρ. *deminuo* «ελαττώνω, μειώνω».

ντιμπέιτ
< αγγλ. *debate* < γαλλ. *débat* < (παλ.) γαλλ. *débattre* «χτυπώ με δύναμη – (μτφ.) αντιπαρατίθεμαι σε συζήτηση» < υστλατ. **des-battere* < **des-* (< λατ. *dis-*) + *battere* < λατ. *battuere* «χτυπώ, κρούω».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ντιμπέιτ
Η λ. ***debate*** εισήλθε στην Ελληνική από τις Η.Π.Α. κατά τη δεκαετία τού 1990, συνδεόμενη με τις τηλεοπτικές αναμετρήσεις των Αμερικανών υποψηφίων προέδρων. Κυριολεκτικά θα σήμαινε «ανταλλαγή χτυπημάτων», όπως φαίνεται από την ετυμολογική του αρχή, αλλά κατέληξε στη σημασία «ανταλλαγή επιχειρημάτων» (πβ. ανάλογη πορεία τού ελλην. *διαπληκτισμός*). Εντούτοις, στην Αγγλική η σημασία «λεκτική αντιπαράθεση σε δημόσια συζήτηση» μαρτυρείται ήδη από τον 18ο αιώνα, οπότε δήλωνε τις συζητήσεις μεταξύ βουλευτών. Στην Ελληνική έχουν προταθεί διάφορες αποδόσεις, από τις οποίες φαίνεται να προτιμάται ο νεολογισμός ***τηλεμαχία*** στη σημασία «τηλεοπτική αναμέτρηση» (π.χ. ντιμπέιτ / τηλεμαχία των πολιτικών αρχηγών).

ντιπ
< τουρκ. *dip* «πυθμένας, πάτος» < παλ. τουρκ. *tüp*.

ντιρεκτίβα
< ρωσ. *directiva* «κατευθυντήρια οδηγία» (στο μαρξιστικό λεξιλόγιο) < γαλλ. *directive* < μεσν. λατ. *directivus* «κατευθυντήριος» < λατ. *direct(us)* «ευθύς, ορθός» + παραγ. τέρμα *-ivus*.

ντίσκο «μουσικό είδος»
< αγγλ. *disco*, συντετμ. τύπος τού ελληνογενούς γαλλ. *discothèque*, που πλάστηκε με βάση τις ελλ. λέξεις *δίσκος, θήκη* και με πρότυπο το ουσ. *bibliothèque*. Ας σημειωθεί ότι η λ. δήλωνε αρχικώς τη συλλογή δίσκων φωνογράφου, καθώς και τον χώρο όπου ήταν διαθέσιμοι τέτοιοι δίσκοι.

ντισκ τζόκεϊ
< αγγλ. *disc jockey* (συντομογραφία D.J.).

ντιστριμπιτέρ
< γαλλ. *distributeur* «διανομέας ρεύματος» (σε κινητήρα) < υστλατ. *distributor, -oris* < λατ. ρ. *distribuo* «διανέμω».

ντο
< ιταλ. *do*, ίσως από την αρχική συλλαβή τού λατ. *dominus* «Κύριος, Θεός» ή, κατ' άλλη άποψη, από την πρώτη συλλαβή τού επωνύμου τού Ιταλού μουσικού G.B. Doni (1594-1647). Η λ. αντικατέστησε την παλαιότερη ονομασία *ut* τού πρώτου φθογγοσήμου. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νότα*.

ντοβλέτι «(στην Τουρκοκρατία) το δημόσιο, η διοίκηση»
< τουρκ. *devlet* < αραβ. *dawlat* «εξουσία – κράτος, κυβέρνηση».

ντογρού «κατ' ευθείαν – αμέσως»
< τουρκ. *doğru* «ευθύς, ίσιος» (επίσης *ντουγρού* με αφομοίωση /o/ – /u/ > /u/ – /u/).

ντοκ
< αγγλ. *dock* «νεωδόχος (ειδική προβλήτα για φορτοεκφόρτωση πλοίων)» < μέσο ολλ. *docke*, αγν. ετύμου.

ντοκιμαντέρ
< γαλλ. *documentaire* < ουσ. *document* < λατ. *documentum*, αρχική σημ. «διδασκαλία», αργότερα «γραπτή μαρτυρία ή απόδειξη» (βλ.λ. *ντοκουμέντο*). Ο επίσημος ελλην. όρος είναι *ταινία τεκμηρίωσης*.

ντοκουμέντο
< ιταλ. *documento* < λατ. *documentum*, αρχική σημ. «διδασκαλία», αργότερα «γραπτή μαρτυρία ή απόδειξη», που ανάγεται στο ρ. *doceo* «διδάσκω, εκπαιδεύω – παρουσιάζω αποδείξεις».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντοκουμεντ-άρω, μεταφορά τού ιταλ. *documentare* < *documento* (βλ. ανωτέρω).

ντοκτορά
< γαλλ. *doctorat* «διδακτορικό (δίπλωμα)» < μεσν. λατ. *doctoratus* < λατ. *doctor, -ōris* «δάσκαλος» < ρ. *doceo* «διδάσκω». Βλ. κ. *δόκτωρ*.

ντολμάς
< τουρκ. *dolma*, από θ. τού ρ. *dolmak* «γεμίζω, είμαι γεμάτος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντολμαδ-άκι.

ντολμέν «είδος μεγαλιθικού μνημείου»
< γαλλ. *dolmen*, που πλάστηκε τον 19ο αι. από αρχαιολόγους οι οποίοι χρησιμοποίησαν τις βρετονικές λέξεις (κελτ. αρχής) *t(a)ol* «τραπέζι» και *men* «πέτρα, λίθος», αλλά με τρόπο που δεν συμφωνεί με τη μορφολογία τής βρετονικής διαλέκτου (η οποία θα σχημάτιζε σύνθετο *taol-ven*).

ντόλτσε βίτα
< ιταλ. *dolce vita* «γλυκιά ζωή». Ο όρος διαδόθηκε μετά την προβολή τής φερώνυμης ταινίας τού Ιταλού σκηνοθέτη Federico Fellini το 1959.

ντομάτα
< *τομάτα* (με ηχηροποίηση λόγω συμπροφοράς με το άρθρο κατά την αιτ. πτώση: [tin-t] > [tin-d]) < ιταλ. *tomata* < ισπ. *tomata* < *tomatl*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ των Αζτέκων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντοματ-ιά.
ΣΥΝΘ. ντοματο-: *ντοματό-ζουμο, ντοματο-πελτές, ντοματο-σαλάτα, ντοματό-σουπα, ντοματο-χυμός* κ.ά.

ντόμινο
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *domino* < γαλλ. *domino*, ίσως από περιπαικτική χρήση τής μεσν. λατ. φρ. *Benedicāmus Domino* «Ας ευλογούμε τον Κύριο» (με εκκλησ. χρήση).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκκλησιαστικό ένδυμα (κάπα) ιερέων με κουκούλα» (μαύρου χρώματος, αλλά με λευκό εσωτερικό) → 17ος αι. «ένδυμα με μάσκα για χορό μεταμφιεσμένων» → 18ος αι. «το φερώνυμο επιτραπέζιο παιχνίδι» (ίσως λόγω τού χρώματος των πλακιδίων). Στη σύγχρ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται επίσης με τη σημ. «αλυσιδωτές επιπτώσεις» ξεκινώντας από τις αγγλ. φρ. *domino theory* και *domino effect*.

ντόμπερμαν
< γερμ. *Dobermann* (πλήρης ονομασία *Dobermannpinscher*), από το επώνυμο τού Γερμανού κυνοτρόφου Ludwig Dobermann, ο οποίος τον 19ο αι. ανέπτυξε την εν λόγω ράτσα διασταυρώνοντας τεριέ με ποιμενικό σκύλο.

ντόμπρος
< σλαβ. *dobro* «καλός – ευθύς».

ντόνατ
< αγγλοαμερ. *donut* < αγγλ. *doughnut* < *dough* «ζύμη» + *nut* «καρύδι».

ντονέρ «γύρος από κρέας αρνήσιο ή χοιρινό»
< τουρκ. *döner* «γύρος – περιστρεφόμενος» (στη φρ. *döner kebap*), που ανάγεται στο ρ. *dönmek* «περιστρέφω, γυρίζω».

ντόπινγκ
< αγγλ. *dopping*, γερούνδιο τού ρ. *dope* «χορηγώ ναρκωτικά ή διεγερτικές ουσίες» < ολλ. *doop* «χυμός, σάλτσα» < ρ. *doopen* «ανακατεύω, αναμειγνύω – βουτώ». Πβ. κ. *αναβολικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντοπάρω, μεταφορά τού γαλλ. *doper* < αγγλ. *dope* (βλ. ανωτέρω)
ντοπάρισ-μα < *ντοπαρισ-* (*ντοπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ντόπα < *ντοπάρω* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *φορμάρω – φόρμα, ποζάρω – πόζα, σουμάρω – σούμα* κ.ά.

ντοπέ < γαλλ. *dopé*, μτχ. τού ρ. *doper* < αγγλ. *dope*.

ντόπιος
μεσν. < αρχ. *ἐντόπιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φαῖδρ.* 262d.2-3: *καὶ ἔγωγε, ὦ Φαῖδρε, αἰτιῶμαι τοὺς ἐντοπίους θεούς*] < *ἐν-* + *τόπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιος*. Πβ. κ. *γηγενής, εγχώριος, ιθαγενής*.

ντορβάς «ταγάρι – σακίδιο ζωοτροφής»
< τουρκ. *torba* (με ηχηροποίηση λόγω συμπροφοράς με το άρθρο κατά την αιτ. πτώση: [ton-t] > [ton-d]) < περσ. *tōbra* «τάγιστρο αλόγου» < αρχ. περσ. *tōbrag* «σάκος».

ντορής
< τουρκ. *doru* «κοκκινότριχο άλογο» < παλ. τουρκ. *toruğ*.

ντορός «ίχνος θηράματος»
ίσως < αλβ. *toruam* «ίχνος θηράματος, αχνάρι» ή, κατά λιγότερο πιθ. άποψη, < τουρκ. *töre* «συνήθεια, κανόνας».

ντόρος «θόρυβος, φασαρία»
ίσως < αρχ. *τορός* «διαπεραστικός, διαυγής» (για ήχο ή φωνή» (με αναβιβασμό τού τόνου και ηχηροποίηση λόγω συμπροφοράς με το άρθρο κατά την αιτ. πτώση: [ton-t] > [ton-d]), το οποίο εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τέρjω*), *τρί-β-ω* (βλ.λ.), *τι-τρώ-σκω* «κτυπώ – φονεύω», *τρω-τός, τερη-δών* (βλ.λ. *τερηδόνα*), *τόρ-νος* (βλ.λ.), *διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά.

ντόρτια «(για ζάρια) τεσσάρες»
μεταφορά τού τουρκ. *dört* «τέσσερα» < παλ. τουρκ. *tört*.

ντοσιέ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *dossier* < *dos* «ράχη» < υστλατ. *dossum* < λατ. *dorsum*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τής λ. *dossier*, 14ος αι.) «ράχη καρέκλας, ερεισίνωτο» → 17ος αι. «σύνολο πραγμάτων και στοιχείων για θέμα – φάκελος με τα στοιχεία αυτά, στη ράχη τού οποίου υπάρχει ετικέτα όπου αναγράφεται το θέμα».

ντου
αγν. ετύμου.

ντουβάρι
< τουρκ. *duvar* < περσ. *dīvār* «τοίχος».

ντουγρού → ντογρού

ντουέτο
< ιταλ. *duetto*, υποκορ. τού *duo* «δύο» (ο αρχαϊκός τύπος χρησιμοποιείται ως μουσ. όρος αντί τού συνήθους *due*) < λατ. *duo*.

ντουζ → ντους

ντουζένι στη φρ. *είμαι στα ντουζένια μου* «έχω κέφι, είμαι στην ακμή μου»
< τουρκ. *düzen* «αρμονία, κανονικότητα, τάξη» (πράγμα που εξηγεί τη σημ. «κούρδισμα εγχόρδου οργάνου») < *düz* «ίσιος, ομοιόμορφος». Η λ. απέκτησε επιπλέον τη σημ. «κέφι», ενώ απαντά στη διάλεκτο τού Πόντου με τον τύπο *τουζάνιν* και την τεχν. σημ. «εργαλειός». Βλ. κ. *μπουζούκι*.

ντουζίνα
μεσν. < βεν. *dozena* / διαλεκτ. ιταλ. *dozina* < παλ. γαλλ. *douzaine* < *douze* «δώδεκα» < δημώδ. λατ. **dodecim* < λατ. *duodecim* < *duo* «δύο» + *decem* «δέκα».

ντουί «υποδοχή ηλεκτρικού λαμπτήρα»
< γαλλ. *douille* < φραγκ. **dulja* «υποδοχή στελέχους ενός εργαλείου».

ντούκου «επιπόλαια, επιδερμικά – τοις μετρητοίς»
ηχομιμητ. λ. ή < αρωμουν. *ducu* «πηγαίνω, περπατώ» (< λατ. *duco* «άγω, οδηγώ»), αν θεωρήσουμε αρχική τη φρ. *περνώ (κάτι) στο ντούκου* «περνώ (κάτι) στο πόδι, επιπόλαια».

ντουλάπι
< τουρκ. *dolap* < περσ. *dōlāb* «τροχός, αναβατόριο (για εφοδιασμό δυσπρόσιτων κτηρίων) – αποθήκη, σκευοθήκη».

ντουμάνι
< τουρκ. *duman* «καπνός» < παλ. τουρκ. *tuman*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντουμαν-ιάζω < *ντουμάν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *λαμπαδ-ιάζω*
ντουμάνιασ-μα < *ντουμανιασ-* (*ντουμανιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ντουμπλάρω «αντικαθιστώ ηθοποιό σε σκηνή ταινίας – μεταγλωττίζω»
< γαλλ. *doubl(er)*, αρχική σημ. «διπλασιάζω» (με παραγ. τέρμα *-άρω*), < υστλατ. *duplare* < λατ. *duplus* «διπλός, διπλάσιος». Η σημ. «αντικαθιστώ ηθοποιό σε σκηνή ταινίας» απαντά από τον 18ο αι.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντουμπλάρισ-μα.

ντουμπλ-φάς
< γαλλ. *double-face* «διπλή όψη», (ως επίθ.) «διπλής όψεως».

ντουνιάς
< τουρκ. *dünya* «κόσμος» < αραβ. *dunjā'* «γη».

ντουντούκα
< τουρκ. *düdük* «σφυρίχτρα», αναδιπλ. τύπος τού ηχομιμητ. *düt / tüt*.

ντούπλεξ κ. **ντούμπλεξ**
< γαλλ. *duplex*, που επανέφερε σε χρήση το λατ. *duplex, -icis* «διπλός, διττός».

ντουραλουμίνιο «κράμα αλουμινίου και χαλκού»
μεταφορά τού γερμ. *Duralumin* (εμπορικό σήμα), που πλάστηκε από το λατ. επίθ. *dur(us)* «σκληρός, ανθεκτικός» (ή, κατ' άλλη άποψη, από το όν. τής γερμ. πόλης *Düren*, όπου αρχικώς κατασκευαζόταν) και από το ν.λατ. *aluminum* (βλ.λ. *αλουμίνιο*). Το μέταλλο παρήγαγε ο Γερμανός χημικός και μεταλλουργός Alfred Wilm (1869-1937) το 1906.

ντούρος «σκληρός – άκαμπτος»
< ιταλ. *duro* < λατ. *durus* «σκληρός, ανθεκτικός».

ντους κ. **ντουζ**
< γαλλ. *douche* < ιταλ. *doccia* «αγωγός, σωλήνας» < δημώδ. λατ. **ducea(m)* (< λατ. *duco* «άγω, οδηγώ») ή < υστλατ. *ductione(m)* < λατ. *ductus* «αγωγός, σωλήνας». Η λ. συναντάται στη Γαλλική με τη μορφή *douge* (> *ντουζ*) από τον 17ο αι., τύπος που είναι πλέον πεπαλαιωμένος, ενώ η σημ. «ρίψη νερού για πλύσιμο» μαρτυρείται από τον 19ο αι.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντουσ-ιέρα < *ντους* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*.

ντούτσε «αρχηγός, ηγέτης»
< ιταλ. *duce* (έγινε γνωστό ως προσωνύμιο τού Μουσολίνι) < λατ. *dux, -cis*, τίτλος στρατηγών ή πολεμάρχων (καθώς και τού Ρωμαίου αυτοκράτορα), από όπου προέρχεται επίσης το ελνστ. *δούξ, -κός* (βλ.λ. *δούκας*).

ντουφέκι → **τουφέκι**

ντράβαλα στη φρ. *έχω ντράβαλα* «έχω μπλεξίματα»
< παλ. ιταλ. *travaglia* (σύγχρ. ιταλ. *travaglio* «σκληρή δουλειά, κοπιαστική απασχόληση») < υστλατ. *tripāliu(m) / trepālium* «όργανο βασανισμού με τρεις πασσάλους ή παλούκια», από όπου σχηματίστηκε το δημώδ. λατ. **tri-paliāre* «βασανίζομαι, υποβάλλομαι σε μαρτύρια» (> γαλλ. *travailler* / ιταλ. *travagliare* «εργάζομαι»).

ντραλόν «είδος συνθετικού υφάσματος»
< γερμ. *Dralon*, εμπορικό σήμα, πλασμένο από τη λ. *Drap* «τσόχα, σεντόνι» (γαλλ. αρχής, βλ.λ. *ντραπάρω*) κατά τα *nylon* «νάιλον», *coton* «βαμβάκι», *orlon* «ορλόν».

ντραμς
< αγγλ. *drums*, πληθ. τού *drum* < παλ. αγγλ. *drom(me)*, συντετμ. τύπος τού *drombyll-sclad* «τυμπανοκρουσία» < κάτω γερμ. *trommelslag* < *trommel* «τύμπανο» + *slag* «χτύπημα, κρούση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντράμερ < αγγλ. *drummer* < *drum(s)* (βλ. ανωτέρω)
ντραμ-ίστας < *ντραμ(ς)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, πβ. κ. *κιθαρ-ίστας*.

ντραπάρω «ράβω ύφασμα έτσι ώστε να σχηματίζει πτυχές»
μεταφορά τού γαλλ. *draper* < *drap* «πτυχωτό ύφασμα – τσόχα, σεντόνι» < υστλατ. *drappus* «κομμάτι υφάσματος», κελτ. αρχής.

ντρέπομαι
μεσν. < αρχ. *ἐντρέπομαι* «στρέφω τα νώτα – διστάζω, συστέλλομαι» (ήδη στον Σοφοκλή, *Οἰδ. ἐπὶ Κολ.* 1540-1: *χῶρον δ', ἐπείγει γάρ με τοὐκ θεοῦ παρόν, στείχωμεν ἤδη, μηδ' ἔτ' ἐντρεπώμεθα*), μέση φωνή τού ρ. *ἐντρέπω* «στρέφω, γυρίζω» < *ἐν-* + *τρέπω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εντροπία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντροπαλός < μεσν. *(ἐ)ντροπ-αλός* < αρχ. *ἐντροπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-αλός*
ντροπαλ-ότητα < *ντροπαλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ντροπαλ-οσύνη < *ντροπαλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*
ντροπή < μεσν. *(ἐ)ντροπή* < αρχ. *ἐντροπή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, πβ. *Οἰδ. Κολ.* 299-300: *καὶ δοκεῖτε τοῦ τυφλοῦ τιν' ἐντροπὴν ἢ φροντίδ' ἕξειν, αὐτὸν ὥστ' ἐλθεῖν πέλας;*] < ρ. *ἐντρέπομαι*
ντροπιάζω < μεσν. *(ἐ)ντροπ-ιάζω* < αρχ. *ἐντροπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
ντρόπιασ-μα < *ντροπιασ-* (*ντροπιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ντροπιάρης < μεσν. *(ἐ)ντροπ-ιάρης* < αρχ. *ἐντροπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παραπον-ιάρης*
ντροπιασ-τικός < *ντροπιασ-* (*ντροπιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ντρεσάρω «εκγυμνάζω ζώο»
< γαλλ. *dress(er)* «στήνω, σηκώνω – ξεσηκώνω, σχεδιάζω – εκγυμνάζω» (με παραγ. τέρμα *-άρω*) < δημώδ. λατ. **directiāre* «διορθώνω – στήνω όρθιο» < λατ. *directus* «ευθύς, ίσιος – ορθός».

ντρέτος «ίσιος – ειλικρινής»
μεσν. < βεν. *dreto* < λατ. *directus* «ευθύς, ίσιος – ορθός».

ντρίλι «βαμβακερό ύφασμα ευτελούς αξίας»
< αγγλ. *drill*, συντετμ. τύπος τού *drilling* < γερμ. *Drillich* «βαμβακερό με τριπλή ύφανση, τρίμιτο» < μέσο άνω γερμ. *dril(i)ch* < λατ. *trilīx, -īcis* «τρίμιτος».

ντρίμπλα κ. **ντρίπλα** κ. **τρίπλα**
μεταφορά τού αγγλ. *dribble*, που συνδ. με το ολλ. *dribbelen* «κάνω μικρά βήματα» και με το συνώνυμο γερμ. *trippeln*. Ο παράλλ. τύπος *τρίπλα* οφείλεται σε παρασύνδεση προς το επίθ. *τριπλός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντριμπλ-άρω < *ντρίμπλ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*
ντριμπλάρισ-μα < *ντριμπλαρισ-* (*ντριμπλάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ντριμπλ-αδόρος < *ντρίμπλ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *μπαλ-αδόρος*.

ντριν
ηχομιμητ. λ.

ντρόγκα
< ιταλ. *droga* «ναρκωτική ουσία», αρχική σημ. «αρωματική σκόνη ή ουσία», ίσως < ολλ. *droog* «ξηρός, στεγνός», που αποσπάστηκε από τη μέση ολλ. φρ. *droge (vate)* «στεγνά (βαρέλια)» (μτφ. «άνευ περιεχομένου και αξίας») ή, κατ' άλλη άποψη, < αραβ. *durāwa* «μπάλα σιτηρών».

ντροπαλός → ντρέπομαι

ντροπή → ντρέπομαι

ντύνω
< μεσν. *(έ)ντύνω* (με διατήρηση τής αρχ. προφοράς [nd] τού συμφωνικού συμπλέγματος *-νδ-*) < αρχ. *ἐνδύνω*, μεταπλ. τύπος τού ρ. *ἐνδύω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ντύμα < μεσν. *ντύ-μα* < αρχ. *ἔνδυ-μα* < ρ. *ἐνδύω*
ντύ-σιμο.

νυ κ. **νι**
< αρχ. *νῦ*, σημιτ. αρχής, πβ. εβρ. *nūn* «ψάρι», όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

νύγμα → νύξη

νυκταλωπία «μείωση τής όρασης στο φως τής ημέρας»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nyctalopie*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *νυκτάλωψ*, το οποίο συνδύαζε δύο αντίθετες σημασίες: «αυτός που βλέπει τη νύχτα (και όχι την ημέρα)» και «αυτός που δεν βλέπει τη νύχτα (αλλά μόνο την ημέρα)» (αμφότερες στον Ιπποκράτη). Αν η πρώτη σημ. είναι αρχική, τότε η λ. ανάγεται σε *νυκτ(ο)-* (< αρχ. *νύξ, -κτός*) + πρόσφυμα *-αλ-* (πβ. κ. *θυμ-άλ-ωψ, αἰμ-άλ-ωψ*) + λεξ. επίθημα *-ωψ, -ωπος* < αρχ. θ. *όπ-*, που απαντά επίσης στις λ. *όπ-ή, όπτικός*, παρακ. *ὄπ-ωπ-α* κ.ά. Αν αρχική σημ. είναι η δεύτερη, τότε πιθ. ανάγεται σε *νυκτ(ο)-* + αρχ. *ἀλ(αός)* «τυφλός» + λεξ. επίθημα *-ωψ, -ωπος* ή, κατ' άλλη άποψη, αναλύεται **νυκτ-αν-ωψ*, όπου το πρόσφυμα *-αν-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού αρνητικού προθέματος **ne-*. Βλ. κ. *ημεραλωπία*.

νυκτοβάτης
λόγ. [1863], < *νυκτο-* (< αρχ. *νύξ, -κτός*) + λεξ. επίθημα *-βάτης*, από θ. τού ρ. *βαίνω* (βλ.λ.). Η λ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Nachtwandler*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νυκτοβασ-ία < *νυκτοβάτης* (κατά το σχήμα *υπνοβασία – υπνοβάτης*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *noctambulisme*
νυκτοβατ-ώ, λόγ. [1894].

νυκτός → νύξη

νυκτωδία «μελαγχολικό μουσικό κομμάτι»
λόγ. [1888], < *νυκτ(ο)-* (< αρχ. *νύξ, -κτός*) + *-ωδ(ία)* < *ωδή*, απόδ. τού ιταλ. *serenata* (βλ.λ. *σερενάτα*).

νύκτωρ → νύχτα

νύμφη
ΕΤΥΜ. αρχ. λ. που ίσως συνδ. με το λατ. *nūbō* «παντρεύομαι» (για γυναίκα) και πιθ. με το παλ. σλαβ. *snubiti* «ζητώ σε γάμο». Ορισμένοι αποδίδουν στο λατ. *nūbō* αρχική σημ. «καλύπτω, σκεπάζω» (πβ. κ. *nūbes* «νέφος, νεφέλη»), με την υπόθεση ότι η *νύμφη* κάλυπτε το πρόσωπό της με πέπλο, αλλά τα γαμήλια έθιμα εκείνων των καιρών δεν είναι γνωστά. Το έρρινο ένθημα *-μ- (νύ-μ-φη)* ίσως έχει εκφραστ. ρόλο.
ΣΗΜΑΣ. αρχ. σημ. «σύζυγος, νεαρή γυναίκα – νεαρή κοπέλα σε ηλικία γάμου» (οι σημ. είναι ομηρικές και αντιδιαστέλλουν τη λέξη προς το ουσ. *παρθένος*) → ήδη αρχ. σημ. «νεράιδα, κατώτερη θεότητα των πηγών και των δασών» (σε Όμηρο και Ησίοδο) → ήδη αρχ. σημ. «χρυσαλλίδα εντόμου» (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 758b: *ἀλλ' ἀκινητίζουσιν αἱ καλούμεναι ὑπό τινων χρυσαλλίδες, καὶ τῶν σφηκῶν οἱ σκώληκες καὶ τῶν μελιττῶν μετὰ ταῦτα αἱ καλούμεναι νύμφαι γίγνονται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νυμφαίος < αρχ. *νυμφ-αῖος* «αυτός που ανήκει ή είναι αφιερωμένος στις Νύμφες»
νυμφεύομαι < αρχ. *νυμφ-εύομαι* «(για άνδρα) παίρνω νύφη σε γάμο, συνάπτω γάμο» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
νύμφευση < ελνστ. *νύμφευ-σις* < αρχ. *νυμφ-εύομαι*
νυμφ-ίδιο, μειωτικό υποκορ. τού *νύμφη* (στη σημ. «ερωμένη»), διαφ. από το αρχ. επίθ. *νυμφίδιος* «σχετικός με τη νύφη, γαμήλιος»
νυμφίος < αρχ. *νυμφ-ίος* «γαμπρός» [ήδη ομηρικό]
νυμφώνας < ελνστ. *νυμφ-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. νυμφο-: *νυμφό-ληπτος* (αρχ.), *νυμφο-μανής* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nymphomane*), *νυμφο-μανία* (βλ.λ.)
-νυμφος: *μελλό-νυμφος* (αρχ.), *παρά-νυμφος* (αρχ.)
προ-νύμφη.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Νυμφίος
Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες προσωνυμίες που απέδωσε η Εκκλησία στον Χριστό είναι η *Νυμφίος* «γαμπρός». Μπορούμε να ανιχνεύσουμε σε αυτήν την απόδοση δύο διαφορετικές αφετηρίες, οι οποίες στο τέλος συγκλίνουν.
Η πρώτη αφετηρία είναι η συμβολική εξεικόνιση τής αγάπης τού Θεού προς τον άνθρωπο και, κατ' επέκταση, προς τους πιστούς, την Εκκλησία. Ο Ιω-

άννης ο Χρυσόστομος τον 4ο αιώνα αποκαλεί χαρακτηριστικά τον Χριστό «*Νυμφίον τῆς Ἐκκλησίας*» και αλλού αναφέρει για την Εκκλησία: «*διὰ τί ἐκλήθη νυμφίος; Ὅτι νύμφην με ἡρμόσατο*» (εννοώντας την πνευματική ένωση με τους πιστούς). Ακόμη, ο Επιφάνιος Κύπρου γράφει ότι ο Κύριος καλεί τη νύμφη Του (την Εκκλησία) «*νυμφίος αὐτῆς τυγχάνων καὶ κύριος καὶ δεσπότης καὶ βασιλεὺς καὶ θεὸς καὶ ὑπέρμαχος*».

Γιατί όμως στη σύγχρονη εκκλησιαστική πράξη η λέξη *Νυμφίος* εξειδικεύτηκε στη δήλωση τού Χριστού ως πάσχοντος; Εδώ φαίνεται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο και η υμνογραφία τής Μεγάλης Εβδομάδας, στην οποία (κυρίως το εσπέρας τής Μεγάλης Δευτέρας και το πρωί τής Μεγάλης Τρίτης) η Εκκλησία κάνει αναφορά στην παραβολή των μωρών παρθένων που πήγαν απροετοίμαστες να υποδεχθούν τον νυμφίο ενός γάμου. Νυμφίος εδώ είναι ο Χριστός, νυμφώνας η βασιλεία Του και μωρές παρθένες είναι οι χριστιανοί που αμελούν τη σωτηρία τής ψυχής τους. Η υμνογραφία αξιοποίησε πολύ αυτό το θέμα και έτσι η είσοδος στη Μεγάλη Εβδομάδα (το εσπέρας τής Κυριακής των Βαΐων) γίνεται με το πασίγνωστο τροπάριο «*Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός*». Ο ερχόμενος νυμφίος τής παραβολής ταυτίζεται με τον Νυμφίο Χριστό που έρχεται προς το εκούσιο πάθος από αγάπη για τη Νύμφη Του, την Εκκλησία. (Πβ. το γνωστό τροπάριο τής Μεγάλης Πέμπτης: «*Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου*», όπου λέγεται «*ἥλοις προσηλώθη ὁ Νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας*»).

νυμφομανία

λόγ. [1871], < *νυμφο-* + *μανία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nymphomanie*. Στον σχηματισμό τού όρου συνέβαλε το λατ. *nympha*, που είχε επίσης τη σημ. «ερωμένη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νυμφομανής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *nymphomane*.

νυν

< αρχ. επίρρ. *νῦν* < Ι.Ε. **nu-* «τώρα» || σανσκρ. *nū*, λατ. *nunc*, αρχ. γερμ. **nu* (> γερμ. *nun*, αγγλ. *now*, ολλ. *nu*), παλ. σλαβ. *nyně*, παλ. ιρλ. *nu / no*. Ορισμένοι εντάσσουν περαιτέρω τις λέξεις αυτές στην ετυμολ. οικογένεια τής ρίζας από την οποία προέρχεται το επίθ. *νέος* (βλ.λ.).

νυξ → νύχτα

νύξη

< ελνστ. *νύξις* < αρχ. *νύσσω / -ττω* «τσιμπώ, κεντώ – τρυπώ, διαπερνώ» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 252: *νύξε δέ μιν κατὰ χεῖρα μέσην ἀγκῶνος ἔνερθε*], χωρίς βεβαιωμένες αντιστοιχίες σε άλλες γλώσσες. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδεση με μέσο κάτω γερμ. *nucken* «κουνώ απότομα το κεφάλι» και παλ. σλαβ. *nukati* «παρακινώ, ενθαρρύνω», τα οποία μάλλον εντάσσονται στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *νεύω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *νυστέρι*, *κατά-νυξη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νύγμα < ελνστ. *νύγ-μα* «κέντημα, ερεθισμός (των αισθήσεων)» < αρχ. *νύσσω / -ττω* (βλ. ανωτέρω)

νυγμός < ελνστ. *νυγ-μός* «ερεθισμός» < αρχ. *νύσσω / -ττω* (βλ. ανωτέρω)

νυκ-τός < *νυκ-* + παραγ. τέρμα *-τός*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού αρχ. *νύσσω / -ττω*.

νυστάζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 259a.1-4: *εἰ οὖν ἴδοιεν καὶ νὼ καθάπερ τοὺς πολλοὺς ἐν μεσημβρίᾳ μὴ διαλεγομένους ἀλλὰ νυστάζοντας καὶ κηλουμένους ὑφ' αὐτῶν δι' ἀργίαν τῆς διανοίας, δικαίως ἂν καταγελῷεν*], ίσως < *νευσ-τάζω*, που θα οδηγούσε σε σύνδεση με το ρ. *νεύω* (βλ.λ.), άποψη που παρουσιάζει μορφολογικές δυσχέρειες. Πιθανότερη φαίνεται η αναγωγή σε Ι.Ε. **sneu-dh- / *snu-dh-* «κοιμούμαι (ελαφρά)» και η σύνδεση με λιθ. *snústu* «κοιμούμαι ελαφρά», *snudà* «υπναράς», *snáusti* «μισοκοιμάμαι» (με εκφραστ. τέρμα *-τάζω*, πβ. κ. *βαστάζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νύστα < *νυστάζω* (υποχωρητ.)

νυσταγμός < αρχ. *νυσταγ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ διαίτ. ὀξέων* 10.13-15: *εὐθὺς βαρέες καὶ νωθροὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν γνώμην, χάσμης τε καὶ νυσταγμοῦ καὶ δίψης πλήρεες*]

νυσταλέος < ελνστ. *νυστ-αλέος* (< θ. *νυστ-* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *θαρρ-αλέος*), παράλλ. τ. τού συνωνύμου *νύσταλος* (< θ. *νυστ-* + παραγ. τέρμα *-αλος*, πβ. κ. αρχ. *σιγ-αλός*).

νυστέρι

< **νυσ-τήριον* (με παραγ. τέρμα *-τήριον*, πβ. κ. *σκαλισ-τήριον*, *ἐργασ-τήριον*), πιθ. υποκορ. τού **νυσ-τήρ, -ῆρος* < αρχ. *νύσ(σω)* «τσιμπώ, κεντώ, τρυπώ, διαπερνώ» (βλ.λ. *νύξη*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*.

νύφη

μεσν. (με απλοποίηση των συμφώνων: [mf] > [f]) < αρχ. *νύμφη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νυφ-ιάτικος < *νύφ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μην-ιάτικος*

νυφικός < μεσν. *νυ(μ)φ-ικός* < αρχ. *νύμφη*

νυφ-ούλα, υποκορ. τού *νύφη*.

ΣΥΝΘ. νυφο-: *νυφο-στολίζω* (ελνστ.), *νυφο-πάζαρο*.

νυφίτσα

< μεσν. *νυ(μ)φίτσα* < αρχ. *νύμφ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίτσα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

νυφίτσα

Ο σχηματισμός τής λ. ***νυφίτσα*** (από το ουσ. *νύμ-*

φη) παρουσιάζει το φαινόμενο τής απόδοσης καλού (εύσημου) χαρακτηριστικού σε ζώο, με αποτέλεσμα να προκύψει ονομασία που μερικές φορές αντικαθιστά την κληρονομημένη λέξη για το ζώο αυτό. Το φαινόμενο εμφανίζεται και σε λέξεις άλλων γλωσσών για τη νυφίτσα, όπως στο γαλλ. ***belette*** (αρχική σημασία «ομορφούλα», συνδέεται με το *belle* «ωραία»), που αντικατέστησε το παλ. γαλλ. *mostoile* < λατ. *mustela* «νυφίτσα», στο δαν. ***den kjoenne*** «η ωραία – νυφίτσα», καθώς και στο παλ. αγγλ. ***fairy*** «νεράιδα – νυφίτσα».

νυχθημερόν
λόγ. [1889], με επιρρ. σχηματισμό κατά το αρχ. *αὐθημερόν* (βλ.λ.). Προέρχεται από το ελνστ. *νυχθήμερον (τό)* «ημερονύκτιο» < *νυχθ-* (< *νυκτ(ο)-*, με τροπή στα αντίστοιχα δασέα σύμφωνα [kt] > [khth] προ δασυνομένου φωνήεντος) + *-ήμερ(ον)* < *ἡμέρα*.

νύχι
μεσν. < *ὀνύχι(ν)* < αρχ. *ὀνύχιον*, υποκορ. τού *ὄνυξ, -υχος* (ήδη μυκ. σύνθ. *re-u-ko-nu-ke*: **λευκ-ώνυχες*) < *ὀ-* προθεματ. + θ. **νυχ-* < Ι.Ε. **(ə)n(o)gʷh-* «νύχι» || λατ. *unguis* (> γαλλ. *ongle*, ιταλ. *unghia*, ισπ. *uña*), αρμ. *ełungn*, ουαλ. *eguin*, αρχ. γερμ. **nagla-* (> γερμ. *Nagel*, αγγλ. *nail*, ολλ. *nagel*). Για τον ομώνυμο ημιπολύτιμο λίθο βλ.λ. *όνυχας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νυχ-ιά
νυχ-ιάζω.
ΣΥΝΘ. νυχο-: *νυχο-κόπτης, νυχο-πατώ*.

νύχτα
< μεσν. *νύχτα / νύκτα*, από την αιτ. πτώση τού αρχ. *νύξ, -κτός* [ήδη ομηρικού] < θ. *νυκτ-*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **nekʷt-* «νύχτα» || σανσκρ. *nák* (αιτ. *náktam*), λατ. *nox, -ctis* (> γαλλ. *nuit*, ισπ. *noche*, ιταλ. *notte*), αρχ. γερμ. **naht-* (> γερμ. *Nacht*, αγγλ. *night*, σουηδ. *natt*), παλ. σλαβ. *noštĭ* (> πολ. *noc*, σερβοκρ. *noć*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νύκτωρ < αρχ. επίρρ. *νύκτωρ* «τη νύχτα» < *νύξ, -κτός* + παραγ. τέρμα *-ωρ* (πβ. κ. αρχ. *νύκτ-ερος*, λατ. *nocturnus* «νυκτερινός»)
νυχτερεύω < αρχ. *νυκτερ-εύω* «περνώ τη νύχτα – (για στρατιώτη) φυλάσσω νυχτερινή σκοπιά» < *νύκτ-ερος* «νυχτερινός»
νυχτέρι < ελνστ. *νυκτέρ-ιον*, ουδ. τού επιθ. *νυκτέρ-ιος* < αρχ. *νύκτ-ερος* «νυχτερινός»
νυχτερινός < αρχ. *νυκτερ-ινός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *νύκτ-ερος* «νυχτερινός»
νυχτιά < μεσν. *νυχτ-ιά*
νυχτ-ιάτικος < *νύχτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μεσημερ-ιάτικος*
νυχτικό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού μεσν. επιθ. *νυχτ-ικός / νυκτ-ικός*
νυχτώνω < μεσν. *νυχτ-ώνω / νυκτ-ώνω*.
ΣΥΝΘ. νυκτο- / νυχτο-: *νυκτο-φύλακας* (αρχ.), *νυκτο-φυλακή* (ελνστ.), *νυκτό-βιος* (ελνστ.), *νυκτο-περπατώ* (μεσν.), *νυχτο-λούλουδο, νυχτο-περπάτημα, νυχτο-πούλι* κ.ά.

νυχτερίδα
< μεσν. *νυχτερίδα / νυκτερίδα*, από την αιτ. πτώση τού αρχ. *νυκτερίς, -ίδος* [ήδη ομηρικού, Ὀδ. ω 6: *ὡς δ' ὅτε νυκτερίδες μυχῷ ἄντρου θεσπεσίοιο τρίζουσαι ποτέονται*] < επίθ. *νύκτερ(ος)* «νυχτερινός» (με παραγ. τέρμα *-ίς, -ίδος*) < θ. *νυκτ-* (τού αρχ. *νύξ, -κτός*) + παραγ. τέρμα *-ερος*.

νυχτωδία → νυκτωδία

νωδός «χωρίς δόντια, φαφούτης»
αρχ. < *ν-* στερητ. (βλ.λ. *νη-νεμία*) + *-ωδ(ός)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. *ὀδ-* τού ουσ. *ὀδούς / ὀδών, -όντος* (βλ.λ. *δόντι*).

νωθρός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Κωακ. προγν.* 136.1-3: *οἱ ληθαργικοὶ τρομώδεες ἀπὸ χειρῶν, ὑπνώδεες, δύσχρωτες, οἰδηματώδεες, σφυγμοῖσι νωθροῖσι*] < *νωθ(ής)* (με παραγ. τέρμα *-ρός*) < *ν-* στερητ. (βλ.λ. *νη-νεμία*) + *ωθ-*, που πιθ. προέρχεται από το ρ. *ὠθῶ* (οπότε *νωθής* σημαίνει «αυτός που δεν αφήνει να τον μετακινήσουν, να τον σπρώξουν») ή, κατ' άλλη άποψη, από το ρ. *ὄθομαι* «νοιάζομαι, μεριμνώ» (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως), οπότε *νωθής* σημαίνει «αμέριμνος, αδιάφορος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νωθρότητα < αρχ. *νωθρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

νωματάρχης → ενωμοτάρχης

νωπός
μεσν. < **νε-ωπός* (με έκκρουση τού /e/ από το ισχυρότερο /o/) < αρχ. *νέ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ερυθρ-ωπός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
νωπ-ότητα, λόγ. [1889].
ΣΥΝΘ. νωπο-γραφία, λόγ. [1896], απόδ. τού ιταλ. *fresco*.

νωρίς
μεσν. επίρρ. < **ἐνωρίς*, που ανάγεται στο θ. των ελνστ. επιρρ. *ἐνωρίστερον, ἐνωρότερον* (συγκρ. βαθμός) και σχηματίστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής αρχ. φρ. *ἐν ὥρᾳ* «στην ώρα του» (με συγκριτ. επίθημα *-τερο-*).

νώτα
< αρχ. *νῶτα* [ήδη ομηρικό, πβ. τη συνήθη μεταφορά: *ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης* (π.χ. Ὀδ. ε 142)], πληθ. τού ουσ. *νῶτον*, τού οποίου η προταθείσα σύνδεση με λατ. πληθ. *nates, -ium* «γλουτοί» δεν ευσταθεί μορφολογικώς.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νωτιαίος < αρχ. *νωτ-ιαῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *νῶτ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. κ. *μην-ιαίος*.

νωχελικός

< αρχ. *νωχελ(ής)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *απόσπ.* 149.19-21: *αἰεί ποτ' ἐστὲ νωχελεῖς καὶ μέλλετε, ῥήσεις θ' ἕκαστος μυρίας καθήμενος λέγει, τὸ δ' ἔργον [ο]ὐδαμοῦ περαίνεται*] (με παραγ. τέρμα *-ικός*), που φαίνεται να έχει παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό με το επίθ. *νωθής* (βλ.λ. *νωθρός*) και πιθ. βασίζεται σε *ν-* / **νε-* στερητικό. Δεν έχει βεβαιωθεί οποιαδήποτε αναγωγή τού θ. **χελ-* (αν αναλυθεί με αυτόν τον τρόπο) σε γνωστή Ι.Ε. ρίζα ούτε ευσταθεί η σύνδεση με τα ρ. *κέλλω* «κινώ – ρίχνω πλοίο στην ξηρά, προσαράζω» και *ὀκέλλω* «(για πλοίο) προσαράζω, εξοκέλλω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

νωχελικ-ότητα

νωχέλεια < ελνστ. *νωχέλ-εια* < αρχ. *νωχελ-ής*.

ξ- → ξ(ε)-

ξά(γ)ι «μέτρο χωρητικότητας – αλεστικά»
μεσν. < ελνστ. *ἐξάγιον* < λατ. *exagium* «ζυγός, ζύγι – στάθμιση».

ξάγρυπνος
μεσν. < *ξ-* (< *ἐξ-*) + *ἄγρυπνος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξαγρυπν-ώ
ξαγρύπνια < *ξάγρυπνος*
ξαγρύπνη-μα < *ξαγρυπνη-* (*ξαγρυπνώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ξάδελφος → εξάδελφος

ξαίνω «καθαρίζω μαλλί ή λινάρι για κλώσιμο»
αρχ. λ. [ήδη ομηρική, πβ. *Ὀδ.* χ 423: *εἴριά τε ξαίνειν καὶ δουλοσύνην ἀνέχεσθαι*], που εμφανίζει το θ. ξ- των ρημάτων *ξέω* και *ξύω* (βλ.λ.) και το παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *υφ-αίνω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξέω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξάνση < ελνστ. *ξάν-σις* < αρχ. *ξαίνω* (αόρ. *ἔξην-α* / *ἔξᾱν-α*)
ξάσ-ιμο
ξάσμα < αρχ. *ξάσ-μα* < ρ. *ξαίνω* (παθ. παρακ. *ἔξασ-μαι*)
ξαν-τήριο < θ. *ξαν-* (*ξαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *υφαν-τήριο*
ξάντης < αρχ. *ξάν-της* < ρ. *ξαίνω* (αόρ. *ἔξην-α* / *ἔξᾱν-α*)
ξαντός < μεσν. *ξαν-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ξαίνω* → Το ουδ. τού μεσν. επιθ. *ξαντός* είχε τη σημ. «νήμα ξεφτυσμένου λινού υφάσματος για επίδεση τραύματος αντί για γάζα ή βαμβάκι».

ξακουστός
μεσν. < *ἐξακουστός* (με καταβιβασμό τόνου κατά τα ρηματ. επίθ. σε *-τός*) < ελνστ. *ἐξάκουστος*, που ανάγεται στο αρχ. *ἐξακούω* «ακούω εξ αποστάσεως, από μακριά» (< *ἐξ-* + *ἀκούω*).

ξακρίζω «κόβω τις περιττές άκρες (για βιβλία ή χαρτιά)»
< *ξ(ε)-* + *ἀκρ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξακρίδι < *ξακρίζω* (υποχωρητ.), πβ. κ. *σκουπ-ίζω – σκουπ-ίδι*
ξάκρισ-μα.

ξαλαφρώνω
μεσν. < *ἐξαλαφρώνω* (με αφομοίωση /a/ – /a/ < /e/ – /a/) < *ἐξελαφρώνω* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ* / *ἐξ*) + *ἐλαφρώνω* < ελνστ. *ἐλαφρῶ* (*-όω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξαλάφρω-μα.

ξαμώνω «πλησιάζω απειλητικά – σημαδεύω»
μεσν. < *ἐξαμώνω*, αρχική σημ. «υπολογίζω το μέγεθος – προσπαθώ, επιχειρώ», < *ἔξαμ(ος)* / *ἔξαμ(ον)* «μονάδα μετρήσεως – μέγεθος» (με παραγ. τέρμα *-ώνω*) < λατ. *examen, -inis* «πλήθος – κανόνας πλάστιγγας – εξέταση».

ξανά
< μεσν. *(ἐ)ξανα-* < αρχ. *ἐξ-ανα-*, που αποσπάστηκε από ρήματα σύνθετα με τις πρόθ. *ἐξ* (δηλώνει προέλευση) και *ἀνά* (δηλώνει κίνηση προς τα πάνω, αλλά και επανάληψη), πβ. αρχ. *ἐξ-ανα-στρέφω* «αναποδογυρίζω – (αργότερα) γυρίζω, επιστρέφω». Βλ.λ. *ανά*.
ΣΥΝΘ. ξαν(α)-: (μεσν.) *ξανα-βλέπω, ξανα-γεννιέμαι, ξανα-γίνομαι, ξανα-λέ(γ)ω, ξανα-νιώνω, ξανα-πιάνω, ξαν-αρχίζω, ξανά-ρχομαι, ξανα-τρέχω, ξανα-φαίνομαι, ξανα-χτυπώ* – (ν.ελλ.) *ξανα-βγάζω, ξανα-ζωντανεύω, ξαν-ανταμώνω, ξανα-πάω* κ.ά.

ξανάβω
μεταπλ. τύπος (κατά το *ανάβω*) τού μεσν. *ξανάφτω* < αρχ. *ἐξανάπτω*, στην ελνστ. σημ. «ανάβω φωτιά, φουντώνω», < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ* / *ἐξ*) + *ἀνάπτω* (βλ.λ. *ανάβω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξάναμμα < μεσν. *ξάναμ-μα* «άναμμα φωτιάς» < ρ. *ξανάφτω* (βλ. ανωτέρω).

ξανανιώνω
μεσν. (με συνίζηση) < *(ἐ)ξανανεώνω* < ελνστ. (μέσο) *ἐξανανεοῦμαι* (*-όο-*) «ανανεώνω» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ* / *ἐξ*) + αρχ. *ἀνανεοῦμαι* (βλ.λ. *ανανεώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξανάνιω-μα.

ξανάστροφος «αναποδογυρισμένος»
< μεσν. *(ἐ)ξανάστροφος* «αντίστροφος, αναποδογυρισμένος», που ανάγεται στο αρχ. ρ. *ἐξαναστρέφω* «αναποδογυρίζω» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ* / *ἐξ*) + *ἀναστρέφω* (βλ.λ.).

ξανθός
αρχ. (ήδη μυκ. κύρ. όν. *ka-sa-to*: *Ξάνθος*), αγν. ετύ-

μου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με το λατ. *cānus* «λευκός, υπόλευκος» ή με το ετρουσκ. *zamθic* «χρυσός, χρυσωπός». Η τελευταία υποστηρίχθηκε από μελετητές που συνέδεαν τη λέξη με τον μυθικό ποταμό *Σκάμανδρο / Ξάνθο* τής Τροίας, ο οποίος υποτίθεται ότι χρύσιζε τα μαλλιά των λουομένων. Η λ. συνδέθηκε επίσης με το (αγν. ετύμου) αρχ. επίθ. *ξουθός* «κιτρινωπός» (για το χρώμα τής μέλισσας). Ίσως πρόκειται για προελλην. δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξανθαίνω < μεσν. *ξανθ-αίνω* «(για μαλλιά) βάφω ξανθά» < αρχ. *ξανθ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*

ξανθίζω < αρχ. *ξανθ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]

ξάνθισμα < αρχ. *ξάνθισ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *απόσπ.* 322.2: *φιλεῖ κάτοπτρα καὶ κόμης ξανθίσματα*] < ρ. *ξανθ-ίζω*

ξανθότητα < ελνστ. *ξανθ-ότης, -ότητος*

ξανθωπός < ελνστ. *ξανθ-ωπός* < αρχ. *ξανθ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ωπός*, πβ. κ. *ερυθρ-ωπός*.

ΣΥΝΘ. ξανθο-: *ξανθο-γένης* (μεσν.), *ξανθο-μαλλούσα* (μεσν.), *ξανθο-πώγων* (μεσν.), *ξανθο-κόκκινος* (λόγ. [1809]), *ξανθο-φύλλη* (λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *xanthophylle*), *ξανθο-κυανωπία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *xanthocyanopia*), *ξανθο-μάλλης, ξανθό-τριχος* κ.ά.
-ξανθος: *χαλκό-ξανθος, ολό-ξανθος, καστανό-ξανθος, υπό-ξανθος, πυρρό-ξανθος, χρυσό-ξανθος* κ.ά.

ξανοίγω «ανοίγω διάπλατα – (για χρώμα) κάνω ανοιχτότερο»
μεσν. < αρχ. *ἐξανοίγω* «ανοίγω εντελώς» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀνοίγω* (βλ.λ.). Επρόκειτο για ρήμα ιδιαίτερα εύχρηστο στη μεσαιωνική γλώσσα, οπότε είχε αποκτήσει μεταξύ άλλων τις σημ. «κοιτάζω, διακρίνω – καταλαβαίνω, συμπεραίνω», ενώ ήδη έκτοτε ο μέσος τύπος *(ἐ)ξανοίγομαι* σήμαινε επίσης «τολμώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξάνοιγ-μα.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ξανοίγω
Ορισμένες από τις παλαιότερες (μεσν.) σημασίες τού ρ. ***ἐξανοίγω*** (> *ξανοίγω*) διασώζονται ακόμη στις ν.ελλ. διαλέκτους, π.χ. (Πόντος) *εξανοίγω* «βλέπω (κάτι που ήταν κρυφό)», (Κρήτη) *ξανοίγω* «περιποιούμαι, φροντίζω – βλέπω, παρατηρώ», (Τσακωνιά) *ξανοίγ(γ)ω* «αιθριάζω» (για τον καιρό), (Κάρπαθος) *ξαννοίω* «κοιτάζω προσεκτικά».

ξάντης → ξαίνω

ξαντός → ξαίνω

ξαπλώνω
μεσν. < *ἐξαπλώνω* «απλώνω – διαδίδω» < αρχ. *ἐξαπλῶ (-όω)* < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἁπλ(ῶ)*. Βλ.λ. *απλώνω, εξαπλώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξάπλα < *ξαπλώνω* (υποχωρητ.), πβ. κ. *διπλώνω – δίπλα*

ξαπλ-άρω < *ξάπλ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*

ξάπλωμα < μεσν. *ἐξάπλω-μα* < *ἐξαπλώνω* (βλ. ανωτέρω)

ξαπλώσ-τρα < *ξαπλωσ- (ξαπλώνω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *σκοτώσ-τρα*

ξαπλωτός < μεσν. *(ἐ)ξαπλω-τός*.

ξαποσταίνω
μεσν. < *ξ(ε)-* στερητ. + *ἀποσταίνω* (βλ.λ.).

ξαποστέλνω
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ξαποστέλλω* (κατά το απλό *στέλνω*) < ελνστ. *ἐξαποστέλλω* (βλ.λ.).

ξάρτι «σκοινί καταρτιού πλοίου»
μεσν. < πρώιμο μεσν. (6ος αι.) *ἐξάρτιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐξάρτιος*, που προέρχεται από το θ. τού αρχ. *ἐξαρτῶ (-άω)* «κρεμώ, στηρίζω» (βλ.λ.).

ξάσιμο → ξαίνω

ξάσμα → ξαίνω

ξάστερος
μεσν. < *ἐξάστερον* «ξαστεριά» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. *ἀστήρ, -έρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξαστεριά < μεσν. *(ἐ)ξαστερ-ιά* < *ἐξάστερ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

ξαστερώνω < μεσν. *ξαστερ-ώνω*

ξαστέρω-μα < *ξαστερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξάστερος
Η λέξη ***ξάστερος*** προέρχεται από το μεσαιωνικό *ἐξάστερος* με σίγηση τού αρκτικού ατόνου ε- (πβ. Μ. Σουμμάκη: *Ἰδὲς τὸν ξάστερο οὐρανὸν πόσες μορφιὲς βασταίνει*). Το ξε- εδώ χρησιμοποιείται με επιτατική σημασία, αν σκεφτούμε ότι τα αστέρια φαίνονται πιο καθαρά όταν είναι διαυγής ο ουρανός. Από το *εξάστερος* σχηματίστηκε το ουσ. *ἐξαστερία* (πβ. σε μεσαιωνική παραλλαγή τής διαθήκης τού Σολομώντα: *καὶ ἔφεγγεν ὁ ναὸς ἐκεῖνος ὡσὰν τὸν οὐρανὸν ὡς καθὼς φαίνεται εἰς τὴν ἐξαστερίαν μὲ τὸν ἥλιον καὶ μὲ τὴν σελήνην*). Από εκεί με σίγηση τού ε- και συνίζηση έχουμε ***ξαστεριά*** (απαντά και ως *ξαστερία, ξαστριά*). Στον Απόκοπο τού Μπεργαδή αναφέρεται: *Ἐκεῖ πρὸς τὸ μεσάνυκτον ἡ ξαστεριὰ ἐσκοτίσθην*. Από το *ξάστερος* προέρχεται και το ρήμα ***ξαστερώνω***, που αναφέρεται στον ουρανό (αλλά στο λεξικό τού Somavera (1609) λέγεται και για τον καιρό: *ξαστερώνει ὁ καιρός*).
Η αναγωγή σε τύπο *ἐξάστερος* (< *ἐξ*) θα μπορούσε

να οδηγήσει σε συσχετισμό με το ελληνιστικό *ἑξάστερον* (< εξ «έξι»), που είναι η Πούλια (ή Πλειάς) με τα έξι αστέρια (για την οποία ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης αναφέρει: *ἐν τῇ μέσῃ δὲ τοῦ Ταύρου, ἤγουν ἐν τῇ ζώνῃ, κεῖνται αἱ Πλειάδες αἱ ἓξ, αἵτινες λέγονται καὶ κοινῶς ἑξάστερον*). Η υπόθεση ότι μπορεί να προέρχεται το *ἐξάστερος* από αρχ. *ἑξάστερον* (με δασεία) ή ότι ταυτίστηκε με την ήδη υπάρχουσα λέξη *ἐξάστερον* δεν φαίνεται πιθανή, αν ληφθεί υπ' όψιν η μεγάλη διαφορά σημασίας ανάμεσα στις δύο λέξεις. Ωστόσο, δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς τυχόν μεταγενέστερη ταύτιση ή ακόμη και παρετυμολογική σύνδεση, δεδομένου ότι σε κείμενα τού γραμματικού Ηρωδιανού απαντά τύπος *ἐξάστερον* (με ψιλή), που αναφέρεται στην Πούλια.

ξαφνιάζω
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *(ἐ)ξαφνίζω* < επίρρ. *ἔξαφνα* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξάφνιασ-μα < θ. *ξαφνιασ-* *(ξαφνιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ξαφνικός < μεσν. *ξαφν-ικός* < επίρρ. *ἔξαφν(α)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ξάφνου «ξαφνικά, αίφνης»
< μεσν. *(ἐ)ξάφνου* < **ἐξάφνω* (κατά τα επιρρ. σε *-ου*, π.χ. *κάπου*· πβ. μεσν. *ἀξάφνου, ἀξάφνω*) < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + αρχ. επίρρ. *ἄφνω*, που συνδ. με το επίρρ. *αἴφνης* (βλ.λ.).

ξαφρίζω
< ελνστ. *ἐξαφρίζω* «αφαιρώ τον αφρό» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἀφρ(ίζω)* < *ἀφρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξάφρισ-μα.

ξ(ε)- προθεματικό
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. πρόθ. *ἐξ*, με επανανάλυση και απόσπαση από το πρόθεμα *ἐξ-ε-* παρελθοντικών χρόνων (όπου παρουσιάζεται εσωτερική συλλαβική αύξηση, π.χ. *ἐκ-φεύγω – ἐξ-έ-φυγον > ξε-φεύγω, ἐκ-κινῶ – ἐξ-ε-κίνησα > ξε-κινώ, ἐκ-κόπτω – ἐξ-έ-κοψα > ξε-κόβω*) ή με απευθείας σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-* τής πρόθ. *ἐξ* (π.χ. *ἐξ-ανοίγω > ξανοίγω, ἐξ-αφρίζω > ξαφρίζω*).
ΣΗΜΑΣ. Το πρόθεμα *ξ(ε)-* αυτονομήθηκε στη μεσν. γλώσσα και απέκτησε σημασία: (α) στερητική / αντιθετική (π.χ. *ξε-μπερδεύω, ξε-κουράζω, ξε-κρεμώ, ξε-μεθώ, ξέ-πνοος*), (β) επιτατική (π.χ. *ξε-δίνω, ξε-θαρρεύω, ξ-αφρίζω*), η οποία επεκτάθηκε στην επί μέρους σημ. «αποτελειώνω, ολοκληρώνω» (π.χ. *ξε-σκίζω, ξε-βγάζω*), και (γ) χρονική (π.χ. *ξε-νυχτώ, ξε-χειμωνιάζω, ξε-καλοκαιριάζω*).
ΣΥΝΘ. ξ(ε)-: (μεσν.) *ξ-ασπρίζω, ξ-αστοχώ, ξε-βουλλώνω, ξε-θαρρεύω, ξε-καλοκαιρεύω, ξε-καρφώνω, ξε-κινώ, ξε-κόβω, ξε-κουράζω, ξε-μακραίνω, ξε-μπερδεύω, ξε-νυχτώ, ξε-πέφτω, ξε-ριζώνω, ξε-σκίζω, ξε-χειμωνιάζω, ξ-οπίσω* – (ν.ελλ.) *ξε-βάφω, ξε-βγάζω, ξε-βιδώνω, ξε-γελώ, ξε-γεννώ, ξε-καλοκαιριάζω, ξε-λέω, ξε-παστρεύω* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ξ(ε)-
Το συγκεκριμένο μεσαιωνικό πρόθεμα συναντάται με τον τύπο **ξε-** προ συμφώνου (π.χ. *ξε-κολλώ, ξε-καθαρίζω, ξε-σηκώνω*) και με τον τύπο **ξ-** προ φωνήεντος (π.χ. *ξ-αποστέλνω, ξ-ασπρίζω, ξ-άστερος*).

ξεβράζω
μεσν. (στον λεξικογράφο Du Cange) < αρχ. *ἐκβράζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *βράζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξέβρασ-μα.

ξεγελώ
< αρχ. *ἐκγελῶ (-άω)* «γελώ δυνατά (εις βάρος κάποιου)» < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *γελῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεγέλασ-μα
ξεγελασ-τής.

ξεγεννώ
< αρχ. *ἐκγεννῶ (-άω)* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *γεννῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεγέννη-μα.

ξεγράφω
μεσν. < αρχ. *ἐκγράφω* «αντιγράφω» (η σημ. «διαγράφω» είναι ελνστ.) < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *γράφω*.

ξεδιαλύνω
μεσν. < ξε- επιτατ. + *διαλύνω* < αρχ. *διαλύω* (πβ. κ. *λύνω* < *λύω*).

ξεθάβω
< ελνστ. *ἐκθάπτω* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *θάπτω* (> *θάβω*, βλ.λ.).

ξεθαρρεύω
μεσν., που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού αορ. *ἐξε-θάρρ-ησα* (με παραγ. τέρμα *-εύω*) τού ελνστ. *ἐκθαρρῶ (-έω)* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *θαρρῶ* < *θάρρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεθάρρε-μα
ξέθαρρος < μεσν. *ξέθαρρος* < ξε- + αρχ. *θάρρος*.

ξεθεώνω
< ξε- επιτατ. + *-θε(ώνω)* < *θε(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*, διαφ. από το ελνστ. *ἐκθεῶ (-όω)* «εκθειάζω, θεοποιώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεθέω-μα
ξεθεω-τικός.

ξεθυμαίνω
μεσν., που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού αορ. *ἐξεθύμ-ηνα* τού ελνστ. *ἐκθυμαίνω* «εξοργίζομαι» < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *θυμ(αίνω)* < αρχ. *θυμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*. Το προθεματ. ξε- έχει αποκτήσει εδώ στερητική σημασία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεθύμασ-μα.

ξεθωριάζω
< *ξέθωρ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*) < *ξε-* στερητ. + *-θωρ(ος)* < ρ. *θωρώ* «κοιτάζω, παρατηρώ», οπότε το σύνθ. θα δήλωνε αυτόν «που δεν διακρίνεται καλά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεθώριασ-μα.

ξει κ. **ξι**
< αρχ. *ξεῖ* (ελνστ. *ξῖ*), που προήλθε ακροφωνικώς από τον πρώτο και τον τελευταίο φθόγγο τού σημιτ. *sāmekh* και αποτελεί ελληνική καινοτομία, προκειμένου να αποδοθούν οι συνδυασμοί [ks], [khs], οι οποίοι σε παλαιότερες επιγραφές απαντούν ως ΚΣ, ΧΣ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο.*

ξεκαθαρίζω
μεσν. < ελνστ. *ἐκκαθαρίζω* «καθαρίζω πλήρως – τακτοποιώ λογαριασμό» < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + αρχ. *καθαρίζω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεκάθαρος < μεσν. *ξεκάθαρος* < *ξεκαθαρίζω* (υποχωρητ.)
ξεκαθάρισμα < μεσν. *ξεκαθάρισ-μα.*

ξεκάνω
μεσν. < *ξεκάμνω* (πβ. κ. *κάμνω* > *κάνω*) < αρχ. *ἐκκάμνω* «αποκάμνω – εξαντλώ» < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *κάμνω.*

ξεκαρδίζομαι
< *ξε-* επιτατ. + *καρδ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ίζομαι.* Στη σύγχρ. γλώσσα έχει πιθ. συνδεθεί σημασιολογικά με την έκφραση *έξω καρδιά.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεκάρδισ-μα
ξεκαρδισ-τικός.

ξεκατηνιάζω «καταπονώ υπερβολικά»
< *ξε-* στερητ. + ελνστ. *κατήν(α)* «σπονδυλική στήλη, ραχοκοκκαλιά» (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*) < λατ. *catēna* «αλυσίδα». Βλ. κ. *καδένα.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεκατήνιασ-μα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξεκατινιάζω ή ξεκατηνιάζω;
Επειδή πρόκειται για δάνειο από τη Λατινική γνωστό από την ελνστ. εποχή (οπότε ακόμη διετηρείτο σε κάποιον βαθμό η διάκριση μακρών – βραχέων φωνηέντων), το οποίο ήδη μαρτυρείται γραμμένο με *-η-*, είναι καλύτερο να προτιμάται η γραφή ***κατήνα*** (αντί *κατίνα*), πράγμα που επηρεάζει το σύνθ. *ξεκατηνιάζω* (όχι *ξεκατινιάζω*). Στη σημ. «εκθέτω, ξεμπροστιάζω (κουτσομπολεύοντας)», που οφείλεται σε παρασύνδεση προς τη λ. *κατίνα* «κουτσομπόλα», η λ. γράφεται συνήθως με *-ι-*: *ξεκατινιάζω.*

ξεκατινιάζω «κουτσομπολεύω, φέρομαι μικροπρεπώς, εξευτελίζω (συνήθ. ο μέσος τύπος)»
< *ξε-* επιτατ. (πβ. *ξε-καρδίζομαι*) + *κατίν(α)* «μικροπρεπής και κουτσομπόλα γυναίκα» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω* (κατά το πρότυπο τού παλαιότ. *ξεκατηνιάζω* «καταπονώ υπερβολικά»).

ξεκινώ
< μεσν. *ξεκινῶ* < αρχ. *ἐκκινῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, πβ. *Οἰδ. Τύρ.* 354-5: *οὕτως ἀναιδῶς ἐξεκίνησας τόδε τὸ ῥῆμα, καὶ ποῦ τοῦτο φεύξεσθαι δοκεῖς;*] < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *κινῶ*, πβ. κ. *παρα-κινώ, υπο-κινώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεκίνη-μα.

ξεκλέβω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκκλέπτω* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *κλέπτω* > μεσν. *κλέβω* (βλ.λ.).

ξεκληρίζω «εξολοθρεύω γενιά, οικογένεια ή έθνος»
μεσν. < *ξε-* στερητ. + αρχ. *κλῆρ(ος)* (στη σημ. «μερίδιο περιουσίας») + παραγ. τέρμα *-ίζω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεκλήρισ-μα.

ξεκόβω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐκκόπτω* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *κόπτω* > μεσν. *κόβω* (βλ.λ.).

ξεκουμπίζομαι
μεσν., που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *ἐξεκόμισα* (μεσν. *ἐξηκόμισα*) τού ρ. *ἐκκομίζω* «διώχνω, απομακρύνω», < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *κομίζω*, και αναλογικά προς το μεσν. σχήμα *ἠκούμπισα – ἀκουμπίζω.*

ξεκούττης
< ρ. *ξεκουττ(αίνω)*, υποχωρητ. (μεταρρηματικός) σχηματισμός, < *ξε-* επιτατ. + *κουττ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεκουττ-ιάρης < *ξεκούττ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ξεδοντ-ιάρης*
ξεκούττιασ-μα < *ξεκουττιασ-* (*ξεκουττιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξεκούττης – ξεμωραίνομαι
Η λέξη **ξεκούττης** (κυρ. για γέρους, πβ. κ. *γεροξεκούττης*) σημαίνει «αυτός που έχει χάσει τα λογικά του» και είναι υποχωρητικός σχηματισμός από το **ξεκουττιαίνω** (< *ξε-* επιτατ. + *κουττός*). Από την

ίδια λέξη προέρχεται και ο ***ξεκουττιάρης***. Περίπου κατά τον ίδιο τρόπο σχηματίστηκε το συνώνυμο ***ξεμωραίνομαι*** (ξε- + *μωραίνομαι* < *μωρός* «ανόητος», από όπου και ***ξεμωραμένος***). Στις λέξεις αυτές το ξε- έχει επιτατική χροιά, σημαίνει «τελείως». Το ίδιο συμβαίνει σε άλλες συνώνυμες λέξεις με το *από*, έτσι έχουμε: ***αποβλακώνομαι*** (< *από* + *βλάκας*, σύνθετο τού 19ου αιώνα), ***αποκουττιαίνω*** (< *από* – + *κουττός*), ***αποχαυνώνομαι*** (*από* + *χαυνώνομαι* < *χαύνος*) και το λογιότερο ***απομωραίνομαι*** (< *από* + *μωραίνομαι* < *μωρός*).

ξελογιάζω

μεσν. (στον λεξικογράφο Du Cange) < ξε- στερητ. + *λογιάζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξελόγιασ-μα

ξελογιασ-τής

ξελογιάσ-τρα.

ξεμένω

μεσν. < ξε- επιτατ. + αρχ. *μένω*, πβ. κ. *απο-μένω*, *παρα-μένω*.

ξεμπροστιάζω «ξεσκεπάζω, εκθέτω δημοσίως»

< ξε- επιτατ. + επίρρ. *μπροστ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

ξεμωραίνω

< ξε- επιτατ. + *μωρ(αίνω)* < αρχ. *μωρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεκούτης*.

ξεναγός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ξεν(ο)-* + λεξ. επίθημα *-αγ(ός)* < ρ. *άγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λοχ-αγός*, *σμην-αγός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξεναγώ < αρχ. *ξεναγ-ῶ*, αρχική σημ. «είμαι αρχηγός μισθοφόρων»

ξενάγηση < ελνστ. *ξενάγη-σις*, αρχική σημ. «το αξίωμα τού αρχηγού των μισθοφόρων» (κατόπιν «οδήγηση»), < αρχ. *ξεναγ-ῶ*.

ξενηλασία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.39.1: *τήν τε γὰρ πόλιν κοινὴν παρέχομεν, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἄν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφεληθείη* (Επιτάφιος)], αρχική σημ. «εκδίωξη των ξένων» < ρ. *ξενηλατῶ (-έω)* < *ξεν(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ηλατῶ* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.).

ξενίζω → ξένος

ξενιστής → ξένος

ξενιτεύομαι

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη], αρχική σημ. «είμαι μισθοφόρος σε ξένο στρατό» (το ελνστ. *ξενιτεύω* σήμαινε «εγκαθίσταμαι σε ξένο τόπο»), < *ξένος* (βλ.λ.), με σχηματισμό κατ' αναλογίαν προς το ρ. *πολιτεύομαι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξένος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξενιτιά ή ξενιτειά;

Από το ουσ. *ξενιτεύομαι* σχηματίστηκε ήδη την αρχ. εποχή το παράγωγο ***ξενιτεία***, το οποίο αρχικά σήμαινε «μισθοφορική υπηρεσία» και κατά την ελνστ. εποχή «διαβίωση σε ξένο τόπο». Από το εν λόγω ουσιαστικό προήλθε ομαλά (με συνίζηση) ο μεσν. τύπος ***ξενιτειά***, ο οποίος είναι προτιμότερο να ορθογραφείται κανονικά με *-ει-* (πβ. κ. *δουλεία* > *δουλειά*, *υγεία* > *γεια*, *εσοδεία* > *σοδειά*). Ο τύπος *ξενιτιά* τής σχολικής γραμματικής δεν έχει ετυμολογική βάση.

ξενοδόχος

ελνστ. < αρχ. *ξενοδόκος* «αυτός που φιλοξενεί ξένους» < *ξενο-* + *-δόκ(ος)*, που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξενοδοχείο < ελνστ. *ξενοδοχ-εῖον*

ξενοδοχει-ακός, λόγ. [1889], < *ξενοδοχεί(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

ΣΥΝΘ. ξενοδοχο-υπάλληλος.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξενοδόχος, ξενοδοχείο

Η λέξη **ξενοδόχος** είχε αρχικό τύπο *ξενοδόκος* (ομηρ. *ξεινοδόκος*), σύνθετο από τα *ξένος* + *δοκ-* (θέμα τού ρ. *δέκομαι / δέχομαι*). Ο Θωμάς Μάγιστρος (τον 13ο αι.) σχολιάζει: *Ξενοδόκος, οὐ ξενοδόχος*. Η αρχική σημασία τής λέξης ήταν «αυτός που δέχεται τους ξένους». Έτσι διαβάζουμε στον Όμηρο: *τοῦ γάρ τε ξεῖνος μιμνήσκεται ἤματα πάντα ἀνδρὸς ξεινοδόκου, ὅς κεν φιλότητα παράσχῃ* «ο ξένος θυμάται πάντα τον άνδρα που τον φιλοξένησε». Η σημασία αυτή διατηρήθηκε για πολύ καιρό. Σε έναν γιατρό, ο οποίος υπηρέτησε με αυταπάρνηση σε νοσοκομείο-φιλανθρωπικό ίδρυμα που έκτισε ο Ιουστινιανός, δόθηκε η ονομασία *άγιος Σαμψών ο ξενοδόχος*. Ήδη από αυτή την εποχή όμως απαντά και η σημασία «ιδιοκτήτης ξενοδοχείου», όπως βλέπουμε π.χ. σε κείμενο τού Καλλινίκου: *καὶ γενόμενος ξενοδόχος ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας ἐξενοδόχει καὶ μονάζοντας καὶ πτωχοὺς ἱκανούς, τὴν τροφὴν ἀπονέμων*.

Κατά τον ίδιο τρόπο ***ξενοδοχία*** ήταν η υποδοχή και φιλοξενία των ξένων. Ο Μάξιμος ο Ομολογητής (7ος αι.) γράφει: *νηστεία καὶ ἀγρυπνία, προσευχὴ καὶ ψαλμῳδία, ἐλεημοσύνη καὶ ξενοδοχία φύσει καλὰ ἔργα εἰσίν*. Το ***ξενοδοχεῖον***, τέλος, είναι λέξη που απαντά στα ελληνιστικά χρόνια και σήμαινε «πανδοχείο», ενώ σπάνια σήμαινε γενικότερα τον χώρο υποδοχής των ξένων (π.χ. σε μοναστήρια). Συνώνυμό της ήταν η λέξη *ξενοκομείο*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξένος*.

ξενοιάζω
μεσν., κυρ. ο μέσ. τύπος *ξενοιάζομαι* «παύω να φροντίζω, να έχω έγνοιες» < *ξε-* στερητ. + *νοιάζομαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξενοιασ-ιά
ξένοιαστος < μεσν. *ξένοιασ-τος*.

ξένον «ευγενές αέριο στοιχείο»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *xenon*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *ξένον*, ουδ. τού επιθ. *ξένος* (στη σημ. «άγνωστος – παράξενος»).

ξένος
ΕΤΥΜ. αρχ. < **ξένϜος* (πβ. μυκ. επίθ. *ke-se-nu-wi-jo*: *ξένιος*), τού οποίου δεν έχει τεκμηριωθεί η σχέση με το Ι.Ε. **ghost-is* «ξένος, φιλοξενούμενος» || λατ. *hospes, -itis, hostis* (> γαλλ. *hôte*, ισπ. *hueste*), αρχ. γερμ. **gasti-* (> γερμ. *Gast*, αγγλ. *guest*). Ορισμένοι θεωρούν σωστότερη την ανάλυση **ξ-έν-Ϝος* και επανασυνθέτουν Ι.Ε. ρηματ. τύπο **ghs-en-yō*, τού οποίου μεταπτωτ. μορφή απαντά στο αλβ. *huaj* «ξένος» (< **ghsēn-*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *ξένος* αποτελούσε σημαντικό όρο τής Αρχ. Ελληνικής και δήλωνε τον φιλοξενούμενο, κυρ. εκείνον με τον οποίο οι φιλικές σχέσεις είχαν επισφραγιστεί μέσω θυσιών, σπονδών και ανταλλαγής δώρων (πβ. αρχ. φρ. *ἐπὶ ξένια καλεῖν* «προσκαλώ σε γεύμα φιλοξενίας»). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. απέκτησε την πιο γενικευμένη σημ. «ξένος». ☛ σχόλιο λ. *ξενοδόχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξενία < αρχ. *ξεν-ία* [ήδη ομηρικό, πβ. Όδ. ω 285-6: *τῶ κέν σ' εὖ δώροισιν ἀμειψάμενος ἀπέπεμψε καὶ ξενίῃ ἀγαθῇ*], αρχική σημ. «φιλοξενία που προσφέρεται σε ξένο»
ξενικός < αρχ. *ξεν-ικός* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα]
ξενίζω < αρχ. *ξεν-ίζω* [ήδη ομηρικό, πβ. Ίλ. Γ 207: *τοὺς δ' ἐγὼ ἐξείνισσα καὶ ἐν μεγάροισι φίλησα*], αρχική σημ. «υποδέχομαι ξένους, φιλοξενώ» → Ήδη ελνστ. η σημ. «θεωρώ κάτι ξένο, παράξενο, εκπλήσσομαι από αυτό»
ξένιος < αρχ. *ξέν-ιος* «σχετικός με τη φιλία και τη φιλοξενία» [ήδη ομηρικό, πβ. Όδ. ξ 389: *ἀλλὰ Δία ξένιον δείσας αὐτόν τ' ἐλεαίρων*]
ξενισμός < αρχ. *ξενισ-μός* «φιλοξενία – παραδοξότητα, απρόσμενη επίπτωση αλλαγής» < ρ. *ξεν-ίζω*
ξενιστής < ελνστ. *ξενισ-τής* «αυτός που προσφέρει φιλοξενία» < αρχ. *ξεν-ίζω* → Ο βιολ. όρος για «οργανισμό που φιλοξενεί παράσιτο» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *hôte*, αγγλ. *host*
ξενώνας < αρχ. *ξεν-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. **ξενο-**: *ξενο-πρεπής* (αρχ.), *ξενο-μανία* (ελνστ.), *ξενό-τροπος* (ελνστ., «αυτός που μιμείται τους ξένους, παράξενος»), *ξενο-φανής* (μεσν.), *ξενό-γλωσσος* (λόγ. [1888]), *ξενο-κρατία* (λόγ. [1831]), *ξενο-λατρία* (λόγ. [1892]), *ξενο-φοβία* (λόγ. [1887]), *ξενο-δουλεύω, ξενό-δουλος, ξενο-κίνητος, ξενο-κοιμάμαι, ξενο-κοιτάζω, ξενο-μερίτης, ξενό-φερτος, ξενο-φιλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *xenophilia*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξένος, ξενία – αλλοδαπός – βάρβαρος
Στην Αρχαιότητα, η ***ξενία***, δηλ. η ***φιλοξενία,*** ήταν ιερή· ο ίδιος ο Ζευς είχε το προσωνύμιο ***ξένιος***, δηλ. φιλόξενος, προστάτης των δικαιωμάτων τής φιλοξενίας. Το επίθ. *ξένιος* απαντά ήδη στα Μυκηναϊκά. *Ξένιος* προς κάποιον *(ξένιός τινι)* ήταν αυτός που είχε συνδεθεί με δεσμούς φιλίας μέσω φιλοξενίας με κάποιον. Τα ***ξένια*** (ή ***ξείνια*** στην ιωνική διάλεκτο) ήταν τα δώρα που προσέφερε ο οικοδεσπότης στον φιλοξενούμενο σε ανάμνηση τής φιλικής σχέσης τους (ειδικότ. κρέας και ποτό), κάτι που είχε επικρατήσει ως έθιμο (πβ. *ξείνια τ' εὖ παρέθηκεν, ἅ τε ξείνοις θέμις ἐστίν*, Όμηρος). Η *ξενία*, μάλιστα, ξεπερνούσε πολλές φορές τα όρια τής ιδιωτικής σχέσης μεταξύ φιλοξενούντος – φιλοξενουμένου και αποκτούσε θεσμικό χαρακτήρα, ακόμη και μεταξύ ενός προσώπου και μιας άλλης πόλης, επισφραγιζόμενη με τελετουργικό τρόπο και δημιουργώντας κληρονομικά δικαιώματα για τους απογόνους (ως προς τη φιλική υποδοχή και περιποίηση). ***Ξένισις*** και ***ξενισμός*** ήταν η περιποίηση τού φιλοξενουμένου.
Ξένος ονομαζόταν αρχικά ο φιλοξενούμενος, ενώ αυτός που παρείχε φιλοξενία ονομαζόταν ***ξενοδόχος*** (ή ***ξεινοδόκος*** στην ιωνική διάλεκτο, δηλ. αυτός που δέχεται ξένους), όρος που σήμερα έχει περιοριστεί να δηλώνει τον ιδιοκτήτη ξενοδοχείου. Κατά την ελληνιστική περίοδο, χρησιμοποιήθηκε επίσης η λ. ***ξενιστής*** για αυτόν που παρείχε φιλοξενία, η οποία απέδωσε στα νεότερα χρόνια τον βιολογικό / ιατρικό όρο *host* (αγγλ.). Η λ. *ξένος* απέκτησε αργότερα τη σημασία «αυτός που έρχεται από άλλη περιοχή ή χώρα», ακριβώς όπως σήμερα. ***Ξένοι*** ονομάστηκαν κατόπιν και οι πολίτες μιας πόλης που γίνονταν μισθοφόροι στον στρατό άλλης χώρας. Ενώ, λοιπόν, αρχικά τη σημασία τού φιλοξενουμένου απέδιδε η λ. *ξένος*, τη σημασία τού ανθρώπου από άλλον λαό ή άλλη χώρα απέδιδε η λ. ***αλλοδαπός***, όπως και σήμερα, ενώ τον ντόπιο κάτοικο δήλωνε η λ. ***ημεδαπός***. Το *ξένος* στη σημασία «μη εντόπιος» αντιδιαστελλόταν επίσης στα ***ένδημος***, ***επιχώριος*** κ.ά.
Το ρ. ***ξενιτεύομαι*** σήμαινε αρχικά «είμαι μισθοφόρος σε ξένο στρατό» και αργότερα, στον ελληνιστικό τύπο ***ξενιτεύω***, «εγκαθίσταμαι σε ξένο τόπο». Η λ. ***ξενιτειά*** προήλθε από τύπο ***ξενιτεία*** με αρχική σημασία «μισθοφορική υπηρεσία σε στρατό ξένης χώρας» και, κατά την ελληνιστική περίοδο, πέρασε στη σημασία «διαβίωση σε ξένη χώρα».

Τέλος, η λ. *ξένος* δήλωσε και τον μη Έλληνα, χρησιμοποιούμενο ενίοτε αντί τής λ. ***βάρβαρος***. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάρβαρος, πρόξενος.*

ξενυχτώ
< μεσν. *ξενυχτῶ* < *ξε-* (με χρονική σημ., βλ.λ.) + *-νυχτ(ῶ)* < *νύχτα / νύκτα.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξενύχτι < *ξενυχτώ* (υποχωρητ.)
ξενύχτης < *ξενυχτώ* (υποχωρητ.)
ξενυχτ-άδικο < *ξενύχτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-άδικο,* πβ. κ. *δισκ-άδικο.*

ξενώνας → ξένος

ξεπαστρεύω → παστρεύω

ξεπατώνω
μεσν., αρχική σημ. «αφαιρώ τον πάτο – (αργότερα) καταστρέφω, ερειπώνω», < *ξε-* στερητ. + *πατ(ώνω)* < αρχ. *πάτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεπάτω-μα.

ξεπερνώ
< μεσν. *ξεπερνῶ,* μεταπλ. τύπος που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *ἐξε-πέρασα* τού αρχ. *ἐκπερῶ (-άω)* «προσπερνώ, περνώ διά μέσου» < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *περῶ* (βλ.λ. *περνώ*).

ξεπέφτω
μεσν., μεταπλ. τύπος που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *ἐξέπεσα* τού αρχ. *ἐκπίπτω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Θ 329: *τόξον δέ οἱ ἔκπεσε χειρός*] < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεπεσμός < μεσν. *ξεπεσ-μός* «θρησκευτική και ηθική κατάπτωση» < *ξεπεσ-* (*ξεπέφτω*) + παραγ. τέρμα *-μός.*

ξεπηδώ
< μεσν. *ξεπηδῶ* < αρχ. *ἐκπηδῶ (-άω)* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *πηδῶ.*

ξεπλένω
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ξεπλύνω* (κατά το απλό *πλένω*) < αρχ. *ἐκπλύνω* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *πλύνω* (βλ.λ. *πλένω*).

ξεπληρώνω
μεσν., που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. τού *ἐκπληρώνω* «πληρώνω, ολοκληρώνω» (το *ξε-* έχει επιτατ. σημ.) < αρχ. *ἐκπληρῶ (-όω).* Βλ.λ. *εκπληρώνω.*

ξέπνοος
< αρχ. *ἔκπνοος* «αυτός που εκπνέει – (ελνστ. σημ.) χωρίς ζωή ή ζωτικότητα» < ρ. *ἐκπνέω* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *πνέω.*

ξεπουλώ
< μεσν. *ξεπουλῶ* < *ἐκπωλῶ* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + αρχ. *πωλῶ (-έω)* (βλ.λ. *πουλώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεπούλη-μα.

ξεπροβοδώ → προβοδίζω

ξεραίνω → ξερός

ξερακιανός
< *ξέρακ(ας)* «ξερό δέντρο» (λ. γνωστή σε ν.ελλ. διαλέκτους, < *ξερ(ός)* + μεγεθ. επίθημα *-ακας*) + παραγ. τέρμα *-ιανός.*

ξερατό → ξερνώ

ξεριζώνω
μεσν. < *ἐξεριζώνω,* με εσφαλμ. μορφολογικό χωρισμό (επανανάλυση) από τον αόρ. *ἐξε-ρίζωσα* τού ρ. *ἐκριζώνω* < ελνστ. *ἐκριζῶ (-όω)* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + αρχ. *ῥιζῶ (-όω)* < *ῥίζα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξερίζω-μα
ξεριζω-μός.

ξερνώ
< μεσν. *(ἐ)ξερνῶ,* μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐξερῶ (-άω)* «εκκενώνω, εξεμώ» με βάση τον αόρ. *ἐξήρασα,* (μεσν.) *ἐξέρασα,* κατά το σχήμα *ἐπέρασα – περνῶ, ἐκέρασα – κερνῶ.* Το αρχ. *ἐξερῶ* αναλύεται *ἐξ-* (βλ.λ. *εκ / εξ*) + *ἐρῶ (-άω)* (που ερμηνεύεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *ἐρᾶσαι· κενῶσαι*) < *ἔρα* «γη, έδαφος» (συνήθως απαντά στο επίρρ. *ἔραζε* «στο έδαφος, κάτω»), το οποίο συνδ. με ουαλ. *erw* «πεδίο, πεδιάδα» και αρχ. γερμ. **erpā* «γη, έδαφος» (> γερμ. *Erde,* αγγλ. *earth,* ολλ. *aarde*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξέρασμα < μεσν. *(ἐ)ξέρασ-μα* < θ. *(ἐ)ξερασ-* (< αρχ. *ἐξερῶ, -άω,* βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-μα*
ξερατό < μεσν. *ξερα-τό(ν)* < θ. *ξερα-* (< αρχ. *ἐξερῶ, -άω,* βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-τόν.*
ΣΥΝΘ. ξερνο-βολώ (με λεξ. επίθημα *-βολώ*).

ξεροβόρι
< *ξερο-* + *-βόρ(ι)* < *βορ(ιάς)* + κατάλ. *-ι,* πβ. κ. *ανεμο-βόρι, τρελο-βόρι, αγριο-βόρι.*

ξερός
μεσν. < αρχ. *ξηρός* (βλ.λ.), με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεραίνω < μεσν. *ξερ-αίνω* < αρχ. *ξηρ-αίνω* < *ξηρός*
ξέρα < μεσν. *ξέρ-α,* ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ξερός* (με αναβιβασμό τόνου, πβ. κ. *λερός – λέρα*)
ξερα-ΐλα < *ξερ(ο)-* (> *ξερα-,* με επίδρ. τού ουσ. *ξέρα*) + παραγ. τέρμα *-ίλα,* πβ. κ. *ψαρ-ίλα.*
ΣΥΝΘ. ξερο-: *ξερό-βηχας* (ελνστ. *ξηρόβηξ, -ηχος*), *ξερο-βήχω* (μεσν.), *ξερο-κέφαλος* (μεσν.), *ξερο-πήγαδο* (μεσν.), *ξερο-πόταμος* (μεσν.), *ξερο-βόρι, ξε-*

ρο-γλείφομαι, ξερο-καταπίνω, ξερό-κλαδο, ξερο-κόμματο, ξερο-νήσι, ξερο-σταλιάζω, ξερο-τήγανο, ξερό-τοπος, ξερό-χορτο, ξερο-ψήνω κ.ά.
-ξερος: *κατά-ξερος, από-ξερος.*

ξεροσταλιάζω
< *ξερο-* + *σταλιάζω* «μένω όρθιος και ακίνητος πολλή ώρα» < *σταλίζω* «οδηγώ κοπάδι ζώων στο ποιμνιοστάσιο ή σε τόπο σκιερό» (τύπος γνωστός σε ν.ελλ. διαλέκτους) < όψιμο ελνστ. *στάλη* «στάνη» (όπως στον λεξικογράφο Ησύχιο: *στάλη· ταμεῖον κτηνῶν, ὁ σταλός*), που ίσως ανάγεται στο θ. *στα-* (τού αρχ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-λη, -λο-*, πβ. κ. *τρώγ-λη, αἴγ-λη – χυ-λός.*

ξέρω
< μεσν. *(έ)ξέρω* < *ἐξεύρω*, που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. β΄ *ἐξεῦρον* τού αρχ. *ἐξευρίσκω* «ανακαλύπτω, βρίσκω» (< *ἐξ-* + *εὑρίσκω*, βλ.λ. *βρίσκω*), το οποίο εξειδικεύθηκε στη σημ. «μαθαίνω, κατέχω». Η απουσία τού φθόγγου /v/ ([eksévro] > [(e)kséro]) οφείλεται πιθ. σε ημιφωνική προφορά και κατόπιν σίγηση τού *-υ-* πριν από την οριστική αποκρυστάλλωση των διφθόγγων ([eu/eŭ] > [ew] > [e], αντί τού κανονικού [ev]). Δεν αποκλείεται να συνεπέδρασαν άλλα ρήματα σε /ero/, π.χ. *φέρω, χαίρω.* Δεν ευσταθεί η αναγωγή στο ρ. *ἐξαίρω* «υψώνω – προβάλλω» (βλ.λ.), η οποία δεν θα δικαιολογούσε τον διαφορετικό σχηματισμό τού αορίστου: *ήξερα – ἐξῆρα.*

ξεσαλώνω
< *ξε-* επιτατ. + *-σαλ(ώνω)* < όψιμο ελνστ. *σαλός* «τρελός, πλίθιος» (με παραγ. τέρμα *-ώνω*), που μαρτυρείται στον λεξικογράφο Ησύχιο *(ὑσθλός· σαλός, φλύαρος)* και ίσως συνδ. (με μετακίνηση τού τόνου) με το αρχ. *σάλος* «ταραχή, ανατάραξη» (βλ.λ.).

ξέση → ξέω

ξεσκολίζω «τελειώνω το σχολείο»
μεσν., αρχική σημ. «εκπαιδεύω πλήρως σε κάτι» (αρχικώς με αισχρό υπονοούμενο), < *ξε-* επιτατ. + *σκολ(ειό)* (βλ.λ. *σχολείο*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Στη Νέα Ελληνική συνήθως χρησιμοποιείται η μτχ. *ξεσκολισμένος* με τη σημ. «έμπειρος, μαθημένος».

ξέσμα → ξέω

ξεσπώ
< μεσν. *ξεσπῶ / ξεσπάζω*, που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *ἐξέ-σπασα* τού αρχ. *ἐκσπῶ (-άω)* «τραυώ απότομα, μετακινώ με δύναμη» < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*, εδώ με επιτατ. σημ.) + *σπῶ* (βλ.λ. *σπά(ζ)ω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξέσπασ-μα

ξέστρα → ξέω

ξεστρατίζω
μεσν. < *ξε-* στερητ. + ελνστ. *στράτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίζω.*

ξέστρο → ξέω

ξεσυνερίζομαι → συνερίζομαι

ξεσχίζω
< μεσν. *ξεσχίζω / -σκίζω* < αρχ. *ἐκσχίζω* < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *σχίζω.*

ξετινάζω
μεσν. < αρχ. *ἐκτινάσσω* «αναταράσσω, ταρακουνώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη με αυτή τη σημ., πβ. *Ἐπιδημ.* 6.2: *ἡ κοιλίη αὐτῷ ἐξετίναξεν*] < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *τινάσσω* (βλ.λ. *τινάζω*), πβ. κ. *ανα-τινάζω, αποτινάζω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξετίναγ-μα

ξετρυπώνω
μεσν., μεταπλ. τύπος (κατά το *τρυπώνω*) τού *ξετρυπῶ* «τρυπώ – ξεπροβάλλω από τρύπα» < αρχ. *ἐκτρυπῶ (-άω)* < *ἐκ-* + *τρυπῶ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξετρύπω-μα

ξετσίπωτος «αδιάντροπος»
< μεσν. *ξετσιπώνω / -ομαι* < *ξε-* στερητ. + *τσίπ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξετσιπω-σιά < *ξετσίπω(τος)* + παραγ. τέρμα *-σιά*
ξετσίπω-μα < *ξετσιπώ(νομαι)* + παραγ. τέρμα *-μα.*

ξετυλίγω
μεσν. < *ξετυλίσσω* < ελνστ. *ἐκτυλίσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τυλίγω* < *τυλίσσω.* Το προθεματ. ξε- έχει εδώ στερητ. σημασία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξετύλιγ-μα

ξεύρω → ξέρω

ξευτιλίζω
< ελνστ. *ἐξευτελίζω* (βλ.λ.), με αφομοίωση /e/ – /i/ > /i/ – /i/ και σίγηση τού αρκτικού άτονου *ἐ-*. Δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση με το ουσ. *φιτίλι.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξευτίλα < *ξευτιλίζω* (υποχωρητ.)
ξευτίλ-ας < *ξευτίλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ας*
ξευτίλισ-μα
ξευτιλισ-μός

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
ξεφτιλίζω ή ξευτιλίζω;
Η αναγωγή στο ρήμα *εξευτελίζω* δείχνει ότι η ετυμολογικά σωστή γραφή είναι με *-ευ-*: **ξευτιλίζω**. Η γραφή *ξεφτιλίζω*, που προϋποθέτει τύπο *ξεφιτιλίζω*

(< *φιτίλι*), δεν έχει ετυμολογική βάση.

ξεφαντώνω

< μεσν. *(έ)ξεφαντώνω*, μεταπλ. τύπος τού **έκ-φαντῶ* (βλ.λ. ξε-) < ελνστ. *ἔκφαντος* «φανερωμένος, αποκαλυμμένος», ρημστ. επίθ. που σχηματίστηκε από θ. τού αρχ. *ἐκφαίνω / -ομαι* «φέρνω στο φως, φανερώνω» < *ἐκ-* + *φαίνω / -ομαι* (βλ. κ. *έκφανση*). Το μεσν. *(έ)ξεφαντώνω* θα σήμαινε αρχικώς «διασκεδάζω φανερά». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξέφωτο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξεφάντωμα < μεσν. *ξεφάντω-μα*

ξεφάντωση < μεσν. *ξεφάντω-ση*.

ξεφεύγω

< μεσν. *(έ)ξεφεύγω* < αρχ. *ἐκφεύγω* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *φεύγω*.

ξέφραγος

μεσν. < *ξεφράζω* (υποχωρητ.) < ελνστ. *ἐκφράσσω* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + αρχ. *φράσσω* (βλ.λ. *φράζω*).

ξέφρενος

< *ξε-* στερπτ. + *φρέν(ες)*, πληθ. τού αρχ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.). Στη σύγχρ. εποχή έχει επίσης συνδεθεί σημασιολογικά με το ουσ. *φρένο / φρένα*, αποκτώντας τη σημ. «πέρα από κάθε όριο, χωρίς φρένα».

ξεφτέρι

μεσν. < *ἐξεπτέριον / ἐξυπτέριον* (με επίδρ. των συνθέτων από ξε-) < *ὀξυπτέριον*, υποκορ. τού ελνστ. *ὀξύπτερος* «είδος γερακιού» < *ὀξύ(ς)* + *-πτερο(ς)* < αρχ. *πτερόν*. Το σύνθ. *ὀξύπτερος* θα δήλωνε το πτηνό «που κινεί γρήγορα τα φτερά του».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξεφτέρι

Η κοινότατη νεοελληνική λέξη **ξεφτέρι** «έξυπνος» (που και σήμερα αναφέρεται κυριολεκτικά σε είδος αρπακτικού πουλιού) ανάγεται στο αρχ. επίθετο *ὀξύπτερος* (*ὀξύς* + *πτερόν*), το οποίο δήλωνε πουλί «που έχει οξείες πτέρυγες», δηλαδή πετάει γρήγορα. Η συσχέτιση τού πουλιού που πετάει γρήγορα με αυτόν που αποφεύγει τις παγίδες φαίνεται σε χαρακτηριστικό κείμενο τού Ψευδομακαρίου, όπου παρομοιάζεται ο άνθρωπος που αποφεύγει τις παγίδες τού διαβόλου με «οξύπτερο» πτηνό: *τὰ ὀξύπτερα τῶν ὀρνέων κούφῳ τῷ πτερῷ χρώμενα ἐπάνω γίνονται τῶν παγίδων καταγελῶντα τῆς ἐπιβουλῆς τῶν θηρευόντων* (δηλ. τα «οξύπτερα» πουλιά με τα ελαφριά φτερά τους πετούν πάνω από τις παγίδες και γελοιοποιούν τα σχέδια αυτών που τα κυνηγούν). Αργότερα η λέξη ουσιαστικοποιήθηκε. Έτσι, στην *Επιστολή τού Βαρνάβα* (1ος /2ος αι.), καθώς και στον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, αναφέρεται ότι ο Μωυσής έδωσε την εντολή «*οὐ φάγεσθε χοῖρον οὔτε ἀετὸν οὔτε ὀξύπτερον*». Φαίνεται ότι η σημασία της εξειδικεύτηκε σε είδος αρπακτικού γερακιού και από φράσεις όπως *ὀξυπτέριον γεράκι* έμεινε το *ὀξυπτέριον* ως «γεράκι» με παράλειψη τού ουσιαστικού. Ας σημειωθεί ότι ο τύπος *ξυφτέρι(ν)* απαντά και σήμερα στην ποντιακή διάλεκτο.

Ο συσχετισμός τού γρήγορου πουλιού με την εξυπνάδα (ίσως αρχικά λόγω τού ότι το γρήγορο πουλί αποφεύγει τις παγίδες ή τις βολές τού κυνηγού, άρα φαίνεται εξυπνότερο) αποτυπώνεται και στη σύγχρονη μεταφορική σημασία τής λέξης ***αετός*** για έξυπνο άνθρωπο. Επίσης, χρησιμοποιούμε για έξυπνο άνθρωπο τις λέξεις **ξυπνοπούλι** και **τσίφτης**, ενώ άλλα πτηνά έχουν συσχετιστεί μεταφορικά με την ανοησία (πβ. *κουτός* < *κόττος* «πετεινός», *κοκορόμυαλος*, *κουτορνίθι*, *όρνιο*, *μπούφος* κ.ά.). Χαρακτηριστική είναι επίσης η παροιμία «το έξυπνο πουλί από τη μύτη πιάνεται».

Τέλος, λιγότερο πιθανός φαίνεται ο συσχετισμός με το λατινικό *accipiter* «γεράκι», που απαντά και στη σύγχρονη επιστημονική ονομασία τού πτηνού (λατ. *Accipiter nisus*), αλλά χωρίς ετυμολογική σύνδεση.

ξέφτι → ξεφτύζω

ξεφτίζω → ξεφτύζω

ξεφτιλίζω → ξευτιλίζω

ξεφτύζω «(για ύφασμα) φθείρομαι – (μτφ.) παρακμάζω»

μεταπλ. τύπος που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού αορ. *ἐξ-έ-πτυσα* τού αρχ. *ἐκπτύω* «φτύνω εκτός» < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *πτύω* (βλ.λ. *φτύνω*), κατά το σχήμα *δακρύω – δακρύζω, τανύω – τανύζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξέφτυσ-μα

ξεφτώ < *ξεφτύζω*, μεταπλ. τύπος με βάση το συνοπτ. θ. *ξεφτυσ-*

ξέφτι, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *ξεφτύζω / ξεφτώ*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξεφτίζω ή ξεφτύζω;

Το ρήμα δεν σχηματίστηκε με το παραγ. τέρμα *-ίζω*, αλλά με μεταπλασμό βάσει τού αορ. *ξέφτυσα*, ο οποίος απαντά και σε άλλα ρήματα σε *-ύω* (βλ. ανωτέρω). Συνεπώς, προτιμότερη ετυμολογικά είναι η γραφή **ξεφτύζω** (με *-υ-*) αντί τής συνήθους γραφής *ξεφτίζω*.

ξεφυλλίζω

< μεσν. *ἐκφυλλίζω* «μαδώ τα φύλλα» < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + αρχ. *φύλλ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξεφύλλισ-μα.

ξεφυσώ

< αρχ. *ἐκφυσῶ (-άω)* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-, εδώ με επιτατ. σημ.) + *φυσῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεφύση-μα.

ξεφωνίζω

μεσν. < *ξεφων(ῶ)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < ελνστ. *ἐκφωνῶ (-έω)* < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + αρχ. *φων(ῶ)* < *φωνή* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεφωνη-τό < *ξεφων(ῶ)* + παραγ. τέρμα *-ητό*, πβ. κ. *μουρμουρ-ητό*.

ξέφωτο

< μεσν. *ξεφωτίζω* (υποχωρητ., πβ. μεσν. *ξεφώτι* «ξημέρωμα») < ελνστ. *ἐκφωτίζω* «ρίχνω φως, φωτίζω – λάμπω» < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *φωτίζω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξέφωτο – ξεφάντωμα
Στη συνείδηση τού ανθρώπου η έκθεση στο φως είναι χαρακτηριστικό τού ότι κάτι φαίνεται, είναι ορατό (πβ. το παλαιότατο γνωμικό *«οὐδὲν κρυπτὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον»*). Αυτή η ιδέα φαίνεται σε δύο λέξεις με εντελώς διαφορετική σημασία. Το **ξέφωτο** είναι υποχωρητικός σχηματισμός από το μεσαιωνικό *ξεφωτίζω* «ρίχνω φως, φωτίζω» (πβ. στον Μ. Τζάνε Μπουνιαλή: *πάφτουσιν οἱ ἀστραπὲς κι ὁ ἥλιος ξεφωτίζει*), που με τη σειρά του ανάγεται στο ελληνιστικό *ἐκφωτίζω* «ρίχνω φως» (πβ. στον Κλήμη τον Αλεξανδρέα: *πᾶσα ἡ νὺξ ἐκφωτίζεται τῷ τοσούτῳ τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἡλίῳ*). Το *ξεφωτίζω* έδωσε υποχωρητικά το *ξεφώτι* (που απαντά και σήμερα στην Κύπρο) και το *ξέφωτο*, άρα *ξέφωτο* κυριολεκτικά είναι ο τόπος όπου υπάρχει φως και τέτοιος είναι μια ανοιχτή έκταση μέσα στο δάσος, όπου δεν υπάρχουν δέντρα για να κρύψουν τις ηλιακές ακτίνες.
Το **ξεφαντώνω** πάλι, από το μεσαιωνικό *(ἐ)ξεφαντώνω*, ανάγεται στο ελληνιστικό επίθετο *ἔκφαντος* (ρηματικό επίθετο τού *ἐκφαίνω* «φανερώνω»), που σήμαινε «φανερωμένος, αποκαλυμμένος». Συνεπώς το *(ἐ)ξεφαντώνω* θα σήμαινε αρχικά «διασκεδάζω φανερά». Από εκεί όμως παραλείφθηκε η σημασία «φανερά» και έμεινε μόνο η έννοια τής διασκέδασης (πβ. στον Ερωτόκριτο: *παιγνίδια καὶ κουτσουνικὰ πάντά 'βανα στὸ νοῦ μου καὶ μετ' αὐτὰ ἐξεφάντωνα κ' ἐπέρνα-ν ὁ καιρός μου*) και, κατ' επέκταση, τού γλεντιού. Από εκεί προέρχονται οι λέξεις **ξεφάντωμα**, **ξεφάντωση**, **ξεφαντωτής**.

ξεχαρβαλώνω

μεσν. < *ξε-* επιτατ. + *χάρβαλ(ο)* «χάλασμα, ερείπιο» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεχαρβάλω-μα
ξεχαρβάλω-τος.

ξεχειλίζω

μεσν. < *ξε-* επιτατ. + αρχ. *χεῖλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεχείλισ-μα
ξέχειλος < *ξεχειλίζω* (υποχωρητ.)
ξεχειλ-ώνω < *ξέχειλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
ξεχείλω-μα < *ξεχειλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ξεχειμάζω → χειμάζομαι

ξεχνώ

< μεσν. *ξεχνῶ*, που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *(ἐ)ξέ-χασα* τού ρ. ξεχάνω «χάνω εντελώς – λησμονώ, εγκαταλείπω» (< *ξε-* επιτατ. + *χάνω*) κατά το σχήμα *(ἐ)γέρασα – γερνῶ*, *(ἐ)πέρασα – περνῶ*, *(ἐ)γύρισα – γυρνῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεχασ-ιάρης < θ. *ξεχασ-* (*ξεχνώ*) + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κλαψ-ιάρης*, *σιχασ-ιάρης*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξεχνώ
Το ρήμα **ξεχνώ** ανάγεται στο μεσαιωνικό ρήμα *ξεχάνω* (< *ξε-* + *χάνω*, όπου το ξε-χρησιμοποιείται με την επιτατική σημασία «εντελώς») «χάνω εντελώς – λησμονώ, εγκαταλείπω» (βλ.λ. *χάνω*), π.χ. στην *Πανώρια* τού Χορτάτση: *Τὸ μάθει ἀπὸ μικρὸς κιανεὶς ποτὲ δὲν τὸ ξεχάνει*. Και σήμερα απαντούν οι τύποι *ξηχάννω* στην Κυπριακή διάλεκτο και *ξιχάνω* στη διάλεκτο τού Πόντου.
Από τους τύπους τού αορίστου *ἐξέχασα*, *ξεχάσω* (πβ. στον Γεώργιο Αιτωλό: *ἀκ τὸ μεθύσι τὸ πολὺ τὸν δρόμο ἐξέχασά τον*) σχηματίστηκε ο ενεστώτας *ξεχνῶ* κατά το σχήμα *(ἐ)γέρασα – γερνῶ*, *(ἐ)πέρασα – περνῶ κ.λπ.* Είναι ενδιαφέρον ότι στο πλαίσιο τής αποκλίνουσας μορφής τής γλώσσας στην ποίηση ο Ελύτης χρησιμοποιεί τον αρχικό τύπο: *τί μὲ τὸ χα καὶ μὲ τὸ να καὶ μὲ τὸ νται, ὅλου τοῦ κόσμου τ' ἄδικα ξεχάνονται*.

ξεχώνω «ξεθάβω»

μεσν., που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *ἐξ-έχωσα* τού αρχ. *ἐκχώννυμι / -μαι* «υψώνω / -ομαι συσσωρεύοντας χώμα» < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *χώννυμι* (βλ.λ. *χώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεχων-ιάζω < *ξεχών(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *κατα-χωνιάζω*
ξεχώνιασ-μα < *ξεχωνιασ-* (*ξεχωνιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ξεχωρίζω

< μεσν. *(ἐ)ξεχωρίζω* < αρχ. *ἐκχωρίζω* «απομακρύνω, αποχωρίζω – (ελνστ.) κόβω, αποκόπτω» < *ἐκ-* (βλ.λ. ξε-) + *χωρίζω*. Το μεσν. ρήμα είχε αποκτήσει πλήθος σημασιών, όπως «διακρίνω, διαλέγω», «χωρίζω» και «αναγνωρίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεχώρισ-μα
ξεχωριστός < μεσν. *ξεχωρισ-τός*
ξέχωρος < μεσν. *(ἐ)ξέχωρ-ος* < *(ἐ)ξεχωρίζω* (υποχωρητ.).

ξεψυχώ

< μεσν. *(ἐ)ξεψυχῶ*, μεταπλ. τύπος με βάση τον αόρ. *ἐξ-ε-ψύχησα* τού αρχ. *ἐκψύχω* «λιποθυμώ – εκπνέω» < *ἐκ-* (βλ.λ. *ξε-*) + *-ψύχ(ω)* < *ψυχή* (βλ.λ.), κατά το σχήμα των συνηρημένων, π.χ. *ἐκίνησα – κινῶ*, *ἐζήτησα – ζητῶ*, *ἐνίκησα – νικῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξεψύχισ-μα
ξεψυχισμός < μεσν. *ξεψυχισ-μός* / *ξεψυχη-μός* < ρ. *(ἐ)ξεψυχῶ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ξεψυχώ
Στη λέξη *ξεψυχώ* μπορούμε να ανιχνεύσουμε μια βαθιά ριζωμένη, σχεδόν πανανθρώπινη αντίληψη τού θανάτου ως απώλειας τής ζωτικής πνοής. Το *ξεψυχώ* προέρχεται από το μεσαιωνικό *(ἐ)ξεψυχῶ*, το οποίο ανάγεται στο ελληνιστικό *ἐκψύχω* (*ἐκ-* + *-ψύχ(ω)* < *ψυχή*). *Ἐκψύχω* σήμαινε αρχικά «λιποθυμώ» και αργότερα «πεθαίνω» (πβ. στις Πράξεις των Αποστόλων, 5,10: *ἔπεσεν δὲ παραχρῆμα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἐξέψυξεν*).
Στον σχηματισμό τής λέξης από τα *ἐκ* + *ψυχή* υπόκειται η αίσθηση ότι ο θάνατος ισοδυναμεί με την έξοδο τής ψυχής από το σώμα, με την έννοια τής ψυχής ως ζωτικής πνοής. Αρχικά, ήδη μάλιστα από την ομηρική εποχή, η ψυχή δεν ήταν απλώς η ζωτική δύναμη τού ανθρώπου, αλλά κάτι πολύ πιο αισθητό, η ζωοποιός πνοή που βγαίνει βίαια από τον άνθρωπο όταν αυτός πεθαίνει (πβ. στην Ιλιάδα, *ψυχὴ δὲ κατὰ χθονὸς ἠΰτε καπνὸς ᾤχετο τετριγυῖα* «η ψυχή τού έφυγε βιαστικά κάτω στη γη τσιρίζοντας»). Την ίδια αντίληψη βλέπουμε και σε άλλες συνώνυμες λέξεις και φράσεις τής αρχαίας Ελληνικής, π.χ. *ἀποψύχω*, *ψυχορραγῶ* και *ἀπομεθίημι τὴν ψυχήν* «αφήνω την ψυχή, ξεψυχώ».
Κατά την ίδια περίπου αντίληψη, η ζωτική πνοή εκφράστηκε και με τη λέξη *πνεῦμα* «πνοή» (< *πνέω*). Η χαρακτηριστική εικόνα τού ανθρώπου, ο οποίος ζει αναπνέοντας σε αντιδιαστολή προς τον νεκρό, δίνει στην αναπνοή περίπου συμβολική σημασία, την ταυτίζει με τη ζωή, γι' αυτό και το πνεύμα, όπως και η ψυχή, χρησιμοποιήθηκε με αυτή τη σημασία. Υπήρχαν επομένως για τη σημασία «πεθαίνω» τα ρήματα *ἐναποπνέω*, *ἐκπνέω*, *ἀποπνευματίζω*, καθώς και η φράση *ἀφίημι τὸ πνεῦμα* (πβ. στον Ματθαίο, 27,50: *ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ ἀφῆκεν τὸ πνεῦμα*).
Αντίστοιχες λέξεις και φράσεις σχετικές με τον θάνατο στη Νέα Ελληνική είναι: *άψυχος*, *άπνοος*, *εκπνέω* (συνήθ. στον αόριστο και στο γ΄ πρόσωπο *εξέπνευσε*), *αφήνω την τελευταία μου πνοή*, *πνέω τα λοίσθια* (τα τελευταία), *βγήκε η ψυχή του*, *παρέδωσε το πνεύμα / την ψυχή / την ύστατη πνοή* κ.ο.κ.

ξέω «ξύνω»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **qs-es-ō*, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **qes-* / **kes-* «γδέρνω, χαράσσω, σκαλίζω» (ή με αντιμετάθεση **qes-* > **qse-*) || παλ. σλαβ. *česati*, λιθ. *skutù* «ξύνω, γρατσουνώ» || αρχ. *ξ-αίνω*, *ξύ-ω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξέση < ελνστ. *ξέ-σις*
ξέσμα < ελνστ. *ξέσ-μα*
ξέσ-τρα < συνοπτ. θ. *ξεσ-* (*ξέω*, *ἔ-ξεσ-α*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ξύσ-τρα*, *πλύσ-τρα*
ξέστρο < ελνστ. *ξέσ-τρον* < συνοπτ. θ. *ξεσ-* (*ξέω*, *ἔ-ξεσ-α*) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *πλῆκ-τρον*, *σῶ-τρον*.
ΣΥΝΘ. **-ξέω**, **-ξεση**: *απο-ξέω*, *από-ξεση* – *κατα-ξέω*, *κατά-ξεση*
-ξοος: *αντί-ξοος*
-ξόος: *λιθο-ξόος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ξαίνω, ξέω, ξύνω, ξυράφι...
Εφόσον ο αρκτικός φθόγγος *ξ-* αντιπροσωπεύει συνδυασμό ήχων [ks] (αποκαλείται διπλό σύμφωνο), όσες αρχαίες λέξεις τον εμφανίζουν είναι συχνά δυσετυμολόγητες. Μία από τις ελάχιστες αποσαφηνισμένες ετυμολογικές οικογένειες αυτής τής κατηγορίας περιλαμβάνει λέξεις που προέρχονται από ρίζα **ks-eu-* / **qs-eu-*, η οποία όμως αποτελεί μεταπτωτική βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **qes-* / **kes-* «γδέρνω, χαράσσω, σκαλίζω» (με παρέκταση *-eu-*).
Το βασικό ρήμα αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας είναι το αρχ. ***ξέ-ω*** (με σημαντικά παράγωγα, όπως ***ξέσ-τρο***, ***ξέσ-μα***) και το συνώνυμο ***ξύ-ω*** (**ks-u-* / **qs-u-*), από όπου προήλθαν το μεταπλασμένο μεσν. ***ξύνω*** (με επίσης σημαντικά παράγωγα, όπως ***ξύσ-τρα***, ***ξυσ-τός***, ***ξῦσ-μα***) και το αρχ. ουδ. ***ξυ-ρόν*** με γνωστότερο το ελνστ. υποκοριστικό *ξυρ-άφιον* (> ***ξυράφι***). Η ρίζα **ks-* / **qs-* (χωρίς παρέκταση) απαντά επίσης στο αρχ. ***ξ-αίνω*** «καθαρίζω μαλλί ή λινάρι για κλώσιμο» (από όπου τα παράγωγα ***ξαν-τός***, ***ξάν-της***).

ξηγιέμαι → εξηγώ

ξηλώνω

< μεσν. *(ἐ)ξηλώνω*, αρχική σημ. «ξεκαρφώνω, διαλύω», < ελνστ. *ἐξηλῶ (-όω)* < *ἐξ-* (< αρχ. πρόθ. *ἐκ* / *ἐξ*) + *ἡλῶ (-όω)* < αρχ. *ἧλος* «καρφί» (βλ.λ.). Δεν υφίσταται οποιαδήποτε ετυμολ. σχέση με το αρχ. ουσ. *ξύλον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξήλωμα < μεσν. *ξήλω-μα(ν)* «ξεκάρφωμα, διάλυση».
ΣΥΝΘ. **απο-ξήλωση**.

ξημερώνω
< μεσν. *(ἐ)ξημερώνω* < *ἐξ-* (εδώ με χρον. σημ.) + αρχ. *ἡμέρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*. Συχνός είναι ήδη από τη μεσν. εποχή ο τριτοπρόσωπος τύπος *(ἐ)ξημερώνει*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξημέρωμα < μεσν. *(ἐ)ξημέρω-μα(ν)*.

ξηρά
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που αποσπάστηκε από τη φρ. *ξηρὰ γῆ* και αποτελεί ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ξηρός* (βλ.λ.).

ξηρός
αρχ. λ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, πβ. *απόσπ.* 118.1-2: *αὐγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη*], που εικάζεται ότι συνδ. με το ομηρ. *ξερόν*, το οποίο απαντά στη φρ. *ποτὶ ξερὸν ἠπείροιο* «προς τη στεριά, την ξηρά» με την υπόθ. ότι παρουσιάζει μετρική βράχυνση. Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδέεται με το ελνστ. *σχερός· ἀκτή, αἰγιαλός* (Ησύχιος), το οποίο όμως ίσως ανάγεται σε τύπο **σκερός* (πιθ. < I.E. **(s) ke-r* «κόβω, δρέπω», βλ.λ. *κείρω*). Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με σανσκρ. *ksārá-* «φλεγόμενος» ή με το αρχ. *χέρσος*. Από το αρχ. *ξηρός* έχει προέλθει το μεσν. *ξερός* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι οι σημ. «ξερός, στεγνός» και (μτφ.) «αυστηρός, σκληρός» είναι ήδη αρχ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξηραίνω < αρχ. *ξηρ-αίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 345: *πᾶν δ' ἐξηράνθη πεδίον, σχέτο δ' ἀγλαὸν ὕδωρ*]
ξήρανση < ελνστ. *ξήραν-σις* < αρχ. *ξηρ-αίνω*
ξηραν-τήρας, λόγ. [1870], απόδ. τού γαλλ. *séchoir*
ξηραν-τήριο, λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *sécherie*
ξηραντικός < αρχ. *ξηραν-τικός* < ρ. *ξηρ-αίνω*
ξηρασία < αρχ. *ξηρα-σία* «ανομβρία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ξηρ-αίνω*
ξηρότητα < αρχ. *ξηρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 335d.3-6: *οὐ γὰρ θερμότητος οἶμαι ἔργον ψύχειν ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου. Ναί. Οὐδὲ ξηρότητος ὑγραίνειν ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου*].
ΣΥΝΘ. ξηρ(ο)-: *ξηρ-οφθαλμία* (ελνστ.), *ξηρο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *xérographie*), *ξηρο-δερμία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *xérodermie*), *ξηρο-στομία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *xérostomie*, άσχετο προς το ελνστ. *ξηροστομία* «ξηρή, μονότονη εκφώνηση ή απαγγελία»), *ξηρό-φιλος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *xerophilous*), *ξηρό-φυτο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *xerophyte*), *ξηρο-καλλιέργεια, ξηρο-κλίβανος* κ.ά.

ξι → ξει

ξίγγι → ξύγγι

ξίδι
< μεσν. *ξίδι(ν)* < ελνστ. *ὀξίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ὄξος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξιδάτος < μεσν. *ξιδ-ᾶτος*
ξιδ-ιάζω.
ΣΥΝΘ. λαδό-ξιδο (μεσν.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
ξίδι ή ξύδι;
Η λέξη προέρχεται από το ουσ. *ὄξος* με υποκοριστικό επίθημα *-ίδιον* (ελνστ. *ὀξίδιον* > μεσν. *ξίδι*) και όχι από το επίθ. *ὀξύς*, πράγμα που αποδεικνύει εσφαλμένη τη γραφή με *-υ- (ξύδι)*. Η προέλευση και οι μαρτυρημένοι τύποι (ήδη από τον 3ο αι. π.Χ.) υποδεικνύουν ως μόνη ορθή τη γραφή **ξίδι**. Βλ. κ. *ξινός, οξίδιο*.

ξίκικος «λιποβαρής»
< τουρκ. *eksik* «ελαττωματικός, λειψός» (< παλ. τουρκ. *egsük*) + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ξινός
μεσν., με καταβιβασμό τού τόνου στη λήγουσα και σίγηση τού αρκτικού στόνου *ὀ-* λόγω συμπροφοράς με το άρθρο *ὁ* (*ὁ ὄξινος* > *ὁ ξινός*), < ελνστ. *ὄξινος* < αρχ. *ὄξ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ινος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ξιν-ίλα < *ξιν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *σαπ-ίλα*
ξινίζω < μεσν. *ξιν-ίζω*
ξίνισ-μα < *ξινισ- (ξινίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. ξινο-: *ξινό-γαλο / -γαλα* (μεσν.), *ξινό-γλυκος, ξινο-κέρασο, ξινο-μηλιά, ξινο-στάφυλο, ξινο-τύρι* κ.ά.
-ξινος: *υπό-ξινος, γλυκό-ξινος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
ξινός ή ξυνός;
Η λέξη προέρχεται από το ελνστ. επίθ. *ὄξινος* και όχι από το επίθ. *ὀξύς*, πράγμα που αποδεικνύει εσφαλμένη τη γραφή με *-υ- (ξυνός)*. Η προέλευση και οι μαρτυρημένοι τύποι υποδεικνύουν ως μόνη ορθή τη γραφή **ξινός**. Βλ. κ. *ξίδι, οξίδιο*.

ξιπάζω → ξυπάζω

ξιπόλητος κ. **ξιπόλυτος → ξυπόλυτος**

ξίφος
αρχ. (ήδη μυκ. δυϊκ. *qi-si-pe-e*), που ίσως συνδ. με οσετ. *äxsirf* «δρεπάνι» (ανήκει στην ιρανική οικογένεια και πιθ. προέρχεται από I.E. **qsibh-ro-*). Η παλαιά υπόθεση, ότι πρόκειται για δάνειο από το αιγυπτ. *sēfet* (πβ. αραβ. *saifun*, αραμ. *sajefā*), δεν θεωρείται πλέον ισχυρή, αφού δεν εξηγεί τον μυκ. τύ-

πο. Αξιοσημείωτος είναι επίσης ο αρχ. διαλεκτ. τύπος *σκίφος* (όπου *ξ* [ks] > *σκ* [sk]).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξιφήρης < αρχ. *ξιφ-ήρης* < *ξίφ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήρης*, πβ. κ. *φρεν-ήρης, ποδ-ήρης*

ξιφίας < αρχ. *ξιφ-ίας* «ψάρι με μακρύ αιχμηρό ρύγχος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

ξιφίδιο < αρχ. *ξιφ-ίδιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υποκορ. τού *ξίφος*

ξιφοειδής < ελνστ. *ξιφο-ειδής*.

ΣΥΝΘ. ξιφ(ο)-: (ελνστ.) *ξιφο-θήκη, ξιφο-ποιός* – (λόγ.), *ξιφ-ασκία* [1872], *ξιφο-λόγχη* ([1870], απόδ. των γαλλ. *sabre-bayonnette, épée-bayonnette*), *ξιφο-μαχία* [1836], *ξιφο-μάχος* [1871], *ξιφο-μαχώ* κ.ά.

ξιφουλκώ

< μεσν. *ξιφουλκώ* < αρχ. *ξιφουλκός* «αυτός που σύρει το ξίφος (από τη θήκη)» < *ξίφ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ουλκός* (με συναίρεση *οε* > *ου*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *ἕλκω* «σύρω, τραυώ», πβ. κ. *εμβρυ-ουλκός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξιφουλκία < ελνστ. *ξιφουλκ-ία* < αρχ. *ξιφουλκός*

ξιφούλκη-μα, λόγ. [1826], < ρ. *ξιφουλκώ*.

ξόανο

< αρχ. *ξόανον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἰφιγ. ἐν Ταύρ.* 1358-9: *τίνι λόγῳ πορθμεύετε κλέπτοντες ἐκ γῆς ξόανα καὶ θυηπόλους;*] < θ. *ξο-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ξέω* «χαράσσω, σκαλίζω» (βλ.λ.), με παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *δόκ-ανον*.

ξόβεργα

< μεσν. **ἰξόβεργα* (όπως προκύπτει από το μεσν. *ἰξόβεργον* > *ξόβεργον*) < αρχ. *ἰξός* (βλ.λ.) + *βέργα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξόβεργα ή ξώβεργα;

Η λέξη δεν συνδέεται με το επίρρ. *έξω* (όπως συμβαίνει π.χ. με τα σύνθετα *ξω-κκλήσι, ξώ-φαλτσα, ξω-μάχος*), πράγμα που καθιστά αδικαιολόγητη τη γραφή *ξώβεργα*. Το α΄ συνθετικό ανάγεται στο αρχ. *ἰξός* και, επομένως, η λ. ορθογραφείται **ξόβεργα**.

ξοδεύω

ΕΤΥΜ. μεσν. < ελνστ. *ἐξοδεύω* < αρχ. *ἔξοδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*. Βλ. κ. *έξοδο, έσοδο, σοδειά*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού ελνστ. τύπου) «φεύγω, αναχωρώ – (μτφ.) αποβιώνω» (Π.Δ., Κριταί 5,27: *καθὼς κατεκλίθη, ἐκεῖ ἔπεσεν ἐξοδευθείς*) → μεσν. σημ. «δαπανώ» (με επίδρ. τής σημασιολ. πορείας τού ουσ. *ἔξοδον / ἔξοδα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξόδε-μα

ξοδευ-τής

ξοδιάζω < μεσν. *(ἐ)ξοδ-ιάζω* «ξοδεύω, υποβάλλω σε έξοδα – μεταφέρω (νεκρό) στον τόπο ταφής, κηδεύω» < αρχ. *ἔξοδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*. Βλ. κ. *ξόδι*.

ξόδι

< μεσν. *ξόδι(ν)* «κηδεία» < ελνστ. *ἐξόδιον* (ενν. *μέλος*) «το τελικό μέρος τραγωδίας – (μτφ.) καταστροφή, τραγική κατάληξη», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐξόδιος* < αρχ. *ἔξοδος*, το οποίο κατά την ελνστ. εποχή είχε αποκτήσει την επιπρόσθετη σημ. «θάνατος».

ξόμπλι «κέντημα, στολίδι»

< μεσν. *ξόμπλι(ν) / (ἐ)ξόμπλι(ον)*, αρχική σημ. «παράδειγμα, αξιοπρόσεκτο σημείο – (κατόπιν) διακοσμητικό στοιχείο, στολίδι», υποκορ. τού *ἔξομπλον* (στον λεξικογράφο Ησύχιο, *ἔξομπλον· ἴσον ὑπόδειγμα*) < **ἔξεμπλον* (με τροπή /o/ < /e/ λόγω τού /m/) < λατ. *exemplum* «παράδειγμα, υπόδειγμα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξομπλιάζω < μεσν. *(ἐ)ξομπλ-ιάζω* «αντιγράφω, διακοσμώ, κεντώ – (μτφ.) σκέφτομαι, παρατηρώ, εξετάζω»

ξόμπλιασμα < μεσν. *ξόμπλιασ-μα*

ξομπλιασ-τός < *ξομπλιασ-* (*ξομπλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθέτων, πβ. κ. *θρονιασ-τός* (*θρονιάζω*)

ξομπλιάστρα < *ξομπλιασ-* (*ξομπλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ξελογιάσ-τρα*.

ξοπίσω

μεσν. < αρχ. επίρρ. *ἐξοπίσω* < *ἐξ-* + *ὀπίσω* (βλ.λ. *πίσω*).

ξόρκι

μεσν. < *ἐξόρκιν* < αρχ. *ἐξορκίζω* (βλ.λ. *όρκος*), υποχωρητ. σχηματισμός.

ξούρας «ξεμωραμένος»

πιθ. < *ξούρα* «ξύρισμα – (μτφ.) φλυαρία, πολυλογία (που συνδέθηκε με το περιβάλλον τού κουρείου)» < μεσν. *ξουρίζω* (υποχωρητ.) < αρχ. *ξυρίζω*. Ορισμένοι θεωρούν ότι συνδ. με το ελνστ. *ξυρίας* «αγένειος», λ. που χρησιμοποιήθηκε με μειωτικό και κάποτε υβριστικό σκοπό και ίσως έδωσε το μεσν. *ἐξούριος* (ίδια σημ.). Κατ' άλλη άποψη, *ξούρας* < αρχ. *ἔξωρος* «άκαιρος, εκτός εποχής» (απαντά τον 2ο αι. μ.Χ. υποδηλώνοντας σεξουαλική αδυναμία / ανικανότητα· Φιλοστρ. *Ἡρωικ.* 717: *ἔξωρόν τε γὰρ τῶν ἐρωτικῶν εἶναι τὸν Ὀδυσσέα*) < *ἐξ-* + *-ωρ(ος)* < *ὥρα*.

ΣΥΝΘ. γερο-ξούρας.

ξοφλώ → εξοφλώ

ξύγγι

< μεσν. *ξύγγι(ον)*, με σίγηση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω συνεκφοράς με το άρθρο (*τὸ ὀξύγγιον* > *τὸ ξύγγιον*), < ελνστ. *ὀξύγγιον*, με παρετυμολ. επίδρ. τού επιθ. *ὀξύς* στο ουσ. *ἀξ(ο)ύγγιον*, υποκορ. τού *ἀξουγγία* (ήδη τον 3ο αι. π.Χ.) < λατ. *axungia* «λίπος, πάχος».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξύγγι, ξίγκι ή ξίγγι;

Αν και πρόκειται για δάνειο από τη Λατινική, η γραφή τής λέξης με -υ- και -γγ- είναι ήδη ελληνιστική (απαντά στους ιατρούς Διοσκουρίδη και Ορειβάσιο) και, επομένως, έχει ιστορία πολλών αιώνων, αντικατοπτρίζει δε διαφορές στην προφορά που ίσχυαν πριν από τον ιωτακισμό. Συνεπώς, είναι προτιμότερη η ετυμολογικά ορθή γραφή **ξύγγι** (αντί *ξίγγι* ή *ξίγκι* τής σχολικής γραμματικής).

ξύλο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ξύλον* < Ι.Ε. **ksulo-* || λιθ. *šùlas* «ράβδος, πάσσαλος, μπαστούνι», αρχ. γερμ. **sūli-* «κολόνα, στύλος» (> γερμ. *Säule*, ολλ. *zuil*, παλ. αγγλ. *sȳl*). Δεν συνδέεται ετυμολογικά με το ρ. *ξύω*.

ΣΗΜΑΣ. Ποικίλες είναι οι αρχ. σημ. που δηλώνουν τόσο το ξύλο ως υλικό όσο και κομμένα τμήματά του, πράγμα που οδήγησε στη σημ. «δοκός, πάσσαλος, στύλος». Με την ίδια λέξη δηλώνονται διάφορα (ξύλινα) όργανα βασανισμού ή τιμωρίας, όπως το «περιλαίμιο» που περιέκλειε τον αυχένα, η «ποδοκάκκη» (με τρύπες για κάθε πόδι), η «κρεμάλα ή αγχόνη», ενώ στην Κ.Δ. χρησιμοποιείται ως συνώνυμο τού ουσ. *σταυρός* (πβ. Πράξ. 13,29: *καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου ἔθηκαν εἰς μνημεῖον*· πβ. την ελνστ. φρ. *τίμιον ξύλον*, 4ος αι., Θεοδωρήτ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* 3.5.10: *περὶ [...] τῆς τοῦ τιμίου ξύλου τοῦ σταυροῦ εὑρέσεως*). Ακόμη, χαρακτηριστική είναι επίσης η ήδη αρχ. σημ. «δέντρο» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.4: *τὸ δὲ παρὰ θάλατταν* [ενν. *ὄρος*] *πλέον ἢ ἐπὶ εἴκοσι σταδίους δασὺ πολλοῖς καὶ παντοδαποῖς καὶ μεγάλοις ξύλοις*), καθώς και η συχνή μεσν. σημ. «πλοίο, πλεούμενο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξυλ-άς

ξυλένιος < μεσν. *ξυλ-ένιος* < *ξύλ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*

ξυλεύομαι < αρχ. *ξυλ-εύομαι* «κόβω ξύλα» (πβ. Μενάνδρ. *απόσπ.* 1.123: *δρυὸς πεσούσης πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται*)

ξύλευ-ση, λόγ. [1887], < *ξυλεύ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ξυλιά < μεσν. *ξυλ-ιά*

ξυλ-ιάζω < *ξύλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

ξύλιασ-μα < *ξυλιασ-* (*ξυλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ξυλίζω < μεσν. *ξυλ-ίζω* «χτυπώ με ξύλο, δέρνω»

ξύλισ-μα < *ξυλισ-* (*ξυλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ξυλ-ίκι < *ξύλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίκι* (βλ.λ. *-ίκι*[1]), πβ. κ. *δεκαν-ίκι*, *σκουλαρ-ίκι*

ξύλινος < αρχ. *ξύλ-ινος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα]

ξυλώδης < αρχ. *ξυλ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

ξύλωση < αρχ. *ξύλω-σις* «ξύλινο μέρος κατασκευής» < ρ. *ξυλ-ῶ (-όω)* (άσχετο από το ρ. *ξηλώνω*).

ΣΥΝΘ. ξυλ(ο)-: *ξυλο-φάγος* (ελνστ.), *ξυλ-έμπορος* (ελνστ.), *ξυλό-γλυπτος* (ελνστ.), *ξυλό-πορτα* (μεσν.), *ξυλό-σπιτο* (μεσν.), *ξυλ-αποθήκη* (λόγ. [1835]), *ξυλογλυφία* (λόγ. [1893]), *ξυλο-γράφημα* (λόγ. [1853]), *ξυλό-δεσμος* (λόγ. [1858]), *ξυλο-θραύστης* (λόγ. [1896]), *ξυλό-στρωση* (λόγ. [1888]), *ξυλό-στρωτος* (λόγ. [1812]), *ξυλ-άνθρακας* (λόγ. [1847], απόδ. τού γαλλ. *charbon de bois*), *ξυλο-γλυπτική* (λόγ. [1895], απόδ. γαλλ. *sculpture en bois*), *ξυλο-πέδιλο* (λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *sabot*), *ξυλ-άλευρο* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *farine de bois*), *ξυλό-βιδα* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Holzschraube*), *ξυλό-καρφο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Holznagel*), *ξυλό-πισσα* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Holzteer*), *ξυλό-φωνο*, *ξυλ-αγγουριά*, *ξυλ-άγγουρο*, *ξυλ-άρμενος* «(πλοίο) που πλέει με μαζεμένα τα ιστία», *ξυλ-αρμογή* «η σύνδεση κομματιών ξύλου μεταξύ τους», *ξυλ-εμπόριο*, *ξυλοδαρμός*, *ξυλο-κάρβουνο*, *ξυλο-κατασκευή*, *ξυλόκολλα*, *ξυλο-κρέβατο*, *ξυλο-πάπουτσο*, *ξυλο-πόδαρο*, *ξυλό-προκα*, *ξυλό-σομπα*, *ξυλό-τοιχος*, *ξυλοτρύπανο*, *ξυλό-τυπος* «ξύλινο καλούπι δομικών έργων» κ.ά.

-ξυλο: *στραβό-ξυλο*, *ροδό-ξυλο*, *καρυδό-ξυλο*, *σανταλό-ξυλο*, *βρομό-ξυλο*, *μονό-ξυλο*, *φουρνό-ξυλο*, *σκουπό-ξυλο*, *κυπαρισσό-ξυλο*, *καυσό-ξυλο*, *τηλεγραφό-ξυλο* – *σύ-ξυλος* (βλ.λ.) κ.ά.

ξυλοδαρμός → ξύλο, δέρνω

ξυλοκόπος

αρχ. < *ξυλο-* + *-κόπ(ος)* < θ. τού ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*), πβ. κ. *λιθο-κόπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξυλοκοπώ < ελνστ. *ξυλοκοπ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «κόβω ξύλα» → ήδη μεσν. σημ. «χτυπώ με ξύλο, δέρνω»

ξυλοκόπη-μα, λόγ. [1811], < *ξυλοκοπη-* (*ξυλοκοπώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ξυλοκοπ-τική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. **ξυλοκοπτικός* (πβ. κ. *γλυπτική*) < *ξυλο-* + *κοπ(τικός)* (βλ.λ. *κόβω*).

ξυλουργός

ελνστ. (με συναίρεση *οε* > *ου*) < *ξυλο-* + λεξικό επίθημα *-εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτ-ουργός*, *δημι-ουργός*, *πρωτ-ουργός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξυλουργ-είο, λόγ. [1886]

ξυλουργία < αρχ. *ξυλουργ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

ξυλουργικός < αρχ. *ξυλουργ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ευριπίδη, πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 988.1: *τέκτων γὰρ ὢν ἔπρασσες οὐ ξυλουργικά*]

ξυλουργώ < αρχ. *ξυλουργ-ῶ (-έω)*.

ξυλώνω → **ξηλώνω**

ξυνός → **ξινός**

ξύνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ξύω* [ήδη ομηρικού] (με βάση τον αόρ. *ἔξυσα* κατά το σχήμα *λύω – ἔλυσα – λύνω, πτύω – ἔφτυσα – φτύνω*), που πιθ. εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **qes- / *kes-* «γδέρνω, χαράσσω, σκαλίζω» || σανσκρ. *kṣṇáuti* «γυαλίζω, ακονίζω», λιθ. *skutù* «ξύνω, γρατσουνώ», ίσως και λατ. *novacula* «ακονισμένο μαχαίρι» (< **ksnou-*) || αρχ. *ξέ-ω* (βλ.λ.), *ξ-αίνω, ξυ-ρόν* (βλ.λ. *ξυράφι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξύσ-ιμο < *ξυσ-* *(ξύνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *λύσ-ιμο*

ξύσμα < αρχ. *ξῦσ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *ξυσ-* (αόρ. *ἔ-ξυσ-α* τού ρ. *ξύω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ξυστός < αρχ. *ξυσ-τός* (ρηματ. επίθ.) [ήδη ομηρικό] < θ. *ξυσ-* (αόρ. *ἔ-ξυσ-α* τού ρ. *ξύω*) + παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *πλασ-τός*

ξυστήρι < ελνστ. *ξυσ-τήριον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ξυστήρ-ιος* < αρχ. *ξυσ-τήρ, -τῆρος* < θ. *ξυσ-* (αόρ. *ἔ-ξυσ-α* τού ρ. *ξύω*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. κ. *κρα-τήρ, -τῆρος*

ξύστης < ελνστ. *ξύσ-της* < θ. *ξυσ-* (αόρ. *ἔ-ξυσ-α* τού ρ. *ξύω*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *λύ-της, πλάσ-της*

ξυστικός < ελνστ. *ξυσ-τικός* < θ. *ξυσ-* (αόρ. *ἔ-ξυσ-α* τού ρ. *ξύω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

ξύστρα < αρχ. *ξύσ-τρα* «ξέστρο μετά το λουτρό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (αργότερα «στλεγγίδα για την αφαίρεση τού λαδιού μετά την πάλη») < θ. *ξυσ-* (αόρ. *ἔ-ξυσ-α* τού ρ. *ξύω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *γάσ-τρα, θερμάσ-τρα*

ξυστρί < ελνστ. *ξυστρ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *ξύστρα*

ξυστρ-ίζω < *ξυστρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

ξύστρισ-μα < *ξυστρισ-* *(ξυστρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ξυπάζω «έχω ή προκαλώ αλαζονική συμπεριφορά»

μεσν., με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*, < *ἐξυπάζω* «ξαφνιάζω, τρομάζω» < **ἐκ-συσπάζω* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-σ-*: /ks-sp/ > /ks-p/) < *ἐκσυσπῶ* < *ἐκ-* + αρχ. *συσπῶ (-άω)* (βλ.λ. *συσπώμαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξυπασ-ιά

ξύπασ-μα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξυπάζω, ξιππάζω ή ξιπάζω;

Η προέλευση τής λέξης δείχνει ότι δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση με το ελνστ. *ἐξιππάζομαι* «αναχωρώ έφιππος», που είχε προταθεί παλαιότερα (εξ ου η γραφή *ξιππάζω*). Η αναγωγή στο μεσν. *ἐκσυσπῶ* «ξαφνιάζω» και, κατ' επέκταση, «εκπλήσσω – κάνω κάποιον να συμπεριφερθεί αλαζονικά» αποδεικνύει ορθή τη γραφή με *-υ-*, ***ξυπάζω***. Η γραφή *ξιπάζω* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

ξυπνώ

< μεσν. *ξυπνῶ* < ελνστ. *ἐξυπνῶ (-έω) / (-όω)* «αφυπνίζω – (αμετβ.) είμαι σε εγρήγορση, συνέρχομαι» < *ἔξυπνος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξύπνη-μα

ξυπνη-τήρι < *ξυπνη-* *(ξυπνώ)* + παραγ. τέρμα *-τήρι* (πβ. κ. *τρυπη-τήρι*), απόδ. τού γαλλ. *réveil* ή τού γερμ. *Wecker*

ξυπνητός < μεσν. *(ἐ)ξυπνη-τός*, ρηματ. επίθ. τού ελνστ. *ἐξυπνῶ* (βλ. ανωτέρω)

ξυπνητ-ούρια < *ξυπνητ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ούρια* (βλ.λ. *-ούρι*), κατ' αναλογίαν προς τη λ. *γεννητ-ούρια*

ξύπνιος < μεσν. *ξυπνός* (< ελνστ. *ἔξυπνος*), με μεταπλασμό κατά το σχήμα *ορθός – όρθιος*.

ξυπόλυτος

< μεσν. *(ἐ)ξυπόλυτος*, ρηματ. επίθ. τού *ἐξυπολύω* «λύνω, βγάζω τα υποδήματα» < *ἐξ-* + αρχ. *ὑπολύω* «χαλαρώνω, λύνω από κάτω – λύνω και βγάζω τα σανδάλια» (< *ὑπο-* + *λύω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξυπολυ-σιά

ξυπολ-ιέμαι, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *ἐξυπολύομαι* (βλ. ανωτέρω).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξυπόλυτος, ξιπόλυτος ή ξιπόλητος;

Η ετυμολογική προέλευση εξηγεί γιατί η μόνη σωστή γραφή είναι ***ξυπόλυτος***, αφού η λέξη αποτελεί κανονικό παράγωγο τού ρ. *ἐξ-υπο-λύω*. Οι ποικίλες γραφές *ξιπόλυτος, ξυπόλητος*, που απαντούν με διάφορους συνδυασμούς, είναι ετυμολογικώς αστήρικτες.

ξυράφι

μεσν. < ελνστ. *ξυράφιον*, υποκορ. τού αρχ. *ξυρόν* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξυραφ-ιά

ξυραφ-ίζω

ξυράφισμα < *ξυραφισ-* *(ξυραφίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ξυρίζω

μεσν. < αρχ. *ξυρῶ (-έω)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < αρχ. *ξυρόν* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ξύρισμα < μεσν. *ξύρισ-μα*

ξυρισ-τικός.

ξυρόν «ξυράφι» στη φρ. *επί ξυρού ακμής*

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Κ 173: *νῦν γὰρ δὴ πάντεσσιν*

επὶ ξυροῦ ἵσταται ἀκμῆς· η ομηρική φρ. *επὶ ξυροῦ ἀκμῆς* σημαίνει «στην κόψη τού ξυραφιού»] < θ. τού ρ. *ξύ(ω)* (βλ.λ. *ξύνω*) + παραγ. τέρμα *-ρόν* (επίσης αρσ. *ξυρός*). Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το ομόρριζο σανσκρ. *kṣurá-*. Δεν έχει διασαφηθεί αν η αρχική σημ. ήταν «μαχαίρι» ή «ξυράφι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξέω*.

ξύσμα → **ξύνω**

ξυστός → **ξύνω**

ξύστρα → **ξύνω**

ξω- λεξικό πρόθεμα
μεσν. < ελνστ. λεξ. πρόθεμα *ἐξω-*, που προέρχεται από το αρχ. επίρρ. *ἔξω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. ξω-: *ξώ-πετσος* (μεσν.), *ξώ-φαλτσος* (βλ.λ.), *ξω-κκλήσι* (βλ.λ.), *ξω-μάχος* (βλ.λ.), *ξω-μερίτης* (βλ.λ.), *ξώ-φτερνος* κ.ά.

ξωκκλήσι
< μεσν. *ἐξωκκλήσιον* < επίρρ. *ἔξω* + *(ἐ)κκλησ(ία)* + υποκορ. τέρμα *-ιον*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ξωκλήσι ή ξωκκλήσι;
Όπως το μεσν. ουσ. ***παρεκκλήσιον*** γράφεται με δύο *-κ-*, αφού βασίζεται στην αρχ. λ. *ἐκκλησία*, έτσι και το μεσν. *ἐξωκκλήσιον* > ***ξωκκλήσι*** γράφεται επίσης με δύο -κ-. Το ίδιο ισχύει επίσης για το μεσν. σύνθ. ***ερημοκκλήσι***. Η γραφή *ξωκλήσι* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

ξωμάχος «αγρότης τής υπαίθρου»
< *ξω-* + *-μάχ(ος)* < θ. τού ρ. *μάχομαι* (βλ.λ. *μάχη*).

ξωμερίτης «ξένος»
< μεσν. *ἐξώμερα (τά)* «τα περίχωρα» (με παραγ. τέρμα *-ίτης*) < επίρρ. *ἔξω* + ουσ. *μέρος*.

ξωτικό
< μεσν. *ξωτικό(ν)* «φάντασμα, στοιχειό», ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ἐξωτικός* (βλ.λ.).

ξώφαλτσος
< μεσν. *ξώφαλσος* < *ξώ-* + *φάλσος* (βλ.λ. *φάλτσος*).

Ο

-ο- συνδετικό φωνήεν

αρχ. συνδετικό φωνήεν, που αποτελεί τη γέφυρα συνθέσεως των δύο συστατικών μερών και προήλθε αρχικώς από τα πολλά ληκτικά μορφήματα σε *-ο* τού α΄ συνθ. (π.χ. αρχ. *ἀριστο-κρατία, ἰσο-τελής, ὀλιγό-λογος*). Κατόπιν επεκτάθηκε ως κύριο συνδ. φωνήεν ακόμη και μετά από α΄ συνθ. που δεν είχαν αυτό το ληκτικό μόρφημα (π.χ. αρχ. *ζωο-γονῶ*, ελνστ. *κωμό-πολις*) και διατηρεί αυτόν τον ρόλο στη Νέα Ελληνική.

ο, η, το άρθρο

< αρχ. *ὁ, ἡ, τό* < I.E. **so, *sā, *tod* || σανσκρ. *sā, sā, tád*, γοτθ. *sa, sō, þat-*. Οι πλάγιες πτώσεις *τοῦ, τῆς, τῶν, τοῖς* κ.λπ., ο αρχαϊκός πληθ. *τοί, ταί* (βοιωτ.), καθώς και σποραδικοί μυκηναϊκοί τύποι (γεν. εν. *to-jo*: *τοῖο*, δοτ. πληθ. *to-i*: **τοῖ(σ)ι*), φαίνεται να χαρακτηρίζουν αρχαιότερους τους τύπους από *τ-*. Επιπλέον, το ίδιο θέμα θα μπορούσε να απαντά στις αντωνυμίες *τοῖος, τόσος* κ.ά. Δεν έχει επιβεβαιωθεί η σύνδεση με το λατ. *iste* «αυτός» ή με το παλ. σλαβ. άρθρο *tŭ, ta, to* κ.ά.

ό,τι

< αρχ. *ὅ,τι* (σε αρχ. κείμενα τυπώνεται επίσης *ὅ τι* με κενό μεταξύ των δύο πρώτων γραμμάτων), ουδ. τής αναφορικής αντωνυμίας *ὅστις, ἥτις, ὅ,τι* (βλ.λ. *όστις*). Η γραπτή διάκρισή του από τον σύνδεσμο *ὅτι* (που έχει όμοια προέλευση) είναι απαραίτητη για τη διαφοροποίηση τής σημασίας στον γραπτό λόγο.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ό,τι και ότι

Η αντωνυμία *ό,τι* είναι η μοναδική ελληνική λέξη που περιέχει στο εσωτερικό της το διαχωριστικό σημείο που ονομάζουμε ***υποδιαστολή***. Αξίζει να σημειωθεί ότι η υποδιαστολή εχρησιμοποιείτο συνήθως από τους γραφείς τού Μεσαίωνα, προκειμένου να διαχωρίζονται μεταξύ τους οι λέξεις. Επρόκειτο για μια μικρή κάθετη γραμμή που ετίθετο μεταξύ των λέξεων κοντά στη βάση των γραμμάτων, με αποτέλεσμα να μοιάζει πολύ με το κόμμα, το γνωστό σημείο στίξεως. Σταδιακά προτιμήθηκε η χρήση κενών διαστημάτων ανάμεσα στις λέξεις, πράγμα που επικράτησε καθολικώς μετά την εφεύρεση τής τυπογραφίας και περιόρισε δραστικά τη χρήση των υποδιαστολών. Εντούτοις, η εν λόγω αντωνυμία έπρεπε να διαχωρίζεται από τον ομώνυμο σύνδεσμο *(ὅτι)* και τυπωνόταν στα κλασικά κείμενα τόσο με κενό *(ὅ τι)* όσο και με υποδιαστολή *(ὅ,τι)*. Επειδή πρόκειται για μία λέξη (όχι δύο), τής οποίας η αρχική σύνθεση δεν είναι πλέον διαφανής στους ομιλητές, έχει επικρατήσει η γραφή ***ό,τι*** με υποδιαστολή, προκειμένου να διακρίνεται σαφώς από τον σύνδεσμο ***ότι***.

όαση

< αρχ. *Ὄασις / Αὔασις*, όν. αιγυπτ. πόλεων στην έρημο τής Λιβύης (Ηρόδοτος), < αρχ. αιγυπτ. *wḥt* «λάκκος, κοίλωμα» (πβ. κοπτ. *ouahe* «κατοικημένος τόπος»).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

όαση

Σε ελληνιστικά κείμενα η λ. ***ὄασις*** αρχίζει να χρησιμοποιείται με τη σημασία «τόπος εξορίας ή απομόνωσης (κατόπιν διαταγής τού αυτοκράτορα)». Με αυτή τη σημασία η λ. πέρασε στο υστλατ. *oasis*. Ενδιαφέρουσα είναι η χρήση τής λέξεως σε αφήγηση τού Ιωάννου Δαμασκηνού (7ος αι.), ο οποίος υποστήριξε ότι σε εκείνον τον τόπο ανέβλυσε ξαφνικά νερό με θαυματουργικό τρόπο (στο αμφισβητούμενης πατρότητας έργο *Ὑπόμνημα Ἀρτεμίου* 96.1288: *Δύο δὲ εἰσὶ χωρία οὕτω καλούμενα, Ὄασις μικρὰ καὶ μεγάλη· [...] θαῦμα γέγονε μέγα· μὴ ἔχοντος γὰρ τοῦ τόπου ὕδωρ τὸ σύνολον, πηγὴ ἀνέβλυσεν ὕδατος, πᾶσαν ἀποδιώκουσα νόσον, ἣ καὶ μέχρι τῆς σήμερον μένει*). Παρόμοιες αφηγήσεις μνημονεύει από διάφορες πηγές ο πατριάρχης Φώτιος (9ος αι.).

οβάλ

< γαλλ. *ovale* «ωοειδής», που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *ovum* «αβγό».

οβελίας

< αρχ. *ὀβελίας (ἄρτος)* «ψωμί ψημένο σε σούβλα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ὀβελός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σούβλα*.

οβελίσκος

< αρχ. *ὀβελίσκος*, αρχική σημ. «μικρή σούβλα», < *ὀβελ(ός)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ίσκος*. Κατά την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «αιχμή, λεπίδα», αλλά έγινε κυρίως γνωστή με την ελνστ. χρήση της για τον τετράεδρο μονόλιθο στύλο που τοποθετούσαν οι Αιγύπτιοι έξω από τις πυραμίδες. Βλ. επίσης *οβολός*.

οβελός
< αρχ. *ὀβελός / ὀδελός* «σούβλα» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Α 465: *μίστυλλόν τ' ἄρα τἆλλα καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν*], των οποίων η εναλλαγή *δ/β* ίσως δείχνει ότι αρχικώς υπήρχε φθόγγος **gʷ-*, ενώ θεωρείται ότι επέδρασαν επίσης οι λ. *βέλος, βελόνη*. Δεν είναι γνωστή η προέλευση τού όρου· έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι αποτελεί δάνειο. Το αρκτικό *ὀ-* είναι πιθ. προθεματικό. Βλ. κ. *οβολός*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σούβλα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οβελιαίος < ελνστ. *ὀβελ-ιαῖος*
οβελίζω < ελνστ. *ὀβελ-ίζω* «σημειώνω με τον οβελό, δηλ. με παύλα (λέξη σε χειρόγραφο ως σφαλερή ή νόθο προσθήκη)»
οβελισμός < ελνστ. *ὀβελισ-μός* < ρ. *ὀβελ-ίζω*
οβελισ-τής < *οβελισ- (οβελίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
οβελισ-τήριο < *οβελισ- (οβελίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*.
ΣΥΝΘ. εξ-οβελίζω (λόγ. [1814]), **εξ-οβελισμός**.

όβερ
< αγγλ. *over*, στη σημ. «τέλος, τερματισμός (συνομιλίας ή σύνδεσης)».

οβίδα
< λόγ. *οβίς, -ίδος* [1870], μεταφορά τού γαλλ. *obus* < γερμ. *Haubitze* «οβιδοβόλο» < παλ. τσεχ. *haufnicě* «καταπέλτης» (σύγχρ. τσεχ. *houfnice*).
ΣΥΝΘ. οβιδο-βόλο, λόγ. [1847], απόδ. τού γαλλ. *obusier*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
οβίδα
Η λέξη ***οβίδα*** προέρχεται από τον λόγιο τύπο ***οβίς, -ίδος*** τού 19ου αιώνα, ο οποίος αποτελεί μεταφορά τού γαλλ. τύπου ***obus***, που πρωτοαπαντά τον 16ο αιώνα ως *hoc(c)bus*. Η γαλλ. λέξη ανάγεται μέσω τής γερμανικής *Haubitze* «οβιδοβόλο» (από παλαιότερο *Hauf(e)nitz* «μεγάλο κανόνι») στο τσεχ. *houfnice*, που αρχικά σήμαινε «καταπέλτης» (είναι προφανής η αναλογία στην εικόνα τού καταπέλτη που εκτοξεύει πέτρες και τού πυροβόλου που εκτοξεύει οβίδες, δοθέντος μάλιστα ότι πριν από τη χρήση οβίδων με γόμωση χρησιμοποιήθηκαν πυροβόλα που εκτόξευαν πέτρινες οβίδες). Από το γερμ. *Haubitze* προήλθε επίσης το ιταλ. *obice*, το ολλ. *houwitser* (17ος αι.) και από αυτό το αγγλ. *howitzer* «οβιδοβόλο», ενώ το αρχικό τσεχ. *houfnice* συνδέεται πιθ. με τη λ. *hauf* «σωρός», επειδή αναφερόταν σε καταπέλτη που εκτόξευε πολλές πέτρες μαζί. Ας σημειωθεί ότι *houfnice* ήταν η ονομασία τσεχικού τύπου οβιδοβόλων που χρησιμοποιήθηκαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
Ο λόγιος εξελληνισμός τής γαλλ. λέξης *obus* ενέταξε τον τύπο *οβίς* στην παλαιά τρίτη κλίση των ουσιαστικών (*η οβίς, τής οβίδος* κ.λπ.), ενώ με υπερδιόρθωση το γαλλ. *-b-* εξελληνίστηκε σε *-β-*, όπως και το ιταλ. *bomba* εξελληνίστηκε με υπερδιόρθωση σε *βόμβα*. ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταπέλτης*.

οβολός
< αρχ. *ὀβολός* «μονάδα βάρους και συναλλαγής (στην αρχ. Αθήνα), ίση με το 1/6 τής δραχμής» (με αφομοίωση /ο-ε-ο/ > /ο-ο-ο/) < *ὀβελός* «σούβλα» (βλ.λ.). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σούβλα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
οβολός
Κείμενα και αρχαιολογικές πηγές βεβαιώνουν ότι αρχικώς οι *ὀβελοί* χρησιμοποιούνταν ως μονάδες χρηματικής συναλλαγής. Ο Πλούταρχος δίνει την ακόλουθη εξήγηση: ***ὀβελίσκοις** χρωμένων νομίσμασι σιδηροῖς, ἐνίων δὲ χαλκοῖς· ἀφ' ὧν παραμένει πλῆθος ἔτι καὶ νῦν τῶν κερμάτων **ὀβολοὺς** καλεῖσθαι* (*Λύσανδρ.* 17.3).

ογδόντα
< μεσν. *ὀγδόντα* (με έκκρουση) < *ὀγδοῆντα* (με αποβολή τής συλλαβής *-κο-*, πβ. κ. *σαράντα, τριάντα*) < αρχ. *ὀγδοήκοντα* (κατά τα αριθμητ. σε *-ήκοντα*, π.χ. *ἑξ-ήκοντα, ἑβδομ-ήκοντα*) < *ὄγδο(ος)* + συνδ. φωνήεν *-ā-* + λεξικό επίθημα *-κοντα* (δηλώνει τη δεκάδα, οπότε το σύνθετο εκφράζει τη σημ. 8 × 10 = 80), πληθ. τού επιθήματος που απαντά στο αριθμητ. *εἴκοσι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ογδοντάδα < μεσν. *ὀγδοντ-άδα*
ογδοντ-άρης < *ογδόντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
ογδοντ-αριά < *ογδόντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά*
ογδοηκοστός < αρχ. *ὀγδοηκοσ-τός* (κατά το αρχ. *εἰκοσ-τός*, βλ.λ.) < *ὀγδοήκοντα*.
ΣΥΝΘ. ογδοηκοντ(α)-: *ογδοηκοντ-ούτης* (ελνστ.), *ογδοηκοντα-ετής, ογδοηκοντα-ετηρίδα, ογδοηκοντα-ετία, ογδοηκοντ-άκις, ογδοηκοντα-πλάσιος* κ.ά.
ογδοντα-: *ογδοντά-χρονος, ογδοντα-ετία, ογδοντα-πλάσιος* κ.ά.

όγδοος
< αρχ. *ὄγδοος* < *ὄγδο(F)ος* (σε αρχ. διαλεκτ. κείμενα) < **ὀκτ-ο-* (βλ.λ. *οκτώ*), με ηχηροποίηση και αφομοίωση, ίσως κατά το σχήμα *ἑπτά – ἕβδομος* (βλ.λ.).

όγκος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὄγκος* [ήδη ομηρικό], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο απρφ. *ἐνεγκ-εῖν*, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. β΄ τού *φέρω*. Ο τύπος *ἐνεγκ-εῖν* σχηματίστηκε από θ. *ἐνεκ- / ἐνεγκ-* < **ən-ek-* και συνδ. με ρήματα που σημαίνουν «φθάνω», π.χ. σανσκρ. *náśati*, λατ. *nanciscor* «βρίσκω, καταλαμβάνω». Βλ. κ. *διένεξη, διηνεκής*.
ΣΗΜΑΣ. Η χρήση τής λ. στο ιατρικό λεξιλόγιο με τη σημ. «παθολογική μάζα κυττάρων ή μόρφωμα στον οργανισμό» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Γαλην. *Περὶ αἰτιῶν*

συμπτωμάτων Γ΄ 7.103: *εἴτε δι' ὄγκον τινὰ παρὰ φύσιν αὐτῶν τῶν μορίων [...] ἀπόστημα λέγω καὶ φλεγμονὴν καὶ σκίρρον καὶ οἴδημα εἴτε δι' ἐπίκτητόν τινα καὶ ὅλως ἅπαντα ὄγκον παρὰ φύσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ογκ-ίδιο, λόγ. [1891], υποκορ. τού ουσ. *όγκος*

ογκώδης < αρχ. *ὀγκ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

όγκωμα < ελνστ. *ὄγκω-μα* «εξόγκωμα, πρήξιμο» < ρ. *ὀγκ-οῦμαι (-όο-)*

ογκούμαι < αρχ. *ὀγκ-οῦμαι (-όο-)*

όγκωση < αρχ. *ὄγκω-σις* < ρ. *ὀγκ-οῦμαι (-όο-)*.

ΣΥΝΘ. ογκο-: *ογκό-λιθος* (λόγ. [1884]), *ογκό-παγος* (λόγ. [1894]), *ογκο-μετρικός* (λόγ. [1870], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *volumétrique*, υβριδικό σύνθ.), *ογκο-μετρία* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *volumétrie*, υβριδικό σύνθ.), *ογκο-γόνος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oncogène*), *ογκο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oncologie*), *ογκο-γονίδιο*, *ογκο-λόγος*, *ογκο-λογικός* κ.ά.

ογκρατέν

< γαλλ. *au gratin* < *gratin*, αρχικώς «έδεσμα που πρέπει να ξύσει κάποιος από τον πάτο τού σκεύους», κατόπιν «φαγητό ψημένο στον φούρνο, το οποίο σχηματίζει κρούστα και τρώγεται αφού αποξεσθεί από το σκεύος», < ρ. *gratter* «αποξέω» < φραγκ. **kratton*.

-ογλου

ληκτικό τέρμα επωνύμων, το οποίο προέρχεται από το τουρκ. *-oğlu* < *oğul* «γυιος» και απαντά σε επώνυμα κυρ. μικρασιατικής καταγωγής, τόσο αμιγώς τουρκικά (π.χ. *Ασλάν-ογλου*, *Καλφ-όγλου*, *Σουλουπ-όγλου*) όσο και με ελληνικό θέμα (π.χ. *Δημητρ-όγλου*, *Ιορδάν-ογλου*). Μετά το προσφυγικό κύμα των αρχών τού 20ού αιώνα, αρκετοί Έλληνες άλλαξαν το επίθημα τού επωνύμου τους, αντικαθιστώντας το με το (λατ. αρχής) *-όπουλος* (π.χ. *Τερζ-όγλου* → *Τερζ-όπουλος*, *Δημητρ-όγλου* → *Δημητρ-όπουλος*) ή με το λόγιο *-ίδης* (π.χ. *Ασλάν-ογλου* → *Ασλαν-ίδης*, *Ψάλτ-ογλου* → *Ψαλτ-ίδης*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταγωγή*.

οδαλίσκη «σκλάβα στο χαρέμι Οθωμανού ηγεμόνα» μεταφορά τού γαλλ. *odalisque* (με προσθήκη *-s-*, κατά τα πολλά θηλ. σε *-iste*) < τουρκ. *odalik* «σκλάβα τού υπνοδωματίου – (συνεπώς) εταίρα, παλλακίδα» < *oda* (βλ.λ. *οντάς*) + παραγ. τέρμα *-lik*.

οδηγός

< ελνστ. *ὁδηγός* «αυτός που δείχνει τον δρόμο» < αρχ. *ὁδ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ηγός* (με έκταση τού αρκτικού *ά-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἄγω* (βλ.λ.). Διάφορες σύγχρονες σημ. αποτελούν απόδ. ξένου όρου, όπως «χειριστής οχήματος» (γαλλ. *conducteur*) και «συσκευή περιφερειακής μονάδας Η/Υ» (αγγλ. *drive*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδηγώ < ελνστ. *ὁδηγ-ῶ (-έω)* (ήδη αρχ. ο τύπος *ὁδηγεούσης*, γεν. ενικού τής θηλ. μτχ. *ὁδηγοῦσα (-εο-)*, μτχ. *ὁδηγῶν*)

οδήγηση < ελνστ. *ὁδήγη-σις* «καθοδήγηση» < ρ. *ὁδηγ-ῶ (-έω)*

οδηγητής < ελνστ. *ὁδηγη-τήρ, -τῆρος* (με μεταπλασμό) < ρ. *ὁδηγ-ῶ (-έω)* (το θηλ. *οδηγή-τρια* είναι ελνστ.)

οδηγητικός < ελνστ. *ὁδηγη-τικός* «κατάλληλος για καθοδήγηση» < ρ. *ὁδηγ-ῶ (-έω)*

οδηγία < ελνστ. *ὁδηγ-ία* «καθοδήγηση, διδασκαλία» (ήδη μεσν. η σημ. «εντολή»· επιπλέον σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *directive*)

οδηγ-ισμός < *οδηγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *guiding*.

ΣΥΝΘ. -οδηγώ, -οδήγηση: *καθ-οδηγώ*, *παρ-οδηγώ*, *συν-οδηγώ* – *καθ-οδήγηση*, *τηλεκαθ-οδήγηση*.

οδοιπόρος

< αρχ. *ὁδοιπόρος* [ήδη ομηρικό] < *ὁδοῖ* (αρχαιότατη τοπική πτώση τού ουσ. *ὁδός*) + *πόρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *θαλασσο-πόρος*, *ποντο-πόρος*. Η χρήση τής τοπικής πτώσης ως α΄ συνθ. (αντί τού κανονικού *ὁδο-*) αποτρέπει την παρουσία τεσσάρων αλλεπαλλήλων βραχειών συλλαβών στο σύνθετο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδοιπορία < αρχ. *ὁδοιπορ-ία* «περπάτημα» [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο]

οδοιπορώ < αρχ. *ὁδοιπορ-ῶ (-έω)* «περπατώ, βαδίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1026-7· ΑΓΓΕΛΟΣ *Εὑρὼν ναπαίαις ἐν Κιθαιρῶνος πτυχαῖς.* ΟΙΔΙΠΟΥΣ *Ὡδοιπόρεις δὲ πρὸς τί τούσδε τοὺς τόπους;*]

οδοιπορικός < ελνστ. *ὁδοιπορ-ικός*.

οδοντάγρα «οδοντιατρικό εργαλείο»

< αρχ. *ὀδοντάγρα* < *ὀδοντ(ο)-* (< ουσ. *ὀδούς, -όντος*, βλ.λ. *δόντι*) + *ἄγρα* «κυνήγι – σύλληψη» (βλ.λ.), πβ. κ. *ποδ-άγρα*.

οδοντίατρος

λόγ. [1833], < *οδοντ(ο)-* (< αρχ. *ὀδούς, -όντος*, βλ.λ. *δόντι*) + *ιατρός*, απόδ. τού γαλλ. *dentiste*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδοντιατρ-είο, λόγ. [1894]

οδοντιατρ-ικός.

οδοντ(ο)- → δόντι

οδοντογλυφίδα

< *οδοντο-* (< αρχ. *ὀδούς, -όντος*, βλ.λ. *δόντι*) + *γλυφίδα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Zahnstocher*.

οδοντοστοιχία

λόγ. [1891], < *οδοντο-* (< αρχ. *ὀδούς, -όντος*, βλ.λ. *δόντι*) + *στοίχ(ος)* «γραμμή, σειρά» + ληκτικό επίθημα *-ία*, πβ. κ. *κιονο-στοιχία*.

οδοντοφυΐα

< αρχ. *ὀδοντοφυΐα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιππο-

κράτη] < *όδοντο-* (< *όδούς, -όντος*, βλ.λ. *δόντι*) + ρ. *φύ(ω / -ομαι)* + λητικό επίθημα *-ία*, πβ. κ. *τριχοφυΐα*.

οδοντωτός → δόντι

οδός

< αρχ. *όδός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ι 261-2: *οἴκαδε ἱέμενοι, ἄλλην ὁδὸν ἄλλα κέλευθα ἤλθομεν*] < θ. *όδ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sed-* «τοποθετώ – κάθομαι», για το οποίο βλ.λ. *έδρα*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει επίσης το συνώνυμο παλ. σλαβ. *chodŭ*, ενώ από την ίδια Ι.Ε. ρίζα προήλθαν τα αρχ. *ἵζω* (< **si-sd-o*, πβ. *καθ-ίζω*), *ἱζ-άνω* (πβ. *καθ-ιζάνω, καθ-ίζηση*), *ἱδ-ρύω* (βλ.λ.), *ἕδ-ρα, ἑδ-ώλ-ιο(ν), φρ-ουδος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έδρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδεύω < αρχ. *όδ-εύω* «πηγαίνω, ταξιδεύω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 569: *πάντας δὲ προέεργε θοὰς ἐπὶ νῆας ὁδεύειν*]

όδευμα < ελνστ. *ὅδευ-μα* «πέρασμα, διάβαση – ταξίδι» < αρχ. *όδ-εύω*

όδευση < ελνστ. *ὅδευ-σις* «πέρασμα (θαλάσσιο ή ποτάμιο)» < αρχ. *όδ-εύω*

οδ-ικός, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *routier*.

ΣΥΝΘ. οδο-: *οδό-μετρο* (ελνστ.), *οδο-δείκτης* (μεσν.), *οδο-γέφυρα* (λόγ. [1888]), *οδο-καθαριστής* (λόγ. [1892]), *οδο-μαχία* (λόγ. [1890]), *οδο-νομία* (λόγ. [1898]), *οδο-μετρικός* (λόγ. [1852]), *οδο-γράφος* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *οδο-μετρία* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

-οδος: *δί-οδος, κάθ-οδος, περί-οδος, τρί-οδος, άν-οδος, σύν-οδος, έξ-οδος, διέξ-οδος, αδιέξ-οδος, πρό-οδος, πάρ-οδος, είσ-οδος, πρόσ-οδος, έφ-οδος* κ.ά.

-οδεύω: *μεθ-οδεύω (μεθόδευ-ση), περι-οδεύω (περιοδε-ία), συν-οδεύω, προ-οδεύω, εσ-οδεύω (εσοδε-ία), αφ-οδεύω (αφόδευ-ση)* κ.ά.

-οδικός: *καθ-οδικός, μεθ-οδικός, περι-οδικός, αν-οδικός, συν-οδικός, διεξ-οδικός, παρ-οδικός* κ.ά.

-όδιος: *παρ-όδιος*.

οδόσημο

< *οδό-* + *-σημ(ο)* < *σήμα*, απόδ. τού αγγλ. *signpost*.

οδόστρωμα

λόγ. [1887], < *οδό-* + *στρώμα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Straßenbelag*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδόστρω-ση, λόγ. [1889] (κατά το απλό *στρώση*, πβ. όψιμο ελνστ. *όδοστρωσία* «στρώσιμο των δρόμων»)

οδοστρω-τήρας, λόγ. [1833].

οδούς → δόντι

οδύνη

< αρχ. *όδύνη* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ι 415: *Κύκλωψ δὲ στενάχων τε καὶ ὠδίνων ὀδύνῃσι*] < θ. *όδ-* (με παραγ. τέρμα *-ύν(η)* < **-un-*), που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ed-* «τρώγω», για το οποίο βλ.λ. *έδεσμα*. Η σημασιολογική πορεία αποτυπώνει την αντίληψη τού πόνου ως εκείνου που «κατατρώγει» κάποιον, όπως προκύπτει επίσης από τη λατ. φράση (τού Ορατίου) *curae edaces* «φροντίδες πολυφάγες», καθώς και από τα λιθ. *ėdžiótis* «ανησυχώ, τυραννιέμαι» – *ėdzióti* «τρώγω, δαγκώνω». Βλ. κ. *οδύρομαι, έδεσμα* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδυνηρός < αρχ. *όδυν-ηρός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο, *απόσπ.* 2.12: *πενίης δ' ἔργ' ὀδυνηρὰ πέλει*] < *όδύν(η)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *αιχμ-ηρός, λυπ-ηρός*.

ΣΥΝΘ. -ώδυνος (με έκταση τού αρκτικού *ο-* σε *ω-* λόγω τής συνθέσεως): *αν-ώδυνος, επ-ώδυνος*.

οδύρομαι

< αρχ. *όδύρομαι* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 48: *ἀλλ' ἤτοι κλαύσας καὶ ὀδυράμενος μεθέηκε*] < θ. *όδ-* (με παραγ. τέρμα *-ύρω / -ομαι*, πβ. κ. *μιν-ύρομαι* «κελαηδώ»), που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ed-* «τρώγω», για το οποίο βλ.λ. *έδεσμα*. Η λ. παρουσιάζει παρόμοια σημασιολ. πορεία με το ουσ. *οδύνη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οδυρμός < αρχ. *όδυρ-μός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 33-34: *πολλοὺς δ' ὀδυρμοὺς καὶ γόους ἀνωφελεῖς φθέγξῃ*].

όζαινα «χρόνια μορφή ρινίτιδας»

< αρχ. *ὄζαινα* «είδος πολύποδα στη μύτη (που προκαλεί έντονη δυσοσμία στον βλεννογόνο της)» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *ὄζ(ω)* «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αινα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οζαινικός < ελνστ. *όζαιν-ικός*

οζαιν-ώδης.

οζίδιο → όζος

όζον

λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Ozon*, το οποίο πλάστηκε το 1839 από τον Γερμανό χημικό Christian F. Schönbein (1799-1868) με βάση τη μτχ. ουδ. *ὄζον* τού αρχ. *ὄζω* «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» (βλ.λ.), επειδή το εν λόγω αέριο έχει ισχυρή οσμή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οζοντ-ίζω, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *osoniser* < *osone* (< γερμ. *Ozon*, βλ. ανωτέρω)

οζοντισ-μός < *οζοντισ-* (*οζοντίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*.

ΣΥΝΘ. οζον(τ)ο-: *οζον(τ)ο-μετρικός* (λόγ. [1887]), *οζον(τ)ό-μετρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ.

ozonomètre), *οζον(τ)ο-μετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ozonométrie*), *οζον(τ)ό-σφαιρα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ozonosphere*), *οζον(τ)ο-γόνος* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

οζοντ(ο)-

Όσα σύνθετα προέρχονται από το ουσ. ***όζον*** στην επιστημονική του χρήση, σχηματίζονται από τη γενική πτώση *όζοντος* και, επομένως, το α΄ συνθετικό θα πρέπει να έχει τη μορφή **οζοντ(ο)-**, όχι *οζον(ο)-*. Επομένως: *οζοντ-ισμός, οζοντό-σφαιρα* (όχι **οζον-ισμός, *οζονό-σφαιρα*), πβ. κ. *οντο-λογία* (όχι **ονο-λογία*). Εντούτοις, η μορφή *οζον(ο)-* απαντά στους ελληνογενείς ξένους όρους, διότι είναι σύμφωνη με τα σχήματα συνθέσεως τής Αγγλικής και τής Γαλλικής (π.χ. αγγλ. *ozono-sphere*, γαλλ. *ozono-mètre*).

όζος «ρόζος – κάλος»
< αρχ. *ὄζος / ὔσδος* (αιολ.) «κλαδί – "μάτι" από το οποίο φύεται κλαδί, ρόζος» [ήδη ομηρικό] < **o-zd-os* < *ὀ-* προθεμ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sed-* «τοποθετώ – κάθομαι», για το οποίο βλ.λ. *έδρα*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν επίσης τα ομόρριζα αρμ. *ost* «κλωνάρι, κλαδί», λατ. *nīdus* «φωλιά πουλιών» (> γαλλ. *nid*, ισπ. *nido*), αρχ. γερμ. **asta-* (> γερμ. *Ast* «κλωνάρι – ρόζος»), περσ. *asy* κ.ά. Οι τύποι αυτοί δείχνουν ότι αρχικώς η λ. *ὄζος* θα πρέπει να δήλωνε τον τόπο «όπου κάθονται και φωλιάζουν τα πουλιά». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έδρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οζ-ίδιο, υποκορ. τού αρχ. *ὄζος*, πβ. κ. *όγκος – ογκίδιο*
οζώδης < ελνστ. *ὀζ-ώδης* < αρχ. *ὄζος*.

-όζος
παραγ. τέρμα που αρχικώς απαντά σε λέξεις ιταλ. προελεύσεως, οι οποίες λήγουν σε *-oso*, π.χ. *φουριόζος < furi-oso, μαφιόζος < mafi-oso, καπριτσιόζος < capricci-oso, βιρτουόζος < virtu-oso*.

όζω «αναδίδω δυσοσμία»
< αρχ. *ὄζω / ὄσδω* (δωρ.) «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 210: *ὀδμὴ δ᾽ ἡδεῖα ἀπὸ κρητῆρος ὀδώδει*] < **ὄδ-jω* < Ι.Ε. **od-* «μυρίζω – αναδίδω οσμή» || λατ. *olo* (< **od-o*), *odor, -ōris* «οσμή» (> γαλλ. *odeur*, ιταλ. *odore*), λιθ. *úodžiu* «μυρίζω», αλβ. *amëz* «οσμή» || αρχ. *ὀσ-μή, ὀσ-φραίν-ομαι, -ώδης* (βλ.λ.). Βλ. κ. *όζον, οσμή* (ΣΧΟΛΙΟ).

όθεν «από όπου – επομένως»
< αρχ. *ὅθεν* < *ὅ* (ουδ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + επιρρ. τέρμα *-θεν* (βλ.λ.).

οθνείος «ξένος, αλλότριος»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὀθνεῖος* (που σχηματίστηκε αναλογικά προς το αντίθετο *οἰκεῖος*) < θ. *ὀθν-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *ἔθνος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που ανήκει στο έθνος» (κατ᾽ αντιδιαστολή προς το *γένος*) → αρχ. σημ. «ξένος προς την οικογένεια» (πβ. Ευριπ. *Ἄλκ.* 532: *ὀθνεῖος ἢ σοὶ συγγενὴς γεγῶσά τις;*) → ήδη αρχ. σημ. «ξένος, αλλότριος, εχθρικός» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1165b: *καθάπερ φίλοις μᾶλλον ἢ ὀθνείοις οἰόμεθα δεῖν χαρίζεσθαι*).

οθόνη
< αρχ. *ὀθόνη* «ύφασμα από εκλεκτό λινό» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 141: *ἀργεννῇσι καλυψαμένη ὀθόνῃσιν*], σημιτ. δάνειο, πβ. εβρ. *'eţūn* «λινάρι τής Αιγύπτου», που μερικοί ανάγουν στο αιγυπτ. *idmj* «κόκκινο λινό ύφασμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανί*.

Οθωμανός
< μεσν. *Ὀθωμανός* (πιθ. μέσω ιταλ. *Ottomano*) < αραβ. *Utmān / Othman*, από το όν. τού ιδρυτή τού οθωμανικού κράτους Οσμάν (1259-1326).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οθωμαν-ικός, λόγ. [1831]
οθωμαν-ισμός, λόγ. [1822].

οι → ο, η, το

-οια
αρχ. ληκτικό τέρμα, που δεν αποτελεί αυτοτελές επίθημα, αλλά προέρχεται από θ. σε *-ο* με παραγ. τέρμα *-ια*, όπως είναι τα παράγωγα των αρχ. *νοῦς (-νο-ια: παράνο-ια, αγχίνο-ια, διάνο-ια), ροῦς (-ρρο-ια: απόρρο-ια, διάρρο-ια), πνοῦς (-πνο-ια: άπνο-ια, δύσπνο-ια, σύμπνο-ια), πλοῦς (-πλο-ια: άπλο-ια)* κ.ά. Βλ. κ. *-εια*.

οίαξ «λαβή πηδαλίου»
< αρχ. *οἴαξ, -κος*, για το οποίο βλ.λ. *δοιάκι*.

οίδα «γνωρίζω, ξέρω»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *οἶδα* (παρακείμενος με ενεστ. χρήση) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 163: *εὖ γὰρ ἐγὼ τόδε οἶδα κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν*] < *Ϝοῖδ-α*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **weid-* «βλέπω – γνωρίζω» || λατ. *video* (> γαλλ. *voir*, ισπ. *ver*, ιταλ. *vidẹre*), αρχ. γερμ. **wait-* «ξέρω, γνωρίζω» (> γερμ. *wissen*, ολλ. *weten*, αγγλ. *wit* «αντίληψη, πνεύμα»), αρμ. *gitem* «ξέρω, γνωρίζω» || αρχ. *εἶδ-ος* (βλ.λ.), *εἰδ-ήμων*, (αόρ. β΄) *εἶδ-ον, εἶδ-ησις (-η), εἴδ-ωλο(ν), ἰδ-έα, ἱσ-τορία* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *είδος*.
ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *οἶδα* δήλωνε αρχικώς τη γνώση που συνδέεται με την όραση, την οπτική αντίληψη, με αποτέλεσμα να εκφράσει στη συνέχεια τη «θεωρητική γνώση». Αντιδιαστελλόταν προς το συνώνυμο ρ. *ἐπίσταμαι* (βλ.λ. *επιστήμη*), το οποίο αναφερόταν στην πρακτική γνώση που αποκτάται μέσω εξάσκησης.

οίδημα «πρήξιμο»
< αρχ. *οἴδημα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *οἰδῶ (-έω)* «πρήζομαι, φουσκώνω» < Ι.Ε. **oid- / *aid-* «φουσκώνω, πρήζομαι» || αρμ. *aytumn* «οίδημα, πρήξιμο», αρχ. γερμ. **aitro-* «πύον, απόστημα» (> γερμ. *Eiter*, ολλ. *etter*, ισλ. *eitur*) || αρχ. κύρ. όν. *Οἰδίπους*, αρχικώς «αυτός που έχει πρησμένα πόδια».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οιδαλέος < αρχ. *οἰδ-αλέος* «εξογκωμένος» < θ. τού ρ. *οἰδ-ῶ (-έω)* «πρήζομαι, φουσκώνω» + παραγ. τέρμα *-αλέος*
οιδηματώδης < ελνστ. *οιδηματ-ώδης*.

οιδιπόδειος
< ελνστ. *οἰδιπόδειος* < αρχ. κύρ. όν. *Οἰδίπους, -οδος* (βλ.λ. *οίδημα*). Η λ. χρησιμοποιείται κυρ. στη λόγ. φρ. *οιδιπόδειο σύμπλεγμα* (γερμ. *Ödipus Komplex*), η οποία βασίζεται στον μύθο κατά τον οποίο ο Οιδίπους σκότωσε τον πατέρα του Λάιο και νυμφεύθηκε τη μητέρα του Ιοκάστη, χωρίς να γνωρίζει την ταυτότητα και των δύο.

οίηση «αλαζονεία, έπαρση»
< αρχ. *οἴησις* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο (μαρτυρία), πβ. απόσπ. 131.1-2: *ὁ δέ γε Ἡράκλειτος ἔλεγε τὴν οἴησιν προκοπῆς ἐγκοπήν*], αρχική σημ. «γνώμη, άποψη» (κατόπιν «γνώμη κάποιου για τον εαυτό του, υπεροψία») < ρ. *οἴομαι / οἶμαι* «έχω την εντύπωση, νομίζω» < **ὄϜγομαι / *ὀϜίσ-γομαι* ή, κατ' άλλη άποψη, < **ὀϜείσ-ομαι*. Δεν είναι σαφής η ετυμολ. προέλευση. Ορισμένοι συνδέουν το ρ. *οἴομαι* με το σανσκρ. *iṣyati* «θέτω σε κίνηση, κινητοποιώ», ενώ άλλοι θεωρούν ότι η λ. εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *ἀετός / αἰετός* (< **αἰϜ-ετός*), *οἰωνός* (βλ.λ.), λατ. *avis*, σανσκρ. *véh* κ.ά. Εντελώς διαφορετική κατεύθυνση υποδεικνύει η εικασία ότι συνδέεται με το σανσκρ. *āvíḥ* «σαφώς, καθαρά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οιηματίας < ελνστ. *οἰηματ-ίας* «αυτός που έχει μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του» < αρχ. *οἴη-μα* < ρ. *οἴομαι / οἶμαι* (βλ. ανωτέρω).

οίκαδε «προς το σπίτι»
< αρχ. επίρρ. *οἴκαδε / Ϝοίκαδε* (δελφ.) < *οἶκα-* (ίσως κατά το σχήμα των περιληπτικών πληθ. ουδ.) + επιρρ. τέρμα *-δε*, το οποίο δηλώνει κατεύθυνση, πβ. κ. *Ἀθήναζε / Ἀθήνασ-δε*.

οικειοθελής «εκούσιος, εθελούσιος»
< μεσν. *οἰκειοθελής* < αρχ. *οἰκεῖο(ς)* + *-θελ(ής)* < αρχ. *(ἐ)θέλω* (βλ.λ.).

οικειοποιούμαι
< ελνστ. *οἰκειοποιοῦμαι (-έο-)* «αποκτώ (κάτι που δεν μου ανήκει)» < αρχ. *οἰκεῖο(ς)* + *ποιοῦμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *ποιῶ (-έω)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικειοποίη-ση, λόγ. [1835].

οικείος
< αρχ. *οἰκεῖος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], αρχική σημ. «σχετικός με τον οίκο, οικιακός – συγγενής» (κατόπιν «γνώριμος, φιλικός»), < *οἶκ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖος*, πβ. κ. *ἀνδρ-εῖος*, *ἀστ-εῖος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικειότητα < αρχ. *οἰκει-ότης, -ότητος* «συγγένεια – στενή γνωριμία, φιλία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.19.1: *διδόντες μὲν εἰρήνην καὶ ξυμμαχίαν καὶ ἄλλην φιλίαν πολλὴν καὶ οἰκειότητα ἐς ἀλλήλους ὑπάρχειν*]
οικειούμαι < αρχ. *οἰκει-οῦμαι (-όο-)* «γίνομαι φίλος – ιδιοποιούμαι», μέσ. τύπος τού *οἰκειῶ (-όω)* «κάνω κάποιον φίλο μου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 326b.1-2: *καὶ τοὺς ῥυθμούς τε καὶ τὰς ἁρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων*]
οικείωση < αρχ. *οἰκείω-σις* «εξοικείωση, προσαρμογή – ιδιοποίηση» < ρ. *οἰκει-ῶ (-όω) / -οῦμαι (-όο-)*.
ΣΥΝΘ. **αν-οίκειος** (ελνστ.), **οικειο-ποίηση** (λόγ. [1835]).

οικία
< αρχ. *οἰκία / Ϝοικία* «κατοικία, σπίτι – οικογένεια» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ω 104: *ξεῖνος γάρ οἱ ἔην Ἰθάκῃ ἔνι οἰκία ναίων*] < *οἶκ(ος)* (βλ.λ.) + λημκτικό επίθημα *-ία*. Πβ. κ. *κατοικία*, λ. *κάτοικος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικιακός < ελνστ. *οἰκι-ακός* < αρχ. *οἰκί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. **συν-οικία** (αρχ), **συν-οικιακός** (λόγ. [1884]).

οικισμός → οίκος

οικο- → οίκος

οικογένεια
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *οἰκογένεια* < αρχ. επίθ. *οἰκογενής* «δούλος γεννημένος και αναθρεμμένος στο σπίτι, οικέτης» < *οἶκο(ς)* + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πιστοποιητικό τού οικογενούς δούλου». Η λ. επανήλθε σε χρήση με τη σημερινή σημ. τον 19ο αι. (πρώτη γραπτή μαρτυρία μάλλον το 1819), αποδίδοντας και αντικαθιστώντας το μεσν. *φαμίλια* (< ιταλ. *famiglia*, βλ.λ.), το οποίο στις ημέρες μας έχει πλέον αισθητά υποχωρήσει.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικογενει-ακός, λόγ. [1816].
ΣΥΝΘ. **οικογενει(ο)-**: *οικογενει-άρχης* (λόγ. [1833]), *οικογενειο-κρατία*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

οικογένεια – φαμίλια
Η σημασία με την οποία γνωρίζουμε και χρησιμοποιούμε σήμερα τη λ. **οικογένεια** είναι νεότερη, δεν υπήρχε δηλ. στα Αρχαία ή στα Μεσαιωνικά Ελ-

λnνικά. Η λ. μαρτυρείται κατά την ελληνιστική περίοδο και είναι παράγωγο τού αρχ. επιθέτου *οἰκογενής* «γεννημένος (ή και αναθρεμμένος) στον οίκο, στο σπίτι». Το επίθ. *οἰκογενής* το χρησιμοποιούσαν για τους δούλους που γεννήθηκαν στην *οἰκία* κάποιου, αλλά και για τα ζώα που γεννήθηκαν και εκτρέφονταν στους χώρους τής οικίας. Μάλιστα, για τους δούλους / υπηρέτες που γεννήθηκαν στην οικία κάποιου υπήρχε ειδικότερα η λ. *οἰκέτης*, η οποία συχνά αντιδιαστελλόταν προς τη λ. *δοῦλος*. *Οἰκογένεια*, συνεπώς, σήμαινε «ιδιότητα τού γεννημένου στην οικία» και «πιστοποίηση ότι κάποιος γεννήθηκε στην οικία τού κυρίου του». Για τη σημασία με την οποία χρησιμοποιούμε σήμερα τη λέξη, υπήρχαν οι λ. ***οἶκος***, ***γένος***, ***γενεά***.
Κατά την ελληνορωμαϊκή περίοδο, άρχισε να χρησιμοποιείται η λ. ***φαμιλία***, εξελληνισμένος τύπος τού λατ. ***familia***. Η λατ. λέξη, προερχόμενη από το *famulus* «οικιακός υπηρέτης», σήμαινε αρχικά το σύνολο των υπηρετών ενός οίκου και αργότερα το σύνολο όσων διαβιούσαν στον ίδιο οίκο (κυρίους και υπηρέτες), για να καταλήξει εν συνεχεία στη σημασία «πρόσωπα που συνδέονται με συγγενική σχέση και ζουν στην ίδια οικία». Εκτός από το ουσ. *φαμιλία*, στη Μεσαιωνική Ελληνική συναντούμε τους τύπους ***φαμελία*** και ***φαμελιά***, ***φαμίλια*** (με συνίζηση, υπό την επίδραση τού ιταλ. ***famiglia***).
Η λ. *οικογένεια* με τη σύγχρονη σημασία άρχισε να χρησιμοποιείται ως λόγιος τύπος αντί τού λαϊκού *φαμίλια / φαμελιά* στις αρχές τού 20ού αιώνα, ενώ οι νεότερες σημασίες (σε ζωολογία, φυτολογία, τυπογραφία, γλωσσολογία κ.λπ.) προέρχονται από αντίστοιχες σημασίες των λέξεων ***famille*** (γαλλ.), ***family*** (αγγλ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φαμελιά*.

οικοδεσπότης
< ελνστ. *οἰκοδεσπότης* «κύριος τού οίκου, αρχηγός τού σπιτικού» < *οἶκο(ς)* + *δεσπότης* (βλ.λ.). Στον σχηματισμό τής λ. συνέβαλαν επίσης οι περιφραστικές εκφορές *οἰκίας δεσπότης* (αρχ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 954b: *ἐὰν δὲ ἀποδημῶν οἰκίας δεσπότης τυγχάνῃ*), *οἴκων δεσπότης* (αρχ., πβ. Ευριπ. *Ἄλκ.* 681: *ἐγὼ δέ σ᾽ οἴκων δεσπότην ἐγεινάμην*) και *οἴκου δεσπότης* (ελνστ., πβ. Πολυδ. *Ὀνομαστ.* 10.20.1: *τοῦ παντὸς οἴκου δεσπότην*). Το θηλ. *οἰκοδέσποινα* είναι επίσης ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Αἴτια Ῥωμ.* 271E: *ὅπου σὺ κύριος καὶ οἰκοδεσπότης, καὶ ἐγὼ κυρία καὶ οἰκοδέσποινα*).

οικοδόμος
< αρχ. *οἰκοδόμος* < *οἶκο(ς)* + *δόμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «οίκος», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *δεμ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *δέμω* «κτίζω, οικοδομώ» (βλ.λ. *δόμος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικοδομή < ελνστ. *οἰκοδομ-ή*
οικοδομώ < αρχ. *οἰκοδομ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
οικοδόμηση < αρχ. *οἰκοδόμη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *οἰκοδομ-ῶ (-έω)*
οικοδόμημα < αρχ. *οἰκοδόμη-μα* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *οἰκοδομ-ῶ (-έω)*
οικοδομικός < αρχ. *οἰκοδομ-ικός* «κατάλληλος, ικανός στην οικοδόμηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].
ΣΥΝΘ. (ανα-) **αν-οικοδομώ, αν-οικοδόμηση** – (επι-) **επ-οικοδομώ, επ-οικοδόμηση, επ-οικοδομητικός.**

οίκοθεν «από το σπίτι»
< αρχ. επίρρ. *οἴκοθεν* < *οἶκο(ς)* + επιρρ. επίθημα *-θεν* (βλ.λ.).

οικοκυρά → νοικοκύρης

οικολογία
< *οἶκο(ς)* + λεξ. επίθημα *-λογ(ία)*, που ανάγεται σε θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Ökologie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικολόγ-ος, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *écologue* ή γερμ. *Ökologe*
οικολογ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *écologique* ή γερμ. *ökologisch*.

οικονομία
< αρχ. *οἰκονομία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 1.22.2-4: *ἆρά γε ἡ οἰκονομία ἐπιστήμης τινὸς ὄνομά ἐστιν, ὥσπερ ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ χαλκευτικὴ καὶ ἡ τεκτονική;*], αρχική σημ. «διαχείριση τού σπιτικού – διοίκηση, διευθέτηση των κρατικών εσόδων» < *οἰκονόμ(ος)* «διαχειριστής τού σπιτικού, οικοδεσπότης – (αργότερα) αξιωματούχος επί των εσόδων και εξόδων τού κράτους» (με ληκτικό τέρμα *-ία*) < *οἶκο(ς)* + *νόμος*, που σχηματίστηκε με αφετηρία τη φρ. *οἶκον νέμειν / νέμεσθαι* «διαχειρίζομαι, διοικώ τα τού οίκου μου». Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *oeconomia* σε αρκετές γλώσσες και έγινε διεθνής όρος, πβ. αγγλ. *economy*, γαλλ. *économie*, γερμ. *Ökonomie*, ιταλ. *economia* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νέμω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οικονομικός < αρχ. *οἰκονομ-ικός* «εξασκημένος, έμπειρος στην οικιακή ή δημόσια οικονομία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. το φερώνυμο έργο τού Ξενοφώντος] → ήδη αρχ. σημ. «φειδωλός, λιτός» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.2.39: *τοὺς μὲν τυράννους εἰς τὸν δῆμον θήσομεν, τοὺς δὲ ὀλίγα κεκτημένους, ἐὰν οἰκονομικοὶ ὦσιν, εἰς τοὺς πλουσίους*) → σύγχρ. σημ. «σχετικός με την οικονομία (ως επιστήμη ή σύστημα)» (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *économique*)
οικονομικ-ίστικος < *οικονομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *δημοτικ-ίστικος*
οικονομικ-ότητα < *οικονομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
οικονομ-ισμός, λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *économisme*

οικονομώ < αρχ. *οἰκονομ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 46.5-6: *τὸ δὲ περὶ τὴν ἀρετὴν φιλοπονεῖν καὶ σωφρόνως τὸν αὑτοῦ βίον οἰκονομεῖν*], αρχική σημ. «διευθύνω ως οικονόμος – τακτοποιώ, διευθετώ» → μεσν. σημ. «εξοικονομώ, προμηθεύομαι – αποκτώ (κυρ. χρήματα)».

ΣΥΝΘ. οικονομο-: *οικονομο-λογία* (λόγ. [1871]), *οικονομο-λογικός* (λόγ. [1865]), *οικονομο-λόγος* (λόγ. [1839]), *οικονομο-τεχνικός* κ.ά.

-οικονομώ: *εξ-οικονομώ (εξ-οικονόμηση), προ-οικονομώ.*

οικόπεδο

< αρχ. *οἰκόπεδον* «εδαφικός χώρος κατάλληλος για οικοδόμηση σπιτιού» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *οἶκο(ς)* + αρχ. *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο, πεδιάδα*), πβ. κ. *γή-πεδο, δά-πεδο.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οικοπεδικός < ελνστ. *οἰκοπεδ-ικός* «σχετικός με οικόπεδο».

ΣΥΝΘ. οικοπεδ(ο)-: *οικοπεδ-ούχος* (λόγ. [1886]), *οικοπεδο-φάγος* (λόγ. [1886]), *οικοπεδο-ποιώ, οικοπεδο-ποίηση* κ.ά.

οίκος

< αρχ. *οἶκος / Ϝοῖκος* (αρχ. κυπρ.· ήδη μυκ. *wo-i-ko*) < θ. **woik-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **weik-* «σπίτι, κατοικία» || σανσκρ. *véśa-*, λατ. *vīcus, vicinus* «πλησίον, γειτονικός» (> γαλλ. *voisin*, ισπ. *vecino*, ιταλ. *vicino*), λιθ. *viešpats* «οικοδεσπότης», γοτθ. *weihs* «χωριό». Ήδη αρχ. είναι η χρήση τής λ. για «επιφανή, αρχοντική οικογένεια», κυρίως δε για βασιλικούς οίκους (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.107: *ἄξιον εἶναι παντὸς κακοῦ τὸν βασιλέος οἶκον κακώσαντα*). Μεταφρ. δάνεια από την Αγγλική αποτελούν σύγχρονοι όροι, όπως *οίκος μόδας* (αγγλ. *fashion house*), *εκδοτικός οίκος* (αγγλ. *publishing house*), *Λευκός Οίκος* (αγγλ. *White House*) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άποικος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οίκημα < αρχ. *οἴκη-μα* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < ρ. *οἰκ-ῶ (-έω)*

οίκηση < αρχ. *οἴκη-σις* < ρ. *οἰκ-ῶ (-έω)*

οικήσιμος < ελνστ. *οἰκήσ-ιμος* < αρχ. *οἰκ-ῶ (-έω)*

οικίζω < αρχ. *οἰκ-ίζω* «ιδρύω αποικία» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

οικίσκος < αρχ. *οἰκ-ίσκος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], υποκορ. τού ουσ. *οἶκος*

οικισμός < αρχ. *οἰκισ-μός* «ίδρυση πόλεως, αποικίας» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα, *απόσπ.* 19.5: *οἰκισμῷ δ' ἐπὶ τῷδε χάριν καὶ κῦδος ὀπάζοι*] < ρ. *οἰκ-ίζω*

οικιστής < αρχ. *οἰκισ-τής* «ιδρυτής πόλεως, αποικίας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *οἰκ-ίζω*

οικιστικός < ελνστ. *οἰκιστ-ικός* «σχετικός με άποικο» < αρχ. *οἰκιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

οικώ < αρχ. *οἰκ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «κατοικώ, διαμένω – εγκαθίσταμαι» [ήδη ομηρικό].

ΣΥΝΘ. οικο-: *οικο-δεσπότης* (βλ.λ.), *οικο-δίαιτος* (ελνστ.), *οικό-σιτος* (βλ.λ.), *οικο-σκευή* (ελνστ.), *οικό-τροφος* (ελνστ.), *οικό-σημο* (βλ.λ.), *οικο-στολή* (λόγ. [1871], απόδ. ξέν. όρου), *οικο-διδάσκαλος* (λόγ. [1818]), *οικο-τροφείο* (λόγ. [1847]), *οικό-λεκτος, οικο-τεχνία, οικο-τουρισμός* κ.ά.

-οικος: *φερέ-οικος, περί-οικος, έν-οικος, σύν-οικος, άπ-οικος, έπ-οικος, πάρ-οικος, κάτ-οικος, συγκάτ-οικος, μέτ-οικος* κ.ά..

-οικία: *κατ-οικία, μονοκατ-οικία, πολυκατ-οικία, συν-οικία, παρ-οικία, απ-οικία* κ.ά.

-οικώ: *δι-οικώ, εν-οικώ, συν-οικώ, απ-οικώ, επ-οικώ, παρ-οικώ, κατ-οικώ, συγκατ-οικώ, μετ-οικώ* κ.ά.

-οίκηση: *δι-οίκηση, συν-οίκηση, απ-οίκηση, επ-οίκηση, κατ-οίκηση, συγκατ-οίκηση, ιδιοκατ-οίκηση, μετ-οίκηση* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

οίκος, οικία

Η αρχ. λέξη ***οἶκος*** δήλωνε τόσο τον «τόπο κατοικίας» όσο και την «ευρεία οικογένεια» που γνωρίζουμε καλύτερα ως ***πατριά***. Η λ. ***οἰκία*** περιορίστηκε από την αρχ. εποχή στη σημασία «κτίσμα, κτήριο κατοικίας, σπίτι». Οι μελετητές σημειώνουν ότι οι όροι *οἶκος, οἰκία* γενικεύθηκαν στη χρήση και κάλυψαν το πεδίο που προηγουμένως δήλωναν τα ουσ. ***γένη***, ***φυλαί*** και ***πόλις***, ενώ αντικατέστησαν σε κάθε χρήση το αρχαιότατο ουσ. ***δόμος***. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικογένεια.*

οικοσελίδα

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *home page.*

οικόσημο

λόγ. [1851], < *οικο-* + *-σημ(ο)* < *σῆμα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *(Haus)Wappen.*

οικόσιτος «(για ζώα) κατοικίδιος»

< ελνστ. *οἰκόσιτος* «αυτός που τρέφεται στο σπίτι» (συνώνυμο τού ελνστ. *οἰκότροφος*) < αρχ. *οἶκο(ς)* + *σῖτος.*

οικουμένη

< αρχ. *οἰκουμένη* (ενν. *γῆ*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.2.1: *φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλὰς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη*], ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. μέσου ενεστ. *οἰκούμενος* τού ρ. *οἰκῶ (-έω)* < *οἶκος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παγκόσμιος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οικουμενικός < ελνστ. *οἰκουμεν-ικός* «σχετικός με την οικουμένη, παγκόσμιος» → Τον 4ο αι. μ.Χ. απαντά ως εκκλησ. όρος σε αρκετές φρ., π.χ. *οἰκουμενικὴ σύνοδος, οἰκουμενικὴ ἐκκλησία* (τον 5ο αι. πρωτοαπαντά ο όρος *οἰκουμενικὸς πατριάρχης*) → Ο νεότ. επιστημ. όρος αποτελεί απόδ. τού ν.λατ. *universalis* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παγκόσμιος*

οικουμενικ-ότητα, λόγ. [1889], < *οικουμενικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
οικουμεν-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ecumenism* ή γαλλ. *écuménisme*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

οικουμένη

Η λέξη *οικουμένη* έχει ανθρωποκεντρική σημασία, που της προσδίδει ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλες λέξεις, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για να αναφερθούν σε όλη συνολικά τη γη (π.χ. *κόσμος, πλάση, κτίση*). Στη λέξη ***κόσμος*** η έμφαση ξεκίνησε από κάτι ευρύτερο, το σύμπαν, που αποτελεί *κόσμο* «στολίδι» λόγω τής τάξεως και τής αρμονίας του. Στις λέξεις ***πλάση*** και ***κτίση*** υπάρχει επίσης η μεταφυσική οπτική τής δημιουργίας τού κόσμου από τον Θεό. Αντίθετα, στην ***οικουμένη*** η αρχικά περιορισμένη οπτική τής κατοίκησης ενός τόπου από ανθρώπους γίνεται η αφετηρία μιας διεύρυνσης τής σημασίας, η οποία στο τέλος αποκτά και εκφραστική αξία.

Η κατοίκηση μιας περιοχής ήταν βασική προϋπόθεση για να θεωρηθεί ότι έχει προοπτικές ανάπτυξης και ότι είναι, κατ' επέκταση, ζωντανή και αξιόλογη. Αυτό φαίνεται χαρακτηριστικά σε κείμενο τού Ξενοφώντος, όπου αναφέρεται ότι ο Αγησίλαος φρόντιζε να παρέχει ποιότητα ζωής στις κατακτημένες περιοχές, επειδή ήξερε ότι, για να φέρουν καρπούς και να μπορούν να συντηρούν το στράτευμα, πρέπει να κατοικούνται και όχι να είναι έρημες *(γιγνώσκων δ' ὅτι ἡ μὲν πορθουμένη καὶ ἐρημουμένη χώρα οὐκ ἂν δύναιτο πολὺν χρόνον στράτευμα φέρειν, ἡ δ' οἰκουμένη μὲν σπειρομένη δὲ ἀέναον ἂν τὴν τροφὴν παρέχοι)*. Η κατοίκηση τής γης γίνεται, ως εκ τούτου, κριτήριο προσδιορισμού τής ίδιας τής έννοιας τής γης και αυτό ασφαλώς αποτελεί έντονα ανθρωποκεντρική προσέγγιση τού κόσμου. Όπως λοιπόν *πόλη* δεν είναι παρά η κατοικημένη πόλη και *χώρα* η κατοικημένη χώρα, το ίδιο περίπου συνέβη και με τον *κόσμο*. Από τότε άρχισε να επεκτείνεται και ο ουσιαστικοποιημένος τύπος.

Ο Ξενοφών ήταν επίσης από τους πρώτους που χρησιμοποίησε τη λέξη με ευρύτερη αναφορά στο σύνολο τού κατοικημένου κόσμου. Στο έργο του *Πόροι* μιλώντας για την Αθήνα την τοποθετεί στο κέντρο τής γης: *οὐκ ἂν ἀλόγως δέ τις οἰηθείη τῆς Ἑλλάδος καὶ πάσης δὲ τῆς οἰκουμένης ἀμφὶ τὰ μέσα οἰκεῖσθαι τὴν πόλιν*. Το ότι διαφέρει η φυσική υπόσταση τής γης από την ανθρωποκεντρική υπόσταση τού *κατοικημένου* κόσμου φαίνεται και από άλλα κείμενα (πβ. τον Στράβωνα στα *Γεωγραφικά*: *τὴν δ' ὅλην γῆν, ἧς μέρος ἡ οἰκουμένη*, όπου φαίνεται ότι η οικουμένη είναι μέρος μόνο τής γης). Έχοντας όμως η λέξη ταυτιστεί (ως ουσιαστικό πλέον) με τον κατοικημένο κόσμο, σταδιακά περιέλαβε στη σημασία της όλη αδιακρίτως τη γη ως γεωγραφική πλέον διάσταση με ηπείρους, χώρες κ.λπ. Στον Φίλωνα τον Ιουδαίο αναφέρεται: *τί δ' Εὐρώπη καὶ Ἀσία καὶ συνελόντι φράσαι πᾶσα ἡ οἰκουμένη;* Περαιτέρω, στο ανώνυμο έργο *Ὑποτύπωσις γεωγραφίας ἐν ἐπιτομῇ* διαβάζουμε: *Διαιρεῖται δὲ ἡ ὅλη οἰκουμένη εἰς ἠπείρους τρεῖς, Ἀσίαν τε καὶ Λιβύην καὶ Εὐρώπην*.

Αν και η λέξη *οικουμένη* αναφερόμενη σε όλο τον κόσμο είχε πλέον αποκτήσει τη σημασία των ηπείρων και όλων των χωρών που τις περιέκλειαν, ποτέ ωστόσο δεν έχασε ως έννοια την αναφορά της στον άνθρωπο, κατ' αντιδιαστολή προς π.χ. τον φυσικό κόσμο ή το σύμπαν. Ένα επιπλέον βήμα ήταν η απόδοση σε αυτήν κάποιας εκφραστικής σημασίας, η οποία οφείλεται στο έμμεσο δέος που προκαλεί η αίσθηση τής ολότητας τού κόσμου. Στην αίσθηση αυτή συνετέλεσε σημαντικά και η εκκλησιαστική γραμματεία, κυρίως η υμνογραφία, όπου η αναφορά στην *οικουμένη* γίνεται σχεδόν αποκλειστικά με επιτατικό, εγκωμιαστικό χαρακτήρα (πβ. τα ιδιόμελα σε μάρτυρες που αρχίζουν έτσι: *Σήμερον ἡ οἰκουμένη πᾶσα ταῖς τοῦ ἀθλοφόρου αὐγάζεται ἀκτῖσι*).

Αυτή την εκφραστική διάσταση, όχι ίσως τόσο έντονη, αλλά πάντα σχετική με τους ανθρώπους υπό το πρίσμα τής ολότητας, ποτέ δεν έχασε η λέξη ως σήμερα (όπως φαίνεται και στα παράγωγα ***οικουμενικός***, ***οικουμενικότητα***: π.χ. *η οικουμενική ακτινοβολία τού Βυζαντίου, η οικουμενικότητα τής Ορθοδοξίας* κ.λπ.).

οικουρώ «μένω στο σπίτι»

< αρχ. *οἰκουρῶ (-έω)* «φυλάσσω, επιτηρώ το σπίτι» < *οἰκουρός* «φύλακας τού σπιτιού (κυρ. για σκύλο, αλλά και για εφέστια θεότητα)» < *οἶκ(ος)* + **-Fορός* < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω, επιτηρώ», πβ. κ. *φρ-ουρός, θυρ-ωρός*. Το ρ. *οἰκουρῶ* χρησιμοποιήθηκε την ελνστ. εποχή με μειωτικό τρόπο, για να δηλώσει όποιον έμενε στο σπίτι, προκειμένου να αποφύγει τη στρατιωτική υπηρεσία.

οίκτος

< αρχ. *οἶκτος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ω 438: *ὣς φάτο δάκρυ χέων, οἶκτος δ' ἕλε πάντας Ἀχαιούς*], που προέρχεται από το θ. τού ρ. *οἴζω* «θρηνώ, οιμώζω» (με παραγ. τέρμα *-τος*) και συνδ. επίσης με το θρηνητικό επιφώνημα *οἴμοι* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «θρήνος» και δήλωνε τον βαθύ πόνο και την οιμωγή, με αποτέλεσμα να εκφράσει ήδη από την ομηρική εποχή τη συμπάθεια και τη συμπόνια.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οικτίρω < αρχ. *οἰκτ-ίρω* «νιώθω οίκτο, λυπούμαι» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ιλ.* 16.5: *τὸν δὲ ἰδὼν ᾤκτιρε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς*] (αρχ. εσφαλμ. γραφή *οἰκτείρω*) < **οἰκτ-ίρ-jω* < **οἰκτρ-jω* < επίθ. *οἰκτ-ρός* (βλ. παρακάτω)

οικτιρμός < αρχ. *οίκτιρ-μός* «οίκτος, συμπάθεια, έλεος» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πυθ.* 2.22: *κρέσσον γὰρ οἰκτιρμοῦ φθόνος*] < ρ. *οίκτ-ίρω*
οικτίρμων < αρχ. *οίκτίρ-μων* «ελεήμων» < ρ. *οίκτίρ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. κ. *νοή-μων*
οικτρός < αρχ. *οίκτ-ρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* κ 409: *οἰκτρ' ὀλοφυρομένους, θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντας*], αρχική σημ. «ελεεινός, αξιοθρήνητος – άθλιος» < *οἶκτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *αισχ-ρός*.

οϊμέ «αλίμονο»
< μεσν. *όιμέ / όιμένα(ν)*, πιθ. < αρχ. επιφών. *οἴ / όί* (δήλωνε τον πόνο και τη συμφορά) + προσωπ. αντωνυμία *(ἐ)μέ(να)*. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται απευθείας από το βεν. επιφώνημα *(h)oimé*, ενώ λιγότερο πιθ. είναι η αναγωγή σε επιφών. *ὦ* + προσωπ. αντωνυμία *(ἐ)μέ(να)*, που είχε οδηγήσει παλαιότερα σε γρ. *ωιμέ*.

οίμοι «αλίμονο»
< αρχ. θρηνητικό επιφών. *οἴμοι* < επιφών. *οἴ* (βλ.λ. *οϊμέ*) + *μοι*, δοτ. τής προσωπ. αντωνυμίας.

οιμώζω «θρηνώ γοερά»
< αρχ. *οίμώζω* < θρηνητικό επιφών. *οἴμ(οι)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οιμωγή < αρχ. *οίμωγ-ή* «γοερή κραυγή, θρήνος, οδυρμός».

οινόπνευμα
λόγ. [1831], < *οίνο(ς)* + *πνεύμα* (στη σημ. «πτητικό υγρό προερχόμενο από ζύμωση, αλκοόλη»), μεταφρ. δάνειο από παλ. γαλλ. *esprit de vin*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλκοόλ, σπίρτο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οινοπνευματ-ικός, λόγ. [1870]
οινοπνευματ-ώδης, λόγ. [1842], απόδ. τού γαλλ. *alcoolique*.
ΣΥΝΘ. οινοπνευματ(ο)- (λόγ.): *οινοπνευματο-ποιείο* [1883], *οινοπνευματο-ποιία* [1886], *οινο-πνευματο-ποιός* [1889], *οινοπνευματο-πωλείο* [1888], *οινοπνευματ-ούχος* [1847], *οινοπνευματό-μετρο* ([1844], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *alcoomètre*, υβριδικό σύνθ.), *οινοπνευματο-ποίηση* ([1889], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *alcoolisation*).

οίνος
< αρχ. *οἶνος* (ήδη μυκ. *wo-no: Ϝοῖνος*), λ. τού ευρέος μεσογειακού χώρου που απαντά σε πολλές Ι.Ε. γλώσσες, ίσως ως προϊόν δανεισμού. Ο όρος αυτός συναντάται επίσης στις σημιτ. γλώσσες, π.χ. εβρ. *ja-jin*, αραβ. *wain*, ασσυρ. *īnu*. Παράλληλα δάνεια με την ελλ. λέξη, προερχόμενα από τον ίδιο όρο, αποτελούν το λατ. *vīnum* (> γαλλ. *vin*, ισπ. *vino*· λατινικής αρχής είναι το αρχ. γερμ. **wīna-* > γερμ. *Wein*, αγγλ. *wine*, ολλ. *wijn*), το αρμ. *gini*, το αλβ. *verë*, καθώς και το χεττ. *wijana*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οινώδης < αρχ. *οίν-ώδης*
οινικός < ελνστ. *οίν-ικός*
οινοειδής < ελνστ. *οίνο-ειδής*.
ΣΥΝΘ. οιν(ο)-: *οινο-βαρής* (αρχ.), *οινο-ποσία* (αρχ.), *οινο-πότης* (αρχ.), *οινο-φόρος* (αρχ.), *οινο-χόη* (αρχ.), *οινο-χόος* (αρχ.), *οινο-βαφής* (ελνστ.), *οινο-γεύστης* (ελνστ.), *οινο-δοχείο* (ελνστ.), *οινο-μανής* (ελνστ.), *οινο-ποιός* (ελνστ.), *οινο-πωλείο* (ελνστ.), *οιν-αποθήκη* (λόγ. [1888]), *οινο-βάρελο* (λόγ. [1892]), *οινο-βιομηχανία* (λόγ. [1888]), *οινο-γνώστης* (λόγ. [1888]), *οινο-λογία* (λόγ. [1842]), *οινο-λόγος* (λόγ. [1871]), *οινο-λογικός* (λόγ. 1887]), *οινό-μετρο* (λόγ. [1833]), *οινο-παραγωγή* (λόγ. [1888]), *οινο-παραγωγός* (λόγ. [1886]), *οινο-ποιείο* (λόγ. [1889]), *οινο-ποίηση* (λόγ. [1881]), *οιν-εμπορικός* (λόγ. [1888]), *οινο-γραφία*, *οινο-μαγειρείο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

οίνος – κρασί, κερνώ, κέρασμα, άκρατος, κρατήρας
Η λ. ***οίνος*** είναι αρχαιότατη (μαρτυρείται ήδη στη Μυκηναϊκή), όπως εξάλλου και η αμπελουργία, για την οποία οι Αρχαίοι πίστευαν ότι τη δίδαξε στους ανθρώπους ο θεός Διόνυσος (γι' αυτό και ο οίνος συνδέθηκε με τη λατρεία τού Διονύσου). Στην αρχ. λ. *οἶνος* υπήρχε αρχικά πριν από το αρκτικό *οι-* το λεγόμενο *δίγαμμα* (F) (βλ.λ. *δίγαμμα*). Η αρχική μορφή τής ελλην. λ. ήταν *Ϝοῖνος*, πράγμα που εξηγεί τις ομόρριζες λέξεις άλλων γλωσσών για τον *οίνο*: λατ. ***vinum***, ιταλ. ***vino***, γαλλ. ***vin***, ισπ. ***vino***, γερμ. ***Wein***, αγγλ. ***wine*** – αραβ. ***wain***, ασσυρ. ***īnu***. Οι αρχαίοι Έλληνες συνήθιζαν να αραιώνουν με νερό τον οίνο που έπιναν. Η ανάμιξη αυτή ονομαζόταν ***κρᾶσις***, λ. προερχόμενη από το θέμα *κρασ-* τού ρήματος *κεράννυμι* «αναμειγνύω». Το σκεύος στο οποίο γινόταν η ανάμιξη τού οίνου ονομαζόταν ***κρατήρ*** (βλ.λ. *κρατήρας*). Από το θέμα δε *κερασ-* τού ρήματος *κεράννυμι* προήλθε η αρχ. λ. ***κέρασμα***, που αρχικά σήμαινε «ανάμιξη» και κατόπιν «μείγμα οίνου με νερό». Το αρχ. ρήμα *κιρνῶ (-άω) / κίρνημι*, άλλος τύπος τού *κεράννυμι*, σήμαινε «αναμειγνύω κρασί με νερό (ώστε να το προσφέρω στους προσκεκλημένους)» και από αυτό προήλθε τα μεσαιωνικά χρόνια το ρήμα ***κερνώ***. Ο οίνος που δεν αραιωνόταν με νερό, που δεν υφίστατο *κράση*, ονομαζόταν *ἄ-κρατος*, δηλ. «άμικτος, αμιγής», ενώ αυτός που αραιωνόταν *κεκραμένος*.
Η λ. *κρασίον / κράσιον*, από όπου ο τύπος ***κρασί***, εμφανίζεται τον Μεσαίωνα αντί τής λ. *οἶνος* και αποτελεί υποκοριστικό τού αρχ. *κρᾶσις*.

οινοχόος
< αρχ. *οίνοχόος* < *οἶνο(ς)* + *-χό(ος) / *-χόϜος*, από

μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ. *χοή, χύνω*). Όμοια σχηματισμένο είναι το αρχ. *οἰνοχόη* «είδος αγγείου».

οιονεί «σαν – δήθεν»
< αρχ. *οἱονεί* (αντίστοιχο τού λατ. *quasi*) < φρ. *οἷον εἰ* «σαν να» < *οἷον* (ουδ. τής αντωνυμίας *οἷος*, βλ.λ.) + υποθ. σύνδ. *εἰ* (βλ.λ.).

οίος «τέτοιος που, ίδιος όπως»
< αρχ. *οἷος* «τέτοιος (με τέτοιες ιδιότητες ή χαρακτηριστικά)» < **jo-jos* < θ. **jo-* (από το οποίο σχηματίστηκε η αναφ. αντωνυμία *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-(ο)ιος*, πβ. κ. αρχ. *τοῖος* (βλ.λ. *τέτοιος*). Μερικοί υποθέτουν ότι αφετηρία υπήρξε η γεν. πληθ. *οἵων* < **jo-oisōm*.
ΣΥΝΘ. οιοσ-δήποτε < αρχ. *οἱοσ-δήποτε* «οποιοσδήποτε».

οισοφάγος
< αρχ. *οἰσοφάγος* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη) < *οἰσο-* (< *οἴσω*, αγν. ετύμου, που χρησιμοποιήθηκε ως μέλλ. τού ρ. *φέρω*) + λεξ. επίθημα *-φάγος* (βλ.λ.). Η μορφολογία τής λέξεως δηλώνει ότι μάλλον πλάστηκε από γιατρό, προκειμένου να δηλώσει το όργανο που μεταφέρει την τροφή (στο στομάχι). Ας σημειωθεί ότι παρόμοια σημασία εμφανίζει το ακκαδ. *šērittu* «αυτό που οδηγεί προς τα κάτω – οισοφάγος».

οιστρηλατώ «εμπνέω, ενθουσιάζω»
< ελνστ. *οἰστρηλατῶ (-έω)* «οδηγώ σε μανία, σε παραφροσύνη» < *οἶστρ(ος)* «αλογόμυγα» (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ηλατῶ* (με έκταση τού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λε-ηλατῶ, ἰχν-ηλατῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οιστρηλασία < ελνστ. *οἰστρηλα-σία* «πάθος μέχρι μανίας»
οιστρήλατος < αρχ. *οἰστρήλα-τος* «σπρωγμένος στην τρέλα από αλογόμυγα» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 580: *οἰστρηλάτῳ δὲ δείματι δειλαίαν παράκοπον ὧδε τείρεις;*).

οιστρογόνο «είδος ορμόνης»
< *οίστρο(ς)* (βλ.λ.) + *-γόνο* < *γόνος*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *oestrogen*.

οίστρος
< αρχ. *οἶστρος* [ήδη ομηρικό, *Οδ.* χ 300: *τὰς μέν τ' αἰόλος οἶστρος ἐφορμηθεὶς ἐδόνησεν*] < θ. **οἰσ-* (με παραγ. τέρμα *-τρος*), που μάλλον απαντά στο αρχ. *οἶμα, -ατος* «επίθεση, εφόρμηση» (< **οἶσ-μα*) και συνδ. με λιθ. *aistrà* «βίαιο πάθος», αβεστ. *aēšma-* «οργή, θυμός», πιθ. και με λατ. *īra* (ίσως < **eisa*). Δεν έχει αποσαφηνιστεί αν αρχική σημ. τού αρχ. *οἶστρος* είναι «αλογόμυγα» (επειδή προκαλεί ίλιγγο) ή «παραφροσύνη».

οιωνός
< αρχ. *οἰωνός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ιλ.* Μ 243: *εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης*] < **ὀϜι-ωνός* (με παραγ. τέρμα *-ωνός*, πβ. κ. *χελ-ώνη, κορ-ώνη*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **awi-* «πτηνό» || λατ. *avis* (υστλατ. υποκορ. *avicellus* > γαλλ. *oiseau* «πτηνό», ιταλ. *uccello*), σανσκρ. *véh*, αρμ. *haw* || αρχ. *ἀετός / αἰετός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οιωνίζομαι < αρχ. *οἰων-ίζομαι*, αρχική σημ. «παρατηρώ οιωνούς από το πέταγμα και την κραυγή των πτηνών» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.6: *τούτων δὲ φανέντων οὐδὲν ἄλλο ἔτι οἰωνιζόμενοι ἐπορεύοντο*), πβ. το σύνθ. *προ-οιωνίζομαι*
οιωνισμός < ελνστ. *οἰωνισ-μός* < αρχ. *οἰων-ίζομαι*.
ΣΥΝΘ. οιωνο-: *οιωνο-σκόπος* (αρχ.), *οιωνο-σκοπία* (ελνστ.)
-οίωνος: *δυσ-οίωνος, ευ-οίωνος*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
οιωνός
Η λ. ***οιωνός*** (συχνή στον Όμηρο και στην ποίηση) δήλωνε «αρπακτικό πτηνό», το οποίο παρατηρούσαν προσεκτικά κατά την ορνιθομαντεία και το πέταγμα (π.χ. προς τα αριστερά ή προς τα δεξιά) ή ο κρωγμός του εθεωρείτο προμήνυμα ευοϊκό ή δυσμενές. Ως προς τη γενική σημασία «πτηνό», η λ. αντικαταστάθηκε από το ουσ. ***ὄρνις, -ιθος***.

Ο.Κ.
< αγγλοαμερ. *O.K. / okey* «εντάξει», αβεβ. ετύμου. Διάφορες εκδοχές έχουν διατυπωθεί για την προέλευση τού συγκεκριμένου αμερικανισμού, αλλά με αμφισβητούμενη επαληθευσιμότητα. Φαίνεται ότι η λέξη εμφανίζεται τη δεκαετία τού 1830 στη Βοστώνη και τη Νέα Υόρκη ως ακρωνύμιο τής ανορθόγραφης παιγνιώδους φρ. *oll korrekt* αντί *all correct* «όλα σωστά, όλα εντάξει». Εικάζεται ότι ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. Martin Van Buren (ολλανδικής καταγωγής) χρησιμοποίησε τη φράση αυτή ως σύνθημα κατά την εκστρατεία επανεκλογής του το 1841, πράγμα που επέφερε την ευρύτερη διάδοσή της. Η φράση συνέπιπτε με τα αρχικά τού προσωνυμίου *Old Kinderhook* (που προερχόταν από τον τόπο γεννήσεως τού προέδρου) και θεωρήθηκε πολύ επιτυχημένη, οι δε οπαδοί του (Δημοκρατικό Κόμμα) ίδρυσαν στη Νέα Υόρκη το Ο.Κ. Club με σκοπό την επανεκλογή τού προέδρου. Ωστόσο, ο Van Buren έχασε τις εκλογές. Ας σημειωθεί ότι έχουν προταθεί ετυμολ. αναγωγές σε λέξεις λατινικές, γαλλικές, φινλανδικές, ινδιάνικες, σουηδικές, ακόμη και ελληνικές (η γνωστή παρετυμολογία *Όλα Καλά*), αλλά όλες στερούνται βάσεως.

οκά «μονάδα βάρους ίση με 1.282 γραμμάρια»
< μεσν. *ὀκά* < τουρκ. *okka* < αραβ. *ūqiya*.

οκαζιόν «αγορά σε τιμή ευκαιρίας»
< γαλλ. *occasion* < λατ. *occasio, -onis* «ευκαιρία, κα-

τάλλη στιγμή». Ήδη από τον 19ο αι. η γαλλ. λ. απέκτησε τη σημ. «αγορά σε τιμή ευκαιρίας».

οκέι → **Ο.Κ.**

οκλαδόν

< ελνστ. επίρρ. *ὀκλαδόν* < αρχ. *ὀκλάζω* «γονατίζω, λυγίζω τα γόνατα», πιθ. μεταπλ. τύπος αμάρτυρου ρ. **ὀκλάω* < *ὀ-* αθροιστ. + *κλῶ (-άω)* «σπάζω, κόβω – διπλώνω, λυγίζω» (βλ.λ. *κλάδος*) ή, κατ' άλλη άποψη, μέσω τού ουσ. *ὀκλάς, -άδος* «κεκαμμένα σκέλη» (που όμως μαρτυρείται την ελνστ. εποχή). Αξιοσημείωτες είναι οι «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κλωκυδά· τὸ καθῆσθαι ἐπ' ἀμφοτέροις ποσίν* και *ὀκκῦλαι· τὸ ὀκλάσαι, καὶ ἐπὶ τῶν πτερνῶν καθίζεσθαι*.

οκνηρός «ακαμάτης, τεμπέλης»

< αρχ. *ὀκνηρός* «νωθρός, δειλός – φυγόπονος» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ὄκν(ος)* «δισταγμός, δειλία, νωθρότητα» (με παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *πον-ηρός, μοχθ-ηρός*), που ίσως συνδ. με χεττ. *ikniyant-* «παράλυτος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οκνηρία < ελνστ. *ὀκνηρ-ία*, αρχική σημ. «δισταγμός»

οκνός < μεσν. *ὀκνός* «τεμπέλης – αργός, δειλός» < αρχ. *ὀκνῶ (-έω)* (υποχωρητ.) ή < ουσ. *ὄκνος* (βλ. ανωτέρω)

οκνεύω < μεσν. *ὀκν-εύω* «αδρανώ, αμελώ, φυγοπονώ» < *ὀκν(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

οκνώ < αρχ. *ὀκν-ῶ (-έω)* «αποφεύγω, διστάζω – φυγοπονώ» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 255-6: *ὀκνείω δ' ἵππων ἐπιβαινέμεν, ἀλλὰ καὶ αὔτως ἀντίον εἶμ' αὐτῶν*] < *ὄκν-ος* (βλ. ανωτέρω). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φόβος*.

οκρίβαντας «καβαλέτο»

< αρχ. *ὀκρίβας, -αντος* < *ὀκρι-* (< *ὄκρις, -ιος (ὁ)* «γωνία, προεξοχή») + λεξ. επίθημα *-βας* (< ρ. *βαίνω*, βλ.λ.), πβ. κ. *κιλλί-βας, -αντος*. Το αρχ. *ὄκ-ρις* ανάγεται σε θ. **ok-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» || λατ. *ocris* «απόκρημνο βουνό», παλ. ιρλ. *ochair* «γωνία, άκρο» || αρχ. *ἀκ-μή, ἄκ-ρος, ὀξ-ύς* (βλ.λ.) κ.ά.

οκτα- → **οκτώ**

οκτάβα

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *octave* < ιταλ. *ottava*, με επίδρ. τού μεσν. λατ. *octava*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού λατ. επιθ. *octavus* «όγδοος».

ΣΗΜΑΣ. Η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικώς για να δηλώσει σειρά εκδηλώσεων που πραγματοποιούνταν οκτώ ημέρες πριν ή μετά από μεγάλη εορτή τής Καθολικής Εκκλησίας (π.χ. γαλλ. *octave de Pâques*), ενώ ως μουσικός όρος συναντάται σε λειτουργικά κείμενα από τον 16ο αι.

οκτακόσιοι

< αρχ. *ὀκτακόσιοι* < *ὀκτα-* (< *ὀκτώ*, κατ' αναλογίαν προς τα σύνθ. από *ἑπτα-, τετρα-*) + λεξικό επίθημα *-κόσιοι*, για το οποίο βλ.λ. *δια-κόσιοι*. Το σύνθ. *ὀκτακόσιοι* θα είχε τη σημ. «οκτώ εκατοντάδες».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οκτακοσιοστός < ελνστ. *ὀκτακοσι-οστός*

οκτακοσ-αριά < *οκτακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-αριά* (βλ.λ.).

οκτάνιο «χημική οργανική ένωση»

μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *octane* < *oct(o)-* (που πλάστηκε με βάση το αρχ. *ὀκτώ*, επειδή η εν λόγω χημική ένωση έχει στο μόριό της οκτώ άτομα άνθρακα) + παραγ. τέρμα *-ane*.

οκτάπους → **χταπόδι**

οκτώ

< αρχ. *ὀκτώ* < Ι.Ε. **oḱtō-* || σανσκρ. *aṣṭā*, λατ. *octō* (> γαλλ. *huit*, ισπ. *ocho*, ιταλ. *otto*), ιρλ. *ocht*, αρχ. γερμ. **ahtau-* (> γερμ. *acht*, αγγλ. *eight*, σουηδ. *åtta*) || αρχ. *ὄγδοος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οκτάδα < αρχ. *ὀκτ-άς, -άδος* «ο αριθμός οκτώ – σώμα οκτώ στρατιωτών»

οκτάκις < αρχ. επίρρ. *ὀκτ-άκις*

οκταπλός < ελνστ. *ὀκτα-πλοῦς* < *ὀκτα-* + λεξ. επίθημα *-πλοῦς* (βλ.λ. *-πλός*), πβ. κ. *τετρα-πλός*.

ΣΥΝΘ. οκτα- (κατ' αναλογίαν προς αριθμητ. σε *-α*, π.χ. *ἑπτά, ἐννέα*, πβ. κ. *τετρα-*): (αρχ.) *οκτα-ετής, οκτά-μηνος, οκτα-πλάσιος* – (ελνστ.) *οκτά-γωνος, οκτά-εδρος, οκτα-ήμερος, οκτά-τευχος, οκτά-τομος, οκτα-σύλλαβος, οκτά-χρονος* – (μεσν.) *οκτά-πλευρος* – (λόγ.) *οκτά-ωρος* [1890], *οκτα-μελής* [1871], *οκτά-φυλλος* [1896] – *οκτά-στηλος, οκτα-τάξιος, οκτα-ψήφιος, οκτα-ώροφος* κ.ά.

Οκτώβριος

< ελνστ. *Ὀκτώβριος* < λατ. *October* «όγδοος (μήνας)», επειδή ο μήνας αυτός ήταν όγδοος στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο, το οποίο ξεκινούσε με τον Μάρτιο. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος, με αποτέλεσμα ο Οκτώβριος (παρά την ονομασία του) να βρεθεί στη δέκατη θέση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οκτωβρι-ανός, λόγ. [1863].

ολάκερος

< μεσν. *ὀλάκερος* < *ὀλ(ο)-* (< αρχ. *ὅλος*) + *ἀκέραιος* / (μεσν.) *ἀκέριος*, κατά το σχήμα *όρθιος – ολόρθος, καθάρειος – ολοκάθαρος*. Απίθανη η αναγωγή στο αρχ. *ὁλόκληρος* με εικαζόμενες διαδοχικές ανομοιώσεις.

όλβος «υλική ευδαιμονία, ευμάρεια»

< αρχ. *ὄλβος* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Η λ. αναφερόταν στην υλική ευημερία που ήταν αποτέλεσμα

θεϊκής (ή και ανθρώπινης) εύνοιας και αποτελούσε πιο περιεκτικό όρο τόσο από τις λ. *ἄφενος*, *πλοῦτος*, οι οποίες αναφέρονταν μόνο στον υλικό πλούτο, όσο και από τη λ. *εὐδαιμονία*, η οποία δήλωνε την ευτυχία λόγω θεϊκής εύνοιας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ὄλβιος < αρχ. *ὄλβ-ιος* «ευτυχής, μακάριος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 188: *Ζεὺς δ' αὐτὸς νέμει ὄλβον Ὀλύμπιος ἀνθρώποισιν*]

ολβιότητα < μεσν. *ὀλβι-ότης*, *-ότητος* (πβ. Ψελλού *Λόγοι* 5.20: *ἑαυτόν τε πληρῶν ἀγαθότητος καὶ τὸν συναλλάσσοντα ὀλβιότητος*).

ολέ

< ισπ. επιφών. *olé*.

όλεθρος

< αρχ. *ὄλεθρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* α 11-12: *ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες, ὅσοι φύγον αἰπὺν ὄλεθρον, οἴκοι ἔσαν*] < θ. *ὀλ(ε)-* (με παραγ. τέρμα *-θρος*), το οποίο απαντά επίσης στον αόρ. *ὀλέ-σαι* (απρφ.), *ὤλε-σα* τού ρ. *ὄλλυμι* «καταστρέφω, αφανίζω» < **ὄλ-νῡ-μι*, αγν. ετύμου. Επίσης απαντά στο αρχ. ουσ. *ὀλε-τήρ*, *-ῆρος* (βλ.λ.). Βλ.λ. *απολλύω* (ΣΧΟΛΙΟ), *εξολοθρεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολέθριος < αρχ. *ὀλέθρ-ιος* «καταστροφικός, αυτός που προξενεί τον θάνατο – (για πρόσωπο) αυτός που κινδυνεύει να πεθάνει, χαμένος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Τ 294: *ὀλέθριον ἦμαρ*].

ολετήρας

< αρχ. *ὀλετήρ*, *-ῆρος* «καταστροφέας, εξολοθρευτής – δολοφόνος» < θ. *ὀλε-*, το οποίο απαντά επίσης στον αόρ. *ὀλέ-σαι* (απρφ.), *ὤλε-σα* τού ρ. *ὄλλυμι* «καταστρέφω, αφανίζω». Βλ. κ. *όλεθρος*.

ολημερίς

< μεσν. επίρρ. *ὀλημερίς* < *ὀλημέρ(α)* (με επιρρ. κατάλ. *-ίς*, πβ. κ. *νωρ-ίς*), λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ὅλη (την) (ἡ)μέρα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λημέρι*.

ολιγαρκής

< ελνστ. *ὀλιγαρκής* < *ὀλιγ(ο)-* + *-αρκ(ής)* < αρχ. *ἀρκῶ (-έω)*, πβ. κ. *επ-αρκής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολιγάρκεια < ελνστ. *ὀλιγάρκ-εια* (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Εἰς τὸν Μέγα Βασίλ.* 61.1.: *θαυμαστὸν ἡ ἐγκράτεια καὶ ὀλιγάρκεια καὶ τὸ μὴ κρατεῖσθαι τῶν ἡδονῶν*).

ολιγαρχία

< αρχ. *ὀλιγαρχία* < *ὀλιγ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-αρχ(ία)* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μον-αρχία*, *πατρι-αρχία*. Η λ. χρησιμοποιείται εκτεταμένα στην αττική πεζογραφία, για να δηλώσει το φερώνυμο πολίτευμα (πβ. Ισοκρ. *Κατὰ Λοχίτ.* 18.4-6: *θαυμαστὸν δ' εἰ τοὺς μὲν ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας ὑβρίσαντας ἀξίους θανάτου νομίζετε, τοὺς δ' ἐν δημοκρατίᾳ ταὔτ' ἐκείνοις ἐπιτηδεύοντας ἀζημίους ἀφήσετε*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολιγαρχικός < αρχ. *ὀλιγαρχ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

ολιγ(ο)- → ολίγος

ολιγοθυμώ → λιγοθυμώ

ολίγος

< αρχ. *ὀλίγος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ξ 58-59: *δόσις δ' ὀλίγη τε φίλη τε γίνεται ἡμετέρη*], που ίσως συνδ. με το ομηρ. ουσ. *λοιγός* «απώλεια, καταστροφή, θάνατος», οπότε *ὀ-λίγ-ος* < *ὀ-* προθεμ. + *λιγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά τόσο στο ουσ. *λοιγ-ός* όσο και στα λιθ. *ligà* «ασθένεια», αρμ. *ałk'at* «φτωχός», αλβ. *lig* «κακός – αδύνατος, άρρωστος» κ.ά. Βλ. κ. *λίγος*.

ΣΥΝΘ. ολιγ(ο)-: *ολιγ-άνθρωπος* (αρχ.), *ολιγό-θερμος* (αρχ.), *ολιγό-σπερμος* (αρχ.), *ολιγό-στιχος* (αρχ.), *ολιγο-τόκος* (αρχ.), *ολιγο-ψυχία* (αρχ.), *ολιγ-ανδρία* (ελνστ.), *ολιγο-βαρής* (ελνστ.), *ολιγο-γράμματος* (ελνστ.), *ολιγο-δύναμος* (ελνστ.), *ολιγο-ετής* (ελνστ.), *ολιγό-καρπος* (ελνστ.), *ολιγό-πιστος* (ελνστ.), *ολιγο-σύλλαβος* (ελνστ.), *ολιγό-χρονος* (ελνστ.), *ολιγό-ωρος* (ελνστ.), *ολιγ-άριθμος* (μεσν.), *ολιγό-ζωος* (μεσν.) *ολιγο-ήμερος* (μεσν.), *ολιγό-καρδος* (μεσν.), *ολιγό-λογος* (μεσν.), *ολιγο-μαθής* (μεσν.), *ολιγο-γράφος* (λόγ. [1896]), *ολιγο-έξοδος* (λόγ. [1855]), *ολιγό-λεπτος* (λόγ. [1887]), *ολιγο-μελής* (λόγ. [1831]), *ολιγο-σέλιδος* (λόγ. [1861]), *ολιγο-δακτυλία* «η εκ γενετής έλλειψη ενός ή περισσοτέρων δακτύλων» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *oligodactyly*), *ολιγο-μερής* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oligomère*) κ.ά.

ολιγωρώ «αδιαφορώ – αμελώ»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὀλιγωρῶ (-έω)* < επίθ. *ὀλίγωρος* «περιφρονητικός – αμελής, απρόσεκτος» < *ὀλιγ(ο)-* + *-ωρος* < *ὤρα* «φροντίδα» < **Fώρᾱ*, που ανάγεται στο θ. τού ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκτιμώ λίγο, περιφρονώ» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 563a: *διδάσκαλός τε ἐν τῷ τοιούτῳ φοιτητὰς φοβεῖται καὶ θωπεύει, φοιτηταί τε διδασκάλων ὀλιγωροῦσιν*) → ήδη αρχ. σημ. «αμελώ, αδιαφορώ» (πβ. Δημοσθ. *Ὀλυνθ.* Α΄ 18: *εἰ δὲ θατέρου τούτων ὀλιγωρήσετε, ὀκνῶ μὴ μάταιος ἡμῖν ἡ στρατεία γένηται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολιγωρία < αρχ. *ὀλιγωρ-ία* «παραμέληση – περιφρόνηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.52.3: *ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ οἱ ἄνθρωποι, οὐκ ἔχοντες ὅτι γένωνται, ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως*].

ολικός → όλος

ολισθαίνω «γλιστρώ – (μτφ.) μεταπίπτω σε χειρότερη κατάσταση»

< αρχ. *ὀλισθάνω* / *-αίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ

774: ἔνθ' Αἴας μὲν ὄλισθε θέων, βλάψεν γὰρ Ἀθήνη] < θ. ὀλισθ- (απαντά στον αρχαϊκό αόρ. ὀλισθ-εῖν) + παραγ. τέρμα -άνω. Το θ. ὀλισθ- περιέχει παρέκταση -αθ- (< *dhdh-, με ανομοίωση) και ανάγεται σε θ. *olidh-dh- < ὀ- προθεμ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *sleidh- «γλιστρώ» || λιθ. slidùs «ολισθηρός», αρχ. γερμ. *slidōn- (> γερμ. Schlitten «έλκηθρο», αγγλ. slide «γλιστρώ»), παλ. σλαβ. slědŭ «ίχνος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολίσθημα < αρχ. ὀλίσθη-μα «γλίστρημα, πτώση – εξάρθρωση (οστού)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη, πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀγμ.* 47.12-13: *κοινότατον μὲν γὰρ πᾶσι τοῖσιν ὀλισθήμασι καὶ τοῖσι κινήμασι καὶ τοῖσι κατήγμασι τοῦτο τὸ σχῆμά ἐστιν*]. Η μτφ. σημ. «σφάλμα, παράπτωμα» είναι ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Λύσανδρ.* 17.5: *τὰ καθ' ἕκαστον ὀλισθήματα καὶ πάθη*)

ολισθηρός < αρχ. ὀλισθ-ηρός [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πυθ.* 2.96: *ὀλισθηρὸς οἶμος*] < θ. ὀλισθ- (ρ. ὀλισθάνω / -αίνω) + παραγ. τέρμα -ηρός, πβ. κ. λυπ-ηρός

ολίσθηση < αρχ. ὀλίσθη-σις [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἄρθρ.* 74.10-11: *ἡ δὲ κρέμασις οὐχ ἁρμόσει τούτῳ τῷ τρόπῳ τῆς ὀλισθήσιος τοῦ ἄρθρου*] < ρ. ὀλισθ-άνω

ολισθητικός < αρχ. ὀλισθη-τικός.

ΣΥΝΘ. δι-ολισθαίνω (αρχ.), **κατ-ολισθαίνω** (ελνστ.) – **δι-ολίσθηση** (λόγ. [1883]), **κατ-ολίσθηση** (ελνστ.) – **αντι-ολισθητικός**.

ολκή «έλξη, τραύγμα – (μτφ. γεν. *ολκής*) μεγάλης αξίας ή σημασίας»

ΕΤΥΜ. < αρχ. ὁλκή, που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. ἕλκω (βλ.λ.). Παρόμοιο σχηματισμό παρατηρούμε επίσης στο ομόρριζο λατ. *sulcus* «αυλάκι, τάφρος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τραύγμα, έλξη» (πβ. Αριστ. *Μηχαν.* 853a-b: *ἡ δὲ τροχιλέα τὸ αὐτὸ ποιεῖ τῷ μοχλῷ, ὥστε ἡ μία ῥᾷον ἕλξει, καὶ ἀπὸ μιᾶς ὁλκῆς τοῦ κατὰ χεῖρα πολὺ ἕλξει βαρύτερον*) → ήδη αρχ. σημ. «η ροπή τής πλάστιγγας, η φορά τής ζυγαριάς» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 6.37.257: *ὥστε πολλοὺς εὑρηκέναι καὶ ὑπὲρ μνᾶν χρυσίου ὁλκήν*) → ελνστ. σημ. «βάρος» (πβ. Μενάνδρ. *απόσπ.* 383-4: *ὁλκὴν ταλάντου χρυσίου σοι, παιδίον, ἔστηκα τηρῶν*)· συχνή η γεν. *ὁλκῆς*, προκειμένου να δηλωθεί η ποσότητα, το βάρος ή η αξία (πβ. Π.Δ., Α΄ Χρον. / Α΄ Παραλειπ. 21,25: *σίκλους χρυσίου ὁλκῆς ἑξακοσίους*) → σύγχρ. σημ. (η γεν. *ολκής* μτφ.) «μεγάλης σπουδαιότητας ή σημασίας» (απόδ. τού γαλλ. *de poids*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όλκιμος (για μέταλλο) «μετατρέψιμο σε ράβδο, έλασμα, σύρμα ή λεπτό νήμα» < αρχ. ὄλκ-ιμος «γλοιώδης, παχύρρευστος – (για βεντούζα) που ρουφάει» (η σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού γαλλ. *ductile*)

ολκιμ-ότητα «ελατότητα», μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ductilité*.

ολκός «έλκυση – αυλακιά»

ΕΤΥΜ. < αρχ. ὁλκός, που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. ἕλκω (βλ.λ.) και αποτελεί παράλλ. σχηματισμό τού ουσ. *ολκή* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Αρχικώς δήλωνε τη «μηχανή ή τη δοκό ανελκύσεως των πλοίων στην ξηρά», αλλά ήδη αρχ. είναι επίσης οι σημ. «αυλάκι, ίχνος τραυμάτος» και «ιμάντας, λουρί, σύρμα» (πβ. Σοφ. *Ἠλέκτρα* 863: *τμητοῖς ὁλκοῖς ἐγκῦρσαι*).

όλμος «οβίδα»

< αρχ. ὅλμος [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «γουδί», < *Fόλ-μος «κύλινδρος», το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. ἕλιξ, -ικος (ἡ) (< *Fέλ-ικ-ς). Η λ. δήλωσε εξ αρχής διάφορα στρογγυλά ή κυλινδρικά αντικείμενα, όπως ο τρίποδας τής Πυθίας, ένα είδος κυπέλλου, το στόμιο τής φλογέρας κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έλικα*.

ΣΥΝΘ. ολμο-: *ολμο-βόλο* (λόγ. [1853]), *ολμοστοιχία* (λόγ. [1847]).

ολ(ο)- → **όλος**

ολόγιομος

< μεσν. ὁλόγομος (με τροπή [e] > [o] λόγω τού χειλικού [m]) < ὁλόγεμος < ὁλό- + αρχ. γέμω (βλ.λ. *γεμίζω*). Ο τύπος *ολόγιομος* < *ολόγομος* διατηρεί την ουρανική προφορά τού [j], πβ. κ. *γεμάτος – γιομάτος*.

ολόγραμμα «φωτογραφία που λαμβάνεται με τη μέθοδο τής ολογραφίας (βλ.λ.)»

< *ολό-* + *γράμμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hologram*.

ολογραφία «μέθοδος φωτογράφισης με τη βοήθεια ακτίνων λέιζερ, που παρουσιάζει το αντικείμενο σε τρεις διαστάσεις»

< *ολο-* + *-γραφ(ία)* < *γράφω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *holographie*, διαφ. από το ελνστ. ὁλογραφία «ιδιόχειρη διαθήκη».

ολογράφως

< ελνστ. επίρρ. ὁλογράφως «πλήρως γραμμένος» (πβ. μεσν. ὁλόγραφα «με ολόκληρη τη λέξη») < επίθ. ὁλόγραφος < ὁλο- + -γραφος < αρχ. γράφω.

ολοένα

< μεσν. ὁλοένα / ὁλονέν(α) < φρ. ὅλο(ν) ἕνα.

ολοκαύτωμα

ΕΤΥΜ. < ελνστ. ὁλοκαύτωμα < αρχ. ὁλοκαυτῶ (-έω) «προσφέρω θυσία με ολοκληρωτική καύση» < ὁλόκαυτος < ὁλό- + καυτός (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προσφορά θυσίας με ολοκληρωτική καύση» (πβ. Έξοδ. 20,24: *θυσιαστήριον ἐκ γῆς ποιήσετέ μοι καὶ θύσετε ἐπ' αὐτοῦ τὰ ὁλοκαυτώματα καὶ τὰ σωτήρια ὑμῶν*) → σύγχρ. σημ. «μαζική δολοφονία ανθρώπων, γενοκτονία (κυρ. των Εβραίων από το ναζιστικό καθεστώς)» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *holocaust*).

ολόκληρος
< αρχ. *ολόκληρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 296.1-2: *γῆρας ὁλόκληρός ἐστι πήρωσις· πάντ' ἔχει καὶ πᾶσιν ἐνδεῖ*] < *ὁλό-* + *κλῆρος*, οπότε το σύνθ. θα δήλωνε αρχικώς αυτόν «που κατέχει όλα τα μέρη *(κλήρους)* ενός συνόλου και, επομένως, είναι πλήρης». Η φρ. *εξ ολοκλήρου* είναι ελνστ. (πβ. Ωριγέν. *Κατὰ Ἰωάνν.* 57.12-3: *οὐ γὰρ ἐξ ὁλοκλήρου συγκατέθου πάσῃ τῇ παλαιᾷ διαθήκῃ, ἥτις ἐστὶν ὁ νόμος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολοκληρία < ελνστ. *ὁλοκληρ-ία* «ακεραιότητα μελών – πληρότητα». Η φρ. *καθ' ολοκληρίαν* είναι όψιμη ελνστ. (6ος αι. μ.Χ.) και απαντά σε σχόλιο για τα *Ἀναλυτικὰ* τού Αριστοτέλη (Ιωάνν. Φιλοπ. 13,3.383: *τὰ πράγματα ἢ ὄντα εἰσὶν ἢ γινόμενα, ὄντα δὲ λέγεται τὰ καθ' ὁλοκληρίαν συνεστῶτα*)
ολοκληρώνω < μεσν. *ὁλοκληρ-ῶ (-όω)*
ολοκλήρω-μα, λόγ. [1896], < *ολοκληρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα* ➝ Ο μαθηματικός όρ. αποδίδει το γαλλ. *intégral*
ολοκλήρωση < ελνστ. *ὁλοκλήρω-σις*, αρχική σημ. «πλήρης ανάρρωση»
ολοκληρω-τικός, λόγ. [1799], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *total / totalitaire*
ολοκληρώσ-ιμος < *ολοκληρωσ-* (*ολοκληρώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*
ολοκληρωτ-ισμός < *ολοκληρωτ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *totalitarianism*.

ολολύζω «θρηνώ σπαρακτικά»
< αρχ. *ὀλολύζω*, εκφραστ. λ. που σχηματίστηκε με αναδιπλασιασμό και ανομοίωση, < **ὀλ-υλ-ύζω* (με παραγ. τέρμα *-ύζω*, πβ. κ. *γογγ-ύζω*) < Ι.Ε. **ul-* «ουρλιάζω, κραυγάζω» || λατ. *ululāre*, λιθ. *ulūlóti*, σανσκρ. *ululi-* || αρχ. *ὑλ-άω* (βλ.λ. *υλακή*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολολυγή < αρχ. *ὀλολυγ-ή* «γοερή κραυγή» (κυρίως γυναικών που επικαλούνται θεότητα)
ολολυγμός < αρχ. *ὀλολυγ-μός* «δυνατή κραυγή» (συνήθως χαράς προς τιμήν των θεών).

ολομέλεια
< ελνστ. *ὁλομέλεια* «ακεραιότητα των μελών τού σώματος, αρτιμέλεια» (υποστηρίζεται ότι τη λ. χρησιμοποιούσαν οι Πυθαγόρειοι για να δηλώσουν την *εξάδα*) < επίθ. *ὁλομελής* «ακέραιος, πλήρης» < *ὁλο-* + *-μελ(ής)* < αρχ. *μέλος*. Ο σύγχρ. όρος «απαρτία μελών συλλογικού οργάνου» αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *plenary session*.

ολονέν → ολοένα

ολόρθος
< μεσν. *ὀλόρθος* < *ὀλ(ο)-* + αρχ. *ὀρθός*, βλ. κ. *όρθιος*.

όλος
< αρχ. *ὅλος* [ήδη ομηρικό] < **ὅλ-Ϝος* (με απλοποίηση τού *-λϜ-* χωρίς αντέκταση) < Ι.Ε. **sol-* «όλος» || σανσκρ. *sárva-* «όλος, πλήρης, άθικτος», λατ. *salvus* «σώος, πλήρης» (> γαλλ. *sauf*, ισπ. *salvo*), *solidus* «σταθερός, στερεός, ολόκληρος», *salve* (χαιρετισμός) «χαίρε!, υγίαινε!». Ο λαϊκ. τύπος *ούλος* είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ολικός < ελνστ. *ὀλ-ικός*
ολ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Holismus* ή αγγλ. *holism*
ολισ-τικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *holistisch* ή αγγλ. *holistic*
ολότητα < αρχ. *ὁλ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1023b.36: *ὡς οὔσης τῆς ὁλότητος ἑνότητός τινος*]
όλως < αρχ. επίρρ. *ὅλ-ως*.
ΣΥΝΘ. ολ(ο)-: *ολο-γράφως* (ελνστ.) (βλ.λ.), *ολόγυμνος* (ελνστ.), *ολο-ήμερος* (ελνστ.), *ολό-λαμπρος* (ελνστ.), *ολο-στρόγγυλος* (ελνστ.), *ολό-σωμος* (ελνστ.), *ολ-άνοικτος* (μεσν.), *ολο-ζώντανος* (μεσν.), *ολο-κάθαρος* (μεσν.), *ολό-καρδος* (μεσν.), *ολόκλειστος* (μεσν.), *ολό-μαυρος* (μεσν.), *ολο-μόναχος* (μεσν.), *ολο-νυχτία* (μεσν.), *ολό-ξανθος* (μεσν.), *ολόρθος* (μεσν.), *ολό-δροσος* (λόγ. [1883]), *ολόπλευρος* (λόγ. [1858]), *ολο-σέλιδος* (λόγ. [1848]), *ολο-ταχώς* (λόγ. [1858]), *ολό-μαλλος* (λόγ. [1888]), *ολο-λεξία* (λόγ. [1863], «εκφώνηση / γραφή ολόκληρης τής λέξης»), *ολό-γραμμα* (βλ.λ.), *ολ-άνθιστος*, *ολο-μέτωπος*, *ολό-φρεσκος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

όλος – πας
Το επίθ. ***ὅλος*** εξέφραζε στην αρχ. εποχή τη σημασία «ολόκληρος, πλήρης, εντελής» και αντιδιαστελλόταν προς το αρχ. ***πᾶς***, το οποίο είχε κυρίως τη μεριστική σημασία «κάθε είδους, κάθε μορφής». Παρόμοια σημασιολογική διάκριση συναντούμε στα αντίστοιχα λατ. επίθ. ***totus*** «όλος» και ***omnis*** «πας». Αξίζει να σημειωθεί ότι βαθμηδόν τα επίθετα που δήλωναν τη σημασία «όλος», ως κατ' εξοχήν περιεκτικά, επικράτησαν εν σχέσει με τα επίθετα που σήμαιναν «κάθε είδους», πράγμα που ίσχυσε τόσο στην Ελληνική (το επίθ. *πας* διατηρήθηκε μόνο σε ελάχιστες χρήσεις τού πληθυντικού) όσο και στις ρομανικές γλώσσες, στις οποίες διατηρήθηκαν μόνον οι λέξεις που προήλθαν από το λατ. *totus* (> γαλλ. *tout*, ισπ. *todo*, ιταλ. *tutto*, ρουμ. *tot*), ενώ το λατ. *omnis* δεν διασώθηκε ως λέξη (εξαιρείται το ιταλ. *ogni*, το οποίο μετακινήθηκε στη σημασία «κάθε»).

ολοσπρικός «ολομέταξος»
< ελνστ. *ὁλοσηρικός* < *ὁλο-* + *σηρικός* «μεταξωτός» (βλ.λ.).

ολοσχερής «ολοκληρωτικός»
< αρχ. *ὁλοσχερής* «ολόκληρος – εντελής, ολοκληρωτικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ τροφ.* 26.1-3: *τεκμήρια, γαργαλισμὸς, ὀδύνη, ῥῆξις, [...] λυγμὸς, ἐπιληψίη, αἷμα ὁλοσχερὲς, ὕπνος*] < *ὁλο-* + ουσ. **σχερ(ός)* «συνέχεια, αδιάκοπη ακολουθία» < θ. *σχε-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἔχω* (βλ.λ., πβ. αόρ. *ἔ-σχ-ον*, ουσ. *σχέ-σις*), ακολουθούμενο από παραγ. τέρμα *-ρό(ς)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ολοσχερώς < ελνστ. επίρρ. *ὁλοσχερ-ῶς*.

ολοταχώς
λόγ. [1858], < *ολο-* + *-ταχ(ώς)*, επιρρ. τύπος σχηματισμένος από το επίθ. *ταχύς*, απόδ. τού γαλλ. *à toute vitesse*.

ολότελα
< μεσν. *ολότελα* < ελνστ. *ὁλοτελῶς*, επίρρ. τού επιθ. *ὁλοτελής* «πλήρης, ολόκληρος» < *ὁλο-* + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.).

ολούθε «ολόγυρα»
< μεσν. *ολοῦθεν / ολόθεν* (ο τύπος σε *-οῦ-* κατά το ληκτικό τέρμα *-οῦ* των επιρρημάτων, π.χ. *παντ-οῦ, ποῦ*, πβ. κ. μεσν. *ποῦ-θεν*) < *ὁλο-* + επιρρ. επίθημα *-θεν* (βλ.λ.).

ολοφύρομαι «κλαίω γοερά, οδύρομαι»
< αρχ. *ὀλοφύρομαι*, εκφραστ. ρήμα που πλάστηκε με επίθημα *-ύρομαι* κατ' αναλογίαν προς τα συνώνυμα αρχ. *ὀδύρομαι, μύρομαι, μινύρομαι*. Το θ. *ὀλοφ-* (με αρχικό *ὀ-* μάλλον κατά το συνώνυμο *ὀλολύζω*) πιθ. οδηγεί σε σύνδεση με αρμ. *olb* «θρήνος, κλάμα» και λιθ. *ulbúoti* «φωνάζω, τραγουδώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ολοφυρμός < αρχ. *ὀλοφυρ-μός* «θρήνος, οδυρμός».

ολυμπιακός
< αρχ. *ὀλυμπιακός* «σχετικός με την Ολυμπία ή τους Ολυμπιακούς Αγώνες» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < τοπων. *Ὀλυμπία*, που οφείλει το όνομά της στο ιερό τού *Ὀλυμπίου Διός*, το οποίο βρισκόταν εκεί. Η απώτερη αναγωγή των ανωτέρω είναι το τοπων. *Ὄλυμπος* (όρος τής Θεσσαλίας), το οποίο αποτελεί όρο τού προελλην. υποστρώματος και μάλλον σήμαινε απλώς «βουνό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Ολυμπιάδα < αρχ. *Ὀλυμπι-άς, -άδος* < τοπων. *Ὀλυμπία*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «Ολυμπιακοί Αγώνες», συχνότερα όμως η λ. δήλωνε την τετραετία μετά την παρέλευση τής οποίας τελούνταν οι Αγώνες και χρησίμευσε ως χρονολογικός προσδιορισμός γεγονότων τής Αρχαιότητας (οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες πραγματοποιήθηκαν το 776 π.Χ.)
ολύμπιος < αρχ. *ὀλύμπ-ιος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 18: *ὑμῖν μὲν θεοὶ δοῖεν ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες*]
ολυμπ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *olympisme*.
ΣΥΝΘ. **ολυμπιο-νίκης** (αρχ.) [ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, αλλά γνωστό κατ' εξοχήν από τους *Ὀλυμπιονίκους* τού Πινδάρου].

όλως διόλου
< μεσν. φρ. *ὅλως διόλου* < ελνστ. *ὅλως δι' ὅλου* (άπαξ στον Ιωάννη Χρυσόστομο, *Λόγ. ἐξηγητ. Ἠσαΐαν* 1.6: *ὅτι ὅλως δι' ὅλου τῷ προοιμίῳ τοῦτο προσέοικεν*) < αρχ. *ὅλως* (επίρρ. τού επιθ. *ὅλος*) + αρχ. φρ. *δι' ὅλου* (βλ.λ. *διόλου*).

ομάδα
< μεσν. *ομάδα*, από την αιτ. πτώση τού ελνστ. *ὁμάς, -άδος* < αρχ. επίρρ. *ὁμ(οῦ)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άς, -άδος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομαδικός < μεσν. *ὁμαδ-ικός*
ομαδικ-ότητα < *ομαδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ομαδόν < ελνστ. επίρρ. *ὁμαδ-όν* «μαζί, ομαδικά» < *ὁμάς, -άδος*.
ΣΥΝΘ. **ομαδ(ο)-**: *ομαδ-άρχης* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *chef d'équipe*), *ομαδο-ποιώ* (απόδ. τού γαλλ. *grouper*), *ομαδο-ποίηση*.

όμαιμος «εξ αίματος συγγενής»
< αρχ. *ὅμαιμος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 681-2: *ἀνδροῖν δ' ὁμαίμοιν θάνατος ὧδ' αὐτοκτόνος οὐκ ἔστι γῆρας τοῦδε τοῦ μιάσματος*] < *ὁμ(ο)-* (βλ.λ.) + *-αιμ(ος)* < *αἷμα* (βλ.λ.).

ομαλός
< αρχ. *ὁμαλός* [ήδη ομηρικό] < *ὁμ(ός)* «κοινός, ενωμένος, ο ίδιος» (βλ.λ. *ομού*) + παραγ. τέρμα *-αλός*, πβ. κ. *απ-αλός*. Βλ. κ. *ανώμαλος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαλώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομαλίζω < αρχ. *ὁμαλ-ίζω*
ομαλισμός < ελνστ. *ὁμαλισ-μός* < αρχ. *ὁμαλ-ίζω*
ομαλύνω < αρχ. *ὁμαλ-ύνω*
ομάλυν-ση < *ομαλύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ομαλότητα < αρχ. *ὁμαλ-ότης, – ότητος* «λεία επιφάνεια – ισότητα, ισορροπία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. (λόγ.) **εξ-ομαλύνω** ([1892], απόδ. τού γαλλ. *aplanir*), **εξ-ομάλυνση** [1854], **εξ-ομαλυντικός** [1891].

όμβρος «νεροποντή, βροχή»
< αρχ. *ὄμβρος* «καταιγίδα (συχνά με κεραυνούς), υδατόπτωση, νεροποντή» (πιθ. ήδη μυκ. *o-mi-ri-jo*: *ὄμβριος*, αμφισβητούμενη ανάγνωση) < **ombh-ro-* (με επίθημα *-ro-*), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **embh-* «βροχή – νερό τής βροχής» || σανσκρ. *ámbhas-*, λατ. *imber, -bris*, ίσως και αρμ. *amb, amp* «σύννεφο». Δεν είναι επιβεβαιωμένη η σχέση των όρων αυτών με τα αρχ. *νέφος, νεφέλη*

(βλ.λ.), η οποία βασίζεται στην υπόθ. ότι *embh- / *enbh- > *nebh- (με αντιμετάθεση).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όμβριος < αρχ. *όμβρ-ιος* «βροχερός, βρόχινος» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.].

ομελέτα

μεταφορά τού γαλλ. *omelette* (με λόγ. επίδρ. τού λατ. *ovum* «αβγό») < μέσο γαλλ. *amelette* (με αντιμετάθεση) < **alemette*, παράλλ. τύπος τού *alumette / alumelle* < παλ. γαλλ. *lemelle* «μικρή λάμα, έλασμα» < λατ. *lamella* «έλασμα – μικρό πιάτο», υποκορ. τού *lamina / lamma* (βλ.λ. *λάμα*). Στην παλαιά Γαλλική η λ. έλαβε τη μεταφορική σημ. «ομελέτα», επειδή μοιάζει με λεπτό πιάτο.

ομερτά «ο νόμος τής σιωπής»

< ιταλ. *omertà*, που πιθ. έχει την αφετηρία της σε διαλεκτ. λέξη τής Σικελίας, η οποία συνδ. με το παλ. ισπ. *hombredad* «ανδρισμός, ανδροπρέπεια». Κατ' άλλη εκδοχή, η λ. προέρχεται από ναπολιτάνικη διάλεκτο και ανάγεται σε τύπο *umiltà* «ταπεινότητα, ταπεινοφροσύνη» (< λατ. *humilitas*), επειδή επρόκειτο για ιδιότητα που αποτελούσε μέρος τού κώδικα τιμής τής μυστικής εγκληματικής οργάνωσης *Camorra*.

ομήγυρη «συντροφιά»

< αρχ. *ομήγυρις, -εως* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Υ 142: *ἆψ ἴμεν Οὔλυμπον δὲ θεῶν μεθ' ὁμήγυριν ἄλλων*] < *όμ(ο)-* (βλ.λ.) + *-ήγυρ(ις)* (με έκταση τού αρκτικού *ά-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἄγυρις* «συνέλευση, σύναξη», το οποίο εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἀγείρω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» (βλ.λ. *αγορά*).

ομήλικος «συνομήλικος»

< ελνστ. *ομήλικος* < αρχ. *ὁμῆλιξ, -ικος* [ήδη ομηρικό] < *όμ(ο)-* (βλ.λ.) + αρχ. *ἦλιξ, -κος* «συνομήλικος», για το οποίο βλ.λ. *ηλικία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανήλικος*.

όμηρος

< αρχ. *ὅμηρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.99.3: *καὶ ὁμήρους τῶν νησιωτέων παῖδας ἐλάμβανον*], που μάλλον είχε αρχικώς τη σημ. «αυτός που ακολουθεί, (ειδικότ.) που εξαναγκάζεται να ακολουθήσει» (πβ. επίσης τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ὁμηρεῖ· ἐγγυᾶται, ἀκολουθεῖ*), οπότε η λ. αναλύεται *όμ(ο)-* (βλ.λ.) + *-ηρ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ά-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. *ἀρ-*, το οποίο εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – τακτοποιώ, προετοιμάζω» (πβ. επίσης *ἀρετή, ἀρέσκω, ἄρθρον, ἅρμα, ἁρμός, ἀριθμός* κ.ά.). Από το επίθ. *ὅμηρος* έχει προέλθει το κύρ. όν. *Ὅμηρος*, παρά τους ποικίλους μύθους που είχαν αναπτυχθεί στην Αρχαιότητα σχετικά με την ετυμολόγηση τού ονόματος, με γνωστότερη την παρετυμολογική εκδοχή ότι *Ὅμηρος* είναι *ὁ μὴ ὁρῶν* «αυτός που δεν βλέπει» (επειδή ο ποιητής ήταν τυφλός).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομηρεία < αρχ. *ὁμηρ-εία* «παράδοση ομήρων, εγγυοδοσία – η κατάσταση τού ομήρου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.99.3: *καὶ ὁμήρους τῶν νησιωτέων παῖδας ἐλάμβανον*] < ρ. *ὁμηρ-εύω* «είμαι ή παραδίδομαι όμηρος» < *ὅμηρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

ομηρικός < αρχ. *ὁμηρ-ικός* «σχετικός με τον Όμηρο, αυτός που μιμείται τον τρόπο τού Ομήρου» < κύρ. όν. *Ὅμηρος* (βλ. ανωτέρω)

ομηριστής < ελνστ. *ὁμηρισ-τής* «ραψωδός, μιμητής τού Ομήρου» < ρ. *ὁμηρ-ίζω* < αρχ. *Ὅμηρος*.

όμικρον

< μεσν. *ὄμικρον* < ελνστ. *ὂ μικρόν*, κατ' αντιδιαστολή προς το *ὦ μέγα*. Η φωνητική αξία των δύο γραμμάτων διέφερε στην αρχ. γλώσσα: *όμικρον* [o], *ωμέγα* [ō]. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ομιλητής → ομιλώ

ομιλία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὁμιλία* < *ὅμιλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συναναστροφή, συντροφιά» (πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 599-600: *ἐν παντὶ πράγει δ' ἔσθ' ὁμιλίας κακῆς κάκιον οὐδέν, καρπὸς οὐ κομιστέος*) ➔ αρχ. σημ. «σεξουαλική επαφή» (πβ. Ξενοφ. *Ἱέρων* 4.1: *ποία δ' ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ τερπνὴ ἄνευ πίστεως ὁμιλία*) ➔ ελνστ. σημ. «διάλεξη, λόγος» (*Ὁμιλίαι*, τίτλος έργου που αποδιδόταν στον Κριτία), «συνομιλία, συζήτηση» (πβ. Θεοφρ. *Χαρακτ.* 2.1: *τὴν δὲ κολακείαν ὑπολάβοι ἄν τις ὁμιλίαν αἰσχρὰν εἶναι, συμφέρουσαν δὲ τῷ κολακεύοντι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ *λέξη*.

όμιλος

< αρχ. *ὅμιλος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 651-2: *Πηλεΐδης δὲ πολὺν καθ' ὅμιλον Ἀχαιῶν ᾤχετ'*] < *όμ(ο)-* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ῖλο(ς)* (ή από τον παράλλ. τύπο **-slo-*, κατ' άλλη εκδοχή), πβ. κ. *στρόβ-ῖλος, πέδ-ῖλον*. Δεν ευσταθεί η υπόθ. ότι το β' συνθ. προέρχεται από τη λ. *ἴλη* (< **Fελ-vā*), διότι δεν υπάρχουν ίχνη τού δίγαμμα στο σύνθετο και, περαιτέρω, η λ. *ἴλη* δηλώνει «στρατιωτική ομάδα», πράγμα που θα καθιστούσε το σύνθ. *ὅμ-ιλος* πλεοναστικό. Βλ. κ. *ομιλία, ομιλώ*.

ομιλώ

< αρχ. *ὁμιλῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 684: *μὴ μνηστεύσαντες μηδ' ἄλλοθ' ὁμιλήσαντες*], αρχική σημ. «συναναστρέφομαι» (η σημ. «συζητώ, συνομιλώ» είναι ελνστ., πβ. Κ.Δ. Πράξ. 20,11: *ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρι αὐγῆς οὕτως ἐξῆλθεν*), < *ὅμιλος* (βλ.λ.). Ο τύπος *μιλῶ* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομιλητής < αρχ. *ὁμιλη-τής* «μαθητής, σύντροφος

(συνήθ. φιλοσόφου, δασκάλου ή βασιλιά)» (πβ. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1.2.48: *ἀλλὰ Κρίτων τε Σωκράτους ἦν ὁμιλητὴς καὶ Χαιρεφῶν καὶ Χαιρεκράτης [...] καὶ ἄλλοι*) → σπάνια ελνστ. σημ. «αυτός που μιλά ενώπιον ακροατηρίου» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὑπόμν. εἰς Β' Θεσσαλ.* 62.485: *τί εἰσέρχομαι, φησίν, εἰ οὐκ ἀκούω τινὸς ὁμιλοῦντος; ... τί γὰρ χρεία ὁμιλητοῦ;*). Η λ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική με τη σημ. «αυτός που μιλά ενώπιον ακροατηρίου» ως απόδ. των γαλλ. *orateur* και γερμ. *Redner* (λόγ. αναδανεισμός)

ομιλητικός < αρχ. *ὁμιλη-τικός* «ευπροσήγορος, καλός στη συναναστροφή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ομιλητικ-ότητα λόγ. [1887], < *ομιλητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ομιλουμένη θηλ. μτχ. μεσοπαθ. ενεστώτα τού αρχ. *ὁμιλῶ (-έω)*.

ομίχλη

< αρχ. *ὁμίχλη / ὀμίχλη* [ήδη ομηρικό] (ο δασυνόμενος τύπος καταδικάζεται από τους αρχ. γραμματικούς) < **o-migh-lā* (με παραγ. τέρμα *-λᾱ*) < *ὀ-* προθεμ. + **migh-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **meigh-* «σύννεφο, ομίχλη» || σανσκρ. *meghá-* «σύννεφο», αρμ. *mēg* «ομίχλη», λιθ. *miglà*. Ορισμένοι υποθέτουν ότι συνδ. επίσης με το ρ. *ὀμείχω* «ουρώ», άποψη αμφίβολη. Βλ. κ. *μούχλα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομιχλώδης < ελνστ. *ὁμιχλ-ώδης*.

όμμα

< αρχ. *ὄμμα* «μάτι, βλέμμα» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 491-2: *τῷ δ' ἄρ' Ἀθήνη ὕπνον ἐπ' ὄμμασι χεῦ'*] < **ὄπ-μα* (με αφομοίωση) < θ. *ὀπ-*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *ὀπ-ή, ὄψ-ις, ὄπ-ωπ-α* (χρησιμοποιείται ως παρακ. τού *ὁρῶ*), λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.) κ.ά. Από το αρχ. *ὄμμα* μέσω τού υποκορ. *ὀμμάτιον* προήλθε το μεσν. *μάτι(ν)* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. α-όμματος (μεσν.).

ομνύω «ορκίζομαι»

< αρχ. *ὀμνύω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 585: *ὄμνυθι μὴ μὲν ἑκὼν τὸ ἐμὸν δόλῳ ἅρμα πεδῆσαι*], μεταπλ. τύπος τού *ὄμ-νυ-μι* (πβ. κ. *δείκνυμι – δεικνύω*), τού οποίου το θ. πρέπει να είναι *ὀμ(ο)-*, όπως προκύπτει από τον αρχαϊκό αόρ. *ὀμό-σαι* (απρφ.). Πιθ. συνδέεται με το σανσκρ. *amīti* «αρπάζω (;)», με την έννοια ότι πιάνει κανείς το ιερό αντικείμενο ή το πρόσωπο στο οποίο ορκίζεται. Η εξήγηση αυτή δίνει νόημα στην αρχ. φρ. *ὅρκον ὀμνύναι*, η οποία θα δήλωνε ιεροπρεπή χειρονομία επισημοποιήσεως τού όρκου. Βλ. σύνθ. *ἀν-ωμοτ-ί, συν-ωμό-της, ἐξ-ωμό-της*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοτικός < ελνστ. *ὀμο-τικός* < θ. *ὀμο-* (τού αρχ. *ὀμνύω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ομ(ο)- λεξικό πρόθεμα

< αρχ. *ὁμ(ο)-*, προερχόμενο από το επίθ. *ὁμός* «κοινός, ενωμένος, ο ίδιος» (βλ.λ. *ομού*), το οποίο εμφανίζεται επίσης σε ελληνογενείς επιστημονικούς όρους (π.χ. γαλλ. *homo-graphie*).

ΣΥΝΘ. ομ(ο)-: *ομό-γλωσσος* (αρχ.), *ομο-εθνής* (αρχ.), *ομο-ειδής* (αρχ.), *ομό-ζυγος* (αρχ.), *ομο-μήτριος* (αρχ.), *ομό-ρρυθμος* (αρχ.), *ομό-τεχνος* (αρχ.), *ομό-τιμος* (αρχ.), *ομο-τράπεζος* (αρχ.), *ομό-φυλος* (αρχ.), *ομό-φωνος* (αρχ.), *ομ-ήλικος* (ελνστ.), *ομο-γάλακτος* (ελνστ.), *ομό-γνωμος* (ελνστ.), *ομό-δειπνος* (ελνστ.), *ομό-ηχος* (ελνστ.), *ομό-θρησκος* (ελνστ.), *ομό-θυμος* (ελνστ.), *ομό-κεντρος* (ελνστ.) *ομο-ούσιος* (ελνστ.), *ομό-ρροπος* (ελνστ.), *ομό-χρονος* (ελνστ.), *ομο-βροντία* (λόγ. [1897]), *ομό-ρριζος* (λόγ. [1874]) κ.ά.

ομοβροντία «ταυτόχρονη βολή πολλών πυροβόλων όπλων»
λόγ. [1897], < *ομο-* (βλ.λ.) + *βροντ(ή)* + ληκτικό τέρμα *-ία*.

ομογάστριος «αυτός που γεννήθηκε από την ίδια μητέρα»
< αρχ. *ὁμογάστριος* < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *-γάστρ(ιος)* < *γαστήρ, -έρος / -ρός* (βλ.λ. *γαστέρα*), πβ. κ. *ομομήτριος*.

ομογενής

< αρχ. *ὁμογενής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1361: *ὁμογενὴς δ' ἀφ' ὧν αὐτὸς ἔφυν τάλας*] < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *-γεν(ής)*, από θ. τού ουσ. *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *συγ-γενής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομογένεια < ελνστ. *ὁμογέν-εια* «κοινότητα καταγωγής, κοινό γένος».

ΣΥΝΘ. ομογενο-: *ομογενο-ποίηση* (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *homogénéisation*), *ομογενο-ποιώ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ομογενής, ομογένεια

Το επίθ. ***ὁμογενής*** είναι αρχ., σύνθετο από το *ὁμο-* (< αρχ. επίθ. ***ὁμός*** στη σημασία «ίδιος, κοινός») και το *-γενής*, που προέρχεται από το ουσ. ***γένος*** στη σημασία «καταγωγή». Συνεπώς, ομογενής είναι αυτός που έχει την ίδια καταγωγή με άλλον. Η λ. αρχικά χρησιμοποιήθηκε για ζώα τού ίδιου είδους, τής ίδιας οικογένειας, π.χ. *ὁμογενῆ ζῷα* (Δημόκριτος). Η λ. δήλωσε επίσης τον εξ αίματος συγγενή, καθώς και οτιδήποτε είχε ενδοοικογενειακό χαρακτήρα, π.χ. *ὁμογενῆ μιάσματα* (δηλ. μιαρές πράξεις / φόνος εντός τής οικογένειας, Ευριπίδης). Από τη σημασία αυτή επεκτάθηκε (ως ουσιαστικό στο αρσ.) στη δήλωση τού οικείου προσώπου, τού φίλου. Επίσης, δήλωσε τον όμοιο, αυτόν που έχει κοινά χαρακτηριστικά με άλλον (π.χ. *τὸ νόσημα τοῦτο τὴν μὲν εὐπάθειαν ἔχει τῆς κεφαλῆς ὁμογενῆ τοῖς κεφαλαλγικοῖς*, Γαληνός), αντιδιαστελλόμενο στο ***ετερο-γενής*** και στο ***αν-ομογενής***.
Τέλος, στα νεότερα χρόνια η λ. -σε αντίθεση με λέ-

ξεις ή χαρακτηρισμούς που δήλωναν απομάκρυνση από την πατρίδα (π.χ. *ξενιτεμένος*) ή μετάβαση σε άλλη χώρα (π.χ. *μετανάστης*)- δήλωσε τον Έλληνα τού εξωτερικού που έλκει κοινή την καταγωγή με τον Έλληνα τού εσωτερικού. Παρόμοια διαδρομή είχε και η λ. ***ομογένεια***, η οποία από τη σημασία «κοινή προέλευση, κοινότητα καταγωγής» (π.χ. *ομογένεια φυτών*) έφτασε σήμερα να χρησιμοποιείται με τη σημασία «το σύνολο των ομογενών, των Ελλήνων που ζουν σε άλλη χώρα».
Η λ. *ομογενής* αποτέλεσε τη βάση για τον σχηματισμό στα Γαλλικά τού ελληνογενούς νεολογισμού ***homogénéisation***, τής ***ομογενοποίησης***.

ομόδοξος

< ελνστ. *ὁμόδοξος* «αυτός που έχει την ίδια γνώμη» (υποχωρητ.) < αρχ. *ὁμοδοξῶ (-έω)* «έχω την ίδια γνώμη, συμφωνώ πλήρως» < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *-δοξ(ῶ)* < *δόξα*, στη σημ. «γνώμη, παραδοχή – άποψη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοδοξία < αρχ. *ὁμοδοξ-ία* «συμφωνία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 433c.6-7: *δύσκριτον ἂν εἴη πότερον ἡ ὁμοδοξία τῶν ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων*].

ομοειδής

< αρχ. *ὁμοειδής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ψυχ.* 411a.18-19: *ὥστ' ἀναγκαῖον αὐτοῖς λέγειν καὶ τὴν ψυχὴν ὁμοειδῆ τοῖς μορίοις εἶναι*] < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *-ειδ(ής)* < *εἶδος* (βλ.λ.).

ομόζυγος

< αρχ. *ὁμόζυγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «συνεζευγμένος, (ζώο) ζεμένο στον ίδιο ζυγό» < *ὁμο-* + *ζυγός* (βλ.λ.), πβ. κ. *σύ-ζυγος*. Την ελνστ. περίοδο η λ. αποκτά την εξειδικευμένη σημασία «σύζυγος», ενώ η μτφ. σημ. «σύμφωνος, ομόγνωμος» συναντάται την ίδια εποχή.

ομοζυγώτης

< *ομο-* (βλ.λ.) + *ζυγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώτης*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *homozygote*, πβ. κ. *ετερο-ζυγώτης*.

ομόηχος

< ελνστ. *ὁμόηχος* < *ὁμό-* (βλ.λ.) + αρχ. *ἦχος*, πβ. κ. *ά-ηχος, εύ-ηχος*. Βλ. ΠΙΝΑΚΑ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοηχ-ία, λόγ. [1812].

ομοθυμαδόν

< αρχ. *ὁμοθυμαδόν* «ομοφώνως, ομόψυχα» < ρ. *ὁμοθυμ(ῶ)* (με επιρρ. επίθημα *-αδόν*) < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *θυμ(ῶ)* < *θυμός* (βλ.λ.), λ. που δήλωνε την καρδιά ως έδρα των συναισθημάτων, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο με τις σκέψεις και τις διαθέσεις του. Το επίθ. *ὁμόθυμος* είναι ελνστ. (μεσν. επίρρ. *ὁμοθύμως* «ομόψυχα»).

ομοιάζω → μοιάζω

ομοϊδεάτης

λόγ. [1893], < *ομο-* (βλ.λ.) + *ιδέ(α)* + παραγ. τέρμα *-άτης*, πβ. κ. *εργ-άτης*.

ομοιογενής

«ομοιόμορφος, ομοιοσύστατος»
< αρχ. *ὁμοιογενής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ζώων ἱστ.* 504a.27-28: *τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο ποιοῦσι καὶ τὰ φολιδωτά, οἷον οἱ σαῦροι καὶ τἆλλα τὰ ὁμοιογενῆ τούτοις τῶν ζῴων*] < *ὁμοιο-* + *-γεν(ής)*, από θ. τού ουσ. *γένος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοιογένεια < ελνστ. *ὁμοιογέν-εια* «ομοιότητα φυλής ή γένους» → Ο βιολ. όρ. αποδίδει το λατ. *tribus* (στη νέα σημ.).

ομοιοκατάληκτος

< ελνστ. *ὁμοιοκατάληκτος* (ως γραμμ. όρος) «αυτός που έχει όμοιες καταλήξεις» < *ὁμοιο-* + σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού αρχ. *καταλήγω* (θ. *καταληκ-* + παραγ. τέρμα *-τος*), πβ. κ. *δι-κατάληκ-τος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοιοκαταληξία < μεσν. *ὁμοιοκαταληξ-ία* < ελνστ. *ὁμοιοκατάληκ(τος)* + παραγ. τέρμα *-σία*
ομοιοκαταληκτώ < ελνστ. *ὁμοιοκαταληκτ-ῶ (-έω)* < *ὁμοιοκατάληκτος* (βλ. ανωτέρω).

ομοιομερής

< αρχ. *ὁμοιομερής* < *ὁμοιο-* + *-μερ(ής)* < *μέρος*, πβ. κ. *δι-μερής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοιομέρεια < ελνστ. *ὁμοιομέρ-εια*.

ομοιόμορφος

< ελνστ. *ὁμοιόμορφος* < *ὁμοιο-* + *-μορφ(ος)* < αρχ. *μορφή*, πβ. κ. *ισό-μορφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοιομορφ-ία, λόγ. [1812]
ομοιομορφ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *homéomorphisme*.

ομοιοπαθής

< αρχ. *ὁμοιοπαθής* «αυτός που έχει τα ίδια αισθήματα ή πάθη – αυτός που έχει επηρεαστεί ομοίως» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ὁμοιο-* + *-παθ(ής)*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *πάσχω* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β' *ἔ-παθ-ον, πάθ-ος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομοιοπάθεια < αρχ. *ὁμοιοπάθ-εια* «το να υπόκειται κανείς στα ίδια πάθη, ομοιότητα».

ομοιοπαθητικός

λόγ. [1831], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *homéopathique* < ουσ. *homéopathie* «ομοιοπαθητική (ιατρική)» < γερμ. *Homöopathie*, όρος που πλάστηκε το 1796 από τον Γερμανό ιατρό και χημικό Samuel Hahnemann (1755-1843), ο οποίος εισηγήθηκε τη

θεραπεία μέσω τής πρόκλησης στο σώμα συμπτωμάτων ομοίων με τής νόσου.

ομοιοπολικός «χημικός δεσμός με αμοιβαία συνεισφορά ηλεκτρονίων από δύο άτομα»
< *ομοιο-* + *πολικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *homoeopolar* < *homoeo-* (που πλάστηκε με βάση το αρχ. *ὅμοιος*) + *polar* (< ν.λατ. *polaris* < λατ. *polus* < αρχ. *πόλος*).

όμοιος
< αρχ. *ὁμοῖος / ὅμοιος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 218: *ὡς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ὡς τὸν ὁμοῖον*] < *ὁμό(ς)* «κοινός, ενωμένος, ο ίδιος» (βλ.λ. *ομού*) + παραγ. τέρμα *-ιος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοιότητα < αρχ. *ὁμοι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Παρμ.* 129a.3-6: *καὶ τὰ μὲν τῆς ὁμοιότητος μεταλαμβάνοντα ὅμοια γίγνεσθαι ταύτῃ τε καὶ κατὰ τοσοῦτον ὅσον ἂν μεταλαμβάνῃ, τὰ δὲ τῆς ἀνομοιότητος ἀνόμοια*].
ΣΥΝΘ. ομοιο-: *ομοιό-τροπος* (αρχ.), *ομοιό-πτωτος* (ελνστ.), *ομοιό-σχημος* (ελνστ.), *ομοιό-τυπος* (ελνστ.), *ομοιό-θερμος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *homéotherme*), *ομοιο-πολικός* (βλ.λ.), *ομοιό-σταση* (βλ.λ.) κ.ά.
-όμοιο(ς): *αν-όμοιος, παρ-όμοιος, προσ-όμοιο* κ.ά.

ομοιόσταση «βιολογική διαδικασία αυτορρύθμισης των οργανισμών»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *homoeostasis*.

ομοιοτέλευτος «(για λέξη ή στίχο) ομοιοκατάληκτος»
< αρχ. *ὁμοιοτέλευτος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ὁμοιο-* + *-τέλευτ(ος)* < *τελευτή* «λήξη, τέλος». Η λ. δήλωνε ήδη από την ελνστ. εποχή το ρητορικό σχήμα κατά το οποίο διαδοχικές φράσεις λήγουν με τις ίδιες ή ομόηχες λέξεις (με την ίδια ή με άλλη σειρά).

ομοίωμα
< αρχ. *ὁμοίωμα* «ομοιότητα – εικόνα, είδωλο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Παρμ.* 132.d.1-3: *ἔμοιγε καταφαίνεται ὧδε ἔχειν· τὰ μὲν εἴδη ταῦτα ὥσπερ παραδείγματα ἑστάναι ἐν τῇ φύσει, τὰ δὲ ἄλλα τούτοις ἐοικέναι καὶ εἶναι ὁμοιώματα*] < ρ. *ὁμοιῶ (-όω)* < επίθ. *ὅμοιος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοιωματικός < ελνστ. *ὁμοιωματ-ικός* «αυτός που δηλώνει ομοιότητα»
ομοίωση < αρχ. *ὁμοίω-σις* «εξομοίωση – ομοιότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Θεαίτ.* 176b.1-2: *φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν*] (ελνστ. φρ. *καθ' ὁμοίωσιν* στην Π.Δ., Γένεσ. 1,26: *ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*) < ρ. *ὁμοιῶ (-όω)*.

ομόκεντρος
< ελνστ. *ὁμόκεντρος* < *ὁμό-* (βλ.λ.) + αρχ. *κέντρον*, πβ. κ. *ισό-κεντρος*.

ομολογία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὁμολογία* < επίθ. *ὁμόλογ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*, πβ. κ. *ανάλογος – αναλογ-ία*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συμφωνία, συνθήκη» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.90: *ἠνάγκασαν ὁμολογίᾳ τήν τε ἀκρόπολιν παραδοῦναι καὶ ἐπὶ Μεσσήνην ξυστρατεῦσαι*) → ήδη αρχ. σημ. «παραδοχή» (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 219a: *κατὰ τὴν χθὲς ὁμολογίαν, ὦ Σώκρατες, ἥκομεν*) → ελνστ. σημ. «ιερή ευχή, υπόσχεση πίστεως» (Π.Δ., *Ιεζεκιήλ* 46.12: *ἐὰν δὲ ποιήσῃ ὁ ἀφηγούμενος ὁμολογίαν ὁλοκαύτωμα σωτηρίου τῷ Κυρίῳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομολογι-ακός.
ΣΥΝΘ. ομολογι-ούχος (λόγ. [1889]).

ομόλογος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὁμόλογος* < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *λόγος*, πβ. κ. *ανά-λογος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σύμφωνος, παραδεδεγμένος – ομόφωνος» (πβ. Ξενοφ. *Συμπόσ.* 8.36: *δοκοῦμεν δ' ἄν μοι πάντες ὁμόλογοι γενέσθαι περὶ ὧν λέγω*) → ήδη αρχ. σημ. «ομοιότροπος, αντίστοιχος» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1115a: *ὁμόλογοι δὲ τούτοις εἰσὶ καὶ αἱ τιμαὶ αἱ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ παρὰ τοῖς μονάρχοις*) → το ουσιαστικοπ. ουδ. *ὁμόλογο(ν)* «τίτλος συμβάσεως – γραμμάτιο» (η πρώτη σημ. είναι ήδη μεσν.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομολογώ < αρχ. *ὁμολογ-ῶ (-έω)* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπασμα], αρχική σημ. «συμφωνώ – αντιστοιχώ» → Ήδη αρχ. η σημ. «υπόσχομαι επίσημα» (με θρησκ. έννοια), καθώς και «παραδέχομαι, αναγνωρίζω σφάλμα», ενώ ο νομ. όρος είναι ελνστ.
☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συμφωνώ*
ομολογητής < ελνστ. *ὁμολογη-τής* «χριστιανός που υπέστη διωγμό λόγω τής πίστης του, την οποία παραδεχόταν δημόσια και με παρρησία» < αρχ. *ὁμολογ-ῶ (-έω)*
ομολογητικός < ελνστ. *ὁμολογη-τικός* < αρχ. *ὁμολογ-ῶ (-έω)*
ομολογουμένως < αρχ. επίρρ. *ὁμολογουμέν-ως* < *ὁμολογ-ούμενος*, μτχ. μεσοπαθ. ενεστώτα τού ρ. *ὁμολογ-ῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. -ομολογώ, -ομολόγηση: *καθ-ομολογώ, δι-ομολογώ, συν-ομολογώ, εξ-ομολογώ – καθ-ομολόγηση, δι-ομολόγηση, συν-ομολόγηση, εξ-ομολόγηση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ομολογώ, ομολογία, εξομολόγηση
Το ρ. ***ὁμολογῶ*** είναι αρχ. και η αρχική σημασία του ήταν «συμφωνώ», προέρχεται δε από το επίθ. ***ὁμόλογος***. Από το *ομολογώ* παράγεται το ουσ. ***ὁμολογία***. Η αρχική σημασία των παραπάνω λέξε-

ων («συμφωνώ – σύμφωνος – συμφωνία») εξηγείται από την ετυμολογική τους προέλευση: ***όμο-*** + ***λέγω***, δηλ. «λέω κάτι ***ὁμοῦ***, μαζί με κάποιον άλλον», άρα συμφωνούμε (☛ ΣΧΟΛΙΟ, λ. *συμφωνώ*). Από τη σημασία αυτή οι λ. πέρασαν στη σημασία τής παραδοχής και τής υπόσχεσης να τηρηθεί κάτι. Η οικονομική σημασία τής λ. *ομολογία* (συχνότερα απαντά με τον τύπο ***ομόλογο***) εμπεριέχει τόσο τη συμφωνία όσο και την υπόσχεση τού εκδότη τής ομολογίας προς τον αγοραστή για τα χρήματα που θα εισπράξει ο τελευταίος (η σύγχρονη χρήση αποδίδει το γαλλ. ***obligation***).
Από τη σημασία «παραδέχομαι» τα *ομολογώ* και *ομολογία* πέρασαν στην ειδικότερη σημασία τής παραδοχής παραπτώματος, ενώ στον επιτατικό σύνθετο τύπο ***ἐξομολογοῦμαι***, ***ἐξομολόγησις*** δηλώθηκε η παραδοχή των ηθικών σφαλμάτων (αμαρτιών) στον χριστιανικό κόσμο, καθώς και το αντίστοιχο μυστήριο *(εξομολόγηση)*. Οι λ. *ομολογώ* και *ομολογία* κατά την ίδια περίοδο χρησιμοποιήθηκαν για τους χριστιανούς που ομολογούσαν, δηλ. παραδέχονταν δημόσια και με παρρησία την πίστη τους («ομολογία πίστεως», πβ. λατ. ***confessio fidei***) και οι οποίοι ονομάστηκαν ***ομολογητές***.
Οι δύο αυτές λέξεις, συνεχίζοντας τη μακραίωνη πορεία τους, κατέληξαν τα νεότερα χρόνια στη χρήση τους στην ανακριτική πρακτική, όπου ζητείται από τον ανακρινόμενο να ομολογήσει, να παραδεχθεί δηλ. την ενοχή του σε σχέση με τη διάπραξη αδικήματος. Οι λ. έχουν αποκτήσει πλέον αρνητική χροιά, εφόσον αναφέρονται σε πράγματα που είτε θεωρούνται παράνομα (π.χ. *ομολογία ενοχής*) είτε ανάρμοστα (π.χ. *ομολογώ ότι του μίλησα άσχημα*) ή φανερώνουν αδυναμία, μειονέκτημα κ.λπ.
Η εξέλιξη των δύο όρων, από αρχικά ουδέτερη σημασία («συμφωνώ») σε εύσημη («ομολογώ την πίστη μου») και εν συνεχεία σε αρνητική («παραδέχομαι την ενοχή μου»), δεν είναι ασυνήθιστη στην ιστορία τής γλώσσας. Βλ.λ. *μαρτυρώ*.

ομομήτριος
< αρχ. *ὁμομήτριος (ἀδελφός)* < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *-μήτρ(ιος)* < *μήτηρ, -τρός*.

ομόνοια
< αρχ. *ὁμόνοια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παρ. πρὸς Καλλ.* 44.3-5: *καὶ μὴν οὐ δεῖ γ' ὑμᾶς παρ' ἑτέρων μαθεῖν, ὅσον ἐστὶν ὁμόνοια ἀγαθὸν ἢ στάσις κακόν*] < επίθ. *ὁμόνο(ος) / -νο(υς)* «με μία σκέψη, ομόφρων» < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *νοῦς*, πβ. κ. *διχό-νοια*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομονοώ < αρχ. *ὁμονο-ῶ (-έω)*.

ομόνω «ορκίζομαι»
< μεσν. *ὀμόνω*, μεταπλ. τύπος που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. *ὤμο-σα* (τού αρχ. *ὀμνύω / ὄμνυμι*, βλ.λ.) κατά τα ρ. σε *-ώνω*, επειδή επίσης έχουν αόρ. σε *-ωσα* [-osa], π.χ. *άπλ-ωσα – απλώνω*, *έλει-ωσα – λειώνω*, *σάρ-ωσα – σαρώνω*.

ομοούσιος
< ελνστ. *ὁμοούσιος* «τής αυτής ουσίας ή φύσεως» < *ὁμο-* (βλ.λ.) + αρχ. *οὐσία*. Ο θεολογικός όρος συναντάται από τον 2ο αι. μ.Χ. στον Ωριγένη (*Σχόλ. Ματθ.* 17.309: *εἷς ἐστιν οὐ συναλοιφῇ τῶν τριῶν, ἀλλ' οὐσίᾳ μιᾷ· τρεῖς δὲ ὑποστάσεις τέλειαι ἐν πᾶσι, καὶ κατάλληλοι, κατὰ φύσιν ἐγέννησεν ὁ Πατήρ· διόπερ ὁμοούσιος ἐγεννήθη*).

ομοπάτριος
< αρχ. *ὁμοπάτριος (ἀδελφός)* < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *πάτρ(ιος)* < *πατήρ, -τρός*.

όμορος
< αρχ. *ὅμορος* «γειτονικός, συνορεύων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ὁμ(ο)-* (βλ.λ.) + *ὅρος*, στη σημ. «όριο, σύνορο».

όμορφος
< μεσν. *ὄμορφος* (από προληπτική αφομοίωση προς τα ακόλουθα *-ο-* τού τύπου *ἔμορφος*) < *ἔμορφος* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος [vm] > [m]) < αρχ. *εὔμορφος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομορφιά < μεσν. *ὀμορφ-ιά / ἐμορφ-ιά / ἐμορφ-ία* < αρχ. *εὐμορφ-ία* < *εὔμορφος* (βλ.λ.)
ομορφαίνω < μεσν. *ὀμορφ-αίνω / εὐμορφ-αίνω* < *εὔμορφ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
ομορφάδα < μεσν. *ὀμορφ-άδα / ἐμορφ-άδα / εὐμορφ-άδα* < *εὔμορφ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*.
ΣΥΝΘ. **ομορφ(ο)-**: *ομορφ-άνθρωπος, ομορφ-άντρας, ομορφο-γυναίκα, ομορφο-νιός, ομορφό-παιδο* κ.ά.
-(ό)μορφος: *πεντά-μορφος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

όμορφος, εύμορφος – ωραίος, ώριμος – άγουρος, αγώρι
Το νεοελληνικό επίθ. ***όμορφος*** είναι λέξη μεσαιωνική που προήλθε από φωνολογικές μεταβολές τού αρχ. επιθ. ***εὔμορφος***, λέξης σύνθετης από το επίρρ. *εὖ* και το ουσ. *μορφή*. *Εὔμορφος*, συνεπώς, είναι αυτός που έχει ωραία μορφή. (Η λ. *εὔμορφος* δεν πρέπει να συγχέεται με το επίθ. ***ἔμμορφος*** [< *ἐν* + *μορφή*], που σημαίνει «αυτός που έχει μορφή» και αντιδιαστέλλεται προς το ***ἄμορφος***).
Το αρχ. επίθ. ***ὡραῖος*** προέρχεται από το ουσιαστικό *ὥρα* και αρχικά σήμαινε «αυτός που γίνεται την κατάλληλη ώρα ή εποχή». Χρησιμοποιήθηκε π.χ. για τα φρούτα εποχής που προσφέρονταν στους θεούς ή συλλέγονταν την κατάλληλη εποχή, για χρονιάρικα ζώα ή ψάρια που αλιεύονται την κατάλληλη εποχή κ.λπ. Σήμανε επίσης αυτόν που βρίσκεται στην καλύτερη ώρα του, στην καλύτερη ηλι-

κία, δηλ. στη νεότητά του, ή στην κατάλληλη εποχή για κάτι (π.χ. για γάμο) και, τέλος, αυτόν που έχει κάλλος, ομορφιά. (Για τη σημασία «όμορφος», βλ. επίσης *καλός, κάλλος, ευειδής, εύμορφος*).
Αξίζει να σημειωθεί ότι το αρχ. επίθ. ***ὥριμος*** προέρχεται επίσης από την *ὥρα* (γι' αυτό δασύνεται, όπως και το *ὡραῖος*), αρχικά δε ήταν ποιητικός τύπος τού επιθ. *ὡραῖος*, αλλά περιορίστηκε εξ αρχής στη σημασία «αυτός που συμβαίνει τον κατάλληλο καιρό, στην ώρα του» και αναφερόταν σε καρπούς ή αγροτικές εργασίες, ενώ χρησιμοποιήθηκε ως αντίθετο τού αρχ. ***ἄωρος*** «αυτός που δεν συμβαίνει τον κατάλληλο καιρό» και «άγουρος» (< *ά-* στερητ. + *ὥρα*). Από το επίθ. *ἄωρος* προήλθαν οι λ. *ἀώριος* και *ἄγωρος*, από τους οποίους στα μεσαιωνικά χρόνια προήλθαν τόσο το ***άγουρος*** (ως επίθ. «[για καρπό] πρώιμος», ως ουσ. «νέος, παλληκάρι») όσο και το ***αγώρι*** «αρσενικό παιδί».

ομόσπονδος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὁμόσπονδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 9.16.10-12: *ἐπεὶ νῦν ὁμοτράπεζός τέ μοι καὶ ὁμόσπονδος ἐγένεο, μνημόσυνά τοι γνώμης τῆς ἐμῆς καταλιπέσθαι θέλω*] < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *σπονδή* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρά-σπονδος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συμμέτοχος σε προσφορά σπονδής, δηλ. έκχυσης οίνου προς τιμήν θεού» (συχνά ακολουθείται από το επίθ. *ὁμοτράπεζος*) → ελνστ. σημ. «συμβαλλόμενος σε συνθήκη» (πβ. Θεοδωρήτ. *Ὑπόμν. ιβ΄ προφ.* 81: *οἱ χθὲς καὶ πρώην εὐνοϊκῶς περὶ σὲ διακείμενοι, καὶ ὁμόσπονδοί σου ὄντες καὶ σύμμαχοι*) → σύγχρ. σημ. «μέλος ενώσεως συστατικών κρατών» (απόδ. τού γαλλ. *fédéral*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοσπονδ-ία, λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *fédération* (επίσης σύνθ. *συν-ομοσπονδία*, απόδ. τού γαλλ. *confédération*)
ομοσπονδι-ακός, λόγ. [1889], απόδ. τού γαλλ. *fédéral*.

ομοταγής «αυτός που βρίσκεται στην ίδια σειρά ή τάξη»
< ελνστ. *ὁμοταγής* «τής ίδιας τάξεως ή κατηγορίας» < *ὁμο-* (βλ.λ.) + *-ταγ(ής)*, από το θ. τού παθ. αορ. β΄ *ἐ-τάγ-ην* τού αρχ. *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *νομο-ταγής*.

ομοταξία «βαθμίδα στο ιεραρχικό σύστημα κατατάξεως ζώων και φυτών»
λόγ. [1849], < *ομο-* (βλ.λ.) + *-ταξ(ία)* < *τάξη*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *homotaxia*.
ΣΥΝΘ. συν-ομοταξία, λόγ. [1873].

ομοτικός → ομνύω

ομότιμος
< αρχ. *ὁμότιμος* «άξιος ίσης τιμής» [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ο 186: *εἴ μ' ὁμότιμον ἐόντα βίῃ ἀέκοντα καθέξει*] < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *-τιμ(ος)* < *τιμή*, πβ. κ. *ισό-τιμος*. Ο όρος *ομότιμος (καθηγητής)* αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Emeritus (Professor)*.

ομού
< αρχ. επίρρ. *ὁμοῦ* [ήδη ομηρικό] (με επιρρ. επίθημα *-οῦ*, π.χ. αρχ. *πολλαχ-οῦ, ἀλλαχ-οῦ, ἀλλ-οῦ*) < *ὁμός* «κοινός, ενωμένος, ο ίδιος» < **som(o)-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **sem-* «ένας» || σανσκρ. *samá-* «ένας, ο ίδιος», λατ. *semel* «άπαξ», αρχ. γερμ. **saman-* «ο ίδιος» (> αγγλ. *same*), **samen-* «συγκεντρώνω (όμοια πράγματα)» (> γερμ. *sammeln*, ολλ. *zamelen*) || αρχ. *ἁπλοῦς* < **sm̥-pl-os* (βλ.λ. *απλός*), *μία* (< **sm-ia*), *εἷς* (< **sem-s*), *ὅμο-ιος* (< **somo-*), *ἅ-μα, ἅ-παξ* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ένας*.

ομόφρων «ομόγνωμος»
< αρχ. *ὁμόφρων, -ονος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Χ 263: *οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσιν*] < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. κ. *σώ-φρων, εχέ-φρων, μετριό-φρων, ταπεινό-φρων, παρά-φρων*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοφροσύνη < ελνστ. *ὁμοφρ-οσύνη*, πβ. κ. *άφρων – αφρ-οσύνη*
ομοφρονώ < αρχ. *ὁμοφρον-ῶ (-έω)*.

ομόφυλος «αυτός που ανήκει στην ίδια φυλή ή στο ίδιο φύλο»
< αρχ. *ὁμόφυλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (με ευρύτερη έννοια από το συνώνυμο *ὁμοεθνής*) < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *-φυλ(ος)* < *φῦλον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοφυλία < ελνστ. *ὁμοφυλ-ία*.

ομοφυλοφιλία
< *ομόφυλο(ς)*, στη σημ. «τού ιδίου φύλου», + *φιλία*, απόδ. τού γερμ. *Homosexualität*, όρου που πλάστηκε τον 19ο αι. από τον Γερμανό νευρολόγο-ψυχίατρο Richard von Krafft-Ebing (1840-1902).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοφυλόφιλος < *ομοφυλοφιλία* (υποχωρητ.), κατ' αναλογίαν προς ζεύγη όπως π.χ. *θερμοφιλία – θερμόφιλος, νεκροφιλία – νεκρόφιλος, υδροφιλία – υδρόφιλος* κ.ά.
ομοφυλοφιλ-ικός.

ομόφωνος
< αρχ. *ὁμόφωνος* «τής ίδιας γλώσσας, ομόγλωσσος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ὁμό-* (βλ.λ.) + *φωνή*, πβ. κ. *ά-φωνος, εύ-φωνος, σύμ-φωνος*. Η σημ. «ομόγνωμος» είναι ελνστ. (πβ. Μαξίμ. Σοφιστ. *Διαλέξ.* 3.1d: *τοῦτον μὴ τυγχάνειν βεβαίας δόξης, μηδὲ ἐπαίνων ὡμολογημένων, μηδὲ ὁμοφώνων δικαστῶν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ομοφωνία < αρχ. *ὁμοφων-ία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτ.* 1263b.34-35: *ὥσπερ κἂν εἰ*

τις τὴν συμφωνίαν ποιήσειεν ὁμοφωνίαν ἢ τὸν ῥυθμὸν βάσιν μίαν]

ομοφωνώ < αρχ. *ὁμοφων-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.142.13-14: *αὗται δὲ αἱ πόλιες τῇσι πρότερον λεχθείσῃσι ὁμολογέουσι κατὰ γλῶσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι*].

όμποε
«πνευστό μουσικό όργανο, οξύαυλος» < ιταλ. *oboe* < γαλλ. *hautbois* < *haut* «υψηλός (εν προκειμένω για ήχο ή τόνο)» (< λατ. *altus*) + *bois* «ξύλο – δάσος» (< μεσν. λατ. *boscus*, γερμ. αρχής). Βλ. κ. *οξύαυλος*.

ομπρέλα
< ιταλ. *ombrella* (με προσθήκη τού *-r-* κατ' επίδρ. τού ομορρίζου *ombra* «σκιά») < λατ. *umbella*, υποκορ. τού *umbra* «σκιά». Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *ὄμβρος* «βροχή, νεροποντή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομπρελ-άς

ομπρελ-άδικο < *ομπρελ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *γαλατ-άδικο*

ομπρελίνο < ιταλ. *ombrellino*, υποκορ. τού *ombrella*.

ΣΥΝΘ. ομπρελο-θήκη.

ομφαλός
< αρχ. *ὀμφαλός* [ήδη ομηρικό] < **ombh-alo-s*, που πιθ. συνδ. με το λατ. επίθ. *umbilīcus* < **umbilus* (υποκορ. **umbiliculus* > γαλλ. *nombril*, ισπ. *ombligo*, ιταλ. *ombelico*), καθώς και με το αρχ. γερμ. **nab(u) lōn* (> γερμ. *Nabel*, αγγλ. *navel*, ολλ. *navel*), όλα με τη σημ. «ομφαλός». Η ποικιλία των θεμάτων έχει οδηγήσει επίσης σε σύνδεση με το σανσκρ. *nábhi-* «ομφαλός – πλήμνη τροχού», αρχ. γερμ. **nabō* «πλήμνη τροχού» (> γερμ. *Nabe*, αγγλ. *nave*, ολλ. *naaf*). Κατ' άλλη εκδοχή, το αρχ. *ὀμφαλός* πρέπει να αναλυθεί **ὀ-νοφ-αλό-ς* (με *ὀ-* προθεμ. και επίθημα *-alo-*), το οποίο προϋποθέτει συγκοπή *-*νοφ-* > *-μφ-* και οδηγεί πάλι σε σύνδεση με τη ρίζα **nebh-*, **n̥bh-* των προαναφερθέντων γερμανικών και σανσκριτικών όρων. Βλ. κ. *αφαλός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομφάλιος < ελνστ. *ὀμφάλ-ιος*

ομφαλικός < ελνστ. *ὀμφαλ-ικός*.

ΣΥΝΘ. ομφαλ(ο)-: *ομφαλο-ειδής* (μεσν.), *ομφαλ-επίδεσμος* (λόγ. [1896]), *ομφαλο-σκόπος* (λόγ. [1861]), *ομφαλο-κήλη* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *omphalocele*), *ομφαλο-ρραγία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *omphalorrhagia*), *ομφαλό-ρροια* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *omphalorrhoea*), *ομφαλο-σκοπία*, *ομφαλο-σκοπώ* κ.ά.

ομώνυμος
< αρχ. *ὁμώνυμος* [ήδη ομηρικό] < *ὁμ(ο)-* (βλ.λ.) + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ώνυμος*, *συν-ώνυμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ομωνυμία < αρχ. *ὁμωνυμ-ία*.

όμως
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὅμως* (με αναβιβασμό τού τόνου, πιθ. κατά το *ἴσως* < *ἴσος*) < *ὁμῶς*, επίρρ. τού επιθ. *ὁμός* «κοινός, ενωμένος, ο ίδιος», για το οποίο βλ.λ. *ομού*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εξίσου, ομοίως» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ι 320: *κάτθαν' ὁμῶς ὅ τ' ἀεργὸς ἀνὴρ ὅ τε πολλὰ ἐοργώς*) → ήδη αρχ. σημ. «εντούτοις, παρ' όλα αυτά, ωστόσο» (ως αντιθετικός σύνδεσμος κυριαρχεί στην αττική πεζογραφία και στους τραγικούς).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

όμως

Η μεταβολή σημασίας τού επιρρ. ***όμως*** παρουσιάζει χαρακτηριστικά που συνδέονται με τη γνωσιακή αντίληψη τού κόσμου από τον ομιλητή. Το αρχ. *ὁμῶς* δήλωνε ομοιότητα ή, στην πραγματικότητα, εξομοίωση όλων των συνθηκών ή καταστάσεων που ο ομιλητής συνέδεε με το θέμα και οι οποίες, εντούτοις, δεν θα επηρέαζαν το αποτέλεσμα ή την έκβαση. Θα μπορούσαμε, συνεπώς, να θεωρήσουμε μεταβατική τη σημασία «εν πάση περιπτώσει, σε κάθε περίπτωση». Ας σημειωθεί ότι παρόμοια πορεία αλλαγής σημασίας διακρίνουμε αρκετά νωρίς στα ελλην. *πάντως*, *μολονότι* (< φρ. *μ' όλον ότι*), καθώς και σε άλλες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *anyway*, *all the same*, γαλλ. *tout de même* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ίσως*.

ον
< αρχ. *ὄν*, *ὄντος*, ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστ. *ὤν* (βλ.λ.) τού ρ. *εἰμί*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όντως < αρχ. επίρρ. *ὄντ-ως* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ὄν*, *ὄντος*.

ΣΥΝΘ. οντο- (λόγ. ελληνογενείς ξέν. όροι): *οντο-γένεση* (βλ.λ.), *οντο-γονία* ([1882], μεταφορά τού γαλλ. *ontogenèse*), *οντο-λογία* (βλ.λ.), *οντο-λογισμός* [1889] κ.ά.

όναρ → όνειρο

όνειδος
< αρχ. *ὄνειδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Π 498-9: *σοὶ γὰρ ἐγὼ καὶ ἔπειτα κατηφείη καὶ ὄνειδος ἔσσομαι ἤματα πάντα διαμπερές*] < *ὀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **neid-* «λοιδορώ, κακολογώ, υβρίζω» || σανσκρ. *nindati*, λιθ. *niedėti*, αρμ. *anicanem* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ονειδίζω < αρχ. *ὀνειδ-ίζω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 34-35: *ἀλκὴν μέν μοι πρῶτον ὀνείδισας ἐν Δαναοῖσι φὰς ἔμεν ἀπτόλεμον καὶ ἀνάλκιδα*]

ονειδισμός < ελνστ. *ὀνειδισ-μός* < αρχ. *ὀνειδ-ίζω*

ονειδιστικός < ελνστ. *ὀνειδισ-τικός* < αρχ. *ὀνειδ-ίζω*.

όνειρο
< αρχ. *ὄνειρον / ὄνειρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ξ 495: *κλῦτε, φίλοι· θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος*] (ο αρσ. τύπος είναι αρχαιότερος) < **ὄνερ-jος*, τού οποίου μεταπτωτ. βαθμίδα απαντά στο αρχαϊκό συνώνυμο *ὄναρ* (μόνο σε ονομαστική και αιτιατική), που συνδ. με αρμ. *anurj* και αλβ. *ëndërr* (ίδια σημ.), πβ. κ. *ενύπνιο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ονειρεύομαι < μεσν. *ὀνειρ-εύομαι*
ονειρευτής < μεσν. *ὀνειρευ-τής* < ρ. *ὀνειρ-εύομαι*
ονειρευ-τός, λόγ. [1894], ρηματ. επίθ. τού *ονειρεύομαι*
ονειρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *onirique*
ονειρώδης < ελνστ. *ὀνειρ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. ονειρ(ο)-: *ονειρο-κρίτης* (ελνστ.), *ονειροσκόπος* (ελνστ.), *ονειρο-φαντασία* (ελνστ.), *ονειρομαντεία* (μεσν.), *ονειρό-δραμα* (απόδ. τού αγγλ. *stage dream*), *ονειρ-ισμός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *onirisme*), *ονειρο-βατώ* (βλ.λ.), *ονειρο-λόγος*, *ονειρο-παρμένος*, *ονειρό-πλαστος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
όνειρο, όναρ – ενύπνιο
Η λ. ***όνειρο*** είναι αρχαία και απαντά ήδη στον Όμηρο με τη σημερινή σημασία. Η λ. εμφανίζεται στην αρχαία Ελληνική με δύο γένη, το ***ὄνειρον*** και ο ***ὄνειρος***, ενώ μόνο στην ονομαστική και την αιτιατική απαντά το αρχαϊκό ***ὄναρ*** (το).
Το όνειρο δήλωσε επίσης η αρχ. λ. ***ἐνύπνιον***, που αποτελεί ουσιαστικοποιημένο τύπο τού επιθέτου *ἐνύπνιος* (< *ἐν-* + *-ύπν(ιος)* < *ὕπνος*). *Ενύπνιον* είναι αυτό που συμβαίνει κατά τη διάρκεια τού ύπνου, δηλ. το όνειρο. Η λ. *ὕπνος* ανάγεται ετυμολογικά σε ρίζα **seu-p-*, από την οποία προέρχονται επίσης τα λατ. ***somnus*** «ύπνος» και ***somnium*** «ενύπνιο» και από το *somnium* τα γαλλ. *songe*, ισπ. *sueño*, πορτ. *sohno*, ιταλ. *sogno*, που όλα σημαίνουν «ενύπνιο, όνειρο». Βλ.λ. *ύπνος*.

ονειροβατώ
< *όνειρο* + λεξ. επίθημα *-βατώ* (πβ. κ. *ακρο-βατώ, αιθερο-βατώ*), που προέρχεται από θ. τού ρ. *βαίνω* (βλ.λ.).

ονειροπόλος
< αρχ. *ὀνειροπόλος*, αρχική σημ. «ερμηνευτής ονείρων» [ήδη ομηρικό], < *ὀνειρο-* + *-πόλος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, γυρίζω» (βλ.λ. *πόλος*). Η λ. επηρεάστηκε από το αρχ. ρ. *ὀνειροπολῶ (-έω)* «ονειρεύομαι» και ακολούθησε την ίδια σημασιολογική πορεία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ονειροπολώ < αρχ. *ὀνειροπολ-ῶ (-έω)* «ονειρεύομαι – εξαπατώ με όνειρα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 904d.3: *σφόδρα φοβοῦνται καὶ ὀνειροπολοῦσιν ζῶντες*]
ονειροπόληση < ελνστ. *ὀνειροπόλη-σις* «το να ονειρεύεται κανείς» < αρχ. *ὀνειροπολ-ῶ (-έω)*.

ονείρωξη «εκσπερμάτιση κατά τη διάρκεια τού ύπνου»
< αρχ. *ὀνείρωξις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Τίμ.* 52b: *ὑπὸ ταύτης τῆς ὀνειρώξεως οὐ δυνατοὶ γιγνόμεθα ἐγερθέντες διοριζόμενοι τἀληθὲς λέγειν*], αρχική σημ. «όνειρο, φαντασίωση», < ρ. *ὀνειρώσσω, -ττω* < *ὄνειρ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ώττω*. Η σημ. «εκσπερμάτιση κατά τη διάρκεια τού ύπνου» (ήδη στον Ιπποκράτη για το ρ. *ὀνειρώσσω*) είναι ελνστ.

ον-λάιν
< αγγλ. *on-line* «έγγραμμος, συνδεδεμένος (ηλεκτρονικά)».

όνομα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὄνομα* < *ὀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **nomn̥-* «όνομα» || αρμ. *anun*, σανσκρ. *nāma*, λατ. *nōmen, -inis* (> γαλλ. *nom*, ισπ. *nombre*, ιταλ. *nome*), αρχ. γερμ. **namōn* (> γερμ. *Name*, αγγλ. *name*, ολλ. *naam*), αλβ. *emër*. Ο αιολ. και δωρ. τύπος *ὄνυμα*, από τον οποίο σχηματίστηκαν πολλά σύνθετα (π.χ. *ἀν-ώνυμος, ἐπ-ώνυμος, συν-ώνυμος*), έχει αποδοθεί σε ανομοίωση (*ό-ο* > *ό-υ*) ή σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *επώνυμο*.
ΣΗΜΑΣ. Η αρχαιότατη λ. *ὄνομα* χρησιμοποιείται εκτεταμένα στην αρχ. εποχή με τις σημ. «προσωπικό όνομα, προσαγόρευση» και «φήμη, υπόληψη». Ήδη σε αρχ. κείμενα συναντούμε τη σημ. «λέξη» και επιπλέον την αντίθεση *ὄνομα – ῥῆμα* (π.χ. στον *Κρατύλο* τού Πλάτωνος η φρ. *περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος*, όπου σημαίνει «λέξη», αλλά αυτόθι 399b: *τοῦτο ἵνα ἀντὶ ῥήματος ὄνομα ἡμῖν γένηται*, όπου η λ. *ῥῆμα* σημαίνει «φράση»). Στους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής απαντά επίσης ο όρος *κύριον / προσηγορικὸν ὄνομα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ουσιαστικό*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ονομάζω < αρχ. *ὀνομ-άζω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Ε 372: *χειρί τέ μιν κατέρεξεν ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζε*]
ονομασία < αρχ. *ὀνομα-σία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτικ.* 275d.4-6: *τὸν γὰρ πολιτικὸν οὐδαμοῦ συνελάβομεν οὐδ' ὠνομάσαμεν, ἀλλ' ἡμᾶς ἔλαθεν κατὰ τὴν ὀνομασίαν ἐκφυγών*] < ρ. *ὀνομ-άζω*
ονομαστός < αρχ. *ὀνομασ-τός* [ήδη ομηρικό], ρηματ. επίθ. τού *ὀνομ-άζω*
ονομαστί < αρχ. επίρρ. *ὀνομασ-τί* < ρ. *ὀνομ-άζω*
ονομαστικός < αρχ. *ὀνομαστ-ικός* «σχετικός με ονομασία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < θ. *ὀνομασ-* (από τον αόρ. τού *ὀνομάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. τού γαλλ. *nominal*· βλ. κ. *ονομαστική*)
ονοματίζω < ελνστ. *ὀνοματ-ίζω* «διαπληκτίζομαι

σχετικά με τα ονόματα» → μεσν. σημ. «ονομάζω, δίνω όνομα»
ονοματικός < ελνστ. *ὀνοματ-ικός* «(γραμμ.) αποτελούμενος από ονόματα» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *nominal*).
ΣΥΝΘ. ονοματο-: *ονοματο-θέτης* (αρχ.), *ονοματο-ποιώ* (αρχ.), *ονοματο-θετώ* (ελνστ.), *ονοματο-θεσία* (μεσν.), *ονοματο-λογία* (μεσν.), *ονοματο-δοσία* (λόγ. [1888]), *ονοματο-κρατία* (λόγ. [1894], απόδ. τού γαλλ. *nominalisme*), *ονοματο-λόγιο* (λόγ. [1858]), *ονοματο-ποίητος* κ.ά.
-ονομάζω, -ονομασία, -ονομαστής: *επ-ονομάζω, παρ-ονομάζω, προσ-ονομάζω, κατ-ονομάζω, μετ-ονομάζω – μετ-ονομασία, παρ-ονομασία, αντ-ονομασία – παρ-ονομαστής* κ.ά.
-ώνυμο(ς) (με έκταση τού αρκτικού *ο-* σε *ω-* λόγω τής συνθέσεως): *ψευδ-ώνυμος, αγι-ώνυμος, δι-ώνυμος, ιδι-ώνυμος, περι-ώνυμος, τρι-ώνυμος, κακ-ώνυμος, μεγαλ-ώνυμος, ποικιλ-ώνυμος, ομ-ώνυμος, αν-ώνυμος, συν-ώνυμος, επ-ώνυμος, χριστεπ-ώνυμος, ετερ-ώνυμος, φερ-ώνυμος, απειρ-ώνυμος, δυσ-ώνυμος, ευ-ώνυμος, πολυ-ώνυμος, πατρ-ώνυμο* κ.ά. (βλ.λ. *-ώνυμος*)
-ωνύμιο (με έκταση τού αρκτικού *ο-* σε *ω-* λόγω τής συνθέσεως): *τοπ-ωνύμιο, παρ-ωνύμιο, οδ-ωνύμιο, προσ-ωνύμιο* (βλ.λ. *-ώνυμος*)
-ωνυμία (με έκταση τού αρκτικού *ο-* σε *ω-* λόγω τής συνθέσεως): *ψευδ-ωνυμία, αγι-ωνυμία, κακ-ωνυμία, ομ-ωνυμία, αν-ωνυμία, συν-ωνυμία, τοπ-ωνυμία, παρ-ωνυμία, φερ-ωνυμία, πατρ-ωνυμία, προσ-ωνυμία, μετ-ωνυμία, αυτ-ωνυμία, πολυ-ωνυμία* κ.ά. (βλ.λ. *-ώνυμος*).

ονομαστική

< ελνστ. *ὀνομαστικὴ (πτῶσις)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ὀνομαστικός* < θ. *ὀνομασ-* (από τον αόρ. τού *ὀνομάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ονομαστική

Η λ. ***ὀνομαστική*** αποτελεί κατάλληλη ονομασία για την πτώση στην οποία αναφέρεται, επειδή σε αυτήν εμφανίζεται η λέξη με τον λημματικό της τύπο. Για τον λόγο αυτόν ο γραμματικός τού 2ου αιώνα π.Χ. Διονύσιος ο Θραξ την αποκαλούσε *ὀρθή* πτώση (κατ' αντιδιαστολή προς τις *πλάγιες* πτώσεις, στις οποίες η λ. παρουσιάζει επιθήματα). Ο λατ. όρος ***nominativus*** *(casus)* αποτελεί μετάφραση τού ελληνικού και προέρχεται παρομοίως από το ουσ. *nomen* «όνομα».

ονοματοθέτης «αυτός που αποδίδει όνομα ή ονομασία σε κάποιον/κάτι»
< αρχ. *ὀνοματοθέτης* < *ὀνοματο-* (< *ὄνομα, -ατος*) + *-θέ(της)*, από θ. τού αρχ. *τί-θη-μι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. τα σύνθ. *νομο-θέτης, σκηνο-θέτης, ἀγωνο-θέτης* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ονοματοθεσία < μεσν. *ὀνοματοθε-σία*
ονοματοθετώ < ελνστ. *ὀνοματοθετ-ῶ (-έω)*.

ονοματοποιία

< ελνστ. *ὀνοματοποιία*, υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. *ὀνοματοποιῶ (-έω)* «σχηματίζω ή φτιάχνω λέξεις» < *ὀνοματο-* (< *ὄνομα, -ατος*) + *ποιῶ*. Ήδη την ελνστ. εποχή η λ. συνδέθηκε με τον σχηματισμό λέξεων βάσει ηχομιμήσεως (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 14.2.28: *εὐφυέστατοι γάρ ἐσμεν τὰς φωνὰς ταῖς ὁμοίαις φωναῖς κατονομάζειν διὰ τὸ ὁμογενές· ᾗ δὴ καὶ πλεονάζουσιν ἐνταῦθα αἱ ὀνοματοποιίαι*).

ονόρε

< ιταλ. *onore* «τιμή, κύρος» < λατ. *honor / honos, -ōris*.

όνος «γάιδαρος»

< αρχ. *ὄνος (ὁ/ἡ)* (ήδη μυκ. *o-no*), δάνειο ανατολ. προελ., αφού από εκεί εισήχθη το ζώο στον ευρωπαϊκό χώρο (βλ. κ. *γάιδαρος*). Ορισμένοι ανάγουν τη λέξη στο σουμερ. *anšu*, από το οποίο θεωρείται ότι προήλθαν τόσο το αρμ. *ēš* όσο και το λατ. *asinus* (> γαλλ. *âne*, ιταλ. *asino*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
όνειος < αρχ. *ὄν-ειος*.

οντάς

< μεσν. *ὀντᾶς* < τουρκ. *oda* «δωμάτιο».

όντας[1]

< μεσν. *ὄντας* < αρχ. *ὄντας*, αιτ. πληθ. τής μτχ. *ὤν, ὄντος* τού ρ. *εἰμί*.

όντας[2] «όταν»

< μεσν. *ὄντα(ς)* (με τελικό *-ς* κατ' επίδρ. άλλων συνδέσμων, π.χ. *μόλις*, μεσν. *ὅτις, ὅτες*) < *ὄνταν* (με αφομοίωση ηχηρότητας /t/ – /n/ > /nd/ – /n/) < αρχ. *ὅταν*. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή στον μτχ. τύπο *ὄντας*[1] (βλ.λ.). Η ποικιλία των μεσν. τύπων (π.χ. *ὄντα(ς), ὄνταν, ἄντα(ν), ὄντε(ν), ὄντες*), μερικοί από τους οποίους απαντούν επίσης σε ν.ελλ. ιδιώματα, οδηγούν σαφώς στην ετυμολόγηση από το *ὅταν*.

οντισιόν

< γαλλ. *audition* «ακρόαση» < λατ. *auditio, -ōnis*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *audio* «ακούω».

οντογένεση «η ανάπτυξη οργανισμού από τη γονιμοποίηση μέχρι τέλους τής ζωής του»
λόγ. [1893], < *οντο-* (< *ον, όντος*) + *γένεση*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ontogenèse*.

οντολογία «κλάδος τής φιλοσοφίας που ασχολείται με τη μελέτη τής ύπαρξης»
λόγ. [1786], < *οντο-* (< *ον, όντος*) + *-λογία* (< ρ. *λέγω*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ontologie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οντολογ-ικός, λόγ. [1786], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ontologique*
οντολογ-ισμός, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ontologisme*.

οντότητα
< ελνστ. *ὀντότης, -ητος* < *ὀντο-* (< αρχ. *ὄν, ὄντος*) + παραγ. τέρμα *-της, -τητος*.

οντουλασιόν «κατσάρωμα μαλλιών»
< γαλλ. *ondulation*, που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *undula*, υποκορ. τού *unda* «κύμα».

όντως → ον

όνυχας[1] **→ νύχι**

όνυχας[2] «ημιπολύτιμος λίθος»
< ελνστ. *ὄνυξ, -υχος*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *ὄνυξ* «νύχι» (βλ.λ. *νύχι*), αν ληφθούν υπ' όψιν ο μυκ. τύπος *o-nu-ke*: *ὄνυχες* «στολίδια – υφαντά», καθώς και το γεγονός ότι οι φωτεινές ζώνες στην επιφάνεια τού ημιπολύτιμου λίθου τού δίνουν την όψη νυχιού.

ονυχοκομία «περιποίηση νυχιών»
< αρχ. *ὄνυξ, -υχος* (βλ.λ. *νύχι*) + λεξ. επίθημα *-κομία* < αρχ. *κομῶ (-έω)* «φροντίζω, περιποιούμαι», απόδ. τού γαλλ. *manucure* (βλ. κ. *μανικιούρ*).

οξαλίδα «είδος φυτού»
< ελνστ. *ὀξαλίς, -ίδος* < αρχ. *ὄξος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλίς* (< επίθημα *-αλ-* + ληκτικό τέρμα *-ίς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οξαλ-ικός, λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxalique*.

οξάλμη «μείγμα από άλμη και ξίδι ως συντηρητικό τροφίμων»
< αρχ. *ὀξάλμη* < *ὄξ(ος)* + *ἅλμη*.

οξαποδώς → εξαποδώς

οξεία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὀξεῖα*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ὀξύς* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά στον Πλάτωνα δηλώνοντας τον υψηλό ή διαπεραστικό μουσικό τόνο στην αρμονική κλίμακα (*ἀντὶ ὀξείας τῆς μέσης συλλαβῆς βαρεῖαν ἐφθεγξάμεθα*, Κρατύλ. 399b.· πβ. τη φρ. *ὀξυτάτη χορδή*). Με το ίδιο κριτήριο ο Αριστοτέλης διακρίνει τη φωνή σε *ὀξεῖα*, *βαρεῖα* και *μέση* (*Ῥητορ.* 3.1). Οι Αλεξανδρινοί γραμματικοί τη χρησιμοποίησαν (ήδη στην *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός) ως μέρος τής περιφράσεως *ὀξεῖα προσῳδία / τάσις*, τοποθετώντας την σε κάθε τονιζομένη (μη περισπώμενη) συλλαβή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τόνος*[1].

οξείδιο → οξίδιο

οξιά κ. **οξυά**
< μεσν. *ὀξιά / ὀξυά* (με συνίζηση) < όψιμο ελνστ. *ὀξέα* (κατ' αναλογίαν προς άλλα ονόματα δέντρων, π.χ. *ἰτ-έα, μηλ-έα*) < αρχ. *ὀξύα* (στον σχηματισμό φαίνεται ότι επέδρασε με παρασύνδεση το επίθ. *ὀξύς*) < Ι.Ε. **os-k-* «μελία» (τα δέντρα *ὀξύα* και *μελία* συχνά δηλώνονται από κοινούς όρους στις Ι.Ε. γλώσσες) || αλβ. *ah* «οξιά», αρμ. *haci* «μελία», αρχ. γερμ. **aska-* (> γερμ. *Esche*, αγγλ. *ash*, ολλ. *esch*), λατ. *ornus*, λιθ. *úosis* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
οξιά ή οξυά;
Η συνήθης γραφή ***οξιά*** στηρίζεται στην τεκμηριωμένη υπόθεση ότι η λέξη προήλθε από τον ελνστ. τύπο *ὀξέα*, ο οποίος αποτελεί μεταπλασμό τού αρχ. *ὀξύα* κατά τα ονόματα διαφόρων δέντρων, π.χ. *ἰτ-έα, μηλ-έα*. Παρά τη σπανιότητα τού ενδιάμεσου τύπου, η γραφή αυτή μπορεί να προτιμηθεί και για λόγους συστηματικότητας, καθώς εντάσσεται στα ουσ. σε *-ιά* που δηλώνουν δέντρα. Εντούτοις, η γραφή ***οξυά*** (με *-υ-*) θα μπορούσε επίσης να δικαιολογηθεί ως συνέχεια τού αρχ. τύπου (με απλή συνίζηση κατά τη μεσαιωνική περίοδο).

οξίδιο «χημικό σώμα»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxyde* / (παλαιότ.) *oxide*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *ὀξύς* και το ελληνογενές παραγ. τέρμα *-(i)de* κατά το λατινογενές συνώνυμο *acide*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
οξείδιο ή οξίδιο;
Ήδη από την ελνστ. εποχή μαρτυρείται τύπος **ὀξίδιον**, που αποτελεί υποκοριστικό τού αρχ. *ὄξος* «ξίδι». Το εν λόγω υποκοριστικό γράφτηκε την ίδια περίπου εποχή εσφαλμένα με *-εί-* (*ὀξείδιον*), επειδή ελήφθησαν υπ' όψιν διάφοροι τύποι τού ομορρίζου επιθ. *ὀξύς*, π.χ. *ὀξέος, ὀξέα, ὀξέων, ὀξεῖα*. Ο νεότερος χημικός όρος δεν προέρχεται απευθείας από την ελνστ. λέξη, αλλά σχηματίστηκε στη Γαλλική με επίθημα *-ide* (αρχικώς, κατόπιν *oxyde* κατ' επίδραση τού *oxy-* < αρχ. *ὀξύς*) και επομένως δεν συντρέχει λόγος να γραφτεί με *-εί-*. Η ιστορία και ο τρόπος σχηματισμού τής λέξεως υπαγορεύουν ως ορθότερη τη γραφή **οξίδιο** (με *-ι-*), αντί *οξείδιο* τής σχολικής γραμματικής, πράγμα που ισχύει επίσης για τα παράγωγα *οξιδώνω, οξίδωση, οξιδωτικός*, καθώς και για τους σύνθετους επιστημονικούς όρους *μονοξίδιο, διοξίδιο* κ.ά. Βλ. κ. *ξίδι*.

οξιδώνω
λόγ. [1812] (κυρ. με τον τύπο *ὀξυδῶ*), < *οξίδ(ιο)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxyder* (παλαιότ. *oxider*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οξίδιο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οξίδω-ση, λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxydation*
οξιδω-τικός, λόγ. [1876]

οξιδώσ-ιμος, λόγ. [1840]
οξιδω-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxydant.*
ΣΥΝΘ. αν-οξίδωτος, λόγ. [1876], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *inoxydable.*

οξιζενέ → οξυζενέ

οξικός → όξος

όξινος
< ελνστ. *όξινος* < αρχ. *όξ(ος)* «ξίδι» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ινος*. Οι σύγχρονοι χημ. όροι που αναφέρονται στο *οξύ* (και όχι στο *όξος*) αποτελούν μεταφρ. δάνεια από φράσεις με τα αγγλ. *acid*, γαλλ. *acide* (π.χ. αγγλ. *acid rain* «όξινη βροχή»).

όξος «ξίδι»
< αρχ. *όξος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα], που προέρχεται από το ίδιο θέμα με το επίθ. *οξύς* (βλ.λ.) λόγω τής έντονης οσμής, πβ. αρχ. *ἦδος – ἡδύς, βάθος – βαθύς.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οξ-ικός, λόγ. [1799], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *acétique.*

οξύ
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *οξύς*, που χρησιμοποιήθηκε ως μεταφρ. δάνειο τού γαλλ. *acide.*

οξυ- → οξύς

οξυά → οξιά

οξύαυλος «πνευστό μουσικό όργανο, το όμποε» λόγ. [1861], < *οξύ-* + *αυλός*, απόδ. τού ιταλ. *oboe* (βλ. κ. *όμποε*).

οξυγόνο
λόγ. [1802], < *οξυ-* + *-γόνο*, ουδ. τού λεξ. επιθήματος *-γόνος* (βλ.λ. *γίνομαι*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxygène*, αρχική σημ. «αυτό που παράγει οξέα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οξυγον-ώνω, λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxygéner*
οξυγόνω-ση, λόγ. [1873], < *οξυγονώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. οξυγον(ο)-: *οξυγον-ούχος* (λόγ. [1840]), *οξυγονο-θεραπεία* (λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxygénothérapie*), *οξυγονο-κόλληση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *oxywelding*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
οξυγόνο
Την ονομασία ***oxygène*** στη Γαλλική έδωσε στο αέριο το 1786 ο Γάλλος χημικός Antoine Lavoisier (1743-1794). Σύμφωνα με έγγραφες μαρτυρίες τής εποχής, ο Lavoisier ταλαντεύθηκε μεταξύ τού ελληνογενούς *oxygène* και τού εν μέρει λατινογενούς *oxygine* (με β΄ συνθετικό προερχόμενο από το λατ. ρ. *gigno* «γεννώ, τίκτω»), αλλά προτιμήθηκε ο ελληνογενής τύπος. Το β΄ συνθετικό *-gène* ανάγεται στα σύνθετα σε *-γενής* (θ. *γεν-* των αρχ. *γένος, ἐ-γεν-όμην*, βλ.λ. *γίνομαι*), αλλά στην Ελληνική χρησιμοποιήθηκε το ομόρριζο β΄ συνθετικό *-γόνος*, το οποίο έχει ενεργητική σημασία.

οξυδερκής «αυτός που έχει οξεία κρίση και αντίληψη»
< αρχ. *οξυδερκής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.68.16-17: *τυφλὸν δὲ ἐν ὕδατι, ἐν δὲ τῇ αἰθρίῃ ὀξυδερκέστατον*] < *ὀξυ-* + *-δερκ(ής)* < I.E. **derk-* «βλέπω, κοιτάζω έντονα και διαπεραστικά», από το οποίο προέρχονται τόσο ο αρχ. παρακ. *δέ-δορκα* «έχω κοιτάξει» όσο και το ουσ. *δράκ-ων* (βλ.λ. *δράκοντας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οξυδέρκεια < ελνστ. *ὀξυδέρκ-εια* / *ὀξυδερκ-ία* «οξεία όραση».

οξυζενέ
< γαλλ. *(eau) oxygéné* «οξυγονούχο (ύδωρ)», μτχ. τύπος τού ρ. *oxygéner*, που ανάγεται στο ελληνογενές ουσ. *oxygène* (βλ.λ. *οξυγόνο*).

οξύθυμος → οξύς, θυμός

οξύμωρος → οξύς, μωρός

οξύνους → οξύς, νους

οξύνω → οξύς

οξύρρυγχος «ψάρι με μακρύ ρύγχος»
< αρχ. *ὀξύρρυγχος* < *ὀξύ-* + *ῥύγχος*, με διπλασιασμό τού αρχικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως.

οξύς
< αρχ. *ὀξύς* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 845: *ὀξὺ βέλος*] < **ok-su-* < **ok-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **ak-* «οξύς, αιχμηρός» || σανσκρ. *áśri-* «γωνία», λατ. *acies* «αιχμή, κόψη», *acutus* «αιχμηρός, κοφτερός» (> γαλλ. *aigu*, ισπ. *agudo*, ιταλ. *acuto*), αρχ. γερμ. **agjo-* «γωνία, κόψη» (> γερμ. *Ecke*, αγγλ. *edge*, σουηδ. *egg*) || αρχ. *ἀκ-ίς (-ίδα), ἄκ-ων* (> *ἀκόντιο(ν)*, βλ.λ.), *ἀκ-όνη, ἄκ-ρος, ἀκ-μή, ἄκ-μων (-ονας)* κ.ά. Βλ. κ. *οξεία, όξος.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άκρος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οξύνω < αρχ. *ὀξύ-νω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.138.3-5: *ὁ δὲ ταῦτα ἀκούσας καὶ ὀξυνθεὶς πέμπει ἐπ' αὐτοὺς ἱππέας ἀπολέοντας*]
όξυν-ση, λόγ. [1802], < *οξύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
οξυν-τικός < *οξύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*
οξύτητα < αρχ. *ὀξύ-της, -τητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 306e.5: *ὀξύτητα διανοήσεως*].
ΣΥΝΘ. οξυ-: *οξυ-γώνιος* (αρχ.), *οξυ-ήκοος* (αρχ.) *οξύ-θυμος* (αρχ.), *οξύ-ρρυγχος* (βλ.λ.), *οξύ-τονος* (αρχ.), *οξύ-φωνος* (αρχ.), *οξύ-ηχος* (ελνστ.), *οξύ-*

μωρος (ελνστ.), *οξύ-νους* (ελνστ.), *οξύ-φυλλος* (ελνστ.), *οξυ-μετρία* (λόγ. [1893], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *acidimétrie*, υβριδικό σύνθ.), *οξύ-ουρος* (λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oxyure*), *οξυ-κόρυφος*, *οξύ-ληκτος* κ.ά.

όξω → έξω

οπ κ. **όπα**
< τουρκ. *hop*, ηχομιμητ. επιφώνημα, με επέκταση σε *όπα* και *όπαλα* (< τουρκ. *hoppala*).

οπαδός
< αρχ. *ὀπηδός / ὀπᾱδός* (δωρ. τύπος, αλλά επικράτησε ήδη από την αττ. τραγωδία) [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἑρμ.* 450: *καὶ γὰρ ἐγὼ Μούσῃσιν Ὀλυμπιάδεσσιν ὀπηδός*], υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *ὀπάζω* «ακολουθώ – συντροφεύω» (με επική ψίλωση) < **ὀπά* «ακολουθία, συνέχεια, συνοδεία», το οποίο παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἕπομαι* «ακολουθώ» (βλ.λ.). Το μακρό -*α*- τής λ. *ὀπᾱδός* οφείλεται μάλλον σε αναλογική επίδρ. τού ομορρίζου *ὀπάων* «συνοδός, σύντροφος» (ήδη μυκ. όν. *o-qa-wo-ni*: **Ὀπάϝονι*).

οπαίο «οπή τής στέγης αρχαίων οικιών ή πυροβόλου όπλου»
< ελνστ. *ὀπαῖον* (κυρ. πληθ.), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ὀπαῖος* < *ὀπή* (βλ.λ.).

οπάλλιο «είδος ορυκτού»
< λόγ. *ὀπάλλιον* (πβ. λόγ. [1892] επίθ. *ὀπάλλ-ινος*) < ελνστ. *ὀπάλλιος (ὁ)*, που, όπως και το αντίστοιχο λατ. *opalus*, προέρχεται από το σανσκρ. *úpalaḥ* «πέτρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οπαλλιο-ειδής.

όπερ «αυτό ακριβώς που...»
< αρχ. *ὅπερ*, ουδ. τής αντωνυμίας *ὅσπερ, ἥπερ, ὅπερ*, η οποία συντίθεται από την αντωνυμία *ὅς, ἥ, ὅ* (βλ.λ.) και το βεβαιωτικό μόριο -*περ*, που χρησιμοποιείται ως εγκλιτικό και συνδ. με το αντίστοιχο λατ. -*per*, προέρχεται δε από το θέμα τής πρόθ. *περί* (βλ.λ.). Συναντάται κατ' εξοχήν στο ρητό *ὅπερ ἔδει δεῖξαι* «αυτό που έπρεπε να αποδειχθεί» τού γεωμέτρη Ευκλείδη (3ος αι. π.Χ.).

όπερα
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *opera*, αρχική σημ. «έργο, πράξη, δραστηριότητα», < λατ. *opera*, πληθ. τού ουσ. *opus, -eris* «έργο».
ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «λυρικό δράμα», όπως είναι γνωστή σήμερα, έχει μάλλον την αφετηρία της στις ιταλ. φρ. *opera in musica* «έργο σε μουσική» και *opera musicale* «μουσικό έργο», επειδή επρόκειτο για συνδυασμό μουσικής, ποίησης και θεάτρου. Η σημ. απαντά στην Ιταλική από τον 16ο αι.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπερέτα < ιταλ. *operetta*, υποκορ. τού *opera* (βλ. ανωτέρω).

οπερατέρ «εικονολήπτης»
< γαλλ. *opérateur*, αρχική σημ. (16ος αι.) «τεχνίτης, χειροτέχνης – χειριστής», < μεσν. λατ. *operator, -ōris* < ρ. *operor* «εργάζομαι, ασχολούμαι (με κάτι)» < *opera*, πληθ. τού ουσ. *opus, -eris* «έργο».

οπερέτα → όπερα

οπή
< αρχ. *ὀπή* «τρύπα – όραση, όψη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < θ. *ὀπ*- < Ι.Ε. **okʷ*- «βλέπω – μάτι» || σανσκρ. *akṣi* «μάτι», λατ. *oculus* (> γαλλ. *œil*, ισπ. *ojo*, ιταλ. *occhio*), αρμ. *akn*, αρχ. γερμ. **augōn* (> γερμ. *Auge*, αγγλ. *eye*, ολλ. *oog*), παλ. σλαβ. *oko* (> πολ. *oko*, σερβοκρ. *oko*) || αρχ. *ὄπωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακ. τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω»), *ὄμμα* (< **ὄπ-μα*), *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀπ-τικός*, *ὀφθαλμός* (βλ.λ.), σύνθ. *αὐτ-όπ-της*, *ἐν-ώπ-ιον*, λεξ. επίθημα -*ωπός* (βλ.λ.). Από την ετυμολ. προέλευση προκύπτει ότι *ὀπή* ήταν αρχικώς η «τρύπα από την οποία μπορεί κάποιος να δει», σήμανε δε και την «όραση» (πβ. 3ος αι. π.Χ., Κερκίδ. *ἀπόσπ.* 4.22-3: *πῶς ἔτι δαίμονες οὖν τοὶ μήτ' ἀκουὰν μήτ' ὀπὰν πεπαμένοι;*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

οπή, όμμα, όψη, οπτικός, οφθαλμός – œil, ojo, eye, Auge...

Διάφορες ομόρριζες λέξεις συνδυάζουν τις σημασίες «βλέπω» και «μάτι», δηλώνοντας πλευρές τού πεδίου εννοιών που σχετίζεται με την όραση. Οι λέξεις αυτές έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **okʷ*- «βλέπω – μάτι» και θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν περιλαμβάνουν δύο βασικά αρχ. ρήματα, τα ρ. *ὁρῶ (-άω)* και *βλέπω*, τα οποία έχουν διαφορετική ετυμολογική προέλευση. Στην ετυμολογική οικογένεια τής ρίζας **okʷ*- ανήκουν οι παρακάτω λέξεις:

1) από θέμα *ὀπ*- (**okʷ*-): αρχ. ***ὀπ-ή*** «τρύπα – όραση, όψη», ***ὄμμα*** «μάτι, βλέμμα» (< **ὄπ-μα*· από το υποκοριστικό *ὀμμάτ-ιον* προήλθε η λέξη ***μάτι***), ***ὀπτ-ικός*** (μέσω ρηματικού επιθέτου *ὀπ-τός* «ορατός»), ***ὄψις*** (-*η*) (< **ὄπ-σις*), ***ὀφθαλμός*** (< ρ. **ὀφθ-άλ-joμαι*, όπου *ὀφθ*- < *ὀπτ*- τού αρχ. *ὀπτικός*, αλλά με εκφραστικά δασέα σύμφωνα), σύνθ. ***αὐτ-όπ-της***.

2) από θέμα -*ωπ*- σε σύνθετα (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως): ελνστ. επίρρ. ***ἐν-ώπ-ιον*** (ουδ. τού αρχ. επιθέτου ***ἐνώπιος*** «μπροστά στα μάτια, στην παρουσία κάποιου»), λεξικό επίθημα ***-ωπός*** (που αρχικά δήλωνε ότι κάποιος φαίνεται ή μοιάζει με κάποιον, π.χ. *αγρι-ωπός*, *αρρεν-ωπός*, *σκυθρ-ωπός*).

Στην ίδια ρίζα ανάγονται βασικοί όροι άλλων γλωσσών, όπως το λατ. *oculus* «μάτι» (από όπου

γαλλ. **œil**, ισπ. **ojo**, ιταλ. **occhio**) και το υστερολατινικό σύνθετο **ab-oculus* (από όπου γαλλ. **aveugle** «τυφλός»), καθώς και το αρχ. γερμ. **augōn* «μάτι» (από όπου γερμ. **Auge**, αγγλ. **eye**, ολλ. **oog**).

όπιο

< ελνστ. *ὄπιον* «ο χυμός τής παπαρούνας», υποκορ. τού αρχ. *ὀπός* «γαλακτώδης χυμός φυτού», που μάλλον αποτελεί ψιλωτικό τύπο τού ουσ. *ὀπός* < Ι.Ε. **sokʷ-os* «χυμός» || λιθ. *sakaĩ* (πληθ.), παλ. σλαβ. *sokŭ* (> σερβοκρ. *sok*), λατ. *sucus* (> γαλλ. *suc*, ισπ. *jugo*, ιταλ. *succo*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπι-ώδης, λόγ. [1841].

ΣΥΝΘ. οπι(ο)- (λόγ.): *οπιο-μανής* [1893], *οπιο-μανία* [1893], *οπιο-ποσία* [1886], *οπι-ούχος* [1889], *οπιο-ποτείο* κ.ά.

οπισθάγκωνα → πισθάγκωνα

όπισθεν

< αρχ. *ὄπισθεν* / (ομηρ.) *ὄπιθεν* (το -σ- κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *πρόσ-θεν*) < *ὀπί* «επί, πάνω» (ήδη μυκ. *o-pi*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τής πρόθ. *ἐπί*, πβ. κ. *κατ-όπιν*) + λεξ. επίθημα *-θεν* (βλ.λ.), το οποίο δηλώνει προέλευση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπίσθιος < αρχ. *ὀπίσθ-ιος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 28.1: *ὀπλὰς ἐκίνει τῶν ὀπισθίων ποδῶν*]. Ήδη αρχ. είναι ο ουσιαστικοπ. τύπος τού πληθ. ουδ. *οπίσθια* (ενν. *σκέλεα* / *σκέλη*), που αρχικώς αναφερόταν σε ζώα και κατόπιν επεκτάθηκε στον άνθρωπο, δηλώνοντας γενικότερα τα «νώτα» και ειδικότερα τα *οπίσθια (μέρη)*.

ΣΥΝΘ. οπισθο-: *οπισθό-δομος* (αρχ.), *οπισθο-φύλακας* (αρχ.), *οπισθο-γράφος* (ελνστ.), *οπισθο-βατώ* (λόγ. [1861]), *οπισθό-βουλος* (λόγ. [1887]), *οπισθο-γεμής* (λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Hinterlader*), *οπισθο-γράφηση* (λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *endossement*), *οπισθο-γραφώ* (λόγ. [1840], απόδ. τού γαλλ. *endosser*), *οπισθο-φυλακή* (λόγ. [1856]), *οπισθο-πρόσθιος*, *οπισθό-φυλλο* κ.ά.

μετ-όπισθεν (αρχ.).

οπισθοδρομώ «οπισθοχωρώ, υποχωρώ»

< ελνστ. *ὀπισθοδρομῶ (-έω)* < *ὀπισθόδρομος* «αυτός που τρέχει προς τα πίσω, παλίνδρομος» < *ὀπισθό-* (βλ.λ. *όπισθεν*) + *δρόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπισθοδρόμη-ση, λόγ. [1815], απόδ. των γαλλ. *rétrogression, reculement, recul*

οπισθοδρομ-ικός, λόγ. [1866], απόδ. τού γαλλ. *rétrograde*

οπισθοδρομικ-ότητα, λόγ. [1874], < *οπισθοδρομικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

οπισθοχωρώ

λόγ. [1812], < *οπισθο-* (βλ.λ. *όπισθεν*) + *χωρώ* (βλ.λ.), που πλάστηκε ως αντίθετο τού ρ. *προχωρώ*, ίσως αποδίδοντας το γαλλ. *rétrograder*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπισθοχώρη-ση, λόγ. [1840], απόδ. των γαλλ. *rétrogression, rétrogradation*

οπισθοχωρη-τικός, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *rétrograde*.

οπίσω → πίσω

οπλαρχηγός → όπλο

οπλή

< αρχ. *ὁπλή* [ήδη ομηρικό], που ίσως συνδ. με τη λ. *ὅπλον* (βλ.λ.), με την έννοια ότι αποτελεί «εξοπλισμό» τού πέλματος τού ζώου. Κατά λιγότερο πιθ. υπόθεση, η λ. *ὁπλή* προέρχεται από ουσιαστικοπ. θηλ. *ἁπλῆ* (ενν. *χηλή*) και αρχικώς αναφερόταν στον μονόχηλο ίππο. Ωστόσο, είναι δύσκολο να εξηγηθεί η εναλλαγή των αρκτικών *ὀ-* και *ἀ-*, αν και θα μπορούσε να θεωρηθεί σπάνια αντιπροσώπευση τού Ι.Ε. **sm̥-* (βλ.λ. *απλός*).

ΣΥΝΘ. οπλη-φόρος (με συνδετικό φωνήεν *-η-* κατά τα *νικ-η-φόρος*, *καν-η-φόρος*), απόδ. τού γαλλ. *ongulé*.

όπλο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὅπλον* (με επίθημα *-λο-*) < θ. *ὁπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἕπω* «φροντίζω, ασχολούμαι» (διαφ. το αρχ. *ἕπομαι* «ακολουθώ») < Ι.Ε. **sep-* «φροντίζω, μεριμνώ» || σανσκρ. *sápati*, λατ. *sepelio* «ενταφιάζω», *sepulcrum* «τάφος» || αρχ. *δί-οπ-ος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. απαντά συχνά στον πληθ. *ὅπλα* με τη σημ. «εργαλεία» (π.χ. τού σιδηρουργού· ήδη επική χρήση), ενώ συνήθης είναι επίσης η σημ. «πανοπλία». Ο ενικός *ὅπλον* δηλώνει συνήθως τη «μεγάλη, βαριά ασπίδα» των οπλιτών, από την οποία έλαβαν το όνομά τους (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.75: *ἔφερον ὅτι τις ἐδύνατο ἕκαστος χρήσιμον, καὶ οἱ ὁπλῖται καὶ οἱ ἱππῆς παρὰ τὸ εἰωθὸς αὐτοὶ τὰ σφέτερα αὐτῶν σιτία ὑπὸ τοῖς ὅπλοις*). Ήδη από την Αρχαιότητα η σημ. «μαχητικό σκεύος» γενικεύθηκε.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπλικός < ελνστ. *ὁπλ-ικός*

οπλίζω < αρχ. *ὁπλ-ίζω* «εφοδιάζω, ετοιμάζω – εξοπλίζω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 55: *Τρῶες δ' αὖθ' ἑτέρωθεν ἀνὰ πτόλιν ὁπλίζοντο*]

οπλισμός < αρχ. *ὁπλισ-μός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *ὁπλ-ίζω*

οπλίτης < αρχ. *ὁπλ-ίτης* «βαριά οπλισμένος πεζός» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 717: *οὐκ ἄνδρ' ὁπλίτην τοῦτο χρὴ στέργειν ἔπος*] < *ὅπλ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.

ΣΥΝΘ. οπλ(ο)-: *οπλο-μαχία* (αρχ.), *οπλο-μάχος* (αρχ.), *οπλο-θήκη* (ελνστ.), *οπλο-μαχητικός* (ελνστ.),

οπλο-ποιός (ελνστ.), *οπλο-ποιείο* (μεσν.), *οπλο-δόκη* (λόγ. [1858]), *οπλο-νόμος* (λόγ. [1858]), *οπλο-πωλείο* (λόγ. [1812]), *οπλο-στάσιο* (λόγ. [1831]), *οπλ-ουργείο* (λόγ. [1840]), *οπλ-αρχηγός* (λόγ. [1825]), *οπλ-ασκία* (λόγ. [1833]), *οπλο-βαστός* «σύστημα υποδοχών στις οποίες τοποθετούν οι στρατιώτες όρθια τα όπλα τους», *οπλο-βομβίδα, οπλο-κατοχή, οπλο-χρησία* κ.ά.

-οπλίζω, -οπλισμός, -οπλιστής, -οπλιστικός: *εξ-οπλίζω, εξ-οπλισμός, εξ-οπλιστικός – παρ-οπλίζω, παρ-οπλισμός – αφ-οπλίζω, αφ-οπλισμός, αφ-οπλιστικός – εφ-οπλίζω, εφ-οπλιστής, εφ-οπλιστικός* κ.ά.

-οπλος, -οπλία: *ά-οπλος, έν-οπλος, πάν-οπλος – υπερ-οπλία.*

οπλοστάσιο

λόγ. [1831], < *οπλο-* + λεξ. επίθημα *-στάσιο*, από θ. τού αρχ. *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *βου-στάσιο, αντλιο-στάσιο, αμαξο-στάσιο.*

οπλουργός «τεχνίτης και επισκευαστής όπλων»

< ελνστ. *ὁπλουργός* «οπλοποιός» (με συναίρεση *οε* > *ου*) < *ὁπλο-* + λεξ. επίθημα *-εργός* < *ἔργον*, πβ. *δημι-ουργός, ξυλ-ουργός.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπλουργία < μεσν. *ὁπλουργ-ία.*

οπλοφορώ

< αρχ. *ὁπλοφορῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ὁπλοφόρος* «αυτός που φέρει όπλα, ένοπλος» < *ὁπλο-* + λεξ. επίθημα *-φόρ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπλοφορία < ελνστ. *ὁπλοφορ-ία.*

οπόθεν

< αρχ. *ὁπόθεν* «από όπου, εξ ου» < *ὁ-* (από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + ερωτηματικό επίρρ. *πόθεν* (βλ.λ.).

οποίος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὁποῖος* < *ὁ-* (από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + ερωτημ. αντωνυμία *ποῖος* (βλ.λ. *ποιος*).

ΣΗΜΑΣ. Η χρήση τής αντωνυμίας σε πλάγιες ερωτήσεις με εμφατική έννοια έχει διατηρηθεί σε ορισμένες λόγ. φράσεις, π.χ. *οποία ανακάλυψις!, οποίον θράσος!* Περισσότερο περίπλοκη είναι η προέλευση τής συνεκφοράς με άρθρο *ὁ ὁποῖος, τὸν ὁποῖον...*, η οποία μαρτυρείται ήδη από τη μεσν. εποχή (12ος-13ος αι.). Η σύνταξη αυτή προήλθε από τη συνεκφορά *ὁ ποῖος, τὸν ποῖον, τοὺς ποίους* κ.τ.ό., όπου το άρθρο συνοδεύει την αντωνυμία *ποῖος*, αποδίδοντας συντακτική κατασκευή των ρομανικών γλωσσών (πβ. γαλλ. *lequel* «ο οποίος», *duquel* «τού οποίου», ιταλ. *il quale* κ.ά.) και ακολουθώντας το πρότυπο διαφόρων άλλων μεσν. αντωνυμιών, π.χ. *ὁκάποιος, ὁκά(μ)ποσος, ὁκάποτε* κ.λπ.

όποιος

< μεσν. *ὅποιος* < *ὁ-* προθεμ. + ερωτημ. αντωνυμία *ποῖος* (βλ.λ. *ποιος*). Η αντιδιαστολή αοριστολογικής – ερωτηματικής αντωνυμίας γινόταν αισθητή χάρις στην παρουσία ή απουσία τού *ὁ-* (π.χ. *ὅπως – πῶς, ὅπου – ποῦ, ὅποτε – πότε* κ.ά.), πράγμα που οδήγησε στο ζεύγος *ὅποιος – ποῖος / ποιος*. Εφόσον το *ὁ-* οφείλεται σε αναλογία προς αυτές τις αντωνυμίες (στις οποίες προέρχεται από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.), δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για το άρθρο *ὁ*.

οποιοσδήποτε

< ελνστ. *ὁποιοσδήποτε* (ήδη στον Ωριγένη, 2ος αι. μ.Χ.) < φρ. *ὁποῖος δήποτε* (από τον 3ο αι. π.Χ.) < αρχ. *ὁποῖος* (βλ.λ.) + *δήποτε* «κάποτε» (< *δή ποτε*).

οπορτουνισμός «καιροσκοπισμός»

μεταφορά τού γαλλ. *opportunisme* < *opportun* «κατάλληλος, πρόσφορος» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *opportūnus* < πρόθ. *ob* «προς» + *portus* «λιμάνι», πράγμα που συμφωνεί με τη σημ. τού λατ. επιθ. σε φρ. όπως *opportūnus tempus* «κατάλληλος καιρός / άνεμος, που οδηγεί σε λιμάνι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπορτουν-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *opportuniste*

οπορτουνιστ-ικός < *οπορτουνιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

οπός

< αρχ. *ὀπός* «γαλακτώδης χυμός φυτού», που μάλλον αποτελεί ψιλωτικό τύπο τού ουσ. *ὀπός*, για το οποίο βλ.λ. *όπιο.*

οπόσος

< αρχ. *ὁπόσος* < *ὁ-* (από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + ερωτημ. αντωνυμία *πόσος* (βλ.λ.).

οπόσουμ «μικρόσωμο μαρσιποφόρο θηλαστικό»

< αγγλ. *opossum* < αλγκονγκικό *opassom* (ινδιάνικη γλώσσα στη Βιρτζίνια των Η.Π.Α.) < *op* «λευκός» + *assom* «σκύλος».

οπότε

< αρχ. *ὁπότε* [ήδη ομηρικό] < *ὁ-* (από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + ερωτημ. αντωνυμία *πότε* (βλ.λ.). Ο τύπος *ὅποτε* είναι μεσν. και παρουσιάζει αναβιβασμό τού τόνου κατά τα *ὅποιος, ὅπου, ὅπως, ὅταν* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπόταν < αρχ. *ὁπότ-αν* < *ὁπότε* + *ἄν*

οποτεδήποτε < αρχ. *ὁπότε* + *δήποτε* «κάποτε» (< *δή ποτε*).

όπου

< αρχ. *ὅπου* < *ὁ-* (από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + ερωτημ. αντωνυμία *ποῦ* (βλ.λ.).

οπουδήποτε

< ελνστ. *όπουδήποτε* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ.) < φρ. *όπου δήποτε* < αρχ. *όπου* (βλ.λ.) + *δήποτε* «κάποτε» (< *δή ποτε*).

-όπουλος παραγ. τέρμα

μεσν. παραγ. τέρμα επωνύμων (ήδη μεσν. *Θεοφιλ-όπουλος, Ἰατρ-όπουλος, Στρατηγ-όπουλος*), το οποίο ανάγεται στο ουσ. *ποῦλ(λ)ος* < λατ. *pullus* «νεοσσός». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *επώνυμο, καταγωγή*.

οπτασία

< ελνστ. *όπτασία* < θ. *όπτασ-* τού ρ. *όπτάζομαι* «γίνομαι ορατός, φανερώνομαι» (με παραγ. τέρμα *-ία*), το οποίο ανάγεται στο ρηματ. επίθ. *όπτ(ός)* «ορατός» (βλ.λ. *οπτικός*) + παραγ. τέρμα *-άζομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπτασι-άζομαι, λόγ. [1896]

οπτασιασ-μός < *οπτασιασ- (οπτασιάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-μός*

οπτασιασ-τής, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *visionnaire*.

όπτηση → οπτός

οπτικός

< αρχ. *όπτικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρηματ. επίθ. *όπτ(ός)* «ορατός» (αν και μαρτυρείται ως ελνστ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Το επίθ. *όπ-τός* παρουσιάζει το θ. *όπ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *όπ-ή* (βλ.λ.), καθώς και σε πολλά ομόρριζα, όπως τα αρχ. *ὄπ-ωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακ. τού ρ. *όρῶ* «βλέπω»), *ὄμμα* (< **ὄπ-μα*), *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *όφθαλ-μός*, σύνθ. *αὐτ-όπ-της, ἐν-ώπ-ιον*, λεξ. επίθημα *-ωπός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οπή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπτική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *όπ-τικός* → Στην αρχ. γλώσσα και ειδικότ. στον Αριστοτέλη απαντά το θηλ. *όπτική* (ενν. *θεωρία*) με τη σημ. «θεωρία των νόμων τής οράσεως» (πβ. *Φυσ.* 194a.7: *δηλοῖ δὲ καὶ τὰ φυσικώτερα τῶν μαθημάτων, οἷον ὀπτικὴ καὶ ἁρμονικὴ καὶ ἀστρολογία*).

ΣΥΝΘ. οπτικο-: *οπτικο-ακουστικός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *audiovisual*), *οπτικο-μετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *optometry*), *οπτικό-μετρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *optometer*), *οπτικο-ποιώ* (απόδ. τού αγγλ. *visualise*).

οπτιμισμός «αισιοδοξία»

μεταφορά τού γαλλ. *optimisme*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *optimus* «ο καλύτερος, άριστος» (με παραγ. τέρμα *-isme*), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως υπερθ. βαθμός τού *bonus* «καλός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπτιμ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *optimiste* < *optimisme* (βλ. ανωτέρω)

οπτιμιστ-ικός < *οπτιμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

οπτός «ψημένος, ψητός»

< αρχ. *όπτός*, ίσως < **o-pkʷ-to-* < *ό-* προθεμ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέσσω* «χωνεύω» (βλ.λ. *πέψη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όπτηση < αρχ. *ὄπτη-σις* «ψήσιμο» < ρ. *όπτ-ῶ (-άω)* «ψήνω».

ΣΥΝΘ. οπτό-πλινθος (λόγ. [1833]).

οπώρα «φρούτο»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *όπώρα* < πρόθ. *όπί* (μυκ. *o-pi*, διαλεκτ. τύπος τού *ἐπί*, πβ. κ. *ὄπι-σθεν*) + *ὥρα* ή, κατ' άλλη εκδοχή, **ὀ[σ]αρᾱ* «καλοκαίρι, θέρος», το οποίο ανάγεται σε ουσ. **ὄ[σ]αρ* και συνδ. με παλ. σλαβ. *jesenĭ* (> ρωσ. *osenь*) και παλ. άνω γερμ. *arnōd* (> γερμ. *Ernte* «συγκομιδή, θερισμός»). Βλ. κ. *φθινόπωρο*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον Όμηρο) «τέλος τού θέρους, εποχή μεταξύ τέλους Ιουλίου και τέλους Σεπτεμβρίου» → ήδη αρχ. σημ. (μεθομηρικώς) «καρποί αυτής τής εποχής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οπωρικός < ελνστ. *όπωρ-ικός* «σχετικός με τα φρούτα»

οπωρ-ώνας < *οπώρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ών(ας)*, πβ. κ. *αχυρ-ώνας, στρατ-ώνας*.

ΣΥΝΘ. οπωρο-: *οπωρο-πώλης* (ελνστ.), *οπωρο-φόρος* (ελνστ.), *οπωρο-κομία* (λόγ. [1854]), *οπωρο-πωλείο* (λόγ. [1871]), *οπωρο-σάκχαρο* (λόγ. [1887]), *οπωρο-καλλιέργεια, οπωρο-κηπευτικά (τα), οπωρο-λαχανικά (τα)* κ.ά.

όπως

< αρχ. *ὅπως* < *ό-* (από το θ. τής αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ*, βλ.λ.) + ερωτημ. αντωνυμία *πῶς* (βλ.λ.).

οπωσδήποτε

< αρχ. *όπωσδήποτε* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] < *ὅπως* (βλ.λ.) + *δήποτε* «κάποτε» (< *δή ποτε*).

όραμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὅραμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἱππικ.* 9.4.2-3: *θυμοειδῆ ἵππον ὥσπερ ἄνθρωπον ταράττει τὰ ἐξαπίναια καὶ ὁράματα καὶ ἀκούσματα καὶ παθήματα*] < ρ. *όρῶ (-άω)* «βλέπω» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε ορατό, θέαμα» → ελνστ. σημ. «οπτασία (συνήθως κατά τη διάρκεια τού ύπνου ή σε έκσταση)» (Π.Δ., Αριθμ. 12,6: *ἐὰν γένηται προφήτης ὑμῶν Κυρίῳ, ἐν ὁράματι αὐτῷ γνωσθήσομαι καὶ ἐν ὕπνῳ λαλήσω αὐτῷ*) → σύγχρ. σημ. «εξιδανικευμένος στόχος ή προσδοκία» (απόδ. τού γαλλ. *vision*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανόραμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οραματίζομαι < ελνστ. *όραματ-ίζομαι*

οραματισμός < ελνστ. *όραματισ-μός* < ρ. *όραματ-ίζομαι*

οραματιστής < ελνστ. *όραματισ-τής* < ρ. *όραματ-ίζομαι*

οραματ-ικός < *οραματ- (όραμα)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

οράριο «λειτουργικό άμφιο διακόνων»
< ελνστ. *ὀράριον* < λατ. *orarium* «μαντήλι», που προήλθε από το ουσ. *ōs, ōris* «στόμα».

όραση → ορώ

ορατόριο «εκκλησιαστικό μελόδραμα»
< ιταλ. *oratorio* < υστλατ. *oratorium* «τόπος προσευχής, παρεκκλήσιο», που ανάγεται στο λατ. *oro* «λέγω – δέομαι, προσεύχομαι, ικετεύω». Από τη συνήθεια τής υμνολογίας και τής ψαλμωδίας σε τέτοιους χώρους προήλθε η σημ. «μελοποιημένο θρησκευτικό κείμενο, εκκλησιαστικό μελόδραμα».

ορατός
< αρχ. *ὁρατός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαίδρ.* 79b.12-13: *Τί οὖν περὶ ψυχῆς λέγομεν; ὁρατὸν ἢ ἀόρατον εἶναι; Οὐχ ὁρατόν*], ρηματ. επίθ. τού *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορατ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *visibilité*.

ΣΥΝΘ. α-όρατος (αρχ.).

όργανο
< αρχ. *ὄργανον* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. *ὀργ-* (με παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *ξό-ανον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στη λ. *ἔργον* (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε ήδη από την Αρχαιότητα ποικίλα εργαλεία ή σύνεργα (π.χ. μουσικά, χειρουργικά), ακόμη και μέρη τού σώματος. Το λατ. *organum* (δάνειο από την Ελληνική) διατήρησε τόσο τη γενική σημ. «όργανο» όσο και πιο εξειδικευμένες χρήσεις, όπως «ύδραυλις (είδος μουσικού οργάνου)» και ήδη στην εκκλησ. λατινική γλώσσα δηλώνει το «εκκλησιαστικό όργανο». Μέσω τού λατ. *organum* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *organ*, γαλλ. *organe*, γερμ. *Organ*, ισπ. *órgano* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έργο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οργανέτο, αντιδάν., < ιταλ. *organetto*, υποκορ. τού *organo* < λατ. *organum* < αρχ. *ὄργανον*

οργαν-ίδιο, λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *organite*

οργανικός < αρχ. *ὀργαν-ικός* «αυτός που χρησιμεύει ως όργανο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων μορ.* 647a.2-4: *ὄντων δὲ τῶν μὲν ὀργανικῶν μερῶν τῶν δ' αἰσθητηρίων ἐν τοῖς ζῴοις*] → Οι χημ. και βιολ. όροι αποδίδουν το ελληνογενές γαλλ. *organique*, ενώ στη σημ. «(μουσική σύνθεση) γραμμένη μόνο για όργανα» αποδίδεται το γαλλ. *instrumental*

οργαν-ισμός, λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *organisme*

οργανίστας «μουσικός που παίζει εκκλησιαστικό όργανο», αντιδάν., < ιταλ. *organista* < *organo* < λατ. *organum* < αρχ. *ὄργανον*.

ΣΥΝΘ. οργανο-: *οργανο-ποιία* (ελνστ.), *οργανοποιός* (ελνστ.), *οργανο-παίκτης* (λόγ. [1887]), *οργανο-ποιείο* (λόγ. [1889]), *οργανο-ληπτικός* (λόγ. [1892], ελληνογενής ξέν. όρ.), *οργανο-λογία* (λόγ. [1844], ελληνογενής ξέν. όρ.), *οργανο-γένεση* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *οργανο-γενής* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *οργανο-γόνος* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *οργανόγραμμα* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

-όργανος: *αν-όργανος, εν-όργανος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Όργανον

Κατά την ελληνιστική εποχή (περίπου τον 1ο αι. π.Χ.), δόθηκε για συστηματικούς και διδακτικούς λόγους η περιληπτική ονομασία ***"Όργανον*** στα έργα τού Αριστοτέλη που πραγματεύονταν τη λογική (σε αυτά περιλαμβάνονταν έργα όπως οι *Κατηγορίαι*, τα *Ἀναλυτικά*, τα *Τοπικά*, *Περὶ ἑρμηνείας* κ.ά.). Θεωρείται ότι με αυτόν τον τρόπο σχηματίστηκε μια συλλογή, η οποία μεταφράστηκε στα Λατινικά και διαδόθηκε τόσο στους φιλοσόφους τής Δύσης όσο και στον αραβικό κόσμο, ασκώντας ισχυρή επιρροή στην πορεία τής φιλοσοφικής σκέψης. Κατά την περίοδο τού Διαφωτισμού, ο Άγγλος φιλόσοφος Βάκων (Sir Francis Bacon, 1561-1626) δημοσίευσε το έργο ***Novum Organum*** «Νέο Όργανο» (1620), στο οποίο αντιδιαστέλλει την επαγωγική μέθοδο (ως κατ' εξοχήν επιστημονική) προς την απαγωγική μέθοδο που είχε ακολουθήσει ο Αριστοτέλης.

οργαντίνα «βαμβακερό ή μεταξωτό ύφασμα»
< παλ. ιταλ. *organtina* < γαλλ. *organsin* < μέσο γαλλ. *Organzi / Organci* < αραβ. ή περσ. *Urganğ*, όν. πόλης τού Τουρκεστάν, όπου κατασκευαζόταν το εν λόγω ύφασμα. Το συνώνυμο *οργάντζα* < ιταλ. *organza* έχει την ίδια προέλευση.

οργανώνω
μεσν. < ελνστ. *ὀργανῶ (-όω)* «κατασκευάζω» (ήδη το μέσο *ὀργανοῦμαι* σήμαινε «προετοιμάζομαι συστηματικά», έχοντας δηλ. συγκεντρώσει τα υλικά και τα εργαλεία) < αρχ. *ὄργανον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οργάνωση < ελνστ. *ὀργάνω-σις* «διευθέτηση, τακτοποίηση» < ρ. *ὀργανῶ (-όω)* < αρχ. *ὄργανον* (η σημ. «σύνδεσμος, οργανισμός, σωματείο» με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *organisation*)

οργανω-τής, λόγ. [1888]

οργανωτ-ικός, λόγ. [1884], < *οργανωτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

οργανώσ-ιμος, λόγ. [1849], *οργανωσ- (οργανώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΥΝΘ. αν-οργάνωτος (λόγ. [1867]) – **δι-οργανώνω** (ελνστ.), **δι-οργάνωση** (ελνστ.).

οργασμός
< ελνστ. *οργασμός* < θ. τού αρχ. *οργῶ (-άω)* «είμαι χυμώδης, γόνιμος (για έδαφος, χώμα) – έχω έντονη ορμή, επιθυμία (για ζώα, ανθρώπους)» και παραγ. τέρμα *-μός*. Το ρ. *οργῶ (-άω)* προέρχεται από το ουσ. *ὀργή* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οργασμ-ικός (επίσης σύνθ. *αν-οργασμικός*).

οργή
< αρχ. *ὀργή* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε Ομηρικό Ύμνο], που πιθ. συνδ. με σανσκρ. *ūrjā* «τροφή – σθένος, ορμή» και ανάγεται ίσως σε Ι.Ε. **werg-* / **worg-* «φουσκώνω (από οργή, σθένος)». Το ουσ. *ὀργή* είχε αρχικώς τη σημ. «χαρακτήρας, διάθεση» και κατόπιν «πάθος, θυμός», πορεία που απαντά επίσης στο παλ. ιρλ. *ferc* «χαρακτήρας – θυμός». Δεν είναι πιθ. η παλαιά υπόθεση ότι *ὀργή* < **ὀρ(ο)γά* (με συγκοπή), που προέρχεται από το ρ. *ὀρέγω* «απλώνω, τείνω – έχω όρεξη». Πβ. κ. *οργώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οργίζω < αρχ. *ὀργ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.77.4: *ἀδικούμενοί τε, ὡς ἔοικεν, οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον ὀργίζονται ἢ βιαζόμενοι*]
οργίλος < αρχ. *ὀργ-ίλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἱππικ.* 9.7.4-8.1: *ὥσπερ ἄνθρωπος ὀργίλος, πολλάκις καὶ ἑαυτὸν καὶ τὸν ἀναβάτην πολλὰ ἀνήκεστα ἐποίησεν*] < *ὀργ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ίλος*, πβ. κ. *ναυτ-ίλος*.
ΣΥΝΘ. **εξ-οργίζω**, **εξ-οργιστικός**, **παρ-οργίζω** κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
οργή, χόλος, θυμός
Η λ. ***οργή*** διακρινόταν στην Αρχαιότητα από τα συνώνυμα ***χόλος***, που δήλωνε επιπλέον την πικρία και τη μνησικακία, και ***θυμός*** (βλ.λ.), το οποίο καλύπτει ευρύτερο πεδίο σημασιών και αναφέρεται σε διάφορα πηγαία συναισθήματα. Από την *ὀργή* προέκυψε το ρήμα *ὀργῶ (-άω)* «είμαι χυμώδης, γόνιμος» (για έδαφος, χώμα) και μεταφορικώς «έχω έντονη ορμή, επιθυμία» (για ζώα, ανθρώπους), τού οποίου παράγωγο είναι το ουσ. ***οργασμός***.

οργιά → οργυιά

όργιο
< αρχ. πληθ. *ὄργια* (ο ενικός *ὄργιον* είναι σπάνιος) [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Δήμητραν*], αρχική σημ. «μυστηριακές πράξεις και τελετές προς τιμήν τού Διονύσου και τής Δήμητρας», που ανάγεται (πιθ. μέσω τύπου **Fοργᾶ*) σε μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας από την οποία σχηματίστηκε το ουσ. *ἔργον* (βλ.λ.). Επειδή τα εν λόγω μυστήρια και οι συνοδευτικές τελετές μυήσεως στιγματίστηκαν κατά τη χριστιανική εποχή εξαιτίας τού συχνά σεξουαλικού χαρακτήρα τους (πβ. Δίων. Χρυσοστ. *Περὶ Βασιλείας Δ΄*, 4.101: *ὁ τὰ τῆς ἡδονῆς ἀναφαίνων ὄργια καὶ τὴν θεὸν ταύτην θαυμάζων καὶ προτιμῶν*), η λ. έφθασε να σημαίνει γενικά «ακολασία, ανήθικη πράξη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έργο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οργιάζω < αρχ. *ὀργι-άζω* «τιμώ θεό με τελετές μυήσεως (συχνά σεξουαλικού περιεχομένου)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 717b.2-3: *μετὰ θεοὺς δὲ τούσδε καὶ τοῖς δαίμοσιν ὅ γε ἔμφρων ὀργιάζοιτ' ἄν*]
οργιαστικός < αρχ. *ὀργιασ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτ.* 1341a.21-22: *ἔτι δὲ οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν*] < ρ. *ὀργι-άζω*
οργι-ώδης λόγ. [1887], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *orgiaque*.

οργκανάιζερ
αντιδάν., < αγγλ. *organiser* < ρ. *organise* «οργανώνω» < *organ* < παλ. γαλλ. *organe* < λατ. *organum* < αρχ. *ὄργανον* (βλ.λ.).

οργυιά «αγγλική μονάδα μήκους ίση με 1,83 μέτρα» < ελνστ. *ὀργυιά* (με καταβιβασμό τού τόνου) < αρχ. *ὄργυια*, που πιθ. παρουσιάζει σχηματισμό μετοχής παθ. παρακειμένου χωρίς αναδιπλασιασμό (πβ. κ. αρχ. *ἄγυια / ἀγυιά*, βλ.λ.) και ανάγεται στο ρ. *ὀρέγω* «απλώνω, τείνω – έχω όρεξη, επιθυμώ» (βλ.λ. *ορέγομαι*). Ο αρχ. τύπος *ὀρόγυια*, που απαντά ήδη στον Πίνδαρο, οφείλεται σε ανάπτυξη φωνήεντος *-ο-*. Η λ. δήλωνε μονάδα μετρήσεως ίση με το μήκος των τεντωμένων βραχιόνων τού ανθρώπου.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
οργιά ή οργυιά;
Η γραφή ***οργυιά*** έχει την αφετηρία της στον αρχ. τύπο *ὄργυια* και, ως εκ τούτου, δεν υπάρχει σοβαρός λόγος μεταβολής της σε *οργιά*, όπως γράφεται στη σχολική γραμματική. Από την ελληνιστική εποχή παρατηρούμε καταβιβασμό τού τόνου και κατόπιν συνίζηση (πβ. κ. *ὑαλίον* > *γυαλί*).

οργώνω
< μεσν. *οργώνω*, πιθ. < *ὄργον* «είδος φυτού – νήμα, κλωστή» (< αρχ. *ἔργον*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω* ή, κατ' άλλη άποψη, < αρχ. *ὀργῶ (-άω)* «είμαι χυμώδης, γόνιμος (για έδαφος, χώμα)» (βλ.λ. *οργασμός*), με μεταπλ. κατά τα ρ. σε *-ώνω* (πβ. κ. αρχ. *ὀργάς, -άδος* «γόνιμο, εύφορο έδαφος, καλά αρδευμένο χώμα», ελνστ. *νέ-οργος* «παραγωγική γη»). Έχει ακόμη προταθεί απευθείας αναγωγή τού ρ. *οργώνω* σε τύπο **ἐργ-ώνω* (με αφομοίωση /e/ – /o/ > /o/ – /o/), που προέρχεται από το αρχ. *ἔργον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
όργωμα < μεσν. *όργω-μα*
όργω-ση < *οργώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
οργω-τής < *οργώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

ορδή «άτακτο πλήθος πολεμιστών που διαπράττει λεηλασίες και βιαιοπραγίες»
λόγ. [1875], μεταφορά τού γαλλ. *horde* < ταταρ. *orda* «στρατόπεδο», που συνδ. με το τουρκ. συνώνυμο *ordu* (> μεσν. *ὀρδίν* «στρατόπεδο»).

ορεβουάρ
< γαλλ. *au revoir* «εις το επανιδείν».

ορέγομαι
< αρχ. *ὀρέγω / -ομαι* «απλώνω, τείνω – έχω όρεξη, επιθυμώ» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 33: *ὁπποτέροισι πατὴρ Ζεὺς κῦδος ὀρέξῃ*] < *ὀ-* προθεμ. + Ι.Ε. **reg-* «οδηγώ σε ευθεία γραμμή – διευθύνω, κατευθύνω» || λατ. *rego* (> γαλλ. *régir*, ισπ. *regir*, ιταλ. *reggere*), *rex* «βασιλιάς» (> γαλλ. *roi*, ισπ. *rey*, ιταλ. *re*), ιρλ. *rigim* «απλώνω», αρχ. γερμ. **rehta-* «ευθύς – δεξιός – δίκαιος, σωστός» (> γερμ. *recht*, αγγλ. *right*, σουηδ. *rätt*) κ.ά. Από το ίδιο θέμα έχει σχηματιστεί το αρχ. *ὄργυια* (βλ.λ. *οργυιά*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορεκτικός < αρχ. *ὀρεκ-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]. Ο σύγχρονος γαστρονομικός όρος *ορεκτικό* (κυρ. στον πληθ.) αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *hors-d'œuvre* (βλ.λ. *ορντέβρ*)
όρεξη < αρχ. *ὄρεξ-ις* «επιθυμία (κάθε είδους, περιλαμβανομένης τής επιθυμίας για φαγητό)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Εμπεδοκλή, *απόσπ.* 95.5-6: *τὰς μὲν ὀρέξεις γίνεσθαι τοῖς ζῴοις κατὰ τὰς ἐλλείψεις τῶν ἀποτελούντων ἕκαστον στοιχείων*]
ορεξάτος < μεσν. *ορεξ-ᾶτος* «πρόθυμος».
ΣΥΝΘ. αν-όρεχτος (αρχ. *ἀν-όρεκ-τος*), **αν-ορεξία** (βλ.λ.).

ορειβάτης
< αρχ. *ὀρειβάτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 955-6: *οὐ πτηνὸν ὄρνιν, οὐδὲ θῆρ' ὀρειβάτην τόξοις ἐναίρων τοισίδ'*] < *ὀρει-* (< *ὄρει*, δοτ. ενικού τού ουσ. *ὄρος*) + λεξ. επίθημα *-βά(της)*, που σχηματίστηκε από το θ. τού ρ. *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ακροβάτης*, *υπνο-βάτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορειβασία < ελνστ. *ὀρειβα-σία* «περιπλάνηση στα βουνά» (για το σύγχρονο άθλημα με επιπλέον σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *mountaineering*)
ορειβατικός < ελνστ. *ὀρειβατ-ικός* < αρχ. *ὀρειβάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ορειβατώ < ελνστ. *ὀρειβατ-ῶ (-έω)*.

ορεινός
< αρχ. *ὀρεινός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **ὀρεσ-νός* (με απλοποίηση και αντέκταση) < θ. **ὀρεσ-* (γεν. **ὄρεσος* > *ὄρους*, τού ουσ. *ὄρος*) + παραγ. τέρμα *-νός*.

ορείχαλκος «κράμα χαλκού και ψευδαργύρου»
< αρχ. *ὀρείχαλκος*, αρχικώς «ορεινός χαλκός, μετάλλευμα κίτρινου χαλκού (εν αντιθέσει προς τον ερυθρό)» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε Ησίοδο και σε Ομηρικό Ύμνο], < *ὀρει-* (< *ὄρει*, δοτ. ενικού τού ουσ. *ὄρος*) + *χαλκός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορειχάλκινος < αρχ. *ὀρειχάλκ-ινος*
ορειχαλκ-ώνω
ορειχάλκω-ση < *ορειχαλκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. ορειχαλκ-: *ορειχαλκ-ουργός* (λόγ. [1840]), *ορειχαλκ-ουργία* (λόγ. [1888]).

ορεκτικός → **ορέγομαι**

όρεξη → **ορέγομαι**

ορεο- → **όρος** (το)

ορεσίβιος «ορεινός, βουνήσιος»
< ελνστ. ή μεσν. *ὀρεσίβιος* (αποδίδεται από τον Ευστάθιο στον Αρριανό, 1ος αι. μ.Χ.) < *ὀρεσι-* (< *ὄρεσι*, δοτ. πληθ. τού αρχ. *ὄρος*) + *βίος*.

όρθιος
< αρχ. *ὄρθιος* [ήδη ομηρικό] < *ὀρθός* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθαρός – καθάρειος*.

ορθό κ. **ορθόν**
< αρχ. *ὀρθόν* «τμήμα τού παχέος εντέρου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ὀρθός* (βλ.λ.).

ορθο- → **ορθός**

ορθογραφία
< ελνστ. *ὀρθογραφία* < *ὀρθο-* + λεξ. επίθημα *-γραφ(ία)* < αρχ. *γράφω* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται ήδη από την ελνστ. εποχή με τη σημ. «σωστή γραφή των λέξεων» και συναντάται ως τίτλος συγγραμμάτων μερικών γραμματικών, π.χ. 2ος αι. μ.Χ.: Ηρωδιανού *Περὶ ὀρθογραφίας*, Σέξτου Εμπειρικού *Πρὸς λογικούς* (ενότητα 1.169, *Περὶ ὀρθογραφίας*) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορθογράφος < ελνστ. *ὀρθογράφ-ος*
ορθογραφώ < ελνστ. *ὀρθογραφ-ῶ (-έω)*
ορθογραφικός < ελνστ. *ὀρθογραφ-ικός*.

ορθογώνιος
< ελνστ. *ὀρθογώνιος* (ήδη αρχ. το ουδ. *ὀρθογώνιον*, ενν. *τρίγωνον*, τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη) < *ὀρθο-* + *-γώνιος* < αρχ. *γωνία*, πβ. κ. *οξυ-γώνιος*, *ευρυ-γώνιος*.

ορθοδοντικός
< *ορθ(ο)-* + *οδοντικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orthodontique*.

ορθόδοξος
< ελνστ. *ὀρθόδοξος* < *ὀρθο-* + *-δοξ(ος)* < αρχ. *δόξα*, στη σημ. «γνώμη, άποψη». Το επίθ. πρωτοαπαντά στον Ωριγένη (2ος αι. μ.Χ.) δηλώνοντας τη χριστιανική πίστη σε αντιδιαστολή προς τις αιρέσεις τής εποχής (πβ. *Φιλοκαλ.* p.1b.43: *ἐπιλείψει γὰρ ἡμᾶς διη-*

γουμένους ὁ χρόνος, ὅσους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως κατεβάλοντο μόχθους).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθοδοξία < ελνστ. *ὀρθοδοξ-ία* «σωστή γνώμη, σωστή δοξασία» → «το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα» (βλ. Σχόλιο που ακολουθεί)

ορθοδοξώ < αρχ. *ὀρθοδοξ-ῶ (-έω)* «έχω τη σωστή γνώμη σχετικά με κάτι» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1151a: *ἀλλ' ἀρετὴ ἢ φυσικὴ ἢ ἐθιστὴ τοῦ ὀρθοδοξεῖν περὶ τὴν ἀρχήν*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ορθόδοξος, ορθοδοξία

Η περιήγηση στην ιστορία των λέξεων ***ορθόδοξος***, ***ορθοδοξία*** δείχνει ότι δεν χρησιμοποιήθηκαν εξ αρχής ως διατυπώσεις μιας αξίωσης ορθότητας και υπεροχής σε σχέση με τα άλλα χριστιανικά δόγματα, αλλά είχαν αρκετά μεγάλη πορεία σε κείμενα πολύ πριν από τον χωρισμό των Εκκλησιών, την οποία μπορούμε αδρομερώς να σκιαγραφήσουμε ως εξής:

Η λέξη *ορθοδοξία* προέρχεται από τα *ὀρθό(ς)* + *δόξα* (στην αρχική σημασία «γνώμη, άποψη»). Οι όροι αυτοί αρχικά χρησιμοποιήθηκαν με αξιολογική σημασία, για να αναφερθούν όχι σε ορισμένο δογματικό σύστημα, αλλά στη σωστή άποψη περί πίστεως, άρα τον σωστό τρόπο πίστεως. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός στην επιστολή του *Πρὸς Κληδώνιον* γράφει: *Τῇ γὰρ σῇ πολιτείᾳ καὶ ὀρθοδοξίᾳ τοῦτο πρέπειν ὑπολαμβάνομεν* (δηλ. «αυτό ταιριάζει στη ζωή και στη σωστή σου πίστη»). Και στον Κύριλλο διαβάζουμε σχετικά με τον άγιο Σάββα: *Λαμπρὰ τοῦ πεφωτισμένου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τὰ θεῖα χαρίσματα· ἡ μὲν γὰρ πολιτεία ἔνδοξος, ὁ δὲ βίος ἐνάρετος καὶ ἡ πίστις ὀρθόδοξος*.

Αργότερα, όσο εξελισσόταν μέσα από ποικίλες περιπέτειες η δογματική διατύπωση τού χριστιανισμού, η πίστη γινόταν πιο απολογητική. Χρησιμοποιήθηκαν τότε οι λέξεις *ορθόδοξος / ορθοδοξία* όλο και περισσότερο για να περιγράψουν την ορθόδοξη διδασκαλία ως δογματικό σύστημα και ως τρόπο ζωής σε αντιδιαστολή με τις ποικίλες αιρέσεις και κακοδοξίες που αναφάνηκαν. Στο σημείο ακριβώς αυτό γίνεται η κρίσιμη ταύτιση τού καθαρά αξιολογικού με το απολογητικό *ορθόδοξος / ορθοδοξία*.

Όταν ο Μ. Αθανάσιος στο έργο του *Πρὸς Ἀπολιναριστὴν διάλεξις* χρησιμοποιεί έναν υποθέμενο διάλογο ανάμεσα σε ορθόδοξο και απολιναριστή, η λέξη *ὀρθόδοξος* ταυτίζεται με συγκεκριμένη χριστιανική ομάδα, που υπονοείται ότι έχει τη σωστή πίστη (σε αντιδιαστολή με άλλη): ***Ὀρθόδοξος***: *Σῶμα ἀνθρώπινον ἔσχεν ὁ Χριστὸς ἢ οὔ;* ***Ἀπολιναριστής***. *Οὔ.* ***Ὀρθ.*** *Ἀλλ' ὁποῖον;* ***Ἀπολ.*** *Θεϊκόν.* (Ας σημειωθεί ότι την ίδια τακτική τού διαλόγου ανάμεσα σε ορθόδοξο και κακόδοξο χρησιμοποίησαν και άλλοι πατέρες, όπως ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός). Αργότερα, σε επιστολή τού Ιουστινιανού διαβάζουμε: *κἂν γὰρ εἴ τις αἱρετικὸς εἴη κατὰ αἱρετικοῦ, οὐ διὰ τοῦτο αὐτὸς ὀρθόδοξος δείκνυται.* Και εδώ η λέξη *ορθόδοξος* χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή προς τον *αιρετικό*.

Με το σχίσμα τού 1054 και τον χωρισμό τής Δυτικής από την Ανατολική Εκκλησία επέρχεται η οριστική ταύτιση των όρων *ορθόδοξος / ορθοδοξία* με πολύ συγκεκριμένο εκκλησιαστικό σώμα, όχι πια σε αντιδιαστολή με τους αιρετικούς ή τους κακοδόξους γενικά, αλλά τους «σχισματικούς». Έκτοτε, η ονομασία Ορθόδοξη Εκκλησία (που συχνά αλλά όχι πάντα εξειδικεύεται με τον προσδιορισμό *Ανατολική*) δίνεται στο τμήμα τού χριστιανισμού που ως προς το δόγμα και την εκκλησιαστική πράξη αντιδιαστέλλεται προς την Καθολική Εκκλησία και αργότερα τις Προτεσταντικές Εκκλησίες και Ομολογίες. Μπορεί λοιπόν να λανθάνει πάντα στον όρο *ορθοδοξία* το στοιχείο τής διατήρησης τής αληθινής πίστης (όπως καθορίζεται από τις Οικουμενικές Συνόδους), αλλά αυτή δεν είναι σημασία που δόθηκε εκ των υστέρων, όπως συχνά πιστεύεται.

ορθοέπεια «σωστός χειρισμός τού λόγου»
< αρχ. *ὀρθοέπεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ὀρθο-* + *-επ(εια)* < *ἔπος* (βλ.λ.), πβ. κ. *καλλι-έπεια, αμετρο-έπεια*.

ορθολογισμός

λόγ. [1852], φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ορθός λογισμός*, που αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Rationalismus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθολογ-ιστής, λόγ. [1852]

ορθολογ-ικός, λόγ. [1893].

ορθοπαιδικός

λόγ. [1898], < *ορθο-* + *παιδικός* (< αρχ. *παῖς, -δός*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orthopédique*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ορθοπαιδικός ή ορθοπεδικός;

Τον όρο *orthopédie* έπλασε το 1741 ο Γάλλος γιατρός Nicolas Audry, ο οποίος δημοσίευσε σύγγραμμα με τίτλο *Traité d'orthopédie ou l'art de prévenir et corriger dans les enfants les difformités du corps* «Πραγματεία περί **ορθοπαιδίας** ή η τέχνη τής πρόληψης και θεραπείας των σωματικών δυσπλασιών στα παιδιά», στο οποίο ρητά δηλώνει ότι εκείνος έπλασε τη λέξη. Αρχικός σκοπός τής λέξεως ήταν να δηλώσει τον χειρισμό σωματικών δυσπλασιών και κινητικών βλαβών τού παιδιού (πβ. κ. αγγλ. *orthopaedics*), πράγμα που εξηγεί γιατί η ορθή γραφή είναι **ορθοπαιδικός** (με *-αι-*). Πολύ σύντομα η *ορθοπαιδική* αναπτύχθηκε ως ιατρικός κλάδος και δήλωσε επίσης την περίθαλψη ενηλίκων. Η συχνή γραφή *ορθοπεδικός* οφείλεται

σε παρασυσχετισμό (παρετυμολογική σύνδεση) με το αρχ. *πέδη* «δεσμά (πληθ.)» (πβ. *χειρο-πέδες, τροχο-πέδη*) και με το λατ. *pes, pedis* «πόδι», πράγμα που έχει οδηγήσει σε νέα ερμηνεία τής λέξης: «χρήση δεσμών *(πεδών)* για ανάταξη των οστών».

ορθοποδώ

< ελνστ. *ὀρθοποδῶ (-έω)*, αρχική σημ. «προχωρώ ευθεία – προοδεύω», < *ὀρθο-* + *-ποδ(ῶ)* < αρχ. *πούς, ποδός*. Ήδη ελνστ. η σημ. «επανέρχομαι σε καλή κατάσταση» (σε εκκλησ. κείμενα).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθοποδίζω < μεσν. *ὀρθοποδ-ίζω* < ελνστ. *ὀρθοποδῶ (-έω)*.

ορθός

< αρχ. *ὀρθός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 271: *στῆ δ' ὀρθὸς καὶ μῦθον ἐν Ἀργείοισιν ἔειπεν*] < **Fορθ-Fός* (με ανομοίωση), που συνδ. με σανσκρ. *ūrdhvá-* «ίσιος, ψηλός», *várdhati* «σηκώνω, υψώνω» και ανάγεται πιθ. σε Ι.Ε. **werdh-* «αυξάνω, υψώνω». Ο μυκ. τύπος *o-two-we-wo*, αν μεταγραφεί **ὀρθFώFεος* «με τεντωμένα, όρθια τα αφτιά», θα απέκλειε το αρχικό δίγαμμα που εικάζεται ανωτέρω (εκτός αν υποθέσουμε ανομοίωση) και θα οδηγούσε σε σύνδεση με το ρ. *ὄρ-νυ-μι* «εγείρω – ξεσηκώνω, ορμώ». Το επίθ. *ὀρθός* συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημασίες «ευθύς», «όρθιος» και «δίκαιος, σωστός, αληθής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθότητα < αρχ. *ὀρθ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ορθώνω < μεσν. *ὀρθ-ώνω* < αρχ. *ὀρθ-ῶ (-όω)* «ισιώνω, εγείρω, στήνω – (μτφ.) διορθώνω, επαναφέρω» [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ψ 694-5: *αὐτὰρ μεγάθυμος Ἐπειὸς χερσὶ λαβὼν ὤρθωσε*]

όρθωση < αρχ. *ὄρθω-σις* < ρ. *ὀρθ-ῶ (-όω)*

ορθωτής < ελνστ. *ὀρθω-τής* < αρχ. *ὀρθ-ῶ (-όω)*

ορθω-τικός, λόγ. [1809], < αρχ. *ὀρθ-ῶ (-όω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. ορθο-: *ορθο-στάτης* (βλ.λ.), *ορθο-κέρατος* (ελνστ.), *ορθό-πλωρος* (μεσν.), *ορθο-στατικός* (λόγ. [1887]), *ορθό-κεντρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orthocentre*), *ορθο-μαρμάρωση* «κάλυψη τής επιφάνειας τοίχου με μαρμάρινες πλάκες» (μεσν.), *ορθο-μετρικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *orthometric*), *ορθό-πτερο* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *Orthopteron*), *ορθο-πεταλιά, ορθο-στασία* κ.ά.

-ορθώνω, -όρθωση, -ορθωτής, -ορθωτικός, -όρθωμα: *(επι)δι-ορθώνω, (επι)δι-όρθωση, (επι)δι-ορθωτής, (επι)δι-ορθωτικός – (επ)αν-ορθώνω, (επ)αν-όρθωση, αν-ορθωτής, (επ)αν-ορθωτικός – παλιν-ορθώνω, παλιν-όρθωση, παλιν-ορθωτικός – κατ-ορθώνω, κατ-όρθωμα* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ορθός – ευθύς

Η συγκριτική έρευνα σε διάφορες γλώσσες καταδεικνύει ότι συχνά λέξεις με τη σημασία «ευθύς, ίσιος, όρθιος» καταλήγουν να σημαίνουν επίσης «ορθός, σωστός – δίκαιος, αληθής» (για ανάλογη εξέλιξη όρων, βλ. επίσης *δεξιός*). Αυτό παρατηρείται στα αρχ. επίθετα ***εὐθύς*** και ***ὀρθός***, αλλά και σε όρους όπως λατ. ***directus*** (> γαλλ. *droit*, ισπ. *derecho*, ιταλ. *dritto*, ρουμ. *drept*), αγγλ. ***straight*** «ευθύς, ομαλός – σωστός» (αρχική σημ. «τεντωμένος, ίσιος»), παλ. σλαβ. ***pravŭ*** «ευθύς, ίσιος – δίκαιος, σωστός» (> πολ. *prawy*, σερβοκρ. *prav*, τσεχ. *prav*) κ.ά. Για την αντίθετη σημασιολογική εξέλιξη βλ.λ. *στρεβλός*.

ορθοσκόπιο

«ιατρικό όργανο για εξέταση τού ορθού»

< *ορθο-* (< *ορθό(ν)*, βλ.λ.) + *-σκόπιο* < ρ. *σκοπώ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω», μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *orthoscope*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθοσκόπη-ση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *orthoscopy*

ορθοσκοπ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *orthoscopic*.

ορθοστάτης

«κατακόρυφο στήριγμα που στηρίζει κάτι όρθιο»

< αρχ. *ὀρθοστάτης* «στύλος, κίονας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < *ὀρθο-* + *-στά(της)*, που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *ἵστημι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *λυχνο-στάτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθοστα-σία < *ορθο-* + *στάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ία*

ορθοστατ-ικός, λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *orthostatic*.

ορθοφωνία

λόγ. [1830], < *ορθο-* + *-φων(ία)* < *φωνή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orthophonie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορθοφωνικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orthophonique*.

όρθρος

< αρχ. *ὄρθρος* «χαραυγή, χάραμα» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε Ομηρικό Ύμνο], πιθ. < **Fόρθ-ρος*, που ανάγεται στο θ. τού επιθ. *ὀρθός* (βλ.λ.), οπότε θα δήλωνε την ώρα τής ημέρας ακριβώς πριν από την ανατολή τού ηλίου και τη φαινομενική ανύψωσή του στον ουρανό. Σε αυτή την περίπτωση η λ. θα συνδεόταν με παλ. σλαβ. *ranŭ* «κατά την αυγή, εωθινός» και σανσκρ. *várdhati* «σηκώνω, υψώνω». Αν θεωρήσουμε ότι η λ. δεν είχε αρχικό δίγαμμα, δεν αποκλείεται η παλαιά σύνδεση με το αρχ. *ὄρ-νυ-μι* «εγείρω, παροτρύνω – ορμώ» (βλ.λ. *ορμή*), καθώς και με το λατ. *orior* «ανατέλλω, σηκώνω,

υψώνω» (> ουσ. *ortus* «ανατολή»). Η εκκλησ. σημ. «ακολουθία που τελείται νωρίς το πρωί» είναι ελνστ. (πβ. Βασιλ. *Άσκητ.* 31.1013: *παροράσθαι δεῖ τοὺς διατετυπωμένους καιροὺς τῶν προσευχῶν [...] τὸν μὲν ὄρθρον, ὥστε τὰ πρῶτα κινήματα τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ νοῦ, ἀναθήματα εἶναι Θεοῦ*).

ορθώνω → ορθός

οριενταλισμός «ζωγραφική, λογοτεχνικό έργο ή μελέτη με θέμα από την Ανατολή»
μεταφορά τού γαλλ. *orientalisme* < επίθ. *oriental* «ανατολικός» (με παραγ. τέρμα *-isme)* < λατ. *orientālis* < *oriens, -ntis* «ανατολή, ανατέλλων (ήλιος)».

ορίζοντας

< αρχ. *ὁρίζων* (ενν. *κύκλος*, ήδη στον Αριστοτέλη), ουσιαστικοπ. μτχ. ενεστώτα τού ρ. *ὁρίζω* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. είναι η σημ. «οπτικό πεδίο». Μέσω τού λατ. *horizon, -ontis* η λ. πέρασε σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. *horizon*, γαλλ. *horizon*, γερμ. *Horizont* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οριζόντ-ιος, λόγ. [1766], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *horizontal*

οριζοντι-ώνω, λόγ. [1884], < *οριζόντι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

οριζοντίω-ση, λόγ. [1887], < *οριζοντιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ορίζουσα «αλγεβρικό άθροισμα»
< λόγ. φρ. *ορίζουσα (γραμμή)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. ενεστώτα τού ρ. *ορίζω* (βλ.λ.). Ο μαθημ. όρος αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déterminant*, που μεταφέρθηκε ως θηλ. τόσο λόγω τού ουσ. *γραμμή* όσο και για να αποφευχθεί η σύμπτωση με το αρσ. *ορίζων (-οντος)*, το οποίο έχει άλλη σημασία (φαινόμενο προφύλαξης).

ορίζω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὁρίζω* < *ὅρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Βλ. επίσης τα μτχ. παράγωγα *ορίζοντας, ορίζουσα*. Παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε στο λατ. *definire* (< *de* + *finis* «όριο, τέρμα»), αρχική σημ. «θέτω ή αποτελώ όριο», κατόπιν «καθορίζω επακριβώς, ερμηνεύω» (ουσ. *definitio* «ορισμός»).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χωρίζω, ξεχωρίζω θέτοντας ή αποτελώντας όριο ή σύνορο» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.16: *οὐ γὰρ δὴ ὁ Νεῖλός γέ ἐστι κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁ τὴν Ἀσίην οὐρίζων τῇ Λιβύῃ*) → αρχ. σημ. «προσδιορίζω, καθορίζω επακριβώς – διαιρώ, τακτοποιώ» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 944a: *χρὴ τὸν νόμον ἁμῶς γέ πως ὁρίζειν πειρᾶσθαι κατὰ μέρη*) → ήδη αρχ. σημ. «εντοπίζω ακριβώς τη σημασία ενός πράγματος ή όρου, δίνω τον ορισμό του» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.6.6: *ὀρθῶς ἂν ποτε ἄρα ὁριζοίμεθα ὁριζόμενοι δικαίους εἶναι τοὺς εἰδότας τὰ περὶ ἀνθρώπους νόμιμα;*) → ήδη αρχ. σημ. «επιβάλλω σε κάποιον να ενεργήσει με συγκεκριμένο τρόπο, επιτάσσω, διατάσσω» (πβ. κ. προστ. *ορίστε*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όρισμα < αρχ. *ὅρισ-μα* «σύνορο, όριο»

ορισμός < αρχ. *ὁρισ-μός*, αρχική σημ. «οριοθέτηση» → ήδη αρχ. σημ. «περιγραφή σημασιών λέξεως» (πολύ συχνά στον Αριστοτέλη, π.χ. *Ἀναλυτ. προτέρ.* Α´ 91a: *ὁ μὲν οὖν ὁρισμὸς τί ἐστι δηλοῖ, ἡ δὲ ἀπόδειξις ὅτι ἔστι τόδε κατὰ τοῦδε ἢ οὐκ ἔστιν*) → μεσν. σημ. «διαταγή, εντολή»

ορισμένος < αρχ. *ὡρισμένος* «καθορισμένος επακριβώς», ουσιαστικοπ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *ὁρίζω*.

ΣΥΝΘ. -ορίζω, -ορισμός, -οριστικός: *καθ-ορίζω, καθ-ορισμός, καθ-οριστικός – προκαθ-ορίζω, προκαθ-ορισμός – δι-ορίζω, δι-ορισμός – προσδι-ορίζω, προσδι-ορισμός, προσδι-οριστικός – περι-ορίζω, περι-ορισμός, περι-οριστικός – εξ-ορίζω – προ-ορίζω, προ-ορισμός – καλωσ-ορίζω – αφ-ορίζω, αφ-ορισμός, αφ-οριστικός* κ.ά.

όριο

< αρχ. (σπάν.) *ὅριον* / (συνήθ. πληθ.) *ὅρια* (πιθ. ήδη μυκ. *wo-wi-ja*: **Fόρ-Fι-ja*, πληθ.), που προέρχεται από το ουσ. *ὅρος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μεταίχμιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορι-ακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *marginal*.

οριοθετώ

< ελνστ. *ὁριοθετῶ (-έω)* < *ὁριο-* + *-θετῶ*, που ανάγεται σε θ. τού αρχ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *νομο-θετώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οριοθέτη-ση.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

οριοθετώ, οροθετώ

Στην ελληνιστική Κοινή χρησιμοποιούνταν ως συνώνυμα τα ρ. ***ὁριοθετῶ*** και ***ὁροθετῶ***, τα οποία διακρίνονται μόνον ως προς το α´ συνθετικό, που είναι αντιστοίχως *ὅριο(ν)* και *ὅρο(ς)*. Την ίδια εποχή συναντούμε επίσης το παράγωγο *ὁροθεσία*. Στη Νέα Ελληνική έχει επικρατήσει η λ. *οριοθετώ*, επειδή ο μορφολογικός σχηματισμός της είναι διαφανής.

ορισμός → ορίζω

ορίστε

προστ. πληθ. (συνοπτικού θέματος) τού ρ. *ορίζω* (πιθ. μεσν., πβ. μεσν. προστ. ενικού *ὅρσε*, βλ.λ.). Ο τύπος προστακτικής *ορίσατε* συναντάται από τη μεσν. εποχή με τη σημ. «διατάξτε!».

οριστική

< ελνστ. *ὁριστική* (ενν. *ἔγκλισις*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ὁριστικός* (βλ.λ.). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής (Δι-

ονύσιο τον Θράκα, Απολλώνιο τον Δύσκολο κ.ά.), επειδή θεωρούσαν ότι το ρήμα που βρίσκεται σε αυτή την έγκλιση δηλώνει κάτι πραγματικό, αληθινό ή «οριστικό».

οριστικός
< αρχ. *ὁριστικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «σχετικός με ορισμό», < *ὁριστ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < θ. *ὁρισ-* (από τον αόρ. τού ρ. *ὁρίζω*, βλ.λ.) + επίθημα *-τός* των ρηματ. επιθέτων. Η σημ. «τελικός, τελειωτικός, καθοριστικός» είναι όψιμη ελνστ. (φρ. *ὁριστικὸς λόγος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οριστικ-ότητα, λόγ. [1845].

ΣΥΝΘ. οριστικο-: *οριστικο-ποιώ, οριστικο-ποίηση* (απόδ. των αγγλ. *finalise, finalisation*).

όρκα «είδος φάλλαινας»
μεταφορά τού γαλλ. *orque* < λατ. *orca* «είδος κήτους».

όρκος
< αρχ. *ὅρκος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 755: *ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ*], πιθ. < **swork-os*, που συνδ. με αρχ. γερμ. **swa-rja-* «ορκίζομαι, ομνύω» (> γερμ. *schwören*, αγγλ. *swear*, ολλ. *zweren*) και με μέσο περσ. *xwardan* «δηλώνω ενόρκως». Λιγότερο πιθ. θεωρείται η παλαιά σύνδεση με το αρχ. *ἕρκος* «εμπόδιο, φραγμός», την οποία μερικοί μελετητές βάσισαν στη «γλώσσα» τού Ησυχίου *ὅρκοι· δεσμοί, σφραγῖδες* και στην υπόθεση ότι με τη λ. *ὅρκος* δηλωνόταν η αρχ. *Στύξ*, στα νερά τής οποίας ορκίζονταν (και δεσμεύονταν) ακόμη και θεοί. Δεν φαίνεται πειστική η υπόθεση ότι ο *ὅρκος* δήλωνε στην Αρχαιότητα ιερό αντικείμενο, το οποίο επισημοποιούσε τη δέσμευση κάποιου (αρχ. φρ. *ὅρκον ὀμνύναι*, που μερικοί απέδιδαν «πιάνω τον όρκο»), καθώς δεν υπάρχει οποιαδήποτε βάση για να θεωρήσουμε ότι η λ. είχε αυτή τη σημασία.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορκίζω < αρχ. *ὁρκ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Συμπόσ.* 4.10.5-6: *οὐδενὸς γὰρ ὁρκίζοντος ἀεὶ ὀμνύοντες καλόν μέ φατε εἶναι*]

όρκιση < μεσν. *ὅρκι-σις* < αρχ. *ὁρκί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-σις*

ορκωτός < ελνστ. *ὁρκ-ωτός* «δεσμευμένος με όρκο» < αρχ. *ὁρκῶ (-όω)* «δεσμεύω με όρκο, ορκίζω» < *ὅρκος* (ο σύγχρονος νομ. όρ. με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *juré*).

ΣΥΝΘ. εξ-ορκίζω (αρχ.), **εξ-ορκισμός** (ελνστ.), **εξ-ορκιστής** (ελνστ.), **εξ-ορκιστικός** (λόγ. [1877])
ορκο-: *ορκο-ληψία* (λόγ. [1833]), *ορκο-δοσία* (λόγ. [1834]), *ορκο-δοτώ*
-ορκος: *ψεύδ-ορκος, επί-ορκος, έν-ορκος, εύ-ορκος* κ.ά.
-ορκία: *ψευδ-ορκία, πολι-ορκία, επι-ορκία, ευ-ορκία* κ.ά.

ορκωμοσία
< ελνστ. *ὁρκωμοσία* (διαφ. το αρχ. *ὁρκωμόσια (τά)* «ένορκες διαβεβαιώσεις») < αρχ. *ὁρκωμότης / -ότᾱς* «ένορκος, ορκωτός», φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ὅρκον ὀμόσαι* με παραγ. τέρμα *-τᾱς, -της*. Ο τύπος *ὀμόσαι* αποτελεί απρφ. αορίστου τού ρ. *ὄμνυμι* (βλ.λ. *ομνύω*).

ορλόν «συνθετική ύλη για ύφανση»
< γαλλ. *orlon* (με ληκτικό τέρμα *-on* κατά το *nylon*) < παλ. γαλλ. *orle* «άκρη υφάσματος, μπορντούρα» < δημώδ. λατ. *orula*, υποκορ. τού λατ. *ora* «περιθώριο, άκρο».

ορμαθός «αρμαθιά»
< αρχ. *ὁρμαθός* [ήδη ομηρικό] < *ὅρμ(ος)* «αλυσίδα, χορδή – ιμάντας» + παραγ. τέρμα *-αθός* (πβ. κ. *κάλ-αθος*). Το ουσ. *ὅρμος* (με παραγ. τέρμα *-μος*, πβ. αρχ. *ὅλ-μος, κορ-μός*) προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *εἴρω* «συνδέω» (βλ.λ. *ειρμός*) και ίσως δεν συνδ. με το ομόηχο *ὅρμος* «αραξοβόλι, φυσικός λιμενίσκος» (βλ.λ.). Από το αρχ. *ὁρμαθός* έχει προέλθει το ουσ. *αρμαθιά* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ειρμός*.

ορμέμφυτο «ένστικτο»
λόγ. [1805], < *ορμ(ή)* + *έμφυτο*, απόδ. τού γαλλ. *instinct* (βλ.λ. *ένστικτο*).

ορμή
< αρχ. *ὁρμή* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 118: *δὸς δέ τέ μ' ἄνδρα ἑλεῖν καὶ ἐς ὁρμὴν ἔγχεος ἐλθεῖν*] < **ὀρ-σμᾱ* (με πρόληψη τής δασύτητας), που ανάγεται στο θ. τού ρ. *ὄρ-νυ-μι* «εγείρω, ξεσηκώνω – ορμώ», το οποίο σχηματίστηκε από Ι.Ε. **er-* «θέτω σε κίνηση, ξεσηκώνω» || σανσκρ. *ṛṇóti*, χεττ. *arnumi*, ίσως και λατ. *orior* «ανατέλλω, σηκώνω, υψώνω» (ουσ. *ortus* «ανατολή») || αρχ. *ἐρ-έθω* (> *ἐρεθ-ίζω*, βλ.λ.), κύρ. όν. *Λα-έρ-της* «αυτός που εγείρει, που ξεσηκώνει τον λαό». Αδιευκρίνιστη παραμένει η ακριβής αιτία αλλαγής τού **er-*, ώστε να προκύψει το ελλην. *ὀρ-*· ίσως οφείλεται σε ενεστωτική βράχυνση (**ὤρνυμι* > *ὄρνυμι*, κατά το **στώρνυμι* > *στόρνυμι*, πβ. ρηματ. επίθ. *στρω-τός*) ή σε συνεσταλμένη μεταπτωτική βαθμίδα (πβ. α' συνθ. *Ὀρσι- / Ὀρτι-* σε κύρ. ον., π.χ. μυκ. κύρ. όν. *O-ti-na-wo*: *Ὀρσίλαος, Ὀρσί-λοχος, Ὀρτί-λοχος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ορμώ < αρχ. *ὁρμ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 334-5: *ὁππότε πύργος Ἀχαιῶν ἄλλος ἐπελθὼν Τρώων ὁρμήσειε καὶ ἄρξειαν πολέμοιο*] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ορμόνη*

ορμητήριο < αρχ. *ὁρμη-τήριο* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ξενοφώντα και Ισοκράτη] < ρ. *ὁρμ-ῶ (-άω)*

ορμητικός < αρχ. *ὁρμη-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 872b.21-22: *ἧς πληρωθέντες ὁρμητικοί εἰσι πρὸς τὰ ἀφροδίσια*] < ρ. *ὁρμ-ῶ (-άω)*

ορμητικ-ότητα, λόγ. [1874], < *ορμητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. -ορμώ, -ορμή, -όρμηση, -ορμητικός: *εξ-ορμώ, παρ-ορμώ, εισ-ορμώ, εφ-ορμώ – αφ-ορμή – εν-όρμηση, εξ-όρμηση, παρ-όρμηση, εισ-όρμηση, εφ-όρμηση – εξ-ορμητικός, παρ-ορμητικός* κ.ά.

ορμηνεύω

< μεσν. *ὁρμηνεύω* < αρχ. *ἑρμηνεύω* «εξηγώ», πιθ. από φρ. *τὸ ἑρμηνεύω* (πβ. μεσν. φρ. *ὅταν ὀνειδίσῃ* [ενν. *ὁ διδάσκαλος*] *καὶ ἐπιπλήξῃ τὸ παιδίον, νὰ τὸ ἀνακράζῃ καὶ νὰ τὸ ἑρμηνεύῃ*), με έκκρουση τού /e/ από το ισχυρότερο /o/. Η σημ. «συμβουλεύω, καθοδηγώ» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορμήνεια < μεσν. *ὁρμην-εία / ὁρμην-ειά* «συμβουλή, νουθεσία – νόμος».

ορμιά «νήμα ψαρέματος, πετονιά»

< αρχ. *ὁρμιά* «πετονιά από τρίχες αλόγου» < *ὅρμος* «αλυσίδα, χορδή», για το οποίο βλ.λ. *ορμαθός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορμίδι < μεσν. *ὁρμ-ίδι(ον)* «λεπτό αλιευτικό σκοινί» < αρχ. *ὁρμ(ιά)* + υποκορ. επίθημα *-ίδιον*.

ορμόνη

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hormone*, το οποίο έπλασαν το 1902 οι Άγγλοι φυσιολόγοι E.H. Starling και W.M. Bayliss με βάση την αρχ. μτχ. *ὁρμῶν* τού ρ. *ὁρμῶ* (με παραγ. τέρμα *-one*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορμον-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hormonic*.
ΣΥΝΘ. ορμονο-θεραπεία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hormonotherapy*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ορμόνη, ορμώ
Η λ. ***ορμόνη*** πλάστηκε το 1902 από τους Άγγλους φυσιολόγους W.M. Bayliss και E.H. Starling. Οι δύο ερευνητές στο University College τού Λονδίνου ανακάλυψαν μια ουσία προερχόμενη από αδένες τού δωδεκαδακτύλου, η οποία διήγειρε το πάγκρεας ώστε να εκκρίνει υγρά. Επειδή στα Αγγλικά η έκκριση λέγεται *secretion*, ανόμασαν αρχικά την ουσία *secretin*. Στη συνέχεια την αποκάλεσαν ***hormone***, λέξη που επινόησαν με βάση τα Αρχαία Ελληνικά από το ρήμα ***ὁρμῶ*** στην αρχική του σημασία «παρακινώ για κάτι, παροτρύνω, ωθώ με ορμή για κάτι» και το συνηθισμένο επιστημονικό επίθημα ***-όνη (-one)***. Η επιλογή τής λέξης *hormone* οφείλεται στο γεγονός ότι η ουσία που ανακάλυψαν ωθούσε, τρόπον τινά, διήγειρε το πάγκρεας ώστε να εκκρίνει πεπτικά υγρά.
Η λέξη *hormone* γράφεται με *h-* στην αρχή, επειδή το ρήμα *ὁρμῶ*, από το οποίο παράγεται, δασυνόταν και, ως γνωστόν, οι αρχαιοελληνικές λέξεις που δασύνονταν μεταγράφονται στις ξένες γλώσσες με αρκτικό h-, π.χ. *Ἑλλάς* > *Hellas*, *ὁρίζων* > *horizon*, *ἥρως* > *hero* κ.ά.

όρμος

< αρχ. *ὅρμος* [ήδη ομηρικό] (διακρινόμενο από το ουσ. *λιμήν*), τεχν. όρος, που ίσως αποτελεί μετωνυμική επέκταση τού ομόηχου *ὅρμος* «αλυσίδα, χορδή», αν θεωρηθεί ότι σήμαινε επίσης «αλυσίδα τής άγκυρας» (βλ.λ. *ορμαθός*). Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδέεται με το θ. τού ρ. *εἴρω* «συνδέω» στη σημ. «προσεγγίζω, προσκολλώ» (βλ.λ. *ειρμός*) ή με το ουσ. *ἕρμα* (βλ.λ.), αν υποτεθεί ότι το τελευταίο σήμαινε επίσης «πέτρα», η οποία χρησιμοποιείτο ως άγκυρα. Οι συνδέσεις με το ουσ. *ὁρμῶ*, παρά τους προταθέντες συνδετικούς κρίκους «σημείο αναχωρήσεως», «αγκυροβόλιο – τόπος κατάλληλος για αγκυροβόλημα», δεν θεωρούνται πειστικές.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορμί-σκος, λόγ. [1845], *ὅρμ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίσκος* (διαφ. το ελνστ. *ὁρμίσκος* «μικρό περιδέραιο»).

ορμώ → ορμή

όρνεο → όρνιο

όρνιθα

< μεσν. *ὄρνιθα* < αρχ. *ὄρνις, -ιθος (ὁ/ἡ)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 51: *σεύατ' ἔπειτ' ἐπὶ κῦμα λάρῳ ὄρνιθι ἐοικώς*] < *ὀρν-ῐ-* (με ευφωνικό *-θ-* για τις ανάγκες τής κλίσεως) < I.E. **o-rn- / *a-rn-* «αετός – μεγάλο πτηνό» || χεττ. *ḫaraš* «αετός», γοτθ. *ara*, παλ. άνω γερμ. *aro / aru*, αγγλοσαξ. *earn*, παλ. ιρλ. *ilar* || αρχ. *ὄρν-εον* (βλ.λ. *όρνιο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορνίθι < αρχ. *ὀρνίθ-ιον*, υποκορ. τού *ὄρνις, -ιθος* (βλ. ανωτέρω).
ορνιθώνας < ελνστ. *ὀρνιθ-ών, -ῶνος* < αρχ. *ὄρνις, -ιθος*.
ΣΥΝΘ. ορνιθο-: *ορνιθο-ειδής* (ελνστ.), *ορνιθο-πωλείο* (ελνστ.), *ορνιθο-πώλης* (ελνστ.), *ορνιθο-τροφείο* (ελνστ.), *ορνιθο-τροφία* (ελνστ.), *ορνιθο-τρόφος* (ελνστ.), *ορνιθο-κομείο* (μεσν.), *ορνιθο-κομία* (λόγ. [1896]), *ορνιθο-λογία* (λόγ. [1809], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ornithologie*), *ορνιθο-λογικός* (λόγ. [1871]), *ορνιθό-μορφος* (μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *Galliforme*, υβριδικό σύνθ.), *ορνιθο-λόγος, ορνιθό-μυαλος, ορνιθο-σκαλίσματα (τα)* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

όρνιθα, όρνιο, οιωνός
Στην αρχ. εποχή η λ. ***ὄρνις*** δήλωνε τόσο αρπακτικά όσο και οικόσιτα πτηνά, ενώ η λ. ***ὄρνεον*** αναφερόταν κυρίως σε αρπακτικά, σαρκοφάγα πτηνά. Οι δύο λέξεις αντιδιαστέλλονταν προς το αρχ. ουσ. ***οἰωνός***, που αναφερόταν σε μεγάλα αρπακτικά πτηνά (κυρ. στον αετό), των οποίων το πέταγμα είχε σημασία στην ορνιθομαντεία (βλ.λ. *οιωνός*).

Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. *όρνις* δήλωσε επίσης την κότα και κατά τη μεσν. εποχή περιορίστηκε σε αυτή τη σημασία.

όρνιο
< μεσν. *όρνιο(ν)* (με στένωση /eo/ > /io/) < αρχ. *ὄρνεον* «πτηνό (κυρ. αρπακτικό, σαρκοφάγο)» [ήδη ομηρικό], που ανάγεται στο ίδιο θέμα με το ουσ. *ὄρνις, -ιθος* (βλ.λ. *όρνιθα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεφτέρι*.

ορντέβρ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *hors-d'œuvre* «εκτός κυρίου γεύματος» < *hors* «εκτός» + *œuvre* «έργο».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τής γαλλ. φρ.) «μη επεξεργασμένο – (αρχιτεκτ.) τμήμα οικοδομήματος εκτός αρχικού σχεδίου» (κατ' αντιδιαστολή προς τη φρ. *en œuvre*) → 17ος αι. (στο θέατρο) «ιντερμέδιο, μεσοδιάστημα», (στη γαστρονομία) «πιάτο που σερβίρεται πριν από το κύριο γεύμα».

ορντινάντσα «στρατιώτης αποσπασμένος στην προσωπική υπηρεσία αξιωματικού»
< ιταλ. *ordinanza* «εντολή, διαταγή – παράταξη» (> μεσν. *όρδινάντσα* «διάταξη, παράταξη») < ρ. *ordinare* «διατάσσω – παρατάσσω» < λατ. *ordināre* < ουσ. *ordo, -inis* «παράταξη, στοίχος (στρατεύματος)». Η σύγχρονη σημ. οφείλεται σε ιταλ. φρ. όπως *ufficiale d'ordinanza* και *compagno d'ordinanza*, οι οποίες σήμαιναν, μεταξύ άλλων, «υπασπιστής, βοηθός αξιωματικού».

ορο- → **όρος** (το)

ορο-[1] → **όρος** (ο)

ορο-[2] → **ορός**

οροθετικός «θετικός σε αντισώματα συγκεκριμένου ιού»
< *ορο-*[2] (< *ορός*) + *θετικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *seropositive*. Δεν σχετίζεται με το ομώνυμο επίθ. *οροθετικός* «σχετικός με τη χάραξη ορίων, συνόρων», τού οποίου το α΄ συνθ. *ορο-*[1] προέρχεται από το ουσ. *όρος (ο)*.

οροθετώ
< ελνστ. *ὁροθετῶ (-έω)* «θέτω όρια, σύνορα» < *ὅρο-*[1] + λεξ. επίθημα *-θετῶ*, που σχηματίστηκε από θ. τού αρχ. *τίθημι / τί-θε-μαι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *νομο-θετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οροθεσία < ελνστ. *ὁροθε-σία*
οροθέσιο < ελνστ. *ὁροθέσ-ιον*, κυρ. στον πληθ. *ὁροθέσια* «σύνορα»
οροθέτη-ση, λόγ. [1855]
οροθετικός, λόγ. [1833], < *οροθε(σία)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ορολογία
λόγ. [1846], < *ορο-*[1] + λεξ. επίθημα *-λογ(ία)* (βλ.λ. *λέγω*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *terminologie* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ορολογιακός, ορολογικός – ωρολογιακός
Από το ουσ. *ορολογία* σχηματίζεται κανονικά επίθ. ***ορολογιακός*** (πβ. κ. *ομολογία – ομολογιακός, ναυτιλία – ναυτιλιακός, μανία – μανιακός*), επειδή δεν προέρχεται από τύπο σε *-λόγος* (πβ. *λόγος – λογικός, διάλογος – διαλογ-ικός, σύλλογος – συλλογικός*). Ωστόσο, για να αποφευχθεί η φωνητική σύμπτωση με το ομόηχο ***ωρολογιακός*** (π.χ. *ωρολογιακή βόμβα*), χρησιμοποιείται κυρίως ο τύπος ***ορολογικός*** (φαινόμενο προφύλαξης).

οροπέδιο
< ελνστ. *ὀροπέδιον* < αρχ. *ὄρος* + *πεδίον*.

ορός
< αρχ. *ὀρός* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «τυρόγαλο, υπόλειμμα γάλακτος μετά την πήξη», που προέρχεται (με ιωνική ψίλωση) από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **se-r* «ρέω, κυλώ» || σανσκρ. *sisarti*, λατ. *serum* «ορός» (> γαλλ. *sérum*) κ.ά. Από επεκτεταμένες μορφές αυτού τού θέματος προέρχονται τα αρχ. ρ. *ῥέω* και *ἕρπω* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι σε μεσν. κείμενα συναντούμε επίσης την εσφαλμ. γραφή *ὀρρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορώδης < ελνστ. *ὀρ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. ορο-: *ορο-αιματώδης* (λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sérosanguin*), *ορο-θεραπεία* (λόγ. [1894], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sérothérapie*, υβριδικό σύνθ.), *ορο-θεραπευτικός* (λόγ. [1894], μεταφρ. δάνειο από *sérothérapique*, υβριδικό σύνθ.), *ορο-αντίδραση* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *séroréaction*), *ορο-θετικός* (βλ.λ.), *ορό-γαλα*, *ορο-διαγνωστική* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sérodiagnostic*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.

όρος (ο)
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὅρος* < **Fόρ-Fος* (επιβεβαιώνεται από το μυκ. *wo-wo*), που συνδ. με λατ. *urvāre* «διανοίγω αυλάκι», *urvus* «αυλάκι» και πιθ. με το αρχ. *ἐρύω* «τραυώ, σύρω» (βλ.λ. *ρύμη*). Παράγωγά του είναι οι λ. *ὅριον* και *ὁρίζω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Φαίνεται ότι το ουσ. *ὅρος* είχε αρχική σημ. «αυλάκι» και κατόπιν «όριο, σύνορο – ορόσημο» (πβ. την ομηρική φρ. *οὖρον ἀρούρης*). Εύλογα η λ. απέκτησε ήδη στην αρχ. εποχή τη σημασία «μέτρο, κανόνας» βάσει τού οποίου υπολογίζεται κάτι (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 296: *ἃ τοῖς προτέροις Ἕλλησιν ὅροι τῶν ἀγαθῶν ἦσαν καὶ κανόνες*), ενώ ο Αριστοτέλης τη χρησιμοποίησε για να δηλώσει τη λέξη που περιγράφει τη σημασία ή τα όρια μιας έννοιας (*Τοπ.* 141a: *πρῶτον μὲν εἰ μὴ διὰ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων πεποίηται τὸν ὁρισμόν. ἐπεὶ γὰρ ὁ ὅρος ἀποδίδοται τοῦ γνωρίσαι χάριν τὸ λεχθέν*).

ΣΥΝΘ. ορο- (λόγ.): *ορο-λογία* (βλ.λ.), *ορο-σήμανση* [1879], *ορό-σημο* (βλ.λ.).

όρος (το)
< αρχ. *ὄρος* (ήδη μυκ. πληθ. *o-re-a*$_2$: *ὄρη* ή κύρ. όν. _*Ὀρέh-ᾱς_), που προέρχεται από το θ. τού ρ. *ὄρ-νυ-μι* «εγείρω, ξεσηκώνω – ορμώ» (για το οποίο βλ.λ. *ορμή*) με διατήρηση τού θ. *όρ-* κατ' αναλογίαν προς το ρήμα. Από το ίδιο θέμα σχηματίστηκε επίσης το σανσκρ. *ṛṣva-* «ψηλός, ύψωμα».

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα
Από διάφορους πτωτικούς τύπους τού αρχ. ουσ. *ὄρος* έχουν σχηματιστεί αρκετά σύνθετα, στα οποία το α΄ συνθετικό παρουσιάζει τις ακόλουθες μορφές: α) ***ορο-***, ήδη αρχ. (π.χ. *ορο-πέδιο, ορο-σειρά*), β) ***ορει-***, ήδη αρχ., προερχόμενο από τη δοτική ενικού *ὄρει* (π.χ. *ορει-βάτης, ορεί-χαλκος*), γ) ***ορεσι-***, ήδη ελνστ., προερχόμενο από τη δοτική πληθυντικού *ὄρεσι* (π.χ. *ορεσί-βιος*), και δ) ***ορεο-***, ήδη ελνστ., προερχόμενο από το επίθ. *ὄρε(ι)ος* (συνήθως σε ελληνογενή σύνθετα, π.χ. *ορεο-δομή, ορεο-μετρία*).

ορόσημο
λόγ. [1833], < *ορο-*[1] + *-σημ(ο)* < *σήμα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Markzeichen*.

οροφή
< αρχ. *ὀροφή* «σκεπή, στέγη, ταβάνι» [ήδη ομηρικό], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐρέφω* «καλύπτω, σκεπάζω», το οποίο συνδ. με αρχ. γερμ. _*rebja-_ «πλευρό, πλευρά» (> γερμ. *Rippe*, αγγλ. *rib*, ολλ. *ribbe*) και με παλ. σλαβ. *rebro-* (ίδια σημ.). Από την ίδια ρίζα προήλθε το αρχ. *ὄροφος* «κάλυμμα – σκεπή, στέγη».
ΣΥΝΘ. -ώροφος (με έκταση τού αρκτικού *ο-* λόγω τής συνθέσεως): *ημι-ώροφος, δι-ώροφος, τρι-ώροφος, μον-ώροφος* κ.ά.
οροφο-διαμέρισμα.

όροφος → οροφή

ορρός → ορός

ορρωδώ «διστάζω, λιποψυχώ»
< αρχ. *ὀρρωδῶ (-έω)* / *ἀρρωδῶ* (ιων.) «φοβούμαι, τρέμω», ίσως < επίθ. _*ὀρρ-ώδης_, σύνθ. από το αρχ. *ὄρρος* «οπίσθια, γλουτοί» και το λεξ. επίθημα *-ώδης* (βλ.λ., ανάγεται σε θ. τού ρ. *ὄζω* «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή»). Η λ. θα είχε τη σημ. «αφοδεύω, αποπατώ από τον φόβο μου», όπως μαρτυρούν ελνστ. κείμενα, πβ. Διδύμ. *Δημοσθ.* 11.19-22: *ὀρρωδεῖν δεδο[ι]κέν[αι [...]· τοὔνομα γ(ὰρ) περὶ τὸν ὄρρον ἰδίειν·* Ησυχ. *ἕτεροι δὲ ἐτυμολογοῦσι καὶ τὸ ὀρρωδεῖν· οἱ γὰρ δεδοικότες ἰδίουσι τὸν ὄρρον, ὅ ἐστιν ἱδροῦσιν* (όπου οι τύποι *ἰδίω* και *ἱδρῶ* σημαίνουν ευφημιστικά «αφοδεύω»). Ο ιων. τύπος *ἀρρωδῶ* οφείλεται μάλλον σε ανομοίωση.

όρσε «επιφώνημα που συνοδεύει την υβριστική χειρονομία τής μούντζας»
< μεσν. *ὄρσε* (με συγκοπή τού /ι/) < *ὄρισε*, προστ. συνοπτικού θ. (αρχ. *ὅρισον*) τού ρ. *ορίζω*. Πβ. επίσης την προστ. πληθυντικού *ορίστε*.

ορτανσία
μεταφορά τού γαλλ. *hortensia* < ν.λατ. *hortensia*, όν. που πλάστηκε το 1804 προς τιμήν τής Hortense Lepaute, συζύγου τού διάσημου Γάλλου ωρολογοποιού Jean A. Lepaute (1720-89), στην οποία αφιερώθηκε το εν λόγω καλλωπιστικό άνθος.

όρτσα «(ναυτικό παράγγελμα) στρίψε προς τον άνεμο»
< μεσν. *ὄρτσα* < ιταλ. *orza*, αβεβ. ετύμου. Οι σημ. «αριστερή πλευρά τού πλοίου» και «προσήνεμη πλευρά τού πλοίου» οδήγησαν αρκετούς μελετητές (H. & R. Kahane, V. Pisani, G. Alessio κ.ά.) να υποθέσουν ότι αφετηρία υπήρξε ο αρχ. τύπος *ὀρθία* και κατόπιν: δημώδ. λατ. _*ordia_ > παλ. προβηγκ. *orsa* «ίσιο κομμάτι ξύλου – σχοινί προσαρμοσμένο στα ξάρτια τού πλοίου» > ιταλ. *orza*. Η λ. απαντά σε πολλές γλώσσες τού μεσογειακού χώρου, π.χ. ισπ. *orza*, πορτ. *orça*, γαλλ. *ourse*, καταλαν. *orsa* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορτσ-άρω, μεταφορά τού ιταλ. *orzare* < *orza* (βλ. ανωτέρω)
ορτσάρισ-μα < *ορτσαρισ-* (*ορτσάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ορτύκι
< μεσν. *ὀρτύκι(ν)* < *ὀρτύκιον* / αρχ. *ὀρτύγιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευπόλιδα], υποκορ. τού αρχ. *ὄρτυξ, -υγος / -υκος* < _*Ϝόρτ-υξ_ (με επίθημα *-υξ*, πβ. κ. *κόκκ-υξ, ἴβ-υξ*), που συνδ. με διάφορα συνώνυμα, όπως σανσκρ. *vartaka-*, βεδ. *vartikā-*.

όρυγμα → ορύσσω

όρυζα
< ελνστ. *ὄρυζα*, δάνειο από την Περσία, πβ. πάστο *vriže*, σανσκρ. *vrīhi*. Εικάζεται ότι συνδ. επίσης με το αρχ. *ὄρινδης* «γλυκό από ρυζάλευρο», το οποίο ανάγεται στο παλ. περσ. *birinj*. Βλ. κ. *ρύζι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορυζώνας < μεσν. *ὀρυζ-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. ορυζ(ο)-: *ορυζ-άλευρο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *rice flour*), *ορυζ-άμυλο, ορυζο-καλλιέργεια, ορυζό-μυλος*.

ορυκτός
< αρχ. *ὀρυκτός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Π 369: *ὀρυκτὴ τάφρος*], ρηματ. επίθ. (με παραγ. τέρμα *-τός*) προερχόμενο από θ. τού ρ. *ορύσσω* / *-ττω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. ορυκτ(ο)-: *ορυκτο-γραφία* (λόγ. [1809]),

ορυκτο-λογία (λόγ. [1766]), *ορυκτο-λόγος* (λόγ. [1867]), *ορυκτ-έλαιο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *mineral oil*), *ορυκτο-τεχνία* κ.ά.

ορυμαγδός «πανδαιμόνιο, ήχος δυνατών θορύβων»
< αρχ. *ὀρυμαγδός* «δυνατός θόρυβος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ω 70: *πολὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει*], εκφραστ. λ. με παραγ. τέρμα *-δος* (πβ. αρχ. *κέλα-δος, ῥοῖβ-δος, ἄρα-δος*, λ. που δηλώνουν διάφορους θορύβους), τής οποίας το θ. ίσως συνδ. με τις λ. *ὠρύομαι* (βλ.λ.) και *ἐρυγή* (βλ.λ.). Η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ὀρυγμάδες· θόρυβοι* δείχνει ότι ίσως αφετηρία υπήρξε αμάρτυρο ουσ. **ὀρυγ-μός*, που κατόπιν υπέστη αναλογική επίδρ. από τα συνώνυμα σε *-δος*.

ορύσσω «ανοίγω όρυγμα»
< αρχ. *ὀρύσσω / -ττω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 440: *ἔκτοσθεν δὲ βαθεῖαν ἐπ' αὐτῷ τάφρον ὄρυξαν*] < **ὀρύχ-jω* < *ὀ-* προθεμ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **reu-kh-* «σκάβω, σκαλίζω» || σανσκρ. *luñcati* «ξεριζώνω, αποσπώ, τραυώ», λατ. *runco* «σκαλίζω, ξεριζώνω» (> ιταλ. *roncare*, ισπ. *rozar*), αλβ. *rrah* «δέρνω – αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω, αποψιλώνω». Σημαντικά παράγωγα αποτελούν οι λ. *ὄρυγ-μα, ὀρυκ-τός, ὄρυξις* (< **ὄρυχ-σις*), *ὀρυχ-εῖο(ν)*. Βλ. κ. *διώρυγα*.
ΣΥΝΘ. -ορύσσω, -όρυξη: *δι-ορύσσω, αν-ορύσσω, εξ-ορύσσω – δι-όρυξη, αν-όρυξη, εξ-όρυξη*.

ορυχείο
λόγ. [1867], που αποσπάστηκε από τα σύνθετα σε *-ωρυχεῖον*, τα οποία παρουσιάζουν έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως (π.χ. ελνστ. *χαλκωρυχεῖον, χρυσ-ωρυχεῖον*, λόγ. *μεταλλ-ωρύχος, μεταλλ-ωρυχείο – ανθρακ-ωρύχος, ανθρακ-ωρυχείο*) και σχηματίζονται από το θ. *ὀρυχ-* (τού αρχ. *ὀρύσσω / -ττω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*.

ορφανός
< αρχ. *ὀρφανός* [ήδη ομηρικό] < **ὀρφ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ανός*) < Ι.Ε. **orbho-* «ορφανός» || λατ. *orbus* «ορφανός, στερημένος – (αργότερα) τυφλός» (> ιταλ. *orbo*), αρμ. *orb* «ορφανός», αρχ. γερμ. **arbi-ja-* «περιουσία χωρίς ιδιοκτήτη» (> γερμ. *Erbe* «κληρονομιά», σουηδ. *arv*). Στην ίδια ετυμολ. οικογένεια ενδέχεται να ανάγεται το αρχ. κύρ. όν. *Ὀρφεύς* (αν δεν είναι προελληνικό).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορφανεύω < αρχ. *ὀρφαν-εύω* «φροντίζω, ανατρέφω ορφανό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἱκέτ.* 1132: *ἔρημον οἶκον ὀρφανεύσομαι λαβών*], μέσο *ὀρφαν-εύομαι* «μένω ορφανός»
ορφάνεμα < αρχ. *ὀρφάνευ-μα* «η κατάσταση τού ορφανού» < ρ. *ὀρφαν-εύω*
ορφάν-ια < *ορφαν(ός)* + λητικό τέρμα *-ια*, πβ. κ. *γυμνός – γύμνια, άρρωστος – αρρώστια, φτωχός – φτώχια*
ορφανίζω < αρχ. *ὀρφαν-ίζω* «κάνω κάποιον ορφανό» (ελνστ. σημ. «χάνω συγγενικό πρόσωπο»)
ορφανισμός < μεσν. *ὀρφανισ-μός* < αρχ. *ὀρφαν-ίζω*.
ΣΥΝΘ. ορφανο-τροφείο (ελνστ., «οίκημα συντηρήσεως και διατροφής ορφανών»).

όρχηση → ορχούμαι

ορχήστρα
< αρχ. *ὀρχήστρα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «πλατεία τού αρχ. θεάτρου, προορισμένη για τον χορό» < θ. *ὀρχησ-* (από αόρ. *ὀρχή-σασθαι* τού ρ. *ὀρχοῦμαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρα*. Η σημ. «ομάδα μουσικών που χειρίζονται διάφορα όργανα» οφείλεται στο γαλλ. *orchestre* (< λατ. *orchestra* < αρχ. *ὀρχήστρα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορχηστρ-ικός, λόγ. [1891], < *ορχήστρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orchestral* < *orchestre* < λατ. *orchestra* < αρχ. *ὀρχήστρα* (διαφ. το αρχ. *ὀρχηστ(ρ)-ικός* «χορευτικός, κατάλληλος για χορό»).
ΣΥΝΘ. (ελληνογενείς ξέν. όρ.): **εν-ορχηστρώνω, εν-ορχήστρωση** (λόγ. [1889]), **εν-ορχηστρωτής**.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ορχήστρα, όρχηση, ορχηστρικός, orchestra, karaoke
Το αρχ. ρήμα ***ὀρχοῦμαι*** σήμαινε «χορεύω». Φαίνεται πως ξεκίνησε από σημασίες που δήλωναν αναπήδηση, χοροπηδητό (βλ.λ. *ορχούμαι*), αφού ανάγεται σε ρίζα που σήμαινε «τρέμω – σείω», όπως μαρτυρούν τα παραδείγματα *ὀρχεῖται δὲ καρδία φόβῳ* «πάλλεται η καρδιά από τον φόβο», *Θεσσαλίη ὠρχήσατο* «σείστηκε η Θεσσαλία (από σεισμό)». Είναι ενδιαφέρον ότι και στα μεσαιωνικά Ελληνικά μαρτυρείται τύπος *ὀρχοῦμαι* με τη σημασία «πηδώ, σκιρτώ». Το ρήμα δήλωσε κατόπιν την οργανωμένη κίνηση σύμφωνα με «σχήματα», δηλ. χορευτικές κινήσεις (βήματα, κινήσεις των χεριών), π.χ. *ὠρχήσατο Λακωνικὰ σχημάτια, μετὰ δὲ ἄλλα Ἀττικά* (δηλ. χόρεψε λακωνικούς και αττικούς χορούς). Δήλωσε επίσης την αναπαράσταση μέσω ρυθμικών κινήσεων ή παντομίμας, π.χ. *τὰς γὰρ Διὸς γονὰς ὀρχούμενός τις καὶ τὴν τοῦ Κρόνου τεκνοφαγίαν* «αναπαριστώντας χορευτικά και με μιμήσεις τη γέννηση τού Δία και την τεκνοφαγία τού Κρόνου». Τέλος, υπάρχει και ενεργητικό ***ὀρχέω*** που σήμαινε «κάνω κάποιον / κάτι να χορέψει ή να αναπηδήσει». Το *ὀρχοῦμαι* διαφέρει από το επίσης αρχ. ***χορεύω***, το οποίο αρχικά δήλωνε τη ρυθμική κίνηση στο πλαίσιο κυκλικού χορού ή τη συμμετοχή σε χορό, στο σώμα των χορευτών, και μάλιστα τού δράματος.
Η ***ὄρχησις*** ήταν ο χορός, αλλά και η αναπαράσταση με χορό και παντομίμα. Ο Πλάτων μάλιστα τη

θεωρεί μέρος τής γυμναστικής. Στον Ηρόδοτο βρίσκουμε την έκφραση *ές όρχησιν ανίστασθαι*, δηλ. «σηκώνονται για χορό» όπως λέγεται σήμερα.
Το μέρος τού αρχ. θεάτρου όπου γινόταν η *όρχησις* τού χορού ονομαζόταν ***ὀρχήστρα***. Η λ. πέρασε αυτούσια και στα Λατινικά ως ***orchestra***, όπου όμως δήλωσε επιπλέον και το μέρος στο οποίο κάθονταν οι συγκλητικοί στο θέατρο *(in orchestra senatorum sunt sedibus loca destinata)* και μεταφορικά την ίδια τη σύγκλητο σε αντιδιαστολή με τον λαό *(Orchestram et populum)*. Η λ. πέρασε στις ευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλ. ***orchestre***, αγγλ. / ιταλ. ***orchestra*** κ.λπ.). Η σημασία «μέρος τού θεάτρου ανάμεσα στη σκηνή και τους θεατές, που προορίζεται για τη χορωδία» εμφανίζεται τον 16ο αιώνα στα Γαλλικά. Τον 17ο αιώνα η λ. *orchestre* χρησιμοποιείται μεν για τον ίδιο χώρο, που όμως προορίζεται για τους μουσικούς οι οποίοι παίζουν τη μουσική που δεν έχει γραφτεί για τους σολίστες, αργότερα δε για τους μουσικούς γενικά, για να καταλήξει συνεκδοχικά να δηλώσει (αντί για τον χώρο) «το σύνολο των μουσικών που παίζουν μουσική σε αυτό τον χώρο» και κατόπιν «κάθε οργανωμένο σύνολο μουσικών που παίζουν κάποιο μουσικό είδος ή μουσική γενικά». Ας σημειωθεί ότι το β΄ συνθετικό *-oke* τής ιαπωνικής λ. ***karaoke*** ανάγεται ετυμολογικά μέσω τού αγγλ. *orchestra* στο ελληνικό *ορχήστρα!*
Στην αρχ. Ελληνική το επίθ. ***ὀρχηστικός*** σήμαινε «χορευτικός, σχετικός με την όρχηση». Ο τύπος ***ὀρχηστρικός***, που επίσης μαρτυρείται, θεωρείται εσφαλμένη ανάγνωση τού *ὀρχηστικός*. Ο νεότερος τύπος *ορχηστρικός* έχει διαφορετική σημασία «σχετικός με την ορχήστρα ή τη μουσική ορχήστρας» *(ορχηστρική μουσική)*, επειδή αποδίδει στα Ελληνικά τα γαλλ. *orchestral*.
Τέλος, έχει ενδιαφέρον για την ιστορία τής λέξης να αναφερθεί η άποψη μερικών ότι και η λ. *ὄρχις* συνδέεται *με το ρ. ὀρχοῦμαι.*

ορχιδέα
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orchidée* < ν.λατ. *orchidea* < λατ. *orchis* «φυτό τού οποίου οι βολβοί έχουν σχήμα όρχεων» (όπως είχε ήδη παρατηρήσει ο Ρωμαίος συγγραφέας Πλίνιος, *Hist. Natur.* 26,10: *orchis herba (...) gemina radice testiculis simili*) < αρχ. *ὄρχις* (βλ.λ.).

όρχις
< αρχ. *ὄρχις, -εως* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < Ι.Ε. **orghi-* || χεττ. πληθ. *arkiyeš*, αρμ. *orji-k'*, αλβ. πληθ. *herdhe*, ιρλ. *uirgge* κ.ά. Μερικοί εικάζουν περαιτέρω σύνδεση με το χεττ. *arg-* «επιβαίνω – συνουσιάζομαι (για ζώα)» ή με το αρχ. *ὀρχοῦμαι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *αρχίδι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ορχήστρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ορχ-ικός
ορχ-ίτιδα, λόγ. [1896], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *orchite*.
ΣΥΝΘ. ορχ(εο)-: *ορχ-εκτομή* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ορχεο-επιδιδυμίτιδα*
-ορχία: *αν-ορχία, κρυψ-ορχία*.

όρχος «χώρος πολεμικού υλικού και στρατιωτικών οχημάτων»
< αρχ. *ὄρχος*, αρχική σημ. «σειρά αμπελιών ή οπωροφόρων δέντρων (πιθ. σε περιφραγμένο χώρο ή περίβολο)» [ήδη ομηρικό], ίσως από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **we-rgh-* «εγκλείω – φράζω» (με δασύ τον τελευταίο φθόγγο), από όπου προέκυψε το ρ. *εἴργω / εἵργω* «εγκλείω, αποκλείω – εμποδίζω» (βλ.λ. *ειρκτή*), πβ. κ. λιθ. *veržiù* «περικλείω», παλ. σκανδ. *virgill* «χορδή, αλυσίδα», γερμ. *erwürgen* «στραγγαλίζω», αλβ. *varg* «αρμαθιά, αλυσίδα». Στους νεότερους χρόνους η λ. χρησιμοποιήθηκε με στρατιωτική σημασία, για να αποδώσει ξέν. όρους, π.χ. γαλλ. *parc militaire*, αγγλ. *military park*.

ορχούμαι «χορεύω»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὀρχοῦμαι (-έο-)* [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ξ 465: *καί θ' ἁπαλὸν γελάσαι καί τ' ὀρχήσασθαι ἀνῆκε*], που ίσως συνδ. με σανσκρ. *ṛghāyáti* «τρέμω, μαίνομαι», το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **ergh-* «τρέμω – σείω». Περισσότερο αβέβαιη η υπόθ. ότι πρόκειται για επιτατικό τύπο τού ρ. *ἔρχομαι*, το οποίο αφίσταται τόσο στη μορφή όσο και στη σημασία.
ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *ὀρχοῦμαι* σήμαινε «χορεύω (ως μέλος ομάδας)» και αντιδιαστελλόταν προς τα ρ. *χορεύω* «σχηματίζω χορό (σε δράμα ή κωμωδία)» και *σκιρτῶ* «(ανα)πηδώ». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ορχήστρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
όρχηση < αρχ. *ὄρχη-σις* «χορός»
ορχηστής < αρχ. *ὀρχησ-τής* «χορευτής» [ήδη ομηρικό]
ορχηστικός < αρχ. *ὀρχηστ-ικός* «χορευτικός, κατάλληλος για χορό» < *ὀρχηστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ορχήστρα < αρχ. *ὀρχήσ-τρα* (βλ.λ.).

ορώ «βλέπω»
< αρχ. *ὁρῶ (-άω)* < **Fορ-άω* (όπως προκύπτει και από τον παρατ. *ἑώρων*, αλλά το F απουσιάζει από τον αρχαϊκό τύπο *ὅρομαι* «παρατηρώ, επιτηρώ», ήδη μυκ. μτχ. *o-ro-me-no*), πιθ. από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)we-r* «παρατηρώ, προσέχω, φρουρώ» || λατ. *vereor* «ευλαβούμαι, σέβομαι», *servāre* «φυλάσσω, φρουρώ» (σύνθ. *ob-servāre* «παρατηρώ», *conservāre* «συντηρώ»), αρχ. γερμ. *wa-rō-* «φυλάσσω, φρουρώ» (> γερμ. *(be)wahren*, αγγλ. *be-ware*, ισλ. *vara*) || αρχ. *ὅρα-μα, ὅρα-σις (-η), ὁρα-τός*, λεξικό επίθημα *-ωρός* (βλ.λ. *θυρ-ωρός, πυλ-ωρός*), *-ουρός* (< **-ο-ορός*, πβ. *κηπ-ουρός, οἰκ-ουρός*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βλέπω, οπή*.
ΣΥΝΘ. -ορώ (και τα παράγωγα αυτών **-όραση**, **-όρατος**, **-όραμα**): *καθ-ορώ, δι-ορώ, εν-ορώ, αφ-*

ορώ – τηλε-όραση, δι-όραση, εν-όραση – α-όρατος, θε-όρατος, αδι-όρατος – δι-όραμα, παν-όραμα, παρ-όραμα κ.ά.

ος, η, ο αναφ. αντωνυμία

< αρχ. *ὅς, ἥ, ὅ* «ο οποίος, που» < Ι.Ε. **yos, *yā, *yod* || σανσκρ. *yaḥ, yā, yad*, αβεστ. *yō, yā, yat*, παλ. σλαβ. *iže* κ.ά. Από την ίδια Ι.Ε. ρίζα έχουν σχηματιστεί αρκετές σύνθετες αντωνυμίες και σύνδεσμοι, όπως οι αρχ. *ὅσ-περ (ἥ-περ, ὅ-περ), ὅσ-τις (ἥ-τις, ὅ-τι) – ὁ-πότε, ὅ-που, ὁ-πόσος, ὅ-πως, ὅ-τε, οἷος* (< **jo-jos*) κ.ά. (βλ.λ.).

οσάκις

< αρχ. *ὁσάκις* «όσες φορές» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ὅσ(ος)* (βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-άκις*, πβ. κ. *πλειστ-άκις, πολλ-άκις*.

όσιος

< αρχ. *ὅσιος* [ήδη ομηρικό το θηλ. *ὁσίη* με τη σημασία «θείος νόμος», πβ. *Ὀδ.* π 423: *οὐδ' ὁσίη κακὰ ῥάπτειν ἀλλήλοισιν*], αβεβ. ετύμου. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη πρόταση, είναι πιθ. η αναγωγή σε τύπο **sot-ijo-*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **se-to-* «αληθής», από το οποίο προέρχεται το αρχ. επίθ. *ἐτός* «αληθής» (πβ. επίσης αρχ. *ἐτ-εός, ἐτ-άζω, ἔτυ-μος*, βλ. κ. *εξετάζω*). Σε αυτή την περίπτωση, το επίθ. *ὅσιος* θα είχε ως αφετηρία τη σημασία «σύμφωνος με την καθιερωμένη τάξη» και κατόπιν «ευσεβής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οσιότητα < αρχ. *ὁσι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 1.11.2-3: *σωφροσύνῃ δὲ καὶ ὁσιότητι μακαρισθεὶς ἐτελεύτησε*].

ΣΥΝΘ. αν-όσιος (αρχ.), **αν-οσιότητα** (αρχ.), **ανοσι-ούργημα** (ελνστ.) – **καθ-οσιώνω** (αρχ.), **καθ-οσίωση** (ελνστ.) – **οσιο-μάρτυρας** (μεσν.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

όσιος, ιερός, δίκαιος

Ήδη από την Αρχαιότητα οι λ. *δίκαιος, ἱερός, ὅσιος* διακρίνονταν ως προς τη σημασία. Η αρχ. φρ. *ὅσια καὶ δίκαια* (στους τραγικούς και στον Πλάτωνα) δήλωνε τους κανόνες που είχαν θεσπιστεί σχετικά με τη συμπεριφορά και τη διαγωγή. Συνεπώς, το επίθ. ***ὅσιος*** δήλωνε τον ευσεβή που αφοσιώνεται στις θεϊκές απαιτήσεις, ενώ το επίθ. ***ἱερός*** συνδεόταν με πράγματα, χώρους και προμήθειες των θεών. Τέλος, ***δίκαιος*** χαρακτηριζόταν ο σχετιζόμενος με τον ανθρώπινο νόμο και ευθυγραμμισμένος με αυτόν. Πβ. κ. *άγιος*.

όσκαρ

< αγγλ. *Oscar*, παιγνιώδης ονομασία τού αγαλματιδίου που προσφέρεται ως βραβείο από την Ακαδημία Τέχνης και Επιστημών τού Κινηματογράφου των Η.Π.Α.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

όσκαρ

Η ιστορία τής λέξεως είναι αρκετά ενδιαφέρουσα. Όταν θεσπίστηκε το βραβείο το 1929, το αγαλματίδιο ήταν γνωστό απλώς ως (αγγλ.) *statuette* και δεν έφερε κανένα όνομα. Το 1931, όμως, η Margaret Herrick, βιβλιοθηκάριος τής Ακαδημίας, είδε το αγαλματίδιο στο γραφείο ενός μέλους τής Ακαδημίας και έκανε την εξής παρατήρηση: *He reminds me of my uncle **Oscar*** «Μου θυμίζει τον θείο μου Όσκαρ» (αναφερόμενη στον θείο της Oscar Peirce). Ένας δημοσιογράφος που έτυχε να είναι παρών δημοσίευσε το σχόλιο στην εφημερίδα την επόμενη ημέρα, με αποτέλεσμα η ονομασία να επικρατήσει.

οσμή

< αρχ. *ὀσμή* < *ὀδ-μή* (ομηρικός τύπος), που ανάγεται (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος) σε τύπο **ὀδ-σμā*, ο οποίος παρουσιάζει το θ. τού ρ. *ὄζω* «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» (< **ὄδ-jω*, βλ.λ.). Από το ίδιο θέμα έχουν προέλθει επίσης το αρχ. *ὀσ-φραίν-ομαι* (βλ.λ.), καθώς και το λεξ. επίθημα *-ώδης* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οσμηρός < ελνστ. *ὀσμ-ηρός* < *ὀσμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *λυπ-ηρός*

οσμ-ίζομαι.

ΣΥΝΘ. οσμο-: *οσμο-γόνος, οσμο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *osmology*), *οσμο-μέτρηση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *osmometry*), *οσμό-μετρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *osmometer*) κ.ά.

-οσμος: *δύσ-οσμος, ηδύ-οσμος, εύ-οσμος, ά-οσμος* κ.ά.

-οσμία: *α-οσμία, αν-οσμία, δυσ-οσμία, ευ-οσμία, κακ-οσμία* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

όζω, οσμή, οσφραίνομαι, -ώδης – odeur, odore...

Οι παραπάνω λέξεις ανήκουν στην ετυμολογική οικογένεια των ομορρίζων που συνδέονται με την αίσθηση τής όσφρησης. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **od-* «μυρίζω – αναδίδω οσμή» προέρχονται λέξεις που εμφανίζουν ή προϋποθέτουν θέμα *ὀδ-*: αρχ. ***ὄζω*** «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» (< **ὄδ-jω*), ***ὀσμή*** (ομηρικό *ὀδ-μή* < **ὀδ-σμā*), ***ὀσφραίνομαι*** (σύνθετο < **ὀδ-φραν-jο-μαι* < θ. *ὀδ-* + θ. *φραν-*, που προέρχεται από το αρχ. *φρήν, φρενός*), λεξικό επίθημα ***-ώδης*** (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως, το οποίο αρχικά δήλωνε την οσμή και κατόπιν το είδος ή το χαρακτηριστικό κάποιου, π.χ. *ευ-ώδης, λυσσ-ώδης, δηλητηρι-ώδης*). Στην ίδια οικογένεια εντάσσεται το λατ. ***odor*** «οσμή» (από όπου γαλλ.

odeur, ιταλ. *odore*).

οσονούπω «όπου να 'ναι, σε λίγο»
< αρχ. φρ. *ὅσον οὔπω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 6.34.9: *οἱ δὲ ἄνδρες καὶ ἐπέρχονται καὶ ἐν πλῷ εὖ οἶδ' ὅτι ἤδη εἰσὶ καὶ ὅσον οὔπω πάρεισιν*] < *ὅσον* (ουδ. τής αντων. *ὅσος*) + *οὔπω* «όχι μέχρι τώρα, όχι ακόμη».

όσος
< αρχ. *ὅσος* (επικό *ὅσσος*, αρχ. κρητ. *ὅζος*, *ὅττος*) < **ὅσ-jos* < αναφ. αντωνυμία *ὅς* (βλ.λ. *ος, η, ο*) + επίθημα *-jo-*, πβ. κ. αρχ. *οἷος* (< **jo-jo-s*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οσοσδήποτε < αρχ. *ὁσοσ-δήποτε* < *ὅσος* + αοριστολογικό μόριο *δήποτε* «κάποτε» (< *δή ποτε*).

οσποδάρος
< ρουμ. *hospodar*, τίτλος άρχοντα τής Μολδοβλαχίας, περιοχής υποτελούς στον σουλτάνο τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, < ουκραν. *hospod'* «κύριος, αφέντης» (πβ. σλαβ. *gospod* «κύριος, δεσπότης», επίσης προσφώνηση τού Θεού).

όσπριο
< αρχ. *ὄσπριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], για το οποίο δεν υπάρχει ικανοποιητική ετυμολ. εξήγηση. Δεν ευσταθούν οι συνδ. με το ρ. *σπείρω* ούτε με το ουσ. *σπεῖρον* «κάλυμμα, λοβός», ενώ δεν έχει αποδειχθεί ότι πρόκειται για δάνειο.

οστε(ο)- → οστό

οστεοπόρωση
λόγ. [1857], < *οστεο-* + *πόρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *osteoporosis*.

όστια «άζυμος άρτος για μετάληψη στην Καθολική Εκκλησία»
< μεσν. *ὅστια* < λατ. *hostia* «σφάγιο, θυσία» (< ρ. *hostio* «πλήττω»), που απέκτησε στην εκκλησ. λατ. γλώσσα τη σημ. «ευχαριστήρια θυσία».

όστις αντωνυμία
< αρχ. *ὅστις (ἥτις, ὅ,τι)*, σύνθ. από την αναφ. αντωνυμία *ὅς, ἥ, ὅ* (βλ.λ.) και το αοριστολ. *τίς* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι τα δύο συστατικά μέρη κλίνονται σε όλες τις πτώσεις (π.χ. *οὗτινος*, *ὅντινα*, *οἵτινες*, *ὧντινων*, *οὕστινας* κ.ά.).

οστό
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὀστοῦν (-έον)* [ήδη ομηρικού], με βάση τον πληθ. *ὀστᾶ* κατά τα ουδ., π.χ. *ἀγαθά – ἀγαθόν*, *ἑρπετά – ἑρπετόν*. Το αρχ. *ὀστοῦν / ὀστέον* ανάγεται σε Ι.Ε. **os-t(h)-* «οστό, κόκκαλο» || σανσκρ. *ásthi*, (από την Ι.Ε. ρίζα χωρίς επαύξηση *-t(h)-*) λατ. *os, -ssis* (> γαλλ. *os*, ισπ. *hueso*, ιταλ. *osso*) || αρχ. *ὄστ-ρ-ακο(ν)*, *ὄστ-ρ-ε(ι)ον* «στρείδι», *ὀστακός* (< **ostha-ko-*, βλ.λ. *αστακός*), *ἀστράγαλος* (< **ὀστρά-γ-αλος*, βλ.λ.) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οστάριο < ελνστ. *ὀστ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *ὀστοῦν*
οστέινος < αρχ. *ὀστέ-ινος* < *ὀστέ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ινος*
οστε-ΐνη, λόγ. [1896], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *ostein*
οστεώδης < ελνστ. *οστε-ώδης* < αρχ. *ὀστέ(ον)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*
οστέ-ωμα, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ostéome*
οστέωση < μεσν. *ὀστέ-ωσις* «συναρμογή των οστών σε σύνολο, το σύνολο των οστών» (ο σύγχρ. ιατρ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ostéose*)
οστ-ικός < *οστ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (επίσης λόγ. [1890] *οστε-ϊκός*)
οστίτης < ελνστ. *ὀστ-ίτης* «αυτός που ανήκει στα οστά, που βρίσκεται στο εσωτερικό τους» < αρχ. *ὀστ(οῦν)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*
οστ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ostéite* (επίσης λόγ. [1896] *ὀστε-ΐτις*).
ΣΥΝΘ. οστε(ο)-: *οστεο-αλγία*, *οστεο-αρθρικός*, *οστεο-αρθρίτιδα*, *οστεο-βλάστη*, *οστεο-γενής* (αρχ.), *οστεο-θήκη* (ελνστ.), *οστεο-λογία* (ελνστ.), *οστεάλευρο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *bone meal*), *οστεο-κλασία*, *οστεό-λιπος*, *οστεο-μετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *osteometry*), *οστεό-μορφος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ossiform*), *οστεο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ostéopathie*), *οστεο-ποίηση* (λόγ. [1856], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ossification*), *οστεο-φυλάκιο* (λόγ. [1889]), *οστεόφυτο* λόγ. [1839] (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ostéophyte*) κ.ά.

όστρακο
< αρχ. *ὄστρακον* [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν*] < θ. *ὀστ-* (τού αρχ. *ὀστέον / ὀστοῦν*) με επαύξηση *-ρ-* και παραγ. τέρμα *-ακ-ον*, που μαρτυρεί πιθ. επίδραση τού ομορρίζου *ὀστακός* (βλ.λ. *αστακός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οστρακ-ιά
οστρακίζω < αρχ. *ὀστρακ-ίζω* «εξοστρακίζω» (βλ.λ. *εξοστρακίζω*)
οστρακισμός < αρχ. *ὀστρακισ-μός* «εξοστρακισμός» < ρ. *ὀστρακ-ίζω*
οστρακο-ειδής, λόγ. [1896]
οστρακώδης < αρχ. *ὀστρακ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. οστρακο-: *οστρακο-λογία* (λόγ. [1861], ελληνογενής ξέν. όρ.), *οστρακο-φόρος* (λόγ. [1891]), *οστρακό-δερμος* κ.ά.

όστρεο «στρείδι»
< αρχ. *ὄστρεον / ὄστρ-ειον* < θ. *ὀστ-* (τού αρχ. *ὀστέον / ὀστοῦν*) με επαύξηση *-ρ-* και παραγ. τέρμα

-ε(ι)ον. Από τον μεσν. τύπο *όστρείδι(ον)* προήλθε η λ. *στρείδι* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. οστρεο-: *οστρεο-κομία* (λόγ. [1894]), *οστρεο-τροφείο* (λόγ. [1885]), *οστρεο-τροφία* (λόγ. [1885]), *οστρεο-τρόφος* (λόγ. [1894]), *οστρεο-καλλιέργεια* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ostréiculture*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.

όστρια «νότιος άνεμος»

< μεσν. *όστρια* < *όστρ(ος)* «νότος» (με παραγ. τέρμα *-ια*) < ιταλ. *ostro* < λατ. *auster, -stri*.

-οσύνη παραγ. τέρμα

αρχ., που ανάγεται σε επίθημα *-συνο-* / *-ᾱ* (< Ι.Ε. **-tūnā*) και αρχικώς απαντά σε παράγωγα επιθέτων ή ουσιαστικών σε -ος, -ων (π.χ. *δοῦλος – δουλο-σύνη, μνήμων – μνημο-σύνη, δίκαιος – δικαιο-σύνη, ἱερός – ἱερω-σύνη* με -ω- επειδή προηγείτο βραχεία συλλαβή). Αργότερα επεκτάθηκε ως αυτοτελές επίθημα *-οσύνη* και σε άλλα παράγωγα, π.χ. *δεσπ-οσύνη, μαντ-οσύνη*.

οσφραίνομαι

< αρχ. *ὀσφραίνομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Κύκλ.* 154: *Εἶδες γὰρ αὐτήν; – Οὐ μὰ Δί', ἀλλ' ὀσφραίνομαι*] < **ὀδ-φραν-jο-μαι* < θ. **ὀδ-* (το οποίο απαντά επίσης στο ρ. *ὄζω* «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» < **ὄδ-jω*, βλ.λ.) + θ. **φραν-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *φρήν, -ενός*, πβ. κ. *εὐ-φραίνω*) + ληκτικό τέρμα **-jο-μαι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οσμή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όσφρηση < αρχ. *ὄσφρη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

οσφραντικός < αρχ. *ὀσφραν-τικός* «αυτός που έχει οξεία όσφρηση, ευαίσθητος στις οσμές»

οσφρητικός < ελνστ. *ὀσφρη-τικός*.

οσφυαλγία

< αρχ. *ὀσφυαλγία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ὀσφῦ(ς)* (βλ.λ.) + *-αλγ(ία)* < *ἄλγος* «πόνος» (βλ.λ.).

οσφύς «(στην ανατομία) η μέση»

< αρχ. *ὀσφῦς, -ύος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], χωρίς ικανοποιητική ετυμολόγηση. Εικάζεται ότι η αναγωγή σε τύπο **ὀσχ-Fος* θα οδηγούσε σε σύνδ. με αβεστ. *asču-*, υπόθεση που παραμένει μετέωρη. Δεν ευσταθεί η ανάλυση σε θ. *ὀστ-* (τού ουσ. *ὀστοῦν, -έο-*) και θ. *φυ-* (τού ρ. *φύω, -ομαι*), η οποία παρουσιάζει σοβαρά μορφολογικά και σημασιολογικά εμπόδια.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οσφυ-ϊκός, λόγ. [1847].

ΣΥΝΘ. οσφυο-: *οσφυο-κάμπτης, οσφυο-καμψία*.

όσχεο «σακοειδής θύλακος που περιέχει τους όρχεις»

< ελνστ. *ὄσχεον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ὄσχεος* < ουσ. *ὄσχη* «θύλακος», ίσως < *ὀ-* προθεμ. + θ. *σχ-*, το οποίο ανάγεται στον αόρ. *σχεῖν* (< **σχε-εν*) τού ρ. *ἔχω*. Σε αυτή την περίπτωση, η ανατομική σημασία πρέπει να θεωρηθεί μεταφορική. Λιγότερο πιθ. η σύνδ. με μέσο περσ. *azg* «κλαδί».

όταν

< αρχ. *ὅταν* < χρον. σύνδεσμος *ὅτ(ε)* + υποθ. *ἄν*. Ο σύνδεσμος *ὅτε* (ήδη μυκ. *o-te*, πβ. κ. αιολ. *ὄτα, ὄκ(κ)α*) προέρχεται από το θ. τής αναφ. αντωνυμίας *ὅς, ἥ, ὅ* (βλ.λ.) και το ληκτικό τέρμα *-τε*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *πό-τε, τό-τε* (δεν συνδ. με το εγκλιτικό μόριο *τε*, που απαντά στα *εἴ-τε, οὔ-τε* κ.ά.).

-ότητα παραγ. τέρμα

< αρχ. *-ότης, -ότητος*, που ανάγεται σε επίθημα *-τᾱτ-* (< Ι.Ε. **-tāt-*) και αρχικώς απαντά σε παράγωγα επιθέτων και ουσ. σε *-ος* (π.χ. *κακός > κακ-ότης, νέος > νε-ότης, ὅλος > ὁλ-ότης*), ενώ κατόπιν επεκτάθηκε αυτοτελώς και σε άλλα παράγωγα (π.χ. *ἑν-ότης*). Από παράγωγα επιθέτων σε *-υς* προήλθε το τέρμα *-ύτης* (βλ.λ. *-ύτητα*).

ότι

< αρχ. *ὅτι*, που προήλθε από το ουδ. τής αναφ. αντωνυμίας *ὅστις, ἥτις, ὅ,τι* (βλ.λ.) και χρησιμοποιήθηκε ήδη από την ομηρική εποχή ως ειδικός και αιτιολογικός σύνδεσμος.

οτιδήποτε

< αρχ. *ὁτιδήποτε* < *ὅ,τι* / *ὅ τι* + *δήποτε* «κάποτε» (< *δή ποτε*), πβ. κ. *ὁποιοσ-δήποτε, ὁπωσ-δήποτε* κ.ά. Σε αντίθεση με το συνώνυμο αοριστολογικό *ό,τι*, το σύνθ. *οτιδήποτε* δεν χρειάζεται υποδιαστολή (δηλ. *ο,τιδήποτε*), διότι δεν υπάρχει κίνδυνος συγχύσεως. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ό,τι*.

οτομοτρίς «αυτοκινητάμαξα»

< γαλλ. *automotrice*, θηλ. τού *automoteur*, που είναι εν μέρει ελληνογενές και ανάγεται σε *auto-* (πλάστηκε με βάση το αρχ. *αὐτός* «ο ίδιος») + *moteur* (βλ.λ. *μοτέρ*).

οτοστόπ

< γαλλ. *auto-stop* < *auto-* (συγκεκομμ. τύπος τού ουσ. *automobile* «αυτοκίνητο όχημα (γενικά)») + *stop* (< αγγλ. *stop*, βλ.λ. *στοπ*).

ότου στους συνδέσμους *μέχρις ότου, έως ότου*

< αρχ. *ὅτου*, παράλλ. αρχαϊκός τύπος τού *οὗτινος*, που αποτελεί τη γενική ενικού τής αναφ. αντωνυμίας *ὅστις* (βλ.λ.).

οτρηρός «φιλόπονος, δραστήριος»

< αρχ. *ὀτρηρός* < θ. *ὀτρ-* (τού ρ. *ὀτρύνω* «παρακινώ, ενθαρρύνω», για το οποίο βλ.λ. *παρ-οτρύνω*) + παραγ. τέρμα *-ηρ-ός*, πβ. κ. *λυπ-ηρός, πον-ηρός, μοχθ-ηρός*.

ου κ. **ουκ**

< αρχ. *οὐ* (προ συμφώνου) / *οὐκ* (προ φωνήεντος) /

ούχ (προ δασυνομένου φωνήεντος), που απαντά ήδη σε μυκ. σύνθ. ως *ο-u-* και δεν έχει ετυμολ. σχέση με την κοινή άρνηση *ne των Ι.Ε. γλωσσών. Ίσως συνδ. με σανσκρ. *ud*, γοτθ. *ūt* «εκτός – ολότελα», αρμ. *oč* «δεν», καθώς και με το παλ. σλαβ. στερητ. μόριο *u-* (π.χ. *u-bogŭ* «φτωχός»). Απαντά ως α' συνθ. στα αρχ. *οὔ-τε, οὐ-δέ*, ενώ η παραγωγή τού αρνητικού *οὐχί* είναι πιο πολύπλοκη (βλ.λ. *όχι*).

ουά επιφώνημα (δηλώνει κλάμα)
< ελνστ. *οὐά / οὐᾶ*, πβ. κ. λατ. *vah!*

ουαί «αλίμονο»
< ελνστ. επιφώνημα *οὐαί*, που αποτελεί σημιτ. δάνειο (πβ. επίσης λατ. *vae* «ουαί, αλίμονο»).

ουβερτούρα «εισαγωγική μουσική σύνθεση»
μεταφορά τού ιταλ. *overtura* «άνοιγμα, εισαγωγή (σε λυρικό δράμα ή συμφωνικό έργο)» < γαλλ. *ouverture* < δημώδ. λατ. **opertura* < λατ. *apertura* «άνοιγμα, ξεκίνημα», που σχηματίστηκε από το θ. τού ρ. *aperio* «ανοίγω».

ουγγιά → ουγκιά

ουγγρικός
< ελνστ. *οὐγγρικός* (ήδη στον Ηρωδιανό, 2ος αι. μ.Χ.) < πληθ. *Οὔγγροι* (σε σχολιαστή τού Δημοσθένη) < παλ. ταταρ. *Ongur / Onoyur*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ουγγαρία
Η ***Ουγγαρία*** δεν αντλεί τη συγκεκριμένη ονομασία ξεκάθαρα από τη (μη ινδοευρωπαϊκή) γλώσσα της. Η μεσαιωνική αυτή ονομασία, καθώς και τα προαναφερθέντα ελνστ. ***Οὔγγρος*** και ***οὐγγρικός***, ανάγονται μάλλον σε παλ. ταταρικό *Ongur* ή σε παλ. γερμ. *Ugra*, που είναι το όνομα ενός ποταμού ΝΔ. τής Μόσχας. Στην ύστερη Λατινική και με την επίδραση τής λ. *han* (τουρκ. και μογγολ., βλ.λ. *χαν*) τα ανωτέρω κυριωνύμια αποδόθηκαν *Hungaria* (> αγγλ. *Hungary* κ.ά.). Στην Ουγγρική οι κάτοικοι αποκαλούνται *Magyar* (> ν.ελλ. ***Μαγιάροι***), που προέρχεται από τη λ. *magy* «άνδρες, άνθρωποι».

ούγια «άκρη ενδύματος ή υφάσματος»
πιθ. μεσν. *οὔγια* (με στένωση και συμφωνοποίηση [óia] > [úja]) < *οὔια* < ελνστ. *ὦια* / (επιγρ.) *ὠία* (πβ. το λήμμα τού λεξικογράφου Ησυχίου: *ὦιαι· ἄκραι, ἔσχατα, μηλωταί, λέγναι*) < αρχ. *ὤα / ᾤα / ὄα* «παρυφή υφάσματος – προβειά» (βλ.λ. *ώα*). Αν και ορισμένοι έχουν υποθέσει μεσολάβηση τής Τουρκικής (τουρκ. *oya*), η παρουσία τής λ. στις διαλέκτους τόσο τού Πόντου όσο και, κυρίως, τής Κάτω Ιταλίας δεν καθιστά πιθανή αυτή την εκδοχή. Ας σημειωθεί ότι δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ομόηχο *ούγια* «σουρβιά» (είδος δέντρου).

ουγκιά «μονάδα βάρους ίση με 28,34 γραμμάρια»
< αρχ. *οὐγκία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] / *οὐγγία* (μτγν. γραφή), λ. που δανείστηκαν οι ελληνικοί πληθυσμοί τής Σικελίας από τους Ρωμαίους, < λατ. *uncia* «δωδεκατημόριο» (< *ūnus* «ένας»).

-ουδάκι → -ούδι

ουδαμώς «καθόλου, διόλου»
< αρχ. *οὐδαμῶς* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], επιρρ. τύπος τού επιθ. *οὐδαμός* «κανείς, ουδείς» (κυρ. πληθ. *οὐδαμοί*) < *οὐδ(έ)* (βλ.λ.) + *ἀμός* «κάποιος» (συνδ. με το θ. των λ. *ἅμα, εἷς*). Βλ. κ. *μηδαμινός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουδαμού < αρχ. *οὐδαμ-οῦ* «πουθενά», επιρρ. τύπος τού επιθ. *οὐδαμός* (βλ. ανωτέρω)
ουδαμόθεν < αρχ. *οὐδαμό-θεν* «από κανένα μέρος, από καμία πλευρά» < επιθ. *οὐδαμό(ς)* + παραγ. τέρμα *-θεν* (δηλώνει προέλευση).

ουδέ
< αρχ. *οὐδέ* < *οὐ* + *δέ*, πβ. κ. *μηδέ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουδέποτε < αρχ. *οὐδέ-ποτε*.

ουδείς
< αρχ. *οὐδείς* < *οὐδ(έ)* + *εἷς, μία (οὐδε-μία), ἕν (οὐδ-έν)*. Από το ουδ. *οὐδέν* προήλθε η άρνηση *δεν* (βλ.λ.).

ουδέτερος
< αρχ. *οὐδέτερος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *οὐδ(έ)* + *ἕτερος*, πβ. κ. αρχ. *μηδ-έτερος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουδετερ-ότητα, λόγ. [1824], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *neutralité*
ουδετερ-ώνω, λόγ. [1837], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *neutraliser*
ουδετέρω-ση, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *neutralisation*
ουδετερ-όνιο, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. ή γαλλ. *neutron*.
ΣΥΝΘ. ουδετερο-: *ουδετερο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *neutralise*), *ουδετερο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *neutralisation*), *ουδετερό-φιλος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *neutrophil*, υβριδικό σύνθ.).

-ούδι υποκορ. επίθημα
< μεσν. *-ούδι(ν)* < ελνστ. *-ούδιον*, που αρχικώς απαντά σε υποκοριστικά συνηρημένων αρχ. ουσ. σε *-οῦς*, όπου το υποκορ. επίθημα ήταν *-διον*, πβ. *φλοῦς – φλούδιον, χνοῦς – χνούδιον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποκορ. σε **-ουδάκι** (< *-ούδ(ι)* + *-άκι*): *λαγ-ουδάκι, τραγ-ουδάκι, χωρι-ουδάκι, αρκ-ουδάκι, μυαλ-ουδάκι, αγγελ-ουδάκι, μαιμ-ουδάκι, αλεπ-ουδάκι, σταυρ-ουδάκι, μωρ-ουδάκι, παλτ-ουδάκι* κ.ά.

ουδόλως
< ελνστ. επίρρ. *ουδόλως* < αρχ. φρ. *ουδ' ὅλως* «με κανέναν τρόπο, καθόλου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ουδός «κατώφλι – ελάχιστη αισθητή τιμή ερεθίσματος»
< αρχ. *οὐδός* / (δωρ.) *ὠδός (ὁ)* «κατώφλι, είσοδος» < **ὀδϜός*, αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδεση με το θ. των λ. *ὁδός* και *ἔδαφος*, ενώ η υπόθεση ότι σχετίζεται με το ομηρικό ουσ. *οὖδας (τό)* «έδαφος, χώμα» δεν είναι πειστική (το *ού-* είναι κληρονομημένο και όχι αποτέλεσμα αντεκτάσεως, όπως στο *οὐδός*).

ούζο
πιθ. < τουρκ. *üzüm* «αφέψημα από σταφίδες». Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί ότι προέρχεται από την ιταλ. φρ. *uso Massalia*, η οποία δήλωνε το ελληνικής παραγωγής οινοπνευματώδες ποτό που προοριζόταν «για χρήση (εμπορική) τής Μασσαλίας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουζ-ερί < *ούζ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ερί* (κατά τα γαλλ. *patiss-erie, confis-erie)*.
ΣΥΝΘ. ουζο-: *ουζο-πότης* (λόγ. [1896]), *ουζο-μεζές, ουζο-ποσία, ουζο-πωλείο, ουζο-πώλης* κ.ά.

ουίσκι
< αγγλ. *whisky*, συντετμ. τύπος τού παλαιότ. *whiskybae* < ιρλ. *uisce beathadh* κ. σκωτ. *uisge beatha* «νερό τής ζωής», απόδ. τού μεσν. λατ. *aqua vitae*, που ήδη από τον 15ο αι. δήλωνε ένα απεσταγμένο οινοπνευματώδες ποτό.

ουκ → ου

-ούκλα μεγεθ. επίθημα
μεσν. επίθημα, που προέρχεται από το υστλατ. *-ucla* < λατ. υποκορ. επίθημα *-(u)cula* και απέκτησε μεγεθ. χρήση στην Ελληνική μάλλον εξαιτίας τού μεσν. *πανούκλα* (< λατ. *panucula*), νόσου με σαρωτική παρουσία και εκατομμύρια θύματα κατά τον Μεσαίωνα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεγεθ. σε **-ούκλα**: *χερ-ούκλα, ψαρ-ούκλα, αντρ-ούκλα, ματ-ούκλα* κ.ά.

-ούλα υποκορ. επίθημα
< μεσν. επίθημα *-ούλ(λ)α* < λατ. *-ulla*, το οποίο αρχικώς απαντά σε λέξεις προερχόμενες από τη Λατινική (χωρίς υποκορισμό, π.χ. *βούλ(λ)α, ἄμπουλλα*) και κατόπιν επεκτάθηκε αυτοτελώς σε άλλες λ. (π.χ. μεσν. *μικρ-ούλα*).

ουλαμός «μικρή στρατιωτική μονάδα»
< αρχ. *οὐλαμός* (ομηρική φρ. *οὐλαμὸς ἀνδρῶν*) < **Ϝολ-αμός* (το μετέπειτα *ού-* οφείλεται σε μετρική έκταση) < **Ϝολ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *εἰλέω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» (< **Ϝελ-νέω*, βλ.λ. *ἴλη*) + παραγ. τέρμα *-αμός*, πβ. κ. *ὀρχ-αμός, ποτ-αμός*.

ουλεμάς «μουσουλμάνος θεολόγος»
< τουρκ. *ulema* < αραβ. *'ulamā*, πληθ. τού *'ālim* «λόγιος».

ουλή
< αρχ. *οὐλή* < **Ϝολ-σᾱ* ή **Ϝολ-νᾱ*, που πιθ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)wel-* «αρπάζω, παίρνω (διά τής βίας)» || λατ. *vulnus* «τραύμα», *vulnerabilis* «ευάλωτος» (> γαλλ. *vulnérable)*, παλ. ιρλ. *fuil* «αίμα», αρχ. γερμ. *wal* «πεδίο μάχης» (> γερμ. *Wal-statt)* || αρχ. *εἵλωτες* (βλ.λ. *είλωτας*), *ἅλω-σις (-η)* (βλ.λ.), σύνθ. *ἀν-αλίσκω, εὐ-άλω-τος* κ.ά. Όλες οι ανωτέρω συνδέσεις εμφανίζουν μορφολογικά προβλήματα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουλ-ώδης.

-ούλι υποκορ. επίθημα
< μεσν. *-ούλι(ν)*, που προέρχεται από τα θηλ. σε *-ούλ(λ)α* (βλ.λ. *-ούλα*). Στο θηλ. έχει επίσης την αφετηρία του το μεσν. επίθημα *-ούλης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποκορ. σε **-ούλι**: *σακ-ούλι, μανν-ούλι, μικρ-ούλι, μωρ-ούλι, φασ-ούλι, κρυφτ-ούλι, καψ-ούλι* κ.ά.
υποκορ. σε **-ούλης**: *τοσοδ-ούλης, αγαθ-ούλης, γλυκ-ούλης, ασχημ-ούλης, νοστιμ-ούλης, καημεν-ούλης, παππ-ούλης, μικρ-ούλης, ατακτ-ούλης, ομορφ-ούλης, αδελφ-ούλης, μοναχ-ούλης, φτωχ-ούλης* κ.ά.

-ούλιακας μεγεθ. επίθημα
σύνθ. επίθημα που απαρτίζεται από τα *-ούλι* και *-ακας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
μεγεθ. σε **-ούλιακας**: *χαζ-ούλιακας, μπεκρ-ούλιακας, κουτ-ούλιακας, στραβ-ούλιακας* κ.ά.

ούλο
< αρχ. *οὖλον* (συνήθ. στον πληθ. *οὖλα*) < **Ϝόλ-σον* ή **Ϝόλ-νον*, αλλά χωρίς βέβαιη περαιτέρω αναγωγή. Η σύνδ. με το θ. **Ϝελ-*, που απαντά σε δύο χωριστά αρχ. ρήματα, τα *εἰλ-έω* «κυλώ, περιστρέφω» (επειδή τα ούλα περικαλύπτουν εν μέρει τα δόντια, βλ.λ. *ειλεός*) και *εἰλ-έω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» (λόγω τής συμπαγούς μάζας των ούλων, βλ.λ. *ἴλη*), δεν είναι πειστική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έλικα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουλ-ίτιδα, λόγ. [1884], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *gingivite*.
ΣΥΝΘ. ουλο-ρραγία (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* εν συνθέσει) < *ούλ(ο)* + θ. *ραγ-* τού αρχ. *ῥήγνυμι* «σπάζω».

-ουλός υποκορ. επίθημα
μεσν. επίθημα (πβ. μεσν. *μακρ-ουλός*), που προέρχεται από τα θηλ. σε *-ούλ(λ)α* (βλ.λ. *-ούλα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποκορ. σε **-ουλός**: *φαρδ-ουλός, βαθ-ουλός, νερ-ουλός, μακρ-ουλός, χοντρ-ουλός* κ.ά.

ούλος → όλος

ουμανισμός
μεταφορά τού ν.λατ. *humanismus*, που πλάστηκε από το λατ. *humān(us)* «ανθρώπινος» (λατ. *homo* «άνθρωπος») + παραγ. τέρμα *-ismus*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουμαν-ιστής, μεταφορά τού ν.λατ. *humanista* ή τού γαλλ. *humaniste*

ουμανιστ-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *humanistique*.

-ούμενος λητικό τέρμα
αρχ. ληκτικό τέρμα μτχ. μέσου ενεστ. των συνηρημένων ρημάτων σε *-έω* και *-όω*, π.χ. *κατηγορῶ – κατηγορ-ούμενος, ἀπαιτῶ – ἀπαιτ-ούμενος, πληρῶ – πληρ-ούμενος, κρατῶ – κρατ-ούμενος*. Ήδη από τη μεσν. εποχή το ληκτικό αυτό τέρμα επεκτάθηκε σε μη συνηρημένα ρήματα και έχει διατηρηθεί στη Νέα Ελληνική σε λίγες λαϊκότροπες λ., πβ. μεσν. *μελλ-ούμενος*, ν.ελλ. *χρειαζ-ούμενος, πρεπ-ούμενος*.

Ουνία
< ν.λατ. *Unia* «ένωση», που πλάστηκε με βάση το λατ. *unus* «ένας, ο ίδιος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουν-ίτης, λόγ. [1830], < *ουν(ία)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, μεταφορά τού ιταλ. *Uniti* (πληθ.) «ενωμένοι, ενωτικοί», που πλάστηκε με βάση το ν.λατ. *Unia* «ένωση» (βλ. ανωτέρω)

ουνιτ-ισμός < *ουνίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ουνίτης

Το λόγ. ***ουνίτης*** μαρτυρείται στην Ελληνική από το 1830 (κυρ. ο πληθ. *ούνῖται*), δηλώνοντας τις αποκαλούμενες «ελληνόρρυθμες» εκκλησίες τής Ανατολικής Ευρώπης, που αποτελούνται από ορθοδόξους οι οποίοι αναγνώρισαν το παπικό πρωτείο ή αναγκάστηκαν να υπαχθούν στη δικαιοδοσία τού Πάπα υπό την πίεση των πολιτικών Αρχών. Η λ. φαίνεται ότι σχηματίστηκε στην Ιταλική ως *Uniti* ή *Greci-Uniti* (σε ελεύθερη απόδοση «Ενωμένοι Ελλ-ηνόρρυθμοι») και ανάγεται στη ν.λατ. ονομασία *Unia*.

ουνιβερσαλισμός «θρησκευτική κίνηση τού 18ου αιώνα»
μεταφορά τού γαλλ. *universalisme* < επίθ. *universel* «καθολικός, γενικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *universālis*, το οποίο ανάγεται στο επίθ. *universus* «σύμπας – καθολικός».

Ούννος
< ελνστ. πληθ. *Οὖννοι / Οὖννοι* < υστλατ. *Hunni*, λ. μογγολ. αρχής που ανάγεται σε όρο με σημ. «άνδρας, άνθρωπος».

ουρά
< αρχ. *οὐρά* (με αντέκταση) < **ὀρσ-γά* < **ὀρσ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ers-* «ουρά – οπίσθια» || αρμ. *or*, παλ. ιρλ. *err* «ουρά», αρχ. γερμ. **arsa-* «οπίσθια» (> γερμ. *Arsch*, αγγλ. *arse*, ολλ. *aars*) || αρχ. *ὄρρος* «οπίσθια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουραίος < αρχ. *οὐρα-ῖος*.

ΣΥΝΘ. άν-ουρος, λόγ. [1887].

ούρα → ουρώ

-ούρα παραγ. τέρμα
ελνστ. παραγ. τέρμα, που απαντά αρχικώς σε λ. λατ. προελεύσεως (π.χ. ελνστ. *σαβούρα* < λατ. *saburra*, μεσν. *κλεισούρα* < μεσν. λατ. *clausura*) και κατόπιν επεκτάθηκε σε ελλ. λέξεις, αποκτώντας ενίοτε μεγεθυντική χρήση, π.χ. *χασ-ούρα, θολ-ούρα, φαγ-ούρα, μαλλ-ούρα, λασπ-ούρα* κ.ά.

ουραγκοτάγκος
μεταφορά τού γαλλ. *ourangutang* (ήδη το 1891 απαντά το λόγ. επίθ. *ουραγκουταγκοειδής*) < μαλαϊκό *orang hutan* «άνθρωπος τού δάσους» < *orang* «άνθρωπος» + *hutan* «δάσος».

ουραγός «τελευταίος σε κατάταξη»
< αρχ. *οὐραγός* «αρχηγός τής οπισθοφυλακής – τελευταίος σε στρατιωτικό σχηματισμό ή σώμα» < *οὐρ(ά)* + *-αγ(ός)* < ρ. *ἄγω* (βλ.λ.).

ουράνιο
λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *uranium*, που έλαβε αυτή την ονομασία εξαιτίας τού πλανήτη *Ουρανού*, ο οποίος είχε ανακαλυφθεί το ίδιο έτος (1781). Ο Γερμανός χημικός Martin H. Klaproth (1743-1817), που πρώτος απομόνωσε το χημικό αυτό στοιχείο, ήθελε να καταδείξει ότι ο αριθμός τόσο των πλανητών όσο και των μετάλλων επρόκειτο να αυξηθεί χάρις στις νέες ανακαλύψεις τής εποχής.

ουρανοξύστης
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sky-scraper*. Ας σημειωθεί ότι, όταν η λ. πρωτοεμφανίστηκε στην Ελληνική το 1895, απαντά με τον τύπο (πληθ.) *ούρανοξέσται*.

ουρανός
< αρχ. *οὐρανός*, ίσως < **(F)ορσ-ανός* < θ. **Fορσ-* (με παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *ὀρφ-ανός, ξό-ανον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wers-* «βρέχω – δροσιά» || σανσκρ. *varṣá-* «βροχή», λιθ. *viršùs* «υψηλότερη κορυφή», ίσως επίσης αρχ. *ἔρση* «δροσιά» και *οὐρῶ* (βλ.λ.). Δεν ευσταθεί η ταύτιση τού αρχ. *Οὐρανός* ως θεωνυμίου με το σανσκρ. *Varuṇa-*, καθώς η συνεπαγόμενη ανάλυση **ὀ(F)ορανός* προσκρούει στους αιολ. τύπους *ὀρανός / ὠρανός*, οι οποίοι δεν μπορούν να προκύψουν από συναίρεση τού αρχικού **ὀFο-*. Οι δημοφιλείς παρετυμολογικές συνδέσεις με τα αρχ. *ὁρῶ (-άω)* ή *ὅρος* και το επίρρ. *ἄνω* δεν έχουν επι-

στημονική βάση. Ορισμένοι πιστεύουν ότι η λ. αποτελεί δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουράνιος < αρχ. *ούράν-ιος* (επίσης αρχ. σύνθ. *ἐπουράνιος*)

ουράνια (τα) < ελνστ. *ούράν-ια*, ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *ούράνιος*

ουραν-ής

ουραν-ικός, λόγ. [1881], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *palatal*

ουρανίσκος < ελνστ. *ούραν-ίσκος*, υποκορ. τού αρχ. *ούρανός*.

ΣΥΝΘ. ουρανο-: *ουρανο-γραφία* (αρχ.), *ουρανο-μήκης* (αρχ.), *ουρανο-βάμων* (ελνστ.), *ουρανό-πεμπτος* (μεσν.), *ουρανο-γνωσία* (λόγ. [1891]), *ουρανο-γραφικός* (λόγ. [1871]), *ουρανό-λιθος* (λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *uranolithe*), *ουρανο-λογία* (λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *uranologie*), *ουρανο-ξύστης* (βλ.λ.), *ουρανο-βάτης*, *ουρανο-κατέβατος* κ.ά.

ουράνωση «μετατροπή συμφώνου σε ουρανικό» μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *palatalisation*.

-ουργός λεξικό επίθημα

αρχ. λεξ. επίθημα που προέρχεται από σύνθετα με συνδετικό φωνήεν -ο- + επίθημα *-εργός* (< *ἔργον*, βλ.λ.), με συναίρεση *-οε-* > *-ου-*.

ΣΥΝΘ. -ουργός: *ελαι-ουργός, δημι-ουργός, γενεσι-ουργός, υαλ-ουργός, αμπελ-ουργός, μεταλλ-ουργός, ξυλ-ουργός, ταχυδακτυλ-ουργός, μηχαν-ουργός, πυροτεχν-ουργός, (πρωθ)υπ-ουργός, σιδηρ-ουργός, χειρ-ουργός, μελισσ-ουργός, μουσ-ουργός, δραματ-ουργός, θαυματ-ουργός, λειτ-ουργός, υφαντ-ουργός, λεπτ-ουργός, αυτ-ουργός, στιχ-ουργός* κ.ά.

-ούργος: *ραδι-ούργος, κακ-ούργος, παν-ούργος* (☛ ΣΧΟΛΙΟ που ακολουθεί)

-ουργία: *χαλυβ-ουργία, ελαι-ουργία, ραδι-ουργία, δημι-ουργία, ερι-ουργία, κακ-ουργία, παν-ουργία, μεταξ-ουργία, (πρωθ)υπ-ουργία, ιερ-ουργία, δραματ-ουργία, τελετ-ουργία, ταπητ-ουργία, λειτ-ουργία, υφαντ-ουργία, αυτ-ουργία, στιχ-ουργία* κ.ά.

-ουργικός: *ελαι-ουργικός, δημι-ουργικός, αμπελ-ουργικός, μεταλλ-ουργικός, ξυλ-ουργικός, ταχυδακτυλ-ουργικός, (πρωθ)υπ-ουργικός, σιδηρ-ουργικός, χειρ-ουργικός, δραματ-ουργικός, τελετ-ουργικός, λειτ-ουργικός, υφαντ-ουργικός, στιχ-ουργικός* κ.ά.

-ουργώ: *κατακρε-ουργώ, ραδι-ουργώ, δημι-ουργώ, ανοσι-ουργώ, τεχν-ουργώ, χειρ-ουργώ, μουσ-ουργώ, τελετ-ουργώ, λειτ-ουργώ, στιχ-ουργώ, μεγαλ-ουργώ* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-εργός, -ουργός, -ούργος

Τα σύνθετα σε **-εργός** και **-ουργός** είναι από τα πλέον αρχαϊκά στην Ελληνική. Φαίνεται ότι ο αρχικός τύπος τού β΄ συνθετικού ήταν *-Fοργός*, όπως προκύπτει από μυκηναϊκά σύνθετα και ανθρωπωνύμια σε *-wo-ko*, π.χ. *to-ko-so-wo-ko*: **τοξο-Fοργός (τοξουργός)*, καθώς και από σύνθετα όπως το αρχ. *γεωργός* (< **γā-Fοργός / *γη-οργός*, βλ.λ.). Όλα τα αρχ. σύνθετα είναι οξύτονα (π.χ. *δημιουργός, πρωτ-ουργός, χειρ-ουργός*) με εξαίρεση το ομηρικό επίθ. *κακοεργός*, το οποίο στην κλασική εποχή παρουσίασε αναβιβασμό τού τόνου (*κακοῦργος*), επηρεάζοντας αργότερα τα συνώνυμα *πανοῦργος* και *ῥᾳδιοῦργος*.

ουρήθρα

< αρχ. *ούρήθρα* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη) < *οὖρ(ον)* (βλ.λ. *ουρώ*) + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. κ. *κηρ-ήθρα, κολυμβ-ήθρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουρηθρ-ικός

ουρηθρ-ίτιδα, λογ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *uréthrite*.

ΣΥΝΘ. ουρηθρ(ο)- (λόγ. ελληνογενείς ξέν. όροι): *ουρηθρ-αλγία* [1889], *ουρηθρο-ρραγία* [1889], *ουρηθρο-σκόπιο* [1898], *ουρηθρο-σκοπία* κ.ά.

ούρηση → ουρώ

ουρητήρας → ουρώ

ουρί στη φρ. *ουρί τού Παραδείσου* «πολύ όμορφη γυναίκα»

< γαλλ. *houri* < περσ. *hūri* < αραβ. *ḥūr*, πληθ. τού *ḥaūra* «(γυναίκα) με πολύ εκφραστικά μάτια».

-ούρι παραγ. τέρμα

< μεσν. *-ούρι(ν)* < ελνστ. *-ούριον*, που σχηματίστηκε από συνδυασμό παραγόντων, όπως από αρσ. σε *-ουρος* (με επίθημα *-ιον*, π.χ. αρχ. *μελάν-ουρος* > μεσν. *μελανούρ-ι(ο)ν*, μεσν. *κάβουρος* > ν.ελλ. *καβούρ-ι*) και θηλ. σε *-ούρα* (με επίθημα *-ιον*, π.χ. ελνστ. *κολλούρα* > μεσν. *κο(υ)λλούριον*, μεσν. *κλεισούρα* > *κλεισούρ-ιν*), καθώς και από δάνεια (π.χ. μεσν. *μνημ-ούρι(ον)* < ελνστ. *μιμόριον / μεμόριον* < λατ. *memoria*, μεσν. *καφ-ούρι(ν)* < παλ. γαλλ. *ca(f)-four* «καμφορά»), με αποτέλεσμα να αυτονομηθεί ως επίθημα: μεσν. *κανναβ-ούρι(ν), γαϊδ-ούρι(ον)*.

ουρία «χημική ένωση»

λόγ. [1849], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *urée*, που πλάστηκε με βάση το θ. τού λατ. *ūrīna*, το οποίο είναι πιθ. ομόρριζο τού αρχ. *οὐρῶ* (βλ.λ.).

-ουριά παραγ. τέρμα

ν.ελλ. σύνθ. επίθημα, το οποίο προέρχεται από το παραγ. τέρμα *-ούρα* (βλ.λ.) + κατάλ. *-ιά* και συνήθως αποδίδει στη λ. μεγεθυντική / περιληπτική ή μειωτική σημασία (π.χ. *κλεφτ-ουριά, βλαχ-ουριά, λασπ-ουριά*).

ουρικός → ουρώ

ούριος
< αρχ. *ούριος* < *οὖρ(ος)* «ευνοϊκός άνεμος» (με παραγ. τέρμα *-ιος*), πιθ. < **ὄρϜος*, το οποίο μάλλον ανάγεται στο θ. τού ρ. *ὄρ-νυ-μι* «εγείρω, ξεσηκώνω – ορμώ» (βλ.λ. *ορμή*).
ΣΥΝΘ. ουριο-: *ουριο-δρομώ* (ελνστ.), *ουριο-δρομία* (λόγ. [1872]).

ουρλιάζω
< μεσν. *ουριάζω* (επίσης *γουριάζω, γουριῶ*), με προσθήκη τού *-λ-* κατ' επίδρ. τού συνωνύμου ιταλ. *urlare*, < *ούρυσοῦμαι* (με αντικατάσταση τού επιθήματος από το *-ιάζω*· ο τύπος απαντά σε ιδιώματα τής Δωδεκανήσου), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὠρύομαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουρλιαχ-τό < *ουρλιαχ-* (από το συνοπτ. θ. *ούρλιαξ-*) + παραγ. τέρμα *-τό*, πβ. κ. *φυλαχ-τό*.

ουρμπανισμός
μεταφορά τού γαλλ. *urbanisme* «αστυφιλία», που πλάστηκε με βάση το λατ. *urbān(us)* «αστικός» (< *urbs, -bis* «άστυ, πόλη») + παραγ. τέρμα *-isme*.

ουροδόχος
< ελνστ. *οὐροδόχος* < *οὐρο-* (βλ.λ. *ουρώ*) + *-δόχ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέχομαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ουροδοχείο < ελνστ. *οὐροδοχ-εῖον*
ουροδόχη < ελνστ. *οὐροδόχ-η*.

ουρώ
< αρχ. *οὐρῶ (-έω)* < **Ϝορσ-έω*, πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wers-* «βρέχω – δροσιά» || σανσκρ. *varṣá-*«βροχή», λιθ. *viršùs* «υψηλότερη κορυφή», ιρλ. *frass* «βροχή», ίσως επίσης αρχ. *ἔρση* «δροσιά» και *οὐρανός* (βλ.λ.). Η φαινομενικά προφανής σύνδεση με το λατ. *ūrīna* δεν αποκλείεται, αλλά προσκρούει στην απουσία ιχνών τού δίγαμμα (F) από τους τύπους τής Λατινικής. Το ουσ. *οὖρον* (κυρ. στον πληθ. *οὖρα*) προέρχεται από το ρ. *οὐρῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ούρημα < αρχ. *οὔρη-μα*
ούρηση < αρχ. *οὔρη-σις*
ουρητήρας < αρχ. *οὐρη-τήρ, -τῆρος* «ουρήθρα»
ουρη-τήριο, λόγ. [1864], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *urinoir*
ουρητικός < αρχ. *οὐρη-τικός*
ουρ-ικός, λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *urinaire*.
ΣΥΝΘ. ουρο-: *ουρο-λοίμωξη, ουρο-ποίηση, ουροφόρος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *urinifère*) – (λόγ. ελληνογενείς ξέν. όροι) *ουρο-γεννητικός* ([1816], μεταφορά τού γαλλ. *urogénital*), *ουρο-λιθίαση* ([1890], μεταφορά τού αγγλ. *urolithiasis*), *ουρόλιθος* ([1839], μεταφορά τού γαλλ. *urolithe*), *ουρολογία* ([1887], μεταφορά τού γαλλ. *urologie*), *ουρολόγος* (μεταφορά τού γαλλ. *urologue*) κ.ά.
-ουρώ, -ουρία, -ούρηση, -ουρητικός: *κατ-ουρώ – οξον-ουρία, συχν-ουρία, δυσ-ουρία, αιματ-ουρία, πολυ-ουρία, πυ-ουρία, ισχ-ουρία – δι-ούρηση, εν-ούρηση – δι-ουρητικός* κ.ά.

ους «αφτί»
< αρχ. *οὖς, ὠτός* (δωρ. *ὦς*, μυκ. σύνθ. όπως *an-o-wo-to*: **ἀνῶϜοτος / *ἀνόϜοτος* «χωρίς αφτιά, χωρίς χερούλια») < **ὄϜοs* (ονομαστική, με σίγηση τού F και συναίρεση) < **ὄϜσ-ος / *ous-os*, που προήλθε από το Ι.Ε. **aus-os* «αφτί» με φωνηεντισμό **ό-* λόγω τής επίδρ. λέξεων για το «μάτι» και την «όραση», π.χ. *ὄμμα, ὀφθαλμός, ὄπωπα, ὄψις* κ.ά. Οι τύποι άλλων πτώσεων που παρουσιάζουν θ. *ὠτ-* (π.χ. *ὠτ-ός, ὠτ-ί, ὦτ-α* κ.ά.) το οφείλουν σε επίθημα *-ατ-*, το οποίο είναι εμφανές ήδη στον Όμηρο και στους λυρικούς ποιητές: π.χ. επικό *οὔατα* < **ous-at-a*, λυρικό *ὤατα* (με αντέκταση). Το Ι.Ε. **aus-os* «αφτί» αποτελεί τη βάση πλήθους ομορρίζων || λατ. *auris* (υποκορ. *auricula* > γαλλ. *oreille*, ισπ. *oreja*, ιταλ. *orecchia*), αρχ. γερμ. **auz-ōn-* (> γερμ. *Ohr*, αγγλ. *ear*, ολλ. *oor*), λιθ. *ausìs*, παλ. σλαβ. *ucho* (> πολ. *ucho*, σερβοκρ. *uho*) || αρχ. *αἴσθομαι* (επίσης *αἰσθ-άνομαι*) < **ἀϜισ-θ-ομαι* (< Ι.Ε. **awis-dh-*), *ἀΐω* «ακούω, αντιλαμβάνομαι». Με διάφορες φωνητικές μεταβολές προέκυψε αργότερα ο μεσν. τύπος *ἀφτί(ον)* (βλ.λ. *αφτί*). Βλ. κ. *ωτο-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωτικός < ελνστ. *ὠτ-ικός*
ωτοειδής < ελνστ. *ὠτο-ειδής*.

-ούσα παραγ. τέρμα
< αρχ. *-οῦσα*, επίθημα που προέρχεται από το θηλ. τής μτχ. ενεστώτα των συνηρημένων ρημάτων (βλ.λ. *-ών, -ούσα, -ούν*) και κατόπιν επεκτάθηκε σε άλλα θέματα (π.χ. *ἐλε-οῦσα, λαλ-οῦσα – ἀπανταχ-οῦσα, βρομ-οῦσα, ξανθο-μαλλοῦσα, σαρανταποδαρ-οῦσα*). Δεν αποκλείεται η συνεπίδραση τού αρχ. επιθήματος *-οῦσσα / -όεσσα* (θηλ. τού *-όεις* < **-ό-Ϝεντ-ς*), το οποίο απαντά σε τοπωνυμικά επίθ., π.χ. *Φαρμακοῦσσα, Δρυμ-οῦσσα, Ὀφι-οῦσσα* κ.ά.

ουσάρος
μεταφορά τού γαλλ. *houssard* < γερμ. *Husar* «ιππέας τού ουγγρικού ιππικού – ιππέας σώματος ελαφρού ιππικού» < ουγγρ. *huszár*, πιθ. < σερβοκρ. *husar / gusar* «πειρατής» < παλαιότ. *gursar* < μεσν. λατ. *cursarius* (βλ.λ. *κουρσάρος*). Κατ' άλλη εκδοχή, ο ουγγρικός τύπος ανάγεται στο αριθμητ. *husz* «είκοσι», επειδή κατά τη στρατολόγηση ο ένας στους είκοσι στρατεύσιμους τοποθετείτο στο ελαφρύ ιππικό.

ουσία
ΕΤΥΜ. < αρχ. *οὐσία* < *οὖσ(α)* (με κατάλ. *-ία*), θηλ. τής μτχ. *ὤν, οὖσα, ὄν* (τού ρ. *εἰμί*), η οποία σχηματίστηκε

ως εξής: *όντ-γα (πβ. ὤν, ὄντος) > *ὄνσα > οὖσα (με αντέκταση).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ό,τι ανήκει σε κάποιον, περιουσία» (πβ. Λυσ. *Πρὸς Σίμωνα Ἀπολ.* 24: *τὴν γὰρ οὐσίαν τὴν ἑαυτοῦ ἅπασαν πεντήκοντα καὶ διακοσίων δραχμῶν ἐτιμήσατο*) → ήδη αρχ. σημ. (στους φιλοσόφους) «ύπαρξη, πραγματικότητα, οντότητα – η σταθερή φύση των όντων» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 386e: *ὅτι αὐτὰ αὐτῶν οὐσίαν ἔχοντά τινα βέβαιόν ἐστι τὰ πράγματα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *περιουσία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουσιώδης < ελνστ. *οὐσι-ώδης* (επίσης ελνστ. σύνθ. *ἐπ-ουσιώδης*).

ΣΥΝΘ. -ούσιος: *αν-ούσιος, ομο-ούσιος, περι-ούσιος, υπερ-ούσιος* κ.ά.

ουσιαστικό

λόγ. [1796], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ουσιαστικός* (βλ.λ.) ως απόδ. τού γαλλ. *substantif*.

ΣΥΝΘ. ουσιαστικο-ποίηση, λόγ. [1860], απόδ. τού γερμ. *Substantivierung*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ουσιαστικό

Ο όρος *ουσιαστικό* είναι νεότερος στην Ελληνική. Ο γραμματικός τής ελληνιστικής εποχής Διονύσιος ο Θραξ στο σύγγραμμα *Τέχνη Γραμματική* (1ος αι. π.Χ.) χρησιμοποιεί τον όρο *ὄνομα* τόσο για τα ουσιαστικά όσο και για τα επίθετα (1.1.34: *ἐπίθετον δέ ἐστι τὸ ἐπὶ κυρίων ἢ προσηγορικῶν ὁμωνύμως τιθέμενον*). Παραλλήλως, οι μεταγενέστεροι γραμματικοί ενσωμάτωσαν στη θεώρηση τού ονόματος τη φιλοσοφική έννοια τής ***οὐσίας*** ως σταθερής φύσης των όντων και, επομένως, των ονομάτων, αρχίζουν δε να χρησιμοποιούν συχνά ως συνώνυμη τη διαφανέστερη λέξη ***ὑπόστασις*** (πβ. Ειρην. *Κατὰ αἱρέσ.* 1.8.16: *τὴν τούτου οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκ πολλῶν γραμμάτων [...] κατασκευάζεις*). Η λεπτή διάκριση κατά την οποία η *ὑπόστασις* είναι κατά κάποιον τρόπο υποκατηγορία τής ουσίας (πβ. Γρηγ. Νύσσης 3,1.29: *οὐσίᾳ μὲν διακέκριται ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἵππου, ὑποστάσει δὲ Παῦλος Πέτρου, οὐσίᾳ δὲ καὶ ὑποστάσει ἥδε ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου τῆσδε τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἵππου*) αρχίζει πλέον να υπερβαίνει τη θεολογική της αφετηρία, με αποτέλεσμα ο Σωκράτης Σχολαστικός (380-440 μ.Χ.), συνεχιστής τής *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* τού Ευσεβίου, να διατυπώνει την εξής γενική παρατήρηση: (3.7) *Ἰστέον μέντοι ὅτι εἰ καὶ οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι τὴν λέξιν παρέλιπον, ἀλλ' ὅμως οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσόφων συνεχῶς ἀντὶ τῆς οὐσίας, τῇ λέξει τῆς ὑποστάσεως ἀπεχρήσαντο*. Οι Λατίνοι γραμματικοί απέδωσαν τη λ. *ὑπόστασις* με τον όρο ***substantia***, από όπου προέκυψαν τα υστερολατινικά επίθετα *substantiālis* «ουσιώδης» και *substantīvus* «ουσιαστικός» (ουδ. *substantīvum* «ουσιαστικό», όπως το χρησιμοποίησε ο γραμματικός Πρισκιανός). Το 1796 ο Αδαμάντιος Κοραής εισήγαγε στην Ελληνική τον όρο ***ουσιαστικό*** ως απόδοση τού γαλλ. *substantif* (που ανάγεται στο υστλατ. *substantīvum*) και ο όρος καθιερώθηκε.

ουσιαστικός

λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *substantiel*, που ανάγεται στο υστλατ. *substantiālis*. Βλ. κ. *ουσιαστικό*.

ουστ

< τουρκ. επιφών. *uşt*.

ούτε

< αρχ. *οὔτε*, συμπλεκτικός σύνδεσμος αρνητικών προτάσεων (ενώ το εγκλιτικό *τε* συνέδεε θετικές), < αρνητ. μόριο *οὐ* (βλ.λ.) + εγκλιτικό μόριο *τε* (βλ.λ.), πβ. κ. *εἴ-τε, μή-τε*.

ούτι «λαϊκό έγχορδο μουσικό όργανο»

< τουρκ. *ut* < αραβ. *al'ūd* «ούτι – ξύλο» (με άρθρο *al*). Βλ. κ. *λαούτο*.

ουτιδανός «ανάξιος λόγου, τιποτένιος»

< αρχ. *οὐτιδανός* < *οὐ-τιδ- (με παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *πιθ-ανός, ικ-ανός*) < αρνητ. μόριο *οὐ* (βλ.λ.) + *τιδ, ουδ. τής αντωνυμίας *τίς* (βλ.λ.), που δεν διατήρησε το τελικό *-δ, όπως συνέβη στο ομόρριζο λατ. *quid* (πβ. κ. *ἀλλοδ-απός*). Ορισμένοι υποθέτουν παραγ. τέρμα *-δανός*, πβ. αρχ. *μηκε-δανός, πευκε-δανός, ἠπε-δανός*.

ουτοπία

λόγ. [1874], < ελληνογενές ν.λατ. *Utopia*, που πλάστηκε από το αρνητ. μόριο *ου* και το ουσ. *τόπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ουτοπ-ικός, λόγ. [1889], μεταφορά τού αγγλ. *utopic*

ουτοπ-ισμός, λόγ. [1892], μεταφορά τού αγγλ. *utopism*

ουτοπ-ιστής, λόγ. [1893], μεταφορά τού γαλλ. *utopiste*

ουτοπιστ-ικός < *ουτοπιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ουτοπία

Τη λ. ***ουτοπία*** έπλασε ο Άγγλος φιλόσοφος Sir Thomas More (1478-1535), ο οποίος το 1516 κυκλοφόρησε το έργο *De insula Utopia* «Περί τής Ουτοπίας νήσου» (πλήρης λατινικός τίτλος: *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*), περιγραφή ενός ιδεώδους (ανύπαρκτου) κράτους, όπου την εξουσία είχε ο ορθός λόγος (αγγλ. *reason*).

ούτος

< αρχ. *οὗτος, αὕτη, τοῦτο* (ήδη μυκ. ουδ. *to-to*: *τό-το) < θ. τού άρθρου *ὁ, ἡ (ἁ), τό* + επαύξηση *-υ- (F)* +

δεικτικό θ. *το- / τᾱ-* (< Ι.Ε. **to- / *tā-*), το οποίο απαντά στις πλάγιες πτώσεις τού άρθρου *τόν, τήν* κ.ά. Το θέμα τού άρθρου εξηγεί την ποικιλία τύπων που παρουσιάζονται στο μορφολογικό παράδειγμα τής αντωνυμίας (στο τέλος των λ.): *τού-του, ταύ-της, ταῦ-τα, τού-τῳ* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ούτω(ς) < αρχ. επίρρ. *οὕτ-ω(ς)*.

-ούτσικος υποκορ. επίθημα

μεσν. επίθημα (π.χ. *καλ-ούτσικος, μικρ-ούτσικος, ὀλιγ-ούτσικος*), το οποίο είναι σύνθετο από τα επιθήματα *-ούτσ(ης)* (< ιταλ. *-uccio*, π.χ. μεσν. *ἀδελφ-ούτσης*) και *-ικος*.

ούτω(ς) → ούτος

ουφ

< μεσν. *οὔφ / ὄφ*, ηχομιμητ. λ. (πβ. Ευσταθ. Θεσσ., *Σχόλ. Ἰλ.* 3.377: *ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄφ ἐπιφωνήματος, ὃ κατὰ πνεύματος ἀθρόαν εἰσπνοὴν ἐγγίνεται τοῖς ἢ ἀλγοῦσιν ἢ φόβον παθοῦσι*).

ούφο

οπτικό δάνειο από το ακρωνύμιο U.F.O. τού αγγλ. όρου *Unidentified Flying Object* «Άγνωστης Ταυτότητας Ιπτάμενο Αντικείμενο» (Α.Τ.Ι.Α.).

-ούχος → έχω

οφείλω

< αρχ. *ὀφείλω / ομηρ. ὀφέλλω* (ήδη μυκ. μτχ. *o-pe-ro-te*: *ὀφείλοντες*) < **ὀφέλ-νω / *ὀφέλ-ω* (που συμφωνεί με τον μυκ. αόρ. β' *o-po-ro*: *ὦφλον*, καθώς και με τον παράλλ. ενεστώτα *ὀφλισκάνω*), ίσως συνδ. με το θ. τού αρχ. *ὀφέλλω* «αυξάνω, ευημερώ, μεγαλώνω», για το οποίο βλ.λ. *όφελος*. Από το θ. *ὀφλ-* τού αορ. *ὦφλον* (απρφ. *ὀφλεῖν*) σχηματίστηκε το σύνθ. *ἐξ-οφλῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οφειλέτης < αρχ. *ὀφειλ-έτης*, πβ. κ. *υπηρ-έτης*

οφειλή < αρχ. *ὀφειλ-ή*.

όφελος

< αρχ. *ὄφελος* (ήδη μυκ. κύρ. όν. *o-pe-ta*: *Ὀφέλ-της*), που σχηματίστηκε από το θ. τού ρ. *ὀφέλλω* «αυξάνω, ευημερώ, μεγαλώνω» < **ὀφέλ-jω*, το οποίο συνδ. με αρμ. *aweli* «περισσότερο», *yawel-um* «αυξάνω, προσθέτω». Θεωρείται ότι το ουσ. *ὄφελος* ταυτίζεται με το μυκ. *o-pe-ro* «χρέος, έλλειμμα», το οποίο στα ομηρικά έπη εμφανίζει τη σημ. «πλεονέκτημα, βοήθεια, κέρδος». Ας σημειωθεί ότι μέσω των συνθέτων σε *-ωφελής* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) σχηματίστηκε το ρ. *ὠφελῶ (-έω)* και τα παράγωγά του.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

όφελος, ωφελώ

Οι λέξεις **όφελος** και **ωφελώ**, μολονότι συνδέονται ετυμολογικά, διαφέρουν ως προς την ορθογραφία και αυτό επηρεάζει τα παράγωγα και τα σύνθετά τους. Συνεπώς, με *ο-* γράφονται οι λ. **οφείλω**, **οφειλέτης**, **οφειλή**, **οφείλημα** (π.χ. *ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν*), καθώς και το σύνθ. **εξ-οφλώ**, ενώ με *ω-* γράφονται οι λ. **ωφελώ** και **ωφέλεια**.

οφθαλμαπάτη

λόγ. [1887], απόδ. τού αγγλ. *optical illusion*.

οφθαλμός

< αρχ. *ὀφθαλμός* < ρ. **ὀφθ-άλ-jομαι* (με πρόσφυμα *-αλ-* ως επαύξηση, πβ. αρχ. *ἰνδάλλομαι – ἴνδαλμα*) < θ. **ὀφθ-* (με εκφραστ. δασέα σύμφωνα) < θ. **ὀπτ-*, το οποίο απαντά στο επίθ. *ὀπτ-ικός* (βλ.λ.) και συνδ. με πλήθος όρων όπως αρχ. *ὄπ-ωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακ. τού *ὁρῶ* «βλέπω»), *ὄμμα* (< **ὄπ-μα*, βλ.λ. *μάτι*), *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀπ-ή* (βλ.λ. για ομόρριζα σε άλλες Ι.Ε. γλώσσες), σύνθ. *αὐτ-όπ-της, ἐν-ώπ-ιον*, λεξ. επίθημα *-ωπός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οπή, μάτι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οφθαλμικός < ελνστ. *ὀφθαλμ-ικός*.

ΣΥΝΘ. οφθαλμ(ο)-: *οφθαλμο-φανής* (αρχ.) – (λόγ.) *οφθαλμ-απάτη* (βλ.λ.), *οφθαλμ-ιατρείο* [1853], *οφθαλμ-ιατρικός* [1880], *οφθαλμ-ίατρος* [1889] – (λόγ. ελληνογενείς ξέν. όροι), *οφθαλμ-αλγία* ([1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ophthalmalgie*), *οφθαλμο-λογία* ([1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ophthalmologie*), *οφθαλμο-πάθεια* ([1884], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ophthalmopathie*), *οφθαλμο-σκόπηση* ([1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ophthalmoscopie*), *οφθαλμο-σκόπιο* ([1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ophthalmoscope*) κ.ά.

-όφθαλμος: *δι-όφθαλμος, μελαν-όφθαλμος, μον-όφθαλμος, εξ-όφθαλμος, κοντ-όφθαλμος* κ.ά.

-οφθαλμία: *ξηρ-οφθαλμία*

-οφθαλμίζω, **-οφθαλμισμός**: *εν-οφθαλμίζω, εν-οφθαλμισμός* κ.ά.

-οφθάλμιος: *προσ-οφθάλμιος*

-οφθαλμιώ: *επ-οφθαλμιώ*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

οφθαλμός

Μολονότι το ουσ. **οφθαλμός** χρησιμοποιείται στη Νέα Ελληνική κυρίως ως ιατρικός όρος και απαντά σπάνια στο καθημερινό λεξιλόγιο (πβ. φρ. *οφθαλμόν αντί οφθαλμού*), η παρουσία του σε ν.ελλ. διαλέκτους και ιδιώματα είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη. Στην κρητική διάλεκτο συναντούμε τους τύπους **εφταρμός**, **φθιαρμός**, **φκιαρμός**, **φταλμός**, **φαρμός**, **θαλμός**, **θαρμός** κ.ά., μερικοί από τους οποίους έχουν υποστεί αξιοσημείωτες φωνητικές μεταβολές. Η λέξη συναντάται επίσης με τους τύπους **οφταρμός** (Πόντος), **αρταμ-μό** (Κάτω Ιταλία), **εφταλμός / εφταρμός** (Κυκλάδες), ενώ αξι-

σπρόσεκτοι είναι οι αρχαϊσμοί που διασώζονται στα σύνθετα **κοντ-όφταρμος** «κοντόφθαλμος» (Χίος), **πον-όρταμ-μο** «πονόματος» (Κάτω Ιταλία).

οφίκιο κ. **οφίτσιο** «κρατικό ή εκκλησιαστικό αξίωμα»
< ελνστ. *όφ(φ)ίκιον / μεσν. (όφ)φίτσι(ον)* < λατ. *officium* «υπηρεσία, ανατεθειμένο έργο – επίσημος διορισμός» < ρ. *officio* «υπηρετώ, υπουργώ» (< πρόθ. *ob* + *facio* «κάνω, πράττω»). Η λατ. φρ. *ex officio* (κυριολ. «εκ τού αξιώματος, εκ τής θέσεως») δήλωνε την απόκτηση συγκεκριμένου δικαιώματος ή προνομίου (π.χ. τού Ρωμαίου πολίτη) ως αποτέλεσμα τού αξιώματος ή τής θέσης κάποιου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οφικιάλιος < ελνστ. *όφ(φ)ικιάλιος* «αξιωματούχος» < λατ. *officialis* < *officium* (βλ. ανωτέρω).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
οφίκιο / οφίτσιο, οφίς, office
Η λατ. λέξη ***officium*** διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, στις οποίες υπέστη αξιοσημείωτη σημασιολογική εξέλιξη. Στη Γαλλική, από την οποία κατόπιν επεκτάθηκε, η λ. ***office*** είχε αρχικώς τη σημασία «εκκλησιαστικό λειτούργημα ή καθήκον», με αποτέλεσμα τον 15ο αιώνα να σημαίνει «υπηρεσία που παρέχεται επ' αμοιβή» και αργότερα «υπηρεσία που προσφέρεται χωρίς να ζητηθεί ή με αυταρχικό τρόπο». Τον 19ο αιώνα η λέξη απέκτησε επιπλέον τη σημασία «δημόσια υπηρεσία», με αφετηρία την εν τω μεταξύ παρουσία τού αγγλ. *office* στη σημασία «τόπος ή γραφείο χειρισμού δημοσίων ή ιδιωτικών υποθέσεων». Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται ενίοτε στη Νέα Ελληνική η λ. ***οφίς*** (< γαλλ. *office*).

όφις «φίδι»
< αρχ. *όφις, -εως* (ιων. γεν. *όφιος*) < I.E. **og^whi-* «ερπετό, φίδι» || σανσκρ. *áhi-*, αρμ. *iž*. Παρ' ότι η λ. ανήκει στους αποκαλούμενους «όρους ταμπού», όπως συνέβαινε συχνά με ό,τι προκαλούσε φόβο ή εθεωρείτο ανεξήγητο, δεν μπορεί να αποκλειστεί η σύνδεση με το αρχ. *έχις, -εως* «φίδι, ερπετό» και με το παράγωγο *έχιδνα* (βλ.λ. *εχίνος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οφιοειδής < ελνστ. *όφιο-ειδής*.
ΣΥΝΘ. οφι(ο)-: *οφιο-λατρία* (λόγ. [1879]), *οφιολάτρης, οφιό-μορφος, οφι-ούχος* (όνομα αστερισμού, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *Ophiuchus*).

οφρύς «φρύδι»
< αρχ. *όφρῦς, -ύος (ή)*, βλ.λ. *φρύδι*.

οφσάιντ
< αγγλ. *offside* «εκτός προκαθορισμένης περιοχής (γραμμής ή πλευράς)» ως ποδοσφαιρικός όρος.

οχ
< μεσν. *ὤχ / ὄχ*, ηχομιμητ. επιφώνημα, που απαντά και με τις δύο γραφές και, επομένως, μπορεί να απλογραφηθεί.

οχαδερφισμός
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση (συναρπαγή) τής φρ. *οχ αδερφέ* (δηλώνει αδιαφορία ή αναλγησία) + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

όχεντρα «οχιά – (μτφ.) στρίγγλα, μέγαιρα»
< μεσν. *όχεντρα* (με *ό-* κατ' επίδρ. των λ. *οχιά, όφις*) < *έχεντρα*, που σχηματίστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των θηλ. *έχ(ιδνα)* και *(σκολόπ)εντρα*. Βλ. κ. *έχιδνα*.

οχετός «υπόνομος – (μτφ.) αθυροστομία, απρέπεια»
< αρχ. *όχετός* «λούκι, κανάλι (νερού), αγωγός» < θ. *όχ-* (με παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. αρχ. *συρφ-ετός, ύ-ετός, κοπ-ετός*) τού ρ. *όχῶ (-έω)* «μεταφέρω, άγω», για το οποίο βλ. το παράγωγο *όχημα*.

οχεύω «για αρσ. ζώα, συνουσιάζομαι»
< αρχ. *όχεύω* «επιβαίνω (με μτφ. χρήση)», αβεβ. ετύμου. Δεν είναι πειστική η παλαιά σύνδεση με το ρ. *όχῶ (-έω)* «μεταφέρω, άγω» (δευτερευόντως «ιππεύω») ούτε η αναγωγή στην οικογένεια τού ρ. *έχω*, στο οποίο αποδίδεται η υποθετική σημ. «γίνομαι κύριος, υποτάσσω». Ορισμένοι θεωρούν ομόρριζη τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *όχᾶσθαι· ἀνάλλεσθαι* «πηδώ». Έχει διατυπωθεί ακόμη η υπόθ. ότι το πρότυπο σχηματισμού παρέχεται από το ουσ. *όχεύς* στη σημ. «μοχλός, σύρτης», με την έννοια ότι εφαρμόζει («θηλυκώνει») στο κάσωμα τής πόρτας, πράγμα που καθιστά εμφανή τη μεταφορά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
οχεία < αρχ. *όχ-εία* «ζευγάρωμα αρσενικού ζώου με το θηλυκό»
οχευτής < ελνστ. *όχευ-τής* «αρσενικό ζώο που εκτρέφεται για να ζευγαρώνει με τα θηλυκά – (για άνθρωπο) ακόλαστος, ασελγής».

όχημα
< αρχ. *όχημα* < ρ. *όχῶ (-έω)* «μεταφέρω, άγω» (μέσο *όχοῦμαι (-έο-)* «μεταφέρομαι με άρμα ή άλλο μέσο»), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *έχω* «φέρω, μεταφέρω» (διαφ. από το ομόηχο *έχω* «κρατώ, κατέχω») < I.E. **wegh-* «μεταφέρω (σε όχημα)» || σανσκρ. *váhati*, λατ. *veho*, (ουσ.) *vehiculum* «όχημα» (> γαλλ. *véhicule*, ισπ. *vehículo*, πβ. κ. αγγλ. *vehicle)*, αρχ. γερμ. **wega-* «οδός (μεταφοράς, κινήσεως)» (> γερμ. *Weg*, αγγλ. *way*, σουηδ. *väg*) || αρχ. *όχ-ετός* (βλ.λ.), *όχος* «όχημα» (ήδη μυκ. θηλ. *wo-ka*), σύνθ. *έπ-οχοῦμαι*, πιθ. κ. *όχ-λος* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. οχηματ-αγωγό (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *car ferry*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

όχημα, οχετός, όχλος, εποχούμαι – vehicle, way, Weg, wagon...

Μία από τις σημαντικότερες Ι.Ε. ρίζες, η οποία συνδέεται με τη μεταφορά και ειδικώς με τη χρήση τροχοφόρου οχήματος, έχει επανασυντεθεί ως *wegh- «μεταφέρω (σε όχημα)». Η συγκεκριμένη ρίζα μαρτυρείται σε κάθε γνωστό ινδοευρωπαϊκό κλάδο και καταδεικνύει την πρώιμη διάδοση τού τροχού στους λαούς που μιλούσαν αυτές τις γλώσσες.

Από την ετεροιωμένη μεταπτωτική βαθμίδα *wogh- προέκυψε στην Ελληνική το θέμα *όχ-*, το οποίο συναντάται στο αρχ. ρήμα *όχ-ῶ (-έω)* «μεταφέρω, άγω» (μέσος τύπος *όχοῦμαι (-έο-)* «μεταφέρομαι με άρμα ή άλλο όχημα»), από όπου το σύνθετο ***ἐπ-οχοῦμαι*** «επιβιβάζομαι, επιβαίνω (σε άρμα ή άλλο όχημα)». Από το ρήμα *όχῶ* προήλθαν τα αρχ. ουσιαστικά ***ὄχη-μα*** και ***όχ-ετός*** «λούκι, αγωγός (νερού)», ίσως δε και το αρχ. ***ὄχ-λος***, αν μεσολάβησε η σημασία «κινώ, ταράζω, αναστατώνω».

Τα ομόρριζα που απαντούν σε διάφορες γλώσσες δηλώνουν κυρίως τις σημασίες «(τροχοφόρο) όχημα» και «δρόμος». Αντιπροσωπευτικά είναι το λατ. ουσιαστικό **vehiculum** «όχημα» (από όπου γαλλ. **véhicule**, ισπ. **vehículo**, πβ. κ. αγγλ. **vehicle** μέσω τού γαλλικού), καθώς και το αρχ. γερμ. *wega- «οδός (μεταφοράς, κινήσεως)» (από όπου γερμ. **Weg**, αγγλ. **way** «δρόμος, οδός»). Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκει μια επίσης βασική λέξη για το «τροχοφόρο όχημα (κάρο ή άρμα)», το αρχ. γερμ. **wag-naz*, το οποίο έδωσε τόσο το γερμ. **Wagen** «όχημα – (σύγχρ.) αυτοκίνητο» όσο και το αγγλ. **wagon** (μέσω τής Δανικής), από όπου το γαλλ. **wagon** «βαγόνι».

όχθη

< αρχ. *ὄχθη*, που παρουσιάζει το ίδιο παραγ. τέρμα με τα ουσ. *μόχ-θος, βρόχ-θος, ρόχ-θος* κ.ά. Η σύνδεση με το ρ. *ἔχω*, αν και προφανής ως προς τη μορφή, δεν ερμηνεύει ικανοποιητικά τη σημασία.

όχι

< μεσν. *ὄχι* < αρχ. *οὐχί*, επιτατ. άρνηση που προέρχεται από το μόριο *οὐκ / οὐχ* (βλ.λ. ου). Ο τύπος *ὄχι* σχηματίστηκε από την αρχ. φρ. *ἐγὼ οὐχί > ἐγώχι* (με έκκρουση τού /u/ από το τονούμενο /o/) > *ἐγ' ὄχι* (με επανανάλυση και διαχωρισμό τής αντωνυμίας από την άρνηση).

οχιά

< μεσν. *όχιά* < αρχ. *ἔχις (ὁ) /* ελνστ. *ἔχις (ἡ)* «φίδι, ερπετό» (βλ.λ. *έχιδνα*), με πιθ. επίδρ. τού συνωνύμου *ὄφις*.

οχλαγωγία

< ελνστ. *όχλαγωγία* «δημαγωγία, εξαπάτηση τού πλήθους» < ρ. *όχλαγωγῶ (-έω)* «δημαγωγώ» (το ουσ. *όχλαγωγός* μαρτυρείται αργότερα, τον 6ο αι. μ.Χ.) < αρχ. *ὄχλ(ος) + ἀγωγ(ός)*, που ανάγεται στο ρ. *ἄγω* «οδηγώ» (βλ.λ.). Η σημ. «θόρυβος συγκεντρωμένου πλήθους ή όχλου» είναι μεσν.

οχληρός «ενοχλητικός, φορτικός»

< αρχ. *όχληρός* < *ὄχλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *μοχθ-ηρός, πον-ηρός*. Βλ. κ. *ενοχλώ*.

όχλος

< αρχ. *ὄχλος*, πιθ. < **Fόχ-λος* (με επίθημα *-λο-*, πβ. κ. *μοχ-λός*), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wegh-* «μεταφέρω (σε όχημα)», για το οποίο βλ.λ. *όχημα*. Σε αυτή την περίπτωση, εικάζεται ότι η Ι.Ε. ρίζα απέκτησε επιπλέον τη σημ. «κινώ, ταράζω, αναστατώνω», πράγμα που υποστηρίζεται από παράγωγά της, π.χ. γοτθ. *gawigan* «κινώ, ξεσηκώνω», *wegs* «θαλασσοταραχή», λατ. *vexo* «διαταράσσω, σείω, ταρακουνώ» (ομόρριζο τού *veho* «μεταφέρω σε όχημα») κ.ά. Ήδη από την Αρχαιότητα το ουσ. *ὄχλος* είχε τη σημ. «μάζα, πλήθος» και απαντά με σαφώς μειωτική χρήση (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.89: *ἄλλοι δ' ἦσαν καὶ ἐπὶ τῶν πάλαι καὶ νῦν οἳ ἐπὶ τὰ πονηρότερα ἐξῆγον τὸν ὄχλον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

όχληση < αρχ. *ὄχλη-σις* < ρ. *όχλ-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. οχλ(ο)-: *οχλ-αγωγία* (βλ.λ.), *οχλ-αγωγικός* (ελνστ.), *οχλ-αγωγώ* (ελνστ.) – *οχλο-κρατία* (ελνστ.), *οχλο-κρατικός* (λόγ. [1843]), *οχλο-κρατούμαι* – *οχλο-βοή* κ.ά.

με πρόθ.: **εν-οχλώ** (αρχ.), **εν-όχληση**, **εν-οχλητικός** (λόγ. [1889]) – **παρ-ενοχλώ** (αρχ.), **παρ-ενόχληση** (ελνστ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

όχλος – ενόχληση

Η αρχ. λ. ***όχλος*** -εκτός από το άτακτο, συνήθως εν κινήσει πλήθος- σήμανε το πλήθος τής κατώτατης τάξης τού λαού (πβ. το λατ. ***turba***, το οποίο ετυμολογικώς συνδέεται επίσης με λέξεις που δηλώνουν κίνηση) και αντετίθετο στη λ. ***δήμος***, π.χ. *Οὐκοῦν πρὸς πολὺν ὄχλον καὶ δῆμον οὗτοι λέγονται οἱ λόγοι;* (Πλάτων). Έτσι απέκτησε μειωτική σημασία, πβ. *εἰπὼν πρὸς τὸν ὄχλον, ἀπαιδεύτων δηλονότι πλῆθος ἀνθρώπων οὐκ εἰδότων* (Γαληνός). Η λ. δήλωσε επίσης πλήθος πραγμάτων (π.χ. *Ἰδὼν δὲ Φόρβας [...] ἁρμάτων ὄχλον*, Ευριπίδης) και συνεκδοχικά τον θόρυβο, τη βουή τού πλήθους, την αναταραχή και κατόπιν την ***ενόχληση***, πβ. *ὄχλον παρέξεις, ὡς ἔοικας, ὦ γύναι* (δηλ. θα προκαλέσεις ενόχληση, Ευριπίδης).

Ο όρος ***οχλοκρατία*** δήλωσε το πολίτευμα στο οποίο κυβερνά ο όχλος, τα κατώτερα λαϊκά στρώματα, και θεωρήθηκε η αρνητική πλευρά (εκτροπή) τής δημοκρατίας (ο Πολύβιος την αποκαλεί *χείριστον των πολιτευμάτων*). Από τη λ. *όχλος* παράγε-

ται το αρχ. ρ. **όχλέω, -ῶ**, με κύρια χρήση στη σημασία «διαταράσσω, ενοχλώ», καθώς και το επίθ. **οχληρός** «ενοχλητικός – ανιαρός». Το παράγωγο ουσ. **ὄχλησις** χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα σε επίσημα και κυρ. νομικά κείμενα. Τα σύνθετα **ἐνοχλέω, -ῶ** και **ἐνόχλησις** είναι επίσης αρχαία και μαρτυρούνται ήδη με τις σημερινές σημασίες τους. Το επίθ. **ενοχλητικός** είναι νεότερο και καταγράφεται από τον Κουμανούδη το 1889. Ομοίως αρχαία είναι τα **παρενοχλῶ** και **παρενόχλησις**, ενώ η φρ. **σεξουαλική παρενόχληση** αποδίδει το αγγλ. *sexual harassment*.

οχτακόσιοι → **οκτακόσιοι**

οχτώ → **οκτώ**

οχυρός

< αρχ. *ὀχυρός*, παράλλ. τύπος τού επιθ. *ἐχυρός* «σταθερός, ισχυρός» (επίθημα *-ρός*), που παρουσιάζει το θέμα τού ρ. *ἔχω* «κατέχω, κρατώ» (βλ.λ.) με παρέκταση σε *-υ*, όπως συμβαίνει με τα ομόρριζα σανσκρ. *sáhuri* «νικηφόρος, οχυρός» και παλ. άνω γερμ. *sigu-* «νίκη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οχυρό, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ὀχυρός*
οχυρώνω < αρχ. *ὀχυρ-ῶ (-όω)*
οχύρωση < ελνστ. *ὀχύρω-σις* < αρχ. *ὀχυρ-ῶ (-όω)*
οχύρωμα < αρχ. *ὀχύρω-μα* < ρ. *ὀχυρ-ῶ (-όω)*
οχυρωτικός < ελνστ. *ὀχυρω-τικός* < αρχ. *ὀχυρ-ῶ (-όω)*
οχυρωματ-ικός, λόγ. [1845], < *οχυρωματ- (οχύρωμα)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. κατ-οχυρώνω (μεσν.), **κατ-οχύρωση**.

όψη

< αρχ. *ὄψις* < **ὄπ-σις* < θ. *ὀπ-* (< Ι.Ε. **okʷ-* «βλέπω – μάτι»), για το οποίο βλ.λ. *ὀπ-ή*, καθώς και τα ομόρριζα αρχ. *ὄπ-ωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακ. τού *ὁρῶ* «βλέπω»), *ὄψ-ομαι* (χρησιμοποιήθηκε ως μέλλ. τού *ὁρῶ*), *ὄμμα* (< **ὄπ-μα*), *ὀπ-τικός*, *ὀφθαλμός* (βλ.λ.), σύνθ. *αὐτ-όπ-της*, *ἐν-ώπ-ιον*, λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οπή*.
ΣΥΝΘ. -οψη: *σύν-οψη, άπ-οψη, έπ-οψη, πρόσ-οψη, κάτ-οψη*.

οψι(δι)ανός «σκληρό ηφαιστειογενές πέτρωμα»

< ελνστ. *ὀψιανός (λίθος)* < λατ. *obsianus*, που (κατά τον Πλίνιο) οφείλει την ονομασία του σε κάποιον ονόματι Obsius, ο οποίος ανακάλυψε το εν λόγω πέτρωμα στην Αιθιοπία. Στη Λατινική σχηματίστηκε επίσης εσφαλμ. τύπος *obsidianus (lapis)*, από όπου προήλθε η εναλλακτική ονομασία *οψιδιανός*.

οψιμαθής «αυτός που έμαθε κάτι αργά»

< αρχ. *ὀψιμαθής* < *ὀψι-* (< επίρρ. *ὀψέ*, σε *-ι* κατά τα σύνθ. από *ἀγχι-*, *ἠρι-*· βλ. κ. *ὄψιμος*) + *-μαθ(ής)* < θ. *μαθ-* τού ρ. *μανθάνω* (βλ.λ. *μαθαίνω*).

όψιμος

< αρχ. *ὄψιμος* < επίρρ. *ὀψ(έ)* «έπειτα από αρκετό καιρό, αργά – απόψε» (με παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *πρώ-ιμος*), το τελικό *-έ* τού οποίου δεν έχει ερμηνευτεί ικανοποιητικά. Φαίνεται ότι το θ. *ὀψ-* συνδ. με τις λατ. προθέσεις *ob, op* και με το αρχ. *ὀπί* (μυκ. *o-pi*), για το οποίο βλ.λ. *όπισθεν*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

οψιμ-ότητα.

οψιόν «προαίρεση – προτεραιότητα επιλογής σε συναλλαγή»

< γαλλ. *option* «επιλογή», που ανάγεται στο λατ. *optio, -ōnis*.

όψομαι «θα δω»

< αρχ. *ὄψομαι* (που χρησιμοποιήθηκε ως μέλλ. τού *ὁρῶ* «βλέπω») < θ. *ὀψ-* / **ὀπ-σ-* < **ὀπ-* (< Ι.Ε. **okʷ-* «βλέπω – μάτι»), για το οποίο βλ.λ. *οπή, όψη*.

Π

πα → νότα[1]

παγαίνω → πηγαίνω

παγανιά «ανίχνευση και παγίδευση ζώου ή ανθρώπου»· κυρ. στη φρ. *βγαίνω παγανιά*, «αρχίζω να ψάχνω»
< μεσν. *παγανέα* «θαμνώδης τόπος, καρτέρι για κυνήγι» < ελνστ. *παγαν(ός)* «χωρικός» (βλ.λ. *παγανισμός*) + ληκτικό τέρμα *-έα* > *-ιά* (με συνίζηση). Δεν αποκλείεται τυχόν επίδρ. τού αρχ. *πάγη* «παγίδα, δίχτυ», πράγμα που θα εξηγούσε ομαλότερα τη σημασιολογική εξέλιξη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγάνα (συνώνυμο τού *παγανιά*), υποχωρητ. σχηματισμός < μεσν. *παγανεύω* «ανιχνεύω και παγιδεύω το θήραμα» < ελνστ. *παγανός* (βλ. ανωτέρω).

παγανισμός «ειδωλολατρία, πολυθεϊσμός»
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *paganisme* < υστλατ. *paganismus* < λατ. *paganus* «χωρικός, αγρότης – αγροίκος» (> ελνστ. *παγανός*) < ουσ. *pagus* «κώμη, χωριό – μικρή επαρχία».
ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «ειδωλολάτρης» εμφανίζεται στο λατ. *paganus* (όπως και στο ελνστ. *παγανός*) από τους πρώτους αιώνες μ.Χ., καθώς στις αγροτικές περιοχές διατηρήθηκαν επί μακρόν τα ειδωλολατρικά έθιμα, η δε μεταστροφή προς τον χριστιανισμό υπήρξε βραδεία (πβ. το σχόλιο τού Τερτυλλιανού, *De Corona Militis* 2,43: *deorum falsorum multorumque cultures* ***paganos*** *vocamus* «τους λάτρεις των πολλών ψεύτικων θεών αποκαλούμε *paganos* [= παγανούς]»). Η λ. απέκτησε μειωτικό φορτίο (πβ. τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου: *παγανός· ἰδιώτης, ἄφρων*), όπως συνέβη με τα ελλ. *αγροίκος, χωριάτης, επαρχιώτης*, συνδέοντας την τήρηση των κληρονομηθέντων εθίμων με την αμάθεια και τη δεισιδαιμονία. Τέλος, από τον τύπο *παγανός* προήλθε το μεταπλ. ουδ. *παγανά* (στον πληθ.) με τη σημ. «καλικάντζαροι, ξωτικά» (μεσν. σημ. «λαϊκή, μη εκκλησιαστική, ενδυμασία»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χωριό*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγανιστής, μεταφορά τού γαλλ. *paganiste* < *paganisme* (βλ. ανωτέρω)
παγανιστ-ικός < *παγανιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

παγγένεση «θεωρία τού Δαρβίνου σχετικά με την κληρονομικότητα»
< *παγ-* (< *παν-*, βλ.λ. *παν*) + *γένεση*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pangenesis*.

παγερός → πάγος

παγέτες «φανταχτερά στολίδια ραμμένα σε ένδυμα» οπτικό δάνειο από γαλλ. *pailletes*, πληθ. τού *paillete* «πούλια», υποκορ. τού *paille* «άχυρο» (αργότερα «αντικείμενο ασήμαντης αξίας – μετάλλινο έλασμα που μοιάζει με στολίδι») < λατ. *palea* «άχυρο».

παγετός
αρχ. < *πάγ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *συρφ-ετός, κοπ-ετός, οχ-ετός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγετώδης < αρχ. *παγετ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀέρ.* 7.8-9: *παγετώδεά τε καὶ ψυχρὰ καὶ τεθολωμένα ὑπό τε χιόνος καὶ παγετῶν*]
παγετ-ώνας, λόγ. [1879], απόδ. τού γαλλ. *glacier*.

παγίδα
μεσν. < αρχ. *παγίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *απόσπ.* 666.1: *αἱ τῶν γυναικῶν παγίδες*], υποκορ. τού ουσ. *πάγη* «παγίδα, δίχτυ» < θ. *παγ-*, που ανάγεται στο Ι.Ε. **pag- / *pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ» και απαντά επίσης στα ομόρριζα *πάγ-ος* (βλ.λ.) και *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγιδεύω < ελνστ. *παγιδ-εύω* < αρχ. *παγίς, -ίδος*
παγίδευ-ση < *παγιδεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
παγιδευτικός < μεσν. *παγιδευ-τικός* < ελνστ. *παγιδεύω*.

πάγιος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα το παράγωγο επίρρ. *παγίως*], αρχική σημ. «στερεός, σταθερός», < θ. *παγ-*, που απαντά επίσης στα ομόρριζα *πάγ-ος* (βλ.λ.) και *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγιώνω < μεσν. *παγιώνω* «σταθεροποιώ – επισημοποιώ, επικυρώνω» < ελνστ. *παγι-ῶ (-όω)* «στερεώνω»
παγίωση < μεσν. *παγίω-σις* «στερέωση» < ελνστ. *παγι-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. παγιο-: *παγιο-ποιώ* (απόδ. τού γαλλ. *consolider*), *παγιο-ποίηση* (λόγ. [1890]).

παγκάκι → **πάγκος**

παγκάρι
< μεσν. *παγκάριον*, υποκορ. τού ουσ. *πάγκος* (βλ.λ.).

πάγκοινος
αρχ. < *παγ-* (< *παν-*, βλ.λ. *παν*) + *κοινός*.

πάγκος
< μεσν. *πάγκος / μπάγκος* < ιταλ. *banco* < μέσο γερμ. *banc* «πάγκος – κομμένος κορμός ως κάθισμα ή (στρογγυλό) τραπέζι» (> γερμ. *Bank*, αγγλ. *bench*). Ο ελλην. τύπος *πάγκος* παρουσιάζει αποηχοποίηση τού πρώτου συμφώνου πιθ. λόγω ανομοιώσεως προς το ηχηρό σύμφωνο τής επόμενης συλλαβής [báŋgos] > [páŋgos].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγκ-άκι, υποκορ. τού ουσ. *πάγκος*.

παγκόσμιος
ελνστ. < *παγ-* (< *παν-*, βλ.λ. *παν*) + *-κόσμ(ιος)* < αρχ. *κόσμος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγκοσμι-ότητα, λόγ. [1869].
ΣΥΝΘ. παγκοσμιο-ποίηση (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *globalisation*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γλόμπος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παγκόσμιος
Η λέξη ***παγκόσμιος*** ήταν σπανιότατη στην Αρχαιότητα, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι η λέξη *κόσμος* δεν είχε εξ αρχής τη σημασία «σύμπαν». Πρωτοαπαντά σε ορφικό ύμνο αναφερόμενη στην κοινή μοίρα όλων των ανθρώπων: *τὴν παγκόσμιον ἀνδράσι μοῖραν*. Στη βυζαντινή και ειδικότερα στην εκκλησιαστική γραμματεία των μετέπειτα χρόνων χρησιμοποιήθηκε σε πολύ μεγάλη έκταση. Κατ' αρχάς δήλωσε τον κόσμο ως φυσική υπόσταση (π.χ. ο Μιχαήλ Γλυκάς γράφει για τον κατακλυσμό «*ὅτι δὲ δι' ἀσωτίαν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὁ παγκόσμιος ἐκεῖνος γέγονε κατακλυσμός*»), καθώς και την οικουμένη, δηλαδή το σύνολο των ανθρώπων (ο Μανουήλ Φιλής αναφερόμενος στη συντέλεια τού κόσμου γράφει «*Ἕως τελευτῆς καὶ φθορᾶς παγκοσμίου*»). Σε λίγα χωρία επίσης είχε τη σημασία «ολόκληρος» (όπως στον Ιωάννη τον Δαμασκηνό που μιλώντας εξ ονόματος τού Χριστού στον Πέτρο γράφει: «*Οὐ σκηνῶν ὁ Δεσπότης, ἀλλ' Ἐκκλησίας παγκοσμίου κατέστησέ σε κοσμήτορα*»). Τέλος, χρησιμοποιήθηκε με έντονη δοξολογική επιτατική σημασία (ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός ονομάζει την Θεοτόκο «*παγκόσμιον δόξαν*»). Στη σύγχρονη γλώσσα η λ. χρησιμοποιείται για να αναφερθεί είτε στον κόσμο ως φυσική ολότητα *(παγκόσμια αρμονία / παγκόσμια έλξη)* είτε σε κάτι που ισχύει για όλους οικουμενικά *(παγκόσμια αναταραχή / παγκόσμια ειρήνη)*.
Πολλές σύγχρονες χρήσεις τού επιθέτου *παγκόσμιος* είναι μεταφράσεις αντίστοιχων αγγλικών, κυρίως συνθέτων με τη λέξη ***world*** «κόσμος», π.χ. *παγκόσμια τάξη πραγμάτων* (αγγλ. *world order*), *παγκόσμιος πόλεμος* (αγγλ. *world war*), *παγκόσμιο ρεκόρ* (αγγλ. *world record*), *παγκόσμιος ιστός* (αγγλ. *world-wide web*), *παγκόσμιο χωριό* (αγγλ. *global village*, όρος τού Marshall McLuhan, 1960) κ.ο.κ.
Άλλες αντίστοιχες ξένες λέξεις βλέπουν τον κόσμο από διαφορετική οπτική. Η αγγλική λεξη ***universal*** (γαλλ. *universel*, γερμ. *universal*, ιταλ. *universale*, ισπ. *universal*) ανάγεται στο λατ. *universalis* «καθολικός» (πβ. *homo universalis*, όρος τής Αναγέννησης), που προέρχεται από το *universus* «όλος, συνολικός» (πιθανόν μεταφραστικό δάνειο τού αρχ. *ὅλος*). Η πιο πρόσφατη λέξη ***global*** ανάγεται στο λατ. *globus* «σφαίρα» και αναφέρεται στον κόσμο με γνώμονα το σφαιρικό σχήμα του (αντίστοιχο τής *υδρογείου*).
Παράγωγο τού *παγκόσμιος* είναι η πρόσφατη και τόσο ευρέως χρησιμοποιούμενη πια λέξη *παγκοσμιοποίηση* (η μετατροπή τής οικουμένης σε μία, ενιαία οικονομική, πολιτική και πολιτιστική επικράτεια), μετάφραση τού αγγλικού *globalisation* (που πρωτομαρτυρείται το 1959). Από εκεί προέρχεται η λέξη ***παγκοσμιοποιώ*** (κυρ. στη μετοχή, π.χ. *παγκοσμιοποιημένη οικονομία*). Συναντάται επίσης η λέξη ***παγκοσμιότητα*** (π.χ. *παγκοσμιότητα και ορθοδοξία*). Είναι ενδιαφέρον ότι ο Κουμανούδης ανάμεσα σε άλλες νεόπλαστες λέξεις (π.χ. *παγκοσμιόφημος* «παγκοσμίου φήμης»), καταγράφει και την *παγκοσμιότητα* ως συνώνυμο τής οικουμενικότητας (π.χ. *η παγκοσμιότητα τής Εκκλησίας*).
Τέλος, εναλλακτικά με τη λέξη *παγκόσμιος*, αλλά όχι με την ίδια ακριβώς σημασία, χρησιμοποιούνται οι λέξεις *οικουμενικός*, *πανανθρώπινος*, *διεθνής*. Η λέξη ***οικουμενικός*** δίνει έμφαση στον κόσμο με σημείο αναφοράς τους ανθρώπους ως σύνολο (πβ. *Οικουμενικές Σύνοδοι*, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, *Οικουμενική Εκκλησία* κ.λπ.). Η λέξη ***διεθνής***, από την άλλη πλευρά, είναι κυρίως όρος τού πολιτικού λεξιλογίου και αναφέρεται συνήθως σε σχέσεις κρατών (*Διεθνές Νομισματικό Ταμείο*, *διεθνείς σχέσεις*, *τα διεθνή* κ.λπ.), αλλά όχι υποχρεωτικά όλου τού κόσμου. Τέλος, η λέξη ***πανανθρώπινος*** είναι περίπου ό,τι και το *παγκόσμιος*, αλλά με έντονη εκφραστική σημασία, υποδηλώνοντας την ολότητα των ανθρώπων με θετική χροιά (πβ. *πανανθρώπινες αξίες*, *ιδανικά* κ.ο.κ.).

παγκράτιο «αρχαιοελληνικό αγώνισμα»
< αρχ. *παγκράτιον* «αγώνισμα που συνδύαζε πάλη και πυγμαχία» < επίθ. *παγκρατής* «παντοδύναμος, πανίσχυρος – αυτός που επικρατεί σε όλα» < *παγ-* (< *παν-*, βλ.λ. *παν*) + *-κρατ(ής)* < *κράτος*, πβ. κ. *α-κρατής*, *εγ-κρατής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παγκρατ-ιστής (πβ. αρχ. *παγκρατιασ-τής* < ρ. *παγκρατιάζω* «εκτελώ τις ασκήσεις τού παγκρατίου»).

πάγκρεας

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ζώων Ἱστ.* 514b] < *παγ-* (< *παν-*, βλ.λ. *παν*) + *κρέας*, ίσως λόγω τής ομοιογενούς σαρκώδους σύστασης τού οργάνου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παγκρεατ-ικός, λόγ. [1843], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pancréatique*

παγκρεατ-ίτιδα, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pancréatite*

παγκρεατ-ίνη, λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pancréatine*.

παγόβουνο

λόγ. [1897] (πρωτοαπαντά στον οξύτονο πληθ. *παγοβουνά*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *iceberg*. Η παγίωση τής συνθέσεως επέφερε και τον αναβιβασμό τού τόνου (πβ. κ. *τυφλός – θεότυφλος*).

παγόδα

λόγ. [1866], < ιταλ. *pagoda* (οπτικό δάνειο) < πορτ. *pagoda* < δραβιδ. *pagodi* «θεά» (στη γλ. Μαλαγιαλάμ τής Ν. Ινδίας), που έλαβε επίσης τη σημ. «ναός αφιερωμένος στη θεά Κάλι – είδωλο» και κατόπιν «πυραμιδοειδής ναός τής Άπω Ανατολής». Η λ. επηρεάστηκε επίσης από το πρακριτ. *bhagodī* «θεϊκή».

παγοδρόμος

λόγ. [1887], < *πάγο(ς)* + *δρόμος*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Eisläufer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παγοδρομ-ία, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Eislauf*

παγοδρόμ-ιο, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Eisbahn*

παγοδρομ-ώ, λόγ. [1864].

παγοθραυστικός

λόγ. [1894], < *πάγο(ς)* + *θραυστ(ικός)* < *θραυσ-* (ρ. *θραύω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ice-breaker*.

παγόνι → παγώνι

παγοπέδιλο

λόγ. [1871], < *πάγο(ς)* + *πέδιλο*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *patin à glace*.

πάγος

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *παγ-*, που ανάγεται σε Ι.Ε. **pag-* / **pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ» || λατ. *pan-gō* «πήζω, στερεώνω», *com-pactus* «συμπαγής» (> γαλλ. *compact*), *pagina* «κληματαριά» → «στήλη γραφής» → «σελίδα» (> γαλλ. *page*, ισπ. *página*, πβ. κ. αγγλ. *page*), *pactum* «συνθήκη (δηλ. εδραιωμένη συμφωνία)», *pax, -cis* «συνθήκη ειρήνης – ειρήνη» (> γαλλ. *paix*, ισπ. *paz*, ιταλ. *pace*, πβ. κ. αγγλ. *peace*), αρχ. γερμ. **fanh-a-* «πιάνω, παγιδεύω» (> γερμ. *fangen*, ολλ. *vangen*, σουηδ. *få*) || αρχ. *ἅ-παξ* (βλ.λ.), ρ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*), *παγ-ίς (-ίδα)*, *πάσσαλος* (< **πακ-y-αλος*, βλ.λ.), *πάχ-νη*, *πάγ-ιος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε στερεωμένο, σταθερό, σκληρό – βράχος» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ε 405: *σπιλάδες τε πάγοι τε*, φρ. *Ἄρειος Πάγος* «βράχος ή λόφος τού Άρη») → μεθομηρικώς «στερεοποιημένο νερό, παγετός» (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 293: *καί που πάγου χυθέντος, οἷα χείματι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παγερός < ελνστ. *παγ-ερός* < αρχ. *πάγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φοβ-ερός*

παγερ-ότητα, λόγ. [1883], < *παγερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

παγώνω < μεσν. *παγ-ώνω* < ελνστ. *παγ-ῶ (-όω)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παγωτό*

πάγωμα < μεσν. *πάγω-μα* < ρ. *παγ-ώνω*

παγωμ-άρα < *πάγωμ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα*

παγων-ιά < *παγών(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *κλειδων-ιά*

παγων-ιέρα, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *glacière*.

ΣΥΝΘ. παγο-: *παγο-πληξία* (ελνστ.), *παγο-θήκη* (λόγ. [1862]), *παγο-θραυστικός* (βλ.λ.), *παγο-πέδιλο* (λόγ. [1871]), *παγό-πληκτος* (λόγ. [1897]), *παγο-ποιία* (λόγ. [1898]), *παγο-ποιείο* (λόγ. [1833]), *παγο-ποιός* (λόγ. [1880]), *παγο-πωλείο* (λόγ. [1896]), *παγο-κρύσταλλος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ice crystal*), *παγο-κύστη* «ελαστικός σάκος με πάγο για θεραπευτική και αναλγητική χρήση» (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ice bag*), *παγό-πλοιο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *iceboat*), *παγο-θραύστης*, *παγο-κολόνα*, *παγο-κόφτης*, *παγο-κυψέλη* «κάθε ένα από τα τμήματα τής παγοθήκης μιας χρήσεως, στα οποία σχηματίζονται παγάκια», *παγο-πώλης* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

παγίδα, πήζω, πάγος, πηγή, πάσσαλος, πάχνη – pax, paix, paz, peace, page...

Οι σημασίες «στερεώνω, εφαρμόζω» αποτελούν τον κοινό πυρήνα σειράς λέξεων, οι οποίες δηλώνουν πράγματα ή καταστάσεις που στερεώνονται γερά ή αποβλέπουν στη σταθερότητα και εξειδικεύτηκαν στη δήλωση τού στερεοποιημένου νερού, τού πάγου. Αφετηρία τους υπήρξε η Ι.Ε. ρίζα **pag-* / **pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ», από την οποία σχηματίστηκαν στην Ελληνική οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *παγ-* / *πακ-* (**pag-* / **pak-*): αρχ. ***πάγ-ος***, ***παγ-ίς (-ίδα)***, ***πάγ-ιος***, ***πάχνη*** (< **πάγ-σνᾱ*), καθώς και ***ἅ-παξ*** «μία μόνο φορά» (< **ἅ-παγ-ς*, ίσως αρχικά σήμαινε «με ένα μόνο ράβδισμα»), ***πάσσαλος*** (< **πάκ-yα-λος*).

2) από θέμα *πηγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pāg-*):

αρχ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (από όπου το μεταπλασμένο ρήμα ***πήζω***), ***πηγ-ή***.
Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ομόρριζα άλλων γλωσσών. Εφόσον η εξασφάλιση τής ειρήνης επιδιώκεται συνήθως μέσω συνθήκης, δεν εκπλήσσει ότι από το λατ. ομόρριζο *pango* «πήζω, στερεώνω» προήλθαν τα ουσιαστικά ***pactum*** «συνθήκη (δηλ. εδραιωμένη συμφωνία)» (από όπου το σύνθετο *com-pactus* «συμπαγής» > γαλλ. ***compact***) και ***pax, -cis*** «συνθήκη ειρήνης, ειρήνη» (από όπου γαλλ. ***paix***, ισπ. ***paz***, ιταλ. ***pace***, από γαλλ. το αγγλ. ***peace***). Είναι ακόμη χαρακτηριστική η πορεία μεταβολής σημασίας τού λατ. ομορρίζου ***pagina***, που ξεκίνησε από τη σημασία «κληματαριά» και έφθασε να σημαίνει «στήλη γραφής» και «σελίδα» (από όπου γαλλ. / αγγλ. ***page***, ισπ. ***página***).

παγούρι
πιθ. < μεσν. *παγούριν* «καβούρι», ίσως από αρχική ομοιότητα τού σχήματος τού δοχείου, υποκορ. τού αρχ. *πάγουρος* «κάβουρας» (βλ.λ.).

πάγουρος «κάβουρας»
αρχ. < *πάγ(ος)*, στη σημ. «σταθερό, σκληρό αντικείμενο», + *-ουρ(ος)* < *ουρά*, οπότε το σύνθ. θα δήλωνε τον κάβουρα επειδή έχει σκληρά οπίσθια μέρη.

παγχρονία «γλωσσολογικός όρος»
< *παγ-* (< *παν-*, βλ.λ. *παν*) + *-χρον(ία)* < *χρόνος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *panchronie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγχρον-ικός.

παγώνι
μεσν., με ανάπτυξη ευφωνικού *-γ-*, < *παώνι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *πάων, -ωνος* < λατ. *pavo, -ōnis*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
παγόνι ή παγώνι;
Η γραφή με *-ω-*, με την οποία εισήλθε η λ. στην Ελληνική, έχει ελληνιστική αφετηρία και απαντά καθ' όλη τη μεσαιωνική εποχή, πράγμα που δικαιολογεί τη διατήρησή της: ***παγώνι***. Η γραφή *παγόνι* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

παγωτό
< *πάγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωτό* (πβ. κ. *ζαχαρ-ωτό, αμυγδαλ-ωτό*), μεταφρ. δάνειο από ιταλ. *gelato*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παγωτ-ατζής < *παγωτ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *χωρατ-ατζής* (εξ ου το ουσ. *παγωτατζ-ήδικο*)
παγωτ-ιέρα < *παγωτ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *φρουτ-ιέρα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
παγωτό
Η λέξη ***παγωτό*** προέρχεται από το θέμα *παγ-* τού ρήματος ***παγώνω*** και το επίθημα *-ωτός* στο ουδέτερο. Πιθανόν η αρχική μορφή να ήταν κάποια επιθετική φράση, π.χ. *παγωτόν γλύκυσμα*, από την οποία ουσιαστικοποιήθηκε το επίθετο. Ετυμολογική αφετηρία τής λέξης είναι το αρχ. ουσιαστικό ***πάγος***, το οποίο προέρχεται από το θέμα *παγ-* τού ρήματος *πήγνυμι* «καρφώνω, μπήγω, στερεώνω» αλλά και «στερεοποιώ (υγρό), παγώνω» (βλ.λ. *πάγος*, ΣΧΟΛΙΟ).
Υπάρχουν διάφορες ιστορίες για την προέλευση τού παγωτού, σχεδόν όλες όμως δεν συνοδεύονται από ιστορικά και γλωσσικά τεκμήρια. Σχετικά, πάντως, με το παγωτό στα νεότερα χρόνια: στην αγγλική γλώσσα καταγράφεται για πρώτη φορά το 1688 αρχικά ως *iced cream* «παγωμένη κρέμα» και στα Γαλλικά το 1680 ως νέα σημασία τής λέξης ***glace*** «πάγος», καθώς γαλλικές πηγές αναφέρονται στην παρασκευή των πρώτων παγωτών από Ιταλό στο Παρίσι. Η λέξη *παγωτό* πλάστηκε στην ελληνική γλώσσα για να αποδώσει το ιταλικό ***gelato***, που προέρχεται από τη μετοχή *gelatus* «παγωμένος» τού ρήματος *gelare* «ψύχω, παγώνω» και είναι ομόρριζη τής γαλλικής *glace*.
Τον 19ο αιώνα φαίνεται πως το παγωτό είχε πλέον διαδοθεί στην Ελλάδα, αφού ο Κουμανούδης καταγράφει στη *Συναγωγή νέων λέξεων* τους νεολογισμούς *παγωτοπλαστεῖον, παγωτοποιός, παγωτοπώλης* και *παγωτοφάγος*.

παζάρι
< μεσν. *παζάρι(ον)* < τουρκ. *pazar* < περσ. *bāzār* «αγορά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παζαρ-εύω < *παζάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
παζάρε-μα < *παζαρε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
παζαρευ-τής < *παζαρεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

παζλ
< αγγλ. *puzzle*, αγν. ετύμου, που εμφανίζεται στην Αγγλική τον 17ο αι. με τον τύπο *pusle*. Μερικοί έχουν υποθέσει ότι πρόκειται για παράλληλη μορφή τού ρήματος *pose* «τοποθετώ σε ορισμένη θέση ή κατάσταση, θέτω» (μέσω τής παλ. αγγλ. σημασίας «προκαλώ σύγχυση υποβάλλοντας ερωτήσεις»), το οποίο ανάγεται στο ελληνογενές παλ. γαλλ. *poser* «θέτω, τοποθετώ – προτείνω, υποβάλλω» < υστλατ. *pausare* «σταματώ, παύω» < λατ. *pausa* < αρχ. *παῦσις*.

παθαίνω
ΕΤΥΜ. ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πάσχω* (βλ.λ.) με βάση το θ. *παθ-* (τού αορίστου β΄ *ἔ-παθ-ον*) + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *τυγχάνω – ἔτυχον – τυχαίνω, μανθάνω – ἔμαθον – μαθαίνω*.
ΣΗΜΑΣ. Το ελνστ. *παθαίνω* σήμαινε αρχικώς «μιλώ με πάθος ή με εμπάθεια», με συνηθέστερο το μέσο *παθαίνομαι* «υπόκειμαι σε πάθη – έχω παθητική συ-

μπεριφορά». Η σημ. «υποφέρω, υφίσταμαι βάσανα, πάσχω» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πάθημα < αρχ. *πάθη-μα* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ιβύκου] < ρ. *πάσχω* (από το θ. τού αορ. β΄ *ἔ-παθ-ον*)

πάθηση < αρχ. *πάθη-σις* «παθητικότητα – (ελνστ. σημ.) ασθένεια, νόσημα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Φυσ.* 202b.19-21: *ὅλως δ' εἰπεῖν οὐδ' ἡ δίδαξις τῇ μαθήσει οὐδ' ἡ ποίησις τῇ παθήσει τὸ αὐτὸ κυρίως, ἀλλ' ᾧ ὑπάρχει ταῦτα, ἡ κίνησις*] < ρ. *πάσχω* (από το θ. τού αορ. β΄ *ἔ-παθ-ον*).

-παθής λεξικό επίθημα

αρχ. < θ. *παθ-* τού αορίστου β΄ *ἔ-παθ-ον* (ρ. *πάσχω*, βλ.λ.), που απαντά σε σύνθ. δηλώνοντας αυτόν «που υπόκειται σε συγκεκριμένο πάθος ή προκαλεί ορισμένη αντίδραση ή πάθηση» (π.χ. *ἀ-παθής, εὐ-παθής, συμ-παθής*). Το λεξ. επίθημα χρησίμευσε ως πρότυπο σε διάφορες γλώσσες και απαντά ως β΄ συνθ. σε πλήθος ιατρικών όρων, κατά κανόνα ελληνογενών (π.χ. γαλλ. *cardio-pathe, ostéo-pathe*).

ΣΥΝΘ. -παθής: *ωραιο-παθής, ιδιο-παθής, καρδιο-παθής, αναξιο-παθής, ομοιο-παθής, μετριο-παθής, μυστικο-παθής, αλληλο-παθής, σεισμο-παθής, καρκινο-παθής, νευρο-παθής, πλημυρο-παθής, νεφρο-παθής, ηττο-παθής, αυτο-παθής, ψυχο-παθής, ηδυ-παθής, ευ-παθής, πολυ-παθής, εγω-παθής* κ.ά.

-πάθεια: *τηλε-πάθεια, α-πάθεια, περι-πάθεια, αντι-πάθεια, εμ-πάθεια, συμ-πάθεια, ιδιο-πάθεια, καρδιο-πάθεια, μετριο-πάθεια, μυστικο-πάθεια, δισκο-πάθεια, αλληλο-πάθεια, οφθαλμο-πάθεια, αδενο-πάθεια, φρενο-πάθεια, πνευμονο-πάθεια, νευρο-πάθεια, νεφρο-πάθεια, ηπατο-πάθεια, αυτο-πάθεια, ηδυ-πάθεια, ευ-πάθεια, εγω-πάθεια* κ.ά.

παθητικός

ΕΤΥΜ. αρχ. < ρηματ. επίθ. *παθητ(ός)* «πάσχων, αυτός που υποφέρει» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < *παθ(η)-* (< θ. *παθ-* τού αορίστου β΄ *ἔ-παθ-ον*, ρ. *πάσχω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ικανός για ισχυρό συναίσθημα, γεμάτος πάθος, ορμητικός» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1105b: *δυνάμεις δὲ καθ' ἃς παθητικοὶ τούτων λεγόμεθα, οἷον καθ' ἃς δυνατοὶ ὀργισθῆναι ἢ λυπηθῆναι ἢ ἐλεῆσαι*) → ήδη αρχ. σημ. «δεκτικός, υποχωρητικός, μη ανθιστάμενος, χωρίς ενεργητικό ρόλο» (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 729a: *εἰ οὖν τὸ ἄρρεν ἐστὶν ὡς κινοῦν καὶ ποιοῦν, τὸ δὲ θῆλυ ὡς παθητικόν*) → ελνστ. σημ. (γραμματική) «σχετικός με την παθητική φωνή και διάθεση» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Θουκ. ἰδιωμ.* 7.3-5: *τὸ γὰρ* ***κωλύει*** *ῥῆμα ἐνεργητικὸν ὑπάρχον ἀντὶ τοῦ* ***κωλύεται*** *παθητικοῦ ὄντος παρείληπται*) → το ουδ. *παθητικό* (ν.ελλ.) ως οικον. όρος αποδίδει το γαλλ. *passif*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παθητικ-ότητα, λόγ. [1821].

παθογένεια «μελέτη τής αιτιολογίας και ανάπτυξης των νοσημάτων»

λόγ. [1887], < *πάθο(ς)* + *-γέν(εια)* < *γένος* (πβ. αρχ. *ἀ-γένεια, εὐ-γένεια*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pathogénie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παθο-γενής, λόγ. [1891], < *πάθ(ος)* + *-γεν(ής)* < *γέν(ος)* (πβ. κ. *α-γενής, ευ-γενής*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pathogène* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παθογόνος*).

παθογόνος

λόγ. [1885], < *πάθο(ς)* + *γόνος* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pathogène*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παθογόνος

Οι όροι ***παθογενής*** και ***παθογόνος*** φαίνεται να αποδίδουν τον ίδιο ελληνογενή γαλλ. όρο *pathogène*. Ο σχηματισμός δύο χωριστών λέξεων ήταν απαραίτητος στην Ελληνική (πραγματοποιήθηκε ήδη από το τέλος τού 19ου αιώνα), προκειμένου να διαχωριστούν οι σημασίες «αυτός που οφείλεται σε πάθηση» (*παθο-γενής*) και «αυτός που προκαλεί πάθηση» (*παθο-γόνος*).

παθολογία

< *πάθο(ς)* + λεξ. επίθημα *-λογ(ία)* (που ανάγεται σε θ. τού ρ. *λέγω*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pathologie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παθολόγος, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pathologiste*

παθολογικός < ελνστ. *παθολογ-ικός* «σχετικός με τα πάθη, αυτός που ασχολείται με τα πάθη» → ιατρ. σημ. ήδη ελνστ. (πβ. Γαλην. *Ὅροι ἰατρ.* 19.458: *ἐν τῷ παθολογικῷ τῆς ἰατρικῆς μέρει περιέχεται τί τε καὶ ὁποῖόν ἐστι καθόλου καὶ τί τὸ κατὰ μέρος πάθος καὶ νόσημα καὶ τί αἴτιον καὶ τί σημεῖον καὶ τίνες αἱ τούτου διαφοραί*).

παθός «αυτός που έπαθε κάτι»

μεταπλ. τύπος τής αρχ. μτχ. παθ. αορίστου β΄ *παθών* τού ρ. *πάσχω*, κατά το σχήμα *δράκων – δράκος, γέρων – γέρος*, πβ. κ. *μαθών > μαθός*.

πάθος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 516: *ἀνήκεστον πάθος*] < θ. *παθ-* τού αορίστου β΄ *ἔ-παθ-ον*, ρ. *πάσχω* (βλ.λ.). Η λ. συνδύαζε από την αρχ. εποχή τις σημ. «οτιδήποτε παθαίνει ή υφίσταται κάποιος (καλό ή κακό)» και κατόπιν «έντονο συναίσθημα, ορμή ή τάση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παθιάζω < μεσν. *παθ-ιάζω* «βασανίζω, υποφέρω – (ο μέσος τύπος) υποφέρω, κακοπαθώ» < αρχ. *πάθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

παθ-ιάρης < *πάθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αγαθ-ιάρης*.
ΣΥΝΘ. παθο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *παθο-γένεια* (βλ.λ.), *παθο-γόνος* (βλ.λ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πάθος
Η λέξη ***πάθος*** (από το θέμα *παθ-* τού αορίστου β΄ *ἔ-παθ-ον*) στην Αρχαιότητα είχε πιο ευρεία και αόριστη αναφορά από τη σημερινή. Αρχικά με τρόπο σημασιολογικά ουδέτερο αναφέρθηκε σε οτιδήποτε παθαίνει κανείς (είτε θετικό είτε αρνητικό), αλλά σύντομα εξειδικεύτηκε σε δύο μεγάλες σημασιολογικές περιοχές: α) την κακοπάθεια / συμφορά (πβ. μία από τις διηγήσεις τού Ηροδότου, όπου ο θάνατος τής θυγατέρας τού Μυκερίνου περιγράφεται με τα λόγια *«μετὰ δὲ τῆς θυγατρὸς τὸ πάθος»*), β) τις αρνητικές ροπές και έξεις τής ψυχής τού ανθρώπου (αφού κατά κάποιον τρόπο κάνουν την ψυχή να πάσχει· πβ. στον Δημόκριτο: *σοφίη ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται*). Στην πρώτη περίπτωση (κακοπάθεια) το πάθος είναι αποτέλεσμα εξωτερικών επιδράσεων, ενώ στη δεύτερη (αρνητικές ροπές) εσωτερικών.
Είναι ενδιαφέρον ότι σήμερα η λέξη χρησιμοποιείται ως επί το πλείστον για τη δεύτερη κατηγορία, π.χ. όταν μιλούμε για: α) μεγάλη και διαρκή ένταση συναισθημάτων (π.χ. *τον έχει κυριεύσει το πάθος*), β) εντονότατη επιθυμία που επιφέρει εξάρτηση (π.χ. *το πάθος τού ποτού / τον τύφλωσε το πάθος του για εκείνη*), γ) (στον πληθ.) εμπάθεια, μίσος (π.χ. *τα εμφυλιοπολεμικά πάθη*). Σπανιότερα χρησιμοποιείται και με ουδέτερη / θετική υποδήλωση, όταν γίνεται αναφορά σε ενθουσιώδη ζήλο (π.χ. *αγωνίζεται με πάθος για τη νίκη*).
Αντίθετα, η αναφορά σε (εξωτερική) κακοπάθεια χρησιμοποιείται πολύ περιορισμένα και σε πιο τυποποιημένες εκφράσεις για ταλαιπωρίες, κυρ. ψυχικές, που έχει κανείς υποστεί (π.χ. *τα πάθη των προσφύγων*). Ειδικότερα (με κεφαλαίο Π) χρησιμοποιείται για τα μαρτύρια και τον σταυρικό θάνατο τού Χριστού (πβ. *Εβδομάδα των Παθών* «η Μεγάλη Εβδομάδα», *η ακολουθία των Παθών* κ.λπ.).
Αξίζει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι η λέξη *Πάθος* χρησιμοποιήθηκε για τον σταυρικό θάνατο τού Χριστού με αφετηρία την Καινή Διαθήκη (το αρχικό ουσιαστικό που χρησιμοποιήθηκε από τον Απόστολο Παύλο ήταν η λ. *πάθημα*: *«τὸ πάθημα τοῦ θανάτου»*), όπου ο αόριστος β΄ τού *πάσχω (ἔπαθον)* χρησιμοποιείται αναφορικά με το *πάθος* τού Χριστού (σχεδόν αποκλειστικά μάλιστα με το απαρέμφατο *παθεῖν*). Επί παραδείγματι, στον Μυστικό Δείπνο ο Χριστός είπε στους μαθητές Του: *Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν* (Λουκ. 2,15) και στις Πράξεις των Αποστόλων (1,3) λέγεται ότι ο Χριστός *«παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν»*. Τέλος, η αντίστοιχη λέξη χρησιμοποιήθηκε για τον θάνατο τού Χριστού και σε άλλες γλώσσες (πβ. αγγλ. *Holy Passion*).

παθών
αρχ., μτχ. αορίστου β΄ τού ρ. *πάσχω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *παθός*.

παιάνας «εμβατήριο»
< αρχ. *παιάν, -ᾶνος* (ήδη μυκ. δοτ. *pa-ja-wo-ne*: **pajaFᾶνι*), που απαντά επίσης με τους τύπους *παιήων, -ονος* (επικό) και *παιών, -ῶνος* (ιων.-αττ.). Τα στοιχεία δείχνουν ότι η λ. ανάγεται σε τύπο **ΠαιάFων* (πβ. κ. *Ἴωνες* < **ἸάFονες*), αλλά χωρίς περαιτέρω βεβαιωμένες συνδέσεις. Ορισμένοι υπέθεσαν ότι προέρχεται από το ρ. *παίω* «χτυπώ» μέσω τύπου **παFιᾶ* «χτύπημα», εικάζοντας ότι επρόκειτο για τίτλο τού Απόλλωνος ως θεραπευτή (με «μαγικό χτύπημα»). Δεν είναι πειστική η σύνδεση με το ρ. *παύω*. Στην πραγματικότητα, αν πρόκειται για θεωνύμιο, δεν αποκλείεται να αποτελεί δάνειο ή όρο τού προελληνικού υποστρώματος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παιανίζω < αρχ. *παιαν-ίζω* «τραγουδώ παιάνα»
παιανιστής < ελνστ. *παιανισ-τής* < αρχ. *παιαν-ίζω*.

παιγνίδι → παιχνίδι

παίγνιο
< αρχ. *παίγνιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 816e.10-817a.1: *ὅσα μὲν οὖν περὶ γέλωτά ἐστιν παίγνια, ἃ δὴ κωμῳδίαν πάντες λέγομεν*] (ελνστ. *παίχνιον*, με εκφραστ. δασύ *-χ-*) < (με ανομοίωση τού συμπλέγματος *-δν-* > *-γν-*) **παίδ-ν-ιον*, που παρουσιάζει το θ. *παιδ-* τού ουσ. *παῖς, παιδ-ός* και τού ρ. *παίζω* (< **παίδ-jω*, βλ.λ.). Βλ. κ. *παιχνίδι, παιδί* (σχόλιο).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παιγνιώδης < αρχ. *παιγνι-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Ἑλλ.* 2.3.56: *ἐκεῖνο δὲ κρίνω τοῦ ἀνδρὸς ἀγαστόν, τὸ τοῦ θανάτου παρεστηκότος μήτε τὸ φρόνιμον μήτε τὸ παιγνιῶδες ἀπολιπεῖν ἐκ τῆς ψυχῆς*].
ΣΥΝΘ. παιγνιό-χαρτο (λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *carte à jouer* ή τού γερμ. *Spielkarte*).

παιδαγωγός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *παιδ(ο)-* (< *παῖς, -δός*, βλ.λ. *παιδί*) + *ἀγωγός* (< ρ. *ἄγω*, βλ.λ.). Στην αρχ. εποχή η λ. δήλωνε τον δούλο που οδηγούσε το παιδί από το σπίτι στο σχολείο ή στο γυμναστήριο και αντίστροφα, έχοντας περισσότερο την έννοια τού ακολούθου ή τού επιμελητή, ο οποίος φρόντιζε να ανταποκρίνεται το παιδί στις υποχρεώσεις του και να εκτελεί τις εργασίες του. Η γενικότερη σημ. «δάσκαλος» είναι μεσν. και με αυτή την έννοια η λ. διαδόθη-

κε σε διάφορες γλώσσες (μέσω τού λατ. *paedagogus*), π.χ. αγγλ. *pedagogue*, γαλλ. *pédagogue*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παιδαγωγία < αρχ. *παιδαγωγ-ία* «η θέση ή το έργο τού παιδαγωγού – εκπαίδευση, περιποίηση αρρώστων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 491e.1-3: *οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, ὦ Ἀδείμαντε, καὶ τὰς ψυχὰς οὕτω φῶμεν τὰς εὐφυεστάτας κακῆς παιδαγωγίας τυχούσας διαφερόντως κακὰς γίγνεσθαι;*]

παιδαγώγηση < ελνστ. *παιδαγώγη-σις* (με τις σημ. τού αρχ. *παιδαγωγία*) < αρχ. *παιδαγωγ-ῶ (-έω)*

παιδαγωγικός < αρχ. *παιδαγωγ-ικός* «ταιριαστός σε παιδαγωγό» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα το θηλ. *παιδαγωγική*] → ελνστ. σημ. «(λόγος ή σύστημα) που σχετίζεται με την εκπαίδευση και την ανατροφή παιδιών» (πβ. Διογ. Λαερτ. *Βίοι φιλοσ.* 6.75: *φησὶ δὲ Κλεομένης ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ Παιδαγωγικῷ* [ενν. *λόγῳ*] *τοὺς γνωρίμους λυτρώσασθαι αὐτὸν θελῆσαι*) → οι σύγχρ. επιστημ. όροι οφείλονται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *pédagogique*

παιδαγωγώ < αρχ. *παιδαγωγ-ῶ (-έω)*.

παϊδάκι → παΐδι

παιδάριο

< αρχ. *παιδάριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *παῖς, -δός* (βλ.λ. *παιδί*) + υποκορ. επίθημα *-άριον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παιδαρ-έλλι < *παιδάρ(ιο)* + υποκορ. επίθημα *-έλλι*

παιδαριώδης < αρχ. *παιδαρι-ώδης*.

παιδεύω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *παῖς, -δός* (βλ.λ. *παιδί*) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανατρέφω παιδί» (πβ. Πλάτ. *Κρίτων* 45d: *ἢ γὰρ οὐ χρὴ ποιεῖσθαι παῖδας ἢ συνδιαταλαιπωρεῖν καὶ τρέφοντα καὶ παιδεύοντα*) → αρχ. σημ. «εκπαιδεύω, διδάσκω (ορισμένο αντικείμενο)» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 471d: *ἔγωγέ σε ἐπήνεσα ὅτι μοι δοκεῖς εὖ πρὸς τὴν ῥητορικὴν πεπαιδεῦσθαι*) → ήδη αρχ. σημ. «διορθώνω, διαπαιδαγωγώ (χρησιμοποιώντας ενίοτε την τιμωρία)» (πβ. Ξενοφ. *Απομνημ.* 1.3.5: *διαίτῃ δὲ τήν τε ψυχὴν ἐπαίδευσε καὶ τὸ σῶμα·* Κ.Δ. Λουκ. 22,23: *οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω*) → μεσν. σημ. «ταλαιπωρώ, βασανίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παιδεία < αρχ. *παιδ-εία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] → Η λ. δήλωνε εξαρχής την παιδευτική διαδικασία ανατροφής ενός παιδιού, τη διανοητική του καλλιέργεια, όπως παρέχεται από ένα εκπαιδευτικό σύστημα

παίδευση < αρχ. *παίδευ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.41.1: *ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι*]

παιδευτικός < αρχ. *παιδευ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα το θηλ. *παιδευτική*]

παιδεμός < μεσν. *παιδε(υ)-μός*

παίδεμα < μεσν. *παίδε(υ)-μα(ν)*.

ΣΥΝΘ. με την πρόθ. εκ-: **εκ-παιδεύω** (αρχ.), **εκ-παίδευση** (λόγ. [1825]), **εκ-παιδευτής** (λόγ. [1865]), **εκ-παιδευτικός** (λόγ. [1837]), **εκ-παιδεύσιμος** (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *educable*)

α-παίδευτος (αρχ.).

παιδί

< μεσν. *παιδί(ν)* < αρχ. *παιδίον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 372-3: *ἀλλ' ἥ γε ξὺν παιδὶ καὶ ἀμφιπόλῳ ἐϋπέπλῳ πύργῳ ἐφεστήκει γοόωσά τε μυρομένη τε*], υποκορ. τού *παῖς, -δός (ὁ/ἡ)* (πβ. αρχ. κυπρ. *pa-i-ta-se*: *παῖδας*, αιτ. πληθ.) < **πα-F-ίδ-ς* τού οποίου το θ. **παF-* ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pau-* «μικρός, λίγος» || σανσκρ. *putrá-* «γυιος», λατ. *puer, -ris* «γυιος, μικρό αγώρι» (υποκορ. *pullus* «το μικρό ενός ζώου», βλ.λ. *πουλί*), *pauper* «φτωχός, πενιχρός», αρχ. γερμ. **fola-* «πουλάρι» (> γερμ. *Fohlen*, αγγλ. *foal*, σουηδ. *fåle*) || αρχ. *παίγ-νιον* (< **παίδ-νιον*, βλ.λ.), *παίζω* (< **παίδ-jω*, βλ.λ.), *παίκ-της, παικτός* (στη φρ. *παίζω ἐν οὐ παικτοῖς*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παίδ-αρος < *παιδ(ί)* + μεγεθ. επίθημα *-αρος*

παιδι-αρίζω < *παιδί* + παραγ. τέρμα *-αρίζω*, πβ. κ. *σαλι-αρίζω*

παιδιάρισ-μα < *παιδιαρισ- (παιδιαρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

παιδιάσ-τικος < μεσν. *παιδ-ίστικος* (κατά τα ρ. σε *-ιάζω*, ίσως μέσω ρ. **παιδι-άζω*)

παιδιακ-ήσιος < *παιδάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος* (με επίδρ. τού ρ. *παιδιαρίζω*)

παιδιακ-ίζω < *παιδιακ(ήσιος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω* (ίσως κατά το *παιδιαρίζω*)

παιδικός < αρχ. *παιδ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

παιδικ-ότητα, λόγ. [1868], < *παιδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

παιδίσκος < αρχ. *παιδ-ίσκος*, υποκορ. τού *παῖς, -δός* (πβ. Αριστοφ. *Ἐκκλησ.* 1145: *ἐλευθέρως καλεῖς γέροντα, μειράκιον, παιδίσκον;*)

παιδ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *infantilisme*

παιδιόθεν < ελνστ. επίρρ. *παιδιό-θεν*.

ΣΥΝΘ. παιδ(ο)-: *παιδο-γονία* (αρχ.), *παιδο-κτόνος* (αρχ.), *παιδο-νόμος* (αρχ.), *παιδο-τρίβης* (αρχ.), *παιδ-εραστής* (αρχ.), *παιδο-κομία* (ελνστ.), *παιδο-κόμος* (ελνστ.), *παιδο-κομώ* (ελνστ.), *παιδο-κτονία* (ελνστ.), *παιδό-γγονα* (μεσν.), *παιδο-μάζωμα* (μεσν.), *παιδόπουλο* (μεσν.), *παιδο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pédologie*), *παιδο-μετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pédométrie*), *παιδο-μορφισμός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *paedomorphism*), *παιδο-φιλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *paedophilia*), *παιδο-ψυχολογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pédopsychologie*), *παιδο-βούβαλος*, *παιδο-μάνι* (βλ.λ.), *παιδό-τοπος*, *παιδο-χειρουργική* κ.ά.

-παιδο: *αγυιό-παιδο, κολεγιό-παιδο, παλιό-παιδο, πλουσιό-παιδο, καλό-παιδο, μπακαλό-παιδο, τρελό-*

παιδο, δια(β)ολό-παιδο, κωλό-παιδο, βρομό-παιδο, από-παιδο, σχολειαρό-παιδο, νοικοκυρό-παιδο, βουτυρό-παιδο, χωριστό-παιδα, αλητό-παιδο, λεβεντό-παιδο, αρχοντό-παιδο, αγροτό-παιδο, ομορφό-παιδο, φτωχό-παιδο κ.ά.

-παΐδι: *παρα-παΐδι, παππαδο-παΐδι, στερνο-παΐδι, απο-παΐδι, μοναχο-παΐδι, ψυχο-παΐδι, φτωχο-παΐδι* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

παιδί, παίζω, παίγνιο, παίκτης – πώλος, πουλί, πουλάρι...

Οι παραπάνω λέξεις έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **pau-* «μικρός, λίγος», η οποία συναντάται σε όρους που σχετίζονται τόσο με το παιδί όσο και με μικρά ζώα. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα **παϜ- (*pau-)*: αρχ. **παίς, -δός** (< **παϜ-ίδ-ς*), από όπου το υποκοριστικό **παιδί(ον)**, καθώς και τα παράγωγα **παίζω** (< **παίδ-jω*), **παίγ-ν-ιο(ν)** (< **παίδ-ν-ιον*, υποκορ. **παιγνίδι / παιχνίδι**), **παίκ-της**.

2) από θέμα **πωϜ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pōu-*): αρχ. **πῶ-λος** (< **pō(u)-lo-*), με υποκοριστικό *πωλάριον*, από όπου το μεσν. **πουλάρι(ν)**· από την ίδια βαθμίδα τής ρίζας σχηματίστηκε κατόπιν το λατ. *pullus* «πουλάρι – νεοσσός», στο οποίο ανάγονται το ελνστ. *ποῦλ(λ)ος* με μεσαιωνικό υποκοριστικό **πουλ(λ)ί(ν)**.

παΐδι

< μεσν. *παγίδιν* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ- [j]) < ελνστ. *παγίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *παγίς, -ίδος* (βλ.λ. *παγίδα*). Η λ. *παγίς* απέκτησε βαθμηδόν τη σημ. «οτιδήποτε στερεώνει, συγκρατεί γερά» (πβ. ελνστ. σημ. «άγκυρα πλοίου»), πράγμα που οδήγησε στη ν.ελλ. σημ. «πλευρό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παϊδ-άκι, υποκορ. τού ουσ. *παΐδι*.

παιδιά (η)

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 313-4: *ὥστε σοι τὸν νῦν ὄχλον παρόντα μόχθων παιδιὰν εἶναι δοκεῖν*], αρχική σημ. «ώρα παιχνιδιού, ψυχαγωγία», < θ. τού ρ. *παίζω* (< **παίδ-jω*, βλ.λ.).

παιδιαρίζω → παιδί

παιδίατρος

λόγ. [1876], < *παιδ(ο)- + ιατρός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pédiatre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παιδιατρική, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pédiatrie*.

παιδομάνι → παιδί, -μάνι

παιδοτρίβης

αρχ., αρχική σημ. «γυμναστής, εκπαιδευτής στην πάλη και σε άλλες ασκήσεις», < *παιδο- + -τρίβ(ης)* < ρ. *τρίβω* (βλ.λ.) στη σημ. «καταπονώ, κουράζω».

παίζω

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 100-1: *σφαίρῃ ταὶ δ' ἄρ' ἔπαιζον, ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι, τῇσι δὲ Ναυσικάα λευκώλενος ἤρχετο μολπῆς*] < **παίδ-jω* < *παῖς, -δός* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παιδί*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (όπως σήμερα) «ασχολούμαι με κάτι αποκλειστικά για ευχαρίστηση» (αρχ. φρ. *παίζω σφαῖρα, κύβους, κονδύλους, ἀστραγάλους* κ.ά.) → ήδη αρχ. σημ. «χειρίζομαι μουσικό όργανο» (πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 229-30: *ἐμὲ γὰρ ἔστερξαν εὔλυροί τε Μοῦσαι καὶ κεροβάτας Πάν, ὁ καλαμόφθογγα παίζων*) → αρχ. σημ. «χορεύω» (ήδη στην περίφημη επιγραφή τού Διπύλου: *ὃς νυν ὀρχηστῶν πάντων ἀταλώτατα παίζει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παίξιμο < μεσν. *παίξ-ιμο(ν)* < *παιξ- (παίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *τρέξ-ιμο*.

ΣΥΝΘ. -παίζω, -παίκτης: *εμ-παίζω, περι-παίζω, χαρτο-παίζω – εμ-παίκτης, συμ-παίκτης, χαρτο-παίκτης / χαρτο-παίχτης*.

παίκτης

ελνστ. < συνοπτικό θ. *παικ-* (τού ρ. *παίζω*: *ἔπαιξα* < **ἐ-παικ-σα*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. αρχ. *δέκ-της, ῥέκ-της*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παιδί*.

παικτός → παιδί

παινεύω

μεταπλ. τύπος (κατά τα ρ. σε *-εύω*) τού μεσν. *παινῶ* < αρχ. *ἐπαινῶ (-έω)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παίνεμα < μεσν. *παίνε-μα(ν)*

παινεσιά < μεσν. *παινεσ-ιά* < *παινεσ-* (ρ. *(ἐ)παινῶ*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *φορεσ-ιά, καυχησ-ιά*.

παίρνω

μεσν. < *ἐπαίρνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐπαίρω* «υψώνω, εγείρω – σηκώνω» (πβ. κ. *φέρνω* < *φέρω, δέρνω* < *δέρω*) < *ἐπ(ι)- + αἴρω* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πάρ-σιμο < συνοπτ. θ. *παρ- (παίρνω)* + παραγ. τέρμα *-σιμο*, πβ. κ. *σύρ-σιμο, φέρ-σιμο*

παρ-τός, ρηματ. επίθ. τού *παίρνω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παίρνω, πήρα, επαίρομαι

Το ρήμα **παίρνω** εμφανίζεται στα μεσαιωνικά κείμενα. Προέρχεται από το αρχ. ρήμα **ἐπαίρω**, σύνθετο από την πρόθεση **ἐπί** και το ρήμα **αἴρω** «σηκώνω», από το θέμα **ἀρ-** τού οποίου προέρχεται το ουσιαστικό **ἄρσις** (πβ. ν.ελλ. *άρση βαρών*). Το *ἐπαίρω* σήμαινε «σηκώνω κάτι και το τοποθετώ κάπου» (τη σημασία τής τοποθέτησης σε κάτι δίνει

η πρόθεση *ἐπί* «πάνω σε»). Έτσι, στον Όμηρο (*Ιλιάδα* Η 426) η φράση *ἁμαξάων ἐπάειραν* σημαίνει «τους σήκωσαν (ενν. τους νεκρούς) και τους τοποθέτησαν στις άμαξες» (το ***ἐπαείρω*** είναι ιωνικός ποιητικός τύπος τού *ἐπαίρω*). Το *ἐπαίρω* κατόπιν χρησιμοποιήθηκε και με τη γενική σημασία «σηκώνω».
Στα μεσαιωνικά κείμενα συναντούμε το ρήμα με τη μορφή ***ἐπαίρνω***, από το οποίο με σίγηση τού άτονου αρκτικού *ε-* προέκυψε το *παίρνω* (για την εμφάνιση τού *-ν-*, πβ. *δέρω > δέρνω, φέρω > φέρνω*). Επίσης, η προέλευση τού *παίρνω* από το *ἐπαίρω*, τού οποίου ο αόριστος ήταν ***ἐπῆρα*** (*αἴρω > ἦρα*), εξηγεί τον φαινομενικώς ανώμαλο αόριστο ***πῆρα***, που δεν σχηματίζεται κανονικά από το *παίρνω*. Το *ἐπαίρνω* σήμαινε «σηκώνω από κάτω, λαμβάνω κάτι και το σηκώνω» ή απλώς «λαμβάνω». Η σημασιολογική μεταβολή εξηγείται ως περιορισμός τής σημασίας (σημασιολογική στένωση) από το «λαμβάνω για να σηκώσω» μόνο στο «λαμβάνω», όπως στα αρχαία χρόνια το *ἐπαίρω* από τη σημασία «σηκώνω και τοποθετώ πάνω σε κάτι» περιορίστηκε μόνο στο «σηκώνω», σημασία που δήλωνε όμως ήδη μόνο του το *αἴρω*.
Τέλος, αξίζει να σημειώσουμε ότι και ο μέσος τύπος ***ἐπαίρομαι*** «υπερηφανεύομαι» (πβ. Θουκυδίδη: *δύο δὲ νῆες τῶν Συρακοσίων ἐπαιρόμεναι τῇ νίκῃ*, δηλ. δύο καράβια των Συρακουσίων καυχιούνταν για τη νίκη), ο οποίος πια αποτελεί ξεχωριστό ρήμα, είναι τύπος τού ίδιου ρήματος *ἐπαίρω*, όπως και το *παίρνω*. Η μετοχή ***ἐπηρμένος*** τού *ἐπαίρομαι* χρησιμοποιείται πλέον ως λόγιος χαρακτηρισμός αυτού που έχει αλαζονική συμπεριφορά, που τα μυαλά του «έχουν πάρει αέρα». Το παράγωγο ουσιαστικό είναι η ***ἔπαρση*** (< αρχ. *ἔπαρσις*), η οποία όμως χρησιμοποιείται και με τις δύο σημασίες: *ἔπαρση σημαίας* («ύψωση») και *ἔχει ἔπαρση* («αλαζονεία, υπεροψία»). Η λ. *ἔπαρσις* απαντά σε μεσαιωνικά κείμενα και με τη σημασία «άλωση, κατάληψη», π.χ. *ἔπαρσις τοῦ κάστρου*, πράγμα που μαρτυρεί τη σημασιολογική επίδραση τού ρήματος *ἐπαίρνω*.

παϊτόνι «άμαξα που σύρεται από ένα μόνο άλογο»
αντιδάν., < τουρκ. *payton / fayton* < γαλλ. *phaéton*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. όν. *Φαέθων, -οντος* (μυθικό πρόσωπο). Ο Φαέθων, γυιος τού Ηλίου, είναι γνωστός από τον μύθο κατά τον οποίο χάθηκε οδηγώντας το άρμα τού πατέρα του.

παιχνίδι
< μεσν. *παιχνίδι(ν) / παιγνίδι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *παίγνιον* (ελνστ. *παίχνιον*, με εκφραστ. δασύ *-χ-*), βλ.λ. Συνεπώς, η εναλλαγή *γν / χν* αντανακλά ποικιλία γνωστή ήδη από την ελνστ. εποχή και δεν αποτελεί νεότερη ανάπτυξη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παιχνιδιάρης < μεσν. *παιγνιδ-ιάρης* < *παιγνίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ξεχασ-ιάρης*
παιχνιδιάρ-ικος < *παιγνιδιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
παιχνιδίζω < μεσν. *παιγνιδ-ίζω*
παιχνίδισ-μα < *παιχνιδισ-* (*παιχνιδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
παιχνιδάκι < μεσν. *παιγνιδ-άκι*, υποκορ. τού *παιγνίδι(ον)*.
ΣΥΝΘ. παιχνιδό-τοπος.

παίχτης → παίκτης

πακέτο
< ιταλ. *pacchetto* < γαλλ. *paquet*, υποκορ. τού παλ. γαλλ. *paque* < ολλ. *pak* «δέσμη – μπάλα μαλλιού».

πάκο «πακέτο – στοίβα»
< ιταλ. *pacco* < παλ. γαλλ. *paque* < ολλ. *pak* «δέσμη – μπάλα μαλλιού». Η είσοδός του στην Ιταλική διευκολύνθηκε από το ουσ. *pacchetto* (βλ.λ. *πακέτο*), το οποίο έμοιαζε υποκοριστικό του.

πακτωλός «πλούσιο απόθεμα, ανεξάντλητη ποσότητα»
< αρχ. *Πακτωλός*, ποταμός τής Λυδίας, γνωστός από την Αρχαιότητα για τα ψήγματα χρυσού που είχαν βρεθεί στα νερά του (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 394: *ἃ τὸν μέγαν Πακτωλὸν εὔχρυσον νέμεις*). Τα τοπωνύμια είναι αγν. ετύμου.

πάκτωνας «μικρή τετράγωνη βάρκα»
< ελνστ. *πάκτων, -ωνος* < αρχ. *πακτῶ (-όω)* «στερεώνω – επιδένω, επισκευάζω» < *πακτός / πηκτός*, ρηματ. επίθ. που ανάγεται σε θ. τού ρ. *πήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *πήζω*).

πακτώνω «ενοικιάζω, εκμισθώνω αγρόκτημα»
μεσν. < ελνστ. *πάκτ(ον)* «συμφωνία – ενοίκιο» (με παραγ. τέρμα *-ώνω*) < λατ. *pactum, -i* «συνθήκη, σύμβαση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πάκτωση < μεσν. *πάκτω-σις* «μίσθωση (αγροκτήματος, συνήθ. πρόσκαιρη)»
πάκτω-μα.

παλ «αχνή, άτονη απόχρωση»
< γαλλ. *pâle* < λατ. *pallidus* «ωχρός», που ανάγεται στο ρ. *palleo* «ωχριώ, αμαυρώνω».

πάλα «πλατύ, δρεπανοειδές σπαθί»
< τουρκ. *pala* < ιταλ. *pala* «φτυάρι, πεπλατυσμένο άκρο κουπιού» < λατ. *pāla* «σπάθη» < **pagela*, που ανάγεται στο ρ. *pango* «μπήγω» (ομόρριζο τού αρχ. *πήγνυμι*).

παλαβός
μεσν. (το ληκτικό τέρμα *-βός* ίσως από επίδρ. επιθέτων που δηλώνουν ελάττωμα, π.χ. *ζαβός, βουβός, λωβός*) < *παλαλός* (απαντά στην διάλεκτο τού Πό-

ντου, πβ. επίσης κυπρ. *πελελός*), που ανάγεται (με επίδρ. των *παλαιός, άπαλός* κ.ά.) στο αρχ. *άπολωλώς* «χαμένος» (βλ.λ., καθώς και το παράγωγο *λωλός*). Κατ' άλλη άποψη, *παλαβός* < (με ανομοιωτική αποβολή τού υγρού *λ-ρ > λ-ø*) *παλαβρός*, που προέρχεται από το ουσ. *παλάβρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλαβ-ιάρης < *παλαβ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

παλαβ-ώνω < *παλαβ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

παλάβω-μα < *παλαβώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

παλαβωμάρα < *παλάβωμ(α)* (< *παλαβώνω*) + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *στραβωμ-άρα, φαγωμ-άρα*.

ΣΥΝΘ. θεο-πάλαβος.

παλάβρα «ανόητος λόγος»

αντιδάν., < ισπανοεβρ. (λαντίνο) *palavra* «φλυαρία, στόμφος» < ισπ. *palabra* «λέξη, λόγος» < υστλατ. *parabola* < αρχ. *παραβολή*, στην ελνστ. χρήση της για τις συμβολικές αφηγήσεις (παραβολές) τού Ιησού.

παλάγκο «σύστημα τροχαλιών για φορτοεκφόρτωση πλοίων»

αντιδάν., < ιταλ. *palanco* < *palanca* < υστλατ. *p(h)alanga(m)* (αιτ. τού λατ. *phalanx, -gis*, αντί τού αναμενομένου *phalangem*) < *φάλαγγα*, αιτ. τού αρχ. *φάλαγξ, -γγος*.

πάλαι

αρχ. επίρρ. σε *-αί* (πβ. επίσης αρχ. *χαμ-αί, κατ-αί, παρ-αί*), που συνδ. με το επίθ. *παλαιός*. Στο παρελθόν υποστηριζόταν ότι οι δύο λ. συνδέονται με το θ. τού αρχ. *τῆλε* «μακριά» (βοιωτ. *πήλυι*), αλλά το μυκ. επίθ. *pa-ra-jo*: *παλαιός* απέδειξε ότι δεν υπάρχει αρχικός φθόγγος *$^*k^w$*- στις λ. *πάλαι, παλαιός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλαικός < μεσν. *παλαι-ικός* < αρχ. *πάλαι* + παραγ. τέρμα *-ικός*

παλαικ-ότητα < *παλαικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

παλαίμαχος

λόγ. [1895], < *πάλαι* + *-μαχ(ος)* < *μάχομαι*, κατά τα επίθ. *ά-μαχος, από-μαχος, πρό-μαχος* κ.ά.

παλαιοντολογία

λόγ. [1851], < *παλαι(ο)-* + *οντο-* (< *ον, όντος*) + *-λογία* (λεξ. επίθημα, για το οποίο βλ.λ. *λέγω*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paléontologie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλαιοντολόγ-ος, λόγ. [1851], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paléontologue*

παλαιοντολογ-ικός, λόγ. [1859], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paléontologique*.

παλαιοπωλείο

λόγ. [1871], < *παλαιο-* + *-πωλ(είο)* < ρ. *πωλ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-είο*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Althandel*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλαιοπώλης, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Althändler*.

παλαιός

αρχ. (ήδη μυκ. *pa-ra-jo*), που συνδ. ετυμολογικά με το επίρρ. *πάλαι* (βλ.λ.). Ο μυκ. τύπος καθιστά αμφίβολη την παραδοσιακή ανάλυση **παλα-Fός* και την περαιτέρω σύνδεση με το επίρρ. *τῆλε* «μακριά». Ο συνιζημένος τύπος *παλιός* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλαιότητα < αρχ. *παλαι-ότης, -ότητος* «αρχαιότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 425e.3: *ὅτι ὑπὸ παλαιότητος ἀδύνατον αὐτὰ ἐπισκέψασθαι*]

παλαιώνω < μεσν. *παλαι-ώνω / παλι-ώνω* (με συνίζηση) < αρχ. *παλαι-ῶ (-όω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο]

παλαίωση < αρχ. *παλαίω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *παλαι-ῶ (-όω)*

πάλιω-μα < *παλιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. παλαιο- (που προσδίδει στη λ. τη σημ. «αρχαίος, αρχαϊκός – προγενέστερος»): *παλαιο-βιβλιοπωλείο* (απόδ. τού γαλλ. *bouqinerie*), *παλαιο-γραφία* (λόγ. [1811], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paléographie*), *παλαιο-ζωικός* (λόγ. [1867], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *palaeozoic*), *παλαι-ό-καινος* (λόγ. [1884], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *palaeocene*), *παλαιο-λιθικός* (λόγ. [1866], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paléolithique*), *παλαιο-ελλαδίτης* (λόγ. [1886]), *παλαιο-ανθρωπολογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *paloeanthropology*), *παλαιο-χριστιανικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paléochrétien*), *παλαιο-ημερολογίτης, παλαιο-κομματικός, παλαιο-κομματισμός, παλαιο-μοδίτικος* κ.ά.

-πάλαιος, -παλαιώνω, -παλαίωση, -παλαιωτής: *παμ-πάλαιος – ανα-παλαιώνω, ανα-παλαίωση, ανα-παλαιωτής*

παλιο- (που δηλώνει φθορά, παλαιότητα, οικειότητα ή χρησιμοποιείται μειωτικά): *παλιό-γερος, παλιό-γρια, παλιο-δουλειά, παλιο-ζωή, παλιο-θήλυκο, παλιό-καιρος, παλιό-κοσμος, παλιό-μουτρο, παλιο-πάπουτσο, παλιο-παρέα, παλιό-πραμα, παλιό-ρουχο, παλιο-σειρά, παλιό-σπιτο, παλιό-φιλος, παλιό-χαρτο* κ.ά.

παλαίω «παλεύω»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], τεχν. όρος, που ίσως συνδ. με το θ. *πελ-* τού ρ. *πελεμίζω* «πάλλω (το δόρυ) – αγωνίζομαι, μοχθώ» (βλ.λ. *πόλεμος*). Δεν ευσταθεί η απευθείας σύνδ. με το ρ. *πάλλω*. Από την ίδια ρίζα προήλθε το αρχ. ουσ. *πάλη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλαιστής < αρχ. *παλαισ-τής* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* θ 246: *οὐ γὰρ πυγμάχοι εἰμὲν ἀμύμονες οὐδὲ παλαισταί*]

παλαίστρα < αρχ. *παλαίσ-τρα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

παλαιστικός < αρχ. *παλαισ-τικός*.

παλαμάκια
< *παλάμ(η)* + υποκορ. επίθημα *-άκι* (στον πληθ.).

παλαμάρι
< μεσν. *παλαμάρι(ον)* < αρχ. *παλάμ(η)* + υποκορ. επίθημα *-άριον*, οπότε η λ. θα σήμαινε αρχικώς το σχοινί που συγκρατεί (όπως το χέρι), το δε επίθημα δεν δήλωνε σμίκρυνση, αλλά ατελή ομοιότητα. Από το μεσν. *παλαμάριον* προήλθε το τουρκ. *palamar*, άλλες λ. τού βαλκανικού χώρου (αλβ. *pallamar*, ρουμ. *pălămar*), καθώς και το ιταλ. *palamaro*.

παλάμη
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ε 234: *δῶκε μέν οἱ πέλεκυν μέγαν, ἄρμενον ἐν παλάμῃσι*] < ουδ. **πάλα-μα* (πβ. κ. αρχ. *μνῆμα – μνήμη*), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **pelə-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» || λατ. *palma* «παλάμη» (> γαλλ. *paume*, ισπ. *palma*, πβ. αγγλ. *palm*), ιρλ. *lám* «χέρι» || αρχ. *πέλα-γος, πλάγ-ιος, πλάξ, -κός* (βλ.λ. *πλάκα*[1]) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλαμ-ιαίος, λόγ. [1843]
παλαμ-ικός, λόγ. [1836]
παλαμίζω < μεσν. *παλαμ-ίζω* «ορκίζομαι – (ναυτ.) επαλείφω τα ύφαλα σκάφους με πίσσα και θειάφι»
παλαμο-ειδής, λόγ. [1896].

παλαμίδα «είδος τόννου»
μεσν. < ελνστ. *παλαμίς, -ίδος* (με πιθ. επίδρ. τού ουσ. *παλάμη*) < αρχ. *πηλαμύς, -ύδος*, που πιθ. αποτελεί δάνειο ή ανήκει σε γλώσσα τού προελλην. υποστρώματος. Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για σύνθ. από τις λ. *πηλός* και *ἀμύς / ἐμύς, -ύδος* «λιμναία χελώνα» (μάλλον παράγωγο τού ρ. *ἐμῶ, -έω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λακέρδα*.

παλάντζα «ζυγαριά»
< βεν. *balanza* (με ανομοίωση ηχηρότητας) < δημώδ. λατ. **bilancia* «(φορητή) ζυγαριά με δύο δίσκους» < υστλατ. *bilanx, -ncis* (απαντά η αιτ. *bilancem*) < λατ. *bi(s)* «δις, δύο φορές» + *lanx, -ncis* «πλάστιγγα, ζυγαριά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλαντζ-άρω
παλαντζάρισ-μα < *παλαντζάρισ-* (*παλαντζάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

παλάσκα «φυσιγγιοθήκη»
< τουρκ. *palaska* < παλ. άνω γερμ. *flasca* «δοχείο» (> γερμ. *Flasche*). Βλ. κ. *φλασκί*.

παλάτι
< μεσν. *παλάτι(ν)* < ελνστ. *παλάτιον* < λατ. *Palatium*, από όν. λόφου στη Ρώμη (λατ. *Palatinus Collis*), όπου είχε οικοδομηθεί το ανάκτορο τού αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανάκτορο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλατιανός < μεσν. *παλατ-ιανός* < *παλάτ(ιν)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*.

παλέτα
μεταφορά τού γαλλ. *palette*, που αποτελεί τεχν. όρο με ποικίλες σημ. (κυρίως δήλωνε επιμήκη και πλατιά αντικείμενα), υποκορ. τού *pale* «φτυάρι» < προβηγκ. *pala* < λατ. *pāla* «σπάθη» (βλ.λ. *πάλα*). Η σημ. «πλάκα όπου ο ζωγράφος αναμειγνύει τα χρώματα» απαντά στη Γαλλική τον 17ο αι.

πάλη
αρχ. [ήδη ομηρικό], που συνδ. με το ρ. *παλαίω* (βλ.λ.) και σχηματίστηκε από το ίδιο θέμα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλεύω < μεσν. *παλ-εύω* < αρχ. *πάλ(η)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
πάλε-μα < *παλε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. δια-πάλη (ελνστ.), **αντί-παλος** (αρχ.), **ισό-παλος** (αρχ.), **ισο-παλία**.

πάλι
< αρχ. *πάλι(ν)* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «προς τα πίσω, γυρίζοντας» (η σημερινή σημ. ήδη ομηρική), αιτ. αμάρτυρου ουσ. **πάλις (ή)*, που μάλλον σήμαινε «στροφή, γύρισμα (προς τα πίσω)» και προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας από την οποία σχηματίστηκε το αρχ. *πόλος* (βλ.λ.). Αφετηρία τής επιρρ. χρήσης υπήρξαν ακόμη φρ. όπως *πάλιν ἰέναι, βαίνειν* κ.ά., οι οποίες δήλωναν «επιστροφή, γυρισμό (σε κάποιον τόπο)».

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
Σύνθετα τού πάλι
Το αρχ. επίρρημα ***πάλιν*** χρησιμοποιείται ευρέως ως α΄ συνθετικό και απαντά με τις εξής μορφές: α) ***παλιν-***, προ φωνήεντος και προ των οδοντικών και συριστικών συμφώνων *τ, δ, θ, ζ, σ, ν* (*παλιν-όρθωση, παλίν-τονος, παλιν-δρομώ*), β) ***παλιγ-***, προ των ουρανικών συμφώνων *κ, γ, χ, ξ* (*παλιγ-γενεσία*), γ) ***παλιμ-***, προ των χειλικών συμφώνων *π, β, φ, ψ, μ* (*παλιμ-παιδίζω, παλίμ-βουλος, παλίμ-ψηστος*), και δ) ***παλιλ- / παλιρ-***, προ των υγρών *λ* και *ρ* αντιστοίχως (*παλιλ-λογία, παλίρ-ροια*).

παλιατζής
< *παλι(ός)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *φορτηγ-ατζής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλιατζ-ήδικο < *παλιατζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικο*, πβ. κ. *πατσατζ-ήδικο*
παλιατζ-ούρα < *παλιατζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *μαλλ-ούρα*.

παλιάτσος
< ιταλ. *pagliaccio* < *paglia* «άχυρο» (< λατ. *palea*) + παραγ. τέρμα *-accio*. Ο χαρακτήρας τού τσίρκου οφείλει την ονομασία του στο γεγονός ότι το ρούχο

που φορούσε θύμιζε φόδρα ή επένδυση από αχυρόστρωμα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλιατσ-αρία < *παλιάτσ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αρία*.

παλιγγενεσία

ελνστ., αρχική σημ. «εκ νέου γέννηση», < *παλιγ-* (< αρχ. *πάλι(ν)*, βλ.λ.) + *-γενεσ(ία)* < αρχ. *γένεσις*. Σε διάφορα κείμενα απέκτησε επιπλέον τις σημ. «αναγέννηση», «ανάσταση», ακόμη και «μετεμψύχωση». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μετεμψύχωση*.

παλικάρι → παλληκάρι

παλιμπαιδισμός «παιδιάστικη συμπεριφορά ενηλίκου»

< θ. *παλιμπαιδ-* (< ελνστ. *παλίμπαις, -αιδος* «αυτός που γίνεται πάλι παιδί» < *πάλι(ν)* + *παῖς, παιδός*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*. Δεν επικράτησε ο τύπος *παλιμπαιδία* [1891].

παλίμψηστος «(για πάπυρο, περγαμηνή) τού οποίου το αρχικό κείμενο έχει αποξεσθεί για να γραφτεί άλλο»

ελνστ., αρχική σημ. «ξαναξυσμένος», < *παλιμ-* (< αρχ. *πάλι(ν)*, βλ.λ.) + *-ψησ(τος)*, τύπος ρηματ. επιθέτου τού **ψήω* «ξυστρίζω, αποτρίβω» (απρφ. *ψῆν*), για το οποίο βλ.λ. *ψήγμα*.

παλιν- → πάλι

παλιννοστώ

< ελνστ. *παλι(ν)νοστῶ (-έω)* «επιστρέφω, γυρίζω (στον τόπο μου), επαναπατρίζομαι» < ουσ. *παλί(ν)νοστος* «επάνοδος» < *παλι(ν)-* (< αρχ. *πάλι(ν)*, βλ.λ.) + αρχ. *νόστος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νόστιμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλιννόστηση < μεσν. *παλινόστη-σις* «επάνοδος, επαναπατρισμός».

παλινόρθωση «επαναφορά σε θέση, στην εξουσία»

λόγ. [1855], < *παλιν-* (< *πάλι*, βλ.λ.) + *όρθωση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *restauration*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλινορθ-ώνω < *παλινόρθωση* (υποχωρητ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *restaurer*

παλινορθω-τικός, λόγ. [1886].

παλινωδώ «ανακαλώ όσα υποστήριξα προηγουμένως»

< αρχ. *παλινῳδῶ (-έω)*, αρχική σημ. «ξανατραγουδώ ωδή ή άσμα», < *παλιν-* (< *πάλι(ν)*, βλ.λ.) + *-ῳδ(ῶ)* < *ᾠδή*. Η αρχ. λ. *παλινῳδία*, ειδικότερα, έχει την αφετηρία της σε ωδή τού Στησιχόρου, στην οποία αναιρούσε όσα είχε στο παρελθόν γράψει εναντίον τής Ελένης. Το γεγονός σχολίασε ο Ισοκράτης: (*Ελένης ἐγκώμ.* 64) *ὅτε μὲν γὰρ* [Στησίχορος] *ἀρχόμενος τῆς ᾠδῆς ἐβλασφήμησέν τι περὶ αὐτῆς, ἀνέστη τῶν ὀφθαλμῶν ἐστερημένος, ἐπειδὴ δὲ γνοὺς τὴν αἰτίαν τῆς συμφορᾶς τὴν καλουμένην παλινῳδίαν ἐποίησεν.*

παλιο- → παλαιός

παλιός → παλαιός

παλιούρι «θάμνος με αγκάθια»

μεσν. < **παλιούριον*, υποκορ. τού αρχ. *παλίουρος* «είδος θάμνου» < *παλι-* (< *πάλι(ν)*, βλ.λ.) + πιθ. *οὖρον / οὖρα*, ίσως επειδή το φυτό εθεωρείτο διουρητικό. Η υπόθ. ότι το β΄ συνθ. ανάγεται στη λ. *οὐρά* δεν είναι πειστική ως προς τη σημασία.

παλίρροια

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Σοφοκλή] < επίθ. *παλίρρο(ος), -ους* «αυτός που ρέει ανάποδα, προς τα πίσω» (με ληκτικό τέρμα *-ια*) < *παλι-* (< *πάλι(ν)*, βλ.λ.) + *ῥοῦς* (βλ.λ.), με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παλιρρο-ϊκός < αρχ. *παλίρρο(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

παλιρροι-ακός < αρχ. *παλίρροι(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

παλίσαντρο «είδος τροπικού ξύλου»

< λόγ. [1889] *παλίσανδρον*, μεταφορά τού γαλλ. *palissandre* < ολλ. *polissander*, λ. από τοπική γλώσσα τού Σουρινάμ.

πάλκο «εξέδρα δημόσιου θεάματος»

< ιταλ. *palco* «εξέδρα, βάθρο» < λογγοβαρδ. **balk* «δοκός» < φραγκ. **balco*, γερμ. αρχής, ομόρριζο των αγγλ. *balk*, γερμ. *Balken* «δοκός, δοκάρι». Βλ. κ. *μπαλκόνι, φάλαγγα*.

παλκοσένικο «εξέδρα δημόσιου θεάματος»

< ιταλ. *palcoscenico* (υβριδικό σύνθ.) < *palco* (βλ.λ. *πάλκο*) + *scenico* < λατ. *scēnicus* < *scēna* < αρχ. *σκηνή*.

παλλάδιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *Παλλάδιον* «άγαλμα / ειδώλιο τής Αθηνάς», υποκορ. τού *Παλλάς, -άδος*, που αποτελεί προσωνυμία τής θεάς Αθηνάς. Βλ. κ. *παλλακίδα*.

ΣΗΜΑΣ. Στην Αρχαιότητα *Παλλάδιον* αποκλήθηκε επίσης ένα δικαστήριο εφετών στην Αθήνα, στο οποίο προσάγονταν οι κατηγορούμενοι για ακούσιο φόνο (πβ. τον ορισμό τού λεξικογράφου Ησυχίου: *δικαστήριον ἔνθα ἐδίκαζον οἱ ἐφέται τοῖς ἀκουσίων φόνων δικαζομένοις*). Το 1803 ο Άγγλος χημικός William H. Wollaston (1766-1828) ονόμασε *παλλάδιο* (ν.λατ. *palladium*) το χημικό στοιχείο που ανακάλυψε, χρησιμοποιώντας το όν. αστεροειδούς που είχε ανακαλυφθεί τον προηγούμενο χρόνο.

παλλαϊκός

< *παλ-* (< *παν*, βλ.λ.) + *λαϊκός*.

παλλακίδα «(θεσμός στην Αρχαιότητα) γυναίκα που συμβίωνε με έγγαμο άνδρα»
< αρχ. *παλλακίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό], παράλλ. τύπος (ίσως υποκορ.) τού *παλλακή*, αγν. ετύμου. Καμία υπόθεση δεν έχει πείσει μέχρι τώρα τους μελετητές, όπως η σύνδεση με το αβεστ. *pairikā* «θηλυκός δαίμονας που αποπλανά κάνοντας μάγια» ή ακόμη η υπόθεση περί πελασγικής αρχής. Δεν έχει επιπλέον τεκμηριωθεί η συσχέτιση με το ουσ. *πῶλος*, που ίσως ταίριαζε ως προς τη σημασία. Από το θ. τής λέξεως έχουν σχηματιστεί η προσωνυμία *Παλλάς, -άδος* (τής θεάς Αθηνάς) και το ελνστ. *πάλληξ / πάλλαξ, -ακος* (βλ.λ. *παλληκάρι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλλακεία < αρχ. *παλλακ-εία*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παλλακίδα, εταίρα, πόρνη
Ο όρος ***παλλακή*** ή ***παλλακίδα*** δήλωνε τόσο την «ιερόδουλη», η οποία εθεωρείτο «ομόκλινη ενός θεού» και προσέφερε σεξουαλικές υπηρεσίες στον ναό του, όσο (κυρίως) την «ομόκλινη σύντροφο ενός άνδρα (συνήθως άρχοντα)», η οποία δεν είχε τη θεσμική θέση τής ***συζύγου*** (αρχ. *γαμετή*), αλλά ήταν ανώτερη τής **εταίρας** (που μπορούσε να συντροφεύει και άλλους άνδρες) και, ασφαλώς, τής ***πόρνης*** (κοινής γυναίκας, που εκδιδόταν επί πληρωμή). Ως *παλλακή (-ίδα)* μπορούσε επίσης να ληφθεί και μια νεαρή παρθένα, η οποία δινόταν ως λάφυρο πολέμου σε πολεμιστή, για να τον υπηρετεί.

πάλλευκος
αρχ. < *παλ-* (< *πᾶν*, βλ.λ.) + *λευκός*.

παλληκάρι
< μεσν. *παλληκάρι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *πάλλαξ / πάλληξ, -ηκος* «νεαρός μικρότερος τού εφήβου, αγόρι» (με υποκορ. επίθημα *-άριον*), που ανάγεται στο θ. τού αρχ. *παλλακή* (βλ.λ. *παλλακίδα*). Κατά τη μεσν. εποχή η λ. απέκτησε τη σημ. «νεαρός σύντροφος πολεμιστή, ακόλουθός του» και, κατ' επέκταση, «γενναίος, ανδρείος μαχητής», γενικότερα «νέος άνδρας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλληκαρ-άς
παλληκαράκι < μεσν. *παλληκαρ-άκι(ν)*
παλληκαριά < μεσν. *παλληκαρ-ιά / παλληκαρ-ία*
παλληκαροσύνη < μεσν. *παλληκαρ-οσύνη*
παλληκαρ-ήσιος
παλληκαρ-ισμός.
ΣΥΝΘ. -παλλήκαρο: *γεροντο-παλλήκαρο, πρωτο-παλλήκαρο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

παλικάρι ή παλληκάρι;
Η λ. εμφανίζεται ήδη στη μεσν. γλώσσα ως *παλληκάριον*, υποκοριστικό τού ελνστ. *πάλληξ, -ηκος*, πράγμα που καθιστά μόνη ορθή τη γραφή ***παλληκάρι***. Ο τύπος *παλικάρι* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

πάλλω «δονώ»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 316: *κλήρους ἐν κυνέῃ χαλκήρεϊ πάλλον ἑλόντες*] < **πάλ-jω*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-ə* «ωθώ, προσκρούω», το οποίο απαντά στο ρ. *πελεμίζω* «πάλλω (το δόρυ) – αγωνίζομαι, μοχθώ» (βλ.λ. *πόλεμος*), ενώ συνδ. επίσης με το λατ. *pello* «σπρώχνω, ωθώ, κινώ». Σημαντικό παράγωγο αποτελεί το ουσ. *παλμός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πελάζω*.

παλμαρέ «κατάλογος νικητών ή επιτυχιών σε αγώνα»
< γαλλ. *palmarès* < λατ. *palmares* «αυτοί που αξίζουν να λάβουν (ως βραβείο) τον στέφανο τού φοίνικα – κατάλογος των αξίων τού βραβείου», πληθ. τού *palmāris* < *palma* «παλάμη – φοίνικας, κλάδος φοίνικα».

παλμός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *παλ-* (τού ρ. *πάλλω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *λυγ-μός, θυ-μός, συρ-μός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλμικός < ελνστ. *παλμ-ικός* «αντιληπτός από τον σφυγμό» (οι σύγχρονες ιατρ. χρήσεις με σημασιολ. επίδρ. από γαλ. *oscillatoire*)
παλμώδης < αρχ. *παλμ-ώδης* «παλλόμενος».
ΣΥΝΘ. παλμο-γράφος, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *oscillographe* (υβριδικό σύνθ.).

παλούκι
< μεσν. *παλούκι(ον)* (κατά τα υποκορ. σε *-ιον*) < μεσν. λατ. **paluceum*, ουδ. τού υστλατ. **paluceus*, υποκορ. τού λατ. *palus* «πάσσαλος» (> ελνστ. *πᾶλος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλουκώνω < μεσν. *παλουκ-ώνω*
παλούκω-μα < *παλουκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

παλτό
< γαλλ. *paletot* (από όπου το ιταλ. *palto*) < μέσο αγγλ. *paltok* «σακάκι, επανωφόρι» (αρχικώς χωρικού ή αγρότη), αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παλτ-ουδάκι < *παλτ(ό)* + υποκορ. επίθημα *-ουδάκι*, πβ. κ. *χωρι-ουδάκι*
παλτ-ουδιά < *παλτ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ουδιά* (< *-ούδ(ι)* + *-ιά*).

παμπ
< αγγλ. *pub*, συντομευμ. τύπος τού όρου *public house* «δημόσιο σπίτι» (17ος αι.), που οφείλει την ονομασία του στο γεγονός ότι τα οινοπνευματώδη ποτά διετίθεντο εκεί ελεύθερα στους θαμώνες.

παμψηφεί
ελνστ. επίρρ. < *παμ-* (< αρχ. *πᾶν*, βλ.λ.) + *-ψηφ(εί)* < αρχ. *ψῆφ(ος)* + επιρρ. κατάλ. *-εί* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ι*[1]).

παν
< αρχ. *πᾶν*, *-ντός*, ουδ. τής αντωνυμίας *πᾶς* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα τού *παν*
Το αρχ. ουδ. ***πᾶν*** χρησιμοποιείται ευρέως ως α΄ συνθετικό και απαντά με τις εξής μορφές: α) ***παν-***, προ φωνήεντος και προ των οδοντικών και συριστικών συμφώνων *τ, δ, θ, ζ, σ, ν* (*παν-άγαθος, παν-δαιμόνιο, πάν-σοφος*), β) ***παγ-***, προ των ουρανικών συμφώνων *κ, γ, χ, ξ* (*παγ-κόσμιος, παγ-χρονία*), γ) ***παμ-***, προ των χειλικών συμφώνων *π, β, φ, ψ, μ* (*παμ-πάλαιος, παμ-ψηφεί, πάμ-φτωχος*), και δ) ***παλ- / παρ-***, προ των υγρών *λ* και *ρ* αντιστοίχως (*πάλ-λευκος, παρ-ρησία*).

πάνα
< *παν(ί)* (βλ.λ.) + μεγεθ. κατάλ. *-α*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανί*.

πανάγιος
ελνστ. < *παν-* + αρχ. *ἅγιος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άγιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Παναγία < ελνστ. *Παν-αγία*. Η προσωνυμία *Παναγία* χρησιμοποιήθηκε για τη μητέρα τού Ιησού Χριστού από τον 2ο αι. μ.Χ. (αρχικά ως επίθ. στη φρ. *παναγία Παρθένος*, πβ. Ωριγέν. *Σχόλ. Λουκ.* 17.329: *ᾔδει μὲν ἡ παναγία Παρθένος, μὴ τέκνον αὐτὸν εἶναι τοῦ Ἰωσήφ*). Ο ουσιαστικοποιημένος τύπος απαντά ήδη από τον 4ο αι. (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Εὐχ. Θεοτ.* 7.392: *Τοσοῦτον γάρ, Παναγία, τῶν ἁμαρτημάτων μου τὸ ἀνυπόστατον πέλαγος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άγιος*
παναγιότητα < μεσν. *παναγι-ότης, -ότητος* < ελνστ. *πανάγι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότης*
παναγιότατος < μεσν. *παναγι-ώτατος*, υπερθ. βαθμός τού επιθ. *πανάγιος* (προσφώνηση τού Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως).

πανάδα «κηλίδα προσώπου»
< *πάν(α)*, στη σημ. «μούχλα (σε τρόφιμα)» (αρχικώς «κρούστα, μεμβράνη») + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*.

πανάκεια «θεραπεία κάθε νόσου ή προβλήματος»
αρχ., αρχική σημ. «ιαματικό φυτό – (ως κύρ. όν.) θυγατέρα τού μυθικού θεού Ασκληπιού», < επίθ. *πανακής* «αυτός που θεραπεύει τα πάντα» < *παν-* + *-ακ(ής)* < *ἄκος* «θεραπεία – ίαμα» < **ἄκ-ος* < Ι.Ε. **yak-* «θεραπεύω» || ιρλ. *hícc* «γιατρικό», ουαλ. *iach*, χεττ. *saktaizzi* «θεραπεύω» (πβ. το βοιωτ. *σάκτας* «γιατρός», ανατολ. δάνειο) || αρχ. *ἀν-ήκεσ-τος* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι ελνστ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πανάκεια
Η λέξη απαντά στα Αρχαία Ελληνικά (σε ελληνιστικές πηγές) τόσο ως κύριο όνομα όσο και ως κοινό. Ως κύριο, είναι το όνομα μιας από τις κόρες τού θεού Ασκληπιού (*Ἰασὼ δὲ καὶ Πανάκεια καὶ Ὑγεία εἶπον ὅτι Ἀσκληπιοῦ θυγατέρες*), θεά και η ίδια (πβ. την αρχή τού όρκου τού Ιπποκράτη: *Ὄμνυμι Ἀπόλλωνα ἰητρὸν, καὶ Ἀσκληπιὸν, καὶ Ὑγείαν, καὶ Πανάκειαν, καὶ θεοὺς πάντας τε καὶ πάσας*). Σε μεσαιωνικά Σχόλια στον Αριστοφάνη επισημαίνεται ότι το όνομα *Πανάκεια* παράγεται από το «πάντα ἀκεῖσθαι» (δηλ. ότι θεραπεύει τα πάντα).
Ως κοινό όνομα, η *πανάκεια* σήμαινε τη «θεραπεία των πάντων» ή «φάρμακο που θεραπεύει τα πάντα» (ο ιατρός Γαληνός γράφει για την *πανάκεια* ότι είναι «*φάρμακον ἀνώδυνον καὶ ὑπνοποιόν*»). Η λέξη, ειδικότερα, δήλωνε διάφορα φυτά, καθώς και τον χυμό τους, τα οποία θεωρούνταν ότι θεραπεύουν κάθε νόσο (*πανάκειαν, ἐπεὶ πάνθ' ὅσσα βροτοῖσιν φλεγμαίνοντα πάθη παύει*), ο δε Θεόφραστος σημειώνει: *Ἡ δὲ πανάκεια γίνεται κατὰ τὸ πετραῖον περὶ Ψωφῖδα καὶ πλείστη καὶ ἀρίστη*, δηλ. η πανάκεια υπάρχει στα βουνά γύρω από την Ψωφίδα (αρχ. αρκαδική πόλη) και είναι πάρα πολλή και άριστης ποιότητας. Τα φυτά αυτά ήταν γνωστά και με άλλες ονομασίες: *λιγουστικόν· οἱ δὲ πάνακειαν καλοῦσι, Ῥωμαῖοι πάνακες* (Διοσκουρίδης), *Ἀφροδίτης βοτάνη πανάκεια ὑπὸ δέ τινων πλοκαμὶς λέγεται, ὑπὸ δὲ ἐνίων καλλίτριχον, λέγεται δὲ καὶ ἡράκλειον* (Θεσσαλός, αστρολόγος και ιατρός, 1ος αι. μ.Χ.).
Η μεταφορική σημασία τής λέξης συναντάται ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Λογγίνου, *Περὶ Ὕψους*: *ἔστι γάρ, ὡς οὐ διαλείπω λέγων, παντὸς τολμήματος λεκτικοῦ λύσις καὶ πανάκειά τις τὰ ἐγγὺς ἐκστάσεως ἔργα καὶ πάθη*).

πανδαιμόνιο
λόγ. [1824], < *παν-* + *δαίμον(ας)* + ληκτικό τέρμα *-ιο*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pandaemonium*. Τον όρο πρωτοχρησιμοποίησε ο Άγγλος ποιητής John Milton (1608-74) στο έργο του *Paradise Lost* (*Χαμένος Παράδεισος*, 1667), προκειμένου να κατονομάσει «την πρωτεύουσα τού Σατανά και των ομοίων του» (*the high capital of Satan and his peers*, βιβλίο 1, 1.756-7).

πανδαισία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο και στον Αριστοφάνη] < *παν-* + *-δαισ(ία)* < *δαί(της)* «(ιερέας) που τεμάχιζε το θύμα, το θυσιαζόμενο ζώο», που σχηματίστηκε από το θ. τού αρχ. ρ. *δαί-νυ-μι / δαί-ομαι* «μοιράζω, διανέμω – (ειδικότ.) παραθέτω δείπνο στο οποίο ο καθένας έχει καθορισμένη μερίδα» < Ι.Ε. **da(i)-* «μοιράζω» || σανσκρ. *dáyate* || αρχ. *δαί-ς, -τός* «γεύμα, συμπόσιο (με κατανεμημένες μερίδες για τον καθένα)», *(συν)δαι-τυ-μών* (βλ.λ.), *δά-π-τω* «καταβροχθίζω, φθείρω» (βλ.λ. *δαπάνη, δαψιλής*),

δαί-μων (βλ.λ. *δαίμονας*), ίσως και αρχ. *δῆ-μος / δᾶ-μος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *δαίμονας*.

πανδαμάτωρ «αυτός που δαμάζει, που υποτάσσει τα πάντα»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ω 4-5: *οὐδέ μιν ὕπνος ᾕρει πανδαμάτωρ, ἀλλ' ἐστρέφετ' ἔνθα καὶ ἔνθα*] < *παν-* + *-δαμά(τωρ)* < θ. *δαμα-* (με παραγ. τέρμα *-τωρ*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dem-a-* «δαμάζω, τιθασεύω», από την οποία έχουν προέλθει τα ομόρριζα αρχ. *δάμα-λις, -εως* «δαμάλα», *δαμάζω* (βλ.λ.), σύνθ. *ἀ-δάμασ-τος* κ.ά. Η λ. χρησιμοποιείται συνήθως στην αρχ. φρ. *πανδαμάτωρ χρόνος*, που απαντά ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε επίγραμμα τού Σιμωνίδη τού Κείου: (26.1.4-5) *ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρὼς οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος*.

πάνδεινα
ελνστ. (ως ουσ. στον πληθ. ήδη στον κωμικό Μένανδρο, 4ος αι. π.Χ.), ουσιαστικοπ. τύπος τού αρχ. επιθ. *πάνδεινος* «τρομερός, καθ' όλα τρομακτικός» < *παν-* + *δεινός*.

πανδημία «επιδημία που προσβάλλει το σύνολο τού πληθυσμού μιας περιοχής»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *pandemia* (κατά τη σημ. τού όρου *ἐπιδημία* > ν.λατ. *epidemia*), το οποίο σχηματίστηκε με βάση το αρχ. *πανδημία* «λαϊκή συνέλευση, σύναξη» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *πάνδημος* < *παν-* + *δῆμος*.

πανδοχείο
< ελνστ. *πανδοχεῖον* / αρχ. *πανδοκεῖον* (ο αττικιστής Φρύνιχος, 2ος αι. μ.Χ., καταδίκαζε τον ελνστ. τύπο: *πανδοχεῖον οὐκ ἐρεῖς, ἀλλὰ διὰ τοῦ κ, πανδοκεῖον καὶ πανδοκεύτρια καὶ πανδοκεύς*) < *παν-* + *-δοχ(εῖον)* / *-δοκ(εῖον)*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*. Ο ελνστ. τύπος (με *-χ-*) οφείλεται σε επίδρ. ομορρίζων όπως *δέχομαι, δοχεῖον* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξενοδόχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πανδοχέας < ελνστ. *πανδοχ-εύς* < αρχ. *πανδοκ-εύς*.

πανέ
< γαλλ. *pané*, μτχ. τύπος τού ρ. *paner* < παλ. γαλλ. *pan* «ψωμί» (σύγχρ. *pain*) < λατ. *panis*.

πάνελ
ΕΤΥΜ. < αγγλ. *panel* < παλ. γαλλ. *panel* «κομμάτι υφάσματος» < δημώδ. λατ. **pannellus*, υποκορ. τού λατ. *pannus, -i* «κομμάτι υφάσματος, πανί, ταινία». Βλ.λ. *πανί*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αγγλ. όρου, 13ος αι.) «ύφασμα που ετίθετο κάτω από τη σέλα τού αλόγου» → 14ος αι. «κομμάτι περγαμηνής στο οποίο αναγράφονταν τα ονόματα των κλητευθέντων ενόρκων – κατάλογος ενόρκων» → 17ος αι. «δομικό στοιχείο κτηρίου (φράχτη, τοίχου, πόρτας)» → 18ος αι. «λεπτός πίνακας για ζωγραφική» → 19ος αι. «φωτογραφία μεγάλου μεγέθους» → σύγχρ. σημ. «ομάδα τηλεοπτικών συζητητών».

πανελλήνιος
ελνστ., επίσης ουσιαστικοπ. ουδ. *Πανελλήνιον* «ιερό τού Δία στην Αίγινα ως τόπος συνεδρίασης των *Πανελλήνων*», < αρχ. *Πανέλληνες* «(ομηρ.) όλοι οι Έλληνες» < *παν-* + *Ἕλληνες* (βλ.λ. *Έλληνας*).

πανέμορφος
μεσν. (με απλοποίηση [vm] > [m], πβ. κ. *όμορφος*) < *πανεύμορφος* < *παν-* + αρχ. *εὔμορφος* (βλ.λ.).

πανεπιστήμιο
λόγ. [1810], < *παν-* + *επιστήμ(η)* + ληκτικό τέρμα *-ιο* (κατά τα *διδακτήριο, σπουδαστήριο, εκπαιδευτήριο* κ.ά., που παρουσιάζουν παραγ. τέρμα *-τήριο*), απόδ. τού μεσν. λατ. *universitas, -ātis* «σώμα επιστημόνων που διδάσκουν τις ελευθέριες τέχνες (αρχικά σε εκκλησ. ιδρύματα)», (19ος αι.) «ίδρυμα ανωτάτης εκπαιδεύσεως». Στην κλασική Λατινική η λ. σήμαινε «σύνολο, σύμπαν – καθολικότητα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πανεπιστημι-ακός, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *universitaire*
πανεπιστήμων < ελνστ. *πανεπιστήμ-ων* «παντογνώστης»
πανεπιστημ-οσύνη, λόγ. [1867].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πανεπιστήμιο
Τον όρο ***πανεπιστήμιο*** (ενν. *ίδρυμα* ή *διδακτήριο*) επινόησε και εισήγαγε το 1810 ο Αδαμάντιος Κοραής, προκειμένου να αποδώσει τον προαναφερθέντα μεσν. λατ. όρο, από τον οποίο οι ευρωπαϊκές γλώσσες είχαν ήδη σχηματίσει τις αντίστοιχες λέξεις: γαλλ. *université*, αγγλ. *university*, γερμ. *Universität*, ισπ. *universidad* κ.ά. Βαθμηδόν ο όρος τού Κοραή καθιερώθηκε και επικράτησε έναντι άλλων που είχαν εν τω μεταξύ προταθεί στην Ελληνική, όπως *παν-επιστημ-εῖον, παν-διδακ-τήριον, παν-επιστημόν-ιον* κ.ά.

πανέρι
μεσν. < μεσν. λατ. *panerium* < λατ. *panarium* «αρτοφόριο» < *pan(is)* «ψωμί, άρτος» + παραγ. τέρμα *-arium*.

πανηγύρι
< μεσν. *πανηγύρι(ν)* < ελνστ. *πανηγύριον*, υποκορ. τού αρχ. *πανήγυρις, -εως* / (αιολ., δωρ.) *πανάγυρις* «εορταστική σύναξη προς τιμήν θεού» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 322.1-2: *Δήμητρος ἁγνῆς καὶ Κόρης τὴν πανήγυριν σέβων*] < *παν-* + *-ήγυρις* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἄγυρις* «συνέλευση, σύναξη», το οποίο

εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *άγείρω* «συναθροίζω, συγκεντρώνω» (βλ.λ. *αγορά, ομήγυρη*). Ο τύπος *παναγύριν* διασώζεται στις ν.ελλ. διαλέκτους τού Πόντου και τής Κύπρου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πανηγυρίζω < αρχ. *πανηγυρ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «συμμετέχω σε δημόσια γιορτή», < *πανήγυρις, -εως*

πανηγυρισμός < ελνστ. *πανηγυρισ-μός* < αρχ. *πανηγυρ-ίζω*

πανηγυριστής < ελνστ. *πανηγυρισ-τής* < αρχ. *πανηγυρ-ίζω*

πανηγυρικός < αρχ. *πανηγυρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη, πβ. τον φερώνυμο λόγο του] < *πανήγυρις, -εως*

πανηγυρ-ιώτης λόγ. [1888], < *πανηγύρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*

πανηγυριώτ-ικος < *πανηγυριώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΣΥΝΘ. εμπορο-πανήγυρη (λόγ. [1864]), **ζωοπανήγυρη** (λόγ. [1888]).

πάνθηρας

< αρχ. *πάνθηρ, -ηρος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Ξενοφώντα], δάνειο από την Άπω Ανατολή, πιθ. από την ίδια πηγή με το σανσκρ. *puṇḍarīka-* «τίγρις». Η λ. ίσως εισήλθε στην Ελληνική με τη μορφή **πάρ-θηρ* και κατόπιν παρασυνδέθηκε (μέσω λαϊκής ετυμολογίας) προς τα αρχ. *πᾶν* και *θηρῶ (-άω)* «κυνηγώ». Βλ. επίσης το αρχ. *πάρδαλις*.

πανθομολογούμαι «(τριτοπρόσ.) είναι γενικώς παραδεκτό»

λόγ. [1870], < *πανθ-* (< *παντο-*, βλ.λ. *πας*) + *ομολογούμαι*, που χρησιμοποιήθηκε εξ αρχής στο γ΄ πρόσωπο *πανθομολογείται*.

πανί

< μεσν. *πανί(ν)* < ελνστ. *παν(ν)ίον*, υποκορ. τού *πάν(ν)ος* < λατ. *pannus* «κομμάτι υφάσματος, πανί, ταινία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παν-ιάζω < *παν(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

πάνιασ-μα < *πανιασ- (πανιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

πάν-ινος < *παν(ί)* + παραγ. τέρμα *-ινος*.

ΣΥΝΘ. -πανο: *λαδό-πανο, ξεσκονό-πανο, σφουγγαρό-πανο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πανί, ιστίο, οθόνη

Κατά την ελληνιστική περίοδο, και ειδικότερα στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια, η ελληνική γλώσσα δέχθηκε πολλές επιδράσεις από τη Λατινική, όπως και η Λατινική από την Ελληνική. Πολλές λέξεις που χρησιμοποιούμε μέχρι σήμερα προέρχονται από εκείνη την εποχή και, καθώς η μορφή τους είναι ελληνική, δεν υποψιαζόμαστε τη λατινική τους προέλευση. Η λ. ***πανί*** είναι μία από αυτές. Προέρχεται από τη λατινική λέξη ***pannus***, που σήμαινε «κομμάτι υφάσματος, πανί, ταινία». Η λέξη εξελληνίστηκε σε ***πάννος***, γραμμένη άλλοτε με δύο και άλλοτε με ένα *-ν-*. Από το *πάν(ν)ος* προήλθε το υποκοριστικό ***παν(ν)ίον***, το οποίο στα μεσαιωνικά χρόνια πήρε τη μορφή ***πανίν***, για να καταλήξει στα νεότερα χρόνια στον γνωστό τύπο *πανί*.

Ας σημειωθεί ότι στη ναυτική χρήση της, η λατινογενής αυτή λέξη αντικατέστησε το ήδη ομηρικό ***ἱστίον***, από όπου προέρχεται το ***ιστιοφόρο***, αλλά και η ***ιστιοσανίδα*** τού θαλάσσιου σερφ. Το πανί που είχε ύφανση κατάλληλη για ναυτική χρήση ονομάστηκε ***καραβόπανο***. Με τη μεγεθυντική κατάληξη *-α* σχηματίστηκε η λ. ***πάνα***, ενώ ως β΄ συνθετικό υπήρξε ιδιαιτέρως παραγωγικό κυρίως με τη μορφή ***-πανο*** (*λαδόπανο, ξεσκονόπανο, σφουγγαρόπανο* κ.ά.). Η λ. *πανί* επέδωσε ιδιαιτέρως στη λογοτεχνία και απέκτησε εκφραστικό περιεχόμενο στη λαϊκή γλώσσα (π.χ. «Είναι καιρός να πούμε τα λιγοστά μας λόγια, γιατί αύριο η ψυχή μας *κάνει πανιά*...», Γ. Σεφέρης), ενώ η αρχ. λ. *ἱστίον* χρησιμοποιείται πλέον στη λόγια γλώσσα, σε επίσημα κείμενα και στην ορολογία.

Ας προστεθεί ότι το ύφασμα, και μάλιστα το (συνήθ. λινό) λευκό, που χρησιμοποιείται είτε για ενδύματα είτε για πανιά / ιστία είτε για άλλες χρήσεις, δήλωσε η αρχ. λ. ***ὀθόνη***, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το αρχαιοελληνικό ισοδύναμο τού λατινογενούς *πανιού*. (Ομοίως το υποκοριστικό *ὀθόνιον* «κομμάτι λινού υφάσματος, λινό ύφασμα – πανί κ.ά.»). Η *οθόνη*, αν και λόγια λέξη, καθιερώθηκε στα νεότερα χρόνια να δηλώνει το άσπρο πανί των κινηματογραφικών αιθουσών πάνω στο οποίο προβάλλεται η ταινία και έχει περιοριστεί πλέον σε αυτή τη σημασία μόνο (έτσι, αποκλήθηκε «μεγάλη οθόνη» ο κινηματογράφος και «μικρή οθόνη» η τηλεόραση). Κάπως παλαιότερα, υπό την επίδραση τής γαλλικής γλώσσας, για την κινηματογραφική οθόνη χρησιμοποιήθηκε η λ. ***εκράν*** *(écran)*.

πανίδα

λόγ. όρος που πλάστηκε από το αρχ. θεωνύμιο *Πάν, -νός* (με παραγ. τέρμα *-ίς, -ίδος*) και αποτελεί απόδ. τού ν.λατ. *fauna* < υστλατ. *Fauna*, αδελφή τού *Faunus* «Φαύνος», ρωμαϊκού ποιμενικού θεού, που ταυτίστηκε με τον (αρκαδικό ποιμενικό θεό) *Πάνα*.

πανικός

ελνστ. επίθ., συχνά σε φρ. *πανικὸς (φόβος, τάραχος, τρόμος)*, < αρχ. θεωνύμιο *Πάν, -νός* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η σημ. οφείλεται στον ταραχοποιό και θορυβώδη χαρακτήρα που οι αρχαίοι απέδιδαν στον μυθικό Πάνα, καθώς και στις αιφνιδιαστικές εμφανίσεις του κατά τη μυθολογία. Στην ελλην. λέξη έχουν την αφετηρία τους οι αντίστοιχοι ξένοι όροι, π.χ. αγγλ. *panic*, γαλλ. *panique*, γερμ. *Panik* κ.ά.

ΣΥΝΘ. πανικο-: *πανικο-βάλλω* (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *paniquer*), *πανικό-βλητος* (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *paniqué*).

πανκ

< αγγλ. *punk*, αγν. ετύμου. Η λ. συναντάται στην Αγγλική τον 17ο αι. με τη σημ. «μαλακό ξύλο, φαγωμένο από μύκητες και, ως εκ τούτου, άχρηστο», αλλά και με τις σημ. «άνθρωπος ανήθικος, πόρνος - άχρηστος». Η συσχέτιση με το «φαγωμένο ξύλο» οδήγησε στην υπόθεση ότι προέρχεται από αλγκονκικό τύπο *ponk* (σε ινδιάνικη γλώσσα), ο οποίος επεκτάθηκε μεταφορικά σε οτιδήποτε άνευ αξίας, άχρηστο ή διεφθαρμένο. Η λ. αποδόθηκε στο μουσικό ρεύμα που εκδηλώθηκε προς το τέλος τής δεκαετίας τού 1970 εξαιτίας τής ακραίας συμπεριφοράς και εμφάνισης των οπαδών του.

παννυχίδα

< αρχ. *παννυχίς, -ίδος* «ολονύκτια εορτή ή πανήγυρη» < *παν-* + θ. *νυχ-* τού αρχ. *νύξ, -κτός* (με επίδρ. τού *-υ-* ή μάλλον με εσφαλμ. ανάλυση τής ονομαστικής πτώσης, ώστε το ξ να θεωρείται ότι ανάγεται σε **-χς*· βλ.λ. *νύχτα*) + λκτικό τέρμα *-ίς, -ίδος*. Η σημ. «ολονύκτια θρησκευτική ακολουθία» είναι μεσαιωνική.

πανό

< γαλλ. *panneau* < παλ. γαλλ. *panel* < δημώδ. λατ. **pannellus*, υποκορ. τού λατ. *pannus, -i* «κομμάτι υφάσματος, πανί, ταινία». Βλ. κ. *πάνελ*.

πανομοιότυπος

λόγ. [1823], < *παν-* + ελνστ. *ὁμοιότυπος* «όμοιου τύπου ή μορφής» < *ὁμοιο-* + αρχ. *τύπος*.

πανοπλία

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *απόσπ.* 11.48.2-5: *"Ηφαιστέ, μοι ποίησον πανοπλίαν μὲν οὐχί, ποτήριον δὲ κοῖλον, ὅσον δύνῃ, βάθυνον*] < *πάνοπλ(ος)* + λκτικό τέρμα *-ία*.

πάνοπλος

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Τυρταίο] < *παν-* + *-οπλο(ς)* < *ὅπλον* (βλ.λ.), κυρ. πληθ. *ὅπλα*.

πανόραμα

λόγ. [1831], < *παν-* + *ὅραμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *panorama*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πανοραμ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *panoramic*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πανόραμα

Η λέξη ***πανόραμα***, παρ' ότι δείχνει διαφανής ετυμολογικά (*παν + όραμα*) και γίνεται εύκολα κατανοητή από τον Έλληνα ομιλητή, δεν έχει ελληνική καταγωγή, υπό την έννοια ότι την έπλασε γύρω στο 1789 ένας Ιρλανδός ζωγράφος, ο Robert Barker. Αυτός ονόμασε ***panorama***, από τις αρχαιοελληνικές λέξεις ***πᾶν*** και ***ὅραμα*** «οτιδήποτε ορατό, θέαμα», ένα νέο είδος ζωγραφικού πίνακα που αναπτυσσόταν κυκλικά, περιβάλλοντας κατά κάποιον τρόπο τον θεατή και δίνοντάς του την ψευδαίσθηση ότι έχει τη συνολική εικόνα τοπίου, μάχης ή γεγονότος. Η τεχνική αυτή, που κατοχυρώθηκε με το όνομα *panorama* από τον Barker, εξελίχθηκε τόσο στη ζωγραφική όσο και στη φωτογραφία (*πανοραμική φωτογραφία*), τον κινηματογράφο (*πανοραμική λήψη, πανοραμικό πλάνο*), ακόμη και στη σύγχρονη ιατρική (*πανοραμική ακτινογραφία*).

Ακριβώς επειδή το αρχικό «πανόραμα» έδινε την εντύπωση τής συνολικής θέασης, η λέξη χρησιμοποιήθηκε διεθνώς για να δηλώσει τοπικά σημεία, κυρίως υψώματα, από τα οποία μπορεί κανείς να έχει συνολική και ανεμπόδιστη θέα μιας περιοχής, καταλήγοντας να χρησιμοποιηθεί και ως τοπωνύμιο (π.χ. το *Πανόραμα* στη Θεσσαλονίκη).

Το παράγωγο επίθετο ***πανοραμικός***, που μεταφέρει στα Ελληνικά αυτούσιο το ξένο ***panoramic***, έχει κατακριθεί από παλιά, διότι ως παράγωγο τής λέξης *όραμα*, έπρεπε να σχηματιστεί στην Ελληνική από τη γενική τού ουσιαστικού και να είναι ***πανοραματικός***, π.χ. *κτήμα - κτηματικός, παράδειγμα - παραδειγματικός* κ.λπ.

πάνορμος

αρχ., αρχική σημ. «τόπος κατάλληλος για ελλιμενισμό πλοίων» (επίσης ως όν. αρχ. πόλεων, οι οποίες διέθεταν λιμένα), < *παν-* + *ὅρμος* (βλ.λ.).

πανούκλα

μεσν. (ίσως αντιδάν.) < υστλατ. *panucla*, συγκεκομμ. τύπος τού λατ. *panucula* «τούφα, φούντα - (μτφ.) ογκίδιο, οίδημα», υποκορ. τού *panus, -i* «νήμα, τούφα», πιθ. < αρχ. *πήνη* «μίτος, μασούρι» (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *πῆνος· ὕφασμα*), για το οποίο βλ.λ. *πηνίο*.

πανούργος

< αρχ. *πανοῦργος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 384-5: *πανούργῳ χειρί*], αρχική σημ. «έτοιμος να κάνει οτιδήποτε (κακό) - (κατ' επέκτ.) πονηρός, δόλιος», < *παν-* + λεξ. επίθημα *-οῦργος* (< *ἔργον*, βλ.λ.), που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το συνώνυμο *κακοῦργος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ραδιούργος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πανουργία < αρχ. *πανουργ-ία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πανούργος, πανουργία

Από την αρχ. λέξη ***ἔργον*** προέρχεται το λεξικό επίθημα ***-ουργός*** που δηλώνει αυτόν που κάνει κάποιο έργο, π.χ. *αγγειουργός, ξυλουργός, λιθουρ-*

γός κ.ά. Το επίθημα **-ούργος**, παραλλαγή τού προηγουμένου, περιορίστηκε σε ορισμένες κακόσημες λέξεις (= με κακή σημασία), όπως **πανούργος**, **κακούργος**, **ραδιούργος**.
Το *πανούργος* είχε διαφορούμενη, αλλά κατά κανόνα αρνητική σημασία. Κυριολεκτικά, ως σύνθετη από το **παν** και το **-οῦργος**, σήμαινε αυτόν που είναι έτοιμος να κάνει τα πάντα, να κάνει κάθε κακή πράξη και κατ' επέκταση τον δόλιο, τον πονηρό. Στον Ευριπίδη συναντούμε χρήσεις όπως *θηρὸς πανούργου* «πανούργου θηρίου» ως χαρακτηρισμό τού Κύκλωπα ή *πανοῦργον κλῶπα καὶ ληστὴν* «πανούργο κλέφτη και ληστή». Το παράγωγο ουσιαστικό **πανουργία** δηλώνει την ιδιότητα τού *πανούργου*. Ο Πλάτων στον διάλογο *Μενέξενος* ορίζει αποφθεγματικά ότι «κάθε γνώση που αποχωρίζεται τη δικαιοσύνη και την αρετή είναι πανουργία και όχι σοφία» (*πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται*). Πολύ αργότερα (7ος ή 9ος αι.), ο μοναχός Μελέτιος στο σύγγραμμά του *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* σημειώνει ότι η *πανουργία* είναι μία από τις «κακίες» τού πνεύματος, τής σκέψης: *τοῦ λογιστικοῦ δὲ ἀρεταὶ μέν, σύνεσις καὶ εὐσέβεια καὶ φόβος Θεοῦ· κακίαι δὲ, πανουργία καὶ δολιότης καὶ ἀφοβία Θεοῦ*.
Από την άλλη πλευρά, η πονηριά και η ετοιμότητα να κάνει κανείς τα πάντα προϋποθέτουν εξυπνάδα, ευστροφία, οπότε το *πανούργος* σήμανε και τον πολυμήχανο, τον εύστροφο, αλλά κυρίως για πράγματα κακά. Έτσι, πάλι στον Ευριπίδη, χαρακτηρίζεται «πανούργα» η Αφροδίτη (*Κύπρις ἡ πανοῦργος*), επειδή μηχανεύτηκε δεινά για τον Ιππόλυτο. Τη σχέση, ωστόσο, τής πανουργίας με την ικανότητα να επιτυγχάνει κανείς τον σκοπό του (δεινότητα) επισημαίνει ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* λέγοντας: *ἔστι δὴ δύναμις ἣν καλοῦσι δεινότητα [...] ἂν μὲν οὖν ὁ σκοπὸς ᾖ καλός, ἐπαινετή ἐστιν, ἐὰν δὲ φαῦλος, πανουργία· διὸ καὶ τοὺς φρονίμους δεινοὺς καὶ πανούργους φαμὲν εἶναι*, δηλ. την ικανότητα να επιτυγχάνει κανείς τον σκοπό του, αν ο σκοπός είναι καλός, τη θεωρούμε επαινετή, αν φαύλος, την ονομάζουμε πανουργία· γι' αυτό λέμε ότι οι φρόνιμοι (= αυτοί που έχουν φρόνηση, μυαλό) είναι και επιδέξιοι και πανούργοι. Ο δε Μ. Βασίλειος, μερικούς αιώνες αργότερα, χαρακτηρίζει «καλή πανουργία» τον τρόπο με τον οποίο βοήθησε η Ρεβέκκα τον γιο της Ιακώβ να πάρει με απάτη την ευλογία τού τυφλού πατέρα του Ισαάκ: *Καλὴ πανουργία Ῥεβέκκας τὴν μεγάλην εὐλογίαν τῷ υἱῷ προξενούσης*.
Ο χαρακτηρισμός *πανούργος*, φυσικά, δεν θα μπορούσε να μην αποδοθεί σε αυτόν που για τους χριστιανούς προσωποποιεί την πονηριά και τον δόλο, δηλ. τον Σατανά. Διαβάζουμε, λοιπόν, σε μία από τις *Μυσταγωγικές κατηχήσεις* (Προς νεοφωτίστους) τού Πατριάρχη Ιεροσολύμων Κυρίλλου (4ος αι.): *Ἀποτάσσομαί σοι τῷ δολερῷ καὶ πανουργοτάτῳ ὄφει*, όπου ο «πανουργότατος όφις» είναι ο Σατανάς.

πανσέληνος (η)
αρχ. < *παν-* + *-σεληνίος)* < *σελήνη* (βλ.λ.).

πανσές
μεταφορά τού γαλλ. *pensée* «σκέψη», επειδή το φυτό αυτό συμβόλιζε την ανάμνηση (πβ. τη γαλλ. φρ. τού 16ου αι. *herbe de la pensée*, που αναφερόταν στο εν λόγω φυτό). Ο σχηματισμός σε *-ές* κατά το *μενεξές* (τουρκ. αρχής).

πανσιόν
< γαλλ. *pension*, αρχική σημ. (17ος αι.) «ενοικιαζόμενη κατοικία – κατάλυμα με διατροφή (επί πληρωμή)», που ανάγεται στο λατ. *pensio, -ōnis* «μίσθωμα, ενοίκιο».

πάντα
ελνστ. επίρρ. (4ος αι. μ.Χ.), που προήλθε από την αιτ. τής αρχ. αντωνυμίας *πᾶς, -ντός* (βλ.λ.), όπως απαντά στην αρχ. φρ. *τὸν πάντα χρόνον* «πάντοτε, καθ' όλο το χρονικό διάστημα» (επίσης φρ. *πάντα τὸν χρόνον*).

πάντα (το) «θηλαστικό τής Α. Ασίας»
< αγγλ. *panda* < γαλλ. *panda*, λ. τής νεπαλικής γλώσσας.

πανταλόνι → παντελόνι

παντάνασσα «προσωνυμία τής Θεοτόκου, βασίλισσα των πάντων»
ελνστ. < *παντ(ο)-* (< αρχ. *πᾶς*, βλ.λ.) + *ἄνασσα*, θηλ. τού αρχ. *ἄναξ, -κτος* «βασιλιάς» (βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά ως προσωνυμία τής μητέρας τού Χριστού στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό (4ος αι. μ.Χ.).

παντατίφ
< γαλλ. *pendantif* «κρεμαστό (κόσμημα), μενταγιόν», που πλάστηκε κατά τα επίθ. σε *-if, -ive* από τη μτχ. ενεστ. *pendens, -ntis* τού ρ. *pendeo* «κρέμομαι».

παντάπασι(ν) «ολοκληρωτικά, τελείως»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα], σύνθετο που προέρχεται από πτωτικούς τύπους τού ουδ. πληθ. τής αντωνυμίας *πᾶς, -ντός* (βλ.λ.), συγκεκριμένα: *πάντα* (ονομ.) + *πᾶσι(ν)* (δοτ.).

πανταχού «παντού»
< αρχ. επίρρ. *πανταχοῦ* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίθ. **παντ-αχ(ός)* (πβ. κ. *μον-αχός*) + επιρρ. κατάλ. *-οῦ* (πβ. κ. *ἀλλ-οῦ, παντ-οῦ*). Το επίθ. **παντ-αχός* προέρχεται από θ. τής αντωνυμίας *πᾶς, -ντός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πανταχόθεν < αρχ. επίρρ. *πανταχό-θεν* «από όλες τις πλευρές».

παντελής
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 965-6: *τάχα δὲ παντελὴς χρόνος ἀμείψεται πρόθυρα δωμάτων*] < *παν-* + *-τελ(ής)* < ουσ. *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *εν-τελής, επι-τελής, υπο-τελής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντελώς < αρχ. επίρρ. *παντελ-ῶς*.

παντελόνι
αντιδάν., < ιταλ. *pantaloni* (με τροπή /a/ > /e/ λόγω τού /l/), πληθ. τού *pantalone* < γαλλ. *pantalon* < βεν. (16ος αι.) *Pantaleone*, κύρ. όν. χαρακτήρα τής ιταλικής commedia dell'arte, ο οποίος εμφανιζόταν να φορά μακριές και φαρδιές περισκελίδες. Το ίδιο το όν. σχηματίστηκε με πρότυπο το αρχ. *Πανταλέων, -οντος*.

παντεσπάνι
< βεν. *pan de Spagna* «ψωμί τής Ισπανίας» < ιταλ. *pan di Spagna* (> τουρκ. *pandispanya*). Η λ. οφείλεται στον Γενοβέζο ζαχαροπλάστη Giovanni B. Cabona, ο οποίος (μεταξύ των ετών 1747-1749) συνόδευσε στην Ισπανία τον μαρκήσιο Domenico Pallavicini (που είχε διοριστεί πρέσβης εκεί) και έφτειαξε ένα γλύκυσμα για τη βασιλική αυλή, στο οποίο έδωσε την ονομασία *pan di Spagna* προς τιμήν τής φιλοξενούσας χώρας. Ας σημειωθεί ότι το *παντεσπάνι* είναι γνωστό και με τη γαλλ. ονομασία *pâte Génoise*.

παντζάρι
< τουρκ. *pancar* < αρμ. *banjar* «λαχανικά».

παντζούρι
< τουρκ. *pancur* < γαλλ. *abat-jour* (βλ.λ. *αμπαζούρ*), που είχε αρχικώς τη σημ. «παραθυρόφυλλο».

παντιέρα «σημαία, λάβαρο»
μεσν. (με ανομοίωση ηχηρότητας /b/ - /nd/ > /p/ - /nd/) < ιταλ. *bandiera* < προβηγκ. *ban(d)iera* «λάβαρο (των γερμανικών στρατευμάτων)» < παλ. προβηγκ. *banda* < γοτθ. *bandwa* «σήμα, σημαία». Σε υστλατ. κείμενο τού 4ου αι. μ.Χ. συναντάται η φρ. *vexillum quod bandum appellant* «λάβαρο το οποίο [οι Γερμανοί] αποκαλούν *bandum*». Πβ. κ. *μπαϊράκι*.

παντ(ο)- → **πας**

παντογνώστης
λόγ. [1897], < *παντο-* (< *πας*, βλ.λ.) + *γνώστης*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *omniscient*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντογνωσία, λόγ. [1897], < *παντο-* + *γνῶσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφρ. δάνειο από μεσν. λατ. *omniscientia*.

παντοειδής → **πας**

παντοίος «ποικίλος»
< αρχ. *παντοῖος* [ήδη ομηρικό] < *παντ-* (θ. τής αντωνυμίας *πᾶς, παντός*, βλ.λ.) + *-οῖος*, κατά το πρότυπο των *ποῖος, οἷος, ὁμοῖος*, τα οποία όμως έχουν διαφορετικό ληκτικό τέρμα.
ΣΥΝΘ. επίρρ. **παντοιο-τρόπως** (ελνστ.).

παντοκράτορας
μεσν. < ελνστ. *παντοκράτωρ, -ορος* «παντοδύναμος» (τίτλος τού Θεού) < *παντο-* (< αρχ. *πᾶς*, βλ.λ.) + *-κράτ(ωρ)* < ρ. *κρατῶ (-έω)* στη σημ. «εξουσιάζω, άρχω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντοκρατορία < ελνστ. *παντοκρατορ-ία* «παντοδυναμία»
παντοκρατορικός < ελνστ. *παντοκρατορ-ικός*.

παντομίμα
λόγ. [1889], αντιδάν., < γαλλ. *pantomime*, το οποίο πλάστηκε με βάση το λατ. *pantomimus* «μίμος κωμικός» < ελνστ. *παντόμιμος* (πβ. Λουκιαν. *Περὶ ὀρχήσ.* 67.2: *οἱ Ἰταλιῶται τὸν ὀρχηστὴν παντόμιμον καλοῦσιν*) < *παντο-* (< αρχ. *πᾶς*, βλ.λ.) + *μῖμος*.

παντοπωλείο
< ελνστ. *παντοπωλεῖον* < αρχ. *παντοπώλιον* < *παντο-* (< *πᾶς*, βλ.λ.) + *-πώλ(ιον)* < ρ. *πωλῶ (-έω)* (βλ.λ. *πουλώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντοπώλης < ελνστ. *παντοπώλ-ης*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παντοπωλείο, μπακάλικο, σούπερ μάρκετ
Η λ. ***παντοπωλείο***, που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα ως επίσημος όρος για το εν λόγω εμπορικό κατάστημα, αυτό που πουλάει κυρίως εδώδιμα προϊόντα, είναι ελληνιστική. Η πώληση παντός είδους εμπορεύματος λεγόταν από τους αρχαίους ***παντοπωλία***, το ρήμα που δήλωνε αυτή τη δραστηριότητα ήταν το ***παντοπωλέω, -ῶ*** και το σχετικό επίθετο ***παντοπωλικός***. Οι λ. ***μπακάλης*** και ***μπακάλικο***, που χρησιμοποιούμε μέχρι σήμερα, προέρχονται από το τουρκ. ***bakkal*** και αυτό από το αραβ. ***baqqāl***.
Η λ. *μπακάλης* έδωσε πολλές σύνθετες λέξεις και παράγωγα, καθώς και εκφράσεις, όπως ***μπακαλόγατος, μπακαλοδέφτερο, μπακαλόχαρτο, μπακαλίστικα, μπακάλικοι λογαριασμοί*** κ.ά. Από τα χαρακτηριστικά τής επαγγελματικής δραστηριότητας τού μπακάλη, που σημείωνε τις παραγγελίες ή τα χρέη σε πρόχειρα χαρτιά, έκανε πρόχειρους υπολογισμούς με απλές αριθμητικές πράξεις κ.λπ., οι παραπάνω λέξεις απέκτησαν σκωπτική, ειρωνική ή και μειωτική σημασία, π.χ. *αυτός είναι μπακάλης* (δηλ. δουλεύει πρόχειρα ή εμπειρικά), *κάνει μπακάλικους λογαριασμούς* (δηλ. πρόχειρους, όχι ακριβείς), *θα τα πω μπακαλίστικα, για να τα καταλάβουν όλοι* (δηλ. θα τα πω όσο πιο απλά γίνεται), *τα έγραψε σε ένα μπακαλόχαρτο* (δηλ. πρόχειρο ή και βρόμικο χαρτί) κ.λπ.

Τις λέξεις *μπακάλης* και *μπακάλικο* τις συμπεριέλαβε ο Σκαρλάτος Βυζάντιος στα μέσα τού 19ου αι. στον κατάλογο των λεγόμενων «εκφυλλοφορητέων» λέξεων που προσέθεσε στο λεξικό του, δηλ. στις λέξεις που πρέπει να αποβληθούν από το λεξιλόγιο τής ελληνικής γλώσσας λόγω τής ξένης προέλευσής τους. Ήδη οι λόγιοι είχαν επανεισαγάγει τις λ. *παντοπωλεῖον* και *παντοπώλης* τον 19ο αιώνα και είχαν πλάσει επίσης τον όρο ***παντοπωλική*** αντί τού ***μπακαλική***. Στην εποχή μας, η επέλαση των ***σούπερ μάρκετ*** σχεδόν εξαφάνισε τα μπακάλικα / παντοπωλεία και επέβαλε τον ξένο όρο, αφού η ελληνική του απόδοση ***υπεραγορά*** βρήκε πολύ περιορισμένη απήχηση και υιοθετήθηκε από ελάχιστες τέτοιες επιχειρήσεις, ενώ οι Έλληνες ομιλητές δεν τη χρησιμοποίησαν στον λόγο τους.

πάντοτε
αρχ. < *παντο-* (< *πᾶς*, βλ.λ.) + ληκτικό τέρμα *-τε*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *πό-τε, τό-τε* (δεν συνδ. με το εγκλιτικό μόριο *τε*, που απαντά στα *εἴ-τε, οὔ-τε*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντοτινός < μεσν. *παντοτ-ινός*.

παντού
< μεσν. επίρρ. *παντοῦ* < *παντ-* (< αρχ. *πᾶς*, βλ.λ.) + επιρρ. κατάλ. *-οῦ*, κατά τα *ἀλλ-οῦ, αὐτ-οῦ, ποῦ* κ.ά.

παντόφλα
< ιταλ. *pantofola* / διαλεκτ. *pantofla*, αβεβ. ετύμου. Η δημοφιλής άποψη ότι *pantofola* < μεσν. **παντόφελλον*, αιτ. τού **παντό-φελλος* «(υπόδημα) εξ ολοκλήρου από φελλό», προσκρούει στη γεωγραφική έκταση τής λέξεως και στο γεγονός ότι συναντάται πρώτη φορά σε νότια (οξιτανική) διάλεκτο τής Γαλλίας το 1465. Οι πιο πρόσφατες μελέτες στρέφουν την προσοχή στο παλ. γαλλ. *panne* «κομμάτι υφάσματος, πανί» ή στο διαλεκτ. γαλλ. *patte* «γάμπα, κνήμη», απόψεις που όμως δεν έχουν επαρκή τεκμηρίωση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντοφλ-ιά < *παντόφλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
παντοφλ-άς < *παντόφλ(α)* + παραγ. τέρμα *-άς*
παντοφλ-έ < *παντόφλ(α)* + κατάλ. *-έ* (βλ.λ.), που αρχικώς εμφανίζεται σε δάνεια από τη Γαλλική (π.χ. *αμπιγέ*)
παντοφλ-άδικο < *παντόφλ(α)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *τυροπιτ-άδικο*.

παντρεύω
μεσν. < *ὑπανδρεύω* «συνάπτω γάμο» (για γυναίκα, αλλά ήδη μεσν. σποραδικά και για άνδρα) < ελνστ. *ὕπανδρος* (ενν. *γυνή, θυγάτηρ*), αρχικώς «γυναίκα υποκείμενη σε άνδρα (π.χ. θυγατέρα) – (κατόπιν) σύζυγος» < *ὑπ(ο)-* + αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παντρειά < μεσν. *παντρ-ειά* / *ὑπανδρ-εία* < ρ. *παντρ-εύω* / *ὑπανδρ-εύω* (βλ. ανωτέρω)
πάντρε-μα < *παντρε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. παντρο-: *παντρο-λογώ, παντρο-λόγημα*.

παντσέτα
< ιταλ. *pancetta* «κοιλίτσα – λίπος με κρέας από κοιλιά χοιρινού», υποκορ. τού *pancia* «κοιλιά» < λατ. *pantice(m)*, αιτ. τού *pantix, -icis* «κοιλιά», κυρ. πληθ. *pantices* «έντερα».

πάντως → πας

πάνυ «πάρα πολύ»
αρχ. < *πᾶν*, ουδ. τής αντωνυμίας *πᾶς* (βλ.λ.). Δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά το ληκτικό *-υ*· ορισμένοι το συνέδεσαν με τον φθόγγο *-υ-* τής αντωνυμίας *οὗτος* (βλ.λ.), όπου πρόκειται για επαύξηση *-υ- (F)*.

πανύψηλος
μεσν. < *παν-* + αρχ. *ὑψηλός* (βλ.λ.).

πάνω → επάνω

πανωλεθρία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.87.6: *καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες πανωλεθρίᾳ δὴ τὸ λεγόμενον καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ, τι οὐκ ἀπώλετο*] < *πανώλεθρ(ος)* «εξ ολοκλήρου κατεστραμμένος» (με ληκτικό τέρμα *-ία*) < *παν-* + *ὄλεθρος* (βλ.λ.), με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως.

πανώλης «πανούκλα»
< αρχ. *πανώλης* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *παν-* + *-ώλ(ης)* < θ. *ὀλ-* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως), που ανάγεται στο ρ. *ὄλλυμι* < **ὄλ-νῡ-μι*, αγν. ετύμου. Βλ. κ. *όλεθρος*.

πανώριος
μεσν. < *πανώραιος* (με συνίζηση) < *παν-* + αρχ. *ὡραῖος* (βλ.λ.).

πανωφόρι → επανωφόρι

παξιμάδι
< μεσν. *παξιμάδι(ν)* (με ανομοίωση /a-i-a/ < /a-a-a/) < ελνστ. *παξαμάδιον*, υποκορ. τού ουσ. *παξαμᾶς* «φρυγανισμένο ψωμί», από το όν. τού αρτοποιού και μαγείρου *Παξάμου* (1ος αι. μ.Χ.).

παπαγάλος
< ιταλ. *pappagallo* < μεσν. *παπαγᾶς* (με παρασύνδεση προς το ιταλ. *gallo* «πετεινός») < αραβ. *babagâ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παπαγαλ-ίζω, λόγ. [1889], < *παπαγαλισ-μός* (υποχωρητ.). Η σημ. «επαναλαμβάνω μηχανικά» οφείλεται στο γεγονός ότι ο παπαγάλος έχει την ικανότητα να μιμείται την ανθρώπινη φωνή και να επαναλαμβάνει στερεότυπες λέξεις ή και φράσεις, χωρίς φυσικά να κατανοεί το περιεχόμενό τους.

παπαγαλισμός, μεταφορά τού ιταλ. *pappagallismo*
παπαγάλισ-μα < *παπαγαλισ-* (*παπαγαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
παπαγαλ-ία.

παπάγια
< ισπ. *papaya*, από γλώσσα τής Καραϊβικής, από όπου προέρχεται το φερώνυμο εξωτικό φρούτο.

παπαδ(ο)- → παππάς

παπάζι «φούντα φεσιού»
< τουρκ. *papaz* «είδος υφάσματος».

παπάρα
ίσως < ρουμ. *papara*, που θεωρείται ότι ανάγεται στο λατ. *pap(p)a*, νηπιακή λ. για κάθε είδους φαγητό (πβ. ν.ελλ. *μαμ*). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από διαλεκτ. ιταλ. (σικελ.) *pàppara* < ιταλ. *pappa* «χυλός, σιμιγδάλι – ψωμί βρασμένο σε νερό», το οποίο ανάγεται στην παραπάνω λατ. λέξη. Το τουρκ. *papara* είναι δάνειο από την Ελληνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παπάρ-ι
παπαρ-ιά.

παπαράτσι
< ιταλ. *paparazzi*, πληθ. τού *paparazzo*, από το επώνυμο τού χαρακτήρα που χρησιμοποίησε ο Ιταλός σκηνοθέτης Federico Fellini το 1959 στην ταινία *La Dolce Vita* «Γλυκιά Ζωή» για τουλάχιστον έναν από τους τέσσερεις φωτογράφους που παρουσιάζονταν στο φιλμ. Κατά τη διάρκεια των γυρισμάτων και οι τέσσερεις φωτογράφοι έφθασαν να αποκαλούνται *Paparazzi*, όρος που διαδόθηκε ευθύς αμέσως στον δημοσιογραφικό λόγο, δηλώνοντας τον «φιλοχρήματο και αδιάκριτο φωτορεπόρτερ».

παπαρδέλα «αερολογία»
< ιταλ. *pappardella*, αρχική σημ. (κυρ. πληθ.) «λαζάνια», κατόπιν «μακρύ, σχοινοτενές κείμενο ή λόγος» (σημ. που απαντά από το 1814 στη διάλεκτο τού Πεδεμοντίου), < **pappardo* / **papparda* < προβηγκ. *papard* < ρ. *pap(p)are* «τρώγω, καταβροχθίζω», το οποίο ανάγεται στο λατ. *pap(p)a*, νηπιακή λ. για κάθε είδους φαγητό.

παπαρούνα
μεσν., πιθ. < αρωμουν. *păpărună* ή ρουμ. *paparoană* (πβ. κ. ιταλ. *papavero*) < δημώδ. λατ. **papāveru(m)* < λατ. *papāver, -eris*.

παπάς → παππάς

πάπας
αντιδάν., μεσν. < μεσν. λατ. *papa* < ελνστ. *πάπ(π)ας* «(χριστιανός) ιερέας – (ειδικότ.) ο επίσκοπος Ρώμης, προκαθήμενος τής Καθολικής Εκκλησίας» < αρχ. *πάππας* «μπαμπάς», εκφραστ. λ. τής νηπιακής γλώσσας, που σχηματίστηκε με αναδιπλασιασμό τού θ. *πα-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *πα-τήρ* (βλ.λ. *πατέρας*) και αρχικώς εμφανίζεται ως κλητική προσφώνηση *πάππα!* «μπαμπά» (με εκφραστ. διπλασιασμό τού *-π-*). Βλ. κ. *παππάς, παππούς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παπ-ικός, λόγ. [1828]
παπ-ισμός, λόγ. [1785], μεταφορά τού ιταλ. *papismo* ή γαλλ. *papisme*
πάπ-ισσα, λόγ. [1788], μεταφορά τού μεσν. λατ. *papissa*
παπ-οσύνη, λόγ. [1881], < *πάπ(ας)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*.
ΣΥΝΘ. καισαρο-παπισμός, λόγ. [1864].

παπαφίγκος «τετράγωνο πανί ιστιοφόρου»
< βεν. *papafigo* (ιταλ. *pappafico*), το οποίο θεωρείται ότι είχε αρχικώς τη σημ. «συκοφάγος, πτηνό που τρώει σύκα» (< ρ. *pap(p)are* «τρώγω, καταβροχθίζω», βλ.λ. *παπαρδέλα*, + λατ. *figus* «σύκο»). Δεν έχει εξακριβωθεί η πορεία αλλαγής σημασίας· εικάζεται ότι οφείλεται σε ενδιάμεση σημ. «κουκούλα» και σε ομοιότητα προς το πανί των ιστιοφόρων.

πάπια
μεσν., πιθ. ηχομιμητ. λ. από την κραυγή τού πτηνού ή, κατά λιγότερο πιθ. άποψη, < ελνστ. *πάππος* «παππούς», το οποίο απαντά επίσης με την εξειδικευμένη σημ. «πτηνό στη φωλιά τού οποίου επωάζει τα αβγά του ο κούκκος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παπ-ί.

παπιγιόν
< γαλλ. *papillon* «πεταλούδα» < λατ. *papilio, -ōnis*.

πάπλωμα
< μεσν. *(ἐ)πάπλωμα* (με αφομοίωση /p/ – /p/ < /f/ – /p/) < *ἐφάπλωμα* < ελνστ. *ἐφαπλῶ (-όω)* «απλώνω από πάνω, σκεπάζω» < *ἐφ-* (< αρχ. *ἐπί*, βλ.λ.) + *ἁπλῶ* (βλ.λ. *απλώνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παπλωματάς < μεσν. *παπλωματ-ᾶς*
παπλωματ-άδικο < *παπλωματ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *τυροπιτ-άδικο*.

παπόρι → βαπόρι

παπούτσι
< μεσν. *παπούτσι(ον)* < τουρκ. *pabuç / papuç* < περσ. *pāpūš* «κάλυμμα τού ποδιού, υπόδημα» < *pā* «πόδι» + *pūš* «καλύπτω, σκεπάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παπουτσής < μεσν. *παπουτσής* < τουρκ. *papuççu* < *pabuç / papuç* «παπούτσι»
παπουτσ-άδικο < *παπουτσ(ής)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*
παπουτσώνω < μεσν. *παπουτσ-ώνω*
παπούτσω-μα < *παπουτσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παπούτσι, υπόδημα, πέδιλο, σανδάλι, πατούμενο

Η λ. ***παπούτσι*** έχει τουρκική προέλευση και εισήλθε στην Ελληνική τα μεσαιωνικά χρόνια λόγω τής τουρκικής κατάκτησης. Η ίδια η τουρκική λ. ***papuç*** ανάγεται σε περσική λ. *pāpūş* «κάλυμμα τού ποδιού, υπόδημα». Η ελληνική λ. για το παπούτσι γενικά ήταν από την Αρχαιότητα το ***υπόδημα*** (ήδη στον Όμηρο). Η λ. *υπόδημα* είναι σύνθετη από το *ύπο-* «κάτω» και το *-δημα* που προέρχεται από το ρ. *δέω* «δένω» (πβ. τη λ. *διά-δημα* από το ρ. *διαδέω* «περιδένω»). Συνεπώς, *υπόδημα* ήταν αυτό που τοποθετούσαν κάτω από το πόδι (στο πέλμα) και το έδεναν. Η περιγραφή αυτή ταιριάζει στα λεγόμενα ***πέδιλα*** (το αρχ. ***πέδιλον*** απαντά ήδη στη Μυκηναϊκή) που δένονταν με λουριά και στα ***σανδάλια*** (υποκοριστικό τού αρχ. ***σάνδαλον***), υποδήματα με ξύλινο πέλμα και λουριά. Στην *Οδύσσεια* τού Ομήρου διαβάζουμε χαρακτηριστικά: *αὐτὰρ δ' ἀμφὶ πόδεσσιν ἑοῖς ἀράρισκε πέδιλα, τάμνων δέρμα βόειον ἐυχροές* «ταίριαζε στα δυο του πόδια πέδιλα, κόβοντας δέρμα βοδιού (πετσί) με ωραίο χρώμα».

Ωστόσο οι αρχαίοι διέθεταν ποικιλία ειδών υποδήσεως, τα οποία είχαν ονόματα όπως *κρηπίς, ἐμβάς* (η αρχαία παντόφλα, αλλά και στολισμένο υπόδημα τραγωδών), *αἱ καρβάτιναι* ή *καρπάτιναι* (από ακατέργαστο δέρμα βοδιού, «τσαρούχια») κ.ά.

Η λ. ***υπόδησις*** είναι ελληνιστική (ο αρχ. τύπος της είναι ***υπόδεσις***) και χρησιμοποιείται σήμερα σε επίσημο λόγο (π.χ. *είδη υποδήσεως*). Η λ. ***πατούμενο*** είναι νεότερη λαϊκή και χρησιμοποιείται σε οικείο προφορικό λόγο αντί για την κοινή λ. *παπούτσι* ή την επίσημη *υπόδημα*. Πρόκειται για ουσιαστικοποιημένο τύπο τής μετοχής *πατούμενος* τού ρ. ***πατώ***.

παππα- → **παππάς**

παππαδοπούλα «κόρη παππά»

μεσν. < *παππαδο-* (< *παππάς*, μέσω τού πληθ. *παππάδες*) + λεξ. επίθημα *-πούλα*, για το οποίο βλ.λ. *-πουλος*.

παππάς

< μεσν. *παπ(π)ᾶς* (με καταβιβασμό τού τόνου ήδη τον 5ο αι. μ.Χ.) < αρχ. *πάππας* «μπαμπάς» [ήδη ομηρικό, πβ. τα λόγια τής Ναυσικάς (*Οδ.* ζ 57-58): *πάππα φίλ', οὐκ ἂν δή μοι ἐφοπλίσσειας ἀπήνην ὑψηλὴν εὔκυκλον...;*], εκφραστ. λ. τής νηπιακής γλώσσας, που σχηματίστηκε με αναδιπλασιασμό τού θ. *πα-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *πα-τήρ* (βλ.λ. *πατέρας*) και αρχικώς εμφανίζεται ως κλητική προσφώνηση *πάππα!* «μπαμπά» (με εκφραστ. διπλασιασμό τού *-π-*). Η σημ. «(χριστιανός) ιερέας» συναντάται από τον 5ο αι. μ.Χ., οπότε η λ. αρχίζει να χρησιμοποιείται ως συνώνυμο τού ελνστ. *ἀββᾶς*. Βλ. κ. *πάπας, παππούς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παππαδιά < μεσν. *παπ(π)αδ-ιά / παπ(π)αδ-ία*

παππαδ-αρειό < θ. *παππαδ-* (< *παππάς*) + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *σκουπιδ-αρειό, αλητ-αρειό*

παππαδ-ικός < μεσν. *παπ(π)αδ-ικός* «ιερατικός»

παππ-ατζής < *παππ(άς)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*.

ΣΥΝΘ. παππα-: *παππα-τρέχας, παππα-Γιώργης, παππα-Χαράλαμπος* κ.ά.

παππαδο-: *παππαδο-κόρη, παππαδο-κρατία, παππαδο-κρατούμαι, παππαδο-λό(γ)ι, παππαδο-μάνι, παππαδο-παίδι, παππαδο-πούλα* (βλ.λ.) κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

παπάς ή παππάς;

Η αδιάλειπτη παρουσία τής λέξεως στη γλώσσα και η απλή μετατόπιση τού τόνου κατά την πρώιμη μεσαιωνική εποχή υποδεικνύουν ως ορθότερη τη γραφή ***παππάς***, η οποία μαρτυρεί την αναγωγή της στο αρχ. *πάππας*. Κατά την ελληνιστική εποχή η λ. διττογραφείται *πάπ(π)ας*, ενώ σε αυτό συμβάλλει αργότερα το μεσν. ***πάπας*** «επίσκοπος Ρώμης, ο Πάπας», το οποίο όμως γράφεται με ένα *-π-*, διότι επανήλθε στην Ελληνική μέσω τής Μεσαιωνικής Λατινικής. Η γραφή με δύο *-π-* είναι ετυμολογικά συνεπέστερη και συμβάλλει στην ομοιόμορφη ορθογραφία ολόκληρης τής λεξιλογικής οικογένειας, περιλαμβανομένων των ομορρίζων ***πάππος*** και ***παππούς***. Η γραφή *παπάς* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

πάππος «παππούς»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], παράλλ. τύπος τού ουσ. *πάππας* «μπαμπάς», για το οποίο βλ.λ. *παππάς*. Ήδη από την Αρχαιότητα συναντάται με τη σημ. «παππούς» και γενικότ. «πρόγονος».

παππούς

< μεσν. *παππούς / πάππους* (με καταβιβασμό τού τόνου κατά τα ήδη μεσν. *μπαμπᾶς, γιαγιά, μαμμά*) < αρχ. *πάππος* (βλ.λ.), με επίδρ. τής κλητ. προσφώνησης *πάππου* (τής νηπιακής γλώσσας, που οφειλόταν στο συχνό άκουσμα τής γενικής πτώσης *τοῦ πάππου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παππ-ούλης < *παππ(ούς)* + υποκορ. επίθημα *-ούλης*

παππουδ-ίστικος < *παππούδ(ες) (παππούς)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*.

ΣΥΝΘ. -πάππους: *προ-πάππους, προσ-πάππους*.

πάπρικα

< σερβοκρ. *paprika* < *papar* «πιπέρι» < λατ. *piper, -eris*.

πάπυρος

ελνστ., αρχικώς δήλωνε το φερώνυμο φυτό, πιθ. δάνειο αιγυπτ. αρχής, ίσως < *pa-pou-ro* ή *pa-per-ā*, το

οποίο εικάζεται ότι σημαίνει «βασιλικό (φυτό)», με την έννοια ότι ανήκε στο μονοπώλιο τού Φαραώ. Αξίζει να σημειωθεί ότι το φυτό είχε ήδη γίνει γνωστό στους Έλληνες με την ονομασία *βύβλος* (βλ.λ. *βιβλίο*) και διαδόθηκε κυρίως μέσω των Αράβων. Μέσω τού λατ. *papȳrus* (αιτ. *papȳrum*) η λ. εξαπλώθηκε σε διάφορες γλώσσες, αποκτώντας τη σημ. «χαρτί», π.χ. γαλλ. *papier*, αγγλ. *paper*, γερμ. *Papier* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παπυρικός < ελνστ. *παπυρ-ικός* «σχετικός με το φερώνυμο φυτό» (οι χρήσεις που σχετίζονται με χειρόγραφα από πάπυρο οφείλονται σε σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς λατ. *papyraceus* < ελνστ. *παπυρικός*)

παπύρινος < ελνστ. *παπύρ-ινος*.

ΣΥΝΘ. παπυρο-: *παπυρο-γραφία* (λόγ. [1893]), *παπυρο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *παπυρο-λόγος* κ.ά.

παρά

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη μυκ. *pa-ro*, που ακολουθείται πάντοτε από δοτική· με κατάλ. *-ο* ίσως κατά τα *πρό*, *ἀπό*), < θ. **pr̥-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **per-*, ρίζας δηλωτικής κατευθύνσεως || χεττ. *peran*, λατ. *peren-diē* «μεθαύριο», *per* «διά», *prae* «προ» || αρχ. *πέρ-α*, *περ-ί*, *πρ-ό*, *πρ-ίν*, *πρό-ς*, *πέρ-ας*, *πόρ-ος* κ.ά. Πρόκειται για εκτενή λεξιλογική οικογένεια, η οποία μαρτυρείται εκτενώς στις Ι.Ε. γλώσσες. Ο επιτατικός τύπος *πάρα* (με αναβιβασμό τού τόνου, π.χ. *πάρα πολύ*) είναι μεσαιωνικός. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «παραπλεύρως, δίπλα», αλλά απέκτησε ευρύ πεδίο αναφοράς λόγω τής χρήσης της ως πρόθεσης και συνδέσμου. Ήδη αρχ. είναι η χρονική σημ. «ενόσω», η μεταφορική τοπική σημ. «παρά το πλευρόν κάποιου», καθώς και η επιτατική σημ. «εκτός από, επιπλέον». Ειδικότερα, στην αρχ. γλώσσα η πρόθεση *παρά* συντάσσεται με: α) *γενική* πτώση, δηλώνοντας προέλευση, β) *δοτική* πτώση, δηλώνοντας εγγύτητα, συμπαράσταση, γ) *αιτιατική* πτώση, δηλώνοντας κίνηση, αλλά και παραβολή ή σύγκριση.

ΣΥΝΘ. παρ(α)-: *παρα-βάλλω* (βλ.λ.), *παρα-βλάπτω* (αρχ.), *παρα-βλέπω* (αρχ.), *παρα-γράφω* (βλ.λ.), *παρ-άγω* (βλ.λ.), *παρα-θαλάσσιος* (αρχ.), *παρ-αινώ* (βλ.λ.), *παρα-κινώ* (αρχ.), *παρ-ακμάζω* (αρχ.), *παρ-ακούω* (αρχ.), *παρά-γραφος* (ελνστ.), *παρα-δειγματίζω* (ελνστ.), *παρ-αίσθηση* (βλ.λ.), *παρα-κάμπτω* (ελνστ.), *παρα-κρατώ* (ελνστ.), *παρα-γνωρίζω* (μεσν.), *παρα-δέρνω* (μεσν.), *παρα-δίδω* (βλ.λ.), *παρα-θέτω* (βλ.λ.), *παρα-κλάδι* (μεσν.), *παρα-κάνω* (μεσν.), *παρα-μερίζω* (βλ.λ.), *παρα-μεθόριος* (λόγ. [1888]), *παρα-γίνομαι*, *παρα-δουλεύτρα*, *παρα-εξουσία*, *παρα-ζάλη*, *παρα-θρησκευτικός*, *παρα-κωλύω* κ.ά.

παραβαίνω

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «περπατώ δίπλα, παραπλεύρως – (κατόπιν) ξεπερνώ (όρια), παραβιάζω, αθετώ» (συχνά σε αρχ. φρ. *παραβαίνω τὰ νόμιμα, θεσμούς, ὅρκους, σπονδάς* κ.ά.), < *παρα-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βαίνω*, *μετα-βαίνω*, *συμ-βαίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παράβαση < αρχ. *παράβα-σις* (επικό *παραίβασις*) «το να περπατά ή να στέκεται κανείς δίπλα, παραπλεύρως» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] ➝ αρχ. σημ. «μέρος τής παλαιάς αττικής κωμωδίας, κατά το οποίο ο χορός παρέκαμπτε τον θεατρικό του ρόλο και μιλούσε άμεσα στον θεατή» ➝ ήδη αρχ. σημ. «εκτροπή, απόκλιση – (μτφ.) αθέτηση»

παραβάτης < αρχ. *παραβά-της* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ίβυκο], αρχική σημ. «αυτός που στέκεται δίπλα, παραπλεύρως» (για τον μαχητή που στεκόταν δίπλα στον ηνίοχο) ➝ ήδη αρχ. σημ. «αυτός που αθετεί, δεν τηρεί»

παραβατικός < ελνστ. *παραβατ-ικός* < αρχ. *παραβάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

παραβατικ-ότητα < *παραβατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, απόδ. τού αγγλ. *delinquency*.

ΣΥΝΘ. α-παράβατος (ελνστ.).

παραβάλλω

αρχ., αρχική σημ. «τοποθετώ πλησίον ή δίπλα», < *παρα-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-βάλλω*, *συμ-βάλλω*, *υπο-βάλλω*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «συγκρίνω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.198: *δοκέει δέ μοι οὐδ' ἀρετὴν εἶναί τις ἡ Λιβύη σπουδαίη ὥστε ἢ Ἀσίῃ ἢ Εὐρώπῃ παραβληθῆναι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραβολή < αρχ. *παραβολ-ή*, αρχική σημ. «παράδειγμα, σύγκριση που βασίζεται σε ομοιότητα ή αναλογία» (πβ. Ισοκρ. *Παναθην.* 227.1-3: *εἰ δὲ τισιν δοκῶ τὴν παραβολὴν ἀπρεπῆ πεποιῆσθαι πρὸς τὴν ἐκείνων δόξαν*) ➝ ελνστ. σημ. «αλληγορική αφήγηση (τού Ιησού) με συγκεκριμένο δίδαγμα» (Κ.Δ. Μάρκ. 4,33-34: *καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον [...]· χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς*) ➝ ελνστ. σημ. «καμπύλη ή λοξή γραμμή» (πβ. Πλουτ. *Ὅτι οὐκ ἡδέως ζῆν...* 1094Β.8: *εἴτε περὶ τῆς ὑποτεινούσης ὡς ἴσον δύναται ταῖς περιεχούσαις τὴν ὀρθήν, εἴτε [πρόβλημα] περὶ τοῦ χωρίου τῆς παραβολῆς*) (βλ. κ. *παλάβρα*)

παραβολικός < ελνστ. *παραβολ-ικός*.

ΣΥΝΘ. αντι-παραβάλλω (αρχ.), **αντι-παραβολή** (αρχ.), **αντι-παραβολικός** (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *contrastive*) – **α-παράβλητος**.

παραβάν

< γαλλ. *paravent* < ιταλ. *paravento*, αρχική σημ. «αλεξήνεμο», < *para-* (< ρ. *parare* «προστατεύω, καλύπτω» < λατ. *parāre* «προετοιμάζω») + *vento* «άνεμος» < λατ. *ventus*, *-i*.

παραβιάζω

ελνστ. (κυρ. με τον μέσο τύπο *παραβιάζομαι*), αρχική σημ. «εξαναγκάζω κάποιον, υποχρεώνω διά τής βίας», < *παρα-* + αρχ. *βιάζω* «ασκώ βία» / *βιάζομαι*

«καταβάλλω με τη βία» (< *βία*, βλ.λ.). Ήδη από την ελνστ. εποχή το ρ. *παραβιάζω (-ομαι)* απαντά με σημασίες συνώνυμες τού *παραβαίνω* (Π.Δ., Δευτ. 1,43: *καὶ οὐκ εἰσηκούσατέ μου καὶ παρέβητε τὸ ῥῆμα Κυρίου καὶ παραβιασάμενοι ἀνέβητε εἰς τὸ ὄρος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραβία-ση, λόγ. [1832].

παραβλέπω → βλέπω

παραβολή → παραβάλλω

παράβολο

< αρχ. *παράβολον*, νομ. όρος με σημ. «προκαταβολή ως εγγύηση ή ενέχυρο αντί προστίμου (πριν από την εκδίκαση εφέσεως)», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *παράβολος* [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο με τον τύπο *παραίβολος*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *παραβάλλω* (βλ.λ.), στην ειδική σημ. «παρέχω, καταθέτω».

παραβρίσκομαι → παρευρίσκομαι

παράβυστος στη φρ. *εν κρυπτώ και παραβύστω* «κρυφά και μυστικά»

αρχ., αρχική σημ. «μυστικός, παράμερος», ρηματ. επίθ. τού *παραβύω* «χώνω, φράζω – παρεισάγω, εμβάλλω» < *παρα-* + *βύω* «βουλλώνω, γεμίζω» (βλ.λ. *βύσμα*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παράβυστος

Σύμφωνα με αρχαίες μαρτυρίες, ***παράβυστος*** απεκαλείτο αρχικώς ο αυτόκλητος συνδαιτυμόνας, ο οποίος παρεισέφρεε μυστικά σε συμπόσιο και εμφανιζόταν αίφνης μεταξύ των προσκεκλημένων. Στο νομικό λεξιλόγιο τής αρχ. Αθήνας η λέξη αναφερόταν στο *παράβυστον (δικαστήριον)*, ένα απόμερο δικαστήριο όπου φύλασσε (και ενίοτε δίκαζε συνοπτικά) τους κατηγορουμένους η εποπτική επιτροπή των *ἕνδεκα*, η οποία φρόντιζε για την αστυνόμευση τής πόλεως. Ήδη στον Δημοσθένη και τον Αριστοτέλη συναντούμε τη φρ. *ἐν παραβύστῳ* «κρυφά».

παραγάδι

< όψιμο ελνστ. *παραγαύδι(ο)ν* (ήδη τον 5ο αι. μ.Χ. στη *Χρονογραφία* τού Ιωάννου Μαλάλα) < υστλατ. *paragauda / paragaudis* «μεταξωτή ή κροσσωτή μπορντούρα επίσημου ενδύματος – επίσημο ένδυμα με τέτοια μπορντούρα», περσ. προελ.

παραγγέλλω

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι], αρχική σημ. «διαβιβάζω εντολή – διατάσσω, προστάζω», < *παρ(α)-* + *ἀγγέλλω*, για το οποίο βλ.λ. *άγγελος*, πβ. κ. *αν-αγγέλλω*, *κατ-αγγέλλω*. Ο μεταπλ. τύπος *παραγγέλνω* είναι μεσαιωνικός.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραγγελία < αρχ. *παραγγελ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Ξενοφώντα, πβ. Ξενοφ. Ἑλλ. 2.1.4: *κατὰ δὲ τὴν παραγγελίαν ἐρρίπτουν πάντες ὅσοι εἶχον τοὺς καλάμους*]

παραγγελέας < ελνστ. *παραγγελ-εύς* «κατήγορος»

παράγγελμα < αρχ. *παράγγελ-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

παραγγελματικός < ελνστ. *παραγγελματ-ικός* < αρχ. *παράγγελ-μα*

παραγγελτικός < μεσν. *παραγγελ-τικός*.

ΣΥΝΘ. παραγγελιο-: *παραγγελιο-δόχος* (λόγ. [1833]), *παραγγελιο-δότης* (λόγ. [1871]).

παραγίνομαι

< επιτατ. *παρα-* + *γίνομαι*, διαφ. από το αρχ. *παραγίγνομαι* «παρευρίσκομαι, είμαι δίπλα – έρχομαι ως βοηθός» [ήδη ομηρικό].

παραγιός → γυιος

παράγκα

< μεσν. *μπαράκα* (με μετάθεση ηχηρότητας /b/ – /k/ > /p/ – /ng/) < βεν. *baraca* «καλύβα, παράπηγμα» < ισπ. *barraca* «καλύβα βοσκών φτειαγμένη συνήθως από λάσπη», λ. προρωμαϊκή, που ανάγεται πιθ. σε συγχώνευση (συμφυρμό) δύο μεσογειακών (ίσως ιβηρ.) όρων: **barra* «λάσπη» και **barca* «καλύβα».

παραγκωνίζω

ελνστ. < *παρ(α)-* + *-αγκων(ίζω)* < αρχ. *ἀγκών*, *-ῶνος* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραγκωνισ-μός, λόγ. [1897]

παραγκώνι-ση, λόγ. [1889].

παράγοντας

λόγ. < αρχ. *παράγων*, *-οντος*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *παράγω* (βλ.λ.). Η λ. επανήλθε σε χρήση στη σύγχρονη εποχή με χρήσεις που επαναφέρουν αρχ. σημασίες τού ρ. *παράγω* όπως «οδηγώ», «διευθύνω, κατευθύνω», «τροποποιώ, μεταβάλλω», προκειμένου να αποδοθούν οι ξέν. όροι *factor* (αγγλ.) και *facteur* (γαλλ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραγοντ-ικός

παραγοντ-ίζω

παραγοντισ-μός < *παραγοντισ-* (*παραγοντίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*.

ΣΥΝΘ. παραγοντο-ποίηση (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *factorisation*).

παράγραφος

< ελνστ. *παράγραφος (γραφή)* «γραμμή που συρόταν στο περιθώριο, προκειμένου να σημαδέψει την αλλαγή προσώπου σε διάλογο ή την εναλλαγή των μερών τού χορού» < αρχ. *παραγράφω* (βλ.λ.). Η λ. απέκτησε επίσης τις σημασίες «σημείωση στο περιθώριο» και «τμήμα νομικού άρθρου», η δε σημασία

«εσοχή κειμένου για εισαγωγή νέας ενότητας» οφείλεται στο ελληνογενές γαλλ. *paragraphe* (< υστλατ. *paragraphus* < ελνστ. *παράγραφος*).

παραγράφω

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «γράφω στο περιθώριο, προσθέτω σημείωση», < *παρα-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-γράφω, συγ-γράφω.*

ΣΗΜΑΣ. Ήδη στην Αρχαιότητα απαντά η φρ. *παραγράφομαι τὸν νόμον,* η οποία σημαίνει «επισυνάπτω νομικό κείμενο παράλληλα σε ψήφισμα, εναντίον τού οποίου έχω υποβάλει ένσταση», πράγμα που οδήγησε στην επεκτεταμένη σημ. «υποβάλλω ένσταση, ενίσταμαι» (ήδη στον Δημοσθ., *Κατὰ Φορμ.* 43: *παραγράφονται δὲ ὡς οὐκ εἰσαγώγιμον τὴν δίκην οὖσαν*). Κατά την ελνστ. εποχή απαντά η σημ. «σύρω γραμμή πάνω σε κάτι, διαγράφω, εξαλείφω». Βλ. κ. *παράγραφος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραγραφή < αρχ. *παραγραφ-ή,* αρχική σημ. «ό,τι γράφεται παραπλεύρως, σημείωση στο περιθώριο».

παράγω

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 124b.4-5: *γαστὴρ νόον τε καὶ φρένας παρήγαγεν εἰς ἀναιδείην*] < *παρ(α)-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-άγω, προσ-άγω, συν-άγω.*

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «οδηγώ παραπλεύρως, εκτρέπω από τον δρόμο» και επιπλέον «φέρνω, παρουσιάζω». Κατά την ελνστ. εποχή συναντούμε επίσης τη σημασία που συνδ. με τον σχηματισμό νέων λέξεων από ήδη υπάρχουσες (η οποία αποδόθηκε κατόπιν από τους λατ. όρους *derivo – derivatio*), καθώς και τη σημ. «δημιουργώ, κατασκευάζω» (που οδήγησε στον σχηματισμό τού συνωνύμου λατ. *produco*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραγωγή < αρχ. *παραγωγ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 364d.3-5: *οἱ δὲ τῆς τῶν θεῶν ὑπ' ἀνθρώπων παραγωγῆς τὸν Ὅμηρον μαρτύρονται*], αρχική σημ. «μετακόμιση – μετακίνηση στρατού – (μτφ.) παραπλάνηση» → ελνστ. σημ. «σχηματισμός λέξεως από άλλη» (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ ἐπιρρ.* 2.1,1.188: *εἰ δέδοται καὶ ἀπὸ ἐπιρρημάτων παράγεσθαι τὴν προκειμένην παραγωγήν, ἐγγύς ἐγγύθεν, ἑκάς ἑκάθεν*) → ελνστ. σημ. «καρποφορία, δημιουργία» (οι σύγχρ. οικονομικοί όροι με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *production*)

παραγωγός < ελνστ. *παραγωγ-ός,* αρχική σημ. «απατηλός, παροδηγητικός» (αργότερα «δημιουργικός») → Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *producteur*

παράγωγος < αρχ. *παράγωγ-ος,* αρχική σημ. «ευκίνητος, μετακινούμενος» → Η γλωσσ. σημ. είναι ελνστ.

παραγωγ-ικός, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *productif* → Στη γλωσσ. σημ. αποδίδει το αγγλ. *derivational*

παραγωγικ-ότητα, λόγ. [1868], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *productivité.*

ΣΥΝΘ. **-παραγωγή**: *ανα-παραγωγή, υπερ-παραγωγή, συμ-παραγωγή – σταφιδο-παραγωγή, ελαιοπαραγωγή, καπνο-παραγωγή, πετρελαιο-παραγωγή, οινο-παραγωγή, ηλεκτρο-παραγωγή, σιτο-παραγωγή, γαλακτο-παραγωγή, ποτο-παραγωγή, ιχθυοπαραγωγή* κ.ά.

-παραγωγός: *συμ-παραγωγός – σταφιδοπαραγωγός, ελαιο-παραγωγός, πετρελαιοπαραγωγός, βαμβακο-παραγωγός, οινο-παραγωγός, σιτο-παραγωγός, γαλακτο-παραγωγός, ιχθυοπαραγωγός* κ.ά.

-παραγωγικός: *αντι-παραγωγικός, αναπαραγωγικός, γαλακτο-παραγωγικός, οινοπαραγωγικός, ηλεκρο-παραγωγικός, πλουτοπαραγωγικός* κ.ά.

παραδάκι → παράς

παραδεδεγμένος → παραδέχομαι

παράδειγμα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1193-5: *τὸν σόν τοι παράδειγμ' ἔχων, τὸν σὸν δαίμονα, τὸν σόν, ὦ τλᾶμον Οἰδιπόδα, βροτῶν οὐδὲν μακαρίζω*], αρχική σημ. «σχέδιο, πρότυπο (κτηρίου, μοντέλου)» < ρ. *παραδείκνυμι* «παραβάλλω, εκθέτω ομοιότητες τοποθετώντας δίπλα – παρουσιάζω, προβάλλω» < *παρα-* + *δείκνυμι* (βλ.λ. *δείχνω*), πβ. αρχ. *δείκνυμι – δεῖγμα.* Η σημερινή σημ. είναι ήδη αρχ. (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.37: *παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραδειγματικός < ελνστ. *παραδειγματ-ικός* «αυτός που αποτελείται από παραδείγματα ή χρησιμεύει ως παράδειγμα» → Οι γλωσσ. σημασίες ανάγονται στο ελληνογενές γαλλ. *paradigmatique*

παραδειγματίζω < ελνστ. *παραδειγματ-ίζω*

παραδειγματισμός < ελνστ. *παραδειγματισ-μός* < ρ. *παραδειγματ-ίζω.*

παράδεισος

ΕΤΥΜ. αρχ. < μέσο περσ. **pardēz,* που αντιστοιχεί στο αβεστ. *pairi-daēza* «περί-τοιχος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περίκλειστος κήπος» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 4.13: *ἐπιμελεῖται τούτων ὅπως κῆποί τε ἔσονται, οἱ παράδεισοι καλούμενοι, πάντων καλῶν τε κἀγαθῶν μεστοὶ ὅσα ἡ γῆ φύειν θέλει*), λ. που χρησιμοποιείται από τον Ξενοφώντα για πάρκα Περσών βασιλέων και ευγενών, στα οποία υπήρχαν άγρια ζώα. Κατά την ελνστ. εποχή, η λ. χρησιμοποιήθηκε στην Π.Δ. (Μετάφρ. Εβδομήκοντα) για να δηλώσει τον «κήπο τής Εδέμ» που οι Εβδομήκοντα απέδωσαν με τη φρ. *παράδεισος τῆς τρυφῆς* (πβ. Γένεσ. 3,24).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραδεισ-ένιος < *παράδεισ(ος)* + παραγ. τέρμα -*ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
παραδεισιακός < ελνστ. *παραδεισ-ιακός*
παραδείσ-ιος, λόγ. [1854].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παράδεισος, περιβόλι, Εδέμ

Η αρχ. λέξη ***παράδεισος*** είναι περσικής προέλευσης. Με αυτή τη λέξη ο Ξενοφών αναφερόταν σε περσικά πάρκα ευγενών και βασιλέων με άγρια ζώα, πλούσια βλάστηση και ζώα για κυνήγι. Οι Έλληνες χρησιμοποίησαν τη λέξη με τη σημασία τού περίκλειστου κήπου (ο περιφραγμένος χώρος για βοσκή ονομαζόταν ***χόρτος***). Τη λέξη *παράδεισος* επέλεξαν κατά την ελληνιστική περίοδο οι Εβδομήκοντα μεταφραστές τής Παλαιάς Διαθήκης, για να αποδώσουν τον εβραϊκό όρο για τον ***Κήπο τής Εδέμ***, όπου ο Θεός τοποθέτησε τον Αδάμ και την Εύα. Χρησιμοποίησαν μάλιστα την έκφραση *παράδεισος τῆς τρυφῆς* (*Γένεσις* 3,24: *καὶ ἐξέβαλεν τὸν Ἀδὰμ καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς*), επειδή η εβραϊκή λέξη *Edhen* (πβ. αγγλ. *Eden*) σήμαινε «τέρψη, ευχαρίστηση, απόλαυση», συνεπώς ο παράδεισος ήταν «ο κήπος τής τέρψεως». Η σημασία τού μεταθανάτιου παραδείσου των χριστιανών απαντά στην Καινή Διαθήκη (Λουκ. 23,43: *καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμήν σοι λέγω, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ*) και αντιδιαστέλλεται στον προηγούμενο παράδεισο, τον επονομαζόμενο «επίγειο παράδεισο».

Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τη λέξη ***περίβολος*** για κάθε περίφραξη με τοίχο. Η λ. *περίβολος* προέρχεται από το ρήμα ***περιβάλλω*** (< *περί* «γύρω γύρω» + *βάλλω*). Το υποκοριστικό τού *περίβολος* ήταν η (ελληνιστική) λέξη ***περιβόλιον***, που δήλωσε τον περιφραγμένο χώρο, κυρίως ναού. Στα μεσαιωνικά χρόνια η λέξη *περιβόλιον* εμφανίζεται ως ***περιβόλιν***, από όπου το σημερινό ***περιβόλι***.

Τι κοινά έχουν ο *παράδεισος* και το *περιβόλι*; Σύμφωνα με την ετυμολογία, η αβεστική (= αρχαία ανατολική ιρανική) λέξη ***pairidaēza***, παράλληλος τύπος τού μέσου περσικού όρου **pardēz* από τον οποίο προήλθε το αρχ. *παράδεισος*, αποτελείται από τη λ. *pairi-*, που αντιστοιχεί στην αρχ. πρόθεση *περί*, και τη λ. *daēza*, η οποία είναι αντίστοιχη τής ελληνικής *τοῖχος / τεῖχος*. Συνεπώς, η ακριβώς αντίστοιχη λέξη στα Ελληνικά θα ήταν *περί-τοιχος*, που όμως δεν υπάρχει. Υπάρχει, ωστόσο, η λ. ***περιτείχισμα*** και, κυρίως, η λ. *περίβολος*, από την οποία, όπως είδαμε, προέρχεται το *περιβόλι* και η οποία θα μπορούσε να έχει αποδώσει το περσικό *pairidaēza*.

Από την ελληνική λ. *παράδεισος* προέρχεται το λατ. ***paradisus*** και από αυτό το ιταλ. ***paradiso***, το παλ. γαλλ. ***paradis*** και κατόπιν το αγγλ. ***paradise***.

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χόρτο*.

παραδέρνω

μεσν. < *παρα-* + *δέρνω*, διαφ. από το σπάνιο αρχ. *παραδέρω* «γδέρνω», που απαντά στον Ιπποκράτη και δεν μαρτυρείται έκτοτε στα ελνστ. κείμενα.

παραδέχομαι

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «λαμβάνω», < *παρα-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αποδέχομαι*, *δια-δέχομαι*. Η σημ. «αποδέχομαι (κάτι / κάποιον, την ευθύνη κ.ά.)» είναι ήδη αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραδεκτός < ελνστ. *παραδεκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *παραδέχομαι* (πβ. κ. *δεκ-τός – δέχομαι*)
παραδοχή < αρχ. *παραδοχ-ή* «παραλαβή, υποδοχή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Βάκχ.* 201-2: *πατρίους παραδοχάς, ἅς θ' ὁμήλικας χρόνῳ κεκτήμεθα*] → ελνστ. σημ. «αναγνώριση – επιδοκιμασία, αποδοχή»
παραδεδεγμένος (αρχ.) *παρα-δεδεγμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *παραδέχομαι*.
ΣΥΝΘ. α-παράδεκτος (ελνστ.).

παραδίδω

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *παραδίδωμι* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον επικό Εύμελο] < *παρα-* + *δίδωμι*, για το οποίο βλ.λ. *δίνω*, πβ. κ. *ἐκ-δίδωμι* > *ἐκ-δίδω*. Ο τύπος *παραδίνω* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παράδοση < αρχ. *παράδο-σις* «κληρονομία, κληρονομική μεταβίβαση» < ρ. *παραδίδωμι* → αρχ. σημ. «πολιτιστικά στοιχεία τού παρελθόντος» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 803a: *τούτων δὲ αὐτῶν διδασκαλία καὶ παράδοσις λεγέσθω τὸ μετὰ τοῦτο*) → αρχ. σημ. (στρατ.) «υποταγή στην εξουσία άλλου» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.53.1: *τὴν μὲν παράδοσιν τῆς πόλεως, ὦ Λακεδαιμόνιοι, πιστεύσαντες ὑμῖν ἐποιησάμεθα*) → ελνστ. σημ. «διδασκαλία» (πβ. Ήρων. *Βελοπ.* 2.13-14: *ὅπως πᾶσιν εὐπαρακολούθητος γένηται ἡ παράδοσις*)
παραδοσ-ιακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *traditionnel*
παραδοτέος < αρχ. *παραδο-τέος* (ρηματ. επίθ.) < ρ. *παραδίδωμι*.

παράδοξος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἵππαρχ.* 8.19.5: *ὁρῶ γὰρ τὰ παράδοξα ἢν μὲν ἀγαθὰ ᾖ, μᾶλλον εὐφραίνοντα τοὺς ἀνθρώπους, ἢν δὲ δεινά, μᾶλλον ἐκπλήττοντα*], αρχική σημ. «απροσδόκητος, απίστευτος», < *παρα-* + *-δοξ(ος)* < *δόξα* (βλ.λ.), στη σημ. «γνώμη, άποψη», πβ. κ. *ομό-δοξος*, *αλλό-δοξος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραδοξότητα < ελνστ. *παραδοξ-ότης, -ότητος*.
ΣΥΝΘ. παραδοξο-: *παραδοξο-λογία* (αρχ.), *παραδοξο-λόγος* (ελνστ.), *παραδοξο-λογώ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παράδοξος, παράδοξον

Το επίθετο ***παράδοξος*** είναι αρχαίο σύνθετο από την πρόθεση ***παρά*** και το ***-δοξος***, που προέρχεται από τη λέξη ***δόξα*** στη σημασία «γνώμη, άποψη» (< ρήμα ***δοκῶ*** «νομίζω, έχω τη γνώμη»). *Παράδοξος*, λοιπόν, είναι ο «παρά την δόξαν», ο «αντίθετος σε γνώμη, άποψη ή αντίληψη και μάλιστα σε ό,τι θεωρείται γενικά παραδεδεγμένο ως αληθινό». Επομένως, εύλογα προέκυψε η σημασία «απίστευτος, παράξενος, απροσδόκητος», π.χ. *πάνυ γὰρ παράδοξα λέγεις*, δηλ. «πολύ παράξενα πράγματα λες» (Ξενοφών), *παράδοξον μὲν ἴσως ἐστὶν ὃ μέλλω λέγειν, ἀληθὲς δε* (Δημοσθένης) κ.ά.

Με τον όρο ***παράδοξα*** οι αρχαίοι ονόμαζαν τα δόγματα ή τα αποφθέγματα φιλοσόφων, τα οποία φαινομενικά τουλάχιστον αντέβαιναν στην κοινή λογική, π.χ. *τα παράδοξα των στωικών* ή *τα παράδοξα τού Ζήνωνος*. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πλούταρχος: *περιῆλθεν ἡ ζήτησις εἰς ταῦτα δὴ τὰ παράδοξα καλούμενα τῶν Στωϊκῶν, τὸ μόνον εἶναι τὸν ἀγαθὸν ἐλεύθερον, δούλους δὲ τοὺς φαύλους ἅπαντας*, δηλ. έφτασε η συζήτηση στα καλούμενα παράδοξα των Στωικών, όπως ότι μόνο ο αγαθός άνθρωπος είναι ελεύθερος, ενώ όλοι οι φαύλοι είναι δούλοι. Επίσης, πασίγνωστα είναι τα παράδοξα τού Ζήνωνος τού Ελεάτη, όπως ότι ο ταχύτατος Αχιλλέας δεν μπορεί να προλάβει μια χελώνα που προπορεύεται κατά ένα στάδιο ή ότι η κίνηση είναι αδύνατη. Τέτοια αρχαία «παράδοξα» αποπειράθηκαν να εξηγήσουν ή να καταδείξουν τα λογικά τους σφάλματα διάσημοι φιλόσοφοι και μαθηματικοί, όπως ο Μπ. Ράσσελ κ.ά. Αντιστοίχως, πολλοί διατύπωσαν τα δικά τους παράδοξα στον χώρο τής επιστήμης και τής φιλοσοφίας, δηλ. δυσεπίλυτα προβλήματα ή γρίφους (π.χ. το παράδοξο τού Ράσσελ, το παράδοξο τού Olbers, το παράδοξο τού Ντ' Αλαμπέρ κ.ά.).

Παράδοξα, επίσης, ή ***θαυμάσια*** (πβ. *θαύμα, θαυμάζω, θαυμάσιος, θαυμαστός*) αποκλήθηκαν κατά την ελληνιστική περίοδο έργα διαφόρων συγγραφέων που περιελάμβαναν θαυμαστά, αξιοπερίεργα, απίστευτα κ.λπ. θέματα. Οι συγγραφείς αυτών των έργων ονομάζονται ***παραδοξογράφοι***. Αναφέρονται διάφοροι Έλληνες παραδοξογράφοι· μεταξύ αυτών ο Αντίγονος ο Καρύστιος (3ος αι. π.Χ.) συνέγραψε *Ἱστοριῶν παραδόξων συναγωγή*. Σε αυτήν αναφέρει ποικίλα παράδοξα, όπως ότι στη νήσο Γυάρο τα ποντίκια τρώνε τον σίδηρο, ότι στη Φρυγία υπάρχουν βόδια που κινούν τα κέρατά τους, ότι τα βατράχια στη Σέριφο είναι άφωνα, ότι στη θάλασσα τής Ινδίας φυτρώνουν δέντρα, ότι στη Σκοτούσσα (στη Θεσσαλία) υπάρχει μια κρήνη που το νερό της θεραπεύει τα έλκη τόσο των ανθρώπων όσο και των ζώων και ότι, αν βυθίσει κανείς στο νερό τα κομμάτια σπασμένου ξύλου, αυτά ξανακολλούν κ.ά.

Το επίθετο *παράδοξος* έτυχε ευρείας χρήσεως από τους χριστιανούς συγγραφείς και υμνογράφους, ιδίως προκειμένου να χαρακτηρίσουν τη μη εξηγούμενη με την κοινή λογική σύλληψη και γέννηση τού Χριστού από την Παρθένο Μαρία, αλλά και για τα θαύματα τού Θεού και των Αποστόλων κ.ά., π.χ. *ἡ κατὰ σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου καὶ θεοτόκου Μαρίας μετὰ τὴν σύλληψιν παράδοξος γέννησις* (Ιωάννης ο Χρυσόστομος), *μονάδα ἐν Τριάδι καὶ Τριάδα ἐν μονάδι προσκυνουμένην, παράδοξον ἔχουσαν καὶ τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἕνωσιν* (Γρηγόριος Ναζιανζηνός), *ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος* (συνήθης αρχή πολλών εκκλησιαστικών ύμνων). Ας σημειωθεί ότι το επίθετο χρησιμοποιήθηκε και ως χαρακτηρισμός για τις θέσεις των αιρετικών, οπότε αντιδιαστέλλεται, σε αυτές στις περιπτώσεις, προς το ***ορθόδοξος***, που σημαίνει «αυτός που έχει την ορθή δόξα», δηλ. τη σωστή άποψη για τα θέματα τής πίστεως (ο Ευστάθιος Αντιοχείας γράφει τον 4ο αι.: *οἱ παράδοξοι τῆς Ἀρείου θυμέλης μεσόχοροι τὸ μὲν ἁμαρτίαν πεποιηκέναι τὸν Χριστὸν φράζουσι*, δηλ. οι «παράδοξοι» αρχηγοί των υποστηρικτών τού Αρείου).

Η λέξη ***παράδοξον*** πέρασε στη λατινική γλώσσα (***paradoxum***) και από εκεί στις ευρωπαϊκές γλώσσες, πβ. γαλλ. ***paradoxe***, αγγλ. ***paradox***, ιταλ. ***paradosso*** κ.ά.

παραδόπιστος «υπερβολικά φιλοχρήματος» < *παραδο-* (< *παράς*, πληθ. *παράδες*) + *πιστός*.

παράδοση → **παραδίδω**

παραδοτέος → **παραδίδω**

παραδοχή → **παραδέχομαι**

παραδρομή
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτ.* 1336b.24: *νῦν μὲν οὖν ἐν παραδρομῇ τοῦτον πεποιήμεθα τὸν λόγον*], αρχική σημ. «προσπέραση, πέρασμα», < *παρα-* + *-δρομ(ή)*, θ. που απαντά επίσης στο αρχ. *δρόμος* (βλ.λ.), καθώς και στο αρχ. απρφ. *δραμεῖν* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*), πβ. επίσης τα σύνθ. *απο-δρομή, κατα-δρομή, επι-δρομή, δια-δρομή, συν-δρομή*. Η σημ. «απροσεξία» υπολανθάνει ήδη στην αρχ. φρ. *ἐν παραδρομῇ (τοῦτον πεποιήμεθα τὸν λόγον)* «επί τροχάδην» (Αριστ. *Πολιτ.* 1366b) και στην ελνστ. φρ. *ἐκ παραδρομῆς*, αρχική σημ. «τυχαία».

παραθείο «φωσφορούχος οργανική ένωση» < *παρα-* + *θείο* «θειάφι» (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *parathion*.

παράθεμα → **παραθέτω**

παραθερίζω
λόγ. [1887], < *παρα-* + *θερίζω* (< *θέρος* «καλοκαί-

ρι»), κατά το αρχ. *παρα-χειμάζω*, διαφ. από το ελνστ. *παραθερίζω* «θερίζω παράνομα σε ξένη γη, σε γειτονικό κτήμα που δεν μου ανήκει».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραθερισ-μός, λόγ. [1887]

παραθερισ-τής

παραθεριστ-ικός < *παραθεριστ(ής)* + παραγ. τερμα -*ικός*.

παραθέτω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *παρατίθημι* «τοποθετώ μπροστά ή δίπλα, παρέχω, προσφέρω» [ήδη ομηρικό] (πβ. κ. *θέτω – τίθημι*) < *παρα-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Ήδη αρχ. η σημ. «αναφέρω σχετικά επιχειρήματα ή πηγές».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παράθεμα < ελνστ. *παράθε-μα* «προσάρτημα» < αρχ. *παρατίθημι*, πβ. κ. *έκ-θεμα, πρό-θεμα*

παράθεση < αρχ. *παράθε-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Κατ' ἰητρ.* 3.14: *ἀγκώνων θέσει καὶ παραθέσει*], αρχική σημ. «τοποθέτηση δίπλα, στο πλάι (π.χ. σε προσφορά γεύματος)» → ελνστ. σημ. «μνημόνευση ή αναφορά πηγής ή επιχειρήματος» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 12.25e.1: *τῶν δὲ μερῶν αὐτῆς* [τῆς ἱστορίας] *ἑνὸς μὲν ὄντος τοῦ περὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην καὶ τὴν παράθεσιν τῆς ἐκ τούτων ὕλης*)

παραθετικός < ελνστ. *παραθε-τικός* «εισαγωγικός» < αρχ. παρατίθημι (η γλωσσ. σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *comparatif*).

παραθεωρώ

< αρχ. *παραθεωρῶ (-έω)* «εξετάζω συγκρίνοντας, παραβάλλω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἀπομνημ.* 4.8.7: *καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐντυγχάνων καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους παραθεωρῶν ἐμαυτὸν οὕτω διατετέλεκα*] < *παρα-* + *θεωρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-θεωρώ, επι-θεωρώ*. Η σημ. «παραβλέπω» είναι ελνστ. (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Ἰσαίου* 18: *εἰ δέ τις παραθεωροίη ταῦτα ὡς μικρὰ καὶ φαῦλα, οὐκ ἂν ἔτι γένοιτο ἱκανὸς αὐτῶν κριτής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραθεώρηση < ελνστ. *παραθεώρη-σις* «συγκριτική εξέταση».

παράθυρο

< μεσν. *παράθυρον* < *παρα-* + *-θυρ(ον)* < αρχ. *θύρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-θυρο, πρό-θυρο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραθύρι < ελνστ. *παραθύρ-ιον*, υποκορ. τού ουσ. *παραθύρα* «πλάγια πόρτα» < *παρά* + *θύρα*.

ΣΥΝΘ. παραθυρό-φυλλο (λόγ. [1889]).

παραινώ

< αρχ. *παραινῶ (-έω)* «προτρέπω, συμβουλεύω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 263-5: *ἐλαφρὸν ὅστις πημάτων ἔξω πόδα ἔχει παραινεῖν νουθετεῖν τε τοὺς κακῶς πράσσοντας*] < *παρ(α)-* + *αἰν(ῶ)* < *αἶνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-αινώ, επαινώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραίνεση < αρχ. *παραίνε-σις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εὐμ.* 707-8: *ταύτην μὲν ἐξέτειν' ἐμοῖς παραίνεσιν ἀστοῖσιν ἐς τὸ λοιπόν*]

παραινετικός < ελνστ. *παραινε-τικός*.

παραίσθηση

< ελνστ. *παραίσθησις* «εσφαλμένη αντίληψη, παρανόηση» < αρχ. *παραισθάνομαι* < *παρ(α)-* + *αἰσθάνομαι* (βλ.λ.). Η σημ. «ψευδαίσθηση» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *hallucination*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραισθησ-ία, λόγ. [1892], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paresthésie*

παραισθη-τικός, λόγ. [1862].

ΣΥΝΘ. παραισθησιο-γόνος (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *hallucinogène* ή *hallucinatoire*).

παραιτούμαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *παραιτοῦμαι (-έο-)* < *παρ(α)-* + *αἰτοῦμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *αἰτῶ (-έω)* (βλ.λ. *αιτία*). Βλ. κ. *παρατώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ζητώ χάρη από κάποιον, ικετεύω» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 320d: *Προμηθέα δὲ παραιτεῖται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νεῖμαι [...] καὶ οὕτω πείσας νέμει*) → ήδη ελνστ. σημ. «ζητώ άδεια να φύγω, να απαλλαγώ από υποχρέωση ή καθήκον» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 16.26: *μετὰ δὲ ταῦτα συναγαγόντες ἐκκλησίαν ἐκάλουν τὸν προειρημένον. παραιτουμένου δὲ καὶ φάσκοντος εἶναι φορτικὸν τὸ κατὰ πρόσωπον εἰσελθόντα·* Κ.Δ. Λουκ. 14,17-18: *ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστιν. καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς πάντες παραιτεῖσθαι [...], ἔχε με παρῃτημένον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραίτηση < αρχ. *παραίτη-σις*, αρχ. σημ. «παράκληση για απαλλαγή από κακά, ικεσία – συγγνώμη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. *Νόμ.* 915c.1-2: *καὶ μηδεμία τῆς μονῆς παραίτησις ἔτι τούτῳ παρ' ἀρχόντων γιγνέσθω*] (η σημερινή σημ. είναι μεσν.).

παρακάθημαι → κάθομαι

παρακαλώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *παρακαλῶ (-έω)* < *παρα-* + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-καλώ, μετα-καλώ, προ-καλώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «καλώ (κάποιον) σε βοήθεια, προσκαλώ» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 666b: *καλεῖν τούς τε ἄλλους θεοὺς καὶ δὴ καὶ Διόνυσον παρακαλεῖν εἰς τὴν τῶν πρεσβυτέρων τελετὴν*) → αρχ. σημ. «παροτρύνω, παρακινώ (κάποιον να ενεργήσει με ορισμένο τρόπο)» → ελνστ. σημ. «ζητώ, αιτώ» (Κ.Δ. Μάρκ. 8,22: *καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλὸν καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παράκληση < αρχ. *παράκλη-σις* «πρόσκληση σε βοήθεια, επίκληση – προτροπή, παρηγορία» [ήδη

τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 5.1-2: *διόπερ ἡμεῖς οὐ παράκλησιν εὑρόντες ἀλλὰ παραίνεσιν γράψαντες μέλλομέν σοι συμβουλεύειν*]
παράκλητος < αρχ. *παράκλη-τος* «αυτός που προσκαλείται ως βοηθός στο δικαστήριο, νομικός βοηθός» → Στην Κ.Δ. και μετέπειτα *παράκλητος* καλείται το Άγιο Πνεύμα (πβ. Ιωάνν. 14,26: *ὁ δὲ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα*)
παρακλητικός < αρχ. *παρακλη-τικός* «αυτός που παρωθεί, παρακινητικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 524d.2-3: *ταῦτα τοίνυν καὶ ἄρτι ἐπεχείρουν λέγειν, ὡς τὰ μὲν παρακλητικὰ τῆς διανοίας ἐστί, τὰ δ' οὔ*] (η σημ. «ικετευτικός» είναι μεσν.)
παρακάλεσ-μα
παρακαλεσ-τός
παρακαλ-ετό < *παρακαλ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ετό* (πβ. κ. *μπορ-ετό*)
παρακάλια (τα), πληθ. τού μεσν. *παρακάλι(ον)* < αρχ. *παρακαλῶ* (υποχωρητ. κατά το σχήμα *μαρτυρώ – μαρτύριο*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παρακαλώ

Τα αρχ. ρήματα που συνδέονται με πυρήνα τη βασική σημασία «παρακαλώ» γνώρισαν αξιοσημείωτη σημασιολογική μετατόπιση. Το ίδιο το ρ. ***παρακαλῶ*** ξεκίνησε από τη σημασία «καλώ σε βοήθεια, προσκαλώ» και κατέληξε να σημαίνει «ζητώ», αντικαθιστώντας σε αυτή τη χρήση το αρχ. ***δέομαι***, το οποίο είχε ως αφετηρία του τη σημασία «έχω ανάγκη, χρειάζομαι». Από την άλλη πλευρά, το ρ. ***ερωτώ*** μετακινήθηκε από τη σημασία «παρακαλώ» στη σημασία «ζητώ να μάθω» και, επομένως, «υποβάλλω ερώτηση». Εντονότερο αίτημα εκφράζουν τα ρ. ***ικετεύω***, που αρχικά σήμαινε «ζητώ άσυλο ως *ικέτης*», και ***εκλιπαρώ***, το οποίο σήμαινε «θερμοπαρακαλώ, ζητώ χάρη που έχω απόλυτη ανάγκη».

παρακάμπτω → κάμπτω

παρακαταθήκη «(κυρ. μτφ.) οτιδήποτε (π.χ. λόγια, σκέψεις, έργα) διαφυλάσσεται ως πολύτιμη κληρονομιά»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 442e.6-7: *παρακαταθήκην χρυσίου ἢ ἀργυρίου δεξάμενος*], αρχική σημ. «κληρονομία ή περιουσία εμπιστευμένη σε κάποιον, καταπίστευμα», που προέρχεται από θ. τού ρ. *παρακατατίθημι* «εμπιστεύομαι (περιουσία ή κληρονομία) σε κάποιον» < *παρα-* + *κατατίθημι* (βλ.λ. *καταθέτω*), πβ. κ. αρχ. *τί-θη-μι – θήκη*.

παρακάτω
ελνστ. επίρρ. < *παρα-* + αρχ. *κάτω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρακατ-ιανός < *παρακάτ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*, πβ. κ. *μεσ-ιανός*.

παρακείμενος
ΕΤΥΜ. αρχ., μτχ. ενεστ. τού ρ. *παράκειμαι* «κείμαι δίπλα – βρίσκομαι πλησίον, συνδέομαι» < *παρα-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *διά-κειμαι, επί-κειμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κείται δίπλα – (κατ' επέκτ.) αυτός που είναι παρών, υπαρκτός» (πβ. Ξενοφ. *Ἀνάβ.* 7.3: *καὶ ἀνελόμενος τοὺς ἑαυτῷ παρακειμένους ἄρτους διέκλα κατὰ μικρὸν καὶ ἐρρίπτει οἷς αὐτῷ ἐδόκει*) → ελνστ. φρ. *παρακείμενος (χρόνος)* (ήδη στην *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός, 2ος αι. π.Χ.). ☛ σχόλιο λ. *χρόνος*.

παρακεντές «παράσιτος – ασήμαντος, τιποτένιος άνθρωπος»
< τουρκ. *perakende* «λειανικός – ασήμαντος» < περσ. *parāganda* «σκόρπιος, διαλυμένος».

παρακινδυνευμένος → κίνδυνος

παρακινώ → κινώ

παράκληση → παρακαλώ

παράκλητος → παρακαλώ

παρακμή → ακμή

παρακοή → ακούω

παρακοιμώμενος
όψιμο ελνστ. (5ος αι. μ.Χ.), αρχική σημ. «αυτός που κοιμάται δίπλα (συνήθ. σε διπλανό χώρο)», μτχ. ενεστ. τού ελνστ. *παρακοιμῶμαι (-άο-)* < *παρα-* + *κοιμῶμαι* (βλ.λ. *κοιμούμαι*). Κατά τη βυζαντινή εποχή, *παρακοιμώμενος* απεκαλείτο ο αξιωματούχος που ήταν επί κεφαλής των θαλαμηπόλων τού αυτοκράτορα και κοιμόταν στον προθάλαμο τού κοιτώνα του.

παρακολουθώ → ακολουθώ

παρακούω → ακούω

παρακράτος
< *παρα-* + *κράτος*, μεταφρ. δάνειο από το εν μέρει ελληνογενές αγγλ. *parastate* (υβριδικό σύνθ.).

παρακρατώ → κρατώ

παράκρουση
< αρχ. *παράκρουσις* «λανθασμένος χτύπος – απάτη, εξαπάτηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *παρακρούω* «αστοχώ σε χτύπημα – παροδηγώ, παραπλανώ» < *παρα-* + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-κρούω, συγκρούω*. Ήδη αρχ. η σημ. «παραίσθηση, παραλογισμός» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1263b: *αἴτιον δὲ τῷ Σωκράτει τῆς παρακρούσεως χρὴ νομίζειν τὴν ὑπόθεσιν οὐκ οὖσαν ὀρθήν*).

παράκτιος
αρχ. < *παρ(α)-* + *-ακτ(ιος)* < *ἀκτή* (βλ.λ.).

παρακωλύω → κωλύω

παραλαμβάνω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.133: *παραλαβὼν δὲ ὁ Μιλτιάδης τὴν στρατιὴν ἔπλεε ἐπὶ Πάρον*], αρχική σημ. «δέχομαι, αποκτώ για προσωπικό όφελος», < *παρα-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-λαμβάνω, συλ-λαμβάνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραλαβή < μεσν. *παραλαβή* «απόκτηση» < αρχ. *παραλαμβάνω* (κατά το σχήμα *λαβή* < *λαμβάνω*) ➔ Ο σύγχρ. τεχν. όρος είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réception*
παραλήπτης < ελνστ. *παραλήπ-της* «αυτός που παραλαμβάνει (συνήθ. τους φόρους)» (πβ. *Περίπλους Ἐρυθρ. Θαλ.* 19.7-9: *διὸ καὶ εἰς αὐτὴν καὶ παραλήπτης τῆς τετάρτης τῶν εἰσφερομένων φορτίων*) ➔ ο σύγχρ. τεχν. όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *receiver*
παραληπτέος < αρχ. *παραληπ-τέος*, ρηματ. επίθ. τού *παραλαμβάνω* (πβ. κ. *ληπ-τέος*).

παραλείπω → λείπω

παραλήγουσα
< ελνστ. *παραλήγουσα* (ενν. *συλλαβή*), όρος που απαντά στους γραμματικούς τής εποχής και προέρχεται από το θηλ. τής μτχ. ενεστ. τού ρ. *παραλήγω* «βρίσκομαι μία θέση πριν από το τέλος» (ως γραμμ. όρ.) < *παρα-* + αρχ. *λήγω* (βλ.λ.).

παραλήπτης → παραλαμβάνω

παραληρώ «φλυαρώ χωρίς νόημα – καταλαμβάνομαι από ενθουσιασμό»
< αρχ. *παραληρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., Αριστοφ. *Ἱππ.* 531: *νυνὶ δ' ὑμεῖς αὐτὸν ὁρῶντες παραληροῦντ' οὐκ ἐλεεῖτε*] < *παρα-* + *ληρ(ῶ)* «λέω ανοησίες» < *λῆρος* «ανόητα λόγια άνευ αξίας, ματαιολογία», πιθ. < θ. *λη-* (με παραγ. τέρμα *-ρος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **la-*, ονοματοπ. ρίζας με ποικίλες σημ. || αρμ. *lam* «κλαίω», λιθ. *lóti*, παλ. σλαβ. *lajati* «κραυγάζω», πιθ. λατ. *lāmentum* «θρήνος», *lallo* «νανουρίζω», γερμ. *(ein)lullen*, αγγλ. *lull* || ίσως αρχ. *λά-σκω* «κραυγάζω, φωνάζω», *λα-λῶ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραλήρημα < ελνστ. *παραλήρη-μα* «ανόητη φλυαρία, μωρολογία» (ο ψυχιατρικός όρ. με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *délire*)
παραληρη-τικός, λόγ. [1891]
παραληρηματ-ικός.

παραλής → παράς

παραλία
< αρχ. *παραλία* (ενν. *γῆ, χώρα*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *παράλιος* «παραθαλάσσιος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., ως επίθ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 573: *ἀνὰ τὰν παραλίαν ψάμμον*] < *παρ(α)-* + *-αλ(ιος)* < ουσ. *ἅλς (ἡ)* «θάλασσα», για το οποίο βλ.λ. *άλας*, πβ. κ. *εν-άλιος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραλι-ακός, λόγ. [1847].

παραλλάσσω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «επιφέρω αλλαγή, τροποποιώ, αλλοιώνω», < *παρ(α)-* + *ἀλλάσσω / -ττω* (βλ.λ. *αλλάζω*), πβ. κ. *εν-αλλάσσω.* Ήδη αρχ. η σημ. «αλλάζω θέση ή διεύθυνση, χάνω τον στόχο ή το σημάδι» (που χρησιμοποιήθηκε ως ναυτ. όρος, π.χ. για τον άνεμο, αλλά και μεταφορικά).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραλλαγή < αρχ. *παραλλαγ-ή* «μεταβίβαση, μετάδοση – εναλλαγή, αλλοίωση» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 489-90: *τάχ' εἰσόμεσθα λαμπάδων φαεσφόρων φρυκτωριῶν τε καὶ πυρὸς παραλλαγάς*] ➔ Στη μουσ. σημ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *variation*
παράλλαξη < αρχ. *παράλλαξ-ις*, αρχική σημ. «μεταβολή θέσεως» ➔ αρχ. σημ. «εκτροπή, μεταβολή (συνήθ. προς το χειρότερο)» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 269e.4: *ὅτι σμικροτάτην τῆς αὑτοῦ κινήσεως παράλλαξιν*) ➔ ο αστρονομικός όρος είναι ήδη ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Περὶ ἐμφαιν. προσ. κύκλῳ σελήνης* 126: *διαστροφὴ μεγάλη καὶ παράλλαξις ἔσται τῆς γωνίας*).

παράλληλος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Μηχαν.* 857b.30-32: *ὅταν μὲν οὖν καθήμενος ᾖ, παράλληλον ἔχει τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας, καὶ οὐκ ἐπὶ μιᾶς εὐθείας*], συχνά ουσιαστικοπ. από φρ. *παράλληλοι (γραμμαί, κύκλοι)*, < *παρ(α)-* + θ. τής αντωνυμίας *ἀλλήλων, -οις, -ους* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-άλληλος, κατ-άλληλος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραλληλ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *parallélisation*
παραλληλ-ίζω, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paralléliser*
παραλληλισ-μός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *parallélisme.*
ΣΥΝΘ. παραλληλ(ο)-: *παραλληλ-επίπεδο(ς)* (ελνστ.), *παραλληλό-γραμμο(ς)* (ελνστ.), *παραλληλο-γράφος* «γεωμετρικό όργανο για τη χάραξη παράλληλων γραμμών».

παραλογή «αφηγηματικό δημοτικό τραγούδι, συνήθ. με δραματικό περιεχόμενο»
πιθ. (με απλολογική αποβολή των συλλαβών *-κατα-*) < αρχ. *παρακαταλογή* «ωδή μελοδραματικού χαρακτήρα με αφηγηματικό (ασυνήθη) ρυθμό» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Προβλ.* 918a10: *Διὰ τί ἡ παρακαταλογὴ ἐν ταῖς ᾠδαῖς τραγικόν;*] < *παρα-* + *καταλογή* < ρ. *καταλέγω* «αφηγούμαι λεπτομερώς» (βλ.λ. *λέγω*).

παράλογος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. 1.78.1: *τοῦ δὲ πολέμου τὸν παράλογον, ὅσος ἐστί, πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωτε*], αρχική σημ. «απροσδόκητος, ανυπολόγιστος» < *παρα-* + *λόγος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανά-λογος*. Η σημ. «αντίθετος στη λογική» είναι ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Παραβ. Πελοπ. & Μαρκ.* 3.1: *τὴν τοίνυν τελευτὴν ἐπαινῶ μὲν οὐδετέρου τῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἀνιῶμαι καὶ ἀγανακτῶ τῷ παραλόγῳ τοῦ συμπτώματος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραλογίζομαι < αρχ. *παραλογ-ίζομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Ἐπιστ. τοῖς Ἰάσ. παισίν* 6 12.4-6: *σκοποῦσι γὰρ οὐ πανταχῇ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ πολλὰ παραλογίζονται σφᾶς αὐτούς*], αρχική σημ. «υπολογίζω εσφαλμένα – εξαπατώ» (η σημ. «χάνω τα λογικά μου, ενεργώ παράλογα» είναι μεσν.)
παραλογισμός < αρχ. *παραλογισ-μός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *παραλογ-ίζομαι*
παραλογιστικός < αρχ. *παραλογισ-τικός* < ρ. *παρα-λογ-ίζομαι*.

παραλύω
αρχ., αρχική σημ. «χαλαρώνω, λύνω – αποσπώ», < *παρα-* + *λύω* (βλ.λ. *λύνω*), πβ. κ. *δια-λύω, κατα-λύω*. Η σημερινή σημ. απαντά στον μέσο τύπο *παραλύομαι* ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 1.3.13: *δεξιὴν χεῖρα παρελύθη μετὰ σπασμοῦ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παράλυση < ελνστ. *παράλυ-σις*
παράλυτος < ελνστ. *παράλυ-τος*
παραλυσ-ία, λόγ. [1834], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paralysie*
παραλυτικός < ελνστ. *παραλυ-τικός*.

παραμάνα
μεταφορά τού βεν. *paraman* «καλύπτρα χεριού για προστασία κατά το ράψιμο» < *para-* (< ρ. *parar* «στολίζω – σκεπάζω, καλύπτω, προστατεύω» < λατ. *parāre*) + *man* «χέρι» < λατ. *manus, -us*.

παραμάννα → μάννα

παραμελώ
< αρχ. *παραμελῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 702: *θεοῖς μὲν ἤδη πως παρημελήμεθα*] < *παρ(α)-* + *ἀμελῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραμέλη-ση, λόγ. [1851].

παραμένω → μένω

παραμερίζω
μεσν. < επιρρ. *παραμέρος* «παραδίπλα» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), που απαντά σε μεσν. κείμενα (πβ. *Ἀποφθέγμ.* 44.15: *ἐκέλευσεν οὖν αὐτὸν στῆναι παραμέρος*) και προέρχεται από την ελνστ. επιρρ. φρ. *παρὰ μέρος*. Από το ίδιο επίρρ. σχηματίστηκε το επίθ. *παράμερος* (πιθ. μεσν.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραμέρισ-μα
παραμερισ-μός, λόγ. [1889].

παράμετρος
λόγ. [1786], < *παρα-* + *-μετρο(ς)* < *μέτρον*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paramètre*, κατά τα αρχ. *διά-μετρος, περί-μετρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραμετρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *parametric*.

παραμιλώ → μιλώ

παραμονεύω
μεσν. < ελνστ. *παραμον(ή)* (βλ.λ.), στη μεσν. σημ. «ενέδρα», + παραγ. τέρμα *-εύω*.

παραμονή
ελνστ., αρχική σημ. «υποχρέωση δούλου να μείνει στην υπηρεσία τού κυρίου του», < αρχ. *παραμένω* (πβ. κ. *μένω – μονή*). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «προσωρινή ή παρατεταμένη παρουσία / διαμονή κάποιου», η δε σημ. «προηγούμενη ημέρα (συνήθ. εορτής)» είναι μεσν. (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Ἔκθ. Βασιλ. Τάξ.* 1.106: *ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ παραμονῇ τοῦ Ἁγίου Ἠλιοῦ, καὶ τῇ αὐτῇ ἑορτῇ*).

παραμορφώνω
< όψιμο ελνστ. *παραμορφῶ (-όω)* «αλλοιώνω τη μορφή» < *παρα-* + *μορφ(ῶ)* < αρχ. *μορφή* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-μορφώνω, συμ-μορφώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραμόρφω-ση, λόγ. [1837], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *déformation*
παραμορφω-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *distorter*
παραμορφω-τικός, λόγ. [1895].

παραμύθι
< μεσν. *παραμύθι(ον)* < *παρα-* + αρχ. *μῦθ(ος)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ιον* ή, κατ' άλλη άποψη, απευθείας από το αρχ. *παραμύθιον* «παρηγοριά – παρότρυνση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 128-9: *ὦ γενέθλα γενναίων, ἥκετ' ἐμῶν καμάτων παραμύθιον*].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραμυθ-ιάζω (πβ. μεσν. *παραμυθ-ίζω* «παρηγορώ – διασκεδάζω»)
παραμύθιασ-μα < *παραμυθιασ-* *(παραμυθιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
παραμυθ-άς
παραμυθ-ένιος < *παραμύθ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

παραμυθία «παρηγοριά»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀγησ.* 5.3.4-5: *νομίζων πάντα τὰ τοιαῦτα παραμυθίαν εἶναι τοῖς στρατιώταις*], αρχική σημ. «παραίνεση, παρότρυνση», < ρ. *παραμυθοῦμαι (-έο-)* «παροτρύνω – ενθαρρύνω

με παρηγορητικά λόγια, παρηγορώ» < *παρα-* + *μυθ(οῦμαι)* «λέγω, μιλώ» < *μῦθος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραμυθητικός < αρχ. *παραμυθη-τικός* «παρηγορητικός» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἠθ. Νικομ.* 1171b.2-3: *παραμυθητικὸν γὰρ ὁ φίλος καὶ τῇ ὄψει καὶ τῷ λόγῳ, ἐὰν ᾖ ἐπιδέξιος*] < ρ. *παραμυθοῦμαι (-έο-)*.

παρανάλωμα «αυτό που καταστράφηκε εντελώς» ελνστ., αρχική σημ. «συμπτωματική ή άσκοπη απώλεια», < αρχ. *παραναλίσκω* «ερειπώνω, καταστρέφω (συχνά συμπτωματικά ή άσκοπα)» < *παρ(α)-* + *ἀναλίσκω* «δαπανώ, ξοδεύω» (βλ.λ. *αναλώνω*). Ο τύπος *παρανάλωμα* σχηματίστηκε κατά το πρότυπο τού αρχ. *ἀνάλωμα* (< ρ. *ἀναλῶ, -όω*, παράλλ. τύπος τού *ἀναλίσκω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναλώνω*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παρανάλωμα

Στη Νέα Ελληνική η λέξη χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά στη φρ. ***παρανάλωμα τού πυρός*** (σπανίως *τής φωτιάς*), η οποία έχει ελνστ. αφετηρία: *καὶ αἱ ὑψηλαὶ πύλαι πυρὸς γενήσονται παρανάλωμα* (Θεοδωρήτ. *Ἑρμην. Ἱερεμ.* 81.756).

παράνοια → παρανοώ

παρανόμι

< μεσν. *παρανόμι(ν)* «παρατσούκλι» < *παρ(α)-* + αρχ. *(ὄ)νομ(α)* (βλ.λ.) (με αποκατάσταση τής πρόθ. *παρα-*) + υποκορ. επίθημα *-ι(ον)*.

παράνομος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Βάκχ.* 997: *ἀδίκῳ γνώμῃ παρανόμῳ τ' ὀργᾷ*] < *παρα-* + *νόμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-νομος, έν-νομος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρανομία < αρχ. *παρανομ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

παρανομώ < αρχ. *παρανομ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.37.3: *ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν* (Επιτάφιος)].

παρανοώ

< αρχ. *παρανοῶ (-έω)* < *παρα-* + *νο(ῶ)* < *νόος / νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-νοώ, κατα-νοώ, μετα-νοώ, υπο-νοώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρανόηση < ελνστ. *παρανόη-σις* «παράνοια» (με σύγχρ. σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *malentendu*)

παράνοια < αρχ. *παράνο-ια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], πβ. κ. *μετανοώ – μετάνο-ια*

παρανο-ϊκός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paranoïaque*.

παράνυμφος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αρχική σημ. «συνοδός γαμπρού / νύφης», < *παρα-* + *-νυμφ(ος)* < *νύμφη* (βλ.λ.).

παρανυχίδα → παρωνυχίδα

παράξενος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Ἀχαρν.* 517-8: *ἀλλ' ἀνδράρια μοχθηρά, παρακεκομμένα, ἄτιμα καὶ παράσημα καὶ παράξενα*], αρχική σημ. «μη γνήσιος πολίτης», < *παρα-* + *ξένος* (βλ.λ.). Η σημ. «αλλόκοτος, περίεργος» είναι ελνστ. (πβ. Ιππολ. *Κατὰ αἱρέσ.* 4.46: *οἱ δὲ τῷ παραξένῳ θαύματι ἐνορῶντες*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραξεν-εύω < *παράξεν(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

παραξενιά < μεσν. *παραξεν-ιά* < αρχ. *παράξεν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

παραπαίω «τρεκλίζω – κλονίζομαι»

ΕΤΥΜ. αρχ. < *παρα-* + *παίω* «χτυπώ, πλήττω», ίσως < **παFίω*, που θεωρείται ότι συνδ. με το λατ. *pavio* «ισοπεδώνω, χτυπώ», αλλά δεν υπάρχουν ενδείξεις παρουσίας τού δίγαμμα (F) στο αρχ. *παίω*. Ορισμένοι υπέθεσαν ότι μέσω τού μέλλοντα **παF-σω (παύσω)* σχηματίστηκε κατόπιν υποχωρητικώς το ρ. *παύω* (βλ.λ.). Δεν έχει εξακριβωθεί αν υπάρχει ετυμολογική σχέση με τα αρχ. *παιάν* και *πταίω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χτυπώ εσφαλμένα, αστοχώ» (πβ. Αισχ. *απόσπ.* 44.A.621: *εἶτ' οὖν σοφιστὴς Ἰάδα παραπαίων χέλυν*) → αρχ. σημ. «παραλογίζομαι, παραφρονώ, είμαι ασταθής» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 508: *ξυνθιασῶτα τοῦ ληρεῖν καὶ παραπαίειν*) → ελνστ. σημ. «πλανώμαι, εκτρέπομαι, παροδηγούμαι» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 3.21.9: *παραπαίωσι τῆς ἀληθείας*) → ήδη ελνστ. σημ. «τρεκλίζω, παραπατώ» (πβ. Γαλην. *Περὶ θεραπ. μεθόδ.* 10.850: *ἐπὶ δὲ τῶν παραπαιόντων καὶ ἡ κίνησις ἔστιν ὅτε*).

παραπάνω

μεσν. επίρρ. < *παρα-* + *(έ)πάνω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραπαν-ήσιος < *παραπάν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, βλ.λ.

παραπατώ → πατώ

παραπέμπω

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* μ 72: *ἀλλ' Ἥρη παρέπεμψεν, ἐπεὶ φίλος ἦεν Ἰήσων*], αρχική σημ. «στέλνω διά μέσου ή δίπλα», < *παρα-* + *πέμπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-πέμπω, απο-πέμπω, εκ-πέμπω, προ-πέμπω*. Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «διαβιβάζω, μεταβιβάζω (σε άλλον)» (πβ. Ηρωδ. *Μάρκ. Βασιλ.* 7.7.6: *ὀλίγοι δέ τινες ἢ διεχρήσαντο τοὺς ἐλθόντας πρέσβεις ἢ μετὰ φρουρᾶς πρὸς ἐκεῖνον παρέπεμψαν*), όπως και η σημ. «αναφέρομαι σε κείμενο άλλου» (πβ. Απολλων. Δυσκ. *Περὶ συντάξ.* 2.2.6: *ἀπαιτοῦντος τοῦ λόγου τὸ ἄρθρον, πρὸς τὸ σύνηθες τοῦ ποιητοῦ ἑκὼν παρεπέμψατο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραπεμπ-τικός, λόγ. [1891]

παραπομπή < αρχ. *παραπομπ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.2.18: *ἤδη δὲ παντάπασιν ἀπορoῦντες Χάρητα διεπράξαντο σφίσι παραπέμψαι τὴν παραπομπήν*], αρχική σημ. «μεταφορά (εφοδίων και προϊόντων)» ➝ Η φιλολ. σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *renvoi*.

παραπέτασμα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «κρεμαστό χώρισμα, κουρτίνα», < *παρα-* + παράγωγο τού ρ. *πετάννυμι* «ξεδιπλώνω – ανοίγω, απλώνω» (βλ.λ. *πέταλο*), καθώς το ρ. *παραπετάννυμαι* είναι ελνστ. (πβ. κ. αρχ. *καταπέτασμα – καταπετάννυμι*). Βλ. κ. *προπέτασμα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παραπέτασμα

Στην πολιτική ορολογία είναι ευρέως γνωστός ο όρος ***σιδηρούν παραπέτασμα***, ο οποίος δήλωνε τις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες σοβιετικής επιρροής κατά την περίοδο τού Ψυχρού Πολέμου. Η φράση αποτελεί απόδοση τού αγγλ. *iron curtain* και η πατρότητά της ανήκει στον μεγάλο Άγγλο πολιτικό Ουίνστον Τσόρτσιλ, ο οποίος στις 12 Μαΐου 1945 έστειλε στον πρόεδρο Τρούμαν τηλεγράφημα, όπου περιέλαβε το εξής σχόλιο σχετικά με τις υπό σοβιετική κατοχή ή επιρροή περιοχές: «Ένα σιδηρούν παραπέτασμα υψώνεται ενώπιόν τους» (*An **iron curtain** is drawn down upon their front*). Τον ίδιο όρο χρησιμοποίησε αργότερα, στις 5 Μαρτίου 1946, σε ομιλία του στο Fulton τής πολιτείας Missuri (Η.Π.Α.): *... an iron curtain has descended across the Continent.*

παραπέτο «προστατευτικό κατασκεύασμα στα άκρα γέφυρας, εξώστη»
< ιταλ. *parapetto* < *para-* (< ρ. *parare* «σκεπάζω, καλύπτω, προστατεύω» < λατ. *parāre*) + *petto* «στήθος, πέτο» (βλ.λ. *πέτο*).

παραπετώ → πετώ

παράπηγμα «παράγκα»
ελνστ., αρχική σημ. «ό,τι μπήγεται παραπλεύρως, πινακίδα – ξύλινη περίβολος», < αρχ. *παραπήγνυμι* «μπήγω παραπλεύρως, δίπλα» < *παρα-* + *πήγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *μπήγω, πήζω*.

παραπλανώ → πλανώ

παράπλευρος

< *παρα-* + *-πλευρο(ς)* < *πλευρά*, απόδ. τού γαλλ. *latéral*.

παραπληγία «παράλυση των κάτω άκρων»
< αρχ. *παραπληγία* / *παραπληξία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «μερική παράλυση, ημιπληγία», < ουσ. *παραπλήξ, -ῆγος* «ημιπαράλυτος – παράφρων» (επίσης όρος τού Ιπποκράτη) < *παρα-* + *-πλήξ*, που ανάγεται σε θ. τού ρ. *πλήττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πληγή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραπληγικός < αρχ. *παραπληγ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

παραπληροφορώ

< *παρα-* + *πληροφορώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *misinform*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραπληροφόρη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *misinformation*.

παραπλήρωμα «γωνία που, προστιθέμενη σε άλλη, δίνει άθροισμα 180 μοιρών»
ελνστ., αρχική σημ. «πλεόνασμα – συμπλήρωμα», < αρχ. *παραπληρῶ (-όω)* < *παρα-* + *πληρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *συμ-πλήρωμα*. Ήδη στον Ευκλείδη (3ος αι. π.Χ.) συναντούμε τη σημ. «συμπλήρωμα παραλληλογράμμου» (*Στοιχεῖα* 1.43: *παντὸς παραλληλογράμμου τῶν περὶ τὴν διάμετρον παραλληλογράμμων τὰ παραπληρώματα ἴσα ἀλλήλοις ἐστίν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραπληρωματικός < ελνστ. *παραπληρωματ-ικός* «συμπληρωματικός» (ο γεωμετρ. όρος με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *(angle) supplémentaire*).

παραπλήσιος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.22.4: *ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι*] < *παρα-* + *-πλησιο(ς)* < *πλησίος* «κοντινός», για το οποίο βλ. επίρρ. *πλησίον*.

παραποιώ → ποιώ

παραπομπή → παραπέμπω

παραπονούμαι

< ελνστ. *παραπονοῦμαι (-έο-)*, αρχική σημ. «καταπονούμαι, κουράζομαι», < *παρα-* + μέσ. τύπος τού αρχ. *πονῶ* (< *πόνος*, βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι μεσν., όπως και ο μεταπλ. τύπος *παραπονιέμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παράπονο < μεσν. *παράπον-ον* < ρ. *παραπον-ῶ* (μέσο ελνστ. *παραπονοῦμαι*)

παραπον-ιάρης < *παράπον(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αγαθ-ιάρης*

παραπονιάρ-ικος < *παραπονιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

παραπόταμος

λόγ. [1859], < *παρα-* + *ποταμός*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Nebenfluß*.

παράπτωμα

ελνστ., αρχική σημ. «εσφαλμένο βήμα», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *παραπί-*

πτω «πέφτω δίπλα, συναντώ – εκπίπτω, πέφτω έξω» (πβ. αρχ. *πτῶμα – πίπτω*) < *παρα-* + *πίπτω* «πέφτω». Βλ.λ. *πέτομαι, πέφτω, πτώμα*. Η σημ. «λάθος, σφάλμα – αμάρτημα» είναι ήδη ελνστ. (Κ.Δ. Ματθ. 6,14: *ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος*).

παράρτημα

ΕΤΥΜ. ελνστ. < ρ. *παραρτῶ (-άω)* «κρεμώ στο πλάι, δίπλα ή πάνω σε κάτι» < *παρ(α)-* + αρχ. *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ, προσδένω» (πβ. κ. *αν-αρτώ*) < **ἀϝερ-τάω*, θ. που απαντά και στο ρ. *αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ό,τι κρεμιέται παραπλεύρως – περίαπτο, φυλαχτό» (πβ. Αθην. *Δειπνοσοφ.* 5.43: *μετὰ δὲ ταῦτα παραρτήματα ἐκ τροπῶν παχέων συγκείμενα διὰ ἁλύσεων χαλκῶν κρεμάμενα*) → ήδη ελνστ. σημ. «συμπλήρωμα, προσάρτημα» (πβ. Ευσεβ. *Εὐαγγ. προπαρ.* 14.27: *κενὸν δὲ τοῦτο καὶ ψεῦδος καὶ ἀργὸν καὶ ἄσημον ἐπιφθεγγόμενος τοῖς λόγοις αὐτοῦ παράρτημα*).

παράς

< τουρκ. *para* «χρήμα, λεφτά» < περσ. *pāra* «κομμάτι, μερίδιο – νόμισμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραδ-άκι, υποκορ. τού ουσ. *παράς*

παραλής, μεταφορά τού τουρκ. *paralı* < *para*.

παρασάγγης «αρχαίο μέτρο μήκους των Περσών» αρχ., μονάδα μετρήσεως μήκους ίση με 30 στάδια (περ. 5,4 χλμ.), < αρχ. περσ. *farsang*.

παρασάνταλος «άτσαλος, ακατάστατος» < *παρα-* + *-σανταλ(ος)* < *σαντάλι* / *σανδάλι* (βλ.λ.).

παράσημο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *παράσημον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *παράσημος* «σημειωμένος στο πλάι – παραποιημένος, παραχαραγμένος» < *παρα-* + *-σημ(ος)* < *σῆμα* (βλ.λ.), πβ. κ. *διά-σημος, επί-σημος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περιθωριακή σημείωση» (πβ. Αριστ. *Σοφιστ. ἔλεγχ.* 177b: *ὅταν ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων γεγραμμένον ᾖ καὶ ὡσαύτως, κἀκεῖ δ' ἤδη παράσημα ποιοῦνται*) → ελνστ. σημ. «διακριτικό γνώρισμα ή σύμβολο επισήμων» (ως απόδ. τού λατ. *insigne*, πβ. Πλουτ. *Νομᾶς* 2.6: *ἕκαστον ἐν μέρει τοῖς βασιλικοῖς παρασήμοις κοσμούμενον*).

ΣΥΝΘ. παρασημο-: *παρασημο-φορώ* (λόγ. [1886]), *παρασημο-φόρηση*.

παράσιτος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Αραρώτα, 16.1: *οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐκ εἶ παράσιτος, φίλτατε*], αρχική σημ. «(κόλακας) που τρώει στο τραπέζι άλλου, δηλ. τρέφεται εις βάρος του και φέρεται δουλοπρεπώς προς αυτόν», < *παρα-* + *σῖτος* (βλ.λ.). Το ουσιαστικοπ. ουδ. *παράσιτο* χρησιμοποιείται ως βιολ. όρος με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *parasite*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρασιτία < ελνστ. *παρασιτ-ία*

παρασιτικός < ελνστ. *παρασιτ-ικός*

παρασιτ-ισμός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *parasitisme*

παρασιτώ < αρχ. *παρασιτ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «κατοικώ και τρώω μέσα σε οικία άλλου (ως κόλακας)»

παρασίτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *parasitosis*.

ΣΥΝΘ. παρασιτο-: *παρασιτο-λογία* (λόγ. [1891], ελληνογενής ξέν. όρ.), *παρασιτο-κτόνος* (λόγ. [1876]), *παρασιτο-γενής*.

παρασκευάζω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 440: *Καπανεὺς δ' ἀπειλεῖ, δρᾶν παρεσκευασμένος*], αρχική σημ. «προετοιμάζω – παρέχω, εφοδιάζω», < *παρα-* + *σκευ(άζω)* < *σκευ(ή)* «εφόδια, προμήθειες» (με παραγ. τέρμα *-άζω*), παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-σκευάζω, συσκευάζω*. Βλ. κ. *Παρασκευή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρασκεύασμα < αρχ. *παρασκεύασ-μα* «διευθέτηση, ετοιμασία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] (ο σύγχρ. όρος με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *préparation*)

παρασκευαστής < αρχ. *παρασκευασ-τής* «προμηθευτής, πάροχος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Γοργ.* 518c.3-5: *διακόνους μοι λέγεις καὶ ἐπιθυμιῶν παρασκευαστὰς ἀνθρώπους, οὐκ ἐπαΐοντας καλὸν κἀγαθὸν οὐδὲν περὶ αὐτῶν*]

παρασκευασ-τήριο, λόγ. [1858]

παρασκευαστικός < αρχ. *παρασκευαστ-ικός* «ικανός να παρέχει, να προμηθεύει» < *παρασκευασ(τής)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

Παρασκευή

αρχ., αρχική σημ. «προετοιμασία, εφοδιασμός», < *παρα-* + *σκευή* «εφόδια, προμήθειες», παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκεῦος* (βλ.λ.). Την ελνστ. εποχή η λ. χρησιμοποιήθηκε ως ονομασία τής ημέρας που προηγείτο τού εβραϊκού Σαββάτου και αποτελούσε προετοιμασία για αυτό (πβ. Κ.Δ. Μάρκ. 15,42: *καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευή, ὅ ἐστιν προσάββατον*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Παρασκευή

Το ιουδαϊκό ημερολογιακό σύστημα υιοθετήθηκε και από τις χριστιανικές εκκλησίες (βλ.λ. *εβδομάδα*). Στην εκκλησιαστική Λατινική η ημέρα που σήμερα ονομάζουμε ***Παρασκευή*** αποκλήθηκε *sexta fēria* «έκτη (ημέρα) από εορτής» (λατ. *feria* «γιορτή, αργία», πβ. πορτ. *sexta feira* «Παρασκευή»), ενώ

στο πλανητικό ρωμαϊκό σύστημα ονομαζόταν *dies Veneris* «ημέρα Αφροδίτης» (> γαλλ. *vendredi*, ισπ. *viernes*, ρουμ. *vineri*), πράγμα που αποτυπώνεται και στις γερμ. γλώσσες, στις οποίες η σκανδιναβική θεότητα *Freia* αποτέλεσε το αντίστοιχο τής Αφροδίτης (αρχ. γερμ. *frīja-tag* > γερμ. *Freitag*, αγγλ. *Friday*, ολλ. *vrijdag*, σουηδ. *fredag*).

παρασκήνιο
< αρχ. *παρασκήνιον* (κυρ. πληθ., πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Μειδ.* 17.12: *τὰ παρασκήνια φράττων* «φράζοντας τις πλευρικές εισόδους στη σκηνή ή την ορχήστρα») < *παρα-* + *-σκην(ιον)* < *σκηνή* (βλ.λ.). Από τα στοιχεία που παρέχουν οι σχολιαστές τής ελνστ. εποχής προκύπτει ότι ήδη έκτοτε η λ. δήλωνε επίσης τον χώρο όπου παρέμεναν οι ηθοποιοί προτού βγουν στη σκηνή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρασκηνι-ακός, λόγ. [1892].

παρασκιά «μερικώς φωτιζόμενη περιοχή που περιβάλλει την κυρίως σκιά»
λόγ. [1812], < *παρα-* + *σκιά*, απόδ. τού γαλλ. *pénombre* < ν.λατ. *penumbra* «ημίφως – μερική σκιά», που πλάστηκε από τις λατ. λ. *paene* / *pēne* «σχεδόν, περίπου» και *umbra* «σκιά».

παρασόλι «ομπρέλα για τον ήλιο»
μεταφορά τού ιταλ. *parasole* «αλεξήλιο» < *para-* (< ρ. *parare* «σκεπάζω, καλύπτω, προστατεύω» < λατ. *parāre*) + *sole* «ήλιος» < λατ. *sol, -lis*.

παράσπονδος «αυτός που παραβιάζει συμφωνία ή συνθήκη»
αρχ. < *παρα-* + *-σπονδ(ος)* < *σπονδή* (βλ.λ.), πβ. κ. *ομό-σπονδος*. Το επίθ. δήλωνε αυτόν που, ενώ ήταν συμμέτοχος σε προσφορά *σπονδής* (δηλ. έκχυσης οίνου προς τιμήν θεού) για επικύρωση συνθήκης ή συμφωνίας, στη συνέχεια παραβίαζε τη συνθήκη που είχε κατ' αυτόν τον τρόπο συναφθεί.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρασπονδ-ία, λόγ. [1893]
παρασπονδώ < αρχ. *παρασπονδ-ῶ (-έω)* «παραβιάζω συμφωνία ή συνθήκη».

παραστάδα «παράπλευρη τετραγωνική κολόνα στην κάσα πόρτας ή παραθύρου»
< αρχ. *παραστάς, -άδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη], που ανάγεται σε θ. τού ρ. *παρίσταμαι* (βλ.λ., πβ. κ. *συστάδα – συνίσταμαι*) και δήλωνε εξ αρχής «οτιδήποτε στέκεται παραπλεύρως», ειδικότερα «δοκό ή στύλο σε πόρτα ή παράθυρο».

παρασταίνω → παριστάνω

παράσταση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *παράστασις*, από θ. τού ρ. *παρίστημι* / *παρίσταμαι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *στάσις – ἵσταμαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τοποθέτηση ή παρουσία στο πλάι, παραπλεύρως – απομάκρυνση» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 855c: *στάσεις ἢ παραστάσεις εἰς ἱερὰ ἐπὶ τὰ τῆς χώρας ἔσχατα*) → αρχ. σημ. «παρουσίαση» (κυρ. προς πώληση ή στο δικαστήριο, πβ. Αριστ. *Ἀθην. Πολιτ.* 59.3: *εἰσὶ δὲ καὶ γραφαὶ πρὸς αὐτοὺς ὧν παράστασις τίθεται, ξενίας καὶ δωροξενίας*) → ελνστ. σημ. «δημόσια παρουσίαση, έκθεση».

παραστάτης
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Πέρσ. 956-7: *ποῦ δὲ φίλων ἄλλος ὄχλος; ποῦ δέ σοι παραστάται;*], αρχική σημ. «αυτός που στέκεται παραπλεύρως (κυρ. συστρατιώτης στη φάλαγγα) – σύντροφος, βοηθός», < θ. *παρα-στα-* (με παραγ. τέρμα *-της*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *παρίστημι* / *παρ-ί-στα-μαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-στά-της, προ-στά-της*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραστατικός < ελνστ. *παραστα-τικός* «αυτός που μπορεί να παραστήσει, να φανερώσει κάτι, εκφραστικός»
παραστατικ-ότητα, λόγ. [1885], < *παραστατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

παραστέκω
μεσν. < ελνστ. *παραστήκω*, μεταπλ. τύπος που σχηματίστηκε από τον παρακείμενο *παρέστηκα* τού αρχ. *παρίσταμαι* (βλ.λ. *παριστάνω*).

παράστημα
ΕΤΥΜ. ελνστ., από θ. τού αρχ. ρ. *παρίστημι / παρίσταμαι* «στήνω / στέκομαι δίπλα, παραπλεύρως» (βλ.λ.), πβ. απρφ. αορ. β' *παρα-στῆ-ναι*, επίσης *από-στη-μα, διά-στη-μα, σύ-στη-μα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «άγαλμα τοποθετημένο δίπλα σε άλλο» → ελνστ. σημ. «παραστάδα, δοκός υποστήριξης σε θύρα ή παράθυρο» → ελνστ. σημ. «ψυχικό θάρρος, ανδρεία» (συχνή ελνστ. φρ. *τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς*) → ήδη ελνστ. σημ. (με περιορισμό τής σημασίας σε σωματικά χαρίσματα), «επιβλητική, ευθυτενής κορμοστασιά» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Λόγος εἰς Βαβ.* 33: *ὢ φρενῶν οὐρανίων καὶ παραστήματος ἀγγελικοῦ·* και μεσν., Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ ἀρετ. καὶ κακ.* 1.92: *τὸ παράστημα τοῦ Ἀντιγόνου μεῖζον ἢ κατ' ἰδιώτην*).

παραστιά «τζάκι»
< μεσν. *παραστία / παραστιά* < *παρεστία*, με συνίζηση και αποκατάσταση τής πρόθ. *παρά*. Η λ. *παρεστία* αποτελεί ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *παρέστιος* «δίπλα στην εστία, στο τζάκι» < *παρ(α)-* + *ἑστία* (βλ.λ.). Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε όψιμο ελνστ. *πυρεστία* (με παρασύνδεση προς την πρόθ. *παρά*). Βλ. κ. *πυροστιά*.

παραστρατιωτικός
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *paramilitary*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές από την πρόθ. *παρά*.

παραστρατώ
< μεσν. *παραστρατῶ / παραστρατίζω < παρα- + -στρατ(ῶ) / (-ίζω)* < ελνστ. *στράτα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παραστράτη-μα.

παρασύρω → σύρω

παράτα «στρατιωτική παρέλαση – (ειρων.) πομπώδης εκδήλωση»
< ιταλ. *parata* «στρατιωτική παράταξη, παρέλαση – επίδειξη, επισημότητα» < γαλλ. *parade* / ισπ. *parada*, αρχικώς «σταμάτημα, συγκράτηση τού αλόγου (για να σταθεί σωστά στην παράταξη)» < ρ. *parar* «σκεπάζω, καλύπτω, προστατεύω – αποκρούω, συγκρατώ, σταματώ» < λατ. *parāre*.

παράταιρος
< *παρα- + -ταιρ(ος)* < *ταίρι* (βλ.λ.), πβ. μεσν. *παραταῖρι*.

παράταξη → παρατάσσω

παράταση
< αρχ. *παράτασις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *παρατείνω* «παρεκτείνω – επιμηκύνω» (< *παρα- + τείνω*, βλ.λ.), πβ. κ. *εν-τείνω – έν-ταση, εκ-τείνω – έκ-ταση, προ-τείνω – πρό-ταση*.

παρατάσσω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.95.4-6: *παραλαβὼν πολλοὺς τῶν ὁπλιτέων οἳ παρετετάχατο παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Σαλαμινίης χώρης, γένος ἐόντες Ἀθηναῖοι, ἐς τὴν Ψυττάλειαν [νῆσον] ἀπέβησε ἄγων*] < *παρα- + τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τάσσω, επι-τάσσω, υπο-τάσσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παράταξη < αρχ. *παράταξ-ις* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], αρχική σημ. «η πρώτη γραμμή τής μάχης (όπου οι στρατιώτες είναι τοποθετημένοι δίπλα-δίπλα)» ➔ Η πολιτική σημ. είναι ήδη αρχ.
παρατακ-τικός, λόγ. [1898], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *paratacticus*.

παρατατικός
< ελνστ. *παρατατικός* (ενν. *χρόνος*) < *παρα-τα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *παρατείνω* (με παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *εν-τείνω – εν-τατικός, επι-τείνω – επι-τατικός*) και ήδη στους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής δήλωνε τον διαρκή παρελθοντικό χρόνο (όπως τον προσδιόρισαν, μεταξύ άλλων, ο Διονύσιος ο Θραξ, ο Ηρωδιανός και ο Σέξτος Εμπειρικός). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρόνος*.

παρατείνω → παράταση

παρατηρώ
< αρχ. *παρατηρῶ (-έω)* «βλέπω από κοντά και με προσοχή» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] < *παρα- + τηρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-τηρώ, δια-τηρώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρατήρηση < ελνστ. *παρατήρη-σις* ➔ Η λ. δήλωσε εξαρχής τη στενή και συστηματική παρακολούθηση, καθώς και τη διατύπωσή της (πβ. Λογγίν. *Περὶ ὕψους* 23.2: *ἀλλ' ἐκεῖνα μᾶλλον παρατηρήσεως ἄξια, ὅτι ἔσθ' ὅπου προσπίπτει τὰ πληθυντικὰ μεγαλορρημονέστερα*)
παρατηρητής < ελνστ. *παρατηρη-τής* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *observateur*)
παρατηρη-τήριο, λόγ. [1878], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *observatoir*
παρατηρήσιμος < ελνστ. *παρατηρήσ-ιμος*
παρατηρητικός < ελνστ. *παρατηρη-τικός* < *παρατηρη- (παρατηρῶ)* + παραγ. τέρμα *-τικός*
παρατηρητικ-ότητα, λόγ. [1885], < *παρατηρητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. αυτο-παρατήρηση – α-παρατήρητος, αξιο-παρατήρητος.

παρατίθεμαι → παραθέτω

παρατσούκλι
μεσν., με τσιτακισμό (/ti/ > /tsi/, ανομοίωση /t/ – /tl/ > /t/ – /kl/) και τροπή /i/ > /u/ (λόγω τού /k/ που ακολουθεί), < **παρα-τίτλ-ιον*, υποκορ. τού μεσν. (6ος αι.) *παράτιτλον* «περιθωριακό σχόλιο» < *παρα-* + ελνστ. *τίτλος* (βλ.λ.).

παράτυπος «αντικανονικός»
ελνστ., αρχική σημ. «πλαστός, κίβδηλος», < *παρα-* + αρχ. *τύπος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρατυπ-ία, λόγ. [1849]
παρατυπ-ώ < *παράτυπος* (διαφ. το ελνστ. *παρατυποῦμαι* «παραποιώ, πλαστογραφώ»).

παρατώ
< μεσν. *παρατῶ* (με επανανάλυση και αποκατάσταση τής πρόθ. *παρά* ως α΄ συνθ.) < *παραιτῶ* «εγκαταλείπω, αφήνω», τύπος ενεργ. φωνής τού αρχ. *παραιτοῦμαι (-έο-)* (βλ.λ.), που ήδη από την ελνστ. εποχή είχε τη σημ. «ζητώ άδεια να φύγω, να απαλλαγώ από υποχρέωση ή καθήκον».

πάραυτα
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], επίρρ. που προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *παρ' αὐτὰ (τὰ πράγματα)* «συγχρόνως με αυτά, ενώ ή καθ' όσον συμβαίνουν αυτά – αμέσως, την ίδια στιγμή». Ο αναβιβασμός τού τόνου *πάραυτα < παραυτά* (αρχικός τύπος) δείχνει ότι το σύνθετο που προέκυψε είχε πλήρως λεξικοποιηθεί.

παράφερνα «η επιπλέον προίκα»
ελνστ. < *παρα- + -φερν(α)* < αρχ. *φερνή* «προίκα» < **bher-nā-* < I.E. **bher-* «φέρω», για το οποίο βλ.λ. *φέρω*. Η λ. συνδ. επίσης με λιθ. *bérnas* «αγώρι», αλβ.

barrë «φορτίο», γοτθ. *barn* «παιδί» κ.ά. Η αρχ. *φερνή* δήλωνε υποχρεωτική προσφορά προς θεό και κυρίως την προίκα που εισέφερε η νύφη στον γάμο. Ήδη από τα κείμενα τού 3ου αι. π.Χ. και εντεύθεν η λ. αντικαταστάθηκε από το ουσ. *προίξ, -κός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραφερνάλια «παρεπόμενα», μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *paraphernalia* < μεσν. λατ. *paraphernalia* < ελνστ. *παράφερνα*.

παραφέρομαι → παράφορος, φέρω

παραφιλολογία

μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *paralittérature* (υβριδικό σύνθ.), εν μέρει ελληνογενές από α΄ συνθ. *παρα-*.

παραφίνη

λόγ. [1867], μεταφορά τού γαλλ. *paraffine* < γερμ. *Paraffin*, που πλάστηκε με βάση τα λατ. *parum* «λίγο» και *affinis* «γειτονικός, οικείος», επειδή δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν συγγενείς ουσίες με την παραφίνη.

παράφορος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. 1050: *τυφλὸν τυφλῷ στείχοντα παραφόρῳ ποδί*] < ρ. *παραφέρω* «φέρνω δίπλα – εκτρέπω, παρασύρω», με τη β΄ σημ. να κυριαρχεί στον μέσο τύπο *παραφέρομαι*, < *παρα-* + *φέρω, -ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραφορά < αρχ. *παραφορ-ά* «εκτροπή – (μτφ.) παραφροσύνη, διαταραχή φρενών».

παραφράζω

ελνστ., αρχική σημ. «λέω με άλλα λόγια», < *παρα-* + αρχ. *φράζω* «λέγω – εξηγώ» (βλ.λ. *φράση*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παράφραση < ελνστ. *παράφρα-σις*

παραφραστής < ελνστ. *παραφρασ-τής*

παραφραστικός < ελνστ. *παραφρασ-τικός* < *παραφρασ- (παραφράζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

παράφρων

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ήλ.* 472-5: *εἰ μὴ 'γὼ παράφρων μάντις ἔφυν καὶ γνώμας λειπομένα σοφᾶς*] < *παρα-* + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. κ. *σώ-φρων, εχέ-φρων, μετριό-φρων, ταπεινό-φρων, ά-φρων* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραφρονώ < αρχ. *παραφρον-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Επτὰ ἐπὶ Θήβ.* 808: *τί δ' εἶπας; παραφρονῶ φόβῳ λόγου*]

παραφροσύνη < αρχ. *παραφρ-οσύνη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη].

παραφυάδα «νέος βλαστός που φυτρώνει στη ρίζα φυτού»

< αρχ. *παραφυάς, -άδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *παραφύω / -ομαι* «φυτρώνω δίπλα» < *παρα-* + *φύω, -ομαι* (βλ.λ.).

παραφυλάσσω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Δημόκρ. *απόσπ.* 87.1-2: *τὸν φαῦλον παραφυλάττειν δεῖ, μὴ καιροῦ λάβηται*] < *παρα-* + *φυλάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-φυλάσσω, προ-φυλάσσω*. Ο μεταπλ. τύπος *παραφυλά(γ)ω* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραφύλαξη < μεσν. *παραφύλαξ-ις*

παραφύλαγμα < ελνστ. *παραφύλαγ-μα*.

παραφυσικός

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *paranormal* (υβριδικό σύνθ.), εν μέρει ελληνογενές από α΄ συνθ. *παρα-*.

παράφωνος

ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που ηχεί παραπλήσια», < *παρα-* + *-φων(ος)* < αρχ. *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *ομόφωνος, σύμ-φωνος*. Η σημερινή σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού νεότ. *παραφωνία* (βλ. παρακάτω).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραφων-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *paraphonie* (διαφ. το ελνστ. *παραφωνία* «αρμονία»)

παραφων-ώ < *παραφωνία* (υποχωρητ.) (διαφ. το ελνστ. *παραφωνῶ* «διακόπτω για να μιλήσω»).

παραχαράσσω

ελνστ., αρχική σημ. «παραποιώ (νόμισμα) με ψευδές χάραγμα», < *παρα-* + αρχ. *χαράσσω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραχάραγμα < ελνστ. *παραχάραγ-μα* «κίβδηλο νόμισμα» (πβ. Ιγνατ. Αντιοχ. *Έπιστ.* 3.5.2: *ὁ ἀσεβὴς ψευδώνυμον νόμισμα, κίβδηλον, νόθον, παραχάραγμα, οὐχ ὑπὸ Θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ διαβόλου ἐνεργηθέν*)

παραχάραξη < ελνστ. *παραχάραξ-ις*

παραχαράκτης < ελνστ. *παραχαράκ-της*.

παραχειμάζω → χειμάζομαι

παραχρήμα

< αρχ. *παραχρῆμα*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *παρὰ (τὸ) χρῆμα* «συγχρόνως με το γεγονός, με το πράγμα – ευθύς αμέσως». Βλ. κ. *αυτόχρημα*.

παραχωρώ

< αρχ. *παραχωρῶ (-έω)* «κάνω στο πλάι – υποχωρώ, αποσύρομαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Άπολ.* 34a.4-6: *εἰ δὲ τότε ἐπελάθετο, νῦν παρασχέσθω -ἐγὼ παραχωρῶ- καὶ λεγέτω εἴ τι ἔχει τοιοῦτον*] < *παρα-* + *χωρ(ῶ)* < *χῶρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-χωρώ, απο-χωρώ, προ-χωρώ, συγ-χωρώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παραχώρηση < ελνστ. *παραχώρη-σις* «υποχώρηση, απόσυρση» → μεσν. σημ. «ανοχή, άδεια, συγκατάθεση»

παραχωρη-τήριο, λόγ. [1833], < *παραχωρη- (πα-*

ραχωρώ) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *αποχωρητήριο*

παραχωρη-τής, λόγ. [1838], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *concesseur*

παραχωρητικός < ελνστ. *παραχωρη-τικός* «διατεθειμένος να υποχωρήσει» (ο γραμμ. όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από ν.λατ. *concessivus*).

παραψυχολογία

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *parapsychology*.

πάρδαλις

< αρχ. *πάρδαλις, -εως* «λεοπάρδαλη» [ήδη ομηρικό], με δυσερμήνευτο παραγ. τέρμα *-αλις* (πβ. αρχ. *δάμαλις*). Πρόκειται για ανατολ. δάνειο, που συνδ. με περσ. *palang*, πάστο *prāng*, ενώ περσική προέλευση έχει επίσης το σανσκρ. *pṛdāku-*. Βλ. κ. *πάρδος*.

παρδαλός

μεσν. < αρχ. *πάρδαλος* «στικτό όρνιο» (στον Αριστοτέλη), μεταπλ. τού ουσ. *πάρδαλις* «λεοπάρδαλη, πάνθηρας» (βλ.λ.), λόγω των ποικίλων κηλίδων και στιγμάτων που εμφανίζονται στο δέρμα αυτών των ζώων. Ο τύπος *παρδαλός* παρουσιάζει μετακίνηση τού τόνου στη λήγουσα κατ' αναλογίαν προς άλλα επίθ. που δηλώνουν χρώμα ή ιδιότητα (π.χ. *καστανός, γαλανός*), αλλά και για διαφοροποίηση από το ουσ. *πάρδαλος*, που μαρτυρείται σε μεσν. κείμενα με τη σημ. «λεοπάρδαλη».

πάρδος «αρσενική λεοπάρδαλη»

αντιδάν., ελνστ. < λατ. *pardus / pardalis* < αρχ. *πάρδαλις* (βλ.λ.). Υποστηρίζεται ότι η λατ. λέξη σχηματίστηκε ως αρσ. τού ελλ. τύπου.

παρέα

< ισπανοεβρ. *parea* < ισπ. *pareja* «ανδρόγυνο, ζευγάρι» < επίθ. *parejo* «όμοιος, ίδιος» (πβ. γαλλ. *pareil*) < υστλατ. *pariculus*, υποκορ. τού λατ. *par, -ris* «όμοιος, ίσος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρε-ΐστικος < *παρέ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *κοριτσ-ίστικος*

παρε-ΐτσα < *παρέ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*

παρε-ούλα < *παρέ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ούλα*.

ΣΥΝΘ. -παρέα: *αντρο-παρέα, γυναικο-παρέα*.

παρέγχυμα «ιστός από τον οποίο αποτελούνται τα συμπαγή σπλάχνα τού σώματος»

ελνστ. < αρχ. *παρεγχέω* (πβ. κ. *χέω – χύμα*) < *παρ(α)-* + *ἐγ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *χέω* «χύνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρεγχυματ-ικός, λόγ. [1885]

παρεγχυματ-ώδης, λόγ. [1836].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

παρέγχυμα

Ο ιατρός Ερασίστρατος (3ος αι. π.Χ.) αποκαλούσε με αυτόν τον όρο την ύλη από την οποία σχηματίζονται συμπαγή όργανα τού σώματος (π.χ. νεφροί, ήπαρ, πνεύμονες) όπου παρεγχέεται το φλεβικό αίμα, θεωρώντας ότι **παρέγχυμα** είναι *«ἑκάστου τῶν σπλάγχνων ἡ ἴδιος οὐσία»* και φυλάσσοντας τη λ. *σάρξ* μόνο για την ύλη των μυών.

πάρεδρος

ΕΤΥΜ. αρχ. < *παρ(α)-* + *-εδρ(ος)* < *ἕδρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρό-εδρος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κάθεται δίπλα σε άλλον (κυρ. σε δείπνο)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.18: *ἐπεὰν δεῖπνον προτιθώμεθα μέγα, τότε καὶ τὰς παλλακὰς καὶ τὰς κουριδίας γυναῖκας ἐσάγεσθαι παρέδρους*) → αρχ. σημ. (κατ' επέκτ.) «σύντροφος, συνεργός, βοηθός» (πβ. Ευριπ. *Ἱππόλ.* 675-7: *τίς ἂν θεῶν ἀρωγὸς ἢ τίς ἂν βροτῶν πάρεδρος ἢ ξυνεργὸς ἀδίκων ἔργων φανείη;*) → αρχ. σημ. (στην Αθήνα) «βοηθός καθενός από τους τρεις ανώτατους άρχοντες (με δικαστικά καθήκοντα)», επίσης τίτλος των συμβούλων τού Ξέρξη, τής Θέμιδος *(Διὸς πάρεδρος)*, καθώς και των εφόρων στη Σπάρτη → ο σύγχρ. νομ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *assesseur*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρεδρεύω < αρχ. *παρεδρ-εύω*

παρεδρία < αρχ. *παρεδρ-ία*

παρεδρ-ικός.

παρειά «μάγουλο»

αρχ., κυρ. πληθ. *παρειαί / παραῦαι* (αιολ.) (ήδη μυκ. *pa-ra-wa-jo*: **παραϜαίω* «μέρη τής περικεφαλαίας που κάλυπταν τα μάγουλα», επίθ. σε δυϊκό αριθμό) < **παρᾱϜᾱ* < **παρ-ᾱυσ-α* < *παρ(α)-* + **αυσ-* < Ι.Ε. **aus-* «αφτί», από όπου προέρχεται το αρχ. *οὖς* (βλ.λ.).

παρείσακτος

ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *παρεισάγω* «εισάγω μαζί μου», (ελνστ. σημ.) «εισάγω λαθραία, κρυφά» < *παρ(α)-* + *εἰσάγω* (βλ.λ.).

παρεισφρέω «παρεισδύω»

ελνστ. < *παρ(α)-* + αρχ. *εἰσφρέω* «εισάγω – (μέσο) εισδύω, εισέρχομαι» < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *-φρ(έω)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρείσφρηση < μεσν. *παρείσφρη-σις*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

παρεισφρέω

Από το ελνστ. **παρεισφρέω** σχηματίστηκε κανονικά ο παρελθοντικός τύπος *παρεισέφρ-ησα* (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχολ. Ἰωάνν.* 2.570: *τὴν ἐν τῷ μεταξὺ παρεισφρήσασαν ἁμαρτίαν*). Ωστόσο, η ομοιότητα ως προς το κλιτικό παράδειγμα με τα συνώνυμα σύνθετα *εισδύω, διεισδύω, παρεισδύω* οδήγησε στον εσφαλμένο σχηματισμό *παρεισφρύω – παρεισέφρυσα*, ο οποίος δεν έχει ιστορική βάση.

παρέκβαση → βαίνω

παρεκκλήσι → εκκλησία

παρεκκλίνω → απαρέγκλιτος, κλίνω

παρεκτείνω → εκτείνω

παρελαύνω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Όδ. μ 197-8: *αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τάς γε παρήλασαν οὐδ' ἔτ' ἔπειτα φθόγγον Σειρήνων ἠκούομεν οὐδέ τ' ἀοιδήν*], αρχική σημ. «παρέρχομαι ή προσπερνώ οδηγώντας, σύροντας άρμα ή έφιππος», < *παρ(α)-* + *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ελαύνω, προ-ελαύνω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρέλα-ση, λόγ. [1886], απόδ. τού γαλλ. *parade (militaire)* (διαφ. το ελνστ. *παρέλασις* «το να περνά κανείς δίπλα ή να προσπερνά έφιππος»).

παρέλευση → έλευση

παρελθόν

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 1358: *οὐ γάρ με τἄλγος τῶν παρελθόντων δάκνει*], ουδ. τής μτχ. *παρελθών* (οριστική *παρῆλθον*, που χρησίμευσε ως αόρ. β' τού ρ. *παρέρχομαι*) < *παρ(α)-* + *ἐλθών*, που ανάγεται στο θ. τού ουσ. *ἔλευσις* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρελθοντ-ικός.

ΣΥΝΘ. παρελθοντο-: *παρελθοντο-λογία* (λόγ. [1893]), *παρελθοντο-λογώ, παρελθοντο-λόγος, παρελθοντο-λογικός.*

παρελκόμενο «αξεσουάρ»

< ελνστ. *παρελκόμενον* (κυρ. πληθ.), ουδ. τής μτχ. μέσου ενεστ. *παρελκόμενος* τού αρχ. *παρέλκω* «σύρω και θέτω κατά μέρος» (< *παρ(α)-* + *ἕλκω*, βλ.λ.). Ήδη την ελνστ. εποχή η μτχ. *παρελκόμενα* είχε αποκτήσει τη σημ. «επιπρόσθετα – εξαρτήματα» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 9.20: *τὰ μὲν ἐκ περιττοῦ παρελκόμενα τοῖς ἐπιτηδεύμασι* «όσα αποτελούν απλώς προσθήκες στις τέχνες»).

παρελκύω → ελκύω

παρεμβαίνω → παρέμβαση

παρεμβάλλω → βάλλω

παρέμβαση

λόγ. [1840], που πλάστηκε από το ρ. *παρεμβαίνω* κατά το σχήμα *βάσις – βαίνω* (βλ.λ.) ως απόδ. τού γαλλ. *intervention*. Το ελνστ. *παρεμβαίνω* σήμαινε «μπαίνω ανάμεσα – επεμβαίνω (για να βοηθήσω)» (πβ. Πλουτ. *Σωκρ. δαιμον.* 593.F: *τοὺς δ' ἐγγὺς ἤδη παραθέοντες καὶ παρεμβαίνοντες ἅμα καὶ χειρὶ καὶ φωνῇ βοηθοῦντες ἀνασῴζουσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρεμβα-τικός, απόδ. τού γαλλ. *interventionniste*

παρεμβατικ-ότητα < *παρεμβατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

παρεμβατ-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *interventionnisme.*

παρεμβολή

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Κτησία, *απόσπ.* 3c,688,F.1b: *εἰς μίαν δὲ παρεμβολὴν συνελθόντες ἐβουλεύοντο κοινῇ περὶ τοῦ συμφέροντος*] < *παρεμβάλλω*, κατά το σχήμα *βολή – βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-βάλλω – παρα-βολή, μετα-βάλλω – μετα-βολή.*

ΣΗΜΑΣ. Εκτός από τη βασική αρχική σημασία «οτιδήποτε παρεμβάλλεται, εισάγεται ανάμεσα ή παρενείρεται», που ήταν γνωστή στους ρήτορες τής Αρχαιότητας, η λ. απέκτησε κατά την ελνστ. εποχή τη διαδεδομένη ειδική σημ. «σώμα ή παράταξη στρατιωτών – στρατόπεδο» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 3.52.1-2: *τότε μὲν οὖν αὐτοῦ ποιησάμενος τὴν παρεμβολὴν καὶ μίαν ἐπιμείνας ἡμέραν αὖθις ὥρμα*).

παρεμπιπτόντως

λόγ. [1833], επιρρ. σχηματισμός από την αρχ. μτχ. *παρεμπίπτων, -οντος* τού ρ. *παρεμπίπτω* «εισέρχομαι κρυφά, παρεμβάλλομαι – (ελνστ.) συμβαίνω, παρουσιάζομαι» (< *παρ(α)-* + *ἐμπίπτω*). Ο επιρρ. τύπος *παρεμπιπτόντως* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *incidemment*.

παρεμφαίνω «δηλώνω εμμέσως, υποδηλώνω»

αρχ., αρχική σημ. «συνεμφανίζω – δηλώνω», < *παρ(α)-* + *ἐμ-* (< *ἐν*) + *φαίνω / -ομαι*. Βλ. κ. *απαρέμφατο.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρεμφατικός < ελνστ. *παρεμφα-τικός*.

παρεμφερής

ελνστ. < *παρ(α)-* + αρχ. *ἐμφερής* «ανταποκρινόμενος – παρόμοιος» < ρ. *ἐμφέρω* < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *φέρω* (βλ.λ.).

παρενδύομαι «ντύνομαι με ρούχα τού αντιθέτου φύλου (σεξουαλική παρέκκλιση)»

λόγ. [1860], < *παρ(α)-* + *ενδύομαι*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *(se) travestir*, αρχική σημ. «μεταμφιέζομαι». Η λ. δεν σχετίζεται με το ελνστ. *παρενδύομαι* «διεισδύω, μπαίνω». Βλ. κ. *τραβεστί.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρενδυσ-ία, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *transvestisme*

παρενδυσ-ίας, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *travesti* (βλ. κ. *τραβεστί*).

παρενέργεια

< *παρ(α)-* + *ενέργεια*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Nebenwirkung*.

παρένθεση

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *παρένθεσις* < ρ. *παρεντίθημι* «παρεμ-

βάλλω, παρενείρω» (πβ. αρχ. *θέσις – τίθημι*) < *παρ(α)- + ἐν- + τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*).

ΣΗΜΑΣ. Ο γραμματικός Τρύφων (1ος αι. π.Χ.) χρησιμοποιούσε τον όρο *παρένθεσις* με τη σημ. «παρεμβαλλόμενο γράμμα» (*Περὶ παθῶν* 1.16: *παρένθεσις δέ ἐστι προσθήκη φωνήεντος κατὰ τὸ μέσον οὐ ποιοῦντος συλλαβήν, οἷον πνέοντος πνείοντος*), όπως και άλλοι γραμματικοί τής ελνστ. εποχής. Η σημ. «παρεμβαλλόμενη φράση (σε υπερβατό σχήμα)» απαντά στον γραμματικό Ερμογένη (2ος αι. μ.Χ.) και στους μεταγενεστέρους του.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρένθετος < ελνστ. *παρένθε-τος* < αρχ. *παρεντίθημι*. Ο σύγχρ. όρος *παρένθετη μητέρα* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *surrogate mother*

παρενθε-τικός, λόγ. [1874], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *parenthetic*

παρενθέτω, λόγ. [1889], < *παρ(ά) + εν- + θέτω*.

πάρεξ «εκτός, παρεκτός»

< αρχ. *πάρεξ / παρέξ / παρέκ* < *παρ(α)- + ἐκ / ἐξ* (βλ.λ.).

παρεξηγώ → εξηγώ

παρεό

< γαλλ. *paréo*, λ. τής Ταϊτής που αρχικώς αναφερόταν σε παραδοσιακό γυναικείο επένδυμα.

παρεπιδημώ «διαμένω πρόσκαιρα σε ξένο τόπο»

< ελνστ. *παρεπιδημῶ (-έω)* < *παρεπίδημος* «προσωρινός κάτοικος σε ξένο τόπο» < *παρ(α)- +* αρχ. *ἐπίδημος* «αυτός που κατοικεί στην πατρίδα του» < *ἐπί- + δῆμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *έν-δημος (ενδημία), έκ-δημος (εκδημία), από-δημος (αποδημία)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρεπιδημία < ελνστ. *παρεπιδημ-ία* «διαμονή σε ξένο τόπο» (αρχ. σημ. «πρόσκαιρη κατάσταση», ως χαρακτηρισμός τής ανθρώπινης ζωής) < ρ. *παρεπιδημῶ (-έω)*.

παρεπόμενο

< αρχ. *παρεπόμενον* «αναγκαίο ή τυχαίο επακολούθημα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], ουδ. τής μτχ. *παρεπόμενος* τού ρ. *παρέπομαι* «παρακολουθώ, επακολουθώ» < *παρ(α)- + ἕπομαι* (βλ.λ.).

πάρεργο → έργο

παρέρχομαι → έρχομαι

πάρεση

< αρχ. *πάρεσις* «ελαφρά μυϊκή παράλυση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *παρίημι* «αφήνω (να πέσει) – χαλαρώνω, εξασθενώ» (πβ. αρχ. *ἕνεσις – ἐνίημι, ἄνεσις – ἀνίημι*) < *παρ(α)- + ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνεση*.

παρεστώς «παρευρισκόμενος»

αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *παρίστημι / παρίσταμαι* (βλ. κ. *παριστώ*).

παρετυμολογία «εσφαλμένη ετυμολογική ερμηνεία»

λόγ. [1874], < *παρ(α)- + ετυμολογία*, μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *paretimologia*. Αργότερα προτιμήθηκε ο όρος *λαϊκή ετυμολογία*, που αποδίδει τα γερμ. *Volksetymologie*, αγγλ. *folk / popular etymology*, γαλλ. *étymologie populaire*. Οι μεσν. λ. *παρετυμολογία, παρετυμολογῶ* σήμαιναν μόνο «ετυμολόγηση, ετυμολογική παραγωγή ή αναγωγή» και δεν σχετίζονται με τον σημερινό όρο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρετυμολογ-ικός, λόγ. [1898]

παρετυμολογώ < ελνστ. *παρετυμολογ-ῶ (-έω)* «εξετάζω την ετυμολογία λέξεως» (με επίδρ. τού σύγχρ. όρου *παρετυμολογία*, βλ. ανωτέρω).

παρευρίσκομαι

αρχ., αρχική σημ. «ανακαλύπτομαι, ανευρίσκομαι», μέσ. τύπος τού ρ. *παρευρίσκω* < *παρ(α)- + εὑρίσκω* (βλ.λ. *βρίσκω*). Η σημ. «παρίσταμαι, είμαι παρών» είναι όψιμη ελνστ. (πβ. Ιουστιν. *Ἐπιστ. Θεοδ. Μομψουεστ.* 154: *συναγαγὼν ἐν Χαλκηδόνι τὴν τῶν πατέρων σύνοδον, παρόντων Διοσκόρου καὶ Εὐτυχοῦς, μεθ' ὧν καὶ αὐτὸς παρευρεθείς*).

παρεφθαρμένος «αλλοιωμένος»

ελνστ. μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *παραφθείρω* < *παρα- + φθείρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-εφθαρμένος*.

παρέχω

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «δίνω, προμηθεύω, χορηγώ», < *παρ(α)- + ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω, προσ-έχω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παροχή < αρχ. *παροχ-ή* [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη], αρχική σημ. «προμήθεια, χορηγία» (οι σύγχρ. όροι που αναφέρονται στη διοχέτευση π.χ. νερού, αερίου, πετρελαίου, ρεύματος κ.ά. οφείλονται σε σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *supply*)

παροχέας < ελνστ. *παροχ-εύς* «προμηθευτής, χορηγός», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *παρεχ- (παρέχω)* + παραγ. τέρμα *-εύς*

πάροχος < ελνστ. *πάροχ-ος* «προμηθευτής, χορηγός» < *παροχ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *παρεχ- (παρέχω)*, πβ. κ. *μετέχω – μέτοχ-ος, κατέχω – κάτοχ-ος*.

ΣΥΝΘ. -πάροχος: *δικαιο-πάροχος* (λόγ. [1864]), *πλουσιο-πάροχος* (μεσν.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

παρέχω

Ο σχηματισμός των χρόνων τού σύνθετου αυτού ρήματος με βάση την ιστορική αρχή συχνά προκαλεί προβλήματα στους ομιλητές. Ειδικότερα, ο συ-

νοητικός παρελθοντικός (αόριστος) ***παρέσχον*** και ο συνοπτικός τύπος ***παράσχω***, λόγω τής δυσκολίας και τής αβεβαιότητας ως προς την κλίση, αρκετές φορές υποκαθίστανται από τύπους με διαρκές ποιόν ενεργείας, όπως ο παρατατικός ***παρείχα***, αν και με αυτόν τον τρόπο δεν διακρίνεται ο διαρκής από τον στιγμιαίο τύπο. Σε άλλες περιπτώσεις, ο ομιλητής ίσως χρησιμοποιεί διαφορετικό ρήμα ως εναλλακτική λύση, ειδικά σε πρόσωπα τού ρήματος που δεν χρησιμοποιούνται συχνά ή όταν η σύνταξη δεν είναι λόγια (π.χ. *του προσφέραμε τη δυνατότητα να...*, αντί *του παρέσχομε(ν) τη δυνατότητα*).

παρήγορος

αρχ. (ως ουσ., ελνστ. ως επίθ., για λόγο «που καταπραΰνει, που ανακουφίζει») < *παρ(α)-* + *-ήγορ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. ρ. *ἀγορεύω* «εκφωνώ δημόσια διάλεξη», επίσης σύνθ. *κατ-ήγορος, συν-ήγορος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρηγορητής < μεσν. *παρηγορη-τής* < *παρηγορη-* (*παρηγορῶ*) + παραγ. τέρμα *-τής*

παρηγορητικός < ελνστ. *παρηγορη-τικός* < αρχ. *παρηγορ-ῶ (-έω)*

παρηγοριά < μεσν. *παρηγορ-ιά* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *παρηγορ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

παρηγορικός < αρχ. *παρηγορ-ικός* < *παρήγορ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, πβ. κ. *κατηγορ-ικός*

παρηγορώ < αρχ. *παρηγορ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 1001: *ὀχλεῖς μάτην με κῦμ' ὅπως παρηγορῶν*].

παρήλιο «φωτεινό ατμοσφαιρικό φαινόμενο»

< ελνστ. *παρήλιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *παρήλιος* [ήδη με τη σημερινή σημασία στον Αριστοτέλη, *Μετεωρ.* 377a] < *παρ(α)-* + *ἥλιος* (βλ.λ.).

παρήχηση → **ήχος**

παρθένος

αρχ. λ. [ήδη ομηρική], χωρίς επιβεβαιωμένη αντιστοιχία, όπως και η αντίστοιχη λατ. *virgo, -inis*. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες κατά καιρούς συνδέσεις με τα αρχ. ρ. *εὐθενέω / εὐθηνέω* «θάλλω, ακμάζω» και *θῆσθαι* «θηλάζω», με το αρχ. ουσ. *πτόρθος* «κλαδί, βλαστός», με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σκυρθάλιος· νεανίσκος* ή με το παλ. ιρλ. *ainder* «νέα γυναίκα». Πιο πρόσφατα προτάθηκε η ανάλυση *παρθένος* < **bhr̥gh-wen-o-* «πλήρως ανεπτυγμένη», που συνδ. με το αρμ. *barjr* «ψηλός», ενώ αντικείμενο πολλών συζητήσεων αποτελεί η αναγωγή *παρθένος* < **pr̥-sten-o* «ανώριμη – (κατά γράμμα) με μόλις ανεπτυγμένα στήθη», που συνδέθηκε με το συνώνυμο βεδ. *prathamottanakā-*. Αναπόδεικτη είναι η εικασία πελασγικού δανείου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρθένα < μεσν. *παρθέν-α*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *παρθένος (ἡ)*

παρθενικός < ελνστ. *παρθεν-ικός* (η μτφ. σημ. «πρώτος» με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *virginal*, αγγλ. *virgin*)

παρθενία < αρχ. *παρθεν-ία* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ, *απόσπ.* 114.1: *παρθενία, παρθενία, ποῖ με λίποισα οἴχῃ;*]

Παρθενώνας < αρχ. οικωνύμιο *Παρθεν-ών, -ῶνος* < *παρθένος* (αφού ο ναός ανοικοδομήθηκε προς τιμήν τής Αθηνάς Παρθένου).

ΣΥΝΘ. παρθεν(ο)-: *παρθεν-ωπός* (αρχ.), *Παρθεν-όπη* (αρχ.), *παρθενο-φθορία* (μεσν.), *παρθεν-αγωγείο* (λόγ. [1849]), *παρθενο-γονία* (λόγ. [1893]), *παρθενο-γένεση* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *παρθενο-καρπία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *παρθενο-ρραφή* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Παρθένος

Η χρήση τής λέξης ***παρθένος*** για την Παναγία είναι ελληνιστική (χρησιμοποιήθηκε σε πατερικά κείμενα από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες), αλλά έχει την αφετηρία της ήδη στην Π.Δ., στη σχετική προφητεία τού Ησαΐα (Ησ. 7,14: *ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ*).

πάρθιος στη φρ. *πάρθιον βέλος* «απροσδόκητο, ύπουλο χτύπημα»

ελνστ. < αρχ. *Πάρθοι*, κάτοικοι μεγάλου αρχ. βασιλείου που βρισκόταν μεταξύ Ινδού και Ευφράτη ποταμού. Το κυριωνύμιο είναι αγν. ετύμου, αν και ορισμένοι θεωρούν ότι πρόκειται για σκυθική λ. με σημ. «φυγάς».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πάρθιο βέλος

Η φράση ***πάρθιο βέλος*** (πβ. ελνστ. *παρθικὸς ἰός*, ήδη στον Πλούταρχο) έχει την αφετηρία της στην τακτική των Πάρθων ιππέων να στρέφονται απότομα και να τοξεύουν ενάσω οπισθοχωρούσαν, αιφνιδιάζοντας έτσι τους διώκτες τους.

παρίας «πρόσωπο χωρίς πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα»

λόγ. [1868], μεταφορά τού αγγλ. *pariah* / (παλαιότ.) *parriar* < *paṛaiyar* «τυμπανιστής» (< *paṛai* «τύμπανο»), λ. τής γλ. Ταμίλ, που δηλώνει την κατώτερη κάστα στο ινδουιστικό σύστημα ιεραρχίας (ή τη μη ένταξη σε αναγνωρισμένη κάστα). Τα μέλη τής κάστας αυτής είχαν, ειδικά στη Ν. Ινδία, τον ρόλο τού τυμπανιστή κατά τη διάρκεια των εορτών.

παριστάνω

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *παρίστημι / παρίσταμαι* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Π 853: *ἄγχι παρέστηκεν θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή*] < *παρ(α)-* + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.). Ο μεταπλασμός είχε ως αφετηρία τον

αόρ. *παρέστησα* κατά το σχήμα *αύξησα – αυξάνω, βλάστησα – βλαστάνω, αμάρτησα – αμαρτάνω* κ.ά. Ο ελνστ. τύπος *παριστῶ (-άω)* μεταπλάστηκε με βάση τα συνηρημένα σε *-άω* (πβ. κ. *συν-ιστώ, εφ-ιστώ, καθ-ιστώ*), ενώ ο ν.ελλ. λαϊκός τύπος *παρασταίνω* έχει επίσης ως αφετηρία τον αόρ. *παρέστησα* κατά το σχήμα *αρρώστησα – αρρωσταίνω*. Βλ. κ. *παράσταση*.

παρκάρω
μεταφορά τού ιταλ. *parcare* < γαλλ. *parquer* (με σημασιολ. επίδρ. τού αγγλ. *parking*, που εισήλθε ως δάνειο στη Γαλλική) < *parc* «πάρκο». Βλ.λ. *πάρκινγκ*.

παρκέ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *parquet*, υποκορ. τού *parc* (βλ.λ. *πάρκο*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μικρό πάρκο, περίκλειστο άλσος» → 14ος αι. «χώρος στο δικαστήριο, στον οποίο βρίσκονται οι δικαστές, χωρισμένος με μπάρα από την υπόλοιπη αίθουσα» → 16ος αι. «ξύλινο πάτωμα σε περίκλειστο χώρο (αρχικά σε αίθουσα χορού)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρκετέζα μεταφορά τού γαλλ. *parqueteuse* «ηλεκτρική συσκευή για το γυάλισμα τού παρκέ» < ρ. *parqueter*

παρκετ-ίνη < *παρκέτ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίνη*

παρκέτο «ξύλινη σανίδα τού παρκέ» < ιταλ. *parchetto* < γαλλ. *parquet* (βλ. ανωτέρω).

πάρκινγκ
< αγγλ. *parking*, γερούνδιο τού ρ. *park* < ουσ. *park* «χώρος στάθμευσης», αρχική σημ. «πάρκο, περίκλειστος χώρος», < παλ. γαλλ. *parc* (βλ.λ. *πάρκο*).

πάρκινσον
από το επώνυμο τού Άγγλου χειρουργού James Parkinson (1755-1824), ο οποίος περιέγραψε τη νόσο το 1817.

πάρκο
< ιταλ. *parco* < υστλατ. *parricus* «μάντρα, περίκλειστος χώρος» (> γαλλ. *parc*), πιθ. από προρωμαϊκό τύπο **parra* «κοντάρι, μπάρα». Βλ. κ. *παρκάρω, παρκέ, πάρκινγκ*.

παρκόμετρο
μεταφορά τού γαλλ. *parcmètre*, που αποτελεί προσαρμογή τού αγγλοαμερ. όρου (Η.Π.Α.) *parking meter* «μετρητής σταθμεύσεως».

παρλαπίπα
μεταφορά τού γερμ. επιφων. *papperlapapp* «ανοησίες» (> ουσ. *Papperlapapp* «φλυαρία, κενολογία»), με επίδρ. τού ουσ. *πάρλα* (βλ.λ. *παρλάρω*). Η γερμ. λ. είναι ηχομιμητ. αρχής και σχηματίστηκε με βάση την επανάληψη τού μορφήματος *papp-*.

παρλάρω
αντιδάν., < ιταλ. *parlare* «μιλώ, φλυαρώ» < μεσν. λατ. *parabolāre* (που αντικατέστησε το κλασικό λατ. *loquor* «μιλώ») < λατ. *parabola*, στην υστλατ. σημ. «λόγος, εκφώνημα», < αρχ. *παραβολή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρλάτα αντιδάν., < ιταλ. *parlata* «φλυαρία, πολυλογία» < *parlare* (βλ. ανωτέρω).

παρμεζάνα «είδος σκληρού τυριού»
μεταφορά τού γαλλ. *parmesan* < ιταλ. *parmigiano* «από την Πάρμα» < τοπων. *Parma*.

παρμπρίζ
< γαλλ. *pare-brise* (η ακριβής σημ. είναι «αλεξήνεμο») < *pare-* (< ρ. *parer* «σκεπάζω, καλύπτω, προστατεύω» < λατ. *parāre*) + *brise* «αύρα», δυσετυμολόγητος όρος τού ναυτικού λεξιλογίου, ίσως < γενουατ. *brixa*, προρωμαϊκής αρχής.

παρνασσισμός «ποιητικό ρεύμα στη Γαλλία»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *parnassisme*. Ως ονομασία τού φερώνυμου ποιητικού ρεύματος η λ. έχει την αφετηρία της στο γαλλ. λογοτεχνικό περιοδικό *Le Parnasse contemporain* «Ο σύγχρονος Παρνασσός» (1866), το οποίο ανθολογούσε ποιητές που αντλούσαν έμπνευση από την κλασική Αρχαιότητα.

παρντόν
< γαλλ. *pardon* < ρ. *pardonner* < υστλατ. *perdonāre* «δίνω, παραχωρώ – κάνω χάρη, συγχωρώ» < *per-* (επιτατ. πρόθεμα) + λατ. *donāre* «δωρίζω, χαρίζω – συγχωρώ».

παροδηγώ
< μεσν. *παροδηγῶ* «παραπλανώ, εξαπατώ» < *παρ(α)-* + αρχ. *ὁδηγῶ (-έω)*, πβ. κ. *καθ-οδηγώ*.

πάροδος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *παρ(α)-* + *ὁδός*, πβ. σύνθ. *άν-οδος, έφ-οδος, κάθ-οδος, σύν-οδος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε τόσο τη «δευτερεύουσα οδό ή είσοδο» όσο και την είσοδο τού χορού στην ορχήστρα από πλαϊνή πτέρυγα. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. σήμαινε επίσης «πέρασμα, προσπέρασμα» και, σε ορισμένες φρ., «παρεμπιπτόντως, εν τη ρύμη τού λόγου» (πβ. Αριστ. *Περὶ οὐραν.* 306b: *ὥστ' ἐάν τις ἀκριβολογεῖσθαι βούληται καὶ μὴ ἐκ παρόδου τοὺς λόγους ἀποδέχεσθαι τοὺς τοιούτους*). Η χρονική σημ. είναι ελνστ. (πβ. Πορφυρ. *Ἀφορμ.* 44.52: *κατὰ πάροδον τοῦ χρόνου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παροδικός < ελνστ. *παροδ-ικός* «σχετικός με την πάροδο – περαστικός»

παροδικ-ότητα λόγ. [1892], < *παροδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

πάροικος «κάτοικος ξένης χώρας χωρίς πολιτικά δικαιώματα»
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ, *απόσπ.* 148.1: *ὁ πλοῦτος ἄνευ ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος*], αρχική

σημ. «προσωρινός κάτοικος σε ξένη χώρα», < *παρ(α)- + οἶκος* (βλ.λ.), πβ. σύνθ. *έν-οικος, κάτ-οικος, μέτ-οικος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παροικία < ελνστ. *παροικ-ία* «παραμονή σε ξένη χώρα»

παροικώ < αρχ. *παροικ-ῶ (-έω)* «κατοικώ, διαμένω σε ξένη χώρα ως πάροικος»

παροίκηση < αρχ. *παροίκη-σις* «γειτονία» < ρ. *παροικ-ῶ (-έω).*

παροιμία

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Άγαμ.* 264: *ὥσπερ ἡ παροιμία*] < *παρ(α)- + -οιμ(ία)* < *οἴμη* «άσμα, ποίημα, ποιητικός λόγος», για το οποίο βλ.λ. *προοίμιο.* Ο λεξικογράφος Ησύχιος έδινε τις ακόλουθες ερμηνείες: *παροιμίαι· παραινέσεις, παραμυθίαι, νουθεσίαι, ἠθῶν ἔχουσαι καὶ παθῶν ἐπανόρθωσιν· παροιμία· βιωφελὴς λόγος, παρὰ τὴν ὁδὸν λεγόμενος, οἷον παροδία. οἶμος γὰρ ἡ ὁδός.* Η συσχέτιση με τον τύπο *οἶμος* «οδός» είναι παρετυμολογική· το σύνθ. *παροιμία* δήλωνε την παρατήρηση που ακολουθεί την αρχική δήλωση και διατυπώνεται ως γνωμικό, ως γενική αρχή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παροιμιακός < ελνστ. *παροιμι-ακός*

παροιμιώδης < ελνστ. *παροιμι-ώδης.*

ΣΥΝΘ. παροιμιό-μυθος.

παρόλα (η)

μεσν., αντιδάν., < ιταλ. *parola* «λέξη – λόγος» < λατ. *parabola,* στην υστλατ. σημ. «λόγος, εκφώνημα», < αρχ. *παραβολή* (βλ.λ.).

παρ' όλο

< αρχ. φρ. *παρ' ὅλον (-ην),* που αρχικά δήλωνε χρονική ή τοπική έκταση (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 7.1.44: *οἴδημα ἐκ τῆς μασχάλης ἀρξάμενον παρ' ὅλον τὸ δεξιὸν πλευρόν*). Η σύγχρονη εναντιωματική σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *malgré tout.*

παρόμοιος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.80.3: *πρὸς μὲν γὰρ Πελοποννησίους καὶ τοὺς ἀστυγείτονας παρόμοιος ἡμῶν ἡ ἀλκή*] < *παρ(α)- + ὅμοιος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-όμοιος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρομοίως < αρχ. επίρρ. *παρομοί-ως* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

παρομοιάζω < ελνστ. *παρομοι-άζω* «μοιάζω με κάποιον» → μεσν. σημ. «παραβάλλω, συσχετίζω»

παρομοιασ-τικός < *παρομοιασ- (παρομοιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

παρομοίωση < αρχ. *παρομοίω-σις,* αρχική σημ. «σύγκριση» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1410a.26: *παρίσωσις δ' ἐὰν ἴσα τὰ κῶλα, παρομοίωσις δὲ ἐὰν ὅμοια τὰ ἔσχατα ἔχῃ ἑκάτερον τὸ κῶλον*) → ο γλωσσ. όρος ήδη ελνστ. (δηλώνει ρητορικά σχήματα όπως το ομοιοτέλευτο και η παρήχηση, πβ. Διον. Αλικαρν. *Ἰσοκρ.* 3.43-45: *αἵ τε παρομοιώσεις καὶ παρισώσεις καὶ τὰ ἀντίθετα καὶ πᾶς ὁ τῶν τοιούτων σχημάτων κόσμος*).

παρόν → παρών

παρονομαστής

λόγ. [1769], < ελνστ. *παρονομάζω* «αποκαλώ με ορισμένο όνομα (αλλοιωμένο ή παράγωγο)» < *παρ(α)- + ὀνομάζω,* μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dénominateur.*

παροξύνω

«ερεθίζω, εξάπτω – τονίζω με οξεία την παραλήγουσα λέξεως»

αρχ. < *παρ(α)- + ὀξ(ύνω)* < επίθ. *ὀξ(ύς)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ύνω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρόξυν-ση, λόγ. [1766]

παροξυσμός < αρχ. *παροξυσ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

παροξύτονος

ελνστ. < *παρ(α)- + ὀξύτονος* (βλ.λ.). Το επίθ. δήλωνε εξ αρχής λέξη τονισμένη με οξεία στην παραλήγουσα.

ΣΥΝΘ. προ-παροξύτονος (ελνστ.).

παρόραμα

«λάθος απροσεξίας, αβλέπτημα»

ελνστ. < αρχ. *παρορῶ (-άω)* «παραβλέπω, παραθεωρώ – σφάλλω» < *παρ(α)- + ὁρῶ* (βλ.λ.).

παροτρύνω

αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *παρ(α)- + ὀτρύνω* «παρακινώ, ενθαρρύνω» < **ὀ-τρύ-νjω* < *ὀ-* προθεμ. + μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **twer-* «ωθώ, προτρέπω» || σανσκρ. *tvárate* «επείγομαι, βιάζομαι», παλ. άνω γερμ. *dweran* «στρέφω αποτομα» || αρχ. *ὀτρ-ηρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρότρυνση < μεσν. *παρότρυν-σις*

παροτρυντικός < μεσν. *παροτρυν-τικός.*

παρουσία

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 169: *ὄμμα γὰρ δόμων νομίζω δεσπότου παρουσίαν*], αρχική σημ. «το να βρίσκεται κάποιος δίπλα, παραπλεύρως», < *παροῦσ(α)* (με ληκτικό τέρμα *-ία*), θηλ. τής μτχ. *παρών* (βλ.λ.) τού ρ. *πάρειμι* «παρίσταμαι, παρευρίσκομαι» κατά το σχήμα *οὖσα – οὐσία* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «το να είναι κάποιος παρών».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παρουσιάζω < ελνστ. *παρουσι-άζω* / αρχ. *παρουσιάζομαι* «είμαι παρών – εμφανίζομαι» → Οι σύγχρονες σημ. (ενεργ. και μεσοπαθ.) αποτελούν αποδ. τού γαλλ. *(se) présenter*

παρουσία-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *présentation*

παρουσιά-ιμος, λόγ. [1889], < *παρουσιασ- (παρουσιάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.
παρουσιασ-τής, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *présentateur*.
παρουσιαστικό, λόγ. [1897], < *παρουσιασ- (παρουσιάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-τικό*, ουδ. τού τέρματος *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *présence*.

παροχέας → παρέχω

παροχετεύω
αρχ. (ο μέσος τύπος) < *παρ(α)-* + *όχετ(εύω)* < *όχετός* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-οχετεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παροχέτευση < αρχ. *παροχέτευ-σις*
παροχετευ-τικός.

παροχή → παρέχω

παρόχθιος «πλησίον όχθης»
< *παρ(α)-* + *όχθ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιος*, απόδ. τού γαλλ. *riverain*.

πάροχος → παρέχω

παρρησία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 28.3-5: *δίδου παρρησίαν τοῖς εὖ φρονοῦσιν, ἵνα περὶ ὧν ἂν ἀμφιγνοῇς ἔχῃς τοὺς συνδοκιμάσοντας*], αρχική σημ. «ελευθερία λόγου, το θάρρος τής γνώμης», < *πα(ν)-* (βλ.λ. *παν*) + *-ρρησ(ία)* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως και ληκτικό τέρμα *-ία*) < *ῥῆσις* «λόγος, ομιλία» (βλ.λ. *ρήση*).

πάρσιμο → παίρνω

παρτάλι
< τουρκ. *partal* «κουρέλι» < περσ. *partal*.

παρτενέρ
< γαλλ. *partenaire* < αγγλ. *partner* «συνέταιρος, σύντροφος» < παλ. αγγλ. *parcener* «συγκληρονόμος» (με επίδρ. τού ουσ. *part* «μέρος, τμήμα») < παλ. γαλλ. *parçonier* < υστλατ. **parti(ti)onārius* < λατ. *partitio, -ōnis* «μερισμός, διαίρεση».

παρτέρι
μεταφορά τού γαλλ. *parterre* < *par-* (< πρόθ. *par* < λατ. *per*) + *terre* < λατ. *terra* «γη, έδαφος».

πάρτη
< μεσν. *πάρτη / πάρτε* «πλευρά, μεριά» < ιταλ. *parti*, πληθ. (που μεταφέρθηκε ως θηλ. εν.) τού ουσ. *parte* «μέρος, τμήμα – μεριά, πλευρά» < λατ. *pars, -tis*. Ήδη μεσν. η φρ. *ή πάρτε / πάρτη μου* «η πλευρά μου, εγώ» (με διάφορους τύπους ανάλογα με το πρόσωπο).

πάρτι
< αγγλ. *party*, αρχική σημ. «τμήμα, μερίδα», < παλ. γαλλ. *partie* < υστλατ. **partīta*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. τού λατ. *partio* «διαιρώ, μοιράζω, κατανέμω». Η λ. έλαβε κατά τον 15ο αι. (στην Αγγλική) τη σημ. «ομάδα ανθρώπων (με κοινά γνωρίσματα) – πολιτική παράταξη, στρατιωτικό σώμα», ενώ από τον 18ο αι. απαντά η σημ. «κοινωνική συγκέντρωση για αναψυχή».

παρτίδα
μεσν., αρχική σημ. «τμήμα ή μέρος συνόλου, μερίδιο», < βεν. *partida* (πβ. ιταλ. *partita* «τμήμα, μερίδα», ήδη τον 17ο αι. η σημ. «αγώνας μεταξύ δύο μερών») < υστλατ. **partīta*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. τού λατ. *partio* «διαιρώ, μοιράζω, κατανέμω». Ήδη μεσν. η σημ. «δοσοληψίες, σχέσεις» (τού πληθ. *παρτίδες*).

παρτιζάνος «εθελοντής μαχητής»
μεταφορά τού γαλλ. *partisan* < ιταλ. *partigiano*, αρχική σημ. «μαχητής υπέρ παρατάξεως ή κόμματος», < *parte* «μέρος, τμήμα – μεριά, πλευρά», κατ' αναλογίαν προς το επίθ. *artigiano* «τεχνίτης». Αν και η σημ. «πολεμιστής που ανήκει σε μικρή ομάδα» απαντά ήδη τον 17ο αι., η λ. άρχισε να διαδίδεται με τη σημ. «πολεμιστής προερχόμενος από σώμα ατάκτων» τον 19ο αι. (πβ. ρωσ. *partizan* < γαλλ. *partisan*), οπότε δήλωσε τα άτακτα σώματα Ρώσων που επιχειρούσαν κατά των γαλλικών στρατευμάτων υπό τον Ναπολέοντα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αντάρτης*.

παρτιτούρα
< ιταλ. *partitura* (17ος αι.) «σύστημα γραφής μουσικού κειμένου κατά μέρη» < μεσν. λατ. *partitura* «διαίρεση, διανομή» < υστλατ. *partitor, -ōris* «διανεμητής, κατανεμητής» < λατ. ρ. *partio* «διαιρώ, μοιράζω, κατανέμω».

παρτός → παίρνω

παρτούζα
μεταφορά τού γαλλ. *partouse / partouze*, αρχική σημ. «είδος χαρτοπαιγνίου» (στην αργκό από το 1924 με σημ. «ομαδικό σεξ»), < *part(ie)* «μέρος, τμήμα» (βλ.λ. *πάρτι*).

παρτσακλό «πρόσωπο (συνήθ. νεαρό) με ανάρμοστη συμπεριφορά ή εμφάνιση»
ίσως < τουρκ. *parçak* «κουρελιασμένος» < *parça* «κομμάτι, τεμάχιο, θρύμμα» < περσ. *pārča* (ίδια σημ.).

παρτ-τάιμ
< αγγλ. *part-time*, στη σημ. «μερική απασχόληση».

παρυδάτιος «αυτός που αναπτύσσεται κοντά σε νερό»
μεσν. < *παρ(α)-* + *υδατ-* (< αρχ. *ὕδωρ, -ατος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*.

παρυφή
ελνστ., αρχική σημ. «άκρο ενδύματος, μπορντούρα», υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. ρ. *παρυφαίνω*

«υφαίνω στο περιθώριο, στο τελείωμα τού ενδύματος» (πβ. κ. *υφή – υφαίνω*) < *παρ(α)-* + *ὑφαίνω* (βλ.λ.).

παρφέ
< γαλλ. *(glace) parfait*, κυριολ. «αμιγές, αγνό (παγωτό)», νεότ. σημ. [1871] για παγωτό που περιείχε μόνο κρέμα και αρωματική ουσία, ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *parfait* «τέλειος – αγνός, αμιγής» < λατ. *perfectus*.

παρφουμάρω
μεταφορά τού γαλλ. *parfumer* «αρωματίζω» < παλ. προβηγκ. *perfumar* < *perfume* «άρωμα» < δημώδ. λατ. **per-fumus*, υποχωρητ. από ρ. **per-fumāre* < *per-* επιτατ. + λατ. *fumāre* «αναδίδω καπνό (ενίοτε αρωματικό)» < *fūmus* «καπνός».

παρωδία
< αρχ. *παρῳδία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *παρῳδ(ός)* (με ληκτικό τέρμα *-(α)* < *παρ(α)-* + *-ῳδ(ός)* < *ᾠδή* (βλ.λ.). Το λεξικό Σούδα δίνει τον ακόλουθο χαρακτηριστικό ορισμό: *Παρῳδία· οὕτω λέγεται ὅταν ἐκ τραγῳδίας μετενεχθῇ λόγος εἰς κωμῳδίαν.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρωδώ < ελνστ. *παρῳδ-ῶ (-έω)*.

παρωθώ → ωθώ

παρών
αρχ., μτχ. ενεστ. τού ρ. *πάρειμι* «παρίσταμαι, παρευρίσκομαι» < *παρ(α)-* + *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*). Βλ. κ. *ων, ούσα, ον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρόν < αρχ. *παρόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *παρών*.

παρώνυμο «λέξη ομόηχη με άλλη, αλλά με διαφορετική σημασία»
< αρχ. *παρώνυμον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εύμ.* 145-6: *δίδωσι δ' ἣ γενέθλιον δόσιν Φοίβῳ· τὸ Φοίβης δ' ὄνομ' ἔχει παρώνυμον*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *παρώνυμος* «παράγωγο από άλλο όνομα με ελαφρά διαφοροποίηση» < *παρ(α)-* + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-ώνυμος, επ-ώνυμος*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρωνύμιο < ελνστ. *παρωνύμ-ιο* «όνομα που προέρχεται από παρόμοιο όνομα» (επίσης «επώνυμο», με σημασιολ. επίδρ. από λατ. *cognomen*)
παρωνυμία < ελνστ. *παρωνυμ-ία* «παρατσούκλι, εναλλακτικό όνομα».

παρωνυχίδα
< ελνστ. *παρωνυχίς, -ίδος* (αρχ. *παρωνυχία*) < *παρ(α)-* + *-ωνυχ(ίς)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυξ, -υχος* (βλ.λ. *νύχι*). Ο ν.ελλ. τύπος *παρανυχίδα* οφείλεται σε αποκατάσταση τού πλήρους προθέματος *παρα-* κατά τα πολλά σύνθ. με αυτή την πρόθεση.

παρωπίδα
< ελνστ. *παρωπίς, -ίδος*, αρχική σημ. «προσωπίδα των γυναικών», < *παρ(α)-* + *-ωπ(ίς)* < ουσ. **ὤψ, ὠπός* «μάτι – όψη», που παράγεται από το θ. των λ. *ὀπ-ή, ὀπ-τικός* (βλ.λ.), πβ. κ. *μέτ-ωπο, προσ-ωπ-ίδα*.

πάρωρος «παράκαιρος, καθυστερημένος»
ελνστ. < *παρ(α)-* + *-ωρ(ος)* < αρχ. *ὥρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρωρ-ίτης < *πάρωρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *ανατολ-ίτης, ερημ-ίτης*.

παρωτίδα «αδένας κάτω από το αφτί»
< ελνστ. *παρωτίς, -ίδος* (ήδη στον ιατρό Γαληνό με τη σημερινή σημασία) < *παρ(α)-* + *-ωτ(ίς)* < θ. *ωτ-* τού αρχ. *οὖς, ὠτός* «αφτί» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παρωτ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *parotitide*.

παρωχημένος «ξεπερασμένος, παρελθοντικός»
< αρχ. *παρῳχημένος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Κατηγ.* 45.14-15: *ἅπαντες γὰρ τὰ παρῳχημένα μνημονεύουσιν*], μτχ. παρακ. τού ρ. *παροίχομαι* «προσπερνώ, αντιπαρέρχομαι» < *παρ(α)-* + *οἴχομαι* «φεύγω, απομακρύνομαι», που ίσως συνδ. με αρμ. *ēǰ* «κατέβηκε» (γ΄ εν. αορίστου), λιθ. *eigà* «πορεία, βάδισμα», παλ. ιρλ. *óegi* «φιλοξενούμενος». Εικάζεται ότι το ρ. *οἴχομαι* αναλύεται σε θ. *οἰ-* (με δασύ πρόσφυμα *-χ-*), για το οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος που απαντά στο αρχ. *εἶμι* «έρχομαι – πηγαίνω, θα πάω» (βλ.λ. *ιόν, ιταμός*). Ο γραμματικός όρος είναι ελνστ.

πας
ΕΤΥΜ. < αρχ. *πᾶς, -ντός (πᾶσα, πᾶν)* < **παντ-ς*, με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος και αντέκταση, ίσως συνδ. με την αντίστοιχη τοχαρ. αντωνυμία *puk / po, ponta* (πληθ.). Οι μυκ. τύποι *pa-te*: *πάντες*, *pa-sa*: *πᾶσα*, *pa-si*: *πᾶσι* αποδεικνύουν αδύνατη οποιαδήποτε συσχέτιση τόσο με το αρχ. **πάομαι* «κατέχω, λαμβάνω» όσο και με το λατ. *quantus* «πόσος», διότι προϋποθέτουν αρχικό σύμφωνο **kʷ-*. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η λ. ανάγεται σε θέμα με σημ. «πλήρης, ολόκληρος», το οποίο θεωρείται ότι αποτελεί την αφετηρία των αρχ. *πέντε* και *πύξ* «γροθιά» (δηλ. «πέντε δάχτυλα ενωμένα σφιχτά»). Σημαντικά παράγωγα αποτελούν οι λ. *ἄ-πας, πάντο-τε, παντ-οῦ, πάντ-ως, πάν-υ*.
ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *πᾶς* σήμαινε «κάθε είδους – ο καθένας, έκαστος». Η λεπτή σημασιολογική διάκριση από το αρχ. *ὅλος* «ολόκληρος» (πβ. αντιστοίχως λατ. *om-*

nis «καθένας» – *totus* «όλος») δεν διατηρήθηκε στα κατοπινά στάδια τής Ελληνικής, με αποτέλεσμα οι πληθ. *όλοι* και *πάντες* να συγχωνευθούν στη σημ. «όλοι ανεξαιρέτως». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όλος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

παντ(ο)-, πασι-
Από το αρχ. *πᾶς* έχουν σχηματιστεί πολλά σύνθετα με βάση τη γενική ενικού *παντός*, τα οποία έχουν α΄ συνθετικό ***παντ(ο)-*** (π.χ. *παντο-γνώστης, παντο-ειδής, παντο-κράτωρ*), και τη δοτική πληθυντικού *πᾶσι*, τα οποία έχουν α΄ συνθετικό ***πασι-*** (π.χ. *πασί-γνωστος, πασι-φανής*). Βλ. κ. *παν*.

πάσα
υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *πασάρω*, με περαιτέρω επίδρ. τού αγγλ. *pass*, όταν αναφέρεται σε ομαδικά αθλήματα. Το ρ. *πασάρω* προέρχεται από το ιταλ. *passare* «περνώ» < δημώδ. λατ. **passāre* < λατ. *passus* «βήμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πασ-αδόρος < *πάσ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *μπαλ-αδόρος, γυψ-αδόρος*.

πασαλείφω → πασσαλείφω

πασαπόρτι «διαβατήριο»
< ιταλ. *passaporti*, πληθ. (που θεωρήθηκε τύπος εν.) τού ουσ. *passaporto* (> μεσν. *πασ(σ)απόρτον*) < γαλλ. *passeport* (15ος αι.) < *passe-* (ρ. *passer* «περνώ», βλ.λ. *πάσα*) + *port* < λατ. *portus* «πέρασμα – είσοδος σε χώρο προορισμένο για πλοία, λιμάνι».

πασαρέλα
< παλ. ιταλ. *passarella* (σύγχρ. *passerella*) < γαλλ. *passerelle* < ρ. *passer* «περνώ» (βλ.λ. *πάσα*) + παραγ. τέρμα *-elle*.

πασάρω → πάσα

πασάς
< μεσν. *πασᾶς*, τίτλος αξιωματούχων τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, < τουρκ. *paşa* < περσ. *pādi-šāh* «βασιλιάς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πασαλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *paşalık* < *paşa*
πασαλ-ήδικος.

πασατέμπος
< ιταλ. *passatempo* < γαλλ. *passe-temps* «(απασχόληση) για να περνά η ώρα, χόμπι» < *passe-* (ρ. *passer* «περνώ», βλ.λ. *πάσα*) + *temps* < λατ. *tempus, -oris* «χρόνος».

πασίγνωστος
ελνστ. < *πασι-* (βλ.λ. *πας*) + αρχ. *γνωστός*.

πασίδηλος «ολοφάνερος»
ελνστ. < *πασι-* (βλ.λ. *πας*) + αρχ. *δῆλος* «φανερός, καταφανής» (βλ.λ.).

πασιέντσα
< διαλεκτ. ιταλ. **passienza* < ιταλ. *pazienza* «υπομονή» < λατ. *patientia*. Ήδη τον 19ο αι. συναντούμε την ιταλ. φρ. *gioco di pazienza* «(χαρτο)παίγνιο τής υπομονής», επειδή απαιτεί ηρεμία και προσεκτική σκέψη.

πασιφανής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Βακχυλίδη] < *πασι-* (βλ.λ. *πας*) + *-φαν(ής)* < θ. τού ρ. *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*.

πασιφισμός
μεταφορά τού γαλλ. *pacifisme* «ειρηνισμός» < *pacif(ique)* «ειρηνικός, ειρηνοποιός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. επίθ. *pacificus* < *paci-* (< *pax, -cis* «ειρήνη») + *-fic(us)* < θ. τού ρ. *facio* «κάνω, ποιώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πασιφ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *pacifiste*
πασιφιστ-ικός < *πασιφιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πάσο
μεσν., αρχική σημ. «πέρασμα, δίοδος», < ιταλ. *passo* «βήμα, πέρασμα» < λατ. *passus*. Ορισμένες σύγχρ. σημ., όπως «δικαίωμα ελεύθερης εισόδου», οφείλονται σε επίδρ. των γαλλ. *passe*, αγγλ. *pass*.

πασουμάκι
μεσν. < τουρκ. *paşmak / başmak*, αρχική σημ. (στην παλ. Τουρκική) «μοσχάρι ενός έτους», από το δέρμα τού οποίου κατασκεύαζαν παντόφλες ή μαλακά παπούτσια. Ο τύπος *πασούμι* οφείλεται σε επανανάλυση τού *πασουμ-άκι*, το οποίο θεωρήθηκε υποκοριστικό.

πασπάλη «τριμμένη ουσία σε σκόνη»
αρχ., αρχική σημ. «ψιλοαλεσμένο σιτάρι», αγν. ετύμου. Δεν υφίσταται ετυμολ. σχέση με το συνώνυμο αρχ. *παιπάλη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πασπαλ-ίζω
πασπάλισ-μα < *πασπαλισ-* (*πασπαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πασπαλισ-τός < *πασπαλισ-* (*πασπαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

πασπαρτού
< γαλλ. *(clé) passe-partout* «(κλειδί) που περνά παντού, δηλ. ανοίγει όλες τις πόρτες» < *passe-* (ρ. *passer* «περνώ», βλ.λ. *πάσα*) + *partout* «παντού».

πασπατεύω
μεσν., πιθ. (με αφομοίωση /p/ – /m/ > /p/ – /p/) < **πασματ(εύω)* < ελνστ. *πάσμα, -τος* «πασπάλισμα άλμης – έμπλαστρο» < αρχ. *πάσσω / -ττω* «πασπαλίζω, ραίνω» (βλ.λ. *παστός*). Κατ' άλλη άποψη, λιγότερο πιθ., η λ. προέρχεται από ρ. *πασπαλεύω* (< *πασπάλ(η)* «σκόνη – ψιλοαλεσμένο σιτάρι»).

πασσαλείφω

< **πισσαλείφω* (με αφομοίωση /i/ – /a/ > /a/ – /a/), μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *πισσαλοιφῶ (-έω)* (κατά το απλό *ἀλείφω*) < *πίσσ(α)* + *-αλοιφ(ῶ)* < *ἀλοιφή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πασσάλειμ-μα, πβ. κ. *αλείφω – άλειμ-μα*.

πάσσαλος

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «ξύλο ή ραβδί που μπήγεται στο χώμα», < **πάκ-γ-αλος* < θ. **πακ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πάγος, πήζω*). Η λ. συνδ. επίσης με το αντίστοιχο λατ. *pālus* «πάσσαλος» (< **pak-slo-*), καθώς και με το λατ. *pactum* «συνθήκη (δηλ. εδραιωμένη συμφωνία)», ενώ ομόρριζα είναι τα αρχ. *ἄ-παξ* (βλ.λ.), *παγ-ίς (-ίδα), πάχ-νη, πάγ-ιος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πασσαλώνω < ελνστ. *πασσαλ-ῶ (-όω)*

πασσάλω-μα, λόγ. [1894], < *πασσαλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. πασσαλο-: *πασσαλό-πηγμα* (λόγ. [1861]), *πασσαλο-πήκτης* (λόγ. [1884]), *πασσαλο-σανίδα* (λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο), *πασσαλό-κτιστος, πασσαλό-πηκτος* κ.ά.

πάστα

μεσν., αντιδάν., < ιταλ. *pasta* < υστλατ. *pasta* < ελνστ. *πάστη (ἡ)* «ζωμός ή σάλτσα με αλεύρι, ανάλατη ζύμη» (πβ. επίσης ελνστ. *παστά (τά)* «κρέμα με χοντραλεσμένο σιτάρι»), ουσιαστικοπ. θηλ. που ανάγεται στο αρχ. *παστός* (βλ.λ.).

παστάδα «νυφικό υπνοδωμάτιο»

μεσν. < αρχ. *παστάς, -άδος* «κιονοστοά ή πρόστωο μπροστά από την είσοδο κατοικίας» < **πα(ρ)-στάς*, συγκεκομμ. τύπος τού συσ. *παραστάς, -άδος* (βλ.λ. *παραστάδα*). Από την ελνστ. εποχή η λ. συνδέεται με την τελετή τού γάμου και με την είσοδο στον νυφικό θάλαμο τού σπιτιού, με αποτέλεσμα να αποκτήσει τη σημ. «νυφικό υπνοδωμάτιο» (πβ. Ηλιοδ. Εμεσ. *Αἰθιοπ.* 10.16: *νυμφοστολῆσαι μὲν οὐ δυνηθέντι οὐδὲ ἐπὶ παστάδας καὶ θαλάμους ἀγαγόντι, πρὸς δὲ θυσίαν κοσμοῦντι καὶ δᾷδας οὐ γαμηλίους*).

πασταφλόρα

< ιταλ. *pasta frolla* «πάστα που τρίβεται εύκολα» (με μετάθεση τού /r/) < *pasta* (βλ.λ. *πάστα*) + *frolla*, θηλ. τού επιθ. *frollo* «μαλακός, εύθρυπτος, τρυφερός», αγν. ετύμου· ορισμένοι το συνδ. με το διαλεκτ. ιταλ. *fraolo* «εύθραυστος» (< λατ. *fragilis*).

παστέλ

< γαλλ. *pastel* «μολύβι από υλικό που περιέχει στερεοποιημένη χρωματιστή σκόνη» < ιταλ. *pastello* < δημώδ. λατ. **pastellus* < λατ. *pastillus* «μικρό στρογγυλό ψωμί – έμπλαστρο – φαρμακευτικό δισκίο», υποκορ. τού *panis* «ψωμί».

παστέλι

< μεσν. *παστέλι(ο)ν* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /l/) < ελνστ. *παστίλλιον*, υποκορ. τού *πάστιλλος / πάστελλος* «αρωματική ή φαρμακευτική καραμέλα, ζύμη από μέλι» < λατ. *pastillus* «μικρό στρογγυλό ψωμί – έμπλαστρο – φαρμακευτικό δισκίο», υποκορ. τού *panis* «ψωμί».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

παστέλι

Οι Ρωμαίοι ονόμαζαν με τη λ. ***pastillus*** (υποκοριστικό τού ***panis*** «ψωμί») και την παραλλαγή της ***pastillum*** τα ψωμάκια ή τις στρογγυλές πίτες και γλυκύσματα. Την ίδια λ. χρησιμοποίησαν στην ιατρική και για τα στρογγυλά δισκία με φαρμακευτική ουσία που έδιναν για κατάποση στους αρρώστους, τα σημερινά *χάπια*, τα οποία οι αρχ. Έλληνες ονόμαζαν *τροχίσκους* (από το σχήμα τού τροχού). Η διαφορά από τα σημερινά χάπια είναι, ασφαλώς, ότι τα αρχαία παρασκευάζονταν από ζύμη μέσα στην οποία τοποθετούσαν τη φαρμακευτική ουσία. Κατά την περίοδο τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, λόγω τής άμεσης καθημερινής επαφής τής Λατινικής και τής Ελληνικής, οι Έλληνες άρχισαν να χρησιμοποιούν τη λ. *pastillus* με την εξελληνισμένη μορφή ***πάστιλλος***. Η λ. *πάστιλλος*, στην Ελληνική πλέον, δήλωσε, εκτός από τον *τροχίσκο*, και τη λεγόμενη *μελιτοῦττα*, γλύκυσμα από μέλι και σουσάμι (το *μελιτοῦττα* είναι αττικός τύπος τού θηλ. *μελιτοῦσσα*, συνηρημένου τύπου τού *μελιτόεσσα*, επιθ. *μελιτόεις* «φτειαγμένος από μέλι»). Η λ. *πάστιλλος* εμφανίζεται κατόπιν και με τη μορφή ***πάστελλος*** (σχηματισμός που λογικά παρακολουθεί την εξέλιξη τής λατινικής λ., η οποία εμφανίζει τύπους ***pastellus***, ***pastellum***), ενώ συναντούμε και το υποκοριστικό ***παστίλλιον*** και το ρ. ***παστιλλόω***, ***-ῶ*** «φτειάχνω πάστιλλο». Υπό την επίδραση τού τύπου *πάστελλος* ή με κανονική φωνητική μεταβολή, το *παστίλλιον* εμφανίζει κατά τη μεσαιωνική περίοδο τύπο ***παστέλ(λ)ιον***, από όπου το σημερινό ***παστέλι***.

Ας σημειωθεί ότι από τον αρχικό λατ. τύπο *pastillus* προήλθαν επίσης τα γαλλ. ***pastille***, ισπ. ***pastilla***, πορτ. ***pastilha***, ιταλ. ***pastiglia*** και το ελληνικό ***παστίλια***.

παστερίωση

μεταφορά τού γαλλ. *pasteurisation*, που πλάστηκε από το επώνυμο τού Γάλλου χημικού και μικροβιολόγου Louis Pasteur (1822-95), ο οποίος εισηγήθηκε τη φερώνυμη μέθοδο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παστερι-ώνω, μεταφορά τού γαλλ. *pasteuriser* < κύρ. όν. *Pasteur*.

παστίλια
< ιταλ. *pastiglia* < ισπ. *pastilla* < δημώδ. λατ. **pastella*, θηλ. τού υστλατ. *pastellum* / **pastellus* < λατ. *pastillus* «μικρό στρογγυλό ψωμί – έμπλαστρο – φαρμακευτικό δισκίο». Βλ. επίσης *παστέλ, παστέλι* (ΣΧΟΛΙΟ).

παστίτσιο
αντιδάν., < ιταλ. *pasticcio* < δημώδ. λατ. **pasticiu(m)* (μεσν. λατ. *pasticius*), που ανάγεται στο υστλατ. *pasta* (βλ.λ. *πάστα*).

πάστορας «προτεστάντης ιερέας»
< ελνστ. *πάστωρ, -ορος* «ποιμένας, βοσκός» < λατ. *pastor, -ōris*, το οποίο στην εκκλησ. λατ. γλώσσα είχε αποκτήσει τη σημ. «ιερέας».

παστός «συντηρημένος σε αλάτι ή άλμη»
αρχ., ρηματ. επίθ. τού *πάσσω / -ττω* «πασπαλίζω (με αλάτι ή φαρμακευτική σκόνη), ραίνω», χωρίς ικανοποιητική ετυμολ. ανάλυση. Δεν έχει εξακριβωθεί η σχέση με το αρχαϊκό απρφ. *πῆν* (ίδια σημ.), που ορισμένοι προσπάθησαν να παραβάλουν προς τα αρχ. *δῆ-μος – δατέομαι, λή-θω* – λατ. *lateo* «λανθάνω, κρύβω». Δεν ευσταθεί η σύνδ. με το λατ. *quatio* «σείω, τινάζω». Ας σημειωθεί ότι ήδη αρχ. είναι η σημ. «στολίζω, διακοσμώ» (τού ρ. *πάσσω*), πράγμα που ερμηνεύει τη δήλωση τού «νυφικού υπνοδωματίου» από τον ουσιαστικοπ. τύπο *παστός (ό)* κατά την ελνστ. εποχή (βλ.λ. *παστάδα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
παστώνω < μεσν. *παστ-ώνω* < *παστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
πάστω-μα < *παστώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

παστουρμάς
< μεσν. *παστουρμᾶς* < τουρκ. *pastırma* < *bastırma*, που ίσως συνδ. με το ρ. *bastirmak* «στοιβάζω, πατικώνω».

παστρεύω «καθαρίζω»
μεσν. (με ανομοιωτική αποβολή τού *σ-* και αντιμετάθεση των στοιχείων τού συμπλέγματος *-ρτ-* > *-τρ-*) < *σπαστρεύω* < **σπαρτ(εύω)* «καθαρίζω με σκούπα από *σπάρτο*» < αρχ. *σπάρτον* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πάστρα < μεσν. *πάστρ-α* < *σπάστρα* < *σπαστρεύω* (υποχωρητ.), βλ. ανωτέρω
παστρικός < μεσν. *παστρ-ικός* < *πάστρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. ξε-παστρεύω.

Πάσχα
ελνστ. < αραμ. *pasḥa* < εβρ. *pesaḥ* «πέρασμα, παρέλευση», καθώς αναφέρεται στη Βιβλική αφήγηση τής δεκάτης πληγής κατά των Αιγυπτίων, όταν ο άγγελος τού Θεού προσπερνούσε τις εβραϊκές κατοικίες (των οποίων οι πόρτες είχαν ραντιστεί στις παραστάδες με αίμα αρνιού) και δεν θανάτωνε τα πρωτότοκά τους (Π.Δ., Έξοδ. 12,23: *καὶ παρελεύσεται Κύριος πατάξαι τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὄψεται τὸ αἷμα ἐπὶ τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν, καὶ παρελεύσεται Κύριος τὴν θύραν καὶ οὐκ ἀφήσει τὸν ὀλεθρεύοντα εἰσελθεῖν εἰς τὰς οἰκίας ὑμῶν πατάξαι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναστατώνω*.

πασχάλιο
< μεσν. *πασχάλιον* «κατάλογος κινητών εορτών που εξαρτώνται από την ημερομηνία τού Πάσχα», ουσιαστικοπ. ουδ. τού όψιμου ελνστ. *πασχάλιος* «σχετικός με το Πάσχα» < ελνστ. *Πάσχ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άλιος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πασχαλινός < μεσν. *πασχαλ-ινός* < *πασχαλ(ία)* (βλ. παρακάτω) + παραγ. τέρμα *-ινός*
πασχαλιά < μεσν. *πασχαλ-ιά / πασχαλ-ία* (ενν. *ἑορτή, ἡμέρα, ἑβδομάς*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *πασχάλιος* (βλ. ανωτέρω) ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανασταίνω*
πασχαλ-ιάτικος < *πασχαλ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μεσημερ-ιάτικος*.

πασχίζω
μεσν. < αρχ. *πάσχ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταπλ. τύπος προκειμένου να δηλωθεί η ενεργ. σημ. «καταβάλλω επίπονες προσπάθειες, μοχθώ».

πάσχω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. το προοίμιο τής Οδύσσειας, α 4: *πολλὰ δ' ὅ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν*] < **πάθ-σκω*, όπως προκύπτει από τον αόρ. β' *ἔ-παθ-ον*. Η πλήρης βαθμίδα τής ρίζας απαντά στον μέλλοντα *πείσομαι* (< **πενθ-σομαι*) και ίσως στο μυκ. ανθρωπωνύμιο *Te-ra-pe-te*: **Τελα-πένθης* «αυτός που υποφέρει από βάσανα», ενώ η ετεροιωμένη βαθμίδα συναντάται στον παρακείμενο *πέ-πονθ-α*. Ορισμένοι έχουν υποθέσει ότι το **πενθ-* ανάγεται σε Ι.Ε. **kʷen-th-* «υποφέρω» και, ως εκ τούτου, το ρ. *πάσχω* συνδ. με λιθ. *kenčiù* και παλ. ιρλ. *cēss(a)im*. Εναλλακτικώς έχει προταθεί επίσης η σύνδεση με το αρχ. *πενθερός*, εικάζοντας ότι ανάγονται από κοινού σε θέμα που σημαίνει «συνδέω». Σημαντικά ομόρριζα τού *πάσχω* είναι τα αρχ. *πάθ-ος, πένθ-ος* (βλ.λ.).

πατ «αναγκαστική ισοπαλία στο σκάκι»
< γαλλ. *pat* (οπτικό δάνειο) < ιταλ. *patta* «συμφωνία – ισοπαλία» < λατ. *pacta*, πληθ. τού *pactum* «συνθήκη, σύμβαση», για το οποίο βλ.λ. *πάσσαλος*.

πάταγος «εκκωφαντικός κρότος»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Φ 9: *ἐν δ' ἔπεσον μεγάλῳ πατάγῳ*], ονοματοπ. λ. με εκφραστ. θ. *πατ-* και πρόσφυμα *-αγ-*, ίχνη τού οποίου απαντούν και σε άλλες ονοματοποιημένες λ. τής αρχ. γλώσσας, όπως *ἀλαλ-αγ-ή, ὀλολ-υγ-ή, πλατ-αγ-ή* κ.ά. Βλ. κ. *πατάσσω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παταγ-ώδης, λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *éclatant*.

πατάρι

μεσν. < **πατάριον*, υποκορ. τού αρχ. *πάτος* (βλ.λ.), το οποίο κατά την ελνστ. εποχή είχε επίσης τη σημ. «δάπεδο, πάτωμα».

πατάσσω

αρχ. < **πατ-άκ-jω*, ονοματοπ. λ. με εκφραστ. θ. *πατ-* (από όπου σχηματίστηκε το ομόρριζο *πάταγος*, βλ.λ.), πρόσφυμα *-ακ-* και ληκτικό τέρμα **-jω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πάταξ-η, λόγ. [1847].

πατάτα

< ιταλ. *patata* < ισπ. *patata* < *batata* «γλυκοπατάτα», από γλώσσα των ιθαγενών τής Αϊτής (Αραουκική).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατατ-ιά

πατατ-άκι < *πατάτ(α)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*.

ΣΥΝΘ. πατατο-: *πατατο-καθαριστής, πατατο-κεφτές, πατατο-σαλάτα, πατατο-φαγία, πατατο-φάγος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πατάτα – γεώμηλο

Η πατάτα προέρχεται από τη Ν. Αμερική. Οι Ισπανοί κατακτητές έφεραν στην Ευρώπη το φυτό τού οποίου οι καρποί αποτελούσαν βασική τροφή των Ίνκας και μαζί με αυτό την ονομασία ***patata***, με την οποία τη γνωρίζουμε σήμερα. Ωστόσο, πριν καθιερωθεί η λ. ***πατάτα*** στα Ελληνικά, το φυτό και ο καρπός του είχαν ονομαστεί από τους λογίους ήδη από τις αρχές τού 19ου αιώνα ***γεώμηλον***, δηλ. «μήλο τής γης», αποδίδοντας έτσι στα Ελληνικά τη γαλλική ονομασία τού φυτού *pomme de terre*.

Η ιστορία τής λ. *πατάτα* είναι περιπετειώδης, όπως και η εξάπλωση τής καλλιέργειας τού ίδιου τού φυτού στην Ευρώπη. Το πρώτο είδος τού φυτού που εισήχθη στην Ευρώπη ήταν η γλυκοπατάτα, τής οποίας το ινδιάνικο όνομα ήταν *batata*, ονομασία όμως που επεκτάθηκε αργότερα και στη λευκή πατάτα των Άνδεων, την οποία καταναλώνουμε μέχρι σήμερα. Οι χωρικοί τής Ευρώπης, ειδικά τής Αγγλίας, άργησαν να αποδεχθούν την καλλιέργειά της και αρχικά την περιέβαλλαν με δεισιδαιμονίες. Η εσφαλμένη σύνδεση τής πατάτας με ορισμένα είδη τρούφας (μανιταριών) και την ιταλ. λ. ***tartufolo*** αποτέλεσε την αφετηρία σχηματισμού τής λέξης με την οποία ονομάζεται η πατάτα σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες: γερμ. ***Kartoffel***, βουλγ. ***kartof***, ισλ. ***kartafla*** κ.ά. Οι ίδιοι οι Ιταλοί, πάντως, προτίμησαν τη λ. *patata*.

Οι Γάλλοι ονόμασαν *pomme de terre* την κοινή «πατάτα των βοτανικών κήπων», όπου την καλλιεργούσαν ως εξωτικό φυτό, πριν περάσουν στην κατανάλωσή της. Ο όρος αυτός σχηματίστηκε αναλογικά προς τον παλαιότερο λατινικό όρο *malum terrae* «μήλο τής γης», ο οποίος δήλωσε διάφορα φυτά, όπως το κυκλάμινο, τον μανδραγόρα, την τρούφα κ.ά. Το ίδιο περιεχόμενο στα παλαιότερα Γερμανικά είχε ο όρος ***Erdapfel*** (*Erd* «γη», *Apfel* «μήλο»), που χρησιμοποιήθηκε για διάφορα φυτά, όπως ο μανδραγόρας, οι τρούφες κ.λπ.

Στην Ελλάδα η καλλιέργεια τής πατάτας συνδέεται με το προσωπικό ενδιαφέρον τού πρώτου κυβερνήτη τού νεοσύστατου ελληνικού κράτους, τού Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος ενθάρρυνε και συνέβαλε έμπρακτα στην καλλιέργειά της, η οποία, σύμφωνα με άρθρο τής «Γενικής Εφημερίδος τής Ελλάδος» τού 1828, «ἤνοιξεν εἰς τοὺς πτωχοὺς βέβαιον καὶ φιλάνθρωπον καταφύγιον τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς δυστυχίας των».

πατατούκα «μάλλινο κοντό επανωφόρι»

μεταπλ. σε θηλ. (κατά το συνώνυμο *κάπα*) τού βεν. *patatuco* (ιταλ. *patatucco*), που πλάστηκε σκωπτικά από συγχώνευση (συμφυρμό) των λ. *patata* «πατάτα» και *patalocco* «μπούφος των βάλτων», επειδή τη φορούσαν Βενετοί ναυτικοί.

πατατράκ

< ιταλ. *patatrac*, ηχομιμητ. λέξη.

πατέ «μείγμα από πολτοποιημένο ή ψιλοκομμένο κρέας (συκώτι κυρ. χήνας), χορταρικά κ.ά.»

αντιδάν., < γαλλ. *pâté*, μτχ. τύπος με βάση το ουσ. *pâte* < υστλατ. *pasta* < ελνστ. *πάστη (ἡ)* «ζωμός ή σάλτσα με αλεύρι, ανάλατη ζύμη» (πβ. επίσης ελνστ. *παστά (τά)* «κρέμα με χοντραλεσμένο σιτάρι»), ουσιαστικοπ. θηλ. που ανάγεται στο αρχ. *παστός* (βλ.λ.).

πατέντα

μεσν., αρχική σημ. «άδεια διελεύσεως», < ιταλ. *patente*, που αποσπάστηκε από την παλ. ιταλ. φρ. *lettera patente* «ανοικτή επιστολή», επίσημη κρατική ή βασιλική επιστολή, η οποία παρείχε στον κομιστή συγκεκριμένα προνόμια, άδεια ταξιδίου και βεβαίωση αποκλειστικότητας, < μεσν. λατ. *littera patens*, αρχική σημ. «διαβατήριο, άδεια πλεύσεως ή διελεύσεως». Ο τύπος *patens* αποτελεί μτχ. ενεστ. τού λατ. *pateo* «είμαι ανοικτός, εμφανής, πρόδηλος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατεντάρω, μεταφορά τού ιταλ. *patentare* < *patente* (βλ. ανωτέρω)

πατεντάρισ-μα < *πατενταρισ-* (*πατεντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

πατέρας

μεσν., από την αιτ. πτώση τού αρχ. *πατήρ, -τρός* (ήδη μυκ. *pa-te*) < Ι.Ε. **pater-* || σανσκρ. *pitár*, λατ. *pater* (> γαλλ. *père*, ισπ. *padre*), αρχ. γερμ. **fader* (> γερμ. *Vater*, αγγλ. *father*, ολλ. *vader*) κ.ά. Διάφορα παράγωγα τής σημαντικής αυτής λέξεως, καθώς και τα σύνθετά της *(πατρο-, -πατρος)*, εμφανίζουν μηδενι-

σμένη μεταπτωτ. βαθμίδα τού επιθήματος *-ter-: *πά-τρ-ιος, πα-τρ-ικός, πα-τρ-υιός, πα-τρ-ῷος, πα-τρ-ίς (-ίδος)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πάτερ (κυρ. σε προσφωνήσεις κληρικών), αρχ. κλητική τού ουσ. *πατήρ*, η οποία (ήδη τον Μεσαίωνα) συχνά χρησιμοποιήθηκε ως ονομαστική (πβ. κ. *ὦ δέσποτα – ὁ δέσποτας*)

πατερικός < όψιμο ελνστ. *πατερ-ικός* «σχετικός με εκκλησιαστικούς πατέρες»

πατριά < αρχ. *πατρ-ιά* «γενιά, καταγωγή (κυρ. από την πλευρά τού πατέρα)» ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πατριάρχης*

πατρικός < αρχ. *πατρ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Λάχ.* 181c.5: *πατρικὸς ἡμῖν φίλος τυγχάνεις ὤν*]

πάτριος < αρχ. *πάτρ-ιος* [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα]

πατρότητα < ελνστ. *πατρ-ότης, -ότητος* (η σύγχρ. σημ. «ιδιότητα τού δημιουργού ή τού εμπνευστή» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *paternité*).

ΣΥΝΘ. πατρο-: *πατρο-κτόνος* (αρχ.), *πατρο-κτονία* (ελνστ.), *πατρο-παράδοτος* (ελνστ.), *πατρο-γονικός* (λόγ. [1840]), *πατρο-λογία* (λόγ. [1833]), *πατρο-γραμμικός* (μεταφρ. δάνειο), *πατρο-τοπικός* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

αρχ. κύρ. ονόματα: **Πάτρο-κλος**, **Αντί-πατρος**, **Κλεο-πάτρα**.

πατερίτσα

μεσν., πιθ. μεγεθ. τού *πατεριτσή* (με τροπή [c] > [ts] προ τού /i/) < μεσν. *πατερικὴ (ῥάβδος / βακτηρία)*, αντί *πατρικὴ ῥάβδος / βακτηρία* λόγω τής συχνής προσφωνήσεως *πάτερ*. Ήδη ελνστ. είναι η φρ. *ποιμαντικὴ ῥάβδος / βακτηρία*. Από την Ελληνική προήλθαν αντίστοιχοι βαλκανικοί όροι, π.χ. σερβοκρ. *patarica*, βουλγ. *paterica*.

πατερναλισμός

«προσπάθεια για κηδεμόνευση υπαλλήλων ή πολιτών από διοίκηση ή εξουσία»

μεταφορά τού γαλλ. *paternalisme* < αγγλ. *paternalism* < *paternal* «πατρικός» (με παραγ. τέρμα *-ism*) < υστλατ. *paternālis* < λατ. *paternus* (< *pater, -tris* «πατέρας»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατερναλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *paternaliste* < *paternalisme* (βλ. ανωτέρω)

πατερναλιστ-ικός, μεταφορά τού αγγλ. *paternalistic*.

πάτερο

«ξύλινο δοκάρι για υποστήριξη στέγης ή πατώματος»

< μεσν. *πατερόν* «πατόξυλο» (με αναβιβασμό τού τόνου ίσως κατά το *σίδερο*· ήδη σε λεξικογραφικό έργο τού 13ου αι.: *Δοκός· τὸ τὴν στέγην ἀνέχον ξύλον ἢ πατερόν*) < αρχ. *πάτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερό(ν)*, πβ. κ. *λαδ-ερό, τσαγ-ερό*.

πάτερ φαμίλιας

λόγ. < λατ. *pater familias* «ο πατέρας τής οικογένειας, οικογενειάρχης».

πάτημα → πατώ

πατημασιά

μεσν. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *πάτημα* και *(πατη)σιά*.

πατητήρι → πατώ

πατητός → πατώ

πατικώνω

«συμπιέζω κάτι για να ελαττωθεί ο όγκος του»

< μεσν. *πατίκ(ιν)* «είδος κόμμεως» (στον λεξικογράφο Du Cange) + παραγ. τέρμα *-ώνω*. Το μεσν. *πατ(ίκιν)* ανάγεται στο αρχ. *πάτ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίκι(ο)ν*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατίκω-μα.

πατίνα

«επικάλυψη επιφάνειας για προστασία από οξίδωση»

< βεν. *patina* (ιταλ. *patina*, τονίζεται στην προπαραλήγουσα) < λατ. *patina* «τηγάνι, γαβάθα – λοπάδα».

πατίνι

< ιταλ. *pattini*, πληθ. (που θεωρήθηκε ουδ. εν.) τού *pattino* < γαλλ. *patin*, αρχική σημ. «υπόδημα με χοντρό πάτο ή σόλα», < *patte* «πόδι, πατούσα», οικείος ονοματοπ. όρος από τον ήχο προσκρουόντων αντικειμένων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατινάζ < γαλλ. *patinage* < ρ. *patiner*

πατινάρω, μεταφορά τού γαλλ. *patiner* < *patin*.

πατιρντί

< τουρκ. *patırtı* «θόρυβος, φασαρία», ίσως ονοματοπ. λέξη.

πατισερί

< γαλλ. *pâtisserie* «ζαχαροπλαστείο» < *pâtissier* < παλ. γαλλ. **pastitz* (με παραγ. τέρμα *-ier*) < δημώδ. λατ. **pasticiu(m)* (μεσν. λατ. *pasticius*), που ανάγεται στο υστλατ. *pasta* (βλ.λ. *πάστα*).

πατ κιουτ

< τουρκ. *pat küt* «με δυνατό θόρυβο – βιαστικά, απότομα».

πάτος

ΕΤΥΜ. αρχ., πιθ. μεταρρηματικός (υποχωρητ.) σχηματισμός από το ρ. *πατῶ (-έω)*, όπως συνέβη στα σύνθ. *ἀπο-πατῶ > ἀπόπατος, περι-πατῶ > περίπατος*. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι οι λ. *πάτος* και *πόντος* «θάλασσα» αποτελούν παράλληλους όρους, αλλά το ουσ. *πάτος* σήμαινε αρχικά «δρόμος που πατιέται συχνά», η δε σημ. «πυθμένας, βυθός» είναι υστερογενής. Εφόσον δεν τεκμηριώνεται η εν λόγω σύν-

δεση, οι λ. *πατῶ, πάτος* είναι αγν. ετύμου. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάτωμα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πολυσύχναστος δρόμος, που πατιέται συχνά» (ήδη ομηρική) → όψιμη ελνστ. σημ. «έδαφος – πυθμένας, βυθός» (5ος αι. μ.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατώνω < μεσν. *πατ-ώνω*, αρχική σημ. «στρώνω το δάπεδο με πλάκες», < αρχ. *πάτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

ΣΥΝΘ. -πατος: *ά-πατος, δί-πατος, τρί-πατος, μονό-πατος, από-πατος*.

πατουά

< γαλλ. *patois* «τοπικό ιδίωμα», αρχική σημ. «δυσνόητη γλώσσα», πιθ. < *patte* «πόδι, πατούσα» (βλ.λ. *πατίνι*), κατά το *françois*. Ο όρος είχε μάλλον σκωπτική αφετηρία: απέδιδε αδεξιότητα ή έλλειψη κομψότητας στους ομιλητές τέτοιων ιδιωμάτων, τα οποία θεωρούνταν παραφθορά τής βασικής γλώσσας.

πατούρα → πατώ

πατούσα

< μεσν. *πατοῦσα*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. ενεστ. τού αρχ. *πατῶ (-έω)*, βλ.λ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλμα*.

πατριά → πατέρας

πατριάρχης

ελνστ. < αρχ. *πατρι(ά)* + λεξ. επίθημα *-άρχ(ης)* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα δηλώνοντας τους αρχηγούς και γενάρχες των Ισραηλιτών (π.χ. Αβραάμ, Ισαάκ, Ιακώβ). Ως τίτλος των χριστιανών επισκόπων Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας κ.λπ. η λ. απαντά από τον 4ο αι. (Σωκρ. Σχολαστ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* 5.8: *καὶ πατριάρχας κατέστησαν διανειμάμενοι τὰς ἐπαρχίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πατριαρχείο < ελνστ. *πατριαρχ-εῖον*

πατριαρχία < ελνστ. *πατριαρχ-ία*, αρχική σημ. «η ιδιότητα τού επί κεφαλής εβραϊκής κοινότητας – πατρογονική καταγωγή» → Η σημ. «το αξίωμα τού πατριάρχη» πρωτοαπαντά τον 4ο αι. μ.Χ.

πατριαρχικός < ελνστ. *πατριαρχ-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πατριάρχης, πατριαρχία, πατριαρχικός

Η λέξη ***πατριάρχης*** είναι σύνθετη από το *πατριά* «γένος, φυλή» (που ανάγεται ετυμολογικά στο *πατήρ*) και *ἄρχω* «ηγούμαι, εξουσιάζω» (άρα *πατριάρχης* είναι ο αρχηγός τής πατριάς, τής γενιάς) και χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην Παλαιά Διαθήκη για να δηλώσει καθέναν από τους γενάρχες τού ισραηλιτικού λαού (*Μακκαβ.* 4, 7.19: *οἱ πατριάρχαι ἡμῶν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ*). Αργότερα όμως χρησιμοποιήθηκε επίσης ως τίτλος των αρχιεπισκόπων των πέντε μεγάλων Εκκλησιών. Σε κείμενο τού 5ου αιώνα διαβάζουμε: *Ὁ πατριάρχης Ῥώμης, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων*. Αυτές οι Εκκλησίες (με εξαίρεση τη Ρώμη, που έγινε καθολική) αργότερα ονομάστηκαν «πρεσβυγενή (= αρχαιότερα) πατριαρχεία» (ή και *παλαίφατα*). Σήμερα, ωστόσο, οι λέξεις *πατριάρχης* και *πατριαρχείο* δεν έχουν σχέση μόνο με τα πρεσβυγενή πατριαρχεία, αλλά και με τα λεγόμενα νεότερα πατριαρχεία κρατών ή εθνών, π.χ. Ρωσίας, Σερβίας, Βουλγαρίας κ.ά. (πβ. τον τίτλο *πατριάρχης Μόσχας και πασών των Ρωσιών*).

Αντίστοιχα, ***πατριαρχία*** ήταν ήδη από την όψιμη ελληνιστική εποχή η θητεία τού πατριάρχη και συνεκδοχικά ο αντίστοιχος χρόνος (π.χ. στον Κύριλλο Ρώμης: *ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἀναστάσιος τὸν ἐννεακαιδέκατον ἐν τῇ πατριαρχίᾳ πληρώσας ἐνιαυτὸν ἐτελεύτησεν*). Ό,τι σχετίζεται με τον *πατριάρχη* και την *πατριαρχία* λέγεται ***πατριαρχικό*** (π.χ. *πατριαρχική ράβδος / αξίωμα / βούλλα*) και, στον χώρο τής βυζαντινής μουσικής, αποκαλείται «*πατριαρχικό ύφος*» το ύφος ψαλμωδίας που διδάχθηκε από τους μεγάλους μουσικοδιδασκάλους τού Πατριαρχείου. Επίσης, το ρήμα ***πατριαρχεύω*** έχει τη σημασία «είμαι πατριάρχης».

Η λέξη χρησιμοποιήθηκε, όμως, και σε μεταφορικό επίπεδο, για να δηλώσει τον εισηγητή σημαντικής θεωρίας ή αντίληψης (π.χ. *ο Άνταμ Σμιθ είναι ο πατριάρχης τού φιλελευθερισμού*) και κατ' επέκταση αυτόν που πρωτοστάτησε σε συγκεκριμένο χώρο, κυρ. τού πολιτισμού (π.χ. *Μάρκος Βαμβακάρης, ο πατριάρχης τού ρεμπέτικου*).

Στην κοινωνική ανθρωπολογία τα νεότερα χρόνια χρησιμοποιήθηκε η λέξη ***patriarchy*** (πρώτα από τον Francis Bacon στο έργο του *Concerning the Post-Nati of Scotland*, 1626) με ειδικό επιστημονικό περιεχόμενο για να αναφερθεί στο κοινωνικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο ο άνδρας (πατέρας) ασκεί την εξουσία σε όλους τους τομείς τής κοινωνικής ζωής (θρησκεία, οικονομία, πολιτική, οικογένεια κ.λπ.). Από εκεί εισήχθη στα Ελληνικά ως ελληνογενής ξένος όρος (*πατριαρχική κοινωνία / οικογένεια* «η οποία έχει ως αρχηγό το μεγαλύτερο αρσενικό μέλος» κ.λπ.). Σε αντιδιαστολή προς το *πατριαρχία*, τέλος, δημιουργήθηκε ο όρος ***μητριαρχία*** (πβ. αγγλ. *matriarchy*), από όπου και ***μητριαρχικός***. Κατ' επέκταση, οι δύο λέξεις, *πατριαρχία* και *μητριαρχία*, αναφέρονται γενικά στην εξουσία τού άνδρα ή τής γυναίκας αντίστοιχα.

πατρίδα

< αρχ. *πατρίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* α 290: *νοστήσας δὴ ἔπειτα φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν*], ποιητ. τύπος ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *πάτριος* (βλ.λ. *πατέρας*), που αποσπάστηκε από φρ. όπως *πατρὶς αἶα, ἄρουρα, γαῖα, πόλις* κ.ά., όπου δήλωνε γενικά την «πατρική χώρα».

ΣΥΝΘ. πατριδ(ο)-: *πατριδο-γραφία* (λόγ. [1864]), *πατριδο-καπηλία* (λόγ. [1889]), *πατριδο-κάπηλος* (λόγ. [1897]), *πατριδο-λατρία* (λόγ. [1889]), *πατριδο-λάτρης* (λόγ. [1895]), *πατριδο-γνωσία* (απόδ. τού γερμ. *Heimatkunde*), *πατριδ-ωνυμικό* κ.ά.
-πατρις: *ά-πατρις, αρνησί-πατρις, φιλό-πατρις* κ.ά.
-πατρία: *αρνησι-πατρία, φιλο-πατρία, αφιλο-πατρία* κ.ά.
εκ-πατρίζομαι, επανα-πατρίζω (βλ.λ.).

πατρίκιος
ελνστ. < λατ. *patricius* «μέλος τής τάξης των ευγενών Ρωμαίων ευπατριδών» (δηλ. τής ανώτατης κοινωνικής και πολιτικής τάξης, κατ' αντιδιαστολή προς τον *πληβείο*) < *pater, -tris* «πατέρας». Πβ. κ. *πληβείος*.

πατρικός → πατέρας

πατριός → πατρυιός

πάτριος → πατέρας

πατριώτης
αρχ. < *πάτρ(ιος)* (ή < *πατρ(ιά)*, κατ' άλλη εκδοχή) + παραγ. τέρμα *-ιώτης*, πβ. κ. *στρατ-ιώτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πατριωτ-ικός, λόγ. [1857], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *patriotique* (διαφ. το αρχ. *πατριωτικός* «σχετικός με πατριά»)
πατριωτ-ισμός, λόγ. [1790], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *patriotisme*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πατριώτης
Ο όρος ***πατριώτης*** αρχικώς απαντά στο ελληνικό λεξιλόγιο ως προσδιορισμός των ομοεθνών βαρβάρων, οι οποίοι συνδέονταν με κοινή καταγωγή και *πατρίδα*, όχι πόλη, όπως συνέβαινε με τους Έλληνες, οι οποίοι αποκαλούνταν ***πολῖται*** και *συμπολῖται* ως μέλη ελεύθερης πόλης-κράτους. Στο σύγγραμμα *Περὶ διαφορᾶς λέξεων* (2ος αι. π.Χ.), που αποδίδεται στον γραμματικό Πτολεμαίο, γίνεται η εξής διάκριση: *πολίτης πατριώτου διαφέρει· πολίτης μὲν γὰρ λέγεταί τινος ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως ἐλεύθερος ἐλευθέρου, πατριώτης δὲ ὁ τῆς αὐτῆς χώρας δοῦλος δούλῳ*. Ωστόσο, ήδη στην αρχ. εποχή ο όρος εφαρμόστηκε επίσης σε Έλληνες (Πλάτων). Η σημασία «φιλόπατρις» είναι νεότερη και οφείλεται σε επίδραση τού ελληνογενούς γαλλ. *patriote*.

πατροκτόνος → πατέρας, -κτονία

πατρόν
< γαλλ. *patron*, αρχική σημ. «προστάτης, υπερασπιστής – κύριος, οικοδεσπότης» (η σημ. «πρότυπο ή υπόδειγμα για κοπή υφάσματος» ήδη τον 14ο αι.), < λατ. *patrōnus* «προστάτης, πάτρωνας» (βλ.λ. *πάτρωνας*).

πατρονάρω
μεταφορά τού γαλλ. *patronner* «προστατεύω και χειραγωγώ» < *patron*, αρχική σημ. «προστάτης, υπερασπιστής», < λατ. *patrōnus* «προστάτης, πάτρωνας» (βλ.λ. *πάτρωνας*).

πατροπαράδοτος
ελνστ. < *πατρο-* (< αρχ. *πατήρ, -τρός*) + *-παράδο(τος)* < θ. τού αρχ. *παρα-δίδωμι* με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου σε *-τος*.

πατρότητα → πατέρας

πατρυιός
ελνστ., που σχηματίστηκε από το αρχ. *πατήρ, -τρός* (βλ.λ. *πατέρας*) κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *μητρυιά* (βλ.λ.), προς το οποίο συμμορφώθηκε ορθογραφικά. Η γρ. *πατριός* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

πάτρωνας «προστάτης απελευθέρου στην αρχαία Ρώμη – (κακόσ.) προστάτης»
< ελνστ. *πάτρων, -ωνος* < λατ. *patrōnus* «προστάτης απελευθέρου» < *pater, -tris* «πατέρας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πατρωνία < ελνστ. *πατρων-(ε)ία* «προστασία απελευθέρου» (η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *patronage*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πάτρωνας
Στην αρχαία Ρώμη ***patrōnus*** απεκαλείτο ο πατρίκιος που έθετε υπό την προστασία του απελεύθερο (αλλά και πόλη ή επαρχία) και τον εκπροσωπούσε στα δικαστήρια και στη σύγκλητο. Ο προστατευόμενος δούλος ή πληβείος ονομαζόταν ***cliens*** «πελάτης».

πατρώνυμο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *πατρώνυμος* < *πατρ(ο)-* (< αρχ. *πατήρ, -τρός*) + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ώνυμος, συν-ώνυμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πατρωνυμικός < ελνστ. *πατρωνυμ-ικός*.

πατρώος «πάτριος, πατροπαράδοτος»
< αρχ. *πατρῷος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 215: *ἦ ῥά νύ μοι ξεῖνος πατρώϊός ἐσσι παλαιός*] < ουσ. *πάτρως, -ωος* «θείος από την πλευρά τού πατέρα» (κατ' αντιδιαστολή προς το *μήτρως*), που προέρχεται από το ουσ. *πατήρ, -τρός* (βλ.λ. *πατέρας*) και εμφανίζει ανάλογο σχηματισμό με τα συνώνυμα λατ. *patruus* και σανσκρ. *pitr̥vyá-*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πατρώος, πάτριος
Τα αρχαία συνώνυμα επίθετα *πατρῷος* και *πάτριος*

διακρίνονταν ως προς το πεδίο αναφοράς τους. Το επίθετο **πατρῷος** προσδιόριζε κυρίως ό,τι σχετιζόταν με την πατρική περιουσία ή κληρονομιά, ενώ το επίθετο **πάτριος** ετίθετο σε αναφορές για τους νόμους και τις παραδόσεις που προέρχονταν από τους προγόνους.

πατσαβούρα
< βεν. *spazza(d)ura* «σκούπισμα, σάρωμα» (με συμπροφορά στην αιτ. πληθ. και επανανάλυση /tis-spa/ > /tis-pa/, που οδήγησε σε αποβολή τού /s/) < ρ. *spazzar* «σκουπίζω, σαρώνω – αδειάζω, εξαλείφω» (πβ. λαϊκό *σπατσάρω* «καθαρίζω») < υστλατ. *spatiāre* «καθαρίζω τον χώρο περιπάτου, το πεζοδρόμιο» < λατ. *spatiāri* «περπατώ, βαδίζω». Το τουρκ. *paçavra* είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πατσαβουρ-ιάζω < *πατσαβούρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.

πατσάς
< τουρκ. *paça* < περσ. *pāča* «μαγειρεμένα πόδια σφαγίου», υποκορ. τού *pā(y)* «πόδι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πατσατζής, μεταφορά τού τουρκ. *paçacı* < *paça*
πατσατζ-ήδικο < *πατσατζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικο*.

πάτσι κυρ. στις φρ. *είμαι / έρχομαι πάτσι* (με κάποιον) «είμαστε ισόπαλοι»
ίσως < ιταλ. *pace* «ειρήνη», όπως απαντά στη διαλεκτ. φρ. *siamo pace* «είμαστε ισόπαλοι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πατσ-ίζω < *πάτσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

πατσουλί «είδος αρώματος»
< γαλλ. *patchouli* < αγγλ. *patch-leaf* (17ος αι.), μερική μεταφορά τής λ. *pach-ilai* «πράσινο φύλλο» (από τη γλ. Ταμίλ) < *pach / pacc* «πράσινος» + *ilai* «φύλλο».

πατώ
< αρχ. *πατῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], που συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *πάτος* (βλ.λ.). Δεν υπάρχει ικανοποιητική ετυμολ. ερμηνεία και για τις δύο λέξεις. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πάτημα < ελνστ. *πάτη-μα* «οτιδήποτε πατιέται – καταπατημένο αντικείμενο»
πατη-σιά < *πατη- (πατώ)* + παραγ. τέρμα *-σιά*
πατητήρι < μεσν. *πατη-τῆρι* < ελνστ. *πατη-τήριον* < αρχ. *πατῶ (-έω)*, με παραγ. τέρμα *-τήριον*
πατητός < ελνστ. *πατη-τός* «πατημένος», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *πατῶ (-έω)*
πατ-ούρα < *πατώ* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *θολ-ούρα*.
ΣΥΝΘ. -πατώ: *τσαλα-πατώ, παρα-πατώ, κατα-πατώ, περ(ι)-πατώ, στραβο-πατώ, ποδο-πατώ, απο-πατώ, ακρο-πατώ* κ.ά.
-πάτημα: *τσαλα-πάτημα, παρα-πάτημα, στραβο-πάτημα, ποδο-πάτημα, περ-πάτημα* κ.ά.
-πάτηση: *κατα-πάτηση, ποδο-πάτηση, απο-πάτηση* κ.ά.

πάτωμα
μεσν. < ρ. *πατ(ώνω)*, στη μεσν. σημ. «φτειάχνω πάτωμα, στρώνω δάπεδο με πλάκες», < αρχ. *πάτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πάτωμα, πατώνω, πάτος, δάπεδο
Η λέξη **πάτος** στον Όμηρο σήμαινε το έδαφος το οποίο πατάει κάποιος, το μέρος όπου βαδίζει. Από εκεί η λέξη πέρασε στη σημασία τού πολυσύχναστου δρόμου, κυριολεκτικά αυτού που τον πατούν συχνά. Η μετάβαση στη σημασία τού ίδιου τού εδάφους έγινε κατά συνεκδοχή, αφού το έδαφος είναι το σημείο επί τού οποίου βαδίζει κανείς, αυτό στο οποίο πατεί. Η λέξη στη συνέχεια δήλωσε το κατώτατο μέρος, μεταφορικά δε και τον πυθμένα τής θάλασσας και ακολούθως κάθε πυθμένα, κυρίως σκεύους και αντικειμένου χωρητικότητας, π.χ. βαρελιού, γαβάθας, ποτηριού κ.ά. Στη σημασία τού κατώτατου σημείου υπάγεται και η σημασία τού χαμηλότερου τοπικού σημείου, η βάση σε αντιδιαστολή προς την κορυφή (πβ. το νεοελληνικό επίρρημα **πατόκορφα** «από την κορυφή ώς τα νύχια). Η σημασιολογική σχέση με τη βάδιση και το κατώτατο σημείο οδήγησε ακόμη στη σημασία τού πάτου των παπουτσιών.
Στα μεσαιωνικά χρόνια το αρχ. **πατέω, -ῶ** «βαδίζω, περπατώ», μεταπλάστηκε σε **πατώνω**, πβ. *ἐλευθερῶ > ἐλευθερώνω, κυκλῶ > κυκλώνω* κ.ά. Το *πατώνω* δήλωσε την επίστρωση δαπέδου με πλάκες, οπότε το αποτέλεσμα τής επίστρωσης, δηλ. το επιστρωμένο δάπεδο, ονομάστηκε **πάτωμα**. Το *πάτωμα* αποτέλεσε το διαχωριστικό τμήμα μεταξύ των ορόφων ενός κτηρίου, οπότε η λέξη δήλωσε κατ' επέκταση τον όροφο (π.χ. *μένει στο τρίτο πάτωμα*). Το *πατώνω* σήμανε επίσης την τοποθέτηση πάτου σε βαρέλι, κιβώτιο κ.λπ., αλλά και, σε σχέση με τον *πάτο* ως πυθμένα τής θάλασσας, δήλωσε ότι κάποιος πατάει στον πυθμένα, «πατώνει», δεν βουλιάζει.
Η λέξη **δάπεδο** προέρχεται από το αρχ. **δάπεδον**, το οποίο ετυμολογικά σχετίζεται με τη λέξη **πέδον** «έδαφος, γη» (πβ. αρχ. **πεδ-ίον, πεδ-ιάς** «πεδιάδα»), ενώ το πρώτο συνθετικό **δα-** σχετίζεται με το αρχ. ρήμα **δέμω** «χτίζω», ομόρριζο των **δόμος** «κτήριο, σπίτι», **δομή**, **δομῶ**, **δόμησις**, αλλά και **δῶμα**, **δωμάτιον** κ.ά. Επομένως, ετυμολογικά η λέξη *δάπεδον* σημαίνει «το έδαφος πάνω στο οποίο χτίζει κάποιος». Αρχικά η λέξη σήμαινε το ομαλό έδαφος και, ήδη στον Όμηρο, το κάτω επί-

πεδο έδαφος κλειστών χώρων (π.χ. δωματίων), το πάτωμα. Δήλωσε ακόμη το έδαφος περιτειχισμένης πόλης (αναλογικά προς το δάπεδο οικίας), πβ. *περιφέρων αὐτὴν ἐντὸς τοῦ τείχεος προσῖσχε πρὸς τὸ δάπεδον τῆς πόλιος* (Ηρόδοτος). Η λέξη **δαπέδωσις** «εξομάλυνση και επίστρωση δαπέδου» και το αντίστοιχο ρήμα **δαπεδῶ** είναι νεότεροι λόγιοι σχηματισμοί (το *δαπέδωσις* καταγράφεται τον 19ο αιώνα από τον Κουμανούδη).

παύλα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *παῦλα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Τραχ.* 1255-6: *παῦλά τοι κακῶν αὕτη, τελευτὴ τοῦδε τἀνδρὸς ὑστάτη*] < ρ. *παύ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-λα*, πβ. κ. *τρώγ-λη (-λᾱ)*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παύση, σταμάτημα, διακοπή» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 245c: *τὸ δ' ἄλλο κινοῦν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς*) → πρώιμη μεσν. σημ. «ανάπαυση» (ήδη στον λεξικογράφο Ησύχιο) → νεότ. σημ. «σημείο στίξεως που δηλώνει την παύση».

παύση → παύω

παυσίπονος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. ἐν Ταύρ.* 450-1: *δουλείας ἐμέθεν δειλαίας παυσίπονος*], αρχική σημ. «αυτός που τερματίζει τον κόπο, τον μόχθο», < *παῦσι(ς)* + *πόνος* (βλ.λ.). Η σημ. «αυτός που καταπραΰνει τον πόνο» είναι ελνστ. (πβ. τον ορισμό τού Ησυχίου στη λ. *ὀδυνήφατα· τὴν ὀδύνην παύοντα, ἀφανίζοντα τὰς ὀδύνας, ἢ παυσίπονα*).

παύω

αρχ. λ., για την οποία δεν υπάρχει ασφαλής ετυμολόγηση. Αν η αρχική σημ. ήταν «χτυπώ κάποιον, για να τον απωθήσω, να τον απομακρύνω», όπως προκύπτει από ομηρικά χωρία (π.χ. *Ἰλ.* Φ 314-5: *ἵνα παύσομεν ἄγριον ἄνδρα ὃς δὴ νῦν κρατέει·* Λ 505-6: *εἰ μὴ Ἀλέξανδρος Ἑλένης πόσις ἠϋκόμοιο παῦσεν ἀριστεύοντα Μαχάονα*), ίσως το θ. *παυ-* να συνδ. με το θέμα τού ρ. *παίω* «χτυπώ, πλήττω», πιθ. < **paF-ίω*, που σχετίζεται με το λατ. *pavio* «ισοπεδώνω, χτυπώ». Ορισμένοι υπέθεσαν ότι μέσω τού μέλλοντα **paF-σω (παύσω)* σχηματίστηκε κατόπιν υποχωρητικώς το ρ. *παύω*. Ας σημειωθεί επιπλέον ότι η διάκριση μεταξύ των συνωνύμων *παύω* και *λήγω* ως μεταβατικού και αμετάβατου αντίστοιχα ισχύει ήδη από την αρχ. εποχή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παύση < αρχ. *παῦ-σις* «διακοπή, λήξη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *παύω*

παύλα < αρχ. *παῦ-λα* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -παύω, -παυση: *ανα-παύω, κατα-παύω – ανά-παυση, ημιανά-παυση, αγρανά-παυση, κατά-παυση, εμμηνό-παυση* κ.ά.

πάφιλας «λεπτό ορειχάλκινο έλασμα»

< μεσν. *πάφιλος*, αγν. ετύμου. Ελάχιστα πιθ. η υπόθ. ότι οφείλεται σε συγχώνευση (συμφυρμό) τού τουρκ. *pafta* «διακοσμητικό καρφί» και τού ουσ. *φύλλο*.

παφλάζω

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ν 798: *κύματα παφλάζοντα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης*] < **πα-φλάδ-jω* (με ανομοίωση *π-φ < φ-φ*) < **φα-φλαδ-jω*, με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό τού ονοματοποιημένου θ. **φλαδ-*, το οποίο πιθ. απαντά στα αρχ. *φλαδεῖν* «σπάζω, σχίζω» (απρφ. αορ. β΄) και *φλέδων, -ονος* «φλυαρία», καθώς και στο θέμα από το οποίο σχηματίστηκε το αρχ. ουσ. *φλέψ, -βός* (βλ.λ. *φλέβα*). Σε αυτή την περίπτωση, δεν αποκλείεται η σύνδ. με το λατ. *blatio* «φλυαρώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παφλασμός < μεσν. *παφλασ-μός*.

πάχνη «παγωμένη δροσιά»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **πάγ-νᾱ* (με επίθημα που απαντά επίσης στις λ. *ἄχνη, ἀράχνη* κ.ά.) < θ. *παγ-*, που ανάγεται σε Ι.Ε. **pag- / *pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ» και απαντά επίσης στα αρχ. *ἄ-παξ*, ρ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*), *παγ-ίς (-ίδα), πάγ-ος, πάσσαλος (< *πάκ-y-αλος), πάγ-ιος*. Αν ληφθεί υπ' όψιν το ομόρριζο *πάγος*, είναι φανερό ότι η *πάχνη* εκλαμβανόταν ως στερεοποιημένη (παγωμένη) δροσιά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.

παχνί

μεσν. (με ανομοίωση *χν < θν*) < **παθν-ίον*, υποκορ. τού ελνστ. *πάθνη*, που προήλθε με διαδοχικές ανομοιώσεις (ανομοίωση διάρκειας *τν > θν*, ανομοίωση δασέων *φ-θ > π-θ*) από το αρχ. *φάτνη* (βλ.λ.).

πάχος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 324: *τόσσον ἔην μῆκος, τόσσον πάχος εἰσοράασθαι*] < επίθ. *παχύς* (βλ.λ.), πβ. κ. *βάρος – βαρύς, βάθος – βαθύς, πλάτος – πλατύς* κ.ά.

παχουλός

μεσν. < αρχ. *παχ(ύς)* + υποκορ. επίθημα *-ουλός*, πβ. κ. *μακρ-ουλός*. Βλ. το αντίστοιχο αρχ. *παχυλός*.

παχυλός «άφθονος, πλούσιος»

ελνστ., αλλά προφανώς ήδη αρχ., όπως προκύπτει από το αρχ. επίρρ. *παχυλῶς* (στον Αριστοτέλη) και από το μυκ. ανθρωπωνύμιο *pa-ku-ro₂*: **Παχυλίων*. Ανάγεται στο θ. τού επιθ. *παχ(ύς)* + υποκορ. επίθημα *-υλός*.

παχύρρευστος

λόγ. [1842], < *παχυ-* (< *παχύς*) + *ρευστός* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως, σύμφωνα με κανόνα για τα αρχ. και λόγ. σύνθετα), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *dickflüßig*.

παχύς

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *φαχ-ύς (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων *φ-χ > π-χ), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *bhen-gh- «παχύς, πυκνός» || σανσκρ. *b(h)ahú-* «άφθονος, τεράστιος», χεττ. *panku* «συνολικός, μαζικός», παλ. άνω γερμ. *bungo* «βολβός» (> ολλ. *bonk* «σωρός, όγκος, σβώλος»). Σημαντικό παράγωγο είναι το ουσ. *πάχος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

παχαίνω < μεσν. *παχ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *παχύνω* (με παραγ. τέρμα *-αίνω*)

παχύνω < αρχ. *παχύ-νω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *παχύς*

πάχυνση < αρχ. *πάχυν-σις* < ρ. *παχ-ύνω*

παχυντικός < ελνστ. *παχυν-τικός* < αρχ. *παχ-ύνω*.

ΣΥΝΘ. παχυ-: *παχυ-δερμία* (αρχ.), *παχύ-δερμος* (αρχ.), *παχύ-σαρκος* (ελνστ.), *παχύ-ρρευστος* (βλ.λ.), *παχυ-σαρκία* (λόγ. [1894]), *παχύ-σωμος* (λόγ. [1862]), *παχυ-κεφαλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pachycephalia*), *παχύ-μετρο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pachymeter*) κ.ά.

πάω → πηγαίνω, υπάγω

πέδη «φρένο»

αρχ., αρχική σημ. «δεσμά (ανθρώπων), πέδικλο (αλόγων), που ανάγεται στο Ι.Ε. *ped- «πόδι», από το οποίο προέρχονται πολλά αρχ. ομόρριζα: *πέδ-ον* «έδαφος, γη», *πεδ-ίο(ν)* (βλ.λ.), *πεδ-ιάς (-άδα)*, *πέδ-ιλο(ν)*, *πεζός* (< *πεδ-jός), *πούς* (γεν. *ποδ-ός*) κ.ά. Η σημ. «φρένο, τροχοπέδη» απαντά ήδη σε επιγραφές τού 5ου αι. π.Χ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πεδίο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πέδηση < μεσν. *πέδη-σις* «δέσμευση, παρεμπόδιση των ποδιών» < αρχ. *πεδ-ῶ (-άω)* «πεδικλώνω – περιδένω».

ΣΥΝΘ. -πέδη: *χειρο-πέδη*, *τροχο-πέδη*, *ποδο-πέδη*, *ιππο-πέδη* κ.ά.

πεδιάδα

< αρχ. *πεδιάς, -άδος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ουσ. *πέδ(ον)* «έδαφος, γη» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πεδίο*) + παραγ. τέρμα *-ιάς*.

πέδικλο «είδος δεσμών στα πόδια ζώων»

< μεσν. *πέδικλον* (6ος αι.) < λατ. *pediculum*, αιτ. τού ουσ. *pediculus*, υποκορ. τού *pes, -dis* «πόδι», που είναι ομόρριζο τού αρχ. *πούς, ποδός*. Βλ. κ. *μπουρδουκλώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πεδικλώνω < μεσν. *πεδικλ-ῶ (-όω)* (ο τύπος *περδικλ-ώνω* οφείλεται σε επίδρ. τού συνωνύμου *μπερδ-εύω*)

πεδίκλω-μα < *πεδικλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

πέδιλο

< αρχ. *πέδιλον* (ήδη μυκ. δυϊκ. *pe-di-ro*: *πεδίλω*) < θ. *πεδ-* (με επίθημα *-ῖλο-*, πβ. κ. *στρόβ-ιλο-ς*), που ανάγεται στο Ι.Ε. *ped- «πόδι», από το οποίο προέρχονται τα αρχ. ομόρριζα *πέδ-ον* «έδαφος, γη», *πεδ-ίο(ν)* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ), *πεδ-ιάς (-άδα)*, *πέδ-η*, *πεζός* (< *πεδ-jός), *πούς* (γεν. *ποδ-ός*) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παπούτσι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πεδιλ-ώνω, λόγ. [1858]

πεδίλω-μα < *πεδιλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. πεδιλο-δρομία (απόδ. τού γαλλ. *patinage*)

-πέδιλο: *βατραχο-πέδιλο*, *χιονο-πέδιλο*.

πεδίο

< αρχ. *πεδίον* «πεδιάδα – ανοικτός χώρος» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ζ 71: *νεκροὺς ἂμ πεδίον συλήσετε τεθνηῶτας*] < *πέδον* «έδαφος, γη» < θ. *πεδ-* < Ι.Ε. *ped- «πόδι» (που απαντά με διευρυμένη σημ. «βήμα, πάτημα», «χώρος, έδαφος» στις διάφορες γλώσσες) || σανσκρ. *padá-* «βήμα, ίχνος», αρμ. *het* «ίχνος», λατ. *pes, -dis* «πόδι» (> γαλλ. *pied*, ισπ. *pie*, ιταλ. *piede*), αρχ. γερμ. *fōt-u- (> γερμ. *Fuß*, αγγλ. *foot*, ολλ. *voet*) κ.ά. || αρχ. *πεδ-ιάς (-άδα)*, *πέδ-ιλο(ν)*, *πεζός* (< *πεδ-jός), *πούς* (γεν. *ποδ-ός*), ίσως και *πηδ-ῶ (-άω)*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πεδινός < αρχ. *πεδ-ινός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. Ἱστ. 7.198: *περὶ δὲ τὸν κόλπον τοῦτόν ἐστι χῶρος πεδινός*], αρχική σημ. «επίπεδος», < *πέδ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πέδη, πεδίο, πεδιάδα, πέδιλο, πεζός, πηδάλιο, πόδι, πηδώ, πιλότος – pied, pie, foot, Fuß...

Οι λέξεις που δηλώνουν το «πόδι» συχνά επεκτείνουν την αναφορά τους στις διευρυμένες σημασίες «βήμα, πάτημα» και «χώρος, έδαφος», όπως μαρτυρούν τα ομόρριζα τής Ελληνικής και άλλων γλωσσών. Από την Ι.Ε. ρίζα *ped- «πόδι» έχουν σχηματιστεί οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *πεδ-* (*ped-): αρχ. ***πέδ-η*** «δεσμά – φρένο», ***πέδ-ον*** «έδαφος – γη», *πεδ-ίο(ν)*, ***πεδ-ιάς (-άδα)***, ***πέδ-ιλο(ν)***, ***πεζός*** (< *πεδ-jός).

2) από θέμα *ποδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα *pod-): αρχ. ***πούς***, ***ποδ-ός*** (το υποκοριστικό ***πόδ-ι(ον)*** ήδη αρχ.).

3) από θέμα *πηδ-* (μεταπτωτική βαθμίδα *pēd-): αρχ. ***πηδ-ῶ (-άω)***, ***πηδ-άλιο(ν)*** (που ανάγεται σε υποκοριστικό τού *πηδ-όν* «πλατύ μέρος τού κουπιού – κουπί που χρησίμευε ως τιμόνι»).

Στην ίδια αφετηρία ανάγονται διάφορα ομόρριζα άλλων γλωσσών, τα οποία έχουν τη βασική σημασία «πόδι», όπως το λατ. *pes, -dis* (από όπου γαλλ. ***pied***, ισπ. ***pie***, ιταλ. ***piede***) και το αρχ. γερμ. *fōt-u- (από όπου γερμ. ***Fuß***, αγγλ. ***foot***, ολλ. ***voet***). Είναι αξιοσημείωτο επίσης ότι στο αρχ. *πηδόν*, που αναφέρθηκε παραπάνω, έχει την αρχή της

η λέξη **πιλότος** με τη μεσολάβηση τού βεν. *pilota* (προφανώς μέσω τύπου **πηδ-ώτης* «πηδαλιούχος, τιμονιέρης»).

πεζεβέγκης «μαστροπός, αχρείος»
μεσν. < τουρκ. *pezevenk* < αρμ. *bozawag* «μαστροπός».

πεζεύω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 89.1-8: *συνηνάγκασεν ὃ πάντες θρυλοῦσιν, ὥστε τῷ στρατοπέδῳ πλεῦσαι μὲν διὰ τῆς ἠπείρου, πεζεῦσαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης*], αρχική σημ. «ταξιδεύω πεζός, περπατώ – ταξιδεύω διά ξηράς», < *πεζ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Η σημ. «αφιππεύω» είναι μεσν. (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχολ. Ἰλ.* 3.264: *περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ ἐπέζευσαν, κατέβησαν τοῦ ἅρματος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πέζεμα < μεσν. *πέζε-μα / πέζευ-μα* < ρ. *πεζ-εύω*.

πεζή → πεζός

πεζικάριος
< *πεζικ(ό)* + παραγ. τέρμα *-άριος*, πβ. ελνστ. *λεγεωνάριος, καβαλλ-άριος, σπαθ-άριος*.

πεζικός → πεζός

πεζόβολος «αλιευτικό δίχτυ»
μεσν. < *πεζο-* (< αρχ. *πέζα*, ιατρ. όρος με σημ. «πόδι», αλλά με ελνστ. σημ. «μπορντούρα, παρυφή (ενδύματος)» και «στρογγυλό αλιευτικό δίχτυ»· ανάγεται σε **πέδ-ja* και στο θ. των ουσ. *πέδ-ον* «έδαφος, γη», *πούς, ποδ-ός*, βλ.λ. *πεδίο*) + *-βόλος*, από θ. τού ρ. *βάλλω* (βλ.λ.).

πεζοδρόμιο
λόγ. [1833], < *πεζο-* (< *πεζός*) + *-δρομ(ιο)* < *δρόμος*, απόδ. τού γαλλ. *trottoir*, διαφ. από το μεσν. *πεζοδρόμιον* «αγώνας βάδην – δρόμος, μονοπάτι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεζόδρομος, απόδ. τού γαλλ. *zone piétonnière* ή τού αγγλ. *pedestrian zone* (διαφ. από το μεσν. *πεζοδρόμ-ος* «πεζοπόρος – ταχυδρόμος»)
πεζοδρομ-ία, λόγ. [1851]
πεζοδρομ-ώ
πεζοδρόμη-ση < *πεζοδρομη-* (*πεζοδρομώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

πεζοπορώ
< αρχ. *πεζοπορῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *πεζο-* (< *πεζός*) + *-πορ(ῶ)* < *πόρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *οδοι-πορώ, βραδυ-πορώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεζοπόρος < ελνστ. *πεζοπόρ-ος* < αρχ. *πεζοπορῶ (-έω)* (υποχωρητ.)
πεζοπορία < ελνστ. *πεζοπορ-ία* < *πεζοπόρος*.

πεζός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 809-10: *ἐκ δ' ἔσσυτο λαὸς πεζοί θ' ἱππῆές τε· πολὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει*] < **πεδ-jός* < Ι.Ε. **ped-* «πόδι», από το οποίο προέρχονται πολλά αρχ. ομόρριζα, π.χ. *πέδ-ον* «έδαφος, γη», *πεδ-ίο(ν)* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ), *πεδ-ιάς (-άδα), πέδ-η, πέδ-ιλο(ν), πούς* (γεν. *ποδ-ός*) κ.ά. Η σημ. «μη έμμετρος λόγος» είναι ήδη ελνστ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεζ-ότητα, λόγ. [1860], απόδ. τού γαλλ. *prosaïsme* (διαφ. το ελνστ. *πεζ-ότης* «η ιδιότητα τού πεζού»)
πεζή (επίρρ.) < αρχ. *πεζ-ῇ* «με τα πόδια», δοτικοφανές επίρρ.
πεζικός < αρχ. *πεζ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 476.1: *πεζικὸς ὥρμηται στρατός*]. Ήδη αρχ. είναι το ουσιαστικοπ. ουδ. *πεζικόν* «στρατός πεζών».
ΣΥΝΘ. **πεζο-**: *πεζο-γράφος* (ελνστ.), *πεζο-λογία* (ελνστ.), *πεζο-λόγος* (ελνστ.), *πεζο-γραφία* (μεσν.), *πεζο-γράφημα* (λόγ. [1894]), *πεζο-δρομία* (λόγ. [1851]), *πεζο-ναύτης* (λόγ. [1886]), *πεζο-τράγουδο, πεζο-γέφυρα* (απόδ. ξένου όρου, πβ. αγγλ. *pedestrian bridge*) κ.ά.

πεζούλι
< μεσν. *πεζούλι(ον)* (ήδη τον 9ο αι., πβ. Γεωργ. Μοναχ. *Χρονογρ.* 110.1041: *ἀνεκλίθη ἐν τοῖς πεζουλίοις τοῦ ἁγίου Διομήδους*) < αρχ. *πέζ(α)*, στην ελνστ. σημ. «μπορντούρα, παρυφή (ενδύματος)» (βλ.λ. *πεζόβολος*) + υποκορ. επίθημα *-ούλι(ον)* (βλ.λ.).

πεθαίνω
< μεσν. *(ἀ)πεθαίνω / ἀποθαίνω*, από το θ. τού αρχ. αορ. β΄ *ἀπέθ(ανον)* (με επανανάλυση) και παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *ὑπάγω* – μεσν. αόρ. *(ὑ)πῆγ-α* > *πηγ-αίνω*. Ο αόρ. *ἀπέθανον* ανήκει στο αρχ. *ἀποθνῄσκω* < *ἀπο-* + *θνῄσκω / θνήσκω* < θ. **θνā-* (με παραγ. τέρμα *-σκω*, πβ. κ. *γιγνώ-σκω, ἀρέ-σκω*), που προέρχεται από Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **dhn̥ə₂- / *dhneə₂-*, για την οποία βλ.λ. *θάνατος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεψυχώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεθαμός < μεσν. *ἀπεθα-μός / ἀποθαμός* < ρ. *(ἀ)πεθαίνω / ἀποθαίνω*.

πεθερός
ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *πενθερός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *πενθ-* (με παραγ. τέρμα *-ερός*) < Ι.Ε. **bhendh-* «δένω, συνδέω» || σανσκρ. *bhándhu-* «γονέας, συγγενής», αρχ. γερμ. **bind-a-* «δένω, συνδέω» (> γερμ. *binden*, αγγλ. *bind*, σουηδ. *binda*) || αρχ. *φάτνη* (< **φαθ-νā*, βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι ο τονισμός *πενθερός* αντί **πενθέρος*, που επέβαλλε η ρυθμική του σύσταση (ως μετρικός δάκτυλος όφειλε να τονίζεται στην παραλήγουσα, πβ. αρχ. *ποικίλος, αἰπόλος, εἰρημένος*), οφείλεται σε αναλογική επίδραση τού *ἑκυρός*, το οποίο με τη σειρά του προήλθε από το θηλ. *ἑκυρά* λόγω τής κυρίαρχης θέσης που κατείχε η *ἑκυρά* στην οικογένεια έναντι τής νύφης.
ΣΗΜΑΣ. Με βάση την ετυμολογική αρχή, η λ. θα δή-

λωνε «τον συνδεδεμένο με συγγενική σχέση». Ο όρος *πενθερός* αρχικώς αναφερόταν ειδικότερα στον «πατέρα τής συζύγου», ενώ ο «πατέρας τού συζύγου» ονομαζόταν *έκυρός*. Σταδιακά το ουσ. *πενθερός* επικράτησε σε όλες τις χρήσεις τής εξ αγχιστείας συγγένειας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πεθερ-ικά (τα) < μεσν. *πε(ν)θερικά*, ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού ελνστ. *πενθερ-ικός* < αρχ. *πενθερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. συμ-πέθερος (μεσν.), **συμ-πεθερεύω**, **συμ-πεθεριό**.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πεθερός

Η λέξη ***πεθερός*** στην αρχαία γλώσσα είχε τη μορφή ***πενθερός*** (θηλυκό: ***πενθερά***) και σήμαινε ό,τι και σήμερα. Ωστόσο, το *πενθερός* εμφανίζεται με περαιτέρω σημασιολογικές αποχρώσεις: εκτός από τον πατέρα κάθε συζύγου, σήμανε γενικά και τον συγγενή εξ αγχιστείας (μέσω γάμου), δηλ. τον ***γαμπρό***, τον σύζυγο τής κόρης κάποιου και τον σύζυγο τής αδελφής κάποιου, τον γυναικάδελφο ή ανδράδελφο (τον ***κουνιάδο***, όπως αποκαλείται σήμερα). Η λέξη στον πληθυντικό, ***πενθεροί***, δήλωσε τους συμπεθέρους αλλά και τα πεθερικά.

Αξίζει να επισημανθεί όμως ότι στον Όμηρο τον πατέρα τού συζύγου δήλωνε η λέξη ***έκυρός*** (έτσι προσφωνεί η Ελένη τον Πρίαμο) και τη μητέρα του το θηλ. ***έκυρά***. Συνεπώς, ο πατέρας τής συζύγου ονομαζόταν *πενθερός*, ενώ ο πατέρας τού συζύγου *έκυρός* (το ακριβές λατινικό του αντίστοιχο είναι ***socer***). Η διάκριση αυτή σταδιακά υποχώρησε, ώσπου η λέξη *πενθερός* δήλωσε τον πατέρα και των δύο συζύγων.

Η λέξη *πενθερός* ετυμολογικά ανάγεται σε ρίζα **πενθ-* (< Ι.Ε. ρίζα **bhendh-*), που σήμαινε «δένω, συνδέω». Στην κοινή αυτή ρίζα ανάγονται διάφορες λέξεις από ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, όπως το αγγλ. ***bind*** «δένω», το γερμ. ***binden*** «δένω», το λιθουανικό ***beñdras*** «σύντροφος», το σανσκριτικό (αρχ. ινδικό) ***bándhus*** «συγγενής (εξ αίματος)», αλλά και το αρχ. ελληνικό ***πεῖσμα*** «σκοινί, καραβόσκοινο για πρόσδεση», η ***φάτνη*** κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πείσμα*.

πει κ. **πι**

< ελνστ. *πῖ* (λόγω ιωτακισμού) < αρχ. *πεῖ* < σημιτ. *pē* «στόμα», όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. Η απόδοση τού σημιτ. *pē* ως *πεῖ* επηρέασε επίσης τη γραφή των *ξεῖ, φεῖ, χεῖ, ψεῖ* στην αρχ. γλώσσα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

πειθαναγκάζω

λόγ. [1815], < ελνστ. *πειθανάγκ(η)* «αναγκαστική πειθώ» (με παραγ. τέρμα *-άζω*) < αρχ. *πείθ(ω)* + *ἀνάγκη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πειθαναγκασ-μός, λόγ. [1871].

πειθαρχώ

< αρχ. *πειθαρχῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 538d.3-4: *ἀλλ' ἐκεῖνα τιμῶσι τὰ πάτρια καὶ ἐκείνοις πειθαρχοῦσιν*] < *πείθαρχος* «υπάκουος στις αρχές, στην εξουσία» < *πείθ(ω)* + *-αρχ(ος)* < *ἄρχω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πειθαρχία < αρχ. *πειθαρχ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 224-5: *πειθαρχία γάρ ἐστι τῆς εὐπραξίας μήτηρ*]

πειθαρχικός < αρχ. *πειθαρχ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Μετὰ τὰ φυσ.* 1061a.24-25: *εἰ ἔστιν ὁ δίκαιος καθ' ἕξιν τινὰ πειθαρχικὸς τοῖς νόμοις*] (οι σύγχρ. νομικοί όροι με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *disciplinaire*)

πειθάρχηση < μεσν. *πειθάρχη-σις*

πειθαρχ-είο, λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. *(cellule) disciplinaire*.

πειθήνιος «υπάκουος, πειθαρχικός»

ελνστ., αρχική σημ. «(άλογο) υπάκουο στον ηνίοχο», < αρχ. *πείθ(ω)* + *-ηνι(ος)* < αρχ. *ἡνίον* (συνήθ. πληθ. *ἡνία*), βλ.λ. Ήδη ελνστ. η γενική σημ. «υπάκουος, πειθαρχικός».

πείθω

αρχ. (αρχαιότερος ο μέσ. ενεστ. *πείθομαι*, ήδη μυκ. μτχ. *pe-pi-te-me-no-jo*: γεν. **πεπιθμένοιο*) < Ι.Ε. **bheidh-* «πείθω, εμπιστεύομαι» || λατ. *fīdō* (> δημώδ. λατ. *fīdāre* > γαλλ. *fier*, ισπ. *fiar*, ιταλ. *fidare*), αλβ. *be* «όρκος», γοτθ. *beidan* «προσδοκώ (με πεποίθηση)», παλ. σλαβ. *běda* «εξαναγκασμός» || αρχ. *πειθ-ώ (-οῦς), πισ-τός, πίσ-τις (-η), πιθ-ανός, πεῖσ-μα, πεισ-τήριο(ν), πεισ-τικός* (βλ. αντίστοιχα λήμματα). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πείσμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πειθώ < αρχ. *πειθ-ώ, -οῦς* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο ως κύριο όνομα]

πειστικός < αρχ. *πεισ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.6.10: *καὶ πειστικωτέρους, σάφ' ἴσθι, λόγους δυνήσῃ τότε λέγειν*]

πειστικ-ότητα, λόγ. [1862], < *πειστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. -πείθω: *επανα-πείθω, παρα-πείθω, κατα-πείθω, μετα-πείθω* κ.ά.

-πειστικός: *ανα-πειστικός, παρα-πειστικός, κατα-πειστικός, μετα-πειστικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πείθω, πιστός, πίστη, πιθανός, πείσμα – fides, fier, fiar, faith...

Οι λέξεις που σχετίζονται με την εμπιστοσύνη, την πίστη και την αξιοπιστία προφανώς αναφέρονταν αρχικά στις εγγυήσεις που εξασφαλίζονταν μέσω

συνθήκης ή άλλης δεσμευτικής συμφωνίας. Η σημασιολογική αυτή ποικιλία έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα *bheidh- «πείθω, εμπιστεύομαι», από την οποία έχουν προέλθει οι ακόλουθες λέξεις:
1) από θέμα *πειθ-* (*bheidh-): αρχ. **πείθ-ω** (από όπου το ελνστ. **πεῖσ-μα** και τα αρχ. **πεισ-τικός**, **πεισ-τήριος**), **πειθ-ώ (-οῦς)**.
2) από θέμα *πιθ-* (μεταπτωτική βαθμίδα *bhidh-): αρχ. **πιθ-ανός** (αρχική σημασία «πειστικός, αξιόπιστος»), **πίσ-τις (-η)** (< *πίθ-τις), **πισ-τός** (< *πιθ-τός).
Διάφορες λέξεις για την «πίστη» έχουν την αφετηρία τους στο λατ. ομόρριζο **fides, -ei** «πίστη» (από όπου το παλ. γαλλ. *feit / feit* > αγγλ. **faith**) και στο αντίστοιχο ρήμα **fīdō** «πείθω, εμπιστεύομαι» (από όπου δημώδ. λατ. *fīdāre* > γαλλ. **fier**, ισπ. **fiar**, ιταλ. **fidare**).

πείνα

< αρχ. *πεῖνα* [ήδη ομηρικό (στον τύπο *πείνη*)], ίσως < *πεν-jā*, που συνδ. με το θ. τού ρ. *πέν-ομαι* «μοχθώ, κοπιάζω» και αργότερα «στερούμαι των αναγκαίων, είμαι πένης» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πεινώ < αρχ. *πειν-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό]

πειναλέος < ελνστ. *πειν-αλέος* < αρχ. *πεῖν(α)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *κραυγ-αλέος*.

πεϊνιρλί

< τουρκ. *peynirli (pogaça)* «(μπουγάτσα) με τυρί» < *peynir* «τυρί» < περσ. *panīr*.

πείρα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πεῖρα* < *περ-jα* (με αντέκταση) < Ι.Ε. *per-, που αποτελεί ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως και αφετηρία ευρείας λεξιλογικής οικογένειας σε πολλές Ι.Ε. γλώσσες. Ορισμένοι αξιοσημείωτοι συγγενείς τύποι είναι τα λατ. *periculum* «δοκιμή, εξέταση – κίνδυνος» (> γαλλ. *péril*, ισπ. *peligro*, ιταλ. *pericolo*), *ex-per-tus* «δοκιμασμένος, έμπειρος, ειδήμων» (> γαλλ. *expert* > αγγλ. *expert*), αρχ. γερμ. *fǣrō- «καταδίωξη – κίνδυνος» (> γερμ. *Ge-fahr* «κίνδυνος», αγγλ. *fear* «φόβος»), αρμ. *p' orj* «δοκιμή», καθώς και τα ομόρριζα αρχ. *πέρ-α*, *περ-ί*, *πρ-ό*, *πρ-ίν*, *πρό-ς*, *πέρ-ας*, *πόρ-ος*, *περ-όνη*, *πόρ-πη*, *πορ-θμός* κ.ά. Από το ουσ. *πεῖρα* έχουν προέλθει τα ρ. *πειρ-ῶμαι (-άο-)* «προσπαθώ, δοκιμάζω, επιχειρώ» (σύνθ. *ἀπο-πειρῶμαι*, *ἀπό-πειρα*), *πειρ-άζω* (βλ.λ.) και τα ουσ. *πεῖρα-μα*, *πειρα-τής* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*, *πειρατής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προσπάθεια, δοκιμή, δοκιμασία» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.70: *ἢν δ' ἄρα του καὶ πείρᾳ σφαλῶσιν* «ακόμη και αν αποτύχουν στην προσπάθεια») → ήδη αρχ. σημ. «δοκιμασμένη γνώση, που αποκτήθηκε μέσω εμπειριών» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 300b: *παρὰ γὰρ [...] τοὺς νόμους τοὺς ἐκ πείρας πολλῆς κειμένους*).

ΣΥΝΘ. (αρχ.) **ά-πειρος**, **α-πειρία** – **έμ-πειρος**, **εμ-πειρία** – **πολύ-πειρος**.

πειράζω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 281: *ὣς φάτο πειράζων, ἐμὲ δ' οὐ λάθεν εἰδότα πολλά*], αρχική σημ. «εξετάζω μέσω δοκιμής», < *πεῖρ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Την ελνστ. εποχή η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «υποβάλλω σε πειρασμό, παρενοχλώ – γοητεύω, αποπλανώ» (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 4,2: *ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Διαβόλου*· Α΄ Θεσσ. 3,5: *μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν*). Η σημ. «περιπαίζω, αστεΐζομαι (εις βάρος κάποιου)» είναι μεσαιωνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πείραγ-μα < *πειρακ- (πειράζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *πρόσταγ-μα*

πειρασμός < ελνστ. *πειρασ-μός*, αρχική σημ. «δοκιμή, προσπάθεια» (ήδη ελνστ. σημ. «έλξη ή επιθυμία προς κάτι κακό»)

πειραστής < ελνστ. *πειρασ-τής* (πβ. Αμμων. *Περὶ ὁμοίων και διαφ. λέξεων* 389.1-2: *πειραστὴς καὶ πειρατὴς διαφέρει. πειραστὴς μὲν γὰρ ὁ πειράζων, πειρατὴς δὲ ὁ θαλάσσιος λῃστής*) ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πειρατής*

πειραχ-τήρι < *πειρακ- (πειράζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*

πειρακ-τικός < *πειρακ- (πειράζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

πείραμα

μεσν., αρχική σημ. «προϊόν πείρας – δοκιμή», < θ. *πειρα-* (τού αρχ. *πειρῶμαι (-άο-)* «δοκιμάζω, προσπαθώ, επιχειρώ» < *πεῖρα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μα*. Ο επιστημονικός όρος είναι αποτέλεσμα τής επίδρ. τού αγγλ. *experiment*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πειραματ-ικός, λόγ. [1766], απόδ. τού αγγλ. *experimental*

πειραματ-ίζομαι, λόγ. [1876], απόδ. τού αγγλ. *experiment*

πειραματισ-μός, λόγ. [1887], απόδ. τού αγγλ. *experimentation*

πειραματισ-τής, λόγ. [1840], απόδ. τού αγγλ. *experimentalist*.

ΣΥΝΘ. **πειραματό-ζωο** (απόδ. ξένου όρου, πβ. αγγλ. *experimental animal*).

πειρασμός → πειράζω

πειρατής

ελνστ., ήδη έκτοτε με τη σημ. «ληστής πλοίων, κουρσάρος», < θ. *πειρα-* (τού αρχ. *πειρῶμαι (-άο-)* «δοκιμάζω, προσπαθώ, επιχειρώ» < *πεῖρα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *κατακτη-τής*, *νικη-τής*. Μέσω τού λατ. *pīrāta* (< ελνστ. *πειρατής*) η λ. εξαπλώθηκε ευρέως σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. και αγγλ. *pirate*, γερμ. *Pirat*, ολλ. *piraat* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πειρατεία < ελνστ. *πειρατ-εία*
πειρατικός < ελνστ. *πειρατ-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πειρατής – κουρσάρος
Η ελληνιστική λ. ***πειρατής*** παράγεται από το θέμα ***πειρα-*** τού ρ. ***πειρῶ / πειρῶμαι*** (< ***πεῖρα*** «δοκιμή, απόπειρα»), που σήμαινε «δοκιμάζω, προσπαθώ να κάνω ή να πετύχω κάτι» και με εχθρική διάθεση «επιτίθεμαι», π.χ. *οὐκ ἤθελεν φεύγειν, πρὶν πειρήσαιτ' Ἀχιλῆος*, Ομήρου Ιλιάδα. Παραδίδεται μάλιστα έκφραση ***ναυσὶ πειρῶ*** «ενεργώ απόπειρα με πλοίο, επιτίθεμαι στη θάλασσα, ληστεύω στη θάλασσα». Η λ. *πειρατής* χρησιμοποιήθηκε και σε χριστιανικά κείμενα, για να δηλώσει τον Διάβολο ή τους δαίμονες, επειδή αποπειρώνται να βάλουν σε πειρασμό τους πιστούς (γίνεται μάλιστα λογοπαίγνιο με την ελληνιστική λ. ***πειραστής*** «αυτός που βάζει σε πειρασμό», από το ρ. ***πειράζω***).
Η λ. ***αεροπειρατής*** είναι νεολογισμός τού 20ού αιώνα και αποδίδει τους αγγλ. όρους ***hijacker***, ***air pirate***, ενώ η λ. ***λεωφορειοπειρατής*** πλάστηκε στη γλώσσα μας τη δεκαετία τού 1990.
Ο πειρατής επιτίθεται σε εμπορικά πλοία για δικό του όφελος. Ως προς τούτο διαφέρει από τον ***κουρσάρο***, ο οποίος ενεργούσε με την έγκριση ή την εντολή τής κυβέρνησής του εις βάρος εμπορικών πλοίων ανταγωνίστριας ή εχθρικής χώρας. Η λ. *κουρσάρος* εισήλθε στην Ελληνική τον Μεσαίωνα μέσω τής Ιταλικής και ανάγεται στο λατ. ***cursus*** «δρόμος – πορεία, πλους», από το ρήμα ***curro*** «τρέχω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κουσάρος*.

πείρος → πίρος

πεισιθάνατος «αυτός που ωθεί προς τον θάνατο, την αυτοκτονία»
ελνστ. < *πεισι-* (< ουσ. *πεῖσι(ς)* < αρχ. *πείθω*, βλ.λ.) + *θάνατος*.

πείσμα
< ελνστ. *πεῖσμα*, αρχική σημ. «πεποίθηση», < θ. *πεισ-* (τού αρχ. *πείθω*, πβ. αόρ. *ἔ-πεισ-α*) + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *ἔρεισ-μα, κροῦσ-μα, ξῦσ-μα*. Η σημ. «επιμονή, ισχυρογνωμοσύνη» είναι μεσαιωνική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πείθω, πεθερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεισματάρης < μεσν. *πεισματ-άρης* < *πεισματ-* (*πεῖσμα*) + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *νοικ-άρης, διαβατ-άρης*
πεισματάρ-ικος < *πεισματάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
πεισματικός < μεσν. *πεισματ-ικός*
πεισματ-ώδης, λόγ. [1859], < *πεισματ-* (*πείσμα*) + παραγ. τέρμα *-ώδης*
πεισματώνω < μεσν. *πεισματ-ώνω* < *πεισματ-* (*πεῖσμα*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*
πείσμ-ων, λόγ. [1892], < *πείσμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ων*, πβ. κ. *νοήμων – νόημα*
πεισμονή < ελνστ. *πεισμ-ονή* < *πεῖσμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ονή*, πβ. κ. *πλησμ-ονή, φλεγμ-ονή*
πεισμώνω < μεσν. *πεισμ-ώνω* < *πεῖσμ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
πείσμω-μα < *πεισμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πείσμα – γινάτι
Το ***πείσμα*** με τη σημασία «ισχυρογνωμοσύνη» προέρχεται από το αρχ. ρήμα ***πείθω*** και στην Αρχαία Ελληνική σήμαινε αρχικά «πεποίθηση, εμπιστοσύνη». Η έκφραση *μετὰ πείσματος* σήμαινε «με πεποίθηση». Η επιμονή στην πεποίθηση κάποιου οδήγησε σημασιολογικά στη μεσαιωνική σημασία «ισχυρογνωμοσύνη» και «εμμονή, συχνά παράλογη, σε γνώμη», σημασία την οποία απέδωσε εκφραστικά και η λέξη ***γινάτι***, η οποία προέρχεται από τα Τουρκικά (και η τουρκική από τα Αραβικά: τουρκ. *inat* < αραβ. *'inād*). Στη νεότερη Ελληνική έχουμε την έκφραση το «πείσμα βγάζει πρήσμα» και την ισοδύναμή της «το γινάτι βγάζει μάτι».
Διαφορετικής ετυμολογικής αρχής είναι η ομώνυμη λέξη ***πείσμα*** τής Αρχαίας Ελληνικής, η οποία σήμαινε «καραβόσχοινο, παλαμάρι». Με επέκταση τής σημασίας δήλωσε κάθε σκοινί και ακολούθως το δέσιμο με σκοινί και τον δεσμό, μεταφορικά δε και τον συζυγικό δεσμό. Η εν λόγω λέξη ανάγεται σε ρίζα **πενθ-* (< Ι.Ε. **bhendh-* «δένω, συνδέω»), από την οποία προέρχεται επίσης το ***πενθερός*** (> *πεθερός*), αλλά και η ***φάτνη***. Στην ίδια ρίζα ανάγεται το αγγλ. ***bind*** «δένω», το ρήμα ***bend***, από παλαιό αγγλ. *bendan* που σήμαινε «δένω με σκοινί», το ***bond*** «δεσμός, δέσμευση, ομόλογο» κ.ά. Βλ. και λ. *πεθερός, φάτνη*.

πειστήριο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *πειστήριος* «πειστικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Ἰφιγ. ἐν Ταύρ.* 1053 *λόγους πειστηρίους*] < θ. τού ρ. *πείθω* (πβ. αόρ. *ἔ-πεισ-α*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *δρασ-τήριος, σω-τήριος*. Ο νομ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού γερμ. *Beweisstück*.

πειστικός → πείθω

πεκινουά «ράτσα σκύλων»
< γαλλ. *pékinois* < τοπων. *Pékin* «Πεκίνο».

πέλαγος
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* ε 330: *ὣς τὴν ἂμ πέλαγος ἄνεμοι φέρον ἔνθα καὶ ἔνθα*] < θ. *πελα-* (με παραγ. τέρμα *-γος*, πβ. κ. *τένα-γος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pela-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» || λατ. *palma* «παλάμη» (> γαλλ. *paume*, ισπ. *palma*, πβ. αγγλ. *palm*), *plānus* «επίπεδος, ομαλός» (> γαλλ. *plain*, ισπ. *llano*), ιρλ. *lám* «χέρι» || αρχ. *παλά-μη, πλάγ-ιος*,

πλάξ, -κός (βλ.λ. πλάκα[1]) κ.ά. Βλ. τα αντίστοιχα λήμματα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πελαγ-ήσιος < *πέλαγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *ποταμ-ήσιος*

πελαγ-ώνω < *πέλαγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω* (διαφ. το ελνστ. *πελαγ-ῶ (-όω)* «μετατρέπω σε θάλασσα, κατακλύζω»)

πελάγω-μα < *πελαγώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. πελαγο-: *πελαγο-δρόμος* (αρχ.), *πελαγο-δρομώ* (ελνστ.), *πελαγο-δρομία* (λόγ. [1877]), *πελαγο-δρόμημα* κ.ά.

-πέλαγος: *αρχι-πέλαγος* (λόγ. [1728], μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *arcipelago*), *μακρο-πέλαγος*, *αστρο-πέλαγος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πέλαγος, παλάμη, πλατύς, πλάκα, πλάσσω, πλάγιος, πλακούντας, πλήττω, πλευρό...

Το κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω λέξεων είναι ότι αναφέρονται σε αντικείμενα ή έννοιες που έχουν ευρεία έκταση και επίπεδη μορφή. Η βασική σημασία συναντάται στην Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **pela-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» και αποτέλεσε την αφετηρία για πολλές μεταφορικές χρήσεις. Στη ρίζα αυτήν ανάγονται οι εξής λέξεις:

1) από θέμα *πελα-* (**pela-*): αρχ. ***πέλα-γος***.

2) από θέμα *πλα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pla-*): αρχ. ***πλα-τύς*** (από όπου τα ουσιαστικά ***πλάτ-η***, ***πλάτ-ος***), *πλάξ, -ακός* > ***πλάκα*** (από όπου το ουσ. ***πλακ-οῦς***, ***-οῦντος*** «γλύκυσμα επίπεδου σχήματος – (σύγχρ.) πλακούντας»), ***πλάσσω*** (< **πλά-θ-jω*, από όπου τα ***πλάσ-μα***, ***πλάσ-της***, ***πλασ-τός***).

3) από θέμα *πλε-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ple-*): αρχ. ***πλευρά*** (< **πλε-Fαρ*), από όπου το ουδ. ***πλευ-ρό(ν)***.

4) από θέμα *παλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pḷa-*): αρχ. ***παλά-μη*** (μέσω ουδ. **πάλα-μα*).

5) από θέμα *πλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plē-*): αρχ. ***πλήσσω / πλήττω*** (< **πλā-κ-jω* < θ. **plē-q-*, επεκτεταμένη μορφή τής αρχικής ρίζας, η οποία απαντά και στα υπόλοιπα ομόρριζα αυτού τού θέματος), ***πληγ-ή***, ***πλῆκ-τρο(ν)***, ***πλῆξ-ις (-η)***, ρ. *πλάζω* «εκτρέπω (βίαια), πλανώ» (< **πλάγγ-jω*, από όπου το ουδ. ***πλαγκ-τόν***, ουδ. τού ρηματικού επιθέτου *πλαγκ-τός* «περιπλανώμενος, άστατος»).

Τα ομόρριζα των άλλων γλωσσών είναι πολυάριθμα, μπορούμε ωστόσο να ξεχωρίσουμε λέξεις για την «παλάμη» (όπως το λατ. *palma*, από όπου γαλλ. ***paume***, ισπ. ***palma***, πβ. αγγλ. ***palm***), για τον «επίπεδο, ομαλό» (όπως το λατ. *plānus*, από όπου γαλλ. ***plain***, ισπ. ***llano***), καθώς και για τη «σανίδα» (όπως το λατ. *planca*, από όπου γαλλ. ***planche***, ισπ. ***plancha***, από γαλλ. το αγγλ. ***plank***).

πελάγρα «δερματικό νόσημα»

λόγ. [1866], < ιταλ. *pellagra* (υβριδικό σύνθ.), που πιθ. προήλθε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *pelle* «δέρμα» (< λατ. *pellis*) και *podagra* (< αρχ. *ποδάγρα*, μέσω τής Λατινικής).

πελάζω «πλησιάζω, προσεγγίζω»

αρχ., τού οποίου το αρχαϊκό θέμα απαντά στον αόρ. *πελάσ(σ)αι* < Ι.Ε. **pel-a_2-* «ωθώ, προσκρούω» || λατ. *pellō* «σπρώχνω, ωθώ, κινώ» (σύνθ. *ap-pellō* «απευθύνομαι, ονομάζω» > γαλλ. *appeller*), μτχ. *pulsus* (> ρ. *pulsō* «κρούω, χτυπώ» > γαλλ. *pousser* «σπρώχνω, ωθώ»), αρμ. *halacem* «ακολουθώ, καταδιώκω» || αρχ. *πέλα-ς* «πλησίον, γειτονικός», *πελά-της* (βλ.λ.), *πλησ-ίον* (δωρ. *πλᾱτ-ίον*), *πλή-ν* («κοντά σε» → «εκτός από»), *πάλλω* (< **πάλ-jω*), *παλ-μός*, *πόλε-μος* (βλ.λ.) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πάλλω, παλμός, πέλας, πελάτης, πλην, πλησίον, πόλεμος – pousser, push, pulse, appeler...

Στις λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας παρατηρούμε τη συσχέτιση των εννοιών «σπρώχνω, χτυπώ» και «έρχομαι κοντά, πλησιάζω», οι οποίες αναπτύχθηκαν χωριστά. Αφετηρία υπήρξε η Ι.Ε. ρίζα **pel-a_2-* «ωθώ, προσκρούω» (συνήθως επεκτεταμένη), από την οποία προέκυψαν οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *πελα-* (**pela-*): αρχ. ***πέλα-ς*** «πλησίον, γειτονικός» (ρ. ***πελάζω*** «πλησιάζω, προσεγγίζω»), ***πελά-της*** (αρχική σημασία «αυτός που πλησιάζει – γειτονικός»).

2) από θέμα *παλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pḷ-*): αρχ. ***πάλλω*** (< **πάλ-jω*, από όπου το ουσ. ***παλ-μός***).

3) από θέμα *πλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plā-*): αρχ. ***πλή-ν*** (αιτιατική πτώση αμάρτυρου ουσιαστικού, που σήμαινε αρχικά «κοντά σε» και κατόπιν «εκτός, χωρίς», δηλ. «παρά την εγγύτητα»), ***πλησ-ίον*** (από επίθετο *πλησ-ίος* < **πλᾱ-τ-ίος*, ρ. ***πλησι-άζω***).

4) από θέμα *πελε-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pele-*): αρχ. *πελεμ-ίζω* «πάλλω (το δόρυ), τραντάζω, δονώ – αγωνίζομαι, μοχθώ» (από ουσ. **πέλε-μα*), στο οποίο εικάζεται ότι ανάγεται το ουσ. ***πόλεμος / πτόλεμος***.

Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζουν το λατ. *pellō* «σπρώχνω, ωθώ, κινώ» (σύνθ. *ap-pellō* «απευθύνομαι, ονομάζω» > γαλλ. ***appeller***) και κυρίως η μετοχή *pulsus*, από όπου το ρ. *pulsō* «κρούω, χτυπώ» (> γαλλ. ***pousser*** «σπρώχνω, ωθώ» > αγγλ. ***push***), αλλά και λέξεις που σημαίνουν «ώθηση – παλμός» (γαλλ. ***pouls*** > αγγλ. ***pulse***, ισπ. ***pulso***, ιταλ. ***polso***).

πελαργός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., σε Πλάτωνα και Αριστοφάνη] < θ. *πελ-* (πιθ. μέσω των επιθ. *πελιός*, *πελλός* «γκρίζος, φαιός, μελανόχρωμος», βλ.λ. *πελιδνός*) +

άργός «λευκός, φωτεινός» (βλ.λ. *άργυρος*). Ο συνδυασμός οφείλεται πιθ. στο μαυρόασπρο χρώμα των φτερών τού πελαργού.

πέλας → πελάζω

Πελασγοί
αρχ., αγν. ετύμου, προελλην. εθνωνύμιο. Η παλαιά πρόταση *Πελασγοί* < **Πελαγ-σκοί* με σημ. «κάτοικοι πεδιάδων» (που συνδ. με το ουσ. *πέλα-γος*, βλ.λ.) δεν ευσταθεί από πλευράς τύπου και σημασίας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πελασγικός < αρχ. *πελασγ-ικός*.

πελάτης
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αυτός που πλησιάζει, που προσεγγίζει – γειτονικός», < θ. *πελα-* (με παραγ. τέρμα *-της*), που απαντά στο ρ. *πελάζω* «πλησιάζω, προσεγγίζω» (βλ.λ. *πελάζω*, ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πελατ-εία, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *clientèle*
πελατει-ακός < *πελατεί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. πελατο-λόγιο.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πελάτης
Από την αρχ. εποχή η λ. ***πελάτης*** απέκτησε επίσης τη σημασία «αυτός που πλησιάζει κάποιον ισχυρό για να ζητήσει προστασία» και έτσι σχολιάστηκε στην Αρχαιότητα η χρήση τής λέξης στον Πλάτωνα: *πελάτης· ὁ ἀντὶ τροφῶν ὑπηρετῶν καὶ προσπελάζων, ἀπὸ τοῦ πέλας ἤτοι ἐγγύς· ἐκαλεῖτο ὁ δι' ἔνδειαν προσιὼν μίσθιος δὲ ὑπηρετῶν*. Αντίστοιχη σημασία είχε ο λατ. όρος ***cliens***, ***-ntis***, ο οποίος αναφερόταν σε Ρωμαίους ταπεινής καταγωγής, που πλησίαζαν πατρικίους με σκοπό να πουλήσουν τις υπηρεσίες τους έναντι προστασίας. Τους δύο όρους συσχετίζει χαρακτηριστικά ο Πλούταρχος: (*Ρωμύλ.* 13.7) *ἑτέροις δὲ τοὺς δυνατοὺς ἀπὸ τῶν πολλῶν διῄρει, πάτρωνας ὀνομάζων, ὅπερ ἐστὶ προστάτας, ἐκείνους δὲ* ***κλίεντας***, *ὅπερ ἐστὶ* ***πελάτας***. Μετά τη ρωμαϊκή εποχή η λέξη *πελάτης* σπανίζει ακόμη και στον γραπτό λόγο, φαίνεται δε ότι δεν ήταν πλέον εν χρήσει. Ωστόσο, στη δημώδη Λατινική και στις ρομανικές γλώσσες η λ. *cliens* χρησιμοποιείτο ως όρος τού δικαστικού συστήματος, δηλώνοντας τον εντολέα δικηγόρου. Τον 19ο αιώνα το γαλλ. *client* αποκτά τη γενικευμένη σημασία «αγοραστής αγαθών ή υπηρεσιών έναντι αμοιβής», πράγμα που επέφερε την επανεισαγωγή τού αρχ. *πελάτης* στη Νέα Ελληνική (αντί τού λαϊκού *μουστερής* < τουρκ. *müşteri*), αλλά με τη σημασία τού γαλλικού όρου.

πελεκάνος
αντιδάν., ελνστ. *πελεκᾶνος* < λατ. *pelecānus* < αρχ. *πελεκάν, -ᾶνος*, που ανάγεται στο θ. τού ουσ. *πέλεκυς* (βλ.λ.), λόγω ομοιότητας με το ράμφος τού πτηνού.

πέλεκυς «τσεκούρι»
αρχ. [ήδη ομηρικό], ουσ. που αντιστοιχεί επακριβώς στο σανσκρ. *paraśu-* «πέλεκυς, τσεκούρι». Η μορφολογική δομή των όρων καταδεικνύει ότι μάλλον δεν πρόκειται για Ι.Ε. λέξη. Ίσως αμφότεροι οι όροι να ανάγονται σε λέξη των ανατολ. γλωσσών, αλλά η προταθείσα αναγωγή στο ακκαδ. *pilakku* «αδράχτι» δεν ταιριάζει ως προς τη σημασία. Βλ. κ. *πελεκάνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πελέκι < μεσν. *πελέκ-ι(ν)* < ελνστ. *πελέκ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *πέλεκυς*
πελεκίζω < ελνστ. *πελεκ-ίζω*
πελεκώ < αρχ. *πελεκ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό]
πελέκημα < ελνστ. *πελέκη-μα* < αρχ. *πελεκ-ῶ (-άω)*
πελεκητός < ελνστ. *πελεκη-τός* < αρχ. *πελεκ-ῶ (-άω)*
πελεκούδι, υποκορ. τού μεσν. *πελεκούδα* < αρχ. *πελεκ-ῶ (-άω)* + παραγ. τέρμα *-ούδα*.

πελερίνα «πανωφόρι με κουκούλα, μπέρτα»
μεταφορά τού γαλλ. *pèlerine*, αρχική σημ. (19ος αι.) «ένδυμα ταξιδιώτη», < *pèlerin* «ταξιδιώτης, προσκυνητής» < υστλατ. *pelegrinus* «προσκυνητής σε ιερό τόπο» < λατ. *peregrīnus* «αλλοδαπός, ξένος».

πελιδνός «κάτωχρος, χλομός»
< αρχ. *πελι-δνός / πελι-τνός* (με παραγ. τέρμα *-δ-νός*, πβ. κ. *μακε-δ-νός, κυ-δ-νός*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], που ανάγεται σε Ι.Ε. **pel-* «φαιός, ωχρός, γκρίζος» || σανσκρ. (θηλ.) *pálikni* «γκρίζα», αρμ. *alik'*, πιθ. λατ. *palleo* «είμαι ωχρός, χλομιάζω» || αρχ. *πελ-ιός* «ωχρός, φαιός» (< **πελι-Fό-ς*), *πελλός* (< **πελ-jός*), *πολ-ιός* (< **πολι-Fό-ς*).
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ωχρός*.

πελλάγρα → πελάγρα

πέλμα
αρχ. ουσ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *δέρ-μα, ἔρ-μα, πεῖσ-μα*), που ανάγεται σε Ι.Ε. **pel-* «περιτυλίγω, καλύπτω – δέρμα» (με γενική σημ.) || λατ. *pellis* «δέρμα, δορά» (> γαλλ. *peau*, ισπ. *piel*, ιταλ. *pelle*), αρχ. γερμ. **fella-* (> γερμ. *Fell*, αγγλ. *fell*, ολλ. *vel*) || πιθ. αρχ. *πέλ-τη* (βλ.λ.), *ἐρυσί-πελ-ας* «δερματική νόσος» (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
πέλμα, πατούσα, Πατούχας
Η κάτω επιφάνεια τού ποδιού, που έρχεται σε επαφή με το έδαφος όταν βαδίζουμε, ονομαζόταν από τα αρχαία χρόνια ***πέλμα***. Το αρχ. *πέλμα* ετυμολογικά είναι συγγενές με διάφορες ξένες λέξεις που ανάγονται στην ίδια ρίζα **pel-* «περιτυλίγω, καλύπτω», π.χ. το λατ. ***pellis*** «δέρμα, δορά» και τα προερχόμενα από αυτό γαλλ. ***peau***, ισπ. ***piel***, ιταλ.

pelle, το αρχ. γερμ. ****fella-*** και τα προερχόμενα από αυτό γερμ. ***Fell***, αγγλ. ***fell*** στη σημ. «δέρμα», ολλ. ***vel***.
Η αρχ. λ. *πέλμα*, ωστόσο, υποχώρησε στη λαϊκή γλώσσα και υποκαταστάθηκε από τη μεσαιωνική λ. **πατοῦσα**, η οποία είναι διαφανέστερη ετυμολογικά και σημασιολογικά, αφού συνδέεται με το ρήμα **πατῶ**. Η λ. *πέλμα* διατηρήθηκε όμως στη λόγια και, κυρίως, στην επιστημονική (ιατρική, τεχνολογία, αρχιτεκτονική κ.λπ.) γλώσσα.
Η *πατούσα* απαντά στη Νέα Ελληνική και με τις ιδιωματικές μορφές **πατούνα** και **πατούχα**. Από την τελευταία μορφή της προέρχεται το ουσιαστικό **πατούχας**, το οποίο δηλώνει αυτόν που έχει μεγάλη πατούσα. Η λ. *πατούχας* έλαβε παλαιότερα πανελλήνια αναγνωρισιμότητα χάρη στο μυθιστόρημα τού Ιωάννη Κονδυλάκη «Ο Πατούχας», που εκδόθηκε το 1892.

Πελοπόννησος
αρχ., φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *Πέλοπος νῆσος*, η οποία αποτυπώνει τη μυθολογική εκδοχή για την ονομασία τής χερσονήσου. Ας σημειωθεί ότι η λ. δεν απαντά στα έπη, ο δε Όμηρος χρησιμοποιεί για την περιοχή την πιο συγκεκριμένη ονομασία *Ἄργος / μέσον Ἄργος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πελοποννήσιος < αρχ. *πελοποννήσ-ιος*
πελοποννησιακός < ελνστ. *πελοποννησ-ιακός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
Πελοπόννησος, Αλόννησος
Τα αρχ. σύνθετα ***Πελοπόννησος*** και ***Ἁλόννησος*** γράφονται με δύο *-ν-*, το οποίο οφείλεται σε αφομοίωση τού συμπλέγματος *-σν-* που προέκυψε από τις συνεκφορές *Πέλοπος νῆσος* και *Ἁλὸς νῆσος* αντίστοιχα. Όταν το α΄ συνθετικό λήγει σε φωνήεν, δεν συντρέχει λόγος διπλασιασμού τού *-ν-*, πράγμα που αιτιολογεί τη γραφή με ένα *-ν-* των τοπωνυμίων *Δωδεκά-νησος, Επτά-νησος*.

πέλος «χνούδι υφάσματος»
μεταφορά τού ιταλ. *pelo* «τρίχα, χνούδι» < λατ. *pilus, -i*.

πελότα «μαξιλαράκι ως βελονοθήκη»
μεταφορά τού γαλλ. *pelote* < δημώδ. λατ. **pilotta* «κουβάρι από κλωστή», υποκορ. τού λατ. *pila* «κουβάρι – σφαίρα».

πελούζα «χλοοτάπητας»
μεταφορά τού γαλλ. *pelouse* < προβηγκ. *pelouso* < παλ. προβηγκ. επίθ. *pelous* «τριχωτός, χνουδωτός» < λατ. *pilōsus* < *pilus, -i* «τρίχα, χνούδι».

πελταστής → πέλτη

πελτές
< τουρκ. *pelte* < περσ. *pālude*.

πέλτη «ελαφριά μικρή ασπίδα»
αρχ., αβεβ. ετύμου. Εφόσον η εν λόγω ασπίδα εισήχθη από τους Θράκες, δεν θα ήταν παράλογο να εικάσουμε ότι και η λ. *πέλτη* αποτελεί δάνειο. Εντούτοις, τα μορφολογικά στοιχεία επιτρέπουν τη σύνδεση με το θέμα τού ουσ. *πέλ-μα* (βλ.λ.) και τού λατ. *pellis* «δέρμα, δορά». Δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά το μόρφημα *-τ(η)* και παραμένει δυσεξήγητη η συσχέτιση με το σανσκρ. *paṭa-* «κάλυμμα, σκέπασμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πελταστής < αρχ. *πελτασ-τής* < ρ. *πελτ-άζω* «φέρω *πέλτη*, ελαφριά μικρή ασπίδα» (σε αντιδιαστολή προς τον *οπλίτη*) < *πέλτ(η)* + παραγ. τέρμα *-άζω*.

πελώριος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ι 187: *ἔνθα δ' ἀνὴρ ἐνίαυε πελώριος*], αρχική σημ. «τερατώδης» (στα έπη προσδιορίζει θεούς, ήρωες, στρατούς, αλλά και κύματα τής θάλασσας) < ουσ. ουδ. *πέλωρ* «τέρας» (μόνο σε ονομ. και αιτ. πτώση) < Ι.Ε. **kʷer-ōr-*, από όπου προέρχεται επίσης το αρχ. *τέρας* (βλ.λ.). Η από κοινού αναγωγή στο συγκεκριμένο θέμα έχει οδηγήσει στην άποψη ότι ο τύπος *πέλωρ* ήταν αιολικός, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *τέλωρ· πελώριον, μακρόν, μέγα* και *τελώριος· μέγας, πελώριος*.

Πέμπτη
< ελνστ. *Πέμπτη (Σαββάτων)* «η πέμπτη ημέρα μετά το Σάββατο», κατά το ιουδαϊκό σύστημα που υιοθετήθηκε από τις χριστιανικές εκκλησίες (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εβδομάδα*). Στην εκκλησιαστική Λατινική η ημέρα αυτή αποκλήθηκε *quinta sabbati* και *quinta feria* (λατ. *feria* «γιορτή, αργία», πβ. πορτ. *quinta feira* «Πέμπτη»), ενώ στο πλανητικό ρωμαϊκό σύστημα ονομαζόταν *dies Jovis* «ημέρα Διός» (> γαλλ. *jeudi*, ισπ. *jueves*, ρουμ. *joui*), πράγμα που αποτυπώνεται και στις γερμ. γλώσσες, στις οποίες ο Ζευς ταυτίστηκε με τευτονικό θεό τού κεραυνού (παλ. σκανδ. *þōrs-dagr* > αγγλ. *thursday*, σουηδ. *torsdag*· παλ. άνω γερμ. *þonares-tag* > γερμ. *Donnerstag*, ολλ. *donderstag*).

πέμπτος
αρχ. τακτικό αριθμητ. [ήδη ομηρικό] (με επίθημα *-τος*, πβ. αρχ. *τρί-τος, τέταρ-τος, ἕκ-τος*) < Ι.Ε. **penkʷ-to-* || λατ. *quintus* (> ισπ. *quinto*), αρχ. γερμ. **femf-te-* (> γερμ. *fünfte*, αγγλ. *fifth*), λιθ. *peñktas* || αρχ. *πέντε* (βλ.λ.), αιολ. τύπος *πέμπε*.

πεμπτουσία
λόγ. φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ελνστ. φρ. *πέμπτη οὐσία*, με την οποία δηλωνόταν ο *αἰθήρ*, το πέμπτο στοιχείο τής φύσεως που αναγνώρισε ο Αριστοτέλης και το οποίο θεωρούσε σημαντικότερο: τα άλλα τέσσερα είναι *ἀήρ, γῆ, ὕδωρ, πῦρ* (πβ. Πλουτ. *Περὶ τοῦ ΕΙ τοῦ*

έν Δελφ. 390A: *τὸν δὲ πέμπτον οὐρανὸν οἱ δὲ φῶς οἱ δ' αἰθέρα καλοῦσιν, οἱ δ' αὐτὸ τοῦτο πέμπτην οὐσίαν*). Η μεσν. λατ. φρ. *quinta essentia* (> αγγλ. και γαλλ. *quintessence*) αποτέλεσε μεταφρ. δάνειο από την Ελληνική.

πέμπω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 142: *οἵ κέν μιν πέμποιεν ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης*], αγν. ετύμου. Ορισμένοι υποθέτουν ότι πρόκειται για νεωτερισμό τής Ελληνικής, ενώ άλλοι έχουν εικάσει πελασγική προέλευση. Δεν έχουν μέχρι τώρα εντοπιστεί ομόρριζα τού εν λόγω ρήματος και τής εκτεταμένης λεξιλογικής του οικογένειας σε άλλες Ι.Ε. γλώσσες. Σημαντικά παράγωγα είναι οι αρχ. λ. *πομπ-ή*, *πομπ-ός*, που εμφανίζουν μετοπτωτ. (ετεροιωμένη) βαθμίδα τού θέματος.
ΣΥΝΘ. **-πέμπω**: *δια-πέμπω, ανα-πέμπω, παρα-πέμπω, αντι-πέμπω, εκ-πέμπω, απο-πέμπω, προ-πέμπω* κ.ά.
-πομπή: *ανα-πομπή, παρα-πομπή, εκ-πομπή, απο-πομπή, προ-πομπή – νηο-πομπή, εφοδιο-πομπή, νεκρο-πομπή, ψυχο-πομπή* κ.ά.
-πεμπτικός: *παρα-πεμπτικός, απο-πεμπτικός, προ-πεμπτικός*
-πομπός: *προ-πομπός – ψυχο-πομπός*.

πένα[1] «όργανο γραφής»

< ιταλ. *penna* < λατ. *penna / pinna* «φτερό», κυρ. το σκληρό στέλεχος τού φτερού (κατ' αντιδιαστολή προς τα πούπουλα, λατ. *plumae*), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως όργανο γραφής και κατόπιν ως στυλογράφος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεν-ιά.

πένα[2] «υποδιαίρεση τής αγγλικής στερλίνας»

μεταφορά τού αγγλ. *penny* (πιθ. θηλ. κατά το ουσ. *λίρα*) < παλ. αγγλ. *pen(n)ing*, που συνδ. με το γερμ. *Pfennig* (υποδιαίρεση τού γερμ. μάρκου ως νομισματικής μονάδας). Αμφότερα έχουν αβέβαιη προέλευση, παρ' ότι έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδέονται με το λατ. *pondus* «βάρος, ζύγι».

πέναλτι

αντιδάν., < αγγλ. *penalty* «ποινή, τιμωρία» < παλ. νορμανδ. **penalté* < μεσν. λατ. *pœnālitās* < λατ. επίθ. *pœnālis* < *pœna* < αρχ. *ποινή* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πέναλτι

Η λ. ***πέναλτι*** προέρχεται από την αγγλική ορολογία τού κανονισμού ποδοσφαίρου. Πρωτοεμφανίζεται στην αγγλική γλώσσα με αυτή τη σημασία το 1885 (και στη Γαλλική το 1898), ως λέξη όμως πρωτοαπαντά στις αρχές τού 16ου αιώνα με τη γενική σημασία «ποινή» και «τιμωρία για παράβαση νόμου, αθέτηση συμβολαίου κ.λπ.». Ετυμολογικά ανάγεται, μέσω γαλλικού μεσαιωνικού τύπου, στο μεσαιωνικό λατινικό ουσιαστικό ***pœnalitas***, το οποίο προέρχεται από το επίθετο ***pœnalis***, παράγωγο τού ουσιαστικού ***pœna*** «ποινή, τιμωρία», που με τη σειρά του προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη ***ποινή***. Συνεπώς, το *πέναλτι* έχει απώτερη καταγωγή στην αρχ. λέξη *ποινή*, άρα ανήκει στα *αντιδάνεια* τής Ελληνικής, λέξεις δηλ. με ελληνική αφετηρία που επέστρεψαν στην Ελληνική με διαφορετική μορφή μέσω άλλης γλώσσας. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, ότι το *πέναλτι* αποκαλείται στην ποδοσφαιρική γλώσσα «η εσχάτη των ποινών».
Παλαιότερα, λόγω τής επίδρασης τής γραφής τής λέξης στα Γαλλικά και στα Αγγλικά, η λέξη γράφτηκε με ύψιλον (***πέναλτυ***). Βάσει τής αρχής, όμως, ότι οι νεότερες ξένες λέξεις γράφονται με την απλούστερη γραφή, η λέξη γράφεται πλέον με *-ι*: *πέναλτι*.
Ας σημειωθεί, τέλος, ότι οι διαδεδομένοι στον προφορικό λόγο τύποι ***μπέναλτι*** και ***πέναλντι*** οφείλονται σε ηχηροποίηση των συμφώνων (*μπ* αντί *π* και *ντ* αντί *τ*), πιθανώς λόγω άγνοιας τής πραγματικής προφοράς τής λέξης.

πενήντα

< μεσν. *πενῆντα* (με ανομοίωση) < ελνστ. *πεντῆντα*, συγκεκομμ. τύπος τού αρχ. *πεντήκοντα* < *πέντ(ε)* + συνδ. φωνήεν *-ή-* + λεξικό επίθημα *-κοντα* (δηλώνει τη δεκάδα, οπότε το σύνθετο εκφράζει τη σημ. 5 × 10 = 50), πληθ. τού επιθήματος που απαντά στο αριθμητ. *είκοσι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πενηντ-αράκι < *πενήντ(α)* + υποκορ. επίθημα *-αράκι*
πενηντάρης < μεσν. *πενηντ-άρης* < *πενῆντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
πενηντ-αριά < *πενήντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά*
πενηντ-άρικο < *πενήντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρικο*.
ΣΥΝΘ. πενηντα-: *πενηντά-δραχμο, πενηντά-χρονος, πενηντα-πλάσιος* κ.ά.

πένης

< αρχ. *πένης, -ητος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], μεταρρηματικός (υποχωρητ.) σχηματισμός από το ρ. *πέν-ομαι* «μοχθώ, κοπιάζω» και αργότερα «στερούμαι των αναγκαίων, είμαι φτωχός» (βλ.λ.). Βλ. κ. *πενία*.

πενθήμερος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *πενθ-* (< *πέντε*, βλ.λ.) + *-ήμερ(ος)* < *ἡμέρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πενταήμερος < *πέντ(ε)* (*πεντα-*, κατά τα *επτα-, εννια-*) + *-ήμερος* < *ημέρα*.

πένθος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 362: *τέκνον τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἵκετο πένθος;*], που παρουσιάζει την

πλήρη βαθμίδα τού θέματος από το οποίο σχηματίστηκε το ρ. *πάσχω* (βλ.λ.), αν ο μέλλοντας *πείσομαι* αναλυθεί **πενθ-σομαι*. Το ουσ. *πένθος* δήλωνε εξ αρχής τον πόνο, όχι τον φυσικό, αλλά την οδύνη που οφείλεται σε απώλεια αγαπημένου προσώπου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πένθιμος < αρχ. *πένθ-ιμος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 578-9: *δακρύων δ' ἀποστάζει πένθιμον αἰδῶ*] < *πένθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *σκόπ-ιμος*

πενθώ < αρχ. *πενθ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 173-4: *μηδ' οὕτω δακρύοισι πεφυρμένη ἀμφὶ πρόσωπα ἔρχευ, ἐπεὶ κάκιον πενθήμεναι ἄκριτον αἰεί*].

ΣΥΝΘ. πενθη-φορώ (λόγ. [1842], < *πένθ(ος)* + συνδ. φωνήεν *-η-* + *φορῶ*, πβ. ελνστ. *μελανη-φορῶ* «φορώ μαύρα»).

πενιά → πένα[1]

πενία «φτώχια»

αρχ. [ήδη ομηρικό], μεταρρηματικός (υποχωρητ.) σχηματισμός από το ρ. *πέν-ομαι* «μοχθώ, κοπιάζω» και αργότερα «στερούμαι των αναγκαίων, είμαι φτωχός» (βλ.λ.). Βλ. κ. *πένης*.

πενικιλίνη

μεταφορά τού αγγλ. *penicillin*, που πλάστηκε με παραγ. τέρμα *-in(e)* από το ν.λατ. *penicillium* «είδος μύκητα» < λατ. *penicillum / penicillus*, υποκορ. τού *peniculus* «τρίχινη γραφίδα, χρωστήρας – βούρτσα, σπόγγος». Ο εν λόγω μύκητας ονομάστηκε έτσι λόγω των τριχοειδών σποριαγγείων του.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πενικιλίνη, πέος – pencil, penis

Το μικροβιοκτόνο αντιβιοτικό ***πενικιλίνη*** ανακάλυψε το 1928 ο Βρετανός Αλέξανδρος Φλέμινγκ (Alexander Fleming, (1881-1955), παράγοντάς την από έναν μύκητα, το ***πενικίλλιο*** (γνωστό με τη νεολατινική ονομασία ***penicillium notatum***). Ο Φλέμινγκ επινόησε το 1929 τον αγγλικό όρο ***penicillin***, παράγοντάς τον από το όνομα τού μύκητα. Το νεολατινικό *penicillium*, όρος τού 1867 (οι επιστήμονες ακόμη και σήμερα συνηθίζουν να ονομάζουν τις ανακαλύψεις τους με αρχαιοελληνικά ή λατινικά ονόματα), προέρχεται από το λατ. ***penicillum / penicillus***, υποκοριστικό τού ***peniculus*** «τρίχινη γραφίδα, πινέλο – βούρτσα, σπόγγος» (Ο μύκητας ονομάστηκε έτσι λόγω των τριχοειδών σποριαγγείων του).

Η αγγλ. λέξη *penicillin*, λόγω τής προέλευσής της από το λατ. *peniculus*, συγγενεύει ετυμολογικά με τη λέξη ***pencil*** «μολύβι», τής οποίας η αρχική σημ. (14ος αι.) ήταν «πινέλο ζωγράφου με τρίχες καμήλας», αλλά και με τη λέξη ***penis*** «πέος», διότι το λατ. *peniculus* κυριολεκτικά σήμαινε «ουρίτσα» και ήταν επίσης υποκοριστικό τού λατ. *penis* που σήμαινε «ουρά».

Όσο και αν ακούγεται απίθανο, το λατ. *penis* (< **pes-nis*), συνεπώς και το *pencil* αλλά και η *πενικιλίνη*, είναι ομόρριζα τής αρχ. λέξης **πέος**, διότι όλες αυτές οι λέξεις ανάγονται σε κοινή Ι.Ε. ρίζα **pes- / *pesos-*.

πενιουάρ «ελαφριά ρόμπα»

< γαλλ. *peignoir*, αρχική σημ. «πανί που τοποθετείται στους ώμους κατά τη διάρκεια τού χτενίσματος», κατόπιν «ελαφρύ ένδυμα που φοριέται πριν από το χτένισμα», < ρ. *peigner* «χτενίζω» < ουσ. *peigne* «χτένα» < παλ. γαλλ. *pigne* < λατ. *pectin, -inis*.

πενιχρός «ανεπαρκής, λίγος»

αρχ. εκφραστ. επίθ. [ήδη ομηρικό] < θ. *πεν-* τού ρ. *πένομαι* «μοχθώ, κοπιάζω» και αργότερα «στερούμαι των αναγκαίων, είμαι φτωχός» (βλ.λ. *πένης*). Σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το επίθ. *μελιχρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πενιχρότητα < ελνστ. *πενιχρ-ότης, -ότητος* «πενία».

πέννα → πένα

πένομαι «ζω στη φτώχια»

αρχ., αρχική σημ. «μοχθώ, κοπιάζω (καθώς εργάζομαι)» και αργότερα «στερούμαι των αναγκαίων, είμαι φτωχός». Αν αφετηρία θεωρηθεί η σημ. «ασχολούμαι με οικιακές εργασίες (π.χ. ύφανση, άπλωμα, πλέξιμο)», η λ. θα μπορούσε να συνδεθεί με λιθ. *pìnti* «πλέκω», αρμ. *hanum / henum* «υφαίνω», παλ. σλαβ. *pęti* «απλώνω». Εντούτοις, οι ομηρικές χρήσεις τού ρ. *πένομαι* δεν φαίνεται να αφορούν σε αυτές τις ειδικές εργασίες. Ορισμένοι έχουν υποθέσει ότι ο ελληνικός όρος θα δήλωνε μόνο τον μόχθο και την προσπάθεια που απαιτούσαν οι εργασίες και όχι το είδος τους. Σημαντικό ομόρριζο αποτελεί η λ. *πόν-ος* (βλ.λ.) και τα παράγωγά της, ενώ αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *πέν-ης, πεν-ία, πενιχρός* (βλ.λ.).

πένσα

μεταφορά τού γαλλ. *pince* < ρ. *pincer* «σφίγγω, μαγγώνω», που συνδ. με τα συνώνυμα ιταλ. *pinzare* «τσιμπώ», ισπ. *pinchar* και πιθ. ανάγεται σε εκφραστ. θ. **pints-*, όπως και το συνώνυμο γαλλ. *piquer* «τσιμπώ, τρυπώ».

πεντα- / πεντ(ο)- / πενθ- → πέντε

πεντάγραμμο

μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *pentagramma*, που πλάστηκε από τα αρχ. *πέντε* και *γράμμα*, πιθανώς ανεξάρτητα από το ελνστ. *πεντάγραμμον* «πεντάλφα (των Πυθαγορείων)».

πεντάδα → πέντε

πεντάδυμος
< *πεντά-* (< *πέντε*, βλ.λ.) + *-δυμος*, κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *δίδυμος* (βλ.λ.).

πένταθλο
< αρχ. *πένταθλον* [ήδη στον Σιμωνίδη και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *πέντ(ε)* (βλ.λ.) + *ἆθλον* «έπαθλο – αγώνισμα» (βλ.λ. *άθλος*). Το αρχ. *πένταθλον* αποτελείτο από τα εξής πέντε αγωνίσματα: *ἅλμα*, *ποδωκείη* (αγώνας ταχύτητας), *δίσκος*, *ἀκόντιον*, *πάλη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πενταθλητής < μεσν. *πενταθλ-ητής* (στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς αντί τού αρχ. *πένταθλος* «αθλητής τού πεντάθλου»).

πεντάκις → πέντε

πεντακόσιοι
αρχ. < *πεντ(α)-* (< *πέντε*, βλ.λ.) + *-α-* (κατ' αναλογίαν προς άλλα αριθμητ., π.χ. *τρια-κόσιοι*, *τετρα-κόσιοι*, *ἐννεα-κόσιοι*) + *-κόσιοι*, για το οποίο βλ.λ. *διακόσιοι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεντακοσ-άρι < *πεντακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-άρι*
πεντακοσ-αριά < *πεντακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-αριά*
πεντακοσ-άρικο < *πεντακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-άρικο*
πεντακοσιοστός < αρχ. *πεντακοσι-οστός*.

πεντάλ
< γαλλ. *pédale* < ιταλ. *pedale* < λατ. *pedale(m)*, αιτ. τού επιθ. *pedālis* «(κινούμενος) με το πόδι – μήκους ενός ποδός» < ουσ. *pes*, *pedis* «πόδι».

πεντάμορφος
< *πεντά-* (< *πέντε*, βλ.λ., το οποίο εδώ έχει επιτατική σημ.) + *(ό)μορφος*, με έκκρουση /a/ + /o/ > /a/.

πεντάνιο «υγρός υδρογονάνθρακας»
λόγ. [1884], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pentane*, που σχηματίστηκε με βάση το ελλ. αριθμητ. *πέντε* (επειδή περιέχει πέντε άτομα άνθρακα) και το παραγ. τέρμα *-ane*.

πεντανόστιμος
< *πεντά-* (< *πέντε*, βλ.λ., το οποίο εδώ έχει επιτατική σημ.) + *νόστιμος*.

πεντάρα → πέντε

πεντάρι → πέντε

πεντάρφανος
μεσν. < *πεντά-* (< *πέντε*, βλ.λ., το οποίο εδώ έχει επιτατική σημ.) + *ὀρφανός*, με έκκρουση /a/ + /o/ > /a/.

πέντε
< αρχ. *πέντε* / *πέμπε* (αιολ.) < Ι.Ε. **penkʷe* || σανσκρ. *pañca*, αρμ. *hing*, λατ. *quīnque* (> γαλλ. *cinq*, ιταλ. *cinque*, ισπ. *cinco*), λιθ. *peñktas*, αρχ. γερμ. **femf(e)* (> γερμ. *fünf*, αγγλ. *five*, ολλ. *vijf*) || αρχ. *πέμπ-τος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεντάδα < αρχ. *πεντάς*, *-άδος*
πεντάκις < αρχ. *πεντ-άκις* < *πέντ(ε)* + παραγ. τέρμα *-άκις* (πβ. *δεκ-άκις*)
πεντάρ-α < *πεντάρ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
πεντάρ-ι < *πέντ(ε)* + παραγ. τέρμα *-άρι*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
πέντε-, πεντ(ο)-, πεντα-, πενθ-
Από το αρχ. αριθμητικό *πέντε* παράγονται λεξικά προθέματα, μέσω των οποίων σχηματίζονται πολλά σύνθετα. Ως α΄ συνθετικά απαντούν οι τύποι: (α) ***πεντε-***, που είναι ο αρχαιότερος αλλά δεν έχει διατηρηθεί στη Νέα Ελληνική (π.χ. αρχ. *πεντέ-δραχμον*, *πεντε-τάλαντος*), (β) ***πεντ(ο)-***, με συνδετικό φωνήεν *-ο-* (π.χ. *πεντό-βωλα*, *πεντο-χίλιαρο*), (γ) ***πεντα-***, όπου το αριθμητικό έχει αποκτήσει επιτατική λειτουργία και εμφατικό ρόλο (π.χ. *πεντά-μηνος*, *πεντα-ετής*, επίσης μτφ. *πεντά-ρφανος*, *πεντά-μορφος*), (δ) ***πενθ-***, που απαντά πριν από δασυνόμενο φωνήεν (π.χ. *πενθ-ήμερος*, *πενθ-ημιμερής*).

πεντήκοντα → πενήντα

πεντηκοστός
αρχ. < *πεντήκο(ντα)*, κατά το *εἰκοσ-τός* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *τριακοστός*, *ἑξηκοστός*, *ἑβδομηκοστός* κ.ά. Συχνό είναι το παράγωγο ***Πεντηκοστή*** (ελνστ., στη σημ. «επιφοίτηση τού Αγίου Πνεύματος στους μαθητές τού Χριστού – αντίστοιχη εορτή»), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *πεντηκοστός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεντηκοστάριο < μεσν. *πεντηκοστ-άριον* «λειτουργικό βιβλίο που περιέχει τα τροπάρια των πενήντα ημερών μετά το Πάσχα» < ελνστ. *Πεντηκοστή* (στη σημ. «επιφοίτηση τού Αγίου Πνεύματος στους μαθητές τού Χριστού – αντίστοιχη εορτή»)
πεντηκοστ-ιανός < *Πεντηκοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Pentecostal*.

πεντικιούρ «ονυχοκομία των ποδιών»
< γαλλ. *pédicure* < *pédi-* (< λατ. *pes*, *pedis* «πόδι») + *cure* < λατ. *cura* «φροντίδα, περίθαλψη». Βλ. κ. *μανικιούρ*.

πεντόβωλα «παιδικό παιχνίδι»
< *πεντο-* (< *πέντε*, βλ.λ.) + *-βωλ(α)* < *βῶλος* (βλ.λ.).

πεντοζάλης «παραδοσιακός κρητικός χορός»
< *πεντο-* (< *πέντε*, βλ.λ.) + *-ζάλ(ης)* < μεσν. *ζάλο(ν)*

«βήμα» < αρχ. *σάλος* «βίαιο ταρακούνημα, αναταραχή, τρικυμία» (βλ.λ.).

πέντολο «εκκρεμές»
< ιταλ. *pendolo* < αιτ. πτώση τού λατ. *pendulus* «κρεμαστός, εκκρεμής» < ρ. *pendeo* «κρέμομαι, αιωρούμαι».

πέος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < Ι.Ε. **pesos* (ίδια σημ.) || σανσκρ. *pasas-*, χεττ. *pešna-* «άνδρας», λατ. **pes-nis* > *pēnis* «πέος» || πιθ. αρχ. *πόσθη* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πενικιλίνη*.
ΣΥΝΘ. πεο-λειχία (< *πέ(ος)* + *λειχ-* < αρχ. *λείχω* «γλείφω», κατά το *αιδοιο-λειχία*).

πεπειραμένος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], μτχ. παρακ. τού ρ. *πειρῶμαι (-άο-)* «δοκιμάζω, επιχειρώ – αποκτώ πείρα (ελνστ.)» < *πεῖρα* (βλ.λ.).

πεπερασμένος
αρχ. μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *περῶ (-άω)* «περνώ, διασχίζω – φθάνω, ολοκληρώνω» (βλ.λ. *περνώ*). Ήδη από την Αρχαιότητα η μτχ. *πεπερασμένος* απαντά ως αντίθετο τού επιθ. *ἄπειρος*, π.χ. Ξενοφάν., *απόσπ.* 31: *οὔτε δὲ ἄπειρον οὔτε πεπερασμένον εἶναι, διότι ἄπειρον μὲν τὸ μὴ ὂν ὡς οὔτε ἀρχὴν ἔχον οὔτε μέσον οὔτε τέλος, περαίνειν δὲ πρὸς ἄλληλα τὰ πλείω*.

πεπερόνι «κόκκινη γλυκιά πιπεριά»
< ιταλ. *peperoni*, πληθ. τού *peperone* < λατ. *piper, -ris*, παράλλ. δάνειο (ανατολ. προελ.) με το αρχ. *πέπερι, -εως* (βλ.λ. *πιπέρι*).

πεπιεσμένος → πιέζω

πεπλατυσμένος → πλατύς

πέπλος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ο 104-5: *Ἑλένη δὲ παρίστατο φωριαμοῖσιν, ἔνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποίκιλοι, οὓς κάμεν αὐτή*], αναδιπλ. τύπος τού θ. *πλ-* (*πέ-πλ-ος*), που απαντά στα αρχ. *πλέκω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) και *ἁ-πλ-οῦς* (βλ.λ. *απλός*), το οποίο μετέδιδε αρχικώς την ιδέα τής «μονής πτύχωσης» ή τής «μονής πλέξης», εφόσον ανάγεται σε Ι.Ε. ρίζα με σημ. «διπλώνω – πτυχώνω». Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε επίσης στο αρχ. *κύ-κλ-ος* (βλ.λ.). Από το αρχ. *πέπλος* προήλθε το ελνστ. *πέπλον*.

πεποίθηση
< ελνστ. *πεποίθησις* < αρχ. *πέ-ποιθ-α* (παρακ. τού ρ. *πείθω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ησις*.
ΣΥΝΘ. αυτο-πεποίθηση, λόγ. [1845].

πεπόνι
< μεσν. *πεπόνι(ν)* < όψιμο ελνστ. *πεπόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *πέπων, -ονος*, αρχική σημ. «ώριμο φρούτο» (ήδη αρχ. «πεπόνι»), που ανάγεται στο Ι.Ε. **pek^w-* «ωριμάζω, ψήνω», από το οποίο σχηματίστηκε το ρ. *πέσσω / -ττω* (βλ.λ. *πέψη*). Πιθ. συνδ. με σανσκρ. *pak-vá-* «ψημένος, ώριμος», πάστο *pox* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεπονιά < μεσν. *πεπον-έα* (με συνίζηση)
πεπονο-ειδής < *πεπόν(ι)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-ειδής*.
ΣΥΝΘ. πεπονο-: *πεπονό-σπορος* (μεσν.), *πεπονόφλουδα*.

πεπραγμένα
πληθ. τής αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *πράττω* (βλ.λ.). Η σημ. «πρακτικά συνεδρίου, έκθεση συμβάντων» αποτελεί απόδ. τού ν.λατ. *acta*.

πεπρωμένο
ουδ. τού αρχ. *πεπρωμένος* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Γ 309: *ὁπποτέρῳ θανάτοιο τέλος πεπρωμένον ἐστίν*], που αποτελεί μτχ. τού απρόσ. παρακειμένου *πέπρωται* «έχει προκαθοριστεί (από τη μοίρα), είναι προδιαγεγραμμένο» (πβ. αρχ. φρ. *πεπρωμένη μοῖρα, πεπρωμένος μόρος*), το οποίο ανάγεται σε αμάρτυρο ρ. **πόρω* «παρέχω, προσφέρω» (τύπος αορίστου· απαντά μόνο το απρφ. *πορεῖν*) και σε μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **per-*, από όπου προέρχονται τα αρχ. *πείρω* «τρυπώ» (βλ.λ. *περ-όνη, πόρ-πη*), *πόρ-ος, πέρ-νη-μι* (βλ.λ. *πόρνη*) κ.ά. Η λ. συνδ. επίσης με σανσκρ. *pūrdhi* «δώρο» και λατ. *porto* «φέρνω, κομίζω».

πεπτικός
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρηματ. επίθ. *πεπτ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < θ. *πεπ-* τού ρ. *πέσσω / -ττω* «ωριμάζω, ψήνω – χωνεύω» (βλ.λ. *πέψη*).

πέρα
< αρχ. *πέρα / πέραν* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < Ι.Ε. **per-*, που αποτελεί ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως || σανσκρ. *pára-* «απέναντι», λατ. *peren-diē* «μεθαύριο», *per* «διά», *prae* «προ», *pro*, λεξικά προθέματα: λατ. *por-*, γερμ. *ver-*, αγγλ. *for-* κ.ά. || αρχ. *παρ-ά, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος* κ.ά. Πρόκειται για εκτενή λεξιλογική οικογένεια, η οποία μαρτυρείται εκτενώς στις Ι.Ε. γλώσσες. Σημαντικά παράγωγα αποτελούν επίσης οι λ. *περαίνω, περῶ (-άω), πέρας* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πέρα
Ο τύπος ***πέρα*** αποτελεί οργανική πτώση ονόματος που παράγεται από τη ρίζα **per-*, ενώ ο τύπος ***πέραν*** σχηματίστηκε ως αιτιατική (πβ. Αισχ. *Ἀγαμ.* 190-1: *Χαλκίδος πέραν ἔχων παλιρρόχθοις ἐν Αὐλίδος τόποις* «καταλαμβάνοντας την πλευρά απέναντι από τη Χαλκίδα»). Φαίνεται ότι οι δύο τύποι διέφεραν και ως προς τη σημασία, αφού το *πέρα* σήμαινε «από ενός σημείου και μετά», ενώ το *πέραν* είχε την τοπική σημασία «απέναντι, στην

άλλη πλευρά».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

περί, πέρα, παρά, προ, πριν, προς – πέρας, πόρος, πείρα, πόρπη, πόρνη, πορθμός, πριόνι, πρέπει, πράττω, πρατήριο...
Μία από τις πλέον εκτεταμένες ετυμολογικές οικογένειες τής Ι.Ε. ομογλωσσίας έχει ως βάση τη ρίζα **per-*, η οποία δηλώνει γενικά κατεύθυνση. Συνήθως εννοείται «κατεύθυνση ή κίνηση προς τα εμπρός» ή «διά μέσου», πράγμα που οδήγησε σε πολυάριθμες σημασίες, οι οποίες δηλώνονται από αρκετές προθέσεις, καθώς και άλλα ομόρριζα. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *περ-* (**per-*): αρχ. ***πέρ-α(ν)***, ***περ-ί***, ***πέρ-ας*** (< **πέρ-Fαρ*), ***περ-όνη***, ***πεῖρα*** (< **περ-jα*, από όπου τα ρ. ***πειρ-ῶμαι (-άο-)*** «προσπαθώ, δοκιμάζω, επιχειρώ», ***πειρ-άζω*** και τα ουσ. ***πεί-ρα-μα***, ***πειρα-τής***).
2) από θέμα *παρ- / πρα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pr̥-*): αρχ. ***παρ-ά – πράττω*** (< **πρά-γ-jω* ή **πρά-κ-jω*, με αξιοσημείωτα παράγωγα τα αρχ. ***πρᾶγ-μα***, ***πρᾶξις (-η)***, ***πράκ-τωρ (-ορας)***, ***πρακ-τέος***, ***πρακτ-ικός***), ***πρα-τήριο(ν)*** (από θέμα που απαντά επίσης στο ρήμα *πι-πρά-σκω* «πουλώ»).
3) από θέμα *πορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **por-*): αρχ. ***πόρ-ος*** (από όπου τα ***πορ-εύομαι***, ***πορ-ίζω***, ***πορ-θμός***), ***πόρ-πη***, ***πόρ-νη*** (ρ. *πέρ-νη-μι* «πουλώ»).
4) από θέμα *πρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pr-*, με διάφορες παρεκτάσεις): αρχ. ***πρ-ό***, ***πρ-ίν***, ***πρ-ός***, ***πρέπει*** (γ΄ ενικό τού ***πρ-έπ-ω*** «φαίνομαι καθαρά, ξεχωρίζω, διακρίνομαι»), ***πριόνι(ον)*** (υποκοριστικό τού ουσ. *πρίων, -ονος* < ρ. *πρίω* «κόβω, πριονίζω» < **πρί-σ-jω*, με αξιοσημείωτο παράγωγο το ουσ. ***πρῖσ-μα***).

περαίνω «ολοκληρώνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* μ 37: *ταῦτα μὲν οὕτω πάντα πεπείρανται*] < **περαν-jω* < επίρρ. *πέρα(ν)* (βλ.λ.).

περαιτέρω
αρχ. επίρρ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 247: *μή πού τι προύβης τῶνδε καὶ περαιτέρω;*], που ανάγεται στο επίθ. *περαίτερος*, το οποίο αποτελεί τον συγκριτ. βαθμό τού επιθ. *περαῖος* «ευρισκόμενος απέναντι, στην πέρα πλευρά» < επίρρ. *πέρα* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*.

περαιώνω
μεσν. < αρχ. *περαιῶ (-όω)*, αρχική σημ. «μεταφέρω απέναντι», < επίθ. *περαῖος* «ευρισκόμενος απέναντι, στην πέρα πλευρά» < επίρρ. *πέρα* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*. Η σημ. «ολοκληρώνω, περατώνω (αρχικώς για συναλλαγή)» είναι ήδη αρχ. και απαντά σε επιγραφή νομικού χαρακτήρα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περαίωση < ελνστ. *περαίω-σις* «πέρασμα απέναντι» < αρχ. *περαιῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. -περαιώνω (και τα παράγωγα αυτών): *δια-περαιώνω* (ελνστ.), *δια-περαίωση* (ελνστ.) – *διεκ-περαιώνω* (ελνστ.), *διεκ-περαίωση* (λόγ. [1833]), *δι-εκ-περαιωτής* (λόγ. [1833]), *διεκ-περαιωτικός*.

πέραμα
ελνστ., αρχική σημ. «πέρασμα ποταμού», < αρχ. *περῶ (-άω)* «περνώ, διασχίζω – φθάνω, ολοκληρώνω» (βλ.λ. *περνώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περαματάρης < μεσν. *περαματ-άρης* «ποταμός τον οποίο μπορεί κάποιος να διασχίσει» < *περαματ-* (*πέραμα*) + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *διαβατ-άρης*.

πέραν → πέρα

περαντζάδα «βόλτα»
< μεσν. *περα(ν)τζάδα* «θαλάσσια διαδρομή» < **περ-άντζα* (με παραγ. τέρμα *-άδα*), που σχηματίστηκε από επανανάλυση τού ρ. *περ-νώ* κατά το *μπροστ-άντζα* (βλ. κ. *-άντζα*).

πέρας
< αρχ. *πέρας / πεῖρας /* (επικ.) *πεῖραρ, -ατος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ, *απόσπ.* 350.1: *ἦλθες ἐκ περάτων γᾶς*] < **περ-Fαρ* (με αντέκταση) < **per-wr̥-*, που συνδ. με σανσκρ. *párvan-* «κόμβος, δεσμός, τομέας» (πβ. τη σημ. «άκρα τού σχοινιού» τού αρχ. *πεῖραρ*) και ανάγεται στο Ι.Ε. **per-*, το οποίο αποτελεί ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως και απαντά εκτεταμένα στα ομόρριζα, π.χ. αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

πέραση
< αρχ. *πέρασις* «πέρασμα, διάβαση – επίτευγμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < ρ. *περῶ (-άω)* «περνώ, διασχίζω – φθάνω, ολοκληρώνω» (βλ.λ. *περνώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περασιά < θ. *περασ-* (πβ. αόρ. *πέρασ-α* τού ρ. *περνώ*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *καθισ-ιά*, *φορεσ-ιά*.

πέρασμα
μεσν. < θ. *περασ-* (με παραγ. τέρμα *-μα*) από τον αόρ. *έ-πέρασ-α* τού ρ. *περνῶ* (βλ.λ.), που αποτελεί μεταπλ. τύπο τού αρχ. *περῶ (-άω)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περαστός < μεσν. *περασ-τός* (ρηματ. επίθ.) < θ. *περασ-* (*περνῶ*) + παραγ. τέρμα *-τός*
περασ-τικός < θ. *περασ-* (*περνώ*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

περατώνω
μεσν., αρχική σημ. «ασφαλίζω, μανταλώνω», < ελνστ. *περατῶ (-όω)* (ήδη αρχ. το μέσο *περατοῦμαι*) < αρχ. *πέρας, -τος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περάτωση < ελνστ. *περάτω-σις* (ομοίως ελνστ. σύνθ. *άπο-περάτωσις*) < ρ. *περατῶ (-όω).*

περβάζι
< τουρκ. *pervaz* < περσ. *parwaz* «κράσπεδο ενδύματος, μπορντούρα».

περγαμηνή
< ελνστ. φρ. *Περγαμηνὴ (τέχνη / μεμβράνη)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *Περγαμ(ηνός)* < αρχ. τοπων. *Πέργαμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηνός*. Η λ. οφείλει την προέλευσή της στην τεχνική κατεργασίας τής δοράς αιγοπροβάτων που αναπτύχθηκε στην Πέργαμο τον 4ο-3ο αι. π.Χ., προκειμένου να αντικατασταθεί ο σπάνιος και εύθρυπτος πάπυρος ως υλικό γραφής. ☛ σχολιο λ. *περγαμόντο*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

περγαμηνή

Η φράση *περγαμηνὴ τέχνη* αποτελεί την αφετηρία τού λατ. όρου *pergamena (pellis)* «δορά από την Πέργαμο», ο οποίος εξαπλώθηκε ευρέως ως τεχνικός όρος. Στην υστερολατινική γλώσσα η παρουσία δύο συνωνύμων όρων, τού *pergamena (pellis)* «δορά από την Πέργαμο» και τού *parthica (pellis)* «δορά από την Παρθική χώρα», οδήγησε σε συγχώνευσή τους μέσω συμφυρμού, από όπου σχηματίστηκε το γαλλ. *parchemin* «περγαμηνή» (> αγγλ. *parchment*).

περγαμόντο «είδος εσπεριδοειδούς»
< ιταλ. *bergamotto* (με ανομοίωση ηχηρότητας /b/ – /rg/ > /p/ – /rγ/ και ηχηροποίηση τού ενδοφωνηεντικού /t/) < παλ. τουρκ. *beg armūdi* «αχλάδι τού άρχοντα (μπέη)», ίσως με συνεπίδραση τού τοπωνυμίου *Bergama* (< αρχ. *Πέργαμος*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

περγαμόντο, Πέργαμος, το «τούρκικο αχλάδι» και το τσάι earl Grey

Το όνομα ***περγαμόντο*** έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών συζητήσεων μεταξύ των ειδικών, διότι συνδέεται με την αβεβαιότητα για την αρχική πατρίδα τού φυτού, καθώς και για το πώς έλαβε το όνομά του και πότε. Ως πιθανές χώρες προέλευσής του έχουν προταθεί η Κίνα, τα Κανάρια νησιά, η Ελλάδα, η Μικρά Ασία, μια πόλη τής Ισπανίας, το Ρήγιο-Καλαβρία τής Ιταλίας κ.ά. Οι εγκυρότερες πηγές πάντως συμφωνούν ότι οι λ. ***bergamotte***, ***bergamot***, τής Γαλλικής και τής Αγγλικής αντίστοιχα, προέρχονται από το ιταλ. ***bergamotto***, λ. τού 16ου αιώνα, και αυτό από το παλαιό τουρκ. ***beg armudi***, που σήμαινε «το αχλάδι τού κυρίου ή τού άρχοντα», όπου *beg* είναι παλαιότερος τύπος τού σημερινού ***bey*** «κύριος» και *armudi* παλαιότερος τύπος τού σημερινού *armut* «αχλάδι». Το ότι η λ. ξεκινάει με *berga-* αντί με *begar-*, όπως είναι αναμενόμενο από την τουρκική προέλευσή της, οφείλεται μάλλον σε παρασύνδεση με το τοπωνύμιο ***Bergama***, που είναι η αραβοτουρκική ονομασία τής Περγάμου. Η σύνδεση αυτή με την ***Πέργαμο*** ίσως δικαιολογεί την ελληνική ονομασία *περγαμόντο* αντί τού αναμενόμενου *μπεργκαμότο* ή *βεργαμότο* (με λόγιο εξελληνισμό).

Γιατί όμως το περίφημο τσάι που έχει αρωματιστεί με περγαμόντο ονομάζεται διεθνώς ***Earl Grey***; *Earl Grey* είναι ένας νεότερος (από τις αρχές τού 19ου αι.) τίτλος ευγενείας στη Μεγάλη Βρετανία, τού οποίου ο δεύτερος χρονολογικά κάτοχος ήταν ο Charles Grey (1764-1845), ο οποίος υπήρξε μεταρρυθμιστής πολιτικός και πρωθυπουργός (1830-1834). Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για το πώς δόθηκε το όνομά του στο συγκεκριμένο τσάι. Πιο γνωστή, αλλά εξίσου ανεπιβεβαίωτη με τις άλλες, είναι η εκδοχή ότι ο Charles Earl Grey έλαβε ως διπλωματικό δώρο από την Κίνα μια ποσότητα τσαγιού αρωματισμένη με έλαιο περγαμόντου και ότι ο ίδιος προώθησε την καινούργια συνταγή στο εμπόριο.

πέργκολα
< ιταλ. *pergola* (> μεσν. *πέργουλα / περγουλέα*) < λατ. *pergula* «προστέγασμα οικίας, γείσο».

πέρδικα
< αρχ. *πέρδιξ, -ικος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < θ. *περδ-* (τού ρ. *πέρδομαι*, βλ.λ.) + επίθημα *-ικ-*. Η συσχέτιση τού πτηνού με το ρ. *πέρδομαι* είναι γνωστή από την Αρχαιότητα και οφείλεται πιθ. στον θόρυβο των φτερών του.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περδίκι < μεσν. *περδίκ-ι(ον)* < ελνστ. *περδίκ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *πέρδιξ, -ικος*
περδικούλα < μεσν. *περδικ-ούλα*, υποκορ. τού ουσ. *πέρδικα*.
ΣΥΝΘ. περδικο-: *περδικο-μάνι, περδικο-παγίδα, περδικο-πάτημα, περδικό-στηθη, περδικο-πούλι* κ.ά.

περδικλώνω → πέδικλο

πέρδομαι
αρχ. εκφραστ. λ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < Ι.Ε. **perd-* (ίδια σημ.) || σανσκρ. *párdate*, λιθ. *pérdžu*, αρχ. γερμ. **fert-a-* (> γερμ. *farzen*, αγγλ. *fart*) || αρχ. *πορδ-ή, πέρδ-ιξ, -ικος* (βλ.λ. *πέρδικα*). Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το θ. τού αρχ. *βδέω* «πέρδομαι» < Ι.Ε. **pezd-* || λατ. *pēdo* (> γαλλ. *péter*, ισπ. *peer*), για το οποίο βλ.λ. *βδέλυγμα*.

περεστρόικα
< ρωσ. *perestroĭca* «ανασυγκρότηση, αναδόμηση» (αναφορικά με τη μεταρρυθμιστική δράση που ανέλαβε προς το τέλος τής δεκαετίας τού 1980 στην τότε Σοβιετική Ένωση ο τελευταίος της ηγέτης, Μ.

Γκορμπατσόφ) < πρόθ. *pere-* «ανα-» + *stroĭca* «δόμηση, κατασκευή».

περήφανος → υπερήφανος

περί

αρχ. (ήδη σε μυκ. σύνθ. όπως *pe-ri-ro-qo*: *περίλοιποι*, *pe-ri-me-de*: *Περι-μήδης*) < Ι.Ε. **per-*, που αποτελεί ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως || σανσκρ. *pári-* «γύρω – κυκλικά», λατ. *per* «διά», *prae* «προ», *pro*, αλβ. *për*, λεξικά προθέματα: λατ. *por-*, γερμ. *ver-*, αγγλ. *for-* κ.ά. || αρχ. *παρ-ά*, *πέρ-α*, *πρ-ό*, *πρ-ίν*, *πρό-ς*, *πέρ-ας*, *πόρ-ος* κ.ά. Πρόκειται για εκτεταμένη λεξιλογική οικογένεια, η οποία μαρτυρείται εκτενώς στις Ι.Ε. γλώσσες. Στην Ελληνική η πρόθ. *περί* δήλωνε εξ αρχής την έννοια τής πλήρους περιστροφής ή κυκλικής κίνησης, πράγμα που οδήγησε περαιτέρω στην έννοια τής πληρότητας ή και τής υπεροχής, η οποία απαντά σε ορισμένα σύνθετα. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΥΝΘ. περι-: *περι-άγω* (αρχ.), *περί-απτο* (αρχ.), *περι-δεής* (αρχ.), *περι-κάρδιο* (αρχ.), *περί-ακτος* (ελνστ.), *περι-αυγάζω* (ελνστ.), *περί-γειο* (ελνστ.), *περι-γελώ* (ελνστ.), *περί-νους* (ελνστ.), *περι-βρέχω* (μεσν.), *περι-διαβάζω* (μεσν.), *περι-λαβαίνω* (μεσν.), *περί-λαμπρος* (μεσν.), *περι-παίζω* (μεσν.), *περι-αδράχνω*, *περι-λαίμιο* (λόγ. [1856], απόδ. τού τουρκ. *yaka* «γιακάς»), *περι-μήτριο* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *perimetrium*), *περι-αρθρίτιδα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *périarthrite*) κ.ά.

περιαγωγή

«σύνδεση κινητού τηλεφώνου στο εξωτερικό μέσω τοπικού δικτύου»

αρχ., αρχική σημ. «περιστροφή – αναποδογύρισμα» (αργότερα «περιφορά»), < *περιάγω* «οδηγώ, περιφέρω» (πβ. αρχ. *ἄγω – ἀγωγή*) < *περι-* + *ἄγω* (βλ.λ.). Ως τεχν. όρος τής κινητής τηλεφωνίας η λ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *roaming*.

περίαπτο

«φυλαχτό»

< αρχ. *περίαπτον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περίαπτος* < ρ. *περιάπτω* «κρεμώ στον λαιμό ή γύρω από κάτι» < *περι-* + *ἅπτω* «δένω, συνάπτω – ανάβω» (βλ.λ. *άπτομαι*).

περιαυτολογώ

< ελνστ. *περιαυτολογῶ (-έω)* < *περι-* + *αὑτο-* + λεξ. επίθημα *-λογῶ*, που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιαυτολογία < ελνστ. *περιαυτολογ-ία*
περιαυτολόγος < μεσν. *περιαυτολόγ-ος*.

περιβάλλον

ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *περιβάλλων* τού αρχ. *περιβάλλω* < *περι-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-βάλλω*, *μετα-βάλλω*. Η λ. έχει αποκτήσει στη σύγχρονη εποχή σημασίες που οφείλονται σε επίδρ. τού αγγλ. *environment* και των γαλλ. *milieu* και *entourage*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιβαλλοντ-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *environmental*.

ΣΥΝΘ. περιβαλλοντο-: *περιβαλλοντο-λογία*, *περιβαλλοντο-λόγος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *environmentalist*), *περιβαλλοντο-λογικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

περιβάλλον, περίγυρος

Η λ. ***περιβάλλον*** αποτελεί ουσιαστικοποιημένο τύπο τού ουδετέρου τής μετοχής τού ρήματος ***περιβάλλω*** (< *περί* «γύρω από» + *βάλλω* «βάζω – ρίχνω»). Κυριολεκτικά σημαίνει αυτό που περιβάλλει, που βρίσκεται γύρω από κάτι / κάποιον. Η σύγχρονη οικολογική σημασία αποδίδει ξένο όρο, πβ. αγγλ. ***environment***, γαλλ. ***environnement***. Με την ίδια λέξη αποδίδονται στα Ελληνικά οι μεταφορικές σημασίες «περιρρέουσα ατμόσφαιρα», «οικογενειακό, προσωπικό περιβάλλον» των αντίστοιχων γαλλικών λέξεων ***milieu*** και ***entourage*** αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο τα *environment / environnement* όσο και το *entourage* ετυμολογικά ανάγονται σε λέξεις που δηλώνουν το «γύρω από» ή τον κύκλο. Το *entourage* μάλιστα μέσω διαφόρων τύπων (*tour*, λατ. *tornus*) ανάγεται στο αρχαιοελληνικό ***τόρνος***, το γνωστό εργαλείο με το οποίο σχηματίζονται καμπύλες και κύκλοι.
Η λέξη ***περίγυρος*** είναι σύνθετη από το *περί* και το *γύρος* (ταυτολογικό, αφού τόσο το *περί* όσο και το *γύρος* δηλώνουν το ίδιο πράγμα). Η λέξη σημαίνει κάθε τι που περιβάλλει κυκλικά, γι' αυτό δήλωσε παλαιότερα το περιτείχισμα, τον περίβολο, την περίφραξη. Η σημασία τής λ. σε χρήσεις όπως «οικογενειακός / κοινωνικός περίγυρος» είναι νεότερη και πιθανώς αποδίδει επίσης το γαλλ. *entourage*.

περιβάλλω → βάλλω

περίβλημα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «ένδυμα (που περιβάλλει το σώμα), πέπλος» < ρ. *περιβάλλω* (πβ. αρχ. *βλῆμα – βάλλω*) < *περι-* + *βάλλω* (βλ.λ.).

περιβόντος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Πρὸς Σίμωνα ἀπολ.* 30.1: *καὶ τότε μὲν ἄρα, ἵνα μὴ περιβόητος εἴην, ἡσυχίαν ἦγον*], αρχική σημ. «διάσημος, περίφημος» < ρ. *περιβοῶ (-άω)*, που όμως μαρτυρείται ως ελνστ. με σημ. «δυσφημώ», < *περι-* + *βοῶ* (βλ.λ.). Το επίθ. *περιβόητος* διακρινόταν ήδη στην Αρχαιότητα από το ομόρριζο ελνστ. *διαβόητος* «πασίγνωστος (για κακές πράξεις), κακόφημος» (βλ.λ.).

περιβολή → περίβολος

περιβόλι

< μεσν. *περ(ι)βόλι(ν)* < ελνστ. *περιβόλιον* «περιφραγ-

μένος χώρος (συχνά ναού)», υποκορ. τού αρχ. *περίβολος* (βλ.λ.). Βλ. και λ. *μπαξές*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παράδεισος, κήπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιβολάρης < μεσν. *περιβολ-άρης* < *περιβόλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άρης*.

περίβολος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «περίφραξη με τείχος ή τοίχο» ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *περίβολος*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *περιβάλλω* (βλ.λ. *βάλλω*), πβ. κ. *βόλος – βάλλω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κήπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιβολή < αρχ. *περιβολ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «περίβλημα, σκέπασμα, ένδυμα» < ρ. *περιβάλλω* (πβ. κ. *βάλλω – βολή*).

περιβραχιόνιο «ταινία γύρω από τον βραχίονα»
< αρχ. *περιβραχιόνιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περιβραχιόνιος* (που μαρτυρείται ως ελνστ.) < *περι-* + *βραχίων, -ονος* (βλ.λ. *βραχίονας*) + παραγ. τέρμα *-ιος*.

περίγειο «το πλησιέστερο στη Γη σημείο τής τροχιάς ουράνιου σώματος»
< ελνστ. *περίγειον* (ενν. *σημεῖον*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περίγειος* «αυτός που περιβάλλει τη γη» < *περι-* + *-γειος*, από το θ. τού ουσ. *γῆ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-γειος, υπό-γειος*.

περίγελως «αντικείμενο χλευασμού, κοροϊδίας»
ελνστ. < ρ. *περιγελῶ (-άω)* «γελώ εις βάρος κάποιου, περιπαίζω» < *περι-* + *γελῶ* (βλ.λ.).

περιγιάλι

< μεσν. *περιγιάλι(ν)* (με παρασύνδεση προς την πρόθ. *περί*) < *παραγιάλιν* (με επανανάλυση ώστε να αποκατασταθεί η πλήρης πρόθ. *παρά*) < ελνστ. *παραιγιάλιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *παραιγιάλιος* «παράκτιος, παραθαλάσσιος» < *παρ(α)-* + *-αιγιάλ(ιος)* < αρχ. *αἰγιαλός* (βλ.λ. *γιαλός*).

περιγράφω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.137.25-26: *περιγράφει τῇ μαχαίρῃ ἐς τὸ ἔδαφος τοῦ οἴκου τὸν ἥλιον*], αρχική σημ. «σχηματίζω περίγραμμα (εγκλείοντας σε γραμμή) – ορίζω, προσδιορίζω» < *περι-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-γράφω, δια-γράφω, κατα-γράφω, μετα-γράφω, συγ-γράφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περίγραμμα < ελνστ. *περίγραμ-μα* «περίκλειστο σχήμα – περίβολος» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *contour*)

περιγραφή < αρχ. *περιγραφ-ή*, αρχική σημ. «γενικό περίγραμμα, σχήμα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] ➝ Η σημερινή σημ. είναι ελνστ.

περιγραφικός < ελνστ. *περιγραφ-ικός*, αρχική σημ. «συμπερασματικός (για συνδέσμους)», < αρχ. *περιγραφ-ή* ➝ Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *descriptif*.

περίγυρος → γύρος, περιβάλλον

περιδεής «έντρομος, φοβισμένος»
αρχ. < *περι-* + *-δε(ής)* < *δέος* (βλ.λ.), πβ. κ. *εν-δεής*.

περιδένω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *περιδέω* «δένω ολόγυρα» < *περι-* + *δέω*, για το οποίο βλ.λ. *δένω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περίδεση < ελνστ. *περίδε-σις* < αρχ. *περιδέω*

περίδεσμος < ελνστ. *περίδεσ-μος* < αρχ. *περιδέω*

περίδετος < ελνστ. *περίδε-τος* < αρχ. *περιδέω*.

περιδέραιο

< αρχ. *περιδέραιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περιδέραιος* «περιλαίμιος, περιτραχήλιος» (που όμως μαρτυρείται ως ελνστ.) < *περι-* + *-δερα(ιος)* < αρχ. *δέρα / δέρη* «λαιμός, τράχηλος» < **δερϝ-ᾱ* < Ι.Ε. **gʷer-wā* (ίδια σημ.) || σανσκρ. *grīvá*, ρωσ. *grīva* «χαίτη», λετ. *grīva* «εκβολή ποταμού». Αμφίβολη η προταθείσα σύνδεση με το αρχ. *βι-βρώ-σκω* «καταβροχθίζω, τρώγω» (βλ.λ. *βρώση*).

περιδιαβάζω

μεσν. < *παραδιαβάζω* «τριγυρνώ διασκεδάζοντας, κάνω βόλτα» (με παρασύνδεση προς τα σύνθ. από *περι-*, πβ. κ. *παρακαλώ – περικαλώ*) < *παρα-* + *διαβάζω* (βλ.λ.), στη μεσν. σημ. «περνώ από ένα μέρος σε άλλο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιδιάβαση < μεσν. *περιδιάβα-σις* «περίπατος»

περιδιάβασμα < μεσν. *περιδιάβασ-μα* (πβ. κ. *διαβάζω – διάβασμα*).

περιδινώ → δίνη

περίδρομος

ΕΤΥΜ. αρχ., ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *περίδρομος* «κυκλικός, κυκλωτικός» < *περι-* + *δρόμος*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. χρησιμοποιήθηκε με ειδικές και τεχνικές σημασίες, όπως «στεφάνη τής ασπίδας», «περίστωο» και «σχοινί που συγκρατεί το αλιευτικό δίχτυ». Ήδη τη μεσαιωνική περίοδο συναντούμε τη σημ. «στομαχόπονος», από την οποία πιθ. προήλθε η σημ. «υπερβολικό φαγητό» (ήδη μεσν.), ενώ η σημ. «παρωνυχίδα» ίσως οφείλεται σε παρασύνδεση προς το ουσ. *δέρμα* μέσω αμάρτυρου τύπου **περί-δερμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιδρομ-ιάζω

περιδρόμιασ-μα < *περιδρομιασ-* (*περιδρομιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

περίδρομος

Το αρχ. επίθετο ***περίδρομος, -ον*** είναι σύνθετο

από την πρόθεση ***περί*** «γύρω από κάτι» και το ουσιαστικό ***δρόμος*** «κίνηση, διαδρομή, οδός – τρέξιμο, αγώνας δρόμου». Σήμαινε ως εκ τούτου «αυτός που περιβάλλει κάτι, που διατρέχει κάτι κυκλικά», π.χ. *περίδρομος ἄντυξ* «ο μεταλλικός κύκλος, η στεφάνη τής ασπίδας», *ὄρεσι περίδρομος* «περιβαλλόμενη από όρη (για τη Λακωνία)» (Ευριπίδης). Σήμαινε επίσης αυτόν που περιφέρεται, που γυρίζει εδώ κι εκεί, π.χ. *ἱκέτιν, φυγάδα περίδρομον* (Αισχύλος), *περίδρομοι κύνες* «περιφερόμενα σκυλιά» (Αριστοφάνης), αλλά και *περίδρομος γυνή* «άσεμνη γυναίκα, γυναίκα τού δρόμου» (Θέογνις).

Το ***περίδρομος*** ως ουσιαστικό δήλωσε οτιδήποτε περιβάλλει κυκλικά κάτι, π.χ. *ἴτυος εὐτόρνοισι περιδρόμοις* «στους καλοδουλεμένους στον τόρνο γύρους τής ασπίδας» (Ευριπίδης), *περίδρομος τῆς τομῆς* «κυκλική γραμμή που σημείωνε το μέρος τού ακρωτηριασμού σε χειρουργικές επεμβάσεις». Δήλωσε επίσης τον στίβο σταδίου ή ιπποδρόμου, την τροχιά, τον κύκλο που σχηματίζεται από περιστροφή ή περιφορά (π.χ. *τὸν τοῦ ἡλίου περίδρομον*), ενώ ο πληθυντικός *οἱ περίδρομοι* δήλωσε (στη Μυτιλήνη) τους περιοδεύοντες δικαστές. Η λέξη σήμανε επίσης το περίστωο ή το δρομάκι γύρω από χώρο ή οικοδόμημα (π.χ. *ἐποίησε ἐπὶ τῶν οἰκημάτων περιδρόμους καὶ ἐπάλξεις*, Ξενοφών), σημασία που χρησιμοποιείται και σήμερα από τους αρχαιολόγους. Χρησιμοποιείται επίσης και στην περιγραφή κάστρων, όπου με το *περίδρομος* δηλώνεται η στενή οδός που διατρέχει εσωτερικά τα τείχη (παρατείχια οδός), π.χ. *Ο «περίδρομος», στενός διάδρομος, κατά μήκος των επάλξεων, εξασφαλίζει την ελεύθερη κίνηση των στρατιωτών, την πρόσβασή τους στους ορόφους των πύργων, καθώς και χώρο για την παράταξή τους σε περίοδο πολέμου* (από περιγραφή τού Μυστρά).

Η λ. *περίδρομος* είχε επίσης τη σημασία «σκοινί περασμένο στο στόμιο αλιευτικού διχτυού που το περιβάλλει και, όταν το τραβούν, σφίγγει και κλείνει το στόμιο». Στον *Κυνηγετικό* τού Ξενοφώντος αναφέρεται: *περικείσθωσαν δὲ τοὺς περιδρόμους ἀναμμάτους, ἵνα εὔτροχοι ὦσι* «να βάλουν γύρω-γύρω τους περιδρόμους [στους βρόχους των διχτυών], χωρίς να τους δέσουν με κόμπους, ώστε να κινούνται εύκολα (κατά τους χειρισμούς)».

Στη δημώδη μεσαιωνική γλώσσα η λ. εμφανίζεται με τη σημασία «περιοδεία», αλλά και στην έκφραση «περίδρομον να φάγει», δηλ. πολύ φαγητό, όπως χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα.

Στα νεότερα χρόνια η λέξη εμφανίζεται με διάφορες σημασίες στη λαϊκή γλώσσα. Καταγράφονται οι σημασίες «ισχυρός στομαχικός πόνος, κολικός», επίσης «παρωνυχία, δηλ. φλεγμονή τού άκρου ενός δαχτύλου», για την οποία παραδίδεται συνώνυμο «τριγυρίστρα» (η σημασία αυτή πιθανώς οφείλεται σε παρασύνδεση τής λ. *περίδρομος* με το ουσ. *δέρμα* μέσω αμάρτυρου τύπου **περί-δερμος*), πράγμα που ταιριάζει με τη σημασία τής λ. *περίδρομος* «ενοχλητικός και φλύαρος άνθρωπος», «ζωηρό παιδί». Καταγράφονται επίσης εκφράσεις όπως *που να σκάσεις από περίδρομο!, που να σε κόψει περίδρομος, περίδρομος!* («βγάλε τον σκασμό!», αλλά και με τη σημασία «πανούκλα» ως κατάρα), οι οποίες πιθανότατα σχετίζονται με τις παραπάνω σημασίες. Στην Κρήτη *περίδρομος* ονομάζεται η φλεγμονή των μαστών των αιγών και το πρήξιμο τής κοιλιάς τους, το δε ρήμα ***περιδρομιάζω*** αναφέρεται σε αυτή την πάθηση. Συναντούμε επίσης τη λ. ***περιδρομόχορτο***, λαϊκή ονομασία ενός είδους τού φυτού ασφόδελος (asphodeline lutea).

Η γνωστή έκφραση «έφαγε τον περίδρομο», την οποία συναντούμε ήδη στη μεσαιωνική περίοδο, είναι αβέβαιο πώς προέκυψε. Κατά πάσα πιθανότητα σχετίζεται με κάποια από τις παραπάνω σημασίες, ίσως λόγω τού ότι ο στομαχόπονος συνδέεται με την κατανάλωση υπερβολικής ποσότητας φαγητού. Ο συσχετισμός τής λέξης με την αρχαία σημασία τού αλιευτικού σκοινιού παρουσιάζει δυσκολίες, διότι η σημασία αυτή δεν επιβίωσε στη λαϊκή γλώσσα, στην οποία ανήκει η εν λόγω έκφραση. Η ύπαρξη, ωστόσο, τής έκφρασης «φάτε μάτια ψάρια και κοιλιά περίδρομο» θα μπορούσε να στηρίξει τον προηγούμενο συσχετισμό, αν βεβαίως ίσχυε η προϋπόθεση που αναφέραμε.

περιέκτης

< ρ. *περιέχω*, με βάση το θ. που απαντά στο επίθ. *περιεκτικός* (βλ.λ.) κατά τα ουσ. που έχουν σχηματιστεί από θ. σε *-εκ-*, π.χ. *πλεον-έκ-της, δέκ-της*. Η λ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *container*.

περιεκτικός

ελνστ. < θ. *περιεκ-* (τού αρχ. *περιέχω*, πβ. κ. *πλεον-έκ-της*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιεκτικ-ότητα, λόγ. [1877], απόδ. των γαλλ. *capacité, contenance*.

περιελίσσω → ελίσσομαι

περιεργάζομαι

ΕΤΥΜ. αρχ. < *περίεργ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζ(ομαι)*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μοχθώ υπερβολικά για κάτι» (πβ. Πλάτ. *Άπολ.* 19b: *Σωκράτης ἀδικεῖ καὶ περιεργάζεται ζητῶν τά τε ὑπὸ γῆς καὶ οὐράνια καὶ τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν*) → αρχ. σημ. «ασχολούμαι συνεχώς, παρατηρώ με επιμονή» (πβ. Αριστ. *Ποιητ.* 1462a: *ἐπεὶ ἔστι περιεργάζεσθαι τοῖς σημείοις καὶ ῥαψῳδοῦντα*) → ήδη ελνστ. σημ. «αναμειγνύομαι, ανακατεύομαι σε υποθέσεις άλλων» (Κ.Δ. Β΄ Θεσσ. 3,11: *ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν*

άτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους ἀλλὰ περιεργαζομένους).

περίεργος

ΕΤΥΜ. αρχ. < *περι-* + *-εργο(ς)* < *ἔργον* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που μοχθεί άσκοπα για κάτι, που καταβάλλει περιττό μόχθο – περιττός» (πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* Δ΄ 33: *καὶ μὴν ὅσης προσήκει τιμῆς τυγχάνειν τοὺς τηλικούτων ἀγαθῶν αἰτίους, περίεργον διδάσκειν* «...είναι περιττό να τους διδάσκει κανείς»· Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1170b: *οἱ πλείους δὴ τῶν πρὸς τὸν οἰκεῖον βίον ἱκανῶν περίεργοι καὶ ἐμπόδιοι πρὸς τὸ καλῶς ζῆν*) → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που θέλει να γνωρίζει, να πληροφορείται το κάθε τι» (πβ. Αριστ. *Περὶ ἀναπν.* 480b: *τῶν τε γὰρ ἰατρῶν ὅσοι κομψοὶ καὶ περίεργοι λέγουσί τι περὶ φύσεως καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκεῖθεν ἀξιοῦσι λαμβάνειν*· Κ.Δ. Α΄ Τιμόθ. 5,13: *οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα*) → ήδη ελνστ. σημ. «παράξενος, ανεξήγητος» (Κ.Δ. Πράξ. 19,19: *ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιέργεια < ελνστ. *περιεργ-ία* «υπερβολική ακρίβεια, φροντίδα ή επιμέλεια» (αρχ. σημ. «ανώφελη έρευνα») → Η σημερινή σημ. ήδη ελνστ.

περιέργως < αρχ. επίρρ. *περιέργ-ως*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

περιέργεια

Το ν.ελλ. ουσιαστικό ***περιέργεια*** αποτελεί μεταπλασμένο τύπο τού ελνστ. *περιεργία* κατά το σχήμα των προπαροξυτόνων σε *-εια* (π.χ. *ευγέν-εια, ασέβ-εια, προσπάθ-εια*), πβ. επίσης *καλλιέργ-εια* αντί τού ελνστ. *καλλιεργ-ία*.

περιεχόμενο

< αρχ. *περιεχόμενον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού τύπου *περιεχόμενος*, μτχ. μέσ. ενεστώτα τού ρ. *περιέχω* < *περι-* + *ἔχω* (βλ.λ.). Ο ουσιαστικοπ. τύπος απαντά ήδη σε αρχ. κείμενα (πβ. Αριστ. *Περὶ πνεύμ.* 481a: *ὥσπερ οὖν καὶ εἰς τὸ ἀγγεῖον αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον λαμβάνει τροφὴν εἰς τὸ θερμόν*).

περιέχω → έχω

περιζήτητος

λόγ. [1856], < *περι-* + θ. *ζητη-* τού ρ. *ζητώ* (π.χ. *ζήτη-ση*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *recherché*.

περιζώνω «περικυκλώνω, περιβάλλω»

μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *περιζώννυμι* < *περι-* + αρχ. *ζώννυμι*, κατά το *ζώνω* < *ζώννυμι* (βλ.λ. *ζώνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περίζωμα < ελνστ. *περίζω-μα* «ζώνη, ποδιά» < ρ. *περιζώννυμι*.

περιηγούμαι

< αρχ. *περιηγοῦμαι (-έο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.214.11-13: *ἀλλ' Ἐπιάλτης γάρ ἐστι ὁ περιηγησάμενος τὸ ὄρος [καὶ] κατὰ τὴν ἀτραπόν, τοῦτον αἴτιον γράφω*], αρχική σημ. «δείχνω τον δρόμο (κυρ. σε ορειβασία)» < *περι-* + *ἡγοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ηγούμαι, δι-ηγούμαι*. Ακόμη, αρχ. είναι η σημ. «περιγράφω, κατατοπίζω σε γενικές γραμμές».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιήγηση < αρχ. *περιήγη-σις* «ξενάγηση, γεωγραφική περιγραφή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

περιηγητής < ελνστ. *περιηγη-τής* «ξεναγός, συγγραφέας γεωγραφικής περιγραφής – (μεσν.) ταξιδιώτης που μελετά τα αξιοθέατα»

περιηγητικός < ελνστ. *περιηγητ-ικός* «σχετικός με περιηγητή – περιγραφικός» < *περιηγη-τής*.

περιθάλπω «φροντίζω, περιποιούμαι (κυρ. ασθενή)»

ελνστ. < *περι-* + αρχ. *θάλπω* «ζεσταίνω, θερμαίνω» (βλ.λ.), πβ. κ. *υπο-θάλπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περίθαλψη < μεσν. *περίθαλψ-ις*.

περιθώριο

< μεσν. **περιθώριον* (απαντά ο τύπος *περι-θώρι*· με έκκρουση /e/ – /o/ > /o/, πβ. κ. *Θεόδωρος* > *Θόδωρος, θεωρώ* > *θωρώ*) < **περιθεώρ-ιον* (πβ. μεσν. τοπων. *Περιθεώριον*, Βυζαντινή πόλη στη Ρωμυλία, πβ. Ιωάνν. Καντακουζ. *Ἱστ.* 2.197: *εἰς τὴν Ἀναστασίου πόλιν, ἣ Περιθεώριον ὑπὸ βασιλέως Ἀνδρονίκου προσηγόρευτο*) < ελνστ. *περιθεωρῶ (-έω)* «τριγυρνώ παρατηρώντας, επιθεωρώ» (βλ.λ. *θεωρώ*), οπότε το ουσ. **περι-θεώριον* ίσως σήμαινε «παρατηρητήριο από μακριά». Ορισμένες μτφ. σημ. τής λέξεως οφείλονται σε επίδραση τού γαλλ. *marge*. Δεν ευσταθεί μορφολογικά η σύνδ. με το αρχ. *περιθέω* «περιτρέχω, περιβάλλω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιθωρ-ιακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *marginal*.

ΣΥΝΘ. περιθωριο- (μεταφρ. δάνεια): *περιθωριοποιώ* (από γαλλ. *marginaliser*), *περιθωριο-ποίηση* (από γαλλ. *marginalisation*).

περικαλλής «πανέμορφος»

αρχ. (στον Όμηρο κυρ. για αντικείμενα, π.χ. τα μουσικά όργανα *φόρμιγξ, κίθαρις*) < *περι-* + *-καλλ(ής)* < *κάλλος* (βλ.λ.).

περικάρδιο → καρδιά

περικεφαλαία

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *περικεφάλαιος* «αυτός που καλύπτει το κεφάλι» < *περι-* + *κεφάλα(ιος)* < *κεφαλή* (βλ.λ.).

περικλεής «ένδοξος, περίφημος»
ελνστ. < *περι-* + *-κλε(ής)* < αρχ. *κλέος* «δόξα, αίγλη» (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-κλεής*.

περικλείω → κλείνω

περικνημίδα
< ελνστ. *περικνημίς, -ῖδος* < *περι-* + *κνημ(ίς)* < αρχ. *κνήμη* (βλ.λ.).

περικοκλάδα «αναρριχώμενο φυτό»
< *περιπλοκάδα* (με αντιμετάθεση) < μεσν. *περιπλοκάς, -άδος*, που προέρχεται από θ. τού αρχ. *περιπλέκω* + επίθημα *-αδ-* (πβ. αρχ. *πλέκω* – ελνστ. *πλοκάς, -άδος*). Πιθ. είναι η παρασύνδεση προς το ουσ. *κλαδί*.

περικοπή
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.28.2: *ἡ τῶν Ἑρμῶν περικοπή*], αρχική σημ. «ακρωτηριασμός – κλάδεμα» < ρ. *περικόπτω* < *περι-* + *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*), πβ. κ. *εκ-κόπτω – εκ-κοπή, συγ-κόπτω – συγκοπή*. Η σημ. «απόσπασμα κειμένου, χωρίο» είναι ελνστ. (πβ. Λογγίν. *Τέχνη Ῥητορ.* 566: *ἡ δὲ περικοπὴ ἐκ δύο κώλων καὶ τριῶν ἐστι κατὰ λόγον τῶν εἰρημένων μερῶν καὶ αὐτὴ συντιθεμένη*).

περικόπτω → κόβω

περικυκλώνω → κύκλος

περιλαβαίνω «επιτίθεμαι – δέρνω»
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *περιλαμβάνω* «αρπάζω, πιάνω» (βλ.λ.) κατά το απλό *λαβαίνω – λαμβάνω*.

περιλαίμιο
λόγ. [1856], < *περι-* + *-λαίμ(ιο)* < *λαιμός*, απόδ. τού τουρκ. *yaka* (βλ.λ. *γιακάς*).

περιλαμβάνω
αρχ., αρχική σημ. «αρπάζω, πιάνω», < *περι-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-λαμβάνω, συλ-λαμβάνω*. Η σημ. «περικλείω, περιέχω» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήν.* 141: *ἀλλὰ γὰρ οὐ δύναμαι διὰ τὴν ἡλικίαν ἅπαντα τῷ λόγῳ περιλαβεῖν ἃ τυγχάνω τῇ διανοίᾳ καθορῶν*). Βλ. κ. *περιλαβαίνω*.

περίληψη
< αρχ. *περίληψις*, αρχική σημ. (στον Αριστοτέλη) «αντίληψη τής βασικής αρχής και των κυρίων σημείων», που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *περιλαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *λαμβάνω – λῆψις*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιληπτικός < αρχ. *περιληπ-τικός*, αρχική σημ. «αυτός που μπορεί να περιλάβει – ικανός να συλλάβει, να αντιληφθεί» → ήδη ελνστ. σημ. «περιεκτικός».

περίλυπος → λύπη

περιμένω → μένω

περίμετρος
< αρχ. *περίμετρος* (ενν. *γραμμή* με τη σημασία «περιφέρεια»), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *περίμετρος* [ήδη ομηρικού] < *περι-* + *-μετρο(ς)* < *μέτρον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιμετρ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *perimetric*.

περίνεο «περιοχή μεταξύ των εξωτερικών γεννητικών οργάνων και τού πρωκτού»
ουδ. (κατά το ουσ. *το όσχεο*) τού αρχ. *περίνεος / περίναιος* (η γρ. *-αιος* είναι αρχαιότερη), ανατομικός όρος, < *περ(ι)-* + *-ινα(ιος)* < θ. τού ρ. *ἰνάω* «αδειάζω, εκκενώνω» (οπότε η λ. θα δήλωνε την ανατομική περιοχή από όπου αποβάλλονται τα περιττώματα, πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ἰνᾶσθαι· ἐκκενοῦσθαι καὶ προΐεσθαι*), το οποίο ανάγεται σε τύπο **ἰσν-άω* και συνδ. με σανσκρ. *iṣ-ṇā-ti* «θέτω σε κίνηση, ρίχνω», ίσως δε και με το ρ. *ἰαίνω* (βλ.λ.).

πέριξ «γύρω από, τριγύρω»
αρχ., ενισχυμένος τύπος (χρησιμοποιείται ως πρόθ. και επίρρ.) τού *περί* (βλ.λ.), αναλυόμενος ως **πέρι-κ-ς* με ένθημα *-κ-* και επιρρ. κατάλ. *-ς* (πβ. κ. *μέχρι-ς*).

περιοδεύω
ελνστ. < *περι-* + αρχ. *ὁδ(εύω)* < *ὁδ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*, πβ. κ. *συνοδ-εύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιοδεία < ελνστ. *περιοδ-εία* «περιπολία – κυκλική πορεία».
περιόδευση < μεσν. *περιόδευ-σις*.

περιοδικό
ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περιοδικός* (βλ.λ. *περίοδος*) από φρ. όπως *περιοδικό (έντυπο)* ως μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *périodique* (πβ. κ. ισπ. *periódico* «εφημερίδα»).

περίοδος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *περι-* + *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *κάθ-οδος, δί-οδος, πάρ-οδος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κυκλική πορεία ή βάδισμα» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.219: *ἐπὶ δὲ καὶ αὐτόμολοι ἦσαν οἱ ἐξαγγείλαντες τῶν Περσέων τὴν περίοδον*) → ήδη αρχ. σημ. «χρονικό διάστημα κατά το οποίο συμβαίνουν επαναλαμβανόμενα γεγονότα (π.χ. Ολυμπιακοί Αγώνες, εορτές, θητεία σε δημόσιο αξίωμα) – μετρήσιμο χρονικό διάστημα» (πβ. Πλάτ. *Φαίδων* 107e: *ἄλλος δεῦρο πάλιν ἡγεμὼν κομίζει ἐν πολλαῖς χρόνου καὶ μακραῖς περιόδοις*) → ήδη αρχ. σημ. «έμμηνος ρύση των γυναικών» (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 738a: *ἀκριβῶς μὲν οὖν ἡ περίοδος οὐ τέτακται ταῖς γυναιξί, βούλεται δὲ φθινόντων γίγνεσθαι τῶν μηνῶν*

εὐλόγως) → ήδη αρχ. σημ. «αυτοτελές τμήμα κειμένου» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1409b: *ἐν κώλοις μὲν λέξις ἡ τετελειωμένη τε καὶ διῃρημένη καὶ εὐανάπνευστος, μὴ ἐν τῇ διαιρέσει ὥσπερ καὶ ἡ περίοδος, ἀλλ' ὅλη· κῶλον δ' ἐστὶν τὸ ἕτερον μόριον ταύτης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιοδικός < ελνστ. *περιοδ-ικός* «επανεμφανιζόμενος κατά τακτά χρονικά διαστήματα»

περιοδικ-ότητα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *périodicité*.

ΣΥΝΘ. περιοδο-λόγηση (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *périodisation*), **ημι-περίοδος** (μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *semi-colon*, υβριδικό σύνθ.).

περίοικος «γείτονας»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 131.4-5: *ἅπαντας τοὺς βαρβάρους περιοίκους ὅλης τῆς Ἑλλάδος καταστῆσαι*] < *περι-* + *οἶκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *άπ-οικος, έν-οικος, κάτ-οικος, μέτ-οικος.*

περίοπτος «ορατός από παντού – επιφανής»

ελνστ. < *περι-* + αρχ. ρηματ. επίθ. *ὀπτός* «ορατός», από το θ. τού οποίου σχηματίστηκε το επίθ. *ὀπτικός* (βλ.λ.).

περιορίζω

ΕΤΥΜ. ελνστ. < *περι-* + αρχ. *ὁρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-ορίζω, καθ-ορίζω.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σημαδεύω τα όρια, τα σύνορα» (πβ. Πλουτ. *Καῖσαρ* 58.7-8: *συνάψαι τὸν κύκλον τοῦτον τῆς ἡγεμονίας τῷ πανταχόθεν Ὠκεανῷ περιορισθείσης*) → ήδη ελνστ. σημ. «συγκρατώ εντός ορίων, εμποδίζω την επέκταση εκτός αυτών» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Παιδαγ.* 2.1.16: *αἱ γὰρ κατὰ φύσιν ὀρέξεις αὐταρκείᾳ περιορίζονται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιορισμός < ελνστ. *περιορισ-μός*, αρχική σημ. «χάραξη ορίων» → μεσν. σημ. «φυλάκιση – αναγκαστική παραμονή σε ορισμένο τόπο» (η σύγχρ. σημ. κατά το ρ. *περιορίζω*)

περιοριστικός < ελνστ. *περιορισ-τικός* «αυτός που χρησιμεύει σε ορισμό, καθορισμό» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *limitatif*).

περιουσία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.2.2: *περιουσίαν χρημάτων οὐκ ἔχοντες οὐδὲ γῆν φυτεύοντες*] < *περι-* + *οὐσία* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. σήμαινε επίσης «ό,τι περιβάλλει ή περιστοιχίζει κάποιον (σε αφθονία)» και, κατ' επέκταση, «το σύνολο των υλικών αποκτημάτων που κατέχει» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.2: *περιουσίαν χρημάτων οὐκ ἔχοντες*· 3.13: *ὥστε οὐκ εἰκὸς αὐτοὺς περιουσίαν νεῶν ἔχειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιουσι-ακός, λόγ. [1889].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

περιουσία

Η λ. ***περιουσία*** είναι σύνθετη από την πρόθεση ***περί*** και το ουσιαστικό ***οὐσία***, που προέρχεται από το θηλ. τής μετοχής *οὖσα* τού ρ. *εἰμί* «είμαι, υπάρχω». *Οὐσία* σήμαινε «ό,τι ανήκει σε κάποιον, τα υπάρχοντά του» (η λ. ***υπάρχοντα*** είναι ίσως η καταλληλότερη για να αποδώσει τη σημασία τής λ., αφού σημαίνει επίσης «ό,τι υπάρχει σε κάποιον»). Συνεπώς, η αρχική σημασία τής λ. *περιουσία* είναι «τα περί την ουσία», «αυτά που σχετίζονται με τα υπάρχοντα κάποιου».

Γι' αυτό η λ. αρχικά σήμαινε «πλεόνασμα, περίσσευμα, το επιπλέον» και, ως εκ τούτου, «αφθονία», π.χ. *περιουσία ἐρίων, νεῶν, χρημάτων* κ.ά. Η λ. δήλωσε επίσης την υπεροχή σε αριθμό ή δύναμη, π.χ. *τοσαύτην κεκτῆσθαι περιουσίαν* («τόσο μεγάλη υπεροχή είχαν αποκτήσει»), *ὥστε ἐπ' αὐτῆς τῆς μάχης ἀκριβῶς στοχάζεσθαι τοῦ καιροῦ* (Διόδωρος Σικελιώτης). Από τις σημασίες αυτές, που δήλωναν πλεόνασμα και αφθονία, προέκυψαν εκφράσεις όπως ***ἀπὸ περιουσίας*** ή ***ἐκ περιουσίας***, δηλ. «από το πλεόνασμα ή την αφθονία των γνώσεων που έχει συσσωρεύσει κάποιος», άρα «από μνήμης, χωρίς να χρειαστεί να ανατρέξει σε βοηθητικές πηγές». Η λ. σήμανε ακόμη το «καθαρό κέρδος, όφελος» (π.χ. *ἀπὸ παντὸς περιουσίαν ποιεῖσθαι*, Πλάτων) και «τα ίδια μέσα, τα ιδιωτικά αποθέματα» (π.χ. *ἐκ περιουσίας ζῆν* «το να ζει κανείς με τα δικά του αποθέματα»), για να φτάσει τελικά στη σημασία τού συνόλου των κινητών και ακινήτων που κατέχει κάποιος, η οποία είναι η σύγχρονη βασική σημασία. Το επίθ. ***περιουσιακός*** (π.χ. *περιουσιακά στοιχεία*) είναι νεότερο και καταγράφεται από τον Κουμανούδη στη *Συναγωγή Νέων Λέξεων* το 1889 (π.χ. *περιουσιακές σχέσεις, περιουσιακά συμφέροντα*).

Στα μεσν. χρόνια χρησιμοποιήθηκε για την περιουσία και η λ. ***έχει*** (το) (π.χ. *θέλεις ἀναστήσει τέκνον διὰ τὸ ἔχειν σου, νὰ τὸ κληρονομήσῃ*), προερχόμενη από το απαρέμφατο ***ἔχειν***, η οποία επεβίωσε ώς τις ημέρες μας. Την ίδια σημασία είχε και η αρχ. λ. ***βίος*** και μάλιστα στον συνιζημένο τύπο τής ***το βιος***. Βλ. κ. λ. *ουσία*.

περιούσιος

ελνστ. < αρχ. *περιουσία* (βλ.λ.), κατά τα επίθ. *ἐπι-ούσιος, ὑπερ-ούσιος*. Η λ. πρωτοεμφανίζεται στην Π.Δ. προσδιορίζοντας τους Ισραηλίτες (Εξοδ. 19,5: *ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν*).

περιοχή

αρχ., αρχική σημ. «περίκλειστος χώρος», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που εμφανίζεται στο ρ. *περιέχω* < *περι-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απέχω – αποχή, εξέχω – εξοχή, συνέχω – συνοχή*. Η σημερινή σημ. είναι ελληνιστική.

περιπαίζω → παίζω

περίπατος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 229e.1-2: *παρὰ Λυσίου, ὦ Σώκρατες, τοῦ Κεφάλου, πορεύομαι δὲ πρὸς περίπατον ἔξω τείχους*] < (υποχωρητ.) ρ. *περιπατῶ (-έω)* < *περι-* + *πατῶ* (βλ.λ.). Με τη λ. *περίπατος* σχηματίστηκαν την ελνστ. εποχή όροι (όπως στις φρ. *οἱ ἐκ τοῦ περιπάτου, οἱ ἀπὸ τοῦ περιπάτου, οἱ περιπατητικοί*) που δήλωναν τους οπαδούς τού Αριστοτέλη, καθώς και τη φιλοσοφική του σχολή, επειδή δίδασκε στον φερώνυμο σκεπασμένο χώρο τού Λυκείου τής αρχ. Αθήνας. Βλ. κ. *περπατώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιπατητής < ελνστ. *περιπατη-τής* < αρχ. *περιπατῶ (-έω)*

περιπατητικός < ελνστ. *περιπατη-τικός* < αρχ. *περιπατῶ (-έω).*

περιπέτεια

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. τον γνωστό ορισμό από την *Ποιητική*, 1452a.22-23: *ἔστι δὲ περιπέτεια μὲν ἡ εἰς τὸ ἐναντίον τῶν πραττομένων μεταβολή*], αρχική σημ. «αιφνίδια αλλαγή καταστάσεως (συνήθως δυσμενής)», < *περιπετ(ής)* «αυτός που πέφτει πάνω σε κάτι – (μτφ.) αυτός που ξαφνικά περιέρχεται σε δυσμενή θέση» (με παραγ. τέρμα *-εια*) < *περι-* + θ. *πετ-*, από το οποίο σχηματίστηκε επίσης το ρ. *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*). Παραλλήλως σχηματίστηκε ακόμη το αρχ. ουσ. *περίπτωσις* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *περίπτωση.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιπετει-ώδης, λόγ. [1897], απόδ. τού γαλλ. *aventureux.*

περιπίπτω → πέφτω, περίπτωση

περιπλανώμαι

< αρχ. *περιπλανῶμαι (-άο-)* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *περι-* + *πλανῶμαι* (βλ.λ.), τού οποίου ο ενεργ. τύπος *πλανῶ* είναι ελνστ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιπλάνηση < ελνστ. *περιπλάνη-σις*

περιπλανη-τικός.

περιπλέκω → πλέκω

περίπλοκος → πλέκω

περιποιούμαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *περιποιοῦμαι (-έο-)*, μέσ. τύπος τού ρ. *περιποιῶ (-έω)* «εξασφαλίζω, διατηρώ, διασώζω» < *περι-* + *ποιῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-ποιούμαι.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κρατώ κάτι για τον εαυτό μου, αποκτώ κατ' αποκλειστικότητα, κερδίζω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5.6: *Ξενοφῶν βούλεται καταμεῖναι τὴν στρατιὰν καὶ πόλιν οἰκίσαι καὶ ἑαυτῷ ὄνομα καὶ δύναμιν περιποιήσασθαι*) → μεσν. σημ. «διατηρώ ασφαλή, φροντίζω» (πβ. Θεοδ. Στουδ. *Ἐπιστ.* 412.37-38: *ἐν δὲ ὑπομνήσκω· σεαυτὴν περιποιοῦ, δίαιταν παρακλητικωτέραν ἀσπαζομένη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιποίηση < ελνστ. *περιποίη-σις*, αρχική σημ. «διάσωση, εξασφάλιση», < αρχ. *περιποιῶ (-έω)* → Η σημ. «φροντίδα» είναι ήδη ελνστ.

περιποιητικός < ελνστ. *περιποιη-τικός*, αρχική σημ. «ικανός να παράσχει, υποβοηθητικός», < αρχ. *περιποιῶ (-έω)*

περιποιητικ-ότητα, λόγ. [1893], < *περιποιητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

περίπολος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. με διάφορες σημασίες, πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 1149-50: *Δῖον γένεθλον, προφάνηθ', ὦναξ, σαῖς ἅμα περιπόλοις*], που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *περιπέλομαι* «περιφέρομαι, τριγυρίζω – κυκλώνω» < *περι-* + *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, βρίσκομαι εν κινήσει», για το οποίο βλ.λ. *πόλος.*

ΣΗΜΑΣ. Με την ονομασία *περίπολος* ήταν γνωστή στην αρχ. Αθήνα μια ομάδα νέων μεταξύ 18 και 20 ετών, οι οποίοι φρουρούσαν τα σύνορα, ενώ η λ. αποδόθηκε επίσης σε πλοία που επιτελούσαν τέτοιες αποστολές.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιπολία < αρχ. *περιπολ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

περιπολ-ικό, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *patrol car / boat*

περιπολώ < αρχ. *περιπολ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «περιέρχομαι εδώ και εκεί, περιπλανώμαι» → ήδη αρχ. σημ. «περιφέρομαι ως φύλακας ή επόπτης περιοχής» (πβ. Ξενοφ. *Πόρ.* 4.52: *οἵ τε φρουρεῖν ἐν τοῖς φρουρίοις οἵ τε πελτάζειν καὶ περιπολεῖν τὴν χώραν*).

ΣΥΝΘ. περιπολ-άρχης (αρχ.).

περίπου

ελνστ. < φρ. *περί που*, αρχικώς τοπική σημ. «κάπου» και κατόπιν γενικευμένη χρήση (πβ. Ηρωδιαν. *Μάρκ. Βασιλ.* 7.5.2: *πρεσβύτης δὲ ἐς ἔτος ἤδη περί που ὀγδοηκοστὸν ἐληλακώς*).

περίπτερο

< ελνστ. *περίπτερον* «περιστύλιο κτίσμα (με μονή κιονοστοιχία)», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περίπτερος* < *περι-* + *-πτερο(ς)* < *πτερόν* (βλ.λ. *φτερό*). Στη σημερινή σημ. επέδρασε επιπλέον το γαλλ. ουσ. *kiosque* (τουρκ. αρχής, βλ.λ. *κιόσκι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιπτερ-άς.

ΣΥΝΘ. περιπτερ-ούχος.

περίπτυξη «εναγκαλισμός»

< ελνστ. *περίπτυξις* < αρχ. *περιπτύσσω* «περιτυλίγω – εναγκαλίζομαι» < *περι-* + *πτύσσω* «διπλώνω, τυλίγω» < **πτύχ-jω* < *πτύχες* (πληθ.), για το οποίο βλ.λ. *πτυχή.*

περίπτωση
< αρχ. *περίπτωσις*, αρχική σημ. «εμπειρία – συμπτωματική θεραπεία» (στον Ιπποκράτη), < ρ. *περιπίπτω* «πέφτω πάνω σε κάτι – συμβαίνω (κυρ. για κακό ή δυσμενές γεγονός)», κατά τα αρχ. *πίπτω – πτῶσις* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «τυχαίο συμβάν, σύμπτωση» (π.χ. φρ. *κατὰ περίπτωσιν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιπτωσ-ιακός, απόδ. των αγγλ. *casual*, γαλλ. *casuel*.
ΣΥΝΘ. περιπτωσιο-λογία (απόδ. τού γαλλ. *casuistique*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

περιπίπτω, περίπτωση
Η αρχ. λέξη ***περίπτωσις*** (*περί* + *πτῶσις*) παράγεται από το ρήμα ***περιπίπτω*** < ***περί*** «γύρω από» + ***πίπτω*** «πέφτω». Συνεπώς, η κυριολεκτική σημασία τού ρήματος είναι «πέφτω και περιβάλλω κάποιον / κάτι», πράγμα που ερμηνεύει τη χρήση τού ρήματος για τον εναγκαλισμό τού πεσμένου στο έδαφος Κύρου από τον Αρταπάτη: *Κῦρος δὲ αὐτός τε ἀπέθανε [...] Ἀρταπάτης δ' ὁ πιστότατος αὐτῷ τῶν σκηπτούχων θεράπων λέγεται, ἐπειδὴ πεπτωκότα εἶδε Κῦρον, καταπηδήσας ἀπὸ τοῦ ἵππου* ***περιπεσεῖν*** *αὐτῷ* (δηλ. πήδησε από το άλογο και έπεσε πάνω του και τον αγκάλιασε· Ξενοφών).
Το *περιπίπτω* σήμανε ακολούθως «πέφτω πάνω σε κάτι» (π.χ. σε ξίφος: *περιπεσοῦμαι τῷ ξίφει*, Αριστοφάνης) και «πέφτω μαζί με κάποιον στο ίδιο σημείο, συμπίπτω», δηλ. «συναντώ τυχαία κάποιον», (*Τῷ δὴ [...] περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος τὸ ὑπὲρ Τεγέης ὁ Πὰν περιπίπτει* «στο Παρθένιον όρος πάνω από την Τεγέα τον συναντά ο Παν», Ηρόδοτος). Εν συνεχεία το ρήμα δήλωσε μεταφορικά «το να πέφτει κανείς σε κάποια κατάσταση, π.χ. δυστυχία, συμφορά κ.λπ.» (π.χ. *πλείοσιν κακοῖς καὶ μείζοσι συμφοραῖς περιπεσόντες ὧν ἤλπισαν τὴν πόλιν ἡμῶν ποιήσειν*, δηλ. [οι Πέρσες που αποβιβάστηκαν στον Μαραθώνα] περιέπεσαν σε περισσότερα κακά και μεγαλύτερες συμφορές από αυτά που ήθελαν να προκαλέσουν στην Αθήνα· Ισοκράτης). Το ρήμα *περιπίπτω* σήμανε επίσης και την αιφνίδια μεταβολή μιας κατάστασης, όπως και το ομόρριζό του ουσιαστικό ***περιπέτεια*** (βλ.λ.).
Αντιστοίχως, το παράγωγο ουσιαστικό *περίπτωσις* σήμαινε κυριολεκτικά «το να πέφτει κάποιος κάπου, να εισέρχεται σε μια περιοχή» (π.χ. η είσοδος αστέρα στη σκιά τής Γης), για να καταλήξει να σημαίνει το τυχαίο συμβάν ή κάτι που συμβαίνει τυχαία μαζί με κάτι άλλο, συνεπώς τη σύμπτωση. Η φρ. ***ἀπὸ περιπτώσεως*** σήμαινε «από σύμπτωση, συμπτωματικά». Η σημασία «πείρα τυχαίου γεγονότος», «εμπειρία» καταγράφεται στον Ιπποκράτη και μάλιστα αναφερόμενη σε ιατρικό γεγονός. Έχουμε δηλ. την πρώτη μνεία τής *ιατρικής περίπτωσης*. Στον ιατρό Γαληνό μάλιστα δίδεται και ετυμολογική εξήγηση τού όρου *περίπτωσις*: *ἑκατέρου δ' αὐτῶν τὴν πρώτην θέαν* ***περίπτωσιν*** *ὠνόμαζον ἀπὸ τοῦ περιπίπτειν ἀβουλήτως τοῖς πράγμασι τοὔνομα θέμενοι* (δηλ. η ονομασία περίπτωσις προέρχεται από το ότι κάτι *περιπίπτει* [«συμβαίνει»] αθέλητα). Όπως φαίνεται, η λ. *περίπτωση* με ιατρική σημασία είναι πολύ παλαιά και, ως εκ τούτου, η χρήση της αντί τής λ. *περιστατικό* είναι προτιμότερη. Η λέξη ***περιπτωσιολογία***, και μάλιστα με ιατρικό περιεχόμενο, πρωτοαπαντά τον 19ο αιώνα με τον τύπο ***περιπτωσεολογία*** ως απόδοση τού γαλλικού ***casuistique*** (για το οποίο ο Κουμανούδης σημειώνει πάντως ότι έχει και άλλη σημασία στα Γαλλικά).
Η φρ. ***κατὰ περίπτωσιν*** απαντά ήδη σε ελληνιστικά κείμενα (π.χ. *κατὰ περίπτωσιν ἐγνωσμένον*, δηλ. είναι γνωστό από εμπειρία). Διάφορες, όμως, εκφράσεις τής σύγχρονης γλώσσας με τη λ. *περίπτωση* αποτελούν μεταφραστικά δάνεια από τα Γαλλικά, π.χ. *en cas de* «σε περίπτωση (+ γενική)», *en cas que* «σε περίπτωση που», *en tout cas* «εν πάση περιπτώσει» κ.ά.
Η γαλλική λέξη είναι ***cas*** και από αυτήν προέρχεται το αγγλικό ***case***. Αμφότερες (ομοίως η ιταλ. ***caso***) ανάγονται στο λατ. ***casus*** «περίπτωση», το οποίο προέρχεται από το ρήμα ***cadere*** «πίπτω, πέφτω». Διαπιστώνουμε επομένως ότι η αρχαιοελληνική και η λατινική λέξη έχουν την ίδια σημασιολογική βάση, αφού ανάγονται σε ρήματα που σημαίνουν «πίπτω, πέφτω».

περιρρέω «περιβρέχω – διαποτίζω»
αρχ. < *περι-* + *ῥέω* (βλ.λ.), με διπλασιασμό τού αρχικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *δια-ρρέω*, *κατα-ρρέω*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

περιρρέω
Τον 19ο αιώνα πλάστηκε στην Ελληνική από τον λόγιο Εμμανουήλ Ροΐδη η φρ. ***περιρρέουσα ατμόσφαιρα***, προκειμένου να αποδοθεί ο γαλλ. όρος *milieu* τού Hippolyte Taine.

περισκελίδα → σκέλος

περίσκεψη → σκέπτομαι

περισκόπιο «όργανο για την κατόπτευση αντικειμένων»
λόγ. [1861], < *περι-* + *-σκόπ(ιο)* < ρ. *σκοπώ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω», μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *periscope*.

περισπώ
< αρχ. *περισπῶ (-άω)* «αποσπώ, απογυμνώνω, αποτραυώ (από τον περίγυρο)» < *περι-* + *σπῶ (-άω)*, για το οποίο βλ.λ. *σπάζω*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «απο-

σπώ την προσοχή, απασχολώ» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1307a: *ὡς ἀδικούμενοι γὰρ περισπῶσιν εἰς τοὐναντίον οἱ ἀπορώτεροι*). Βλ. κ. *περισπωμένη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περίσπαση < ελνστ. *περίσπα-σις*

περισπασμός < ελνστ. *περισπασ-μός*.

ΣΥΝΘ. α-περίσπαστος (ελνστ.).

περισπωμένη

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *περισπωμένη* (ενν. *προσῳδία / φωνή*), ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. μέσου ενεστ. *περισπώμενος* τού αρχ. *περισπῶ (-άω)* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η μτχ. *περισπωμένη* συναντάται κατά την ελνστ. εποχή σε συνάρτηση με τις λ. *προσῳδία, φωνή, λέξις*, δηλώνοντας τη συλλαβή που δέχεται ανερχόμενο και, εν συνεχεία, κατερχόμενο τόνο (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.6-7: *τόνος ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἐναρμονίου, ἢ κατὰ ἀνάτασιν ἐν τῇ ὀξείᾳ, ἢ κατὰ ὁμαλισμὸν ἐν τῇ βαρείᾳ, ἢ κατὰ περίκλασιν ἐν τῇ περισπωμένῃ*). Η λ. δήλωσε επίσης το είδος τονισμού που, όταν άρχισαν να σημειώνονται οι τόνοι, αποκλήθηκε *ὀξυβαρεῖα / ὀξυβάρεια* (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ συνθ. ὀνομ.* 11: *τῶν δὲ ἀμφοτέρας τὰς τάσεις ἐχουσῶν αἳ μὲν κατὰ μίαν συλλαβὴν συνεφθαρμένον ἔχουσι τῷ ὀξεῖ τὸ βαρύ, ἃς δὴ περισπωμένας καλοῦμεν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τόνος*[1].

περισσός

αρχ. επίθ. (αττ. τύπος *περιττός*) [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Θεογ.* 399: *τὴν δὲ Ζεὺς τίμησε, περισσὰ δὲ δῶρα ἔδωκεν*] < **περικ-* (< επίρρ. *πέριξ*, βλ.λ.) + επίθημα **-jo-* + κατάλ. *-ς*. Για τη διαφορά σημασίας βλ.λ. *περιττός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περισσεύω < αρχ. *περισσ-εύω* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο]

περίσσεια < μεσν. *περίσσεια* (με αναβιβασμό τόνου βάσει τής γεν. *περισσείας*) < ελνστ. *περισσ-εία*

περίσσευμα < ελνστ. *περίσσευ-μα* < αρχ. *περισσεύω*

περίσσιος < μεσν. *περίσσ-ιος* < *περισσός* (πβ. κ. *όρθιος* < *ορθός*). Ίσως συνέβαλε επίσης το μερικώς ομόηχο επίθ. *ίσιος – ίσος*.

περισσότερος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 2.129.15-16: *βουλόμενον περισσότερόν τι τῶν ἄλλων θάψαι τὴν θυγατέρα*], συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *περισσός* (βλ.λ.).

περίσταλση → περιστέλλω

περίσταση

< αρχ. *περίστασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Παραγγ.* 3.3-4: *πάντα γὰρ τὰ πάθη διὰ πολλὰς περιστάσιας καὶ μεταβολὰς μονῇ τινὶ προσκαθίζει*], αρχική σημ. «αυτό που περιβάλλει κάτι ή κάποιον, που τον περιστοιχίζει» < ρ. *περιίστημι / περιίσταμαι* (πβ. αρχ. *στάσις – ἵστα-μαι*), για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στάση*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «το σύνολο των συνθηκών που περιβάλλουν ή περιστοιχίζουν κάποιον, το γεγονός που συνδέεται με κάποιον ή κάτι» (πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 302: *τὸν σπουδαῖον φίλον πρὸς μὲν τὰς εὐφροσύνας κληθέντα δεῖ παρεῖναι, πρὸς δὲ τὰς περιστάσεις αὐτόκλητον δεῖ συμπαρεῖναι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιστασ-ιακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *circonstanciel*.

περιστατικό

< ελνστ. *περιστατικόν* (απαντά στη φρ. *τὰ περιστατικὰ πράγματα* «κρίσιμες περιστάσεις»), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περιστατικός* < αρχ. *περίστα(σις)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τικός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *περίπτωση*.

περιστέλλω «περιορίζω, ελαττώνω»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ω 292-3: *οὐδέ ἑ μήτηρ κλαῦσε περιστείλασα πατήρ θ', οἵ μιν τεκόμεσθα*], αρχική σημ. «περιτυλίγω, περικαλύπτω (με ένδυμα)», < *περι-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *ανα-στέλλω, δια-στέλλω, κατα-στέλλω*. Στη λ. επέδρασε στη σύγχρονη εποχή η σημασία «συγκράτηση, περιορισμός» τού παραγώγου *περιστολή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περίσταλ-ση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *peristalsis*

περιστολή < ελνστ. *περιστολ-ή* «ένδυση, ταφή (νεκρού) – συγκράτηση, περιορισμός» (η τελευταία σημ. είναι ήδη ελνστ., πβ. Αριστέου *Ἐπιστ. Φιλοκρ.* 284.3-4: *θεωρεῖν ὅσα παίζεται μετὰ περιστολῆς καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν τιθέναι τὰ τοῦ βίου μετ' εὐσχημοσύνης*).

περιστέρι

< μεσν. *περιστέρι(ν)* < αρχ. *περιστέριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε κωμικούς], υποκορ. τού ουσ. *περιστερά*, πιθ. < **πελιστερά* (με συνεπίδραση τής πρόθ. *περί*) < **πελισ-* (που ανάγεται στο επίθ. *πελιός* «φαιός, ωχρός», βλ.λ. *πελιδνός*) + παραγ. τέρμα *-τερ(ος)*, το οποίο εμφανίζεται επίσης στο περσ. *kabōtar* «μπλε (περιστέρι)». Εντούτοις, ο μορφολογικός σχηματισμός από **πελισ-* παραμένει αδιευκρίνιστος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

περιστερ(ε)ώνας < μεσν. *περιστερώνας* < αρχ. *περιστερ-εών, -εῶνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη] < *περιστερά*.

περιστοιχίζω

ελνστ. < *περι-* + αρχ. *στοιχ(ίζω)* < *στοῖχ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

περιστολή → περιστέλλω

περιστρέφω → στρέφω

περίστροφο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *περίστροφος* «αυτός που περιστρέφεται σε κυλινδρικό άξονα» [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] (< ρ. *περιστρέφω*), που χρησιμοποιήθηκε ως απόδ. τού αγγλ. *revolver* (βλ.λ. *ρεβόλβερ*).

περίστωο «περιστύλιο»
< ελνστ. *περίστῳον*, αργότερα και *περίστοον* / *περιστόιον*, < *περι-* + *-στῳ(ον)* / *-στο(ιον)* < αρχ. *στοιά* / *στῳά*, παράλλ. τύποι τού ουσ. *στοά* (βλ.λ.). Το ουσ. *περίστῳον* χρησιμοποιήθηκε σε μτγν. χρόνους αντί τού παλαιότ. τύπου *περίστυλον*.

περιτέμνω → περιτομή, τέμνω

περιτοιχίζω → τοίχος

περιτομή
ελνστ., που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος από το αρχ. *περιτέμνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ω 112: *βοῦς περιταμνομένους*] (πβ. κ. *τέμνω – τομή*). Η λ. πρωτοαπαντά στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα (Π.Δ.).
ΣΥΝΘ. α-περίτμητος «αυτός που δεν έχει υποστεί περιτομή» (ελνστ.).

περιτόναιο «μεμβράνη που καλύπτει τα σπλάχνα»
< αρχ. *περιτόναιον* (ήδη στον Ιπποκράτη), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *περιτόναιος* «τεντωμένος ή εκτεινόμενος γύρω από κάτι» (απαντά ως ελνστ. στις φρ. *περιτόναιος ὑμὴν* / *χιτών*, δηλώνοντας τη μεμβράνη που περιβάλλει τα σπλάχνα) < *περι-* + *-τον(αιος)* (με παραγ. τέρμα *-αιος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιτονα-ϊκός, λόγ. [1891]
περιτον-ίτιδα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *péritonite*.

περιτροπή
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη], αρχική σημ. «κυκλική στροφή, αναποδογύρισμα», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *περιτρέπω* «αναποδογυρίζω» (πβ. κ. *τρέπω – τροπή*, *ανα-τρέπω – ανα-τροπή*). Ήδη ελνστ. είναι η φρ. *ἐκ περιτροπῆς* «με εναλλασσόμενη σειρά, διαδοχικώς».

περιττός
ΕΤΥΜ. αρχ., αττ. τύπος τού επιθ. *περισσός* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ασυνήθιστα μεγάλος, εξαιρετικός, μεγαλύτερος τού συνήθους» → ήδη αρχ. σημ. «υπερβολικός, πλεονάζων, υπεραρκετός» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.1.14: *τὰ περιττὰ χρήματα ἔδωκε*) → ήδη αρχ. σημ. «μη άρτιος φυσικός αριθμός» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 262e: *εἰ τὸν μὲν ἀριθμὸν ἀρτίῳ καὶ περιττῷ τις τέμνοι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιττεύω < αρχ. *περιττ-εύω*, αττ. τύπος τού ρ. *περισσεύω* < *περισσ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΣΥΝΘ. περιττο-: *περιττο-λογία* (αρχ.), *περιττο-λόγος* (ελνστ.), *περιττο-λογώ* (ελνστ.), *περιττο-δάκτυλος* (ελνστ.), *περιττο-σύλλαβος* (ελνστ.) κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

περισσός – περιττός
Παρ' ότι στην Αρχαιότητα αποτελούσαν απλώς διαλεκτικές παραλλαγές τής ίδιας λέξεως, στη Νέα Ελληνική τα επίθετα ***περισσός*** και ***περιττός*** διαφοροποιήθηκαν ως προς τη σημασία, καθώς το πρώτο σημαίνει «άφθονος», ενώ το δεύτερο «πλεονάζων, μη αναγκαίος». Η διαφορά σημασίας αποτυπώνεται επίσης στα παράγωγα ρήματα ***περισσεύω – περιττεύω***.

περίττωμα
< αρχ. *περίσσωμα* / (αττ.) *περίττωμα* «ό,τι πλεονάζει μετά την πέψη τής τροφής (ως έκκριση ή απόβλητο)» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *περισσ(ός)* / *περιττ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ωμα*.

περιυβρίζω → ύβρις

περιφανής «ολοφάνερος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *Κατὰ σιτοπ.* 11.4-12.1: *μέγιστον δ' ὑμῖν ἐρῶ καὶ περιφανέστατον τεκμήριον ὅτι ψεύδονται*], αρχική σημ. «ορατός από παντού, ολοφάνερος – διάσημος, αξιοπαρατήρητος», από θ. τού ρ. *περιφαίνομαι* (παθ. αόρ. β' *περι-ε-φάν-ην*) < *περι-* + *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.).

περιφέρεια
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο (μαρτυρία), *απόσπ.* 103.1-2: *ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας*] < επίθ. *περιφερής* «κυκλικός, κυκλοτερής» < ρ. *περιφέρω* (βλ.λ. *φέρω*). Ήδη στον Αριστοτέλη συναντούμε τη λ. ως γεωμετρικό όρο (πβ. *Περὶ ἀτόμ. γραμμ.* 969b: *ἀναγκαῖον εὐθὺς τέμνειν ἀπείρων μεταξὺ πιπτουσῶν περιφερειῶν καὶ διαστημάτων ὄντων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιφερει-ακός, λόγ. [1886], < *περιφέρει(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
περιφερ-ικός, λόγ. [1841], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *périphérique*.
ΣΥΝΘ. περιφερει-άρχης.

περιφέρω → φέρω

περίφημος
αρχ. < *περι-* + *-φημ(ος)* < *φήμη* (βλ.λ.).

περιφορά → φέρω

περίφραση
< ελνστ. *περίφρασις* < αρχ. *περιφράζομαι*, αρχική σημ. «σκέπτομαι, αναλογίζομαι κάτι», ελνστ. *περιφράζω* «χρησιμοποιώ περισσότερες λέξεις για μία έννοια, μεταχειρίζομαι περιφράσεις» < *περι-* + *φράζω* / *-ομαι* «δηλώνω, λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φράση*, πβ. κ. *εκ-φράζω – έκ-φραση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιφραστικός < μεσν. *περιφρασ-τικός*.

περιφράσσω
< αρχ. *περιφράσσω* / *-ττω* (κυρ. ο μέσος τύπος) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη, πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 365b.4: *καὶ ἐμαυτὸν οὕτω περιφράξας διαβιῶ*] < *περι-* + *φράσσω* / *-ττω* (βλ.λ. *φράζω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περίφρακτος < ελνστ. *περίφρακ-τος*
περίφραξη < ελνστ. *περίφραξ-ις*.

περιφραστικός → περίφραση

περιφρονώ
< αρχ. *περιφρονῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.25.4: *περιφρονοῦντες δὲ αὐτοὺς καὶ χρημάτων δυνάμει*], αρχική σημ. «εξετάζω και σκέπτομαι από διάφορες πλευρές, περιεργάζομαι», < *περι-* + *φρονῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-φρονώ*. Ήδη αρχ. η σημ. «καταφρονώ (κάτι / κάποιον που έχω εξετάσει)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περιφρόνηση < ελνστ. *περιφρόνη-σις*
περιφρονητής < μεσν. *περιφρονη-τής* (πβ. Γεωργ. Παχυμ. *Ἱστ.* 367.3: *ἦν γὰρ καὶ περιφρονητὴς χρυσίου τὰ μάλιστα*)
περιφρονητικός < ελνστ. *περιφρονη-τικός*.

περιχαρής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.215.1-3: *Ξέρξης δέ, [...] αὐτίκα περιχαρὴς γενόμενος ἔπεμπε Ὑδάρνεα καὶ τῶν ἐστρατήγεε Ὑδάρνης*] < *περι-* + *-χαρ(ής)*, από θ. τού ρ. *χαίρω* (πβ. παθ. αόρ. β' *ἐ-χάρ-ην*, ουσ. *χαρ-ά*).

περιχύνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *περιχέω* < *περι-* + *χέω*, πβ. κ. *χέω – χύνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περίχυμα < ελνστ. *περίχυ-μα* < αρχ. *περιχέω*
περίχυση < ελνστ. *περίχυ-σις* < αρχ. *περιχέω*
περίχυτος < μεσν. *περίχυ-τος* < αρχ. *περιχέω*.

περιχώρηση «θεολογικός όρος»
< αρχ. *περιχώρησις* «περιστροφή, περιτροπή» < ρ. *περιχωρῶ (-έω)* «τριγυρίζω – περιστρέφω» < *περι-* + *χωρ(ῶ)* (< ουσ. *χῶρος*, βλ.λ.), πβ. κ. *προ-χωρώ, συγ-χωρώ*. Ως θεολογικός (τριαδολογικός) όρος η λ. απαντά από τον 4ο αι. μ.Χ. (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Περὶ Ἁγ. Τριάδ.* 77.1165: *τὴν εἰς ἀλλήλας περιχώρησιν ἀσύγχυτον καὶ ἀμετάβλητον ἐχουσῶν*).

περιώνυμος «περίφημος, ονομαστός»
ελνστ. < *περι-* + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ώνυμος, επ-ώνυμος, συν-ώνυμος*.

περιωπή «(στη γεν. περιωπής) αναγνωρισμένης αξίας»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *περι-* + θ. *ὀπ-* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως), για το οποίο βλ.λ. *οπή, όψη, οπτικός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τόπος που επιτρέπει καλή θέα ή ορατότητα» (πβ. Αριστον. *Περὶ σημ. Ἰλιάδ.* 2: *ὅτι περιωπὴ τόπος ἐξ οὗ περιόψεταί τις ταῦτα*) → ήδη ελνστ. σημ. «υπόληψη, εμφανές κύρος» (πβ. Πλωτ. *Ἐννεάδ.* 2.9.14: *τὸ θαρραλέον μετὰ λόγου καὶ μετ' ἀσφαλείας πολλῆς καὶ εὐλαβείας καὶ πλείστης περιωπῆς ἔχουσα*).

πέρκα «είδος ψαριού»
ελνστ. < αρχ. *πέρκη (ἡ)* / *πέρκος (ὁ)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] (πιθ. μέσω επιθ. **περκ-ός*) < Ι.Ε. **perk-* «μελανόστικτος, με ραβδώσεις» || μέσο ιρλ. *erc* «μελανόστικτος» (ως ουσ. «σολομός, σαύρα»), ουαλ. *erch*, παλ. άνω γερμ. *forhana* (> σουηδ. *färna* «πέστροφα») || αρχ. επίθ. *περκ-νός* «μελανόστικτος».

πέρλα «μαργαριτάρι»
< ιταλ. *perla*, ίσως < μεσν. λατ. *pernula*, υποκορ. τού λατ. *perna* «χοιρομέρι – μαργαριτάρι κοχυλιού». Ορισμένοι εικάζουν ότι συνεπέδρασαν και άλλοι λατ. όροι, όπως το ελληνογενές ουσ. *sphaerula* ή το ουσ. *perula* «σακίδιο (ενν. με κοχύλια)». Πβ. κ. *πορσελάνη*.
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαργαριτάρι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περλ-ίτης, μεταφορά τού γαλλ. *perlite*.

περμανάντ
< γαλλ. *(ondulation) permanente* «μόνιμο (κατσάρωμα μαλλιών)», ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *permanent* «μόνιμος», το οποίο ανάγεται στο λατ. *permanens, -entis*.

περντάχι → μπερντάχι

περνώ
< μεσν. *περνῶ*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *περῶ (-άω)* (ίδια σημ., < *πέρα*, βλ.λ.), με βάση το θ. τού αορ. *ἐ-πέρασ-α* κατά το σχήμα *γυρίζω – γύρισα – γυρνώ* (πβ. *κέρασα – κερνώ, γέρασα – γερνώ, ξέρασα – ξερνώ*). Σημαντικά παράγωγα αποτελούν οι λ. (αρχ.) *πέρα-σις* και (μεσν.) *πέρασ-μα* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. -περνώ (και τα παράγωγα αυτών): *διαπερνώ (δια-περαστικός), ξανα-περνώ, ξε-περνώ,*

αντι-περνώ, κακο-περνώ (κακο-πέραση), καλο-περνώ (καλο-πέραση), ψευτο-περνώ κ.ά.

περόνη
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *περ-* (με παραγ. τέρμα *-όνη*, πβ. κ. *αγχ-όνη*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *πείρω* «διατρυπώ, διαπερνώ» < **πέρ-jω* < Ι.Ε. **per-*, που αποτελεί ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως και απαντά σε πλήθος ομορρίζων (βλ.λ. *πέρα, περί*). Ομόρριζα που σχετίζονται με τη σημ. τού ρ. *πείρω* είναι επίσης τα παλ. σλαβ. *na-perję* «διατρυπώ», αλβ. *sh-pój* «τρυπώ», σανσκρ. *pí-par-ti*, ενώ στην Ελληνική αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι επίσης τα αρχ. *πόρ-ος, πορθμός, πόρ-πη* (βλ.λ.). Πβ. κ. *πιρούνι*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

περονόσπορος «σοβαρή ασθένεια των φυτών»
λόγ. [1892], < *περόν(η)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *σπόρος*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *peronospora* (τού οποίου το β΄ συνθ. προέρχεται από το ουσ. *σπορά*).

περούκα
< βεν. *peruca* (παλ. ιταλ. *perucca*), που θεωρείται ότι είχε αρχική σημ. «χτένα» και κατ' επέκταση «μακριά κόμη, πρόσθετη κόμη». Ορισμένοι υποθέτουν ότι μεσολάβησε ο γαλλ. τύπος *perruque*. Εικάζεται ότι οι εν λόγω τύποι ανάγονται σε δημώδ. λατ. **pilūcca* < λατ. *pīlus* «τρίχα – κόμη».

περπατώ
< μεσν. *περπατῶ* (με συγκοπή τού *-ι-*) < αρχ. *περιπατῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 2.3.23: *ἅμα δ' ὅτι τά τε σώματα περιπατοῦντες ἀσκεῖτε καὶ τὰς ψυχὰς ὠφελεῖτε διδάσκοντες*], αρχική σημ. «βαδίζω πάνω-κάτω», < *περι-* + *πατῶ* (βλ.λ.). Από το ρ. *περιπατῶ* προήλθε το ουσ. *περίπατος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περπάτημα < μεσν. *περπάτη-μα*
περπατησιά < μεσν. *περπατησ-ιά* < θ. *περπατησ-* (*περπατῶ*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *απλωσ-ιά, καθισ-ιά*
περπατη-τός
περπατ-ούρα < *περπατ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*.

πέρσι → πέρυσι

Περσία
μεσν. < αρχ. *Πέρσαι* (σπανιότ. ο ενικός *Πέρσης*) < αρχ. περσ. εθνωνύμιο *Pārsa*, το οποίο ανάγεται στο επίθ. *parsi* «αγνός, καθαρός» (> σύγχρ. περσ. *farsi*, ονομασία τής περσικής γλώσσας). Βλ. κ. *φαρσί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περσικός < αρχ. *περσ-ικός*.

περσίδα «πτυσσόμενο παραπέτασμα παραθύρου»
< *Πέρσ(ης)* + θηλ. επίθημα *-ίδα*, μεταφορά τού γαλλ. *persienne*, θηλ. τού *Persien* «Πέρσης», επειδή εθεωρείτο ότι αυτά τα πτυσσόμενα παραπετάσματα με γρίλιες έχουν περσική προέλευση.

περσινός → πέρυσι

περσόνα «μάσκα ηθοποιού – (μτφ.) η εικόνα που σκόπιμα προβάλλει κανείς για τον εαυτό του»
λόγ., < λατ. *persona* «πρόσωπο» (> γαλλ. *personne*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περσοναλ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *personnalisme* (με βάση το επίθ. *personnel* < υστλατ. *personalis* < λατ. *persona*).

πέρυσι
< αρχ. *πέρυσι / πέρυτι* (δωρ.) (ήδη μυκ. επίθ. *pe-rusi-ne-wo*: **περυσινϜός*) < Ι.Ε. **per-uti-* «πέρυσι» || αρμ. *heru*, σανσκρ. *parút*, παλ. ιρλ. *onn-urid*, μέσο άνω γερμ. *vert*. Από μορφολογικής πλευράς, η Ι.Ε. ρίζα αναλύεται **per-ut-i-*, τού οποίου το τμήμα **per-* ανάγεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια που έχει ως αφετηρία τη δηλωτική κατευθύνσεως ρίζα **per-* (βλ.λ. *πέρα, περί*), ενώ το τμήμα **ut- / *wt-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας από την οποία σχηματίστηκε η λ. *ἔτος* (βλ.λ.). Το τελικό *-i* είναι πιθ. υπόλειμμα τοπικής πτώσεως. Ο συγκεκομμ. τύπος *πέρσι* είναι ελνστ. (σε πάπυρο τού 4ου αι. μ.Χ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έτος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
περυσινός < αρχ. *περυσ-ινός* (ο συγκεκομμ. τύπος *περσινός* είναι μεσν.).

πεσιμισμός «απαισιοδοξία»
μεταφορά τού γαλλ. *pessimisme*, που σχηματίστηκε από το λατ. *pessimus* «χείριστος, κάκιστος» (με παραγ. τέρμα *-isme*), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως υπερθ. βαθμός τού επιθ. *malus* «κακός». Η λ. έφθασε να δηλώνει (στη Γαλλική) την τάση τού να βλέπει κανείς τη «χείριστη πλευρά» των πραγμάτων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεσιμ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *pessimiste* < *pessimisme* (βλ. ανωτέρω)
πεσιμιστ-ικός < *πεσσιμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πέσιμο → πέφτω

πεσκαντρίτσα «ψάρι τού βυθού»
< ιταλ. *pescatrice* (διαλεκτ. *piscadriži*) < υστλατ. *piscatrice(m)* (ονομαστ. *piscatrix*), θηλ. τού λατ. *piscātor, -ōris* «αλιέας, ψαράς» < ουσ. *pisc(is)* «ψάρι» + παραγ. τέρμα *-ātor*.

πεσκέσι «δώρο, φίλεμα»
< μεσν. *πεσκέσι(ον)* < τουρκ. *peşkeş* < περσ. *pēš-kaš* «δώρο» (αρχικά προς σπουδαίο πρόσωπο).

πεσσός «τετράγωνος κίονας χριστιανικών ναών – πιόνι, ζάρι»
< αρχ. *πεσσός* / (αττ.) *πεττός* [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* α 140: *πεσσοῖσι προπάροιθε θυράων θυμὸν ἔτερπον*],

αγν. ετύμου, ίσως όρος τού προελληνικού υποστρώματος ή δάνειο. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες αναγωγές σε σημιτ. όρους (π.χ. αραμ. *pīs(s)ā* «πέτρα – τραπεζάκι») ούτε και οι εικαζόμενες συνδέσεις με σανσκρ. *pāśaḥ* «ζάρι» και *pāsī* «πέτρα».

πέστροφα «είδος ψαριού»
μεσν. < **πέστροβα* (με παρασύνδεση προς το ρ. *επιστρέφω*) < βουλγ. *pūstürva* «πιτσυλωτή, παρδαλή, στικτή».

πεσών
αρχ. μτχ. αορ. β΄ (οριστική *ἔ-πεσ-ον*) τού ρ. *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*), τού οποίου το θ. *πεσ-* απαντά επίσης στον αρχαϊκό μέλλοντα *πεσ-έομαι (-οῦμαι)* < **πετ-έομαι* < θ. **πετ-* τού ρ. *πίπτω*.

πετάγομαι
μέσ. τύπος τού ρ. *πετώ* (βλ.λ.), μεταπλ. σε *-άγ(ομαι)* με βάση τον αόρ. *(ε)πέταξα* κατά το σχήμα *(ε)φύλαξα – φυλάγομαι*.

πετάλι → πεντάλ

πεταλίδα
μεσν. < *πατελίδα* (με παρασύνδεση προς τη λ. *πέταλο*) < *πατελίς, -ίδος*, υποκορ. τού ελνστ. *πάτελλα* «πιάτο» < λατ. *patella*, πιθ. υποκορ. τού *patina* «πήλινο ή μεταλλικό σκεύος μαγειρέματος», το οποίο ανάγεται στο αρχ. *πατάνη* «πινάκιο, λεκάνη», οπότε πρόκειται για αντιδάνειο.

πέταλο
< αρχ. *πέταλον* [ήδη ομηρικό], που αρχικώς δήλωνε τόσο το «φύλλο δέντρου ή φυτού» όσο και το «φύλλο μετάλλου», < δισύλλ. θ. *πετα-* (τού αρχ. *πετάννυμι* «απλώνω, εκτείνω») + παραγ. τέρμα *-(α)λον*. Προέρχεται από Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **petə-* «ανοίγω, εκτείνω» || λατ. *pateō* «απλώνω, εκτείνω», *spatium* «διάστημα, χώρος» (> γαλλ. *espace*, ισπ. *espacio* από γαλλ. το αγγλ. *space*), αρχ. γερμ. **faþma-* «νήμα, κλωστή» (> γερμ. *Faden*, αγγλ. *fathom*, ολλ. *vadem*). Η σημ. «μεταλλικό έλασμα που καρφώνεται στις οπλές ζώων» είναι μεσαιωνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεταλώνω < μεσν. *πεταλ-ώνω* < ελνστ. *πεταλ-ῶ (-όω)*, αρχική σημ. «καλύπτω με φύλλα ή πλάκες μετάλλου». Πβ. κ. *καλιγώνω*
πετάλω-μα < *πεταλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
πεταλωτής < μεσν. *πεταλω-τής* < *πεταλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
πεταλω-τήριο, λόγ. [1833], < *πεταλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*.
ΣΥΝΘ. πεταλ(ο)-: *πεταλο-ειδής* (ελνστ.), *πεταλο-ποιός* (ελνστ.), *πεταλ-ουργός* (ελνστ.), *πεταλο-ποιείο* (λόγ. [1888]), *πεταλό-σχημος* (λόγ. [1889]), *πεταλ-ουργείο* (λόγ. [1847]) κ.ά.
-πέταλος: *α-πέταλος, πεντα-πέταλος, μονο-πέταλος, πολυ-πέταλος* κ.ά.

πεταλούδα
μεσν., πιθ. < **πεταλίδα* (βλ.λ.), με αλλαγή επιθήματος σε *-ούδα* (πβ. διαλεκτ. Πόντου *πεταλούδα* «πεταλίδα»), ίσως λόγω σχήματος, ή απευθείας < *πέταλ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ούδα*. Δεν αποκλείεται επίσης η επίδρ. τού μεσν. *πετηλίς, -ίδος* «ακρίδα», το οποίο καταγράφεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο *(πετηλίς· ἀκρίς)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεταλουδ-ίζω
πεταλούδισ-μα < *πεταλουδισ-* *(πεταλουδίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

πέταμα
< *πέταγμα* (< ρ. *πετώ*, μέσω θ. **πετακ-* τού αορ. *πέταξα*, πβ. κ. *τίναξα – τίναγμα, δίδαξα – δίδαγμα, κήρυξα – κήρυγμα*), με απλοποίηση τού συμπλέγματος *-γμ-* > *-(μ)μ-*, πβ. κ. *πράγμα – πράμα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πέταμα
Οι τύποι ***πέταγμα*** και ***πέταμα***, μολονότι έχουν κοινή ιστορική αρχή, διαφοροποιήθηκαν ως προς τη σημασία. Το ουσ. *πέταγμα* δηλώνει τις σημασίες «πτήση – ρίψη» (π.χ. *το πέταγμα τού αετού*), ενώ το ουσ. *πέταμα* περιορίστηκε στη σημασία «απόρριψη άχρηστων πραγμάτων» (π.χ. *σκουπίδια για πέταμα*).

πεταρίζω «φτερουγίζω, σκιρτώ»
λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *πετ(ώ)* και *(λαχτ)αρίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πετάρισ-μα
πεταρ-ούδι < *πεταρ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ούδι*.

πεταχτός → πετώ

πετεινός
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι], αρχική σημ. «ικανός για πέταγμα (κυρ. για πτηνά)», < θ. τού ρ. *πέτ(ομαι)* «πετώ» με ανεξακρίβωτο μορφολογικό σχηματισμό, πιθ. < **πετεσ-νός*, αν υποθέσουμε ότι ανάγεται σε αμάρτυρο ουδ. **πέτ-ος*, ή απευθείας από το ρηματικό θέμα *πετ-* με επίθημα *-εινός* κατ' αναλογίαν προς τα *φωτ-εινός, φα-εινός, ὀρ-εινός* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.
ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «κόκορας» είναι ελνστ., οπότε η λ. αντιδιαστέλλεται προς το αρχ. *ὄρνις, -ιθος*, που περιορίζεται στη σημ. «κότα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλέκτωρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πετεινάρι < μεσν. *πετειν-άρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *πετεινός*.

πετέχια «αιμορραγική κηλίδα τού δέρματος»
< ιταλ. *petecchia* (οπτικό δάνειο) < δημώδ. λατ. **(im)-peticula(m)*, αιτ. υποκορ. τού λατ. *impetigo, -inis* «ερεθισμός τού δέρματος, λειχήνας» < ρ. *impeto* «προσβάλλω, επιτίθεμαι».

πετιμέζι «γλυκό παχύρρευστο υγρό που παράγεται από βράσιμο τού μούστου»
< *πετμέζι* (με ευφωνικό -ι-) (πβ. διαλεκτ. Κύπρου *πετμέζιν*) < *πεκμέζι* (πβ. διαλεκτ. Πόντου *πεκμέζιν*) < τουρκ. *pekmez*, που ίσως συνδ. με περσ. *bigmāz* «κρασί».

πέτο
μεσν. < ιταλ. *petto* < λατ. *pectus, -oris* «στήθος».

πέτομαι «καυχώμαι»
αρχ., αρχική σημ. «πετώ», < Ι.Ε. δισύλλ. ρίζα **petā-* «πετώ» || σανσκρ. *pátati* «πετώ, ρίχνομαι σε», λατ. *peto* «ρίχνομαι σε, επιτίθεμαι» (> ισπ. *pedir* «ζητώ»), *penna* «φτερό» (< **pet-na*), ουαλ. *hedeg* «πετώ», αρχ. γερμ. **fed(u)rō* «φτερό» (> γερμ. *Feder*, αγγλ. *feather*, ολλ. *veer*, σουηδ. *fjäder*) || αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πτη-νό(ν)* (βλ.λ.), *πτῆ-σις (-η)*, *πτε-ρό(ν)*, *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής / -πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). Η σημ. «καυχώμαι, υπερηφανεύομαι» είναι μεσαιωνική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.

πετονιά
Ίσως < ρ. *πετ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-όνι*, με τροπή σε θηλ. κατά τα συνώνυμα *ορμιά, καθετή*.

πετόσφαιρα «βόλεϊ»
λόγ., < *πετο-* (< ρ. *πετώ*) + *σφαίρα* (πβ. κ. *καλαθόσφαιρα*), απόδ. τού αγγλ. *volley ball*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πετοσφαίρι-ση, απόδ. τού αγγλ. *volley* (κατά το *καλαθοσφαίριση*).

πετούγια → μπετούγια

πετούνια «ποώδες καλλωπιστικό φυτό»
< ιταλ. *petunia* < γαλλ. *pétunie* < *petun* «καπνόφυτο» < γλ. Τούπι (ιθαγενών τής Βραζιλίας) *petyma* (ίδια σημ.).

πέτρα
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ι 243: *τόσσην ἠλίβατον πέτρην ἐπέθηκε θύρῃσιν*], αρχική σημ. «βράχος, ογκόλιθος», αβεβ. ετύμου. Από τις πολλές υποθετικές αναγωγές ξεχωρίζει η ανάλυση **πέρ-τρα* (με ανομοίωση), η οποία θα οδηγούσε σε σύνδεση με χεττ. *peru-na* (ίδια σημ.). Απεναντίας, δεν ευσταθούν οι συνδέσεις με τα ρ. *πίπτω, πετάννυμι* ούτε με τα λατ. *taberna* «σκηνή, καλύβα» (με μετάθεση **τέπρα > πέτρα*) ή *impetigo, -inis* «ερεθισμός τού δέρματος, λειχήνας». Η σημερινή σημ. είναι ελληνιστική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πέτρινος < αρχ. *πέτρ-ινος* «βραχώδης» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
πετριά < μεσν. *πετρ-ιά / πετρ-ία* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < *πετρ-έα* «ρίψη πέτρας, χτύπημα από ρίψη πέτρας» < αρχ. *πέτρα*
πετρίτης < μεσν. *πετρ-ίτης* «είδος γερακιού»
πετρώδης < αρχ. *πετρ-ώδης*
πετρώνω < μεσν. *πετρ-ώνω* < αρχ. *πετρ-ῶ (-όω)*
πετρωτός < ελνστ. *πετρ-ωτός*
Πέτρος, κύρ. όν., < ελνστ. *Πέτρος* < αρχ. *πέτρ-ος (ὁ)* «λίθος, πέτρα» < *πέτρα (ἡ)* (με αλλαγή γένους) ➝ Στην Κ.Δ. το όνομα εμφανίζεται ως μετάφραση τού αραμ. *Cepha* «πέτρα, βράχος» στην εξελληνισμένη μορφή *Κηφᾶς* (πβ. *Ιωάνν.* 1,42). Μέσω τού λατ. *Petrus* το όνομα διαδόθηκε ευρέως σε ξένες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *Peter*, γαλλ. *Pierre*, ισπ. *Pedro*, γερμ. *Peter*, ρωσ. *Pyotr*.
ΣΥΝΘ. πετρο-: *πετρο-βολώ* (ελνστ.), *πετρο-φυής* (ελνστ.), *πετρο-κόπος* (μεσν.), *πετρο-χελίδονο* (μεσν.), *πετρο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *petrogenesis*), *πετρο-γονία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pétrogonie*), *πετρο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pétrologie*), *πετρο-κέρασο, πετρο-πόλεμος, πετρό-τοπος, πετρό-ψυχος* κ.ά.

πετράδι
< μεσν. *πετράδι(ν)*, υποκορ. τού αρχ. *πέτρα* (βλ.λ.).

πετραχήλι
< μεσν. *πετραχήλι(ον)* < ελνστ. *ἐπιτραχήλιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ἐπιτραχήλιος* < *ἐπι-* + αρχ. *τράχηλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*.

πετρέλαιο
< *πέτρ(α)* + *έλαιο*, μεταφορά τού ελληνογενούς μεσν. λατ. *petroleum*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πετρελα-ϊκός, λόγ. [1889].
ΣΥΝΘ. πετρελαιο-ειδές (το)
πετρελαι(ο)-: *πετρελαιο-κίνηση, πετρελαιο-κίνητος* (λόγ. [1894]) – (μεταφρ. δάνεια) *πετρελαι-αγωγός* (από αγγλ. *oil pipeline*), *πετρελαιο-κηλίδα* (από αγγλ. *oil slick*), *πετρελαιο-κινητήρας* (από αγγλ. *diesel motor*), *πετρελαιο-μηχανή* (από *diesel engine*), *πετρελαιο-παραγωγός* (λόγ. [1890], από αγγλ. *oil-producing*), *πετρελαιο-πηγή* (από αγγλ. *oil-well*), *πετρελαιο-φόρος* (λόγ. [1889], από γαλλ. *pétrolifère*) κ.ά.

πετροβολώ
< ελνστ. *πετροβολῶ (-έω)* < *πετρ(ο)-* (< αρχ. *πέτρα*) + λεξ. επίθημα *-βολῶ* (βλ.λ. *βάλλω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πετροβόλη-μα.

πετρογκάζ
υβριδικό σύνθ. βασιζόμενο στο εμπορικό σήμα τής Πετρογκάζ Α.Ε. (εταιρείας εμφιαλώσεως υγραερίου, που ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1953), < *πετρο-* + *γκάζ(ι)* < ελληνογενές γαλλ. *gaz* (βλ.λ. *γκάζι*).

πετρόλ
< γαλλ. *(bleu) pétrole* «(χρώμα) μπλε τού πετρελαίου» < μεσν. λατ. *petroleum* «πετρέλαιο» (βλ.λ. *πετρέλαιο*).

πέτρωμα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Ορέστ.* 442: *θανεῖν ὑπ' ἀστῶν λευσίμῳ πετρώματι*], αρχική σημ. «λιθοβολισμός – (ελνστ.) πέτρινη μάζα», < ρ. *πετρῶ (-όω)* «μεταβάλλω σε πέτρα» < *πέτρα* (βλ.λ.). Ο γεωλ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *roche*.

πέτσα
μεσν. < ιταλ. *pezza* «κομμάτι υφάσματος» < δημώδ. λατ. **pettia(m)* (ή μεσν. λατ. *pettia*), κελτ. αρχής, πβ. ουαλ. *peth* «πράγμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πετσί < μεσν. *πετσ-ίν*, υποκορ. τού ιταλ. *pezzo* «κομμάτι» < *pezza* (βλ. ανωτέρω)
πέτσ-ινος < *πετσ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ινος*
πέτσωμα < μεσν. *πέτσω-μα* < *πετσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
πετσώνω < μεσν. *πετσ-ώνω* < *πετσ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΣΥΝΘ. πετσο-κόβω (μεσν. *πετσο-κόβγω*).

πετσέτα
μεσν. < ιταλ. *pezzetta* «πανάκι», υποκορ. τού *pezza* «κομμάτι υφάσματος» (βλ.λ. *πέτσα*).

πετσικάρω «παίρνω κυρτό σχήμα, λυγίζω»
πιθ. < ιταλ. *pizzicare* «τσιμπώ, τσούζω» (με παρασύνδεση προς το ουσ. *πέτσα*), επαυξημένος τύπος τού συνωνύμου *pizzare* < *pizzo* «αιχμή, κορυφή», εκφραστ. όρος, πιθ. προρωμαϊκής αρχής, πβ. γαλλ. *pic* «βουνοκορφή».

πετυχαίνω → επιτυγχάνω

πετώ
< ελνστ. *πετῶ (-άω)*, που μεταπλάστηκε από τον αόρ. β΄ *ἔπτην*, τον παθ. αόρ. *πετασθῆναι* και τους μέλλ. *πτήσομαι*, *πετήσομαι* τού αρχ. *πέτομαι* (βλ.λ.). Με βάση τους ανωτέρω τύπους και το θ. *πετ-* σχηματίστηκε αόρ. *(ἐ)πέτασα / (ἐ)πέταξα* και κατόπιν ενεστ. *πετῶ* (πβ. κ. *πήδησα, -ξα – πηδῶ, ζήτησα – ζητῶ*). Βλ. κ. *πετάγομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πεταχτός < μεσν. *πεταχ-τός* (ρηματ. επίθ.) < *πετακ-(πέταξα)* + παραγ. τέρμα *-τός*.
ΣΥΝΘ. -πετώ: *ανα-πετώ, παρα-πετώ, ξε-πετώ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πετώ, πετεινός, πτηνό, πτήση, πτώμα, πτώση, ποταμός, πέφτω, φτερό – pedir, Feder, feather...
Στην ευρεία αυτή ετυμολογική οικογένεια ανήκουν λέξεις που συνδέονται με την «πτήση» και την «ορμητική πτώση», έχουν δε την αφετηρία τους στη δισύλλαβη Ι.Ε. ρίζα **petā-* «πετώ». Από διάφορες μορφές τής ρίζας προέκυψαν οι εξής λέξεις:
1) από θέμα *πετ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pet-*): αρχ. ***πέτ-ομαι***, από όπου το μεταπλασμένο ελνστ. ***πετ-ῶ (-άω)***, καθώς και το αρχ. ***πετ-εινός***.
2) από θέμα *ποτ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pot-*): αρχ. ***ποτ-αμός***, που θα δήλωνε αρχικώς το «ρεύμα νερού που πέφτει από ψηλά», «το νερό που χύνεται ορμητικά».
3) από θέμα *πτη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ptē-*): αρχ. ***πτῆ-σις (-η)***, ***πτη-νό(ν)***.
4) από θέμα *πτε-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ptə-*): αρχ. ***πτε-ρόν*** > ***φτερό***.
5) από θέμα *πτ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pt-*): αρχ. ***πτ-ίλο(ν)*** «πούπουλο», ***πί-πτ-ω*** (αναδιπλασιασμένος τύπος, από όπου το μεταπλασμένο ***πέφτω***) με παράγωγα τα αρχ. ***πτῶ-σις (-η)*** και ***πτῶ-μα***.
Από τα ομόρριζα των άλλων γλωσσών ξεχωρίζουν το λατ. ***peto*** «ρίχνομαι σε, επιτίθεμαι» (από όπου το ισπ. ***pedir*** «ζητώ»), καθώς και το ουσ. ***penna*** «φτερό», που οδήγησε τελικά στη γνωστή ***πένα***. Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσονται λέξεις για το φτερό, οι οποίες προέρχονται από το αρχ. γερμ. **fed(u)rō* «φτερό» (> γερμ. ***Feder***, αγγλ. ***feather***, ολλ. ***veer***, σουηδ. ***fjäder***).

πεύκο
μεταπλ. τύπος με αλλαγή γένους (κατά τα *δέντρο, έλατο* κ.ά., πβ. μεσν. αρσ. *πεῦκος*) τού αρχ. *πεύκη* [ήδη ομηρικού] < Ι.Ε. **peuk-* (ίδια σημ.) || λιθ. *pušis*, μέσ. ιρλ. *ochtach*, αρχ. γερμ. **feuht(j)-ōn-* (> γερμ. *Fichte*) || πιθ. αρχ. *πύξ, πυγ-μή* (βλ.λ.), αν θεωρηθεί ότι πρόκειται για παράλλ. ρίζα **peug-* «κεντώ, τρυπώ, μπήγω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πευκώνας < ελνστ. *πευκ-ών, -ῶνος* < αρχ. *πεύκ(η)* + παραγ. τέρμα *-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. πευκο-: *πευκο-βελόνα, πευκο-δάσος / πευκό-δασος, πευκό-δεντρο, πευκό-φυτος*.

πέφτω
μεσν., με τροπή /i/ > /e/ υπό την επίδρ. τού συνοπτικού θ. *πεσ- (ἔπεσα, πέσω)*, < αρχ. *πί-πτ-ω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ε 315-6: *τῆλε δ' ἀπὸ σχεδίης αὐτὸς πέσε, πηδάλιον δὲ ἐκ χειρῶν προέηκε*], το οποίο εμφανίζει ενεστωτ. αναδιπλασιασμό στη μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *πετ-*, από το οποίο προέρχεται το ρ. *πέτ-ομαι* «πετώ» (βλ.λ.). Συνεπώς, η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια των αρχ. *πετεινός, πτη-νό(ν), πτῆ-σις (-η), πτε-ρό(ν), πτῶ-μα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πέσιμο < μεσν. *πέσ-ιμον* (από το συνοπτ. θ. που εμφανίζεται στον ελνστ. αόρ. *ἔ-πεσ-α* τού αρχ. *πίπτω*, πβ. κ. *τρέξ-ιμο, γράψ-ιμο, κλείσ-ιμο*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-πίπτω
Είναι αξιοσημείωτο ότι τα σύνθετα ρήματα που σχηματίστηκαν με βάση το ***πίπτω*** διατηρούν εν συνθέσει τον αρχ. τύπο και όχι τον μεταπλασμένο

τύπο *πέφτω*. Παραδείγματα: **εκ-πίπτω** (*έκ-πτωση, έκ-πτωτος*), **εμ-πίπτω** (*έμ-πτωση*), **κατα-πίπτω** (*κατά-πτωση*), **μετα-πίπτω** (*μετά-πτωση*), **παρα-πίπτω** (*παρά-πτωμα*), **περι-πίπτω** (*περί-πτωση*), **προ-πίπτω** (*πρό-πτωση*), **προσ-πίπτω** (*πρόσ-πτωση*), **συμ-πίπτω** (*σύμ-πτωση, σύμ-πτωμα*), **υπο-πίπτω**.

πεφωτισμένος

ελνστ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *φωτίζω* (βλ.λ.). Ο ιστορικός όρος *πεφωτισμένη δεσποτεία* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γερμ. *aufgeklärte Despotie*.

πέψη

< αρχ. *πέψις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *πέσσω / -ττω* «ωριμάζω, ψήνω – χωνεύω» < **πέq-jω* < Ι.Ε. **pek*ʷ- (ίδια σημ.) || σανσκρ. *pácati*, αλβ. *pjek* «ψήνω – ωριμάζω», λατ. *coquo* «ψήνω, μαγειρεύω» (> γαλλ. *cuire*, ισπ. *cocer*, ιταλ. *cuocere*· από γαλλ. το αγγλ. *cook*) || αρχ. *πεπτ-ικός* (βλ.λ.), *πέπ-ων* (βλ.λ. *πεπόνι*).

πηγάδι

μεσν. < ελνστ. *πηγάδιον* < αρχ. *πηγ(ή)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-άδιον*.

πηγαίνω

ΕΤΥΜ. μεσν. < **ὑπηγ-αίνω* (ήδη μεσν. *ὑπαγαίνω*), που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού μεσν. αορ. *(ὑ)πῆγα* τού ρ. *ὑπάγω* (βλ.λ.), ο οποίος μεταπλάστηκε ακολουθούμενος από το ρηματ. επίθημα *-αίνω* κατά το σχήμα *ἔμαθον > έμαθα – μαθ-αίνω, ἔτυχον > έτυχα – τυχ-αίνω, ἔλαβον > έλαβα – λαβ-αίνω*. Ας σημειωθεί ότι ο συνοπτικός τύπος *πάω* ανάγεται (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ-) σε μεσν. *πάγω* < αρχ. *ὑπάγω*.
ΣΗΜΑΣ. Ενώ το αρχ. *ὑπάγω* είχε αρχική σημ. «υποκατηγοριοποιώ – υποτάσσω», ήδη μεθομηρική είναι η σημ. «φεύγω μακριά, απομακρύνω – προελαύνω, οδηγώ» με στρατιωτική κυρίως χρήση (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.122: *οἱ δὲ Πέρσαι ὡς εἶδον ἐπιφανεῖσαν τῶν Σκυθέων τὴν ἵππον, ἐπήισαν κατὰ στίβον αἰεὶ ὑπαγόντων*). Η σημ. «πηγαίνω» είναι ελνστ. και φαίνεται ότι πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. (Ματθ. 20,7: *ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα*· Ιωάνν. 8,14: *ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι ἢ ποῦ ὑπάγω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πηγαιμός < μεσν. *πηγαι-μός* < *πηγαί(νω)* + παραγ. τέρμα *-μός*, κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *ερχομός*. Η γρ. *πηγεμός* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.
ΣΥΝΘ. πηγαιν(ο)-: *πηγαιν-έλα, πηγαινο-έρχομαι, πηγαινο-φέρνω*.

πήγανο «είδος φυτού»

< αρχ. *πήγανον*, που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-ανο(ν)* (πβ. αρχ. *λάχ-ανον, πλάτ-ανος*) και έχει από ορισμένους συνδεθεί με το θέμα τού ρ. *πήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *πήζω*), επειδή έχει αιμοστατικές και θεραπευτικές ιδιότητες γνωστές από την Αρχαιότητα. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να πρόκειται για δάνειο. Οι τύποι *πήγανος* και *ἀπήγανον, ἀπήγανος* (με *ἀ-* προθεματ.) είναι μεσαιωνικοί.

πηγεμός → πηγαίνω

πηγή

< αρχ. *πηγή* / (δωρ.) *πāγά* [ήδη ομηρικό], που πιθ. εντάσσεται στη λεξιλογική οικογένεια τού Ι.Ε. **pag- / *pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ» και συνδ. με τα αρχ. *ἅ-παξ* (βλ.λ.), ρ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*), *παγ-ίς (-ίδα), πάσσαλος* (< **πακ-yαλος*), *πάχ-νη, πάγ-ιος, πάγ-ος*. Την εκδοχή αυτή ενισχύει το γεγονός ότι ορισμένες Ι.Ε. λ. για την «πηγή» σημαίνουν επίσης «πάγος, ψύχος», π.χ. λιθ. *šaltìnis* «πηγή» – *šáltas* «κρύο», ομοίως παλ. σλαβ. *studenьcь – studenъ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πηγαίος < αρχ. *πηγ-αῖος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 901: *ὁδοιπόρῳ διψῶντι πηγαῖον ῥέος*]
πηγάζω < αρχ. *πηγ-άζω*.

πηγούνι → πιγούνι

πηδάλιο

< αρχ. *πηδάλιον*, αρχική σημ. «κουπί που χρησίμευε ως τιμόνι» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 315-6: *τῆλε δ' ἀπὸ σχεδίης αὐτὸς πέσε, πηδάλιον δὲ ἐκ χειρῶν προέηκε*], υποκορ. τού **πηδ-αλ(ον)* (με παραγ. τέρμα *-αλον*) < *πηδόν* «πλατύ μέρος τού κουπιού – (κατ' επέκτ.) κουπί» < θ. *πηδ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ped-* «πόδι», που συνδ. με λιθ. *pėdà* «πατούσα, πέλμα» και λετ. *pêda* (ομοίως), καθώς και με τα ομόρριζα τού αρχ. *πούς* (βλ.λ.). Βλ. κ. *πιλότος, πεδίο* (ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΥΝΘ. πηδαλι-: *πηδαλι-ούχος* (ελνστ.), *πηδαλι-ουχώ* (ελνστ.), *πηδαλι-ουχία* (μεσν.).

πηδώ

< αρχ. *πηδῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό] < θ. *πηδ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ped-* «πόδι» || σανσκρ. *pádyate* «πέφτω», αρχ. γερμ. **fet-a-* (> παλ. σκανδ. *feta*, παλ. άνω γερμ. *fezzan*) || αρχ. *πέδ-ον* «έδαφος, γη», *πέδ-η, πεδ-ία(ν), πεδ-ιάς (-άδα), πέδ-ιλο(ν), πεζός* (< **πεδ-jός*), *πηδ-άλιον, πούς* (γεν. *ποδ-ός*) κ.ά. Το ρ. *πηδῶ* αντικατέστησε σταδιακά στη χρήση το αρχ. *ἅλλομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πήδημα < αρχ. *πήδη-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
πήδος (ο) < *πηδώ* (υποχωρητ.)
πηδηχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *πηδηκ-* (*πήδηξα*) + παραγ. τέρμα *-τός*.
ΣΥΝΘ. -πήδημα, -πηδώ, -πήδηση: *ανα-πηδώ,*

ανα-πήδηση – εισ-πηδώ, εισ-πήδηση – ξε-πηδώ (βλ.λ.) – *χορο-πηδώ, χορο-πήδημα – μετα-πηδώ, μετα-πήδηση – υπερ-πηδώ, υπερ-πήδηση.*

πήζω

μεσν. (επίσης ελνστ. *πήσσω*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πήγνυμι* «μπήγω, στερεώνω – στερεοποιώ» [ήδη ομηρικό, Ὀδ. χ 82-83: *βάλε δὲ στῆθος παρὰ μαζόν, ἐν δέ οἱ ἥπατι πῆξε θοὸν βέλος*] (με βάση τον αόρ. *ἔπηξα* κατά το σχήμα *ἔκραξα – κράζω, ἔσταξα – στάζω*) < θ. *πηγ-* (με επίθημα *-νυ-* και ληκτικό τέρμα *-μι*, πβ. κ. *δείκ-νυ-μι*), που εντάσσεται στη λεξιλογική οικογένεια τού Ι.Ε. **pag- / *pak-* «στερεώνω, δένω, σταθεροποιώ» || λατ. *pango* «στερεώνω» (με έρρινο ένθημα), *pactum* «συνθήκη (δηλ. εδραιωμένη συμφωνία)», *pax, -cis* «συνθήκη ειρήνης – ειρήνη» (> γαλλ. *paix*, ισπ. *paz*, ιταλ. *pace*, πβ. αγγλ. *peace*), αρχ. γερμ. **fanh-a-* «πιάνω, παγιδεύω» (> γερμ. *fangen*, ολλ. *vangen*, σουηδ. *få*) || αρχ. *ἄ-παξ* (βλ.λ.), ρ. *πηγ-ή, παγ-ίς (-ῖδα), πάσσαλος* (< **πακ-γ-αλος*), *πάχ-νη, πάγ-ιος, πάγ-ος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πήγμα < αρχ. *πῆγ-μα* < ρ. *πήγνυμι*
πηκτικός < ελνστ. *πηκ-τικός* < αρχ. *πήγνυμι*
πήξη < αρχ. *πῆξ-ις* < ρ. *πήγνυμι*
πήξ-ιμο
πηχτός < μεσν. *πηχ-τός* < αρχ. *πηκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *πήγνυμι*
πήχ-τρα.
ΣΥΝΘ. -παγής: *συμ-παγής, νεο-παγής, κροκαλο-παγής, ολο-παγής, προσωπο-παγής, σιδηρο-παγής*
συμ-πηγνύω, σύμ-πηξη, σύμ-πηκτος.

πηλαλώ → πιλαλώ

πηλήκιο «καπέλο με γείσο»

λόγ. [1870], υποκορ. τού αρχ. *πήληξ, -ηκος* «κράνος, περικεφαλαία», τεχν. όρος τού επικού λεξιλογίου με παραγ. τέρμα *-ηξ* (πβ. αρχ. *θώρ-ηξ, θώρ-ᾱξ*), πιθ. δάνειο. Οι αρχαίοι συνέδεαν τη λ. με το ρ. *πάλλω*, αλλά η άποψη αυτή δεν έχει μορφολογικό έρεισμα. Στη σημερινή σημ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *casquette*.

πηλίκο

< αρχ. *πηλίκον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τής ερωτημ. αντωνυμίας *πηλίκος* «πόσο μεγάλος, ποιας ηλικίας ή μεγέθους» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ξενοφάνη, *απόσπ.* 22.7: *πηλίκος ἦσθ', ὅθ' ὁ Μῆδος ἀφίκετο;*] < μόριο *π(ο)-* (που απαντά επίσης στα αρχ. *πό-θεν, πό-τε, πο-ῖος, πό-σος* κ.ά. προερχόμενο από Ι.Ε. **kʷo-*) + θ. *ἡλίκος* «συνομήλικος – τόσο μεγάλος» (βλ.λ. *ηλικία*). Ως μαθημ. όρος η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *quotient*, που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *quotiens* «πηλίκος».

πηλός

< αρχ. *πηλός* / (δωρ.) *πᾱλός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], χωρίς επιβεβαιωμένες συνδέσεις με άλλες γλώσσες. Δεν είναι πειστική η παλαιά σύνδεση με λατ. *palus* «έλος, τέλμα» και *palleo* «είμαι ωχρός, χλομιάζω» (βλ.λ. *πελι-δνός*) ούτε με λατ. *squālus* «καλυμμένος με πηλό – λασπωμένος, βρόμικος». Έχει διατυπωθεί η εκδοχή ότι πρόκειται για πελασγικό δάνειο από κοινού με το αρχ. *πλίνθος* (βλ.λ.). Ως προς τη μορφολογική ανάλυση, η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *πάσκος· πηλός* οδήγησε στην υπόθεση *πηλός* < **πασ-λός*, πράγμα που όμως δεν έχει τεκμηριωθεί από παράλλ. τύπους (ίσως λιθ. *pélkė* «τέλμα»). Βλ. κ. *προπηλακίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πήλινος < αρχ. *πήλ-ινος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη., πβ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1035a.31-33: *καὶ διὰ τοῦτο φθείρεται ὁ πήλινος ἀνδριὰς εἰς πηλὸν καὶ ἡ σφαῖρα εἰς χαλκὸν καὶ ὁ Καλλίας εἰς σάρκα καὶ ὀστᾶ*]
πηλώδης < αρχ. *πηλ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. πηλ(ο)-: *πηλο-βάτης* (αρχ.), *πηλο-στρόφιο* (ελνστ.), *πηλ-ουργός* (ελνστ.), *πηλο-βατώ* (λόγ. [1886]), *πηλο-πλάστης* (λόγ. [1890]), *πηλο-σωλήνας, πηλο-φόρι* (βλ.λ.) κ.ά.

πηλοφόρι «δοχείο μεταφοράς λάσπης στους χτίστες»

< **πηλοφόρ(ιον)* < ελνστ. *πηλοφόρος* (με υποκορ. επίθημα *-ιον*), που ανάγεται (υποχωρητ.) στο αρχ. *πηλοφορῶ (-έω)* < *πηλό(ς)* + λεξ. επίθημα *-φορῶ* (από θ. τού ρ. *φέρω*, βλ.λ.).

πηνίο «μασούρι»

< αρχ. *πηνίον* [ήδη ομηρικό], υποκορ. τού ουσ. *πήνη* «μίτος, μασούρι», αγν. ετύμου. Η «γλώσσα» τού Ησυχίου *πῆνος· ὕφασμα* κατηύθυνε ορισμένους μελετητές να υποθέσουν σύνδεση με το λατ. *pannus* «κομμάτι υφάσματος, πανί, ταινία» (βλ.λ. *πανί*), καθώς και με αρχ. γερμ. **fanōn-* «πανί, ύφασμα» (> γερμ. *Fahne* «σημαία»), αλλά η εκδοχή αυτή δεν ικανοποιεί σημασιολογικώς.

πήξη → πήζω

πηρούνι → πιρούνι

πήτα → πίτα

πήχης κ. πήχυς

< αρχ. *πῆχυς, -εως* / (αιολ. κ. δωρ.) *πᾶχυς* [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **bhāǵu-* «πήχυς – τμήμα τού χεριού ανάμεσα στον καρπό και τον αγκώνα» || σανσκρ. *bāhú-*, αρχ. γερμ. **bōg(u)-* «βραχίονας» (> γερμ. *Bug* «ωμοπλάτη (αλόγου ή χοίρου)», αγγλ. *bough* «κλαδί»). Ο μεταπλ. τύπος *πήχη (ή)* είναι μεσαιωνικός. Η γρ. *πήχης* και η κλίση *ο πήχης, τού πήχη...* κατά τα λοιπά αρσενικά σε *-ης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πηχυαίος < αρχ. *πηχυ-αῖος* < *πῆχυ(ς)* + παραγ. τέρμα *-αῖος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πήχης / πήχυς
Ο ***πῆχυς*** υπήρξε αρχαιότατη μονάδα μετρήσεως μήκους, τής οποίας η ακριβής κλίμακα ποίκιλλε ανάλογα με την εποχή και τον τόπο. Συχνά στην Αρχαιότητα οι συγγραφείς φαίνεται να υπολογίζουν διαφορετικά τι ακριβώς μετρούσε ο *πῆχυς*. Από διάφορες πηγές μαθαίνουμε ότι με αυτή την ονομασία μπορούσε να δηλωθεί το μέγεθος τής χορδής ενός τόξου ή τού δοξαριού μιας λύρας. Κατά την ελληνιστική εποχή, δίνεται ο ευέλικτος ορισμός ότι *πῆχυς* θεωρείται η απόσταση από τον αγκώνα ώς το μεσαίο δάχτυλο, πράγμα που φυσικά εξηρτάτο από το μήκος τού χεριού κάθε ανθρώπου. Ωστόσο, φρ. όπως *ἰδιωτικός, βασιλικός, κοινός, Αἰγύπτιος... πῆχυς* μαρτυρούν την προσπάθεια για τυποποίηση τού μήκους του ανάλογα με τον τόπο και το είδος τής συναλλαγής.

πηχτός → **πήζω**

πι → **πει**

πια
μεσν. < *πλια* (με τροπή [ʎ] > [j] > [ç], πβ. κ. *πλιο* > *πιο*) < *πλεά*, συνιζημένος τύπος τού αρχ. *πλέα*, πληθ. τού *πλέον* (βλ.λ.).

πιάνο
< ιταλ. *piano*, που αποσπάστηκε από την παλαιότερη ονομασία τού οργάνου *(clavicembalo col) piano e forte* «(κλειδοκύμβαλο) που επιτρέπει παίξιμο σιγά και δυνατά» και ανάγεται στο ιταλ. *piano* «σιγανός, ομαλός» (< λατ. *planus* «ομαλός, αργός»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιαν-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *pianista* < *piano* (βλ. ανωτέρω)
πιανιστ-ικός < *πιανίστ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πιάνω
μεσν., που σχηματίστηκε με βάση το συνοπτ. θ. *πιασ-* (πβ. αόρ. *ἐ-πίασ-α, ἐ-πιάσ-θην*, κατά το σχήμα *ἔφθασα – φθάνω*) τού ελνστ. (και αρχ. δωρ.) *πιάζω*, το οποίο αποτελεί παράλλ. τύπο τού αρχ. *πιέζω* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «αρπάζω και κρατώ γερά» (π.χ. Κ.Δ. *Πράξ*. 3,7: *καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρεν αὐτόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιάσιμο < μεσν. *πιάσ-ιμον* < *πιασ- (πιάνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο(ν)*, πβ. κ. *δέσ-ιμο*
πιαστρ-άκι < *πιάστρ(α)* (< θ. *πιασ-* + *-τρα*) + υποκορ. επίθημα *-άκι*
πιασ-τός (ρηματ. επίθ).

πιάτο
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *piatto* < δημώδ. λατ. **plattu(m)*, αιτ. τού **plattus* < αρχ. *πλατύς* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιατέλα < ιταλ. *piatella*, υποκορ. τού ουσ. *piatto* (βλ. ανωτέρω)
πιατ-ικό < *πιάτ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ικό*, ουδ. τού *-ικός*
πιατίνι < ιταλ. *piattino* (πληθ. *piattini*), υποκορ. τού ουσ. *piatto* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. **πιατο-θήκη**.

πιάτσα «αγορά, χώρος συναλλαγών»
αντιδάν., < μεσν. *πιάτσα / πλάτσα* < ιταλ. *piazza* (παλαιότ. *plaz(z)a*) < λατ. *platea(m)*, αιτ. τού *platea* «φαρδύς δρόμος (μέσα στην πόλη)» < αρχ. *πλατεῖα (ὁδός)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *πλατύς* (βλ.λ.).

πίβοτ
< αγγλοαμερ. *pivot* «περιστροφική κίνηση καλαθοσφαιριστή, για να επιτύχει καλάθι – αντίστοιχη θέση καλαθοσφαιριστή» < ρ. *pivot* «στρέφομαι περί τον άξονά μου» < γαλλ. *pivot* «στρόφιγγα – άξονας περιστροφής», αγν. ετύμου.

πιγκουίνος
< ιταλ. *pinguino* < γαλλ. *pingouin*, ίσως < βρετον. *penngwenn* «λευκό κεφάλι» ή, κατ' άλλη άποψη, < αγγλ. *penguin*, που μερικοί πιστεύουν ότι αποτελεί λόγια κατασκευή τού 16ου αι. με βάση το λατ. επίθ. *pinguis* «παχύς, σαρκώδης».

πιγούνι
< μεσν. *πιγούνι(ν)* (με παρασύνδεση προς τα μεσν. σύνθ. με την πρόθ. *ἐπί*, πβ. *(ἐ)πίσκοπος, (ἐ)πιστάτης, (ἐ)πιθυμῶ*) < *πουγούνι(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω των /ρ/ και /γ/) < ελνστ. *πωγώνιον*, υποκορ. τού αρχ. *πώγων, -ωνος* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
πιγούνι ή πηγούνι;
Από την ιστορία τής λέξεως είναι φανερό ότι η γραφή *πηγούνι* (με *-η-*) δεν έχει ετυμολογική βάση, καθώς το *-η-* δεν είναι παρόν σε κανένα από τα στάδια παρουσίας τής λέξης στη γλώσσα. Η λέξη ορθογραφείται κανονικά ***πιγούνι***.

πίδακας «φυσική πηγή, το νερό τής οποίας εκτοξεύεται προς τα πάνω – σιντριβάνι»
< αρχ. *πῖδαξ, -ακος (ἡ)* [ήδη ομηρικό] (με μεσν. τροπή σε αρσ. κατά τα *πίναξ, ῥύαξ, φύλαξ* κ.ά.). Η λ. εμφανίζει ληκτικό τέρμα *-αξ* (πβ. αρχ. *ὄμφ-αξ, ῥύ-αξ*) και ανήκει στην ίδια ετυμολ. οικογένεια με τα αρχ. *πιδῶ (-άω)* και *πιδύω* «αναβλύζω», αλλά χωρίς βεβαιωμένες περαιτέρω συνδέσεις. Ίσως συνδ. με τον αρχ. πληθ. *πίσεα* τού αμάρτυρου ουδ. **πῖσος* «υγρό λιβάδι» (< **πίδ-σ-ος*). Δεν ευσταθεί η προταθείσα συσχέτιση με παλ. σκανδ. *feitr* «λίπος».

πιέζω
αρχ. [ήδη ομηρικό] (επίσης παράλλ. τύπος *πιάζω*, βλ.λ. *πιάνω*), που παραδοσιακά αναλύεται *πι-έζω* < *πι-* (τύπος τής πρόθ. *ἐπί*) + *ἕζω* «καθίζω, κάθομαι – συντρίβω» (βλ.λ. *ἕδρα*), οπότε *πιέζω* θα σήμαινε «επικάθομαι, συντρίβω με το βάρος μου». Πια πρό-

σφατα έχει προταθεί η αναγωγή σε ρ. *πίζω (με παρασύνδεση προς το ἕζω) < Ι.Ε. *pizd- / *pisd-, που αποτελεί την αφετηρία τού λατ. pīnsō «καταστρέφω, κόβω». Και στις δύο περιπτώσεις την ερμηνεία δυσχεραίνει το σανσκρ. pīḍáyati «συντρίβω, πλήττω», που αναλύεται *pi-zd-eyō κατά την πρώτη και *pizd-eyō κατά τη δεύτερη εκδοχή. Βλ. κ. *πιεστήριο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πίεση < αρχ. *πίε-σις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη με εφαρμογή σε φυσικά και μετεωρολογικά φαινόμενα]

πιεσ-τικός, λόγ. [1886]

πιεστός < αρχ. *πιεσ-τός* (ρηματ. επίθ.)

πίεστρο < αρχ. *πίεσ-τρον* < *πιεσ-* (*πιέζω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*

πεπιεσμένος < αρχ. *πε-πιεσμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *πιέζω*.

ΣΥΝΘ. πιεσό-μετρο (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *piessiomètre*, πβ. επίσης *πιεσί-μετρον*, λόγ. [1886])

-πιέζω (και τα παράγωγα αυτών): *κατα-πιέζω, κατα-πίεση, κατα-πιεστικός – συμ-πιέζω, συμ-πίεση, συμ-πιεστικός*.

πιένα «(στον πληθ.) μεγάλη προσέλευση θεατών σε παράσταση»
< ιταλ. *piena*, θηλ. τού επιθ. *pieno* «γεμάτος, πλήρης» (> μεσν. *πιένος*, ίδια σημ.) < λατ. *plenus*.

πιερότος
μεταφορά τού παλ. ιταλ. *pierroto* «χαρακτήρας τής παλαιάς ιταλικής κωμωδίας, συνήθ. υπηρέτης» < γαλλ. *pierrot*, υποκορ. τού *Pierre* «Πέτρος» ως προσφώνηση προς υπηρέτη.

πίεση → πιέζω

πιεστήριο
< ελνστ. *πιεστήριον* «πρέσα», ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *πιεστήριος* «πιεστικός» < θ. *πιεσ-* (τού ρ. *πιέζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*. Ως όρος τής τυπογραφίας αποτελεί απόδ. ξένης λέξεως, π.χ. γερμ. *Presse*, γαλλ. *presse*.

πιέτα «πτυχή ενδύματος, τσάκιση»
< βεν. *pieta* (διαλεκτ. ιταλ. *pietta*) < δημώδ. λατ. **plicta*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *plictus* τού λατ. ρ. *plico* «διπλώνω, πτυχώνω».

πιετισμός «προτεσταντική θρησκευτική κίνηση, ευσεβισμός»
μεταφορά τού γερμ. *Pietismus*, που ανάγεται στο ουσ. *Pietist*, το οποίο πλάστηκε με βάση το λατ. *pietas, -atis* «ευσέβεια» (με παραγ. τέρμα *-ist*), πβ. μεσν. *πιετά* «συμπόνια, ευσπλαχνία».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πιετισμός
Ο όρος *Pietist*, ο οποίος διαδόθηκε και σε άλλες γλώσσες, χρησιμοποιήθηκε αρχικώς με μειωτικό τρόπο, για να δηλώσει τη θρησκευτική (προτεσταντική) κίνηση που έφερε το νεολατινικό όνομα *Collegia Pietatis*, την οποία είχε ιδρύσει ο Γερμανός πάστορας Philipp J. Spener (1635-1705) με σκοπό την επιδίωξη τής προσωπικής ευσέβειας. Ο όρος αποδόθηκε στην Ελληνική ως *ευσεβισμός*.

πιθαμή → σπιθαμή

πιθανός
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *πιθ-* (με παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *ικ-ανός, στεγ-ανός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πείθ-ω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πειστικός, αξιόπιστος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.21: *Κλέων ὁ Κλεαινέτου, ἀνὴρ δημαγωγὸς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὢν καὶ τῷ πλήθει πιθανώτατος· καὶ ἔπεισεν ἀποκρίνασθαι*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «δυνατός, αναμενόμενος, ενδεχόμενος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.3: *λέγεται δὲ καὶ ὅδε λόγος, ἐμοὶ μὲν οὐ πιθανός, ὡς...*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πιθανότητα < αρχ. *πιθαν-ότης, -ότητος*, αρχική σημ. «πειστικότητα» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 402a.1-2: *γελοῖον μὲν πάνυ εἰπεῖν, οἶμαι μέντοι τινὰ πιθανότητα ἔχον*) ➝ Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (με τη μεσολάβηση τής σημ. «πιθανό, λογικοφανές επιχείρημα», πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 12.7.4: *διότι πλείους εἰσὶ πιθανότητες ἐν τῇ κατ' Ἀριστοτέλην ἱστορίᾳ, δοκῶ, πᾶς ἂν τις ἐκ τῶν εἰρημένων ὁμολογήσειεν*· Φίλ. Ιουδ. *Περὶ τοῦ τίς τῶν θείων...* 305.1-2: *ἐὰν δὲ πᾶσαι αἱ ψευδεῖς πιθανότητες διελεγχθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀληθῶν πίστεων*).

ΣΥΝΘ. πιθανο-: *πιθανο-λογώ* (αρχ.), *πιθανο-λογία* (αρχ.), *πιθανο-λόγημα* (ελνστ.), *πιθανο-κρατία* (απόδ. τού γαλλ. *probabilisme*)

α-πίθανος (αρχ.).

πιθάρι
μεσν. < ελνστ. *πιθάριον*, υποκορ. τού αρχ. *πίθος* (βλ.λ.).

πίθηκος
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο και τον Σημωνίδη], αγν. ετύμου, που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-ηκος / -ᾱκος*, γνωστό από ονόματα ζώων (πβ. αρχ. *ψιττ-ακός, μύρμ-ηξ, -ηκος*). Μάλλον πρόκειται για δάνειο. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το λατ. *foedus* «άσχημος, δύσμορφος», η οποία βασιζόταν μόνο στη χρήση τής ελνστ. λ. *καλλίας* (< αρχ. *κάλλος*) ως ευφημισμού για τον πίθηκο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πιθηκίζω < αρχ. *πιθηκ-ίζω* «μιμούμαι τον πίθηκο» (για κόλακες)

πιθηκισμός < αρχ. *πιθηκισ-μός* (πβ. Αριστοφ. *Ἱππῆς* 887: *οἴμοι, τάλας, οἵοις πιθηκισμοῖς με περιελαύνεις*) < ρ. *πιθηκ-ίζω*

πιθηκ-ήσιος < *πίθηκ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*

πιθηκοειδής < αρχ. *πιθηκο-ειδής*.

ΣΥΝΘ. πιθηκ(ο)-: *πιθηκό-μορφος* (ελνστ.), *πιθηκ-άνθρωπος* (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pithecanthropus*) κ.ά.
-πίθηκος: *αυστραλο-πίθηκος* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *australopithecus*, υβριδικού συνθ. < *australis* «νότιος» + *pithecus* «πίθηκος»).

πίθος «πιθάρι»
αρχ. (ήδη μυκ. *qe-to*), πιθ. δάνειο. Παλαιότερα πιστευόταν ότι προέρχεται από θέμα **bhidh-* (από όπου λατ. *fidelia* «χύτρα» και παλ. ισλ. *bida* «δοχείο γάλακτος»), αλλά ο μυκηναϊκός τύπος ακυρώνει αυτή την αναγωγή και οδηγεί στην υπόθεση ότι το θέμα περιείχε φθόγγο **q*ʷ- και φωνηεντική εναλλαγή *-e / -i*.

πίκα «μπαστούνι τραπουλόχαρτων – πείσμα, θυμός»
μεσν. < ιταλ. *picca* «λόγχη» < γαλλ. *pique* < μέσο ολλ. *pike*, που συνδ. με μέσο κάτω γερμ. *pek* και παλ. αγγλ. *pic* «λόγχη».

πικάντικος
< ιταλ. *piccant(e)* «οξύς στη γεύση» (με παραγ. τέρμα *-ικος*) < γαλλ. *piquant*, μτχ. τύπος τού ρ. *piquer* «τρυπώ, κεντώ» < δημώδ. λατ. **pikkare*, που αποτελεί προϊόν ονοματοποιίας.

πικάπ
< αγγλ. *pick-up*, αρχική σημ. «σηκώνω κάτι από κάτω». Η λ. χρησιμοποιήθηκε από το 1926 για να δηλώσει την ηλεκτρική συσκευή που «συλλέγει» (διαβάζει) ηχητικά κύματα από δίσκο (αρχικώς φωνογράφου) και κατόπιν τα αναμεταδίδει.

πικάρω «πειράζω, ερεθίζω»
μεταφορά τού ιταλ. *piccare* «τσιμπώ, τρυπώ – ενοχλώ» < δημώδ. λατ. **pikkare*, που αποτελεί προϊόν ονοματοποιίας.

πικέ(ς) «είδος βαμβακερού υφάσματος»
μεταφορά τού γαλλ. *(tissue) piqué* «(ύφασμα) τρυπωμένο (σε δύο μέρη κεντημένα το ένα πάνω στο άλλο, ώστε να φαίνεται ανάγλυφο)», μτχ. τύπος τού ρ. *piquer* «τρυπώ – κεντώ» < δημώδ. λατ. **pikkare*, που αποτελεί προϊόν ονοματοποιίας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πικεδ-ένιος < *πικεδ- (πικές)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

πικέτο
< ιταλ. *picchetto* «μικρός πάσσαλος – (μτφ.) ομάδα επιφυλακής (στρατιωτών, απεργών κ.λπ.)» < γαλλ. *piquet* < ρ. *piquer* «τσιμπώ, τρυπώ – κεντώ» (βλ.λ. *πικές*).
ΣΥΝΘ. πικετο-φορία (υβριδικό σύνθ., «διαδήλωση μικρής ομάδας ατόμων που κρατούν πανό»).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πικέτο
Η λ. ***πικέτο / πικέτα*** έλαβε τη σημασία «ομάδα επιφυλακής» από τις αρχές τού 18ου αι., επειδή οι έφιπποι στρατιώτες που την αποτελούσαν είχαν τα άλογά τους δεμένα σε μικρούς πασσάλους και έτοιμα για αναχώρηση. Η ίδια λέξη χρησιμοποιήθηκε αργότερα για να δηλώσει τα πανό που ήταν καρφωμένα σε μικρούς πασσάλους και υψώνονταν κατά τη διάρκεια πορείας (πικετοφορίας).

πίκλες «σαλάτα από διατηρημένα σε άλμη λαχανικά»
μεταφορά τού αγγλ. *pickle* (οπτικό δάνειο) < μέσο αγγλ. *pekille* < μέσο κάτω γερμ. *pek(k)el* (> γερμ. *Pökel*), αγν. ετύμου.

πικνίκ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *pique-nique*, πιθ. < ρ. *piquer* στη σημ. «τσιμπώ» (βλ.λ. *πικές*) + *nique* «πράγμα ευτελούς αξίας» (εκφραστ. όρος).
ΣΗΜΑΣ. Η φραστική λέξη *pique-nique* πρωτοαπαντά τον 17ο αι. στη γαλλ. φρ. *un repas à pique-nique*, που σήμαινε «πρόχειρο γεύμα στο οποίο ο καθένας φέρνει το φαγητό του ή πληρώνει τη μερίδα του». Όταν η λέξη πέρασε στην Αγγλική *(pic-nic)*, απέκτησε τη σημερινή σημ. «πρόχειρο γεύμα στην εξοχή».

πίκολο «μικρό φλάουτο»
< ιταλ. *piccolo* «μικρός» (ειδικότερα στη φρ. *piccolo flauto* «μικρό φλάουτο», πιθ. μέσω τής Γαλλικής), που ίσως συνδ. με το συνώνυμο *piccino*, αλλά χωρίς αποσαφηνισμένη τη μεταξύ τους σχέση. Ίσως ανάγονται σε εκφραστ. θέμα **pikk- / *picc-*, που θα μπορούσε να συνδεθεί με το λατ. *paucus* «λίγος» (> ιταλ. *poco*).

πικραλίδα «πικρό ραδίκι»
μεσν. < ελνστ. (4ος αι. μ.Χ.) *πικραλίς, -ίδος* < αρχ. *πικρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αλίς, -ίδος*, πβ. κ. *πετ-αλίς, -ίδος, καυκ-αλίς, -ίδος*.

πικρός
αρχ., αρχική σημ. «αιχμηρός, διαπεραστικός» (επίσης αρχ. σημ. «οξύς στη γεύση, δυσάρεστος») [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 322-3: *στόματος δ' ἐξέπτυσεν ἅλμην πικρήν, ἥ οἱ πολλὴ ἀπὸ κρατὸς κελάρυζεν*] < θ. **pik-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *ύγ-ρός, μακ-ρός, ἐχθ-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **peik-* «χαράσσω, τέμνω, κόβω – στολίζω» || σανσκρ. *piṃśáti* «κόβω, τέμνω» (με έρρινο ένθημα), λατ. *pingo* «ζωγραφίζω, καλλωπίζω» (ομοίως με έρρινο ένθημα, από λατ. τα γαλλ. *peindre* > αγγλ. *paint*, ισπ. *pintar*, ιταλ. *pingere*), παλ. σλαβ. *pĭsati* «γράφω» (> σερβοκρ. *pisati*, πολ. *pisać*, ρωσ. *pisat'*) κ.ά. || αρχ. *ποικ-ίλος* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πίκρα < μεσν. *πίκρ-α* < αρχ. *πικρ-αίνω* (υποχωρητ., πβ. κ. *γλύκα* < *γλυκαίνω, τρέλα* < *τρελαίνω, ανάσα* < *ανασαίνω*).
πικραίνω < αρχ. *πικρ-αίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ.

Πλάτ. *Νόμ.* 731d.1-3: *τὸν θυμὸν πραΰνειν καὶ μὴ ἀκραχολοῦντα γυναικείως πικραινόμενον διατελεῖν*]
πικράδα < μεσν. *πικρ-άδα* < *πικρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*
πικρία < αρχ. *πικρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
πικρίζω < ελνστ. *πικρ-ίζω*
πικρ-ίλα < *πικρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξιν-ίλα, ψαρ-ίλα, μαυρ-ίλα*
πικρότητα < αρχ. *πικρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἠλ.* 1013-4: *δόξ' ὅταν λάβῃ κακὴ γυναῖκα, γλώσσῃ πικρότης ἔνεστί τις*].
ΣΥΝΘ. πικρ(ο)-: *πικρό-γλωσσος* (αρχ.), *πικρό-χολος* (αρχ.), *πικρ-αμύγδαλο* (μεσν.), *πικρο-δάφνη* (μεσν.), *πικρο-πηγή* (λόγ. [1888]), *πικρό-γευστος* (λόγ. [1897]), *πικρό-γλυκος, πικρο-καρδίζω* κ.ά.
-πικρος: *ά-πικρος, κατά-πικρος, γλυκό-πικρος, υπό-πικρος* κ.ά.

πικτόγραμμα «απλοποιημένη εικονογραφική παράσταση»
μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *pictogram*, υβριδικού συνθέτου που πλάστηκε με βάση τη λατ. μτχ. *pictus* «ποικίλος, στικτός – ζωγραφισμένος» (ρ. *pingo* «ζωγραφίζω, καλλωπίζω») και το αρχ. *γράμμα*.

πιλαλώ «τρέχω γρήγορα, ορμώ»
< μεσν. *πιλαλῶ*, πιθ. < ελνστ. *ἐπιλαλῶ (-έω)* «φλυαρώ, μιλώ γρήγορα» (< *ἐπι-* + αρχ. *λαλῶ*, βλ.λ.), το οποίο εξελίχθηκε στη μεταφορική σημ. «τρέχω γρήγορα», μολονότι η ερμηνεία αυτή είναι σημασιολογικά δυσχερής. Αρχικός τύπος ήταν προφανώς ο αόριστος *ἐπιλάλησα* > *πιλάλησα*, από όπου σχηματίστηκε νέος ενεστ. *πιλαλῶ*. Κατ' άλλη άποψη, η λ. έχει προέλθει από τον αόρ. *ἐπήλασα* τού ρ. *ἐπελαύνω* στη σημ. «ορμώ» (που οδηγεί σε γρ. *πηλαλώ*), άποψη σημασιολογικά πρόσφορη, η οποία όμως πάσχει μορφολογικώς. Τέλος, έχει προταθεί η αναγωγή στο ελνστ. ρ. *ἀπολαλῶ (-έω)* «φωνάζω» μέσω ανώμαλου αορ. **ἀπηλάλησα* (ίσως κατά το *ἀπηύδησα*) με επίσης προβληματική μορφολογική και σημασιολογική μεταβολή («φωνάζω» > «μιλώ απερίσκεπτα» > «τρέχω»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιλάλα < μεσν. *πιλάλ-α* < *πιλαλῶ* (υποχωρητ.)
πιλάλημα < μεσν. *πιλάλη-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
πιλαλώ ή πηλαλώ;
Οι διάφορες γραφές τής λέξης στηρίζονται σε διαφορετικές ετυμολογικές ερμηνείες της. Η γραφή *πηλαλώ* (με -η-) στηρίχθηκε στην άποψη ότι το ρήμα προέρχεται από τον αόρ. *ἐπήλασα* τού αρχ. *ἐπελαύνω* ή **ἀπηλάλησα* τού ρ. *ἀπολαλῶ* (απόψεις μορφολογικά δυσχερείς), ενώ η αναγωγή στο αρχ. *ἐπιλαλῶ* (από όπου η γραφή *πιλαλώ*, με -ι-) παρουσιάζει σημασιολογική δυσκολία. Λόγω αβεβαιότητας ως προς την ετυμολογική προέλευση, προτιμάται η γραφή ***πιλαλώ*** (με -ι-) ως απλούστερη.

πίλαστρο «τετράγωνος στύλος σε τοίχο»
αντιδάν., < ιταλ. *pilastro* (με αναβιβασμό τού τόνου στην προπαραλήγουσα κατά τα ελλ. *στέγαστρο, σκέπαστρο, άγκιστρο*), ίσως (με παρασύνδεση προς το λατ. *pila* «κολόνα, στύλος») < παλ. ιταλ. *palastra* «πεσσός» < μεσν. λατ. *palestrata* (με πιθ. επίδραση τού λατ. *palus* «πάσσαλος») < υστλατ. *parastata / parastatēs* < αρχ. *παραστάτης*.

πιλατεύω «ταλαιπωρώ, βασανίζω»
μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. ουσ. *πιλάτεμα*, που απαντά στον λεξικογράφο Du Cange) < ελνστ. *(Πόντιος) Πιλᾶτος* < λατ. *(Pontius) Pilatus*, ο Ρωμαίος επίτροπος τής Ιουδαίας που έδωσε την άδεια για τη μαστίγωση και κατόπιν τη σταύρωση τού Ιησού.

πιλάφι
< τουρκ. *pilâv* < περσ. *palāv* «φαγητό με κρέας ή ψάρι, συνοδευόμενο από βραστό ρύζι και γαρνιρισμένο με σάλτσα, αβγά ή κρεμμύδια».

πίλινγκ «απολέπιση τής επιδερμίδας»
< αγγλ. *peeling*, γερούνδιο τού ρ. *peel* «ξεφλουδίζω, αποφλοιώνω, απολεπίζω» < μέσο αγγλ. *pilien* < παλ. αγγλ. **pylian* < υστλατ. *pilāre* «αποτριχώνω» < λατ. *pilus* «τρίχα, τρίχωμα».

πίλος «καπέλο»
< αρχ. *πῖλος* [ήδη ομηρικό], τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς η σχέση με τα λατ. *pilus* «τρίχα, τρίχωμα» και *pilleus* «καπέλο», τα οποία επίσης είναι αγν. ετύμου, οπότε δεν είναι δυνατόν να αναχθούν σε κοινό αρχικό θέμα **pil-s-o-*. Ακόμη, δεν τεκμηριώνεται ετυμολογική σχέση με παλ. άνω γερμ. *filz* (> γερμ. *Filz* «σκούφος»), που μάλλον συνδ. με το παλ. άνω γερμ. *falzen* «εφαρμόζω, τοποθετώ».
ΣΥΝΘ. πιλο-: *πιλο-ποιία* (ελνστ.), *πιλο-ποιός* (ελνστ.), *πιλο-ποιείο* (λόγ. [1871]), *πιλο-πωλείο* (λόγ. [1887]), *πιλο-πώλης* (λόγ. [1894]).

πιλοτή
< γαλλ. *pilotis*, αρχική σημ. «υποστύλωμα με πασσάλους», < *pilot* «υποστύλωμα – πάσσαλος με σιδερένια αιχμή» < *pile* «στύλος» < λατ. *pila* (ίδια σημ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
πιλοτή ή πυλωτή;
Συχνά η λέξη γράφεται *πυλωτή* λόγω παρετυμολογικής σύνδεσης προς το ουσ. *πύλη* και το παραγωγικό τέρμα *-ωτός, -ή, -ό*. Εντούτοις, έχει προέλθει από το γαλλ. *pilotis* [pilɔti], που μεταφέρθηκε ως θηλυκό στα Ελληνικά λόγω μορφολογικής ομοιότητας προς τα ονόματα σε *-ή* και δεν έχει ετυμολογική σχέση με τη λ. *πύλη*. Συνεπώς, ορθογραφείται

με τον απλούστερο τρόπο: **πιλοτή**.

πιλότος

αντιδάν., < βεν. *piloto*, πιθ. < μεσν. **πηδ-ώτης* «πηδαλιούχος, τιμονιέρης» (όπως προκύπτει και από τα παλ. ιταλ. *pedot(t)a, pedot(t)o*) < αρχ. *πηδ(όν)* (βλ.λ. *πηδάλιο*) + παραγ. τέρμα *-ώτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πιλοτάρω, μεταφορά τού ιταλ. *pilotare* < παλ. ιταλ. *piloto*

πιλοτάρισ-μα < *πιλοταρισ-* (*πιλοτάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

πιλο-τήριο < *πιλό(τος)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*

πιλοτ-ικός, μεταφορά τού αγγλ. *pilot* (ως επιθ. σε φρ. όπως *pilot programme / project*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πιλότος

Παρ' ότι έχουν διατυπωθεί και άλλες ετυμολογικές εκδοχές για την προέλευση τού βεν. *piloto* (π.χ. από μεσν. **πυλ-ώτης* ή **ποδ-ώτης*), τα επιστημονικά στοιχεία και η παρουσία των παλαιών ιταλικών τύπων αποδεικνύουν ορθότερη την αναγωγή σε αμάρτυρο ουσ. **πηδ-ώτης*. Αυτό θα δικαιολογούσε ίσως την ετυμολογική γραφή *πηλώτος*, αλλά η έλλειψη μαρτυριών για την ύπαρξη τής λέξης καθιστά απρόσφορη την υιοθέτηση αυτής τής γραφής αντί τού απλούστερου (και διαδεδομένου) **πιλότος**.

πίνα «μεγαλόσωμο μαλάκιο»

< αρχ. *πίνη / πῖνα* (αργότερα απαντά η γραφή *πίννα*), πιθ. δάνειο μεσογειακής (ίσως σημιτικής) αρχής.

πίνακας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πίναξ, -ακος*, τεχν. όρος (με παραγ. τέρμα *-αξ*, πβ. αρχ. *κλῖμ-αξ, κάμ-αξ*), που συνδ. με παλ. σλαβ. *pīnī* «κορμός δέντρου», σανσκρ. *pināka-* «ραβδί, καλάμι» κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σανίδα» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* μ 67-8: *ἀλλά θ' ὁμοῦ πίνακάς τε νεῶν καὶ σώματα φωτῶν κύμαθ' ἁλὸς φορέουσι*) → ήδη αρχ. σημ. «επιφάνεια γραφής, δέλτος» (πβ. Πλάτ. *Κριτίας* 120c: *ἐν χρυσῷ πίνακι γράψαντες μετὰ τῶν στολῶν μνημεῖα ἀνετίθεσαν*) → ήδη αρχ. σημ. «κατάλογος, χάρτης – ζωγραφιά» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Λεωχ.* 35: *οἷος ἦν εἰς τὸν Ὀτρυνέων πίνακα τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἐγγράφειν αὑτὸν Ἐλευσίνιος ὤν*) → σύγχρ. σημ. «ηλεκτρική διάταξη κυκλωμάτων» (απόδ. τού γαλλ. *tableau*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πινακίδα < ελνστ. *πινακ-ίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *πίναξ, -ακος*

πινακίδιο < αρχ. *πινακ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *πίναξ, -ακος*

πινάκιο < αρχ. *πινάκ-ιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υποκορ. τού ουσ. *πίναξ, -ακος*.

ΣΥΝΘ. πινακο- (ελνστ.): *πινακο-γραφία, πινακο-ειδής, πινακο-θήκη* κ.ά.

-πίνακας: *υαλο-πίνακας* (λόγ. [1885]), *μαυρο-πίνακας* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *tableau noir*).

πινακωτή «ειδική ξύλινη σανίδα στην οποία φουσκώνει η ζύμη τού ψωμιού πριν ψηθεί – (συνεκδ.) το ψωμί που παρασκευάζεται έτσι»

μεσν., ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. **πινακ-ωτός* < *πινάκ(ιο)*, στη σημ. «πιάτο», + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *διχαλ-ωτός*.

πινγκ-πόνγκ

< αγγλ. *ping-pong*, ηχομιμητ. λ. που πλάστηκε το 1856 κατ' αναλογίαν προς το (επίσης ηχομιμητ.) *ding-dong*.

πινέζα

μεταφορά τού γαλλ. *punaise* «κοριός – (μτφ.) λεπτό καρφάκι», ουσιαστικοπ. θηλ. τού παλ. γαλλ. επιθέτου *punais* «δύσοσμος, απεχθής» < δημώδ. λατ. **putinasius* < λατ. *puti(dus)* «σάπιος, αηδιαστικός» + *nasus* «μύτη».

πινέλο

< ιταλ. *pennello* < δημώδ. λατ. *penellu(m)* «γραφίδα, χρωστήρας», υποκορ. τού λατ. *penis* «ουρά – πέος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πινελ-ιά

πινοκύτωση

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pinocytosis* < *pino-* (< αρχ. *πίνω*) + *cytosis* (κατ' αναλογίαν προς το *phago-cytosis* «φαγοκύτωση») < *cyt(o)-* (< αρχ. *κύτος*). Για τη σύγχυση των λέξεων *κύτος* και *κύτταρο* στους ελληνογενείς επιστημονικούς όρους βλ.λ. *κύτταρο*.

πίνω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ο 391: *σιγῇ νῦν ξυνίει καὶ τέρπεο πῖνέ τε οἶνον*] (με παραγ. τέρμα *-νω*, πβ. *κάμ-νω, τέμ-νω*) < θ. *πι-* < Ι.Ε. **pō- / *pī-* (ή **pō(i)-*) «πίνω» || σανσκρ. *píbati*, λατ. *bibo* (> γαλλ. *boire*, ισπ. *beber*), ιρλ. *ibim*, αλβ. *pi*, παλ. σλαβ. *piti* (> σερβοκρ. *piti*, πολ. *pić*, ρωσ. *pit'*) || αρχ. *πό-σις (-η), πῶ-μα* «ποτό» (διαφ. από το ομώνυμο αρχ. *πῶμα* «τάπα, βούλλωμα», βλ.λ.), *πό-τος, πο-τό(ν), πό-της, ποτήρι(ον)*, σύνθ. *ἄμ-πω-τις* (βλ.λ. *άμπωτη*) κ.ά.

ΣΥΝΘ. -πίνω: *κατα-πίνω, μπεκρο-πίνω, ξεροκατα-πίνω, στραβοκατα-πίνω, συμ-πίνω, τρωγο-πίνω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πίνω, πόση, ποτό, πότης, ποτήρι, άμπωτη – boire, beber, poison...

Η πόση, μία από τις βασικές σωματικές ανάγκες τού ανθρώπου, δηλώνεται από αρκετές λέξεις, οι οποίες ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **pō(i)-* «πίνω». Οι κυριότερες είναι:

1) από θέμα *πω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pō-*): αρχ. **πῶ-μα** «ποτό» (διαφορετικό από το ομώνυμο *πῶμα* «βούλλωμα, τάπα», άλλης ετυμολογικής αρ-

χής), σύνθ. ***ἄμ-πω-τις (-η)***.
2) από θέμα *πο-* (μεταπτωτική βαθμίδα **po-*): αρχ. ***πό-σις (-η), πό-της, πο-τό(ν), πο-τήρι(ον)***.
3) από θέμα *πι-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pi-*): αρχ. ***πί-νω***.
Την ίδια βασική σημασία παρουσιάζουν τα ρήματα που ανάγονται στο λατ. ***bibo*** «πίνω» (από όπου γαλλ. ***boire***, ισπ. ***beber***), ενώ το ομόρριζο λατ. ουσιαστικό *potio* «ποτό» περιορίστηκε στη σημασία «δηλητηριώδες ποτό», με αποτέλεσμα να προκύψουν από αυτό λέξεις που σημαίνουν «δηλητήριο»: γαλλ. ***poison*** (από όπου το αγγλ. ***poison***).

πίξελ
< αγγλ. *pixel* «εικονοστοιχείο», τεχν. όρος, < *pix* (πληθ. τού *pic*, βραχυγραφία τής λ. *picture* «εικόνα») + *el(ement)* «στοιχείο».

πιο
μεσν. < *πλιό* (με συνίζηση) < *πλέο* (απαντά και στη ν.ελλ. διάλεκτο τού Πόντου) < αρχ. *πλέον* (βλ.λ.). Παρουσιάζει όμοια φωνητική τροπή ([ʎ] > [j] > [ç]) με το επίρρ. *πια* (βλ.λ.), που ανάγεται επίσης στο αρχ. *πλέον*.

πιόμα → πιώμα

πιόνι
μεταφορά τού γαλλ. *pion* «στρατιώτης τού πεζικού, πεζικάριος» < παλ. γαλλ. *peon* < υστλατ. *pedone(m)*, αιτ. τού *pedo, -ōnis* (ίδια σημ.) < λατ. *pes, pedis* «πόδι».

πιονιέρος «πρωτοπόρος, σκαπανέας»
μεταφορά τού γαλλ. *pionnier*, αρχικώς «σκαπανέας (σε στρατιωτικό σώμα)», κατόπιν «πρωτοπόρος» (με επίδρ. τού αγγλ. *pioneer*, που προέρχεται από τον παλ. γαλλ. τύπο), < παλ. γαλλ. *pëonier* < *peon* «πεζικάριος», για το οποίο βλ.λ. *πιόνι*.

πιοτό
< μεσν. *πιοτόν* (με επίδρ. των συνοπτικών τύπων *ἤπια, ἔπια, πιῶ*) < αρχ. *ποτόν* (βλ.λ. *ποτό*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιόσιμο < *πόσιμο* (με την επίδρ. τού συνοπτικού τύπου *πιω*)
πιοτί < *πιοτ(ό)* + κατάλ. *-ί* (κατά τα *φαΐ, κρασί*).

πίπα
< ιταλ. *pipa* < γαλλ. *pipe* < μεσν. λατ. *pipa* «σωλήνας, λάστιχο» < δημώδ. λατ. *pippare* (με εκφραστ. διπλό *-p-*) < λατ. *pipio / pipilo* «πιππίζω», ηχομιμητ. λ.

πιπέρι
< μεσν. *πιπέρι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *πίπερι* < αρχ. *πέπερι, -εως*, ανατολ. δάνειο μέσω τού εμπορίου, όπως και το αντίστοιχο λατ. *piper*. Ορισμένοι θεωρούν ότι οι τύποι προήλθαν από το σανσκρ. συνώνυμο *pippalí-*. Από το λατ. *piper* προήλθαν οι λέξεις διαφόρων ευρωπαϊκών γλωσσών για το «πιπέρι»: γαλλ. *poivre*, γερμ. *Pfeffer*, αγγλ. *pepper*, ιταλ. *pepe* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιπεράτος < μεσν. *πιπερ-ᾶτος* < ελνστ. *πεπερ-ᾶτος* «παρασκευασμένος με πιπέρι» < αρχ. *πέπερι, -εως*
πιπερ-ιά
πιπερίζω < ελνστ. *πεπερ-ίζω* «έχω τη γεύση τού πιπεριού» < αρχ. *πέπερι, -εως*
πιπερ-ώνω
πιπέρω-μα < *πιπερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. πιπερο-: *πιπερο-δοχείο* (λόγ. [1871]), *πιπερό-ριζα* (μεσν.)
-πίπερο: *αλατο-πίπερο*.

πιπί
ονοματοπ. λ. τής νηπιακής ηλικίας, όπως και τα γαλλ. *pipi*, ιταλ. *pipì*.

πίπιζα
< αλβ. *pipëza*.

πιπίζω → πιππίζω

πιπίλα
< μεσν. *πιπιλίζω* (υποχωρητ., πιθ. κατά τα *γρυλίζω, ψελλίζω*), ίσως < λατ. *pipiare / pipilare* (βλ.λ. *πίπα*) με επίδρ. τού ηχομιμητ. μεσν. *πιπίζω* «βυζαίνω, ρουφώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιπίλισ-μα < *πιπιλισ- (πιπιλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
πιπιλισ-τός < *πιπιλισ- (πιπιλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

πιππίζω «τιττυβίζω»
αρχ., ονοματοπ. λ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], όπως και τα αντίστοιχα λατ. *pipio / pipilo*, καθώς και το γερμ. *piepen*. Συνδέεται επίσης με το αρχ. *πιπώ, -οῦς* «δρυοκολάπτης», αλλά δεν σχετίζεται με το ηχομιμητ. μεσν. *πιπίζω* «βυζαίνω, ρουφώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πίππισ-μα
πιππ-ίνι «νεοσσός περιστεριού».

πιράνχας
< αγγλ. *piranhas*, πληθ. τού ουσ. *piranha* < πορτ. *piranha* «σαρκοβόρο ψάρι τού Αμαζονίου» < *piraya* «ψαλίδι», λ. τής γλ. Τούπι (ιθαγενών τής Βραζιλίας).

πιρόγα «ελαφρύ μακρόστενο πλοιάριο»
μεταφορά τού γαλλ. *pirogue* < ισπ. *piragua* < *piraugue*, λ. ιθαγενών τής Καραϊβικής.

πίρος «πώμα βαρελιού – μπουλόνι μηχανής»
μεσν. < διαλεκτ. ιταλ. *piro*, πιθ. αντιδάν., αν ανάγεται σε δημώδ. λατ. **epiru(m)* < λατ. *epiūrus* < αρχ. *ἐπίουρος* «φρουρός, φύλακας – ξύλινο πώμα» < *ἐπι-* + *οὖρος* «φρουρός» < **Fόρ-Fος*, από θ. τού ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω» (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πίρος ή πείρος;
Ορισμένες φορές η λέξη γράφεται εσφαλμένα *πείρος* (με -*ει*-) από παρασύνδεση προς το ρ. *πείρω* «διαπερνώ, διατρυπώ». Με βάση την επικρατούσα ετυμολογική προέλευση (βλ. ανωτέρω), η λέξη ορθογραφείται κανονικά και απλούστερα με -*ι*-: ***πίρος***.

πιροσκί
< ρωσ. *pirožki*, πληθ. τού *pirožók*, που είναι υποκορ. τού ουσ. *pirog* «τούρτα – κρεατόπιτα».

πιρουέτα
< ιταλ. *piruetta* < γαλλ. *pirouette*, που ανάγεται σε τύπο *pirouelle* «σβούρα» (με παρασύνδεση προς το ουσ. *girouette* «ανεμοδούρα»), < θ. **pir*- «βύσμα, σφήνα» + *rouelle* «ροδέλα» < δημώδ. λατ. *rotella*, υποκορ. τού λατ. *rota* «τροχός».

πιρούνι
< μεσν. *πιρούνι(ν)* (με δυσεξήγητη τροπή /e/ > /i/, ίσως από επίδρ. ουσ. με το μεσν. πρόθεμα *(ἐ)πι*-· το /o/ > /u/ οφείλεται σε αναλογία προς άλλα ουδ. σε -*ούνι*, π.χ. *πιγ-ούνι*, *κουδ-ούνι*, *γουρ-ούνι*) < ελνστ. *περόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *περόνη* (βλ.λ.). Η γρ. *πηρούνι* (με -*η*-) δεν δικαιολογείται ετυμολογικά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιρουν-ιά
πιρουν-ιάζω
πιρούνιασ-μα < *πιρουνιασ*- (*πιρουνιάζω*) + παραγ. τέρμα -*μα*.
ΣΥΝΘ. κουταλο-πίρουνα, μαχαιρο-πίρουνα.

πισθάγκωνα
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὀ*-) < όψιμο ελνστ. (5ος αι.) *ὀπισθάγκωνα*, επιρρ. τύπος, < αρχ. *ὄπισθ(εν)* + *ἀγκών*, -*ῶνος*.

πισίνα
< ιταλ. *piscina* < λατ. *piscīna* «ιχθυοτροφείο – κολυμβήθρα, δεξαμενή» (> ελνστ. *πισκίνα* «ανοιχτή δεξαμενή (κατά κανόνα για άρδευση κήπου)») < *piscis*, -*is* «ψάρι».

πισινός
μεσν. < *ὀπισ-ινός* «αυτός που βρίσκεται πίσω – (ως ουσ.) τα νώτα ανθρώπου» (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου ο-) < αρχ. *ὀπίσ(ω)* (βλ.λ. *πίσω*) + παραγ. τέρμα -*ινός* (πβ. κ. *μπροστ-ινός*).

πίσσα
αρχ. (αττ. *πίττα*) [ήδη ομηρικό] < **piq-ya* < Ι.Ε. **piq*- «πίσσα» || λατ. *pix*, -*cis* (> γαλλ. *poix*, ισπ. *pez*, ιταλ. *pece*· από το λατ. προήλθαν επίσης το παλ. γερμ. *peh* > γερμ. *Pech* και το παλ. αγγλ. *pic* > αγγλ. *pitch*), παλ. σλαβ. *pĭcĭlŭ* || πιθ. αρχ. *πίτ-υς* «είδος κωνοφόρου δέντρου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πισσ-άρω < *πίσσ(α)* + παραγ. τέρμα -*άρω*
πισσάρισ-μα < *πισσαρισ*- (*πισσάρω*) + παραγ. τέρμα -*μα*
πισσώνω < μεσν. *πισσ-ώνω* < ελνστ. *πισσ-ῶ* (-*όω*), αρχική σημ. «επαλείφω με πίσσα»
πίσσω-μα < *πισσώ(νω)* + παραγ. τέρμα -*μα*
πίσσωση < ελνστ. *πίσσω-σις* < ρ. *πισσ-ῶ* (-*όω*)
πισσωτός < ελνστ. *πισσω-τός* < ρ. *πισσ-ῶ* (-*όω*).
ΣΥΝΘ. πισσ(ο)-: *πισσ-άσφαλτος* (ελνστ.), *πισσόλιθος* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Pechstein*), *πισσόχαρτο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *tar paper*), *πισσόστρωση* κ.ά.
-πισσα: *πετρελαιό-πισσα*, *ξυλό-πισσα*, *ρητινό-πισσα*, *υγρό-πισσα*, *ξηρό-πισσα*, *ελατό-πισσα*.

πίστα
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *piste* < παλ. ιταλ. *pista* (σύγχρ. *pesta*) < ρ. *pistare* «πατώ, ποδοπατώ – κοπανίζω» < δημώδ. λατ. *pistare*, που σχηματίστηκε από θέμα τού λατ. *pinso* «ποδοπατώ – κοπανίζω» (μτχ. *pistus*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (16ος αι.) «ίχνος που αφήνει πίσω του κάποιο ζωντανό πλάσμα» → 17ος αι. (μτφ.) «διαδρομή, πορεία» → 19ος αι. «δρόμος σχεδιασμένος για ιππικούς αγώνες», αργότερα γενικά «έκταση κατάλληλη για αγώνες ή χορό».

πιστάκη «φιστικιά»
ελνστ., ανατολ. δάνειο, όπως και το συνώνυμο περσ. *pista*. Βλ. κ. *φιστίκι*.

πίστη
ΕΤΥΜ. < αρχ. *πίστις* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 372: *πίστεις δ' ἄρα ὁμῶς καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας*] < **πίθ-τις*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πείθω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ). Βλ. κ. *πιστός*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. συνδύαζε τις σημ. «πεποίθηση, ισχυρή βεβαιότητα» και, ως νομικός όρος, «εγγύηση, βεβαιωμένη υπόσταση – όρκος» (πβ. Δημοσθ. *Φίλιπ.* 13: *ἐκεῖνος τὰς πίστεις ὑπεριδὼν καὶ τοὺς ὅρκους ὑπερβὰς λέλυκεν ἀδίκως τὴν εἰρήνην*· Αριστοφ. *Λυσιστρ.* 1185: *ὅρκους δ' ἐκεῖ καὶ πίστιν ἀλλήλοις δότε*). Ήδη αρχ. είναι η χρήση τής λέξεως σχετικά με την εμπιστοσύνη και την προσήλωση σε θεό (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1445: *καὶ γὰρ σὺ νῦν τἂν τῷ θεῷ πίστιν φέροις*· ήδη ελνστ. η σύνταξη με το ρ. *ἔχω* σε αυτή τη σημασία, π.χ. Κ.Δ. Ιακώβ. 2,14: *τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιστεύω < αρχ. *πιστ-εύω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 800-1: *εἴ τι πιστεῦσαι θεῶν χρὴ θεσφάτοισιν*] < *πίστ(ις)* + παραγ. τέρμα -*εύω*. Η λ. συνδέθηκε την ελληνιστική εποχή με το χριστιανικό *Σύμβολον τῆς Πίστεως* (γνωστό ως «Πιστεύω», που περιλαμβάνει τα άρθρα τής πίστεως· απαντά στον Αθανάσιο, 4ος αι. μ.Χ., όπου και η φρ. *σύμβολον τῆς πίστεως*), το οποίο αποδόθηκε στη Λατινική

ως *Credo* και κατόπιν επεκτάθηκε σημασιολογικώς, δηλώνοντας επίσης ιδεολογικές πεποιθήσεις
πιστευτός < ελνστ. *πιστευ-τός* (ρηματ. επίθ.) < αρχ. *πιστ-εύω*.

πιστικός

ελνστ., αρχική σημ. «πιστός, αξιόπιστος», < αρχ. *πίστ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Διαφορετικής αρχής είναι το μεσν. επίθ. *(έ)μπιστικός* < *ἔμπιστ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Το ουσιαστικοπ. αρσ. απαντά ήδη την όψιμη ελνστ. εποχή με τη σημ. «μισθωτός βοσκός».

πιστόλι

υποκορ. τού μεσν. *πιστόλα* < ιταλ. *pistola* < γαλλ. *pistole* < γερμ. *Pistole* < τσεχ. *píšt'ala*, αρχική σημ. «καλάμι, πίπα, σύριγγα» και (τον 15ο αι. μτφ.) «είδος φορητού πυροβόλου όπλου».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιστολ-άκι
πιστολιά < μεσν. *πιστολ-ιά* < *πιστόλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
πιστόλ-α
πιστολ-άς
πιστολέρο < ισπ. *pistolero* < *pistola* (βλ. ανωτέρω)
πιστολέτο < ιταλ. *pistoletto*, υποκορ. τού *pistola*
πιστολ-ίδι < *πιστόλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *τουφεκ-ίδι, καννον-ίδι*
πιστολ-ίζω.

πιστόνι

«έμβολο (κινητήρα ή πνευστού μουσικού οργάνου)»
μεταφορά τού γαλλ. *piston* < ιταλ. *pistone* «έμβολο» (αρχική σημ. «γουδοχέρι»· δήλωσε επίσης είδος εμπροσθογεμούς αρκεβουζίου (βλ.λ.), το οποίο πέρασε στο μεσν. *πιστόνι*) < (υποχωρητ.) ρ. *pistare* «πατώ, ποδοπατώ – κοπανίζω» (βλ.λ. *πίστα*).

πιστοποιώ

< ελνστ. *πιστοποιῶ (-έω)* «επιβεβαιώνω» < *πιστό(ς)* + *ποιῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιστοποίηση < ελνστ. *πιστοποίη-σις* «(επι)βεβαίωση»
πιστοποιητικό, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *certificat*.

πιστός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 460: *ὃ γὰρ ἦν οἱ ἀπώλεσε πιστὸς ἑταῖρος*] < **πιθ-τός*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πείθω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) συνοδευόμενη από το παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθέτων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιστότητα < αρχ. *πιστ-ότης, -ότητος* «πίστη, τιμιότητα, αξιοπιστία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 4.8.4: *ὅσῳ δὲ μᾶλλον αἱ ἄλλαι πόλεις σὺν τῇ τύχῃ ἀπεστράφησαν ἡμῶν, τοσούτῳ ὄντως ἡ ὑμετέρα πιστότης μείζων φανείη ἄν*] → Οι σημ. «ακρίβεια τής απόδοσης» και «ικανότητα ραδιοφωνικού δέκτη ή ενισχυτή να αναπαράγει χωρίς παραμόρφωση τον ήχο» αποτελούν απόδ. των αγγλ. *fidelity* και γαλλ. *fidélité*.
ΣΥΝΘ. πιστο-: *πιστο-δότης, πιστο-λήπτης, πιστοδοτώ* (απόδ. τού γαλλ. *faire crédit*), *πιστο-χρεώνω* (λόγ. [1897], απόδ. τού γαλλ. *créditer et débiter*) κ.ά.
-πιστος: *ά-πιστος, έμ-πιστος, ολιγό-πιστος, παραδό-πιστος, σκορδό-πιστος, αξιό-πιστος, αναξιό-πιστος, κακό-πιστος, καλό-πιστος, αλλό-πιστος, ευκολό-πιστος, αλλαξό-πιστος, μωρό-πιστος, εύ-πιστος, δύσ-πιστος* κ.ά.
-πιστία: *α-πιστία, ολιγο-πιστία, αγαθο-πιστία, αξιο-πιστία, αναξιο-πιστία, κακο-πιστία, καλο-πιστία, αλλαξο-πιστία, μωρο-πιστία, δυσ-πιστία, ευ-πιστία* κ.ά.

πιστώνω

μεσν. < αρχ. *πιστῶ (-όω)* «επιβεβαιώνω, εγγυώμαι» [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* ο 435-6: *εἴη κεν καὶ τοῦτ', εἴ μοι ἐθέλοιτέ γε, ναῦται, ὅρκῳ πιστωθῆναι ἀπήμονά μ' οἴκαδ' ἀπάξειν*] < *πιστός* (βλ.λ.). Η σύγχρονη οικονομική σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *créditer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πίστωση < αρχ. *πίστω-σις* «διαβεβαίωση, επιβεβαίωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 943c.2-3: *μὴ περὶ προτέρου πολέμου μηδὲν παρεχόμενον μήτε τεκμήριον μήτε μαρτύρων πιστώσεις λόγων*] < ρ. *πιστῶ (-όω)* → Ως οικον. όρ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *crédit*
πιστωτής < ελνστ. *πιστω-τής* «αυτός που (επι)βεβαιώνει» (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *créancier*)
πιστωτικός < ελνστ. *πιστω-τικός* «βεβαιωτικός».

πίσω

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ό-*) < αρχ. *ὀπίσω / ὀπίσσω* (επικ.) < **ὀπί-ty-ō* < πρόθ. *ὀπί* «επί, πάνω» (βλ.λ. *ὄπισθεν*) + παραγ. επίθημα **-ty-* (βλ. το αντίθετο *πρόσω*).
ΣΥΝΘ. πισω-: *πισω-βελονιά, πισω-γάζι, πισω-γυρίζω, πισω-δρομώ – πισω-κάπουλα, πισώ-πλατα* κ.ά.

πίτα

μεσν., πιθ. αντιδάν., < παλ. ιταλ. *pitta* < δημώδ. λατ. **pitta* < αρχ. *πίττα*, αττ. τύπος τής λ. *πίσσα* (βλ.λ.). Αν ισχύει αυτή η ετυμολ. εκδοχή, τότε η λ. θα σήμαινε αρχικώς «πρόχειρο άζυμο ψωμί» (με μειωτ. χρήση, σημασία που υπάρχει ακόμη στην κατωιταλική διάλεκτο) ή «πίτα με ρευστά υλικά» (δηλ. με ρευστή γέμιση). Κατ' άλλη εκδοχή, το δημώδ. λατ. **pitta* ανάγεται σε τύπο **picta*, που προέρχεται από το αρχ. *πηκτή*, θηλ. τού επιθ. *πηκτός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πίτα, πήττα, πήτα ή πίττα;
Η λέξη έχει γραφεί κατά καιρούς με διάφορους τρόπους, ανάλογα με την ετυμολογική εκδοχή που εθεωρείτο σωστή: *πήτα, πήττα, πίτα, πίττα*. Εφόσον υπάρχει βάσιμη αμφιβολία σχετικά με την προέ-

λευση, είναι κατάλληλο να ακολουθούμε την απλούστερη γραφή: ***πίτα*** (με *-ι-* και ένα *-τ-*).

πιτζάμα
< ιταλ. *pigiama* < αγγλ. *pyjamas* (πληθ.) < παλαιότ. *pay jamahs* < περσ. *pāy jāma* «παντελόνι» < *pāy* «πόδι» + *jāma* «ένδυμα». Η λ. δήλωσε το «ένδυμα ύπνου με παντελόνι» σε αντιδιαστολή προς τις μακριές πουκαμίσες και τα νυχτικά που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε.

πίτζιν «ανάμικτη ή μιγαδική γλώσσα»
< αγγλ. *Pidgin (English)*, αρχική σημ. «ανάμικτη (Αγγλική)», η οποία προέκυψε από συνάντηση τής Αγγλικής των αποίκων με τη μητρική γλώσσα των ιθαγενών. Η προέλευση τής λ. δεν είναι βέβαιη και αρχικώς τη συναντούμε με τις μορφές *pidjin, pidjun, bigeon*, υποστηρίζεται όμως ότι αποτελεί παραφθορά τού αγγλ. *business* με κινεζική επίδραση. Η εκδοχή αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η λ. *pidgin* πρωτοχρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τη γλώσσα που προέκυψε από ανάμιξη τής Αγγλικής με τοπική Κινεζική.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πίτζιν
Ο όρος ***πίτζιν*** δηλώνει τις διάφορες μορφές ανάμικτης ή μιγαδικής γλώσσας, οι οποίες προέκυψαν για τις ανάγκες των συναλλαγών και τής συνεννόησης ανθρώπων με διαφορετικές μητρικές γλώσσες, που ανήκουν σε απομακρυσμένες γλωσσικές οικογένειες. Κατά κανόνα πρόκειται για συνάντηση μιας ισχυρής διεθνούς γλώσσας (π.χ. τής Αγγλικής ή τής Γαλλικής) με μια επιχώρια γλώσσα, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί νέος γλωσσικός τύπος με απλούστερες συντακτικές δομές, γραμματική και λεξιλόγιο. Ενώ πολλές τέτοιες μιγαδικές μορφές αποδείχθηκαν βραχύβιες, μερικές επέζησαν και έγιναν μητρικές γλώσσες για την επόμενη γενεά ομιλητών, οπότε μετατράπηκαν σε ***κρεολές*** και κάποιες αναγνωρίστηκαν ως επίσημες γλώσσες (π.χ. Τοκ Πίσιν στη Νέα Γουινέα, Αϊτινή Κρεολή στην Αϊτή).

πίτουρο
< αρχ. *πίτυρον* (με διατήρηση τής αρχ. προφοράς τού *-υ-* ως [u]), κυρ. στον πληθ. *πίτυρα* (με ανομοίωση) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **πύτυρα* (με παραγ. τέρμα *-υρον*, πβ. κ. *λέπ-υρον*), που συνδ. με λατ. *putus* «αγνός, καθαρός», σανσκρ. *pávate* «εξαγνίζω», παλ. άνω γερμ. *fowen* «κοσκινίζω». Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με το αρχ. *πίτυλος* (βλ.λ. *πιτσυλίζω*).

πίτσα
< ιταλ. *pizza* < μεσν. λατ. *piz(z)a* «(ψημένη) πίτα». Έχουν διατυπωθεί διάφορες αμφισβητούμενες απόψεις: 1) Προέρχεται από γοτθικό ή λογγοβαρδικό τύπο, ο οποίος ανάγεται στο παλ. άνω γερμ. *bizzo* «κομμάτι ψωμιού, μπουκιά» (> γερμ. *Bissen*), με την υπόθεση ότι μεσολάβησε μεσν. λατ. **bizza*· 2) < υστλατ. φρ. *picea (placenta)* «πισσοειδής (πλακούντας)», δηλ. πίτα ή ζύμη με ρευστά υλικά στην επιφάνειά της, όπου *picea* είναι ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *piceus* «πισσοειδής» < λατ. *pix, -cis* «πίσσα» (η εκδοχή αυτή υποθέτει ότι η υστλατ. φρ. πλάστηκε ως απόδ. τού αρχ. *πίττα / πίσσα* στη σημ. «ζύμη με ρευστά υλικά»)· 3) < μεσν. *πίτ(τ)α* (βλ.λ.), αλλά το φωνηεντικό περιβάλλον δεν ευνοεί τροπή σε [ts] (τσιτακισμό).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιτσ-αδόρος < *πίτσ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *λουστρ-αδόρος*
πιτσαρία, μεταφορά τού ιταλ. *pizzeria* < *pizza* (κατά τα ουσ. σε *-αρία*).

πιτσικάτο «τρόπος παιξίματος εγχόρδων»
< ιταλ. *pizzicato* «τσιμπητό» < ρ. *pizzicare* «τσιμπώ, κεντώ» < *pizzo* «αιχμή – βουνοκορφή», εκφραστ. λ. από ονοματοπ. θέμα **piz-*.

πιτσιλώ → πιτσυλώ

πιτσιρίκος
< ιταλ. *piccirillo* «παιδάκι» (με επίδρ. των υποκορ. σε *-ίκος*), που απαντά στη διάλεκτο τής Νάπολης ως *piccërillë* και στα ανατολ. ιδιώματα ως *picirilu* (ίσως εισήλθε μέσω διαλεκτικού τύπου στη Νέα Ελληνική), προέρχεται δε από το επίθ. *piccino / piccinino* «μικρός, μικρούλης» < δημώδ. λατ. *pi(t)sinnus / *pitzinnīnus*, από εκφραστ. θέμα **pikk- / *picc-*, που ίσως συνδ. με το λατ. *paucus* «λίγος» (> ιταλ. *poco*) και έδωσε το μεσν. *πιτσός* «μικρόσωμος».

πιτσούνι
μεταφορά τού ιταλ. *piccione* «περιστέρι» (με επίδρ. των παλαιότερων ουσ. σε *-ούνι*, πβ. κ. *πιγ-ούνι, κουδ-ούνι*) < υστλατ. *pipiōne(m)* (ουσ. *pipio, -ōnis*), ονοματοπ. λ. που συνδ. με το ρήμα *pipiāre* «τιττυβίζω, πιπιπίζω».

πιτσυλίζω
< ελνστ. *πιτυλίζω* «κουνώ ή τινάζω ρυθμικά τα χέρια» (με τσιτακισμό [ti] > [tsi]) < αρχ. *πίτυλος* «πλατάγισμα τού κουπιού στο νερό – ρυθμικό, επαναλαμβανόμενο χτύπημα», που ίσως ανάγεται στο θ. *πετ- / πιτ-* (εμφανίζεται στον σπάνιο τύπο *πίτ-νω*) τού ρήματος *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πιτσυλ-ιά
πιτσύλισ-μα
πιτσυλισ-τός (ρηματ. επίθ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πιτσιλίζω ή πιτσυλίζω;
Εφόσον προέρχεται από το ελνστ. *πιτυλίζω*, γρά-

φεται προφανώς με -υ-: ***πιτσυλίζω***. Η γραφή *πιτσιλίζω* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλοποίηση.

πίττα → **πίτα**

πιττάκιο
< ελνστ. *πιττάκιον* «πινακίδα, δέλτος – επιστολή», αβεβ. ετύμου. Δεν υπάρχει σχέση με το ουσ. *πίσσα*. Ορισμένες χρήσεις τού λατ. δανείου *pittacium* «δέλτος – λωρίδα δέρματος – επιστολή», καθώς και η «γλώσσα» *πεττύκια* «σκυτεύτρια», έχουν οδηγήσει στην αμφισβητούμενη υπόθ. ότι συνδέεται με το αρχ. *πίσυγγος* «υποδηματοποιός, σκυτοτόμος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ταχυδρόμος*.

πιτυρίαση «είδος δερματοπάθειας»
< ελνστ. *πιτυρίασις* < ρ. **πιτυριῶ (-άω)* < αρχ. *πίτυρον* (βλ.λ. *πίτουρο*).

πιτυρίδα
μεσν. < αρχ. *πιτυρίς, -ίδος* (ενν. *ἐλαία*) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Καλλίμαχο (απόσπ.)], αρχική σημ. «ελιά χρώματος παρόμοιου με τού πίτουρου», < *πίτυρον* (βλ.λ. *πίτουρο*). Η σημερινή σημ. πρωτοαπαντά στα ομόρριζα *πιτύρισμα (κεφαλῆς)* και *πίτυρα (κεφαλῆς)*.

πίτυς «κουκκουναριά»
αρχ., συνδ. με τα συνώνυμα λατ. *pīnus* (> γαλλ. *pin*) και αλβ. *pishe*. Ίσως ανάγεται σε θ. **pi-tu-*, πράγμα που αποκλείει οποιαδήποτε ετυμολ. σχέση με το ρ. *πίνω*.

πίφερο «ξύλινο πνευστό μουσικό όργανο»
< ιταλ. *piffero* < μεσν. λατ. *piffarus* (> μεσν. *πίφαρον*) < μέσο άνω γερμ. *pīfer* (> γερμ. *Pfeiffer*), ονοματοποιημένη λ.

πιώμα
< μεσν. *πιῶμα* < *πιῶ* (υποτακτική αορ., συνοπτ. τύπος τού ρ. *πίνω*) + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *λειώ-μα*. Η γρ. *πιόμα* δεν έχει ετυμολογική στήριξη.

πλαγγόνα «κέρινη κούκλα»
< αρχ. *πλαγγών, -όνος* «κέρινη κούκλα», ίσως συνδ. με το ρ. *πλάζω* «εκτρέπω (βίαια), πλανώ» (πβ. απρφ. αορ. *πλάγξασθαι*), σχέση μορφολογικώς δυνατή, αλλά χωρίς τεκμηρίωση ως προς τη σημασία. Ορισμένοι έχουν χρησιμοποιήσει τη λ. στη Νέα Ελληνική αντί τού όρου *μοντέλο* (για φωτογράφιση ή επίδειξη μόδας).

πλάγιος
αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < **plə-g-jo-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **pela-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» || λατ. *palma* «παλάμη» (> γαλλ. *paume*, ισπ. *palma*, πβ. αγγλ. *palm*), *plānus* «επίπεδος, ομαλός» (> γαλλ. *plain*, ισπ. *llano*), αρχ. γερμ. **flaka-* «επίπεδος» (> γερμ. *flach*), ιρλ. *lám* «χέρι» || αρχ. *παλά-μη, πέλα-γος, πλάξ, -κός* (βλ.λ. *πλάκα*[1]), *πλήσσω / πλήττω* (< **πλή-κ-jω*) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαγιά < μεσν. *πλαγ-ία / πλαγ-ιά* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *πλάγιος*

πλαγιάζω < ελνστ. *πλαγι-άζω* «γυρίζω ή ρίχνω στο πλάι – παροδηγώ, διαστρέφω – κλίνω τους τύπους των λέξεων» (η σημ. «ξαπλώνω» είναι μεσν.)

πλάγιασμα < μεσν. *πλάγιασ-μα* < *πλαγιασ- (πλαγιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

πλαγιασ-τός (ρηματ. επίθ.) < *πλαγιασ- (πλαγιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*

πλαγιότητα < ελνστ. *πλαγι-ότης, -ότητος*

πλαγίως < αρχ. επίρρ. *πλαγ-ίως*.

ΣΥΝΘ. πλαγι(ο)-: *πλαγί-αυλος* (ελνστ.), *πλαγιο-φύλακας* (ελνστ.), *πλαγιο-δέτης* (λόγ. [1858]), *πλαγι-ο-δετώ* (λόγ. [1897]), *πλαγιο-δρομώ* (λόγ. [1889]), *πλαγιό-τιτλος* (λόγ. [1894]), *πλαγιο-φυλακή* (λόγ. [1887]), *πλαγιο-βάδιση* (λόγ. [1891]), *πλαγιο-κοπώ, πλαγιο-μετωπικός, πλαγιο-ποδισμός* (λόγ. [1891]), *πλαγιο-τροχασμός* κ.ά.

-πλαγιά: *βουνο-πλαγιά, λοφο-πλαγιά*.

πλαγκτόν
αντιδάν., < γαλλ. *plancton* < γερμ. *Plankton*, όρος βασισμένος στο αρχ. *πλαγκτόν*, ουδ. τού επιθ. *πλαγκτός* «περιπλανώμενος, άστατος», που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *πλάζω* «εκτρέπω (βίαια), πλανώ» < **πλάγγ-jω* < **pla-n-q-* (με έρρινο ένθημα), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **plā-q-* «χτυπώ, πλήττω» || λατ. *plango* «χτυπώ, πλήττω» (> γαλλ. *plaindre*, ισπ. *plañir*, ιταλ. *piangere*), *plaga* «χτύπημα, πληγή» (> γαλλ. *plaie*, ισπ. *playa* και μέσω παλ. γαλλ. το αγγλ. *plague* «βασανιστήριο – πανούκλα»), αρχ. γερμ. **flōk-a-* «καταριέμαι» (> γερμ. *fluchen*, ολλ. *vloeken*) || αρχ. *πλήσσω / πλήττω* (< **πλή-κ-jω*) (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πλαγκτόν
Το αρχ. επίθετο *πλαγκτός* αναφερόταν αρχικώς σε αυτόν που «πλέει άστατα», όπως περιγράφει ο Αισχύλος τα επανωφόρια των πνιγμένων Περσών μετά τη ναυμαχία τής Σαλαμίνας, ενώ αποδιδόταν επίσης στα σύννεφα. Το 1887 ο Γερμανός φυσιολόγος V. Hansen εισήγαγε το ουδ. ***πλαγκτόν*** με σκοπό να δηλώσει τους υδρόβιους οργανισμούς που «πλέουν άστατα», επειδή δεν διαθέτουν πλευστικές ικανότητες, αλλά παρασύρονται από το ρεύμα.

πλαδαρός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], εκφραστ. λ. με παραγ. τέρμα *-αρός* (πβ. αρχ. *ῥυπ-αρός, σθεν-αρός*), που ίσως συνδ. με λιθ. *pèldu* «κολυμπώ» ή λιθ. *pilù* «ποτίζω, χύνω», αρμ. *helum* (< **pel-nu-mi*). Ορισμένοι εικάζουν απώτερη σύνδεση με τη λεξιλο-

γική οικογένεια τού αρχ. *πίμπλημι* «γεμίζω» (βλ.λ. *πλήθος*).

πλαζ

αντιδάν., < γαλλ. *plage* < ιταλ. *piaggia* «πλαγιά – ακρογιαλιά» < μεσν. λατ. *plagia* «επικλινές έδαφος» < αρχ. *τὰ πλάγια* «πλευρές» (κυρ. στρατ. όρος), ουδ. πληθ. τού επιθ. *πλάγιος* (βλ.λ.). Η φρ. *τὰ πλάγια* δήλωσε από την ελληνιστική εποχή τις πλευρές τής οδού και, κατ' επέκταση, τις όχθες ποταμού.

πλάθω → πλάσσω

πλάι

< μεσν. *πλά(γ)ι(ν)* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-γ-*) < αρχ. *πλάγιον* «πλευρά» (βλ. κ. *πλαζ*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *πλάγιος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλα-ϊνός < μεσν. *πλαγ-ινός* < *πλάγ(ιν)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.

πλαίσιο

< αρχ. *πλαίσιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.78.2: *τὸ δὲ <στράτευμα> ἐχώρει ἐν πλαισίῳ τεταγμένον*], τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι συνδέσεις με τα αρχ. *πλατύς, πλάτος* ούτε με λιθ. *plaitýtis* «καυχώμαι, μεγαλαυχώ». Ορισμένες σύγχρονες τεχν. σημ. οφείλονται σε επίδρ. τού αγγλ. *frame* και τού γαλλ. *cadre* (πβ. φρ. *dans le cadre de(s)* «στο πλαίσιο + γενική»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαισιώνω < ελνστ. *πλαισι-ῶ (-όω)* «κλείνω σε πλαίσιο» ➔ Στη μτφ. σημ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *encadrer*

πλαισίω-ση, λόγ. [1891], < *πλαισιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

πλάκα[1] «επίπεδο στερεό σώμα»

< αρχ. *πλάξ, -ακός* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Πέρσ.* 718: *κενώσας πᾶσαν ἠπείρου πλάκα*] < **pla-q-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **pelə-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» || λατ. *pla-n-cus* «πλατύπους», *planca* «σανίδα» (> γαλλ. *planche*, ισπ. *plancha*, από γαλλ. το αγγλ. *plank*), λιθ. *plākanas* «επίπεδος», αρχ. γερμ. **flaka-* (> γερμ. *flach*) κ.ά. || αρχ. *παλά-μη, πέλα-γος, πλάγ-ιος, πλήσσω / πλήττω* (< **πλή-κ-jω*), *πλακ-οῦς, -οῦντος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλακ-άς

πλακί < αρχ. *πλακ-ίον*, υποκορ. τού *πλάξ, -ακός* ➔ Η λ. αναφερόταν αρχικά στο σκεύος όπου προετοίμαζαν και έψηναν το φαγητό, αργότερα δε (μεσν.) και στο ίδιο το φαγητό

πλακ-ίδιο, λόγ. [1883], < *πλάκ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ίδιο* (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *tablette*, αγγλ. *tablet*)

πλακώδης < αρχ. *πλακ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. πλακο-: *πλακο-ειδής* (λόγ. [1839]), *πλακό-στρωση* (λόγ. [1865]), *πλακό-στρωτος* (λόγ. [1888]), *πλακό-πιτα* (μεσν.), *πλακό-στρωμα* κ.ά.

πλάκα[2] «αστείο»

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *blague* «αστείο, ευτράπελο» (με παρετυμολ. σύνδεση προς το *πλάκα*[1]) < ολλ. *blag* «θήκη, περιτύλιγμα», που συνδ. ετυμολογικά με το αγγλ. *belly* «κοιλιά» και με το παλ. άνω γερμ. *balg* «θήκη, θύλακος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στη Γαλλική) «καπνοθήκη, ταμπακιέρα» ➔ 18ος αι. «πρόλοβος / σάκος τού πελεκάνου» ➔ 19ος αι. (μτφ.) «φουσκωμένα, στομφώδη λόγια» και, κατ' επέκταση, «ευτράπελο σχόλιο, αστείο» (ήδη στα λογοτεχνικά έργα τού Μπαλζάκ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλακ-ατζής < *πλάκ(α)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *χωρατ-ατζής*.

πλακάζ «επένδυση επιφάνειας ξύλου ή μετάλλου»

< γαλλ. *placage* < ρ. *plaquer* «επικαλύπτω, επιστρώνω – κολλώ» < ολλ. *plakken* «επικολλώ» (ίσως διά τού μέσ. ολλ. *placken*).

πλακάτ «πινακίδα με συνθήματα»

< γερμ. *Plakat* < ολλ. *plakkaat* < γαλλ. *placard* «αφίσα, πινακίδα» < ρ. *plaquer* (βλ.λ. *πλακάζ*).

πλακέ

< γαλλ. *plaqué*, μτχ. τού ρ. *plaquer* «επικαλύπτω, επιστρώνω – κολλώ» (βλ.λ. *πλακάζ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλακέτα, μεταφορά τού γαλλ. *plaquette*, υποκορ. τού ουσ. *plaque* < ρ. *plaquer* (υποχωρητ.).

ΣΥΝΘ. κόντρα πλακέ (βλ.λ.).

πλακούντας

< αρχ. *πλακοῦς, -οῦντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη, Αριστοφάνη και κωμικούς ποιητές], αρχική σημ. «γλύκυσμα επίπεδου σχήματος», συνηρημένος ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. **πλακόεις* «επίπεδος» (μέσω τύπων όπως γεν. **πλακ-όεντος* > *πλακοῦντος*, αιτ. **πλακ-όεντα* > *πλακοῦντα*) < *πλάξ, -κός* (βλ.λ. *πλάκα*[1]). Η ανατομική σημασία πρωτοεμφανίζεται στο ελληνογενές γαλλ. *placenta* < λατ. *placenta* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *placeo* «αρέσω») < αρχ. *πλακοῦντα*, αιτ. τού *πλακοῦς, -οῦντος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλακούντιο < ελνστ. *πλακούντ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *πλακοῦς, -οῦντος*

πλακουντο-ειδής

πλακουντώδης < ελνστ. *πλακουντ-ώδης*.

πλακουτσωτός

< *πλακουτσ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ωτός*) < *πλά(κα)* + επίθ. *κουτσός* «λίγος» (με σμικρυντική έννοια), πράγμα που εξηγεί τη σημ. «λίγο / κάπως πεπλατυσμένος».

πλακώνω

μεσν. < ελνστ. *πλακῶ (-όω)* «επιστρώνω με πλάκες (μαρμάρου)» < αρχ. *πλάξ, -ακός* (βλ.λ. *πλάκα*[1]). Ήδη μεσν. είναι οι σημ. «πιέζω, συνθλίβω (με το βάρος)» και «επιτίθεμαι, εφορμώ βίαια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλάκωμα < μεσν. *πλάκω-μα* < *πλακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

πλάκωση < ελνστ. *πλάκω-σις* «κάλυψη πρόσοψης με πλάκες» < ρ. *πλακ-ῶ (-όω)*

πλακωτός < μεσν. *πλακ-ωτός* < *πλάκ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

πλάνη[1] → πλανώ

πλάνη[2] «εργαλείο τριβής»

πιθ. ήδη μεσν. < υστλατ. *plana*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού λατ. επιθ. *planus* «ομαλός, επίπεδος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαν-ίζω < *πλάν(η)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

πλαν-άρω, μεταφορά τού βεν. *planare* «λειαίνω» < υστλατ. *plana* (βλ. παραπάνω)

πλαν-ίδι < *πλαν(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *ρο-καν-ίδι, σκουπ-ίδι*

πλάνισ-μα < *πλανισ- (πλανίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

πλανήτης

ΕΤΥΜ. αρχ. < ουσ. *πλάνης, -ητος* «περιπλανώμενος» < ρ. *πλανῶ, -ῶμαι (-άο-)*, βλ.λ.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περιπλανώμενος» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 371d: *ἢ οὐ καπήλους καλοῦμεν [...] τοὺς δὲ πλανήτας ἐπὶ τὰς πόλεις ἐμπόρους;*) → ήδη αρχ. σημ. «ετερόφωτο ουράνιο σώμα τροχιάς» (πβ. Εμπεδ. *απόσπ.* 54.2: *τοὺς μὲν ἀπλανεῖς ἀστέρας συνδεδέσθαι τῷ κρυστάλλῳ, τοὺς δὲ πλανήτας ἀνεῖσθαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλανητ-άριο, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *planetarium*

πλανητικός < ελνστ. *πλανητ-ικός* «περιπλανώμενος, ασταθής – σχετικός με τους πλανήτες»

πλανητο-ειδής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *planétoïde*.

ΣΥΝΘ. πλανητ(ο)-: *πλανητ-άρχης* (για τον Πρόεδρο των Η.Π.Α.), *πλανητο-λογία* (λόγ. [1849], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *planétologie*).

πλάνο

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *plan*, που αποτελεί ουσιαστικοπ. τύπο τού επιθ. *plan*, το οποίο είναι λόγ. μεταφορά τού λατ. *planus* «ομαλός, επίπεδος».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (16ος αι.) «περιορισμένη επίπεδη επιφάνεια εδάφους» → 17ος αι. «γεωμετρικά προσδιορισμένη επιφάνεια – σχεδιάγραμμα», από όπου προέκυψαν οι σύγχρονες μτφ. σημασίες.

πλανόδιος

αρχ., αρχική σημ. «αυτός που κινείται εκτός τής οδού, (κατ' επέκτ.) περιπλανώμενος», < *πλάν(ος)* (< ρ. *πλανῶ, -ῶμαι*, βλ.λ.) + *ὁδ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιος*.

πλάνος → πλανώ

πλαντάζω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού *πλαντάσσω* (πβ. κ. *τάσσω > τάζω, τινάσσω > τινάζω, χαράσσω > χαράζω*, από το τέρμα τού αορ. **-ακ-σα*: **φώνακ-σα, *πλάντακ-σα*) < *πλατάσσω* «χτυπώ δύο επίπεδα αντικείμενα μεταξύ τους, πλαταγίζω» (με πηχροποίηση τού ενδοφωνεντικού *-τ-*) < αρχ. *πλατ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-άσσω*. Ήδη μεσν. είναι η βασική σημ. «νιώθω δυσφορία, συναισθηματική πίεση, ασφυκτιώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλάνταγ-μα.

πλανώ

< ελνστ. *πλανῶ (-άω)* < αρχ. μέσο *πλανῶμαι (-άο-)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 321: *ἵπποι δὲ πλανόωνται ἀνὰ δρόμον*], αβεβ. ετύμου. Η προφανής σύνδεση με το Ι.Ε. **pelə-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» και με τα αρχ. ομόρριζα *παλά-μη, πέλα-γος, πλά-γ-ιος, πλάσσω* (βλ.λ.) κ.ά. δεν μπορεί να τεκμηριωθεί και, επομένως, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί συγγενές το λατ. *planus* «ομαλός, επίπεδος». Εξίσου αμφίβολη είναι η εικαζόμενη σχέση με την οικογένεια των αρχ. *πλάζω* «εκτρέπω, πλανώ» (βλ.λ. *πλαγκτόν*) και *πλήσσω / -ττω*. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι το *πλανῶμαι* συνδ. με το παλ. ισλ. *flana* «περιπλανώμαι, πηγαίνω εδώ και εκεί», λ. απομονωμένη στις τευτονικές γλώσσες. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλάνη < αρχ. *πλάν-η* «περιπλάνηση – παραπλάνηση, απάτη» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο] < ρ. *πλανῶμαι (-άο-)*

πλανεύω < μεσν. *πλαν-εύω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *πλαν-ῶ (-άω)*

πλάνεμα < μεσν. *πλάνε-μα* < ρ. *πλαν-εύω*

πλαν-ερός < *πλάν(η)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φλογ-ερός, παγ-ερός, φθον-ερός*

πλανευ-τής < *πλανεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*

πλάνης < αρχ. *πλάν-ης* «πλανώμενος, περιφερόμενος, αλήτης» (πβ. Διογεν. *απόσπ.* 4.1: *ἄπολις, ἄοικος, πατρίδος ἐστερημένος, πτωχός, πλανήτης, βίον ἔχων ἐφήμερον*) < ρ. *πλανῶμαι (-άο-)*

πλάνος < αρχ. *πλάν-ος* «(ενεργ.) παραπλανητικός, απατηλός – (μέσο) (περι)πλανώμενος, ασταθής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 66-7: *ἀλλ' ἴστε πολλὰ μέν με δακρύσαντα δή, πολλὰς δ' ὁδοὺς ἐλθόντα φροντίδος πλάνοις* (για περιπλανήσεις τής σκέψης)] < ρ. *πλανῶμαι (-άο-)* (υποχωρητ.) → Ήδη στην αρχ. απαντά ουσιαστικοπ. το αρσ. *πλάνος (ὁ)* με τη σημ. «περιπλανώμενος» (πβ. Διον. Κωμ. *απόσπ.* 4.1: *Κηφισόδωρόν φασιν ἐπικαλούμενον πλάνον τιν' ἐν Ἀθήναις γενέσθαι*). Πβ. κ. ελνστ. σύνθ. *λαο-πλάνος*.

ΣΥΝΘ. -πλανώ / -πλανώμαι (και τα παράγωγα αυτών): *παρα-πλανώ / -πλανώμαι, απο-πλανώ / -πλα-*

νώμαι, περι-πλανώμαι – παρα-πλάνηση, παρα-πλανητικός, απο-πλάνηση, περι-πλάνηση κ.ά.

πλασάρω

αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *placer* «τοποθετώ, θέτω» < ουσ. *place* «χώρος, τόπος» < υστλατ. **plattea* (με εκφραστ. διπλασιασμό τού *-t-* κατ' επίδρ. τού επιθ. **plattus* < αρχ. *πλατύς*) < λατ. *platea* «φαρδύς δρόμος» < ελνστ. φρ. *πλατεῖα (ὁδός)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *πλατύς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλασαρ-ίζω, μεταπλ. τύπος τού ρ. *πλασ-άρω*

πλασάρισ-μα < *πλασαρισ-* (*πλασαρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

πλασαρισ-τός < *πλασαρισ-* (*πλασαρίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

πλασέ < γαλλ. *placé*, μτχ. τού ρ. *placer* «τοποθετώ, θέτω».

πλασέμπο «ψευδοφάρμακο, εικονικό φάρμακο»

< αγγλ. *placebo* (οπτικό δάνειο), που εισήχθη ως ιατρ. όρος στην Αγγλική το 1785 από το λατ. *placebo*, μέλλ. τού ρ. *placeo* «είμαι αρεστός, προκαλώ ευχαρίστηση».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πλασέμπο

Ο τύπος ***placebo*** αποτελεί την εισαγωγική λέξη τού πρώτου αντιφώνου τής νεκρώσιμης ακολουθίας των Καθολικών και κατά τον Μεσαίωνα δήλωνε περιληπτικά την ακολουθία αυτή (ειλημμένη από το ένατο εδάφιο τού Ψαλμού 114 στη *Βουλγάτα*: *Placebo Domino in regione vivorum* «Θα ευαρεστήσω τον Κύριο στη γη των ζωντανών» *εὐαρεστήσω ἐναντίον Κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων*). Σταδιακά, από φράσεις τής Παλαιάς Γαλλικής όπως *(parler / chanter) a placebo* «(μιλώ / τραγουδώ) για να ευχαριστήσω», η λέξη έφθασε να σημαίνει «κολακεύω, φιλοφρονώ» και κατ' επέκταση (ως ιατρικός όρος) «φαρμακευτική ουσία με παρηγορική (ανακουφιστική), όχι ιαματική λειτουργία – εικονικό φάρμακο».

πλάση → πλάσσω

-πλασία → πλάσσω

πλασιέ

< γαλλ. *placier*, αρχική σημ. «αυτός που ορίζει τους χώρους αγοράς – εμπορικός αντιπρόσωπος», < ρ. *placer* «τοποθετώ, θέτω» (βλ.λ. *πλασάρω*). Από την ίδια γαλλ. λέξη είχε προέλθει επίσης το μεσν. *πλασιέρης* «βοηθός δικαστή».

-πλάσιος λεξικό επίθημα

αρχ. λεξ. επίθημα (π.χ. *δι-πλάσιος, τρι-πλάσιος*), που ανάγεται σε τύπο **-πλάτ-ιος* (με συριστικοποίηση τού *-τ-*, πβ. κ. **δημότ-ιος > δημόσιος*) και πρωτοεμφανίζεται στο αριθμητ. *δι-πλάσιος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. -πλασιάζω: *δεκα-πλασιάζω, πολλα-πλασιάζω, εξα-πλασιάζω, δι-πλασιάζω, τρι-πλασιάζω* κ.ά.

πλάσμα → πλάσσω

πλασμώδιο «πολυπύρηνο κύτταρο – μικρόβιο ελονοσίας»

λόγ. [1892], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *plasmodium* < *plasm-* (< αρχ. *πλάσμα*) + *-od(ium)* (με παραγ. τέρμα *-ium*) < αρχ. παραγ. τέρμα *-ώδ(ης)* (βλ.λ.).

πλάσσω

< αρχ. *πλάσσω / -ττω* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 70: *αὐτίκα δ' ἐκ γαίης πλάσσε*] < **πλάθ-jω*, πιθ. από μεταπτωτ. βαθμίδα (με πρόσφυμα *-θ-*, ίσως ενεστωτικό, πβ. κ. *βρί-θω, πλή-θω*) τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **pela-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος», για το οποίο βλ. τα αρχ. ομόρριζα *παλά-μη, πέλα-γος, πλάξ, -κός* (βλ.λ. *πλάκα*[1]), *πλά-γ-ιος, πλήσσω / πλήττω* (< **πλή-κ-jω*) κ.ά. Το μεσν. *πλάθω* σχηματίστηκε με μεταπλασμό βάσει τού αορ. *ἔ-πλα-σα* κατά το σχήμα *ἔγνεσα – γνέθω, ἔκλωσα – κλώθω, ἐνίωσα – νιώθω* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλάση < αρχ. *πλά-σις* «σχηματισμός, επινόηση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ζῴων γενέσ.* 776a.33-34: *εἰς πλάσιν τοῦ ἐμβρύου*] → Ήδη ελνστ. η σημ. «δημιουργία τού ανθρώπου και τής φύσης από τον Θεό» (πβ. Θεοφίλ. *Πρὸς Αὐτόλ.* 2.23: *τὸν οὖν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς πεποίηκεν ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ πεφανέρωκεν μετὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικουμένη*

πλάσ-ιμο < *πλασ-* (*πλάθω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*

πλάσμα < αρχ. *πλάσ-μα* «εικόνα, είδωλο, ομοίωμα – έμψυχο δημιούργημα» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ξενοφάνη, *απόσπ.* Β1.21-22: *οὔ τι μάχας διέπειν Τιτήνων οὐδὲ Γιγάντων οὐδὲ Κενταύρων, πλάσματα τῶν προτέρων*] → Ο όρ. τής φυσικής ανάγεται στο ελληνογενές ν.λατ. *plasma*

πλασματικός < ελνστ. *πλασματ-ικός* «αυτός που μιμείται, δραματικός – πλαστός» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *fictif*)

πλάστης < αρχ. *πλάσ-της* «αυτός που πλάθει / σχηματίζει, τεχνίτης που εργάζεται με πηλό ή κερί – δημιουργός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 588d.1: *δεινοῦ πλάστου, ἔφη, τὸ ἔργον*]

πλαστήρι < μεσν. *πλασ-τήριον* «εργαστήριο πλαστικής, χειροτεχνείο», πβ. κ. *εργασ-τήρι(ον), σκαλιστήρι(ον)*.

ΣΥΝΘ. -πλασία: *ιδεο-πλασία, νεο-πλασία, οστεο-πλασία, υπο-πλασία, υπερ-πλασία, δυσ-πλασία* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πλάσσω

Το αρχ. ***πλάσσω*** σήμαινε αρχικώς «επαλείφω, χρίω» και αναφερόταν στη χρήση πηλού, κεριού

και άλλων υλικών με σκοπό την (καλλιτεχνική) δημιουργία. Ήδη στην Αρχαιότητα συναντούμε τη μεταφορική σημασία «ανατρέφω, εκπαιδεύω, διαπλάθω», με αποτέλεσμα να παρατηρείται όμοια σημασιολογική εξέλιξη με το λατ. *fingo* «πλάθω, κατασκευάζω – διαπλάθω, εκπαιδεύω».

πλαστελίνη

μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *plastiline* (με κατοπινή τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /l/), που προέρχεται από εμπορικό σήμα σχηματισμένο με βάση το θ. *πλαστ-* (< ρ. *πλάσσω*, πβ. *πλαστός, πλαστικός*), το επίθημα *-il-* (πιθ. < *ύλη*) και το παραγ. τέρμα *-ine*.

πλάστης → πλάσσω

πλάστιγγα

< αρχ. *πλάστιγξ, -ιγγος* «πλατύς δίσκος ζυγαριάς» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], εκφραστ. όρος με επίθημα *-ιγγ-* (πβ. αρχ. *στρόφ-ιγξ, -ιγγος*), πιθ. < **πλαστ-ός*, για το οποίο έχουν διατυπωθεί δύο υποθέσεις: α) ότι ανάγεται σε τύπο προερχόμενο από θ. **πλαστ-* τού ρ. *πλάσσω* (βλ.λ.) και, συνεπώς, στην Ι.Ε. ρίζα **pelə-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος», β) ότι ανάγεται σε τύπο **πλατ-το-* προερχόμενο (με ανομοίωση) από τις λ. *πλατύς* ή *πλάτη*.

πλαστικός

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πλαστ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *πλάσσω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εύπλαστος – κατάλληλος για πηλοπλαστική ή κηροπλαστική» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 679a: *αἱ πλαστικαὶ γὰρ καὶ ὅσαι πλεκτικαὶ τῶν τεχνῶν οὐδὲ ἓν προσδέονται σιδήρου*) → ελνστ. σημ. «η σχετική καλλιτεχνική δημιουργία» (συχνή φρ. *πλαστική τέχνη*) → σύγχρ. σημ. «αποτελούμενος από το ομώνυμο συνθετικό υλικό» (κατ' επίδρ. των ελληνογενών αγγλ. *plastic* και γαλλ. *plastique*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαστικ-ότητα, λόγ. [1849].

ΣΥΝΘ. πλαστικο- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *πλαστικο-ποιώ* (μεταφορά τού αγγλ. *plasticise*), *πλαστικοποίηση* (μεταφορά τού αγγλ. *plasticisation*), *πλαστικο-ποιητής* (μεταφορά τού αγγλ. *plasticiser*).

πλαστός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Θεογ.* 513: *πρῶτος γάρ ῥα Διὸς πλαστὴν ὑπέδεκτο γυναῖκα*], ρηματ. επίθ. (σε *-τός*) τού *πλάσσω / -ττω* (βλ.λ.). Προήλθε με συριστικοποίηση **πλαθ-τός* > *πλασ-τός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πλασμένος σε καλούπι» (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 219a: *τό τε αὖ περὶ τὸ σύνθετον καὶ πλαστόν, ὃ δὴ σκεῦος ὠνομάκαμεν*) → ήδη αρχ. σημ. «κατασκευασμένος κατ' απομίμηση, ψευδής» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.68: *οἱ δὲ ἐκ λόγου πλαστοῦ ἐπενείκαντές οἱ αἰτίην ἐδίωξαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαστ-ότητα, λόγ. [1838].

ΣΥΝΘ. πλαστ(ο)-: *πλαστο-γραφία* (ελνστ.), *πλαστογράφος* (ελνστ.), *πλαστο-γραφώ* (ελνστ.), *πλαστογράφηση* (λόγ. [1833]) – *πλαστο-προσωπία* (λόγ. [1885]) – *πλαστ-επώνυμος* κ.ά.

πλαταγίζω

«για κρότο από πρόσκρουση πλατιών επιφανειών»

μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *πλαταγῶ (-έω)* (απαντά στο αρχ. σύνθ. *συμ-πλαταγῶ*, κυρ. «χειροκροτώ») μέσω τού συνοπτικού θ. από το απρφ. αορ. *πλαταγῆσαι* (πβ. αρχ. *δωρῶ – δωρῆσαι* > ρ. *δωρίζω*, *ἀνθῶ – ἀνθῆσαι* > *ἀνθίζω*). Το ρ. *πλαταγῶ (-έω)* προήλθε από τύπο *παταγῶ* (< αρχ. *πάταγος*) με παρετυμολ. επίδρ. των αρχ. *πλήσσω / -ττω, πληγή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλατάγισ-μα < *πλαταγίζω* (πβ. κ. ελνστ. *πλατάγ-ημα* < ρ. *πλαταγῶ*)

πλαταγισ-μός.

πλαταίνω → πλατύς

πλάτανος

< μεσν. *πλάτανος (ό)* (με μεταπλ. κατά τα αρσ. σε *-ος*) < αρχ. *πλάτανος (ἡ)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που προήλθε από τον ομηρικό τύπο *πλατάνιστος (ἡ)*. Η λ. παρουσιάζει το σπάνιο παραγ. τέρμα *-στος*, το οποίο εμφανίζεται μόνο στο ελνστ. ουσ. *ἄκαστος* «σφένδαμνος» και στο τοπωνύμιο *Ὀγχηστός*, ο δε τύπος *πλάτ-ανος* πλάστηκε κατά τα ουσ. με επίθημα *-αν(ο)-*, π.χ. αρχ. *ῥάφ-ανος, βοτ-άνη*. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι πρόκειται για δάνειο που προσαρμόστηκε φωνητικά έχοντας επηρεαστεί από το επίθ. *πλατύς* (λόγω των φύλλων ή τού φλοιού του).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλατάν-ι < μεσν. *πλατάν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *πλάτανος*.

ΣΥΝΘ. πλατανό-: *πλατανό-τοπος, πλατανό-φυλλο*.

πλατεία

ΕΤΥΜ. < ελνστ. φρ. *πλατεῖα (ὁδός)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *πλατύς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τής φρ.) «φαρδύς δρόμος» → ελνστ. σημ. «εκτενής, ανοικτός χώρος» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 15.30: *ἤδη δὲ τῶν περὶ τὴν αὐλὴν εὐρυχωριῶν καὶ τοῦ σταδίου καὶ τῆς πλατείας πλήρους ὑπαρχούσης ὄχλου παντοδαποῦ*) → σύγχρ. σημ. «χώρος καθισμάτων μπροστά από τη σκηνή θεάτρου» (απόδ. τού ελληνογενούς ιταλ. *platea* < υστλατ. **plattea* < λατ. *platea* «φαρδύς δρόμος» < ελνστ. φρ. *πλατεῖα ὁδός*).

πλατειάζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πλατεῖ(α)* (με παραγ. τέρμα *-άζω*), θηλ. τού επιθ. *πλατύς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Πρωτοαπαντά τον 5ο αι. π.Χ. στον Φερεκράτη ως μεμονωμένη λ. (με αβέβαιη σημ.) και κατόπιν συναντάται την ελνστ. εποχή με τη σημ. «μιλώ με

δωρίζουσα προφορά (δηλ. με πολλά μακρά *-ᾱ-*)». Τη λέξη ξαναβρίσκει το 1897 ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης (ως *πλατυάζω, πλατυασμός*), μάλλον οφειλόμενη σε ξένη επίδραση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλατειασμός < ελνστ. *πλατειασ-μός* «δωρική προφορά με πολλά μακρά *-ᾱ-*»

πλατειασ-τικός.

πλάτη

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «πλατύ τμήμα κουπιού», που ανάγεται στο επίθ. *πλατύς* (από όπου τα ουσ. *πλάτ-η, πλάτ-ος*, πβ. αρχ. *βλάβ-η, βλάβ-ος*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. απαντά στον πληθ. *πλάται* με τη σημ. «ωμοπλάτες». Ενδιαφέροντα συνώνυμα ομόρριζα από άλλες Ι.Ε. γλώσσες είναι π.χ. ιρλ. *leithe* «ωμοπλάτη» (< **plet-yā-*), παλ. σλαβ. *plešte* «ώμος» (< **plet-yo-*), χεττ. *paltana* κ.ά.

πλατίνα

ΕΤΥΜ. λόγ. [1823], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *platine* < παλ. ισπ. *platina* (σύγχρ. ισπ. *platino*) < *plat(a)* «άργυρος, ασήμι» (με παραγ. τέρμα *-ina*) < υστλατ. **plattus* < αρχ. *πλατύς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Από τη σημ. «πλατύς» τής δημώδους Λατινικής τα παράγωγα των διαφόρων ρομανικών γλωσσών έφθασαν να δηλώνουν την εξειδικευμένη σημ. «πλάκα, λάμα (κυρ. από άργυρο)», το δε παλ. ισπ. επίθετο *plato* σήμαινε επίσης «αργυρόλευκος, αργυροειδής». Στη Γαλλική οι φρ. *or, argent en plate*, που κυριολεκτικά σήμαιναν «χρυσός ή άργυρος σε επίπεδη πλάκα», συνέβαλαν επίσης στη σημ. «λευκόχρυσος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλατιν-ένιος < *πλατίν(α)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*.

πλατό «χώρος γυρισμάτων σε στούντιο – (γενικότ.) κάθε πλατιά επίπεδη επιφάνεια»

ΕΤΥΜ. αντιδάν., < γαλλ. *plateau* < επίθ. *plat* «ευρύς, επίπεδος» < υστλατ. **plattus* < αρχ. *πλατύς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στη Γαλλική) «ευρύχωρη περιοχή ή τόπος» (κατ' εξοχήν για στρατ. χρήση) → 19ος αι. (τεχν. όρος) «επίπεδη επιφάνεια – περιστρεφόμενο επίπεδο εξάρτημα» (σε χώρο ή μηχανή), ειδικότ. «πάτωμα, δάπεδο – σκηνή θεάτρου» → 20ός αι. «χώρος τηλεοπτικών / κινηματογραφικών γυρισμάτων σε στούντιο».

πλάτος

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] < επίθ. *πλατύς* (βλ.λ.), πβ. κ. *βάρος – βαρύς, βάθος – βαθύς*.

πλατσουρίζω

< *πλατς*, ηχομιμητ. λ., + παραγ. τέρμα *-ουρίζω*, πβ. κ. *ναν-ουρίζω*.

πλατύς

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **pḷa-tu-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού **plə-tu-* «πλατύς, ευρύς» (επεκτεταμένη μορφή τής βασικής Ι.Ε. ρίζας **pelə-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος», ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*) || σανσκρ. *pṛthú-*, ίσως και λιθ. *platùs* || αρχ. *πλάτ-ος, πλάτ-η, πλαταμών, -όνος* «πλατύς βράχος», καθώς και κύρ. ον. όπως *Πλάτ-ων, Πλατα-ιαί (-ές)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαταίνω < μεσν. *πλατ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πλατ-ύνω*, πβ. κ. *βαθαίνω* < *βαθύνω*

πλάτυνση < μεσν. *πλάτυν-σις* < αρχ. *πλατύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-σις*

πλάτ-εμα < *πλατ(αίνω)* + παραγ. τέρμα *-εμα*, κατά τα ουσ. σε *-(ε)μα* (όπου όμως το παραγ. τέρμα είναι *-μα*), π.χ. *λάθε-μα, μούσκε-μα, πάλε-μα, γαλήνε-μα*

πλατύνω < αρχ. *πλατ-ύνω* < *πλατ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*

πλάτυσμα < ελνστ. *πλάτυσ-μα* < αρχ. *πλατ-ύνω*

πλατύτητα < αρχ. *πλατύ-της, -τητος*

πλάτωμα < μεσν. *πλάτ-ωμα* < αρχ. *πλάτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωμα*, κατά τα παράγωγα ρημάτων σε *-ώνω*, πβ. κ. *ύψ-ωμα, ίσι-ωμα*

πλατωσ-ιά < ίσως μεσν. *πλάτω-σις* (< αρχ. *πλατ-οῦμαι (-όο-)* «γίνομαι επίπεδος») κατά τα θηλ. σε *-ιά*, πβ. κ. *φυλλωσ-ιά, αρματωσ-ιά, απλωσ-ιά*

πεπλατυσμένος < αρχ. *πε-πλατυσμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *πλατύνω*.

ΣΥΝΘ. πλατυ-: *πλατύ-φυλλος* (αρχ.), *πλατύ-στερνος* (ελνστ.), *πλατύ-στομος* (ελνστ.), *πλατύ-χωρος* (ελνστ.), *πλατύ-ποδος* (μεσν.), *πλατύ-γυρος* (απόδ. τού αγγλ. *broad-brimmed*), *πλατυ-κεφαλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. platycéphalie), *πλατυποδία* (μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *flatfoot*), *πλατυμέτωπος, πλατύ-σκαλο* κ.ά.

-πλατος: *διά-πλατος, τετρά-πλατος, φαρδύ-πλατος*.

πλατφόρμα

μεταφορά τού γαλλ. *plate-forme*, αρχικώς «επίπεδη επιφάνεια ως υποστήριγμα (στην ξυλουργική, στις οικοδομές και σε άλλες τεχνικές εργασίες)», < *plate* (θηλ. τού επιθ. *plat* «ευρύς, επίπεδος», βλ.λ. *πλατό*) + *forme* «μορφή» (βλ.λ. *φόρμα*).

πλαφόν «το ανώτατο καθορισμένο όριο (π.χ. τιμών)»

< γαλλ. *plafond* «οροφή» < *pla(t)* «ευρύς, επίπεδος» (βλ.λ. *πλατό*) + *fond* «βάθος» (< δημώδ. λατ. *fundus, -oris* < λατ. *fundus, -i*, βλ.λ. *φόντο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλαφον-ιέρα, μεταφορά τού γαλλ. *plafonnier* < *plafond* (βλ. ανωτέρω).

πλέγμα → πλέκω

πλέθρο «μονάδα μήκους και μετρήσεως εμβαδού» < αρχ. *πλέθρον / πέλεθρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *π(ε)λε-* (με παραγ. τέρμα *-θρον*, πβ. αρχ. *βέρε-θρον, μέλα-θρον*), που ίσως συνδ. με το ρ. *πέλομαι* «γυρίζω, περιστρέφω» (βλ.λ. *πόλος*). Σε αυτή την περί-

πτωση, ίσως αρχική σημασία τού όρου να ήταν «το διάστημα που διανύουν οι περιστρεφόμενοι τροχοί τής άμαξας». Η λ. δήλωνε μονάδα μήκους ίση με 100 πόδια (περ. 30,5 μέτρα), καθώς και μονάδα επιφανείας ίση με 10.000 τετραγωνικά πόδια (περ. 930 τ.μ.).

Πλειάδες «ονομασία αστερισμού»
< αρχ. *Πλειάς, -άδος* (κυρ. πληθ. *Πλειάδες*, ενώ η Σαπφώ χρησιμοποιεί τον τύπο *Πληϊάδες*), αβεβ. ετύμου. Έχει προταθεί η σύνδεση με άλλες ονομασίες τού αστερισμού, όπως περσ. *parvīn* (πληθ.), πάστο *pērūne*, αλλά οι ανωτέρω λέξεις ανάγονται μάλλον σε αναλογικό σχηματισμό προς το αβεστ. *paoirya-* «πρώτιστος». Ίσως ο ελλ. τύπος να έχει δεχτεί την επίδρ. τού ρ. *πλέω* (με την έννοια ότι η θέση τού αστερισμού βοηθούσε στη ναυσιπλοΐα), οπότε συνδ. με την ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού επιθ. *πολύς*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Πλειάδες
Ενώ η λ. δήλωνε αρχικώς τον φερώνυμο αστερισμό (αποτελείται από επτά ουράνια σώματα), κατά την ελληνιστική εποχή ορισμένοι γραμματικοί απέδωσαν μετωνυμικά τον τίτλο ***πλειάς*** στους επτά θεωρούμενους καλύτερους ποιητές που ζούσαν τότε (πβ. Ηφαιστ. *Έγχειρ. περὶ μέτρ.* 30: *Φίλικος δὲ ὁ Κερκυραῖος, εἷς ὢν τῆς Πλειάδος, ἑξαμέτρῳ συνέθηκεν ὅλον ποίημα*). Το 1553 ένας όμιλος επτά Γάλλων αναγεννησιακών ποιητών έλαβε τον τίτλο *La Pléiade*, επειδή αποσκοπούσε στην ανανέωση τής ποιητικής έκφρασης και γλώσσας με βάση τούς κλασικούς. Κατόπιν, ο όρος επεκτάθηκε περαιτέρω στη σημασία «σύνολο σημαντικών ανθρώπων με ορισμένη ιδιότητα».

πλειο- → πλέον

πλειοδότης «αυτός που προσφέρει υψηλότερη τιμή (σε πλειστηριασμό ή δημοπρασία)»
λόγ. [1833], < *πλειο-* (< ελνστ. *πλε(ι)ο-*, που ανάγεται στο αρχ. επίθ. *πλέων / πλείων*, βλ.λ. *πλέον*) + *δότης*, πβ. κ. *μειο-δότης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πλειοδοσ-ία, λόγ. [1871]
πλειοδοτ-ώ, λόγ. [1871]
πλειδοτ-ικός, λόγ. [1833].

πλειονότητα
< ελνστ. *πλειονότης, -ητος* < αρχ. *πλεῖον, -ονος*, ουδ. τού επιθ. *πλέων / πλείων* (βλ.λ. *πλέον*).

πλειοψηφία
λόγ. [1829], < *πλειο-* (< ελνστ. *πλε(ι)ο-*, που ανάγεται στο αρχ. επίθ. *πλέων / πλείων*, βλ.λ. *πλέον*) + *-ψηφ(ία)* < *ψήφος*, πβ. κ. *μειο-ψηφία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πλειοψηφ-ώ (υποχωρητ.), λόγ. [1874], < *πλειοψηφ-ία*
πλειοψηφ-ικός.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

πλειοψηφία – πλειονοψηφία
Ο λόγ. τύπος ***πλειοψηφία*** είναι νεότερος και έχει επικρατήσει έναντι τού ήδη ελνστ. ***πλειονοψηφία***, το οποίο είναι κανονικά σχηματισμένο με α΄ συνθετικό τον τύπο *πλεῖον, -ονος* (ουδ. τού επιθ. *πλείων / πλέων* «περισσότερος», βλ.λ. *πλέον*). Ομοίως επικράτησε ο βραχύτερος τύπος ***μειοψηφία*** αντί τού κανονικού ***μειονοψηφία*** (< επίθ. *μείων, -ονος* «λιγότερος»). Η ευκολία τής βραχύτερης εκφοράς ευνόησε τη διάδοση των τύπων *πλειοψηφία, μειοψηφία*.

πλειστηριάζω «δημοπρατώ»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Λυσία, πβ. απόσπ. 332.8-9: *οὔτε τιμῆς τεταγμένης πωλοῦσιν, ἀλλ' ὡς ἂν δύναιντο πλειστηριάσαντες πλείστου ἀπέδοντο*], αρχική σημ. «υψώνω την τιμή ενός πράγματος», < επίθ. *πλειστήρ(ης)* «μακρός (επί χρόνου)» (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*) < *πλεῖστ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήρης*, πβ. κ. *μον-ήρης, ποδ-ήρης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πλειστηριασμός < ελνστ. *πλειστηριασ-μός* «ύψωση τιμής»
πλειστηρία-ση, λόγ. [1833]
πλειστηρίασ-μα.

πλείστος
< αρχ. *πλεῖστος* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Μ 89: *οἳ πλεῖστοι καὶ ἄριστοι ἔσαν*] < **πλή-ιστος* (με βράχυνση τού μακρού *-η* προ ημιφώνου και συμφώνου κατά τον νόμο τού Osthoff), που εμφανίζει θέμα **πλη-* (για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *πλή-ρης, πλῆ-θος* κ.ά.) και παραγ. τέρμα *-ιστος*, χαρακτηριστικό τού υπερθ. βαθμού (πβ. κ. *άρ-ιστος, βέλτ-ιστος, κάλλ-ιστος*). Παρόμοιο σχηματισμό με το αρχ. *πλεῖστος* συναντούμε στα συνώνυμα ομόρριζα αβεστ. *fraēštəm* και παλ. σκανδ. *fleistr*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πολύς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πλειστάκις < αρχ. επίρρ. *πλειστ-άκις* «ως επί το πλείστον, πολύ συχνά».

πλεκτάνη «δολοπλοκία, μηχανορραφία»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *πλεκτ(ός)* (ρηματ. επίθ. τού *πλέκω*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) + παραγ. τέρμα *-άνη*, πβ. κ. *βοτ-άνη, σκαπ-άνη*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σπείρα, κουβάρι – κάθε τι που τυλίγεται» (πβ. Αριστοφ. *Όρν.* 1717: *πλεκτάνην καπνοῦ*) → ήδη αρχ. τεχν. όρος «πλοκάμι μαλακίου, κεραία γαρίδας, δίχτυ αράχνης κ.λπ.» (κυρ. στον Αριστοτέλη) → ελνστ. σημ. «δολοπλοκία, μηχανορραφία» (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Εἰς ἑαυτοῦ βίον* 118: *μήτ' ἐνδεοίμην πλεκτάναις σοφισμάτων*).

πλέκω
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. **πλ-εκ-* (με πρόσφυμα -εκ-), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω» || λατ. **plecō* (όπως προκύπτει από τα σύνθ. *ex-plico* «ξεμπλέκω – εξηγώ» > γαλλ. *expliquer*, επίσης *im-plico* «εμπλέκω, συνδέω» > γαλλ. *impliquer*), αρχ. γερμ. **fleht-a-* «πλέκω» (> γερμ. *flechten*, ολλ. *vlechten*, σουηδ. *fläta*), παλ. σλαβ. *pletǫ* «συρράπτω» (> ρωσ. *pletú* «πλέκω») || αρχ. *πλοκ-ή, πλόκ-αμος, πλοχ-μός, πλέξ-ις (-η), πλεκ-τός, πλεκτ-άνη* (βλ.λ.) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλέγμα < αρχ. *πλέγ-μα* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] → Η σημ. τού δικτύου νεύρων και αγγείων αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *plexus*, η δε σημ. «δίκτυο σχέσεων, συνάψεων» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *réseau*

πλεγματ-ικός, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *complexé* (στη σημ. «συμπλεγματικός»)

πλεκ-τήριο, λόγ. [1891], < *πλέκ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*

πλέκτης < μεσν. *πλέκ-της* < αρχ. *πλέκ(ω)* + παραγ. τέρμα *-της*

πλεκτός < αρχ. *πλεκ-τός* (ρηματ. επίθ.) [ήδη ομηρικό]

πλέξη < αρχ. *πλέξ-ις* < ρ. *πλέκω*

πλέξιμο < μεσν. *πλέξ-ιμο(ν)* < *πλεξ- (πλέκω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο(ν)*, πβ. κ. *τρέξ-ιμο*.

ΣΥΝΘ. -πλέκω: *δια-πλέκω, επι-πλέκω, περι-πλέκω, (ε)μ-πλέκω, ξεμ-πλέκω, συμ-πλέκω* κ.ά.

-πλοκή: *δια-πλοκή, επι-πλοκή, περι-πλοκή, εμ-πλοκή, συμ-πλοκή* κ.ά.

-πλεγμα: *ξέ-πλεγμα, σύμ-πλεγμα, ταινιό-πλεγμα, συρματό-πλεγμα* κ.ά.

-πλόκος / -πλοκος: *σκανδαλο-πλόκος, δολο-πλόκος, στιχο-πλόκος – πολύ-πλοκος, περί-πλοκος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πλέκω, πέπλος, πλοκάμι, πλοχμός, πλεκτάνη, -πλός – expliquer, impliquer, fold, falten...

Η ετυμολογική διαδρομή λέξεων οι οποίες αναφέρονται σε πράγματα που μπορούν να τυλιχτούν, να διπλωθούν ή να πλεχτούν δείχνει ότι μπορούν να δηλώσουν επιπλέον «ενδύματα» ή αντικείμενα με πτυχώσεις, καθώς και να εκφράσουν την έννοια τού «διπλού» ή «πολλαπλού». Οι μεταφορικές σημασίες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι περιλαμβάνουν έννοιες που σχετίζονται με την αφήγηση, την εξιστόρηση (το ξετύλιγμα μιας ιστορίας) ή και την κατάστρωση περίπλοκου σχεδίου. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω» προέκυψε η παρεκτεταμένη μορφή **pl-ek-*, η οποία έδωσε στην Ελληνική τις ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *πλεκ- (*pl-ek-)*: αρχ. ***πλέκ-ω*** (από όπου τα ουσ. ***πλέξ-ις (-η)***, ***πλέξ-ιμο***), ***πλεκ-τός*** (από όπου το ουσ. ***πλεκτ-άνη***), ***πλέγ-μα***.
2) από θέμα *πλοκ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pl-ok-*): αρχ. ***πλοκ-ή***, ***πλόκ-αμος*** (από όπου το υποκοριστικό **πλοκάμι**).
3) απευθείας από τη ρίζα **pel-* και από θέμα *πλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pl-*): λεξικό επίθημα **-πλοῦς** (αρχ.), **-πλός** (ελνστ.), το οποίο απαντά στα αριθμητικά ***ἁ-πλοῦς***, ***δι-πλοῦς***, ***τρι-πλοῦς*** κ.τ.ό. (κατόπιν *α-πλός, δι-πλός, τρι-πλός*)· από το ίδιο θέμα το αρχ. ***πέ-πλ-ος*** (αναδιπλασιασμένος τύπος).
Οι μεταφορικές σημασίες είναι εμφανείς στα λατ. σύνθετα *ex-plico* «ξεμπλέκω – εξηγώ, αφηγούμαι» (> γαλλ. ***expliquer***) και *im-plico* «εμπλέκω, συνδέω» (> γαλλ. ***impliquer***), ενώ η βασική σημασία εμφανίζεται επίσης στο αρχ. γερμ. **faltha-* «τυλίγω, διπλώνω» (από όπου αγγλ. **fold**, γερμ. **falten**).

πλεμόνι «πνευμόνι»
μεσν. (πβ. ν.ελλ. διαλεκτ. τύπους, π.χ. κρητ. *φλέμονας, φλεμόνι*) < **πλευμόν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *πλεύμων*, που αποτελεί παράλλ. τύπο τού ουσ. *πνεύμων, -ονος* (βλ.λ. *πνεύμονας*).

πλέμπα «(μειωτ.) τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ο πολύς λαός»
μεταφορά τού ιταλ. *plebe* < αιτ. *plebe(m)* τού λατ. *plebs, -is* «όχλος».

πλένω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πλύνω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ὀδ.* ζ 93: *αὐτὰρ ἐπεὶ πλῦνάν τε κάθηράν τε ῥύπα πάντα*] (με βάση τον αόρ. *ἔπλυν-α*, κατά το σχήμα *έμεινα – μένω*) < **πλύ-ν-jω* (με έρρινο ένθημα στον ενεστώτα), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pleu-* «πλέω, ρέω – κολυμπώ» || σανσκρ. *plávate* «πλέω, κολυμπώ», αρμ. *lua-nam* «πλένω, λούω», λατ. *pluere* «βρέχω» (> γαλλ. *pleuvoir*, ισπ. *llover*, ιταλ. *piovere*), αρχ. γερμ. **fleu-ta-* «ρέω» (> γερμ. *fließen*, αγγλ. *fleet*, ολλ. *vlieten*) || αρχ. *πλύ-σις (-η), πλέ-ω, πλό-ος (-οῦς), πλω-τός, πλο-ῖο(ν), πλοῦ-τος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πλέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλύση < αρχ. *πλύ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 429e.2-3: *καὶ ἡ πλύσις οὔτ' ἄνευ ῥυμμάτων οὔτε μετὰ ῥυμμάτων δύναται αὐτῶν τὸ ἄνθος ἀφαιρεῖσθαι*] < ρ. *πλύνω*

πλύμα < αρχ. *πλύ-μα* «βρόμικο νερό πλυσίματος, απόπλυμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *πλύνω*

πλύσιμο < ελνστ. *πλύσ-ιμον* < αρχ. *πλύνω*

πλύντης < ελνστ. *πλύν-της* < αρχ. *πλύνω*

πλυσταρειό < **πλυστρ-αρειό* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-ρ-*) < *πλύστρ(α)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *καρβουν-αρειό*

πλύσ-τρα (αρχ. *πλύν-τρια*, όψιμο ελνστ. *πλύ-τρ(ι)α*)

< πλύσ- (< ελνστ. *πλύσ-ιμον*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *απλώσ-τρα, σκοτώσ-τρα*
πλυντήριο (βλ.λ.).

πλέξη → πλέκω

πλέξιγκλας

< γερμ. *Plexiglas*, εμπορικό σήμα που πλάστηκε το 1928 με συνθετικά *plexi-* (< λατ. *plexus*, μτχ. τού ρ. *plecto* «πλέκω, στρίβω») και *Glas* «γυαλί». Η ονομασία οφείλεται στο γεγονός ότι ο εν λόγω τύπος γυαλιού είναι ευμάλακτος και επιδέχεται εύκολα κατεργασία.

πλεξίδα

μεσν., μεγεθ. τύπος τού ουσ. *πλεξίδι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *πλέξις, -εως*. Ομοίως το μεσν. *πλεξούδα* είναι μεγεθ. τύπος τού ουσ. *πλεξούδι*, που προέρχεται επίσης από το αρχ. *πλέξις*, αλλά με διαφορετικό υποκορ. τέρμα: *-ούδι(ον)*.

πλέον

< αρχ. *πλεῖον / πλέον*, ουδ. τού επιθ. *πλείων / πλέων*, που αποτελεί τον συγκριτ. βαθμό τού επιθ. *πολύς* (βλ.λ.). Το *πλείων / πλέων* προέρχεται από τύπο **πλή-j-ων* (με βράχυνση κατ' αναλογίαν προς τα *πλεῖστος* και *μείων* ή, κατ' άλλη άποψη, λόγω διαδοχικών λαρυγγικών φθόγγων), που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **pela-* «πληρώ, γεμίζω», για το οποίο βλ. τα αρχ. ομόρριζα *πολ-ύς, πλῆ-θος, πλή-ρης* (πβ. κ. ρήμα *πίμ-πλη-μι* «γεμίζω»). Βλ. επίσης *πια, πιο, πολύς* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλεονάζω < αρχ. *πλεον-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.35.2: *ὅ τε ἄπειρος ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν αὑτοῦ φύσιν ἀκούοι*]
πλεόνασμα < ελνστ. *πλεόνασ-μα* «περίσσευμα» < αρχ. *πλεον-άζω*
πλεονασμός < αρχ. *πλεονασ-μός* < ρ. *πλεον-άζω*
πλεοναστικός < *πλεονασ-* (*πλεονάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

πλέον-, πλειο-, πλειονο-
Από τύπους τού συγκριτικού *πλείων / πλέων, -ονος* έχουν σχηματιστεί διάφορα σύνθετα, τα οποία διακρίνονται στις εξής κατηγορίες: α) ***πλειονο-***, ήδη ελνστ., από το θέμα τής γενικής *πλείων, -ονος* (π.χ. *πλειονο-ψηφία*), β) ***πλειο-***, ήδη ελνστ. συντομευμένος τύπος τού λεξικού προθέματος *πλειονο-* (π.χ. *πλειο-ψηφία, πλειο-δότης*), γ) ***πλεον-***, ήδη αρχ., απευθείας από το ουδ. *πλέον* (απαντά μόνο στα αρχ. σύνθετα που απαρτίζουν την οικογένεια τού ουσ. *πλεον-έκτης*, βλ.λ.).

πλεονέκτης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *πλέον* (βλ.λ.) + *-έκ(της)* (με παραγ. τέρμα *-της*), που ανάγεται σε θ. τού ρ. *ἔχω*, πβ. ελνστ. *καχ-έκ-της – καχ-εξία*, αρχ. *μειον-εκτῶ – μειον-εξία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλεονεκτώ < αρχ. *πλεονεκτ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.39.2: *ὀλιγαρχία δὲ τῶν μὲν κινδύνων τοῖς πολλοῖς μεταδίδωσι, τῶν δ' ὠφελίμων οὐ πλεονεκτεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ξύμπαντ' ἀφελομένη ἔχει*], αρχική σημ. «είμαι πλεονέκτης, άπληστος» (ήδη αρχ. η σημ. «υπερέχω, υπερτερώ»)
πλεονέκτημα < αρχ. *πλεονέκτη-μα* < ρ. *πλεονεκτ-ῶ (-έω)* (η σημερινή σημ. ήδη αρχ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 709c: *καιρῷ γὰρ χειμῶνος συλλαβέσθαι κυβερνητικὴν ἢ μή, μέγα πλεονέκτημα ἔγωγ' ἂν θείην*)
πλεονεκτικός < αρχ. *πλεονεκτ-ικός* «πλεονέκτης, άπληστος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη, πβ. *Περὶ ἀντιδ.* 284.5-8: *τοὺς δὲ ταῖς κακοηθείαις καὶ ταῖς κακουργίαις χρωμένους [...] πλεονεκτικοὺς νομίζουσιν, ἀλλ' οὐ τοὺς ὁσιωτάτους καὶ δικαιοτάτους*] (η σημ. «ευνοϊκός, αυτός που προσφέρει υπεροχή» είναι ελνστ., στο επίρρ. *πλεονεκτικῶς*, πβ. Αινείου *Πολιορκ.* 16.18: *πλεονεκτικῶς καὶ εὐαπαλλάκτως ἔχειν τοῦ χωρίου ὅταν βούλῃ ἀπιέναι πρὸς τὴν πόλιν*)
πλεονεξία < αρχ. *πλεονεξ-ία* «απληστία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκ., *Ἱστ.* 3.82.8: *πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἡ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν*].

πλεούμενο → πλέω

πλερέζα

μεταφορά τού γαλλ. *pleureuse*, αρχική σημ. «μοιρολογήτρα, κλαίουσα», θηλ. τού *pleureur* < ρ. *pleurer* «κλαίω» < λατ. *plorāre*. Η σημ. «μαύρο πένθιμο ύφασμα» απαντά στη Γαλλική τον 19ο αι.

πλέριος

μεσν. < αρχ. *πλήρης*, με μεταπλ. κατά το σχήμα *ακέραιος – ακέριος, στέρεος – στέριος*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε πολύ την εποχή τού ορμητικού δημοτικισμού με σκοπό να αποφευχθεί το αρχ. *πλήρης* (επειδή η κλίση του θεωρήθηκε αρχαϊκή), το οποίο ωστόσο επικράτησε.

πλευρά (η)

αρχ. (ήδη μυκ. τοπων. *Pe-re-u-ro-na-de*: *Πλευρῶναδε*) < **πλεϜ-ρο-* < **πλε-Ϝαρ*, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pela-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα αρχ. *παλά-μη, πέλα-γος, πλάξ* (βλ.λ. *πλάκα*[1]), *πλάγ-ιος* κ.ά. Βλ. κ. *πλευρό, πέλαγος* (ΣΧΟΛΙΟ).

πλευρίτιδα

< αρχ. *πλευρῖτις, -ιδος* (ενν. *νόσος*) < *πλευρ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ῖτις*, πβ. αρχ. *διφθερ-ῖτις*. Κατά τη μεσν. εποχή απαντά επίσης ο μεταπλ. τύπος *πλευρίτης* (αρσ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλευριτώνω < μεσν. *πλευριτ-ώνω* < *πλευρίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
πλευρίτω-μα < *πλευριτώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

πλευρό

< αρχ. *πλευρόν* (συνήθ. στον πληθ. *πλευρά*) [ήδη ομηρικό], παράλλ. τύπος τού ουσ. *πλευρά* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *νεῦρον – νευρά*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλευρίζω < μεσν. *πλευρ-ίζω* < *πλευρ(όν)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
πλεύρι-ση < *πλευρί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
πλεύρισ-μα < *πλευρισ-* (*πλευρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πλευρικός < ελνστ. *πλευρ-ικός*.
ΣΥΝΘ. **πλευρο-**: *πλευρο-κοπώ* (αρχ.), *πλευρο-τομή* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pleurotomie*), *πλευρο-κόπημα, πλευρο-κόπηση, πλευρο-κοπικός*
-πλευρος: *παρά-πλευρος, τετρά-πλευρος, τρί-πλευρος, αμφί-πλευρος, ολό-πλευρος, μονό-πλευρος, ανισό-πλευρος, πολύ-πλευρος* κ.ά.

πλέω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **πλέϜ-ω* < Ι.Ε. **pleu-* «πλέω, ρέω – κολυμπώ» || σανσκρ. *plávate* «πλέω, κολυμπώ», αρμ. *lua-nam* «πλένω, λούω», λατ. *pluere* «βρέχω» (> γαλλ. *pleuvoir*, ισπ. *llover*, ιταλ. *piovere*), αρχ. γερμ. **flōdu-* «πλημύρα» (> γερμ. *Flut*, αγγλ. *flood*, ολλ. *vloed*) || αρχ. *πλύ-σις (-η), πλύνω* (< **πλύ-ν-jω*, βλ.λ. *πλένω*), *πλό-ος (-οῦς), πλω-τός, πλο-ῖο(ν), πλοῦ-τος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλεούμενο < μεσν. *πλεούμενον* (κατά τα ουδ. των μτχ. σε *-ούμενος*, πβ. κ. *χαρ-ούμενος, μελλ-ούμενος*) < αρχ. *πλέω*
πλεύση < ελνστ. *πλεῦ-σις* < **πλεϜ-σις* < αρχ. *πλέω*
πλεύσιμος < μεσν. *πλεύσ-ιμος* < *πλευσ-* (*πλέω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*
πλευσ-τός (ρηματ. επίθ.) < *πλευσ-* (*πλέω*) + παραγ. τέρμα *-τός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *navigable*
πλευστ-ότητα, λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *navigability*.
ΣΥΝΘ. **-πλέω**: *δια-πλέω, ανα-πλέω, κατα-πλέω, επι-πλέω, περι-πλέω, συμ-πλέω, απο-πλέω, εισ-πλέω* κ.ά.
-πλευση: *διά-πλευση, κατά-πλευση, σύμ-πλευση* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πλένω, πλέω, πλους, πλοίο, πλωτός, πλούτος, πνεύμονας – pleuvoir, llover, fly, fliegen, fließen, fleet...

Τα παραπάνω ομόρριζα σχετίζονται με τον υδάτινο κόσμο και τη θέση του στη ζωή τού ανθρώπου. Αρχική νοητική εικόνα των λέξεων αυτών θα πρέπει να ήταν η ροή άφθονου νερού και αυτό οδήγησε στη χρήση τους για να δηλωθεί η «αφθονία» και η «υλική ευημερία». Οι σχέσεις αυτές είναι αμέσως ορατές σε λέξεις που προήλθαν από την Ι.Ε. ρίζα **pleu* «πλέω, ρέω – κολυμπώ»:

1) από θέμα **πλεϜ-* (**pleu-*): αρχ. ***πλέω*** (< **πλέϜ-ω*), ***πνεύ-μων, -μονος*** (αρχαιότ. *πλεύ-μων* < **πλεϜ-μων*, επειδή οι πνεύμονες μοιάζουν να πλέουν σε υγρό).

2) από θέμα **πλοϜ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plou-*): αρχ. ***πλοῦς / πλόος*** (< **πλόϜ-ος*), ***πλοῖο(ν)*** (< **πλοϜ-ιον*), ***πλοῦ-τος*** (< **πλοϜ-τος*).

3) από θέμα **πλωϜ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plōF-*): αρχ. *πλώω* «πλέω» (από όπου το ρηματικό επίθετο ***πλω-τός*** και το ουσιαστικό ***πλω-τήρ, -ῆρος***, αρχικώς «ναύτης»).

4) από θέμα *πλυ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plF-*): αρχ. ***πλύ-νω*** (< **πλύ-ν-jω*), το οποίο μεταπλάστηκε στο μεσν. ***πλένω***.

Στα ομόρριζα άλλων γλωσσών συγκαταλέγονται ρήματα που σχετίζονται με τη «βροχή» και προέρχονται από το λατ. ***pluere*** «βρέχω» (από όπου γαλλ. ***pleuvoir***, ισπ. ***llover***, ιταλ. ***piovere***), καθώς και όσα ανάγονται στο αρχ. γερμ. **fleu-ta-* «ρέω» (από όπου γερμ. ***fließen***, αγγλ. ***fleet***, ολλ. ***vlieten***). Τα παράγωγα τής Ι.Ε. ρίζας δεν περιορίστηκαν στη δήλωση τής ροής άφθονου νερού, αλλά απέκτησαν τη διευρυμένη σημασία «σπεύδω να φύγω (πετώντας)» και τελικά «πετώ», όπως φανερώνουν οι λέξεις που προέρχονται από το αρχ. γερμ. **fleu-ga-* (από όπου γερμ. ***fliegen***, αγγλ. ***fly***, ολλ. ***vliegen***).

πληβείος «(στην αρχαία Ρώμη) μέλος κατώτερης κοινωνικής τάξης»
< ελνστ. *πληβεῖος* < λατ. *plebeius / plēbējus*, αρχική σημ. «δημοτικός, κοινός – χυδαίος, ευτελής» (ειδικώς για την κατώτερη κοινωνική τάξη τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) < *plebs, -bis* «όχλος». Πβ. κ. *πατρίκιος*.

πληγή

αρχ. (επίσης δωρ. *πλᾱγᾱ́*) [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Π 816: *Πάτροκλος δὲ θεοῦ πληγῇ καὶ δουρὶ δαμασθεὶς*] < **plā-g-*, που εμφανίζεται επίσης στο ρ. *πλήσσω / πλήττω* (βλ.λ.), καθώς και στο αρχ. *πλῆγ-μα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληγ-ιάζω < *πληγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
πλήγιασ-μα < *πληγιασ-* (*πληγιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πληγ-ώνω < μεσν. *πληγ-ώνω* < ελνστ. *πληγ-ῶ (-όω)*
πλήγωμα < μεσν. *πλήγω-μα* < *πληγώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

πλήγμα

< αρχ. *πλῆγμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 249-50: *οὐκ οἶδ'· ἐκεῖ γὰρ οὔτε τοῦ γενῆδος ἦν πλῆγμ', οὐ δικέλλης ἐκβολή*] < θ. **plā-g-* (με παραγ.

τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *δεῖγ-μα, ῥῆγ-μα*), που εμφανίζεται επίσης στο ρ. *πλήσσω / πλήττω* (βλ.λ.), καθώς και στο αρχ. *πληγ-ή*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.

πλήθος

< αρχ. *πλῆθος* [ήδη ομηρικό] < θ. *πλη-* (με παραγ. τέρμα *-θος*, πβ. αρχ. *βρῖ-θος* «βάρος», *βά-θος*) < Ι.Ε. **plē-* «γεμάτος, πλήρης» || αρμ. *li*, λατ. *plenus* (> γαλλ. *plein*, ισπ. *lleno*, ιταλ. *pieno*), αρχ. γερμ. **fulla-* (> γερμ. *voll*, αγγλ. *full*, ολλ. *vol*), αλβ. *plotë* || αρχ. *πί-μ-πλη-μι* «γεμίζω», *πλή-ρης, πλείων / πλέων* (< **πλή-j-ων*), *πλεῖστος* (< **πλή-ιστος*), *πλη-θύς, πλησ-μονή* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πολύς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληθαίνω < μεσν. *πληθ-αίνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πληθύνω*, πβ. κ. *βαθ-αίνω* < *βαθύνω*, *πλατ-αίνω* < *πλατύνω*

πλήθ-εμα < *πληθ(αίνω)* + παραγ. τέρμα *-εμα*, κατά τα ουσ. σε *-(ε)μα* (όπου όμως το παραγ. τέρμα είναι *-μα*), π.χ. *λάθε-μα, μούσκε-μα, πάλε-μα, γαλήνε-μα*

πληθύνω < αρχ. *πληθ-ύνω* < *πλῆθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ύνω*

πληθυσμός < ελνστ. *πληθυσ-μός* «αύξηση τού πλήθους, πολλαπλασιασμός – μεγάλος αριθμός» < αρχ. *πληθ-ύνω* ➝ Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *population* (< λατ. *populus* «λαός, πλήθος»)

πληθυντικός < ελνστ. *πληθυν-τικός* (ήδη ελνστ. *πληθυντικὸς ἀριθμός*, ως γραμμ. όρος) < αρχ. *πληθύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

πληθύς < αρχ. *πληθ-ύς, -ύος (ή)*, ιων. τύπος τού ουσ. *πλῆθος*.

πληθώρα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.49.16-17: *εὐπρηξίης γὰρ οὐκ ἔστι ἀνθρώποισι οὐδεμία πληθώρη*], αρχική σημ. «κορεσμός, πληρότητα», < *πλῆθ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώρα* (πβ. κ. *θαλπ-ωρή*), με μετακίνηση τού τόνου στην παραλήγουσα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληθωρικός < ελνστ. *πληθωρ-ικός*

πληθωρ-ισμός < *πληθώρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, απόδ. τού αγγλ. *inflation* (< λατ. *inflatio* «φούσκωμα, διόγκωση»)

πληθωρ-ιστικός < *πληθωρ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστικός*.

πλήκτρο

< αρχ. *πλῆκτρον* (αρχικώς αναφερόταν στο όργανο με το οποίο παιζόταν η λύρα) [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο, πβ. *Εἰς Ἑρμ.* 53: *πλήκτρῳ ἐπειρήτιζε κατὰ μέλος*] < θ. *πληκ-* (με παραγ. τέρμα *-τρον*), από το οποίο σχηματίστηκε επίσης το ρ. *πλήσσω / πλήττω* (< **πλήκ-jω*), βλ.λ.

ΣΥΝΘ. **πληκτρο-φόρος** (αρχ.).

πληκτρολόγιο

λόγ., < *πλήκτρο* + λεξ. επίθημα *-λόγιο* (< ρ. *λέγω*, βλ.λ.), απόδ. τού αγγλ. *keyboard*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληκτρολογ-ώ

πληκτρολόγη-ση < *πληκτρολογη-* (*πληκτρολογώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

πλήμη

«φάση μεγίστου ύψους τής παλίρροιας»

< ελνστ. *πλήμη* / αρχ. *πλῆσμη* < θ. *πλη(σ)-* (με παραγ. τέρμα *-μη*, πβ. κ. *γνώ-μη*), που απαντά επίσης στη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *πί-μ-πλη-μι* «γεμίζω» (ο τύπος *πλησ-* από το συνοπτικό θ. τού αορ. *ἔ-πλησ-α*), για το οποίο βλ.λ. *πλήθος*, *πλήρης*. Αξιοσημείωτο παράγωγό τού είναι το αρχ. *πλημ(μ)ύρα* (βλ.λ.).

πλημμελειοδικείο

λόγ. [1833], < *πλημμελειο-δίκ(ης)* (με παραγ. τέρμα *-είο*, πβ. κ. *πρωτο-δικ-είο*), που πλάστηκε από τα αρχ. ουσ. *πλημμέλει(α)* «σφάλμα, λάθος» (αρχικά στη μουσική) και *δίκη* (με συνδετικό φωνήεν *-ο-*).

πλημμελής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 306: *σὺ δ' οὖν φοβῇ με· μὴ τί πλημμελὲς πάθῃς;*], αρχική σημ. «παράτονος, φάλτσος», < *πλην-* (με αφομοίωση προς το ακόλουθο *μ-*) + *-μελ(ής)* < *μέλος* «ωδή, άσμα». Η λ. αντιδιαστελλόταν προς το επίθ. *ἐμ-μελής* (μουσ. όρος) και ήδη από την Αρχαιότητα απέκτησε τη μτφ. σημ. «ελλιπής, ελαττωματικός» (πβ. Πλάτ. *Φαίδων* 115e: *τὸ μὴ καλῶς λέγειν οὐ μόνον εἰς αὐτὸ τοῦτο πλημμελές, ἀλλὰ καὶ κακόν τι ἐμποιεῖ ταῖς ψυχαῖς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλημμέλημα < αρχ. *πλημμέλη-μα* «παράπτωμα, σφάλμα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Κατὰ Κτησιφ.* 106.6-7: *ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν εἰς τοὺς θεοὺς αὐτοῦ πλημμελημάτων λέγειν*] < ρ. *πλημμελ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «κάνω μουσικό σφάλμα ή παραφωνία».

πλήμνη

«κεφαλή τού κέντρου τροχού»

αρχ., πιθ. < **plā-* (με παραγ. τέρμα *-μνη*, πβ. κ. *ποί-μνη*), το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kʷel-* «στρέφω, γυρίζω» (βλ.λ. *πόλος*), επειδή πρόκειται για το σημείο τού τροχού που περιστρέφεται στον άξονα. Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή τού θ. *πλη-* στο ρ. *πίμ-πλη-μι* «γεμίζω» (βλ.λ. *πλήθος*), η οποία έχει την αφετηρία της στην παρετυμολογική εξήγηση τού λεξικογράφου Ησυχίου: *πλήμνη· ἡ χοινικὶς τοῦ τροχοῦ ἢ τῆς σύριγγος. ἀπὸ τοῦ πληροῦσθαι ὑπὸ τοῦ ἄξονος*.

πλημοχόη

«αρχαίο αγγείο»

αρχ. < *πλήμ(η)* (βλ.λ.) + *-χόη*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* «χύνω».

πλημύρα

< αρχ. *πλήμ(μ)υρα / πλημ(μ)ύρα* [ήδη ομηρικό] (με καταβιβασμό τού τόνου ήδη στον Αριστοτέλη εξαιτίας τής γενικής και τής δοτικής πτώσης: *πλημ(μ)ύρας, πλημ(μ)ύρᾳ*) < *πλήμυρα*, που είναι παράλλ. τύπος τού

ουσ. *πλημυρίς, -ίδος* < **πλημ-υρός* < *πλήμ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-υρός* (πβ. αρχ. *άλμ-υρός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλημ(μ)υρίζω < μεσν. *πλημμυρ-ίζω* < αρχ. *πλημ(μ) υρ-ῶ (-έω)* (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 6.34: *καὶ ἐκ τῶν ὑετῶν τούτων ὁ Νεῖλος πλημμυρεῖ τοῦ θέρους*)

πλημ(μ)υρίδα < αρχ. *πλημ(μ)υρ-ίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό] (βλ. ανωτέρω)

πλημ(μ)ύρισ-μα < *πλημ(μ)ύρισ- (πλημ(μ)υρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. πλημ(μ)υρο-παθής.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πλημμύρα ή πλημύρα;

Η αρχική γραφή τής λέξεως είναι ***πλημύρα*** (με ένα *-μ-*). Εντούτοις, ήδη από την Αρχαιότητα (στον Θουκυδίδη, τον Ηρόδοτο, τον Αριστοτέλη κ.ά.) η λέξη παρετυμολογήθηκε προς τα αρχ. *πλήν, μύρομαι* «θρηνώ, δακρύζω» και θεωρήθηκε σύνθετη, με αποτέλεσμα να παραδίδεται ήδη έκτοτε και η γραφή ***πλημμύρα*** (με δύο *-μ-*), η οποία προκρίνεται από τη σχολική γραμματική. Συνεπώς, η ετυμολογικά σωστή γραφή είναι *πλημύρα*, που πρέπει να προτιμάται και ως απλούστερη.

πλην

ΕΤΥΜ. αρχ., από αιτ. πτώση αμάρτυρου ουσ. με θ. **plā-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-ə-* «ωθώ, προσκρούω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα αρχ. *πέλα-ς* «πλησίον, γειτονικός» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πελάζω*), *πελά-της, πλησ-ίον* (δωρ. *πλᾶτ-ίον*), *πάλλω* (< **πάλ-jω*), *παλ-μός, πόλε-μος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Η θεματική βάση τής λ. είχε αρχική σημ. «κοντά σε, πλησίον» (πβ. το ομηρικό σύνθ. *ἔμ-πλην* «δίπλα, πλησίον»), από όπου προέκυψε η βασική σημ. «εκτός από, χωρίς» (δηλ. «παρά την εγγύτητα», εξέλιξη παρόμοια με την πρόθ. *παρά*).

πλήξη → πλήττω

πληρεξούσιος

λόγ. [1833], < *πλήρ(ης)* + *-εξούσ(ιος)* < *εξουσία*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *plénipotentiaire*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληρεξουσι-ότητα, λόγ. [1782].

πλήρης

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ, *απόσπ.* 154.1: *πλήρης μὲν ἐφαίνετ' ἀ σελάννα*] < ουσ. **πλῆ-ρος* (με παραγ. τέρμα *-ρος*, που επιβεβαιώνεται από τα λατ. ομόρριζα *plē-rus, plērī-que*) < θ. *πλη-* < Ι.Ε. **plē-* «γεμάτος, πλήρης», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα αρχ. *πί-μ-πλη-μι* «γεμίζω», *πλῆ-θος, πλείων / πλέων* (< **πλή-j-ων*), *πλεῖστος* (< **πλή-ιστος*), *πλη-θύς, πλησ-μονή* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πολύς*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληρότητα < ελνστ. *πληρ-ότης, -ότητος*.

πλήρως < ελνστ. επίρρ. *πλήρ-ως*.

πληροφορώ

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *πληροφορῶ (-έω)* < αρχ. *πλήρ(ης)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-φορῶ*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *οπλο-φορώ, κυκλο-φορώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιτελώ πλήρως, εκπληρώνω, φέρω εις πέρας» (Κ.Δ. Β΄ Τιμόθ. 4,17: *ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ καὶ ἀκούσωσιν πάντα τὰ ἔθνη*) → ελνστ. σημ. (τού μέσ. *πληροφοροῦμαι*) «βεβαιώνομαι» (πβ. Ωριγ. *Σχόλ. Πρὸς Ῥωμ.* 4.21-22: *ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει [...] πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ ἐπήγγελται δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι*) → ήδη ελνστ. σημ. «ενημερώνω, ανακοινώνω (κάτι)» (πβ. *Διαθ. Ἀβραάμ* 1.22-24: *ἀνάγγειλον αὐτῷ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καὶ πληροφόρησον αὐτὸν ὅτι μέλλεις ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἐξέρχεσθαι ἐκ τοῦ ματαίου κόσμου τούτου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πληροφόρηση < ελνστ. *πληροφόρη-σις* «ωριμότητα – πληρότητα» (η σημερινή σημ. υπό την επίδρ. τού ρ. *πληροφορώ*)

πληροφορία < ελνστ. *πληροφορ-ία*, αρχική σημ. «διαβεβαίωση, πεποίθηση» → Στην Κ.Δ. απαντά επίσης η σημ. «πλήρης επιβεβαίωση, πειστικότητα» (Α΄ Θεσσ. 1,5: *ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ [ἐν] πληροφορίᾳ πολλῇ*), ενώ η σημ. «μήνυμα, είδηση» είναι ήδη μεσν.

πληροφορη-τής, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *informant*.

πληροφορητικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *informativity*

πληροφορ-ική < *πληροφορ(ία)* + *-ική*, θηλ. τού παραγ. τέρματος *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *informatics*.

ΣΥΝΘ. πληροφοριο-δότης (απόδ. τού γαλλ. *informateur*).

πληρώ

< αρχ. *πληρῶ (-όω)* «γεμίζω – ολοκληρώνω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 477: *θανὼν τροφεῖα πληρώσει χθονί*] (επίσης «πληρώνω») < επίθ. *πλήρης* (βλ.λ.). Το ρήμα διατηρεί σήμερα τη σημ. «εκπληρώνω, ανταποκρίνομαι (σε απαιτήσεις ή προϋποθέσεις)», ενώ για τη σημ. «καταβάλλω αμοιβή» χρησιμοποιείται ο μεταπλ. μεσν. τύπος *πληρώνω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *πλήρωμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλήρωση < αρχ. *πλήρω-σις*, αρχική σημ. «γέμισμα» (κατόπιν «εκπλήρωση, εκτέλεση») [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 31e.8: *ἐδωδὴ δέ, πλήρωσις γιγνομένη πάλιν, ἡδονή;*]

πληρωτέος < ελνστ. *πληρω-τέος* (ρηματ. επίθ.) «αυτός που πρέπει να συμπληρωθεί» (με σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. και γαλλ. *payable*)

πληρωτής < αρχ. *πληρω-τής* «αυτός που συμπλη-

ρώνει» → μεσν. σημ. «αυτός που εξοφλεί χρέος άλλου, που πληρώνει έρανο».

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πληρώ
Ορισμένα λόγια ρήματα έχουν διατηρήσει στη Νέα Ελληνική τον τρόπο κλίσεως των αρχ. συνηρημένων σε -όω και χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή στον σχηματισμό (σε ενεστώτα και παρατατικό) και στην ορθογραφία. Στην ενεργητική φωνή συναντούμε κυρίως τα ρήματα ***αξιώ*** (π.χ. *αξιώ να με σέβεστε – αξιοί ίση μεταχείριση*) και ***πληρώ*** (π.χ. *λυπούμαι αλλά δεν πληρούτε* [όχι **πληρείτε / *πληροίτε*] *τις απαιτήσεις συμμετοχής στον διαγωνισμό*), ενώ στη μεσοπαθητική φωνή χρησιμοποιούνται τα ρήματα ***δικαιούμαι*** (π.χ. *ως πολύτεκνος δικαιούται δωρεάν εισιτήριο – δεν δικαιούσθε μείωση φόρου*), ***υποχρεούμαι*** (π.χ. *υποχρεούσαι να παραστείς στο δικαστήριο*), ***(επι)καρπούμαι*** (π.χ. *είναι άδικο να καρπούνται άλλοι το προϊόν τού μόχθου σας*) και ***ισούμαι*** (π.χ. *το εμβαδόν παραλληλογράμμου ισούται με το γινόμενο τής βάσης και τού ύψους του*).

πλήρωμα
αρχ., αρχική σημ. «γέμισμα, συμπλήρωμα», < ρ. *πληρῶ (-όω)* (βλ.λ.). Η σημ. «προσωπικό πλοίου» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 1.6.16: *Κόνων δ' ἔφευγε ταῖς ναυσὶν εὖ πλεούσαις διὰ τὸ ἐκ πολλῶν πληρωμάτων εἰς ὀλίγας ἐκλελέχθαι τοὺς ἀρίστους ἐρέτας*). Βλ. κ. *τσούρμο*.

πληρώνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πληρῶ (-όω)*, βλ.λ. (πβ. κ. *ἀξιῶ – αξι-ώνω, κυρῶ – κυρ-ώνω*). Η σημ. «καταβάλλω αμοιβή ή χρέος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 477: *ἀλλ' ἢ θανὼν τροφεῖα πληρώσει χθονί*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πληρωμή < μεσν. *πληρω-μή*, πιθ. θηλ. (αντί *πλήρωμα, πλήρω-σις*, που είχαν τη μεσν. σημ. «αμοιβή») κατά το συνώνυμο *ἀμοιβή*.

πλησίον
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* θ 328: *ὧδε δέ τις εἴπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον*], επιρρ. τύπος που ανάγεται σε επίθ. *πλησίος* (βοιωτ. *πλᾱτίος*) < θ. *πλᾱ-τ-* (με επίθημα -τ- και παραγ. τέρμα *-ιος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-ə-* «ωθώ, προσκρούω», για το οποίο βλ. τα αρχ. ομόρριζα *πέλα-ς* «πλησίον, γειτονικός», *πελά-της, πελάζω* «πλησιάζω, προσεγγίζω», *πλή-ν* («κοντά σε» → «εκτός από»), *πάλλω* (< **πάλ-jω*), *παλ-μός, πόλε-μος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πλησιάζω < αρχ. *πλησι-άζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 91-92: *εἰ τῶνδε χρῄζεις πλησιαζόντων κλύειν, ἕτοιμος εἰπεῖν, εἴτε καὶ στείχειν ἔσω*] < *πλησί(ος)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
πλησίασ-μα < *πλησιάσ-* (*πλησιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα* (διαφ. το αρχ. *πλησίασμα*, που χρησιμοποιείται αντί τού *πλῆσμα* «γέμισμα, πλήρωμα»)
πλησιέστερος < ελνστ. *πλησιέσ-τερος*, συγκριτικός βαθμός τού αρχ. επιθ. *πλησίος*.

πλησίστιος «(για πλοίο) που πλέει με φουσκωμένα πανιά, ολοταχώς»
αρχ. < *πλησ-* (συνοπτ. θ. τού ρ. *πίμπλημι* «γεμίζω, πληρώ», που απαντά στον αόρ. *ἔ-πλησ-α*, βλ.λ. *πλήθος*) + *-ίστιος* < *ἱστίον* (βλ.λ.).

πλησμονή «αφθονία – κορεσμός»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ουσ. *πλήσμ(η)* (άλλος τύπος τού *πλήμη*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ονή*, πβ. κ. *φλεγμ-ονή, πνιγμ-ονή*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πολύς*.

πλήττω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *πλήσσω / πλήττω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* υ 17: *στῆθος δὲ πλήξας κραδίην ἠνίπαπε μύθῳ*] < **πλᾱ-κ-jω* < Ι.Ε. ρίζα **plā-q-* «χτυπώ, τύπτω» || λιθ. *plakù*, λατ. *plango* «χτυπώ – (μέσο) χτυπιέμαι από οδύνη, θρηνώ» (> γαλλ. *plaindre*, ισπ. *plañir*, ιταλ. *piangere*), αρχ. γερμ. **flōk-a-* «καταριέμαι» (> γερμ. *fluchen*, ολλ. *vloeken*), γοτθ. *fai-flocun* «εκόπτοντο» || αρχ. *πληγ-ή, πλήκ-της, πλῆκ-τρο(ν), πλαγκτόν* (βλ.λ.). Οι λέξεις αυτές μάλλον εντάσσονται στην ευρύτερη λεξιλογική οικογένεια τού Ι.Ε. **pelə-* «ευρύς, πλατύς – επίπεδος» (βλ.λ. *πλάκα*[1]). Σε αυτή την περίπτωση το **plā-q-* θα σήμαινε αρχικώς «ισιώνω (με σφυρηλάτηση)». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέλαγος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χτυπώ, τύπτω» (μέχρι σήμερα) → σύγχρ. σημ. «βαριέμαι» (με σημασιολ. αναλογία προς τα συνώνυμα *βαρώ / βαράω* «χτυπώ», *βαριέμαι* «πλήττω», καθώς και με επίδρ. τού γαλλ. *s'ennuyer*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πλήξη < ελνστ. *πλῆξ-ις* «χτύπημα» → μεσν. σημ. «θλίψη, στενοχώρια – τρομάρα» → σύγχρ. σημ. «βαρεμάρα, ανία» (ίσως από συσχέτιση των συνωνύμων *πλήττω – βαρώ / βαριέμαι* και επίδρ. των σημασιών τού δευτέρου)
πληκτικός < αρχ. *πληκ-τικός*, αρχική σημ. «κατάλληλος ή αρμόδιος να χτυπά, έτοιμος να χτυπήσει – (μτφ.) εντυπωσιακός, επιβλητικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < θ. *πληκ-* (ρ. *πλήττω*) + παραγ. τέρμα *-ικός* → σύγχρ. σημ. «ανιαρός» (ίσως από επίδρ. τού λαϊκού συνωνύμου *βαρετός* με συσχετισμό των ρ. *πλήττω – βαρώ / βαριέμαι*).

πλιάτσικο «λεηλασία, λαφυραγωγία»
μεταφορά τού αλβ. *plaçkë* «πράγμα, αντικείμενο», κυρ. στη φρ. *plaçkë lufte* «λάφυρο πολέμου».

πλιγούρι
< τουρκ. *bulgur / burgul* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *πνίγω*) < περσ. *bargul / burgul*, πβ. κ. αραβ. *burghul*. Σύμφωνα με λιγότερο πιθανή άποψη,

ανάγεται σε τύπο **πνιγ-ούρι* (με παραγ. τέρμα *-ούρι*) < ρ. *πνίγω* (επειδή μοιάζει με σούπα ή χυλό), οπότε η τουρκ. λέξη προέρχεται από την Ελληνική. Απαντούν ακόμη οι ν.ελλ. τύποι *πουλγούρι* και *μπλουγούρι* (< τουρκ.), ενώ τουρκ. αρχής είναι επίσης το αρωμουν. *bulgure*.

πλίνθος

< αρχ. *πλίνθος (ή)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο], τεχν. όρος, αγν. ετύμου, πιθ. προελλην. λέξη ή δάνειο από το συνώνυμο σημιτ. *libintu* (μέσω τύπου **b(i) linthos*). Ο τύπος *πλίθος (ό)* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλίνθινος < αρχ. *πλίνθ-ινος*.

ΣΥΝΘ. πλινθο-: *πλινθο-ποιός* (ελνστ.), *πλινθο-ποιία* (ελνστ.), *πλινθο-δομή* (μεταφρ. δάνειο), *πλινθό-κτιστος* (λόγ. [1856]), *πλινθο-ποιείο* (λόγ. [1893]), *πλινθο-ποίηση* (λόγ. [1887]), *πλινθό-κτισμα*, *πλινθο-περίκλειστος* κ.ά.

πλιο → πιο

πλισές

μεταφορά τού γαλλ. *plissé* «πτυχωτός», μτχ. τού ρ. *plisser* «διπλώνω, πτυχώνω» < *plis*, πληθ. τού ουσ. *pli* «πτυχή» < ρ. *plier* / *ployer* < λατ. *plicāre* «διπλώνω».

πλοηγός

λόγ. [1858], < *πλο-* (από το θ. τού αρχ. *πλό-ος* > *πλοῦς*, βλ.λ.) + *-ηγ(ός)* (με έκταση τού αρκτικού *α-* λόγω τής συνθέσεως, πβ. κ. *οδ-ηγός, αρχ-ηγός, κυν-ηγός*) < ρ. *άγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλοηγ-ώ (κατά το *οδηγώ*)

πλοήγη-ση < *πλοηγη-* (*πλοηγώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*

πλοηγ-ικός, λόγ. [1858]

πλοηγ-ίδα, λόγ. [1858].

-πλοΐα → πλους

πλοίαρχος

λόγ. [1836], < *πλοί(ον)* + *-αρχ(ος)* < ρ. *άρχω*, πβ. κ. *ναύ-αρχος, στόλ-αρχος, δήμ-αρχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλοιαρχ-ώ, λόγ. [1857]

πλοιαρχ-ία, λόγ. [1836].

ΣΥΝΘ. -πλοίαρχος (λόγ.): *αντι-πλοίαρχος* [1833], *υπο-πλοίαρχος* [1833].

πλοίο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πλοῖον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < **πλοϝ-ιον*, όπου απαντά μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **πλεϝ-*, στο οποίο ανάγεται το ρ. *πλέω* (βλ.λ., σχόλιο).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *πλοῖον* περιοριζόταν αρχικά σε σκάφη που εκτελούσαν μεταφορές, αλιεία ή εμπόριο, όπως προκύπτει από τις αρχ. φρ. *πλοῖον ἁλιευτικόν* (Ξενοφ.), *ἱππαγωγὰ πλοῖα* (Ηρόδ.), *πλοῖα στρογγύλα / φορτηγικά* (Ξενοφ.) κ.ά. Η λ. αντιδιαστελλόταν προς το αρχ. *ναῦς*, το οποίο εφαρμοζόταν ακριβώς στα πολεμικά σκάφη (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.116: *οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τοῖς τε πλοίοις καὶ ταῖς ναυσὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐκλιπόντες τὸ χωρίον ἐς Παλλήνην διεκομίσθησαν*). Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. *πλοῖον* γενικεύθηκε στη χρήση και άρχισε να αντικαθιστά το ουσ. *ναῦς*, που παρουσίαζε δυσκολία στην κλίση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλοιάριο < αρχ. *πλοι-άριον*, υποκορ. τού ουσ. *πλοῖον*.

ΣΥΝΘ. πλοιο-: *πλοιο-κτήτης* (λόγ. [1887]), *πλοιο-κτησία*.

πλόκαμος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ξ 176: *πεξαμένη χερσὶ πλοκάμους ἔπλεξε φαεινοὺς*] < *πλοκ-* (με παραγ. τέρμα *-αμος*, πβ. κ. *κέρ-αμος, κάλ-αμος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέκω* (βλ.λ., σχόλιο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλοκάμι < μεσν. **πλοκάμ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *πλόκαμος*.

πλοκή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἰφιγ. ἐν Ταύρ.* 817: *ὕφηνα καὶ τόδ' εἶδος εὐμίτοις πλοκαῖς*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέκω* (βλ.λ., σχόλιο). Η σημ. «διάρθρωση συλλογισμού» απαντά σε ελνστ. ρητορικά κείμενα, ενώ ήδη μεσν. είναι η σημ. «(ποιητική) σύνθεση».

πλονζόν

< γαλλ. *plongeon* «βουτιά» < ρ. *plonger* «βουτώ – βυθίζω» < δημώδ. λατ. **plumbicāre* «τοποθετώ μολύβια σε δίχτυ αλιείας ή σε βυθομετρική βολίδα, για να βυθίζεται στο νερό» < λατ. *plumbum* «μόλυβδος».

-πλός λεξικό επίθημα

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. επιθήματος *-πλοῦς* (προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω», για την οποία βλ.λ. *πλέκω*), το οποίο απαντά στα αριθμητ. *ἁπλοῦς, διπλοῦς* (βλ.λ. *απλός, διπλός*) και επεκτάθηκε σε παρόμοια επίθετα (π.χ. *τρι-πλοῦς* > *τρι-πλός, τετρα-πλοῦς* > *τετρα-πλός*). Ο μεταπλασμός οφείλεται σε εξομάλυνση κατά τα επίθ. σε *-ός, -ή, -ό*.

πλότερ «σχεδιογράφος»

< αγγλ. *plotter* < ρ. *plot* «σχεδιάζω», αρχικώς ουσ. με σημ. «σχέδιο, σχήμα, διάγραμμα».

πλουμί «στολίδι»

< μεσν. *πλουμί(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *πλοῦμος (ό) / πλοῦμον (τό)* «φτερό, πούπουλο» < λατ. *pluma* «χνούδι, πούπουλο». Ήδη ο όψιμος ελνστ. τύπος *πλουμία* (πληθ.) έχει τη σημ. «στολίδι, καλλώπισμα»

(πβ. Μαλάλα *Χρονογρ.* 413: *στιχάριον δὲ ἄσπρον παραγαύδιον, καὶ αὐτὸ ἔχον χρυσᾶ πλουμία βασιλικά*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλουμ-ίδι < *πλουμ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *στολ-ίδι*

πλουμίζω < μεσν. *πλουμ-ίζω* < *πλουμ(ίον)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

πλούμισμα < μεσν. *πλούμισ-μα* < ρ. *πλουμ-ίζω*

πλουμιστός < μεσν. *πλουμισ-τός* (ρηματ. επίθ.) < ρ. *πλουμ-ίζω*.

πλουραλισμός

μεταφορά τού γαλλ. *pluralisme*, που πλάστηκε το 1895 με βάση το λόγ. επίθ. *plural* (αντί *pluriel*) < λατ. *plurālis* «πληθυντικός – πολυειδής».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλουραλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *pluraliste* < *pluralisme* (βλ. ανωτέρω)

πλουραλιστ-ικός < *πλουραλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πλους

< αρχ. *πλοῦς (-όο-)* [ήδη ομηρικό] < **πλοF-ος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέω* (< **πλέF-ω*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ). Παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε στα ομόρριζα σανσκρ. *plavá-* «σχεδία» και ρωσ. *plov* «πλοιάριο». Ήδη αρχ. είναι η φρ. *ἐν πλῷ* (στον Θουκυδίδη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλοϊκός < ελνστ. *πλο-ικός*

πλόιμος < αρχ. *πλό-ιμος / πλώ-ιμος* (ιων. τύπος υπό την επίδρ. τού αρχ. *πλώω* «πλέω», βλ.λ. *πλωτός*) < θ. **πλο(F)-* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ιμος*

πλοϊμ-ότητα < *πλόιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. -πλους: *διά-πλους, ανά-πλους, παρά-πλους, κατά-πλους, περί-πλους, από-πλους, είσ-πλους* κ.ά.

-πλοια: *ά-πλοια, εύ-πλοια*

-πλοΐα: *ναυσι-πλοΐα, ιστιο-πλοΐα, ποταμο-πλοΐα, ατμο-πλοΐα, αερο-πλοΐα, θαλασσο-πλοΐα, ακτο-πλοΐα, ποντο-πλοΐα, ταχυ-πλοΐα* κ.ά.

πλούσιος

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε Ομηρικό Ύμνο] < *πλούτ-ιος* (με συριστικοποίηση, πβ. κ. *δημόσιος < δημότ-ιος*· ο τύπος *πλούτιος* ήδη στην αρχ. δωρική διάλεκτο) < *πλοῦτος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. πλουσιο-: *πλουσιο-πάροχος* (μεσν.), *πλουσιο-κόριτσο, πλουσιό-παιδο, πλουσιό-σπιτο*.

πλούτος

< αρχ. *πλοῦτος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 670: *καί σφιν θεσπέσιον πλοῦτον κατέχευε Κρονίων*] < **πλοF-τος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέω* (< **πλέF-ω*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ). Η ετυμολ. αρχή δείχνει ότι η λ. μετέδιδε την έννοια τής αφθονίας, τού πλήθους των αγαθών ή αποκτημάτων που «ρέουν» άφθονα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλουτίζω < αρχ. *πλουτ-ίζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 1268: *ἄλλην τιν' Ἄτην ἀντ' ἐμοῦ πλουτίζετε*] < *πλοῦτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

πλουτισμός < μεσν. *πλουτισ-μός* < αρχ. *πλουτ-ίζω*.

ΣΥΝΘ. πλουτο-: *πλουτο-κρατία* (αρχ.), *πλουτο-κράτης* (λόγ. [1887]), *πλουτο-παραγωγικός* (λόγ. [1895]) κ.ά.

-πλουτος: *ζά-πλουτος, πάμ-πλουτος, νεό-πλουτος, βαθύ-πλουτος* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πλούτος

Από το ουσ. ***πλοῦτος*** σχηματίστηκε το αρχ. θεωνύμιο ***Πλούτων, -ωνος***, το οποίο φαίνεται ότι αρχικά δήλωνε τον μυθικό θεό τής γονιμότητας και τής ευφορίας τού εδάφους, προτού συγχυθεί με τον Άδη, τον μυθικό θεό τού κάτω κόσμου.

πλουτώνιο «ραδιενεργό στοιχείο»

μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *plutonium*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *Pluto, -ōnis* < αρχ. *Πλούτων, -ωνος* (βλ.λ. *πλούτος*). Στη δημιουργία τής νέας λέξης πιθ. συνέβαλε το ελνστ. παράγωγο *πλουτώνιον*, το οποίο δήλωνε οπές εδάφους ή σπήλαια με αναθυμιάσεις, που θεωρούνταν είσοδοι στον μυθικό κάτω κόσμο.

πλοχμός «είδος αρχιτεκτονικού μοτίβου»

αρχ. < **πλοκ-smo-* (με επίθημα **-smo-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέκ-ω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

πλυντήριο

λόγ., ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *πλυντήριος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, ως όνομα εορτής] < ρ. *πλύν(ω)* (βλ.λ. *πλένω*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *σημαν-τήριος*. Η λ. είναι μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Waschmaschine*.

πλύση → πλένω

πλύσιμο → πλένω

πλυσταρειό → πλένω

πλώρη

μεσν. (με ανομοίωση *λ-ρ < ρ-ρ*) < αρχ. *πρῷρα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πλωρ-ίζω < *πλώρ(η)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

πλωρ-ιός < *πρωραίος* (με ανομοίωση τού *-ρ-* και συνίζηση).

ΣΥΝΘ. -πλωρος: *ανά-πλωρος, κατά-πλωρος, ορθό-πλωρος*.

πλωτήρας «συσκευή που επιπλέει ή βοηθεί στην επίπλευση – φλοτέρ»

< αρχ. *πλωτήρ, -ῆρος* «ναύτης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἑλένη* 1070: *πλωτῆρας οἵπερ ἔφυγον ἐκ ναυαγίας*] < θ. *πλω-* (τού ρ. *πλώω* «πλέω», για το οποίο βλ.λ. *πλωτός*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. κ. *κρα-*

τήρ(ας), *βα-τήρ(ας)*. Μερικές νεότερες τεχν. σημ. οφείλονται σε επίδρ. τού γαλλ. *flotteur* (βλ.λ. *φλοτέρ*).

πλωτός

αρχ. [ήδη ομηρικό], ρηματ. επίθ. τού *πλώω* «πλέω» < **πλώϜ-ω*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέω* (< **πλέϜ-ω*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ). Από την ίδια βαθμίδα έχουν σχηματιστεί επίσης ομόρριζα όπως αρχ. γερμ. **flōdu-* «πλημύρα» (> γερμ. *Flut*, αγγλ. *flood*, ολλ. *vloed*), γοτθ. *flōdus* «ποταμός», παλ. σλαβ. *plavati* «πλέω» κ.ά.

ΣΥΝΘ. πλωτάρχης < ελνστ. *πλωτ-άρχης* «κυβερνήτης πλοίου» (με β΄ συνθ. το λεξ. επίθημα *-άρχης*, που προέρχεται από το αρχ. *ἄρχω*).

πνεύμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πνεῦμα* < **πνεϜ-μα* < *πνέω* (βλ.λ.), που ανάγεται σε τύπο **πνέϜ-ω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πνοή, φύσημα» (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 1085-7: *σκιρτᾷ δ' ἀνέμων πνεύματα πάντων εἰς ἄλληλα στάσιν ἀντίπνουν*) → αρχ. σημ. «ανάσα, αναπνοή» (πβ. Πλάτ. *Τίμαιος* 79c: *διὸ δὴ τὸ τῶν στηθῶν καὶ τὸ τοῦ πλεύμονος ἔξω μεθιὲν τὸ πνεῦμα πάλιν ὑπὸ τοῦ περὶ τὸ σῶμα ἀέρος*) → ελνστ. σημ. «πνοή τής ζωής, ζωτική πνοή» (πβ. Π.Δ. *Γένεσ.* 7,15: *εἰσῆλθον πρὸς Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν, δύο δύο ἀπὸ πάσης σαρκός, ἐν ᾧ ἐστιν πνεῦμα ζωῆς*) → ήδη ελνστ. σημ. «το Άγιο Πνεύμα», επίσης «πνευματικό πρόσωπο (άγγελος ή δαίμονας)» (κυρίως στην Κ.Δ., πβ. Μάρκ. 3,11: *καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, ὅταν αὐτὸν ἐθεώρουν, προσέπιπτον αὐτῷ καὶ ἔκραζον λέγοντες ὅτι Σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ·* Εβρ. 1,7: *ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα*) → ελνστ. σημ. «σημείο για την προφορά τού αρχικού φωνήεντος λέξεων (δασεία ή ψιλή)» (φρ. *πνεῦμα δασύ, ψιλόν*, στον γραμματικό Απολλώνιο τον Δύσκολο, 2ος αι. μ.Χ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεψυχώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πνευματικός < αρχ. *πνευματ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Προβλ.* 955a.35-36: *ἄμφω δὲ πνευματικά, καὶ ὁ οἶνος καὶ ἡ μέλαινα χολή*], αρχική σημ. «σχετικός με τον αέρα, με την αναπνοή» → ελνστ. σημ. «σχετικός με το πνεύμα, τη διάνοια ή τη διανοητική διάθεση» (σε αντιδιαστολή προς τα επίθ. *σαρκικός, σάρκινος, ψυχικός, ύλικός*, πβ. Κ.Δ. Α΄ Κορινθ. 2,14-15: *ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ [...] ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει [τὰ] πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται*) → μεσν. σημ. (ως ουσ.) «εξομολόγος»

πνευματικ-ότητα, λόγ. [1820], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spiritualité*

πνευματώδης < αρχ. *πνευματ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη], αρχική σημ. «αυτός που εμφανίζεται σαν φύσημα, πνοή» → Η σημερινή σημ. είναι απόδ. τού γαλλ. *spirituel*

πνευμάτωση < αρχ. *πνευμάτω-σις*, αρχική σημ. «εξάτμιση», < ρ. *πνευματ-ῶ (-όω)* «εξατμίζω».

ΣΥΝΘ. πνευματο-: *πνευματο-θεραπεία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *πνευματο-κρατία* (απόδ. ξέν. όρου), *πνευματο-κτόνος* (λόγ. [1872]), *πνευματο-λογία* (λόγ. [1785], ελληνογενής ξέν. όρ.), *πνευματο-λατρία* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πνεύμα, πνευματικός

Η αρχ. λ. ***πνεῦμα*** προέρχεται από το ρ. ***πνέω***. Ως εκ τούτου, η αρχική της σημασία ήταν «πνοή, αέρας, φύσημα». Η χρήση τής λ. για τη δασεία και την ψιλή στην αρχ. γλώσσα οφείλεται στο γεγονός ότι το λεγόμενο *δασύ πνεύμα* (η ***δασεία***) ήταν στην πραγματικότητα η γραπτή δήλωση ενός δασέος πνεύματος, δηλ. δασέος φθόγγου, μιας άχνας που προηγείτο τής εκφώνησης ενός φωνήεντος. Αυτό το *πνεύμα*, η ποσότητα αέρα πριν από το αρχικό φωνήεν ορισμένων λέξεων, δηλώθηκε στη γραφή των Αρχαίων με το γράμμα Η. Έτσι, η λ. *Ἑλλάς* –που δασυνόταν– γραφόταν ΗΕΛΛΑΣ (οι Αρχαίοι έγραφαν με κεφαλαία γράμματα). Οι Ρωμαίοι διέσωσαν τη δήλωση τής δασείας στις ελληνικές λέξεις που εισήγαγαν στη λατινική γλώσσα, π.χ. η αρχ. λ. *ὑποκριτής* γράφτηκε στη Λατινική *hypocrita*, γι' αυτό έχουμε στα Γαλλικά και στα Αγγλικά τη γραφή *hypocrite*. Ομοίως, το ελλην. *ἥρως* μέσω τού λατ. *herus* έδωσε το αγγλ. *hero*. Στα προηγούμενα παραδείγματα, το h δηλώνει και διασώζει την αρχαιοελληνική προφορά τής λέξης, την εκφορά τής άχνας εκείνης που ονομάστηκε δασεία και αργότερα χάθηκε βαθμηδόν από την προφορά των ελληνικών λέξεων.

Η άυλη υπόσταση τού πνεύματος, με την έννοια ότι ο αέρας, η πνοή δεν είναι ορατά και απτά, δεν είναι δηλ. όπως τα κοινά υλικά πράγματα που βλέπουμε και πιάνουμε, οδήγησε στο να χρησιμοποιηθεί η λ. ως αντίθετο τής *ύλης*, στο πλαίσιο μιας διάκρισης που ταύτιζε την υλική υπόσταση τού ανθρώπου με το σώμα και τις σωματικές λειτουργίες του, ενώ τις διανοητικές με το πνεύμα. Το σχήμα αυτό απέκτησε τριμερή δομή με την προσθήκη τής ψυχής, που θεωρήθηκε η άφθαρτη άυλη υπόσταση η οποία σχετίζεται με τα συναισθήματα.

Πνευματικός, αρχικώς, ήταν ο σχετικός με τη ροή αέρα, με την πνοή κ.λπ., π.χ. η αρχ. *ὕδραυλις* ήταν *πνευματικό* μουσικό όργανο (σήμερα τα όργανα αυτά τα ονομάζουμε με την ομόρριζη λ. ***πνευστά***). Η αρχαία αυτή σημασία διατηρήθηκε στη λόγια Ελληνική, γι' αυτό διάφορες κατασκευές που λειτουργούν με κίνηση τού αέρα δηλώνονται με το επίθ. *πνευματικός*, π.χ. *πνευματικές βαλβίδες οχήματος* ή *υδροπνευματικές αναρτήσεις*.

Ακολουθώντας την πολυδιάστατη σημασιολογική εξέλιξη τής λ. *πνεύμα* (πνοή, φύσημα, αναπνοή, έμπνευση, ψυχή / νους, πνεύμα νεκρού / φάντα-

σμα, [κακό] πνεύμα, η ουσία [όχι ο τύπος], εξυπνάδα / χιούμορ κ.ά.), το επίθετο *πνευματικός* παρουσιάζει ευρεία πολυσημία. Ιδιαίτερη επίδοση εμφανίζει στη χριστιανική γραμματεία, όπου η θέση τού *πνεύματος* κατ' αντιδιαστολή προς την *ύλη* είναι κεντρική (*πνευματική ζωή, πνευματικός βίος, πνευματικότητα* κ.λπ., πβ. και Άγιο *Πνεύμα*, το τρίτο πρόσωπο τής Αγίας Τριάδας). Από το *πνευματικός πατήρ* με ουσιαστικοποίηση τού επιθέτου προέρχεται το ***πνευματικός*** «εξομολόγος ιερέας» (πβ. *πνευματικό τέκνο, πνευματικός αδελφός* κ.λπ.).
Ας σημειωθεί ότι για τη σημασία «εξυπνάδα, χιούμορ» τής λ. *πνεύμα* δεν χρησιμοποιήθηκε ως επίθετο το *πνευματικός*, αλλά το ***πνευματώδης***.
Ανάλογη σημασιολογική εξέλιξη με τα *πνέω – πνεύμα* παρατηρούμε και σε άλλες γλώσσες. Από το λατ. ρήμα ***spiro*** «πνέω, φυσώ – αναπνέω» έχουμε το ουσιαστικό ***spiritus*** «φύσημα, πνεύμα (αέρα) – αναπνοή – πνεύμα, ψυχή» και από αυτό το γαλλ. ***esprit***, το ιταλ. ***spirito***, το αγγλ. ***spirit*** κ.ά., που όλα σημαίνουν «πνεύμα».

πνευματισμός «παραψυχολογική θεωρία και πρακτική»
λόγ. [1866], < *πνεύμα, -ατος* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spiritisme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πνευματ-ιστής, λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *spiritiste*
πνευματιστ-ικός, λόγ. [1865], < *πνευματιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πνευμοθώρακας
λόγ. [1879], < *πνεύμα*, στη σημ. «πνοή, φύσημα» (με τύπο *πνευμο-* αντί τού αναμενομένου *πνευματο-*, που είναι ο κανονικός στην Ελληνική) + *θώρακας*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *pneumothorax*.

πνεύμονας
< αρχ. *πνεύμων, -ονος* [ήδη ομηρικό] (με παρετυμολογική επίδραση των λ. *πνέω, πνεῦμα*) < *πλεύμων, -ονος* < **pleu-mon* (με παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. αρχ. *μνή-μων, στή-μων*) < Ι.Ε. **pleu-* «πλέω, ρέω – κολυμπώ» (επειδή οι πνεύμονες μοιάζουν να πλέουν σε υγρό) || σανσκρ. *klō-man* «δεξιός πνεύμονας» (με ανομοίωση τόπου αρθρώσεως *p-m* > *k-m*), λατ. *pulmo, -ōnis* «πνεύμονας» (> γαλλ. *poumon*, ισπ. *pulmon*, ιταλ. *polmone*) κ.ά. || αρχ. *πλέω* (< **πλέϝ-ω*), *πλύ-σις (-η), πλύνω* (< **πλύ-ν-jω*, βλ.λ. *πλένω*), *πλόος (-οῦς), πλω-τός, πλο-ῖο(ν), πλοῦ-τος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πλέω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πνευμονία < ελνστ. *πνευμον-ία*
πνευμονικός < αρχ. *πνευμον-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. πνευμονο-: *πνευμον(ι)ό-κοκκος* (λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pneumocoque*), *πνευμονο-γράφος* (λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pneumographe*), *πνευμονο-κονίαση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pneumoconiosis*), *πνευμονο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pneumologie*), *πνευμονο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pneumopathie*), *πνευμονο-ρραγία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pneumorrhagie*), *πνευμονο-λόγος* κ.ά.

πνευστός
ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που αναπνέεται, εκπνεόμενος (αέρας)», ρηματικό επίθ. τού αρχ. *πνέω* (βλ.λ.), που σχηματίστηκε με βάση το θέμα τού αορίστου *πνεῦσαι* (απρφ., ήδη στον Όμηρο). Η χρήση τής λ. για τα *πνευστά* μουσικά όργανα αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το γερμ. *Blasinstrumente* (πληθ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πνεύμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πνευστιώ < αρχ. *πνευστ-ιῶ (-άω)* «ασθμαίνω, λαχανιάζω» < *πνευστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιῶ*
πνευστία-ση, λόγ. [1880], < αρχ. *πνευστι-ῶ (-άω)*.

πνέω
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **πνέϝ-ω* < Ι.Ε. **pneu-* «αναπνέω, ξεφυσώ» (εκφραστ. ρίζα) || αρχ. γερμ. **hneus-a-* «φταρνίζομαι» (> γερμ. *niesen*, ολλ. *niezen*), παλ. αγγλ. *fnēsan* (> αγγλ. *sneeze*), παλ. σκανδ. *fnýsa* «(βαρι)ανασαίνω» || αρχ. *πνεῦ-μα, πνευσ-τός, πνο-ή* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πνεύμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πνοή < αρχ. *πνο-ή* «φύσημα, αναπνοή – ατμός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* α 130-1: *τά μιν φέρον ἠμὲν ἐφ' ὑγρὴν ἠδ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν ἅμα πνοιῇσ' ἀνέμοιο*] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεψυχώ*.
ΣΥΝΘ. -πνέω: *δια-πνέω, ανα-πνέω, εκ-πνέω, εμ-πνέω, απο-πνέω, εισ-πνέω* κ.ά.
-πνοή: *δια-πνοή, ανα-πνοή, εκ-πνοή, εμ-πνοή, εισ-πνοή* κ.ά.
-πνοια: *ά-πνοια, σύμ-πνοια, από-πνοια, δύσ-πνοια, ταχύ-πνοια* κ.ά.

πνίγω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 5.7.26: *καὶ ἐπνίγετο ὅστις νεῖν μὴ ἐτύγχανεν ἐπιστάμενος*], αγν. ετύμου. Εικάζεται ότι το αρχικό σύμπλεγμα *πν-* είναι εκφραστικού χαρακτήρα και έχει την αφετηρία του σε θέμα παρόμοιο με τού αρχ. *πνέω*. Εντούτοις, οι προταθείσες συνδέσεις με το ρήμα *φρύγω* «φρυγανίζω, ψήνω» και με το ουσ. *κνίψ, -πός* «σκνίπα» απέχουν μορφολογικώς και σημασιολογικώς.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πνιγηρός < αρχ. *πνιγ-ηρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.52.2: *ἀλλ' ἐν καλύβαις πνιγηραῖς ὥρᾳ ἔτους διαιτωμένων ὁ φθόρος ἐγίγνετο οὐδενὶ κόσμῳ* (από την περιγραφή τού λοιμού)] < *πνίγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *αιχμ-ηρός, λυπ-ηρός, πον-ηρός*
πνιγμονή < ελνστ. *πνιγμ-ονή* «πνιγμός» < αρχ.

πνιγμ(ός) + παραγ. τέρμα *-ονή*, πβ. κ. *φλεγμ-ονή, πλησμ-ονή*
πνιγμός < αρχ. *πνιγ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Ξενοφώντα]
πνίξ-ιμο < *πνιξ- (πνίγω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*
πνικτικός < ελνστ. *πνικτ-ικός* < *πνικτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
πνικτός < ελνστ. *πνικ-τός* «πνιγμένος, στραγγαλισμένος – βρασμένος ή ψημένος μέσα σε αγγείο», ρηματ. επίθ. τού αρχ. *πνίγω*
πνίχ-της < *πνικ- (έπνιξα)* + παραγ. τέρμα *-της*.
ΣΥΝΘ. -πνίγω: *κατα-πνίγω, συμ-πνίγω.*

πνοή → πνέω

πόα «χαμηλό φυτό χωρίς ξυλώδη κορμό»
αρχ. < **poiFā* (πβ. αρχ. ιων. *ποίη*, δωρ. *ποία*), που συνδ. με το λιθ. *pieva* «λιβάδι». Δεν είναι πιθανή η υπόθεση ότι συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κοινά· χόρτος* ούτε συνεισφέρει στην ετυμολογική έρευνα η συνώνυμη «γλώσσα» *ποίνα· ποία. Λάκωνες.* Δεν υπάρχει οποιαδήποτε ετυμολογική σχέση με τα αρχ. *πῖαρ* «λίπος» και *ποιμήν*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποώδης < αρχ. *πο-ώδης* «αυτός που έχει το χρώμα τής χλόης – χλοερός».

πογκρόμ «διωγμός κατά εθνικών, φυλετικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων»
< γαλλ. *pogrom* < ρωσ. *pogrom* «ερήμωση, καταστροφή» < ρ. *(po)gromit'* «λεηλατώ, καταστρέφω». Η λ. έχει την αφετηρία της στους διωγμούς (λεηλασίες και σφαγές) κατά των Εβραίων τής Ρωσικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι συνέβησαν στις αρχές τού 20ού αιώνα υπό την ανοχή ή και την ενθάρρυνση τής τσαρικής εξουσίας και των Αρχών.

ποδάγρα «χρονία νόσος των ποδιών»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *ποδ(ο)-* (< *πούς, ποδός*, βλ.λ.) + *ἄγρα* «κυνήγι – παγίδα» (βλ.λ.), πβ. κ. *χειρ-άγρα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παγίδα για τα πόδια (στο κυνήγι ζώων)» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.6: *τί δ' ἐλάφους ποδάγραις καὶ ἁρπεδόναις;*) → ήδη αρχ. σημ. «νόσος των ποδιών» (πβ. Αριστ. *Ζώων Ἱστ.* 604a: *οἱ δὲ κύνες κάμνουσι νοσήμασι τρισίν· ὀνομάζεται δὲ ταῦτα λύττα, κυνάγχη, ποδάγρα*).

ποδάρι → πόδι

ποδένω «φορώ παπούτσια σε κάποιον»
μεσν. (με αποβολή τού αρχικού ατόνου *ὑ-*) < ελνστ. *ὑποδένω*, μεταπλ. τύπος (πβ. μεσν. *δένω* < αρχ. *δέω*) τού αρχ. *ὑποδέω* «δένω κάτω από (το πόδι)», για το οποίο βλ.λ. *υπόδημα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πόδε-μα
πόδε-ση
ποδεσ-ιά

ποδηγετώ «καθοδηγώ, χειραγωγώ»
< αρχ. *ποδηγετῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο, *απόσπ.* 173.2-3 (μαρτυρία): *ἐπὴν τις τἀγαθὰ μὴ 'πιστῆται ποδηγετεῖν μηδὲ ὀχεῖν εὐπόρως*] < *ποδ(ο)-* (< *πούς, ποδός*, βλ.λ.) + *-ηγετ(ῶ)* < *ἡγέτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποδηγέτη-ση, λόγ. [1894]
ποδηγέτης < ελνστ. *ποδηγ-έτης* «οδηγός» < αρχ. *ποδηγετῶ* (κατά το αρχ. *ἡγέτης*)
ποδηγεσία < ελνστ. *ποδηγε-σία* «καθοδήγηση – οδηγία» (κατά τα αρχ. *ἡγέτης – ἡγεσία*).

ποδήλατο
λόγ. [1845], < *ποδ(ο)-* (< αρχ. *πούς, ποδός*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ήλατο* < *ελατός* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος εν συνθέσει), ρηματικό επίθ. τού αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε ως απόδ. τού γαλλ. *vélocipède*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποδηλα-σία, λόγ. [1892]
ποδηλατ-ώ, λόγ. [1889], < *ποδηλάτ(ης)* + κατάλ. *-ώ*
ποδηλάτη-ση < *ποδηλατη- (ποδηλατώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ποδηλατ-ικός, λόγ. [1895], < *ποδηλάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ποδηλατ-άδα < *ποδήλατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άδα*
ποδηλατ-άς < *ποδήλατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άς*
ποδηλατ-ιστής, λόγ. [1889], < *ποδήλατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*.
ΣΥΝΘ. ποδηλατο-: *ποδηλατο-δρομία* (λόγ. [1887]), *ποδηλατο-δρόμιο* (λόγ. [1889]), *ποδηλατο-δρόμος* (λόγ. [1895]), *ποδηλατό-δρομος*.

ποδήρης «(για ένδυμα ή ασπίδα) που καλύπτει τα πόδια»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *απόσπ.* 10A.73.6-7: *ὅστις χιτῶνας βασσάρας τε Λυδίας ἔχει ποδήρεις*] < *ποδ(ο)-* (< *πούς, ποδός*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήρης* (βλ.λ.), πβ. κ. *φρεν-ήρης, ξιφ-ήρης, κλιν-ήρης*.

πόδι
< μεσν. **πόδι(ν)* < αρχ. *πόδιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], υποκορ. τού *πούς, ποδός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποδ-άρα < *πόδ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-άρα*
ποδάρι < μεσν. *ποδ-άρι(ν)* < αρχ. *ποδ-άριον*, υποκορ. τού *πούς, ποδός*
ποδαρ-άκι < *ποδάρ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*
ποδαρ-άτος < *ποδάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άτος*
ποδαρ-ικό < *ποδάρ(ι)* + ουδ. τού παραγ. τέρματος *-ικός*
ποδαρ-ίλα < *ποδάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίλα* (βλ.λ.), πβ. κ. *κιτριν-ίλα, ξιν-ίλα*
ποδ-ίζω «προσορμίζω, αράζω» (για πλοίο) (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. ποδ(ο)-: *ποδ-ηγετώ* (αρχ.), *ποδό-μακτρο* «πετσέτα για πόδια, πατάκι» (ελνστ.), *ποδο-βολή*

(λόγ. [1888]), *ποδό-λουτρο* (λόγ. [1867]), *ποδο-κίνητος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vélocipède*), *πο-δό-φρενο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *foot-brake*), *ποδο-βολώ, ποδό-γυρος* «το κάτω άκρο των γυναι-κείων φορεμάτων», *ποδο-κροτώ, ποδο-πατώ* κ.ά.
-ποδος: *τρί-ποδος, πολύ-ποδος, δί-ποδος, τετρά-ποδος* κ.ά.

ποδιά
μεσν. (με συνίζηση) < *ποδέα (ή)* (αλλαγή γένους) < ελνστ. *ποδέον* < αρχ. *ποδεῖον / πόδειον* «κάλτσα, ταινία που τυλίγει τα σφυρά ή τους αστραγάλους» < *πούς, ποδός* (βλ.λ.).

ποδίζω «(για πλοίο) αράζω, προσορμίζω»
< *πόδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, διαφ. από το αρχ. *πο-δίζω* «δένω τα πόδια (αλόγου)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πόδισ-μα < *ποδισ- (ποδίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ποδο- → πόδι

ποδόσφαιρο
λόγ. [1895], < *ποδό-* (< αρχ. *πούς, ποδός*, βλ.λ.) + *σφαίρα* (στη σημ. «μπάλα»), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *football*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποδοσφαιρ-ικός
ποδοσφαιρ-ιστής, λόγ. [1896], < *ποδόσφαιρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*.
ΣΥΝΘ. ποδοσφαιρο-: *ποδοσφαιρο-ποιώ, ποδο-σφαιρό-φιλος*.

ποετάστρος «ατάλαντος ποιητής»
μεταφορά τού ιταλ. *poetastro*, υποκορ. τού *poeta* «ποιητής» < λατ. *poeta* < αρχ. *ποιητής*.

πόζα
αντιδάν., < ιταλ. *posa*, στη σημ. «σταμάτημα, ακινη-τοποίηση», < λατ. *pausa* < αρχ. *παῦσις* (< ρ. *παύω*, βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποζάρω, μεταφορά τού ιταλ. *posare* < *posa* (βλ. ανωτέρω)
ποζάρισ-μα < *ποζαρισ- (ποζάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ποζιτιβισμός «θετικισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *positivisme* < επίθ. *positif* «θε-τικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < υστλατ. *positivus* < λατ. *positus* «τοποθετημένος, κείμενος» (με παραγ. τέρμα *-ivus*).

ποζιτρόνιο «αντισωματίδιο τού ηλεκτρονίου»
μεταφορά τού αγγλ. *positron*, λεξ. σύνθετο από συγ-χώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των όρων τής συ-νεκφοράς *posi(tive) (elec)tron* «θετικό ηλεκτρόνιο».

ποθεινός → πόθος

πόθεν
αρχ. < θ. *πο-* (θεματικό στοιχείο που απαντά σε ερωτηματικές και αόριστες αντωνυμίες, για το οποίο βλ.λ. *ποιος*) + επιρρ. επίθημα *-θεν* (βλ.λ.), που δηλώ-νει προέλευση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ποιος*.

πόθος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ξ 144: *ἀλλά μ' Ὀδυσσῆος πόθος αἴνυται οἰχομένοιο*] < **φόθ-ος* (με ανομοίωση, πιθ. ήδη μυκ. όνομα *qo-te-ro*: **Ποθ-ερός*, αν αυτή είναι η σωστή μεταγραφή), μεταπτωτ. βαθμίδα θέ-ματος που απαντά στο αρχ. απρφ. *θέσσασθαι* «ικε-τεύω, αιτούμαι» (< **θέθ-σασ-θαι*) και ανάγεται σε Ι.Ε. **g*ʷ*hedh-* «ικετεύω, ζητώ» || παλ. ιρλ. *guidiu* «ικετεύω, προσεύχομαι», παλ. σλαβ. *žęždo* «ποθώ – διψώ» (> πολ. *żądza* «ευχή – λαιμαργία, πλεονεξία)» κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποθώ < αρχ. *ποθ-ῶ (-έω)*
ποθεινός < αρχ. *ποθ-εινός* «επιθυμητός, περιπόθη-τος» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Καλλίνο, *απόσπ.* 1.16: *ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ ἔμπης δήμῳ φίλος οὐδὲ ποθεινός*]< ρ. *ποθ-ῶ (-έω)* (κατ' αναλογίαν προς τα επίθ. σε *-εινός*, πβ. *αλγ-εινός, φωτ-εινός*)
ποθητός < ελνστ. *ποθη-τός* (ρηματ. επίθ.) < αρχ. *ποθ-ῶ (-έω)*.

ποίημα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἴων* 534d.6-7: *ἄλλο μὲν οὐδὲν πώποτε ἐποίησε ποίημα ὅτου τις ἂν ἀξιώσειεν μνησθῆναι, τὸν δὲ παίωνα ὃν πάντες ᾄδου-σι*], αρχική σημ. «οποιοδήποτε κατασκεύασμα ή έρ-γο» < ρ. *ποιῶ (-έω)*, βλ.λ. Η λογοτεχνική σημ. είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 325e: *ἀναγιγνώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσιν*).

ποίηση
< αρχ. *ποίησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 502a.7-8: *οὐχὶ ἥ τε κιθαρῳδικὴ δοκεῖ σοι πᾶσα καὶ ἡ τῶν διθυράμβων ποίησις ἡδονῆς χάριν ηὑρῆσθαι;*], αρχική σημ. «οποιαδήποτε δημιουργία ή κατασκευή» (σε αντιδιαστολή προς τη λ. *πρᾶξις*), < ρ. *ποιῶ (-έω)*, βλ.λ. Η σημ. που σχετίζεται με την καλλιτεχνική δημι-ουργία είναι ήδη αρχ. (πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 18: *διαλέγοιντο περί τε τῶν ἄλλων ποιητῶν καὶ τῆς Ἡσιόδου καὶ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποιητής < αρχ. *ποιη-τής*, αρχική σημ. «κατασκευα-στής, δημιουργός» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.6.38: *δεῖ δή, ἔφη, [...] καὶ αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν πρὸς τοὺς πολεμίους μηχανημάτων*) < ρ. *ποιῶ (-έω)* ➞ Η καλλι-τεχνική σημ. ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Ἀπολ.* 22a-b: *ἐπὶ τοὺς ποιητὰς τούς τε τῶν τραγῳδιῶν καὶ τοὺς τῶν δι-θυράμβων καὶ τοὺς ἄλλους*)
ποιητικός < αρχ. *ποιητ-ικός*, αρχική σημ. «δημιουρ-

γικός, παραγωγικός» (πβ. Αριστ. Ἠθικά 1.3.5: *καὶ οὐ ποιητικὸς ὁ οἰκοδόμος, ἡ τούτου ἀρετὴ τοῦ αὐτοῦ τούτου εὖ ποιητική*), < ρ. *ποιῶ (-έω)* → Η καλλιτεχνική σημ. ήδη αρχ. (πβ. το έργο τού Αριστοτέλη *Περὶ ποιητικῆς*)

ποιητικ-ότητα, λόγ. [1877], < *ποιητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ποιητ-άρης (κυπρ. διάλεκτος) < *ποιητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *λυρ-άρης*.

ποικίλος

αρχ. (ήδη μυκ. κύρ. όν. *Po-ki-ro-qo*: **Ποικίλοπος* ή *Ποικίλοψ*) < **ποῖκ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ίλος*, πβ. κ. *ναυτ-ίλος, οργ-ίλος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **peik* «χαράσσω, τέμνω, κόβω – στολίζω» || σανσκρ. *péśa* «στολίδι, κόσμημα», γοτθ. *filu-faihs* «πολυποίκιλος», λατ. *pingo* «ζωγραφίζω, καλλωπίζω» (με έρρινο ένθημα, από λατ. τα γαλλ. *peindre* > αγγλ. *paint*, ισπ. *pintar*, ιταλ. *pingere*), παλ. σλαβ. *pĭsati* «γράφω» (> σερβοκρ. *pisati*, πολ. *pisać*, ρωσ. *pisat'*)|| αρχ. *πικ-ρός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ποικίλλω < αρχ. *ποικίλ-λω* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «δουλεύω με διάφορα χρώματα, κεντώ», < **ποικίλ-jω* → Η σημ. «στολίζω» είναι ήδη αρχ.

ποικιλία < αρχ. *ποικιλ-ία*, αρχική σημ. «διακόσμηση με διάφορα χρώματα, κέντημα», < ρ. *ποικίλ-λω* → Η σημ. «ανομοιομορφία, εναλλαγή στοιχείων» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ιπποκρ. Ἐπιδημ. 1.2.4: *πολλῆς δέ τινος γενομένης ἀκρισίης καὶ ποικιλίης ἐπὶ τῶν νουσημάτων*)

ποίκιλμα < αρχ. *ποίκιλ-μα* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ο 107: *ὃς κάλλιστος ἔην ποικίλμασιν ἠδὲ μέγιστος*], αρχική σημ. «κεντημένο ύφασμα, κέντημα», < ρ. *ποικίλ-λω*

ποικιλ-ότητα, λόγ. [1728]

ποίκιλση < αρχ. *ποίκιλ-σις* (συνώνυμο τού ουσ. *ποικιλία*) < ρ. *ποικίλ-λω*

ποικιλτής < αρχ. *ποικιλ-τής* «κεντητής» < ρ. *ποικίλ(λω)* + παραγ. τέρμα *-τής*

ποικιλτικός < ελνστ. *ποικιλτ-ικός* «επιδέξιος στην κεντητική με χρώματα» < αρχ. *ποικιλτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. ποικιλ(ο)-: *ποικιλό-γραμμος* (αρχ.), *ποικιλόμορφος* (αρχ.), *ποικιλό-τροπος* (ελνστ.), *ποικιλόχρωμος* (ελνστ.), *ποικιλό-θερμος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *poikilotherm*), *ποικιλό-σχημος* (λόγ. [1819]), *ποικιλ-ώνυμος* (λόγ. [1888]) κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ποικίλος – ποικίλλω

Ενώ το ουσ. ***ποικίλος*** γράφεται με ένα *-λ-* (όπως και το ουσ. *ποικιλία*), το παράγωγο ρήμα ***ποικίλλω*** ορθογραφείται με δύο *-λ-*, διότι έχει σχηματιστεί με επίθημα **-jω*, το οποίο ακολουθεί αφομοίωση: **ποικίλ-jω* > *ποικίλλω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πικρός, ποικίλος – peindre, paint, pintar, picture...

Η χρήση εργαλείων που κόβουν ή χαράσσουν οδήγησε σε ομόρριζες λέξεις οι οποίες δηλώνουν αιχμηρά αντικείμενα, αλλά και καλλιτεχνικά έργα που παράγονται με αυτά. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **peik-* (**peig-*) «χαράσσω, τέμνω, κόβω» και «στολίζω» έχουν προέλθει οι ακόλουθες λέξεις:
1) από θέμα *πικ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pik-*): αρχ. ***πικ-ρός*** (αρχική σημασία «αιχμηρός, διαπεραστικός»).
2) από θέμα *ποικ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **poik-*): αρχ. ***ποικ-ίλος***.
Χαρακτηριστικά ομόρριζα άλλων γλωσσών είναι όσα ανάγονται στο λατ. ***pingo*** «ζωγραφίζω, καλλωπίζω» (από όπου γαλλ. ***peindre*** > αγγλ. ***paint***, ισπ. ***pintar***, ιταλ. ***pingere***) και στη μετοχή *pictus*, από όπου το ουσ. ***pictura*** «εικόνα, ζωγραφιά» (> αγγλ. ***picture***). Ας σημειωθεί ότι στην ίδια ρίζα ανάγονται διάφορα σλαβικά ρήματα που κατέληξαν να σημαίνουν «γράφω» και προέρχονται από το παλ. σλαβ. *pĭsati* (από όπου σερβοκρ. ***pisati***, πολ. ***pisać***, ρωσ. ***pisat'***).

ποιμένας

< αρχ. *ποιμήν, -ένος* (ήδη μυκ. *po-me*: *ποιμήν*) < θ. *ποι-* (με παραγ. τέρμα *-μήν*, πβ. αρχ. *λι-μήν*) < Ι.Ε. **pōi-* «προστατεύω, φυλάσσω – βόσκω (ζώα), ποιμαίνω» || λιθ. *piemuõ* «νεαρός βοσκός», σανσκρ. *pāyú* «προστάτης – βοσκός», πιθ. λατ. *pasco* «βόσκω (ζώα)» (> γαλλ. *paître*, ισπ. *pacer*, ιταλ. *pascere*) || αρχ. *πῶ-μα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ποιμαίνω < αρχ. *ποιμ-αίνω* «βόσκω – περιποιούμαι, οδηγώ» [ήδη ομηρικό] < **ποιμ-αν-jω* (με επένθεση) < *ποιμ(ήν)* + επίθημα *-αν-* + ληκτικό τέρμα *-jω*

ποίμανση < μεσν. *ποίμαν-σις* (πβ. Ιωάνν. Γαλην. Ἀλληγορ. 296.20: *ἡ τῶν ἀρνῶν ποίμανσις*) < αρχ. *ποιμ-αίνω*

ποιμαντικός < ελνστ. *ποιμαν-τικός*

ποιμαντορία < μεσν. *ποιμαντορ-ία* < **ποιμάν-τωρ, -ορος* (πβ. κ. *κτή-τωρ, κοσμή-τωρ*) + παραγ. τέρμα *-ία*

ποιμαντορικός < μεσν. *ποιμαντορ-ικός* < **ποιμάν-τωρ, -ορος* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ικός*

ποιμενικός < αρχ. *ποιμεν-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

ποίμνη < αρχ. *ποί-μνη* «κοπάδι» [ήδη ομηρικό] < θ. *ποι-* (αρχ. *ποι-μήν*, βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-μνη*, πβ. κ. *πλή-μνη, στρω-μνή*

ποίμνιο < αρχ. *ποίμν-ιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Οἰδ. Τύρ. 1028: *ἐνταῦθ' ὀρείοις ποιμνίοις ἐπεστάτουν*], υποκορ. τού *ποίμνη*.

ΣΥΝΘ. ποιμεν-, ποιμνιο-: *ποιμεν-άρχης* «επίσκο-

πος» (μεσν.), *ποιμεν-αρχώ* (μεσν.), *ποιμεν-αρχία* (μεσν.), *ποιμνιο-στάσιο* (λόγ. [1851]).

ποινή

ΕΤΥΜ. αρχ. < **kʷoi-ná*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kʷei-* «πληρώνω, καταβάλλω το τίμημα» || αβεστ. *kaenā* «εκδίκηση», λιθ. *káina* «τιμή πληρωμής», παλ. σλαβ. *cěna* || αρχ. *τίνω* «πληρώνω» (< **τί-νϜ-ω*), για το οποίο βλ.λ. *αποτίνω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέναλτι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τιμή αίματος, αντεκδίκηση» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Σ 498-9: *δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἵνεκα ποινῆς ἀνδρὸς ἀποφθιμένου*) → ήδη αρχ. σημ. «τιμωρία για κολάσιμη πράξη» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.136: *ἔπεμψαν ἡμέας Λακεδαιμόνιοι ἀντὶ τῶν ἐν Σπάρτῃ ἀπολομένων κηρύκων ποινὴν ἐκείνων τείσοντας*). Στην αρχ. γραμματεία η παρουσία τής λέξεως είναι σπάνια, διότι συνήθως χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία ο όρος *δίκη* (ισοδύναμες φρ. *δίδωμι δίκην* = *ποινὴν τίνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ποιν-ικός, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από το ελληνογενές γαλλ. *pénal*.

ΣΥΝΘ. ποινο-λόγιο (λόγ. [1887]), **ποινικο-λόγος** (λόγ. [1863], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *criminologiste*), **ποινικο-ποιώ** (απόδ. τού γαλλ. *criminaliser*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

ποινή

Το αρχ. ουσιαστικό ***ποινή*** δανείστηκε η Λατινική με τον τύπο ***poena*** και τη σημασία «τιμωρία». Μέσω τής Λατινικής η λ. διαδόθηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, όπου έχει τη βασική σημασία «πόνος – μόχθος» και «ποινή, τιμωρία», π.χ. γαλλ. *peine* (> αγγλ. *pain*, γερμ. *Pein*), ισπ. *pena*, ιταλ. *pena*. Από την ίδια λέξη προέκυψε το λατ. ρήμα *punire* «τιμωρώ» (> γαλλ. *punir*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέναλτι*.

ποιόν

αρχ., ουσιαστικοπ. ουδ. τού αοριστολογικού *ποιός*, που προέρχεται από την ερωτηματική αντωνυμία *ποῖος* (βλ.λ. *ποιος*).

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ποιόν ενεργείας

Ιδιαίτερα σημαντικός στη γραμματική και τη γλωσσολογική ανάλυση είναι ο τρόπος με τον οποίο τα ρήματα παρουσιάζουν τον χαρακτήρα μιας πράξεως, *συνοπτικό* (στιγμιαίο) ή *μη συνοπτικό* (διαρκή, επαναληπτικό). Στη Νέα Ελληνική η διαφορά αυτή εκφράζεται κυρίως με τη διάκριση αοριστικού (συνοπτικού) και ενεστωτικού (μη συνοπτικού) θέματος: π.χ. *να λύσω, να δώσω* (συνοπτ.) – *να λύνω, να δίνω* (μη συνοπτ.). Το σύστημα των χρόνων και εγκλίσεων (τροπικότητα) τού νεοελληνικού ρήματος έχει διαμορφωθεί με βάση τον συνοπτικό ή επαναληπτικό χαρακτήρα τής πράξης που δηλώνεται: παρατατικός – αόριστος, μέλλοντας διαρκής – μέλλοντας στιγμιαίος, μη συνοπτική προστακτική (π.χ. *δίνε*) – συνοπτική προστακτική (π.χ. *δώσε*).
Ο όρος με τον οποίο αποδίδεται ο προαναφερόμενος χαρακτήρας τής ρηματικής πράξης είναι η φραστική λέξη ***ποιόν ενεργείας***, που αποτελεί μεταφραστικό δάνειο από τον γερμ. όρο *Aktionsart*. Εναλλακτικώς χρησιμοποιείται επίσης ο όρος *(ρηματική)* ***όψη / άποψη***, που αποτελεί απόδοση τού γαλλ. *aspect*. Σπανιότερα η γαλλική λέξη έχει αποδοθεί επίσης ως *(ρηματικός)* ***τρόπος***.

ποιος

< μεσν. *ποιός* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *ποῖος* (ερωτηματική αντωνυμία) < **πο-jο-ς* (με επίθημα *-jo-*) < **πο-*, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών, που ανάγεται σε Ι.Ε. **kʷo- / *kʷi-* «ποιος, κάποιος» || σανσκρ. *kàḥ* «ποιος», λατ. *quod* (ουδ. τής αντωνυμίας), αρμ. *o* «ποιος», λιθ. *kás*, αρχ. γερμ. **hwaz / *hwez* (> γερμ. *wer*, μέσο αγγλ. *hwo* > αγγλ. *who*) || αρχ. *τίς* (βλ.λ.), *πό-σος, πό-τε, πό-θεν, ποῦ, πῶς, πω* «μέχρι τώρα» κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ποιος, πόσος, πότε, πόθεν, πού, πώς, τις – who, whose, why, when, where, how...

Πολλές αντωνυμίες τής Ελληνικής έχουν κοινή ετυμολογική αρχή, εφόσον ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **kʷo- / *kʷi-* «ποιος, κάποιος», η οποία στην τονισμένη μορφή της παράγει ερωτηματικές αντωνυμίες, ενώ στην άτονη μορφή παράγει αόριστες αντωνυμίες. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *πο-* (**kʷo-*): αρχ. ***πο-ῖος*** (> ***ποιος***), ***πόσος*** (< **πότ-jο-ς*), ***πό-τε, πο-τέ, πό-θεν, ποῦ, πῶς***.
2) από θέμα *τι-* (**kʷi-*): αρχ. ***τίς*** *(τίνος, τίνι, τίνα...)*. Η ρίζα αυτή συναντάται επίσης σε αντωνυμίες άλλων Ι.Ε. γλωσσών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το σύστημα αντωνυμιών τής Αγγλικής, που ανάγονται στην ίδια ρίζα μέσω αρχ. γερμ. τύπων από **hw-*: ***who*** «ποιος» (< αρχ. γερμ. **hwaz*), ***whose*** «τίνος» (< αρχ. γερμ. **hwasa*), ***whom*** «ποιον» (< αρχ. γερμ. **hwam*), αγγλ. ***which*** «ποιο» (< αρχ. γερμ. σύνθ. **hwa-lik-*), ***when*** «πότε» (< αρχ. γερμ. **hwan*), ***what*** «τι» (< αρχ. γερμ. **hwat*), αγγλ. ***how*** «πώς» (< αρχ. γερμ. **hwō*) κ.ά.

-ποιος → ποιώ

ποιότητα

< αρχ. *ποιότης, -ητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 182a.6-8: *καὶ τὸ μὲν πάσχον αἰσθητικὸν ἀλλ' οὐκ αἴσθησιν [ἔτι] γίγνεσθαι, τὸ δὲ ποιοῦν ποιόν τι ἀλλ' οὐ ποιότητα*] < αοριστολογικό *ποιός*, που προέρχεται από την ερωτηματική αντωνυμία *ποῖος* (βλ.λ. *ποιος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποιοτ-ικός, λόγ. [1892].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ποιότητα

Τη λέξη ***ποιότης*** φαίνεται ότι έπλασε (ή τουλάχιστον χρησιμοποίησε με τη σημασία «ιδιότητα, σύνολο χαρακτηριστικών») ο Πλάτων στον διάλογο Θεαίτητος (182a): *τὸ δὲ ποιοῦν ποιόν τι ἀλλ' οὐ ποιότητα; ἴσως οὖν ἡ ποιότης ἅμα ἀλλόκοτόν τε φαίνεται ὄνομα καὶ οὐ μανθάνεις ἁθρόον λεγόμενον*. Ο Πλάτων προσπαθούσε να βρει κατάλληλη λέξη για να αποδώσει το χαρακτηριστικό που καθιστά κάτι θερμό ή λευκό (όπως έγραφε) και προτείνει τον όρο *ποιότητα*, αν και του φαινόταν *ἀλλόκοτον ὄνομα*. Είναι αξιοσημείωτο ότι η αρχ. λέξη *ποιότης* αποδόθηκε από τον Κικέρωνα στα Λατινικά με τον όρο ***qualitas***, ***-ātis*** και αποτέλεσε την αφετηρία λέξεων με αυτή τη σημασία σε ευρωπαϊκές γλώσσες (π.χ. γαλλ. *qualité*, αγγλ. *quality*, γερμ. *Qualität*, ισπ. *cualidad* κ.ά.).

ποίσος μόνο στη φρ. *ο ποίσος (και) ο δείξος*
< μεσν. μέλλ. *(θὰ) ποίσω*, στη σημ. «θα (τον) συγυρίσω, θα (τον) φτειάξω» (με απειλητική χροιά), < αρχ. *ποιήσω* (τοῦ ρ. *ποιῶ*, βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς το *δείξος* (< μεσν. μέλλ. *(θὰ) δείξω*, τοῦ ρ. *δείχνω*).

ποιώ «κάνω»
< αρχ. *ποιῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό] < *ποιϜέω* (πβ. αρχ. βοιωτ. *ἐποίϜεσε*: *ἐποίησε*) < **ποι-Ϝός* (> **ποιός*, που απαντά μόνο ως β΄ συνθ., πβ. αρχ. *λογο-ποιός*, *ἀρτο-ποιός*) < θ. **ποι-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τοῦ Ι.Ε. **kʷei-* «τακτοποιώ, συσσωρεύω, στοιβάζω» || σανσκρ. *cinóti*, πιθ. κ. παλ. σλαβ. *činiti* || αρχ. παράγωγα *ποίη-σις (-η)*, *ποιη-τής*, *ποίη-μα* (βλ. λήμματα) κ.ά.

ΣΥΝΘ. -ποιώ: *παρα-ποιώ, μετα-ποιώ, εκ-ποιώ, εμποιώ – ενεργο-ποιώ, ομαδο-ποιώ, ειδο-ποιώ, θεοποιώ, στερεο-ποιώ, τελειο-ποιώ, αξιο-ποιώ, γελοιοποιώ, περιθωριο-ποιώ, δημοσιο-ποιώ, κακο-ποιώ, κοινωνικο-ποιώ, εντατικο-ποιώ, πολιτικο-ποιώ, οριστικο-ποιώ, μελο-ποιώ, απλο-ποιώ, νομιμο-ποιώ, γονιμο-ποιώ, μονιμο-ποιώ, χρησιμο-ποιώ, ικανοποιώ, αδρανο-ποιώ, ενο-ποιώ, κοινο-ποιώ, τεκνοποιώ, τροπο-ποιώ, προσωπο-ποιώ, χαρο-ποιώ, διαφορο-ποιώ, πραγματο-ποιώ, σχηματο-ποιώ, συνειδητο-ποιώ, κινητο-ποιώ, τακτο-ποιώ, πιστο-ποιώ, ενοχο-ποιώ* κ.ά.

-ποίηση: *παρα-ποίηση, μετα-ποίηση, εκ-ποίηση – ενεργο-ποίηση, ομαδο-ποίηση, αξιο-ποίηση, θεοποίηση, τελειο-ποίηση, αξιο-ποίηση, γελοιο-ποίηση, περιθωριο-ποίηση, δημοσιο-ποίηση, κακο-ποίηση, κοινωνικο-ποίηση, εντατικο-ποίηση, πολιτικο-ποίηση, κομματικο-ποίηση, απλο-ποίηση, γονιμο-ποίηση, οριστικο-ποίηση, αδρανο-ποίηση, κοινο-ποίηση, ενοποίηση, τροπο-ποίηση, προσωπο-ποίηση, πραγματοποίηση, κινητο-ποίηση, τακτο-ποίηση, πιστο-ποίηση, ενοχο-ποίηση* κ.ά.

-ποιητής: *πλαστικο-ποιητής, σταθερο-ποιητής*

-ποιός: *θορυβο-ποιός, ειδο-ποιός, οδο-ποιός, τραγωδο-ποιός, αγαθο-ποιός, ηθο-ποιός, κακο-ποιός, φαρμακο-ποιός, μελο-ποιός, επιπλο-ποιός, οργανοποιός, φανο-ποιός, ενο-ποιός, ειρηνο-ποιός, οινοποιός, φθορο-ποιός, σαγματο-ποιός, υποδηματοποιός, επιγραμματο-ποιός, αθυρματο-ποιός, θαυματο-ποιός, αρωματο-ποιός, χρωματο-ποιός, αρτοποιός, γελωτο-ποιός, ιδρωτο-ποιός, ταραχο-ποιός, στιχο-ποιός, ζωο-ποιός* κ.ά.

-ποιία: *κονσερβο-ποιία, οδο-ποιία, ηθο-ποιία, ζυθοποιία, επιπλο-ποιία, οπλο-ποιία, οινο-ποιία, σαπωνοποιία, επο-ποιία, ονοματο-ποιία, οινοπνευματο-ποιία, αρωματο-ποιία, χρωματο-ποιία, λεβητο-ποιία, αλλαντο-ποιία, ποτο-ποιία, αρτο-ποιία, χαρτο-ποιία, ασβεστο-ποιία, τειχο-ποιία, στιχο-ποιία* κ.ά.

-ποιείο: *παγο-ποιείο, ζυθο-ποιείο, επιπλο-ποιείο, οπλο-ποιείο, κεραμο-ποιείο, φανο-ποιείο, οινοποιείο, σαπωνο-ποιείο, κηρο-ποιείο, υποδηματοποιείο, αρωματο-ποιείο, χρωματο-ποιείο, αρτοποιείο* κ.ά.

πόκα
< αγγλ. *poker* (βρετανική προφορά), βλ.λ. *πόκερ*.

πόκερ
< αγγλ. *poker* (αμερ. προφορά), παιγνίδι που ξεκίνησε στις Η.Π.Α. πιθ. ως *poker (dice)*, αβεβ. ετύμου, ίσως σχετίζεται με το γερμ. *Poch(spiel)* < ρ. *pochen* «κρούω, χτυπώ (με το δάχτυλο ή με αιχμηρό αντικείμενο)», (στην αργκό τοῦ χαρτοπαιγνίου) «μπλοφάρω».

πόκος «ακατέργαστο μαλλί προβάτου»
αρχ. (ήδη μυκ. θηλ. *po-ka*: *πόκας*, αιτιατική πληθυντικού), από μεταπτωτ. βαθμίδα τοῦ ρ. *πέκω* «χτενίζω – κουρεύω» < Ι.Ε. **pek-* «μαδώ, τραυώ βίαια» || λατ. *pecto* «χτενίζω» (> γαλλ. *peigner*, ισπ. *peinar*, ιταλ. *pettinare*), παλ. δυτ. γερμ. **feht-a-* «χτυπώ, πολεμώ» (> γερμ. *fechten* «(κυρ.) ξιφομαχώ – μάχομαι», αγγλ. *fight*, ολλ. *vechten*), αρμ. *asu* «πόκος» κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποκάρι < ελνστ. *ποκ-άριον*, υποκορ. τοῦ αρχ. *πόκος*.

πολαρόιντ
< αγγλ. *Polaroid* (εμπορικό σήμα), που πλάστηκε από το ρ. *polar(ise)* «πολώνω (ηλεκτρομαγνητικώς)» και το ελληνογενές λεξικό επίθημα *-oid* (< *-οειδής* < συνδετικό φωνήεν *-ο-* + *-ειδής*). Τη συγκεκριμένη φωτογραφική μηχανή εφεύρε το 1948 ο Αμερικανός επιχειρηματίας E. Land (1909-91).

πόλεμος
< αρχ. *πόλεμος* / *πτόλεμος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 376-7: *παύσασθαι πολέμοιο δυσηχέος εἰς ὅ κε νεκροὺς κήομεν*] (πβ. αρχ. ανθρωπωνύμια *Νεο-*

πτόλεμος, Πτολεμαῖος, μυκ. *Po-to-re-ma-ta*: **Πτολεμάτᾱς*), τού οποίου η εναλλαγή *π- / πτ-* (πβ. αρχ. *πόλις – πτόλις*) έχει προκαλέσει ερμηνευτικά προβλήματα. Συνήθως υποστηρίζεται ότι προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πελεμίζω* «πάλλω (το δόρυ), τραντάζω, δονώ» < ουσ. **πελεμ(α)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < Ι.Ε. **pel-ə-* «ωθώ, προσκρούω» || λατ. *pello* «σπρώχνω, ωθώ, κινώ», *pulsus* «κρούση, ώθηση» (> γαλλ. *pouls* > αγγλ. *pulse*, ισπ. *pulso*, ιταλ. *polso*), αρμ. *alm-uk* «δόνηση, ταραχή», γοτθ. *us-fil-ma* «τρομαγμένος, ταραγμένος», παλ. σκανδ. *felms-fullr* «τρομακτικός» || αρχ. *πάλ-λω* (βλ.λ.), *παλ-μός, πέλ-ας* «πλησίον» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πελάζω*) κ.ά. Κατ' άλλη άποψη, το ουσ. *πόλεμος / πτόλεμος* θα πρέπει να αποσυνδεθεί από το ρ. *πελεμίζω* και να αναχθεί σε Ι.Ε. **pl̥t-* «αγώνας, πάλη, μάχη», από όπου προήλθαν διάφορες λ. τής ινδοϊρανικής ομάδας (π.χ. σανσκρ. *pr̥tanā* «μάχη, αγώνας», αβεστ. *parət*, αρχ. περσ. *pr̥tana*). Εικάζεται ότι υπάρχει περαιτέρω σύνδεση με το ρ. *παλαίω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολεμικός < αρχ. *πολεμ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 2.43.4: *καὶ τὸ εὔδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὔψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους* (Επιτάφιος)]

πολέμιος < αρχ. *πολέμ-ιος* «εχθρός, εχθρικός» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. 416: *εἴργειν τεκούσῃ μητρὶ πολέμιον δόρυ*]

πολεμώ < αρχ. *πολεμ-ῶ (-έω)* [πιθ. ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα]

πολεμιστής < αρχ. *πολεμισ-τής* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ε 571: *Αἰνείας δ' οὐ μεῖνε θοός περ ἐὼν πολεμιστής*] < ρ. *πολεμ-ίζω / πτολεμ-ίζω* «πολεμώ» < *π(τ)όλεμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

πολεμίστρα < μεσν. *πολεμίσ-τρα* < *πολεμισ-* (< αρχ. *πολεμίζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*.

ΣΥΝΘ. πολεμο-: *πολεμο-χαρής* (μεσν.), *πολεμόχαρος, πολεμο-κάπηλος* (απόδ. ξέν. όρου), *πολεμοπαθής* κ.ά.

-πολεμώ: *κατα-πολεμώ, συμ-πολεμώ (συμπολεμιστής)*

-πόλεμος: (επίθ.) *α-πόλεμος, εμ-πόλεμος, φιλο-πόλεμος, ετοιμο-πόλεμος, εμπειρο-πόλεμος, απειρο-πόλεμος* – (ουσ.) *χιονο-πόλεμος, μαξιλαρο-πόλεμος, πετρο-πόλεμος, μεσο-πόλεμος, ανταρτο-πόλεμος, χαρτο-πόλεμος, κλεφτο-πόλεμος* κ.ά.

-πολέμηση: *κατα-πολέμηση*.

πολεμοφόδια

λόγ. [1889] (με αναλογική επέκταση τού συνδετικού φωνήεντος *-ο-*, όπως και στα άλλα σύνθετα, π.χ. *πολεμο-χαρής*) < [1824] *πολεμεφόδια* < *πόλεμ(ος)* + *εφόδια*.

πολεμώ → πόλεμος

πολεοδόμος

< *πολε-* (< γενική *πόλεως* τού ουσ. *πόλις*· εσφαλμ. σχηματισμός αντί τού ορθού *πολι(ο)-*, πβ. *πολι-ορκώ, πολι-ούχος*) + συνδετικό φωνήεν *-ο-* + *δόμος* (βλ.λ.), κατά το *οικο-δόμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολεοδομ-ία

πολεοδομ-ικός

πολεοδομ-ώ

πολεοδόμη-ση < *πολεοδομη-* (*πολεοδομώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

πόλη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πόλις / πτόλις* (ήδη μυκ. γενική *po-to-ri-jo*: *πτόλιος*), που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-* «πύργος, φρούριο, οχυρό» || σανσκρ. *pūr* «φρούριο – πολίχνη», λιθ. *pilis* κ.ά. Σχετικά με την αρχ. εναλλαγή *π- / πτ-*, έχει υποστηριχθεί ότι το σύμπλεγμα *πτ-* αποτελεί νεωτερισμό τής Ελληνικής, ο οποίος προέκυψε από τη σίγηση τού Ι.Ε. τελικού **-t* στο γ΄ πρόσωπο ρημάτων, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει επανανάλυση και αντιμετάθεση (π.χ. **ἤλυθετ πόλιν* > **ἤλυθε τπόλιν* > *ἤλυθε πτόλιν*). Βλ. κ. *πολίτης, πολιτισμός*.

ΣΗΜΑΣ. Από τα αρχ. κείμενα, καθώς και από την ετυμολογία, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η *πόλις* προσδιόριζε αρχικώς «φρούριο» ή «οχυρωμένο τόπο», στον οποίο προστατεύονταν οι βωμοί και τα ιερά ενός οικιστικού συνόλου. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωνε την κοινότητα των κατοίκων και την κοινωνική συγκρότησή της σε αντιδιαστολή προς τα *ἄστυ* (πβ. παράγωγα *πολίτης – ἀστός*).

πολικός

λόγ. [1854], < *πόλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polaire* (< μεσν. λατ. *polāris* < λατ. *polus* < αρχ. *πόλος*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολικ-ότητα, λόγ. [1821], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polarité*.

πολιομυελίτιδα «λοιμώδης νόσος που προσβάλλει τον νωτιαίο μυελό»

< *πολιο-* (< *πολιός* «φαιός, γκρίζος, υπόλευκος», βλ.λ.) + *μυελίτιδα* (< *μυελός*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *poliomyélite*.

πολιορκώ

< αρχ. *πολιορκῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 1.28.4: *πρότερον δ' οὐ καλῶς ἔχειν τοὺς μὲν πολιορκεῖσθαι, αὐτοὺς δὲ δικάζεσθαι*] < **πολί-ορκος* < *πόλις* (γεν. *πόλιος / πόλεως*) + *-ορκος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *ἕρκος* «φραγμός, εμπόδιο» (συνδ. με λατ. *sarcio* «επιδιορθώνω, επισκευάζω», από όπου το ουσ. *sarcina* «δέμα, ράμμα»· η σύνδεση με το αρχ. *ὅρκος* έχει απορριφθεί).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολιορκητής < ελνστ. *πολιορκη-τής*

πολιορκητικός < ελνστ. *πολιορκη-τικός*

πολιορκία < αρχ. *πολιορκ-ία*.

πολιός «φαιός, ψαρόλευκος»
αρχ. (ήδη μυκ. *po-ri-wa*: **πολιFά*, ουδ. πληθ.) < **πολ-ι-Fός*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-* «φαιός, ωχρός, γκρίζος» || σανσκρ. (θηλ.) *pálikni* «γκρίζα», αρμ. *alik'* (πληθ.) «υπόλευκα μαλλιά», αρχ. περσ. *pūr* «φαιός», πιθ. λατ. *palleo* «είμαι ωχρός, χλομιάζω» || αρχ. *πελ-ιός* «ωχρός, φαιός» (< **πελι-Fό-ς*), *πελλός* (< **πελ-jός*), *πελ-ιδνός* (βλ.λ.).

πολιούχος «προστάτης πόλεως (άγιος ή ήρωας)»
< αρχ. *πολιοῦχος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 822-4: *ὦ μεγάλε Ζεῦ καὶ πολιοῦχοι δαίμονες, οἳ δὴ Κάδμου πύργους τούσδε ῥύεσθε*] < *πόλις* (γεν. *πόλιος / πόλεως*) + λεξικό επίθημα *-οῦχος* (< ρ. *ἔχω*, βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωνε θεότητες που εθεωρούντο προστάτιδες διαφόρων πόλεων (πβ. αρχ. φρ. *Ἀθάνα / Παλλὰς πολιοῦχος*).

πολιτεία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.37.1: *χρώμεθα γὰρ πολιτείᾳ οὐ ζηλούσῃ τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους* (Επιτάφιος)] < *πολιτεύομαι*, στη σημ. «είμαι πολίτης – σχηματίζω κυβερνητική εξουσία ή μετέχω σε αυτήν» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολιτει-ακός, λόγ. [1865].
ΣΥΝΘ. πολιτειο-: *πολιτειο-λογία* (λόγ. [1888]), *πολιτειο-λόγος* (λόγ. [1888]), *πολιτειο-κρατία*
συμ-πολιτεία (ελνστ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πολιτεία – police
Η λέξη ***πολιτεία*** αποτελεί σημαντικό όρο τής αρχ. γραμματείας. Συναντάται με τις σημασίες «κατάσταση ή ιδιότητα τού πολίτη» και επίσης «το σύνολο των πολιτών», κυρίως όμως αναφερόταν στο δημοκρατικό σύστημα τής Αρχαιότητας που επέτρεπε τη συμμετοχή όσων είχαν την ιδιότητα τού πολίτη, σε αντιδιαστολή προς τη *μοναρχία*, την *τυραννία* ή την *ολιγαρχία*. Η βαρύτητα τού όρου διατηρήθηκε όταν πέρασε στη Λατινική ως ***politia***, λέξη που χρησιμοποίησε ο Κικέρων, για να αποδώσει τον τίτλο τού ομώνυμου έργου τού Πλάτωνος. Η λέξη εισήχθη στη Γαλλική κατά τον 14ο αιώνα ως λόγιο δάνειο με βασική σημασία «τακτοποίηση, κανονισμός, ρύθμιση», σύντομα όμως δήλωσε την «τήρηση τής τάξεως» και (τον 17ο αιώνα) το διοικητικό σώμα που είχε την ευθύνη αυτή, δηλ. την «αστυνομία». Από το γαλλ. *police* ή το μεσν. λατ. *policia* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *police*, γερμ. *Polizei*, ισπ. *policía*, ιταλ. *polizia*, ολλ. *politie* κ.ά.

πολιτεύομαι
ΕΤΥΜ. αρχ. (το ενεργ. *πολιτεύω* είναι σπανιότερο) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.37.2: *ἐλευθέρως δὲ τά τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν* (Επιτάφιος)] < *πολίτ(ης)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω (-ομαι)*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι ελεύθερος πολίτης, ζω ως ελεύθερος πολίτης» → αρχ. σημ. «σχηματίζω κυβερνητική εξουσία ή μετέχω σε αυτήν, κυβερνώ» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.4.17: *ἄνευ δὲ ὁμονοίας οὔτ' ἂν πόλις εὖ πολιτευθείη οὔτ' οἶκος καλῶς οἰκηθείη*) → ελνστ. σημ. «συμπεριφέρομαι, ασχολούμαι κατά συγκεκριμένο τρόπο» (Κ.Δ. Φιλιππ. 2,27: *μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολίτευμα < αρχ. *πολίτευ-μα*, αρχική σημασία «τρόπος διακυβέρνησης – το έργο τής διοίκησης»
πολιτευτής < ελνστ. *πολιτευ-τής* «πολιτευόμενος»
πολιτευτικός < μεσν. *πολιτευ-τικός*.

πολίτης
αρχ., αρχική σημ. «ελεύθερος άνδρας που είναι μέλος πόλεως (με δικαίωμα συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων)» [ήδη ομηρικό], < *πόλ(ις)* (βλ.λ. *πόλη*) + παραγ. τέρμα *-ίτης*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πατριώτης*.
ΣΥΝΘ. πολιτο-: *πολιτο-γραφώ* (ελνστ.), *πολιτο-γράφηση* (λόγ. [1782]), *πολιτο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *politologie*), *πολιτο-φύλακας*, *πολιτο-φυλακή* (λόγ. [1835])
συμ-πολίτης (αρχ.).

πολιτικάντης «πολιτικός που μεταχειρίζεται ευτελή μέσα»
μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *politicante* «ασχολούμενος με την πολιτική χωρίς γνώσεις ή ικανότητες, αλλά μόνο από φιλοδοξία» (σημ. τού 19ου αι.) < γαλλ. *politiquant*, μτχ. τού απηρχαιωμένου γαλλ. *politiquer* «πολιτεύομαι» < *politique* < λατ. *politicus* < αρχ. *πολιτικός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολιτικάντ-ικος < *πολιτικάντ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
πολιτικαντ-ισμός < *πολιτικάντ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

πολιτικός
αρχ. < *πολίτ(ης)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 2.40.2: *ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι*] (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ήδη από την αρχ. εποχή η λ. χρησιμοποιείται με τις σημ. «σχετικός με την πολιτεία, την κοινωνία, τη διοίκηση ή τον πολίτη». Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. επιθ. *politicus* σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *politique*, αγγλ. *political*, ισπ. *político*, γερμ. *politisch* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολιτική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *πολιτικός*, το οποίο αρχικώς αποτελούσε τμήμα διαφόρων συνεκ-

φορών (π.χ. *πολιτικὴ τέχνη / ἐπιστήμη / ἐπιμέλεια / πρᾶξις*), αλλά απαντά και χωρίς να συνοδεύει ουσ. (όπως στη σημερινή χρήση, πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 463d: *ἔστιν γὰρ ἡ ῥητορικὴ κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον πολιτικῆς μορίου εἴδωλον*). Ήδη τον 3ο αι. μ.Χ. η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «εταίρα, παλλακίδα».

ΣΥΝΘ. πολιτικο-: *πολιτικο-θρησκευτικός* (λόγ. [1878]), *πολιτικο-κοινωνικός* (λόγ. [1825]), *πολιτικο-λογία* (λόγ. [1888]), *πολιτικο-λογώ* (λόγ. [1862]), *πολιτικο-οικονομικός* (λόγ. [1812]), *πολιτικο-ποιώ* κ.ά.

-πολιτικός: *α-πολιτικός*, *παρα-πολιτικός*, *αντι-πολιτικός* (λόγ. [1852]), *κοινωνικο-πολιτικός* (λόγ. [1884]), *μικρο-πολιτικός* (λόγ. [1889]), *γεω-πολιτικός* κ.ά.

πολιτισμός

ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *πολίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δημόσια διοίκηση» (πβ. Διογ. Λαερτ. *Βίοι φιλοσ.* 4.39: *τὸ πᾶν δὴ διέτριβεν ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τὸν πολιτισμὸν ἐκτοπίζων*) ➔ ελνστ. σημ. «τρόπος συμπεριφοράς (κομψός και ευγενικός)» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ.* 63.121: *γέλως γέγονε τὰ ἡμέτερα καὶ πολιτισμὸς καὶ ἀστειότης*) ➔ ν.ελλ. σημ. [1804] «το σύνολο των πνευματικών και υλικών επιτευγμάτων τού ανθρώπου» (απόδ. τού γαλλ. *civilisation* από τον Αδαμάντιο Κοραή, ο οποίος επανέφερε την ελνστ. λέξη με τη νέα σημασία).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολιτισμένος, μτχ. τύπος (χωρίς να υπάρχει ρ. **πολιτίζω*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *civilisé*

πολιτισμ-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cultural*, γαλλ. *culturel*

πολιτισ-τικός, λόγ. [1854], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cultural*, γαλλ. *culturel*.

πολίχνη «μικρή πόλη»

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου], υποκορ. τού ουσ. *πόλις* (βλ.λ. *πόλη*).

πόλκα «είδος ζωηρού χορού τής Βοημίας»

< γερμ. *Polka* < τσεχ. *polka* (με παρετυμολ. επίδραση τής λ. *Polka* «Πολωνή») < *pulka* «μισό (βήμα)» (< *pŭl* «μισός»). Ο χορός κατάγεται από τη Βοημία τής Τσεχίας και οφείλει το όνομά του στα μικρά βήματα που αποτελούν το χαρακτηριστικά του.

πολλάκις

αρχ. επίρρ. [ήδη ομηρικό] < θ. *πολλα-* (< *πολύς, -λλοῦ*, βλ.λ.· το *-α-* κατ' αναλογίαν προς τα επιρρ. *δεκά-κις, ἑπτά-κις*) + επιρρ. επίθημα *-κις*, που απαντά επίσης στο σανσκρ. *purū-cid* «συχνά».

πολλαπλάσιος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *πολλα-* (< *πολύς, -λλοῦ*, βλ.λ.· μέσω τού ουδ. πληθ. *πολλά*) + λεξικό επίθημα *-πλάσιος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολλαπλασιάζω < αρχ. *πολλαπλασι-άζω*

πολλαπλασιασμός < ελνστ. *πολλαπλασιασ-μός* < αρχ. *πολλαπλασι-άζω*

πολλαπλασιασ-τής, λόγ. [1766], απόδ. τού γαλλ. *multiplicateur*

πολλαπλασιασ-τικός, λόγ. [1861], < *πολλαπλασιασ-* (*πολλαπλασιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

πολλαπλασιασ-τέος (ρηματ. επίθ.), λόγ. [1843], απόδ. τού γαλλ. *multiplicande*.

πολλαπλός

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πολλαπλοῦς (-όο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *πολλα-* (< *πολύς, -λλοῦ*, βλ.λ.· μέσω τού ουδ. πληθ.) + λεξικό επίθημα *-πλοῦς*, για το οποίο βλ.λ. *-πλός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολλαπλ-ότητα, λόγ. [1886].

πολλαχού «σε πολλά μέρη»

< αρχ. *πολλαχοῦ* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *πολλ(ο)-* (< *πολύς, -λλοῦ*, βλ.λ. *πολύς*) + επίθημα *-αχ-* + επιρρ. κατάλ. *-οῦ*, πβ. κ. *ἀλλ-αχ-οῦ, ἑκαστ-αχ-οῦ*. Όμοια προέλευση έχει το επίρρ. *πολλαχῶς*.

πολλοστημόριο «το πιο μικρό τμήμα ενός συνόλου»

ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *πολλοστημόριος* «υποπολλαπλάσιος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *πολλοστ(ο)-* (< *πολλοστός*, βλ.λ.· με ληκτικό *-η* ανομοιωτικώς, για να αποφευχθούν τα αλλεπάλληλα βραχέα *-ο-*: **πολλοστο-μόριος*) + *-μόριος* < *μόριον*.

πολλοστός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *πολλο-* (< *πολύς, -λλοῦ*, βλ.λ.) + *-στός*, με επανανάλυση από αναλογία προς το αριθμητ. *εἰκοσ-τός* (κατά το οποίο *τριακοστός, ἑξηκοστός, πεντηκοστός* κ.τ.ό.), όπου το παραγ. τέρμα είναι *-τός*.

πόλο

< αγγλ. *polo*, λ. τής γλώσσας Μπάλτι (Θιβέτ), που έχει τη σημ. «μπάλα». Η λ. δήλωσε αρχικώς ένα άθλημα κατά το οποίο έφιπποι χτυπούν τη μπάλα με ξύλινα ραβδιά και κατόπιν επεκτάθηκε στη συχνότερη σημ. «υδατοσφαίριση» (αγγλ. *water polo*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολ-ίστας < *πόλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*.

πόλος

ΕΤΥΜ. αρχ. τεχν. όρος, ο οποίος παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας που απαντά στο ρ. *πέλ-ομαι* «κινούμαι» (σπανίως απαντά χωρίς πρόθ.) < Ι.Ε. **kʷel-* «κινούμαι (κυκλικά), περιστρέφομαι, γυρίζω – περιφέρομαι», επίσης «βρίσκομαι, ασχολούμαι» || σανσκρ. *cárati* «κυκλοφορώ, περιφέρομαι», αρχ. γερμ. **hwehula-* «τροχός» (> αγγλ. *wheel*, ολλ. *wiel*), λατ. *colo* «καλλιεργώ – κατοικώ» (> *cultura* «καλλιέργεια», *colonia* «αποικία, εγκατάσταση», σύνθ. *agri-*

cola «γεωργός»), αλβ. *sjell* «περιφέρω – φέρνω» || αρχ. *κύ-κλ-ος* (βλ.λ.), *κυλ-ίω* (βλ.λ. *κυλώ*), *κύλ-ινδ-ρος*, επίρρ. *πάλ-ι(ν)*, σύνθ. *ἐπι-πολῆς (ἐπιπόλαιος)*, *βου-κόλος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύκλος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «νοητός άξονας περιστροφής τής γης» (πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 40c: *γῆν [...] ἰλλομένην δὲ τὴν περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «καθένα από τα δύο άκρα τού εν λόγω άξονα» (στον Αριστοτέλη, φρ. *ἄνω, κάτω, ἀρκτικός, ἀνταρκτικὸς πόλος*). Οι επιστημονικές σημ. στην ηλεκτρολογία και στα μαθηματικά οφείλονται σε επίδρ. τού γαλλ. *pôle*, που αποτελεί αντιδάνειο (< λατ. *polus* < αρχ. *πόλος*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

πόλος

Το αρχ. ουσ. ***πόλος*** απαντά ως β΄ συνθετικό σε (συχνά αρχαϊκές) λέξεις, οι οποίες δηλώνουν πρόσωπα ή ομάδες που βρίσκονται εν κινήσει (πραγματικά ή μεταφορικά). Συχνά προσδιορίζουν υπηρέτες, ιερείς ή φρουρούς, οι οποίοι εκτελούν τα καθήκοντά τους. Τέτοια σύνθετα είναι τα αρχ. *ἀμφί-πολος* «υπηρέτρια», *περί-πολος* (ρ. *περιπολῶ*), *θεμιστο-πόλος*, *ὀνειρο-πόλος* (ρ. *ὀνειροπολῶ*), *πρό-πολος* «υπηρέτης – ιερέας», *πυρ-πόλος* «υπηρέτης επωμισμένος με το καθήκον τής αφής φλόγας» (ρ. *πυρπολῶ*) κ.ά. Ομόρριζα είναι επίσης τα αρχ. σύνθετα που δηλώνουν βοσκούς, όπως *αἰ-πόλος* «αιγοβοσκός», *ἱππο-πόλος*, *βου-κόλος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανα-πολώ*.

πολτός

ελνστ. (οξύτονο ήδη στον Αθήναιο, *Δειπνοσ.* 14,58: *πολτὸν ἕψειν ὄρθριον*, με καταβιβασμό τόνου πιθ. κατά τα συνώνυμα *χυλός*, *χυμός*) < αρχ. *πόλτος*, σχηματισμένο με παραγ. τέρμα *-τος* (κατά τα ουσ. *φόρ-τος*, *χόρ-τος*), ίσως συνδ. με το αρχ. *πάλη* «αλεύρι ψιλό» και με το συνώνυμο λατ. *pollen, -inis*. Θεωρείται ότι το λατ. *puls, -ltis* «πολτός» προέρχεται από το αρχ. *πόλτος* μέσω τής Ετρουσκικής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολτώδης < ελνστ. *πολτ-ώδης* < *πολτ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*

πολτο-ειδής < *πολτό(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*.

ΣΥΝΘ. πολτο-: *πολτο-ποιώ* (ελνστ.), *πολτο-ποίηση* (λόγ. [1894]).

πολύ → πολύς

πολυ- → πολύς

πολυβόλο

ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *πολυβόλος* «(για καταπέλτη) που εκτοξεύει πολλά βλήματα» < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-βόλος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πυρο-βόλο*, *φλογο-βόλο*. Ο όρος επανεισήχθη τον 19ο αι. ως *πολυβόλον / πολύκαννον ὅπλον* (λόγ. [1858]), όπου αποδίδει το γαλλ. *revolver à plusieurs coups*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολυβολη-τής < *πολυβολη-* (*πολυβολώ*) + παραγ. τέρμα *-τής*

πολυβολ-είο < *πολυβόλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-είο*

πολυβολ-ώ

πολυβολ-ισμός < *πολυβολ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

ΣΥΝΘ. πολυβολ-αρχία.

πολύγαμος

ελνστ. < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *γάμος*, πβ. κ. *δί-γαμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολυγαμία < ελνστ. *πολυγαμ-ία*

πολυγαμ-ικός λόγ. [1831], < *πολυγαμ(ία)* +παραγ. τέρμα *-ικός*.

πολυγράφος «αυτός που γράφει πολύ»

ελνστ. < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *-γράφ(ος)* < *γράφω*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

πολυγράφος – πολύγραφος

Το ελνστ. ***πολυγράφος*** «αυτός που έχει πλούσιο συγγραφικό έργο, που γράφει πολύ» αποτελεί ενεργητικό σύνθετο, το οποίο διακρίνεται ως προς τη θέση τού τόνου από το ελληνογενές ***πολύγραφος*** «συσκευή παραγωγής αντιγράφων» (< γερμ. *Polygraph*). Το σύστημα των ενεργητικών συνθέτων με β΄ συνθετικό το λεξικό επίθημα *-γράφος* είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένο στην Ελληνική: π.χ. *πεζο-γράφος*, *ζω-γράφος*, *αγιο-γράφος*, *τυπο-γράφος*, *κειμενο-γράφος*, *βιο-γράφος*, *επιστολο-γράφος*, *χρονο-γράφος*. Τα λίγα προπαροξύτονα σύνθετα σε *-γραφος* είτε έχουν παθητική σημασία (π.χ. *χειρό-γραφος*) είτε δηλώνουν συσκευές (π.χ. *πολύ-γραφος*, *τηλέ-γραφος*). Η ισχυρή επίδραση των πολλαπλάσιων συνθέτων σε *-γράφος* επηρέασε επίσης τους τεχνικούς όρους *κινηματο-γράφος*, *φωνο-γράφος* (αν και ορισμένες φορές παλαιότερα τονίστηκαν στην προπαραλήγουσα: *φωνό-γραφος*, *κινηματό-γραφος*).

πολύγραφος

< *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-γράφ(ος)* < *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Polygraph*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ, λ. *πολυγράφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολυγραφ-ώ (διαφ. το ελνστ. *πολυγραφῶ (-έω)* «γράφω πολύ ή σε έκταση»)

πολυγράφη-ση < *πολυγραφη-* (*πολυγραφώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

πολύγωνο

< αρχ. *πολύγωνον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώ-

ντα], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *πολύγωνος* < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-γων(ος)* < *γωνία*.

πολύεδρος
< *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-εδρ(ος)* < *έδρα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polyèdre*, διάφ. από το ελνστ. *πολύεδρος* «με πολλές θέσεις».

πολυεθνικός
< *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *εθνικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multinational*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυεθνικ-ότητα.

πολυειδής «πολύμορφος, ποικίλος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 270d.1-2: *πρῶτον μέν, ἁπλοῦν ἢ πολυειδές ἐστιν*] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-ειδ(ής)* < *εἶδος*, στην αρχ. σημ. «μορφή», πβ. κ. *ευ-ειδής*, *δυσ-ειδής*.

πολυέλαιος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-έλαιος* < *ἐλαία* «ελιά», που κατόπιν επανερμηνεύθηκε ως παραγόμενο και από το ουσ. *ἔλαιον* «λάδι».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ιδιοκτήτης πολλών ελαιώνων» (στον Ξενοφώντα) ➝ ελνστ. σημ. «πηγή φωτός» (μτφ., πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Παιδαγ.* 1.6.51: *καταχρῶνται εἰς λύχνον, τὸ πολυέλαιον τοῦ λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδήλου σαφηνίσαντες*) ➝ μεσν. σημ. «κρεμαστό πολύφωτο» (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Ἔκθ. Βασιλ. Τάξ.* 1.85: *ἑστὼς ἀπέναντι τοῦ πολυελαίου τοῦ κρεμαμένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς χρυσῆς τραπέζης*).

πολυέλεος «φιλεύσπλαχνος, ελεήμων»
ελνστ. < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *ἔλεος*.

πολυεστέρας
μεταφορά τού αγγλ. *polyester* (υβριδικού συνθ., εν μέρει ελληνογενούς) < *poly-* (< ελλ. *πολυ-*) + *ester* «εστέρας» (βλ.λ. *εστέρας*).

πολυθρόνα
< ιταλ. *poltrona* (με παρετυμολ. σύνδεση προς τα ελλ. *πολύς* και *θρόνος* λόγω τής φωνητικής προσέγγισης) < παλ. ιταλ. *poltro* «κρεβάτι» (πιθ. μέσω τής σημ. «σαμάρι πουλαριού») < δημώδ. λατ. **pullitru(m)*, υποκορ. τού λατ. *pullus* «πώλος – νεογνό ζώου, νεοσσός».

πολυΐστωρ «πολυμαθής, πολύξερος»
ελνστ., αρχική σημ. «πολυμαθής, λόγιος», < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *ἵστωρ, -ορος* «νομομαθής, κριτής – ευρυμαθής», για το οποίο βλ.λ. *ιστορία*.

πολυκλινική
λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polyclinique* < γερμ. *Poliklinik*, που πλάστηκε από τις ελλ. λ. *πόλις* και *κλινική*.

ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

πολυκλινική
Η γερμ. λέξη *Poliklinik* είχε αρχικώς τη σημασία «νοσοκομείο τής πόλης» (αποκαλείτο επίσης *Stadtklinik*) και δήλωνε επιπλέον τον χώρο όπου τα έξοδα περιθάλψεως αναλάμβανε η πόλη. Σε άλλες γλώσσες, όπως και στα Ελληνικά, η λ. παρετυμολογήθηκε προς το επίθ. *πολύς* (κατά τα σύνθετα από *πολυ-*), με αποτέλεσμα να γραφτεί ***πολυκλινική*** (αντί *πολικλινική*).

πολυκομματισμός
λόγ. [1896], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *multipartisme*.

πολυκύτταρος
λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *multicellulaire*.

πολυλογία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 641e.7: *τὴν δὲ πολύνοιαν μᾶλλον ἢ πολυλογίαν ἀσκοῦσαν*] < *πολυλόγος* «φλύαρος, πολυλογάς» < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *λόγος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυλογώ < ελνστ. *πολυλογ-ῶ (-έω)* < αρχ. *πολυλόγος* (βλ. ανωτέρω)
πολυλογ-άς.

πολυμαθής → πολύς, μαθαίνω

πολυμελής → πολύς, μέλος

πολυμερής → πολύς, μέρος

πολυμερισμός «χημικός όρος»
λόγ. [1895], < *πολυμερής* (αρχ. < *πολυ-* + *-μερ(ής)* < *μέρος*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polymerisation* < επίθ. *polymère*, χημ. όρος που πλάστηκε με βάση το αρχ. *πολυμερής*. Η λ. *πολυμερισμός* χρησιμοποιήθηκε επίσης ως πολιτικός όρος, για να αποδώσει το αγγλ. *multilateralism*.

πολυμέσα
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multimedia*.

πολυμήχανος «εφευρετικός, επινοητικός»
αρχ. (πρωτοαπαντά στον Όμηρο ως επίθ. τού Οδυσσέα με τη σημ. «επινοητικός, εφευρετικός») < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-μήχαν(ος)* < *μηχανή*, πβ. κ. *α-μήχανος*.

πολύμορφος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-μορφ(ος)* < *μορφή*, πβ. κ. *ά-μορφος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυμορφία < ελνστ. *πολυμορφ-ία*
πολυμορφ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *polymorphic*
πολυμορφ-ισμός, λόγ. [1896], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polymorphisme*.

πολυνίκης → **πολύς, νίκη**

πολύξερος
< μεσν. *πολύξευρος* < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *-ξευρος* < ρ. *ξεύρω* (βλ.λ. *ξέρω*).

πολυουρεθάνη «είδος μονωτικού υλικού»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *polyurethane*, που πλάστηκε από τα προσφύματα *poly-* (< *πολύς*), *ur-* (< *ούρα*, αρχ. *οὖρον*) και *ethane* «αιθάνιο» (από το θ. τής λ. *αιθέρας*, βλ.λ.).

πολύπαθος
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πολυπαθής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο, *απόσπ.* 149.4-5: *ποικίλον τι καὶ πολυπαθὲς κακῶν ταμιεῖον*] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-παθ(ής)* < θ. *παθ-* τού ρ. *πάσχω* (πβ. αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον*).

πολύπλευρος → **πολύς, πλευρό**

πολυπληθής → **πολύς, πλήθος**

πολύπλοκος
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-πλοκ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πλέκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *περί-πλοκος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυπλοκ-ότητα, λόγ. [1894].

πολύποδας «σαρκώδης όγκος»
< αρχ. *πολύπους*, *-οδος* < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *πούς*, *ποδός* (βλ.λ.).

πολυπολιτισμικός
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multicultural*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυπολιτισμικ-ότητα

πολυπράγμων «πολυάσχολος – (κατ᾽ επέκτ.) αυτός που ανακατεύεται σε ξένες υποθέσεις»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Όρν.* 471: *ἀμαθὴς γὰρ ἔφυς κοὐ πολυπράγμων, οὐδ᾽ Αἴσωπον πεπάτηκας*] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-πράγμ(ων)* < *πρᾶγμα*, πβ. κ. *α-πράγμων*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυπραγμονώ < αρχ. *πολυπραγμον-ῶ (-έω)*
πολυπραγμοσύνη < αρχ. *πολυπραγμ-οσύνη*.

πολύπτυχος → **πολύς, πτυχή**

πολύς
αρχ. (ήδη μυκ. α΄ συνθ. *po-ru-*) < **pol-ws*, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **plē-* «γεμάτος, πλήρης» || σανσκρ. *purú-*, λατ. *plenus* (> γαλλ. *plein*, ισπ. *lleno*, ιταλ. *pieno*), αρχ. γερμ. **fulla-* (> γερμ. *voll*, αγγλ. *full*, ολλ. *vol*), αλβ. *plotë* || αρχ. *πί-μ-πλη-μι* «γεμίζω», *πλῆ-θος* (βλ.λ.), *πλή-ρης*, *πλείων / πλέων* (< **πλή-j-ων*), *πλεῖστος* (< **πλή-ιστος*), *πλη-θύς*, *πλησ-μονή* (βλ.λ.) κ.ά. Το θ. με διπλό *-λ-* (πληθ. *πολλοί*, θηλ. *πολλή*, α΄ συνθ. *πολλο-*) θεωρείται ότι προέρχεται από τον πληθ. τού ουδ. *πολλά* < **πολjά* < *πολέα* (πβ. αρχ. *στερρός* < **στερ-jός* < *στερεός*), που υπήρξε και η αφετηρία για τον σχηματισμό συνθέτων με λεξ. πρόθεμα *πολλα-* (π.χ. αρχ. *πολλαπλάσιος*).
ΣΥΝΘ. πολλα-: *πολλα-πλάσιος* (αρχ.), *πολλαπλασιάζω* (αρχ.), *πολλα-πλασιασμός* (ελνστ.), *πολλαπλασιαστής* (λόγ. [1766], απόδ. τού γαλλ. *multiplicateur*) κ.ά.
πολυ-: (α) αρχ.: *πολυ-αίμακτος*, *πολύ-ανδρος*, *πολύ-ανθος*, *πολυ-ανθρωπία*, *πολυ-αρχία*, *πολύ-γλωσσος*, *πολυ-γονία*, *πολυ-δαίδαλος*, *πολύ-δακρυς*, *πολυ-δάπανος*, *Πολύ-δωρος*, *πολυ-ειδής*, *πολυ-ετής*, *πολυ-θρύλητος*, *Πολύ-καρπος*, *Πολυ-κράτης*, *πολύ-κροτος*, *πολυ-μαθής* (βλ.λ.), *πολυ-μήχανος* (βλ.λ.), *Πολυ-ξένη*, *πολύ-πειρος*, *πολύ-πτυχος*, *πολύ-σημος*, *πολύ-σπορος*, *πολύ-τεκνος*, *πολύ-τροπος*, *πολύ-χρυσος*, *πολυ-ώνυμος*· (β) ελνστ.: *πολυ-αγάπητος*, *πολυ-ανδρία*, *πολυ-άριθμος*, *πολυ-άσχολος*, *Πολύ-βιος*, *πολυ-γαμία*, *πολυ-γλωσσία*, *πολύ-γνωμος*, *πολύ-δροσος*, *πολυ-έξοδος*, *πολυ-εύσπλαγχνος*, *πολυ-θεΐα*, *πολυ-ΐστωρ* (βλ.λ.), *πολύ-πλευρος*, *πολυ-πληθής*, *πολυ-πλόκαμος*, *πολυ-σήμαντος* (βλ.λ.), *πολύ-στιχος*, *πολυ-τάραχος*, *πολύ-χρονος*, *πολύ-χρωμος*, *πολυ-ώδυνος*, *πολύ-ωρος*· (γ) μεσν.: *πολυ-ζώητος*, *πολυ-καιρία*, *πολύ-ξερος* (βλ.λ.), *πολυ-βασανισμένος*· (δ) λόγ.: *πολύ-βο(υ)ος*, *πολυ-διαβασμένος*, *πολυ-διήγητος* [1782], *πολυ-διάστατος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multi-dimensional*), *πολυ-εδρικός*, *πολυ-εργαλείο*, *πολυ-θέαμα* [1885], *πολυ-θεσίτης*, *πολυ-κάναλος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multichannel*), *πολυ-κατάστημα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multistore*), *πολυ-κλαδικός*, *πολυ-κλινική* (βλ.λ.), *πολυ-κομματικός*, *πολυ-κοσμία* [1766], *πολυ-κυστικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *polycystic*), *πολυ-λειτουργικός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *multifunctional*), *πολυ-μέσα (τα)* (βλ.λ.), *πολυ-μέτωπος*, *πολύ-νεκρος*, *πολύ-πραγος*, *πολυ-σέλιδος* [1803], *πολυ-σύχναστος* (βλ.λ.), *πολυ-ταξιδεμένος*, *πολύ-τομος* [1887], *πολυ-φυλετικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *polyphyletic*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

πλέον, πολύς, πλήθος, πλήρης, πλείστος, πλημύρα, πλησμονή – plein, lleno, full, voll...

Αρκετές λέξεις που σχετίζονται με την πληθώρα και την αφθονία έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **pela- / *pela-* «γεμίζω, πληρώ» και συγκεκριμένα από τη μεταπτωτική βαθμίδα **plē-* (**plea₁-*) «γεμάτος, πλήρης», η οποία συναντάται σε πολλές ελληνικές λέξεις. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *πλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **plē-*): αρχ. ***πλῆ-θος***, ***πλή-ρης***, ρήμα *πί-μ-πλη-μι* «γεμίζω» (αναδιπλασιασμένος τύπος· από το ρήμα σχη-

ματίστηκαν το ουσ. ***πλή(σ)-μη*** «φάση μέγιστου ύψους τής παλίρροιας» και το παράγωγό του ***πλησμ-ονή***, καθώς και τα ουσ. ***πλημ(μ)-ύρα***, ***πλημ(μ)-υρίς***, ***-ίδος***), ***πλέ-ον*** (ουδέτερο τού επιθέτου *πλείων / πλέων*, *-ονος* < **πλή-j-ων*, με βράχυνση), ***πλε-ῖστος*** (< **πλή-ιστος*, με βράχυνση).
2) από θέμα *πολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **pol-*): αρχ. ***πολ-ύς***.
Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια συναντούμε αρκετά ομόρριζα που σημαίνουν, κατά κανόνα, «πολύς», όπως τα επίθετα που προέρχονται από το λατ. ***plenus*** (από όπου γαλλ. ***plein***, ισπ. ***lleno***, ιταλ. ***pieno***) και από το αρχ. γερμ. **fulla-* (από όπου γερμ. ***voll***, αγγλ. ***full***, ολλ. ***vol***).

πολυσήμαντος
ελνστ. < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + θ. τού ρ. *σημαίνω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -*τος*, πβ. κ. *α-σήμαν-τος*.

πολύσημος «αυτός που έχει πολλές σημασίες»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-σημ(ος)* < *σῆμα*, πβ. κ. *ά-σημ-ος*, *αμφί-σημος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυσημ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polysémie*.

πολυσθενής → πολύς, σθένος

πολυσύχναστος
λόγ. [1844], < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-σύχνασ(τος)* < θ. τού ρ. *συχνάζω* (με παραγ. τέρμα -*τος*), απόδ. τού γαλλ. *fréquenté*.

πολυσχιδής «πολύπλευρος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «κατασχισμένος – με πολλές τομές», < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-σχιδ(ής)* < ρ. *σχίζω* (< **σχίδ-jω*). Η σημ. «πολύπλευρος, διηρημένος» είναι ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Άτρεπτ. θεῖον* 11.2-3: *ὁ καταμεῖναι μέχρι τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐν πολυσχιδεῖ καὶ πολυμόρφῳ ψυχῇ*).

πολυτάραχος → πολύς, ταραχή

πολυτελής
ΕΤΥΜ. αρχ. < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-τελ(ής)* < *τέλος*, πβ. κ. *α-τελής*, *ευ-τελής*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πολύ ακριβός, πολυέξοδος» (κατ' αντιδιαστολή προς το *εὐ-τελής*, πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.27: *τὸ γὰρ ἔχειν πρὸς τὸν ἐκ τῆς Δεκελείας πόλεμον αὐτοὺς πολυτελὲς ἐφαίνετο*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «αυτός που χαρακτηρίζεται από πλούτο και υπερβολή» (πβ. Κτησ. *απόσπ.* 3c,688: *ἐξ ἑκατέρου δὲ μέρους τοῦ ποταμοῦ κρηπῖδα πολυτελῆ κατεσκεύασε*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυτέλεια < αρχ. *πολυτέλ-εια* «σπατάλη, μεγαλοπρέπεια, πολυδάπανη ζωή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

πολυτεχνείο
λόγ. [1849], σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τής φρ. *πολυτεχν(ικὸν) (σχολ)εῖον* [1812], που αποτελεί απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *école polytechnique*.

πολύτεχνος → πολύς, τέχνη

πολύτιμος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη (συχνότ. *πολυτίμητος*)], αρχική σημ. «άξιος τιμής, αξιοσέβαστος», < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-τιμ(ος)* < *τιμή*, πβ. κ. *ά-τιμος*, *έν-τιμος*. Ήδη ελνστ. η σημ. «μεγάλης αξίας» (Κ.Δ. Ματθ. 13,46: *εὑρὼν δὲ ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην ἀπελθὼν πέπρακεν πάντα ὅσα εἶχεν καὶ ἠγόρασεν αὐτόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυτιμ-ότητα, λόγ. [1886].

πολύτοκος «(για γυναίκα ή θηλ. ζώο) που γεννά πολλά νεογνά»
< αρχ. *πολυτόκος* (με ν.ελλ. αναβιβασμό τόνου κατά τα *πρωτό-τοκος*, *επί-τοκος*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *τόκος*, στη σημ. «γέννηση».

πολυτονικός
< *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *τονικός* (< *τόνος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τονισμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυτονικ-ότητα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polytonalité* (μουσ. όρος).

πολυτυπία → πολύς, τύπος

πολυφαγία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ τέχν.* 5.11-13: *ἢ γὰρ ἀσιτίῃ, ἢ πολυφαγίῃ, ἢ ποτῷ πλείονι, ἢ δίψῃ, [...] ἢ τῇ ἁπάντων τούτων ταραχῇ χρώμενοι, ὑγιάνθησαν*] < *πολυφάγος* < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-φαγ(ος)*, θ. που απαντά στον τύπο *ἔ-φαγ-ον* (βλ.λ. *φαγητό*), ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. β΄ τού ρ. *ἔδω* «τρώγω».

πολύφερνος «πρόσωπο με μεγάλη προίκα»
ελνστ. < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *-φερν(ος)* < αρχ. *φερνή* «προίκα» < **bher-nā-* < Ι.Ε. **bher-* «φέρω», για τα οποία βλ.λ. *φέρω*. Η λ. συνδ. επίσης με λιθ. *bérnas* «αγόρι», αλβ. *barrë* «φορτίο», γοτθ. *barn* «παιδί» κ.ά. Η αρχ. *φερνή* δήλωνε υποχρεωτική προσφορά προς θεότητα και κυρίως την «προίκα» που εισέφερε η νύφη στον γάμο. Ήδη από τα κείμενα τού 3ου αι. π.Χ. και εντεύθεν η λ. αντικαταστάθηκε από το ουσ. *προίξ*, *-κός*. Πβ. κ. *παραφερνάλια*.

πολύφωνος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-φων(ος)* < *φωνή*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πολυφωνία < ελνστ. *πολυφων-ία* «ποικιλία τόνων – πολυλογία»
πολυφων-ικός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polyphonique*
πολυφωνικ-ότητα < *πολυφωνικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

πολυχρησία «συχνή χρήση»
< *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-χρησ(ία)* < *χρήση*.

πολύχρονος
ελνστ. (αντί τού αρχ. *πολυχρόνιος*) < *πολυ-* (< αρχ. *πολύς*, βλ.λ.) + *χρόνος*, πβ. κ. *σύγ-χρονος*.

πολύχρωμος → πολύς, χρώμα

πολυώνυμος
αρχ. [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Δήμ.* 18: *Κρόνου πολυώνυμος υἱός*], αρχική σημ. «με πολλά ονόματα», < *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τής λ. *ὄνομα*. Ο μαθημ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *polynôme* (υβριδικού συνθ., ελληνογενούς ως προς το α΄ συνθ. *poly-*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολυωνυμία < αρχ. *πολυωνυμ-ία* «ποικιλία ονομάτων».

πολυωπία «οφθαλμική πάθηση»
< *πολυ-* (< *πολύς*, βλ.λ.) + *-ωπ(ία)* < *-ωπ-*, που ανάγεται στο θ. από το οποίο σχηματίστηκαν οι λ. *ὄψις*, *ὀπή*, αρχ. παρακ. *ὄπ-ωπ-α*, **ὤψ*, *ὠπός* «βλέμμα» κ.ά. Το σύνθ. *πολυωπία* αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *polyopia*.

πολύωρος → πολύς, ώρα

πολυώροφος → πολύς, οροφή

πολφός «μαλακή ουσία στην κοιλότητα δοντιού»
αρχ. (κυρ. πληθ. *πολφοί*), αρχική σημ. «χυλός με ζυμαρικά (ως έδεσμα)», όρος με εκφραστικό αναδιπλασιασμό και ανομοίωση, < **φολ-φός*. Αβέβαιη η σύνδεση με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *πλεφίς· σησαμίς* και με το λατ. *pulpa* «σάρκα, σαρκώδες μέρος» (αγν. ετύμου). Η σημ. «μαλακή ουσία στην κοιλότητα δοντιού» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *pulpe* (< λατ. *pulpa*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πολφ-ικός
πολφ-ίτιδα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *pulpitis*, γαλλ. *pulpite*.
ΣΥΝΘ. πολφ-εκτομή (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *pulpectomy*, υβριδικό σύνθ.).

πολωνέζα «είδος ζωηρού χορού»
μεταφορά τού γαλλ. *polonaise*, θηλ. τού *polonais* «πολωνικός». Η λ. δήλωσε ορισμένο είδος ζωηρού χορού με καταγωγή από την Πολωνία και διαδόθηκε αργότερα από τον διάσημο Πολωνό συνθέτη Φρεντερίκ Σοπέν (Frédéric Chopin, 1810-49).

πολώνιο «ραδιενεργό μεταλλικό στοιχείο»
μεταφορά τού ν.λατ. *polonium* < μεσν. λατ. *Polonia* «Πολωνία», ονομασία που δόθηκε στο χημικό στοιχείο προς τιμήν τής χημικού Μαρί Κιουρί (Marie Curie, πολωνικής καταγωγής, 1867-1934), η οποία το ανακάλυψε.

πολώνω
< λόγ. [1883] *πολῶ (-όω)* (< *πόλος*), απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *polariser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πόλω-ση, λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polarisation*
πολω-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *polariseur*
πολωτ-ικός, λόγ. [1889], < *πολώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

πομάδα «αρωματική αλοιφή»
< βεν. *pomada* (επειδή στην αρχική σύνθεση τής αλοιφής είχε χρησιμοποιηθεί χυμός μήλου) < *pomo* «μήλο» < λατ. *pomum*.

Πομάκοι
μεταφορά τού βουλγ. *Pomak* / *Помаци* (πβ. αγγλ. πληθ. *Pomaks*, γερμ. *Pomaken*), που ίσως ανάγεται στο βουλγ. *pomagach* / *помагач* «βοηθός» (επειδή οι Πομάκοι υπηρετούσαν ως βοηθητικοί στον οθωμανικό στρατό). Διάφορες παρετυμολογικές αναγωγές έχουν προταθεί χωρίς αξιοπιστία, όπως η σύνδεση με το βουλγ. *pomohamedancheni* «εξισλαμισμένοι» ή με τη φρ. *po măka* «με πόνο» (δηλ. βίαια εξισλαμισμένοι).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πομακ-ικός, λόγ. [1891].

πόμολο
< παλ. ιταλ. *pomolo*, αρχική σημ. «λαβή (αρχικά σε σχήμα μήλου) στον αναβολέα ή χερούλι σέλας τέτοιου σχήματος», < υστλατ. *pomulum*, υποκορ. τού λατ. *pomum* «μήλο».

πομόνα «είδος αντλίας»
αγν. ετύμου, ίσως εμπορικό σήμα.

πομπή
ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέμπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πομπ-ός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συνοδευμένη ή ομαδική πορεία ανθρώπων – επίσημη πορεία» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ν 149-50: *νῦν αὖ Φαιήκων ἐθέλω περικαλλέα νῆα ἐκ πομπῆς ἀνιοῦσαν*) → αρχ. σημ. «αποστολή» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.16: *φῄς τοι μετιέντι τὸν ἐπ' Ἕλληνας στόλον ἐπιφοιτᾶν ὄνειρον θεοῦ τινος πομπῇ*) → ελνστ. σημ. «δυσφήμηση» (πβ. Αρτεμιδ. *Ὀνειροκρ.* 2.12: *καὶ μάλιστά γε τὸν μὴ πομπὴν λόγων ἀποδεχόμενον ἀλλ'*

αὐτὰ τἀληθῆ ἐξετάζοντα· με αφετηρία τα χυδαία πειράγματα κατά τις εορταστικές πορείες προς τιμήν τού Διονύσου, που αποδίδονται ήδη στο αρχ. ρ. *πομπεύω*) → όψιμη ελνστ. σημ. «ατιμωτική διαπόμπευση και διασυρμός μέσω περιφοράς τού ενόχου με κουρεμένο το κεφάλι ή δεμένου σε ζώο ή με το πρόσωπο αλειμμένο με καπνιά» (φρ. *ἄτιμος / κακὴ πομπή*, πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Διὰ τὰς πορνείας* 51.211: *ἀναίσχυντον αὐτὴν παρασκευάζων γενέσθαι διὰ τῆς ἀτίμου πομπῆς ἐκείνης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πομπεύω < αρχ. *πομπ-εύω*, αρχική σημ. «συνοδεύω, οδηγώ πομπή» [ήδη ομηρικό] → ελνστ. σημ. «υβρίζω χυδαία, απευθύνω χυδαία πειράγματα» → μεσν. σημ. «ντροπιάζω, καταισχύνω – διαπομπεύω» (πβ. Θεοφάν. *Χρονογρ.* 375.6-8: *τὸν δὲ Ἀψίμαρον καὶ Λεόντιον ἁλύσεσι δεδεμένους εἰς πᾶσαν πόλιν πομπεῦσαι πεποίηκεν*)

πόμπευση < αρχ. *πόμπευ-σις* «πομπή» < ρ. *πομπεύω*

πόμπευμα < μεσν. *πόμπευ-μα* < αρχ. *πομπ-εύω*.

ΣΥΝΘ. -πομπεύω, -πόμπευση: *δια-πομπεύω, δια-πόμπευση*.

πομπός

αρχ., αρχική σημ. «συνοδός, οδηγός» [ήδη ομηρικό], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέμπω* (βλ.λ.). Ο όρος τής Φυσικής οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *émetteur*.

πομπώδης

< *πομπ(ή)* + λεξ. επίθημα *-ώδης* (βλ.λ.), απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *pompeux*.

πομφόλυγα «φούσκα – αερολογία»

< αρχ. *πομφόλυξ, -υγος (ἡ)* (σπανίως αρσ.) < *πομφό(ς)* «φυσαλλίδα – φλύκταινα στο δέρμα» (βλ.λ.) + *-λυγ-*, πιθ. παραγ. επίθημα *-υγ-* με εκφραστ. *-λ-*, πβ. επίσης *βδελύττομαι, μορμολύκειο*.

πομφός «φουσκάλα στο δέρμα»

αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *πέμφιξ, -ιγος (ἡ)* «φύσημα, πνοή – φυσαλλίδα», ηχομιμητ. αρχής σχηματισμένο παρόμοια με τα ουσ. *βέμβιξ – βόμβος*. Ίσως συνδ. με λιθ. *pam̃pti* «φουσκώνω, αφρίζω», *bum̃balas* «φυσαλλίδα, φουσκάλα», αρμ. *p' amp' ušt* κ.ά.

πόνημα

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πονῶ / -οῦμαι (-έο-)*, στη σημ. «μοχθώ, κοπιάζω, εργάζομαι σκληρά», < *πόνος*, βλ.λ.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έργο» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 165: *ξουθᾶν τε πόνημα μελισσᾶν*) → ήδη ελνστ. σημ. «σύγγραμμα, βιβλίο» (πβ. Ψευδο-Πτολεμ. *Καρπ.* P.4-5: *τὸ παρὸν ἐξεθέμεθα πόνημα, ὅπερ καρπός ἐστι τῶν βιβλίων ἐκείνων*).

πονηρός

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *αιχμ-ηρός, μοχθ-ηρός, αυστ-ηρός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κοπιώδης, κουραστικός – ταλαιπωρημένος από την καταπόνηση» (πβ. Ησιόδ. *απόσπ.* 302.20: *αὐτοὶ δ' οἰμώζοντες ὀρῴατο ἔργα πονηρά*) → αρχ. σημ. «άχρηστος, ανάξιος, ανώφελος» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 220: *πονηρούς γ' εἶπας ἡμῖν ξυμμάχους*) → ήδη αρχ. σημ. «κακός, ύπουλος» (πβ. Ευριπ. *Ἑκάβη* 596: *ὁ μὲν πονηρὸς οὐδὲν ἄλλο πλὴν κακός*). Για τη μεταβολή σημασίας, που συνδέει τη σωματική κόπωση με την κακία, ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βάναυσος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πονηρία < αρχ. *πονηρ-ία* «κακία, ασέβεια – πανουργία, μοχθηρία» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα, *απόσπ.* 39.3-4: *ὡς ἂν ἀλφίτων ποιήσωμαι κυκεῶνα πίνειν φάρμακον πονηρίης*]

πονηριά < μεσν. *πονηρ-ιά* (με συνίζηση) < αρχ. *πονηρ-ία*

πονηρεύω < αρχ. *πονηρ-εύομαι* «είμαι κακός – ενεργώ με πανούργο τρόπο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

πονηρ-άδα < *πονηρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*

πονήρε-μα (πβ. αρχ. *πονήρευμα* «πανούργο τέχνασμα» < ρ. *πονηρεύομαι*).

πόνι «μικρόσωμο άλογο ράτσας»

< αγγλ. *pony* < παλαιότ. *powney*, πιθ. < **poulney* < γαλλ. *poulenet*, υποκορ. τού *poulain* «πουλάρι» < υστλατ. *pullanus* < λατ. *pullus* «πώλος, νεοσσός». Βλ. κ. *πουλέν*.

πόνος

αρχ., αρχική σημ. «μόχθος, κόπωση – σκληρή εργασία» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ψ 249: *ἤλθομεν, ἀλλ' ἔτ' ὄπισθεν ἀμέτρητος πόνος ἔσται*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πένομαι* «μοχθώ, κοπιάζω» και αργότερα «στερούμαι των αναγκαίων, είμαι φτωχός» (βλ.λ.). Η σημ. «άλγος, οδύνη» είναι ήδη αρχ. (πβ. Σοφ. *Αἴας* 866: *πόνος πόνῳ πόνον φέρει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πόνε-ση < *πονώ (πόνε-σα)* + παραγ. τέρμα *-ση*

πονεσ-ιάρης < θ. *πονεσ-* (< *πονώ*, αόρ. *πόνεσα*) + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κλαψ-ιάρης, καυχησ-ιάρης*

πονετικός < μεσν. *πονε-τικός* < *πονε-* (*πόνε-σα*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *βοηθη-τικός*

πονώ < αρχ. *πον-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «μοχθώ, κοπιάζω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* λ 9-10: *ἡμεῖς δ' ὅπλα ἕκαστα πονησάμενοι κατὰ νῆα ἥμεθα*] → Η σημερινή σημ. ήδη αρχ.

ΣΥΝΘ. πονο-: *πονό-δοντος, πονο-κεφαλιάζω, πονο-κέφαλος, πονό-κοιλος, πονό-λαιμος, πονό-ματος, πονό-ψυχος* κ.ά.

-πονος: *ά-πονος (απονιά), επί-πονος, παυσί-πονος, λυσί-πονος, φυγό-πονος, κεφαλό-πονος, κοιλό-*

πονος, φιλό-πονος, πλευρό-πονος, στομαχό-πονος, πολύ-πονος κ.ά.
-πονώ: *κατα-πονώ, εκ-πονώ, συμ-πονώ, φυγο-πονώ, ματαιο-πονώ, κοιλο-πονώ, προ-πονώ, ψυχο-πονώ* κ.ά.
-πόνηση: *κατα-πόνηση, εκ-πόνηση, προ-πόνηση* κ.ά.

ποντάρω
μεταφορά τού παλ. ιταλ. *pontare* «ωθώ, σπρώχνω – στηρίζω, ακουμπώ» (μτφ. «ακουμπώ χρήματα για να στοιχηματίσω») < *ponta / punta* «άκρη, αιχμή» < υστλατ. *puncta(m)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής λατ. μτχ. *punctus* τού ρήματος *pungo* «τρυπώ, κεντώ, στίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποντάρισ-μα
ποντ-αδόρος < *ποντ(άρω)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *τορν-αδόρος*.

ποντίζω → πόντος[1]

ποντικός
μεσν. < αρχ. *ποντικός* (ενν. *μῦς*), επειδή προερχόταν από τον *(Εύξεινο) Πόντο*, τη Μαύρη Θάλασσα, ή γενικότερα από θαλάσσιες περιοχές μέσω των φορτηγών πλοίων, που μαζί με τα φορτία τροφίμων πιθ. μετέφεραν και τρωκτικά (< αρχ. *πόντος[1]* «θάλασσα», βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αρουραίος*.
ΣΥΝΘ. ποντικο-: *ποντικο-κούραδο, ποντικο-κτόνος, ποντικο-μαμμή* «(υβριστ. για πρόσωπο) ύπουλος – κακοφτειαγμένος», *ποντικο-παγίδα, ποντικό-τρυπα, ποντικο-φάγωμα, ποντικο-φάρμακο, ποντικο-φωλιά* κ.ά.

πόντιουμ «βάθρο διευθυντή ορχήστρας»
λόγ. < λατ. *podium*, αρχική σημ. «θεωρείο τού αυτοκράτορα και των επισήμων», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *pes, pedis* «πόδι».

ποντίφικας «ο Πάπας τής Ρώμης»
< ελνστ. *ποντίφεξ, -ικος* (αιτ. *τὸν ποντίφικα*) < λατ. *pontifex, -icis* «ιεροφάντης, αρχιερέας (στη Ρώμη)» (πβ. *pontifex maximus* «μέγιστος αρχιερέας», τίτλος που κατόπιν οικειοποιήθηκαν οι αυτοκράτορες) < *pons, -ntis* «γέφυρα» + θ. τού ρ. *facio* «κάνω, φτειάχνω» (κατά παρετυμολογική ερμηνεία, από ιερείς που συνδέονταν με την κατασκευή τής Ιερής Γέφυρας τού ποταμού Τίβερη). Ήδη από τον 13ο αι. η λ. απαντά ως τίτλος τού Πάπα τής Ρώμης.

ποντοπόρος «θαλασσοπόρος»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 339: *ἀλλ' ὅτε γαίης πολλὸν ἀπέπλω ποντοπόρος νηῦς*] < *πόντ(ος[1])* «θάλασσα» + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *πόρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *οδοι-πόρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποντοπορία < ελνστ. *ποντοπορ-ία*
ποντοπορώ < αρχ. *ποντοπορ-ῶ (-έω)*.

Πόντος
αρχ. συντομευμένη ονομασία διαφόρων θαλασσών, από τις οποίες κυριότερη είναι ο *Εὔξεινος Πόντος* «Μαύρη Θάλασσα» (βλ.λ.), < *πόντος[1]* «θάλασσα». Κατά την ελνστ. εποχή, η λ. δήλωσε επίσης και τη γεωγραφική περιοχή τής ΒΑ. Μικράς Ασίας, η οποία βρέχεται από τον Εύξεινο Πόντο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποντι-ακός < *Πόντι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
Πόντ-ιος < *Πόντ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιος* (διαφ. το αρχ. *πόντ-ιος* «προερχόμενος από τη θάλασσα»).

πόντος[1] «θάλασσα»
αρχ., βασική σημ. «θάλασσα» (κυρ. «θαλάσσιο πέρασμα», πβ. *Ἑλλήσ-ποντος*, που αντιδιαστέλλεται προς το *πέλαγος* «(ανοιχτή) θάλασσα»), < θ. *ποντ-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pent-* «πατώ, περπατώ – περνώ περπατώντας» || σανσκρ. *pánthāḥ* «πέρασμα, δρόμος», λατ. *pons, -ntis* «γέφυρα» (> γαλλ. *pont*, ισπ. *puente*, ιταλ. *ponte*), παλ. δυτ. γερμ. **paþa-* «μονοπάτι, πέρασμα» (> γερμ. *Pfad*, αγγλ. *path*, ολλ. *pad*), πιθ. αρμ. *hun* «δρόμος, διάβαση». Αβέβαιη παραμένει η υπόθεση ότι στην ίδια λεξιλογική οικογένεια εντάσσονται οι αρχ. λ. *πάτος* και *πατῶ* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποντίζω < αρχ. *ποντ-ίζω* «βυθίζω στη θάλασσα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], πβ. σύνθ. *κατα-ποντίζω*
πόντισμα < αρχ. *πόντισ-μα* «αυτό που ρίχνεται στη θάλασσα, κυρ. ως προσφορά, σπονδή ή δώρο» < ρ. *ποντ-ίζω*
πόντι-ση < *ποντι(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

πόντος[2] «εκατοστόμετρο»
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού βεν. *ponto*, αρχική σημ. «αιχμή, άκρη», < λατ. *punctum* «σημείο», ουσιαστικοπ. ουδ. τής λατ. μτχ. *punctus* τού ρήματος *pungo* «τρυπώ, κεντώ, στίζω».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωσε την απόσταση μεταξύ δύο διαδοχικών ραφών βελόνας (17ος αι.) και κατόπιν το εκατοστόμετρο. Η σημ. «βαθμός» απαντά στις ιταλ. γλώσσες από τον 16ο αι.

ποντς «είδος ποτού»
< αγγλ. *punch*, πιθ. χίντι *pãc* «πέντε» (< σανσκρ. *pañca*), επειδή εικάζεται ότι αρχικώς χρησιμοποιούσαν πέντε συστατικά για την παρασκευή του.

πόντσο «μεξικάνικο ένδυμα»
< ισπ. (Λατ. Αμερικής) *pancho*, πιθ. < αραουκικό (γλ. Ινδιάνων τού Περού, τής Χιλής και άλλων χωρών) *pontho* «μάλλινο ύφασμα». Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από την ισπ. λέξη *ponchou / pocho* «άχρωμος, χωρίς χρώμα», επειδή το επένδυμα αυτό είναι μονόχρωμο και χωρίς σχέδια.

πονώ → πόνος

ποπ

< αγγλ. *pop*, συντετμημένος τύπος τού επιθ. *popular* «λαϊκός – δημοφιλής», που πρωτοσυναντάται στις φρ. *pop song* και *pop music* (από τη δεκαετία τού 1920).

ποπ-κόρν

< αγγλοαμερ. *pop-corn* / *popcorn*, συντομευμένη μορφή τής φρ. *popped corn* «καβουρντισμένο καλαμπόκι» < ρ. *pop* «σκάζω με κρότο» + *corn* «καλαμπόκι».

ποπλίνα «στιλπνό ύφασμα»

μεταφορά τού γαλλ. *popeline* < αγγλ. *poplin* < παλ. γαλλ. *papeline* < τοπωνύμιο *Poperinghe*, πόλη στη βελγική Φλάνδρα, περιώνυμη για τα υφάσματά της τον Μεσαίωνα.

ποπό

επιφών. ηχομιμητ. αρχής, πβ. κ. αρχ. *πόποι*. Το επιφώνημα συναντάται συχνά και με τη γρ. *πω πω*.

πόπολο «πλήθος, λαός»

< μεσν. *πόπολον* < ιταλ. *popolo* < λατ. *populus* «λαός, έθνος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λαϊκισμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ποπολάρος, μεταφορά τού ιταλ. *popolare* «λαϊκός» < λατ. *popularis* < λατ. *populus*.

ποπός

ονοματοπ. λ. τής νηπιακής γλώσσας με εκφραστ. αναδιπλασιασμό.

πορδή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέρδομαι* (βλ.λ.).

πορεύομαι

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο], αρχική σημ. «περνώ, διαβαίνω», μέση φωνή τού ρ. *πορεύω* «μεταφέρω» < *πόρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Η σημ. «βαδίζω, καλύπτω απόσταση κινούμενος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.37: *ἀπέδρη ἐς Τεγέην, τὰς μὲν νύκτας πορευόμενος, τὰς δὲ ἡμέρας καταδύνων ἐς ὕλην καὶ αὐλιζόμενος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πορεία < αρχ. *πορ-εία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 732-3: *ἔσται δὲ θνητοῖς εἰσαεὶ λόγος μέγας τῆς σῆς πορείας*]

πόρεψη < αρχ. *πόρευ-σις* < *πορ-εύω* / *-εύομαι*.

πορθητής → πορθώ

πορθμός

αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *πορ-* (με παραγ. τέρμα *-θμός*, πβ. κ. *στα-θμός*, *ισ-θμός*, *ρυ-θμός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. επίρρ. *πέρα* / *πέραν* < Ι.Ε. **per-* (ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως), για την οποία βλ. τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά*, *περ-ί*, *πρ-ό*, *πρ-ίν*, *πρό-ς*, *πέρ-ας*, *πόρ-ος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πορθμείο < αρχ. *πορθμ-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.1.23.5: *πορθμεῖα ἀνθρώπων μεστά, καταπλέοντα ἀπὸ νήσων*] < *πορθμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εῖον*

πορθμέας < αρχ. *πορθμ-εύς* < *πορθμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύς*.

πορθώ «κυριεύω, κατακτώ»

< αρχ. *πορθῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 308: *ὧδε καὶ οἱ πρότεροι πόλεας καὶ τείχε' ἐπόρθεον*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέρθω* «καταστρέφω, ερειπώνω – καταλαμβάνω, κυριεύω», που ίσως συνδ. με σανσκρ. *bardhaka-* «αποκομμένος», παλ. δυτ. γερμ. **breda-* «σανίδα» (πιθ. αρχική σημ. «κομμάτι ξύλο») > γερμ. *Brett* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πόρθηση < αρχ. *πόρθη-σις*

πορθητής < αρχ. *πορθη-τής* «καταστροφέας – αυτός που κυριεύει, κατακτητής».

ΣΥΝΘ. -πορθώ, -πόρθηση, -πορθητής: *εκ-πορθώ*, *εκ-πόρθηση*, *εκ-πορθητής*.

πορίζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πόρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *χωρ-ίζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φέρω, μεταφέρω» (πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 1266-7: *εἴ σε θεὸς ἐπόρισεν ἁμέτερα πρὸς μέλαθρα* «αν κάποιος θεός σε έφερε προς τα παλάτια μας») → αρχ. σημ. «παρέχω, προμηθεύω (υλικά αγαθά, αλλά και αποδείξεις, επιχειρήματα)» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 113: *ταύτην εἷλεν ἀπὸ τῶν χρημάτων ὧν αὐτὸς ἐπόρισεν καὶ τῶν συντάξεων τῶν ἀπὸ Θρᾴκης*· Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 127.4: *οἶμαι ταῦτ' εἰπεῖν οὐδ' ἂν οὕτως ἐπαχθεῖς λόγους πορίσασθαι*) → ήδη ελνστ. σημ. «αποδεικνύω συστηματικά» (πβ. *πόρισμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πόρισμα < ελνστ. *πόρισ-μα* «εξαγόμενο από προηγούμενη απόδειξη»

πορισμός < ελνστ. *πορισ-μός* «απόκτηση χρημάτων, κέρδος»

ποριστικός < αρχ. *πορισ-τικός* «ικανός να προσφέρει ή να παράσχει».

πόρνη

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, πβ. *απόσπ.* 328.1: *ἴσος κιναίδου καὶ κακῆς πόρνης ὁ νοῦς*] < **πόρ-νᾱ* (με παραγ. τέρμα *-νη*, πβ. κ. *φερ-νή*, *ποι-νή*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέρ-νη-μι* «πουλώ» (με ανώμαλο φωνηεντισμό *-ε-*, πιθ. κατ' αναλογίαν προς τον αόρ. β΄ *περάσαι*), το οποίο ανάγεται στο Ι.Ε. **per-* (ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά*, *πέρ-α*, *περ-ί*, *πρ-ό*, *πρ-ίν*, *πρό-ς*, *πέρ-ας*, *πόρ-ος*,

πρα-τήριο(ν) (< ρ. *πι-πρά-σκω* «πουλώ») κ.ά. Παρουσιάζει παρόμοιο σχηματισμό με το ομόρριζο παλ. ιρλ. *renim* «πωλώ». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γυναίκα που πουλήθηκε ως δούλη» → αρχ. σημ. «γυναίκα που παρέχει επ' αμοιβή σεξουαλικές υπηρεσίες» (δημοσίως εκδιδόμενη, σε αντιδιαστολή προς την *εταίρα* και την *παλλακή*) → ελνστ. σημ. (κυρ. στη Βιβλική γλώσσα) «πόλη ή έθνος ειδωλολατρικό» (Π.Δ., Ησαΐας 2,17: *πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών, πλήρης κρίσεως, ἐν ᾗ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πορνεύω < αρχ. *πορν-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 1.93.12-13: *τοῦ γὰρ δὴ Λυδῶν δήμου αἱ θυγατέρες πορνεύονται πᾶσαι, συλλέγουσαι σφίσι φερνάς*]

πορνεία < αρχ. *πορν-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *πορν-εύω* → Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. τής επί πληρωμή σεξουαλικής πράξης, ενώ αργότερα δήλωσε γενικά την εξωγαμιαία σεξουαλική επαφή. Στην Π.Δ. (Ωσηέ 4,11 κ.α.) η λ. χρησιμοποιείται και μεταφορικώς με τη σημ. «ειδωλολατρία», δηλ. λατρεία σε ψεύτικους θεούς. Η σημ. «ειδωλολατρία, ψεύτικη λατρεία» απαντά επίσης στην Κ.Δ. (πβ. Αποκ. 14,8: *ἔπεσεν ἔπεσεν Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἣ ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικεν πάντα τὰ ἔθνη*)

πόρνος < αρχ. *πόρν-ος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἀπομνημ.* 1.6.13: *τήν τε γὰρ ὥραν ἐὰν μέν τις ἀργυρίου πωλῇ τῷ βουλομένῳ, πόρνον αὐτὸν ἀποκαλοῦσιν*], αρχική σημ. «παθητικός ομοφυλόφιλος», < *πόρνη* (με αλλαγή γένους)

πορνείο < αρχ. *πορν-εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]

πορνικός < αρχ. *πορν-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αισχίνη]

πορνίδιο < αρχ. *πορν-ίδιον*, υποκορ. τού *πόρνη*

πορνό, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *porno* (με απόσπαση τού α΄ συνθ. στη λ. *porno-graphique*).

ΣΥΝΘ. πορνο-: *πορνο-βοσκός* (αρχ.), *πορνογράφημα* (λόγ. [1896]), *πορνο-γραφία* (λόγ. [1893], μεταφορά του ελληνογενούς γαλλ. *pornographie*), *πορνό-γερος, πορνο-περιοδικό, πορνο-ταινία* κ.ά.

πόρος

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πορ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **per-* (δηλωτικού κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος, πρα-τήριο(ν)* (< ρ. *πι-πράσκω* «πουλώ») κ.ά. Σημαντικά παράγωγα είναι οι λ. *πορ-εύομαι, πορ-ίζω, πορ-θμός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πέρασμα, διάβαση» (πβ. Ησιόδ. *Θεογ.* 292: *διαβὰς πόρον Ὠκεανοῖο*) → ήδη αρχ. σημ. «έσοδα, πρόσοδοι, προμήθειες» (αρχικά στη φρ. *πόρος / πόροι χρημάτων* «χρηματικά έσοδα», πβ. Δημοσθ. *Ὀλυνθ. Α΄* 19: *περὶ δὲ χρημάτων πόρου [...] χρήμαθ' ὑμῖν, ἔστιν ὅσ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων*) → ήδη αρχ. σημ. «μικρό άνοιγμα στο δέρμα» (πβ. Πλάτ. *Μένων* 76c: *καὶ πόρους εἰς οὓς καὶ δι' ὧν αἱ ἀπορροαὶ πορεύονται;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πορώδης < ελνστ. *πορ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. -πόρος: *οδοι-πόρος, συνοδοι-πόρος, πεζο-πόρος, αερο-πόρος, θαλασσο-πόρος, νυκτο-πόρος, ποντο-πόρος, πρωτο-πόρος, ταχυ-πόρος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πρωτοπόρος*.

-πορώ: *α-πορώ, οδοι-πορώ, συνοδοι-πορώ, αργο-πορώ, πεζο-πορώ, νυκτο-πορώ, ποντο-πορώ, βραδυ-πορώ, ευ-πορώ, ταχυ-πορώ* κ.ά.

-πορία: *οδοι-πορία, αργο-πορία, πεζο-πορία, αερο-πορία, νυκτο-πορία, ποντο-πορία, πρωτο-πορία, βραδυ-πορία, ταχυ-πορία* κ.ά.

πόρπη «αγκράφα»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **πόρ-πρ-ᾱ* (με εκφραστ. αναδιπλασιασμό και ανομοιωτική αποβολή τού *-ρ-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πείρω* «διατρυπώ, διαπερνώ» < **πέρ-jω* < Ι.Ε. **per-*, ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως, η οποία απαντά σε πλήθος ομορρίζων (βλ.λ. *πέρα, περί*). Ομόρριζα που σχετίζονται με τη σημ. τού ρ. *πείρω* είναι επίσης τα παλ. σλαβ. *na-perjǫ* «διατρυπώ», αλβ. *sh-pój* «τρυπώ», σανσκρ. *pí-par-ti*, ενώ στην Ελληνική αξιοσημείωτα είναι επίσης τα αρχ. *πόρ-ος, πορ-θμός, περ-όνη* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

πόρρω στη φρ. *πόρρω απέχει* «βρίσκεται σε απόσταση»

αρχ. αττ. τύπος τού επιρρ. *πόρσω* (+ γενική), που προέρχεται από τον τύπο *πρόσω* (βλ.λ.) με μετάθεση τού *-ρ-*. Δεν είναι πειστική η σύνδεση με το λατ. *porro* «μακριά» (< **porsō*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πόρρωθεν < αρχ. επίρρ. *πόρρω-θεν* (πβ. κ. *πρόσωθεν*).

πορσελάνη

< ιταλ. *porcellana* (με λόγ. επίδρ. βάσει τού γαλλ. *porcelaine*) < *porcella* «γουρούνα», θηλ. τού *porcello* «χοίρος» < υστλατ. *porcellu(m)*, υποκορ. τού λατ. *porcus*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πορσελάνη

Η ιταλική λέξη πρωτοεμφανίζεται τον 13ο αιώνα στο *Βιβλίο* τού Μάρκο Πόλο, όπου έχει τις σημασίες «μονόστρακο μαλάκιο» και «εκλεκτό, ανθεκτικό κεραμικό». Θεωρείται πιθανό ότι η ονομασία οφείλεται σε ομοιότητα τού κοχυλιού με μικρό γουρουνάκι (ως προς την πρώτη σημασία). Περαιτέρω, η στιλπνή και λεία επιφάνεια τού κοχυλιού οδήγησε στη δήλωση τού γνωστού κεραμικού. Πβ. κ. *πέρλα*.

πόρτα
όψιμο ελνστ. (στη *Χρονογραφία* τού Ιωάννου Μαλάλα, 5ος-6ος αι. μ.Χ.) < λατ. *porta* «πύλη».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πορτ-ιέρης, μεταφορά τού ιταλ. *portiere* < γαλλ. *portier* < υστλατ. *portarius* < λατ. *porta*.
ΣΥΝΘ. πορτο-: *πορτο-παράθυρα, πορτό-φυλλο*
-πορτος: *δί-πορτος, τρί-πορτος* κ.ά.

πορτατίφ
< γαλλ. *portatif* «φορητός» (πβ. φρ. *lampe portative* «φορητή λάμπα») < μεσν. λατ. *portatilis* (με αλλαγή επιθήματος) < λατ. *portatum*, ρηματικός τύπος τού *portāre* «φέρω, μεταφέρω» (< *porta*).

πορτ-μαντό «κρεμάστρα για επανωφόρια»
< γαλλ. *porte-manteau* < *porte-* (< ρ. *porter* «φέρω, μεταφέρω, φορώ») < *manteau* (βλ.λ. *μαντό*).

πορτ-μπαγκάζ
< γαλλ. *porte-bagages* < *porte-* (< ρ. *porter* «φέρω, μεταφέρω, φορώ») + *bagages* «αποσκευές», πληθ. τού ουσ. *baggage*, για το οποίο βλ.λ. *μπαγκάζια*.

πορτ-μπεμπέ
< γαλλ. *porte-bébé* < *porte-* (< ρ. *porter* «φέρω, μεταφέρω, φορώ») + *bébé* «μωρό, βρέφος» (ονοματοποιημένη λ.).

πόρτο «λιμάνι»
< μεσν. *πόρτον (τό) / πόρτος (ὁ)* < ιταλ. *porto* < λατ. *portus* «λιμάνι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λιμάνι*.

Πορτογαλία
μεταφορά τού ιταλ. *Portogallo* (με επίδρ. τού μερικώς ομόηχου *Γαλλία*) < πορτ. *Portugal* < μεσν. λατ. *portu(m) cale* «θερμός λιμένας», που αρχικώς ήταν η ονομασία τού επινείου *Porto* (προφ. *Πόρτου*), επειδή τα θερμά ρεύματα τού Ατλαντικού δεν επέτρεπαν τη συσσώρευση πάγου σε αυτό. Με την ίδια ονομασία απεκαλείτο κατ' επέκταση ολόκληρη η περιοχή τού βασιλείου τής Λουζιτανίας (σημερινή Πορτογαλία), που τον 12ο αι. ανεξαρτητοποιήθηκε από τα βασίλεια τής Καστίλης (Ισπανία).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Πορτογάλ-ος
πορτογαλ-ικός.

πορτοκάλι
< διαλεκτ. ιταλ. *portocalli*, μέσω τού πληθ. τού *portocallo* «Πορτογαλία» (ιταλ. *Portogallo*), ίσως από φρ. *(arancio di) Portogallo* «(φρούτο τής) Πορτογαλίας», επειδή επρόκειτο για φρούτο που Πορτογάλοι θαλασσοπόροι είχαν εισαγάγει στην Ευρώπη από την αμερικανική ήπειρο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πορτοκαλ-ιά < *πορτοκάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
πορτοκαλ-ής
πορτοκαλε-ώνας, λόγ. [1887], < *πορτοκαλέ(α)* (κατά τα *μηλ-έα, κυδων-έα, κραν-έα*) + παραγ. τέρμα *-ώνας*, πβ. κ. *μηλε-ώνας*
πορτοκαλ-άδα < *πορτοκάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λεμον-άδα*.
ΣΥΝΘ. πορτοκαλό-: *πορτοκαλό-χρωμος, πορτοκαλό-σχημος*.

πορτολάνος «είδος ναυτικού χάρτη»
< ιταλ. *portolano* < μεσν. λατ. (περ. 15ος αι.) *portolānus (liber)* «(βιβλίο) τού λιμανιού», που σχηματίστηκε από το λατ. *portus* «λιμάνι» κατ' αναλογίαν προς το ιταλ. *ortolano* «κηπουρός» < υστλατ. επίθ. *hortulānu(s)* < λατ. *hortus* «κήπος».

πορτοφόλι
< ιταλ. *portafogli* (με αφομοίωση προς τα παρακείμενα *-ο-*, αλλά και κατ' αναλογίαν προς τα σύνθετα από *πορτο-*), πληθ. τού ουσ. *portafoglio*, αρχική σημ. «χαρτοφύλακας (από διπλωμένο χαρτόνι)», < *porta-* (< ρ. *portare* < λατ. *portāre* «φέρω, μεταφέρω») + *foglio* «φύλλο» < λατ. *folium*.

πορτρέτο
μεταφορά τού γαλλ. *portrait* < ρ. *portraire* «σχεδιάζω, ιχνογραφώ, αναπαριστώ» (παλαιότ. *pourtraire*) < *por-* (πρόθ. *por* > *pour*, από λατ. *pro*) + *traire*, στην παλ. σημ. «τραυώ (ενν. γραμμές)», < δημώδ. λατ. **tragere* (με επίδρ. τού ρ. *ago* «άγω, οδηγώ») < λατ. *trahere* «έλκω, σύρω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πορτρετ-ίστας, μεταφορά τού γαλλ. *portraitiste* < *portrait* (βλ. ανωτέρω).

πορφύρα «βαθυκόκκινη χρωστική ουσία – ένδυμα Βυζαντινών αυτοκρατόρων»
αρχ. (ήδη μυκ. επίθ. *po-pu-re-jo*: **πορφύρειος*), τεχν. όρ., πιθ. δάνειο από την Εγγύς Ανατολή. Η λ. σήμαινε «βαθυκόκκινη χρωστική ουσία από τον αδένα οστρακοφόρων μαλακίων» και ίσως αρχικά δήλωνε το συγκεκριμένο μαλάκιο. Το λατ. ουσ. *purpura* (> γαλλ. *pourpre* > αγγλ. *purple*, ισπ. *purpura*, ιταλ. *porpora*, γερμ. *Purpur*) είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πορφυρός < αρχ. *πορφυρ-οῦς* [ήδη ομηρικό] (κατά τα επίθ. σε *-ός*, πβ. *χρυσός* < *χρυσοῦς*), αττ. τύπος τού *πορφύρ-εος*
πορφυρ-ένιος < *πορφύρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
πορφυρίζω < αρχ. *πορφυρ-ίζω*.
ΣΥΝΘ. πορφυρο-: *πορφυρο-γέννητος* (μεσν. τίτλος που αποδιδόταν σε βασιλόπαιδες τού Βυζαντίου, οι οποίοι είχαν γεννηθεί στην αίθουσα τής Πορφύρας τού παλατιού), *πορφυρό-χρους* (αρχ. < *πορφυρ(ός)* + *χρόος/χροῦς* «χρώμα»).

πορώδης → πόρος

πόρωση → πωρώνω

Ποσειδώνας

< αρχ. *Ποσειδῶν* (ήδη μυκ. *Po-se-da-o*: *Ποσειδάων*), (αιολ.) *Ποσείδαν / Ποσειδάν*, (δωρ.) *Ποτειδά(ω)ν*, (αρκαδ.) *Ποσοιδάν*, (αιολ. Περγάμου) *Ποτοίδᾱν*, εκ των οποίων αρχαιότερος φαίνεται ο τύπος *Ποτειδά-ων* < **Ποτει-δᾱσ-ων* (ο κοινός τύπος *Ποσειδῶν* οφείλεται σε συριστικοποίηση *-τει-* > *-σει-* και συναίρεση *-α(σ)-ων* > *-ῶν*). Κατά την επικρατέστερη εκδοχή, το όνομα σχηματίστηκε ως φραστικό σύνθετο από συγχώνευση (συναρπαγή) τής κλιτικής προσφώνησης **πότει δᾶς* «κύριε, σύζυγε τής γης» < **πότει* (ουσ. *πόσις* «σύζυγος, κύριος», βλ.λ. *δεσπότης*) + *δᾶς* (γενική πτώση αρχαϊκού ουσ. *δᾶ* «γη», ίσως συνδ. με το κύρ. όν. *Δημήτηρ, -ερος* «Δήμητρα»). Σε νεότερες γλωσσολογικές μελέτες έχει υποστηριχθεί ότι το ουσ. *δᾶ* δεν σημαίνει «γη» αλλά «νερά» και συνδ. με σανσκρ. *dānu* «ποταμός», ουαλ. *Downy* (όνομα ποταμού), οσετ. *don* «νερό», οπότε το σύνθ. σημαίνει «κύριος των νερών», πράγμα που ταιριάζει περισσότερο στη θέση τού Ποσειδώνα ως θεού τής θάλασσας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ποσειδώνιος < αρχ. *ποσειδών-ιος*.

πόση (η)

< αρχ. *πόσις* < θ. *πο-*, που οφείλεται σε ανώμαλο φωνηεντισμό ή νεωτερισμό τής Ελληνικής και ανάγεται στο Ι.Ε. **pō- / *pī-* «πίνω», από όπου τα αρχ. *πί-νω, πῶ-μα* (διαφ. από το ομώνυμο αρχ. *πῶμα* «τάπα, βούλλωμα», βλ.λ.), *πό-τος, πο-τό(ν), πό-της, πο-τήρι(ον)*, σύνθ. *ἄμ-πω-τις* (βλ.λ. *άμπωτη*) κ.ά. Όμοια φωνηεντική αντιπροσώπευση εμφανίζουν τα λατ. ομόρριζα *po-tus* «ποτό» και *po-culum* «ποτήρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πόσιμος < ελνστ. *πόσ-ιμος* < αρχ. *πόσ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *βρώσ-ιμος*.

πόσθη «το δέρμα γύρω από το πέος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < θ. *ποσ-* (με παραγ. τέρμα *-θη*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας που απαντά στο ουσ. *πέος* (βλ.λ.), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. **pes-os* (ίδια σημ.).

πόσιμος → πόση

ποσό

< αρχ. *ποσόν* «ποσότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 24d.5: *τὸ δὲ ποσὸν ἔστη καὶ προϊὸν ἐπαύσατο*], ουσιαστικοπ. ουδ. τής αόρ. αντωνυμίας *ποσός* «ορισμένου μεγέθους ή ορισμένης ποσότητας», η οποία προέρχεται από το ίδιο θέμα με την ερωτημ. αντωνυμία *πόσος* (βλ.λ.). Η σημ. «χρηματική ποσότητα» είναι μεσν. (10ος αι., Ιωσ. Γενεσ. *Βασιλ.* 4.5.30: *ποσὸν ὅσον χρήματος καταβαλομένων*).

πόσο → πόσος

ποσοδείκτης

< *ποσό* + *δείκτης*, απόδ. τού αγγλ. *quantifier*.

πόσος

αρχ. < **πότ-jο-s* (από επίρρ. **kʷο-ti-*, πβ. λατ. *quot* «πόσοι;»), από **πο-*, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών, που ανάγεται σε Ι.Ε. **kʷο- / *kʷi-* «ποιος, κάποιος» || σανσκρ. *káh* «ποιος», λατ. *quod* «διότι», αρμ. *o* «ποιος», λιθ. *kás*, αρχ. γερμ. **hwaz / *hwez* (> γερμ. *wer*, μέσ. αγγλ. *hwo* > αγγλ. *who*) || αρχ. *τίς* (βλ.λ.), *πο-ῖος, πό-τε, πόθεν, ποῦ, πῶς, πω* «μέχρι τώρα» κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ποιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πόσο < αρχ. *πόσ-ον*, ουδ. τής ερωτηματικής αντων. *πόσος*

ποσότητα < αρχ. *ποσ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1029a.14-15: *τὸ δὲ μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος ποσότητές τινες ἀλλ' οὐκ οὐσίαι (τὸ γὰρ ποσὸν οὐκ οὐσία)*].

ποσοστό

λόγ. [1897], ουσιαστικοπ. ουδ. τού αμάρτυρου επιθ. **ποσοστός* < *πόσο(ς)*, κατ' αναλογίαν προς τα αριθμητ. επίθ. *πολλο-στός, εκατο-στός, τριακο-στός* κ.τ.ό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ποσοστ-ιαίος < *ποσοστ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ιαίος*, πβ. κ. *εκατοστ-ιαίος*

ποσόστ-ωση < *ποσοστ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, απόδ. τού ν.λατ. *quota*.

ποσότητα → πόσος

ποσοτικός

λόγ. [1766], < *ποσότ(ης, -ητος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *quantitatif*.

πόστα στη φρ. *βάζω κάποιον πόστα* «επιπλήττω κάποιον»

< ιταλ. *posta* «θέση – σταθμός» < λατ. *posita* «σταθμός, στάση», ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού *positus* «τοποθετημένος – διορισμένος», που αποτελεί μτχ. τού ρήματος *pono* «θέτω, τοποθετώ». Βλ. κ. *πόστο, ταχυδρόμος* (ΣΧΟΛΙΟ).

πόστερ

< αγγλ. *poster* < ρ. *post* «ανακοινώνω, αναρτώ» < ουσ. *post* «στύλος, κολόνα» < παλ. αγγλ. *post* «δοκός» < λατ. *postis* «παραστάδα».

ποστίς

< γαλλ. *pastiche* «πρόσθετη τούφα μαλλιών» < ιταλ. *posticcio* «τεχνητός, μη φυσικός» < υστλατ. *appositicius* «τοποθετημένος δίπλα – (μτφ.) ψεύτικος, όχι γνήσιος» < λατ. *appositus* «παρακείμενος, προσκείμενος», που ανάγεται στο ρ. *appono* «τοποθετώ δίπλα».

πόστο
< ιταλ. *posto* «θέση» < λατ. *positus* «τοποθετημένος – διορισμένος», που αποτελεί μτχ. τού ρήματος *pono* «θέτω, τοποθετώ». Βλ. κ. *πόστα*.

ποστ-ρεστάντ «διεύθυνση ταχυδρομικού γραφείου, όπου κρατείται η αλληλογραφία για τον παραλήπτη»
< γαλλ. *poste-restante* < *poste* «ταχυδρομείο» (< λατ. *posita* «σταθμός, στάση», αργότερα «παχνί αλόγου – τόπος όπου οι αγγελιαφόροι άλλαζαν άλογα και παρελάμβαναν ή παρέδιδαν μηνύματα») + *restante* < ρ. *rester* «παραμένω – αναπαύομαι» (< λατ. *restāre*).

ποσώς «καθόλου»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ποσῶς*, επίρρ. τής αντωνυμίας *ποσός* (βλ.λ. *ποσό*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σε κάποια ποσότητα, μερικώς» (πβ. Ρούφ. *Περὶ ὀστ.* 28: *ἐσχημάτισται δὲ τὰ τῶν ἰσχίων ὀστᾶ πλατέα εἶναι καὶ ποσῶς περιφερῆ*) → όψιμη ελνστ. σημ. «καθόλου» (πβ. Ιωάν. Δαμασκ. *Κατὰ Μανιχ.* 70.20-22: *ὅπερ δὲ μόνου Θεοῦ ἐστι, καὶ θελόντων καὶ μὴ θελόντων ἡμῶν αὐτὸς δίδωσιν ὡς ἀγαθός, ἵνα κἂν ποσῶς ᾖ ἐν ἡμῖν τὸ ἀγαθόν*).

ποταμός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *ποτ-* (παραγ. τέρμα *-αμος*, πβ. κ. *συλ-αμός, πλόκ-αμος, θάλ-αμος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στον αόρ. β' *ἔ-πετ-ον (ἔπεσον)* τού ρ. *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*) και στο ομόρριζο *πέτ-ομαι* «πετώ». Η ανάλυση αυτή θα έδειχνε ότι η λ. *ποταμός* δήλωνε αρχικώς το «ρεύμα νερού που πέφτει από ψηλά», «το νερό που χύνεται ορμητικά». Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με το αρχ. ρ. *πετάννυμι* «απλώνω, εκτείνω» (για το οποίο βλ.λ. *πέταλο*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποτάμι < μεσν. *ποτάμ-ιν* < ελνστ. *ποτάμ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ποταμός*.
ποταμ-ήσιος < *ποταμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *λιμν-ήσιος*.
ποταμ-ιά < *ποταμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.
ποτάμιος < αρχ. *ποτάμ-ιος* < *ποταμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιος*.
ΣΥΝΘ. ποταμο-: *ποταμό-πλοιο* (λόγ. [1887]), *ποταμο-πλοΐα* (λόγ. [1846]), *ποταμό-κολπος, ποταμόψαρο, ποταμο-λογία* (μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *potamology*, γαλλ. *potamologie*) κ.ά.
-πόταμος: *παρα-πόταμος, ιππο-πόταμος* (βλ.λ.).

ποταπός «τιποτένιος, ασήμαντος»
ΕΤΥΜ. ελνστ. (με επίδρ. τού επιρρ. *ποτέ*) < αρχ. *ποδαπός* «από ποιον τόπο; τι είδους;» < *πο-*, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών (βλ.λ. *ποιος, πόσος*), + *-δ-* (κατ' αναλογίαν προς το *ἀλλοδ-απός*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-απός*, πβ. κ. *ημε-δ-απός, παντο-δ-απός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού ελνστ. *ποταπός*) «από ποιον τόπο; από πού;» (συνήθης ερώτηση *ποταπὸς εἶ;* «από πού είσαι;») → ελνστ. «τι είδους, τι λογής» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 7.57: *τί τὸ ἀδίκημά ἐστιν, ἐφ' οὗ μέλλουσί μου κατηγορεῖν, καὶ ποταπὸν ὄνομα ἐπιγράφουσι τῇ δίκῃ*) → ήδη ελνστ. σημ. «ασήμαντος, ανάξιος λόγου, τιποτένιος» (πβ. Ευσεβ. *Εὐαγγ. Προπαρ.* 4.20: *ὁ τοῖς πονηροῖς θύειν διὰ τοῦ χρησμοῦ παραινῶν τίς ἂν εὐλόγως καὶ ποταπὸς νομισθείη σοί*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ποταπ-ότητα, λόγ. [1825].

ποτάσα «ανθρακικό κάλιο»
λόγ. [1812], < ιταλ. *potassa* < γαλλ. *potasse* (αρχικώς αρσ. *pottas*) < ολλ. *potasch* < *pot* «βάζο, δοχείο» + *asch* «στάχτη» (πβ. γερμ. *Asche*), επειδή το ανθρακικό κάλιο συναντάται συχνά στη στάχτη καμένων ξύλων.

ποτέ
αρχ. αοριστολογικό μόριο, όμοια σχηματισμένο με το ερωτηματικό *πότε*, < *πο-*, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών (βλ.λ. *ποιος, πόσος*), + ληκτικό τέρμα *-τε*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *ὅ-τε, τό-τε* (δεν συνδ. με το εγκλιτικό μόριο *τε*, που απαντά στα *εἴ-τε, οὔ-τε* κ.ά.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λέξη συνδύαζε τις σημασίες «κάποτε» (αρχική) και «ουδέποτε».

πότε
αρχ. (ιων. *κότε*, αιολ. *πότα*, δωρ. *πόκα*) < *πο-*, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ποιος*), + ληκτικό τέρμα *-τε*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *ὅ-τε, τό-τε* (δεν συνδ. με το εγκλιτικό μόριο *τε*, που απαντά στα *εἴ-τε, οὔ-τε* κ.ά.). Ομόρριζο είναι το λατ. αντίστοιχο *quando* «πότε» (> γαλλ. *quand*, ισπ. *cuándo*).

ποτενσιόμετρο «όργανο μετρήσεως τής τάσης τού ρεύματος»
μεταφορά τού γαλλ. *potensiomètre* (υβριδικού συνθ., εν μέρει ελληνογενούς) < *potensio-* (από λατ. *potentia* «δύναμη, ισχύς») + *mètre* (από αρχ. *μέτρον*).

ποτήρι
< μεσν. *ποτήρι(ν)* < αρχ. *ποτήριον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], υποκορ. τού ουσ. *ποτήρ, -ῆρος* (με παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. αρχ. *κλη-τήρ, δο-τήρ*) < *πο-*, που οφείλεται σε ανώμαλο φωνηεντισμό ή νεωτερισμό τής Ελληνικής και ανάγεται στο Ι.Ε. **pō- / *pī-* (ή **pō(i)-*) «πίνω», από όπου τα αρχ. *πί-νω, πῶ-μα, πό-τος, πο-τό(ν), πό-της, πό-σις (-η)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πίνω*.
ΣΥΝΘ. ποτηρο-: *ποτηρο-θήκη* (ελνστ.), *ποτηρόπανο*.
-πότηρο: *δισκο-πότηρο, νερο-πότηρο, κρασοπότηρο* κ.ά.

πότης
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] (με παραγ. τέρμα *-της*) < *πο-*, που οφείλεται σε ανώμαλο φωνηεντισμό ή νεωτερισμό τής Ελληνικής και ανάγεται στο Ι.Ε. **pō- / *pī-* (ή **pō(i)-*) «πίνω», από όπου τα αρχ. *πί-νω, πῶ-μα* (διαφ. από το ομώνυμο αρχ. *πῶμα* «τάπα, βούλλωμα», βλ.λ.), *πό-τος, πο-τό(ν), πο-τήριο(ν), πό-σις (-η)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πίνω*.
ΣΥΝΘ. -πότης: *καφε-πότης, συμ-πότης, ουζο-πότης, τεϊο-πότης, ρακο-πότης, φιλο-πότης, οινο-πότης, χασισο-πότης, αιμο-πότης, πολυ-πότης* κ.ά.

ποτίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Συμπόσ.* 2.25.3-4: *καὶ γὰρ ἐκεῖνα < (τὰ) φυόμενα>, ὅταν μὲν ὁ θεὸς αὐτὰ ἄγαν ἀθρόως ποτίζῃ, οὐ δύναται ὀρθοῦσθαι οὐδὲ ταῖς αὔραις διαπνεῖσθαι*], αρχική σημ. «δίνω να πιει» (ήδη αρχ. σημ. «ρίχνω νερό σε φυτά ή δέντρα»), < *πότ(ος)* «συνεστίαση με σκοπό την κατανάλωση ποτού» (από το ίδιο θέμα με τα ουσ. *πό-σις, πό-της* κ.ά.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πότισμα < ελνστ. *πότισ-μα*
ποτισ-τήρι < ελνστ. *ποτισ-τήριον* «ποτίστρα, σκάφη για να πίνουν νερό τα ζώα» < *ποτισ- (ποτίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*
ποτιστής < αρχ. *ποτισ-τής*
ποτιστ-ικός < *ποτιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ποτίστρα < αρχ. *ποτίσ-τρα* «σκάφη για να πίνουν νερό τα ζώα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Καλλίμαχο] < *ποτισ- (ποτίζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *θερμάσ-τρα, χωρίσ-τρα*.

ποτό
< αρχ. *ποτόν* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ι 347-8: *Κύκλωψ, τῆ, πίε οἶνον, ἐπεὶ φάγες ἀνδρόμεα κρέα, ὄφρ' εἰδῇς, οἷόν τι ποτὸν τόδε νηῦς ἐκεκεύθει*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού ρηματικού επιθ. *ποτός* < θ. *πο-* (με παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *λυ-τός, ρη-τός*), που οφείλεται σε ανώμαλο φωνηεντισμό ή νεωτερισμό τής Ελληνικής και ανάγεται στο Ι.Ε. **pō- / *pī-* (ή **pō(i)-*) «πίνω», από όπου τα αρχ. *πί-νω* (βλ.λ.), *πῶ-μα* (διαφ. από το ομώνυμο αρχ. *πῶμα* «τάπα, βούλλωμα», βλ.λ.), *πό-τος, πο-τήριο(ν), πό-σις (-η)* κ.ά. Βλ. κ. *πιοτό, πίνω* (ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΥΝΘ. ποτ(ο)-: *ποτο-ποιείο* (λόγ. [1889]), *ποτο-ποιία* (λόγ. [1849]), *ποτο-πωλείο* (λόγ. [1845]), *ποτ-απαγόρευση*.

ποτ-πουρί
< γαλλ. *pot-pourri*, αρχική σημ. «μείγμα κρέατος και λαχανικών που μαγειρεύονται μαζί», < *pot* «δοχείο» + μτχ. τού ρ. *pourrir* «σαπίζω» < δημώδ. λατ. **putrire* < λατ. *putre(sce)re* (ίδια σημ.). Η σημ. «συνονθύλευμα» πρωτοαπαντά στη Γαλλική τον 16ο αι.

πού
< αρχ. *ποῦ* / (ιων.) *κοῦ* < **πο-*, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών, που ανάγεται σε Ι.Ε. **k*ʷ*o- / *k*ʷ*i-* «ποιος, κάποιος» και απαντά επίσης στα αρχ. *τίς* (βλ.λ.), *πο-ῖος, πό-τε, πό-θεν, πό-σος, πῶς, πω* «μέχρι τώρα» κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ποιος*.

που
μεσν. (με αίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < *οπού* (με καταβιβασμό τού τόνου) < αρχ. επίρρ. *ὅπου* (βλ.λ.), το οποίο απαντά επίσης ως σύνδεσμος πλαγίων ερωτήσεων.

πουά «βούλλα»
< γαλλ. *pois* «αρακάς» < λατ. *pisum*, που συνδ. με το αρχ. *πίσος / πίσον* «είδος οσπρίου, μπιζέλι, αρακάς(;)» και ίσως προέρχεται από την ελληνική λέξη.

πουγγί
< μεσν. *πουγγί(ον)*, υποκορ. τού όψιμου ελνστ. *πούγγα* (6ος αι.) < δημώδ. λατ. **punga* < φράγκ. **pokka* «σακούλι, βαλλάντιο».

πούδρα
λόγ. μεταφορά τού γαλλ. *poudre* < παλ. γαλλ. *puldre* < λατ. *pulvus, -eris* «σκόνη» (μέσω τής αιτιατικής *pulverem*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πουδρ-άρω < *πούδρ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*
πουδράρισ-μα < *πουδραρισ- (πουδράρω, -αρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
πουδρ-ιέρα < *πούδρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *καπελ-ιέρα*.

πούθε
< μεσν. *πούθεν* (στο Γουδιανό Ετυμολογικό, 11ος αι.) < αρχ. *πόθεν*, με επίδρ. τού ερωτημ. *ποῦ*.

πουθενά
< *πούθε* (βλ.λ.) + δεικτικό μόριο *να* (βλ.λ. *να*[2]), πβ. κ. *εδω-νά, εκει-νά*. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε τύπο **πουθένα* (με επίδρ. τού *πούθε(ν)* και των επιρρημάτων σε *-ά*) < αρχ. επίρρ. *ποθέν* «από κάποιον τόπο, από άλλο μέρος».

πουκάμισο
< μεσν. *πουκάμισον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/) < **ποκάμισον* < *ὑποκάμισον* «χιτώνας, λεπτό ένδυμα κάτω από το *καμίσιον*» (υβριδικό σύνθ.) < *ὑπο-* + *-κάμισ(ον)* < ελνστ. *καμίσιον* < υστλατ. *camisia* «λεπτό λινό ένδυμα, που φοριέται κατάσαρκα» < κελτ. **kamitia* < αρχ. γερμ. **hamiþja-*, από όπου γερμ. *Hemd*, ολλ. *hemd* «πουκάμισο». Βλ. κ. *καμιζόλα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πουκαμίσ-α < *πουκάμισ(ο)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
πουκαμισ-άς.

πουλάρι
< μεσν. *πουλάρι(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού

χειλικού /p/) < *πωλάρι(ν)* < αρχ. *πωλάριον*, υποκορ. τού ουσ. *πῶλος* (βλ.λ.).

πούλβερη «σκόνη»

< μεσν. *πούλβερις* < λατ. *pulvus, -eris* «σκόνη».

πουλέν

< γαλλ. *poulain* «πουλάρι – (μτφ.) αρχάριος προστατευόμενος» < υστλατ. *pullamen* < λατ. *pullus* «πώλος – νεοσσός». Βλ. κ. *πουλί, πόνι*.

πουλί

< μεσν. *πουλ(λ)ί(ον)*, υποκορ. τού όψιμου ελνστ. ουσ. *ποῦλ(λ)ος* (6ος αι. σε πάπυρο) < λατ. *pullus* «πώλος – νεοσσός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πουλ-άδα < *πουλ(ί)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, κατά τα *αγελ-άδα, σουσουρ-άδα*

πουλ-ερικό (κυρ. πληθ. *πουλερικά*) < *πουλί*, ίσως κατά τα *πεθερ-ικά*.

πούλι «μικρός πλαστικός δίσκος»

< τουρκ. *pul* «κυκλικός δίσκος, ροδέλα – λέπι, φολίδα», ίσως < περσ. *pūl* < αραμ. *pōlus*, που εικάζεται ότι προήλθε από το αρχ. *ὀβελός / ὀβολός* (βλ.λ.), οπότε πρόκειται για αντιδάνειο.

Πούλια «ο αστερισμός των Πλειάδων»

μεσν. < αρχ. *πλειάδα*, αιτ. τού ον. *Πλειάς, -άδος* (βλ.λ. *Πλειάδες*), με ανάπτυξη ευφωνικού *-ου-* και μετακίνηση τού τόνου πιθ. υπό την επίδρ. τού ουσ. *πουλ(λ)ίον*, προς το οποίο παρασυνδέθηκε, επειδή στη λαϊκή φαντασία ο αστερισμός έμοιαζε με κλώσσα ή, κατ' άλλη αφήγηση, με νύφη η οποία στολίζει το φόρεμά της με στρογγυλές *πούλιες* (< *πούλι*, βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξάστερος*.

πούλμαν

< αγγλ. *pullman*, από το επώνυμο τού Αμερικανού εφευρέτη και μηχανικού George M. Pullman (1831-97).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πουλμαν-τζής.

-πουλο λεξικό επίθημα

μεσν., που ανάγεται στο όψιμο ελνστ. *ποῦλ(λ)ος* (βλ.λ. *πουλί*), πράγμα που εξηγεί γιατί γράφτηκε στο παρελθόν και με δύο *-λ-*. Αρχικώς δήλωσε νεοσσούς και μικρά ζώα (π.χ. μεσν. *ἀετό-πουλον, ἀλεπό-πουλον, ἐλαφό-πουλον*), αλλά κατόπιν γενικεύτηκε ως επίθημα υποκορισμού (π.χ. *αρχοντό-πουλο, γειτονό-πουλο, ελληνό-πουλο*). Βλ. κ. *-πουλος*.

πουλόβερ

< αγγλ. *pullover* < φραστικό ρ. *pull over* «τραυώ προς τα πάνω».

πούλος «πουλί»

< όψιμο ελνστ. *ποῦλ(λ)ος* (6ος αι. σε πάπυρο) < λατ. *pullus* «πώλος – νεοσσός». Βλ. κ. *πουλί*.

-πουλος λεξικό επίθημα

μεσν., που ανάγεται στο όψιμο ελνστ. *ποῦλ(λ)ος* (βλ.λ. *πουλί*), πράγμα που εξηγεί γιατί γράφτηκε στο παρελθόν και με δύο *-λ-*. Στη Νέα Ελληνική απαντά αποκλειστικά στα κύρια ονόματα με προέλευση κατ' εξοχήν από την Πελοπόννησο (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταγωγή*). Βλ. κ. *-πουλο*.

πουλώ

ΕΤΥΜ. < μεσν. *πουλῶ* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/) < αρχ. *πωλῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], που πιθ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πέλ-ομαι* «κινούμαι» (σπανίως απαντά χωρίς πρόθ.) < Ι.Ε. **kʷel-* «κινούμαι (κυκλικά), περιστρέφομαι, γυρίζω – περιφέρομαι», καθώς και στα ομόρριζα αρχ. *κύ-κλ-ος, κυλ-ίω* (βλ.λ. *κυλώ*), *κύλ-ινδ-ρος*, επίρρ. *πάλ-ι(ν), πόλ-ος* κ.ά. Στην περίπτωση αυτή, το ρ. *πωλῶ* θα είχε ως αφετηρία τη σημ. «περιφέρω, κυκλοφορώ (προϊόντα)» και κατόπιν «εμπορεύομαι, πουλώ». Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pel-*, από όπου σανσκρ. *páṇate* «διαπραγματεύομαι, αγοράζω», λιθ. *pel̃nas* «κέρδος», παλ. σλαβ. *plěnŭ* «λάφυρα» κ.ά. Βλ. επίσης *πωλώ*.

ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *πωλῶ* διακρινόταν από τα συνώνυμα *πέρνημι* και *πιπράσκω, -ομαι*, τα οποία σήμαιναν «πουλώ (κυρ. ως δούλο)» (βλ.λ. *πόρνη*) και αναφέρονταν ειδικότερα στην πράξη τής πώλησης και στη συναλλαγή που πραγματοποιείται.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πούλη-μα (πβ. ελνστ. *πώλη-μα*) < *πουλη-* (*πουλῶ*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. -πουλώ: *ξε-πουλώ, μοσχο-πουλώ*.

πούμα «σαρκοφάγο αιλουροειδές»

< αγγλ. *puma* < ισπ. *puma*, λ. τής γλ. Κετσούα, ιθαγενών τής Ν. Αμερικής.

πουνέντες κ. **πουνέντης** «δυτικός άνεμος»

μεταφορά τού ιταλ. *ponente* «δύση – δυτικός άνεμος» (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/) < δημώδ. λατ. *(sole) ponente* «δύων (ήλιος)», από μτχ. τύπο τού λατ. ρ. *pono* «τοποθετώ, θέτω».

πούντα «κρυολόγημα»

< ιταλ. *punta* «άκρη, αιχμή» < υστλατ. *puncta(m)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής λατ. μτχ. *punctus* τού ρήματος *pungo* «τρυπώ, κεντώ, στίζω». Η σημ. «κρυολόγημα» είναι μεταφορική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πουντ-ιάζω

πούντιασ-μα < *πουντιασ-* (*πουντιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

πούπουλο

< διαλεκτ. ιταλ. (Σικελίας) *puppula* (ιταλ. *puppola*) «μπούφος (με μαλακά φτερά)», λ. ονοματοποιημένης αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πουπουλ-ένιος < *πούπουλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

πουργκατόριο
< ιταλ. *purgatorio* «καθαρτήριο» (διδασκαλία τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας) < μεσν. λατ. *purgatorium*, που σχηματίστηκε με βάση τον μτχ. τύπο *purgātus* τού λατ. ρ. *purgo* «καθαρίζω, εξαγνίζω».

πουρές
μεταφορά τού γαλλ. *purée*, μτχ. τύπος θηλ. τού παλ. γαλλ. *purer* «καθαρίζω, εξαγνίζω – (ειδικότ.) στείβω, στραγγίζω, πολτοποιώ (κυρ. λαχανικά)» < υστλατ. *purāre* «καθαρίζω, εξαγνίζω» < λατ. *purus* «καθαρός, αγνός, γνήσιος».

πουρί «ασβεστούχο υπόλειμμα»
< ελνστ. *πωρίον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/), υποκορ. τού αρχ. *πῶρος* «είδος μαρμάρου – ασβεστούχο υπόλειμμα, σταλακτίτης» (βλ.λ. *πωρώνω*).

πουριτανός «οπαδός πουριτανισμού – σεμνότυφος»
μεταφορά τού αγγλ. *puritan* (οπτικό δάνειο), που πλάστηκε από το ουσ. *purity*, λόγ. δάνειο από το υστλατ. *puritas*, *-atis* «καθαρότητα, αγνότητα» < λατ. *purus* «καθαρός, αγνός, γνήσιος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πουριταν-ικός
πουριταν-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *puritanism*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πουριτανός
Η αγγλ. λέξη ***puritan*** εμφανίστηκε τον 16ο αιώνα και δήλωνε το κίνημα που αναπτύχθηκε στην Εκκλησία τής Αγγλίας με σκοπό την εκκαθάρισή της από το ρωμαιοκαθολικό τυπικό και τις παραδόσεις που σχετίζονταν με τον Πάπα, οι οποίες είχαν διατηρηθεί από τη Βασίλισσα Ελισάβετ Α΄ ακόμη και μετά τη Μεταρρύθμιση. Οι ***πουριτανοί*** συντάχθηκαν με τους ζηλωτές *πρεσβυτεριανούς* και ενέμεναν στην τήρηση των Βιβλικών κανόνων, μέχρις ότου εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στην Αμερική (μεταξύ 1620 και 1640), όπου επιχείρησαν να ιδρύσουν αυτοτελείς και αυτοδιοίκητες θρησκευτικές κοινότητες. Ήδη από τον 16ο αιώνα η λ. *puritanism* «πουριτανισμός» δήλωνε αυστηρή και υπερβολική προσήλωση στην τήρηση θρησκευτικών κανόνων, με την οποία ταυτίστηκαν οι Πουριτανοί, πράγμα που αποτυπώνεται στη σύγχρονη σημασία τής λέξης.

πουρμπουάρ
< γαλλ. *pourboire* «φιλοδώρημα» (αρχικώς για να πιει κάτι ο αποδέκτης) < φρ. *pour boire* «για να πιει».

πουρνάρι
< μεσν. **πουρνάρι(ον)* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/) < **πιρνάρι(ον)* (με μετάθεση τού /r/) < *πρινάριον*, υποκορ. τού αρχ. *πρῖνος* (βλ.λ.).

πουρνό
< μεσν. *πουρνό(ν)* (με μετάθεση τού /r/) < *προυνόν* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/) < *πρωνόν* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /o/) < ελνστ. *πρωϊνόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *πρωϊνός* (βλ.λ.).

πούρο
< ισπ. *puro* (ενν. *tobacco*) «καθαρός (καπνός)» (επειδή παρασκευάζεται από φύλλα εκλεκτού καπνού) < επίθ. *puro* < λατ. *purus* «καθαρός, αγνός, γνήσιος».

πουρός
< τσιγγάν. *puro* «ηλικιωμένος, γέροντας», κυρ. στο ουδ. *το πουρό* «χούφταλο».

πους «πόδι»
< αρχ. *πούς, ποδός* (ήδη μυκ. δοτ. πληθ. *po-de-i*: **πόδε(σ)ι > ποσί*) < θ. *ποδ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ped-* «πόδι» (που απαντά με διευρυμένη σημ. «βήμα, πάτημα», «χώρος, έδαφος» στις διάφ. γλώσσες) || σανσκρ. *padá-* «βήμα, ίχνος», αρμ. *het* «ίχνος», λατ. *pes, -dis* «πόδι» (> γαλλ. *pied*, ισπ. *pie*, ιταλ. *piede*), αρχ. γερμ. **fōt-u-* (> γερμ. *Fuß*, αγγλ. *foot*, ολλ. *voet*) κ.ά. || αρχ. *πεδ-ιάς (-άδα), πέδ-ιλο(ν), πεζός (< *πεδ-jός), πεδ-ίο(ν)*, ίσως και *πηδ-ῶ (-άω)*. Βλ. κ. *πόδι, πεδίο* (ΣΧΟΛΙΟ).

πους-άπς «(στη γυμναστική) κάμψεις»
< αγγλ. *push-ups* (πληθ.) < ρ. *push up* «σπρώχνω προς τα πάνω».

πούσι «ομίχλη, αντάρα»
< τουρκ. *pus*, που απαντά επίσης με τους τύπους *bus, pusa* και *püse*. Η ποικιλία αυτή έχει υποκινήσει ορισμένους μελετητές να υποθέσουν σύνδεση με το αρχ. *πίσσα*, η οποία παραμένει ατεκμηρίωτη.

πούστης
< τουρκ. *puşt* «ομοφυλόφιλος» < περσ. *pušt* «παιδί που κακοποιείται σεξουαλικά, αντικείμενο παιδεραστίας (από ενήλικο)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πουστ-εύω
πουστ-ιά
πουστ-αρειό < *πούστ(ης)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *πουταν-αρειό, αλητ-αρειό*.

πουτάνα
μεσν. < ιταλ. *puttana* < γαλλ. *putain* (με σημ. «πόρνη» ήδη από το 1278) < παλ. γαλλ. επίθ. *put(e)* «βρόμικος, ρυπαρός, δύσοσμος» < λατ. *putidus* «σάπιος, βδελυρός, αηδιαστικός», που ανάγεται στο θ. τού ρ. *puteo* «είμαι σάπιος, μολυσμένος, δύσοσμος». Η ετυμολογική αρχή δείχνει τη σύνδεση τής πόρνης

με την (ηθική) ακαθαρσία, τη βρομιά (π.χ. λαϊκ. *βρομιάρα*), αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις έχει παρατηρηθεί και η αντίθετη εξέλιξη (π.χ. *παστρικιά*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πουταν-ιά

πουταναρειό < μεσν. *πουταν-αρειό* < *πουτάν(α)* + παραγ. τέρμα *-αρειό*, πβ. κ. *παππαδ-αρειο*, *αλητ-αρειό*

πουταν-ίστικος < *πουτάν(α)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*, πβ. κ. *παππαδ-ίστικος*, *μεγαλ-ίστικος*.

πουτίγκα

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *poudin* (παλ. γραφή, τώρα *pudding*) < αγγλ. *pudding* < μέσο αγγλ. *poding / puddying* «γεμιστό λουκάνικο – έντερα», που ίσως συνδ. με ιρλ. *putog* ή με κάτω γερμ. *pudde-wurst* (ίδια σημ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχικώς «είδος λουκάνικου (με αίμα και λίπος χοίρου), που ψήνεται σε σακούλα» → 16ος αι. «γλύκυσμα τού οποίου τα υλικά (αλεύρι, αβγά, σταφίδες, λίπος, αρνήσια νεφρά, ρούμι) στρώνονται σε μαλακή ζύμη ή κρούστα».

πούτσος

αβεβ. ετύμου, όπως συμβαίνει συχνά με όρους τής αργκό, ίσως < αρχ. *πόσθη* «δέρμα που περιβάλλει το πέος» (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/ και αντιμετάθεση /st/ > /ts/) ή, κατ' άλλη εκδοχή, < ιταλ. *puzzo* «βρόμα, δυσωδία, ρυπαρότητα» (< δημώδ. λατ. **putiu(m)* < λατ. *puteo* «είμαι σάπιος, μολυσμένος, δύσοσμος», πβ. κ. *πουτάνα*). Λιγότερο πιθ. οι αναγωγές σε τουρκ. *puç* «σχισμή γλουτών» ή σε σλαβ. *butsa* «εξόγκωμα, προεξοχή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πουτσ-αράς < *πούτσ(ος)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*, πβ. κ. *κοιλ-αράς*.

πουφ

ηχομιμητ. λέξη. Το φερώνυμο μαλακό κάθισμα οφείλει την ονομασία του στην επίσης ηχομιμητ. γαλλ. λέξη *pouf*, προφανώς από τον ήχο ξεφουσκώματος που ακούεται όταν κάθεται κάποιος σε αυτό.

ποώδης → πόα

πράγμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρᾶγμα* < **πρᾶκ-μα* (με ηχηροποίηση προ τού /m/) < θ. **πρακ-* τού ρ. *πράττω* (< **πράκ-jω*), βλ.λ. Ο τύπος *πρᾶμα* (με απλοποίηση: /γm/ > /m/) είναι μεσν.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ό,τι έχει πραχθεί – γεγονός, πράξη, έργο» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 7.46-47: *παρέλκει πραγμάτων ὀρθὰν ὁδὸν ἔξω φρενῶν*) → αρχ. σημ. «υπόθεση, ζήτημα – περίσταση (κυρ. σπουδαία ή σοβαρή)» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.129.1-2: *ἤν τι αὐτῷ Παυσανίας παραγγέλλῃ περὶ τῶν ἑαυτοῦ πραγμάτων, πράσσειν ὡς ἄριστα καὶ πιστότατα·* Λυσ. *Κατὰ Ἀγορ.* 3.4-4.1: *δεῖ δ' ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐξ ἀρχῆς τῶν πραγμάτων ἁπάντων ἀκοῦσαι*) → ήδη αρχ. σημ. «κάθε αντικείμενο, οτιδήποτε υπαρκτό (είτε υλικό είτε έννοια)» (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 98b: *ὥστε τοῦ μὲν αἰτίου ὑπάρχοντος ἀνάγκη τὸ πρᾶγμα ὑπάρχειν, τοῦ δὲ πράγματος ὑπάρχοντος οὐκ ἀνάγκη πᾶν ὃ ἂν ᾖ αἴτιον, ἀλλ' αἴτιον μέν, οὐ μέντοι πᾶν· Ἠθ. Εὐδήμια* 1237b: *οὐθεὶς φιλεῖ μᾶλλον ἄνθρωπον ἢ πράγματα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραγματεύομαι < αρχ. *πραγματ-εύομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Παρμ.* 130d.8-9: *εἰς ἃ νυνδὴ ἐλέγομεν εἴδη ἔχειν, περὶ ἐκεῖνα πραγματευόμενος διατρίβω*], αρχική σημ. «ασχολούμαι με κάτι, φροντίζω» → ήδη αρχ. σημ. «εξετάζω αναλυτικά ένα θέμα» (πβ. Αριστ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 987b: *Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐθέν*)

πραγματεία < αρχ. *πραγματ-εία* «επιμελής σπουδή, επίπονη εργασία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 453a.2-3: *λέγεις ὅτι πειθοῦς δημιουργός ἐστιν ἡ ῥητορική, καὶ ἡ πραγματεία αὐτῆς ἅπασα καὶ τὸ κεφάλαιον εἰς τοῦτο τελευτᾷ*] < ρ. *πραγματ-εύομαι*

πραγματικός < ελνστ. *πραγματ-ικός* «ενεργητικός, δραστήριος – ικανός, φρόνιμος – σχετικός με υπαρκτά θέματα ή ζητήματα»

πραγματικ-ότητα, λόγ. [1787], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réalité*

πραγματ-ισμός, λόγ. [1859], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réalisme* (πβ. κ. *ρεαλισμός*)

πραγματ-ιστής, λόγ. [1849], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *réaliste* (πβ. κ. *ρεαλιστής*).

ΣΥΝΘ. (λόγ.) **πραγματο-**: *πραγματο-γνώμων* (βλ.λ.), *πραγματο-γνωσία* [1866], *πραγματο-κρατία* (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *pragmatism*), *πραγματο-λογία* ([1834], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pragmatics*), *πραγματο-ποίηση* (βλ.λ.), *πραγματο-ποιώ* (βλ.λ.) κ.ά.

πράγματι

λόγ. [1887], από τη δοτ. πτώση τού αρχ. *πρᾶγμα* (βλ.λ.) ως απόδ. των γαλλ. φρ. *de fait*, *en fait*.

πραγματογνώμων

λόγ. [1833], < *πράγμα, -ατος* + *γνώμ(ων)* (αρχ. σημ. «ειδήμων, γνώστης») < *γνώμη*, πβ. κ. *εμπειρο-γνώμων*, *ισχυρο-γνώμων*, απόδ. τού γαλλ. *expert*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραγματογνωμ-οσύνη, λόγ. [1889].

πραγματοποιώ

λόγ. [1833], < *πράγμα, -ατος* + *ποιώ*, απόδ. τού γαλλ. *réaliser* (στις σημ. «υλοποιώ» και «κάνω»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραγματοποίη-ση, λόγ. [1836], απόδ. τού γαλλ. *réalisation*

πραγματοποιήσ-ιμος, λόγ. [1888].

πραγματώνω

< λόγ. [1880] *πραγματῶ (-όω)*, που πλάστηκε με βά-

ση το αρχ. ουσ. *πρᾶγμα*. Η λ. είναι απόδ. τού γαλλ. *réaliser* (μόνο στη σημ. «υλοποιώ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραγμάτω-ση, λόγ. [1867], απόδ. τού γαλλ. *réalisation*.

πραίτορας «(αρχ. Ρώμη) ανώτατος αξιωματούχος – (Βυζάντιο) έπαρχος»

< μεσν. *πραίτωρ, -ορος* < ελνστ. *πραίτωρ, -ωρος* < λατ. *praetor, -ōris* «τίτλος ανώτατου Ρωμαίου άρχοντα (κυρίως με δικαστική αρμοδιότητα) – έπαρχος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραιτώριο < ελνστ. *πραιτώριον* «διοικητήριο» < λατ. *praetorium* < λατ. *praetor, -ōris* (βλ. ανωτέρω).

πραιτωριανός «στρατιώτης ρωμαϊκής αυτοκρατορικής φρουράς»

< ελνστ. πληθ. *πραιτωριανοί* < λατ. *(milites) praetoriani*, πληθ. τού *(miles) praetoriānus* «(στρατιώτης) τής αυτοκρατορικής σωματοφυλακής στη Ρώμη» < *praetorium* «έπαυλη στρατηγού, άρχοντα, *πραιτώριο*» (βλ.λ. *πραίτορας*).

πρακτέον «αυτό που πρέπει να πράξει κάποιος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1439: *πρώτιστ' ἔχρῃζον ἐκμαθεῖν τί πρακτέον*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού ρηματικού επιθ. *πρακτέος* «αυτός που πρέπει να γίνει, να επιτελεστεί» < θ. *πρακ-* (ρ. *πράττω* < **πράγ-jω*, με τροπή /g/ > /k/ προ τού /t/) + παραγ. τέρμα *-τέος*, των δεοντικών ρηματικών επιθέτων.

πρακτικός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Ἱππ.* 91: *οἴνου γὰρ εὕροις ἄν τι πρακτικώτερον;*] < *πρακτ-* (τού ρ. *πράττω*, με επανανάλυση από επίθ. όπως *πρακ-τός, πρακ-τέος* και ουσ. όπως *πράκ-τωρ, πρακ-τήρ*) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται ως αντίθετο τού επιθ. *θεωρητικός* (σε φρ. όπως *πρακτικὴ ἐπιστήμη, διάνοια* κ.λπ.), καθώς και με τις σημ. «δραστικός, αποτελεσματικός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρακτική < αρχ. *πρακτικ-ή* → Η λ. απαντά ουσιαστικοποιημένη ήδη από την Αρχαιότητα και κυρίως μετά τον Πλάτωνα (πβ. *Πολιτ.* 311a: *τὰ μὲν γὰρ σωφρόνων ἀρχόντων ἤθη σφόδρα μὲν εὐλαβῆ καὶ δίκαια καὶ σωτήρια, δριμύτητος δὲ καί τινος ἰταμότητος ὀξείας καὶ πρακτικῆς ἐνδεῖται*) ως «πρακτική επιστήμη» εν αντιθέσει προς τη θεωρητική

πρακτικό, πληθ. *πρακτικά*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *acta* (πληθ.), κυριολεκτική σημ. «πράξεις»

πρακτικ-ισμός, λόγ. [1891]

πρακτικ-ότητα, λόγ. [1867].

πράκτορας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πράκτωρ, -ορος* (ο ν.ελλ. τύπος μέσω τής αιτ. *πράκτορα*) < *πρακ-* (τού ρ. *πράττω* < **πράγ-jω*, με τροπή /g/ > /k/ προ τού /t/) + παραγ. τέρμα *-τωρ* (πβ. αρχ. *νύκ-τωρ, κτή-τωρ*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που επιτελεί, που πράττει» (πβ. Σοφ. *Τραχ.* 860-1: *ἁ δ' ἀμφίπολος Κύπρις ἄναυδος φανερὰ τῶνδ' ἐφάνη πράκτωρ*), ειδικότ. «εκδικητής αίματος» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 318-9: *μάρτυρες ὀρθαὶ τοῖσι θανοῦσιν παραγιγνόμεναι πράκτορες αἵματος*) → αρχ. σημ. (κυρ. ελνστ.) «αξιωματούχος που ενεργεί ως δικαστικός επιμελητής – φοροσυλλέκτης» (πβ. Αισχίνη *Κατὰ Τιμάρχ.* 35: *κυριευέτωσαν οἱ πρόεδροι μέχρι πεντήκοντα δραχμῶν εἰς ἕκαστον ἀδίκημα ἐγγράφειν τοῖς πράκτορσιν*) → σύγχρ. σημ. «αμειβόμενος μεσολαβητής – εντεταλμένος σε μυστική αποστολή» (απόδ. τού γαλλ. *agent*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρακτορεία < ελνστ. *πρακτορ-εία* «το αξίωμα τού πράκτορα»

πρακτορ-είο, λόγ. [1871], < *πράκτορ(ας)* + παραγ. τέρμα *-είο* (διαφ. το ελνστ. *πρακτόρ-ειον* «το αξίωμα και το γραφείο τού φοροσυλλέκτη – φυλακή χρεωφειλετών» < ρ. *πρακτορ-εύω*), απόδ. τού γαλλ. *agence*

πρακτορεύω < ελνστ. *πρακτορ-εύω*, αρχική σημ. «είμαι φοροσυλλέκτης»

πρακτόρευ-ση < *πρακτορεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

πρακτορικός < ελνστ. *πρακτορ-ικός*.

πραλίνα

μεταφορά τού γαλλ. *praline* < παλ. γαλλ. *prasline* (σε φρ. όπως *prasline de citron, de violette*), από το επώνυμο τού Γάλλου στρατάρχη César Choiseul Du Plessis-*Praslin* (1598-1675), τού οποίου ο μάγειρος επινόησε αυτό το παρασκεύασμα.

πράμα → πράγμα

πραματευτής

μεσν. (με αφομοίωση και απλοποίηση: /γm/ > /mm/ > /m/) < ελνστ. *πραγματευτής* «εμπορικός αντιπρόσωπος, πράκτορας» < αρχ. *πραγματεύομαι* < ουσ. *πρᾶγμα, -ατ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω / -εύομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραμάτεια < μεσν. *πρα(γ)ματ-εία* «εμπόριο, συναλλαγή» (με απλοποίηση τού συμπλέγματος, αναβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < αρχ. *πραγματεία*, κατά τη σημ. τού μεσν. *πραματευτής*.

πρανής «επικλινής, κατηφορικός»

αρχ., αττ. τύπος τού ιων. επιθ. *πρηνής* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρηνηδόν*.

πράξη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρᾶξις, -εως* < θ. *πρᾱκ-* (τού ρ. *πράττω* < **πράγ-jω*, με τροπή /g/ > /k/ προ τού /s/) + παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. αρχ. *λῆξις, λέξις, τῆξις*. Βλ.λ. *πράττω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχικές σημ. «συναλλαγή – ενέργεια, επιτέλεση» (*θεώρει ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ τὰς σαυτοῦ πράξεις*, ρητό που αποδίδεται στον Βίαντα τον Πριηνέα) → αρχ. σημ. «σεξουαλική επαφή» (ευφημιστική χρήση, πβ. Αισχίνη *Κατὰ Τιμάρχ.* 124: *ὥστε σὺ πολλὰ πορνεῖα τῇ τῆς πράξεως εὐχερείᾳ πεποίηκας*) → ν.ελλ. θεατρικός και πολιτικός όρος (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *acte*). Βλ. κ. *πρακτικός*.

πραξικόπημα

λόγ. [1871], < ελνστ. *πραξικοπῶ (-έω)* «κυριεύω με ξαφνική έφοδο ή προδοσία» < αρχ. *πρᾶξι(ς)* + λεξ. επίθημα *-κοπῶ* (βλ.λ. *κόπος*), πβ. κ. *πλαγιο-κοπῶ, γρονθο-κοπῶ*. Η σημερινή πολιτική σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *coup d'état*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραξικοπηματ-ίας, λόγ. [1886], < *πραξικόπημα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *τραυματ-ίας*

πραξικοπηματ-ικός, λόγ. [1886].

πράος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρᾶος* / επικό *πρηΰς*, αγν. ετύμου [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἄρεα* 10: *κλῦθι βροτῶν ἐπίκουρε [...] πρηῢ καταστίλβων σέλας*]. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με γοτθ. *frijōn* «χαίρομαι, ευχαριστιέμαι, αρέσκομαι» ή με σανσκρ. *pra-yu-* «σταματώ – είμαι αμελής, ράθυμος».

ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *πρᾶος* σήμαινε κυρίως «ήπιος, μη βίαιος» και δεν συνέπιπτε ως προς τη σημασία με τα αρχ. συνώνυμα *ἥμερος* «πολιτισμένος, ανθρώπινος, όχι άγριος» και *τιθασός* «εξημερωμένος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πραότητα < αρχ. *πρα-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀγησ.* 1.20.4-5: *ἐπεμέλετο οὐ μόνον τοῦ βίᾳ χειροῦσθαι τοὺς ἐναντίους, ἀλλὰ καὶ τοῦ πρᾳότητι προσάγεσθαι*] (αντίθ. προς τα *χαλεπ-ότης, ἀγρι-ότης, ὀργιλ-ότης*)

πραΰνω < αρχ. *πραΰ-νω* «κατευνάζω, καταπραΰνω» [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο] < *πραΰς* (βλ. ανωτέρω)

πράυνση < αρχ. *πράυν-σις* < ρ. *πραΰ-νω*

πραϋντικός < αρχ. *πραϋν-τικός* < ρ. *πραΰν(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. κατα-πραΰνω (αρχ.), **κατα-πραϋντικός** (λόγ. [1870]).

πρασιά → πράσο

πράσινος

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «αυτός που έχει το χρώμα τού πράσου, το πράσινο ανοικτό», < *πράσ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *κόκκ-ινος, κίτρ-ινος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρώμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρασιν-άδα < *πράσιν(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*

πρασινίζω < ελνστ. *πρασιν-ίζω*

πρασίνισ-μα < *πρασινισ-* (*πρασινίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

πρασιν-ίλα < *πράσιν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *κοκκιν-ίλα, καπν-ίλα*

πρασιν-ωπός, λόγ. [1794], < *πράσιν(ος)* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. πρασινο-: *πρασινο-γάλαζος, πρασινο-κίτρινος* (λόγ. [1836]), *πρασινο-σκούφης* κ.ά.

-πράσινος: *χαλκο-πράσινος, χρυσο-πράσινος, βαθυ-πράσινος, κατα-πράσινος* κ.ά.

πράσο

< αρχ. *πράσον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], που συνδ. ετυμολογικά με το αντίστοιχο λατ. *porrum*. Ίσως οι δύο λ. να αποτελούν παράλληλα δάνεια από την ίδια πηγή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρασιά < αρχ. *πρασ-ιά* «παρτέρι κήπου» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ω 247: *οὐ πρασιή τοι ἄνευ κομιδῆς κατὰ κῆπον*].

ΣΥΝΘ. πρασό-: *πρασό-πιτα, πρασό-ρυζο, πρασό-φυλλο*.

πρατήριο

< αρχ. *πρατήριον* «αγορά, χώρος πωλήσεων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 7.23.19: *ἵνα σφι ἀγορή τε ἐγίνετο καὶ πρητήριον*] < θ. *πρα-* (με παραγ. τέρμα *-τήριον*, πβ. κ. *πιεσ-τήριον, πλεκ-τήριον*), που απαντά επίσης στο ρ. *πι-πρά-σκω* «πουλώ» και αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **per-* (ρίζας δηλωτικής κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος, πόρ-νη* (βλ.λ.) κ.ά.

ΣΥΝΘ. πρατηρι-ούχος.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-πράτης

Από το θ. *πρα-* σχηματίστηκε το αρχ. ουσιαστικό *πράτης* «πωλητής» (επίσης αρχ. *πρα-τήριον, πι-πρά-σκω* «πουλώ»), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως β΄ συνθετικό ***-πράτης*** (π.χ. *αρτο-πράτης, μετα-πράτης*) και έδωσε παράγωγα ρήματα σε ***-πρατώ*** (π.χ. *δημο-πρατώ > δημο-πράτηση, δημο-πρατήριο*).

πράτιγο

«άδεια επικοινωνίας πλοίου με την ξηρά μετά από επιτήρηση, ελευθεροκοινωνία»

αντιδάν., < βεν. *pratigo* < ιταλ. φρ. *libera pratica* (γαλλ. *libre pratique*) «άδεια ελλιμενισμού και αποβιβάσεως σε πλοίο μετά από επιτήρηση (καραντίνα) ή προσκόμιση πιστοποιητικού υγείας, ελευθεροκοινωνία», όπου απαντά το επίθ. *pratico* < υστλατ. *practicu(m)*, αιτ. τού *practicus* < αρχ. *πρακτικός* (βλ.λ.). Όμοια αρχή έχει το παράγωγο ρ. *πρατιγάρω* < βεν. *pratigar*.

πράττω

< αρχ. *πράσσω* / (αττ.) *πράττω* [ήδη ομηρικό] < **πρά-γ-jω* ή **πρά-κ-jω* (με πρόσφυμα *-γ/κ-* και επίθημα **-jō*) < θ. *πρα-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθ-

μίδα τού Ι.Ε. *per- (ρίζας δηλωτικής κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος, πρα-τήριο(ν)* (< ρ. *πι-πρά-σκω* «πουλώ»), *πόρ-νη* κ.ά. Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *πρᾶγ-μα, πρᾶξις (-η), πράκ-τωρ (-ορας), πρακ-τέος, πρακτ-ικός* κ.ά. Σύμφωνα με τα κείμενα και την ετυμολογία, το ρ. *πράττω* αρχικά σήμαινε «φθάνω ώς το τέρμα, διασχίζω» και, επομένως, «φέρω εις πέρας, ολοκληρώνω, ενεργώ». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΥΝΘ. -πράττω (και τα παράγωγα αυτών σε **-πρά-ξη**): *δια-πράττω, αντι-πράττω, συμ-πράττω, εισ-πράττω, προεισ-πράττω – διά-πραξη, αντί-πραξη, σύμ-πραξη, είσ-πραξη, προείσ-πραξη*.

πραΰνω → πράος

πρεβαντόριο «προληπτικό φθισιατρείο»
μεταφορά τού γαλλ. *préventorium*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *praeventum* (κατ' αναλογίαν προς το *sanatorium*, βλ.λ. *σανατόριο*), σουπίνο τού ρ. *prae-venio* «προλαμβάνω, προφθάνω».

πρέζα
< ιταλ. *presa* «λήψη – μικρή ποσότητα που παίρνει κάποιος», ουσιαστικοπ. θηλ. τού παλ. ιταλ. επιθέτου *preso* «ειλημμένος, ληφθείς» < λατ. μτχ. *prehensus* (μέσω τής αιτ. πτώσης) τού ρ. *prehendo* «παίρνω, λαμβάνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρεζ-άκιας < *πρέζ(α)* + παραγ. τέρμα *-άκιας*, πβ. κ. *χαπ-άκιας, γυαλ-άκιας*
πρεζ-όνι < *πρέζ(α)* + παραγ. τέρμα *-όνι*, πβ. κ. *καψ-όνι*.

πρέκι «οριζόντια δοκός παραθύρου ή πόρτας»
πιθ. < μεσν. *πριέκιον* (με έκκρουση τού /i/ από το /é/), το οποίο εικάζεται ότι ανάγεται στο αρχ. *πρίω* «σφίγγω, συνδέω» (βλ.λ. *πριόνι*). Κατ' άλλη εκδοχή, η λ. προέρχεται από φραγκ. **break-* «ρήγμα, άνοιγμα (σε τοίχο ή τείχος)», από όπου προήλθε η γαλλ. λ. *brèche* (> ιταλ. *breccia*, ισπ. *brecha*, γερμ. *Bresche*, αγγλ. *breach*).

πρελούδιο «εισαγωγή μουσικού έργου»
μεταφορά τού ιταλ. *preludio* < υστλατ. *praeludium* (μεταφρ. δάνειο από το αρχ. *προ-οίμιον*) < λατ. ρ. *praeludo* «πρετοιμάζομαι (για να παίξω), προγυμνάζομαι» < *prae-* «προ-» + *ludo* «παίζω, ορχούμαι». Αρχικώς αναφερόταν στις δοκιμές τής φωνής ή των μουσικών οργάνων πριν από την εκτέλεση μουσικού κομματιού και κατόπιν σε μουσική προπαρασκευαστικού χαρακτήρα, η οποία εισάγει στο κυρίως έργο.

πρεμιέρα
μεταφορά τού γαλλ. *première*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *premier* < λατ. *primarius* «πρωτεύων, αυτός που προηγείται» < *prim(us)* «πρώτος» + παραγ. τέρμα *-arius*.

πρέμνο «η βάση τού δέντρου αφού κοπεί, κούτσουρο»
< αρχ. *πρέμνον*, ίσως συνδ. με παλ. ιρλ. *crann* «δέντρο» ή με λατ. *quernus* «δρύινος», κατ' άλλη δε άποψη με το αρχ. *πρυμνός* (βλ.λ. *πρύμνη*).

πρεμούρα
< ιταλ. *premura* «βιασύνη, σπουδή» < ρ. *premere* «πιέζω – πατώ» (κατ' αναλογίαν προς τα συνώνυμα *pressura, pressatura*) < λατ. *premere* (ίδια σημ.).

πρέπει
ΕΤΥΜ. αρχ., γ΄ ενικό (με απρόσωπη χρήση) τού ρ. *πρέπω* «φαίνομαι καθαρά, ξεχωρίζω, διακρίνομαι» < **pr-ep-* (με θεματική παρέκταση *-ep-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **per-* (ρίζας δηλωτικής κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος, πρα-τήριο(ν)* (< ρ. *πι-πρά-σκω* «πουλώ»), *πόρ-νη* κ.ά. Παρόμοια σχηματισμένο είναι το ομόρριζο αρμ. *erewim* «φαίνομαι, είμαι ορατός» και ίσως το παλ. ιρλ. *richt* «μορφή». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΗΜΑΣ. Το γ΄ ενικό πρόσωπο *πρέπει* απέκτησε ήδη από την Αρχαιότητα απρόσωπη χρήση και κινήθηκε από την αρχική σημ. «φαίνεται καθαρά» στις σημ. «αρμόζει, είναι κατάλληλο, χρειάζεται – επιβάλλεται» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.68: *ἀπήλλαξαν οὕτω ὡς ἐκείνους ἔπρεπε*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καθήκον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρέπων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *πρέπω* ☛ ΣΧΟΛΙΟ *καθήκον*
πρεπ-ούμενος, κατά τις μτχ. των συνηρημένων σε *-έω*, πβ. κ. *χαρ-ούμενος, τρεχ-ούμενος*.

ΣΥΝΘ. -πρεπής: *α-πρεπής, δια-πρεπής, αρχαιο-πρεπής, αξιο-πρεπής, μεγαλο-πρεπής, δουλο-πρεπής, ελληνο-πρεπής, καινο-πρεπής, βυζαντινο-πρεπής, σεμνο-πρεπής, ανδρο-πρεπής, ιερο-πρεπής, μικρο-πρεπής, ευ-πρεπής, θηλυ-πρεπής* κ.ά.
-πρέπεια: *α-πρέπεια, αρχαιο-πρέπεια, αξιο-πρέπεια, μεγαλο-πρέπεια, δουλο-πρέπεια, αρρενο-πρέπεια, ελληνο-πρέπεια, ανδρο-πρέπεια, μικρο-πρέπεια, ευ-πρέπεια, θηλυ-πρέπεια* κ.ά.
-πρέπω: *δια-πρέπω*.

πρέσα
< ιταλ. *pressa* < γαλλ. *presse*, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *presser* «πιέζω – πατώ» < λατ. *pressare*, εμφατικός τύπος τού *premere* «πιέζω – πατώ» (μέσω τού σουπίνου *pressum*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρεσάρω, μεταφορά τού ιταλ. *pressare* < *pressa* (βλ. ανωτέρω)
πρεσάρισ-μα < *πρεσαρισ-* (*πρεσάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πρεσαρισ-τός (ρηματ. επίθ.) < *πρεσαρισ-* (*πρεσάρω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

πρεσβεία → πρέσβης

πρεσβευτής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *πρεσβεύ(ω)* «είμαι ηλικιωμένος – είμαι εκπρόσωπος ξένου κράτους (όπως σήμερα)» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *χωνευ-τής*, *ιχνευ-τής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρεσβευτικός < ελνστ. *πρεσβευτ-ικός*.

πρεσβεύω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εύμ.* 140-1: *πρῶτον μὲν εὐχῇ τῇδε πρεσβεύω θεῶν τὴν πρωτόμαντιν Γαῖαν*], αρχική σημ. «είμαι ηλικιωμένος – είμαι πρεσβευτής», < *πρέσβ(υς)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Κατά την ελνστ. εποχή εμφανίζεται η σημ. «αντιπροσωπεύω, εκπροσωπώ (όχι μόνο πρόσωπα, αλλά και γνώμες, πεποιθήσεις)» και, ως εκ τούτου, «πιστεύω, φρονώ» (πβ. Γαλην. *Περὶ Ἱπποκρ. & Πλάτ.* 7.1.11: *ἐλέγχων τὸν Χρύσιππον οὔτε τἀληθῆ πρεσβεύοντα καὶ μηκύνοντα περιττῶς*).

πρέσβης κ. πρέσβυς

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρέσβυς, -εως* (επίσης δωρ. *πρεῖγυς, πρέσγυς*), αρχαϊκό σύνθ., < *πρεσ-* (< πρόθ. *πρές* «προ, πριν», που συνδ. με την ετυμολ. οικογένεια τής πρόθ. *πρός*) + *-βυς* < *$*g^wu$-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος που προέρχεται από την Ι.Ε. ρίζα *$*g^wem$-* «πηγαίνω (κυρ. όταν ορίζεται η κατεύθυνση), προχωρώ» (βλ.λ. *βαίνω*) και απαντά στα ομόρριζα (ως προς το β΄ συνθ.) βεδ. *vanar-gú-* «αυτός που πηγαίνει στο δάσος» και σανσκρ. *puro-gavá-* «αυτός που προηγείται, αρχηγός». Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι λ. *πρεσβ-εύω, πρεσβ-ύτης, πρεσβύτ-ερος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ηλικιωμένος άνδρας», κυρίως «σεβάσμιο πρόσωπο που αποστέλλεται ως αντιπρόσωπος, πρεσβευτής» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 602-3: *ὦ χαῖρε πρέσβυ, φίλτατ᾽ ἀγγέλλων ἐμοί· ἔνισπε δ᾽ ἡμῖν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρεσβεία (τα) < αρχ. *πρεσβεῖα* «απόδοση τιμών στη γεροντική ηλικία ή σε πρόσωπα ιεραρχικώς ανώτερα», πληθ. τού ουσ. *πρεσβ-εῖον* «δώρο προσφερόμενο στους ηλικιωμένους, είδος αριστείου» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 289: *πρώτῳ τοι μετ᾽ ἐμὲ πρεσβήιον ἐν χερὶ θήσω*] < ρ. *πρεσβ-εύω*

πρεσβεία (η) < αρχ. *πρεσβ-εία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «γεροντική ηλικία, το γήρας», < ρ. *πρεσβ-εύω* → Η σημ. «αποστολή πρέσβεων» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αριστοφ. *Ἀχαρν.* 647-8: *βασιλεὺς Λακεδαιμονίων τὴν πρεσβείαν βασανίζων ἠρώτησεν πρῶτα μὲν αὐτοὺς πότεροι ταῖς ναυσὶ κρατοῦσιν*)

πρέσβειρα < αρχ. *πρέσβ-ειρα* [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἀφροδ.* 32: *καὶ παρὰ πᾶσι βροτοῖσι θεῶν πρέσβειρα τέτυκται*], θηλ. τού *πρέσβυς*, πβ. κ. *γενέτ-ειρα, αυτοκράτ-ειρα*.

ΣΥΝΘ. **πρεσβυ-γενής** «πρωτότοκος, ο μεγαλύτερος σε ηλικία – αρχαιότερος» (αρχ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πρέσβης ή πρέσβυς;

Το ουσ. *πρέσβυς* ανήκει στα λίγα ονόματα σε *-υς* (γεν. *-εως*) που διατηρήθηκαν στη Νέα Ελληνική και ακολουθούν, τουλάχιστον στον πληθυντικό, την αρχαία κλίση. Πρόκειται κυρίως για τα τρία ουσιαστικά *πρέσβυς, πέλεκυς* και *πήχυς*, τα οποία σχηματίζουν τις άλλες πτώσεις με τις καταλήξεις *-εως, -υ, -εις, -εων*. Συνήθως η γενική πτώση τού ενικού δέχεται αναλογικά την κατάληξη /i/ (κατά τα ομαλά ισοσύλλαβα *ναύτης – ναύτη, δότης – δότη*), με αποτέλεσμα τα ουσιαστικά *πρέσβυς, πήχυς* να γράφονται και στην ονομαστική / αιτιατική συνήθως με *-η-*: ***πρέσβης***, ***πήχης*** (όχι όμως **πέλεκης*). Οπωσδήποτε η ιστορικά τεκμηριωμένη γραφή είναι με *-υ-*: ***πρέσβυς***, ***πήχυς***, ***πέλεκυς***, η οποία μερικές φορές απαντά στον ενικό αριθμό ανεξάρτητα από τον σχηματισμό τής γενικής: *ο πρέσβυς, τού πρέσβεως / πρέσβυ, τον πρέσβυ – ο πήχυς, τού πήχεως / πήχυ, τον πήχυ – ο πέλεκυς, τού πελέκεως / πέλεκυ, τον πέλεκυ*.

πρεσβύτερος

ΕΤΥΜ. αρχ., συγκριτ. βαθμός τού ουσ. *πρέσβυς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μεγαλύτερος σε ηλικία, γεροντότερος» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Λ 786-7: *τέκνον ἐμόν γενεῇ μὲν ὑπέρτερός ἐστιν Ἀχιλλεύς, πρεσβύτερος δὲ σύ ἐσσι*) → αρχ. σημ. «τίτλος εφόρων (στη Σπάρτη), καθώς και προκρίτων (σε μικρούς οικισμούς)» → ελνστ. σημ. «μέλος τού ιουδαϊκού συνεδρίου» (Κ.Δ. Μάρκ. 15,1: *οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων καὶ ὅλον τὸ συνέδριον*) → ελνστ. σημ. (στις χριστιανικές εκκλησίες) «επίσκοπος» (Κ.Δ. Α΄ Τιμόθ. 5.17: *οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν*) → ελνστ. σημ. «ο δεύτερος βαθμός τής ιεροσύνης (που διακρίνεται από τού επισκόπου)» (πβ. Αθανασ. *Ἀπολογ.* 45.4: *εἰς μείζονα βαθμὸν προήγαγον, διακόνους μὲν εἰς πρεσβυτέριον, ἀπὸ δὲ πρεσβυτέρων εἰς ἐπισκόπους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρεσβυτέριο < ελνστ. *πρεσβυτέρ-ιον* «το σώμα των πρεσβυτέρων – η θέση τού πρεσβυτέρου στην εκκλησία, τόπος όπου συνεδρίαζαν οι πρεσβύτεροι»

πρεσβυτερ-ιανός «μέλος προτεσταντικής εκκλησίας», λόγ. [1809], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *presbyterian*

πρεσβυτεριαν-ισμός, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *presbytrianism*.

πρεσβύτης «ηλικιωμένος»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εύμ.* 641: *αὐτὸς δ᾽ ἔδησε πατέρα πρεσβύτην Κρόνον*], τύπος

τού πεζού λόγου, που προέρχεται από το ουσ. *πρέσβ(υς)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ύτης*.

πρεσβυωπία
λόγ. [1871], < [1805] *πρεσβύωψ, -ωπος* < *πρέσβυ(ς)* (στη σημ. «ηλικιωμένος») + *-ωψ*, που ανάγεται στο θ. από το οποίο σχηματίστηκαν οι λ. *ὄψις, ὀπή*, αρχ. παρακ. *ὄπ-ωπ-α, *ὤψ, ὠπός* «βλέμμα» κ.ά. Η λ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *presbyopia* και σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *μυωπία* (βλ.λ.).

πρες κόνφερανς
< αγγλ. *press conference* «συνέντευξη Τύπου» < *press* «Τύπος» + *conference* «συνέδριο, διάσκεψη».

πρες-ρούμ
< αγγλ. *pressroom* «αίθουσα Τύπου» < *press* «Τύπος» + *room* «δωμάτιο, αίθουσα».

πρεστίζ
< γαλλ. *prestige* «γόητρο» < λατ. *praestigium* «απάτη, δόλος – γοητεία, μαγεία» (κυρ. πληθ. *praestigiae, -ārum*). Τον 17ο αι. η γαλλ. λέξη χρησιμοποιήθηκε επίσης για να δηλώσει τη γοητευτική επίδραση που ασκεί η πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία.

πρέστο «(στη μουσική) πολύ γρήγορο τέμπο»
< ιταλ. *presto* «γρήγορα, ταχέως» (ως επίθ. «γρήγορος, ταχύς») < υστλατ. *praestus* «έτοιμος» (> γαλλ. *prêt*), το οποίο ανάγεται στο λατ. ρ. *praesto* (σε φρ. με το ρ. *esse*, οι οποίες σημαίνουν ότι κάποιος/κάτι «βρίσκεται, παρίσταται, είναι διαθέσιμο(ς)»). Η λ. χρησιμοποιείται στην Ελληνική αποκλειστικά ως ένδειξη χρονικής αγωγής στη μουσική.

πρέφα
συντετμημένος τύπος τού γαλλ. ουσ. *préférence* «προτίμηση». Η λ. εισήχθη πιθ. μέσω τής αργκό ως όρος τού χαρτοπαιγνίου.

πρήζω
μεσν. (όπως προκύπτει από το σύνθ. *ἐμ-πρήζω* «βάζω φωτιά, καίω» και τον τύπο *πρήσκω*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πρήθω* «φυσώ, βάζω φωτιά – διογκώνω, φουσκώνω» (με βάση τον αόρ. *ἔ-πρησ-α*, κατά το σχήμα *ἔσχισα – σχίζω*). Το αρχ. *πρήθω* εμφανίζει το θ. *πρη-* (με παραγ. τέρμα *-θω*), που απαντά επίσης στο ρ. *πίμ-πρη-μι* «βάζω φωτιά, καίω» (με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό και εισαγωγή ερρίνου), για το οποίο βλ.λ. *εμπρησμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρήξ-ιμο < *πρηξ- (πρήζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *βάψ-ιμο, ψάξ-ιμο, διώξ-ιμο*.

πρηνής
< αρχ. *πρηνής / πρᾱνής* «με το πρόσωπο προς τα κάτω, μπρούμυτα» (ουδ. *πρανές*, βλ.λ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ. Ω 10-11: ἄλλοτε δ' αὖτε ὕπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνής*] < *πρ(ο)- + -ηνής / -ᾱνής* < **ἦνος* «πρόσωπο» (πβ. κ. σανσκρ. *ānana-* «πρόσωπο, στόμα»). Αν το αμάρτυρο ουσ. **ἦνος / *ἆνος* αποτελεί το β' συνθ., τότε ομοίως έχουν σχηματιστεί τα σύνθετα *προσ-ηνής, ἀπ-ηνής, σαφ-ηνής* (> *απο-σαφην-ίζω*), βλ.λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρηνηδόν < μεσν. επίρρ. *πρην-ηδόν* «μπρούμυτα», πβ. κ. *βαθμ-ηδόν, σωρ-ηδόν*.

πριαπισμός «επώδυνη και διαρκής στύση ως σύμπτωμα ασθένειας»
ελνστ. (στον ιατρό Γαληνό) < *πριαπίζω* «συμπεριφέρομαι όπως ο *Πρίαπος*» < *Πρίαπ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), όνομα μυθικού φαλλικού θεού τής γονιμότητας, πιθ. μικρασιατ. αρχής, όπως προκύπτει και από το τοπωνύμιο *Πρίαπος*, που δηλώνει πόλη τής Προποντίδας.

πρίγκιπας
μεσν. < ελνστ. *πρίγκιψ, -ιπος* < λατ. *princeps, -ipis* «άρχοντας, ηγεμόνας, διακεκριμένος αξιωματούχος» (ήδη από την εποχή των Ρωμαίων Καισάρων *principes* αποκαλούνταν επίσης οι γιοι τού αυτοκράτορα). Το θηλ. *πριγκίπισσα* είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πριγκιπ-ικός, λόγ. [1895]
πριγκιπάτο < μεσν. *πριγκιπ-ᾶτον* < λατ. *principatum* «αρχή, ηγεμονία», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *principatus* < *princeps* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. πριγκηπό-πουλο.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
πρίγκιπας ή πρίγκηπας;
Συχνά συναντάται (κυρίως σε παλαιότερα κείμενα) η γραφή *πρίγκηπας* (με *-η-*), η οποία οφείλεται σε απόδοση τού μακρού λατ. *-e- (princeps)* με το αντίστοιχο αρχ. φωνήεν, δηλ. το *-η-*. Εντούτοις, όπως προκύπτει και από την ετυμολογία, ήδη από την ελληνιστική εποχή η λέξη παραδίδεται στην Ελληνική με *-ι-* και αυτή είναι η σωστή γραφή της: ***πρίγκιπας***.

πρίζα
μεταφορά τού γαλλ. *prise* «λήψη» (ενν. ρεύματος), ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *pris* τού ρ. *prendre* «παίρνω, λαμβάνω» < λατ. *prehendere*.

πριμ
< γαλλ. *prime* < αγγλ. *premium* «ανταμοιβή, βραβείο», που αποτελεί λόγ. μεταφορά τού λατ. *praemium* «βραβείο, έπαθλο» < *prae-* «προ-» + θ. τού ρ. *emo* «αγοράζω».

πριμαντόνα «(στο μουσικό θέατρο) η τραγουδίστρια που έχει τον πρώτο ρόλο»
< ιταλ. *prima donna* «πρώτη κυρία», όρος που αποδιδόταν στη βασική σοπράνο κατ' αναλογίαν προς

τον αντίστοιχο *primo uomo*, που αναφερόταν στον βασικό τενόρο.

πριμάτος «λειτουργός τής Αγγλικανικής ή τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας»
< μεσν. λατ. *primatus*, εξομαλισμένος τύπος τού λατ. *primas, -atis* «πρωτεύων, εξέχων, ευγενής» (< *primus* «πρώτος»). Η λ. χρησιμοποιήθηκε ως εκκλησ. τίτλος από τον 11ο αι.

πριμιτιβισμός «καλλιτεχνική τάση»
μεταφορά τού γαλλ. *primitivisme* < επίθ. *primitif (-ive)* «πρωτόγονος» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < υστλατ. *primitivus* «πρωτότοκος» (αργότερα και «πρωτόγονος») < λατ. επίρρ. *primitus* «αρχικώς, στην αρχή» (με παραγ. τέρμα *-ivus*) < επίθ. *primus* «πρώτος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πριμιτιβ-ιστής, μεταφορά τού αγγλ. *primitivist*
πριμιτιβιστ-ικός < *πριμιτιβιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πριμοδοτώ
υβριδικό σύνθ., < *πριμ* (βλ.λ.) + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-δοτώ* (βλ.λ. *δίνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πριμοδότη-ση.

πρίμος
< μεσν. *πρῖμος* < λατ. *primus* «πρώτος». Πβ. κ. *πρύμος*.

πριν
αρχ. (με επιρρ. επίθημα *-ν*, πβ. κ. *πάλι(-ν)*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **per-* (θέματος δηλωτικού κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος* κ.ά. Παρόμοια σχηματισμένο είναι το ομόρριζο λατ. *pri-*, που απαντά στα επίθ. *pri-mus* «πρώτος», *prior* «προηγούμενος», καθώς και στο αλβ. *pa* «πριν».

πρινάρι «πουρνάρι»
< μεσν. *πρινάριον*, υποκορ. τού αρχ. *πρῖνος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *πουρνάρι*.

πρίνος «πουρνάρι»
< αρχ. *πρῖνος (ἡ)*, πιθ. μικρασιατικό δάνειο, όπως προκύπτει και από το τοπωνύμιο *Πρίνασσος*.

πριόνι
< ελνστ. *πριόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *πρίων, -ονος* (ήδη μυκ. το παράγωγο συνώνυμο *pi-ri-te*: *πριστήρ*) < ρ. *πρίω* «κόβω, πριονίζω» < **πρί-σ-ω* (πβ. κ. *χρίω* < **χρίσ-(j)ω*), τεχν. όρος, που μάλλον ανάγεται στο Ι.Ε. **per-* (ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος* και κυρίως το ρ. *πείρω* «διατρυπώ, διαπερνώ» < **πέρ-jω* (πβ. *περ-όνη, πόρ-πη*). Αξιοσημείωτο παράγωγο αποτελεί το ουσ. *πρῖσ-μα* (βλ.λ.). Δεν έχει εξηγηθεί ικανοποιητικά η παρουσία τού *-ι-* στο θ. *πρι-* (εικάζεται τύπος **pria-*) ούτε είναι βέβαιη η σύνδ. με το αλβ. *prish* «καταστρέφω, ερημώνω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πριον-ίδι < *πριόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *ροκαν-ίδι, πιστολ-ίδι*
πριονίζω < μεσν. *πριον-ίζω*
πριόνισμα < μεσν. *πριόνισ-μα* < *πριονισ-* (*πριονίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πριονισ-τήριο < *πριονισ-* (*πριονίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*
πριονωτός < αρχ. *πριον-ωτός* < *πρίων, -ονος* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.
ΣΥΝΘ. πριονο-: *πριονο-ειδής* (ελνστ.), *πριονοκορδέλα, πριονό-μυλος, πριονο-ταινία*
-πρίονο: *σιδερο-πρίονο, νερο-πρίονο, αλυσοπρίονο*.

πρίσμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρῖσμα* < θ. *πρισ-* (τού ρ. *πρίω* «κόβω, πριονίζω», βλ.λ. *πριόνι*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε πριονισμένο, πριονίδι – τραύμα από πριόνι» (ήδη στον Ιπποκράτη) → ήδη ελνστ. σημ. «το φερώνυμο γεωμετρικό σώμα» (πβ. Ευκλείδ. *Στοιχ. γεωμ.* 11,13: *πρῖσμα ἐστὶ σχῆμα στερεὸν ἐπιπέδοις περιεχόμενον, ὧν δύο τὰ ἀπεναντίον ἴσα τε καὶ ὅμοιά ἐστι καὶ παράλληλα, τὰ δὲ λοιπὰ παραλληλόγραμμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρισματ-ικός, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *prismatique*
πρισματο-ειδής, λόγ. [1766].

πριτσίνι «είδος καρφιού»
< **πρετσίνι* (με μετάθεση τού /r/ και αφομοίωση προς τα επόμενα /i/) < *περτσίνι* < τουρκ. *perçin* < περσ. *parčīn*.

πριχού «πριν, προτού»
< μεσν. *πριχοῦ*, πιθ. < αρχ. *πρίν* / μεσν. επίσης *πρί(ν)* + *-χοῦ*, κατ' αναλογίαν προς τα επιρρ. *πολλα-χοῦ, ἀλλα-χοῦ, παντα-χοῦ*. Δεν ευσταθεί η ανάλυση *πρὶν οὗ* (όπως *μέχρις οὗ, ἕως οὗ*), σύνταξη που δεν απαντά σε καμία φάση τής Ελληνικής, ούτε η αναγωγή σε σύνδεσμο *πρὶν ἤ* (αστήρικτη η υπόθ. περί ευφωνικού *-γ-* και τροπής *πρὶ(ν) γ' ἤ* > **πριγοῦ* > **πριχοῦ*).

προ
αρχ. < Ι.Ε. **pr-o-* «μπροστά από, πριν από», που εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού **per-* (ρίζας που δηλώνει κατεύθυνση), από όπου τα ομόρριζα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος* κ.ά. Παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε σε ομόρριζες προθέσεις και προρρηματικά στοιχεία διαφόρων Ι.Ε. γλωσσών, όπως σανσκρ. *prá*, λατ. *pro*, παλ. σλαβ. *pro-* (> ρωσ. *pro*), αρχ. περσ. *fra*, παλ. ιρλ. *ro-*, παλ. άνω γερμ. *fir- / far-* (> γερμ.

ver-, αγγλ. for-) κ.ά. Από την ίδια μορφή τής Ι.Ε. ρίζας έχουν σχηματιστεί στην Ελληνική τα αρχ. *πρό-ς, πρό-τερος, πρό-σ-θεν, πρῶ-τος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΥΝΘ. προ-, όπου το προρρηματικό σημαίνει «αυτό(ν) που βρίσκεται μπροστά ή έξω, γίνεται δημόσια ή για τη φροντίδα / προστασία κάποιου ή με επιλογή»: *πρό-δομος, πρό-ναος, προ-πορεύομαι, προ-βάλλω, προ-εκτείνω, πρό-βολος, προ-άστιο – προ-γραφή, προ-κήρυξη, προ-κρίνω, προ-τίμηση* κ.ά.

προ-, όπου το προρρηματικό σημαίνει «κάτι που γίνεται εκ των προτέρων ή προηγείται χρονικά»: *προ-αποφασίζω, προ-φυλακίζω, προ-λέγω, προ-ϊστορία, προ-πολεμικός, προ-σχολικός, προ-χθές* (επίρρ.), *πρό-ωρος* κ.ά.

προ-, όπου το προρρηματικό έχει επιτατική σημ.: *πρό-δηλος, προ-φανής* κ.ά.

προαγγέλλω → άγγελος

προάγω → άγω

προαιρούμαι «επιλέγω»

< αρχ. *προαιροῦμαι (-έο-)* «αποσπώ κάτι (για εμένα), διαλέγω – προτίθεμαι, σκοπεύω», μέσ. τύπος τού ρ. *προαιρῶ (-έω)* «παράγω, κομίζω» < *προ-* + *αἱρῶ (-έω) / -οῦμαι*, αγν. ετύμου. Βλ. κ. *αίρεση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προαίρεση < αρχ. *προαίρε-σις*, αρχική σημ. «επιλογή, απόφαση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 11.4-6: *οὐ περὶ μικρῶν τὴν προαίρεσιν ποιούμενος οὐδὲ περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων*]

προαιρετικός < αρχ. *προαιρε-τικός* «αυτός που επιλέγει (μετά από σκέψη), που επιλέγεται κατά προτίμηση, σκόπιμος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

ΣΥΝΘ. -προαίρετος: *αγαθο-προαίρετος, αυτο-προαίρετος, καλο-προαίρετος, κακο-προαίρετος*.

προαλείφομαι «προετοιμάζομαι για κάτι»

ελνστ., αρχική σημ. «αλείφομαι με λάδι, προτού εισέλθω στην παλαίστρα», μέσ. τύπος τού ρ. *προαλείφω* < *προ-* + *ἀλείφω* (βλ.λ.).

προάλλες

λόγ. [1889], < *προ-* + *άλλες* (ενν. *ημέρες*), απόδ. γαλλ. φρ. όπως *l'autre jour* (εν.), *ces jours derniers* (πληθ.).

προαναγγέλλω → άγγελος

προανάκρουσμα «σύντομη εισαγωγική μουσική»

λόγ. [1851], < θ. *προανακρουσ-* (με παραγ. τέρμα *-μα*) τού ελνστ. *προανακρούομαι* «ξεκινώ τον πρόλογο ομιλίας – παίζω μουσική εισαγωγή ή πρελούδιο» < *προ-* + *ἀνακρούω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προανάκρουση < ελνστ. *προανάκρου-σις* < ρ. *προανακρούομαι*.

προάριστο(ν)

< λόγ. [1846] *προάριστον* «σύντομο γεύμα μετά το πρωινό, δεκατιανό» (κυρ. στο λεξιλόγιο τού στρατού) < *προ-* + αρχ. *ἄριστον* «γεύμα» < **αἰερι-δτον* < **αἰερ-ρι-* (> **ἄρι* / **ἦρι* «νωρίς το πρωί», τοπικό και χρονικό μόριο που συνδ. με τα συνώνυμα γοτθ. *air* και παλ. σκανδ. *ār*) + *-(ε)δ-* (θ. τού αρχ. *ἔδω, -ομαι* «τρώγω», βλ.λ. *έδεσμα*) + ληκτικό τέρμα *-το-ν*.

προασπίζω

αρχ., αρχική σημ. «θέτω την ασπίδα μπροστά – προστατεύω, υπερασπίζω», < *προ-* + *-ασπ(ίζω)* < ουσ. *ἀσπίς, -ίδος*, πβ. κ. *υπερ-ασπίζω, συν-ασπίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προάσπι-ση, λόγ. [1786]

προασπιστής < ελνστ. *προασπισ-τής* «υπερασπιστής, πρόμαχος».

προάστιο

< αρχ. *προάστιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *προάστιος* «κάτοικος τής περιφέρειας μιας πόλεως» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < *προ-* + *ἄστ(ιος)* «αστικός» < *ἄστυ, -εος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προαστι-ακός, λόγ. [1882]

προαστ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *suburbanisation*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

προάστιο ή προάστειο;

Ήδη σε παπύρους τού 3ου αι. μ.Χ. συναντούμε την εσφαλμένη γραφή *προάστειος, προάστειον*, η οποία μερικές φορές χρησιμοποιείται και σήμερα. Το λάθος οφείλεται, αναμφίβολα, στην επίδραση τού επιθέτου *ἀστεῖος* (< *ἄστυ*) και στις γενικές *ἄστεος* (εν.), *ἄστεων* (πληθ.). Εντούτοις, η καλύτερα μαρτυρημένη γραφή είναι από την Αρχαιότητα με *-ι-* (***προάστιος, προάστιο***), διότι το β΄ συνθετικό είναι το επίθ. *ἄστιος*, όχι το *ἀστεῖος*.

προαύλιο

< ελνστ. *προαύλιον* < *προ-* + *-αὐλ(ιον)* < αρχ. *αὐλή* (βλ.λ.).

πρόβα

μεσν. < ιταλ. *prova* «δοκιμή, εξέταση – δείγμα, ένδειξη» (υποχωρητ.) < ρ. *provare* «δοκιμάζω – εξετάζω» < λατ. *probāre* (ίδια σημ.) < επίθ. *probus* «χρήσιμος, καλός, δόκιμος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβάρω < μεσν. *προβάρω* < ιταλ. *provare* «δοκιμάζω – εξετάζω» (βλ. ανωτέρω).

προβάδισμα

< θ. *προβαδισ-* (με παραγ. τέρμα *-μα*) τού ελνστ. ρ. *προβαδίζω* «προπορεύομαι» < *προ-* + *βαδίζω*, απόδ. τού γαλλ. *précédence*.

προβαίνω «προχωρώ να πράξω (κάτι)»
αρχ., αρχική σημ. «προχωρώ μπροστά», < *προ-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βαίνω, αντι-βαίνω*. Η σημ. «προχωρώ να πράξω (κάτι)», όπου το ρ. συντάσσεται με την πρόθ. *είς* (ν.ελλ. *σε*), είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.5: *τοῦτον σημήνας προβήσομαι ἐς τὸ πρόσω τοῦ λόγου·* ελνστ., Κυρίλλ. Αλεξ. *Περὶ Ἁγ. Τριάδ.* 459: *τὸ μὲν γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ τι τεκεῖν λεγόμενον καὶ ἐκ τοῦ κατὰ δύναμιν προβεβηκὸς εἰς ἐνέργειαν ὡς ἐν ἰδίᾳ φύσει σεσάλευται*). Στην επίδοση τής σύνταξης αυτής στη Νέα Ελληνική έχει συμβάλει η επίδρ. ανάλογης σημασίας τού αγγλ. *proceed*.

προβάλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *προ-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-βάλλω, παρα-βάλλω*. Από μεταπτωτ. βαθμίδες τού θέματός του έχουν σχηματιστεί τα παράγωγα *προ-βολ-ή, πρό-βλη-μα, πρό-βολ-ος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πρόβλημα, προβλήτα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρίχνω εμπρός – θέτω ή εμφανίζω ενώπιον κάποιου» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ψ 255-6: *τορνώσαντο δὲ σῆμα θεμείλιά τε προβάλοντο ἀμφὶ πυρήν*) → αρχ. σημ. «παρουσιάζω επιχείρημα ή πρόσχημα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.92.5: *γνόντας τοῦτον δὴ τὸν ὑφ' ἁπάντων προβαλλόμενον λόγον*) → ήδη αρχ. σημ. «εκθέτω (στη δημοσιότητα, σε κίνδυνο κ.λπ.)» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 744-5: *ἔοικ' ἐμαυτὸν εἰς ἀρὰς δεινὰς προβάλλων ἀρτίως οὐκ εἰδέναι*) → σύγχρ. σημ. (απόδ. των αγγλ. *project* και γαλλ. *projeter*) «εμφανίζω σε οθόνη (με μηχανή προβολής)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβολή < αρχ. *προβολ-ή*, αρχική σημ. «ρίψη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] → Εύχρηστες είναι στην Αρχαιότητα οι σημ. «πρόταση – ψήφισμα» και «αμυντικό όπλο που βαστάζεται μπροστά από το σώμα». Στη σημ. «παρουσίαση φωτεινών εικόνων» η λ. αποδίδει το γαλλ. *projection*, στο οποίο οφείλεται επίσης ο αντίστοιχος όρος τής ψυχανάλυσης

προβολ-ικός, λόγ. [1805], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *projectif*

προβεβλημένος, μτχ. παθ. παρακ. τού αρχ. *προβάλλω*.

προβάρω → πρόβα

πρόβατο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρόβατον* (κυρ. πληθ. *πρόβατα*), ρηματ. επίθ. τού *προβαίνω* (βλ.λ.). Το θηλ. *προβατ-ίνα* είναι μεσν.

ΣΗΜΑΣ. Η ομηρική φρ. *κειμήλιά τε πρόβασίν τε* «ακίνητα και κινητά περιουσιακά στοιχεία» (όπου η λ. *πρόβασις* σημαίνει «ποίμνιο, περιουσία σε κοπάδια») μαρτυρεί ότι η λ. *πρόβατα* θα δήλωνε αρχικώς αυτά «που βαδίζουν, που προχωρούν μπροστά, που κινούνται», αντιδιαστελλόμενη στα τιμαλφή και στην ακίνητη περιουσία (αγρούς, κατοικίες κ.λπ.). Παρόμοια χρήση συναντούμε επίσης στις παλ. σκανδ. λέξεις *ganganda fe* «κινητή περιουσία – ζώο» και *liggjanda fe* «ακίνητη περιουσία – θησαυρός», ίσως και χεττ. *iyant* «πρόβατο», αν αποτελεί μτχ. τύπο τού ρ. *ija-* «πηγαίνω». Ας σημειωθεί ότι *πρόβατον* ήταν αρχικώς κάθε ζώο εν αντιθέσει με τον άνθρωπο (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 8.19: *ὅτι πάντων τῶν προβάτων βόες μάλιστα πονέουσι ταύτην τὴν ὥρην*), αλλά στην αττική πεζογραφία η λ. περιορίστηκε στη σημερινή της σημασία και αντικατέστησε την αρχαιότατη αντίστοιχη *ὄις / ὄϜις*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβατ-άρης < *πρόβατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *γελαδ-άρης*

προβατ-ήσιος < *πρόβατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

προβατ-ίλα < *πρόβατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *τραγ-ίλα*.

ΣΥΝΘ. προβατο-: *προβατο-τροφία* (αρχ.), *προβατο-τρόφος* (ελνστ.), *προβατο-κόμος* (ελνστ.), *προβατο-κάμηλος* (λόγ. [1812]), *προβατο-κομία* (λόγ. [1854]) κ.ά.

-πρόβατα: *αιγο-πρόβατα, γιδο-πρόβατα*.

προβεβηκώς στη φρ. *προβεβηκώς τη ηλικία* «ηλικιωμένος»
αρχ. μτχ. παρακ. τού ρ. *προβαίνω* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα συναντούμε τη φρ. *προβεβηκώς τη ηλικία* «προχωρημένης ηλικίας» (πβ. Λυσ. *Ὑπὲρ ἀδυν.* 16.5-6: *οὐδὲ τοὺς ἤδη προβεβηκότας τῇ ἡλικίᾳ, ἀλλὰ τοὺς ἔτι νέους καὶ νέαις ταῖς διανοίαις χρωμένους*).

προβεβλημένος → προβάλλω

πρόβειος

ελνστ., που προήλθε με μετρική βράχυνση από το αρχ. *προβάτειος* (< *πρόβατ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ειος*), ίσως μέσω αμάρτυρου τύπου **πρόβα* (αντί *πρόβατο*). Βλ. κ. *προβιά*.

ΣΥΝΘ. αιγο-πρόβειος.

προβιά

< μεσν. *προβέα* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < **πρόβ(α)* (αντί *πρόβατο*, κατ' αναλογίαν προς το *κύματα – κῦμα, σήματα – σῆμα*) + ληκτικό επίθημα *-έα*.

προβιβάζω

αρχ. [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Πινδάρου, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «σπρώχνω, κάνω να προχωρήσει – προωθώ, προτρέπω», < *προ-* + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω*, πβ. κ. *ανα-βιβάζω, συμ-βιβάζω*. Η σημ. «προάγω (σε ανώτερη θέση ή αξίωμα)» είναι όψιμη ελνστ. και καταχωρίζεται ήδη από τον λεξικογράφο Ησύχιο (5ος αι. μ.Χ.), πβ. κ. μεσν. Γεωργ. Κεδρ., *Σύνοψις ἱστ.* 2.486: *τοὺς μὲν εἰς ἀξιώματα προβιβάσας, τοὺς δὲ ἐν κτήμασι καὶ ἄλλους ἐν χρήμασι παραμυθησάμενος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβιβασμός < ελνστ. *προβιβασ-μός* «πρόοδος,

προχώρηση» → μεσν. σημ. «προαγωγή σε ανώτερη θέση» (πβ. Γεωργ. Κεδρ. *Σύνοψις Ιστ.* 2.540: *τὴν ἀδελφὴν Θεοδώραν, τιμῶν μὲν ἡ σύγκλητος προβιβασμοῖς ἐγεραίρετο*)
προβίβαση < ελνστ. *προβίβα-σις* «προώθηση, προχώρηση»
προβιβάσ-ιμος, λόγ. [1860], < *προβιβασ-* (*προβιβάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *συμβιβάσ-ιμος*
προβιβασ-τέος, λόγ. [1851], ρηματ. επίθ., < *προβιβασ-* (*προβιβάζω*) + παραγ. τέρμα *-τέος*.

προβλέπω

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο τον Παραδοξογράφο, *Ἀνασκ. μύθ.* 11.1-4: *τοῦτον <τον Κύκλωπα> ἄν τις ὑπολάβοι [...] μίαν αἴσθησιν ἔχοντα τὴν ἀπὸ τῆς ὁράσεως, λογισμῷ δὲ μηδὲν προβλέποντα*] < *προ-* + *βλέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-βλέπω, υποβλέπω*. Η σημ. «προνοώ, ρυθμίζω εκ των προτέρων» είναι ελνστ. (Κ.Δ. Εβρ. 11,39-40: *οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρόβλεψη < μεσν. *πρόβλεψ-ις* < αρχ. *προβλέπω*. Η σημ. «ρύθμιση, πρόνοια» οφείλεται επίσης σε επίδρ. τού γαλλ. *prévision*
προβλεπτικός < ελνστ. *προβλεπ-τικός* (πβ. Ψευδο-Μακαρ. *Περὶ φυλακ. καρδ.* 34.825: *οὕτω καὶ ὁ προβλεπτικὸς νοῦς προβλέπει ταχὺς ὢν τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπισκευὰς, καὶ ἀσφαλίζεται τὴν ψυχὴν*)
προβλεπτικ-ότητα, λόγ. [1841], < *προβλεπτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
προβλέψ-ιμος, λόγ. [1840], < *προβλεψ-* (*προβλέπω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prévisible*
προβλεψιμ-ότητα < *προβλέψιμ(ος)*+ παραγ. τέρμα *-ότητα*.

πρόβλημα

ΕΤΥΜ. αρχ., από το θ. *προ-βλη-* (παθ. αόρ. *προ-βληθῆναι*, παρακ. *προ-βέ-βλη-κα*) τού ρ. *προβάλλω* (πβ. κ. *βάλλω – βλῆμα*) < *προ-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-βάλλω, μετα-βάλλω*. Το αρχ. ουσ. *πρόβλημα* διαδόθηκε εκτεταμένα σε διάφορες γλώσσες μέσω τού λατ. *problēma*, από όπου προέκυψαν οι αντίστοιχοι όροι: γαλλ. *problème*, αγγλ. *problem*, γερμ. *Problem*, ολλ. *problem*, ισπ. *problema* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε κείται ή τοποθετείται μπροστά, εμπόδιο» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ γυν. φύσ.* 67.3: *ἢν ἐσαφάσσῃς τῷ δακτύλῳ, ἅψῃ τοῦ προβλήματος*) → ήδη αρχ. σημ. «ζήτημα προς επίλυση ή συζήτηση (στη γεωμετρία ή τη φιλοσοφία)» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 530b: *προβλήμασιν ἄρα [...] χρώμενοι ὥσπερ γεωμετρίαν οὕτω καὶ ἀστρονομίαν μέτιμεν*· η γενικότερη σημασία αφθονεί πλέον στον Αριστοτέλη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβληματικός < αρχ. *προβληματ-ικός* «σχετικός με πρόβλημα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη ως μαρτυρία για τίτλο έργου] (με σημασιολ. επίδρ. από το ελληνογενές γαλλ. *problématique*)
προβληματικ-ότητα, λόγ. [1864], < *προβληματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
προβληματίζω < μεσν. *προβληματ-ίζομαι* «τοποθετώ μπροστά μου, για να αμυνθώ» (η σημερινή σημ. ήδη μεσν., πβ. Ευσταθ. Θεσσ., *Ἅλωσ. Θεσσ.* 42.29: *προβληματισθέντες οἷον ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τὸ βουλητέον ἐκείνῳ*)
προβληματισ-μός < *προβληματισ-* (*προβληματίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πρόβλημα

Η λ., προερχόμενη από το ρ. ***προβάλλω*** (< *προ-* «μπροστά» + *βάλλω* «ρίχνω»), σήμαινε αρχικά οτιδήποτε προεξέχει, ρίχνεται ή τίθεται μπροστά από κάτι άλλο (π.χ. ακρωτήριο, πβ. *πόντου πρόβλημ' ἀλίκλυστον, ἄκραν ὑπὸ πλάκα Σουνίου*, Σοφοκλής, δηλ. «ακρωτήριο που το κατακλύζουν τα κύματα τής θάλασσας»), κατόπιν οτιδήποτε τοποθετείται μπροστά για κάλυψη, άμυνα, προφύλαξη (π.χ. *τοὺς δὲ ἵππους τοῦ ἅρματος χαλκοῖς πᾶσι προβλήμασι κατεσκευάσατο* «κατασκεύασε χάλκινους θώρακες για τα άλογα τού άρματος», Ξενοφών· *τάφροις πελάζων καὶ προβλήμασι νεῶν* «πλησιάζοντας σε τάφρους και σε προστατευτικούς τοίχους πλοίων», Ευριπίδης· *ἐς δὲ τὸν πόλεμον στρουθῶν καταγαίων δορὰς φορέουσι προβλήματα* «στον πόλεμο φορούν για προφύλαξη, άμυνα, δορές από πτηνά που τρέχουν στη γη», π.χ. στρουθοκαμήλων, Ηρόδοτος). Από τη σημασία αυτήν δήλωσε γενικά ό,τι ονομάζουμε σήμερα μεταφορικά «ασπίδα προστασίας» (π.χ. *οὔτ' ἂν στρατός γε σωφρόνως ἄρχοιτ' ἔτι μηδὲν φόβου πρόβλημα μηδ' αἰδοῦς ἔχων* «ούτε ο στρατός θα διοικείτο συνετά χωρίς να έχει ως ασπίδα τον φόβο και τον σεβασμό», Σοφοκλής), αλλά και την πρόφαση, το πρόσχημα ή ό,τι χρησιμοποιεί κανείς για να καλύψει τις πραγματικές του προθέσεις.

Η σημερινή σημασία (θέμα που χρειάζεται απάντηση ή επίλυση, στη λογική, τη γεωμετρία κ.α., δυσκολία κ.λπ.) απαντά ήδη στην Αρχαιότητα (ο Αριστοτέλης, μάλιστα, είχε συγγράψει έργο με τίτλο *Προβλήματα* αναφερόμενος σε ζητήματα περί τού αν κάτι που λέγεται αληθεύει ή όχι), π.χ. *Προβλήμασιν ἄρα [...] χρώμενοι ὥσπερ γεωμετρίαν οὕτω καὶ ἀστρονομίαν μέτιμεν* (Πλάτων), *ἔφασαν γὰρ θεώρημά μεν εἶναι τὸ προτεινόμενον εἰς ἀπόδειξιν αὐτοῦ τοῦ προτεινομένου, πρόβλημά δε τὸ προβαλλόμενον εἰς κατασκευὴν αὐτοῦ τοῦ προτεινομένου* (Ευκλείδης), *ὅτι Καλλίμαχος εἶπε περὶ Πυθαγόρου, διότι τῶν ἐν γεωμετρίᾳ προβλημάτων τὰ μὲν εὗρε [...]* (Διόδωρος Σικελιώτης), *εὗροντο λύσιν τοῦ*

προβλήματος τοιαύτην (Πολύβιος) κ.ά.
Η λ. μέσω τής Λατινικής *(problema)* πέρασε σε άλλες γλώσσες, πβ. γαλλ. ***problème***, αγγλ. ***problem***, ιταλ. ***problema*** κ.λπ. Ομοίως, το επίθ. ***προβληματικός***, το οποίο σήμαινε αρχικά «σχετικός με πρόβλημα», μετέβαλε σημασία στα νεότερα χρόνια και δήλωσε «αυτόν που προκαλεί πρόβλημα (στους άλλους), που έχει (σοβαρό) πρόβλημα», ενώ μέσω τού λατ. τύπου ***problematicus*** πέρασε σε ξένες γλώσσες, πβ. γαλλ. ***problématique*** και αγγλ. ***problematic*** (το αγγλ. αποτελεί συντομευμένο τύπο τού ***problematical***, λ. τού 1570). Το θηλ. ουσ. η ***προβληματική*** είναι λ. τού 20ού αιώνα, αντιδάνειο τής Ελληνικής από το αντίστοιχο γαλλ. ***la problématique*** που μεταφέρει το γερμ. ***Problematik***. Το ρ. ***προβληματίζομαι***, τέλος, σήμαινε αρχικά «προβάλλω κάτι ως μέσο προστασίας, ως αμυντικό μέσο» και μετέβαλε σημασία συνδεόμενο με τη σημερινή σημασία τής λ. *πρόβλημα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *προβλήτα*.

προβλήτα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *προβλής, -ῆτος* (μέσω τής αιτ. *τὴν προβλῆτα*), από το θ. *προ-βλη-* (παθ. αόρ. *προ-βληθῆναι*, παρακ. *προ-βέ-βλη-κα*) τού ρ. *προβάλλω* (πβ. κ. *βάλλω – βλητός*) < *προ-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-βάλλω*, *μετα-βάλλω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε προεκτείνεται ή προεξέχει – (ειδικότ.) ακρωτήριο» (πβ. Ὀδ. ε 405: *ἀλλ' ἀκταὶ προβλῆτες ἔσαν σπιλάδες τε πάγοι τε*) ➝ ελνστ. σημ. «(τεχνητή) προεκβολή τής ξηράς σε λιμάνι» (Π.Δ., Δ' Μακκαβ. 13.6: *καθάπερ γὰρ προβλῆτες λιμένων πύργοι τὰς τῶν κυμάτων ἀπειλὰς ἀνακόπτοντες*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

προβλήτα

Η ήδη ομηρική λ. ***προβλής, -ῆτος*** σήμαινε αρχικά ό,τι προεξέχει, ό,τι προεκτείνεται (< ρ. *προβάλλω* < *προ-* + *βάλλω* «ρίχνω, τοποθετώ μπροστά», βλ.λ. *πρόβλημα*), και χρησιμοποιήθηκε ως προσδιοριστικό ουσιαστικού, πβ. τα ομηρικά χωρία *οὐ γὰρ ἔσαν λιμένες νηῶν ὀχοί, οὐδ' ἐπιωγαί, ἀλλ' ἀκταὶ προβλῆτες* («ακτές που προεξείχαν, ακρωτήρια»), *πέτρῃ ἔπι προβλῆτι καθήμενος* («καθισμένος σε πέτρα που προεξείχε»), αλλά και αργότερα (Π.Δ.) *καθάπερ γὰρ προβλῆτες λιμένων πύργοι τὰς τῶν κυμάτων ἀπειλὰς ἀνακόπτοντες γαληνὸν παρέχουσι τοῖς εἰσπλέουσι τὸν ὅρμον* («όπως οι πύργοι των λιμανιών που προεξέχουν ανακόπτουν τα απειλητικά κύματα»), καθώς και στον Νόννο *ἔχων προβλῆτας ὀδόντας* («δόντια που προεξέχουν»). Από τη σημασία αυτή, η λ. πέρασε ως θηλ. ουσιαστικό στη σημασία με την οποία τη χρησιμοποιούμε και σήμερα, δηλ. τής φυσικής ή τεχνητής προεκβολής ξηράς που εισχωρεί σε θάλασσα, λίμνη ή ποταμό για να πλευρίζουν τα σκάφη.
Η λ. απαντά ήδη στην Αρχαιότητα και στα δύο γένη *(ὁ, ἡ προβλής)*, γι' αυτό μερικοί προτιμούν να χρησιμοποιούν τον αρσενικό όρο *(ο προβλήτας)*, αλλά συγχρονικά επικράτησε η χρήση στον μεταπλασμένο θηλ. τύπο ***η προβλήτα***, πιθ. από τη συνεκφορά *ἀκτὴ προβλής* κατά παράλειψη τού *ἀκτή*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πρόβλημα*.

προβοδίζω

μεταπλ. τύπος τού μεσν. *προβοδῶ*, πιθ. < **προ-ευοδῶ* (με έκκρουση τού /e/ από το ισχυρότερο /o/) < *προ-* + αρχ. *εὐοδῶ (-όω)* «βοηθώ κάποιον να περάσει, να διαβεί, καθιστώ ευχερή την πορεία του» (βλ.λ. *κατευοδώνω, ευοδώνω*). Κατ' άλλη άποψη, το ρήμα προέρχεται από το μεσν. *πρόβοδος* (9ος αι.), τίτλος αξιωματικού που ήταν συνοδός σε αποστολή ξένων επισήμων και φρόντιζε για τη διαμονή και διατροφή τους, < λατ. *providus* «προνοών, αυτός που φροντίζει, που προμηθεύει».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβόδισ-μα.

ΣΥΝΘ. ξε-προβοδίζω, ξε-προβόδισμα.

προβοκάρω «ενεργώ προκλητικά και με δόλο»

μεταφορά τού ιταλ. *provocare* «προκαλώ, επιφέρω» < λατ. *provocāre* «καλώ – προκαλώ, παρορμώ» < *pro-* «προ-» + *voco* «καλώ, φωνάζω, ονομάζω» (< *vox, -cis* «φωνή»). Βλ. κ. *προβοκάτσια*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προβοκάτορας < ελνστ. *προβοκάτωρ, -ορος*, αρχική σημ. «ξιφομάχος που προκαλεί σε μονομαχία», < λατ. *provocator* < *provocāre* (βλ. ανωτέρω)

προβοκατόρ-ικος < *προβοκάτορ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

προβοκάτσια

< ρωσ. *provokatsija*, που σχηματίστηκε με βάση τα γαλλ. *provocation*, ιταλ. *provocazione* «πρόκληση» < λατ. *provocatio* < ρ. *provocāre* «καλώ – προκαλώ, παρορμώ» (βλ.λ. *προβοκάρω*).

προβολέας

< ελνστ. *προβολεύς, -έως* (από την αιτ. *προβολέα*), αρχική σημ. «παραγωγός, πρόξενος», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *προβάλλω* (πβ. κ. *βάλλω – βολή, εισ-βάλλω – εισ-βολέας*) < *προ-* + *βάλλω* (βλ.λ.). Η σημ. «συσκευή φωτισμού ή προβολής» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *projecteur*.

προβολή → προβάλλω

προβολικός → προβάλλω

πρόβολος «ιστός πλώρης ιστιοφόρου»

αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *προβάλλω* (πβ. κ. *βάλλω – βόλος, δια-βάλλω – διά-βολος*). Η λ. αποτελούσε από την Αρχαιότητα τεχν. όρο και δήλωνε «οτιδήποτε προβάλλει ή προεξέχει»,

αποκτώντας έτσι διάφορες σημ., όπως «προβλήτα», «δόρυ», «ξύλινο φράγμα», «ανάχωμα» κ.λπ.

προβοσκίδα
< αρχ. *προβοσκίς, -ίδος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *προ-* + *-βοσκ(ίς)* < ρ. *βόσκω* (βλ.λ.).

προγαμιαίος
< όψιμο ελνστ. *προγαμιαῖος* < *προ-* + *-γαμ(ιαῖος)* < αρχ. *γάμος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*.

προγενέστερος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* 2.29: *ἠὲ νέων ἀνδρῶν ἢ οἳ προγενέστεροί εἰσιν;*], συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *προγενής* «προγεννηθείς, μεγαλύτερος σε ηλικία», < *προ-* + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *μεταγενέστερος*.

προγεννητικός
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prénatal*.

προγεστερόνη «ορμόνη γυναικείου γεννητικού συστήματος»
μεταφορά τού γαλλ. *progestérone* < γερμ. *Progesteron*, που προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τού αγγλ. *progest(in)* «προγεστίνη» (ονομασία τής ίδιας ορμόνης) και τού γερμ. συνωνύμου της *(Luteost)eron* < *luteo-* (< λατ. *(corpus) luteum* «κιτρινωπό (σώμα)») + *-steron*, που αποσπάστηκε από το ελληνογενές *Cholesterol* «χοληστερόλη». Το αγγλ. *progestin* σχηματίστηκε από λατ. συνθετικά στοιχεία: *pro-* + *gest-* (που απαντά στο ουσ. *gestatio* «μεταφορά», αργότερα γαλλ. «κύηση») + παραγ. τέρμα *-in*.

πρόγευμα → γεύμα

πρόγευση → γεύομαι

προγεφύρωμα
λόγ. [1887], απόδ. τού γερμ. *Brückenkopf*.

πρόγκα «γιουχάισμα»
ίσως < σλαβ. **poroga* (> σερβοκρ. *bruka* «ντροπή, αποπομπή – ρεζίλι») ή, κατ' άλλη εκδοχή, < ισπ. *bronca* «επίπληξη, καβγάς» < δημώδ. λατ. **bruncāre* «σκοντάφτω (και χλευάζομαι εξαιτίας αυτού)» < *bruncus* «κούτσουρο, κορμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προγκ-άω < *πρόγκα*, από όπου και ο μεταπλ. τύπος *προγκ-ίζω*
πρόγκηγ-μα < *πρόγκηκ-* (*πρόγκηξα*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πρόγκισ-μα < *προγκισ-* (*προγκ-ίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

πρόγνωση
< αρχ. *πρόγνωσις* [ήδη ως ιατρ. όρος στο έργο τού Ιπποκράτη *Κωακαὶ προγνώσεις*] < ρ. *προγιγνώσκω* «προγνωρίζω – λέγω ή κρίνω από πριν» (πβ. αρχ. *γιγνώσκω – γνῶσις*) < *προ-* + *γιγνώσκω* (βλ.λ. *γνώση*), πβ. κ. *διά-γνωση, ανά-γνωση*. Η λ. αποτελεί την αφετηρία πολλών ελληνογενών ξένων όρων, π.χ. αγγλ. *prognosis*, γαλλ. *prognose* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προγνωστικός < αρχ. *προγνωσ-τικός* «αυτός που γνωρίζει εκ των προτέρων, που προαισθάνεται» (η ιατρ. σημ. ήδη αρχ. στο έργο τού Ιπποκράτη *Προγνωστικόν*).

πρόγονος
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *προ-* + *γόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-γονος, επί-γονος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προγονός < μεσν. *προγονός* < αρχ. *πρόγονος* (με καταβιβασμό τού τόνου κατά το *έγγονός*)
προγονικός < ελνστ. *προγον-ικός*
προγον-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *atavisme* (βλ.λ. *αταβισμός*).
ΣΥΝΘ. προγονο-: *προγονο-λατρία* (λόγ. [1891]), *προγονο-κάπηλος, προγονο-καπηλία, προγονόπληκτος, προγονο-πληξία* κ.ά.

προγούλι
< *προ-* + *-γούλ(ι)* < *γούλα* «φάρυγγας, λαιμός» (βλ.λ. *γουλιά*).

πρόγραμμα
ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *προγράφω* (πβ. κ. *γράμμα – γράφω*, επίσης *διά-γραμμα, σύγ-γραμμα*), βλ.λ.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατάλογος θεμάτων προς συζήτηση στη Βουλή ή την Εκκλησία τού Δήμου, ημερησία διάταξη» (πβ. Αριστ. *Ἀθην. πολιτ.* 44.2: *οὗτος κληροῖ προέδρους ἐννέα [...] καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιστάτην ἕνα, καὶ παραδίδωσι τὸ πρόγραμμα αὐτοῖς*) → ελνστ. σημ. «διάταγμα, δημόσια ανακοίνωση ή διακήρυξη» (πβ. Δίων Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 60.28: *προεῖπε διὰ προγράμματος ὅτι καὶ κατὰ ἀπόντων αὐτῶν ἐντὸς ῥητῆς τινος ἡμέρας δικάσει*) → σύγχρ. σημ. «λεπτομερές σχέδιο ή σειρά ενεργειών» (με επίδρ. των αντιδανείων, π.χ. γαλλ. και αγγλ. *programme*, που επηρεάστηκαν από την αρχ. σημ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προγραμματ-ικός, λόγ. [1886]
προγραμματ-ίζω, λόγ. [1880], μεταφορά των ελληνογενών γαλλ. *programmer* και αγγλ. *program*
προγραμματισ-μός, λόγ. [1880], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *programmation*
προγραμματισ-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *programmer*.

προγραφή «δίωξη και εξόντωση πολιτικού αντιπάλου»
αρχ., αρχική σημ. «δημόσια γνωστοποίηση, ανακοίνωση» (πβ. Ξενοφ. *Ἱππαρχ.* 4.9.3-4: *εἰ ἀπὸ παραγγέλσεως γίγνοιντο μᾶλλον ἢ εἰ ὑπὸ κήρυκος ἢ εἰ ἀπὸ προγραφῆς*), < ρ. *προγράφω* «γράφω από πριν, γνωστοποιώ εκ των προτέρων, ανακοινώνω» < *προ-* + *γράφω* (βλ. κ. *πρόγραμμα*), πβ. κ. *δια-γράφω*,

κατα-γράφω. Κατά την ελνστ. εποχή οι λ. *προγράφω* και *προγραφή* απέδωσαν τα λατ. *proscribo* και *proscriptio*, προκειμένου να δηλώσουν την τακτική που ακολουθείτο στην αρχ. Ρώμη να αναρτάται και να γνωστοποιείται δημόσια η θανατική καταδίκη πολιτικού αντιπάλου (πβ. Πλουτ. *Άντών*. 20.2.2: *τριακόσιοι μὲν ἐκ προγραφῆς ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν*).

προγυμνάζω → γυμνάζω

πρόδηλος «φανερός»

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < *προ-* + *δῆλος* «φανερός, καταφανής» (βλ.λ.), πβ. κ. *ἔκ-δηλος*, *ἄ-δηλος*.

προδιαγράφω

ελνστ., αρχική σημ. «σχεδιάζω από πριν», < *προ-* + αρχ. *διαγράφω* (βλ.λ.). Η σημ. «ορίζω εκ των προτέρων» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ. Κατὰ Ἰωάνν.* 59.95: *τὰς γὰρ μελλούσας ἐπιτελεῖσθαι ἐν τῇ Καινῇ οἰκονομίας προλαβόντες προδιέγραψαν οἱ τύποι ὡς τύποι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προδιαγραφ-ή, λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prescription*.

προδιαθέτω

λόγ. [1766], μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *προδιατίθημι* (ίδια σημ.) < *προ-* + αρχ. *διατίθημι* (βλ.λ. *διαθέτω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προδιάθεση < ελνστ. *προδιάθε-σις* < ρ. *προδιατίθημι*.

προδίδω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προδίδωμι* «προπληρώνω, δίνω εκ των προτέρων – (όπως σήμερα) παραδίδω δολίως στον εχθρό» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Έλεγ.* 1.529-30: *οὐδὲ ἕνα προὔδωκα φίλον καὶ πιστὸν ἑταῖρον, οὐδ' ἐν ἐμῇ ψυχῇ δούλιον οὐδὲν ἔνι*] < *προ-* + *δίδωμι* (βλ.λ. *δίνω*). Βλ. κ. *προδότης*.

προδικάζω → δικάζω

πρόδομος «προθάλαμος – πρόναος»

αρχ. < *προ-* + *δόμος* «λιθόστρωση σε οικοδομή – δωμάτιο, οίκος» (βλ.λ.).

προδότης

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 1068: *τοὺς προδότας γὰρ μισεῖν ἔμαθον*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *προ-δί-δω-μι* (βλ.λ. *προδίδω*) + παραγ. τέρμα *-της* (πβ. αρχ. *δί-δω-μι* – ελνστ. *δό-της*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προδοτικός < ελνστ. *προδοτ-ικός*

προδοσία < αρχ. *προδο-σία* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.].

πρόδρομος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *προ-* + *δρόμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρά-δρομος*, *διά-δρομος*. Ως προσωνυμία τού Ιωάννη τού Βαπτιστή η λ. χρησιμοποιείται από τον 4ο αι. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὅτε ἀπήει ἔξορ.* 52.437.24: *[μιμοῦμαι] ἐὰν ἀποκεφαλίσωσι, Ἰωάννην τὸν πρόδρομον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προδρομικός < μεσν. *προδρομ-ικός*.

προεγχειρητικός

< *προ-* + *εγχειρη(τικός)* < θ. *εγχειρη-*, από τον αόρ. τού αρχ. *ἐγχειρῶ (-έω)* (βλ.λ. *εγχείρηση*), + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *préopératoire*.

πρόεδρος

αρχ. [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Πινδάρου, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αυτός που κάθεται στην πρώτη σειρά ή θέση (αρχ. *ἕδρα*)», < *προ-* + *-εδρ(ος)* < *ἕδρα* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «επί κεφαλής, προϊστάμενος σε συνεδρίαση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προεδρεύω < αρχ. *προεδρ-εύω* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *πρόεδρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*

προεδρ-είο < *πρόεδρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-είο*

προεδρία < αρχ. *προεδρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

προεδρικός < αρχ. *προεδρ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

προεδρ-ιλίκι < *πρόεδρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιλίκι*, πβ. κ. *αρχηγ-ιλίκι*, *υπουργ-ιλίκι*.

ΣΥΝΘ. **αντι-πρόεδρος** (λόγ. [1822]), **αντιπροεδρία** (λόγ. [1871]).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

προεδρία ή προεδρεία;

Το παράγωγο ουσ. ***προεδρία*** γράφεται με *-ι-* (όχι *-ει-*), διότι δεν προέρχεται από το ρ. *προεδρεύω*, αλλά απευθείας από τη λέξη *πρόεδρος* (πβ. κ. *σύνεδρος* > *συνεδρ-ία*, αλλά *εφεδρ-εία* < αρχ. *ἐφεδρεύω* < *ἔφεδρος*).

προειδοποιώ

λόγ. [1815], < *προ-* + *ειδοποιώ* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *avertir d'avance*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προειδοποίη-ση, λόγ. [1833]

προειδοποιη-τικός, λόγ. [1832].

προεικονίζω → εικόνα

προειρημένος → ειρημένος

προεκβολή «προέκταση, προεξοχή»

λόγ. [1894], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *προεκβάλλω* «εκτείνω εμπρός» (πβ. κ. *βάλλω* – *βολή*, *μετα-βολή*, *συμ-βολή*, *παρα-βολή*) < *προ-* + *ἐκ-* + *βάλλω* (βλ.λ.).

προεκλέγω → εκλέγω

προεκλογικός
λόγ. [1890], < *προ-* + *εκλογ(ικός)* < *εκλογ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *pré-électoral*.

προεκτείνω
ελνστ., αρχική σημ. «τεντώνω μπροστά», < *προ-* + αρχ. *ἐκτείνω* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. «επεκτείνω» είναι ήδη ελνστ. (4ος αι.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προέκταση, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prolongement*.

προελαύνω «(για στρατό) προχωρώ γρήγορα»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα], αρχική σημ. «προχωρώ έφιππος», < *προ-* + αρχ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ελαύνω*. Η γενικότερη σημ. «προχωρώ ξεπερνώντας κάθε εμπόδιο» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ὑπόμν. Κατὰ Ἰωάνν.* 1.569: *προελαυνούσης γὰρ καὶ προβαδιζούσης ἀεὶ τῆς κιβωτοῦ, Θεὸς διαῤῥήδην προπορεύεσθαι λέγεται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προέλαση < αρχ. *προέλα-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Ἱππικ.* 8.3.6-9: *καὶ οἵ γε τῶν τόπων ἔμπειροι πρὸς τοὺς ἀπείρους τοσοῦτον ἐν ταῖς προελάσεσι καὶ ἀποχωρήσεσι διαφέροιεν ἂν ὅσονπερ οἱ ὁρῶντες τῶν τυφλῶν*].

προέλευση
< ελνστ. *προέλευσις*, αρχική σημ. «έξοδος», < *προ-* + *ἔλευσις* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-έλευση, συν-έλευση*. Κατά τη μεσν. εποχή η λ. είχε κυρίως τη σημ. «θριαμβευτική πομπή», η δε σημερινή σημασία οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *provenance*.

Προέλληνες
λόγ. [1866], < *προ-* + πληθ. τού *Ἕλλην(ας)* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Vorgriechen*. Η λ. αποτελεί επιστημ. όρο ο οποίος δηλώνει τα προϊστορικά φύλα (π.χ. Πελασγούς, Κάρες, Λέλεγες) που βρίσκονταν στον ελλαδικό χώρο πριν από τους Έλληνες (πβ. την προρωμαϊκή παρουσία των Ετρούσκων ή Τυρρηνών στην Ιταλία).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προελλην-ικός, λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *vorgriechisch*.

προεντείνω
ελνστ., αρχική σημ. «τεντώνω εκ των προτέρων», < *προ-* + αρχ. *ἐντείνω* (βλ.λ.), που η εξέλιξη τής σημασίας του επηρέασε το σύνθετο ρήμα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προέντα-ση (πβ. κ. *ένταση – εντείνω*)
προεντα-τήρας < *προέντα(ση)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. κ. *απορροφη-τήρας*.

προεξαγγέλλω → εξαγγέλλω

προεξάρχω
ελνστ. < *προ-* + αρχ. *ἐξάρχω* «αρχίζω, ξεκινώ – αναλαμβάνω την ηγεσία» < *ἐξ-* (< πρόθ. *ἐκ / ἐξ*) + *ἄρχω* (βλ.λ.).

προεξέχω → εξέχω

προεξοφλώ → εξοφλώ

προεξοχή
λόγ. [1866], < ρ. *προεξέχω* (κατά το σχήμα *εξέχω – εξοχή*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *proéminence*.

προεόρτιος → εορτή

προεπαναστατικός
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prérévolutionnaire*.

προεπιλογή
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *preselection*, γαλλ. *présélection*.

προεργασία → εργάζομαι

προέρχομαι
αρχ., αρχική σημ. «προχωρώ εμπρός, προβαίνω – προπορεύομαι», < *προ-* + *ἔρχομαι* (βλ.λ.). Η σύγχρονη σημ. «ανάγω την προέλευσή μου» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το γαλλ. *provenir*.

προεστός
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προεστώς, -ῶτος* (κατά το σχήμα *δράκων – δράκος, γέρων – γέρος, μαθών – μαθός, παθών – παθός*), μτχ. παρακ. τού ρ. *προΐσταμαι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *καθεστώς*.

προετοιμάζω → έτοιμος

προέχω → έχω

πρόζα «πεζογραφία»
< ιταλ. *prosa* < λατ. *prosa (oratio)* «πεζός (λόγος)» (μέσω τής αιτ. πτώσης *prosam orationem*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *prosus / prorsus* «ευθύς, ευθύγραμμος» (< *pro-* + *versus*).

προζύμι
< ελνστ. *προζύμιον* < *προ-* + *-ζύμ(ιον)* < αρχ. *ζύμη* (βλ.λ.).

προηγιασμένος
ελνστ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *προαγιάζω* < *προ-* + *άγι(άζω)* < αρχ. *ἅγιος*.

προηγμένος
αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *προάγω* < *προ-* + *ἄγω* (βλ.λ.).

προηγούμαι
< αρχ. *προηγοῦμαι (-έο-)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 2.1.1: *ἐπεὶ δ' αὐτοῖς ἀετὸς δεξιὸς φανεὶς προηγεῖτο, [...] οὕτω διέβαινον τὰ ὅρια*] < *προ-*

+ *ήγοῦμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ηγούμαι, εισ-ηγούμαι, δι-ηγούμαι.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προήγηση < ελνστ. *προήγη-σις* «το να προηγείται κανείς, να προπορεύεται».

προηγούμενος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Άγησ.* 2.2.8-9: *παραπέμπει ἐπ' οὐρὰν καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου στρατεύματος ἱππικὸν*], μτχ. ενεστ. τού ρ. *προηγοῦμαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προηγουμένως < ελνστ. επίρρ. *προηγουμέν-ως.*

προθάλαμος

λόγ. [1815], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *antichambre* (εν μέρει ελληνογενές: *anti-* < *αντι-*).

πρόθεμα

< *προ-* + *θέμα* (διαφ. από το ελνστ. *πρόθεμα* «δημόσια αναγγελία»), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Präfix*. Βλ. κ. *πρόθημα, πρόσφυμα.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προθεματ-ικός, λόγ. [1880].

προθερμαίνω → θερμός

πρόθεση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρόθεσις*, από θ. τού ρ. *προτίθημι* (πβ. *θέσις – τίθημι*) < *προ-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *επί-θεση, σύν-θεση.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρουσίαση, έκθεση (σορού προς ταφή) – δημόσια δήλωση, αναγγελία» (πβ. Αριστ. *Κατηγορ.* 11a: *οὐ δεῖ δὲ ταράττεσθαι μή τις ἡμᾶς φήσῃ ὑπὲρ ποιότητος τὴν πρόθεσιν ποιησαμένους*) → ήδη αρχ. σημ. «σκοπός, προαίρεση» (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 957a: *τοῦ γὰρ νοσοῦντος καὶ αἱ τῆς διανοίας προθέσεις φαῦλαι*) → ελνστ. σημ. «άκλιτο γραμματικό μόριο που σχηματίζει φραστικά σύνολα με ονόματα ή επιρρήματα» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.71-2: *εἰσὶ δὲ αἱ πᾶσαι προθέσεις ὀκτὼ καὶ δέκα, ὧν μονοσύλλαβοι μὲν ἓξ [...]· δισύλλαβοι δὲ δύο καὶ δέκα*) → ελνστ. σημ. (στο εκκλησ. λεξιλόγιο) «προσκομιδή των Τιμίων Δώρων» (πβ. Ιωάνν. Δαμασκ. *Έκδοσ. πίστ.* 86.104-7: *οὕτως ὁ τῆς προθέσεως ἄρτος οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιεῖται εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ αἷμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προθετικός < αρχ. *προθε-τικός* < ρ. *προτίθημι*, πβ. κ. *επι-θετικός, απο-θετικός* → Η ιατρ. σημ. οφείλεται στο ελληνογενές γαλλ. *prothétique*

προθετικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *intentionality.*

ΣΥΝΘ. α-πρόθετος, εμ-πρόθετος (λόγ. [1891]).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πρόθεση

Η λέξη *πρόθεση* έχει ποικίλες σημασίες, στις οποίες με διάφορους τρόπους φανερώνεται η γενική σημασία που υποδηλώνει η ετυμολογία της, ότι δηλαδή «κάτι τοποθετείται μπροστά από κάτι άλλο». Αυτό φαίνεται καθαρά στην αρχική σημασία, που ήταν η τοποθέτηση αντικειμένου μπροστά σε ανθρώπους, άρα σε κοινή θέα (πβ. στον Αριστοτέλη: *προθέσεις τῶν ἀναγεγραμμένων*) και κυρίως η δημόσια έκθεση νεκρού, που σήμερα αποκαλείται «έκθεση σε προσκύνημα».

Το ρήμα ***προτίθημι***, όμως, σήμαινε, εκτός των άλλων, «αναθέτω έργο σε κάποιον» (π.χ. στην τραγωδία *Αντιγόνη* ο χορός των γερόντων λέει στον Κρέοντα: *νεωτέρῳ τῳ τοῦτο βαστάζειν πρόθες* «ανάθεσέ το σε κάποιον νεότερο», αναφερόμενος στη φύλαξη τού νεκρού), αλλά ο μέσος τύπος *προτίθεμαι* σήμαινε «αναθέτω κάτι στον εαυτό μου», από όπου η σημασία «έχω σκοπό να κάνω κάτι». Έτσι, η *πρόθεση* απέκτησε τη σημασία τού σκοπού (πβ. στον Αριστοτέλη: *τέλος ἂν ἔχοι ἡ ἐξ ἀρχῆς πρόθεσις*). Κατ' επέκταση, στη σύγχρονη γλώσσα η πρόθεση πήρε τη σημασία «προαίρεση» σε φράσεις όπως «δεν είχε κακή πρόθεση» ή «δεν υπήρχε πρόθεση» κ.λπ.

Την ίδια περίπου τοπική σημασία τού *προ-* ανιχνεύουμε και στον γραμματικό όρο *πρόθεση*, προφανώς επειδή η γραμματική πρόθεση «προτίθεται», μπαίνει μπροστά από το ουσιαστικό σε εμπρόθετους προσδιορισμούς ή μπροστά από άλλη λέξη προκειμένου για σύνθετα (ο σχολιαστής τού Διονυσίου τού Θρακός γράφει ότι *τὸ ἐπίρρημα πρὸς ῥῆμα φέρεται, διὸ καὶ οὕτως ὠνομάσθη, ἡ δὲ πρόθεσις ὀνόματι συντίθεται καὶ παρατίθεται* «μπαίνει δίπλα σε όνομα ή μέσα σε σύνθετο όνομα», εννοώντας ότι και στις δύο περιπτώσεις είναι μπροστά από όνομα). Μετάφραση τού ελληνικού *πρό-θεσις* είναι ο λατινικός όρος *praepositio* (από όπου τα γαλλ. *preposition*, γερμ. *Präposition*, ιταλ. *preposizione*, ρουμ. *prepoziție*, ισπ. *preposición* κ.λπ.).

Η εκκλησιαστική σημασία τής λέξης «τελετή τής προετοιμασίας των Τιμίων Δώρων για τη Θεία Ευχαριστία» παραπέμπει πάλι στην έννοια τής τοποθέτησης μπροστά σε κάτι. Η αφετηρία τής σημασίας βρίσκεται στην Π.Δ. (π.χ. στην Έξοδο: *καὶ ἔθηκεν τὴν τράπεζαν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου [...] προέθηκεν ἐπ' αὐτῆς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔναντι Κυρίου, ὃν τρόπον συνέταξεν Κύριος τῷ Μωυσῇ*). Στην εβραϊκή λατρεία οι «άρτοι τής προθέσεως» ήταν άρτοι που τοποθετούσαν στον Ναό πάνω σε μια τράπεζα, για να τους προσφέρει ο ιερέας στον Θεό. Έτσι, στη μετέπειτα εκκλησιαστική λειτουργική πράξη η λέξη *πρόθεση* σήμαινε την προσκομιδή τού άρτου, την προετοιμασία του δηλαδή για τη Θεία Ευχαριστία και συνεκδοχικά την ίδια την κόγχη τού ιερού, όπου γίνεται αυτή η τελετή.

Τέλος, η ιατρική σημασία «πρόσθετο (τεχνητό) μέλος» φαίνεται να έχει διαφορετική προέλευση: Προέρχεται από το γαλλ. *prothèse*, που ανάγεται στο ελληνικό *πρόσθεσις*, μέσω τού υστερολατινικού *prothesis*, το οποίο προφανώς παρασυνδέθηκε προς το *prosthesis*.

προθεσμία

< αρχ. *προθεσμία* (ενν. *ἡμέρα / ὥρα*) «(ημέρα) προσδιορισμένη ή θεσπισμένη από πριν» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *προθέσμιος* (απαντά ως ελνστ.) < *προ-* + *θέσμ(ιος)* < αρχ. *θεσμός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προθεσμι-ακός < *προθεσμί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, πβ. κ. *περιουσι-ακός*.

ΣΥΝΘ. -πρόθεσμος: *βραχυ-πρόθεσμος, εκ-πρόθεσμος, εμ-πρόθεσμος, ληξι-πρόθεσμος, μακρο-πρόθεσμος, μεσο-πρόθεσμος*.

προθήκη

ελνστ. < *προ-* + αρχ. *θήκη* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-θήκη, συν-θήκη*. Στο σύγχρονο λεξιλόγιο η λ. έχει χρησιμοποιηθεί επίσης ως απόδ. τής λ. *βιτρίνα* (γαλλ. αρχής).

πρόθημα

λόγ. [1898], από θ. τού αρχ. ρ. *προτίθημι* «θέτω εμπρός», για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Η λ. είναι μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Präfix* και σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *ἐπίθημα* (βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

πρόθημα

Οι γλωσσολογικοί όροι ***πρόθημα, επίθημα, ένθημα*** μερικές φορές συνυπάρχουν με τους τύπους ***πρόθεμα, επίθεμα, ένθεμα***. Η εναλλαγή των θεμάτων *θη- / θε-* (τού ρ. *τί-θη-μι / τί-θε-μαι*) συναντάται ήδη σε αρχαία και ελληνιστικά κείμενα (π.χ. *ἐπί-θημα / ἐπί-θεμα, ἔν-θημα / ἔν-θεμα*), πράγμα που σημαίνει ότι ο σχηματισμός και των δύο σειρών είναι σωστός, αν και συνηθίζεται περισσότερο η πρώτη (με το θέμα *θη-*).

προθρομβίνη «πρωτεΐνη τού αίματος»

< *προ-* + *θρόμβ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίνη*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *prothrombine*.

πρόθυμος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 7.1.4: *πολὺ προθυμότερον προσχωρεῖν ἑτοῖμοι ἦσαν*] < *προ-* + *θυμός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προθυμία < αρχ. *προθυμ-ία* [ήδη ομηρικό, Ἰλ. Β 588: *ἐν δ' αὐτὸς κίεν ᾗσι προθυμίῃσι πεποιθώς*].

ΣΥΝΘ. προθυμο-: *προθυμο-ποιούμαι* (ελνστ.), *προθυμο-ποίηση* (ελνστ.).

πρόθυρο

< αρχ. *πρόθυρον* < *προ-* + *-θυρ(ον)* < *θύρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-θυρο*.

προιάρι «είδος βάρκας»

< αρχ. *πλοιάριον* (με αφομοίωση /l/ – /r/ > /r/ – /r/), υποκορ. τού ουσ. *πλοῖον* (βλ.λ.).

προϊδεάζω «προετοιμάζω»

λόγ. [1856], < *προ-* + *-ιδε(άζω)* < *ιδέα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προϊδεασ-μός.

προίκα

< αρχ. *προίξ, -οικός* (από την αιτ. *προῖκα*) [ήδη ομηρικό] < *προ-* + θ. *ἱκ-* τού ρ. *ἵκω* «φθάνω, απλώνω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *ἱκ-ανός, ἱκ-έτης, ἐφ-ικτός, ἀφ-ικ-νοῦμαι (-έο-)*. Ο σχηματισμός τής λέξεως δείχνει ότι αρχικά δήλωνε αυτόν που «απλώνει τα χέρια, για να λάβει ή να δώσει (το νυφικό τίμημα)» και είναι παρόμοιος με των λιθ. ρημάτων *siekiù, siekti* «απλώνω το χέρι, περιμένω με ανοιχτό το χέρι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προικίζω < ελνστ. *προικ-ίζω* (η γενικότ. σημ. «δωρίζω» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *doter*)

προίκι-ση, λόγ. [1859], < *προικί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

προικιό < μεσν. *προικ-ιό(ν)* (με συνίζηση) < *προικίον*, υποκορ. τού αρχ. *προίξ, -οικός*

προικώος < ελνστ. *προικ-ῷος* (πβ. κ. *μητρ-ῷος, πατρ-ῷος*).

ΣΥΝΘ. προικο-: *προικο-δότηση* (μεσν.), *προικο-δοτώ* (μεσν.), *προικο-σύμφωνο* (μεσν.), *προικο-δοσία* (λόγ. [1840]), *προικο-θήρας* (λόγ. [1875]), *προικο-θηρία* (λόγ. [1888]), *προικο-λήπτης* (λόγ. [1894]), *προικο-δότης, προικο-θηρώ* κ.ά.

προϊόν

αρχ., αρχική σημ. «αυτό που προχωρεί, που προπορεύεται», ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *προϊών, -όντος* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *produit*.

προΐσταμαι

αρχ., αρχική σημ. «στέκομαι εμπρός – τίθεμαι επί κεφαλής, είμαι αρχηγός» (το ενεργ. *προΐστημι* σήμαινε «τοποθετώ εμπρός ή ενώπιον, στήνω») [ήδη ομηρικό], < *προ-* + *ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ίσταμαι, καθ-ίσταμαι, συν-ίσταμαι, υφ-ίσταμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προϊστάμενος, ουσιαστικοπ. μτχ. ενεστ. τού αρχ. *προΐσταμαι*.

προϊστορία

λόγ. [1891], μεταφορά τού (εν μέρει) ελληνογενούς γαλλ. *préhistoire*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προϊστορ-ικός, λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *préhistorique*.

προϊών «προοδευτικά εξελισσόμενος»

αρχ., μτχ. ενεστ. τού ρ. *πρόειμι* «προχωρώ – προπορεύομαι» (πβ. την αρχ. φρ. *προϊόντος τοῦ χρόνου*) < *προ-* + *εἶμι* «έρχομαι, θα πάω, θα έλθω», για το οποίο βλ.λ. *ιόν*. Στη σημ. «αυξανόμενος προοδευτικά» η λ. αποδίδει το γαλλ. *progressif*.

πρόκα

< βεν. *broca* / ιταλ. *brocca* «βλαστός, καρφί» < υστλατ. *broccus* «οδοντωτός», πιθ. κελτ. αρχής, πβ. ιρλ. *brocc* «ασβός» (που έχει αιχμηρά και προεξέχοντα δόντια).

προκαθήμενος

ΕΤΥΜ. αρχ. μτχ. τού ρ. *προκάθημαι* «κάθομαι μπροστά – προΐσταμαι, αναλαμβάνω την ηγεσία» < *προ-* + *κάθημαι* (βλ.λ. *κάθομαι*), πβ. κ. *επι-κάθημαι*.

ΣΗΜΑΣ. Η μτχ. δήλωσε ήδη από την Αρχαιότητα τους ηγέτες ή προεστώτες (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 758d: *ἀεὶ δεῖ τοῦτο εἶναι τὸ προκαθήμενον τῆς πόλεως κύριον καὶ διαλύσεων, τῶν τε κατὰ νόμους τῶν τε ἐξαίφνης προσπιπτουσῶν τῇ πόλει*). Η σημ. «επί κεφαλής, ηγέτης» διατηρήθηκε στα ελνστ. κείμενα και αργότερα ειδικεύτηκε στη δήλωση τού κατόχου εκκλησιαστικού αξιώματος (πβ. Κυρίλλ. Σκυθοπ. *Βίος Σάβα* 154: *τῆς εἰς τύπον καὶ τόπον θεοῦ προκαθημένης ἱερωσύνης*).

προκαθορίζω

λόγ. [1844], < *προ-* + *καθορίζω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prédeterminer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προκαθορισ-μός, λόγ. [1891].

προκαλύπτω → καλύπτω

προκαλώ

< αρχ. *προκαλῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «καλώ μπροστά – καλώ σε μάχη», < *προ-* + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-καλώ, μετα-καλώ, συγ-καλώ*. Ήδη από την Αρχαιότητα απαντά η σημερινή σημ. «προξενώ, επιφέρω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρόκληση < αρχ. *πρόκλη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.1.10-11: *ἐνθαῦτα μουνομαχίη τριφασίη ἐκ προκλήσιός σφι ἐγένετο*] (πβ. αρχ. *κλῆ-σις* < *καλῶ*)

προκλητικός < ελνστ. *προκλη-τικός* (η σημ. «σεξουαλικά διεγερτικός» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *provocant*)

προκλητικ-ότητα, λόγ. [1892], < *προκλητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. α-πρόκλητος (λόγ. [1841]).

προκάνω «προλαβαίνω»

< αρχ. *προκάμνω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἔλεγ.* 1.925: *οὔτε γὰρ ἂν προκαμὼν ἄλλῳ κάματον μεταδοίης*], αρχική σημ. «κοπιάζω, μοχθώ (εκ των προτέρων) – εξαντλούμαι» (κατά το σχήμα *κάμνω* > *κάνω*), < *προ-* + *κάμνω* (βλ.λ. *κάνω*). Την ελνστ. εποχή συναντούμε τη σημ. «στενοχωριέμαι, αδημονώ από πριν» και, κατ' επέκταση, «προλαβαίνω» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Θουκ. ἰδιωμ.* 12.5-7: *περιγίνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάμνειν καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέροις τῶν ἀεὶ μοχθούντων φαίνεσθαι*· Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 47.42.3: *οἷα ἄν τινες ἔν τε τῷ παραχρῆμα κινδυνεύσοντες καὶ τῷ μέλλοντι προκάμνοντες εἴποιεν*).

προκάτ

συντετμ. τύπος των όρων *προκατ(ασκευασμένος)* και *προκατ(ασκευή)*, που αποτελούν μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *prefab*, συντετμ. τύπο τού *prefabricated*.

προκαταβάλλω

ελνστ., αρχική σημ. «τοποθετώ, ορίζω εκ των προτέρων (π.χ. θεμέλια)», < *προ-* + αρχ. *καταβάλλω* (βλ.λ.). Η σημ. «προπληρώνω» είναι ελνστ. και πρωτοαπαντά σε επιγραφή τού 2ου αι. π.Χ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προκαταβολή < ελνστ. *προκαταβολ-ή*, πβ. κ. *βολή – βάλλω*

προκαταβολ-ικός, λόγ. [1856].

προκαταλαμβάνω

αρχ., αρχική σημ. «κυριεύω πρώτος ή από πριν», < *προ-* + *καταλαμβάνω* (βλ.λ.). Η σημ. «επηρεάζω εκ των προτέρων, προδιαθέτω» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αισχίνη *Περὶ παραπρ.* 108: *προκαταλαβόντα τὰ Φιλίππου ὦτα τοῖς ἄλλοις λόγον μὴ καταλιπεῖν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προκατάληψη < αρχ. *προκατάληψ-ις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], πβ. αρχ. *λῆψ-ις* < *λαμβάνω*

προκατειλημμένος, μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου τού αρχ. *προκαταλαμβάνω* → Η σημ. «επηρεασμένος αρνητικά ως προς την κρίση» είναι ελνστ. (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 33.11.5: *ὧν ἡ σύγκλητος οὐδ' ἀνέχεσθαι δικαιολογουμένων ἠβουλήθη, προκατειλημμένη ταῖς ὑπὸ τοῦ νεωτέρου διαβολαῖς*).

προκαταρκτικός

ελνστ. < αρχ. *προκατάρχω* «αρχίζω πρώτος, ξεκινώ» < *προ-* + *κατ(α)-* + *ἄρχω*, στη σημ. «αρχίζω» (βλ.λ. *αρχίζω*), πβ. κ. ελνστ. *ἀρκτικός* < αρχ. *ἄρχω, -ομαι*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

προκαταρκτικός

Από το αρχ. *ἄρχω* και τα σύνθετά του σχηματίζονται επίθετα σε ***-αρκτικός*** (όχι *αρτικός): *αρκτικός, προ-κατ-αρκτικός, αντ-αρκτικός (κύκλος), εν-αρκτικός, υπ-αρκτικός*. Ο τύπος **προκαταρ-τικός* (χωρίς *-κ-*) είναι εσφαλμένος.

προκατασκευάζω → κατασκευάζω, προκάτ

προκατειλημμένος → προκαταλαμβάνω

προκάτοχος
< *προ-* + *κάτοχος* (βλ.λ. *κατοχή*), όχι απευθείας από το αρχ. *προκατέχω* «καταλαμβάνω ή κατέχω από πριν».

προκείμενος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 91: *οἱ δ' ἐπ' ὀνείαθ' ἑτοῖμα προκείμενα χεῖρας ἴαλλον*], μτχ. τού ρ. *πρόκειμαι* «είμαι τοποθετημένος μπροστά ή ενώπιον κάποιου – (για θέμα) παρουσιάζομαι», που χρησιμοποιείται στην Αρχ. Ελληνική ως παρακ. τού ρ. *προτίθημι* (βλ.λ. *κείμαι*). Το ουδ. *προκείμενο(ν)* μαρτυρείται από την Αρχαιότητα με τη σημ. «θέμα, ζήτημα» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 457d: *φιλονικοῦντας ἀλλ' οὐ ζητοῦντας τὸ προκείμενον ἐν τῷ λόγῳ*). Το γ΄ πρόσωπο ***πρόκειται*** «μέλλει να συμβεί» είναι ήδη αρχ. και έχει αφετηρία του τη σημ. «έχει προσδιοριστεί (ως ζήτημα, έπαθλο ή πρόβλημα)».

προκεχωρημένος
λόγ. σχηματισμός τής μτχ. *προχωρημένος* (αντί τού ορθού αρχ. *προκεχωρηκώς, -ότος*, μτχ. παρακ. τού ρ. *προχωρῶ*) ως απόδ. τού γαλλ. *avancé*.

προκηρύσσω → κήρυκας

πρόκληση → προκαλώ

προκλιτικός
λόγ. [1860], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *proclitica* (πληθ.). Ο όρος δηλώνει άτονες λέξεις (π.χ. άρθρα, μονοσύλλαβες προθέσεις και συνδέσμους, μονοσύλλαβες προσωπικές αντωνυμίες), που τίθενται αμέσως πριν (λατ. *pro-*) από τις λέξεις με τις οποίες έχουν στενή συντακτική σχέση.

προκόβω
< αρχ. *προκόπτω* «προοδεύω, προχωρώ» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] (με αφετηρία την κοπή δέντρων για τη διάνοιξη δρόμων ήδη στην Αρχαιότητα) < *προ-* + *κόπτω* (πβ. κ. *κόπτω* > *κόβω*, βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-κόπτω, συγ-κόπτω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προκοπή < ελνστ. *προκοπ-ή* «πρόοδος (στην πορεία), ευημερία» < αρχ. *προκόπτω*, πβ. κ. *ανα-κόπτω – ανα-κοπή*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

προκόβω, προκοπή, χαΐρι
Η πορεία εμπρός, δηλ. η πρό-οδος, η εξέλιξη, προϋποθέτει τη διάνοιξη τού δρόμου, την άρση των εμποδίων. Έτσι, αυτός που π.χ. κόβει τα δέντρα για τη διάνοιξη οδού, αυτός που ***προ-κόπτει***, προχωρεί, προ-οδεύει. Η ***προ-κοπή***, λοιπόν, γίνεται κίνηση προς τα εμπρός, πρόοδος. Ήδη στην Αρχαιότητα οι λέξεις ***προκόπτω*** και ***προκοπή*** είχαν αυτή τη σημασία: *τί δ' ἂν προκόπτοις, εἰ θέλεις ἀεὶ στένειν;* «τι προκοπή θα κάνεις, αν συνεχώς αναστενάζεις;» (Ευριπίδη *Άλκηστις*), *ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν προκόπτοιεν οἱ μαθηταί, ἔφη, ἐὰν τοὺς προέχοντας διώκοντες τοὺς ὑστεροῦντας μὴ ἀναμένωσι* «στην ερώτηση πώς θα μπορούσαν να προοδεύσουν οι μαθητές, είπε: εάν κυνηγούν αυτούς που υπερέχουν και δεν περιμένουν αυτούς που υστερούν» (Διογένης Λαέρτιος). Από τη λ. *προκοπή* πλάστηκε το κύριο όνομα ***Προκόπιος***. Στη μεσαιωνική περίοδο το *προκόπτω* μεταπλάστηκε σε ***προκόβω***, ακολουθώντας τον μεταπλασμό τού αρχ. ***κόπτω*** σε ***κόβω***.
Στη λαϊκή γλώσσα, παράλληλα με τη λέξη προκοπή χρησιμοποιήθηκε πολύ και η τουρκική λέξη ***χαΐρι*** (τουρκ. *hayir*), που έχει την ίδια σημασία. Μάλιστα, είναι πολύ συνηθισμένη η έκφραση «χαΐρι και προκοπή», η οποία σημαίνει δύο φορές το ίδιο πράγμα, όπως συμβαίνει εμφατικά και με άλλες εκφράσεις, π.χ. «χρόνια και ζαμάνια» (τουρκ. ***zaman*** «χρόνος, καιρός») κ.ά. Πλάστηκε επίσης το εκφραστικό σύνθετο ***ανεπρόκοπος*** και με βάση το *χαΐρι* το συνώνυμό του ***αχαΐρευτος***.

προκοίλι
< **προ-κοίλι(ον)*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού μεσν. επιθ. *προκοίλιος* < *προ-* + *-κοίλ(ιος)* < αρχ. *κοιλία*.

προκοπή → προκόβω

πρόκριμα
ελνστ. < αρχ. *προκρίνω* «προτιμώ, επιλέγω» (βλ.λ.). Η λ. πρωτοσπαντά στην Κ.Δ. με τη σημ. «προκατάληψη – εκ των προτέρων κρίση» (Α΄ Τιμόθ. 5,21: *ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προκριματ-ικός, λόγ. [1883].

προκρίνω
αρχ., αρχική σημ. «επιλέγω, προτιμώ», < *προ-* + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-κρίνω, επι-κρίνω, συγ-κρίνω*. Ο μέσ. τύπος *προκρίνομαι* έχει ήδη από την Αρχαιότητα τη σημ. «προτιμώμαι (ανάλογα με τη διαδικασία επιλογής)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.26: *προεκρίθη τε δὴ ἐκ πάντων τῶν συμμάχων ἐθελοντὴς Ἔχεμος ὁ Ἠερόπου τοῦ Κηφέος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόκριση < αρχ. *πρόκρι-σις* «προτίμηση – προηγούμενη κρίση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτικ.* 298e.13: *ἢ τῶν πλουσίων ἐκ προκρίσεως ἢ σύμπαντος αὖ τοῦ δήμου τοὺς λαχόντας*].

πρόκριτος
ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «εκλεγμένος, επιλεγμένος μεταξύ ή προ των άλλων», < ρ. *προκρίνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Από την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε τη σημ. «εκλεγμένος (από κατάλογο υποψηφίων)» (πβ.

Αριστ. *Πολιτ.* 1298b: *ἐνίων μὲν αἱρετοί, ἐνίων δὲ κληρωτοί, καὶ κληρωτοὶ ἢ ἁπλῶς ἢ ἐκ προκρίτων*), ενώ στη ρωμαϊκή πολιτική ορολογία αποτελεί τίτλο αποδιδόμενο σε ηγετικά μέλη τής Συγκλήτου (πβ. Δίων. Κασσ. *'Ρωμ.'Ιστ.* 53.1.3: *πρόκριτος τῆς γερουσίας ἐπεκλήθη*).

προκρούστειος
λόγ. [1871], < αρχ. *Προκρούστης* (με παραγ. τέρμα *-ειος*), όν. μυθικού ληστή που ακρωτηρίαζε τα θύματά του, ανάλογα με το αν έφθαναν ή ξεπερνούσαν το μήκος συγκεκριμένου κρεβατιού, < ρ. *προκρούω* «τεντώνω, τανύω» < *προ-* + *κρούω* (βλ.λ.).

προκυμαία
μεσν. (κατά το θηλ. των επίθ. σε *-αῖος*) < ελνστ. *προκυμία* < *προ-* + *-κυμ(ία)* < αρχ. *κῦμα*.

προκύπτω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *προ-* + *κύπτω* «σκύβω» (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-κύπτω, επι-κύπτω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκύβω μπροστά ή προς τα έξω (για να δω)» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 496-7: *κἄρτι προκύπτω ἔξω τείχους καὶ λωποδύτης παίει ῥοπάλῳ με τὸ νῶτον*) → ελνστ. σημ. (μτφ.) «απορρέω, παράγομαι ως αποτέλεσμα» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ὑπόμν. Κατὰ Ἰωάνν.* 1.157: *τὸ θεῖον ἐκ Πατρὸς προέκυψε γέννημα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόκυψη < ελνστ. *πρόκυψ-ις* «προσκύνηση».

προλαβαίνω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προλαμβάνω* «δέχομαι, λαμβάνω εκ των προτέρων – φθάνω ή επιτελώ νωρίτερα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 7.7.3-8.1: *ἐπειδὰν δὲ προλάβῃ ὁ λαγῶς τῷ δρόμῳ, ὥστε μὴ ἐφορᾶν ἔτι αὐτόν, τὰς σκύλακας ἱέναι*] (μεταπλ. κατ' αναλογίαν προς το σχήμα *λαμβάνω* > *λαβαίνω, κατα-λαβαίνω*) < *προ-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.). Πβ. κ. *πρόληψη*.

προλαλήσας «αυτός που μίλησε προηγουμένως» ελνστ. μτχ. αορίστου τού αρχ. *προλαλῶ (-έω)* < *προ-* + *λαλῶ* (βλ.λ.).

προλαμβάνω → προλαβαίνω

προλεγόμενα
αρχ. ουδ. πληθ. τής μτχ. μέσου ενεστ. *προλεγόμενος* (ρ. *προλέγω*). Η σημ. «πρόλογος» απαντά σε σχολιαστές τής ελνστ. εποχής (π.χ. *Ἡλίου* απόσπ. 4.27: *ὡς εἴρηται ἡμῖν ἐν τοῖς τῆς Πορφυρίου εἰσαγωγῆς προλεγομένοις*). Από αυτή τη λέξη σχηματίστηκε κατόπιν το ν.λατ. *prolegomena*, από το οποίο προήλθαν διάφοροι ξένοι όροι (π.χ. γαλλ. *prolégomènes*).

προλέγω → λέγω

προλειαίνω
λόγ. (κατά το απλό *λειαίνω*) < ελνστ. *προλεαίνω* < *προ-* + αρχ. *λεαίνω / λειαίνω* < *λεῖος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προλείαν-ση, λόγ. [1879].

προλετάριος
μεταφορά τού ιταλ. *proletario* < γαλλ. *prolétaire* < λατ. *proletarius* < *proles, -is* «γόνος, απόγονος – γενεά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προλεταρι-ακός < *προλετάρι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
προλεταρι-άτο < ιταλ. *proletariato* < γαλλ. *prolétariat* < *prolétaire* (βλ. ανωτέρω).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
προλετάριος
Ως ***proletarius*** ήταν γνωστός στην αρχαία ρωμαϊκή κοινωνία ο πολίτης που δεν ανήκε σε αναγνωρισμένη τάξη (με βάση την καταγωγή και το εισόδημα), αλλά προσέφερε στην πατρίδα μόνο τους απογόνους του (λατ. *proli*), προκειμένου να ενταχθούν και να υπηρετήσουν στον στρατό. Ο Αυγουστίνος έδωσε τον εξής χαρακτηριστικό ορισμό: *proletarii illi, qui eo quod proli gignendae vacabant* «προλετάριοι είναι εκείνοι που ασχολούνται μόνο με το να φέρνουν στον κόσμο απογόνους». Στο περιώνυμο *Κοινωνικό Συμβόλαιο (Contrat Social)* τού Ρουσσώ ο όρος αποδίδεται στον εργάτη που έχει έσοδα μόνον από χειρωνακτική εργασία. Με αυτόν τον τρόπο η λέξη έφθασε να τοποθετηθεί σε αντιδιαστολή προς τους όρους *capitaliste* «κεφαλαιοκράτης» και *bourgeois* «αστός», πράγμα που απαντά εκτενώς πλέον στα έργα τού Μαρξ και άλλων θεωρητικών τού σοσιαλισμού (από το 1848 και εξής). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θητεύω*.

πρόληψη
< ελνστ. *πρόληψις*, από θ. τού αρχ. *προλαμβάνω* (πβ. αρχ. *λῆψις – λαμβάνω, κατα-λαμβάνω, περι-λαμβάνω*) < *προ-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.). Η λ. σήμαινε την «έμφυτη ιδέα ή αντίληψη», δηλώνοντας γνώμη που δεν αποκτήθηκε μέσω πείρας (π.χ. *ἔμφυτοι προλήψεις, κοινὴ πρόληψις τῶν ἀνθρώπων*, φρ. των Στωικών φιλοσόφων).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προληπτικός < ελνστ. *προληπ-τικός* «αυτός που προλαμβάνει».

πρόλοβος → λοβός

πρόλογος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Βάτρ.* 1197: *ληρεῖς· ἐγὼ δὲ τοὺς προλόγους καλῶς ποιῶ*], αρχική σημ. «το μέρος τού δράματος (συνήθ. μονόλογος) που προηγείται τής εισόδου τού χορού και τής πρώτης πράξης», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *προλέγω* (πβ. κ. *λόγος – λέγω*) < *προ-* + *λέγω* (βλ.λ.). Η λ. διαδόθηκε μέσω τού λατ.

prologus σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. και γαλλ. *prologue*, γερμ. *Prolog*, ισπ. *prólogo* κ.λπ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προλογ-ικός
προλογίζω < ελνστ. *προλογ-ίζω*
προλόγισ-μα < *προλογισ-* (*προλογίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

προλύτης
< όψιμο ελνστ. *προλύται* (πληθ.), όπως αποκαλούνταν επί Ιουστινιανού οι σπουδαστές τής νομικής που βρίσκονταν στο πέμπτο έτος σπουδών τους (ενώ ο όρος *λύται* αποδιδόταν σε όσους βρίσκονταν στο τέταρτο έτος) < *προ-* + *λύται*, που ανάγεται στο αρχ. ρ. *λύω*.

πρόμαχος
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «αυτός που μάχεται μπροστά, στην πρώτη γραμμή τού μετώπου», < *προ-* + *-μαχ(ος)* < θ. τού ρ. *μάχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-μαχος*, *επί-μαχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προμαχώ < αρχ. *προμαχ-ῶ (-έω)* «μάχομαι από μπροστά, στην πρώτη γραμμή τού μετώπου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. το επίγραμμα στον τύμβο τού Μαραθώνα, *Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι, χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν* (αποδίδεται στον Σιμωνίδη)]
προμαχώνας < ελνστ. *προμαχ-ών, -ῶνος*, συγκεκομμένος τ. τού αρχ. *προμαχεών* < *πρόμαχος*.

προμελετώ
< αρχ. *προμελετῶ (-άω)* «μελετώ από πριν, προετοιμάζω» < *προ-* + *μελετῶ* < *μελέτη* (βλ.λ.). Η νομ. σημ. «προσχεδιάζω (αξιόποινη πράξη)» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Λόγ. παραινετ. ἀσκητ.* 47.481: *τὰ γὰρ τότε συμβεβηκότα δεινὰ ἦν μὲν ἱκανὰ καὶ προμελετηθέντα τὴν ἐκείνου σκοτῶσαι ψυχήν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προμελέτη, λόγ. [1814], απόδ. τού γαλλ. *préméditation*.

προμετωπίδα
< ελνστ. *προμετωπίς, -ίδος*, αρχική σημ. «στολίδι στο μέτωπο ζώου (κυρ. ίππου)», < *προ-* + *-μετωπ(ίς)* < αρχ. *μέτωπον* (βλ.λ.).

Προμηθέας
από την αιτ. πτώση τού αρχ. *Προμηθεύς, -έως* (αντίθετο τού ον. *Ἐπιμηθεύς*, που ερμηνεύθηκε «αυτός που σκέπτεται εκ των υστέρων») < επίθ. *προμηθής* «προνοητικός, προβλεπτικός» < *προ-* + *-μηθ(ής)* < ουσ. **μῆθ-ος* (πβ. κ. *Διο-μήδ-ης* < ουσ. *μῆδ-ος*), το οποίο ανάγεται μάλλον σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **men- / *men-dh-*, ρίζας ευρείας διαδόσεως που συνδ. με τη σκέψη και με πνευματικές δραστηριότητες, απαντά δε στο αρχ. *μανθάνω* (βλ.λ. *μαθαίνω*). Αξιοσημείωτα ομόρριζα σε αυτή την περίπτωση θα ήταν οι λ. *μαίν-ομαι, μαν-ία, μάν-τις (-της), μέν-ος, μνή-μη, αὐτό-μα-τος* και ίσως το αρχ. ουσ. *μῆ-τις* «σύνεση, φρόνηση». Βλ. κ. *προμηθεύω*.

προμηθεύω
< ελνστ. *προμηθεύομαι* «προνοώ, φροντίζω» (αντί τού αρχ. *προμηθοῦμαι, -έο-* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο]) < αρχ. επίθ. *προμηθ(ής)* (με παραγ. τέρμα *-εύω / -εύομαι*), για το οποίο βλ.λ. *Προμηθέας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προμήθεια < αρχ. *προμήθ-εια* «πρόβλεψη, πρόνοια» < επίθ. *προμηθ-ής* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *provision*). Η σημ. «αμοιβή» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *commission*
προμηθευτής < μεσν. *προμηθευ-τής* «προνοητικός» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *pourvoyeur*)
προμηθευτικός < μεσν. *προμηθευ-τικός*.

προμήκης
αρχ. < *προ-* + *-μήκ(ης)* < *μῆκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-μήκης, επι-μήκης*.

προμηνύω → μηνύω

πρόναος → ναός

προνήπια → νήπιο

πρόνοια
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *πρόνους (-οο-)* < *προ-* + *νοῦς* (βλ.λ.). Τα σύνθετα σε *-νοια* είναι συχνά στην Ελληνική: *έν-νοια, διά-νοια, μετά-νοια, παρά-νοια, υπό-νοια*. Η φρ. *θεία πρόνοια* είναι ήδη αρχ. (πβ. Ευριπ. *Φοίν.* 636-7: *ἀληθῶς δ' ὄνομα Πολυνείκη πατὴρ ἔθετό σοι θείᾳ προνοίᾳ νεικέων ἐπώνυμον*).

προνόμιο
< ελνστ. *προνόμιον* «κατ' εξαίρεσιν δικαίωμα», άλλος τύπος τού συνωνύμου *προνομία*, < *προ-* + *-νόμ(ιον)* < αρχ. *νόμος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προνομι-ακός, λόγ. [1845], < *προνόμι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. προνομι-ούχος, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *privilégié*.

προνουντσιαμέντο «διάγγελμα πραξικοπηματιών»
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *pronunziamento* < ισπ. *pronunciamento* «διάγγελμα, διακήρυξη (στασιαστικού ή ανατρεπτικού χαρακτήρα)» < ρ. *pronunciar* «διαγγέλλω, διακηρύττω, ανακοινώνω» < λατ. *pronuntiāre* (ίδια σημ.) < *pro-* «προ-» + *-nunti(are)* < *nuntius* «αγγελιαφόρος».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. –ως πολιτικός όρος– εισήχθη στην Ευρώπη από την Ισπανική τής Λατινικής Αμερικής, για να δηλώσει κυρίως την αναγγελία πραξικοπήματος από στρατιωτικά κινήματα *(juntas)*.

προνοώ
< αρχ. *προνοῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 526: *δόλον δ' οὔ τι προνόησαν*] < *προ-* + *νο(ῶ)* < *νόος / νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-νοώ, κατα-νοώ, παρα-νοώ, υπο-νοώ*. Βλ. κ. *πρόνοια*.

πρανύμφη → **νύφη**

προξενείο
< λόγ. [1833] *προξεν(εῖον)*, που σχηματίστηκε (με παραγ. τέρμα *-εῖον*) από το αρχ. *πρόξενος* «διπλωματικός αντιπρόσωπος, πρέσβης» (βλ.λ.) ως απόδ. τού γαλλ. *consulat*.

προξενεύω
< ρ. *προξενώ*, με αλλαγή ληκτικού τέρματος κατά τα ρ. σε *-εύω* τού ίδιου σημασιολογικού πεδίου (π.χ. *παντρ-εύω, νυμφ-εύω*), το οποίο προέρχεται από τη λ. *πρόξενος* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι το ελνστ. *προξενητής* (< αρχ. *προξενῶ*) απαντά με τη σημ. «μεσολαβητής γάμου» ήδη από τον 6ο αι. μ.Χ. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πρόξενος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προξεν-ιό < *προξεν(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ιό*
προξενιά (η) «προξενιό» < αρχ. *προξεν-ία* «συνθήκη μεταξύ πόλεως ή έθνους και ξένων – δικαιώματα ή προνόμια τού προξένου» < *πρόξεν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*.

πρόξενος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *προ-* + *ξένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρά-ξενος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επίσημος ξένος – εκπρόσωπος ξένου κράτους» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.85: *Νικίας γὰρ Κρὴς Γορτύνιος πρόξενος ὢν πείθει αὐτοὺς ἐπὶ Κυδωνίαν πλεῦσαι*) → αρχ. σημ. «προστάτης, βοηθός, υποστηρικτής» (πβ. Αισχ. *Ἱκέτ.* 418-20: *φρόντισον καὶ γενοῦ πανδίκως εὐσεβὴς πρόξενος· τὰν φυγάδα μὴ προδῷς*) → ήδη ελνστ. σημ. «αίτιος, υπαίτιος» (πβ. Θεοδωρήτ. *Ζητούμ. Παραλειπ.* 80.728: *πρόξενος κακῶν μοι ἡ σὴ γεγένηται παρουσία*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προξενικός < ελνστ. *προξεν-ικός*
προξενώ < αρχ. *προξεν-ῶ (-έω)* «λειτουργώ ως πρόξενος, προστάτης κάποιου» → ήδη αρχ. σημ. «προκαλώ, επιφέρω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.5.14: *οὐδένα πω κίνδυνον προξενήσαντα ὑμῖν ἐθελούσιον*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

πρόξενος, προξενώ, προξενητής
Η αρχ. λ. ***προξενία*** αναφερόταν σε έναν αρχαιοελληνικό θεσμό, κατά τον οποίο μια πόλη αναγόρευε πολίτη άλλης πόλης σε ***πρόξενο***, σε πρόσωπο δηλ. που είχε ως αποστολή του να προστατεύει τους πολίτες της που διαβιούσαν στην άλλη πόλη και να μεριμνά για αυτούς. Γι' αυτό, η λ. *πρόξενος* προσέλαβε κατόπιν τη σημασία «προστάτης, υποστηρικτής». Η *προξενία* αποτελούσε μορφή ***ξενίας*** (βλ.λ. *ξένος* ΣΧΟΛΙΟ), καθ' ότι στην ξενία, εκτός από την υποχρέωση φιλοξενίας τού ξένου, τού ταξιδιώτη κ.λπ., υπήρχε και εθιμική σχέση με αμοιβαία υπόσχεση και υποχρέωση φιλοξενίας μεταξύ των μελών οικογενειών από διαφορετικές πόλεις. Η *προξενία* αποτελούσε μεγάλη τιμή για το πρόσωπο που την ανελάμβανε, τον *πρόξενο*, και επιπλέον οι πόλεις παραχωρούσαν στο εσωτερικό τους σημαντικά προνόμια στους προξένους τους. Η προξενική μάλιστα ιδιότητα είχε πολλές φορές κληρονομικό χαρακτήρα και μεταβιβαζόταν μέχρι την ύστερη ελληνιστική εποχή από πατέρα σε γυιο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι υπήρχαν πολίτες που με δική τους πρωτοβουλία αναλάμβαναν τον ρόλο τού προξένου ανθρώπων από άλλη πόλη: αυτοί ονομάζονταν ***ἐθελοπρόξενοι***.
Η σημασία «αίτιος, υπαίτιος» (π.χ. *πρόξενος κακῶν*) είναι ήδη ελληνιστική και οφείλεται στην επίδραση τής σημασίας «επιφέρω, προκαλώ» τού ρήματος ***προξενῶ*** (αρχική σημ. «λειτουργώ ως πρόξενος, προστάτης κάποιου»), ίσως επειδή η άσκηση των καθηκόντων τού προξένου επέφερε αποτελέσματα στην κατάσταση τού ξένου. Τη σημερινή σημασία απέκτησε η λ. όταν αναπτύχθηκαν οι σύγχρονου τύπου διπλωματικές σχέσεις. Η λ. ***προξενεῖον*** καταγράφεται από τον Κουμανούδη το 1833 ως απόδοση τού γαλλ. ***consulat***. Τέλος, σύμφωνα με τη σημασία «συνιστώ, προτείνω κάποιον σε άλλον (αρχικά κυρ. για εμπορικούς – επαγγελματικούς λόγους)» τού ρ. *προξενῶ*, τα ελληνιστικά παράγωγά του ***προξενητής***, που είχε αρχική σημασία «μεσίτης», δήλωσε επίσης αυτόν που κάνει προξενιό (πβ. το επίσης ελληνιστικό θηλ. ***προξενήτρια*** με την ίδια σημασία). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξένος*.

πρόοδος
αρχ., αρχική σημ. «βάδισμα εμπρός (αλλά επί τής οδού)», < *προ-* + *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἄν-οδος, ἔφ-οδος, μέθ-οδος, σύν-οδος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προοδεύω < ελνστ. *προοδ-εύω* «προπορεύομαι» (πβ. Αθανασ. *Κατὰ Ἀρειαν.* 26.261: *καὶ ὁ Ἰωάννης μὲν, προχειρισθεὶς εἰς τὸ προοδεῦσαι τοῦ Κυρίου, πρὸ ἑαυτοῦ εἶχε τὸν Κύριον*)
προοδευ-τικός, λόγ. [1834], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *progressif / progressiste*
προοδευτ-ισμός < *προοδευτ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *progressisme*.

προοίμιο
< αρχ. *προοίμιον / φροίμιον* (στις τραγωδίες), φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη («συναρπαγή») τής φρ. *πρὸ οἴμης* (αρχ. *οἴμη* «άσμα, ποίημα, ποιητικός λόγος») ή *πρὸ οἴμου* (αρχ. *οἶμος / οἶμος* «δρόμος»). Το αρχ. *οἴμη* ίσως προέρχεται από το αρχ. *οἶμος / οἶμος* (βάσει των ενδείξεων που παρέχουν οι αρχ. φρ. *οἶμος ἀοιδῆς, ἐπέων οἶμον, λύρης οἴμους*), το οποίο ανάγεται σε τύπο **Ϝοῖμος* < **oi-smo-*, που συνδ. με λιθ. *eisme* «κίνηση, βάδισμα» και

πιθ. με το θ. τού ρ. *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω» (βλ.λ. *αφήνω*). Αν η σύνδεση με το *οἶμος* κριθεί παρετυμολογική, τότε το ουσ. *οἴμη* προέρχεται από ανεξάρτητο θ. **soi-* ή **so-m-*, το οποίο απαντά σε παλ. σκανδ. *seiðr* «μαγεία, γοητεία», σανσκρ. *sāman-* «άσμα», χεττ. *išhamāi-* «τραγουδώ». Βλ. κ. *παροιμία*.

προοιωνίζομαι

λόγ. [1865], < *προ-* + αρχ. *οἰωνίζομαι* «παρατηρώ οιωνούς – μαντεύω, προλέγω» (< *οἰωνός*, βλ.λ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

προοιωνίζομαι

Ορισμένες φορές, από επίδραση των συνωνύμων ρημάτων *προ-βλέπω, προ-λέγω, προ-μηνύω* κ.λπ., ακούεται ή γράφεται ο εσφαλμένος ενεργητικός τύπος **προ-οιωνίζω*. Εντούτοις, το αρχ. ρήμα *οἰωνίζομαι* δεν είχε ενεργητικό τύπο **οἰωνίζω* και, ως εκ τούτου, ο τύπος ***προοιωνίζομαι*** είναι ο μόνος σωστός: π.χ. *Οι αυξήσεις των τιμολογίων προοιωνίζονται* (όχι **προοιωνίζουν*) *αντίστοιχη άνοδο τού πληθωρισμού.*

προοπτική

λόγ. [1857], ουσιαστικοπ. θηλ. τού ελνστ. επιθ. *προοπτικός* «προβλεπτικός» < *προ-* + αρχ. *ὀπτικός* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-οπτικός*. Στη σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *perspective*.

προορίζω

ελνστ. < *προ-* + αρχ. *ὁρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-ορίζω, δι-ορίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προορισμός < αρχ. *προορισ-μός* «προηγούμενος ορισμός» → ελνστ. σημ. «προαποφασισμένος σκοπός» (πβ. Ωριγ. *Σχολ. Ματθ.* 13.27: *κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ἐπιταχθέντες τούτοις οὓς καὶ προέγνω καὶ προώρισεν*). Η σημ. «κατεύθυνση προς ορισμένο τόπο» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *destination*.

προπαγάνδα

μεταφορά τού γαλλ. *propaganda* < ν.λατ. *propaganda*, μτχ. τύπος τού λατ. *propago* «μοσχεύω, εμφυτεύω – (μτφ.) επεκτείνω, διαδίδω» < *pro-* + *pa(n)go* «μπήγω – φυτεύω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπαγανδ-ίζω, λόγ. [1896], μεταφορά τού γαλλ. *propagander* (παλαιότ. *propagandiser*)

προπαγάνδι-ση < *προπαγανδί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

προπαγανδισ-μός < *προπαγανδισ-* (*προπαγανδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

προπαγανδισ-τής, λόγ. [1896], μεταφορά τού γαλλ. *propagandiste*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

προπαγάνδα

Ο όρος ***propaganda*** αποτελεί συντομευμένη μορφή τής πλήρους ονομασίας *Congregatio de propaganda fide* «Σύνοδος προς διάδοση τής πίστεως». Επρόκειτο για συνοδικό όργανο τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, το οποίο συνέστησε το 1597 ο Πάπας Κλήμης Η΄ και έθεσε κατόπιν σε λειτουργία το 1622 ο Πάπας Γρηγόριος ΙΕ΄ με σκοπό την αντιμεταρρυθμιστική δράση και την προώθηση τού ιεραποστολικού έργου. Ο Πάπας Πίος Θ΄ χρησιμοποίησε το 1862 αυτό το συνοδικό όργανο, προκειμένου να προωθήσει την πολιτική τού ενωτισμού (Ουνία), δηλ. τον σχηματισμό ελληνόρρυθμων εκκλησιών στην Ορθόδοξη Ανατολή, οι οποίες όμως θα αναγνώριζαν το πρωτείο του. Ήδη από την εποχή τής Γαλλικής Επανάστασης (1789) η λέξη είχε εισέλθει στο πολιτικό λεξιλόγιο και δήλωνε τη συστηματική προσπάθεια διαδόσεως πολιτικών ιδεών.

προπαιδεία

αρχ., αρχική σημ. «προπαρασκευαστική διδασκαλία», < ρ. *προπαιδεύω* < *προ-* + *παιδεύω* (βλ.λ.). Ο τύπος ***προπαίδεια*** «πίνακας υπολογισμού γινομένων» προέκυψε στη σύγχρονη εποχή με αναβιβασμό τού τόνου κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *εγκυκλοπαίδεια* (βλ.λ.).

προπάνιο

μεταφορά τού γαλλ. *propane* < αγγλ. *propane* (με παραγ. τέρμα *-ane*, σύνηθες σε χημ. όρους), από τη φρ. *prop(ionic acid)* «προπανικό οξύ» < γαλλ. *(acide) propionique* (εν μέρει ελληνογενές) < *pro-* «προ-» + *-pion(ique)*, που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. επίθ. *πίων, -ονος* «παχύρρευστος, λιπαρός» < ουσ. *πῖαρ* «ζωικό λίπος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπαν-όλη, μεταφορά τού γαλλ. *propanole* (με επίδρ. τού ουσ. *alcool*, καθώς πρόκειται για αλκοόλη) < *propane* (βλ. ανωτέρω).

προπαντός

< αρχ. φρ. *πρὸ παντός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (ενν. *ἄλλου, ἔργου* κ.λπ.), όπου απαντά η γεν. *παντός* τού επιθ. *πᾶς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπάντων < αρχ. φρ. *πρὸ πάντων* (πβ. το γνωμικό τού Πιττακού, ενός από τους επτά σοφούς: *Πρὸ πάντων σέβου τὸ θεῖον*), πληθ. τής φρ. *πρὸ παντός* (βλ. ανωτέρω).

προπαραλήγουσα

< ελνστ. *προπαραλήγουσα* (ενν. *συλλαβή*), όρος που απαντά στους γραμματικούς, < *προ-* + *παραλήγουσα* (βλ.λ.).

προπαροξύτονος → παροξύτονος

προπάτορας

από την αιτ. τού αρχ. *προπάτωρ, -ορος* «γενάρχης,

πρόγονος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ίστ.* 2.161.3-5: *ὃς μετὰ Ψαμμήτιχον τὸν ἑωυτοῦ προπάτορα ἐγένετο εὐδαιμονέστατος τῶν πρότερον βασιλέων*] < *προ-* + *-πατωρ* < *πατήρ, -τρός* (βλ.λ. *πατέρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπατορικός < ελνστ. *προπατορ-ικός* «σχετικός με τους προπάτορες, τους προγόνους» → Η αναφορά στο αμάρτημα των πρωτοπλάστων (πβ. φρ. *προπατορικό αμάρτημα*) είναι ήδη όψιμη ελνστ. (πβ. Ολυμπιοδ. *Σχολ. Ἱερεμ.* 93.689: *ἐκαθαρίσθη μὲν ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία, ἕκαστος δὲ τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων ὑπέχει λόγον*).

προπέλα

< αγγλ. *propeller* < ρ. *propel* «κινώ εμπρός, προωθώ», που πλάστηκε από το λατ. *propello* (ίδια σημ.) < *pro-* «προ-» + *pello* «ωθώ, ελαύνω».

προπέμπω → πέμπω

πρόπερσι

μεσν. (με σίγηση τού ατόνου /i/ και μετακίνηση τού τόνου κατά διάφορα σύνθ. από *πρό-*) < αρχ. *προπέρυσι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Εὐθύδ.* 272b.10-c.1: *πέρυσιν ἢ προπέρυσιν οὐδέπω ἤστην σοφώ*] < *προ-* + *πέρυσι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπερυσινός < ελνστ. *προπερυσ-ινός* < αρχ. *προπέρυσι*

προπέρσ-ινος < *πρόπερσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ινος*.

προπέτασμα

ελνστ., αρχική σημ. «κρεμαστό χώρισμα, κουρτίνα», < αρχ. *προπετάννυμι* «ξεδιπλώνω μπροστά» (πβ. κ. αρχ. *καταπέτασμα – καταπετάννυμι*) < *προ-* + *πετάννυμι* «ξεδιπλώνω – ανοίγω, απλώνω» (βλ.λ. *πέταλο*). Πβ. κ. *καταπέτασμα, παραπέτασμα*.

προπετής

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «αυτός που γέρνει ή πέφτει μπροστά», < *προ-* + *-πετ(ής)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στα αρχ. ρήματα *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*) και *πέτ-ομαι* «πετώ» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε τις μτφ. σημ. «έτοιμος (για κάτι), ανυπόμονος, αδημονών» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.3.15: *ἐπεὶ δὲ αὐτὸς μὲν προπετὴς ἦν ἐπὶ τὸ πολλοὺς ἀποκτείνειν*) και «απερίσκεπτος, ανεξέλεγκτος, θρασύς» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 15.1-2: *μήτε γέλωτα προπετῆ στέργε μήτε λόγον μετὰ θράσους ἀποδέχου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπέτεια < αρχ. *προπέτ-εια*

προπέτης, λόγ. [1845], νεότ. σχηματισμός υποχωρητικώς από το ουσ. *προπέτεια*, πβ. κ. *υψιπετής – υψιπέτης*.

πρόπηγμα

< ελνστ. *προπήγνυμι* «μπήγω μπροστά» < *προ-* + αρχ. *πήγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *μπήγω, πήζω*.

προπηλακίζω «επιτίθεμαι λεκτικά»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 426-7: *πρὸς ταῦτα καὶ Κρέοντα καὶ τοὐμὸν στόμα προπηλάκιζε*], αρχική σημ. «επαλείφω με πηλό – κυλώ στη λάσπη», < *προ-* + *-πηλακ(ίζω)* < *πῆλαξ, -ακος*, παράλλ. τύπος τού αρχ. *πηλός* (βλ.λ.). Οι τύποι *πηλακίζω, πῆλαξ* συναντώνται σε μεταγενέστερους γραμματικούς και είχαν πιθ. επινοηθεί για να εξηγηθεί ο σχηματισμός τού ρ. *προπηλακίζω*. Ας σημειωθεί ότι από την Αρχαιότητα το ρήμα απαντά με τη μτφ. σημ. «δυσφημίζω, χλευάζω, διασύρω» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 527c: *καὶ ἔασόν τινά σου καταφρονῆσαι ὡς ἀνοήτου καὶ προπηλακίσαι, ἐὰν βούληται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπηλάκιση < αρχ. *προπηλάκι-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

προπηλακισμός < αρχ. *προπηλακισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

προπηλακιστής < ελνστ. *προπηλακισ-τής*.

πρόπλασμα «προσχέδιο»

ελνστ. < *προ-* + αρχ. *πλάσμα* (< ρ. *πλάσσω*), καθώς το ρ. *προπλάσσω* μαρτυρείται ως μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπλάσ-της < *προπλασ-* (*προπλάσσω*) + παραγ. τέρμα *-της*.

προπληρώνω

< *προ-* + *πληρώνω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *payer d'avance*. Δεν αποτελεί συνέχεια τού ελνστ. *προπληρῶ (-όω)* «γεμίζω, συμπληρώνω εκ των προτέρων».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπληρω-μή, απόδ. τού γαλλ. *paiement d'avance*

προπληρω-τέος, λόγ. [1824], ρηματ. επίθ.

πρόποδες

αρχ. πληθ. τού *πρόπους, -οδος* «προπορευόμενος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή] < *προ-* + *πούς, ποδός* (βλ.λ.). Η σημ. «χαμηλότερο σημείο βουνού, παρακλάδι οροσειράς» είναι ελνστ. (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 9.5.8: *ἡ Ἅλος δὲ Φθιῶτις καλεῖται καὶ Ἀχαϊκή, συνάπτουσα τοῖς Μαλιεῦσιν, ὥσπερ καὶ οἱ τῆς Ὄθρυος πρόποδες*).

προπομπός «προπορευόμενος – συνοδός προσώπου που φεύγει»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *προπέμπω* «συνοδεύω, προβοδίζω» < *προ-* + *πέμπω* (βλ.λ.).

προπονώ

< αρχ. *προπονῶ (-έω)* «κοπιάζω, μοχθώ εκ των προτέρων – καταπονώ εκ των προτέρων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 7.5.80: *ἐκεῖνο δεῖ*

καταμαθεῖν ὅτι τοσούτῳ τἀγαθὰ μᾶλλον εὐφραίνει ὅσῳ ἂν μᾶλλον προπονήσας τις ἐπ' αὐτὰ ἴῃ] < *προ-* + *πονῶ* < *πόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-πονῶ, συμ-πονῶ*. Η λ. συνδέθηκε από την ελληνιστική εποχή με την επίπονη αθλητική προετοιμασία και τη σωματική εκγύμναση (πβ. Λουκιαν. *Ἀνάχαρσ.* 26.23-5: *τὸ γὰρ προπονῆσαι πολλὰ καὶ προκαμεῖν οὐκ ἀνάλωσιν τῆς ἰσχύος, ἀλλ' ἐπίδοσιν ἐργάζεται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προπόνη-ση, λόγ. [1896]

προπονη-τής, λόγ. [1896]

προπονητ-ικός < *προπονητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

προπονη-τήριο < *προπονη-* (*προπονῶ*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *παρατηρη-τήριο*.

προπορεύομαι → πορεύομαι

πρόποση
< αρχ. *πρόποσις* < *προ-* + *πόσις* (βλ.λ.).

πρόπτυξη «κάμψη των χεριών προς το στήθος»
< *προ-* + ελνστ. *πτύξις* «κάμψη, δίπλωση» < αρχ. *πτύσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-πτύσσω – ανά-πτυξη, συμ-πτύσσω – σύμ-πτυξη*.

προπτυχιακός
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *undergraduate*.

πρόπτωση → πέφτω

προπύλαια
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *προπύλαιος* (για αγάλματα θεών που τοποθετούνταν μπροστά στην πύλη) < *προ-* + *-πυλα(ιος)* < *πύλη* (βλ.λ.). Ο όρος *προπύλαια* είχε ευρεία χρήση και δήλωνε τις εισόδους στην Ακρόπολη των Αθηνών, στα ιερά τής Ελευσίνας και τής Επιδαύρου, σε αιγυπτιακούς ναούς κ.λπ.

πρόπυλο «προπύλαια»
< αρχ. *πρόπυλον* < *προ-* + *-πυλ(ον)* < *πύλη* (βλ.λ.).

προπύργιο → πύργος

πρόρρηση
< αρχ. *πρόρρησις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.49.4: *μάχης δὲ οὐκ ἦρχον δεδιότες οἱ στρατηγοὶ τὴν πρόρρησιν τῶν Ἀθηναίων*], με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως, < *προ-* + *ῥῆσις* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανά-ρρηση*.

προς
< αρχ. *πρός, προτί* (ομηρ.), *πορτί* (κρητ.), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού τύπου **πρετί*, που συνδ. με σανσκρ. *práti* «προς», παλ. σλαβ. *protivŭ* «ενάντιος», λετ. *prêt* «ενώπιον» και ανάγεται στο Ι.Ε. **per-*, ρίζα δηλωτική κατευθύνσεως, από όπου προήλθαν τα αρχ. *παρ-ά, πέρ-α, περ-ί, πρ-ό, πρ-ίν, πρό-ς, πέρ-ας, πόρ-ος* κ.ά. Πρόκειται για εκτενή λεξιλογική οικογένεια, η οποία μαρτυρείται εκτενώς στις Ι.Ε. γλώσσες (βλ.λ. *πέρα*). Ο τύπος *πρός* είναι παράλληλος τού *πρές* (α' συνθ. τής λ. *πρέσβης*, βλ.λ.) και προέρχεται από το αρχαϊκό *προτί* με συριστικοποίηση τού *-τ-* προ τού *-ι-*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πέρα*.

ΣΥΝΘ. προσ- με τη σημ. τής επιτάσεως τού β' συνθ. ή ως αθροιστικό: *προσ-αυξάνω* (αρχ.), *προσ-δίδω* (αρχ.), *προσ-επιμετρώ* (αρχ.), *προσ-μαρτυρώ* (αρχ.), *προσ-μετρώ* (αρχ.), *προσ-κυρώνω* (ελνστ.), *πρόσ-κτηση* (ελνστ.), *προσ-επικυρώνω* (λόγ. [1766]) κ.ά.

προσ- με τη σημ. τής κατευθύνσεως, τής εγγύτητας (τοπικής και χρονικής) ή τής σχετικής ομοιότητας: *προσ-άγω* (αρχ.), *προσ-αρμόζω* (αρχ.), *προσ-αρτώ* (αρχ.), *προσ-δοκώ* (αρχ.), *προσ-εδαφίζω* (αρχ.), *προσ-εύχομαι* (αρχ.), *προσ-μένω* (αρχ.), *προσ-αράζω* (ελνστ.), *προσ-εγγίζω* (ελνστ.), *προσ-ανατολίζω* (λόγ. [1843], απόδ. τού γαλλ. *(s')orienter*), *προσ-γείωση* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *atterrisage*), *προσ-ελκύω* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *attirer*) κ.ά.

προσάγω → άγω

προσαγωγός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.21.1: *οὔτε ὡς λογογράφοι ξυνέθεσαν ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῇ ἀκροάσει ἢ ἀληθέστερον*], αρχική σημ. «ελκυστικός, πειστικός», < ρ. *προσάγω* (πβ. αρχ. *ἀγωγός* < *ἄγω*) < *προσ-* + *ἄγω* (βλ.λ.). Η ανατομική σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *adducteur*.

προσάναμμα
< *προσ-* + *άναμμα* < *ανάβω* (βλ.λ.).

προσανατολίζω
λόγ. [1843], < *προσ-* + *-ανατολ(ίζω)* < *ανατολή*, απόδ. τού γαλλ. *(s')orienter* (< *orient* «ανατολή»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσανατολισ-μός, λόγ. [1854], απόδ. τού γαλλ. *orientation*.

προσάπτω → άπτομαι

προσαράζω «(για πλοίο) προσκρούω σε βράχια ή καθίζω σε ρηχά νερά»
μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *προσαράσσω* «ρίχνω κάτι πάνω σε άλλο» < *προσ-* + αρχ. *ἀράσσω* (βλ.λ. *αράζω*). Το ρ. είχε ήδη από την ελληνιστική εποχή τη σημ. (για πλοίο) «προσκρούω σε βράχια ή κολλάω στα ρηχά» (πβ. Λουκιαν. *Ποικ. ἱστ.* 2.47: *προσαράξας τὸ σκάφος τῷ αἰγιαλῷ διέλυσεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσάραξη < ελνστ. *προσάραξ-ις* «ρίψη πάνω σε κάτι (με ορμή)» < ρ. *προσαράσσω*.

προσαρμόζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἴων* 761-2: *οὐκ ἔστι σοι, δέσποιν', ἐπ' ἀγκάλαις λαβεῖν τέκν' οὐδὲ μαστῷ σῷ προσαρμόσαι ποτέ*], αρχική σημ. «εφαρμόζω ταιριαστά», < *προσ-* + *αρμόζω* (βλ.λ.), πβ. κ.

εφ-αρμόζω, συν-αρμόζω. Η σημ. «εναρμονίζω, τροποποιώ κάτι για να ταιριάζει» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 812e: *καὶ τῶν ῥυθμῶν ὡσαύτως παντοδαπὰ ποικίλματα προσαρμόττοντας τοῖσι φθόγγοις τῆς λύρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσαρμογή < ελνστ. *προσαρμογ-ή* «εφαρμογή, ταίριασμα» → Οι σύγχρονες σημ. αποδίδουν το γαλλ. *adaptation*

προσαρμοσ-τικός, λόγ. [1887]

προσαρμοστικ-ότητα, λόγ. [1887], < *προσαρμοστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

ΣΥΝΘ. -προσάρμοστος: *α-προσάρμοστος* (μεσν.), *δυσ-προσάρμοστος, ευ-προσάρμοστος* (λόγ. [1885]).

προσαρτώ «συνδέω κάτι με άλλο – κάνω προσάρτηση ξένου εδάφους»

< αρχ. *προσαρτῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *προσ-* + *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ, προσδένω» < **ἀϜερ-τάω*, θ. που απαντά και στο ρ. *αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.). Όμοιο σχηματισμό συναντούμε επίσης στα σύνθ. *αν-αρτώ, εξ-αρτώ, συν-αρτώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσάρτηση < αρχ. *προσάρτη-σις* → η σύγχρονη σημ. (για την προσάρτηση εδαφών) οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *annexion*

προσάρτημα < ελνστ. *προσάρτη-μα.*

προσβάλλω

αρχ., αρχική σημ. «χτυπώ, βλάπτω», < *προσ-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-βάλλω, συμ-βάλλω.* Η σημ. «θίγω, μειώνω (την υπόληψη κάποιου)» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αριστοφ. *Ἀχαρν.* 948-51: *ἀλλ', ὦ ξένων βέλτιστε, συνθέριζε καὶ [τοῦτον λαβὼν] πρόσβαλλ' ὅποι βούλει φέρων πρὸς πάντα συκοφάντην*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσβολή < αρχ. *προσβολ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εύμ.* 600: *δυοῖν γὰρ εἶχε προσβολὰς μιασμάτων*], αρχική σημ. «τιμωρία, επίθεση – έφοδος», πβ. κ. *βολή* < *βάλλω* (η σύγχρ. σημ. κατά την εξέλιξη τού ρ. *προσβάλλω*)

προσβλητικός < ελνστ. *προσβλη-τικός* < *προσβλη-* (θ. τού αρχ. *προσβάλλω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *επι-βλη-τικός* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *offensif*)

προσβλητικ-ότητα < *προσβλητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

ΣΥΝΘ. -πρόσβλητος: *α-πρόσβλητος, δυσ-πρόσβλητος, ευ-πρόσβλητος.*

πρόσβαση

< αρχ. *πρόσβασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *προσβαίνω* «προσεγγίζω, πλησιάζω» < *προσ-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-βαση (αποβαίνω), παρά-βαση (παραβαίνω), μετά-βαση (μεταβαίνω)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσβάσιμος < ελνστ. *προσβάσ-ιμος* (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Έρμην.* 1.581: *οὐκοῦν αὐτοῦ τε τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θείου θυσιαστηρίου μέτωπον μὲν ἦν τὸ προσβάσιμον εἰς ἀνατολάς*)

προσβασιμ-ότητα < *προσβάσιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *accessibility.*

προσβλέπω → βλέπω

προσβλητικός → προσβάλλω

προσβολή → προσβάλλω

προσγειώνω

λόγ. < αρχ. επίθ. *πρόσγειος* «πλησίον τής γης – κοντά στο έδαφος» < *προσ-* + *-γειος* (< *γῆ*, βλ.λ.). Το ρ. σχηματίστηκε ως μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *atterrir.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσγείω-ση, λόγ. [1895], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *atterrissage.*

προσγράφω → γράφω

προσδένω → δένω

προσδίδω → δίνω

προσδιορίζω

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ ψυχ.* 407b.15-17: *συνάπτουσι γὰρ καὶ τιθέασιν εἰς σῶμα τὴν ψυχήν, οὐθὲν προσδιορίσαντες διὰ τίν' αἰτίαν καὶ πῶς ἔχοντος τοῦ σώματος*], αρχική σημ. «ορίζω επιπλέον ή περαιτέρω», < *προσ-* + *δι(α)-* + *ὁρίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-ορίζω, καθ-ορίζω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσδιορισμός < ελνστ. *προσδιορισ-μός*

προσδιορισ-τικός, απόδ. τού γαλλ. *déterminant.*

ΣΥΝΘ. α-προσδιόριστος (ελνστ.).

προσδοκώ

< αρχ. *προσδοκῶ (-άω)* «αναμένω (ή φοβούμαι) ότι θα συμβεί κάτι» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 1026-8: *τοιοῦδε μόχθου τέρμα μή τι προσδόκα, πρὶν ἂν θεῶν τις διάδοχος τῶν σῶν πόνων φανῇ*] < *προσ-* + αμάρτυρο ρ. **δοκῶ (-άω)*, το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *δέκομαι / δέχομαι* (βλ.λ.). Από το ίδιο θ. σχηματίστηκε επίσης το αρχ. *δοκῶ (-έω)* «πιστεύω, σκέπτομαι», στην ετυμολογική οικογένεια τού οποίου ανήκουν οι λ. *δόξ-α, δόγ-μα, δόκ-ιμος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσδοκία < αρχ. *προσδοκ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.6.19: *ἢν πολλάκις προσδοκίας ἀγαθῶν ἐμβαλὼν ψεύδηταί τις, οὐδ' ὁπόταν ἀληθεῖς ἐλπίδας λέγῃ ὁ τοιοῦτος πείθειν δύναται*]

προσδόκιμος < αρχ. *προσδόκ-ιμος* «αναμενόμενος, προσδοκώμενος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.15.1: *ἐπειδὴ δὲ Σικελία τε ἅπασα ξυνίσταται καὶ ἐκ Πελοποννήσου ἄλλη στρατιὰ προσδόκιμος αὐτοῖς*].

ΣΥΝΘ. α-προσδόκητος (αρχ.).

προσεγγίζω
ελνστ. < *προσ-* + αρχ. *έγγ(ίζω)* < επίρρ. *έγγύς* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσέγγιση < μεσν. *προσέγγι-σις* «πλησίασμα» ➔ Στη σημ. «περίπου» (πβ. φρ. *κατά προσέγγιση*) η λ. αποδίδει το γαλλ. *approximation*
προσεγγισ-τικός, λόγ. [1840], απόδ. τού γαλλ. *approximatif*
προσεγγίσ-ιμος < *προσεγγισ-* (*προσεγγίζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

προσεδαφίζω «οδηγώ διαστημικό σκάφος στο έδαφος»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «στερεώνω - (ελνστ.) ρίχνω στο έδαφος», < *προσ-* + *-εδαφ(ίζω)* < αρχ. *ἔδαφος* (βλ.λ.). Η σύγχρ. σημ. «οδηγώ σκάφος στο έδαφος» οφείλεται σε επίδρ. των γαλλ. *atterrir*, αγγλ. *land*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσεδάφι-ση.

προσεισμός
απόδ. τού αγγλ. *foreshock*.

προσεκτικός → **προσέχω**

προσέλευση → **έλευση**

προσελκύω
λόγ. [1887], μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προσέλκω* < *προσ-* + *ἕλκω* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *attirer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσέλκυ-ση, λόγ. [1887]
προσελκυσ-τικός, λόγ. [1895].

προσέρχομαι → **έρχομαι**

προσεταιρίζομαι «παίρνω με το μέρος μου κάποιον»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.66.7-8: *οὗτοι οἱ ἄνδρες ἐστασίασαν περὶ δυνάμιος, ἑσσούμενος δὲ ὁ Κλεισθένης τὸν δῆμον προσεταιρίζεται*] < *προσ-* + *-εταιρ(ίζομαι)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω* / *-ομαι*) < *ἑταῖρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-εταιρ-ίζομαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσεταιρισ-μός, λόγ. [1888].

προσέτι «επιπλέον, περαιτέρω»
αρχ. < *προσ-* + *ἔτι* «ακόμη» (βλ.λ.).

προσεύχομαι
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 317: *θεοῖς μὲν αὖθις, ὦ γύναι, προσεύξομαι*] < *προσ-* + *εὔχομαι* (βλ.λ.). Από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε τις σημ. «απευθύνομαι σε θεό» και «αποδίδω λατρεία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσευχή < ελνστ. *προσευχ-ή* «επικοινωνία με θεό – τόπος λατρείας, ευκτήριος οίκος»
προσευχη-τάριο (ενν. *βιβλίον*, κατά το *αλφαβητάριον*), λόγ. [1856].

προσεχής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], αρχική σημ. «πλησίον, διπλανός», < *προσ-* + *-εχ(ής)* < ρ. *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-εχής*. Η χρον. σημ. απαντά ήδη την ελνστ. εποχή στο επίρρ. *προσεχῶς* (πβ. Χρυσίππ. *απόσπ.* 168.2-3: *τίνα ἐστὶ τὰ προηγουμένως καὶ προσεχῶς ὑπ' αὐτῶν σημαινόμενα*).

προσέχω
αρχ., αρχική σημ. «προσφέρω, τείνω, παρέχω», < *προσ-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἀπ-έχω, μετ-έχω, παρ-έχω*. Η αρχ. σημ. «δίνω προσοχή, αφοσιώνομαι – προφυλάσσομαι» έχει την αφετηρία της στη φρ. *προσέχω τὸν νοῦν (τινί)* «στρέφω τον νου (την προσοχή) μου σε κάποιον», που απαντά ήδη έκτοτε χωρίς την αιτ. *τὸν νοῦν* (πβ. Κρατίν. *απόσπ.* 286.1: *καὶ μὴ πρόσισχε βαρβάροισι βουκόλοις*), αλλά γίνεται συχνότατη την ελνστ. εποχή (πβ. Κ.Δ. Ματθ. 7,15: *προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασιν προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσιν λύκοι ἅρπαγες*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσεκτικός < αρχ. *προσεκ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.5.5: *ὁ δὲ φόβος προσεκτικωτέρους τε καὶ εὐπειθεστέρους καὶ εὐτακτοτέρους ποιεῖ*]
προσοχή, βλ.λ.

προσηγορία «ονομασία, προσωνυμία»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίθ. *προσήγορος* «απευθυνόμενος (σε κάποιον) – συζητήσιμος, διαλλακτικός» < *προσ-* + *-ήγορος* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. κ. *ἀγορεύω* «εκφωνώ δημόσια διάλεξη», επίσης σύνθ. *κατ-ήγορος, παρ-ήγορος, συν-ήγορος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσηγορικός < ελνστ. *προσηγορ-ικός* < αρχ. *προσήγορος* ➔ Ήδη ελνστ. είναι η φρ. *προσηγορικὸν (ὄνομα)*, την οποία χρησιμοποιούσαν ή υπονοούσαν οι γραμματικοί (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.34: *προσηγορικὸν δέ ἐστι τὸ τὴν κοινὴν οὐσίαν σημαῖνον, οἷον ἄνθρωπος, ἵππος*).

προσήκει «ταιριάζει, αρμόζει»
ΕΤΥΜ. γ΄ εν. πρόσωπο τού αρχ. *προσήκω* < *προσ-* + *ἥκω* «έχω έλθει, έχω φθάσει (σε ορισμένο τόπο ή σημείο)», παράλλ. τύπος τού ομηρικού *ἵκω*, για το οποίο βλ. *άφιξη*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έχω φθάσει, είμαι παρών» (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 229: *εἴπερ ὡς φίλοι προσήκετε*) ➔ αρχ. σημ. «ανήκω, συνδέομαι – ταιριάζω, αρμόζω» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 953.7: *οὐκ ἐμὲ προσήκει λαμβάνειν τούτων δίκην* «δεν μου ανήκει να [τον] τιμωρήσω για αυτά»· Ανδοκ. *Περὶ μυστ.* 103.4-5: *ὁρᾶτε μὴ οὐκ ἐμοὶ*

μάλιστα τῶν πολιτῶν προσήκει λόγον δοῦναι τῶν γεγενημένων).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσήκων, αρχ. μτχ. ενεστ. τού ρ. *προσήκω*.

προσήλιος «ευήλιος, φωτεινός»

αρχ. < *προσ-* + *ἥλιος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσηλιάζω < ελνστ. *προσηλι-άζομαι* «εκτίθεμαι στον ήλιο»

προσηλιασ-μός < *προσηλιασ-* (*προσηλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

προσηλία-ση, λόγ. [1886], < *προσηλιά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

προσήλυτος «αυτός που έχει πειστεί να αλλάξει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις»

ΕΤΥΜ. ελνστ. < *προσ-* + *-ηλυ(τος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. *ἐλυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **el-eu-*, το οποίο απαντά επίσης στα ομόρριζα *ἔλ-ευ-σις* (βλ.λ.), *ἔπ-ηλυ-ς* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξένος που φθάνει σε κάποιο μέρος – πάροικος» (Π.Δ., Έξοδ. 12,48: *ἐὰν δέ τις προσέλθῃ πρὸς ὑμᾶς προσήλυτος ποιῆσαι τὸ πάσχα*) → ελνστ. σημ. «μεταστραφείς ως προς τις θρησκευτικές πεποιθήσεις (αρχικά στον ιουδαϊσμό)» (Κ.Δ., Πράξ. 2,11: *Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσηλυτ-ίζω, λόγ. [1855]

προσηλυτισ-μός, λόγ. [1837], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *proselytism*

προσηλυτισ-τής, λόγ. [1855].

προσηλώνω

< αρχ. *προσηλῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Φαῖδρ.* 83d.4-5: *ὅτι ἑκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη ὥσπερ ἧλον ἔχουσα προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα καὶ προσπερονᾷ καὶ ποιεῖ σωματοειδῆ*], αρχική σημ. «καρφώνω, στερεώνω» < *προσ-* + *ἡλῶ (-όω)* < αρχ. *ἧλος* «καρφί» (βλ.λ.), πβ. κ. *καθ-ηλώνω*. Η σημ. «δίνω αποκλειστική προσοχή, αφοσιώνομαι» είναι ελνστ. (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Παιδαγ.* 3.12.85: *ἀναγεννηθέντες τοίνυν προσηλωθῶμεν [ἐν] τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνανήψωμέν τε καὶ ἁγιασθῶμεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσήλωση < ελνστ. *προσήλω-σις* «κάρφωμα πάνω σε κάτι» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχόλ.* 70.1068: *τὸ Χριστοῦ πάθος, καὶ ὁ τίμιος σταυρός, καὶ ἡ προσήλωσις τῶν αὐτοῦ χειρῶν, ἀσφάλεια γέγονε*) < αρχ. *προσηλῶ (-όω)*.

πρόσημο «μαθηματικό σύμβολο (+) και (-)»

< *προ-* + *-σημ(ο)* < *σῆμα*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Vorzeichen*.

προσήνεμος «στραμμένος προς τον άνεμο»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *προσ-* + *-ήνεμος* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἄνεμος*, πβ. κ. *υπ-ήνεμος*.

προσηνής «καταδεκτικός, προσιτός»

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *απόσπ.* 26.1-2: *οὐ δηὖτ' ἔμπεδός εἰμι οὐδ' ἀστοῖσι προσηνής*] < *προσ-* + *-ην(ής)* < **ἦνος* «πρόσωπο», οπότε η λ. θα είχε την αφετηρία της στη σημ. «φιλικός, προσιτός στην όψη». Αν το αμάρτυρο ουσ. **ἦνος* / **ἆνος* αποτελεί το β΄ συνθετικό, τότε με τον ίδιο τρόπο έχουν σχηματιστεί τα σύνθετα *ἀπ-ηνής*, *πρ-ᾱνής*, *πρ-ηνής*, *σαφ-ηνής* (> *απο-σαφην-ίζω*), βλ. αντίστοιχα λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσήνεια < αρχ. *προσήν-εια* «πραότητα, ηπιότητα».

προσθαλασσώνω

< *προσ-* + *-θαλασσ(ώνω)* < *θάλασσα* (με σχηματισμό κατ' αναλογίαν προς το *προσγειώνω*), απόδ. τού γαλλ. *amerrir*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσθαλάσσω-ση, απόδ. τού γαλλ. *amerissage*.

προσθαφαιρώ

< ελνστ. *προσθαφαιρῶ (-έω)* < αρχ. *πρόσθ(εσις)* + *ἀφαιρῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσθαφαίρεση < ελνστ. *προσθαφαίρε-σις*.

πρόσθεν

αρχ. < *πρόθεν* (μαρτυρείται ως μεσν.) < *προ-* + *-θεν*, επιρρ. επίθημα που δηλώνει προέλευση. Η προσθήκη τού *-σ-* (*πρόσθεν*) οφείλεται πιθ. σε επίδρ. τού αντιθέτου *ὄπισθεν* (βλ.λ.), καθώς και των αρχ. *ἔντοσθεν*, *ἔκτοσ-θεν*.

πρόσθεση

< αρχ. *πρόσθεσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 101b.9-c.1: *Τί δέ; ἑνὶ ἑνὸς προστεθέντος τὴν πρόσθεσιν αἰτίαν εἶναι τοῦ δύο γενέσθαι*], από θ. τού ρ. *προστίθημι* (βλ.λ. *προσθέτω*), πβ. αρχ. *θέσις* (*ἀνάθεσις*, *ἐπί-θεσις*) – *τίθημι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσθετέος < αρχ. *προσθε-τέος* (ρηματ. επίθ.) < ρ. *προστίθημι*

προσθετικός < ελνστ. *προσθε-τικός* < θ. *προσθε-* (αρχ. *προστίθημι*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *παραθε-τικός*. Ο επιστημονικός όρ. οφείλεται σε μεταφορά των ελληνογενών γαλλ. *prosthétique*, *prothétique*

πρόσθετος < αρχ. *πρόσθε-τος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *προσθε-* (ρ. *προστίθημι*) + παραγ. τέρμα *-τος*.

προσθέτω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προστίθημι* < *προσ-* + *τίθημι* (βλ.λ. *τίθεμαι*), όπως το απλό *τίθημι* > *θέτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-θέτω*, *μετα-θέτω*, *συν-θέτω*.

προσθήκη
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], από θ. τού ρ. *προστίθημι* «προσθέτω», για το οποίο βλ.λ. *θήκη*, πβ. κ. *δια-θήκη, συν-θήκη, υπο-θήκη*.

πρόσθημα «συμπληρωματικό φύλλο σε συναλλαγματικές»
< αρχ. *πρόσθημα / -θεμα* «προσθήκη», από θ. τού ρ. *προστίθημι* «προσθέτω», για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*, πβ. κ. *επί-θημα*. Βλ. κ. *πρόσφυμα*.

πρόσθιος «μπροστινός»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < επίρρ. *πρόσθ(εν)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιος*, πβ. κ. *οπίσθ-ιος (όπισθεν)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσθίω-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *frontalisation*.

προσιδιάζω «ταιριάζω, αρμόζω»
λόγ. [1831], < *προσ-* + ελνστ. *ἰδιάζω* «ξεχωρίζω, είμαι ιδιαίτερος, ιδιόμορφος» < αρχ. *ἴδιος* (βλ.λ.).

προσιτός
ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *πρόσειμι* «πλησιάζω, προσεγγίζω» < *προσ-* + *εἶμι*. Το επίθ. *προσ-ι-τός* παρουσιάζει θ. *ἰ-* (με παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *εφικτός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *εἶ-μι* «έρχομαι – πηγαίνω, θα πάω», πβ. πληθ. *ἴ-μεν, ἴ-τε, ἴ-ᾱσι*, απρφ. *ἰ-έναι*, σύνθ. *είσ-ι-τήριο(ν), ἰτ-αμός, ἐξ-ίτ-ηλος* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. α-πρόσιτος (ελνστ.), **δυσ-πρόσιτος** (ελνστ.).

πρόσκαιρος → καιρός

προσκαλώ
< αρχ. *προσκαλῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *προσ-* + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-καλώ, μετα-καλώ, παρακαλώ*. Η γενική σημ. «καλώ» ήταν γνωστή στην Αρχαιότητα (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.87.4: *προσκαλέσαντές τε τοὺς ξυμμάχους εἶπον ὅτι σφίσι μὲν δοκοῖεν ἀδικεῖν οἱ Ἀθηναῖοι*), αλλά στην αττική πεζογραφία η λ. είχε επιπλέον αποκτήσει την ειδική δικανική σημ. «ενάγω στο δικαστήριο, εγκαλώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόσκληση < αρχ. *πρόσκλη-σις* «κλήση σε δίκη, στο δικαστήριο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (η γενικότερη σημ. «κλήση, κάλεσμα» είναι ελνστ., πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Εἰς ὅσιον Ἐφρ.* 46.840-1: *ὁ δὲ τὴν πρόσκλησιν δεξάμενος, καὶ ταῖς ἀθέοις αὐτοῦ βίβλοις θαρρῶν, εἰς τὴν κυρίαν ἀπήντησε*)
προσκλη-τήριο, λόγ. [1856], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *billet d'invitation, appel*.
ΣΥΝΘ. α-πρόσκλητος (αρχ.).

πρόσκειμαι «διάκειμαι ευμενώς»
αρχ. (χρησιμοποιήθηκε ως παθ. τού ρ. *προστίθημι*) < *προσ-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-κειμαι, υπό-κειμαι*. Από την Αρχαιότητα η λ. συνδύαζε, μεταξύ άλλων, τις σημ. «προστίθεμαι» και «ανήκω, προσεταιρίζομαι, είμαι προσκολλημένος» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Αὐλ.* 814-5: *οἱ δ' ἀεὶ προσκείμενοι λέγουσ'· Ἀχιλλεῦ, τί μένομεν;*).

προσκέφαλο
< μεσν. *προσκέφαλον* (αρχ. *προσκεφάλαιον*, ήδη στον Ιπποκράτη) < *προσ-* + *-κέφαλ(ον)* < αρχ. *κεφαλή*.

προσκήνιο
< ελνστ. *προσκήνιον* «είσοδος τής σκηνής – υπερυψωμένη εξέδρα» < *προ-* + *-σκήν(ιον)* < αρχ. *σκηνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-σκήνιο*.

προσκολλώμαι
< αρχ. *προσκολλῶμαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη, πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 33.12-13: *κόλλῃ προσκολλῆσαι τὸ δέρμα ἄκρον πρὸς τὸ ἀποκεκαυλισμένον τῆς γνάθου*], μέσ. τύπος τού ρ. *προσκολλῶ (-άω)* «κολλώ σε κάτι» < *προσ-* + *κολλῶ* < *κόλλα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσκόλληση < ελνστ. *προσκόλλη-σις*.

προσκομίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.24.1: *τὸ ἄλλο ναυτικὸν ὃ παρεσκευάζοντο προσκομίσαντες τὸν πόλεμον ἐποιοῦντο*] < *προσ-* + *κομίζω*, αρχική σημ. «φροντίζω, παρέχω – (γενικότ.) φέρνω, μεταφέρω» (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-κομίζω, μετα-κομίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσκομιδή < ελνστ. *προσκομιδ-ή* «προσφορά», κυρ. στην εκκλησ. σημ. «προσφορά των Τιμίων Δώρων» (ήδη όψιμη ελνστ., πβ. Ιουστιν. *Νεαραί* 697: *καὶ τὴν θείαν προσκομιδὴν τὴν ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ κοινωνίᾳ γινομένην*) ☛ σχολιο λ. *πρόθεση*
προσκόμι-ση.

πρόσκομμα → προσκόπτω

πρόσκοπος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *προ-* + *σκοπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *επίσκοπος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προβλεπτικός, διορατικός» (πβ. Πινδ. *απόσπ.* 231.1: *σύνεσις πρόσκοπος ἐσάωσεν*) → (ως ουσ.) «ανιχνευτής, μέλος τής εμπροσθοφυλακής» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 5.2.6: *προεισπέμψας οὖν ὁ Κῦρος προσκόπους καὶ δύναμιν καὶ αὐτὸς οὕτως εἰσῄει*) → σύγχρ. σημ., από το 1919 (απόδ. τού αγγλ. *(boy) scout* «ανιχνευτής»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσκοπ-ικός, λόγ. [1896]
προσκοπ-ισμός.

προσκόπτω «σκοντάφτω»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «σκοντάφτω», < *προσ-* + *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*), πβ. κ. *ανα-κόπτω, συγ-κόπτω*. Η μτφ. σημ. είναι ελνστ. (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 1.89.6: *προσκόπτοντας ταῖς εἰς τὰ προειρημένα παρανομίαις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόσκομμα < ελνστ. *πρόσκομ-μα*, πβ. αρχ. *κόπτω – κόμμα*.

προσκρούω «πέφτω πάνω σε (κάτι), συγκρούομαι» αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *προσ-* + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-κρούω, επι-κρούω, συγ-κρούω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόσκρουση < ελνστ. *πρόσκρου-σις*
προσκρουσ-τήρας < θ. *προσκρουσ-* (πβ. αόρ. *προσ-έκρουσ-α*) + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *σι-γασ-τήρας, εκχιονισ-τήρας*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *heurtoir*.

προσκτώμαι
< αρχ. *προσκτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ ή κερδίζω επιπλέον» < *προσ-* + *κτῶμαι (-άο-)* «αποκτώ – κατέχω», με παρακ. *κέ-κτη-μαι*, που παρουσιάζει θ. *κτη-*, για το οποίο βλ.λ. *κτήμα*, πβ. κ. *απο-κτώ, κατα-κτώ, ανα-κτώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόσκτηση < ελνστ. *πρόσκτη-σις*.

προσκυνώ
< αρχ. *προσκυνῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ. πβ. *Πέρσ.* 497-9: *θεοὺς δέ τις τὸ πρὶν νομίζων οὐδαμοῦ τότ' ηὔχετο λιταῖσι, γαῖαν οὐρανόν τε προσκυνῶν*], αρχική σημ. «υποκλίνομαι δηλώνοντας υποταγή ή αποδίδοντας λατρεία με φίλημα στα χέρια ή στα πόδια (βασιλιά, αγάλματος ή ειδώλου)», < *προσ-* + *κυνῶ (-έω)* «φιλώ (ως ένδειξη σεβασμού)», τού οποίου αρχαϊκός είναι ο αόρ. *ἔκυσ(σ)α* και πιθ. ανάγεται σε έρρινο ενεστώτα **κυ-ν-εσ-μι*. Το θ. **κυ(σ)-* (τού αορίστου) προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα **ku(s)-* «φιλ! – φιλώ» || χεττ. *kuwašzi*, αρχ. γερμ. **kuss-ija-* (> γερμ. *küssen*, αγγλ. *kiss*, ισλ. *kyssa*), σανσκρ. *cúmbati* (γ΄ ενικό) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσκύνημα < ελνστ. *προσκύνη-μα*
προσκύνηση < αρχ. *προσκύνη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 887e.3-4: *προκυλίσεις ἅμα καὶ προσκυνήσεις ἀκούοντές τε καὶ ὁρῶντες Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων*]
προσκυνητής < ελνστ. *προσκυνη-τής*
προσκυνηματ-ικός, απόδ. τού αγγλ. *pilgrimage* σε φρ. όπως *pilgrimage tourism*
προσκυνητάρι < μεσν. *προσκυνητ-άριον* «βιβλίο όπου περιγράφονται τα διάφορα προσκυνήματα σε άγιο τόπο» < *προσκυνητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-άριον*, πβ. κ. *προσευχητ-άριο*
προσκυνητήριο < ελνστ. *προσκυνη-τήριον*.

προσκυρώνω «βεβαιώνω, επικυρώνω – αποδίδω την κυριότητα πράγματος σε άλλον»
< ελνστ. *προσκυρῶ (-όω)* «βεβαιώνω την εγκυρότητα, επικυρώνω» (σε πάπυρο τού 2ου αι. μ.Χ.) < *προσ-* + αρχ. *κυρῶ (-όω)* < *κῦρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσκύρωση < ελνστ. *προσκύρω-σις* «επικύρωση» < ρ. *προσκυρῶ (-όω)*.

προσλαλιά «σύντομος λόγος ως χαιρετισμός» μεσν. < αρχ. *προσλαλῶ (-έω)* «μιλώ, απευθύνομαι σε κάποιον» < *προσ-* + *λαλῶ* (βλ.λ.).

προσλαμβάνω
αρχ., αρχική σημ. «λαμβάνω επιπλέον, περαιτέρω», < *προσ-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-λαμβάνω, μετα-λαμβάνω, συλ-λαμβάνω*. Από την Αρχαιότητα μαρτυρείται η σημ. «παίρνω βοηθό, σύμμαχο ή συνέταιρο» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.3.42: *οὐδέ γε τὸ φρουροὺς μισθοῦσθαι συνήρεσκέ μοι, ἐξὸν αὐτῶν τῶν πολιτῶν τοσούτους προσλαμβάνειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόσληψη < αρχ. *πρόσληψ-ις* (πβ. αρχ. *λῆψις* < *λαμβάνω*).

προσμαρτυρώ → μάρτυρας

πρόσμειξη → πρόσμιξη

προσμένω
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Έλεγ.* 1144: *εὐσεβέων περὶ θεοὺς Ἐλπίδα προσμενέτω*] < *προσ-* + *μένω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-μένω, δια-μένω, παρα-μένω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσμονή < ελνστ. *προσμον-ή* < αρχ. *προσμένω*, πβ. κ. *αναμονή < αναμένω, παραμονή < παραμένω*.
ΣΥΝΘ. α-πρόσμενος

προσμετρώ
< αρχ. *προσμετρῶ (-έω)* «μετρώ, υπολογίζω επιπλέον» < *προσ-* + *μετρῶ* < *μέτρον* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. α-προσμέτρητος, λόγ. [1891].

πρόσμιξη
< αρχ. *πρόσμ(ε)ιξις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 5.72.1: *καὶ τοὺς πολεμίους φθάσαι τῇ προσμείξει* («πολεμική σύγκρουση»)], από θ. τού ρ. *προσμείγνυμι* «πλησιάζω, φθάνω – συναντώ στη μάχη, εμπλέκομαι σε εχθροπραξίες» < *προσ-* + *μείγνυμι* «ανακατεύω» (βλ.λ. *μείγμα*). Η σύγχρ. σημ. «ανάμιξη (χημικών) στοιχείων ή ουσιών» οφείλεται σε απόδ. τού αγγλ. *admixture*. Για την ορθογραφία των συνθέτων και παραγώγων τού αρχ. *μείγνυμι* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναμειγνύω*.

προσνήωση «ασφαλής προσγείωση πολεμικού αεροσκάφους σε αεροπλανοφόρο»
λόγ., < *προσ-* + *-νήω(ση)* < αρχ. *ναῦς, νεώς / νηός* «πλοίο» (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *προσγείωση*.

πρόσοδος «πόρος, έσοδο»
αρχ., αρχική σημ. «είσοδος – προσέγγιση (κυρ. επίσημη)», < *προσ-* + *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *είσ-οδος, έξ-οδος, μέθ-οδος, κάθ-οδος*. Η σημ. «έσοδα» είναι ήδη

αρχ. (πβ. Λυσ. *Κατὰ Ἐργοκλ.* 3.4-5: *τῶν οἴκων τῶν ὑμετέρων μεγάλων ὄντων καὶ τῶν δημοσίων προσόδων μεγάλων οὐσῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσόδιο < αρχ. *προσόδ-ιον* (ενν. *μέλος*) «άσμα που τραγουδιέται με αυλό σε πομπές – σεμνοπρεπής ευχαριστία», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *προσόδ-ιος* (μαρτυρείται ως ελνστ.).

ΣΥΝΘ. προσοδο-φόρος (λόγ. [1833]).

προσοικειώνω «εξοικειώνω κάποιον με κάτι»

< ελνστ. *προσοικειῶ (-όω)* «εξοικειώνω» < *προσ-* + αρχ. *οἰκειῶ* < επίθ. *οἰκεῖος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσοικείωση < ελνστ. *προσοικείω-σις* < ρ. *προσοικειῶ (-όω)*.

προσομοιάζω

ελνστ. < *προσ-* + *ὁμοι(άζω)* < αρχ. επίθ. *ὅμοιος* (βλ.λ.). Την ίδια αφετηρία έχει το ρ. *προσομοιώνω* < αρχ. *προσομοιῶ (-όω)* «μοιάζω – (κατόπιν) παραβάλλω, συγκρίνω» < *προσ-* + *ὁμοιῶ* < *ὅμοιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσομοίω-ση, λόγ. [1880], απόδ. τού αγγλ. *simulation*

προσομοιω-τής, απόδ. τού αγγλ. *simulator*

προσόμοιο (εκκλησ.) < μεσν. *προσόμοιον* «καθένα από τα τροπάρια που εμφανίζουν μεγάλη ομοιότητα μεταξύ τους ως προς τον ρυθμό και το μέλος και ψάλλονται στη μελωδία και στο μέτρο τού προλόγου τους», ουδ. τού αρχ. επιθ. *προσόμοιος*.

προσόν

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστώτα *προσών, -όντος* τού ρ. *πρόσειμι* «προστίθεμαι – είμαι παρών» (< *προσ-* + *εἰμί* «είμαι»). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. αποκτά τη σημ. «χαρακτηριστικό γνώρισμα, ιδιότητα (με θετική χροιά)» (πβ. Ισοκρ. *Εὐαγόρ.* 48.4-6: *ὥστ' οὐ δέδοικα μὴ φανῶ μείζω λέγων τῶν ἐκείνῳ προσόντων, ἀλλὰ μὴ πολὺ λίαν ἀπολειφθῶ τῶν πεπραγμένων αὐτῷ*).

ΣΥΝΘ. προσοντ-ούχος.

προσορμίζω

ελνστ. (αρχ. το μέσο *προσορμίζομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο]) < *προσ-* + *ὁρμ(ίζω)* < ουσ. *ὅρμος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσόρμιση < αρχ. *προσόρμι-σις* < ρ. *προσορμίζομαι*.

προσούτο «φέτα από χοιρομέρι»

< ιταλ. *prosciutto* < *pro-* + *asciutto* «στεγνός, ξηρός» < λατ. *exsuctu(m)*, αιτ. τής μτχ. *exsuctus* «αποχυμωμένος, αποστραγγισμένος», που ανάγεται στο ρ. *exsugo* < *ex-* + *sugo* «ρουφώ, μυζώ».

προσοχή

ελνστ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *προσέχω* (βλ.λ.) < *προσ-* + *ἔχω*, πβ. κ. *απ-οχή, κατ-οχή, μετ-οχή, συν-οχή*.

πρόσοψη

< αρχ. *πρόσοψις* «εμφάνιση, όψη» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *προσ-* + *ὄψις* (βλ.λ.), πβ. κ. *κάτ-οψη, σύν-οψη*. Η σημ. «εμπρόσθια όψη κτηρίου» είναι όψιμη ελνστ. (6ος αι. μ.Χ.).

προσόψιο «πετσέτα προσώπου»

< μεσν. *προσόψιον* < *προσ-* + *-όψ(ιον)* < αρχ. *ὄψις* (βλ.λ.).

προσπαθώ

< ελνστ. *προσπαθῶ (-έω)*, αρχική σημ. «τρέφω πάθος, παράφορη αγάπη», < *προσ-* + *-παθ(ῶ)*, από θ. τού αρχ. *πάσχω* (βλ.λ.). Η σημ. «καταβάλλω δυνάμεις, αγωνίζομαι» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσπάθεια < ελνστ. *προσπάθ-εια*, αρχική σημ. «προσήλωση με πάθος σε κάτι, αφοσιωμένη επιθυμία», < *προσπαθής* «θερμά αφοσιωμένος» → ήδη ελνστ. η σημ. «καταβολή δυνάμεων και κόπου για την επίτευξη στόχου» (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πυρρ. ὑποτυπ.* 1.230: *κατὰ τὸ ἁπλῶς εἴκειν ἄνευ προσπαθείας*).

προσπέκτους «διαφημιστικό έντυπο»

< αγγλ. *prospectus*, λόγ. δάνειο από λατ. *prospectus* «άποψη, όψη, θέα», μτχ. τύπος τού ρ. *prospicio* «παρατηρώ – βλέπω από πριν».

προσπελάζω «φέρνω κοντά – πλησιάζω, προσεγγίζω»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 284-5: *πρὸς πέτρῃσι βαλὼν ὑμῆς ἐπὶ πείρασι γαίης, ἄκρῃ προσπελάσας*] < *προσ-* + *πελάζω* «πλησιάζω, προσεγγίζω» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσπέλαση < ελνστ. *προσπέλα-σις*

προσπελάσ-ιμος < *προσπελασ-* (*προσπελάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΥΝΘ. α-προσπέλαστος (ελνστ.).

προσπερνώ

< *προσ-* + *περνώ*, απόδ. τού γαλλ. *surpasser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσπέρα-ση

προσπέρασ-μα.

προσποιούμαι

ΕΤΥΜ. < αρχ. *προσποιοῦμαι (-έο-)*, μέσ. τύπος τού ρ. *προσποιῶ* «παραχωρώ – προσάπτω» < *προσ-* + *ποιῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-ποιώ, μετα-ποιώ, αποποιούμαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού μέσου τύπου) «λαμβάνω, αποκτώ – (κυρ.) οικειοποιούμαι, ιδιοποιούμαι (κάτι που δεν μου ανήκει)» (πβ. Αισχίνη *Περὶ παραπρ.* 166.5: *οὐκ αἰσχυνθεὶς τὴν φήμην, ἣν προσεποιήσω*) → ήδη αρχ. σημ. «συμπεριφέρομαι παραπλανητικά, υποκρίνομαι» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 136: *οἱ μὲν*

γὰρ τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς ἐν τοῖς ἰδίοις συλλόγοις λογοποιεῖν δυναμένους καὶ πάντα προσποιουμένους εἰδέναι θεραπεύουσιν).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσποίηση < αρχ. *προσποίη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Λάχ.* 184c.1: *ἐπίφθονος γὰρ ἡ προσποίησις τῆς τοιαύτης ἐπιστήμης*], αρχική σημ. «πρόσκτηση»

προσποιητός < αρχ. *προσποιη-τός* (ρηματ. επίθ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Λύσ.* 222a.6-7: *ἀναγκαῖον ἄρα τῷ γνησίῳ ἐραστῇ καὶ μὴ προσποιήτῳ φιλεῖσθαι ὑπὸ τῶν παιδικῶν*].

προσπορίζω «προμηθεύω»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα], αρχική σημ. «αποφέρω επιπλέον», < *προσ-* + *πορ(ίζω)* < *πόρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσπόρι-ση, λόγ. [1817]

προσπορισ-μός.

πρόσπτωση → πέφτω

προσρόφηση

< λόγ. *προσροφῶ* < *προσ-* + αρχ. *ῥοφῶ* (βλ.λ. *ρουφώ*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *adsorption*.

προσσελήνωση «προσεδάφιση διαστημοπλοίου στη Σελήνη»

< *προσ-* + *σελήν(η)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, κατ' αναλογίαν προς τα ουσ. *προσγείωση*, *προσθαλάσσωση*.

προσταγή → προστάζω

προστάζω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προστάσσω / -ττω* < *προσ-* + *τάσσω / -ττω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εύμ.* 208: *ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν τοῦτο προστεταγμένον*], για το οποίο βλ.λ. *τάζω, τάσσομαι*, πβ. κ. *δια-τάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσταγή < ελνστ. *προσταγ-ή* < αρχ. *προστάσσω / -ττω*, πβ. κ. *συν-τάσσω – συν-ταγή*

πρόσταγμα < αρχ. *πρόσταγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *προστάσσω / -ττω*, πβ. κ. *συν-τάσσω – σύν-ταγμα*.

προστακτική

< ελνστ. *προστακτική (ἔγκλισις)* (όρος τού Διονυσίου τού Θρακός στο σύγγραμμα *Τέχνη Γραμματική*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *προστακτικός* < ρ. *προστάσσω* (βλ.λ. *προστάζω*), πβ. κ. *τάσσω – τακτικός*.

προστάτης

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *προ-στα-* τού ρ. *προΐσταμαι* (< *προ-* + *ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *επι-στά-της, απο-στά-της*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που στέκεται μπροστά, που πρωτοστατεί – αρχηγός, ηγέτης» (κυρ. ως πολιτικό αξίωμα, πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.35.2: *παρελθὼν δ' αὐτοῖς Ἀθηναγόρας, ὃς δήμου τε προστάτης ἦν*) → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που προφυλάσσει, που παρέχει καταφύγιο» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 881: *θεὸν οὐ λήξω ποτὲ προστάταν ἴσχων*) → σύγχρ. σημ. (ιατρ.) «αδένας τού ανδρικού γεννητικού συστήματος» (από επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *prostate* < ν.λατ. *prostata*, 16ος αι., επειδή περιβάλλει την ουρήθρα).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προστασία < αρχ. *προστα-σία*, αρχική σημ. «το να στέκεται κανείς μπροστά από κάτι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Ιπποκράτη] (ήδη αρχ. σημ. «κάλυψη, καταφύγιο»)

προστατεύω < αρχ. *προστατ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Ἀπομνημ.* 2.8.4: *οἵ γε ἐν ταῖς πόλεσι προστατεύοντες καὶ τῶν δημοσίων ἐπιμελούμενοι*], αρχική σημ. «είμαι αρχηγός, προΐσταμαι» (ήδη αρχ. σημ. «φροντίζω, επιμελούμαι – υπερασπίζομαι»)

προστατευόμενος, μτχ. μεσοπαθ. ενεστ. τού αρχ. *προστατ-εύω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *protégé*

προστατευτικός < ελνστ. *προστατευ-τικός* «σχετικός με την άσκηση εξουσίας» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *protective*)

προστατευτικ-ότητα, λόγ. [1898], < *προστατευτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

προστατευτ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *protectionnism*, γαλλ. *protectionnisme*

προστατ-ικός, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *prostatique* (διαφ. το αρχ. *προστατ-ικός* «σχετικός με τον αρχηγό, τον επί κεφαλής»)

προστατ-ίτιδα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *prostatite*.

προστέγασμα → στέγη

πρόστεγο «υπόστεγο καταστρώματος πλοίου – μαρκίζα»

λόγ. [1897], < *προ-* + *-στεγ(ον)* < *στέγη* (βλ.λ.), διαφ. από το όψιμο ελνστ. *πρόστεγον* «ενοίκιο κατοικίας».

προστερνίδιο

< αρχ. *προστερνίδιον* «προστατευτικός θώρακας αλόγων» < *προ-* + *στέρν(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίδιον*.

προστίθεμαι → προσθέτω, τίθεμαι

πρόστιμο

< αρχ. *πρόστιμον* «χρηματική ποινή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *προσ-* + *-τιμ(ον)* < *τιμή* (βλ.λ.).

προστρέχω → τρέχω

προστριβή

λόγ. [1871], < αρχ. *προστρίβω* «τρίβω κάτι πάνω σε άλλο – προσβάλλω, επιτίθεμαι» < *προσ-* + *τρίβω* (βλ.λ.). Το ουσ. *προστριβή* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *friction*.

πρόστυλος → στύλος

πρόστυμμα «σταθεροποιητική ουσία βαφής υφασμάτων»
ελνστ. < ρ. *προστύφω* «προσυμπυκνώνω (χρώματα, αρώματα) – προκατεργάζομαι μαλλί (για βαφή)» < *προ-* + αρχ. *στύφω* «συστέλλω – συμπυκνώνω, (ειδικότ.) κατεργάζομαι με *στυπτικές ύλες*» (βλ.λ.).

πρόστυχος
ΕΤΥΜ. μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προστυχής* (πβ. κ. *ατυχής – άτυχος, δυστυχής – δύστυχος*) < *προσ-* + θ. *τυχ-* τού ρ. *τυγχάνω* (βλ.λ.), πβ. αόρ. β' *ἔ-τυχ-ον*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ασχολούμενος με κάτι, εμπλεκόμενος σε κάτι – αυτός στον οποίο συμβαίνει κάτι τυχαία» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 900a: *προστυχὴς πολλῶν ἀσεβημάτων καὶ δεινῶν γενομένων τισίν*) → ελνστ. σημ. «αυτός που συναντά τυχαία (κάποιον/κάτι)» (στη φρ. *προστυχὴς εἰμί / γίγνομαι*, που ο Φώτιος ερμηνεύει αργότερα, 9ος αι.: *προστυχής· ὁ κατὰ τύχην ἐντυχών*) → μεσν. σημ. «ασήμαντος, τιποτένιος» (ας σημειωθεί ως πιθ. η επίδραση τής μτχ. *προστυχών*, η οποία στην Αρχαιότητα σήμαινε «ο πρώτος τυχών» και απαντά επίσης με τις σημ. «τυχαίος, συμπτωματικός – εκ τού προχείρου», κυρ. το ουδ.), που εξηγεί τη μετέπειτα σημ. «χυδαίος, άσεμνος». Βλ. κ. *χυδαίος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προστυχ-ιά
προστυχ-εύω < *πρόστυχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΣΥΝΘ. προστυχο-: *προστυχο-δουλειά, προστυχό-λογα (τα), προστυχό-μουτρο, προστυχό-φατσα* κ.ά.

προστώο «προστέγασμα οικοδομήματος στηριζόμενο σε κίονες»
< αρχ. *προστῷον*, αργότερα και *πρόστοον / προστοῖον*, < *προ-* + *-στῳ(ον) / -στο(ιον)* < αρχ. *στοιά / στῳά*, παράλλ. τύποι τού ουσ. *στοά* (βλ.λ.). Βλ. κ. *περί-στωο*.

προσυδατώνω
< *προσ-* + *ὕδωρ, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*, που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς τα *προσγειώνω, προσθαλασσώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσυδάτω-ση.

προσύμφωνο
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *avant-contrat*.

προσυνεννόηση
λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *préarrangement*.

προσυπογράφω → υπογράφω

προσφάγι «καθετί που τρώγεται με ψωμί ως συμπλήρωμά του»
μεσν. (με αποβολή τού ενδοφωνηεντικού *-γ-*, πβ. κ. *φα(γ)εῖ(ν) > φαΐ*) < ελνστ. *προσφάγιον* (πρωτοαπαντά στην Κ.Δ., Ιωάνν. 21,5: *λέγει οὖν αὐτοῖς [ὁ] Ἰησοῦς, παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε;*) < *προσ-* + *φαγ-*, θ. που απαντά στο αρχ. απρφ. αορίστου β' *φαγεῖν* (βλ.λ. *φαΐ*).

πρόσφατος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *προσ-* + ρηματ. επίθ. **φα-τός* «φονευθείς, χτυπημένος, σκοτωμένος» (απαντά μόνο εν συνθέσει) < θ. *φα-* (με παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷhen-* «χτυπώ – φονεύω» || σανσκρ. *hánti* (γ' ενικό), λιθ. *genù* «κυνηγώ», παλ. σλαβ. *žęti* «κόβω» (απρφ.), λατ. *de-fendo* «αμύνομαι, υπερασπίζω», *of-fendo* «επιτίθεμαι» || αρχ. *θείνω* «χτυπώ, σκοτώνω» (< **θεν-jω*), *φόν-ος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που μόλις φονεύθηκε ή σκοτώθηκε» (για ανθρώπους και ζώα· π.χ. για το σώμα τού Έκτορα, *Ἰλ.* Ω 757-8: *νῦν δέ μοι ἑρσήεις καὶ πρόσφατος ἐν μεγάροισι κεῖσαι*) → αρχ. σημ. «φρέσκος» (για κυνήγι, ψάρια, φρούτα, ψωμί κ.λπ. ως τεχν. όρος· πβ. Ιπποκρ. *Περὶ παθ.* 52: *ὁ ἄρτος ὁ καθαρῶν τῶν ἀλεύρων ἐς ἰσχὺν καὶ κομιδὴν ξυμφορώτερος ἢ ὁ ἀνερεικτὸς καὶ πρόσφατος ἢ ἕωλος καὶ τῶν ἀλεύρων προσφάτων ἢ παλαιοτέρων*) → ήδη αρχ. σημ. (γενικά) «αυτός που συνέβη ή έγινε γνωστός τελευταία, πριν από λίγο καιρό» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Εὐδήμ.* 1237a: *ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης αἱ πρόσφατοι θεωρίαι καὶ μαθήσεις αἰσθηταὶ μάλιστα τῷ ἡδεῖ*).

προσφέρω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *προσ-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, μετα-φέρω, συμ-φέρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσφορά < αρχ. *προσφορ-ά* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 581: *ποίῳ γὰρ ἡ σὴ προσφορὰ δηλώσεται;*], αρχική σημ. «το να φέρνει κανείς δίπλα σε κάτι» (ήδη αρχ. οι σημ. «παροχή, βοήθεια – αφιέρωμα, δωρεά»)
πρόσφορος < αρχ. *πρόσφορ-ος*, αρχική σημ. «χρήσιμος, ωφέλιμος – κατάλληλος, αρμόδιος» [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
πρόσφορο, < μεσν. *πρόσφορον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *πρόσφορος*, ήδη στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς τού Μεσαίωνα, πβ. Σεραπ. *Εὐχολ.* 13,19: *εὐλόγησον τοὺς προσενεγκόντας τὰ πρόσφορα*.

προσφεύγω
ελνστ., αρχική σημ. «αναζητώ καταφύγιο (κάπου ή σε κάποιον)», < *προσ-* + αρχ. *φεύγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φεύγω, κατα-φεύγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσφυγή < ελνστ. *προσφυγ-ή* «αναζήτηση καταφυγίου», πβ. κ. *φυγή* < *φεύγω* (ο νομ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *recours*).

πρόσφυγας
< ελνστ. *πρόσφυξ, -υγος* (από την αιτ. *πρόσφυγα*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *προσφεύγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσφυγ-ιά < *πρόσφυγ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
προσφυγ-ικός < *πρόσφυγ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. προσφυγο-: *προσφυγο-κάπηλος, προσφυγο-πατέρας, προσφυγό-πουλο, προσφυγο-πούλα* κ.ά.

προσφυής «πρόσφορος, κατάλληλος»
ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *προσφύω / -ομαι* «φυτρώνω πάνω σε κάτι – προσκολλώμαι» < *προσ-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *ευ-φυής, συμ-φυής*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που φύεται πάνω σε κάτι – (μτφ.) προσκολλημένος, αφοσιωμένος σε κάτι» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 519b: *αἳ δὴ ἐδωδαῖς τε καὶ τοιούτων ἡδοναῖς τε καὶ λιχνείαις προσφυεῖς γιγνόμεναι [περὶ] κάτω στρέφουσι τὴν τῆς ψυχῆς ὄψιν*) → ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που αρμόζει εκ φύσεως, ταιριαστός» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ φυγ. εὑρέσ.* 168: *παγκάλους δὲ καὶ προσφυεστάτους ὅρους ἀποδίδωσι τοῦ αὐτομαθοῦς*).

πρόσφυμα
ελνστ., αρχική σημ. «έκφυμα σε βλαστό», < αρχ. *προσφύω* «φυτρώνω πάνω σε κάτι» < *προσ-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.). Ο γλωσσολογικός όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *affixe*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

πρόσφυση «συνένωση, συγκόλληση – σταθερότητα σχήματος ως αποτέλεσμα σωστής επαφής τού ελαστικού με το οδόστρωμα»
< αρχ. *πρόσφυσις* «προσκόλληση, σταθερή επαφή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Ἱππικ.* 1.11.3-5: *ἡ δ᾽ αὖ ὑψηλὴ ἀκρωμία [...] τοῖς ὤμοις [καὶ τῷ σώματι] ἰσχυροτέραν τὴν πρόσφυσιν παρέχεται*] < ρ. *προσφύω* «φυτρώνω πάνω σε κάτι» < *προσ-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.).

πρόσφωλο «αβγό που τοποθετείται στη φωλιά κότας, για να την προσελκύσει για ωοτοκία»
< *προσ-* + *-φωλ(ο)* < *φωλιά*.

προσφωνώ
< αρχ. *προσφωνῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* π 308: *τὸν δ᾽ ἀπαμειβόμενος προσεφώνεε φαίδιμος υἱός*] < *προσ-* + *-φων(ῶ)* < *φωνή*, πβ. κ. *απο-φωνώ, δια-φωνώ, συμ-φωνώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσφώνηση < ελνστ. *προσφώνη-σις*.

πρόσχαρος
μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *προσχαρής* (πβ. κ. *δύστυχος* < *δυστυχής*), από θ. τού ρ. *προσχαίρω* «χαίρομαι για κάτι» < *προσ-* + αρχ. *χαίρω* (βλ.λ.).

προσχέδιο
λόγ. [1803] < *προ-* + αρχ. *σχέδιον* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *avant-projet*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσχεδιάζω < μεσν. *προσχεδι-άζομαι* «σχεδιάζω, ετοιμάζω εκ των προτέρων»
προσχεδία-ση < *προσχεδιά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
προσχεδίασ-μα, λόγ. [1766], < *προσχεδιασ-* (*προσχεδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
προσχεδιασ-μός < *προσχεδιασ-* (*προσχεδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*.

πρόσχημα
ΕΤΥΜ. αρχ. < *προ-* + *-σχη(μα)*, που ανάγεται σε θ. τού ρ. *προέχω*, πβ. αρχ. *ἔχω – σχῆμα*. Βλ. κ. *σχήμα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ό,τι τίθεται μπροστά σε άλλο και το καλύπτει – κάλυμμα», (ειδικότ.) «μανδύας – κόσμημα, στολίδι» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.28: *ἡ Μίλητος [...] καὶ δὴ καὶ τῆς Ἰωνίης ἦν πρόσχημα* «η Μίλητος ήταν το κόσμημα τής Ιωνίας») → ήδη αρχ. σημ. «ψευδής αιτία, πρόφαση» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.82: *μέλλησις δὲ προμηθὴς δειλία εὐπρεπής, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσχηματ-ικός.

προσχολικός → σχολή

προσχώνω «(για ποταμό) αποθέτω λάσπη σχηματίζοντας νέα έκταση γης»
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προσχῶ (-όω)*, άλλος τύπος τού ρ. *προσχώννυμι* < *προσ-* + *χώννυμι* (βλ.λ. *χώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρόσχωμα < αρχ. *πρόσχω-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *προσχῶ (-όω)*
πρόσχωση < αρχ. *πρόσχω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη] < ρ. *προσχῶ (-όω)*
προσχωματ-ικός, λόγ. [1883], < *προσχωματ-* (*πρόσχωμα*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. προσχωσι-γενής.

προσχωρώ
< αρχ. *προσχωρῶ (-έω)* «πλησιάζω, προχωρώ προς το μέρος κάποιου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *προσ-* + *χωρῶ* (πβ. κ. *προ-χωρώ, συγ-χωρώ, παρα-χωρώ*), για το οποίο βλ.λ. *χώρος*. Ήδη αρχ. η σημ. «συντάσσομαι με κάποιον, παραδέχομαι (αν και προηγουμένως ήμουν αντίθετος ή αντίπαλος)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8,60: *οὐκ ἐθέλει, οὐδὲ ὁ θεὸς προσχωρέει πρὸς τὰς ἀνθρωπηίας γνώμας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
προσχώρηση < ελνστ. *προσχώρη-σις*.

πρόσχωση → προσχώνω

πρόσω «προς τα εμπρός»
< αρχ. *πρόσ(σ)ω* (αττ. τύπος *πόρρω* «μακριά», βλ.λ.) < **pro-tyo-* (με επίθημα **-tyo-*, που απαντά επίσης

στο επίρρ. *όπίσω*) < *πρό* (βλ.λ.). Χρησιμοποιείται κυρ. στη φρ. (αρχικώς ναυτικό πρόσταγμα) *πρόσω ολοταχώς* «προς τα εμπρός με όλη την ταχύτητα» (βλ. κ. *ολοταχώς*).

προσωδία «όρος σχετικός με τον επιτονισμό, με την προφορά»
< αρχ. *προσῳδία* «ωδή ή άσμα γραμμένο για να συνοδεύει ενόργανη μουσική» (π.χ. για κιθάρα) < *προσ-* + *-ῳδ(ία)* < *ᾠδή* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-ωδία, μελ-ωδία*. Η σημ. «μουσικός τόνος, ποικιλία ύψους κατά την εκφορά τού λόγου» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 399a: *ἐν πάσῃ βιαίῳ ἐργασίᾳ πρεπόντως ἂν μιμήσαιτο φθόγγους τε καὶ προσῳδίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσωδιακός < ελνστ. *προσῳδι-ακός*.

προσωνυμία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *προσ-* + *-ωνυμ(ία)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετ-ωνυμία, συν-ωνυμία, επ-ωνυμία*. Μερικές φορές συναντάται και το ουδ. ***προσωνύμιο***, που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς τα σύνθ. *τοπωνύμιο, παρωνύμιο* κ.ά.

προσωπάρχης

λόγ. [1897], < *προσωπ(ικό)* + *-άρχης* < αρχ. ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *chef du personnel*.

προσωπείο → πρόσωπο

προσωπίδα → πρόσωπο

προσωπικό

ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *προσωπικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *personnel*.

προσωπικότητα

λόγ. [1848], < μεσν. *προσωπικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότης, -ητος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *personnalité*.

πρόσωπο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρόσωπον* < *προσ-* + *-ωπ(ον)* < ουσ. **ὤψ, ὠπός* «μάτι – όψη», που παράγεται από το θ. των λ. *ὀπ-ή* «όψη, όραση», *ὀπ-τικός* (βλ.λ.) και απαντά επίσης στο λεξικό επίθημα *-ωπός* (πβ. αρχ. *μέτωπον*). Ορισμένοι εικάζουν ότι προήλθε από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *πρὸς ὦπα* «μπροστά στα μάτια, ενώπιον», όπου εμφανίζεται η αιτιατική τού ουσ. **ὤψ, ὠπός*. Με βάση την ετυμολογική αρχή, η λ. θα δήλωνε «το τμήμα τού κεφαλιού που βρίσκεται κοντά στα μάτια», παρουσιάζει δε παρόμοιο σχηματισμό με σανσκρ. *prátīka* «όψη, πρόσωπο» και παλ. δυτ. γερμ. **anda-wlit-ja* (ίδια σημ., > γερμ. *Antlitz*, σουηδ. *anlete*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ *μέτωπο*.

ΣΗΜΑΣ. Εκτός από την αρχική κοινή σημ. «εμπρός μέρος τού κεφαλιού, όψη», η λ. απέκτησε κατά την Αρχαιότητα τη σημ. «προσωπείο, προσωπίδα» και δήλωνε τους προσωπιδοφόρους ηθοποιούς ή κωμαστές (πβ. Δημοσθ. *Περὶ παραπρ.* 287.8: *ὃς ἐν ταῖς πομπαῖς ἄνευ τοῦ προσώπου κωμάζει*). Ως εκ τούτου, κατά την ελληνιστική εποχή η λ. αναφερόταν επίσης στους χαρακτήρες θεατρικών ή λογοτεχνικών έργων (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 8.11.5: *οὐδεὶς ἂν ἐπέσχε σὺν καιρῷ ποιήσασθαι μετάβασιν ἐπὶ τὸ τῆς Ἑλλάδος ὄνομα καὶ πρόσωπον*) και κατέληξε στη σημ. «άνθρωπος, άτομο» (Κ.Δ. Ιούδα 16: *καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα ὠφελείας χάριν*). Στους μεταγενέστερους γραμματικούς πρωτοαπαντά επίσης η χρήση τής λ. *πρόσωπον* ως γραμματικού όρου (πβ. Απολλων. Δυσκ. *Περὶ ἀντων.* 2.1,1.11: *θέματα δὲ ἴδια κατὰ ἀριθμὸν καὶ πρόσωπον καὶ πτῶσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσωπείο < ελνστ. *προσωπ-εῖον* «προσωπίδα, μάσκα»

προσωπίδα < ελνστ. *προσωπ-ίς, -ίδος* «προσωπείο, μάσκα»

προσωπικός < μεσν. *προσωπ-ικός*.

ΣΥΝΘ. προσωπο-: *προσωπο-ποιώ* (ελνστ.), *προσωπο-γραφία* (λόγ. [1681], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *prosopography*), *προσωπο-κράτηση* (λόγ. [1892]), *προσωπο-κρατία* (λόγ. [1897]), *προσωπο-λάτρης* (λόγ. [1894]), *προσωπο-λατρία* (λόγ. [1890]), *προσωπο-παγής* (λόγ. [1899]), *προσωπο-ποίηση* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *personnification*) κ.ά.

-πρόσωπος: *α-πρόσωπος, δι-πρόσωπος, διπλο-πρόσωπος, στρογγυλο-πρόσωπος, στενο-πρόσωπος, φεγγαρο-πρόσωπος, μακρο-πρόσωπος, μικρο-πρόσωπος, ασπρο-πρόσωπος, αυτο-πρόσωπος, ταυτο-πρόσωπος, ευ-πρόσωπος, πολυ-πρόσωπος – αντι-πρόσωπος, εκ-πρόσωπος* κ.ά.

-προσωπία: *δι-προσωπία, ταυτο-προσωπία* κ.ά.

προσωποληπτώ «μεροληπτώ»
< ελνστ. *προσωποληπτῶ (-έω)* < *προσωπολήπτης* < *προσωπο-* + αρχ. *λήπτης*, που ανάγεται σε θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δωρο-ληπτώ, μερο-ληπτώ*. Το σύνθ. *προσωπο-ληπτῶ* πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. (με τον τύπο *προσωπολη-μ-πτῶ*, Ιακώβ. 2.9: *εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσωποληψία < ελνστ. *προσωποληψ-ία* «το να χαρίζεται κανείς σε πρόσωπα» (πβ. Ωριγ. *Σχόλ.* 2.11-12: *οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ. ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται*).

προσωποπαγής «αδιάσπαστα συνδεδεμένος με συγκεκριμένο πρόσωπο»
λόγ. [1899], < *προσωπο-* + *-παγ(ής)* < θ. *παγ-* τού αρχ. ρ. *πήγνυμι* (βλ.λ. *πάγος, πήζω*), που απαντά στον αρχ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-πάγ-ην*. Σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *συμ-παγής*.

προσώρας

φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής μεσν. φρ. *πρὸς ὥραν* «για την ώρα,

προς το παρόν». Η κατάλ. -ς κατ' αναλογίαν προς επιρρ. φρ. όπως *κατὰ γῆς*, *ὁλημερίς*.

προσωρινός

λόγ. [1856], < επίρρ. *προσώρ(ας)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ινός*, πβ. κ. *καθημερ-ινός*, *θερ-ινός*, *απογευματ-ινός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προσωριν-ότητα, λόγ. [1832].

προτακτικός → προτάσσω

πρόταξη → προτάσσω

πρόταση

< αρχ. *πρότασις*, αρχική σημ. «σχέδιο ή συλλογισμός που τίθεται υπό κρίση ή υποβάλλεται προς εκτέλεση, ό,τι προτείνεται» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἀναλυτ. Προτέρ.* 24a.16-17: *πρότασις μὲν οὖν ἐστὶ λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικός τινος κατά τινος*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *προτείνω* «προβάλλω, τείνω εμπρός – υποβάλλω, θέτω υπό κρίση» (< *προ-* + *τείνω*), πβ. κ. *εν-τείνω – έν-ταση*, *εκ-τείνω – έκ-ταση*, *παρα-τείνω – παράταση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προτασ-ικός < *πρόταση(η)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, πβ. κ. *υπόταση – υποτασικός*

προτασ-ιακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *propositionnel*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πρόταση

Στη *Λογική* τού Αριστοτέλη η λ. ***πρότασις*** έχει τη σημασία «συλλογισμός, εισαγωγικό επιχείρημα ή διατύπωση συλλογισμού» (*Ἀναλυτ.* 24a: *πρότασις μὲν οὖν ἐστὶ λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικός τινος κατά τινος· οὗτος δὲ ἢ καθόλου ἢ ἐν μέρει ἢ ἀδιόριστος*). Οι γραμματικοί τής ελληνιστικής εποχής ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τον όρο *πρότασις* με γλωσσολογικό περιεχόμενο. Διαίρεσαν τον υποθετικό λόγο σε δύο τμήματα, την ***υπόθεση*** (την οποία αποκαλούσαν επίσης *πρόταση*) και την ***απόδοση***. Κατόπιν ο όρος αναφέρθηκε επίσης σε τμήματα λόγου που χαρακτηρίζονταν από αυτοτέλεια, κυρίως δε σε αυτά που περιέχουν οπωσδήποτε ρήμα και (κατά περίπτωση) όνομα ή/και προσδιορισμούς. Στην τελευταία σημασία συνέβαλε επίσης ο γαλλ. όρος *proposition*, ο οποίος απαντά από τον 17ο αιώνα σε αυτή την ειδική χρήση (προηγουμένως είχε ακολουθήσει παρόμοια διαδρομή με την αλλαγή σημασιών τής λ. *πρότασις*).

προτάσσω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *προ-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-τάσσω*, *δια-τάσσω*, *επι-τάσσω*, *υπο-τάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρόταγμα < ελνστ. *πρόταγ-μα* «προφυλακή, εμπροσθοφυλακή», πβ. κ. *τάσσω – τάγ-μα*

προτακτικός < ελνστ. *προτακ-τικός* «αυτός που προτάσσεται», πβ. κ. *τάσσω – τακ-τικός*

πρόταξη < ελνστ. *πρόταξ-ις*, πβ. αρχ. *τάσσω – τάξ-ις*.

προτείνω

αρχ., αρχική σημ. «τείνω εμπρός, προβάλλω», < *προ-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-τείνω*, *επι-τείνω*, *παρα-τείνω*. Η σημ. «υποβάλλω προς κρίση, υποδεικνύω» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 247d: *σκόπει, προτεινομένων ἡμῶν, ἆρ' ἐθέλοιεν ἂν δέχεσθαι καὶ ὁμολογεῖν τοιόνδ' εἶναι τὸ ὄν*). Βλ. κ. *πρόταση*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προτεταμένος, μτχ. μεσοπαθ. παρακ. τού αρχ. *προτείνω*.

προτεκτοράτο

«κράτος που βρίσκεται υπό τον έλεγχο προστάτιδας δύναμης και έχει χάσει την εθνική του αυτοδιάθεση»

μεταφορά τού γαλλ. *protectorat* < αγγλ. *protectorate*, που πλάστηκε τον 17ο αι. με βάση το υστλατ. *protector*, *-ōris* «προστάτης», το οποίο ανάγεται στο λατ. ρ. *protego* «προστατεύω, καλύπτω» (μτχ. *protectus*). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το νομικό καθεστώς κατά το οποίο ισχυρή (προστάτιδα) δύναμη ελέγχει άλλο κράτος, περιορίζοντας την ανεξαρτησία του.

προτελευταίος → τελευταίος

προτεραία

«η προηγούμενη ημέρα»

αρχ. (ήδη στη φρ. *τῇ προτεραίᾳ ἡμέρᾳ τῆς μάχης* «την προηγουμένη τής μάχης», Θουκ. *Ἱστ.* 5.75), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *προτεραῖος* < *πρότερ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αῖος*.

προτεραιότητα

λόγ. [1850], < αρχ. *προτεραῖος* «προηγούμενος» (βλ.λ. *προτεραία*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *priorité*.

προτέρημα

ελνστ. < αρχ. *προτερῶ (-έω)* «προέχω, προηγούμαι – υπερέχω» < *πρότερος* (βλ.λ.).

πρότερος

αρχ. < *πρό* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα συγκριτ. βαθμού *-τερος*, πβ. αρχ. *ὕσ-τερος*. Η λ. έχει παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό με αρχ. περσ. *fratara-* «πρώτος μεταξύ δύο, προηγούμενος» και σανσκρ. *pratarám* «παρακάτω», συνδέεται δε με το επίθ. *πρῶτος* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. προτερό-χρονος «αυτός που προηγείται χρονικά κάποιου άλλου».

προτεστάντης

λόγ. [1840], μεταφορά τού γερμ. *Protestant* < μεσν. λατ. *protestans*, *-ntis* «διαμαρτυρόμενος» (ως

θρησκ. όρος), μτχ. τού λατ. *protestor* «διαμαρτύρομαι – διακηρύττω δημόσια (ως μάρτυς)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προτεσταντ-ικός

προτεσταντ-ισμός, λόγ. [1853], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *protestantisme*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

προτεστάντης

Δεν είναι σπάνιο φαινόμενο να χρησιμοποιείται για κάποια θρησκευτική ομάδα ονομασία που έχει δοθεί από αντιπάλους της ή έχει παρερμηνευθεί. Φαίνεται ότι η ονομασία ***Protestant*** δόθηκε πρώτη φορά στους οπαδούς τού Λουθήρου το 1530, όταν συντάχθηκε η *Αυγουσταία Ομολογία*, με την οποία «διακηρύττουν δημόσια και επίσημα» (λατ. *protestantur*) ότι οι πεποιθήσεις τους δεν απέχουν από την αληθινή χριστιανοσύνη. Ορισμένοι θεωρούν ότι η ονομασία είχε δοθεί ήδη το προηγούμενο έτος (1529) στους μεταρρυθμιστές που συγκάλεσαν τη Δίετα τού Σπάγερ (Speyer) και αντιτάχθηκαν επίσημα στο διάταγμα (έδικτο) τού Βορμς (πόλη όπου είχε υπογραφεί το 1521 διάγγελμα αποκηρύξεως τού Λουθήρου με πρωτοβουλία τού Γερμανού αυτοκράτορα Καρόλου Ε΄, 1500-58).

προτεταμένος → προτείνω

πρότζεκτ

< αγγλ. *project*, λ. που εισήχθη ως λόγ. όρος τον 15ο αι. με τις σημ. «σχέδιο, σχήμα – σύλληψη, έννοια» από το λατ. *projectum*, αρχική σημ. «προβολή, προεξοχή» (κατόπιν «πρόταση, προτεινόμενη ιδέα»), ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *projectus* τού ρ. *projicio* «προβάλλω, προέχω – ρίχνω εμπρός» (< *pro-* + *jacio* «ρίχνω»).

προτζέκτορας

μεταφορά τού αγγλ. *projector* «προβολέας».

προτίθεμαι → θέτω, τίθεμαι, πρόθεση

προτιμώ

< αρχ. *προτιμῶ (-άω)* «τιμώ κάποιον περισσότερο από άλλον – εκτιμώ περισσότερο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εύμ.* 739-40: *οὕτω γυναικὸς οὐ προτιμήσω μόρον ἄνδρα κτανούσης δωμάτων ἐπίσκοπον*] < *προ-* + *τιμῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τιμώ, εκ-τιμώ, υπο-τιμώ*. Η σημερινή σημ. ήδη αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προτίμηση < αρχ. *προτίμη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 3.82.8: *πλήθους τε ἰσονομίας πολιτικῆς καὶ ἀριστοκρατίας σώφρονος προτιμήσει*]

προτιμητέος < αρχ. *προτιμη-τέος* (ρηματ. επίθ.)

προτιμότερος < αρχ. *προτιμ-ότερος*, συγκρ. βαθμός τού επιθ. *πρότιμ-ος* «αυτός που χαίρει περισσότερης τιμής».

πρότινος στη φρ. *μέχρι πρότινος* «μέχρι προ ολίγου» σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ελνστ. φρ. *πρό τινος (χρόνου / καιροῦ)*.

προτομή

ελνστ., αρχική σημ. «αποτετμημένη κεφαλή ζώου ή σπανιότ. ανθρώπου», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *προτέμνω* «κόβω μπροστά» (πβ. κ. *τέμνω – τομή*) < *προ-* + *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *περι-τέμνω – περι-τομή*. Η σημ. «γλυπτική αναπαράσταση» είναι όψιμη ελνστ., όπως φαίνεται από τους ορισμούς τού λεξικογράφου Ησυχίου (6ος αι.): *προτομαί· εἰκόνες βασιλέων. προτομή· εἰκὼν βασιλική, ἕως τοῦ ὀμφαλοῦ τοῦ σώματος εἶδος*.

προτού

< μεσν. *προτοῦ*, σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ελνστ. φρ. *πρὸ τοῦ* + απρφ. (π.χ. *πρὸ τοῦ γράφειν, φαγεῖν, φυγεῖν* κ.λπ.), όπου η πρόθ. *πρό* συντασσόταν με γενική ενάρθρου απαρεμφάτου. Στη μεσαιωνική γλώσσα η σύνταξη αυτή αναπληρώθηκε συν τω χρόνω από υποτακτική (στην πραγματικότητα από τύπο συνοπτικού ποιού ενεργείας), που δεν δήλωνε διάρκεια: *προτού γράψω, φάγω, φύγω κ.λπ.*

προτρέπω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *προ-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τρέπω, επι-τρέπω, μετα-τρέπω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προτρεπτικός < αρχ. *προτρεπ-τικός* «παρακινητικός, ενθαρρυντικός»

προτροπή < αρχ. *προτροπ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 181.1-3: *κρείσσων ἐπ' ἀρετὴν φανεῖται προτροπῇ χρώμενος καὶ λόγου πειθοῖ ἤπερ νόμῳ καὶ ἀνάγκῃ*], πβ. κ. *τροπή* < *τρέπω*.

προτσές «(στην αριστερή φρασεολογία) διαδρομή τής ιστορίας»

< γερμ. *Prozeß* «διαδικασία, πορεία (φαινομένου)», μεταφορά τού λατ. *processus* «πορεία, πρόοδος», μτχ. τύπος τού ρ. *procedo* «προχωρώ, προβαίνω».

πρότυπο

< ελνστ. *πρότυπον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *πρότυπος* «αυτός που παρέχει *τύπο* ή εικόνα για το μέλλον, προεικονιστικός – (κατ' επέκτ.) υποδειγματικός» < *προ-* + αρχ. *τύπος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προτύπωση < ελνστ. *προτύπω-σις* «προεικόνιση, συμβολισμός».

ΣΥΝΘ. προτυπο-ποίηση, απόδ. τού αγγλ. *standardisation*.

προϋπαντώ

< ελνστ. *προϋπαντῶ (-άω)* < *προ-* + αρχ. *ὑπαντῶ (-άω)* «πηγαίνω να συναντήσω» < *ὑπ(ο)-* + *ἀντῶ (-άω)* «βρίσκομαι απέναντι (σε κάποιον), συναντώ», το οποίο προέρχεται από θέμα που εμφανίζεται επί-

σης στη λ. *αντί* (βλ.λ.), από όπου και άλλα σύνθετα: *κατ-αντώ, συν-αντώ, απ-αντώ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προϋπάντηση < μεσν. *προϋπάντη-σις.*

προϋπάρχω → υπάρχω

προϋπηρετώ → υπηρέτης

προϋποθέτω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προϋποτίθημι* στη σημ. «θεωρώ δεδομένο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *προ-* + *ὑποτίθημι* (πβ. κ. *υποθέτω*) < *ὑπο-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προϋπόθεση, λόγ. [1818], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *présupposition.*

προϋπολογισμός

λόγ. [1833], < *προϋπολογίζω* < *προ-* + *υπολογίζω* (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε ως απόδ. τού γαλλ. *devis.*

προύχοντας «(επί Τουρκοκρατίας) Έλληνας αρχηγός κοινότητας, δημογέροντας»

< αρχ. *προύχων, -οντος* (κυρ. πληθ. *οἱ προύχοντες* «αυτοί που προέχουν, οι κυριότεροι»), συνηρημένος τύπος τής μτχ. ενεστ. *προέχων* τού ρ. *προέχω*. Η σημ. «εξέχων, άρχοντας – πρόσωπο με κύρος» είναι ελνστ. (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 8.23.3: *ἧκομέν τ' ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ κοινοῦ πρέσβεις οἱ προύχοντες ἡλικίᾳ τῶν πατρικίων*).

προφανής «φανερός»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.82.7.8: *ἥδιον διὰ τὴν πίστιν ἐτιμωρεῖτο ἢ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς*], από θ. τού ρ. *προφαίνω, -ομαι* «φέρνω στο φως, φανερώνω – φαίνομαι καθαρά» (παθ. αόρ. β΄ *προ-ε-φάν-ην*) < *προ-* + *φαίνω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φανής, επι-φανής.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προφανώς < ελνστ. επίρρ. *προφαν-ῶς.*

πρόφαση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρόφασις* < *προ-* + θ. *φα-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φημί* «λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φήμη*) + παραγ. τέρμα *-σις*. Για τη συγγένεια των θεμάτων που απαντούν στα ρ. *φαίνω* και *φημί* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι, φαίνομαι.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προβαλλόμενο αίτιο ή κίνητρο (χωρίς αναφορά στον βαθμό αληθείας ή ψεύδους)» (πβ. Ευριπ. *Ἑκάβη* 340-1: *ἔχεις δὲ πρόφασιν· ἔστι γὰρ τέκνα καὶ τῷδε*) → ήδη αρχ. σημ. «πλασματική αιτία, δικαιολογία» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 20.19: *οἱ μὴ πράττοντες ἀλλ' εὑρίσκοντες προφάσεις τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προφασίζομαι < αρχ. *προφασ-ίζομαι.*

προφέρω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 345-6: *ὥς μ' ὄφελ' ἤματι τῷ ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ οἴχεσθαι προφέρουσα κακὴ ἀνέμοιο θύελλα*], αρχική σημ. «παρουσιάζω, φέρνω (ενώπιον κάποιου) – εκφωνώ, αρθρώνω λέξεις», < *προ-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-φέρω, δια-φέρω, προσ-φέρω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προφορά < ελνστ. *προφορ-ά*, πβ. κ. *φορά* < *φέρω.*

προφορικός < ελνστ. *προφορ-ικός* (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *oral*)

προφορικ-ότητα, λόγ. [1846], < *προφορικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

προφέσορας

μεταφορά τού γερμ. *Professor* «καθηγητής» < λατ. *professor, -ōris,* από τον μτχ. τύπο *professus* τού ρ. *profiteor* «μιλώ δημόσια – διδάσκω».

προφήτης

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εὐμ.* 155: *Διὸς προφήτης δ' ἐστὶ Λοξίας πατρός*] < *προ-* + *-φή(της)* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *λήπ-της*), από το θ. που απαντά επίσης στο ρ. *φη-μί* «λέγω» (βλ.λ. *φήμη*). Η λ. δήλωνε αρχικώς τον «ερμηνευτή οιωνών ή σημείων» και κατόπιν αυτόν που «αναγγέλλει ή προλέγει το θέλημα ή τον σκοπό τού Θεού».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προφητεύω < αρχ. *προφητ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἴων* 413: *ἔσται τάδ'· ἀλλὰ τίς προφητεύει θεοῦ;*]

προφητεία < ελνστ. *προφητ-εία*

προφητικός < ελνστ. *προφητ-ικός.*

ΣΥΝΘ. προφητ-άναξ (προσωνυμία τού Δαβίδ) «προφήτης και βασιλιάς» (μεσν., πβ. Μιχ. Ψελλ. *Ποιήμ.* 54.11,3: *Δαυὶδ προφητάνακτος ἔνθεον μέλος*).

προφθάνω → προφταίνω

προφίλ

< γαλλ. *profil* < ιταλ. *profilo* «πλάγια όψη προσώπου», υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *profilare* «στριφώνω, πλαισιώνω – σχεδιάζω ή εμφανίζω το περίγραμμα, την πλάγια όψη» < *pro-* (< λατ. *pro-*) + *filare* «γνέθω, κλώθω» < λατ. *filum* «μίτος, νήμα».

προφιτερόλ

ΕΤΥΜ. < γαλλ. *profiterole,* υποκορ. τού *profit* «επιτυχία, κέρδος» < λατ. *profectus,* μτχ. τού ρ. *proficio* «προβαίνω, προχωρώ, προκόβω».

ΣΗΜΑΣ. Η γαλλ. λ. πρωτοαπαντά τον 16ο αι. με τη σημ. «χρηματικό βοήθημα προς οικιακούς υπηρέτες», αλλά ήδη έκτοτε μαρτυρείται επίσης με την εξειδικευμένη σημ. «ζύμη ψημένη στη στάχτη». Το είδος γλυκύσματος με το οποίο είναι συνδεδεμένη η λέξη σήμερα δηλώνεται από τον 19ο αι.

προφορά → προφέρω

προφταίνω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *προφθάνω* (< *προ-* + *φθάνω,*

βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *(ε)πρόφτ-ασα* και με παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *(ε)χόρτασα – χορταίνω, απόστασα – αποσταίνω.*

προφυλακή → φύλακας

προφυλάσσω

αρχ., αρχική σημ. «τοποθετώ φρουρά», < *προ-* + *φυλάσσω / -ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φυλάσσω, παραφυλάσσω*. Η σημ. «λαμβάνω μέτρα προστασίας» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Απομνημ.* 1.4.13: *ποία δὲ ψυχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἱκανωτέρα προφυλάττεσθαι ἢ λιμὸν ἢ δίψος ἢ ψύχη ἢ θάλπη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προφύλαξη < ελνστ. *προφύλαξ-ις*. Βλ. κ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

προφυλακ-τήρας, λόγ. [1891], < *προφυλακ- (προφυλάσσω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*

προφυλακτικός < ελνστ. *προφυλακ-τικός* → Το ουδ. *προφυλακτικό* στη σημ. «προστατευτικό και αντισυλληπτικό κάλυμμα τού πέους» αποδίδει το γαλλ. *préservatif (masculin).*

προχειρίζω «διορίζω, χειροτονώ»

ΕΤΥΜ. αρχ. < *πρόχειρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *εγ-χειρίζω, μετα-χειρίζομαι.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ετοιμάζω κάποιον/κάτι ώστε να είναι *πρόχειρος*, δηλ. έτοιμος για χρήση» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ Ἀλονν.* 33.9: *δῆλον ὡς προκεχειρισμένων καὶ ἑτοίμων ὄντων τῶν ἀγαθῶν*) → ήδη αρχ. σημ. «ορίζω, επιλέγω – διορίζω» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήν.* 122: *ὅτι προχειρίζεσθε δημαγωγοὺς οὐ τοὺς τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχοντας τοῖς μεγάλην τὴν πόλιν ποιήσασιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προχείριση < ελνστ. *προχείρι-σις*, αρχική σημ. «το να παίρνει κανείς στα χέρια – ανάληψη, εκτέλεση»

προχειριστικός < μεσν. *προχειρισ-τικός.*

πρόχειρος

αρχ., αρχική σημ. «αυτός που βρίσκεται στα χέρια, προσιτός, έτοιμος για χρήση», < *προ-* + *-χειρος* < *χείρ, -ρός* «χέρι», πβ. κ. *επί-χειρα, αυτό-χειρας*. Ήδη από την Αρχαιότητα μαρτυρείται η σημ. «αυτός που δεν έχει προετοιμαστεί αρκετά, βιαστικός, αφρόντιστος» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ Ἰητρ.* 1.10: *τὸ γὰρ προπετὲς καὶ τὸ πρόχειρον καταφρονεῖται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προχειρότητα < ελνστ. *προχειρ-ότης, -ότητος* «ετοιμότητα, προθυμία» (η σημ. «ελλιπής και αμέθοδη προετοιμασία» είναι ελνστ., πβ. Σέξτ. Εμπειρ., *Πρὸς μαθ.* 1.249.3-4: *ἱστορικὸν δὲ τὸ περὶ τὴν προχειρότητα τῆς ἀμεθόδου ὕλης*).

ΣΥΝΘ. προχειρο-: *προχειρο-γράφος* (λόγ. [1852]) – *προχειρο-δουλειά – προχειρο-λόγημα, προχειρολογία, προχειρο-λόγος, προχειρο-λογώ* κ.ά.

προχθές → χθες

πρόχους «είδος αγγείου με στόμιο»

< αρχ. *πρόχους / πρόχοος (ή)* (ήδη μυκ. πληθ. *po-ro-ko-we*: **πρό-χοϝες*) < *προ-* + *-χοος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* «χύνω».

πρόχωμα «οχυρωματικό έργο»

ελνστ. < αρχ. *προχώννυμι / -ύω* «συσσωρεύω χώμα, φράσσω με χώμα» < *προ-* + *χώννυμι* (βλ.λ. *χώνω*).

προχωρώ

< αρχ. *προχωρῶ (-έω)* «κινούμαι προς τα εμπρός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *προ-* + *χωρῶ* (πβ. κ. *ανα-χωρώ, συγ-χωρώ, παρα-χωρώ*), για το οποίο βλ.λ. *χώρος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προχωρη-τικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *progressif* (διαφ. το ελνστ. *προχωρητικός* «προφορικός»)

προχώρη-μα (διαφ. το ελνστ. *προχώρημα* «περίττωμα»).

προωθώ

< αρχ. *προωθῶ (-έω)* «σπρώχνω εμπρός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ὀκταμ.* 69.1-3: *ὅσα δὲ δίπτυχα πτύσσεται καὶ ἔγκειται ἐν τῷ στόματι τῶν ὑστερέων, ταῦτα δέ, ἤν τε ζώοντα ἤν τε τεθνεῶτα ᾖ, προώσαντα ὀπίσω πάλιν στρέφειν, ὅκως κατὰ φύσιν ἴῃ ἐπὶ κεφαλήν*] < *προ-* + *ὠθῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-ωθώ, εξ-ωθώ*. Η μτφ. σημ. είναι ήδη ελνστ. (πβ. Χρυσίππ. *απόσπ.* 390: *πάθη ἐκκρούει τοὺς λογισμοὺς καὶ τὰ ὡς ἑτέρως φαινόμενα, βιαίως προωθοῦντα ἐπὶ τὰς ἐναντίας πράξεις*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

προώθη-ση, λόγ. [1896], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *promotion*

προωθη-τής, απόδ. τού αγγλ. *impeller*

πρόωση < αρχ. *πρόω-σις*, πβ. αρχ. *ὠθῶ – ὦσις*

προωσ-τήρας, λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *propulseur*

προωστικός < ελνστ. *προωσ-τικός.*

προώλης στη φρ. *εξώλης και προώλης* «ανήθικος»

αρχ. επίθ., αρχική σημ. «κατεστραμμένος – ερειπωμένος», < *προ-* + *-ώλ(ης)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ὄλλυμι* «αφανίζω, καταστρέφω», για το οποίο βλ.λ. *όλεθρος*. Ομοίως σχηματισμένα τα *παν-ώλης, εξ-ώλης* (βλ.λ. για τη φρ. *εξώλης και προώλης*).

πρόωρος «πρώιμος, όψιμος»

ελνστ. < *προ-* + *-ωρ(ος)* < αρχ. *ὥρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-ωρος.*

πρόωση → προωθώ

προωστικός → προωθώ

πρύμα → πρύμος

πρυμάτσα «καραβόσχοινο»
< *πρύμ(η)* (< *πρύμνη*) + παραγ. τέρμα *-άτσα*, που αποσπάστηκε από λ. ιταλικής και βενετικής αρχής, π.χ. *λινάτσα, μπεκάτσα, μπονάτσα* κ.ά.

πρύμνη
< αρχ. *πρύμνη / πρύμνα*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *πρυμνός* «άκρος, έσχατος» (με αναβιβασμό τόνου), που μάλλον προήλθε από φρ. όπως η ομηρική *πρυμνὴ ναῦς / πρύμνη νηῦς*. Η ετυμολ. προέλευση τού επιθ. είναι αβέβαιη. Η ανάλυση **πρυ-μνό-ς* (με επίθημα *-μνο-*) οδηγεί στην πρόθ. *πρό* μέσω τής συνεσταλμένης μεταπτωτ. βαθμίδας (πβ. κ. *δια-πρύσιος*), αλλά προσκρούει στο γεγονός ότι το αρχ. *πρό* δηλώνει αυτό που βρίσκεται εμπρός, που προεξέχει ή προβάλλει, ενώ το επίθ. *πρυμνός* εκφράζει κυρίως την έννοια «άκρος, έσχατος, τελευταίος». Έχει διατυπωθεί επίσης η υπόθεση ότι πρόκειται για συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των **πύμνη* (από το θ. τού αρχ. *πύματος* «έσχατος, ακροτελεύτιος», τύπος απολιθωμένου υπερθετικού) και *πρῷρα*, πράγμα που δεν θεωρείται πιθανό. Ορισμένοι το συνδέουν επίσης με το αρχ. σλαβ. *krŭma* «πρύμνη» ή και με το αρχ. *πρέμνον* «βάση κορμού δέντρου, κούτσουρο», άποψη χωρίς ερμηνευτική ισχύ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρυμναίος < ελνστ. *πρυμν-αῖος*
πρυμνήσιος < αρχ. *πρυμν-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. πρυμνο-: *πρυμνο-δέτης, πρυμνό-δετος, πρυμνο-δετώ, πρυμνο-δέτηση, πρυμνο-δεσία*.

πρύμος «ούριος, ευνοϊκός άνεμος»
μεσν. < επίρρ. *πρύμα* (με απλοποίηση τού συμπλέγματος /mn/ > /m/) < αρχ. *πρύμνα* (βλ.λ. *πρύμνη*). Η σημ. οφείλεται στο γεγονός ότι ο ευνοϊκός ή ούριος άνεμος πνέει από την πρύμνη. Πβ. *πρίμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρυμ-ιός < ελνστ. *πρυμν-αῖος*, με επίδρ. τού μεσν. *πρύμη* (< αρχ. *πρύμνη*, με απλοποίηση τού συμπλέγματος /mn/ > /m/) και συνίζηση
πρυμ-ίζω
πρύμισ-μα < *πρυμισ-* (*πρυμίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

πρύτανης
ΕΤΥΜ. < αρχ. *πρύτανις, -εως* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Στησιχόρου (58.1: *κοιλωνύχων ἵππων πρύτανιν*), αλλά και στον Όμηρο ως κύριο όνομα] (επίσης μεταπλ. ν.ελλ. *πρύτανης*), πιθ. δάνειο ανατολ. αρχής. Η ποικιλία των αρχ. διαλεκτικών τύπων, όπως *πρότανις* (αιολ.), *πρώτανις* (λεσβ.), *βρύτανις* (κρητ.), επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για δάνειο που συνδ. με τους ετρουσκ. όρους *purθne, eprθni*, οι οποίοι σήμαιναν «αρχιδικαστής». Φαίνεται πιθανή η συσχέτιση με τον χεττ. τίτλο *hupurtanuri-*, ο οποίος ίσως εισήχθη στην Ελληνική ως **όπορταν- / *όπροταν- / *όπυρταν- / *όπρυταν-*, όπου το τεμάχιο **ho- (ὁ)* θεωρήθηκε άρθρο και ακολούθησε επανανάλυση *ὁ πρύτανις*. Το λυδικό πατρωνυμικό επίθ. *brdunlis* ευνοεί την παραπάνω θεωρία. Δεν ευσταθεί η υπόθεση ότι προέρχεται από την πρόθ. *πρό* μέσω συνεσταλμένης μεταπτωτ. βαθμίδας *πρυ-* (πβ. κ. *δια-πρύ-σιος*).
ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *πρύτανις* συνδύαζε αρκετές σημ., όπως «διοικητής, αρχηγός» (λυρικοί ποιητές αποδίδουν τον τίτλο ακόμη και σε θεούς), «κυβερνήτης, άρχοντας», αλλά στην αρχ. Αθήνα δήλωσε το πολιτικό αξίωμα πενήντα κληρωτών βουλευτών (πέντε από κάθε φυλή), οι οποίοι ηγούνταν στη Βουλή των Πεντακοσίων (για πέντε εβδομάδες). Οι *πρυτάνεις* ελάμβαναν πρώτοι τον λόγο και σιτίζονταν δωρεάν στον χώρο που αποκλήθηκε *πρυτανεῖον*. Η σημ. «προϊστάμενος πανεπιστημιακού ιδρύματος» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *recteur* (< λατ. *rector, -ōris*, αρχική σημ. «διοικητής – διευθυντής»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρυτανεύω < αρχ. *πρυταν-εύω* «ασκώ πρυτανική εξουσία – κυβερνώ, ελέγχω» [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Ἀπόλλωνα*]
πρυτανεία < αρχ. *πρυταν-εία* (η σύγχρ. σημ. με επίδρ. τού γερμ. *Rektorat*)
πρυτανείο < αρχ. *πρυταν-εῖον* (βλ. ανωτέρω) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 337d.5-6: *συνεληλυθότας τῆς τε Ἑλλάδος εἰς αὐτὸ τὸ πρυτανεῖον τῆς σοφίας*]
πρυτανικός < αρχ. *πρυταν-ικός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
πρύτανης – πρύτανις
Το ουσ. *πρύτανις* ανήκει στα λίγα ονόματα τής Αρχ. Ελληνικής σε *-ις* (γεν. *-εως*), τα οποία διατηρήθηκαν στη Νέα Ελληνική και ακολουθούν, ως επί το πλείστον, την αρχαία κλίση. Πρόκειται κυρίως για τα ουσιαστικά *πρύτανις, όρχις* και *όφις*, τα οποία σχηματίζουν τις άλλες πτώσεις με τις καταλήξεις *-εως, -ι, -εις, -εων*. Ειδικά το ουσιαστικό *πρύτανις* εμφανίζει αναλογικά στον ενικό αριθμό την κατάληξη /i/ (κατά τα ομαλά ισοσύλλαβα *ναύτης – ναύτη, στρατιώτης – στρατιώτη*), με αποτέλεσμα να γράφεται πλέον με *-η-*: ***πρύτανης*** (όχι όμως **όφης, *όρχης*). Σε αυτό συνέβαλε επίσης ότι τα ουσιαστικά *λάτρις, μάντις*, που ανήκουν στην ίδια κλιτική κατηγορία, έχουν κανονικά μεταπλασθεί στον ενικό κατά τα ομαλά ισοσύλλαβα: *λάτρης, μάντης* (αλλά πληθ. *λάτρεις, -εων, μάντεις, -εων*). Οπωσδήποτε η ιστορικά τεκμηριωμένη γραφή είναι με *-ι-*: ***πρύτανις, όφις, όρχις***.

πρώην
αρχ. (δωρ. *πρόᾱν*), από αρχαϊκή αιτιατική πτώση

(απολιθωμένη πλέον, πβ. κ. *ἀκμήν* > *ακόμη, πλήν*) αμάρτυρου επιθ. που ανάγεται σε επίρρ. **πρώ*, με εκτεταμένη μεταπτωτ. βαθμίδα τού αρχ. *πρό* (βλ.λ.). Από την τοπική πτώση σχηματίστηκε ο αρχ. τύπος *πρωΐ* (βλ.λ.), ενώ ομόρριζες (με αφετηρία το θ. **πρω-*) είναι επίσης οι λ. *πρω-ία, πρώ-ιμος, πρω-ινός, πρῶ-τος*. Η λ. *πρώην* δήλωνε χρόνο, όπως και τα ομόρριζα σανσκρ. *prā-tár-* «από νωρίς, έγκαιρος», παλ. δυτ. γερμ. **frō-* «πρωί» (> γερμ. *früh* «νωρίς»). Πβ. *τέως*.

πρωθιερέας

< ελνστ. *πρωθιερεύς, -έως* < *πρωθ-* (< *πρωτο-*) + *ἱερεύς* (βλ.λ. *ιερέας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωθιέρ-εια, λόγ. [1894].

πρωθυπουργός

λόγ. [1839], < *πρωθ-* (< *πρωτο-*) + *υπουργός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *(le) Premier ministre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωθυπουργ-ία, λόγ. [1839]
πρωθυπουργ-ικός, λόγ. [1897]
πρωθυπουργ-εύω, λόγ. [1889].

πρωθύστερος

ελνστ. < *πρωθ-* (< *πρωτο-*) + αρχ. *ὕστερος* (βλ.λ.).

πρωί

< αρχ. επίρρ. *πρωΐ* [ήδη ομηρικό], από αρχαϊκή τοπική πτώση (πβ. κ. αρχ. *ἐκεῖ*) αμάρτυρου επιθ. που ανάγεται σε επίρρ. **πρώ* (εκτεταμένη μεταπτωτ. βαθμίδα τού *πρό*), τού οποίου το θ. απαντά επίσης στα ομόρριζα *πρώ-ην, πρῶ-τος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωία < ελνστ. *πρωΐ-α*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *πρώιος / πρῷος* < επίρρ. *πρωΐ* (βλ. ανωτέρω)
πρωινός < ελνστ. *πρω-ϊνός* < αρχ. επίρρ. *πρω(ΐ)* + παραγ. τέρμα *-ινός*.

πρώιμος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Οἰκον.* 17.4.2-3: *πολλοὶ ἤδη διαφέρονται, ὦ Σώκρατες, περὶ τοῦ σπόρου, πότερον ὁ πρώιμος κράτιστος ἢ ὁ μέσος ἢ ὁ ὀψιμώτατος*] < θ. **πρω-* (βλ.λ. *πρώην, πρωί*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *όψ-ιμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωιμ-ότητα.

πρωινός → πρωί

πρωκτός

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο], λ. τής καθημερινής γλώσσας, που ανάγεται σε Ι.Ε. **prōkt-* ή **prəkt-* και συνδ. με το συνώνυμο αρμ. *erastan-k'*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωκτ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *anal*.

πρώρα «πλώρη πλοίου»

< αρχ. *πρῷρα* (με συναίρεση) [ήδη ομηρικό] < **πρώ-αιρα* (με σίγηση τού *-F-* και επένθεση τού *-j-*) < **πρω-F-αρ-jα* < θ. που απαντά στο αρσ. *πρών, -ῶνος* «προεξέχον τμήμα γης, ακρωτήριο» < **πρώ-F-ων*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής προθ. *πρό* (βλ.λ.). Οι λ. αυτές συνδέονται επίσης με τα ομόρριζα σανσκρ. *pūr-va-* «πρώτος, προηγούμενος», τοχαρ. Β΄ *pärwe*, παλ. σλαβ. *prŭvŭ*. Από το αρχ. *πρῷρα* προήλθε το μεσν. *πλώρη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωρ-αίος, λόγ. [1887].

πρωσικός

< τοπων. *Πρωσ(ία)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), μεταφορά τού γερμ. *Preussen* < μεσν. λατ. *Borussia*, από το όν. *Borussi* ή *Prussi*, με το οποίο ήταν γνωστό το βαλτικό φύλο που κατοικούσε στην περιοχή.

πρωταγωνιστής

ελνστ., υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. *πρωταγωνιστῶ (-έω)* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη) < *πρωτ(ο)-* + αρχ. *ἀγωνιστ(ής)* + κατάλ. *-ῶ (-έω)*.

πρωταθλητής

λόγ. [1839], < *πρωτ(ο)-* + *αθλητής* (διαφ. το ελνστ. *πρωτοαθλητής*, που απαντά μόνο στην ειδική σημ. «δοκιμαζόμενος εξαιτίας τής (χριστιανικής) πίστης»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωταθλητ-ισμός < *πρωταθλητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*
πρωτάθλημα, απόδ. τού αγγλ. *championship*.

πρωταίτιος

ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που αποτελεί την αρχική αιτία» (απαντά τον 3ο αι. π.Χ. στον Πορφύριο), < *πρωτ(ο)-* + αρχ. *αἴτιος* < *αἰτία* (βλ.λ.).

πρωταπριλιάτικος

< *πρωτ(ο)-* + *απριλιάτικος* < *Απρίλ(ιος) / Απρίλ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πρωταπριλιάτικος

Η φράση ***πρωταπριλιάτικο ψέμα*** είναι απόδοση τής γαλλ. αντίστοιχης *poisson d'avril*, που σημαίνει κατά λέξη «ψάρι τού Απριλίου» και έχει μακρά ιστορία. Η γαλλ. φράση αρχικώς (15ος αι.) δήλωνε περιπαικτικά τον νεαρό υπηρέτη που μετέφερε κρυφά ερωτικά γράμματα στον έγγαμο κύριό του (την άνοιξη, που εθεωρείτο εποχή κατάλληλη για εξωσυζυγικές ερωτικές περιπέτειες). Η φράση «ψάρι τού Απριλίου» αποτελούσε εύστοχη μεταφορά, επειδή αναφερόταν στο σκουμπρί που αλιευόταν τον Απρίλιο και δηλώνεται στα Γαλλικά από τη δίσημη λέξη *maquereau* «σκουμπρί, κολιός», αλλά και «προαγωγός, σωματέμπορος». Ως αποτέλεσμα, προς το τέλος τού 15ου αι. η φράση *poisson d'avril* μπορούσε να εκφράσει γενικότερα το περιπαικτικό αστείο που συνδέεται με την εξαπά-

τηση. Έτσι, όταν το 1584 ο βασιλιάς τής Γαλλίας Κάρολος Θ΄ όρισε αρχή τού έτους την 1η Ιανουαρίου (αντί τής 25ης Μαρτίου ή 1ης Απριλίου), αυτό προκάλεσε την αρχικώς αθέλητη και κατόπιν εσκεμμένη ανταλλαγή δώρων και ευχών την 1η Απριλίου μεταξύ όσων δεν είχαν συνηθίσει τη νέα ρύθμιση ή δεν την αποδέχονταν. Οι περιπλοκές που αναπτύχθηκαν με βάση αυτές τις συνήθειες, καθώς και άλλες μεσαιωνικές προλήψεις, συνετέλεσαν ώστε η γαλλ. φράση να αποκτήσει τη σημασία τού «πρωταπριλιάτικου ψέματος».

πρωτάρης → πρώτος

πρωταρχικός
λόγ. [1864], < *πρωτ(ο)-* + *αρχικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *primordial*.

πρωτεϊκός «ευμετάβολος, ασταθής»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *protéique*, που πλάστηκε με βάση το ν.λατ. *Proteus* < αρχ. *Πρωτεύς, -έως*, μυθική θαλάσσια θεότητα που είχε την ικανότητα να αλλάζει μορφή όταν ερχόταν σε δύσκολη θέση.

πρωτεΐνη
λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *protéine*, που πλάστηκε από το ελνστ. επίθ. *πρωτε(ῖος)* «πρώτης ποιότητας, πρώτης τάξεως» + παραγ. τέρμα *-ine*, σύνηθες σε χημικές ουσίες.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτεϊν-ικός.
ΣΥΝΘ. πρωτεϊν-ούχος (λόγ. [1897]).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πρωτεΐνη
Τη γαλλ. λέξη ***protéine*** έπλασε ο Σουηδός χημικός Jöns Jacob Berzelius (1779-1848), ο οποίος έδωσε το 1838 σε ολλανδικό επιστημονικό περιοδικό τον εξής ορισμό τής χημικής αυτής ουσίας (γαλλιστί): *la matière organique, étant un principe générale de toutes les parties constituants du corps animal (...) pourrait se nommer protéine* «η οργανική ύλη που αποτελεί τη γενική βάση όλων των τμημάτων που απαρτίζουν το σώμα των ζώων θα μπορούσε να ονομαστεί *πρωτεΐνη*».

πρωτείο → πρωτεύω

πρωτεύουσα
ουσιαστικοπ. θηλ. τής αρχ. μτχ. ενεστώτα *πρωτεύων, -οντος* τού ρ. *πρωτεύω* (βλ.λ.). Στη σύγχρονη σημ. *πρωτεύουσα (πόλη)* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *(ville) capitale* (πβ. αγγλ. *capital (city)*, γερμ. *Hauptstadt*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κεφάλαιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτευουσ-ιάνος, λόγ. [1887], < *πρωτεύουσ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάνος*, πβ. κ. *ζητ-ιάνος, καθαρευουσ-ιάνος*

πρωτευουσιάν-ικος < *πρωτευουσιάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

πρωτεύω
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Θέσπιδος, 3*.1: *ὁρᾷς ὅτι Ζεὺς τῷδε πρωτεύει θεῶν*] < *πρῶτ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτεύων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *πρωτεύω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *principal*
πρωτεύοντα (τα), ουδ. πληθ. ενεστ. τής μτχ. *πρωτεύων*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *primates*
πρωτευόντως, επιρρ. τύπος τής μτχ. *πρωτεύων*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *premièrement*
πρωτεία (τα) < αρχ. *πρωτ-εῖα*, πληθ. τού *πρωτ-εῖον* «πρώτη τάξη, πρώτη θέση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 33c.1-3: *τῷ νῷ πρὸς τὰ δευτερεῖα, ἐὰν μὴ πρὸς τὰ πρωτεῖα δυνώμεθα προσθεῖναι, προσθήσομεν*].

πρωτιά → πρώτος

πρωτινός → πρώτος

πρώτιστος
αρχ. < *πρῶτ(ος)* (βλ.λ.) + επίθημα υπερθ. βαθμού *-ιστος*, πβ. κ. *κάλλ-ιστος, ἄρ-ιστος, βέλτ-ιστος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
πρώτιστα, πρωτίστως
Το επίρρημα ***πρώτιστα*** είναι ήδη αρχ. και έχει σχηματιστεί με το επίθημα υπερθετικού βαθμού των επιρρημάτων *-ιστα* (πβ. κ. *ἄρ-ιστα, κάλλ-ιστα, μάλ-ιστα*). Ο συνήθης τύπος *πρωτίστως* έχει προέλθει από αναλογία προς τα επιρρ. σε *-ως*, τα οποία όμως δεν είναι υπερθετικού βαθμού (όχι **καλλίστως*, **αρίστως* κ.λπ.).

πρωτο- → πρώτος

πρωτοβουλία
λόγ. [1871], < *πρωτο-* + *-βουλ(ία)* < *βουλή*.

πρωτογενής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτικ.* 289a.9: *ἦν γὰρ δικαιότατα μὲν ἂν τεθὲν κατ' ἀρχὰς τὸ πρωτογενὲς εἶδος*], αρχική σημ. «πρώτης εσοδείας (πρωτοκάρπια)», < *πρωτο-* + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.). Η σύγχρονη σημ. «πρώτος σε διαδικασία, μη υστερογενής» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *protogenic*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτογένεια < ελνστ. *πρωτογέν-εια* «πρωτότοκος (η)».

πρωτόγονος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 102: *ἀρνῶν πρωτογόνων ῥέξειν κλειτὴν ἑκατόμβην*], αρχική σημ. «πρωτότοκος», < *πρωτο-* + *γόνος* (βλ.λ.). Η σύγχρονη σημ. «αυτός που βρίσκεται και έχει παραμείνει σε πρώιμη

φάση αναπτύξεως» οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *primitive*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωτογον-ισμός, απόδ. τού γαλλ. *primitivisme*.

πρωτοδίκης

λόγ. [1833], < *πρωτο-* + *-δίκη(ς)* < *δίκη*, απόδ. τού γαλλ. *juge de première instance*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωτοδικ-είο, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *tribunal*

πρωτόδικος, λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *en première instance*.

πρωτοετής → πρώτος, έτος

πρωτόθετος «όρος τής παραδοσιακής γραμματικής»

ελνστ. (ήδη στον γραμματικό Ηρωδιανό απαντά η φρ. *πρωτόθετοι λέξεις*) < *πρωτο-* + *-θε(τος)* < θ. τού αρχ. *τί-θη-μι / τί-θε-μαι* (βλ. κ. *θέτω, τίθεμαι*).

πρωτοκαθεδρία

ελνστ. < *πρωτο-* + *-καθεδρ(ία)* < αρχ. *καθέδρα* (βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. αναφερόμενη στη συνήθεια των γραμματέων και των Φαρισαίων να καταλαμβάνουν την πρώτη θέση (αρχ. *ἕδρα*), πβ. Ματθ. 23,6: *φιλοῦσιν δὲ τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς*.

πρωτοκλασάτος

< *πρωτο-* + *κλάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, απόδ. τού γαλλ. *de première classe* «πρώτης τάξεως» (ως επιθ.).

πρωτόκλητος «προσωνυμία τού Αποστόλου Ανδρέα»

ελνστ. < *πρωτο-* + *-κλη(τος)* < θ. *κλη-* τού αρχ. *καλῶ* (πβ. παθ. αόρ. *ἐ-κλή-θην*) + επίθημα -τος (ρηματ. επιθέτων), πβ. κ. *παρά-κλητος*.

πρωτόκλιτος «αυτός που κλίνεται σύμφωνα με την α΄ κλίση»

λόγ. [1889], < *πρωτο-* + *-κλι(τος)* < ρ. *κλίνω* (με επίθημα -τος των ρηματ. επιθέτων).

πρωτόκολλο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *πρωτόκολλον* < *πρωτο-* + *-κολλ(ον)* < αρχ. *κόλλα*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. έχει την αφετηρία της στους κυλινδρικούς παπύρους, το πρώτο φύλλο των οποίων ονομαζόταν *κόλλημα* και περιτύλισσε ολόκληρο τον πάπυρο φέροντας σφραγίδα που πιστοποιούσε την αυθεντικότητά του και την ημερομηνία συγγραφής. Από την Ελληνική προήλθε το μεσν. λατ. *protocollum*, το οποίο σήμαινε «πρακτικά συναντήσεως – έγγραφο συμβολαίου, πιστοποιητικό» και απέκτησε στη Γαλλική (λ. *protocole*) τη σημ. «βιβλίο καταχωρίσεων, νομικών πράξεων».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωτοκολλ-ώ, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *enregistrer*

πρωτοκόλλη-ση < *πρωτοκολλη-* (*πρωτοκολλώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*

πρωτοκολλη-τής, λόγ. [1897], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *enregistreur*.

πρωτόλειο «το πρώτο πνευματικό δημιούργημα κάποιου»

< αρχ. πληθ. *πρωτόλεια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ὀρέστ.* 382: *τῶν σῶν δὲ γονάτων πρωτόλεια θιγγάνω*], (μτφ. σημ. «απαρχή», αρχική σημ. «πρωτοκάρπια»), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *πρωτόλειος* (μαρτυρείται ως ελνστ.) < *πρωτο-* + *-λει(ος)* < *λεία* (βλ.λ.).

Πρωτομαγιά

< *πρωτο-* + *-μαγ(ιά)* < θ. *Μαγ-* τού λαϊκού τύπου *Μάης, Μαγιού* < *Μάιος* (βλ.λ.), που σχηματίστηκε κατά τα σύνθ. *πρωτο-μηνιά, πρωτο-χρονιά* κ.ά.

πρώτον → πρώτος

πρωτόνιο

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *proton*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *πρῶτον*, ουδ. τού επιθ. *πρῶτος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πρωτόνιο

Τον αγγλ. όρο *proton* έπλασε το 1920 ο Βρετανός φυσικός Ernest Rutherford (1871-1937) και αντικατέστησε την παλαιότερη ονομασία *prouton*, η οποία προερχόταν από το επώνυμο τού Βρετανού χημικού William Prout (1785-1850).

πρωτονοτάριος → πρώτος, νοτάριος

πρωτοπαλλήκαρο → πρώτος, παλληκάρι

πρωτόπειρος → πρώτος, πείρα

πρωτόπλαστος

ελνστ. (ήδη στην Π.Δ. με αναφορά στον Αδάμ) < *πρωτο-* + αρχ. *πλαστός*, ρηματ. επίθ. τού *πλάσσω* (βλ.λ.). Την ίδια περίπου εποχή απαντά ο πληθ. *πρωτόπλαστοι* με σημ. «ο Αδάμ και η Εύα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωτοπλάσ-της, λόγ. [1833], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Protoplast*

πρωτόπλασ-μα, λόγ. [1881], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Protoplasma*.

πρωτοπόρος

ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που κάνει το πρώτο του ταξίδι», < *πρωτο-* + αρχ. *πόρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *οδοιπόρος, ποντο-πόρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πρωτοπορία < ελνστ. *πρωτοπορ-εία* / μεσν. *πρω-*

το-πορία «εμπροσθοφυλακή στρατού» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *avant-garde*)
πρωτοπορ-ώ, λόγ. [1888]
πρωτοπορι-ακός, απόδ. τού γαλλ. *avant-garde*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

πρωτοπορία ή πρωτοπορεία;
Ενώ η λ. ***πορεία*** ορθογραφείται με -ει-, αφού προέρχεται από το ρ. *πορεύομαι*, τα σύνθετα ορθογραφούνται με **-ι-**: *αερο-πορία, οδοι-πορία, πεζο-πορία, πρωτο-πορία* κ.ά. Ο λόγος είναι ότι οι λέξεις αυτές δεν έχουν ως β΄ συνθετικό το ουσ. *πορεία*, αλλά προέρχονται από σύνθετα σε *-πόρος*, οπότε: *αερο-πόρος > αεροπορία, οδοι-πόρος > οδοιπορία, πρωτο-πόρος > πρωτοπορία* κ.ά. Οι γραφές **πρωτοπορεία, *οδοιπορεία...* είναι εσφαλμένες.

πρώτος

< αρχ. *πρῶτος* / (δωρ.) *πρᾶτος*, αρχική σημ. «προπορευόμενος, προηγούμενος» [ήδη ομηρικό, πβ. το προοίμιο τής Ιλιάδος, Α 6-7: *ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε Ἀτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς*], < **pr̥-to-s*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στην πρόθ. *πρό* (βλ.λ.) και με παραγ. τέρμα *-τος*, χαρακτηριστικό των αριθμητ. επιθέτων, π.χ. *τρί-τος, τέταρ-τος, πέμπ-τος* κ.ά. Η λ. παρουσιάζει όμοιο μορφολ. σχηματισμό με ομόρριζα όπως λιθ. *pìr-mas*, σανσκρ. *pūr-va-*, παλ. σλαβ. *prŭ-vŭ*, ενώ από το ίδιο θ. έχουν, μεταξύ άλλων, σχηματιστεί στην Ελληνική οι λ. *πρώ-ιμος, πρω-ία, πρω-ί, πρω-ινό*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτ-άρης < *πρώτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
πρωτ-ιά < *πρώτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
πρωτινός < μεσν. *πρωτ-ινός*
πρώτον < αρχ. επίρρ. *πρῶτ-ον*, από το ουδ. τού επιθ. *πρῶτος*.
ΣΥΝΘ. πρωτ(ο)- / πρωθ- (όταν ακολουθεί δασυνόμενο φωνήεν): (αρχ.) *πρωθ-ιερέας, πρωτ-αγωνιστής, πρωτο-γενής, πρωτο-στάτης* (βλ.λ.), *πρωτο-τόκος* – (ελνστ.) *πρωθ-ύστερος, πρωτ-αίτιος, πρωτό-γαλα, πρωτο-καθεδρία* (βλ.λ.), *πρωτό-κλητος, πρωτό-τοκος* (βλ.λ.), *πρωτο-φανής* – (μεσν.) *πρωτ-εργάτης, πρωτο-μάστορας* – (λόγ.) *πρωθ-ιεράρχης* [1896], *πρωτ-άκουστος* [1851], *πρωτ-αρχικός* [1864], *πρωτο-βάθμιος* ([1833], απόδ. τού γαλλ. *de premier degré*), *πρωτο-βουλία* [1871], *πρωτό-ζωο* ([1845], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *protozoa*, πληθ.), *πρωτο-κλασάτος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *de première classe*) – *πρωτό-βγαλτος, πρωτο-βρόχι, πρωτό-γνωρος, πρωτο-ετής, πρωτο-παλλήκαρο, πρωτο-σέλιδος, πρωτό-φαντος, πρωτο-χρονιά* κ.ά.

πρωτοστάτης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Θουκυδίδη και Ξενοφώντα], αρχική σημ. «αυτός που στέκεται πρώτος (σε στρατιωτική παράταξη), αρχηγός, ηγέτης», < *πρωτο-* + θ. *-στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι* / *ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *απο-στά-της, επι-στά-της, προ-στά-της*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτοστατώ < ελνστ. *πρωτοστατ-ῶ (-έω)* «στέκομαι πρώτος, τίθεμαι επί κεφαλής».

πρωτοσύγκελλος

«εκκλησιαστικό αξίωμα» μεσν. < *πρωτο-* + ελνστ. *σύγκελλος* (βλ.λ.).

πρωτότοκος

ελνστ. (σε Π.Δ. και Κ.Δ.) < *πρωτο-* + αρχ. *τόκος* (βλ.λ.) στη σημ. «τοκετός». Το προπαροξύτονο ελνστ. *πρωτότοκος* «πρωτογεννημένος» αντιδιαστελλόταν προς το παροξύτονο αρχ. *πρωτοτόκος*, το οποίο δήλωνε τη γυναίκα «που φέρνει στον κόσμο το πρώτο της παιδί».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτοτόκια (τα) < ελνστ. *πρωτοτόκ-ια* «τα δικαιώματα τού πρωτοτόκου» (πβ. Κ.Δ. Εβρ. 12,16: *μή τις πόρνος ἢ βέβηλος ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ*).

πρωτότυπος

ΕΤΥΜ. ελνστ. < *πρωτο-* + αρχ. *τύπος* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. το ουσιαστικοπ. ουδ. ***πρωτότυπον*** «αρχέτυπο». Η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες (το ουσ. ως τεχν. όρος), π.χ. αγγλ. και γαλλ. *prototype*, γερμ. *Prototyp* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρχικός, πρωτόθετος» (γραμμ. όρος τού Διονυσίου τού Θρακός, κατ' αντιδιαστολή προς το επίθ. *παράγωγος*) ➝ ελνστ. σημ. «αυθεντικός, πρωταρχικός» (πβ. Ωριγ. *Σχολ. Κατὰ Ἰωάνν.* 2.2.18: *οἱ δὲ κατ' ἐκεῖνον μορφούμενοι θεοὶ ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου*) ➝ σύγχρ. σημ. «νεωτεριστικός, πρωτοποριακός» (με επίδρ. τού γαλλ. *original*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πρωτοτυπία < μεσν. *πρωτοτυπ-ία* «η ιδιότητα τού πρωτοτύπου»
πρωτοτυπικός < μεσν. *πρωτοτυπ-ικός*
πρωτοτυπώ < ελνστ. *πρωτοτυπ-ῶ (-έω)*.

πρωτοφανής

ελνστ. < *πρωτο-* + *-φαν(ής)* < θ. τού αρχ. *φαίνω / -ομαι* (παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*), πβ. κ. *α-φανής, εμ-φανής, προ-φανής*.

πρωτόφαντος

«πρωτοφανής» < *πρωτό-* + *-φαν(τος)* < θ. *φαν-* (τού ρ. *φαίνομαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος* (των ρηματ. επιθέτων), που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *ἄ-φαν-τος* και χρησιμοποιείται μερικές φορές αντί τού λόγ. τύπου *πρωτοφανής*.

πρωτύτερος

μεσν. < αρχ. *πρῶτ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ύτερος* (συγκρ. βαθμού), πβ. κ. *καλ-ύτερος, μεγαλ-ύτερος, αρχ-ύτερος*.

πταίσμα
< αρχ. *πταῖσμα* «σφάλμα, αποτυχία» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Έλεγ.* 1222: *πταίσματα τῆς γνώμης ταρασσομένης*] < *πταίω*, για το οποίο βλ.λ. *φταίω*. Την ίδια ετυμολ. αρχή έχει και το μεσν. *πταίσ-της*.
ΣΥΝΘ. πταισματο-: *πταισματο-δίκης* (λόγ. [1833]), *πταισματο-δικείο* (λόγ. [1833]).

πταρμός «φτάρνισμα»
αρχ. < θ. *πταρ-* τού ρ. *πτάρ-νυ-μαι* (αργότερα *πταίρω*), για το οποίο βλ.λ. *φταρνίζομαι*.

πτελέα → φτελιά

πτέραρχος «ανώτατος βαθμός στην Πολεμική Αεροπορία»
< *πτερ(όν)* + *-αρχος* < ρ. *άρχω*, κατ' αναλογίαν προς τους όρους *ναύ-αρχος*, *έπ-αρχος*, *πλοί-αρχος*, *χιλί-αρχος* κ.ά. Η λ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *wing commander*.

πτέρνα → φτέρνα

πτερνιστήρας «σπιρούνι»
< μεσν. *πτερνιστήρ*, *-ῆρος* (από την αιτ. *πτερνιστῆρα*) < ελνστ. *πτερνίζω* «χτυπώ με τη φτέρνα» < αρχ. *πτέρν(α)* (βλ.λ. *φτέρνα*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

πτερό → φτερό

πτεροδάκτυλος «προϊστορικό ιπτάμενο ερπετό»
λόγ. [1867], < *πτερό(ν)* + *δάκτυλος*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *pterodactylus*.

πτέρυγα «τμήμα ενός συνόλου συνήθ. πλάγιο σε σχέση με το κεντρικό – (ειδικότ. σε κτήριο) χωριστό τμήμα, συνήθ. με λειτουργική αυτονομία»
< αρχ. *πτέρυξ*, *-υγος* (από την αιτ. *πτέρυγα*) [ήδη ομηρικό] < *πτερ(όν)* (βλ.λ. *φτερό*) + παραγ. τέρμα *-υξ*. Η λ. συνδ. επίσης με τα ομόρριζα σανσκρ. *patáru-* «πετώντας» και αρχ. γερμ. **fed(u)rō* «φτερό» (> γερμ. *Feder*, αγγλ. *feather*, σουηδ. *fjäder*). Ας σημειωθεί ότι η στρατ. χρήση τής λ. είναι ήδη αρχ. («πλάγιο τμήμα παρατάξεως»), ενώ η πολιτική σημ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *wing*. Βλ. κ. *φτερούγα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτερύγιο < αρχ. *πτερύγ-ιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], υποκορ. τού *πτέρυξ*, *-υγος*
πτερυγο-ειδής < ελνστ. *πτερυγο-ειδής*.

πτέρωμα «το σύνολο των φτερών των πουλιών»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *πτερῶ (-όω)* «εφοδιάζω με φτερά – είμαι φτερωτός» < *πτερόν* (βλ.λ. *φτερό*).

πτηνό
< αρχ. *πτηνόν* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *πτηνός* «ιπτάμενος < θ. *πτη-* / **ptā-* (με επίθημα **-no-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **petā-* «πετώ», που απαντά επίσης στα ομόρριζα αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πέτ-ομαι*, *πτῆ-σις (-η)*, *πτε-ρό(ν)*, *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτί-λο(ν)*, *πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής* / *-πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.
ΣΥΝΘ. πτηνο-: *πτηνο-πώλης* (λόγ. [1887]), *πτηνο-τροφείο* (λόγ. [1895]), *πτηνο-τροφία* (λόγ. [1853]), *πτηνο-τρόφος*, *πτηνο-μορφία* κ.ά.

πτήση
< αρχ. *πτῆσις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 488: *γαμψωνύχων τε πτῆσιν οἰωνῶν*] < θ. *πτη-* / **ptā-* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. κ. *χρῆ-σις*, *παῦ-σις*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **petā-* «πετώ», που απαντά επίσης στα ομόρριζα αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πέτ-ομαι*, *πτη-νό(ν)*, *πτε-ρό(ν)*, *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτί-λο(ν)*, *πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής* / *-πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτητικός < αρχ. *πτη-τικός* «ικανός να πετάξει» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ζώων Ιστ.* 614a.31-32: *οἵ τε ὄρτυγες καὶ οἱ πέρδικες καὶ τῶν ἄλλων ἔνιοι τῶν πτητικῶν*] → Ο χημ. όρ. είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *volatil*
πτητικ-ότητα, λόγ. [1840], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *volatilité*.

πτίλο «πούπουλο»
< αρχ. *πτίλον* (ήδη μυκ. επίθ. *pi-ti-ro$_2$-we-sa*: **πτιλόϝεσσα*, τύπος θηλ.) < θ. *πτ-* (με υποκορ. επίθημα *-ιλο-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **petā-* «πετώ», που απαντά επίσης στα ομόρριζα αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πέτ-ομαι*, *πτη-νό(ν)*, *πτε-ρό(ν)*, *πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτῆ-σις (-η)*, *πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής* / *-πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). Βλ. κ. *πετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτίλω-μα, λόγ. [1894], < *πτιλω-* (< ελνστ. *πτιλ-ῶ*, *-όω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
πτιλωτός < αρχ. *πτιλ-ωτός* «φτερωτός» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], πβ. κ. *πτερόν* – *πτερωτός*.

πτολεμαϊκός
ελνστ. < κύρ. όν. *Πτολεμαῖος* (ήδη στον Όμηρο, αλλά το επίθ. αφορά κατ' εξοχήν στην ελληνιστική δυναστεία των βασιλέων τής Αιγύπτου) < αρχ. *πτόλεμος* / *πόλεμος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αῖος*.

πτοώ
< αρχ. *πτοῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό] < θ. *πτο-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *πτήσσω* «συστέλλομαι, ζαρώνω – φοβίζω» (συνδ. με το επίθ. *πτωχός*) < **πτā-κ-jω*, που πιθ. ανάγεται σε Ι.Ε. **pyeh$_2$-* «χτυπώ» (ίσως συνδ. με το ρ. *παίω*) ή, κατ' άλλη άποψη, στο Ι.Ε. **petā-* «πετώ» (βλ.λ. *πετώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτόηση < αρχ. *πτόη-σις* «σφοδρή συγκίνηση, έξαψη» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. -πτοώ: *κατα-πτοώ*
α-πτόητος (ελνστ.).

πτύελο «φλέγμα»
< αρχ. *πτύελον / πτύαλον* < ρ. *πτύ(ω)* (βλ.λ. *φτύνω*) + επίθημα *-ελο- / -αλο-*, πβ. κ. *μυ-σλό(ν), μυ-ελός.*
ΣΥΝΘ. πτυελο-δοχείο (λόγ. [1888]).

πτύσσω «διπλώνω, μαζεύω»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «διπλώνω – τυλίγω», < **πτύχ-jω* < αρχαϊκός πληθ. *πτύχες* τού ουσ. *πτύξ*, το οποίο απαντά κατόπιν με τον ομαλότερο τύπο *πτυχή* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτύξη < αρχ. *πτύξ-ις* «δίπλωμα, πτυχή»
πτυσσόμενος, μτχ. μέσου ενεστ. τού αρχ. *πτύσσω* → Στη σύγχρονη χρήση η λ. αποδίδει το γαλλ. *pliant.*
ΣΥΝΘ. -πτύσσω: *ανα-πτύσσω, περι-πτύσσω, εκ-πτύσσω, συμ-πτύσσω*
-πτυξη: *ανά-πτυξη, υπ(ο)ανά-πτυξη, περί-πτυξη, σύμ-πτυξη, πρό-πτυξη*
-πτυγμα: *ανά-πτυγμα, σύμ-πτυγμα.*

πτυχή
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο], μεταπλ. τύπος τού αρχαϊκού πληθ. *πτύχες* (τού ουσ. *πτύξ*, που απαντά μόνο σε μτγν. γραμματικούς), αγν. ετύμου.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε στην Αρχαιότητα διάφορα διπλωμένα αντικείμενα, όπως ενδύματα ή μανδύες, αλλά αναφερόταν επίσης στις δερμάτινες ή μεταλλικές στρώσεις των ασπίδων, καθώς και στις πτυσσόμενες πλάκες όπου χαράσσονταν οι επιγραφές (δέλτοι). Η μτφ. σημ. είναι αρχ. (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* Α΄ 105: *τῶν γε νῦν κλυταῖσι δαιδαλωσέμεν ὕμνων πτυχαῖς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτυχ-ώνω, λόγ. [1880]
πτύχω-ση, λόγ. [1857], μεταφρ. δάνειο από *γαλλ. plissement, pli.* Πβ. κ. *πλισέ(ς)*
πτυχ-ωτός, λόγ. [1897].
ΣΥΝΘ. -πτυχος: *ά-πτυχος, δί-πτυχος, πολύ-πτυχος.*

πτυχίο
< ελνστ. *πτυχίον*, αρχική σημ. «πτυσσόμενη πλάκα», υποκορ. τού αρχ. *πτυχή* (βλ.λ.). Η λ. ακολούθησε παρόμοια πορεία αλλαγής σημ. με το ουσ. *δίπλωμα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτυχι-ακός, λόγ. [1890] (επίσης σύνθ. *προ-πτυχιακός, μετα-πτυχιακός*).
ΣΥΝΘ. πτυχι-ούχος (λόγ. [1865]).

πτώμα
< αρχ. *πτῶμα* «πτώση – σώμα νεκρού ανθρώπου» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 662: *πτώμασιν αἱματίσαι πέδον γᾶς*] < θ. *πτω-* (με παραγ. τέρμα *-μα*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **petā-* «πετώ», που απαντά επίσης στα ομόρριζα αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πέτ-ομαι, πτη-νό(ν), πτε-ρό(ν), πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτῆ-σις (-η), πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής / -πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτωματ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *cadavérique* (διαφ. το ελνστ. *πτωματικός* «επιληπτικός»)
πτωμα-ΐνη, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ptomaïne.*

πτώση
< αρχ. *πτῶσις* «πέσιμο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 604c.6: *ἐν πτώσει κύβων*] < θ. *πτω-* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. κ. *παῦ-σις, καῦ-σις*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου Ι.Ε. **petā-* «πετώ», που απαντά επίσης στα ομόρριζα αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πέτ-ομαι, πτη-νό(ν), πτε-ρό(ν), πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτῆ-σις (-η), πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής / -πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). Η γραμματική χρήση τής λ. είναι ήδη αρχ. (στον Αριστοτέλη, πβ. *Ποιητ.* 1456b: *τῆς δὲ λέξεως ἁπάσης τάδ' ἐστὶ τὰ μέρη, στοιχεῖον συλλαβὴ σύνδεσμος ὄνομα ῥῆμα ἄρθρον πτῶσις λόγος*). Για την ονομασία των επί μέρους πτώσεων βλ. κάθε πτώση χωριστά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πτωτικός < ελνστ. *πτω-τικός* «κλιτός» (για λέξη).
ΣΥΝΘ. -πτωτος: *ά-πτωτος, αδιά-πτωτος, δί-πτωτος, έκ-πτωτος, ασύμ-πτωτος, ομοιό-πτωτος* κ.ά.

πτωχεύω → φτωχός

πτωχοκομείο
< λόγ. [1833] *πτωχοκομεῖον* < *πτωχο-* (< αρχ. *πτωχός*) + λεξ. επίθημα *-κομ(εῖον)*, που προέρχεται από το αρχ. *κομῶ (-έω)* «φροντίζω, περιποιούμαι», για τα οποία βλ.λ. *-κόμος.*

πτωχός → φτωχός

πύαρ «πρωτόγαλα»
< ελνστ. *πύαρ* «πρωτόγαλα» (ελλειπτικό ουσ. χωρίς μαρτυρημένη γενική και δοτική), που συνδ. με το αρχ. συνώνυμο *πυός (ὁ)* και με το επίσης αρχ. *πύον* (βλ.λ.), επειδή οι λ. αυτές δηλώνουν υγρά παχύρρευστα και υποκίτρινα και προφανώς ανάγονται σε αρχική σημ. «ξινίζω, υφίσταμαι ζύμωση». Εκτός τής Ελληνικής η λ. παρουσιάζει αντιστοιχία με σανσκρ. *śara-* «ξινόγαλα», *śaras-* «κρούστα γάλακτος», λατ. *caries* «σήψη» κ.ά.

πυγή «οπίσθια, πρωκτός»
αρχ. λ. τού καθημερινού λεξιλογίου, που αποφεύγεται στη λυρική ποίηση και στα έπη λόγω σημασίας. Δεν υπάρχει επιβεβαιωμένη ετυμ., η δε σύνδεση με την ελνστ. «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *πύννος· ὁ πρωκτός* παραμένει ατεκμηρίωτη. Δεν οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα η φωνητική ομοιότητα με σανσκρ. *pūga-* «πλήθος, μάζα» ούτε με τα λετ. *pun(i)s* «ύψωμα – φυσαλλίδα», λιθ. *putà* (από Ι.Ε. **p(e)u-* «φουσκώνω»).

πυγμαίος «μικρόσωμος, κοντορεβιθούλης»
< αρχ. *πυγμαῖος* [ήδη ομηρικό] (ήδη αρχ. ο πληθ. *Πυγμαῖοι*, που δηλώνει μυθική φυλή νάνων τού Άνω Νείλου, διαφορετική των σύγχρονων Πυγμαίων) < *πυγμ(ή)* (βλ.λ.) στη σημ. «μονάδα μετρήσεως μήκους ίση με 18 δακτύλους (34 εκατοστά)» + παραγ. τέρμα *-αῖος*.

πυγμαλίων
< ελνστ. *Πυγμαλίων, -ωνος*, πιθ. ξέν. όνομα που παρετυμολογήθηκε προς το αρχ. *πυγμή*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πυγμαλίων
Σύμφωνα με αρχ. κυπριακό θρύλο, ο *Πυγμαλίων* ήταν βασιλιάς τής Κύπρου, ο οποίος κατασκεύασε ένα γυναικείο άγαλμα και στη συνέχεια το ερωτεύτηκε. Ως αποτέλεσμα, το άγαλμα ζωντάνεψε με επέμβαση τής Αφροδίτης και έγινε η Γαλάτεια.

πυγμάχος
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* θ 246: *οὐ γὰρ πυγμάχοι εἰμὲν ἀμύμονες οὐδὲ παλαισταί*] < θ. *πυγ-* (που αποτελεί τη βάση τού επιρρ. *πύξ* < **πυγ-ς*, βλ.λ.) + *-μάχ(ος)* < θ. τού ρ. *μάχομαι*, πβ. κ. *μονο-μάχος, σύμ-μαχος* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυγμαχία < αρχ. *πυγμαχ-ία* [ήδη ομηρικό], πβ. κ. *μποξ*
πυγμαχώ < αρχ. *πυγμαχ-ῶ (-έω)* [ήδη σε επίγραμμα που παραθέτει ο Ηρόδοτος, *Ἱστ.* 5.60.3-4: *Σκαῖος πυγμαχέων με ἑκηβόλῳ Ἀπόλλωνι νικήσας ἀνέθηκε τεῖν περικαλλὲς ἄγαλμα*]
πυγμαχ-ικός < *πυγμαχ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

πυγμή
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ψ 668-9: *ἡμίονον δ' οὔ φημί τιν' ἀξέμεν ἄλλον Ἀχαιῶν πυγμῇ νικήσαντ[α]*] < θ. *πυγ-* (που αποτελεί τη βάση τού επιρρ. *πύξ* < **πυγ-ς*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μη*, πβ. αρχ. *δραχ-μή, ῥωγ-μή, ἀκ-μή*.

πυγολαμπίδα
< αρχ. *πυγολαμπίς, -ίδος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *πυγο-* (< *πυγή* «οπίσθια», βλ.λ.) + *-λαμπ(ίς)* < ρ. *λάμπω*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το λαϊκό συνώνυμο *κωλο-φωτιά*.

πύελος «λεκάνη σπονδυλικής στήλης»
ΕΤΥΜ. αρχ. (αργότερα *πύαλος*), με ανομοίωση τού *-λ-*, < **πλύ-ελο-ς* < θ. *πλυ-* τού ρ. *πλύνω* (βλ.λ. *πλένω*) + παραγ. τέρμα *-ελος*, πβ. κ. *σκόπ-ελος, μυ-ελός, πτύ-ελος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σκάφη ταΐσματος των ζώων – μεγάλο μαγειρικό σκεύος, λεκάνη» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 140-1: *ἀλλ' ἄθρει κατὰ τῆς πυέλου τὸ τρῆμ' ὅπως μὴ 'κδύσεται*) → αρχ. σημ. «λουτήρας» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ. ὀξέων* 18.11-3: *δεῖ δὲ καὶ τῆς ὁδοῦ βραχείης ἐς τὴν πύελον, καὶ ἐς εὐέμβατον καὶ ἐς εὐέκβατον· εἶναι δὲ καὶ τὸν λουόμενον κόσμιον καὶ σιγηλόν*) → σύγχρ. ανατομικός όρος (απόδ. τού γαλλ. *pelvis*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυελ-ικός, λόγ. [1865]
πυελ-ίτιδα, λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pyélite*.
ΣΥΝΘ. πυελο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *πυελο-γραφία* (μεταφορά τού αγγλ. *pyelography*), *πυελο-κυστίτιδα* (μεταφορά τού αγγλ. *pyelocystitis*), *πυελο-νεφρίτιδα* (λόγ. [1879], μεταφορά τού γαλλ. *pyélonéphrite*), *πυελο-σκόπηση* (μεταφορά τού γαλλ. *pyéloscopie*), *πυελο-τομία* (μεταφορά τού αγγλ. *pyelotomy*) κ.ά.

πύθιος
αρχ. < *Πυθώ, -οῦς*, αρχ. ονομασία των Δελφών, από όπου σχηματίστηκαν επίσης τα ονόματα ***Πυθία*** (η ιέρεια τού μαντείου) και *Πύθια (ἱερά)* «θρησκευτική εορτή προς τιμήν τού θεού Απόλλωνα». Το τοπωνύμιο *Πυθώ* είναι αγν. ετύμου, αλλά οι αρχαίοι το συνέδεαν παρετυμολογικά προς το ρ. *πύθομαι* «σαπίζω, σήπομαι» (βλ.λ. *πύον*), επειδή εκεί αποσυντέθηκε ο *Πύθων*, το τερατόμορφο ερπετό που φόνευσε ο Απόλλων. Εξίσου παρετυμολογική είναι η σύνδεση με το ρ. *πυνθάνομαι* «μαθαίνω, πληροφορούμαι», η οποία βασιζόταν στη φήμη τού μαντείου των Δελφών.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυθικός < αρχ. *πυθ-ικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.].

πυθμένας
< αρχ. *πυθμήν, -ένος* [ήδη ομηρικό] < θ. *πυθ-* (με παραγ. τέρμα *-μην*, πβ. αρχ. *λι-μήν, ποι-μήν*), με ανομοίωση των δασέων συμφώνων, < Ι.Ε. **bhudh-* «έδαφος – πάτος» || σανσκρ. *budhná-*, λατ. *fundus* «πυθμένας, πάτος» (> γαλλ. *fond*, ισπ. *hondo*· πβ. λ. *φούντο*), αρχ. γερμ. **butma-* (> γερμ. *Boden*, αγγλ. *bottom*, ολλ. *bodem*) κ.ά.

πύθωνας
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *python* «μεγαλόσωμο φίδι» < αρχ. *Πύθων*, μυθικό τερατόμορφο ερπετό που φόνευσε ο θεός Απόλλων στην περιοχή των Δελφών (βλ.λ. *πύθιος*).

πυκνός
< αρχ. *πυκνός / πυκινός* (ποιητ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* κ 150: *διὰ δρυμὰ πυκνὰ καὶ ὕλην*], πιθ. από το θ. που απαντά στο επίρρ. *πύκα* (ίδια σημ.). Δεν είναι σαφές αν ο τύπος *πυκνός* προέρχεται από το *πυκινός* (με συγκοπή) και αν το τελευταίο αποσπάστηκε από το σύνθ. *πυκι-μήδης* «οξύνους, ευφυής – (κυριολ.) με πυκνούς λογισμούς». Δεν υπάρχει πειστική ετυμολ. πρόταση. Ορισμένοι εικάζουν ότι η λ. συνδ. με το αρχ. *ἄμ-πυξ* «διάδημα» (< **ἀνα-πυξ*) και με το αβεστ. συνώνυμο *pus-ā*, πράγμα που θα οδηγούσε σε Ι.Ε. **puk-* «στερεώνω, συμπυκνώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πυκνότητα < αρχ. *πυκν-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 59b.4-5: *χρυσοῦ δὲ ὄζος, διὰ πυκνότητα σκληρότατον ὂν καὶ μελανθέν, ἀδάμας ἐκλήθη*]

πυκνώνω < αρχ. *πυκν-ῶ (-όω)*

πύκνωση < αρχ. *πύκνω-σις* < ρ. *πυκν-ῶ (-όω).*

ΣΥΝΘ. πυκνο-: (αρχ.) *πυκνό-φυλλος* – (λόγ.) *πυκνό-μαλλος* [1894], *πυκνό-μετρο* ([1833], μεταφρ. δάνειο), *πυκνό-ρρευστος* [1882], *πυκνό-φυτος* [1886] κ.ά.

πυκνωτής «ηλεκτρικό όργανο»
λόγ. [1870], < ρ. *πυκνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *condensateur.*

πύλη
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 646: *ἀλλ' ὑπ' ἐμοὶ δμηθέντα πύλας Ἀΐδαο περήσειν*], τεχν. όρος, αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο, όπως και άλλοι όροι τού οικοδομικού λεξιλογίου (πβ. κ. *μέγαρο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πυλαίος < ελνστ. *πυλ-αῖος*

πυλώνας < αρχ. *πυλ-ών, -ῶνος* «εξωτερική είσοδος (πύλη) σε βασιλικό οίκο» → η μτφ. σημ. είναι ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ φυγ. καὶ εὑρέσ.* 183-4: *ὥσπερ γὰρ οἰκίας ἀρχαὶ πυλῶνες, καὶ ἀρετῆς τὰ ἐγκύκλια προπαιδεύματα*).

ΣΥΝΘ. -πυλος: *πεντά-πυλος, δεκά-πυλος* κ.ά.

πυλωρός «στόμιο μεταξύ στομάχου και λεπτού εντέρου»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «φρουρός τής πύλης», < *πύλ(η)* + **-Fορός* (πβ. επικ. τύπος *πυλα-ωρός* < **πυλα-Fορός*) < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω» (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως), πβ. κ. *ακται-ωρός, θυρ-ωρός.* Η ανατομική σημ. είναι ελνστ. και πρωτοαπαντά στον ιατρό Γαληνό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πυλωρικός < ελνστ. *πυλωρ-ικός* «σχετικός με φύλακα πύλης»

πυλωρ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pylorisme.*

πυλωτή → πιλοτή

πυξ στη φρ. *πυξ-λαξ* «με γροθιές και κλοτσιές»
αρχ. < **πυγ-ς*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **peug-* «κεντώ, τρυπώ, μπήγω» || λατ. *pugnus* «γροθιά» (> γαλλ. *poing*, ισπ. *puño*), *pugil, -ilis* «πύκτης, πυγμάχος», *pugio, -ōnis* «ξιφίδιο» || αρχ. *πεῦκ-η* (βλ.λ. *πεύκο*), *πύκ-της, πυγ-μή.*

πυξίδα
< ελνστ. *πυξίς, -ίδος* < αρχ. *πύξος (ἡ)* «είδος θαμνώδους φυτού» (βλ.λ.). Η λ. σήμαινε αρχικώς «κουτί ή θήκη από ξύλο *πύξου*», καθώς και «κύλινδρος, πιστόνι» (τεχν. όρος τής μηχανικής), ενώ κατά τη μεσν. εποχή η λ. σημαίνει επίσης «πινακίδα ζωγραφικής». Η σημ. «όργανο προσανατολισμού» πρωτοεμφανίζεται στο μεσν. αντιδάνειο *μπούσουλας* (βλ.λ.).

πύξος (η) «θαμνώδες, αειθαλές φυτό με μικρά κιτρινωπά άνθη, που αξιοποιείται κυρίως για το ξύλο του»
αρχ. (ήδη μυκ. *pu-ko-so*), πιθ. δάνειο μικρασιατικής προελεύσεως, παράλλ. προς το λατ. συνώνυμο *buxus* (από το οποίο σχηματίστηκαν διάφορες λ. με τη σημ. «πύξος» ή «κουτί», π.χ. γαλλ. *buis*, γερμ. *Büchse*, αγγλ. *box*). Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι ανάγεται σε Ι.Ε. **bheu-k-*, από όπου προήλθε το αρμ. *boys* «φυτό» και το ρ. *φύω, -ομαι* (βλ.λ.). Η πιο πρόσφατη εκδοχή είναι ότι *πύξος* < επίθ. **πυξός* < **πυκ-σός*, που προέρχεται από το ίδιο θέμα με το επίθ. *πυκνός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *πυξίδα.*

πύον
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *πυ-*τού ρ. *πύθω / -ομαι* «σαπίζω, σήπομαι, ξινίζω» (με παραγ. τέρμα *-θω*, πβ. κ. *βρί-θω, πλή-θω*) < Ι.Ε. **pu-* «σαπίζω, βρομώ» (πιθ. ηχομιμητ. αρχής, από επιφώνημα που δηλώνει αηδία, πβ. *πουφ!*) || σανσκρ. *pū́yati* «σαπίζει», *pūya-* «μόλυνση», λιθ. *pūdau-* «σαπίζω», αρμ. *hu* «πύον», λατ. *pus, -ris* (> γαλλ. *pus*), αρχ. γερμ. **fūla-* «σάπιος» (> γερμ. *faul*, αγγλ. *foul*, ολλ. *vuil*) || αρχ. *πῦ-αρ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πυώδης < αρχ. *πυ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

πύωση < ελνστ. *πύω-σις* < αρχ. *πυ-οῦμαι (-όο-)* «παράγω πύον».

ΣΥΝΘ. πυο-: *πυο-ρροῶ* (αρχ.), *πυό-ρροια* (ελνστ.), *πυο-ποίηση* (ελνστ.), *πυο-γόνος* (λόγ. [1888]), *πυο-γενής* (λόγ. [1887]) κ.ά.

-πυώ, -πύηση: *δια-πυώ, δια-πύηση.*

πυρ
< αρχ. *πῦρ* (ήδη μυκ. *pu-ka-wo*: **πυρκαFοί*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pe(ə)-wr-* «πυρ, φωτιά» || αρμ. *hur*, χεττ. *paḫḫur*, παλ. δυτ. γερμ. **fewur* (> γερμ. *Feuer*, αγγλ. *fire*, ολλ. *vuur*) || αρχ. *πυρ-ά, πυρ-ακτῶ (-έω), πυρ-ετός, πυρ-ίτης, πυρ-σός* κ.ά. Στην κοινή χρήση η λ. *πῦρ* έχει εν πολλοίς αντικατασταθεί από τη μεσν. λ. *φωτία* (> *φωτιά*), όπως η κλασική λατ. λ. *ignis* «πυρ, φωτιά» αντικαταστάθηκε αργότερα από την εκφραστικότερη *focus* (αρχική σημ. «εστία, τζάκι»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

πυρά < αρχ. *πυρ-ά (ἡ)* «νεκρική φωτιά – βωμός ολοκαυτωμάτων» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 52: *αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμειαί*]

πυρά < αρχ. *πυρ-ά (τά)*, αρχική σημ. «φωτιές (συνήθ. σε στρατιωτικό καταυλισμό)»

πυρείο «σπίρτο» < αρχ. *πυρ-εῖον* «ξύλο που ανάβει φωτιά μέσω τριβής» (κυρ. στον πληθ.), πβ. κ. *μνημ-είο, δοχ-είο* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπίρτο*

πύρινος < αρχ. *πύρ-ινος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
πυρώδης < αρχ. *πυρ-ώδης*
πυρώνω < αρχ. *πυρ-ῶ (-όω)* «καίω – ανάβω φωτιά»
πύρωμα < ελνστ. *πύρω-μα* < αρχ. *πυρ-ῶ (-όω)*
πύρωση < αρχ. *πύρω-σις* «καύση, θερμότητα, ζέστη» < ρ. *πυρ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. -πυρος: *διά-πυρος* (αρχ.), *ἔμ-πυρος* (αρχ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

πυρ(ο)-, πυρι-
Το αρχ. ουσ. *πῦρ* απαντά ευρέως ως α΄ συνθετικό ήδη από την Αρχαιότητα και συναντάται με τις εξής μορφές: (α) ***πυρ-***, που προέρχεται απευθείας από το θέμα τής λέξεως (π.χ. *πυρ-αγός, πυρ-ασφάλεια, πυρ-καϊά, πυρ-πολῶ, πυρ-φόρος*), (β) ***πυρο-***, με συνδετικό φωνήεν *-ο-* (π.χ. *πυρο-βόλος, πυράλιθος, πυρο-σβέστης*), (γ) ***πυρι-***, από τη δοτική ενικού (π.χ. *πυρί-καυστος, πυρί-μαχος, πυρί-φλεκτος*).

πυρακτώνω

< ελνστ. *πυρακτῶ (-όω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πυρακτῶ (-έω)*, πιθ. < *πυράζω* (ίδια σημ.), που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς τα ρ. σε *-ακτῶ* (πβ. *ὑλακτῶ, ἀλυκτῶ*) και προέρχεται από το ουσ. *πῦρ* + παραγ. τέρμα *-άζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυράκτωση < ελνστ. *πυράκτω-σις*.

πυραμίδα

< αρχ. *πυραμίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αβεβ. ετύμου. Αν ταυτιστεί με το αρχ. *πυραμίς* «είδος γλυκύσματος», τότε προέρχεται από το ουσ. *πυρός* «σιτάρι» (βλ.λ. *πυρήνας*) με επίθημα *-αμ-* από επίδρ. των συνωνύμων *σήσαμον, σησαμίς*. Αν η υπόθεση ευσταθεί, τότε η ονομασία των αιγυπτιακών πυραμίδων από το σχήμα ενός γλυκού θα είχε σκωπτική ή περιπαικτική χροιά, όπως εικάζεται ότι συμβαίνει όταν δίνονται υποκοριστικά ή θωπευτικά ονόματα σε μεγάλα αντικείμενα αναφοράς (π.χ. αρχ. υποκορ. *ὀβελίσκος* «μεγάλος κωνικός μονόλιθος», αρχ. *κροκόδ(ε)ιλος*, αρχική σημ. «σαύρα»). Έχει διατυπωθεί επίσης η άποψη περί αναγωγής στο αρχ. αιγυπτ. *pr-m-us* «ύψος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυραμιδοειδής < ελνστ. *πυραμιδο-ειδής*
πυραμιδ-ωτός, λόγ. [1890].

πύραυλος

λόγ. [1858], < *πυρ-* + *αυλός*, απόδ. τού γαλλ. *fusée*, που ανάγεται στο ουσ. *fuseau* «αδράχτι – αντικείμενο κωνικού σχήματος» (< λατ. *fusus*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυραυλ-ικός.
ΣΥΝΘ. πυραυλ(ο)-: *πυραυλ-άκατος, πυραυλοφόρος, πυραυλο-κίνητος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *rocket-propelled*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

πύραυλος – ρουκέτα
Το γαλλ. ουσ. ***fusée*** δήλωνε αρχικώς το νήμα που τυλίγεται στο αδράχτι και στη συνέχεια, εξαιτίας τής ομοιότητας τού σχήματος, απέκτησε τη σημασία «βλήμα», η οποία οδήγησε στην επιτυχημένη ελλ. απόδοση ***πύραυλος***. Η ομοιότητα τού σχήματος είναι εμφανής επίσης στο συνώνυμο ***ρουκέτα*** < ιταλ. *rocchetta*, υποκορ. τού *rocca* «ρόκα, αδράχτι».

πύραυνος «φορητό αγγείο για παρασκευή φαγητού»
< ελνστ. *πύραυνος / πύραυνον* < *πυρ-* + *-αυ(νος)* (με επίθημα *-νο-*) < αρχ. *αὔω* «ανάβω φωτιά» < **αὔσ-(j)ω* (με ψίλωση), που συνδ. με λατ. *haurio* «αντλώ», παλ. ισλ. *ausa* κ.ά. Βλ. κ. *ένανσμα*.

πύργος

αρχ. λ. [ήδη ομηρική], για την οποία έχουν διατυπωθεί ποικίλες ανεπιβεβαίωτες υποθέσεις. Ορισμένοι θεωρούν ότι πρόκειται για προελληνικό (πελασγικό) δάνειο, ενώ άλλοι τη συνδέουν αφ' ενός μεν με το τοπωνύμιο *Πέργαμος*, αφ' ετέρου δε με την Ι.Ε. ρίζα **bhergh-* «ύψος, ύψωμα», από όπου το αρχ. γερμ. **berga-* «βουνό, όρος» (> γερμ. *Berg*), καθώς και το χεττ. *parku-* «ψηλός». Η τελευταία υπόθεση ερμηνεύει επίσης τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *φύρκος· τεῖχος* και *φ(ο)ύρκορ· ὀχύρωμα*. Η παλαιά εκδοχή, ότι πρόκειται για λέξη γερμ. αρχής (αρχ. γερμ. **burg-* «πύργος» > γερμ. *Burg*, αγγλ. *borough*· πβ. τοπωνύμια όπως γερμ. *Frei-burg*, σουηδ. *Göte-borg*, αγγλ. *Scar-borough*), που εισήλθε στην Ελληνική μέσω τής αρχ. μακεδονικής, δεν θεωρείται πλέον δυνατή. Δεν είναι εξακριβωμένο αν το συνώνυμο λατ. *burgus* είναι ομόρριζο ή παράλληλο δάνειο με το αρχ. *πύργος*. Πβ. κ. *μπούρτζι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυργίσκος < ελνστ. *πυργ-ίσκος*, υποκορ. τού αρχ. *πύργος*, πβ. κ. *αστερ-ίσκος, οβελ-ίσκος* ➔ Ως στρατ. όρ. η λ. αποδίδει το αγγλ. *turret*
πυργί < ελνστ. *πυργ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *πύργος*
πυργώνω < αρχ. *πυργ-ῶ (-όω)*, αρχική σημ. «περιζώνω με πύργους – προφυλάσσω, υπερασπίζω»
πυργωτός < ελνστ. *πυργω-τός*
πύργωμα < αρχ. *πύργω-μα* «(τόπος) οχυρωμένος με πύργους» < ρ. *πυργ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. πυργο-: *πυργο-ειδής* (ελνστ.), *πυργο-δεσπότης* (λόγ. [1825], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *seigneur châtelain*), *πυργο-δέσποινα* (λόγ. [1887]), *πυργό-σπιτο*
-πύργιο, -πυργος: *ακρο-πύργιο, επτα-πύργιο, μετα-πύργιο, προ-πύργιο – ακρό-πυργος, επτά-πυργος, πολύ-πυργος*.

πυρέξ

< αγγλ. *Pyrex*, εμπορικό σήμα που σχηματίστηκε από

το αρχ. *πῦρ* και το επίθημα -ex (πβ. κ. *Συρτ-έξ, Σπορτ-έξ*). Η λ. πλάστηκε το 1915 από την αμερικανική εταιρεία Corning Incorporated (τότε Corning Glass Works), η οποία κατασκεύασε μαγειρικά σκεύη από το συγκεκριμένο πυρίμαχο υλικό.

πυρετός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη με τη σημερινή σημασία] < *πῦρ* + παραγ. τέρμα -ετός, πβ. κ. *συρφ-ετός, κοπ-ετός, παγ-ετός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυρετικός < ελνστ. *πυρετ-ικός* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *fébrile*)
πυρετώδης < αρχ. *πυρετ-ώδης* «αυτός που έχει πυρετό, φλεγμονώδης» (η μτφ. σημ. με επίδρ. τού γαλλ. *fiévreux*)
πυρέσσω < αρχ. *πυρέσ-σω* «έχω πυρετό, νοσώ από πυρετό» < **πυρέτ-jω* < *πυρετός*.
ΣΥΝΘ. πυρετο-: *πυρετο-γόνος* (λόγ. [1879]), *πυρετο-θεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pyretotherapy*), *πυρετο-λογία* (λόγ. [1786], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pyrétologie*)
α-πύρετος, εμ-πύρετος – αντι-πυρετικό.

πυρήνας
< αρχ. *πυρήν, -ῆνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Ιπποκράτη], αρχική σημ. «κουκούτσι» < *πυρός* «σιτάρι, σιτηρά» (δωρ. *σπυρός*) < Ι.Ε. **pū-ro-* «κόκκος, κουκούτσι – σιτηρά» || λιθ. *pūras* «κόκκος σίτου», αρχ. σλαβ. *pyro* «κεχρί», αγγλοσαξ. *fyrs* «άγρωστη» (> αγγλ. *furze*) κ.ά. Βλ. κ. *σπυρί*. Ο χημ. όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το γαλλ. *nucleus* «πυρήνας» (< λατ. *nucleus*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυρην-ικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *nuclear*
πυρην-ίσκος, μεταφρ. δάνειο από λατ. *nucleolus*
πυρηνοειδής < ελνστ. *πυρηνο-ειδής*.
ΣΥΝΘ. πυρηνο-: *πυρηνο-κίνητος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *nuclear-powered*), *πυρηνό-λυση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *pyrenolysis*)
-πύρηνος: *α-πύρηνος, δι-πύρηνος, μονο-πύρηνος, πολυ-πύρηνος*.

πυρίκαυστος «αποτεφρωμένος»
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *πυρι-* (< *πῦρ*, βλ.λ.) + *-καυσ(τος)* (με παραγ. τέρμα -τος των ρηματ. επιθέτων) < θ. *καυσ-* τού ρ. *καίω* (πβ. αόρ. *ἔ-καυσ-α*).

πυρίμαχος «ανθεκτικός στη φωτιά»
λόγ. (με μετακίνηση τόνου κατά τα *αξιό-μαχος, σύμ-μαχος, υπέρ-μαχος*) < αρχ. *πυριμάχος* (για λίθο ανθεκτικό στη φωτιά) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *πυρι-* (< *πῦρ*, βλ.λ.) + *-μάχ(ος)* < ρ. *μάχομαι*.

πύρινος → πυρ

πυρίτιδα
< λόγ. [1805] *πυρῖτις, -ιδος* (αρχικά στη φρ. *πυρῖτις κόνις*), μεταπλ. τύπος (θηλ. κατά το *κόνις* που ακολουθεί) τού ελνστ. *πυρίτης (ό)* «είδος τσακμακόπετρας» (στη φρ. *πυρίτης λίθος*) < αρχ. *πῦρ* + παραγ. τέρμα *-ίτης*. Η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *poudre* «μπαρούτι» (αρχική σημ. «σκόνη»).
ΣΥΝΘ. πυριτιδ(ο)- (λόγ.): *πυριτιδ-αποθήκη* [1847], *πυριτιδο-ποιείο* [1847], *πυριτιδο-ποιός* [1847], *πυριτιδο-ποιία* [1889].

πυρίτιο «αμέταλλο στοιχείο»
λόγ. [1873], < ελνστ. *πυρίτης (λίθος)* «είδος τσακμακόπετρας» (βλ.λ. *πυρίτιδα*), απόδ. τού αγγλ. *silicon*, που πλάστηκε με αφετηρία το λατ. *silex, -icis* «χαλίκι, πυρίτης» (βλ.λ. *σιλικόνη*).
ΣΥΝΘ. πυριτι-ούχος (λόγ. [1873]).

πυριφλεγής «κυρ. μτφ. ένθερμος, σφοδρός»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *πυρι-* (< *πῦρ*, βλ.λ.) + *-φλεγ(ής)* < ρ. *φλέγω*, πβ. κ. *βραδυ-φλεγής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυρίφλεκτος < αρχ. *πυρίφλεκ-τος*.

πυρκαγιά
ν.ελλ., με σχηματισμό ενδοφωνηεντικού ημιφώνου (συνοδίτη φθόγγου) [-ajá] < [-aiá], < αρχ. *πυρκαϊά* (πβ. μυκ. *pu-ka-wo*: **πυρκαϝοί*) < *πυρ-* + θ. **καϝ-* (τού ρ. *καίω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιά*.

πυρο- → πυρ

πυροβάτης → πυρ, βαίνω

πυροβόλο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *πυροβόλος* «πυρίφλεκτος» (αρχικώς για φλεγόμενα βέλη) < *πυρο-* (< αρχ. *πῦρ*, βλ.λ.) + *-βολ(ος)*, από θ. τού ρ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *σφαιρο-βόλος, δισκο-βόλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυροβολ-ώ, λόγ. [1854] (διαφ. το ελνστ. *πυροβολῶ, -έω* «σπέρνω σιτάρι»)
πυροβολ-είο, λόγ. [1858]
πυροβολη-τής, λόγ. [1847]
πυροβολ-ικό, λόγ. [1822]
πυροβολ-ισμός, λόγ. [1825].

πυροδοτώ
λόγ. [1852], < *πυρο-* (< αρχ. *πῦρ*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-δοτώ* (βλ.λ. *δίνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυροδότη-ση
πυροδοτ-ικός.

πυροκροτητής
λόγ. [1847], < *πυρο-* (< αρχ. *πῦρ*, βλ.λ.) + *κροτώ* < *κρότος* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *détonateur*.

πυρολατρία «λατρεία τής φωτιάς»
λόγ. [1845], < *πυρολάτρης* < *πυρο-* + *λάτρης*. Πβ. κ. *ζωροαστρισμός*.

πυρόλιθος
λόγ. [1847], απόδ. τού γαλλ. *pierre à feu.*

πυρομαχικά
λόγ. [1870], < ελνστ. επίθ. *πυρομάχ(ος)* «πυρίμαχος – βίαιος μαχητής, ορμητικός πολεμιστής» (που επανερμηνεύθηκε με αφετηρία τη φρ. *πυρά τής μάχης*) + παραγ. τέρμα *-ικά* (πληθ. τού *-ικός*), απόδ. τού γαλλ. *munitions (de guerre).*

πυρονόμος «υπαξιωματικός τής Πυροσβεστικής» < *πυρο-* + *-νόμος*, που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς παρόμοιους όρους, π.χ. *αστυ-νόμος, τροχονόμος.*

πυροσβέστης
λόγ. [1855], < *πυρο-* + *-σβέσ(της)* (με παραγ. τέρμα *-της*) < θ. *σβεσ-* τού αρχ. *σβέννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *σβήνω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυρόσβεση < *πυρο-* + *-σβέ(ση)*, από θ. *σβεσ-* τού αρχ. *σβέννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *σβήνω*
πυροσβεσ-τήρας λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *extincteur de feu*
πυροσβεστ-ικός λόγ. [1889], < *πυροσβέστ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

πυροστάτης «πυροστιά»
μεσν. (με επέκταση τού συνδετικού φωνήεντος *-ο-* των συνθ. από *πυρο-*) < όψιμο ελνστ. *πυριστάτης* < *πυρι-* (< αρχ. *πῦρ*, βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-στάτης* < θ. *-στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *απο-στά-της, επι-στά-της, προ-στά-της.*

πυροστιά «μεταλλικός τρίποδας για την τοποθέτηση χύτρας ή άλλου σκεύους πάνω από τη φωτιά» < μεσν. *πυροστία* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση, καθώς και επέκταση τού συνδετικού φωνήεντος *-ο-* των συνθέτων από *πυρο-*) < όψιμο ελνστ. *πυρεστία* «τζάκι, εστία» < *πυρ(ο)-* + αρχ. *ἑστία.*

πυροτέχνημα
λόγ. [1840], < *πυρο-* + *τέχνημα* (πβ. κ. *καλλι-τέχνημα, χειρο-τέχνημα, λογο-τέχνημα, κομψο-τέχνημα*), απόδ. τού γαλλ. *feu d'artifice.*

πυροτεχνουργός
λόγ. [1888], < *πυρο-* + *τεχνουργός* < *τέχν(η)* + λεξ. επίθημα *-ουργός* (βλ.λ. *έργο*), απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *pyrotechnicien* «πυροτεχνίτης».

πυρότουβλο «πυρίμαχη πλίνθος»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *firebrick.*

πυροφάνι «νυχτερινό ψάρεμα με ειδική λάμπα» < μεσν. **πυροφάνιον* < *πυρο-* + *-φάν(ιον)* (με υποκορ. επίθημα *-ιον*) < αρχ. *φανός* (βλ.λ.).

πυρπολώ
< αρχ. *πυρπολῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, Ὀδ. κ 30: *καὶ δὴ πυρπολέοντας ἐλεύσσομεν ἐγγὺς ἐόντας*], αρχική σημ. «ανάβω φωτιά και τη διατηρώ», < *πυρ-* + ρ. *πολ(ῶ)* «αναστρέφω, γυρίζω – οργώνω, αροτριώ», που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι, βρίσκομαι εν κινήσει» (βλ.λ. *πόλος*), πβ. κ. *ανα-πολώ, περι-πολώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυρπόληση < ελνστ. *πυρπόλη-σις*
πυρπολητής < ελνστ. *πυρπολη-τής*
πυρπολ-ικός απόδ. τού γαλλ. *brûlot*. Πβ. κ. *μπουρλότο.*

πύρρειος στη φρ. *πύρρειος νίκη* «νίκη με μεγάλες απώλειες»
ελνστ. < κύρ. όν. *Πύρρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ειος* (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
πύρρειος
Ο βασιλιάς τής Ηπείρου *Πύρρος* (318-272 π.Χ.) έμεινε στην ιστορία για τις νίκες του εις βάρος των Ρωμαίων στην Ηράκλεια (280, στον κόλπο τού Τάραντος) και στο Άσκλο (279, στην Απουλία), οι οποίες όμως συναδεύονταν από βαριές απώλειες. Η γνωστή φράση ***πύρρειος νίκη*** πλάστηκε με βάση τη γαλλ. *victoire à la Pyrrhus.*

πυρρίχιος «είδος πολεμικού χορού»
ελνστ. < αρχ. *πυρρίχη* (ενν. *ὄρχησις*) «είδος πολεμικού χορού, που οι αρχαίοι απέδιδαν στον *Πύρριχο*» < επίθ. *πύρριχος* (μαρτυρείται ως ελνστ. δωρ. τύπος) < *πυρρ(ός)* «κοκκινωπός, ξανθοκόκκινος, πυρόχρωμος» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιχος* (πβ. κ. *μειλίχιος* < **μελ-ν-ιχος*).

πυρρός «κοκκινωπός, ξανθοκόκκινος»
αρχ. (ήδη μυκ. ανθρωπων. αρσ. *Pu-wo*, θηλ. *Pu-wa*), που προέρχεται από το ουσ. *πῦρ* και συνδ. με τον δωρ. τύπο *πυρσός* (βλ.λ.). Εικάζεται ότι οι τύποι *πυρρός* και *πυρσός* σχηματίστηκαν με διαφορετικά επιθήματα, δηλ. *πυρρός* < **πυρ-Fός* (με επίθημα **-Fος*, συχνό σε επίθ. που δηλώνουν χρώμα) και *πυρσός* < *πῦρ* + *-σος*. Έχει προταθεί επίσης η ανάλυση *πυρρός* < **πυρσFός*, από όπου ο τύπος *πυρσός* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-F-*) και ο αττ. τύπος *πυρρός* (με διπλό *-ρ-* ως διαλεκτικό χαρακτηριστικό).
ΣΥΝΘ. πυρρό-: *πυρρό-τριχος* (ελνστ.), *πυρρό-χρους* (ελνστ.), *πυρρό-ξανθος* (μεσν.), *πυρρό-χρωμος.*

πυρσός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *πῦρ*, με μορφολ. σχηματισμό που αναλύεται στο επίθ. *πυρρός* (βλ.λ.).

πυρφόρος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 432-3: *ἔχει δὲ σῆμα γυμνὸν ἄνδρα πυρφόρον, φλέγει δὲ λαμπὰς διὰ χερῶν ὡπλισμένη*] < *πυρ-* + *-φόρος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που

απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *οπλο-φόρος, σημαιο-φόρος, κερασ-φόρος.*

πυρώνω → πυρ

πυτζάμα → πιτζάμα

πυτιά «ένζυμο για την παραγωγή τυριού»
συνιζημένος τύπος τού αρχ. *πυτία* (με συναίρεση) < *πυετία* < **πυετ(ός)* (με κατάλ. *-ία*) < *πυ(ός)* «πρωτόγαλα» (με παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *παγ-ετός, συρφετός*), που συνδ. με το ελνστ. συνώνυμο *πῦαρ* (βλ.λ.) και με το αρχ. *πύον* (βλ.λ.), επειδή οι λέξεις αυτές δηλώνουν υγρά παχύρρευστα και υποκίτρινα και προφανώς ανάγονται σε αρχική σημ. «ξινίζω, υφίσταμαι ζύμωση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πυτ-ιάζω.

πώγων «πιγούνι, μούσι»
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο], αγν. ετύμου. Δεν τεκμηριώνεται η πρόταση για σύνδ. με το ρ. *πήγνυμι* (βλ.λ. *πήζω*) ούτε με το Ι.Ε. **p(e)u-* «φουσκώνω». Βλ. κ. *πιγούνι.*
ΣΥΝΘ. κυανο-πώγων (λόγ. [1883]· η σημ. «άνδρας που νυμφεύεται και σκοτώνει τις συζύγους του τη μία μετά την άλλη» οφείλεται στο γαλλ. *Barbe-bleu*, όν. ήρωα τού ομώνυμου παραμυθιού τής συλλογής τού Charles Perrault [1628-1703]), **πωγωνοφόρος** (αρχ.).

-πώλης → πωλώ

πωλητής → πωλώ

πώλος «πουλάρι»
< αρχ. *πῶλος* «πουλάρι» (ήδη μυκ. *po-ro*), πιθ. < **pō(u)-lo-*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pau-* «μικρός, λίγος» (βλ.λ. *παιδί*) και συνδ. με αρχ. γερμ. **fulōn-* «πουλάρι» (> γερμ. *Fohlen*, αγγλ. *foal*, σουηδ. *fåle*), αλβ. *pelë* «φοράδα», ίσως και αρμ. *ul* «κατσίκι», λατ. *pullus* «πουλάρι». Βλ. κ. *πουλάρι.*

πωλώ
< αρχ. *πωλῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], για το οποίο βλ.λ. *πουλώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πώληση < αρχ. *πώλη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]
πωλητής < αρχ. *πωλη-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα]
πωλητήριο < αρχ. *πωλη-τήριον* «τόπος όπου γίνεται η πώληση ή η δημοπρασία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα].
ΣΥΝΘ. -πωλείο: *κρεο-πωλείο, ανθο-πωλείο, παλαιο-πωλείο, βιβλιο-πωλείο, υαλο-πωλείο, οπωρο-πωλείο, υποδηματο-πωλείο, κοσμηματο-πωλείο, αρωματο-πωλείο, χρωματο-πωλείο, γαλακτο-πωλείο, παντο-πωλείο, αρτο-πωλείο, χαρτο-πωλείο, ιχθυο-πωλείο* κ.ά.
-πωλώ: *μετα-πωλώ, μονο-πωλώ, προ-πωλώ* κ.ά.
-πώληση: *μετα-πώληση, μονο-πώληση, προ-πώληση* κ.ά.
-πώλης: *παγο-πώλης, εφημεριδο-πώλης, κρεο-πώλης, ανθο-πώλης, παλαιο-πώλης, βιβλιο-πώλης, οπωρο-πώλης, υποδηματο-πώλης, κοσμηματο-πώλης, αρωματο-πώλης, χρωματο-πώλης, γαλακτο-πώλης, παντο-πώλης, αρτο-πώλης, χαρτο-πώλης, ιχθυο-πώλης* κ.ά.

πώμα
< αρχ. *πῶμα* «βούλλωμα, τάπα» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 116: *αὐτὰρ ὁ σύλα πῶμα φαρέτρης, ἐκ δ' ἕλετ' ἰὸν*] (δεν πρέπει να συγχέεται με το επίσης αρχ. *πῶμα* «ποτό») < **pō-mn̥-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pōi-* «προστατεύω, φυλάσσω – βόσκω (ζώα), ποιμαίνω» || σανσκρ. *pātra* «δοχείο», αρχ. γερμ. **fōdra-* «φόδρα – θήκη» (> γερμ. *Futter*) || αρχ. *ποι-μήν* (βλ.λ. *ποιμένας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πωματίζω < ελνστ. *πωματ-ίζω*
πωματισ-μός < *πωματισ-* *(πωματίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός.*

πωπώ → ποπό

πώρος «πέτρα των δοντιών – ουσία των οστών»
< αρχ. *πῶρος* «πωρόλιθος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Δεν έχει επιβεβαιωθεί αν το μυκ. σύνθ. *po-ro-e-ke* μεταγράφεται **πωρο-εχής*, πράγμα που οδήγησε στην υπόθ. ότι πρόκειται για αρχ. δάνειο από ακκαδ. *pūlu-* (;).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πώρινος < αρχ. *πώρ-ινος*
πωρώδης < ελνστ. *πωρ-ώδης* < *πῶρ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ώδης.*
ΣΥΝΘ. πωρό-λιθος «ιζηματογενές πέτρωμα».

πωρώνω «φανατίζω»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *πωρῶ (-όω)* < *πῶρος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πετρώνω – σκληρύνω» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ γονῆς* 6.7-8: *τῶν δὲ τάδε ἐκτριβέντων ἡ ὁδὸς τῆς γονῆς ἐμπέφρακται· πωροῦνται γὰρ οἱ ὄρχιες*) → ήδη ελνστ. σημ. «νεκρώνω, αναισθητοποιώ» (Κ.Δ. Ιωάνν. 12,40: *τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐπώρωσεν αὐτῶν τὴν καρδίαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
πώρωση < αρχ. *πώρω-σις* «φυσική διαδικασία με την οποία τα άκρα σπασμένου οστού συνάπτονται με πωρώδη ύλη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] → ελνστ. σημ. (μτφ.) «σκλήρυνση, αναισθητοποίηση» (πβ. Κ.Δ. Εφεσ. 4,18: *ἐσκοτωμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν*).

πώς
< αρχ. *πῶς* (ιων. *κῶς*) < θ. *πο-*, ρίζα ερωτηματικών

(τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ποιος*) + επιρρ. κατάλ. -*ῶς* (που υποστηρίζεται ότι προέρχεται από αρχαϊκή αφαιρετική πτώση). Ήδη την ελνστ. εποχή το πλάγιο ερωτηματικό ή τροπικό *πῶς* αρχίζει να χρησιμοποιείται ως εισαγωγικός σύνδεσμος συμπληρωματικών (ειδικών) προτάσεων (με τη σημ. «ότι»).

πως σε φρ. *άλλως πως, ούτω πως* κ.λπ.
αρχ. (ιων. *κως*) < θ. *πο*-, ρίζα ερωτηματικών (τονισμένη) και αορίστων (άτονη) αντωνυμιών (βλ.λ. *ποιος, πόσος*) + επιρρ. κατάλ. -*ῶς* (που υποστηρίζεται ότι προέρχεται από αρχαϊκή αφαιρετική πτώση). Βλ.λ. *πώς*.

Ρ

ραβανί «είδος γλυκύσματος»
< τουρκ. *revani* (με αφομοίωση) < περσ. *rawganī*.

ραβασάκι
υποκορ. τού μεσν. *ραβάσ(ιν)* «ξύλο για μέτρημα, για υπολογισμό» (ονομαζόταν επίσης *λογαριαστήριον*), πιθ. < σλαβ. *ravaş*. Δεν έχει σχέση με το αρχ. *ραβάσσω* «ποδοκροτώ, κρατώ τον ρυθμό με τα πόδια».

ραββίνος
λόγ. μεταφορά (με επίδρ. τού συνωνύμου *ραββί*) τού ιταλ. *rabbino* < εκκλησ. λατ. *rabbinus* < λατ. *rabbi* (όπως εμφανιζόταν στη Βιβλική μετάφραση *Latina Vulgata* τού Ιερωνύμου) < ελνστ. *ραββί* < εβρ. *rabbi* «δάσκαλέ μου, κύριέ μου», από τύπο τού εβρ. *rav* «κύριος, αφέντης, δάσκαλος».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ραββίνος
Εφόσον ο τύπος *ραββί* απαντά ήδη την ελληνιστική εποχή (1ος αι. μ.Χ.), οπότε προφέρονταν ακόμη τα διπλά σύμφωνα, είναι σκόπιμο να διατηρηθεί η γραφή ***ραββί*** και (για λόγους ομοιογένειας) ***ραββίνος*** αντί των απλογραφημένων τύπων *ραβί, ραβίνος* τής σχολικής γραμματικής.

ράβδος
< αρχ. *ῥάβδος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 343: *εἵλετο δὲ ῥάβδον, τῇ τ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει*], τεχν. όρος (με παραγ. τέρμα *-δος*, πβ. κ. *κλά-δος*), < **wr̥b-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wer-b-* «κάμπτω, λυγίζω – βέργα» || λιθ. *virbas* «κλαδί», λατ. *verber, -eris* «πληγή, χτύπημα – μαστίγιο», αρχ. σλαβ. **vrŭba* «λυγαριά» (> ρωσ. *verba*) || αρχ. *ῥαπ-ίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραβδί < αρχ. *ῥαβδ-ίον* «μικρό πλοκάμι στο στόμα ορισμένων ψαριών» (η σημ. «ραβδάκι» είναι ελνστ.), υποκορ. τού *ῥάβδος* (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ὀκταμήν.* 91.18: *ἐλλεβόρου μέλανος λαβὼν ῥαβδίον ὅσον ἓξ δακτύλων περιείλιξον ἐν εἰρίῳ*)
ραβδιά < μεσν. *ραβδ-ιά* < **ραβδ-έα* (με συνίζηση)
ραβδ-ίο (στη σημ. «κύτταρο τού αμφιβληστροειδούς χιτώνα»), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *rod*
ραβδίζω < αρχ. *ῥαβδ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Λυσιστρ.* 587-8: *οὔκουν δεινὸν ταυτὶ ταύτας ῥαβδίζειν καὶ τολυπεύειν, αἷς οὐδὲ μετῆν πάνυ τοῦ πολέμου;*]
ράβδισμα < μεσν. *ῥάβδισ-μα* < αρχ. *ῥαβδ-ίζω*
ραβδισμός < ελνστ. *ῥαβδισ-μός* < αρχ. *ῥαβδ-ίζω*
ραβδιστής < ελνστ. *ῥαβδισ-τής* < αρχ. *ῥαβδ-ίζω*
ράβδωση < αρχ. *ῥάβδω-σις* «αυλάκωση των κιόνων» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἠθ. Νικομ.* 1174a.23-24: *ἡ γὰρ τῶν λίθων σύνθεσις ἑτέρα τῆς τοῦ κίονος ῥαβδώσεως*]
ραβδωτός < αρχ. *ῥαβδω-τός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα].
ΣΥΝΘ. ραβδ(ο)-: *ραβδ-ούχος* (αρχ.), *ραβδο-φόρος* (αρχ.), *ραβδο-ειδής* (ελνστ.), *ραβδο-μαχία* (ελνστ.), *ραβδο-μαχώ* (λόγ. [1887]), *ραβδο-κώδικας* «(σε προϊόντα) ειδικός κωδικός σχηματισμένος από ραβδώσεις διαφορετικού πάχους», *ραβδο-σκοπία* «ο εντοπισμός υπόγειων υδάτων με τη βοηθητική χρήση ράβδου ή εκκρεμούς», *ραβδο-σκόπος*, *ραβδο-μύωμα* «είδος καλοήθους όγκου (στους γραμμωτούς μυς)» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rhabdomyoma*) κ.ά.

ραβιέρα «σκεύος τυριού»
< ιταλ. *raviera* < γαλλ. *ravier* «μικρό σκεύος (για λαχανικά και ορεκτικά)» < παλ. γαλλ. *rave* «γογγύλι, ρέβα» < λατ. *rapa / rapum*, που είναι όμοιας προελεύσεως με τα αρχ. συνώνυμα *ῥάπος, ῥάφανος, ῥαφάνη*.

ραβιόλι «είδος ζυμαρικού»
< ιταλ. *ravioli*, πληθ. (που μεταφέρθηκε ως ουδ. ενικού) τού ουσ. *raviolo* < μεσν. λατ. *rabiola / raviolus*, ίσως συνδ. με το λατ. *rapa / rapum* «γογγύλι, ρέβα» (βλ.λ. *ραβιέρα*) ή, κατ' άλλη άποψη, ανάγεται στο λατ. *rubeolus* «κοκκινωπός» (το οποίο ο συγγραφέας Πλίνιος εφαρμόζει σε είδος τυριού).

ράβω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ῥάπτω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Μ 296: *ἔντοσθεν δὲ βοείας ῥάψε θαμειάς*] (με βάση τον αόρ. *ἔ-ρραψ-α*, κατά το σχήμα *σκάπτω – έσκαψα – σκάβω, κόπτω – έκοψα – κόβω*), που απαντά ήδη στη μυκ. μτχ. *e-ra-pe-me-na*: **ἐρραπ-μέναι > ἐρραμμέναι*, αγν. ετύμου. Η απουσία τού δίγαμμα (Ϝ) από τους μυκ. τύπους αποκλείει τη σύνδεση με λιθ. *verpiù* «γνέθω», η δε υπόθεση ότι το δίγαμμα υπονοείται στο μυκ. υποκοριστικό ανθρωπωνύμιο *wa-ra-pi-si-ro*: (;) **Ϝράψιλος* παραμένει ανεπιβεβαίωτη. Επιπλέον, όπως συμβαίνει και στο αρχ. *σκάπτω*, δεν αποκλείεται η συνύπαρξη δύο ομορρίζων θεμάτων, **ραπ-* (οπότε **ῥάπ-jω > ῥάπτω, *ῥάπ-μα > ῥάμμα, ῥάπ-της*) και **ραφ-* (οπότε *ῥαφ-εύς, ῥαφ-ή, ῥαφ-ίς*, σύνθ. σε *-ρραφῶ, -ρραφία*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ρρ-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραφή < αρχ. *ῥαφ-ή* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* χ 186: *ῥαφαὶ δ' ἐλέλυντο ἱμάντων*] < ρ. *ῥάπτω* (πβ. αόρ. β' *ἐρ-ράφ-ην*)
ραφείο < μεσν. *ραφ-εῖον* < αρχ. *ῥαφ-εύς*
ραφίδα < αρχ. *ῥαφ-ίς, -ίδος* «βελόνα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ νούσ.* 2.66.7-8: *καὶ τὸ σῶμα πᾶν ὥσπερ ῥαφὶς κεντέειν δοκέει ἄλλοτε ἄλλῃ*] < *ῥαφ-ή*
ράψιμο < μεσν. *ῥάψ-ιμον* < θ. *ῥαψ-* (αόρ. *ἔρ-ραψ-α* τού αρχ. *ῥάπτω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο(ν)*.
ΣΥΝΘ. -ρραφώ: *μηχανο-ρραφώ*
-ρραφία: *οστεο-ρραφία, μηχανο-ρραφία, σκηνο-ρραφία, νευρο-ρραφία*
-ρράφος: *μηχανο-ρράφος, σκηνο-ρράφος*
-ρραφή: *αποσυ-ρραφή, κολπο-ρραφή, παρθενο-ρραφή, συ-ρραφή*
-ρράπτω: *αποσυ-ρράπτω, συ-ρράπτω, υπο-ρράπτω.*

ράγα[1] «σιδηροτροχιά»
μεταφορά τού γαλλ. *rail* < αγγλ. *rail* < παλ. γαλλ. *raille / reille* «μεταλλική ράβδος, μπάρα» < λατ. *regula* «κανόνας, μέτρο – ράβδος».

ράγα[2] → **ρώγα**

ραγάδα
< ελνστ. *ῥαγάς, -άδος* «σχισμή (στο έδαφος)», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *ῥήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *ρήγμα*). Η σημ. «ρήξη τής επιδερμίδας» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Σωραν. *Γυναικ.* Α' 1.60.3: *μικρᾶς τῆς μήτρας ὑπαρχούσης [...] ἢ κατὰ τοῦ στομίου κονδυλώματα καὶ ῥαγάδας ἐχούσης*).

ραγδαίος
< αρχ. *ῥαγδαῖος* «βίαιος, ορμητικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αριστοφάνη] < επίρρ. *ῥάγδ(ην)* (μαρτυρείται ως ελνστ.) + παραγ. τέρμα *-αῖος*, πβ. κ. *κυδ-αίος, σπουδ-αίος*. Το επίρρ. *ῥάγ-δην* (με επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *χύ-δην, φύρ-δην*) σχηματίστηκε από το θ. *ῥαγ-* «βίαια, σφοδρά», μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *ῥήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *ρήγμα*).

ραγή «επιφανειακή ρωγμή οστού»
< αρχ. *ῥαγή* «ραγάδα, σχισμή» < *ῥαγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. ρ. *ῥήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *ρήγμα*).

ραγιάς «μειωτικός χαρακτηρισμός τού μη μουσουλμάνου υπηκόου τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας»
< τουρκ. *raya / reaya* < αραβ. *ra'aγā'* «κοπάδι, αγέλη – σωρός, τσούρμο» (μειωτ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραγιάδ-ικος
ραγιαδ-ισμός, λόγ. [1890].

ραγίζω
μεσν. μεταπλ. τύπος, που σχηματίστηκε με βάση τον παθ. αόρ. β' *ἐρράγησαν* (γ' πληθ.), από όπου προέκυψε νέος αόρ. **ἐρράγησα* > *(ἐρ)ράγισα* και ενεστ. *ραγίζω* (κατά τα ρ. σε *-ίζω*, αόρ. *-ισα*). Ο τύπος *ἐρράγησαν* έχει αρχ. α' πρόσωπο *ἐρράγην*, αποτελεί δε παθ. αόριστο β' τού *ῥήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *ρήγμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ράγισ-μα
ραγισματ-ιά < *ραγισματ-* (*ράγισμα*) + παραγ. τέρμα *-ιά* (πβ. κ. *σταλαγματ-ιά*).

ράγκμπι
< αγγλ. *rugby*, αρχικώς στη φρ. *Rugby game* «παιχνίδι τού *Rugby*», από τη φερώνυμη πόλη τής Αγγλίας, σε κολλέγιο τής οποίας επινοήθηκε το εν λόγω παιχνίδι το 1823.

ραγκού «κρέας μαγειρεμένο με λαχανικά»
< γαλλ. *ragoût*, αρχική σημ. «ορεκτικό», < ρ. *ragoûter* «αρέσω – ανοίγω την όρεξη» < *r(e)-* επαναλ. + *goûter* «αρέσω» < *goût* (βλ.λ. *γούστο*). Ήδη τον 17ο αι. η λ. *ragoût* δήλωσε είδος γεύματος που περιελάμβανε καρυκευμένο κρέας (ή ψάρι) και λαχανικά.

ραγού → **ραγκού**

ράδα «ανοιχτό και ευρύχωρο αγκυροβόλιο»
μεσν. < ιταλ. *rada* < γαλλ. *rade*, ίσως < παλ. αγγλ. *rād* «κόλπος με ήσυχα νερά, όπου μπορούσαν να καταφύγουν τα πλοία» (> αγγλ. *road* «οδός, δρόμος»).

ραδιενέργεια
< *ραδι(ο)-* (βλ.λ. *ράδιο*[2]) + *ενέργεια*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radioactivity* (με μεταφορά τού α' συνθ. *radio-*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραδιενεργός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radioactive*, γαλλ. *radioactif*.

ραδίκι
μεσν. < ιταλ. *radicchio* (μέσω τού πληθ. *radicchi*) < δημώδ. λατ. **radiculu(m)*, παράλλ. τύπος τού λατ. *radicula*, υποκορ. τού ουσ. *radix, -icis* «ρίζα».

ραδινός «(για μέλη τού σώματος) λεπτοκαμωμένος, κομψός»
< αρχ. *ῥαδινός* (επίσης *ῥοδανός, ῥαδαλός*), που ανάγεται σε θ. *ῥαδ- / ῥοδ-* (με διάφορα παραγ. τέρματα *-ινός, -ανός, -αλός*) και συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ῥαδές· τὸ ἀμφοτέρως ἐγκεκλιμένον*, καθώς και με το ομηρ. σύνθ. *περι-ρρηδ-ής* «ολισθηρός, γλιστερός». Ο αρχ. λεσβ. τύπος *βράδινος* οδηγεί στην υπόθ. ότι η αρχική ρίζα περιείχε δίγαμμα **Ϝραδ-*, αλλά οι συνδέσεις με τύπους διαφόρων Ι.Ε. γλωσσών παραμένουν ατεκμηρίωτες.

ράδιο[1] «ραδιόφωνο»
μεταφορά τού αγγλ. *radio* (λόγ. επίδρ. με βάση το *ράδιο*[2]), που αποσπάστηκε από σύνθ. όπως *radiophone, radio-telegraphy*, όπου α' συνθετικό ήταν το ν.λατ. *radium* (το φερώνυμο χημικό στοιχείο).

ΣΥΝΘ. ραδιο-: *ραδιο-ζεύξη* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio-link*), *ραδιο-θάλαμος* (απόδ. τού γαλλ. *studio*), *ραδιο-κασετόφωνο* (απόδ. τού αγγλ. *radio-tape recorder*), *ραδιο-κύματα* (βλ.λ.), *ραδιο-πομπός* (βλ.λ.), *ραδιο-σκηνοθεσία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio direction*), *ραδιο-σταθμός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio station*), *ραδιο-συχνότητα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio frequency*), *ραδιο-τηλεόραση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radiotelevision*, υβριδικό σύνθ.) – *ραδιο-ερασιτέχνης*, *ραδιο-πειρατής* (απόδ. ξένου όρου, πβ. αγγλ. *radio pirate*), *ραδιο-πειρατία*, *ραδιο-τηλεοπτικός* κ.ά.

ράδιο² «χημικό στοιχείο»
μεταφορά τού ν.λατ. *radium* < λατ. *radius* «ακτίνα».
ΣΥΝΘ. ραδιο-: (μεταφορά ξένων υβριδικών συνθ.) *ραδιο-βιολογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *radiobiology*), *ραδιο-ηλεκτρικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *radioelectric*), *ραδιο-θεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *radiotherapy*), *ραδιο-ισότοπο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *radioisotope*), *ραδιο-λογία* (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *radiologie*), *ραδιό-λυση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *radiolysis*), *ραδιο-χρονολόγηση* (απόδ. τού αγγλ. *radiometric dating*), *ραδιο-γραφία* (λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *radiographie*) – *ραδιο-ευαισθησία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radiosensitivity*), *ραδιο-πάθεια*, *ραδιο-στοιχείο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radioelement*) κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα από *ράδιο²*
Με βάση το ν.λατ. *radium* και τη δήλωση τού συγκεκριμένου χημικού στοιχείου σχηματίστηκαν σύνθετα, κυρ. επιστημονικοί όροι, εκ των οποίων το α΄ συνθετικό είναι το πρόθεμα *radio-* (> *ραδιο-*) και το β΄ συνθετικό συχνά ελληνικής αρχής (π.χ. γαλλ. *radio-graphie*, *radio-thérapie*) ή ακριβής μετάφραση ξένου όρου (π.χ. αγγλ. *radio-waves* «ραδιοκύματα», *radio frequency* «ραδιοσυχνότητα»). Τα σύγχρονα σύνθετα γίνονται πλέον αντιληπτά με βάση τη μετέπειτα σύνδεση τού *radio* με τη ραδιοφωνία, αλλά η αφετηρία παραμένει ο ν.λατ. όρος *radium*.

ραδιογωνιόμετρο «ραδιοηλεκτρική διάταξη»
μεταφορά τού γαλλ. *radiogoniomètre* (εν μέρει ελληνογενούς) < *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*) + *gonio-* (< *γωνία*) + *-mètre* (< *μέτρον*).

ραδιοεντοπιστής «ραντάρ»
απόδ. τού αγγλ. *radar* (βλ.λ. *ραντάρ*).

ραδιοθάλαμος
απόδ. τού αγγλ. *studio* (βλ.λ. *στούντιο*).

ραδιοκασετόφωνο
απόδ. τού αγγλ. *radio-tape recorder*.

ραδιοκύματα
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio-waves*, με μεταφορά τού α΄ συνθ. *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*).

ραδιολογία «κλάδος τής φυσικής και τής ιατρικής»
λόγ. [1891], μεταφορά τού γαλλ. *radiologie* (εν μέρει ελληνογενούς) < *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*) + *-logie* (βλ.λ. *λέγω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραδιολόγ-ος
ραδιολογ-ικός.

ραδιοπηγή
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio source*, με μεταφορά τού α΄ συνθ. *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*).

ραδιοπομπός «πομπός ραδιοκυμάτων»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio transmitter*, με μεταφορά τού α΄ συνθ. *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*).

ραδιοσκηνοθεσία
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio direction*, με μεταφορά τού α΄ συνθ. *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*).

ραδιοσκοπία «ακτινοσκόπηση»
μεταφορά τού γαλλ. *radioscopie* (εν μέρει ελληνογενούς) < *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*) + *-scopie*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. ρ. *σκοπῶ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.).

ραδιοσταθμός
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio station*, με μεταφορά τού α΄ συνθ. *radio-* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ράδιο²*).

ραδιοσυχνότητα
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *radio frequency*, με μεταφορά τού α΄ συνθ. *radio-* (βλ.λ. *ράδιο²*).

ραδιούργος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ῥᾳδιουργός* (με μετακίνηση τόνου κατά τα κακόσημα *κακ-οῦργος, παν-οῦργος*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Συμπόσ.* 8.9.5-10.1: *θυσίαι τῇ μὲν Πανδήμῳ ῥᾳδιουργότεραι, τῇ δὲ Οὐρανίᾳ ἁγνότεραι*] < *ῥᾳδι(ο)-* (< *ῥᾴδιος* «εύκολος, άνετος – επιπόλαιος») + λεξ. επίθημα *-ουργός* (βλ.λ. *έργο, κακούργος*). Το επίθ. *ῥᾴδιος* προέρχεται από το επίρρ. *ῥᾶ* «εύκολα» (με παραγ. τέρμα *-ίδιος*, πβ. κ. *αιφνίδιος*), για το οποίο βλ.λ. *ράθυμος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πανούργος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που πράττει κάτι εύκολα αλλά απρόσεκτα, αμελής, απερίσκεπτος» (πάντοτε με κακόσημη χροιά, πβ. Αριστ. *Περὶ ἀρετ. καὶ κακ.* 1251a: *καὶ τὸ φιλογέλοιον εἶναι καὶ τὸ φιλοσκώπτην καὶ φιλευτράπελον, καὶ τὸ ῥᾳδιουργὸν εἶναι ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς ἔργοις*) → ελνστ. σημ. «πονηρός, μηχανορράφος» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ ὀνείρ.* 2.148:

αἰσχρὸν βίον ἐζήλωσαν ἐπὶ γήρασς οὐδῷ, οἱ δὲ τὸν πανοῦργον καὶ συκοφάντην καὶ ῥᾳδιουργόν).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραδιουργία < αρχ. *ῥᾳδιουργ-ία* «επιπόλαιη ευχέρεια, αμέλεια – οκνηρία, ραθυμία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Άγησ.* 11.6.3-7.1: *τῇ δὲ βασιλείᾳ προσήκειν ἐνόμιζεν οὐ ῥᾳδιουργίαν ἀλλὰ καλοκἀγαθίαν*]

ραδιουργώ < αρχ. *ῥᾳδιουργ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «πράττω ή ενεργώ με ευκολία ή εκ τού προχείρου – φέρομαι με κακία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, πβ. *Κύρ. Παιδ.* 1.6.8: *ἐγὼ δὲ οἶμαι, ἔφη, τὸν ἄρχοντα οὐ τῷ ῥᾳδιουργεῖν χρῆναι διαφέρειν τῶν ἀρχομένων, ἀλλὰ τῷ προνοεῖν καὶ φιλοπονεῖν*].

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ραδιούργος

Η λ. ***ραδιούργος*** δήλωνε αρχικώς αυτόν που είναι «έτοιμος να κάνει οτιδήποτε (κακό)» και, επομένως, είναι «πονηρός, δόλιος», αλλαγή σημασίας την οποία συναντούμε επίσης στο συνώνυμο ***πανούργος*** (βλ.λ.).

ραδιόφωνο

μεταφορά τού πεπαλαιωμ. αγγλ. *radiophone* (υβριδικού συνθέτου, εν μέρει ελληνογενούς) < *radio-* (βλ.λ. *ράδιο*[1]) + *-phone* (βλ.λ. *φωνή*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραδιοφων-ία, μεταφορά τού γαλλ. *radiophonie* (υβριδικού συνθ.)

ραδιοφων-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *radiophonique* (υβριδικού συνθ.).

ραδόνιο «χημικό στοιχείο»

μεταφορά τού γερμ. *Radon*, που πλάστηκε με βάση το ν.λατ. *radium* «ράδιο (το χημικό στοιχείο)» < λατ. *radius* «ακτίνα» (βλ.λ. *ράδιο*[2]).

ραζακί → ροζακί

ράθυμος «νωθρός»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ῥᾴθυμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 958-9: *ποῖ γὰρ μενεῖς ῥᾴθυμος ἐς τίν' ἐλπίδων βλέψασ' ἔτ' ὀρθήν;*] < επίρρ. *ῥᾶ* «εύκολα» + *θυμός*. Το επίρρ. *ῥᾶ*, που απαντά επίσης με τους τύπους *ῥῆα* (επικ.) και *βρᾶ* (αιολ.), προέρχεται από **Fρᾶα* < **Fρᾶσ-α* ή **Fρᾶj-α* (με επιρρ. κατάλ. *-α*) και είναι αβεβ. ετύμου. Υποθετική παραμένει η σύνδ. με λιθ. *viršus* «το ανώτερο, το υψηλότερο» και σανσκρ. *vársman-* «ύψος», η οποία προϋποθέτει αρχική σημ. «ελαφρός» (πβ. κ. λατ. *levis* «ελαφρός» > ρ. *levāre* «σηκώνω, υψώνω»). Από το επίρρ. *ῥᾶ* έχουν σχηματιστεί τα επίθ. *ῥᾴδιος* (βλ.λ. *ραδιούργος*) και *ῥᾷστος* (βλ.λ. *ραστώνη*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανέμελος, απρόσεκτος, αυτός που ενεργεί ελαφρά τη καρδία» → ήδη αρχ. σημ. «οκνηρός, νωθρός» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ χερρον.* 32.4-6: *ἐν μὲν ταῖς ἐκκλησίαις φοβεροὺς καὶ χαλεποὺς, ἐν δὲ ταῖς παρασκευαῖς ταῖς τοῦ πολέμου ῥᾳθύμους καὶ εὐκαταφρονήτους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραθυμία < αρχ. *ῥᾳθυμ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 2.39.4: *εἰ ῥᾳθυμίᾳ μᾶλλον ἢ πόνων μελέτῃ [...] ἐθέλομεν κινδυνεύειν* (Επιτάφιος)]

ραθυμώ < αρχ. *ῥᾳθυμ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. Ἑλλ. 5.1.16: *καὶ ἡ πόλις δέ τοι, ἔφη, ὦ ἄνδρες στρατιῶται, ἡ ἡμετέρα, ἣ δοκεῖ εὐδαίμων εἶναι, εὖ ἴστε ὅτι τἀγαθὰ καὶ τὰ καλὰ ἐκτήσατο οὐ ῥᾳθυμοῦσα, ἀλλὰ ἐθέλουσα καὶ πονεῖν καὶ κινδυνεύειν, ὁπότε δέοι*].

ραιβός «στραβοπόδης, με πέλματα κυρτά προς τα μέσα»

< αρχ. *ῥαιβός* (σχηματισμένο με παραγ. τέρμα κατά τα αρχ. επίθ. που δηλώνουν αναπηρία ή ελάττωμα, π.χ. *κολο-βός, σκαμ-βός*) < Ι.Ε. **wrai-gʷ-o-* || γοτθ. *wraiqs* «σκολιός», παλ. φριζ. *wrāk* «κυρτός», ίσως και λιθ. *sráigė* «σαλιγκάρι» || πιθ. αρχ. *ῥοικ-ός* «στρεβλός, κυρτός», *ῥικ-νός* (βλ.λ.).

ραίντγκεν → ρέντγκεν

ραίνω

< αρχ. *ῥαίνω* (με επένθεση) [ήδη ομηρικό] < **ῥανjω*, που θα οδηγούσε σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sren-* ή **wren-* (ίδια σημ.), με πιθ. ομόρριζο το χεττ. *ḫurnāi-* «ραίνω», αλλά τα εικαζόμενα παράγωγα άλλων γλωσσών απέχουν ως προς τη σημασία, π.χ. νορβ. *vrina* «χρεμετίζω, κραυγάζω». Αμφίβολη η πρόταση για σύνδ. με σλαβ. λ. που σημαίνουν «αφήνω να πέσει – χύνω, ραίνω», π.χ. ρωσ. *ronitь*, πολ. *ronić*, τσεχ. *roniti*. Σημαντικά παράγωγα είναι τα αρχ. *ῥαν-ίς* (βλ.λ. *ρανίδα*), *ῥαντ-ίζω* (βλ.λ.).

ραιτορομανικός

μεταφορά τού γερμ. *rätoromanisch* «ομάδα ρομανικών γλωσσών που ομιλούνται σε μικρό τμήμα τής Α. Ελβετίας και τής Β. Ιταλίας» < *räto-* (< λατ. *Rhaetus*, ρωμαϊκό όνομα τού βασιλιά των Ετρούσκων, από όπου η επαρχία *Rhaetia*) + *romanisch* (< λατ. *romanicus*, βλ.λ. *ρομανικός*).

ράιχ

< γερμ. *Reich* «βασίλειο» < αρχ. γερμ. **rīkja-*, από όπου επίσης τα συνώνυμα ολλ. *rijk*, σουηδ. *rike*, ισλ. *ríki*.

ρακένδυτος «κουρελής»

< *ῥάκ(ος)* «κουρέλι» (βλ.λ.) + *-ένδυ(τος)* (με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου σε *-τος*) < ρ. *ενδύω*. Από την ελλ. γραμματεία παραδίδονται τα συνώνυμα *ῥακόδυτος* (αρχ.), *ῥακο-δύτης* (ελνστ.) και *ῥακ-ενδύτης* (μεσν.).

ρακέτα

< ιταλ. *racchetta* < γαλλ. *raquette*, αρχική σημ. «παλάμη», που ανάγεται στη μεσν. λατ. φρ. *rasceta (ma-*

nus) «παλάμη (χεριού)» < διαλεκτ. αραβ. *raḥet* (κλασ. αραβ. *raḥat* «παλάμη»).

ρακή κ. **ρακί**

< τουρκ. *rakı* < αραβ. *'araqī*, στη σημ. «χυμός από χουρμάδες – χυμός από απόσταξη σπόρων σιτηρών και ρυζιού» (ανάλογα με τον τόπο), κατόπιν «δυνατό οινοπνευματώδες ποτό» < *'araq* «ιδρώτας – χυμός, ποτό από χυμό».

ΣΥΝΘ. ρακο-: *ρακο-κάζανο, ρακο-πότηρο, ρακο-πότης, ρακό-μελο.*

ρακόρ «μικρό βιδωτό κομμάτι σωλήνα»

< γαλλ. *raccord* «σύνδεση, σύζευξη» (με ειδική εφαρμογή στη φρ. *raccord de tuyau* «ζεύξη σωλήνα») < ρ. *raccorder* «συνδέω, ενώνω, συναρμόζω» < *r(e)-* επαναληπτ. + *accorder* «ταιριάζω, συμφωνώ».

ράκος

< αρχ. *ῥάκος* «κουρέλι» [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* χ 1: *αὐτὰρ ὁ γυμνώθη ῥακέων πολύμητις Ὀδυσσεύς*] < **Ϝρακ-* (όπως προκύπτει από τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βράκαλον· ῥόπαλον* και *βράκετον· δρέπανον, κλαδευτήριον*), πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wrek-* «σχίζω, τεμαχίζω» || σανσκρ. *vṛścáti* «σχίζω, κόβω δέντρα», παλ. σλαβ. *vraska* «ρωγμή – ρυτίδα». Η Ι.Ε. ρίζα αποτελεί παρέκταση τού **wer-* «σχίζω», στο οποίο ανάγεται το αρχ. ουσ. *ῥίνη* «λίμα – είδος ψαριού» (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. ρακο-συλλέκτης (λόγ. [1829], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ragpicker*).

ρακούν

< αγγλ. *raccoon* «είδος παμφάγου θηλαστικού» < αμερ.-ινδ. *aroughcun*, λ. τής αλγκονκικής γλώσσας των Ινδιάνων στη Βιρτζίνια.

ράλι

< αγγλ. *rally(e)*, αρχική σημ. «συγκέντρωση – (κατόπιν) αγώνας (κυρ. αυτοκινήτων)», < γαλλ. *rallier* «συγκεντρώνω, μαζεύω» < *r(e)-* επαναληπτ. + *allier* «συνδέω, συνάπτω» (< λατ. *alligāre*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραλ-ίστας < *ράλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, πβ. κ. *κιθαρ-ίστας.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ράλι

Η αγγλική λ. *rally* συναντάται προς το μέσον τού 19ου αι. (ήδη το 1840) δηλώνοντας συγκέντρωση με σκοπό τη σύσταση ομάδας για την υποστήριξη κάποιου. Προς το τέλος τού 19ου αι. συναντάται στη γαλλική και στην αγγλική γλώσσα η φρ. *rallie-papier* (αγγλ. *rallie-paper*), η οποία περιέγραφε αγώνισμα κατά το οποίο ο προπορευόμενος άφηνε πίσω του χαρτιά, για να τα μαζεύουν όσοι ακολουθούσαν. Με αυτό το πρότυπο σχηματίστηκε το 1900 η αγγλ. φρ. *rallye-auto* «αγώνας αυτοκινήτων», η οποία παρουσιάζεται συντετμημένη στον τύπο *rally* το 1911, έτος τού πρώτου αγώνα ταχύτητας αυτοκινήτων που διεξήχθη στο Μόντε Κάρλο.

ραμαζάνι «μουσουλμανική εορτή»

< τουρκ. *ramazan* < αραβ. *ramaḍān*, ονομασία τού ένατου μήνα τού μουσουλμανικού έτους, κατά τον οποίο τηρείται η αυστηρή νηστεία, < *ramaḍ* «ξηρός, στεγνός, άνυδρος», επειδή, όταν υιοθετήθηκε το ημερολόγιο, ο μήνας αυτός αποτελούσε εποχή ανομβρίας.

ραμί

< γαλλ. *rami* «είδος χαρτοπαιγνίου» < αγγλοαμερ. *rummy (game)*, ίσως από επίθ. *rummy* «παράξενος, περίεργος» (λ. τής αργκό).

ράμμα

< αρχ. *ῥάμμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **ῥαπ- / *ῥαφ-μα*, από το θ. *ῥαπ- / ῥαφ-* τού ρ. *ῥάπτω* (βλ.λ. *ράβω*).

ραμολί

< γαλλ. *ramolli*, μτχ. τύπος τού ρ. *ramollir* «μαλακώνω, καθιστώ ανίσχυρο» < *r(e)-* εμφατ. + *amollir* «εξασθενίζω, μειώνω», από το θ. τού επιθ. *mou, mol* «μαλακός» (< λατ. *mollis*). Από τον 16ο αι. συναντάται η γαλλ. φρ. *(cerveau) ramolli* «εξασθενημένο (μυαλό)», η οποία άρχισε να χρησιμοποιείται για να δηλώσει ηλικιωμένους με μειωμένη ή εξασθενημένη νοητική ικανότητα. Βλ. κ. *μαλάκυνση, μόλα.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραμολιμέντο < ιταλ. *rammollimento* «μαλάκυνση, εξασθένηση (των οργάνων)» < ρ. *rammollire* «μαλακώνω, απαλύνω» < γαλλ. *ramollir* (βλ. ανωτέρω).

ράμπα

μεταφορά τού γαλλ. *rampe* «βάση, κουπαστή (σκάλας) – κεκλιμένη επιφάνεια (σε συνεργείο, θέατρο κ.λπ.)» < ρ. *ramper* «έρπω, σέρνομαι – (παλαιότ.) πιάνομαι, γαντζώνομαι» < φραγκ. **(h)rampon* < ουσ. **(h)rampa* «γάντζος – καμπύλη».

ράμπο

< αγγλοαμερ. *Rambo*, επώνυμο τού σωματώδους βετεράνου τού Βιετνάμ John Rambo, χαρακτήρα σε σειρά βίαιων περιπετειωδών ταινιών με πρωταγωνιστή τον Σιλβέστερ Σταλόνε.

ραμποτέ «πλαναρισμένο ξύλο»

< γαλλ. *raboté*, μτχ. τύπος τού ρ. *raboter* «λειαίνω, πλανάρω», ίσως από τύπο **rebot*, που ανάγεται στο διαλεκτ. *rebotter* «κλαδεύω», ενώ περίπλοκη από πλευράς σημασίας είναι η αναγωγή στο διαλεκτ. *rabotte* «κουνέλι».

ράμφος

< αρχ. *ῥάμφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], εκφραστ. όρος που συνδ. με τη «γλώσσα» τού

λεξικογράφου Ησυχίου *ρέμφος· τὸ στόμα ἢ ρίς*. Δεν αποκλείεται η λ. να παρουσιάζει έρρινο ένθημα *ρά-μ-φος* (πβ. κ. αρχ. *κά-μ-πτω, κρά-μ-βος*) και, επομένως, να συνδ. με το ρ. *ρέμβομαι* «γυρίζω, περιπλανώμαι, πηγαινοέρχομαι» (βλ.λ. *ρόμβος*) με ενδιάμεση σημ. «κυρτός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραμφ-ίζω, λόγ. [1894]

ράμφισ-μα λόγ. [1892], < *ραμφισ-* (*ραμφίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρανίδα «μικρή σταγόνα»

< αρχ. *ρανίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 856.4: *ρανίσι χρόα διανιζόμεναι*] < θ. *ραντού* ρ. *ραίνω* (βλ.λ.) < **ραν-jω*.

ραντ

< αγγλ. *rad*, μονάδα μετρήσεως τής ραδιενέργειας, ακρωνύμιο τού όρου *Radiation Absorbed Dose* «δόση απορροφηθείσης ακτινοβολίας».

ράντα[1] «κεραία ιστιοφόρου»

< ιταλ. *randa* «είδος κοφτού πανιού» < βενετ. *randa*, πιθ. γοτθ. αρχής.

ράντα[2] «τιράντα»

< *(τι)ράντα*, με ανασυλλαβισμό και εσφαλμένο μορφολ. χωρισμό στην αιτιατική, όπου η αρχική συλλαβή θεωρήθηκε άρθρο *(τι)ράντα > τη ράντα > (η) ράντα*.

ράντα[3] «σύνολο σταθερών ποσών που καταβάλλονται κατά τακτά χρονικά διαστήματα»

μεταφορά τού γαλλ. *rente* «εισόδημα» < δημώδ. λατ. **rendita*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού **renditus* «αυτός που αποδίδει (έσοδα), που επιστρέφει», μτχ. τύπος τού ρ. **rendere* < λατ. *reddere* «αποδίδω, επιστρέφω (κάτι)».

ραντάρ

< γαλλ. *radar* < αγγλ. *radar*, ακρωνύμιο τού όρου *Ra(dio) D(etecting) a(nd) R(anging)*, που αποδίδεται στα Ελληνικά ως *ραδιοεντοπιστής*.

ραντεβού

< γαλλ. *rendez-vous*, ουσιαστικοπ. προστακτική (ήδη από τον 16ο αι.) τού ρ. *se rendre*, στη σημ. «πηγαίνω».

ράντζο → ράντσο[1]

ραντίζω

< ελνστ. *ραντίζω* < αρχ. *ραντ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ίζω*), ρηματ. επίθ. σε *-τός* τού *ραίνω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ράντισμα < ελνστ. *ράντισ-μα*

ραντισμός < ελνστ. *ραντισ-μός*

ραντιστήρι < ελνστ. *ραντισ-τήριον* < *ραντισ-* (*ραντίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριον*, πβ. κ. *καθαρισ-τήριο, βασανισ-τήριο*.

ράντσο[1] «πτυσσόμενο φορητό κρεβάτι»

< ιταλ. *rancio*, αρχική σημ. «κουκέτα στρατιώτη ή ναύτη» (πβ. βενετ. *rancio*), < ισπ. *rancho* «τραπεζαρία, αίθουσα φαγητού – ομάδα ανθρώπων που τρώνε και πίνουν μαζί» (κατόπιν «υπνωτήριο για το πλήρωμα πλοίου»), ίσως < ρ. *ranch(e)ar* «εγκαθίσταμαι», πιθ. απώτερης γερμ. αρχής (μέσω παλ. γαλλ. *rang* «σειρά, κατάταξη» < φραγκ. **(h)ring* «δαχτυλίδι – κύκλος»).

ράντσο[2] «μεγάλης έκτασης αγρόκτημα»

< ισπ. *rancho*, αρχική σημ. «τραπεζαρία, αίθουσα φαγητού» (βλ.λ. *ράντσο*[1]), το οποίο στην Αμερική απέκτησε τη σημ. «καλύβα βοσκού, αγροτόσπιτο».

ράνω

< *ραίνω* (βλ.λ.), μέσω τού συνοπτικού τύπου *ράνω*, ο οποίος παρουσιάζει μερική ομοηχία με τον τύπο *κάνω* στη συνεκφορά *κάνω – ράνω*.

ράουλο «είδος μεταλλικού δίσκου για συρματόσχοινο»

< γαλλ. *rouleau* (πιθ. με εσφαλμ. εξαγγλισμένη προφορά) < παλ. γαλλ. *rollel*, υποκορ. τού *role* (βλ.λ. *ρόλος, ρολό*).

ραπ

< αγγλ. *rap*, λ. ηχομιμητ. αρχής, η οποία πρωτοσυναντάται ως ρήμα με σημ. «δίνω επανειλημμένα χτυπήματα» (στην αργκό των μαύρων Αμερικανών) και κατόπιν δήλωσε ορισμένο μουσικό είδος με ρυθμική επανάληψη λέξεων. Δεν ευσταθεί η διαδεδομένη παρετυμολογική αναγωγή στο ελληνογενές αγγλ. *rhapsody* «ραψωδία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ράπερ < αγγλ. *rapper* < *rap*.

ραπάνι

< ελνστ. *ραπάνιον / ραφάνιον*, υποκορ. τού αρχ. *ράπανος / ράφανος*, με επίθημα *-ανο-*, που εμφανίζεται και σε άλλες λ. για λαχανικά, π.χ. αρχ. *λάχ-ανον, πήγ-ανον*. Ίσως ανάγεται σε Ι.Ε. **rāp- / *rēp-*, οπότε συνδ. με λατ. *rāpum* «γογγύλι» (> γαλλ. *rave*, ιταλ. *rapa*), παλ. άνω γερμ. *ruoba* (> γερμ. *Rübe*, ολλ. *raap*), λιθ. *rópė*, παλ. σλαβ. *rěpa* κ.ά. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ραπαν-άκι.

ραπίζω

< αρχ. *ραπίζω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα], αρχική σημ. «χτυπώ με ραβδί», που συνδέεται με τα σύνθ. *χρυσό-ρραπις* «με χρυσό ραβδί», *εὔραπις (Ἑρμῆς)* «με ωραίο ραβδί», από τα οποία ίσως αποσπάστηκε το ουσ. *ραπίς· ράβδος*, το οποίο καταχωρίζει αργότερα ο λεξικογράφος Ησύχιος. Εικάζεται ότι προέρχεται από θ. *ραπ-*, που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **wer-b-* «κάμπτω, λυγίζω – βέργα», για την οποία βλ.λ. *ράβδος*. Κατ' άλλη εκδο-

χή, συνδέεται με τις λ. *ρέπω* ή *ρόπαλον*. Η σημ. «κολαφίζω, χαστουκίζω» είναι ελνστ. (Κ.Δ. Ματθ. 5,39: *ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίζει εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα [σου], στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ράπισμα < ελνστ. *ῥάπισ-μα* «κόλαφος, χαστούκι».

ραπιντογράφος «είδος στυλογράφου»
μεταφορά τού γαλλ. *rapidographe* (υβριδικού συνθέτου, εν μέρει ελληνογενούς) < *rapido-* (< λατ. *rapidus* «γρήγορος, ταχύς») + *-graphe* (πλάστηκε με βάση το ρ. *γράφω*).

ραπόρτο
< ιταλ. *rapporto* «έκθεση συμβάντων, αναφορά», υποχωρητ. από το ρ. *rapportare* < λατ. *reportāre* «ξαναφέρνω – αναγγέλλω, αναφέρω» < *re-* επαναλ. + *apportāre* «κομίζω, φέρω» (< *ad-* + *portāre* «φέρω»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αναφέρω*.

ράπτης
< αρχ. *ῥάπτης* (ήδη μυκ. πληθ. *ra-pte-re*: **ῥαπτῆρες*) < ρ. *ῥάπτω* (βλ.λ. *ράβω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραπτικός < ελνστ. *ῥαπ-τικός* < *ῥαπ-* (αρχ. *ῥάπτω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
ραπτός < αρχ. *ῥαπ-τός* «ραμμένος» (ρηματ. επίθ.).
ΣΥΝΘ. ραπτο-μηχανή, λόγ. [1888], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *sewing machine*, γαλλ. *machine à coudre*.

ρασιοναλισμός «ορθολογισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *rationalisme* < επίθ. *rational* «έλλογος, λογικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *rationālis* < ουσ. *ratio, -ōnis* «λόγος – λογισμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρασιοναλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *rationaliste*
ρασιοναλιστ-ικός < *ρασιοναλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ράσο
< μεσν. *ράσον* < λατ. *rasum* «ένδυμα από τραχύ ύφασμα, χωρίς χνούδι», αιτ. τού *rasus* «ξυσμένος, λειασμένος – ξυρισμένος».
ΣΥΝΘ. ρασο-φόρος (λόγ. [1823]).

ράσπα «οδοντωτή λίμα για κατεργασία ξύλου»
< ιταλ. *raspa* < ρ. *raspare* «αποξέω, γδέρνω» < παλ. γαλλ. *rasper* (> γαλλ. *râper*) < δημώδ. λατ. **raspare* < παλ. άνω γερμ. *raspōn* (ίδια σημ.).

ρασταφαρισμός «κίνημα των μαύρων τής Τζαμάικας»
μεταφορά τού αγγλ. *Rastafarism* < αμχαρ. *ras Tafari Makkonen* «αρχηγός Tafari Makkonen», πραγματικό όν. τού αυτοκράτορα τής Αιθιοπίας Χαϊλέ Σελασιέ πριν από τη στέψη του (1930), ο οποίος ισχυριζόταν ότι ήταν ο μεσσίας τής μαύρης φυλής. Η λ. *ras* ανάγεται στο αραβ. *rāss* «αρχηγός, επί κεφαλής».

ράστερ «εκτυπωτικό πλέγμα κουκκίδων ή εικονοστοιχείων»
< γερμ. *Raster*, που πλάστηκε βάσει τού λατ. *rastrum* «σκαπτικό εργαλείο, δικέλλα – χάρακας παράλληλων γραμμών».

ραστώνη «νωθρότητα, ραθυμία»
< αρχ. *ῥᾳστώνη*, αρχική σημ. «ευκολία, απαλλαγή από οτιδήποτε σκληρό ή δυσάρεστο» (με παραγ. τέρμα *-ώνη*, πβ. κ. *ἀνεμ-ώνη, χελ-ώνη*), < *ῥᾷστος*, υπερθ. βαθμός τού επιθ. *ῥάδιος* «εύκολος, άνετος» (βλ.λ.), σχηματισμένου από το επίρρ. *ῥᾶ* «εύκολα» (βλ.λ. *ράθυμος*) + υπερθ. επίθημα *-ιστος*. Η σημ. «νωχέλεια, νωθρότητα» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. Νόμ. 779a: *ἐκ ῥᾳστώνης δέ γε [...] τῆς αἰσχρᾶς οἱ πόνοι καὶ ῥᾳθυμίας πεφύκασι γίγνεσθαι πάλιν*).

ράτσα
< ιταλ. *razza*, πιθ. < αραβ. *rā's* «αρχή, προέλευση». Δεν ευσταθεί η προταθείσα αναγωγή στο λατ. *ratio* «λόγος – διάταξη, σειρά», διότι προϋποθέτει μη κανονική παραγωγή απευθείας από την ονομαστική (αντί από την αιτιατική).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρατσισμός, μεταφορά τού ιταλ. *razzismo* < *razza* (βλ. ανωτέρω)
ρατσ-ιστής
ρατσιστ-ικός < *ρατσιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ραφανίδα «φυτό συγγενές προς το ραπάνι»
< αρχ. *ῥαφανίς, -ῖδος* < *ῥάπανος / ῥάφανος*, για το οποίο βλ.λ. *ραπάνι*.

ραφή → ράβω

ράφι
< τουρκ. *raf* < περσ. *raf* «βάθρο, επίπεδο – σειρά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραφ-ιέρα < *ράφ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *συρταρ-ιέρα, κουνουπ-ιέρα*.

ραφίδα → ράβω

ραφινάρω «φιλτράρω, διυλίζω»
μεταφορά τού ιταλ. *raffinare* «φιλτράρω, διυλίζω – εξευγενίζω» < *r(i)-* εμφατ. + *affinare* «εκλεπτύνω, καθαρίζω» < *ad-* + *fine* «λεπτός, ψιλός» (< λατ. *fine(m)*, αιτ. τού *finis, -is* «τέρμα, όριο»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραφινάρισ-μα
ραφινάτος, μεταφορά τού ιταλ. *raffinato* < *raffinare* (βλ. ανωτέρω)
ραφινέ < γαλλ. *raffiné* < ρ. *raffiner*.

ράφτης → ράπτης

ράφτινγκ
< αγγλ. *rafting* «επικίνδυνη κατάβαση ορμητικού ποταμού με βάρκα» < *raft* «ξύλινη σχεδία (σκάφος ή

πλατφόρμα)» < μέσο αγγλ. *rafte* «σανίδα, δοκάρι» < παλ. σκανδ. *raptr*.

ραχάτι «τεμπελιά – χουζούρι»
< τουρκ. *rahat* «τεμπελιά, οκνηρία» < αραβ. *rāhat* «αναπνοή, ανάσα – ανάπαυλα». Βλ. κ. *λουκούμι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραχατ-λής < *ραχάτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-λής* (< τουρκ. *-lı*)
ραχατλ-ήδικος < *ραχατλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*
ραχατ-λίκι, μεταφορά τού τουρκ. *rahatlık* < *rahat* (βλ. ανωτέρω).

ράχη
μεσν. < αρχ. *ῥάχις, -εως* [ήδη ομηρικό], πιθ. < **Fρᾱχ-* < I.E. **wragh-* «αιχμή, αγκάθι» || λιθ. *ražỹs* «καλάμι», *rãžas* «ξερό βλαστάρι, καλάμι», ίσως και μέσο ιρλ. *fracc* «βελόνα» || αρχ. *ῥαχός / ῥηχός (ἡ)* «ακανθώδης θάμνος – σύδεντρο, λόχμη» (βλ.λ. *ρηχός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραχιαίος < αρχ. *ῥαχ-ιαῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἀφορ.* 36.2: *πόνοι τε ὀξέες περὶ τοὺς μύας τοὺς ῥαχιαίους γίνονται*]
ραχ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *rachitis*
ραχιτ-ικός, λόγ. [1839], < αρχ. *ῥαχίτ(ης)* «σχετικός με τη ράχη» + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *rachitique*
ραχιτ-ισμός, λόγ. [1844], < αρχ. *ῥαχίτ(ης)* «σχετικός με τη ράχη» + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *rachitisme*
ραχ-ούλα < *ράχ(η)* + υποκορ. επίθημα *-ούλα*.
ΣΥΝΘ. ραχο-κοκκαλιά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ράχη
Η αρχ. λέξη *ῥάχις* δήλωνε πλήθος σημασιών με αφετηρία τόσο τη «σπονδυλική στήλη» όσο και την «κυρτή επιφάνεια βουνού, την πλαγιά», αλλά και κυρτές επιφάνειες, όπως τής μύτης, τού φύλλου κ.λπ. Η σύνδεση των σημασιών «σπονδυλική στήλη» και «αγκάθι» είναι γνωστή και σε άλλες γλώσσες, πβ. λατ. *spina* «αγκάθι – σπονδυλική στήλη» > γαλλ. *épine* «αγκάθι», φρ. *épine dorsale* «σπονδυλική στήλη», πβ. κ. ελλ. *ραχο-κοκκαλιά*.

ράψιμο → ράβω

ραψωδός
< αρχ. *ῥαψῳδός*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ῥάψαι ἀοιδήν / ᾠδήν*, η οποία δήλωνε κατά λέξη τη συρραφή στίχων και κατόπιν την απαγγελία των επικών μερών κατ' αντιδιαστολή προς τη σύνθεση λυρικών στροφών. Κατ' άλλη άποψη, η σύνθεση είναι κανονική από το θ. *ῥαψ-* τού ρ. *ῥάπτω* και τη λ. *ᾠδή*. Η συσχέτιση των δύο συνθετικών επιβεβαιώνεται από το σχόλιο τού Πινδάρου, λυρικού ποιητή, για τους επικούς ποιητές Όμηρο και Ησίοδο (*Νεμ.* 2.3: *Ὁμηρίδαι ῥαπτῶν ἐπέων τὰ πόλλ' ἀοιδοὶ ἄρχονται*· επίσης *απόσπ.* 357: *ἐν Δήλῳ τότε πρῶτον ἐγὼ* [ενν. ο Ησίοδος] *καὶ Ὅμηρος ἀοιδοὶ μέλπομεν, ἐν νεαροῖς ὕμνοις ῥάψαντες ἀοιδήν*). Φαίνεται ότι αρχικώς η λ. είχε τη γενική σημ. «συνθέτης ωδών / ποιημάτων», αργότερα όμως χρησιμοποιήθηκε μειωτικά, για να δηλώσει τους επιγόνους τής επικής ποιήσεως.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ραψωδία < αρχ. *ῥαψῳδ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «απαγγελία επικών ποιημάτων – επική ποίηση ή σύνθεση»
ραψωδικός < αρχ. *ῥαψῳδ-ικός*.

ρε[1]
< μεσν. λατ. *re*, για το οποίο βλ.λ. *νότα*[1].

ρε[2] **→ βρε**

ρεάλι «παλαιό αργυρό νόμισμα τής Ισπανίας»
μεταφορά τού ιταλ. *reali*, πληθ. τού *reale* < ισπ. *real* «βασιλικός» < λατ. επίθ. *regālis* < *rex, -gis* «βασιλιάς».

ρεαλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *réalisme* (με παραγ. τέρμα *-isme*), που πλάστηκε με βάση το υστλατ. *reālis* «πραγματικός, αποτελεσματικός» < λατ. *res* «πράγμα» + παραγ. τέρμα *-alis*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεαλιστής, μεταφορά τού γαλλ. *réaliste*
ρεαλιστ-ικός < *ρεαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ρεαλπολιτίκ
< γερμ. *Realpolitik* «πολιτικός ρεαλισμός, πρακτική πολιτική» < *real* «πραγματικός» (< υστλατ. *reālis* «πραγματικός, αποτελεσματικός») + *Politik* «πολιτική» (που έχει την απώτερη αφετηρία του στο αρχ. επίθ. *πολιτικός*). Ο όρος έγινε περισσότερο γνωστός από την πολιτική τού καγκελαρίου Otto von Bismarck (1815-1898), προκειμένου να εξασφαλίσει σταθερότητα και κατόπιν εξέχουσα θέση για τη νεοσύστατη Γερμανική Αυτοκρατορία.

ρέβα
< παλ. ιταλ. *reva* «γογγύλι» < παλ. γαλλ. *rêve* (σύγχρ. γαλλ. *rave*) < παλ. προβηγκ. *rava* < λατ. *rapa*, παράλλ. τού ουδ. *rāpum* (βλ. κ. *ραπάνι*).

ρεβανί → ραβανί

ρεβάνς
< γαλλ. *revanche* < ρ. *revancher* «εκδικούμαι» < παλ. γαλλ. *revengier / revenchier* < *re-* επαναλ. + *vengier / venchier* < λατ. *vindicāre* «ανταποδίδω – τιμωρώ, εκδικούμαι» < *vindex, -icis* «τιμωρός, εκδικητής». Βλ.λ. *εκδικούμαι, βεντέτα*[1].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεβανσ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *revanchisme*

ρεβανσ-ιστής < μεταφορά τού γαλλ. *revanchiste*
ρεβανσιστ-ικός < *ρεβανσιστ(ής)* + παραγ. τέρμα -*ικός*.

ρεβεγιόν
< γαλλ. *réveillon*, αρχική σημ. «καθυστερημένο δείπνο, νυχτερινό δείπνο (για το οποίο χρειάστηκε κάποιος να ξυπνήσει ή να μείνει άγρυπνος)», < ρ. *réveiller* «ξυπνώ» < *re-* εμφατ. + *éveiller* «αγρυπνώ» < υστλατ. **ex-vigilāre* < *ex-* + λατ. *vigilāre* < επίθ. *vigil* «ξύπνιος, άγρυπνος».

ρεβέρ «γύρισμα σε μπατζάκι παντελονιού – αντίστροφη ρίψη στο τένις»
< γαλλ. *revers* «γύρισμα – ανάποδη / αντίστροφη όψη» < λατ. *reversus* «αντίστροφος, ανάποδος», μτχ. τύπος τού ρ. *reverto* «αναστρέφω – επιστρέφω».

ρεβερέντζα «υπόκλιση εθιμοτυπικού χαρακτήρα»
< ιταλ. *reverenza / riverenza* < λατ. *reverentia* «σεβασμός, αιδώς» < *reverens, -ntis*, μτχ. τύπος τού ρ. *revereor* «σέβομαι».

ρεβιζιονισμός «αναθεωρητισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *révisionnisme* < *révisionniste* «αναθεωρητής» (με παραγ. τέρμα *-iste*) < *révision* «αναθεώρηση» < υστλατ. *revisio, -ōnis* < λατ. *reviso* «ξαναβλέπω – αναθεωρώ».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ρεβιζιονισμός
Ο γαλλ. όρος ***révisionniste*** δήλωσε αρχικά τον οπαδό τής αναθεώρησης τού συντάγματος στη Γαλλία το 1851 και κυρίως όσους ακολουθούσαν τον στρατηγό Μπουλανζέ (G. Boulanger, 1837-91), ο οποίος εισηγήθηκε την εν λόγω αναθεώρηση αργότερα (το 1871). Το 1897-9, όταν βρισκόταν σε έξαρση η υπόθεση κακοδικίας τού λοχαγού Ντρέιφους (A. Dreyfus, 1859-1935), *révisionnistes* αποκλήθηκαν όσοι ζητούσαν αναθεώρηση τής δίκης. Στις αρχές τού 20ού αιώνα ο όρος δήλωσε κυρίως όσους διαφώνησαν με τον προσανατολισμό τού κομμουνιστικού κινήματος, κατ' εξοχήν δε τους σοσιαλιστές και σοσιαλδημοκράτες που προέκυψαν από τη διάσπαση τού χώρου στο συνέδριο τής Τουρ (Δεκέμβριος 1920). Κατ' επέκταση αποκλήθηκαν **ρεβιζιονιστές** (από τους οπαδούς τού κομμουνιστικού συστήματος που επικράτησε στη Σοβιετική Ένωση) ηγέτες ή χώρες που ακολούθησαν μετριοπαθέστερες μορφές σοσιαλισμού. Τέλος, ο όρος εφαρμόζεται επίσης σε λίγους σύγχρονους ιστορικούς που αρνούνται την πραγματικότητα φορτισμένων γεγονότων τού παρελθόντος (π.χ. τη γενοκτονία των Εβραίων από το ναζιστικό καθεστώς).

ρεβίθι
μεσν. (επίσης *ροβίθιν*), με σίγηση τού αρκτικού άτονου *ἐ-* και κατόπιν απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος [πθ] > [θ], < ελνστ. *ἐρεβίνθιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἐρέβινθος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεβιθ-ιά
ρεβιθ-άδα < *ρεβίθ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *φασολ-άδα*.
ΣΥΝΘ. κοντο-ρεβιθ-ούλης.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ρεβίθι
Η συχνή αλλά εσφαλμένη γραφή *ρεβύθι* (με *-υ-*) δεν έχει ετυμολογική βάση, αφού η λέξη προέρχεται από το ελνστ. ουσ. *ἐρεβίνθιον* και, ως εκ τούτου, γράφεται με *-ι-*: **ρεβίθι**.

ρεβόλβερ «περίστροφο»
< αγγλ. *revolver* (οπτικό δάνειο) < ρ. *revolve* «περιστρέφω», που πλάστηκε με βάση το λατ. *revolvo* < *re-* επαναλ. + *volvo* «κυλώ, στρέφω».

ρέβω «φθείρομαι – εξαντλούμαι»
υποχωρητ. σχηματισμός με βάση τον αόρ. *ἔρρεψα* < αρχ. *ἔρρευσα* (τού ρ. *ῥέω*, βλ.λ.) κατά το σχήμα των ρ. *έκλεψα – κλέβω, ένιψα – νίβω, έσκυψα – σκύβω*. Ο μεταπλασμένος ενεστώτας *ρέβω* (όχι **ρεύω*) στην πραγματικότητα δεν χρησιμοποιείται. Ας σημειωθεί επίσης ότι το ρ. *ρέω* συνδέεται ενίοτε με τη σημ. «φθορά, εξάντληση», όπως προκύπτει και από το σύνθ. *κατα-ρρέω*.

ρεγάλο «δώρο»
< ισπ. *regalo* < παλ. γαλλ. *regal* (σύγχρ. *regal* «απόλαυση, διασκέδαση»), αρχική σημ. «βασιλικό (ένδυμα, δείπνο, δώρο κ.λπ.)», < λατ. επίθ. *regālis* «βασιλικός» < *rex, -gis* «βασιλιάς».

ρέγγε → ρέγκε

ρεγιόν
< γαλλ. *rayonne* «είδος κλωστής» < αγγλ. *rayon*, εμπορικό σήμα τεχνητού μεταξιού, < *ray* «ακτίνα» (με παραγ. τέρμα *-on*, πβ. κ. *nylon*) < παλ. γαλλ. *rai(s)* (< λατ. *radius*).

ρέγκα
< βεν. *renga*, γερμ. αρχής, πιθ. < φραγκ. **haring* (> γαλλ. *hareng*).

ρέγκε «είδος μουσικής τής Καραϊβικής»
< αγγλ. *reggae*, πιθ. από τη φρ. *rege-rege* «καβγάς, διαμάχη» στη γλώσσα των ιθαγενών τής Τζαμάικας, από όπου προήλθε το συγκεκριμένο είδος ρυθμικής μουσικής.

ρεγκλάν «σχέδιο μανικιού»
< γαλλ. *raglan* < αγγλ. *raglan*, από το όν. τού Άγγλου λόρδου και στρατάρχη Fitzroy J.H. Somerset, βαρόνου τού Raglan (1788-1855), προς τιμήν τού οποίου ονομάστηκε έτσι το συγκεκριμένο σχέδιο.

ρέγουλα «σωστή ρύθμιση – αποφυγή υπερβολής» μεσν. < παλ. ιταλ. *regula* (σύγχρ. *regola*) < λατ. *regula* «κανόνας, μέτρο – ράβδος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρεγουλ-άρω, μεταφορά τού ιταλ. *regolare* «κανονίζω, ρυθμίζω» < *regola*

ρεγουλάρισ-μα < *ρεγουλαρισ-* (*ρεγουλάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρεζεντά «είδος καλλωπιστικού φυτού» < γαλλ. *réséda*, που ελήφθη από κείμενο τού Πλινίου, όπου απαντά ο λατ. τύπος *reseda (alba)*, ουσιαστικοπ. προστακτική (β΄ πρόσ.) τού σπάνιου ρ. *resedo* «θεραπεύω», επειδή εθεωρείτο ότι το φυτό είχε θεραπευτικές ιδιότητες.

ρεζέρβα
< ιταλ. *riserva* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < ρ. *riservare* «φυλάσσω, διατηρώ (για κατοπινή χρήση)» < λατ. *reservāre* < *re-* εμφατ. + *servāre* «σώζω, φυλάσσω».

ρεζερβέ
< γαλλ. *réservé* «κρατημένος, φυλαγμένος», μτχ. τύπος τού ρ. *réserver* < λατ. *reservāre* «φυλάσσω, διατηρώ» < *re-* εμφατ. + *servāre* «σώζω, φυλάσσω».

ρεζερβουάρ
< γαλλ. *reservoir* «αποθηκευτικός χώρος, ντεπόζιτο» < ρ. *réserver* < λατ. *reservāre* «φυλάσσω, διατηρώ» < *re-* εμφατ. + *servāre* «σώζω, φυλάσσω».

ρεζές «μεντεσές πόρτας, παραθύρου» < τουρκ. *reze* «μεντεσές, στροφέας» < περσ. *raza* «κρίκος, χαλκάς».

ρεζίλι
< τουρκ. *rezil* < αραβ. *raḏil*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρεζιλ-εύω

ρεζίλε-μα < *ρεζιλε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

ρεζιλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *rezillik* < *rezil*

ρεζίλ-ης.

ρεζουμέ
< γαλλ. *résumé*, μτχ. τύπος τού ρ. *résumer* «συνοψίζω», αρχικώς «ξαναπαίρνω – επαναλαμβάνω (προς ενίσχυση ή ανακεφαλαίωση)», < λατ. *resumere* «ξαναπαίρνω, ανακτώ» < *re-* επαναλ. + *sumo* «λαμβάνω, παίρνω».

ρέζους «αντιγόνο στα ερυθρά αιμοσφαίρια» < ν.λατ. *rhesus* (σε φρ. όπως αγγλ. *RH factor* «παράγοντας ρέζους»), ονομασία γένους πιθήκων (ν.λατ. *Macacus Rhesus*) στους οποίους εντοπίστηκε πρώτη φορά αυτός ο παράγοντας. Η ν.λατ. ονομασία των πιθήκων έχει την αφετηρία της στον μυθικό βασιλιά των Θρακών, που μαρτυρείται στον Όμηρο με το όνομα *Ῥῆσος* και ήταν σύμμαχος των Τρώων. Δεν είναι γνωστό γιατί το συγκεκριμένο γένος πιθήκων έλαβε αυτό το όνομα.

ρέιβ «είδος μουσικής»
< αγγλ. *rave*, ονομασία τού συγκεκριμένου μουσικού είδους που ανάγεται στο ρ. *rave* «παραληρώ» < παλ. γαλλ. *raver* «δείχνω σημάδια τρέλας», πιθ. < μέσο κάτω γερμ. *reven* «είμαι αναίσθητος, παραληρώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρέιβερ < αγγλ. *raver*

ρέιβ-πάρτι < αγγλ. *rave-party*.

ρείθρο «ρυάκι»
< αρχ. *ῥεῖθρον* / *ῥέεθρον* [ήδη στον Ομηρικό Ύμνο *Εἰς Πᾶνα* 9-10: *ἄλλοτε μὲν ῥείθροισιν ἐφελκόμενος μαλακοῖσιν, ἄλλοτε δ' αὖ πέτρῃσιν ἐν ἠλιβάτοισι διοιχνεῖ*] < **ῥε(F)-θρον* (με επίθημα *-θρο-*, πβ. κ. *ἄρθρον, ὄλε-θρος, κλεῖ-θρον*) < θ. **ῥεF-* τού ρ. *ῥέω* (βλ.λ.).

ρείκι «είδος θάμνου»
< ελνστ. *ἐρείκιον* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*), υποκορ. τού αρχ. *ἐρείκη* < **Fερείκ-ᾱ*, που συνδ. με συνώνυμες λ. τού βαλτο-σλαβικού και κελτικού χώρου, π.χ. παλ. ιρλ. *froech*, λετ. *virši*, ουαλ. *grug*, ρωσ. *véres* κ.ά.

ρεκάζω «κραυγάζω, σκούζω – θρηνώ γοερά» ίσως < *ρεγχάζω* < ελνστ. *ῥέγχω* / *ῥέγκω* «ροχαλίζω» (βλ.λ. *ροχαλίζω*). Κατ' άλλη εκδοχή, πρόκειται για μεταφορά σλαβ. λέξης (με παραγ. τέρμα *-άζω*), όπως βουλγ. *reka* «λέω», σερβοκρ. *dreka* «κραυγή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρέκασ-μα

ρεκασ-μός.

ρέκβιεμ
< μεσν. λατ. *requiem*, αιτ. τού λατ. *requies, -ētis* «ανάπαυση» (< *re-* εμφατ. + *quies, -ētis* «ησυχία»), που είναι η πρώτη λέξη τής νεκρώσιμης ακολουθίας των Καθολικών: *Requiem aeternam dona eis, Domine* «Αιωνία ανάπαυση δώσε τους, Κύριε».

ρεκλάμα

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *réclame*, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *réclamer* «αντηχώ – απαιτώ» < λατ. *reclamāre* «φωνάζω δυνατά, κραυγάζω – διαμαρτύρομαι» < *re-* εμφατ. + ρ. *clamo* «κραυγάζω, βοώ».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού γαλλ. θηλ. *réclame*, 17ος αι.) «η πρώτη λέξη τής επόμενης σελίδας βιβλίου, η οποία τυπωνόταν κάτω από την τελευταία αράδα τής προηγούμενης σελίδας, για να διευκολύνει τον αναγνώστη» → 19ος αι. «μικρό κείμενο που παρουσίαζε ευνοϊκά βιβλίο κυκλοφορημένο πρόσφατα» → ήδη τον 19ο αι. «αγγελία, εμπορική διαφήμιση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρεκλαμ-άρω

ρεκλαμάρισ-μα < *ρεκλαμαρισ-* (*ρεκλαμάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρεκόρ
< γαλλ. *record* < αγγλ. *record* «γραπτό υπόμνημα, γραπτή καταχώριση, εγγραφή» < παλ. γαλλ. *recort* «μαρτυρία, υπόμνημα» (νομ. όρος) < ρ. *recorder* < λατ. *recordāri* «θυμούμαι, αναλογίζομαι» < *re-* επαναλ. + θ. τού ουσ. *cor, -rdis* «καρδιά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρέκορντ-μαν < γαλλ. *recordman*, ψευδοαγγλισμός (πβ. αγγλ. *record holder* «κάτοχος τού ρεκόρ) που πλάστηκε με βάση τις λ. *record* και *man*. Ομοίως σχηματίστηκε το γαλλ. *recordwoman*.

ρέκτης «δραστήριος»
< ελνστ. *ῥέκτης* (παράλλ. τού αρχ. *ῥεκ-τήρ*) < θ. *ῥεκ-* (με παραγ. τέρμα *-της*) τού αρχ. *ῥέζω* «πράττω, επιτελώ» < **Ϝέργ-jω* (πβ. μυκ. γ΄ ενικό *wo-ze*: **Ϝόρζει* < **wr̥g-j-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **werg-*, από όπου προήλθαν επίσης τα ομόρριζα αρχ. *ἔργο(ν)* (βλ.λ.), *ἐργ-άτης, ἐργ-άζομαι, ἐργ-αλεῖο(ν), ἔρδ-ω* «πράττω, δημιουργώ», *ὄργ-ανο(ν)*, πληθ. *ὄργ-ια* (βλ.λ.) κ.ά. Η μερική σύμπτωση των αρχ. αορίστων *ἔρξαι* (τού ρ. *ἔρδω*) και *ῥέξαι* (τού ρ. *ῥέζω*) ίσως οδήγησε σε ενεστ. *ῥέζω* (αντί **ῥάζω* ή **ῥόζω*).
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έργο*.

ρεκτιφιέ «αποκατάσταση τής σωστής λειτουργίας μηχανής»
< γαλλ. *rectifier* «επιδιορθώνω, επισκευάζω» < υστλατ. *rectificāre*, σύνθ. από τα λατ. *rectus* «ορθός, ευθύς» + *-ficare*, από θ. τού ρ. *facio* «κάνω – φτειάχνω».

ρέκτο «εμπρόσθια όψη τυπωμένου ή χειρόγραφου φύλλου»
< μεσν. λατ. *(folio) recto* «(φύλλο) με την κανονική (πρόσθια) όψη», αφαιρετ. πτώση τού λατ. επιθ. *rectus* «ορθός, ευθύς», σε αντιδιαστολή προς το *(folio) verso* «(φύλλο) με την αντίστροφη (οπίσθια) όψη».

ρελάνς
< γαλλ. *relance* «ανάκαμψη – νέα ώθηση» < ρ. *relancer* «ξαναρίχνω – ανακινώ» < *re-* επαναλ. + *lancer* «ρίχνω» < υστλατ. *lanceāre* «λογχίζω» < λατ. *lancea* «λόγχη». Η λ. πέρασε ως όρος τού χαρτοπαιγνίου, στο οποίο δηλώνει τον διπλασιασμό τού ποσού που έχει ποντάρει ο αντίπαλος.

ρελαντί
< γαλλ. *ralenti* (στην Ελληνική με τροπή /a/ > /e/ λόγω των /r, l/), μτχ. τύπος τού ρ. *ralentir* «επιβραδύνω, κινώ με βραδύ ρυθμό» < *r(e)-* εμφατ. + παλ. γαλλ. *alentir / allenter* < λατ. *ad-* + θ. τού επιθ. *lentus* «βραδύς, αργός».

ρελέ «ηλεκτρονόμος»
< γαλλ. *relai(s)*, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *relayer* «αντικαθιστώ, εναλλάσσω» < *re-* επαναλ. + παλ. γαλλ. *laier* «αφήνω», ίσως < φραγκ. **labjan* ή, κατ' άλλη άποψη, όμοιας αρχής με το συνώνυμο *laisser* «αφήνω» (βλ.λ. *λασκάρω*).

ρέλι «κομμάτι υφάσματος που ράβεται πάνω σε άλλο»
< ιταλ. *regli* (που θεωρήθηκε ενικός), πληθ. τού *reglio* «ανεμόσκαλα – σιδερόβεργα» < λατ. *regula* «κανόνας, μέτρο – ράβδος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρελ-ιάζω
ρέλιασ-μα < *ρελιασ-* (*ρελιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρεμ[1] «μονάδα μετρήσεως ακτινοβολίας»
ακρωνύμιο τής αγγλ. φρ. *R(öntgen) E(quivalent) M(an)*. Βλ. κ. *ρέντγκεν*.

ρεμ[2] «φάση ονείρου κατά τον ύπνο»
ακρωνύμιο τής αγγλ. φρ. *r(apid) e(ye) m(ovement)* «ταχεία κίνηση των ματιών».

ρέμα
μεσν. < αρχ. *ῥεῦμα* (βλ.λ.), με απλοποίηση τού συμπλέγματος των συμφώνων [vm] > [m].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεματ-ιά < *ρεματ-* (*ρέμα*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *σταλαγματ-ιά, χαραματ-ιά*.

ρεμάλι
< τουρκ. *remmal* «γεωμάντης – απατεώνας» < αραβ. *rimāl*, πληθ. τού *raml* «άμμος».

ρεμβάζω
μεσν. < ελνστ. *ῥεμβάζομαι* «τριγυρίζω, περιπλανώμαι» (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Κατά μίμ. Παροιμ.* 226.8-9: *ὁ χαλιναγωγῶν ὀφθαλμοὺς ἑαυτοῦ κουφότερος ἔσται· ὁ δὲ ῥεμβαζόμενος ἐπιθήσει ἑαυτῷ βάρος*), μεταπλ. τύπος τού *ῥέμβομαι*, για το οποίο βλ.λ. *ρόμβος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεμβασμός < ελνστ. *ῥεμβασ-μός* «περιπλάνηση, ανησυχία τού νου»
ρεμβασ-τικός, λόγ. [1863], < *ρεμβασ-* (*ρεμβάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
ρεμβώδης < ελνστ. *ῥεμβ-ώδης* «περιφερόμενος, περιπλανώμενος (κυρ. για το βλέμμα)».

ρεμετζάρω «πρυμνοδετώ (σκάφος)»
αντιδάν., μεταφορά τού ιταλ. *ormeggiare* (πβ. κ. δαλματ. *remižat*) < δημώδ. λατ. **hormidiāre* < αρχ. *ὁρμίζω* < *ὅρμος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεμέτζο «αγκυροβόλι» < *ρεμετζάρω* (υποχωρητ.).

ρεμιζάρω «παρκάρω σε γκαράζ»
μεταφορά τού γαλλ. *remiser*, αρχική σημ. «σταθμεύω» (τώρα χρησιμοποιείται μόνο το ρ. *garer*), < *remise* «τοποθέτηση – απόθεση», από μτχ. τύπο τού ρ. *remettre* «επανατοποθετώ, ξαναβάζω» < λατ. *remittere* «αφήνω – αναπέμπω, αποστέλλω».

ρεμούλα
ίσως < ιταλ. *rimula* «μικρό σκίσιμο, ρήγμα».

ρεμούλκα → ρυμουλκώ

ρέμπελος
μεσν. < βεν. *rebelo* «αντάρτης, άτακτος (πολεμιστής)» < λατ. *rebellis* «επαναστάτης, αντάρτης» < *re-* επαναλ. + *-bellis* < *bellum* «πόλεμος». Η λέξη υπέστη περαιτέρω σημασιολ. χειροτέρευση (δείνωση) και έφθασε να σημαίνει «άστατος – τεμπέλης, αργόσχολος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεμπελεύω < μεσν. *ρεμπελ-εύω*
ρεμπελ-ιό < *ρεμπελ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ιό*, πβ. κ. *καθισ-ιό*.

ρεμπεσκές
αγν. ετύμου. Ίσως προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τής φρ. *ρεμπ(έτ) (α)σκέ(ρι)* (με προσαρμογή κατά τα αρσ. σε *-ές*), εικάζοντας ότι προερχόταν από σώματα ατάκτων.

ρεμπέτης
ίσως < τουρκ. *ribat* «στρατώνας, προκεχωρημένο φυλάκιο» (πβ. κ. περσ. *rebat* «καταυλισμός αλόγων, καραβάν-σαράι») < αραβ. *ribaṭ* «στρατιωτικός καταυλισμός». Όταν σταδιακά τα φυλάκια αυτού τού είδους άρχισαν να εγκαταλείπονται από την κεντρική διοίκηση, όσοι διέμεναν εκεί έγιναν άτακτοι πολεμιστές που έκλεβαν και λεηλατούσαν. Πηγές σχετικά με τα αραβικά *ribaṭ* στην Ιταλία τού 10ου αι. αναφέρουν ότι όσοι έμεναν εκεί κατέληξαν να ζουν εξαθλιωμένοι και συνήθιζαν να επαιτούν, αποκτώντας έτσι κακή φήμη. Βαθμηδόν η λ. έλαβε τη σημ. «περιθωριακός», όπως θεωρήθηκαν αρχικώς οι συνθέτες αυτού τού μουσικού είδους. Οι ετυμολ. αναγωγές στο σλαβ. (ρωσ.) *rebyata* «παιδιά», στο τουρκ. *ruba'i* «τετράστιχο», στο γαλλ. *rebec* «τρίχορδο βιολί» ή στο αρχ. *ῥέμβομαι* «τριγυρίζω, περιπλανώμαι» είναι αστήρικτες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεμπέτ-ικος.

ρεν
< γαλλ. *reine* «βασίλισσα» < λατ. *regina*.

ρενάρ «γούνα από δέρμα αλεπούς»
< γαλλ. *renard* «αλεπού» < παλ. γαλλ. *renart* < κύρ. όν. *Renart*, γερμ. αρχής, < φραγκ. **Reginhart* (ομόρριζο με το γερμ. όν. *Reinhart*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ρενάρ
Το κύριο όνομα *Renart* χρησιμοποιήθηκε στο μυθιστόρημα τού 13ου αιώνα *Le roman de Renart* ως ονομασία αλεπούς που αποτελούσε κεντρικό πρόσωπο τής ιστορίας (μαζί με τον λύκο). Η επιτυχία τού μυθιστορήματος υπήρξε αξιοσημείωτη και έτσι η φρ. *Renart le goupil* «Ρενάρ, η αλεπού» απέκτησε ευρεία χρήση, η δε λ. *goupil* «αλεπού» βαθμηδόν αντικαταστάθηκε από το αρχικά κύριο όνομα *renart* > *renard* στη σημ. «αλεπού».

ρέντα «(κυρ. στα χαρτιά) εύνοια τής τύχης»
μεσν., αρχική σημ. «ετήσιο εισόδημα», < γαλλ. *rente* «εισόδημα – απόδοση» (ή μέσω τού παλ. προβηγκ. *renda*) < δημώδ. λατ. **rendita*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού **renditus*, μτχ. τού ρ. *rendere* < λατ. *reddere* «αποδίδω, ανταποδίδω».

ρέντγκεν «μονάδα μετρήσεως ακτινοβολίας»
από το επώνυμο τού Γερμανού φυσικού Wilhelm C. Röntgen (1845-1923), ο οποίος τιμήθηκε το 1901 με το βραβείο Νομπέλ για την ανακάλυψη των ακτίνων X.

ρεντιγκότα «είδος παλτού»
μεταφορά τού γαλλ. *redingote* < αγγλ. *riding-coat* «σακάκι ιππασίας».

ρεντίκολο «ρεζίλι»
< ιταλ. *ridicolo* (στην Ελληνική με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < λατ. *ridiculu(m)*, αιτ. τού επιθ. *ridiculus* «αστείος, γελοίος», που ανάγεται στο ρ. *rideo* «γελώ».

ρεοστάτης «ηλεκτρική διάταξη για τη ρύθμιση τής έντασης τού ρεύματος»
< *ρεο-* (< *ρέω*) + λεξ. επίθημα *-στα(της)* (από θ. τού αρχ. ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rheostat*. Πβ. κ. *ροοστάτης*.

ρεοτροπισμός «κινητική αντίδραση των υδρόβιων ζώων στη διεύθυνση τού ρεύματος»
< *ρεο-* (< *ρέω*) + *τροπ(ισμός)* (με παραγ. τέρμα *-ισμός*) < *τρόπος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *rhéotropisme*.

ρεπάνι → ραπάνι

ρεπερτόριο
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *repertorio* < υστλατ. *repertorium* «καταγραφή, απογραφή» (νομ. όρος), που ανάγεται στο λατ. *repertum*, ρηματ. τύπο (σουπίνο) τού *reperio* «ανευρίσκω (έπειτα από αναζήτηση)» < *re-* εμφατ. + *pario* «γεννώ, παράγω – κατασκευάζω».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. αναφερόταν αρχικώς (15ος αι.) σε πίνακες ή συλλογές υλικού που σκοπό είχαν να διευκολύνουν τους ερευνητές (προτού διαδοθούν τα εγκυκλοπαιδικά έργα). Κατά τον 17ο αιώνα χρησιμοποιείται (στη γαλλική και την ιταλική γλώσσα) για να δηλώσει αυτόν που έχει καλή μνήμη και μπορεί να ανακαλέσει μεγάλη ποσότητα πληροφοριών όποτε χρειαστεί. Η εξειδίκευση τής λέξης στον χώρο τού θεάτρου (τον 18ο αιώνα) οδήγησε στη σημ. «σύνολο έργων ή τραγουδιών που παρουσιάζονται εντός ορισμένης περιόδου (π.χ. εβδομάδας)» και κατέληξε να δηλώνει «το σύνολο των ρόλων ενός ηθοποιού».

ρεπλίκα «πιστό αντίγραφο έργου τέχνης (συνήθ. φιλοτεχνημένο από τον ίδιο τον δημιουργό)»
< ιταλ. *replica* «επανάληψη – αναπαράσταση, αντιγραφή (κυρ. έργου τέχνης)» < ρ. *replicare* «επαναλαμβάνω» < λατ. *replicāre* «ανακάμπτω – αναδιπλώνω» < *re-* επαναλ. + ρ. *plico* «διπλώνω».

ρεπό
αντιδάν., < γαλλ. *repos* «παύση εργασίας, ανάπαυση» < ρ. *reposer* «αναπαύω, ησυχάζω» < υστλατ. *repausāre* < *re-* + *pausāre* «σταματώ, παύω» < λατ. *pausa* < αρχ. *παῦσις*.

ρεπόρτερ
< αγγλ. *reporter* < παλ. γαλλ. *reporteur* «αυτός που αναφέρει ή εκθέτει κάτι – ανταποκριτής» < ρ. *reporter* «ξαναφέρνω, επαναφέρω (στην προσοχή κάποιου)» < *re-* επαναλ. + *porter* «φέρνω – κρατώ» < λατ. *portāre* < *porta* (βλ.λ. *πόρτα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεπορτάζ < γαλλ. *reportage* < αγγλ. *report* «αναφέρω» < γαλλ. *reporter* (βλ. ανωτέρω).

ρέπος
< αγγλ. *repos*, αρκτικόλεξο από τη φρ. *rep(urchase agreement)* «συμφωνία επαναγοράς» + κατάλ. πληθ. *-os*.

ρεπούμπλικα «είδος ημίψηλου καπέλου»
< ιταλ. *repubblica* «δημοκρατία» (< λατ. *re(m) publica(m)*, αιτ. τού κλασικού όρου *res publica* «δημόσια υπόθεση – δημοκρατία»), πιθ. επειδή ορισμένοι συνήθιζαν να φωνάζουν συνθήματα υπέρ τής δημοκρατίας σε αντιμοναρχικές διαδηλώσεις φορώντας τον συγκεκριμένο τύπο καπέλου (πβ. κ. *τραγιάσκα*).

ρεπουμπλικάνος
λόγ. [1883], μεταφορά τού αγγλ. *republican* < γαλλ. *républicain* «δημοκρατικός» (αρχική σημ. «μη βασιλόφρων, αντιμοναρχικός») < *république* < λατ. *res publica* «δημόσια υπόθεση – δημοκρατία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεπουμπλικαν-ικός, λόγ. [1895]
ρεπουμπλικαν-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *republicanism* < *republican* (βλ. ανωτέρω).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ρεπουμπλικάνος
Ο αγγλ. όρος *republican* δήλωνε στις Η.Π.Α. τού 19ου αιώνα τον οπαδό τού κόμματος που ιδρύθηκε (το 1853) με σκοπό την αντιμετώπιση τής δουλείας και τον περιορισμό τού κρατικού ρόλου στην οικονομία. Η αντιδιαστολή των συνωνύμων *republican* και *democrat* αποτέλεσε εξ αρχής πρόβλημα για την Ελληνική, αφού δήλωνε δύο αντίπαλα πολιτικά κόμματα. Η προταθείσα απόδοση *συμπολιτειακός* (1896) δεν διαδόθηκε ιδιαίτερα και έτσι επικράτησε ήδη έκτοτε η απλή μεταφορά *ρεπουμπλικάνος / ρεπουμπλικανός*.

ρεπρίζ «επιτάχυνση αυτοκινήτου»
< γαλλ. *reprise* «επανάληψη – επιτάχυνση», ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *repris* τού ρ. *reprendre* «ξαναπαίρνω, επαναλαμβάνω – επιστρέφω» < λατ. *repre(he)ndere* «καταλαμβάνω, κατέχω» < *re-* εμφατ. + ρ. *pre(he)ndo* «παίρνω – πιάνω».

ρεπροντιξιόν «πιστή αναπαραγωγή έργου τέχνης»
< γαλλ. *reproduction* «αναπαραγωγή» < *re-* επαναλ. + *production* «παραγωγή» (με βάση το ρ. *reproduire* «αναπαράγω») < λατ. *productio, -ōnis*, που ανάγεται στο ρ. *produco* «προάγω, εξάγω - (σπάν.) παράγω».

ρέπω «γέρνω – (μτφ.) έχω έφεση προς κάτι, τείνω»
< αρχ. *ῥέπω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Χ 212: *ῥέπε δ' Ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ*], πιθ. < Ι.Ε. **wer-b-* «κάμπτω, λυγίζω – βέργα», οπότε είναι ομόρριζο των αρχ. *ῥάβδος, ῥαπ-ίζω* (βλ.λ.). Δεν σχετίζεται με το ρ. *ῥάπτω* (βλ.λ. *ράβω*). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *ῥοπ-ή, ῥόπ-αλο(ν), ῥόπ-τρο(ν)*, καθώς και τα σύνθ. *ἀντί-ρροπ-ος, ἰσό-ρροπ-ος, ἐπι-ρρεπ-ής* (βλ.λ.).

ρεσάλτο
< βεν. *resalto* «έφοδος» < ρ. *resaltar* (ιταλ. *risaltare* «πηδώ, εφορμώ – προβάλλω, ξεχωρίζω») < *re-* εμφατ. + *saltare* «πηδώ» (βλ.λ. *σαλτάρω*).

ρεσεψιόν
< γαλλ. *réception* «λήψη – υποδοχή» < λατ. *receptio, -ōnis*, που προέρχεται από το σουπίνο *receptum* τού ρ. *recipio* «ανακτώ, λαμβάνω – υποδέχομαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεσεψιονίστ < γαλλ. *réceptionniste*.

ρεσιτάλ
< γαλλ. *récital* < αγγλ. *recital* «επανάληψη – αφήγηση, διήγηση» < ρ. *recite* «αφηγούμαι (ενώπιον ακροατηρίου), απαγγέλλω (από μνήμης)» < γαλλ. *réciter* < λατ. *recitāre* «διαβάζω μεγαλοφώνως – απαγγέλλω (από μνήμης)» < *re-* εμφατ. + ρ. *cito* «καλώ, ονομάζω». Η λ. περιορίστηκε από τον 19ο αι. στη δήλωση τής εκτέλεσης μουσικού έργου από έναν και μόνο καλλιτέχνη.

ρέστα (τα)
ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *ρέστος* (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς τα *λεφτά, χρήματα*.

ρεστοράν
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *restaurant*, μτχ. τύπος τού ρ. *restaurer* «αποκαθιστώ, επισκευάζω» < λατ. *restaurāre* < *re-* επαναλ. + ρ. *(in)staurāre* «ανακαινίζω, ανανεώνω».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στη Γαλλική τού 16ου αι.) «δυναμωτική τροφή ή φάρμακο» → 17ος αι. «δυναμωτικός ζωμός κρέατος» → 18ος αι. «χώρος όπου προσφέρονται επί πληρωμή γεύματα (αρχικά σούπες) – εστιατόριο».

ρέστος «υπόλοιπος»
μεταφορά τού ιταλ. *resto* «υπόλοιπος» < ρ. *restare* «παύω, σταματώ – μένω, απομένω, υπολείπομαι» < λατ. *restāre* < *re-* επαναλ. + ρ. *sto* «μένω, παραμένω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρεστάρω, μεταφορά τού ιταλ. *restare* (βλ. ανωτέρω).

ρετάλι «υπόλειμμα από τόπι υφάσματος»
< ιταλ. *ritagli* (στην Ελληνική με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/), πληθ. τού ουσ. *ritaglio* «απόκομμα – υπόλειμμα», υποχωρητ. < ρ. *ritagliare* «ξανακόβω – κόβω σύμφωνα με υπόδειγμα (πατρόν)» < *ri-* επαναλ. + *tagliare* «κόβω» (πβ. γαλλ. *tailler*) < υστλατ. *taliāre* «κλαδεύω – κόβω» < λατ. *talea / talia* «ραβδί, μόσχευμα (δέντρου) – πάσσαλος».

ρετάρω «(για μηχανή) δεν λειτουργώ κανονικά»
μεταφορά τού γαλλ. *retard* «καθυστέρηση», υποχωρητ. < ρ. *retarder* «καθυστερώ, αναβάλλω» < λατ. *retardāre* < *re-* εμφατ. + *tardo* «αργώ, βραδύνω» < επίθ. *tardus* «αργός, βραδύς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρετάρισ-μα

ρετιρέ
< γαλλ. *retiré*, μτχ. τύπος τού ρ. *retirer* «απομονώνω – αποσύρω, αποτραβώ» < *re-* εμφατ. + *tirer* «τραβώ, σύρω» (βλ.λ. *τιράζ*). Ήδη τον 16ο αι. η γαλλ. λέξη *retiré* δήλωνε την «απομονωμένη ή μεμονωμένη κατοικία».

ρετουσάρω
μεταφορά τού γαλλ. *retoucher* «τροποποιώ, επιδιορθώνω» (αρχικώς «αγγίζω ξανά») < *re-* επαναλ. + *toucher* «αγγίζω» < δημώδ. λατ. **toccare*, λ. ηχομιμητ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρετουσάρισ-μα
ρετούς < γαλλ. *retouche* < ρ. *retoucher* (βλ. ανωτέρω).

ρετρό
< γαλλ. *rétro*, αποσπασμένο α΄ συνθ. από επίθ. όπως *rétro-actif, rétro-spectif, rétro-grade* κ.ά. Προέρχεται από το λατ. επίρρ. *retro* «όπισθεν» και προσδίδει στο επίθ. τις έννοιες «επιστροφή, αναδρομή, υποτροπή, οπισθοχώρηση».

ρετροϊός «κατηγορία ιών»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *retrovirus* (με μεταφορά τού α΄ συνθ. *retro-*, βλ.λ. *ρετρό*).

ρετσέτα
< βενετ. *receta* «συνταγή» (πβ. ιταλ. *ricetta*) < δημώδ. λατ. *recepta(m) (formulam)* «(παραδεδομένη) συνταγή» (αρχικώς για φάρμακο ή άλλο ίαμα), αιτ. τού τύπου *recepta*, μτχ. τού λατ. *recipio* «δέχομαι, λαμβάνω».

ρετσίνα
μεσν. < υστλατ. *resina* «ρετσίνι, κόμμι», πιθ. παράλλ. δάνειο με το αρχ. συνώνυμο *ῥητίνη* (βλ.λ.) από μη Ι.Ε. γλώσσα. Ορισμένοι υποθέτουν απευθείας αναγωγή τού υστλατ. *resina* στο αρχ. *ῥητίνη*, οπότε θα επρόκειτο για αντιδάνειο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρετσίνι, μεσν. *ρετσίνι*, μεταπλ. τύπος τού θηλ. *ρετσίνη / ρετσίνα* (βλ. ανωτέρω)
ρετσιν-ιά.
ΣΥΝΘ. ρετσινό-: *ρετσινό-κολλα, ρετσινό-λαδο.*

ρετσιτατίβο «απαγγελτικός τρόπος στην όπερα και στο ορατόριο»
< ιταλ. *recitativo* «απαγγελτικός» (κυρ. στη φρ. *stilo recitativo* «απαγγελτικό ύφος», κατ᾿ αντιδιαστολή προς την *άρια*) < ρ. *recitare* < λατ. *recitāre* «διαβάζω μεγαλοφώνως – αφηγούμαι, απαγγέλλω (από μνήμης)» < *re-* εμφατ. + ρ. *cito* «καλώ, ονομάζω». Βλ. κ. *ρεσιτάλ*.

ρεύμα
< αρχ. *ῥεῦμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 412-3: *τὰ πρῶτα μὲν νυν ῥεῦμα Περσικοῦ στρατοῦ ἀντεῖχεν*] < **ῥεϜ-μα* (με παραγ. τέρμα *-μα*) < ρ. *ῥέω* (βλ.λ.). Η σημ. «ηλεκτρικό ρεύμα» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *courant*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρευματικός < αρχ. *ῥευματ-ικός* «πάσχων από καταρροή ή ρευματισμό» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
ρευματισμός < αρχ. *ῥευματισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ρευματο-ειδής, λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *rhumatoïde*
ρευματώδης < αρχ. *ῥευματ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ῥεῦμα, -ατος* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.
ΣΥΝΘ. ρευματο-: *ρευματο-δότης* (βλ.λ.), *ρευματο-λήπτης* (βλ.λ.), *ρευματο-λογία* (απόδ. τού αγγλ. *rheumatology*), *ρευματο-λόγος* (απόδ. τού αγγλ. *rheumatologist*), *ρευματο-φόρος* (λόγ. [1881]) κ.ά.

ρευματοδότης
απόδ. τού γαλλ. *prise* (βλ.λ. *πρίζα*).

ρευματολήπτης
απόδ. τού γαλλ. *fiche* (βλ.λ. *φις*).

ρεύομαι
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἐρεύγομαι* μέσω τού αορ. *ἐρεύχθην* > *ἐρεύθην* > μεσν. *(ἐ)ρεύτην*, όπου το *ἐ-* θεωρήθηκε συλλαβική αύξηση των παρελθοντικών χρόνων. Το αρχ. *ἐρεύγομαι* «εμώ, ρεύομαι, φτύνω» ανάγεται σε *ἐ-* προθεμ. + Ι.Ε. **reug-* (ίδια σημ.) || λατ. *ē-rūgō* (με πρόθ. *ex-* «εκ- / εξ-»), αρμεν. *or-*

cam, παλ. αγγλ. *rocettan*, λιθ. *riáug-mi* κ.ά. || αρχ. *έρυγ-ή, έρευγ-μός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρέψιμο < μεσν. *ρέψ-ιμον* < *ρεψ- (ρεύομαι)* + παραγ. τέρμα *-ιμον*.

ρεύση «εκροή υγρών»

< ελνστ. *ρεῦσις* < **ρέϝ-σις* < αρχ. *ρέω* (βλ.λ.).

ρευστός

< αρχ. *ρευστός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Εμπεδοκλή (μαρτυρία)], ρηματ. επίθ. (με παραγ. τέρμα *-τός*) τού *ρέω* (βλ.λ.) με δυσερμήνευτο *-σ-*, αν δεν οφείλεται στο συνοπτικό θ. *ρευσ-* (αόρ. *ἔρ-ρευσ-α*), πβ. κ. *πνευσ-τός*. Η σημ. που σχετίζεται με τα «μετρητά χρήματα» *(ρευστό)* οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *liquide*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρευστ-ότητα, λόγ. [1799] → Ο όρ. τής φυσικής αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *fluidité*, ενώ ο οικον. όρ. από γαλλ. *liquidité*.

ΣΥΝΘ. ρευστο-: *ρευστο-ποιώ* (λόγ. [1855], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *liquider*), *ρευστο-ποίηση* (λόγ. [1847], ο οικον. όρ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *liquidation*, ενώ ο χημ. όρ. από γαλλ. *fluidisation*)

-ρρευστος (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως): *ημί-ρρευστος, πυκνό-ρρευστος, λεπτό-ρρευστος, παχύ-ρρευστος*.

ρεύω → ρέβω

ρεφάρω «(στα χαρτιά) ξανακερδίζω, επανακτώ τα χαμένα»

μεταφορά τού ιταλ. *rifare* «ξανακάνω – επιδιορθώνω, επαναφέρω, αποκαθιστώ» < *ri-* επαναλ. + *fare* «κάνω, φτειάχνω» (< λατ. *facere*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρεφάρισ-μα.

ρεφενέ

< τουρκ. *refene*, διαλεκτ. τύπος τού *her(i)fane*, περσ. αρχής.

ρεφερέντουμ «δημοψήφισμα»

< λατ. *referendum*, αιτ. τού γερουνδιακού *referendus* «αυτός που πρέπει να αναφερθεί, να παραπεμφθεί» τού ρ. *referre* «αναφέρω».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ρεφερέντουμ

Η λατ. λέξη *referendum* επανήλθε στη χρήση προς το τέλος τού 18ου αιώνα στη γαλλ. φράση τού νομικού λεξιλογίου *demander (des documents) ad referendum* «ζητώ (τα έγγραφα) για να τα αναφέρω (σε κάποιον αρμόδιο)» και χρησιμοποιήθηκε κυρίως για δικαστικά ζητήματα. Από το 1874 και εξής απαντά η φρ. *ad referendum* ή *referendum (ad populum)* με τη σημασία «(ζήτημα) που πρέπει να αναφερθεί / να παραπεμφθεί (στη λαϊκή ψήφο), δημοψήφισμα».

ρέφερι

< αγγλ. *referee* «διαιτητής» < ρ. *refer* «αναφέρω, παραπέμπω (ειδικότ. σε διαιτησία)» < παλ. γαλλ. *réferer* < λατ. *referre*.

ρεφλέξ

< γαλλ. επίθ. *réflexe* «αντανακλαστικός» < λατ. *reflexus*, μτχ. τού ρ. *reflecto* «αντανακλώ – ανακάμπτω, επιστρέφω» < *re-* + *flecto* «κάμπτω, λυγίζω».

ΣΥΝΘ. ρεφλεξο-λογία (μεταφορά τού αγγλ. *reflexology*, υβριδικού συνθ. εν μέρει ελληνογενούς, < *reflex* «αντανακλαστικό» + *-logy* < *-λογία*, από θ. τού ρ. *λέγω*).

ρεφορμισμός «σοσιαλιστικό κίνημα»

μεταφορά τού γαλλ. *réformisme* < *réformiste* «αναμορφωτής» (όρος που πλάστηκε πρώτα στην Αγγλική: *reformist*) < ρ. *réformer* «αναμορφώνω, μεταρρυθμίζω» < λατ. *reformāre* < *re-* επαναλ. + *formāre* «διαμορφώνω, σχηματίζω» (< ουσ. *forma* «μορφή, σχήμα»).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ρεφορμισμός

Ο όρος *réformiste* προέρχεται προφανώς από τον αγγλ. *reformist*, ο οποίος πλάστηκε (με αφετηρία τη λατινική γλώσσα) τον 16ο αιώνα, για να δηλώσει τους οπαδούς τής προτεσταντικής θρησκευτικής μεταρρύθμισης. Σύντομα η λέξη απέκτησε πολιτική χρήση και δήλωσε τους οπαδούς τής κοινοβουλευτικής μεταρρύθμισης.

ρεφρέν

< γαλλ. *refrain* < παλ. γαλλ. *refrait* «επαναλαμβανόμενη μελωδία (αρχικώς λειτουργική)», μτχ. τού ρ. *refraindre* «σπάζω, ανατεμαχίζω – (μτφ.) ρυθμίζω, αντηχώ» < δημώδ. λατ. **refrangere* < λατ. *refringere* «εκκόπτω – ανασπώ» < *re-* εμφατ. + ρ. *frango* «σπάζω, κόβω». Πβ. κ. *κουπλέ*.

ρέω

< αρχ. *ρέω* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ε 70: *κρῆναι δ' ἑξείης πίσυρες ῥέον ὕδατι λευκῷ*] < **ρέϝ-ω* < I.E. **srew-* «ρέω, κυλώ» || σανσκρ. *srávati*, παλ. σλαβ. *o-strovŭ* «νησί» (> ρωσ. *óstrov*), αρχ. γερμ. **strauma-* «ρέμα (ποταμού)» (> γερμ. *Strom*, αγγλ. *stream*, ολλ. *stroom*), παλ. ιρλ. *sruaimm* «ποταμός» || αρχ. τοπων. *Στρυ-μών (-όνος), ρεῦ-σις (-η), ρεῦ-μα, ρευ-σ-τός* (βλ.λ.), *ρο-ή, ρύ-σις (-η), ρύ-αξ (-ακος)* «ρυάκι», *ροῦς (-οο-)* κ.ά. Θεωρείται πιθ. ότι το I.E. **srew-* είναι παρεκτεταμένος τύπος τής ρίζας **ser-*, για την οποία βλ.λ. *έρπω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ρρ-*.

ΣΥΝΘ. -(ρ)ρέω: *εκ-ρέω, εισ-ρέω – δια-ρρέω, παρα-ρρέω, κατα-ρρέω, περι-ρρέω, απο-ρρέω, συ-ρρέω* κ.ά.

-(ρ)ροή: *εκ-ροή, εισ-ροή – δια-ρροή, κατα-ρροή, επι-ρροή, απο-ρροή, υδρο-ρροή, συ-ρροή, κοσμο-συ-ρροή* κ.ά.
-ρρευση: *κατά-ρρευση*
-ρρους: *ανά-ρρους, κατά-ρρους*
-ρροια: *διά-ρροια, λογοδιά-ρροια, παλί-ρροια, λο-γό-ρροια, λευκό-ρροια, σιελό-ρροια, φυλλό-ρροια, εμμηνό-ρροια, δυσμηνό-ρροια, ρινό-ρροια, βλενό-ρροια, σμηγματό-ρροια, γαλακτό-ρροια, πυό-ρροια, δακρύ-ρροια* κ.ά.
-ρροώ: *φυλλο-ρροώ, αιμο-ρροώ, πυο-ρροώ, δα-κρυ-ρροώ* κ.ά.
-ρροϊκός: *δια-ρροϊκός, κατα-ρροϊκός, παλι-ρροϊκός, λευκο-ρροϊκός, εμμηνο-ρροϊκός, σπερματο-ρροϊκός, πυο-ρροϊκός* κ.ά.
ρεο- / ροο-: *ρεο-στάτης / ροο-στάτης* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *ρεο-στατικός / ροο-στατικός, ρεο-τροπισμός* (βλ.λ.), *ρεο-τροπικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ρέω, ρεύμα, ρευστός, ροή, ρυάκι, ρυθμός – stream, Strom...

Διάφορα ομόρριζα συνδέονται με τη ροή υγρού, κατ' εξοχήν τού νερού των ποταμών, των χειμάρρων και των ρυακιών, με την οποία ο άνθρωπος είναι εξοικειωμένος στο φυσικό του περιβάλλον. Αφετηρία των λέξεων αυτών είναι η Ι.Ε. ρίζα **srew-* «ρέω, κυλώ», που εικάζεται ότι αποτελεί παρεκτεταμένη μορφή τής ρίζας **ser-*, η οποία εμφανίζεται στο ρήμα *ἕρπω*. Από τη μορφή **srew-* έχουν σχηματιστεί τα ακόλουθα ομόρριζα:
1) από θέμα **ῥεϝ-* (**srew-*): αρχ. ***ῥέω*** (< **ῥέϝ-ω*), ***ῥεῦ-μα, ῥεῦ-σις (-η), ῥευ-σ-τός***.
2) από θέμα **ῥοϝ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **srow-*): αρχ. ***ῥοή*** (< **ῥοϝ-ᾱ*), ***ῥοῦς*** / *ῥόος* (< **ῥόϝ-ος*).
3) από θέμα **ῥϝ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **srw-*): αρχ. *ῥύ-αξ, -ακος* (από όπου το μεσν. υποκοριστικό *ρυάκ-ιον* > ***ρυάκι***), ***ῥυ-θμός, ῥύ-σις (-η), ῥυ-τός*** «ρευστός».
Είναι ενδιαφέρον ότι στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσεται ο ποταμός ***Στρυμόνας***, γνωστός από την Αρχαιότητα (αρχ. *Στρυ-μών, -μόνος*), καθώς και λέξεις των γερμανικών γλωσσών, οι οποίες προέρχονται από το αρχ. γερμ. **strauma-* «ρέμα (ποταμού)»: γερμ. ***Strom***, αγγλ. ***stream***.

ρήγας «βασιλιάς»
μεσν. < ελνστ. *ῥήξ, -γός* «βασιλιάς» (μέσω τής αιτ. πτώσης *ῥῆγα*) < λατ. *rex, -gis*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ελληνική ο τίτλος *ρήγας* αποδιδόταν στους Φράγκους βασιλείς (της Δύσης), ενώ ο τίτλος *βασιλεύς* περιοριζόταν στους Ρωμαίους αυτοκράτορες και στον βασιλιά των Περσών.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρηγάτο < μεσν. *ρηγ-ᾶτον* (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν* 26.55: *καὶ τότε ἐκράτησεν ὅλον τὸ ῥηγᾶτον ὁ Ροδοῦλφος*)
ρηγό-πουλο < *ρήγ(ας)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + υποκορ. επίθημα *-πουλο* (βλ.λ.).

ρήγμα
< αρχ. *ῥῆγμα* (με παραγ. τέρμα *-μα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ νούσ.* 1.20.13-14: *ἀλλὰ γίνεται ἀλγήματα πολυχρόνια, ἃ καὶ καλέουσι ῥήγματα*] < ρ. *ῥήγ-νυ-μι* «σπάζω, σχίζω» (με ένθημα *-νυ-*, πβ. κ. *δείκ-νυ-μι*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wreg-* «σχίζω, τέμνω» || λιθ. *rėžiu* «τραυώ, αρπάζω, αποσπώ», παλ. σλαβ. *rězati* «κόβω» || αρχ. *ῥῆξις* (< **ϝρῆγ-σις*), *ἄρ-ρηκ-τος* (βλ.λ.), *ῥαγδ-αῖος* (βλ.λ.), *ῥαγ-άς (-άδα), ῥαγ-ή, ῥωγ-μή*, μεσν. *ραγ-ίζω* (βλ.λ.).
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρήξη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρηγματ-ικός
ρηγματώδης < αρχ. *ῥηγματ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ρηγμάτω-ση, απόδ. τού αγγλ. *fracture*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα
Ενώ το αρχ. ρήμα *ῥήγνυμι* δεν διατηρήθηκε στη Νέα Ελληνική, το σύνθετο ***δια-ρρηγνύω*** κράτησε ως β΄ συνθετικό τον μεταπλασμένο και ομαλότερο (ήδη αρχ.) τύπο *ρηγνύω* (με διπλασιασμένο το αρκτικό *ρ-* σύμφωνα με κανόνα για τα αρχ. και λόγ. σύνθετα). Το ίδιο παρατηρείται επίσης στα παράγωγά του: *δια-ρρήκτης, διά-ρρηξη*. Στη μέση φωνή απαντά μόνο το σύνθετο ***εκ-ρήγνυμαι***, από όπου τα παράγωγα *έκ-ρηξη, εκ-ρηκτ-ικός*. Επιπλέον, από το θ. *ραγ-* (πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐρ-ράγ-ην*) έχουν σχηματιστεί τα λεξικά επιθήματα ***-ρραγής*** (π.χ. *α-ρραγής*) και ***-ρραγία*** (π.χ. *αιμο-ρραγία, γαστρο-ρραγία*).

ρήμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ῥῆμα* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < **ϝρῆ-μα* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *βῆ-μα, κῦ-μα*), μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης Ι.Ε. ρίζας **wera-* «λέγω, μιλώ» || σανσκρ. *vratá-* «ρήση, εντολή», χεττ. *weriya* «αποκαλώ, ονομάζω», λατ. *verbum* «λόγος – (αργότερα) ρήμα» (> γαλλ. *verbe*, από όπου το αγγλ. *verb*), αρχ. γερμ. **wurda-* «λόγος – λέξη» (> γερμ. *Wort*, αγγλ. *word*, σουηδ. *ord*) || αρχ. *ἐρῶ (-έω)* (< **ϝερ-έω*, που χρησιμοποιήθηκε ως μέλλ. τού *λέγω*), *ῥη-τός, ῥῆ-σις (-η), ῥή-τρα, ῥή-τωρ (-ορος)*, επίρρ. *δια-ρρή-δην* «απερίφραστα» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «λόγος, λέξη» (πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1.1151-2: *μήποτε τὸν παρεόντα μεθεὶς φίλον ἄλλον ἐρεύνα δειλῶν ἀνθρώπων ῥήμασι πειθόμενος*) ➝ αρχ. σημ. «φράση, πρόταση» (κατ' αντιδιαστολή προς τη *λέξη*, πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 840c: *πρὸς αὐτοὺς λέγοντες ἐν μύθοις τε καὶ ἐν ῥήμασιν καὶ ἐν μέλεσιν ᾄδοντες*) ➝ αρχ. σημ. «το φερώνυμο μέρος τού λόγου» (κατ' αντιδιαστολή προς το *όνομα*, πβ. Αριστ. *Περὶ ἑρμην.* 16a: *τὰ μὲν οὖν ὀνόματα αὐτὰ καὶ τὰ*

ρήματα ἔοικε τῷ ἄνευ συνθέσεως καὶ διαιρέσεως νοήματι).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρηματικός < ελνστ. *ῥηματ-ικός* (η σημ. «προφορικός» αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *verbal*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ρήμα, ρήση, ρητός, ρήτρα, ρήτορας – verb, word, Wort...

Λέξεις που σχετίζονται με τον λόγο και την ομιλία αποκτούν συχνά επεκτεταμένη ή εξειδικευμένη σημασία, δηλώνοντας χρήσεις τού λόγου, προφορικές ή επίσημες συμφωνίες που έχουν συνομολογηθεί, καθώς και (αργότερα) τμήματα λόγου με συγκεκριμένη λειτουργία. Η αξιοσημείωτη αυτή ετυμολογική οικογένεια έχει την αφετηρία της στη δισύλλαβη Ι.Ε. ρίζα **werə-* «λέγω, μιλώ», η οποία αντιπροσωπεύεται στην Ελληνική σχεδόν αποκλειστικά από μία μεταπτωτική βαθμίδα, το θέμα **Fρη- (*wrē-)*.

Συγκεκριμένα, από το θέμα **Fρη-* σχηματίστηκαν τα εξής αρχ. ομόρριζα: ***ῥῆ-μα, ῥῆ-σις (-η), ῥή-τρα*** (αρχ. διαλεκτ. *Fρά-τρᾱ*), ***ῥη-τός***, *ῥή-τωρ (-ορος)* (> ***ρήτορας***).

Εκτός τής Ελληνικής, από την ίδια Ι.Ε. ρίζα σχηματίστηκε το λατ. ουσιαστικό ***verbum*** «λόγος – (αργότερα) ρήμα», το οποίο έμελλε να αποκτήσει ευρεία διάδοση ως όρος τής γραμματικής (γαλλ. ***verbe***, αγγλ. ***verb***). Ακόμη, στην ίδια αφετηρία ανάγεται το αρχ. γερμ. **wurda-* «λόγος – λέξη», από το οποίο προέκυψαν το γερμ. ***Wort*** και το αγγλ. ***word***.

ρημάδι

< μεσν. *(ἐ)ρημάδι(ν)* < **ἐρημάδιον*, υποκορ. τού ελνστ. *ἐρημάς, -άδος*, μτγν. τύπου τού αρχ. *ἔρημος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρημάδ-α

ρημαδ-ιό < *ρημάδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιό*, πβ. κ. *καθισ-ιό*.

ρημάζω

μεσν. < ελνστ. *ἐρημάζω* «εγκαταλείπομαι μόνος» < αρχ. *ἔρημ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρήμαγ-μα.

ρηματικός → ρήμα

ρημοκκλήσι → ερημοκκλήσι

ρήξη

< αρχ. *ῥῆξις / Fρῆξις* (αιολ.) [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < **Fρῆκ-σις* (με αηχοποίηση τού θ. **Fρηγ-* προ τού *-σ-*), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wreg-* «σχίζω, τέμνω», για το οποίο βλ.λ. *ρήγμα*. Το ίδιο θ. απαντά επίσης στα ομόρριζα αρχ. *ἄρ-ρηκ-τος* (βλ.λ.), *ῥαγδ-αῖος* (βλ.λ.), *ῥαγ-άς (-άδα), ῥαγ-ή, ῥωγ-μή*, μεσν. *ραγ-ίζω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ρρ-*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ραγάδα, ραγδαίος, ραγίζω, ρήγμα, ρήξη, ρωγμή...

Η παραπάνω ετυμολογική οικογένεια συγκεντρώνει λέξεις που αναφέρονται, όχι στην κοπή ή στο σπάσιμο, αλλά στην τομή ή τη σχισμή. Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. ρίζα **wreg-* «σχίζω, τέμνω» έχουν προέλθει οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *ῥηγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **wrēg-*): αρχ. ***ῥήγ-νυ-μι*** «σχίζω, διανοίγω», από το οποίο σχηματίστηκαν τα αξιοσημείωτα ουσιαστικά ***ῥῆγ-μα, ῥῆξις (-η)*** (< **Fρῆγ-σις*), καθώς και το επίθετο ***ἄρ-ρηκ-τος*** (με *ἀ-* στερητικό και διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω αφομοιώσεως).

2) από θέμα *ῥαγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **wr̥g-*): ελνστ. *ῥαγάς, -άδος* (> ***ραγάδα***), επίρρημα *ῥάγδην* «βίαια, σφοδρά» (από όπου το επίθετο ***ῥαγδαῖος***), μεσν. ***ραγ-ίζω*** (μεταπλασμένος τύπος τού αρχ. *ῥήγ-νυ-μι*). Στο συγκεκριμένο θέμα ανάγονται επίσης όλα τα σύνθετα σε ***-ρραγής, -ρραγία, -ρραγώ*** (π.χ. *α-ρραγ-ής, αιμο-ρραγία, αιμορραγώ*), τα οποία εμφανίζουν διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως.

3) από θέμα *ῥωγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **wrōg-*): αρχ. ***ῥωγ-μή***.

ρηξιγενής «(για πετρώματα) που διαμορφώνονται μετά από ρήξη τού γήινου φλοιού»

λόγ. [1894], < *ρῆξι(ς)* + λεξ. επίθημα *-γεν(ής)* < θ. που απαντά επίσης στο ουσ. *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσχωσι-γενής*.

ρηξικέλευθος «νεωτεριστικός, καινοτόμος»

< ελνστ. *ῥηξικέλευθος* «αυτός που ανοίγει νέο δρόμο» (αρχικώς επίθ. τού θεού Απόλλωνος) < αρχ. *ῥῆξι(ς)* + *κέλευθος* «οδός – ταξίδι», που πιθ. συνδ. με το ρ. *κελεύω*, αρχική σημ. «κατευθύνω, οδηγώ – προστάζω, διατάσσω» (με παραγ. τέρμα *-θος*).

ρήση

< αρχ. *ῥῆσις / Fρῆσις* (αρκαδ.) [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* φ 290-1: *αὐτὰρ ἀκούεις μύθων ἡμετέρων καὶ ῥήσιος;*] < θ. *Fρη-* (με παραγ. τέρμα *-σις*), μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης Ι.Ε. ρίζας **werə-* «λέγω, μιλώ», για την οποία βλ.λ. *ρήμα*. Το ίδιο θέμα απαντά επίσης στα αρχ. ομόρριζα *ῥη-τός, ῥή-τρα, ῥή-τωρ (-ορος)*, επίρρ. *δια-ρρή-δην* «απερίφραστα» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρήμα*.

ρητίνη «ρετσίνι δέντρων»

< αρχ. *ῥητίνη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο. Εικάζεται ότι προέρχεται από την αρχ. περσική γλώσσα, αν ληφθεί υπ' όψιν το

χωρίο τού Ηροδότου (6,119): *ῥαδινάκην οἱ Πέρσαι καλοῦσιν τὸ ἔλαιον.* Βλ. κ. *ρετσίνι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρητιν-εύω

ρητίνευ-ση < *ρητινεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ρητιν-ικός

ρητινίτης < ελνστ. *ῥητιν-ίτης* «αυτός που περιέχει ρητίνη» (κυρ. για κρασί· πβ. Διοσκ. *Περὶ ὕλης ἰατρ.* 5.34: *ὁ δὲ ῥητινίτης κατὰ τὰ ἔθνη σκευάζεται ποικίλως*)

ρητινώδης < αρχ. *ῥητιν-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

ρητινώνω < αρχ. *ῥητιν-ῶ (-όω)*

ρητίνω-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *resinosis*.

ΣΥΝΘ. ρητιν(ο)-: *ρητιν-έλαιο* (απόδ. τού αγγλ. *resin oil*), *ρητινό-λασπη*, *ρητινό-πισσα* (λόγ. [1858]), *ρητινο-συλλέκτης* (λόγ. [1892]), *ρητιν-ούχος*, *ρητινο-φόρος* (λόγ. [1873]) κ.ά.

ρητό

< ελνστ. *ῥητόν*, αρχική σημ. «ακριβές απόσπασμα (κυρ. νομικού) κειμένου», ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ῥητός* (βλ.λ.). Η σημ. «απόφθεγμα, γνωμικό, που αποδίδεται σε γνωστό πρόσωπο και έχει κύρος», συναντάται ήδη την ελνστ. εποχή (πβ. Φίλ. Ιουδ. *απόσπ.* 3.24: *ἔπαινον ἔχει τὸ ῥητὸν τοῦ σοφοῦ...*).

ρήτορας

< αρχ. *ῥήτωρ, -ορος* (μέσω τής αιτ. *ῥήτορα*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρ.* 129.1-3: *θαυμάζω δ' εἰ μὴ δύνασθε συνιδεῖν ὅτι γένος οὐδέν ἐστι κακονούστερον τῷ πλήθει πονηρῶν ῥητόρων καὶ δημαγωγῶν*] < **Fρή-τωρ* (με παραγ. τέρμα *-τωρ*, πβ. κ. *αὐτοκρά-τωρ, ἡγή-τωρ, πράκ-τωρ*) < θ. **Fρη-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης Ι.Ε. ρίζας **werə-* «λέγω, μιλώ», για την οποία βλ.λ. *ρήμα*. Το ίδιο θ. απαντά επίσης στα αρχ. ομόρριζα *ῥη-τός, ῥή-τρα, ῥῆ-σις (-η)*, επίρρ. *δια-ρρή-δην* «απερίφραστα» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρητορικός < αρχ. *ῥητορ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., κυρ. στον Πλάτωνα το ουσιαστικοπ. θηλ. *ῥητορική*, πβ. *Φαῖδρ.* 269e.1-2: *κινδυνεύει, ὦ ἄριστε, εἰκότως ὁ Περικλῆς πάντων τελεώτατος εἰς τὴν ῥητορικὴν γενέσθαι*]. Μέσω τού λατ. *rhetorica* «ρητορική τέχνη» η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες (κυρ. ως επίθ. που σημαίνει κατά βάσιν «εύγλωττος, ευφραδής»), π.χ. γαλλ. *rhétorique*, αγγλ. *rhetoric*, γερμ. *rhetorisch* (ουσ. *Rhetorik*) κ.ά.

ρητορεύω < αρχ. *ῥητορ-εύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 502d.2-3: *οὐκοῦν ῥητορικὴ δημηγορία ἂν εἴη· ἢ οὐ ῥητορεύειν δοκοῦσί σοι οἱ ποιηταὶ ἐν τοῖς θεάτροις;*]

ρητορεία < αρχ. *ῥητορ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 11.2-4: *οὐκ ὀλίγων δ' ἀντιθέσεων καὶ παρισώσεων καὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις διαλαμπουσῶν*]

ρητορικ-ότητα, λόγ. [1861] < *ρητορικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

ρητορ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rhetorism*.

ρητός

< αρχ. *ῥητός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 444-5: *πὰρ Διὸς ἐλθόντες θητεύσαμεν εἰς ἐνιαυτὸν μισθῷ ἔπι ῥητῷ*] < **Fρη-τός* (με παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθέτων, π.χ. *λυ-τός, δεκ-τός*) < θ. **Fρη-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης Ι.Ε. ρίζας **werə-* «λέγω, μιλώ», για την οποία βλ.λ. *ρήμα*. Το ίδιο θ. απαντά επίσης στα αρχ. ομόρριζα *ῥή-τωρ (-ορος), ῥή-τρα, ῥῆ-σις (-η)*, επίρρ. *δια-ρρή-δην* «απερίφραστα» (βλ.λ.). Βλ. κ. *ρητό, ρήμα* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΥΝΘ. -ρρητος: *αναντί-ρρητος* (βλ.λ.), *από-ρρητος* (βλ.λ.), *ά-ρρητος* (βλ.λ.), *υπό-ρρητος*.

ρήτρα

< αρχ. *ῥήτρα / Fράτρᾱ* (ηλειακό) [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «προφορική συμφωνία – συνθήκη», < **Fρή-τρα* (με παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *μή-τρα, γάσ-τρα*) < θ. **Fρη-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης Ι.Ε. ρίζας **werə-* «λέγω, μιλώ», για την οποία βλ.λ. *ρήμα*. Το ίδιο θέμα απαντά επίσης στα αρχ. ομόρριζα *ῥή-τωρ (-ορος), ῥη-τός, ῥῆ-σις (-η)*, επίρρ. *δια-ρρή-δην* «απερίφραστα» (βλ.λ.). Η σημ. «πρόσθετος εγγυητικός όρος (σε συμβόλαιο)» αποτελεί απόδ. τού υστλατ. *clausula* «κατακλείδα (νόμου ή συμβολαίου) με πρόσθετο όρο», που ανάγεται σε θ. τού λατ. ρ. *claudo* «κλείνω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρήμα*.

ρηχός

< αρχ. *ῥᾱχός / (ιων.) ῥηχός (ἡ)* «ακανθώδης θάμνος – σύδεντρο, λόχμη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] (οι λεξικογράφοι τού Μεσαίωνα καταχωρίζουν επίσης ως αρχαία τη σημ. «φράχτης»), που προέρχεται από το ίδιο θ. με το αρχ. ουσ. *ῥάχις* (βλ.λ. *ράχη*). Η σημερινή σημασία ίσως οφείλεται στη χρήση πλεχτών διχτυών ή καλαθιών (κιούρτων) για ψάρεμα σε ρηχά νερά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρηχία «η τελευταία φάση τής αμπώτιδος, όταν η στάθμη τού νερού βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο» < αρχ. *ῥᾱχία / ῥηχίη* (ήδη στον Ηρόδοτο με τη σημερινή σημ.) < *ῥηχός / ῥᾱχός*

ρηχ-ότητα.

ριάλιτι

< αγγλ. φρ. *reality (show)*, όρος με τον οποίο δηλώνεται χαμηλής ποιότητας τηλεοπτικό θέαμα, όπου εκτίθενται τα προσωπικά ζητήματα και οι δραστηριότητες των συμμετεχόντων.

ριβόζη «σακχαρίτης»

μεταφορά τού γερμ. *Ribose*, πεποιημένης μορφής

τού ν.λατ. *Arabinosa* «ουσία τού αραβικού κόμμεως» < λατ. *Arabica*, θηλ. τού επιθ. *arabicus* < αρχ. *ἀραβικός* + επιθήματα *-in-*, *-osa*.

ριβονουκλεϊκός «είδος ενζύμου»

μεταφορά τού αγγλ. *ribonucleic* < *ribo(se)* «ριβόζη» + *nucleic* «νουκλεϊκός».

ρίγα

μεσν. < ιταλ. *riga* «γραμμή» < λογγοβαρδ. *rīga* < κελτ. **rica* (> παλ. ιρλ. *rech*, ουαλ. *rhych*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριγώ-νω < *ρίγ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

ριγω-τός < *ριγώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

ρίγανη

πιθ. μεσν. (πβ. μεσν. *ἀρίγανη* με *ἀ-* προθεμ.) < αρχ. *ὀρίγανον / ὀρίγανος*, αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο. Προϊόν λαϊκής ετυμολογίας είναι η μεσν. συσχέτιση με τις λ. *ὄρος* και *γάνος* «στολίδι, λάμψη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριγαν-άτος < *ρίγαν(η)* + παραγ. τέρμα *-άτος*.

ριγέ

< γαλλ. *rayé* «ριγωτός, ακτινωτός» (με παρασύνδεση προς το ουσ. *ρίγα*), μτχ. τύπος τού ρ. *rayer* < *raie* «γραμμή, χαρακιά» < μεσν. λατ. **rīga* < κελτ. **rica*. Βλ. κ. *ρίγα*.

ριγκ → ρινγκ

ρίγος

< αρχ. *ῥῖγος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 471-2: *εἴ με μεθείη ῥῖγος καὶ κάματος, γλυκερὸς δέ μοι ὕπνος ἐπέλθοι*] < Ι.Ε. **srīg-*, που απαντά επίσης στο λατ. *frīgus, -oris* «ρίγος, ψύχος» (> ισπ. *frío*), αν και υπάρχει η άποψη ότι ο λατ. τύπος προέρχεται από τον ελληνικό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριγώ < αρχ. *ῥιγ-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 171: *ὣς φάτο, ῥίγησεν δὲ πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς*] ➝ Συχνότερα απαντά στα αρχ. κείμενα ο τύπος *ῥιγ-ῶ (-ώω / -όω)*, πιθ. κατ' αναλογίαν προς το ρ. *ἱδρῶ (-ώω / -όω)*.

ρίζα

< αρχ. *ῥίζα / βρίζα* (αιολ.) (ήδη μυκ. *wi-ri-za*) < **Fρίζα* < **Fριδ-jă*, με δυσερμήνευτο φωνηεντισμό (πιθ. συνεσταλμένης βαθμίδας) θέματος που ανάγεται στο Ι.Ε. **wred- / *wrād-* «ρίζα» || λατ. *rādix, -icis* (> ισπ. *raíz*), αρχ. γερμ. **wurti-* (> γερμ. *Wurz*, σουηδ. *ört*), ουαλ. *gwraidd*, πιθ. κ. αλβ. *rrënjë*. Αμφίβολη είναι η σχέση με τα ελνστ. *ῥάδαμνος* «κλαδί, κούτσουρο», *ῥάδιξ, -ῖκος* (ίδια σημ.). *ριζοσπάστης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριζά (τα) «ρίζες (βουνού)» < *ρίζα* (με καταβιβασμό τόνου κατά τα επιρρ. σε *-ά*, π.χ. *κοντ-ά, ψηλ-ά, χαμηλ-ά*)

ριζικός < ελνστ. *ῥιζ-ικός* ➝ Οι σημ. «αυτός που αναφέρεται στα θεμέλια ή στην ουσία – πλήρης» αποδίδουν το γαλλ. *radical*

ριζ-ίτης < *ρίζ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*

ριζ-ίτικος < *ριζ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ίτικος*, στη φρ. *ριζίτικα τραγούδια* «τραγούδια από περιοχές που βρίσκονται σε πρόποδες βουνών (κυρ. τής Κρήτης)»

ριζοειδής < μεσν. *ριζο-ειδής* ➝ Η λ. ως όρος τής βοτανικής οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *rhizoid*

ριζώνω < αρχ. *ῥιζ-ῶ (-όω)* [ήδη ομηρικό]

ρίζωμα < αρχ. *ῥίζω-μα*, αρχική σημ. «το σύνολο των ριζών δέντρου» < ρ. *ῥιζ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. ριζο-: *ριζο-βολώ* (ελνστ.), *ριζο-λογώ* (ελνστ.), *ριζο-φυΐα* (ελνστ.), *ριζό-μορφος* (λόγ. [1873]), *ριζο-βούνι, ριζό-βραχο, ριζο-χώρι* κ.ά.

ριζικό

< μεσν. *ριζικόν*, πιθ. ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ῥιζικός* (< αρχ. *ῥίζα*), αν η λέξη σήμαινε εξ αρχής «πεπρωμένο, μοίρα». Έχει διατυπωθεί η εντελώς διαφορετική υπόθεση ότι η λ. σήμαινε αρχικώς «περιουσία κερδισμένη από τυχοδιώκτη» και προέρχεται από το μεσν. λατ. *risicum*, που ανάγεται στο αραβ. *rizq* «φόρος παραμονής των στρατιωτών στην Αίγυπτο (τον οποίο κατέβαλλαν οι κάτοικοι για τη συντήρηση των στρατευμάτων)» (βλ. κ. *ρίσκο*).

ΣΥΝΘ. -ρίζικος: *καλο-ρίζικος, κακο-ρίζικος*.

ριζικός → ρίζα

ριζιμιός «βαθιά ριζωμένος»

< όψιμο μεσν. *ριζιμίος* < μεσν. *ριζιμαῖος* (με συνίζηση /έο/ > /ιό/) < αρχ. *ῥίζ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμαῖος*, πβ. κ. *κλοπ-ιμαῖος, επιστολ-ιμαῖος*.

ριζίτης → ρίζα

ριζοσπάστης

λόγ. [1824], < *ριζο-* (< *ρίζα*, βλ.λ.) + *-σπάσ(της)* < θ. τού ρ. *σπάζω*, απόδ. τού αγγλ. *radical*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριζοσπαστ-ικός, λόγ. [1868]

ριζοσπαστ-ισμός, λόγ. [1877], απόδ. τού αγγλ. *radicalism* ή τού γαλλ. *radicalisme*.

ΣΥΝΘ. ριζοσπαστικο-: *ριζοσπαστικο-ποιώ* (απόδ. τού αγγλ. *radicalise* ή τού γαλλ. *radicaliser*), *ριζοσπαστικο-ποίηση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ριζοσπάστης

Η λέξη ***ριζοσπάστης*** πρωτοαπαντά, σύμφωνα με τον Κουμανούδη, στον Αδαμάντιο Κοραή το 1824 (στον τύπο τού πληθ. *ριζοσπάσται*). Η λέξη είναι σύνθετη (από το *ρίζα* + *-σπάσ(της)* < *σπάω / σπῶ*), σημαίνει δηλ. κυριολεκτικά αυτόν που «σπάει τις ρίζες (π.χ. θεσμού), που αλλάζει ριζικά κάτι». Ο ελληνικός όρος πλάστηκε για να αποδώσει τον αγγλικό όρο ***radical*** «ριζικός», ο οποίος προέρχεται

από το υστερολατινικό επίθετο ***radicalis*** «ριζικός, σχετικός με τη ρίζα», από το ουσιαστικό ***radix***, *radicis* «ρίζα».
Με πολιτικό περιεχόμενο ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην Αγγλία τού 18ου αιώνα (*radical reform* «ριζική αναμόρφωση, μεταρρύθμιση», αναφερόμενος αρχικά στο αίτημα για καθολικό δικαίωμα ψήφου στους άνδρες όλων των τάξεων) και ακολούθως στη Γαλλία (όπου δήλωσε και τους οπαδούς τής Δημοκρατίας). Στη Μεγάλη Βρετανία στις αρχές τού 19ου αιώνα χρησιμοποιήθηκε ως προσδιορισμός τής ακραίας πτέρυγας των Φιλελευθέρων.
Ο όρος *ριζοσπάστης* στα Ελληνικά χρησιμοποιήθηκε σε πολιτικό επίπεδο το 1848, όταν ιδρύθηκε το επτανησιακό ***Κόμμα των Ριζοσπαστών***, το οποίο επεδίωκε την αποτίναξη τού αγγλικού ζυγού και την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, ενώ τον 20ό αιώνα χρησιμοποιήθηκε ως το όνομα τής εφημερίδας που αποτελεί όργανο τού Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Οι όροι *ριζοσπάστης*, *ριζοσπαστικός*, *ριζοσπαστισμός* χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται εκτενώς στο πολιτικό λεξιλόγιο είτε για αυτούς που επιζητούν ριζικές αλλαγές (συχνά με επαναστατικό τρόπο) σε πολιτικό σύστημα είτε ως χαρακτηρισμοί για ακραίες ομάδες πολιτικών κομμάτων ή χώρων (τους εξτρεμιστές).

ρικνός «ζαρωμένος»
< αρχ. *ῥικνός* < **Fρικ-νός* (επιβεβαιώνεται από το ανθρωπωνύμιο *Fρικνίδας* σε επιγραφή τού 7ου αι. π.Χ.) < θ. **Fρικ-* (με παραγ. τέρμα *-νός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wrei-g*ʷ- «στρεβλός, κεκαμμένος» || λιθ. *ráišas* «παράλυτος, κουτσός», μέσο αγγλ. *wrāh* «τρελός, πεισματάρης», παλ. δυτ. γερμ. **wrenȝ-* «συστρέφω, στρίβω» (> αγγλ. *wriggle* «περιπλανώμαι, τριγυρίζω», ολλ. *wrikken*) || πιθ. αρχ. *ῥοικ-ός* «στρεβλός, κυρτός», *ῥαι-βός* «στραβοπόδης» (βλ.λ.). Από το επίθ. *ῥικνός* προήλθε το λόγ. *συρρικνώνω* (βλ.λ.).

ριλάξ
< αγγλ. *relax* < γαλλ. *relaxer* «χαλαρώνω» < λατ. *relaxāre* «χαλαρώνω – αραιώνω, καθιστώ κάτι άνετο, ευρύχωρο» < *re-* εμφατ. + *laxare* «χαλαρώνω, διευρύνω, αραιώνω» < επίθ. *laxus* «ευρύχωρος, χαλαρός». Βλ.λ. *λασκάρω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χαλαρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ριλαξ-άρω < *ριλάξ* + παραγ. τέρμα *-άρω*
ριλαξάρισ-μα < *ριλαξαρισ-* (*ριλαξάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρίμα «ομοιοκαταληξία»
< ιταλ. *rima* < γαλλ. *rime*, για το οποίο έχουν διατυπωθεί διάφορες ετυμολ. προτάσεις με επικρατέστερες τις ακόλουθες τρεις: α) < παλ. γαλλ. **ritme* / **ridme* < υστλατ. *rythmus* / *rithmus* < λατ. *rhythmus* < αρχ. *ῥυθμός*, οπότε θα πρόκειται για αντιδάνειο· β) < φραγκ. **rime* «σειρά – αριθμός», με την υπόθ. ότι αναφερόταν σε σειρά ή ακολουθία ομοειδών στίχων· γ) < γαλλ. *rimer* < λατ. *rimari* «σκαλίζω – ψάχνω, ερευνώ», με την υπόθ. ότι έλαβε τη σημ. «αναζητώ επιμελώς (ποιητικούς τρόπους)». Είναι βέβαιο ότι η ελλην. λ. *ρυθμός* επέδρασε κατά τον Μεσαίωνα τόσο στη σημασία όσο και στη μορφή τού νέου όρου, ανεξάρτητα από την ετυμολ. πρόταση που θα αποδειχθεί τελικά σωστή.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ριμάρω, μεταφορά τού ιταλ. *rimare* < *rima* (βλ. ανωτέρω)
ριμάρισ-μα < *ριμαρισ-* (*ριμάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ριμαδόρος, μεταφορά τού βεν. *rimador*
ριμάδα «εκτενές ποίημα αποτελούμενο από δίστιχα» < βεν. **rimada* (ιταλ. *rimata*) < *rimar* < *rima*.

ριμέικ
< αγγλ. *remake* < *re-* επαναλ. + *make* «κάνω, φτειάχνω». Στην Ελληνική η λ. είναι γνωστή με την ειδική σημ. «νεότερη εκδοχή και παραγωγή κινηματογραφικής ταινίας».

ριμπάουντ «(κυρ. στο μπάσκετ) η απόκτηση τής μπάλας από παίκτη μετά από άστοχο σουτ»
< αγγλ. *rebound* «αναπηδώ» < γαλλ. *rebondir* < *re-* επαναλ. + *bondir* «ορμώ – πηδώ» < δημώδ. λατ. **bombitīre* < υστλατ. *bombitāre*, θαμιστ. τύπος τού λατ. *bombīre* «βουίζω» < *bombus* < αρχ. *βόμβος* (βλ.λ.).

ρίνα «είδος ψαριού»
< ελνστ. *ῥῖνα* < αρχ. *ῥίνη*, που είχε τις βασικές σημ. «λίμα, λειαντικό εργαλείο» και «είδος ψαριού (άγγελος τής θάλασσας)», αλλά δεν έχει εξακριβωθεί ποια από τις δύο είναι η αρχική. Πιθανότερη αφετηρία θεωρείται η σημ. «λίμα, ξέστρο» με μεταγενέστερη εξέλιξη τη δήλωση τού ψαριού λόγω τού ότι έχει τραχύ δέρμα. Ως προς την ετυμ. τού αρχ. *ῥίνη*, θεωρείται ότι συνδέεται με το ουσ. *ῥῑνός (ἡ)* «δέρμα ανθρώπων και ζώων» (ήδη μυκ. *wi-ri-no* «βόειο δέρμα») < **Fρῑ-* (με επίθημα *-νο-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wr-ei-* < **wer-* «σχίζω, χαράσσω» || αρχ. γερμ. **wrīt-a-* (> γερμ. *reißen*, ολλ. *rijten*, αγγλ. *write* «γράφω») || πιθ. αρχ. *ῥάκ-ος* (βλ.λ., από παρεκτεταμένη μορφή τής ίδιας Ι.Ε. ρίζας). Δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το ομόηχο αρχ. *ῥίς, ῥινός* «μύτη».

ρινγκ «εξέδρα για αγώνες πυγμαχίας»
< αγγλ. *ring* «κρίκος, δακτύλιος – δαχτυλίδι» (κατ' επέκταση «παλαίστρα με σχήμα δακτυλίου») < παλ. αγγλ. *hring* < αρχ. γερμ. **hrenga-* (> γερμ. *Ring*, ισλ. *hringur*).

ρίνη → **ρίνα**

ρίνισμα
< ελνστ. *ρίνισμα* < *ρινίζω* «λειαίνω, λιμάρω» < αρχ. *ρίν(η)* (βλ.λ. *ρίνα*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ρινίτιδα
λόγ. [1876], < αρχ. *ρίς, ρινός* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίτιδα (-ῖτις)*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *rhinitis*.

ρινο- → **ρις**

ρινόκερος
< ελνστ. *ρινόκερως* < *ρινό-* (< αρχ. *ρίς, ρινός* «μύτη») + *-κερ(ως)* < *κέρας* (βλ.λ.), πβ. κ. *αἰγό-κερως, μονόκερως*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ρινόκερος ή ρινόκερως;
Ορισμένες αρχ. και ελνστ. λέξεις με β΄ συνθετικό το ουσ. *κέρας* σχηματίζονταν σε *-κερως* (με *-ω-*) και κλίνονταν κατά την αποκαλούμενη «αττική κλίση» (αρχ. *ὁ μονόκερως, τοῦ μονόκερω*, πβ. κ. *ἡ Ἀπόκρεως, τῆς Ἀπόκρεω*). Ήδη από την ελληνιστική εποχή τα ουσιαστικά αυτά εξομαλύνθηκαν κατ' αναλογίαν προς τα ονόματα σε *-ος, -ου* (τής β΄ κλίσεως) και γράφονται με *-ο-*, οπότε *μονόκερος, -ου, ρινόκερος, -ου* κ.λπ.

ρινορραγία
λόγ. [1889], < *ρινο-* (< αρχ. *ρίς, ρινός* «μύτη») + λεξ. επίθημα *-ρραγία* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ*-σύμφωνα με κανόνα τής αρχ. και λόγ. σύνθεσης) < θ. *ραγ-* τού αρχ. *ῥήγ-νυ-μι*, για το οποίο βλ.λ. *ρήγμα*. Η λ. προέρχεται από μεταφορά τού ν.λατ. *rhinorrhagia*.

ρινόρροια «εκροή υγρού από τη μύτη»
λόγ. [1888], < *ρινο-* (< αρχ. *ρίς, ρινός* «μύτη») + λεξ. επίθημα *-ρροια* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ*-σύμφωνα με κανόνα τής αρχ. και λόγ. σύνθεσης), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *ρέω* (βλ.λ.). Η λ. προέρχεται από μεταφορά τού ν.λατ. *rhinorrhoea*.

ριντό «αυλαία τού θεάτρου – κουρτίνα»
< γαλλ. *rideau* «παραπέτασμα, κουρτίνα (αρχικώς πτυχωτή)» < ρ. *rider* «ζαρώνω, πτυχώνω» < παλ. άνω γερμ. *(w)rīdan* «στρίβω, στρέφω» ή, κατ' άλλη εκδοχή, < δημώδ. λατ. **rigitāre* «σχηματίζω γραμμές, ρίγες», κελτ. αρχής (βλ.λ. *ρίγα*).

ριξιά → **ρίχνω**

ρίξιμο → **ρίχνω**

ριπή
< αρχ. *ῥιπή* «(απότομη, ισχυρή) ρίψη» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ο 171: *ψυχρὴ ὑπὸ ῥιπῆς αἰθρηγενέος Βορέαο*], από θ. τού ρ. *ῥίπτω* < **Fρίπ-jω*, για το οποίο βλ.λ. *ρίχνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ριπ-αίος, λόγ. [1894], < *ριπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-αίος*
ριπίδι «βεντάλια» < ελνστ. *ῥιπ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ῥιπ-ίς, -ίδος* «φυσερό, φυσητήρας»
ριπίζω < αρχ. *ῥιπ-ίζω* «φυσώ, αερίζω – ανάβω» (πβ. το αρχ. σύνθ. *ἀνα-ρριπίζω* «ζωντανεύω τη φωτιά, τη δυναμώνω κάνοντας αέρα»)
ρίπιση < ελνστ. *ῥίπι-σις* < αρχ. *ῥιπ-ίζω*
ρίπισμα < ελνστ. *ῥίπισ-μα* < αρχ. *ῥιπ-ίζω*
ριπιδο-ειδής, λόγ. [1880].

ριπλέι
< αγγλ. *replay*, στη σημ. «επανάληψη», < *re-* επαναλ. + *play* «παίζω».

ριπολίνη «ελαιόχρωμα καλής ποιότητας»
μεταφορά τού γαλλ. *ripolin*, υβριδικού συνθέτου, < *rip-* (από το επώνυμο τού Ολλανδού εφευρέτη Carl F. Julius Riep, ο οποίος παρήγαγε το χρώμα αυτό το 1886) + *-ol(in)* (με παραγ. τέρμα *-in*) < παλ. γαλλ. *oile / olie* < λατ. *oleum* < αρχ. *ἔλαιον*.

ρίπος «ψάθα, καλαμωτή – πλέγμα σχοινιών»
< αρχ. *ῥῖπος (τό)*, παράλλ. τύπος τού *ῥίψ, -πός* (κυρ. θηλ., ίδια σημ.), τεχν. όρος, πιθ. προελλην. δάνειο. Ορισμένοι θεωρούν ότι συνδ. με το θ. τού αρχ. *ῥίπτω* (βλ.λ. *ρίχνω*).

ρίπτω → **ρίχνω**

ρις «μύτη»
< αρχ. *ῥίς, -νός* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου, καθώς δεν ευσταθεί η σύνδεση με το παλ. ιρλ. συνώνυμο *srōn*. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λ. *ρίς* δεν σχετίζεται με την κοινή λ. αρκετών Ι.Ε. γλωσσών για τη «μύτη», η οποία ανάγεται σε Ι.Ε. **nas-* «μύτη» || λατ. *nāsus* (> γαλλ. *nez*, ισπ. *naso*), αρχ. γερμ. **nas-ō-* (> γερμ. *Nase*, αγγλ. *nose*, ολλ. *neus*), σανσκρ. *nas-* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ριν-ικός, λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *nasal*.
ΣΥΝΘ. ρινο-: *ρινό-κερως / -κερος* (ελνστ.), *ρινο-λογία* (λόγ. [1897]), *ρινο-λαρυγγικός* (λόγ. [1894]), *ρινο-πλαστική* (λόγ. [1839]), *ρινό-φωνος* (λόγ. [1888]), *ρινο-φωνία* (λόγ. [1852], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rhinophonia*), *ρινο-λαλία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rhinolalia*), *ρινο-ρραγία* (βλ.λ.), *ρινό-ρροια* (λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rhinorrhoea*), *ρινο-σκόπηση* (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *rhinoscopie*), *ρινό-μακτρο* «μαντήλι για τον καθαρισμό τής μύτης», *ρινο-τομία*, *ρινο-φαρυγγικός* κ.ά.

ρίσκο
< παλ. ιταλ. *risco* (σύγκρ. ιταλ. *rischio*), ίσως < ρ. *riscare* < δημώδ. λατ. **risicāre* «ριψοκινδυνεύω να συντρίψω το πλοίο σε βράχο, περνώ κοντά σε ξέρα» < ελνστ. *ῥιζικός* (< αρχ. *ῥίζα*, αν υποτεθεί ότι σήμαινε

επίσης «βράχος, σκόπελος»). Κατ' άλλη άποψη, το ιταλ. *riscare* προέρχεται από το μεσν. *ριζικόν* «πεπρωμένο, μοίρα» (βλ.λ.) με εικαζόμενη αρχική σημ. «διακινδυνεύω» (πβ. επίθ. *κακο-ρίζικος*), ενώ έχει προταθεί επίσης η αναγωγή στο μεσν. λατ. *risicum* < αραβ. *rizq* «φόρος παραμονής των στρατιωτών στην Αίγυπτο (τον οποίο κατέβαλλαν οι κάτοικοι για τη συντήρηση των στρατευμάτων)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρισκάρω, μεταφορά τού ιταλ. *rischiare* < *rischio*

ρισκάρισ-μα < *ρισκαρισ-* (*ρισκάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ριτουαλισμός «τυπολατρία»

μεταφορά τού γαλλ. *ritualisme*, που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *ritualis* «τελετουργικός, τυπικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < *ritus, -us* «τελετή, τυπικό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριτουαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *ritualiste* < *ritualisme* (βλ. ανωτέρω)

ριτουαλιστ-ικός < *ριτουαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ρίφι «κατσικάκι»

< μεσν. *(έ)ρίφι(ν)* < ελνστ. *ἐρίφιον* (βλ.λ.).

ριφιφί

< γαλλ. *Rififi*, από τον τίτλο τής ταινίας *Du rififi chez les hommes* (1955) τού Jules Dassin, όπου παρουσιάζεται ληστεία κοσμημάτων με άνοιγμα τρύπας από διπλανό κτήριο. Η ίδια η γαλλ. λ. *rififi* (στην αργκό) σημαίνει «συμπλοκή, καβγάς» και αποτελεί αναδιπλ. τύπο τού *rif* «φωτιά – άναμμα» < παλ. ιταλ. *rufo* «κόκκινος» < λατ. *rufus* (ίδια σημ.).

ρίχνω

μεσν. (με ανομοίωση /xn/ < /fn/) < **ρίφνω*, μεταπλ. τύπος τού **ρίφτω* (με αφετηρία τον αόρ. *ἔρριψα* > *ἔριξα* κατά το σχήμα *έδειξα – δείχνω, έφτειαξα – φτειάχνω*) < αρχ. *ῥίπτω* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Χ 406-7: *ἀπὸ δὲ λιπαρὴν ἔρριψε καλύπτρην τηλόσε, κώκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδοῦσα*] < **Fρίπ-jω*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wrei-p-* «τρίβω – στρίβω» || αρχ. γερμ. **wreib-a-* «τρίβω» (> γερμ. *reiben*) || αρχ. *ῥιπ-ή, ῥῖψ-ις (-η)*. Ίσως αρχικώς το ρ. *ῥίπτω* να δήλωνε την περιστροφική κίνηση τού χεριού πριν από τη ρίψη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριξ-ιά < θ. *ριξ-* (ρ. *ρίχνω*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *περπατησ-ιά, καυχησ-ιά*

ρίξ-ιμο < θ. *ριξ-* (ρ. *ρίχνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *κάψ-ιμο, βρέξ-ιμο*

ριχτ-άρι < *ριχτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *φαν-άρι*

ριχ-τός (ρηματ. επίθ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα

Ενώ ο μεσν. τύπος ***ρίχνω*** επικρατεί στη Νέα Ελληνική, το αρχ. *ῥίπτω* απαντά ως β΄ συνθετικό σε διάφορα ρήματα, διατηρώντας τον αρχαίο τύπο του, καθώς και τον διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* με βάση κανόνα τής αρχ. και λόγ. σύνθεσης. Τα σύνθετα που σχηματίστηκαν έτσι είναι: ***απο-ρρίπτω*** (*από-ρριψη*), ***επι-ρρίπτω*** (*επί-ρριψη*), ***κατα-ρρίπτω*** (*κατά-ρριψη*). Από το θ. *ριψ-* τού αορίστου σχηματίστηκαν επίσης τα αρχ. σύνθ. ***ῥίψ-ασπις***, ***ῥιψο-κίνδυνος***.

ρίχτερ

< αγγλ. *Richter*, από το επώνυμο τού Αμερικανού γεωλόγου και σεισμολόγου Charles F. Richter (1900-85), ο οποίος επινόησε τη φερώνυμη κλίμακα.

ρίψασπις «λιποτάκτης»

< αρχ. *ῥίψασπις, -ιδος* < θ. *ῥιψ-* (τού ρ. *ῥίπτω*, πβ. αόρ. *ἔρ-ριψ-α*) + *ἀσπίς, -ίδος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριψασπία < μεσν. *ῥιψασπ-ία*.

ρίψη

< αρχ. *ῥῖψις, -εως* < **ῥίπ-σις* < θ. *ῥιπ-* τού ρ. *ῥίπτω* (βλ.λ. *ρίχνω*).

ριψοκίνδυνος

< αρχ. *ῥιψοκίνδυνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 1.3.10: *ἀλλ' εἰ μέντοι, ἔφη ὁ Ξενοφῶν, τοιοῦτόν ἐστι τὸ ῥιψοκίνδυνον ἔργον*] < *ῥιψο-* (< θ. *ῥιψ-* τού ρ. *ῥίπτω*, πβ. αόρ. *ἔρ-ριψ-α*) + *κίνδυνος*, οπότε το σύνθ. ίσως σήμαινε κυριολ. αυτόν «που ρίχνεται στον κίνδυνο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ριψοκινδυνεύω (με επίδρ. τού απλού *κινδυνεύω*) < ελνστ. *ῥιψοκινδυν-ῶ (-έω)* «εκτίθεμαι σε κινδύνους, διακινδυνεύω» < αρχ. *ῥιψοκίνδυνος*.

ρο → ρω

ρόβι «είδος φυτού, μπιζέλι»

< μεσν. *ρόβι(ν)* < αρχ. *ὀρόβιον*, υποκορ. τού ουσ. *ὄροβος*, που συνδ. με το αρχ. *ἐρέβινθος* «ρεβίθι» (βλ.λ.) και με το λατ. συνώνυμο *ervum* «ρόβι». Οι λ. αυτές πιθ. αποτελούν ανεξάρτητα δάνεια από άγνωστη γλώσσα τής Α. Μεσογείου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ροβ-ιά.

ροβίθι → ρεβίθι

ροβολώ «κατεβαίνω γρήγορα»

μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ροβολεύω* (με αφομοίωση /o/ – /o/ < /e/ – /o/) < *ρεβολεύω*, ίσως < ιταλ. *rivolare* «γυρίζω – επιστρέφω» (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < λατ. *revolāre* «ξαναπετώ – επιστρέφω (γρήγορα)» < *re-* επαναλ. + ρ. *volo* «πετώ». Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για σύνθετο, που ανάγεται με απλολογία σε τύπο **ρεβο-βολώ* < *ρέβω* «φθείρομαι,

εξαντλούμαι – (μτφ.) πέφτω» (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-βολώ* (< ρ. *βάλλω*, βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροβόλη-μα.

ρόγα «αμοιβή κτηνοτρόφου, αγρότη»
μεσν. < *ρογεύω* «φιλοδωρώ, διανέμω» (υποχωρητ.), μεταπλ. τύπος (με αλλαγή επιθήματος) τού λατ. *erogo* «διαθέτω χρήματα – δαπανώ».

ρόγχος «ροχαλητό»
μεσν. (με αναβιβασμό τόνου) < ελνστ. *ρογχός* «λαχάνιασμα», από μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος τού αρχ. *ῥέγχω / ῥέγκω* «ροχαλίζω», εκφραστ. όρου, προφανώς ηχομιμητ. αρχής, πιθ. < **srenk-jō* ή **wrenk-jō*, που συνδ. επίσης με το συνώνυμο παλ. ιρλ. *srennim* «ροχαλίζω» και ίσως με το αρχ. *ῥύγχος* (βλ.λ.).

ρόδα
< βεν. *roda* < λατ. *rota* «τροχός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροδέλα < μεσν. *ροδέλα* < βεν. *rodela*, υποκορ. τού *roda* (βλ. ανωτέρω)
ροδ-ιά.

ρόδακας «γλυπτό κόσμημα σε σχήμα ρόδου – ακτινωτή διάταξη φύλλων φυτού»
απόδ. τού γαλλ. *rosace* «κόσμημα με σχήμα μικρού ρόδου» (< λατ. *rosaceus* «ροδώδης» < *rosa*) με παρασύνδεση προς τη λ. *ρόδο(ν)* (βλ.λ.) και το αρχ. επίθημα *-αξ, -ακος*.

ροδάκινο → ρωδάκινο

ροδαλός
< ελνστ. *ῥοδαλός* < αρχ. *ῥόδ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλός*, πβ. κ. *απ-αλός, ομ-αλός*.

ροδάμνι «κλωνάρι, βλαστός»
υποκορ. τού όψιμου ελνστ. *ῥόδαμνος / ῥάδαμνος*, προφανώς < αρχ. *ὀρόδαμνος* (αιολ. *Fρόδαμνος*), αν δεν πρόκειται για παράλληλους τύπους. Ίσως ανάγονται σε Ι.Ε. **wred- / *wrād-* «ρίζα», για το οποίο βλ.λ. *ρίζα*.

ροδάνθη → ρόδο

ροδάνι «εργαλείο για τύλιγμα νήματος»
μεταπλ. τύπος (με αλλαγή γένους σε ουδέτερο λόγω ομοηχίας) τού ελνστ. *ῥοδάνη* «νήμα, υφάδι, στριμμένη κλωστή» < αρχ. επίθ. *ῥοδανός* «απαλός, τρυφερός» (κυρ. στην ομηρική φρ. *ῥοδανὸς δονακεύς* «τρυφερό, ευλύγιστο καλάμι»), παράλλ. τύπος τού *ῥαδινός* «κομψός, ευλύγιστος» (βλ.λ.).

ροδαυγή → ρόδο

ροδέλα → ρόδα

ροδέλαιο → ρόδο

ρόδι
< μεσν. *ρόιδι* (με έκκρουση του ασθενέστερου /i/ από το ισχυρότερο /o/) < ελνστ. *ῥοΐδιον* (με αναβιβασμό τόνου και συνίζηση), υποκορ. τού αρχ. *ῥόα / ῥοά / ῥοιά*, πιθ. < **ῥοF-jά*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέω* (βλ.λ.). Η παραγωγή από το ρ. *ῥέω* εξηγείται με βάση τον άφθονο χυμό τού συγκεκριμένου καρπού ή τις καθαρτικές του ιδιότητες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροδ-ής
ροδ-ιά < *ρόδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

ρόδο
< αρχ. *ῥόδον* / (αιολ.) *βρόδον* (ήδη μυκ. επίθ. *wo-ro-de*: *ῥοδόεν*) < **Fρόδ-ον*, πιθ. ανατολ. δάνειο από το αρχ. περσ. **wṛda* (> περσ. *gul*, αρμεν. *vard*). Ανεξακρίβωτη παραμένει η σχέση με το συνώνυμο λατ. *rosa*, για το οποίο εικάζεται ότι προέρχεται από τον ίδιο αρχ. περσ. τύπο με τη μεσολάβηση τής Ετρουσκικής. Δεν τεκμηριώνεται οποιαδήποτε σύνδεση με τα αραβ. *warada* «ανθίζω», *waruda* «κοκκινίζω». Η αναγωγή τού αρχ. τοπωνυμίου *Ῥόδος* στο ουσ. *ῥόδον* δεν είναι απίθανη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροδάτος < μεσν. *ροδ-ᾶτος*
ροδίζω < ελνστ. *ῥοδ-ίζω*, αρχική σημ. «μοιάζω με ρόδο»
ρόδισ-μα < *ροδισ-* (*ροδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ρόδινος < αρχ. *ῥόδ-ινος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Στησίχορο]
ροδίτης < ελνστ. *ῥοδ-ίτης* (ενν. *οἶνος*) «κρασί με άρωμα ρόδου»
ροδώνας < ελνστ. *ῥοδ-ών, -ῶνος* «τόπος κατάφυτος με ρόδα».
ΣΥΝΘ. ροδ(ο)-: *ροδο-δάκτυλος* (αρχ.), *ροδο-δάφνη* (ελνστ.), *ροδό-δενδρο* (ελνστ.), *ροδό-χρους* (ελνστ.), *ροδό-σταμο* (μεσν.), *ροδό-κηπος* (λόγ. [1835]), *ροδο-πέταλο* (λόγ. [1889]), *ροδο-στέφανος* (λόγ. [1894]), *ροδο-χαράζω* (λόγ. [1895]), *ροδό-χρωμος* (λόγ. [1861]), *ροδο-κόκκινος, ροδο-μάγουλος, ροδό-νερο, ροδό-ξυλο, ροδό-τοπος – ροδ-άμυλο, ροδ-άνθη, ροδ-αυγή, ροδ-έλαιο* κ.ά.

ροδόσταμο «ροδόνερο»
< μεσν. *ροδόστα(γ)μα* (με απλοποίηση τού συμπλέγματος /γm/ > /m/) < αρχ. *ῥόδο(ν)* (βλ.λ.) + *στάγμα* < ρ. *στάζω* (βλ.λ.).

ροδόχρους «ρόδινος»
< ελνστ. *ῥοδόχρους (-οο-)* < αρχ. *ῥόδο(ν)* + *-χρο(ος)* < θ. *χρο-*, το οποίο απαντά στο ουσ. *χρώς, -ωτός /*

-οός «επιδερμίδα – το χρώμα τού (ανθρώπινου) δέρματος» (βλ.λ.).

ροδώνας → ρόδο

ροζ
< γαλλ. επίθ. *rose* < *rose* «ρόδο» < λατ. *rosa*.

ροζακί «ποικιλία σταφυλιού»
< τουρκ. *razaki* (με πιθ. επίδρ. τού ιταλ. *rosa* «ρόδο», λόγω τού χρώματος), ίσως < αραβ. *rāzaqī* (πβ. κ. περσ. *rāzik*), αν και ορισμένοι θεωρούν ότι ανάγεται στο υστλατ. επίθ. *rosaceus* «ρόδινος» (< λατ. *rosa* «ρόδο»). Ο παράλλ. τύπος *ραζακί* μαρτυρεί την άμεση τουρκ. προέλευσή του.

ροζάριο
< ιταλ. *rosario* «σειρά προσευχών – κομποσχοίνι για μέτρηση προσευχών (των Καθολικών)» < μεσν. λατ. *rosarium*, αρχική σημ. «γιρλάντα ρόδων με την οποία στεφάνωναν το άγαλμα τής Παρθένου Μαρίας», ουσιαστικοπ. ουδ. τού λατ. επιθ. *rosarius* «ρόδινος, τριανταφυλλένιος» (< *rosa* «ρόδο»).

ροζέ
< γαλλ. *rosé* (κυρ. στη φρ. *vin rosé* «κρασί ροζέ», λόγω τού χρώματος) < *rose* «ρόδο» < λατ. *rosa*.

ροζέτα «διακοσμητικό σε σχήμα ρόδου»
< ιταλ. *rosetta*, υποκορ. τού *rosa* «ρόδο» < λατ. *rosa*.

ροζιάζω → ρόζος

ροζμπίφ → ροσμπίφ

ρόζος
< αρχ. *ὄζος* «εξόγκωμα» (βλ.λ.), με παρασύνδεση προς το ουσ. *ρίζα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροζ-ιάζω
ρόζιασ-μα < *ροζιασ-* (*ροζιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ροζ-ιάρης < *ρόζ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κοκκαλ-ιάρης*, *ψειρ-ιάρης*
ροζιάρ-ικος < *ροζιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ροή
< αρχ. *ῥοή* (σε αρχ. επιγραφή: *ρHoFá*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Τ 1-2: *Ἠὼς μὲν κροκόπεπλος ἀπ' Ὠκεανοῖο ῥοάων ὄρνυθ'*] < **ῥoF-ā*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέω* (βλ.λ.).

ροΐ «είδος δοχείου»
< μεσν. *ρογίον* «δοχείο αποστακτήρα» (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού ημιφώνου *-γ-* [j]), υποκορ. τού αρχ. *ῥοή*.

ρόιδι → ρόδι

ρόιδο → ρόδι

ροίζος «κραδασμός από τη ροή τού αίματος μέσα από στενωμένη καρδιακή βαλβίδα»
< αρχ. *ῥοῖζος*, που δήλωνε τον παφλασμό τού κύματος και το σφύριγμα τού ανέμου. Ίσως συνδ. με το συνώνυμο *ῥοῖβδος* «σφύριγμα, θόρυβος» και εντάσσεται σε σειρά εκφραστ. όρων με παραγ. τέρμα *-δος*, πβ. αρχ. *κέλα-δος*, *ἄρα-δος*, *ὅμ-αδος*. Είναι πιθ. ότι *ῥοῖζος* < **ῥοῖσ-δος* ή **ῥοῖβ-joς*, αλλά δεν έχουν εντοπιστεί ομόρριζα σε άλλες γλώσσες.

ροκ
< αγγλ. *rock*, στη φρ. *rock and roll* / *rock 'n' roll* (> *ροκ-εν-ρόλ*) η οποία περιλαμβάνει τα ρ. *rock* «σείω – ταλαντεύομαι» και *roll* «κυλώ, περιστρέφω». Φαίνεται ότι η φρ. χρησιμοποιήθηκε πρώτα στις Η.Π.Α. το 1951 και αναφερόταν στις χορευτικές κινήσεις τού νέου είδους μουσικής, που βασίστηκε στην τεχνοτροπία των μελωδιών *rhythm and blues*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροκ-άς
ροκ-άδικο < *ροκ* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *δισκ-άδικο*
ροκ-ιά
ρόκερ < αγγλ. *rocker* < *rock* (βλ. ανωτέρω).

ρόκα[1] «υφαντουργικό εργαλείο»
μεσν. < ιταλ. *rocca* < γοτθ. *rukka*.

ρόκα[2] «είδος εδώδιμου φυτού»
μεσν. (που παρασυνδέθηκε προς το ουσ. *ρόκα*[1]) < παλ. ιταλ. *ruca* (σύγχρ. ιταλ. *ruchetta*) < λατ. *erūca (brassica)* «ερούκα (η κράμβη)».

ροκάνι «εργαλείο λειάνσεως ξύλου»
< μεσν. **ρουκάνι* (όπως προκύπτει από το μεσν. *ρουκανίζω*), με τροπή /u/ > /o/ (σπάνιο αντικωφωτικό φαινόμενο νοτίων ιδιωμάτων), < **ρυκάνιον*, υποκορ. τού ελνστ. *ῥυκάνη*, με παραγ. τέρμα *-άνη*, χαρακτηριστικό λέξεων που δηλώνουν εργαλεία (π.χ. *δρεπάνη*, *σκαπ-άνη*). Η λ. ανάγεται σε θ. *ῥυκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **reu-kh-* «σκάβω, σκαλίζω» (αν και απουσιάζει το προθεμ. *ὀ-*) || σανσκρ. *luñcati* «ξεριζώνω, αποσπώ, τραυώ», λατ. *runco* «σκαλίζω, ξεριζώνω» (> ιταλ. *roncare*, ισπ. *rozar*), αλβ. *rrah* «δέρνω – αποφλοιώνω, ξεφλουδίζω, αποψιλώνω» || αρχ. *ὀρύσσω* (< **ὀ-ρύχ-jω*, βλ.λ.). Βλ. κ. *διώρυγα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροκάν-α < *ροκάν(ι)* + παραγ. τέρμα *-α*
ροκαν-ίδι < *ροκάν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *βρισ-ίδι*, *στρωσ-ίδι*
ροκανίζω < μεσν. *ρουκαν-ίζω* < ελνστ. *ῥυκαν-ίζω* < *ῥυκάνη*
ροκάνισ-μα < *ροκανισ-* (*ροκανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ροκέ «κίνηση στο σκάκι»
< γαλλ. *roquer*, στη σημ. «κινώ τον πύργο», < *roc* «είδος μεγαλόσωμου πτηνού – πύργος (στο σκάκι)» < ισπ. *roque* < αραβ. *ruḫ* < περσ. *ruḫ*. Οι ιστορικές μαρτυρίες δείχνουν ότι το κομμάτι τού σκακιού που αποκαλούμε σήμερα *πύργο* (γαλλ. *roc*) αρχικώς παρίστανε ένα μεγαλόσωμο πτηνό (κατόπιν ελέφαντα) δίπλα σε ψηλότερό του πύργο.

ροκ-εν-ρόλ → ροκ

ρόκερ → ροκ

ροκοκό «αισθητικό ρεύμα τού 18ου αιώνα»
< γαλλ. *rococo*, παιγνιώδης πεποιημένος τύπος (με εκφραστ. επανάληψη), ο οποίος πλάστηκε (περίπου το 1825) στον κύκλο των καλλιτεχνικών εργαστηρίων, για να δηλώσει την τεχνοτροπία που μέχρι τότε ήταν γνωστή ως *(style) rocaille* και ίσως επηρεάστηκε μορφολογικά από τη λ. *baroque* «μπαρόκ». Η ίδια η λ. *rocaille* συναντάται κυρ. στον πληθ. *roquailles* «χαλίκια, ψηφίδες» και προέρχεται από παλ. γαλλ. *rocalle*, παράγωγο τού *roc* «βράχος» (σύγχρ. γαλλ. *roche*) < δημώδ. λατ. *rocca*, αγν. ετύμου.

ροκφόρ
< γαλλ. *Roquefort*, από τη φερώνυμη πόλη τής Ν. Γαλλίας (τοπωνύμιο *Roquefort-sur-Soulzon*), όπου παρασκευάστηκε και έγινε γνωστό το συγκεκριμένο είδος τυριού.

ρολάρω
μεταφορά τού ιταλ. *rollare* < γαλλ. *rouler* «κυλώ» < παλ. γαλλ. *roelle* «ροδέλα» (με επίδρ. τού υστλατ. ομορρίζου **rotulāre*) < υστλατ. *rotella*, υποκορ. τού λατ. *rota* «τροχός, ρόδα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρολάρισ-μα.

ρόλεϊ
< αγγλ. *rolley / roller* < ρ. *roll* «κυλώ» < παλ. γαλλ. *roller* < υστλατ. **rotulāre* < λατ. *rotula*, υποκορ. τού *rota* «τροχός, ρόδα».

ρολίστας → ρόλος

ρολό
< γαλλ. *rouleau* «κύλινδρος» (με επίδρ. τού εν μέρει συνωνύμου *ρόλος*) < παλ. γαλλ. *rollel*, υποκορ. τού ουσ. *rol(l)e* «ρόλος» (σύγχρ. γαλλ. *rôle*), για το οποίο βλ.λ. *ρόλος*.

ρολόι
< *ρολόγι* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ- [j], πβ. κ. *κατώγειον > κατώι, προσφάγιον > προσφάι*) < μεσν. **ὡρολόγιν* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὡ-*) < ελνστ. *ὡρολόγιον* < *ὡρο-* (< αρχ. *ὥρα*) + λεξ. επίθημα *-λόγιον* (από θέμα τού ρ. *λέγω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρολογ-άς
ρολογ-άδικο < *ρολόγ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *δισκ-άδικο*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ρολόι, ὡρολόγιον
Η ελνστ. λ. ***ὡρολόγιον*** αναφερόταν σε διάφορες συσκευές μετρήσεως τού χρόνου που είχαν επινοήσει ή χρησιμοποιήσει οι αρχαίοι. Γνωστά από τα κείμενα είναι το *σκιακὸν ὡρολόγιον*, το οποίο υπολόγιζε τη μετακίνηση τής σκιάς σε βαθμίδες (οπότε επρόκειτο για ηλιακό ρολόι), καθώς και το *ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον* «κλεψύδρα». Αργότερα ο λεξικογράφος Ησύχιος έδωσε τον εξής γενικό ορισμό: *ὡρολόγιον· ὄργανον ἐν ᾧ αἱ ὧραι μετροῦνται.*

ρόλος
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *rôle* < παλ. γαλλ. *rol(l)e* < υστλατ. *rotulus*, υποκορ. τού λατ. *rota* «τροχός, ρόδα».
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στη Γαλλική) «τυλιγμένο φύλλο περγαμηνής ή παπύρου (που περιέχει κατάλογο) – φύλλο επισήμου εγγράφου, γραμμένο και από τις δύο πλευρές (με συμβόλαιο, διορισμό σε θέση κ.λπ.)» ➝ «κείμενο θεατρικού έργου (τμήμα τού οποίου έπρεπε να αποστηθίσει ο ηθοποιός)» ➝ ήδη τον 12ο αι. (μτφ.) «αξίωμα, θέση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρολ-ίστας < *ρόλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*, πβ. κ. *ραλ-ίστας*.

ρομ «τσιγγάνος»
< τσιγγάν. *rom* «άνδρας, σύζυγος», πιθ. < σανσκρ. *raama* «σύζυγος – μαύρος» (υπάρχει επίσης αρχ. ινδική θεότητα με το όνομα *Raama*).

ρομανικός «λατινογενής (για σύγχρονη γλώσσα που προήλθε από τη Λατινική)»
λόγ. [1813], μεταφορά τού γαλλ. *roman* < παλ. γαλλ. *romanz* «(κείμενο) στη δημώδη λατινική / ρωμαϊκή γλώσσα (δηλ. όχι στην κλασική Λατινική)» < υστλατ. επίρρ. **romanice* «ρωμανιστί, στη δημώδη Λατινική», που ανάγεται στο λατ. *Rōmānus* «Ρωμαίος». Βλ. τα ομόρριζα *ρομαντικός, ρομάντζο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρομανιστής, μεταφορά τού ν.λατ. *romanista* < λατ. *Romanus* < *Roma*.

ρομάντζο
< ιταλ. *romanzo* < παλ. γαλλ. *romanz* «(κείμενο) στη δημώδη λατινική / ρομανική γλώσσα (δηλ. όχι στην κλασική Λατινική)» < υστλατ. επίρρ. **romanice* «ρωμανιστί, στη δημώδη Λατινική», που ανάγεται στο λατ. *Rōmānus* «Ρωμαίος». Βλ. τα ομόρριζα *ρομανικός, ρομαντικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ρομάντζο
Η παλαιά γαλλική λ. *romanz* δήλωνε ήδη τον 12ο

αιώνα κείμενο γραμμένο «στη δημώδη λατινική γλώσσα (πρωτορομανική)», κατ' αντιδιαστολή προς την κλασική Λατινική, για την οποία χρησιμοποιούσαν τη λ. *latin* (πβ. τη διάκριση που γινόταν σε παλαιότερα κείμενα, π.χ. τού Κοραή τον 18ο αιώνα, μεταξύ των όρων *Ελληνικά* «αρχαία Ελληνική» και *Ρωμαίικα* «δημώδης Ελληνική»). Ήδη τον 13ο αιώνα η λέξη χρησιμοποιείται στη Γαλλική και την Ιταλική, για να δηλώσει ευρύτερη σύνθεση στη λαϊκή γλώσσα (αρχικά ποιητική, κατόπιν και πεζογραφική), η οποία είχε συχνό περιπετειώδες περιεχόμενο ή αφηγείτο ιστορίες αγάπης (πβ. τη φράση τού Ιταλού ποιητή Δάντη: *versi d'amore e prose di romanzi*).

ρομαντικός
λόγ. [1829], μεταφορά τού γαλλ. *romantique* < αγγλ. *romantic* < παλ. γαλλ. *roma(u)nt* «(σχετικός ή εκφρασμένος) με τη δημώδη λατινική γλώσσα (πρωτορομανική)» < υστλατ. επίρρ. **romanice* «ρομανιστί, στη δημώδη Λατινική», που ανάγεται στο λατ. *Rōmānus* «Ρωμαίος». Βλ. τα ομόρριζα *ρομανικός, ρομάντζο.* Από τον 17ο αι. η λ. αναφερόταν επίσης στον τρόπο και στο ύφος των λαϊκών μυθιστορημάτων (ή *ρομάντζων*) και έφθασε να περιγράφει επίσης τοπία, εικόνες και κείμενα, απέκτησε δε τη σημασία «ευαίσθητος, συναισθηματικός, τρυφερός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρομαντ-ισμός, λόγ. [1829], μεταφορά τού γαλλ. *romantisme.*

ρομβία «λατέρνα»
εσφαλμ. ανάγνωση τής ιταλ. εμπορικής ονομασίας *ROMBIA* (ορθή προφορά [pómbia]), τού εργοστασίου που κατασκεύαζε λατέρνες. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λατέρνα.*

ρόμβος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ρόμβος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Πίνδαρο], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ρέμβομαι* «τριγυρίζω, περιπλανώμαι» (απαντά ως ελνστ., βλ. κ. *ρεμβάζω*), εκφραστ. λ., ίσως < Ι.Ε. **wre-m-b-* «κυκλώνω, περιστρέφω, γυρίζω», που θα μπορούσε να αναχθεί στη ρίζα **wer-b-* «κάμπτω, λυγίζω – βέργα» και, επομένως, να συνδεθεί με τις αρχ. λ. *ῥάβ-δος, ῥαπ-ίζω, ῥάμ-φος* (βλ.λ.). Πιο πρόσφατα έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι η ειδική γεωμετρική σημασία τού μη ορθογωνίου παραλληλογράμμου οφείλεται σε επίδρ. τού σημιτ. *rub'u* «τετραμερής, τέταρτος» (< αριθμητ. *'arba* «τέσσερα») και έτσι εξηγείται η μεταγενέστερη εμφάνισή της.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ξύλινο αντικείμενο με τρύπα στη μέση, το οποίο περιέστρεφαν με υπόκωφο ήχο γύρω από σχοινί ή χορδή (εν χρήσει στη λατρεία τής Ρέας και τού Διονύσου)» → αρχ. σημ. «μη ορθογώνιο παραλληλόγραμμο με ίσες πλευρές» (πρωτοαπαντά στον Αριστοτέλη, *Μηχαν.* 855a: *ὅσῳ γὰρ ἂν ὀξύτερος γένηται ὁ ῥόμβος, ἡ μὲν διάμετρος ἡ ἐλάττων γίνεται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρομβ-ικός, λόγ. [1886]
ρομβοειδής < αρχ. *ῥομβο-ειδής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

ρόμπα
< ιταλ. *roba* < γαλλ. *robe*, αρχική σημ. «ένδυμα, ρουχισμός (που αρπάζεται ως λεία ή μένει λάφυρο για τους νικητές)», < παλ. δυτ. γερμ. **rauba-* «λεία, λάφυρο», από όπου διάφορες λ. με σημ. «ληστεύω», π.χ. γερμ. *rauben*, αγγλ. *rob*, γαλλ. *(dé)rober.* Η γαλλ. λ. *robe* σήμαινε «ρουχισμός» και κατόπιν πέρασε στη σημ. «μονοκόμματο ένδυμα, συνήθως πολυτελές, που ράβεται από το ίδιο ύφασμα», για να περιοριστεί στο «γυναικείο ένδυμα για όλο το σώμα».

ρομπότ
< γαλλ. *robot* (οπτικό δάνειο) < τσεχ. νεολογισμός *robot* < *robota* «εργασία». Τη λέξη επινόησε ο Τσέχος συγγραφέας Karel Capek (1890-1938), ο οποίος τη χρησιμοποίησε στο μυθιστόρημά του *Rossum's Universal Robots* (1921), για να δηλώσει ανθρωπόμορφες αυτοματοποιημένες κατασκευές που προσέφεραν εργασία στα εργοστάσια και παράγονταν από την εταιρεία R.U.R.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρομποτ-ική, μεταφορά τού αγγλ. *robotics.*

ρομφαία «μεγάλο δίκοπο σπαθί»
< ελνστ. *ῥομφαία*, που ίσως παρουσιάζει όμοιο μορφολ. σχηματισμό με τα αρχ. *αὐλ-αία, θυρ-αία, κορυφ-αία*, δηλ. ουσιαστικοποίηση θηλ. επιθέτων. Έχει διατυπωθεί η υποθ. ότι προέρχεται από ουσ. **ῥομφή* «καμπύλη – αγκίστρι» και επομένως συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ῥομφεῖς· ἱμάντες, οἷς ῥάπτεται τὰ ὑποδήματα*, καθώς και με τη λ. *ῥάμφος* (βλ.λ.). Κατ' άλλη εκδοχή, πρόκειται για δάνειο από τον σημιτ. τύπο *h(u)rubbi* «σπαθί», πράγμα που ενισχύεται από την ευρεία παρουσία τής λ. στην Π.Δ. και στην Κ.Δ.

ροντάρω
μεταφορά τού ιταλ. *rodare* «προσαρμόζω – θέτω μηχανή σε λειτουργία για πρώτη φορά, στρώνω μηχανή» < γαλλ. *roder* < λατ. *rodere* «τρώγω, κατατρώγω». Η ιταλ. λέξη είχε αρχικώς την τεχνική σημ. «λιμάρω (κομμάτι μετάλλου)» και κατόπιν «πρωτοχρησιμοποιώ μηχανή».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροντάρισ-μα.

ροντέο «αγώνισμα ιππεύσεως άγριου αλόγου»
< αγγλοαμερ. *rodeo* < ισπ. (Μεξικού) *rodeo* «περιφραγμένος κυκλικός χώρος για μαρκάρισμα και εξημέρωση ζώων (κυρ. αγρίων αλόγων και ταύρων)» < ρ. *rodear / rodar* «περικυκλώνω» < λατ. *rotāre* «κυκλώνω – στρίβω κυκλικά» < *rota* «τροχός, ρόδα».

ρόντο «φόρμα επαναλαμβανόμενης μελωδίας»
< ιταλ. *rondo* < γαλλ. *rondeau*, αρχική σημ. «μικρός κύκλος» (μτφ. «κυκλικός χορός – ποίημα με επαναλαμβανόμενους στίχους και ομοιοκαταληξία»), < παλ. γαλλ. *rondel*, υποκορ. τού *rond* «κύκλος» < *reont* < δημώδ. λατ. **retundus* < λατ. *rotundus* «κυκλικός» (βλ.λ. *ροτόντα*).

ροο- → ρέω

ροοστάτης → ρεοστάτης

ρόπαλο
< αρχ. *ῥόπαλον* [ήδη ομηρικό] < θ. *ῥοπ-* (με επίθημα -*αλο*-, πβ. κ. αρχ. *κρότ-αλον, πέτ-αλον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέπω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ροπαλ-ιά.
ΣΥΝΘ. ροπαλο-φόρος (μεσν., πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ.* 1.434: *σημείωσαι δὲ καὶ ὡς οὐ μόνον Ἡρακλῆς ῥοπαλοφόρος ἱστόρηται*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
ρόπαλο
Τη λ. ***ῥόπαλον*** τη βρίσκουμε ήδη στον Όμηρο. Διαβάζουμε στην *Ιλιάδα*: *οἳ δέ τε παῖδες τύπτουσιν ῥοπάλοισι*, δηλ. τα παιδιά χτυπούν με ρόπαλα, ξύλινα ραβδιά (αναφέρεται σε γάιδαρο που έχει μπει στο χωράφι)· επίσης στην *Οδύσσεια*: *δὸς δέ μοι, εἴ ποθί τοι ῥόπαλον τετμημένον ἐστί, σκηρίπτεσθ', ἐπεὶ ἦ φατ' ἀρισφαλέ' ἔμμεναι οὐδόν*, δηλ. δώσε μου ένα ραβδί για να στηρίζομαι, επειδή ο δρόμος είναι ολισθηρός και επικίνδυνος. Τα παραπάνω παραθέματα μαρτυρούν ότι η λ. δήλωνε γενικά ξύλινη ράβδο για ποικίλες χρήσεις. Η εικόνα που έχουμε σήμερα για το ρόπαλο, συνήθως πιο στενό στη λαβή και πιο φαρδύ στην άλλη άκρη, τυποποιείται με αρχ. απεικονίσεις και ιδιαίτερα με την απεικόνιση τού Ηρακλή με το ρόπαλο (*ροπαλοφόρος Ηρακλής*). Η λ. δήλωσε ακόμη ένα ξύλινο πολεμικό όπλο, εξ ου και η λ. ***ροπαλομάχος*** «αυτός που μάχεται με ρόπαλο», ένα όπλο κυνηγετικό, αλλά και το ανδρικό μόριο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αριστοφάνης στη *Λυσιστράτη* χρησιμοποιεί τη λ. ***ροπαλισμός*** με τη σημασία «στύση»: *Ἀλλ' ἤνπερ ὅ τε γλυκύθυμος Ἔρως χἠ Κυπρογένει' Ἀφροδίτη ἵμερον ἡμῶν κατὰ τῶν κόλπων καὶ τῶν μηρῶν καταπνεύσῃ, κᾆτ' ἐντέξῃ τέτανον τερπνὸν τοῖς ἀνδράσι καὶ ῥοπαλισμούς (...)!* Η λ. ετυμολογικά προέρχεται από το θέμα *ροπ-* τού ρήματος ***ῥέπω***, είναι δηλ. ομόρριζη των λ. ***ῥοπή*** και ***ῥόπτρον*** (στον Ξενοφώντα, μάλιστα, συναντούμε τη λ. *ῥόπαλον* με τη σημασία «ρόπτρο»).

ροπή
< αρχ. *ῥοπή* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο], αρχική σημ. «κλίση τής πλάστιγγας (από άνισα βάρη)» < θ. *ῥοπ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέπω* (βλ.λ.). *ρόπαλο*.

ρόπτρο «μεταλλικό αντικείμενο για κρούση τής θύρας»
< αρχ. *ῥόπτρον* (με παραγ. τέρμα -*τρο*-, πβ. κ. αρχ. *πλῆκ-τρον, κλεῖσ-τρον*) < θ. *ῥοπ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέπω* (βλ.λ.). *ρόπαλο*.

ροσμαρί «δεντρολίβανο»
< βεν. *rosmarin* (ιταλ. *rosmarino*) < υστλατ. *rosmarīnu(m)* < λατ. *ros marīnus* «θαλασσινή δροσιά, φυτό τής θάλασσας – δεντρολίβανο» (κατ' αντιδιαστολή προς το *ros terrae* «δροσιά τής ξηράς»). Ας σημειωθεί ότι ήδη την ελνστ. εποχή απαντά σποραδικά ο τύπος *ῥωσμαρῖνον* και *ῥωσμαρῖνος (ἡ)*, που ερμηνεύεται *λιβανωτίς*. Εντούτοις ο τύπος δεν διασώθηκε στα μεσαιωνικά κείμενα. Στη Νέα Ελληνική μαρτυρείται επίσης η λ. *δυοσμαρίνι*, παρετυμολογημένη προς το ουσ. *δυόσμος*.

ροσμπίφ
< γαλλ. *rosbif* < αγγλ. *roast beef* «ψητό βοδινό».

ροσόλι «λικέρ με άρωμα τριαντάφυλλου»
< ιταλ. *rosoli*, πληθ. τού *rosolio* < γαλλ. *rossolis*, πιθ. < μεσν. λατ. *ros solis* «δροσιά από τον ήλιο, σκιά» ή, κατ' άλλη άποψη, < μεσν. λατ. *rosa olei* «ροδέλαιο».

ρότα «πορεία πλοίου»
< ιταλ. *rotta* < δημώδ. λατ. *(via[m]) rupta(m)* «ανοιγμένος (δρόμος)» (κυρ. για δρόμους που ανοίχτηκαν μέσα από δάσος), μτχ. τύπος τού λατ. *rumpo* «διαρρηγνύω, διασπώ, εκκόπτω». Την ίδια προέλευση έχει επίσης η αντίστοιχη γαλλ. λ. *route* «οδός».

ροταριανός
μεταφορά τού αγγλ. *Rotarian* < *Rotary (Club)* «Ροταριανή (Λέσχη)», που πλάστηκε με βάση το επίθ. *rotary* «κυκλικός – εκ περιτροπής» (< μεσν. λατ. *rotarius* < λατ. *rota* «τροχός»).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ροταριανός
Η *Ροταριανή Λέσχη* ιδρύθηκε το 1905 στις Η.Π.Α. και είχε σύμβολο τον τροχό, επειδή περιελάμβανε μέλη από κάθε επαγγελματικό ή κοινωνικό χώρο και οργάνωνε εκ περιτροπής (in rotation) συναντήσεις για κάθε τομέα ενδιαφέροντος.

ροτόντα «κυκλικό κτήριο με θόλο – στρογγυλό τραπέζι ή τραπεζομάντηλο»
< ιταλ. *rotonda*, αρχικώς ονομασία τού ναού *Santa Maria la Rotonda* (στη Ρώμη), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *rotondo* «κυκλικός» < λατ. *rotundus*, που ανάγεται στη λ. *rota* «τροχός – κύκλος».

ρότορας «δρομέας ηλεκτρικής μηχανής»
μεταφορά τού αγγλ. *rotor*, που αποτελεί συγκεκομμ. τύπο τού όρου *rotator* «στροφέας», ο οποίος πλά-

στηκε με βάση το υστλατ. *rotator, -ōris* < λατ. *rotāre* «κυκλώνω, στρέφω» < *rota* «τροχός – κύκλος».

ρουά
< γαλλ. *roi* «βασιλιάς» < παλ. γαλλ. *rei* < λατ. *regem*, αιτ. πτώση τού ουσ. *rex, -gis*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε ως σκακιστικός όρος, για να δηλώσει την απειλή προς τον βασιλιά (πβ. κ. *σαχ*).

ρούβλι «το νόμισμα τής Ρωσίας»
μεταφορά τού ρωσ. *rubl'* < παλ. ρωσ. *rubli* «κούτσουρο», ίσως < ρ. *rubiti* «κόβω, πελεκώ», αν υποτεθεί ότι το νόμισμα κοβόταν απο αργυρή πλάκα ή επειδή αντιπροσώπευε τμήμα τής αξίας τού *grivna*, παλαιότερης νομισματικής μονάδας τής Ρωσικής Αυτοκρατορίας (προ τού 15ου αι.).

ρούγα «δρόμος»
μεσν. (επίσης όψιμο ελνστ. *ρούα*) < λατ. *ruga* «ρυτίδα, ζάρα», αργότερα (μτφ.) «δρόμος με στροφές, πλαισιωμένος από κατοικίες».

ρουζ
< γαλλ. *rouge* «κόκκινος» < λατ. *rubeus*.

ρουθήνιο «σπάνιο μεταλλικό στοιχείο»
μεταφορά τού ν.λατ. *ruthenium* < μεσν. λατ. *Ruthenia* «Ρουθηνία», περιοχή τής Δ. Ουκρανίας, στην οποία ανακαλύφθηκε το φερώνυμο χημ. στοιχείο το 1828.

ρουθούνι
< μεσν. *ρουθούνι(ν)* (με τροπή *-ώνι(ον)* > *-οῦνι* κατ' επίδραση τού /n/ και κατόπιν αφομοίωση /o/ – /u/ > /u/ – /u/) < *ρωθώνιον*, υποκορ. τού ελνστ. *ρώθων, -νος* (κυρ. πληθ. *ρώθωνες*), το οποίο παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-ων*, σύνηθες σε όρους που δηλώνουν μέρη τού σώματος (π.χ. αρχ. *πώγ-ων* «πιγούνι», *σιαγ-ών*). Η ετυμολ. αρχή παραμένει αβέβαιη· εικάζεται ότι συνδ. με το αρχ. ουσ. *ρόθος* «θόρυβος», αν εννοηθεί «θόρυβος από το φύσημα τής μύτης». Πβ. κ. *μύτη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουθουν-ίζω
ρουθούνισ-μα < *ρουθουνισ-* (*ρουθουνίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρουκέτα
< βεν. *rocheta* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/), υποκορ. τού *roca* «υφαντουργική ράβδος, ρόκα» (η σημ. «βλήμα» οφείλεται στην ομοιότητα τού σχήματος) < γοτθ. *rukka*.
ΣΥΝΘ. ρουκετο-βόλος.

ρουλεμάν «κυλισιοτριβέας μηχανής»
< γαλλ. *roulement*, αρχική σημ. «περιστροφική κίνηση», < ρ. *rouler* «κυλώ» < παλ. γαλλ. *roelle* «ροδέλα» (με επίδρ. τού ομορρίζου υστλατ. **rotulāre*) < υστλατ. *rotella*, υποκορ. τού λατ. *rota* «τροχός, ρόδα».

ρουλέτα
μεταφορά τού γαλλ. *roulette*, υποκορ. τού *rouelle* «μικρός τροχός, ροδέλα» < παλ. γαλλ. *roelle* «ροδέλα» (με επίδρ. τού ομορρίζου υστλατ. **rotulāre*) < υστλατ. *rotella*, υποκορ. τού λατ. *rota* «τροχός, ρόδα».

ρουμάνι «δάσος, λόγγος»
μεταφορά τού τουρκ. *orman* (με μετάθεση τού /r/ και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /m/) < *or* «δάσος».

Ρουμανία
λόγ. [1890], μεταφορά τού γαλλ. *Roumanie* < ρουμ. *România* < λατ. *Romania* «Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία» (πβ. ελνστ. *Ῥωμανία*), ειδικότ. «περιοχή Ρωμαίων αποίκων στη Δακία», < *Romani* «Ρωμαίοι άποικοι στη Δακία και τη Δαλματία» (ελνστ. *Ῥωμᾶνοι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρωμανία, Ρούμελη, Ρωμιός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουμαν-ικός, λόγ. [1891], < *Ρουμάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

Ρούμελη
< τουρκ. *Rumeli* «η χώρα των Ρωμιών» (αρχικώς «η ευρωπαϊκή Τουρκία, Ανατολική Θράκη») < *Rum* «Ρωμιός, χριστιανός» < αραβ. *Rūmī* < μεσν. *Ρωμιός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Ρουμελ-ιώτης < *Ρούμελ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*
ρουμελιώτ-ικος < *Ρουμελιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Ρούμελη
Το σημερινό γεωγραφικό διαμέρισμα τού ελληνικού κράτους που ονομάζεται επίσημα ***Στερεά Ελλάδα*** είναι επίσης γνωστό ως ***Ρούμελη*** και οι καταγόμενοι από αυτήν ***Ρουμελιώτες***. Η λ. *Ρούμελη* είναι τουρκική και σημαίνει «η χώρα των Ρωμιών», δηλ. των Ρωμαίων, αυτών που οι ιστορικοί άρχισαν να αποκαλούν από τον 16ο αιώνα και μετά Βυζαντινούς (βλ. σχετικά στο λ. *Ρωμιός*). Καθ' όλη τη διάρκεια τής Τουρκοκρατίας και μέχρι την ίδρυση τού ελληνικού κράτους το 1830, *Ρούμελη* ονομαζόταν το τμήμα τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που περιελάμβανε όλη τη Βαλκανική Χερσόνησο, εκτός από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες, καθώς και κάποια νησιά τού Αιγαίου και την Κύπρο. Η ονομασία *Ρούμελη* στη γεωγραφική περιοχή τής Στερεάς Ελλάδας απαντά από το 1821.
Η ονομασία *Ρούμελη* φαίνεται ότι λειτουργούσε για τους Οθωμανούς και ως γεωγραφικός προσδιορισμός, δοθέντος ότι οι *Ρωμαίοι / Ρωμιοί* και οι τόποι τους βρίσκονταν πάντα στα δυτικά τους, αφού οι ίδιοι έρχονταν από την Ανατολή και επεκτείνονταν προς τη Δύση. Ως αποτέλεσμα, το όνομα *Ρούμελη* χρησιμοποιήθηκε σε διάφορα οθωμανικά τοπωνύμια με τη σημασία «σχετικός με τη Δύση, δυ-

τικός», π.χ. *Ρούμελη-Φενέρ* «Φανάρι / Φάρος τής Δύσης», στην είσοδο τού Βοσπόρου· *Ρούμελη-Καβάκ*, προάστιο τής Πόλης στην ευρωπαϊκή ακτή τού Βοσπόρου· *Ρούμελη-Χισάρ* «Φρούριο τής Δύσης», στην ευρωπαϊκή ακτή τού Βοσπόρου κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρωμυλία, Ρωμανία.*

ρούμι
μεταφορά τού ιταλ. *rum* < αγγλ. *rum*, συγκεκομμ. τύπος τής λ. *rumbuillon*, με β΄ συνθ. πιθ. τη γαλλ. λ. *bouillon* «φυσαλλίδα». Το α΄ συνθ. *rum-* είναι αγν. ετύμου.

ρούμπα «κουβανέζικος χορός»
< αγγλ. *rumba* < ισπ. (Κούβας) *rumba*, πιθ. ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *rumbo* «οχλοβοή, πάταγος».

ρουμπαγιάτ «τετράστιχο περσικό ποίημα»
< περσ. *rubaiyat* < αραβ. *rubaiyah*, πληθ. τού *rubay'i* «τετραμερής», λ. που ανάγεται στο αριθμητ. *arba'a* «τέσσερα».

ρουμπινές «στρόφιγγα βρύσης»
μεταφορά τού γαλλ. *robinet* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /b/), υποκορ. τού ον. *Robin*, με το οποίο αποκαλούσαν χαϊδευτικά τα πρόβατα και σκωπτικά τον αργόστροφο άνθρωπο (παραλλαγή τού κύρ. ον. *Robert*). Η σημερινή σημασία οφείλεται στο γεγονός ότι αρχικά οι στρόφιγγες είχαν σχήμα που έμοιαζε με κεφάλι προβάτου.

ρουμπίνι «ερυθρόχρωμος πολύτιμος λίθος»
< ιταλ. *rubini*, πληθ. τού *rubino* < μεσν. λατ. *rubinus* < λατ. *rubeus* «κόκκινος, ερυθρός».

ρούμπος «ανεμολόγιο – βαθμός σε παιδικά παιχνίδια»
αντιδάν., < ιταλ. *rombo* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /m/) < λατ. *r(h)ombus* «σβούρα» < αρχ. *ῥόμβος* (βλ.λ.), που αρχικά σήμαινε «ξύλινο αντικείμενο με τρύπα στη μέση, το οποίο περιέστρεφαν με υπόκωφο ήχο γύρω από σχοινί ή χορδή (εν χρήσει στη λατρεία τής Ρέας και τού Διονύσου)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουμπώνω < μεσν. **ρομβ-ώνω* «μαγεύω ρίχνοντας ή περιστρέφοντας ρόμβους» < ελνστ. *ῥομβ-ῶ (-όω)* < αρχ. *ῥόμβος*
ρούμπω-μα < *ρουμπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ρουμπρίκα «τακτικό άρθρο (στήλη) σε έντυπο – διακοσμητικό σχέδιο στα ενδιάμεσα των κεφαλαίων βιβλίου»
< ιταλ. *rubrica*, αρχική σημ. «κόκκινη ώχρα, επιγραφή με κόκκινο μελάνι», < λατ. *rubrica (terra)* «κοκκινόχωμα – τίτλος νόμου γραμμένος με κόκκινο χρώμα», ουσιαστικοπ. θηλ. που ανάγεται στο επίθ. *ruber* «ερυθρός, κόκκινος».

ρουμπώνω → ρούμπος

ρούνοι «σημεία γραφής βορειογερμανικών φύλων»
μεταφορά τού γερμ. *Rune(n)* < παλ. σκανδ. *rún* «μυστική (γραφή)», που ανάγεται σε αρχ. γερμ. **rūnō-* «μυστικό, μυστήριο» (> γερμ. *raunen* «ψιθυρίζω») ή, κατ' άλλη άποψη, σε Ι.Ε. **reu-ə-* «σκάβω, ορύσσω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουν-ικός, λόγ. [1857].

ρουπάκι «είδος βαλανιδιάς»
< μεσν. *ρωπάκιον*, υποκορ. τού *ῥῶπαξ, -ακος*, που αποτελεί παράλλ. τύπο τού ελνστ. *ῥωπάς, -άδος* < αρχ. *ῥώψ* (ήδη ομηρικός ο πληθ. *ῥῶπες*), λ. ερμηνευόμενη από τον λεξικογράφο Ησύχιο ως *βοτάνη ἁπαλή*. Οι εικασίες για σύνδ. με τα αρχ. *ῥαπίζω, ῥάβδος, ῥάμνος* δεν έχουν επαληθευτεί. Πρόκειται πιθ. για προελλην. όρο.

ρούπι «παλαιά μονάδα μήκους»
< τουρκ. *rup* < αραβ. *rub* «το 1/8 τού πήχεως».

ρουπία «νομισματική μονάδα χωρών τής Ασίας»
μεταφορά τού αγγλ. *roupee* < χίντι *rupya* «ασημένιο νόμισμα» < σανσκρ. *rūpya-* «σφυρήλατος άργυρος».

ρους «ροή υγρού»
< αρχ. *ῥοῦς (-όο-)* [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ε 327: *τὴν δ' ἐφόρει μέγα κῦμα κατὰ ῥόον ἔνθα καὶ ἔνθα*] < *ῥόϜ-ος* (ήδη στην αρχ. κυπρ. διάλεκτο), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. -ρρους (το διπλό *-ρ-* οφείλεται σε κανόνα διπλασιασμού για τα αρχ. και λόγ. σύνθετα, βλ. *-ρρ-* συμφωνικό σύμπλεγμα): *ανά-ρρους, κατά-ρρους*.

ρούσος «κοκκινωπός – ξανθοκόκκινος»
< ελνστ. *ῥούσιος* (ήδη ως κύρ. όν. *'Ροῦσ(σ)ος*) < λατ. *russ(e)us* «κοκκινωπός, ξανθός».

ρουστίκ «χωριάτικος»
< γαλλ. *rustique* < λατ. *rusticus* «χωρικός, χωριάτης – αγροτικός» (που χρησιμοποιήθηκε με μειωτικό χαρακτήρα και σημ. «απλοϊκός, ανεπιτήδευτος»), παράγωγο τού ουσ. *rūs, rūris* «αγρός».

ρουσφέτι «χαριστική πράξη, εκδούλευση»
< τουρκ. *rüşvet* < αραβ. *rišwat*.
ΣΥΝΘ. ρουσφετο-: *ρουσφετο-λογία* (λόγ. [1892]), *ρουσφετο-λογώ* (λόγ. [1895]), *ρουσφετο-λόγος* (λόγ. [1816]), *ρουσφετο-λογικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ρουσφέτι, δωροδοκία

Η ***δωροδοκία*** λέγεται στα Τουρκικά ***rüşvet*** και προέρχεται από τα Αραβικά (*rišwat*). Είναι γνωστό ότι η πρακτική τού ρουσφετιού στην πολιτική ζωή των Ελλήνων είναι πολύ παλιά και ισχυρή. Ήδη το 1816, δηλ. πριν από την ίδρυση τού ανεξάρτητου

ελληνικού κράτους, ο Κουμανούδης καταγράφει τη λ. ***ρουσφετολόγος***, για να ακολουθήσουν αργότερα οι λ. ***ρουσφετολογία*** και ***ρουσφετολογώ***. Αυτό σημαίνει ότι η λέξη, όχι απλώς είχε εισέλθει στη γλώσσα μας από τα χρόνια τής Τουρκοκρατίας, αλλά και είχε ήδη αποκτήσει σημαντική θέση στη γλωσσική πραγματικότητα των Ελλήνων.
Από τη σημασία τής δωροδοκίας γενικά η λ. περιορίστηκε στα καθ' ημάς πράγματα, στην εξυπηρέτηση που ζητεί ο πολίτης από πολιτικό ή από αξιωματούχο τής διοίκησης. Έτσι η *δωροδοκία* (από το ***δωροδοκῶ*** < *δῶρον* + *-δοκῶ* < *δέχομαι*) έμεινε κυρίως ως νομικός όρος και δηλώνει την αξιόποινη πράξη που τελεί κάποιος δεχόμενος κάθε είδους δώρο, προκειμένου να κάνει ή να παραλείψει κάτι προς όφελος άλλου, ενώ το *ρουσφέτι* εξελίχθηκε σε λαϊκό εκφραστικό όρο, ο οποίος δηλώνει εμφατικά μια παθολογική πρακτική τού δημόσιου βίου μας, την εξυπηρέτηση που επιζητεί ο πολίτης με αντάλλαγμα –συνήθως– το πολυτιμότερο δώρο: την ψήφο του.

ρουτίνα
μεταφορά τού γαλλ. *routine*, αρχική σημ. «πολυσύχναστος δρόμος – (μτφ.) πράξη μηχανικά επαναλαμβανόμενη», < *route* «δρόμος, οδός» < δημώδ. λατ. *(via(m)) rupta(m)* «ανοιγμένος (δρόμος)» (βλ.λ. *ρότα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουτινιάρ-ικος, μεταφορά τού γαλλ. *routinier* < *routine* (βλ. ανωτέρω).

ρουφήχτρα → ρουφώ

ρουφιάνος «καταδότης»
< ιταλ. *ruffiano*, αρχική σημ. «προξενητής – (κακόσ.) προαγωγός, μαστροπός», ίσως < παλ. ιταλ. *roffia* «βρομιά, μόλυνση» (< παλ. άνω γερμ. *hruf* «εσχάρα») ή, κατ' άλλη άποψη, < υστλατ. *rufulus*, υποκορ. τού λατ. *rufus* «κόκκινος» (άλλος τύπος τού κλασικού *rubeus*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουφιαν-εύω < *ρουφιάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
ρουφιαν-ιά < *ρουφιάν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

ρουφώ
< μεσν. *ρουφῶ* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/) < αρχ. *ῥοφῶ (-έω)* < θ. *ῥοφ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sr-ebh-* «ρουφώ, (κατα)πίνω» || λιθ. *surbiù*, αρμεν. *arbi* «ήπια», λατ. *sorbeo* «ρουφώ, καταπίνω» (> ισπ. *sorber*, γαλλ. σύνθ. *(ab)sorber* «απορροφώ»), αλβ. *gjerb* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρούφηγ-μα < *ρουφηκ- (ρούφηξα)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ρουφηξ-ιά < *ρουφηκ- (ρούφηξα)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *αλλαξ-ιά*
ρουφηχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *ρουφηκ- (ρούφηξα)* + παραγ. τέρμα *-τός*
ρουφήχ-τρα «(σε θάλασσα, ποταμό κ.λπ.) δίνη» < *ρουφηκ- (ρούφηξα)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *καύ-τρα, τσούχ-τρα*
ρόφημα < αρχ. *ῥόφη-μα* «πυκνή και ρευστή τροφή, πολτώδης ζωμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ῥοφῶ (-έω)*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
-(ρ)ροφώ
Ο αρχ. τύπος *ῥοφῶ* διατηρείται σε σύνθετα ρήματα, όπου ο αρχικός φθόγγος ενίοτε εμφανίζεται διπλασιασμένος *(-ρρ-)*, αν προηγείται βραχύ φωνήεν, σύμφωνα με κανόνα για τα αρχαία και λόγια σύνθετα τής Ελληνικής. Παραδείγματα: ***ανα-ρροφώ*** *(αναρρόφηση)*, ***απο-ρροφώ*** *(απορρόφηση, απορροφητήρας)*, ***προσ-ροφώ*** *(προσρόφηση)*.

ρούχο
< μεσν. *ροῦχον* < σλαβ. *ruho*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρουχ-αλάκι < *ρούχ(ο)* + υποκορ. επίθημα *-αλάκι*, πβ. κ. *βουν-αλάκι*
ρουχ-ισμός < *ρούχ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, πβ. κ. *ιματ-ισμός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
ρούχο, ένδυμα, ιμάτιο, φόρεμα, σκουτί
Από το αρχ. ***ἐνδύ-ω*** προήλθε το ***ἔνδυ-μα***, αλλά και το νεοελληνικό ***ντύνω*** με διάφορες φωνολογικές μεταβολές. Το *ἔνδυμα* δήλωσε οτιδήποτε ενδύεται κανείς, οτιδήποτε φοράει. Το σύνολο των ενδυμάτων δήλωσε η λ. ***ἐνδυμασία***, που πρωτοαπαντά τα μεσαιωνικά χρόνια.
Το ρ. ***φορῶ (-έω)***, ήδη ομηρικό, προερχόμενο από το ρ. ***φέρω***, έδωσε το αρχ. ***φόρη-μα***, από όπου προήλθε το ελληνιστικό ***φόρεμα*** (η αρχική σημασία του δήλωνε κάθε ένδυμα που φορά κανείς και όχι μόνο το γυναικείο μακρύ ένδυμα, όπως σήμερα). Από το ελνστ. ***φόρε-σις*** «ντύσιμο, ένδυση» προήλθε το μεσαιωνικό ***φορεσ-ία***, από το οποίο με συνίζηση έχουμε το νεοελληνικό ***φορεσιά***.
Οι αρχαίοι είχαν επίσης το ρ. ***ἕννυμι*** (< *ἕσ-νυ-μι*), που σήμαινε επίσης «ντύνω». Από το θέμα *εσ-* τού ρ. *ἕννυμι* προήλθε τόσο η αρχ. λ. ***ἐσ-θής, -ῆτος*** (νεοελληνικό ***εσθήτα***), όσο και το σύνθετο ***ἀμφί-εσ-ις***. Από το ίδιο θέμα με την κατάληξη *-μα* προήλθε το αρχ. ουδέτερο ουσιαστικό ***εἷμα, -ατος***, που σήμαινε «(εξωτερικό) ένδυμα», και από αυτό το αρχ. ***εἱμάτιον*** ή ***ἱμάτιον***. Η λ. *ἱμάτιον* δήλωνε το εξωτερικό ένδυμα, τον μανδύα που φορούσαν πάνω από τον χιτώνα.
Το χοντρό μάλλινο ύφασμα χωρικών και συνεκδοχικά το «ρούχο» δήλωσε η λ. ***σκουτί*** (< μεσαιωνικό **σκουτίον*), που απαντά συχνά στα δημοτικά τραγούδια και προέρχεται από το αρχαίο ***σκῦτος*** «κατεργασμένο δέρμα».
Τέλος, η λ. ***ρούχο***, που επικράτησε στον προφορι-

κό λόγο για κάθε ένδυμα, εισήλθε στην Ελληνική κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, μάλλον από σλαβική γλώσσα τής Βαλκανικής (πβ. σερβοκρ. ***ruho***). Η σλαβική λέξη πάντως φαίνεται ότι συνδέεται ετυμολογικά με γερμανοκελτική λ., η οποία έδωσε το αρχ. γερμ. ****hrokk / hroc***, το γερμ. ***Rock*** «ένδυμα», το αγγλ. ***frock*** «εσθήτα, ράσο» (κατόπιν «βραδινό ένδυμα») και το παλαιό γαλλ. ***froc*** «ένδυμα μοναχού που καλύπτει το κεφάλι και τους ώμους», από όπου το γαλλ. ***frac*** (και από αυτό το ***φράκο***), τα μεσαιωνικά λατινικά ***roccus*** «ανδρικό ένδυμα» και ***hroccus*** (9ος αι.) «ένδυμα μοναχού», αλλά και το αρχ. ιρλανδικό (= κελτικό) ***rucht***.
Οι παραπάνω όροι έδωσαν σύνθετες και παράγωγες λέξεις στη γλώσσα μας, οι οποίες χρησιμοποιούνται σε διαφορετικά επίπεδα λόγου. Έτσι, χρησιμοποιούμε τον ***ρουχισμό*** ως κοινή λέξη, αλλά τον ***ιματισμό*** (ήδη ελληνιστική λ.) σε πιο λόγιο επίπεδο· το ***ιματιοφυλάκιο*** και το ελληνιστικό ***ιματιοθήκη*** χρησιμοποιούνται σε λόγιο ύφος αντί των ***γκαρνταρόμπα*** (από το γαλλ. ***garde-robe***, λ. τού 12ου αιώνα που κυριολεκτικά σημαίνει «φύλαξη ενδυμάτων») και τής λ. ***βεστιάριο***, προερχόμενης από το μεσαιωνικό ***βεστιάριον*** (από το λατ. ***vestiarium***, από το ***vestis*** «ένδυμα, εσθήτα»)· στην ελληνιστική Ελληνική απαντά και η λ. ***ἱματιοφυλακή***, η οποία όμως δεν επεκράτησε, αν και χρησιμοποιήθηκε επίσης τον 19ο αιώνα, όπως μαρτυρεί καταγραφή της από τον Στέφανο Κουμανούδη το 1880. Η λ. *ένδυμα*, τέλος, επικράτησε στον εμπορικό χώρο ως επίσημος όρος αντί τής λ. *ρούχο*. Με βάση το *ένδυμα* πλάστηκαν τα σύνθετα ***ενδυματολογία*** (καταγράφεται το 1893), ***ενδυματολογικός***, ***ενδυματολόγιο***.

ρόφημα → ρουφώ

ροφός

< ελνστ. *ὀρφός* (με αντιμετάθεση), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὀρφώς / ὀρφῶς* (γεν. *-ώ*, αττικόκλιτο), που ίσως συνδ. με το θ. τού αρχ. *ὄρφ-νη* «σκοτάδι» και περαιτέρω με το συνώνυμο ουσ. *ἔρεβος* (βλ.λ.) λόγω τού σκούρου χρώματος τού ψαριού. Η λ. δεν έχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *ῥοφῶ (-έω)* > μεσν. *ρουφῶ*.

ροφώ → ρουφώ

ροχαλίζω

μεσν. (με σίγηση τού ερρίνου υπερωικού [ηχ] > [χ]) < ελνστ. *ῥογχαλίζω* (επίσης *ῥογχάζω*) < θ. *ῥογχ-* (με παραγ. τέρμα *-αλίζω*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέγχω / ῥέγκω* (ίδια σημ.), εκφραστ. ρ., πιθ. < I.E. **srenk-* ή **wrenk-* || παλ. ιρλ. *srennim*. Ίσως συνδ. με το αρχ. *ῥύγχος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ροχάλισ-μα

ροχαλ-ητό < *ροχαλ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ητό*, πβ. κ. *κυνηγ-ητό*

ρόχαλο < *ροχαλίζω* (υποχωρητ.)

ροχάλα, μεγεθ. τού ουσ. *ρόχαλο*.

ρόχθος

< ελνστ. *ῥόχθος* «θόρυβος, παφλασμός (τής θάλασσας)» < (υποχωρητ.) αρχ. *ῥοχθῶ (-έω)*, εκφραστ. όρος, που εμφανίζει παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό με άλλες λ. οι οποίες δηλώνουν είδη θορύβων, π.χ. αρχ. *ῥόθος, ῥοῖζος, ῥοῖβδος*. Ίσως σχετίζεται με το αρχ. *ὀρεχθῶ (-έω)* «μουγκρίζω».

-ρρ-

αρχ. συμφωνικό σύμπλεγμα, που μερικές φορές εμφανίζεται στο εσωτερικό λέξεων· στην Αρχαία Ελληνική εναλλασσόταν με το *-ρσ-*: *θάρρος – θάρσος, ἄρρεν – ἄρσεν*, ενώ απαντά επίσης σε δάνεια και κυριωνύμια ήδη έκτοτε, π.χ. *ἀρραβών, Τυρρηνοί, Πύρρος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-ρρ-

Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία τού ***-ρρ-*** εν συνθέσει, η οποία ρυθμίζεται από τον ακόλουθο κανόνα τής αρχαίας και λόγιας γλώσσας: Όταν το β΄ συνθετικό αρχίζει από *ρ-* και το α΄ συνθετικό λήγει σε βραχύ φωνήεν, τότε το αρχικό *ρ-* διπλασιάζεται σε *-ρρ-*. Παραδείγματα: *ανα-ρρόφηση, απο-ρρίπτω, ά-ρρωστος, δια-ρρέω, επι-ρροή, ισο-ρροπία, κατα-ρράκτης, κατα-ρροή, μετα-ρρύθμιση, μηχανο-ρραφώ, ομό-ρρυθμος* κ.ά. Αν το α΄ συνθετικό λήγει σε δίφθογγο ή σε μακρό φωνήεν, το *ρ-* δεν διπλασιάζεται: *εύ-ρωστος, εύ-ρυθμος*. Στη Νέα Ελληνική το αρχικό *ρ-* δεν διπλασιάζεται, αν το β΄ συνθετικό είναι ξένη ή λαϊκή λέξη: π.χ. *ασπρό-ρουχα, ξε-ριζώνω, μονο-ρούφι, ανα-ρωτιέμαι, ελ-ληνο-ρωσικός*. Το διπλασιασμένο *-ρρ-* απαντά επίσης λόγω αφομοιώσεως προς το τελικό *-ν* ορισμένων προθέσεων: *(εν) έρ-ρινος, (συν) σύ-ρριζα, συ-ρράπτω, συ-ρροή*. Η αρχαία γλώσσα παρουσίαζε διπλασιασμένο *-ρρ-* στους παρελθοντικούς χρόνους ρημάτων από *ρ-* και η γραφή αυτή διατηρείται όταν οι εν λόγω τύποι παραμένουν εν χρήσει στη Νέα Ελληνική: π.χ. *απ-έρριπτα, κατ-έρριψε* (αλλά *έριξε*) – *έρρεε, δι-έρρευσε, κατ-έρρεε*.

-ρραγία λεξικό επίθημα

αρχ. λεξ. επίθημα, που προέρχεται από θ. *ραγ-* (με παραγ. τέρμα *-ία* και διπλασιασμό τού αρκτικού *-ρ-* λόγω τής συνθέσεως), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥήγνυμι* (βλ.λ. *ρήγμα*). Το επίθημα συναντάται τόσο σε αρχ. σύνθετα (π.χ. *αἱμο-ρραγία*) όσο και σε ελληνογενείς ξέν. όρους (π.χ. αγγλ. *gastro-rrhagy, hepato-rrhagy*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-ραγώ: *αιμο-ρραγώ, ψυχο-ρραγώ – αιμορραγ-ικός* κ.ά.

-ρροια → **ρέω**

-ρροώ → **ρέω**

ρυάκι
< μεσν. *ρυάκι(ο)ν*, υποκορ. τού αρχ. *ῥύαξ, -ακος* (με επίθημα *-ακ-*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. **ρF-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ῥέω* (βλ.λ.).

ρύγχος
< αρχ. *ῥύγχος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Στησίχορο], εκφραστ. όρ. (αρχικώς για ζώα όπως ο σκύλος και ο χοίρος), που συνδ. με αρμεν. *řng-uk-k'* «ρουθούνια, μύτη» και πιθ. ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **srenk-* ή **wrenk-*. Ίσως συνδ. με το αρχ. *ῥέγχω / ῥέγκω* (βλ.λ. *ροχαλίζω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρυγχο-ειδής, λόγ. [1873], < *ρύγχο(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*
ρυγχ-ωτός, λόγ. [1885], < *ρύγχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

ρύζι
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < όψιμο ελνστ. *ὀρύζιον*, υποκορ. τού ελνστ. *ὄρυζα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ριζότο, αντιδάν., < ιταλ. *risotto* < *riso* «ρύζι» < λατ. *oryza* < ελνστ. *ὄρυζα*.
ΣΥΝΘ. ρυζ(ο)-: *ρυζ-άλευρο, ρυζό-γαλο, ρυζό-νερο, ρυζο-φυτεία, ρυζό-χαρτο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Reispapier*)
-ρυζο: *πρασό-ρυζο, σπανακό-ρυζο*.

ρυθμός
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ῥυθμός* (λυρ. ποίηση: *ῥυσμός*) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 128.6-7: *ἀλλὰ χαρτοῖσίν τε χαῖρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλα μὴ λίην, γίνωσκε δ' οἷος ῥυσμὸς ἀνθρώπους ἔχει*] < θ. **ρF-* (με παραγ. τέρμα *-θμός*, πβ. κ. *ἀρι-θμός, ἰσ-θμός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος που απαντά στο ρ. *ῥέω* (βλ.λ.). Μέσω τού λατ. *rhythmus* η αρχ. λέξη *ῥυθμός* διαδόθηκε σε πολλές σύγχρονες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *rythme*, ισπ. *ritmo*, αγγλ. *rhythm*, γερμ. *Rhythmus* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κίνηση ή ροή κατά τακτά διαστήματα» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 665a: *τῇ δὴ τῆς κινήσεως τάξει ῥυθμὸς ὄνομα εἴη*) → ήδη αρχ. σημ. «μουσική διάταξη μελωδίας, που συνδέεται με την αρμονία» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 401d: *τούτων ἕνεκα κυριωτάτη ἐν μουσικῇ τροφή, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὅ τε ῥυθμὸς καὶ ἁρμονία*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρυθμίζω < αρχ. *ῥυθμ-ίζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
ρύθμιση < μεσν. *ῥύθμι-σις* < αρχ. *ῥυθμ-ίζω*
ρυθμιστής < ελνστ. *ῥυθμισ-τής* < αρχ. *ῥυθμ-ίζω* «χρονίζω, ορίζω κατάλληλο ρυθμό – διευθετώ, τακτοποιώ»
ρυθμιστικός < μεσν. *ῥυθμιστ-ικός* «αυτός που τακτοποιείται ή διευθετείται εύκολα» < ελνστ. *ῥυθμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ρυθμικός < αρχ. *ῥυθμ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
ρυθμικ-ότητα, λόγ. [1886], < *ρυθμικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. -ρρυθμίζω: *απο-ρρυθμίζω, δια-ρρυθμίζω, μετα-ρρυθμίζω* κ.ά.
-ρρύθμιση: *απο-ρρύθμιση, δια-ρρύθμιση, μετα-ρρύθμιση, αντιμετα-ρρύθμιση, θερμο-ρρύθμιση* κ.ά.
-ρρυθμιστής: *μετα-ρρυθμιστής, δια-ρρυθμιστής* κ.ά.
ρυθμο-: *ρυθμο-λογία* (λόγ. [1877]), *ρυθμο-λόγος, ρυθμο-λογικός* (λόγ. [1877]), *ρυθμο-τονικός* κ.ά.
-(ρ)ρυθμος: *ά-ρρυθμος, βιό-ρρυθμος, έκ-ρυθμος, έ-ρρυθμος, εύ-ρυθμος, ιδιό-ρρυθμος* (βλ.λ.), *ομό-ρρυθμος, ταχύ-ρρυθμος*.

ρυκάνη → **ροκάνι**

ρύμη στη φρ. *εν τη ρύμη τού λόγου* «κατά τη ροή τής ομιλίας»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ῥύμη*, αρχική σημ. «ορμή», < θ. **Fρυ-* (με παραγ. τέρμα *-μη*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος που απαντά στο ρ. *ἐρύω* «σύρω, τραυώ – χαράσσω» < **ἐ-Fερύ-ω*, αγν. ετύμου. Από το ίδιο θέμα προήλθαν επίσης τα αξιοσημείωτα παράγωγα *ῥῡμός* «κεντρικό ξύλο ανάμεσα στα ζευγμένα ζώα, σταβάρι», *ῥῦ-μα* «τραύγημα, τέντωμα (π.χ. τόξου) – χορδή, σχοινί», *ῥυτ-ίς, -ίδος* (βλ.λ. *ρυτίδα*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *ρύμη* απέκτησε κατά την ελνστ. εποχή την επιπρόσθετη σημ. «δρόμος», ενώ τότε μαρτυρείται επίσης η σύνδεσή της με την ομιλία στη σημ. «ροή τού λόγου» (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Ὁμιλ.* 53.45: *οὐκ οἶδα πῶς πάλιν ὑπὸ τῆς ῥύμης τοῦ λόγου εἰς ταῦτα ἐξενεχθέντες*).

ρυμοτομώ «διανοίγω δρόμους και κατασκευάζω πλατείες σε πόλη»
< ελνστ. *ῥυμοτομῶ (-έω)*, αρχική σημ. «τέμνω πόλη με δρόμους», < *ῥυμο-* (< αρχ. *ῥύμη*, βλ.λ., στην ελνστ. σημ. «δρόμος») + λεξ. επίθημα *-τομῶ*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θέματος που απαντά στο αρχ. *τέμνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρυμοτομία < ελνστ. *ῥυμοτομ-ία* (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 17.52: *διαμετρήσας δὲ τὸν τόπον καὶ ῥυμοτομήσας φιλοτέχνως τὴν πόλιν ἀφ' αὐτοῦ προσηγόρευσεν Ἀλεξάνδρειαν [...] εὐστοχίᾳ δὲ τῆς ῥυμοτομίας ποιήσας διαπνεῖσθαι τὴν πόλιν τοῖς ἐτησίοις ἀνέμοις*)
ρυμοτομ-ικός, λόγ. [1890], < *ρυμοτομ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ρυμουλκώ
< ελνστ. *ῥυμουλκῶ (-έω)* < *ῥυμ(ο)-* (< αρχ. *ῥῦμα*, στην ελνστ. σημ. «χορδή, σχοινί», βλ.λ. *ρύμη*) + λεξ. επίθημα *-ουλκῶ*, που ανάγεται στο ρ. *ἕλκω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρυμούλκη-ση, λόγ. [1868]
ρυμουλκ-ός, λόγ. [1894], < *ρυμουλκώ* (υποχωρητ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *remorqueur* (το ουδ. *ρυμουλκό*)
ρυμούλκα < *ρυμουλκώ* (υποχωρητ.).

ρύπος «ακαθαρσία»
< αρχ. *ρύπος* [ήδη ομηρικό, Όδ. ζ 93: *αὐτὰρ ἐπεὶ πλῦνάν τε κάθηράν τε ῥύπα πάντα*], αγν. ετύμου, όπως συμβαίνει συχνά με λ. τέτοιας σημασίας. Δεν έχει επιβεβαιωθεί η εικαζόμενη σύνδ. με σλαβ. λέξεις που σημαίνουν «βρομιά, ακαθαρσία», π.χ. αρχ. σλαβ. *strupe* (> ρωσ. *strúp*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρυπαίνω < αρχ. *ρυπ-αίνω* «μολύνω, ασχημίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]
ρύπανση < μεσν. *ρύπαν-σις* < αρχ. *ρυπ-αίνω*
ρυπαν-τής < *ρυπαν-* (*ρυπαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τής*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *pollutant*
ρυπαντ-ικός < *ρυπαντ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, σύνθ. *αντι-ρρυπαντικός*
ρυπαρός < αρχ. *ρυπ-αρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ρύπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *μι-αρός*
ρυπαρότητα < ελνστ. *ρυπαρ-ότης, -ότητος* < αρχ. *ρυπ-αρός*.
ΣΥΝΘ. ρυπο-: *ρυπο-γόνος* (λόγ. [1888])
ρυπαρο-: *ρυπαρο-γράφημα* «υβριστικό και συκοφαντικό δημοσίευμα», *ρυπαρο-γραφία, ρυπαρο-γράφος, ρυπαρο-γραφώ*.

ρύση «ροή» στη φρ. *έμμηνη ρύση*
< αρχ. *ρύσις, -εως* < θ. **pF-* (με παραγ. τέρμα *-σις*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ρέω* (βλ.λ.).

ρυτίδα
< αρχ. *ρυτίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 1051: *ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ῥυτίδων ὅσας ἔχει*] (αιολ. *βρυτίς*), λ. σχηματισμένη με το υποκορ. επίθημα *-ιδ-* από επίθ. **ρυ-τός*, παράλλ. τύπο τού αρχ. *ρυ-σός* «πτυχωτός, ζαρωμένος» < **Fρῡ-* (με παραγ. τέρμα *-σός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐρύω* «σύρω, τραυώ – χαράσσω» < **ἐ-Fερύ-ω*, αγν. ετύμου. Βλ. κ. *ρύμη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρυτίδιασ-μα < *ρυτιδιασ-* (*ρυτιδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ρυτιδιασμένος, μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου τού *ρυτιδ-ιάζω* < *ρυτίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
ρυτιδώνω < αρχ. *ρυτιδ-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ρυτίς, -ίδος*
ρυτίδωμα < ελνστ. *ρυτίδω-μα* < αρχ. *ρυτιδ-ῶ (-όω)*
ρυτίδωση < ελνστ. *ρυτίδω-σις* < αρχ. *ρυτιδ-ῶ (-όω)*.

ρυτό «είδος αγγείου για σπονδές»
< αρχ. *ρυτόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ρυτός* «ρέων, ρευστός», που είναι ρηματ. επίθ. σχηματισμένο με παραγ. τέρμα *-τός* και προερχόμενο από θ. **pF-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ρέω* (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
ρυτό
Στην Αρχαιότητα ***ρυτόν*** ονομαζόταν το αγγείο για σπονδές, που μερικές φορές είχε σχήμα ποτηριού ή κωνικού κέρατος με μικρή τρύπα στο κάτω μέρος, για να στάζει ή να ρέει το κρασί σε μικρή ποσότητα.

ρω κ. **ρο**
< αρχ. *ῥῶ* < σημιτ. *rōš* «κεφάλι», όπως προκύπτει και από το σχήμα τού γράμματος σε αρχαϊκές επιγραφές. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ρώγα
< αιτ. *ρῶγα* τού αρχ. ουσ. *ρώξ, -γός / ράξ, -γός* [ήδη ομηρικού], πιθ. είναι προελλην. όρος, όπως συμβαίνει με λ. που συνδέονται με τον οίνο (βλ.λ. *οίνος*). Παράλλ. δάνειο φαίνεται να αποτελεί επίσης το λατ. *racēmus* «τσαμπί σταφύλι, βότρυς».

ρωγμή
< αρχ. *ρωγμή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *ρωγ-* (με παραγ. τέρμα *-μή*, πβ. κ. *στιγ-μή, δραχ-μή*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ρήγ-νυ-μι* (βλ.λ. *ρήγμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρωγμ-ώδης < *ρωγμ(ή)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

ρωδάκινο
< μεσν. *ρωδάκινον* (με αντιμετάθεση) < ελνστ. *δωράκινον* < λατ. *duracinum*, το οποίο οι Ρωμαίοι θεωρούσαν σύνθετο από το επίθ. *durus* «σκληρός, στερεός» και το ουσ. *acinus* «ρώγα». Εντούτοις, η άποψη αυτή είναι μάλλον παρετυμολογική· η λ. πιθ. προέρχεται από το τοπωνύμιο *Dyrrachium* «Δυρράχιο» (< **Duracium*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρωδακιν-ιά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
ροδάκινο ή ρωδάκινο;
Μολονότι η σχολική γραμματική παραδίδει την απλουστευμένη γραφή *ροδάκινο* (με *-ο-*), η λέξη μαρτυρείται ήδη από την ελληνιστική εποχή με *-ω-* στον τύπο *δωράκινον* (βλ. ανωτέρω). Συνεπώς, η γραφή ***ρωδάκινο*** (με *-ω-*) είναι συνεπέστερη και ετυμολογικά ορθότερη.

ρωδιός → ερωδιός

ρώθων → ρουθούνι

Ρωμαίος
< ελνστ. *Ῥωμαῖος* «πολίτης τής Ρώμης, (κατ' επέκτ.)

τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας» < αρχ. *Ῥώμη* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη) < λατ. *Roma*, τοπωνύμιο ετρουσκ. αρχής. Μετά τη μεταφορά τής πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία αποκλήθηκε επίσης *Νέα Ῥώμη* (π.χ. στον Ιουστινιανό), ο όρος προσδιορίζει επίσης τον πολίτη τού ανατολικού ρωμαϊκού κράτους (τής κατοπινής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρωμιός, Ρούμελη, Ρωμανία, Ρωμυλία.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρωμαϊκός < ελνστ. *ῥωμα-ϊκός*

ρωμαϊστής, λόγ. [1863], μεταφορά τού γαλλ. *Romaniste* «μελετητής τού ρωμαϊκού δικαίου – μελετητής των ρομανικών γλωσσών, ρομανιστής» (διαφ. το ελνστ. *ῥωμαϊστής* «ηθοποιός λατινικών κωμωδιών»)

ρωμαί-ικος < *Ρωμαί(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΣΥΝΘ. ρωμαιο-: *ρωμαιο-καθολικός* (λόγ. [1854], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *Roman Catholic*), *ρωμαιοκαθολικισμός.*

ρωμαλέος

< αρχ. *ῥωμαλέος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.22: *εἶπε ὡς παρ' ἑωυτοῖσί εἰσι ῥωμαλεώτεραι τουτέων πέδαι*] < *ῥώμ(η)* «σωματική δύναμη, σθένος» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *γηρ-αλέος.*

Ρωμανία

< ελνστ. *Ῥωμανία* «η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία» < λατ. *Romania* < *Romānus* «Ρωμαίος» (> ελνστ. *Ῥωμᾶνος*) < *Roma* «Ρώμη», τοπωνύμιο ετρουσκ. αρχής. Κατά τη μεσν. εποχή η λ. *Ρωμανία* απέκτησε τη σημ. «ανατολικό ρωμαϊκό κράτος, Βυζαντινή Αυτοκρατορία».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρωμαν-ιώτης «ονομασία των Ελλήνων Εβραίων που βρίσκονται στην Ελλάδα από τους ελληνιστικούς χρόνους (κατ' αντιδιαστολή προς τους Σεφαραδίτες και όσους μετανάστευσαν από αλλού)» < *Ρωμαν(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*

ρωμανιώτ-ικος < *ρωμανιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Νέα Ρώμη, Romani, Ρωμαίοι / Ρωμιοί, Ρωμανία, Ρουμανία

Το έτος 212 μ.Χ. υπήρξε σημαντικό, διότι ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Καρακάλλας εξέδωσε διάταγμα με το οποίο όλοι οι ελεύθεροι μη Ρωμαίοι πολίτες τής αυτοκρατορίας μπορούσαν να αποκτήσουν την ιδιότητα τού Ρωμαίοι πολίτη και να αυτοαποκαλούνται ***Romani***, δηλ. Ρωμαίοι. Με την εξάπλωση τού χριστιανισμού, τη μεταφορά τής πρωτεύουσας από τη ***Ρώμη*** (την παλαιά, τής Ιταλίας) στη ***Νέα Ρώμη***, που ονομάστηκε ***Κωνσταντινούπολις***, και ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση τού δυτικού ρωμαϊκού κράτους λόγω των βαρβαρικών επιδρομών, μόνη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία απέμεινε η ανατολική. Δοθέντος ότι το εθνικό όνομα ***Ἕλλην*** δήλωνε ήδη από τα χρόνια τού Χριστού τον ειδωλολάτρη με την επικράτηση τού χριστιανισμού, οι πολίτες τής Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ονομάζονταν *Romani*, δηλ. *Ρωμαίοι*.

Από το όνομα αυτό προήλθαν το αραβικό και τουρκικό ***Rum*** (Ρουμ), το ***Ρωμιός*** και η ***Ρούμελη*** (βλ.λ. *Ρωμιός, Ρούμελη*). Από αυτό επίσης προήλθε και το όνομα ***Romania*** (***Ρωμανία*** στην ελληνική του μορφή) για το ρωμαϊκό κράτος που διασώθηκε και αναπτύχθηκε στην Ανατολή, όταν η Δύση βυθιζόταν στον Μεσαίωνα. Η λ. *Ρωμανία*, λοιπόν, δήλωσε βαθμηδόν την αυτοκρατορία που από τον 16ο αιώνα και μετά ονομάστηκε από δυτικούς ιστορικούς ***Βυζαντινή Αυτοκρατορία*** ή ***Βυζάντιο***.

Πραγματικά εκπλήσσει τον σύγχρονο Έλληνα η πληροφορία ότι οι κάτοικοι τού Βυζαντίου ***δεν*** χρησιμοποίησαν τον όρο ***Βυζαντινός*** για τον εαυτό τους ή *Βυζάντιο / Βυζαντινή Αυτοκρατορία* για το κράτος τους. Αυτοαποκαλούνταν ***Ρωμαίοι***, ενώ η ονομασία *Ρωμανία*, που τη συναντούμε πρώτη φορά σε κείμενο τού 4ου αιώνα μ.Χ., εμφανίζεται όλο και συχνότερα μετά την κατάληψη τής Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά τού ονόματος σε δημοτικά τραγούδια: *Η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία 'πάρθεν – Η Ρωμανία αν πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο* (ποντιακό τραγούδι για την άλωση τής Πόλης από τους Οθωμανούς).

Romani και ***Ρουμάνοι***. Η επιβίωση τού ονόματος *Romani* ως προσδιοριστικού τού Ρωμαίου πολίτη τού ανατολικού ρωμαϊκού κράτους αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση τού λαού που κατοικούσε στη βόρεια Βαλκανική γύρω από τον Δούναβη ποταμό, στην αρχαία Δακία, ο οποίος μάλιστα μιλούσε μια γλώσσα που προερχόταν από τα Λατινικά. Οι κάτοικοι αυτής τής ευρείας περιοχής, ειδικότερα τής περιοχής που ονομαζόταν ***Wallachia*** τον Μεσαίωνα (***Βλαχία*** στα Ελληνικά, πβ. την ονομασία ***Μολδοβλαχία***), αυτοαποκαλούνταν ***Român*** ή ***Rumân***, πράγμα που οδήγησε στο τοπωνύμιο ***Romania*** ή ***Rumania*** (με το *-o-* και το *-u-* να εναλλάσσονται, πβ. αγγλ. *Romania* αλλά γαλλ. ***Roumanie*** και ελλην. ***Ρουμανία***). Από τους δύο τύπους τού τοπωνυμίου επικράτησε ως επίσημος το *Romania* το 1861.

Αρωμουνική ή ***Βλαχική*** ή ***Κουτσοβλαχική***. Οι Έλληνες ***Βλάχοι*** μιλούν μια λατινογενή γλώσσα που ονομάζεται επιστημονικά ***Αρωμουνική*** (είναι τα άλλως γνωστά ***Βλάχικα*** ή ***Κουτσοβλάχικα***), ενώ οι ίδιοι ονομάζονται ***Αρωμούνοι*** (αυτοαποκαλούνται ***Armani***). Και αυτές οι λέξεις, που προσδιορίζουν τους Έλληνες Βλάχους και τη γλώσσα τους, προέρχονται επίσης από το εθνικό όνομα *Ro-*

mani. Ας σημειωθεί ότι η γλωσσική συγγένεια μεταξύ Αρωμουνικής και Ρουμανικής οφείλεται στο γεγονός ότι και οι δύο αυτές γλώσσες ανάγονται σε κοινή γλωσσική πηγή, την Ανατολική ή Βαλκανική Λατινική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρούμελη, Ρωμυλία, Ρωμιός.*

ρωμανικός → ρομανικός

ρώμη

< αρχ. *ρώμη* «σωματική δύναμη, σθένος» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη, επίγρ. 7.296.4-7: *τόνδε ποθ' Έλληνες ρώμη χερὸς ἔργῳ Ἄρηος [...] ἐλεύθερον Ἑλλάδι κόσμον ἱδρύσαντο Διὸς βωμὸν Ἐλευθερίου*] < θ. *ρω-* (με παραγ. τέρμα *-μη*), το οποίο απαντά επίσης στο ρ. *ρώννυμι* «υγιαίνω, είμαι καλά» (ίσως < **ρώσ-νυ-μι*) και ειδικότερα στους αρχαιότερους ρηματικούς τύπους του, τον αόρ. *ρῶσαι* και τον παρακ. *ἔρρωμαι*. Στην ίδια ετυμολ. οικογένεια ανήκουν επίσης το αρχ. *ἄρ-ρωσ-τος* (δεν έχει εξακριβωθεί αν το *-σ-* είναι μέρος τού θέματος), καθώς και το ρ. *ρώομαι* «εφορμώ, ρίχνομαι» (ίσως < **ρώσ-ομαι*). Η μόνη περαιτέρω ετυμολ. υπόθεση είναι η εικαζόμενη σύνδεση με το ρ. *ρέω*, που όμως ενέχει σημασιολ. δυσχέρειες. Βλ. κ. *ρωμαλέος.*

Ρώμη

< αρχ. *Ῥώμη* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < λατ. *Roma*, τοπωνύμιο ετρουσκ. αρχής, αγν. ετύμου. Αν και η ρωμαϊκή παράδοση παρήγε το όν. τής πόλης από τον *Ρωμύλο* (λατ. *Romŭlus*), τον μυθικό ιδρυτή της, στην πραγματικότητα ισχύει το αντίστροφο. Βλ. κ. λ. *Ρωμαίος* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρωμανία, Ρούμελη, Ρωμυλία, Ρωμιός.*

Ρωμιός

μεσν. (με συνίζηση) < ελνστ. *Ῥωμαῖος* (βλ.λ.), που μετά τον 5ο αι. και την πτώση τού δυτικού ρωμαϊκού κράτους στα χέρια των Γότθων είχε τη σημ. «πολίτης τού ανατολικού ρωμαϊκού κράτους» (το οποίο στη σύγχρονη εποχή αποκλήθηκε *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*). Βλ. κ. *Ρωμανία.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ρωμι-οσύνη < *Ρωμι(ός)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*, πβ. κ. *δικαι-οσύνη.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Ρωμιός

Προέρχεται από το εθνωνύμιο ***Ρωμαίος***, ονομασία όλων των πολιτών τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η λ. παρέμεινε να δηλώνει τους πολίτες τού ανατολικού ρωμαϊκού κράτους και μετά τη διάσπαση τής Αυτοκρατορίας και την κατάρρευση τού δυτικού ρωμαϊκού κράτους από τις βαρβαρικές επιδρομές, δηλ. και κατά τη λεγόμενη Βυζαντινή περίοδο, κατά την οποία οι όροι ***Βυζάντιο***, ***Βυζαντινός*** δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ. Αντιθέτως, η μόνη ονομασία με την οποία αυτοπροσδιορίζονταν οι «Βυζαντινοί» ήταν *Ρωμαίοι*, αφού ήταν οι μόνοι κληρονόμοι τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ονομασία που διατηρήθηκε και μετά την οθωμανική κατάκτηση (πβ. την ονομασία ***Ρουμ*** με την οποία αποκαλούσαν οι Τούρκοι τους ορθόδοξους χριστιανούς, καθώς και τα παράγωγα ***Ρούμελη***, ***Ρωμυλία***). Η ονομασία *Ρωμαίος / Ρωμιός* χρησιμοποιείται για τους Έλληνες ακόμη και κατά τα χρόνια τής Επανάστασης τού 1821.

Η στροφή προς την ανάδειξη τής κλασικής Αρχαιότητας κατά την Αναγέννηση και η δημιουργία πολύ αργότερα κράτους με το όνομα ***Ελλάς*** οδήγησαν σε ευρεία χρήση τού ονόματος ***Έλλην*** και περιθωριοποίηση τού ονόματος ***Ρωμιός***, το οποίο απέκτησε βαθμηδόν στην ελληνική επικράτεια μειωτικό χαρακτήρα, συνδεόμενο αφ' ενός με τον υπόδουλο στους Τούρκους Έλληνα και αφ' ετέρου με τις επιθέσεις πολλών στο Βυζάντιο, που είχε συκοφαντηθεί στη Δύση ως σκοταδιστικό και παρακμιακό.

Η λ. γράφτηκε παλαιότερα με *-η- (Ρωμηός)*, πβ. *παλαιός* > *παληός*, *ελαία* > *εληά* κ.ά., επειδή θεωρήθηκε εσφαλμένα ότι το *-αι-* τρέπεται σε *-η-*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρούμελη, Ρωμανία, Ρωμυλία.*

Ρωμυλία

λόγ. [1808], εξελληνισμένος τύπος τού τοπωνυμίου *Ρουμιλία* < οθωμ. τουρκ. *Rum-ili / Rumeli* «η χώρα των Ρωμιών» (> *Ρούμελη*, βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Ρωμυλία

Το τοπωνύμιο ***Ρωμυλία*** αποτελεί εξελληνισμένο τύπο (κυρίως ως προς τη γραφή τής λέξης) τού γνωστού οθωμανικού τοπωνυμίου ***Ρουμ-ιλί*** ή ***Ρούμελη***, για το οποίο βλ.λ. *Ρούμελη*. Η αγγλική λέξη για το τοπωνύμιο είναι ***Rumelia*** και η γαλλική ***Roumelie***.

Η *Ρωμυλία*, που ετυμολογικά δεν σχετίζεται με το ανθρωπωνύμιο *Ρωμύλος*, όπως θα μπορούσε κανείς να υποθέσει λόγω τής γραφής τής λέξης, αποτέλεσε μέχρι τα μέσα τού 19ου αιώνα διοικητική περιφέρεια τού Οθωμανικού κράτους με έδρα τη Σόφια και μετά το Μοναστήρι. Το 1878 στο *Συνέδριο τού Βερολίνου* ιδρύεται αυτόνομη ηγεμονία τής Βουλγαρίας υπό την επικυριαρχία τού σουλτάνου και, σε εδάφη τής Βόρειας Θράκης, η ***Ανατολική Ρωμυλία*** (πβ. τη γαλλική ονομασία *Roumelie Orientale*, την αγγλική *Eastern Rumelia* [και *Roumelia*], τη βουλγαρική *Iztotchna Rumeliya*, την οθωμανική *Rumeli-i Şarkî*) ως αυτόνομη επαρχία τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με έδρα τη *Φιλιππούπολη* (το σημερινό *Πλόβντιβ* τής Βουλγαρίας) και ηγεμόνα χριστιανό. Με την πραξικοπηματική ένωση τής *Ανατολικής Ρωμυλίας* με τη Βουλγαρία το 1885 και τις έκτοτε διώξεις των Βουλγάρων εις βάρος τού ελληνικού στοιχείου, η περιοχή σταδιακά αφελληνίστηκε ώς τις αρχές τού 20ού αιώνα.

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *Ρούμελη, Ρωμανία, Ρωμιός.*

ρωπογραφία «ζωγραφική ασήμαντων, καθημερινών πραγμάτων»
< ελνστ. *ρωπογραφία* < *ρωπογράφος* «ζωγράφος ασήμαντων πραγμάτων (όπως η αποκαλούμενη *νεκρή φύση*)» < αρχ. *ρῶπος* «ευτελές, ασήμαντο πράγμα» + *-γράφος* < *ρ. γράφω*. Το ουσ. *ρῶπος*, που έχει μειωτική χροιά, ίσως συνδ. με το αρχ. *ρώψ* (πληθ. *ρῶπες*), λ. ερμηνευόμενη από τον λεξικογράφο Ησύχιο ως *βοτάνη άπαλή* (βλ.λ. *ρουπάκι*).

Ρωσία
μεσν. < *Ρῶσος* < εθνωνύμιο *Ρῶς (οἱ)*, ονομασία των Βαράγκων (σκανδιναβικού φύλου), οι οποίοι ίδρυσαν το κράτος τού Κιέβου (8ος αι. μ.Χ.). Το όνομα ανάγεται πιθ. στο παλ. φινλ. *Rus*, με το οποίο τους αποκάλεσαν όταν εισέβαλαν από τον βορρά, και ίσως σημαίνει «ξένος». Ορισμένοι συνδέουν το εθνωνύμιο *Rus* με το φινλ. *ruotsi* «κωπηλάτες», προσωνύμιο των Σκανδιναβών κωπηλατών στα πλοία των Βίκινγκς.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρωσ-ικός.
ΣΥΝΘ. ρωσο-: *ρωσο-ελληνικός* (λόγ. [1889]), *ρωσο-μαθής* (λόγ. [1889]), *ρωσο-πόντιος*, *ρωσο-τουρκικός* (λόγ. [1853]), *ρωσό-φιλος* (λόγ. [1862]), *ρωσό-φωνος.*

ρωτακισμός «τροπή συμφώνου σε *-ρ-* (κυρ. στη Λατινική)»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *rhotacism* (διαφ. από το μεσν. *ρωτακισμός* «ελαττωματική ή υπερβολική προφορά τού *ρ*»), που πλάστηκε με βάση το αρχ. *ρῶ* (βλ.λ.) και το ουσ. *iotacism* «ιωτακισμός» (βλ.λ. *ιωτακισμός*).

ρωτώ
< μεσν. *ρωτῶ* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*) < αρχ. *ἐρωτῶ (-άω)*, βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ρώτημα < μεσν. *ρώτη-μα* < αρχ. *ἐρώτη-μα* < *ἐρωτῶ (-άω).*

Σ

σ- προθεματικό
μεσν., που αναπτύχθηκε από τη συνεκφορά με το τελικό -ς τού οριστικού άρθρου (σε τύπους όπως *τους, της, τες, τις*) και εσφαλμ. μορφολογικό χωρισμό (ανασυλλαβισμό), π.χ. *τους βώλους > τους σβώλους, τους κανθάρους > τους σκανθάρους, τής κόνεως / -ις > τής σκόνης, τις / τες βο(υ)νιές > τις / τες σβουνιές.*

σαβαγιάρ → σαβουαγιάρ

σαβάνα «έκταση στην τροπική ή υποτροπική ζώνη» < ισπ. *sabana* < *zabana*, λ. τής γλ. Ταϊνό (Αϊτή).

σάβανο
< ελνστ. *σάβανον*, δάνειο πιθ. σημιτ. αρχής, πβ. αρχ. αιγυπτ. *sbn* «λινός επίδεσμος», κοπτ. *seben*. Η εικαζόμενη σύνδ. με το αραβ. *sabanijjat* «ύφασμα κατασκευασμένο στη Σαβάν (περιοχή κοντά στη Βαγδάτη)» παραμένει ανεξακρίβωτη για λόγους ιστορικούς και χρονολογικούς. Μέσω τού λατ. *sabanum* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. παλ. άνω γερμ. *saban* «λινό ύφασμα», παλ. σλαβ. *savan*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαβαν-ώνω
σαβάνω-μα < *σαβανώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σαβανω-τής < *σαβανώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

σαβαρέν «είδος γλυκύσματος»
< γαλλ. *savarin*, συντομευμένη μορφή τού επωνύμου τού Γάλλου συγγραφέα και γαστρονόμου Anthelme Brillat-Savarin (1755-1826).

Σάββατο
< ελνστ. *σάββατον* (κυρ. πληθ. *σάββατα*) < εβρ. *šabbāt* «ανάπαυση». Η λ. απαντά επίσης με την ελνστ. σημ. «εβδομάδα», εφόσον επρόκειτο για την κυριότερη ημέρα τής επταήμερης εβδομάδας πριν από την καθιέρωση τής Κυριακής (Κ.Δ. Λουκ. 18,12: *νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *εβδομάδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαββατ-ιαίος, λόγ. [1897]
σαββατ-ιανός < *Σάββατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*
σαββατ-ιάτικος < *Σάββατ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*.

ΣΥΝΘ. σαββατο-: *σαββατό-βραδο, σαββατο-γεννημένος, σαββατο-κύριακο* (μεσν., πβ. Μιχ. Γλυκά Χρον. 598.12: *ἐν σαββατοκυριάκοις γὰρ καὶ ταῖς ἐπισήμοις τῶν ἑορτῶν*).

σαβουαγιάρ κ. **σαβαγιάρ** «είδος μπισκότου»
< γαλλ. *savoyard*, αρχική σημ. «προερχόμενος από τη Σαβοΐα» (προς το τέλος τού 18ου αι. «μπισκότο τής Σαβοΐας»), < τοπων. *Savoie* «Σαβοΐα» (περιοχή τής ΝΑ. Γαλλίας) < λατ. *Sapandia*.

σαβουάρ βιβρ «κανόνες καλής συμπεριφοράς»
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *savoir-vivre*, αρχική σημ. «το να ξέρει (κανείς) να ζει», που σχηματίστηκε από τα απρφ. *savoir* «ξέρω» και *vivre* «ζω».
ΣΗΜΑΣ. Κατά τον 16ο αι. η φρ. απέκτησε (στη Γαλλική) τη σημ. «τέχνη τού βίου», τον δε 17ο αι. συναντούμε τη σημ. «καλοί τρόποι, καλή συμπεριφορά» και κατόπιν «εγχειρίδιο καλής συμπεριφοράς».

σαβούρα
ελνστ. < λατ. *saburra* «έρμα (πλοίου)». Η λ. απαντά στην Ελληνική ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. (πβ. Αιλ. Διον. Άττ. ὀνόμ. 133.1: *κούφη σάβουρα οὐκ ἔχουσα ἕρμα*). Το τουρκ. *safra* «έρμα» είναι δάνειο από την Ελληνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαβουρ-ώνω «καταναλώνω περιττά πράγματα» < *σαβούρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
σαβούρω-μα < *σαβουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σαβούρα – έρμα
Η λέξη ***σαβούρα*** προέρχεται από το λατινικό ***saburra*** που σήμαινε «έρμα». Ως γνωστόν, το έρμα ήταν βάρος που τοποθετείτο στον πυθμένα των σκαφών, για να εξασφαλίσει την ικανοποιητική τους ευστάθεια (κάτι ανάλογο γίνεται και σήμερα). Ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. απαντά η λέξη σε κείμενο τού Αιλίου Διονυσίου, ενώ ο Ησύχιος (5ος αι.) στη φράση *ἀνερμάτιστος ναῦς* αναφέρει ως ερμηνεία: *(ναῦς) κούφη σαβούρας* «(καράβι) άδειο από σαβούρα». Αντίστοιχη χρήση που απαντά σε μεσαιωνικό κείμενο είναι *καράβιν ἀσαβούρωτον*. Το αντίθετο τού *ἀσαβούρωτος* ήταν *σαβουρᾶτος* (απαντά ήδη τον 6ο αιώνα σε παπυρικό κείμενο). Υπήρχε επίσης ο τύπος *σάβουρος* «(για πλοίο) άδειος, χωρίς σαβούρα», ο οποίος στα μεσαιωνικά χρόνια, όπως αναφέρει ο σπουδαίος λεξικογράφος Du Cange, χρησιμοποιήθηκε και σε άλλες περιπτώσεις εκτός από καράβι (π.χ. *σάβουρος ἀσκός, σάβουρον στόμα*). Επειδή αυτά που πετάει κάποιος θεωρούνται άχρηστα και περιττά, η λέξη στα Νέα Ελληνικά έφτασε να σημαίνει το σύνολο παλαιών ή ευτελούς αξίας πραγμάτων, που είναι τελείως άχρηστα (π.χ.

έχει μαζέψει μεγάλη σαβούρα στο υπόγειο), χαρακτηρίζει δε γενικότερα κάτι που είναι χαμηλής αξίας.
Αξίζει εδώ να γίνει μια παρατήρηση που δείχνει ότι η διαμόρφωση των ποικίλων παραμέτρων τής σημασίας είναι θέμα οπτικής γωνίας τού ομιλητή. Η αντίστοιχη αρχαία λέξη που χρησιμοποιήθηκε για το εν λόγω φορτίο τού καραβιού είναι το ουσιαστικό ***έρμα***. Η λέξη αυτή χρησιμοποιήθηκε στη Νέα Ελληνική με μεταφορική σημασία, για να δηλώσει κάτι θετικό, το (στερεό) ηθικό σύστημα ενός ανθρώπου, βάσει τού οποίου διατηρεί την ακεραιότητά του (π.χ. *δεν έχει ηθικό έρμα*). Ας σημειωθεί ότι η μεταφορική σημασία τού στηρίγματος υπάρχει ήδη στην Αρχαιότητα. Η θετική σημασία τής λέξης *έρμα* φαίνεται και από το γεγονός ότι η λέξη ***ανερμάτιστος*** (αυτός που δεν έχει *έρμα*) σημαίνει «αυτός που δεν έχει σταθερό χαρακτήρα και μεταβάλλει εύκολα τις ιδέες του» (π.χ. *άνθρωπος ηθικά ανερμάτιστος*). Επομένως, στο ίδιο αντικείμενο αναφοράς (δηλ. το βάρος που προστίθεται στο καράβι και αφαιρείται αν χρειαστεί) η θετική του λειτουργία (ευστάθεια) οδήγησε σε θετική μεταφορική σημασία (*έρμα*), ενώ η αρνητική του (αχρηστία) οδήγησε σε αρνητική μεταφορική χρήση (*σαβούρα*).

σαγάνι κ. **σαχάνι** «μικρό τηγάνι ή ταψί με δύο λαβές»
< τουρκ. *sahan* «χάλκινο τηγάνι» < αραβ. *sahn*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαγαν-άκι, υποκορ. τού *σαγάνι*.

σαγή «(για άλογα) ιπποσκευή»
αρχ., αρχική σημ. «αποσκευές, εφόδια», < ρ. *σάττω* «γεμίζω – εφοδιάζω, εξοπλίζω» < **σάκ-jω* ή **σάγ-jω*, τεχν. όρ. που ενδέχεται να συνδ. με τοχαρ. *twāŋk-* «συσφίγγω». Ως προς το αρχικό θέμα, πιθανότερη είναι η ανάλυση **σάγ-jω*, αν ληφθούν υπ' όψιν τα παράγωγα *σαγ-ή*, *σάγ-μα* «σαμάρι», *σάξις* «σαμάρωμα» (πβ. αρχ. *τάσσω – ταγή – τάγμα – τάξις, ὀρύσσω – ὄρυγμα – ὄρυξις*). Την ελνστ. εποχή η λ. απέκτησε την εξειδικευμένη σημ. «εξοπλισμός υποζυγίου (για ζεύξη και ίππευση), ιπποσκευή».

σαγήνη
ΕΤΥΜ. ελνστ. τεχν. όρος, προελλην. αρχής, όπως συμβαίνει και με άλλα ουσ. σε *-ήνη*, πβ. αρχ. *ἀπήνη* «είδος άμαξας», *ειρήνη*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μεγάλο αλιευτικό δίχτυ» (Κ.Δ. Ματθ. 13.47: *πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν*) → ήδη ελνστ. σημ. «γοητεία, πλάνη» (πβ. Ηλιοδ. Εμεσ. *Αἰθιοπ.* 2.25: *οὕτως ἄφυκτόν τινα καὶ ἀπρόσμαχον ἑταιρίας σαγήνην ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπεσύρετο*). Και οι δύο σημ. μαρτυρούνται στο ήδη αρχ. παράγωγο *σαγηνεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαγηνεύω < αρχ. *σαγην-εύω*, αρχική σημ. «πιάνω (ψάρια) με δίχτυ» (απαντά σε συγγραφείς τής ελνστ. εποχής), μτφ. «παγιδεύω (σαν σε δίχτυ), συλλαμβάνω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.149: *τὴν δὲ Σάμον σαγηνεύσαντες οἱ Πέρσαι παρέδοσαν Συλοσῶντι ἔρημον ἐοῦσαν ἀνδρῶν*) → ελνστ. σημ. «γοητεύω, πλανώ» (πβ. Λουκιαν. *Ἀλεκτρ.* 3.23-4.24: *καὶ οὕτω τὸν Ἥφαιστον παρ' Ἡλίου μαθόντα συλλαβεῖν αὐτοὺς περιβαλόντα καὶ σαγηνεύσαντα τοῖς δεσμοῖς ἃ πάλαι μεμηχάνητο ἐπ' αὐτούς·* Κλήμ. Αλεξ. *Παιδαγ.* 2.1.3: *σαγηνεύειν ἀτεχνῶς οἱ πλεονέκται καὶ πολυπράγμονες οὗτοι ἐοίκασιν εἰς ἡδυπάθειαν τὸν κόσμον*)
σαγήνευ-ση, λόγ. [1888], < *σαγηνεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
σαγήνευ-μα, λόγ. [1871], < *σαγηνεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σαγηνευτής < ελνστ. *σαγηνευ-τής* «ψαράς με δίχτυ» < αρχ. *σαγην-εύω*
σαγηνευτ-ικός, λόγ. [1874], < *σαγηνευτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σαγιονάρα
< ιαπων. *sayonara* «αντίο», από τίτλο κινηματογραφικής ταινίας (1957, τέσσερα βραβεία Όσκαρ, πρωταγωνιστής ο Μάρλον Μπράντο), μέσω τής οποίας έγινε γνωστός αυτός ο τύπος παντόφλας.

σαγκουίνι «ποικιλία πορτοκαλιού»
< ιταλ. *sanguigni*, πληθ. τού *(arancio) sanguigno* «(πορτοκάλι) στο χρώμα τού αίματος» < λατ. *sanguineus* «αιμάτινος – αιματόχρωμος» < ουσ. *sanguis, -inis* «αίμα».

σάγμα «σαμάρι»
αρχ., αρχική σημ. «επανωφόρι, μανδύας», < ρ. *σάττω* «γεμίζω – εφοδιάζω, εξοπλίζω» < **σάγ-jω* (βλ.λ. *σαγή*, *σαμάρι*). Η σημ. «σαμάρι» είναι ελνστ. (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστορ.* 2.13.2: *τοῖς σάγμασι τοῖς τῶν ἀκολουθούντων ὑποζυγίων*).
ΣΥΝΘ. σαγματο-: *σαγματο-ποιός* (ελνστ.) – *σαγματο-ποιείο* (λόγ. [1897]), *σαγματο-ποιία* (λόγ. [1890]) – *σαγματο-πωλείο*, *σαγματο-πώλης*.

σαγολαίφα → σακολαίβα

σαγόνι
< μεσν. *σαγόνι(ον)* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /a/) < αρχ. *σιαγόνιον*, υποκορ. τού *σιαγών, -όνος (ἡ)* (με παραγ. τέρμα *-ών* λέξεων που δηλώνουν μέρη τού σώματος, πβ. αρχ. *ἀγκ-ών*, *λαγών*), που συνδ. με τα ρ. *ψίω* «ταΐζω (νήπιο με μικρές μπουκιές)», *ψίομαι* «μασώ» (βλ.λ. *ψίχα*).
ΣΥΝΘ. διπλο-σάγονο.

σαγρέ «επίχρισμα με μη λεία επιφάνεια»
μεταφορά τού τουρκ. *sağrı* «καπούλια ζώου – (μετωνυμ.) δέρμα ζώου» με παραγ. τέρμα *-έ*, που εμφανίζεται σε επίθ. σχετικά με υλικό (πβ. *κουρελ-έ*,

παντοφλ-έ). Είναι πιθ. η επίδρ. τού γαλλ. *chagrin* «κατεργασμένο δέρμα ζώου» (< τουρκ. *sağrı*).

σαδισμός
λόγ. [1898], μεταφορά τού γαλλ. *sadisme*, που πλάστηκε από το όνομα τού Γάλλου μυθιστοριογράφου μαρκησίου de Sade (1740-1814), ο οποίος περιέγραφε στα κείμενά του ποικίλες σεξουαλικές διαστροφές.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαδ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *sadiste* < *sadisme* (βλ. ανωτέρω)
σαδιστ-ικός < *σαδιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. σαδο-μαζοχισμός (μεταφορά τού γαλλ. *sadomasochisme*).

σαζάνι «κυπρίνος»
< τουρκ. *sazan* < *saz* «ιλύς, βάλτος» (με παραγ. τέρμα *-an*).

σάζι «μουσικό όργανο τής Ανατολής»
< τουρκ. *saz* < περσ. *sāz*.

σαθρός «φθαρμένος – (μτφ.) αβάσιμος»
αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Νέμ.* 8.34: *τῶν δ' ἀφάντων κῦδος ἀντείνει σαθρόν*], με παραγ. τέρμα *-θρός* (πβ. κ. *νω-θρός*), αγν. ετύμου. Δεν έχουν τεκμηριωθεί οι υποθέσεις για σύνδεση με τα επίθ. *ψαθυρός* ή *σαπρός*. Η μτφ. σημ. «αβάσιμος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ευριπ. *Ῥῆσ.* 639: *σαθροῖς λόγοισιν ἐχθρὸν ἄνδρ' ἀμείψομαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαθρότητα < ελνστ. *σαθρ-ότης, -ότητος*.
ΣΥΝΘ. απο-σάθρωση (λόγ. [1845], απόδ. τού γερμ. *Verwitterung*).

σαιζλόνγκ → σεζλόνγκ

σαιζόν → σεζόν

σαΐνι
< τουρκ. *şahin* «κυνηγετικό γεράκι» < περσ. *šāhīn* «βασιλικό κυνηγετικό γεράκι» (συνήθ. λευκού χρώματος).

σαιξπηρικός
λόγ. [1892], < *Σαίξπηρ* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), όπως αποδόθηκε στην Ελληνική το 1860 το επώνυμο τού μεγάλου Άγγλου δραματουργού William Shakespeare (1564-1616).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαιξπήρ-ειος, λόγ. [1890]
σαιξπηρ-ιστής, λόγ. [1892].

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σαιξπηρικός
Το επώνυμο τού William Shakespeare παρουσίασε δυσκολίες στην ελληνική του απόδοση ευθύς μόλις άρχισαν να μεταφράζονται τα έργα τού μεγάλου δραματουργού. Η δυσκολία στη γραπτή απόδοση τής αγγλικής προφοράς υπήρξε ανυπέρβλητη και έτσι συναντούμε, κατά τον λεξικογράφο Στέφ. Κουμανούδη, τις εξής εκδοχές: *Σακεσπήρος* [1812], *Σαικεσπήρος* [1885], *Σαικσπήρος* [1869], *Σαίξηηρ* [1860], *Σαιξπήρος* [1878], *Σέικσπηρ* [1824], *Σεκσπήρος* [1858]. Τα πρόσφατα χρόνια απαντά σποραδικά και η απλουστευμένη γραφή *Σέξπιρ*, η οποία όμως δεν έχει επικρατήσει. Συνήθως χρησιμοποιείται η γραφή ***Σαίξπηρ***, η οποία πλεονεκτεί κατά το ότι συμφωνεί με τα καθιερωμένα επίθετα *σαιξπήρειος* και *σαιξπηρικός*.

σαΐτα
μεσν. (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ- [j]) < *σαγίτ(τ)α* < λατ. *sagitta* «βέλος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαϊτεύω < μεσν. *σαϊτ-εύω*
σαΐτε-μα < *σαϊτε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σαϊτευ-τής < *σαϊτεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*
σαϊτιά < μεσν. *σαϊτ-ιά*.
ΣΥΝΘ. σαϊτο-θήκη.

σάκα → σάκος

σακάκι
υποκορ. τού ουσ. *σάκος* (βλ.λ.).

σακαράκα
Ίσως από ιταλ. *carcassa* «σκελετός, κουφάρι πλοίου» (με αντιμετάθεση των συμφώνων). Κατ' άλλη άποψη, < **σα(ν) καράκα*, με δεύτερη λ. το ιταλ. *caracca* «μεγάλο εμπορικό ή πολεμικό πλοίο». Έχει υποστηριχθεί επίσης ότι προέρχεται από ιταλ. *saracca* «σπαθί» (με περιπαικτική επανάληψη τής συλλαβής *-κα-*), οπότε η λ. *σακαράκα* θα σήμαινε αρχικώς «παλιό σπαθί (γενικότ. αντικείμενο)».

σακάτης
< τουρκ. *sakat* «ανάπηρος» < αραβ. *saqat* «(ξε)πεσμένος, έκπτωτος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σακατ-εύω
σακάτε-μα < *σακατε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σακάτ-ικος
σακατ-ιλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *sakatlık* < *sakat* (βλ. ανωτέρω).

σακ-βουαγιάζ
< γαλλ. *sac (de) voyage* «ταξιδιωτικός σάκος».

σακέ κ. **σάκε** «εθνικό ποτό των Ιαπώνων»
< ιαπων. *sake*.

σακελλάριος «τιμητικό εκκλησιαστικό αξίωμα»
μεσν. (7ος αι.) < λατ. *sacellarius* «θησαυροφύλακας» < *sac(c)ellus* (με παραγ. τέρμα *-arius*), υποκορ. τού *saccus* < αρχ. *σάκ(κ)ος* (βλ.λ.).

σακί
< μεσν. *σακ(κ)ί(ν)* < αρχ. *σακ(κ)ίον,* υποκορ. τού *σάκ(κ)ος* (βλ.λ.).

σακίδιο → σάκος

σακολαίβα «τραπεζοειδές πανί πλοίου»
< μεσν. *σαγολαίφεα* (επίσης *σακ(κ)ολέβα, σακ(κ)ολήβα, σαγολέβα*) < ελνστ. *σάγο(ς)* «χοντρός μάλλινος μανδύας (που φορούσαν οι στρατιώτες)» (< λατ. *sagus,* κελτ. αρχής) + αρχ. *λαῖφος (τό)* «κομμάτι υφάσματος», αγν. ετύμου.

σακοράφα «βελόνα ραφής χοντρών υφασμάτων»
μεσν. (11ος αι.), μεγεθ. τού *σακ(κ)οράφιον* (που μαρτυρείται χωρίς τον αναμενόμενο διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* τού β΄ συνθετικού· βλ.λ. *-ρρ-*), υποκορ. τού ελνστ. *σακ(κ)οράφος* < αρχ. *σάκ(κ)ος* (βλ.λ.) + *-ράφ(ος)* < θ. *ραφ-* τού ρ. *ράπτω* (βλ.λ. *ράβω*).

σάκος
< αρχ. *σάκ(κ)ος* [ήδη ομηρικό], σημιτ. δάνειο (πιθ. φοινικικό), πβ. εβρ. *śaq* «ύφασμα – σάκος», ακκαδ. *šaqqu.* Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι λ. *σακάκι, σακί, σακούλα* (βλ.λ.). Μέσω τού λατ. *saccus* η λ. διαδόθηκε σε αρκετές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *sac,* αγγλ. *sack,* γερμ. *Sack,* ολλ. *zak,* ισπ. *saco* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σάκα < αρχ. *σάκ(κ)ος* με αλλαγή γένους
σακίδιο < ελνστ. *σακ(κ)ίδιον,* υποκ. τού αρχ. *σάκ(κ)ος.*

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σάκος
Μολονότι η λέξη παραδίδεται από την Αρχαιότητα κυρίως με τον τύπο *σάκκος* (με δύο *-κ-*), το γεγονός ότι ήδη έκτοτε απαντά η γραφή ***σάκος*** (με ένα *-κ-*) επιτρέπει να την υιοθετήσουμε ως απλούστερη. Αυτό επηρεάζει όλα τα παράγωγα, τα οποία ομοίως απλογραφούνται: *σάκα, σακούλα, σακάκι, σακίδιο* κ.λπ.

σακούλα → σακούλι

σακουλεύομαι «(αργκό) αντιλαμβάνομαι τον κίνδυνο»
< τουρκ. *şakul* «νήμα τής στάθμης» (< αραβ. *šāqul*) + παραγ. τέρμα *-εύομαι* (πβ. τουρκ. *şakullemek* «σταθμίζω, αλφαδιάζω»), οπότε το ρ. θα είχε αρχικώς τη σημ. «λογαριάζω, υπολογίζω».

σακούλι
< μεσν. *σακ(κ)ούλι(ον),* υποκορ. τού αρχ. *σάκ(κ)ος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σακ-ούλα, υποκορ. τού *σάκος*
σακουλ-ιάζω
σακούλιασ-μα < *σακουλιασ-* (*σακουλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα.*

σάκχαρο
< ελνστ. *σάκχαρον,* παράλλ. τύπος των *σάκχαρ, -αρος* και *σάκχαρι* ή *σάκχαρις,* ανατολ. δάνειο, < παλικό (Ινδίας) *sakharā* < σανσκρ. *śárkarā.* Από την Ελληνική έχει σχηματιστεί η αντίστοιχη λ. διαφόρων γλωσσών όπως αραβ. *sukkar* (> ισπ. *azúcar,* ιταλ. *zucchero* > γερμ. *Zucker,* γαλλ. *sucre,* αγγλ. *sugar*), περσ. *šakar,* λατ. *saccharum* (που δεν έδωσε παράγωγα σε άλλες γλώσσες). Βλ. κ. *ζάχαρη.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σακχαρ-ίνη, λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *saccharine*
σακχάρ-ινος, λόγ. [1835]
σακχαρο-ειδής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *saccharoïde*
σακχαρ-ώδης, λόγ. [1799], < *σάκχαρ(ο)* + λεξ. επίθημα *-ώδης.*
ΣΥΝΘ. σακχαρ(ο)- (λόγ.): *σακχαρό-πηκτος* [1852], *σακχαρο-ποίηση* [1856], *σακχαρο-ποιός* [1836], *σακχαρο-μετρία* ([1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *saccharométrie*), *σακχαρό-μετρο* ([1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *saccharomètre*), *σακχαρο-μύκητας* ([1885], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *saccharomyces*), *σακχαρ-ουρία* ([1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *saccharurie*) κ.ά.

σάλα
< ιταλ. *sala* < φραγκ. **sal* (πβ. γερμ. *Saal*), που αρχικώς είχε τη σημ. «πανδοχείο, τραπεζαρία».
ΣΥΝΘ. σαλο-τραπεζαρία.

σαλαγώ «οδηγώ κοπάδι με φωνές»
< ελνστ. *σαλαγῶ (-έω)* «κινώ βίαια, τραντάζω – φωνάζω, βοώ» (πβ. όψιμο ελνστ. *σαλαγή* «κραυγή, βοή», κατά τον λεξικογράφο Ησύχιο) < αρχ. *σάλ(ος)* (βλ.λ.) + επίθημα *-αγ-* (πβ. αρχ. *πάτ-αγ-ος, πλατ-αγ-ή, ἀλαλ-αγ-ή*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαλάγη-μα.

σαλαμάνδρα «είδος αμφιβίου»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αγν. ετύμου, όπως συμβαίνει και με άλλες ομοιοκατάληκτες λ., π.χ. *μάνδρα, σκολόπενδρα.*

σαλαμάστρα «(στα πλοία) πλέγμα σχοινιών»
< παλ. ιταλ. *salmastra,* ίσως από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ναυτικών όρων *sagola* «είδος σχοινιού» (αγν. ετύμου, αλλά δεν αποκλείεται να προέρχεται από μεσν. λατ. **hexapulum* < μεσν. *ἑξάπολον* «σχοινί πλεγμένο από έξι νήματα») και *maistra / maestra* «μεγάλο τετράγωνο πανί» (μεσν. *μαΐστρα* < βεν. *maistra,* θηλ. τού επιθ. *maistro* «μέγιστος» < λατ. *magister, -stri*).

σαλάμι
< ιταλ. *salami,* πληθ. τού *salame* < μεσν. λατ. *salame(n)* < *salamentum,* το οποίο ανάγεται (ίσως

μέσω τύπου *salsamentum* «ταριχευμένο, παστό (ψάρι)» < λατ. *salsus* «αλιστός, αλμυρός») στο λατ. *sal, -lis* «αλάτι».

ΣΥΝΘ. σαλαμο-: *σαλαμο-ειδής, σαλαμο-ποίηση* «(σε στρατιωτικό-πολιτικό επίπεδο) η σταδιακή επίτευξη ενός σκοπού – η σταδιακή κατάτμηση» (απόδ. τού γερμ. *Salamitaktik*, υβριδικού σύνθ.).

σαλαμούρα «άλμη για συντήρηση τροφίμων»
< παλ. ιταλ. *salamora* (σύγχρ. *salamoia*) < υστλατ. *salmūria* < λατ. *sal, -lis* «αλάτι» + *muria* «άλμη».

σαλάτα
< βεν. *salata* (επίσης σικελ. *(n)salata*) < ρ. *salar* «αλατίζω» < υστλατ. *salāre* «αλατίζω» < λατ. *salīre* < *sal, -lis* «αλάτι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαλατ-ιέρα < *σαλάτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *τυρ-ιέρα*

σαλατ-ικό < *σαλάτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ικό*, πβ. κ. *λαχαν-ικό, χορταρ-ικό*.

ΣΥΝΘ. -σαλάτα: *ντοματο-σαλάτα, λαχανο-σαλάτα*.

σαλάχι → σελάχι[1]

σαλβάρι «είδος φαρδιού παντελονιού»
< τουρκ. *şalvar* < περσ. *šalwār* «φαρδύ παντελόνι που φθάνει ώς τους αστραγάλους».

σαλέ «ορεινό ξύλινο σπίτι (κυρ. στις Άλπεις)»
< γαλλ. *chalet*, που πρωτοαπαντά τον 14ο αι. με την εκλατινισμένη μορφή *c(h)aletus* (επίσης *chaslet*) και υποστηρίζεται ότι ανάγεται σε λ. **cale* «στεγασμένος τόπος, καταφύγιο», η οποία αποτελεί όρο τού προϊνδοευρωπαϊκού υποστρώματος.

σαλέπι «παχύρρευστο τονωτικό και μαλακτικό αφέψημα»
< τουρκ. *salep* < διαλεκτ. αραβ. *sahlab*, που αποσπάστηκε από την αραβ. φρ. *(hušyatu-th-)tha'lab* «όρχεις τής αλεπούς» < *tha'lab* «αλεπού». Η ονομασία οφείλεται στο γεγονός ότι το εν λόγω ρόφημα παρασκευάζεται από αλεσμένους κονδύλους ορισμένων ειδών ορχιδέας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαλεπ-τσής, μεταφορά τού τουρκ. *salepçı* < *salep* (βλ. ανωτέρω)

σαλεπ-ιτζής < *σαλέπ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιτζής*.

σαλεύω
αρχ., αρχική σημ. «κινούμαι εδώ και εκεί, ασταθώς» (συχνά για πλοία σε ταραγμένη θάλασσα), < *σάλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σάλεμα < μεσν. *σάλε-μα* < ελνστ. *σάλευ-μα* «αναταραχή, κλονισμός».

ΣΥΝΘ. α-σάλευτος (αρχ.).

σάλι
< τουρκ. *şal* < περσ. *šāl* «καλύπτρα – αμάνικος μανδύας, επώμιο». Ίσως έχει προηγηθεί το ιταλ. *scialle* (μέσω τού πληθ.) < γαλλ. *châle* (ή και απευθείας από το γαλλ.), το οποίο ανάγεται στην προαναφερθείσα περσ. λέξη.

σάλιαγκας «σαλιγκάρι»
< μεσν. *σάλιακας* (με ηχηροποίηση /k/ > /g/) < *σάλι(ο)* (βλ.λ.) + μεγεθ. επίθημα *-ακος* (βλ.λ.). Η ονομασία οφείλεται προφανώς στη γλοιώδη βλέννα που εκκρίνει το μαλάκιο. Βλ. κ. *σαλιγκάρι*.

σαλιάρης → σάλιο

σαλιγκάρι
< **σάλιγκας* (όψιμο μεσν. *σαλίγκας*) < μεσν. *σάλιακας* (βλ.λ. *σάλιαγκας*) + παραγ. τέρμα *-άρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαλίγκ-αρος < όψιμο μεσν. *σαλίγκ(ας)* + μεγεθ. επίθημα *-αρος*.

σαλικυλικός «ουσία διαφόρων χημικών ενώσεων»
μεταφορά τού γαλλ. *(acide) salicylique* «σαλικυλικό (οξύ)» < παλαιότ. *salicyle* (με παραγ. τέρμα *-ique*) < χημ. όρος *salic(ine)* «είδος καταπραϋντικής ουσίας» (με παραγ. τέρμα *-yle*), που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *salix, -icis* «ιτιά», από τον φλοιό τής οποίας απομονώθηκε η εν λόγω ουσία.

σάλιο
< μεσν. *σάλιο(ν)* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /a/, πβ. κ. *σαγόνι* < *σιαγόνιον*) < **σιάλιον*, υποκορ. τού αρχ. *σίαλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαλι-άζω

σαλιάρα, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επίθ. *σαλιάρης*

σαλ-ιάρης < *σάλ(ιο)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ζημ-ιάρης, χαδ-ιάρης*

σαλιαρ-ίζω < *σαλιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

σαλιάρισ-μα < *σαλιαρισ-* (*σαλιαρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σαλι-ώνω

σάλιω-μα < *σαλιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σαλμί «φαγητό και σάλτσα από κρέας κυνηγιού»
< γαλλ. *salmi(s)*, συγκεκομμ. τύπος τού *salmigondis* < μέσο γαλλ. *salamine / salemine* «πιάτο με ποικιλία ψαριών (κυρ. παστών), κατόπιν και κρεάτων» (< μεσν. λατ. *salame(n)*, για το οποίο βλ.λ. *σαλάμι*) + *-gondis* < ρ. *gondir* «καρυκεύω» < παλ. γαλλ. *condir* < λατ. *condīre*.

σαλμονέλα
< ν.λατ. *salmonella*, από το επώνυμο τού Αμερικανού κτηνιάτρου Daniel E. Salmon (1850-1914), ο οποίος ανακάλυψε το συγκεκριμένο βακτήριο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαλμονέλ-ωση, μεταφορά τού αγγλ. *salmonellosis* < *salmonella* (βλ. ανωτέρω).

σαλόνι
< ιταλ. *saloni*, πληθ. τού *salone* < *sala* (βλ.λ. *σάλα*) + μεγεθ. τέρμα *-one*. Από την ιταλ. λέξη έχουν προέλθει αντίστοιχοι όροι σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *salon*, ισπ. *salón*, αγγλ. *saloon*, γερμ. *Salon* κ.ά.

σαλός «ανόητος, τρελός»
μεσν. < αρχ. *σάλος* (βλ.λ.), με μετακίνηση τόνου. Βλ. κ. *σαλεύω*.

σάλος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, πβ. Άντιγ. 162-3: *ἄνδρες, τὰ μὲν δὴ πόλεος ἀσφαλῶς θεοὶ πολλῷ σάλῳ σείσαντες ὤρθωσαν πάλιν*], αρχική σημ. «θαλασσοταραχή, τρικυμία» (κατόπιν «σεισμός»), ίσως < Ι.Ε. **sal-* «αλάτι – θάλασσα» (βλ.λ. *άλας*), με διατήρηση τού αρχικού *σ-*, πβ. αρχ. *σῦς – ὗς* «χοίρος». Αν απορρίψουμε αυτή την ερμηνεία για το αρχικό *σ-*, δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί άλλη Ι.Ε. ετυμολογική αναγωγή και θα πρέπει να υποθέσουμε ότι πρόκειται για δάνειο τού ναυτικού λεξιλογίου. Αξιοσημείωτα παράγωγα αποτελούν οι λ. *σαλ-εύω* και *σαλ-αγ-ῶ* (βλ.λ.).

σαλπάρω
αντιδάν., < ιταλ. *salpare* «σηκώνω την άγκυρα» < παλ. ιταλ. *sarpare* (βεν. *serpare*) < δημώδ. λατ. **exharpāre* < αρχ. *ἐξαρπάζω*, στη σημ. «τραυώ βίαια, σύρω απότομα και γρήγορα», < *ἐκ- / ἐξ-* + *ἁρπάζω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαλπάρισ-μα.

σάλπιγγα
< αρχ. *σάλπιγξ, -γγος* [ήδη ομηρικό], με εκφραστ. επίθημα που παρουσιάζεται και σε άλλα ονόματα μουσικών οργάνων, π.χ. αρχ. *σῦρ-ιγξ, φόρμ-ιγξ*. Πρόκειται πιθ. για δάνειο τού προελλην. μεσογειακού υποστρώματος. Ο ανατομικός όρος οφείλεται στο ελληνογενές ν.λατ. *salpinx*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαλπιγγ-ικός
σαλπιγγ-ίτιδα, λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *salpingite*
σαλπιγγοειδής < ελνστ. *σαλπιγγο-ειδής* < αρχ. *σάλπιγξ, -ιγγος* + λεξ. επίθημα *-ειδής*
σαλπιγκτής < αρχ. *σαλπιγκ-τής* < ρ. *σαλπί-ζω* (< **σαλπίγγ-jω*) + παραγ. τέρμα *-τής*.
ΣΥΝΘ. σαλπιγγ(ο)- (ελληνογενείς όρ. τής ιατρικής): *σαλπιγγ-εκτομή, σαλπιγγο-γραφία, σαλπιγγο-σκοπία, σαλπιγγο-σκόπιο*.

σαλπίζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < **σαλπίγγ-jω* < *σάλπιξ, -ιγγος* (βλ.λ. *σάλπιγγα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σάλπισμα < ελνστ. *σάλπισ-μα*
σαλπιστής < ελνστ. *σαλπισ-τής*.
ΣΥΝΘ. -σαλπίζω, -σάλπιση: *δια-σαλπίζω* (ελνστ.), *δια-σάλπιση*.

σάλσα «λατινοαμερικάνικος χορός»
< ισπ. *salsa*, αρχική σημ. «σάλτσα», για το οποίο βλ.λ. *σάλτσα*.

σαλτάρω
μεταφορά τού ιταλ. *saltare* «πηδώ» < λατ. *saltāre* «χορεύω», εξομαλισμένος τύπος τού ρ. *salio* «πηδώ» (> ουσ. *saltus* «πήδημα, άλμα»). Βλ.λ. *άλμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαλτάρισ-μα
σαλταδόρος, μεταφορά τού βεν. *saltador* «αυτός που πηδά, που επιτίθεται για να λαστέψει» < ρ. *saltar* < λατ. *saltāre* (βλ. ανωτέρω).

σαλτιμπάγκος «πλανόδιος διασκεδαστής – (μτφ.) κατεργάρης»
< ιταλ. *saltimbanco* «ακροβάτης τού τσίρκου, κωμικός διασκεδαστής», φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *saltare in banco* «πηδώ στον πάγκο». Ήδη από τον 17ο αι. η λ. δήλωσε (στην ιταλική γλώσσα) τον άνθρωπο που στερείται σοβαρότητας και αξιοπρέπειας, που φέρεται επιπόλαια και γελοία.

σάλτο
< ιταλ. *salto* < λατ. *saltus* «πήδημα, άλμα». Βλ. κ. *σαλτάρω, άλμα, μορτάλε*.

σάλτσα
< διαλεκτ. ιταλ. *salza* (Πεδεμοντίου) < ιταλ. *salsa* < δημώδ. λατ. *salsa*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού λατ. *salsus* «αλατισμένος, αλιστός», μτχ. τού ρ. *salio* «αλίζω, αλατίζω». Όμοια προέλευση έχει το γαλλ. *sauce* «σάλτσα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαλτσ-ιέρα < *σάλτσ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *σαλατ-ιέρα, αλατ-ιέρα*.

σάμαλι «είδος σιροπιαστού γλυκού»
< τουρκ. *şamalı*, που ίσως συνδ. με το αραβ. *aş-şam* «η Δαμασκός» (πρωτεύουσα τής Συρίας), πβ. κ. τουρκ. *şam-baba* «σαβαρέν, είδος γλυκύσματος».

σαμάνος «μάγος-ιερέας διαφόρων φυλών»
μεταφορά τού γαλλ. *chaman* < ρωσ. *shaman'* < *šaman*, λ. τής τουνγκουσικής γλώσσας (από την περιοχή τής Ν. Σιβηρίας, Μογγολίας και Β. Κίνας). Ορισμένοι έχουν προχωρήσει περαιτέρω σε συσχέτιση με τον παλικό όρο *samaṇo* «ασκητής» και με το σανσκρ. *shramanas* «βουδιστής ασκητής», αν και οι συνδέσεις αυτές παραμένουν αβέβαιες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαμαν-ισμός, λόγ. [1854], μεταφορά τού γαλλ. *chamanisme* < *chaman* (βλ. ανωτέρω)
σαμαν-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *chamaniste* < *chaman* (βλ. ανωτέρω)

σαμανιστ-ικός < *σαμανιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σαμάρι
< μεσν. *σαμάριον* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος /γm/ > /m/) < όψιμο ελνστ. *σαγμάριον*, υποκορ. τού αρχ. *σάγμα, -ατος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σομιέ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαμαρ-άς
σαμαρ-άδικο < *σαμαρ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *τυροπιτ-άδικο*
σαμαρ-τζής < *σαμάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-τζής*
σαμαρ-ώνω
σαμάρω-μα < *σαμαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σαμαρω-τός (ρηματ. επίθ.) < *σαμαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

σαματάς
< τουρκ. *şamata* «θόρυβος, φασαρία» < αραβ. *šamātat*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαματ-ατζής < *σαματ(άς)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *παγωτ-ατζής*.

σάματι «μήπως, σάμπως – σαν να»
< **ωσάματι* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ω-*) < *ως* + μεσν. **ἅματι* < ελνστ. φρ. *ἅμα ὅτι* «αμέσως όταν».

σαμβύκη «αρχαίο έγχορδο μουσικό όργανο»
αρχ. δάνειο ανατολ. αρχής, τού οποίου η ακριβής προέλευση δεν έχει προσδιοριστεί. Ανεξακρίβωτη είναι η εικαζόμενη σχέση με το αραμ. συνώνυμο *šebākā* «κιθάρα».

σαμιαμίδι
< μεσν. **σαμιαμίθιον* (με επίδρ. τού παραγ. τέρματος *-ίδι*, πβ. μεσν. *σαμαμίθιον*), υποκορ. τού *σαμιάμινθος* < εβρ. *šamamít*.

σαμοβάρι «μεταλλικό οικιακό σκεύος όπου βράζεται νερό για τσάι»
μεταφορά τού ρωσ. *samovar* «αυτό που βράζει μόνο του» < *samo-* (τύπος ουδετέρου τής αντωνυμίας *sam* «ο ίδιος, αυτός») + *-var* < ρ. *varit'* «βράζω, κοχλάζω».

σαμουά «δέρμα από αγριοκάτσικο»
< γαλλ. *chamois* < υστλατ. *camox*, που ανάγεται σε αμάρτυρο προρωμαϊκό τύπο **kamōke*, ο οποίος πιθ. δήλωνε το ίδιο το ζώο.

σαμουράι «ευγενής τής φεουδαρχικής Ιαπωνίας»
< αγγλ. *samurai* < ιαπων. *samurai*, που ανάγεται σε παλαιότ. τύπο *samurau* «είμαι στην υπηρεσία (τού κυρίου μου), υπηρετώ».

σάμπα «είδος χορού»
< πορτ. *samba*, από γλώσσα ιθαγενών τής Βραζιλίας.

σαμπάνια
μεταφορά τού γαλλ. *champagne*, που αποσπάστηκε από τη φρ. *(vin de) Champagne* «(οίνος τής) Καμπανίας», εξ ου και η επίσημη ονομασία *καμπανίτης οίνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαμπαν-ιέρα < *σαμπάν(ια)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *φρουτ-ιέρα, σαλατ-ιέρα*
σαμπανιζέ < γαλλ. *champagnisé* < *champagne* (βλ. ανωτέρω).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
σαμπάνια
Ο αφρώδης οίνος έγινε γνωστός ως ***σαμπάνια***, επειδή πρωτοπαρασκευάστηκε τον 17ο αιώνα στην περιοχή τής Καμπανίας (γαλλ. *Champagne* < λατ. *Campania* < υστλατ. *campania* «πεδιάδα», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *campanius* «πεδινός» < λατ. *campus*) από τον οίκο Περινιόν (γαλλ. *dom Pérignon*).

σαμπεί «το αρχαίο ελληνικό γράμμα ϡ, πλάγιο πει»
< μεσν. *σαμπ(ε)ῖ* < φρ. **ὡσὰν π(ε)ῖ*, λόγω τού σχήματός του, που έμοιαζε με πλάγιο *π* (ϡ).

σαμπό «είδος καλοκαιρινού πέδιλου με ξύλινη σόλα»
< γαλλ. *sabot*, ίσως από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *savate* «παλιό, φθαρμένο υπόδημα» και *bot*, διαλεκτ. τύπου τής λ. *botte* «μπότα» (βλ. κ. *μπότα*). Βλ. κ. *σαμποτάζ*.

σαμποτάζ «δολιοφθορά»
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *sabotage* < ρ. *saboter*, αρχική σημ. «χτυπώ δυνατά, θορυβώ – ποδοκροτώ (με μπότες)», < *sabot* «ξύλινο πέδιλο, τσόκαρο» (βλ.λ. *σαμπό*).
ΣΗΜΑΣ. Από την αρχική σημ. «ποδοκροτώ, θορυβώ» το ρ. *saboter* δήλωσε ήδη τον 19ο αι. την πράξη κάποιου ο οποίος χτυπά ή ταρακουνά βίαια. Προς το τέλος τού 19ου αι. η λ. συναντάται πλέον με τη σημ. «χαραμίζω, σπαταλώ – ευτελίζω» (κάποια εργασία που έπρεπε να γίνει) και φθάνει να σημαίνει «υποβαθμίζω ή καταστρέφω (εγκατάσταση, μηχανή, διαδικασία), για να παρεμποδίσω τη λειτουργία ή τη συνέχισή της».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαμποτ-άρω, μεταφορά τού γαλλ. *saboter* (βλ. ανωτέρω)
σαμποτάρισ-μα < *σαμποταρισ-* (*σαμποτάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
σαμποτέρ «δολιοφθορέας» < γαλλ. *saboteur* < ρ. *saboter* (βλ. ανωτέρω).

σαμπουάν
< γαλλ. *shampooing* < αγγλ. *shampooing*, γερούνδιο

τού ρ. *shampoo* «μαλάσσω, λούζω (το τριχωτό τής κεφαλής)» < χίντι *shāmpū*, τύπος τού ρ. *shāmpnā* «πιέζω, μαλάσσω».

σαμπούκος «μικρό δέντρο ή θάμνος με ελαφρύ ξύλο και μικρά άνθη· η κουφοξυλιά»
μεταφορά τού ιταλ. *sambuco* < λατ. *sambūcus*.

σαμπρέλα
< γαλλ. φρ. *chambre à air* «αεροθάλαμος», με ανομοίωση /r/ – /r/ > /r/ – /l/ και προσαρμογή κατά τα θηλ. σε *-έλα*. Βλ. κ. *κάμαρα*.

σάμπως
< *σαν* + *πως*, πβ. κ. *μή-πως*.

σαν
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ώ-*) < ελνστ. *ὡσάν* < αρχ. φρ. *ὡς ἄν*.

σανατόριο «θεραπευτήριο για νοσηλεία φυματικών»
μεταφορά τού ν.λατ. *sanatorium* «θεραπευτήριο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού υστλατ. επιθ. *sanatorius* «θεραπευτικός» < *sanat(um)* (με παραγ. τέρμα *-orius*), σουπίνο τού λατ. ρ. *sanāre* «θεραπεύω, ιαίνω» < *sanus* «υγιής, σώος».

σανγκρία «οινοπνευματώδες ποτό ισπανικής προελεύσεως»
< ισπ. *sangría* < *sangre* «αίμα» (λόγω τού ζωηρού κόκκινου χρώματος τού ποτού) < λατ. *sanguis, -īnis* «αίμα».

σανδάλι
< μεσν. **σανδάλιν* < αρχ. *σανδάλιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], υποκορ. τού ουσ. *σάνδαλον* (επίσης *σάμβαλον*), πιθ. δάνειο ανατολ. προελεύσεως, παράλλ. προς το περσ. *sandal*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σανδάλι – σάνταλο
Το αρχ. ***σάνδαλον*** (ή ***σανδάλιον***, υποκοριστικό τού *σάνδαλον*) ήταν ένα είδος υποδήματος με ξύλινο συνήθως πέλμα και λουριά που δένονταν στο πόδι ή την κνήμη. Αργότερα, κατά τα ελληνορωμαϊκά χρόνια, εμφανίστηκαν και πρόχειρα γυναικεία σάνδαλα, που κάλυπταν μπροστά το άκρο πόδι με πλούσια διακόσμηση, αφήνοντας πιθανώς ακάλυπτη τη φτέρνα. Η λ. *σανδάλιον* πέρασε στη Λατινική ως ***sandalium*** και μέσω τής Λατινικής έδωσε το γαλλ. ***sandale*** και το αγγλ. ***sandal***.
Η αρχ. λ. *σάνδαλον* δεν πρέπει να συγχέεται ετυμολογικά με τη λ. ***σάνταλο*** που δηλώνει το ομώνυμο δέντρο τής Ινδίας και άλλων χωρών, τού οποίου το αρωματικό ξύλο, το ***σανταλόξυλο*** (πβ. αγγλ. ***sandalwood***), χρησιμοποιείται σε θρησκευτικές τελετουργίες στην Ασία και στην αρωματοποιία. Το *σάνταλο* προέρχεται από το μεσαιωνικό λατ. ***sandalum*** (τού 11ου αι.), το οποίο ανάγεται στο αραβ. *ṣandal* και αυτό στο σανσκρ. *šandana* «σάνταλο». Κατά την ελληνιστική περίοδο απαντά η λ. ***σάνδανον***, πιθανότατα με τη σημασία «σανταλόξυλο», και σε ιατρικό ελληνιστικό κείμενο η λ. ***σάνταλον*** με την πληροφορία: *σάνταλόν ἐστι ψυχρὸν καὶ ξηρόν· ὠφελεῖ εἰς τὰ θερμὰ νοσήματα τοῦ ἥπατος καὶ ἐνδυναμοῖ αὐτὸ καὶ ψύχει τὴν θερμὴν δυσκρασίαν αὐτοῦ.* Στα Γαλλικά η παλαιότερη γραφή τής λ. ήταν *sandal*, αλλά επικράτησε η γραφή ***santal***, η οποία οφείλει το *-nt-* (αντί *-nd-*) στην επίδραση τού ελληνιστικού *σάνταλον*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παπούτσι*.

σανδαράχη
< αρχ. *σανδαράχη / -άκη* «είδος ημιδιαφανούς ρητίνης», ανατολ. δάνειο με άγνωστη προέλευση.

σανίδα
< αρχ. *σανίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό], τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Δεν ερμηνεύεται ικανοποιητικά το αρχικό *σ-* από την υποθετική σύνδ. με τα αρχ. *τύλη, τύλος* «κάλος – ρόζος ξύλου» (μέσω θ. **tw-n̥-id-*), η δε συσχέτιση με το δυσετυμολόγητο αρχ. *σαίνω* «κουνώ (την ουρά) – χαιρετίζω» παρουσιάζει αξεπέραστα σημασιολογικά προβλήματα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σανίδι < αρχ. *σαν-ίδιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Λυσία και Αριστοφάνη], υποκορ. τού *σανίς, -ίδος*
σανιδ-ένιος < *σανίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
σανιδ-ώνω < ελνστ. *σανιδ-ῶ (-όω)* «στρώνω πάτωμα με σανίδες» < αρχ. *σανίς, -ίδος*
σανίδω-μα < ελνστ. *σανίδω-μα* «πάτωμα από σανίδες – κατάστρωμα πλοίου» < ρ. *σανιδ-ῶ (-όω)*
σανιδωτός < ελνστ. *σανιδω-τός* «καλυμμένος ή κατασκευασμένος από σανίδες» < ελνστ. *σανιδ-ῶ (-όω)*.

σανός «αποξηραμμένα χόρτα για ζωοτροφή»
< σλαβ. *seno*, με δυσερμήνευτη τροπή /e/ > /a/.

Σανσκριτική
ουσιαστικοπ. θηλ. τού λόγ. επιθ. [1816] *σανσκριτικός*, που αποτελεί μεταφορά τού αγγλ. *Sanskrit* < σανσκρ. *saṁskṛta* «καλλιεργημένος, τελειοποιημένος».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Σανσκριτική
Η *σανσκριτική* γλώσσα οφείλει την ονομασία της στην κανονισμένη και αυστηρά ρυθμιστική μορφή τής αρχ. ινδικής γλώσσας (κατ' αντιδιαστολή προς την *πρακριτική*, η οποία χρωστά το όνομά της στο επίθ. *prākṛta* «φυσικός, αφρόντιστος»), όπως την είχε περιγράψει ο Ινδός γραμματικός Pāṇini.

σαντακρούτα → σατακρούτα

σάνταλο «φυτό τής Ινδίας»
< μεσν. *σάνταλον* (σε ανώνυμα ιατρικά κείμενα) < αραβ. *sandal* < σανσκρ. *šandana*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σανδάλι*.
ΣΥΝΘ. σανταλό-ξυλο.

σαντζάκι
< τουρκ. *sancak* «διοικητική διαίρεση τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».

σαντιγί
< γαλλ. φρ. *(crème) Chantilly* «(κρέμα) σαντιγί», που οφείλει το όνομά της στην κωμόπολη *Chantilly* τής Ν. Γαλλίας, όπου πρωτοπαρασκευάστηκε.

σάντουιτς
< αγγλ. *sandwich*, από το όν. τού Άγγλου John Montague, κόμητα τού Sandwich (1718-1792), τού οποίου ο μάγειρας παρασκεύαζε τέτοιας μορφής πρόχειρα γεύματα, προκειμένου να μην αναγκάζεται ο κόμης να εγκαταλείπει το χαρτοπαικτικό τραπέζι για να φάει.

σαντούρι «έγχορδο μουσικό όργανο τής Ανατολής»
< τουρκ. *santur* < περσ. ή αραβ. *santūr*, πιθ. < αραμ. *psantrin* < αρχ. *ψαλτήριον* «είδος άρπας», οπότε θα πρόκειται για αντιδάνειο.

σανφασόν
< γαλλ. *sans façon* «χωρίς τρόπο, χωρίς επιτήδευση και αυστηρούς κανόνες».

σαξ «γαλαζοπράσινος»
< γαλλ. *saxe* «πορσελάνη από τη Σαξονία (με γαλαζοπράσινη απόχρωση)» < τοπων. *Saxe* «Σαξονία», περιοχή τής Γερμανίας (γερμ. *Sachsen*).

σάξη → σαγή

Σάξονας
< λόγ. [1800] *Σάξονες*, μεταφορά τού αγγλ. *Saxon(s)*, ονομασίας των βορειογερμανικών φύλων που εγκαταστάθηκαν στις Βρετανικές Νήσους τον 5ο και 6ο αι. μ.Χ. Το όν. προέρχεται από παλ. αγγλ. *Seaxan* (πληθ.) < υστλατ. *Saxones* (ενικός *Saxo, -ōnis*), ίσως < αρχ. γερμ. **sahsa-m-* «πολεμικό μαχαίρι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Σαξονία, λόγ. [1758], μεταφορά τού αγγλ. *Saxony*
σαξον-ικός, λόγ. [1874].

σαξόφωνο
μεταφορά τού γαλλ. *saxophone* (που αποτελεί υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *saxo-*, από το επώνυμο τού Βέλγου κατασκευαστή μουσικών οργάνων Adolphe Sax (1819-94), + λεξ. επίθημα *-phone*, το οποίο πλάστηκε με βάση το αρχ. *φωνή* (πβ. κ. *ξυλό-φωνο, ηλεκτρό-φωνο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαξοφων-ίστας < *σαξόφων(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίστας*.

σάουνα
< αγγλ. *sauna* < φινλ. *sauna* «ατμόλουτρο». Πβ. κ. *χαμάμ*.

σάουντρακ
< αγγλ. *sound track* «μουσικό θέμα κινηματογραφικής ταινίας».

σαπίζω
μεσν., που σχηματίστηκε με βάση τον αόρ. β΄ *ἐσάπησαν* (γ΄ πληθ.), από όπου παρήχθη νέος αόρ. **ἐσάπησα* > *(ἐ)σάπισα* και ενεστ. *σαπίζω* (κατά τα ρ. σε *-ίζω*, αόρ. *-ισα*). Ο τύπος *ἐσάπησαν* έχει αρχ. α΄ πρόσωπο *ἐσάπην*, αποτελεί δε αόριστο β΄ τού ρ. *σήπομαι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σάπιος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σάπισ-μα
σαπ-ίλα < *σάπ(ιος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξιν-ίλα*.

σάπιος
μεσν. < ρ. *σαπίζω* (βλ.λ.), υποχωρητ., κατά το σχήμα των ρημάτων με αόριστο σε /-isa/, π.χ. *τρυπώ – τρύπησα – τρύπιος, ψοφώ – ψόφησα – ψόφιος, ξυπνώ – ξύπνησα – ξύπνιος*.
ΣΥΝΘ. σαπιο-: *σαπιο-δόντης, σαπιο-κάραβο, σαπιο-κοιλιά, σαπιο-λέμονο* κ.ά.

σαπούνι
< μεσν. *σαπούνι(ο)ν* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /p/) < ελνστ. *σαπώνιον*, υποκορ. τού *σάπων, -ωνος* < κελτ. **sapo*, καθώς οι Έλληνες έμαθαν τη χρήση τού καθαριστικού μείγματος (αρχικά πιθ. για τα μαλλιά) από τους Γαλάτες τής Μικράς Ασίας. Από τον κελτ. τύπο προήλθε το λατ. αντίστοιχο *sapo, -ōnis* (> γαλλ. *savon*, ιταλ. *sapone*), καθώς και οι αρχ. γερμ. τύποι *seifa* και **saipôn* (> αγγλ. *soap*, γερμ. *Seife*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαπουν-άς
σαπουν-άδα < *σαπούν(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λεμον-άδα*
σαπουνίζω < μεσν. *σάπων-ίζω* < ελνστ. *σάπων, -ωνος*
σαπούνισ-μα < *σαπουνισ-* *(σαπουνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. σαπουνό-: *σαπουνό-λουτρο, σαπουνό-νερο, σαπουνό-πετρα, σαπουνό-φουσκα, σαπουνό-χορτο, σαπουνό-χωμα*. Για τα σύνθ. από *σαπωνο-* βλ.λ. *σάπων*.

σαπουνόπερα
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *soap opera*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
σαπουνόπερα
Ο αγγλ. όρος *soap opera* εμφανίστηκε στις Η.Π.Α.

προς το τέλος τής δεκαετίας τού 1930 και οφείλεται στο γεγονός ότι οι χορηγοί τέτοιων τηλεοπτικών σειρών χαμηλής ποιότητας ήταν παραγωγοί απορρυπαντικών και σαπουνιών (αγγλ. *soap*), με αποτέλεσμα η προβολή των επεισοδίων να συνοδεύεται από ανάλογες διαφημίσεις με στόχο τις νοικοκυρές.

σαπρός «σάπιος»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι και τον Ιππώνακτα, πβ. Θεόγν. Έλεγ. 2 1362: *σαπροῦ πείσματος ἀντελάβου*] < θ. *σαπ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. αρχ. *αἰσχ-ρός*, *λεπ-ρός*, *οἰκτ-ρός*), το οποίο απαντά σε τύπους τού ρ. *σήπομαι* «σαπίζω» (βλ.λ.), όπως ο αόρ. β΄ *ἐ-σάπ-ην*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαπρότητα < αρχ. *σαπρ-ότης*, *-ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].
ΣΥΝΘ. σαπρο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *σαπρο-φάγος* (λόγ. [1873]), *σαπρό-φιλος*, *σαπρό-φυτο* (λόγ. [1888]) κ.ά.

σάπφειρος «ζαφείρι»
ελνστ. < εβρ. *sappīr*, δάνειο ανατολ. αρχής. Από το ελνστ. *σάπφειρος* προήλθε το υστλατ. *sapp(h)irus*, που αποτελεί την αφετηρία λ. όπως π.χ. γαλλ. *saphire*, αγγλ. *sapphire*, γερμ. *Saphir*, ολλ. *saffier* κ.ά. Βλ. κ. *ζαφείρι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαπφείρινος < ελνστ. *σαπφείρ-ινος* < *σάπφειρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ινος*
σαπφειρίτης < μεσν. *σαπφειρ-ίτης* (ενν. *λίθος*) < ελνστ. *σάπφειρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.

σάπων
ελνστ., για το οποίο βλ.λ. *σαπούνι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαπωναρία «σαπουνόχορτο», λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *saponaria*
σαπωνο-ειδής, λόγ. [1836], < *σάπων*, *-ωνος* + λεξ. επίθημα *-ειδής*.
ΣΥΝΘ. σαπωνο- (λόγ.): *σαπωνο-ποιείο* [1871], *σαπωνο-ποιία* [1889], *σαπωνο-ποιός* [1850], *σαπωνο-ποιώ* [1856] κ.ά.

σάρα «συρφετός», στη φρ. *η σάρα και η μάρα...*
< ρ. *σαρώνω*, υποχωρητ. (μεταρρηματικός) σχηματισμός κατά τα *βίδα – βιδώνω*, *ζάρα – ζαρώνω*, *μάντρα – μαντρώνω* κ.ά. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το τουρκ. *sara* «επιληψία», γνωστό σε περιφερειακές διαλέκτους (όπως η Ποντιακή). Βλ. κ. *άρες-μάρες*.

σαράβαλο
ίσως < ελνστ. *σαράγαρον* «είδος άμαξας» (με δυσερμήνευτη τροπή /γ/ > /v/), αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαραβαλ-ιάζω
σαραβάλιασ-μα < *σαραβαλιασ-* (*σαραβαλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σαραγλί «είδος σιροπιαστού γλυκού»
< τουρκ. *sarağlı*, διαλεκτ. τύπος τού *saraylı* «αυλικός στο *σαράι*, το οθωμανικό ανάκτορο» (αντί τής συνήθους ονομασίας τού γλυκού *saray burma*).

σαράι «οθωμανικό ανάκτορο»
< μεσν. *σαρά(γ)ι(ον)* < τουρκ. *saray* < περσ. *sarāy* «ανάκτορο, παλάτι».

σάρακας → **σαράκι**

σαρακατσάνος
αβεβ. ετύμου, παρ' ότι έχουν διατυπωθεί αρκετές εικασίες, εκ των οποίων σημαντικότερες είναι οι εξής: 1) < *καρακατσάνος* < τουρκ. *karakaçan* «γάιδαρος», 2) < τουρκ. *sarı* «κιτρινωπός, ξανθωπός» + (παλ.) τουρκ. *kaçan* «φυγάς, νομάς» (ορισμένοι θεωρούν ότι η πρώτη λ. ανάγεται σε αρχ. περσ. *sar* «κεφαλή – αρχηγός»).

Σαρακηνός
ελνστ. (κυρ. πληθ. *Σαρακηνοί*) < αραβ. *šarqī* «ανατολίτης» < *šarq* «ανατολή». Οι *Σαρακηνοί* είναι γνωστοί στα ελληνιστικά κείμενα ως κάτοικοι τής αραβικής ερήμου, όπως σημειώνει μεταξύ άλλων ο γεωγράφος Μαρκιανός (3ος αι. μ.Χ., *Περίπλ.* 1.17: *τὴν Ἔρημον Ἀραβίαν κατέχουσιν οἱ καλούμενοι Σαρακηνοί*). Αργότερα η λ. συνδέθηκε με τους Άραβες πειρατές τής Μεσογείου.

σαράκι «σκουλήκι που καταστρέφει τα ξύλα – (μτφ.) μαράζι»
< μεσν. **σαράκιον*, υποκορ. τού ελνστ. *σάραξ*, *-ακος* «σκόρος», που ορισμένοι συνδέουν με το ελνστ. *σηρικός* «κινεζικός – σχετικός με τον μεταξοσκώληκα και το μετάξι» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαρακ-ιάζω < *σαράκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
σαράκιασ-μα < *σαρακιασ-* (*σαρακιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. σαρακο-: *σαρακο-φάγωμα*, *σαρακο-φαγωμένος*.

σαρακοστή
μεσν., ουσιαστικοπ. θηλ. τού όψιμου ελνστ. *σαρακοστός* (με απλολογία κατά το αριθμητ. *σαρά(κο)ντα*) < αρχ. *τεσσαρακοστός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαρακοστ-ιανός < *σαρακοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*, πβ. κ. *πεντηκοστ-ιανός*
σαρακοστ-εύω < *σαρακοστ(ή)* + παραγ. τέρμα *-εύω*, μάλλον κατ' επίδρ. τού ρ. *νηστ-εύω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Σαρακοστή – σαρακοστιανός
Στις λέξεις αυτές είναι ενδιαφέρον ότι ένα καθαρά

αριθμητικό δεδομένο (ο αριθμός 40) σχετίστηκε σημασιολογικά με τη νηστεία. Η λέξη ***σαρακοστή*** είναι απλοποιημένη μορφή τού ουσιαστικοποιημένου επιθέτου *τεσσαρακοστή*, που αναφέρθηκε στη μεγάλη νηστεία προ τού Πάσχα λόγω τού ότι διαρκεί σαράντα ημέρες (στην πραγματικότητα διαρκεί έξι εβδομάδες, αν δεν συμπεριληφθεί σε αυτές και η Μεγάλη Εβδομάδα, αλλά η αναφορά στον αριθμό 40 έχει και συμβολικό χαρακτήρα, πβ. τη νηστεία τού Χριστού σαράντα ημέρες στην έρημο). Κατά παρόμοιο τρόπο η λέξη *πεντηκοστάριο* αναφέρθηκε στην περίοδο των 50 ημερών μετά το Πάσχα.
Η *Μεγάλη Σαρακοστή* είναι η αρχαιότερη περίοδος νηστείας τής Εκκλησίας, που καθιερώθηκε τον 4ο αιώνα (πβ. Μ. Αθανάσιο: *Νηστείαν δὲ λέγω τὴν τεταγμένην, τοῦτ' ἔστι πρὸ πάντων τὴν ἁγίαν καὶ ἔνδοξον τεσσαρακοστὴν, καὶ τοῦ λοιποῦ χρόνου τετράδα καὶ παρασκευήν*). Λέγεται από τους εκκλησιαστικούς Πατέρες *Αγία και Μεγάλη Τεσσαρακοστή* (πβ. τον τίτλο ομιλίας τού Χρυσοστόμου *Λόγος παραινετικὸς εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς*).
Η λέξη *σαρακοστή* έχασε σταδιακά την αναφορά σε συγκεκριμένο αριθμό ημερών και επεκτάθηκε, ώστε να σημαίνει γενικά μεγάλη περίοδο νηστείας, π.χ. έτσι ονομάστηκε και η νηστεία των Χριστουγέννων (Στη γλωσσική χρήση διαφοροποιούνται οι δύο περίοδοι: *Σαρακοστή τού Πάσχα ή Μεγάλη Σαρακοστή – Σαρακοστή των Χριστουγέννων*). Αλλά και για τη νηστεία των δεκαπέντε ημερών πριν από τον Δεκαπενταύγουστο προς τιμήν τής Θεοτόκου αναφέρεται σε λαϊκή χρήση η λέξη *Σαρακοστή* (ή στην αρχή της οι χριστιανοί εύχονται *«Καλή Σαρακοστή»*).
Συνεκδοχικά, τα νηστήσιμα τρόφιμα λέγονται ***σαρακοστιανά*** και κατ' επέκταση, με ακόμη μεγαλύτερη εξειδίκευση τής σημασίας, έτσι ονομάστηκαν συγκεκριμένες νηστήσιμες τροφές (π.χ. καλαμαράκια, χταπόδι, τουρσί, χαλβάς κ.ά.). Τέλος, κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο στη λέξη *σαρακοστιανός* η εορτολογική αναφορά επεκτάθηκε στην καθημερινότητα, έτσι και οι τροφές που δεν είναι νηστήσιμες λέγονται πολλές φορές ***πασχαλινά*** (λόγω τής αντίθεσης τού Πάσχα με τη Σαρακοστή), ακόμη και αν η κατανάλωσή τους δεν έχει σχέση με το Πάσχα (π.χ. *μη φας, είναι πασχαλινό*).

σαράντα
μεσν. < *σαράκοντα* (με αποκοπή τής α' συλλαβής πιθ. από μετακίνηση τού ορίου μορφήματος και εσφαλμ. χωρισμό τού αριθμητ. *τεσσαράκοντα* > *τὲς σαράκοντα*) < αρχ. *τεσσαράκοντα* (βλ.λ.). Η απλολογική αποβολή τής συλλαβής *-κο-* συναντάται και σε άλλα μεσν. αριθμητ. (π.χ. *τριάκοντα* > *τριάντα*, *ἑξήκοντα* > *ἑξῆντα*) και ίσως ξεκίνησε από τον τύπο *πεντήκοντα* (βλ.λ. *πενήντα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαραντ-άρης < *σαράντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *τριαντ-άρης*, *εξηντ-άρης*
σαρανταριά < μεσν. *σαραντ-αριά* < *σαράντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά*
σαρανταρ-ίζω < *σαραντάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
σαραντίζω < μεσν. *σαραντ-ίζω* < *σαράντ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
σαράντισ-μα < *σαραντισ-* (*σαραντίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. σαραντα-: *σαραντά-πηχος* (μεσν.), *σαραντα-λείτουργο* (εκκλησ. όρος), *σαραντα-ήμερο*, *σαραντα-ποδαρούσα*, *σαραντά-ωρο* κ.ά.

σαράφης «αργυραμοιβός»
μεταφορά τού τουρκ. *sarraf* < αραβ. *sarrāf*.

σαργός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στους κωμικούς Φιλύλλιο και Επίχαρμο], αγν. ετύμου, πιθ. μεσογ. δάνειο.

σαρδάμ
από το αναγραμματισμένο επώνυμο *Μαδράς* τού ηθοποιού και σκηνοθέτη Αχιλλέα Μαδρά (1875-1972).

σαρδανάπαλος «αλλοπρόσαλλος, ασταθής»
< αρχ. *Σαρδανάπαλ(λ)ος*, εξελληνισμένος τύπος τού ον. τού βασιλιά των Ασσυρίων *Aššurbanipal*. Ο συγκεκριμένος μονάρχης παρουσιάζεται στα αρχ. συγγράμματα πάμπλουτος και άσωτος, που ζούσε έκλυτο βίο.

σαρδέλα
μεσν. < ιταλ. *sardella*, υποκορ. τού *sarda* (ίδια σημ.), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *sardo* < λατ. *sardus* «σαρδήνιος, σαρδηνιακός», επειδή το ψάρι έγινε γνωστό από την αλίευσή του στις ακτές τής Σαρδηνίας.
ΣΥΝΘ. σαρδελο-: *σαρδελο-βάρελο*, *σαρδελο-κούτι*, *σαρδελο-φάγος*.

σάρδιο «ημιπολύτιμος λίθος»
< αρχ. *σάρδιον*, λ. που ο συγγραφέας Πλίνιος ο Πρεσβύτερος συνέδεε με τις *Σάρδεις*, την πρωτεύουσα τής Λυδίας, επειδή εκεί καταγράφεται η πρώτη παρουσία τού ημιπολύτιμου λίθου. Ορισμένοι ανάγουν, ωστόσο, τη λ. στο αρχ. περσ. *serred* «ερυθροκίτρινος», πράγμα που θα συμφωνούσε με τις αποχρώσεις τού σαρδίου.

σαρδόνιος «(για γέλιο ή χαμόγελο) σαρκαστικός»
ελνστ., άλλος τύπος τού αρχ. επιθ. *σαρδάνιος* (ήδη ελνστ. η φρ. *σαρδάνιος γέλως*), για το οποίο έχουν διατυπωθεί ανεπιβεβαίωτες απόψεις. Η πλέον διαδεδομένη αρχ. εκδοχή ήταν η παρετυμολογική εικασία ότι η λ. οφείλει την ονομασία της στο χόρτο *σαρδάνη* (συνδ. με τη νήσο *Σαρδώ* «Σαρδηνία»), που εθεωρείτο ότι προκαλούσε σπασμωδικό γέλιο σε

όποιον το έτρωγε. Πιθανότερη όμως είναι η εξήγηση ότι το επίθ. *σαρδάνιος* προέρχεται από τύπο **σαρδών* «(μειδίαμα) με το οποίο δείχνει κάποιος τα δόντια του», που συνδ. με το θ. τού αρχ. παρακειμένου *σέ-σηρ-α* «δείχνω τα δόντια, διαστέλλω τα χείλη» (για περιπαικτικό ή χλευαστικό χαμόγελο). Δεν είναι αποσαφηνισμένη η σχέση με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σαρδανάφαλλος· γελωτοποιός*.

σαρδόνυχας «ημιπολύτιμος λίθος»
< ελνστ. *σαρδόνυξ, -υχος* < *σαρδ(ο)-* (< αρχ. *σάρδιον*, βλ.λ.) + *ὄνυξ, -υχος*. Ο συγκεκριμένος ημιπολύτιμος λίθος απεκαλείτο απλώς *ὄνυξ*, αν έφερε στίγματα λευκού χρώματος, αλλά *σαρδόνυξ*, αν έφερε στην επιφάνειά του διάφορα χρώματα σε παράλληλη διάταξη.

σάρι «παραδοσιακό γυναικείο ένδυμα τής Ινδίας»
< αγγλ. *sari / saree* < χίντι *sāṛī*.

σαρία «ο ιερός μουσουλμανικός νόμος»
< αγγλ. *shariah* < αραβ. *šarīʿah* «οδός, δρόμος».

σαρίδι → σαρώνω

σαρίκι «τουρμπάνι»
< όψιμο μεσν. *σαρίκι(ν)* < τουρκ. *sarık* ή, κατ' άλλη άποψη, < μεσν. *καισαρίκιον* «βασιλικό στέμμα, διάδημα» (με λανθασμένο μορφολ. χωρισμό κατ' επίδρ. τού συνδέσμου *και*) < επίθ. *καισαρικός* (< ελνστ. *Καῖσαρ, -αρος*). Δεν είναι βέβαιο αν η τουρκ. λέξη έχει ελλ. αρχή.

σάρισα «μακρύ δόρυ των αρχαίων Μακεδόνων οπλιτών»
ελνστ. μακεδον. όρος τού πολεμικού λεξιλογίου, αγν. ετύμου.

σάρκα
< αρχ. *σάρξ, -ρκός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* θ 292-3: *<Κύκλωψ> ἤσθιε δ' ὥς τελέων ὀρεσίτροφος, οὐδ' ἀπέλειπεν, ἔγκατά τε σάρκας τε καὶ ὀστέα μυελόεντα*] (αιτ. *σάρκα*) < θ. *σαρκ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **twerk-* «κόβω» (με συριστικοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος: [tw] > [ss] > [s]) || αβεστ. *θwaras-* «κόβω, τεμαχίζω», παλ. ιρλ. *torc* «αγριόχοιρος». Με βάση την ετυμολ. προέλευση προκύπτει ότι η λ. *σάρξ* είχε αρχικώς τη σημ. «κομμάτι κρέας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαρκικός < αρχ. *σαρκ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
σάρκινος < αρχ. *σάρκ-ινος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 906c.4: *ἐν μὲν σαρκίνοις σώμασιν*]
σαρκίο < αρχ. *σαρκ-ίον* «κομμάτι σάρκας» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἀγμ.* 26.29-30: *ὅσα τε σαρκία ἐν τῷ τρώματι ἐμελάνθη καὶ ἐθανατώθη, θᾶσσον περιῤῥήγνυται*], υποκορ. τού *σάρξ, -ρκός*
σαρκώδης < αρχ. *σαρκ-ώδης* «αυτός που έχει σάρκα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (αντίθ. τού *ἄσαρκος*)
σαρκώνω < αρχ. *σαρκ-ῶ (-όω)* «ενδυναμώνω – καλύπτω ή κλείνω πληγή με σάρκα, επουλώνω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
σάρκωση < ελνστ. *σάρκω-σις* «έκφυση ή αύξηση τής σάρκας – (θρησκ.) ενσάρκωση, υλοποίηση» < αρχ. *σαρκ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. σαρκο-: *σαρκο-φυΐα* (αρχ.), *σαρκο-βόρος* (βλ.λ.), *σαρκο-λάβος* (βλ.λ.), *σαρκο-κόπτης* (λόγ. [1873], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.
-σαρκος: *ά-σαρκος, λιπό-σαρκος, σκληρό-σαρκος, εύ-σαρκος, παχύ-σαρκος*.

σαρκάζω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *σάρξ, -ρκός* (βλ.λ. *σάρκα*) + παραγ. τέρμα *-άζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σχίζω σάρκες (με τα δόντια, όπως π.χ. ο σκύλος)» (πβ. Αριστοφ. *Εἰρήνη* 482: *ἕλκουσιν δ' ὅμως γλισχρότατα σαρκάζοντες ὥσπερ κυνίδια*), «ξεριζώνω χόρτα (για φυτοφάγα ζώα)»· επίσης Ιπποκρ. *Περὶ ἄρθρ.* 8.27-28: *τά τε αὖ μώνυχα τῶν ζώων, ἅτε ἀμφόδοντα ἐόντα, δύναται μὲν σαρκάζειν*) → ελνστ. σημ. «δαγκώνω τα χείλη μου από οργή ή μανία – (μτφ.) ειρωνεύομαι χλευαστικά» (πβ. Γαλην. *Ἱπποκρ. γλωσσ. ἐξήγ.* 19.136: *σαρκάζειν κυρίως μὲν τὸ διὰ τῆς τῶν χειλῶν δήξεως χλευάζειν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαρκασμός < ελνστ. *σαρκασ-μός*
σαρκασ-τής, λόγ. [1859]
σαρκαστικός < μεσν. *σαρκασ-τικός* < *σαρκασ-(σαρκάζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

σαρκοβόρος
ελνστ. < *σαρκο-* (< αρχ. *σάρξ, -ρκός*) + *-βόρος* (βλ.λ. *βορά*), πβ. κ. *ωμο-βόρος*.

σαρκολάβος «χειρουργική λαβίδα»
< ελνστ. *σαρκολάβος / -λάβον* < *σαρκο-* (< αρχ. *σάρξ, -ρκός*) + *-λάβ(ος)*, από θ. τού ρ. *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λαβ-ίδα*.

σαρκοφάγος «(ως επίθ. για ζώο) που τρέφεται μόνο ή κυρ. με σάρκες – (στην αρχαιολογία) λάρνακα στην οποία τοποθετούσαν τον νεκρό»
αρχ. (κυρ. στη φρ. *σαρκοφάγα ζῷα*) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *σαρκο-* (< *σάρξ, -ρκός*) + λεξ. επίθημα *-φάγ(ος)*, από θ. *φαγ-*, που απαντά επίσης στο αρχ. απρφ. *φαγ-εῖν* (βλ.λ. *φαγητό*). Ήδη σε ελνστ. επιγραφές *σαρκοφάγος (ή)* αποκαλείται επίσης το φέρετρο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαρκοφαγία < αρχ. *σαρκοφαγ-ία*.

σάρκωμα «κακοήθης όγκος»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sarcoma* < υστλατ. *sarcoma* < ελνστ. *σάρκωμα* «εξόγκωμα (κυρ. στη μύτη)» < αρχ. *σαρκῶ (-όω)* (< *σάρξ, -ρκός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαρκωματ-ώδης, λόγ. [1853], < *σάρκωμα, -ατος* + λεξ. επίθημα *-ώδης*
σαρκωμάτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sarcomatosis*.

σαρμάς «ντολμάς»
< τουρκ. *sarma* < ρ. *sarmak* «τυλίγω, περιτυλίγω».

σαρξ → σάρκα

σάρπα → εσάρπα

σάρωθρο «σκούπα»
λόγ. < θ. *σαρω-* (τού ρ. *σαρώνω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-θρο*, πβ. κ. *βά-θρο, άρ-θρο, μέλα-θρο*.

σαρώνω
μεσν. < ελνστ. *σαρῶ (-όω)*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σαίρω* «σκουπίζω, καθαρίζω» < **σαρ-jω* < θ. **σαρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **twer-* «ωθώ, κινώ», που αποτελεί την αφετηρία και άλλων αρχ. ομορρίζων, όπως των λ. *σύρ-ω* (βλ.λ.) και *σειρ-ά* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται επίσης ως όρος τής πληροφορικής με σημ. που απέκτησε αποδίδοντας το αγγλ. *scan*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σάρωση < ελνστ. *σάρω-σις* «σκούπισμα, σκουπίδι» < ρ. *σαρῶ (-όω)* → Στην πληροφορική η λ. αποδίδει το αγγλ. *scanning*
σαρω-τής, απόδ. τού αγγλ. *scanner*
σαρω-τικός → Στη σημ. «ολοκληρωτικός» η λ. αποδίδει το αγγλ. *sweeping*
σαρ-ίδι < *σαρ(ώνω)* (υποχωρητ.) + υποκ. επίθημα *-ίδι*, πβ. κ. *σκουπ-ίδι*.

σας → εσάς

σασί
< γαλλ. *châssis* «πλαίσιο (αρχικώς παραθύρου, κατόπιν σκελετός αυτοκινήτου)» < *châsse* «θήκη – κάσα» < λατ. *capsa* «θήκη, θύλακος» (βλ. κ. *κάψα*).

σασμάν «κιβώτιο ταχυτήτων αυτοκινήτου»
< γαλλ. *changement (de vitesses)* «αλλαγή (ταχυτήτων)» < ρ. *changer* «αλλάζω» < υστλατ. *cambiāre*, κελτ. αρχής.

σασπένς
< αγγλ. *suspense* «εκκρεμότητα – αγωνία» < παλ. γαλλ. *suspense* «εκκρεμότητα, καθυστέρηση» < μεσν. λατ. *suspensa*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού λατ. *suspensus* «μετέωρος, εκκρεμής», που αποτελεί μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *suspendo* «αναρτώ, κρεμώ – αφήνω μετέωρο».

σαστίζω
μεταφορά τού τουρκ. *şaştı-m* (κατά τα ρ. σε *-ίζω*), αορ. τού ρ. *şaşmak* «θαυμάζω, εκπλήσσομαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σάστισ-μα
σαστισμ-άρα < *σάστισμ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα*.

σατακρούτα «είδος μεταξωτού υφάσματος»
< ιταλ. *seta cruda* «ακατέργαστο μετάξι» (με αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/ και αηχοποίηση /d/ > /t/) < *seta* «μετάξι» + *cruda*, θηλ. τού επιθ. *crudo* «ωμός – ακατέργαστος».

σατανάς
< ελνστ. *Σατανᾶς* (Κ.Δ.), εξελληνισμένη μορφή τού τύπου *Σατάν / Σατᾶν* (στην Π.Δ.) < εβρ. *Śāṭān* «εναντιούμενος, ενάντιος, εχθρός». Βλ. κ. *Διάβολος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σατανικός < ελνστ. *σαταν-ικός*
σατανικ-ότητα, λόγ. [1888], < *σατανικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
σαταν-ισμός, λόγ. [1878], μεταφορά τού γαλλ. *satanisme* < *Satan*
σαταν-ιστής, λόγ. [1895], μεταφορά τού γαλλ. *sataniste* < *satanisme*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σατανάς – διάβολος
Για τον διάβολο, τον αρχηγό των πονηρών πνευμάτων, χρησιμοποιήθηκαν πολλά ονόματα ανάλογα με τις πολλές και διάφορες ιδιότητές του. Η λέξη ***σατανάς*** είναι η απόδοση που έδωσαν οι Εβδομήκοντα στο εβραϊκό *Śāṭān*, που σημαίνει «εναντιούμενος, εχθρός» (ενν. τού Θεού και τού ανθρώπου). Αλλά την ίδια λέξη απέδωσαν και με την υπαρκτή ελληνική λέξη ***διάβολος***, δίσημη λέξη που σήμαινε αφ' ενός «εχθρός» (αφού ο Διάβολος είναι και εχθρός τού ανθρώπου και εχθρός τού Καλού, το οποίο στην απόλυτη μορφή του είναι ο Θεός), αφ' ετέρου «συκοφάντης» (*διαβάλλω* «συκοφαντώ», *διαβολή* «συκοφαντία»), επειδή συκοφάντησε τον Θεό (στους πρωτοπλάστους) και γενικά προσπαθεί να αλλοιώσει την εικόνα τού Θεού στους ανθρώπους.
Εκτός από τη λέξη *διάβολος*, και άλλοι χαρακτηρισμοί συνδέονται με επιμέρους ιδιότητες τού πονηρού πνεύματος. Ο χαρακτηρισμός του ως ***πονηρού*** δηλώνει ακριβώς ότι αποτελεί το πονηρό πνεύμα, το πνεύμα τού κακού (πβ. στην Κυριακή Προσευχή: *ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*). Έπειτα, εξαιτίας τού ρόλου του να προκαλεί πειρασμούς στους ανθρώπους για να τους οδηγήσει στην αμαρτία, στα μεταγενέστερα χρόνια η λέξη ***πειρασμός*** από απλή ενέργεια τού διαβόλου γίνεται συνώνυμό του (πβ. Παλλαδίου: *ἐπίσκεψιν, ἢ ἐκ Θεοῦ προνοίας γενομένην ἢ ἐκ πειρασμοῦ*). Επειδή πάλι από τη φύση του μισεί το καλό, ονομάστηκε ***μισόκαλος*** (< *μῖσος* + *καλός*), ενώ ως εχθρός τού Θεού (και τού πιστού), που τον πολεμάει, ονομάστηκε και ***αντικείμενος*** (< *ἀντίκειμαι*, δηλ. «αυτός που αντίκειται στον Θεό [και τον πιστό]», πβ. Ωριγ.

Κατά Κέλσ. 6.44: Ὁ δ' Ἑβραίων διαλέκτῳ Σατᾶν καὶ ἑλληνικώτερον ὑπό τινων ὀνομασθεὶς Σατανᾶς μεταλαμβανόμενος εἰς ἑλλάδα φωνὴν ἐστιν ἀντικείμενος).
Εκτός από τη λέξη *Σατανάς* χρησιμοποιήθηκαν και άλλες δύο εβραϊκές λέξεις. Η λ. ***Βεελζεβούλ*** (στη λαϊκή γλώσσα μεταπλάστηκε σε *βελζεβούλης*) ανάγεται στο σημιτικό *Baal-zebub* και δήλωνε τον «θεό των μυγών» (πβ. το ελλην. *Μύαγρος* ή *Ζεὺς Ἀπόμυιος*) ή τον «θεό τής κόπρου» *(κοπρόθεον)*, ο οποίος ταυτίστηκε με τον άρχοντα των κακών πνευμάτων, τον *Σατανά*. Ονομάστηκε επίσης ***Βελίαρ*** από το εβραϊκό *bel'γγα'al* που σημαίνει «καταστροφή» και χρησιμοποιήθηκε ως κύριο όνομα για τον διάβολο στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (πβ. στον Παύλο, Β΄ Κορινθ. 6, 15: *τίς δὲ συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελίαρ, ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου;*).
Με αφετηρία το χωρίο τής Π.Δ. (Ησαΐας 14,12), όπου λέγεται «*πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρωὶ ἀνατέλλων;*», ονομάστηκε επίσης ***Εωσφόρος***, επειδή αρχικά ήταν και αυτός άγγελος –κατά την παράδοση τής Εκκλησίας– και μάλιστα ηγείτο τού πιο λαμπρού αγγελικού τάγματος, αλλά λόγω τής αλαζονείας του να υποκαταστήσει τον Θεό έπεσε από τον ουρανό μαζί με όλο το τάγμα του (πβ. τη ρήση τού Χριστού, Κ.Δ. Λουκ. 10,18: *Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα*). Την εντελώς αντίθετη σημασία από το «φωτοδότης» *(ἑωσφόρος)* δηλώνει η ονομασία ***άρχοντας τού σκότους***. Η ονομασία ***δαίμονας***, από το αρχ. *δαίμων*, που ως μέση λέξη είχε και καλή σημασία (Θεός) και κακή (πονηρό πνεύμα), χρησιμοποιήθηκε στους Εβδομήκοντα (κυρίως στον πληθυντικό ***δαιμόνια***) για τα πονηρά πνεύματα, συνήθως διακρινόμενα από τον αρχηγό τους (τον διάβολο, που ονομάστηκε και *ἄρχων τῶν δαιμονίων*). Αποκλήθηκε επίσης καταχρηστικά ***αντίχριστος*** ως «ενάντιος τού Χριστού». Το όνομα ***Μεφιστοφελής*** έχει λογοτεχνική προέλευση: ήταν το κακό πνεύμα, ο διάβολος *(mephisto)* που λειτουργούσε ως πειρασμός τού Φάουστ, στον παλαιότατο μύθο, που έγινε πολύ γνωστός από το ομώνυμο έργο τού Γκαίτε.
Τέλος, από τις ποικίλες λαϊκές ονομασίες που του δόθηκαν αναφέρουμε μόνο τις λέξεις ***εξαποδώς*** (< *έξω από εδώ*) και ***τρισκατάρατος*** («πολύ καταραμένος», πβ. *τρισευτυχισμένος*), που αποτελούν «αρατικά» ονόματα τού Διαβόλου, τα οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι «καταρώμενοι», τρόπον τινά, τον Διάβολο ή αποφεύγοντας ευφημιστικά να τον κατονομάσουν.

σατέν «λεπτό λείο ύφασμα»
< γαλλ. *satin* < ισπ. *aceituní / setuní* < αραβ. *(atlas) Zaytūnī* «(ατλάζι) από την πόλη Zaytūn», αραβ. ονομασία τής κινεζικής πόλης Tsai-Tung, όπου παραγόταν αυτό το ύφασμα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σατιν-άρω, μεταφορά τού γαλ. *satiner* < *satin* (βλ. ανωτέρω)
σατινάρισ-μα < *σατιναρισ-* *(σατινάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σατινέ < γαλλ. *satiné* < ρ. *satiner* < *satin* (βλ. ανωτέρω).

σάτιρα
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *satira* < λατ. *satira*, άλλος τύπος τού *satura* «ποικιλία (είδος φαγητού με ανάμικτα λαχανικά)», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *satur* «κορεσμένος – πλούσιος, άφθονος».
ΣΗΜΑΣ. Ο λατ. όρος *satura* δήλωνε ένα είδος σαλάτας ή λοπάδας από «ανάμικτα λαχανικά», η δε φρ. *per saturam* σήμαινε «ανακατεμένα – ατάκτως, ποικίλως». Στους παλαιότερους χρόνους η λ. αναφέρεται επιπλέον σε στίχους φαιδρού ή αστείου περιεχομένου και ποικίλης υποθέσεως, που αποκτούν χλευαστικό χαρακτήρα. Ήδη στα κείμενα τού Οράτιου η λ. συναντάται με τη σημ. «περιπαικτικό ποίημα», προτιμάται δε η γραφή *satira*, η οποία καθιστά τη νέα σημασία ευδιάκριτη από την παλαιότερη. Παρόμοια σημασιολ. πορεία είχε επίσης η λ. *φάρσα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σατιρ-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *satirique* < *satire* < λατ. *satira*
σατιρ-ίζω, μεταφορά τού γαλλ. *satiriser* < *satire* < λατ. *satira*
σατιρισ-μός < *σατιρισ-* *(σατιρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*
σατιρισ-τής, μεταφορά τού γαλλ. *satiriste* < *satiriser* < *satire* < λατ. *satira*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σάτιρα, σατιρικός – σάτυρος, σατυρικός
Μερικές φορές παρατηρείται αβεβαιότητα ή σύγχυση στη γραφή και στη σημασία των ομόηχων επιθέτων *σατιρικός* και *σατυρικός*, τα οποία όμως έχουν διαφορετική προέλευση. Το επίθ. ***σατιρικός*** (με -ι-) συνδέεται με τη ρωμαϊκή *σάτιρα*, ποιητικό έργο ποικίλης υποθέσεως, το οποίο έφθασε να έχει περιπαικτικό και χλευαστικό χαρακτήρα, ενώ το επίθ. ***σατυρικός*** (με -υ-) σχετίζεται με τους αρχ. *Σατύρους*, τους τραγοπόδαρους και φιλήδονους ακολούθους τού θεού Διονύσου στην ελληνική μυθολογία.

σατράπης
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που απαντά σε επιγραφές με τους τύπους *ξαδράπης*, *(ἐ)ξατράπης*, *(ἐ)ξα(ι)θράπης*, < αρχ. περσ. **xšaθra-pā-* «προστάτης τής χώρας» (πβ. παλ. περσ. *xšaθra-pāvan* < *xšaθra-* «κατέχω, αποκτώ» + *pāvan* «ποιμένας, προστάτης»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σατραπεία < αρχ. *σατραπ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
σατραπικός < αρχ. *σατραπ-ικός*
σατραπ-ισμός, λόγ. [1848].

σάτυρος

< αρχ. *Σάτυρος / Τίτυρος* (δωρ.) [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *απόσπ.* 123.2: *καὶ γένος οὐτιδανῶν Σατύρων καὶ ἀμηχανοεργῶν*], λ. συνδεδεμένη με τη λατρεία τού μυθικού θεού Διονύσου και με τους τραγοπόδαρους, φιλήδονους ακολούθους του. Πιθανώς δάνειο με άγνωστη αρχική σημασία. Η κυριότερη ετυμολ. υπόθεση είναι ότι πρόκειται για λ. ιλλυρικής αρχής, η οποία ανάγεται τελικά σε Ι.Ε. **se-* «σπέρνω» και συνδ. με λατ. *sator* «σπορέας». Έχει διατυπωθεί επίσης η υπόθ. ότι αναλύεται σε επιτατικό θ. **σα-* (που εικάζεται ότι απαντά στο αρχ. *σαφής*) και σε θ. **τυ-* (προερχόμενο από λ. που εκφράζουν «διόγκωση, κύρτωση», πβ. *τύλη / τύλος*). Η ακόλαστη συμπεριφορά των Σατύρων έχει οδηγήσει στη σημερινή μετωνυμική σημ. «ασελγής, κυρ. παιδεραστής». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σάτιρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σατυρικός < αρχ. *σατυρ-ικός*
σατυρίαση < αρχ. *σατυρία-σις* «ακόρεστη σεξουαλική επιθυμία» < ρ. *σατυρι-ῶ (-άω)* «πάσχω από σατυρίαση».

σαύρα

αρχ. [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αγν. ετύμου, όπως προκύπτει και από την ποικιλία λ. στις Ι.Ε. γλώσσες για τη «σαύρα» (πβ. λατ. *lacertus*). Δεν τεκμηριώνεται οποιαδήποτε σχέση με τα δυσετυμολόγητα *σαῦλος* «αβρός, τρυφηλός – θηλυπρεπής», *σαύνιον* «ακόντιο», *σαυκρός* «αβρός – ασθενικός», *σαυχμός* («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου, που την ερμηνεύει: *χαῦνον, σαθρόν, ἀσθενές*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λακέρδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαυροειδής < αρχ. *σαυρο-ειδής*
σαυρ-ούλα < *σαύρ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ούλα*
σαυρ-ίτσα < *σαύρ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ίτσα*.

σαυρίδι «είδος ψαριού»

< μεσν. *σαυρίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *σαῦρος* (που μαρτυρείται επίσης με τη μεσν. σημ. «είδος ψαριού»), παράλλ. τύπος τού ουσ. *σαύρα* (βλ.λ.). Δεν αποκλείεται ακόμη η μεσολάβηση τού μεσν. τύπου *σαυρίς, -ίδος* «είδος ψαριού». Ο τύπος *σαφρίδι* οφείλεται σε παρετυμολ. σύνδ. με το ουσ. *αφρός*.

σαφάρι

< αγγλ. *safari* < σουαχίλι *safari* < αραβ. *safar* «ταξίδι – αναχώρηση».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σαφάρι
Η λ. προέρχεται από τη γλώσσα Σουαχίλι *(safari)* με τη σημασία «ταξίδι, αποστολή, καραβάνι» και αυτή από τα Αραβικά (*safara, safarya* «ταξίδι» < *safar* «αναχώρηση»). Στην Αγγλική μαρτυρείται με τη σημερινή σημασία ήδη από τα μέσα τού 19ου αιώνα. Η αραβική λέξη έδωσε και στα Περσικά τη λέξη *safar* «ταξίδι», αλλά και την τουρκική *sefer* «εκστρατεία, εκστρατευτικό σώμα [*seferi*]», από όπου το νεοελληνικό *σεφέρι* «στρατιωτικό σώμα» (πβ. το δημοτικό τραγούδι «ώσπου να 'ρθει ο Μόσκοβος, να φέρει το *σεφέρι*»). Από τη λ. *σεφέρι* προέρχεται και το ελληνικό επώνυμο *Σεφέρης*.

σαφής

αρχ. [ήδη στον Ομηρ. Ύμνο *Εἰς Ἑρμῆν* 208: *σαφὲς δ' οὐκ οἶδα* (στον Όμηρο μόνο το επίρρ.)] < επίρρ. *σάφα* «προφανώς, βεβαίως, ασφαλώς» (πβ. το σχήμα *τάχα – ταχέως – ταχύς*), αβεβ. ετύμου. Η ανάλυση **σα-* (με επιτατ. σημ.) + *-φή(ς)*, από θ. τού ουσ. *φάος / φῶς* δεν είναι ικανοποιητική ούτε τεκμηριώνεται η υπόθ. ότι το μόρφημα **σα-* συνδ. με το επίθ. *σάος / σῶς* (βλ.λ. *σώος*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ιων. *σάω* «κοσκινίζω» ή με το λατ. *sapio* «γεύομαι». Ας σημειωθεί ότι σημαντικό παράγωγο τού επιθ. *σαφής* είναι το αρχ. *σαφ-ηνής / σαφ-ᾱνής*, πιθ. < *σαφ(ής)* + *-ην(ής)* < **ῆνος* «πρόσωπο», οπότε με τον ίδιο τρόπο έχουν σχηματιστεί τα σύνθετα *ἀπ-ηνής, πρ-ᾱνής, πρ-ηνής, προσ-ηνής* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σαφήνεια < αρχ. *σαφήν-εια* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 140: *σαφηνείᾳ λόγου*] < *σαφ-ηνής* (βλ. ανωτέρω)
σαφηνίζω [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 678: *ἐξιστορήσας καὶ σαφηνίσας ὁδόν*] < αρχ. *σαφην-ίζω* < *σαφ-ηνής* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. -σαφηνίζω, -σαφήνιση, -σαφώ, -σάφηση: *απο-σαφηνίζω* (ελνστ.), *απο-σαφήνιση* – *δια-σαφώ* (αρχ.), *δια-σάφηση* (ελνστ.).

σαφράν «το φυτό κρόκος, ζαφορά»

μεταφορά τού γαλλ. *safran* < μεσν. λατ. *safranum* < αραβ. *zafarān* < περσ. *za'farān*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κρόκος*.

σαφρίδι → σαυρίδι

σαχ «(στο σκάκι) απειλή τού βασιλιά από αντίπαλο πιόνι»

< γερμ. *Schach* < περσ. *šah* «βασιλιάς», που αποτελεί το σπουδαιότερο κομμάτι τού σκακιού. Βλ. κ. *σκάκι*.

σάχης «ο Πέρσης μονάρχης»

μεσν. < περσ. *šah* «βασιλιάς». Βλ. κ. *σαχ, σκάκι*.

σαχλός

μεσν., πιθ. < αραβ. *sahl* «μαλακός», πράγμα που θα δικαιολογούσε τις αρχικές σημ. τού επίθ. *σαχλός* «μαλακός – άνοστος». Κατ' άλλη άποψη, συνδ. με το διαλεκτ. *σάφλα / σάχλα* (Πόντος), που σημαίνει «σάλιο, φλέμα – (μτφ.) αηδιαστικό πράγμα» (< λατ.

saliva). Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή στο ελνστ. *σαχνός* «τρυφερός, μαλακός» (για κρέας).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σάχλα < *σαχλός* (υποχωρητ.)

σαχλ-αμάρα < *σαχλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αμάρα*, πβ. κ. *κουτσ-αμάρα*.

ΣΥΝΘ. σαχλα-μπούχλα (εκφραστικός τ., < *σάχλα* + *μπούχλα* < αραβ. *buhl* «γελωτοποιός»).

σαχνισί «είδος εξώστη τής βορειοελλαδικής κατοικίας»

< τουρκ. *şahnişin* < περσ. *šāh nišīn* «εξώστης / μπαλκόνι τού σάχη (Πέρση μονάρχη)».

σάψαλο «ετοιμόρροπος – ερείπιο (μτφ. για ανθρώπους)»

μεταφορά τού τουρκ. *şapşal* «ακατάστατος, κακοντυμένος – ανόητος, ηλίθιος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σαψαλ-ιάζω

σαψάλιασ-μα < *σαψαλιασ- (σαψαλιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σβάρνα

μεσν. < σλαβ. *barna* (πβ. σερβοκρ. *barne* «αμπάρα πόρτας – δοιάκι»), με ανάπτυξη *σ-* προθεμ. (βλ.λ., πβ. κ. *κόνις* > *σκόνη*, *βώλος* > *σβώλος*, *πυργίτης* > *σπουργίτης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σβαρν-ίζω

σβαρνώ < μεσν. *σβαρν-ῶ*

σβάρνισ-μα < *σβαρνισ- (σβαρνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σβάστικα

< γερμ. *Swastika* < σανσκρ. *svastika* «ευοίωνος, καλότυχος» < *svasti-* «ευεξία, καλή τύχη» (< *su-* «καλά, ευ-» + *asti* «είναι»), επειδή ο αγκυλωτός σταυρός εθεωρείτο ιερό σύμβολο καλής τύχης στην αρχ. Ινδία. Το 1933 το ναζιστικό κόμμα στη Γερμανία υιοθέτησε τη σβάστικα ως σύμβολό του, με τη διαφορά ότι οι κεραίες τού αγκυλωτού σταυρού έκλιναν προς τα δεξιά, ενώ στο αρχ. ινδικό σύμβολο είχαν την αντίθετη φορά.

σβέλτος

< ιταλ. *svelto*, ίσως < δημώδ. λατ. **ex-veltus*, μτχ. τού **ex-vellere* < λατ. *evellere* «αποσπώ βίαια, βγάζω απότομα». Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για παράλλ. τύπο τού επιθ. *sveglio* «άγρυπνος, ξύπνιος – έξυπνος», μτχ. τύπου τού ρ. *svegliare* «ξυπνώ» < παλ. γαλλ. *esveillier* < δημώδ. λατ. **ex-vigilāre* < λατ. *evigilāre* «ξυπνώ, αφυπνίζομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σβελτ-άδα < *σβέλτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *εξυπν-άδα*

σβελτ-οσύνη < *σβέλτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*.

σβέρκος

μεταφορά τού αλβ. *zverk*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σβερκ-ιά

σβερκ-ώνω.

σβήνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σβέννυμι* μέσω τού αορ. β' *ἔσβησαν* (γ' πληθ.), από όπου προέκυψε νέος αόρ. *ἔσβησα* (αντί τού αρχ. *ἔσβην*) και ενεστ. *σβήνω* (κατά το σχήμα ρημάτων όπως *έλυσα – λύνω*, *έστησα – στήνω*, *έντυσα – ντύνω*, *έψησα – ψήνω*). Το αρχ. *σβέννυμι* < **σβέσ-νυ-μι* (αρχαϊκός αόρ. *ἔσβεσ(σ)α*) ανάγεται σε Ι.Ε. *$*g^{w}es$-* «σβήνω, εξαλείφω» || λιθ. *gęstù*, παλ. σλαβ. *ugasiti*, σανσκρ. *jāsayati* (ίδια σημ.) || αρχ. *σβέ-σις*, *σβεσ-τός* (ελνστ.), *ἄ-σβεσ-τος*. Το αρχικό *σ-* έχει εξηγηθεί ποικιλοτρόπως, θεωρούμενο είτε εκφραστικό είτε προθεματικό, αλλά η πιθανότερη ερμηνεία είναι η προληπτική ανομοίωση: *$*g^{w}es$-* > **σδεσ-* (δηλ. **ζεσ-*, πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ζείναμεν· σβέννυμεν*) > *σβεσ-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σβήσ-ιμο < θ. *σβησ-* (*σβήνω*, πβ. αόρ. *έ-σβησ-α*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*

σβηστήρας < θ. *σβησ-* (*σβήνω*, πβ. αόρ. *έ-σβησ-α*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. κ. *καυσ-τήρας*

σβηστήρι < θ. *σβησ-* (*σβήνω*, πβ. αόρ. *έ-σβησ-α*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*

σβηστός (κατά τον νεότ. αόρ. *έσβησα*) < ελνστ. *σβεσ-τός* (ρηματ. επίθ.) < αρχ. *σβέννυμι*.

ΣΥΝΘ. -σβήνω: *κατα-σβήνω*, *αργο-σβήνω*, *τρεμο-σβήνω*, *απο-σβήνω*

-σβεση: *κατά-σβεση*, *από-σβεση*, *πυρό-σβεση*

-σβεστικός: *κατα-σβεστικός*, *απο-σβεστικός*, *πυροσβεστικός*

-σβέστης: *κηρο-σβέστης*, *φωτο-σβέστης*, *πυροσβέστης*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σβήνω ή σβύνω;

Σε κείμενα προηγούμενων δεκαετιών συναντά κανείς τη γραφή *σβύνω* (με *-υ-*), η οποία ξεκίνησε μάλλον από τα μέσα τού 19ου αιώνα (πρωτοαπαντά πιθ. το 1835 στο *Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου* τού Σκαρλάτου Βυζαντίου) και βασιζόταν στην εσφαλμένη αναγωγή τού ρήματος απευθείας στον αρχ. ενεστώτα *σβέννυμι / σβεννύω*. Εντούτοις, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, αφετηρία τού νεοελληνικού τύπου υπήρξε ο αόρ. *έσβησαν*, από όπου σχηματίστηκε νέος ενεστώτας ***σβήνω***, ο οποίος γράφεται με *-η-*.

σβίγκος «είδος τηγανητού γλυκίσματος»

μεταφορά τού μέσ. γερμ. *swinge*, που ανάγεται στο παλ. άνω γερμ. *swingen* «σείω, ανακινώ, ανακατεύω» (> γερμ. *schwingen*).

σβόλος → σβώλος

σβουνιά «κοπριά ζώων»
< *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + *βουνιά* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /v/ και συνίζηση) < **βονία* < **βοωνία* < ελνστ. *βοών, -ῶνος* «βουστάσιο» < αρχ. *βοῦς* (βλ.λ. *βόδι*).

σβούρα
πιθ. μεσν., ηχομιμητ. λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σβουρίζω < μεσν. *σβουρ-ίζω*
σβούρισ-μα < *σβουρισ- (σβουρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σβουριχ-τός < *σβουριχ- (σβουρίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

σβύνω → σβήνω

σβώλος
< *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + *βώλος* (βλ.λ.). Η γρ. με *-ο- (σβόλος)* δεν έχει ετυμολ. βάση, όπως εξηγείται στο λ. *βώλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σβωλ-ιάζω
σβώλιασ-μα < *σβωλιασ- (σβωλιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σγουρός
μεσν., ίσως < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + αρχ. *γυρός* «καμπύλος, κυκλικός» (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /γ/) < *γῦρος* (βλ.λ.). Κατ' άλλη άποψη, ίσως < **σβουρός* (< *σβούρα*), που εικάζεται ότι αποσπάστηκε από το σύνθ. *σβουρό-μαλλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σγουρ-αίνω < *σγουρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.
ΣΥΝΘ. σγουρο-: *σγουρο-μάλλης, σγουρό-μαλλος*.

σε[1]
μεσν. (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *εί-* /i/) < *εἰσέ* (με ανάπτυξη συνοδίτη φθόγγου *-ε* από ανασυλλαβισμό σε συνεκφορές όπως *εἰς ἐμέ(να)* > *εἰσέ μένα* / *'ς ἐμένα* > *σε μένα*) < αρχ. *εἰς* (βλ.λ.). Βλ. κ. *στον*.

σε[2] → εσένα

σέα «τα υπάρχοντα κάποιου»
πιθ. πληθ. τού *σέ(γ)ι* < τουρκ. *şey* «πράγμα, αντικείμενο» (< αραβ. *şay*) ή (με αντιμετάθεση) < τουρκ. *eşya* «πράγμα – αποσκευή, έπιπλο» (< αραβ. *aşyā*). Αναλογικά προς τα *σέα* πλάστηκε ο τύπος *μέα*, όπου χρησιμοποιήθηκε ο φθόγγος *μ-* ως χαρακτηριστικός τού α΄ προσώπου *(εμένα, εμείς, εμάς...)*. Απίθανη η αναγωγή σε υστλατ. **sea* «τα δικά του» (< λατ. *sua*, ουδ. πληθ. τής αντωνυμίας *suus*), κατ' αναλογίαν προς τον τύπο *mea* «τα δικά μου» με παρασύνδεση προς τους τύπους τού β΄ προσώπου *(εσένα, εσείς, εσάς...)*.

σέβας → σέβομαι

σεβασμός
ελνστ. < θ. *σεβασ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *σεισ-μός*) τού αρχ. ρ. *σεβάζομαι* «φοβούμαι – αιδούμαι» < *σέβας* (βλ.λ. *σέβομαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεβάσματα < ελνστ. *σεβάσ-ματα (τά)* «αντικείμενα σεβασμού και λατρείας» < αρχ. *σεβάζομαι* < *σέβας*
σεβάσμιος < ελνστ. *σεβάσμ-ιος*
σεβαστός < ελνστ. *σεβασ-τός* (ρηματ. επίθ.) < αρχ. *σεβάζομαι* < *σέβας*
σεβαστικός < ελνστ. *σεβασ-τικός* «σεβάσμιος, ευλαβής» < αρχ. *σεβάζομαι* < *σέβας*
σεβασμιότητα < ελνστ. *σεβασμι-ότης, -ότητος* < *σεβάσμ-ιος*.

σεβιότ «μαλλί αγγλικής προελεύσεως»
< γαλλ. *cheviotte* < αγγλ. *cheviot*, από τοπωνύμιο λοφοσειράς στη Μ. Βρετανία (φρ. *Cheviot sheep*, είδος μαλλιού από πρόβατα που εκτρέφονται στους φερώνυμους λόφους τής Σκωτίας).

σεβντάς «ερωτικός καημός»
< τουρκ. *sevda* «έρωτας» < αραβ. *sawdā'*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεβντα-λής, μεταφορά τού τουρκ. *sevdalı* < *sevda* (βλ. ανωτέρω).

σέβομαι
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σεβ-*, πιθ. (με συριστικοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος: [ty] > [ss] > [s]) < Ι.Ε. **tyeg^w-* «φεύγω τρομαγμένος, στρέφω τα νώτα έντρομος, αποσύρομαι, εγκαταλείπω» || σανσκρ. *tyájati* «εγκαταλείπω, αποσύρομαι», *tyaktár-* «θεοσεβής, ευσεβής». Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι αρχ. λ. *σέβ-ας, σεπ-τός* (βλ.λ.), *σεμ-νός* (βλ.λ.), *σοβ-αρός*. Βλ. κ. *σεβασμός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τρέφω βαθύ σεβασμό για θεότητα, αιδούμαι – αποδίδω λατρευτική τιμή» (*πρὸ πάντων σέβου τὸ θεῖον*, ρητό τού Πιττακού τού Μυτιληναίου, ενός εκ των επτά σοφών) → ήδη αρχ. σημ. «δείχνω τιμή, τρέφω εκτίμηση (προς άνθρωπο, ιδέα ή αξία)» (πβ. Ευριπ. Ἄλκ. 279: *σὴν γὰρ φιλίαν σεβόμεσθα*· Ηροδ. Ἱστ. 3.128: *ὁρέων δέ σφεας τά τε βυβλία σεβομένους μεγάλως καὶ τὰ λεγόμενα ἐκ τῶν βυβλίων ἔτι μεζόνως*).

σεβρό
< γαλλ. *chevreau* «κατσικάκι – είδος μαλακού κατσικήσιου δέρματος», υποκορ. τού *chèvre* «κατσίκι, αίγα» < λατ. *capra*, θηλ. τού *caper, -pri* «τράγος».

σέγα «πριόνι χειρός»
< ιταλ. *sega* < ρ. *segare* «πριονίζω, τέμνω» < λατ. *secāre* «τέμνω, κόβω, διανοίγω».

σεγκόντο → σεκόντο

σεγκούνα → σιγκούνα

σεζλόνγκ
< γαλλ. *chaise-longue* «πολυθρόνα» < *chaise* «καρέκλα» + *longue*, θηλ. τού επιθ. *long* «μακρύς».

σεζόν
< γαλλ. *saison* < υστλατ. *satione(m)*, αιτ. τού λατ. *satio, -ōnis* «σπορά, εποχή τής σποράς» (πληθ. *sationes* «φυτείες, αγροί»).

σέικ «είδος χορού»
< αγγλ. *shake* «κουνώ, σείω».

σέικερ «αναδευτήρας»
< αγγλ. *shaker* < ρ. *shake* «κουνώ, σείω».

σεινάμενος
< θ. *σει-* (τού ρ. *σείω*, μέσ. λαϊκ. τύπος *σειέμαι*) + *-νάμενος*, που οφείλεται σε αναλογία προς το συνώνυμο *κουνάμενος* (βλ.λ.).

σειρά
ΕΤΥΜ. αρχ. < **σερ-jά* (με αντέκταση) < **twer-ja* ή **twer-sa* (με συριστικοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος: [tw] > [ss] > [s]), που συνδ. με λιθ. *tverìu* «τυλίγω, σφίγγω», ενώ δεν ευσταθεί φωνητικά η προσπάθεια για σύνδεση με τα συνώνυμα λατ. *sero* και αρχ. *εἴρω* (βλ.λ. *ειρμός*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χορδή, σχοινί» (πβ. Ομήρ. Ἰλ. Ψ 114-5: *οἱ δ' ἴσαν ὑλοτόμους πελέκεας ἐν χερσὶν ἔχοντες σειράς τ' εὐπλέκτους*) → ελνστ. σημ. (μτφ.) «δεσμά» (φρ. *σειρὰ τῶν ἁμαρτημάτων / ἁμαρτιῶν* «δεσμά των αμαρτημάτων», που απαντά εκατοντάδες φορές στη χριστιανική γραμματεία με αφετηρία την Π.Δ., *Παροιμ.* 5,22: *σειραῖς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται*) → ελνστ. σημ. «γραμμή, σύνολο διαδοχικών προσώπων ή πραγμάτων» (πβ. Παλλαδ. *Λαυσ.* 38.5: *λέγει αὐτῷ δεδεμένῳ μεταξὺ σειρᾶς τεσσαράκοντα καταδίκων*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σειράδα «σχοινί ή ιμάντας με το οποίο δένεται και σύρεται όχημα από υποζύγιο» < *σειρ(ά)* «σχοινί» + παραγ. τέρμα *-άδα*
σειράδιο «μικρό σχοινί για να δένονται τα πανιά σε σειρές στα ιστιοφόρα πλοία, προκειμένου να ελαττωθεί η επιφάνειά τους κατά την κακοκαιρία» < μεσν. *σειρ-άδιον*, υποκορ. τού αρχ. *σειρά*.
ΣΥΝΘ. σειρο-: *σειρο-δέτηση* «(στα ιστιοφόρα) το δέσιμο των πανιών με μικρά σχοινιά, συνήθ. σε κακοκαιρία» (λόγ. [1884]), *σειρο-δετώ* (λόγ. [1858]), *σειρό-δετος* (λόγ. [1858]).

σειραϊκός «αυτός που γίνεται με ορισμένη σειρά - σχετικός με συγκεκριμένο είδος μουσικής σύνθεσης»
< *σειρά* + παραγ. τέρμα *-ικός* (πβ. κ. *αρχή - αρχαϊκός, Ρώμη - ρωμαϊκός*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *serial*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σειρα-ϊσμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *serialism*
σειρα-ϊστής.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
σειραϊκός - σειριακός
Ορισμένες φορές παρατηρείται δισταγμός ως προς τον σχηματισμό τού επιθέτου από τη λ. *σειρά*, ιδίως ως προς την επιλογή μεταξύ των τύπων ***σειραϊκός*** και ***σειριακός***. Θα πρέπει να τονιστεί ότι το παραγωγικό τέρμα *-ιακός (σειρ-ιακός)* απαντά σε επίθετα προερχόμενα από ονόματα σε *-ιο(ς) / -ια*. Παραδείγματα: *συνέδριο > συνεδρι-ακός, εφημερία > εφημερι-ακός, πανεπιστήμιο > πανεπιστημι-ακός* (αλλά *επιστήμη > επιστημ-ικός*), *ήλιος > ηλι-ακός, αρτηρία > αρτηρι-ακός* κ.λπ. Συνεπώς, από ιστορικής απόψεως, το τέρμα είναι *-ακός* και επιλέγει θέματα με ληκτικό φώνημα /i/. Αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση τής λ. *σειρά*. Συγκεκριμένα, το επίθημα που επιλέγουν τα συμφωνόληκτα ονόματα είναι συνήθως *-ικός*. Παραδείγματα: *έμπορος > εμπορ-ικός, χώρος > χωρ-ικός, πλευρά > πλευρ-ικός, έδρα > εδρ-ικός, κύτταρο > κυτταρ-ικός* κ.λπ. Ειδικότερα, τα θηλυκά σε *-α / -η* έχουν επίσης την επιλογή *-αϊκός*: *Ρώμη > ρωμα-ϊκός, αρχή / ἀρχᾱ > αρχα-ϊκός, Ευρώπη > ευρωπα-ϊκός* κ.λπ., από όπου με επανανάλυση αποσπάστηκε το τέρμα *-αϊκός*. Επομένως, ενώ η ισχυρή επίδραση τού αγγλ. *serial* οδήγησε εύκολα στην απευθείας μεταφορά επιθέτου *σειριακός*, ο τύπος ***σειραϊκός*** είναι μορφολογικά σωστότερος.

Σειρήνα «μυθικό θαλάσσιο ον»
< αρχ. *Σειρήν, -ῆνος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. μ 44: *ἀλλά τε Σειρῆνες λιγυρῇ θέλγουσιν ἀοιδῇ*] (κυρ. στον πληθ. *Σειρῆνες*· ίσως ήδη μυκ. σύνθ. *se-re-mo ka-ra-o-re*, πιθ. «στο κεφάλι τής Σειρήνας»), πιθ. συνδέεται με τη λ. *σειρά* (αρχική σημ. «χορδή, σχοινί»), οπότε *Σειρήν* θα σήμαινε αυτήν «που δένει, που τυλίγει και κατόπιν σύρει». Κατ' άλλη αβέβαιη υπόθεση, ίσως συνδ. με τον αστέρα που είναι γνωστός με το αρχ. όνομα *Σείριος*, ο οποίος αντιπροσώπευε την εποχή τής μεγάλης ζέστης, τής θερμότητας, οπότε οι *Σειρῆνες* θα μπορούσαν να θεωρηθούν θεότητες τού μεσημεριού και τής ήρεμης θάλασσας. Έχουν διατυπωθεί επίσης υποθέσεις περί θρακοφρυγικής αρχής.

σειρήνα
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sirène*, αρχική σημ. «συσκευή μεταδόσεως τού ήχου στο νερό» (που έφερνε στον νου τη φωνή των αρχ. Σειρήνων), < υστλατ. *sirena* < λατ. *siren* < αρχ. *Σειρήν, -ῆνος* (βλ.λ. *Σειρήνα*).

σειριακός → **σειραϊκός**

Σείριος «ο φωτεινότερος απλανής αστέρας»
αρχ. κύρ. όν., αβεβ. ετύμου. Η συσχέτιση τού αστέρα με την εποχή τής μεγάλης ζέστης και τής λαμπρότητας τού ηλίου έχει οδηγήσει στην υπόθεση ότι συνδέεται με την ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *σείω* (με εικαζόμενη σημ. «σπινθηροβολώ, λάμπω»), καθώς και με σανσκρ. *tviṣ-* «λάμπω, αστράφτω», αβεστ. *θwis-ra* «σπινθηροβόλος» (όμοιο επίθημα με το αρχ. *Σείριος*, αν ανάγεται σε τύπο **tweis-ro-*). Ορισμένοι θεωρούν ότι συνδ. με το αβεστ. *tištrya-* «άστρο» και με το σανσκρ. *tiṣyà-* (ονομασία άστρου). Βλ. κ. *Σειρήνα*.

σειρίτι → **σιρίτι**

σεις → **εσείς**

σεισάχθεια «νομοθετικό μέτρο τού Σόλωνος για κατάργηση χρεών»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀθην. Πολιτ.* 6.1.3-2.6: *καὶ νόμους ἔθηκε καὶ χρεῶν ἀπ[ο]κοπὰς ἐποίησε, καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δ[η]μοσίων, ἃς σεισάχθειαν καλοῦσιν, ὡς ἀποσεισάμενοι τὸ βάρος*] < επίθ. **σεισ-αχθής* «αυτός που αποτινάζει το βάρος» < *σεισ-* (συνοπτ. θ. τού ρ. *σείω*) + *-αχθ(ής)* < *ἄχθος* «βάρος», πβ. κ. *επ-αχθής*.

σεισμός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 136-7: *σημεῖα δ' ἥξειν τῶνδέ μοι παρηγγύα, ἢ σεισμὸν ἢ βροντήν τιν' ἢ Διὸς σέλας*] < *σεισ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *λυγ-μός, δεσ-μός, χρησ-μός*), συνοπτ. θ. τού ρ. *σείω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεισμ-ικός, λόγ. [1844], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *séismique*
σεισμικ-ότητα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *séismicité*.
ΣΥΝΘ. σεισμο-: *σεισμο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *séismogenèse*), *σεισμο-γενής, σεισμο-γόνος* (λόγ. [1886]), *σεισμο-γράφος* (λόγ. [1877]), *σεισμο-λογία* (λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *séismologie*), *σεισμο-λόγος* (λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *séismologue*), *σεισμο-παθής* (λόγ. [1886]), *σεισμόπληκτος* (λόγ. [1893]) κ.ά.

σειστός → **σείω**

σείστρο → **σείω**

σεΐχης «τίτλος Άραβα φυλάρχου»
μεταφορά τού τουρκ. *şeyh* < αραβ. *šayh*.

σείω
αρχ. [ήδη ομηρικό] (με συριστικοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος: [tw] > [ss] > [s]) < I.E. **tweis-* «ταράζω, ταρακουνώ» || σανσκρ. *tvéṣati* «ταρακουνώ» (επανασυντεθειμένη σημ.· στα κείμενα σημαίνει κυρίως «λάμπω, σπινθηροβολώ»), αβεστ. *θwyā* «τρόμος, κίνδυνος» || ίσως *Σείρ-ιος* (βλ.λ.). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι αρχ. λ. *σεισ-μός, σεισ-τός, σεῖσ-τρο(ν), σεῖσ-μα*.
ΣΥΝΘ. -σείω: *δια-σείω, επι-σείω, απο-σείω*
-σειση: *διά-σειση, από-σειση*.

σεκάνς «σειρά κινηματογραφικών πλάνων»
< γαλλ. *séquence* «ακολουθία» < υστλατ. *sequentia* < λατ. *sequens, -ntis* «ακόλουθος, επόμενος», μτχ. τού ρ. *sequor* «ακολουθώ».

σεκιούριτι
< αγγλ. *security* «ασφάλεια» < γαλλ. *sécurité* < λατ. *securitas, -ātis* < επίθ. *securus* «ανέμελος, ξένοιαστος – ασφαλής, σίγουρος» (> γαλλ. *sûr*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεκιουριτ-άς.

σεκλέτι
μεταφορά τού τουρκ. *siklet* «βάρος – καημός, στενοχώρια» < αραβ. *θiqlat* «βάρος, φορτίο, άχθος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεκλετ-ίζω, μεταφορά τού τουρκ. *sıkıldım*, αόρ. τού *sıkılmak* «βαριέμαι, πλήττω – πιέζομαι».

σεκόγια «το ψηλότερο κωνοφόρο δέντρο στον κόσμο»
< αγγλ. *sequoia* < *Se-Quaya / Se-Quoya*, όν. Ινδιάνου αρχηγού φυλής των Τσερόκι (πιθ. αρχικώς *Sekwaja*), ο οποίος επινόησε συλλαβάριο για να αποδώσει γραπτώς τη γλώσσα του. Ο Γερμανός βοτανολόγος Stephen Endlicher έδωσε το εν λόγω όνομα στο δέντρο το 1847, προκειμένου να τιμήσει τον συγκεκριμένο Ινδιάνο αρχηγό.

σεκόντο «δεύτερη φωνή στην εκτέλεση τραγουδιού»
< ιταλ. *secondo* «δεύτερος» (πβ. φρ. *seconda voce* «δεύτερη φωνή») < λατ. *secundus* «δεύτερος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεκοντ-άρω, μεταφορά τού ιταλ. *secondare* < *secondo* (βλ. ανωτέρω)
σιγοντ-άρω, μεταφορά τού βεν. *segondar* < *segondo* < λατ. *secundus* «δεύτερος»
σεκοντάρισ-μα < *σεκονταρισ-* (*σεκοντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
σιγοντάρισ-μα < *σιγονταρισ-* (*σιγοντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σέκος
< ιταλ. *secco* «ξερός» < λατ. *siccus*.

σεκρετέρ «έπιπλο που χρησιμεύει ως γραφείο»
< γαλλ. *secrétaire* «γραμματέας – γραφείο» < δημώδ. λατ. *secretarium* «απομονωμένος, μυστικός τόπος – σκευοφυλάκιο ναού – (κατ' επέκτ.) τόπος συσκέψεων, γραφείο συναντήσεων» (πβ. μεσν. λατ. *secretarius* «σκευοφύλακας – γραφέας ή γραμματέ-

ας σε μυστική σύσκεψη») < λατ. *secretus* «χωριστός, διαχωρισμένος – μυστικός» + παραγ. τέρμα *-arius* / *-arium*.

σέκτα κ. **σέχτα**
μεταφορά τού γαλλ. *secte* «οργανωμένη ομάδα (πολιτική, θρησκευτική ή φιλοσοφική)» < λατ. *secta* «οδός, πορεία – (μτφ.) τρόπος ζωής, διδασκαλίας, φιλοσοφικό σύστημα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεκταρισμός, μεταφορά τού γαλλ. *sectarisme* < *secte* (βλ. ανωτέρω)
σεκταρ-ιστής < *σεκταρ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
σεκταριστ-ικός < *σεκταριστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σέλα
< όψιμο ελνστ. *σέλ(λ)α* < λατ. *sella* «κάθισμα, θέση, έδρα» (με αφομοίωση) < **sed-la* < θ. τού ουσ. *sedes, -is* «θέση, έδρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σελ-ώνω
σέλω-μα < *σελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σέλας «έντονη λάμψη – οπτικό ατμοσφαιρικό φαινόμενο των πολικών περιοχών»
αρχ. (γεν. *σέλαος*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Τ 375-6: *ὡς δ' ὅτ' ἂν ἐκ πόντοιο σέλας ναύτῃσι φανήῃ καιομένοιο πυρός*], λ. αρχαϊκού σχηματισμού σε *-ας*, αλλά χωρίς ικανοποιητική εξήγηση τού αρχικού *σ-*. Φωνητικά αμφίβολη είναι η σύνδ. με αβεστ. *xvarenah-* «λάμψη τής δόξας» και σανσκρ. *svàmara-*, πιθ. «λάμψη τού φωτός». Η διατήρηση τού αρχικού *σ-* δεν επιτρέπει περαιτέρω ετυμολ. σύνδεση με τα αρχ. *ἥλιος* και *εἵλη* «θερμότητα τού ηλίου». Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι αρχ. λ. *σελήνη* (βλ.λ.) *σελ-αγῶ (-έω)* «φεγγοβολώ, ακτινοβολώ», *σέλ-αχος* «είδος ψαριού».
ΣΥΝΘ. σελασ-φόρος «φεγγοβόλος» (αρχ.).

σελάχι[1] «είδος ψαριού»
< αρχ. *σελάχιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], υποκορ. τού *σέλαχος* < θ. *σελ-* (με παραγ. τέρμα *-αχος*, πβ. κ. *τέμαχος* > *τεμάχιον*), το οποίο προέρχεται από το ουσ. *σέλας* (βλ.λ.). Αυτή την ετυμολ. σύνδεση συναντούμε ήδη την ελνστ. εποχή σε συγγραφείς που υποστήριζαν ότι ορισμένα ψάρια αυτού τού είδους εκπέμπουν (φωσφορίζουσα) ακτινοβολία (πβ. Γαλην. *Περὶ τροφ. δυνάμ.* 6.737: *τραχὺ καὶ λάμπον ἐν τῇ νυκτὶ τὸ δέρμα τῶν τοιούτων ἐστὶ ζῴων· διὸ καί τινες ἀπὸ τοῦ σέλας ἔχειν ὠνομάσθαι φασὶν αὐτὰ σελάχια*). Ο ν.ελλ. τύπος *σαλάχι* οφείλεται σε προληπτική αφομοίωση (/e/ – /a/ > /a/ – /a/).

σελάχι[2] «η ζώνη στην οποία τοποθετούσαν τα όπλα τους οι φουστανελοφόροι»
μεταφορά τού τουρκ. *silah* «όπλο» (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /l/) < αραβ. *silākh*.

σελήνη
< αρχ. *σελήνη* / (δωρ.) *σελάνα* / (αιολ.) *σελάννα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ 555-6: *ὡς δ' ὅτ' ἐν οὐρανῷ ἄστρα φαεινὴν ἀμφὶ σελήνην φαίνετ' ἀριπρεπέα*] < **σελάσνα* (με παραγ. τέρμα *-να* < **-nā*, πβ. λατ. *luna* «σελήνη» < **luc-na* < *lux, -cis* «φως») < *σέλας, -αος* «λάμψη, φεγγοβολή». ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φεγγάρι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεληνιακός < ελνστ. *σεληνιακός*
σεληνιάζομαι < ελνστ. *σεληνιάζομαι* «καταλαμβάνομαι από επιληψία» (επειδή αποδιδόταν σε επίδραση τής σελήνης)
σεληνιασμός < ελνστ. *σεληνιασ-μός* < ρ. *σεληνιάζομαι*.
ΣΥΝΘ. σεληνο(ο)-: *σεληνο-ειδής* (ελνστ.), *σεληνόφως* (ελνστ.), *σεληνάκατος* (απόδ. τού αγγλ. *lunar module*), *σεληνο-γραφία* (λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sélénographie*), *σεληνο-γράφος* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sélénographe*), *σεληνο-κεντρικός* (λόγ. [1892], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *selenocentric*), *σεληνο-σκόπιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *selenoscope*), *σεληνο-φώτιστος* (λόγ. [1866]) κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σελήνη, μήνη, φεγγάρι
Η λέξη ***σελήνη*** αντικατέστησε στο αρχ. λεξιλόγιο το αρχαϊκό ουσιαστικό ***μήνη***, το οποίο συνδέεται με τη λέξη *μήν, -νός* «μήνας» και, κατ' επέκταση, με το σεληνιακό ημερολόγιο που χρησιμοποιούσαν πολλοί αρχαίοι λαοί. Η αλλαγή αυτή είναι συνήθης στις αποκαλούμενες λέξεις-ταμπού (στις οποίες ανήκουν επίσης λέξεις με θρησκευτικό ή τελετουργικό χαρακτήρα) και αποδίδεται στη σύνδεση τής σελήνης με υπερφυσικά φαινόμενα. Παράλληλο υπόβαθρο με την ετυμολογική προέλευση τής λ. *σελήνη* από το ουσιαστικό *σέλας* «λάμψη, φεγγοβολή» έχει το μεσαιωνικό ***φεγγάρι(ον)***, που ανάγεται στο ρήμα *φέγγω*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις ρομανικές γλώσσες (όπως και στην Ελληνική) η λέξη για τη σελήνη είναι συνήθως θηλυκού γένους, κατ' αντιδιαστολή προς τη λέξη για τον ήλιο (αρσ.): λατ. *sol – luna*, ισπ. *el sol – la luna*, γαλλ. *soleil – lune* κ.λπ.

σέληνο → **σέλινο**

σελίδα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σελίς, -ίδος* (μέσω τής αιτ. *σελίδα*), τεχν. όρος σχηματισμένος παράλληλα με το ελνστ. *σέλ-μα* «πάγκος κωπηλάτη», προφανώς από θ. *σελ-* (με παραγ. τέρμα *-ίς*, πβ. αρχ. *σαν-ίς, -ίδος*), για το οποίο δεν υπάρχει ικανοποιητική ετυμολ. ερμηνεία. Η εικαζόμενη σύνδ. με παλ. άνω γερμ. *swelli* (> γερμ. *Schwelle* «κατώφλι, δοκάρι») μέσω σημ. «δοκάρι τής βάσης, στήριγμα» παραμένει φωνητικά δυσχερής.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (επιγραφή τού 4ου αι. π.Χ.)

«οριζόντια δοκός (συνήθ. λίθινη) σε κατασκευή» → ελνστ. σημ. «πάγκος (θεάτρου, πλοίου κ.λπ.)» (επιγραφές τού 1ου αι. π.Χ.) → ελνστ. σημ. «στήλη γραπτού κειμένου (σε πάπυρο) – όψη φύλλου γραφής» (πβ. Ευκλείδη *Οπτικά* 148: *ἐπί τε τῶν ἀτενιζόντων τοῖς βιβλίοις συνιστάμενος ἔφασκε μηδὲ τούτους ἂν δύνασθαι πάντα τὰ ἐν τῇ σελίδι γράμματα ὁρᾶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σελιδ-ώνω, λόγ. [1856]

σελίδ-ωση, λόγ. [1782].

ΣΥΝΘ. σελιδ(ο)- (λόγ.): *σελιδ-αρίθμηση* [1812], *σελιδο-δείκτης* [1890], *σελιδο-θέτης* [1886], *σελιδο-ποίηση* [1889] κ.ά.

-σέλιδος: *δι-σέλιδος, τρι-σέλιδος, ολιγο-σέλιδος, υπο-σέλιδος, πολυ-σέλιδος* κ.ά.

σελίνι «νομισματική μονάδα διαφόρων κρατών»
< ιταλ. *scellini*, πληθ. τού *scellino* < αγγλ. *shilling*, παλ. νομισματική μονάδα, ίση με το 1/20 τής λίβρας, < παλ. αγγλ. *scilling* < αρχ. γερμ. **skilling-*, αγν. ετύμου. Ορισμένοι συνδέουν τον γερμ. τύπο με λέξεις που σημαίνουν «αντηχώ, θορυβώ» ή «χωρίζω, κόβω».

σέλινο
< αρχ. *σέλινον* (ήδη μυκ. *se-ri-no*), αγν. ετύμου, πιθ. προελλην. δάνειο, όπως συμβαίνει με αρκετά ονόματα φυτών παρόμοιου μορφολ. σχηματισμού, π.χ. *κύμ-ινον*.

σέλλα → σέλα

σελοτέιπ
< αγγλ. *Sellotape*, εμπορικό σήμα, < *cello-* (από το θ. τού ουσ. *cellulose* «κυτταρίνη» < γαλλ. *cellule* «κελλί – κύτταρο» < λατ. *cellula*, υποκορ. τού *cella* «θάλαμος, αποθήκη, κελλί») + *tape* «ταινία».

σελοφάν
< γαλλ. *cellophane*, εν μέρει ελληνογενές σύνθ., < *cello-* (από το θ. τού ουσ. *cellulose* «κυτταρίνη» < *cellule* «κελλί – κύτταρο» < λατ. *cellula*, υποκορ. τού *cella* «θάλαμος, αποθήκη, κελλί») + *-phane* < λεξ. επίθημα *-φανής* (από θ. τού αρχ. *φαίνω, -ομαι*). Τη λ. έπλασε το 1911 ο Ελβετός εφευρέτης J.E. Brandenberger, ο οποίος επινόησε τη μηχανή παραγωγής τού υλικού αυτού.

σελφ-σέρβις
< αγγλ. *self-service* «αυτοεξυπηρέτηση».

σελώνω → σέλα

σεμέν «διακοσμητικό ύφασμα»
< γαλλ. φρ. *chemin (de table)* «(κεντημένο) ύφασμα για τραπέζι» < *chemin* «δρόμος, οδός» < δημώδ. λατ. **camminus*, κελτ. αρχής.

σεμίδαλις «σιμιγδάλι»
αρχ., δάνειο ανατολ. προελ., που συνδ. με ακκαδ. *samīdu* «λεπτό, εκλεκτό αλεύρι». Παράλληλο δάνειο είναι το αντίστοιχο λατ. *simila*. Βλ. κ. *σιμιγδάλι*.

σεμινάριο
μεταφορά τού γερμ. *Seminar*, αρχική σημ. «φυτώριο», < λατ. *seminarium* < *semen, -inis* «σπέρμα, γόνος» + παραγ. τέρμα *-arium*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σεμινάριο

Στην εκκλησιαστική λατινική γλώσσα τού 16ου αιώνα η λ. ***seminarium*** αναφερόταν σε εκκλησιαστικές σχολές για νέους που επιδίωκαν ιερατικό αξίωμα. Κατά τον 19ο αιώνα η λέξη, η οποία είχε διαδοθεί πλέον σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες (π.χ. γερμ. *Seminar*, γαλλ. *séminaire*, αγγλ. *seminar*), δήλωσε προγράμματα παροχής εκπαίδευσης στο κοινό και ιδίως ομάδες μελέτης που λειτουργούσαν υπό την επίβλεψη καθηγητών τού πανεπιστημίου. Η μετωνυμία ενείχε την ιδέα ότι τέτοιοι κύκλοι μαθημάτων αποτελούν φυτώριο μελλοντικών ερευνητών και επιστημόνων.

σεμίνωμα «κακοήθης όγκος τού όρχεως»
< αγγλ. *seminoma* (οπτικό δάνειο), που πλάστηκε με βάση το λατ. *semen, -inis* «σπέρμα, γόνος» και το ελληνογενές παραγ. τέρμα *-oma* (< ελλ. *-ωμα*).

σεμνός

ΕΤΥΜ. αρχ. < **σεβ-νός* (με παραγ. τέρμα *-νός*, πβ. κ. *τερπ-νός, αγ-νός*) < θ. *σεβ-* τού ρ. *σέβομαι* (βλ.λ.), που απαντά επίσης στο ομόρριζο *σέβ-ας*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σεβαστός, ιερός» (αρχικώς για θεούς, κατόπιν και για ανθρώπους ή σύμβολα, πβ. Πινδ. *Νέμεα* 5.25: *αἱ δὲ πρώτιστον μὲν ὕμνησαν Διὸς ἀρχόμεναι σεμνὰν Θέτιν*· Ηροδ. *Ἱστ.* 2.173 [προς τον βασιλιά Άμασι τής Αιγύπτου]: *σὲ γὰρ ἐχρῆν ἐν θρόνῳ σεμνῷ σεμνὸν θωκέοντα δι' ἡμέρης πρήσσειν τὰ πρήγματα*) → αρχ. σημ. «μεγαλοπρεπής, ένδοξος – υψηλόφρων, υπερόπτης» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 502b: *τί δὲ δὴ ἡ σεμνὴ αὕτη καὶ θαυμαστή, ἡ τῆς τραγῳδίας ποίησις*) → ελνστ. σημ. «συνεσταλμένος (από σεβασμό προς το μεγαλείο ή από θρησκευτική κατάνυξη), σοβαρός – ευπρεπής, κόσμιος» (Κ.Δ., *Τίτον* 2,2: *πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σεμνότητα < αρχ. *σεμν-ότης, -ότητος* «σοβαρότητα, αξιοπρέπεια» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Βάκχ.* 485-6: *τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς; – νύκτωρ τὰ πολλά· σεμνότητ' ἔχει σκότος*]

σεμνύνομαι < αρχ. *σεμν-ύνομαι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 1020: *Αἰσχύλε, λέξον, μηδ' αὐθάδως σεμνυνόμενος χαλέπαινε*], μέσ. τύπος τού *σεμν-ύνω*, αρχική σημ. «εξυψώνω, μεγαλύνω»

σέμνωμα < ελνστ. *σέμνω-μα* «μεγαλείο, μεγαλοπρέπεια, καύχημα» < αρχ. *σεμν-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. σεμνο-πρεπής (ελνστ.), **ά-σεμνος** (αρχ.).

σεμνοτυφία
ελνστ., αρχική σημ. «κενή σοβαρότητα, προσποιητή μεγαλοπρέπεια», < *σεμνό(ς)* + *-τυφ(ία)* < αρχ. *τῦφος* «καπνός, ατμός – (μτφ.) αλαζονεία, ματαιοφροσύνη» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεμνότυφ-ος, λόγ. [1864], υποχωρητ. < *σεμνο-τυφ-ία*.

σεμνύνομαι → **σεμνός**

σέμπρος «αυτός που καλλιεργεί ξένα κτήματα και μοιράζεται τα προϊόντα με τον ιδιοκτήτη· ο κολλήγας»
ίσως όψιμο μεσν. < παλ. σερβοκρ. *sebrъ*, που συνδ. με ρωσ. *sjabr* «γείτονας, φίλος».

σενάζι «δοκός από σκυρόδεμα σε τοίχο»
μεταφορά τού γαλλ. *chaînage*, αρχική σημ. «χωρομέτρηση με ειδική συσκευή» (αργότερα «κατασκευή στηρίξεως τοίχου από ξύλο ή οπλισμένο σκυρόδεμα»), < *chaîne* «αλυσίδα» (επίσης για διάφορες συσκευές αποτελούμενες από τμήματα) < λατ. *catena*.

σενάριο
αντιδάν., < ιταλ. *scenario*, αρχική σημ. «διακόσμηση, σκηνικό (στο θέατρο)», < υστλατ. *sc(a)enarium*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *sc(a)enarius* «σχετικός με τη σκηνή (θεάτρου), σκηνικός» < λατ. *sc(a)ena* < αρχ. *σκηνή* (βλ.λ.). Από τον 19ο αι. η λ. μαρτυρείται με τη σημ. «σκηνοθεσία – (ειδικότ.) κείμενο στο οποίο βασίζεται ο σκηνοθέτης».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεναρι-ακός.
ΣΥΝΘ. σεναριο-: *σεναριο-γράφος, σεναριο-γραφία, σεναριο-λογία*.

σενιάρω «περιποιούμαι, ευπρεπίζω»
< ιταλ. *segnare* «σημαδεύω, υπογράφω» (εν προκειμένω για επώνυμα ρούχα) < λατ. *signāre* «σημειώνω, σημαδεύω – σφραγίζω, υπογράφω» < *signum* «σημείο, σημάδι». Βλ. κ. *σινιέ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σένιος < *σενιάρω* (υποχωρητ.).

σενιόρ
< ισπ. *señor* «κύριος» < λατ. *senior, -ōris* «πρεσβύτερος, μεγαλύτερος», συγκριτ. βαθμός τού *senex, -is* «γηραιός, ηλικιωμένος – αξιοσέβαστος». Από το ιταλ. *signore / segnore* προήλθε το μεσν. *σινιόρ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σενιόρα «κυρία» < ισπ. *señora*
σενιορίτα «δεσποινίς» < ισπ. *señorita*.

σενσουαλισμός «(στη φιλοσοφία) η αισθησιαρχία»
μεταφορά τού γαλλ. *sensualisme* < εκκλησ. λατ. *sensuālis* «αισθητικός, σχετικός με τις αισθήσεις» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *sensu(s)* «αίσθηση, αντίληψη – νόημα» + παραγ. τέρμα *-ālis*.

σεντ «το 1/100 τού δολαρίου (και τού ευρώ)»
< αγγλ. *cent* < γαλλ. *cent* «εκατό» < λατ. *centum*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σέντσι, μεταφορά τού αγγλ. *cents* (πληθ. τού *cent*).

σέντερ
αντιδάν., < αγγλ. *centre* «κέντρο» < γαλλ. *centre* < λατ. *centrum* < αρχ. *κέντρον* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται κυρ. για να δηλώσει θέσεις αθλητών στο ποδόσφαιρο (π.χ. *centre-back, centre-half* κ.λπ.).

σεντέφι «μάργαρος»
μεταφορά τού τουρκ. *sedef* < αραβ. *sadaf*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μαργαριτάρι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεντεφ-ένιος < *σεντέφ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

σεντόνι
μεσν. (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /n/) < ελνστ. *σινδόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *σινδών, -όνος* «εκλεκτό λινό ύφασμα – σεντόνι» [ήδη τον 6ο / 5ο αι. π.Χ. στον Αισχύλο, απόσπ. 153: *λεπτὸς δὲ σινδὼν ἀμφιβαλλέσθω χροΐ*], σημιτ. δάνειο, πβ. ακκαδ. *saddinu / sattinu*, εβρ. *sādīn*, αιγυπτ. *šndawt*. Από το αρχ. *σινδών* έχει προέλθει το ελνστ. ουσ. *σινδόνη*.

σεντούκι
μεσν. (με τροπή /a/ > /e/ λόγω τού /n/) < αραβ. *sanduk*.

σέντρα
< αγγλ. *centre* (με βρετανική προφορά), για το οποίο βλ.λ. *σέντερ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεντρ-άρω
σεντράρισ-μα < *σεντραρισ-* (*σεντράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σέντσι → **σεντ**

σεξ
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *sexe* / αγγλ. *sex* < λατ. *sexus* «φύλο (αρσενικό / θηλυκό)».
ΣΗΜΑΣ. Στις ευρωπαϊκές γλώσσες η λ. αρχικώς (12ος αι.) δήλωσε «τα διακριτικά χαρακτηριστικά τού φύλου», (14ος αι.) «το σύνολο των ανδρών ή των γυναικών» και αργότερα (18ος αι., στον πληθ.) «τα γεννητικά όργανα τού ανθρώπου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σέξι < αγγλ. *sexy* < *sex*
σεξ-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *sexism*
σεξ-ιστής, μεταφορά τού αγγλ. *sexist*.
ΣΥΝΘ. σεξο-: *σεξο-βόμβα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sex bomb*, υβριδικού συνθ.), *σεξο-θεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sex therapy*, υβριδικού συνθ.), *σεξο-κωμωδία* (μεταφορά

τού ελληνογενούς αγγλ. *sex comedy*, υβριδικού συνθ.), *σεξο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sexology*, υβριδικού συνθ.), *σεξο-λόγος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sexologist*, υβριδικού συνθ.), *σεξο-μανής* (υβριδικό σύνθ. < *σεξ* + *-μανής* < θ. *μαν-* τού ρ. *μαίνομαι*) κ.ά.
σεξ-απίλ (< αγγλ. *sex appeal* «έλξη τού φύλου»).

σεξουαλικός
μεταφορά τού αγγλ. *sexual* < υστλατ. *sexūālis* «σχετικός με το γυναικείο φύλο» < λατ. *sexu(s)* «φύλο (αρσενικό / θηλυκό)» (βλ.λ. *σεξ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεξουαλικ-ότητα, μεταφορά τού αγγλ. *sexuality* ή τού γαλλ. *sexualité*.

σεξτέτο «μουσικό σύνολο με έξι εκτελεστές»
μεταφορά τού γερμ. *Sextett* < ιταλ. *sestetto* < επίθ. *sesto* «έκτος» < λατ. *sextu(s)* (μέσω τής αιτ. *sextum*).

σέπαλο «καθένα από τα τμήματα τού κάλυκα τού άνθους»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sépale* < ν.λατ. *sepalum*, που πλάστηκε εσφαλμένα (αντί *scepalum*) από συγχώνευση σε μία λέξη των ελλ. *σκέ(πη)* και *(πέτ)αλο(ν)*. Τη λ. έπλασε το 1790 ο Βέλγος βοτανολόγος Noël J. de Necker (1729-93). Ορισμένοι εικάζουν ότι το α΄ συνθ. δεν ήταν η ελλ. λ. *σκέπη*, αλλά το λατ. *sep(arāre)* «χωρίζω».

σεπαρέ «ιδιαίτερος χώρος σε εστιατόριο»
< γαλλ. *séparé*, μτχ. τύπος τού ρ. *séparer* «χωρίζω» < λατ. *separāre*.

σέπια «χρωστική ουσία ως μελάνι σχεδιάσεως»
μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *sepia* «μελανωπή χρωστική ουσία» < λατ. *sēpia* «σουπιά» < αρχ. *σηπία* (βλ.λ. *σουπιά*).

Σεπτέμβριος
ελνστ. < λατ. *September, -bris* «έβδομος (μήνας)», επειδή ο μήνας αυτός ήταν έβδομος στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο, το οποίο ξεκινούσε με τον Μάρτιο. Όταν εισήχθη στη Ρώμη το ιουλιανό ημερολόγιο (που είχε συνταχθεί κατ' εντολήν τού Ιουλίου Καίσαρα το 46 π.Χ., για να αντικαταστήσει το σεληνιακό ρωμαϊκό ημερολόγιο), ορίστηκε ως αρχή τού έτους ο μήνας Ιανουάριος, με αποτέλεσμα ο Σεπτέμβριος (παρά την ονομασία του) να βρεθεί στην ένατη θέση. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεπτεμβρι-ανός, λόγ. [1868], < *Σεπτέμβρι(ος)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *οκτωβρι-ανός*
σεπτεμβρ-ιάτικος < *Σεπτέμβρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μαγ-ιάτικος*.

σεπτέτο «μουσικό σύνολο με επτά εκτελεστές»
μεταφορά τού γερμ. *Septett* < ιταλ. *settetto* < *sette* «επτά» (κατ' αναλογίαν προς τα αντίστοιχα ουσ. *quartetto, quintetto, sestetto*) < λατ. *septem*.

σεπτός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 812: *ἥσει σεπτὸν Νεῖλος εὔποτον ῥέος*] < **σεβτός* (με παραγ. τέρμα *-τός* των ρηματ. επιθέτων) < θ. τού ρ. *σέβομαι* (βλ.λ.), που απαντά επίσης στο ομόρριζο *σέβ-ας*.
ΣΥΝΘ. πάν-σεπτος (ελνστ.).

σερ
< αγγλ. *sir* < μέσο αγγλ. *sire* «κύριος, αφέντης» (τίτλος αρχικώς για τον Θεό, κατόπιν επίσης για ηγεμόνα ή φεουδάρχη) < δημώδ. λατ. **seior* < λατ. *senior, -ōris* «πρεσβύτερος, μεγαλύτερος», συγκριτ. βαθμός τού *senex, -is* «γηραιός, ηλικιωμένος – αξιοσέβαστος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γέρος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
σερ
Όμοια αφετηρία με το αγγλ. ***sir*** έχουν οι γνωστές γαλλ. προσφωνήσεις ***monsieur*** και ***messir*** (πβ. παλαιότ. ν.ελλ. *μεσίρ*). Το γαλλ. *monsieur* προέρχεται από τη φράση *mon sieur* «κύριέ μου, άρχοντά μου», τής οποίας η β΄ λέξη *sieur* ανάγεται στο δημώδες λατ. **seior* (βλ. ανωτέρω), ενώ η προσφώνηση *messir* προέρχεται από τη συνώνυμη φράση *mes sire*, τής οποίας η β΄ λέξη έχει την ίδια αρχή.

σέρα
< ιταλ. *serra* «θερμοκήπιο», υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *serrare* «κλείνω, περικλείω, ασφαλίζω» < υστλατ. *serāre*, ίδια σημ., αγν. ετύμου.

σεράι → **σαράι**

σεραφίμ «ένα από τα τάγματα των Αγγέλων»
< ελνστ. *σεραφ(ε)ίμ* (στη Μετάφρ. Εβδομήκοντα επίσης *σεραφίν*) < εβρ. *śerāphīm*, πληθ. τού *śarāph*, που ανάγεται σε ομώνυμο ρήμα με σημ. «καίω, φλέγω». Πβ. κ. *χερουβίμ*.

σερβάν «μπουφές τραπεζαρίας»
< γαλλ. *servante*, κυρίως «υπηρέτρια» (αλλά και τεχν. όρ.), θηλ. τής μτχ. *servant* «(εξ)υπηρετικός» (επειδή το συγκεκριμένο έπιπλο εξυπηρετεί στο σερβίρισμα, σημ. γνωστή στη Γαλλική από τον 18ο αι.), που ανάγεται στο ρ. *servir* «υπηρετώ» (βλ.λ. *σερβίρω*).

Σερβία
τοπων. που ανάγεται στο μεσν. *Σέρβος* < σερβοκρ. *Srb*, ίσως από καυκασιανή λ. με σημ. «άνδρας, άνθρωπος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σερβ-ικός, λόγ. [1889], < *Σέρβ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. σερβο-κροατικός.

σερβιέτα
μεταφορά τού γαλλ. *serviette* (που αντικατέστησε από τον 14ο αι. τον τύπο *touaille* «πετσέτα», πβ. αγγλ. *towel*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *servir* «υπηρετώ» (βλ.λ. *σερβίρω*).

σερβίρω
μεσν. < ιταλ. *servire* < λατ. *servīre* «υπηρετώ (αρχικά ως δούλος) – επιμελούμαι, εξυπηρετώ» < *servus* «δούλος, υπηρέτης».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σερβίρισ-μα < *σερβιρισ- (σερβίρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σερβιτόρος, μεταφορά τού ιταλ. *servitore* < υστλατ. *servitor* < λατ. *servitus*, μτχ. τού ρ. *servire* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. σερβο- (για μηχανήματα με βοηθητικό ρόλο): *σερβο-κινητήρας* (μεταφρ. δάνειο), *σερβο-σύστημα* (μεταφρ. δάνειο), *σερβο-μοτέρ* (< γαλλ. *servomoteur*), *σερβό-φρενο* (μεταφορά γαλλ. όρου).

σέρβις
< αγγλ. *service* < γαλλ. *service* «υπηρεσία – εξυπηρέτηση» < λατ. *servitium* «υπηρεσία, δουλεία» < *servus* «δούλος, υπηρέτης». Η λ. απέκτησε διάφορες τεχνικές σημ. στη Γαλλική και την Αγγλική, όπως «εκκλησιαστικό αξίωμα», «λειτουργία», «τελετή» και επίσης «βοήθεια – τεχνικός έλεγχος, επισκευή».

σερβιτόρος → σερβίρω

σερβιτσάλι «κλύσμα»
< ιταλ. *serviziali*, πληθ. τού *serviziale* < *servizio* «υπηρεσία, εξυπηρέτηση» (ευφημιστικός σχηματισμός), βλ.λ. *σερβίτσιο*.

σερβίτσιο
< ιταλ. *servizio* «υπηρεσία, εξυπηρέτηση» (στην εξειδικευμένη σημ. «σύνολο σκευών που εξυπηρετούν ορισμένο σκοπό, π.χ. φαγητό», ήδη τον 19ο αι.) < λατ. *servitium* «υπηρεσία, δουλεία» < *servus* «δούλος, υπηρέτης».

σεργιάνι
< τουρκ. *seyran* «περίπατος, περπάτημα, βόλτα» < αραβ. *sayarān*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σεργιαν-ίζω
σεργιαν-ώ, μεταπλ. τύπος τού *σεργιαν-ίζω*
σεργιάνισ-μα < *σεργιανισ- (σεργιανίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σερενάτα «είδος μουσικής σύνθεσης»
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *serenata* < επίθ. *sereno* «γαλήνιος, αίθριος (καιρός) – γαλήνιος, ήρεμος» < λατ. *serenus* (ίδια σημ.).
ΣΗΜΑΣ. Στην ιταλ. λ. *serenata* επέδρασε το ουσ. *sera* «βράδυ, εσπέρα», με αποτέλεσμα να αποκτήσει (15ος αι.) τη σημ. «μουσική σύνθεση που παρουσιάζεται το βράδυ», συνήθως με ερωτικό περιεχόμενο και προς τιμήν αγαπημένου προσώπου.

σερέτης
< τουρκ. *şirret* «δύστροπος, ευέξαπτος, εριστικός» < αραβ. *širrat* «κακοήθης, αχρείος».

σερζ «είδος υφάσματος»
αντιδάν., < γαλλ. *serge* < παλ. γαλλ. *sarge* < δημώδ. λατ. **sarica* < λατ. *serica* «υφάσματα από μετάξι», πληθ. τού *sericum* «μετάξι», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *sēricus* «μετάξινος» < ελνστ. *σηρικός* «κινεζικός – σχετικός με τον μεταξοσκώληκα και το μετάξι» (βλ.λ.).

σερί «στη σειρά»
< γαλλ. *série* «σειρά» < λατ. *series*, από θ. τού ρ. *sero* «συνδέω, πλέκω, συνάπτω».

σέρι «είδος κρασιού»
< αγγλ. *sherry* < παλαιότ. *sherries* < ισπ. *(vino de) Xeres*, κρασί από την πόλη *Xeres* (τώρα *Jerez*) στην Ανδαλουσία τής Ισπανίας. Δεν έχει ετυμολ. σχέση με το *cherry* «λικέρ με άρωμα κερασιού, τσέρι», το οποίο έχει την απώτερη αφετηρία του στο αρχ. *κέρασος*.

σερίφης
μεταφορά τού αγγλ. *sheriff* < μέσο αγγλ. *shire-reeve* «αξιωματούχος *(reeve)* με δικαστικές και διοικητικές αρμοδιότητες σε ορισμένη κομητεία *(shire)*» < αγγλοσαξ. *scīr-gerēfa* < *scīr* (> αγγλ. *shire* «τύπος κομητείας») + *gerēfa* «αξιωματούχος με τοπικές αρμοδιότητες – διοικητής».

σερμαγιά «αρχικό χρηματικό κεφάλαιο εμπόρου»
μεταφορά τού τουρκ. *sermaye* < περσ. *sar māya*.

σερμπέτι «γλυκό και αρωματικό ποτό»
μεταφορά τού τουρκ. *şerbet* < αραβ. *şarbaᶜ*.

σερνικός
< **ασερνικός* (με σίγηση τού αρκτικού άτονου *α-* και αντιμετάθεση των συμφώνων) < *αρσενικός* (βλ.λ.).

σέρνω
μεσν. < *σύρνω* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σύρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *φέρω > φέρνω, δέρω > δέρνω, σπείρω > σπέρνω, εγείρω > γέρνω*.

σεροτονίνη «χημική ουσία (νευροδιαβιβαστής) που επενεργεί στον εγκέφαλο, στα αιμοπετάλια κ.α.»
μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς αγγλ. *serotonin* < *sero-* (< ν.λατ. *serum* «ορός» < λατ. *serum* «πρωτόγαλα») + *-tonin* (με παραγ. τέρμα *-in*, χαρακτηριστικό διαφόρων ουσιών) < ελλ. *τόν(ος)*.

σερπαντίνα
μεταφορά τού γαλλ. (αρσ.) *serpentin* (στην Ελληνική μεταφέρθηκε ως θηλ. κατά το *κορδέλα*), ουσιαστι-

κοπ. τύπος τού επιθ. *serpentin* «ελικοειδής – προτεταμένος» < υστλατ. *serpentinus* «ερπετόμορφος, οφιοειδής» < λατ. *serpens, -ntis* «έρπων – ερπετό», μτχ. τού ρ. *serpo* «έρπω». Η σημ. «τυλιχτή χάρτινη κορδέλα» απαντά από τον 19ο αι.

σερσέμης «ανόητος»
μεταφορά τού τουρκ. *sersem* «ανόητος» < περσ. *sar sām* «σύγχυση, αρρώστια τού μυαλού».

σέρτικος
< τουρκ. *sert* «σκληρός, έντονος» (με παραγ. τέρμα *-ικος*, πβ. το επίσης τουρκ. προελεύσεως *κάλπ-ικος*) < περσ. *sard*.

σερφ
< αγγλ. *surf* (κυρ. ως τμήμα των φρ. *surf-board* «ιστιοσανίδα» και *surf-riding* «ιστιοπλοΐα»), αρχική σημ. «αντιμάμαλο, κύμα που αφρίζει σπάζοντας σε απόκρημνη ακτή» (αρχικώς αναφερόταν στις κυματώδεις ακτές τής Ινδίας), < παλαιότ. *suff*, αγν. ετύμου, ίσως ινδικής αρχής. Η σύγχρ. σημασία τού αγγλ. όρου ως ρήματος μαρτυρείται από το 1917.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σερφ-άρω, μεταφορά τού αγγλ. *surf*. Η λ. χρησιμοποιείται πλέον και με τη σημ. «περιηγούμαι στο Διαδίκτυο, στον παγκόσμιο ιστό»
σερφάρισ-μα < *σερφαρισ-* (*σερφάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
σέρφερ < αγγλ. *surfer* < *surf* (βλ. ανωτέρω)
σέρφινγκ < αγγλ. *surfing* < *surf* (βλ. ανωτέρω).

σέσελι «αυτοφυές ποώδες φυτό»
αρχ., αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο (πβ. κ. αρχ. *πέπερι, σίναπι*), ίσως αιγυπτ. προελ. όπως και το ίδιο το φυτό. Συναντάται επίσης ο ελνστ. τύπος *σίλι*.

σεσημασμένος «κακοποιός γνωστός στις αστυνομικές Αρχές»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 954a.7-8: *τά τε σεσημασμένα καὶ τὰ ἀσήμαντα*], αρχική σημ. «σφραγισμένος – σημαδεμένος» (για ζώα ή δούλους, με τρόπο που να φανερώνουν τον ιδιοκτήτη τους), μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *σημαίνω* (βλ.λ.). Η σημ. «γνωστός κακοποιός» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. όρου *marqué*, με τον οποίο αρχικά προσδιορίζονταν οι κατάδικοι που στιγματίζονταν (συνήθ. στον ώμο) με πυρωμένο σίδερο. Στη σύγχρονη εποχή αναφέρεται σε κακοποιούς γνωστούς στις Αρχές, επειδή έχουν στο παρελθόν ληφθεί από αυτούς δακτυλικά αποτυπώματα (συνήθ. μετά από σύλληψη).

σέσκουλο «είδος λαχανικού»
< **σέσκ(ου)λο* (με αποβολή τού /f/ από το δυσπρόφερτο σύμπλεγμα /fsk/) < **σεύσκουλο* (με ανάπτυξη ευφωνικού /u/ και επανάληψη τού /s/) < πιθ. μεσν. **σεῦκλο(ν)* (με τροπή τού συμπλέγματος /tl/ > /kl/) < αρχ. *σεύτλον*, ιων. τύπος τού ουσ. *τεῦτλον* (βλ.λ.).

σεσουάρ
< γαλλ. *séchoir* < ρ. *sécher* «στεγνώνω, ξηραίνω» < λατ. *siccāre* < επίθ. *siccus* «ξερός».

σέσουλα
< ιταλ. *sessola / sassola* «είδος μικρού φτυαριού» (με τροπή τού επιθήματος σε *-ουλα* κατ' αναλογίαν προς λ. όπως *ρέγουλα, κάψουλα, κάννουλα*) < μεσν. λατ. *sassa* (όρος με ποικίλες τεχν. σημ., π.χ. «φτυάρι τροφοδοσίας καννονιού»), πιθ. < περσ. *čamča* «κουτάλι».

σετ
< αγγλ. *set* «σύνολο προσώπων ή πραγμάτων» (σημ. γνωστές από τον 14ο-15ο αι. κυρίως για συγκεντρωμένη ομάδα ανθρώπων, αρχικά θρησκευτική) < μέσο αγγλ. *sette* (αρχικά σήμαινε «καθισμένος – τοποθετημένος») < ρ. *set / setten* (παλ. αγγλ.) «καθίζω, τοποθετώ – (για τον ήλιο) δύω» (πβ. γερμ. *sitzen*, ολλ. *zetten*). Κατά τον 14ο-15ο αιώνα, η μέση αγγλ. λ. *sette* επηρεάστηκε σημασιολογικά από το ομόηχο παλ. γαλλ. *sette* «ακολουθία – τμήμα, μέρος» < λατ. *secta* «οδός, πορεία» (βλ.λ. *σέκτα*).

σεφ
< γαλλ. *chef* «αρχιμάγειρος – (αρχικώς) επί κεφαλής, προϊστάμενος» < δημώδ. λατ. **capu(m)*, αιτ. τού **capus*, μεταπλ. τύπου τού λατ. *caput, -itis* «κεφάλι».

Σεφαρ(α)δίτες
μεταφορά τού ισπανοεβρ. *sefardies* < εβρ. *sepharadim*, πληθ. τού *sephardi* < τοπων. *Sephárad* «Ισπανία».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Σεφαρ(α)δίτες
Σεφαραδίτες (επίσης *Σεφαρδίτες, Σεφάρδοι*) αποκαλούνται οι Εβραίοι που εκδιώχθηκαν βίαια από την Ισπανία με το διάταγμα των Ισπανών Καθολικών μοναρχών Φερδινάνδου και Ισαβέλλας το 1492. Οι Σεφαραδίτες εγκαταστάθηκαν σε διάφορα σημεία τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τής Β. Αφρικής, κυρίως όμως στη Θεσσαλονίκη, η οποία έγινε ένα από τα σημαντικότερα μητροπολιτικά εβραϊκά κέντρα (αποκλήθηκε *madre de Israel* «μητέρα τού Ισραήλ») και οδηγήθηκε σε περαιτέρω οικονομική και εμπορική ανάπτυξη. Η γλώσσα τους ήταν η Ισπανοεβραϊκή (Λαντίνο), που προέρχεται από την καστιλιάνικη Ισπανική τού 15ου αιώνα. Η πολυπληθής παρουσία των Σεφαραδιτών στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις τής Β. Ελλάδας υπέστη συντριπτικό πλήγμα κατά τη ναζιστική κατοχή, οπότε εξοντώθηκε περίπου το 90% τού εβραϊκού (σεφαραδίτικου) στοιχείου στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Σήμερα η πλειονότητα των εναπομεινάντων Ελλήνων Εβραίων είναι Σεφαραδίτες.

σεφέρι
μεταφορά τού τουρκ. *sefer* «εκστρατεία – ταξίδι» < αραβ. *safar*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σαφάρι*.

σεφλέρα «γένος φυτών»
< ν.λατ. *schefflera*, από το επώνυμο τού Γερμανού βοτανολόγου Jacob Ch. Scheffler (1698-1742).

σεφταλιά «φαγητό από αρνήσιο κιμά»
< τουρκ. φρ. *şeftali (kebab)* < *şeftali* «ροδάκινο» + *kebab* (βλ.λ. *κεμπάπ*).

ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

σεφταλιά
Η *σεφταλιά* παρασκευάζεται με διάφορα μυρωδικά και λαχανικά, η δε τουρκική ονομασία φαίνεται ότι έχει την αφετηρία της σε παρανόηση τής φρ. *Chef Ali Kebab* «κεμπάπ τού σεφ Αλή» (σπεσιαλιτέ ονομαστού μάγειρα), το οποίο παρετυμολογήθηκε προς το τουρκ. ουσιαστικό *şeftali* «ροδάκινο» και αποδόθηκε *şeftali kebab*.

σεφτές «η πρώτη πώληση τής ημέρας, στη φρ. κάνω σεφτέ»
μεταφορά τού τουρκ. *siftah* < αραβ. *istiftāh* (ίδια σημ.).

-ση παραγ. τέρμα
μεσν. < αρχ. *-σις / -τις* (πβ. αρχ. *πίσ-τις, μάν-τις, ἄγρωσ-τις, κύσ-τις – γεῦ-σις, σύνε-σις, πό-σις, λύ-σις*), που ανάγεται σε Ι.Ε. επίθημα **-ti-*.

σηκός «εσοχή τοίχου – κτιστός πυρήνας αρχαίου ναού»
< αρχ. *σηκός / σᾱκός* (σε επιγρ.) [ήδη ομηρικό], ίσως από το ίδιο θ. με το ρ. *σάττω* «γεμίζω – εφοδιάζω, εξοπλίζω» < **σάκ-jω* ή **σάγ-jω* (βλ.λ. *σαγή, σαμάρι*).

σηκώνω
μεσν. < ελνστ. *σηκῶ (-όω)* «ζυγίζω σε πλάστιγγα» < αρχ. *σηκός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σήκω-μα < *σηκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα* (διαφ. το αρχ. *σήκωμα* «βάρος, βαρίδι στη ζυγαριά»)
σηκω-τός (ρηματ. επίθ.) < *σηκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός* (διαφ. το μεσν. *σηκω-τός* «αυτός που περιέχει θήκες»)
σηκω-μός < *σηκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *λυτρω-μός*.
ΣΥΝΘ. **-σηκώνω**: *ανα-σηκώνω, ξε-σηκώνω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συγκινώ*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σηκώνω – γέρνω
Δύο αξιοσημείωτες μεταβολές σημασίας παρατηρούνται στην ιστορία τού ρ. ***σηκώνω***. Η πρώτη είναι η σημασία «ζυγίζω σε πλάστιγγα» (τού ελνστ. *σηκῶ*) με αφετηρία το αρχ. ουσ. *σηκός* «μάντρα – κτιστός πυρήνας αρχαίου ναού» (όπου μερικές φορές φύλασσαν τα επίσημα σταθμά τής περιοχής). Το αρχ. ουσιαστικό *σήκωμα* (ήδη στο αρχ. κυπρ. συλλαβάριο *sa-ko-ma*) σήμαινε «βάρος, ζύγι (ζυγαριάς)», ενώ τα αρχ. σύνθετα ρήματα *ἀνα-σηκῶ* και *ἀντι-σηκῶ* σήμαιναν «προσθέτω βάρος για εξισορρόπηση, αντισταθμίζω». Η δεύτερη μεταβολή είναι η σημασία «υψώνω, αίρω» (μεσν.), η οποία οφείλεται στην εικόνα τής άδειας πλάστιγγας, που υψώνεται όταν τοποθετηθεί βάρος στην άλλη. Ας σημειωθεί ότι αντίθετη πορεία ακολούθησε το ρ. *ἐγείρω* «υψώνω, σηκώνω» > ***γέρνω*** «κλίνω προς τα κάτω» (βλ.λ.).

σήμα
< αρχ. *σῆμα / σᾶμα* (δωρ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 89: *ἀνδρὸς μὲν τόδε σῆμα πάλαι κατατεθνηῶτος*], ίσως συνδ. με σανσκρ. *dhyā-man* «σκέψη» (< ρ. *dhyāyati* «σκέπτομαι»), άποψη που ταιριάζει μορφολογικώς, αλλά παρουσιάζει δυσκολία ως προς τη σημασία. Λιγότερο πιθ. η εικαζόμενη αντιστοιχία με βορειοαρμ. *šāma* «σημείο, σήμα». Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *σημ-εῖο(ν), σημ-αίνω*, ελνστ. *σημ-αία* (βλ.λ.), που σχημάτισαν χωριστές λεξιλογικές οικογένειες, στις οποίες παρατηρούμε τις ποικίλες σημασίες τής λ. *σῆμα* «σημάδι – μνημείο – έμβλημα, σύμβολο». Βλ. επίσης τα σύνθ. *ά-σημος, δι-ά-σημος, επί-σημος, παρά-σημο*.
ΣΥΝΘ. **σηματ(ο)-**: (λόγ.) *σηματό-γραφο* «βιβλίο όπου καταχωρίζονται τα σήματα που στέλνει και λαμβάνει ένα πολεμικό πλοίο» [1858], *σηματο-γράφος* [1897], *σηματο-θέσιο* «(σε πλοίο) έπιπλο όπου τοποθετούνται τα σήματα και οι σημαίες» ([1858], απόδ. τού γαλλ. *poste des signaux*), *σηματο-λόγηση* [1893], *σηματο-λογία* [1858], *σηματο-λόγιο* [1858], *σηματό-σχοινο* [1858], *σηματο-φόρος* [1897], *σηματ-ωρός* «υπαξιωματικός ή ναύτης που έχει ως έργο του την επικοινωνία με σήματα» [1858] – *σηματο-δοσία, σηματο-δότης, σηματο-δοτώ* (απόδ. τού γαλλ. *signaliser*) κ.ά.
-σημος: *ά-σημος, διά-σημος, δί-σημος, επί-σημος, ανεπί-σημος, αμφί-σημος, μονό-σημος, ταυτό-σημος, εύ-σημος, πολύ-σημος* κ.ά.
-σημία: *αμφι-σημία, διο-σημία, πολυ-σημία* κ.ά.
-σημο: *παρά-σημο, έν-σημο, φθογγό-σημο, οδό-σημο, βιβλιό-σημο, οικό-σημο, εθνό-σημο, ορό-σημο, φορό-σημο, υδατό-σημο, γραμματό-σημο, χαρτό-σημο, εύ-σημο* κ.ά.

σημάδι
< μεσν. *σημάδιν* < ελνστ. *σημάδιον* «σημαία, έμβλημα», υποκορ. τού αρχ. *σῆμα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημαδεύω < μεσν. *σημαδ-εύω* (πβ. *Ἱππιατρ.* 204.4: *καὶ σημάδευσον τὸ ἴχνος αὐτοῦ τὸ δεξιὸν γύρωθεν μετὰ τῶν τριῶν σου δακτύλων*)
σημάδε-μα < *σημαδε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σημαδ-ιακός

σημαδ-ούρα < *σημάδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*.

σημαία
< ελνστ. *σημεία / σημαία* < αρχ. *σῆμ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αία / -εία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάβαρο*.
ΣΥΝΘ. σημαιο-: *σημαιο-φόρος* (ελνστ.), *σημαιο-στολίζω* (λόγ. [1884]), *σημαιο-στόλιστος* (λόγ. [1854]), *σημαιο-στολισμός* (λόγ. [1886]).

σημαίνον «η ακουστική εικόνα τής λέξεως»
< αρχ. *σημαῖνον*, ουδ. τής μτχ. *σημαίνων* τού ρ. *σημαίνω* (βλ.λ.). Ο αντίστοιχος μτχ. τύπος τής μέσης φωνής είναι *σημαινόμενον*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σημαίνον
Οι όροι ***σημαίνον*** και ***σημαινόμενο*** πρωτοχρησιμοποιήθηκαν με γλωσσολογική εφαρμογή από τους Στωικούς φιλοσόφους, οι οποίοι χαρακτήριζαν *σημαῖνον* την «ακουστική εικόνα» τής λέξεως, *σημαινόμενον* τη «σημασία» που ανακαλεί στον νου η εκφώνησή της και *τυγχάνον* το «αντικείμενο αναφοράς» (το πράγμα). Σε χαρακτηριστικό απόσπασμα τού Χρυσίππου (3ος αι. π.Χ.) η διάκριση των τριών αυτών όρων είναι σαφής: (*απόσπ.* 166) ***σημαῖνον*** *μὲν εἶναι τὴν φωνήν, οἷον τὴν «Δίων»,* ***σημαινόμενον*** *δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ὑπ' αὐτῆς δηλούμενον καὶ οὗ ἡμεῖς μὲν ἀντιλαμβανόμεθα τῇ ἡμετέρᾳ παρυφισταμένου διανοίᾳ (...),* ***τυγχάνον*** *δὲ τὸ ἐκτὸς ὑποκείμενον, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δίων*. Τους όρους αυτούς επανεισήγαγε στη σύγχρονη εποχή ο Ελβετός γλωσσολόγος Ferdinand de Saussure (1857-1913), αποδίδοντάς τους στη Γαλλική (*signifiant* «σημαίνον», *signifié* «σημαινόμενο») και εντάσσοντάς τους στη σύγχρονη επιστημονική γλωσσολογία.

σημαίνω
αρχ., αρχική σημ. «δείχνω σημάδι, δίνω σημείο», < *σῆμ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αίνω*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «δηλώνω, έχω ορισμένη έννοια ή σημασία» (πβ. Ευριπ. *Ἱκέτ.* 1064: *τί φῄς; τί τοῦτ' αἴνιγμα σημαίνει σαθρόν;*). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *σημαντ-ικός, σημασ-ία, σήμαν-τρο(ν)*, ελνστ. *σήμαν-σις (-η)* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημαίνων < αρχ. *σημαίν-ων*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *σημαίνω*, απόδ. τού αγγλ. *significant*
σήμανση < ελνστ. *σήμαν-σις* «σημάδεμα – σημασία»
σημαντήρας < ελνστ. *σημαν-τήρ, -τῆρος* «σφραγίδα»
σήμαντρο < αρχ. *σήμαν-τρον* «σφραγίδα» (πβ. κ. *στόχασ-τρον, στέγασ-τρον*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. ἐν Ταύρ.* 1372-3: *δεινοῖς δὲ σημάντροισιν ἐσφραγισμένοι ἐφεύγομεν πρὸς κρημνόν*] → Η σημερινή σημ. είναι μεσν. (πβ. Γεωργ. Μοναχ. *Χρονικ.* 547.2: *καὶ σήμαντρα ταῖς θύραις ἐπέθηκε καὶ φύλακας ἐπέστησεν*)
σημαντικός < αρχ. *σημαν-τικός* «αυτός που έχει σημασία, ενδεικτικός, δηλωτικός» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *significant*)
σημαντικ-ότητα, λόγ. [1833], < *σημαντικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. -σήμαντος: *α-σήμαντος, μονο-σήμαντος, πολυ-σήμαντος, βαρυ-σήμαντος, αμφιμονο-σήμαντος*.

σημασία
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σημασ-* (πβ. παθ. παρακ. *σε-σήμασμαι*) τού ρ. *σημαίνω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ένδειξη, σημείο» (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 919b: *αἱ δὲ πράξεις ἤθους σημασία ἐστίν*) → ελνστ. σημ. «περιεχόμενο λέξεως, φράσεως κ.λπ., έννοια ή νόημα» (*Περὶ σημασιῶν Φίλωνος*, τίτλος έργου τού στωικού Χρυσίππου, 3ος αι. π.Χ.· Στράβ. *Γεωγρ.* 8.6.5: *σημαίνων ἐνταῦθα, ὅτι καὶ Ἀχαιοὶ ἰδίως ὠνομάζοντο οἱ Πελοποννήσιοι κατ' ἄλλην σημασίαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημασι-ακός.

σημασιολογία
λόγ. [1860], < *σημασί(α)* + λεξ. επίθημα *-λογία* (βλ.λ. *λέγω*), μεταφορά τού ελληνογενούς (πεπαλαιωμ.) γερμ. *Semasiologie* (σύγχρ. γερμ. *Bedeutungslehre*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημασιολογ-ικός, λόγ. [1863], μεταφορά τού ελληνογενούς πεπαλαιωμ. γερμ. *semasiologisch*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σημασιολογία
Τον ελληνογενή όρο ***Semasiologie*** έπλασε στη γερμανική γλώσσα ο Γερμανός φιλόλογος Karl Ch. Reisig (1792-1829), με σκοπό να κατονομάσει τον επιστημονικό κλάδο που μελετά «τη διαδικασία μεταβολής των σημασιών των λέξεων». Ο όρος ***σημασιολογία*** πέρασε στην Ελληνική το 1860, οπότε χρησιμοποιήθηκε από τον λόγιο Δημήτριο Μαυροφρύδη και καθιερώθηκε αργότερα από τον γλωσσολόγο Γεώργιο Χατζιδάκι. Εντούτοις, στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες ο όρος *Semasiologie* και οι αντίστοιχοι *sémasiologie* (γαλλ.) και *semasiology* (αγγλ.) δεν επικράτησαν, επειδή υπερίσχυσε ο επίσης ελληνογενής όρος (γαλλ.) ***sémantique*** (με βάση το αρχ. επίθ. *σημαντικός*), από όπου το αγγλ. *semantics*. Αξιοσημείωτο ρόλο σε αυτό έπαιξε το σπουδαίο έργο τού Γάλλου γλωσσολόγου Michel Bréal, *Essai de sémantique* (Paris, 1η έκδ. 1897), το οποίο καθιέρωσε οριστικά τον όρο *sémantique* για τον γλωσσολογικό κλάδο που ασχολείται με τη σημασία. Στη Γερμανική χρησιμοποιούνται από κοινού ο ελληνογενής όρος *Semantik* και το μεταφρ. δάνειο *Bedeutungslehre* «σημασιολογία» (κατ' αναλογίαν προς τα *Lautlehre* «φωνολογία», *Formenlehre* «μορφολογία»).

σηματο- → **σήμα**

σηματοδοτώ
< *σηματο-* (< *σήμα, -τος*) + λεξ. επίθημα *-δοτώ* (βλ.λ. *δίνω*), απόδ. τού γαλλ. *signaliser.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σηματο-δότης < *σηματο-* (< *σήμα, -τος*) + λεξ. επίθημα *-δότης*
σηματοδότη-ση, απόδ. τού γαλλ. *signalisation.*

σηματωρός «ναύτης που χειρίζεται την επικοινωνία με σήματα»
λόγ. [1858], < *σηματ(ο)-* (< *σήμα, -τος*) + λεξ. επίθημα *-ωρός* < αρχ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω» (με έκταση τού αρκτικού *ὁ-* λόγω τής συνθέσεως), πβ. κ. *ακται-ωρός, θυρ-ωρός, πυλ-ωρός.*

σημείο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σημεῖον* / (δωρ.) *σᾱμήιον* < *σῆμ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον* (πβ. κ. *μνῆμα – μνημεῖον*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σημάδι ως στοιχείο αναγνωρίσεως – (μτφ.) σημάδι από τους θεούς, οιωνός» (πβ. Ευριπ. *Φοίνισ.* 142-3: *σημεῖ' ἰδὼν τότ' ἀσπίδων ἐγνώρισα, σπονδὰς ὅτ' ἦλθον σῷ κασιγνήτῳ φέρων*) → αρχ. σημ. «σύμβολο, έμβλημα» (πβ. Αριστοφ. *Ἱππῆς* 951-2: *οὐκ ἔσθ' ὅπως ὁ δακτύλιός ἐσθ' οὑτοσὶ οὑμός· τὸ γοῦν σημεῖον ἕτερον φαίνεται*, για σύμβολο σε δαχτυλίδι) → ήδη αρχ. σημ. «ένδειξη, στοιχείο λογικού συλλογισμού» (πβ. Λυσ. *απόσπ.* 364: *σημεῖον, φησίν, ὅτι σὺ αὐτὸν ἀπέκτεινας, ἐπειδὴ προηπείλησας ἀποκτεῖναι*) → ήδη αρχ. σημ. «χρονική στιγμή – θεμελιώδες στοιχείο (π.χ. στη γεωμετρία)» (πβ. Αριστ. *Ἀναλυτ.* 76b: *οἷον μονάδας ἢ ἀριθμητική, ἡ δὲ γεωμετρία σημεῖα καὶ γραμμάς*· Φυσ. 262b: *ἀδύνατον γὰρ τὸ Α ἅμα γεγονέναι τε ἐπὶ τοῦ Β καὶ ἀπογεγονέναι. ἐν ἄλλῳ ἄρα καὶ ἄλλῳ σημείῳ χρόνου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημει-ακός.
ΣΥΝΘ. σημειο-: *σημειο-γραφία* «(στη μουσική) η απεικόνιση των μουσικών φθόγγων με γραπτά σύμβολα» (λόγ. [1883]), *σημειο-φωνία* «(στην ψυχολογία) η θεραπεία των διαταραχών τού λόγου με σημειόφωνο» (λόγ. [1888]), *σημειό-φωνο* «(στην ψυχολογία) όργανο για τη θεραπεία των διαταραχών τού λόγου» (λόγ. [1888]), *σημειο-θέτης* «(στις καλές τέχνες) ειδικό όργανο για μετρήσεις», *σημειο-σειρά, σημειο-σύνολο* κ.ά.

σημειολογία
λόγ. [1809], < *σημείο(ν)* + λεξ. επίθημα *-λογία* (βλ.λ. *λέγω*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sémiologie.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημειολόγος, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sémiologue*
σημειολογ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sémiologique*
σημειολογ-ώ.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
σημειολογία
Ο ελληνογενής γαλλ. όρος ***sémiologie*** πλάστηκε το 1752 και αρχικά σήμαινε «συμπτωματολογία», δηλ. ανάλυση των συμπτωμάτων των ασθενειών στην ιατρική. Ο Ελβετός γλωσσολόγος Ferdinand de Saussure (1857-1913) προσέδωσε στον όρο νέα σημασία και τον χρησιμοποίησε για να δηλώσει την επιστήμη που μελετά τα συστήματα σημείων ή σημειακά συστήματα (όπως η γλώσσα, ο κώδικας, η μουσική κ.λπ.). Όταν η λ. ***σημειολογία*** εμφανίστηκε στην Ελληνική (σε λεξικό τής Γαλλικής το 1809), είχε την ιατρική σημασία που αναφέρθηκε παραπάνω, Βλ. κ. *σημειωτική.*

σημειώνω
< ελνστ. *σημειῶ (-όω)* «σημαδεύω, δίνω σημείο» (κυρ. το μέσο *σημειοῦμαι*) < αρχ. *σημεῖον* (βλ.λ.). Η σημ. «καταγράφω» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Ἰουδ. Ἀρχαιολ.* 1.82: *ἀναγέγραπται δὲ ὁ χρόνος ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις σημειουμένων μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τῶν τότε καὶ τὰς γενέσεις τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ τὰς τελευτάς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημείωμα < ελνστ. *σημείω-μα*, αρχική σημ. «αρχείο – σφραγίδα εγγράφου», < ρ. *σημειῶ (-όω)* → Η σημερινή σημ. αποδίδει τα γαλλ. *note, notice*
σημείωση < ελνστ. *σημείω-σις* < ρ. *σημειῶ (-όω)* → μεσν. σημ. «σχόλιο στο περιθώριο»
σημειωματ-άριο, λόγ. [1896], < *σημειωματ- (σημείωμα)* + παραγ. τέρμα *-άριο*, πβ. κ. *αναγνωσματάριο*
σημειωτέος < ελνστ. *σημειω-τέος* (ρηματ. επίθ.) < ρ. *σημειῶ (-όω).*
ΣΥΝΘ. -σημειώνω: *υπο-σημειώνω, προ-σημειώνω*
-σημείωση: *υπο-σημείωση, προ-σημείωση.*

σημειωτική «σημειολογία»
λόγ. [1809], ουσιαστικοπ. θηλ. τού ελνστ. επιθ. *σημειωτικός* «σχετικός με την παρατήρηση των σημείων». Στη σύγχρονη σημ. πρόκειται για μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sémiotique.*

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
σημειωτική
Ο ελληνογενής γαλλ. όρος ***sémiotique*** πλάστηκε το 1560 (η παραλλαγή *séméiotique* απαντά το 1555) με βάση το ελνστ. ουσ. *σημειωτικόν* «συμπτωματολογία» (απαντά στον ιατρό Γαληνό), δηλ. ανάλυση των συμπτωμάτων των ασθενειών στην ιατρική (όπως συνέβη και με τον παράλληλο όρο *σημειολογία*, βλ.λ.). Ο Άγγλος φιλόσοφος John Locke εφήρμοσε το 1690 τον όρο *σημειωτική* στη Λογική, που αντιδιαστέλλεται προς τη Φυσική και την Ηθική. Εντούτοις, νέο περιεχόμενο προσέδωσε

στην αντίστοιχη αγγλ. λέξη *semiotic* ο Αμερικανός φιλόσοφος Charles S. Peirce (1839-1914) στο έργο του *A System of Logic conceived as Semiotic*, όπου εξετάζει την έννοια των σημείων εν σχέσει με την ανθρώπινη νόηση. Ως γλωσσολογικός όρος η λ. καθιερώθηκε από τον Δανό γλωσσολόγο Louis Hjelmslev (σε γαλλικό άρθρο του το 1954), ο οποίος τη χρησιμοποίησε με τη σημασία «σύστημα σημείων, σημειακό σύστημα». Όταν η λ. ***σημειωτική*** εμφανίστηκε στην Ελληνική (σε λεξικό τής Γαλλικής το 1809), είχε την ιατρική σημασία που αναφέρθηκε παραπάνω. Βλ. κ. *σημειολογία*.

σημειωτόν «(στη γυμναστική) επιτόπιος βηματισμός»
λόγ. [1874, ουδ. τού ελνστ. *σημειωτός* «σημειωμένος, αυτός που τεκμαίρεται από σημάδι», ρηματ. επιθ. (σε *-τός*) τού *σημειῶ (-όω)* (βλ.λ. *σημειώνω*). Η σημ. «επιτόπιος ρυθμικός βηματισμός» αποτελεί απόδ. τής γαλλ. φρ. *marquer le pas*, με την οποία δηλωνόταν ο έντονος επιτόπιος βηματισμός χωρίς μετακίνηση.

σήμερα
< αρχ. επιρρ. *σήμερον / τήμερον* [ήδη ομηρικό] < **κ(ι)-* (προθεματ. στοιχείο με δεικτική σημ., το οποίο προέρχεται από το Ι.Ε. δεικτικό μόριο **ke- / *ki-*, που απαντά επίσης στο αρχ. επίρρ. *ἐ-κεῖ* και στην αντωνυμία *ἐκεῖνος*, βλ.λ.) + *-ημερ(ον)* < *ἡμέρα*. Ο ν.ελλ. τύπος *σήμερα* οφείλεται σε αναλογία προς το επίρρ. *τώρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σημερινός < ελνστ. *σημερ-ινός*.

-σημία → σήμα

σημιτικός
λόγ. [1848], μεταφορά τού γαλλ. *sémitique* < όν. *Sem* < λατ. *Sem* < ελνστ. *Σήμ*, όπως απέδωσαν οι Εβδομήκοντα το εβρ. κύρ. όν. *Shem / Šem* «όνομα». Σύμφωνα με τη βιβλική αφήγηση (*Γένεσις*, κεφ. 10), ο Σημ, ένας από τους τρεις γυιους τού Νώε, ήταν ο γενάρχης των σημιτικών φύλων.

-σημο(ς) → σήμα

σημύδα «είδος δέντρου»
ελνστ., αγν. ετύμου.

σηπία «σουπιά»
αρχ. λ. με ληκτικό τέρμα *-ία* (πβ. κ. *ταιν-ία*), αντί *-ίας* που συνήθως απαντά σε λ. για ψάρια και θαλασσινά (π.χ. *καρχαρ-ίας, ξιφ-ίας*). Η ετυμολ. προέλευση είναι άγνωστη, η δε εικαζόμενη σύνδεση με το ρ. *σήπομαι* «σαπίζω» είναι μάλλον συμπτωματική (δεν εξηγείται ικανοποιητικά η σχέση των σημασιών) και προφανώς οφείλεται σε λαϊκή ετυμολογία. Βλ. κ. *σουπιά*.

σήπομαι «σαπίζω, αποσυντίθεμαι»
< αρχ. *σήπομαι / σάπομαι* (δωρ.) [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ω 413-4: *δυωδεκάτη δέ οἱ ἠὼς κειμένῳ, οὐδέ τί οἱ χρὼς σήπεται*], αγν. ετύμου. Δεν τεκμηριώνεται σύνδεση με σανσκρ. *kyāku* «μανιτάρι», ενώ μορφολογικώς αδύνατη είναι η συσχέτιση με λιθ. *šiùpti* «σαπίζω». Αξιοσημείωτο παράγωγο αποτελεί το αρχ. *σῆψις* (< **σηπ-σις*), καθώς και το αρχ. επίθ. *σαπ-ρός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σαπίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σηπτικός < αρχ. *σηπ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
σήψη < αρχ. *σῆψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

σήραγγα
< αρχ. *σῆραγξ, -αγγος* «σπήλαιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (από αιτ. *σήραγγα*) < θ. *σηρ-* (με έρρινο επίθημα *-αγγ-*, πβ. κ. *φάρ-υγξ*), που πιθ. προέρχεται από το ρ. *σέ-σηρ-α* «δείχνω ή τρίζω τα δόντια», τύπο παρακειμένου, τού οποίου η μτχ. *σεσηρώς, -υῖα* χρησιμοποιήθηκε από τον Ιπποκράτη με τη σημ. «ανοιχτή (πληγή)». Ο σύγχρ. όρος «διανοιγμένο πέρασμα σε μορφή στοάς ή ορύγματος» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *tunnel* (βλ. κ. *τούνελ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σηραγγώδης < αρχ. *σηραγγ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *σῆραγξ, -αγγος* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

σήριαλ → σίριαλ

σηρικός «μεταξωτός»
ελνστ. < εθνωνύμιο *Σήρ, -ρός* (κυρ. πληθ. *Σῆρες*), ονομασία λαού τής Άπω Ανατολής, πιθ. των μεταξοπαραγωγών Κινέζων. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι το όν. έχει την αφετηρία του στην κινεζική λ. *se* «μετάξι». Βλ. κ. *σερζ*.
ΣΥΝΘ. σηρο-: *σηρο-τρόφος* (λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sériciculteur*), *σηρο-τροφία* (λόγ. [1846]), *σηρο-τροφείο* (λόγ. [1893]).

σης «σκόρος»
αρχ. (γεν. *σεός*, πληθ. *σέες, σέων*), ίσως σημιτ. δάνειο. Λιγότερο πιθ. οι υποθέσεις ότι *σής* < **τϜή(j)ς* ή **τjής*, που εικάζεται ότι συνδ. με το αρχ. *σίνομαι* «βλάπτω, ερημώνω» και με το λατ. *tinea* «σκόρος», καθώς και η υποθετική σύνδ. με το ρ. *ψῆν* «ξύνω, τρίβω» (βλ.λ. *ψήγμα*).

σησάμι → σουσάμι

σήτα «λεπτό κόσκινο»
< αρχ. *σήθω* «κοσκινίζω», με παρετυμολ. επίδρ. τού αρχ. *σητάνιος* «ετήσιος – (ειδικότ.) καθαρισμένο, αποφλοιωμένο και κοσκινισμένο σιτάρι» (τύπος που έχει διατηρηθεί σε διαλέκτους όπως η Κατωιταλική), πράγμα που θα δικαιολογούσε τον ν.ελλ. τύπο *σήτα* αντί τού αναμενομένου *σήστρο* (πβ. τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σῆστρα· κόσκινα*). Το αρχ. *σήθω* (με παραγ. τέρμα *-θω*, πβ. κ. *νή-θω, πλήθω, κνήθω*) είναι ιων. με αντίστοιχο αττ. τύπο *διαττάω* (πβ. κ.

δίαττος «κόσκινο»), που αμφότερα ανάγονται πιθ. σε Ι.Ε. **kyā-* «χωρίζω, κοσκινίζω» (με συριστικοποίηση τού συμπλέγματος [ky] > [ss] / [tt], πβ. αρχ. μτχ. *ἐσσημένος*) και συνδ. με χεττ. *kinaizzi* «κοσκινίζει». Έχει υποστηριχθεί επίσης η παλαιότερη υπόθ. ότι τα ρ. *σήθω* και *δια-ττάω* ανάγονται σε θ. **τϜάjω*, που συνδ. με σανσκρ. *titaü-* «κόσκινο». Η άποψη ότι η λ. *σήτα* προέρχεται από σλαβ. *sito* πρέπει να θεωρείται απίθανη.

σηψαιμία

λόγ. [1887], < *σήψ(η)* + λεξ. επίθημα *-αιμία* (βλ.λ. *αἷμα*, πβ. κ. *αν-αιμία, γλυκ-αιμία*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *septicémie* με αντικατάσταση τού α΄ συνθ. *septic(o)-* (< *σηπτικός*) από το θ. τής λ. *σήψη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σηψαιμ-ικός, λόγ. [1887].

σήψη → σήπομαι

σθένος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ι 351-2: *ἀλλ' οὐδ' ὧς δύναται σθένος Ἕκτορος ἀνδροφόνοιο ἴσχειν*], αβεβ. ετύμου, καθώς πρόκειται για τη μόνη ελληνική λέξη με αρχικό συμφωνικό σύμπλεγμα *σθ-* (σχηματίστηκε με επίθημα *-(ε)νο-*, πβ. κ. *κτῆ-νος, ἔθ-νος, ἄφ-ενος*). Πρόκειται για αρχαϊκό ουσ., που εικάζεται ότι προέρχεται από Ι.Ε. τύπο **zgʷh-eno-s* και συνδ. με σανσκρ. *saghnóti* «υπομένω, αντέχω» και αβεστ. *a-zg-ata* «ασυναγώνιστος, ασυγκράτητος». Κατ' άλλη άποψη, το ουσ. *σθένος* ανάγεται σε τύπο **σθᾱ-νος* < **στᾱ-σ-νος* (με θ. τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* και κατόπιν -ε- κατά το *μένος*: φωνολογικά προβληματική εκδοχή). Τέλος, έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδ. με το αρχ. ρ. *εὐ-θενῶ (-έω)* «αφθονώ, είμαι πλούσιος» (απαντά στα χειρόγραφα και ως *εὐ-σθενῶ*), για το οποίο βλ.λ. *φθηνός*. Βλ. κ. *ασθενής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σθεναρός < αρχ. *σθεν-αρός* [ήδη ομηρικό] < *σθέν(ος)* + παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *στιβ-αρός, σοβ-αρός*

σθεναρ-ότητα, λόγ. [1889], < *σθεναρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. -σθενής (λεξικό επίθημα· στους επιστημ. όρ. αποτελεί μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. *valency*): *δι-σθενής, μονο-σθενής, α-σθενής* κ.ά.

σι

< μεσν. λατ. *si*, για το οποίο βλ.λ. *νότα*.

σία «πρόσταγμα σε κωπηλάτες για κίνηση προς τα πίσω»

< ιταλ. *scia*, προστ. τού ρ. *sciare* «κωπηλατώ προς τα πίσω». Η λ. εμφανίζεται τον 15ο αι. σε όλες σχεδόν τις μεσογειακές γλώσσες ως ναυτ. όρος (π.χ. ισπ. *ciar*, γαλλ. *scier*, καταλαν. *ciar* κ.ά.) και εικάζεται ότι πρόκειται για μτφ. επέκταση ρήματος με σημ. «κόβω, χτυπώ», ίσως από φρ. όπως η παλ. γαλλ. *scier en arrière* «χτυπώ, κωπηλατώ προς τα πίσω», όπου το ρ. *scier* ανάγεται σε παλ. γαλλ. *seier* < λατ. *secāre* «κόβω, τέμνω».

-σία παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα < *-τ(ία)*, από θ. σε *-τ* με κατάλ. *-ία* και κατόπιν συριστικοποίηση: *-τία* > *-σία*, π.χ. *ἱκέτ-ης* > *ἱκε-σ-ία, ἐργά-της* > *ἐργα-σ-ία, ἀθάνα-τ-ος* > *ἀθανα-σ-ία* κ.ά. Το επίθημα *-σία* ενισχύθηκε επίσης από περιπτώσεις κατά τις οποίες η κατάληξη *-ια* συνόδευε ρηματικά θέματα σε *-σ-* (π.χ. *δοκιμασ-ία, σημασ-ία, θερμασ-ία*), πράγμα που οδήγησε σε περαιτέρω αυτονόμησή του. Όταν το θ. λήγει σε υπερωικό ή χειλικό σύμφωνο, το επίθημα συναντάται με τις μορφές *-ξία* (π.χ. **α-πραγ-σία* > *ἀπραξία*) ή *-ψία* (π.χ. **υποπ-σία* > *ὑποψία*). Κατά την μεσν. περίοδο παρατηρείται συνίζηση (με καταβιβασμό τόνου) ουσιαστικών που έληγαν σε *-σία, -ξία, -ψία* > *-σιά, -ξιά, -ψιά* (π.χ. *φορεσία* > *φορεσιά, εκκλησία* > *εκκλησιά, μοναξία* > *μοναξιά, κλεψία* > *κλεψιά*), η οποία δεν επικράτησε στους λόγ. τύπους ούτε διαδόθηκε σε όλες τις ν.ελλ. διαλέκτους.

σιαγόνα → σαγόνι

σιάζω «ισιώνω, φτειάχνω»

< μεσν. *(ἰ)σιάζω* (με επίδρ. τού μεσν. επιθ. *ἴσιος*, βλ.λ.) < αρχ. *ἰσάζω* (με παραγ. τέρμα *-άζω*) < *ἴσος*. Ο ν.ελλ. τύπος *σιάχνω* οφείλεται σε μεταπλασμό με αφετηρία τον αόρ. *έσιαξα* κατά το σχήμα *έδειξα – δείχνω, έριξα – ρίχνω, έφτειαξα – φτειάχνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιάξ-ιμο.

σίαλος «σάλιο»

αρχ. (ήδη μυκ. *si-a₂-ro*: **σίhαλος*), με παράλλ. ουδ. *σίαλον* (επίθημα *-αλο-*, πβ. κ. *πέτ-αλον, ῥόπ-αλον*) και *σίελον, σίελος* (ήδη στον Ιπποκράτη). Ο διαλεκτ. τύπος *σίαι· πτύσαι. Πάφιοι* (τού λεξικογράφου Ησυχίου) έχει οδηγήσει στην υπόθ. ότι η λ. *σίαλος* συνδ. με το ρ. *πτύω* «φτύνω», η οποία είναι αληθοφανής. Βλ. κ. *σάλιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιαλώδης / σιελώδης < αρχ. *σιαλ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. σιαλο- / σιελο-: *σιαλο- / σιελο-γόνος* (λόγ. [1873], ελληνογενής ξέν. όρ.), *σιαλό- / σιελό-ρροια* (λόγ. [1893], ελληνογενής ξέν. όρ.), *σιαλο-φόρος* κ.ά.

σιαμαίος

< *Σιάμ* (παλαιότ. ονομασία τής Ταϊλάνδης) + παραγ. τέρμα *-αίος*, πβ. κ. *Ευρωπ-αίος, Κερκυρ-αίος*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σιαμαίος

Η φράση *σιαμαία αδέλφια* (αγγλ. *Siamese twins* «σιαμαίοι δίδυμοι») έχει την αφετηρία της στους διδύμους Τσανγκ και Ενγκ, οι οποίοι γεννήθηκαν στην Ταϊλάνδη το 1811 (τότε *Σιάμ*) ενωμένοι στο

στέρνο.

σιάξιμο → σιάζω

σιάτσου «είδος ιαπωνικής θεραπείας»
< ιαπων. *shiatsu*, αρχική σημ. «πίεση με τα δάχτυλα», συντετμ. τύπος τού συνθ. *shiatsu-ryoho* < *shi* «δάχτυλο» + *atsu* «πίεση» + *ryoho* «θεραπεία».

σιβυλλικός «αινιγματικός, μυστηριώδης»
λόγ. [1882], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sibyllique* < *Sibylle* < λατ. *Sibylla* < αρχ. *Σίβυλλα*, μυθική ιέρεια (κυρ. σε μαντεία τής Μικράς Ασίας), η οποία χρησμοδοτούσε σε κατάσταση έκστασης (κυρ. δυσμενώς). Το αρχ. *Σίβυλλα* είναι αγν. ετύμου.

σιγά
μεσν. (κατά τα επιρρ. σε *-ά*) < αρχ. δοτικοφανές επίρρ. *σιγῇ* (βλ.λ. *σιγή*).

σιγάζω → σιγή

σιγαλός «ήσυχος, σιωπηλός»
αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], δωρ. τύπος τού επιθ. *σιγηλός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιγαλ-ιά.

σιγανός
μεσν. < επίρρ. *σιγ(ά)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *ίκ-ανός, πιθ-ανός, τραγ-ανός*.
ΣΥΝΘ. σιγανο-: *σιγανο-παπαδιά, σιγανο-ψιχάλισμα*.

σιγάρο → τσιγάρο

σιγαστήρας «εξάρτημα για μείωση τού θορύβου σε μηχανή ή πυροβόλο όπλο»
< θ. *σιγασ-* (τού αρχ. *σιγάζω* «κάνω να σιωπήσει» < *σιγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άζω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *silencieux*.

σιγή
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 134: *οἳ δὴ νῦν ἕαται σιγῇ, πόλεμος δὲ πέπαυται*] < επίρρ. *σῖγα* «σιωπηλά», πιθ. μέσω τού δοτικοφανούς επιρρ. *σιγῇ* (πβ. κ. *τάχα – ταχύς, σάφα – σαφής*). Η ετυμολ. προέλευση είναι σκοτεινή. Ίσως πρόκειται για εκφραστ. θέμα *σι-*, ονοματοπ. αρχής, το οποίο απαντά επίσης στα συνώνυμα *σί-ζω* και *σι-ωπῶ (-άω)*. Κατ' άλλη εκδοχή, αν ληφθεί υπ' όψιν η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *βίγα (*Fίγα)· σιώπα*, θα οδηγούσε ίσως σε Ι.Ε. **sw-īg-* «σωπαίνω» (με δυσερμήνευτη μεταβολή **sw- > s-*), οπότε συνδ. με παλ. δυτ. γερμ. **swīg-æ-* (> γερμ. *schweigen* «σωπαίνω», ολλ. *zwijgen*). Έχει ακόμη διατυπωθεί η άποψη ότι πρόκειται για προελλην. λέξη. Αξιοσημείωτα παράγωγα επίθετα είναι το αρχ. *σιγ-ᾱλός / σιγ-ηλός* και το μεσν. *σιγ-ανός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιγάζω < αρχ. *σιγ-άζω* «κάνω κάποιον να σωπάσει» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 94b.16-17: *ὃς Ζεφύρου τε σιγάζει πνοὰς*]
σίγα-ση < *σιγά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
σιγώ < αρχ. *σιγ-ῶ (-άω)* «σιωπώ – κρατώ μυστικό» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ξ 492-3: *σίγα νῦν, μή τίς σευ Ἀχαιῶν ἄλλος ἀκούσῃ*].
ΣΥΝΘ. σιγο-: *σιγο-βράζω, σιγο-καίω, σιγο-κλαίω, σιγο-τραγουδώ, σιγο-ψιθυρίζω* κ.ά.

σιγηλός «σιωπηλός, ήσυχος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *σιγ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *σιωπ-ηλός, τρυφ-ηλός, υψ-ηλός*. Βλ. κ. *σιγαλός*.

σιγίλιο «είδος σφραγίδας – εκκλησιαστικό έγγραφο»
< μεσν. *σιγίλ(λ)ιον* < λατ. *sigillum* «σφραγίδα» (εύχρηστο κυρ. στον πληθ. *sigillia, -ium*), υποκορ. τού *signum* «σημείο, σημάδι».

σιγκέλωση «δυσεντερία»
< αγγλ. *shigellosis* (με ελληνογενές παραγ. τέρμα *-osis* < *-ωσις*) < *shigella* «μικρόβιο που προκαλεί δυσεντερία», από το επώνυμο τού Ιάπωνα βακτηριολόγου Kiyoshi Shiga (1871-1957), ο οποίος το ανακάλυψε.

σιγκούνα «παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά»
μεγεθ. τού ουσ. *σιγκούνι / σεγκούνι* < αλβ. *shegun* «παραδοσιακό γυναικείο επανωφόρι».

σίγμα
αρχ., πιθ. < *σίζω* «βγάζω συριστικό ήχο, σφυρίζω» (βλ.λ.). Σύμφωνα με νεότερη εκδοχή, το αρχ. *σίγμα* προέρχεται με αντιμετάθεση από τύπο **σίμχα*, ο οποίος ανάγεται στο σημιτ. *sāmekh*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιγματ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sigmatique*
σιγμοειδής < ελνστ. *σιγμο-ειδής* < *σιγμο-* + λεξ. επίθημα *-ειδής*.
ΣΥΝΘ. σιγμό-ληκτος.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σίγμα
Το γράμμα τού αλφαβήτου που αποκαλούμε *σίγμα* ήταν επίσης γνωστό στην Αρχαιότητα ως *σαν*, όπως προκύπτει και από το γνωστό κείμενο τού Ηροδότου (*Ιστ.* 1.139): *τελευτῶσι πάντα ἐς τὠυτὸ γράμμα, τὸ Δωριέες μὲν* ***σὰν*** *καλέουσι, Ἴωνες δὲ* ***σίγμα***. Οι ιστορικοί τής γραφής έχουν δείξει ότι το γράμμα προέρχεται από το βορειοσημιτ. *šin* «δόντι», όπως προκύπτει και από το σχήμα του σε αρχαϊκές επιγραφές. Η ονομασία *σίγμα* επικράτησε καθολικά κατά τον 4ο αι. π.Χ.

σιγο- → σιγή

σιγοντάρω → σεκόντο

σίγουρος
μεσν. < βεν. *seguro* «βέβαιος, ασφαλής» < λατ.

secūrus «αμέριμνος, άφοβος» < *se-* στερητ. + *cura* «φροντίδα, μέριμνα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιγουρ-εύω

σιγούρε-μα < *σιγουρε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σιγουρ-ιά.

σιγώ → σιγή

σίδερο

< μεσν. *σίδερον* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < ελνστ. *σίδηρον* (με αλλαγή γένους) < αρχ. *σίδηρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιδερ-άς < *σίδερ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άς*

σιδερ-άδικο < *σιδερ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *ραφτ-άδικο*

σιδερ-ιά < *σίδερ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

σιδερένιος < μεσν. *σιδερ-ένιος* < *σίδερ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

σιδερ-ικό < *σίδερ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ικό*, πβ. κ. *ασημ-ικό*

σιδερίτης < ελνστ. *σιδηρ-ίτης (καρπός) / σιδηρ-ῖτις (πόα)* < αρχ. *σίδηρ(ος)* (πιθ. λόγω τού ερυθρωπού χρώματος) + παραγ. τέρμα *-ίτης*

σιδερ-ώνω

σιδέρω-μα < *σιδερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σιδερώσ-τρα < *σιδερωσ- (σιδερώνω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *απλώσ-τρα, ξαπλώσ-τρα*

σιδερω-τής, λόγ. [1889], < *σιδερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*

σιδερω-τήριο < *σιδερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *στεγνω-τήριο*

σιδερω-τός < *σιδερώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΥΝΘ. σιδερο-: *σιδερό-βεργα, σιδερο-γωνιά, σιδερο-κέφαλος* «(κυρ. σε ευχές) αυτός που έχει πολύ καλή υγεία», *σιδερό-πανο* «το πανί που καλύπτει τη σιδερώστρα», *σιδερό-πορτα, σιδερο-στιά, σιδερό-φραχτος*.

σιδηρόδρομος

λόγ. [1833], < *σιδηρο-* + *δρόμος*, απόδ. τού γαλλ. *chemin de fer*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιδηροδρομ-ικός, λόγ. [1873].

σιδηροπαγής «ενισχυμένος με σίδηρο»

< *σιδηρο-* + *-παγ(ής)* < θ. *παγ-* τού αρχ. ρ. *πήγνυμι* (βλ.λ. *πάγος, πήζω*), που απαντά στον αρχ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-πάγ-ην*. Σχηματίστηκε κατ᾽ αναλογίαν προς το αρχ. *συμ-παγής*.

σιδηροπυρίτης «ορυκτό τού σιδήρου»

< *σιδηρο-* + *πυρίτης*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *iron pyrite*.

σίδηρος

αρχ. [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Πρόκειται πιθ. για αρχ. δάνειο, αλλά χωρίς εξακριβωμένη προέλευση. Η ομοιότητα με την καυκασιανή λ. *zido* «σίδηρος» δεν αποκαλύπτει αν ο συγκεκριμένος τύπος είναι η αφετηρία τού ελλ. *σίδηρος* ή αν αποτελεί δάνειο από την Ελληνική. Ομοίως, η παλαιά συσχέτιση με το λατ. *sidus, -eris* «άστρο – μετεωρίτης» δεν είναι φωνητικά δυνατή. Κατ᾽ άλλη άποψη, που βασίζεται στην ιδέα ότι ο σίδηρος αρχικώς εθεωρείτο κόκκινο / ερυθρωπό μέταλλο, η λ. συνδ. με το αρχ. *σίδη* «ροδιά» (απαντά και ως *σίβδη, ξίμβαι*), επίσης προελλην. δάνειο.

ΣΥΝΘ. σιδηρ(ο)-: *σιδηρο-δέσμιος* (ελνστ.), *σιδηρωρυχείο* (ελνστ.), *σιδηρο-βιομηχανία* (λόγ. [1888]), *σιδηρο-πωλείο* (λόγ. [1889]), *σιδηρό-στρωση* (λόγ. [1889]), *σιδηρο-τροχιά* (λόγ. [1888], απόδ. τού γαλλ. *voie ferrée*), *σιδηρ-έλασμα* (λόγ. [1858]), *σιδηρο-δοκός, σιδηρο-κατασκευή, σιδηρο-λοστός, σιδηρο-μετάλλευμα* (απόδ. τού αγγλ. *iron ore*), *σιδηροπενία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sidéropénie*) κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σίδηρος

Βασική αιτία τής ετυμολογικής αβεβαιότητας για το αρχ. ουσ. ***σίδηρος*** είναι ότι το μέταλλο αυτό δεν φαίνεται να ήταν γνωστό στους ινδοευρωπαϊκούς λαούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα ομηρικά έπη παρουσιάζεται ως σπάνιο πολύτιμο μέταλλο (το συνηθισμένο μέταλλο είναι ο χαλκός), κατάλληλο για κατασκευή εργαλείων ή όπλων, ενώ απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά σε αυτό από τα μυκηναϊκά κείμενα τής Γραμμικής Β.

σιδηρουργός

ελνστ. (με συναίρεση *οε* > *ου*) < *σιδηρο-* + λεξ. επίθημα *-εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτ-ουργός, δημι-ουργός, πρωτ-ουργός, ξυλ-ουργός* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιδηρουργία < ελνστ. *σιδηρουργ-ία*

σιδηρουργείο < ελνστ. *σιδηρουργ-εῖον*.

σιδηρούς «σιδερένιος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *σιδηροῦς (-εο-)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ο 328-9: *τῶν ὕβρις τε βίη τε σιδήρεον οὐρανὸν ἵκει*], αττ. τύπος τού επιθ. *σιδήρεος (-ους)* < *σίδηρος* (βλ.λ.). Η αρχική μορφή τού επιθ. ήταν προπαροξύτονη (πβ. κ. *χρύσεος* < *χρυσός, πορφύρεος* < *πορφύρα*: αμφότερα με αττ. τύπους *χρυσοῦς, πορφυροῦς*), ο δε καταβιβασμός τού τόνου στη λήγουσα οφείλεται σε υπερίσχυση τού τονικού σχήματος τής γενικής: *τοῦ σιδηρέου* > *σιδηροῦ*, από όπου νέα ονομαστική *σιδηροῦς*.

ΣΗΜΑΣ. Στην Ελληνική συναντώνται μερικές παγιωμένες φράσεις με τύπους τού επιθ. *σιδηρούς*, όπως *σιδηρά κυρία* (αγγλ. *Iron Lady*, προσωνυμία τής πρώην πρωθυπουργού τής Μ. Βρετανίας, Μάργκαρετ Θάτσερ), *σιδηρούν προσωπείο* (γαλλ. *Masque de Fer*, από μυθιστόρημα τού Γάλλου συγγραφέα Αλεξάν-

δρου Δουμά με αφετηρία πραγματικό πρόσωπο), *σιδηρούν παραπέτασμα* (αγγλ. *Iron Curtain*, για το οποίο βλ.λ. *παραπέτασμα*).

σιέλ
< γαλλ. *ciel* «ουρανός – (ως επίθ.) γαλανός, γαλάζιος» < λατ. *caelum* «ουρανός».

σίελος → σίαλος

σιέστα «μεσημεριανή ανάπαυση»
< ισπ. *siesta* < λατ. *sexta (hora)* «έκτη (ώρα)», δηλ. «μεσημέρι», με βάση τη ρωμαϊκή θεώρηση τής ημέρας ως δωδεκαώρου (από την ανατολή τού ηλίου), οπότε η έκτη ώρα δήλωνε το μέσον τής ημέρας. Σύμφωνα με το Καθολικό ωρολόγιο πρόγραμμα, που χρησιμοποιούσε τη μεσν. λατ. γλώσσα, η έκτη ώρα ήταν διάστημα αφιερωμένο σε προσευχή και στοχασμό.

σίζω «σφυρίζω, βγάζω συριστικό ήχο»
αρχ., πιθ. < **σίγ-jω* < Ι.Ε. ονοματοπ. ρίζα **sw(e)i-g-* «σφυρίζω», στην οποία μάλλον ανάγονται τα συνώνυμα λατ. *sibilō* (> υστλατ. *sifilāre* > γαλλ. *siffler*), ιρλ. *setim*, ουαλ. *chwythu* «φυσώ» κ.ά. Βλ. κ. *σίγμα*.

σιθρού
< αγγλ. *see-through* «διαφανής» (εκφραστ. για ρούχα) < *see* «βλέπω» + *through* «διά μέσου».

σιίτης «πιστός τού σιισμού, ενός από τους δύο μεγάλους κλάδους τού Ισλάμ (ο άλλος είναι ο σουνιτισμός)»
μεταφορά τού αγγλ. *Shiite* (οπτικό δάνειο) < *Shia* (με παραγ. τέρμα *-ite*) < αραβ. *šīya* «μερίδα, παράταξη», όπως αποκαλείται ο ένας από τους δύο κύριους μουσουλμανικούς κλάδους, ο οποίος απορρίπτει τους τρεις πρώτους χαλίφες και θεωρεί τον τέταρτο (τον Αλί) πραγματικό διάδοχο τού Μωάμεθ (πβ. αραβ. *šīyat ʿAlī* «παράταξη τού Αλί»). Βλ. κ. *σουνίτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιιτ-ικός
σι-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *shiism*.

σικ
< γαλλ. *chic*, ίσως < γερμ. *Schick* «τρόπος (συμπεριφοράς), κομψό φέρσιμο», το οποίο προέρχεται από το ρ. *schicken* «τακτοποιώ, διευθετώ, προετοιμάζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σικ-άτος < *σικ* + παραγ. τέρμα *-άτος*.

σίκαλη
μεσν. < όψιμο ελνστ. *σίκαλις* < λατ. *sicale / sēcale, -is* (> γαλλ. *seigle*), αγν. ετύμου, προφανώς μεσογ. δάνειο.

σικέ
< γαλλ. *chiqué* «τυπικότητα, θεατρινισμός» < *chic* «κομψότητα, λεπτότητα (συμπεριφοράς)» (βλ.λ. *σικ*).

Σικελία
αρχ. τοπωνύμιο, γνωστό στον Όμηρο ως *Σικανία / Σικανίη*, από την ονομασία των λαών που κατοικούσαν εκεί: *Σικελοί / Σικανοί* (λατ. *Siceli / Sicani*). Και τα δύο εθνωνύμια είναι αγν. ετύμου. Ο Θουκυδίδης θεωρούσε ότι οι Σικελοί κατοίκησαν αργότερα στο νησί και το μετονόμασαν: (*Ιστ.* 6.2.5) *ἐλθόντες δὲ ἐς τὴν Σικελίαν στρατὸς πολὺς τούς τε Σικανοὺς κρατοῦντες μάχῃ ἀνέστειλαν πρὸς τὰ μεσημβρινὰ καὶ ἑσπέρια αὐτῆς καὶ ἀντὶ Σικανίας Σικελίαν τὴν νῆσον ἐποίησαν καλεῖσθαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σικελικός < αρχ. *σικελ-ικός*.

σίκλος «αρχαία μονάδα βάρους ή συναλλαγής»
ελνστ. (αρχ. *σίγλος* «αττικό νόμισμα ίσο με 7,5 οβολούς», κατά τον Ξενοφώντα), σημιτ. δάνειο, πιθ. μέσω τής Φοινικικής, πβ. εβρ. *šeqel* (όπως ονομάζεται και σήμερα το νόμισμα τού κράτους τού Ισραήλ), ακκαδ. *šeqlu*. Στην Π.Δ. το *šeqel* χρησιμοποιείται ως μονάδα βάρους, που αποδόθηκε με τη λ. *σίκλος*· π.χ. Αριθμ. 18,16: *ἡ συντίμησις πέντε σίκλων κατὰ τὸν σίκλον τὸν ἅγιον (εἴκοσι ὀβολοί εἰσιν)*.

σικύα «βεντούζα»
ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «αγριοκολοκυθιά», πιθ. δάνειο, όπως προκύπτει από την εναλλαγή των επιθημάτων στους τύπους *σικύα, σίκυος / σικυός (ό)* «αγγούρι» και *σίκυς, -υος* «καρπουζιά», καθώς και από το συγγενές τοπωνύμιο *Σικυών / Σεκυών, -ῶνος*. Δεν φαίνεται πιθ. η συσχέτιση με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κυκύιζα· γλυκεῖα κολόκυντα* και *κύκυον· τὸν σικυόν* ούτε τεκμηριώνεται ετυμολ. σχέση με το συνώνυμο λατ. *cucumis* «αγγούρι» (πιθ. μεσογ. δάνειο).
ΣΗΜΑΣ. Ήδη από την Αρχαιότητα χρησιμοποιούσαν τον καρπό τής αγριοκολοκυθιάς ως δοχείο, με αποτέλεσμα στον Ιπποκράτη να είναι γνωστή η σημ. «βεντούζα» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσων* 2.26: *πρῶτον μὲν σικύας προσβάλλειν πρὸς τὸν σπόνδυλον τὸν ἐν τῷ τραχήλῳ τὸν πρῶτον ἐπὶ τὰ καὶ ἐπὶ τὰ, παραξυρήσας ἐν τῇ κεφαλῇ παρὰ τὸ οὖς ἔνθεν καὶ ἔνθεν, καὶ ἐπὴν ἀποσφίγξῃς τὴν σικύην*).

σιλανσιέ
< γαλλ. *silencieux* «σιγαστήρας» (τεχν. όρος κυρ. για εξατμίσεις), βασική σημ. «σιωπηλός», < υστλατ. *silentiōsus* < λατ. *silentium* «σιωπή, απουσία θορύβου». Πβ. κ. *σιγαστήρας*.

Σιληνός «τραγόμορφος ακόλουθος τού Διονύσου»
< αρχ. *Σιληνός / (δωρ.) Σιλᾱνός* (απαντά επίσης με την εσφαλμ. γραφή *Σειληνός*), αγν. ετύμου, όπως συμβαίνει και με άλλες λ. τής διονυσιακής λατρείας (π.χ. *σάτυρος*). Έχει προταθεί η σύνδεση με θρακ. λ. που σημαίνουν «κρασί» (π.χ. *ζίλαι, ζειλα, ζελᾶς, ζήλας*), ενώ άλλοι αναλύουν τη λ. ως **ΣιλϜᾱνος*, που θα αποτελούσε παράλλ. τύπο τού λατ. *Silvānus*. Ακόμη

λιγότερο πειστική είναι η άποψη ότι *Σιληνός* σήμαινε «μαλλιαρός, τριχωτός» και ότι η λ. συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σιλλοί· τρίχωμα*.

σιλικόνη
μεταφορά τού γαλλ. *silicone*, που ανάγεται στο ουσ. *silice* «διοξίδιο τού πυριτίου» < λατ. επίθ. *siliceus* «πυριτικός» < ουσ. *silex, -icis* «χαλίκι, πυρόλιθος».

σιλό «είδος αποθήκης»
< γαλλ. *silo* < ισπ. *silo* «υπόγεια αποθήκη», ίσως λατ. *sirus* < αρχ. *σιρός* «δοχείο ή λάκκος για φύλαξη σιτηρών», τεχν. όρ., αγν. ετύμου. Έχουν διατυπωθεί απόψεις περί αναγωγής στο βασκ. *zilo* «τρύπα» ή και σε κελτ. λ. με σημ. «σπόρος φυτού», αλλά καμία πρόταση δεν έχει μέχρι τώρα επιβεβαιωθεί.

σιλουέτα
μεταφορά τού γαλλ. *silhouette*, από το επώνυμο τού Γάλλου υπουργού Οικονομικών Étienne de Silhouette (1709-67).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σιλουέτα
Ο Γάλλος Étienne de Silhouette υπήρξε αντιδημοφιλής ως υπουργός Οικονομικών (Μάρτιος – Νοέμβριος 1759), διότι απαιτούσε δραστική περικοπή εξόδων από τους ευγενείς και έτσι το όνομά του έγινε συνώνυμο τής φτήνιας και τής ανέχειας. Στην εποχή του διαδιδόταν (αλλά χωρίς επιβεβαίωση) ότι κοσμούσε το σπίτι του με περιγράμματα μορφών, για να μην αγοράζει ακριβούς πίνακες και υποβάλλεται σε έξοδα. Η σημερινή σημασία είναι γνωστή ήδη ενόσω ακόμη ζούσε, καθώς από την εποχή του συναντώνται οι φρ. *à la silhouette* «οικονομικά, χωρίς σπατάλη» και *profil à la silhouette* «σκιά προσώπου σε επιφάνεια – σχέδιο που βασίζεται σε σκιά, σκιαγραφία».

σιμά
μεσν. < αρχ. *σιμός* «με πλακουτσωτή, πεπλατυσμένη, κοντή μύτη» (μτφ. «σκωπτικός, περιφρονητικός», πβ. κ. αρχ. *σιμῶ (-όω)* «ζαρώνω τη μύτη – μέμφομαι, σκώπτω»), βλ.λ.

σιμιγδάλι
μεσν. (με παρασύνδεση προς τη λ. *ἀμύγδαλον*) < αρχ. *σεμίδαλις, -εως (ἡ)* (βλ.λ.).

σιμίτι «μικρό κουλλούρι»
< τουρκ. *simit* < παλαιότ. *semid* < αραβ. *samīd*, το οποίο ίσως προέρχεται από το αρχ. *σεμίδαλις* (οπότε πρόκειται για αντιδάν.). Κατ' άλλη άποψη, το αραβ. *samīd* ανάγεται σε αραμ. *samīdā* «λεπτό πλιγούρι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιμι-τζής «κουλλουρτζής» < τουρκ. *simitçi* < *simit* (βλ. ανωτέρω).

σιμός «αυτός που έχει πλακουτσωτή μύτη»
αρχ. (πιθ. ήδη μυκ. ανθρωπων. *si-mo*: *Σῖμος*), με παραγ. τέρμα *-μος* (πβ. κ. *θερ-μός*), αβεβ. ετύμου. Το εκφραστ. θ. *σι-* έχει οδηγήσει σε συσχέτιση με τα επίθ. *σίλλος* «αλλήθωρος» ή με το *σικχός* «βδελυρός, αηδιαστικός». Δεν θεωρείται πιθ. η αναγωγή σε Ι.Ε. **sw(e)i-* «κάμπτω, στρέφω» και η επακόλουθη σύνδεση με ουαλ. *chwil* «στριφογυρίζω», ενώ η σύνδεση με γερμ. όρους που σημαίνουν «βουλιάζω, φθίνω», όπως παλ. άνω γερμ. *swīnan*, παλ. σκανδ. *svīna*, παραμένει ατεκμηρίωτη. Βλ. κ. *σιμά*.

σιμούν «ξηρός και θερμός άνεμος τής ερήμου»
< αγγλ. *simoon / simoom* < αραβ. *samūn* «δηλητηριώδης (άνεμος)» < ρ. *samma* «δηλητηριάζω».

σιμωνία «δωροδοκία για εκκλησιαστικό αξίωμα»
μεσν. < ελνστ. *Σίμων (ὁ Μάγος)*, πρόσωπο που μνημονεύεται στην Κ.Δ. για την προσπάθειά του να εξαγοράσει τη δύναμη τού Αγίου Πνεύματος προσφέροντας στους αποστόλους χρήματα (Πράξ. 8, 9-24).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιμωνιακός < μεσν. *σιμωνι-ακός* «ένοχος σιμωνίας».

σιμώνω «πλησιάζω, προσεγγίζω»
μεσν. < επίρρ. *σιμ(ά)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*, διαφ. από το ελνστ. *σιμῶ (-όω)* «κάμπτω προς τα πάνω (τον αυχένα, τη μύτη κ.λπ.)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σίμω-μα < *σιμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα* (διαφ. το ελνστ. *σίμωμα* «οτιδήποτε ανεστραμμένο»).

Σινά
< ελνστ. *Σινᾶ* < εβρ. *Sīnai*, ίσως από το όν. τού θεού τής σελήνης *Sin*, τον οποίο λάτρευαν οι Σουμέριοι και οι Χαλδαίοι στην ομώνυμη έρημο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιναϊτικός μεταφορά τού αγγλ. *Sinaitic* < ν.λατ. *Sinaiticus* < λατ. *Sinai* < ελνστ. *Σινᾶ* (βλ. ανωτέρω)
Σιναΐτης μεταφορά τού γαλλ. *Sinaïte*.

σινάπι «ποώδες φυτό»
< ελνστ. *σινάπιον*, υποκορ. τού ουσ. *σίνᾱπι, -εως / σίνᾱπυ, -υος* που ταυτίζεται με το αρχ. *νᾶπυ, -υος* (πβ. κ. *σίλι – σέσελι*, βλ.λ.). Η παρουσία των δύο τύπων δεν μπορεί να εξηγηθεί με βάση τη μορφολογία τής Ελληνικής, πράγμα που οδηγεί στην υπόθεση ότι αμφότεροι αποτελούν δάνεια. Έχουν διατυπωθεί απόψεις ότι αφετηρία υπήρξε το σανσκρ. *sarṣ̣apa* «σινάπι» ή τα μαλαϊκά συνώνυμα *sawi, sĕsawi, sĕnawi* με περαιτέρω υποθέσεις περί ασιατικής καταγωγής τού φυτού.
ΣΥΝΘ. **σιναπ(ο)-**: *σιναπ-έλαιο* (ελνστ.), *σιναπ-ούχος* (λόγ. [1867]), *σιναπ-άλευρο, σιναπο-βλάσταρο, σιναπό-σπορος* κ.ά.

σινάφι
μεταφορά τού τουρκ. *esnaf* «συντεχνία» ή τού ομορ-

ρίζου του *sınıf* «τάξη, ομάδα», που αμφότερα ανάγονται στο αραβ. *sinf* (από τον πληθ. *asnāf* προήλθε το τουρκ. *esnaf*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συντεχνία*.

σινδόνη → σεντόνι

σινεμά
< γαλλ. *cinéma*, που αποτελεί συντετμημένο τύπο τού ελληνογενούς όρου *cinémato-graphe*, τον οποίο έπλασαν το 1892 οι αδελφοί Lumière με βάση τις ελλ. λ. *κίνημα, -ατος* και *γράφω* (πβ. αγγλοαμερ. *moving pictures* > *movies*). Βλ. κ. *κινηματογράφος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

σινεμασκόπ, σινέραμα, σινεφίλ
Σε ξένους όρους με α΄ συνθετικό το γαλλ. *cinéma* ή το αντίστοιχο αγγλ. *cinema* οφείλονται επιπλέον τα εξής ελληνογενή σύνθετα: ***σινεμασκόπ*** (γαλλ. *cinémascope*, με β΄ συνθ. προερχόμενο από το ρ. *σκοπώ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω»), ***σινέραμα*** (αγγλ. *cinerama*, με β΄ συνθ. προερχόμενο από τη λ. *όραμα*) και ***σινεφίλ*** (γαλλ. *cinéphile*, με β΄ συνθ. προερχόμενο από τη λ. *φίλος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κινηματογράφος*.

σινί «στρογγυλό χάλκινο ταψί»
< τουρκ. *sini* < περσ. *sīnī* «στρογγυλός δίσκος ή ταψί» < αραβ. *ṣīnī*. Δεν έχει ετυμολ. σχέση με το όψιμο ελνστ. *σινίον* «κόσκινο» («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου).

σινιάλο
μεταφορά τού βεν. *signal* (πβ. ιταλ. *segnale*) < υστλατ. *signāle*, ουδ. τού επιθ. *signālis*, το οποίο ανάγεται στο λατ. *signum* «σημείο, σημάδι».

σινιέ
< γαλλ. *signé* «υπογεγραμμένος» (ειδ. για ρούχο που φέρει γνωστή εμπορική επωνυμία), μτχ. τού ρ. *signer* «υπογράφω» < λατ. *signāre* «σημειώνω, σημαδεύω – σφραγίζω, υπογράφω» < *signum* «σημείο, σημάδι». Βλ. κ. *σενιάρω*.

σινικός «κινεζικός»
λόγ. [1728], που πλάστηκε από το θ. τού ελνστ. *Σῖναι* «Κινέζοι» με παραγ. τέρμα *-ικός*. Το ελνστ. *Σῖναι* (γνωστό στον γεωγράφο Πτολεμαίο, πβ. *Γεωγρ.* 7.3.1: *οἱ Σῖναι περιορίζονται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ ἐκτεθειμένῳ μέρει τῆς Σηρικῆς*) ανάγεται στο κινεζ. *Qin / Chin*, ονομασία δυναστείας αυτοκρατόρων τής Κίνας (2ος αι. π.Χ.).
ΣΥΝΘ. σινο-: *σινο-θιβετιανός / -θιβετικός* (μεταφορά αγγλ. όρου), *σινο-ϊαπωνικός* (λόγ. [1854]), *σινολογία* (λόγ. [1891], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

σινιόν «κότσος»
< γαλλ. *chignon* < παλ. γαλλ. *chignon* «αλυσίδα κομμώσεως, λαιμού» < υστλατ. **catenio, -ōnis* «αλυσίδα – σπονδυλική στήλη» < λατ. *catēna* «αλυσίδα».

σινιόρ → σενιόρ

σιντί
< αγγλ. *C.D.*, ακρωνύμιο τού όρου *C(ompact) D(isk)* «συμπαγής δίσκος». Η γραφή *σιντί* δεν χρησιμοποιείται ευρέως στα Ελληνικά, αλλά προτιμάται η αγγλ. συντομογραφία C.D.

σιντοϊσμός «αρχαία ιαπωνική θρησκεία»
λόγ. [1859], μεταφορά τού αγγλ. *shintoism* (με παραγ. τέρμα *-ism*) < ιαπων. *shinto* < κινεζ. *shéndào* «οδός των θεών».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιντο-ϊστής, λόγ. [1878]
σιντοϊστ-ικός, λόγ. [1894] < *σιντοϊστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σιντριβάνι
< τουρκ. *şadırvan* < περσ. *šādurwān*, που δήλωνε τεχνητούς πίδακες οι οποίοι κοσμούσαν το βασιλικό ανάκτορο.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σιντριβάνι ή συντριβάνι;
Εφόσον η λέξη δεν έχει ετυμολογική σχέση με το ρ. *συντρίβω*, είναι προφανές ότι γράφεται κανονικά με *-ι-*: ***σιντριβάνι***. Η γραφή *συντριβάνι* είναι εσφαλμένη.

σιορ
< διαλεκτ. ιταλ. *sior* (Πεδεμοντίου), συγκεκομμ. τύπος τού ιταλ. *signore / segnore* (βλ.λ. *σενιόρ*).

σίριαλ
< αγγλ. *serial*, επίθ. τού τύπου *series* «σειρά» < λατ. *series, -ei* «σειρά – συνέχεια, ακολουθία».

σιρίτι «διακοσμητικό κορδόνι – διακριτικό αξιωματικού»
< τουρκ. *şirit*, διαλεκτ. τύπος τού *şerit* < αραβ. *šarīt* «κορδέλα, λωρίδα».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σιρίτι, σειρήτι ή σειρίτι;
Ορισμένες φορές συναντούμε τις εσφαλμένες γραφές *σειρήτι, σειρίτι*, οι οποίες οφείλονται σε παρασύνδεση με τη λ. *σειρά* (ίσως με το αρχ. υποκορ. *σειρίς, -ίδος* «σχοινάκι»). Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, η λ. έχει τουρκοαραβική προέλευση και, επομένως, γράφεται κανονικά με ***-ι-***: ***σιρίτι***.

σιρκουί «πίστα αγώνων ταχύτητας»
< γαλλ. *circuit* «κύκλωμα – γύρος» < λατ. *circuitus* «κυκλική πορεία, γύρος», μτχ. τύπος τού ρ. *circu(m) eo* «περιέρχομαι, κυκλώνω» < επίρρ. *circum* «πέριξ, κυκλικά» + *eo* «έρχομαι».

σιρμαγιά → σερμαγιά

σιρόκος «νοτιοανατολικός άνεμος»
< ιταλ. *scirocco*, πιθ. < διαλεκτ. αραβ. *šuluq*, που ορισμένοι συνδέουν με την αραβ. λ. *šruq* «ανατολή». Κατ' άλλη εκδοχή, η ευρεία έκταση τού όρου στην περιοχή τής Μεσογείου και η παρουσία τού προβηγκ. *eissalot* «σιρόκος» (επίσης *exalot*) έχουν οδηγήσει στην υπόθεση ότι αφετηρία υπήρξε ίσως ελνστ. τύπος **ἐξ-αλ-ώτης* «(άνεμος) από τη θάλασσα» (πβ. αρχ. *ἀπηλιώτης*, βλ.λ.), που ανάγεται στο αρχ. *ἔξ-αλος* (με παραγ. τέρμα *-ώτης*) < *ἐκ / ἐξ* + *ἅλς, ἁλός* «θάλασσα». Λιγότερο πιθ. η εκδοχή ότι προέρχεται από τύπο **σκιρωνικὸς (ἄνεμος)*, που ανάγεται στο αρχ. *σκίρων, -ωνος* «άνεμος που πνέει από τις Σκιρωνίδες Πέτρες» (στην Κακιά Σκάλα). Ο τύπος *σορόκος* οφείλεται σε αφομοίωση /i/ – /o/ > /o/ – /o/.

σιρόπι
< μεσν. *σιρόπι(ον)* < ιταλ. *siroppi*, πληθ. τού *siroppo* < μεσν. λατ. *syrupus / sirupus* < αραβ. *šarāb* «ποτό – γλυκό κρασί». Ο τύπος *σορόπι* οφείλεται σε αφομοίωση /i/ – /o/ > /o/ – /o/.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιροπ-ιάζω
σιρόπιασ-μα < *σιροπιασ-* (*σιροπιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
σιροπιασ-τός < *σιροπιασ-* (*σιροπιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

σισανές «παλαιό εμπροσθογεμές τουφέκι»
< τουρκ. *şiş(h)ane* < *şişe* «μπουκάλι, φιάλη, στόμιο» < περσ. *šīša*.

σισπανσιόν «ανάρτηση οχήματος»
< γαλλ. *suspension* < λατ. *suspensio, -ōnis* «καμάρα, θόλος (τεχν. όρος) – (αργότερα γεν.) ανάρτηση» < *suspensus* «κρεμαστός – μετέωρος», μτχ. τύπος τού ρ. *suspendo* «κρεμώ, αναρτώ».

σισύφειος «μάταιος, αναποτελεσματικός»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < κύρ. όν. *Σίσυφος*, μυθικό πρόσωπο που χρησιμοποιείται ως σύμβολο τής ματαιοπονίας (καταδικάστηκε να κυλά αιώνια προς την κορυφή βουνού έναν βράχο, ο οποίος κατρακυλούσε πίσω λίγο πριν από το τέρμα). Το όν. *Σίσυφος* πιθ. αποτελεί κληρονομιά τού προελλην. υποστρώματος, όπως φαίνεται από την εναλλαγή *ε/ι* στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σέσυφος· πανοῦργος*. Η σύνδεση με το επίθ. *σοφός* θα ταίριαζε σημασιολογικά, αλλά δεν εξηγεί το *-υ-* τού ονόματος *Σίσυφος* ούτε τον ενδεχόμενο αναδιπλασιασμό που παρήγαγε την αρχική συλλαβή *σι-*.

σίτα → σήτα

σιτάρ «έγχορδο ινδικό όργανο»
< γαλλ. *sitar* < ουρντού *sitār*.

σιτάρι
μεσν. < ελνστ. *σιτάριον*, υποκορ. τού αρχ. *σῖτος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιταρένιος < μεσν. *σιταρ-ένιος* < *σιτάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
σιταρ-ήθρα «είδος κορυδαλλού» < *σιτάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. και *δαχτυλ-ήθρα, καλαμ-ήθρα*.
ΣΥΝΘ. σιταρ(ο)-: *σιταρ-έμπορος, σιταρό-σπορος, σιταρό-τοπος, σιταρό-χρωμος, σιταρό-ψειρα*.

σιτεύω «(για ζώα) εκτρέφω για πάχυνση – (για κρέας σφαγίων) τρυφεραίνω»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *σῖτ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εκτρέφω, ταΐζω» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 7.119: *κτήνεα ἐσίτευον ἐξευρίσκοντες τιμῆς τὰ κάλλιστα*) → ελνστ. σημ. (ειδ. για ζώα) «εκτρέφω ώστε να παχύνει» (πβ. Σωραν. *Γυναικ.* 2.40.2: *ὅμοιόν τι πάσχοντα τοῖς σιτευομένοις ἐρίφοις, οὓς οἱ κατ' ἐπιτήδευσιν λιπαροὺς ποιῆσαι θέλοντες*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σίτε-μα < *σιτε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σιτευτός (για οικόσιτα ζώα και πτηνά) «καλοθρεμμένος, αυτός που έχει παχύνει με άφθονη τροφή» < αρχ. *σιτευ-τός* (ρημστ. επίθ.).

σιτηρά
αρχ., πληθ. τού επιθ. *σιτηρός* «σχετικός με το σιτάρι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *σῖτ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *αυστ-ηρός, μοχθ-ηρός, ανθ-ηρός*. Η ουσιαστικοπ. φρ. *τὰ σιτηρά* (κατ' αντιδιαστολή προς τα *λάχανα* «λαχανικά») είναι ελνστ. (πβ. Θεοφρ. *Περὶ φυτῶν αἰτ.* 1.7.2: *ὅθεν καὶ οὔτε θηριοῦται καθάπερ τὰ σιτηρὰ τῶν σπερμάτων οὔτε ἀναξηραίνεται καθάπερ τὰ τῶν λαχάνων*).

σιτηρέσιο «τροφή στρατιώτη»
< αρχ. *σιτηρέσιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα], αρχική σημ. «επίδομα (κυρ. σε στρατιώτες)», από συμφυρμό των λ. *σιτ(ηρός)* και *(ύπ)ηρεσία*, καθώς επρόκειτο για χρήματα που δίνονταν σε στρατιώτες ή ναύτες με σκοπό την αγορά τροφής (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.2.4: *ἐκπορίζειν σιτηρέσιον· τὸ μὲν γὰρ ξένια οὐ μὴ γένηται τῇ στρατιᾷ τριῶν ἡμερῶν σιτία*).

σιτίζω → σίτος

σιτίο → σίτος

σιτοβολώνας «περιοχή που παράγει άφθονα σιτηρά»
< ελνστ. *σιτοβολών, -ῶνος* «σιταποθήκη» < αρχ. *σῖτο(ς)* (βλ.λ.) + *-βολ(ών)* (με παραγ. τέρμα *-ών*), από θ. τού αρχ. *βάλλω* (βλ.λ.).

σιτοδεία «έλλειψη σιτηρών – πείνα, λιμός»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. Ἱστ. 4.36.3: *ἀλλὰ πολλοῖς τε ὀλίγοι μαχόμενοι καὶ ἀσθενείᾳ σωμάτων*

διὰ τὴν σιτοδείαν ὑπεχώρουν] < *σῖτο(ς)* + *-δε(ια)* < θ. τού ρ. *δέω / -ομαι* «έχω έλλειψη, ανάγκη – χρειάζομαι» (βλ.λ.), πβ. κ. *έν-δεια*. Ήδη στην Αρχαιότητα η λ. είχε αποκτήσει τη γενική σημ. «έλλειψη τροφής, πείνα, λιμός» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήν.* 90.5-8: *τοτὲ δ' ἐν σιτοδείαις καὶ πολιορκίαις καὶ τοῖς μεγίστοις κακοῖς καθεστῶτες, ἀλλὰ περὶ μὲν τὴν τροφὴν τὴν καθ' ἡμέραν οὔτ' ἐν ἐνδείαις οὔτ' ἐν ὑπερβολαῖς ὄντες*).

σίτος

< αρχ. *σῖτος* (ήδη μυκ. *si-to*), για το οποίο έχουν διατυπωθεί διάφορες ανεπιβεβαίωτες υποθέσεις. Η παλαιά σύνδ. με το αρχ. *ψίω* «ταΐζω, τρέφω» (βλ.λ. *ψίχα*) έχει απορριφθεί, ενώ οι εικασίες περί πελασγ. δανείου δεν είναι εξακριβωμένες. Ορισμένοι μελετητές παρατήρησαν την ομοιότητα με συνώνυμα άλλων Ι.Ε. γλωσσών (π.χ. ρωσ. *žito* «σιτηρά», παλ. πρωσ. *geits* «ψωμί»), καθώς και με λέξεις μη Ι.Ε. γλωσσών, ιδίως με όρους που ίσως ανάγονται στο υπόστρωμα (π.χ. βασκ. *zitu* «σιτηρά», σουμερ. *zid* «αλεύρι», αρχ. αιγυπτ. *sw't* «καλαμπόκι»), αλλά δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί η ακριβής σχέση των λέξεων αυτών. Πιο πρόσφατα, ο C.J. Ruijgh θεώρησε ότι το συλλαβόγραμμα *si-* (τής μυκ. λ. *sito*: *σῖτος*) μοιάζει να προέρχεται από τη Γραμμική Α και οδηγήθηκε στην υπόθεση μινωικού δανείου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιτίζω < αρχ. *σιτ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.52.26: *ὁκότερον τῶν παιδίων πρότερον λούει καὶ σιτίζει*]

σίτιση < ελνστ. *σίτι-σις* < αρχ. *σιτ-ίζω*

σιτιστής < ελνστ. *σιτισ-τής* < αρχ. *σιτ-ίζω*

σιτίο < αρχ. *σιτ-ίον* «σιτάρι, άρτος – η αναγκαία τροφή για επιβίωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.1.33: *ὥστε δ' ἂν μόλωσιν, εἰς ἀφθονίαν παρέξειν ἔφη καὶ σιτία καὶ ποτά*], υποκορ. τού *σῖτος*

σιτικός < ελνστ. *σιτ-ικός*

ΣΥΝΘ. σιτ(ο)-: *σιτ-αγωγός* «αυτός που μεταφέρει σιτάρι» (αρχ.), *σιτο-φόρος* (αρχ.), *σιτο-βολώνας* «περιοχή που παράγει άφθονα σιτηρά» (ελνστ.), *σιτ-αγορά* (λόγ. [1786]), *σιτ-άλευρο* (λόγ. [1831]), *σιτ-αποθήκη* (λόγ. [1831]), *σιτο-παραγωγή* (λόγ. [1887]), *σιτο-παραγωγός* (λόγ. [1898]), *σιτ-άρκης* «(για τόπο) που έχει επάρκεια σιτηρών», *σιτ-εμπόριο*, *σιτ-έμπορος*, *σιτο-καλλιέργεια* κ.ά.

-σιτίζω, **-σιτισμός**: *επι-σιτίζω*, *επι-σιτισμός* – *υπερ-σιτίζω* (βλ.λ.), *υπερ-σιτισμός*, *υπο-σιτίζω* (βλ.λ.), *υπο-σιτισμός*.

σιφονιέρα «είδος επίπλου»

μεταφορά τού γαλλ. *chiffonier* (παλαιότ. *chiffonière*) < *chiffon* «πανί, κουρέλι» (στον πληθ. είχε την εκφραστ. σημ. «γυναικεία στολίδια, φουστάνια», από όπου η σημ. τού επίπλου υπνοδωματίου στο οποίο φυλάσσονται εσώρουχα, αρχικώς γυναικεία) < παλ. γαλλ. *chipe* «κομμάτι πανί, παλιόπανο», αρχικώς «πατάτα», < αγγλ. *chip(s)* (βλ.λ. *τσιπς*).

σίφουνας

πιθ. μεσν. (πβ. μεσν. *σιφούνιον*), με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/, < αρχ. *σίφων, -ωνος* «σωλήνας – ανεμοστρόβιλος» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] (βλ.λ. *σιφώνι*).

σιφώνι

αντιδάν., < γαλλ. *siphon* < λατ. *sipho, -ōnis* «σωληνάκι, (πυροσβεστική) αντλία» < αρχ. *σίφων, -ωνος* «σωλήνας – ανεμοστρόβιλος», τεχν. όρ., πιθ. ηχομιμητ. αρχής, που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-ων*, πβ. κ. αρχ. *κώδ-ων*, *κώθ-ων*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σιφόνι ή σιφώνι;

Το γεγονός ότι η λέξη αποτελεί αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή (< αρχ. *σίφων, -ωνος*), αλλά και η παρουσία επιστημονικών όρων όπως *σίφων* «ανεμοστρόβιλος» και *σιφώνιο* «σωλήνας λήψεως δείγματος», υπαγορεύει τη διατήρηση τής γραφής με *-ω-* στον τύπο ***σιφώνι***. Η γραφή *σιφόνι* (με *-ο-*) θα συσκότιζε αδικαιολόγητα το γεγονός ότι οι παραπάνω όροι ανήκουν στην ίδια λεξιλογική οικογένεια, η οποία –ας σημειωθεί– δεν έχει ετυμολ. σχέση με τη λ. *σιφονιέρα* (βλ.λ.).

σιχ «πιστός τού σιχισμού στην Ινδία»

< αγγλ. *sikh* < παντζάμπι *sikh* «ακόλουθος, οπαδός, μαθητής» < σανσκρ. *śisya*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιχ-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *sikhism* < *sikh* (βλ. ανωτέρω).

σιχαίνομαι

μεσν. (με απλοποίηση: /kx/ > /x/, πβ. κ. *ζάχαρη* < *σάκχαρις*) < αρχ. *σικχαίνω / -ομαι* < επίθ. *σικχός* «βδελυρός, αηδιαστικός», λ. τής καθημερινής γλώσσας με εκφραστ. συμφωνικό σύμπλεγμα *-κχ-*, που ορισμένοι συνέδεσαν με τα επίθ. *σιμός* «πλακουτσομύτης» και *σίλλος* «αλλήθωρος», αλλά η υπόθ. παραμένει ατεκμηρίωτη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σίχα-μα

σιχαμ-άρα < *σίχαμ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα*, *φαγωμ-άρα*

σιχα-σιά < μεσν. *σιχα-σία* < ελνστ. *σικχα-σία* «αποστροφή, ναυτία, αηδία» < αρχ. *σικχαίνω / -ομαι* (βλ. ανωτέρω)

σιχασ-ιάρης < *σιχασ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης* (πβ. και *βρομ-ιάρης*, *ζαβολ-ιάρης*).

σιχτίρ

< τουρκ. φρ. *(ha) siktir* (υβριστ.), που ανάγεται στο ρ. *siktirmek* «συνουσιάζομαι» (με παθ. σημ.), παθ. τύπος τού ρ. *sikmek*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σιχτιρ-ίζω

σιχτίρισ-μα < *σιχτιρισ- (σιχτιρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σιωνισμός «εθνική κίνηση των Εβραίων για δημιουργία εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη»
λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *sionisme* < *Sion* < υστλατ. *Sion* < ελνστ. *Σιών* < εβρ. *Sīyōn*, ονομασία λόφου στον οποίο είναι χτισμένη η Ιερουσαλήμ και, κατ' επέκταση, η ίδια η πόλη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιων-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *sioniste* < *sionisme* (βλ. ανωτέρω)
σιωνιστ-ικός < *σιωνιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σιωπώ
< αρχ. *σιωπῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 568-9: *χειρὶ σκῆπτρον ἔθηκε, σιωπῆσαί τε κέλευσεν Ἀργείους*], που ίσως παρουσιάζει εκφραστ. θέμα *σι-*, ονοματοπ. αρχής, το οποίο απαντά επίσης στα συνώνυμα *σί-ζω* και *σι-γῶ (-άω)*. Οι λ. *σιωπῶ*, *σιωπή* είναι υστερότερες εν σχέσει με τα συνώνυμα *σιγῶ*, *σιγή* και εικάζεται ότι αποτελούν εκφραστ. παραλλαγές τους (με επίθημα *-ωπ-*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το λατ. *sopio* «ναρκώνω, κοιμίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σιωπή < αρχ. *σιωπ-ή* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 404-5: *ὃ μὲν μείδησεν ἰδὼν ἐς παῖδα σιωπῇ· Ἀνδρομάχη δέ οἱ ἄγχι παρίστατο δάκρυ χέουσα*]
σιωπηλός < αρχ. *σιωπ-ηλός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Μήδ.* 319-20: *γυνὴ γὰρ ὀξύθυμος, ὡς δ' αὔτως ἀνήρ, ῥάιων φυλάσσειν ἢ σιωπηλὸς σοφή*] < *σιωπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *απατηλός*, *σφριγ-ηλός*
σιωπηρός < αρχ. *σιωπ-ηρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *σιωπ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *πον-ηρός*, *μοχθ-ηρός*
σιωπη-τήριο, λόγ. [1833], < *σιωπή* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *παρατηρη-τήριο*.
ΣΥΝΘ. -σιωπώ: *παρα-σιωπώ, απο-σιωπώ, κατα-σιωπώ*
-σιώπηση: *παρα-σιώπηση, απο-σιώπηση*
-σιωπητικός: *απο-σιωπητικά (τα)*.

σκάβω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σκάπτω* [ήδη στον Ομηρ. Ὕμνο *Εἰς Ἑρμ.* 133: *ὦ γέρον, ὅς τε φυτὰ σκάπτεις ἐπικαμπύλος ὤμους*] με βάση τον αόρ. *έσκαψα* κατά το σχήμα *έτριψα – τρίβω*, *έθλιψα – θλίβω*, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό νέου ενεστ. *σκάβω* (ομοίως *κρύπτω – έκρυψα – κρύβω, ανάπτω – άναψα – ανάβω, κλέπτω – έκλεψα – κλέβω*). Το αρχ. *σκάπτω* προέρχεται από **σκάπ-jω* ή **σκάφ-jω*, αλλά δεν έχει εξακριβωθεί ποιο από τα δύο θέματα είναι αρχικό. Περισσότερες πιθανότητες έχει η ανάλυση **σκάφ-jω* (πβ. τα ομόρριζα *σκάφ-η, σκάφ-ος, σκαφ-εύς*), που θα αντιμετώπιζε το θ. **σκαπ-* ως φωνητική και κατόπιν αναλογική εξέλιξη (από τύπους όπως *σκαπτός, σκαπ-τήρ*) και θα ενέτασσε τη λ. στην ετυμολ. οικογένεια τού Ι.Ε. **(s)kep-* «κόβω, σπάζω» (πβ. λατ. *scabere* «ξύνω, αποξέω», αρχ. γερμ. **skab-a-* «ξύνω, ξυρίζω» > γερμ. *schaben*, αγγλ. *shave*, σουηδ. *skava*), για το οποίο βλ.λ. *κόπος*. Η αναγωγή τού αρχ. *σκέπαρνος (-ον)* στην ίδια οικογένεια εξαρτάται από το αν θεωρήσουμε το αρχικό *σ-* μεταβλητό ή όχι. Αν υιοθετηθεί η ανάλυση **σκάπ-jω* (πβ. το ομόρριζο *σκαπ-άνη*), τότε το θ. *σκαφ-* ίσως οφείλεται σε αναλογία προς το σχήμα *θάπτω – τάφ-ος, ταφ-ή*. Σε αυτή την περίπτωση, εικάζεται ότι το ρήμα συνδ. με λατ. *scabulae* «ώμοι», ουμβρ. *scapla* (αιτ. ενικού).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκάψ-ιμο < συνοπτ. θ. *σκαψ- (σκάβω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *γράψ-ιμο*
σκαπτ-ικός < *σκάπ(τω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *δεικ-τικός*
σκαφ-έας < αρχ. *σκαφ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη]
σκαφή < ελνστ. *σκαφ-ή*
σκαφτ-ιάς < *σκάφτ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιάς*
σκαφτός < αρχ. *σκαπ-τός* (ρηματ. επίθ.).
ΣΥΝΘ. -σκάπτω: *ανα-σκάπτω, εκ-σκάπτω, υπο-σκάπτω*
-σκαφή: *ανα-σκαφή, εκ-σκαφή*
-σκαφέας: *εκ-σκαφέας, ανα-σκαφέας*.

σκάγι «βλήμα κυνηγετικού όπλου»
< πληθ. *σκάγια* (με νέο ενικό *σκάγι* κατά τα *χάδια – χάδι, μάτια – μάτι*) < βεν. *scagia* (ιταλ. *scaglia*) < γοτθ. *skalja*, αρχική σημ. «λέπι (ψαριού)», κατόπιν «καύκαλο (χελώνας)» και (μτφ.) «μεταλλικά ρινίσματα, σφαιρίδια».

σκάζω
μεσν. (με ανομοίωση διάρκειας /sx/ > /sk/, πβ. κ. *σχάρα > σκάρα, σχίζω > σκίζω*) < αρχ. *σχάζω* «σχίζω, ανοίγω οπή» (βλ.λ. *σχάση*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκά-ση
σκασ-ίλα < *σκασ- (σκάω)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *σαπ-ίλα, ξιν-ίλα*
σκάσ-ιμο < *σκασ- (σκάω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*
σκασ-μός < *σκασ- (σκάω)* + παραγ. τέρμα *-μός* (διαφ. το μεσν. *σκασμός* «χωλότητα»)
σκασ-τός (ρηματ. επίθ.).

σκαθάρι
< μεσν. *σκανθάρι(ον)* (με απλοποίηση τού συμπλέγματος: /nθ/ > /θ/), υποκορ. τού *σκάνθαρος* (με *σ-* προθεμ., βλ.λ.) < αρχ. *κάνθαρος* (βλ.λ.).

σκαιός «σκληρός, βάναυσος»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 500-1: *καὶ λάβε γούνων σκαιῇ, δεξιτερῇ δ' ἄρ' ὑπ' ἀνθερεῶνος ἑλοῦσα*], αρχική σημ. «αριστερός», που συνδ. ετυμολογικά με το συνώνυμο λατ. *scaevus*. Η λ. παρουσιάζει τη γνωστή σημασιολ. πορεία «αριστερός» → «άχρηστος, δυσμενής, κακός», που παρατηρείται επίσης στα συνώ-

νυμα *αριστερός, ευώνυμος* και *λαιός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αριστερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκαιότητα < αρχ. *σκαι-ότης, -ότητος* «αδεξιότητα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.80.3: *καὶ τόδε ἔπραξαν φοβούμενοι αὐτῶν τὴν σκαιότητα καὶ τὸ πλῆθος*].

σκάκι

< ιταλ. *scacchi* (φρ. *giocco degli scacchi*, γαλλ. *jeu des échecs*), πληθ. τού ουσ. *scacco* (> μεσν. ουδ. *σκάκος*) < περσ. *šah* «βασιλιάς», που αποτελεί το σπουδαιότερο κομμάτι τού σκακιού (κυρ. μέσω τής φρ. *šah mat* «ο βασιλιάς είναι νεκρός», στη σκακιστική ορολογία *σαχ ματ*, που δηλώνει το τέλος τού παιχνιδιού). Βλ. κ. *σαχ, σάχης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκακ-ιέρα < ιταλ. *scacchiera* < *scacco* (βλ. ανωτέρω)

σκακ-ιστής, λόγ. [1897]

σκακιστ-ικός < *σκακιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σκάλα

ελνστ. < λατ. *scala* (κυρ. πληθ. *scalae*) < **scand-s-la*, που ανάγεται στο θ. τού ρ. *scando* «ανεβαίνω». Ήδη όψιμη ελνστ. είναι η τεχν. σημ. «αποβάθρα πλοίου, σημείο αποβιβάσεως».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκαλί < μεσν. *σκαλ-ί(ν)*, υποκορ. τού *σκάλα*

σκαλώνω < μεσν. *σκαλ-ώνω* «(για πλεούμενο) πιάνω λιμάνι, ελλιμενίζομαι» (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν* 9.94: *καὶ ἐὰν πολλάκις ἡ θάλασσα μονόξυλον εἰς τὴν γῆν ἀπορρίψῃ, σκαλώνουσιν ὅλα*) → ήδη μεσν. σημ. «σταματώ κάπου (αρχικώς αφού ταξίδεψα με πλοίο)» (πβ. *Διήγησ. Ἀλεξ.* 78.7: *αὐτοῦ ἐσκάλωσεν καὶ ἔζησε χρόνους πολλοὺς καὶ καλούς, καὶ ἀπέθανε εἰς τὸν εὐλογημένον τόπον*)

σκαλωσιά < μεσν. *σκαλωσ-ία* < θ. *σκαλωσ-* (ρ. *σκαλώνω*, πβ. αόρ. *σκάλωσ-α*) + παραγ. τέρμα *-ία* (με συνίζηση, πβ. κ. *περπατησ-ιά*)

σκαλω-τός < *σκαλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΥΝΘ. σκαλο-πάτι (< *πατώ*)

-σκαλα: *ανεμό-σκαλα, ιχθυό-σκαλα*.

σκαλάθυρμα

«πρόχειρο λογοτεχνικό ή επιστημονικό έργο»

ελνστ. (ήδη αρχ. το υποκορ. *σκαλαθυρμάτιον* «τεχνική λεπτομέρεια – σκαρίφημα») < αρχ. *σκαλαθύρω* «σκάβω – παίζω (με σεξουαλική σημ.)» < *σκαλ-* (< ρ. *σκάλλω* «σκαλίζω») + *ἀθύρω* «παίζω, διασκεδάζω» (βλ.λ. *άθυρμα*).

σκαληνός

«ασύμμετρος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «άνισος, ασύμμετρος» < θ. τού ρ. *σκάλλω* «σκαλίζω» + παραγ. τέρμα *-ηνός*. Η εφαρμογή τού όρου στο τρίγωνο με τις άνισες πλευρές και γωνίες αποδίδεται στον φιλόσοφο Θαλή τον Μιλήσιο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκαλίζω*.

σκαλί → σκάλα

σκαλίζω

ελνστ. < αρχ. *σκάλλω* < **σκάλ-jω* < θ. **σκαλ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)kelə-* «σπάζω – χτυπώ» || λιθ. *skiliù* «σχίζω – σκαλίζω τη φωτιά», χεττ. *škallāi-* «σπάζω, σχίζω», γοτθ. *skilja* «σφαγέας, χασάπης» || αρχ. *σκαλ-ηνός, σκαλ-μός, σκόλ-οψ* (βλ.λ. *σκόλοπας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκάλισ-μα < *σκαλισ-* (*σκαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σκαλισ-τής < *σκαλισ-* (*σκαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*

σκαλιστήρι < μεσν. *σκαλισ-τήριον* < *σκαλισ-* (*σκαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριον*

σκαλισ-τός (ρηματ. επίθ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

σκαλίζω, σκαληνός, σκαλμός, σκόλοπας – sculptor, skill, shield, shelf...

Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια ανήκουν λέξεις που έχουν ως αφετηρία την ευρεία σημασία «σπάζω – χτυπώ», η οποία δηλώνεται από την Ι.Ε. ρίζα **(s)kel-ə-* (διαφορετική από την ομώνυμη Ι.Ε. ρίζα που σημαίνει «ξηρός, στεγνός»). Είναι σπουδαίο να επισημανθεί ότι οι παραπάνω λέξεις εντάσσονται σε ακόμη ευρύτερη λεξιλογική οικογένεια με πυρήνα την Ι.Ε. ρίζα **kelə-* «σπάζω – χτυπώ» (χωρίς αρχικό **s-*) και, ως εκ τούτου, είναι ομόρριζες των αρχ. ***κλῶ (-άω)*** «σπάζω, κόβω», ***κλά-δος, κλάσ-μα, κλά-σις (-η), κλῆ-μα, κλων, -νός*** (> ***κλῶνος***), ***κλῆ-ρος***. Από την Ι.Ε. ρίζα **(s)kel-ə-* σχηματίστηκαν τα εξής ομόρριζα:

1) από θέμα *σκαλ-* (μετοπτωτική βαθμίδα **skl̥-*): αρχ. ***σκάλ-λω*** (από όπου το ελνστ. ***σκαλ-ίζω***), ***σκαλ-ηνός, σκαλ-μός***.

2) από θέμα *σκολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **skol-*): αρχ. ***σκόλ-οψ (-οπας)*** «πάσσαλος (αιχμηρός), παλούκι» (από όπου το σύνθετο ***ἀνα-σκολοπίζω***). Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζουν λέξεις που σχετίζονται τόσο με την καλλιτεχνική ή πνευματική δημιουργία όσο και με άλλα σκεύη που απαιτούν επεξεργασία. Στις κατηγορίες αυτές ανήκει το λατ. ***scalpo*** «σκαλίζω, χαράσσω» (από όπου το ουσ. ***sculptor, -ōris*** «γλύπτης», γνωστό με παρόμοιους τύπους σε διάφορες γλώσσες), καθώς και το αρχ. γερμ. **skel-d-* «σχισμένο ξύλο, σανίδα» (από όπου γερμ. ***Schild***, αγγλ. ***shield*** «ασπίδα») και **skel-f-* «σχισμένο ξύλο» (από όπου το αγγλ. ***shelf*** «(ξύλινο) ράφι»). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη τού ομόρριζου αγγλ. ***skill*** «ικανότητα, δεξιότητα», το οποίο θα είχε ως αφετηρία την ικανότητα τού νου να ξεχωρίζει και να διακρίνει, προέρχεται δε από το αρχ. σκανδ. *skil* «λογική, διάκριση, γνώση».

σκαλμός «πάσσαλος στην κουπαστή λέμβου, όπου δένεται το κουπί»
αρχ. τεχν. όρ. < θ. *σκαλ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *ειρ-μός, θυ-μός*), το οποίο ανάγεται στο ρ. *σκάλλω* «σκαλίζω» (βλ.λ. *σκαλίζω*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζουν επίσης άλλα ομόρριζα που δηλώνουν εργαλεία, όπως παλ. σκανδ. *skalm* «αιχμή πιρουνιού», ολλ. *schalm* «λεπτή σανίδα», καθώς και τύποι χωρίς αρχικό *s-*, όπως λιθ. *kélmas* «κορμός», αγγλ. *helm* «λαβή πηδαλίου κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκαλίζω*.

σκαλοπάτι → σκάλα

σκαλτσούνι
< *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + *καλτσούνι* (με απόδ. κλειστότερης προφοράς τού ιταλ. *-o-* και επίδρ. άλλων λ. σε *-ούνι*) < ιταλ. *calzone* < *calza* (βλ.λ. *κάλτσα*).

σκαλώνω → σκάλα

σκαλωσιά → σκάλα

σκάμμα «σκαμμένος λάκκος άμμου σε αγωνιστικό χώρο»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < **σκάπ-μα* < θ. **σκαπ-* τού ρ. *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*).

σκαμνί
< μεσν. *σκαμνί(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *σκάμνος (ὁ) / σκάμνον (τό)* < λατ. *scamnum* «βάθρο, σκαμνί, υποπόδιο».

σκαμπαβία «ελαφριά βοηθητική λέμβος»
< ιταλ. *scampavia / scappavia*, αρχική σημ. «ελαφρύ σκάφος διαφυγής, λέμβος», < ρ. *scappare* «φεύγω, διαφεύγω» < δημώδ. λατ. **ex-cappāre* «βγάζω την κάπα» (για να φύγω γρηγορότερα· από όπου το συνώνυμο γαλλ. *échapper*) + *via* «οδός, δρόμος» (< λατ. *via*).

σκαμπάζω «κατανοώ, καταλαβαίνω»
< μεσν. *σκαμβάζω* «στρεβλώνω, διαστρέφω» < ελνστ. *σκαμβ(ός)* «στρεβλός, στραβός» (με παραγ. τέρμα *-άζω*), το οποίο συνδ. προφανώς με το ρ. *κάμπτω*, αν το αρχικό *σ-* θεωρηθεί προθεματικό (πβ. το σχήμα *γνάμπτω – γαμψ-ός*, οπότε *κάμπτω – σ-καμβ-ός*). Λιγότερο πιθ. θεωρείται η σύνδ. με το ομηρικό ρ. *σκάζω* «χωλαίνω». Η σημ. «καταλαβαίνω» τού ρ. *σκαμπάζω* δεν έχει αιτιολογηθεί ικανοποιητικά.

σκαμπανεβάζω «(για πλοία) κλυδωνίζομαι»
λεξ. σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *σκαμπ(αβία)* «ελαφρύ πλεούμενο, λέμβος» (βλ.λ.) και *ανεβάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκαμπανέβασ-μα.

σκαμπίλι
ΕΤΥΜ. πιθ. < τουρκ. *iskambil* «χαρτοπαίγνιο» < γαλλ. *brusquembille* < όν. *Bruscambille*, παρωνύμιο τού κωμικού Deslauriers (17ος αι.).
ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «χαστούκι» ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι σε παραλλαγή τού παιγνιδιού έδιναν χαστούκι στον παίκτη που έμενε τελευταίος με συγκεκριμένο χαρτί, συνήθ. βαλέ ή μπαλαντέρ. Κατ' άλλους, αυτό συνέβη επειδή μόλις εμφανιζόταν συγκεκριμένο χαρτί, ορισμένο από πριν, ο παίκτης έπρεπε να το χτυπήσει ευθύς αμέσως (πβ. στις Η.Π.Α. το αντίστοιχο αγγλ. *slapjack*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκαμπιλ-ίζω
σκαμπίλισ-μα < *σκαμπιλισ-* (*σκαμπιλίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σκαμπό
< γαλλ. *escabeau* < λατ. *scabellum*, υποκορ. τού *scamnum* «υποπόδιο, σκαμνί».

σκαμπρόζος «προκλητικός, σκανδαλιστικός»
< ιταλ. *scabroso* «τραχύς, ανώμαλος – δύσκολος στον χειρισμό» < υστλατ. *scabrosus* < λατ. επίθ. *scaber* «τραχύς – ρυπαρός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκαμπρόζ-ικος.

σκανάρω «(Η/Υ) σαρώνω»
μεταφορά τού αγγλ. *scan* «εξετάζω λεπτομερώς, αναλύω – σαρώνω» < παλ. αγγλ. **scand*, που ανάγεται στο λατ. *scando* «ανεβαίνω – (μτγν.) υπολογίζω (το μέτρο, τον ρυθμό ή το βάθος)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκανάρισ-μα
σκάνερ < αγγλ. *scanner* «σαρωτής» < *scan* (βλ. ανωτέρω).

σκανδάλη
ελνστ., αρχική σημ. «ρόπτρο ή μοχλός σε παγίδα για ζώα, όπου τοποθετείται το δόλωμα, για να ενεργοποιηθεί η παγίδα», παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκάνδαλον* (βλ.λ.).

σκάνδαλο
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *σκάνδαλον*, τεχν. όρ., που συνδ. με λατ. *scando* «ανεβαίνω», μέσο ιρλ. *scendit* «ορμούν» (γ' πληθ.), ίσως και σανσκρ. *skándati* «πηδώ, χοροπηδώ». Εικάζεται ότι προέρχονται από θ. με σημ. «πατώ πάνω σε κάτι (με δύναμη)», πράγμα που θα δικαιολογούσε τη σημ. «εξάρτημα παγίδας» τής λ. *σκάνδαλον*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρόπτρο ή μοχλός σε παγίδα για ζώα, όπου τοποθετείται το δόλωμα, για να ενεργοποιηθεί η παγίδα» (όπως και η λ. *σκανδάλη*, βλ.λ.) → ελνστ. σημ. «παγίδα, ενέδρα» (για ανθρώπους· πβ. Π.Δ. Λευιτ. 19,14: *οὐ κακῶς ἐρεῖς κωφὸν καὶ ἀπέναντι τυφλοῦ οὐ προσθήσεις σκάνδαλον*) → ήδη ελνστ. σημ. «πρόσκομμα – αφορμή για προσβολή» (Κ.Δ. Α' Πέτρ. 2,8: *λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκανδαλίζω < ελνστ. *σκανδαλ-ίζω* → Η λ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. με τη σημασία «παρεμβάλλω πρόσκομμα, παγίδα» (πβ. Ματθ. 5, 29: *εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ*)

σκανδαλισμός < ελνστ. *σκανδαλισ-μός* < ρ. *σκανδαλ-ίζω*

σκανδαλισ-τικός < *σκανδαλισ-* (*σκανδαλίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

σκανδαλώδης < ελνστ. *σκανδαλ-ώδης* «αυτός που φέρνει εμπόδια» < *σκάνδαλ(ον)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*

σκανταλ-ιά < *σκάνδαλ(ο)* / *σκάνταλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *ζαβολ-ιά*

σκανταλ-ιάρης < *σκάνταλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *παιχνιδ-ιάρης, ζαβολ-ιάρης.*

ΣΥΝΘ. σκανδαλο-: *σκανδαλο-πλόκος* (μεσν.), *σκανδαλο-ποιός* (μεσν.), *σκανδαλο-θήρας* (λόγ. [1887]), *σκανδαλο-θηρία, σκανδαλο-θηρικός, σκανδαλολογία, σκανδαλο-λογώ* κ.ά.

σκανδιναβικός

λόγ. [1854], < τοπων. *Σκανδιναβ(ία)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), μεταφορά τού γαλλ. *Scandinavie* < λατ. *Sca(n)dinavia* < παλ. άνω γερμ. *skadinanja*, που εικάζεται ότι προέρχεται από λέξη με σημ. «νησί».

σκάνερ → σκανάρω

σκαντάγιο

< βεν. *scandagio* «βυθομετρική βολίδα» (πβ. ιταλ. *scandaglio*) < υστλατ. **scand-aculum* (με παραγ. τέρμα *-aculum*), που ανάγεται στο λατ. *scando* «ανεβαίνω – υπολογίζω (το μέτρο, τον ρυθμό ή το βάθος)».

σκανταλιά → σκάνδαλο

σκαντζάρω «αλλάζω βάρδια ή σκοπιά με κάποιον»
μεταφορά τού βεν. *scangiar* (κυρ. στην προστ. *scangia vardia!* «άλλαξε βάρδια», πβ. φρ. *σκάντζα βάρδια!*), που συνδ. με παλ. ιταλ. *scangiare* «αλλάζω, μεταβάλλω» < *s-* εμφατ. + *cangiare* < γαλλ. *changer* < υστλατ. *cambiāre*, κελτ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκαντζάρισ-μα.

σκαντζόχοιρος

μεσν. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + *κανθόχοιρος* (με τροπή /nθ/ > /ndz/) < ελνστ. *ἀκανθόχοιρος* < αρχ. *ἄκανθα* «αγκάθι» + *χοῖρος.*

σκαπανέας «σκαφέας – (μτφ.) πρωτοπόρος, πρωτεργάτης»
< ελνστ. *σκαπανεύς, -έως* «σκαφέας, σκαφτιάς» (από την αιτ. *σκαπανέα*) < *σκαπάνη* (βλ.λ.). Η σημ. «πρωτοπόρος» αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *pioneer.*

σκαπάνη «γεωργικό και χωματουργικό εργαλείο»
ελνστ. < θ. *σκαπ-* (τού αρχ. *σκάπτω*, βλ.λ. *σκάβω*) + παραγ. τέρμα *-άνη*, πβ. κ. *στεφ-άνη, δρεπ-άνη, δαπάνη.*

σκαπουλάρω

μεταφορά τού ιταλ. *scapolare* «ξεφεύγω, γλυτώνω» < δημώδ. λατ. **ex-capolāre* «λύνομαι – ξεμπλέκω, ξεμπερδεύω» < λατ. πρόθ. *ex-* + *-capol(āre)* < υστλατ. *capulus* «θηλιά, αγχόνη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκαπουλάρισ-μα.

σκαπτικός → σκάβω

σκάπτω → σκάβω

σκάρα → σχάρα

σκαραβαίος «είδος εντόμου»
λόγ. [1866], μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *scarabeo* < υστλατ. *scarabaeus* < επίθ. **σκαράβειος* < **σκάραβος* < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + αρχ. *κάραβος* «αστακός, καραβίδα – (ελνστ.) σκαθάρι», για το οποίο βλ.λ. *καράβι, καραβίδα.*

σκαρδαμύσσω → ασκαρδαμυκτί

σκαρί

< μεσν. *σκαρίον* (με ανομοίωση διάρκειας /sk/ < /sx/) < *σχαρίον* < ελνστ. *ἐσχάριον* «βάση, πλατφόρμα (καθελκύσεως πλοίων) – σχάρα» (σπάν. *ἐσχαρεῖον*), υποκορ. τού αρχ. *ἐσχάρα* (βλ.λ.).

σκαρίφημα «πρόχειρο σκίτσο, σχέδιο»
ελνστ. (κυρ. πληθ. *σκαριφήματα*) < ρ. *σκαριφῶμαι* (*-άο-*) «σχεδιάζω πρόχειρα ή επιπόλαια, χαράσσω ελαφρά» (ήδη αρχ. σύνθ. *δια-σκαριφῶμαι*) < θ. **σκαρ-ιφ-* < **sk(a)r-ibh-* (με φωνήεν στηρίξεως *-a-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)ker-ibh-*, επεκτεταμένη μορφή τής ρίζας **(s)ker-* «κάβω, δρέπω» || λατ. *scribo* «χαράσσω – γράφω» (> γαλλ. *écrire*, ισπ. *escribir*, ιταλ. *scrivere*), από λατ. το παλ. άνω γερμ. *scrīban* (> γερμ. *schreiben*, αγγλ. *scribe*, ολλ. *schrijven*) || αρχ. *καρπ-ός, κέρ-μα, κορ-μός, κουρ-ά, κρί-νω, κείρ-ω* (βλ.λ.) κ.ά. Βλ. κ. *σκαρφίζομαι.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκαριφησμός < αρχ. *σκαριφησ-μός* «ελαφρά χάραξη ή ξύσιμο» < ρ. *σκαριφῶμαι* (*-άο-*)

σκαριφώ / σκαριφίζω < ελνστ. *σκαριφ-ῶ* (*-άω*) < αρχ. *σκαριφῶμαι* (*-άο-*).

σκαρλατίνα «οστρακιά»
< βεν. *scarlatina* < επίθ. *scarlato* «βαθυκόκκινος, πορφυρός» (> μεσν. *σκαρλᾶτος*, βλ.λ.), επειδή ο ασθενής παρουσιάζει κόκκινα εξανθήματα στο δέρμα και στο στόμα.

σκαρλάτος «βαθυκόκκινος»
< μεσν. *σκαρλᾶτος* < βεν. *scarlato* «βαθυκόκκινος, πορφυρός» < μεσν. λατ. *scarlata / scarlatum* «είδος

πορφυρού (ή άλλου ζωηρού χρώματος) υφάσματος» < περσ. *saqirlāt* < αραβ. *siqillat* «χρυσοκεντημένο μεταξωτό ύφασμα» < μεσν. (9ος αι.) *σιγιλλᾶτος* (ουδ. *σιγιλλᾶτον* «διακοσμημένο ύφασμα») < υστλατ. *sigillātus* < λατ. *sigillum* «σφραγίδα, έκτυπο σχέδιο» (κυρ. στον πληθ. *sigilla*), υποκορ. τού *signum* «σημείο, σημάδι».

σκαρμός → σκαλμός

σκάρος «είδος ψαριού»
αρχ. < θ. **σκαρ-* τού ρ. *σκαίρω* «χοροπηδώ – σπαρταρώ» < **σκαρ-jω*, για το οποίο ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκιρτώ*.

σκαρπέλο «κοπίδι, κοπτήρας»
< ιταλ. *scarpello / scalpello* < λατ. *scalpellum*, υποκορ. τού *scalprum* «σμίλη, κοπίδι».

σκαρπίνι
< ιταλ. *scarpini*, πληθ. τού *scarpino* «είδος χαμηλού υποδήματος», υποκορ. τού *scarpa* «υπόδημα, παπούτσι», πιθ. < αρχ. γερμ. **skarpa-*. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι το ιταλ. *scarpa*, κυρ. το παλαιότερο υποκορ. *scarpetta*, θα μπορούσε να αναχθεί (μέσω υποκορ. **scarpett-ina* < λατ. *carpatina*) στις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *καρπάτινον· ἀγρο(ι)κικὸν ὑπόδημα μονόδερμον* και *καρβατίνη· μονόπελμον καὶ εὐτελὲς ὑπόδημα ἀγροικικόν*. Σε αυτή την περίπτωση, η λ. *σκαρπίνι* θα αποτελούσε αντιδάνειο.

σκάρτος
μεσν. < ιταλ. *scarto* < ρ. *scartare* «διώχνω άχρηστα χαρτιά» (ως όρος χαρτοπαιγνίου) < *s-* στερητ. + *carta* «κάρτα, χαρτί» (βλ.λ. *κάρτα*), οπότε πιθ. πρόκειται για αντιδάνειο. Δεν αποκλείεται η συνεπίδραση τού ομωνύμου *scartare* «απορρίπτω, αποδιώχνω, απομακρύνω» < γαλλ. *s'écarter* «απομακρύνομαι, φεύγω» < δημώδ. λατ. **ex-quartāre* «χωρίζω σε τέσσερα μέρη – (γεν.) χωρίζω» < πρόθ. *ex-* + λατ. *quartus* «τέταρτος, τετραμερής».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκαρταδούρα < *σκαρτάδ(α)* (< βεν. *scartada* «πέταμα των αχρήστων») + παραγ. τέρμα *-ούρα* (πιθ. με την επίδρ. τού συνωνύμου *σαβούρα*)
σκαρτ-εύω.
ΣΥΝΘ. -σκαρτάρω, -σκαρτάρισμα: *ξε-σκαρτάρω, ξε-σκαρτάρισμα*.

σκαρφαλώνω
πιθ. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *σκαλώνω* και *καρφώνω*: *σ-* προθεμ. + *καρφ(ώνω)* + *(σκ)αλώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκαρφάλω-μα.

σκαρφίζομαι
< μεσν. **σκαριφίζομαι* (πβ. το μεσν. *σκαριφίζω* «μιλώ αινιγματικά, υπαινικτικά», π.χ. σε μεσν. παροιμία: *σκαριφίζεις ἄνθρωπε· ἐπὶ τῶν σκιωδῶς καὶ αἰνιγματωδῶς λεγόντων τί. σκαριφίζειν δέ ἐστι τὸ τοὺς ζωγράφους ὑποτυποῦν· σκάριφος δέ ἐστιν ἡ γραφὶς αὐτῶν*) < ελνστ. *σκαριφῶμαι (-άο-)* «σχεδιάζω πρόχειρα ή επιπόλαια, χαράσσω ελαφρά» (βλ.λ. *σκαρίφημα*).

σκαρώνω
< *σκαρ(ί)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκάρω-μα.

σκάση → σκάζω

σκασιαρχείο
< *σκασιάρχ(ης)* (με παραγ. τέρμα *-είο*) < θ. *σκασ-* (τού ρ. *σκάζω*) + λεξ. επίθημα *-άρχης* (< ρ. *άρχω*, βλ.λ.). Η λ. σχηματίστηκε περιπαικτικά κατ' αναλογίαν προς σύνθετα με α΄ συνθ. σε *-ι* (από ονόματα σε *-ιο*, *-ις*), όπως *γυμνασ**ι**-άρχης, ταξ**ι**-άρχης, εργοστασ**ι**-άρχης*.

σκασίλα → σκάζω

σκάσιμο → σκάζω

σκασμός → σκάζω

σκαστός → σκάζω

σκατό
< μεσν. *σκατόν* < ελνστ. *σκατά*, πληθ. τού αρχ. ουσ. *σκῶρ* / (δωρ.) *σκώρ, σκατός* «περίττωμα» (επίσης *σκάτος*, τύπος που καταδικαζόταν από τους γραμματικούς) < θ. **σκωρ-*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sker-* «αποπατώ» || χεττ. *šakar* «περίττωμα» (γεν. *šaknaš*), λατ. *mu-scerda* «περίττωμα ποντικού», παλ. σκανδ. *skarn* «κοπριά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκατ-άς
σκατ-ένιος < *σκατ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*
σκατ-ίλα < *σκατ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *σαπίλα*
σκατ-ούλα < *σκατ(ό)* + υποκορ. επίθημα *-ούλα*
σκατώνω < μεσν. *σκατ-ώνω*
σκάτω-μα < *σκατώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. σκατο-: *σκατό-γερος, σκατό-γρια, σκατο-δουλειά, σκατό-μυγα, σκατό-παιδο, σκατό-πραμα, σκατό-φατσα, σκατό-ψυχος, σκατο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *σκατο-φαγία* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σκατό
Το αρχ. *σκῶρ, σκατός* (> ***σκατό***) δεν συνδέεται ετυμολογικά με το εν μέρει ομόηχο μεσν. ***σκόρος*** «είδος εντόμου» (βλ.λ.), το οποίο στο παρελθόν ορισμένοι έγραφαν εσφαλμένα με *-ω-* *(σκώρος)*, παρασυρόμενοι από την ηχητική ομοιότητα.

σκάφανδρο «βαριά συσκευή καταδύσεων»
λόγ. [1866], < *σκάφ(η)* (αρχ. σημ. «ελαφρύ σκάφος»,

βλ.λ.) + *-ανδρο* < αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *scaphandre*.

σκαφέας → σκάβω

σκαφή → σκάβω

σκάφη

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σκαφ-* τού ρ. *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε από την Αρχαιότητα αντικείμενα ή επιφάνειες που είχαν σκαφτεί και κοιλανθεί, με αποτέλεσμα να συναντούμε σημ. όπως «λεκάνη», «κάδος», «λουτήρας» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 3.14: *τὰ δὲ κάτω θερμαίνειν ἐν σκάφῃ ὕδατος θερμοῦ καθίζων τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀλείφων αἰεί*), «σκεύος για πλύσιμο ή ζύμωμα», «κιβώτιο», καθώς και «ελαφρύ σκάφος, λέμβος». Βλ. κ. *σκάφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκαφίδα < αρχ. *σκαφ-ίς, -ίδος* [ήδη ομηρικό], υποκορ. τού *σκάφη*

σκαφίδι < ελνστ. *σκαφ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *σκαφ-ίς, -ίδος*

σκαφιδοειδής < ελνστ. *σκαφιδο-ειδής*

σκαφιδ-ωτός < *σκαφίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

σκάφος

αρχ. < θ. *σκαφ-* τού ρ. *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*). Η λ. δήλωσε ευθύς εξ αρχής το κοίλο μέρος τού πλοίου, το κύτος του, αλλά κατ' επέκταση και το ίδιο το πλοίο (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.50: *οἱ Κορίνθιοι τὰ σκάφη μὲν οὐχ εἷλκον ἀναδούμενοι τῶν νεῶν ἃς καταδύσειαν*). Βλ. κ. *σκάφη*.

ΣΥΝΘ. -σκάφος: *αερο-σκάφος, βαθυ-σκάφος*.

σκαφτιάς → σκάβω

σκαφτός → σκάβω

σκάφτω → σκάβω

σκάψιμο → σκάβω

σκάω → σκάζω

σκεβρώνω → σκευρώνω

σκέδαση

< αρχ. *σκέδασις* «σκόρπισμα, διασκορπισμός» < ρ. *σκεδάννυμι* «σκορπίζω», για το οποίο βλ.λ. *διασκεδάζω*.

σκέιτ-μπορντ

< αγγλοαμερ. *skate-board* < *skate* «πατίνι – πατινάρω» + *board* «σανίδα».

σκελέα «ανδρικό εσώρουχο με μακριά μπατζάκια» αρχ. (κυρ. πληθ. *σκελέαι* «περισκελίδες») < ουσ. *σκέλος* (βλ.λ.), που έχει αρχ. πληθ. *σκέλη* και *σκέλεα*.

σκέλεθρο «σκελετός»

λόγ. [1851], μεταφορά τού ελληνογενούς ιταλ. *scheletro* < μεσν. λατ. *sceletus / skeletus* < αρχ. *σκελετός* (βλ.λ.).

σκελετός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αρχική σημ. (ως επίθ.) «κατάξερος, αποξηραμμένος», < θ. *σκελε-* (με παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *συρφ-ετός, κοπ-ετός, πυρ-ετός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **skel-ə-* «ξηρός, στεγνός» (οπότε **skelə-etos*) || αρχ. γερμ. **(s)kala-* «ξερός, στεγνός» (> διαλεκτ. γερμ. *schal*, αγγλ. *shallow* «ρηχός», σουηδ. *skäll* «αδύνατος, πενιχρός», γερμ. *hellig* «κουρασμένος, στεγνός (από δίψα)»), λετ. *kàlss* «αδύναμος» || αρχ. *σκέλλομαι* «ξεραίνω, στεγνώνω, ισχναίνω» < **σκέλ-j-ομαι, σκλη-ρός* (βλ.λ.). Η σημ. «σύνολο οστών τού σώματος» είναι ελνστ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκελετ-ικός

σκελετ-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *skeletin*

σκελετώδης < ελνστ. *σκελετ-ώδης*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

σκελετός, σκληρός – shallow, hellig...

Οι έννοιες «ξηρός» και «στεγνός» μερικές φορές εξειδικεύονται στη δήλωση πραγμάτων που θεωρούνται σκληρά ή εντελώς ισχνά. Οι λίγες ελληνικές λέξεις αυτής τής οικογένειας ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **skel-ə-* «ξηρός, στεγνός» (διαφορετική από την ομώνυμη Ι.Ε. ρίζα που σημαίνει «σπάζω – χτυπώ»). Από την πλήρη μορφή της, το θέμα **skel-ə-*, έχει σχηματιστεί το αρχ. ***σκελ-ε-τός*** (αρχικώς επίθετο που σήμαινε «κατάξερος, αποξηραμμένος»), ενώ από το θέμα *σκλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sklē-*) προήλθε το αρχ. ***σκλη-ρός***.

Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκει επίσης το αρχ. γερμ. **(s)kala-* «ξερός, στεγνός», από όπου αγγλ. ***shallow*** «ρηχός», σουηδ. ***skäll*** «αδύνατος, πενιχρός» και γερμ. ***hellig*** «κουρασμένος, στεγνός (από δίψα)».

σκέλια

πληθ. τού ουσ. *σκέλος* (βλ.λ.), αντί τού αρχ. *σκέλη*, κατ' αναλογίαν προς άλλους πληθ. ουδετέρων σε *-ια*, π.χ. *πόδ-ια, χέρ-ια, νύχ-ια*. Ομοίως σχηματίστηκε ο πληθ. *χείλια* (< αρχ. *χείλη*).

σκελίδα

μεσν. < ελνστ. *σκελίς, -ίδος*, μτγν. τύπος τού αρχ. *σχελίς, -ίδος* (κυρ. πληθ. *σχελίδες*), αρχική σημ. «πλευρά βοδιού, κοτολέτα», αγν. ετύμου. Η προφανής συσχέτιση με το εν μέρει ομώνυμο *σκέλος* είναι υστερότερη και δεν έχει ετυμολ. χαρακτήρα, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι: α) το αρχικό δασύ σύμπλεγμα *σχ-* είναι αρχαϊκό, και β) ο τύπος *σκέλος* αναφερόταν μόνο στα κάτω άκρα.

σκέλος

αρχ. (ήδη μυκ. πληθ. *ke-re-a₂*: *(σ)κέλεα* «πόδια λέβητα») < θ. *σκελ-* < Ι.Ε. **(s)kel-* «κάμπτω – κυρτός, στρεβλός» || παλ. δυτ. γερμ. **skel-wa-* «λοξός – αλλήθωρος» (> γερμ. *scheel* «φθονερός, ζηλιάρης», ισλ. *skjálgur*), αρμεν. *šeł* «στρεβλός», αλβ. *çalë* «χωλός, κουτσός» || αρχ. *σκολ-ιός* (βλ.λ.), *σκώλ-ηξ* (> *σκουλήκι*), πιθ. κ. *κῶλ-ον* (βλ.λ.). Η λ. αρχικώς αναφερόταν στο τμήμα τού ποδιού που κάμπτεται ή λυγίζει, δηλ. στην άρθρωση μεταξύ μηρού και κνήμης, με αποτέλεσμα να δηλώσει γενικότερα τα κάτω άκρα.

ΣΥΝΘ. **ανά-σκελα** (βλ.λ.), **δια-σκελίζω** (βλ.λ.), **ισο-σκελής** (βλ.λ.), **περι-σκελίδα** «παντελόνι», **υπο-σκελίζω** (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

σκέλος, σκολιός, σκουλήκι, κώλον...

Επειδή τα μέλη τού σώματος διαθέτουν αρθρώσεις που τους επιτρέπουν να συναρμόζονται και να κάμπτονται, οι λέξεις για αυτά έχουν μερικές φορές την αφετηρία τους σε ρίζες που δηλώνουν αυτή την ικανότητα. Από την Ι.Ε. ρίζα **(s)kel-* «κάμπτω – κυρτός, στρεβλός» έχουν προέλθει όροι σχετικοί με μέλη τού σώματος, ενώ ορισμένες λέξεις αυτής τής ομάδας έχουν αποκτήσει τη γνωστή μεταφορική σημασία «στρεβλός, κακός», δηλ. «όχι ευθύς». Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *σκελ-* (**skel-*): αρχ. ***σκέλ-ος***.

2) από θέμα *σκολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **skol-*): αρχ. ***σκολ-ιός*** «στραβός, στρεβλός».

3) από θέμα *(σ)κωλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **(s)kōl-*): αρχ. ***κῶλ-ον*** (αρχική σημασία «μέρος τού σώματος, κυρ. για το πόδι»· από όπου αργότερα το ελνστ. ***κῶλ-ος*** «πρωκτός»), ***σκώλ-ηξ, -ηκος*** «σκουλήκι» (από αμάρτυρο ουσ. **σκῶλ-ος* «καμπύλη, κυρτότητα»).

σκεμπές «κοιλιά και στομάχι, κυρ. ζώου» < τουρκ. *işkembe* < περσ. *iškanba* «το τρίτο στομάχι μηρυκαστικού».

σκεπάζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀερ.* 19.16-17: *αὐτόθι καὶ τὰ θηρία οὐ γίγνεται μεγάλα, ἀλλ' οἷά τέ ἐστιν ὑπὸ γῆν σκεπάζεσθαι*] < *σκέπ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Το ρ. *σκεπάζω* λειτουργούσε παράλληλα με το αρχαιότερο *σκέπω* (< *σκέπη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκέπασμα < αρχ. *σκέπασ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτικ.* 279d.4-6: *τῶν δὲ ἀλεξητηρίων τὰ μὲν στεγάσματα, τὰ δὲ σκεπάσματα· καὶ τῶν σκεπασμάτων ὑποπετάσματα μὲν ἄλλα, περικαλύμματα δὲ ἕτερα*]

σκεπαστός < ελνστ. *σκεπασ-τός* (ρηματ. επίθ.)

σκέπαστρο < ελνστ. *σκέπασ-τρον* < *σκεπασ-* (*σκεπάζω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *στέγασ-τρο*.

σκεπάρνι «ξυλουργικό και οικοδομικό εργαλείο» < ελνστ. *σκεπάρνιον*, υποκορ. τού αρχ. *σκέπαρνον* (αρχαιότ. το αρσ. *σκέπαρνος*), τεχν. όρος. Αν υιοθετηθεί η μορφολογική ανάλυση *σκέπ-αρ-νο-ν* (με επιθήματα *-αρ-* και *-νο-*), τότε το θ. *σκεπ-* πιθ. προέρχεται από Ι.Ε. **(s)kep-* «κόβω, σπάζω», ιδίως αν το αρχικό **σ-* θεωρηθεί μεταβλητό. Σε αυτή την περίπτωση η λ. εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *σκάπτω* (βλ.λ. *σκάβω*) και συνδ. με ρωσ. *ščepatĭ* «τεμαχίζω, κομματιάζω», λετ. *šķēpele* «κομμάτι» κ.ά. Κατ' άλλη ανάλυση, *σκέπαρνος* < **σκέρπ-ανος* (με αντιμετάθεση), τού οποίου το θ. ανάγεται σε Ι.Ε. **(s)ker-* «κόβω, δρέπω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *κείρ-ω* (< **κέρ-jω*), *καρπ-ός, κέρ-μα, κορ-μός* κ.ά. Τέλος, το συμφωνικό σύμπλεγμα *-ρν-* έχει οδηγήσει επίσης στην υπόθ. ότι η λ. αποτελεί δάνειο (πβ. αρχ. *κόθορνος* «είδος υποδήματος»).

σκέπη

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 442-3: *χῶρος ἄριστος, λεῖος πετράων, καὶ ἐπὶ σκέπας ἦν ἀνέμοιο* (για απάνεμο τόπο)], παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκέπας, -αος* «σκέπαστρο, καταφύγιο, κάλυμμα», αγν. ετύμου. Το ρ. *σκέπω* προέρχεται είτε από το ουσ. *σκέπη* (πβ. κ. *στέγ-ω – στέγ-η*) είτε από το ουσ. *σκέπας*. Η υπόθ. ότι συνδ. με λ. που σημαίνουν «σκούφος, καπέλο» (π.χ. λιθ. *kepùre*, ρωσ. *čerép*) παραμένει ανεπιβεβαίωτη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκεπή < αρχ. *σκέπη* (με καταβιβασμό τού τόνου στη λήγουσα, κατά το σχήμα *κάμπη – καμπή, σκάφη – σκαφή*).

σκέπτομαι

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 247: *σκεψάμενος δ' ἐς νῆα θοὴν ἅμα καὶ μεθ' ἑταίρους*] < **σκέπ-jο-μαι* < θ. **σκεπ- / *σπεκ-* (με αντιμετάθεση) < Ι.Ε. **spek-* «βλέπω, παρατηρώ προσεκτικά» || λατ. *specio* «βλέπω, παρατηρώ» (αόρ. *spexī*), *species* «βλέμμα, όψη – είδος» (> γαλλ. *espèce*, ισπ. *especie*, ιταλ. *spezie*), σανσκρ. *páśyati* «βλέπω», αρχ. γερμ. **speh-* «βλέπω μυστικά, κατασκοπεύω» (> γερμ. *spähen*, αγγλ. *spy*, ολλ. *spieden*) || αρχ. *σκέψις* (< **σκέπ-σις*), *σκοπ-ός, σκοπ-ιά, σκόπ-ελος* (βλ.λ.), *σκοπ-εύω, ἐ-σκεμ-μένος* (βλ.λ., μτχ.) κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *σκέπτομαι* διακρινόταν από τα συνώνυμα αρχ. *βλέπω, ὁρῶ*, διότι εξέφραζε κυρ. την έννοια «αναζητώ με το βλέμμα, κοιτάζω προσεκτικά, εξετάζω», με αποτέλεσμα να καταλήξει στη σημ. «συλλογίζομαι, κάνω σκέψεις».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκέψη < αρχ. *σκέψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀρχ. ἰητρ.* 4.3-4: *ἐπεὶ τό γε εὕρημα καὶ μέγα καὶ πολλῆς τέχνης τε καὶ σκέψιος*], αρχική σημ.

«αντίληψη μέσω των αισθήσεων – παρατήρηση, έρευνα»

σκεπτικός < ελνστ. *σκεπτ-ικός* «αυτός που σκέπτεται, που εξετάζει τα πράγματα» → ήδη ελνστ. φρ. *οἱ* ***Σκεπτικοὶ*** *(φιλόσοφοι)* «(φιλόσοφοι) που αντιμετώπιζαν κάθε γνώμη με δυσπιστία ή αμφιβολία» (συχνή φρ. *σκεπτική φιλοσοφία / ἀγωγή*, που αναφερόταν στον Πύρρωνα και στους οπαδούς του)

σκεπτικ-ισμός, λόγ. [1766], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *scepticisme* < *sceptiques* < λατ. *sceptici* < ελνστ. *Σκεπτικοί*

σκεπτικ-ιστής, λόγ. [1887], < *σκεπτικ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής* (επίσης σύνθ. *ευρω-σκεπτικιστής*).

ΣΥΝΘ. -σκέπτομαι: *δια-σκέπτομαι, συνδια-σκέπτομαι, επι-σκέπτομαι, συ-σκέπτομαι*

-σκεψη: *διά-σκεψη, συνδιά-σκεψη, επί-σκεψη, περί-σκεψη, σύ-σκεψη.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

σκέπτομαι, σκοπός, σκόπελος, εσκεμμένος – species, spähen, spy...

Εφόσον η όραση είναι θεμελιώδης για την αντίληψη, δεν προξενεί απορία ότι όροι που αναφέρονται στη νοητική λειτουργία συχνά στηρίζονται στη βασική σημασία «βλέπω, παρατηρώ». Αυτό συνέβη με αρκετές λέξεις που προήλθαν από την Ι.Ε. ρίζα **spek-* «βλέπω, παρατηρώ προσεκτικά», η οποία παρουσιάζεται στην Ελληνική με αντιμετατεθειμένα τα σύμφωνα *(*σπεκ- > *σκεπ-)*:

1) από θέμα *σκεπ- (*spek- / *skep-)*: αρχ. ***σκέπτομαι*** (< **σκέπ-jο-μαι*, από όπου το ουσιαστικό ***σκέψ-ις (-η)*** και η μετοχή παρακειμένου ***ἐσκεμμένος*** < **ἐ-σκεπ-μένος*).

2) από θέμα *σκοπ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **spok- / *skop-*): αρχ. ***σκοπ-ός*** (αρχικώς «παρατηρητής, φρουρός – κατάσκοπος», από όπου τα παράγωγα ***σκοπ-ιά, σκοπ-ῶ (-έω)*** «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω», ***σκοπ-εύω*** κ.ά.), ***σκόπ-ελος*** (αρχικώς «παρατηρητήριο, σκοπιά»).

Παρόμοια σημασιολογική πορεία παρατηρούμε σε ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως στο λατ. ***specio*** «βλέπω, παρατηρώ» και στο ουσιαστικό ***species*** «βλέμμα, όψη – είδος» (από όπου γαλλ. ***espèce***, ισπ. ***especie***, ιταλ. ***spezie***), καθώς και το αρχ. γερμ. **speh-* «βλέπω μυστικά, κατασκοπεύω» (από όπου γερμ. ***spähen***, αγγλ. ***spy***, ολλ. ***spieden***).

σκέπω → σκεπάζω, σκέπη

σκέρτσο

< ιταλ. *scherzo*, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *scherzare* (> *σκερτσάρω*) < λογγοβαρδ. *skerzān*, που συνδ. με το γερμ. *scherzen* «χωρατεύω, αστειεύομαι – χοροπηδώ εύθυμα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκιρτώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκερτσόζος, μεταφορά τού ιταλ. *scherzoso* < *scherzo* (βλ. ανωτέρω)

σκερτσόζ-ικος < *σκερτσόζ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

σκέτος

< ιταλ. *schietto* «αμιγής, απλός – γνήσιος» < γοτθ. *slaihts* «ίσιος, ομαλός, λείος», που συνδ. με αρχ. γερμ. **slihta-* (> γερμ. *schlecht* «κακός, άσχημος»).

σκετς

< αγγλ. *sketch* < ολλ. *schets* < ιταλ. *schizzo* (βλ.λ. *σκίτσο*).

σκευή «εξοπλισμός – σύνολο εφοδίων»

αρχ. παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκεῦος* (βλ.λ.).

σκεύος

< αρχ. *σκεῦος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 373a.2-3: *ἀλλὰ κλῖναί τε προσέσονται καὶ τράπεζαι καὶ τἆλλα σκεύη*], τεχν. όρ., αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι παλαιές υποθέσεις, οι οποίες βασίζονταν στην επανασύνθεση ρηματικού τύπου **σκεῦ(σ)-αι* και οδηγούσαν σε σύνδ. με λιθ. *šáu-ju* «χτυπώ, ρίχνω, σπρώχνω», ρωσ. *sovátь* «σπρώχνω, βάζω, καρφώνω», αρχ. γερμ. **skeut-a-* (> γερμ. *shießen*) ή, κατ' άλλους, με αγγλοσαξ. *hēgan* «βγάζω, εξάγω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκευάζω < αρχ. *σκευ-άζω*

σκεύασμα < ελνστ. *σκεύασ-μα* «προπαρασκευή, ετοιμασία φαγητού» < αρχ. *σκευ-άζω*.

ΣΥΝΘ. σκευο-: *σκευο-θήκη* (αρχ.), *σκευο-φόρος* (αρχ.), *σκευο-φύλακας* «(παλαιότ. εκκλησ.) ο αρμόδιος για τη φύλαξη των ιερών σκευών ναού» (ελνστ.), *σκευο-φυλάκιο* «ο χώρος τού ναού όπου φυλάσσονται ιερά σκεύη και άμφια» (ελνστ.) κ.ά.

-σκευος: *απαρά-σκευος*

-σκευάζω: *δια-σκευάζω, ανα-σκευάζω, παρα-σκευάζω, επι-σκευάζω, κατα-σκευάζω, μετα-σκευάζω, συ-σκευάζω* κ.ά.

-σκευή: *δια-σκευή, ανα-σκευή, παρα-σκευή, προ-παρα-σκευή, κατα-σκευή, μετα-σκευή, επι-σκευή, οικο-σκευή, απο-σκευή, ιππο-σκευή, συ-σκευή* κ.ά.

-σκευαστής: *δια-σκευαστής, παρα-σκευαστής, προπαρα-σκευαστής, κατα-σκευαστής, επι-σκευαστής, συ-σκευαστής, αρτοπαρα-σκευαστής* κ.ά.

-σκεύασμα: *παρα-σκεύασμα, κατα-σκεύασμα, ιδιο-σκεύασμα, αρτο-σκεύασμα* κ.ά.

σκευρώνω «στραβώνω – καμπουριάζω»

μεσν., πιθ. αντιδάν., < *σκευρ(ίον)* «κασέλα, χρηματοκιβώτια (συνήθ. ξύλινο και συχνά αλλοιωμένο από την πολυκαιρία και την υγρασία)» (με παραγ. τέρμα *-ώνω*) < μεσν. λατ. *sceurum / scebrum* < αρχ. *σκευάριον*, υποκορ. τού ουσ. *σκεῦος* (βλ.λ.). Δεν ευσταθεί η εικαζόμενη αναγωγή στο λατ. επίθ. *scaevus* «αριστερός – αδέξιος», που συνδ. με το αρχ. επίθ. *σκαιός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκεύρω-μα < *σκευρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σκεβρώνω ή σκευρώνω;
Με βάση την καλύτερη ώς τώρα ετυμολογική πρόταση, η λέξη έχει την αφετηρία της στο αρχ. *σκεῦος*, πράγμα που υπαγορεύει ως ορθότερη τη γραφή **σκευρώνω** (με -ευ-) αντί τού απλοποιημένου *σκεβρώνω*.

σκευωρώ «μηχανεύομαι πονηρά σχέδια, μηχανορραφώ»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *σκευωρῶ (-έω)* < αρχ. *σκευωροῦμαι (-έο-)* < *σκευωρός* «σκευοφύλακας» < *σκευ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ωρός* < αρχ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω» (με έκταση τού αρκτικού ό- λόγω τής συνθέσεως), πβ. κ. *ακται-ωρός*, *θυρ-ωρός*, *πυλ-ωρός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προσέχω, φυλάσσω τα σκεύη» → ήδη αρχ. σημ. «σχεδιάζω προσεκτικά, προμελετώ (με κακό σκοπό), μηχανορραφώ» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 47.3-5: *ἐγὼ δ᾽ ὃν μὲν τρόπον ἐσκευωρήσατο τὴν μίσθωσιν, ὅπως τὴν ἀφορμὴν τῆς τραπέζης κατάσχοι, εἶπον καὶ διεξῆλθον ὑμῖν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκευωρία < αρχ. *σκευωρ-ία* «προσοχή ή φύλαξη των σκευών – μεγάλη φροντίδα, υπερβολική μέριμνα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. σε Δημοσθένη και Αριστοτέλη, πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Καλλικλ.* 19.1-3: *ἐξελεγχθεὶς δὲ φανερῶς καὶ περιγενομένου μου τῆς τούτων σκευωρίας πάλιν δύο δίκας ἐρήμους μου κατεδιῃτήσατο*] → Η σημερινή σημ. είναι ήδη αρχ.

σκέφτομαι → σκέπτομαι

σκέψη → σκέπτομαι

σκηνή
αρχ. (δωρ. *σκᾱνά*) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Εὐμ.* 685-6: *πάγον δ᾽ Ἄρειον τόνδ᾽, Ἀμαζόνων ἕδραν σκηνάς*] < θ. *σκᾱ-* (με παραγ. τέρμα *-νή*, πβ. αρχ. *ποι-νή*, *εὐ-νή*, *φερ-νή*), που ίσως συνδ. με το θ. τού ουσ. *σκιά* (βλ.λ.). Έχει υποστηριχθεί επίσης η άποψη ότι η λ. *σκηνή* αποτελεί σημιτικό δάνειο από θ. *škn* «κατοικώ, μένω (σε σκηνές)» και δεν συνδέεται με τη λ. *σκιά*. Το λατ. *scaena* (> γαλλ. *scène*, αγγλ. *scene*, ισπ. *escena*) είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκηνικός < ελνστ. *σκην-ικός*
σκηνίτης < αρχ. *σκην-ίτης* «αυτός που κατοικεί σε σκηνές ή καλύβες»
σκήνος < αρχ. *σκῆν-ος* «καλύβα, σκηνή – σώμα (με την αντίληψη ότι είναι *σκηνή* τής ψυχής), πτώμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], παράλλ. τ. τού *σκηνή*, με αλλαγή γένους κατά το συνώνυμο ουδ. *σῶμα*.
ΣΥΝΘ. σκην(ο)-: *σκηνο-γραφία* «(στο θέατρο) η τέχνη τής δημιουργίας τού διακόσμου τής σκηνής» (αρχ.), *σκηνο-πηγία* (βλ.λ.), *σκηνο-φύλακας* (αρχ.), *σκηνο-γράφος* (ελνστ.), *σκηνο-ποιία* (ελνστ.), *σκηνο-ποιός* (ελνστ.), *σκηνο-ρράφος* (ελνστ.), *σκηνο-ρραφία*, *σκην-ούχος* κ.ά.

σκηνοθέτης
λόγ. [1898], < *σκηνο-* (< *σκηνή*) + λεξ. επίθημα *-θέ(της)* < θ. τού αρχ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω*, *τίθεμαι*), απόδ. τού γαλλ. *metteur en scène*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκηνοθεσ-ία, λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *mise en scène*
σκηνοθετ-ώ, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *mettre en scène*
σκηνοθετ-ικός, λόγ. [1889].

σκηνοπηγία «εβραϊκή εορτή»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «στήσιμο σκηνής», < *σκηνο-* + *-πηγία* < θ. τού αρχ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*). Τη λ. *σκηνοπηγία* χρησιμοποίησαν οι Εβδομήκοντα, για να αποδώσουν την εβρ. φρ. *hag ha-ssukot* «εορτή των σκηνών» (Π.Δ., Δευτ. 16,13-15).

σκήνος → σκηνή

σκήνωμα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 2.2.17: *ὥστε οἱ μὲν ἐγγύτατα τῶν πολεμίων καὶ ἔφυγον ἐκ τῶν σκηνωμάτων*], αρχική σημ. «σκηνή», < ρ. *σκηνῶ (-όω)* «στήνω σκηνή, κατασκηνώνω» < *σκηνή* (βλ.λ.). Η σημ. «(ανθρώπινο) σώμα» είναι ελνστ. και απαντά στην Κ.Δ. (Β΄ Πέτρ. 1,14: *εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου*).

σκήπτρο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σκῆπτρον / σκᾶπτον* < θ. **σκᾱπ-* (με παραγ. τέρμα *-τρον* ή *-τον* αντιστοίχως), που απαντά επίσης στο ρ. *σκήπτω* «στηρίζω, ακουμπώ – εκσφενδονίζω, εκτοξεύω» (βλ.λ. *εν-σκήπτω*) < **σκήπ-jω* και πιθ. συνδ. με αρχ. γερμ. **skafta-* «κορμός, μπαστούνι – ακόντιο, βέλος» (> γερμ. *Schaft*, αγγλ. *shaft*, ολλ. *schacht*). Στην ίδια οικογένεια ανήκει επίσης η «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σκᾶπος· κλάδος*. Η λεξιλογική οικογένεια *σκήπτω – σκῆψαι – σκᾶπος* ταιριάζει με το σχήμα που παρατηρούμε σε άλλες οικογένειες: *κόπτω – κόψαι – κόπος*, *τύπτω – τύψαι – τύπος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βακτηρία, μπαστούνι» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ρ 199: *Εὔμαιος δ᾽ ἄρα οἱ σκῆπτρον θυμαρὲς ἔδωκε*) → ήδη αρχ. σημ. «βασιλική ράβδος (ως έμβλημα εξουσίας)» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Α 14-15: *στέμματ᾽ ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ*).

σκήτη
μεσν. < ελνστ. *Σκῆτις / Σκίτις*, ερημική τοποθεσία τής Αιγύπτου κοντά στα σύνορα με τη λιβυκή έρημο, όπου κατά τον 4ο αι. μ.Χ. δημιουργήθηκαν ερημητήρια ή κελλιά μοναχών (πβ. Παλλαδ. *Λαυσ.* 17.3:

τούτῳ συνῆσαν δύο μαθηταὶ εἰς τὴν ἔρημον τὴν ἐνδοτάτω, τὴν καλουμένην Σκῆτιν· ὧν ὁ μὲν εἷς ὑπηρέτης ἦν πλησίον αὐτοῦ διὰ τοὺς ἐρχομένους θεραπεύεσθαι, ὁ δ' ἄλλος ἐσχόλαζεν ἐν κελλίῳ ἐγγυτάτῳ).

σκι

< αγγλ. *ski* < νορβ. *ski* < παλ. σκανδ. *skið* «κομμάτι ξύλο, σχίζα – χιονοπέδιλο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκιέρ < γαλλ. *skieur* < *ski* (βλ. ανωτέρω).

σκιά

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* λ 207-8: *τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν σκιῇ εἴκελον ἢ καὶ ὀνείρῳ ἔπτατ'*] < **σκι-jά* < Ι.Ε. **sk(ā)i-* «σκιά» (με ασυνήθη εναλλαγή μακράς διφθόγγου) || σανσκρ. *chāyā*, περσ. *sāya*, τοχαρ. Β΄ *skiyo*, αλβ. *hije* κ.ά. Δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με την αρχ. λ. *σκη-νή* (βλ.λ.). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι λ. *σκι-άδ-ειον* (> *σκιάδι*), *σκι-άζω*, *σκι-ερός*, *σκι-ώδης*, *σκί-ουρος*, *σκιάχ-τρο* (βλ.λ.). Βλ. κ. *ήσκιος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκιερός < αρχ. *σκι-ερός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* υ 278: *ἄλσος ὕπο σκιερὸν ἑκατηβόλου Ἀπόλλωνος*] < *σκι(ά)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φοβ-ερός*, *παγ-ερός*

σκιώδης < αρχ. *σκι-ώδης* «σκιερός, σκοτεινός, θολός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Επιδημ.* 3.3.2: *φθινόπωρον σκιῶδες, ἐπινέφελον· ὑδάτων πλήθεα*] < *σκι(ά)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

ΣΥΝΘ. σκια-: *σκια-γράφημα* (αρχ.), *σκια-γραφία* (αρχ.), *σκια-γραφώ* (αρχ.) – *σκια-μαχώ* «αγωνίζομαι μάταια, χωρίς σκοπό» (αρχ.), *σκια-μαχία* (ελνστ.) κ.ά. **σκιο-**: *σκιό-φως* (ελνστ.), *σκιο-φοβία* (λόγ. [1887]), *σκιό-φοβος* (λόγ. [1851]), *σκιο-σκόπιο* «φωτεινός προβολέας για τη μελέτη ακτινογραφικών πλακών» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sciascope*), *σκι-ό-φιλος* «(για φυτό) που αναπτύσσεται σε σκιερό περιβάλλον» (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *sciophila*, πληθ.) κ.ά.

σκιάδι «πλατύγυρο ψάθινο καπέλο»

μεσν. < αρχ. *σκιάδ(ε)ιον* (η γρ. *-ειον* είναι καλύτερα τεκμηριωμένη) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < ουσ. *σκιάς, -άδος*, που ανάγεται στη λ. *σκιά* (βλ.λ.).

σκιάζω «κάνω σκιά – τρομάζω»

ΕΤΥΜ. αρχ. < *σκι(ά)* + παραγ. τέρμα *-άζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κάνω σκιά» (πβ. Ξενοφ. *Οικονομ.* 19.18-19: *ὅταν ἔτι αὐτῇ ἁπαλοὶ οἱ βότρυες ὦσι, διδάσκει σκιάζειν τὰ ἡλιούμενα ταύτην τὴν ὥραν*) → μεσν. σημ. «τρομάζω, φοβίζω» (σκεπάζοντας με σκιά, εξαιτίας τού φόβου που προκαλεί το σκοτάδι).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκίαση < μεσν. *σκία-σις* (πβ. Σιμπλικ. *Σχόλ. Άριστ.* 9.790: *ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ σκίασις*)

σκίασ-τρο, λόγ. [1845], απόδ. τού γαλλ. *abat-jour*.

ΟΜΟΗΧΑ

σκιάζω

Οι δύο σημασίες τού ρ. *σκιάζω*, «κάνω σκιά» και «τρομάζω, φοβίζω», διατηρήθηκαν στη Νέα Ελληνική, όπου η διάκριση γίνεται αισθητή μέσω διαφορετικής προφοράς: ***σκι-ά-ζω*** «κάνω σκιά» (τρισύλλαβο, ασυνίζητο), αλλά ***σκιά-ζω*** «τρομάζω, φοβίζω» (δισύλλαβο, με συνίζηση, δηλ. συμπροφορά των φωνηέντων *-ιά-* σε μία συλλαβή).

σκιάχτρο

< **σκιάκ-τρο* (με ανομοίωση διάρκειας /kt/ > /xt/) < **σκιακ-* (θ. που προέρχεται από τον αόρ. *έσκιαξα* < **έ-σκιακ-σα* τού ρ. *σκιάζω* στη μεσν. σημ. «φοβίζω, τρομάζω») + παραγ. τέρμα *-τρο*.

σκιέρ → **σκι**

σκιερός → **σκιά**

σκίζω → **σχίζω**

σκίνος → **σχίνος**

σκίνχεντ

< αγγλ. *skinhead* «φαλακρός, κοντοκουρεμένος» (εμφάνιση συχνά συνδεδεμένη με νεαρούς που ανήκουν σε συμμορίες ρατσιστικού, νεοναζιστικού ή χουλιγκανικού χαρακτήρα) < *skin* «δέρμα» + *head* «κεφάλι».

σκίουρος

ελνστ. < *σκι(ά)* + *-ουρ(ος)* < *ουρά*, επειδή δίνει την εντύπωση ότι μπορεί με τη φουντωτή ουρά του να κάνει σκιά στον εαυτό του. Ας σημειωθεί ότι από το ελνστ. *σκίουρος* προέκυψε το υστλατ. αντίστοιχο *sciurus* και το δημώδες υποκορ. **scuri-ōlus*, στο οποίο ανάγεται το γαλλ. *écureuil* «σκίουρος» και το αγγλ. *squirrel* (μέσω τού παλ. γαλλ. *escuriuel*).

σκίρος «σκληρό καρκίνωμα»

< αρχ. *σκῖρος*, αρχική σημ. «γύψος – κομμάτι πελεκημένης πέτρας», αγν. ετύμου, λ. που συνδέθηκε παρετυμολογικά με τον αρχ. συνώνυμο τεχν. όρο *σκῦρος* / *σκύρος*. Η λ. απέκτησε τη σημ. «σκληρή κρούστα» και ήδη στον Ιπποκράτη χρησιμοποιείται ως ιατρ. όρος με τη σημ. «οίδημα, σκλήρωμα – όγκος».

σκιρτώ

< αρχ. *σκιρτῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό], μεταρρηματικό παράγωγο (σε *-τάω*) τού συνωνύμου *σκαίρω* «χοροπηδώ – σπαρταρώ» (πβ. κ. *αἴρω – ἀρ-τῶ*, σύνθ. *ἀν-αρτῶ*) < **σκαρ-jω* < θ. **σκαρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)ker-* «πηδώ – τινάζομαι» || παλ. άνω γερμ. *scerōn* «είμαι θρασύς, παράτολμος», *scern* «θράσος, σκέρτσο» (βλ.λ. *σκέρτσο*), παλ. σλαβ. *skorъ* «ταχύς, γρήγορος» || αρχ. *κρα-δ-άω* (με παρέκταση *-δ-*, βλ. κ. *κραδαίνω*), *σκαρ-ίζω* «πηδώ» (ν.ελλ. διαλεκτ.

«βγάζω το κοπάδι για βοσκή»), *σκάρ-ος* «είδος ψαριού» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκίρτημα < αρχ. *σκίρτη-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 674-5: *ἐμμανεῖ σκιρτήματι ᾗσσον*].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

κραδαίνω, σκάρος, σκιρτώ – σκέρτσο...

Αν και οι λεπτομέρειες δεν έχουν αποσαφηνιστεί, φαίνεται πιθανό ότι οι παραπάνω λέξεις ανήκουν στην ίδια ετυμολογική οικογένεια και συγκλίνουν στην αφετηριακή σημασία τής κίνησης από κάτω προς τα πάνω. Από την Ι.Ε. ρίζα **(s)ker-* «πηδώ – τινάζομαι» εικάζεται ότι έχουν προέλθει ορισμένες λέξεις τής Ελληνικής, οι οποίες σχηματίστηκαν από τη μεταπτωτική βαθμίδα *σκαρ- / κρα (*skr̥-)*: αρχ. ***σκαίρω*** «χοροπηδώ – σπαρταρώ» (< **σκαρ-jω*· από αυτό προήλθε το μεταρρηματικό παράγωγο ***σκιρ-τῶ, -άω***), ***σκάρ-ος*** «είδος ψαριού», ***κραδ-αίνω*** (μεταπλασμένος τύπος τού *κρα-δ-άω*, με παρέκταση *-δ-*).

Είναι ενδιαφέρον ότι στην ίδια ομάδα ανήκει επίσης η λέξη ***σκέρτσο***, δάνειο από την Ιταλική, που έχει την αρχή της στο γερμ. ομόρριζο *scherzen* «χωρατεύω, αστειεύομαι» (αρχικώς «χοροπηδώ εύθυμα»).

σκίρων «μαΐστρος»

αρχ. ονομασία, που απαντά τόσο ως ανθρωπωνύμιο (όν. τού μυθικού ληστή που δρούσε μεταξύ Αττικής και Μεγάρων και τον οποίο σκότωσε ο Θησέας) όσο και ως ονομασία τού ΒΔ. ανέμου που έπνεε από τις *Σκιρωνίδες πέτρες* στην Κακιά Σκάλα. Εικάζεται ότι προέρχεται από το ουσ. *σκῖρος* (βλ.λ.).

σκίσιμο → σχίζω

σκιτζής

< τουρκ. *eskici* «μπαλλωματής – παλιατζής» < *eski* «παλιός». Η λ. απέκτησε τη μτφ. σημ. «τεχνίτης αδέξιος και απρόσεκτος».

σκίτσο

< ιταλ. *schizzo* «πρόχειρο σχέδιο», πιθ. < λατ. *schedium* «αυτοσχέδιο ποίημα» < αρχ. *σχέδιος* (βλ.λ. *σχέδιο*), πράγμα που θα σήμαινε ότι η λ. *σκίτσο* είναι αντιδάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκιτσάρω, μεταφορά τού ιταλ. *schizzare* < *schizzo* (βλ. ανωτέρω)

σκιτσάριο-μα < *σκιτσαριο-* (*σκιτσάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. σκιτσο-: *σκιτσο-γράφος, σκιτσο-γραφία, σκιτσο-γραφικός.*

σκιώδης → σκιά

σκλάβος

ΕΤΥΜ. μεσν. < *Σθλάβος / Στλάβος* «Σλάβος» (κυρ. πληθ. *Σθλάβοι, Σκλαβηνοί*), με ανάπτυξη ενδοσυμφωνικού *-θ-* (επειδή το σύμπλεγμα *σλ-* είναι δυσπρόφερτο και δεν απαντά σε λ. ελληνικής αρχής) και τροπή τού συμπλέγματος *στλ-* > *σκλ-* (πβ. κ. *στιλβώνω* > διαλεκτ. *σκλιβώνω*). Ο τύπος *Σκλαβηνοί* προέρχεται από παλ. σλαβ. **slověninŭ* (> σλαβ. *Slovene* «Σλάβοι»). Ας σημειωθεί ότι από το μεσν. *σκλάβος* προήλθε το μεσν. λατ. *sclavus* «δούλος», στο οποίο έχουν την αφετηρία τους διάφορες λ., όπως γαλλ. *esclave*, ιταλ. *schiavo*, ισπ. *esclavo*, αγγλ. *slave* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Η σύνδεση των *Σλάβων* με τη σημ. «δούλος» οφείλεται στο γεγονός ότι μεγάλος αριθμός Σλάβων κατά τον Μεσαίωνα είχε υποδουλωθεί στους Γερμανούς (Γότθους) και στους Βυζαντινούς.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκλαβιά < μεσν. *σκλαβ-ιά*

σκλαβώνω < μεσν. *σκλαβ-ώνω*

σκλάβω-μα < *σκλαβώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. σκλαβο-: *σκλαβο-πάζαρο, σκλαβό-πουλο, σκλαβο-πούλα.*

σκλήθρα «φυλλοβόλο δέντρο – πελεκούδι»

μεσν. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + αρχ. *κλήθρα* «είδος δέντρου» < Ι.Ε. **klā-dhrā*, που φαίνεται ότι αποτελεί την αφετηρία των γερμ. διαλεκτικών τύπων *lutter, ludere, ludern* «είδος κλήθρας των Άλπεων».

σκληραγωγώ

< ελνστ. *σκληραγωγῶ (-έω)* < *σκληρ(ο)-* + *-αγωγ(ῶ)* < αρχ. *ἀγωγή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκληραγωγία < ελνστ. *σκληραγωγ-ία* (πβ. Ιωαν. Χρυσοστομ. *Περὶ Λαζάρ.* 48.999: *ἐν σκληραγωγίᾳ διάγειν*).

σκληρίζω «στριγγλίζω, τσυρίζω»

πιθ. < *στριγγλίζω*, με παρετυμολ. επίδρ. τού επιθ. *σκληρός* λόγω μερικής φωνητικής ομοιότητας.

σκληρός

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ., πβ. Ησιόδ. *Θεογ.* 839: *σκληρὸν δ' ἐβρόντησε καὶ ὄβριμον*] < θ. *σκλη-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *ψυχ-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **skel-ə-* «ξηρός, στεγνός», από όπου προέρχονται επίσης τα αρχ. *σκελ-ε-τός* (βλ.λ.) και *σκέλλομαι* «ξεραίνω, στεγνώνω, ισχναίνω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκελετός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκληρ-άδα < *σκληρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *πονηρ-άδα*

σκληραίνω < αρχ. *σκληρ-ύνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἐπιδημ.* 6.5.15: *ψύξις τὰ κατὰ*

κοιλίην σκληρύνει· μίξις τὰ κατὰ τὴν γαστέρα σκληρύνει] (με μεταπλασμό)
σκληρότητα < αρχ. *σκληρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
σκληρύνω < αρχ. *σκληρ-ύνω*
σκλήρυνση < ελνστ. *σκλήρυν-σις* < αρχ. *σκληρ-ύνω* (ο ιατρ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sclérose*, που ανάγεται στο μεσν. *σκλήρωσις* «καρκινικός όγκος»)
σκληρυντικός < ελνστ. *σκληρυν-τικός* < αρχ. *σκληρ-ύνω*
σκληρώδης < ελνστ. *σκληρ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. σκληρο-: *σκληρό-δερμος* (αρχ.), *σκληρό-σαρκος* (αρχ.), *σκληρο-κέφαλος* (ελνστ.), *σκληρο-τράχηλος* (ελνστ.), *σκληρό-φυλλος* (ελνστ.), *σκληρό-ψυχος* (ελνστ.), *σκληρο-γόνος* «αυτός που προκαλεί σκλήρυνση» (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sclérogène*), *σκληρο-δερμία* (λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *scleroderma*), *σκληρό-καρδος, σκληρό-πετσος, σκληρό-φλουδος* κ.ά.

σκνίπα
< αρχ. *σκνίψ, -πός (ὁ)* (μέσω τής αιτ. *σκνῖπα*) [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη], παράλλ. τύπος τού ουσ. *κνίψ, -πός* (ίδια σημ.) < **kn-ip-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ken- / *knē-* «τρίβω, ξύνω» || λετ. *knidêt* «κατατρώγω», *knipêt* «σκνίπα», μέσο ιρλ. *cned* «πληγή» || αρχ. *κνησ-μός, κνίδ-η* «τσουκνίδα», *κνώδ-αλο(ν), κνῖ-σα* «τσίκνα», *κνίζω* «τρίβω, ερεθίζω» (< **κνίδ-jω*) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κνησμός*.

σκοινί → σχοινί

σκοίνος → σχοίνος

σκολειό → σχολείο

σκόλη → σχόλη

σκολιανός → σχολιανός

σκολιός «στραβός»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «στραβός, στρεβλός», < ουσ. **σκόλ-ος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *σκέλ-ος* (< Ι.Ε. **(s)kel-* «κάμπτω – κυρτός, στρεβλός»), καθώς και στο αρχ. *σκώλ-ηξ, -ηκος*. Η μτφ. σημ. «διεστραμμένος, άδικος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1.1147: *φραζέσθω δ' ἀδίκων ἀνδρῶν σκολιὸν λόγον αἰεί*) και εντάσσεται στο γενικότερο σχήμα τής χρήσης όρων που δηλώνουν τη στρεβλότητα, προκειμένου να αποδοθούν οι έννοιες «αδικία, κακία – διαστροφή» (κατ' αντιδιαστολή προς τους όρους *ευθύς, ορθός* κ.τ.ό.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκέλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκολιότητα < αρχ. *σκολι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

σκολίωση
< ελνστ. *σκολίωσις* < αρχ. *σκολιοῦμαι (-όο-)* «είμαι κυρτός, στρεβλός» (ήδη στον Ιπποκράτη) < επίθ. *σκολιός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκολιω-τικός.

σκόλοπας «πάσσαλος, παλούκι»
< αρχ. *σκόλοψ, -οπος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 440-1: *τάφρον ὄρυξαν εὐρεῖαν μεγάλην, ἐν δὲ σκόλοπας κατέπηξαν*], τεχν. όρος, < θ. *σκολ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)kela-* «σπάζω – χτυπώ» || λιθ. *skiliù* «σχίζω – σκαλίζω τη φωτιά», λατ. *scalpo* «σκαλίζω, χαράσσω» (> ουσ. *sculptor, -ōris* «γλύπτης»), αγγλοσαξ. *scielf* «κοφτερός βράχος» || αρχ. *σκαλ-ηνός, σκαλ-μός, σκάλλω* (< **σκάλ-jω*, βλ.λ. *σκαλίζω*). Δυσεξήγητο παραμένει το επίθημα *-οψ*, το οποίο απαντά κυρίως σε ονόματα ζώων (π.χ. αρχ. *σκάλ-οψ* «τυφλοπόντικας») και δεν συναντάται στα άλλα Ι.Ε. ομόρριζα. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το αρχ. σύνθ. *ἀνα-σκολοπ-ίζω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκαλίζω*.

σκολόπεντρα «σαρανταποδαρούσα»
< αρχ. *σκολόπενδρα*, αγν. ετύμου, λ. που ανήκει στο προελλην. υπόστρωμα.

σκολύμπρι «ποώδες φυτό με μακρουλά φύλλα που τρώγεται και ως λαχανικό»
υποκορ. τού μεσν. *σκόλυμβρος* (ίσως με επίδρ. των συνωνύμων μεσν. *κραμπο-λάχανο, καρμπο-λάχανο*) < αρχ. *σκόλυμος*, που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-υμος* (πβ. αρχ. *ἔλ-υμος* «κεχρί», επίσης ονόματα φυτών σε *-αμο(ς)*, π.χ. *κύ-αμος, κάρδ-αμον*). Η λ. δεν έχει ετυμολογηθεί ικανοποιητικά: ανεπιβεβαίωτες οι συνδέσεις τόσο με το ελνστ. *σκόλλυς, -υος* «τούφα μαλλιών» όσο και με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σκόλυβος· ὁ ἐσθιόμενος βολβός*. Πιο πρόσφατα προτάθηκε να ενταχθούν οι λέξεις *σκόλ-υμος, σκόλ-υβος* στην ίδια ετυμολογική οικογένεια με τα συνώνυμα ελνστ. *σκαλ-ίας, ἀ-σκαλ-ίας*.

σκόμβρος → σκουμπρί

σκονάκι
υποκορ. τού ουσ. *σκόνη* (βλ.λ.), το οποίο έχει ως αφετηρία του τη μικρή ποσότητα φαρμάκου σε σκόνη, που παλαιότερα παρασκεύαζαν οι ίδιοι οι φαρμακοποιοί.

σκόνη
μεσν. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + αρχ. *κόνις, -εως*, που συνδ. με το λατ. *cinis, -eris* «στάχτη». Βλ. κ. *κονιορτός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκον-ίζω
σκόνισ-μα < *σκονισ-* (*σκονίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. -σκονίζω, -σκόνισμα: *ξε-σκονίζω, ξε-σκόνισμα*.

σκοντάφτω
< μεσν. *σκοντάπτω / σκονδάπτω* < *σ-* προθεματ.

(βλ.λ.) + *κοντάπτω*, πιθ. < *κοντ(ός)* «κοντάρι – πάσσαλος» + *άπτω* «αγγίζω».

σκόντο «έκπτωση»
< ιταλ. *sconto* < *s-* (δηλώνει χωρισμό ή απομάκρυνση, < λατ. *ex-*) + *conto* «λογαριασμός – υπολογισμός» < ρ. *contare* «λογαριάζω, υπολογίζω, μετρώ» < λατ. *computāre*.

σκόπελος
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σκοπ-* (με παραγ. τέρμα *-ελος*, πβ. κ. *πύ-ελος, φάκ-ελος, σί-ελος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σκέπτομαι* < **σκέπ-jο-μαι* < θ. **σκεπ- / *σπεκ-* (με αντιμετάθεση) < Ι.Ε. **spek-* «βλέπω, παρατηρώ προσεκτικά» (για ομόρριζα βλ.λ. *σκέπτομαι*, επίσης ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ύψωμα – παρατηρητήριο, σκοπιά» (πβ. Ευριπ. *Ἴων* 1433-4: *στέφανον ἐλαίας ἀμφέθηκά σοι τότε, ἥν πρῶτ' Ἀθάνας σκόπελος ἐξηνέγκατο*) ➝ ήδη αρχ. σημ. «βράχος που προεξέχει στην επιφάνεια τής θάλασσας» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* μ 430: *ἦλθον ἐπὶ Σκύλλης σκόπελον δεινήν τε Χάρυβδιν*).

σκοπεύω
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀέρ.* 11.1-2: *κατὰ ταῦτά τις ἐννοεύμενος καὶ σκοπεύμενος προειδείη ἂν τὰ πλεῖστα τῶν μελλόντων ἔσεσθαι ἀπὸ τῶν μεταβολέων*], μεταγενέστερος τύπος τού ρ. *σκοπῶ (-έω)* (< *σκοπός*, βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρατηρώ προσεκτικά, προσηλώνω την προσοχή μου, εξετάζω» (όπως το ομόρριζο *σκοπῶ*) ➝ ελνστ. σημ. «σημαδεύω με όπλο (π.χ. το θήραμα)» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστορ.* 3.26.2: *ὅταν γὰρ τὸ ζῷον διεξιὸν γένηται κατὰ τὸ δένδρον ἐν ᾧ συμβαίνει τὸν σκοπεύοντα κεκρύφθαι*) ➝ σύγχρ. σημ. «στοχεύω, αποσκοπώ» (με επίδρ. τού ουσ. *σκοπός* και τού γαλλ. *viser* «αποβλέπω, αποσκοπώ»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκόπευση < ελνστ. *σκόπευ-σις* «κατασκόπευση, κατόπτευση»
σκοπευτής < ελνστ. *σκοπευ-τής* «φρουρός»
σκοπευτικός < ελνστ. *σκοπευ-τικός*
σκοπευτήριο, λόγ. [1895] (στη σημ. «χώρος σκοποβολής»), διαφ. το ελνστ. *σκοπευ-τήριον* «παρατηρητήριο» (πβ. Βασιλ. *Εἰς προφ. Ἡσαΐαν* 2.92: *ὁ πύργος ἐστὶν ὑψηλὸν σκοπευτήριον πρὸς φυλακὴν πόλεως καὶ γνῶσιν ἐφόδων πολεμικῶν ἐπιτήδειον*).

-σκόπηση → σκοπώ

σκοπιά
αρχ. < *σκοπός* (βλ.λ.).

-σκοπία → σκοπώ

σκόπιμος
ελνστ., αρχική σημ. «κατάλληλος για ορισμένο σκοπό», < αρχ. *σκοπ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *μόν-ιμος, τρόφ-ιμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκοπιμ-ότητα, λόγ. [1812].

-σκόπιο → σκοπώ

σκοποβολή
λόγ. [1868], < *σκοπό(ς)* (στη σημ. «στόχος») + *βολή*.

σκοπός
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σκοπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σκέπτομαι* (βλ.λ.) και στη λ. *σκόπελος*. Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι αρχ. λ. *σκοπιά, σκοπ-ῶ (-έω), σκοπ-εύω, σκόπ-ιμος* (ελνστ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκέπτομαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρατηρητής, φρουρός – κατάσκοπος» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* δ 524: *τὸν δ' ἄρ' ἀπὸ σκοπιῆς εἶδε σκοπός*) ➝ αρχ. σημ. «οτιδήποτε παρατηρεί κανείς προσεκτικά – στόχος» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 2.89: *ἔπεχε νῦν σκοπῷ τόξον, ἄγε θυμέ*) ➝ ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «πρόθεση, βλέψη – αντικειμενικός στόχος» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 507d: *οὗτος ἔμοιγε δοκεῖ ὁ σκοπὸς εἶναι πρὸς ὃν βλέποντα δεῖ ζῆν*).
ΣΥΝΘ. -σκοπός: *αυτο-σκοπός*.

σκοπώ
< αρχ. *σκοπῶ (-έω)*, αρχική σημ. «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω», < *σκοπός* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «στρέφω την προσοχή – στοχεύω, αποσκοπώ» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Εὐθύν.* 17.2-3: *πάντες ἄνθρωποι, ὅταν περ ἀδικεῖν ἐπιχειρῶσιν, ἅμα καὶ τὴν ἀπολογίαν σκοποῦνται*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σκέπτομαι*.
ΣΥΝΘ. -σκόπος: *ραβδο-σκόπος, κερδο-σκόπος, ομφαλο-σκόπος, δημο-σκόπος, οιωνο-σκόπος, υδροσκόπος, ιερο-σκόπος, ημερο-σκόπος, αστεροσκόπος, καιρο-σκόπος, ωρο-σκόπος, μετεωροσκόπος* κ.ά.
-σκοπος: *ά-σκοπος, επί-σκοπος, κατά-σκοπος, πρόσκοπος*.
-σκοπώ: *ανα-σκοπώ, επι-σκοπώ, περι-σκοπώ, βολιδο-σκοπώ, κερδο-σκοπώ, βιντεο-σκοπώ, βυθοσκοπώ, ομφαλο-σκοπώ, δημο-σκοπώ, απο-σκοπώ, καιρο-σκοπώ, μαγνητο-σκοπώ* κ.ά.
-σκόπηση: *ανα-σκόπηση, επι-σκόπηση, περισκόπηση, βολιδο-σκόπηση, ενδο-σκόπηση, βιντεοσκόπηση, κυστεο-σκόπηση, στηθο-σκόπηση, ορθοσκόπηση, βυθο-σκόπηση, πυελο-σκόπηση, δημοσκόπηση, ακτινο-σκόπηση, κολπο-σκόπηση, λαπαροσκόπηση, μαγνητο-σκόπηση, βρογχο-σκόπηση* κ.ά.
-σκοπία: *τηλε-σκοπία, κερδο-σκοπία, στερεοσκοπία, ομφαλο-σκοπία, οιωνο-σκοπία, ιερο-σκοπία, αστερο-σκοπία, καιρο-σκοπία, ωρο-σκοπία, μετεωρο-σκοπία, φασματο-σκοπία, εαυτο-σκοπία, ωτοσκοπία, κρυο-σκοπία, γεω-σκοπία* κ.ά.
-σκόπιο: *τηλε-σκόπιο, περι-σκόπιο, στροβο-σκόπιο, καλειδο-σκόπιο, στηθο-σκόπιο, ενδο-σκόπιο, στερεο-σκόπιο, κυστεο-σκόπιο, ορθο-σκόπιο, βυθοσκόπιο, ηλιο-σκόπιο, ειδωλο-σκόπιο, σεισμο-σκόπιο, μικρο-σκόπιο, γυρο-σκόπιο, ωρο-σκόπιο, μετεωρο-*

σκόπιο, φασματο-σκόπιο, κρυο-σκόπιο, βρογχο-σκόπιο, ωο-σκόπιο κ.ά.
ά-σκοπος (αρχ., αρχική σημ. «απερίσκεπτος, ανόητος – άστοχος»).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύνθετα

Το θέμα τού αρχ. *σκοπῶ (-έω)* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» χρησιμοποιήθηκε ως β΄ συνθετικό σε πλήθος επιστημονικών όρων (εξ ολοκλήρου ή εν μέρει ελληνογενών), οι οποίοι δηλώνουν εργαλεία (π.χ. γαλλ. *micro-scope* «μικροσκόπιο», αγγλ. *tele-scope* «τηλεσκόπιο) ή τεχνικές παρατηρήσεως (π.χ. γαλλ. *radio-scopie* «ακτινοσκόπηση»).

σκορ

< αγγλ. *score* < παλ. αγγλ. *scora* (πληθ.), αρχική σημ. «χαρακιές, εγκοπές (σε ράβδο ή πίνακα που χρησιμοποιούσαν για μέτρημα)», που συνδ. με παλ. σκανδ. *skor* «εγκοπή, χαρακιά». Ήδη τον 17ο αι. η λ. χρησιμοποιείται με τη σημ. «σύνολο βαθμών σε αναμέτρηση ή αγώνα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκορ-άρω
σκοράρισ-μα < *σκοραρισ- (σκοράρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σκόρερ < αγγλ. *scorer* < *score* (βλ. ανωτέρω).

σκορβούτο «αβιταμίνωση C»

< ιταλ. *scorbuto* < μεσν. λατ. *scorbutu(m)*, αιτ. τού όρου *scorbūtus*, < μέσο ολλ. **scōrbut* (> ολλ. *scheurbuik*), πιθ. < παλ. σουηδ. *skörbjug* < παλ. σκανδ. *skyr-bjugr* «οίδημα *(bjugr)* οφειλόμενο σε ξινόγαλα *(skyr)*», επειδή πίστευαν ότι η ασθένεια οφειλόταν σε ξινόγαλα, το οποίο οι Νορμανδοί ναυτικοί κατανάλωναν σε μεγάλες ποσότητες κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους.

σκορδαλιά

λεξικό σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λ. *σκόρδ(ο)* και *αλιά(δα)* (βλ.λ.) αντί **σκορδ-αλιάδα* (με απλολογία λόγω τής προηγούμενης συλλαβής *-δα-*).

σκόρδο

< αρχ. *σκόροδον / σκόρδον* (με συγκοπή) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που μάλλον συνδ. με το συνώνυμο αλβ. *hudhër*, ενώ η περαιτέρω αναγωγή σε θ. **(σ)κορ-(ο)δ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)ker-* «κόβω, δρέπω» (βλ.λ. *κείρω*) δυσχεραίνεται από το δισύλλαβο θ. τού τύπου *σκόροδον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκορδάτος < ελνστ. *σκορδ-ᾶτον (τό)* (άλλη ονομασία για το αρχ. *σκόροδον / σκόρδον*)
σκορδ-ίλα < *σκόρδ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξιν-ίλα*.
ΣΥΝΘ. σκορδ(ο)-: *σκορδο-φαγία* (ελνστ.), *σκορδοφάγος* (ελνστ.), *σκορδ-έλαιο, σκορδο-καΐλα, σκορδο-κρέμμυδο, σκορδό-ξιδο, σκορδό-πιστος* «άπιστος εραστής», *σκορδο-σκελίδα, σκορδο-στούμπι* «φαγητό με ψητό κρέας και σκόρδο – σκορδόξιδο» (βλ.λ. *στούμπος*), *σκορδό-ψωμο* κ.ά.

σκόρερ → **σκορ**

σκόρος

μεσν. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + **κόρ(ος)* < αρχ. *κόρις, -ιος (ὁ)* «κοριός» (βλ.λ. *κοριός*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σκόρος ή σκώρος;

Μερικές φορές συναντούμε σε παλαιότερα κείμενα την εσφαλμένη γραφή *σκώρος* (με -ω-), η οποία οφείλεται σε λανθασμένο συσχετισμό με το αρχ. *σκῶρ* / (δωρ.) *σκώρ, σκατός* «περίττωμα» (βλ.λ. *σκατό*), με το οποίο εντούτοις δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση. Εφόσον προέρχεται από το αρχ. *κόρις (ὁ)* «κοριός», η λ. ***σκόρος*** ορθογραφείται κανονικά με -ό-.

σκορπίζω

αρχ. < *σκορπ(ίος)* (βλ.λ. *σκορπιός*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Αφετηρία τού ρ. *σκορπίζω* υπήρξε η σημ. «μηχανή εκτοξεύσεως βελών ή λίθων, βαλλίστρα» τού αρχ. ουσ. *σκορπίος*. Ήδη μεσν. είναι ο μεταπλασμένος τύπος *σκορπῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκόρπισμα < μεσν. *σκόρπισ-μα*
σκορπισμός < ελνστ. *σκορπισ-μός*
σκορπιστός < ελνστ. *σκορπισ-τός* (ρηματ. επίθ.).
ΣΥΝΘ. -σκορπίζω: *δια-σκορπίζω, κατα-σκορπίζω, ανεμο-σκορπίζω*
-σκόρπιση: *δια-σκόρπιση*
-σκορπισμός: *δια-σκορπισμός*.

σκορπιός

< αρχ. *σκορπίος* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση), που ίσως συνδέεται με την Ι.Ε. ρίζα **sker-d-* «ξύνω, γδέρνω». Ωστόσο, έχει επισημανθεί ότι αρθρόποδα όπως ο σκορπιός συναντώνται κυρ. σε θερμές χώρες, πράγμα που επιτρέπει την υπόθεση ότι πρόκειται για δάνειο από γλώσσα τής Μεσογείου. Ενδιαφέρουσα είναι η υπόθεση ότι η λ. προέρχεται από σημιτ. *ʿaqrab*, η οποία όμως προσκρούει στην ύπαρξη *σ-* στην αρχή τής λ. Το δηλητηριώδες κεντρί τού σκορπιού οδήγησε στη μτφ. σημ. «μηχανή εκτοξεύσεως βελών ή λίθων, βαλλίστρα» (βλ.λ. *σκορπίζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκορπ-ίνα.

σκόρπιος

< ρ. *σκορπίζω* (βλ.λ.), υποχωρητ. κατά το σχήμα των ρημάτων με αόριστο σε /-isa/, π.χ. *τρυπώ – τρύπη-*

σα – τρύπιος, ψοφώ – ψόφησα – ψόφιος, ξυπνώ – ξύπνησα – ξύπνιος.
ΣΥΝΘ. **σκορπο-**: *σκορπο-χώρι, σκορπο-χέρης.*

σκορπώ → σκορπίζω

σκότα «σχοινί που τεντώνει το πανί ιστιοφόρου» < ιταλ. *scotta* < ισπ. *escota* < παλ. γαλλ. *escote* < παλ. σκανδ. *skaut* «η χαμηλότερη γωνία *(πους)* τού ιστίου, όπου στερεώνεται ο κάβος».

σκοτάδι

< μεσν. **σκοτάδι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *σκότος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκοταδ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *obscurantisme*
σκοταδ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *obscurantiste*
σκοταδιστ-ικός < *σκοταδιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

σκοτεινός

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *σκότ(ος)* (βλ.λ.) + *-εινός*, κατ' αναλογίαν προς το αρχ. επίθ. *φαεινός* (< **φαϜ-εσνο-ς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκοτεινότητα < αρχ. *σκοτειν-ότης, -ότητος*
σκοτειν-ιάζω < *σκοτειν(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. *βραχν-ιάζω*
σκοτείνιασ-μα < *σκοτεινιασ- (σκοτεινιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σκοτειν-ιά.

σκοτίζω → σκότος

σκοτοδίνη «ζάλη»
μεσν. < αρχ. *σκοτοδινία* «ζάλη, σκοτασμός» < *σκότο(ς)* + *δίνη* + κατάλ. *-ια.*

σκότος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Ο 578: *δούπησεν δὲ πεσών, τὸν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψεν*] (αρχικώς *ὁ σκότος*, κατόπιν *τὸ σκότος* κατ' αναλογίαν προς *τὸ φῶς*) < I.E. **skot-* «σκιά – σκοτάδι» || αρχ. γερμ. **skabwa-* (> γερμ. *Schatten*, αγγλ. *shadow*), παλ. ιρλ. *scāth*, ουαλ. *cysgod.* Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι οι αρχ. λ. *σκοτ-ία, σκοτ-εινός*, κυρίως δε το ρ. *σκοτῶ (-όω)* (βλ.λ. *σκοτώνω*) και το μεσν. **σκοτάδιον* > *σκοτάδι.* Η λ. *σκότος* αντικατέστησε βαθμηδόν παλαιότερους όρους με αυτή τη σημασία, όπως τα ουσ. *κνέφας, δνόφος, ζόφος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκοτίζω < ελνστ. *σκοτ-ίζω* «σκοτεινιάζω»
σκότι-ση < *σκοτί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
σκοτισμός < ελνστ. *σκοτισ-μός*
σκοτία < ελνστ. *σκοτ-ία* «σκοτάδι, αχλύς» → Η χρήση τής λ. ως αρχιτεκτονικού όρου («κοίλη γλυφή που σχηματίζει βαθιά σκιά») είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ησυχ. Λεξ. 1124.1: *σκοτία· μέρος τι παρὰ τοῖς ἀρχιτέκτοσι προσαγορευόμενον τριγλύφου*).

σκοτούρα

μεσν. < αρχ. *σκότ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *φαγ-ούρα.*

σκοτώνω

μεσν. < αρχ. *σκοτῶ (-όω)* «συσκοτίζω, τυφλώνω» < *σκότος* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. «ρίχνω στο σκοτάδι τού θανάτου», δηλ. «θανατώνω», είναι μεσαιωνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκότω-μα (διαφ. το ελνστ. *σκότωμα* «ζάλη, σκοτοδίνη»)
σκοτωμός < μεσν. *σκοτω-μός*
σκοτώσ-τρα < θ. *σκοτωσ-* (πβ. αόρ. *σκότωσ-α*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ξαπλώσ-τρα, σιδερώσ-τρα.*

σκούδο «παλαιό γαλλικό και ιταλικό νόμισμα» < ιταλ. *scudo*, αρχική σημ. «ασπίδα», < λατ. *scūtum* «θυρεός, επιμήκης ασπίδα των Ρωμαίων πεζικαρίων». Η σημ. «νόμισμα» (14ος αι.) οφείλεται στο γεγονός ότι πάνω στο νόμισμα χαρασσόταν μερικές φορές η ασπίδα, την οποία το κρατίδιο είχε υιοθετήσει ως έμβλημα (συχνά οικόσημο τού πρίγκιπα). Βλ. κ. *σκουτάρι.*

σκούζω

< ελνστ. *σκύζω* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /k/) < αρχ. *σκύζομαι* «οργίζομαι, αγανακτώ» < **σκύδ-jo-μαι* < θ. **skud-*, πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **skeud-* «γκρινιάζω – θυμώνω, οργίζομαι» || λιθ. *(pra)-skùsti* «υποφέρω», λετ. *skaudùs* «θλιμμένος, λυπημένος» || αρχ. *σκυθρ-ωπός* (βλ.λ.). Αν θεωρηθεί αρχική η σημ. «γρυλίζω, γκρινιάζω», δεν αποκλείεται η ρίζα να έχει ηχομιμητική αρχή. Ήδη από την Αρχαιότητα το ρήμα απαντά με τη σημ. «κραυγάζω» (για ανθρώπους και ζώα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκούξ-ιμο.

σκουλαρίκι

αντιδάν., < μεσν. *σκο(υ)λαρίκιον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < *σχολαρίκιον* (με ανομοίωση /sx/ > /sk/) < ελνστ. *σχολάριος* «μέλος τάγματος αυτοκρατορικών φρουρών» (κυρ. πληθ. *σχολάριοι*, οι οποίοι φορούσαν εντυπωσιακά ενώτια) < υστλατ. *scholāris* «σχετικός με σχολή» (πληθ. *scholāres* «μέλη τής αυτοκρατορικής φρουράς») < λατ. *schola* (μτγν. σημ. «τάγμα / λόχος φρουράς») < αρχ. *σχολή* (βλ.λ.).

σκουλήκι

< μεσν. *σκουλήκι(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < αρχ. *σκωλήκιον* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], υποκορ. τού *σκώληξ, -ηκος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **σκῶλ-ος* «καμπύλη, κυρτότητα» (με επίθημα *-āκ- / -ηκ-*, το οποίο χαρακτηρίζει κυρίως μικρά ζώα και έντομα, πβ. αρχ. *μύρμ-ηξ*), που απαντά αργότερα στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου

σκώλοισι· δρεπάνοις, διὰ τὴν σκολιότητα (λόγω τής κυρτής λεπίδας τού δρεπανιού). Συνεπώς, το θ. **σκωλ-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)kel-* «κάμπτω – κυρτός, στρεβλός», από όπου προήλθαν επίσης οι αρχ. λ. *σκέλ-ος* (☛ ΣΧΟΛΙΟ) και *σκολ-ιός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκουληκιάζω < μεσν. *σκωληκ-ιάζω* < αρχ. *σκωλήκ-ιον*

σκουλήκιασ-μα < *σκουληκιασ-* (*σκουληκιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. σκουληκ(ο)-: *σκουληκ-αντέρα, σκουληκο-μυρμηγκότρυπα, σκουληκο-φάγωμα, σκουληκο-φαγωμένος*

-σκώληκας: *μεταξο-σκώληκας, γεω-σκώληκας*.

σκουλλί «τυλιγμένο νήμα – τούφα μαλλιών»

μεσν. < **σκουλλ-ίον* (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/), υποκορ. τού ελνστ. *σκόλλυς, -υος (ὁ)* «τούφα μαλλιών», που παρουσιάζει (με διπλασιασμένο *-λ-*) το θ. τού ρ. *σκολύπτω* «κόβω, αποκόπτω» («γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σκολύπτειν· ἐκτίλλειν, κολούειν* και στον αόρ. *σκολύψαι· κολοῦσαι, κολοβῶσαι*), το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σκάλλω* (βλ.λ. *σκαλίζω*).

σκουμπρί «είδος ψαριού»

μεσν. (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/) < **σκομβρ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *σκόμβρος*, αγν. ετύμου, πιθ. προελλην. δάνειο.

σκούνα «είδος ιστιοφόρου»

< ιταλ. *scuna* < αγγλ. *schooner* (> ολλ. *schoener*, γερμ. *Schoner*), αγν. ετύμου.

σκουντουφλώ

πιθ. (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/) < μεσν. *σκόντουφλον / σκόντουφλος*, που σχηματίστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *σκότος* και *τυφλός* με παρετυμολ. επίδρ. τού μεσν. *σκοντάπτω* (> *σκοντάφτω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκουντούφλα < *σκοντούφλα* < μεσν. *σκόντουφλον* (βλ. ανωτέρω)

σκουντούφλη-μα

σκουντούφλης < *σκουντουφλώ* (υποχωρητ.).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

σκουντουφλώ

Πολλές εναλλακτικές ετυμολογικές προτάσεις έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς, οι οποίες όμως δεν είναι πειστικές και δεν στηρίζονται σε βέβαιες μαρτυρίες. Οι κυριότερες είναι οι ακόλουθες: 1) (υπόθεση Ν. Ανδριώτη) *σκουντουφλώ* < *σ-* προθεματ. + **κοντυλο-τυφλώ*, με αντιμετάθεση από το μεσν. *τυφλοκοντυλῶ* «κουτουλώ σαν τυφλός»· 2) (υπόθεση Μ. Φιλήντα) *σκουντουφλώ* (υποχωρητ.) < *σκουντουφλιά* < *σ-* προθεματ. + **κουττουφλιά* < **κοττο-τυφλιά* «τύφλα των ορνίθων»· 3) (υπόθεση Χ. Συμεωνίδη) *σκουντουφλώ* (ποντ. *σκουττουλίζω / σκουντουφλώ* «ευωδιάζω, μυροβολώ – λιγώνω με την ευωδιά, προκαλώ λιποθυμία ή σκοτοδίνη») < **σκιντιλο-βολώ* (με λεξ. επίθημα *-βολώ*, πβ. *μοσχο-βολώ*), τού οποίου το α΄ συνθ. ανάγεται στο λατ. *scintilla* «σπινθήρας». Εντούτοις, η άποψη τού Γ. Χατζιδάκι, που καταχωρίζεται στο λήμμα, συγκεντρώνει τις περισσότερες πιθανότητες.

σκουντώ

< μεσν. *σκουντῶ* < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + *κουντῶ* (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/) < **κοντῶ* «ακοντίζω, τρυπώ ή χτυπώ με κοντάρι» (όπως προκύπτει από τα ελνστ. παράγωγα *κόντω-σις* «ψάρεμα με κοντάρι», *κοντω-τός* «(πλοίο) που κινείται με κοντάρια») < αρχ. *κοντός* «κοντάρι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκούντη-μα

σκουντ-ιά.

σκουός «είδος αντισφαίρισης»

< αγγλ. *squash*, αρχικώς ρ. με σημ. «συμπιέζω, συνθλίβω», < παλ. γαλλ. *esquasser* < υστλατ. **exquassāre* < λατ. *ex-* + *quasso* «σείω, πάλλω, ταρακουνώ».

σκούπα

μεσν. < λατ. *scopa* (ίδια σημ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκουπ-ίζω

σκούπισ-μα < *σκουπισ-* (*σκουπίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. σκουπό-ξυλο, σκουπό-χορτο.

σκουπίδι

< ρ. *σκουπ(ίζω)* (< *σκούπα*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *στρωσ-ίδι, ροκαν-ίδι, σκορπ-ίδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκουπιδ-ιάρης < *σκουπίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ταβερν-ιάρης*

σκουπιδιάρ-ικο < *σκουπιδιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικο*.

ΣΥΝΘ. σκουπιδο-: *σκουπιδο-λόι, σκουπιδο-(ν)τενεκές, σκουπιδό-τοπος, σκουπιδο-φάγος*.

σκουπίζω → σκούπα

σκουριά

μεσν. (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού /k/) < αρχ. *σκωρία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ουσ. *σκῶρ* / (δωρ.) *σκώρ, σκατός* «περίττωμα» (βλ.λ. *σκατό*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σκουριάζω < ελνστ. *σκωρ-ιάζω* < αρχ. *σκωρ-ία*

σκούριασ-μα < *σκουριασ-* (*σκουριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σκωρίαση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *scoria*.

σκούρος
< μεσν. *σκοῦρος* < ιταλ. *scuro* < *oscuro* «σκοτεινός» (με επανανάλυση τού μορφολογικού ορίου στην έναρθρη εκφορά: *l'oscuro* > *lo scuro*) < λατ. *obscūrus* «σκοτεινός – σκιερός» (μέσω τής αιτ. *obscurum*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκουρ-αίνω < *σκούρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.
ΣΥΝΘ. σκουρο-: *σκουρο-φέρνω, σκουρό-χρωμος*.

σκουτάρι «ασπίδα»
< μεσν. *σκουτάρι(ν)* < ελνστ. *σκουτάριον*, υποκορ. τού ουσ. *σκοῦτον / σκοῦτα* < λατ. *scūtum* «θυρεός, επιμήκης ασπίδα των Ρωμαίων πεζικαρίων». Βλ. κ. *σκούδο*.

σκουτέλλι «μικρή γαβάθα»
< μεσν. *σκουτέλλι(ν)* < όψιμο ελνστ. *σκουτέλλιον*, υποκορ. τού λατ. *scutella* «πιατάκι, πινάκιο», υποκορ. τού ουσ. *scutra* «πιάτο, δίσκος».

σκούτερ «είδος μοτοποδηλάτου»
< αγγλ. *scooter* (αγγλοαμερ. *motor scooter* «μοτοποδήλατο») < ρ. *scoot* «εφορμώ, ξεκινώ απότομα να τρέχω», που ίσως είναι σκανδ. αρχής (πβ. παλ. σκανδ. *skotja* «εξακοντίζω, εκτοξεύω» ή *skota* «σπρώχνω»).

σκουτί «χοντρό μάλλινο ύφασμα – (γενικότ.) ρούχο»
< μεσν. **σκουτίον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/), υποκορ. τού αρχ. *σκῦτος* «κατεργασμένο δέρμα» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρούχο*.

σκούφια
< μεσν. *σκουφία* (με αναβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < ιταλ. *scuffia* < *s-* προθεματ. + *cuffia* «καπέλο, κάλυμμα τής κεφαλής» < υστλατ. *cufia(m)*, ίσως < παλ. άνω γερμ. *kuffe* «κεφάλι», χωρίς να αποκλείεται και η επίδρ. τού αρχ. *σκύφος* «είδος κυπέλλου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκουφ-ί, υποκορ. τού *σκούφια*
σκούφ-ος, μεγεθ. τού *σκουφί*.

σκραμπλ
< αγγλ. *scrabble*, εμπορικό σήμα που κατοχυρώθηκε στις Η.Π.Α. το 1948 από τον εφευρέτη του, τον Αμερικανό αρχιτέκτονα Alfred M. Butts, και τον συνεργάτη του James Brunot, επιχειρηματία.

σκράπας
μεταφορά τού αγγλ. *scrap* «υπόλειμμα, άχρηστο κατάλοιπο» < μέσο αγγλ. *scrappe* < παλ. αγγλ. *scrappen* «αποξέω, αφαιρώ το εξωτερικό στρώμα – χαράσσω» < αρχ. γερμ. **skrap-ō-* (> γερμ. *schrappen*, σουηδ. *skrapa*, ολλ. *schrapen*).

σκριν «κίνηση στο μπάσκετ»
< αγγλ. *screen* «εμπόδιο – χώρισμα» (αργότερα «οθόνη προβολής») < παλ. γαλλ. *escran* (> γαλλ. *écran*), για το οποίο βλ.λ. *εκράν*.

σκρίνιο «είδος επίπλου»
< ελνστ. *σκρίνιον* < λατ. *scrinium* «κιβώτιο, χαρτοφυλάκιο», τεχν. όρος.

σκριπτ «σενάριο ταινίας»
< αγγλ. *script*, αρχική σημ. «γραπτό κείμενο (εξεταζομένου)» < παλ. γαλλ. *escri(p)t* «γραπτό, γραμμένο» (> γαλλ. *écrit*) < λατ. *scriptum*, ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *scriptus* τού ρ. *scribo* «γράφω».

σκρόφα
όψιμο ελνστ. (στον λεξικογράφο Ησύχιο) < λατ. *scrofa* «γουρούνα», τεχν. όρ. τής αγροτικής γλώσσας.

σκύβαλο «σκουπίδι, άχρηστο πράγμα»
< ελνστ. *σκύβαλον* «περίττωμα, απόρριμμα – ακαθαρσία», αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η υπόθ. ότι συνδ. με το ρ. *βάλλω* ούτε ότι πρόκειται για ανατολ. δάνειο. Ας σημειωθεί ότι ήδη ελνστ. είναι επίσης η σημ. «κατάλοιπο από κοσκίνισμα σιτηρών».

σκύβω
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *σκύπτω / σκύφτω* (με βάση τον αόρ. *ἔ-σκυψ-α*, κατά το σχήμα *σκάπτω – ἔσκαψα – σκάβω, κόπτω – ἔκοψα – κόβω*, οπότε *σκύπτω – ἔσκυψα – σκύβω*) < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + αρχ. *κύπτω* < **κύπ-jω*, τού οποίου το θ. εμφανίζεται επίσης στο επίθ. *κυφός* (βλ.λ.). Βλ.λ. *κύπτω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκύψ-ιμο
σκυφ-τός (ρηματ. επίθ.) < *σκυπ-* (αόρ. *ἐ-σκυψ-α* < **ἐ-σκυπ-σα*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

σκυθρωπός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < επίθ. (που μαρτυρείται ως ελνστ.) *σκυθρ(ός)* «κακοδιάθετος, κατηφής» (με λεξ. επίθημα *-ωπός*, βλ.λ.) < **σκυσ-θρός / *σκυδ-θρός* < θ. **σκυδ-* τού αρχ. *σκύζομαι* «οργίζομαι, αγανακτώ» (βλ.λ. *σκούζω*) + παραγ. τέρμα *-θρός*, πβ. κ. *νω-θρός, σα-θρός*. Δεν αποκλείεται το επίθ. *σκυ-θρός* να ανάγεται απευθείας σε θ. *σκυ-*, που προήλθε από επανανάλυση τού ελνστ. *σκύζω* (< αρχ. *σκύζομαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκυθρωπ-ιάζω < *σκυθρωπ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
σκυθρωπάζω < αρχ. *σκυθρωπ-άζω* «έχω όψη κατηφή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.2.21: *Ὦ Κῦρε, μὴ θαύμαζε εἴ τινες ἐσκυθρώπασαν ἀκούσαντες τῶν ἀγγελλομένων*] < *σκυθρωπ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
σκυθρώπιασ-μα < *σκυθρωπιασ-* (*σκυθρωπιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
σκυθρωπότητα < αρχ. *σκυθρωπ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Κῳακ. προγν.*

210.1-2: *προσώπου εὔχροια καὶ σκυθρωπότης ἐν ὀξεῖ, κακόν*].

σκύλα → σκύλος

σκυλεύω «λαφυραγωγώ, λεηλατώ νεκρό»
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *σκῦλον*, κυρ. στον πληθ. *σκῦλα* «λάφυρα», που συνήθως συνδ. με το αρχ. *σκύτος* «κατεργασμένο δέρμα» και *ἐπι-σκύνιον* «δέρμα τού μετώπου», αλλά η περαιτέρω σύνδεση με το σανσκρ. *skunāti* (ίσως «καλύπτω, σκεπάζω») καθιστά δυσχερή την ετυμολόγηση. Ίσως συνδ. με το αρχ. *συλῶ (-άω)* «λεηλατώ ιερό τόπο». Δεν ευσταθεί η εικαζόμενη σύνδεση με το αρχ. *σκύλαξ* «σκυλάκι, κουτάβι» ούτε η πρόταση ότι αποτελεί συμφυρμό των ουσ. *σκύτος* «κατεργασμένο δέρμα» και *σῦλον* «κατάσχεση πλοίου ή τού φορτίου του». Πρόσφατα διατυπώθηκε η εκδοχή ότι πρόκειται για σημιτ. δάνειο από φοιν. **š(i)kūl* (πβ. εβρ. *šākōl* «στερημένος – ορφανός», αραβ. *ṯkl* «στερώ από μητέρα τα παιδιά της»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκύλευση < ελνστ. *σκύλευ-σις* «λαφυραγωγία».

σκυλί → σκύλος

Σκύλλα «μυθικό τέρας στην Οδύσσεια»
αρχ. < **σκύλ-ja*, που προέρχεται από το θ. τού αρχ. *σκύλαξ, -ακος* «σκυλάκι, κουτάβι» (βλ.λ. *σκύλος*).

σκύλος
< ελνστ. *σκύλ(λ)ος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σκύλαξ, -ακος* «σκυλάκι, κουτάβι» (με εκφραστ. επίθημα *-ακ-, -αξ*, πβ. κ. *δέλφ-αξ* «γουρουνάκι»), που ίσως συνδ. με λιθ. *skalìkas* «κυνηγόσκυλο», *kalė̃* «σκύλα» και περαιτέρω με το θ. τού ρ. *σκύζομαι* (βλ.λ. *σκούζω*). Κατ' άλλη άποψη, στην ίδια λεξιλογική οικογένεια πρέπει επίσης να ενταχθεί το αρμ. *çul* «μικρός ταύρος», αν και υπάρχει απόσταση μεταξύ των σημασιών. Παρά τις μορφολογικές δυσκολίες, θεωρείται ότι το αρχ. *σκύμνος* «νεογέννητο λιοντάρι» (αλλά και «λύκος, λύγκας») (βλ.λ.) προέρχεται από το θ. τού αρχ. *σκύλαξ*. Ας σημειωθεί ότι το ελνστ. *σκύλ(λ)ος* αντικατέστησε σταδιακά το αρχ. *κύων, -νός* (βλ.λ.) στη δήλωση τού συγκεκριμένου ζώου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκύλ-α
σκυλί < μεσν. *σκυλ-ί*, υποκορ. τού ελνστ. *σκύλ(λ)ος*
σκυλ-άδικο < *σκύλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *τυροπιτ-άδικο*
σκυλ-ήσιος < *σκύλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αετ-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. σκυλο-: *σκυλό-ψαρο* (μεσν.), *σκυλο-δρομία* (λόγ. [1889]), *σκυλο-βαριέμαι, σκυλο-βρίζω, σκυλο-δόντης, σκυλο-ζωή, σκυλο-καβγάς, σκυλο-λόι, σκυλο-μαχία, σκυλο-μούρης, σκυλό-μουτρο, σκυλο-πνίχτης, σκυλο-τράγουδο, σκυλό-φατσα* κ.ά.
-σκυλο(ς): *καραβό-σκυλο(ς), παλιό-σκυλο, λυκό-σκυλο, τεμπελό-σκυλο, βρομό-σκυλο, τσο(μ)πανό-σκυλο, κοπρό-σκυλο, μαντρό-σκυλο* κ.ά.

σκύμνος
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «νεογέννητο λιοντάρι» (αλλά και «λύκος, λύγκας»), πιθ. < θ. *σκυ-* (που αποσπάστηκε εσφαλμένα από το ουσ. *σκύλαξ, -ακος* «σκυλάκι, κουτάβι») + παραγ. τέρμα *-μνος*, πβ. κ. *στά-μνος, πρυ-μνός*. Λιγότερο πιθ. η εκδοχή ότι πρόκειται για συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. *σκύλαξ* και **κύ-μνος* (εικάζεται ότι σχηματίστηκε από το ρ. *κυῶ (-έω)* «είμαι έγκυος, κυοφορώ»).

σκύρο «κομμάτι πέτρας, χαλίκι»
μεταπλ. τύπος τού ελνστ. (4ος αι. π.Χ.) *σκῦρος (ὁ)*, τεχν. όρ., που ίσως συνδ. με λιθ. *kiáuras* «διάτρητος, τρύπιος», παλ. άνω γερμ. *scora* «φτυάρι», παλ. σκανδ. *skora* «τρίβω». Από το ουσ. *σκῦρος* θεωρείται ότι προήλθε το όν. της νήσου *Σκύρου* λόγω τού χαλικιού που υπάρχει εκεί.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκυρωτός < αρχ. *σκυρ-ωτός*.
ΣΥΝΘ. σκυρό-στρωση (λόγ. [1888]).

σκυρόδεμα «τεχνητό δομικό υλικό»
λόγ. < *σκύρο(ν)* (βλ.λ.) + *-δε(μα)* < θ. τού αρχ. *δέω* «δένω» (βλ. κ. *δέμα*), απόδ. τού γαλλ. *béton* (βλ.λ. *μπετόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκυρο-δετώ < *σκύρο* (βλ.λ.) + *-δετ(ώ)* < λεξ. επίθημα *-δέ(της)*, που ανάγεται σε θ. τού αρχ. *δέω* «δένω»
σκυροδέτη-ση < *σκυροδετη-* (*σκυροδετώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

σκυτάλη
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο], τεχν. όρ. με επίθημα *-αλο-* (< **-ala-*), πβ. αρχ. *ῥόπ-αλον, πάσσ-αλος*. Ίσως προέρχεται από ουσ. **σκύτ(ος)* «κομμάτι ξύλου», οπότε συνδ. με λιθ. *skùtas* «κομμάτι, κουρέλι», ρ. *skutù* «ξεφλουδίζω, γδέρνω». Δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με το αρχ. *σκῦτος* «κατεργασμένο δέρμα» (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Από τις ποικίλες σημ. τού ουσ. *σκυτάλη* χαρακτηριστικότερες είναι: α) η «κυλινδρική ράβδος», που χρησιμοποιούσαν στη Σπάρτη για να τυλίγουν μυστικά μηνύματα, και β) το «ξύλο φορείου», με το οποίο μετακινούσαν ή στο οποίο κυλούσαν μεγάλα φορτία.
ΣΥΝΘ. σκυταλο-δρομία.

σκύτος «κατεργασμένο δέρμα ζώου»
< αρχ. *σκῦτος* [ήδη ομηρικό], τεχν. όρ., < θ. **skut-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **(s)keu-t-* «καλύπτω, περικλείω» || λατ. *cutis* «δέρμα» (επειδή καλύπτει το σώμα, > ιταλ. *cute*), αρχ. γερμ. **hūdi-* (> γερμ. *Haut*, αγγλ. *hide*, ολλ. *huid*), λιθ. *kiáutas* «περιτύλιγμα, λο-

βός, φάκελος» || αρχ. *κύτ-ος* (βλ.λ.), ρ. *κεύθ-ω* «καλύπτω, κρύβω», ίσως κ. *σκυτ-άλη*.
ΣΥΝΘ. σκυτο-τόμος (αρχ.) «τεχνίτης που κατεργάζεται δέρματα».

σκύφος «κύπελλο με φαρδύ στόμιο»
αρχ. (αρσ.) [ήδη ομηρικό], για το οποίο δεν υπάρχει ικανοποιητική ετυμολόγηση, όπως συμβαίνει συχνά με ονόματα δοχείων. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι η ομοιότητα με τις λ. *σκάφος, σκάφη* δεν μπορεί να είναι τυχαία (αν και οι σημασίες δεν ταυτίζονται), καθώς και ότι ο φωνηεντισμός σε *-υ-* οφείλεται σε επίδρ. των συνωνύμων *κύτος, κύπελλον, κύμβη*. Βλ. κ. *σκούφος*.

σκυφτός → σκύβω

σκύψιμο → σκύβω

σκώληκας → σκουλήκι

σκωληκοειδίτιδα
< λόγ. [1898] *σκωληκοειδῖτις, -ιδος* < αρχ. *σκωληκοειδ(ής)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (< *σκώληξ, -ηκος* + λεξ. επίθημα *-ειδής*) + παραγ. τέρμα *-ῖτις*, απόδ. τού γαλλ. *appendicite*.

σκώπτω «περιπαίζω, χλευάζω»
αρχ. [ήδη σε Ομηρ. Ύμνο], αγν. ετύμου. Οι μεταγενέστεροι σχολιαστές φαίνεται ότι συνέδεαν το ρ. *σκώπτω* με το ουσ. *σκώψ, -ωπός (ὁ)* «κουκουβάγια» (πβ. Αθην. *Δειπνοσοφ.* 2,2.14: *χαίρουσι δ' οἱ* ***σκῶπες*** *καὶ ὁμοιότητι καὶ ἀπ' αὐτῶν ἡμεῖς* ***σκώπτειν*** *καλοῦμεν τὸ συνεικάζειν καὶ καταστοχάζεσθαι τοὺς* ***σκωπτομένους*** *διὰ τὸ τὴν ἐκείνων ἐπιτηδεύειν προαίρεσιν*). Η υπόθ. ότι οι λ. συνδέονται περαιτέρω με το ρ. *σκέπτομαι*, εξαιτίας τού διαπεραστικού βλέμματος τής κουκουβάγιας (που συμβόλιζε επίσης τη σοφία), παραμένει αμφισβητούμενη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σκωπτικός < ελνστ. *σκωπτ-ικός*
σκώμμα < αρχ. *σκῶμ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Λυσ. *απόσπ.* 359.8-10: *ὀργῆς δὲ γενομένης εἰς σκώμματά τε αὐτοῖς καὶ ἀντιλογίαν καὶ ἔχθραν καὶ λοιδορίαν κατέστησαν*].

σκωρία → σκουριά

σκωρίαση → σκουριά

σκωτσέζικος
< *Σκωτσέζ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ικος*) < ιταλ. *scozzese* (πβ. κ. *Εγγλέζος*) < *Scozia* «Σκωτία» < υστλατ. *Scōtia(m)* < λατ. *Scōti* «Σκώτοι, Σκωτσέζοι», λαός κελτ. καταγωγής.

σλαβικός
λόγ. [1845], < *Σλάβ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), κυρ. πληθ. *Σλάβοι* < σλαβ. *Slav*. Η ονομασία των Σλάβων κατά τον Μεσαίωνα παραδίδεται ως *Σθλάβος / Στλάβος* (κυρ. πληθ. *Σθλάβοι, Σκλαβηνοί*), για το οποίο βλ.λ. *σκλάβος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σλαβ-ισμός, λόγ. [1879], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *slavisme*.
ΣΥΝΘ. σλαβο-: *σλαβο-κρατία* (λόγ. [1877]), *σλαβολόγος* (λόγ. [1885]), *σλαβό-φιλος* (λόγ. [1878]), *σλαβο-λογία, σλαβό-φωνος* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σλαβικός ή σλαυικός;
Αν και παλαιότερα οι γραφές *Σλαύοι, σλαυικός* συνυπήρχαν με τις γραφές *Σλάβοι, σλαβικός* (λόγω τής τάσης να μεταγράφονται με αυτόν τον τρόπο τα κυριωνύμια, π.χ. *Σκανδιναυοί, Νοτιοσλαυία*), η ετυμολογική ανάλυση δεν δικαιολογεί δίφθογγο *-αυ-* σε αυτό το ξένο κυριωνύμιο. Το σλαβ. *-v-* αποδίδεται κανονικά και απλούστερα ως *-β-*: ***σλαβικός***.

σλάιντ «φωτογραφική διαφάνεια»
< αγγλ. *slide* (πληθ. *slides*) < ρ. *slide* «γλιστρώ», λόγω τής λείας επιφάνειας των διαφανειών και τής ομαλής διαδοχικής τους εναλλαγής στον προβολέα.

σλάλομ «κάθοδος με ελιγμούς σε χιονισμένη πίστα»
< αγγλ. *slalom* < νορβ. *slalåm*, αρχικώς «επικλινής πίστα».

σλανγκ «συνθηματική γλώσσα, αργκό»
< αγγλ. *slang*, ίσως σκανδ. αρχής, αν ληφθεί υπ' όψιν το νορβ. *sleng* που δήλωνε ιδιόμορφο ύφος ομιλίας και γραφής. Η λ. πρωτοεμφανίζεται στην Αγγλική (18ος αι.) δηλώνοντας την «παράνομη ενέργεια» ή την «αντικανονική δραστηριότητα», γρήγορα όμως συνδέθηκε με το λεξιλόγιο των περιθωριακών ομάδων.

σλιπ
< γαλλ. *slip*, αρχικώς «εφαρμοστό κοντό παντελόνι αθλητών ή μαγιό», κατόπιν «εσώρουχο», < αγγλ. *slip* (δήλωνε «ρούχο με λεία επιφάνεια, που γλιστρά εύκολα», ίσως στη φρ. *bathing slip* «μαγιό») < ρ. *slip* «γλιστρώ».

σλόγκαν
< αγγλ. *slogan* < κελτ. (Σκωτίας) *sluagh-ghairm* «πολεμική κραυγή» < *sluagh* «στρατός» + *ghairm* «κραυγή».

σμάλτο
< ιταλ. *smalto* < φραγκ. *smalt* < αρχ. γερμ. **smelt-a-* «λειώνω μέταλλα» (> γερμ. *schmelzen*, αγγλ. *smelt*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμαλτ-ώνω
σμάλτω-μα < *σμαλτώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σμάλτω-ση < *σμαλτώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

σμαράγδι
< ελνστ. *σμαράγδιον*, υποκορ. τού αρχ. *σμάραγδος (ή)*, ανατολ. δάνειο, πιθ. < σανσκρ. *marak(a)tam* (όπως επιμαρτυρείται από το ελνστ. *μάραγδος*), που εικάζεται ότι έχει απώτερη σημιτ. αρχή σε ρίζα *brq* «λάμπω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμαραγδ-ένιος < *σμαράγδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
σμαραγδ-ής.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
σμαράγδι
Η λέξη ***σμαράγδι*** προέρχεται από το ελληνιστικό *σμαράγδιον*, υποκοριστικό τού αρχ. *σμάραγδος*. Απαντά ήδη στον Ηρόδοτο σε περιγραφή δαχτυλιδιού: *ἦν οἱ σφρηγὶς τὴν ἐφόρεε χρυσόδετος, σμαράγδου μὲν λίθου ἐοῦσα, ἔργον δὲ ἦν Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέος Σαμίου*. Ο Μιχαήλ Ψελλός περιγράφει τον πολύτιμο αυτόν λίθο ως εξής: *Ἡ σμάραγδος πρασοειδής ἐστι καὶ ἠρέμα χρυσίζουσα καί τι καὶ τοῦ γλαυκοῦ παρεμφαίνουσα χρώματος. Γεννᾷ δὲ ταύτην καὶ Αἰθιοπία καὶ Αἴγυπτος καὶ Περσὶς καί τινα ὄρη τῆς Ἀττικῆς*. Σε παπυρικό κείμενο αναφέρεται και ως *χλωρὸς λίθος*. Φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε όχι μόνο για στολισμό, αλλά και σε φαρμακευτικά παρασκευάσματα ή και ως μαγικό υλικό (πβ. σχετικό κείμενο τού Δαμιγέροντα, ο οποίος του αποδίδει ευεργετικές ιδιότητες για όποιον τον φοράει: *Λίθος σμάραγδος, ὁ κάλλιστος καὶ πολύτιμος, δύναμιν ἔχει πρὸς πᾶσαν χάριν καὶ ἐπιτυχίαν ἐν πάσῃ πράξει· τοὺς γὰρ ἁγνῶς φοροῦντας αὔξει βίῳ καὶ λόγῳ καὶ πράξει καὶ πράγματι*).
Στο παρελθόν διάφορες απόψεις εκφράστηκαν για την ετυμολογική του αρχή. Ο Ζωναράς το ετυμολογεί από το *μαίρω (παρὰ τὸ μαίρω, τὸ λάμπω, μάραγδος καὶ σμάραγδος)*, ενώ ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης από τη *σμαραγή* («πάταγος») των υδάτων *(μᾶλλον ἐκ τοῦ σμαραγεῖν παρῆχθαι δοκεῖ διὰ τὴν διαύγειαν, φασί, τῆς ἐν ὕδατι σμαραγῆς)*. Η αλήθεια όμως φαίνεται να είναι ότι προέρχεται από τα σανσκρ. *marakatam / marakram* (που αναφέρεται σε πολύτιμο λίθο), όπως φαίνεται και από μεταγενέστερες εμφανίσεις τής λέξης ως *μάραγδος*, χωρίς *σ-* (χαρακτηριστικά ο Κύριλλος ο θεολόγος την εντάσσει στις λέξεις που εμφανίζουν τύπους με και χωρίς *σ-* παραθέτοντας ως παραδείγματα τα *σῦς – ὗς, σιαγών – ὑαγών, σμικρός – μικρός*, οπότε και *σμάραγδος – μάραγδος*).
Από το ουσ. *σμάραγδος* προήλθε το λατ. *smaragdus*, από όπου το παλαιό γαλλικό *emeraude* και από αυτό το αγγλ. *emerald*, ενώ από τα Ισπανικά το κύριο όνομα *Esmeralda*. Επίσης, στα Ελληνικά τα ονόματα *Σμάραγδος* και *Σμαράγδα / Σμαραγδή* (από όπου και *Σμαρώ*).

σμάρι «σμήνος μελισσών – πλήθος»
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *έ-*) < **έσμάριον*, υποκορ. τού αρχ. *έσμός* «σμήνος, κοπάδι» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σμήνος*

σμέρνα «είδος ψαριού»
< μεσν. *σμέρ(αι)να* (με σίγηση τού ενδοσυμφωνικού *-ε-* και τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < αρχ. *(σ)μύραινα* (βλ.λ.).

σμήγμα «λιπώδες έκκριμα των δερματικών αδένων (π.χ. στο μέτωπο)»
< αρχ. *σμῆγμα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «παχύρρευστη καθαριστική αλοιφή, σαπούνι», < ρ. *σμήχω* «καθαρίζω με σαπωνώδη αλοιφή», παρεκτεταμ. τύπος (με επίθημα *-χω*, πβ. κ. *ψήχω > ψῆγ-μα*) τού ρ. *σμήω / σμάω*, που ίσως συνδ. με τα αρχ. *σμώχω* «τρίβω, λειανίζω» και *σμῶδι(γ)ξ, -ιγγος* «οίδημα, πρήξιμο». Εικάζεται ότι η λεξιλογική οικογένεια ανάγεται σε Ι.Ε. **sm-ē(i)- / *sm-ei-* «αλείφω, σφουγγίζω» || αρμ. *mic* «βρομιά» (< **smi-d-io-*), αρχ. **smeit-a-* «ρίχνω – αλείφω» (> γερμ. *schmeißen*, αγγλ. *smite*, ολλ. *smijten*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμηγματ-ικός.
ΣΥΝΘ. σμηγματο-γόνος (λόγ. [1887]), **σμηγματό-ρροια** (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *seborrhoea*, υβριδικό σύνθ., < *sebo-* < λατ. *sebum* «σμήγμα, στέαρ» + *-rrhoea* < *-ρροια* < *ρέω*).

σμήνος
< αρχ. *σμῆνος* / (δωρ.) *σμᾶνος* (με παραγ. τέρμα *-νο-ς*, πβ. κ. *ἔθ-νος*) [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Θεογ.* 594-5: *ὁπότ' ἐν σμήνεσσι κατηρεφέεσσι μέλισσαι κηφῆνας βόσκωσι*], αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμην-ίας < *σμήν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *λοχ-ίας*
σμην-ίτης < *σμήν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *οπλ-ίτης*.
ΣΥΝΘ. σμην-: *σμην-αγός, σμήν-αρχος, σμην-αρχία*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ
σμήνος
Η λέξη ***σμήνος*** σε όλη σχεδόν τη διάρκεια τής ιστορίας της συνδέθηκε με τις μέλισσες. Ο λεξικογράφος τού 5ου αι. μ.Χ. Ησύχιος την αναφέρει ως εξής: *σμῆνος, τὸ μελισσῶν καὶ σφηκῶν ἄθροισμα*. Το ότι ταυτίστηκε με τις μέλισσες ήδη από τον Ησίοδο (πβ. το παράθεμα στο λήμμα) δεν την εμπόδισε να συνδεθεί μεταφορικά και με πολλά άλλα πράγματα, για να τονίσει το πλήθος τους. Έτσι συναντούμε στον Σοφοκλή τη φράση *νεκρῶν σμῆνος* και στον Πλάτωνα *τὸ τῶν ἡδονῶν σμῆνος, σμῆνος σοφίας, σμῆνος ἀρετῶν* (πβ. το γνωστό χωρίο από τον *Μένωνα*: *μίαν ζητῶν ἀρετὴν σμῆνός τι ἀνηύρηκα ἀρετῶν παρὰ σοὶ κείμενον* «ενώ ζητούσα να βρω μία αρετή, βρήκα σε σένα πλήθος αρετών»).

Επίσης, σε μεσαιωνικό υμνογραφικό κείμενο υπάρχει η φράση *σμῆνος δαιμόνων*.
Η λέξη είναι άγνωστης ετυμολογίας, αν και διάφορες προσπάθειες ετυμολόγησης έγιναν ήδη από τους βυζαντινούς λογίους. Στο *Μέγα Ετυμολογικόν* π.χ. διαβάζουμε: *Σμῆνος, τὸ μελισσόβοτον· ἢ τὸ σύστημα τῶν μελισσῶν· σημαίνει δὲ καὶ τὸ πλῆγμα· καὶ γίνεται ἀπὸ τοῦ σμῶ σμήσω, τὸ πλήσσω*. Επίσης στο *Γουδιανό Ετυμολογικό* αναφέρεται: *Σμῆνος, παρὰ τὸ σμῶ, ὃ σημαίνει τὸ συνάγω*.
Μια άλλη λέξη που χρησιμοποιήθηκε για τις μέλισσες είναι ο *ἑσμός*. Ο γραμματικός Ιούλιος Πολυδεύκης (2ος αι. μ.Χ.) γράφει: *Τὸ δὲ τῶν μελισσῶν σμῆνος ἑσμὸς κυρίως λέγοιτο, παρὰ τὸ τὴν ἕσιν ὁμοῦ ποιεῖσθαι καὶ μὴ διεστώσας ἀπ' ἀλλήλων*. Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης σχολιάζοντας το ομηρικό *«Ἔθνεα μελισσῶν»* και προτείνοντας μάλιστα τη λέξη *ἑσμός*, διότι το *σμῆνος* χρησιμοποιείται, λέει, και για το αγγείο όπου μαζεύεται το μέλι. Γράφει λοιπόν: *ἔθνεα [δὲ] μελισσῶν καταχρηστικῶς λέγει· [...] βούλονται δὲ οἱ νεώτεροι ἐπὶ μελισσῶν οὐκ ἔθνος λέγειν, ἀλλὰ σμῆνος· μάλιστα δὲ ἑσμὸν μετὰ δασέος πνεύματος, ὡς δηλοῖ παρὰ Ἀριστοτέλει ὁ ἀφεσμός. τὸ γὰρ σμῆνος οὐ μόνον ἐπὶ πλήθους λέγεται μελισσῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ σίμβλον ἤτοι τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τὸ μέλι ἀποτιθέασιν αἱ μέλισσαι, σμῆνος καλεῖται*.
Από το υποκοριστικό **ἑσμ-άριον* τής λέξης *ἑσμός* «σμήνος, κοπάδι» (με σίγηση τού αρκτικού φωνήεντος *ἑ-*) προήλθε το ***σμάρι***, το οποίο στα Νέα Ελληνικά αναφέρεται ειδικά σε μέλισσες (με μεταφορική σημασία «μεγάλο πλήθος»), ενώ –αντίθετα– η λέξη *σμῆνος* γενικεύτηκε για να αναφερθεί γενικά σε ιπτάμενα έντομα ή πουλιά και χρησιμοποιήθηκε μάλιστα μεταφορικά στη στρατιωτική ορολογία για ομάδα αεροπλάνων υπό ενιαία διοίκηση, λόγω τής αναλογίας τους με την ομάδα πτηνών σε κίνηση. Από εκεί προέρχονται τα ονόματα των αντίστοιχων στρατιωτικών βαθμών τής αεροπορίας: ***σμην**ίας*, *επι**σμην**ίας*, *αρχι**σμην**ίας* (υπαξιωματικοί) – *ανθυπο**σμην**αγός*, *υπο**σμην**αγός*, ***σμην**αγός* (κατώτεροι αξιωματικοί) – *επι**σμην**αγός*, *αντι**σμήν**αρχος*, ***σμήν**αρχος* (ανώτεροι αξιωματικοί). Τέλος, το αγγλ. *cluster of stars* αποδόθηκε στα Ελληνικά ως ***αστρικό σμήνος***.

σμίγω
μεσν., πιθ. με αντιμετάθεση < αρχ. *μίσγω* «αναμειγνύω, ανακατεύω» < **μίγ-σκω* (με ενεστ. επίθημα *-σκω*) < θ. *μιγ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *μείγ-νυ-μι* (βλ.λ. *μείγμα*). Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι το μεσν. *σμίγω* πλάστηκε μέσω τού μέλλ. *σμίξω* (κατά το σχήμα *έθιξα – θίξω – θίγω*) από το αρχ. *συμμείξω* (με σίγηση τού ατόνου /i/) τού ρ. *συμμείγνυμι* «αναμειγνύω, συνενώνω», βλ.λ. *συμμιγής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμίξ-ιμο < *σμιξ-* (*σμίγω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*
σμιχ-τός < *σμικ-* (*σμίγω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

σμικρύνω
ελνστ. < αρχ. *σμικρ(ός)* (βλ.λ. *μικρός*) + παραγ. τέρμα *-ύνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμίκρυν-ση, λόγ. [1879], απόδ. των γαλλ. *raccourcissement / raccourci*
σμικρυν-τικός, λόγ. [1861].

σμίλη «κοπτικό χαλύβδινο εργαλείο»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἀλκ.* 129c.7-8: *ὥσπερ σκυτοτόμος τέμνει που τομεῖ καὶ σμίλῃ καὶ ἄλλοις ὀργάνοις*] (με παραγ. τέρμα *-λη / -λᾱ*, χαρακτηριστικό λέξεων που δηλώνουν εργαλεία ή όργανα, π.χ. *χη-λή*, *όπ-λή*), που συνδ. με λ. για τον «ξυλουργό» και τον «σιδηρουργό», όπως το αρχ. γερμ. **smiþa-* (> γερμ. *Schmied*, αγγλ. *smith*), καθώς και με το αρχ. *σμινύη* «δικέλλα, τσάπα». Δυσερμήνευτο παραμένει το μακρό *-ῑ-* τού ουσ. *σμίλη*, για το οποίο δεν ισχύει η πρόταση ότι οφείλεται σε Ι.Ε. **sm(e)ī-*. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η λ. πρέπει να αναλυθεί ως **σμ-ίλη* με εικαζόμενο παραγ. τέρμα *-ῑλη / -ῑλο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμιλεύω < ελνστ. *σμιλ-εύω*
σμίλευμα < αρχ. *σμίλευ-μα*
σμιλευτός < ελνστ. *σμιλευ-τός* (ρηματ. επίθ.) < *σμιλ-εύω*
σμίλευση < ελνστ. *σμίλευ-σις* < ρ. *σμιλ-εύω*.

σμόκιν
< αγγλ. *smoking* (< ρ. *smoke* «καπνίζω»), που αποσπάστηκε από τη φρ. *smoking jacket*, αρχικώς «(άνετο, συνήθ. βελούδινο) σακάκι που φορούσαν ενόσω κάπνιζαν μετά από επίσημο δείπνο».

σμπαράλια «συντρίμμια»
< ιταλ. *sbaraglio* «κατατρόπωση, διάλυση» (που θεωρήθηκε ουδ. ενικού) < ρ. *sbaragliare* «διαλύω, κατατροπώνω» < *s-* εμφατ. + παλ. προβηγκ. *baralhar* «αναστατώνω, ταράζω, ανακατεύω» < *baralh* «θόρυβος, ταραχή».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμπαραλ-ιάζω
σμπαράλιασ-μα < *σμπαραλιασ-* (*σμπαραλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σμπάρος
< βεν. *sbaro* «θόρυβος, κρότος – πυροβολισμός», αρχικώς «μοχλός, ραβδί, λοστός», < μεσν. λατ. *sbarra* < *s-* προθεματ. + υστλατ. **barra* «ράβδος, βέργα» (βλ.λ. *μπάρα*).

σμπίρος
< ιταλ. *sbirro* «αστυνομικός» (μειωτ.), πιθ. αντιδάν. < *s-* προθεματ. + υστλατ. *birru(m)* «κοκκινωπός μανδύας με κουκούλα (που φορούσαν οι αστυνομικοί)», που ίσως ανάγεται στο αρχ. *πυρρός* (βλ.λ.).

σμύραινα → μύραινα

σμύριδα «είδος ορυκτού»
< ελνστ. *σμύρις, -ιδος,* ίσως σημιτ. δάνειο. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το αρχ. *μύρον* και με το αρχ. γερμ. **smer-wa-* «λίπος, πάχος» (> γερμ. *Schmer,* αγγλ. *smear,* ολλ. *smeer*) ούτε υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *σμήω / σμάω* «καθαρίζω με σαπωνώδη αλοιφή» (βλ.λ. *σμήγμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σμυριδ-ώνω, λόγ. [1876].
ΣΥΝΘ. σμυριδ(ο)-: *σμυριδό-σκονη* «σκόνη από ψήγματα σμύριδας» (λόγ. [1897]), *σμυριδο-τροχός* «δίσκος από κόκκους σκληρών υλικών, που χρησιμοποιείται για τεμαχισμό ή λείανση μετάλλων, ξύλων κ.ά.» (λόγ. [1896]), *σμυριδό-χαρτο* «φύλλο χαρτιού από κόκκους σμύριδας, που χρησιμοποιείται για τη λείανση κυρ. ξύλινων επιφανειών» (λόγ. [1898]), *σμυριδ-ωρυχείο* (λόγ. [1897]), *σμυριδ-ωρύχος, σμυριδ-εργάτης, σμυριδό-πανο* κ.ά.

σμύρνα «αρωματική ρητίνη»
< αρχ. *σμύρνα / σμύρνη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], ίσως < *μύρρα,* με παρασύνδεση προς το τοπωνύμιο *Σμύρνη,* όπως φαίνεται από τη φρ. *μύρρα Σμυρναία* «αρωματικό μύρο από τη Σμύρνη». Κατ' άλλη άποψη, *σμύρνα < *(σ)μύρρ-ινα* (με εναλλαγή *σμ- / μ-,* πβ. κ. *σμικρός – μικρός,* και συγκοπή τού *-ι-*) < *μύρρα.*

σνακ
< αγγλ. *snack,* αρχική σημ. «δαγκωνιά – μερίδα, κομμάτι», < ρ. *snack* «δαγκώνω, τσιμπολογώ» < ολλ. *snacken,* πιθ. ηχομιμητ. αρχής, όπως και το συνώνυμο *snappen.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σνακ-μπάρ < αγγλ. *snack bar.*

σναπς «είδος οινοπνευματώδους ποτού»
< γερμ. *Schnaps* (λ. που ξεκίνησε από την κάτω γερμ. γλώσσα) < ρ. *schnappen* «δαγκώνω, τσιμπολογώ» < μέσο άνω γερμ. *snappen,* πιθ. ηχομιμητ. αρχής.

σνίτσελ
< γερμ. *Schnitzel* < μέσο άνω γερμ. *sni(t)z* «φέτα (κυρ. κρέατος), κομμάτι» < αρχ. γερμ. **sneiþa-* «κόβω» (> γερμ. *schneiden,* ολλ. *snijden,* σουηδ. *snida*).

σνιφ
< αγγλ. *sniff* «ρουφώ (τη μύτη)», ηχομιμητ. λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σνιφ-άρω.

σνομπ
< αγγλ. *snob,* τού οποίου η προέλευση είναι άγνωστη. Η λ. εμφανίστηκε προς το τέλος τού 18ου αι. στην αργκό τού Πανεπιστημίου τού Καίμπριτζ και σήμαινε τον «παπουτσή», κατ' επέκταση «αυτόν που δεν ανήκε στο πανεπιστήμιο, αλλά σύχναζε εκεί». Προς τα μέσα τού 19ου αι. η λ. αναφέρεται κυρίως σε ανθρώπους που δεν έχουν ευγενή καταγωγή, θαυμάζουν όμως απερίφραστα τους τρόπους, τη συμπεριφορά και τη μόδα των ανωτέρων τάξεων, με αποτέλεσμα να περιφρονούν όποιον θεωρούν κατώτερο. Η λ. διαδόθηκε ευρέως λόγω τού βιβλίου τού Άγγλου συγγραφέα W. Thackeray, *The Book of Snobs* (1848). Η δημοφιλής παρετυμολογική ερμηνεία, ότι η λ. προέρχεται από συμφυρμό των στοιχείων τής λατ. φρ. *s(ine) nob(ilitate)* «χωρίς τίτλο ευγενείας», δεν έχει ετυμολογική βάση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σνομπ-άρω < *σνομπ* + παραγ. τέρμα *-άρω*
σνομπάρισ-μα < *σνομπαρισ- (σνομπάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σνομπ-ισμός, λόγ. [1896], μεταφορά τού γαλλ. *snobisme* < αγγλ. *snob* (βλ. ανωτέρω).

σοβαντεπί → σοβατεπί

σοβαντίζω → σοβάς

σοβαρός
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σοβ-* (με παραγ. τέρμα *-αρός,* πβ. κ. *στιβ-αρός, χαλ-αρός, γερ-αρός*), το οποίο απαντά στο ρ. *σοβῶ (-έω)* «απομακρύνω, αποδιώχνω» (βλ.λ.). Βλ. κ. *σέβομαι.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ορμητικός, βίαιος» (πβ. Αριστοφ. *Πλοῦτ.* 872-3: *ὡς σοβαρός, ὦ Δάματερ, εἰσελήλυθεν ὁ συκοφάντης. δῆλον ὅτι βουλιμιᾷ*) → αρχ. σημ. «πομπώδης, επιβλητικός – αλαζόνας» (π.χ. για τον ίππο, Ξενοφ. *Περὶ ἱππικ.* 10.17: *οἱ θεώμενοι τὸν ἵππον τοιοῦτον ἐπικαλοῦσιν ἐλευθέριόν τε καὶ ἐθελουργὸν καὶ ἱππαστὴν καὶ θυμοειδῆ καὶ σοβαρὸν·* για λόγια ή διδαχές, Γοργ. *απόσπ.* 1.7-9: *ὑφ' ὧν ὁ λόγος ἡδίων ἑαυτοῦ γίγνεται καὶ σοβαρώτερος, περιεβάλλετο δὲ καὶ ποιητικὰ ὀνόματα ὑπὲρ κόσμου καὶ σεμνότητος*) → αρχ. σημ. «σημαντικός, σπουδαίος» (πβ. Αριστ. *Ἐπιστολ.* 1.14-16: *διὸ πειρῶ μήτε τῆς Ἑλλάδος τυραννικώτερον προΐστασθαι μήτε τοῖς ῥήμασι σοβαρώτερον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοβαρότητα < ελνστ. *σοβαρ-ότης, -ότητος,* αρχική σημ. «αλαζονεία – ύφος αγέρωχο»
σοβαρεύω < ελνστ. *σοβαρ-εύομαι* «φέρομαι πομπωδώς, μεγαλοπιάνομαι – είμαι αγέρωχος».
ΣΥΝΘ. σοβαρο-: *σοβαρο-λογώ* (λόγ. [1894]), *σοβαρο-φανής, σοβαρο-φάνεια.*

σοβάς
< τουρκ. *sıva* < θ. τού ρ. *sıvamak* «επιχρίω» (αρχική σημ. «εμποτίζω»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοβα-τζής, μεταφορά τού τουρκ. *sıvacı* < *sıva* (βλ. ανωτέρω)
σοβαντ-ίζω, μεταφορά τού τουρκ. *sıvadım,* αορ. τού *sıvamak* (βλ. ανωτέρω)

σοβάντισ-μα < *σοβαντισ- (σοβαντίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σοβατεπί
< τουρκ. *sivadibi* < *siva* «σοβάς» + *dip* «βυθός, πάτος – βάση, δάπεδο».

σοβιετικός
μεταφορά τού γαλλ. *soviétique* < *soviet* (> *σοβιέτ*) < ρωσ. *sovet* «συμβούλιο» < παλ. σλαβ. *sŭ-větŭ* (< *sŭ-* «συν, μαζί» + *větŭ* «βουλή»), που πλάστηκε για να αποδώσει το αρχ. *συμβούλιον*.

σοβινισμός «τυφλός εθνικισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *chauvinisme*, από το επώνυμο τού φανατικού πατριώτη *(Nicholas) Chauvin*, ήρωα τού θεατρικού έργου *La Cocarde Tricolore* (1831), το οποίο γράφτηκε από τον Jean H. Cogniard και παρουσίαζε τον χαρακτήρα ενός στρατιώτη υπέρμετρα αφοσιωμένου στον Ναπολέοντα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοβιν-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *chauviniste* < *chauvinisme*
σοβινιστ-ικός < *σοβινιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σοβινισμός
Η λ. ***σοβινισμός*** αποτελεί μεταφορά στα Ελληνικά τού γαλλ. ***chauvinisme***. Η γαλλ. λέξη προέρχεται από το επώνυμο τού (ίσως φανταστικού) Γάλλου στρατιώτη *Nicholas Chauvin*, ο οποίος έγινε γνωστός για την αφοσίωση που επέδειξε στον Ναπολέοντα κατά τη διάρκεια τής στρατιωτικής του υπηρεσίας, την οποία τερμάτισε όταν πλέον δεν ήταν σε θέση να πολεμά. Ο υπέρμετρος πατριωτισμός του θεωρήθηκε φανατισμός και ο ίδιος διακωμωδήθηκε στο μουσικό θεατρικό έργο *La Cocarde Tricolore* «Το τρίχρωμο εθνόσημο (με τα τρία εθνικά χρώματα τής Γαλλίας)» (1831) τού Jean H. Cogniard. Σε αυτό ένας από τους χαρακτήρες είναι ο στρατιώτης *Chauvin*, ο οποίος τραγουδά το «Je suis Français, je suis Chauvin» (δηλ. είμαι Γάλλος, είμαι ο Chauvin). Ο θεατρικός αυτός χαρακτήρας χρησιμοποιήθηκε και από άλλους κωμικούς θεατρικούς συγγραφείς και το όνομα *Chauvin* έφτασε να χρησιμοποιείται σκωπτικά μετά την πτώση τού Ναπολέοντα για κάθε παλαιό στρατιώτη τής Αυτοκρατορίας, ο οποίος συνέχιζε να θαυμάζει τον Ναπολέοντα και τη στρατιωτική δράση του. Ο όρος *chauvinisme* δήλωσε συνεπώς τον υπερβολικό και πολεμοχαρή πατριωτισμό. Με αυτή τη σημασία πέρασε αρχικά και στην αγγλική γλώσσα στα τέλη τού 19ου αιώνα. Στα μέσα τού 20ού αιώνα, ωστόσο, η λ. δήλωσε και κάθε φανατική και άκριτη προκατάληψη εις βάρος άλλου (λαού / χώρας, κοινωνικής ομάδας κ.λπ.). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο νεότερος αγγλ. όρος *male chauvinism* «ανδρικός σοβινισμός (ενν. εις βάρος των γυναικών)».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σοβινισμός ή σωβινισμός;
Η λ. γράφτηκε παλαιότερα με ωμέγα (***σωβινισμός***), ακολουθώντας την τάση μεταγραφής στα Ελληνικά τού γαλλ. *-au-* με το *-ω-*, πβ. *restaurant* > *ρεστωράν*, *sauté* > *σωτέ* κ.ά. Ως ξένη λέξη τής Ελληνικής, όμως, απλογραφείται (***σοβινισμός***) για τον επιπρόσθετο λόγο ότι έχει ενταχθεί στο λεξιλόγιο ως κοινή λέξη και δεν συνδέεται άμεσα με το κύριο όνομα από το οποίο προήλθε.

σοβώ «υποβόσκω»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σοβῶ (-έω)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σέβομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κινώ ορμητικά, βίαια – απομακρύνω, αποδιώχνω» (πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 93-5: *ἡμεῖς δὲ φυλῇ καὶ γένει τιμώμενοι, ἀστοὶ μετ' ἀστῶν, οὐ σοβοῦντος οὐδενὸς ἀνεπτόμεθ' ἐκ τῆς πατρίδος ἀμφοῖν τοῖν ποδοῖν·* πβ. κ. σύνθ. *απο-σοβῶ*) ➔ αρχ. σημ. «κινούμαι νευρικά – ταράζομαι, συγκινούμαι» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστολ.* 55.15: *ἐξαίφνης ἑτέρη τις κατεφαίνετό μοι, οὐκ ἀκαλλὴς μὲν οὐδ' αὐτή, θρασυτέρη δὲ ἰδέσθαι καὶ σεσοβημένη*).

σόγια
< αγγλ. *soya* < ολλ. *soja* < μαλαϊκό *soi* < κινεζ. *shi-yu* «σογιέλαιο».
ΣΥΝΘ. **σογι-** (μεταφρ. δάνεια): *σογι-άλευρο, σογι-έλαιο*.

σογκούν «ανώτερος αξιωματούχος στη φεουδαρχική Ιαπωνία»
< αγγλ. *shogun* (οπτικό δάνειο) < ιαπων. *shōgun* (τίτλος ανώτερου στρατιωτικού διοικητή στην Ιαπωνία μεταξύ 8ου και 12ου αι., αξίωμα που κατόπιν έγινε κληρονομικό) < κινεζ. *jiāng jūn* «αρχηγός τού στρατού, στρατηγός».

σόδα
< ιταλ. *soda*, αρχική σημ. «φυτό από το οποίο παράγεται το ανθρακικό νάτριο (η *σόδα*)», < αραβ. *suwayd / suwwād* (< θ. *swd* «μαύρος»).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σόδα
Η λέξη ***σόδα*** προέρχεται από την ιταλική λέξη *soda*, που αναφερόταν σε ένα είδος παραθαλάσσιου φυτού από το οποίο παράγεται το ανθρακικό νάτριο. Το φυτό αυτό είχε μαύρο χρώμα, στο οποίο οφείλει το όνομά του (αραβ. *suwwād* «μαύρο»), και φυόταν στη Βόρειο Αφρική, από όπου κατά τον Μεσαίωνα γινόταν η εισαγωγή του στη Σικελία. Από τον τύπο *soda* προήλθαν το αγγλικό και γαλλικό *sodium* «νάτριο» και όλα τα ομόρριζα ή σύνθετα που αναφέρονται στις αντίστοιχες χημικές ουσίες (πβ. αγγλ. *sodium hydroxide, sodium bicarbonate, sodium chloride, sodium fluoride, sodium carbonate, sodium sulfate* κ.ο.κ.).

Επίσης, το υγρό διάλυμα νερού με ανθρακικό νάτριο ονομάστηκε στα Αγγλικά *soda water*, από όπου έμεινε το *soda* (1834), για να δηλώσει το γνωστό ανθρακούχο αναψυκτικό. Στα Ελληνικά η λέξη καταγράφεται ήδη τον 19ο αιώνα από τον Κουμανούδη, ο οποίος σημειώνει: *«ἀπὸ τὴν στάχτη τῶν παραθαλασσίων φυτῶν»*.

σοδειά
μεσν. < *εἰσοδεία / ἐσοδεία* (με σίγηση τού ατόνου αρκτικού φωνήεντος) < ελνστ. *εἰσοδ(εύω)* < αρχ. *εἴσοδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*. Βλ. και λ. *εισόδημα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοδιάζω < ελνστ. *εἰσοδ-ιάζω* (με σίγηση τού ατόνου αρκτικού φωνήεντος) < αρχ. *εἴσοδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
σόδιασ-μα < *σοδιασ- (σοδιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

Σόδομα
ελνστ. < εβρ. *Sedom*, πόλη τής Νεκράς Θαλάσσης, η οποία, σύμφωνα με τη βιβλική αφήγηση (Γένεσις, κεφ. 19), καταστράφηκε (μαζί με τα Γόμορρα) από τον Θεό εξαιτίας τής ακολασίας των κατοίκων της.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοδομ-ία, μεταφορά τού γαλλ. *sodomie*
σοδομ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *sodomisme*
σοδομίτης < ελνστ. *Σοδομ-ίτης* «κάτοικος των Σοδόμων, περιώνυμος για τον ασελγή τρόπο ζωής του» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Παιδαγ.* 3.8.44: *οἱ Σοδομῖται ὑπὸ πολλῆς τρυφῆς ἐξοκείλαντες εἰς ἀσέλγειαν, μοιχεύοντες μὲν ἀδεῶς, περὶ δὲ τὰ παιδικὰ* [ενν. παιδεραστία] *ἐκμανῶς ἐπτοημένοι*), (γενικότ.) «ακόλαστος, ασελγής» (μεσν. ρητορ. κείμενο: *Λώτ, ὁ Σοδομίτης καὶ οὐ Σοδομίτης τὸν τρόπον*)
σοδομ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *sodomiste*.

σόι
< τουρκ. *soy*.

σοκ
< γαλλ. *choc*, αρχική σημ. «πρόσκρουση, βίαιη σύγκρουση», < ρ. *choquer* «χτυπώ, προσκρούω», γερμ. αρχής, πιθ. < μέσο κάτω γερμ. *shocken* (ίδια σημ.), από όπου το αγγλ. *shock*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοκ-άρω, μεταφορά τού γαλλ. *choquer* < *choc* (βλ. ανωτέρω)
σοκάρισ-μα < *σοκαρισ- (σοκάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σόκιν < αγγλ. *shocking* < *shock* < γαλλ. *choc* (βλ. ανωτέρω).

σοκάκι
< τουρκ. *sokak* < αραβ. *zuqāq*, πιθ. < ακκαδ. *sūqāqu*.

σόκιν → σοκ

σοκολάτα
< ιταλ. *cioccolata* (με επίδρ. τού γαλλ. *chocolat*) < ισπ. *chocolate* < *chocolatl*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ των Αζτέκων, η οποία δήλωνε «ρόφημα με βάση το κακάο» (το β΄ συνθ. *-atl* ερμηνεύεται «νερό»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοκολατ-ένιος < *σοκολάτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
σοκολατ-ής
σοκολατ-ίνα < *σοκολάτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίνα* (κατά το *πραλίνα*).
ΣΥΝΘ. σοκολατ(ο)-: *σοκολατο-ποιός* (λόγ. [1880]), *σοκολατό-παιδο, σοκολατο-ποιία, σοκολατ-ούχος*.

σολ
< ιταλ. *sol*, που προέρχεται ακροφωνικώς από την πρώτη συλλαβή τού λατ. *solve* «λύσε – εξάλειψε, απάλλαξε», το οποίο απαντά σε μεσν. λατ. ύμνο τού 10ου αιώνα. Βλ.λ. *νότα*.

σόλα
< παλ. ιταλ. *sola* (σύγχρ. ιταλ. *suola*), πιθ. < υστλατ. *sola*, από τον πληθ. τού λατ. *solum* «το κατώτατο μέρος – πέλμα, φτέρνα».

σολάριουμ «συσκευή τεχνητού μαυρίσματος»
< αγγλ. *solarium*, που μεταφέρει σε σύγχρονη σημ. το λατ. *solarium* «λιακωτό».

σολάρω → σόλο

σολέα «χώρος μεταξύ εικονοστασίου και άμβωνα σε ναό»
μεσν., αρχική σημ. «ανυψωμένο δάπεδο», < λατ. *solea* «σανδάλι», που ανάγεται στο ουσ. *solum* «το κατώτατο μέρος – πέλμα, φτέρνα».

σολίστας → σόλο

σολιψισμός «ακραίος υποκειμενισμός (φιλοσοφική θεωρία)»
μεταφορά τού γαλλ. *solipsisme*, λόγ. σύνθ. (με παραγ. τέρμα *-isme*) από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λατ. *sol(us)* «μόνος» και *ips(e)* «ο ίδιος, αυτός».

σόλο
< ιταλ. *solo* < λατ. *solus* «μόνος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σολ-άρω < *σόλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *σουτ-άρω*
σολάρισ-μα < *σολαρισ- (σολάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σολ-ίστας, μεταφορά τού γαλλ. *soliste* ή ιταλ. *solista* < *solo* (βλ. ανωτέρω).

σολοικίζω «κάνω συντακτικά λάθη»
αρχ. (που σχηματίστηκε κατ' αναλογίαν προς το ρ. *ἀττικ-ίζω*) < *σόλοικος* «αυτός που διαπράττει γλωσ-

σικά λάθη (κυρίως στη σύνταξη)» < τοπων. *Σόλοι*, όν. πόλεως τής Κιλικίας.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σολοικισμός < αρχ. *σολοικισ-μός* «αστοχία στη χρήση τής γλώσσας και ειδικότ. στη σύνταξη των προτάσεων» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Σοφιστ. ἔλεγχ.* 174a.10-11: *φανερὸν οὖν ὅτι τὸν σολοικισμὸν πειρατέον ἐκ τῶν εἰρημένων πτώσεων συλλογίζεσθαι*] (σε αντίθεση προς το *βαρβαρισμός* «σφάλμα στη χρήση των λέξεων», πβ. Ζήνων. *απόσπ.* 82.5: *σολοικισμός· ὅτε τις ἀτέχνως διαλέγεται*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βαρβαρισμός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σολοικίζω

Σύμφωνα με δημοφιλή άποψη, γνωστή στην Αρχαιότητα, οι Αθηναίοι άποικοι στους ***Σόλους*** τής Κιλικίας έκαναν λάθη στη σύνταξη των προτάσεων (πβ. Απολλων. Δυσκόλ. *Περὶ συντάξ.* 2.2.7: *ἐὰν γὰρ τὰ μὴ δέοντα τῶν λέξεων ἐπισυναφθῇ, τὸ τοιοῦτο καλοῦμεν σολοικισμόν, ὡς τῶν στοιχείων τοῦ λόγου ἀκαταλλήλως συνελθόντων*) επηρεασμένοι από ξένες γλώσσες που ομιλούνταν στην περιοχή και αυτό υπήρξε η αφετηρία τής λέξεως. Την εκδοχή αυτή θεωρούν πιθανή σχολιαστές όπως ο Στράβων (*Γεωγρ.* 14.2.28: *ἀπὸ δὲ τοῦ καρίζειν καὶ τὸ βαρβαρίζειν μετήνεγκαν εἰς τὰς περὶ ἑλληνισμοῦ τέχνας καὶ τὸ σολοικίζειν, εἴτ' ἀπὸ Σόλων εἴτ' ἄλλως τοῦ ὀνόματος τούτου πεπλασμένου*).

σολομός
πιθ. ήδη μεσν. (με ανάπτυξη ευφωνικού *-ο* για διευκόλυνση τής άρθρωσης στο σύμπλεγμα *-λμ-*) < λατ. *salmo, -ōnis*, κελτ. αρχής.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σολομός ή σολωμός;

Παρ' ότι ορισμένες φορές συναντάται η γραφή *σολωμός* (με *-ω-*), η λέξη έχει ξένη προέλευση και μπορεί να απλογραφηθεί: ***σολομός*** (με *-ο-*).

σολομωνική «βιβλίο μαγείας»
πιθ. ήδη μεσν. < ελνστ. κύρ. όν. *Σολομών, -ῶντος* (< εβρ. *Shlomo* «ειρηνικός»). Το βιβλίο ονομάστηκε έτσι επειδή, σύμφωνα με δημοφιλή άποψη, αποδιδόταν στον βασιλιά Σολομώντα και σε ύστερη συγγραφική δραστηριότητά του· εντούτοις πρόκειται στην πραγματικότητα για έργο αλχημιστών τού Μεσαίωνα.

σολομώντειος
ελνστ. < κύρ. όν. *Σολομών, -ῶντος* < εβρ. *Shlomo* «ειρηνικός».

σολφέζ
< γαλλ. *solfège* < ιταλ. *solfeggio* < ρ. *solfeggiare*, το οποίο ανάγεται στο μεσν. λατ. *solfa* «κλίμακα, γκάμμα», που συντίθεται από τις νότες *sol* και *fa*.

σομακί «είδος μαρμάρου»
< τουρκ. *somaki* < αραβ. *summāqī*.

σομιέ «μεταλλικό πλέγμα τού κρεβατιού, πάνω στο οποίο τοποθετείται το στρώμα»
αντιδάν., < γαλλ. *sommier* < υστλατ. *sagmariu(m)*, αρχική σημ. «υποζύγιο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *sagmarius* < *sagma* < αρχ. *σάγμα, -ατος* «σαμάρι» (βλ.λ.).

σομόν «ανοιχτό πορτοκαλί χρώμα»
< γαλλ. *saumon* «σολομός» (από το χρώμα τής σάρκας τού ψαριού) < λατ. *salmonem*, αιτ. πτώση τού ουσ. *salmo, -ōnis*.

σόμπα
αντιδάν., < τουρκ. *soba* < ουγγρ. *szoba* < παλ. άνω γερμ. *stuba* «θερμάστρα» < μεσν. λατ. **extupa / *extufa* (> γαλλ. *étuve*) < υστλατ. **ex-tufāre* < λατ. *ex-* + **tufāre*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *τύφω* «γεμίζω καπνό, ατμό» < *τῦφος* (βλ.λ.).

σομπρέρο «είδος πλατύγυρου καπέλου»
< ισπ. *sombrero* < ουσ. *sombra* «σκιά» < ρ. *sombrar* «σκιάζω» < υστλατ. *sub-umbrare* < λατ. *sub-* «υπο-» + *-umbr(are)* < ουσ. *umbra* «σκιά».

σομφός «σπογγώδης»
αρχ. < I.E. **swomb(h)-* «σπογγώδης, πορώδης» || αρχ. γερμ. **swamma- / *swampu-* (> γερμ. *Schwamm* «σφουγγάρι», σουηδ. *svamp*, ισλ. *svampur*). Δυσκολίες προκαλεί η υπόθεση ότι **sw- > σ-* (βλ. κ. *σέλας*). Το συνώνυμο αρχ. *σπόγγος* (βλ.λ.) έχει εντελώς διαφορετική ετυμολ. προέλευση.

σόναρ «ηχοεντοπισμός βυθισμένων αντικειμένων»
< αγγλ. *sonar*, αρκτικόλεξο από τη φρ. *so(und) na(vigation) r(anging)*.

σονάτα «ενόργανη μουσική σύνθεση για έναν ή δύο εκτελεστές»
< ιταλ. *sonata* < ρ. *s(u)onare* «ηχώ – παράγω ήχο (ειδικότ. παίζοντας μουσικό όργανο)» < λατ. *sonāre* < ουσ. *sonus* «ήχος». Στην ορολογία τής μουσικής η λ. *sonata* δήλωνε αρχικώς την οργανική μουσική σύνθεση κατ' αντιδιαστολή προς την *cantata*, η οποία αναφερόταν σε μουσικό κομμάτι «τραγουδισμένο από ανθρώπινη φωνή».

σονέτο «είδος ποιήματος»
< ιταλ. *sonetto* < προβηγκ. *sonnet* «είδος τραγουδιού, ωδή» < παλ. γαλλ. *son* «ωδή» (αρχική σημ. «ήχος») < λατ. *sonus* «ήχος».

σόντα «βυθομετρική βολίδα»
< ιταλ. *sonda* < γαλλ. *sonde* ή πορτ. *sonda* < α' συνθ. *sund-* (< παλ. σκανδ. *sund* «θάλασσα»), που απαντά σε όρους τού ναυτικού λεξιλογίου (π.χ. αγγλ. *sund-gyrd* «βυθομετρικό κοντάρι», *sund-rap* «βυθομετρικό σχοινί, βολίδα», *sund-line* «βυθομετρικό κα-

λάμι») και στο οποίο οι γαλλόφωνοι ναυτικοί απέδωσαν τη σημ. ολόκληρου τού συνθέτου. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, το γαλλ. *sonde* προέρχεται μεταρρηματικώς από το ρ. *sonder* «βυθομετρώ», το οποίο ανάγεται σε μεσν. λατ. *sub-undāre* «βυθίζω, βουτώ» < *sub-* «υπο-» + λατ. *unda* «κύμα τής θάλασσας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σοντ-άρω

σοντάρισ-μα < *σονταρισ-* (*σοντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σόου «θέαμα»

< αγγλ. *show* < ρ. *show* «δείχνω, παρουσιάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σόουμαν < αγγλ. *showman*

σόου-μπίζνες < αγγλ. *show business*.

σόουλ «δημοφιλής μουσική τής Β. Αμερικής»

< αγγλ. *soul*, αρχική σημ. «ψυχή». Η λ. απέκτησε ειδική χρήση στην ιδιόλεκτο των μαύρων στις Η.Π.Α. κατά τη δεκαετία τού 1950, όπου προσδιόρισε είδος μουσικής τζαζ ή μπλουζ, που παίζεται με τρόπο ιδιαίτερα αισθαντικό, πβ. φρ. *soul man* «μουσικός που παίζει με πάθος τέτοια κομμάτια», *soul brother* «αδελφός, αδελφή ψυχή (προσφώνηση μεταξύ μαύρων)» κ.λπ.

σοπράνο «υψίφωνος»

< ιταλ. *soprano* < υστλατ. **super-anus* (< λατ. *super* «πάνω από, άνωθεν») ή **supr-anus* (< λατ. *supra* «επάνω, άνω»), λ. που εμφανίζεται στην Ιταλική ως μουσ. όρος τον 13ο αι.

σόργο «είδος σιτηρού»

αντιδάν., < ιταλ. *sorgo* < δημώδ. λατ. **suricu(m) (granum)* «συριακός σπόρος» < τοπων. *Suria*, παράλλ. τύπος τού λατ. *Syria* < αρχ. *Συρία*.

σορμπέ «παγωμένος γλυκός πολτός φρούτων»

< γαλλ. *sorbet* < ιταλ. *sorbetto* < τουρκ. *şerbet* (βλ.λ. *σερμπέτι*).

σορόκος → σιρόκος

σορολόπ

< τουρκ. *şorolop* «επιπόλαιη ανεμελιά».

σορόπι → σιρόπι

σορός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 91: *ὣς δὲ καὶ ὀστέα νῶϊν ὁμὴ σορὸς ἀμφικαλύπτοι*], αρχική σημ. «τεφροδόχος – φέρετρο», < **τFορ-ός*, πιθ. από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στη λ. *σειρά* (< **twer-ja* ή **twer-sa*), οπότε συνδ. με λιθ. *tveriù* «τυλίγω, σφίγγω», παλ. σλαβ. *tvoriti* «δημιουργώ, κάνω», παλ. ρωσ. *tvorŭ* «δημιούργημα, σχήμα». Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι στην ίδια ετυμολ. οικογένεια εντάσσεται επίσης το αρχ. *σωρός (ό)* (βλ.λ.).

ΟΜΟΗΧΑ

σορός – σωρός

Οι ομόηχες λέξεις *σωρός (ο)* και *σορός (η)*, αν και μπορεί να συγγενεύουν ετυμολογικά, διαφέρουν ως προς τη γραφή και τη σημασία. Το ουσ. ***σωρός*** (με *-ω-*) σημαίνει «στοίβα, πλήθος σωρευμένων πραγμάτων», ενώ το ουσ. ***σορός*** (με *-ο-*) δηλώνει το «σώμα τού νεκρού μέσα στο φέρετρο».

σορτς

< αγγλ. *short* (πληθ. *shorts*), ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *short* «κοντός».

σος «σάλτσα»

< γαλλ. *sauce* < παλ. γαλλ. *salse* «αλατισμένη», ουσιαστικοπ. θηλ. που ανάγεται στο λατ. *salsa*, θηλ. τής μτχ. *salsus* «αλατισμένος, αλμυρός» τού ρ. *salio* «αλίζω, αλατίζω» (< *sal* «αλάτι»). Βλ. κ. *σάλτσα*.

σοσιαλδημοκρατία

μεταφορά τού γερμ. *Sozialdemokratie* (υβριδικό σύνθ.), τού οποίου το β΄ συνθ. ανάγεται στο ελλ. ουσ. *δημοκρατία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σοσιαλδημοκράτης, μεταφορά τού γερμ. *Sozialdemokrat* (υβριδικό σύνθ.)

σοσιαλδημοκρατ-ικός, μεταφορά τού γερμ. *sozialdemokratisch* < *Sozialdemokrat*.

σοσιαλισμός

λόγ. [1852], μεταφορά τού γαλλ. *socialisme* < *social* «κοινωνικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *sociālis* «κοινωνικός – συμμαχικός» < *soci(us)* «κοινός – (ως ουσ.) κοινωνός, μέτοχος» + παραγ. τέρμα *-alis*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κομουνισμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σοσιαλ-ιστής, λόγ. [1852], μεταφορά τού γαλλ. *socialiste* < *socialisme* (βλ. ανωτέρω)

σοσιαλιστ-ικός, λόγ. [1894], < *σοσιαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

σοσιαλίζω < *σοσιαλισμός* (υποχωρητ.).

σοσόνι «είδος κοντής κάλτσας»

μεταφορά τού γαλλ. *chausson* < *chausse* «υπόδημα, παπούτσι» < δημώδ. λατ. **calcea* (θηλ.), αλλαγή γένους τού λατ. *calceus* «υπόδημα, παπούτσι» < *calx, -cis* «φτέρνα».

σοτάρω

μεταφορά τού γαλλ. *sauter* «πηδώ» (στην ειδική σημ. «βουτώ (π.χ. κρεμμύδια) σε λάδι ή βούτυρο, τσιγαρίζω», φρ. *faire sauter*) < λατ. *saltāre*, αρχική σημ. «χορεύω ζωηρά» (κατόπιν «πηδώ»), εξομαλισμένος τύπος τού ρ. *salio* «πηδώ» (> ουσ. *saltus* «πήδημα, άλμα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σοτάρισ-μα

σοτέ < γαλλ. *sauté*, μτχ. τού ρ. *sauter* (βλ. ανωτέρω).

σου[1] «είδος γλυκύσματος»
< γαλλ. *chou* (κυρ. στη φρ. *chou à la crème*), αρχική σημ. «λάχανο» (από το σχήμα τού γλυκύσματος), < λατ. *caulis* «λάχανο, κράμβη – βλαστός», ομόρριζο τού αρχ. *καυλός* (βλ.λ.).

σου[2]
< αρχ. *σοῦ*, γενική πτώση τής προσ. αντωνυμίας *σύ* (βλ.λ. *εσύ*). Η γενική συναντάται επίσης με τους ομηρικούς τύπους *σεῖο, σέο* και με τον ιων. τύπο *σεῦ*, ενώ στις δωρ. διαλέκτους απαντούν οι τύποι με αρχικό *τ-*: *τέος, τεῦς, τεοῖο, τεοῦ*. Οι εν λόγω τύποι προέρχονται από Ι.Ε. **twesyo-*.

σουαρέ
< γαλλ. *soirée* «εσπερίδα, βραδιά – δεξίωση» < παλ. γαλλ. *serée* «βραδιά» < *ser* «βράδυ» < λατ. επίρρ. *sero* «(πολύ) αργά», που ανάγεται στο επίθ. *serus* «όψιμος».

σουαχίλι «γλώσσα Μπαντού ομιλουμένη σε χώρες τής Α. Αφρικής»
< αγγλ. *Swahili* < αραβ. *sawāhil*, πληθ. τού *sāhil* «ακτή», επειδή δήλωνε τη γλώσσα των ιθαγενών που κατοικούν κυρ. στην ανατολική ακτή τής Αφρικής.

σουβενίρ
< γαλλ. *souvenir* «ενθύμιο» < ρ. *(se) souvenir* «θυμούμαι» < λατ. *sub-venīre* «έρχομαι σε βοήθεια – (κατόπιν) έρχομαι στον νου» < *sub-* «υπο-» + *venio* «έρχομαι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ *αναμνηστικός*, λ. *ανάμνηση*.

σουβέρ
< γαλλ. *sous-verre* < *sous* «κάτω από, υπό» + *verre* «ποτήρι».

σούβλα
μεσν. (με σίγηση τού ατόνου *-u-*) < λατ. *subula*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουβλάκι < μεσν. *σουβλ-άκι*, υποκορ. τού *σούβλα*
σουβλ-ερός < *σούβλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *μυτ-ερός, βροχ-ερός*
σουβλί < μεσν. *σουβλ-ί(ο)ν*, υποκορ. τού *σούβλα*
σουβλιά < μεσν. *σουβλ-έα* (με συνίζηση) < *σούβλα*
σουβλίζω < μεσν. *σουβλ-ίζω*
σούβλισ-μα < *σουβλισ- (σουβλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σουβλισ-τός < *σουβλισ- (σουβλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*
σουβλ-ατζής < *σουβλ(άκι)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *χωρατ-ατζής*
σουβλατζ-ήδικο < *σουβλατζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σούβλα – οβελός, οβολός

Η μεσαιωνική λέξη *σούβλα* προέρχεται από το λατ. *subula*, που σήμαινε «σουβλί – χοντρή βελόνα» και συνδέεται με το ρήμα *suere* που σημαίνει «συρράπτω, ράβω». Πρωτοαπαντά στον Ηρωδιανό τον 3ο αιώνα μ.Χ. (*«πείρω, τὸ σουβλίζω»* και αλλού *«ὀβελίσκος, ἡ σούβλα»*). Απαντά επίσης ως όργανο μαρτυρίου (πβ. το μαρτύριο τού αγίου Αρτεμίου, όπως το περιγράφει ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός: *Κελεύει οὖν ἀπογυμνοῦσθαι τὸν μάρτυρα, καὶ σούβλαις σιδηραῖς πεπυρακτωμέναις τὰς πλευρὰς αὐτοῦ διαπερονᾶσθαι*). Φαίνεται ότι οι λέξεις σχετικά με τη σούβλα και το σούβλισμα ήταν διαδεδομένες την εποχή τού Μεσαίωνα. Στα λεξικά τού 17ου αιώνα απαντούν οι τύποι *σουβλάκι, σουβλί, σουβλιά, σουβλίζω, σούβλισμα, σούβλωμα, σουβλογυρισιά, σουβλογυρισματιά* (καθώς και οι παραλλαγές με *-γ-*, *σουγλί, σουγλίζω, σουγλιστός* κ.λπ.). Η σύγχρονη λέξη **σουβλάκι** αρχικά προσδιόριζε το ξυλάκι στο οποίο έμπαινε το κρέας («μικρή σούβλα»).
Η αρχ. λέξη για τη σούβλα ήταν ο **ὀβελός** (πβ. ομηρικό: *μίστυλλόν τ' ἄρα τἆλλα καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν* «έκοψαν το υπόλοιπο κρέας και το έβαλαν στις σούβλες»). Ο **οβελίας** αρχικά ήταν ψωμί ψημένο στη σούβλα (πβ. Φωτίου: *Ὀβελίας ἄρτος, ὁ ἐπὶ ὀβελῶν ὀπτώμενος*) και συνεκδοχικά απέκτησε τη σημασία τού αρνιού που παραδοσιακά σουβλίζουμε το Πάσχα. Επίσης, **οβελιστήριο** είναι η ψησταριά όπου σουβλίζεται κρέας, αλλά και γενικότερα η ψησταριά. Στον Κουμανούδη καταγράφεται επίσης η λέξη *ὀβελοστρεφής* (*ὀβελοστρεφὲς κεμπάπι* «σουβλιστό κεμπάπ»).
Από το ουσ. **οβελός** προήλθε και ο **οβολός**, νόμισμα στην αρχαία Αθήνα αξίας ίσης με το 1/6 τής δραχμής, καθώς φαίνεται ότι κάποτε οι σιδερένιοι ή χάλκινοι οβελοί χρησιμοποιήθηκαν ως μονάδες συναλλαγής. Από το σχήμα τής σούβλας ονομάστηκε *οβελός* και η μεταλλική ράβδος που χρησιμοποιείται για τον καθαρισμό τής κάννης τού όπλου στον στρατό. Από εκεί προέκυψε ο **σχοινοβελός**, το αντίστοιχο εργαλείο, που αποτελείται όμως μόνο από σχοινί και ένα βαρίδι (χωρίς δηλαδή καμία ομοιότητα με τη σούβλα).
Σε τελείως διαφορετικό σημασιολογικό χώρο βρίσκεται ο φιλολογικός *οβελός*, η μικρή οριζόντια γραμμή που σημείωναν οι φιλόλογοι τής ελληνιστικής εποχής σε ένα κείμενο για να δείξουν ότι είναι νόθο (*«ἀθετήσεως σύμβολον»*), προφανώς λόγω τής ομοιότητας τής γραμμής με οριζόντια ράβδο (αναφέρει ο Ευστάθιος: *ὁ ὀβελός, ὅς ἐστι γραμμή τις εὐθεῖα προτιθεμένη μὲν στίχων ἤτοι ὀρδίνων ἔξω*). Από εκεί προήλθε το ρήμα **οβελίζω** «σημειώνω κείμενο με οβελό, για να διαγραφεί» και το σύνθετο ρήμα **εξοβελίζω** «αποβάλλω», που εκτός από τη φιλολογική του σημασία απέκτησε και μεταφορική χρήση στη σύγχρονη γλώσσα (π.χ. *εξοβέλισαν από το λεξιλόγιό τους οποιαδήποτε λέξη τούς θύμιζε την καταστροφή τής πόλης*).

σουγιάς
< παλ. τουρκ. *soya* «μαχαιράκι, κονδυλομάχαιρο», από όπου επίσης το αλβ. *sojak* (ίδια σημ.).

σουέτ «κατεργασμένο δέρμα πολυτελείας»
< γαλλ. *suède*, που αποσπάστηκε από τη φρ. *(gants de) Suède* «γάντια από τη Σουηδία», η οποία δήλωνε το δέρμα με χνουδωτή επιφάνεια και εικαζόμενη σουηδική προέλευση.

σούζα
μεταφορά (κατά τα επιρρ. σε *-α*) τού παλ. ιταλ. *suso* «προς τα πάνω» < δημώδ. λατ. *sūsum* < λατ. *sursum* «(για κίνηση) από κάτω προς τα πάνω», συγκεκομμ. τύπος τού *subversum*, που ανάγεται στη μτχ. *subversus* τού ρ. *subverto* «ανατρέπω, αναποδογυρίζω».

σουηδικός
< τοπων. *Σουηδ(ία)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < ν.λατ. *Suedia*, από το όν. τού σκανδ. φύλου που στα λατ. κείμενα απαντά ως *Suēbi* και *Suiones / Sueones*, εικάζεται δε ότι ανάγεται στο γοτθ. *swē-s* «ξεχωριστός, μοναδικός».

σουίνγκ «είδος παλαιότερης μουσικής τζαζ»
< αγγλ. *swing (music)*, που ανάγεται στο ρ. *swing* «αιωρώ, κινώ ρυθμικά».

σουίπστεϊκ «λαχείο ιπποδρόμου»
< αγγλ. *sweepstake* < *sweep* «σκουπίζω – σαρώνω» + *stake* «ποντάρισμα, στοίχημα – διακύβευμα».

σουίτα
μεταφορά τού γαλλ. *suite* «ακολουθία, συνέχεια, σειρά» < παλ. γαλλ. *siwte / siute* < δημώδ. λατ. **sequita*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού τύπου *sequitus*, που αποτελεί μτγν. τύπο τού λατ. *secūtus*, μτχ. τού ρ. *sequor* «ακολουθώ, έπομαι». Ως μουσ. όρος η λ. χρησιμοποιείται ήδη από τον 17ο αι., για να δηλώσει συνθέσεις που απαρτίζουν σύνολο.

σούκο «πρίζα με γείωση»
< γερμ. *Schuko*, συντετμ. τύπος τής σύνθετης λ. *Schutzkontakt* «επαφή ασφαλείας», από τη συχνή χρήση στα σύνθ. *Schukosteckdose* «ρευματοδότης ασφαλείας» και *Schukostecker* «ρευματολήπτης ασφαλείας».

σουκρούτ «λάχανο σε άλμη»
< γαλλ. *choucroute* (με παρετυμολ. επίδρ. των λ. *chou* «λάχανο» και *croûte* «κρούστα») < ρομανσ. (Ελβετίας) *surcrute / surcote* < αλσατ. *sûrkrût*, που αντιστοιχεί στο γερμ. *Sauerkraut* «ξινολάχανο, τουρσί» < *sauer* «ξινός» + *Kraut* «λάχανο – χόρτο, βότανο».

σουλατσάρω
μεταφορά τού ιταλ. *sollazzare* «διασκεδάζω, τέρπω» < *sollazzo* «διασκέδαση, ευχαρίστηση» (> *σουλάτσο*) < λατ. *solatiu(m)*, που ανάγεται στον τύπο *solacium* «παρηγοριά, ανακούφιση» < ρ. *solor* «παρηγορώ, εμψυχώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουλατσάρισ-μα
σουλατσαδόρος «(λαϊκ.-κακόσ.) αυτός που σουλατσάρει, ο χασομέρης» < ιταλ. *sollazzatore* (με αντικατάσταση από το παραγ. τέρμα *-αδόρος*) < *sollazzare* (βλ. ανωτέρω).

σουλούπι
< τουρκ. *üslup* «ύφος, ρυθμός, στυλ» (με αντιμετάθεση, πβ. κ. *γραυσούζης* < τουρκ. *uğursuz*) < αραβ. *'uslūb* «δρόμος, οδός – τρόπος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουλουπ-ώνω
σουλούπω-μα < *σουλουπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σουλτάνος
< μεσν. *σουλτᾶνος* < τουρκ. *sultan* < αραβ. *sulṭān* «ηγεμόνας, άρχοντας», που συνδ. με το συνώνυμο αραμ. *šulṭānā*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουλταν-ίνα «ποικιλία σταφυλιού» < ιταλ. *sultanina* < αραβ. *sultānī* «αυτοκρατορική»
σουλταν-άτο, μεταφορά τού γαλλ. *sultanat*
σουλταν-ικός, λόγ. [1836].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σουλτάνος – σουλτανίνα

Η λέξη ***σουλτάνος*** προέρχεται από το αραβικό *sultan* «ηγεμόνας, βασιλιάς». Αρχικά χρησιμοποιήθηκε για μουσουλμάνους ηγέτες των Σελτζούκων και Οθωμανών Τούρκων, καθώς και Αιγυπτίων ηγετών. Σήμερα έχει απομείνει σε ελάχιστους μουσουλμάνους ηγέτες, περισσότερο ως τιμητικός τίτλος (σουλτάνος τού Ομάν, Μπρουνέι κ.ά.). Από τον θηλυκό τύπο *sultana* τής ιταλικής λέξης *sultano* σχηματίστηκε η λέξη ***σουλτάνα*** για τη γυναίκα τού σουλτάνου, ενώ η περιοχή τής εξουσίας του λέγεται ***σουλτανάτο***.
Με τη λέξη *σουλτάνος* συνδέεται πιθανότατα και η ποικιλία σταφίδας που είναι γνωστή ως ***σουλτανίνα*** (αγγλ. *sultana*, γαλλ. *sultanine*, *sultanina*). Η λέξη προέρχεται από την ιταλική ονομασία *sultanina*, που δόθηκε σε αυτήν την ποικιλία κατά πάσα πιθανότητα επειδή τόπος καταγωγής της είναι η ιρανική πόλη *Σουλτανιέ* (*Soltaniyeh*) «πόλη τού Σουλτάνου».

σουλφαμίδη «χημική φαρμακευτική ουσία»
μεταφορά τού γαλλ. *sulfamide* < *sulf(o)-* (< λατ. *sulphur / sulphur, -uris* «θειάφι») + *-am(ide)* (με παραγ. τέρμα *-ide*) < ν.λατ. *ammonia* (βλ.λ. *αμμωνία*).

σούμα «άθροισμα»
< μεσν. *σοῦμ(μ)α* < λατ. *summa* «σύνολο, κεφάλαιο»,

ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *summus* «ολόκληρος, ανώτατος, μέγιστος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σουμ-άρω < *σούμ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *παρκ-άρω, γουστ-άρω*

σουμάρισ-μα < *σουμαρισ-* (*σουμάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σουμάδα «ποτό από γαλάκτωμα αμυγδάλου»
πιθ. < *σούμα* «αρωματικό ποτό (συνήθ. ρακί από σύκα)» (με παραγ. τέρμα *-άδα*, κατά τα *πορτοκαλ-άδα, λεμον-άδα, βυσσιν-άδα*) < παλ. τουρκ. *soma* (σύγχρ. *suma*), ίσως κινεζ. αρχής (πβ. κινεζ. *so-ma* «ζύθος από σιτάρι ή κριθάρι»). Ορισμένοι εικάζουν ότι η λ. είναι ινδικής αρχής.

σουμιέ → **σομιέ**

σούμο «ιαπωνική πάλη μεταξύ υπέρβαρων παλαιστών»
< αγγλ. *sumo* < ιαπων. *sumō* «πάλη, αγώνας».

σούμπιτος
< ιταλ. *subito* «αμέσως, ευθύς» < λατ. *subitu(m)*, επίρρ. προερχόμενο από το ρ. *subire* «μπαίνω, έρχομαι ξαφνικά».

σουμπλιμέ «χημική ένωση υδραργύρου»
< γαλλ. *sublimé*, μτχ. τού ρ. *sublimer* «εξαχνώνω» < λατ. *sublimāre* «υψώνω (στον αέρα), ανεβάζω – εξυψώνω» < επίθ. *sublimis* «μετέωρος, αιωρούμενος – υψηλός» (που χρησιμοποιήθηκε στη μεσν. Λατινική ως όρος των αλχημιστών).

σουμπρέτα «ο θεατρικός ρόλος τής καμαριέρας / υπηρέτριας»
μεταφορά τού γαλλ. *soubrette* (το υποκορ. επίθημα *-ette* προσέδωσε στη λ. τη μειωτική σημ. τού ρόλου τής υπηρέτριας) < προβηγκ. *soubreto*, θηλ. τού *soubret* «προσποιητός, επιτηδευμένος» < παλ. προβηγκ. *sobrar* «υπερέχω, νικώ, ξεπερνώ» < λατ. *superāre* «υπερέχω, υπερβαίνω».

σουναμιτισμός «δοξασία ασιατικών λαών, κατά την οποία ο γηρασμένος οργανισμός τονώνεται μέσω σεξουαλικής επαφής με νεαρό άτομο»
μεταφορά τού γαλλ. *sunamitisme* (παραγ. τέρμα *-isme*), που σχηματίστηκε από το υστλατ. *Sunamitis* (στη μετάφρ. τού Ιερωνύμου *Vulgata Latina*) < ελνστ. *Σουναμῖτις, -ιδος*, νεαρή παρθένα (*Ἀβισὰγ ἡ Σουναμῖτις / Ἀβισὰκ ἡ Σωμανῖτις*), η οποία κοιμόταν μαζί με τον ηλικιωμένο βασιλιά Δαβίδ προς το τέλος τής ζωής του, δεν είχε όμως σχέσεις μαζί του (Π.Δ., Α΄ Βασιλ. / Γ΄ Βασιλ. 1,1-4).

σουνέτι
< τουρκ. *sünnet* «περιτομή» < αραβ. *sunnat*.

σουνίτης «πιστός τού σουνιτισμού, ενός από τους δύο μεγάλους κλάδους τού Ισλάμ (ο άλλος είναι ο σιισμός)»
λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *Sunnite* < *sunna*, ονομασία τού ενός από τους δύο θρησκευτικούς κλάδους τού Ισλάμ, < αραβ. *sūnnāh* «νόμος, (θρησκευτικός) κανόνας». Με την ονομασία αυτή είναι γνωστός ο μεγαλύτερος θρησκευτικός κλάδος τού Ισλάμ, ο οποίος δέχεται τους τέσσερεις πρώτους χαλίφες ως διαδόχους τού Μωάμεθ και συνεχιστές τής μουσουλμανικής παράδοσης. Βλ. κ. *σιίτης*.

σουξέ
< γαλλ. *succès* «επιτυχία» < λατ. *successus* «είσοδος σε τόπο – έφοδος – ανάβαση, άνοδος», μτχ. τού ρ. *succēdo* «προχωρώ, ανεβαίνω» (ήδη απρόσ. *succedit mihi* «μου συμβαίνει κάτι καλό, κατά τη θέλησή μου»).

σούξου-μούξου-του
αβεβ. ετύμου, ίσως < *σου-μου-του* (τύποι γενικής τής προσ. αντωνυμίας), με προσθήκη τού στερητ. προθέματος ξε- (*μου – ξε-μού* κ.λπ.).

σούπα
μεταφορά τού γαλλ. *soupe* < υστλατ. *suppa* «μουσκεμένο ψωμί, παπάρα», πιθ. < αρχ. γερμ. **suppa*, που συνδ. με τα αγγλ. *sop* και ολλ. *soppen* «μουσκεύω, βουτώ». Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι το αρχ. γερμ. **soppa* δέχτηκε επιπλέον την επίδρ. τού λατ. *suppus / supinus* «ύπτιος – αναποδογυρισμένος», επειδή έτσι μούσκευαν τα κομμάτια ψωμιού στο πιάτο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σουπέ < γαλλ. *souper* < *soupe* (βλ. ανωτέρω)

σουπ-ιέρα < *σούπ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *σαλατ-ιέρα*.

ΣΥΝΘ. -σουπα: *κοτό-σουπα, χορτό-σουπα, ψαρόσουπα*.

σούπερ
< αγγλ. *super* < λατ. *super* «υπέρ, πάνω από», κυρ. από λ. με α΄ συνθ. *super-*.

ΣΥΝΘ. σούπερ- (από την Αγγλική): *σούπερ-μαν* (< αγγλ. *superman* «υπεράνθρωπος»), *σούπερ-μάρκετ* (< αγγλ. *supermarket* «υπεραγορά»), *σούπερ-σταρ* (< αγγλ. *superstar*).

σουπιά
μεσν. (με συνίζηση και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /p/) < αρχ. *σηπία* (βλ.λ.).

σουπίνο «ρηματικός τύπος τής Λατινικής»
μεταφορά τού λατ. *supinum*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *supīnus* «ύπτιος – απαθής, αμελής». Ως γραμματικός όρος η λ. χρησιμοποιείται ήδη στους μεταγενέστερους γραμματικούς (φρ. *supinum verbum*).

σουπλά
< γαλλ. *dessous-de-plat* «κάτω από το πιάτο», κατ' αναλογίαν προς το *σουβέρ* (βλ.λ.).

σούρα¹ → σουρώνω¹

σούρα² → σουρώνω²

σούρα³ «κεφάλαιο τού Κορανίου»
< αραβ. *sūra* «σειρά, στήλη».

σουραύλι
μεσν. (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /s/, πβ. κ. *ξυράφι* > *ξουράφι*) < *συραύλιον*, λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. *σῦρ(ιγξ)* και *αὐλός* με υποκορ. επίθημα *-ιον*.

σούργελο
λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *σούρ(νω)* και *γελώ* και κατόπιν ουσιαστικοποίηση κατά το *κορόιδο*.

σουρεαλισμός
μεταφορά τού γαλλ. *surréalisme* < *sur* «υπέρ, πάνω» + *réalisme* «ρεαλισμός». Βλ. κ. *υπερρεαλισμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουρεαλιστής, μεταφορά τού γαλλ. *surréaliste* < *surréalisme* (βλ. ανωτέρω)
σουρεαλιστ-ικός < *σουρεαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σουρίζω
< αρχ. *συρίζω* «σφυρίζω» (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /s/, πβ. κ. *ξυρίζω* > *ξουρίζω*), βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σούρισ-μα.

σουρλουλού
πιθ. < βεν. *turlulu* «ανόητος, άμυαλος», με παρετυμολ. επίδρ. τού ρ. *σούρνω* και τη θηλ. κατάλ. *-ού*, που έχει μειωτική χροιά.

σουρμές «βαφή ματιών»
μεταφορά τού τουρκ. *sürme*.

σουρντίνα «μουσικό εξάρτημα για τη μείωση τής έντασης»
μεταφορά τού γαλλ. *sourdine* < ιταλ. *sordina*, που ανάγεται στο επίθ. *sordo* «κουφός – (ειδικότ.) υπόκωφος» < λατ. *surdus*. Η λ. έχει την αρχή της στο στρατ. λεξιλόγιο, όπου δήλωνε είδος τρομπέτας ή σάλπιγγας με υπόκωφο ήχο, επειδή ένα κομμάτι ξύλου είχε τοποθετηθεί στο στόμιό της.

σούρνω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σύρω* (βλ.λ.) κατά το σχήμα που έχει αφετηρία τον αόρ. *έσυρα* (πβ. κ. *σπείρω – έσπειρα – σπέρνω, εγείρω – έγειρα – γέρνω*) και με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /s/ (πβ. κ. *ξυράφι* > *ξουράφι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σούρ-σιμο < *σούρ(νω)* + παραγ. τέρμα *-σιμο*, πβ. κ. *πάρ-σιμο, φέρ-σιμο*.
ΣΥΝΘ. σούρτα-φέρτα < φρ. *σούρ' τα φέρ' τα* (προστ. των ρ. *σούρνω* και *φέρνω*)
σουρο-μαδώ < **συρομαδώ* < *σύρω* + *μαδώ*.

σουρουκλεμές «περιφερόμενος, περιπλανώμενος»
μεταφορά τού τουρκ. *sürüklenmek* «σέρνομαι – παρασύρομαι» (ουσ. *sürükle(n)me* «σύρσιμο – κατρακύλισμα»), που ανάγεται στο ρ. *sürmek* «οδηγώ, σύρω».

σούρουπο
πιθ. < **σύρ-ρυπο(ν)* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /p/ και προληπτική αφομοίωση /i/ – /u/ > /u/ – /u/) < *συ(ν)-* + *ρύπο(ς)*, πβ. κ. *σύ-θαμπο*. Κατ' άλλη εκδοχή, η λ. προέρχεται από αρωμουν. *suare apune* «σουρουπώνει» (πβ. ρουμ. *soarele apune* «ο ήλιος δύει»), από όπου οι κοινοί αρωμουν. τύποι *surupsire* «σκοτείνιασμα, σούρουπο» και *surupsi* «σκοτείνιασε, σουρούπωσε».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουρουπ-ώνω
σουρούπω-μα < *σουρουπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σούρουπο ή σούρρουπο;
Η λέξη πιθανώς προέρχεται από τα *συν* + *ρύπος* (με τροπή τού δεύτερου [i] > [u] και κατόπιν αφομοίωση τού πρώτου [i]). Εφόσον προέρχεται από (αμάρτυρο) σύνθετο **σύρρυπον*, η λ. θα μπορούσε να γράφεται ***σούρρουπο*** (με δύο *-ρ-*). Ωστόσο, τόσο λόγω αβεβαιότητας ως προς την ετυμολογική προέλευση όσο και επειδή πρόκειται για καθαρώς λαϊκή λέξη ως προς τη χρήση της, μπορεί να απλογραφηθεί: ***σούρουπο*** (με ένα *-ρ-*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σούρουπο
Αν ισχύει η αναγωγή σε σύνθ. **σύρρυπον* (< *συν* + *ρύπος*), τότε η λέξη θα σήμαινε αρχικά «την ώρα που η μέρα ρυπαίνεται», δηλαδή χάνει την καθαρότητα, τη διαύγειά της. Η ιδέα αυτή φαίνεται και σε άλλες συνώνυμες λέξεις, π.χ. *σύθαμπο* (< *συν* + *θάμπος*) και *μούχρωμα* < *μουχρός* «θαμπός, θολός, μουντός».
Αλλά και σε αντίστοιχες ξένες λέξεις παρατηρούμε κάτι παρόμοιο. Το αγγλ. *dusk* «σούρουπο» παράγεται από το παλαιοαγγλικό *dox* «σκουρόμαλλος», που σχετίζεται με λέξεις τής ινδοευρωπαϊκής οικογένειας οι οποίες σημαίνουν «θάμπωμα, σκοτείνιασμα». Οι αντίστοιχες λέξεις των ρομανικών γλωσσών (γαλλ. *crepuscule*, ιταλ. *crepuscolo*, πορτ. *crepúsculo* κ.λπ.) ανάγονται στο λατ. *crepusculum*, που συνδέεται με το λατ. *creperus* «αβέβαιος, αμ-

φίβολος» (< *crepas* < *crephas*, με αποδάσυνση, που ανάγεται στο αρχ. *κνέφας* «σκοτείνιασμα»).

σούρτα-φέρτα → σούρνω

σουρτούκης
< τουρκ. *sürtük* «αυτός που τριγυρίζει άσκοπα – αλήτης, περιπλανώμενος», που ανάγεται στο ρ. *sürmek* «τριγυρίζω, περιφέρομαι, αλητεύω».

σουρώνω[1] «στραγγίζω, φιλτράρω – πτυχώνω»
πιθ. μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. ουσ. *σού-ρωμα*) < *σειρώνω* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /s/, πβ. κ. *ξυράφι* > *ξουράφι*) < ελνστ. *σειρῶ (-όω)* «στεγνώνω, στραγγίζω, φιλτράρω – πτυχώνω», από το ίδιο θ. με το αρχ. κύρ. όν. *Σείριος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σούρα < μεσν. *σούρ-α* (υποχωρητ.) < *σουρ(ώνω)* + παραγ. τέρμα *-α*
σούρωμα < μεσν. *σούρω-μα*
σουρω-τήρι < *σουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *στεγνω-τήρι, βουλλω-τήρι*
σουρω-τός (ρηματ. επίθ.).

σουρώνω[2] «μεθώ»
< μεσν. *σούρα*, με εικαζόμενη αρχική σημ. «ποτό, κρασί», πιθ. < παλ. τουρκ. *sur* «κρασί, οινοπνευματώδες ποτό» (πβ. ν.ελλ. διαλεκτ. Καρπάθου *ά-σουρος* «(σταφύλι) χωρίς χυμό») < περσ. *surā*. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε βεν. *suro* «φελλός, πώμα». Βλ. κ. *τζούρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σούρω-μα < *σουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σουσάμι
< ελνστ. *σησάμιον* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /s/, πβ. κ. *συρίζω* > *σουρίζω*), υποκορ. τού αρχ. *σήσαμον* (ήδη μυκ. πληθ. *sa-sa-ma*: *σάσαμα*), σημιτ. δάνειο, πβ. εβρ. *šumšōm*, φοιν. *ššmn*, ακκαδ. *šamaššamu(m)*, αραμ. *šūmšəmā*. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι μεσολάβησε το τουρκ. *susam* < περσ. *sūsan* < αραμ. *šūmšəmā*. Το λατ. *sēsamum* (> γαλλ. *sésame*) είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουσαμάτος < ελνστ. *σησαμ-ᾶτος* < αρχ. *σήσαμον*
σουσαμ-ένιος < *σουσάμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.
ΣΥΝΘ. σουσαμό-: *σουσαμό-λαδο, σουσαμό-πιτα*
σησαμ(ο)-: *σησαμό-παστος* «αυτός που έχει πασπαλιστεί με σουσάμι» (ελνστ.), *σησαμ-έλαιο* (λόγ. [1885]), *σησαμο-πολτός* (λόγ. [1833]), *σησαμό-πιτα*.

σούσι «ιαπωνικό φαγητό από ωμό ψάρι»
< αγγλ. *sushi* < ιαπων. *sushi*, κυριολ. «είναι ξινό».

σουσού
< γαλλ. *chouchou*, χαϊδευτική ή θωπευτική προσφώνηση, που προέρχεται από διπλασιασμό τού *chou* (επίσης χαϊδευτ. προσφώνηση, π.χ. *mon chou!*), αρχική σημ. «λάχανο». Στην Ελληνική η λ. έγινε γνωστή χάρις στην κωμωδία τού Δημήτρη Ψαθά *Μαντάμ Σουσού* (1940), η οποία αργότερα μεταφέρθηκε στην τηλεόραση.

σουσούμι → σουσσούμι

σουσουράδα
μεσν. (με προληπτική αφομοίωση /i/-/u/ > /u/-/u/) < **σεισουρ(άδα)* (με παραγ. τέρμα *-άδα*) < **σεισ-ούρα* < θ. *σεισ-* (από τον αόρ. τού αρχ. *σείω*) + *ουρά*.

σούσουρο
< ιταλ. *sussurro* (με αναβιβασμό τού τόνου) < λατ. *susurrus(m)*, αιτ. πτώση τού ουσ. *susurrus* «ψίθυρος, ψιθύρισμα».

σουσσούμι «χαρακτηριστικό γνώρισμα, σημάδι»
< μεσν. *σουσ(σ)ούμιον* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /m/ και προληπτική αφομοίωση /i/ – /u/ > /u/ – /u/) < *συσσήμιον* (ήδη τον 13ο αι.), υποκορ. τού ελνστ. *σύσσημον* «σύμβολο, αναγνωριστικό σήμα ή σημείο» < *συ(ν)-* + *-σημ(ον)* < αρχ. *σῆμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουσσουμ-ιάζω.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σουσσούμι ή σουσούμι;
Εφόσον η λ. προέρχεται από το ελνστ. *σύσσημον*, το οποίο μαρτυρείται γραμμένο με δύο *-σ-*, η λ. γράφεται κανονικά **σουσσούμι** (με δύο *-σ-*), διατηρώντας την παραδεδομένη ετυμολογική γραφή.

σούστα
< βεν. *susta* «ελατήριο» (ιταλ. *sosta*) < μεσν. λατ. *susta / sosta* «σχοινί για το δέσιμο των φορτίων» < δημώδ. λατ. **sustāre* < λατ. *substāre* «βρίσκομαι από κάτω – στηρίζω, συγκρατώ, κρατώ σταθερά».

σουτ[1] «κάνε ησυχία – μη μιλάς»
ηχομιμητ. λ.

σουτ[2]
< αγγλ. *shoot* «χτυπώ από απόσταση – εκτοξεύω, πυροβολώ» < αρχ. γερμ. **skeut-a-* (> γερμ. *schießen*, ολλ. *schieten*). Η λ. πέρασε στην Ελληνική ως όρος τού ποδοσφαίρου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουτ-άρω < *σουτ* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *μαρκ-άρω, πασ-άρω*
σουτάρισ-μα < *σουταρισ- (σουτάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σουτέρ < αγγλ. *shooter* (κατά τα γαλλ. αρχής ουσ. σε *-έρ*, π.χ. *φαρσ-έρ, ανιματ-έρ*) < *shoot* (βλ. ανωτέρω).

σουτζούκι
< τουρκ. *sucuk* < περσ. *zīcak / zīčak* «λουκάνικο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σουτζουκ-άκι.

σουτιέν
< γαλλ. *soutien-gorge* «στηθόδεσμος» (με παράλειψη τού ουσ. *gorge* «γυναικείο στήθος»), φραστική λ. με α΄ τμήμα το ουσ. *soutien* «στήριγμα» < *soutenir* «στηρίζω, υποβαστάζω, κρατώ» < παλ. γαλλ. *sostenir* < δημώδ. λατ. **sustenire* < λατ. *sustinēre* «βαστάζω, συγκρατώ».

σουφισμός «ισλαμική αίρεση μυστικιστικού χαρακτήρα»
μεταφορά τού γαλλ. *soufisme* (με παραγ. τέρμα *-isme*) < *soufi* «μουσουλμάνος ασκητής ή μοναχός» < τουρκ. *sufi* < αραβ. *sūfī*, που ορισμένοι ανάγουν στο αρχ. *σοφός*.

σουφλέ
< γαλλ. *soufflé*, μτχ. τού ρ. *souffler* «φυσώ, πνέω» < λατ. *sufflāre* < *sub-* «υπο-» + *flare* «φυσώ». Η λ. απαντά από τον 18ο αι. ως όρος τής μαγειρικής, για να δηλώσει κυρ. φαγητά που φουσκώνουν (π.χ. φρ. *omelette soufflée, pommes de terre soufflées*).

σούφρα «πτυχή, ζάρωμα – ρυτίδα»
μεσν., πιθ. < υστλατ. **sup(p)la* «κάμψη των γονάτων, γονυκλισία» < ρ. **supplāre* < λατ. *supplicāre* «ικετεύω γονυκλινής, προσκυνώ» < επίθ. *supplex, -plicis* «γονυκλινής – ικετήριος, ικετευτικός» < *sub-* «υπο-» + θ. τού ρ. *plico* «διπλώνω, πτυχώνω». Βλ. κ. *σουφρώνω*.

σουφραζέτα «φεμινίστρια»
μεταφορά τού γαλλ. *souffragette* < αγγλ. *suffragette* «γυναίκα που διεκδικούσε δικαίωμα ψήφου» (τις δύο πρώτες δεκαετίες τού 20ού αι. στην Αγγλία) < *suffrage* «ψήφος», που μεταφέρει το λατ. *suffragium* «πήλινο θραύσμα – όστρακο που το χρησιμοποιούσαν ως ψήφο». Η λ. είναι πεπαλαιωμένη στα Ελληνικά και έχει ελαφρώς μειωτική χροιά, όπως και στα Γαλλικά.

σουφρώνω
< *σούφρ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*. Η λ. συνδυάζει την αρχική σημ. «διπλώνω, πτυχώνω – μαζεύω» με την κατοπινή «αρπάζω κρυφά, κλέβω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σούφρω-μα.

σοφάρω → σοφέρ

σοφάς
< τουρκ. *sofa* «χαμηλός καναπές» < αραβ. *ṣuffa'* «μακρόστενος πάγκος».

σοφέρ
< γαλλ. *chauffeur*, αρχική σημ. «θερμαστής (σε ατμομηχανή)», < ρ. *chauffer* «ζεσταίνω, θερμαίνω» < δημώδ. λατ. **calefare* < λατ. *calefacere*, σύνθ. από τα ρ. *caleo* «είμαι ζεστός – καίγομαι» και *facio* «κάνω». Η σημ. «οδηγός οχήματος» (αρχικώς για μηχανοδηγούς σιδηροδρόμου) απαντά την τελευταία δεκαετία τού 19ου αι. στη Γαλλική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σοφάρω, μεταφορά τού γαλλ. *chauffer* (βλ. ανωτέρω)
σοφάρισ-μα < *σοφαρισ- (σοφάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σοφερ-άντζα < *σοφέρ* + παραγ. τέρμα *-άντζα*, πβ. κ. *μπροστ-άντζα, μαστορ-άντζα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σοφέρ, σοφερίνα, σοφεράντζα
Η γαλλική λ. ***chauffeur*** σημαίνει κυριολεκτικά «θερμαστής». Χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει αυτόν που χειρίζεται τα φυσερό, βάζει το μέταλλο στη φωτιά και το πυρώνει, δηλ. τον τεχνίτη μεταλλουργείου και κατόπιν τον θερμαστή σε σκάφος ή ατμομηχανή (και οι δύο τροφοδοτούσαν τις μηχανές με κάρβουνο, ώστε να θερμαίνονται τα καζάνια με το νερό και να παράγεται ατμός ως κινητήρια δύναμη τού πλοίου ή τού τρένου). Στις αρχές τού 19ου αιώνα παρουσιάστηκαν τα πρώτα αυτοκίνητα που κινούνταν με ατμό. Οι οδηγοί τους ευλόγως αποκλήθηκαν επίσης *chauffeurs*, ονομασία που διατηρήθηκε και αργότερα, όταν στα τέλη τού 19ου αιώνα εμφανίστηκαν τα βενζινοκίνητα αυτοκίνητα. Οι σημασίες τού επαγγελματία οδηγού αυτοκινήτου ή τού οδηγού τού αυτοκινήτου άλλου είναι τού 20ού αιώνα.
Το θηλυκό τού *σοφέρ* στα Ελληνικά είναι ***σοφερίνα*** (με το θηλυκό παραγωγικό επίθημα *-ίνα*, πβ. τα λαϊκά θηλ. *βουλευτ-ίνα, γιατρ-ίνα*). Η λαϊκή λ. ***σοφεράντζα*** σχηματίστηκε από το *σοφέρ* και το παραγωγικό τέρμα *-άντζα*, πβ. *δεύτερος > δευτεράντζα, μάστορας > μαστορ-άντζα, μπροστά > μπροστ-άντζα* κ.ά. Το ρήμα ***σοφάρω*** προέρχεται από το *σοφεράρω* με απλολογία.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

σοφέρ ή σωφέρ;
Η λέξη γράφτηκε αρχικά στα Ελληνικά με *-ω-* (***σωφέρ***), κατά τη συνήθεια των λογίων να μεταγράφουν το γαλλικό *-au-* ως *-ω-* (για να αντιδιαστέλλεται προς το απλό *-ο-*), πβ. *ρεστωράν, σωτέ* (γαλλ. *restaurant, sauté*) κ.ά. Ως νεότερη ξένη λέξη τής Ελληνικής, όμως, κανονικά απλογραφείται: ***σοφέρ***.

σοφία → σοφός

σοφιστής «επαγγελματίας δάσκαλος φιλοσοφίας, ρητορικής και άλλων τεχνών στην Αρχαιότητα»
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σοφισ-* (με παραγ. τέρμα *-τής*) τού ρ. *σοφίζομαι* «γίνομαι σοφός – (συνήθ.) επινοώ κάτι έξυπνο, σκαρφίζομαι» < *σοφ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω / -ομαι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κατέχει άριστα την

τέχνη του, επιδέξιος σε τέχνη ή επιστήμη» (πβ. Ηροδ. Ἱστ. 2.49: *ἀτρεκέως μὲν οὐ πάντα συλλαβὼν τὸν λόγον ἔφηνε, ἀλλ' οἱ ἐπιγενόμενοι τούτῳ σοφισταὶ μεζόνως ἐξέφηναν*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «επαγγελματίας δάσκαλος ποικίλων τεχνών (ρητορικής, γραμματικής, δικανικής, μαθηματικών κ.ά.)» (πβ. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1.6.13: *καὶ τὴν σοφίαν ὡσαύτως τοὺς μὲν ἀργυρίου τῷ βουλομένῳ πωλοῦντας σοφιστὰς [ὥσπερ πόρνους] ἀποκαλοῦσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σοφιστικός < αρχ. *σοφιστ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

σόφισμα < αρχ. *σόφισ-μα* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., Ὀλυμπ. 13.17: *ὧραι πολυάνθεμοι ἀρχαῖα σοφίσμαθ'. ἅπαν δ' εὑρόντος ἔργον*], αρχική σημ. «ικανότητα, μέθοδος – ευφυές τέχνασμα ή επιχείρημα» ➞ ήδη αρχ. σημ. (κακόσ.) «σκοπίμως εσφαλμένος συλλογισμός, παραπλανητικό επιχείρημα» (πβ. Πλάτ. Πολιτ. 496a: *ἆρ' οὐχ ὡς ἀληθῶς προσήκοντα ἀκοῦσαι σοφίσματα, καὶ οὐδὲν γνήσιον οὐδὲ φρονήσεως [ἄξιον] ἀληθινῆς ἐχόμενον;*)

σοφιστεία < ελνστ. *σοφιστ-εία*

σοφιστικέ, αντιδάν., < γαλλ. *sophistiqué* < μεσν. λατ. *sophisticatus* < *sophisticus* < αρχ. *σοφιστικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σοφιστής

Η λ. ***σοφιστής*** άρχισε να χρησιμοποιείται με μειωτική χροιά ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. Παρ' ότι με την ιδιότητα αυτή είναι γνωστοί περιώνυμοι άνδρες τής Αρχαιότητας με σημαντική συμβολή στον φιλοσοφικό στοχασμό, όπως ο Πρόδικος, ο Πρωταγόρας, ο Γοργίας και άλλοι, η τακτική τους να παραδίδουν μαθήματα επ' αμοιβή συνετέλεσε στη δυσφήμηση τού έργου και τού ονόματός τους. Ως επαγγελματίες δάσκαλοι και ρήτορες οι σοφιστές απέκτησαν τη δυσμενή φήμη ότι δίδασκαν τους μαθητές τους να εξαπατούν, να ψεύδονται με πειστική ευγλωττία και να δημαγωγούν. Στην εδραίωση αυτής τής μειωτικής σημασίας σπουδαίο ρόλο έπαιξαν τα έργα τού Πλάτωνος και τού Αριστοτέλη, αντιπάλων των σοφιστών, πράγμα που ενισχύθηκε από το γεγονός ότι ελάχιστα δικά τους (των σοφιστών) κείμενα έχουν διασωθεί.

σοφίτα

< ιταλ. *soffitta*, άλλος τύπος τού αρσ. *soffitto* «δώμα κοντά στη στέγη» < δημώδ. λατ. **suffictu(m)* «στήριγμα (από κάτω)» < λατ. *suffixu(m)*, μτχ. τού ρ. *suffigo* «μπήγω, πασσαλώνω – στηρίζω (από κάτω)».

σοφός

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, πβ. *απόσπ.* 211.1: *τρίαιναν ἐσθλὸς καὶ κυβερνήτης σοφός*], αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με το επίρρ. *σάφα* (βλ.λ. *σαφής*) ή με το κύρ. όν. *Σίσυφος*. Η λ. αναφερόταν εξ αρχής, όχι απλώς σε αυτόν που έχει πολλές γνώσεις, αλλά κατ' εξοχήν σε εκείνον που εφαρμόζει όσα ξέρει στην εξάσκηση τέχνης ή επιστήμης, που αποφασίζει με βάση την κατανόηση και την πείρα. Ακόμη συναντάται από την Αρχαιότητα ως προσδιορισμός λόγων, πραγμάτων, χαρακτηριστικών ή ενεργειών.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σοφία < αρχ. *σοφ-ία* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ο 411-2: *τέκτονος ἐν παλάμῃσι δαήμονος, ὅς ῥά τε πάσης εὖ εἰδῇ σοφίης*], αρχική σημ. «εξυπνάδα, ικανότητα στην τέχνη – ορθή κρίση, φρόνηση».

ΣΥΝΘ. **σοφο-**: *σοφο-λογιοτατισμός*, *σοφο-λογιότατος* (λόγ. [1811]), *σοφο-λογιότητα* (λόγ. [1744]) κ.ά.

-σοφος: *ά-σοφος*, *δοκησί-σοφος*, *πάν-σοφος*, *θεό-σοφος*, *φιλό-σοφος*, *θυμό-σοφος*, *κενό-σοφος*, *μωρό-σοφος*, *υπέρ-σοφος* κ.ά.

σοφράς

< τουρκ. *sofra* «χαμηλό ξύλινο τραπέζι φαγητού» < αραβ. *sufra*, αρχικώς «τροφή για το ταξίδι», κατόπιν «σακούλι φαγητού – τραπέζι φαγητού».

σόφτγουερ

< αγγλ. *software* «λογισμικό» (κατ' αντιδιαστολή προς τα *hardware* «υλικό») < *soft* «εύκαμπτος, μαλακός» + *ware* «είδη, προϊόντα» (κυρ. σε σύνθ. όπως *ware-house* «αποθήκη υλικών»). Βλ. κ. *λογισμικό*.

σπα «θέρετρο ή κέντρο αισθητικής με ιαματικά λουτρά»

< αγγλ. *spa*, από ομώνυμη κωμόπολη τού Α. Βελγίου, όπου υπάρχουν ιαματικά λουτρά με μεταλλικό νερό.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σπα

Η πόλη ***Σπα*** (Spa) τού Βελγίου, στο γαλλόφωνο τμήμα του, ήταν διάσημη από παλιά –πιθανώς ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο, με βεβαιότητα από τον 14ο αιώνα– για τα ιαματικά νερά της και κατόπιν για τις εγκαταστάσεις που διέθετε στους πολλούς επισκέπτες της, ορισμένοι από τους οποίους ανήκαν στην ελίτ τής Ευρώπης. Ήταν δε τόσο μεγάλη η φήμη που απέκτησε το Σπα, ώστε με τον καιρό άρχισε να χρησιμοποιείται το τοπωνύμιο ως προσδιοριστικό περιοχών ή κέντρων με πηγές ιαματικών νερών και συναφών εγκαταστάσεων.

Η λ. εισήχθη στην Αγγλική ήδη από τον 17ο αιώνα, αρχικά με τη σημασία «πηγή με ιαματικό ή μεταλλικό νερό» και κατόπιν «τόπος με πηγή ιαματικού νερού», τέλος «οργανωμένο κέντρο θεραπείας με ιαματικά νερά» και με αυτή τη σημασία διαδόθηκε παγκοσμίως (πβ. το βιβλίο με τίτλο *Spadacrene Anglica or The English Spa Fountain* τού 1626 για τις πηγές τού Harrogate στην Αγγλία). Τον 18ο αιώνα μάλιστα εκδόθηκε στα Γαλλικά ένα βιβλίο που

μιλούσε για τη διασκέδαση στο Spa, περιγράφοντας την ποικιλία και τις ιδιότητες των πηγών του, εξηγώντας γιατί το επισκέπτονται τα μέλη τής υψηλής κοινωνίας κ.ά. Το βιβλίο αποτέλεσε εκδοτική επιτυχία, πολλοί το μιμήθηκαν εκδίδοντας αντίστοιχα βιβλία για τη διασκέδαση σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις με πηγές, μεταφράστηκε στα Αγγλικά, επανεκδόθηκε και γενικά συνέβαλε τα μέγιστα στο να καθιερωθεί το τοπωνύμιο Spa ως συνώνυμο τής περιοχής με πηγές μεταλλικού και ιαματικού ύδατος. Στις αρχές τού 18ου αιώνα ο Μέγας Πέτρος, τσάρος τής Ρωσίας, ίδρυσε σε μια τοποθεσία στις Καρέλιες Λίμνες, όπου είχαν ανακαλυφθεί πηγές με νερό πλούσιο σε σίδηρο, το αποκαλούμενο «Ρωσικό Σπα», ένα θέρετρο στο πρότυπο τού Spa εκείνης τής εποχής, το οποίο είχε προηγουμένως επισκεφθεί.
Πολλοί προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τον όρο Spa επινοώντας διάφορες ευφάνταστες ετυμολογήσεις, όπως ότι το όνομα Spa είναι λατινικό αρκτικόλεξο από τη φράση *Sanitas* (ή *Salus*) *Per Aquam*, δηλ. *Υγεία* (ή *Υγιής*) *διά τού Ύδατος!* Φυσικά, πρόκειται για παρετυμολογία.
Ας σημειωθεί ότι τις εγκαταστάσεις για θερμά λουτρά (δημόσιες και ιδιωτικές) οι αρχαίοι Έλληνες τις ονόμαζαν ***βαλανεῖα*** (από όπου η λέξη ***μπάνιο*** ως αντιδάνειο), ενώ οι περιοχές με θερμοπηγές αποκαλούνταν ***θέρμαι***. Τη λ. αυτή χρησιμοποίησαν οι Ρωμαίοι ονομάζοντας ***thermae*** τα πολυτελή κτίσματα που κατασκεύασαν κατά μίμηση των ελληνικών *βαλανείων*, δημιουργώντας έτσι τα πρώτα «σπα» στην ιστορία.

σπάγγος → σπάγκος

σπαγκέτι

< ιταλ. *spaghetti*, πληθ. τού *spaghetto*, υποκορ. τού *spago* «κορδόνι, σπάγκος» (βλ.λ. *σπάγκος*). Η λ. δήλωσε από τον 19ο αι. τα μακρόστενα λεπτά μακαρόνια και τα γεύματα που παρασκευάζονται με αυτά.

σπάγκος

μεσν. < ιταλ. *spago* (πβ. κ. *σπαγκέτι*) < δημώδ. λατ. *spacus* «κορδόνι, νήμα», που ορισμένοι ανάγουν στο ελνστ. *σφάκος / φάσκος* «είδος λειχήνα που φύεται σε δρύες (κρέμεται προς τα κάτω) – φασκομηλιά» (βλ.λ. *φασκόμηλο*), οπότε ίσως πρόκειται για αντιδάνειο. Ας σημειωθεί ότι η σημ. «φιλάργυρος» οφείλεται στο σύνθ. ***σπαγκο-ραμμένος***, από το οποίο αποσπάστηκε το α΄ συνθετικό. Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι το ιταλ. *spago* ανάγεται σε λατ. *hispanicus* «ισπανικός».

σπάζω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σπῶ (-άω)* [ήδη ομηρικού, πβ. *Ἰλ.* Π 473: *σπασσάμενος τανύηκες ἄορ παχέος παρὰ μηροῦ*] με βάση τον αόρ. *ἔ-σπασ-α*, κατά το σχήμα *έβρασα – βράζω, σκέπασα – σκεπάζω, αγόρασα – αγοράζω*. Το αρχ. *σπῶ (-άω)* παρουσιάζει εναλλαγή θεμάτων *σπασ-* (πβ. το παράγ. *σπασ-μός*) και *σπαδ-* (πβ. αρχ. *σπάδ-ων, -ωνος* «κράμπα»), που εμφανίζεται και σε άλλα ρήματα (όπως το συνώνυμο *κλῶ (-άω) – κλάσ-μα, κλάδ-ος*), αλλά δεν έχει εξακριβωθεί ετυμολ. σχέση με άλλες αρχ. λέξεις πέραν τού ρ. *σφαδ-άζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπάσ-ιμο < *σπασ-* (*σπάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*
σπασ-τός, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *σπῶ (-άω)*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *broken*.
ΣΥΝΘ. σπαζο-: *σπαζο-κεφαλιά* (μεταφρ. δάνειο), *σπαζο-κεφαλιάζω*
-σπώ: *δια-σπώ, ανα-σπώ, ξε-σπώ, περι-σπώ, προπερι-σπώ, απο-σπώ* κ.ά.
-σπασμα: *ξέ-σπασμα, από-σπασμα, νευρό-σπασμα* κ.ά.
-σπαση: *διά-σπαση, από-σπαση, σύ-σπαση* κ.ά.
-σπασμός: *περι-σπασμός, αντιπερι-σπασμός, κολεο-σπασμός, αγγειο-σπασμός, βλεφαρο-σπασμός*.

σπαής → σπαχής

σπάθη

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < Ι.Ε. **spa-dh-* «μακρύ και πλατύ αντικείμενο – σφήνα» || αρχ. γερμ. **spadōn-* «αξίνα, τσάπα (το σκαπτικό τμήμα, όχι το στειλειάρι)» (> γερμ. *Spaten*, αγγλ. *spade*). Η λ. υπήρξε αφετηρία αντιδανείων όπως τα ουσ. *σπάλα* και *σπάτουλα* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωσε στην Αρχαιότητα πλήθος αντικειμένων, κατά κύριο λόγο επίπεδων και πλατύστομων, όπως το πλατύ μέρος τού κουπιού, τη σπάτουλα, το ξύλο με το οποίο τοποθετούσαν το υφάδι τού αργαλειού (σαΐτα, μιταρόβεργα), την ωμοπλάτη (σπάλα), αλλά κατ' εξοχήν το σπαθί με πλατιά λεπίδα (κατ' αντιδιαστολή προς το *ξίφος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπάθ-α
σπαθάτος < μεσν. *σπαθ-ᾶτος* < *σπαθ(ίον)* + παραγ. τέρμα *-ᾶτος*, πβ. κ. μεσν. *γεμ-ᾶτος*
σπαθί < μεσν. *σπαθ-ί(ο)ν* (πβ. Θεοφάν. *Χρονογρ.* 318.7: *καὶ τὸ σπαθὶν αὐτοῦ ὁλόχρυσον*) < ελνστ. *σπαθ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *σπάθη*
σπαθιά < μεσν. *σπαθ-ία* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση)
σπαθίζω < ελνστ. *σπαθ-ίζω*
σπαθισμός < μεσν. *σπαθισ-μός*
σπαθισ-τής, λόγ. [1872], < *σπαθισ-* (*σπαθίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*
σπαθ-ωτός < *σπάθ(η)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *μεταξ-ωτός*
σπαθάριος < μεσν. *σπαθ-άριος* «σωματοφύλακας» < *σπάθ(η)* + παραγ. τέρμα *-άριος* (< λατ. *-arius*), πβ. κ. *τιτουλ-άριος*.
ΣΥΝΘ. σπαθ(ο)-: *σπαθ-ανθή (τα)* «ομάδα ποωδών φυτών και θάμνων με άνθη που σχηματίζουν στάχυ»

(μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *spathiflorae*, υβριδικό σύνθ. < *spatha* «σπάθη» + *-florae* < λατ. *flos, -ris*, «άνθος»), *σπαθ-ασκία* (λόγ. [1847]), *σπαθο-ειδής, σπαθο-λόγχη* (λόγ. [1866]), *σπαθο-φορία* (λόγ. [1891]), *σπαθο-φόρος, σπαθό-χορτο* κ.ά.

σπάλα «ωμοπλάτη μεγαλόσωμων ζώων»
αντιδάν., μεσν. < ιταλ. *spalla* < υστλατ. *spat(h)ula(m)* (> γαλλ. *épaule* «ωμοπλάτη»), υποκορ. τού λατ. *spat(h)a* < αρχ. *σπάθη* (βλ.λ.).

σπαλέτα «επωμίδα στρατιωτικής στολής»
αντιδάν., < ιταλ. *spalletta*, υποκορ. τού *spalla* «ωμοπλάτη» (βλ.λ. *σπάλα*).

σπανάκι
μεσν. (με προληπτική αφομοίωση /i/ – /a/ > /a/ – /a/) < μεσν. *σπινάκιον* (στον λεξικογράφο Du Cange) < μεσν. λατ. *spinachium* (με παρετυμολ. σύνδεση προς το λατ. *spina* «αγκάθι – βάτος») < αραβ. *'isbinā*ẖ*, 'asfanā*ẖ*, 'isfinā*ẖ < περσ. *ispanāğ, aspanāh*. Στην ίδια μεσν. λατ. λέξη ανάγονται τύποι διαφόρων γλωσσών για το «σπανάκι», π.χ. γαλλ. *épinard*, αγγλ. *spinach*, ιταλ. *spinacio* κ.ά.
ΣΥΝΘ. σπανακο-: *σπανακό-πιτα, σπανακό-ρυζο, σπανακο-τυρόπιτα.*

σπάνιος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.56.5: *ἐν καιροῖς οἷς σπάνιον ἦν τῶν Ἑλλήνων τινὰ ἀρετὴν τῇ Ξέρξου δυνάμει ἀντιτάξασθαι*] < ουσ. **σπάνις**, *-εως* «έλλειψη, σπανιότητα», αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με το ρ. *σπῶ (-άω)* (με εικαζόμενο επίθημα *-νι-*, αλλά χωρίς σημασιολογική τεκμηρίωση) ή με το ρ. *πένομαι*, που δεν αιτιολογεί το αρχικό *σ-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπανίζω < αρχ. *σπαν-ίζω* [ήδη στον Πίνδαρο και τον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Χοηφ.* 717-8: *κοὐ σπανίζοντες φίλων βουλευσόμεσθα τῆσδε συμφορᾶς πέρι*] < *σπάνις, -εως* «έλλειψη, σπανιότητα»
σπανιότητα < αρχ. *σπανι-ότης, -ότητος.*

σπανός
ελνστ., που μάλλον αποσπάστηκε από το σύνθ. *σπανο-πώγων* «άνδρας με αραιά γένια» (< αρχ. *σπάν(ιος)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *πώγων* «πιγούνι») ή, κατ' άλλη άποψη, απευθείας από το αρχ. επίθ. *σπάνιος* (κατά το σχήμα *ορθός – όρθιος*).

σπαράγγι
< μεσν. *σπαράγγι(ον)*, υποκορ. τού *ἀσπάραγγος* (με πχηροποίηση /γ/ > /ng/) < αρχ. *ἀσπάραγος / ἀσφάραγος*, που συνδ. με το ρ. *σφαραγοῦμαι (-έο-)* «τσυρίζω – σπαργώ, σφριγώ», καθώς επίσης με λιθ. *spùrgas* «άνθηση», σανσκρ. *sphūrjati* «αναβλύζω».

σπαράζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σπαράσσω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 1016-8: *πρῶτα μὲν γὰρ ὀκρίδα φάραγγα βροντῇ καὶ κεραυνίᾳ φλογὶ πατὴρ σπαράξει τήνδε*], εκφραστ. λ. που εντάσσεται στην κατηγορία ρημάτων σε *-άσσω*, π.χ. αρχ. *χαράσσω, πατάσσω, ταράσσω.* Αν το επίθημα *-άσσω* οφείλεται σε αναλογία προς τα ρήματα τής παραπάνω κατηγορίας, τότε θα φαινόταν πιθ. η αναγωγή στο θ. τού ρ. *σπαίρω* «σπαρταρώ» (< **σπαρ-jω*). Δεν ευσταθεί η εικαζόμενη αναγωγή στο θ. τού ρ. *σπῶ (-άω)* (+ *-ράσσω*, κατ' αναλογίαν προς τα *ταράσσω, χαράσσω*) ούτε η σύνδ. με το αρμ. *p'ert* «σχισμένο ύφασμα, σπάραγμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπάραγμα < αρχ. *σπάραγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 1081-2: *ὅσων σπαράγματ' ἢ κύνες καθήγνισαν, ἢ θῆρες*], αρχική σημ. «σχισμένο κομμάτι» → Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Πλατ. ζητήμ.* 1011D: *ὥσπερ γραμμάτων σπαράγμασι καὶ κεραίαις οἱ σπεύδοντες γράφουσι*)
σπαραγμός < αρχ. *σπαραγ-μός* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
σπαρακτικός < ελνστ. *σπαρακ-τικός* «αυτός που σπαράζει» (πβ. Βασιλ. *Ἐξορκ.* 31.1684: *πᾶν πνεῦμα ἀκάθαρτον, σπαρακτικὸν, καταχθόνιον, πύρινον*).
ΣΥΝΘ. σπαραξι-κάρδιος, λόγ. [1847], < ελνστ. *σπάραξις* «σπασμός» + *-κάρδιος* < *καρδιά*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *heart-rending*
κατα-σπαράζω, κατα-σπαραγμός, κατα-σπάραξη – αλληλο-σπαραγμός.

σπάραχνα «βράγχια»
μεσν., πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των μεσν. ουσ. *σπ(λάχνα)* και *(β)αράχνια* (μεσν. τύπος τού αρχ. *βράγχος* «βράγχια»).

σπάργανα
αρχ. (σπάνιος ο εν. *σπάργανον*) [ήδη σε Ομηρ. Ύμνους] < ρ. **σπάργ(ω)* «τυλίγω, διπλώνω» (από το οποίο μαρτυρείται ο ομηρικός αόρ. *σπάρξαν*, γ' πληθ.) + παραγ. τέρμα *-αν(ον)*. Το ρ. **σπάργω* παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *σπεῖρα* (βλ.λ.), αν και το ενεστ. επίθημα *-γω* δεν έχει ακόμη ερμηνευθεί ικανοποιητικά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπαργαν-ώνω < αρχ. *σπαργαν-ῶ (-όω)*
σπαργάνωμα < ελνστ. *σπαργάνω-μα* < αρχ. *σπαργαν-ῶ (-όω)*
σπαργάνωση < ελνστ. *σπαργάνω-σις* < αρχ. *σπαργαν-ῶ (-όω).*

σπαργώ «είμαι γεμάτος σφρίγος και ζωή»
< αρχ. *σπαργῶ (-άω)*, εκφραστ. ρ. που συνδ. με το αρχ. συνώνυμο *σφαραγοῦμαι (-έο-)*, καθώς και με τα ουσ. *ἀσφάραγος / ἀσπάραγος* (βλ.λ. *σπαράγγι*). Είναι πιθ. η αναγωγή σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sp(h)er-eg-* «τινάζω, αναβλύζω» (αρχικώς «πηδώ»)

|| λατ. *spargo* «ραίνω, καταβρέχω» (> ιταλ. *spargere*, ισπ. *esparcir*), αγγλ. *sprinkle* «ραίνω, ραντίζω, καταβρέχω» (< μέσο ολλ. *sprenkelen*) κ.ά. || αρχ. *σφαῖρα* (< **σφαρ-ja*), *σφῦρ-α*, *σφυρ-ό(ν)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφαίρα*.

σπαρματσέτο «είδος φωτιστικού κεριού»
αντιδάν., με προληπτ. αφομοίωση /e/-/a/ > /a/-/a/, < ιταλ. *spermaceti* (που θεωρήθηκε πληθ. αρσ.) < μεσν. λατ. *spermaceti* «σπέρμα φάλλαινας» (από την εσφαλμ. αρχική πεποίθηση ότι η παχύρρευστη λιπαρή ουσία στην κεφαλή ορισμένων φαλλαινών ήταν το σπέρμα τους), που πλάστηκε από τα ελληνογενή λατ. *sperma* (< αρχ. *σπέρμα*) και *cetus*, *-i* (< αρχ. *κῆτος*).

σπάρος «είδος ψαριού – (μτφ.) τεμπέλης»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Επίχαρμο], αγν. ετύμου. Δεν τεκμηριώνεται οποιαδήποτε ετυμολ. σχέση ούτε με το λατ. *sparus* «μικρό ακόντιο» ούτε με το αρχ. *σπαίρω* «σπαρταρώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπαρ-ίλα «τεμπελιά» < *σπάρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξευτ-ίλα*, *ανατριχ-ίλα*.

σπαρτά → σπαρτός

σπαρταρώ
πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *σπαίρ(ω)* (ίδια σημ.) και *(λαχ)ταρώ* με αφομοίωση /e/-/a/ > /a/-/a/. Το αρχ. *σπαίρω* / *ἀσπαίρω* (με *ἀ-* προθεματ.) συνδ. με λιθ. *spirìù* «χτυπώ με τα πόδια, κλοτσώ» και σανσκρ. *sphurati*, πράγμα που θα οδηγούσε σε Ι.Ε. **sp(h)er-* «πηδώ» (κατόπιν «τινάζω, αναβλύζω»), για το οποίο βλ.λ. *σπαργώ*. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *σκαίρω* «χοροπηδώ – σπαρταρώ» (βλ.λ. *σκάρος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφαίρα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπαρτάρισ-μα
σπαρταρισ-τός (ρηματ. επίθ.).

Σπάρτη
αρχ. τοπωνύμιο, που ίσως συνδ. με το ρηματ. επίθ. *σπαρτός* (τού αρχ. *σπείρω*) ή με το ομώνυμο *σπάρτον* «σχοινί, κορδόνι – είδος θάμνου» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Σπαρτιάτης < αρχ. *Σπαρτ-ιάτης*
σπαρτιάτικος (με αναβιβασμό τόνου) < ελνστ. *σπαρτιατ-ικός* < αρχ. *Σπαρτ-ιάτης*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Σπάρτη
Στην Αρχαιότητα οι όροι ***Σπάρτη***, ***Σπαρτιᾶται*** είχαν κυρίως γεωγραφική λειτουργία, ενώ οι συνώνυμοι ***Λακεδαίμων***, ***Λακεδαιμόνιοι*** (βλ.λ. *Λακεδαιμόνιος*) χρησιμοποιούνταν για να δηλώσουν το συγκεκριμένο φύλο και τον πολιτικό του ρόλο.

σπάρτο «είδος θάμνου»
< αρχ. *σπάρτον* / *σπάρτος (ἡ)* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Β 135: *καὶ δὴ δοῦρα σέσηπε νεῶν καὶ σπάρτα λέλυνται*], αρχική σημ. «σχοινί, κορδόνι». Αν αποκλειστεί η πιθανότητα να ανήκει στο προελλην. υπόστρωμα, ίσως πρόκειται για ρηματ. επίθ. που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα άγνωστου θέματος. Το αρχικό ρήμα πιθανώς δεν διασώθηκε λόγω ομωνυμίας προς το αρχ. *σπείρω* και το ρηματ. επίθ. *σπαρτός*. Εικάζεται ότι η λ. συνδ. με το θ. των αρχ. *σπεῖρα*, *σπυρίς* «μεγάλο ψάθινο καλάθι» και *σπάργανα*.

σπαρτός
αρχ. ρηματ. επίθ. που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τού ρ. *σπείρω* (< **σπερ-jω*). Συνηθέστερος στη Νέα Ελληνική είναι ο περιληπτικός πληθ. *σπαρτά*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπέρνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπαρτικός < αρχ. *σπαρτ-ικός* < *σπαρτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σπασίκλας «(μειωτ.) μαθητής που μελετά υπερβολικά»
< *σπασ-* (συνοπτικό θ. τού ρ. *σπῶ (-άω)*, αόρ. *ἔ-σπασ-α*) + παραγ. τέρμα *-ίκλας* (από συμφυρμό τού μειωτ. επιθήματος *-άκλας* και τού λατ. *-ic(u)lus*).

σπάσιμο → σπάζω

σπασμός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.49.4: *λύγξ τε τοῖς πλέοσιν ἐνέπιπτε κενή, σπασμὸν ἐνδιδοῦσα ἰσχυρόν* (από την περιγραφή τού λοιμού)] < θ. *σπασ-* (τού ρ. *σπῶ (-άω)*, βλ.λ. *σπάζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *σεισ-μός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπασμώδης < αρχ. *σπασμ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *σπασμ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*
σπασμωδ-ία, λόγ. [1894], < αρχ. *σπασμώδ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ία*.
ΣΥΝΘ. σπασμο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *σπασμο-λυτικός*, *σπασμο-φιλία*.

σπασμωδικός
λόγ. [1871], < *σπασμώδ(ης)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < *σπασμ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ώδης* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spasmodique*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπασμωδικ-ότητα, λόγ. [1893].

σπαστικός
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spastique* < υστλατ. *spasticus* «αυτός που έχει σπασμούς» (με βάση τη σημ. τής λ. *σπασμός*) < αρχ. *σπαστικὸς* «αυτός που απορροφά», το οποίο ανάγεται σε αμάρτυρο ρηματ. επίθ. **σπασ-τός* (τού ρ. *σπῶ (-άω)*, βλ.λ. *σπάζω*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σπαστός → σπάζω

σπατάλη
ελνστ. (με παραγ. τέρμα *-άλη*, πβ. κ. *κραιπ-άλη*), αβεβ. ετύμου. Έχει προταθεί η ένταξη στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *σπῶ (-άω)* με σημ. «ρουφώ, καταπίνω» (πβ. αρχ. *σπαστικός* «αυτός που απορροφά» και επίσης το χωρίο τού Αριστοτέλη, *Ζῴων ἱστ.* 595a: *ἡ δ' ἄρκτος οὔτε σπάσει οὔτε λάψει, ἀλλὰ κάψει*). Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με το χεττ. *išpāi-* «χορταίνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπάταλος < ελνστ. *σπάταλ-ος* «ακόλαστος – φιλήδονος»
σπαταλώ < ελνστ. *σπαταλ-ῶ (-άω)* «ζω ακόλαστα».

σπάτουλα
αντιδάν., < βεν. *spatula* < υστλατ. *spatula*, υποκορ. τού λατ. *spat(h)a* < αρχ. *σπάθη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπατουλ-άρω, μεταφορά τού ελληνογενούς βεν. *spatular* < *spatula* (βλ. ανωτέρω)
σπατουλάρισ-μα < *σπατουλαρισ-* (*σπατουλάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
σπατουλαρισ-τός < *σπατουλαρισ-* (*σπατουλάρω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

σπατσάρω
μεταφορά τού ιταλ. *spazzare* «καθαρίζω, ολοκληρώνω, τελειώνω – ξεκαθαρίζω» < υστλατ. *spatiāre* < λατ. *spatiāri* «περπατώ – απλώνομαι, εκτείνομαι» < ουσ. *spatium* «διάστημα, χώρος, τόπος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπατσάρισ-μα.

σπαχής
< μεσν. *σπάχης* «φεουδάρχης τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – ιππέας (κυρ. ατάκτων στρατιωτικών σωμάτων)» < τουρκ. *sipahi* «σώμα ιππέων» < περσ. *sipāhī*.

σπάω → σπάζω

σπείρα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σπεῖρα* < **σπερ-ja*, που προέρχεται από θ. με σημ. «περιτυλίγω, διπλώνω», από όπου πιθ. προέρχονται επίσης οι λ. *σπάργανα, σπυρίς* «μεγάλο ψάθινο καλάθι» και *σπάρτον* (βλ.λ.). Φαίνεται ότι το αρχικό ρ. δεν διασώθηκε λόγω πιθανής ομωνυμίας με το αρχ. *σπείρω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ελικοειδές και συνεστραμμένο σχοινί ή σύρμα, σπείρωμα» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 2.33: *σπόγγιον καταταμὼν στρογγύλον, καὶ ποιήσας οἷον σπεῖραν, κατειλίξαι λίνῳ αἰγυπτίῳ καὶ ποιῆσαι σκληρόν*) → αρχ. σημ. «ελιγμοί φιδιού» (πβ. Αριστοφ. *απόσπ.* 501.2: *χθονία θ' Ἑκάτη σπείρας ὄφεων ἑλιλιζομένη*) → ελνστ. σημ. «σώμα ενόπλων» (απόδ. τού λατ. *manipulus*, που δήλωνε το ένα τρίτο τής κοόρτεως, δηλ. περίπου 100 άνδρες) → σύγχρ. σημ. «ομάδα κακοποιών» (απόδ. τού αγγλ. *ring*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπείραμα < αρχ. *σπείρα-μα* «ελιγμός, σπείρα» < ρ. *σπειρ-ῶμαι (-άο-)* «τυλίγομαι, κουλλουριάζομαι» → Ο ανατομικός όρ. αποδίδει το γαλλ. *glomérule*
σπειροειδής < ελνστ. *σπειρο-ειδής*
σπείρ-ωμα < *σπειρ-* (αρχ. *σπειρ-ῶμαι (-άο-)* «τυλίγομαι, κουλλουριάζομαι») + παραγ. τέρμα *-ωμα*
σπείρωση < ελνστ. *σπείρω-σις*, παράλλ. τύπος τού *σπείραμα* (βλ. ανωτέρω)
σπειρ-ωτός < *σπειρ-* (αρχ. *σπειρ-ῶμαι (-άο-)* «τυλίγομαι, κουλλουριάζομαι») + παραγ. τέρμα *-ωτός*.
ΣΥΝΘ. σπειρο-: *σπειρό-μετρο* (λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spiromètre*), *σπειρο-μετρώ, σπειρο-μέτρηση – σπειρό-νημα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *spironema*) – *σπειρο-τόμηση, σπειρο-τόμος – σπειρο-χαίτη* (βλ.λ.).

σπειράλ
αντιδάν., < γαλλ. *spiral* < μεσν. λατ. *spirālis* < λατ. *spira* < αρχ. *σπεῖρα* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
σπιράλ ή σπειράλ;
Εφόσον πρόκειται για αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή, που ανάγεται στο αρχ. *σπεῖρα*, είναι προτιμότερο να διατηρείται η ελληνική γραφή στον τύπο ***σπειράλ*** (με *-ει-* αντί *-ι-*) αντί τής απλοποιημένης γραφής ***σπιράλ*** (με *-ι-*).

σπείραμα → σπείρα

σπειροειδής → σπείρα

σπειροχαίτη «γενική ονομασία βακτηρίων με σπειροειδές σχήμα, που προκαλούν σοβαρές νόσους» λόγ. [1879], < *σπείρ(α)* + *χαίτη*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spirochète*.

σπείρωμα → σπείρα

σπειρωτός → σπείρα

σπεκουλάρω «κερδοσκοπώ – επιδιώκω πολιτικό όφελος»
μεταφορά τού ιταλ. *speculare* «εξετάζω, μελετώ – παρατηρώ, θεωρώ – κερδοσκοπώ» < λατ. *speculari* «παρατηρώ από σκοπιά» < ουσ. *specula* «παρατηρητήριο, σκοπιά» (< ρ. *specio* «παρατηρώ, βλέπω»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπεκουλάρισ-μα
σπεκουλ-αδόρος, μεταφορά τού ιταλ. *speculatore* «παρατηρητής – καιροσκόπος» (με αλλαγή επιθήματος *-αδόρος*) < *speculare* (βλ. ανωτέρω)
σπεκουλάτσια < ρωσ. *spekulatsija* < γαλλ. *spéculation* «υπόθεση, θεωρία – αυθαίρετη εικασία» < υστλατ. *speculatio* < *speculari* (βλ. ανωτέρω)
σπέκουλα < *σπεκουλάρω* (υποχωρητ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σπέκουλα, σπεκουλάρω, σπεκουλάτσια
Η υστερολατινική λ. *speculatio* σήμαινε «κατασκόπευση – εξερεύνηση – παρατήρηση» και «σκέψη γύρω από αυτά που παρατηρεί κανείς, στοχασμός». Από τη λατ. λ. προήλθε η γαλλ. ***spéculation***, στην οποία εμφανίζεται επιπλέον η σημασία «αφηρημένη θεωρητική σκέψη», η οποία αντιδιεστάλη στην πρακτική, στην εμπειρία. Η γαλλ. λ. πέρασε ως ***spekulatsija*** στα Ρωσικά, όπου χρησιμοποιήθηκε ευρέως στο οικονομικό και πολιτικό λεξιλόγιο με τις σημασίες «κερδοσκοπία» και «εκμετάλλευση μιας κατάστασης για πολιτικό όφελος» αντίστοιχα. Η ρωσική λ. μεταφέρθηκε αυτούσια στο ελληνικό πολιτικό λεξιλόγιο ως *σπεκουλάτσια*. Στον μαρξισμό-λενινισμό η *σπεκουλάτσια*, ως αφηρημένη θεωρητική άποψη που δεν βασίζεται στην εμπειρία, ψέγεται επειδή η θεωρητική θεμελίωση δεν συνδέεται με την κοινωνική πραγματικότητα και την επιστημονική εξέλιξη. Οι όροι *spéculation* (γαλλ.), *speculation* (αγγλ.) χρησιμοποιήθηκαν από πολύ παλιά (ήδη από τον 18ο αι.) στην οικονομική ορολογία. Έφτασαν επίσης να σημαίνουν απόψεις στηριζόμενες σε υποθέσεις, όχι σε εξακριβωμένα γεγονότα, ό,τι στα Ελληνικά αποκαλούμε *εικασίες* ή *εικοτολογίες*.
Η λατ. λ. *specula* σήμαινε «σκοπιά, παρατηρητήριο, ψηλό σημείο για παρατήρηση (π.χ. στα τείχη)». Η ελληνική λ. ***σπέκουλα*** δεν είναι, ωστόσο, η ίδια η λατ. λέξη με αλλαγή σημασίας, αλλά πρόκειται για νεότερο (υποχωρητικό) σχηματισμό από το ρήμα ***σπεκουλάρω*** (για το οποίο βλ. την ετυμ.). Το ελλην. ***σπεκουλαδόρος*** αποτελεί εξελληνισμένο τύπο τού ιταλ. *speculatore* (αξίζει να σημειώσουμε ότι το λατ. *speculator* σήμαινε «κατάσκοπος» και «εξερευνητής»).
Οι λατ. λ. *specula*, *speculatio* ανάγονται στο ρήμα ***specio*** (ή ***spicio***) «θεώμαι, βλέπω κάτι» και είναι ομόρριζες με πλήθος άλλων λατινογενών λέξεων, όπως ***spectator*** «θεατής», ***spectacle*** (αγγλ.-γαλλ.), ***spettacolo*** (ιταλ.) «θέαμα», τα αγγλ. ***expect*** «προσδοκώ», ***spy*** «κατάσκοπος» κ.ά.

σπερδούκλι «ασφόδελος»
< αρχ. *ασφόδελος* (βλ.λ.), πιθ. με παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *σπέρνω*.

σπέρμα
αρχ. (ήδη μυκ. *pe-ma*, *pe-mo*) < θ. *σπερ-* τού ρ. *σπείρω* (< **σπερ-jω*, βλ.λ. *σπέρνω*) + παραγ. τέρμα *-μα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπέρνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπερματικός < αρχ. *σπερματ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. σπερματ(ο)-: *σπερματ-ούχος* (ελνστ.), *σπερματο-θήκη* (μεσν.), *σπερματο-βλάστη* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sperm(at)oblast*), *σπερματο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spermatogénèse*), *σπερματο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *spermatology*), *σπερματο-φόρος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *spermatophore*), *σπερματό-ρροια* (λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spermatorrhée*), *σπερματό-φυτο* (λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *spermatophyta*, πληθ.), *σπερματ-αγωγός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *spermiduct*, υβριδικό σύνθ.), *σπερματ-έγχυση* (απόδ. τού αγγλ. *insemination*), *σπερματο-κτόνος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *spermicide*, υβριδικό σύνθ.), *σπερματο-κύτταρο* (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *spermatocyte*), *σπερματο-δόχος* (λόγ. [1854]) κ.ά.
σπερμο-: *σπερμο-φάγος* (ελνστ.), *σπερμο-φόρος* (ελνστ.), *σπερμο-δότης*, *σπερμο-κτόνος*, *σπερμο-κύτταρο* κ.ά.
-σπερμος: *ά-σπερμος*, *έν-σπερμος*, *ολιγό-σπερμος*, *μονό-σπερμος* κ.ά.
-σπερμία: *παν-σπερμία*, *ολιγο-σπερμία*, *πολυ-σπερμία* κ.ά.
-σπερματίζω, **-σπερμάτιση**: *απο-σπερματίζω*, *απο-σπερμάτιση* – *εκ-σπερματίζω*, *εκ-σπερμάτιση*.

σπερματοζωάριο
λόγ. [1887], < *σπερματο-* + ελνστ. *ζῳάριον*, υποκορ. τού αρχ. *ζῷον*, μεταφορά τού γαλλ. *spermatozoaire*.

σπερμολογώ «διαδίδω κακοήθειες, κουτσομπολεύω»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σπερμολογῶ (-έω)* «συλλέγω σπόρους» (όπως τα πτηνά) < *σπερμολόγος* «(πτηνό) που συλλέγει σπόρους» < *σπερμο-* (< *σπέρμα*) + λεξ. επίθημα *-λόγος* (< ρ. *λέγω*, βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Κατά την ελνστ. εποχή οι λ. *σπερμολόγος*, *σπερμολογῶ* δηλώνουν κυρίως αυτόν που συλλέγει και επαναλαμβάνει επιπόλαια φήμες και ανυπόστατες πληροφορίες, που διαδίδει ψιθύρους ή κουτσομπολεύει κυρ. τα ελαττώματα των άλλων (π.χ. Κ.Δ. Πράξ. 17.18: *καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δέ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι*). Η σημ. αυτή φαίνεται ότι πρωτοαπαντά στον Δημοσθένη (*Περὶ στεφ.* 127: *εἰ γὰρ Αἰακὸς ἢ Ραδάμανθυς ἢ Μίνως ἦν ὁ κατηγορῶν, ἀλλὰ μὴ σπερμολόγος, περίτριμμ' ἀγορᾶς, ὄλεθρος γραμματεύς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπερμολογία < ελνστ. *σπερμολογ-ία* «επιπόλαιη φλυαρία».

σπέρνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σπείρω* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], με βάση τον αόρ. *ἔ-σπειρ-α* κατά το σχήμα *εγείρω* – *έγειρα* – *γέρνω*, *σύρω* – *έσυρα* – *σέρνω*. Το αρχ. *σπείρω* < **σπερ-jω* ανάγεται σε Ι.Ε. **(s)per-* «διασκορπίζω, χύνω» ‖ αρμ. *sp'ṙem*, ίσως και αρχ. γερμ. **spraid-eja-* «διασκορπίζω» (> γερμ. *spreiten*, αγγλ. *spread*, ολλ.

spreiden) || αρχ. *σπαρ-τός, σπορ-ά, σπέρ-μα, σπόρ-ος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

σπέρνω, σπαρτός, σπορά, σπόρος, σπέρμα – spreiten, spread, spray...
Η εικόνα τού καλλιεργητή που σκορπίζει τον σπόρο στον αγρό κατά τη διάρκεια τής σποράς μπορεί να εξηγήσει την ετυμολογική προέλευση και εξέλιξη αυτής τής οικογένειας λέξεων, η οποία έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα **sper-* «διασκορπίζω, χύνω». Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *σπερ-* (**sper-*): αρχ. ***σπείρω*** (< **σπερ-jω*, από όπου ο μεταπλασμένος μεσν. τύπος ***σπέρνω***), ***σπέρ-μα***.
2) από θέμα *σπορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **spor-*): αρχ. ***σπορ-ά***, ***σπόρ-ος***.
3) από θέμα *σπαρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **spr̥-*): αρχ. ***σπαρ-τός***.
Στα ομόρριζα άλλων γλωσσών συγκαταλέγονται τα παράγωγα τού αρχ. γερμ. **spraid-eja-* «διασκορπίζω» (από όπου γερμ. ***spreiten***, αγγλ. ***spread***, ολλ. ***spreiden***), καθώς και μια λέξη που πέρασε ως δάνειο στην Ελληνική, το αγγλ. ***spray***, το οποίο ανάγεται σε ρήμα με σημασία «ψεκάζω, ραντίζω» (από όπου το γερμ. ***sprühen***).

σπέσιαλ
< αγγλ. *special* «ειδικός, ξεχωριστός» < παλ. γαλλ. *especial* < λατ. *speciālis* < ουσ. *species, -ei* «είδος – όψη» + παραγ. τέρμα *-ālis*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπεσιαλίστας, μεταφορά τού γαλλ. *spécialiste*
σπεσιαλιτέ < γαλλ. *spécialité* < *spécial*.

σπετζοφάι «είδος πικάντικου φαγητού»
< *σπετζο-* (< *σπέ(ν)τζα* «καυτή, πικάντικη πιπεριά», μέσω πληθ. *σπέ(ν)τζες* < ιταλ. *spezie* «μπαχαρικά») + *φαΐ*.

σπεύδω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 225: *ἀλλὰ μάλα σπεύδοντα μάχην ἐς κυδιάνειραν*] < Ι.Ε. **sp(h)eu-d-* «πιέζω, επείγομαι» || λιθ. *spáusti* «πιέζω, σπρώχνω, βιάζομαι», *spaudà* «πίεση, σπουδή», ίσως και αλβ. *punë* «εργασία, δουλειά» (αν < **(s)pud-na*), αρχ. περσ. **pau-d-* «τρέχω, βιάζομαι» (> περσ. *pāyīdan*) || αρχ. *σπουδ-ή* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. επι-σπεύδω (αρχ.), **επί-σπευση** (ελνστ.), **επι-σπευστικός** (μεσν.).

σπήκερ → σπίκερ

σπήλαιο
< αρχ. *σπήλαιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], με κοινόλεκτο τέρμα *-αιον*, πιθ. κατ' αναλογίαν προς τα *κατά-γαιον, ὑπό-γαιον*. Ανάγεται στο αρχαϊκό *σπέος* «σπηλιά» με επίθημα *-ελ(ε)-*, πβ. το σχήμα *νέφος – νεφέλη*. Το αρχ. *σπέος* είναι αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπηλ-ιά < *σπήλ(αιο)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
σπηλαιώδης < αρχ. *σπηλαι-ώδης* < *σπήλαι(ον)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.
ΣΥΝΘ. σπηλαιο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *σπηλαιο-λόγος, σπηλαιο-λογία* (λόγ. [1894]).

σπίζα «γένος ωδικών πτηνών»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σοφοκλή] < **σπίγγ-ja* < Ι.Ε. **sping-* «σπίνος» || αρχ. γερμ. **fink-yan-* (> γερμ. *Fink*, αγγλ. *finch*), ουαλ. *pinc* || αρχ. *σπίνος* (βλ.λ.). Το αρχικό θ. έχει εκφραστικό ρόλο και προφανώς ηχομιμητ. αρχή.

σπίθα
μεσν., υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *σπι(ν)θίζω* < αρχ. *σπινθ(ήρ), -ῆρος* (βλ.λ. *σπινθήρας*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπιθ-ίζω μεσν. < ρ. *σπι(ν)θίζω* < αρχ. *σπινθ(ήρ), -ῆρος* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
σπιθ-ούρι < *σπίθ(α)* + παραγ. τέρμα *-ούρι*, πβ. κ. *μνημ-ούρι*.
ΣΥΝΘ. σπιθο-: *σπιθο-βολώ* (μεσν.), *σπιθο-βολή, σπιθο-βόλημα*.

σπιθαμή
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἀλκ. Α´* 126c.13-d.1: *διὰ τίνα δὲ τέχνην ἕκαστος αὐτὸς αὐτῷ ὁμονοεῖ περὶ σπιθαμῆς καὶ πήχεος ὁπότερον μεῖζον;*], με παραγ. τέρμα *-μη* (πβ. *παλά-μη, δραχ-μή, πυγ-μή*), που ανάγεται στο θ. τού αρχαϊκού *σπιδέος* (απαντά μόνο σε γενική πτώση στην ομηρική φρ. *διὰ σπιδέος πεδίοιο* «μέσω τής αχανούς πεδιάδας, μέσα από την αχανή πεδιάδα»). Η γενική *σπιδέος* οδηγεί σε τύπο ονομαστικής **σπίδος* (πβ. αρχ. επίθ. *σπίδιος* «αχανής, εκτεταμένος»), που συνδ. με λατ. επίθ. *spissus* «πυκνός, πλήρης» (< **spid-tos*), λιθ. *spintù* «εξαπλώνω, συγκεντρώνομαι», ενώ το ρ. *σπῶ (-άω)* δεν μπορεί να ενταχθεί στην ίδια ετυμολ. οικογένεια. Ο μεσν. τύπος *πιθαμή* οφείλεται σε επανανάλυση τού ουσ. *σπιθαμή*, όπου το αρχικό *σ-* θεωρήθηκε προθεματικό (βλ.λ. *σ-* προθεματ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπιθαμιαίος < αρχ. *σπιθαμ-ιαῖος*.

σπιθίζω → σπίθα

σπιθούρι → σπίθα

σπίκερ
< αγγλ. *speaker* «ομιλητής – εκφωνητής», που ανάγεται στο ρ. *speak* «μιλώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπικάζ (υβριδικό σύνθ.) < αγγλ. *speak* «μιλώ» + παραγ. τέρμα *-άζ* (< γαλλ. *-age*), κατά τα *πατιν-άζ, μακιγι-άζ, αμπαλ-άζ*

σπικ-άρω < *σπίκ(ερ)* + παραγ. τέρμα *-άρω*
σπικάρισ-μα < *σπικαρισ- (σπικάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σπιλ(ι)άδα
< ελνστ. *σπιλάς, -άδος* «ριπή ανέμου, ανεμοσυρμή» (κυρ. από την ξηρά προς τη θάλασσα), που ίσως προήλθε υποχωρητικώς από το ρ. *κατα-σπιλάζω* «εφορμώ ξαφνικά, εμφανίζομαι απροσδόκητα» (αρχικώς «μαυρίζω, κηλιδώνω, μουντζουρώνω»), το οποίο ανάγεται στο αρχ. *σπίλος* «κηλίδα» (βλ.λ.). Δεν είναι εξακριβωμένο αν το ελνστ. *σπιλάς* ταυτίζεται με το ομηρικό *σπιλάς, -άδος* (στην *Οδύσσεια*) «βράχος όπου χτυπά η θάλασσα – σκόπελος», που προέρχεται από θ. *σπι-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **spei-* «αιχμή» || λατ. *spina* «αγκάθι – κεντρί» (> γαλλ. *épine*), μέσ. άνω γερμ. *spīl* «αιχμή λόγχης», παλ. σκανδ. *spila* «κοφτερό κομμάτι ξύλου» κ.ά.

σπίλος «κηλίδα τού δέρματος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Επιστ.* 16.47-48: *εἰ μή τις ἄρα κηλὶς ἢ σπίλος ἢ ὀδμὴ θηριώδης καὶ ἀπηνὴς τοῦ γενομένου ξύμβολον φανείη*], ίσως σχετίζεται με το ουσ. *πίνος* «ρύπος, ακαθαρσία – απλυσιά» (για σώμα, ενδύματα, αλλά και για το μη κατεργασμένο μαλλί).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σπιλ-ώνω < ελνστ. *σπιλ-ῶ (-όω)* «κηλιδώνω, μολύνω»
σπίλωμα < ελνστ. *σπίλω-μα* «μίασμα, ακαθαρσία» < ρ. *σπιλ-ῶ (-όω)*
σπίλω-ση < *σπιλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σπίλος, σπιλώνω, άσπιλος
Η λέξη ***σπίλος***, που σήμερα έχει περιορισμένη κυριολεκτική σημασία και αναφέρεται μόνο σε σωματικά στίγματα, αρχικά σήμαινε «κηλίδα» ή (για σώμα) «στίγμα, σημάδι» (πβ. στον Ψευδο-Λουκιανό: *ἐπεὶ δὲ τοῦ θαυμάζειν ὁ κόρος ἡμᾶς ἀπήλλαξεν, ἐπὶ θατέρου μηροῦ σπίλον εἴδομεν ὥσπερ ἐν ἐσθῆτι κηλῖδα* «όταν πια χορτάσαμε να θαυμάζουμε, είδαμε στον άλλο μηρό ένα στίγμα σαν κηλίδα πάνω σε ρούχο»· στον Γαληνό, σε περιγραφή φαρμάκου: *εἰσὶ δ' οἳ τοὺς ἐν προσώπῳ σπίλους ἀπορρύπτουσιν δι' αὐτοῦ* «μερικοί με αυτό καθαρίζουν τα στίγματα τού προσώπου»).
Με τον καιρό όμως η λέξη απέκτησε έντονα μεταφορική σημασία, εννοώντας τον ηθικό ρύπο, αυτόν που μειώνει την αγνότητα ενός προσώπου ή πράγματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπάρχει στον Παύλο, όταν γράφει ότι ο Χριστός θυσιάστηκε για την εκκλησία «*ἵνα παραστήσῃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔνδοξον τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν* ***σπίλον*** *ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος*». Το ρήμα ***σπιλώνω*** ομοίως είχε την ίδια πορεία: από τη σημασία «κηλιδώνω» προχώρησε σε ηθική-μεταφορική σημασία (στις ημέρες μας μάλιστα έχει ιδιαίτερη επίδοση στον χώρο τής πολιτικής σε συζητήσεις σχετικά με σκάνδαλα, διαφθορά κ.λπ., π.χ. *προσπάθειες να σπιλωθεί η εικόνα ενός πολιτικού*).
Το πιο μεγάλο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει το επίθετο ***άσπιλος***, που σήμαινε «καθαρός από σπίλο». Αξίζει να παρατηρήσουμε εδώ μια εξέλιξη που συναντούμε σε αρκετές συνώνυμες λέξεις. Πολλές λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν για να δείξουν την κηλίδα, τον μολυσμό και πήραν έπειτα ηθική σημασία (π.χ. *σπίλος, κηλίς, σίνος, κῆρες* [πληθυντικός τού *κῆρ*], αλλά και η λέξη *μῶμος* [ως προέκταση τής σημασίας «ψόγος»] ή ρήματα όπως *κηλιδόω -ῶ, σπιλόω -ῶ, χραίνω* κ.λπ.) χρησιμοποιήθηκαν σε επίθετα με α΄ συνθετικό το στερητικό *α(ν)-* (π.χ. *ἄσπιλος, ἀμόλυντος, ἄχραντος* κ.λπ.). Στις λέξεις αυτές σταδιακά το αρνητικό στοιχείο τής σημασίας τού ρύπου (που η απουσία του δηλώνεται με το στερητικό) σταδιακά εξέλιπε και απέκτησαν έντονα εκφραστική, θετική, επαινετική σημασία. Έτσι, η λέξη *άσπιλος* δεν σήμαινε απλώς «μη σπιλωμένος», αλλά περισσότερο με επιτατικά θετική σημασία «πάρα πολύ καθαρός, αγνός». Έτσι, ήδη τον 1ο αιώνα στην Καινή Διαθήκη χρησιμοποιείται ως χαρακτηρισμός τού Χριστού στην *Α΄* Επιστολή τού Πέτρου (*ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ*). Τέτοιες λέξεις είναι: *ἄσπιλος* (*ἀ-* + *σπίλος*), *ἀμόλυντος* (*ἀ-* + *μολύνω*), *ἄχραντος* (*ἀ-* + *χραίνω* «μολύνω»), *ἀκήρατος* (*ἀ-* + *κῆρ* [στον πληθ. *κῆρες*] «στίγμα»), *ἀσινής* (*ἀ-* + *σίνος* «πληγή – στίγμα») κ.λπ.
Έκτοτε, κυρίως στην εκκλησιαστική γλώσσα των Πατέρων και τής υμνολογίας, με τέτοιες λέξεις προσδιορίζονται τα πιο ιερά πρόσωπα και πράγματα (πβ. *ἄχραντα μυστήρια, ἀκήρατος Θεός, ἀμόλυντη Θεοτόκος* κ.λπ.). Γνωστή είναι π.χ. η ευχή τού Αποδείπνου προς τη Θεοτόκο, που αρχίζει έτσι: *Ἄσπιλε, ἀμόλυντε, ἄφθορε, ἄχραντε, ἁγνὴ Παρθένε Θεόνυμφε Δέσποινα*... Η επαινετική σημασία γίνεται ακόμη πιο εμφανής με την προσθήκη τού *παν-* για απόδοση τής μέγιστης επίτασης (π.χ. *ἄμωμος – παν-άμωμος* κ. *παν-αμώμητος, ἄσπιλος – παν-άσπιλος, ἄχραντος – παν-άχραντος, ἀκήρατος – παν-ακήρατος* κ.ο.κ.). Η σχεδόν καθολική απώλεια τού αρνητικού στοιχείου είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτήν που συναντούμε σε σύγχρονες λέξεις, όπως *ανεπίληπτος, αδιάβλητος* κ.λπ. (αν και φαίνεται σε έναν βαθμό στις λέξεις *άψογος, αψεγάδιαστος*, που σημαίνουν περίπου «τέλειος»).

σπινάρω → σπινιάρω

σπινθήρας
< αρχ. *σπινθήρ, -ῆρος* [ήδη ομηρικό] < θ. *σπινθ-* (με παραγ. τέρμα *-ήρ*), μεταπτωτ. βαθμίδα (με φωνήεν στηρίξεως *-ι-*) τού Ι.Ε. **spend(h)-* «λάμπω, σπινθηροβολώ» || λιθ. *spindžiu*, λετ. *spuôdrs* «λαμπρός»,

ίσως και λατ. *scintilla* «σπινθήρας» (> γαλλ. *étincelle*). Βλ. κ. *σπίθα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπινθηρίζω < ελνστ. *σπινθηρ-ίζω*

σπινθήρισ-μα < *σπινθηρισ- (σπινθηρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σπινθηρισμός < μεσν. *σπινθηρισ-μός* < *σπινθηρισ- (σπινθηρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*

σπινθηρισ-τής, απόδ. τού γαλλ. *éclateur* «αναφλεκτήρας» (< ρ. *éclater* «λάμπω, αστράφτω»).

ΣΥΝΘ. σπινθηρο-: *σπινθηρο-βόλος* (ελνστ.), *σπινθηρο-βόλημα* (λόγ. [1873]), *σπινθηρο-βολία* (λόγ. [1882]) – *σπινθηρο-γράφημα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *scintigram*, υβριδικό σύνθ.), *σπινθηρο-γραφία* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *scintigraphie / scintillogra-phie*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.

σπινιάρω «(για τροχούς οχημάτων) περιστρέφομαι χωρίς να κινείται το όχημα»

< αγγλ. *spin* «γνέθω, κλώθω – στριφογυρίζω, σβουρίζω» + παραγ. τέρμα *-ιάρω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπινιάρισ-μα.

σπίνος «μικρό πτηνό, σαν το σπουργίτι»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], από το ίδιο θ. με το συνώνυμο *σπίζα* (βλ.λ.), με επανανάλυση ώστε να προκύπτει θ. **σπι-* (αντί **σπιγγ-*) προφανώς λόγω τής επίδρασης τού ομωνύμου ελνστ. *σπινός* «ισχνός». Ας σημειωθεί ότι η ίδια συσχέτιση παρατηρείται επίσης στα σουηδ. *spink* «σπίνος» και *spink(e)* «ισχνός, αδύνατος».

σπιούνος

< ιταλ. *spione* < μεσν. λατ. *spiones* «καταδότες, κατάσκοποι» (πληθ.), γερμ. αρχής, πιθ. < γοτθ. **spaihōn / *spaiha* ή < φραγκ. **spehōn*, από το ίδιο θ. με γερμ. *spähen* «κατασκοπεύω», ολλ. *spieden* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπιουν-ιά.

σπιράλ → σπειράλ

σπιριτουαλισμός «πνευματοκρατία»

μεταφορά τού γαλλ. *spiritualisme* (με παραγ. τέρμα *-isme*), που πλάστηκε με βάση το υστλατ. επίθ. *spirituālis* «πνευματικός» < λατ. *spiritu(s)* «πνεύμα» + παραγ. τέρμα *-alis*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπιριτουαλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *spiritualiste* < *spiritualisme* (βλ. ανωτέρω).

σπιρούνι

< βεν. *spiron* (με αναλογική επέκταση τού τέρματος *-ούνι* από λ. στις οποίες ιστορικά δεν αποτελούσε επίθημα, π.χ. *πιρούνι, πιγούνι*) < φραγκ. **sporo*. Η λ. δεν συνδ. ετυμολογικά με τις λ. *περόνη, πιρούνι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπιρουν-ιά

σπιρουν-ίζω < *σπιρούν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

σπιρουν-ιάζω < *σπιρούν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

σπιρούνισ-μα < *σπιρουνισ- (σπιρουνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σπιρούνιασ-μα < *σπιρουνιασ- (σπιρουνιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σπίρτο

< ιταλ. *spirito* (με σίγηση τού ενδοσυμφωνικού φωνήεντος *-i-*) στη σημ. «οινόπνευμα» < μεσν. λατ. *spiritus* «οινόπνευμα, αλκοόλη» (π.χ. *spiritus ardens* «εύφλεκτη αλκοόλη», ονομασία που έδωσαν οι αλχημιστές στην αιθυλική αλκοόλη) < λατ. *spiritus* «πνεύμα». Η μεσν. σημ. «οινόπνευμα» προέρχεται από επίδρ. τής ελλ. λ. *πνεῦμα* στη σημ. «εξατμιζόμενη ουσία, αναθυμίαση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπιρτ-άδα < *σπίρτ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *σβελτ-άδα*

σπιρτόζος, μεταφορά τού ιταλ. *spiritoso* < *spirito* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. σπιρτο-: *σπιρτο-θήκη, σπιρτό-κουτο, σπιρτόξυλο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σπίρτο, οινόπνευμα, πυρείον, σπιρτάδα, σπιρτόζος

Η λ. ***σπίρτο*** προέρχεται από το ιταλ. ***spirito*** (απαντά σπανίως και ως *spirto* και προέρχεται από το λατ. ***spiritus***), που κυριολεκτικά σημαίνει «πνεύμα, φύσημα». Είναι δε ομόρριζη τού λατ. ρήματος *spiro* «αναπνέω» (πβ. τη γνωστή λατ. φρ. *dum spiro spero* «όσο αναπνέω [δηλ. ζω] ελπίζω»). Η λ. *spirito* δήλωσε μεταφορικά την ψυχή και γενικά κάθε μη υλική υπόσταση, όπως τα πνεύματα των νεκρών (εξ ου και ο όρος ***σπιριτουαλισμός*** < *spiritualism*), καθώς και τη διάνοια, τον νου (εξ ου και *πνεύμα > πνευματική εργασία, πνευματικός άνθρωπος, πνευματικά δικαιώματα* κ.λπ.) και παρόμοια. Η ίδια λ. χρησιμοποιήθηκε μεταφορικά στη χημεία για μια πτητική ουσία που προκύπτει από την απόσταξη τού οίνου, την αιθυλική αλκοόλη, την οποία οι Γάλλοι ονόμασαν *esprit de vin (esprit < espirit < spiritus)*, δηλ. «πνεύμα τού οίνου», το ***οινόπνευμα***, όπως μεταφράστηκε στα Ελληνικά. Στην κοινή γλώσσα το καθαρό οινόπνευμα ονομάστηκε *σπίρτο* (από το *σπίριτο*) και, προκειμένου να διακριθεί από το μπλε, το φωτιστικό οινόπνευμα, αποκλήθηκε *«άσπρο σπίρτο»*.

Σπίρτο ονομάστηκε επίσης στην κοινή γλώσσα τον 19ο αιώνα και το ξύλινο στέλεχος με την κεφαλή που περιέχει εύφλεκτη ουσία για άναμμα, το οποίο στη λόγια γλώσσα ονομάστηκε ***πυρείον***. Η λ. *πυρεῖον* είναι αρχαία και σήμαινε αρχικά κομμάτι ξύλου που χρησιμοποιείται για το άναμμα φωτιάς με τριβή, ενώ κατά τον Μεσαίωνα δήλωνε ένα κεραμικό κομμάτι με αναμμένα κάρβουνα, κάτι σαν θυ-

μιατήρι ή και μαγκάλι. Η λ. *πυρείον* υπήρξε ιδιαιτέρως παραγωγική τον 19ο αιώνα. Ο Κουμανούδης καταγράφει στη *Συναγωγή Νέων Λέξεων* τις λ. *πυρειοπώλης, πυρειοκατασκευαστής, πυρειοθήκη* (το πρώτο *σπιρτόκουτο*), *πυρειοποιείον* κ.ά. Η έκφραση *«σπίρτο αναμμένο»* ή *«σπίρτο μοναχό»* ή ο χαρακτηρισμός κάποιου ως σπίρτου, προκειμένου για πολύ έξυπνους ανθρώπους, προέκυψε από την εικόνα των σπινθήρων τού σπίρτου, δηλωτικών τής εξυπνάδας, όπως και οι λ. *σπίθα, σπινθήρας* (πβ. *σπινθηροβόλος*, φρ. *πετάει σπίθες*). Το παράγωγο ***σπιρτάδα*** δήλωσε τόσο την έντονα καυστική γεύση ή οσμή τού οινοπνεύματος όσο και την εξυπνάδα, την οξύνοια. Η λ. ***σπιρτόζος***, τέλος, προερχόμενη από το ιταλ. ***spiritoso***, δηλώνει τον πνευματώδη αλλά και εύστροφο άνθρωπο. Βλ.λ. *οινόπνευμα* και ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλκοόλ, πνεύμα*.

σπίτι

< μεσν. *σπίτι(ν)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < ελνστ. *όσπίτιον* < λατ. *hospitium* «ξενώνας» < *hospes, -itis* «ξένος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπιτ-αρόνα < *σπίτ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-αρόνα*
σπιτ-ήσιος < *σπίτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αετ-ήσιος*
σπιτικός < μεσν. *σπιτ-ικός*
σπιτ-ώνω
σπίτω-μα < *σπιτώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. σπιτο-: *σπιτό-γατος, σπιτο-νοικοκύρης* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σπίτι, hotel, hospital

Η λατ. λ. ***hospes*** σήμαινε «ξένος, φιλοξενούμενος» και η λ. ***hospitium*** «φιλοξενία». Κατόπιν το *hospĭtium* δήλωσε τον ξενώνα, το κτήριο όπου διαμένουν όσοι φιλοξενούνται. Τον 2ο μ.Χ. αιώνα μαρτυρείται στην Ελληνική ο εξελληνισμένος τύπος τού *hospĭtium* ως ***όσπίτιον*** με τη σημασία «οικία» (Αίλιος Ηρωδιανός: *οἰκία, τὸ ὁσπίτιον*). Κατά τον Μεσαίωνα η λ. απαντά και με τη γραφή ***όσπήτιον*** (κυρίως με δασεία, αλλά και με ψιλή: ***ὀσπήτιον***), πβ. *Ὁσπήτιον: τὸ οἴκημα* (Λεξικό Σούδα). Ήδη τού 2ου αι. είναι ο τύπος ***σπίτιον*** και τού 5ου αι. ο τύπος ***σπίτιν*** (π.χ. *θέλει κάμνη σπίτιν καλόν*).
Εκτός από την Ελληνική, η πορεία των λατ. λ. *hospes* και *hospĭtium* άφησε τα ίχνη τους και στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες: από το επίθ. ***hospitalis*** «σχετικός με τη φιλοξενία» προήλθε το λατ. ***hospitalia*** (πληθ.) «διαμερίσματα για ξένους, τα δωμάτια των ξένων» και το μεσαιωνικό λατ. ***hospitale*** «πανδοχείο – μεγάλο οίκημα» και από αυτό τα παλαιά γαλλ. ***ostel*** και ***hostel***, από όπου το σύγχρονο γαλλ. ***hôtel*** και τα αγγλ. ***hostel*** και ***hotel***. Από το λατ. *hospitale* επίσης προέρχεται το γαλλ. ***hôpital*** «νοσοκομείο» και από αυτό το αγγλ. ***hospital***.

σπλάχνο

ΕΤΥΜ. < μεσν. *σπλάχνον* < αρχ. *σπλάγχνον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* γ 461: *αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μῆρ' ἐκάη καὶ σπλάγχνα πάσαντο*], που συνδ. ετυμολογικά με το ουσ. *σπλήν, -νός* (βλ.λ. για ομόρριζα σε άλλες γλώσσες). Το ουσ. *σπλάγχνον* θα πρέπει να αναλυθεί **σπλάγ-χ-νον* < θ. **σπλαχ-* (με πρόληψη τού ερρίνου).

ΣΗΜΑΣ. Ο όρος *σπλάγχνον* (κυρ. πληθ. *σπλάγχνα*) δήλωνε διάφορα εσωτερικά όργανα τού ανθρώπινου σώματος, όπως την καρδιά, τους πνεύμονες, τους νεφρούς, το ήπαρ, είτε ως μονάδες είτε ως σύνολο. Από την ελνστ. εποχή η λ. απέκτησε επίσης τις σημ. «συμπόνια, έλεος, οίκτος» κυρ. μέσω τής βιβλικής γλώσσας (Π.Δ., Παροιμ. 12,10: *δίκαιος οἰκτίρει ψυχὰς κτηνῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεήμονα·* Κ.Δ., Κολοσσ. 3.12: *ἐνδύσασθε οὖν ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπλα(γ)χνίζομαι < ελνστ. *σπλαγχν-ίζομαι* «αισθάνομαι οίκτο, συμπάθεια, έλεος» < αρχ. *σπλάγχνον*
σπλα(γ)χνικός < ελνστ. *σπλαγχν-ικός* «σχετικός με τα σπλάγχνα – τρυφερός» < αρχ. *σπλάγχνον*.
ΣΥΝΘ. ά-σπλαχνος (αρχ.), **ευ-σπλαχνία** (αρχ.), **φιλ-εύ-σπλαχνος** (ελνστ.), **φιλ-ευσπλαχνία**
σπλαγχν(ο)-: *σπλαγχνο-σκοπία* (ελνστ.), *σπλαγχν-αλγία, σπλαγχνο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *splanchnography*), *σπλαγχνο-λογία* (λόγ. [1819], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *splanchnologie*), *σπλαγχνό-πτωση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *splanchnoptosis*) κ.ά.

σπλήνα(ς)

< μεσν. *σπλῆνα*, από την αιτ. πτώση τού αρχ. *σπλήν, -νός (ό)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που συνδ. ετυμολογικά με το αρχ. *σπλάγχνον* (βλ.λ.). Θεωρείται ότι προέρχεται από θ. **σπλα-* και ότι το ληκτικό τέρμα *-ην* οφείλεται σε επίδρ. όρων που δηλώνουν άλλα μέρη τού σώματος, π.χ. αρχ. *αὐχήν, -ένος, φρήν, -ενός* (αν και *σπλήν, -ηνός*, χωρίς αλλαγή τού φωνήεντος). Αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι τα αβεστ. *sparəzan-*, σανσκρ. *plīhán-*, λατ. *lien, -ēnis*, ιρλ. *selg*, λιθ. *blužnis* κ.ά., όλα με τη σημ. «σπλήνας». Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *splēn* στην Αγγλική: *spleen* «μελαγχολία» (< παλ. γαλλ. *esplen*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπληνικός < αρχ. *σπλην-ικός* < *σπλήν, -νός*
σπλην-ιάζω < *σπλήν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
σπλην-ιάρης < *σπλήν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αρρωστ-ιάρης*
σπλήν-ωση, λόγ. [1854], < *σπλήν(ας)* + παραγ. τέρμα *-ωση*.
ΣΥΝΘ. σπλην(ο)-: *σπλην-άντερο, σπλην-αλγία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *splenalgy*), *σπλην-εκτομή* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *splénectomie*), *σπληνο-λογία* (μεταφορά τού ελλη-

νογενούς αγγλ. *splenology*), *σπληνο-ρραγία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *splenorrhagia*) κ.ά.

σπογγίζω → σπόγγος, σφουγγίζω

σπόγγος

< αρχ. *σπόγγος* [ήδη ομηρικό] (ο τύπος *σφόγγος* απαντά σε επιγραφή τού 4ου αι. π.Χ.), που πιθ. συνδ. με λατ. *fungus* «μανιτάρι» (> ισπ. *hongo*, ιταλ. *fongo*), αρμ. *sunk*. Θεωρείται ότι οι εν λόγω όροι αποτελούν παράλληλα δάνεια από γλώσσα τού μεσογειακού υποστρώματος. Βλ. κ. *σφουγγάρι, σφουγγίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπογγίζω < αρχ. *σπογγ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Φερεκρ. *απόσπ.* 53.1: *τὸν ἱδρῶτα καὶ τὴν ἄρδαν ἀπ' ἐμοῦ σπόγγισον*]

σπογγοειδής < αρχ. *σπογγο-ειδής* < *σπόγγο(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*

σπογγώδης < αρχ. *σπογγ-ώδης* < *σπόγγ(ος)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

σποδός «μισοσβησμένη στάχτη»

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Όδ* ι 374-376: *ὁ δ' ἐρεύγετο οἰνοβαρείων. καὶ τότ' ἐγὼ τὸν μοχλὸν ὑπὸ σποδοῦ ἤλασα πολλῆς, εἷος θερμαίνοιτο*], αγν. ετύμου.

σπολλάτη «να ζήσεις πολλά χρόνια»

από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής μεσν. ευχετικής φρ. *εἰς πολλὰ ἔτη*.

σπονδείος «αρχαίος μετρικός πους»

< ελνστ. *σπονδεῖος (πούς)*, αρχ. μέτρο αποτελούμενο από δύο μακρές συλλαβές (- -), < αρχ. *σπονδή* (βλ.λ.) (με παραγ. τέρμα *-εῖος*), επειδή αυτός ο ρυθμός συνηθιζόταν στις τελετουργικές σπονδές.

σπονδή

αρχ. [ήδη ομηρικό], μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σπένδω* «χύνω λίγες σταγόνες (συνήθ. κρασιού) από το ποτήρι μου προς τιμήν θεού», όρος τού θρησκ. λεξιλογίου, ο οποίος συνδ. με χεττ. *šip(p)and-* «κάνω σπονδή», λατ. *spondeo* «εγγυώμαι, υπόσχομαι επισήμως» (> υστλατ. *sponsāre* «αρραβωνιάζομαι» > γαλλ. *épouser* «συνάπτω γάμο, παντρεύομαι»), όπου είναι φανερή η μετάβαση από τη θρησκευτική στη νομική χρήση. Βλ. κ. σύνθ. *ομό-σπονδος, παρά-σπονδος*.

σπόνδυλος

< αρχ. *σπόνδυλος / σφόνδυλος* (ο τύπος με αρχικό *σφ-* είναι αρχαιότερος) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη κ.α.] < **σφόνδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-υλος* (πβ. κ. *δάκτ-υλος, κόνδ-υλος*). Δεν έχει τεκμηριωθεί η προταθείσα σύνδ. με το θ. των αρχ. *σφαδάζω, σφοδρός, σφενδόνη*, που θα προϋπέθετε αρχικό ρήμα με σημ. «αναπηδώ, σκιρτώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπονδυλ-ικός, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vertébral*

σπονδυλ-ίτιδα, λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spondylite*

σπονδύλ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *spondylosis*

σπονδυλ-ωτός, λόγ. [1873], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vertébré*.

ΣΥΝΘ. σπονδυλ(ο)-: *σπονδυλο-πάθεια, σπονδυλ-αρθρίτιδα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *spondylarthrite*), *σπονδυλο-εξάρθρωση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *spondylexarthrosis*), *σπονδυλ-ολίσθηση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *spondylolisthesis*), *σπονδυλό-ζωα* (λόγ. [1885], απόδ. τού ν.λατ. *vertebrata* < λατ. *vertebra* «σπόνδυλος») κ.ά.

-σπόνδυλος: *α-σπόνδυλος*.

σπόνσορας

μεταφορά τού αγγλ. *sponsor* «χορηγός», που αποτελεί αναβίωση τού λατ. *sponsor, -ōris* «εγγυητής» (< ρ. *spondeo* «εγγυώμαι, υπόσχομαι επισήμως»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπονσορ-άρω

σπονσοράρισ-μα < *σπονσοραρισ-* (*σπονσοράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σπόντα

< ιταλ. *sponda* «ακροθαλασσιά, όχθη – στηθαίο, παραπέτο», ειδικότ. «εσωτερικό τοίχωμα στο τραπέζι τού μπιλιάρδου (όπου προσκρούει η μπίλια)», < λατ. *sponda* «άκρο τού κρεβατιού».

σπορ

< γαλλ. *sport* < αγγλ. *sport* «ψυχαγωγική δραστηριότητα» (η σημ. «άθλημα» κυρ. στον πληθ. *sports* από τον 16ο αι.) < παλαιότ. *dis-port* «αναψυχή, ψυχαγωγία» < παλ. γαλλ. *de(s)port* (> ισπ. *deporte*) < ρ. *(se) desporter* «ψυχαγωγούμαι» < υστλατ. *deportāri* «μετακινούμαι για λόγους αναψυχής, ταξιδεύω», μέσ. τύπος τού λατ. *deportāre* «μεταφέρω – απομακρύνω, διώχνω» < *de-* στερητ. + *portāre* «φέρνω, μεταφέρω».

σπορά → σπέρνω

σποραδικός

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλ, *Πολιτ.* 1256a.23: *τῶν τε γὰρ θηρίων τὰ μὲν ἀγελαῖα τὰ δὲ σποραδικά ἐστιν*] < θ. *σπορ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σπείρω* < **σπέρ-jω*, βλ.λ. *σπέρνω*) + παραγ. τέρμα *-αδ-ικός*, που απαρτίζεται από τα επιθήματα *-αδ-* και *-ικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σποραδικ-ότητα, λόγ. [1897]

σποράδην < αρχ. επίρρ. *σπορ-άδην* < *σπορ(ά)* + παραγ. τέρμα *-άδην*, πβ. κ. *συστ-άδην, τροχ-άδην*.

σπορέας → **σπόρος**

σπορέλαιο
< *σπόρ(ος)* + *έλαιο*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *huile de graine*.

σπόρι → **σπόρος**

σποριά → **σπόρος**

σποριάς → **σπόρος**

σπορίτης → **σπόρος**

σπόρκος «(για ναυτιλιακά έγγραφα) ελλιπής»
< ιταλ. *sporco* «ακάθαρτος, βρόμικος, ρυπαρός» < λατ. *spurcus* (ίδια σημ.). Η λ. είχε αποκτήσει στην Ελληνική τη σημ. «μολυσμένος, νόθος» και δήλωσε (στο ναυτικό λεξιλόγιο) τα πλοία που εξαιτίας επιδημιών είχαν τεθεί σε καραντίνα και δεν ελάμβαναν πιστοποιητικό υγείας για ελλιμενισμό και ελεύθερη επικοινωνία (πβ. κ. το διήγημα τού Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη *Βαρδιάνος στα σπόρκα*).

σπόρος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκ.* 20.3.5-4.1: *οὐδ' ὅτι ἠγνόησέ τις ὅτι ἀγαθὸν ἐστι τῷ σπόρῳ νεὸν προεργάζεσθαι, οὐδ' ὅτι ἠγνόησέ τις ὡς ἀγαθὸν ἐστι τῇ γῇ κόπρον μιγνύναι*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σπείρω* < **σπερ-jω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σπέρνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπορ-έας < αρχ. *σπορ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, Οἰκ. 20.3.2-3: *ὅτι διέφθαρται ὁ οἶκος, διότι οὐχ ὁμαλῶς ὁ σπορεὺς ἔσπειρεν*]

σπορ-είο < *σπορ(εύς)* + παραγ. τέρμα *-είο*

σπόρι < *σπόρος* (υποχωρητ. μέσω πληθ. *σπόρια* κατά το σχήμα *λόγος – λόγια*)

σπορ-ιά

σπορ-ιάς < *σπορ-έας* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση)

σπορ-ιάζω < *σπόρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

σπόριασ-μα < *σποριασ-* (*σποριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σπορ-ιάρης < *σπόρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

σπορ-ικό, ουσιαστικοπ. ουδ. αμάρτυρου επιθ. **σπορ-ικός*

σπορ-ίτης < *σπόρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*

ΣΥΝΘ. σπορο-: *σπορο-παραγωγή*, *σπορο-γονία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sporogonie*), *σπορο-γόνος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sporogone*), *σπορό-ζωο* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sporozoaire*) κ.ά.

σπορι(ο)-: *σπορι-άγγειο* (λόγ. [1885]), *σποριο-φόρος* (λόγ. [1891]), *σποριο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sporogenesis*), *σποριο-κάρπιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sporocarp*), *σποριό-φυλλο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *sporophyll*) κ.ά.

-σπορος: *ά-σπορος*, *κολοκυθό-σπορος*, *ηλιό-σπορος*, *βαμβακό-σπορος*, *τουρκό-σπορος*, *πεπονό-σπορος*, *περονό-σπορος*, *σιταρό-σπορος*, *πολύ-σπορος* κ.ά.

σπορτέξ
εμπορικό σήμα που σχηματίστηκε από το αγγλ. *sport* (βλ.λ. *σπορ*) + παραγ. τέρμα *-έξ* (< γαλλ. & αγγλ. *-ex*, δηλωτικό εμπορικών προϊόντων, βλ.λ. *-έξ*).

σπόρτσμαν
< αγγλ. *sportsman* «αθλητής» < *sport* («άθλημα», βλ.λ. *σπορ*) + συνδετικό *-s-* (αρχικώς κτητικό, που κατόπιν επεκτάθηκε στα σύνθ., π.χ. *spoke-s-man*, *craft-s-man*) + *man* «άνδρας – άνθρωπος».

σποτ
< αγγλ. *spot* «κηλίδα» < μέσο ολλ. *spotte*, που συνδ. με παλ. σκανδ. *spotti* «μικρό κομμάτι, τεμάχιο, τμήμα». Η σημ. «μικρός προβολέας» οφείλεται στο αγγλ. σύνθ. *spotlight*.

σπουδάζω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *σπουδ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*, πβ. κ. *φων-άζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επείγομαι, σπεύδω (να πράξω κάτι, να ενεργήσω)» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 391.2-3: *σπουδάζομεν δὲ πόλλ' ὑπ' ἐλπίδων, μάτην πόνους ἔχοντες, οὐδὲν εἰδότες σαφές*) ➞ αρχ. σημ. «σπεύδω να δώσω προσοχή – είμαι προσεκτικός, σοβαρός» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 481c: *πότερόν σε θῶμεν νυνὶ σπουδάζοντα ἢ παίζοντα; εἰ μὲν γὰρ σπουδάζεις τε καὶ τυγχάνει ταῦτα ἀληθῆ ὄντα ἃ λέγεις, ἄλλο τι ἢ ἡμῶν ὁ βίος ἀνατετραμμένος ἂν εἴη*) ➞ ήδη αρχ. σημ. «επιδιώκω με ζήλο, μελετώ επιμελώς και συστηματικά» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 286: *ἀμελήσαντας τοῦ σπουδάζειν ὅπως ἔσονται βελτίους*· Αριστ. *Ποιητ.* 1449a: *ἡ δὲ κωμῳδία διὰ τὸ μὴ σπουδάζεσθαι ἐξ ἀρχῆς ἔλαθεν*) ➞ ελνστ. σημ. «μελετώ συστηματικά ακολουθώντας συγκεκριμένο πρόγραμμα διδασκαλίας» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Ἰσοκρ.* 1.32: *περὶ αὐτὴν σπουδάζων τὴν ἐπιστήμην διετέλεσεν*· Φιλοστρ. *Τὰ ἐς Ἀπολλώνιον* 3.16: *ὡς προσῆλθεν αὐτῷ ὁ Δάμις καὶ εἰ δή τι ἐσπούδασαν ὁδοιποροῦντες ἢ σπουδάζοντος ἑτέρου εἶδον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπούδασμα < αρχ. *σπούδασ-μα* «αντικείμενο μελέτης, έργο που γίνεται με ζήλο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 249.c.8-d.1: *ἐξιστάμενος δὲ τῶν ἀνθρωπίνων σπουδασμάτων καὶ πρὸς τῷ θείῳ γιγνόμενος*]

σπουδαστής < ελνστ. *σπουδασ-τής* «υποστηρικτής, θιασώτης» ➞ ήδη ελνστ. σημ. «αυτός που μαθητεύει, φοιτητής» (σε επιγρ. τού 2ου ή 3ου αι. μ.Χ.)

σπουδαστικός < αρχ. *σπουδασ-τικός* «πρόθυμος, δραστήριος» (η σημερινή σημ. κατά την εξέλιξη τού ουσ. *σπουδαστής*) < *σπουδασ-* (*σπουδάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

σπουδασ-τήριο, λόγ. [1783], < *σπουδασ-* (*σπουδάζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο* (πβ. κ. *δικασ-τήριο, πιεσ-τήριο*), απόδ. τού γερμ. *Studierzimmer*.

σπουδαίος

< αρχ. *σπουδαῖος*, αρχική σημ. «βιαστικός, επείγων», < *σπουδ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αῖος*, πβ. κ. *τυχαίος*. Ήδη αρχ. η σημ. «αυτός που ασχολείται επιμελώς και σοβαρά με κάτι – αξιόλογος, σημαντικός» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλην.* 1.4.12: *Ἀθηναίων γὰρ οὐδεὶς ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐδενὸς σπουδαίου ἔργου τολμήσαι ἂν ἅψασθαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπουδαιότητα < αρχ. *σπουδαι-ότης, -ότητος* «ζήλος, προθυμία».

ΣΥΝΘ. σπουδαιο-: *σπουδαιο-λογώ* «(συνήθ. ειρων.) μιλώ για σημαντικά ζητήματα» (αρχ.), *σπουδαιολογία* (ελνστ.) – *σπουδαιο-φανής* (λόγ. [1886]), *σπουδαιο-φάνεια* (λόγ. [1884]).

σπουδάρχης «αυτός που επιδιώκει με κάθε τρόπο αξιώματα»

αρχ. < *σπουδ(ή)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-άρχ(ης)* < ρ. *ἄρχω* «εξουσιάζω» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπουδαρχία < ελνστ. *σπουδαρχ-ία*

σπουδαρχίδης < αρχ. *σπουδαρχ-ίδης*

σπουδαρχώ < αρχ. *σπουδαρχ-ῶ (-έω)*.

σπουδαστήριο → σπουδάζω

σπουδαστής → σπουδάζω

σπουδή

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σπουδ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *σπεύδ-ω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σπουδάζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «βιασύνη, ταχύτητα – ζήλος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.49.3: *ἐγένετο σπουδὴ τοῦ πλοῦ τοιαύτη ὥστε ἤσθιόν τε ἅμα ἐλαύνοντες οἴνῳ καὶ ἐλαίῳ ἄλφιτα πεφυραμένα*) → ήδη αρχ. σημ. «επίπονη προσπάθεια – ζήλος» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* χ 409: *ὣς ἄρ' ἄτερ σπουδῆς τάνυσεν μέγα τόξον Ὀδυσσεύς*· Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 776-8: *πρὶν μοι τύχη τοιάδ' ἐπέστη, θαυμάσαι μὲν ἀξία, σπουδῆς γε μέντοι τῆς ἐμῆς οὐκ ἀξία*) → αρχ. σημ. «σοβαρή ενασχόληση, επιμέλεια» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 30e: *ἀνάπαυλα γάρ, ὦ Πρώταρχε, τῆς σπουδῆς γίγνεται ἐνίοτε ἡ παιδιά*) → σύγχρ. σημ. «συστηματική μελέτη με βάση οργανωμένο πρόγραμμα» (απόδ. τού γαλλ. *étude*).

σπουργίτης

μεσν. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + ελνστ. *πυργίτης* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /p/), που αρχικώς αποτελούσε μέρος τής φρ. *στρουθὸς πυργίτης* «στρουθίο πύργου» και προέρχεται από το αρχ. *πύργος* (με παραγ. τέρμα *-ίτης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπουργίτι < *σπουργίτης* (με μεταπλασμό σε ουδ. με βάση την αιτ. ενικού).

σπούτνικ «σοβιετικός τεχνητός δορυφόρος»

< αγγλ. *sputnik* < ρωσ. *sputnik* «συνταξιδιώτης – (ειδικότ.) δορυφόρος».

σπρέι

< αγγλ. *spray* < μέσο ολλ. *spra(e)yen* «ψεκάζω, ραντίζω», που συνδ. με το μέσο άνω γερμ. *spræwen* (> γερμ. *sprühen*).

σπριντ «αγώνας ταχύτητας μικρών αποστάσεων»

< αγγλ. *sprint* «αναπηδώ, τινάζομαι – (από τον 19ο αι.) τρέχω» < παλ. αγγλ. **sprinten* < παλ. σκανδ. **sprinta* (> σουηδ. *spritta*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπρίντερ < αγγλ. *sprinter* < *sprint* (βλ. ανωτέρω).

σπρώχνω

μεσν., πιθ. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) ή από συνεκφορά με αντωνυμικούς τύπους (*τους, τις, σας*) + αρχ. *προωθῶ (-έω)*, με τη μεσολάβηση των τύπων **σ-προώθω* (με αναβιβασμό τόνου εξαιτίας τού αορίστου· πβ. αρχ. *ἀπωθῶ*, μεσν. *ἄπωσα* > *ἀπώνω / ἀπώθνω*) > **σ-προώθνω* (από συμφυρμό των τύπων σε *-νω* και *-θω*) > *σπρώχνω* (με ανομοίωση). Δεν αποκλείεται η προέλευση από αμάρτυρο **εἰσ-προωθῶ* > **εἰσ-προώθω / *εἰσ-προώθνω* (όπως εξηγήθηκε παραπάνω) > *σπρώχνω*. Οι προφορικοί τύποι *σμπρώχνω, ζμπρώχνω* οφείλονται σε ηχηροποίηση.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπρωξ-ιά < *σπρωξ-* (*σπρώχνω*) + παραγ. τέρμα *-ιά*

σπρωξ-ίδι < *σπρωξ-* (*σπρώχνω*) + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *στρυμωξ-ίδι*

σπρώξ-ιμο < *σπρωξ-* (*σπρώχνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*

σπρωχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *σπρώχ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

σπυρί

μεσν. < **σπυρίον*, υποκορ. τού αρχ. (δωρ.) *σπυρός* «κόκκος σιταριού» < *σ-* προθεματ. + *πυρός* «σιτάρι, σιτηρά» < Ι.Ε. **pū-ro-* «κόκκος, κουκούτσι – σιτηρά» || λιθ. *pūras* «κόκκος σίτου», αρχ. σλαβ. *pyro* «κεχρί», αγγλοσαξ. *fyrs* «άγρωστη» (> αγγλ. *furze*) κ.ά. Βλ. κ. *πυρήνας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σπυρ-ιάζω < *σπυρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

σπύριασ-μα < *σπυριασ-* (*σπυριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σπυρ-ιάρης < *σπυρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ψωρ-ιάρης*

σπυρ-ωτός < *σπυρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

σπυρίδα

< αρχ. *σπυρίς, -ίδος* «μεγάλο ψάθινο καλάθι» (με επίθημα *-ιδ-*, πβ. κ. *γλυφίς, -ίδος*, *γραφίς, -ίδος*), μετα-

πτωτ. βαθμίδα από θ. με σημ. «περιτυλίγω, διπλώνω» (ίσως < Ι.Ε. *sper-), από όπου πιθ. προέρχονται επίσης οι λ. *σπάργανα, σπεῖρα* και *σπάρτον* (βλ.λ.). Για την αντιπροσώπευση σε -*υρ*- πβ. επίσης αρχ. *ἀγείρω – ἀγορά – ἀγύρτης*.

σταβάρι «μέρος τού αλετριού προς τη μεριά τού ζυγού»
< μεσν. *σταβάριον*, υποκορ. τού *στάβαρον*, ίσως < μεσν. *ἱστοβοάριον*, υποκορ. τού αρχ. *ἱστοβοεύς* «τιμόνι αρότρου» < *ἱστό(ς)* + *-βο(εύς)* < *βοῦς* «βόδι» (πβ. Ευστ. Θεσσ. *Σχολ. εἰς Ἰλιάδα* 2.238-9: *ἐπὶ δὲ ἀρότρου ἱστοβοεὺς παρὰ Ἡσιόδῳ, βαρβαριζόμενος νῦν παρὰ πολλοῖς, οἵ φασιν αὐτὸν σταβάριον ὡς οἷον ἱστοβοάριον*).

στάβλος

μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *στάβλον (τό)* (που θεωρήθηκε αιτ. ενικού τού αρσ.), αρχική σημ. «ιπποστάσιο για άλογα αγώνων», < λατ. *stabulum*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταβλίζω < μεσν. *σταβλ-ίζω* (πβ. Ψευδο-Συμεών *Χρονογρ.* 617.20: *σταβλίζων βόας χιλιάδας δέκα*) < ελνστ. *στάβλον (τό)*

στάβλισ-μα < *σταβλισ- (σταβλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σταβλ-ίτης < ελνστ. *σταβλ-ίτης* «αξιωματούχος σε ταξιδιωτικό σταθμό» < *στάβλ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.

ΣΥΝΘ. σταβλ-άρχης (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Stallmeister*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στάβλος ή σταύλος;

Σε παλαιότερα κείμενα συναντάται επίσης η γραφή *σταύλος* (ή και *σταῦλος*), η οποία οφείλεται σε μεταγραφή τού λατ. *-ab-* ως *-αυ-* (ίσως και με παρασύνδεση προς τη λ. *αυλή*), αφού η λέξη προέρχεται από το λατ. *stabulum*. Εντούτοις, εφόσον πρόκειται για ξένο όρο, προτιμάται η ήδη ελληνιστική γραφή με *-β-*: **στάβλος**.

στάγμα → στάζω

σταγόνα

< αρχ. *σταγών, -όνος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Χοηφ. 400- 402: ἀλλὰ νόμος μὲν φονίας σταγόνας χυμένας ἐς πέδον ἄλλο προσαιτεῖν αἷμα] < θ. *σταγ-* τού ρ. *στάζω* (βλ.λ.) < **στάγ-jω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταγον-ίδιο, λόγ. [1890], υποκορ. τού αρχ. *σταγών, -όνος*.

ΣΥΝΘ. σταγονό-μετρο (λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Tropfenmesser* ή γαλλ. *compte-gouttes*).

σταδία «τοπογραφικό όργανο»

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stadia*, που πλάστηκε με βάση τον τύπο *σταδία*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. *στάδιος* «σταθερός – όρθιος, στατός» < επίρρ. *στάδην* «όρθια, καθέτως» < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-δην*.

στάδιο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *στάδιον* / (σπάν. δωρ.) *σπάδιον* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι]. Δεν είναι αποσαφνισμένο ποιος από τους δύο τύπους είναι αρχαιότερος. Αν αρχικός είναι ο τύπος *σπάδιον*, τότε ίσως ανάγεται σε θ. *σπαδ-* τού ρ. *σπῶ (-άω)* (βλ.λ. *σπάζω*) και εικάζεται ότι συνδ. με το λατ. *spatium* «χώρος, διάστημα». Σε αυτή την περίπτωση, ο τύπος *στάδιον* θα οφείλεται σε παρετυμολ. σύνδεση προς το αρχ. *στάδιος* (βλ.λ. *σταδία*). Αν αρχικός είναι ο τύπος *στάδιον*, τότε ίσως πρόκειται για ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *στάδιος* «σταθερός – όρθιος, στατός», οπότε αρχική σημ. τής λ. είναι «σταθερή, καθορισμένη μονάδα μετρήσεως». Σε αυτή την περίπτωση, ο τύπος *σπάδιον* θα οφείλεται σε ανομοίωση.

ΣΗΜΑΣ. Ενώ η λ. δήλωνε αρχικώς τη μονάδα μετρήσεως μήκους, που οι αρχαίοι υπολόγιζαν σε 100 οργυιές ή 6 πλέθρα (περ. 180 μέτρα), η σημ. «αγωνιστικός χώρος, στίβος» πρωτοσαπαντά σε σχέση με τον αγωνιστικό χώρο τής αρχ. Ολυμπίας, ο οποίος είχε μήκος ένα στάδιο. Για τον ίδιο λόγο η λ. αναφερόταν αρχικά σε αγώνα δρόμου ενός σταδίου (πβ. αρχ. φρ. *σταδίου δρόμος, ἀγωνίζεσθαι στάδιον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταδι-ακός < *στάδι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

ΣΥΝΘ. σταδιο-: *σταδιο-δρομώ* «ακολουθώ ορισμένο επάγγελμα» (αρχ., αρχική σημ. «τρέχω [σε αγώνα] στο στάδιο»), *σταδιο-δρομία* (ελνστ.).

στάζω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Τ 348: *ἀλλ' ἴθι οἱ νέκταρ τε καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινὴν στάξον ἐνὶ στήθεσσ'*] < **στάγ-jω* (πβ. αρχ. *σταγ-ών, -όνος*), αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδ. με το λατ. *stagnum* «έλος, τέλμα» ούτε με το ουαλ. *taen* «καταρροή – δάκρυσμα», που προσκρούουν σε φωνητικά προβλήματα. Βλ. κ. *σταγόνα, στάχτη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στάγμα < αρχ. *στάγ-μα* (πβ. Αισχ. *Πέρσαι* 612: *τῆς τ' ἀνθεμουργοῦ στάγμα, παμφαὲς μέλι*) < **σταγ- (στάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

στακτός < αρχ. *στακ-τός* (ρηματ. επίθ.)

σταξ-ιά < *σταξ- (στάζω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *σπρωξ-ιά*

στάξ-ιμο < *σταξ- (στάζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σπρώξ-ιμο*.

ΣΥΝΘ. -στάζω: *απο-στάζω, επι-στάζω*

-σταξη: *από-σταξη, επί-σταξη*

-σταγής: *αιμο-σταγής*.

σταθεροποιώ

< ελνστ. *σταθεροποιῶ (-έω)* «στερεώνω» < αρχ. *σταθερό(ς)* + *ποιῶ*. Ορισμένες σύγχρ. σημ., στις

οποίες η λ. χρησιμοποιείται ως ιατρ. ή οικον. όρος, οφείλονται σε απόδ. τού γαλλ. *stabiliser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταθεροποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *stabilisation*

σταθεροποιη-τής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *stabilisateur*

σταθεροποιη-τικός.

σταθερός

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ. (απόσπασμα)] < θ. *σταθ-* (< ρ. *ἵστημι / ἵσταμαι*, μάλλον με επανανάλυση από τον παθ. αόρ. *ἐ-στά-θην*) + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φαν-ερός*. Βλ. κ. *στάθμη*, *σταθμός*, *ίσταμαι* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταθερότητα < ελνστ. *σταθερ-ότης, -ότητος* (και με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *stabilité*).

σταθμά

αρχ. [ήδη ομηρικό], ετερόκλιτος πληθ. τού ουσ. *σταθμός* (βλ.λ.), παραλλήλως προς το ομαλό *σταθμοί*, μεταπλ. σε ουδ. κατά τα δηλωτικά βάρους *τάλαντα, ζυγά* κ.τ.ό.

σταθμάρχης → σταθμός

σταθμεύω → σταθμός

στάθμη

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «ευθεία γραμμή», < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-θμη / -θμᾱ*, τύπος τού επιθήματος *-θμο-* (βλ.λ. *σταθμός*). Ήδη αρχ. η σημ. «κανόνας, όριο» (πβ. αρχ. φρ. *κατὰ στάθμην* «σύμφωνα με τον κανόνα, σωστά»· επίσης *παρὰ στάθμην*, πβ. Σοφ. *απόσπ*. 474: *ὥστε τέκτονος παρὰ στάθμην ἰόντος ὀρθοῦται κανών*).

ΣΥΝΘ. υπο-στάθμη (αρχ.).

σταθμός

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη μυκ. *ta-to-mo*, πιθ. «στάβλος – στύλος ή ζυγαριά») < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-σταμαι*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) + επίθημα *-θμο-*, πβ. κ. *βα-θμός, ρυ-θμός, αρι-θμός*.

ΣΗΜΑΣ. Υπάρχουν τρεις βασικές ομάδες σημασιών, τις οποίες μπορούμε να τοποθετήσουμε στην εξής σχετική χρονική σειρά: α) «ζυγαριά, βάρος», όπως και το ομόρριζο *στάθμη* (πβ. Ηροδ. *Ἱστ*. 1.50: *νῦν κεῖται ἐν τῷ Κορινθίων θησαυρῷ, ἕλκων σταθμὸν ἕβδομον ἡμιτάλαντον*)· β) «στήριγμα – στύλος, κολόνα» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ*. Ξ 338-9: *ἔστιν τοι θάλαμος, τόν τοι φίλος υἱὸς ἔτευξεν Ἥφαιστος, πυκινὰς δὲ θύρας σταθμοῖσιν ἐπῆρσεν*)· γ) «κατάλυμα, φάρμα, στάβλος (βουστάσιο, ιπποστάσιο)», αλλά και «προσωρινό κατάλυμα οδοιπόρων ή στρατιωτών – ναύσταθμος» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ*. 1.5.5: *ἐν τούτοις τοῖς σταθμοῖς πολλὰ τῶν ὑποζυγίων ἀπώλετο ὑπὸ λιμοῦ*· Ευριπ. *Ὀρέστ*. 1448-50: *ἔκλῃσεν δ' ἄλλον ἄλλοσε στέγας, τοὺς μὲν ἐν σταθμοῖσιν ἱππικοῖσι, τοὺς δ' ἐν ἐξέδραισι*), σημ. που συναντούμε αργότερα στο αντίστοιχο λατ. ουσ. *statio, -ōnis*. Οι σημ. που αναφέρονται στην εγκατάσταση ή τις υπηρεσίες οργανισμού ή επιχειρήσεως, καθώς και στον (ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό) δίαυλο, οφείλονται σε απόδ. τού αγγλ. *station*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταθμεύω < ελνστ. *σταθμ-εύω* «καταλύω, κατασκηνώνω» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *stationner*)

στάθμευ-ση < *σταθμεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

σταθμίζω < ελνστ. *σταθμ-ίζω* «ζυγίζω» (κυριολεκτικά ή μεταφορικά) < αρχ. *σταθμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

στάθμι-ση < *σταθμί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

σταθμητός < αρχ. *σταθμη-τός* < ρ. *σταθμ-ῶ (-άω)* «μετρώ με στάθμη»

σταθμιστής < ελνστ. *σταθμισ-τής* «ζυγιστής» < ρ. *σταθμ-ίζω*.

ΣΥΝΘ. -σταθμός: *ραδιο-σταθμός, υπο-σταθμός*

-σταθμίζω: *αντι-σταθμίζω, ζυγο-σταθμίζω, ισοσταθμίζω*

-στάθμιση: *αντι-στάθμιση, ζυγο-στάθμιση, ισοστάθμιση*

σταθμ-: *σταθμ-άρχης* (λόγ. [1822]), *σταθμ-αρχείο* (λόγ. [1833]).

στακάτο «τεχνική εκτέλεσης μουσικού φθόγγου»

< ιταλ. *staccato* «διακεκομμένος, κοφτός», μτχ. τού ρ. *staccare* «αποσπώ, κόβω» < *s-* προθεματ. (προσδίδει στο ρήμα αντίθετη σημ., < λατ. *ex-*) + ρ. *attaccare* «ενώνω, συνδέω, επικολλώ» (βλ.λ. *στάκα*).

στακτός → στάζω

στάλα → σταλάζω

σταλαγμίτης

λόγ. [1831], < αρχ. *σταλαγμ(ός)* (< ρ. *σταλάσσω*) + παραγ. τέρμα *-ίτης*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stalagmite*.

σταλάζω

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σταλάσσω*, εκφραστ. παράγωγο τού ρ. *στάζω* (βλ.λ.) με πρόσφυμα *-λ-* (πβ. κ. *πομφός – πομφό-λ-υξ*) και επίθημα *-άσσω* (π.χ. *αἱμ-άσσω, ταρ-άσσω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στάλ-α < *σταλ-άζω* (υποχωρητ.)

στάλαγμα < αρχ. *στάλαγ-μα*

σταλαγμός < αρχ. *σταλαγ-μός* (πβ. Αισχ. *απόσπ*. 44A.648: *σταλαγμοῖς αἵματος χοιροκτόνου*)

σταλαγματιά < μεσν. *σταλα(γ)ματ-ιά* < αρχ. *στάλαγμα*

σταλάκ-της, απόδ. τού αγγλ. *dripper*

στάλαξ-η.

ΣΥΝΘ. εν-σταλάζω, εν-στάλαξη – κατα-σταλάζω, κατα-στάλαγμα.

σταλακτίτης

λόγ. [1812], < ελνστ. *σταλακτ(ός)* (ρηματ. επίθ. τού αρχ. *σταλάσσω*) + παραγ. τέρμα *-ίτης*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stalactite*.

σταλιά

< *στάλα* (< ρ. *σταλάζω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *κοπέλα – κοπελιά*.

σταλίζω «κατευθύνω κοπάδι σε σκιερό μέρος για ανάπαυση»

< όψιμο ελνστ. *σταλ(ός)* ή *στάλ(η)* «ποιμνιοστάσιο» + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Οι τύποι απαντούν αρχικώς στον λεξικογράφο Ησύχιο: *στάλη· ταμεῖον κτηνῶν. ὁ σταλός*. Προέρχονται από θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*) και επίθημα *-λο- / -λᾱ-*, πβ. αρχ. *χω-λός, τρω-λός – τρώγ-λη, αἴγ-λη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταλ-ιάζω < *σταλ-ίζω* (με αλλαγή επιθήματος)
στάλισ-μα < *σταλισ-* + παραγ. τέρμα *-μα*
σταλίσ-τρα < *σταλισ- (σταλίζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ποτίσ-τρα, κρεμάσ-τρα*.

ΣΥΝΘ. ξερο-σταλιάζω «παραμένω όρθιος και ακίνητος επί αρκετή ώρα» < *ξερο-* + *σταλιάζω / σταλίζω* (βλ. παραπάνω) → Η σημ. «υποφέρω από έλλειψη νερού» οφείλεται σε παρετυμολογία προς τη λ. *σταλιά*.

σταλινισμός

μεταφορά τού γαλλ. *stalinisme* (με παραγ. τέρμα *-isme*), από το ψευδώνυμο *Stalin* (< ρωσ. *stal* «ατσάλι») τού Σοβιετικού ηγέτη Josif V. Djugašvili (1879-1953).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταλιν-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *stalinien* < *Stalin*
σταλιν-ιστής.

σταλίστρα → σταλίζω

στάλσιμο → στέλνω

σταματώ

< μεσν. *σταματῶ*, μεταπλ. τύπος τού ρ. *σταματίζω* (μέσω τού θ. *ἐσταμάτισα(ν) > ἐσταμάτησα(ν)*, από όπου νέος ενεστ. *σταματῶ*) < *στάμα, -ατος* «κάθισμα, θέση – (ειδικότ.) η θέση τού αυτοκράτορα στον ιππόδρομο» < θ. *στα-* τού αρχ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ., σχόλιο).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταμάτη-μα
σταματη-μός.

στάμνα

μεγεθ. τού μεσν. *σταμνί(ον)*, που αποτελεί υποκορ. τού αρχ. *στάμνος (ὁ/ἡ)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + επίθημα *-μν-* (πβ. κ. *λί-μν-η*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού επιθήματος *-μην* (πβ. κ. *στή-μων*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε στο παλ. άνω γερμ. *stam* «κορμός» (γεν. *stammes*), καθώς και στο τοχαρ. Β *stām* «δέντρο». Σύμφωνα με την ετυμολ. προέλευση, η λ. *στάμνα* θα δήλωνε το δοχείο «που στέκεται όρθιο».

στάμπα

μεσν. < ιταλ. *stampa* (υποχωρητ.) < ρ. *stampare* «αποτυπώνω, τυπώνω – δίνω μορφή» < φραγκ. *stampōn*, αρχική σημ. «πατώ – αφήνω αποτύπωμα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταμπάρω, μεταφορά τού ιταλ. *stampare* (βλ. ανωτέρω)
σταμπάρισ-μα < *σταμπαρισ- (σταμπάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σταμπάτος, μεταφορά τού ιταλ. *stampato* < *stampare* (βλ. ανωτέρω).

στάνη

πιθ. < σλαβ. *stan* «κατοικία» ή, αν θεωρήσουμε υπαρκτό μεσν. τύπο **στάνη*, < ελνστ. *βου-στάνη* «βουστάσιο», από όπου αποσπάστηκε το β΄ συνθ., το οποίο θα πρέπει να αναχθεί σε θ. *στα-* (τού αρχ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*) και παραγ. τέρμα *-νη*.

στανιάρω

μεταφορά τού ιταλ. *stagnare* «σταματώ, παύω (να ρέω) – στεγανώνω» < λατ. *stagnum* «έλος, τέλμα – δεξαμενή (στάσιμου νερού)».

στανιό

μεσν., πιθ. < βεν. *stagnon / stangon* «διστακτικός, απρόθυμος», που συνδ. με το ρ. *στανιάρω* (βλ.λ.). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από ασυνίζητο τύπο *στανέο* (απαντά στη *Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξ.* 55.2: *ἐσεῖς ἀτοί σας εἰς τὸν πόλεμον τοὺς ἐβλέπετε ὅτι ἔρχονται ὡσὰν στανέον·* αλλά δεν είναι βέβαιη η σημασία του), που εικάζεται ότι ανάγεται σε επίρρ. *στανέως* (αυτόθι, 269-70: *Καὶ ὅταν ἔρχεται τὸ φουσάτο ἐγλήγορα εἰς τὸν πόλεμον, τότες εἶναι ἀνδρειωμένοι. Καὶ σεῖς τοὺς ἠβλέπετε, ὡσὰν κατὰ στανέως ἔρχονται εἰς τὸν πόλεμον·* δεν είναι όμως βέβαιο αν σημαίνει «σθεναρά» ή «με το ζόρι») < **σθενέως* (αμφίβολη η υποθετική ανομοίωση /a/ – /e/ < /e/ – /e/) < αρχ. *σθένος*. Αξιοπρόσεκτη επίσης η υπόθ. ότι το επίρρ. *στανέως* ανάγεται στο αρχ. *ἀσθενῶς*, όπου το *ἀ-* θεωρήθηκε στερητικό, καθώς και η αναγωγή στο ρ. *στενεύω* μέσω αμάρτυρου ουσ. **στενέα* «εξαναγκασμός» και επιρρ. **στενέως*. Δεν ευσταθεί η υπόθ. ότι προέρχεται (με σειρά δυσεξήγητων μεταβολών) από μτχ. *(ἱ)στα(μέ)νως* τού αρχ. *ἵσταμαι*.

σταντ «προθήκη για τοποθέτηση και επίδειξη προϊόντων»

< αγγλ. *stand*, από το ομώνυμο ρήμα με σημ. «στήνω (όρθιο) – στέκομαι, κείμαι».

στάνταρ
< αγγλ. *standard* «καθιερωμένος, καθορισμένος» (με ατελή προφορά), αρχική σημ. (ως ουσ.) «σημαία, σύμβολο – επίσημο μέτρο βάρους ή όγκου» < παλ. γαλλ. *estandart* < φραγκ. **standhard* «σταθερός, στερεός» < *stand* «στήνω (όρθιο) – στέκομαι, κείμαι» + *hard* «σκληρός, στερεός».

στάξιμο → στάζω

σταρ
< αγγλ. *star* «αστέρας – άστρο» (με μτφ. σημ.). Βλ. κ. *αστέρας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σταρ-ιλίκι < *σταρ* + παραγ. τέρμα *-ιλίκι*, πβ. κ. *αρχηγ-ιλίκι*
στάρλετ < αγγλ. *starlet* < *star* + υποκορ. επίθημα *-let*.

σταράτος[1] «αυτός που έχει το χρώμα τού σιταριού, σκουρόχρωμος»
< *στάρ(ι)* (< *σιτάρι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άτος*.

σταράτος[2] «ξεκάθαρος, ντόμπρος»
πιθ. < **στεράτος* (με αφομοίωση /a/-/a/ < /e/-/a/) < μεσν. *ἀστερᾶτος* < *ἀστέρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ᾶτος*.

σταρένιος → σιτάρι

στάρι → σιτάρι

στάρλετ → σταρ

στάση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *στάσις* < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι* / *ἵ-στα-μαι*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ), που απαντά επίσης στα ομόρριζα *στα-τός, στα-τήρ, -ῆρος*. Παρόμοιο μορφολογικό σχηματισμό εμφανίζουν ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως σανσκρ. *sthiti* «όρθιος – στάσιμος», λατ. *statio, -ōnis* «σταθμός», γοτθ. *stabs* «θέση, τοποθεσία», λετ. *stātis* «στάση, ακινησία» κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «το να στέκεται κάποιος / κάτι όρθιο(ς) και ακίνητο(ς) – σταμάτημα, ακινητοποίηση» (σε αντιδιαστολή προς τις λ. *φορά, κίνησις*) → αρχ. σημ. «θέση, τοποθέτηση», (μτφ.) «κατάσταση» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 253d: *ὁ μὲν τοίνυν αὐτοῖν ἐν τῇ καλλίονι στάσει ὤν*) → αρχ. σημ. «τοποθέτηση εναντίον κάποιου – στασιασμός, εξέγερση» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 1.7.35: *ὕστερον δὲ στάσεώς τινος γενομένης, ἐν ᾗ Κλεοφῶν ἀπέθανεν, ἀπέδρασαν οὗτοι*) → ελνστ. σημ. «τοποθέτηση, γνώμη, άποψη» (πβ. Πλουτ. *Κικέρ.* 4.2: *ἤδη γὰρ ἐξίστατο τῆς νέας λεγομένης Ἀκαδημείας ὁ Ἀντίοχος καὶ τὴν Καρνεάδου στάσιν ἐγκατέλειπεν*).
ΣΥΝΘ. -στασία (από σύνθ. σε **-στάτης** ή **-στατῶ**): *α-στασία, ακατα-στασία, επι-στασία, αυτεπι-στασία, ορθο-στασία, ομοιο-στασία, απο-στασία, ακρο-στασία, χορο-στασία, προ-στασία, υπερπρο-στασία, ισο-στασία, διχο-στασία, ψυχο-στασία, ιδιοσυ-στασία* κ.ά.

στασιάζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.24.4.1-2: *στασιάσαντες δὲ ἐν ἀλλήλοις ἔτη πολλά, ὡς λέγεται, ἀπὸ πολέμου τινὸς τῶν προσοίκων βαρβάρων ἐφθάρησαν*] < *στάσι(ς)* στη σημ. «εξέγερση, ανταρσία» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στασιασμός < αρχ. *στασιασ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
στασιαστής < ελνστ. *στασιασ-τής*
στασιαστικός < αρχ. *στασιασ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτικ.* 303.b.8-c.2: *Οὐκοῦν δὴ καὶ τοὺς κοινωνοὺς τούτων τῶν πολιτειῶν πασῶν πλὴν τῆς ἐπιστήμονος ἀφαιρετέον ὡς οὐκ ὄντας πολιτικοὺς ἀλλὰ στασιαστικούς*].

στασίδι
< μεσν. *στασίδι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *στάσις* στη σημ. «θέση, τοποθέτηση» (βλ.λ.).

στάσιμο
< αρχ. *στάσιμον* (ενν. *μέλος*) [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ποιητ.* 1452b, 23: *στάσιμον δὲ μέλος χοροῦ τὸ ἄνευ ἀναπαίστου καὶ τροχαίου*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *στάσιμος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
στάσιμο
Η λέξη αναφερόταν στο χορικό άσμα τού αρχαίου δράματος ύστερα από κάθε επεισόδιο, το οποίο ο χορός απέδιδε αφού είχε λάβει τη μόνιμη θέση του στην ορχήστρα (μετά την *πάροδο*, δηλ. την είσοδό του). Προς αυτή την ερμηνεία φαίνεται να οδηγεί το γεγονός ότι το *στάσιμο* δεν διακοπτόταν από διαλογικά μέρη και από μέτρα που ταίριαζαν σε αυτά, όπως σημείωνε ο Αριστοτέλης (πβ. *Ποιητ.* 1452b: *χορικοῦ δὲ πάροδος μὲν ἡ πρώτη λέξις ὅλη χοροῦ, στάσιμον δὲ μέλος χοροῦ τὸ ἄνευ ἀναπαίστου καὶ τροχαίου*).

στάσιμος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ποιητ.* 1452b.15-18: *κατὰ δὲ τὸ ποσὸν καὶ εἰς ἃ διαιρεῖται κεχωρισμένα τάδε ἐστίν, πρόλογος ἐπεισόδιον ἔξοδος χορικόν, καὶ τούτου τὸ μὲν πάροδος τὸ δὲ στάσιμον, κοινὰ μὲν ἁπάντων ταῦτα*] < *στάσ(ις)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *βάσ-ιμος, καύσ-ιμος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στασιμ-ότητα, λόγ. [1845].
ΣΥΝΘ. στασιμο-πληθωρισμός (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *stagninflation*).

-στάσιο λεξικό επίθημα
< ελνστ. *-στάσιον*, που ανάγεται στο ουσ. *στάσις* (βλ.λ.) και απαντά σε σύνθ. τα οποία δηλώνουν τόπο, κατάσταση ή εγκατάσταση, καθώς και ότι κάτι έχει σταματήσει ή διακοπεί: *βου-στάσιον, ἱππο-στάσιον* (ελνστ.), *ἡλιο-στάσιον* (μεσν.), *μηχανο-στάσιο(ν)*,

αντλιο-στάσιο(ν), εργο-στάσιο(ν), χοιρο-στάσιο(ν), ενοικιο-στάσιο(ν) κ.ά.

στατήρας «παλαιότερη μονάδα βάρους ίση με 44 οκάδες»
< αρχ. *στατήρ, -ῆρος* «μέτρο βάρους – νομισματική μονάδα» (πιθ. μυκ. *ta-te-re*: *στατῆρες*) < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) + παραγ. τέρμα *-τηρ*, πβ. αρχ. *κρα-τήρ, δο-τήρ, βα-τήρ* κ.ά. Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε επίσης σε ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως σανσκρ. *sthātar* «αυτός που στέκεται όρθιος (κυρ. σε άμαξα) – ηνίοχος», λατ. *stator, -ōris* «υπηρέτης (που στέκει όρθιος δίπλα στον κύριό του) – προσωνύμιο τού *Ὀρθωσίου Διός*».

-στάτης λεξικό επίθημα
< αρχ. *-στάτης* < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. αρχ. *δύ-της, πό-της, ἱππό-της* κ.ά. Απαντά σε σύνθ. τα οποία δηλώνουν πρόσωπο ή αντικείμενο / όργανο που στηρίζει ή ρυθμίζει κάτι: *παρα-στάτης* (αρχ.), *ὑδρο-στάτης* (ελνστ.), *λυχνο-στάτης* (μεσν.) κ.ά. Αρκετοί σύγχρονοι επιστημ. όροι προέρχονται από μεταφορά ελληνογενών συνθέτων σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *rheo-stat* «ρεοστάτης», *thermo-stat* «θερμοστάτης».

στατικός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ διαίτ.* 55.7-8: *οἱ δὲ χυλοὶ τῶν μήλων πρὸς τοὺς ἐμέτους στατικοὶ καὶ οὐρητικοί*] < *στατ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), ρηματ. επίθ. τού *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) με θ. *στα-* και παραγ. τέρμα *-τός*. Με βάση το αρχ. *στατικός* πλάστηκε στο επιστημονικό λεξιλόγιο ο λατ. όρος *staticus* «αυτός που εξαναγκάζει σε στάση, που ακινητοποιεί – αυτός που ζυγίζει, που εξισορροπεί», από τον οποίο προέκυψαν ελληνογενείς λ. όπως γαλλ. *statique*, αγγλ. *static*, γερμ. *statisch* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στατικ-ότητα < *στατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
στατική, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *statique* (διαφ. το αρχ. *στατική* «η τέχνη τού ζυγίσματος»).

στατιστικός
λόγ. [1821], μεταφορά τού γαλλ. *statistique* < ν.λατ. *statisticus* «σχετικός με το κράτος» (αρχικώς για αριθμητικά στοιχεία που παρείχαν πληροφορίες στο κράτος σχετικά με οικονομικά ζητήματα) < ιταλ. *statista* «πολιτικός ή κρατικός αξιωματούχος» < *stato* (στη σημ. «κράτος») < λατ. *status*. Από τις αρχές τού 19ου αι. η λ. *statistique* αποκτά τη σημ. «συλλογή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στατιστικ-ή, λόγ. [1821] (βλ. παρακάτω).
ΣΥΝΘ. στατιστικο-: *στατιστικο-λόγος* (λόγ. [1890]), *στατιστικο-λογία*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
στατιστικός
Η λ. ***στατιστική*** δεν καθιερώθηκε εύκολα στην Ελληνική. Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης αναφέρει και άλλους προταθέντες όρους, οι οποίοι επίσης μαρτυρούν ότι η λέξη αρχικώς αναφερόταν στο κράτος ή στην πολιτεία: «*Ἀντὶ τῆς ξένης ταύτης λέξεως ἄλλοι μὲν τῶν ἡμετέρων τὴν* ***καταστατικήν****, ἄλλοι δὲ τὴν* ***πολιτειογραφίαν****, ὡς ὁ Σκαρλ[ᾶτος] ἐν τῷ Γαλλοελληνικῷ λεξικῷ του (56) ἐδέχθησαν, οὐ πάντας ὅμως εὐχαριστήσαντες, καὶ διὰ τοῦτο εἰς πολλὴν ἔτι χρῆσιν καὶ σήμερον ἔμεινεν ἡ* ***στατιστική***». Ας σημειωθεί ότι τον 18ο αι. ο αντίστοιχος αγγλ. όρος ήταν *political arithmetic* «πολιτική αριθμητική», προτού επικρατήσει και εκεί ο όρος *statistics*.

στατό «είδος αναλογίου»
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. *στατός*, που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.) με θ. *στα-* και παραγ. τέρμα *-τός*.

στάτους
λόγ. < λατ. *status* «κατάσταση – κράτος», λ. που επανήλθε σε χρήση κατά τον 20ό αι. με αφετηρία το λεξιλόγιο τής κοινωνιολογίας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ίσταμαι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στάτους κβο < λατ. *status quō*, αρχική σημ. «κατάσταση στην οποία...» (πλήρης φρ. *in status quō ante* «στην κατάσταση που ήταν προηγουμένως») < *status* + *quō*, αφαιρετική τής αναφορικής αντωνυμίας *qui, quae, quod*.

σταύλος → στάβλος

σταυρο- → σταυρός

σταυρόλεξο
< *σταυρο-* + *λεξ(ο)* < *λέξη*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *crossword*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λέξη*.

σταυροπηγιακός «μονή στη δικαιοδοσία τού Οικουμενικού Πατριαρχείου»
λόγ. [1614], < μεσν. *σταυροπήγιον* «τοποθέτηση σταυρού στα θεμέλια μονής» < *σταυρο-* + *-πήγ(ιον)*, από θ. τού αρχ. *πήγνυμι* «πήζω – στερεώνω» (βλ.λ. *πήζω*), πβ. κ. *κηρο-πήγιον*. Η τοποθέτηση σταυρού από απεσταλμένο τού Οικουμενικού Πατριάρχη στα θεμέλια μονής αποτελούσε σύμβολο ότι υπαγόταν στη δικαιοδοσία του.

σταυρός
ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «πάσσαλος, παλούκι», με παραγ. τέρμα *-ρός* (πβ. κ. *γαμβ-ρός, κύλινδ-ρος, σωρός*) και περίπλοκο μορφολογικό σχηματισμό. Το θέμα *σταυ-* θα πρέπει να αναλυθεί ως **sta(u)-* (το *-u-* είναι θεματική επαύξηση) και αποτελεί μεταπτωτική βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *ἵ-στη-μι* «στήνω» < **σί-στη-μι*, για το οποίο βλ.λ. *στήνω, ίσταμαι*

(☛ ΣΧΟΛΙΟ). Όμοιο μορφολογικό σχήμα συναντούμε στο ομόρριζο παλ. σκανδ. *staurr* «πάσσαλος», καθώς και στο λατ. σύνθετο *in-staur-o* «ανακαινίζω, ανανεώνω» (αρχική σημ. «ξαναστήνω όρθιο»). Στην Ελληνική αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι επίσης τα αρχ. *στῦ-λος* και *στύ(ομαι)* (> ουσ. *στῦ-σις*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «πάσσαλος, παλούκι» (ήδη στον Όμηρο, *Ἰλ.* Ω 452-3: *ἀμφὶ δέ οἱ μεγάλην αὐλὴν ποίησαν ἄνακτι σταυροῖσιν πυκινοῖσι*). Κατά την ελνστ. εποχή απέκτησε τη σημ. τού οργάνου θανατώσεως με δύο διασταυρούμενες δοκούς ή κεραίες, που εξειδικεύτηκε στο ξύλο όπου σταυρώθηκε ο Χριστός (πβ. Φιλιπ. 2,8: *ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ*), ενώ συνεκδοχικά σήμανε γενικότερα τον σταυρικό θάνατο τού Χριστού (πβ. *Μεμνημένοι τοίνυν [...] τοῦ Σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως...*· από ευχή τής Θείας Λειτουργίας Ιωάνν. Χρυσοστ.). Ο σταυρός στην Κ.Δ. και τη μετέπειτα εκκλησιαστική γραμματεία αποκαλείται επίσης *ξύλον* (πβ. Πράξ. 5,29: *κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου*). Διάφοροι όροι και εκφράσεις έχουν ως αφετηρία τον σταυρό τού Χριστού (π.χ. *Τίμιος Σταυρός, κάνω τον σταυρό μου* «σταυροκοπιέμαι», *Ύψωση τού Σταυρού, ο σταυρός τού μαρτυρίου, σηκώνω τον σταυρό μου* κ.ο.κ.) ή το σχήμα + τού σταυρού (π.χ. *Ερυθρός Σταυρός*, απόδ. ξένου όρου, πβ. γαλλ. *Croix Rouge*, αγγλ. *Red Cross*· *σταυρός προτίμησης*, το σύμβολο + που σημειώνεται στα ψηφοδέλτια κ.ο.κ.). Ας σημειωθεί, τέλος, ότι παρόμοια μεταβολή σημασίας παρουσίασε εκείνη την περίοδο το λατ. συνώνυμο *crux, -cis* «πάσσαλος – σταυρός», το οποίο συνδέθηκε με την ελλην. λέξη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταυρικός < ελνστ. *σταυρ-ικός*

σταυροειδής < ελνστ. *σταυρο-ειδής* < *σταυρό(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*

σταυρ-ουδάκι < *σταυρ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ουδάκι*, πβ. κ. *λαιμ-ουδάκι, λεφτ-ουδάκια*

σταυρ-ουλάκι, κατά το *ψιχουλ-άκι* (με επαναναλυση)

σταυρώνω < μεσν. *σταυρ-ώνω* < αρχ. *σταυρ-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη], αρχική σημ. «πασσαλώνω, περιφράσσω με πασσάλους», που απέκτησε επίσης την ελνστ. σημ. «καρφώνω ή δένω σε σταυρό (για εκτέλεση καταδίκου)». Η λ. *σταυρώνω* (κάποιον) έχει επίσης τη σημ. «κάνω το σημείο τού σταυρού»

σταύρωμα < αρχ. *σταύρω-μα* «περιφραγμένος χώρος ή φράχτης με πασσάλους» < ρ. *σταυρ-ῶ (-όω)* ➔ η σημερινή σημ. ήδη μεσν. (πβ. Μαν. Φιλή *Στίχοι* 5.29.13: *ἁμαρτίας σταύρωμα, τὸ σταυροῦ ξύλον*)

σταύρωση < αρχ. *σταύρω-σις* «τοποθέτηση πασσάλων, περίφραξη με πασσάλους» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 7.25.7.1-2: *χαλεπωτάτη δ' ἦν τῆς σταυρώσεως ἡ κρύφιος· ἦσαν γὰρ τῶν σταυρῶν οὓς οὐχ ὑπερέχοντας τῆς θαλάσσης κατέπηξαν*] < ρ. *σταυρ-ῶ (-όω)* ➔ η σημερινή σημ. (σχετικά με τη σταύρωση τού Χριστού) ήδη ελνστ. (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 3.121: *ἐπεὶ οὖν διὰ τὴν σταύρωσιν ἡ κατάρα προσετέτακτο, ἐλθὼν δὲ αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνήνεγκεν ἐπὶ ξύλου*)

σταυρωτής < ελνστ. *σταυρω-τής* < αρχ. *σταυρ-ῶ (-όω)*

σταυρωτός < μεσν. *σταυρω-τός* < αρχ. *σταυρ-ῶ (-όω)*

εσταυρωμένος (κ. **Εσταυρωμένος**, για τον Ιησού Χριστό) < αρχ. *ἐ-σταυρωμένος*, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *σταυρῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. σταυρ(ο)-: *σταυρ-αετός* (μεσν.), *σταυροθεοτοκίο* «είδος τροπαρίου» (μεσν.), *σταυρ-ανθή* (τα) «οικογένεια φυτών που τα πέταλά τους σχηματίζουν σταυρό» (λόγ. [1873], απόδ. τού γαλλ. *crucifères*), *σταυρο-θόλιο* «θολωτή οροφή που προκύπτει από τη διασταύρωση κυλινδρικών θόλων» (λόγ. [1895]), *σταυρο-θόλωτος* (λόγ. [1823]), *σταυρό-λεξο* (βλ.λ.), *σταυρο-πηγιακός* (βλ.λ.), *σταυρ-επίστεγος* «(για ναό) που έχει σταυροειδή θόλο» (λόγ. [1894]), *σταυρ-αδέρφι, σταυρο-βελονιά, σταυρο-δοσία, σταυροδρόμι, σταυρο-κατσάβιδο, σταυρο-κοπιέμαι, Σταυροπροσκύνηση* «η προσκύνηση τού Σταυρού την τρίτη Κυριακή τής Μ. Τεσσαρακοστής» (μεσν.), *σταυρότυπος* κ.ά.

-σταυρία: *α-σταυρία, δι-σταυρία, μονο-σταυρία, πολυ-σταυρία* κ.ά.

σταυροφόρος

ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που φέρει σταυρό (ενν. χριστιανικό)», < *σταυρο-* + λεξ. επίθημα *-φόρ(ος)* < αρχ. *φέρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταυροφορ-ία, λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ. *Croisade*

σταυροφορ-ώ < ελνστ. *σταυροφορ-ῶ (-έω)* «φέρω σταυρό».

σταυρώνω → σταυρός

σταύρωση → σταυρός

σταυρωτός → σταυρός

σταφίδα

μεσν. < αρχ. *σταφίς / ἀσταφίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (ο τύπος με *ἀ-* είναι αρχαιότερος και ο αρχικός φθόγγος είναι μάλλον προθεματικός), τεχν. όρ., τού οποίου το θ. *σταφ-* συνδ. προφανώς με το θ. τού ουσ. *σταφυλή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σταφιδ-ιάζω < *σταφίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

σταφίδιασ-μα < *σταφιδιασ-* (*σταφιδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σταφιδ-ικός, λόγ. [1833].

ΣΥΝΘ. σταφιδ(ο)-: (λόγ.) *σταφιδ-άμπελος* [1833], *σταφιδ-εμπόριο* [1891], *σταφιδ-έμπορος* [1888],

σταφιδό-καρπος [1833], *σταφιδο-παραγωγή* [1890], *σταφιδο-παραγωγός* [1833] – *σταφιδό-ψωμο.*

σταφυλή «ανατομικός όρος»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου, ίσως προελλην. δάνειο. Η λ. συνδ. προφανώς με το θ. τού αρχ. *(ἀ)σταφίς, -ίδος* (βλ.λ. *σταφίδα*), αλλά δεν έχουν εντοπιστεί άλλα ομόρριζα, η δε σχέση με το αρχ. *στέμφυλον* «πολτώδης μάζα από τη σύνθλιψη σταφυλιών ή ελιών» (βλ. κ. *στόμφος*) δεν ερμηνεύεται ικανοποιητικά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σταφύλι < ελνστ. *σταφύλ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *σταφυλή*
σταφυλ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *staphylite*
σταφυλ-ικός, λόγ. [1869], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *racémique* (ως χημ. όρος) και *uvulaire* (ως γλωσσ. όρος).
ΣΥΝΘ. σταφυλο-: *σταφυλο-σάκχαρο* (λόγ. [1880]), *σταφυλο-κοκκίαση* (ελληνογενής ξέν όρ.), *σταφυλο-κοκκικός, σταφυλό-κοκκος* (λόγ. [1881], ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.
-στάφυλο: *φραγκο-στάφυλο, απο-στάφυλο, κρασο-στάφυλο, μοσχο-στάφυλο.*

σταχανοβισμός «σύστημα εργασιακής άμιλλας στη Σοβιετική Ένωση»
μεταφορά τού γαλλ. *stakhanovisme*, από το επώνυμο τού Σοβιετικού ανθρακωρύχου Aleksej G. Stakhanov (1906-77), ο οποίος αποτέλεσε το πρότυπο για τα όρια παραγωγικότητας που τέθηκαν ως προς την εξόρυξη γαιάνθρακα και με αυτόν τον τρόπο ενέπνευσε την αποκαλούμενη «σοσιαλιστική άμιλλα» στην εργασία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σταχανοβ-ίτης, μεταφορά τού γαλλ. *stakhanoviste*
σταχανοβίτ-ικος.

στάχι → στάχυ

στάχτη
< μεσν. *στάκτη* (με αναβιβασμό τόνου) < *στακτή*, από την ελνστ. φρ. *στακτὴ κονία* «σταχτόνερο, αλισίβα», θηλ. τού αρχ. *στακτός* «αυτός που σταλάζει – διυλισμένος, διηθημένος», το οποίο αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *στάζω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σταχτ-ής
σταχτ-ώνω < *στάχτ(η)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
στάχτω-μα < *σταχτώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα.*
ΣΥΝΘ. σταχτο-: *σταχτο-δοχείο, σταχτο-θήκη, σταχτο-κουλλούρα, σταχτό-νερο, σταχτό-πανο* κ.ά.

σταχτοπούτα
λόγ. μεταφρ. δάνειο (εν μέρει) από γερμ. *Aschenputtel*, το οποίο συντίθεται από τις λ. *Aschen* «στάχτες» (πληθ. τού *Asche*) και *Puttel* «κοριτσάκι». Το β΄ συνθ. *-πούτα* αποτελεί μεταφορά τού γερμ. *Puttel*. Η λ. παρετυμολογήθηκε στην Ελληνική (στο β΄ συνθετικό) ως *Σταχτο-μπούτα.*

στάχυ
< όψιμο ελνστ. *στάχυον* (ο πληθ. *στάχυα* στον λεξικογράφο Ησύχιο), υποκορ. τού αρχ. *στάχυς, -υος* [ήδη ομηρικό] < θ. **σταχ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ste(n)gh-* «κεντώ – είμαι οξύς, αιχμηρός» || αρχ. γερμ. **steng-a-* «κεντώ, τρυπώ» (> παλ. αγγλ. *sting-an* > αγγλ. *sting*), αρχ. γερμ. **stangō* «ράβδος, κοντάρι» (> γερμ. *Stang*, αγγλ. *stang*, σουηδ. *stång*) || αρχ. *στόχ-ος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σταχ-ιάζω < *στάχ(υ)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
στάχιασ-μα < *σταχιασ- (σταχιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα.*
ΣΥΝΘ. σταχυο-: *σταχυο-λογώ* (ελνστ.), *σταχυο-λόγος, σταχυο-λόγηση* (λόγ. [1864]), *σταχυο-λόγημα.*

σταχώνω «βιβλιοδετώ»
μεσν., αρχική σημ. «φτειάχνω δέματα σιταριού, δένω στάχυα», < αρχ. *στάχ(υς)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*. Η σημ. «βιβλιοδετώ» είναι ήδη μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στάχωση < μεσν. *στάχω-σις*
σταχω-τής
στάχωμα < μεσν. *στάχω-μα.*

στέαρ «ζωικό λίπος»
αρχ., όρος τού αγροτικού λεξιλογίου (με παραγ. τέρμα *-αρ*, πβ. αρχ. *ἧπ-αρ, πῖ-αρ*), που προέρχεται με μετάθεση ποσότητας (αντιμεταχώρηση) από ιων. **στῆ-αρ* < **στᾱ-jαρ* < θ. **στᾱ-* και συνδ. με αβεστ. *stā(y)-* «σωρός, μάζα», σανσκρ. *styāna-* «στερεός, σταθερός», ίσως και αρχ. γερμ. **staina-* «πέτρα» (> γερμ. *Stein*, αγγλ. *stone*, ολλ. *steen*) || αρχ. *στία* «μικρή πέτρα, ψηφίδα». Η λ. δήλωνε το σκληρό υποδόριο λίπος, κατ' αντιδιαστολή προς το αρχ. *πιμελή*, που αναφερόταν στο μαλακό πάχος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στεατ-ικός, λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéarique*
στεάτινος < ελνστ. *στεάτ-ινος*
στεατώδης < αρχ. *στεατ-ώδης* < *στεατ- (στέαρ, -τος)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*
στεάτωμα < ελνστ. *στεάτω-μα* «στεατώδες οίδημα» < ρ. *στεατ-οῦμαι (-όο-)*
στεάτω-ση < *στεατω-* (< ελνστ. *στεατ-οῦμαι, -όο-*) + παραγ. τέρμα *-ση.*
ΣΥΝΘ. στεατο-: *στεατο-πυγία* (λόγ. [1896], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéatopygie*), *στεατο-πυγικός* – *στεατό-ρροια* (λόγ. [1873], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *steatorrhoea*).

στεγάζω → στέγη

στεγανός

αρχ., αρχική σημ. «καλυμμένος ή προστατευμένος από το νερό, στεγασμένος», < ρ. *στέγ(ω)* (< *στέγη*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *τραγ-ανός*, *ορφ-ανός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στεγανότητα < ελνστ. *στεγαν-ότης, -ότητος*

ΣΥΝΘ. στεγανο-: *στεγανο-ποιώ, στεγανο-ποίηση*.

στέγη

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε Ιππώνακτα και Ανακρέοντα] < ρ. *στέγω* < Ι.Ε. **(s)teg-* «στεγάζω – καλύπτω, σκεπάζω» || λατ. *tego* (ρ.), *toga* «σκέπασμα, κάλυμμα – (ειδικότ.) τήβεννος», *tegula* «κεραμίδι» (> γαλλ. *tuile*, ιταλ. *tegola*), παλ. ιρλ. *tech* «σπίτι», λιθ. *stiegti* «σκεπάζω, στεγάζω», αρχ. γερμ. **þaka-* «στέγη» (> γερμ. *Dach*, αγγλ. *thatch*, ισλ. *þak*) || αρχ. *στεγ-ανός, στεγ-νός, στεγ-άζω* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στεγάζω < αρχ. *στεγ-άζω* «σκεπάζω, καλύπτω (οικοδόμημα) με στέγη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἱππικ.* 12.3.2-4: *τοῦτο γὰρ αὖ στεγάζει μάλιστα πάντα τὰ ὑπερέχοντα τοῦ θώρακος, ὁρᾶν δὲ οὐ κωλύει*]

στέγαση < ελνστ. *στέγα-σις* < αρχ. *στεγ-άζω*

στεγάσιμος < ελνστ. *στεγάσ-ιμος* < *στεγασ- (στεγάζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

στεγασ-τικός, λόγ. [1894], < *στεγασ- (στεγάζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

στέγαστρο < αρχ. *στέγασ-τρον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *στεγασ- (στεγάζω)* + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *σκέπασ-τρο, στόχασ-τρο*.

ΣΥΝΘ. -στεγο(ς): *ά-στεγος, σταυρεπί-στεγο – υπό-στεγο*

-στεγής: *αερο-στεγής, υδατο-στεγής*

-στεγάζω, -στέγαση, -στέγασμα: *επι-στεγάζω, επι-στέγασμα – μετα-στεγάζω, μετα-στέγαση – συ-στεγάζω, συ-στέγαση*.

στεγνός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 1.22.38- 39: *αἵ τε ἀρτηρίαι λεπταὶ καὶ στεγναὶ ἐοῦσαι οὐκ ἐνδέχονται τὸ πῦον*] < *στέγ(ω)* (< *στέγη*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-νός*, πβ. κ. *αγ-νός, στυγ-νός, σεμ-νός*. Η λ. αποτελούσε αρχικά συνώνυμο τού επιθ. *στεγανός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στεγν-ώνω < ελνστ. *στεγν-ῶ (-όω)*, αρχική σημ. «καλύπτω ερμητικά, κλείνω καλά»

στέγνω-μα < *στεγνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

στεγνω-τήρας < *στεγνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *séchoir*

στεγνω-τήριο, λόγ. [1889], < *στεγνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*

στεγνωτικός < *στεγνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός* (διαφ. το ελνστ. *στεγνωτικός* «αυτός που προξενεί δυσκοιλιότητα, στυπτικός»).

ΣΥΝΘ. στεγνο-καθαριστήριο (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *dry cleaning* ή γερμ. *Trockenreinigung*).

στείβω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 534: *στείβοντες νέκυάς τε καὶ ἀσπίδας*], αρχική σημ. «ποδοπατώ, συμπιέζω», < Ι.Ε. **steib(h)-* «συμπιέζω – στρυμώχνω» || σανσκρ. *stibhi-* «τούφα, δεμάτι», αρμ. *stēp* «συχνός, συσσωρευμένος», λατ. *stipes, -itis* «πάσσαλος, παλούκι», *stipula* «καλάμι», *stipāre* «στοιβάζω, συσσωρεύω» (> ιταλ. *stipare*, γαλλ. *con-stiper*), λιθ. *stiebas* «σωρός – στήλη», μέσο άνω γερμ. *stīf* «σκληρός, άκαμπτος – συμπαγής» (> γερμ. *steif*, αγγλ. *stiff*, ολλ. *stijf*) || αρχ. *στίβ-ος, στιβ-άς (-άδα), στιβ-αρός, στοιβ-ή* «σωρός» (> *στοιβ-άζω*, βλ.λ.), *στῖφ-ος* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στείμ-μα < *στειπ- (έ-στειψ-α)* + παραγ. τέρμα *-μα*

στείψ-ιμο < *στειψ- (στείβω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στύβω, στείβω ή στίβω;

Οι γραφές *στύβω* (με *-υ-*) ή *στίβω* (με *-ι-*), που συναντώνται συχνά σε κείμενα, συσκοτίζουν την προέλευση τής λέξης και δεν έχουν ετυμολογική βάση. Το ρήμα δεν έχει σχέση με το αρχ. *στύφω* «συμμαζεύω, συρρικνώνω» (που συνδ. με το επίθ. *στυφός*, προς το οποίο παρετυμολογήθηκε με αποτέλεσμα να γράφεται με *-υ-* στη σχολική γραμματική) ούτε παράγεται από το αρχ. *στιβῶ (-έω)* «πατώ» (< *στίβος*). Όπως προκύπτει από την ετυμολογική ανάλυση, πρόκειται για αρχ. ρήμα που γράφεται εξ αρχής με *-ει-*: ***στείβω***.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

στείβω, στίβος, στιβάδα, στιβαρός, στοιβάζω, στίφος – steif, stiff, constiper...

Οι λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας ανάγονται σε Ι.Ε. ρίζα **steib(h)- / *steip-* «συμπιέζω – στρυμώχνω». Πρόκειται για όρους που δηλώνουν τόσο την πράξη όσο και το αποτέλεσμα τής συμπίεσης, καθώς και πράγματα που δίνουν την εντύπωση συμπαγούς συνόλου. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *στειβ- (*steibh-)*: αρχ. ***στείβ-ω*** (αρχικώς «ποδοπατώ, συμπιέζω»).

2) από θέμα *στοιβ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stoibh-*): αρχ. *στοιβ-ή* «σωρός, όγκος» (από όπου το ελνστ. ***στοιβ-άζω***).

3) από θέμα *στιβ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stibh-*): αρχ. ***στίβ-ος*** (αρχική σημασία «περπατημένος δρόμος»), ***στιβ-αρός*** «συμπαγής, ογκώδης», ***στιβ-άς (-άδα)***, ***στῖφ-ος*** «σώμα στρατιωτών σε πυκνή παράταξη».

Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζουν το λατ. ***stipāre*** «στοιβάζω, συσσωρεύω» (από όπου τα ιταλ. ***stipare***, γαλλ. σύνθετο ***con-stiper***), καθώς και το μέσο άνω γερμ. *stīf* «σκληρός, άκαμπτος – συμπαγής» (από όπου τα γερμ. ***steif***, αγγλ.

stiff, ολλ. **stijf**).

στειλειάρι «ξύλινη κυλινδρική λαβή – ρόπαλο» < μεσν. *στειλειάριον*, υποκορ. τού ελνστ. *στειλειός* < αρχ. *στε(ι)λεός*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *στε(ι)λεά* «ξύλινη λαβή (εργαλείου, αξίνας κ.ά.)» < **στέλ-ος*, που ανάγεται στο θ. τού ρ. *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*) και συνδ. με αρμ. *stełn* «κλαδί, κορμός», αγγλοσαξ. *stela* «μίσχος, κοτσάνι», καθώς και με το αρχ. *στέλε-χος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στέλνω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στειλιάρι ή στειλειάρι;

Η λέξη παραδίδεται γραμμένη με δύο διαδοχικά *-ει-* (μεσν. ***στειλειάριον***) και, ως εκ τούτου, η γραφή *στειλιάρι* (με *-ει-ι-*) δεν έχει ιστορική βάση. Προέρχεται από το ελνστ. *στειλει(ός)* με υποκοριστικό επίθημα *-άριον*.

στείρος

< αρχ. *στεῖρος* < ουσ. *στεῖρα* «αυτή που δεν έχει ή αδυνατεί να τεκνοποιήσει (για γυναίκες και θηλ. ζώα)» [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* υ 186: *βοῦν στεῖραν μνηστῆρσιν ἄγων καὶ πίονας αἶγας*] < **στερ-jα* < Ι.Ε. **ster-* «άγονος, άκαρπος» || αρμ. *sterj* «στείρα (ζώο)», αλβ. *shtirë* «(ζώο) που απέβαλε», λατ. *sterilis* «στείρος, άτεκνος» (> γαλλ. *stérile*), γοτθ. *stairō* «στείρα γυναίκα» || αρχ. *στέρ-ι-φος* «στείρος» (> *στέρφος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στειρότητα < ελνστ. *στειρ-ότης, -ότητος* (πβ. Διδύμ. *απόσπ.* 1059.22: *γυναῖκα τὴν πρότερον διὰ στειρότητα ἄτεκνον οὖσαν*)

στειρώνω < ελνστ. *στειρ-ῶ (-όω)* «καθιστώ άγονο» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *stériliser*)

στείρωση < ελνστ. *στείρω-σις* < ρ. *στειρ-ῶ (-όω)* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *stérilisation*).

στείψιμο → στείβω

στέκα

< ιταλ. *stecca* < γοτθ. **stika* «ραβδί, μπαστούνι», που συνδ. επίσης με παλ. άνω γερμ. *stecken* > γερμ. *stecken* «μπήγω, βάζω – καρφώνω».

στέκι

< *στέκει*, ουσιαστικοπ. γ΄ εν. πρόσωπο τού ρ. *στέκω* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-ι* των ουδετέρων.

στέκω

< μεσν. *στέκω / -ομαι* < ελνστ. *(ἐ)στήκω*, από τον αρχ. παρακ. *ἕστηκα* τού ρ. *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

στέλεχος

αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «κορμός δέντρου – θάμνος, κούτσουρο», < θ. *στελε-* (με παραγ. τέρμα *-χος*, πβ. κ. *τέμα-χος, τάραχος*), που απαντά επίσης στο αρχ. *στε(ι)λεός / στε(ι)λεά* «ξύλινη λαβή (εργαλείου, αξίνας κ.ά.)», για το οποίο βλ.λ. *στειλειάρι*. Η σημ. «μέλος υπηρεσίας ή επιχειρήσεως» αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *staff*, που είχε αρχική σημ. «ραβδί, μπαστούνι, κορμός». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στέλνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στελεχ-ικός < *στέλεχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, πβ. κ. *διαδοχ-ικός*

στελεχώνω < ελνστ. *στελεχ-ῶ (-όω)*, αρχική σημ. «σχηματίζω κοτσάνι, αναπτύσσω»

στελέχω-ση < *στελεχώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

στέλνω

ΕΤΥΜ. μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *στέλλω* με βάση τον αόρ. *ἔ-στειλ-α* κατά το σχήμα *εγείρω – έγειρα – γέρνω, σύρω – έσυρα – σέρνω, σπείρω – έσπειρα – σπέρνω*. Το αρχ. *στέλλω* < **στέλ-jω* ανάγεται σε Ι.Ε. **stel-* «τοποθετώ, θέτω – στήνω» || αρμ. *stełc-anem* «δημιουργώ», πιθ. κ. αρμ. *stełn* «κλαδί, κορμός», αγγλοσαξ. *stela* «μίσχος, κοτσάνι», οπότε στην ίδια οικογένεια εντάσσονται επίσης τα αρχ. *στε(ι)λ-εός, στέλε-χος* (βλ.λ.) || αρχ. *στή-λη, στόλ-ος, στολ-ή, στάλ-σις* (πβ. ν.ελλ. *στάλ-σιμο*) κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Η αρχική σημ. «θέτω, τακτοποιώ, τοποθετώ» εφαρμόστηκε κατ' εξοχήν στο στρατιωτικό λεξιλόγιο και ειδικά στη δήλωση τής προετοιμασίας ή προπαρασκευής τού στρατού / στόλου για εκστρατεία (πβ. Αισχ. *Πέρσ.* 177-8: *ἀφ' οὗπερ παῖς ἐμὸς στείλας στρατὸν Ἰαόνων γῆν οἴχεται Πέρσαι θέλων*). Ως αποτέλεσμα, η λ. απέκτησε τη σημ. «παρασκευάζω, εξοπλίζω, εφοδιάζω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.26: *ὃς μὲν νυν τῶν ὑπάρχων στρατὸν κάλλιστα ἐσταλμένον ἀγαγὼν τὰ προκείμενα παρὰ βασιλέος ἔλαβε δῶρα*) και, κατ' επέκταση, «πέμπω, αποστέλλω» (ήδη αρχ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.163: *συλλεγομένου δὲ στρατοῦ πολλοῦ ἐστάλη ἐς Δελφοὺς ὁ Ἀρκεσίλεως χρησόμενος τῷ χρηστηρίῳ περὶ κατόδου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στάλ-σιμο < *σταλ- (στέλνω)* + παραγ. τέρμα *-σιμο*

σταλ-τός (ρηματ. επίθ.).

ΣΥΝΘ. -στέλλω: *(αντι)δια-στέλλω, ανα-στέλλω, κατα-στέλλω, περι-στέλλω, (εξ)απο-στέλλω, προαποστέλλω, υπο-στέλλω, συ-στέλλω* κ.ά.

-στολή: *(αντι)δια-στολή, αγγειοδια-στολή, υποδιαστολή, ανα-στολή, κατα-στολή, επι-στολή, περιστολή, οικο-στολή, απο-στολή, ιεραπο-στολή, χρηματαπο-στολή, υπο-στολή, συ-στολή* κ.ά.

-στολος: *ά-στολος, έν-στολος, από-στολος, ψευδαπό-στολος, εθναπό-στολος, ιεραπό-στολος, ισαπόστολος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

στέλνω, στειλειάρι, στέλεχος, στήλη, στόλος, στολή – still, stall...

Η βασική σημασία «τοποθετώ, στήνω» οδήγησε στον σχηματισμό λέξεων που δηλώνουν, όχι μόνο

όρθια αντικείμενα ή κατασκευές, αλλά και οτιδήποτε «τοποθετείται», «στήνεται» ή «προετοιμάζεται και τακτοποιείται με προσοχή για συγκεκριμένο σκοπό». Τα ομόρριζα αυτής τής οικογένειας ξεκινούν από την Ι.Ε. ρίζα *stel- «τοποθετώ, θέτω – στήνω» και έχουν σχηματιστεί ως εξής:
1) από θέμα στελ- (*stel-): αρχ. **στέλ-λω** (< *στέλ-jω, από όπου προέκυψε ο μεταπλασμένος τύπος **στέλνω**), **στε(ι)λ-εός / στε(ι)λ-εά** «ξύλινη λαβή (εργαλείου, αξίνας)», από όπου το μεσν. υποκοριστικό **στειλει-άρι(ον)**.
2) από θέμα στολ- (μεταπτωτική βαθμίδα *stol-): αρχ. **στολ-ή** (αρχική σημασία «προετοιμασία στρατού, εξοπλισμός – εξάρτυση», κατόπιν «ιματισμός», από όπου το αρχ. **στολ-ίζω**, αρχικώς «προετοιμάζω – εξοπλίζω στράτευμα»), **στόλ-ος** (αρχική σημασία «πολεμική προπαρασκευή για εκστρατεία», που εξειδικεύθηκε στην αποστολή ναυτικού).
3) από θέμα στηλ- (μεταπτωτική βαθμίδα *stēl-): αρχ. **στήλ-η**.
Η τοποθέτηση και η όρθια στάση παρουσιάζονται επίσης σε ομόρριζα άλλων γλωσσών όπως τα αγγλ. **still** «ακίνητος – ήσυχος» (από αρχ. γερμ. *still-i- «τοποθετημένος, στημένος»), **stall** «πάγκος – παχνί, θέση ζώου σε στάβλο» (από το ίδιο θέμα με το γερμ. **stellen** «τοποθετώ, στήνω») και το σύνθ. **install** «εγκαθιστώ, τοποθετώ» (από το σύνθετο μεσν. λατ. *installare*, που ανάγεται στο μεσν. λατ. *stallum* «παχνί, θέση ζώου σε στάβλο», γερμανικής αρχής).

στέμμα

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Α 14: *στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος*] < *στέφ-μα, από το θ. τού ρ. *στέφω* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-μα*.

στέμφυλο

< αρχ. *στέμφυλον* «πολτώδης μάζα από σύνθλιψη σταφυλιών» < θ. *στεμφ-* (με επίθημα *-υλο-*, πβ. αρχ. *αἶσχος – Αἰσχ-ύλος, κράτος – Κρατ-ύλος*), που ανάγεται στο ρ. *στέμβω* «κινώ συνεχώς – σείω, τινάζω» με εκφραστ. εναλλαγή *-μβ- / -μφ-*. Για το ρ. *στέμβω* βλ.λ. *στόμφος*.

στενάζω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 1046-1047 [Ξέρξης] *ἔρεσσ' ἔρεσσε καὶ στέναζ' ἐμὴν χάριν. [Χορός] αἰαῖ αἰαῖ, δύα δύα*], εκφραστ. τύπος τού ρ. *στένω* «βογγώ, αναστενάζω» (με παραγ. τέρμα *-άζω*, πβ. κ. *καγχ-άζω, χλευ-άζω*) < Ι.Ε. *(s)ten- (ίδια σημ.) || σανσκρ. *stanati*, λιθ. *steno*, παλ. δυτ. γερμ. *sten-a- (> γερμ. *stöhnen* «αναστενάζω»), αγγλοσαξ. *stenan* || αρχ. *στόν-ος* «στεναγμός», *στον-αχ-ή* (ίδια σημ., με εκφραστ. επίθημα *-αχ-*), *Στέν-τωρ* (κύρ. όν., βλ.λ. *στεντόρειος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στεναγμός < αρχ. *στεναγ-μός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 895-896: *Σαλαμῖνά τε, τᾶς νῦν ματρόπολις τῶνδ' αἰτία στεναγμῶν*]
στέναγμα < αρχ. *στέναγ-μα* «αναστεναγμός, γογγυσμός».
ΣΥΝΘ. ανα-στενάζω (αρχ.), **ανα-στεναγμός** (ελνστ.).

στενάχωρος → στενοχωρώ

στεναχωρώ → στενοχωρώ

στενογραφία

λόγ. [1832], < *στενο-* + *-γραφ(ία)* < *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sténographie* (εισήχθη στη Γαλλική το 1771 από τον φιλόσοφο Βολταίρο) < αγγλ. *stenography*, που αναφερόταν στη μέθοδο συντομογραφικής και συμβολικής γραφής και πλάστηκε το 1602 από τον Άγγλο εφευρέτη John Willis.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στενογράφος, λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sténographe*
στενογραφ-ώ, λόγ. [1830], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sténographier*
στενογράφη-ση < *στενογραφη-* (*στενογραφώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

στενορρύμι «στενός δρόμος, σοκάκι»

< μεσν. *στενορρύμι(ν)* < όψιμο ελνστ. *στενορρύμιον*, υποκορ. τού ελνστ. *στενορρύμη* «στενός δρόμος» < *στενο-* + αρχ. *ρύμη* «ορμή – δρόμος» (βλ.λ.).

στενός

< αρχ. *στενός / στεινός* (ιων.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.74.1.6-8: *Θεμιστοκλέα δὲ ἄρχοντα, ὃς αἰτιώτατος ἐν τῷ στενῷ ναυμαχῆσαι ἐγένετο, ὅπερ σαφέστατα ἔσωσε τὰ πράγματα*] < *στεν-Fός (όπως προκύπτει από τα παραθετικά *στενότερος, στενότατος*, αντί *στενώτερος, *στενώτατος), ίσως συνδ. με παλ. ισλ. *stinnr* «σκληρός, αλύγιστος, δύσκαμπτος», αγγλοσαξ. *stið*, παλ. φριζ. *stīth* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στενότητα < αρχ. *στεν-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
στεν-εύω < *στεν(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
στένε-μα < *στενε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
στένωμα < ελνστ. *στένω-μα* «στενός τόπος, δίοδος» < αρχ. *στεν-ῶ (-όω)*
στένωση < ελνστ. *στένω-σις* < αρχ. *στεν-ῶ (-όω)* (ο ιατρ. όρος με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *rétrécissement*, ενώ ο γλωσσ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stenose*)
στενό < ελνστ. *στεν-όν* (κυρ. πληθ. *τὰ στενά*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *στενός*.
ΣΥΝΘ. στενο-: *στενο-πόρος* «αυτός που έχει στενό πέρασμα» (αρχ.), *στενο-πορία* «στενή δίοδος» (αρχ.), *στενο-πρόσωπος* (αρχ.), *στενο-ρρύμι* (ελνστ.), *στενόφυλλος* (ελνστ.), *στενό-καρδος* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *engherzig*), *στενό-μυαλος* (μεταφρ. δάνειο από

αγγλ. *narrow-minded*), *στενο-κεφαλιά* (λόγ. [1843]), *στενο-κέφαλος, στενο-μέτωπος* (λόγ. [1894]), *στενο-σόκακο* κ.ά.

στενοχωρώ

< αρχ. *στενοχωρῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ ἀδέν.* 16.8: *ἤν τινα ἀποπιέζει καὶ ὑπερβάλλει τὸ ἐπίπλοον ἐς τὰ ἄνω, στενοχωρούμενον ὑπὸ τοῦ ἐμβρύου*], αρχική σημ. «έχω λίγο χώρο – περιορίζω», < επίθ. *στενόχωρος* < *στενο-* + *χῶρος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «πιέζω, θλίβω» (κυρ. τού μέσου τύπου), που κυριαρχεί στη Ν. Ελληνική (πβ. Ιπποκρ. *Παραγγ.* 8.2-3: *οὐδ' ἤν τις ἰητρὸς στενοχωρέων τῷ παρεόντι ἐπί τινι νοσέοντι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στενοχώρ-ια (με αναβιβασμό τόνου και συνίζηση) < ελνστ. *στενοχωρ-ία*, πβ. κ. *κατηγορ-ία* – *κατηγόρ-ια*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

στενοχωρώ ή στεναχωρώ;

Το αρχ. επίθ. ***στενόχωρος***, που κατά την ελνστ. εποχή αποκτά επίσης τη σημασία «δυσάρεστος, δυσχερής», συναντάται μερικές φορές στη Νέα Ελληνική με τον τύπο ***στενάχωρος*** (με *-ά-*), ο οποίος οφείλεται σε επίδραση τού επιρρ. *στενά*. Ο τύπος αυτός έχει επίσης παραγάγει ρήμα *στεναχωρώ* και ουσ. *στεναχώρια* αντί των ομαλών *στενοχωρώ, στενοχώρια*.

στεντόρειος «για βροντερή, ηχηρή φωνή»

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < κύρ. όν. *Στέντωρ, -ορος* (κύρ. όν. ήρωα τής Ιλιάδας, γνωστού για τη βροντερή του φωνή) + παραγ. τέρμα *-ειος*. Το κύρ. όν. *Στέν-τωρ* (με παραγ. τέρμα *-τωρ*, πβ. κ. *Νέσ-τωρ*) προέρχεται από το θ. *στεν-* των ρ. *στέν-ω* «βογγώ, αναστενάζω» και *στεν-άζω* (βλ.λ.).

στενωπός «στενή διάβαση»

αρχ. (αρχικά στη φρ. *στενωπὸς ὁδός*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 234-235: *ἡμεῖς μὲν στεινωπὸν ἀνεπλέομεν γοόωντες· ἔνθεν γὰρ Σκύλλη, ἑτέρωθι δὲ δῖα Χάρυβδις*] < *στεν(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *αρρεν-ωπός, κασταν-ωπός, σκυθρ-ωπός*.

στένωση → στενός

στέπα

μεταφορά τού γαλλ. *steppe* < ρωσ. *step'*, αγν. ετύμου.

στέργω «δέχομαι, συναινώ»

ΕΤΥΜ. αρχ. < Ι.Ε. **sterg-* «φροντίζω, δείχνω τρυφερότητα» || παλ. ιρλ. *serc* «στοργή», ουαλ. *serch*, παλ. σλαβ. *strěgo* «φροντίζω, προσέχω» || αρχ. *στοργ-ή* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φροντίζω, δείχνω τρυφερότητα» (κυρ. για τη σχέση αγάπης μεταξύ γονέων και παιδιών ή μεταξύ συγγενών· πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 754b: *καθάπερ παῖς [...] ἔν γε τῇ παρούσῃ παιδίας ἀπορίᾳ στέργει τε καὶ στέργεται ὑπὸ τῶν γεννησάντων*) → ήδη αρχ. σημ. «είμαι ικανοποιημένος με κάτι (και αρκούμαι σε αυτό)» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 112.9: *εἰ δέ φησιν οὗτος, δειξάτω, κἀγὼ στέρξω καὶ σιωπήσομαι*) → αρχ. σημ. (μετβ.) «συναινώ αναγκαστικά» (πβ. Ευριπ. *Φοίνισσ.* 1685: *μέν' εὐτυχοῦσα· τἄμ' ἐγὼ στέρξω κακά*).

στέρεο

< αγγλ. *stereo*, συντετμ. τύπος τού ελληνογενούς αγγλ. *stereophonic* (βλ.λ. *στερεοφωνικός*).

στερεός

< αρχ. *στερεός / στερρός* (αττ.) [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 494: *ὡς ὅτε τις στερεὴ λίθος ἠὲ σίδηρος*] < **στερ-ε(F)-ός* (πβ. κ. *κενός* < **κεν-(ε)F-ός*) < Ι.Ε. **ster-* «σταθερός, συμπαγής» || τοχαρ. Β΄ *ścire* «σκληρός, σταθερός», παλ. άνω γερμ. *storrēn* (> γερμ. *starren* «παγώνω – ατενίζω») λιθ. *stérti* «ατενίζω (δηλ. κοιτάζω με ακίνητα μάτια)» || αρχ. *στηρ-ίζω*, πιθ. κ. *στέρ-φ-ος* «δέρμα, κάλυμμα», *στρη-νής* «σκληρός, άγριος». Η λ. συνδ. επίσης με το αρχ. *στεῖρα* (που ο λεξικογράφος Ησύχιος ερμηνεύει: *ἡ ἄτοκος. καὶ τὸ ἐξέχον τῆς πρώρας ξύλον κατὰ τὴν τρόπιν*), πράγμα που σημαίνει ότι ενδέχεται η φωνητική σύμπτωση με το ουσ. *στεῖρα* «άτεκνη γυναίκα ή θηλυκό ζώο» να μην είναι τυχαία. Βλ. κ. *στεριά*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στερεότητα < αρχ. *στερε-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη]

στερε-ώνω < αρχ. *στερε-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Περὶ ἱππ.*]

στερέωμα < αρχ. *στερέω-μα* «στερεό σώμα, θεμέλιο, πλαίσιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ φύσ.* 8.28-29: *ὁ ἀτμὸς ἐπανιὼν, ἢν ἔχῃ στερέωμα πρὸς ὅ τι χρὴ προσπίπτειν, παχύνεται καὶ πυκνοῦται*] → Η σημ. «ουράνιος θόλος» είναι ελνστ. και ξεκινά από την οπτική εντύπωση ότι ο ουρανός είναι στερεωμένος πάνω στη γη (πβ. Π.Δ., Γένεσ. 1,7: *καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος*)

στερέωση < ελνστ. *στερέω-σις* < αρχ. *στερε-ῶ (-όω)*

στερεωτής < ελνστ. *στερεω-τής* < αρχ. *στερε-ῶ (-όω)*

στερεωτικός < ελνστ. *στερεω-τικός* < αρχ. *στερε-ῶ (-όω)*

στεριώνω < *στερεώνω* (με συνίζηση)

στέριω-μα < *στεριώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. στερεο-: *στερεο-μετρία* (αρχ.), *στερεο-βάτης* (ελνστ.), *στερεο-ποιώ* (ελνστ.), *στερεο-γραφία* (λόγ. [1809], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréographie*), *στερεο-τομία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréotomie*), *στερεο-φωνία* (μετα-

φορά τού ελληνογενούς αγγλ. *stereophony*), *στερεοχρωμία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréochromie*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

στερεός, στηρίζω, αναστενάρια...

Οι λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας δηλώνουν κάτι που είναι «συμπαγές, σκληρό» και συνεπώς «σταθερό», στο οποίο μπορεί κάποιος να στηριχτεί. Από την Ι.Ε. ρίζα **ster-* «σταθερός, συμπαγής» προέκυψαν οι εξής ενδιαφέρουσες λέξεις:

1) από θέμα *στερ-* (**ster-*): αρχ. ***στερ-εός*** / ***στερ-ρός*** (< **στερ-ε(F)-ός*).

2) από θέμα *στηρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stēr-*): αρχ. ***στηρ-ίζω***.

3) από θέμα *στρη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **strē-*, με αντιμετάθεση): ελνστ. ***στρη-νής*** / ***στρη-νός*** «σκαιός, σκληρός, άγριος – άφρων» (από όπου το σύνθετο **ανα-στρην-άρης* > ***αναστενάρης***, ***αναστενάρια*** «λατρευτικό έθιμο πυροβατών σε Θράκη και Μακεδονία»).

στερεοσκόπιο «είδος οπτικής συσκευής»
λόγ. [1833], < *στερεο-* + *-σκόπιο* < ρ. *σκοπώ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréoscope*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στερεοσκοπ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréoscopie*
στερεοσκοπ-ικός, λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréoscopique*.

στερεότυπος
λόγ. [1841], < *στερεο-* + *τύπος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréotype*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στερεοτυπ-ία, λόγ. [1841], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéréotypie*
στερεοτυπ-ικός, λόγ. [1888], < *στερεοτυπ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

στερεότυπος

Το ελληνογενές γαλλ. επίθετο ***stéréotype*** πλάστηκε το 1796 ως όρος τής τυπογραφίας, για να δηλώσει τη χρήση έκτυπων πλακών. Στις αρχές τού 19ου αιώνα η λ. χρησιμοποιήθηκε μεταφορικώς, για να αποδώσει τη σημασία «τυποποιημένος» και προσδιόριζε επίσης εκδόσεις κειμένων χωρίς ερμηνευτικά σχόλια. Με αυτή τη σημασία πρωτοαπαντά το επίθετο ***στερεότυπος*** το 1841. Από τον 19ο αιώνα μαρτυρείται επιπλέον η σημερινή σημασία «ιδιότυπος, μονότονα επαναλαμβανόμενος».

στερεοφωνικός
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *stereophonic* < *stereophony* «στερεοφωνία», που πλάστηκε από τις ελλ. λ. *στερεό(ς)* και *φωνή*. Βλ. κ. *στέρεο*.

στερεύω
μεσν. (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/, πβ. κ. *ξηρός* > *ξερός*, *σίδηρος* > *σίδερο*) < ελνστ. *στειρεύω* «είμαι στείρα» < αρχ. *στεῖρ(α)* (βλ.λ. *στείρος*) + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στέρε-μα.
ΣΥΝΘ. α-στείρευτος.

στερέωμα → **στερεός**

στερεώνω → **στερεός**

στέρηση → **στερώ**

στεριά
μεσν. (με συνίζηση) < ελνστ. φρ. *στερεὰ (γῆ)* «ξηρά» (πβ. 2ος αι. μ.Χ., *Πράξ. Ἰωάνν.* 14.3-4: *διὰ τὸ μὴ εἶναι πλοῖον ἐν τῇ νήσῳ ὅπερ ἐξορμήσει πρὸς τὴν στερεὰν γῆν*), που αποτελεί ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *στερεός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στερι-ανός < *στερι(ά)* + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *χωρι-ανός*.

στεριώνω → **στερεός**

στερλίνα
< ιταλ. *sterlina* < αγγλ. *sterling*, που αρχικώς αποτελούσε μέρος τής φρ. *pound sterling* «λίβρα στερλίνα» < παλ. αγγλ. *steorling* «αργυρό νόμισμα, σφραγισμένο με σχήμα άστρου» < *steorra* «άστρο» + παραγ. τέρμα *-ling*.

στέρνα
μεσν. αντιδάν., < ελνστ. *κιστέρνα* (που επαναναλύθηκε κατόπιν σε *κ' ἡ στέρνα*, με αποτέλεσμα να αποσπαστεί το τμήμα *στέρνα* σαν να επρόκειτο για αυτοτελή λέξη) < λατ. *cisterna* «δεξαμενή» < *cista* «κιβώτιο, καλάθι» (με παραγ. τέρμα *-erna*) < αρχ. *κίστη* (ίδια σημ.).

στέρνο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *στέρνον* < θ. *στερ-* (με παραγ. τέρμα *-νον*, πβ. κ. *τέκ-νον*) < Ι.Ε. **ster-*, πιθ. σημ. «διασκορπισμένος, απλωμένος» και «ευρύς, εκτεταμένος» || σανσκρ. *stīrṇá-* «απλωμένος, εκτεταμένος», ουαλ. *sarn* «στρώμα», αρχ. σλαβ. **stornā* (> ρωσ. *storoná* «πλευρά – περιοχή», πολ. *strona* «πλευρά – σελίδα»), πιθ. λατ. *sterno* «στρώνω», αρχ. γερμ. **strau-eja-* «σπέρνω – σκορπίζω» (> γερμ. *streuen*, αγγλ. *strew*, ολλ. *strooien*) || αρχ. *στρα-τός*, *στόρ-νυ-μι* (βλ.λ. *στρώνω*), *στρῶ-μα*, *στρω-τός*, *στρῶ-σις (-η)*, *στρω-μνή*, πιθ. κ. *ἀ-στήρ* (βλ.λ. *αστέρας*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στρώνω*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. αναφερόταν στο πρόσθιο μέρος τού θώρακα και η ομηρική της χρήση περιορίζεται στον

άνδρα (σε αντιδιαστολή προς το συνώνυμο *στῆθος*, που αναφερόταν και στα δύο φύλα). Στους τραγικούς η λ. αποκτά γενικότερη χρήση και δηλώνει επίσης την έδρα των αισθημάτων (πβ. Σοφ. *Τραχίν.* 482: *μὴ στέρνον ἀλγύνοιμι τοῖσδε τοῖς λόγοις*).

στερνός
< μεσν. *ὑστερνός* (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου *ὑ-* και σίγηση τού ενδοσυμφωνικού *-ι-*) < όψιμο ελνστ. *ὑστερινός* < αρχ. *ὕστερ(ος)* «κατοπινός, τελευταίος» + παραγ. τέρμα *-ινός*.
ΣΥΝΘ. στερνο-: *στερνο-παίδι, στερνο-πούλι.*

στεροειδές «οργανική χημική ένωση»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stéroïde* < *stér(ole)* (με παραγ. τέρμα *-oïde*, που βασίζεται στο λεξ. επίθημα *-ειδής* με συνδ. φωνήεν *-ο-*), το οποίο αποσπάστηκε από το ελληνογενές σύνθ. *cholestérol* (βλ.λ. *χοληστερόλη*).

στερρός → στερεός

στέρφος «στείρος – άγονος»
< αρχ. *στέριφος* (με συγκοπή τού ενδοσυμφωνικού *-ι-*) < *στερ-* (με παραγ. τέρμα *-(ι)φος*, πβ. αρχ. *ἔλα-φος, ἔρι-φος*), που ανάγεται στο Ι.Ε. **ster-* «άγονος, άκαρπος» και συνδ. με το αρχ. *στεῖρα* «(γυναίκα ή θηλυκό ζώο) που δεν μπορεί να τεκνοποιήσει» (βλ.λ. *στείρος*). Η λ. δεν έχει ετυμολ. σχέση με το ομώνυμο αρχ. *στέρφος* «δέρμα, δορά».

στερώ
< αρχ. *στερῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], μεταπλ. τύπος τού αρχαιότ. *στέρομαι* (με βάση το συνοπτ. θ. *στερησ-* στον μέλλ. *στερήσ-ω* και τον αόρ. *ἐ-στέρησ-α*), που πιθ. συνδ. με μέσο ιρλ. *serb* «κλοπή» (ίσως < **ster-wā*), αρχ. γερμ. **stel-a-* «κλέβω» (> γερμ. *stehlen*, αγγλ. *steal*, σουηδ. *stjäla*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στέρηση < αρχ. *στέρη-σις* < ρ. *στερῶ (-έω)*
στερητικός < αρχ. *στερη-τικός*.

στεφάνη
αρχ. < ρ. *στέφ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άνη*, πβ. κ. *χο-άνη, λεκ-άνη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στεφάνι < μεσν. *στεφάν-ι(ο)ν* < ελνστ. *στεφάν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *στεφάνη*
στέφανος < αρχ. *στέφ-ανος* < ρ. *στέφ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ανος*
στεφαν-ώνω «φορώ στεφάνι σε (κάποιον) – (κατ' επέκτ.) φορώ σε νεονύμφους τα νυφικά στεφάνια (ως κουμπάρος)» < αρχ. *στεφαν-ῶ (-όω)* [ήδη ομηρικό]
στεφάνωμα (μτφ. «γάμος», βλ. παραπάνω *στεφανώνω*) < αρχ. *στεφάνω-μα* «στέμμα, στεφάνι» < ρ. *στεφαν-ῶ (-όω)*
στεφάνωση (μτφ. «γάμος», βλ. παραπάνω *στεφανώνω*) < ελνστ. *στεφάνω-σις* < αρχ. *στεφαν-ῶ (-όω)*
στεφανω-τός < *στεφανώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.
ΣΥΝΘ. στεφανη- (με συνδετικό φωνήεν *-η-* αντί *-ο-* προς αποφυγή των αλλεπάλληλων βραχειών συλλαβών στη μετρική, πβ. κ. *νικη-φόρος, δρεπανη-φόρος, λαμπαδη-δρόμος*): *στεφανη-φόρος* (αρχ.), *στεφανη-φορῶ* (αρχ.), *στεφανη-φορία* (αρχ.).

στεφανιαίος
< ελνστ. *στεφανιαῖος* < αρχ. *στεφάν(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. αρχ. *ὡρ-ιαῖος*. Ο ιατρ. όρος που αναφέρεται σε αρτηρίες και αγγεία αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *coronaire*, αγγλ. *coronary*.

στέφανος → στεφάνη

στεφανώνω → στεφάνη

στέφω «στεφανώνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Σ 205: *ἀμφὶ δέ οἱ κεφαλῇ νέφος ἔστεφε δῖα θεάων χρύσεον*] < Ι.Ε. **steb(h)-* «στηρίζω, συγκρατώ» (αν το ρ. *στέφω* είχε αρχική σημ. «περικλείω, περιβάλλω») || σανσκρ. *stabhnáti* «στηρίζω, συγκρατώ», *sta-m-bha-* «στήριγμα – στύλος», λιθ. *stámbas* «κορμός, στέλεχος» || αρχ. *στέμ-μα* (< **στέφ-μα*), *στεφ-άνη*, ίσως και *στέμ-β-ω* «κινώ συνεχώς – σείω, τινάζω» (με εκφραστ. εναλλαγή *-μβ- / -μφ-*, βλ.λ. *στέμφυλο, στόμβος*). Ας σημειωθεί ότι παρόμοια σημασιολ. εξέλιξη παρουσιάζει επίσης το αρχ. *ἄμ-πυξ, -υκος* «διάδημα» < **ἀνά-πυξ*, όπου το β' συνθ. σχετίζεται με το επίρρ. *πύκα* «πυκνά – σταθερά» (βλ.λ. *πυκνός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στέψη < ελνστ. *στέψ-ις* < **στέφ-σις* < αρχ. *στέφ-ω*.

στηθάγχη «έντονος πόνος στο στήθος»
λόγ. [1889], < *στῆθ(ος)* + *-άγχη* < ρ. *ἄγχω* «πνίγω, σφίγγω» (βλ.λ. *άγχος*), που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το ελνστ. *συν-άγχη* (> *συνάχι*) ως απόδ. τού ν.λατ. *angina pectoris*.

στήθος
< αρχ. *στῆθος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Δ 480: *πρῶτον γάρ μιν ἰόντα βάλε στῆθος παρὰ μαζὸν*], με δυσερμήνευτο επίθημα *-θος*· αδιευκρίνιστο παραμένει αν πρόκειται για παράλληλο σχηματισμό προς το ουσ. *πλῆ-θος*. Το γεγονός ότι ο τύπος *στῆθος* (με *-η-* αντί *-α-*) απαντά επίσης στις αιολικές και δωρικές διαλέκτους αποκλείει την ένταξη τής λ. στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.), αόρ. β' *στῆ-ναι*. Αν είναι ετυμολογικά ισχυρή η σύνδεση με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *στήνιον· στῆθος*, τότε η λ. ίσως έχει ομόρριζα τα σανσκρ. *stána-* «στήθος (γυναίκας)», αρμ. *stin* (< **ste-no-*). Σε αντιδιαστολή προς το συνώνυμο *στέρνον*, τού οποίου η ομηρική χρήση περιορίζεται στον άνδρα, το *στῆθος* αναφερόταν και στα δύο φύλα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στηθαίο < ελνστ. *στηθ-αῖον*, ουσιαστικοπ. ουδ.

αμάρτυρου επιθ. *στηθ-αῖος < αρχ. στῆθ(ος) + παραγ. τέρμα -αῖος, πβ. κ. σπουδ-αίος, δρομ-αίος
στηθικός < αρχ. στηθ-ικός.
ΣΥΝΘ. στηθο-: στηθό-δεσμος (ελνστ. σημ. «επίδεσμος»), στηθο-σκόπιο (λόγ. [1849]), στηθο-σκοπώ (λόγ. [1889]), στηθο-δέρνομαι, στηθο-κοπιέμαι, στηθό-πονος κ.ά.
απο-στηθίζω (ελνστ.), **απο-στήθιση** – **επι-στήθιος** (ελνστ.).

στήλη

< αρχ. στήλη / (δωρ.) στάλᾱ / (αιολ.) στάλλᾱ < *σταλνᾱ [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ρ 434: ἀλλ' ὥς τε στήλη μένει ἔμπεδον], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. στέλλω (βλ.λ. στέλνω) και έχει απώτερη αναγωγή στο Ι.Ε. *stel- «τοποθετώ, θέτω – στήνω». Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε στο παλ. άνω γερμ. stollo «στήριγμα – πάσσαλος», ίσως και στο λετ. stulms «κορμός δέντρου». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. στέλνω.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στηλοειδής < ελνστ. στηλο-ειδής.
ΣΥΝΘ. στηλο-: στηλο-γνώμονας, στηλο-θέτης
-στηλο(ς): δί-στηλος, τρί-στηλος, μονό-στηλος, πολύ-στηλος, οκτά-στηλο κ.ά.

ΟΜΟΗΧΑ

στήλη – στύλος
Οι αρχ. λ. στήλη και στῦλος, αν και μερικώς ομόηχες, διαφέρουν ως προς την ετυμολογία και τη σημασία. Το αρχ. **στήλη** συνδέεται με τη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. στέλλω και δήλωνε την αναθηματική / αφιερωματική πλάκα, στην οποία χαράσσονταν επιγραφές, συνθήκες ή παραστάσεις και την τοποθετούσαν σε τάφους ή ιερούς τόπους. Το αρχ. **στῦλος** συνδέεται με τη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. ἵσταμαι και δήλωνε τον κίονα (την κολόνα) σε ναούς, στοές και άλλα οικοδομήματα. Βλ. κ. αναστηλώνω.

στηλιτεύω «κατηγορώ, επικρίνω»

ελνστ., αρχική σημ. «αναγράφω σε στήλη», < αρχ. στηλ(ίτης) «γραμμένος / χαραγμένος σε στήλη (για δημόσιο στιγματισμό και ατίμωση)» < στήλ(η) (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -ίτης. Ήδη από την ελνστ. εποχή το ρ. στηλιτεύω αποκτά τη σημ. «κατηγορώ με δριμύτητα, στιγματίζω (δημόσια)» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. Ἐπιγρ. Ψαλμ. 5.97: καθὼς στηλιτεύει αὐτῶν τὴν ἀγνωμοσύνην τὸ εὐαγγέλιον).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στηλίτευση < μεσν. στηλίτευ-σις
στηλιτευτής < μεσν. στηλιτευ-τής.

στημένος → στήνω

στήμονας «αρσενικό αναπαραγωγικό όργανο τού άνθους»

< αρχ. στήμων, -ονος (δωρ. στάμων) [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < θ. στη- (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι, βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) + παραγ. τέρμα -μων, πβ. κ. μνή-μων, λίμν-η, στά-μν-ο. Η λ. ανήκει στην αρχ. ορολογία τής ραπτικής και εμφανίζει παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό με ομόρριζα όπως λατ. stāmen, -inis «νήμα, μίτος» (> γαλλ. étamine), λιθ. stomuo «ανάστημα», σανσκρ. sthāman «εγκατάσταση». Στην ίδια λεξιλογική οικογένεια ανήκουν τα αρχ. στα-θμός, στά-θμη, ἵ-στ-ός, στά-μνος (-α), στή-λη, στά-σις (-η), στάδιο(ν), στῦ-λος, σταυ-ρός, στο-ά, σταθ-ερός, ἄ-στατος (βλ. αντίστοιχα λήμματα).

στημόνι «νήμα τού αργαλειού»

< αρχ. στημόνιον, υποκορ. τού ουσ. στήμων, -ονος (βλ.λ. στήμονας).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στημον-ιάζω
στημόνιασ-μα < στημονιασ- (στημονιάζω) + παραγ. τέρμα -μα.

στήνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. ἱστάνω με βάση τον αόρ. ἔστησα, κατά το σχήμα έχυσα – χύνω, αμάρτησα – αμαρτάνω, έφθασα – φθάνω, έψησα – ψήνω. Το ελνστ. ἱστάνω αποτελεί εξομαλισμένο τύπο τού αρχ. ἵστημι / ἵσταμαι (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στήσ-ιμο < στησ- (στήνω) + παραγ. τέρμα -ιμο, πβ. κ. λύσ-ιμο, δέσ-ιμο
στη-τός (ρηματ. επίθ.).

στηρίζω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Π 111: πάντῃ δὲ κακὸν κακῷ ἐστήρικτο] < θ. στηρ- (ίσως μέσω τού αρχ. στῆριγξ, -γγος «στήριγμα, αντηρίδα», πβ. αρχ. σάλπιγξ, -γγος – σαλπίζω) + παραγ. τέρμα -ίζω. Θεωρείται ότι στη βάση τής λεξιλογικής οικογένειας βρίσκεται το αρχαϊκό ουσ. στῆρα· τὰ λίθινα πρόθυρα (όπως το ερμηνεύει ο λεξικογράφος Ησύχιος), το δε θέμα στηρ- ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *ster- «σταθερός, συμπαγής», για το οποίο βλ. το ομόρριζο στερεός (ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στήριγμα < αρχ. στήριγ-μα «βάση, θεμέλιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπ. Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 617: κἀμοὶ χερὸς τις ἐνδότω στηρίγματα]
στήριξη < αρχ. στήριξ-ις «καθορισμένη, σταθερή θέση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, Ἐπιδημ. 6.2.6: ἐς ἄρθρα στήριξιν προσδέχεσθαι δεῖ].
ΣΥΝΘ. -στηρίζω, -στήριξη, -στηρικτής: υποστηρίζω (ελνστ.), υπο-στήριξη (μεσν.), υπο-στηρικτής (λόγ. [1824]).

στητός → **στήνω**

στια → **εστία**

στιβάδα «στρώμα ομοειδών πραγμάτων»
< αρχ. *στιβάς, -άδος* [ήδη στον επικό Αλκμαιώνιδα, 7ος/6ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «συμπαγές στρώμα (από άχυρο, φύλλα κ.λπ.)», κατόπιν γενικά «στρώμα», < θ. *στιβ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στείβω* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει και με τα αρχ. ομόρριζα *στίβ-ος, στιβ-αρός*. Ο χημ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *couche*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στείβω*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στιβάδα ή στοιβάδα;
Ορισμένες φορές παρατηρείται σύγχυση ως προς τη γραφή τής λέξης, η οποία απαντά γραμμένη και με *-οι-*: *στοιβάδα*. Η σύγχυση μαρτυρείται ήδη από τον Μεσαίωνα και σε αυτήν προφανώς συνέβαλε η συσχέτιση με το ρ. *στοιβάζω* και τις λ. *στοιβή, στοίβα*. Εντούτοις, από την ετυμολογία προκύπτει ότι ο όρος είναι ήδη αρχ. και γράφεται με *-ι-*: **στιβάδα** (αρχ. *στιβάς, -άδος*).

στιβάλι «ψηλό υπόδημα χωρικού»
όψιμο μεσν. < βεν. *stival*, πιθ. < παλ. γαλλ. *estival* «θερινό υπόδημα» (> γερμ. *Stiefel* «παπούτσι, μπότα») < υστλατ. *aestivāle*, ουδ. τού επιθ. *aestiv(ālis)* < λατ. *aestiv(us)* «θερινός» + παραγ. τέρμα *-alis*.

στιβαρός
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Γ 335: *σάκος μέγα τε στιβαρόν τε*], αρχική σημ. «συμπαγής, ογκώδης», < θ. *στιβ-* (με παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *ρυπ-αρός, σθεν-αρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στείβω* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει και με τα αρχ. ομόρριζα *στίβ-ος, στιβ-άς (-άδα)*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «ισχυρός, ρωμαλέος» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ο 126-7: *ἔγχος δ' ἔστησε στιβαρῆς ἀπὸ χειρὸς ἑλοῦσα χάλκεον*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στείβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στιβαρότητα < ελνστ. *στιβαρ-ότης, -ότητος* «σταθερότητα, ευστάθεια (και ως προσωνυμία άρχοντα)» (πβ. Ευσεβ. *Ἐκκλησ. Ἱστ.* 9.9a.7: *ἀκόλουθον ἐνόμισα καὶ τούτοις τοῖς γράμμασιν τὴν σὴν στιβαρότητα ὑπομνῆσαι*).

στίβος
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *στιβ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στείβω* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει και με τα αρχ. ομόρριζα *στιβ-αρός, στιβ-άς (-άδα)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στείβω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «περπατημένος δρόμος – οδός» (πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 773: *ἄγων ἔρημος ἔνθ' ἂν ᾖ βροτῶν στίβος*) → αρχ. σημ. «ίχνος, πατημασιά» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.6.1: *ἐντεῦθεν προϊόντων ἐφαίνετο ἴχνια ἵππων καὶ κόπρος· εἰκάζετο δ' εἶναι ὁ στίβος ὡς δισχιλίων ἵππων*) → σύγχρ. σημ. «αγωνιστικός χώρος ατομικών αθλημάτων» (απόδ. τού αγγλ. *track*).

στίγμα
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], αρχική σημ. «σημάδι από αιχμή ή καυτηριασμό», < θ. *στιγ-* τού ρ. *στίζω* (βλ.λ.) < **στίγ-jω* + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *ῥῆγ-μα, τμῆ-μα*. Ορισμένες σύγχρ. χρήσεις στην ιατρική και στη ναυτική ορολογία οφείλονται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *stigma*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στιγματίζω < ελνστ. *στιγματ-ίζω* «κεντώ, σημαδεύω» (η μτφ. σημ. ήδη ελνστ.)
στιγματισ-μός < *στιγματισ-* (*στιγματίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
στιγματ-ικός, λόγ. [1893].

στιγμή
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *στιγ-* τού ρ. *στίζω* (βλ.λ.) < **στίγ-jω* + παραγ. τέρμα *-μή*, πβ. αρχ. *ῥωγ-μή, δραχ-μή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σημείο, νύγμα» (που όμως μαρτυρείται ως μτγν.) → αρχ. σημ. «μαθηματικό ή γεωμετρικό σημείο» (πβ. Αριστ. *Περὶ ψυχ.* 409a: *ἔτι δ' ἐπεί φασι κινηθεῖσαν γραμμὴν ἐπίπεδον ποιεῖν, στιγμὴν δὲ γραμμήν...· ἡ γὰρ στιγμὴ μονάς ἐστι θέσιν ἔχουσα*) → ήδη ελνστ. σημ. «μικρό χρονικό διάστημα, χρονικό σημείο» (πβ. Δημητρ. Φαληρ. *απόσπ.* 79: *βέλτιον δ' ἂν ἔχειν εἰ μὴ μίαν ἡμέραν ἀλλὰ στιγμὴν εἶπε χρόνου*) → ελνστ. σημ. «σημείο στίξεως, τελεία» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.7: *στιγμαί εἰσι τρεῖς· τελεία, μέση, ὑποστιγμή. καὶ ἡ μὲν τελεία στιγμή ἐστι διανοίας ἀπηρτισμένης σημεῖον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στιγμιαίος < ελνστ. *στιγμ-ιαῖος* «αυτός που έχει το μέγεθος μίας κουκκίδας – ακαριαίος» < αρχ. *στιγμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*.

στιγμιότυπο
λόγ. [1894], < *στιγμι(αίος)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *τύπο(ς)*, απόδ. τού γαλλ. *instantané*.

στίζω «χαράσσω, κεντώ – θέτω σημεία στίξεως σε κείμενο»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] < **στίγ-jω*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **steig-* «χαράσσω, κεντώ» || αρχ. περσ. *tigra-* «αιχμηρός», λατ. **stingo* (απαντά στα σύνθ. *di-stinguo* «χωρίζω – διακρίνω», *instinguo* «κεντρίζω, παροξύνω»), αρχ. γερμ. **stik-i-* «κεντιά, βελονιά, τσίμπημα» (> γερμ. *Stich*, αγγλ. *stick* «λεπτό, αιχμηρό κλαδί – ραβδί»), λιθ. *stingù* «χαράσσω, κεντώ» || αρχ. *στίγ-μα, στιγ-μή, στικ-τός, στίξις (-η)* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στικτός < αρχ. *στικ-τός* «κεντημένος, σημαδεμένος, πιτσυλωτός».
ΣΥΝΘ. **-στίζω**: *δια-στίζω, κατα-στίζω*
-στικτος: *ά-στικτος, διά-στικτος, κατά-στικτος* κ.ά.
-στιξη: *διά-στιξη, κατά-στιξη, αντί-στιξη* κ.ά.

στικ
< αγγλ. *stick* «λεπτό, αιχμηρό κλαδί – ραβδί», κατόπιν «λεπτός κύλινδρος», < παλ. αγγλ. *sticca* < αρχ. γερμ. **stik-i-* «κεντιά, βελονιά, τσίμπημα». Βλ. κ. *στίζω*.

στικτός → στίζω

στιλ → στυλ

στίλβω «λάμπω, αστράφτω»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ζ 237: *κάλλεϊ καὶ χάρισι στίλβων*], εκφραστ. λ. (αναφερόταν κυρ. στη λάμψη των άστρων), που συναντάται με μικρότερη συχνότητα από το συνώνυμο αρχ. *λάμπω*. Η θεματική εναλλαγή *στιλβ-* / *στιλπ-* (> αρχ. επίθ. *στιλπ-νός*, πβ. κ. *τερπ-νός*) δεν επιτρέπει ασφαλείς συνδέσεις με τύπους άλλων Ι.Ε. γλωσσών.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στίλβη < αρχ. *στίλβ-η* «λάμψη – είδος λυχναριού» (πβ. Ερμίππ. *απόσπ.* 28.1: *ἐξ ἀγορᾶς δ' ἐγὼ ὠνήσομαι λύχνον τιν' ἢ στίλβην*)
στιλβ-ώνω < ελνστ. *στιλβ-ῶ (-όω)* < *στιλβ-ός* «στιλπνός» < αρχ. *στίλβω*
στίλβωση < ελνστ. *στίλβω-σις* < ρ. *στιλβ-ῶ (-όω)*
στίλβωμα «γυάλισμα – (κατ' επέκτ.) λουστράρισμα» < ελνστ. *στίλβω-μα* «καλλυντικό, κόσμημα» < ρ. *στιλβ-ῶ (-όω)*
στιλβωτής «αυτός που γυαλίζει (π.χ. παπούτσια) – (ειδικότ.) ο λούστρος» < ελνστ. *στιλβω-τής* < ρ. *στιλβ-ῶ (-όω)*
στιλβω-τήριο «το εργαστήριο τού στιλβωτή», λόγ. [1846], < *στιλβώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *στεγνω-τήριο*
στιλπνός < αρχ. *στιλπ-νός* < θ. *στιλπ-*, παράλλ. τού θ. *στιλβ-* (*στίλβω*) + παραγ. τέρμα *-νός*, πβ. κ. *τερπ-νός*.

στιλέτο
< ιταλ. *stiletto*, υποκορ. τού *stilo* «γραφίδα» < υστλατ. *stilu(m)*, αιτ. τού λατ. *stilus* «στύλος – γραφίδα (συνήθ. για γραφή σε κηρωμένη πλάκα)». Βλ. κ. *στυλ*.

στιλιζάρω → στυλ

στιλίστας → στυλ

στιλό → στυλό

στιλπνός → στίλβω

στίξη
< ελνστ. *στίξις*, αρχική σημ. «σημάδεμα (κυρ. με μουσικές ενδείξεις)», < **στίγ-σις* < αρχ. *στίζω* (βλ.λ.) < **στίγ-jω*. Η σημ. «χρήση γραπτών σημείων σε κείμενο» είναι μεσν. (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ. εἰς Ἰλιάδα* 4.364: *ἰστέον δὲ ὡς δύναται τὸ λαοσσόος καὶ τῇ Ἀθηνᾷ κατὰ παλαιὰν στίξιν προσαρμόσαι, οἷον "λαοσσόος αὖε δ' Ἀθήνη"*).

στιπλ «αγώνας δρόμου με ειδικά εμπόδια»
< αγγλ. *steeple*, αρχική σημ. «ψηλός πύργος – (κατόπιν) οβελίσκος κτίσματος». Ο αθλητικός όρος αποσπάστηκε από το σύνθ. *steeplechase*, που αρχικώς περιοριζόταν στις ιπποδρομίες και δήλωνε μια πυργοειδή κατασκευή στο τέρμα τής διαδρομής (κούρσας).

στιφάδο → στυφάδο

στίφος «ορδή, μπουλούκι»
< αρχ. *στῖφος* «σώμα στρατιωτών σε πυκνή παράταξη» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 366: *τάξαι νεῶν στῖφος μὲν ἐν στοίχοις τρισίν*] < θ. *στιφ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **steib(h)-* «συμπιέζω – στρυμώχνω», από όπου προήλθε το ρ. *στείβω* (βλ.λ.). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε στα ομόρριζα σανσκρ. *stibhi-* «δέσμη, δεμάτι», λιθ. *stiebas* «στύλος, κολόνα», λετ. *stiba* «ραβδί, μπαστούνι», παλ. σλαβ. *stĭblo* «ραβδί – μίσχος, κοτσάνι» κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στείβω*.

στιχάριο → στίχος

στιχηρός → στίχος

στιχομυθία
ελνστ., αρχική σημ. «διάλογος με μονόστιχα (αρχικά σε ποιητικά έργα ή τραγωδίες)», < *στιχο-* + *-μυθ(ία)* < αρχ. *μῦθος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ακριτο-μυθία*.

στίχος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αρχική σημ. «σειρά, γραμμή στρατιωτικής παρατάξεως», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στείχω* «βαδίζω, περπατώ (συνήθ. σε γραμμή ή σειρά)», για το οποίο βλ.λ. *στοίχος*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «γραμμή ποιήματος» (πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 1239-40: *ἔασον εἰπεῖν πρῶθ' ὅλον με τὸν στίχον. "Οἰνεύς ποτ' ἐκ γῆς..."*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στοίχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στιχάριο < ελνστ. *στιχ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *στίχος*
στιχηρός < ελνστ. *στιχ-ηρός* «σε στίχους» < αρχ. *στίχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *ανθ-ηρός*.
ΣΥΝΘ. στιχ(ο)-: *στιχο-γράφος* (ελνστ.), *στιχο-μετρία* «η αρίθμηση των στίχων κειμένου» (ελνστ.), *στιχομυθία* (ελνστ.), *στιχο-ποιός* (ελνστ.), *στιχο-ποιία* (ελνστ.), *στιχο-πλόκος* (μεσν.), *στιχ-αρίθμηση* κ.ά.
-στιχο(ς): *δί-στιχος*, *τρί-στιχος*, *ολιγό-στιχος*, *μονόστιχος*, *πολύ-στιχος* κ.ά.
-στίχιο: *ημι-στίχιο*.

στλεγγίδα «(αρχ. Ελλάδα) ξέστρο αθλητών – ξύστρα αλόγων»
< αρχ. *στλεγγίς*, *-ίδος* (η μοναδική ελληνική λέξη με αρχικό σύμφωνικό σύμπλεγμα *στλ-*), τεχν. όρ., πιθ. δάνειο. Ίσως συνδ. με όρο των ανατολικών γλωσσών, ο οποίος απαντά επίσης στο χεττ. *ištalgāi-*

«εξομαλύνω, λειαίνω». Η λ. δήλωνε το ξέστρο για καθαρισμό τού σώματος των αθλητών από το λάδι και τη σκόνη μετά την παλαίστρα.

στοά

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Εὐθύφρ.* 2a.3: *Τί νεώτερον, ὦ Σώκρατες, γέγονεν, ὅτι[...] ἐνθάδε νῦν διατρίβεις περὶ τὴν τοῦ βασιλέως στοάν;*] (με σίγηση τού -ι-) < *στοιά* (με βράχυνση προ άλλου φωνήεντος) < **στω(F)ιά* (απαντά τύπος *στῳά*) < **στω-Fός* < θ. **στω-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ). Την παρουσία τού δίγαμμα (F) ενισχύουν τα αρχ. ομόρριζα *σταυ-ρός* και *στῦ-λος* (βλ.λ.). Φαίνεται ότι παρόμοιο σχηματισμό συναντούμε σε ομόρριζα άλλων γλωσσών, π.χ. παλ. σλαβ. *staviti* «τοποθετώ, εγκαθιστώ», λιθ. *stovà* «τόπος, εγκατάσταση», αγγλοσαξ. *stōwian* «συγκρατώ, συμμαζεύω» (> αγγλ. *stow* «τακτοποιώ, στοιβάζω», κυρ. στο αμπάρι πλοίου), σανσκρ. *sthāv-ará-* «στερεός, σταθερός». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γαλαρία*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

στοά, στωικός

Η λέξη ***στοά*** δήλωνε στην Αρχαιότητα μακρόστενο κτήριο στεγασμένο και κλειστό από τις τρεις πλευρές του με τοίχους. Η ανοιχτή τέταρτη πλευρά του (η μία επιμήκης) ήταν διαμορφωμένη με κιονοστοιχία ή τόξα (καμάρες). Διάσημες ήταν στην αρχαία Αθήνα η ***Ποικίλη Στοά*** και αργότερα η ***Στοά τού Αττάλου***. Η πρώτη ονομάστηκε *ποικίλη*, δηλ. πολύχρωμη, επειδή εσωτερικά είχε διακοσμηθεί με ζωγραφικές παραστάσεις από σπουδαίους ζωγράφους. Ο φιλόσοφος Ζήνων ο Κιτιεύς (4ος – 3ος αι. π.Χ., από το Κίτιο τής Κύπρου) επέλεξε για τη διδασκαλία του την Ποικίλη Στοά, γι' αυτό οι οπαδοί του αποκλήθηκαν *οἱ ἀπὸ στοᾶς* και *Στωικοί*. Η λ. ***στωικός*** πέρασε αυτούσια στις ευρωπαϊκές γλώσσες μέσω τού λατ. όρου ***stoicus***, πβ. γαλλ. ***stoïque*** (και ***stoïcien***), ιταλ. ***stoico***, αγγλ. ***stoic***. Η λ. αργότερα, από το φιλοσοφικό της περιεχόμενο, προσέλαβε στις ξένες γλώσσες και τη σημασία «αυτός που αντιμετωπίζει τις καταστάσεις ήρεμα, ατάραχα, φιλοσοφημένα», σημασία που απέκτησε και ο ελλην. όρος (ο όρος ***στωικότης*** απαντά το 1861, ενώ η λ. ***στωισμός*** το 1824 και ο ***στωικισμός*** το 1826 στον Αδαμάντιο Κοραή).

Η λέξη *στοά* χρησιμοποιήθηκε αργότερα και για τους υπόγειους διαδρόμους στα ορυχεία, τις σήραγγες, που είχαν σειρά ξύλινων υποστυλωμάτων και θύμιζαν στοά. Η σημασία «στεγασμένη ή μη δίοδος σε κτηριακό συγκρότημα», συχνά με καταστήματα από τις δύο πλευρές, είναι νεότερη (πβ. τη σύγχρονη *Στοά τού Βιβλίου* τής Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας). Τέλος, η λέξη χρησιμοποιήθηκε στον τεκτονισμό για το οργανωτικό τμήμα που ονομάστηκε ***τεκτονική*** (ή ***μασονική***) ***στοά***, αποδίδοντας στα Ελληνικά το ιταλ. ***loggia*** και το αγγλ. ***lodge***. Βλ.λ. *γαλαρία, γκαλερί, ποικίλος*.

στοιβάδα → στιβάδα

στοιβάζω

ελνστ. < αρχ. *στοιβ(ή)* «σωρός, όγκος» (αρχικώς για γέμισμα μαξιλαριών και στρωμάτων με θαμνώδη ή φρυγανώδη φύλλα), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στείβω* (☛ ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοίβα < *στοιβάζω* (υποχωρητ.)

στοίβαγ-μα

στοίβασ-μα

στοιβαχ-τός (ρηματ. επίθ.),

στοιβάδα < μεσν. *στοιβ-άς, -άδος* «στρώμα», εσφαλμ. τύπος αντί τού *στιβ-άς, -άδος*, προς το οποίο είχε παρασυνδεθεί.

στοιχειό

μεσν. (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *στοιχεῖον* (βλ.λ.), στη μεσν. σημ. «δαιμόνιο» (απειλητικό κατά τις λαϊκές προλήψεις).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοιχειώνω < μεσν. *στοιχει-ώνω*

στοίχειω-μα < *στοιχειώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

στοιχείο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *στοιχεῖον* < *στοῖχ(ος)* «σειρά, γραμμή – κλίμακα» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*, πβ. αρχ. *σημ-εῖον, μνημ-εῖον, φορ-εῖον*.

ΣΗΜΑΣ. Η βασική σημ. τής λέξεως ήταν «σημείο ή τμήμα γραμμής ή σειράς», από την οποία απορρέουν ποικίλες χρήσεις. Στην Αρχαιότητα ο πληθ. *στοιχεῖα* δήλωσε τους «φθόγγους» ή «ήχους τής φωνής» κατ' αντιδιαστολή προς τα *γράμματα*, διάκριση που ο Ρωμαίος γραμματικός Πρισκιανός απέδωσε αργότερα με τους λατ. όρους *elementa* «στοιχεία» και *litterae* «γράμματα». Στις φυσικές επιστήμες η λ. δήλωσε τα βασικά μέρη από τα οποία αποτελούνται τα υλικά σώματα (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 201e: *τὰ μὲν πρῶτα οἱονπερεὶ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἡμεῖς τε συγκείμεθα καὶ τἆλλα*), ενώ παρόμοια χρήση έχει στην αρχ. γεωμετρία και λογική. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «βασικό και θεμελιώδες τμήμα, ελάχιστο συστατικό – απλή και πρώτη αρχή», που εφαρμόζεται στη διδασκαλία, τη γνώση και την επιστήμη (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.1.1: *βούλει σκοπῶμεν ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς τροφῆς ὥσπερ ἀπὸ τῶν στοιχείων*) και αποτέλεσε την αφετηρία τής γενικής σημ. «τμήμα συνόλου». Σε ορισμένους σύγχρονους τεχν. όρους η λ. χρησιμοποιείται ως απόδ. τού αντίστοιχου γαλλ. *élément*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοιχει-ακός

στοιχειώδης < αρχ. *στοιχει-ώδης* «σχετικός με στοιχείο (βλ. ανωτέρω), αυτός που αποτελεί την αρχική βάση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

στοιχείωση < αρχ. *στοιχείω-σις* «στοιχειώδης διδασκαλία ή πραγματεία, προκαταρκτική διδασκαλία»

< ρ. *στοιχει-ῶ (-όω)* «διδάσκω τα πρώτα στοιχεία, καταρτίζω στοιχειωδώς» (πβ. Επικούρ. *Ἐπιστ. πρὸς Ἡρόδ.* 37.4: *καὶ τοιαύτην τινὰ ἐπιτομὴν συνέθηκα καὶ στοιχείωσιν τῶν ὅλων δοξῶν*).

ΣΥΝΘ. στοιχειο- (λόγ.): *στοιχειο-θεσία* [1851], *στοιχειο-θέτης* [1814], *στοιχειο-θετῶ* [1856], *στοιχειο-θέτηση* [1875], *στοιχειο-θήκη* [1863], *στοιχειο-λογία* [1851], *στοιχειο-μετρία* «(στη χημεία) τομέας που ασχολείται με μετρήσεις σχετικές με στοιχεία και χημικές ενώσεις» ([1834], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stœchiométrie*), *στοιχειο-χυτήριο* «χυτήριο όπου κατασκευάζονται τα μεταλλικά τυπογραφικά στοιχεία» [1871], *στοιχειο-χύτης* [1871] κ.ά.

-στοιχειώνω: *μετα-στοιχειώνω* (ελνστ.)

-στοιχείωση: *μετα-στοιχείωση* (ελνστ.).

στοίχημα

ΕΤΥΜ. μεσν., αρχική σημ. «επίσημη συμφωνία», < αρχ. *στοιχῶ (-έω)* «πορεύομαι σε γραμμή ή σειρά, βαδίζω σύμφωνα με ορισμένη τάξη» < *στοῖχος* «σειρά, γραμμή – κλίμακα» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στοίχος*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *στοίχημα* ερμηνεύεται στο *Λεξικό Σούδα* ως *βούλημα, κοινὴ κρίσις*, αλλά ήδη από τον 12ο αι. απαντά με τη σημ. «συμφωνία μεταξύ δύο μερών, προκειμένου να κριθεί η αξιοπιστία τους με επιδιαιτητή ή και συγκεκριμένο τίμημα» (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ. εἰς Ἰλιάδα* 4.769: *ὡς οἱ πολλοί φασι, θῶμεν στοίχημα, ἢ σαφέστερον καὶ κοινότερον εἰπεῖν, δώμεθα, ὅ ἐστι δεσμηθῶμεν συνθήκαις, ὧν ὁ διαιτητὴς καὶ κριτὴς ἢ μάρτυς ἵστωρ ἐλέγετο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοιχηματ-ίζω.

στοιχίζω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 484: *τρόπους τε πολλοὺς μαντικῆς ἐστοίχισα*], αρχική σημ. «τοποθετώ σε σειρά, διατάσσω», < *στοῖχ(ος)* «σειρά, γραμμή – κλίμακα» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Όμοια προέλευση και αρχική σημ. έχει το αρχ. συνηρημένο *στοιχῶ (-έω)*. Η σύγχρ. σημ. «κοστίζω» αποτελεί απόδ. τού ιταλ. *costare*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στοίχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοίχι-ση.

ΣΥΝΘ. -στοιχίζω, **-στοίχιση**: *περι-στοιχίζω* (αρχ.), *περι-στοίχιση*.

στοίχος

< αρχ. *στοῖχος* «σειρά, γραμμή – κλίμακα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσαι* 366: *τάξαι νεῶν στῖφος μὲν ἐν στοίχοις τρισίν*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στείχω* «βαδίζω, περπατώ (συνήθ. σε γραμμή ή σειρά)» < I.E. **steigh-* «βαδίζω, προχωρώ» || σανσκρ. *stighnoti* «ανεβαίνω», λιθ. *steigiù* «σπεύδω, βιάζομαι», αλβ. *shteg* «μονοπάτι, πέρασμα», αρχ. γερμ. **steig-a-* «ανεβαίνω» (> γερμ. *steigen*, ολλ. *stijgen*, σουηδ. *stiga*) || αρχ. *στίχ-ος* (βλ.λ.). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *στοιχ-εῖον, στοίχ-ημα, στοιχ-ίζω* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοιχηδόν < αρχ. επίρρ. *στοιχ-ηδόν* «κατά σειρά, αραδιαστά» < *στοῖχ(ος)* + επιρρ. επίθημα *-ηδόν*, πβ. κ. *βαθμ-ηδόν, σωρ-ηδόν*.

ΣΥΝΘ. -στοιχος: *αντί-στοιχος, σύ-στοιχος*

-στοιχία: *αντι-στοιχία, καννονιο-στοιχία, κιονο-στοιχία, αμαξο-στοιχία, δενδρο-στοιχία, οδοντο-στοιχία, συ-στοιχία* κ.ά.

-στοιχώ: *αντι-στοιχώ, συ-στοιχώ*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

στίχος, στοίχος, στοιχείο, στοίχημα, στοιχίζω – steigen...

Κοινός παρονομαστής των παραπάνω λέξεων είναι ότι σε όλες υπόκειται η έννοια τής «σειράς, διάταξης», η οποία οδήγησε σε αξιοσημείωτη μεταφορική επέκταση. Από την I.E. ρίζα **steigh-* «βαδίζω, προχωρώ (εύτακτα)» σχηματίστηκε κατόπιν το αρχ. ***στείχ-ω*** «βαδίζω, προχωρώ (σε γραμμή, σειρά ή παράταξη)», πράγμα που εξηγεί επίσης τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *στοιχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stoigh-*): αρχ. ***στοῖχ-ος*** «σειρά, γραμμή – κλίμακα», το οποίο έδωσε αξιοσημείωτα παράγωγα, τα αρχ. ***στοιχ-εῖο(ν)*** (αρχικώς «τμήμα γραμμής ή σειράς»), ***στοιχ-ῶ (-έω)*** «πορεύομαι σε γραμμή ή σειρά», ***στοιχ-ίζω*** (αρχικώς «τοποθετώ σε σειρά, διατάσσω»), καθώς και το μεσν. ***στοίχ-ημα*** (αρχική σημασία «επίσημη συμφωνία»).

2) από θέμα *στιχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stigh-*): αρχ. ***στίχ-ος*** (αρχικώς «γραμμή στρατιωτικής παρατάξεως»).

Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζει το αρχ. γερμ. **steig-a-* «ανεβαίνω» (από όπου γερμ. ***steigen***, ολλ. ***stijgen***, σουηδ. ***stiga***).

στοκ «απόθεμα»

ΕΤΥΜ. < αγγλ. *stock* < παλ. αγγλ. *stocc* < αρχ. γερμ. **stukka-* «κούτσουρο, κορμός» (> γερμ. *Stock* «ραβδί, μπαστούνι», ολλ. *stok*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αγγλ. όρου) «κούτσουρο, κορμός» → 14ος αι. «κοίλο δοχείο (για διατήρηση ή αποθήκευση)» → 17ος αι. «κεφάλαιο – απόθεμα».

στόκος

< ιταλ. *stucco* (με επίδρ. τού ρ. *στοκάρω* < βεν. *stocar*) < λογγοβαρδ. **stuhhi / *stucchi*, από όπου προήλθε το αντίστοιχο γαλλ. *stuc*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοκάρω, μεταφορά τού βεν. *stocar*

στοκάρισ-μα < *στοκαρισ- (στοκάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

στοκ-αδόρος, μεταφορά τού βεν. *stucador* (με επίδρ. τού ουσ. *στόκος*).

στολή

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], αρχική σημ. «προετοιμασία στρατού, εξοπλισμός – εξάρτυση», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*). Ήδη αρχ. η σημ. «ιματισμός (αρχικά στρατιώτη, κατόπιν γενικά) – ένδυμα, ενδυμασία» (πβ. Ευριπ. *Βάκχ.* 830: *στολὴν δὲ τίνα φὴις ἀμφὶ χρῶτ' ἐμὸν βαλεῖν;* Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.4.26: *τέλος δὲ καὶ ἣν εἶχε στολὴν τὴν Μηδικὴν ἐκδύντα δοῦναί τινι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στέλνω*.

στολίδι

< ρ. *στολ(ίζω)* (υποχωρητ.) + παραγ. τέρμα *-ίδι*, κατά το σχήμα *πριονίζω – πριονίδι, σκουπίζω – σκουπίδι*, πβ. κ. *δαχτυλ-ίδι*. Το ελνστ. *στολίδιον* «κοντός δερμάτινος χιτώνας» ήταν υποκορ. τού αρχ. *στολίς, -ίδος* «χιτώνας, εσθήτα» (< *στολή*).

στολίζω

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Έργα καί Ημ.* 628: *εὐκόσμως στολίσας νηὸς πτερὰ ποντοπόροιο*], αρχική σημ. «προετοιμάζω – εξοπλίζω στράτευμα», < *στολ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Η σημ. «ντύνω» είναι ελνστ. (1ος αι. μ.Χ., *Ανακρεόντ.* 16.29-30: *στόλισον τὸ λοιπὸν αὐτὴν ὑποπορφύροισι πέπλοις*), ενώ την ίδια εποχή συναντάται επίσης η σημ. «κοσμώ» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 68.5: *ἐδόκει ἄνδρα πρεσβύτην ἐν ἱματίῳ καὶ ἐσθῆτι περιπορφύρῳ, ἔτι δὲ καὶ στεφάνῳ ἐστολισμένον*). Βλ. κ. *στολίδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στόλισμα < αρχ. *στόλισ-μα* «ένδυμα, μανδύας»
στολισμός < ελνστ. *στολισ-μός* «ντύσιμο, ενδυμασία».

στόλος

αρχ., αρχική σημ. «πολεμική προπαρασκευή για εκστρατεία (κυρ. στη θάλασσα)», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), όπως συμβαίνει επίσης στο ομόρριζο *στολ-ή*. Η σημ. «ναυτική δύναμη, αρμάδα πλοίων» είναι αρχ. (πβ. Αισχ. *Πέρσ.* 415-6: *αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἐμβόλοις χαλκοστόμοις παίοντ', ἔθραυον πάντα κωπήρη στόλον*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στέλνω*.

ΣΥΝΘ. στολ(ο)-: *στόλ-αρχος* (ελνστ.), *στολο-δρομώ* (ελνστ.), *στολ-αρχία* (μεσν.), *στολο-δρομία* «η διάπλευση και οι κινήσεις τού στόλου», *στολο-δρομικός* (λόγ. [1858]) κ.ά.

στόμα

αρχ. (ήδη μυκ. στο σύνθ. *to-ma-ko*: *στόμ-αργος*, πβ. κ. *λαίμαργος*) < I.E. **stom-* «στόμα» || αβεστ. *staman-* «στόμα (σκύλου)», ουαλ. *safn* «σαγόνι», *sefnig* «λαιμός, λάρυγγας» || αρχ. *στόμ-αχος* (βλ.λ. *στομάχι*), *στόμ-ιο(ν)*. Βλ. κ. *στομώνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοματικός < ελνστ. *στοματ-ικός* (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *oral*)
στοματ-ίτιδα, λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stomatite*.

ΣΥΝΘ. στοματο-: *στοματο-λόγος* (λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stomatologue*), *στοματο-πάθεια* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *stomatopathy*), *στοματο-ρραγία* (λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *stomatorrhagia*) κ.ά.
-στομίζω: *ξε-στομίζω, εκ-στομίζω*
-στομος: *δί-στομος, αμφί-στομος, μυριό-στομος, μεγαλό-στομος, βρομό-στομος, ελευθερό-στομος, μικρό-στομος, αθυρό-στομος, πλατύ-στομος* κ.ά.
-στομία: *μεγαλο-στομία, ελευθερο-στομία, ξηρο-στομία, αθυρο-στομία* κ.ά.

στομάχι

μεσν. < ελνστ. *στομάχιον*, υποκορ. τού αρχ. *στόμαχος* «λαιμός, φάρυγγας» [ήδη ομηρικό] < *στόμ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αχος*, πβ. κ. αρχ. *τέμ-αχος*. Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. και έχει την αφετηρία της στην αντίληψη τού *στομάχου* ως *στομίου γαστρός* (πβ. Πλουτ. *Συμποσ.* 698d: *ὅτι τῆς μὲν τροφῆς ὁ στόμαχος ἀγγεῖόν ἐστιν, τοῦ δὲ πνεύματος ὁ βρόγχος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ *κειμήλιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στομαχικός < ελνστ. *στομαχ-ικός*
στομαχ-ιάζω < *στομάχ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
στομάχιασ-μα < *στομαχιασ-* (*στομαχιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

στόμιο

< αρχ. *στόμιον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], υποκορ. τού ουσ. *στόμα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στομίδα «χαλύβδινο εξάρτημα τού χαλινού για το στόμα τού αλόγου, στα άκρα τού οποίου προσαρμόζονται τα ηνία» < ελνστ. *στομ-ίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *στόμα*.

στόμφος «επιτηδευμένο, πομπώδες ύφος»

ελνστ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *στέμβω* «κινώ συνεχώς – σείω, τινάζω», κατόπιν «χλευάζω, λοιδορώ». Το αρχ. *στέμβω* ανάγεται σε εναλλασσόμενο θ. *στεμβ- / στεμφ-* (πβ. επίθ. *ἀ-στεμφ-ής*, ουσ. *στέμφ-υλον*) < **ste-m-b(h)-* (με εκφραστ. έρρινο) < I.E. **steb(h)-* «τινάζω, κοπανίζω – συντρίβω, συνθλίβω» || αρχ. γερμ. **stamp-ō-* (> γερμ. *stampfen* «συντρίβω, κοπανίζω», αγγλ. *stamp*) || αρχ. *στέμφ-υλο(ν)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στομφώδης < ελνστ. *στομφ-ώδης* «πομπώδης, κομπαστικός».

στομώνω «(για εργαλεία) αμβλύνομαι»

μεσν. < αρχ. *στομῶ (-όω)* «φιμώνω, φράζω το στόμα – σκληρύνω σίδερο σε χάλυβα» < *στόμα* (βλ.λ.) στην τεχν. σημ. «αιχμή όπλου».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στόμωμα < αρχ. *στόμω-μα* «στόμιο, εκβολή, άνοιγ-

μα – σκληρυμμένος σίδηρος» (πβ. Αισχ. *Πέρσαι* 875: *μυχία τε Προποντίς, καὶ στόμωμα Πόντου*)

στόμωση < ελνστ. *στόμω-σις* «σκλήρυνση τού σιδήρου, μετατροπή του σε χάλυβα» < αρχ. *στομῶ (-όω)*.

στον

μεσν. (με αποβολή τού αρχικού ατόνου *εἰ- /i/*) < *εἰς τόν*, όπου απαντά το αρχ. *εἰς* (βλ.λ.). Ομοίως έχουν σχηματιστεί οι εμπρόθετοι συνδυασμοί *στην* (< *εἰς τήν*), *στο* (< *εἰς τό*), *στους* (< *εἰς τούς*) κ.λπ.

στοναχή → στενάζω

στοπ

αντιδάν., < αγγλ. *stop* < μέσο αγγλ. *stoppen* «φράζω, βουλλώνω» < αρχ. γερμ. **stoppān* (> γερμ. *stopfen* «παραγεμίζω, μπαλλώνω»), πιθ. < δημώδ. λατ. **stuppāre* «βουλλώνω με στουπί» (> γαλλ. *étouper*) < λατ. *stuppa* < ελνστ. *στύππη*, άλλος τύπος τού αρχ. *στυπ(π)εῖον* (βλ.λ. *στουπί*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοπ-άρω «(κυρ. στο ποδόσφαιρο) σταματώ την κίνηση τής μπάλας» < *στοπ* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *παρκ-άρω*

στοπάρισ-μα < *στοπαρισ-* (*στοπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

στόπερ < αγγλ. *stopper* < *stop* (βλ. ανωτέρω).

στορ → στόρι

στοργή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα και τον Εμπεδοκλή], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στέργω* «φροντίζω, δείχνω τρυφερότητα» (βλ.λ.), το οποίο αναφερόταν κυρ. στη σχέση αγάπης μεταξύ γονέων και παιδιών ή μεταξύ συγγενών.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοργικός < ελνστ. *στοργ-ικός*

στοργικ-ότητα < *στοργικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

στόρι[1] «παραπέτασμα πόρτας, παραθύρου»

πιθ. αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *store* < διαλεκτ. ιταλ. *stora* < λατ. *storea / storia* «ψάθα, πλέγμα (παραθύρου)» (> σύγχρ. ιταλ. *stuoia*), που εικάζεται ότι προέρχεται από αμάρτυρη λ. βασιζόμενη στο αρχ. *στόρνυμι / στρώννυμι / στορέννυμι* «στρώνω» (πβ. αρχ. *στόρνη* «ζώνη»).

στόρι[2] «υπόθεση έργου»

αντιδάν., < αγγλ. *story* < μέσο αγγλ. *(e)storie* < παλ. γαλλ. *estoire* < λατ. *historia* < αρχ. *ἱστορία* (βλ.λ.).

στουκάρω «προσκρούω ορμητικά»

πιθ. μεταφορά τού *στούκα(ς)* (με παραγ. τέρμα *-άρω*) < γερμ. *Stuka* (πληθ. *Stukas*), συντετμ. τύπος τού *Stu(rz)ka(mpfflugzeug)* «μαχητικό αεροπλάνο (καθέτου) εφορμήσεως» < *Sturz* «πτώση, εφόρμηση» + *Kampf* «αγώνας, μάχη» + *Flugzeug* «αεροπλάνο». Η λ. *στουκάρω* πιθ. από συσχετισμό με τις εφορμήσεις τού συγκεκριμένου γερμανικού αεροσκάφους κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στουκάρισ-μα.

στούμπος «γουδοχέρι, κόπανος»

< όψιμο μεσν. *στοῦμπος / στόμπος*, πιθ. < σλαβ. *stonpa*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στουμπ-ώνω

στούμπω-μα < *στουμπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

στουμπ-άω κ. **στουμπ-ίζω** < *στούμπ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άω / -ίζω*

στούμπισ-μα < *στουμπισ-* (*στουμπίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

στούντιο

< αγγλ. *studio* «ατελιέ καλλιτέχνη» < ιταλ. *studio* (ίδια σημ.) < λατ. *studium* «σπουδή, μελέτη» (ήδη από τον 14ο αι. «καλλιτεχνική δραστηριότητα ως αντικείμενο μελέτης και τόπος όπου ασκείται»). Στις αρχές τού 20ού αι. η αγγλ. λ. *studio* απέκτησε επίσης τη σημ. «χώρος κινηματογραφικής λήψεως και γυρισμάτων».

στουπέτσι «ανθρακικός μόλυβδος»

μεταφορά τού τουρκ. *üstübeç* (με αποβολή τού αρκτικού ατόνου /ü/ και αηχοποίηση /b/ > /p/) < **is-biteç* < περσ. ή αραβ. *isfīdāc* «λευκός μόλυβδος (κυρ. ως βαφή)» < αρχ. περσ. *spītāg* (ίδια σημ.).

στουπί «μάζα από υφαντικές ίνες»

< μεσν. (6ος αι.) *στουπίον* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /p/) < αρχ. *στυππίον / στυπ(π)εῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], τεχν. όρος, που ίσως συνδ. με σανσκρ. *stūpa- / stūpá-* «τούφα». Η λ. παραδίδεται με ποικίλες αρχ. και ελνστ. γραφές, όπως *στυπ(π)εῖον, στυππίον, στιππεῖον, στίππυον, σίππιον*, πράγμα που ενισχύει την πιθανότητα να πρόκειται για δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στουπώνω < μεσν. *στουπ-ώνω*

στούπω-μα < *στουπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στουπί

Εφόσον η λέξη παραδίδεται ήδη από την Αρχαιότητα με τις γραφές *στυππεῖον* και *στυπεῖον*, καθώς και με αρκετές άλλες (βλ. **ΕΤΥΜ.**), προτιμούμε την απλούστερη γραφή στη Νέα Ελληνική: ***στουπί*** (με ένα *-π-*).

στουπόχαρτο → στυπόχαρτο

στουρνάρι

ίσως < **στορυνάριον* (με μετάθεση τού /r/ και τροπή /i/ > /u/), υποκορ. τού ελνστ. *στορύνη* «αιχμηρό χειρουργικό εργαλείο, νυστέρι» (οπότε μτφ. «κοφτε-

ρός βράχος»). Κατ' άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από το αρωμουν. *sturnari*, πληθ. τού *sturnare* «πυριτόλιθος» (πβ. την έννοια αυτή στα σύνθ. *στουρναρόπετρα, τσακμακό-πετρα*), το οποίο ορισμένοι συνδέουν με το συνώνυμο αλβ. *strall*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στούρνος < *στουρνάρι*, με αλλαγή γένους και (αφυποκορισμό) αφαίρεση τού υποκορ. επιθήματος *-άρι* για λόγους εμφάσεως (πβ. κ. *μούλος* < *μουλάρι*).

στόφα¹ «είδος υφάσματος»

αντιδάν., < ιταλ. *stoffa* < παλ. γαλλ. *estophe / estoffe* «ύφασμα (βαμβακερό, μάλλινο)» < ρ. *estoffer* (> σύγχρ. γαλλ. *étoffer* «εμπλουτίζω, διακοσμώ», αρχική σημ. «παραγεμίζω», 13ος αι.) < φραγκ. **stopfôn* «παραγεμίζω, μπαλλώνω, βουλλώνω» < αρχ. γερμ. **stoppān* (> γερμ. *stopfen* «παραγεμίζω, μπαλλώνω»), πιθ. < δημώδ. λατ. **stuppāre* «βουλλώνω με στουπί» (> γαλλ. *étouper*) < λατ. *stuppa* < ελνστ. *στύππη*, άλλος τύπος τού αρχ. *στυπ(π)εῖον* (βλ.λ. *στουπί*).

στόφα² «ξυλόσομπα»

αντιδάν., < ιταλ. *stufa*, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *stufare* «ζεσταίνω, μαγειρεύω (σε ατμό)» < δημώδ. λατ. **ex-tufāre* «ζεσταίνω, θερμαίνω» < πρόθ. *ex-* + **tuf(are)*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *τύφω* «γεμίζω καπνό, ατμό» < *τῦφος* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι όμοια αφετηρία έχουν επίσης τα αντιδάνεια *σόμπα* και *στυφάδο* (βλ.λ.).

στοχάζομαι

ΕΤΥΜ. αρχ. < *στόχ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω / -ομαι*, πβ. κ. *τρομ-άζω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σημαδεύω σε στόχο – στοχεύω» (κυριολεκτικώς και μεταφορικώς, πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 706a: *ὃς ἂν δίκην τοξότου ἑκάστοτε στοχάζηται τούτου ὅτῳ ἂν συνεχῶς τούτων ἀεὶ καλόν τι συνέπηται μόνῳ*) → ήδη αρχ. σημ. «κατεύθυνω τις σκέψεις μου (σε συγκεκριμένο στόχο), σκέφτομαι βαθιά» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόνικ.* 50: *εἰ δὲ δεῖ θνητὸν ὄντα τῆς τῶν θεῶν στοχάσασθαι διανοίας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοχασμός < αρχ. *στοχασ-μός* «εικασία, θεωρητική υπόθεση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Φιληβ.* 56a.3-4: *Οὐκοῦν μεστὴ μέν που μουσικὴ πρῶτον, τὸ σύμφωνον ἁρμόττουσα οὐ μέτρῳ ἀλλὰ μελέτης στοχασμῷ*]

στοχαστής < ελνστ. *στοχασ-τής* «αυτός που εικάζει, που συμπεραίνει – μάντης»

στοχαστικός < αρχ. *στοχασ-τικός* «επιτήδειος στη σκόπευση – αυτός που βασίζεται σε εικασίες, ικανός στην εξαγωγή συμπερασμάτων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Γοργ.* 463 a.6-7: *Δοκεῖ τοίνυν μοι, ὦ Γοργία, εἶναί τι ἐπιτήδευμα τεχνικὸν μὲν οὔ, ψυχῆς δὲ στοχαστικῆς καὶ ἀνδρείας*]

στόχασ-τρο, λόγ. [1870], < *στοχασ- (στοχάζω)* + παραγ. τέρμα *-τρο*, πβ. κ. *σκέπασ-τρο, στέγασ-τρο*.

ΣΥΝΘ. **α-στόχαστος**, **βαθυ-στόχαστος**.

στόχος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 243: *μόνον τόδ' Ἑλλὰς χθὼν συνοίσεται στόχῳ*], πιθ. αρχική σημ. «χτιστός στύλος», < θ. *στοχ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ste(n)gh-* «κεντώ – είμαι οξύς, αιχμηρός» || αρχ. γερμ. **steng-a-* «κεντώ, τρυπώ» (> παλ. αγγλ. *stingan* > αγγλ. *sting*), αρχ. γερμ. **stangō* «ράβδος, κοντάρι» (> γερμ. *Stang*, αγγλ. *stang*, σουηδ. *stång*), λιθ. *stâgaras* «ραβδί, κοτσάνι» || αρχ. *στάχ-υς* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Ἀγησ.* 1.25: *τὰ μὲν γυμνάσια μεστὰ [τῶν] ἀνδρῶν γυμναζομένων [...] τοὺς δὲ ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς τοξότας ἐπὶ στόχον ἱέντας*). Αξιοσημείωτο παράγωγο είναι το αρχ. *στοχ-άζομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στοχ-εύω < *στόχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *viser*

στόχευ-ση < *στοχεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΣΥΝΘ. **στοχο-**: *στοχο-θεσία, στοχο-προσήλωση, στοχο-ποίηση* «(στον στρατό κ. κατ' επέκτ. μτφ.) το να ορίζεται κάποιος/κάτι ως στόχος» (απόδ. τού αγγλ. *targetting*)

-στοχος: *ἀ-στοχος, εὔ-στοχος*.

στραβάδι

< *στραβ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άδι* (βλ.λ.).

στραβισμός

ελνστ. (ήδη στον γιατρό Γαληνό) < ρ. *στραβίζω* < επίθ. *στραβ(ός)* «αλλήθωρος» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

στραβός

ελνστ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *στρεβλός* (βλ.λ.). Η λ. συνδύαζε εξ αρχής τις σημ. «λοξός» και «αλλήθωρος» και επικράτησε αντί τού αρχ. *ἰλλός* (ίδια σημ.), παρ' όλο που καταδικαζόταν από τους αττικιστές γραμματικούς.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στραβώνω < μεσν. *στραβ-ώνω*

στράβω-μα < *στραβώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. **στραβο-**: *στραβο-πόδαρος* (μεσν.), *στραβοκάννης, στραβο-καταπίνω, στραβο-κέφαλος, στραβολαίμης, στραβο-μουτσουνιάζω, στραβό-ξυλο, στραβο-πατώ, στραβο-τιμονιά, στραβο-χυμένος* κ.ά.

στραβωμάρα

< *στράβωμ(α)* (< μεσν. *στραβώνω* < ελνστ. *στραβός*) + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα, φαγωμ-άρα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στραβωμάρα

Επειδή η ακριβής προέλευση τής λέξης δεν είναι προφανής στον μέσο ομιλητή, παρατηρείται μερικές φορές η γραφή **στραβομάρα*, η οποία οφείλεται σε εσφαλμένη ανάλυση τής λέξεως σαν να

πρόκειται για σύνθετο με συνδετικό φωνήεν *-α-* και επίθημα *-μάρα*. Εντούτοις, η λ. προέρχεται από το ουσ. *στράβωμα* (με παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *γκαβωμ-άρα*) και, επομένως, ορθογραφείται με *-ω-*: **στραβωμάρα**.

στραγάλι

< μεσν. *στραγάλι(ν)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ά-*) < **άστραγάλιον*, υποκορ. τού αρχ. *άστράγαλος* (βλ.λ.), το οποίο είχε αποκτήσει την ελνστ. σημ. «ρεβιθιά», επειδή οι κόμποι τού μίσχου της μοιάζουν με οστάρια. Δεν ευσταθεί η παλαιότερη αναγωγή στο αρχ. *τρωγάλιον* «επιδόρπιο», που ανάγεται στο θ. τού ρ. *τρώγω*.

στραγγαλίζω

ελνστ. < *στραγγάλ(η)* «σχοινί αγχόνης» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < αρχ. *στράγξ, -γγός* «σταγόνα, σταλαγματιά (οφειλόμενη σε συμπίεση)» (για το οποίο βλ.λ. *στραγγίζω*) + παραγ. τέρμα *-άλη*, πβ. κ. *αγκ-άλη*. Ο τύπος *στραγγουλίζω* ίσως οφείλεται σε επίδρ. τού συνωνύμου λατ. *strangulare*. Βλ. κ. *στραμπουλίζω*, *στραγγίζω* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στραγγάλισ-μα

στραγγαλισμός < μεσν. *στραγγαλισ-μός*

στραγγαλισ-τής, λόγ. [1887].

στραγγίζω

ελνστ. < αρχ. *στράγξ, -γγός* «σταγόνα, σταλαγματιά (οφειλόμενη σε συμπίεση)» < θ. *στραγγ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **stre-n-g-* «σφίγγω, πιέζω» || λατ. *stringo* «σφίγγω, συμπιέζω» (> γαλλ. *étreindre*, ισπ. *estreñir*, ιταλ. *stringere*), μέσο ιρλ. *srengim* «τραυώ, σέρνω», λετ. *stringu* «στεγνώνω, στραγγίζω», αρχ. γερμ. **stranga-* «σφιχτός – δυνατός» (> γερμ. *streng* «αυστηρός», αγγλ. *strong* «δυνατός») || αρχ. *στρογγ-ύλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στράγγισ-μα

στράγγι-ση

στραγγισ-τήρι < *στραγγισ-* *(στραγγίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *σκαλισ-τήρι*

στραγγισ-τός (ρηματ. επίθ.).

ΣΥΝΘ. απο-στραγγίζω, απο-στράγγιση, απο-στραγγιστικός.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

στραγγίζω, στραγγάλη, στρογγυλός – étreindre, strong, estreñir...

Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια συναντούμε λέξεις που δηλώνουν «δύναμη», η οποία φαίνεται από το γεγονός ότι κάποιος σφίγγει, πιέζει ή στραγγίζει κάτι. Οι όροι αυτοί ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **stre-n-g-* «σφίγγω, πιέζω», από την οποία ετυμολογούνται οι εξής λέξεις:

1) από θέμα *στραγγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **str̥ng-*): αρχ. *στράγξ, -γγός* «σταγόνα, σταλαγματιά (οφειλόμενη σε συμπίεση ή στείψιμο)», από όπου το ελνστ. ***στραγγ-ίζω***, αλλά και το ουσιαστικό ***στραγγ-άλη*** «σχοινί αγχόνης».

2) από θέμα *στρογγ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **strong-*): αρχ. **στρογγ-ύλος** (αρχική σημασία «τυλιγμένος σφιχτά σε κουβάρι – σφαιρικός», από όπου το μεσν. **στρογγυλός**).

Στα ομόρριζα των άλλων γλωσσών συγκαταλέγονται το λατ. **stringo** «σφίγγω, συμπιέζω» (από όπου γαλλ. **étreindre**, ισπ. **estreñir**, ιταλ. **stringere**), καθώς και το αρχ. γερμ. **stranga-* «σφιχτός – δυνατός» (από όπου γερμ. **streng** «αυστηρός», αγγλ. **strong** «δυνατός»).

στρακαστρούκα → τρακατρούκα

στραμπουλίζω

μεσν., λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *στραγγουλίζω* (βλ.λ. *στραγγαλίζω*) και παλ. ιταλ. *strambare* «στραβώνω, στρεβλώνω» (ανάγεται στο υστλατ. *stra(m)bus* < ελνστ. *στραβός*). Ίδια προέλευση έχει ο μεταπλ. τύπος *στραμπουλώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στραμπούληγ-μα < *στραμπούληγ-* *(στραμπουλώ)* + παραγ. τέρμα *-μα*

στραμπούλισ-μα.

στραντζάρω «λυγίζω μεταλλικές πλάκες»

πιθ. (με ηχηροποίηση /k/ > /ng/ και τροπή /ng/ > /ndz/) < ιταλ. *stiracchiare* «τεντώνω, τραυώ», παρεκτεταμένος τύπος τού ρ. *stirare* < *s-* επιτατ. + *tirare* (ίδια σημ.) < δημώδ. λατ. **tirāre* (βλ.λ. *τιράζ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στράντζα < *στραντζάρω* (υποχωρητ.)

στραντζάρισ-μα

στραντζαρισ-τός.

στραπατσάδα «αβγά χτυπημένα και τηγανισμένα με φρέσκια ντομάτα»

< βεν. *strapazzada* (στη φρ. *(vu)ova strapazzade* «αβγά ανακατεμένα») < ρ. *strapazzar* (βλ.λ. *στραπατσάρω*).

στραπατσάρω

< ιταλ. *strapazzare* «χαλώ, καταστρέφω», ίσως < δημώδ. λατ. **extra-patiāre* < *extra-* (< λατ. *extra* «έξω, εκτός») + θ. τού λατ. *patior* «πάσχω, υποφέρω». Κατ' άλλη άποψη, το ιταλ. *strapazzare* προέρχεται από δημώδ. λατ. **impactiāre* < υστλατ. *impactio, -onis* «σύγκρουση, χτύπημα», από τη μτχ. *impactus* τού λατ. *impinge* «προσκρούω, χτυπώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στραπατσάρισ-μα

στραπάτσο < ιταλ. *strapazzo* < *strapazzare* (βλ. ανωτέρω).

στράπλες

< αγγλ. *strapless* «(γυναικείο ένδυμα) χωρίς τιρά-

ντες» < *strap* «λωρίδα υφάσματος – τιράντα» + λεξ. επίθημα *-less* «χωρίς» (με στερητ. λειτουργία).

στρας

< γαλλ. *strass* < παλαιότ. *stras*, από το επώνυμο τού Γάλλου κοσμηματοποιού Georges-Frédéric Stras (1701-73), ο οποίος επινόησε διάφορες τεχνικές για απομίμηση πολύτιμων λίθων. Διάφορα λεξικά και βιβλία έτειναν στο παρελθόν να αποδίδουν την τεχνική τού *στρας* σε Αυστριακό κοσμηματοποιό ονόματι Joseph Strasser, αλλά οι έρευνες δεν αποδεικνύουν την ύπαρξη αυτού τού προσώπου.

στράτα

ελνστ. < λατ. *strata (via)* «(λιθό)στρωτος (δρόμος)», από μτχ. τού ρ. *sterno* «στρώνω».

στρατάρχης «αρχιστράτηγος»

αρχ. < *στρατ(ός)* + λεξ. επίθημα *-άρχης* < *ἄρχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συνταγματ-άρχης, πλωτ-άρχης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στραταρχ-είο, λόγ. [1887]

στραταρχία < ελνστ. *στραταρχ-ία*.

στρατηγός

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, απόσπ. 114.1-2: *οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν οὐδὲ διαπεπλιγμένον οὐδὲ βοστρύχοισι γαῦρον οὐδ' ὑπεξυρημένον*] < *στρατ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ηγός* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αρχ-ηγός, οδ-ηγός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρατηγία < αρχ. *στρατηγ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.162.1-2: *Ἀποθανόντος δὲ τούτου Ἅρπαγος κατέβη διάδοχος τῆς στρατηγίης*]

στρατηγώ < αρχ. *στρατηγ-ῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

στρατηγικός < αρχ. *στρατηγ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.4.7.3-5: *Ἀλλ', ἐγώ, ὦ Κῦρε, πρόσθεν μὲν ἡγούμην τούτῳ σε πλεῖστον διαφέρειν ἀνθρώπων τῷ στρατηγικώτατον εἶναι*]

στρατηγείο < αρχ. *στρατηγ-εῖον / στρατήγ-ιον* «σκηνή τού στρατηγού – (αρχ. Αθήνα) χώρος όπου συνεδρίαζαν οι στρατηγοί»

στρατήγημα < αρχ. *στρατήγη-μα* < ρ. *στρατηγ-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. -στράτηγος, **-στρατηγώ**, **-στρατήγηση**: *αντι-στράτηγος, αρχι-στράτηγος, υπο-στράτηγος – κατα-στρατηγώ, κατα-στρατήγηση*.

στρατηλάτης «αρχηγός νικηφόρου στρατεύματος»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *στρατ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ηλά(της)* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως και παραγ. τέρμα *-της*) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ιχν-ηλάτης, ποδ-ηλάτης*.

στρατιά → **στρατός**

στρατιώτης

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ. ο θηλ. τύπος *στρατιῶτις* ως επίθ., *Ἀγαμ.* 47: *στρατιῶτιν ἀρωγάν*] < *στρατι(ά)* (< *στρατός*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώτης*, πβ. κ. *δεσμ-ώτης, επαρχι-ώτης, νησι-ώτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρατιωτικός < αρχ. *στρατιωτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἴων* 540.e.7-8: *Ἐπειδὴ δὲ τὰ στρατιωτικὰ γιγνώσκεις, πότερον ᾗ στρατηγικὸς εἶ γιγνώσκεις ἢ ᾗ ῥαψῳδὸς ἀγαθός;*].

ΣΥΝΘ. στρατιωτικο- (μεταφρ. δάνεια από αγγλ. όρ.): *στρατιωτικο-ποιώ, στρατιωτικο-ποίηση*.

στρατοκόπος «οδοιπόρος»

μεσν. < *στράτ(α)* + *-κόπος* < αρχ. *κόπτω*, πβ. κ. *ξυλο-κόπος, λιθο-κόπος*.

στρατοκρατία

λόγ. [1847], < *στρατο-* + *-κρατ(ία)* < *κράτος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stratocratie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρατοκράτης, λόγ. [1889], < *στρατοκρατία* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *αριστοκράτης – αριστοκρατία*

στρατοκρατ-ικός, λόγ. [1886], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stratocratique*

στρατοκρατ-ούμαι, λόγ. [1847].

στρατολάτης

μεσν. < *στράτ(α)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-(ε)λάτης* < ρ. *ελαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ζευγο-λάτης, πρωτο-λάτης*.

στρατόπεδο

< αρχ. *στρατόπεδον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *στρατό(ς)* + *πέδον* «έδαφος, γη» (βλ.λ. *πεδίο*), πβ. κ. *γή-πεδο, δά-πεδο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρατοπεδεύω < αρχ. *στρατοπεδ-εύω*

στρατοπέδευση < αρχ. *στρατοπέδευ-σις* < *στρατοπεδ-εύω*.

ΣΥΝΘ. στρατοπεδ-άρχης (ελνστ. σημ. «στρατιωτικός διοικητής»).

στρατός

ΕΤΥΜ. αρχ. (αιολ. *στροτός*), < θ. *στρα-* (με παραγ. τέρμα -τός των ρηματ. επιθέτων), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ster-*, πιθ. σημ. «διασκορπισμένος, απλωμένος» και «ευρύς, εκτεταμένος», από όπου τα αρχ. ομόρριζα *στόρ-νυ-μι* (βλ.λ. *στρώνω*), *στέρνο(ν), στρῶ-μα, στρω-τός, στρῶ-σις (-η), στρω-μνή*, πιθ. κ. *ἀ-στήρ* (βλ.λ. *αστέρας*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε σε ομόρριζα όπως σανσκρ. *stṛ-to-* «απλωμένος, εκτεταμένος, διασκορπισμένος», παλ. ιρλ. *sreth* «σωρός, πλήθος». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στρώνω*.

ΣΗΜΑΣ. Οι πηγές δείχνουν ότι η λ. *στρατός* αναφερόταν κατ' εξοχήν στο στρατοπεδευμένο σώμα στρατι-

ωτών, που είχε κατασκηνώσει σε ορισμένο τόπο, κατ' αντιδιαστολή προς το αρχ. *στίχες*, το οποίο δήλωνε τις γραμμές τής πολεμικής παράταξης.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρατεύομαι < αρχ. *στρατ-εύομαι* «συμμετέχω στον πόλεμο ως στρατιώτης, είμαι στρατιώτης – εκστρατεύω»

στράτευμα < αρχ. *στράτευ-μα* «εκστρατεία – στρατιωτική δύναμη» < ρ. *στρατ-εύομαι*

στράτευση < αρχ. *στράτευ-σις* «εκστρατεία» < ρ. *στρατ-εύομαι*

στρατεύσιμος < αρχ. *στρατεύσ-ιμος* < ρ. *στρατ-εύομαι*, πβ. κ. *εκπαιδεύσ-ιμος*

στρατιά < αρχ. *στρατ-ιά*, αρχική σημ. «στράτευμα» → Η σημ. τού στρατιωτικού σχηματισμού αποδίδει το γαλλ. *armée*

στρατ-ώνας, λόγ. [1833], < *στρατ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ώνας*, πβ. κ. *κυκλ-ώνας*, *κρυψ-ώνας*, *αμπελ-ώνας*

στρατωνίζω, λόγ. [1869], < *στρατών(ας)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *caserner*

στρατωνισ-μός, λόγ. [1833], < *στρατωνισ- (στρατωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

ΣΥΝΘ. στρατο-: *στρατο-λογία* (ελνστ.), *στρατο-λογώ* (ελνστ.), *στρατο-λόγος* (ελνστ.) – *στρατο-δικείο* (λόγ. [1847]), *στρατο-δίκης* (λόγ. [1862]) – *στρατο-νομία* «στρατιωτική αστυνομία», *στρατο-νόμος* κ.ά.

-στρατος: *επί-στρατος*, *φυγό-στρατος*, *από-στρατος*

-στρατεύω / -ομαι: *επι-στρατεύω / -ομαι*, *εκ-στρατεύω*, *απο-στρατεύω / -ομαι*, *συ-στρατεύομαι*

-στράτευση: *επι-στράτευση*, *απο-στράτευση*, *συ-στράτευση*.

στρατόσφαιρα «ανώτερη ζώνη τής ατμόσφαιρας»
μεταφορά τού εν μέρει ελληνογενούς γαλλ. *stratosphère* (υβριδικού συνθ.) < *strato-* (< λατ. *stratum* «στρώμα») + *sphère* < λατ. *sp(h)aera* < αρχ. *σφαῖρα*. Ο όρος δηλώνει το ατμοσφαιρικό στρώμα που βρίσκεται ανάμεσα στην *τροπόσφαιρα* και τη *μεσόσφαιρα*.

στρατσόχαρτο «χαρτί κατώτερης ποιότητας ως περιτύλιγμα»
υβριδικό σύνθ., < *στράτσο* + *-χαρτο* < *χαρτί*. Η λ. *στράτσο* προέρχεται από βεν. *strazzo* / ιταλ. *straccio* «κουρέλι, ράκος, παλιόπανο», υποχωρητ. σχηματισμός από ρ. *stracciare* «σχίζω, κουρελιάζω» < δημώδ. λατ. **ex-tractiāre* < πρόθ. *ex-* + **tract(iāre)*, που ανάγεται στο λατ. *tractus*, παθ. μτχ. τού ρ. *traho* «σύρω, τραυώ».

στρατώνας → στρατός

στράφι
< τουρκ. *israf* «σπατάλη» < αραβ. *isrāf* «ξεχείλισμα, πλημμύρισμα».

στραφταλίζω «αστράφτω, λαμποκοπώ»
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *(α)στράφτ(ω)* και *(γυ)αλίζω*.

στρεβλός «στραβός – (μτφ.) διαστρεβλωμένος, εσφαλμένος»
αρχ., αρχική σημ. «στραβός», < **στρεφ-λός* (με ηχηροποίηση προ τού /l/ και παραγ. τέρμα *-λός*, πβ. κ. *τυφ-λός*) < ρ. *στρέφω* (βλ.λ.). Η σημ. «διαστρεβλωμένος, εσφαλμένος – κακός» είναι ήδη αρχ. Βλ. κ. *στραβός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρέβλωμα < ελνστ. *στρέβλω-μα* «βασανισμός» < αρχ. *στρεβλ-ῶ (-όω)*

στρεβλώνω < αρχ. *στρεβλ-ῶ (-όω)* «συστρέφω, εξαρθρώνω – διαστρέφω»

στρέβλωση < ελνστ. *στρέβλω-σις*, αρχική σημ. «βασανισμός, βασανιστήριο» < αρχ. *στρεβλ-ῶ (-όω)*

στρεβλω-τής < *στρεβλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής* (διαφ. το ελνστ. *στρεβλω-τής* «βασανιστήριο»).

ΣΥΝΘ. -στρεβλώνω, -στρέβλωση, -στρεβλωτής: *δια-στρεβλώνω* (αρχ.), *δια-στρέβλωση* (λόγ. [1889]), *δια-στρεβλωτής* (λόγ. [1889]).

στρείδι
μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < *όστρείδι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *ὄστρεον / ὄστρ-ειον* < θ. *όστ-* (τού αρχ. *ὀστέον / ὀστοῦν*) με επαύξηση *-ρ-* και παραγ. τέρμα *-ε(ι)ον*.

στρέμμα
ΕΤΥΜ. αρχ. < **στρέφ-μα* < ρ. *στρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *στέμμα* < **στέφ-μα* < *στέφ-ω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε συνεστραμμένο» (π.χ. εξαρθρωμένο μέλος, πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 5.1.75: *ὁ δὲ Ἁρπάλου ἐκ τῆς ἀπελευθέρης Τηλεφάνης στρέμμα κάτω μεγάλου δακτύλου ἔλαβεν*) → ελνστ. σημ. «στριμμένη κλωστή ή νήμα» (Π.Δ., *Κριταί* 16.9: *διέσπασεν τὰς νευρέας, ὡς εἴ τις ἀποσπάσοι στρέμμα στιππύου ἐν τῷ ὀσφρανθῆναι αὐτὸ πυρός*) → μεσν. σημ. «στροφή, καμπή», που αποτέλεσε την αφετηρία τής ν.ελλ. σημ. «μονάδα μετρήσεως επιφανείας» (ίσως από τις στροφές κατά το όργωμα τού κτήματος).

στρεπτόκοκκος «είδος βακτηρίου»
λόγ. [1888], < *στρεπτό(ς)* + *κόκκος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *streptocoque*.

στρεπτομυκίνη «είδος αντιβιοτικού»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *streptomycin*, που πλάστηκε από τα αρχ. *στρεπτό(ς)* + *μύκ(ης)* (> *μύκητας*) και το παραγ. τέρμα *-in* (βλ.λ. *-ίνη*).

στρεπτός → στρέφω

στρες
< αγγλ. *stress* «πίεση», που αποσπάστηκε από το συνώνυμο σύνθ. *distress* < παλ. γαλλ. *destrece* /

destresse (> γαλλ. *détresse* «απόγνωση – δυστυχία») < δημώδ. λατ. **districtia* «στενότητα» < λατ. *districtus* «περιεζωσμένος, δεμένος σφιχτά», μτχ. τού ρ. *distringo*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρεσ-άρω < *στρες* + παραγ. τέρμα *-άρω*

στρεσάρισ-μα < *στρεσαρισ- (στρεσάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

στρέφω

αρχ., αγν. ετύμου. Φαίνεται ότι η αρχαιότερη μαρτυρία τού ρήματος είναι το μυκ. σύνθ. *ku-su-to-ro-qa*, αν μεταγραφεί *συστροφή*, οπότε εικάζεται ότι το αρχικό θέμα περιέχει φθόγγο **-q^w-*. Τα ομόρριζα τού ρήματος απαντούν σε ποικίλες μεταπτωτ. βαθμίδες και εμφανίζουν την εκφραστ. εναλλαγή των συμφώνων *-β- / -φ-*: *στραβ-ός, στρεβ-λός, στρέμμα* (< **στρέφ-μα*, βλ.λ.), *στρεπ-τός, στρέψις* (< **στρέπ-σις*), *στρόβ-ιλος, στρό-μ-β-ος, στρόφ-αλος, στροφ-ή, στρόφ-ιγξ (-ιγγα)* κ.ά. Βλ. κ. *στρίβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρεπτός «αυτός που μπορεί να περιστρέφεται, στριφτός» < αρχ. *στρεπ-τός* (ρηματ. επίθ.)

στρέψη < αρχ. *στρέψ-ις* «στροφή, περιστροφή»

στροφ-έας < αρχ. *στροφ-εύς* «σπόνδυλος τού τραχήλου – θήκη στην οποία περιστρεφόταν η στρόφιγγα τής πόρτας, μεντεσές»

στροφείο < αρχ. *στροφ-εῖον*, αρχική σημ. «θηλιά, στριφτή χορδή ή σχοινί – τροχαλία τού αρχαίου θεάτρου» < *στροφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-εῖον*

στροφή < αρχ. *στροφ-ή* «ελιγμός, καμπή, καμπύλη – (μουσ.) ομάδα στίχων» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἱκέτ.* 623: *δημηγόρους δ' ἤκουσεν εὐπιθεῖς στροφὰς*].

ΣΥΝΘ. -στρέφω: *δια-στρέφω, ανα-στρέφω, κατα-στρέφω, μετα-στρέφω, επι-στρέφω, περι-στρέφω, αντι-στρέφω, απο-στρέφω, υπο-στρέφω, συ-στρέφω* κ.ά.

-στροφή: *δια-στροφή, ανα-στροφή, συνανα-στροφή, κατα-στροφή, αυτοκατα-στροφή, μετα-στροφή, επι-στροφή, περι-στροφή, αντι-στροφή, απο-στροφή, υπο-στροφή, συ-στροφή* κ.ά.

-στρεμμα: *διά-στρεμμα*

-στροφος: *ανά-στροφος, ανεπί-στροφος, αυτεπί-στροφος, αντί-στροφος, αργό-στροφος, δεξιό-στροφος, από-στροφος, υπό-στροφος, αριστερό-στροφος, εύ-στροφος, πολύ-στροφος* κ.ά.

στρεψοδικώ «χρησιμοποιώ ψευδή επιχειρήματα, για να διαστρέψω την αλήθεια»
< αρχ. *στρεψοδικῶ (-έω)* «διαστρέφω την κρίση, το δίκαιο (συνήθ. για δικαστική απόφαση)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *στρεψο-* (από το συνοπτ. θ. τού ρ. *στρέφω*) + *-δικ(ῶ)* < *δίκη*, πβ. κ. *αντι-δικώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρεψόδικος, λόγ. [1854], < *στρεψοδικώ* (υποχωρητ.)

στρεψοδικ-ία, λόγ. [1856].

στρίβω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *στρέφω* (βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *ἔστρεψα* > *ἔστριψα*, κατά το σχήμα *ἔτριψα – τρίβω, ἔθλιψα – θλίβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στριφ-τός

στριμ-μένος.

στρίγγλα

αντιδάν., < μεσν. *στρίγγλα / στρίγλα* < υστλατ. **strigula*, υποκορ. τού λατ. *striga* «γριά μάγισσα που βλάπτει τα παιδιά» < *strix, -igis* «νυχτοκόρακας, κουκουβάγια» (λάμια που, σύμφωνα με αρχαίες προλήψεις, ρουφούσε το αίμα των παιδιών) < ελνστ. **στρίγξ* (ίδια σημ.), από το οποίο μαρτυρείται μόνον η αιτ. *στρίγγα* (βλ.λ. *στριγγλίζω*). Ο τύπος *στρίγλος* απαντά στον λεξικογράφο Ησύχιο, ο οποίος τον ερμηνεύει ως εξής: *νυκτίφοιτον. καλεῖται δὲ καὶ νυκτοβόα. οἱ δὲ νυκτοκόρακα*. Δεν ευσταθεί σημασιολογικά η προταθείσα αναγωγή στο αρχ. *τρίγλη* «μπαρμπούνι» (με *σ-* προθεματ.).

στριγγλίζω

< μεσν. *στριγγίζω* (με επίδρ. τού ουσ. *στρίγ(γ)λα*, βλ.λ.) < ελνστ. θ. *στριγγ-* (< ουσ. **στρίγξ* «νυχτοκόρακας, κουκουβάγια», από το οποίο μαρτυρείται μόνον η αιτ. *στρίγγα*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Το ελνστ. **στρίγξ* συνδ. μάλλον με το θ. τού αρχ. *τρίζω* «σφυρίζω, κραυγάζω» (βλ.λ.) και με το λατ. συνώνυμο *strideo*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρίγγλισ-μα

στριγγλ-ιά < μεσν. *στριγγ-ιά* (με παρετυμολ. επίδρ. τού ουσ. *στρίγ(γ)λα*, βλ.λ.) < ελνστ. θ. *στριγγ-* (**στρίγξ* «νυχτοκόρακας, κουκουβάγια») + παραγ. τέρμα *-ιά*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

στριγγλίζω ή στριγκλίζω;

Από το θέμα τού ελνστ. **στρίγξ* (αιτ. *στρίγγα*) έχουν σχηματιστεί, απευθείας ή με τη μεσολάβηση τής Λατινικής, οι λέξεις ***στρίγγλα***, ***στριγγλίζω***, ***στριγγός*** και τα παράγωγά τους, που επομένως γράφονται με -γγ-, όχι -γκ-.

στριγγός «οξύς και διαπεραστικός ήχος»
υποχωρητ. σχηματισμός από το μεσν. *στριγγίζω* (για το οποίο βλ.λ. *στριγγλίζω*), πβ. κ. *ταγγίζω – ταγγός*.

στριμμένος → στρίβω

στριμώχνω → στρυμώχνω

στριπτίζ

< αγγλ. *strip-tease*, σύνθ. από τα ρ. *strip* «γδύνω, γυμνώνω» + *tease* «πειράζω, ενοχλώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στριπτιζέζ < γαλλ. *strip-teaseuse* < αγγλ. *strip-tease*
στριπτιζ-άδικο < *στριπτίζ* + παραγ. τέρμα *-άδικο* (επίσης *στριπτιτζ-άδικο* < *στριπτιτζ-ού* + παραγ. τέρμα *-άδικο*).

στριφνός → στρυφνός

στριφογυρίζω
< μεσν. *στρίφω* (μεταπλ. τύπος τού αρχ. *στρέφω* με βάση τον αόρ. *έστρεψα*, κατά το σχήμα *άλειψα – αλείφω*) + *γυρίζω*. Απαντά επίσης μεσν. σύνθ. *στρεφογυρίζω*, καθώς και το μεταπλ. *στριφογυρνώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στριφογύρισ-μα
στριφογυρισ-τός

στριφτός → στρίβω

στριφώνω
< μεσν. *στρίφω* (μεταπλ. τύπος τού αρχ. *στρέφω* με βάση τον αόρ. *έστρεψα*, κατά το σχήμα *άλειψα – αλείφω*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στρίφω-μα

στρόβιλος «δίνη – τουρμπίνα»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Είρ.* 864: *Εὐδαιμονέστερος φανεῖ τῶν Καρκίνου στροβίλων*] (η σημ. «κυκλώνας» απαντά ήδη στον Αριστοτέλη) < *στρόβ(ος)* «δίνη, περιστροφή» (με παραγ. τέρμα *-ιλος*, πβ. αρχ. *ὅμ-ιλος, ἄργ-ιλος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο επίθ. *στρεβλός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *στρέφω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στροβιλίζω < ελνστ. *στροβιλ-ίζω*
στροβίλισ-μα < *στροβιλισ- (στροβιλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
στροβιλισ-μός λόγ. [1872], < *στροβιλισ- (στροβιλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*
στροβιλοειδής < ελνστ. *στροβιλο-ειδής*.
ΣΥΝΘ. στροβιλο- (μεταφρ. δάνεια): *στροβιλογεννήτρια* (από αγγλ. *turbo-generator*), *στροβιλοκινητήρας* (από αγγλ. *turbine-motor*), *στροβιλοκίνητος* (από αγγλ. *turbine-driven*) κ.ά.
στροβιλο- (απόδ. ξέν. όρων): *στροβιλοαντιδραστήρας, στροβιλο-συμπιεστής*.

στροβοσκόπιο «συσκευή παρατηρήσεως τής περιοδικής κίνησης»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stroboscope*, που πλάστηκε από το αρχ. *στρόβος* «δίνη, περιστροφή» (βλ.λ. *στρόβιλος*) και το λεξ. επίθημα *-σκόπ(ιο)* < αρχ. *σκοπῶ* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.).

στρογγυλός
μεσν. (με μετακίνηση τού τόνου στη λήγουσα, ίσως κατ' αναλογίαν προς τα πολυάριθμα επίθ. σε *-λός*, π.χ. *απαλός, ομαλός, στρεβλός, ψηλός, θολός, απλός, τρελός*) < αρχ. *στρογγύλος*, αρχική σημ. «τυλιγμένος σε σφαίρα, κουβαριασμένος – σφαιρικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *στρογγ-* (με παραγ. τέρμα *-ύλος*, πβ. αρχ. *ἀγκ-ύλος, καμπ-ύλος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **stre-n-g-* «σφίγγω, πιέζω», για το οποίο βλ. το ομόρριζο *στραγγ-ίζω*. Ο ν.ελλ. προφορικός τύπος *στρόγγυλος* (τονισμένος στην προπαραλήγουσα) οφείλεται μάλλον σε επίδρ. τού συνθ. *ολοστρόγγυλος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στραγγίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στρογγυλ-εύω
στρογγύλε-μα < ελνστ. *στρογγύλευ-μα*
στρογγυλ-άδα < *στρογγυλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα, φεγγαρ-άδα*
στρογγυλαίνω < ελνστ. *στρογγυλ-αίνω*
στρογγυλοειδής < ελνστ. *στρογγυλο-ειδής* < *στρογγύλο(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*
στρογγύλωση < αρχ. *στρογγύλω-σις* < **στρογγυλῶ (-όω)* < *στρογγύλος* ➔ Η γλωσσ. σημ. είναι απόδ. τού γαλλ. *arrondissement*.
ΣΥΝΘ. στρογγυλο-: *στρογγυλο-πρόσωπος* (αρχ.), *στρογγυλο-κάθομαι, στρογγυλό-μορφος, στρογγυλόσχημος, στρογγυλο-ποίηση* (απόδ. ξέν. όρου) κ.ά.
-στρόγγυλος: *ολο-στρόγγυλος*.

στρόμβος «αβούρα»
αρχ. < θ. **στρο-μ-β-* (με εκφραστ. ένθημα *-μ-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο επίθ. *στρεβλός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *στρέφω*.

στρόντιο «μεταλλικό χημικό στοιχείο»
μεταφορά τού ν.λατ. *strontium* < αγγλ. *Strontian*, χωριό τής Σκωτίας, κοντά στο οποίο ανακαλύφθηκε το συγκεκριμένο χημικό στοιχείο.

στρούγκα «μαντρί, στάνη»
μεσν. < αρωμουν. *strungă* «στάνη».

στρουθίο «σπουργίτι»
< αρχ. *στρουθίον*, υποκορ. τού *στρουθός (ὁ / ἡ)* «σπουργίτι», που συνδ. με ποικίλα ονόματα πουλιών σε διάφορες Ι.Ε. γλώσσες, χωρίς πάντοτε ακριβή μορφολογική και σημασιολογική αντιστοιχία. Τα κυριότερα ομόρριζα θεωρούνται λ. όπως λιθ. *strãzdas* «κίχλη, τσίχλα», ρωσ. *drozd* «κοτσύφι», παλ. δυτ. γερμ. **þrust-lō-* «κίχλη, τσίχλα» (> γερμ. *Drossel*, αγγλ. *thrush*, ισλ. *þröstur*), ιρλ. *truid* «ψαρόνι», λατ. *turdus* «κίχλη, τσίχλα» (> ισπ. *tordo*). Εικάζεται ότι οι ανωτέρω τύποι ανάγονται σε Ι.Ε. **tr(o)zdo-* ή **zdrozdho-*.

στρουθοκάμηλος
ελνστ. < αρχ. *στρουθό(ς)* (βλ.λ. *στρουθίο*) + *κάμηλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στρουθοκαμηλ-ίζω
στρουθοκαμηλ-ισμός μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ostrichism* (από τον διαδεδομένο μύθο ότι η στρου-

θοκάμηλος κρύβει το κεφάλι στην άμμο, όταν διαισθανθεί κίνδυνο).

στρουκτουραλισμός «δομισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *structuralisme* < επίθ. *structural* «δομικός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < *structure* «δομή» < λατ. *structura* «κατασκευή – δομή, διάρθρωση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στρουκτουραλιστής, μεταφορά τού γαλλ. *structuraliste* < *structuralisme* (βλ. ανωτέρω)
στρουκτουραλιστικός < *στρουκτουραλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
στρουκτουραλισμός
Ο γαλλ. όρος ***structuralisme*** πρωτοεμφανίστηκε το 1932 στην ορολογία τής γλωσσολογικής Σχολής τής Πράγας και συγκεκριμένα σε θεμελιώδες βιβλίο φωνολογίας τού Ρώσου γλωσσολόγου N. Trubetskoy. Η εν λόγω σχολή ανέπτυξε την άποψη ότι η γλώσσα αποτελεί σύστημα που διαθέτει *δομή* (γαλλ. *structure*) και στο οποίο όλα τα επί μέρους στοιχεία βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης. Ο όρος εφαρμόστηκε κατόπιν και σε άλλες επιστήμες, όπως στην ψυχολογία και την κοινωνιολογία. Στην Ελληνική χρησιμοποιείται περισσότερο το μεταφραστικό δάνειο ***δομισμός***.

στρουμπουλός
< **στρούμπ(ος)* (με υποκορ. επίθημα *-ουλός*, πβ. κ. *μακρ-ουλός*) < αρχ. *στρόμβος* «σβούρα – είδος μαλακίου» (βλ.λ.), με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /m/.

στρόφαλος «τμήμα μηχανισμού περιστροφικής κίνησης, μανιβέλα»
ελνστ., αρχική σημ. «περιστρεφόμενος ρόμβος (σύνεργο σε άσκηση μαγείας) – σβούρα», < θ. *στροφ-* (με παραγ. τέρμα *-αλος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στρέφω* (βλ.λ.).

στροφή → στρέφω

στρόφιγγα
< αρχ. *στρόφιγξ, -ιγγος* (ήδη αρχ. κυπρ. *so-to-ro-pi-ki*: *στρόφιγγι*, δοτ. ενικού) < θ. *στροφ-* (με παραγ. τέρμα *-ιγξ*, πβ. αρχ. *φόρμ-ιγξ, σάλπ-ιγξ*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στρέφω* (βλ.λ.).

στροφιλιά «πρέσα που πιέζει τα πατημένα σταφύλια»
πιθ. λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *στρόφ(αλος)* και *(σταφ)ύλι* (με παραγ. τέρμα *-ιά*) ή, κατ' άλλη άποψη, από συμφυρμό των *στρό(βιλος)* και *(στα)φύλι*. Δεν αποκλείεται να επέδρασε επίσης η λ. *στρόφιγγα*, γνωστή στα ν.ελλ. ιδιώματα με διάφορους τύπους: *στρο(υ)φίγγι, στρουφούγγι*. Η ετυμολ. αβεβαιότητα οδηγεί στην υιοθέτηση τής απλούστερης γραφής *στροφιλιά* (με -ι-).

στροφόμετρο
< *στροφ(ή)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *μέτρο*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Tourenmesser*.

στρυμώχνω
< μεσν. *στρυμώνω* (με μεταπλ. σε *-χνω* βάσει τού αορ. *στρύμωξα*, κατά το σχήμα *έδιωξα – διώχνω, έσπρωξα – σπρώχνω*) < ελνστ. *στρύμ(οξ)* (με παραγ. τέρμα *-ώνω*· δεν παραδίδεται σε άλλες πτώσεις), που δήλωνε «ξύλο για τη σύνθλιψη των σταφυλιών στα πατητήρια» και έτσι ερμηνεύεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *στρύμοξ· ξύλον μεμηχανημένον ἐν ταῖς ληνοῖς πρὸς τὴν τῶν σταφυλῶν ἔκθλιψιν*. Ο τύπος *στρύμοξ* είναι αγν. ετύμου. Δεν ισχύει η αναγωγή σε ρ. **είσ-τριμμώνω* με β΄ συνθ. προερχόμενο από το αρχ. *τριμμός* «πολυσύχναστος δρόμος» (< ρ. *τρίβω*), το οποίο δεν έχει δώσει παράγωγα ρήματα σε *-όω / -ῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στρύμωγ-μα
στρυμωχ-τός (ρηματ. επίθ.)
στρυμωξ-ίδι < *στρυμωξ- (στρυμώχνω)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *βρισ-ίδι*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
στριμώχνω ή στρυμώχνω;
Εφόσον η λέξη προέρχεται από το ελνστ. *στρύμοξ* και ήδη μαρτυρείται με τη μεσν. γραφή *στρυμώνω*, ορθογραφείται κανονικά με *-ω-*: ***στρυμώχνω***. Η γραφή *στριμώχνω* (με *-ι-*) τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

στρυφνός «δύστροπος, ιδιότροπος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ*. 877: *παῦσόν τ' αὐτοῦ τουτὶ τὸ λίαν στρυφνὸν καὶ πρίνινον ἦθος*], αρχική σημ. «στυφός (στη γεύση)», τεχν. και εκφραστ. όρος, που ίσως συνδ. με το επίθ. *στύφλος* «σκληρός, τραχύς» με παρετυμολ. επίδρ. τού αρχ. συνωνύμου *στριφνός* «σκληρός – πυκνός» ή και τού ελνστ. *στρηνής / στρηνός* «σκαιός, σκληρός – άφρων». Κατ' άλλη εκδοχή, το θ. *στρυφ-* είναι αρχικό και συνδέεται με τύπους Ι.Ε. γλωσσών από αρχική ρίζα **str-*, π.χ. λιθ. *strùbas* «κομμένος», ρωσ. *strúp* «κρούστα (πληγής)», παλ. άνω γερμ. *strūben* «στήνω, σηκώνω, εξαγριώνω» (> γερμ. *sträuben*). Η σύνδεση με τη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *στύφω* (βλ.λ. *στυφός*) δεν μπορεί να αποκλειστεί.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στρυφνότητα < αρχ. *στρυφν-ότης -ότητος* «στυφάδα – τραχύτητα ύφους» (πβ. Αριστ. *Προβλήμ*. 864b: *στρυφνότης δὲ καὶ πικρότης συμβέβηκε τοῖς φαρμάκοις*).

στρυχνίνη «φαρμακευτική δηλητηριώδης ουσία»
λόγ. [1842], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ.

strychnine, που ανάγεται στο ν.λατ. strychnus < ελνστ. *στρύχνον / στρύχνος (ό)* «είδος φυτού», αγν. ετύμου.

στρώμα

< αρχ. *στρῶμα* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.1193: *ἀσπάλαθοι δὲ τάπησιν ὁμοῖον στρῶμα θανόντι*] < θ. *στρω-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στόρ-νυ-μι* και αργότερα *στορέννυμι / στρώννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *στρώνω* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρωματ-ικός

στρωματ-έξ < *στρώμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-έξ*, πβ. κ. *σπορτ-έξ*

στρωμάτ-ωση, λόγ. [1839], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *stratification*.

ΣΥΝΘ. στρωματο-: *στρωματο-θήκη* (μεσν.), *στρωματο-ποιία* (απόδ. ξέν. όρου), *στρωματο-ποιός* (λόγ. [1871]) κ.ά.

στρωματογραφία «κλάδος μελέτης των πετρωμάτων τού φλοιού τής γης»

μεταφρ. δάνειο από το (εν μέρει ελληνογενές) γαλλ. *stratigraphie* (υβριδικό σύνθ.) < *strati-* (< λατ. *stratum* «στρώμα») + *-graphie* < θ. τού ρ. *γράφω* (βλ.λ.).

στρωμάτσο «στρώμα – (σε πλοίο) παράβλημα»

< ιταλ. *stramazzo* «σώριασμα, πτώση – αχυρόστρωμα» (στην Ελληνική με παρασύνδεση προς τη λ. *στρώμα*), υποχωρητ. σχηματισμός από ρ. *stramazzare* «σωριάζομαι – ξαπλώνω» (πιθ. αρχική σημ. «χτυπώ με το ραβδί» και «ρίχνω κάτω»;) < *stra-* (< λατ. *extra* «έξω, εκτός») + *mazza* «ρόπαλο, ραβδί» (< δημώδ. λατ. **mattea*). Κατ' άλλη άποψη, το ιταλ. *stramazzo* προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *stram(e)* «άχυρο» (< λατ. *stramen, -inis*) και *(mater)azzo* «στρώμα» (παλαιότ. τύπος τού *materasso* < μεσν. λατ. *mat(e)racium*, που ανάγεται στο αραβ. *maṭraḥ* «ψάθα – στρώμα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρωματσ-άδα < βεν. *stramazzada* (στην Ελληνική με παρασύνδεση προς τη λ. *στρώμα*).

στρωμνή «στρώμα»

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] < θ. *στρω-* (με παραγ. τέρμα *-μνη*, πβ. κ. *λί-μνη, πλή-μνη*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *στόρ-νυ-μι* και αργότερα *στορέννυμι / στρώννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *στρώνω* (ΣΧΟΛΙΟ).

στρώνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *στρωννύω* με βάση τον αόρ. *ἔ-στρωσ-α*, κατά το σχήμα *ἔφθασα – φθάνω, (ἐ)βλάστησα – βλαστάνω* και ένταξη στο σύστημα των ρημάτων σε *-ώνω, -ωσα* (που προέρχονταν από τα παλαιά συνηρημένα σε *-όω*, π.χ. *ὕψωσα – υψώνω, πλήρωσα – πληρώνω*). Το ελνστ. *στρωννύω* απαντά επίσης ως *στρών-νυ-μι* και προέρχεται από το αρχ. *στόρ-νυ-μι* (αργότερα επίσης *στορέ-νυ-μι*). Εντάσσεται σε αρχαϊκό σύστημα, τού οποίου αρχαιότεροι τύποι είναι ο ενεστ. *στόρ-νυ-μι*, ο αόρ. *στορέ-σαι* (απρφ.) και ο παρακ. *ἔ-στρω-μαι*. Η εναλλαγή θεμάτων δείχνει ότι η λ. προέρχεται από Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **sterə-* «απλώνω, σκορπίζω» (με μονοσύλλαβες μορφές **ster- / *strē-*, πιθ. σημ. «διασκορπισμένος, απλωμένος» και «ευρύς, εκτεταμένος») || σανσκρ. *stīrṇá-* «απλωμένος, εκτεταμένος», παλ. ιρλ. *semim* «απλώνω», αρχ. σλαβ. **storna* (> ρωσ. *storoná* «πλευρά – περιοχή», πολ. *strona* «πλευρά – σελίδα»), πιθ. λατ. *sterno* «στρώνω», *strātum* «στρώμα», αρχ. γερμ. **strau-eja-* «σπέρνω – σκορπίζω» (> γερμ. *streuen*, αγγλ. *strew*, ολλ. *strooien*) || αρχ. *στρα-τός, στέρ-νο(ν)* (βλ.λ.), *στρῶ-μα, στρω-τός, στρῶ-σις (-η), στρω-μνή*, πιθ. κ. *ἀ-στήρ* (βλ.λ. *αστέρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

στρώση < αρχ. *στρῶ-σις* < θ. *στρω-* τού ρ. *στόρνυμι* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-σις*

στρωσίδι < μεσν. *στρωσ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *στρῶ-σις*

στρώσ-ιμο < συνοπτ. θ. *στρωσ-* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *δέσ-ιμο, χάσ-ιμο*

στρωτήρας < αρχ. *στρω-τήρ, -τῆρος* < θ. *στρω-* τού ρ. *στόρνυμι* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-τήρ*

στρωτός < αρχ. *στρω-τός* (ρηματ. επίθ.) < θ. *στρω-* τού ρ. *στόρνυμι* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-τός*.

ΣΥΝΘ. -στρώνω: *κατα-στρώνω, ξε-στρώνω, επι-στρώνω, λιθο-στρώνω, πλακο-στρώνω, καλο-στρώνω, ασφαλτο-στρώνω* κ.ά.

-στρωμα: *κατά-στρωμα, ξέ-στρωμα, επί-στρωμα, οδό-στρωμα, πλακό-στρωμα, υπό-στρωμα, σκυρό-στρωμα, αχυρό-στρωμα, υδατό-στρωμα, ασφαλτό-στρωμα* κ.ά.

-στρωση: *κατά-στρωση, επί-στρωση, λιθό-στρωση, πλακό-στρωση, ξυλό-στρωση, σιδηρό-στρωση, σκυρό-στρωση, πισσό-στρωση, ασφαλτό-στρωση, τοιχό-στρωση* κ.ά.

-στρωτήρας: *οδο-στρωτήρας*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

στέρνο, στρατός, στρώνω, αστέρας – streuen, strew...

Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια εντάσσονται λέξεις που δηλώνουν πράγματα τα οποία φαίνονται διασκορπισμένα ή δίνουν την εντύπωση ότι έχουν μεγάλη έκταση. Η ποικιλία και η εναλλαγή των θεμάτων έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι αφετηρία τους υπήρξε η Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **sterə-* «απλώνω, σκορπίζω» με μονοσύλλαβες μορφές **ster- / *strē-*, που πιθανόν σήμαιναν «διασκορπισμένος, απλωμένος» και «ευρύς, εκτεταμένος». Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *στερ-* (**ster-*): αρχ. ***στέρ-νο(ν)*** (ανα-

φερόταν στο πρόσθιο μέρος τού θώρακα). Ορισμένοι εικάζουν ότι από το ίδιο θέμα προήλθε επίσης το αρχ. ***ἀ-στήρ, ἀστέρ-ος*** «αστέρας, άστρο» (αν σχηματίστηκε από *ἀ-* προθεματικό + θ. *στερ-*), δηλώνοντας τα άστρα που φαίνονται σκορπισμένα ή απλωμένα στον ουρανό.
2) από θέμα *στορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **stor-*): αρχ. *στόρ-νυ-μι* (από όπου ο μεσν. μεταπλασμένος τύπος ***στρώνω***).
3) από θέμα *στρω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **strō-*): αρχ. ***στρῶ-μα, στρω-τός, στρῶ-σις (-η), στρω-μνή***.
4) από θέμα *στρα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **str̥-*): αρχ. ***στρα-τός*** (αρχικά για στρατοπεδευμένο σώμα στρατιωτών, που φαινόταν να καταλαμβάνει ευρεία έκταση).
Στην ίδια οικογένεια ανήκουν επίσης τα λατ. ***sterno*** «στρώνω», ***strātum*** «στρώμα», ***struo*** «στοιβάζω – κατασκευάζω» (από όπου το ευρέως διαδεδομένο ουσιαστικό ***structura*** «κατασκευή – δομή, διάρθρωση»), καθώς και το αρχ. γερμ. **strau-eja-* «σπέρνω – σκορπίζω» (από όπου τα γερμ. ***streuen***, αγγλ. ***strew***, ολλ. ***strooien***).

στύβω → στείβω

στυγερός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 341: *πάντες μὲν στυγεροὶ θάνατοι δειλοῖσι βροτοῖσι*] < θ. *στυγ-* (με παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φοβ-ερός, παγ-ερός*), που αρχικώς απαντά στο κύρ. όν. *Στύξ, -υγός* «μυθική οντότητα και πηγή, στο νερό τής οποίας ορκίζονταν οι θεοί» και στο ρ. *στυγῶ (-έω)* «φοβούμαι – αποστρέφομαι με τρόμο». Το βασικό θέμα *στυγ-* δήλωνε μάλλον τον τρόμο «που παγώνει τα μέλη» και αυτό θα δικαιολογούσε τη σύνδεση με ρωσ. *stýgnutĭ* «παγώνω», *stúda* «ψυχρός, κρύος». Αξιοσημείωτο ομόρριζο είναι επίσης το αρχ. επίθ. *στυγ-νός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στυγερ-ότητα.

στυγνός

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, απόσπ. 171.1: *φιλεῖν στυγνόν περ ἐόντα*] < θ. *στυγ-* (με παραγ. τέρμα *-νός*, πβ. κ. *στεγ-νός, σεμ-νός*), για το οποίο βλ. *στυγερός*.

στυλ

< γαλλ. *style* (που γράφτηκε με *-y-* κατά τον 14ο αι. από τη σύνδεσή του με το αρχ. *στῦλος* λόγω σχήματος) < παλ. γαλλ. *stile* < λατ. *stilus* «αιχμηρό εργαλείο – γραφίδα με την οποία χαράσσεται η κέρινη πλάκα» και *stylus* (λόγω τής ομοιότητας τού εργαλείου), που συνδ. με το θ. τού ρ. **stinguo* «χαράσσω, κεντώ» (βλ.λ. *στίζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στυλ-άτος < *στυλ* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *γεμάτος*
στυλιζάρω, μεταφορά τού γαλλ. *styliser* < *style* (βλ. ανωτέρω)
στυλίστας, μεταφορά τού γαλλ. *styliste* < *style* (βλ. ανωτέρω).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
στυλ ή στιλ;
Το ελλην. ***στυλ*** είναι δάνειο από τη Γαλλική (γαλλ. *style*). Η γαλλ. λέξη πλάστηκε με τη σειρά της από λέξη τής Λατινικής που σήμαινε «γραφίδα, αιχμηρό όργανο γραφής (χάραξης γραμμάτων σε κηρωμένη πινακίδα)». Η λατ. λέξη εμφανίζεται με δύο γραφές: ***stylus*** και ***stilus***. Η α΄ γραφή *(stylus)*, από όπου το γαλλ. *style* (αγγλ. *style*), συνδέθηκε με το αρχ. *στῦλος* λόγω τού σχήματος τού γραφικού οργάνου (πβ. το σύνθ. *stylo-graphe*, από όπου το *stylo* > *στυλό*). Η β΄ γραφή *(stilus)* συνδέεται με το λατ. *stimulus* «κεντρί, αιχμή». Η καθιερωμένη γραφή με *-υ-* (με το ελλην. *-υ-*, λατ. *y Graecum*) υπαγορεύει τη γραφή ***στυλ*** στα Ελληνικά, όπως και στις ξένες λέξεις (γαλλ. *style*, αγγλ. *style*), για να μη γράφουν οι ξένοι τη λέξη με το «ελληνικό *-υ-*» *(y Graecum)*, δηλ. *style*, και οι Έλληνες να τη γράφουν με *-ι- (στιλ)!*

στυλό

< γαλλ. *stylo*, που αποσπάστηκε από το σύνθ. *stylographe* «στυλογράφος» (υβριδικό σύνθ.) < αγγλ. *stylograph* < *stylo-* (< ν.λατ. *stylus* < λατ. *stilus*, που γράφτηκε με *-y-* από τη σύνδεσή του προς το αρχ. *στῦλος*) + *-graph* < θ. τού ρ. *γράφω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *στυλ*.

στύλος

< αρχ. *στῦλος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγ.* 897-898: *ὑψηλῆς στέγης στῦλον ποδήρη*] < θ. *στ-υ-* (με παραγ. τέρμα *-λος*, πβ. αρχ. *στρεβ-λός, τυφ-λός, ἄργι-λος*), μεταπτωτ. βαθμίδα (με παρέκταση *-υ-*) τού θ. που απαντά στο ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ) και παρατηρείται επίσης στο ομόρριζο *σταυ-ρός*. Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζουν επίσης ομόρριζα άλλων Ι.Ε. γλωσσών, π.χ. αβεστ. *stuna-* «στύλος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στυλίτης < ελνστ. *στυλ-ίτης* «(ασκητής) που στέκεται ή κατοικεί πάνω σε στύλο» (πβ. Ιωάνν. Μαλάλα *Χρονογρ.* 369.10: *ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐτελεύτα ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ στυλίτης*) < *στῦλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*
στυλοειδής < ελνστ. *στυλο-ειδής* < *στῦλο(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*
στυλώνω < μεσν. *στυλ-ώνω* < ελνστ. *στυλ-ῶ (-όω)*
στύλωση < ελνστ. *στύλω-σις* < ρ. *στυλ-ῶ (-όω)*
στύλωμα < ελνστ. *στύλω-μα* < ρ. *στυλ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. στυλο-: *στυλο-βάτης* (αρχ., αρχική σημ. «βάση στύλου») [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Πλάτωνος]

-στυλος: *περί-στυλος, τρί-στυλος, υπό-στυλος, πρό-στυλος, αμφιπρό-στυλος, πολύ-στυλος* κ.ά.
-στύλιο: *επι-στύλιο, ημι-στύλιο, μεσο-στύλιο, περι-στύλιο.*

στυπόχαρτο «χαρτί για την απορρόφηση τής μελάνης»
< λόγ. [1858] *στυπ(π)όχαρτον* < *στυπο-* (< αρχ. *στυππίον / στυπ(π)εῖον*, βλ.λ. *στουπί*) + *-χαρτ(ον)* < *χαρτί(ον).*

στυπτηρία → στύφω

στυπτικός → στύφω

στύση
< ελνστ. *στῦσις* (απαντά σε επίγραμμα) < αρχ. *στύω* «ορθώνω, σηκώνω (για το πέος) – διεγείρω σεξουαλικά» < θ. *στ-υ-*, όπως ακριβώς απαντά στο ομόρριζο *στῦλος* (βλ.λ.) και προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που εμφανίζεται στο ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στυτικός < ελνστ. *στυ-τικός* < αρχ. *στύω.*

στυφάδο
αντιδάν., < παλ. βενετ. *stufado* «φαγητό (κυρ. κρέας) που σιγοβράζει στον ατμό» < ρ. *stufar* «ζεσταίνω, μαγειρεύω (σε ατμό)» < δημώδ. λατ. **ex-tufāre* «ζεσταίνω, θερμαίνω» < πρόθ. *ex-* + **tuf(are)*, το οποίο ανάγεται στο αρχ. *τύφω* «γεμίζω καπνό, ατμό» < *τῦφος* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι όμοια αφετηρία έχουν επίσης τα αντιδάνεια *σόμπα* και *στόφα*[2] «ξυλόσομπα» (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
στυφάδο ή στιφάδο;
Η λέξη αποτελεί αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή (έχει την αφετηρία του στο αρχ. *τῦφος*) και, επομένως, είναι συνεπέστερο να ορθογραφείται με *-υ-*: ***στυφάδο*** (αντί *στιφάδο*).

στυφός «ξινός και ξηρός στη γεύση»
ελνστ. < αρχ. *στύφω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στυφότητα < ελνστ. *στυφ-ότης, -ότητος* «πυκνότητα, στερεότητα – (μεσν.) στυφάδα»
στυφ-ίζω
στυφ-άδα < *στυφ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα.*

στύφω
αρχ., διαφορετικής αρχής από το ρ. *στύω* και τα παράγωγά του (βλ.λ. *στύση*). Αν το μυκ. επίθ. *tu-ru-pte-ri-ja* μεταγραφεί **στρυπτηρία > στυπτηρία* (με ανομοίωση), που απαντά στη φρ. *στυπτηρία γῆ* «θειικό άλας», δεν αποκλείεται το ρ. *στύφω* να σχηματίστηκε κατόπιν αναλογικά από τον τύπο **στρύφω* < θ. τού αρχ. *στρυφ-νός* (βλ.λ.). Δεν υπάρχει καμία ετυμολ. σχέση με το αρχ. *στείβω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στύμμα < ελνστ. *στῦμ-μα* «αυτό που προκαλεί στύψη (κυρ. που συμπυκνώνει το λάδι, για να διατηρεί καλύτερα την ευωδιά του)»
στυπτικός < αρχ. *στυπ-τικός*
στύψη < αρχ. *στῦψ-ις.*

στωικός
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *στωϊκός* < αρχ. *στοά / στοιά / στωά* (βλ.λ. *στοά*) + παραγ. τέρμα *-ικός.*
ΣΗΜΑΣ. Η λ. χαρακτήρισε τη φιλοσοφική σχολή που εγκαινίασε ο Ζήνων ο Κιτιεύς, ο οποίος συνήθιζε να διδάσκει στην Ποικίλη Στοά των Αθηνών. Ο πληθ. *Στωϊκοί* ως περιληπτικός όρος για τους φιλοσόφους τής φερώνυμης σχολής απαντά από τον 2ο αι. π.Χ. (πβ. Αρείου Διδύμ. *Ἐπιτομ.* 86,1: *κατὰ τὴν τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων αἵρεσιν διεληλυθὼς ἱκανῶς*). Η σημ. «απαθής, ατάραχος», χαρακτηριστική τής στάσης των στωικών, οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *stoïque.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *στοά.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στωικ-ότητα, λόγ. [1861]
στωικ-ισμός, λόγ. [1826], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *stoïcisme* < *stoïque* < λατ. *stoicus* < ελνστ. *στωϊκός.*

στωμύλος «φλύαρος – εύγλωττος»
αρχ. < θ. *στωμ-* (με παραγ. τέρμα *-ύλος*, πβ. κ. *αγκ-ύλος, καμπ-ύλος*), που ίσως συνδ. με το ουσ. *στόμα*, αν και δεν υπάρχει μαρτυρία ότι η λ. *στόμα* χρησιμοποιήθηκε στην αρχ. γλώσσα για να δηλώσει τη φλυαρία ή την ευφράδεια.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
στωμυλία < αρχ. *στωμυλ-ία* «πολυλογία, μωρολογία».

συβαριτικός «τρυφηλός, φιλήδονος»
αρχ. < *Συβαρίτ(ης)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < τοπωνύμιο *Σύβαρις, -εως (ἡ)*, αρχ. ελληνική αποικία στην Κάτω Ιταλία, τής οποίας οι κάτοικοι ήταν περιώνυμοι για την πολυτέλεια και τη φιληδονία τού τρόπου ζωής τους.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συβαριτ-ισμός «πολυτελής και φιλήδονος τρόπος ζωής», λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sybaritisme.*

συγ- → συν

συγγενής
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 170-171: *ἐγὼ δ' ἄτολμός εἰμι συγγενῆ θεὸν δῆσαι βίᾳ φάραγγι πρὸς δυσχειμέρῳ*], αρχική σημ. «σύμφυτος – (ήδη αρχ.) κοινής καταγωγής ή οικογένειας», < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγγένεια < αρχ. *συγγέν-εια* «κοινή καταγωγή, οικογένεια»

συγγεν-εύω < *συγγεν(ής)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
συγγενικός < αρχ. *συγγεν-ικός* «σύμφυτος, κληρονομικός – κοινής καταγωγής ή οικογένειας – ομογενής, ομοειδής».
ΣΥΝΘ. συγγενο-λόι.

σύγγλινο κ. **σύγλινο** «παστό χοιρινό»
< *σu(γ)-* (< πρόθ. *συν*) + μεσν. *γλίνα* / ελνστ. *γλίνη* «λίπος κρέατος» (βλ.λ.).

συγγνώμη
ΕΤΥΜ. αρχ. < ρ. *συγγιγνώσκω* «συμφωνώ – αναγνωρίζω, παραδέχομαι», κυρίως «συγχωρώ» (κατά το σχήμα των απλών *γιγνώσκω – γνώμη*) < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *γιγνώσκω* «γνωρίζω» (βλ.λ. *γνώμη*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συμπάθεια, επιείκεια» (πβ. Αριστοφ. *Ειρήνη* 996-8: *μεῖξον δ' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας πάλιν ἐξ ἀρχῆς φιλίας χυλῷ καὶ συγγνώμῃ τινὶ πρᾳοτέρᾳ κέρασον τὸν νοῦν*) ➞ αρχ. σημ. «συγχώρηση» (κυρ. φρ. *συγγνώμην ἔχω* «συγχωρώ» και *συγγνώμης τυγχάνω* «συγχωρούμαι»). Ήδη στην Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται στην αρχή τού λόγου ως επιφώνημα που εκφράζει μεταμέλεια (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.39: *ἀμείβεται ὁ νεηνίης τοῖσδε· συγγνώμη μέν, ὦ πάτερ, τοι, ἰδόντι γε ὄψιν τοιαύτην*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
συγγνώμη ή συγνώμη;
Η επίσημη προφορά τής λέξεως είναι [siŋɣnómi] με έρρινο φθόγγο πριν από το β΄ συνθετικό. Ωστόσο, στον συνήθη προφορικό λόγο το έρρινο [ŋ] τείνει να παραλείπεται και αυτό μερικές φορές αποτυπώνεται στην απλοποιημένη γραφή ***συγνώμη*** (με ένα -γ-). Εντούτοις, είναι προτιμότερο να γράφεται η λέξη σύμφωνα με την ετυμολογική της σύσταση: ***συγγνώμη*** (με δύο -γ-).

συγγνωστός
αρχ., βασική σημ. «άξιος συγχωρήσεως» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Φοίνισσ.* 994-995: *καὶ συγγνωστὰ μὲν γέροντι, τοὐμὸν δ' οὐχὶ συγγνώμην ἔχει*], < ρ. *συγγιγνώσκω* «συμφωνώ – αναγνωρίζω, παραδέχομαι», κυρίως «συγχωρώ» (κατά το σχήμα των απλών *γιγνώσκω – γνωστός*) < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *γιγνώσκω* «γνωρίζω» (βλ.λ. *γνωστός*).
ΣΥΝΘ. α-σύγγνωστος (ελνστ.).

συγγράφω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-γράφω, μετα-γράφω, παρα-γράφω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύγγραμμα < αρχ. *σύγγραμ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πιθ. και ενωρίτερα ως τίτλος έργου τού Πυθαγόρα]
συγγραφή < αρχ. *συγγραφ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
συγγραφ-έας< αρχ. *συγγραφ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
συγγραφικός < ελνστ. *συγγραφ-ικός.*

συγκαίομαι → καίω

σύγκαιρος → καιρός

συγκαλά → καλός

συγκαλύπτω → καλύπτω

συγκαλώ
< αρχ. *συγκαλῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 302: *τοὺς ὅ γε συγκαλέσας πυκινὴν ἀρτύνετο βουλήν*] < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *καλῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-καλώ, εγ-καλώ, παρα-καλώ.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύγκλη-ση, λόγ. [1893], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *convocation.*

συγκαταβαίνω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *καταβαίνω* (βλ.λ. *κατεβαίνω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατεβαίνω μαζί (με κάποιον)» (πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 504-5: *μᾶτερ μᾶτερ, ἐγὼ δὲ σᾷ πτέρυγι συγκαταβαίνω*) ➞ αρχ. σημ. «κατεβαίνω για να βοηθήσω (κάποιον) – (γενικότ.) σπεύδω σε βοήθεια» (πβ. Αισχ. *Εὐμεν.* 1045: *Ζεὺς ὁ πανόπτας οὕτω Μοῖρά τε συγκατέβα*) ➞ ελνστ. σημ. «συμφωνώ, συναινώ» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 24.15.10: *καὶ τούτων μὲν εἰς ἅπαν ἑτοίμως συγκαταβαινόντων χάριν τοῦ συντελεσθῆναι τὴν εἰρήνην*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκατάβαση < ελνστ. *συγκατάβα-σις*
συγκαταβατικός < ελνστ. *συγκαταβα-τικός*
συγκαταβατικ-ότητα, λόγ. [1866], < *συγκαταβατικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

συγκατάθεση
< ελνστ. *συγκατάθεσις* < αρχ. *συγκατατίθημι*, κυρ. το μέσο *συγκατατίθεμαι* «συναινώ» < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κατατίθημι* (πβ. αρχ. *κατάθεσις – κατατίθημι*) < *κατα-* + *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*).

συγκαταλέγω → λέγω

συγκατανεύω «συγκατατίθεμαι, συναινώ»
ελνστ. < *συγ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *κατανεύω* < *κατα-* + αρχ. *νεύω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκατάνευ-ση.

συγκατατίθεμαι → συγκατάθεση

συγκατοικώ
< αρχ. *συγκατοικῶ (-έω)* < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κατοικῶ* < *κάτοικος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκάτοικος < ελνστ. *συγκάτοικ-ος*
συγκατοίκη-ση, λόγ. [1766] ➞ Η πολιτική σημ. αποδίδει το γαλλ. *cohabitation.*

σύγκειμαι «συναπαρτίζομαι, συναποτελούμαι»
αρχ., αρχική σημ. «κείμαι μαζί, στην ίδια θέση – συ-

ναποτελούμαι», < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κεῖμαι* (βλ.λ.). Από την Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιήθηκε σε σχέση με τον γραπτό λόγο, δηλώνοντας τη σύνθεση λόγου ή τη συγκρότηση κειμένου (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων μορ.* 660a: *ὁ μὲν γὰρ λόγος ὁ διὰ τῆς φωνῆς ἐκ τῶν γραμμάτων σύγκειται*). Ο γλωσσολογικός όρος **συγκείμενο** «συμφραζόμενα κειμένου» αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *context*.

συγκεκομμένος
αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συγκόπτω* < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + ρ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*), πβ. κ. *δια-κεκομμένος*.

συγκεκριμένος
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συγκρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-α-κεκριμένος*.
ΣΗΜΑΣ. Η μτχ. είχε αρχική σημ. «προερχόμενος από σύγκριση, αποτέλεσμα ή προϊόν συγκρίσεως» (κατ' αντιδιαστολή προς το *διακεκριμένος*) και δήλωσε επίσης αυτόν «που προέρχεται από συγχώνευση ή σύνθεση διαφόρων στοιχείων» (ελνστ. σημ., πβ. Δαμασκίου *Εἰς Φαίδωνα* 217.4-5: *εἴ γε καὶ αὐτὸ ζῇ μὲν συγκεκριμένον τῷ ὀστρέῳ, θνῄσκει δὲ χωριζόμενον ἀπ' αὐτοῦ κατὰ διάκρισιν*). Η σύγχρ. σημ. «ορισμένος, σαφής» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *concret*.

σύγκελλος «αξιωματούχος τού Οικουμενικού Πατριαρχείου»
όψιμο ελνστ. (6ος αι.), τίτλος γραμματέα και συμβούλου ανωτέρων κληρικών, < *συγ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-κελλ(ος)* < ελνστ. *κέλλα* «δωμάτιο, θάλαμος» (βλ.λ. *κελλί*).

συγκεντρώνω
< λόγ. [1814] *συγκεντρῶ (-όω)* < *συγ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-κεντρ(ῶ)* < αρχ. *κέντρον* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *concentrer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκέντρωση < ελνστ. *συγκέντρω-σις*, αρχική σημ. «σύμπτωση αστρικής τροχιάς γύρω από δεδομένο κέντρο» < **συγκεντρῶ (-όω)* ➞ Στη σημερινή βασική σημ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *concentration*
συγκεντρω-τικός λόγ. [1844]
συγκεντρωτ-ισμός < *συγκεντρωτ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, απόδ. τού γαλλ. *centralisation*.

συγκεράζω «αναμειγνύω διαφορετικά μέρη, συνθέτω»
μεταπλ. τύπος σε *-άζω* τού ελνστ. *συγκερῶ (-άω)*, με βάση το συνοπτ. θ. *συγκερασ-* (απρφ. αορ. *συγκεράσαι*) κατά το σχήμα *(ε)βάστασα – βαστάζω – βαστώ, (ε)δόξασα – δοξάζω, έσπασα – σπάζω*. Το ελνστ. *συγκερῶ (-άω)* προέρχεται από το αρχ. *συγκεράννυμι* «αναμειγνύω, ανακατεύω» < *συγ-* (< *σύν*) + *κεράννυμι*, για το οποίο βλ.λ. *κράμα, κράση*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκερασμός < ελνστ. *συγκερασ-μός* «μίξη – μετριασμός» < αρχ. *συγκεράννυμι*.

συγκεχυμένος «ασαφής, μπερδεμένος»
αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συγχέω* (βλ.λ.).

συγκινώ
< αρχ. *συγκινῶ (-έω)* «κινώ συγχρόνως» (ήδη στον Αριστοτέλη) < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κινῶ*, πβ. κ. *παρα-κινώ, μετα-κινώ*. Η σημ. «εξάπτω, συνεγείρω» και κατόπιν «προκαλώ συναισθηματική ένταση, συναρπάζω» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Νόμ. ἱερ. ἀλληγορ.* 2.55: *καὶ τὸν καλοῦντα παρεσιώπησεν, ἵνα συγκινηθεῖσα ἡ ψυχὴ σκέψηται, τίς ὁ μαρτυρῶν ταῖς φιλαρέτοις διανοίαις ἐστί*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκίνηση < αρχ. *συγκίνη-σις* «ταυτόχρονη κίνηση» ➞ ελνστ. σημ. «συναισθηματική ένταση» (πβ. Λογγίν. *Περὶ ὕψους* 20.2: *ἐν στάσει γὰρ τὸ ἠρεμοῦν, ἐν ἀταξίᾳ δὲ τὸ πάθος, ἐπεὶ φορὰ ψυχῆς καὶ συγκίνησίς ἐστιν*)
συγκινητικός < ελνστ. *συγκινη-τικός* «διεγερτικός, υποκινητικός»
συγκινησι-ακός < *συγκίνησι(ς)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

συγκινώ – συγκίνηση
Η λέξη ***συγκινώ***, σύνθετη από τα *σύν* + *κινέω (-ῶ)*, αρχικά σήμαινε (ήδη στον Αριστοτέλη), όπως φαίνεται από την ετυμολογία, «κινώ κάτι μαζί με κάτι άλλο». Η ταυτόχρονη αυτή κίνηση εξειδικεύεται πολλές φορές σε σωματικά συμπτώματα (π.χ. όταν ο Γαληνός γράφει ότι «*ὑπὸ δὲ τοῦδε ὁ θώραξ ὅλως κινηθεὶς αὐτὸς πάλιν τὸν πνεύμονα συγκινεῖ*»). Δεν είναι τυχαίο που η λέξη ***συγκίνησις*** απαντά ως επί το πλείστον σε κείμενα ιατρικού περιεχομένου. Φαίνεται ότι αφετηρία τής μετακίνησης τής σημασίας στον χώρο τής ψυχής και τού συναισθήματος («προκαλώ σε κάποιον συγκίνηση, προκαλώ έντονη συναισθηματική φόρτιση») οφείλεται ακριβώς στην αίσθηση ότι τα σωματικά και τα ψυχικά φαινόμενα συνδέονται και ότι μαζί με το σώμα κινείται και η ψυχή (πβ. τον Φίλωνα τον Ιουδαίο, που αναφέρει: *ἵνα συγκινηθεῖσα ἡ ψυχὴ σκέψηται*). Η έννοια τής «κίνησης» τής ψυχής ταυτόχρονα με το σώμα οδηγεί στην κίνηση ολόκληρης τής ύπαρξης, στη «συγκίνηση». Έτσι φτάνουμε στη χρήση τού *συγκινώ* ανεξάρτητα από την ψυχή (πβ. Σέξτ. Εμπειρ.: *ἀλλὰ καὶ κάλλος σώματος ἀνθρωπίνου πρῶτον καὶ ἐξαίφνης θεωρούμενον συγκινεῖ μᾶλλον ἡμᾶς*).
Η έννοια τής κίνησης γενικά υπάρχει στις λέξεις που δηλώνουν έντονο συναισθηματικό / ψυχικό πάθος. Αυτό φαίνεται από συναφείς λέξεις τής αρχαίας, που η δευτερεύουσα σημασία τους είναι «ξεσηκώνω, ενθουσιάζω», γενικά «προκαλώ έντονα συναισθήματα», αλλά έχουν ως βασική σημασία

κάποια μορφή κίνησης (πβ. *ἐπόρνυμι* «ξεσηκώνω», *ἀείρω* «σηκώνω», *ἐπαίρω* «σηκώνω», *συγκλονέω*, *συνταράσσω*, τα σύνθετα με το *κινῶ*: *παρακινέω*, *προκινέω* κ.λπ.). Το ίδιο το *συγκινῶ* πολλές φορές έχει τη σημασία «ξεσηκώνω» (π.χ. Κ.Δ. *Πράξεις* 6,12, όπου περιγράφεται η σύλληψη τού πρωτομάρτυρα Στεφάνου: *συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς, καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον*).
Τον αντίστοιχο συσχετισμό τής κίνησης με τη συγκίνηση εντοπίζουμε και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Αναφέρουμε ενδεικτικά το γαλλ. ***émouvoir***, το ιταλ. ***muovere***, το αγγλ. ***move*** (που σημαίνουν «συγκινώ»), όπως και τα ουσιαστικά (π.χ. γαλλ. **emotion**, αγγλ. **emotion**, ιταλ. ***emozione***, ***commozione*** κ.λπ.), που όλα ανάγονται στο λατινικό ***movere*** «κινώ».

σύγκλειση «θέση επαφής άνω και κάτω δοντιών» < αρχ. *σύγκλεισις* «κλείσιμο προς την ίδια κατεύθυνση» < ρ. *συγκλείω* «κλείνω (μέσα), εγκλείω» < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κλείω* (βλ.λ. *κλείνω*), πβ. κ. *εγ-κλείω*, *περι-κλείω*. Η λ. χρησιμοποιείται στη Νέα Ελληνική κυρίως ως όρος τής οδοντιατρικής.

σύγκληση → συγκαλώ

σύγκλητος
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *συγ-κλη-* τού ρ. *συγκαλῶ* (< *συγ-* + *καλῶ*), παρόμοια σχηματισμένο με το απλό ρηματ. επίθετο *κλη-τός* < θ. *κλη-*, που απαντά στα αρχ. *κλῆσις (-η)*, *κλη-τήρ(ας)* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. χρησιμοποιήθηκε στην αρχ. φρ. *σύγκλητος ἐκκλησία*, αρχικώς «έκτακτη συνέλευση, την οποία συγκαλούσε ο στρατηγός» (σε αντίθεση προς την τακτική συνέλευση, που ονομαζόταν *κυρία σύγκλητος*). Η λ. απαντά συχνά χωρίς το συνοδευόμενο ουσ. *ἐκκλησία* και δηλώνει διάφορα νομοθετικά σώματα (π.χ. την Αχαϊκή Συμπολιτεία), μέχρι που αργότερα εφαρμόστηκε στο ανώτατο νομοθετικό σώμα τής Ρώμης, αποδίδοντας το λατ. *Senatus* «γερουσία» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. ἱστορ.* 27.4.5: *ἡ δὲ σύγκλητος τῶν Ρωμαίων διὰ τὴν ἱεροσυλίαν οὐ μετρίως ἐδεισιδαιμόνει*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκλητικός < ελνστ. *συγκλητ-ικός*, μεταφρ. δάνειο από λατ. *senatorius*.

συγκλίνω
αρχ., αρχική σημ. «πλαγιάζω με κάποιον (με γυναίκα)», < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κλίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αποκλίνω*. Η σημ. «προσεγγίζω, συναντώ – συμφιλιώνω» είναι ελνστ. (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 7.11.4: *συλλήβδην τὰ κατὰ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν οὕτως ὑπετέτακτο καὶ συνέκλινε ταῖς εὐνοίαις*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύγκλιση < ελνστ. *σύγκλι-σις* «στενό πέρασμα» → Η μτφ. σημ. «κατάληξη σε κοινό σημείο» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *convergence*.

συγκλονίζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συγκλονῶ (-έω)* < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κλονῶ (-έω)* «ταράζω, σείω, τραντάζω», για το οποίο βλ.λ. *κλονίζω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συγκινῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκλονισ-μός, λόγ. [1880]
συγκλονισ-τικός, λόγ. [1893].

συγκοινωνώ
< αρχ. *συγκοινωνῶ (-έω)* «έχω μερίδιο, συμμετέχω» < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κοινωνῶ* < *κοινωνός* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-κοινωνώ*. Η σημ. «επικοινωνώ» αποτελεί σύγχρονη απόδ. τού γαλλ. *communiquer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συγκοινωνία < μεσν. *συγκοινων-ία*, αρχική σημ. «συμμετοχή» (με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *communication* στη σύγχρ. σημ. «επικοινωνία» και τού γαλλ. *transport*, π.χ. φρ. *αστικές συγκοινωνίες*, γαλλ. *transports urbains*)
συγκοινωνι-ακός, λόγ. [1898], < *συγκοινωνί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

συγκομιδή
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *συγκομίζω* «συνάγω, συλλέγω (ειδικότ. τον καρπό τού θερισμού)» < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κομίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-κομιδή*, *προσ-κομιδή*, *απο-κομιδή*.

συγκοπή
ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *συγκόπτω* (πβ. κ. *αποκοπή – αποκόπτω*, *διακοπή – διακόπτω*, *προκοπή – προκόπτω*) < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κόψιμο σε μικρά κομμάτια, τεμαχισμός» (π.χ. κοπή μετάλλου σε νομίσματα) → ήδη ελνστ. σημ. «σίγηση φωνήεντος ή συλλαβής εντός λέξεως» (πβ. Τρύφων. *Περὶ παθῶν* 1.23: *συγκοπὴ δέ ἐστιν ἀποβολὴ συλλαβῆς κατὰ τὸ μέσον· [...] οἷον ἀλλόμενος ἅλμενος*) → ελνστ. σημ. «αιφνίδια παράλυση των μελών τού σώματος, λιποθυμία» (πβ. Γαλην. *Περὶ μαρασμ.* 7.703: *μεταβαλλούσης δὲ τῆς τοιαύτης διαθέσεως πρὸς τἀναντία, ἐν μέρει ποτὲ μὲν κατάψυξίν τε καὶ ἀσφυξίαν φερούσης καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν τὰ τῆς συγκοπῆς ἴδια*).

σύγκορμος
< *σύγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-κορμ(ος)* < *κορμί*.

συγκρατώ → κρατώ

συγκρητισμός
ελνστ. < ρ. *συγκρητίζω* «συνασπίζομαι (με αντίπαλο) προ τού κοινού εχθρού» < *συγ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-κρητ(ίζω)* < αρχ. *Κρής*, *-τός* (πληθ. *Κρῆτες*), που δήλωνε την τακτική των αρχ. Κρητών να ενώνονται προ τού κοινού κινδύνου παρά τις εσωτερικές τους αντι-

θέσεις. Ο Πλούταρχος αναλύει την τακτική και τον όρο που προέκυψε από αυτήν: *Ἔτι τοίνυν ἐκεῖνο δεῖ μνημονεύειν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς τοῦτο τὸ Κρητῶν, οἳ πολλάκις στασιάζοντες ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντες ἔξωθεν ἐπιόντων πολεμίων διελύοντο καὶ συνίσταντο· καὶ τοῦτ' ἦν ὁ καλούμενος ὑπ' αὐτῶν* ***συγκρητισμός*** (*Περὶ φιλαδελφ.* 490b). Η σημ. «ανάμιξη πεποιθήσεων ή φιλοσοφικών συστημάτων» οφείλεται σε σύγχρονη επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *syncrétisme*.

συγκρίνω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «σχηματίζω συνθέτοντας ή συνδυάζοντας», < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κρίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγ-κρίνω, εκ-κρίνω, προ-κρίνω*. Η σημ. «παραβάλλω, παραλληλίζω» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1368a: *δεῖ δὲ πρὸς ἐνδόξους συγκρίνειν· αὐξητικὸν γὰρ καὶ καλόν, εἰ σπουδαίων βελτίων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύγκριση < αρχ. *σύγκρι-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Ἀξίοχ.* 365.e.3-6: *τοῦτο ἐννοήσας, ὅτι τῆς συγκρίσεως ἅπαξ διαλυθείσης καὶ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οἰκεῖον ἱδρυθείσης τόπον, τὸ ὑπολειφθὲν σῶμα, γεῶδες ὂν καὶ ἄλογον, οὐκ ἔστιν ὁ ἄνθρωπος*], αρχική σημ. «συνδυασμός, συνένωση – παραβολή»

συγκρίσ-ιμος < *σύγκρισ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

συγκριτικός < αρχ. *συγκρι-τικός*, αρχική σημ. «σχετικός με τον σχηματισμό σώματος» ➔ ελνστ. σημ. «σχετικός με αντιπαραβολή» (επίσης ως γραμμ. όρος, πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.27: *συγκριτικὸν δέ ἐστι τὸ τὴν σύγκρισιν ἔχον ἑνὸς πρὸς ἕνα ὁμοιογενῆ, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος Αἴαντος*).

συγκροτώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *συγκροτῶ (-έω)* < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κροτῶ* < *κρότος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-κροτώ*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κρούω (δύο πράγματα) μαζί, χτυπώντας τα μεταξύ τους» (π.χ. «χειροκροτώ», πβ. Ξενοφ. *Κύρ. παιδ.* 2.2.5: *ὁ μὲν δὴ λοχαγὸς ὁ ἐγγύτατα ἡμῶν ἰδὼν συνεκρότησε τὼ χεῖρε καὶ τῷ γέλωτι ηὐφραίνετο*) ➔ αρχ. σημ. (τεχν. όρος τού σιδηρουργού) «σφυρηλατώ (εργαλεία ή όπλα)» ➔ ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «σχηματίζω, οργανώνω – καταρτίζω» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Μειδ.* 17.5-6: *αὐτὸς συγκροτεῖν καὶ διδάσκειν ᾤετο δεῖν τὸν χορόν*· Δημοσθ. *Ὀλυνθ. Β´* 17.3-5: *καὶ πεζέταιροι δόξαν μὲν ἔχουσιν ὡς εἰσὶ θαυμαστοὶ καὶ συγκεκροτημένοι τὰ τοῦ πολέμου*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγκρότημα < ελνστ. *συγκρότη-μα*, αρχική σημ. «οργανωμένο σύνολο, ομάδα» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Ἐξήγησ.* 1.430.7: *Ἰδουμαίων καὶ Μωαβιτῶν ληστρικὰ συγκροτήματα κατὰ τόπους ἐκθέοντα τὴν τῶν Ἰουδαίων κατελῄζοντο γῆν*)

συγκρότηση < ελνστ. *συγκρότη-σις*, αρχική σημ. «ένωση με σφυρηλάτηση».

συγκρούω

αρχ. (κυρ. το μέσο *συγκρούομαι*) < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-κρούω, προσ-κρούω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύγκρουση < ελνστ. *σύγκρου-σις*

συγκρουσι-ακός < *σύγκρουσι(ς)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, πβ. κ. *παράδοση – παραδοσι-ακός*.

σύγκρυο

ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *σύγκρυος* < *σύγ-* (< πρόθ. *συν*) + *κρύος*.

συγκυρία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *συγκυρῶ (-έω)* «συμβαίνω συγχρόνως, συμπίπτω» < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *κυρῶ (-έω)* / *κύρω* «πέφτω επάνω, χτυπώ – συναντώ τυχαία, συμβαίνω», αγν. ετύμου, αφού η σύνδεση με το ουσ. *καιρός* δεν τεκμηριώνεται μορφολογικώς. Δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση με τη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *κυρῶ (-όω)* «επιβεβαιώνω, εγκρίνω» (πβ. αρχ. *κῦρος, κύριος* κ.λπ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγκυρι-ακός < *συγκυρί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.

συγκυριαρχία

λόγ. [1897], < *συγ-* (< πρόθ. *συν*) + *κυριαρχία*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *condominium*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγκυρίαρχος < *συγκυριαρχία* (υποχωρητ.)

συγκυριαρχ-ώ.

σύγλινο → σύγγλινο

συγνώμη → συγγνώμη

συγυρίζω

< *συ(ν)-* (< πρόθ. *συν*) + *γυρίζω*. Ως προς τη σημ. «τιμωρώ», έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το ρ. *γυρίζω* νοείται εδώ με τη σημ. «περιφέρω και διαπομπεύω κάποιον».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγύρισ-μα

συγχαίρω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. Ξενοφ. *Ἱέρ.* 5.4.1-3: *ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἂν εὐετηριῶν γενομένων ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν γίγνηται, οὐδὲ τότε συγχαίρει ὁ τύραννος*] < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *χαίρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγχαρη-τήριος < θ. *συγχαρη-* (< αόρ. *συγχάρηκα*) + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *εντευκ-τήριος, προσκλη-τήριος* ➔ Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζει το αντίστοιχο λατ. *congratulatio* (πβ. αγγλ. *congratulations*) < *con-* «συν-» + *gratulatio* «επευφημία, ευχαριστία» < *gratulor* «συγχαίρω»

συγχαρη-τήρια, λόγ. [1856], ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *συγχαρητήριος* (βλ. ανωτέρω), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *congratulations*.

συγχέω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *χέω*, για το οποίο βλ.λ. *χύνω*. Βλ. επίσης *συγχίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύγχυση < αρχ. *σύγχυ-σις*, αρχική σημ. «ανάμιξη – (μτφ.) όλεθρος, καταστροφή» ➔ ήδη αρχ. σημ. «μπέρδεμα, ταραχή» (πβ. Ευριπ. *Ίφιγ. Αὐλ.* 1127-8: *τί δ' ἔστιν; ὥς μοι πάντες εἰς ἓν ἥκετε, σύγχυσιν ἔχοντες καὶ ταραγμὸν ὀμμάτων*).

συγχίζω

μεσν. (στον λεξικογράφο Du Cange), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συγχέω* (βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *συνέχυσα*, που κατά την όψιμη μεσν. εποχή συνέπιπτε φωνητικά με τους αορίστους των ρ. σε *-ίζω*, π.χ. *συνέχισα – συνεχίζω, ζωγράφισα – ζωγραφίζω*. Δεν ευσταθεί η εκδοχή ότι πρόκειται για υποχωρητ. σχηματισμό από το αρχ. ουσ. *σύγχυσις*, που οδήγησε στη γραφή τού ρ. με *-υ-*: *συγχύζω*.

συγχορδία

αρχ., αρχική σημ. «αρμονία», < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-χορδ(ία)* < *χορδή*. Ο μουσ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *accord*.

συγχρονία «το σύνολο των γλωσσικών φαινομένων που ανήκουν στην ίδια χρονική περίοδο»

< *συγ-* (< πρόθ. *συν*) + *-χρον(ία)* < *χρόνος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *synchronie*, πβ. κ. *δια-χρονία, παγ-χρονία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγχρον-ικός, λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *synchronique*

συγχρονικ-ότητα < *συγχρονικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

σύγχρονος

ελνστ., αρχική σημ. «ταυτόχρονος», < *σύγ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *χρόνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγχρονίζω < ελνστ. *συγχρον-ίζω* «είμαι σύγχρονος με κάποιον/κάτι» (με σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *synchroniser*)

συγχρονισμός < ελνστ. *συγχρονισ-μός*, αρχική σημ. «συμφωνία ως προς τον χρόνο» < ρ. *συγχρον-ίζω* (με σημασιολ. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *synchronisation*)

συγχρονισ-τικός, λόγ. [1845], < *συγχρονισ-* (*συγχρονίζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. -σύγχρονος, -συγχρονίζω, -συγχρονισμός: *α-σύγχρονος – απο-συγχρονίζω, απο-συγχρονισμός – εκ-συγχρονίζω, εκ-συγχρονισμός*.

συγχρωτίζομαι «συναναστρέφομαι»

ελνστ., αρχική σημ. «έρχομαι σε επαφή», < *συγ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-χρωτ(ίζομαι)* < αρχ. *χρώς, -χροός* «δέρμα, σάρκα (τού ανθρώπινου σώματος)» (βλ.λ. *χροιά, χρώμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγχρωτισ-μός.

συγχύζω → συγχίζω

σύγχυση → συγχέω

συγχωνεύω

αρχ., αρχική σημ. «συντήκω, λειώνω μέταλλα σε χοάνη», < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *χωνεύω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγχώνευ-ση, λόγ. [1847].

συγχωρώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *συγχωρῶ (-έω)* < *συγ-* (< πρόθ. *σύν*) + *χωρῶ* (πβ. κ. *ανα-χωρώ, προ-χωρώ, παρα-χωρώ*), για το οποίο βλ.λ. *χώρος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «προχωρώ προς το ίδιο μέρος, συγκλίνω με κάποιον – συναντώ» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 123-5: *εὐφαμεῖτ', ὦ πόντου δισσὰς συγχωρούσας πέτρας ἀξείνου ναίοντες*, για τις Συμπληγάδες πέτρες) ➔ αρχ. σημ. «συναινώ στις απόψεις κάποιου, συμφωνώ» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.148: *παραιτέεται ὁ Θήρας ὅκως μήτε φόνος γένηται, αὐτός τε ὑπεδέκετό σφεας ἐξάξειν ἐκ τῆς χώρης. συγχωρησάντων δὲ τῇ γνώμῃ τῶν Λακεδαιμονίων...* «αφού συναίνεσαν οι Λακεδαιμόνιοι [ενν. στο παραπάνω αίτημα τού Θήρα]») ➔ αρχ. σημ. «υποχωρώ, παραδέχομαι – ενδίδω, επιτρέπω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.75.1: *ξύμβασίν τε ἔπρασσε καὶ πείθει ὥστε ξυγχωρῆσαι ἀλλήλοις δέκα μὲν ἄνδρας τοὺς αἰτιωτάτους κρῖναι·* Αριστ. *ἀπόσπ.* 9.56: *οὐ συγχωρήσω Ἀθηναίοις δὶς ἁμαρτεῖν εἰς φιλοσοφίαν*) ➔ ελνστ. σημ. «χαρίζω χρέος ή οφειλή – παραχωρώ συγγνώμη» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 5.67.5: *οἱ πένητες ἀγανακτοῦντες ἐπὶ τῷ μὴ συγχωρηθῆναι σφίσι τὴν χρεοκοπίαν·* Ωριγ. *Σχόλ. Κατὰ Λουκ.* 53b: *ὅτι παραγέγονεν ὁ τοῖς πιστοῖς συγχωρῶν τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συγχώρηση < αρχ. *συγχώρη-σις* «παραχώρηση, συγκατάθεση, συναίνεση» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 435b.4: *ὦ Κρατύλε, τὴν γὰρ σιγήν σου συγχώρησιν θήσω*) ➔ ελνστ. σημ. «άφεση, συγγνώμη» (πβ. Ωριγ. *Ὁμιλ. Ἱερεμ.* 12.5: *τῆς συγχωρήσεως τοῦ ἁμαρτήματος αὐτοῦ*)

συγχωρητικός < ελνστ. *συγχωρη-τικός* «ενδοτικός, υποχωρητικός»

συγχωρητικ-ότητα < *συγχωρητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. ασυγχώρητος < ελνστ. *ἀ-συγχώρη-τος*.

συδαυλίζω → συνδαυλίζω

σύδεντρο «έκταση γεμάτη δέντρα»

< **σύ(ν)δενδρον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *σύνδενδρος* «πυκνόφυτος, κατάφυτος (από δέντρα)» < *συν-* + αρχ. *δένδρον* (βλ.λ. *δέντρο*).

συζευγνύω «ενώνω (σε γάμο)»
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συζεύγνυμι* «ζεύω μαζί – ενώνω σε γάμο» (πβ. αρχ. *διαζεύγνυμι* > *διαζευγνύω*) < *συ(ν)-* + *ζεύγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *ζεύξη*. Χρησιμοποιείται κυρ. στον τύπο τού αορίστου *συνέζευξε* (γ΄ ενικό πρόσ.). Βλ. κ. *σύζυγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύζευξη < αρχ. *σύζευξ-ις*, αρχική σημ. «σύνδεση, ένωση» → Ο επιστημ. όρ. αποδίδει τα γαλλ. *jonction / liaison*
συζευκτικός < ελνστ. *συζευκ-τικός*.

συζητώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *συζητῶ (-έω)* < *συ(ν)-* + *ζητῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-ζητώ, κατα-ζητώ*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ερευνώ, εξετάζω από κοινού» (πβ. Πλάτ. *Μένων* 90b: *σὺ οὖν ἡμῖν, ὦ Ἄνυτε, συζήτησον, ἐμοί τε καὶ τῷ σαυτοῦ ξένῳ Μένωνι τῷδε, περὶ τούτου τοῦ πράγματος τίνες ἂν εἶεν διδάσκαλοι*) → ελνστ. σημ. «συνομιλώ (αρχικά κυρίως για διαφωνίες)» (Κ.Δ. Μάρκ. 9,10: *καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτοὺς συζητοῦντες τί ἐστιν τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συζήτηση < ελνστ. *συζήτη-σις*, αρχική σημ. «από κοινού ζήτηση, έρευνα» → η σημερινή σημ. ήδη ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Νόμ. ἱερ. ἀλληγορ.* 3.131: *παρὸ καὶ οἱ φιλονεικότεροι ἔν τε ταῖς συζητήσεσι κἀν ταῖς ἄλλαις ὁμιλίαις ῥᾷστα ὀργίζονται*)
συζητητής < ελνστ. *συζητη-τής* «αυτός που αγαπά να ερευνά – φιλόνικος»
συζητητικός < ελνστ. *συζητη-τικός*.

συζυγής «συνδεδεμένος με άλλον – (μτφ.) παράλληλος, αντίστοιχος»
ελνστ. < θ. *συζυγ-* (με παραγ. τέρμα *-ής*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *συζεύγνυμι* (βλ.λ. *συζευγνύω*).

σύζυγος
αρχ. < θ. *συζυγ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *συζεύγνυμι* (βλ.λ. *συζευγνύω*). Ευθύς εξ αρχής η λ. απαντά με τη σημ. «ενωμένος, συνδεδεμένος με γάμο, γαμήλιος σύντροφος». Βλ. κ. *ζυγός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συζυγία < αρχ. *συζυγ-ία*, αρχική σημ. «σύζευξη, ένωση» → ελνστ. σημ. (γραμμ. όρος) «μορφολογική και κλιτική κατηγορία ρημάτων» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.57: *περισπωμένων δὲ ῥημάτων συζυγίαι εἰσὶ τρεῖς*)
συζυγικός < ελνστ. *συζυγ-ικός* «σχετικός με ρηματική συζυγία» (η σύγχρ. σημ. είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *conjugal*).

συζώ → **ζω**

σύθαμπο → **θαμπός**

συθέμελος
< *συ(ν)-* + *-θέμελ(ος)* < *θεμέλιο*.

συκάμινο «μούρο»
< αρχ. *συκάμινον* (ελνστ. *συκάμινος, ἡ*), σημιτ. δάνειο, πιθ. < αραμ. (πληθ.) *šiqamin* «μουριές», με παρετυμολ. επίδρ. τού αρχ. *σῦκον* (πληθ. *σῦκα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συκαμιν-ιά < ελνστ. *συκαμιν-έα* (με συνίζηση).

σύκο
< αρχ. *σῦκον*, δάνειο από μεσογ. γλώσσα, όπως συμβαίνει επίσης με το αντίστοιχο λατ. *ficus* (> γαλλ. *figue*, γερμ. *Feige*, αγγλ. *fig*, ολλ. *vijg*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συκ-ιά < αρχ. *συκ-ῆ (-έα)* (με μεταπλασμό κατά τα ονόματα δέντρων)
συκεώνας < ελνστ. *συκ-εών, -εῶνος*.
ΣΥΝΘ. συκο-: *συκο-μουριά* (ελνστ.), *συκό-μουρο* (ελνστ.), *συκο-φάγος* (ελνστ.), *συκό-φυλλο* κ.ά.

συκοφάντης
ΕΤΥΜ. αρχ. < *συκο-* (< *σῦκον*) + *-φαν(της)* < θ. τού αρχ. *φαίνω / φαίνομαι* (πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*) + παραγ. τέρμα *-της*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *sycophanta* στο αγγλ. *sycophant* (με τη μεσολάβηση τού μέσ. γαλλ. *sycophante*), το οποίο απέκτησε τη σημ. «υποκριτής – κόλακας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συκοφαντία < αρχ. *συκοφαντ-ία*
συκοφαντικός < αρχ. *συκοφαντ-ικός*
συκοφαντώ < αρχ. *συκοφαντ-ῶ (-έω)*
συκοφάντηση < ελνστ. *συκοφάντη-σις* < αρχ. *συκοφαντ-ῶ (-έω)*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
συκοφάντης
Δεν είναι εξακριβωμένο πώς προέκυψε η ήδη αρχ. σημασία «αυτός που κατηγορεί ψευδώς, που διαβάλλει» τού συνθέτου ***συκοφάντης***. Από την ελληνιστική εποχή διαδίδονταν διάφορες εκδοχές, περισσότερο ή λιγότερο δημοφιλείς. Ο γραμματικός Ζηνόδωρος (2ος αι. π.Χ.) μνημονεύει την άποψη ότι *συκοφάντης* χαρακτηριζόταν αυτός που πρώτος φανέρωνε πότε ωρίμαζαν τα σύκα, τα οποία θεωρούνταν επιθυμητή τροφή (κυρ. οι συκόπιτες, αρχ. *σύκων πλάκες*). Ο ίδιος καταγράφει όμως και τη γνωστή εκδοχή (την υιοθετούν επίσης ο Πλούταρχος και ο Αθήναιος, 1ος – 2ος αι. μ.Χ., καθώς και λεξικογράφοι τού Μεσαίωνα), ότι *συκοφάντης* χαρακτηριζόταν εκείνος που κατήγγελλε όσους εισήγαν παρανόμως σύκα στην αρχαία Αθήνα, παραβιάζοντας σχετικό ψήφισμα τον καιρό τού

λοιμού – δεν έχει βρεθεί ωστόσο ψήφισμα με αυτή τη διάταξη σε κείμενο τής Αρχαιότητας. Ίσως ισχύει η απλούστερη εκδοχή, την οποία δέχονται αρκετοί μελετητές: *συκοφάντης* αποκαλείτο απλώς εκείνος που φανέρωνε σύκα κρυμμένα στα ρούχα κάποιου –πράξη ασήμαντη– και κατέληξε να σημαίνει εκείνον «που κατηγορεί άλλους για ασήμαντες μικροκλοπές», συνεπώς εκείνον «που κατηγορεί ψευδώς».

συκώτι

< μεσν. *συκώτι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *συκωτόν* (που αποσπάστηκε από τη συνεκφορά *ἧπαρ συκωτόν* «ήπαρ ζώου θρεμμένου με σύκα» και αντικατέστησε στην κοινή χρήση το αρχ. *ἧπαρ*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *συκωτός* < αρχ. *σῦκ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*. Ας σημειωθεί ότι παρόμοια προέλευση έχει το αντίστοιχο λατ. *(jecur) ficatum*, από όπου αποσπάστηκε η λ. *ficatum* «συκώτι» (> γαλλ. *foie*, ισπ. *higado*, ιταλ. *fegato*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συκωτ-αριά < *συκώτ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *κλειδ-αριά, λαιμ-αριά*.

σύληση → συλώ

συλλαβή

αρχ., αρχική σημ. «συγκράτηση, κράτημα από δύο μέρη (π.χ. από ζώνη)», από θ. *συλλαβ-* που απαντά στο ρ. *συλλαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λαβή – λαμβάνω*. Η λ. δήλωσε από την Αρχαιότητα τον συνδυασμό δύο φθόγγων με βάση ένα φωνήεν (πβ. Αισχ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 468: *βοᾷ δὲ χοὖτος γραμμάτων ἐν ξυλλαβαῖς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συλλαβάριο «(σε ορισμένες γλώσσες, π.χ. *κυπριακό συλλαβάριο*) σύνολο των γραπτών συμβόλων, καθένα από τα οποία παριστάνει μία συλλαβή και όχι χωριστό φθόγγο», μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syllabaire*

συλλαβίζω < ελνστ. *συλλαβ-ίζω* «συνάπτω γράμματα σε συλλαβές, προφέρω μαζί»

συλλαβικός < ελνστ. *συλλαβ-ικός*

συλλαβισ-μός, λόγ. [1782], μεταφρ. δάνειο από το ελληνογενές γαλλ. *syllabation*

συλλαβισ-τός, λόγ. [1893], < *συλλαβισ- (συλλαβίζω)* + παραγ. τέρμα *-τός* (των ρηματ. επιθ.).

ΣΥΝΘ. συλλαβο-: *συλλαβο-γραφία* «σύστημα γραφής στο οποίο κάθε σύμβολο αντιστοιχεί σε μία συλλαβή» (λόγ. [1898], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Silbenschrift*), *συλλαβό-γριφος* «είδος αινίγματος με λέξεις» (λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Silbenrätsel*), *συλλαβό-γραμμα* («γραφικό σημείο που παριστάνει μια συλλαβή») κ.ά.

-σύλλαβος: *δεκαπεντα-σύλλαβος, δι-σύλλαβος, υπερδι-σύλλαβος, τρι-σύλλαβος, ολιγο-σύλλαβος, μονο-σύλλαβος, ισο-σύλλαβος, ανισο-σύλλαβος, περιττο-σύλλαβος, πολυ-σύλλαβος* κ.ά.

σύλλαβος «(στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία) επίσημος κατάλογος αιρέσεων»

αντιδάν., μεσν. < εκκλησ. λατ. *syllabus* «κατάλογος, πίνακας» (με παρετυμολ. επίδραση τού ελληνογενούς όρου *syllaba* < αρχ. *συλλαβή*, από παρανάγνωση) < λατ. *sillybus* < ελνστ. *σίλλυβον / σίλλυβος* «ετικέτα ρόλου», τεχν. όρος, αγν. ετύμου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σύλλαβος

Η μεσαιωνική λατ. λέξη *syllabus* χρησιμοποιήθηκε σε έγγραφο που εξέδωσε το 1864 ο Πάπας Πίος Θ΄, στο οποίο περιείχε δοξασίες και πεποιθήσεις καταδικαστέες από την Καθολική Εκκλησία.

συλλαλητήριο

λόγ. [1871], < θ. *συλλαλη-* (αρχ. *συλλαλῶ* «μιλώ με ή συγχρόνως με κάποιον» < *συλ-* + *λαλῶ, -έω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *διοικώ – διοικη-τήριο*.

συλλαμβάνω

αρχ., αρχική σημ. «παίρνω και φέρνω μαζί, συνάπτω – συνάγω, συναθροίζω», < *συλ-* (< πρόθ. *σύν*) + *λαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-λαμβάνω, περι-λαμβάνω*. Ήδη αρχ. είναι οι σημερινές σημ. «πιάνω, αιχμαλωτίζω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.143: *συνέλαβέ σφεας καὶ κατέδησε*) και (για γυναίκα) «μένω έγκυος» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ παρθεν.* 14.1: *ἡ τὰ δίδυμα κυέουσα τίκτει τῇ αὐτῇ ὡς καὶ συνέλαβεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύλληψη < αρχ. *σύλληψ-ις* ➝ Η σημ. «έναρξη τής εγκυμοσύνης, τής εμβρυϊκής ζωής» απαντά ήδη στον Αριστοτέλη (πβ. *Ζῴων Ἱστ.* 584a.2: *μετὰ δὲ τὰς συλλήψεις αἱ γυναῖκες βαρύνονται τὸ σῶμα πᾶν*)

συλληπ-τήριος, λόγ. [1896], < *συλληπ- (σύλληψη)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *σω-τήριος, δρασ-τήριος*

σύλληπ-τρα (τα) < *συλληπ- (σύλληψη)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *δίδακ-τρα, εξέτασ-τρα*.

συλλέγω

αρχ. < *συλ-* (< πρόθ. *σύν*) + *λέγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-λέγω, εκ-λέγω, προ-λέγω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ *νεοσύλλεκτος*, λ. *νέος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συλλέκτης < ελνστ. *συλλέκ-της* (σε πάπυρο τού 3ου αι. μ.Χ.)

συλλεκτικός < ελνστ. *συλλεκ-τικός*

συλλογή < αρχ. *συλλογ-ή* «μάζεμα, συγκέντρωση», πβ. κ. *εκ-λέγω – εκ-λογή*

συλλογέας < ελνστ. *συλλογ-εύς* «φοροεισπράκτορας, τελώνης» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *collectionneur / collecteur*)

συλλογ-ικός, λόγ. [1859], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *collectif*

συλλογικ-ότητα < *συλλογικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

συλλήβδην «αδιακρίτως, ανεξαιρέτως»
αρχ. επίρρ. < θ. *συλ-ληβ-* (με επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *άρ-δην, φύρ-δην, μίγ-δην*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συλλαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. αόρ. β΄ *συν-έ-λαβ-ον*, ουσ. *σύλληψις*.

σύλληψη → συλλαμβάνω

συλλογή → συλλέγω

συλλογίζομαι
αρχ., αρχική σημ. «συγκεντρώνω και παρουσιάζω μαζί, συγκεφαλαιώνω», < *συλ-* (< πρόθ. *σύν*) + *λογίζομαι* (βλ.λ.). Από την Αρχαιότητα συναντάται η σημ. «υπολογίζω προσεκτικά τα δεδομένα, συμπεραίνω από εκτίμηση των στοιχείων – στοχάζομαι» (πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 164.1-2: *τοῦτον δ' εἴρηκα τὸν λόγον οὐκ αὐτὸς εὑρών, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων συλλογισάμενος*· Πλάτ. *Τίμ.* 87c: *συμμετριῶν δὲ τὰ μὲν σμικρὰ διαισθανόμενοι συλλογιζόμεθα, τὰ δὲ κυριώτατα καὶ μέγιστα ἀλογίστως ἔχομεν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συλλογισμός < αρχ. *συλλογισ-μός*
συλλογιστικός < αρχ. *συλλογισ-τικός*.

σύλλογος
ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συλλέγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λέγω – λόγος, διά-λογος, πρό-λογος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συνέλευση, συνάθροιση ανθρώπων – (κακόσημο) όχλος» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Αὐλ.* 1545-7: *ἵν' ἦν Ἀχαιῶν σύλλογος στρατεύματος, σὴν παῖδ' ἄγοντες, εὐθὺς Ἀργείων ὄχλος ἠθροίζεθ'*) → αρχ. σημ. (στους αττικούς συγγραφείς) «έκτακτη συνέλευση τής Εκκλησίας τού Δήμου (η τακτική απεκαλείτο απλώς *ἐκκλησία*)» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 4.6: *καὶ πάντας ἅμα συνάγων πλὴν τοὺς ἐν ταῖς ἀκροπόλεσιν ἔνθα δὴ ὁ σύλλογος καλεῖται*) → ελνστ. σημ. (στη χριστιανική γραμματεία) «εκκλησίασμα» (πβ. Ευσεβ. *Σχολ. Ψαλμ.* 23.357: *καὶ αὐτῶν δὲ τῶν πιστῶν ὁ σύλλογος εἴποι ἂν ταῦτα ὑπισχνούμενος τὴν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἀντίδοσιν δώσειν*) → σύγχρ. σημ. «νομική ένωση οργανωμένης ομάδας ανθρώπων με κοινό σκοπό» (απόδ. των γαλλ. *association, collège*).

συλλυπητήριος
λόγ. [1871], < θ. *συλλυπη-* (τού αρχ. *συλλυποῦμαι* < *συλ-* + *λυποῦμαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τήριος* (πβ. κ. *σιωπη-τήριος, συγχαρη-τήριος*). Ο πληθ. *συλλυπητήρια* ως έκφραση συμμετοχής στο πένθος άλλου αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *condoléances* (πληθ.).

συλλυπούμαι → λύπη, συλλυπητήριος

σύλφη «νεράιδα τής κελτικής μυθολογίας»
μεταφορά τού γαλλ. *sylphe* < ν.λατ. *sylphus*, όρος που απαντά σε ελάχιστες λατ. επιγραφές και αναβίωσε χάρις στον Παράκελσο (1493-1541), πιθ. από συμφυρμό τού λατ. *silva / sylva* «δάσος» και τού αρχ. *νύμφη*. Κατ' άλλη εκδοχή, η λέξη έχει κελτική αρχή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συλφίδα, λόγ. [1867], μεταφορά τού γαλλ. *sylphide* «νεράιδα – (μτφ.) γυναίκα με λυγερή και αέρινη εμφάνιση» < *sylphe* (βλ. ανωτέρω).

συλώ «λεηλατώ ιερό χώρο»
< αρχ. *συλῶ (-άω)* «λαφυραγωγώ νεκρό», αβεβ. ετύμου. Δεν έχει αποσαφηνιστεί αν το ρήμα προέρχεται από τα ουσ. *σῦλα* (πληθ. ουδ.) ή *σῦλαι* (πληθ. θηλ.) «κατάληψη εχθρικού πλοίου και κατάσχεση τού εμπορεύματός του», τα οποία είναι αρχ. αλλά μεθομηρικά. Εικάζεται επίσης ότι το επίθ. *ἄ-συλος* (βλ.λ. *άσυλο*) προήλθε υποχωρητικώς από το ρ. *συλῶ* κατά το σχήμα *ἄτιμος – τιμῶ*, με αποτέλεσμα να σχηματιστούν κατόπιν τα ουσ. *σῦλα, σῦλαι*. Ο πληθ. ουδ. *σῦλα* πρέπει να συνδ. με το συνώνυμο *σκῦλα* «λάφυρα» (με φωνητική μεταβολή *σκ-* > *ξ-* > *σ-*), για το οποίο βλ.λ. *σκυλεύω*. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το λατ. *spolia* «λάφυρα». Η λ. απαντά στο αρχ. σύνθ. *ἱερό-συλος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύληση < αρχ. *σύλη-σις* «λεηλασία, διαρπαγή».
ΣΥΝΘ. α-σύλητος (αρχ.).

συμβαίνει
αρχ., γ΄ πρόσ. τού ρ. *συμβαίνω* «στέκομαι ή περπατώ μαζί – συμφωνώ» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *βαίνω* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι τόσο η τριτοπρόσωπη χρήση (*συμβαίνει, συνέβη...*) όσο και η σημ. «συντελείται, πραγματοποιείται (κάτι), λαμβάνει χώρα». Άλλες αρχ. σημασίες τού ρήματος διατηρούνται σε παράγωγα όπως *σύμβαση, συμβατός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμβάν, ουδ. τής αρχ. μτχ. *συμβάς, -ᾶσα, -άν*, αόρ. β΄ τού *συμβαίνω*
συμβεβηκός, ουδ. τής αρχ. μτχ. παρακειμένου τού *συμβαίνω* → Η λ. απαντά ήδη στον Πλάτωνα: *τὸ συμβεβηκός* (*Παρμεν.* 128c: *ἀλλὰ σὺ μὲν εἶπες τῶν συμβεβηκότων τι*). Την ειδικότερη φιλοσοφική σημασία τής λέξης εισήγαγε ο Αριστοτέλης.

συμβάλλω → βάλλω

σύμβαση
< αρχ. *σύμβασις*, αρχική σημ. «συμβάδιση», < *συμβαίνω*, πβ. αρχ. *βάσις – βαίνω*. Η σημ. «συμφωνία, συνθήκη» είναι αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.74: *ἄνευ γὰρ ἀναγκαίης ἰσχυρῆς συμβάσιες ἰσχυραὶ οὐκ ἐθέλουσι συμμένειν*).
ΣΥΝΘ. συμβασι-: *συμβασι-ούχος* (με λεξ. επίθημα *-ούχος*, βλ.λ. *έχω*).

συμβατικός
αρχ., αρχική σημ. «αυτός που οδηγεί σε συμφωνία,

σε σύμβαση», < *συμβατ(ός)* (ρηματ. επίθ. που μαρτυρείται ως ελνστ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Την ελνστ. εποχή το επίθ. *συμβατικός* σημαίνει επίσης «επαρκής, τυπικά ικανοποιητικός», αλλά και «συνήθης, τυπικός» (πβ. Πτολεμ. *Πρὸς Σύρον* 4.10.4: *ὅπως μὴ κατὰ τὸ κοινὸν καὶ ἁπλοῦν τῶν πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν θεωρουμένων συμβατικῶν λάθωμεν αὐτούς ποτε τῷ μὲν βρέφει πρᾶξιν ἢ γάμον*). Η σύγχρονη σημ. οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *conventionnel*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμβατικ-ότητα.

συμβατός

ελνστ., ρηματ. επίθ. τού αρχ. *συμβαίνω*, πβ. κ. *βατός – βαίνω*. Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «πιθανός (να συμβεί)», ενώ ο σύγχρ. όρος τής πληροφορικής αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *compatible*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμβατ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *compatibility*.

συμβεβηκός → συμβαίνει

συμβεβλημένος

αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συμβάλλω* (βλ.λ.).

συμβία «σύζυγος»

ελνστ., αρχική σημ. «η σύζυγος», ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *σύμβιος* «σύντροφος» (ελνστ. σημ. «ο σύζυγος») < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *βίος* (βλ.λ.).

συμβιβάζω

αρχ. < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω* (πβ. κ. *ανα-βιβάζω, επι-βιβάζω, προβιβάζω*). Η κυριολεκτική σημ. «φέρνω μαζί, συνδέω, συνενώνω» υπήρξε η αφετηρία τής συχνότερης μτφ. σημ. «συμφιλιώνω, συγκλίνω», που είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 337e: *συμβουλεύω, ὦ Πρωταγόρα τε καὶ Σώκρατες, συμβῆναι ὑμᾶς ὥσπερ ὑπὸ διαιτητῶν ἡμῶν συμβιβαζόντων εἰς τὸ μέσον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμβιβασμός < ελνστ. *συμβιβασ-μός* «συμφιλίωση» (πβ. Βασιλ. *Ἐπιστ.* 258.2.1: *τὴν ἐν τῷ Ἐλαιῶνι τῶν ἀδελφῶν διάστασιν λυπηρῶς ἐδέξω καὶ βούλει τινὰ αὐτοῖς γενέσθαι πρὸς ἀλλήλους συμβιβασμόν*) < *συμβιβασ-* (*συμβιβάζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

συμβιβαστικός < ελνστ. *συμβιβασ-τικός* «αυτός που οδηγεί σε συμφιλίωση»

συμβιβαστικ-ότητα, λόγ. [1861], < *συμβιβαστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

συμβιώνω

< αρχ. *συμβιῶ (-όω)* < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *βιῶ* < *βίος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμβίωση < ελνστ. *συμβίω-σις* < αρχ. *συμβιῶ (-όω)*

συμβιω-τικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symbiotique*.

συμβόλαιο

< αρχ. *συμβόλαιον* < θ. *συμ-βολ-* (με παραγ. τέρμα *-αιον*, πβ. κ. *τρόπ-αιον, ἔρμ-αιον*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συμβάλλω*, πβ. κ. *βάλλω – βολ-ή, ἐμ-βάλλω – ἐμ-βόλ-ιον*. Η λ. αποτελεί αρχ. νομικό όρο και έχει την αφετηρία της στη σημ. «δανείζω χρήματα υπό όρους», την οποία παρατηρούμε στο ρ. *συμβάλλω* (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Φορμ.* 14.5-6: *καὶ συμβόλαια πολλοῖς συμβάλλοντες οὐδεμίαν πώποτε δίκην πρὸς ὑμᾶς εἰσήλθομεν* «αν και σε πολλούς δανείζουμε χρήματα με γραπτές συμφωνίες (*συμβόλαια*), ποτέ μέχρι τώρα δεν φτάσαμε σε δίκη»).

ΣΥΝΘ. συμβολαιο-: *συμβολαιο-γράφος* (ελνστ.), *συμβολαιο-γραφείο* (λόγ. [1840]), *συμβολαιο-γραφία* (λόγ. [1840]), *συμβολαιο-γραφικός* (λόγ. [1833]), *συμβολαιο-γραφῶ* (μεσν.).

συμβολή

αρχ. < θ. *συμ-βολ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συμβάλλω*, πβ. κ. *βάλλω – βολ-ή, προ-βάλλω – προ-βολ-ή*. Βλ.λ. *βάλλω*.

σύμβολο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *σύμβολον* < θ. *συμ-βολ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συμβάλλω*, πβ. κ. *βάλλω – βολ-ή, ἐμ-βάλλω – ἔμ-βολ-ον*. Βλ.λ. *βάλλω*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. συναντάται με πλήθος σημασιών, οι οποίες έχουν την αφετηρία τους στη βασική σημ. «σημείο, γνώρισμα, τεκμήριο – έμβλημα». Σε ορισμένους αρχ. συγγραφείς ως *σύμβολον* εννοείται καθένα από τα δύο κομμάτια αστραγάλου ή νομίσματος, που είχαν σπάσει και μοιράσει αναμεταξύ τους οι δύο συμμέτοχοι σε συμφωνία, ώστε να δείξουν ότι αναγνωρίζουν την ισχύ της. Μέσω τού λατ. *symbolus* «σημείο αναγνωρίσεως» και τού εκκλησ. λατ. *symbolum* στην ειδική σημ. «πίνακας θεμελιωδών στοιχείων τής πίστεως» (προερχόμενη από την όψιμη ελνστ. φρ. *σύμβολον τῆς πίστεως*, πβ. Ιουστιν. *Ἔδικτ.* 162.37-38: *τινὲς τῶν συναχθέντων ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν ἁγίᾳ συνόδῳ καὶ ὑπογράψαντες τῷ ἐκτεθέντι παρ' αὐτῆς ὅρῳ ἤτοι συμβόλῳ τῆς πίστεως*) η λ. πέρασε σε πολλές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *symbole*, αγγλ. *symbol*, γερμ. *Symbol* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμβολικός < ελνστ. *συμβολ-ικός*, αρχική σημ. «αυτός που εξηγεί με τη βοήθεια συμβόλων» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από το ελληνογενές γαλλ. *symbolique*)

συμβολ-ίζω, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symboliser*

συμβολισ-μός, λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symbolisme*

συμβολισ-τής, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symboliste*.

συμβουλή

αρχ. < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *βουλή* «θέλημα, αποφασιστικότητα – σκέψη» (βλ.λ.). Η λ. *συμβουλή* είχε επίσης την αρχ. σημ. «σύσκεψη, συζήτηση» (πβ. Πλάτ. *Λάχ.* 187c: *ὅτι εἰς συμβουλὴν διὰ ταῦτα ὑμᾶς παρακαλέσαιμεν* «σας παρακάλεσα να συζητήσουμε για αυτά»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμβουλεύω < αρχ. *συμβουλ-εύω* «δίνω συμβουλή – (μέσο) ζητώ ή δέχομαι συμβουλή»

συμβουλευτικός < αρχ. *συμβουλευ-τικός* «παραινετικός» < ρ. *συμβουλ-εύω*

συμβουλάτορας < μεσν. *συμβουλ-άτωρ, -άτορος* < αρχ. *σύμβουλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άτωρ / -άτορας*, πβ. κ. *εστι-άτορας, προβοκ-άτορας*

σύμβουλος < αρχ. *σύμβουλ-ος* «αυτός που παρέχει συμβουλές – (αρχ. Σπάρτη) συνεργάτης καθενός από τους δέκα στρατηγούς».

συμβούλιο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *συμβούλιον* < αρχ. *συμβουλή* (βλ.λ.) στη σημ. «σύσκεψη, συζήτηση».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σύσκεψη (κυρ. με κακό σκοπό, πβ. Κ.Δ. Ματθ. 27,1: *πρωΐας δὲ γενομένης συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ὥστε θανατῶσαι αὐτόν*) → ήδη ελνστ. σημ. «οργανωμένη ομάδα συμβούλων (ηγέτη, αξιωματούχου, αυτοκράτορα κ.λπ.)» (συχνά αποδίδει το λατ. *consilium* «συμβούλιο Ρωμαίου κυβερνήτη ή επάρχου»). Στη σύγχρονη σημ. «συλλογικό όργανο με συγκεκριμένες δραστηριότητες» συνέβαλε επίσης η απόδ. τού γαλλ. *conseil*.

σύμβουλος → συμβουλή

συμμαζεύω → μαζεύω

σύμμαχος

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο, *απόσπ.* 108.1-2: *κλῦθ' ἄναξ Ἥφαιστε, καί μοι σύμμαχος γουνουμένῳ ἵλαος γενέο*], αρχική σημ. «αυτός που μάχεται μαζί ή από κοινού με κάποιον», < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-μαχ(ος)* < *μάχη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμμαχία < αρχ. *συμμαχ-ία* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

συμμαχη-τής, λόγ. [1807], < *συμ-* (< πρόθ. *συν*) + *μαχητής*

συμμαχικός < αρχ. *συμμαχ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

συμμαχώ < αρχ. *συμμαχ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο].

σύμμεικτος → σύμμικτος

συμμερίζομαι

ελνστ., μέσ. τύπος τού ρ. *συμμερίζω* «διανέμω, μοιράζω» < *συμ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + αρχ. *μερίζω* < *μέρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *επι-μερίζω, κατα-μερίζω*.

συμμετέχω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 181c.5: *ἀλλὰ συμμέτεχε καὶ σύ, ἵνα κοινῇ πάσχωμεν ἄν τι καὶ δέῃ*] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *μετέχω* < *μετ(α)-* + *ἔχω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμμετοχή < ελνστ. *συμμετοχ-ή*, πβ. κ. *μετ-έχω – μετ-οχή*

συμμετοχ-ικός, λόγ. [1887]

συμμετοχικ-ότητα < *συμμετοχικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

συμμέτοχος < ελνστ. *συμμέτοχ-ος*, πβ. κ. *μετ-έχω – μέτ-οχος*.

συμμετρία

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Δημόκρ. *απόσπ.* 191.1-2: *ἀνθρώποισι γὰρ εὐθυμίη γίνεται μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρίῃ*] < επίθ. *σύμμετρος* «ανάλογος, ισόμετρος» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-μετρο(ς)* < *μέτρον* (βλ.λ.). Μέσω τού λατ. *symmetria* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *symétrie*, αγγλ. *symmetry*, γερμ. *Symmetrie* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμμετρικός < ελνστ. *συμμετρ-ικός* «μετρίου μεγέθους»

συμμετρικ-ότητα < *συμμετρικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. α-σύμμετρος, α-συμμετρία.

συμμιγής «ανάμικτος – (μαθ.) αριθμός που περιλαμβάνει υποδιαιρέσεις από διαφορετικές μονάδες μετρήσεως»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1280-1: *οὐ μόνου, κακά, ἀλλ' ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ συμμιγῆ κακά*], αρχική σημ. «ανακατεμένος, ανάμικτος», που προέρχεται από θ. τού ρ. *συμμ(ε)ίγνυμι* «ανακατεύω – συνάπτω, συγχωνεύω» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *μείγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *αναμειγνύω*. Ο μαθηματικός όρος *συμμιγής αριθμός* οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *nombre complexe*.

σύμμικτος

αρχ., ρηματ. επίθ. τού *συμμ(ε)ίγνυμι* «ανακατεύω – συνάπτω, συγχωνεύω» (πβ. κ. *ανά-μικ-τος*) < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *μείγνυμι*, για το οποίο βλ.λ. *αναμειγνύω*.

συμμορία

ΕΤΥΜ. αρχ. < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-μορ(ία)* < *μόρα* «υποδιαίρεση τού σπαρτιατικού στρατού», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *μέρ-ος* και εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *μείρομαι* «συμμερίζομαι, συμμετέχω» (< **σμέρ-jo-μαι*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φορολογική υποδιαίρεση ή τάξη πλουσίων Αθηναίων» (που μετά την απογραφή

τού 377 π.Χ. διαιρέθηκαν σε 20 συμμορίες, στις οποίες επιβαλλόταν διαδοχικώς υποχρέωση συμμετοχής στις πολεμικές δαπάνες· η διευθέτηση περιγράφεται στον λόγο τού Δημοσθένη *Περὶ τῶν συμμοριῶν*) ➝ ελνστ. σημ. «συντροφιά» (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Ἰουδ. Ἀρχαιολ.* 5.242: *δειπνοῦντες κατὰ συμμορίαν φανερῶς ἀπετόλμων ἤδη βλασφημεῖν τὸν Ἀβιμέλεχον*) ➝ ελνστ. σημ. «κλειστή ομάδα συμφερόντων, κύκλος ομοτέχνων» (πβ. Αιλ. Αριστείδ. *Ἐπιστ.* 61.35-36: *οὗτος ἦν ὁ τότε τῆς συμμορίας ἄρχων τῶν ταχυγράφων*) ➝ ελνστ. σημ. «ομάδα αιρετικών – (γεν.) ομάδα αχρείων ή κακοποιών» (πβ. Θεοδωρήτ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* 262.4-6: *σκάφος εὐσεβῶν πρεσβυτέρων ἐμπλήσαντες οἱ τῆς ἀνοσίου συμμορίας ἀφῆκαν ἀνερμάτιστον εἰς τὸ πέλαγος*· Λιβαν. *Ἐπιστ.* 88.3: *ἴσως συνεγένετο συμμορίᾳ κολάκων, οἷς τὸ μὴ παρ' ἐμοῦ γράμματα λαβεῖν κεχάρισται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμμορίτης < ελνστ. *συμμορ-ίτης* «μέλος συμμορίας» < *συμμορ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*

συμμορίτ-ικος < *συμμορίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΣΥΝΘ. συμμοριτο-πόλεμος (μειωτ. όρος για τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1946-49).

συμμορφώνω

< ελνστ. *συμμορφῶ (-όω)* «δίνω όμοια μορφή» (κυρ. το μέσο *συμμορφοῦμαι*) < επίθ. *σύμμορφος* «ομοιόμορφος, παρόμοιος» < *συμ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-μορφ(ος)* < αρχ. *μορφή* (βλ.λ.). Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν τα σύνθ. *δια-μορφώνω, παραμορφώνω, μετα-μορφώνω* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμμόρφωση < ελνστ. *συμμόρφω-σις* «ομοιότητα κατά τη μορφή – προσαρμογή σε υπόδειγμα» (πβ. Βασιλ. *Ἀσκητ.* 31.937: *ὡς ἐμπόδια τῆς τοῦ Χριστοῦ γνώσεως [...] καὶ τῆς πρὸς θάνατον αὐτοῦ συμμορφώσεως*).

συμπαγής

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-παγ(ής)* < θ. *παγ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *πήγ-νυ-μι* «μπήγω, πήζω» (βλ.λ. *πήζω*) και στην ευρεία οικογένεια αρχ. λέξεων όπως *ἅ-παξ, πάγ-ος, παγ-ίς (-ίδα), πάσσαλος* (< **πάκ-γ-αλος*), *πάχ-νη, πάγ-ιος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πάγος*.

συμπαθής

ΕΤΥΜ. αρχ. < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-παθ(ής)* < θ. *παθ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *πάσχω* (βλ.λ.), πβ. παθ. αόρ. β' *ἔ-παθ-ον, πάθ-ος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συμπονετικός, ευεπηρέαστος από παρόμοια αισθήματα» ➝ ελνστ. σημ. «αυτός που προκαλεί συμπόνια» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 13.28.1: *Νικόλαος μὲν οὖν πρὸς τοὺς Συρακοσίους τοιούτοις χρησάμενος λόγοις κατέπαυσε τὴν δημηγορίαν, συμπαθεῖς ποιήσας τοὺς ἀκούοντας*) ➝ σύγχρ. σημ. «αυτός που προκαλεί φιλικά αισθήματα, ελκυστικός» (από επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *sympathique*· πβ. το αντίθετο *αντιπαθής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπαθητικός < ελνστ. *συμπαθη-τικός*, αρχική σημ. «συμπάσχων, συμπονετικός», < αρχ. *συμπαθ-ῶ (-έω)* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από το ελληνογενές γαλλ. *sympathique*)

συμπάθεια < αρχ. *συμπάθ-εια* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Ἐπιστ.* 13.4-6: *ἄλεκτος γάρ τις ἡ συμπαθείη τῶν ἀνθρώπων, Διονύσιε· ὡς μία ψυχὴ ξυννοσέει τῷ πολίτῃ*], αρχική σημ. «όμοια διάθεση, παρόμοιο αίσθημα». Στους στωικούς και τους επικουρείους φιλοσόφους η λ. απέκτησε τη σημ. «στενή σχέση μεταξύ πραγμάτων, συνάφεια, φυσική συμφωνία», η οποία αποδόθηκε κατόπιν από το λατ. *sympathia* και οδήγησε στη σημερινή σημασία τού γαλλ. *sympathie*

συμπαθώ < αρχ. *συμπαθ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη], αρχική σημ. «αισθάνομαι παρόμοια – συμπονώ, συμπάσχω»

συμπάθιο < μεσν. *συμπάθ-ιο(ν)* < αρχ. *συμπαθ-ῶ (-έω)* (υποχωρητ.).

συμπαιγνία «συνωμοτικό σχέδιο»

ελνστ. < *συμ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-παιγν(ία)* < αρχ. *παίγνιον* (βλ.λ.).

συμπαίκτης → παίζω

σύμπαν

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη], αρχική σημ. «το σύνολο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *σύμπας, -πασα, -παν* < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πᾶς* (βλ.λ.). Η σημ. «ολόκληρος ο κόσμος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ισοκρ. *Βούσιρ.* 12.1-3: *ἑώρα γὰρ τοὺς μὲν ἄλλους τόπους οὐκ εὐκαίρως οὐδ' εὐαρμόστως πρὸς τὴν τοῦ σύμπαντος φύσιν ἔχοντας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπαντ-ικός.

συμπαράγω → παράγω

συμπαράσταση → συμπαρίσταμαι

συμπαρίσταμαι

αρχ. < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *παρίσταμαι* (βλ.λ.). Ο μεταπλ. τύπος *συμπαραστέκομαι* έχει την αφετηρία του στο μεσν. *παραστέκω*, για το οποίο βλ.λ. *στέκω / -ομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπαράστα-ση, λόγ. [1893], κατά το σχήμα *παράσταση – παρίσταμαι*

συμπαραστάτης < αρχ. *συμπαραστά-της*, πβ. κ. *παραστά-της*.

συμπαρομαρτούντα

< ελνστ. (4ος αι. μ.Χ.) *συμπαρομαρτοῦντα* «επακόλουθα, παρεπόμενα», πληθ. ουδ. τής μτχ. ενεστώτα

τού αρχ. *συμπαρομαρτῶ (-έω)* «συνοδεύω, επακολουθώ» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *παρ(α)-* + *ὁμαρτῶ (-έω)* «συμπράττω – συνοδεύω, ακολουθώ», παράλλ. τύπος τού ομηρ. *ἁμαρτῶ (-έω)* (ίδια σημ.) με επίδρ. των λ. *ὁμός, ὁμοῦ* (βλ.λ.) και τού ομορρίζου *ὅμηρος* (βλ.λ.). Το ίδιο το αρχ. *ἁμαρτῶ* προέρχεται από ρηματ. επίθ. **ἅμαρτος*, από το οποίο σώζεται μόνο η υπολειμματική οργανική πτώση στο επίρρ. *ἁμ-αρ-τῇ* «συγχρόνως, μαζί» < *ἅμ(α)* «συγχρόνως» + θ. *ἀρ-* (εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *ἀραρίσκω* «συνδέω, συνάπτω – τακτοποιώ, προετοιμάζω», πβ. αρχ. *ἀρετή, ἀρέσκω, ἄρθρον, ἅρμα, ἁρμός, ἀριθμός* κ.ά.) + παραγ. τέρμα *-τή / -τῇ*.

σύμπας → σύμπαν

συμπέθερος

μεσν. < ελνστ. *συμπένθερος* (με αναβιβασμό τού τόνου λόγω τής συνθέσεως) < *συμ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + αρχ. *πενθερός* (βλ.λ. *πεθερός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπεθέρα < μεσν. *συμπε(ν)θέρ-α* < ελνστ. *συμπενθερ-ά*

συμπεθερ-εύω

συμπεθεριάζω < μεσν. *συμπε(ν)θερ-ιάζω*

συμπεθερ-ιό < *συμπεθερ(εύω)* + παραγ. τέρμα *-ιό*.

συμπεραίνω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *περαίνω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ολοκληρώνω μαζί με κάποιον, βοηθώ στην ολοκλήρωση» (πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 886-7: *ἢ χρῆν μετεῖναι τῶνδε τῶν βουλευμάτων καὶ ξυμπεραίνειν* «έπρεπε να συμμετάσχω στα σχέδιά σου και να σε βοηθήσω να τα φέρεις σε πέρας») → ήδη αρχ. σημ. «συνάγω, ολοκληρώνω τις διαπιστώσεις μου, καταλήγω» (πβ. Αριστ. *Τοπ.* 162a: *τοῖς δὲ διὰ ψευδῶν ἀληθὲς συμπεραινομένοις οὐ δίκαιον ἐπιτιμᾶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπέρασμα < αρχ. *συμπέρασ-μα*, αρχική σημ. «αποπεράτωση, τέλος» (πβ. Οκέλ. Λευκ. *Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως* 1.3.6: *τὸ δὲ συμπέρασμα τῆς μεταβολῆς ταύτης ὀνομάζεται φθορὰ καὶ διάλυσις*)

συμπερασματικός < ελνστ. *συμπερασματ-ικός* < αρχ. *συμπέρασ-μα*.

συμπεριλαμβάνω → περιλαμβάνω

συμπεριφέρομαι

αρχ., αρχική σημ. «τριγυρίζω, περιφέρομαι μαζί με κάποιον», < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *περιφέρω / -ομαι* (βλ.λ.). Το ρήμα απέκτησε από την Αρχαιότητα τη σημ. «προσαρμόζομαι στις περιστάσεις, ταιριάζω το φέρσιμο ή τη διαγωγή μου σε πρόσωπα ή καταστάσεις» (πβ. Αισχίνη *Περὶ παραπρ.* 164.10-11: *τοῖς γὰρ καιροῖς συμπεριφέρεσθαι ἀνάγκη πρὸς τὸ κράτιστον καὶ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν πόλιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπεριφορά < ελνστ. *συμπεριφορ-ά* «σχέση, συναναστροφή – συμμόρφωση, ενδοτικότητα» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 5.26.15: *ὁ δ' Ἀπελλῆς ἐπὶ μὲν τὰς συνουσίας καὶ τοιαῦτα τῶν τιμῶν παρελαμβάνετο, τῶν δὲ διαβουλίων καὶ τῆς μεθ' ἡμέραν συμπεριφορᾶς οὐ μετεῖχε*) → ήδη ελνστ. σημ. «φέρσιμο, διαγωγή» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Ἱστ.* 3.64.4: *καὶ τιμῆς ποιεῖσθαι τὴν ὁμιλίαν ᾗπερ χρᾶται κατὰ τὴν πρὸς τὴν Ἥραν συμπεριφοράν*)

συμπεριφορ-ισμός μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *behaviourism*

συμπεριφορ-ιστής μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *behaviourist*.

συμπηγνύω → πήζω

σύμπηξη → πήζω

συμπιέζω → πιέζω

συμπίλημα «συνονθύλευμα»

μεσν., αρχική σημ. «πεπιεσμένο μαλλί, κετσές», < αρχ. *συμπιλῶ (-έω)* «συμπιέζω» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πιλῶ (-έω)* «συμπιέζω (κυρ. μαλλί για παρασκευή τσόχας)» < *πῖλος* (βλ.λ.), αρχική σημ. «τσόχα (με την οποία γέμιζαν το κράνος)». Το ουσ. *συμπίλημα* απέκτησε στη σύγχρονη εποχή τη μτφ. σημ. «συνονθύλευμα, μείγμα ετερόκλιτων στοιχείων» (κυρ. για κείμενο).

συμπίπτω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*), πβ. κ. *εμ-πίπτω, υπο-πίπτω*. Βλ. κ. τα παράγωγα *σύμπτωμα, σύμπτωση*.

ΣΥΝΘ. α-σύμπτωτος.

σύμπλεγμα

ελνστ., αρχική σημ. «γλυπτό που παριστάνει αγκαλιασμένα πρόσωπα ή παλαιστές κατά τη διάρκεια συμπλοκής», < αρχ. *συμπλέκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πλέγμα – πλέκω*. Η ψυχαναλυτική σημ. οφείλεται σε απόδ. τού γερμ. *Komplex*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *complexus, -us* «εναγκαλισμός, περίπτυξη», ουσιαστικοπ. τύπο τής μτχ. τού ρ. *complector* «εναγκαλίζομαι, συμπλέκομαι (με κάποιον) – περιβάλλω με αγάπη ή αφοσίωση».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπλεγματ-ικός, λόγ. [1892], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *complexé*.

συμπλέκτης

< ρ. *συμπλέκ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της* (πβ. κ. *δέκ-της, διώκ-της*), απόδ. τού γαλλ. *embrayage* (βλ.λ. *αμπραγιάζ*).

συμπλέκω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 8.84.4-6: *συμπλεκείσης δὲ τῆς νεὸς καὶ οὐ δυναμένων ἀπαλλαγῆναι, οὕτω δὴ οἱ ἄλλοι Ἀμεινίῃ βοηθέοντες συνέμισγον*] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πλέκω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εμ-πλέκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμπλεκτικός < αρχ. *συμπλεκ-τικός* «αυτός που πλέκει/-εται μαζί» → ήδη ελνστ. ο γλωσσ. όρος (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ συνδ.* 2.1,1.180: *οἱ συμπλεκτικοὶ σύνδεσμοι εἰς συμπλοκὴν παραλαμβάνονται, καὶ οὐ παρὰ τοὺς ἀριθμοὺς ἢ τὰς πτώσεις ἐμπόδιοι καθεστᾶσιν*)
συμπλοκή < αρχ. *συμπλοκ-ή*, αρχική σημ. «συνδυασμός» → ήδη αρχ. σημ. «μάχη, πάλη» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 833a: *ἡ δ' ἐν ταῖς συμπλοκαῖς μάχη καὶ σύστασις ἰσχύος καὶ ῥώμης δεομένη*)
σύμπλοκος < ελνστ. *σύμπλοκ-ος* «περίπλοκος» → Το ουδ. *σύμπλοκο* (ως βιοχημ. όρος) είναι απόδ. τού αγγλ. *complex*.

συμπλέω → πλέω

συμπληγάδες

< αρχ. φρ. *συμπληγάδες (πέτραι)* «(πέτρες ή βράχοι) που συγκρούονται μεταξύ τους» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-πληγ(άδες)* < θ. *πληγ-*, που εμφανίζεται επίσης στις αρχ. λ. *πληγ-ή* και *πλήσσω / πλήττω* (βλ.λ.).

συμπληρώνω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συμπληρῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πληρῶ (-όω)* (βλ.λ.), πβ. κ. *πληρώνω – πληρῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμπλήρωμα < αρχ. *συμπλήρω-μα*, αρχική σημ. «γέμισμα, ολοκλήρωση – εκπλήρωση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *συμπληρῶ (-όω)* → Ο γλωσσ. όρ. *συμπλήρωμα (ρήματος)* είναι απόδ. τού γαλλ. *complément (du verbe)*
συμπληρωματικός < ελνστ. *συμπληρωματ-ικός*, αρχική σημ. «αυτός που αποτελεί συστατικό στοιχείο συνόλου» < *συμπλήρω-μα* → Η σύγχρονη σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *complémentaire*
συμπλήρωση < ελνστ. *συμπλήρω-σις* < αρχ. *συμπληρῶ (-όω)*.

συμπλοκή → συμπλέκω

σύμπλοκος → συμπλέκω

σύμπνοια

ελνστ. < επίθ. *σύμπνους (-οο-)* «με την ίδια πνοή – (μτφ.) σύμφωνος» < *συμ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-πνο(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *πνέω* (βλ.λ.).

συμπολιτεία → πολιτεία

συμπολίτης → πολίτης

συμπονώ

< αρχ. *συμπονῶ (-έω)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 274-5: *πίθεσθέ μοι, πίθεσθε, συμπονήσατε τῷ νῦν μογοῦντι*] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πονῶ* < *πόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *προ-πονῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμπόν-ια < *συμπονῶ* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *καταφρόνια – καταφρονῶ* (διαφ. το μεσν. *συμπονία* «συνεργασία»)
συμπονε-τικός < *συμπονε-* (*συμπόνε-σα*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
συμπόνια ή συμπόνοια;
Από το αρχ. ρήμα *συμπονῶ* σχηματίστηκε υποχωρητικώς το ουσ. *συμπόνια* κατά το σχήμα *καταφρονῶ – καταφρόνια, αγρυπνῶ – αγρύπνια, κατατνώ – κατάντια*. Η λέξη ορθογραφείται με **-ι-** (***συμπόνια***) και όχι *-οι-* (*συμπόνοια*), διότι δεν ανήκει στην κατηγορία των ουσιαστικών που παράγονται από τις λ. *νοῦς, πλοῦς, πνοῦς, ῥοῦς* (π.χ. *δικό-νοια, ά-πνοια, ά-πλοια, από-ρροια*).

συμπόσιο

< αρχ. *συμπόσιον* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < *συμπότ(ης)* «σύντροφος στο ποτό» (με παραγ. τέρμα *-ιον*) < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πότης* (βλ.λ.). Η σημ. «επιστημονική συνάντηση» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *symposium*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμποσιάζω < ελνστ. *συμποσι-άζω* «πίνω μαζί με άλλους σε συμπόσιο» < *συμπόσι(ον)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
συμποσιακός < ελνστ. *συμποσι-ακός*
συμποσιαστής < ελνστ. *συμποσιασ-τής* < ρ. *συμποσι-άζω*.
ΣΥΝΘ. συμποσί-αρχος (αρχ.).

συμπράγκαλα «μικροαποσκευές»

ίσως < *συμ-* (< πρόθ. *συν*) + *πράγκ(αλα)* (με παραγ. τέρμα *-αλα* κατ' αναλογίαν προς άλλα εκφραστικά ουσ., π.χ. *κλαπατσίμπαλα, μαλλιοκέφαλα, κουραφέξαλα*) < *πράγκα* (υπάρχει στη διάλεκτο τού Πόντου, με σημ. «αλυσίδα που σέρνει ο κατάδικος») < τουρκ. *pranga* «δεσμά – αλυσίδες (καταδίκου)», πιθ. < ιταλ. *branca* (ίδια σημ.) ή < ιταλ. *spranga* «αμπάρα».

συμπράττω → πράττω

συμπτύσσω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή], αρχική σημ. «διπλώνω μαζί», < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πτύσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-πτύσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύμπτυξη < ελνστ. *σύμπτυξ-ις* «δίπλωση, κλείσιμο»
σύμπτυγμα < μεσν. *σύμπτυγ-μα* «πτυχή» (πβ. Νικήτα Χων. *Ἱστ.* 1.386: *ἠριθμοῦντο δ' ἐς ὀκτωκαίδεκα καὶ πλείω τὰ τοῦ ὑφάσματος συμπτύγματα*).

σύμπτωμα

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *συμ-πτω-* (με παραγ. τέρμα *-μα*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συμπίπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. αρχ. *πτῶμα – πίπτω*. Βλ. κ. *πτώμα*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τυχαίο συμβάν, σύμπτωση – (κυρ.) δυσάρεστη σύμπτωση» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1274a: *φαίνεται δ' οὐ κατὰ τὴν Σόλωνος γενέσθαι τοῦτο προαίρεσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ συμπτώματος*) → ελνστ. σημ. «σημείο – (ειδικότ.) ένδειξη νόσου» (στη γενική σημ., π.χ. ενδείξεις ότι ένα ηφαίστειο είναι ενεργό, πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 6.1.6: *τεκμαίρονται δ' ἀπὸ τῶν περὶ τὴν Αἴτνην συμπτωμάτων*· ειδικότ. για νόσους, πβ. Πλουτ. *Περὶ ἀοργησ.* 460C: *καίτοι καὶ σπληνὸς οἴδημα σύμπτωμα μέν ἐστι πυρετοῦ πραϋνόμενον δὲ κουφίζει τὸν πυρετόν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπτωματικός < ελνστ. *συμπτωματ-ικός* «κατά σύμπτωση, τυχαίος».

ΣΥΝΘ. συμπτωματο-: *συμπτωματο-λογία* «το σύνολο των συμπτωμάτων με τα οποία εκδηλώνεται μια νόσος» (λόγ. [1813], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symptomatologie*), *συμπτωματο-λογικός* (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symptomatologique*).

σύμπτωση

< αρχ. *σύμπτωσις* «ταυτόχρονη πτώση – (μτφ.) τυχαίο συμβάν» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *συμ-πτω-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συμπίπτω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *πτῶσις – πίπτω*. Βλ. κ. *πτώση*.

συμπυκνώνω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συμπυκνῶ (-όω)* «συμπιέζω, καθιστώ συμπαγές» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *πυκνῶ* < *πυκνός* (βλ.λ.). Ως σύγχρ. τεχνολογικός όρος η λ. αποδίδει χρήσεις τού γαλλ. *condenser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμπύκνω-ση, λόγ. [1874]

συμπυκνω-τής, λόγ. [1847], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *condenseur*.

συμφέρω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 736: *συμφερόμεσθα μάχῃ Διί τ' εὐχόμενοι καὶ Ἀθήνῃ*], αρχική σημ. «φέρνω μαζί», < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω*, *μετα-φέρω*. Ήδη αρχ. είναι τόσο η σημ. «χρησιμεύω, αποβαίνω επωφελής ή επικερδής» όσο και η τριτοπρόσωπη χρήση τού γ' ενικού *συμφέρει*. Βλ. κ. *συμφορά*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμφέρων, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *συμφέρω*

συμφέρον, αρχ. ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστ. τού *συμφέρω*

σύμφορος < αρχ. *σύμφορ-ος*, αρχική σημ. «συνοδευτικός, σύντροφος», πβ. κ. *δια-φέρω – διά-φορος*, *παρα-φέρω – παρά-φορος* → Ήδη αρχ. οι σημ. «χρήσιμος, ωφέλιμος – κατάλληλος, καλός».

ΣΥΝΘ. συμφεροντο-: *συμφεροντο-λόγος* (λόγ. [1891]), *συμφεροντο-λογώ*, *συμφεροντο-λογία* (λόγ. [1894]), *συμφεροντο-λογικός* (λόγ. [1886]).

συμφιλιώνω

μεσν. < ελνστ. *συμφιλιοῦμαι (-όο-)* «γίνομαι φίλος, φιλιώνω» (απαντά στον παθ. αόρ. *συνεφιλιώθημεν*) < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + ελνστ. *φιλιῶ (-όω)* / *-οῦμαι*, μτγν. τύπος τού αρχ. *φιλῶ (-έω)* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμφιλίω-ση

συμφιλιω-τής

συμφιλιωτ-ικός, λόγ. [1886], < *συμφιλιωτ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

συμφορά

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συμφέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *φορά – φέρω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συμβάν, τυχαίο γεγονός, περίσταση» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.49: *μάθε ὅτι αἱ συμφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἄρχουσι καὶ οὐκὶ ὤνθρωποι τῶν συμφορέων* «μάθε ότι οι περιστάσεις εξουσιάζουν τους ανθρώπους και όχι το αντίστροφο») → ήδη αρχ. σημ. (συνήθ.) «δυσμενής συγκυρία, αντίξοη κατάσταση – όλεθρος» (αρχικώς με επιθ. προσδιορισμό *συμφορὰ κακή*, *βαρεῖα*, *οἰκτρά*, *ἄχαρις* κ.ά., κατόπιν και αυτοτελώς, πβ. Ισοκρ. *Κατὰ Λοχίτ.* 8.2-4: *εἰς τοῦτ' ἤδη τινὲς ὀργῆς προήχθησαν ὥστ' εἰς τραύματα καὶ θανάτους καὶ φυγὰς καὶ τὰς μεγίστας συμφορὰς ἐλθεῖν*).

συμφόρηση

< ελνστ. *συμφόρησις* «συσσώρευση, συγκέντρωση» < αρχ. *συμφορῶ (-έω)* «συσσωρεύω, συγκεντρώνω» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *φορ(ῶ)* < θ. *φορ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμφορη-τικός, λόγ. [1867], < *συμφόρη(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *congestif*.

συμφραζόμενα

ελνστ., ουσιαστικοπ. ουδ. (πληθ.) τής μτχ. ενεστώτα τού αρχ. *συμφράζομαι* «συσκέπτομαι με κάποιον, σκέπτομαι από κοινού» (ελνστ. σημ. «μνημονεύω, αναφέρω συγχρόνως») < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *φράζω* / *-ομαι* «δηλώνω, λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φράση*. Ήδη την ελνστ. εποχή συναντάται η συνεκφορά *τὰ συμφραζόμενα* με τη σημ. «τμήμα κειμένου ή λόγου» (πβ. Γαλην. *Περὶ τῶν οὐχ ἑωραμένων Ἱπποκρ. ἐκπτώσ.* 18a.358: *τούτοις ἔοικε τὰ συμφραζόμενα τῇ λέξει μαρτυρεῖν*· επίσης στον γραμματικό Αριστόνικο, 1ος αι. π.Χ., *Περὶ σημείων Ὀδυσσ.* 3.71.23-4: *ἄλλως τε κἀκ τῶν συμφραζομένων δηλοῖ τὴν τοῦ πράγματος μοχθηρίαν*). Πβ. κ. *συγκείμενο*.

συμφύομαι «(για φυτά) που φυτρώνουν στο ίδιο σημείο – (για οστά) συνάπτομαι»

< αρχ. *συμφύω* / *-ομαι* «αυξάνω / -ομαι μαζί – συνδέω / -ομαι στενά» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *φύω* / *-ομαι* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συμφυής < αρχ. *συμφυ-ής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 721c.2-4: *γένος οὖν ἀνθρώπων ἐστίν τι συμφυὲς τοῦ παντὸς χρόνου, ὃ διὰ τέλους αὐτῷ συνέπεται καὶ συνέψεται*]
σύμφυμα, λόγ. [1843], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *confixe*
σύμφυση < αρχ. *σύμφυ-σις* «σύναψη, συνένωση» (κυρ. οστών)
σύμφυτος < αρχ. *σύμφυ-τος* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἴσθμ.* 3/4.13-14: *ἀνδρῶν δ' ἀρετὰν σύμφυτον οὐ κατελέγχει*].

συμφυρμός

ελνστ., αρχική σημ. «ανακάτεμα, ανάμιξη», < αρχ. *συμφύρω* «ζυμώνω – ανακατεύω μαζί» < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *φύρω*, για το οποίο βλ.λ. *φύραμα*. Ο γλωσσ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *contamination*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύμφυρση < ελνστ. *σύμφυρ-σις* «ανάμιξη» < αρχ. *συμφύρ-ω*.

σύμφυση → συμφύομαι

σύμφυτος → συμφύομαι

συμφωνία

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 689d.4-5: *πῶς γὰρ ἄν, ὦ φίλοι, ἄνευ συμφωνίας γένοιτ' ἂν φρονήσεως καὶ τὸ σμικρότατον εἶδος;*] < *σύμφων(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.
ΣΗΜΑΣ. Εκτός από τη βασική σημ. «ταυτότητα γνωμών ή θέσεων», η λ. χρησιμοποιείται από την Αρχαιότητα ως μουσ. όρος που σημαίνει «αρμονία ήχων ή φθόγγων» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 405d: *καὶ [τὴν] περὶ τὴν ἐν τῇ ᾠδῇ ἁρμονίαν, ἣ δὴ συμφωνία καλεῖται*) και προσδιορίζει επίσης τη θεωρία των πυθαγορείων περί τής αρμονίας των σφαιρών, όπως την αναφέρει ο Αριστοτέλης (π.χ. *Περὶ οὐραν.* 290b: *ὑποθέμενοι δὲ ταῦτα καὶ τὰς ταχύτητας ἐκ τῶν ἀποστάσεων ἔχειν τοὺς τῶν συμφωνιῶν λόγους, ἐναρμόνιον γίγνεσθαί φασι τὴν φωνὴν φερομένων κύκλῳ τῶν ἄστρων*). Την ελνστ. εποχή η λ. απαντά επιπλέον με τη σημ. «ορχήστρα» (σε επιγραφές τού 1ου αι.) και δηλώνει διάφορα μουσικά όργανα, πράγμα που εξηγεί τις ποικίλες σημ. τού λατ. *symphonia*, το οποίο εμφανίζεται ως δάνειο τον ίδιο αιώνα. Τόσο η λατ. λέξη όσο και η γαλλ. *symphonie* χρησιμοποιούνται στους μεσαιωνικούς χρόνους για να δηλώσουν ποικίλα ορχηστρικά μουσικά είδη, μέχρι που από τα μέσα τού 18ου αι. η γαλλική λ. *symphonie* και η ιταλ. *sinfonia* σημαίνουν το μουσικό είδος που συνίσταται από διάφορα μέρη κατά το πρότυπο τής *σονάτας*. Η τελευταία σημ. στη Νέα Ελληνική οφείλεται σε επίδρ. των ανωτέρω ξένων όρων.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμφωνικός < όψιμο ελνστ. *συμφων-ικός*, αρχική σημ. «προσδιοριζόμενος σε συμφωνία, προβλεπόμενος (όρος) σε συνθήκη» ➝ Ο μουσ. όρ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *symphonique*.

σύμφωνο

< ελνστ. *σύμφωνον* < πληθ. *τὰ σύμφωνα* (στην *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός), ουσιαστικοπ. ουδ. (σε πληθ.) τού αρχ. επιθ. *σύμφωνος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συμφωνώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμφων-ικός, λόγ. [1830].
ΣΥΝΘ. συμφωνο-: *συμφωνό-ληκτος* (λόγ. [1860]), *συμφωνο-ποίηση* «η τροπή ενός ημιφώνου σε σύμφωνο» (λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Konsonantismus*), *συμφωνό-γραμμα* «γράμμα που αντιπροσωπεύει συμφωνικό φθόγγο» κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σύμφωνο
Η ονομασία τού ***συμφώνου*** οφείλεται στο γεγονός ότι *συμ-φωνεῖται*, δηλ. συνεκφωνείται υποχρεωτικά με φωνήεν, αποτελώντας τη μορφολογική μονάδα που αποκαλούμε *συλλαβή*. Οι Ρωμαίοι γραμματικοί απέδωσαν τον ελληνικό όρο με τα υστλατ. *consona* (ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *consonus* «σύμφωνος») και *consonans, -ntis* (λατ. μτχ. τού ρ. *consono* «συμφωνώ, συνηχώ»), από τα οποία προέκυψε κατόπιν η λέξη για το «σύμφωνο» σε πολλές γλώσσες (π.χ. γαλλ. *consonne*, αγγλ. *consonant*, γερμ. *Konsonant*).

σύμφωνος

αρχ. [ήδη στον Ομηρ. Ύμνο *Εἰς Ἑρμ.* 51: *ἑπτὰ δὲ συμφώνους ὀΐων ἐτανύσσατο χορδάς*] < *συμ-* (< πρόθ. *σύν*) + *-φων(ος)* < *φωνή* (βλ.λ.), πβ. κ. *συμφωνία, σύμφωνο, συμφωνώ*.

συμφωνώ

< αρχ. *συμφωνῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 398c.5-6: *εἴπερ μέλλομεν τοῖς προειρημένοις συμφωνήσειν;*], αρχική σημ. «συνηχώ», < *σύμφωνος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η σημερινή κοινή σημ. «έχω την ίδια άποψη, ομογνωμώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συμφωνη-τικό < *συμφωνη-* (*συμφωνώ*) + παραγ. τέρμα *-τικό*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

συμφωνώ, συμφωνία
Το ρ. ***συμφωνώ*** (αρχ. *συμφων-ῶ, -έω*) σχηματίζεται με τον ίδιο τρόπο και έχει σημασιολογική αντιστοιχία με το συνώνυμό του στην αρχ. Ελληνική ρ. ***ομολογώ***, αφού σχηματίστηκε από τα ***συμ-*** (< ***συν*** «μαζί») και ρ. ***φωνῶ, -έω*** (πβ. *φωνή*) «μιλώ», συνεπώς *συμφωνώ* σημαίνει «μιλώ μαζί με κάποιον, εκφέρω τον ίδιο φθόγγο», άρα «είμαι σε αρμονία μαζί του», «έχω την ίδια γνώμη». Έτσι, περνώντας στον χώρο τής διπλωματίας, όταν δύο κράτη συναποφασίζουν κάτι που δεσμεύει και τα

δύο μέρη, τότε υπογράφουν ***σύμφωνο***, ενώ σε επίπεδο διακρατικών σχέσεων, όταν συναποφασίζουν κοινή δράση ή στάση απέναντι σε ένα θέμα, υπογράφουν ***συμφωνία***. (Για τον γραμματικό όρο ***σύμφωνο***, βλ. σχετικό ΣΧΟΛΙΟ). Το ταίριασμα των ήχων που ηχούν, ακούονται μαζί καθώς παράγονται από τα μουσικά όργανα κατά την εκτέλεση σύνθετων μουσικών έργων, οδήγησε στον μουσικό όρο ***συμφωνία*** (πβ. λατ. ***symphonia*** και από αυτό τα αγγλ. ***symphony***, γαλλ. ***symphonie***, ιταλ. ***sinfonia*** κ.ά.), ο οποίος προηγουμένως σήμαινε «αρμονία (ήχων), συγχορδία, μουσικό έργο», ακόμη και «μουσικό σύνολο», δηλ. ορχήστρα, μπάντα. Βλ.λ. *συμφωνία, ομολογώ* (λ. *ομόλογος*), *συν*.

συν

< αρχ. *σύν / ξύν* (ο τύπος *ξύν* είναι αρχαιότερος, όπως προκύπτει από το μυκ. *ku-su*: *ξύν*), τού οποίου το τελικό *-ν* είναι πιθ. υστερογενές, πβ. επίρρ. *μεταξύ*. Η λ. συνδ. με τις προθέσεις άλλων γλωσσών, όπως λιθ. *sù* «με, μαζί», παλ. σλαβ. *sŭ*, ενώ δεν αποκλείεται η περαιτέρω σύνδεση με το θ. τού αρχ. *ξύω* (βλ.λ. *ξύνω*), αν υποτεθεί ότι σήμαινε επίσης «αγγίζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συμφωνώ*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

συν

Η πρόθεση ***συν*** χρησιμοποιείται από την Αρχαιότητα ως α΄ συνθετικό και απαντά με τις εξής μορφές: (α) ***συν-***, προ φωνήεντος και προ των οδοντικών συμφώνων *δ, θ, ν, τ* (π.χ. *συν-οδός, συν-δέω, συν-θέτης, σύν-νομος, συν-τάσσω*), (β) ***συμ-***, προ των χειλικών συμφώνων *β, π, φ, ψ* (π.χ. *συμ-βαίνω, σύμ-παν, σύμ-φυτος, συμ-ψηφίζω*), (γ) ***συγ-***, προ των ουρανικών συμφώνων *γ, κ, χ* (π.χ. *συγ-γνώμη, σύγ-κρυο, συγ-χαίρω*), (δ) ***συ(σ)-***, προ των φατνιακών συμφώνων *ζ, ξ* (σίγηση, π.χ. *σύ-ζυγος, σύ-ξυλος*) και τού *σ* (αφομοίωση, π.χ. *συσ-σωρεύω*), (ε) ***συλ- / συρ-***, προ των συμφώνων *λ* και *ρ* αντιστοίχως (αφομοίωση, π.χ. *συλ-λέγω, συρ-ράπτω*).

συναγείρω «συγκεντρώνω – κινητοποιώ, ξεσηκώνω»

αρχ. < *συν-* + *ἀγείρω* «συγκεντρώνω, συναθροίζω», για το οποίο βλ.λ. *αγορά*. Βλ. κ. *συναγερμός*.

συναγελάζομαι «(μειωτ.) συναναστρέφομαι»

αρχ., αρχική σημ. «(για ζώα) ανήκω στην ίδια αγέλη», < *συν-* + *-αγελ(άζομαι)* < *ἀγέλη* (βλ.λ.). Από την ελνστ. εποχή η λ. εφαρμόζεται επίσης σε ανθρώπους (πβ. Πλουτ. *Κάμιλλ.* 10.2: *βουλόμενοι συντρέφεσθαι καὶ συναγελάζεσθαι μετ' ἀλλήλων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς παῖδας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συναγελασμός < ελνστ. *συναγελασ-μός* «(για ζώα) ένταξη στην ίδια αγέλη – (για ανθρώπους) συνάθροιση».

συναγερμός

ελνστ., αρχική σημ. «συγκέντρωση, συνάθροιση», < αρχ. *συναγείρω* (βλ.λ.). Η σημ. «επείγουσα ειδοποίηση» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *alarme* (< ιταλ. *all'arme* «στα όπλα!»).

συναγρίδα «είδος ψαριού»

μεσν. < αρχ. *συναγρίς, -ίδος* < *συν-* + *-αγρ(ίς)* < *ἄγρα* «κυνήγι» (βλ.λ.).

συνάγω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 291: *ὣς εἰπὼν σύναγεν νεφέλας, ἐτάραξε δὲ πόντον*] < *συν-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-άγω, παρ-άγω, προ-άγω*. Ο μεσν. τύπος *συνάζω* οφείλεται σε μεταπλασμό βάσει τού (επίσης μεσν.) αορ. *(ἐ)σύναξα* (αντί τού αρχ. *συνήγαγον*), κατά το σχήμα ρημάτων σε *-άζω*, τα οποία εμφανίζουν παρόμοια μορφολογία στον αόριστο: *ἔφραξα – φράζω, (ἐ)τίναξα – τινάζω*. Ήδη αρχ. η σημ. «συμπεραίνω» (στον Αριστοτέλη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύναξη < ελνστ. *σύναξ-ις*. Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες *σύναξις* ήταν η συνάθροιση των πιστών για την τέλεση τής Θείας Ευχαριστίας (πβ. τίτλο ομιλίας τού Ιωάνν. Χρυσοστ. *Πρὸς τοὺς ἐγκαταλείψαντας τὴν σύναξιν τῆς Ἐκκλησίας*) ή προς τιμήν κάποιου αγίου. Συνεκδοχικά ονομάστηκε έτσι και η γιορτή τού αγίου (πβ. η *Σύναξις τῆς Θεοτόκου / τοῦ Προδρόμου* κ.λπ.), όρος που έχει παραμείνει στην εκκλησιαστική γλώσσα. Βλ. κ. λ. *συναξάρι*.

συναγωγή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 150a.1-2: *διὰ τὴν ἄδικόν τε καὶ ἄτεχνον συναγωγὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικός*], αρχική σημ. «συγκέντρωση, συνάθροιση», < ρ. *συνάγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-άγω – αν-αγωγή, προ-άγω – προ-αγωγή*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «συμπέρασμα» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1410a: *ὁ γὰρ ἔλεγχος συναγωγὴ τῶν ἀντικειμένων ἐστίν*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

συναγωγή

Κατά την ελληνιστική εποχή ο όρος ***συναγωγή*** χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον εβραϊκό τόπο λατρείας (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθ.* 81.2-3: *ἱερὰ γὰρ ἡ ἑβδόμη νενόμισται, καθ' ἣν τῶν ἄλλων ἀνέχοντες ἔργων, εἰς ἱεροὺς ἀφικνούμενοι τόπους, οἳ καλοῦνται συναγωγαί*· συχνά στην Κ.Δ.). Η λέξη πέρασε μέσω τού λατ. *synagoga* σε διάφορες γλώσσες (π.χ. αγγλ. και γαλλ. *synagogue*, ισπ. *esnoga*). Η ίδια η συναγωγή φέρει διάφορες εβραϊκές ονομασίες, που εξαρτώνται από τον τόπο όπου βρίσκεται και από τις λειτουργίες που επιτελεί. Στην Ελλάδα η εβραϊκή συναγωγή των Αθηνών φέρει το όνομα *Μπεθ Σαλόμ* (< εβρ. *bet šalōm* «οίκος ειρήνης»).

συναγωνίζομαι → **αγώνας**

συνάδει «αρμόζει, ταιριάζει»
< αρχ. *συνᾴδει*, γ΄ πρόσ. ενικού τού ρ. *συνᾴδω* «τραγουδώ μαζί, συνοδεύω άσμα – (μτφ.) συμφωνώ, εναρμονίζομαι με κάποιον/κάτι» < *συν-* + *ᾄδω* (βλ.λ.).

συνάδελφος → **αδελφός**

συνάζω → **συνάγω**

συναθροίζω → **αθροίζω**

συναινώ «συμφωνώ»
< αρχ. *συναινῶ (-έω)* «υμνώ από κοινού» < *συν-* + *αἰνῶ (-έω)* < *αἶνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρ-αινώ*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «συμφωνώ, συγκατανεύω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.5.20: *βούλομαι δέ, ἔφη, σὺν τῇ τοῦ πατρὸς γνώμῃ καὶ τῇ τῆς μητρὸς ταῦτά σοι συναινέσαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναίνεση < ελνστ. *συναίνε-σις*
συναινετικός < ελνστ. *συναινε-τικός* (το ουδ. *συναινετικόν*).

συναιρώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *συναιρῶ (-έω)*, αρχική σημ. «συνάγω, μαζεύω, συγκεντρώνω στο ίδιο σημείο», < *συν-* + *αἱρῶ* «κυριεύω, καταλαμβάνω» (βλ.λ. *αίρεση*).
ΣΗΜΑΣ. Στους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής το ρήμα χρησιμοποιείται επίσης για να δηλώσει το φαινόμενο τής *συναιρέσεως*, δηλ. τη συγχώνευση δύο διαδοχικών φωνηέντων σε ένα μακρό, που διαφέρει από αυτά (πβ. Ηρωδιαν. *Περὶ καθολ. προσῳδ.* 3,1.425: *συνῃρημέναι δὲ περισπῶνται, εὐσεβοῦς εὐσεβῶν, εὐγενοῦς εὐγενῶν, Ἡρακλοῦς Ἡρακλῶν*). Σε αυτή τη χρήση είναι συνήθης η μτχ. παθ. παρακειμένου *συνῃρημένος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναίρεση < ελνστ. *συναίρε-σις*, αρχική σημ. «το να παίρνει ή να σύρει κανείς προς το ίδιο μέρος – συστολή» ➞ Ο γλωσσ. όρος είναι ήδη ελνστ. (πβ. Τρύφ. *Περὶ παθῶν* 2.11.1: *συναίρεσις δὲ ἡ τοὐναντίον ποιοῦσα τῇ διαιρέσει, οἷον Δημοσθένεϊ Δημοσθένει*)
συναιρετικός < ελνστ. *συναιρε-τικός*.
ΣΥΝΘ. α-συναίρετος (ελνστ.).

συναισθάνομαι → **αισθάνομαι**

συναίσθημα
< ελνστ. *συναίσθημα* «κοινή αντίληψη, κοινό αίσθημα» < αρχ. *συναισθάνομαι* (βλ.λ. *αισθάνομαι*). Ο σύγχρ. ψυχολ. όρος (λόγ. [1825]) αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *sentiment*. Πβ. κ. *αίσθημα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναισθηματ-ικός < *συναίσθημα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, απόδ. των γαλλ. *sentimental*, *émotionnel*
συναισθηματικ-ότητα
συναισθηματ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sentimentalisme*.

συναίσθηση → **αισθάνομαι**

συναισθησία
λόγ. [1896], < *συναίσθησ(η)* (με παραγ. τέρμα *-ία*, πβ. κ. *ευ-αισθησ-ία*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *synesthésie*.

συνακόλουθος → **ακόλουθος**

συναλλάσσω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *συν-* + *ἀλλάσσω / -ττω* (βλ.λ. *αλλάζω*), πβ. κ. *εν-αλλάσσω, παρ-αλλάσσω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συνδέω, σχετίζω (ανθρώπους)» (πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 1243-5: *Ἀνδρομάχην λέγω, Μολοσσίαν γῆν χρὴ κατοικῆσαι, γέρον, Ἑλένῳ συναλλαχθεῖσαν εὐναίοις γάμοις*) ➞ αρχ. σημ. «συμφιλιώνω – (μέσο) συνδιαλλάσσομαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.117: *καὶ γενομένης ἀνοκωχῆς κακῶν καὶ ταλαιπωρίας μᾶλλον ἐπιθυμήσειν αὐτοὺς πειρασαμένους ξυναλλαγῆναι*) ➞ αρχ. σημ. «συνάπτω συμφωνία, συνθήκη ή συμβόλαιο» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομάχ.* 1178b: *ἢ γελοῖοι φανοῦνται συναλλάττοντες καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόντες καὶ ὅσα τοιαῦτα;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναλλαγή < αρχ. *συναλλαγ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ἱππόλ.* 652: *λέκτρων ἀθίκτων ἦλθες ἐς συναλλαγάς*], αρχική σημ. «φιλική ανταλλαγή λόγων – διαπραγμάτευση (συχνά εμπορική)»
συνάλλαγμα < αρχ. *συνάλλαγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «συμβόλαιο, οικονομική συναλλαγή» ➞ Η σύγχρονη σημ. αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *exchange* και τού γαλλ. *change*
συναλλαγματικός < ελνστ. *συναλλαγματ-ικός* «σχετικός με συμβόλαια» < αρχ. *συνάλλαγ-μα* ➞ Η *συναλλαγματική* αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *lettre de change*
συναλλακτικός < ελνστ. *συναλλακ-τικός* «σχετικός με συμβόλαια – έμπειρος σε εμπορικές συναλλαγές».

συνάλληλος «(για έννοιες) που υπάγονται από κοινού σε άλλη»
< *συν-* + θ. τής αρχ. αντωνυμίας *ἀλλήλων, -οις, -ους* (βλ.λ.), κατά το σχήμα των επιθ. *επ-άλληλος, παρ-άλληλος* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναλλη-ία, λόγ. [1891].

συναλοιφή
< ελνστ. *συναλ(ο)ιφή* < αρχ. *συναλείφω* «αλείφω μαζί – (ελνστ.) συγχωνεύω δύο διαδοχικά φωνήεντα σε ένα» < *συν-* + αρχ. *ἀλείφω* (βλ.λ.). Το ουσ. *συναλοιφή* δηλώνει από την ελνστ. εποχή το φωνολογικό φαινόμενο τής συγχώνευσης δύο φωνηέντων σε ένα, η οποία ορίζεται (στην παραδοσιακή γραμματι-

κή) ως αποτέλεσμα κράσης, συναίρεσης ή συνίζησης.

συνάμα
ελνστ. < αρχ. προθ. *σύν* + *ἅμα* «συγχρόνως, μαζί».

συναμεταξύ
< **συνα(να)μεταξύ* (με απλολογία) < *συν-* + αρχ. *ἀναμεταξύ* < *ἀνα-* + *μεταξύ*.

συναναστρέφομαι
ελνστ., μέσ. τύπος τού ρ. *συναναστρέφω* «στρέφομαι προς τα πίσω μαζί (με κάποιον)» < *συν-* + αρχ. *ἀναστρέφω* (βλ.λ.). Το μέσο ρήμα *συναναστρέφομαι* «συντροφεύω» ακολουθεί τη σημ. τού αρχ. *ἀναστρέφομαι* «κατοικώ, βρίσκομαι (κάπου)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναναστροφή < ελνστ. *συναναστροφ-ή*, πβ. κ. *κατα-στρέφω – κατα-στροφή*.

συνάνθρωπος
μεσν. < *συν-* + αρχ. *ἄνθρωπος* (βλ.λ.). Η λ. απαντά ήδη στο δημώδες έργο *Διήγησις Ἀλεξάνδρου*, 57.15: *ὅτι οἱ ἠγαπημένοι καὶ οἱ ἄρχοντές του καὶ οἱ συνάνθρωποί του ἀφήνουν τον ἡ συντροφία του καὶ φεύγουν* (15ος αι.).

συναντώ
< αρχ. *συναντῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 165: *ὥς κέν τίς σε συναντόμενος μακαρίζοι*] < *συν-* + *ἀντῶ (-άω)* «βρίσκομαι απέναντι (σε κάποιον)», το οποίο προέρχεται από θέμα που εμφανίζεται επίσης στη λ. *ἀντί* (βλ.λ.), από όπου και άλλα σύνθετα: *κατ-αντῶ, ἀπ-αντῶ, προϋπ-αντῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνάντηση < αρχ. *συνάντη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ εὐσχημ.* 6.12: *ἀδιάχυτοι, ἀπερίεργοι, πικροὶ πρὸς τὰς συναντήσιας*], πβ. κ. *ἀπαντῶ – ἀπάντη-σις*.

συναξάρι
< μεσν. *συναξάριον* < αρχ. *σύναξ(ις)* (μεσν. σημ. «θρησκευτική συνάθροιση ή ακολουθία») + παραγ. τέρμα *-άριον* (βλ.λ.), πβ. κ. *συλλαβ-άριο*. Το βιβλίο αποκλήθηκε *συναξάριον* διότι οι αφηγήσεις που περιέχει διαβάζονταν αρχικά στις *συνάξεις*, δηλαδή τις συναθροίσεις των πιστών προς τιμήν κάποιου αγίου (βλ. κ. *σύναξη*, λ. *συνάγω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναξαριστής < μεσν. *συναξαρ-ιστής*.

σύναξη → συνάγω

συναπαντώ → απαντώ

συνάπτω
αρχ. < *συν-* + *ἅπτω* «δένω – ανάβω» (βλ.λ. *άπτομαι*), πβ. κ. *εφ-άπτομαι, προσ-άπτω*. Βλ. κ. *συνημμένος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναπτός < αρχ. *συναπ-τός* «συνδεδεμένος, συνεχής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]
σύναψη < αρχ. *σύναψ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 195c.8-d.2: *ὅτι οὔτε ἐν ταῖς αἰσθήσεσίν ἐστι πρὸς ἀλλήλας οὔτ' ἐν ταῖς διανοίαις ἀλλ' ἐν τῇ συνάψει αἰσθήσεως πρὸς διάνοιαν;*].
ΣΥΝΘ. **επι-συνάπτω, επι-σύναψη**.

συναρθρώνω «συναρμόζω, συναρμολογώ»
μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *συναρθρῶ (-όω)* «συνάπτω, συνδέω» (αρχ. ο μέσος τύπος *συναρθροῦμαι, -όο-*) < *συν-* + *ἀρθρῶ (-όω)* < *ἄρθρον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνάρθρωση < ελνστ. *συνάρθρω-σις* «είδος ακίνητης άρθρωσης – σύνδεση» (ο γλωσσ. όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *coarticulation*).

συναρμόζω «συναρμολογώ»
αρχ. < *συν-* + *ἁρμόζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εφ-αρμόζω, προσ-αρμόζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναρμογή < ελνστ. *συναρμογ-ή*, πβ. κ. *εφ-αρμόζω – εφ-αρμογή*
συνάρμοση < ελνστ. *συνάρμο-σις*.

συναρμολογώ
< ελνστ. *συναρμολογῶ (-έω)* < *συν-* + *ἁρμολογῶ (-έω)* «συνδέω, ενώνω, συνάπτω» < αρχ. *ἁρμό(ς)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-λογῶ* (βλ.λ. *λέγω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναρμολόγη-ση, λόγ. [1848]
συναρμολογη-τής, λόγ. [1894].

συναρπάζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.1.21: *ἐμπόρους τέ τινας καὶ ναυκλήρους συναρπάσαντες εἰς τὰς ναῦς εἰσήνεγκαν*], αρχική σημ. «αρπάζω μαζί μου, συμπαρασύρω», < *συν-* + *ἁρπάζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *υφ-αρπάζω*. Η λ. απαντά από την Αρχαιότητα με τη σημ. «καταλαβαίνω αμέσως», ενώ την ελνστ. εποχή σημαίνει επίσης «πείθω εξαπατώντας ή τραυώντας την προσοχή» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Πρὸς Γάιον* 243: *ὑπὸ τῶν λεχθέντων καὶ ὁρωμένων συνηρπάσθαι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναρπαγή < ελνστ. *συναρπαγ-ή*, αρχική σημ. «από κοινού αρπαγή, κλοπή». Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ
συναρπασ-τικός, λόγ. [1890], < *συναρπασ-* (*συναρπάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*.

συναρτώ
< αρχ. *συναρτῶ (-άω)* «συνδέω, συνάπτω» < *συν-* + *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ, προσδένω» < **ἀϜερ-τάω*, θ. που απαντά και στο ρ. *αἴρω* «υψώνω, σηκώνω» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνάρτηση < αρχ. *συνάρτη-σις* «σύνδεση, λογική συνοχή» ➔ Ο μαθηματικός όρος αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Zusammenhang*.

συναρχία «συνδιοίκηση, συγκυβέρνηση»
αρχ. < *σύναρχ(ος)* «συνάρχοντας» (με παραγ. τέρμα *-ία*) < ρ. *συνάρχω* < *συν-* + *ἄρχω* (βλ.λ.).

συνασπίζω
ΕΤΥΜ. αρχ. < *συν-* + *-ασπ(ίζω)* < ουσ. *ἀσπίς, -ίδος*, πβ. κ. *υπερ-ασπίζω, προ-ασπίζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «είμαι *συνασπιστής*, δηλ. μάχομαι κρατώντας την ασπίδα μέσα σε πυκνή παράταξη» → ελνστ. σημ. «συνενώνω σε κοινό αγώνα – συμπαρατάσσομαι με κάποιον, τον υποστηρίζω» (σε κατά γράμμα μάχη αλλά και μτφ., πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς μαθ.* 7.328: *τί μᾶλλον Ἐπίκουρον ἢ Ἀριστοτέλη; ἢ ὅτι [οὐκ] ἐλάσσους εἰσὶν οἳ καὶ τούτῳ συνασπίζονται;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνασπισμός < ελνστ. *συνασπισ-μός* «μάχη σε παράταξη με τις ασπίδες ενωμένες» → Ως πολιτ. όρ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *coalition*.

συναυλία
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Νόμ.* 765b.7: *μονῳδιῶν τε καὶ συναυλιῶν ἀρχέτω*], αρχική σημ. «μουσική εκτέλεση (κοντσέρτο) από λύρα και αυλό – (γεν.) ορχηστρική μουσική (σε αντιδιαστολή προς τη *μονῳδία*)», < *συν-* + *-αυλ(ία)* < *αὐλός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναυλι-ακός.

συναφής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ γον.* 49.28-29: *τὸ δὲ ἄλειφα ὅτε συναφὲς ἐὸν καὶ πυκνὸν οὐ δύναται καταλεπτύνεσθαι, οὐδὲ ἀτμιᾷν ὁμοίως τῷ ὕδατι*], αρχική σημ. «συνενωμένος, συνεχόμενος – συνδεδεμένος», < *συν-* + *-αφή(ς)* < *ἀφή* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνάφεια < ελνστ. *συνάφ-εια*, αρχική σημ. «σύναψη, συσχέτιση, σύνδεση» → Στη σημ. «λογική αλληλουχία» η λ. αποδίδει το γαλλ. *cohésion*.

συνάχι
μεσν. (με αλλαγή γένους και απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος *-γχ-* > *-χ-*, πβ. κ. *ρογχαλίζω* > *ροχαλίζω*) < ελνστ. *συνάγχη* «βράχνιασμα» < *συν-* + *-άγχ(η)* < αρχ. *ἄγχω* «σφίγγω, πνίγω» (βλ.λ. *άγχος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συναχ-ώνομαι
συνάχω-μα < *συναχώ(νομαι)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

σύναψη → **συνάπτω**

συνδαιτυμόνας «ομοτράπεζος»
< μεσν. *συνδαιτυμών, -όνος* (τον 8ο αι. σε επιστολή τού μοναχού Θεοδώρου τού Στουδίτου) < *συν-* + αρχ. *δαιτυμών, -όνος* «προσκεκλημένος σε δείπνο, ομοτράπεζος» < *δαιτύ(ς) (ἡ)* «γεύμα, φαγητό» (με παραγ. τέρμα *-μων*, πβ. αρχ. *ἡγε-μών, κηδε-μών*), λ. που απαντά «άπαξ» στον Όμηρο και σχηματίστηκε (με επίθημα *-τυ-*) από το θ. τού αρχ. *δαί-νυ-μι / δαί-ομαι* «μοιράζω, διανέμω – (ειδικότ.) παραθέτω δείπνο στο οποίο ο καθένας έχει καθορισμένη μερίδα» < Ι.Ε. **da(i)-* «μοιράζω» || σανσκρ. *dáyate* || αρχ. *δαί-ς, -τός* «γεύμα, συμπόσιο (με κατανεμημένες μερίδες για τον καθένα)», *παν-δαισ-ία* (βλ.λ.), *δά-π-τω* «καταβροχθίζω, φθείρω» (βλ.λ. *δαπάνη, δαψιλής*), *δαί-μων* (βλ.λ. *δαίμονας*), ίσως και αρχ. *δῆ-μος / δᾶ-μος*.

συνδαυλίζω «σκαλίζω τα ξύλα για να δυναμώσει η φωτιά – (μτφ.) αναμοχλεύω»
λόγ., < *συν-* + *-δαυλ(ίζω)* < *δαυλός*, πβ. κ. *υπο-δαυλίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνδαύλι-ση, λόγ. [1857].

συνδέω
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Οδ.* κ 168: *πλεξάμενος συνέδησα πόδας δεινοῖο πελώρου*] < *συν-* + *δέω / δῶ* «δένω» (βλ.λ. *δένω*). Οι μτφ. χρήσεις τής λέξεως είναι ήδη αρχ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύνδεση < αρχ. *σύνδε-σις* «συνεκτικός δεσμός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Μοχλ.* 30.17-18: *ἐπίδεσις δέ, ἢ ἄρθρων σύνδεσις*] → Ως τεχνικός όρ. η λ. αποδίδει το γαλλ. *jonction*, ενώ στη σημ. «επίσημη συμφωνία» αποδίδει το γαλλ. *liaison*
σύνδεσμος < αρχ. *σύνδεσ-μος* «μέσο σύνδεσης ή ένωσης – δεσμός, σύσφιγξη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 310a.3-5: *καὶ καθάπερ εἴπομεν τοῦτον θειότερον εἶναι τὸν σύνδεσμον ἀρετῆς μερῶν φύσεως ἀνομοίων καὶ ἐπὶ τὰ ἐναντία φερομένων*] → Η ανατομική και η γλωσσ. σημ. είναι ήδη αρχ., ενώ την ελνστ. εποχή η λ. δήλωσε επίσης το σώμα των συνέδρων που συναθροίζονται για συγκεκριμένο σκοπό. Διάφορες άλλες σημ. είναι μεταφρ. δάνεια: «οργανωμένη ομάδα, σωματείο» (γαλλ. *collège*), «μηχανικό εξάρτημα» (αγγλ. *coupler*), «διαβιβαστής μυστικών πληροφοριών» (γαλλ. *liaison*), (πληροφ.) «μετάβαση σε άλλον ιστότοπο» (αγγλ. *link*)
συνδε-τήρας < *συνδέ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *κινη-τήρας*), απόδ. τού αγγλ. *clip*
συνδε-τήριος < *συνδέ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *κινη-τήριος*
συνδετικός < ελνστ. *συνδε-τικός*.
ΣΥΝΘ. συνδεσμο-λογία (λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syndesmologie*)
-συνδέω, **-σύνδεση**, **-σύνδετος**: *απο-συνδέω, απο-σύνδεση – επανα-συνδέω, επανα-σύνδεση – δι-α-συνδέω, δια-σύνδεση – παρα-συνδέω, παρα-σύνδεση – α-σύνδετος, πολυ-σύνδετος*.

συνδήλωση
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *connotation*. Εναλλακτικώς χρησιμοποιείται επίσης ο όρος *συνυποδήλωση* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνδηλω-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *connotative*
συνδηλώ-νω.

συνδιαλέγομαι

ελνστ., αρχική σημ. «συνομιλώ, συζητώ», < *συν-* + αρχ. *διαλέγομαι* (ίδια σημ.), μέσ. τύπος τού ρ. *διαλέγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνδιάλεξ-η, λόγ. [1856], κατά το σχήμα *διαλέγομαι – διάλεξη*.

συνδιαλλάσσω «συμφιλιώνω, συμβιβάζω»

αρχ. < *συν-* + *διαλλάσσω / -ττω* «αλλάζω, ανταλλάσσω – (μέσο) συμφιλιώνομαι» < *δι(α)-* + *ἀλλάσσω* (βλ.λ. *αλλάζω*), πβ. κ. *αντ-αλλάσσω, εν-αλλάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνδιαλλαγή < ελνστ. *συνδιαλλαγ-ή* «συμφιλίωση»
συνδιαλλακ-τικός, λόγ. [1897].

συνδιάσκεψη

< μεσν. *συνδιάσκεψις* «από κοινού συζήτηση, συνεξέταση» < ελνστ. *συνδιασκέπτομαι* «συνεξετάζω, συμμελετώ» < *συν-* + αρχ. *διασκέπτομαι* (βλ.λ. *διάσκεψη*).

συνδικαλισμός

αντιδάν., < γαλλ. *syndicalisme* < επίθ. *syndical* «κοινοτικός – σχετικός με επαγγελματικό σωματείο» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < *syndic*, αρχική σημ. «εντολοδόχος εκπρόσωπος κοινότητας, επαγγελματικής ή εκκλησιαστικής», < υστλατ. *syndicus* «αξιωματούχος που εκπροσωπούσε πόλη» < αρχ. *σύνδικος* «συνήγορος (προσώπων και αργότερα πόλεων-κρατών) – (ελνστ.) δημόσιος κατήγορος» (βλ.λ.). Βλ. κ. *συνδικάτο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνδικαλίζομαι, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syndicaliser*
συνδικαλισ-τής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syndicaliste*
συνδικαλιστ-ικός < *συνδικαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

συνδικάτο

λόγ. [1884], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syndicat*, που σχηματίστηκε μέσω της φρ. *faire syndicat* «συνασπίζομαι (με άλλους) για την προώθηση κοινών συμφερόντων» από το ουσ. *syndic* (βλ.λ. *συνδικαλισμός*). Η τρέχουσα σημ. «σωματείο οργανωμένο για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των μελών του» απαντά στη Γαλλική από το 1839.

σύνδικος

αρχ., αρχική σημ. «συνήγορος (προσώπων και αργότερα πόλεων-κρατών)», (ελνστ.) «δημόσιος κατήγορος», < *συν-* + *-δικ(ος)* < *δίκη*, πβ. κ. *κατά-δικος, υπό-δικος, αντί-δικος*. Βλ. κ. *συνδικαλισμός, συνδικάτο*.

συνδράμω «βοηθώ, παραστέκομαι»

αρχ. υποτακτική τού τύπου *συν-έδραμον* (που συμπλήρωνε ως αόρ. β΄ τους χρόνους τού ρ. *συντρέχω*, με το οποίο δεν συνδέεται ετυμολογικά) < *συν-* + *ἔδραμον* «έτρεξα» (αόρ. β΄) < συλλαβική αύξηση *ἐ-* + θ. *δραμ-* (απρφ. *δραμεῖν*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *δρόμ-ος* (βλ.λ.), καθώς και στα ομόρριζα αρχ. *δραπ-έτης, δι-δρά-σκω* (βλ.λ. *αποδιδράσκω*), *ἀν-από-δρασ-τος*. Ο τύπος *συνδράμω* χρησιμοποιείται ενίοτε στη Νέα Ελληνική και ως ενεστώτας αντί τού *συντρέχω*.

συνδρομή

ΕΤΥΜ. αρχ. < *συν-* + *-δρομ(ή)*, θ. που απαντά επίσης στο αρχ. *δρόμος* (βλ.λ.), καθώς και στο απρφ. *δραμεῖν* (βλ.λ. *αποδιδράσκω, συνδρομή*), πβ. επίσης τα σύνθ. *απο-δρομή, επι-δρομή, κατα-δρομή, παρα-δρομή, δια-δρομή* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ταραχώδης κοσμοσυρροή (κυρ. όχλου εναντίον κάποιου)» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1411a: *καὶ ὥσπερ Κηφισόδοτος εὐλαβεῖσθαι ἐκέλευεν μὴ πολλὰς ποιήσωσιν τὰς συνδρομάς [ἐκκλησίας]*· Ποσειδ. *απόσπ.* 247.50: *αὐτόκλητος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὄχλων συνδρομή*) → ήδη ελνστ. σημ. «συμβολή – έμπρακτη βοήθεια σε αφθονία» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 5.3.7: *ἐφάνη συνδρομή τις ἀγαθῶν ἅπασαν εὐφυΐαν ὑπερβάλλουσα*· Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς μαθ.* 7.179: *οὕτω καὶ ὁ Ἀκαδημαϊκὸς τῇ συνδρομῇ τῶν φαντασιῶν ποιεῖται τὴν κρίσιν τῆς ἀληθείας*) → σύγχρ. σημ. «τακτική οικονομική συνεισφορά» (απόδ. τού γαλλ. *souscription*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνδρομη-τής, λόγ. [1816], απόδ. τού γαλλ. *souscripteur*
συνδρομητ-ικός, λόγ. [1868], < *συνδρομητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σύνδρομο

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syndrome*, που πλάστηκε τον 16ο αι. με βάση το αρχ. *συνδρομή* (βλ.λ.) στη σημ. «συμβολή, συρροή (ενν. συμπτωμάτων νόσου)».

συνδυάζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 840d.7-8: *συνδυασθέντες ἄρρην θηλείᾳ κατὰ χάριν καὶ θήλεια ἄρρενι*], αρχική σημ. «συνδέω, συνενώνω (ζεύγος ή πράγματα ανά δύο)», < επίρρ. *σύνδυο* «δύο μαζί – ανά δύο» (με παραγ. τέρμα *-άζω*) < *σύν* + *δύο*. Ο μέσ. τύπος απαντά από την Αρχαιότητα με τις σημ. «συνδέομαι, ενώνομαι (συχνά σε γάμο)», όπως συμβαίνει επίσης με τις σημ. «συσχετίζω, αλληλεξαρτώ, συνεπιδρώ» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1317a: *ταῦτα γὰρ συνδυαζόμενα ποιεῖ τὰς πολιτείας ἐπαλλάττειν, ὥστε ἀριστοκρατίας τε ὀλιγαρχικὰς εἶναι καὶ πολιτείας δημοκρατικωτέρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνδυασμός < αρχ. *συνδυασ-μός* «ένωση δύο

προσώπων ή πραγμάτων – σύζευξη» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ ζῴων γεν.* 715a.18: *τῶν δὴ ζῴων τὰ μὲν ἐκ συνδυασμοῦ γίγνεται θήλεος καὶ ἄρρενος*] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *combinaison*, πβ. κ. *κομπινεζόν*)

συνδυαστικός < αρχ. *συνδυασ-τικός*, αρχική σημ. «αυτός που αποτελεί ζευγάρι (με άλλον)» → Η σύγχρονη σημ. είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *combinatoire*

συνδυαστικ-ότητα < *συνδυαστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

σύνεγγυς στη φρ. *εκ τού σύνεγγυς* «από κοντά» αρχ., αρχική σημ. «πολύ κοντά», < *σύν* + επίρρ. *ἐγγύς* (βλ.λ.). Η φρ. *ἐκ τοῦ σύνεγγυς* (πιθ. *τόπου*) είναι ήδη ελνστ. (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς λογικ.* 7.209-10: *ὅτι τὸ αὐτὸ ἦν τό τε ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ τὸ πόρρωθεν θεωρούμενον φανταστόν*).

συνέδριο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *συνέδριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *σύνεδρος* «αυτός που κάθεται μαζί με άλλους σε συμβούλιο ή επιτροπή» < *συν-* + *-εδρ(ος)* < *ἕδρα* (βλ.λ.), πβ. κ. *έφ-εδρος, πρό-εδρος, πάρ-εδρος*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. απέκτησε ήδη από την αρχ. εποχή τη σημ. «συμβούλιο» και εφαρμόστηκε έκτοτε σε διάφορους θεσμούς, όπως το πολεμικό συμβούλιο των στρατηγών στην Αθήνα, ο Άρειος Πάγος, η ρωμαϊκή Σύγκλητος, το ιουδαϊκό συνέδριο (Κ.Δ.) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνεδρία < αρχ. *συνεδρ-ία* «το να κάθεται κανείς μαζί με άλλους – ομάδα φίλων» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] → Ήδη αρχ. οι σημ. «συνέδριο» και ειδικότ. «συνεδρίαση» (ελνστ.)

συνεδριάζω < ελνστ. *συνεδρ-ιάζω*

συνεδρίαση < μεσν. *συνεδρία-σις* < ελνστ. *συνεδριάζω*

συνεδριακός < ελνστ. *συνεδρι-ακός*.

συνείδηση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *συνείδησις* < θ. *συν-ειδ-* (με α΄ συνθ. την πρόθ. *σύν*) < θ. *εἰδ-* (το οποίο απαντά στο απρφ. *εἰδ-έναι* τού αρχ. *οἶδα* «ξέρω, γνωρίζω», πβ. αρχ. *σύν-οιδα* «γνωρίζω καλά, πλήρως, κατέχω») + παραγ. τέρμα *-(η)σις*, πβ. κ. *νό-ησις, ζήτ-ησις*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζει το αντίστοιχο λατ. *conscientia* «συνείδηση» (< ρ. *con-scio*: *σύν-οιδα*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σύμφυτη, εσωτερική γνώση (που έχει κάποιος για τον εαυτό του)» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστ.* 1.13: *λῦε ταῦτα πάντα μὴ διαλείψας ἀγαθῇ συνειδήσει*) → ελνστ. σημ. «συναίσθηση τού καλού και τού κακού, εσωτερική ηθική αξιολόγηση και κρίση βάσει αυτής τής αρχής» (Κ.Δ. Ῥωμ. 9,1: *ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν πνεύματι ἁγίῳ·* Α΄ Τιμόθ. 3,9: *ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνειδησι-ακός

συνειδη-τός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *conscient*

συνειδητ-ότητα < *συνειδητ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. συνειδητο-: *συνειδητο-ποιώ* (απόδ. τού γαλλ. *prendre conscience + de*), *συνειδητο-ποίηση*

-συνείδητος: *α-συνείδητος, εν-συνείδητος, ευ-συνείδητος, υπο-συνείδητος*.

συνειδός «συνείδηση»

αρχ., ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. *συνειδώς, -ῶτος* τού ρ. *σύνοιδα* «γνωρίζω καλά, πλήρως, κατέχω» < *συν-* + *οἶδα* «ξέρω, γνωρίζω» (βλ.λ.). Η λ. *τὸ συνειδός* απαντά ήδη στην Αρχαιότητα με τη σημ. «συνείδηση» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ τοῦ στεφ.* 110.8-9: *ὁμοίως παρ' ὑμῶν ἑκάστῳ τὸ συνειδὸς ὑπάρχειν μοι*).

συνειρμός

ελνστ., αρχική σημ. «συνάφεια, αλληλουχία (λόγων ή λέξεων)», < αρχ. *συνείρω* «σύρω μαζί – συνδέω, συνάπτω» (πβ. αρχ. *εἴρω – εἰρ-μός*) < *συν-* + *εἴρω* «συνδέω, συναρμόζω» (βλ.λ. *ειρμός*). Ο ψυχολ. όρος αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Assoziation*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνειρμ-ικός, απόδ. τού γαλλ. *associatif*.

συνεισφέρω

αρχ. [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *συν-* + *εἰσφέρω* < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *φέρω* (βλ.λ.). Κατά την Αρχαιότητα χρησιμοποιείται κυρ. ως οικον. όρος και δηλώνει τη συμμετοχή στην πληρωμή (πολεμικού) φόρου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνεισφορά < ελνστ. *συνεισφορ-ά* (ως οικον. όρος).

συνέκδημος «εκκλησιαστικό λειτουργικό βιβλίο» ελνστ., αρχική σημ. «συνοδοιπόρος, συνταξιδιώτης», < *συν-* + αρχ. *ἔκδημος* «απόδημος» (< *ἐκ-* + *δῆμος*). Η λ. απέκτησε σύντομα τη γενικότερη σημ. «συνοδός, συνοδευτικός» και τον 10ο αι. έφθασε να δηλώνει το «εκκλησιαστικό λειτουργικό βιβλίο» που χρησιμεύει ως βοήθημα (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ θεμάτ.* 1.36: *Ἱεροκλῆς δὲ ὁ γραμματικὸς ὁ γράψας τὸν Συνέκδημον*).

συνεκδοχή

ελνστ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συνεκδέχομαι* «συναποδέχομαι, συμμερίζομαι την ευθύνη – εννοώ με τον ίδιο τρόπο» (πβ. κ. *εκδοχή – εκδέχομαι*) < *συν-* + *ἐκδέχομαι* (βλ.λ. *εκδοχή*). Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνεκδοχικός < ελνστ. *συνεκδοχ-ικός*.

συνεκτικός → συνέχω

συνεκφορά

ελνστ., αρχική σημ. «δημόσια κηδεία», < αρχ. *συνεκ-*

φέρω «φέρω σε δημόσια ταφή» < *συν-* + *ἐκφέρω* (< *ἐκ-* + *φέρω*, βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «συνεκφώνηση, ταυτόχρονη προφορά».

συνέλευση
< ελνστ. *συνέλευσις* < *συν-* + αρχ. *ἔλευσις* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-έλευση, επ-έλευση, προσ-έλευση.*

συνεννοούμαι
< ελνστ. *συνεννοοῦμαι* «επαναφέρω στον νου, θυμούμαι» (τον 4ο αι. στον Θεμίστιο), μέσ. τύπος τού *συνεννοῶ (-έω)* «κατανοώ συγχρόνως, έχω επίσης στον νου» < *συν-* + αρχ. *ἐννοῶ* (βλ.λ.). Η σημ. «επικοινωνώ με κάποιον» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *s'entendre.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεννόη-ση, λόγ. [1833]
συνεννοή-σιμος < *συνεννοη-* *(συνεννοούμαι)* + παραγ. τέρμα *-σιμος.*

συνέντευξη
< ελνστ. *συνέντευξις* «(τυχαία) συνάντηση» < *συν-* + αρχ. *ἔντευξις* «συνάντηση, συναναστροφή», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἐντυγχάνω* «συναντώ» < *ἐν-* + *τυγχάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επιτυγχάνω – επί-τευξη.* Η λ. επανήλθε σε χρήση τον 19ο αι. με σημασίες που απέδιδαν το αγγλ. *interview* και τα γαλλ. *entrevue, entretien.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεντευξι-άζομαι, λόγ. [1894].

συνεπάγεται
γ' πρόσ. τού ελνστ. *συνεπάγομαι* «παίρνω μαζί μου, ακολουθούμαι», μέσ. τύπος τού αρχ. *συνεπάγω* «οδηγώ από κοινού εναντίον κάποιου – οδηγώ (στρατεύματα) προς αρωγή συμμάχου» < *συν-* + *ἐπάγω* «οδηγώ, παρακινώ – επηρεάζω, επιφέρω» < *ἐπ(ι)-* + *ἄγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεπαγωγ-ή, λόγ. [1896] → Η λ. πρωτοαπαντά στη Ν. Ελληνική με την αρχ. σημ. (τού ρ. *συνεπάγω*) «συγκέντρωση όπλων και εφοδίων». Οι σημερινές σημ. οφείλονται στους όρους *επάγω – επαγωγή.*

συνεπαίρνω «συναρπάζω, γοητεύω»
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συνεπαίρω* «υψώνω συγχρόνως – παρακινώ, παρορμώ, ξεσηκώνω» < *συν-* + *ἐπαίρω* «υψώνω, εγείρω» < *ἐπ(ι)-* + *αἴρω* (βλ.λ.). Ο ν.ελλ. τύπος *συνεπαίρνω* ακολουθεί τον σχηματισμό τού απλού *ἐπαίρω* > *(ἐ)παίρνω* (βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *(ἐ)πῆρα – συν-επῆρα.*

συνέπεια[1] «ακολουθία (λόγων και έργων), αξιοπιστία»
< ελνστ. *συνέπεια* «ακολουθία λέξεων ή στίχων – συνεκφορά» < *συν-* + *-ἐπ(εια)* < αρχ. *ἔπ(ος)* «λόγος, ομιλία» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εια*, πβ. κ. *αμετρο-έπεια, καλλι-έπεια, ορθο-έπεια.*

συνέπεια[2] «επίπτωση, επακόλουθο»
λόγ. [1844], < *συν-* + αρχ. *ἕπ-ομαι* «ακολουθώ», που πλάστηκε καταχρηστικά (δηλ. χωρίς να συμφωνεί με τους κανόνες παραγωγής τής Ελληνικής) κατ' αναλογίαν προς το ήδη υπάρχον *συνέπεια*[1], προκειμένου να αποδοθεί το γαλλ. *conséquence* «επακόλουθο, επίπτωση» (προέρχεται από τη λατ. μτχ. *consequens, -ntis* «επακόλουθος»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεπής, λόγ. [1871], < *συνέπεια* (υποχωρητ. κατά το σχήμα *αμετροέπεια – αμετροεπής, καλλιέπεια – καλλιεπής, ευπρέπεια – ευπρεπής*), απόδ. τού γαλλ. *conséquent*
συνεπώς, λόγ. επίρρ. [1858].

συνεπικουρώ «συμβοηθώ, συνυποστηρίζω»
< αρχ. *συνεπικουρῶ (-έω)* < *συν-* + *ἐπικουρῶ (-έω)* < *ἐπίκουρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεπικουρία < μεσν. *συνεπικουρ-ία* < *συνεπίκουρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*
συνεπίκουρος < μεσν. *συνεπίκουρ-ος* < *συν-* + αρχ. *ἐπίκουρος.*

συνεπτυγμένος «διπλωμένος – συντομευμένος»
ελνστ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *συμπτύσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αναπτύσσω – ανεπτυγμένος.*

συνεπώς → **συνέπεια**[2]

σύνεργα
πληθ. τού ελνστ. *σύνεργον* «εργαλείο» < *συν-* + αρχ. *ἔργον.*

συνεργάζομαι
αρχ. < *συν-* + *ἐργάζομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-εργάζομαι, κατ-εργάζομαι.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεργασία < ελνστ. *συνεργασ-ία* «αδελφότητα εργατών, συντεχνία, εταιρεία» (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *collaboration, coopération*)
συνεργάσ-ιμος < *συνεργασ-* *(συνεργάζομαι)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *coopératif*
συνεργάτης < αρχ. *συνεργά-της* «βοηθός, συνεργός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη το θηλ. *συνεργάτις*] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *coopérateur*)
συνεργατ-ικός, λόγ. [1869], < *συνεργάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

συνεργός
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < *συν-* + *-εργός* < *ἔργον*, πβ. κ. *ευ-εργός, εν-εργός.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεργία < αρχ. *συνεργ-ία* «συνεργασία – συνωμοσία» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
συνέργεια < ελνστ. *συνέργ-εια*, παράλλ. τύπος τού αρχ. *συνεργία* (☛ ΣΧΟΛΙΟ που ακολουθεί)

συνεργείο < ελνστ. *συνέργ-ιον / συνεργ-εῖον* «εργαστήριο» (☛ ΣΧΟΛΙΟ που ακολουθεί)
συνεργώ < αρχ. *συνεργ-ῶ (-έω)*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

συνεργός, συνεργία, συνέργια, συνεργείο
Από το αρχ. ***συνεργός*** σχηματίστηκαν τα ουσ. ***συνεργία*** (αρχ.) και *συνέργεια* (ελνστ.), εκ των οποίων το πρώτο είναι συνεπέστερο προς τους κανόνες τής αρχαίας ελληνικής σύνθεσης (βλ. κ. *καλλιέργεια*). Ο τύπος ***συνέργεια*** οφείλεται στην επίδραση τού σχήματος των προπαροξυτόνων σε *-εια* (π.χ. *ευγέν-εια, ασέβ-εια, προσπάθ-εια*), πβ. επίσης *περιέργ-εια* αντί τού αρχ. *περιεργ-ία*. Από το αρχ. *συνεργός* σχηματίστηκε το ελνστ. ουσ. *συνέργιον* «συντεχνία» (απαντά αργότερα με τη γραφή *συνέργειον*), το οποίο μεταπλάστηκε σε ***συνεργείο*** κατ' αναλογίαν προς άλλα ουσ. σε *-είο*, τα οποία αναφέρονταν σε εργαστήρια, π.χ. *ξυλουργ-είο, ελαιουργ-είο, σιδηρουργ-είο*.

συνερίζομαι «προσβάλλομαι, ενοχλούμαι από τα λόγια ή τις πράξεις κάποιου»
ελνστ., μέσος τύπος τού ρ. *συνερίζω* «αντιδικώ, διαμάχομαι» < *συν-* + αρχ. *ἐρίζω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνερισ-ιά
συνέρισ-μα.
ΣΥΝΘ. ξε-συνερίζομαι (μεσν.).

συνέρχομαι → έρχομαι

σύνεση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σύνεσις*, τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *συνίημι* «ρίχνω μαζί, συγκρούω – (μτφ.) φέρνω στον νου, ακούω, καταλαβαίνω» (πβ. αρχ. *ἕνεσις – ἐνίημι, ἄφεσις – ἀφίημι, ἄνεσις – ἀνίημι* κ.ά.) < *συν-* + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω» (βλ.λ. *άνεση*). Βλ. κ. *συνετός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συγκέντρωση – ένωση, συμβολή» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* κ 515: *πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων*) → ήδη αρχ. σημ. «ταχεία αντίληψη, φρόνηση (ως αποτέλεσμα τής συνεκτίμησης όλων των παραγόντων)» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.49: *ὦ βασιλεῦ, οὔτε στρατὸν τοῦτον, ὅστις γε σύνεσιν ἔχει, μέμφοιτ' ἂν οὔτε τῶν νεῶν τὸ πλῆθος*· Θουκ. *Ἱστ.* 2.62.5: *καὶ τὴν τόλμαν ἀπὸ τῆς ὁμοίας τύχης ἡ ξύνεσις ἐκ τοῦ ὑπέρφρονος ἐχυρωτέραν παρέχεται*).

συνεσταλμένος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Κωακ. Προγν.* 209.5: *ὦτα ψυχρὰ καὶ συνεσταλμένα*], μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συστέλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-εσταλμένος, δι-εσταλμένος*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. φαίνεται να έχει τη σημ. «σώφρων, μετριοπαθής», η οποία υπήρξε αφετηρία τής σημ. «ντροπαλός» (πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 230.1-2: *ὁ μὲν γὰρ ἀπῄει φρονιμώτερος γεγενημένος καὶ συνεσταλμένην ἔχων τὴν διάνοιαν, ὥσπερ χρὴ τοὺς εὖ φρονοῦντας*).

συνεστίαση
< ελνστ. *συνεστίασις* < αρχ. *συνεστιῶ (-άω)* «δειπνώ μαζί, είμαι ομοτράπεζος – παραθέτω δείπνο» (> ελνστ. μεταπλ. τύπος *συνεστιάζω*) < *συν-* + *-εστι(ῶ)* < *ἑστία* (βλ.λ.).

συνέταιρος
αρχ. [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] < *συν-* + *ἑταῖρος* «σύντροφος, συνεργάτης» (βλ.λ.). Ο ν.ελλ. τύπος ***συνεταίρος*** οφείλεται σε μετακίνηση τόνου υπό την επίδρ. τού απλού *εταίρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεταιρίζομαι < ελνστ. *συνεταιρ-ίζομαι* «κάνω κάποιον σύντροφο» (ως σύγχρ. νομ. όρος με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *s'associer*)
συνεταιρισ-μός, λόγ. [1851], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *association*
συνεταιρ-ικός, λόγ. [1871]
συνεταιρισ-τής, λόγ. [1839], < *συνεταιρισ- (συνεταιρίζομαι)* + παραγ. τέρμα *-τής*
συνεταιρισ-τικός, λόγ. [1896] < *συνεταιρισ- (συνεταιρίζομαι)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

συνετός
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], ρηματ. επίθ. τού *συνίημι* (πβ. αρχ. *ἵημι – ἑτός, ἀν-ίημι – ἄν-ετος, καθ-ίημι – κάθ-ετος*), για το οποίο βλ.λ. *σύνεση*. Η λ. σήμαινε από την Αρχαιότητα «φρόνιμος, γνωστικός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνετίζω < ελνστ. *συνετ-ίζω*
συνέτι-ση < *συνετί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
συνετισ-μός, λόγ. [1897], < *συνετισ- (συνετίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

συνευρίσκομαι → βρίσκω

συνεφαπτομένη «όρος τής τριγωνομετρίας»
< *συν-* + *εφαπτομένη* (βλ.λ. *άπτομαι*), απόδ. τού γαλλ. *cotagente*.

συνεφέρνω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συμφέρω* (βλ.λ.) κατά το σχήμα τού απλού *φέρω > φέρνω* (βλ.λ.) με διατήρηση τής συλλαβικής αύξησης από τον αόρ. *συν-έ-φερα* (πβ. κ. *κατ-έ-βαινα – κατ-ε-βαίνω*).

συνεχής
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Μ 25-26: *ὗε δ' ἄρα Ζεὺς συνεχές* (επίρρ.)], αρχική σημ. «αυτός που αποτελεί ή σχηματίζει σειρά, αδιάκοπος», < *συν-* + *-εχ(ής)* < ρ. *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *προσ-εχής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνέχεια < αρχ. *συνέχ-εια* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
συνεχώς < αρχ. επίρρ. *συνεχ-ῶς*

συνεχίζω < ελνστ. *συνεχ-ίζω* «κάνω κάτι να διαρκεί – συνδέω, ενώνω»
συνέχι-ση, λόγ. [1868], < *συνεχί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
συνεχισ-τής, λόγ. [1890], < *συνεχισ- (συνεχίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

συνέχω «συνδέω – (ψυχολ.) διακατέχω»

αρχ., αρχική σημ. «κρατώ μαζί, συγκρατώ, κρατώ ενωμένο», < *συν-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απ-έχω, κατ-έχω, προ-έχω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνεκτικός < αρχ. *συνεκ-τικός* «αυτός που συγκρατεί» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περὶ κόσμ.* 397b.9: *περὶ τῆς τῶν ὅλων συνεκτικῆς αἰτίας*] (ο γλωσσ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *cohésif*)
συνεκτικ-ότητα, λόγ. [1825], < *συνεκτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα* → Ο γλωσσ. όρ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *coherence*
συνεχόμενος, μτχ. μέσου ενεστ. τού αρχ. *συνέχω*, απόδ. τού γαλλ. *contigu*.

-σύνη παραγωγικό τέρμα

αρχ. < Ι.Ε. επίθημα **-tu-nā* (με συριστικοποίηση), που απαντά συνήθως σε παράγωγα ονομάτων με θεματικό φωνήεν -ο- και αυτό εξηγεί τον συνήθη τύπο *-οσύνη* (π.χ. *δίκαιος* > *δικαιο-σύνη*, *δοῦλος* > *δουλο-σύνη*), ο οποίος κατόπιν επεκτάθηκε σε άλλα ονόματα (π.χ. *εὐφρ-ο-σύνη, ἀγνωμ-ο-σύνη*).

συνήγορος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 831: *καὶ φημὶ ταὐτὰ καὶ συνήγορόν μ' ἔχεις*] < *συν-* + *-ήγορ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ἀγορά* (βλ.λ.), πβ. ρ. *ἀγορεύω* «εκφωνώ δημόσια διάλεξη», επίσης σύνθ. *παρ-ήγορος, κατ-ήγορος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνηγορία < αρχ. *συνηγορ-ία* «υπερασπιστική αγόρευση στο δικαστήριο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] < *συνήγορ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ία*
συνηγορώ < αρχ. *συνηγορ-ῶ (-έω)* «υπερασπίζομαι κάποιον στο δικαστήριο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημ.* 37.5-6: *μηδενὶ πονηρῷ πράγματι μήτε παρίστασο μήτε συνηγόρει*].

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

συνήγορος
Η λ. ***συνήγορος*** δήλωνε από την Αρχαιότητα τον «ρήτορα βοηθό ή εκπρόσωπο» στο δικαστήριο. Μολονότι μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και με τη γενική σημασία «βοηθός, υποστηρικτής» (όπως σήμερα, πβ. Αισχ. *Ἀγαμ.* 831: *καὶ φημὶ ταὐτὰ καὶ συνήγορόν μ' ἔχεις*), συνήθως αναφερόταν στον δικηγόρο που όριζε καθένας από τους διαδίκους ως εκπρόσωπο στη δίκη (πβ. Λυκούργ. *Κατὰ Λεωκρ.* 59.1-3: *ἥξει δ' ἴσως ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λόγον φερόμενος, ὃν αὐτῷ συμβεβουλεύκασί τινες τῶν συνηγόρων, ὡς οὐκ ἔνοχός ἐστι τῇ προδοσίᾳ*).

συνήθης

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *συν-* + *-ήθ(ης)* < *ἦθος*, πβ. κ. *ευ-ήθης, καλο-ήθης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνήθεια < αρχ. *συνήθ-εια*
συνηθίζω < μεσν. *συνηθ-ίζω*.

συνημίτονο

λόγ. [1766], < *συν-* + *ημίτονο* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *cosinus*.

συνημμένος «για συνυποβαλλόμενο έγγραφο»

αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συνάπτω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εξημμένος (εξάπτω)*. Η λ. σήμαινε αρχικώς «συνδεδεμένος, ενωμένος» και χρησιμοποιήθηκε ευρέως στη Λογική, η δε σημ. τού συνυποβαλλόμενου εγγράφου αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *ci-joint*.

συνηρημένος

< αρχ. *συνῃρημένος*, αρχική σημ. «μειωμένος – συγχωνευμένος, περιληπτικός», μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συναιρῶ (-έω)*, βλ.λ. Ως γραμμ. όρος (προσδιορισμός κατηγορίας ονομάτων ή ρημάτων) η λ. απαντά ήδη την ελνστ. εποχή (πβ. 2ος αι., Ηρωδιαν. *Περὶ παθῶν* 3,2.327: *τὰ παρὰ τὸ κλέος σύνθετα, δηλονότι κύρια, δύο ἔχουσιν εὐθείας* [εvv. *πτώσεις*], *μίαν ἐντελῆ καὶ μίαν συνῃρημένην οἷον Ἡρακλέης Ἡρακλῆς*).

συνηχώ → ήχος

συνθεσάιζερ

αντιδάν., < αγγλ. *synthesiser* < ρ. *synthesise* < *synthesis*, που πλάστηκε από το αρχ. *σύνθεσις* (βλ.λ.).

σύνθεση

< αρχ. *σύνθεσις* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 459-60: *καὶ μὴν ἀριθμόν, ἔξοχον σοφισμάτων, ἐξηῦρον αὐτοῖς, γραμμάτων τε συνθέσεις*], από θ. τού ρ. *συντίθημι* (βλ.λ. *συνθέτω*), πβ. αρχ. *θέσις – τίθημι*. Από την Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται ως γλωσσολογικός όρος (σχετικά με τον σχηματισμό συλλαβών και αργότερα λέξεων· πβ. το μτγν. έργο τού Διον. Αλικαρν. *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων*), ενώ απαντά επίσης στα μαθηματικά, στη φυσική και στη Λογική. Η μουσική χρήση τής λ. είναι ελνστ.

συνθέτης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα], αρχική σημ. «συγγραφέας» (κατ' αντιδιαστολή προς το ουσ. *ποιητής*), από θ. τού ρ. *συντίθημι* (βλ.λ. *συνθέτω*), πβ. αρχ. *κατα-τίθημι – κατα-θέτης*. Ως μουσ. όρος η λ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *compositeur*.

συνθετικός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτικ.*

308c.1: *τῶν συνθετικῶν ἐπιστημῶν*], αρχική σημ. «παραγωγικός, δημιουργικός» (πβ. φρ. *συνθετικαὶ ἐπιστῆμαι*, Πλάτ. *Πολιτικ.* 308c), < *σύνθετ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Κατά την ελνστ. εποχή, η λ. σημαίνει επίσης «συστατικός – προϊόν συνθέσεως», ενώ η σύγχρονη χρήση στη χημική ορολογία αποτελεί απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *synthétique*.

σύνθετος

αρχ., αρχική σημ. «αποτελούμενος από διάφορα συστατικά μέρη», από θ. τού ρ. *συντίθημι* (βλ.λ. *συνθέτω*), πβ. αρχ. *θετός – τίθημι*. Από την Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται ως όρος τής γραμματικής (στον Αριστοτέλη, για τα διπλά σύμφωνα, πβ. *Ποιητ.* 1458a: *τὸ γὰρ Ψ καὶ τὸ Ξ σύνθετά ἐστιν*), ενώ το ουσιαστικοπ. ουδ. *σύνθετον* είναι ήδη αρχ. (ως όρος τής Φυσικής).

συνθέτω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συντίθημι* [ήδη ομηρικού] (πβ. μεσν. *θέτω* < αρχ. *τίθημι*) < *συν-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Αξιοσημείωτα παράγωγα αποτελούν επίσης τα αρχ. *σύν-θε-σις, συν-θέ-της, σύν-θε-τος, συν-θή-κη, σύν-θη-μα* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύνθεμα < ελνστ. *σύνθε-μα* «ποσό, κεφάλαιο – συνάθροιση, σύναξη», αντί τού αρχ. *σύνθημα*, που έλαβε άλλη σημ. ➔ Η σημ. «σύνθετη λέξη» είναι μεσν. (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ.* 1.532: *εὕρηται παρὰ τοῖς ὕστερον Ἀττικοῖς θηλυκὸν σύνθεμα ἐκ τοῦ ἔτους*).

συνθήκη

αρχ., από θ. τού αρχ. *συντίθημι* (βλ.λ. *συνθέτω*), πβ. αρχ. *τί-θη-μι* > *θή-κη* (βλ.λ.), καθώς και τα σύνθ. *απο-θήκη, δια-θήκη, προ-θήκη, υπο-θήκη* κ.ά. Ευθύς εξ αρχής η λ. απαντά με τη βασική σημ. «συμφωνία, σύμβαση» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.78.4: *σπονδὰς μὴ λύειν μηδὲ παραβαίνειν τοὺς ὅρκους, τὰ δὲ διάφορα δίκῃ λύεσθαι κατὰ τὴν ξυνθήκην*). Η σημ. «περίσταση, κατάσταση» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *condition* (κυρ. στον πληθ.).

ΣΥΝΘ. **συνθηκο-**: *συνθηκο-λογώ* (λόγ. [1859]), *συνθηκο-λόγηση* (λόγ. [1880]).

σύνθημα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 433e.5: *τὰ συνθήματα εἶναι τὰ ὀνόματα καὶ δηλοῦν τοῖς συνθεμένοις προειδόσι δὲ τὰ πράγματα*], αρχική σημ. «σύμβολο ή σημείο συμφωνημένο εκ των προτέρων», από θ. *συν-θη-* τού ρ. *συν-τί-θη-μι* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *ῥῆ-μα*), για το οποίο βλ.λ. *συνθέτω*. Παρόμοιο σχηματισμό εμφανίζουν τα σύνθ. *ἔν-θη-μα, επί-θη-μα, πρό-θη-μα*. Διάφορες σύγχρ. σημασίες οφείλονται σε επίδρ. των γαλλ. *signal* (πβ. κ. *σινιάλο*) και αγγλ. *slogan* (πβ. κ. *σλόγκαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνθηματικός < ελνστ. *συνθηματ-ικός* «σύμφωνος με προηγούμενη συνεννόηση».

ΣΥΝΘ. **συνθηματο-**: *συνθηματο-λογία* «η χρησιμοποίηση συνθημάτων – (κακόσ.) η χρήση λόγου με στερεότυπες φράσεις, χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο», *συνθηματο-λογώ*.

συνθλίβω → θλίβω

σύνθρονο → θρόνος

συνίζηση «γλωσσικό φωνητικό φαινόμενο»

< αρχ. *συνίζησις*, αρχική σημ. «καταβύθιση, βούλιαγμα», < ρ. *συνιζάνω* «βυθίζω, κατακαθίζω» < *συν-* + *ἱζάνω*, παράλλ. τύπος τού ρ. *ἵζω* «καθίζω, καθιστώ» (βλ.λ. *ίζημα*). Η σημ. «συνεκφώνηση ή συμπροφορά δύο φωνηέντων σε μία συλλαβή» είναι μεσν. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

συνίσταμαι «αποτελούμαι, απαρτίζομαι»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *συνίσταμαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *συνίστημι* «συνάπτω, συνδέω, συνενώνω» < *συν-* + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *συνιστώ, συστήνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «στέκομαι δίπλα, συμπαρατάσσομαι», επίσης «εμπλέκομαι σε μάχη» (πβ. αρχ. φρ. *τοῦ πολέμου συνεστῶτος*) ➔ αρχ. σημ. «συνδέομαι στενά, σχετίζομαι» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.1.1: *ἐπεὶ δὲ χειμὼν ἐγένετο καὶ τροφὴν οὐκ εἶχον γυμνοί τε ἦσαν καὶ ἀνυπόδητοι, συνίσταντο ἀλλήλοις καὶ συνετίθεντο ὡς τῇ Χίῳ ἐπιθησόμενοι*) ➔ ήδη αρχ. σημ. «αποτελούμαι, συντίθεμαι, σχηματίζομαι» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ φύσ. ἀνθρ.* 3.18-19: *ξυνίσταταί τε γὰρ αὐτέων ἡ φύσις ἀπὸ τουτέων τῶν προειρημένων πάντων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνισταμένος, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *συνίσταμαι* ➔ Ο όρ. *συνισταμένη (δύναμη)* αποδίδει το γαλλ. *(force) résultante*.

συνιστώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *συνιστῶ (-άω)*, μεταπλ. τύπος τού *συνίστημι* «συνάπτω, συνδέω, συνενώνω» < *συν-* + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *συνίσταμαι, συστήνω*.

ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *συνιστῶ* συνέπιπτε σε αρκετές σημασίες με το αρχαιότερο *συνίστημι*, αλλά ήδη από την Αρχαιότητα απαντά επίσης με τη σημ. «παίρνω την πρωτοβουλία να γνωριστούν δύο άνθρωποι, συστήνω τον έναν στον άλλον (ως φίλο, μαθητή, επαγγελματία)» (πβ. Πλάτ. *Χαρμ.* 155b: *βούλομαι αὐτὸν ἰατρῷ συστῆσαι περὶ τῆς ἀσθενείας ἧς πρῴην πρός με ἔλεγεν ὅτι ἀσθενοῖ*· Ξενοφ. *Οἰκον.* 3.14-15: *συστήσω δέ σοι ἐγὼ καὶ Ἀσπασίαν, ἣ ἐπιστημονέστερον ἐμοῦ σοι ταῦτα πάντα ἐπιδείξει*). Η γενικότερη σημ. «υποδεικνύω, συμβουλεύω» είναι αρχ. (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1306b: *ὁ τὴν ἐπ' Ἀγησιλάου συστήσας ἐπίθεσιν ἐπὶ τοὺς Σπαρτιάτας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνιστώσα < αρχ. *συνιστῶσα*, θηλ. τής μτχ. ενεστ. τού ρ. *συνιστῶ* ➔ Ο όρ. *συνιστώσα (δύναμη)* αποδίδει το γαλλ. *(force) composante*.

σύννεφο

μεσν., ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *σύννεφος*, μεταπλ. τύπου τού επιθ. *συννεφής* «συννεφιασμένος» < *συν-* + *-νεφ(ής)* < αρχ. *νέφος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συννεφιά (με συνίζηση) < ελνστ. *συννεφ-ία* / αρχ. *συννέφ-εια* «συννεφιασμένος ουρανός» < αρχ. *συν-νεφ-ής* «συννεφιασμένος»

συννεφιάζω < μεσν. *συννεφ-ιάζω*

συννέφιασ-μα < *συννεφιασ-* (*συννεφιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

σύννομος

ελνστ. < *συν-* + αρχ. *νόμος* (βλ.λ.), διαφ. από το αρχ. *σύννομος* «συμμέτοχος (κυρ. στη βοσκή) – (γενικότ.) σύντροφος» (με β΄ συνθ. τη λ. *νομή*).

συννυφάδα

υποχωρητ. σχηματισμός από τον πληθ. *συννυφάδες* < *συν-* + *νυφάδες*, μεταπλ. πληθ. (αντί *νύφες*) τού μεσν. ουσ. *νύφη* (βλ.λ.) με παρέκταση *-άδες*. Η λ. αντιστοιχεί στο ελνστ. *σύννυμφος* < *συν-* + *-νυμφ(ος)* < *νύμφη*.

συνοδεύω

ελνστ. < *σύνοδ(ος)* «συνοδοιπόρος» (με παραγ. τέρμα *-εύω*) < αρχ. *σύνοδος* «συνέλευση, συνάθροιση» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνοδευ-τικός, λόγ. [1839].

συνοδικός → σύνοδος

συνοδίτης → σύνοδος

συνοδός

υποχωρητ. < ελνστ. *σύνοδος (ό)* «συνοδοιπόρος» < αρχ. *σύνοδος (ή)* «συνέλευση, συνάθροιση» (βλ.λ.). Το ν.ελλ. *συνοδός* σχηματίστηκε με καταβιβασμό τόνου πιθ. κατά το πρότυπο άλλων οξύτονων ουσιαστικών που δηλώνουν το ενεργούν πρόσωπο (π.χ. *παιδαγωγός*, *παραγωγός*, *ραψωδός*, *συνεργός*, *ξεναγός*) και έχει σημασίες που αποδίδουν αγγλ. όρους, όπως *escort*, *hostess* (για αεροσυνοδό), *companion* (γενικότ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνοδία < ελνστ. *συνοδ-ία* < *σύνοδος* «συνοδοιπόρος».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

συνοδεία ή συνοδία;

Από το αρχ. *σύνοδος* ή από το ελνστ. *σύνοδος* «συνοδοιπόρος» σχηματίστηκε την ελληνιστική εποχή το ουσ. ***συνοδία***, το οποίο γράφτηκε με *-ί-* κατά το σχήμα των *φιλάργυρος* > *φιλαργυρία*, *άδικος* > *αδικία*, *κάτοικος* > *κατοικία* κ.ά. Εντούτοις, η συνηθισμένη σήμερα γραφή ***συνοδεία*** (με *-εί-*) οφείλεται στο γεγονός ότι η λ. θεωρήθηκε παράγωγο τού ρ. *συνοδεύω* και ακολούθησε το σχήμα των *μαγ-εύω* > *μαγ-εία*, *περιοδ-εύω* > *περιοδ-εία*.

σύνοδος

αρχ. < *συν-* + *ὁδός* (βλ.λ.), πβ. κ. *έφ-οδος*, *κάθ-οδος*, *μέθ-οδος*. Η σημ. «συνέλευση, συνάθροιση» είναι ήδη αρχ., όπως και η χρήση τής λ. ως αστρονομικού όρου με τη σημ. «ευθυγράμμιση ουρανίων σωμάτων» (πβ. Αριστ. *Μετεωρ.* 343b: *φασὶ καὶ τῶν πλανήτων καὶ πρὸς αὑτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀπλανεῖς γίγνεσθαι συνόδους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνοδικός < ελνστ. *συνοδ-ικός* «σχετικός με τη συζυγία ηλίου και σελήνης – σχετικός με (εκκλησιαστική) σύνοδο» (πβ. Συνεσ. *Ἐπιστ.* 66.15-6: *ἐπεὶ δὲ ἡ συνοδικὴ γνώμη κατίσχυσε, χρόνον μέν τινα συνέμεινεν ἡ στάσις*)

συνοδικ-ότητα < *συνοδικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

συνοδίτης < ελνστ. *συνοδ-ίτης* «συνοδοιπόρος, συνταξιδιώτης» < *σύνοδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *ερημ-ίτης*, *πολ-ίτης* ➔ Ο όρ. *συνοδίτης φθόγγος* αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Begleitlaut*.

συνοικέσιο

< ελνστ. *συνοικέσιον* «γαμήλια συμβίωση και συγκατοίκηση» < αρχ. *συνοικῶ (-έω)* «συγκατοικώ – συμβιώνω ως σύζυγος» + παραγ. τέρμα *-έσ(ιον)*, άλλος τύπος τού *-ήσιον*, ουδ. τού επιθήματος *-ήσιος* (βλ.λ.).

σύνοικος «συγκάτοικος»

αρχ. < *συν-* + *οἶκος* (βλ.λ.), πβ. κ. *κάτ-οικος*, *μέτ-οικος*, *πάρ-οικος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνοικία < αρχ. *συνοικ-ία* «κοινότητα – οικία χωρισμένη σε ορόφους ή διαμερίσματα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] ➔ Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Σύλλ.* 4.4: *ὠνείδισε τὸν Σύλλαν ὅτι πολὺν χρόνον ἐν μιᾷ συνοικίᾳ διῃτῶντο*)

συνοικι-ακός, λόγ. [1884], < *συνοικί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

συνοικισμός < ελνστ. *συνοικισ-μός* «συνοικέσιο, γαμήλια συγκατοίκηση» < αρχ. *συνοικ-ίζω* «δίνω σε γάμο»

συνοικώ < αρχ. *συνοικ-ῶ (-έω)* «συγκατοικώ»

συνοίκηση < αρχ. *συνοίκη-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *συνοικ-ῶ (-έω)*.

σύνολο

< αρχ. *σύνολον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Σοφ.* 220b.7: *τοῦ δὲ ἐνύδρου σχεδὸν τὸ σύνολον ἁλιευτική*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *σύνολος* «ολόκληρος» < *συν-* + *ὅλος* (βλ.λ.). Ο μαθηματικός όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *ensemble*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνολ-ικός, λόγ. [1840], < *σύνολ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *entier*, *en totalité*.

ΣΥΝΘ. σημειο-σύνολο, υπο-σύνολο.

συνομήλικος

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συνομῆλιξ, -ικος* < *συν-* + *ὁμῆλιξ, -ικος* (βλ.λ. *ομήλικος*).

συνομιλώ

< ελνστ. *συνομιλῶ (-έω)* «συναναστρέφομαι – (κατόπιν) συζητώ με κάποιον» < *συν-* + *ὁμιλῶ* (βλ.λ.). Η σημ. «συζητώ» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ιππολ. *Περὶ εὐλογ.* 88.6-7: *καὶ γὰρ ἐν τῷ ὄρει ὤφθησαν Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας ἐν δεξιᾷ καὶ ἐξ εὐωνύμων συνομιλοῦντες αὐτῷ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνομιλία < ελνστ. *συνομιλ-ία* «συναναστροφή»
συνομιλητής < ελνστ. *συνομιλη-τής* «σύντροφος»
συνομιλητ-ικός < *συνομιλητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

συνομοσπονδία → ομόσπονδος

συνομοταξία → ομοταξία

συνονθύλευμα «σύνολο ετερόκλιτων στοιχείων» λόγ. [1851], < *συν-* + *-ονθύλευ(μα)* < ελνστ. *ὀνθυλεύω* «μαγειρεύω με κοπανιστό κρέας – παραγεμίζω, παραταίζω» (μεσν. σημ. «νοθεύω το κρασί, ανακατεύοντάς το με άλλο κατώτερης ποιότητας ή χαλασμένο») < **ὀνθύλ(η) / ὄνθυλ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-υλη / -υλος*, πβ. κ. *κανθ-ύλη, κόνδ-υλος*), αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η εικαζόμενη σύνδ. με το αρχ. *ὄνθος* «κοπριά – περιττώματα», που είναι επίσης αγν. ετύμου.

συνονόματος → όνομα

συνοπτικός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 537c.7: *ὁ μὲν γὰρ συνοπτικὸς διαλεκτικός, ὁ δὲ μὴ οὔ*] < *σύνοπτος* «φανερός ή ορατός με μια ματιά» < *συν-* + ρηματ. επίθ. *ὀπτός* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), από το οποίο σχηματίστηκε το επίθ. *ὀπτικός* (βλ.λ.).

σύνορο

< μεσν. *σύνορον* (ήδη ελνστ. πληθ. *σύνορα*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *σύνορος / ξύνουρος* < *συν-* + *ὅρος (ὁ)* (βλ.λ.), πβ. κ. *ὅμ-ορος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνορ-εύω (πβ. ελνστ. *συνορῶ (-έω)* «συνορεύω») < *σύνορ(ο)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
συνορ-ιακός, λόγ. [1895], < *σύνορ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιακός*.

συνουσία

αρχ., αρχική σημ. «συντροφιά, συναναστροφή (κυρ. για συζήτηση)», < *συνοῦσ(α)* (με ληκτικό τέρμα *-ία*), θηλ. τής μτχ. *συνών* τού ρ. *σύνειμι* «παρίσταμαι μαζί, συναντώμαι» κατά το σχήμα *οὖσα – οὐσία* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «σεξουαλική επαφή» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 838e: *ὅτι τέχνην ἐγὼ πρὸς τοῦτον τὸν νόμον ἔχοιμι τοῦ κατὰ φύσιν χρῆσθαι τῇ τῆς παιδογονίας συνουσίᾳ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνουσιάζομαι < αρχ. *συνουσι-άζω* «συναναστρέφομαι κάποιον, φέρνω κάποιον σε συναναστροφή» → ήδη αρχ. σημ. «έρχομαι σε σεξουαλική επαφή» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 7.39.285: *ταῖς πυκνὰ συνουσιαζομέναις βραδύτερον τὸ ἐν γαστρὶ λαβεῖν*).

συνοφρυώνομαι

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συνοφρυοῦμαι (-όο-)* < επίθ. *σύνοφρυς, -υος* «με σμιχτά, ζαρωμένα φρύδια, κατηφής» < *συν-* + *ὀφρῦς, -ύος* (βλ.λ. *φρύδι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνοφρύωμα < ελνστ. *συνοφρύω-μα* «συνάντηση ή ένωση των φρυδιών» < αρχ. *συνοφρυοῦμαι (-όο-)*
συνοφρύω-ση, λόγ. [1880].

συνοχή

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «αμοιβαίο κράτημα, συγκράτηση – συστολή», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συνέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατοχή – κατέχω, παροχή – παρέχω, προσοχή – προσέχω*. Η λ. απέκτησε κατά την Αρχαιότητα διάφορες σημ. όπως «συνέχεια – σημείο συνάντησης», ενώ ως γλωσσ. (κειμενικός) όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *cohésion*.

σύνοψη «περίληψη, επιτομή»

< αρχ. *σύνοψις*, αρχική σημ. «επισκόπηση πολλών πραγμάτων με μία ματιά ή με έναν συλλογισμό», < *συν-* + *ὄψις* (βλ.λ.), πβ. κ. *άπ-οψη, κάτ-οψη*. Η σημ. «σύντομη ανακεφαλαίωση, περίληψη» είναι ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Σωκρ. δαιμον.* 575B: *τοῖς μὲν γὰρ οὐκ ἀκριβὴς ἀλλὰ τύπῳ τινὶ γίγνεται μόνον ἡ τῶν ἀποτελεσμάτων σύνοψις*). Βλ. κ. *συνοπτικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνοψίζω < ελνστ. *συνοψ-ίζω*, αρχική σημ. «παρουσιάζω» → ήδη ελνστ. σημ. «εκθέτω συνοπτικά, συγκεφαλαιώνω»
συνόψι-ση < *συνοψί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

συνταγή

ΕΤΥΜ. ελνστ., από θ. τού αρχ. *συντάσσω / -ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-τάσσω – επι-ταγή, δια-τάσσω – δια-ταγή, υπο-τάσσω – υπο-ταγή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαταγή, εντολή» (φρ. *κατὰ (τὴν) συνταγὴν* «κατ' εντολή») → ελνστ. σημ. (ειδικότ.) «ιατρική εντολή ή οδηγία» (πβ. Αρτεμιδ. *Ὀνειροκρ.* 5.89: *ἔδοξέ τις νοσῶν τὸν στόμαχον καὶ συνταγῆς δεόμενος παρὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ [ὄναρ] εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ εἰσιέναι*) → ν.ελλ. σημ. «οδηγίες για την παρασκευή φαγητού» (απόδ. τού ιταλ. *ricetta*).

ΣΥΝΘ. συνταγο-: *συνταγο-γραφία* (λόγ. [1847]), *συνταγο-γραφώ, συνταγο-γράφηση – συνταγο-λογία* (λόγ. [1833]), *συνταγο-λόγιο* «το στέλεχος στο οποίο γράφει ο γιατρός τη συνταγή για τον ασθενή του» (λόγ. [1872]).

σύνταγμα

αρχ., από θ. τού ρ. *συντάσσω / -ττω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δι-*

άταγμα – διατάσσω. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «ευρύ στρατιωτικό σώμα» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.2.20: *ἔδοξε πέμπειν τὸ εἰς τοὺς μυρίους σύνταγμα ἑκάστην πόλιν*), που αργότερα θεωρήθηκε ισοδύναμο ή αντίστοιχο προς τη ρωμαϊκή *cohors* (υποδιαίρεση τής λεγεώνας). Από την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «θεμελιώδες πολιτειακό κείμενο» (πβ. Ισοκρ. *Παναθην.* 151.1-3: *τὸ μὲν οὖν σύνταγμα τῆς τότε πολιτείας καὶ τὸν χρόνον ὅσον αὐτῇ χρώμενοι διετέλεσαν, ἐξαρκούντως δεδηλώκαμεν*), ενώ ο σύγχρ. όρος «καταστατικός χάρτης» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *constitution*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συνταγματικός < ελνστ. *συνταγματ-ικός*, αρχική σημ. «σχετικός με συντεταγμένο κείμενο, υπομνηματικός» → Ο γλωσσ. όρ. οφείλεται στο ελληνογενές γαλλ. *syntagmatique*, ο δε νομ. όρ. είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *constitutionnel*

συνταγματικ-ότητα, λόγ. [1831], < *συνταγματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *constitutionnalité*.

ΣΥΝΘ. συνταγματ(ο)-: *συνταγματ-άρχης* (ελνστ.), *συνταγματο-λόγος* (λόγ. [1876]).

συντάκτης → συντάσσω

συντακτικός → συντάσσω

σύνταξη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *σύνταξις* < ρ. *συντάσσω / -ττω* «διευθετώ, τακτοποιώ – παρατάσσω» (βλ.λ.), πβ. αρχ. *τάξις – τάσσω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (κυρ. στο στρατιωτικό λεξιλόγιο) «διευθέτηση, οργάνωση (κατά σειρά και τάξη)» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.42.1: *πρῶτον μὲν ἐπεξέτασιν τοῦ στρατεύματος καὶ ξύνταξιν [...] οἱ στρατηγοὶ ἐποιήσαντο*) → αρχ. σημ. «συνεισφορά (πληρωμή φόρου, καταβολή μισθού) – τιμητικό χορήγημα» (πβ. Αισχίνη *Κατὰ Κτησιφ.* 102.3-4: *τὰς δὲ συντάξεις τῶν συμμάχων, τὰ δέκα τάλαντα, ἔργῳ ἀπωλέσατε·* Πλουτ. *Ἆγις* 53.5: *ἐδίδου δὲ καὶ σύνταξιν αὐτῷ τέσσαρα καὶ εἴκοσι τάλαντα καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν·* πιθ. από τη φρ. *χρημάτων σύνταξις*) → ελνστ. σημ. «δομή τής γλώσσας (κυρ. τής προτάσεως) και οι σχετικοί κανόνες» (πβ. *Περὶ τῆς συντάξεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν*, τίτλος έργου τού φιλοσόφου Χρυσίππου, 3ος αι. π.Χ.) → ν.ελλ. σημ. «αποζημίωση μετά την αποχώρηση από την εργασία» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *pension*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συντάξ-ιμος, λόγ. [1833], < *σύνταξ(η)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *ανατάξ-ιμος*.

ΣΥΝΘ. συνταξι(ο)-: *συνταξι-ούχος* (λόγ. [1833]), *συνταξιο-δοτώ* (λόγ. [1849]), *συνταξιο-δότηση* (λόγ. [1849]), *συνταξιο-δοτικός*.

συντάσσω

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «διευθετώ, τακτοποιώ, συγκροτώ», < *συν-* + *τάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τάσσω, επι-τάσσω, υπο-τάσσω*. Αξιοσημείωτα παράγωγα αποτελούν οι λ. *συν-ταγ-ή, σύν-ταγ-μα, συν-τάκ-της, σύν-ταξις* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Η σημ. «παράγω κείμενο, συγγράφω» είναι ελνστ. (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 3.1.2: *ὁμοίως δὲ καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἃς ἀναδραμόντες τοῖς χρόνοις πρὸ τούτων τῶν καιρῶν συνεταξάμεθα τὰς πρὸ ταύτης βύβλους*), οι δε γραμματικοί τής ίδιας εποχής χρησιμοποιούν το ρήμα για να δηλώσουν τη διάταξη των όρων τής προτάσεως (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ ἀντων.* 2.1,1.51: *αἱ κλητικαὶ δευτέροις προσώποις συντάσσονται*). Επίσης ελνστ. είναι η σημ. «υποστηρίζω κάποιον, τίθεμαι με το μέρος του» (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Περὶ Ἰουδ. Πολέμ.* 1.76: *πρὸς τοῦτο πάνυ πανούργως ἡ βασίλισσα συντάσσεται μετὰ τῶν ἐπιβούλων*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *συγκινώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συντάκτης < μεσν. *συντάκ-της* «συγγραφέας» (7ος αι. μ.Χ.)

συντακτικός < ελνστ. *συντακ-τικός*, αρχική σημ. «σχηματισμένος, οργανωμένος», < *συντακ- (συντάσσω)* + παραγ. τέρμα *-τικός* → Ο πολιτ. όρ. αποδίδει το γαλλ. *constituant*, ενώ ο γλωσσ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *syntaxique*.

ΣΥΝΘ. -σύνταξη, -συνταξία, -συντακτικός: *α-συνταξία – ανα-σύνταξη – αρχι-συντάκτης, αρχι-συνταξία – μορφο-σύνταξη, μορφο-συντακτικός – α-σύντακτος*.

συνταυτίζω → ταυτίζω

συντείνω → τείνω

σύντεκνος «κουμπάρος»

ελνστ., αρχική σημ. «αναθρεμμένος σαν αδελφός κάποιου, μεγαλωμένος μαζί του», < *συν-* + *-τεκνο(ς)* < αρχ. *τέκνον* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. είναι η σημ. «κουμπάρος – ανάδοχος» (πβ. Θεοδ. Στουδ. *Ἐπιστ.* 17.21-24: *ὥστε σαφῶς ὁ μάρτυς ἦν διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνος τὸ βρέφος εἰσδεχόμενος [...] ἀλλὰ τίς ἡ εὐδοξία τῆς μεγαλωσύνης σου ὅτι τηλικοῦτον, τὸ δὴ λεγόμενον, σύντεκνον προσεκτήσω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συντεκνιά < μεσν. *συντεκν-ία* «κουμπαριά».

συντέλεια

ΕΤΥΜ. αρχ. < επίθ. *συντελής* «αυτός που συνεισφέρει από κοινού – συνεργός» (πβ. κ. *πολυ-τέλεια < πολυτελής*) < *συν-* + *-τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κοινή συνεισφορά, συμμετοχή στις δημόσιες δαπάνες» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 237.6: *χρημάτων δ' ὅσων ἐδυνήθην ἐγὼ πλείστων συντέλειαν ἐποίησα*) → αρχ. σημ. «από κοινού ενέργεια, συνεργασία» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 905b: *οὐκ εἰδὼς αὐτῶν τὴν συντέλειαν ὅπῃ ποτὲ τῷ παντὶ συμβάλλεται*) → ελνστ. σημ. «ολοκλήρωση (περιόδου χρόνου, σειράς γεγονότων), τέλος (χρονικού διαστήματος)» (πάπυρος 2ου αι. μ.Χ.: *συντέλεια τοῦ διεληλυθότος*

έτους· πάπυρος 2ου αι. π.Χ.: *συντέλεια τοῦ πολέμου·* Κ.Δ. Ματθ. 28,20: *ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*).

συντελώ

< αρχ. *συντελῶ (-έω)*, αρχική σημ. «συνεισφέρω, συμμετέχω από κοινού στις δημόσιες δαπάνες», < *συν-* + *τελ(ῶ)* < *τέλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-τελώ, δια-τελώ, επι-τελώ*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «συμβάλλω, συντείνω» (πβ. Αριστ. *Περὶ σοφιστ. ἐλέγχ.* 165b.36: *καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν συντελούντων εἰς τὴν τέχνην ταύτην ἤδη λέγωμεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συντέλεση < ελνστ. *συντέλε-σις*

συντελεσμένος, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συντετελεσμένος*, μτχ. μεσοπαθ. παρακ. τού ρ. *συντελῶ (-έω)*

συντελεστής < ελνστ. *συντελεσ-τής*, αρχική σημ. «μέλος ένωσης γαιοκτημόνων υπεύθυνο για την καταβολή των φόρων» → Ο μαθημ. όρ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *coefficient*, ενώ στη σημ. «παράμετρος» αποδίδεται το αγγλ. *factor*

συντελικός < ελνστ. *συντελ-ικός* «υποκείμενος σε πληρωμή εισφορών – τέλειος, ολοκληρωμένος» < αρχ. *συντελ(ής)* «συμμέτοχος στη φορολόγηση» (< *συντελῶ*) + παραγ. τέρμα *-ικός* → Ο γραμμ. όρος είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ηρωδιαν. *Περὶ σολοικ. βαρβαρ.* 305: *χρῶνται τῷ παρῳχημένῳ παρακειμένῳ ἀντὶ τοῦ ἀοριστώδους συντελικοῦ·* βλ. κ. *χρόνος*).

συντέμνω → **τέμνω**

συντεταγμένος «παρατεταγμένος – οργανωμένος, συγκροτημένος»

ΕΤΥΜ. αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *συντάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τάσσω – δια-τεταγμένος, υπο-τάσσω – υπο-τεταγμένος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρατεταγμένος για μάχη» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.4.24: *ἐνταῦθα δὴ Λακεδαιμόνιοι ἀντιπαρετάξαντο. καὶ μὴν οἱ Ἀρκάδες [...] συντεταγμένοι ἔστασαν*) → αρχ. σημ. «οργανωμένος, συγκροτημένος» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1272b: *σημεῖον δὲ πολιτείας συντεταγμένης τὸ τὸν δῆμον διαμένειν ἐν τῇ τάξει τῆς πολιτείας*) → αρχ. σημ. «διατυπωμένος με ορισμένο τρόπο» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 930e: *φρονῆσαι δὲ χρὴ περὶ θεῶν θεραπείας τοιόνδε προοίμιον ἂν γενόμενον εἰς τὰς τῶν γεννησάντων τιμάς τε καὶ ἀτιμίας ὀρθῶς συντεταγμένον*) → σύγχρ. σημ. «στοιχείο γεωγραφικού μήκους / πλάτους – (μαθημ. όρος) στοιχείο ορισμού τής θέσης σημείου» (απόδ. τού γαλλ. *coordonnée*, πληθ. *coordonnées* «συντεταγμένες»).

συντεχνία «επαγγελματική ένωση»

ελνστ. < αρχ. *σύντεχνος* «ομότεχνος» < *συν-* + *-τεχν(ος)* < *τέχνη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συντεχνι-ακός, λόγ. [1895].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

συντεχνία, σινάφι

Η λ. ***συντεχνία*** απαντά στους ελληνιστικούς χρόνους με τη σημερινή σημασία, δηλ. «οργάνωση προσώπων που ασκούν το ίδιο επάγγελμα», αναφέρεται π.χ. η συντεχνία των *λινουργῶν* ή των *ἡλοκόπων* (κατασκευαστών *ἥλων*, καρφιών). Προέρχεται από το ***σύντεχνος*** «ομότεχνος», σύνθετο από τον σύνδεσμο ***συν*** + ***τέχνη*** στη σημασία «επάγγελμα».

Οι *συντεχνίες* κατά τον Μεσαίωνα ήταν κλειστές επαγγελματικές οργανώσεις, που τα μέλη τους γίνονταν δεκτά κατόπιν αιτήσεως και δοκιμαστικής περιόδου, η δε γνώση τής δουλειάς μεταδιδόταν με μυστικό τρόπο, ώστε να μη γίνεται γνωστή στα μη μέλη, αποτέλεσαν δε τη βάση για τη δημιουργία των *τεκτονικών*, δηλ. *μασονικών* στοών (οι οποίες ξεκίνησαν ως κλειστές επαγγελματικές οργανώσεις). Από αυτή τη δομή και λειτουργία τής συντεχνίας προέκυψε η αρνητική συνδήλωση για τις επαγγελματικές οργανώσεις και τις διεκδικήσεις τους (το επίθ. ***συντεχνιακός***, νεολογισμός τού 19ου αιώνα, χρησιμοποιείται ως κακόσημος χαρακτηρισμός συνδικαλιστικών χειρισμών).

Κατά την περίοδο τής Τουρκοκρατίας εισήλθε στην Ελληνική η τουρκ. λ. ***esnaf*** «συντεχνία», από την οποία προήλθε το ***εσνάφι*** και εν συνεχεία το ***σινάφι***. Οι κακόσημες χρήσεις και αυτής τής λ. (*είναι τού σιναφιού τους, τέτοιο σινάφι που είναι* κ.ά.) οφείλονται στον ίδιο λόγο που αναφέρθηκε για τη λ. *συντεχνία*. Η λ. *σινάφι* γράφτηκε παλαιότερα και *συνάφι* από παρετυμολογική σύνδεση με το επίθ. *συναφής*.

σύντηξη «ολοκληρωτική τήξη»

< αρχ. *σύντηξις* < ρ. *συντήκω* «λειώνω μαζί (σε ένα μείγμα), συγχωνεύω» < *συν-* + *τήκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύντηγμα < αρχ. *σύντηγ-μα* → Στον Αριστοτέλη η λ. έχει τη σημ. «υγρό έκκριμα τού σώματος».

συντηρώ

< αρχ. *συντηρῶ (-έω)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἐπιστολ.* 715a.14-16: *ταῦτα γὰρ πράττων οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ δι' ὅλου συντηρῶν ἀσφαλέστατα καὶ ἀκίνδυνα τὰ τῆς ἡγεμονίας ἕξεις μέλαθρα*] < *συν-* + *τηρῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-τηρώ, παρα-τηρώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συντήρηση < ελνστ. *συντήρη-σις* «διατήρηση» (διάφ. τεχν. όροι οφείλονται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *conservation, maintenance*, ενώ η πολιτ. σημ. ανάγεται στο γαλλ. *conservatisme*)

συντηρητής < μεσν. *συντηρη-τής* (ο τεχν. όρος οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *conservateur*)

συντηρητικός < ελνστ. *συντηρη-τικός*, αρχική σημ. «διατηρητικός, προστατευτικός» → Η σημ. «συντηρητικές ουσίες» αποδίδει το αγγλ. *preservatives*, ενώ

ο πολιτ. όρ. είναι μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *conservative*
συντηρητικ-ότητα, λόγ. [1891], < *συντηρητικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
συντηρητ-ισμός, λόγ. [1898], < *συντηρητ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *conservatism*.

συντίθεμαι → συνθέτω

σύντμηση → τέμνω

συντομία → σύντομος

συντομογραφία

λόγ. [1832], < *σύντομο(ς)* + *-γραφ(ία)* < *γράφω* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *abréviation*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συντομογραφ-ώ
συντομογραφ-ικός.

σύντομος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Περσ.* 698: *μή τι μακιστῆρα μῦθον ἀλλὰ σύντομον λέγων*], αρχική σημ. «κοντός, κομμένος – (μτφ.) βραχύς, αυτός που διαρκεί λίγο», < *συν-* + *-τομ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *από-τομος*, *επί-τομος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συντομεύω < ελνστ. *συντομ-εύω*, αρχική σημ. «σταματώ απότομα» (η σημερινή σημ. ήδη μεσν.)
συντομία < αρχ. *συντομ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Φαῖδρ.* 267b.1-2: *συντομίαν τε λόγων καὶ ἄπειρα μήκη περὶ πάντων ἀνηῦρον;*].

συντονίζω

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syntoniser* < *syntonie* «αρμονία, συμφωνία» < αγγλ. *syntony*, που πλάστηκε από το αρχ. *συντονία* «τέντωμα, επίταση – (ελνστ. σημ.) συμφωνία» < επίθ. *σύντονος* «τεντωμένος, τεταμένος, ισχυρός» (ως μουσ. όρος «ορμητικός», κυρ. στη φρ. *σύντονος ἁρμονία*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *συντείνω* «τεντώνω μαζί – ενισχύω – (μτφ.) συγκεντρώνω όλες τις δυνάμεις στο ίδιο σημείο» < *συν-* + *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τόνος – τείνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συντονισ-μός < *συντονισ-* (*συντονίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός* ➔ Ο φυσ. όρος οφείλεται σε μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syntonisation* < *syntoniser* (βλ. ανωτέρω), ενώ ο χημ. όρ. είναι σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *résonance*
συντονισ-τής < *συντονισ-* (*συντονίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*, απόδ. τού αγγλ. *moderator* ➔ Ο τεχν. όρος είναι μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *syntonisateur* < *syntoniser* (βλ. ανωτέρω)
συντονιστ-ικός < *συντονιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

συντοπίτης «συγχωριανός, συμπατριώτης»
μεσν. < ελνστ. *σύντοπ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *ερημ-ίτης*, *οπλ-ίτης*) < *συν-* + αρχ. *τόπος* (βλ.λ.).

συντρέχω → τρέχω, συνδράμω

συντριβάνι → σιντριβάνι

συντρίβω

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου], αρχική σημ. «τρίβω μαζί – (ήδη αρχ.) σπάζω, θρυμματίζω», < *συν-* + *τρίβω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συντριβή < ελνστ. *συντριβ-ή*
συντρίμμι < **συντρίμμ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *σύντριμ-μα*
συντριπτικός < μεσν. *συντριπ-τικός* «καταστρεπτικός, ολέθριος» (η σημ. «αυτός που υπερέχει όλων» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *écrasant*).

σύντροφος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Αἴας* 861: *κλειναί τ' Ἀθῆναι, καὶ τὸ σύντροφον γένος*] < ρ. *συντρέφω* «τρέφω μαζί – (μτφ.) ανατρέφω από κοινού» < *συν-* + *τρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τρέφ-ω – τροφ-ή*, *υπό-τροφος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ακόλουθος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συντροφεύω < μεσν. *συντροφ-εύω*
συντροφιά (με συνίζηση) < ελνστ. *συντροφ-ία* «συναναστροφή, σχέση»
συντροφιασ-τός < *συντροφιασ-* (μεσν. *συντροφ-ιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*
συντροφικός < μεσν. *συντροφ-ικός*
συντροφικ-ότητα < *συντροφικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

συντροφιά

Η λ. ***συντροφιά*** προέρχεται από το ***σύντροφος*** (< *συν-* + *-τροφος* < *τρέφω*) «αυτός που τρέφεται και ανατρέφεται μαζί με άλλον» μέσω τού ελληνιστικού τύπου ***συντροφία*** «συμβίωση, συναναστροφή», πβ. *μέγιστα κακὰ ποιοῦσιν αἱ κακαὶ συντροφίαι* (Πολύβιος). Ο τύπος *συντροφία* χρησιμοποιήθηκε τα νεότερα χρόνια για να αποδώσει στα Ελληνικά το γαλλ. ***compagnie*** (από τον 16ο αιώνα με την εμπορική σημασία, από δε παλαιότερο τύπο του με σημασία «σώμα στρατιωτών» προήλθε το αγγλ. ***company***, το οποίο επίσης απέκτησε από τον 16ο αιώνα την εμπορική σημασία «εταιρεία»). Η γνωστή συντομογραφία ***Σία*** (π.χ. *Παπαδόπουλος και Σία*) αποτελεί συντομογραφία τού *Συντροφία*, όπως ακριβώς στα Αγγλικά το ***Co.*** αποτελεί (ήδη από τον 18ο αι.) συντομογραφία τού *Company*. Η λ. ***σύντροφος*** χρησιμοποιήθηκε ως προσφώνηση στον σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό χώρο από τον 19ο αιώνα, πβ. ***camarade*** (γαλλ.), ***comrade*** (αγγλ.), ***tovarich*** (ρωσ.), ***compagno***

(ιταλ.).

συντρώγω → τρώω

συντυχαίνω «συναντώ τυχαία»
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *συντυχάνω* (κατά το απλό *τυχαίνω* < *τυγχάνω*), με απλοποίηση τού συμπλέγματος -*γχ*- > -*χ*-, < αρχ. *συντυγχάνω* «συναντώ τυχαία» < *συν*- + *τυγχάνω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συντυχιά (με συνίζηση) < αρχ. *συντυχ-ία* «σύμπτωση, συγκυρία» < θ. *συντυχ*- (πβ. αόρ. β΄ *συν-έ-τυχ-ον* τού ρ. *συντυγχάνω*) + παραγ. τέρμα -*ία*.

συνυπάρχω → υπάρχω

συνυποδήλωση
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *connotation*. Εναλλακτικώς χρησιμοποιείται επίσης ο όρος *συνδήλωση* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνυποδηλώ-νω < *συνυποδήλωση* (υποχωρητ. κατά το απλό *δηλώνω* – *δήλωση*)
συνυποδηλω-τικός < *συνυποδηλώ(νω)* + παραγ. τέρμα -*τικός*.

συνυφαίνω → υφαίνω

συνωθούμαι
< αρχ. *συνωθοῦμαι (-έο-)*, μέσ. τύπος τού ρ. *συνωθῶ (-έω)* «στρυμώχνω, σπρώχνω συγχρόνως» < *συν*- + *ὠθῶ* (βλ.λ.). Βλ. κ. *συνωστίζομαι*.

συνωμότης
ΕΤΥΜ. αρχ., από θ. **συν-ομ-* τού ρ. *συνόμνυμι* «ορκίζομαι μαζί, βεβαιώνω ενόρκως – (κατόπιν) συμμαχώ εναντίον κάποιου, συνωμοτώ» με έκταση τού αρκτικού -*ο*- σε -*ω*- λόγω τής συνθέσεως και παραγ. τέρμα -*ότης*, πβ. κ. *ιππ-ότης*, *αγρ-ότης*, *τοξ-ότης*. Το αρχ. *συνόμνυμι* είναι σύνθ. από την πρόθ. *σύν* και το ρ. *ὄμνυμι* / *ὀμνύω* «ορκίζομαι» (βλ.λ.). Βλ. κ. *εξωμοσία*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συμμέτοχος σε κοινό όρκο» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 1302-4: *ξυνωμότας ἔστησ' ἐμαυτῷ γῆς ὅσοιπερ Ἀπίας πρῶτοι καλοῦνται* «έδεσα μαζί μου με όρκους όσους λογαριάζονται πρώτοι στην Απία») → ήδη αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «συμμέτοχος σε πλεκτάνη, μηχανορραφία ή ανταρσία» (πβ. Λυσ. *Κατὰ Ἐρατοσθ.* 43.3-5: *πέντε ἄνδρες ἔφοροι κατέστησαν ὑπὸ τῶν καλουμένων ἑταίρων, συναγωγεῖς μὲν τῶν πολιτῶν, ἄρχοντες δὲ τῶν συνωμοτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνωμοσία < αρχ. *συνωμοσ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.27.3: *τοῦ τε γὰρ ἔκπλου οἰωνὸς ἐδόκει εἶναι καὶ ἐπὶ ξυνωμοσίᾳ ἅμα νεωτέρων πραγμάτων καὶ δήμου καταλύσεως γεγενῆσθαι*] < **συνωμοτ-ία* (με συριστικοποίηση) < *συνωμότ(ης)* + παραγ. τέρμα -*ία*
συνωμοτ-ικός (ήδη στο ελνστ. επίρρ. *συνωμοτικῶς*) < *συνωμότ(ης)* + παραγ. τέρμα -*ικός*
συνωμοτ-ώ, λόγ. [1880].

συνώνυμος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. Αριστ. *Κατηγορ.* 2a.20-22: *συνώνυμα δὲ λέγεται ὧν τό τε ὄνομα κοινὸν καὶ ὁ κατὰ τοὔνομα λόγος τῆς οὐσίας ὁ αὐτός, οἷον ζῷον ὅ τε ἄνθρωπος καὶ ὁ βοῦς*] < *συν*- + -*ώνυμος* (με έκταση τού αρκτικού *ό*- λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ώνυμος*, *επ-ώνυμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνωνυμία < αρχ. *συνωνυμ-ία* (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1404b.37: *τῶν δ' ὀνομάτων τῷ μὲν σοφιστῇ ὁμωνυμίαι χρήσιμοι [...] τῷ ποιητῇ δὲ συνωνυμίαι, λέγω δὲ κύριά τε καὶ συνώνυμα οἷον τὸ πορεύεσθαι καὶ τὸ βαδίζειν*)
συνωνυμ-ικός, λόγ. [1874].

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

συνώνυμος
Το ουσιαστικοποιημένο ουδ. *συνώνυμον* (κυρ. πληθ. ***συνώνυμα***) δηλώνει από την Αρχαιότητα λέξεις με παραπλήσια σημασία, που καλύπτουν μέρη τού ίδιου σημασιολογικού πεδίου (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1404b-05a: *λέγω δὲ κύριά τε καὶ συνώνυμα οἷον τὸ* ***πορεύεσθαι*** *καὶ τὸ* ***βαδίζειν****· ταῦτα γὰρ ἀμφότερα καὶ κύρια καὶ συνώνυμα ἀλλήλοις*). Με αυτή τη σημασία η λέξη έχει περάσει (μέσω τού υστλατ. *synonymum*) σε αρκετές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *synonym*, γαλλ. *synonyme*, γερμ. *Synonym* κ.ά.

συνωρίδα «ζεύγος (ζεμένων) αλόγων»
< αρχ. *συνωρίς*, -*ίδος* < *συνήορ(ος)* / *συνάορ(ος)* «συνδεδεμένος, συνεζευγμένος» (με συναίρεση -*άο*- > -*ω*- και παραγ. τέρμα -*ίς*, -*ίδος*) < *συν*- + θ. *άορ*-, το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *ἀείρω* «συνδέω, συνάπτω» και απαντά επίσης στο ουσ. *ἀορτή* (βλ.λ.).

συνωστίζομαι
λόγ. [1887], < *συν*- + αρχ. *ὠστίζομαι* «σπρώχνομαι, συνωθούμαι σκουντώντας, στρυμώχνομαι» < *ὤστ(ης)* «αυτός που σπρώχνει» (με παραγ. τέρμα -*ίζομαι*) < θ. *ὠσ*- τού ρ. *ὠθῶ* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -*της*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συνωστισ-μός, λόγ. [1880].

σύξυλος
< *συ(ν)*- + -*ξυλο(ς)* < *ξύλο*. Η λ. αναφερόταν αρχικά σε καράβι που βυθίστηκε «μαζί με την ξύλινη κατασκευή του».

Συρία
αρχ. (τοπωνύμιο γνωστό ήδη στον Ηρόδοτο), ίσως

συνδ. με το τοπωνύμιο *Ασσυρία*, το οποίο εικάζεται ότι προέρχεται από το ασσυρ. *Aššur* «υδατώδης τόπος». Η εκδοχή αυτή φάνηκε ότι επιβεβαιώνεται μετά την πρόσφατη (2002) έκδοση δίγλωσσης επιγραφής, η οποία παρουσιάζει το τοπωνύμιο στη Λουβιακή και στη Φοινικική, ταυτίζοντας τους όρους *Συρία* και *Ασσυρία*. Κατ' άλλη άποψη, η ηχητική σύμπτωση των δύο τοπωνυμίων είναι τυχαία και η αρχή πρέπει να αναζητηθεί στο ακκαδ. *Suri*, αγν. ετύμου, ή και στο φοιν. *Sūr* «Τύρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

Σύρος < αρχ. *Σύρ-ος*

συριακός < ελνστ. *συρι-ακός*

Σύριος < αρχ. *Σύρι-ος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Σύριος – Σύρος

Από το αρχ. τοπωνύμιο ***Συρία*** (χώρα τής Μέσης Ανατολής) σχηματίστηκε ήδη από την Αρχαιότητα επίθ. ***Σύρος*** (με θηλ. *Σύρα* στον Αριστοφάνη), ενώ από το ελνστ. τοπωνύμιο ***Σῦρος*** (νησί των Κυκλάδων· απαντά και με το μεσν. όνομα *Σύρα*) σχηματίστηκε κανονικό επίθ. ***Σύριος***. Ωστόσο, η λεπτή αυτή διάκριση είναι ασταθής από την αρχ. εποχή, οπότε συναντούμε (π.χ. στον Αισχύλο) επίθ. *Σύριος* με σημ. «σχετικός με τη Συρία», ο δε πληθ. *Σύριοι* χρησιμοποιείται (π.χ. στον Ηρόδοτο) ως όνομα των κατοίκων τής Συρίας αλλά και των Ασσυρίων. Εξαιτίας αυτής τής σύγχυσης, σχηματίστηκαν με την πάροδο τού χρόνου τα ελνστ. επίθ. ***συριακός*** (για τη Συρία) και το μεσν. επίθ. ***συριανός*** (για τη Σύρο), ενώ το επίθ. *Σύριος* έφθασε να δηλώνει κυρίως τον σχετικό με τη Συρία (για πρόσωπα).

σύριγγα

< αρχ. *σῦριγξ, -ιγγος* «ποιμενικός αυλός, αυλός τού μυθικού θεού Πανός» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 13: *αὐλῶν συρίγγων τ' ἐνοπὴν*] (με παραγ. τέρμα *-ιγξ*, όπως και σε άλλα αρχ. μουσικά όργανα, π.χ. *σάλπ-ιγξ, φόρμ-ιγξ*), πιθ. μεσογ. δάνειο, όπως και το αντίστοιχο αρμ. *sring*. Δεν μπορεί να αποκλειστεί η αναγωγή σε αμάρτυρο ουσ. **σῦ-ρος*, που εικάζεται ότι προέρχεται από Ι.Ε. **tu-ō(u)-* «σωλήνας» || σανσκρ. *tūṇa-* «αυλός». Η λ. χρησιμοποιείται για το φερώνυμο ιατρικό εργαλείο από την Αρχαιότητα (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 2.34: *ὅταν οὕτως ἔχῃ, ἐνθέντα χρὴ σύριγγα καῦσαι σιδηρίοισιν ἢ τρισὶν ἢ τέσσαρσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συρίγγιο < ελνστ. *συρίγγ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *σῦριγξ, -ιγγος*, αρχική σημ. «μικρό καλάμι» (ο ιατρ. όρος ήδη αρχ., πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 7.1.117: *τῷ Δεινίου παιδίῳ ἐν Ἀβδήροισι μετρίως ὀμφαλὸν τμηθέντι, συρίγγιον κατελείφθη*)

συριγγώδης < αρχ. *συριγγ-ώδης*.

συρίζω

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα, *απόσπ.* 79.11: *ὡς ἔχιδνα συρίζει*], αρχική σημ. «παίζω αυλό», < *σῦριγξ, -ιγγος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «σφυρίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συριγμός < αρχ. *συριγ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]

συρισ-τικός < *συρισ- (συρίζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, απόδ. τού γαλλ. *sibilant*.

ΣΥΝΘ. συριστικο-ποίηση (απόδ. τού γαλλ. *sibilation*).

Σύριος → Συρία

συριστικός → συρίζω

σύρμα

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 20.1-2 (μαρτυρία): *ὄνους σύρματ' ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν*], αρχική σημ. «οτιδήποτε σύρεται ή σέρνεται (π.χ. άχυρο, χόρτα, μακριά μαλλιά)», < ρ. *σύρω* (βλ.λ.). Την ελνστ. εποχή η λ. απαντά με τη σημ. «εσθήτα με μακριά ουρά» (πβ. Ιουλ. Πολυδ. *Ὀνομαστ.* 7.67: *σύρμα δὲ τραγικόν ἐστι φόρημα ἐπισυρόμενον*), ενώ ήδη από τον Μεσαίωνα η λ. δήλωσε διάφορα είδη νήματος, πλεκτού ή μεταλλικού (9ος αι., Σαλμ. Αλχημ. *Μέθοδ.* 2.366: *τρύπησον μετὰ σύρματος ἀργυροῦ*· τίτλος αλχημικού συγγράμματος: *Περὶ τῶν συρμάτων τῆς χρυσοχοϊκῆς τέχνης*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συρματ-ένιος < *σύρμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *μαλαματ-ένιος*

συρμάτινος < μεσν. *συρμάτ-ινος*

συρματ-ερός < *σύρμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*

συρμάτ-ωση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *wiring*.

ΣΥΝΘ. συρματο-: *συρματό-βεργα, συρματο-ειδής, συρματό-πλεγμα* (λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Drahtnetz*), *συρματό-πλεκτος* (λόγ. [1887]), *συρματο-ποιείο* (λόγ. [1897]), *συρματο-ποιία* (λόγ. [1897]), *συρματο-ποιός* (λόγ. [1894]), *συρματο-πρίονο, συρματό-σχοινο* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Drahtseil*) κ.ά.

-σύρματος: *α-σύρματος, εν-σύρματος*.

συρμή → σύρω

συρμός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «σύρσιμο – (ειδικότ.) τροχιοδεικτική γραμμή μετεώρων», < ρ. *σύρω* (βλ.λ.). Η σημ. «αμαξοστοιχία, τρένο» αποτελεί μεταφρ. δάνειο από το αγγλ. *train*, ενώ η σημ. «μόδα» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *train*.

Σύρος

< ελνστ. *Σῦρος* < φοιν. *Sūr*, που αποτελεί επίσης το φοινικικό όνομα τής πόλης *Τύρου*. Βλ. κ. *Συρία*.

σύρραξη

< αρχ. *σύρραξις* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέ-

λη] < *συρράσσω / -ττω* «συγκρούομαι, μάχομαι» < *συ(ν)- + ράσσω / -ττω* «χτυπώ, ρίχνω στο έδαφος – ρίχνομαι, εφορμώ» (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως), το οποίο πιθ. προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αρχ. ρ. *ρήγνυμι* «σπάζω» (βλ.λ. *ρήγμα, ρήξη*) και *πλήσσω / -ττω*. Από το ίδιο ρήμα σχηματίστηκε επίσης η λ. *κατα-ρράκ-της* (βλ.λ.).

συρράπτω → ράβω

συρρέω → ρέω

σύρριζα
επίρρ. τού μεσν. επιθ. *σύρριζος* < *συ(ν)- + -ρριζ(ος)* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ρίζα*.

συρρικνώνω
< λόγ. [1859] *συρρικνώ (-όω)* < *συ(ν) + -ρρικνώ* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ρικνός* «ζαρωμένος, σκευρωμένος» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συρρίκνω-ση, λόγ. [1866].

συρροή
ελνστ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *συρρέω* «ρέω μαζί, σχηματίζω ρεύμα» (πβ. κ. *ρέω – ροή*) < *συ(ν)- + ρέω* (βλ.λ.), με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως.

συρτάκι → σύρω

συρτάρι
< μεσν. *συρτάριον*, υποκορ. τού αρχ. *συρτός*, που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού *σύρω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συρταρ-ιέρα < *συρτάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *πουδρ-ιέρα, μπιζουτ-ιέρα*
συρταρ-ωτός < *συρτάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

σύρτης → σύρω

συρτός → σύρω

συρφετός
αρχ., αρχική σημ. «ό,τι σέρνει ο άνεμος (π.χ. ξερά φύλλα, άχυρα, φρύγανα)», < θ. *συρ-* (τού ρ. *σύρω*, βλ.λ.) + δασύ πρόσφυμα *-φ-* + παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *παγ-ετός, κοπ-ετός*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «όχλος, ανάμικτο πλήθος» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 489c: *ἐὰν συρφετὸς συλλεγῇ δούλων καὶ παντοδαπῶν ἀνθρώπων μηδενὸς ἀξίων*). Η λ. συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σύρφη· φρύγανα* και με ομόρριζα άλλων γλωσσών που εμφανίζουν παρόμοιο δασύ πρόσφυμα, π.χ. γοτθ. *bi-swairban* «εξαλείφω», παλ. άνω γερμ. *swerban* (ίδια σημ.).

σύρω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **σύρ-jω* < **twr̥-jō* (με συριστικοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος [tw] > [ss] > [s], πβ. κ. *σείω*, και αντιπροσώπευση τού ημιφωνικού *-r̥-* ως *-υρ-*, πβ. κ. αρχ. *ἀγύρ-της*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **twer-* «ωθώ, κινώ», που αποτελεί την αφετηρία και άλλων αρχ. ομορρίζων, όπως οι λ. *σαρ-ώ (-όω)* (βλ.λ. *σαρώνω*) και *σειρ-ά* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σέρνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συρ-μή < ελνστ. *συρ-μή* < αρχ. *σύρ(ω)* + παραγ. τέρμα *-μή*
σύρ-σιμο < *σύρ(ω)* + παραγ. τέρμα *-σιμο*, πβ. κ. *πάρ-σιμο, φέρ-σιμο*
συρτ-άκι, υποκορ. τού επιθ. *συρτός*
συρτή, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *συρτός*
σύρτης < ελνστ. *σύρ-της* «σχοινί τροχαλίας, χαλινάρι»
σύρτις «μετακινούμενος αμμόλοφος τού βυθού» < αρχ. *Σύρ-τις (-εως)*, τοπωνύμιο τού Λιβυκού Πελάγους, το οποίο δήλωνε κόλπους τής περιοχής που ήταν αμμώδεις και διαμορφώνονταν από τα θαλάσσια ρεύματα, < ρ. *σύρω*
συρτός < ελνστ. *συρ-τός* «παρασυρόμενος, φερτός – είδος χορού».
ΣΥΝΘ. -σύρω: *δια-σύρω, ανα-σύρω, παρα-σύρω, συμπαρα-σύρω, επι-σύρω, απο-σύρω* κ.ά.
-συρση: *ανά-συρση, από-συρση*
-συρμός: *δια-συρμός*.

σuς «χοίρος»
< αρχ. *σῦς, συός* (ήδη μυκ. σύνθ. *su-qo-ta*: *συβώτης* «χοιροβοσκός»), παράλλ. τύπος τού αρχ. *ὗς* (για το οποίο βλ.λ. *ύαινα*). Ενώ η σχέση των δύο λέξεων θεωρείται δεδομένη, προβλήματα εγείρει το αρχικό *σ-*. Έχουν προταθεί οι ακόλουθες ερμηνείες: 1) Η λ. δέχθηκε την επίδραση γειτονικής Ι.Ε. γλώσσας, η οποία διατηρούσε το αρχικό s- στον τύπο αυτόν (π.χ. λατ. *sūs*)· 2) Η λ. προέρχεται από συμφυρμό των αρχ. *σίαλος* «παχύς χοίρος» (ή τής δωρικής «γλώσσας» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σίκα· ὗς. Λάκωνες*) και *ὗς* «χοίρος» (δηλ. *σ(ίαλος) + ὗς > σῦς*), το δε θ. *σι-* θεωρείται προελληνικό. Λιγότερο αληθοφανής είναι η υπόθ. ότι το ουσ. *σῦς* συνδ. με το συνώνυμο λιθ. *kiaũlė* και με την αμφισβητούμενη «γλώσσα» τού Ησυχίου *σώλους· ὗς*.

συσκέπτομαι → σκέπτομαι

συσκευάζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.5.1: *ἡνίκα δὲ ἤδη αὐτῷ ἐδόκει καλῶς ἔχειν τὰ ἐν Βαβυλῶνι ὡς καὶ ἀποδημεῖν, συνεσκευάζετο τὴν εἰς Πέρσας πορείαν*] < *συ(ν)- + σκευ(άζω)* «ετοιμάζω, τακτοποιώ» < *σκεῦος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-σκευάζω, παρα-σκευάζω, επι-σκευάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συσκευασία < αρχ. *συσκευασ-ία* «συγκέντρωση πραγμάτων για αναχώρηση ή πορεία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *συσκευασ- (συσκευάζω)* + παραγ. τέρμα *-ία*

συσκευαστής < ελνστ. *συσκευασ-τής* «αυτός που ετοιμάζει μαζί με άλλους» (η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε επίδρ. τού *συσκευάζω*)
συσκευασ-τήριο < *συσκευασ-* (*συσκευάζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *παρασκευασ-τήριο*.

συσκευή
ελνστ., αρχική σημ. «προετοιμασία, προπαρασκευή – (μτφ.) μηχανορραφία, δόλος», < *συ(ν)-* + αρχ. *σκευή* «εξοπλισμός», παράλλ. τύπος τού ουσ. *σκεῦος* (βλ.λ.). Η σημ. «μηχάνημα» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *appareil*. Πβ. κ. *μηχανή*.

σύσκεψη → σκέπτομαι

σύσκιος
αρχ. < *σύ(ν)-* + *-σκι(ος)* < *σκιά* (βλ.λ.).

συσκοτίζω
μεσν., μεταπλ. τύπος (με αλλαγή τέρματος: *-ίζω* αντί *-άζω*) τού ελνστ. *συσκοτάζω* < *συ(ν)-* + *-σκοτ(άζω)* < αρχ. *σκότος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συσκότι-ση, λόγ. [1896], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *obscurcissement*
συσκοτισ-μός.

σύσπαση → συσπώ

συσπειρώνω
< ελνστ. *συσπειρῶ (-όω)* (κυρ. το μέσο *συσπειροῦμαι* «κουλλουριάζω», για φίδια) < αρχ. *συσπειρῶ (-άω)* (κυρ. το μέσο *συσπειρῶμαι*) < *συ(ν)-* + *-σπειρ(ῶ)* < *σπεῖρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συσπείρω-ση, λόγ. [1831]
συσπειρω-τικός < *συσπειρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

συσπώ
< αρχ. *συσπῶ (-άω)* «σουφρώνω, μαζεύω, συστέλλω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *συ(ν)-* + *σπῶ*, για το οποίο βλ.λ. *σπάζω*, πβ. κ. *δια-σπώ, περι-σπώ, αποσπώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σύσπαση < αρχ. *σύσπα-σις* «συστολή».

συσσίτιο
< αρχ. *συσσίτιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (κυρ. στον πληθ. *τὰ συσσίτια* «κοινά δείπνα», κατ' εξοχήν στις δωρικές περιοχές τής Κρήτης και τής Σπάρτης) < *σύσσιτ(ος)* «ομοτράπεζος» (με παραγ. τέρμα *-ιον*) < *συ(ν)-* + *σῖτος* (βλ.λ.).

συσσωματώνω
< λόγ. [1822] *συσσωματῶ (-όω)* < *συ(ν)-* + *-σωματ(ῶ)* < αρχ. *σῶμα, -ατος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *incorporer*, παράλληλα προς το ήδη ελνστ. *ἐνσωματῶ* (βλ.λ. *ενσωματώνω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συσσωμάτω-ση, λόγ. [1822], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *incorporation*
συσσωμάτω-μα, λόγ. [1890], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *incorporation*.

σύσσωμος
ελνστ. < *συ(ν)-* + *-σωμ(ος)* < αρχ. *σῶμα* (βλ.λ.). Η λ. πρωτοσαντά στην Κ.Δ. με τη σημ. «ενωμένοι σε ένα σώμα» (Εφεσ. 3,6: ...*εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου*).

συσσωρεύω
ελνστ. < *συ(ν)-* + αρχ. *σωρεύω* < *σωρ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*, πβ. κ. *επι-σωρεύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συσσώρευ-ση, λόγ. [1871]
συσσωρευ-τής, λόγ. [1888], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *accumulateur*.

συστάδα
< αρχ. *συστάς, -άδος* «σύμπλεγμα φυτεμένων δέντρων (κυρ. αμπελιών)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < θ. *συ-στα-*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *συνίστημι / συν-ί-στα-μαι* (βλ.λ.), πβ. απρφ. παθ. αορίστου *συ-στα-θῆναι*, επίσης *παρα-στάς, -άδος*.

συστάδην
ελνστ. επίρρ., παράλλ. τύπος τού αρχ. *συσταδόν* «εκ τού σύνεγγυς (μάχη), σε πυκνή παράταξη», < θ. *συ-στα-*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *συνίστημι / συν-ί-στα-μαι* (βλ.λ.), + επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *φύρδην, τροχά-δην*. Η λ. συνδέθηκε εξ αρχής με το πολεμικό λεξιλόγιο και συνήθως συνοδεύεται από το ρ. *μάχομαι*, το ουσ. *μάχη* ή παράγωγά τους (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστορ.* 17.21: *ἔπειτα δὲ καὶ συστάδην μαχόμενοι πάντα κίνδυνον ὑπέμενον ὑπὲρ τοῦ φονεῦσαι τὸν βασιλέα*).

συσταλτός → συστέλλω

σύσταση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σύστασις* < ρ. *συνίστημι / συνίσταμαι* (πβ. αρχ. *στάσις – ἵσταμαι*), για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στάση*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «το να στέκεται κανείς δίπλα σε κάποιον – συνάντηση, συμπλοκή» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.117: *ἐν τῇ συστάσει μαχόμενόν τε καὶ ἄνδρα γινόμενον ἀγαθὸν*) → αρχ. σημ. «συνένωση, σύνθεση (μερών ή ουσιών) – πολιτική ένωση, όμιλος» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 54.1-4: *ἑταιρείας μὴ ποιεῖσθε μηδὲ συνόδους ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης· αἱ γὰρ τοιαῦται συστάσεις ἐν μὲν ταῖς ἄλλαις πολιτείαις πλεονεκτοῦσιν, ἐν δὲ ταῖς μοναρχίαις κινδυνεύουσιν*) → αρχ. σημ. «ουσία ή συστατικά από τα οποία αποτελείται κάτι» (πβ. Πλάτ. *Τιμ.* 32c: *τῶν δὲ δὴ τεττάρων ἓν ὅλον ἕκαστον εἴληφεν ἡ τοῦ κόσμου σύστασις*) → ελνστ. σημ. «παρουσίαση κάποιου σε άλλον» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 1.78.2: *διὸ καὶ νομίσας ἔχειν εὐφυῆ καιρὸν πρὸς*

ἔντευξιν αὐτῷ καὶ σύστασιν· Αθανασ. *Ἱστ. Ἀρείου* 5.2: *ἀρκεῖ γὰρ ἐκεῖνό σοι πρὸς σύστασιν καὶ πρὸς βασιλέως φιλίαν*) ➝ ελνστ. σημ. «υπόδειξη, εισήγηση, παρότρυνση» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 1.78.1: *οὗτος ἀεὶ μὲν οἰκείως διέκειτο πρὸς τοὺς Καρχηδονίους πατρικὴν ἔχων σύστασιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συστατικός < ελνστ. *συστα-τικός* «συνδετικός, ενωτικός» < θ. *συ-στα-*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *συνίστημι / συν-ί-στα-μαι* (βλ.λ.) (οι σύγχρ. όροι με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *constitutif, constituant*).

συστεγάζομαι → στέγη

συστέλλω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 716.3-4: *τά τοι μέγιστα πολλάκις θεὸς ταπείν' ἔθηκε καὶ συνέστειλεν πάλιν*], αρχική σημ. «συμμαζεύω, σμικρύνω, σουφρώνω», < *συ(ν)-* + *στέλλω* (για το οποίο βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *απο-στέλλω, δια-στέλλω, κατα-στέλλω, υπο-στέλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συσταλ-τός (ρηματ. επίθ.), λόγ. [1881], απόδ. τού γαλλ. *contractile*

συσταλτικός < ελνστ. *συσταλ-τικός* < *συ-σταλ-* (*συστέλλω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

συστολή < ελνστ. *συστολ-ή* ➝ Ήδη ελνστ. οι σημ. «σύσπαση (κατά τον καρδιακό σφυγμό)», «βράχυνση μακρού φωνήεντος», καθώς και η γενική σημ. «συρρίκνωση, περιορισμός (όγκου ενός σώματος)». Η σημ. «ντροπαλότητα» φαίνεται ότι συνδέεται με ανάλογη εξέλιξη τού ρήματος, κυρ. τού τύπου *συνεσταλμένος* (βλ.λ.)

συστολ-ικός, λόγ. [1879], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *systolique*.

σύστημα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 17c.11-d.2: *ἐπειδὰν λάβῃς τὰ διαστήματα ὁπόσα ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν τῆς φωνῆς ὀξύτητός τε πέρι καὶ βαρύτητος, καὶ ὁποῖα, καὶ τοὺς ὅρους τῶν διαστημάτων, καὶ τὰ ἐκ τούτων ὅσα συστήματα γέγονεν*], από θ. *συ-στη-* τού αρχ. *συνίστημι / συνίσταμαι* «συνάπτω, συνδέω – στέκομαι δίπλα, συμπαρατάσσομαι» (βλ.λ.), πβ. απρφ. αορ. β΄ *συ-στῆ-ναι*, επίσης *διά-στη-μα, παρά-στη-μα*. Η λ. απαντά εξ αρχής με τη σημ. «οργανωμένο σύνολο, οργανωμένη διάταξη μερών» και με αυτή τη σημασία πέρασε –μέσω τού λατ. *systēma*– σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *system*, γαλλ. *système*, γερμ. *System*, ισπ. *sistema* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συστηματικός < ελνστ. *συστηματ-ικός* «οργανωμένος σε σύστημα»

συστηματικ-ότητα, λόγ. [1801], < *συστηματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. συστηματο-: *συστηματο-ποιώ* (λόγ. [1857], απόδ. τού γαλλ. *systématiser*), *συστηματο-ποίηση* (λόγ. [1848]).

συστημικός

< *σύστημ(α)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *systemic*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

συστημικός – συστηματικός

Εφόσον τα ουσιαστικά σχηματίζουν παράγωγα από το θέμα τής γενικής πτώσης (εν προκειμένω: *συστήματ-ος*) και όχι τής ονομαστικής, ο τύπος *συστημ-ικός* δεν συμμορφώνεται με τους μορφολογικούς κανόνες τής Ελληνικής. Εντούτοις, η ύπαρξη τού ελνστ. ***συστηματικός***, κανονικά πλασμένου αλλά με διαφορετικές σημασίες, οδήγησε στον σχηματισμό τού αγγλ. *systemic* (η Αγγλική δεν περιορίζεται από τον μορφολογικό κανόνα που διατυπώθηκε παραπάνω), προκειμένου να αποδοθεί η νέα σημασία. Από αυτόν προέκυψε ο τύπος ***συστημικός***, που διαδόθηκε στην Ελληνική κατά τη δεκαετία τού 1970.

συστήνω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συνιστῶ* (βλ.λ.), με βάση το συνοπτ. θέμα *συστησ-* (πβ. *συστήσ-ω*) και το ήδη σχηματισμένο μεσν. *στήνω* (βλ.λ.).

σύστοιχος

αρχ., αρχική σημ. «τοποθετημένος στην ίδια σειρά ή διάταξη, ομοταγής», < *συ(ν)-* + *στοῖχος* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντί-στοιχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συστοιχία < αρχ. *συστοιχ-ία* «σειρά πραγμάτων ή εννοιών» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀναλυτ.* 66b.26-28: *πάλιν εἴ τις ἀπατηθείη περὶ τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς συστοιχίας, οἷον εἰ τὸ Α ὑπάρχει τῷ Β, τοῦτο δὲ τῷ Γ καὶ τὸ Γ τῷ Δ*]

συστοιχώ < ελνστ. *συστοιχ-ῶ (-έω)* «στέκομαι στην ίδια σειρά – αντιστοιχώ».

συστρατεύομαι → στρατός

συστρέφω → στρέφω

συσφίγγω

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *συ(ν)-* + *σφίγγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σύσφιγξη < ελνστ. *σύσφιγξ-ις* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *resserrement*)

συσφιγκτήρας < ελνστ. *συσφιγκ-τήρ, -τῆρος*, αρχική σημ. «(ζώνη, χιτώνας) που σφίγγει» (η σημ. «είδος βόα» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *constricteur*).

συσχετίζω

λόγ. [1854], < *συ(ν)-* + *σχετίζω / -ομαι* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *corréler*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

συσχέτι-ση, λόγ. [1888]

συσχετισ-μός, λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *corrélation*

συσχετ-ικός, λόγ. [1834], < *συσχετ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *corrélatif*.

σύφιλη
< λόγ. [1876] *συφιλίς, -ίδος* (λόγ. [1891] *σύφιλις*) < ν.λατ. *syphilis* < μεσν. λατ. *Syphilis*, από τον κεντρικό ήρωα *Syphilus* στο ποίημα τού Ιταλού Girolamo Francastoro (1530), το οποίο είχε τον τίτλο *Syphilis sive de morbo gallico* «Σύφιλη ή περί τής γαλλικής αρρώστιας» (πβ. κ. *μαλαφράντζα*). Το όνομα τού ήρωα είχε αντληθεί από τον μυθικό *Sipylus*, πρωτότοκο γυιο τής Νιόβης στις *Μεταμορφώσεις* (λατ. *Metamorphoses*) τού Ρωμαίου ποιητή Οβιδίου. Η λ. είχε πρωτοαποδοθεί στην Ελληνική με την εσφαλμ. γραφή *σιφυλίς* το 1785 (λόγω παρετυμολογίας).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συφιλιδ-ικός, λόγ. [1876].

συχαρίκια
< μεσν. πληθ. *συγχαρίκια* «δώρα ως έκφραση συγχαρητηρίων» < θ. *συγχαρ-* (τού αρχ. *συγχαίρω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίκια*, πληθ. τού *-ίκιον* (βλ.λ. *-ίκι*[1]).

συχνός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], όρος τού καθημερινού λεξιλογίου χωρίς βεβαιωμένη ετυμολ. αρχή, ίσως < **τυκ-σ-νός* «πυκνός – συμπιεσμένος» (με εικαζόμενη φωνητική μεταβολή **tw-* > **ss-* > **s-*), που ανάγεται στο θ. τού αρχ. ρ. *σάττω* «γεμίζω – εφοδιάζω, εξοπλίζω» (βλ.λ. *σαγή, σάγμα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
συχνάζω < ελνστ. *συχν-άζω* < αρχ. *συχν(ός)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
συχνότητα < μεσν. *συχν-ότης, -ότητος* → Ο φυσ. όρ. είναι μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *frequency*.
ΣΥΝΘ. συχν-ουρία (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sychnurie*).

συχωρεμένος → συγχωρώ

συχώριο
< μεσν. *συ(γ)χώριον* «συγχώρηση» < ρ. *συ(γ)χωρῶ* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιον*, κατά το σχήμα *συμπάθιο(ν)* < *συμπαθῶ*.

σύψυχος
< ελνστ. *σύμψυχος* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος /mps/ > /ps/) < *συμ-* (< αρχ. πρόθ. *σύν*) + *-ψυχ(ος)* < αρχ. *ψυχή* (βλ.λ.), πβ. κ. *ολό-ψυχος, ομό-ψυχος*.

σφαγή → σφάζω

σφαδάζω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], εκφραστ. λ., ίσως < θ. *σφαδ-* (με παραγ. τέρμα *-άζω*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **sp(h)e(n)d-* «σπαράζω, χτυπιέμαι, σπαρταρώ» || σανσκρ. *spandate* «σπαρταρά – εκσφενδονίζει», μέσο άνω γερμ. *spat* «σπασμός». Σε αυτή την περίπτωση, η λ. θα πρέπει να ενταχθεί στην ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *σφόνδυλος, σφοδ-ρός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σφαδασμός < αρχ. *σφαδασ-μός* «σύσπαση των μελών, σπαρτάρισμα»
σφαδαστικός < μεσν. **σφαδασ-τικός* (όπως προκύπτει από το μεσν. επίρρ. *σφαδαστικῶς*).

σφάζω
αρχ. (ήδη μυκ. *e-sa-pa-ke-me-[na]*: *ἐσφαγμένα*, τύπος μτχ. παθ. παρακειμένου) < **σφάγ-jω*, που μάλλον έχει την αφετηρία του σε αμάρτυρο ουσ. **σφάξ* (πβ. το αρχ. σύνθ. *δια-σφάξ* «άνοιγμα, σχίσιμο, ρήγμα») και δείχνει ότι το ρ. αρχικά σήμαινε τόσο «σχίζω» όσο και «σφαγιάζω». Δεν αποκλείεται η σύνδεση με το αρχ. *φάσγανον* «σπαθί» (αν < **σφάγ-ανον*), αλλά δεν υπάρχουν τεκμηριωμένες σχέσεις με λ. άλλων Ι.Ε. γλωσσών (π.χ. αρμ. *spananem* «σκοτώνω»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σφαγή < αρχ. *σφαγ-ή* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο]
σφαγάρι «ζώο που προορίζεται για σφαγή – κρέας σφαγίου» < θ. *σφαγ-* (< *σφάζω*) + παραγ. τέρμα *-άρι*
σφαγ-έας < αρχ. *σφαγ-εύς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Αἴας* 815-6: *ὁ μὲν σφαγεὺς ἕστηκεν ᾗ τομώτατος γένοιτ' ἄν*]
σφαγείο < αρχ. *σφαγ-εῖον* «αγγείο συλλογής τού αίματος των θυσιαζόμενων ζώων, το ίδιο το σφάγιο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]
σφαγιάζω < αρχ. *σφαγ-ιάζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 9.61.9-10: *ἐσφαγιάζοντο ὡς συμβαλέοντες Μαρδονίῳ καὶ τῇ στρατιῇ τῇ παρεούσῃ*]
σφαγιασμός < αρχ. *σφαγιασ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < ρ. *σφαγ-ιάζω*
σφαγιασ-τής, λόγ. [1897], < *σφαγιασ-* (*σφαγιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*
σφάξ-ιμο < θ. *σφαξ-* (*σφάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *τάξ-ιμο, κράξ-ιμο*
σφάχτης < μεσν. *σφάχ-της* < ελνστ. *σφάκ-της* «φονιάς, δολοφόνος» → ν.ελλ. σημ. «ισχυρός πόνος»
σφαχτ-άρι < *σφαχτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *θρεφτ-άρι*
σφαχτός < αρχ. *σφακ-τός* «σφαγμένος, φονευμένος» (ρημστ. επίθ.)
σφαγιασ-τικός, λόγ. [1895], < *σφαγιασ-* (*σφαγιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
σφάγιο < αρχ. *σφάγ-ιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *σφάγ-ιος* «σχετικός με σφαγή – θανατηφόρος» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 378-9: *πόρον δ' Ἰσμηνὸν οὐκ ἐᾷ περᾶν ὁ μάντις· οὐ γὰρ σφάγια γίγνεται καλά*] < *σφαγ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιος*.
ΣΥΝΘ. -σφάζω: *κατα-σφάζω*.

σφαίρα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *σφαῖρα* < **σφαρ-ja* (με επένθεση, πβ. κ. *μοῖρα* < **μορ-ja*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε.

*sp(h)er- «πηδώ» (κατόπιν «τινάζω, αναβλύζω»), για το οποίο βλ.λ. *σπαργώ*. Σε αυτή την περίπτωση, το ουσ. *σφαῖρα* συνδ. επίσης ετυμολογικά με το ρ. *(ἀ)σπαίρω* και με το συνώνυμό του *σπαρταρῶ* (βλ.λ.), καθώς και με τα αρχ. *σφῦρα, σφυρόν* (βλ.λ.). Μέσω τού λατ. *sphaera* η λ. διαδόθηκε σε αρκετές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *sphere*, γαλλ. *sphère*, γερμ. *Sphäre*, ολλ. *sfeer* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε σφαιρικό: μπάλα, φυσαλλίδα, σβώλος» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ζ 100: *σφαίρῃ ταὶ δ' ἄρ' ἔπαιζον, ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι*) → ήδη ελνστ. σημ. «το φερώνυμο γεωμετρικό σχήμα – η Γη» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 2.3.1: *τῷ γὰρ ἰσημερινῷ τμηθεῖσα δίχα ἡ σφαῖρα τῆς γῆς εἴς τε τὸ βόρειον ἡμισφαίριον, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐσμεν, καὶ τὸ νότιον*) → σύγχρ. σημ. «βλήμα πυροβόλου όπλου» (απόδ. τού γαλλ. *balle*) → σύγχρ. σημ. «χώρος, περιοχή δράσεως ή επιρροής» (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *sphère*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφαιρ-άτος < *σφαίρ(α)* + παραγ. τέρμα *-άτος*

σφαιρίδιο < μεσν. *σφαιρ-ίδιον* < αρχ. *σφαῖρ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ίδιον*. Βλ. κ. *μαύρος*

σφαιρικός < αρχ. *σφαιρ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

σφαιρικ-ότητα, λόγ. [1825], < *σφαιρικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

σφαιρ-ίνη, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *globin*

σφαιριστής < ελνστ. *σφαιρισ-τής*, αρχική σημ. «αυτός που παίζει μπάλα», < αρχ. *σφαιρ-ίζω*

σφαιριστήριο, λόγ. [1853], < ελνστ. *σφαιριστήριον* «γήπεδο μπάλας» < αρχ. *σφαιρ-ίζω* → Με τη σημερινή σημ. η λ. αποτελεί απόδ. τού ιταλ. *biliardo*

σφαιροειδής < αρχ. *σφαιρο-ειδής*.

ΣΥΝΘ. σφαιρο-: *σφαιρο-βολία* (λόγ. [1895]), *σφαιρο-βόλος* (λόγ. [1869])

-σφαιρος: *ά-σφαιρος, αλεξί-σφαιρος, έν-σφαιρος*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

σπαργώ, σπαρταρώ, σφαίρα, σφύρα, σφυρό – sprinkle, esparcir...

Αφετηρία των λέξεων αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας φαίνεται ότι ήταν η σημασία «πηδώ», η οποία οδήγησε κατόπιν στις έννοιες «τινάζω, αναβλύζω». Εικάζεται ότι τα παραπάνω ομόρριζα προήλθαν από την Ι.Ε. ρίζα **sp(h)er-* «πηδώ – τινάζω, αναβλύζω», καθώς και από τον παρεκτεταμένο της τύπο **sp(h)er-eg-*. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *σπαρ- / σφαρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sp(h)ṛ-*): αρχ. ***σπαρ-γ-ῶ (-άω)*** «είμαι γεμάτος σφρίγος», ***ἀ-σπάρ-αγ-ος / ἀ-σφάρ-αγ-ος*** «σπαράγγι», *(ἀ)σπαίρω* «σπαρταρώ» (< **σπαρ-jω*· από συμφυρμό του με το ρήμα *λαχταρώ* προέκυψε ο τύπος ***σπαρταρώ***), ***σφαῖρ-α*** (< **σφαρ-jα*).

2) από θέμα *σφυρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **sp(h)ṛ-*, αλλά με αντιπροσώπευση τού ημιφώνου ως *-υρ-*): αρχ. ***σφῦρ-α*** (< **σφύρ-jα*, από όπου το ελνστ. υποκοριστικό ***σφυρ-ίον***), ***σφυρ-ό(ν)*** «αστράγαλος».

Αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι το λατ. ***spargo*** «ραίνω, καταβρέχω» (από όπου ιταλ. ***spargere***, ισπ. ***esparcir***), καθώς και το αγγλ. ***sprinkle*** «ραίνω, ραντίζω, καταβρέχω» (από μέσο ολλ. *sprenkelen*).

σφάκα

< αρχ. *σφάκος* «φασκομηλιά – είδος λειχήνα με ευχάριστη οσμή» (ήδη μυκ. επίθ. *pa-ko-we*: **σφακόϝεν*), αγν. ετύμου. Εμφανίζεται επίσης με τους παράλλ. τύπους *φάσκον, φάσκος* (βλ.λ. *φασκομηλιά*).

σφαλάγγι «δηλητηριώδης αράχνη»

μεσν. < *σ-* προθεματ. (βλ.λ.) + αρχ. *φαλάγγιον* (βλ.λ. *φαλάγγι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφαλαγγουδιά «ιστός αράχνης – αράχνη» < *σφαλαγγούδ(ι)* (< *σφαλάγγ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ούδι*, πβ. κ. *σχολειαρ-ούδι*) + παραγ. τέρμα *-ιά*.

σφαλερός → σφάλλω

σφαλιάρα

πιθ. < ιταλ. *sfaglio* «απότομο πήδημα ή τίναγμα ζώου (συνήθ. αλόγου) – ρίξιμο χαρτιού (σε χαρτοπαίγνιο)» (με παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *λαχτ-άρα, τρομ-άρα*) < ρ. *(s)fagliare* «πηδώ ή τινάζομαι απότομα (για ζώο) – διώχνω χαρτί που δεν χρειάζομαι (σε χαρτοπαίγνιο)» < ισπ. *fallar* «χάνω, σφάλλω, αποτυγχάνω» < *falla* «σφάλμα, λάθος» < υστλατ. *fallia* < ρ. *fallire*, μτγν. τύπος τού λατ. *fallere* «σφάλλω, λαθεύω».

σφαλίζω

μεσν. < ελνστ. *ἀσφαλίζω* < αρχ. *ἀσφαλ(ής)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ο τύπος *σφαλ(ν)ώ* οφείλεται σε μεταπλασμό με βάση το θ. τού αορ. *(ε)σφάλισ-α* κατά το σχήμα *γύρισα – γυρνώ, πέρασα – περνώ, κέρασα – κερνώ* (βλ.λ. *περνώ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφάλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφάλισμα < μεσν. *σφάλισ-μα*

σφαλιστός < μεσν. *σφαλισ-τός*.

σφάλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 464-5: *οὐδ' ἄρα μιν σφῆλεν βέλος Ἀντινόοιο, ἀλλ' ἀκέων κίνησε κάρη, κακὰ βυσσοδομεύων*] < **σφάλ-jω* < ουσ. *σφαλός* «ποδόδεσμα, ποδοκάκκη – ξύλινος δίσκος με δύο τρύπες, στις οποίες έκλειναν τα πόδια τού καταδίκου» (μαρτυρείται ως ελνστ. τύπος), τεχν. όρ. που αρχικά σήμαινε μάλλον «σχισμένο ξύλο» και συνδ. με λετ. *spals* «γροθιά», παλ. άνω γερμ. *spuola* (> γερμ. *Spule* «κουβαρίστρα, καρούλι») και παλ. ινδ. (βεδ.) *śvá-bhra*. Το θ. *σφαλ-* ανάγεται πιθ. σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)p(h)el-* ή **(s)bhel-* «σχίζω, διανοίγω».

ΣΗΜΑΣ. Το ενεργ. *σφάλλω* σήμαινε «πεδικλώνω, ανατρέπω, ρίχνω κάτω», ενώ το μέσο *σφάλλομαι* απαντά κυρ. με τη σημ. «πέφτω – αποτώμαι, κάνω

λάθος, αστοχώ». Εντούτοις, ήδη από την ελνστ. εποχή τύποι τού ενεργ. ρήματος (αρχικώς μέσοι με ενεργητ. μορφολογία) αποκτούν τη σημερινή σημ. «κάνω λάθος, αστοχώ – αμαρτάνω» (πβ. Εφραίμ Σύρ. *Λόγ. Κάιν* 206.5-6: *σπλαγχνίσθητι, Δέσποτα· ἥμαρτον ὡς γήινος, ἔπταισα ὡς βροτός, ἔσφαλον ὡς ἀσθενής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφαλερός < αρχ. *σφαλ-ερός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «αυτός που μπορεί να κάνει κάποιον να πέσει, να σκοντάψει», < θ. *σφαλ-* *(σφάλλω)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *καρπ-ερός, τρομ-ερός*

σφαλερότητα < μεσν. *σφαλερ-ότης, -ότητος* < αρχ. *σφαλερ-ός*

σφάλμα < αρχ. *σφάλ-μα* «σκόνταμμα – πτώση, αποτυχία, λάθος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *απόσπ.* 980.1-2: *τὰ τῶν τεκόντων σφάλματ' εἰς τοὺς ἐκγόνους οἱ θεοὶ τρέπουσιν*].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

σφάλλω – ασφαλής – σφαλνώ

Όλες οι παραπάνω λέξεις συνδέονται με κάποιον τρόπο με την έννοια τής ασφάλειας. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς στη συγκεκριμένη ομάδα λέξεων ότι η ασφάλεια συνδέεται με τη σταθερότητα.

Αρχικά το ρήμα ***σφάλλω*** σήμαινε «κάνω κάποιον να πέσει ή να μετακινηθεί» (όπως στον Ξενοφώντα, που γράφει για τα άλογα ότι «*τὸν δὲ ἀναβάτην ἔσφηλάν τε πολλάκις*») και από εκεί πέρασε στη σημασία «παραπλανώ» (όπως όταν ο Αίας στην ομώνυμη τραγωδία τού Σοφοκλή λέει για την Αθηνά: *[μ'] ἔσφηλεν ἐμβαλοῦσα λυσσώδη νόσον* «με ξεγέλασε ρίχνοντάς με σε μανία») και (στον μέσο τύπο *σφάλλομαι*) «κάνω λάθος». Η χρήση τού *σφάλλω* (στην ενεργητική φωνή) με τη σημασία «κάνω λάθος» είναι πολύ μεταγενέστερη και σπάνια (πβ. σε σχολιαστή τού Αισχύλου: *τὰ ἀντίγραφα ἔσφαλαν, ἀντὶ γὰρ τοῦ Μάρδις ἔγραψε Μάρδος*). Αυτή είναι η αφετηρία και των λέξεων ***σφάλμα***, ***σφαλερός***, καθώς και ***άσφαλτος*** (αρχική σημασία «αλάνθαστος»).

Κατά τον ίδιο τρόπο, το επίθ. ***ασφαλής*** αρχικά συνδεόταν με τη σταθερότητα· ασφαλής ήταν αυτός που δεν μπορούσε να πέσει ή να μετακινηθεί (η Αντιγόνη τού Σοφοκλή π.χ. υπερασπίζεται τα *ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα* «τους άγραφους και αμετακίνητους νόμους των θεών») και μετά έγινε «αυτός που δεν διατρέχει κίνδυνο». Ομοίως ***επισφαλής*** ήταν εκείνος που είναι επιρρεπής σε πτώση (πβ. στον Πλάτωνα: *τὰ γὰρ δὴ μεγάλα πάντα ἐπισφαλῆ*) και κατ' επέκταση ο «μη βέβαιος, μη ασφαλής» (πβ. *Σοφία Σολομώντος*: *λογισμοὶ γὰρ θνητῶν δειλοί, καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι αὐτῶν* «... αβέβαιες είναι οι επινοήσεις τους»).

Από τη λέξη *ασφαλής* πλάστηκαν στα ελληνιστικά χρόνια τα ρήματα ***ασφαλ-ίζω*** (από όπου και ***απασφαλίζω***) και τα σύνθετα ρήματα ***εξ-ασφαλ-ίζω*** και ***δι-ασφαλ-ίζω*** (αρχικά *διασφαλίζομαι*), που σημαίνουν γενικά «προσδίδω ασφάλεια» ή «ενισχύω την ασφάλεια» σε κάτι.

Από το *ασφαλίζω* (π.χ. τη θύρα), με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *α-*, προήλθε το ***σφαλίζω*** «κλείνω καλά την πόρτα» (δίνοντας έτσι ασφάλεια στο σπίτι) και από εκεί στα μεσαιωνικά χρόνια το ***σφαλνώ*** (κατά το σχήμα *γύρισα – γυρνώ, πέρασα – περνώ* κ.λπ.). Είναι ενδιαφέρον ότι η γλωσσική εξέλιξη μάς επανέφερε στο αρχικό θέμα (*σφαλ-*), το οποίο όμως δηλώνει τώρα την ακριβώς αντίθετη σημασία, τής «ασφάλειας» (όπως π.χ. από το *αθανασία* προήλθε ο *Αθανάσιος*, που όμως έγινε στα νεότερα χρόνια *Θανάσης* και χάθηκε έτσι το στερητικό *α-*, το στοιχείο δηλαδή ακριβώς που προσέδιδε την έννοια τής αθανασίας).

σφάχτης → σφάζω

σφαχτός → σφάζω

σφένδαμνος

ελνστ. (αλλά το επίθ. *σφενδάμνινος* είναι αρχ.), λ. με παραγ. τέρμα *-αμνος* και άλλων φυτών (π.χ. αρχ. *ὀρόδ-αμνος, ῥάδ-αμνος*, ουδ. *δίκτ-αμνον*), που μάλλον συνδέθηκε με το ουσ. *σφενδ-όνη* (ίσως λόγω τού κυματιστού φυλλώματός του) και εικάζεται ότι έχει προελλην. αρχή. Κατ' άλλη άποψη, ο μεσν. τύπος *ἀσφένδαμνος* δείχνει ότι η λ. ανάγεται στο αρχ. τοπωνύμιο *Ἄσπενδος*, πόλη τής Παμφυλίας (πβ. κ. *δίκταμνον – Δίκτη*, βουνό στην Κρήτη).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφενδάμι / σφεντάμι < μεσν. *σφεντάμι* < *σφενδάμνι* < **σφενδάμν-ιον*, υποκορ. τού ελνστ. *σφένδαμνος*.

σφενδόνη

αρχ., με παραγ. τέρμα *-όνη* και άλλων εργαλείων (π.χ. αρχ. *ἀγχ-όνη, βελ-όνη, περ-όνη*), πιθ. δάνειο παράλληλο προς το αντίστοιχο λατ. *funda*. Δεν είναι ικανοποιητικές οι προταθείσες συνδέσεις με τα αρχ. *σφαδ-άζω, σφόνδ-υλος, σφοδ-ρός* και, κατ' επέκταση, με Ι.Ε. **sp(h)e(n)d-* «σπαράζω, χτυπιέμαι, σπαρταρώ». Για λόγους σημασίας η λ. συνδέθηκε επίσης με το ελνστ. *σφένδαμνος* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι ο μεσν. τύπος *σφεντόνα* διατηρεί την αρχ. προφορά τού συμπλέγματος *-νδ-* [nd].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφενδονίζω / σφεντονίζω < ελνστ. *σφενδον-ίζω*

σφενδόνισ-μα < *σφενδονισ-* *(σφενδονίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σφεντον-ιά < *σφεντόν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιά*.

σφεντάμι → σφένδαμνος

σφεντόνα → σφενδόνη

σφερδούκλι → σπερδούκλι

σφετερίζομαι

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < κτητ. επίθ. *σφέτερ(ος)* «δικός τους» (με παραγ. τέρμα *-ίζω / -ομαι*) < θ. *σφε-* (τής κτητ. αντωνυμίας *σφεῖς, σφῶν, σφῖσι(ν), σφᾶς* «αυτοί») + επίθημα *-τερο-*, πβ. αρχ. *ἡμέ-τερος, ὑμέ-τερος, οὐδ-έτερος, ἕ-τερος*. Η κτητ. αντωνυμία *σφεῖς* (ήδη μυκ. *pe-i*: **σφέhι*, δοτ. πληθ.) προέρχεται από θ. *σφε-*, το οποίο ανάγεται σε I.E. **s(w)e-* και συνδ. με αντίστοιχες αντωνυμίες άλλων I.E. γλωσσών || λατ. *sibi* (δοτ.), *se* (αιτ.), αρχ. γερμ. **sek(e)* (> γερμ. *sich*), λιθ. *-si*, αλβ. *ve-te* (< **swe-ti*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφετερισμός < αρχ. *σφετερισ-μός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

σφετεριστής < αρχ. *σφετερισ-τής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτικ.* 1315a.41-b.2: *ὅτι δεῖ μὴ τυραννικὸν ἀλλ' οἰκονόμον καὶ βασιλικὸν εἶναι φαίνεσθαι τοῖς ἀρχομένοις καὶ μὴ σφετεριστὴν ἀλλ' ἐπίτροπον*].

σφήκα

< μεσν. *σφῆκα* < αρχ. *σφήξ, -ηκός (ὁ)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Μ 167: *ὥς τε σφῆκες μέσον αἰόλοι ἠὲ μέλισσαι*], με παραγ. τέρμα *-ηξ* και άλλων εντόμων (π.χ. αρχ. *μύρμ-ηξ, σκώλ-ηξ*). Έχουν διατυπωθεί οι εξής υποθέσεις: 1) Συνδέεται με το αρχ. *σφήν, -ηνός* (βλ.λ. *σφήνα*), άποψη ικανοποιητική σημασιολογικώς, αλλά με μορφολογικές δυσκολίες· 2) συνδέεται με το αρχ. *σφάκελος* «γαγγραινώδης ιστός» (τεχν. όρ., αγν. ετύμου), λόγω τού σχήματος τού εντόμου, ιδέα άκρως αμφισβητήσιμη· 3) συνδέεται με το αρχ. *ψήν, -νός* «παράσιτο τής φραγκοσυκιάς», αλλά η εικαζόμενη αντιμετάθεση των συμφώνων *ψ-* > *σφ-* [ps] > [sph] προκαλεί ερμηνευτικά προβλήματα· 4) συνδέεται με το αντίστοιχο λατ. *vespa* και οφείλεται σε επανανάλυση τής έναρθρης συνεκφοράς **Fοσφᾶξ* > **ὀσφήξ* > *ὁ σφήξ*, αλλά δεν υπάρχουν αποδεδειγμένες αρχ. μεταβολές στις οποίες να έπαιξε ρόλο το άρθρο.

ΣΥΝΘ. σφηκο-φωλιά.

ΟΜΟΗΧΑ

σφήκα – Σφίγγα

Οι λέξεις *σφήκα* και *Σφίγγα* δεν έχουν ετυμολογική σχέση και δεν πρέπει να συγχέονται στην προφορά, τη γραφή και τη σημασία. Η λ. ***σφήκα*** [sfíka] (αρχ. *σφήξ, -ηκός*) δηλώνει το έντομο, ενώ η λ. ***Σφίγγα*** [sfíŋga] (αρχ. *Σφίγξ, -ιγγός*) δηλώνει το μυθικό τέρας που έθετε αινίγματα.

σφήνα

< αιτ. *σφῆνα* τού αρχ. *σφήν, -ηνός (ὁ)* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < **σφᾶν*. Δεν έχει επιβεβαιωθεί η εικαζόμενη σχέση με το αρχ. *σπάθη* (βλ.λ.), όπως και με γερμ. λέξεις που σήμαιναν «σχίζα, πελεκούδι» και κατόπιν «κουτάλι», π.χ. αρχ. γερμ. **spænu-* (> γερμ. *Span*, αγγλ. *spoon*, ισλ. *spónn*), και ανάγονται μάλλον σε I.E. **spha-* (οπότε ίσως **sphaen* > **σφᾶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφην-άκι, απόδ. τού αγγλ. *shot*

σφηνοειδής < αρχ. *σφηνο-ειδής* < *σφήν, -ηνός (ὁ)* + λεξ. επίθημα *-ειδής* → Η *σφηνοειδής γραφή* αποδίδει το γαλλ. *écriture cunéiforme*

σφην-ώνω < αρχ. *σφην-ῶ (-όω)*, αρχική σημ. «κάνω κάτι σφηνοειδές» → ελνστ. σημ. «βουλλώνω, φράζω, στερεώνω (με σφήνα)» (πβ. Γαλην. *Περὶ ἐξ ἐνυπν. διαγν.* 6.859: *εἰ διὰ γλίσχρους τινὰς ἢ παχεῖς χυμοὺς σφηνωθέντας ἐν τοῖς πόροις ἢ ἀνάδοσις βλάπτοιτο*)

σφήνω-μα < *σφηνώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

σφήνωση < αρχ. *σφήνω-σις* «στερέωση, βούλλωμα».

Σφίγγα

από την αιτ. τού αρχ. *Σφίγξ, -γγός* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο (στον τύπο **Φίξ, Φικός*)] (με παράλλ. τύπους *Σφίξ, -ικός* και **Φίξ*, αιτ. *Φῖκα*, που μάλλον είναι αρχικοί), πιθ. δάνειο από την αρχ. Αιγυπτιακή, όπως προκύπτει και από το αιγυπτ. τοπωνύμιο *Φίκιον ὄρος* σε τόπο βορείως των Θηβών. Το τοπωνύμιο συνδέθηκε παρετυμολογικά με το ρ. *σφίγγω*, πράγμα που εξηγεί την προσθήκη τού ερρίνου στον τύπο *Σφί-γ-ξ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφήκα*.

σφίγγω

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 58: *ἄρασσε μᾶλλον, σφίγγε, μηδαμῇ χάλα*], εκφραστ. λ. με έρρινο ένθημα *-γ-* (*σφί-γ-γω*), αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφιγκτήρας < ελνστ. *σφιγκ-τήρ, -τῆρος* < *σφιγκ-* (*σφίγγω*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. αρχ. *κρα-τήρ*

σφίξη < μεσν. *σφίξ-ις* < αρχ. *σφίγξ-ις*

σφίξ-ιμο < *σφιξ-* (*σφίγγω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σπρώξ-ιμο, τρέξ-ιμο*

σφιχτός < μεσν. *σφικ-τός* < ελνστ. *σφιγκ-τός* (ρηματ. επίθ.).

ΣΥΝΘ. σφιχτ(ο)-: *σφιχτ-αγκαλιάζω, σφιχτο-δένω, σφιχτο-χέρης*.

σφοδρός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (ήδη στον Όμηρο ως επίρρ.)] < θ. *σφοδ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. αρχ. *φαιδ-ρός, ὑγ-ρός, νωθ-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **sp(h)e(n)d-* «σπαράζω, χτυπιέμαι, σπαρταρώ». Η λ. εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *σφαδ-άζω* (βλ.λ.), πιθ. *σφόνδ-υλος* (βλ.λ. *σπόνδυλος*)

και είναι συνώνυμη τού αρχ. ομορρίζου *σφεδ-ανός* «βίαιος, ολέθριος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφοδρότητα < αρχ. *σφοδρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.2.23: *ὡς δ' εἶδον τὴν σφοδρότητα τῆς ἐφόδου, εὐθὺς ἐκπλαγέντες ἔφυγον*].

σφολιάτα «φύλλο ζύμης»
< ιταλ. *sfogliata* < ρ. *sfogliare* «αφαιρώ φύλλα, ξεφυλλίζω» < *s-* (< λατ. *ex-*) + *foglio* «φύλλο» < λατ. *folium*.

σφόνδυλος → σπόνδυλος

σφοντύλι
< μεσν. *σφοντύλιν* (με διατήρηση τής αρχ. προφοράς τού συμφωνικού συμπλέγματος *-νδ-* [nd]) < αρχ. *σφονδύλιον* (ήδη ομηρικό), υποκορ. τού *σφόνδυλος / σπόνδυλος* (βλ.λ.), που ήδη από την Αρχαιότητα είχε επίσης τη σημ. «στρογγυλός μηχανισμός περιστροφής τού αδραχτιού».

σφουγγάρι
μεσν. (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/ ή /f/) < ελνστ. **σφογγάριον / σπογγάριον*, υποκορ. τού αρχ. *σφόγγος / σπόγγος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφουγγαρ-άς

σφουγγαρ-ίζω

σφουγγάρισ-μα < *σφουγγαρισ-* (*σφουγγαρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

σφουγγαρίσ-τρα < *σφουγγαρισ-* (*σφουγγαρίζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *κουβαρίσ-τρα, πολεμίσ-τρα*.

ΣΥΝΘ. σφουγγαρό-πανο.

σφουγγάτο «είδος ομελέτας»
< μεσν. *σφουγγᾶτο(ν)* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /f/) < αρχ. *σφόγγ(ος) / σπόγγος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ᾶτον*, ουδ. τού τέρματος *-ᾶτος* (βλ.λ.).

σφουγγίζω
< αρχ. *σφογγίζω / σπογγίζω* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού /p/ ή /f/) < *σφόγγ(ος) / σπόγγ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφούγγισ-μα.

σφραγίδα
< αρχ. *σφραγίς, -ῖδος*, τεχν. όρ., που εικάζεται ότι απαντά στη Μυκηναϊκή, αν ο τύπος *pa-ra-ku-we* μεταγραφεί **σφρᾱγ-Fεῖ*, δοτ. ενικού αμάρτυρου ουσ. **σφρᾶγυ* (πβ. αρχ. *δόρυ, νᾶπυ*). Οι περαιτέρω συνδέσεις παραμένουν ανεπιβεβαίωτες. Η σημασιολ. απόσταση δεν επιτρέπει να θεωρήσουμε ομόρριζη τη λ. *σφραγίς* με το αρχ. *σφαραγοῦμαι (-έο-)* «τσουρίζω – σπαργώ, σφριγώ» (βλ.λ. *σπαργώ*), ενώ η φωνητική μεταβολή είναι ερμηνεύσιμη: *σφαραγ-* – *σφραγ-*, πβ. κ. *ταραχή – τραχ-ύς* (με συγκοπή ατόνου φωνήεντος σε περιβάλλον υγρού). Για την εξήγηση τής σημασιολογικής σχέσης έχει υποστηριχθεί ότι η λ. *σφραγίς* αναφερόταν αρχικά στη ρευστότητα τού θερμού (λειωμένου) αργίλου ή κεριού που χρησιμοποιούσαν για τη σφράγιση ή στην αφρώδη όψη του (πβ. ρωσ. *pečátĭ* «σφραγίδα», που συνδ. με το ρ. *pekú* «ψήνω»· επίσης λιθ. *spróga* «σχισμή, ρωγμή» < ρ. *sprogti* «σπάζω, διασπώ, τρυπώ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφραγίζω < αρχ. *σφραγίζ-ω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 946-7: *ταῦτ' οὐ πίναξίν ἐστιν ἐγγεγραμμένα οὐδ' ἐν πτυχαῖς βίβλων κατεσφραγισμένα*], αρχική σημ. «κλείνω με σφραγίδα – επιβεβαιώνω την αυθεντικότητα (εγγράφου)», < *σφραγίς, -ῖδος* ➔ Ήδη αρχ. είναι οι μτφ. σημ. «κλείνω ερμητικά» και «σημαδεύω αφήνοντας ίχνη τής παρουσίας ή επιρροής μου»

σφράγιση < ελνστ. *σφράγι-σις* < αρχ. *σφραγίζ-ω*

σφράγισμα < αρχ. *σφράγισ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 1.4.3.3-4: *ἐπιστολήν τε ἔφερε τοῖς κάτω πᾶσι τὸ βασίλειον σφράγισμα ἔχουσαν*], αρχική σημ. «ίχνος, αποτύπωμα σφραγιδολίθου», < ρ. *σφραγίζ-ω* ➔ Ο ιατρ. όρ. αποδίδει το γαλλ. *plombage*

σφραγιστός < ελνστ. *σφραγισ-τός* (ρηματ. επίθ.) < αρχ. *σφραγίζ-ω*.

ΣΥΝΘ. σφραγιδο-: *σφραγιδο-φύλακας* (ελνστ.), *σφραγιδο-γλυφία* (λόγ. [1865]), *σφραγιδο-γραφία* (μεταφρ. δάνειο, ως προς το α΄ συνθ., τού γαλλ. υβριδικού συνθ. *sigillographie*), *σφραγιδό-κηρος* «υλικό που χρησιμοποιείται για το σφράγισμα δεμάτων, επιστολών» (λόγ. [1833]), *σφραγιδό-λιθος* (λόγ. [1897]), *σφραγιδο-κύλινδρος* «(σε αρχαίους πολιτισμούς) κυλινδρική σφραγίδα» κ.ά.

σφριγηλός
λόγ. [1887], < *σφρίγ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *απατ-ηλός, σιωπ-ηλός, χαμ-ηλός*.

σφρίγος
ελνστ. < αρχ. *σφριγῶ (-άω)* «είμαι γεμάτος ζωτικούς χυμούς, σπαργώ – ακμάζω» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], εκφραστ. όρος τού καθημερινού λεξιλογίου, αγν. ετύμου.

σφυγμός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *σφυγ-* (τού ρ. *σφύζω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *λυγμός, παλ-μός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφυγμικός < αρχ. *σφυγμ-ικός*.

ΣΥΝΘ. σφυγμο- (λόγ.): *σφυγμο-γράφος* ([1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sphygmographe*), *σφυγμο-μέτρηση* [1891], *σφυγμο-μετρώ* [1886], *σφυγμό-μετρο* ([1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sphygmomètre*) κ.ά.

σφύζω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «(για το αίμα)

χτυπώ ρυθμικά, πάλλω», < *σφύγ-jω, εκφραστ. και τεχν. όρος, αγν. ετύμου. Αξιοσημείωτα παράγωγα αποτελούν τα αρχ. *σφυγ-μός* και *σφύξις* (< *σφύγ-σις). Βλ. κ. *ασφυξία*.

σφύρα

< αρχ. *σφῦρα* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. γ 434: *ἄκμονά τε σφῦράν τ' εὐποίητόν τε πυράγρην*] < *σφύρ-ja < θ. *σφυρ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα (με αντιπροσώπευση τού ημιφώνου ως -υρ-, πβ. αρχ. *ἀγείρω – ἀγύρ-της*) τού Ι.Ε. *sp(h)er- «πηδώ» (κατόπιν «τινάζω, αναβλύζω»), για το οποίο βλ.λ. *σπαργώ*. Σε αυτή την περίπτωση, το ουσ. *σφῦρα* συνδ. επίσης ετυμολογικά με το ρ. *(ἀ)σπαίρω* και με το συνώνυμό του *σπαρταρῶ* (βλ.λ.), καθώς και με τα αρχ. *σφαῖρα, σφυρόν*. Βλ. κ. *σφυρί, σφαίρα* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΥΝΘ. σφυρο-: *σφυρο-βολία* (απόδ. τού αγγλ. *hammer throw*), *σφυρο-βόλος, σφυρο-δρέπανο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *hammer and sickle*).

σφυρήλατος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Περσ*. 747: *πέδαις σφυρηλάτοις περιβαλὼν*] < *σφῦρ(α)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ήλατος* (με έκταση τού αρκτικού *έ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λάστιχο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφυρηλατώ < ελνστ. *σφυρηλατ-ῶ (-έω)* «σφυροκοπώ, κατεργάζομαι μέταλλο με σφύρα»

σφυρηλάτηση < μεσν. *σφυρηλάτη-σις* < ελνστ. *σφυρηλατ-ῶ (-έω)*

σφυρηλα-σία, λόγ. [1870].

σφυρί

μεσν. < ελνστ. *σφυρίον*, υποκορ. τού αρχ. *σφῦρα* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφαίρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφυρ-ιά.

σφυρίδα

λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *σφύρ(αινα)* (ελνστ., ίδια σημ.) και *(συναγρ)ίδα* (< αρχ. *συναγρίς, -ίδος*, βλ.λ.), ενώ δεν σχετίζεται με το αρχ. *σπυρίς / σφυρίς* «μεγάλο καλάθι». Το ελνστ. *σφύραινα* προέρχεται από το αρχ. *σφῦρα* (με παραγ. τέρμα *-αινα*) λόγω τού σχήματος τού ψαριού.

σφυρίζω

μεσν. (με παρετυμολ. επίδρ. τού ουσ. *σφυρί*) < αρχ. *συρίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφύριγ-μα

σφυριχ-τός (ρηματ. επίθ.)

σφυρίχ-τρα < *σφυριχ- (σφυρίζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *φταίχ-τρα, τσούχ-τρα*.

σφυρό

< αρχ. *σφυρόν* «αστράγαλος» [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Δ 147: *εὐφυέες κνῆμαί τε ἰδὲ σφυρὰ κάλ' ὑπένερθε*] < θ. *σφυρ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα (με αντιπροσώπευση τού ημιφώνου ως -υρ-, πβ. κ. αρχ. *ἀγείρω – ἀγύρ-της*) τού Ι.Ε. *sp(h)er- «πηδώ» (κατόπιν «τινάζω, αναβλύζω»), για το οποίο βλ.λ. *σπαργώ*. Το ουσ. *σφῦρα* συνδ. ετυμολογικά με ομόρριζα διαφόρων Ι.Ε. γλωσσών, όπως σανσκρ. *sphuráti* «πηδώ – τρέμω», παλ. άνω γερμ. *spuri-halz* «χωλός, κουτσός» (ίσως αρχικά «με παραλυμένους αστραγάλους»), αρχ. γερμ. *spura- «ίχνος πέλματος» (> γερμ. *Spur*, ολλ. *spoor*, σουηδ. *spar*), λιθ. *spiriù* «ποδοπατώ». Αξιοσημείωτα ομόρριζα στην Ελληνική είναι το αρχ. *(ἀ)σπαίρω* με το συνώνυμό του *σπαρταρῶ* (βλ.λ.), καθώς και τα αρχ. *σφαῖρα, σφῦρα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *σφαίρα*.

σφυροβόλος → σφύρα

σφυροδρέπανο → σφύρα, δρεπάνι

σφυροκοπώ

< ελνστ. *σφυροκοπῶ (-έω)* < αρχ. *σφῦρ(α)* (βλ.λ.) + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-κοπῶ*, το οποίο ανάγεται σε θ. τού αρχ. *κόπτω*, πβ. κ. *γλεντο-κοπώ, μεθο-κοπώ, πλαγιο-κοπώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σφυροκόπη-μα, λόγ. [1816].

σχάζω «κόβω, χωρίζω»

< αρχ. *σχάζω / σχάω* (συνήθ. απαντά ο αόρ. *σχάσαι*, απρφ.), που συνδ. με σανσκρ. *chyáti* «κόβω – χτυπώ» (μτχ. *chā-ta*) και πιθ. ανάγεται στο Ι.Ε. *skei- «κόβω, διανοίγω», για το οποίο βλ.λ. *σχίζω*. Εντούτοις, ο φωνηεντισμός τού θ. *σχα-* παραμένει δυσερμήνευτος και η παρουσία τού αορ. *σχάσαι* μόνο στην Ελληνική (όχι στη Σανσκριτική) έχει οδηγήσει στην υπόθ. ότι πρόκειται για προϊόν συμφυρμού: *σχ(ίσαι)* + *(χαλ)άσαι* > *σχάσαι* (απρφ. αορ.). Το ρ. *σχάζω* «κόβω, χωρίζω» διακρινόταν από το συνώνυμο αρχ. *σχίζω*, το οποίο σήμαινε πάντοτε «κόβω στα δύο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σχάση < ελνστ. *σχά-σις* «σχίσιμο, χάραγμα» ➝ Ο όρος τής φυσικής αποδίδει το αγγλ. *fission*

σχάσ-ιμος, απόδ. τού αγγλ. *fissile*.

σχάρα

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *έ-*) < αρχ. *ἐσχάρα* (βλ.λ.). Ήδη μεσν. είναι ο τύπος *σκάρα*.

σχάση → σχάζω

σχεδία

αρχ. ποιητ. τύπος (ήδη στον Όμηρο), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *σχέδιος* «πλησίον, κοντινός – πρόχειρος, αυτοσχέδιος, προσωρινός» (βλ.λ. *σχέδιο*), που αποσπάστηκε από φρ. όπως *σχεδία ναῦς / γέφυρα*, οι οποίες δήλωναν πρόχειρες κατασκευές. Δεν αποκλείεται η λ. *σχεδία* να προέρχεται απευθείας από το

επίρρ. *σχεδόν* «πλησίον, περίπου» (βλ.λ.), πβ. κ. *οἰκία* < *οἶκος* (χωρίς να προϋποτίθεται επίθ. **οἶκ-ιος*).

σχέδιο

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *σχέδιον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *σχέδιος* «πλησίον, κοντινός – πρόχειρος, αυτοσχέδιος, προσωρινός» < επίρρ. *σχεδόν* «πλησίον, περίπου» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτοσχέδια ή πρόχειρη ομιλία» (αρχικώς από τη φρ. *σχέδιος λόγος*, κατόπιν ουσιαστικοπ. ουδ., πβ. Ερμογ. *Περὶ μεθόδ. δεινότ.* 17.20-22: *ἐν δέ γε ἐγκωμιαστικῇ ἰδέᾳ οὐ κωλύει ἀμφοτέροις χρῆσθαί ποτε, καὶ ὁμολογίᾳ γραφῆς καὶ προσποιήσει σχεδίου*) ➔ μεσν. σημ. «πρόχειρο πρόγραμμα, πλαίσιο» (πιθ. εμφανίστηκε πρώτα στο ελληνογενές λατ. *schedium* «αυτοσχέδιο ποίημα – γραμμική απεικόνιση, αποτύπωση» και κατόπιν στην ελλ. λέξη, π.χ. Φωτίου *Βιβλιοθ.* 243.372: *ἐκ τοῦ ἐπὶ τῇ κατὰ τὴν διατριβὴν στάσει σχεδίου· τὸ προοίμιον*) ➔ σύγχρ. σημ. «σκίτσο, απεικόνιση» (σημασιολ. δάνειο από το ιταλ. *schizzo*, βλ.λ. *σκίτσο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σχεδιάζω < αρχ. *σχεδι-άζω* «κάνω κάτι πρόχειρα – (ελνστ.) μιλώ εκ τού προχείρου, αυτοσχεδιάζω» [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *esquisser*, *dessiner*)

σχεδία-ση, λόγ. [1890], < *σχεδιά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

σχεδίασμα < ελνστ. *σχεδίασ-μα*, αρχική σημ. «ιδιοτροπία, καπρίτσιο» (πβ. Ιππολ. *Κατὰ αἱρέσ.*: *τοιαύτη δὴ ἡ καθ' ἡμᾶς πίστις, ὦ πάντες ἄνθρωποι, οὐ κενοῖς ῥήμασιν ἡμῶν πειθομένων, οὐδὲ σχεδιάσμασι καρδίας συναρπαζομένων*) < αρχ. *σχεδι-άζω* ➔ Η σημ. «καθορισμός σε αδρές γραμμές τής δομής ενός έργου – κείμενο που αποτελεί δοκιμή ευρύτερου έργου» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *esquisse*

σχεδιαστής < ελνστ. *σχεδιασ-τής*, αρχική σημ. «επινοητής», < αρχ. *σχεδι-άζω* ➔ Η σημερινή σημ. αποδίδει το γαλλ. *dessinateur*

σχεδιασ-τήριο, λόγ. [1892], < *σχεδιασ-* (*σχεδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *δοκιμασ-τήριο*

σχεδιασ-τικός, λόγ. [1898], < *σχεδιασ-* (*σχεδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *δοκιμασ-τικός*.

ΣΥΝΘ. σχεδι(ο)- (λόγ.): *σχεδιά-γραμμα* (< **σχεδιο-διάγραμμα*, με απλολογία, [1888]) – *σχεδιο-γραφώ* [1858], *σχεδιο-γράφηση* [1871], *σχεδιο-γράφημα* [1845] κ.ά.

-σχέδιο(ς): *νομο-σχέδιο, προ-σχέδιο, αυτο-σχέδιος*.

σχεδόν

αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «πλησίον, εγγύς», < θ. *σχε-* (με επιρρ. επίθημα *-δόν*, πβ. αρχ. *ἀναφαν-δόν, ὀκλα-δόν*), που απαντά επίσης στον αόρ. β΄ *σχεῖν* (< **σχέ-εν*, οριστική *ἔ-σχ-ον*) τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.). Από το ίδιο θέμα σχηματίστηκαν τα ομόρριζα *σχέ-σις* (αρχ.) και *σχετ-ικός* (ελνστ.). Η σημ. «περίπου» είναι ήδη αρχ.

σχέση

ΕΤΥΜ. < αρχ. *σχέσις* < θ. *σχε-* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. κ. *τά-σις, δό-σις*), που απαντά επίσης στον αόρ. β΄ *σχεῖν* (< **σχέ-εν*, οριστική *ἔ-σχ-ον*) τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.) και ανάγεται στο Ι.Ε. **segh-* «κρατώ, αποκτώ». Από το ίδιο θέμα σχηματίστηκαν επίσης τα ομόρριζα *σχε-δόν* (αρχ.) και *σχετ-ικός* (ελνστ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κατάσταση, διάθεση» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 5.1.26: *τούτου ἥ τε σχέσις τοῦ σώματος παρέλαβεν ἐπίχολος ἐοῦσα*) ➔ ήδη αρχ. σημ. «σύνδεση, δεσμός (προσώπων, πραγμάτων, εννοιών)» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 4.27.182: *σχέσιν ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

σχέση

Τα αρχ. ουσιαστικά ***ἕξις*** και ***σχέσις*** είναι και τα δύο παράγωγα τού *ἔχω*, όπως προκύπτει και από την ετυμολογία. Εντούτοις, η λ. *σχέσις* δήλωνε κυρ. μεταβαλλόμενη κατάσταση ή σύνδεση που θα μπορούσε να είναι προσωρινή, σε αντιδιαστολή προς το αρχ. *ἕξις*, το οποίο αναφερόταν σε συνήθειες ή στάσεις που χαρακτηρίζονται από διάρκεια.

σχετικός

ΕΤΥΜ. ελνστ. < ρηματ. επίθ. **σχε-τός* (πβ. αρχ. *ἄ-σχε-τος*) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Το θ. *σχε-* απαντά επίσης στον αόρ. β΄ *σχεῖν* (< **σχέ-εν*, οριστική *ἔ-σχ-ον*) τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.) και ανάγεται στο Ι.Ε. **segh-* «κρατώ, αποκτώ». Βλ. κ. *σχεδόν, σχέση*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «σταθερός, μόνιμος» (πβ. Πλουτ. *Περὶ κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς Στωϊκ.* 1085A: *τὰς ἐννοίας ἐναποκειμένας τινὰς ὁριζόμενοι νοήσεις, μνήμας δὲ μονίμους καὶ σχετικὰς τυπώσεις*) ➔ ελνστ. σημ. «συνδεδεμένος, σχετιζόμενος (με άλλον)» (πβ. Γρηγ. Νύσσης *Κατὰ Εὐνομ.* 3.1.133: *καθάπερ ἐν συζυγίᾳ τινὶ σχετικῇ τῷ πατρὶ πάντως συνονομαζόμενος λέγεται*) ➔ ήδη ελνστ. σημ. «ανάλογος, όχι απόλυτος» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχολ. Ἰωάνν.* 2.476: *διά τε τοῦτο ὑπάρχειν ἐν αὐτῷ σχετικήν τινα καὶ οὐ φυσικὴν ὑπονοοῦσι τὴν ἕνωσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σχετικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *relativity*.

σχετλιαστικός «αυτός που εκφράζει θυμό ή δυσαρέσκεια»

ελνστ. (κυρ. στη φρ. *σχετλιαστικὸν ἐπίρρημα* των γραμματικών και σχολιαστών) < θ. *σχετλιασ-* (με παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *κοπιασ-τικός*) τού αρχ. *σχετλιάζω* «παραπονούμαι, αγανακτώ» < επίθ. *σχέτλιος* «επίμονος – ενοχλητικός, βάναυσος, ολέθριος» (με σημασιολ. δείνωση, δηλ. χειροτέρευση τής σημασίας) < **σχέθλιος* (με ανομοίωση τού δεύτερου δασέος) < **σχε-θλός* (με παραγ. τέρμα *-θλός*, πβ. αρχ. *ἐσθλός*) < θ. *σχε-*, που απαντά επίσης στον αόρ. β΄ *σχεῖν* (< **σχέ-εν*, οριστική *ἔ-σχ-ον*) τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.) και ανάγεται στο Ι.Ε. **segh-* «κρατώ, αποκτώ». Από

το ίδιο θέμα σχηματίστηκαν τα ομόρριζα *σχε-δόν* (αρχ.), *σχέ-σις* (αρχ.) και *σχετ-ικός* (ελνστ.).

σχήμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *σχῆμα*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *σχε-* (με παραγ. τέρμα *-μα*), που απαντά επίσης στον αόρ. β΄ *σχεῖν* (< **σχέ-εν*, οριστική *ἔ-σχ-ον*) τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.) και ανάγεται στο Ι.Ε. **segh-* «κρατώ, αποκτώ». Από το ίδιο θέμα έχει σχηματιστεί ο αρχ. μέλλοντας *σχή-σω* τού *ἔχω*. Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *schēma* σε διάφ. γλώσσες, π.χ. γαλλ. *schéma*, *schème*, αγγλ. *schema*, *scheme*, γερμ. *Schema* κ.ά.
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έχω*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημ. «μορφή, περίγραμμα», «φαινόμενο» και «σύνολο χαρακτηριστικών», ενώ απαντά επίσης με τη σημ. «περιβολή, ιματισμός» (πβ. Αριστοφ. *Ἱππ.* 1331: *ὅδ' ἐκεῖνος ὁρᾶν τεττιγοφόρος, τἀρχαίῳ σχήματι λαμπρός*), πράγμα που οδήγησε αργότερα στην όψιμη ελνστ. σημ. «ένδυμα, αμφίεση κληρικού ή μοναχού – ιδιότητα κληρικού ή μοναχού» (πβ. Θεοδωρήτ. *Ἑρμην. προφ. Ἱερεμ.* 81.777: *κελεύει δὲ καὶ τὴν πενθήρη στολὴν ἀποθέσθαι, καὶ περιτίθησιν αὐτῇ τῆς ἱερωσύνης τὸ σχῆμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχηματικός < ελνστ. *σχηματ-ικός* «προσποιητός»
σχηματικ-ότητα, λόγ. [1858], < *σχηματικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
σχηματίζω < αρχ. *σχηματ-ίζω* «δίνω σχήμα, μορφή – διευθετώ, τακτοποιώ κατά ορισμένο τρόπο ή σχήμα» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 465: *ἐσχημάτισται δ' ἀσπὶς οὐ σμικρὸν τρόπον*] (η σύγχρ. σημ. «οργανώνω, δημιουργώ (σύνολο, ομάδα)» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *former*)
σχηματισμός < αρχ. *σχηματισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 425b.3-4: *κουράς γε καὶ ἀμπεχόνας καὶ ὑποδέσεις καὶ ὅλον τὸν τοῦ σώματος σχηματισμὸν καὶ τἆλλα ὅσα τοιαῦτα*] < ρ. *σχηματίζω* (με σύγχρονη σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *formation*).

ΣΥΝΘ. **-σχημα**, **-σχηματίζω**, **-σχηματισμός**, **-σχηματικός**: *ανα-σχηματίζω, ανα-σχηματισμός – απο-σχηματίζω, απο-σχηματισμός – μετα-σχηματίζω, μετα-σχηματισμός – πρό-σχημα, προ-σχηματικός*.

σχίζα → σχίζω

σχιζοειδής

< *σχίζ(ω)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-ειδής* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *schizoid*.

σχιζοφρενής

< *σχίζ(ω)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-φρεν(ής)* < αρχ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Schizophren*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχιζοφρέν-εια, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Schizophrenie*.

σχίζω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **σχίδ-jω* < θ. **σχι-δ-* (με παρέκταση *-δ-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **skei-* «κόβω, διανοίγω» || λατ. *sci-n-d-o* (με έρρινο ένθημα *-n-*), σανσκρ. *chad-yá-te* (παθ.), *apa-chid* «κομμάτι, σχίζα», αρχ. γερμ. **skaid-a-* «σχίζω, κόβω στα δύο» (> γερμ. *scheiden*), λιθ. *skiesti* || αρχ. *σχίζα* (< **σχίδ-ja*), πιθ. *σχάζω* (βλ.λ.). Ο τύπος *σκίζω* είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχίσ-ιμο / σκίσ-ιμο < *σχισ- / σκισ- (σχίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *σπάσ-ιμο, στρώσ-ιμο*
σχίσμα < αρχ. *σχίσ-μα* «χώρισμα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] ➝ Η σημ. «διάσπαση τής εκκλησιαστικής ενότητας» είναι ελνστ. (πβ. Κ.Δ. Α΄ Κορινθ. 11,18: *πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν ἐκκλησίᾳ ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν*)
σχισματικός < ελνστ. *σχισματ-ικός* < αρχ. *σχίσ-μα*
σχισμή < αρχ. *σχισ-μή* < *σχισ- (σχίζω)* + παραγ. τέρμα *-μή*, πβ. κ. *ρωγ-μή*
σχιστός < αρχ. *σχισ-τός* (ρηματ. επίθ.).

ΣΥΝΘ. **-σχίζω**: *δια-σχίζω, ξε-σχίζω, καταξε-σχίζω, απο-σχίζω* κ.ά.
-σχιση: *από-σχιση, διά-σχιση* κ.ά.

σχίνος

< αρχ. *σχῖνος (ἡ)* «μαστιχόδεντρο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αγν. ετύμου. Ο τύπος *σκίνος* (ο) οφείλεται σε ανομοίωση: [sç] > [sc], δηλ. *σχ-* > *σκ-*. Πβ. κ. *σχοίνος*.

σχίσμα → σχίζω

σχισμή → σχίζω

σχιστόλιθος

λόγ. [1856], λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής ελνστ. φρ. *σχιστὸς λίθος* (πβ. Διοσκ. *Περὶ ὕλης ἰατρ.* 5.126.3: *λαβόντες βῶλον σχιστοῦ λίθου πυκνόν τε καὶ στρογγύλον*).

σχοινί

< μεσν. *σχοινί(ν) / σκοινί(ν)* < αρχ. *σχοινίον*, υποκορ. τού αρχ. *σχοῖνος* «είδος βούρλου» (βλ.λ.). Από το φυτό *σχοῖνος* έφτειαχναν το *σχοινί* χρησιμοποιώντας τα κλαδιά και τους βλαστούς του, για να πλέκουν καλάθια και άλλα αντικείμενα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχοιν-ένιος < *σχοιν(ί)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

σχοινοβάτης

ελνστ. < *σχοινο-* (< αρχ. *σχοῖνος*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-βά(της)* < θ. τού αρχ. *βαίνω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *ακρο-βάτης, υπνο-βάτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχοινοβα-σία, λόγ. [1871] (αντί τού αρχ. *σχοινοβατίη*)
σχοινοβατ-ώ, πβ. κ. *υπνοβάτ-ης – υπνοβατ-ώ*.

σχοίνος
< αρχ. *σχοῖνος* (ήδη μυκ. *ko-(i)-no*), αγν. ετύμου, όπως συμβαίνει συχνά με φυτωνύμια (πβ. αρχ. *σχῖνος*). Δεν έχει υποστηριχθεί πειστικά η προτεινόμενη σύνδεση με συνώνυμα άλλων γλωσσών, π.χ. λιθ. *szenas*, παλ. σλαβ. *sěno* «άχυρο, ξερόχορτο», λατ. *funis, -is* «σχοινί». Βλ. κ. *σχοινί, σχίνος*.

σχοινοτενής «μακροσκελής, επιμηκυσμένος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 1.189.14-15: *διελὼν δὲ κατέτεινε σχοινοτενέας ὑποδέξας διώρυχας ὀγδώκοντα καὶ ἑκατόν*] < *σχοινο-* (< *σχοῖνος*, βλ.λ.) + *-τεν(ής)* < θ. τού αρχ. *τείνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *α-τενής, ευθυ-τενής*.

σχολάζω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 882-3: *βαίνειν κελεύω βᾶριν εἰς ἀμφίστροφον ὅσον τάχιστα· μηδέ τις σχολαζέτω*], αρχική σημ. «αναπαύομαι, έχω ελεύθερο χρόνο», < *σχολ(ή)* «ανάπαυση, ησυχία, απραξία» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «παύω να εργάζομαι ή να ασχολούμαι με κάτι» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7.4.28: *ἐπεί γε μὴν οἱ Ἀρκάδες ἐσχόλασαν ἀπὸ τοῦ Κρώμνου, πάλιν δὴ περὶ τοὺς Ἠλείους εἶχον·* Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 7.5.52: *ἐπεὶ ἀπὸ τούτων σχολάσαις, τότε σε καὶ ἀμφ' ἐμὲ ἕξειν σχολήν*). Ο μεταπλ. τύπος *σχολ(ν)ώ* είχε αφετηρία το συνοπτ. θέμα *σχολασ-* (ρ. *σχολάζω*) και προέκυψε κατά το σχήμα *γυρίζω – γύρισα – γυρνώ* (πβ. κ. *γεράζω – γέρασα – γερνώ, κέρασα – κερνώ, πέρασα – περνώ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχόλασ-μα.

σχολαρχείο «(στην ελληνική εκπαίδευση) παλαιότερη τριετής βαθμίδα που μεσολαβούσε ανάμεσα στο δημοτικό και το γυμνάσιο»
λόγ. [1871], < ελνστ. *σχολάρχ(ης)* (με παραγ. τέρμα *-είο*) < αρχ. *σχολ(ή)* + *-άρχης* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.).

σχολαστικός
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *σχολασ-* (με παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *χορτασ-τικός, αναγκασ-τικός, δικασ-τικός*) τού ρ. *σχολάζω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που ησυχάζει, που αναπαύεται, που του αρέσει η ξεκούραση» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1322b: *ἴδιαι δὲ ταῖς σχολαστικωτέραις καὶ μᾶλλον εὐημερούσαις πόλεσιν*) → ελνστ. σημ. «αυτός που αξιοποιεί τον ελεύθερο χρόνο, για να καλλιεργήσει το πνεύμα και να μορφωθεί» (πβ. Πλουτ. *Κικέρ.* 5.2.2: *ταῦτα δὴ τὰ Ῥωμαίων τοῖς βαναυσοτάτοις πρόχειρα καὶ συνήθη ῥήματα Γραικὸς καὶ σχολαστικὸς ἀκούων*) → ελνστ. σημ. (μειωτ.) «ασχολούμενος με θεωρίες, μη πρακτικός» (πβ. Ερμ. Αλεξ. *Σχόλ. Πλάτ. Φαῖδρ.* 213.11: *μάλιστα γὰρ σχολαστικοὶ λέγονται οἱ τῇ θεωρίᾳ σχολάζοντες*) → σύγχρ. σημ. «τυπικός, επιμελής (μέχρις υπερβολής)» (απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *scolastique*, που αρχικά ήταν ουσ. και σήμαινε «πολυμαθής λόγιος»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχολαστικ-ότητα, λόγ. [1856]
σχολαστικ-ισμός, λόγ. [1859], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *scholasticism*.

σχολείο
< ελνστ. *σχολεῖον* «διδασκαλείο» < αρχ. *σχολ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*, πβ. αρχ. *βραβ-εῖον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχολει-αρούδι < *σχολεί(ο)* + υποκορ. επίθημα *-αρούδι*, πβ. κ. *ξεπετ-αρούδι*.
ΣΥΝΘ. σχολειαρό-παιδο.

σχολή
ΕΤΥΜ. αρχ., ίσως ανάγεται στο θ. τού αόρ. β΄ *σχεῖν* (< **σχέ-εν*, οριστική *ἔ-σχ-ον*) τού ρ. *ἔχω* (βλ.λ.), μολονότι τόσο ο φωνηεντισμός *(σχο-)* όσο και το επίθημα *-λή* (;) (πβ. κ. *βολ-ή, στολ-ή*) παραμένουν δυσερμήνευτα. Δεν ευσταθεί η σύνδεση με το αρχ. *ἀσχάλλω* «διστάζω, δυσανασχετώ», που απέχει σημασιολογικά. Μέσω τού λατ. *schola* «σχολείο – εκπαιδευτικός χώρος» η λ. πέρασε σε πολλές ξένες γλώσσες, π.χ. αγγλ. *school*, γαλλ. *école*, γερμ. *Schule*, ισπ. *escuola*, ιταλ. *scuola* κ.ά. Βλ. κ. *σχόλη*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανάπαυση, ησυχία, απραξία – ελεύθερος χρόνος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.134: *ἵνα τρίβωνται πολέμῳ μηδὲ σχολὴν ἄγοντες ἐπιβουλεύωσί τοι*) → αρχ. σημ. «αξιοποίηση τού ελεύθερου χρόνου σε κάτι σημαντικό» (πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 551-3: *οὐ γὰρ ὡς ἔοικέ μοι σχολῆς τόδ' ἔργον, ἀλλ' ἀνηβητηρίαν ῥώμην με καὶ νῦν λαμβάνειν*) → αρχ. σημ. «μελέτη, διδασκαλία, φιλοσοφική συζήτηση» (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 180b: *ἀλλ' οἶμαι τὰ τοιαῦτα τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ σχολῆς φράζουσιν, οὓς ἂν βούλωνται ὁμοίους αὐτοῖς ποιῆσαι·* Πλάτ. *Νόμ.* 820c: *φιλονικεῖν ἐν ταῖς τούτων ἀξίαισι σχολαῖς*) → ήδη αρχ. σημ. «τόπος διδασκαλίας – σχολείο» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1313b: *μήτε σχολὰς μήτε ἄλλους συλλόγους ἐπιτρέπειν γίγνεσθαι σχολαστικούς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σχολικός < αρχ. *σχολ-ικός* «συνήθης στις σχολές – σχοινοτενής, ερμηνευτικός».
ΣΥΝΘ. -σχολικός: *εξω-σχολικός, μετα-σχολικός, προ-σχολικός*.

σχόλη «ημέρα αργίας»
μεσν. < αρχ. *σχολή* (βλ.λ.), με μετακίνηση τού τόνου, που καθιστούσε δυνατή τη διατήρηση τής αρχ. σημ. «αργία, απραξία» (φαινόμενο προφύλαξης), η οποία διετηρείτο ακόμη και στους μεσν. χρόνους (στο ουσ. *σχολή*).

σχολιάζω → σχόλιο

σχολιανός «γιορτινός»
< *σχόλ(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιανός*, πβ. κ. *μεσ-*

ιανός, ακρ-ιανός. Στη φρ. *ακούω τα σχολιανά μου* η λ. σημαίνει «αυστηρή παρατήρηση» (με αφετηρία τις επιπλήξεις δασκάλου προς μαθητή).

σχολικός → σχολή

σχόλιο

< ελνστ. *σχόλιον* «ερμηνευτική σημείωση ή παρατήρηση σε κείμενο» < αρχ. *σχολ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιον*. Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «παρατήρηση, άποψη» (πβ. Επικτ. *Διατρ.* 3.21.6: *ἐλθόντες ἀκούσατέ μου σχόλια λέγοντος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σχολιάζω < μεσν. *σχολι-άζω* «ερμηνεύω με σχόλιο ή παρατήρηση»

σχολιασ-μός < *σχολιασ- (σχολιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*

σχολιαστής < μεσν. *σχολιασ-τής* < ρ. *σχολι-άζω*

σχολιασ-τικός, λόγ. [1898], < *σχολιασ- (σχολιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΣΥΝΘ. σχολιο-: *σχολιο-γράφος* (ελνστ.), *σχολιογραφία* (λόγ. [1865]).

σωβινισμός → σοβινισμός

σώβρακο

< **εσώ-βρακο(ν)* < επίρρ. *έσω* (βλ.λ.) + *-βρακ(ον)* < *βρακί*.

σώγαμπρος

< **εσώ-γαμπρος* < επίρρ. *έσω* (βλ.λ.) + *γαμπρός*.

σώζω

< αρχ. *σῴζω* [ήδη ομηρικό] < *σω-ίζω*, από το θ. τού αρχαϊκού αορ. *σῶ-σαι* με παραγ. τέρμα *-ίζω* κατά το σχήμα των ρ. *θερίσαι – θερίζω, βαδίσαι – βαδίζω*. Οι τύποι *σώ-σω* (μέλλ.), *σῶ-σαι* (αόρ.), *σω-θῆναι* (παθ. αόρ.) οφείλονται σε συναίρεση των αρχαϊκών (επικών) *σαώ-σω, σαῶ-σαι, σαω-θῆναι*, οι οποίοι οδηγούν σε επικό ενεστώτα *σαῶ (-όω)* < επίθ. *σῶς / σῶος* (βλ.λ.). Από το ίδιο θ. έχουν σχηματιστεί τα αρχ. *σω-τήρ(ας), ἄ-σω-τος, σώ-φρων*, ενώ αξιοπρόσεκτα είναι τα παράγωγα *σωσ-τός, σωσ-τικός*. Βλ. κ. *σώνω, σωσίας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σώσ-ε (το), έναρθρος τύπος τής συνοπτ. προστακτικής

σώσ-ιμο < *σωσ- (σώζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *στρώσ-ιμο, σπάσ-ιμο*

σωστικός < αρχ. *σωσ-τικός* < *σωσ- (σῴζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *βιασ-τικός*

σώστρα (τα) < αρχ. *σῶσ-τρα* «αμοιβή για διάσωση» < *σωσ- (σῴζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *δίδακτρα, εξέτασ-τρα*.

ΣΥΝΘ. -σώζω: *δια-σώζω, περι-σώζω*

-σωση: *διά-σωση*

-σώστης: *ναυαγο-σώστης, δια-σώστης*

-σωστικός: *ναυαγο-σωστικός, δια-σωστικός*.

σωθικά

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἐ-*) < **ἐσωθικά*, ουσιαστικοπ. ουδ. (σε πληθ.) τού επιθ. **ἐσωθικός* < αρχ. επίρρ. *ἔσωθ(εν)* «από μέσα, εσωτερικά» (< *ἔσω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

σωλήνας

< αρχ. *σωλήν, -ῆνος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο], τεχν. όρος με παραγ. τέρμα *-ήν* (πβ. κ. *πυρήν*), αγν. ετύμου. Εικάζεται ότι προέρχεται από αμάρτυρο ουσ. **σῶλος*, το οποίο εντούτοις παραμένει απομονωμένο ετυμολογικά, καθώς δεν συνδ. π.χ. με συνώνυμα όπως το αρχ. *σῦριγξ, -ιγγος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σωληνάριο < ελνστ. *σωλην-άριον* < αρχ. *σωλήν, -ῆνος* + υποκορ. επίθημα *-άριον*, πβ. κ. *θηκ-άριον*

σωληνοειδής < αρχ. *σωληνο-ειδής*

σωλην-ώνω < ελνστ. *σωλην-οῦμαι (-όο-)* «χρησιμεύω ως σωλήνας»

σωλήνω-ση, απόδ. τού γαλλ. *tubulure*

σωληνωτός < μεσν. *σωλην-ωτός* «(για ύφασμα) κοίλος».

σώμα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *σῶμα*, αγν. ετύμου, όπως συμβαίνει και με τη λεξιλογική οικογένεια τού αντίστοιχου λατ. *corpus*. Δεν έχουν επιβεβαιωθεί οι προταθείσες συνδ. με το αρχ. *σω-ρός* μέσω θέματος *σω-* (< **twō-*), που εικάζεται ότι απαντά επίσης στο αρχ. *σῶς / σῶος* (βλ.λ.). Άλλες εκδοχές, όπως η ανάλυση **σῶπ-μα* (από θ. τού ρ. *σήπομαι*) και η σύνδ. με το ρ. *σίνομαι* «βλάπτω, κάνω κακό», δεν υποστηρίζονται από ισχυρά επιχειρήματα.

ΣΗΜΑΣ. Στα ομηρικά έπη η λ. *σῶμα* δηλώνει πάντοτε το «πτώμα», δηλ. το σώμα νεκρού, κατ' αντιδιαστολή προς το *δέμας* «σώμα (ζωντανού)», αλλά από τον Ησίοδο και έπειτα αποκτά τη σημερινή βασική σημασία (για ανθρώπους και ζώα). Κατά την ύστερη Αρχαιότητα η λ. σημαίνει επίσης «το σύνολο ενός πράγματος, ο κορμός του» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1354a: *ὅπερ ἐστὶ σῶμα τῆς πίστεως* [«το σύνολο των αποδείξεων»], *περὶ δὲ τῶν ἔξω τοῦ πράγματος τὰ πλεῖστα πραγματεύονται*). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «σύνολο ανθρώπων» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ρωμ. Άρχ.* 3.11.5: *ὁ δὲ ἄλλος ὄχλος σῶμα τῆς πόλεώς ἐστιν ἰσχὺν καὶ δύναμιν τοῖς βουλευθεῖσιν ὑπὸ τῶν κρατίστων παρεχόμενος*), ενώ στην Κ.Δ. η λ. δηλώνει επίσης την εκκλησία ως «σύνολο των πιστών» (*Κολοσσ.* 1,18: *καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας*). Ο στρατ. όρος αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *corps*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

σωματικός < αρχ. *σωματ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στις επιστολές τού Ιπποκράτη, *Έπιστ.* 23.8-9: *ἕξεως δὲ σωματικῆς ἀλγεούσης, οὐδὲ προθυμίην ἄγει νόος ἐς μελέτην ἀρετῆς*]

σωματίδιο < ελνστ. *σωματ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *σῶμα* → Ο φυσ. όρ. είναι απόδ. τού γαλλ. *corpuscule*
σωμάτιο < αρχ. *σωμάτ-ιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη], υποκορ. τού αρχ. *σῶμα* → Στη σημ. «ανατομικό στοιχείο» η λ. αποδίδει το γαλλ. *corpuscule*
σωματώδης < αρχ. *σωματ-ώδης* «υλικός, σωματικός» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. σωματ(ο)-: *σωματ-εμπορία* (ελνστ.), *σωματέμπορος* (ελνστ.), *σωματο-ποιώ* (ελνστ.), *σωματοφύλακας* (ελνστ.), *σωματ-άρχης* «διοικητής Σώματος Στρατού» (λόγ. [1821], απόδ. τού γαλλ. *chef de corps*), *σωματο-δόμηση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *body-building*), *σωματο-λογία* (λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *somatologie*), *σωματομετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *somatometry*), *σωματό-πλασμα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *somatoplasm*), *σωματο-φυλακή* κ.ά.
-σωμος: *μεγαλό-σωμος, ολό-σωμος, γιγαντόσωμος, λεπτό-σωμος, σύσ-σωμος, εὐ-σωμος, πλατύσωμος, παχύ-σωμος, βραχύ-σωμος* κ.ά.
-σωμία: *νανο-σωμία*
-σώματος: *α-σώματος, μεγαλο-σώματος.*

σωματείο

< ελνστ. *σωματεῖον* «άνθρωπος» (συνεκδοχική σημ.) < αρχ. *σῶμα, -τος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*. Η σημ. «ένωση προσώπων» είναι όψιμη ελνστ. και πρωτοαπαντά σε νομικά κείμενα τού αυτοκράτορα Ιουστινιανού (*Νεαραί 765.4*: *οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τῶν ἀργυροπρατῶν σωματείου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σωματει-ακός, λόγ. [1891].

σωματίδιο → σώμα

σωμάτιο → σώμα

σωματώδης → σώμα

σώνω

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *σῴζω* (βλ.λ.), με μεταπλασμό βάσει τού συνοπτ. θέματος τού αορ. *ἔσωσα*, που συνέπιπτε φωνητικά με τον αόρ. των ρ. σε *-ώνω* (< *-όω*), π.χ. *ζύμωσα – ζυμώνω, πάγωσα – παγώνω, δήλωσα – δηλώνω* κ.λπ. Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε ρ. *(ἰ)σώνω < αρχ. *ἰσῶ (-όω)* < *ἴσος*.
ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *σῴζω*, εκτός από τη βασική σημ. «προστατεύω, διαφυλάττω», χρησιμοποιήθηκε από τους αρχ. χρόνους και ως μεταβατικό με τη σημ. «οδηγώ σε ασφαλή τόπο» και κατέληξε (στον μέσο τύπο) να σημαίνει «φθάνω ασφαλής κάπου – κατορθώνω να σωθώ», από όπου προέκυψαν οι γενικότερες σημ. «φτάνω – αρκώ» και «κατορθώνω» τού μεταπλ. τύπου *σώνω* (πιθ. και με επίδρ. τού ίδιου τού μεσν. *φθάνω / φτάνω*). Άφθονες ν.ελλ. διαλεκτικές χρήσεις παρουσιάζουν τα μεταβατικά στάδια αυτής τής σημασιολογικής αλλαγής.

σῶος

< αρχ. *σάος / σῶς / σῶος* «υγιής και ασφαλής» < *σάFος* (ήδη στην αρχ. Κυπριακή· κατόπιν *σῶ(ο)ς* με σίγηση τού *-F-* και συναίρεση) < θ. **σα-* (με παραγ. τέρμα *-Fος*), οπότε *σάFος* < **tw-ə-wos* (με συριστικοποίηση και απλοποίηση τού συμπλέγματος **tw-* > **ss-* > *s-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **tew-* «φουσκώνω – (μτφ.) δυναμώνω, ενισχύω» || σανσκρ. *távas-vānt-* «ισχυρός, δυνατός» (ομοίως το συνώνυμο *turá-*), λατ. *tueo* «τηρώ – σώζω, διασώζω», *tutor* «προστάτης – εκπαιδευτής» (> γαλλ. *tuteur*), αβεστ. *tav-* «είμαι σε θέση να...» || αρχ. *σῴζω* (< *σωίζω*), *σω-τήρ(ας), σωσ-τός, σώ-φρων*, κύρ. όν. *Σωκράτης* κ.ά.

σωπαίνω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *σιωπῶ* (βλ.λ.) με βάση τον μεσν. αόρ. *ἐ-σώπασ-α* (αντί τού αρχ. *ἐσιώπησα*), πβ. κ. *χορτάζω – ἐχόρτασα – χορταίνω.*

σωρείτης → σωρίτης

σωρεύω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *σωρ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*, πβ. κ. *χορ-εύω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σωρεία < ελνστ. *σωρ-εία* «επισώρευση, σωρός»
σώρευση < αρχ. *σώρευ-σις*
σωρευ-τής < *σωρεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *χορευ-τής*
σωρευ-τικός < *σωρεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *χορευ-τικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cumulative.*
ΣΥΝΘ. -σωρεύω: *επι-σωρεύω, συσ-σωρεύω*
-σώρευση: *επι-σώρευση, συσ-σώρευση*
-σωρευτής: *συσ-σωρευτής, ηλιοσυσ-σωρευτής, θερμοσυσ-σωρευτής.*

σωρίτης

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *σωρ(ε)ίτης* < αρχ. *σωρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*, πβ. κ. *πολ-ίτης, τεχν-ίτης, πυρ-ίτης*. Ο τύπος *σωρείτης*, εξίσου συχνός στα μεταγενέστερα κείμενα, οφείλεται μάλλον σε επίδρ. τού ουσ. *σωρεία* (< αρχ. *σωρεύω*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συσσωρευμένος, σωρευτικός» (όρος τής ρητορικής για τον σύνθετο συλλογισμό και το συμπέρασμά του, πβ. *Περὶ τῶν πρὸς τὰς φωνὰς σωριτῶν λόγων*, τίτλος έργου τού Διογένη Λαερτίου) → σύγχρ. σημ. «είδος νέφους» (απόδ. τού ν.λατ. *cumulus* < λατ. *cumulus* «σωρός»).

σωρός

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], αγν. ετύμου. Δεν έχουν επιβεβαιωθεί οι προταθείσες συνδέσεις με το αρχ. *σῶ-μα* μέσω θέματος *σω-* (< **twō-*), που εικάζεται ότι απαντά επίσης στο αρχ. *σῶς / σῶος* (βλ.λ.). Ανεπιβεβαίωτη είναι η υπόθεση ότι ανήκει στην ίδια ετυμολ. οικογένεια με το ουσ. *σορός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σωρηδόν < ελνστ. επίρρ. *σωρ-ηδόν* < αρχ. *σωρ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ηδόν*, πβ. κ. *βαθμ-ηδόν*
σωρ-ιάζω < *σωρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
σώριασ-μα < *σωριασ-* *(σωριάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
σωριασ-τός < *σωριασ-* *(σωριάζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

σώσε → σώζω

σωσίας

λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sosie* «πανομοιότυπος άνθρωπος» < λατ. *Sosias*, ήρωας τής κωμωδίας τού Πλαύτου *Amphitryon* «Αμφιτρύων», στην οποία ο θεός Ερμής έλαβε προσωρινά τη μορφή τού υπηρέτη Σωσία, προκαλώντας σύγχυση λόγω τής ομοιότητας. Το λατ. *Sosias* πλάστηκε με βάση το αρχ. όνομα *Σωσίας* (< θ. *σωσ-* τού ρ. *σῴζω*).

σωσίβιο

ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *σωσίβιος* (στην Αρχαιότητα απαντά μόνο ως κύρ. όν. *Σωσίβιος*) < θ. *σωσ-* (από τον αόρ. *σῶσ-αι* τού αρχ. *σῴζω*, βλ.λ.) + συνδ. φωνήεν *-ι-* + *βίος*.

σώσιμο → σώζω

σωστικός → σώζω

σωστός

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «ασφαλής, σωσμένος», με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου, < θ. *σωσ-* (από τον αόρ. *σῶσ-αι* τού αρχ. *σῴζω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *βρασ-τός, κλεισ-τός, πισ-τός*. Η σημ. «ορθός, κατάλληλος» είναι μεσν.

σωτάρω → σοτάρω

σωτήρας

< αρχ. *σωτήρ, -ῆρος* [ήδη στον Ομηρ. Ύμνο *Εἰς Διόσκ.* 34: *σωτῆρας τέκε παῖδας ἐπιχθονίων ἀνθρώπων*] < θ. *σω-* (με παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. αρχ. *κρα-τήρ, δο-τήρ, πα-τήρ*) τού αρχ. επιθ. επίθ. *σῶς / σῶος* (βλ.λ.). Από το ίδιο θ. έχουν σχηματιστεί επίσης τα αρχ. *σῴζω* (< *σω-ΐζω*), *ἄ-σω-τος, σώ-φρων*, ενώ αξιοπρόσεκτα είναι τα παράγωγα *σωσ-τός, σωσ-τικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σωτηρία < αρχ. *σωτηρ-ία* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Περσ.* 508-10: *ὅσοι δὲ λοιποὶ κἄτυχον σωτηρίας, Θρῄκην περάσαντες μόγις πολλῷ πόνῳ, ἥκουσιν ἐκφυγόντες*], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *σωτήριος*
σωτήριος < αρχ. *σωτήρ-ιος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 61.1-3: *θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον*] < *σωτήρ, -ῆρος* + παραγ. τέρμα *-ιος*
σωτηριώδης < ελνστ. *σωτηρι-ώδης* < αρχ. *σωτήρι(ος)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.
ΣΥΝΘ. σωτηριο-λογία «κλάδος τής Θεολογίας που ασχολείται με τη σωτηρία των ανθρώπων από τον Χριστό» (λόγ. [1878], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *sotériologie*), **σωτηριο-λογικός**.

σώτρο «ζάντα»

< ελνστ. *σῶτρον* «ξύλινη ζάντα τροχού άμαξας» < θ. *σω-* (με παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. αρχ. *πλῆκ-τρον, σκῆπ-τρον, φύ-τρον*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kyew-* «κινούμαι γρήγορα, τινάζομαι, ορμώ», από το οποίο σχηματίστηκε επίσης το αρχ. *σεύω* «κυνηγώ – εξωθώ» (κυρ. το μέσο *σεύομαι* «κινούμαι γρήγορα, ορμώ, σπεύδω») || σανσκρ. *cyávate* «κινώ, κάνω να προχωρήσει», αρμ. *čogay* «πήγα».

σωφέρ → σοφέρ

σώφρων

αρχ. [ήδη ομηρικό (*σαόφρων*)] < *σω-* (θ. τού αρχ. επιθ. *σῶς / σῶος*, βλ.λ.) + *-φρων*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. *ἄ-φρων, ἐχέ-φρων, μετριό-φρων, παρά-φρων*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
σωφρονίζω < αρχ. *σωφρον-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.78.2: *διὰ δὲ αὐτὰ τὰς Συρακούσας κακωθῆναι μὲν ἵνα σωφρονισθῶμεν βούλεται*]
σωφροσύνη < αρχ. *σωφρο-σύνη* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι]
σωφρονισμός < ελνστ. *σωφρονισ-μός* < αρχ. *σωφρον-ίζω*
σωφρονιστής < αρχ. *σωφρονισ-τής* < ρ. *σωφρον-ίζω*
σωφρονιστήρας < αρχ. *σωφρονισ-τήρ, -τῆρος* < ρ. *σωφρον-ίζω* → Ήδη στον Ιπποκράτη η σημερινή σημ. «φρονιμίτης» (*Περὶ σαρκῶν* 13.27: *καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ δὲ ἑβδομάδι ὀδόντες φύονται δύο τοῖσι πολλοῖσι τῶν ἀνθρώπων, οὗτοι καλέονται σωφρονιστῆρες*)
σωφρονιστικός < ελνστ. *σωφρονισ-τικός* < αρχ. *σωφρον-ίζω*
σωφρονιστήριο < αρχ. *σωφρονισ-τήριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] (με παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *γυμνασ-τήριο, δικασ-τήριο*) < ρ. *σωφρον-ίζω*.

T

τα → ο, η, το

ταβάνι
< τουρκ. *tavan*, ίσως < αραβ. (Συρίας) *ṭawān*.
ΣΥΝΘ. ταβανο-: *ταβανό-προκα, ταβανο-σανίδα, ταβανό-σκουπα.*

ταβάς «είδος μικρού ταψιού»
< τουρκ. *tava* < περσ. *tābā / tāwa* «τηγάνι».

ταβατούρι → νταβαντούρι

ταβέρνα
ελνστ. < λατ. *taberna* «*καλύβα*, σκηνή – καπηλειό, οινοπωλείο», αγν. ετύμου, πιθ. ετρουσκ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταβερνιάρης < μεσν. *ταβερν-(ι)άρης / ταβερνάριος* < λατ. *tabernarius* < *taberna* (βλ. ανωτέρω).

τάβλα
ελνστ., αρχική σημ. «τραπέζι για ζάρια», < λατ. *tabula* «σανίδα, ξύλινη πινακίδα ή πλάκα», τεχν. όρ., πιθ. δάνειο. Βλ. επίσης *τάβλι, ταμπλάς¹*.

ταβλάς → ταμπλάς¹

τάβλι
μεσν., υποχωρητ. σχηματισμός (μάλλον κατά το σχήμα *πριονίζω – πριόνι, χιονίζω – χιόνι*) από το ρ. *ταβλίζω / ταυλίζω* «παίζω με ζάρια ή πεσσούς» < ελνστ. *τάβλα* «τραπέζι για ζάρια» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταβλ-αδόρος < *τάβλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *φουρν-αδόρος, μπαλ-αδόρος*.

ταγάρι
< μεσν. *ταγάριον*, πιθ. υποκορ. τού αρχ. *ταγή* «διαταγή – διευθέτηση, διάταξη» (στην ελνστ. σημ. «μερίδα, σιτηρέσιο»), που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *τάσσω* (βλ.λ.). Κατ' άλλη άποψη, το μεσν. *ταγάριον* προέρχεται από το τουρκ. *tağar* «σάκος – αγγείο», το οποίο εικάζεται ότι συνδ. με το μογγολ. *tagar* (ίδια σημ.).

ταγγός «(για λιπαρές ουσίες) χαλασμένος, αλλοιωμένος»
ελνστ. < αρχ. ουσ. *ταγγή*, αγν. ετύμου. Σε σοβαρές φωνητικές δυσκολίες προσκρούει η προσπάθεια για σύνδεση με το αρχ. γερμ. **stenkwa-* «μυρίζω άσχημα» (> γερμ. *stinken*, αγγλ. *stink*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταγγίζω < ελνστ. *ταγγ-ίζω*
ταγγ-ιάζω < *ταγγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
τάγγισ-μα < *ταγγισ- (ταγγίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
τάγγιασ-μα < *ταγγιασ- (ταγγιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ταγγ-άδα < *ταγγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *κρυ-άδα, νοστιμ-άδα*
ταγγ-ίλα < *ταγγ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξιν-ίλα*.

ταγέρ
< γαλλ. *tailleur* «ράφτης – (ειδικότ.) γυναικείο σύνολο ή κοστούμι» (η β´ σημ. από την παλαιότ. φρ. *costume tailleur*) < ρ. *tailler* «κόβω» < δημώδ. λατ. *taliāre* < λατ. *talea / talia* «ραβδί, πάσσαλος – μόσχευμα (φυτού)».

ταγή «μερίδα τροφής οικόσιτων ζώων»
αρχ., αρχική σημ. «διαταγή – διευθέτηση, διάταξη», που σχηματίστηκε από θ. τού ρ. *τάσσω* < **τάγ-jω* (βλ.λ.). Η σημ. «μερίδα, σιτηρέσιο» είναι ελνστ.

ταγιάρω «επεξεργάζομαι ή χαράσσω κρύσταλλο / λίθο»
μεταφορά τού βεν. *tagiar* (πβ. ιταλ. *tagliare*) < δημώδ. λατ. *taliāre* «κόβω» (> γαλλ. *tailler*) < λατ. *talea / talia* «ραβδί, πάσσαλος – μόσχευμα (φυτού)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταγιάρισ-μα
ταγιαδόρος / ταλιαδόρος, μεταφορά τού βεν. *tagiador* (πβ. ιταλ. *tagliatore*) < ρ. *tagiar* «κόβω» (πβ. ιταλ. *tagliare*) + παραγ. τέρμα *-dor* (βλ.λ. *-αδόρος*).

τάγιστρο → ταΐζω

ταγκό → τανγκό

ταγκός → ταγγός

τάγμα
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *ταγ-* (τού ρ. *τάσσω* < **τάγ-jω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *πράσσω – πρᾶγ-μα*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διαταγή – διάταξη» (πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1294b: *τρίτον δ' ἐκ δυοῖν ταγμάτοιν, τὰ μὲν ἐκ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ νόμου τὰ δ' ἐκ τοῦ δημοκρατικοῦ*) → ήδη αρχ. σημ. «στρατιωτικό σώμα» (πβ. Ξενοφ. *Απομνημ.* 3.1.11: *πότερά σε τάττειν μόνον ἐδίδαξεν, ἢ καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως χρηστέον ἑκάστῳ τῶν ταγμάτων;*) → ελνστ. σημ. «ευχή, δεσμευτική υπόσχεση, τάμα» (πβ. Θεοδωρήτ. *Σχολ. Ἠσαΐου* 6.403: *εὐχὰς καλεῖ τὰς ὑποσχέ[σεις], ἃς οἱ πολλοὶ καλοῦσι τάγματα*· βλ. κ. *τάμα*).
ΣΥΝΘ. ταγματ-άρχης (ελνστ.), **ταγματ-ασφαλίτης**

«μέλος των *Ταγμάτων Ασφαλείας*, ενόπλων σωμάτων που συγκρότησαν οι γερμανικές κατοχικές δυνάμεις και τα επάνδρωσαν με Έλληνες, για να πολεμήσουν τις αντιστασιακές οργανώσεις».

ταγός «πνευματικός ηγέτης»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Περσ.* 480: *ναῶν δὲ ταγοὶ τῶν λελειμμένων*], αρχική σημ. «αρχηγός, ηγέτης – καθοδηγητής», < θ. *ταγ-* τού ρ. *τάσσω* < **τάγ-jω* (βλ.λ.).

τάδε
από το ουδ. πληθ. *τάδε* τής αρχ. προσωπικής αντωνυμίας *ὅδε* (*ἥδε, τόδε*) «αυτός εδώ» < άρθρο *ὁ* (*ἡ, τό*) + *δέ*. Η αοριστολογική χρήση με σημ. «δείνα» είναι φανερή ήδη από την ελνστ. εποχή (πβ. Βασιλ. *Έπιστ. Πατροφ.* 244.1: *εἰ Βασίλειος ἐκεῖνος, ὁ τοιῶσδε δουλεύσας ἐκ παιδὸς τῷ δεῖνι, ὁ τάδε ποιήσας ἐπὶ τῶν καιρῶν τῶνδε καὶ τάδε*).

τάζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τάσσω* «τακτοποιώ, τοποθετώ – ορίζω, διατάσσω» (βλ.λ.) με βάση το θ. τού αορ. *ἔ-ταξ-α* κατά το σχήμα *ἔσταξα – στάζω, ἔκραξα – κράζω*. Η σημ. «υπόσχομαι» είναι ελνστ. (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 1.343: *διεπέμψατο γὰρ πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ δῶρα ἐτάξατο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τάξιμο < μεσν. *τάξ-ιμο(ν)* < θ. *ταξ-* (*τάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο(ν)*, πβ. κ. *τρέξ-ιμο*.

ταΐζω
< μεσν. *ταγίζω* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ-) < ελνστ. *ταγ(ή)* «μερίδα, σιτηρέσιο» (βλ.λ., το αρχ. είχε άλλη σημ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τάισ-μα
τάγιστρα < μεσν. *τάγισ-τρον* (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ τελετ.* 462.17: *καὶ τάγιστρα ἐκ τοῦ κελλαρίου τοῦ βασιλικοῦ ἀποθέτου τοῦ στάβλου*) < *ταγισ-* (*ταγίζω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*
ταΐσ-τρα < *ταΐσ-* (*ταΐζω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *ποτίσ-τρα*.

τάιμ-άουτ
< αγγλ. *time-out* «διάλειμμα».

τάιμινγκ «συγχρονισμός»
< αγγλ. *timing* < *time* «χρόνος».

ταινία
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «υφασμάτινη λουρίδα, κορδέλα», < ουσ. **ταῖνα* < **ταν-ja* (με επένθεση), από μετοπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω* < **τεν-jω* (βλ.λ.). Οι νεότερες σημ. στον χώρο τής τεχνολογίας και τού κινηματογράφου αποτελούν απόδ. τού γαλλ. *bande*. Η ζωολ. σημασία για το αντίστοιχο σκουλήκι είναι ελνστ. (ήδη στον ιατρό Γαληνό).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταινι-ωτός < *ταινί(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *πριον-ωτός*.
ΣΥΝΘ. ταινιο-: *ταινιο-ειδής* (αρχ.), *ταινιο-θήκη*, *ταινιο-κτόνος* «αυτός που καταστρέφει τις ταινίες (παράσιτα)» (λόγ. [1887], απόδ. τού γαλλ. ténifuge), *ταινιό-μορφος*, *ταινιό-πλεγμα* (λόγ. [1884]), *ταινιό-πλεκτος* (λόγ. [1887]).

ταίρι
< μεσν. *ταίρι(ν)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἑ-*) < **ἑταίρ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἑταῖρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταιριάζω < μεσν. *ταιρ-ιάζω* < *ταῖρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
ταίριασ-μα < *ταιριασ-* (*ταιριάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ταιριασ-τός < *ταιριασ-* (*ταιριάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.
ΣΥΝΘ. -ταιρος, -ταιρο, -ταίριαστος: *ά-ταιρος, παρά-ταιρο – α-ταίριαστος* (μεσν.).

ταϊφάς «μπουλούκι ατάκτων»
< τουρκ. *tayfa* «παρέα – συμμορία, τσούρμο» < αραβ. *tā'ifa*. Απαντά και με τον ηχηροποιημένο τύπο *νταϊφάς*.

τακάκι → τάκος

τακίμι «πρόσωπο με το οποίο κάποιος έχει στενές σχέσεις»
< τουρκ. *takım* «ομάδα – σινάφι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τακιμ-ιάζω «γίνομαι τακίμι (με κάποιον)»

τάκος
< βεν. *taco* / ιταλ. *tacco* «ξύλινο στήριγμα» < βεν. *tacon* / ιταλ. *taccone*, για το οποίο βλ.λ. *τακούνι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τακ-άκι υποκορ. τού αρχ. *τάκος*.

τακούνι
μεταφορά τού ιταλ. *taccone* (πιθ. μέσω τού σικελ. πληθ. *taccuni*), αγν. ετύμου, παρ' ότι εμφανίζεται σε ρομανικές γλώσσες, π.χ. ισπ. *tacón*, καταλ. *tacó*, πορτ. *tacão* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τακουν-ιά
τακουν-άς.

τακτ
< γαλλ. *tact* «άγγιγμα – (κατόπιν) λεπτότητα, δεξιοτεχνία, επιδεξιότητα» < λατ. *tactus* «άγγιγμα, ψαύση», από τη μτχ. τού ρ. *tango* «αγγίζω, ψαύω».

τακτικός
ΕΤΥΜ. αρχ. < *τακτ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), ρηματ. επίθ. (σε *-τός*) τού *τάσσω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ικανός ή αρμόδιος να διευθετεί, να παρατάσσει, να τακτοποιεί – επιμελής» (πβ.

Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.5.15-16: *πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τακτικοῦ ἀνδρὸς ἐνόμιζεν εἶναι καὶ ἐπεμελεῖτο τούτων πάντων ὁμοίως*) → ήδη αρχ. σημ. «σχετικός με τον πολεμικό σχεδιασμό» (ελνστ. το ουσιαστικοπ. θηλ. *τακτική* [ενν. *τέχνη*], πβ. *Περὶ τακτικῆς*, τίτλος μη διασωθέντος συγγράμματος τού Ποσειδωνίου τού Ροδίου, 2ος αι. π.Χ.) → ελνστ. σημ. «κανονικός, συστηματικός» (πβ. Πλουτ. *Φιλοπ.* 11.1.5: *κινουμένην ὥσπερ εἴθιστο τοὺς τακτικοὺς ῥυθμοὺς μετὰ τάχους καὶ ῥώμης*) → ήδη ελνστ. το ουδ. που δηλώνει (για αριθμητικά επίθ.) «θέση σε σειρά» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.44: *τακτικὸν δέ ἐστι τὸ τάξιν δηλοῦν, οἷον πρῶτος δεύτερος τρίτος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τακτικ-ότητα, λόγ. [1849]

τακτικ-ισμός < *τακτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*

τακτικ-ιστής < *τακτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*

τακτοποιώ

λόγ. [1855], < αρχ. επίθ. *τακτό(ς)* (βλ.λ.) + λεξικό επίθημα *-ποιώ* (< αρχ. *ποιῶ*, βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *mettre en ordre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τακτοποίη-ση, λόγ. [1821].

τακτός «καθορισμένος, προσδιορισμένος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 746a.2-3: *χρήματά τε ἔχοντες τακτὰ καὶ μέτρια διὰ βίου παντὸς*], ρηματ. επίθ. (σε *-τός*, πβ. κ. *υπαρκ-τός, δεκ-τός, ορυκ-τός*), που προέρχεται από το ρ. *τάσσω* (βλ.λ.).

ταλαίπωρος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 595: *τίς ἄρα μ', ὦ τάλας, [τὰν] ταλαίπωρον ὧδ' ἔτυμα προσθροεῖς*] < *ταλαι-* (αντί τού αναμενομένου *ταλα-* < θ. τού αρχαϊκού ρ. *ταλάσσαι* «τολμώ», βλ.λ. *ταλανίζω*, πιθ. κατά τα επιρρ. *καταί, πάλαι, χαμαί*) + *-πωρος*, που συνδ. με τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *πωρός· ὁ ταλαίπωρος* και *πωρεῖν· κηδεύειν, πενθεῖν*, ανάγεται δε στο αρχ. *πῶρος* «πωρόλιθος» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τάλαντο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταλαιπωρία < αρχ. *ταλαιπωρ-ία* «βαριά και επίμοχθη εργασία – υπερβολικός κόπος, σωματικό πάθημα, δυσχέρεια» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.92.5: *οὕτως ἐμοί τε ἀξιῶ ὑμᾶς καὶ ἐς κίνδυνον καὶ ἐς ταλαιπωρίαν πᾶσαν ἀδεῶς χρῆσθαι*)

ταλαιπωρώ < αρχ. *ταλαιπωρ-ῶ (-έω)* «υποφέρω, κοπιάζω, υφίσταμαι βάσανα» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.16.1: *καὶ Εὐθύδημον, ὅπως μὴ μόνος ἐν ἀσθενείᾳ ταλαιπωροίη, στρατιὰν δὲ ἄλλην ἐψηφίσαντο πέμπειν*).

ταλανίζω «ταλαιπωρώ»

ελνστ., αρχική σημ. «αποκαλώ κάποιον δυστυχισμένο, τον θεωρώ βασανισμένο, ελεεινολογώ», < αρχ. *τάλας, -ανος* «ταλαίπωρος, κακομοίρης» < θ. *ταλα-* (τού αρχαϊκού ρ. *ταλάσσαι* «τολμώ»), μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **telā- / *telə-* «ζυγίζω, σηκώνω – (μτφ.) αντέχω, υποφέρω» || σανσκρ. *tulā* «ζυγαριά», λατ. *tollere* «σηκώνω» (< **tol-nere*), *tolerāre* «ανέχομαι, αντέχω» (> γαλλ. *tolérer*, ισπ. *tolerar*), ιρλ. *tlenaid* «σηκώνω», παλ. δυτ. γερμ. **þuldija-* «αντέχω, υποφέρω» (> γερμ. *dulden*, ουσ. *Geduld* «αντοχή, υπομονή») || αρχ. *τελα-μών, -ῶνος* «ιμάντας στηρίξεως» (πβ. κύρ. όν. *Αἴας ὁ Τελαμώνιος*), *τλή-μων, -ονος* «πάσχων – καρτερικός, υπομονετικός», *τάλα-ντο(ν)* (βλ.λ.), *τόλ-μη*, σύνθ. *ταλαίπωρος* (βλ.λ.). Η σημ. «βασανίζω» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ευσεβ. *Σχολ. Ἡσαΐου* 1.35: *διὸ ταλανίζονται ὑπὸ τοῦ λόγου, ὡς ἀνεπαισθήτως ἔχοντες τῶν ὅσῳ οὔπω καταληψομένων αὐτοὺς κακῶν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τάλαντο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταλανισμός < ελνστ. *ταλανισ-μός*.

τάλαντο

< αρχ. *τάλαντον* [ήδη ομηρικό] (κυρ. πληθ. *τάλαντα* «δίσκοι τής ζυγαριάς») < **tlə-ent-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **telā- / *telə-* «ζυγίζω, σηκώνω – (μτφ.) αντέχω, υποφέρω», από όπου σχηματίστηκαν επίσης τα αρχ. *τάλα-ς, -ανος* «ταλαίπωρος, κακομοίρης» (βλ.λ. *ταλανίζω*), *τελαμών, -ῶνος* «ιμάντας στηρίξεως, λουρί ξίφους ή ασπίδας», *τλή-μων, -ονος* «πάσχων – καρτερικός, υπομονετικός», *τόλ-μη, τέλλω* «τελώ, εκτελώ – ανατέλλω» (< **τέλ-jω*, πβ. σύνθ. *ἀνα-τέλλω*) κ.ά. Βλ. κ. *ταλέντο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταλαντεύω < αρχ. *ταλαντ-εύω* «κινώ κάτι εμπρός και πίσω – σταθμίζω, μετρώ, ζυγίζω» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Μετεωρ.* 354a.7-8: *διὰ τὸ ταλαντεύεσθαι δεῦρο κἀκεῖσε πολλάκις*]

ταλάντευση < μεσν. *ταλάντευ-σις* (πβ. Άννας Κομν. *Ἀλεξ.* 1.1.2: *πολλὰς δὲ ταλαντεύσεις λαβούσης τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας*· Νικήτα Χων. *Ἱστ.* 2.24.9: *ὀψὲ δέ ποτε μετὰ πολλὴν τοῦ ξίφους ταλάντευσιν τὴν χεῖρα κατενεγκὼν ὁ Μακεδὼν διχῇ τὸν Κωσταντίνου θυρεὸν διαιρεῖ*)

ταλαντώνομαι < αρχ. *ταλαντ-οῦμαι (-όο-)* «ταλαντεύομαι» (ο φυσ. όρ. με σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *osciller*)

ταλάντωση < αρχ. *ταλάντω-σις* «ζύγισμα, ταλάντευση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < ρ. *ταλαντ-οῦμαι (-όο-)*

ταλαντω-τής, απόδ. τού αγγλ. *oscillateur*.

ΣΥΝΘ. ταλαντ-ούχος, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *talentvoll* (διαφ. το αρχ. *ταλαντοῦχος* «αυτός που κρατά τη ζυγαριά»)

-τάλαντος: *α-τάλαντος, πολυ-τάλαντος*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τάλαντο

Το **τάλαντο** αποτελούσε τόσο μονάδα βάρους όσο και μονάδα συναλλαγής κατά την Αρχαιότητα, είχε δε μεγάλη αξία αν ληφθεί υπ' όψιν ότι το βάρος

του σε χρυσό ή άργυρο κυμαινόταν από 26 ώς 37 κιλά περίπου (ανάλογα με την πόλη). Η χρήση τού ταλάντου στη φερώνυμη παραβολή τού Χριστού (Κ.Δ., Ματθ. 25, 14-30) οδήγησε στην ελνστ. σημ. «θείο δώρο» και κατόπιν (γενικότ.) «χάρισμα, ταλέντο» (πβ. Ιωάν. Χρυσοστ. *Ομιλ. Κατὰ Ματθ.* 58.714: *τάλαντα γὰρ ἐνταῦθά ἐστιν ἡ ἑκάστου δύναμις, εἴτε ἐν προστασίᾳ, εἴτε ἐν χρήμασιν, εἴτε ἐν διδασκαλίᾳ, εἴτε ἐν οἱῳ δήποτε πράγματι τοιούτῳ*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ταλανίζω, τάλας, τάλαντο, τόλμη, ταλαίπωρος, τέλος, ανατέλλω – tolérer, Geduld...

Εφόσον το βάρος έπαιζε εξ αρχής σπουδαίο ρόλο στις συναλλαγές, είναι κατανοητό γιατί οι λέξεις που αναφέρονται σε χρήματα και στην πληρωμή ξεκίνησαν από τη σημασία «ζυγίζω». Στην Ελληνική μερικά από τα ομόρριζα απέκτησαν τις επιπρόσθετες μεταφορικές σημασίες «αντέχω, υποφέρω». Συγκεκριμένα από την Ι.Ε. δισύλλαβη ρίζα **telā- / *tela-* «ζυγίζω, σηκώνω» έχουν σχηματιστεί οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *τελ(α)- (*tela-)*: αρχ. ***τελα-μών, -ῶνος*** «ιμάντας στηρίξεως, λουρί τού ξίφους ή τής ασπίδας», *τέλ-λω* «τελώ, εκτελώ» (< **τέλ-jω*, απαντά στο σύνθ. ***ἀνα-τέλλω***), ίσως και ***τέλ-ος*** (πιθανώς με αρχική σημασία «πληρωτέο ποσό, φόρος», δηλ. «βάρος που επωμίζεται κάποιος» και κατόπιν «τέρμα, περάτωση»· από το αρχ. *τέλος* σχηματίστηκαν τα ***τελ-ετή***, ***τελ-ικός***, ***τελευ-τή*** < **τελ-εύω*, ***τελ-ῶ (-έω)***, ***τέλειος*** και το σύνθετο ***τελ-ώνης***).

2) από θέμα *τολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tol-*): αρχ. ***τόλ-μη***.

3) από θέμα *ταλα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tl̥a-*): αρχ. ***τάλα-ς, -ανος*** «ταλαίπωρος, κακομοίρης» (από όπου το ελνστ. ***ταλαν-ίζω*** «βασανίζω – ελεεινολογώ», καθώς και το α΄ συνθετικό τού αρχ. ***ταλαί-πωρος***), ***τάλα-ντο(ν)*** «μονάδα βάρους και συναλλαγής» (στην Αρχαιότητα).

4) από θέμα *τλη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tlē-*): αρχ. ***τλή-μων, -ονος*** «πάσχων – καρτερικός, υπομονετικός».

Στα ομόρριζα άλλων γλωσσών ανήκουν τα λατ. ρήματα ***tollere*** «σηκώνω» (< **tol-nere*) και ***tolerāre*** «ανέχομαι, αντέχω» (από όπου τα γαλλ. ***tolérer***, ισπ. ***tolerar***), καθώς και το παλ. δυτ. γερμ. **þuld-ija-* «αντέχω, υποφέρω» (από όπου τα γερμ. ***dulden***, ουσ. ***Ge-duld*** «αντοχή, υπομονή»).

τάλαρο → τάλιρο

τάλας → ταλανίζω

ταλέντο

αντιδάν., < ιταλ. *talento* < λατ. *talentum* «θείο δώρο» (με βάση την παραβολή τής Κ.Δ.) < αρχ. *τάλαντον* (βλ.λ.).

ταλιαδόρος → ταγιάρω

ταλιατέλες

< ιταλ. *tagliatelle*, πληθ. τού *tagliatella* «ζυμαρικό κομμένο σε μακρόστενες λωρίδες», που σχηματίστηκε από τον μτχ. τύπο *tagliato* τού ρ. *tagliare* «κόβω» < δημώδ. λατ. *taliāre* < λατ. *talea / talia* «ραβδί, πάσσαλος – μόσχευμα (φυτού)». Βλ. κ. *ταγιάρω*.

τάλιρο

< ιταλ. *tallero* / βεν. *talaro* < γερμ. *T(h)aler*, που αποσπάστηκε από το πλήρες όν. *Joachimst(h)aler* < τοπων. *Joachimsthal* «κοιλάδα τού Ιωακείμ», κωμόπολη τής Βοημίας στη σημερινή Τσεχία (τσεχ. *Jáchymov*), τής οποίας ο άργυρος χρησιμοποιήθηκε για την κοπή νομισμάτων από το 1518. Βλ. κ. *δολάριο*.

ταλκ

< γαλλ. *talc* < ισπ. *talque* < αραβ. *ṭalq*.

ταλμούδ «νομοκανονικό ιερό βιβλίο τού ιουδαϊσμού»

λόγ. [1844], < γαλλ. *talmud* < εβρ. *talmūdh* «διδασκαλία, δόγμα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταλμουδ-ικός, λόγ. [1895]

ταλμουδ-ιστής, λόγ. [1876].

τάμα

μεσν. (με απλοποίηση τού συμπλέγματος *-γμ-* > *-μ-*) < αρχ. *τάγμα* (βλ.λ.) στην ελνστ. σημ. «ευχή, δεσμευτική υπόσχεση».

ταμάμ

< τουρκ. *tamam* «ακριβώς, εντάξει» < αραβ. *tamām*.

ταμάχι

< τουρκ. *tamah* «απληστία, πλεονεξία» < αραβ. *ṭamac*.

ταμίας

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη μυκ. όν. *ta-mi-je-u*: *ταμιεύς*) < θ. *ταμ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (βλ.λ.), πβ. απρφ. αορ. β΄ *ταμ-εῖν*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.

ΣΗΜΑΣ. Σύμφωνα με την ετυμολογική ανάλυση, που ενισχύεται από την ομηρική χρήση τού όρου, η λ. θα δήλωνε αυτόν «που κόβει και μοιράζει, που διανέμει (τροφή)» (*Ἰλ.* Τ 44: *καὶ ταμίαι παρὰ νηυσὶν ἔσαν σίτοιο δοτῆρες*), ειδικότερα τον αξιωματούχο που παραλάμβανε τα τρόφιμα σε σιταποθήκη και τα διένεμε κατόπιν προς κατανάλωση. Η σημ. «θησαυροφύλακας, οικονόμος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.121: *ταῦτα διαφυλάσσοντες ταμίαι τῶν τοῦ βασιλέος χρημάτων ἔσονται*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταμειακός / ταμιακός < ελνστ. *ταμ(ε)ι-ακός* «αυ-

τός που ανήκει στο θησαυροφυλάκιο» < *ταμεῖ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ακός*. Αν και η λ. απαντά και με τις δύο γραφές την ελνστ. εποχή, στη Νέα Ελληνική συνήθ. γράφεται *ταμι-ακός*, όταν συνδέεται με τον *ταμία*, και *ταμει-ακός* (π.χ. *ταμειακή μηχανή*), όταν συνδέεται με το *ταμείο*

ταμείο < ελνστ. *ταμ-εῖον* < αρχ. *ταμι-εῖον* «θησαυροφυλάκιο, χρηματοφυλάκιο» [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *ταμι-εύω*

ταμιεύω < αρχ. *ταμι-εύω* «είμαι ταμίας – διαχειρίζομαι, διοικώ, αποταμιεύω» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

ταμίευση < ελνστ. *ταμίευ-σις* < αρχ. *ταμι-εύω*

ταμιευ-τήρας < *ταμιεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, απόδ. τού γαλλ. *réservoir*

ταμιευτήριο < ελνστ. *ταμιευ-τήριον* «ταμείο» (ο σύγχρ. πιστωτικός οργανισμός ως απόδ. τού γαλλ. *caisse d'épargne*)

ταμιευτικός < ελνστ. *ταμιευ-τικός* «σχετικός με την οικονομία – οικονόμος, φειδωλός» < αρχ. *ταμι-εύω*.

ΣΥΝΘ. -ταμιεύω: *εκ-ταμιεύω, απο-ταμιεύω*

-ταμίευση: *εκ-ταμίευση, απο-ταμίευση*

-ταμιευτής: *απο-ταμιευτής*.

ταμπά

< γαλλ. *tabac* «καπνός – απόχρωση τού καφέ χρώματος» < ισπ. *tabaco* (βλ.λ. *ταμπάκος*).

ταμπάκης

μεταφορά τού τουρκ. *tabak* «βυρσοδέψης» < αραβ. *ṭabaq*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταμπάκ-ικο.

ταμπάκος «λεπτοκομμένος καπνός»

(λόγ. [1897] *ταμβάκος*) < ιταλ. *tabacco* < ισπ. *tabaco* «καπνός» < παλαιότ. *tabago*, από γλ. των Ινδιάνων τής Ν. Αμερικής, πιθ. < *tsibatl*, λ. των Ινδιάνων Αρουάκ (Αϊτή), που εικάζεται ότι παρετυμολογήθηκε προς το όν. τού νησιού *Tobago*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταμπακιέρα < ιταλ. *tabacchiera* < *tabacco* (βλ. ανωτέρω).

ταμπάσκο «ποικιλία καυτερής πιπεριάς»

< ισπ. *Tabasco*, εμπορικό σήμα τού προϊόντος, που φαίνεται ότι ταυτίζεται με τη φερώνυμη πολιτεία τού Μεξικού.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ταμπάσκο

Ο Αμερικανός τραπεζίτης Edmund McIlhenny (1815-90) έλαβε κατά τη δεκαετία τού 1850 μερικούς σπόρους από ποικιλία πιπεριάς που φύτρωνε στην πολιτεία *Tabasco* τού Μεξικού. Άρχισε να καλλιεργεί τη συγκεκριμένη ποικιλία και το 1868 όρισε την ονομασία *Tabasco* για την καυτερή σάλτσα που παρήγε με αυτές τις πιπεριές.

ταμπέλα

< ιταλ. *tabella* < λατ. *tabella* (> ελνστ. *ταβέλλα*), υποκορ. τού *tabula* «ξύλινη πινακίδα, πλάκα», τεχν. όρ., πιθ. δάνειο.

ταμπεραμέντο

μεταφορά τού γαλλ. *tempérament* (με επίδρ. τού ιταλ. *temperamento*) < λατ. *temperamentum* «αναλογική ανάμιξη στοιχείων ενός συνόλου – (ειδικότ.) κράση τού σώματος (που οφείλεται στην εικαζόμενη αναλογία των χυμών του), ιδιοσυγκρασία» < ρ. *temperāre* «ανακατεύω, αναμειγνύω». Βλ. κ. *ιδιοσυγκρασία*.

ταμπλάς[1] «μεγάλος ξύλινος δίσκος»

< τουρκ. *tabla* < αραβ. *ṭablaʾ* < λατ. *tabella* (βλ.λ. *ταμπέλα*). Μερικοί θεωρούν ότι μεταξύ τού τουρκ. και τού λατ. τύπου έχει μεσολαβήσει το ελνστ. ουσ. *τάβλα* (βλ.λ.).

ταμπλάς[2] «αποπληξία»

< τουρκ. *damla* < παλ. τουρκ. *tamla*. Η μεταβολή **νταμλάς* > *νταμπλάς* οφείλεται σε ανάπτυξη ηχηρού στιγμιαίου [b] για φωνητικούς λόγους, η δε επανανάλυση τής αιτιατικής *τον νταμπλά* > *τον ταμπλά* παρήγαγε νέα ονομαστική *ταμπλάς*. Δεν αποκλείεται να επέδρασε επίσης το ομώνυμο *ταμπλάς*[1].

ταμπλέτα

μεταφορά τού γαλλ. *tablette* «μικρή πινακίδα – δισκίο», υποκορ. τού ουσ. *table* «πλάκα, πινακίδα – τραπέζι» < λατ. *tabula* «σανίδα, ξύλινη πινακίδα ή πλάκα». Βλ. κ. *τάβλα*.

ταμπλ ντ' οτ «προκαθορισμένο μενού»

< γαλλ. *table d'hôte* «κοινό τραπέζι (φιλοξενίας)», για κοινό γεύμα στο οποίο όλοι τρώνε από το ίδιο μενού, < *table* «τραπέζι» + *hôte* «φιλοξενών, αμφιτρύων – φιλοξενούμενος».

ταμπλό

< γαλλ. *tableau*, υποκορ. τού *table* «πλάκα, πινακίδα – τραπέζι» < λατ. *tabula* «σανίδα, ξύλινη πινακίδα ή πλάκα». Βλ. κ. *τάβλα*.

ταμπλόιντ «εφημερίδα μικρού σχήματος»

< αγγλ. *tabloid*, αρχική σημ. «ειδικό σήμα σε κατηγορία συμπυκνωμένων φαρμάκων» (κατοχυρωμένο το 1884 από την αγγλική εταιρεία Burroughs, Wellcome & Co), < *tabl(et)* (< γαλλ. *tablette*, βλ.λ. *ταμπλέτα*) + ελληνογενές λεξικό επίθημα *-oid* (βλ.λ. *-ειδής*). Από το 1926 η αγγλ. λέξη άρχισε να δηλώνει επίσης εφημερίδες μικρού σχήματος.

ταμπόν

< γαλλ. *tampon*, έρρινος τύπος τού παλαιότ. συνωνύμου *tapon* < φραγκ. **tappo* «σφήνα, πώμα, βούλλωμα». Βλ. κ. *τάπα*[1].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταμπον-άρω

ταμπονάρισ-μα < *ταμποναρισ- (ταμπονάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ταμπού
< αγγλ. *taboo*, από λ. πολυνησιακής γλώσσας, < τόγκα *tabu / tapu* «απαγορευμένος, ιερός».

ταμπουράς «λαϊκό έγχορδο όργανο»
μεσν. < τουρκ. *tambura* < αραβ. *ṭanbūr / ṭunbūr* «λαούτο», ίσως < περσ. *ṭabīr*. Η αναγωγή τής αραβ. λέξης στο ελνστ. *πανδοῦρα* «τρίχορδο λαούτο» δεν θεωρείται πλέον πιθανή, τόσο για φωνητικούς λόγους όσο και επειδή η καταγωγή τού οργάνου περιπλέκεται, όπως προκύπτει από το σχόλιο τού γραμματικού Ιουλίου Πολυδεύκη (2ος αι. μ.Χ., *Ὀνομαστ.* 4.60): *τρίχορδον, ὅπερ Ἀσσύριοι πανδοῦραν ὠνόμαζον· ἐκείνων δ' ἦν καὶ τὸ εὕρημα*. Βλ. κ. *ταμπούρλο, ταμπούρο*.

ταμπούρι «προμαχώνας, οχυρό»
μεσν. < τουρκ. *tabur* «τάγμα» ή, κατ' άλλη άποψη, < προβηγκ. *ta(m)bourin* «θέση κανονιού σε πλοίο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταμπουρ-ώνω
ταμπούρω-μα < *ταμπουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ταμπούρλο
< διαλεκτ. ιταλ. *tamburlo*, υποκορ. τού ουσ. *tamburo* (βλ.λ. *ταμπούρο*).

ταμπούρο «ταμπούρλο – μέρος συστήματος φρένων»
μεταφορά τού γαλλ. *tambour* «τύμπανο» < ισπ. *tambor* < αραβ. *ṭanbūr / ṭunbūr* «λαούτο», με σημασιολ. επίδρ. τού αραβ. *ṭabūl* «τύμπανο». Η σημ. «μέρος συστήματος φρένων» οφείλεται στην ομοιότητά του με τύμπανο. Βλ. κ. *ταμπουράς, ταμπούρλο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταμπουρίνο < ιταλ. *tamburino*, υποκορ. τού *tamburo*, αρχική σημ. «ταμπούρλο» < αραβ. *ṭanbūr / ṭunbūr* «λαούτο» (βλ. ανωτέρω).

ταμ-ταμ «ξύλινο αφρικανικό τύμπανο»
< γαλλ. *tam-tam*, από ονοματοποιημένο τύπο κρεολικής γλώσσας τής Ινδίας, που συνδ. με τη λ. *ṭamṭam* «μεταλλικό τύμπανο (γκογκ)» τής γλ. Χίντι.

τανάλια
< ιταλ. *tanaglia / tenaglia* < υστλατ. **tenacula*, ουδ. πληθ. που θεωρήθηκε θηλ. ενικού, < *tenaculum* «δεσμός, σύνδεσμος», που προέρχεται από το θ. τού λατ. *teneo* «κρατώ, κατέχω» με υποκορ. επίθημα *-culum*.

τανάπαλιν «αντιστρόφως»
< μεσν. *τἀνάπαλιν* < αρχ. φρ. *τὸ ἀνάπαλιν* «αντιστρόφως» (< *ἀνά + πάλιν*).

τανγκό κ. **ταγκό**
< γαλλ. *tango* (ο ελλην. τύπος κατά τον γαλλ. τονισμό *τανγκό*) < ισπ. *tango* (τονίζεται στην παραλήγουσα), αγν. ετύμου. Εικάζεται ότι η λ. εισήχθη στην Ανδαλουσία μέσω των Αράβων από απώτερη αφρικανική πηγή τον 15ο αι. Ορισμένοι τη συνδέουν με τη λ. *tamgu* «χορεύω» τής γλώσσας Ίμπο (Νιγηρία), η δε σύνδεση με το λατ. *tango* «αγγίζω» οφείλεται σε παρετυμολογία.

τανίνη «ομάδα αρωματικών ενώσεων»
λόγ. [1880], μεταφορά τού γαλλ. *tan(n)in* < *tan* «φλοιός δρυός» (εν χρήσει στη βυρσοδεψία) < κελτ. **tann-* «δρυς, βαλανιδιά», πβ. βρετον. *tann*, κορνουαλ. *gals-tannen*.

τάνκερ «δεξαμενόπλοιο»
< αγγλ. *tanker* < *tank* «δεξαμενή, ντεπόζιτο», αργότερα «άρμα μάχης». Βλ.λ. *τανκ(ς)*.

τανκ(ς)
< αγγλ. *tank* (πληθ. *tanks*), αρχική σημ. «δεξαμενή, ντεπόζιτο», < γλ. Γκουτζαράτι (Ινδίας) *tankh* «λίμνη».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τανκ(ς)
Η αγγλ. λέξη *tank*, δάνειο από γλώσσα τής Ινδίας, είχε αρχικώς (τον 17ο αι.) τη σημασία «μεγάλη δεξαμενή». Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1915) η λ. χρησιμοποιήθηκε στην Αγγλία ως συνθηματική ονομασία τού άρματος μάχης που σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε εκεί.

τανύω «τεντώνω διάπλατα»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 486: *ὑπὸ δ' ἕρματα μακρὰ τάνυσσαν*] (αρχαιότερος ο μέσος τύπος *τάνυμαι*) < θ. *τανυ-*, το οποίο ανάγεται σε αμάρτυρο επίθ. **τανύς* «μακρύς, στενόμακρος, λεπτός» < **ταν-F-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ten-* «εκτείνω, τεντώνω» || σανσκρ. *tanú-* «λεπτός, ισχνός», λατ. *tenuis* (> γαλλ. *ténu*, ισπ. *tenue*), αρχ. γερμ. **þunnu-* (> γερμ. *dünn*, αγγλ. *thin*, ολλ. *dun*) || αρχ. *τείνω* (< **τεν-jω*, βλ.λ.), *τέν-ων (-οντας), τόν-ος, τά-σις (-η), τέταν-ος* (βλ.λ.) κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τείνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τάνυσ-μα
τάνυση < αρχ. *τάνυ-σις* «τέντωμα, έκταση»
τανυσμός < ελνστ. *τανυσ-μός* «τέντωμα, έκταση»
τανυ-τό < θ. *τανυ- (τανύω)* + παραγ. τέρμα *-τό* (ουδ. τού *-τός*), αντί τού αναμενομένου **τανυσ-τό(ς)*, ρηματ. επιθ.

ταξείδι → ταξίδι

τάξη
ΕΤΥΜ. < αρχ. *τάξις* < **τάγ-σις* < θ. *ταγ-* τού ρ. *τάσσω* (< **τάγ-jω*), βλ.λ., πβ. κ. *πρᾶξις – πράσσω / πράττω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «διάταξη, διευθέτηση (κυρ. για στρατιωτική παράταξη)» → αρχ. σημ. «σειρά στρατι-

ωτών, φάλαγγα, στρατιωτικό σώμα» (πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 8.6.3-4: *τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειεν ἱππέας κατὰ τάξεις ἐλαύνοντας*) → αρχ. σημ. «οργάνωση, ευταξία» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 506d: *ἥ γε ἀρετὴ ἑκάστου [...] οὐ τῷ εἰκῇ κάλλιστα παραγίγνεται, ἀλλὰ τάξει καὶ ὀρθότητι καὶ τέχνῃ·* Δημοσθ. *Ὀλυνθ. Γ'* 35.2: *τὴν ἀταξίαν ἀνελὼν εἰς τάξιν ἤγαγον τὴν πόλιν*) → αρχ. σημ. «σειρά, κατηγορία, βαθμίδα» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 259.1: *οἰκέτου τάξιν, οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων*) → ελνστ. σημ. «βαθμίδα ιερέων» (πβ. Ιππολ. *Σχολ. Δανιήλ* 7.8: *χορὸς διδασκάλων καὶ τάξις ἐπισκόπων, ἱερέων τε καὶ λευιτῶν*) → όψιμη ελνστ. σημ. «σειρά διδασκομένων γνώσεων» (πβ. Δαβίδ Φιλοσ. *Προλεγ. Πορφυρ.* 80.13-4: *ἡ εἰς τὰ κεφάλαια διαίρεσις, ἡ τάξις, ὁ διδασκαλικὸς τρόπος καὶ ἡ ὑπὸ τί μέρος ἀναφορά*) → σύγχρ. σημ. «κύκλος μαθημάτων ενός σχολικού έτους» (απόδ. τού γαλλ. *classe*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταξ-ικός.

ΣΥΝΘ. ταξι-: *ταξι-άρχης* (αρχ.), *ταξι-αρχία* (αρχ.), *ταξί-αρχος* (βλ.λ.), *ταξι-ανθία*, *ταξι-θέτης* (βλ.λ.) κ.ά.

-τάξιος: *εξα-τάξιος, τετρα-τάξιος, τρι-τάξιος, μονο-τάξιος* κ.ά.

ταξί

αντιδάν., < γαλλ. *taxi*, που αποσπάστηκε από το σύνθ. *taximètre* «ταξίμετρο» < *taxi-* (< αρχ. *τάξις*, στην ειδική σημ. «αναλογική φορολόγηση, αποτίμηση») + *mètre* (< αρχ. *μέτρον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταξ-ιτζής < *ταξ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιτζής*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ταξί

Η λέξη έχει την αφετηρία της σε μια συσκευή υπολογισμού τού κομίστρου μεταφοράς, η οποία εφευρέθηκε στη Γερμανία το 1890 για τα ιππήλατα οχήματα και ονομάστηκε *Taxameter*. Το σύνθετο αυτό προέρχεται από το ελληνογενές υστλατ. *taxa* «φόρος» (< λατ. *taxare* «φορολογώ, υπολογίζω, αποτιμώ» < αρχ. *τάσσω*, μέσω τού αοριστικού θ. *ταξ-*: *ἔ-ταξ-α*) και το αρχ. *μέτρον*. Ο Γάλλος εφευρέτης τής αντίστοιχης συσκευής επέλεξε επίσης το γαλλ. όν. *taxamètre*, αλλά κατόπιν συμβουλής τού λογίου και πολιτικού Théodore Reinach (1860-1928) υιοθετήθηκε η ονομασία ***taximètre*** «ταξίμετρο».

ταξίαρχος

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «διοικητής τάξεως (δηλ. φάλαγγας πεζικού)», < *τάξι(ς)* + λεξ. επίθημα *-αρχος* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Στο αθηναϊκό σύστημα φαίνεται ότι οι ταξίαρχοι ήταν αξιωματικοί ανώτεροι των λοχαγών (πβ. Αριστ. *Ἀθην. πολιτ.* 61.3: *χειροτονοῦσι δὲ καὶ ταξ[ι]άρχους δέκα, ἕνα τῆς φυλῆς ἑκάστης· οὗτος δ' ἡγεῖται τῶν φυλετῶν καὶ λοχαγοὺς καθίστησιν*), αλλά κατώτεροι των στρατηγών (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.4.1: *ὡς δὲ οὐκ ἔπειθεν οὔτε τοὺς στρατηγοὺς οὔτε τοὺς στρατιώτας, ὕστερον καὶ τοῖς ταξιάρχοις κοινώσας*). Αργότερα η λ. χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει διάφορα αξιώματα τού ρωμαϊκού στρατού, αντίστοιχα προς τα λατ. *centurio* «εκατόνταρχος», *tribunus militum* «χιλίαρχος» κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταξιάρχης < αρχ. *ταξιάρχ-ης* (λιγότερο συχνό από το συνώνυμο *ταξίαρχος*) → Η σημερινή σημ. είναι μεσν.

ταξιαρχία < αρχ. *ταξιαρχ-ία* «το αξίωμα τού ταξιάρχου – (ελνστ.) στρατιωτικό σώμα» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Πολιτικ.* 1322b.2-3: *καὶ ἐπὶ τούτων ἑκάστων ἐνίοτε καθίσταται ἀρχή, αἳ καλοῦνται ναυαρχίαι καὶ ἱππαρχίαι καὶ ταξιαρχίαι*].

ταξίδι

μεσν. < ελνστ. *ταξίδιον* «εκστρατεία, πορεία στρατιωτικού σώματος» υποκορ. τού αρχ. *τάξις* (βλ.λ. *τάξη*). Η σημερινή σημ., που αφορά σε κάθε είδους μετακινήσεις (όχι μόνο στρατιωτικές), είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταξιδεύω < μεσν. *ταξιδ-εύω* (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ θεμάτ.* 53.530: *ὅτι ἐὰν οὐ ταξιδεύσωσιν οἱ Χερσωνῖται εἰς Ρωμανίαν [...], οὐ δύνανται ζῆσαι*)

ταξιδευ-τής < *ταξιδεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τής*

ταξιδ-ιάρης < *ταξίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

ταξιδ-ιώτης < *ταξίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιώτης*

ταξιδιωτ-ικός, λόγ. [1898], < *ταξιδιώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ταξίδι ή ταξείδι;

Μολονότι η γραφή *ταξείδι(ον)* (με *-εί-*) χρονολογείται ήδη από τον 2ο αι. π.Χ. και οφείλεται σε επίδραση τής γενικής πτώσης *τάξεως*, η λέξη ορθογραφείται κανονικά με *-ί-* (***ταξίδι***), διότι σχηματίστηκε με το υποκοριστικό επίθημα *-ίδι(ον)* (βλ. επίσης *οξίδιο*).

ταξιθέτης

< *τάξι(ς)* + λεξ. επίθημα *-θέτης* < θ. *-θε-* τού αρχ. *τίθημι* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *λογο-θέτης, σκηνο-θέτης*), για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Η λ. αποτελεί απόδ. τού γερμ. *Platzanweiser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταξιθε-σία, πβ. κ. *νομο-θέτης – νομο-θεσία*

ταξιθετ-ώ, λόγ. [1896], πβ. κ. *νομο-θέτης – νομοθετώ*.

ταξίμετρο

< *τάξι(ς)* + *μέτρο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *taximètre*, για το οποίο βλ.λ. *ταξί*.

ταξίμι «αυτοσχέδιο εισαγωγικό κομμάτι λαϊκής μουσικής»
< τουρκ. *taksim* «διαίρεση, διανομή – αυτοσχέδιο μουσικό κομμάτι» < αραβ. *taqsīm*.

ταξινομώ
λόγ. [1873], < *τάξι(ς)* + λεξ. επίθημα *-νομώ* < *νόμος* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *classifier*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταξινομ-ία, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *taxonomy*
ταξινόμη-ση, λόγ. [1873], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *classification*
ταξινόμ-ος, λόγ. [1883], < *ταξι-νομώ*, πβ. κ. *αστυ-νόμος, αγορα-νόμος*
ταξινομ-ικός, λόγ. [1889].

-τάξιος → τάξη

ταξιτζής → ταξί

ταοϊσμός «κινεζική θρησκευτική και φιλοσοφική παράδοση»
μεταφορά τού γαλλ. *taoïsme* < *tao* (με παραγ. τέρμα *-isme*) < κινεζ. *dào* «δρόμος, οδός».

τάπα[1] «βούλλωμα δοχείου»
< τουρκ. *tapa* < ιταλ. *tappo* < φραγκ. *tappo* «πώμα, βούλλωμα». Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε γαλλ. *tape* < μέσο γαλλ. *taper* «βουλλώνω, φράζω», που έχει την ίδια απώτερη προέλευση με το ιταλ. *tappo*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταπ-ώνω
τάπω-μα < *ταπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τάπα[2] «(στην καλαθοσφαίριση) απόκρουση, χτύπημα»
μεταφορά τού γαλλ. *tape* «χτύπημα», υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *taper* «χτυπώ (με την παλάμη)», πιθ. ηχομιμητ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταπ-ώνω
τάπω-μα < *ταπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τάπα[3] «προεξοχή στο κάτω μέρος αθλητικού παπουτσιού»
μεταφορά τού αγγλ. *tap* (στη φρ. *tap sole* για τα αθλητικά παπούτσια), αρχική σημ. «ελαφρό χτύπημα», < ρ. *tap* «χτυπώ ελαφρά» < μέσο γαλλ. *taper* «χτυπώ (με την παλάμη)», πιθ. ηχομιμητ. αρχής.

ταπεινός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 320: *σὺ δ' οὐδέπω ταπεινὸς οὐδ' εἴκεις κακοῖς*], αρχική σημ. «αυτός που βρίσκεται χαμηλά», αγν. ετύμου. Καμία από τις προταθείσες συνδέσεις δεν είναι πειστική, όπως με το αρχ. τοπωνύμιο *Τέμπη / Τέμπεα* (μέσω αμάρτυρου τύπου **τάπ-ος* με εικαζόμενη σημ. «κοίλος, βαθουλός») ή με το παλ. σκανδ. *befja* «συντρίβω, κοπανίζω». Φαίνεται ότι το επίθ. παρουσιάζει παραγ. τέρμα όμοιο με των αρχ. *ὀρεινός* (< **ὀρεσ-νός*), *αἰπεινός* «ψηλός, απόκρημνος» (< **αἰπεσ-νός*), αλλά αυτό δεν προσφέρει ενδείξεις για την ετυμολ. αρχή. Η σημ. «φτωχός, κατώτερος – (μτφ.) αυτός που μεταχειρίζεται τον εαυτό του ως κατώτερο, σεμνός» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Λακεδ. πολιτ.* 8.2: *ἐν δὲ τῇ Σπάρτῃ οἱ κράτιστοι καὶ ὑπέρχονται μάλιστα τὰς ἀρχὰς καὶ τῷ ταπεινοὶ εἶναι μεγαλύνονται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταπειν-οσύνη < *ταπειν(ός)* + παραγ. τέρμα *-οσύνη*, πβ. κ. *δικαι-οσύνη*
ταπεινότητα < αρχ. *ταπειν-ότης, -ότητος*
ταπειν-ώνω < αρχ. *ταπειν-ῶ (-όω)* «ελαττώνω, υποβιβάζω, εξευτελίζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.3.18: *ὃς τοὺς μεγαληγορήσαντας ὡς πλέον φρονοῦντας ταπεινῶσαι βούλεται*]
ταπείνωση < αρχ. *ταπείνω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 815a.4-5: *ἐκπηδήσεσιν ἐν ὕψει καὶ σὺν ταπεινώσει μιμουμένην*], αρχική σημ. «χαμήλωμα, καταβίβαση», < ρ. *ταπειν-ῶ (-όω)*
ταπεινωτικός < ελνστ. *ταπεινω-τικός* (πβ. Βασιλ. *Ὁμιλ.* 29.380: *ἔστι μὲν ταπεινὸς καὶ ὁ κατὰ τὴν ἁμαρτίαν πορευόμενος, διότι ταπεινωτικὴ μάλιστα πάντων ἡ ἁμαρτία*) < αρχ. *ταπειν-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. ταπεινο-: *ταπεινό-φρων* (ελνστ.), *ταπεινο-φροσύνη* (ελνστ.), *ταπεινο-φρονώ*.

τάπερ
< αγγλ. *Tupper(ware)*, εμπορικό σήμα που οφείλεται στο επώνυμο τού Αμερικανού εφευρέτη Earl Silas Tupper (1908-83).

ταπέτο «χαλάκι»
αντιδάν., < ιταλ. *tappeto* < υστλατ. *tapētu(m)* < λατ. *tapētem*, αιτ. πτώση τού ουσ. *tapes, -ētis* < αρχ. *τάπης, -ητος* (βλ.λ. *τάπητας*).

ταπετσαρία
αντιδάν., < ιταλ. *tappezzeria* < ρ. *tappezzare* «επενδύω τοίχο ή έπιπλο με ύφασμα» < γαλλ. *tapisser* < υστλατ. **tapitiāre* < **tapitiu(m)* < ελνστ. *ταπήτιον*, υποκορ. τού αρχ. *τάπης, -ητος* (βλ.λ. *τάπητας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταπετσ(ι)έρης, αντιδάν., < ιταλ. *tappezziere* < ρ. *tappezzare* (βλ. ανωτέρω).

τάπητας
< αρχ. *τάπης, -ητος* [ήδη ομηρικό], ανατολ. δάνειο, που εικάζεται ότι συνδ. με το αρχ. περσ. *tābaδ*, ενώ άλλοι θεωρούν ότι έχει μικρασιατική προέλευση. Παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-ης, -ητος*, πβ. αρχ. *λέβης, -ητος*.
ΣΥΝΘ. ταπητ(ο)- (λόγ.): *ταπητ-ουργός* [1871], *ταπητ-ουργία* [1871], *ταπητ-ουργείο* [1871], *ταπητο-καθαριστήριο*.

ταπί
αντιδάν., < γαλλ. *tapis* «τάπητας» < υστλατ. **tapitiu(m)* < ελνστ. *ταπήτιον*, υποκορ. τού αρχ. *τά-πης, -ητος* (βλ.λ. *τάπητας*). Η λ. χρησιμοποιήθηκε επίσης ως χαρτοπαικτικός όρος (πβ. γαλλ. *tapis vert* «πράσινη τσόχα – (μετωνυμ.) χαρτοπαίγνιο»), με τον οποίο ο παίκτης δηλώνει ότι δεν έχει άλλα χρήματα να στοιχηματίσει (να ποντάρει) στην πράσινη τσόχα τού τραπεζιού.

ταπιόκα «είδος αμύλου ή αλεύρου»
< πορτ. *tapioca* < *tapioca*, λ. τής γλ. Τούπι των ιθαγενών τής Βραζιλίας, που δηλώνει άλευρο παραγόμενο από το φυτό *μανιόκα*.

τάπιρος «είδος φυτοφάγου θηλαστικού»
μεταφορά τού γαλλ. *tapir* (πιθ. τού παλ. γαλλ. *tapirousou / taperoussou*, που απαντά σε οδοιπορικά κείμενα τού 16ου και 17ου αι.) < *tapira*, λ. τής γλ. Τούπι των ιθαγενών τής Βραζιλίας.

ταπισερί «κεντημένο επιτοίχιο διακοσμητικό ύφασμα»
αντιδάν., < γαλλ. *tapisserie* < ρ. *tapisser* «επενδύω τοίχο ή έπιπλο με ύφασμα» < υστλατ. **tapitiāre* < **tapitiu(m)* < ελνστ. *ταπήτιον*, υποκορ. τού αρχ. *τά-πης, -ητος* (βλ.λ. *τάπητας*).

τάρα «απόβαρο»
< ιταλ. *tara* < αραβ. *ṭarḥ* «αφαίρεση».

ταράζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ταράσσω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Όδ.* ε 291: *ὣς εἰπὼν σύναγεν νεφέλας, ἐτάραξε δὲ πόντον*] με βάση το θ. τού αορ. *ἐ-τάραξ-α* κατά το σχήμα *ἔσταξα – στάζω, ἔκραξα – κράζω*. Το αρχ. *ταράσσω* δεν έχει συνδεθεί με ομόρριζα άλλων Ι.Ε. γλωσσών, αλλά θεωρείται ότι προέρχεται από θ. **ταραχ-* (> *ταραχ-ή*), που ανάγεται σε **dhr̥-egh-*. Από τον τύπο *ταράσσω* προήλθε (με συγκοπή) το συνώνυμο αρχ. *θράσσω*, ενώ πιθανή είναι επίσης η σύνδεση με το αρχ. επίθ. *τραχύς* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τάραγμα < αρχ. *τάραγ-μα* «διατάραξη, σύγχυση»
ταραγμός < αρχ. *ταραγ-μός*, συνώνυμο τού ουσ. *τάραγμα*
ταραξίας < ελνστ. *ταραξ-ίας* < *ταραξ-* (*ταράσσω*) + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *ταμ-ίας, λοχ-ίας*
ταραχή < αρχ. *ταραχ-ή* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Όλυμπ.* 7.30-31: *αἱ δὲ φρενῶν ταραχαὶ παρέπλαγξαν καὶ σοφόν*] < θ. **ταραχ-* τού ρ. *ταράσσω* (βλ. ανωτέρω)
τάραχος < αρχ. *τάραχ-ος* < *ταραχ-ή* (με αλλαγή γένους)
ταραχώδης < αρχ. *ταραχ-ώδης* «ταραξίας, ταραγμένος – συγκεχυμένος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ίστ.* 1.49.4: *πανταχῇ μὲν οὖν πολὺς θόρυβος καὶ ταραχώδης ἦν ἡ ναυμαχία*].
ΣΥΝΘ. **-ταράζω / -ταράσσω**: *δια-ταράσσω, ανα-ταράσσω, κατα-ταράσσω, συν-ταράσσω* κ.ά.
-ταραχή: *δια-ταραχή, ανα-ταραχή, θαλασσο-ταραχή*
-τάραχος: *α-τάραχος, πολυ-τάραχος*
-τάραξη: *ανα-τάραξη, δια-τάραξη*
ταραχο-ποιός (ελνστ.).

ταράκουλο «μεγάλη ψυχική αναστάτωση»
πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *ταρακου(νώ)* και *(τρέμου)λο*.

ταρακουνώ
λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *ταρά(ζω)* και *κουνώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταρακούνη-μα.

ταραμάς
< τουρκ. *tarama*.
ΣΥΝΘ. **ταραμο-**: *ταραμο-κεφτές, ταραμο-σαλάτα*.

τάρανδος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], δάνειο πιθ. από φιννο-ουγγρική γλώσσα, π.χ. μορδβιν. *šardo* (Κ. Ρωσία).

ταραντέλα
< ιταλ. *tarantella / tarentella* «ζωηρός και εύθυμος χορός τής Ν. Ιταλίας», άλλη ονομασία τής αράχνης *tarantola* (βλ.λ. *ταραντούλα*), ίσως από τις απότομες νευρικές κινήσεις που προκαλούσε το τσίμπημα τής αράχνης.

ταραντούλα
αντιδάν., < ιταλ. *tarantola* < *Taranto* < λατ. *Tarentum* < αρχ. *Τάρας, -αντος*, πόλη τής Ν. Ιταλίας (στο παλαιό βασίλειο τής Νάπολης), όπου ευδοκιμούσε αυτό το είδος αράχνης. Το τοπωνύμιο *Τάρας* θεωρείται ιλλυρικής αρχής, πβ. ιλλυρ. *darandos* «δρυς, βαλανιδιά».

ταραξίας → ταράζω

ταρατατζούμ
λ. ηχομιμητ. αρχής.

ταράτσα
< ιταλ. *terrazzo* < παλ. γαλλ. *terrace* (σύγχρ. γαλλ. *terrasse*) < παλ. προβηγκ. *terrassa* < μεσν. λατ. *terracia* < υστλατ. **terracea(m)*, θηλ. τού επιθ. **terraceus* < λατ. *terra* «γη, έδαφος, χώμα». Στην παλαιά Γαλλική η λ. σήμαινε «λάσπη οικοδομής» (από άμμο, τσιμέντο και ασβέστη), αλλά ήδη τον 13ο αι. δήλωσε τη χτισμένη υψωμένη επιφάνεια οχυρωμένης θέσης και αργότερα οποιουδήποτε κτηρίου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταρατσ-ώνω
ταράτσω-μα < *ταρατσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ταραχή → **ταράζω**

ταρζανιά «παράτολμη ακροβατική ενέργεια»
< *Ταρζάν* (με παραγ. τέρμα *-ιά*, κατά τα *ζαβολ-ιά, ζημ-ιά*) < αγγλ. *Tarzan*, όν. επινοημένο από τον Αμερικανό συγγραφέα Edgar R. Burroughs (1875-1950), δημιουργό τού συγκεκριμένου ήρωα.

ταρίφα
< ιταλ. *tariffa* «καθορισμένη τιμή» < αραβ. *taʿrīfa* «ειδοποίηση, δημοσίευση» < ρ. *ʿarraf* «πληροφορώ, γνωστοποιώ».

ταριχεύω
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *τάριχ(ος)* «βαλσαμωμένο σώμα, μούμια» (με παραγ. τέρμα *-εύω*), τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Από την Ελληνική προήλθαν τα αρμεν. *tařex* «ρέγκα» και συρ. *ṭārīxā* «παστό ψάρι». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λακέρδα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταρίχευση < αρχ. *ταρίχευ-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο]
ταριχευτής < αρχ. *ταριχευ-τής*
ταριχευτός < ελνστ. *ταριχευ-τός* (ρηματ. επίθ.)
ταριχευτικός < ελνστ. *ταριχευ-τικός*.

ταρό
< γαλλ. *tarot* < ιταλ. *tarocco* (ίδια σημ., κυρ. χρησιμοποιείται ο πληθ. *tarocchi*), αγν. ετύμου. Υποστηρίχθηκε ότι προέρχεται από τη λ. *tara* «απόβαρο» (βλ.λ. *τάρα*), επειδή σε μερικές περιπτώσεις ο παίκτης αφήνει στην άκρη ένα από τα χαρτιά τής τράπουλας.

ταρσανάς «ναυπηγείο για μικρά πλοία»
< τουρκ. *tersane* «ναυπηγείο» < βενετ. *tersanà* < αραβ. *dār (as-) ṣināa*.

ταρσός «οστά στο πίσω μέρος τού ποδιού»
ΕΤΥΜ. αρχ. (αττ. *ταρρός*) < θ. *ταρσ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέρσομαι* «ξηραίνω» < I.E. **ters-* «ξηρός, στεγνός» || αρμεν. *t' ař* «αποξηραντήριο σταφυλιών», παλ. δυτ. γερμ. **þurstu-* «δίψα» (> γερμ. *Durst*, αγγλ. *thirst*, ολλ. *dorst*), αρχ. γερμ. **þurzú-* «ξηρός, στεγνός» (> σουηδ. *torr* «στεγνός», *tarre* «πλέγμα, καλαμωτή») κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα διαφόρων γλωσσών, η λ. *ταρσός* πρέπει να απομακρύνθηκε νωρίς από την αρχική σημ. «στεγνός, ξηρός» και δήλωσε το «πλέγμα», την «καλαμωτή» όπου αποξήραιναν φρούτα ή σταφύλια (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.179: *διὰ τριήκοντα δόμων πλίνθου ταρσοὺς καλάμων διαστοιβάζοντες*), καθώς και γενικότερα πλατιές επιφάνειες, όπως η παλάμη, το πέλμα, το άκρο τού κουπιού. Ήδη αρχ. είναι η σημ. «σειρά οστών στο πίσω μέρος τού ποδιού» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Λ 388: *νῦν δέ μ' ἐπιγράψας ταρσὸν ποδὸς εὔχεαι αὔτως*).

τάρτα
< ιταλ. *tarta* < γαλλ. *tarte* < *tourte* (βλ.λ. *τούρτα*) με επίδρ. τού γαλλ. *tartre* «κατακάθι, τρυγία».

ταρτάν «είδος συνθετικού τάπητα»
< γαλλ. *tartan*, αρχική σημ. «ύφασμα από ξασμένο μαλλί», < αγγλ. *tartan*, πιθ. < παλ. γαλλ. *tertaine / tiretaine* «ύφασμα από αγνό ή συνθετικό μαλλί» < *tiret* < *tire* «ύφασμα από μετάξι» < υστλατ. *tyriu(m)* «ύφασμα από την Τύρο», ουσιαστικοπ. τύπος τού λατ. *Tyrus* < αρχ. *Τύρος*. Κατ' άλλη άποψη, το αγγλ. *tartan* προέρχεται από μέσο αγγλ. *tartarin* < παλ. γαλλ. *tartarin* «ταταρικός – (ύφασμα με την τεχνική) των Τατάρων» < *tartare* < μεσν. λατ. *Ta(r)taru(m)* < αραβ. *Tatar* «Τάταρος» (μέλος τουρκο-μογγολικού πληθυσμού τής Ασίας).

Τάρταρος
αρχ. [συχνός ο πληθ. *Τάρταρα* ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], αγν. ετύμου, πιθ. ανατολ. δάνειο.

ταρταρούγα
αντιδάν., < ιταλ. *tartaruga* «χελώνα» < υστλατ. *tartaruca* (σε επιγραφή, πιθ. από αμάρτυρες φρ. **bestia tartaruca* «θηρίο τού Ταρτάρου», **testudo tartaruca* «χελώνα τού Ταρτάρου», επειδή μυθικές αντιλήψεις θεωρούσαν τη χελώνα ενσάρκωση θεότητας τού Κάτω Κόσμου), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *tartarūcus* < ελνστ. *ταρταροῦχος* < αρχ. *Τάρταρ(ος)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-οῦχος* < *ἔχω* (βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι το επίθ. *ταρταροῦχος* απαντά σε χριστιανικά κείμενα και μαγικούς παπύρους δηλώνοντας τον Σατανά (π.χ. 3ος αι., *Εὐαγγ. Βαρθολ.* 4.25: *ὅτε δὲ ἀπέγνων ἀντίτυπον τοῦ Θεοῦ [καὶ] ἐκλήθη τὸ ὄνομά μου Σατανᾶς, ὅ ἐστιν ἄγγελος ταρταροῦχος*).

ταρτούφος «υποκριτής ηθικολόγος»
μεταφορά τού γαλλ. *Tartuffe*, όν. ήρωα φερώνυμης κωμωδίας τού Μολιέρου, που γράφτηκε το 1664 και τον παρουσιάζει μοχθηρό και υποκριτή. Ο Μολιέρος άντλησε το όνομα από την ιταλική κωμωδία, στην οποία συχνά απαντά ως *Tartufo* και συνδ. ετυμολογικά με τη λ. *τρούφα* (βλ.λ.), πβ. παλ. γαλλ. *trufer* «εξαπατώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταρτουφ-ισμός, λόγ. [1820], μεταφορά τού γαλλ. *tartuf(f)erie* < *Tartuffe* (βλ. ανωτέρω).

τάση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *τάσις* < θ. *τα-* (με παραγ. τέρμα *-σις*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω* < **τεν-jω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τείνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τέντωμα, διάταση» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἱερ. νούσ.* 17.16: *ὥστε αἰσθάνεσθαι, ἤν τις πόνος ἢ τάσις γίνηται τῷ ἀνθρώπῳ*) → αρχ. και ελνστ. σημ. «ύψωση ή ενίσχυση (κυρ. τού τόνου τής φωνής)» (πβ. Αριστοξ. *Στοιχ. μουσ.* 17.2-4: *ὃ μὲν οὖν βουλόμεθα λέγειν τὴν τάσιν σχεδὸν ἐστι τοιοῦτον οἷον*

μονή τις καὶ στάσις τῆς φωνῆς) → ελνστ. σημ. «συνεχής ροή (κυριολ. και μτφ.)» (πβ. Μάρκ. Αυρηλ. *Τὰ εἰς ἑαυτ.* 8.57.1: *ἡ γὰρ χύσις αὕτη τάσις ἐστίν· ἀκτῖνες γοῦν αἱ αὐγαὶ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐκτείνεσθαι λέγονται)* → σύγχρ. σημ. «ροπή» (με επίδρ. τού γαλλ. *tension*, όπως και οι τεχν. όροι).

τάσι
< τουρκ. *tas* «(μεταλλικό) δοχείο, μπολ» < αραβ. *tās*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τασ-άκι < *τάσ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*.

τας-κεμπάπ
< τουρκ. *tas-kebabı* < *tas* «(μεταλλικό) δοχείο, μπολ» (> *τάσι*) + *kebabı* (βλ.λ. *κεμπάπ*).

τάσσω
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < **τάγ-jω*, αγν. ετύμου. Το αρχικό θ. **ταγ-* απαντά επίσης στα ομόρριζα *ταγ-ή, ταγ-ός, τάγ-μα* (βλ.λ.). Το ρ. *τάσσω* ήταν συνώνυμο τού αρχ. *τίθημι* στη σημ. «θέτω, τοποθετώ», αλλά περιορίστηκε στη σημ. «οργανώνω, διευθετώ, ταξινομώ», πράγμα που εξηγεί τη χρήση του στο διοικητικό και στρατιωτικό λεξιλόγιο. Από το αρχ. *τάσσω* προήλθε το μεταπλ. μεσν. *τάζω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. -τάσσω: *δια-τάσσω, παρα-τάσσω, κατα-τάσσω, ανα-τάσσω, κατα-τάσσω, μετα-τάσσω, επι-τάσσω, αντι-τάσσω, εν-τάσσω, συν-τάσσω, ανασυν-τάσσω, απο-τάσσω, υπο-τάσσω, καθυπο-τάσσω, προ-τάσσω* κ.ά.
-ταγή: *δια-ταγή, επι-ταγή, υπο-ταγή, προσ-ταγή, συν-ταγή* κ.ά.
-ταξη: *διά-ταξη, ανά-ταξη, παρά-ταξη, συμπαρά-ταξη, κατά-ταξη, ανακατά-ταξη, συγκατά-ταξη, μετά-ταξη, επί-ταξη, έν-ταξη, σύν-ταξη, ανασύν-ταξη, από-ταξη, υπό-ταξη, καθυπό-ταξη, πρό-ταξη* κ.ά.

τάστο «χώρισμα στον βραχίονα εγχόρδων οργάνων» < ιταλ. *tasto*, υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *tastare* «αγγίζω, ψηλαφώ (επανειλημμένα και ελαφρά, για να νιώσω την αφή)» < δημώδ. λατ. **tastāre*, από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των λατ. ρ. *ta(ngere)* «αγγίζω, ψηλαφώ» και *(gu)stāre* «δοκιμάζω, γεύομαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταστ-ιέρα < *τάστ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *τοστ-ιέρα*.

τατουάζ
< γαλλ. *tatouage* < ρ. *tatouer* < αγγλ. *tattoo* < *tatau*, λ. ιθαγενών τής Πολυνησίας.

τάτσι-μίτσι-κότσι
ίσως από αλβ. ονόματα *Tatsi* «Τάσος», *Mitsi* «Μήτσος», *Kotsi* «Κώτσος», που αναφέρονταν σε μέλη συμμορίας συνδεόμενα με συμφωνία.

ταυ
< αρχ. *ταῦ* < σημιτ. *taw* (πβ. εβρ. *tāw* «σημείο»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ταυροκαθάψια «(στη μινωική Κρήτη) αγώνισμα με ακροβασίες σε ταύρο με ιερό χαρακτήρα – αντίστοιχη εορτή σε διάφορες αρχαιοελληνικές πόλεις» ελνστ. < *ταυροκαθάπτης* «ακροβάτης που εκτελούσε επικίνδυνα γυμνάσματα στη ράχη τού ταύρου» < αρχ. *ταῦρο(ς)* + *καθάπτης* < ρ. *καθάπτω* «στερεώνω – προσκολλώμαι, πιάνομαι» (εφόσον ο ακροβάτης πιανόταν από τα κέρατα τού επιτιθέμενου ταύρου και έκανε άλμα, *κυβίστηση*, πάνω από τη ράχη του) < *καθ-* (< *κατα-*) + *ἅπτω / -ομαι* (βλ.λ.).

ταύρος
< αρχ. *ταῦρος* [ήδη ομηρικό], που συνδ. με λατ. *taurus* (> γαλλ. *taureau*, ισπ. *torro*), παλ. σλαβ. *turŭ* (> ρωσ. *tur*), ιρλ. *tarb*, λιθ. *taūras*. Έχει διατυπωθεί η υπόθεση για ομοιότητα των παραπάνω τύπων με την αντίστοιχη λέξη διαφόρων σημιτικών γλωσσών, αλλά δεν είναι εξακριβωμένη η πορεία τού δανεισμού (από τη σημιτική στην ινδοευρωπαϊκή οικογένεια ή αντίστροφα) ή ακόμη αν πρόκειται για παράλληλα δάνεια από άλλη γλώσσα, άγνωστη μέχρι τώρα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταυρ-ήσιος < *ταύρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*
ταύρειος < αρχ. *ταύρ-ειος*, πβ. αρχ. *βό-ειος*.
ΣΥΝΘ. ταυρο-: *ταυρό-μορφος* (αρχ.) *ταυρο-ειδής* (ελνστ.), *ταυρο-καθάψια (τα)* (ελνστ.) (βλ.λ.), *ταυρο-μαχία* (ελνστ.), *ταυρο-μάχος* (λόγ. [1871]) κ.ά.

ταύτα
< αρχ. *ταῦτα*, πληθ. ουδ. τής αντωνυμίας *οὗτος* (βλ.λ.).

ταυτίζω
< ελνστ. *ταὐτίζω* < αρχ. *ταὐτ(ός)* «ο ίδιος» (με παραγ. τέρμα *-ίζω*) < ουδ. *ταὐτό(ν)* (με κράση) < *τὸ αὐτό(ν)* (ήδη στον Αριστοτέλη).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταύτι-ση
ταυτισμός < μεσν. *ταυτισ-μός* «ταυτότητα».
ΣΥΝΘ. α-ταύτιστος – συν-ταυτίζω, συν-ταύτιση, συν-ταυτισμός.

ταυτο- λεξικό πρόθεμα
< ελνστ. *ταὐτο-*, που ανάγεται στο αρχ. *ταὐτ(ός)* «ο ίδιος» < ουδ. *ταὐτό(ν)* (με κράση) < *τὸ αὐτό(ν)*. Βλ. κ. *ταυτίζω*.
ΣΥΝΘ. ταυτ(ο)-: *ταυτο-βουλία* (ελνστ.), *ταυτο-φωνία* «επανάληψη ίδιων φθόγγων, συλλαβών ή γραμμάτων – όρος τής μουσικής» (μεσν.), *ταυτό-φωνος* (μεσν.), *ταυτ-ωνυμία* (μεσν.), *ταυτο-γνωμώ, ταυτο-πάθεια, ταυτο-προσωπία* (βλ.λ.), *ταυτο-πρόσωπος, ταυτό-χρονος* (λόγ. [1840]) κ.ά.

ταυτολογία «σχήμα λόγου»

< ελνστ. *ταὐτολογία* < επίθ. *ταὐτολόγος* «αυτός που επαναλαμβάνει όσα έχουν λεχθεί» < *ταὐτο-* (βλ.λ.) + *-λόγος* < *λέγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταυτολογώ < ελνστ. *ταὐτολογ-ῶ (-έω)* «επαναλαμβάνω αυτό που ειπώθηκε»

ταυτολογικός < ελνστ. *ταὐτολογ-ικός*.

ταυτοποιώ

< ελνστ. *ταὐτοποιῶ (-έω)* «εκπροσωπώ – κάνω το ίδιο πράγμα» < *ταὐτο-* (βλ.λ.) + *ποιῶ* (βλ.λ.). Στη σύγχρονη σημ. «ταυτίζω» η λ. αποδίδει το αγγλ. *identify*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταυτοποίη-ση → Η σημ. «αναγνώριση και κατάταξη οργανισμού ή απολιθώματος βάσει των υπαρχόντων συστημάτων» αποδίδει το αγγλ. *determination*.

ταυτοπροσωπία

λόγ. [1803], < *ταυτο-* (βλ.λ.) + *πρόσωπ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ία*, πβ. κ. *ετερο-προσωπία*.

ταυτόσημος

< μεσν. *ταὐτόσημος* < *ταὐτο-* (βλ.λ.) + *-σημ(ος)* < αρχ. *σῆμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταυτοσημ-ία.

ταυτότητα

< αρχ. *ταὐτότης, -ητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «ταύτιση», < *ταὐτό(ν)* (με παραγ. τέρμα *-της, -τητος*, πβ. αρχ. *θερμότης, -τητος*) < *τὸ αὐτό(ν)*. Οι σύγχρ. όροι οφείλονται σε απόδ. τού γαλλ. *identité* (π.χ. *δελτίο ταυτότητας*, γαλλ. *carte d'identité*). Βλ. κ. *ταυτίζω*.

ταυτόχρονος

λόγ. [1840], < *ταυτο-* (βλ.λ.) + *χρόνος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tautochrone* (μαθημ. όρ.).

ταφή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. 2.34.1.1: *Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χειμῶνι Ἀθηναῖοι τῷ πατρίῳ νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφὰς ἐποιήσαντο τῶν ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ*] < θ. *ταφ-* (με ανομοίωση τού πρώτου συμφώνου) < θ. **θαφ-*, για το οποίο βλ.λ. *θάβω, τάφος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*.

τάφος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ω 660: *εἰ μὲν δή μ' ἐθέλεις τελέσαι τάφον Ἕκτορι δίῳ*] < θ. *ταφ-* (με ανομοίωση τού πρώτου συμφώνου) < θ. **θαφ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dhm̥bh-* «θάβω – τάφος» || αρμ. *damban* «τάφος», αβεστ. *daxma-* || αρχ. *θάπ-τω* (βλ.λ. *θάβω*), *ταφ-ή, τάφ-ρος* (βλ.λ.). Δεν αποκλείεται να ανήκει και η αρχ. λ. *τύμβος* (βλ.λ.) στην ίδια ετυμολ. οικογένεια. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μνήμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταφικός < ελνστ. *ταφ-ικόν (τό)* «χρήματα για κηδεία», ουσιαστικοπ. ουδ. αμάρτυρου επιθ. **ταφ-ικός* < *ταφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. ταφο-: *ταφό-πετρα* (λόγ. [1888]), *ταφό-πλακα, ταφο-φοβία*

ά-ταφος (αρχ.)

εν-ταφιάζω, εν-ταφίαση, εν-ταφιασμός

-τάφιος: *εν-τάφιος, επι-τάφιος*

εκ-ταφή (λόγ. [1887])

αγιο-ταφικός, αγιο-ταφίτης.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τάφος, θάβω, τάφρος...

Οι ελληνικές λέξεις για την «ταφή» φαίνονται απομονωμένες μεταξύ των Ι.Ε. γλωσσών και εικάζεται ότι ανάγονται σε **dhm̥bh-*, μεταπτωτική βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **dhembh-* «θάβω – τάφος». Από τη συγκεκριμένη μορφή τής ρίζας προέκυψε θέμα **θαφ-*, το οποίο παρουσιάζει ανομοίωση τού πρώτου ή τού δεύτερου συμφώνου: αρχ. ***τάφ-ος***, ***ταφ-ή***, ***τάφ-ρος – θάπ-τω*** (από όπου ο μεταπλασμένος τύπος ***θάβω***).

τάφρος

αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *ταφ-* (με ανομοίωση τού πρώτου συμφώνου και παραγ. τέρμα *-ρος*, πβ. αρχ. *κλῆ-ρος*) < θ. **θαφ-*, για το οποίο βλ.λ. *θάβω, τάφος*.

ταφτάς «μεταξωτό ύφασμα»

< τουρκ. *tafta* (> μεσν. *ταφατά*) < περσ. *tāfta* «γυαλιστερό, μεταξωτό (ύφασμα)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ταφταδ-ένιος < *ταφτάδ(ες)* (πληθ. τού *ταφτάς*) + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

τάχα

ΕΤΥΜ. αρχ. επίρρ. τού επιθ. *ταχύς* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *σάφα – σαφής*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γρήγορα» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ζ 409-10: *τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ πάντες ἐφορμηθέντες* «γρήγορα θα σε σκοτώσουν οι Αχαιοί μόλις ορμήσουν όλοι») → αρχ. σημ. «ίσως, πιθανόν» (λόγω τής σύνδεσης τού επιρρήματος με τον σύνδεσμο *ἄν* ή και με το επίρρ. *ἴσως* σε φρ. όπως *τάχ' ἴσως, τάχ' (ἂν) ἴσως*, πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 645c: *φανείη δὲ τάχ' ἂν ἴσως τοῦ μήκους γ' αὐτῶν οὐκ ἀπάξιον*) → ελνστ. σημ. «δήθεν» (πβ. Δίων. Κασσ. *Ῥωμ. Ἱστ.* 290.11-13: *ὁ μὲν Λούκιος κατεψηφίσθη ὡς τάχα πολλὰ ἐκ τῆς λείας σφετερισάμενος, Ἀφρικανὸς δὲ ὡς ἐπιεικεστέρας τὰς συνθήκας διὰ τὸν υἱὸν ποιησάμενος*) → μεσν. σημ. «άραγε, μήπως» (πβ. Ρωμ. Μελωδ. *Ὕμνος* 44.7.9-10: *τάχα οὗτος [ἔστιν] ὃν Ἀδάμ μοι προεῖπεν, ὅτι μαστιγώσει σε, ὅταν ἔλθῃ διὰ τῆς ἀναστάσεως;*).

ταχεία

< λόγ. φρ. *ταχεία (αμαξοστοιχία)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ταχύς* (βλ.λ.), απόδ. τού πεπαλαιωμένου γαλλ. *train express* (βλ.λ. *εξπρές*).

ταχέως → ταχύς

ταχιά → ταχύς

ταχίνι
< τουρκ. *tahin* < αραβ. *teḥin* < ρ. *tahn* «αλέθω».

τάχιστος
αρχ., υπερθ. βαθμός τού επιθ. *ταχύς* (βλ.λ.).

τάχος «ταχύτητα»
αρχ. < επίθ. *ταχύς* (βλ.λ.), πβ. κ. *πάχος – παχύς*.
ΣΥΝΘ. ταχο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *ταχο-γράφος, ταχό-μετρο*.

ταχταρίζω «παίζω ένα μωρό στην αγκαλιά»
πιθ. μεταφορά τού τουρκ. *dahtırı* (> *νταχτιρντί*, βλ.λ.), με απχοποίηση τού αρχικού *d-* και αφομοίωση /a/ – /i/ > /a/ – /a/, καθώς και παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχτάρισ-μα.

ταχυ- → ταχύς

ταχυδακτυλουργός
λόγ. [1874], < *ταχυ-* + *δάκτυλ(ον)* + λεξ. επίθημα *-ουργός* (< αρχ. *ἔργον*, βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *prestidigitateur*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχυδακτυλουργ-ία, λόγ. [1872]
ταχυδακτυλουργ-ικός, λόγ. [1864].

ταχυδρόμος
ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που τρέχει γρήγορα», < *ταχυ-* + *δρόμος*. Ήδη τη μεσν. εποχή η λ. χρησιμοποιείται με τη σημ. «αγγελιαφόρος» (πβ. Γεωργ. Μοναχ. *Χρονικ.* 579.4: *ταῦτα ἀκούσας ὁ Ρουφῖνος ἐμήνυσε διὰ ταχυδρόμου τῷ βασιλεῖ*), αλλά στη σύγχρονη εποχή επανήλθε σε χρήση μετά την ίδρυση τού ελληνικού κράτους, για να αντικαταστήσει τα ιταλ. προελεύσεως *πόστα, ποστάλι, ποστάλης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχυδρομ-είο, λόγ. [1833]
ταχυδρομ-ικός, λόγ. [1816]
ταχυδρομώ < ελνστ. *ταχυδρομ-ῶ (-έω)* «τρέχω γρήγορα» (η σύγχρ. σημ. όπως στο λ. *ταχυδρόμος*)
ταχυδρόμη-ση < *ταχυδρομη-* (*ταχυδρομώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ταχυδρόμος, αγγελιαφόρος, γραμματοκομιστής, μαντατοφόρος
Πολλές λ. δήλωσαν από την Αρχαιότητα ώς τις ημέρες μας αυτόν που (μετα)φέρει επιστολές ή μηνύματα.
Όπως αναφέρεται και στο σχόλιο τού λήμματος **επιστολή**, υπήρχαν τρεις λέξεις που δήλωσαν κατά τα ελληνιστικά χρόνια τον φέροντα επιστολή: ***ἐπιστοληφόρος*** (< *επιστολή* + *φέρω*), ***ἐπιστολοφόρος*** (< *επιστολ-* + *-ο-* + *-φόρος* < *φέρω*) και ***ἐπιστολεύς***, που αρχικά είχε διαφορετική σημασία.
Όταν αργότερα η λ. ***γράμμα*** πήρε και τη σημ. «επιστολή – γραπτό μήνυμα που αποστέλλεται σε κάποιον», σχηματίστηκαν οι λ. ***γραμματοφόρος***, ***γραμματηφόρος*** (πιθ. κατά το *επιστοληφόρος*) και το χρησιμοποιούμενο και σήμερα ***γραμματοκομιστής*** (< *γραμματ-* + *-ο-* + *κομιστής* < *κομίζω*).
Από το αρχ. ***ἀγγελία*** «είδηση, μήνυμα» προήλθε το αρχ. ***ἀγγελιαφόρος***, που είναι καλύτερα σχηματισμένο από το νεότερο ***αγγελιοφόρος*** (*αγγελία* + *-φόρος* αντί *αγγελι-* + *-ο-* + *-φόρος*). Η ίδια η λ. ***ἄγγελος*** στην Αρχαιότητα σήμαινε επίσης «διαβιβαστής είδησης, μηνύματος» (βλ.λ. *άγγελος*).
Στα ελληνιστικά και βυζαντινά χρόνια, το γραπτό μήνυμα που έστελνε κάποιος αποκλήθηκε επίσης ***πιττάκιο(ν)*** (πβ. λατ. ***pittacium***· βλ.λ. *πιττάκιο* για ετυμολογική ανάλυση). Ο κομιστής *πιττακίου* ονομάστηκε ***πιττακοφόρος*** (πβ. Διγενή Ακρίτα 683: *ἔστειλαν δὲ τὸν Ἀμηρὰν γραφὴν τε κατ' ἰδίαν / καὶ οὕτως αὐτὸν ἐδήλωσαν διὰ τοῦ πιττακοφόρου*).
Κατά τη βυζαντινή περίοδο επίσης, χρησιμοποιήθηκε η λ. ***μαντᾶτο(ν)*** για το μήνυμα, την είδηση που στέλνει ή φέρνει κάποιος (από το λατ. ***mandatum***). Έτσι, ***μαντατοφόρος*** αποκλήθηκε το πρόσωπο που μετέφερε το μαντάτο.
Τέλος, κατά την ίδια περίοδο χρησιμοποιήθηκε η ελληνιστική λ. ***ταχυδρόμος***, που αρχικά σήμαινε «αυτός που τρέχει γρήγορα», με τη σημ. «αγγελιαφόρος». Η λ. αυτή ενεργοποιήθηκε ξανά τα νεότερα χρόνια από τους Έλληνες λογίους που επεδίωκαν να καθαρίσουν την Ελληνική από τις ξένες λέξεις, για να αντικαταστήσει την ιταλογενή λ. ***ποστάλης*** «ταχυδρόμος» (από το ιταλ. ***posta*** «ταχυδρομείο», πβ. γαλλ. ***poste***, αγγλ. ***post***), πβ. ***ποστάλι*** (ιταλ. ***postale***) «επιβατηγό πλοίο που εκτελούσε συγκεκριμένο δρομολόγιο μεταφέροντας και αλληλογραφία».

ταχυκαρδία
λόγ. [1889], < *ταχυ-* + *καρδία* (βλ.λ. *καρδιά*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tachycardie*.

ταχύμετρο «όργανο μετρήσεως ταχύτητας»
λόγ. [1894] < *ταχύ-* + *μέτρο(ν)* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tachymètre*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχυμετρ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *tachymetry*
ταχυμετρ-ικός, λόγ. [1894].

ταχύνους «εύστροφος»
ελνστ. < *ταχύ-* + αρχ. *νοῦς* (βλ.λ.), πβ. κ. *βραδύ-νους, οξύ-νους*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχύν-οια, λόγ. [1835].

ταχυπαλμία
< *ταχυ-* + *-παλμ(ία)* < *παλμός*, απόδ. τού αγγλ. *palpitation*.

ταχυπιεστήριο «μηχανοκίνητο τυπογραφικό πιεστήριο»
λόγ. [1837] < *ταχυ-* + *πιεστήριο(ν)*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Schnellpresse*.

ταχύπλοος
< αρχ. *ταχύπλοος / -πλους* «αυτός που πλέει γρήγορα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < *ταχύ-* + *πλόος / πλοῦς* (βλ.λ.). Ο σύγχρ. όρος *ταχύπλοο σκάφος* αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *power boat*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχυπλοΐα < ελνστ. *ταχυπλο-ΐα*
ταχυπλοῶ < ελνστ. *ταχυπλο-ῶ (-έω)*.

ταχύς
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 514: *καγχαλόων, ταχέες δὲ πόδες φέρον*] < **θαχ-ύς* (με ανομοίωση τού πρώτου συμφώνου, πβ. συγκριτ. βαθμός *θάσσων* < **θάχ-jων*) < θ. **θαχ-*, αγν. ετύμου. Εικάζεται ότι το θ. **θαχ-* < **dhə-* απαντά με την εκτεταμένη του βαθμίδα στο αρχ. σύνθετο κύρ. όνομα *Τήχ-ιππος* «αυτός που έχει γρήγορα άλογα». Οι περαιτέρω συνδέσεις με λιθ. *dengti* «τρέχω γρήγορα» ή με σανσκρ. *daghnóti* «φθάνω» έχουν πλέον απορριφθεί. Βλ. κ. *τάχα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ταχέως < αρχ. επίρρ. *ταχέ-ως*
ταχιά < μεσν. *ταχ-ιά* < αρχ. *ταχ-έα*, πληθ. ουδ. τού επιθ. *ταχύς*, με συνίζηση
ταχύνω < αρχ. *ταχύ-νω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 660: *τάχυνε δ', ὡς καὶ νυκτὸς ἅρμ' ἐπείγεται σκοτεινόν*]
ταχύτητα < ελνστ. *ταχύ-της, -τητος* (ήδη στον Θεόφραστο· με αναβιβασμό τού τόνου κατά το αντίθετο *βραδύτης*) < αρχ. *ταχυ-τής, -τῆτος* ➝ Η σημ. που σχετίζεται με τα οχήματα αποδίδει το γαλλ. *vitesse*.
ΣΥΝΘ. ταχυ-: *ταχύ-γλωσσος* (αρχ.), *ταχυ-θάνατος* (αρχ.), *ταχύ-γαμος* (ελνστ.), *ταχυ-κίνητος* (ελνστ.), *ταχυ-βολία* (λόγ. [1895]), *ταχυ-βόλος* (λόγ. [1891]), *ταχυ-γραφία* (λόγ. [1871], *ταχυ-καρδία* (λόγ. [1889], απόδ. τού γαλλ. *tachycardie*), *ταχυ-πιεστήριο* (βλ.λ.), *ταχυ-γλωσσία* (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *tachylalia*), *ταχυ-παλμία* (απόδ. τού αγγλ. *palpitation*), *ταχυ-διανομή*, *ταχυ-πτέρυγο*, *ταχύ-ρρυθμος*, *ταχυ-σφυγμία* κ.ά.
-ταχύνω: *επι-ταχύνω*
-τάχυνση: *επι-τάχυνση*
-ταχυντής: *επι-ταχυντής*.

ταψί
μεσν. < τουρκ. *tepsi* < παλ. τουρκ. *tevsi* «δίσκος», πιθ. < κινεζ. *dep tsi* (ίδια σημ.).

ταώς «παγώνι»
αρχ., αγν. ετύμου, ανατολ. δάνειο, αφού το ίδιο το παγώνι εισήχθη στον ελληνικό χώρο από την Ινδία μέσω των Περσών. Παράλληλο δάνειο αποτελεί το λατ. αντίστοιχο *pāvo, -ōnis*, αλλά δεν έχει εξακριβωθεί η γλώσσα προελεύσεως των δύο τύπων.

τε
αρχ. συμπλεκτικός σύνδεσμος (απαντά στα σύνθετα διαζευκτικά μόρια *εἴ-τε*, *οὔ-τε*, *μή-τε*, καθώς και ήδη στη μυκηναϊκή διάλεκτο ως εγκλιτικό: *qe*) < Ι.Ε. **-kʷe* || εγκλιτικά μόρια: λατ. *-que*, σανσκρ. *-ca*, γοτθ. *-h*, αρμ. *-k'*. Δεν έχει ετυμολ. σχέση με το ληκτικό τέρμα τού συνδέσμου *ὅ-τε* και των επιρρ. *πό-τε*, *τό-τε* (βλ.λ.).

τέζα
< ιταλ. *tesa* «ένταση – τέντωμα», θηλ. τού επιθ. *teso* «τεντωμένος, τεταμένος» < δημώδ. λατ. *tē(n)su(m)* < λατ. *tensus*, μτχ. τύπος τού ρ. *tendere* «τείνω, τεντώνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεζάρω, μεταφορά τού ιταλ. *tesare* «τεντώνω, διατείνω» < *teso* (βλ. ανωτέρω)
τεζάρισ-μα < *τεζαρισ- (τεζάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
τεζαρισ-τός < *τεζαρισ- (τεζάρω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

τεζάκι
< τουρκ. *tezgâh* «πάγκος εργασίας και προϊόντων – εργαστήριο» < περσ. *dastgāh* «εργαστήριο, πάγκος».

τεθλασμένος «(γραμμή) που αποτελείται από τμήματα τεμνόμενων ευθειών»
ελνστ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού αρχ. *θλῶ (-άω)* «σπάζω» με αναδιπλασιασμό: **θε-θλασ-μένος* > *τε-θλασ-μένος*. Βλ. κ. *θλάση*.

τεθλιμμένος
αρχ., μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *θλίβω* (βλ.λ.) με αναδιπλασιασμό: **θε-θλιβ-μένος* > *τε-θλιμ-μένος*.

τέθριππο «άρμα συρόμενο από τέσσερα άλογα»
< αρχ. *τέθριππον (ἅρμα)* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ.], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *τέθριππος* < λεξ. πρόθεμα *τεθρ-* (< *τετρ(α)-*, βλ.λ., με τροπή σε *-θ-* προ δασέος φωνήεντος) + *ἵππος*.

τεθωρακισμένος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.3.40: *παρῆν Σεύθης ἔχων τοὺς ἱππέας τεθωρακισμένους καὶ τοὺς πελταστὰς σὺν τοῖς ὅπλοις*], αρχική σημ. «βαριά οπλισμένος στρατιώτης», ουσιαστικοπ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *θωρακίζω* (< *θώραξ, -ακος*) με αναδιπλασιασμό: **θε-θωρακισμένος* > *τε-θωρακισ-μένος*. Η σημ. «άρμα μάχης» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *armoured (vehicle)*.

τεινεσμός «επώδυνη τάνυση προς αφόδευση»
αρχ. < ρ. *τείν(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εσμός*, κατ'

αναλογίαν προς το κανονικά σχηματισμένο *πιεσμός* (< *πιέζω*).

τείνω
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **τεν-jω* < Ι.Ε. **ten-* «τεντώνω, εκτείνω» || σανσκρ. *á-tan* «τεντώνει, απλώνει», λατ. *tenus, -oris* «βρόχος, τεντωμένο σχοινί», *ten-d-ere* «τεντώνω, εκτείνω» (με οδοντική παρέκταση, από λατ. τα γαλλ. *tendre*, ισπ. *tender*), αρχ. γερμ. **þan-eja-* (> γερμ. *dehnen*, σουηδ. *tänja*), αλβ. *ndej* «τεντώνω, απλώνω» || *τά-σις (-η)*, *τέν-ων (-οντας)*, *τόν-ος*, *τανύ-ω* (βλ.λ.), *τέ-ταν-ος*, *ταινία* (< **ταῖνα* < **ταν-jα*) κ.ά.

ΣΥΝΘ. -τείνω: *ανα-τείνω, παρα-τείνω, κατα-τείνω, επι-τείνω, αντι-τείνω, εκ-τείνω, προεκ-τείνω, επεκ-τείνω, εν-τείνω, συν-τείνω, απο-τείνω, προ-τείνω* κ.ά.

-ταση: *διά-ταση, ανά-ταση, παρά-ταση, επί-ταση, έκ-ταση, προέκ-ταση, επέκ-ταση, υπερέκ-ταση, αντέκ-ταση, έν-ταση, υπερέν-ταση, υπό-ταση, πρό-ταση, υπέρ-ταση* κ.ά.

-τα-τήρας: *προεν-τατήρας, εκ-τατήρας* κ.ά.

-τατικός: *παρα-τατικός, επι-τατικός, επεκ-τατικός, εν-τατικός* κ.ά.

-τατός: *εκ-τατός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τανύω, τείνω, τένοντας, τόνος, τάση, ταινία, τέτανος – tendre, ténu, dünn, thin, dehnen...

Ο αρχικός πυρήνας ολόκληρης αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας βρίσκεται στην Ι.Ε. ρίζα **ten-*, η οποία σημαίνει «εκτείνω, τεντώνω». Από τη συγκεκριμένη ρίζα έχουν σχηματιστεί σημαντικές λέξεις, οι οποίες κατόπιν απέκτησαν ποικίλες μεταφορικές σημασίες. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *τεν-* (**ten-*): αρχ. ***τείνω*** (< **τεν-jω*), ***τέν-ων, -οντος (-οντας)***.

2) από θέμα *τον-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ton-*): αρχ. ***τόν-ος***.

3) από θέμα *τα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tn̥-*): αρχ. ***ταινία*** (< **ταῖνα* < **ταν-jα*, αρχική σημασία «υφασμάτινη λουρίδα, κορδέλα»), ***ταν-ύω*** «τεντώνω διάπλατα» (< **ταν-F-ω*), ***τά-σις (-η)*** (αρχικώς «τέντωμα»), ***τέ-ταν-ος*** (με αναδιπλασιασμό).

Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανήκουν ομόρριζα που σημαίνουν απλώς «τεντώνω, εκτείνω», όπως τα λατ. ***ten-d-ere*** «τεντώνω, εκτείνω» (από όπου τα γαλλ. ***tendre***, ισπ. ***tender***) και αρχ. γερμ. **þan-eja-* (από όπου τα γερμ. ***dehnen***, σουηδ. ***tänja***). Αξιοσημείωτη είναι επίσης η σημασία «λεπτός, ισχνός», την οποία συναντούμε σε ομόρριζα όπως τα λατ. ***tenuis*** (από όπου τα γαλλ. ***ténu***, ισπ. ***tenue***) και αρχ. γερμ. **þunnu-* (από όπου τα γερμ. ***dünn***, αγγλ. ***thin***, ολλ. ***dun***).

τέιο(ν) «τσάι»
λόγ. [1859], μεταφορά τού γαλλ. *thé* < μαλαϊκό *te(h)* < διαλεκτ. κινεζ. *t'e* (Ταϊβάν).

ΣΥΝΘ. τεϊο- (λόγ.): *τεϊό-δεντρο* [1896], *τεϊο-δόχη* [1890], *τεϊο-ποσία* [1897], *τεϊο-ποτείο* [1897], *τεϊο-πότης* [1897].

τείχος
< αρχ. *τεῖχος* [ήδη ομηρικό] < **θεῖχ-ος* (ακολουθεί προληπτική ανομοίωση τού δασέος **θ-*) < Ι.Ε. **dheigh-* «πλάθω (με πηλό), χτίζω» || σανσκρ. *dehī-* «τείχος, οχύρωμα – τοίχος», αβεστ. *pairi-daēza* «περί-τοιχος – κήπος» (βλ.λ. *παράδεισος*), λατ. *fi-n-g-ere* «πλάθω (με πηλό) – κατασκευάζω, φτειάχνω» (με έρρινο ένθημα, από λατ. τα γαλλ. *feindre* «καμώνομαι, προσποιούμαι», ισπ. *fingir*, ιταλ. *fingere*), *figura* «μορφή, φιγούρα», αρχ. γερμ. **daiga-* «ζυμάρι, πολτός, προζύμι» (> γερμ. *Teig*, αγγλ. *dough*, ολλ. *deeg*) || αρχ. *τοῖχ-ος*, *θιγγάνω* «αγγίζω, ακουμπώ» (< **θιγ-ν-άνω*, βλ.λ. *θίγω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τειχίο < αρχ. *τειχ-ίον* «τοίχος κτηρίου»

τειχίζω < αρχ. *τειχ-ίζω* [ήδη ομηρικό, Ἰλ. Η 449: *τεῖχος ἐτειχίσσαντο νεῶν ὕπερ*]

τείχιση < αρχ. *τείχι-σις* < ρ. *τειχ-ίζω*

τείχισμα < αρχ. *τείχισ-μα* < ρ. *τειχ-ίζω*.

ΣΥΝΘ. τειχο-: *τειχο-μαχία* (αρχ.), *τειχο-ποιός* (αρχ.), *τειχο-δομία* (ελνστ.), *τειχο-ποιία* (ελνστ.)

-τειχίζω: *περι-τειχίζω, εν-τειχίζω, προ-τειχίζω*

-τείχιση: *περι-τείχιση, προ-τείχιση*

-τείχισμα: *περι-τείχισμα, αντι-τείχισμα, προ-τείχισμα, εν-τείχισμα*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τείχος, τοίχος, θίγω – Teig, dough, figure...

Μερικοί όροι που συνδέονται με το χτίσιμο και την οικοδομική ξεκίνησαν από τη χρήση τού πηλού ως οικοδομικού υλικού. Από την Ι.Ε. ρίζα **dheigh-* «πλάθω (με πηλό), χτίζω» προήλθε στην Ελληνική το θέμα **θειχ-*, το οποίο συναντάται (με ανομοίωση τού ενός από τα δύο δασέα σύμφωνα) στα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *τειχ-* < **θειχ-* (**dheigh-*): αρχ. ***τεῖχ-ος***.

2) από θέμα *τοιχ-* < **θοιχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhoigh-*): αρχ. ***τοῖχ-ος***.

3) από θέμα *θιγ-* < **θιχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhigh-*): αρχ. ***θιγγάνω*** «αγγίζω, ακουμπώ» (< **θιγ-ν-άνω*), από όπου προήλθε το μεταπλασμένο μεσν. ***θίγω***.

Η σύνδεση με την οικοδόμηση έδωσε επεκτεταμένες και μεταφορικές χρήσεις στις γερμανικές γλώσσες, όπου συναντούμε τα παράγωγα τού αρχ. γερμ. **daiga-* «ζυμάρι, πολτός, προζύμι» (από όπου γερμ. ***Teig***, αγγλ. ***dough***, ολλ. ***deeg***), ενώ αξιοσημείωτα είναι τα λατ. ομόρριζα *fi-n-g-ere*

«πλάθω (με πηλό) – κατασκευάζω, φτειάχνω» (από όπου τα γαλλ. ***feindre*** «καμώνομαι, προσποιούμαι», ισπ. ***fingir***, ιταλ. ***fingere***) και ***figura*** «μορφή, φιγούρα» (που απαντά με παρόμοιους τύπους σε διάφορες γλώσσες, π.χ. αγγλ. ***figure***).

τεκές

< τουρκ. *tekke*, αρχική σημ. «ασκητήριο δερβίσηδων (όπου συνηθιζόταν το κάπνισμα χασίς)», < αραβ. *takiyya* «ησυχαστήριο, αναπαυτήριο».

τεκίλα

< ισπ. *tequila*, από την ομώνυμη κωμόπολη τού Μεξικού, όπου παρασκευάζεται αυτό το οινοπνευματώδες προϊόν τής αγάβης, γνωστό ως *agave tequilana*.

τεκμαίρομαι «συμπεραίνω»

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ζ 349: *αὐτὰρ ἐπεὶ τάδε γ' ὧδε θεοὶ κακὰ τεκμήραντο*] < ουσ. *τέκμαρ, -αρος* «όριο, τέρμα – σημείο, (μτφ.) απόδειξη, εγγύηση» (απαντά επίσης ο επικός τύπος *τέκμωρ*) < θ. *τεκ-* (με παραγ. τέρμα *-μαρ-* < **-mr̥-*) < I.E. **k^{w}ek^s-* «βλέπω, δείχνω» || σανσκρ. *cákṣaṭe* «βλέπω», αβεστ. *čašman-* «μάτι», παλ. σλαβ. *kazati* «δείχνω, υπενθυμίζω» || αρχ. *τεκμήρ-ιο(ν), τεκμαρ-τός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεκμαρτός < αρχ. *τεκμαρ-τός*, ρηματ. επίθ.

τεκμήριο

< αρχ. *τεκμήριον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εὐμ.* 485-6: *ὑμεῖς δὲ μαρτύριά τε καὶ τεκμήρια καλεῖσθ', ἀρωγὰ τῆς δίκης ὀρθώματα*], από το θ. τού αορ. *τεκμήρ(ασθαι)* (με παραγ. τέρμα *-ιον*) τού ρ. *τεκμαίρομαι* (βλ.λ.). Η λ. *τεκμήριον* δήλωνε τη «βεβαιωμένη απόδειξη», ενώ το συνώνυμο *σημεῖον* σήμαινε κυρίως «σημάδι, ένδειξη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεκμηρι-ώνω < αρχ. *τεκμηρι-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.104.6: *τοσαῦτα μὲν Ὅμηρος ἐτεκμηρίωσεν ὅτι ἦν καὶ τὸ πάλαι μεγάλη ξύνοδος καὶ ἑορτὴ ἐν τῇ Δήλῳ*]

τεκμηρίωση < ελνστ. *τεκμηρίω-σις* < αρχ. *τεκμηρι-ῶ (-όω)* → Ο όρος τής πληροφορικής αποδίδει το αγγλ. *documentation*, η δε *ταινία τεκμηρίωσης* αποτελεί τον επίσημο όρο για το γαλλ. προελεύσεως *ντοκιμαντέρ* (βλ.λ.).

τεκνό

< *τέκνο* (βλ.λ.), με περιπαικτική χρήση λόγιας λέξης και καταβιβασμό τόνου σε κοινωνιολέκτους περιθωριακών ομάδων.

τέκνο

< αρχ. *τέκνον* [ήδη ομηρικό] < θ. *τεκ-* (με παραγ. τέρμα *-νο-*), το οποίο απαντά επίσης στον αόρ. β' *ἔ-τεκ-ον* τού ρ. *τίκτω* (βλ.λ.). Το θ. *τεκ-* ανάγεται σε I.E. **tek-* «γεννώ, τίκτω» || σανσκρ. *takman-* «παιδί, απόγονος», αρχ. γερμ. **þegna-* «νεαρός άνδρας, υπηρέτης, πολεμιστής» (> γερμ. *Degen*, αγγλ. *thane*, ισλ. *þegn*) || αρχ. *τίκτω* (< **τί-τκ-ω*, βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. τεκνο-: *τεκνο-γονία* (αρχ.), *τεκνο-ποιία* (αρχ.), *τεκνο-ποιώ* (αρχ.), *τεκνο-ποίηση* (ελνστ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τίκτω, τέκνο, τόκος, τοκετός...

Αυτή η μικρή ομάδα ομορρίζων συνδέεται με τη γέννηση και τη διαδικασία της. Ανάγεται στην I.E. ρίζα **tek-* «γεννώ, τίκτω», από την οποία σχηματίστηκαν οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *τεκ-* (**tek-*): αρχ. ***τέκ-νο(ν)***.

2) από θέμα *τοκ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tok-*): αρχ. ***τόκ-ος*** (αρχική σημασία «γέννα»), ***τοκ-ετός***.

3) από θέμα **τκ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tk-*): αρχ. ***τίκτω*** (με αντιμετάθεση από τύπο **τί-τκ-ω*, που παρουσιάζει αναδιπλασιασμό).

τέκτονας «μασόνος»

< αρχ. *τέκτων, -ονος* «ξυλουργός, τεχνίτης» (ήδη μυκ. πληθ. *te-ko-to-ne*: *τέκτονες*) < **tek^s-on-* (με απόδοση τού συμπλέγματος **k^s-* ως *-κτ-*, πβ. την πιθ. αντιστοιχία τού αρχ. *κτίζω* με σανσκρ. *kṣé-ti* «κατοικώ») < I.E. **tek^s-* «πελεκώ, κατεργάζομαι το ξύλο» || σανσκρ. *tákṣan-* «ξυλουργός», *tákṣati* «πελεκώ, φτειάχνω», λετ. *tešu* «κόβω, πελεκώ», παλ. ιρλ. *tāl* «αξίνα» (< **tō-ks-lo-*), αρχ. γερμ. **þehsalōn-* «αξίνα ξυλουργού, πέλεκυς» (> γερμ. *Dechse(l)*, ολλ. *dissel*), ίσως και λατ. *texere* «υφαίνω, πλέκω» || αρχ. *τέχνη* (< **τέκτ-σνᾱ*, βλ.λ.). Για τη σχέση των σημασιών «ξυλουργός» και «μασόνος» ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μασόνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεκταίνομαι < αρχ. *τεκτ-αίνομαι* «κατασκευάζω, (για ξυλουργό) κατεργάζομαι το ξύλο – (μτφ.) επινοώ, σχεδιάζω, μηχανεύομαι»

τεκταινόμενος, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *τεκταίνομαι*

τεκτονικός < αρχ. *τεκτον-ικός* «ασκημένος ή έμπειρος στην οικοδόμηση ή στην ξυλουργική» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., κυρ. το θηλ. *τεκτονική* ως ουσ.] (ουσιαστικοπ. θηλ. *τεκτονική* «ξυλουργική»)

τεκτον-ισμός, λόγ. [1892], απόδ. τού αγγλ. *(free) masonry*.

τελάλης → ντελάλης

τελαμώνας «φυσιγγιοθήκη»

< αρχ. *τελαμών, -ῶνος* «ιμάντας στηρίξεως, λουρί τού ξίφους ή τής ασπίδας» < θ. *τελα-* (με παραγ. τέρμα *-μών*, πβ. αρχ. *λει-μών, θη-μών*) < I.E. δισύλλαβη ρίζα **telā- / *tela-* «ζυγίζω, σηκώνω – (μτφ.) αντέχω, υποφέρω», από την οποία σχηματίστηκαν επίσης τα αρχ. *τάλα-ς, -ανος* «ταλαίπωρος, κακομοίρης» (βλ.λ. *ταλανίζω*), *τάλαντο(ν), τλή-μων, -ονος* «πάσχων – καρτερικός, υπομονετικός», *τόλ-μη*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τάλαντο*.

τελάρο

< παλ. ιταλ. *telaro* (σύγχρ. ιταλ. *telaio* «αργαλειός –

πλαίσιο όπου τοποθετείται το ύφασμα») < δημώδ. λατ. *telāriu(m) (πβ. μεσν. πληθ. *telaria*) < λατ. *tela* «αργαλειός – ύφασμα» + παραγ. τέρμα *-arium*.

τελατίνι «κατεργασμένο δέρμα μοσχαριού»
< τουρκ. *telâtin*.

τελεία
< ελνστ. φρ. *τελεία (στιγμή)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *τέλειος* (βλ.λ.).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τελεία

Ο όρος **τελεία** *(στιγμή)* απαντά στο σύγγραμμα *Τέχνη Γραμματική* τού Διονυσίου τού Θρακός (2ος αι. μ.Χ.), όπου ορίζεται ως το σημείο που δείχνει ότι το νόημα ολοκληρώθηκε: (1.1.7) *Στιγμαί είσι τρεῖς· τελεία, μέση, ὑποστιγμή. καὶ ἡ μὲν τελεία στιγμή ἐστι διανοίας ἀπηρτισμένης σημεῖον*.

τέλειος
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Α 66: *ἀρνῶν κνίσης αἰγῶν τε τελείων*], αρχική σημ. «αυτός που φθάνει στο τέλος, που εκπληρώνει τον σκοπό του – εντελής, πλήρης», < **τέλεσ-jo-ς* (με επίθημα *-jo-*) ή **τέλεσ-Fo-ς* (με επίθημα *-Fo-*) < θ. **τελεσ-* τού ουσ. *τέλος* (βλ.λ.), γενική **τέλεσ-ος* > *τέλους*. Η σημ. «χωρίς ελλείψεις ή ατέλειες» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ισοκρ. *Παναθην.* ΙΒ' 242.10: *οἱ τέλειοι δοκοῦντες εἶναι τῶν ἀνδρῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τελειότητα < αρχ. *τελει-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

τελείως < αρχ. επίρρ. *τελεί-ως*

τελείωση < αρχ. *τελείω-σις* «τελειοποίηση – συμπλήρωση, ολοκλήρωση» < ρ. *τελει-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. τελειο-: *τελειο-ποιώ* (μεσν.), *τελειο-ποίηση* (λόγ. [1821]), *τελειο-ποιήσιμος* (λόγ. [1857]) – *τελειό-φοιτος* (λόγ. [1866]) – *τελειο-μανής, τελειο-μανία* (απόδ. τού αγγλ. *perfectionism*) κ.ά.

τελειώνω
μεσν. < αρχ. *τελειῶ (-όω)* «καθιστώ τέλειο, συμπληρώνω – περατώνω, ολοκληρώνω» < *τέλειος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τελείωμα < αρχ. *τελείω-μα* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Φυσ.* 246a.17-18: *ὥσπερ οὖν οὐδὲ τὸ τῆς οἰκίας τελείωμα λέγομεν ἀλλοίωσιν*] < ρ. *τελειῶ (-όω)*

τελειω-μός < *τελειώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *σκοτω-μός*

τελειωτικός < ελνστ. *τελειω-τικός* «αυτός που τελειοποιεί» < αρχ. *τελειῶ (-όω)* (η σημ. «οριστικός» είναι μεσν.).

τελεμές «μαλακό, λευκό τυρί»
< τουρκ. *teleme* < παλαιότ. *deleme*, από όπου το περσ. *dalama* «χλωρό τυρί».

τέλεξ «τηλέτυπο»
< αγγλ. *telex*, αρκτικόλεξο των όρων *tele(printer)* «τηλέτυπος» και *ex(change)* «ανταλλαγή».

τελεολογικός
λόγ. [1812], < αρχ. λεξ. πρόθεμα *τελεο-* (< *τέλος*, γενική *τέλεος* > *τέλους*) + *-λογικός* < *-λογ(ία)* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) < ρ. *λέγω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *téléologique*.

τέλεση → τελώ

τελεσίγραφο
λόγ. [1889] < *τελεσι-* (< θ. *τελεσ-* τού αρχ. *τελῶ* + συνδετικό φωνήεν *-ι-*) + *-γραφ(ον)* < ρ. *γράφω*, απόδ. τού ν.λατ. *ultimatum*, αρχικά στη μεσν. λατ. φρ. *ultimatum consilium* «τελική απόφαση».

τελεσίδικος
λόγ. [1833], < *τελεσι-* (< θ. *τελεσ-* τού αρχ. *τελῶ* + συνδ. φωνήεν *-ι-*) + *-δικ(ος)* < *δίκη*, απόδ. τού γαλλ. όρου *jugé en dernière instance*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τελεσιδικ-ία, λόγ. [1833]

τελεσιδικ-ώ.

τελεστής «μαθηματική απεικόνιση»
αρχ. (ήδη μυκ. *te-re-ta*), αρχική σημ. «αξιωματούχος – (ελνστ.) μυσταγωγός», < θ. *τελεσ-* (τού ρ. *τελῶ* «ολοκληρώνω, περατώνω», κατόπιν «πραγματοποιώ, επιτελώ», πβ. απρφ. αορ. *τελέσ(σ)αι*) + παραγ. τέρμα *-τής*. Ο μαθημ. όρος αποτελεί σύγχρονη απόδ. τού αγγλ. *operator*.

τελεσφόρος «αποτελεσματικός»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Τ 32: *τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν*] < *τελεσ-* (< *τέλος*, γενική **τέλεσ-ος* > *τέλους*) + λεξ. επίθημα *-φόρος* < ρ. *φέρω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τελεσφορώ < αρχ. *τελεσφορ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] → ελνστ. σημ. «φέρνω καρπό σε πλήρη ωριμότητα – (μτφ.) τελειοποιώ – (ειδικότ.) πληρώνω φόρο, τέλος» → μεσν. σημ. «μυώ σε μυστήριο»

τελεσφόρηση < μεσν. *τελεσφόρη-σις* «μύηση στα μυστήρια, κάθε τελετή όμοια με μύηση».

ΣΥΝΘ. α-τελέσφορος (μεσν.).

τελετέξτ
< αγγλ. *teletext* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *tele-* (βλ.λ. *τηλε-*) + *text* «κείμενο».

τελετή
αρχ., αρχική σημ. «μύηση σε μυστήρια, τέλεση μυστηρίων», < θ. *τελ-* (των λ. *τέλος, τελῶ*) + παραγ. τέρμα *-(ε)τή* (αντί απλώς *-τή*) κατ' αναλογίαν προς το σχήμα *γένος – γενετή* (βλ.λ.). Η γενικευμένη σημ. «επίσημη εορτή» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πινδ. *Πυθ.* 9,97-8: *καὶ τελεταῖς ὡρίαις ἐν Παλλάδος εἶδον ἄφωνοι*). Βλ.λ. *τέλος*.

ΣΥΝΘ. τελετ-: *τελετ-άρχης* «υπεύθυνος για τη διοργάνωση τελετής» (αρχ.) – *τελετ-ουργία* (ελνστ.), *τελετ-ουργώ* (ελνστ.), *τελετ-ουργικός* (λόγ. [1868]).

τελευταίος
< αρχ. *τελευταῖος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 314: *νικᾷ δ' ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος δραμών*] < *τελευτ(ή)* «ολοκλήρωση, τέλος – (κυρ.) τέλος τής ζωής, θάνατος» (βλ.λ. *τελευτώ*) + παραγ. τέρμα *-αῖος*, πβ. κ. *ἀρχή – ἀρχ-αῖος*.

τελευτώ «τελειώνω – (μτφ.) πεθαίνω»
< αρχ. *τελευτῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Θ.9: *αἰνεῖτ', ὄφρα τάχιστα τελευτήσω τάδε ἔργα*] < **τελευτή** «ολοκλήρωση, τέλος – (κυρ.) τέλος τής ζωής, θάνατος» < **τελεύ(ω)* (με παραγ. τέρμα *-τή*, πβ. αρχ. *ἑορ-τή, τελε-τή*) < *τέλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*.
ΣΥΝΘ. α-τελεύτητος (αρχ.), **προ-τελευταίος** (ελνστ.)
ακρο-τελεύτιο, **ομοιο-τέλευτο**.

τελεύω «τελειώνω – (μτφ.) πεθαίνω»
όψιμο μεσν. < αρχ. *τέλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*, πβ. κ. *θάρρος – θαρρεύω*.

τέλεφαξ
< αγγλ. *telefax* (υβριδικό σύνθετο, εν μέρει ελληνογενές) < *tele-* (βλ.λ. *τηλε-*) + *fax* (βλ.λ. *φαξ*).

τελεφερίκ
< γαλλ. *téléphérique / téléférique*, ελληνογενές σύνθ., < *télé-* (< *τηλε-*, βλ.λ.) + *phér- / fér-* (< ρ. *φέρω*) + παραγ. τέρμα *-ique* (βλ.λ. *-ικός*).

τέλι «λεπτό σύρμα ή χορδή μουσικού οργάνου»
< τουρκ. *tel* < αρμ. *t' el* «νήμα, σύρμα».

τελικός → τέλος

τέλμα «βάλτος – (μτφ.) αδιέξοδο»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 593: *ὄμβριον ὕδωρ ἂν εἶχετ' ἐν τοῖς τέλμασιν*], αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τελματ-ικός
τελματώδης < αρχ. *τελματ-ώδης* «ελώδης, λασπώδης» (πβ. Εκατ. *απόσπ.* 3a,264,F: *ἔρημος περιέχει καὶ πεδία τελματώδη τὰ προσαγορευόμενα βάραθρα*)
τελματ-ώνω < ελνστ. *τελματ-οῦμαι (-όο-)* «γίνομαι ελώδης»
τελμάτω-ση < *τελματώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

τέλος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 496: *εἰ γὰρ ἐπ' ἀρῇσιν τέλος ἡμετέρῃσι γένοιτο*], για το οποίο έχουν προταθεί δύο βασικές ερμηνείες: 1) Το θ. *τελ-* προέρχεται από Ι.Ε. **kʷel-* «κινούμαι (κυκλικά), περιστρέφομαι, γυρίζω – περιφέρομαι» (για το οποίο βλ.λ. *πόλος, κύκλος, κυλίω* κ.ά.), οπότε η σημ. «στόχος, τέρμα» θα προέκυψε από την έννοια τής «στροφής» ή τού «γυρίσματος» κατά το όργωμα ενός χωραφιού. Εντούτοις, το παράγωγο *τελεστής / τελεστᾱς* μαρτυρείται στη Μυκηναϊκή ως *te-re-ta* (όχι **qe-re-ta*), δηλ. με διαφορετικό τον αρκτικό φθόγγο τής ρίζας, πράγμα που καθιστά δυσχερή αυτή την αναγωγή· 2) Το θ. *τελ-* (**tel-*) αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **telā- / *telə-* «ζυγίζω, σηκώνω – (μτφ.) αντέχω, υποφέρω» (για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *τάλαντο, ταλανίζω, τόλμη, τελαμώνας*). Η εξήγηση αυτή θεωρεί αρχική τη σημ. «πληρωτέο ποσό, φόρος» τής λ. *τέλος* (δηλ. «βάρος που επωμίζεται κάποιος»), από όπου προέκυψε κατόπιν η βασική σημασία «τέρμα, περάτωση» (δηλ. «ολοκλήρωση και επιτέλεση των υποχρεώσεων κάποιου»). Αξιοσημείωτα παράγωγα τού ίδιου θέματος είναι οι αρχ. λέξεις *τελ-ετή, τελ-ικός, τελευ-τή* (< **τελ-εύω*, βλ.λ.), *τελ-ῶ (-έω), τέλειος* (βλ.λ.), ενώ σημαντικό σύνθετο είναι το αρχ. *τελ-ώνης* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τελικός < αρχ. *τελ-ικός* «σχετικός με το τέλος – σχετικός με τον σκοπό» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. -τελής: *α-τελής, ημι-τελής, λυσι-τελής, αλυσι-τελής, παν-τελής, εν-τελής, ιδιο-τελής, φιλο-τελής, υπο-τελής, ισο-τελής, αυτο-τελής, ευ-τελής, πολυ-τελής* κ.ά.
-τέλεια: *α-τέλεια, λυσι-τέλεια, εν-τέλεια, συν-τέλεια, ιδιο-τέλεια, νομο-τέλεια, υπο-τέλεια, ισο-τέλεια, αυτο-τέλεια, πολυ-τέλεια* κ.ά.

τελλούριο «χημικό στοιχείο»
< λόγ. [1817] *τελ(λ)ούριον* < ν.λατ. *tellurium*, που πλάστηκε το 1798 από τον Γερμανό χημικό Martin H. Klaproth (1743-1817) με αφετηρία το λατ. *tellus, -uris* «έδαφος, γη» (κατ' αναλογίαν προς το *uranium*).

τελόφαση «τελικό στάδιο τής μίτωσης τού κυττάρου»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télophase* < *télo-* (< αρχ. *τέλος*) + *-phase* (< αρχ. *φάσις*).

τελώ
< αρχ. *τελῶ (-έω)* «ολοκληρώνω, περατώνω», επομένως «πραγματοποιώ, επιτελώ» [ήδη ομηρικό], < *τέλος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τέλεση < ελνστ. *τέλε-σις* «γεγονός – εκπλήρωση»
τελεστικός < αρχ. *τελεσ-τικός* «αυτός που επιτελεί, που εκπληρώνει».
ΣΥΝΘ. -τελώ: *δια-τελώ, επι-τελώ, εκ-τελώ, συν-τελώ, απο-τελώ* κ.ά.
-τέλεση: *επι-τέλεση, εκ-τέλεση, συν-τέλεση* κ.ά.
-τελεστής: *εκ-τελεστής, συν-τελεστής* κ.ά.
-τέλεσμα: *απο-τέλεσμα*.

τελώνης «εισπράκτορας φόρων»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *τέλ(ος)* (βλ.λ.), στη σημ. «πληρωτέο ποσό, φόρος», + *-ών(ης)*

< θ. τού αρχ. *ὠνοῦμαι* «αγοράζω – είμαι πελάτης» (βλ.λ. *εξωνημένος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τελωνείο < ελνστ. *τελων-εῖον* «τόπος όπου πληρώνονται οι φόροι» (ήδη στον Ωριγένη) < αρχ. *τελών(ης)* + παραγ. τέρμα *-εῖον*

τελωνει-ακός < *τελωνεί(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

τελων-ίζω, λόγ. [1870].

ΣΥΝΘ. (λόγ.): **εκ-τελωνίζω** (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dédouaner*), **εκ-τελώνιση** [1888], **εκ-τελωνιστής** [1896], **εκ-τελωνισμός** [1890], **τελωνο-φύλακας** (λόγ. [1840]), **τελωνο-φυλακή** (λόγ. [1861]).

τελώνιο «δαιμόνιο, στοιχειό»

< ελνστ. *τελώνιον*, αρχική σημ. «τελωνείο», < αρχ. *τελώνης* (βλ.λ.). Η κατοπινή σημ. «στοιχειό, δαιμόνιο» οφείλεται σε δοξασίες και προλήψεις, κατά τις οποίες δαίμονες άρπαζαν ψυχές νεκρών από τους αγγέλους, για να τους «φορολογήσουν» (4ος αι., Κυρίλλ. Αλεξ. *Ὁμιλ.* 77.1073: *εὑρίσκει τε τελώνια φυλάττοντα τὴν ἄνοδον, καὶ κρατοῦντα, καὶ διακωλύοντα τὰς ἀναβαινούσας ψυχάς*).

τεμάχιο

< αρχ. *τεμάχιον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα], υποκορ. τού ουσ. *τέμαχος (τό)* «κομμάτι, φέτα» < θ. *τεμα-* (από όπου το ομόρριζο ρ. *τέμνω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-χος*, πβ. αρχ. *αἶσ-χος*, *στέλε-χος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεμαχίζω < ελνστ. *τεμαχ-ίζω* «κόβω σε κομμάτια (κυρ. ψάρια για αλάτισμα)» < αρχ. *τέμαχος* (βλ. ανωτέρω)

τεμαχισμός < ελνστ. *τεμαχισ-μός* < ρ. *τεμαχ-ίζω*

τεμάχισ-μα < *τεμαχισ-* (*τεμαχίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τεμενάς «βαθιά υπόκλιση ως χαιρετισμός»

< τουρκ. *temenna* < αραβ. *tamannā'*.

τέμενος «(στην Αρχαιότητα) ιερός ναός»

ΕΤΥΜ. αρχ. (ήδη μυκ. *te-me-no*) < θ. *τεμε-* (με παραγ. τέρμα *-νος*, πβ. κ. *κτῆ-νος*) < Ι.Ε. **tem-ə-* «κόβω, τέμνω», από το οποίο προήλθε επίσης το ρ. *τέμνω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τμήμα γης αποχωρισμένο από την κοινή χρήση και προορισμένο για αρχοντικό οίκημα» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ρ 298-9: *ὄφρ' ἂν ἄγοιεν δμῶες Ὀδυσσῆος τέμενος μέγα κοπρίσσοντες*) → ήδη αρχ. σημ. «χώρος αφιερωμένος σε θεό, ιερός τόπος» (πβ. Ανακρ. *Ἐπιγράμμ.* 6.141: *ἀσπὶς Ἀθηναίης ἐν τεμένει κρέμαται*).

τέμνω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *τεμ-* (με ενεστ. επίθημα *-νω*, πβ. κ. *δάκ-νω*, *κάμ-νω*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **tem-ə-* «κόβω, τέμνω» || πολ. ιρλ. *tamnaid* «κόβει, διαχωρίζει», λιθ. *tinù* «σφυροκοπώ», ρωσ. *tnu* «χτυπώ» || αρχ. *ταμ-ίας* (βλ.λ.), *τομ-ή*, *τόμ-ος*, *τομ-εύς (-έας)*, *τομ-άρι(ον)*, *τέμε-νος*, *τεμάχ-ιο(ν)* (βλ.λ.), *τμῆ-μα*, *τμη-τός* κ.ά.

ΣΥΝΘ. -τέμνω: *ανα-τέμνω*, *κατα-τέμνω*, *περι-τέμνω*, *συν-τέμνω* κ.ά.

-τομή: *δια-τομή*, *ανα-τομή*, *κατα-τομή*, *επι-τομή*, *περι-τομή*, *εν-τομή*, *λοβο-τομή*, *τραχειο-τομή*, *κρανιοτομή*, *νεκρο-τομή*, *προ-τομή* κ.ά.

-τμηση: *κατά-τμηση*, *σύν-τμηση*, *επί-τμηση* κ.ά.

-τόμος: *λα-τόμος*, *ανα-τόμος*, *λαιμη-τόμος*, *λιθοτόμος*, *υλο-τόμος*, *καινο-τόμος*, *σκυτο-τόμος*, *διχοτόμος* κ.ά.

-τομος: *επί-τομος*, *σύν-τομος*, *από-τομος* κ.ά.

-τομία: *λα-τομία*, *ανα-τομία*, *συν-τομία*, *φλεβοτομία*, *στερεο-τομία*, *λιθο-τομία*, *ορθο-τομία*, *καρδιο-τομία*, *τραχειο-τομία*, *αμυγδαλο-τομία*, *υλο-τομία*, *ρυμο-τομία*, *καινο-τομία*, *λαπαρο-τομία*, *νεκρο-τομία*, *ιστο-τομία*, *μυο-τομία*, *ζωο-τομία* κ.ά.

-τομώ: *λα-τομώ*, *καρα-τομώ*, *φλεβο-τομώ*, *ορθοτομώ*, *υλο-τομώ*, *ρυμο-τομώ*, *καινο-τομώ*, *διχο-τομώ* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τέμνω, τέμενος, ταμίας, τομή, τόμος, τομέας, τομάρι, τεμάχιο, τμήμα, τμητός – temple...

Μία από τις καλύτερα μαρτυρημένες ετυμολογικές οικογένειες τής Ελληνικής δηλώνεται από τα παράγωγα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **tem-ə-* «κόβω, τέμνω», η οποία έδωσε αρκετές αξιοσημείωτες λέξεις. Σε αυτές συγκαταλέγονται τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *τεμ(α)-* (**tem-ə-*): αρχ. ***τέμ-νω***, ***τέμε-νος***, ***τεμάχ-ιον*** (υποκοριστικό τού ουσ. ***τέμαχος*** «κομμάτι, φέτα»).

2) από θέμα *τομ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tom-*): αρχ. ***τομ-ή***, ***τόμ-ος*** (με υποκοριστικό *τομ-άριον* «τομίδιο», από όπου το μεσν. ***τομάρι(ν)*** «δέρμα ζώου»), ***τομ-εύς (-έας)***.

3) από θέμα *ταμ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tm̥-*): αρχ. ***ταμ-ίας*** (αρχικά δήλωνε αυτόν που «κόβει και μοιράζει, που διανέμει την τροφή»).

4) από θέμα *τμη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tmē-*): αρχ. ***τμῆ-μα***, ***τμη-τός***, ***τμῆ-σις (-η)***.

Αν λάβουμε υπ' όψιν τη σημασιολογική εξέλιξη τού αρχ. ***τέμενος***, το οποίο αρχικά σήμαινε «τμήμα γης αποχωρισμένο από την κοινή χρήση και προορισμένο για αρχοντικό οίκημα ή για λατρευτικό χώρο», δεν δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε ότι προφανώς στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσεται το λατ. ***templum***, που θα είχε αρχική σημασία «τμήμα γης ξεχωρισμένο ως ιερός τόπος για οιωνοσκοπία, βωμός». Τόσο το αρχ. *τέμενος* όσο και το λατ. *templum* κατέληξαν πολύ σύντομα να σημαίνουν «οίκος λατρείας, ιερός χώρος» (από

το λατ. *templum* τα αγγλ. και γαλλ. ***temple*** «ναός»).

τεμπέλης
< τουρκ. *tembel* < περσ. *tanbal* (ίδια σημ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεμπελ-ιά
τεμπελ-ιάζω
τεμπέλιασ-μα < *τεμπελιασ- (τεμπελιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
τεμπέλ-ικος.

τεμπελχανείο «παρέα τεμπέληδων»
< λόγ. [1898] *τεμπελχανεῖον* < *τεμπελχαν(άς)* (με παραγ. τέρμα *-εῖον*), μεταφορά τού τουρκ. *tembelhane* «κατοικία τεμπέληδων», αρχικώς για θρησκευτικό ίδρυμα απόρων οι οποίοι συντηρούνταν από φιλανθρωπίες. Βλ. κ. *τεμπέλης*.

τέμπερα
< ιταλ. *tempera* «χρωστική ουσία αραιωμένη με νερό», υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *temperare* «ανακατεύω, αναμειγνύω» < λατ. *temperāre*. Βλ. κ. *ταμπεραμέντο*.

τεμπεραμέντο → ταμπεραμέντο

τεμπεσίρι
< τουρκ. *tebeşir* «κιμωλία» < περσ. *tabāşīr*.

τέμπλο
< μεσν. *τέμπλον* < λατ. *templum* «ιερό τέμενος, ναός».

τέμπο
< ιταλ. *tempo* «χρόνος – (μουσ.) ρυθμική αγωγή» < λατ. *tempus, -oris* «χρόνος».

τέναγος «βαλτότοπος, έλος»
αρχ. λ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], που εμφανίζει παραγ. τέρμα *-γος*, όπως το αρχ. *πέλα-γος* (βλ.λ.), και ίσως σχηματίστηκε αναλογικά προς αυτό. Η ετυμολ. προέλευση είναι αβέβαιη, αλλά ενδέχεται να υπάρχει σύνδεση με το λετ. *tīgas* «αμμώδες, αβαθές μέρος τής θάλασσας» (< **tin-gas*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεναγώδης < ελνστ. *τεναγ-ώδης* «βαλτώδης, ρηχός».

τενεκές
< τουρκ. *teneke* < περσ. *tanga / tanuka* «λεπτό φύλλο ασημιού (για επαργύρωση)». Συχνός είναι επίσης ο ηχηροποιημένος τύπος *ντενεκές* (από τη συνεκφορά με το άρθρο *τον τενεκέ* > *το(ν) ντενεκέ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τενεκεδ-ένιος < *τενεκέδ(ες)* (πληθ.) + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος, ασημ-ένιος*
τενεκε-τζής < τουρκ. *tenekeci* < *teneke* (βλ. ανωτέρω).

τένις
< αγγλ. *tennis* < μέσο αγγλ. *tenetz / tenne(y)s* < (παλ.) γαλλ. *tenez* «πιάστε, κρατήστε», προστακτική τού ρ. *tenir* «πιάνω, κρατώ», από την πρόκληση τού παίκτη προς τον αντίπαλό του να πιάσει, δηλ. να αποκρούσει, τη μπάλα (αν το καταφέρει).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τενίστας, μεταφορά τού ιταλ. *tennista* < αγγλ. *tennis* (βλ. ανωτέρω).

τένοντας
< αρχ. *τένων, -οντος* < θ. *τεν-* τού ρ. *τείνω* (< **τεν-jω*), βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τενόντ-ιος < *τένοντ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιος*
τενοντ-ίτιδα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *tendinitis*.

τενόρος
μεταφορά τού ιταλ. *tenore* < λατ. *tenor, -ōris*, αρχική σημ. «συνέχεια, κράτημα – συνεχής φορά». Η λατ. λέξη χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον από τον 13ο αι. προκειμένου να δηλώσει αυτόν «που κρατά με τη φωνή του τη βασική μελωδία (ενώ οι άλλες φωνές τραγουδούν την αντίστιξη)» και αρχικώς εφαρμόστηκε στο γρηγοριανό μέλος, πολύ νωρίς όμως η χρήση της επεκτάθηκε σε διάφορα είδη λυρικού τραγουδιού.

τέντα
μεσν. < υστλατ. *tenda(m)* «σκηνή» < λατ. φρ. *tenta (tela)* «τεντωμένο (ύφασμα, πανί)», θηλ. τής μτχ. *tentus / tensus* τού ρ. *tendo* «τείνω, τεντώνω».

τέντζερης
< τουρκ. *tencere* < περσ. *tangīra* «καζάνι, χύτρα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεντζερέδ-ια (τα).

τεντιμπόης
μεταφορά τού αγγλ. *teddy boy*, που αποτελούσε προσωνυμία απείθαρχων νεαρών Άγγλων τής δεκαετίας τού 1950, οι οποίοι φορούσαν μακριές σκουρόχρωμες ζακέτες, πλεχτά γιλέκα και στενά παντελόνια, που θύμιζαν το στυλ τής εποχής τού βασιλιά Εδουάρδου Ζ΄ (περίοδος βασιλείας: 1901-10). Ας σημειωθεί ότι *Teddy* είναι το χαϊδευτικό τού ονόματος *Edward* «Εδουάρδος», ο δε τίτλος *Teddy boy(s)* πρωτοχρησιμοποιήθηκε σε αγγλική εφημερίδα τού 1953 ως ονομασία τού εν λόγω νεανικού κινήματος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεντιμπο-ϊσμός.

τεντώνω
μεσν. < *τέντ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τέντω-μα
τεντω-τήρας «είδος μοχλού» < *τεντώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. κ. *στεγνω-τήρας, στιλβω-τήρας*
τεντω-τός.

-τέος παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα ρηματ. επιθέτων, το οποίο δηλώνει δεοντικότητα (ότι κάτι πρέπει να γίνει), π.χ. αρχ. *συγκαλυπ-τέος, κομισ-τέος, ἀφανισ-τέος, μισητ-τέος*. Προήλθε από αρχαϊκά απρφ. σε **-τέϝαι* ή **-τέϝει*, που ανάγονται σε Ι.Ε. **-tu-*, πβ. σανσκρ. *hantva-* «αυτός που πρέπει να αφανιστεί».

τερακότα «οπτόπλινθος»
< ιταλ. *terracotta* «ψημένη γη – ψημένος σκληρός πηλός, οπτόπλινθος» < *terra* (< λατ. *terra* «γη, έδαφος – χώμα») + *cotta*, θηλ. τού επιθ. *cotto* «ψημένος» (ως ουσ. «ψημένος πηλός, τούβλο, πλίνθος») < λατ. *coctu(m)*, μτχ. τού ρ. *coquo* «ψήνω».

τέρας
αρχ. ουσ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 742: *Διὸς τέρας αἰγιόχοιο*], σχηματισμένο με παραγ. τέρμα *-ας* (πβ. τα ουδ. *πέρ-ας, κέρ-ας, σέβ-ας, σέλ-ας* κ.ά.), τού οποίου το θ. *τερ-* ανάγεται σε Ι.Ε. **kʷer-ōr-*, από όπου προέρχονται επίσης το αρχ. ουδ. *πέλωρ* «τέρας» (μόνο σε ονομ. και αιτ. πτώση) και το παράγωγο επίθ. *πελώριος* (βλ.λ.). Η από κοινού αναγωγή στο συγκεκριμένο θέμα έχει οδηγήσει στην άποψη ότι ο τύπος *πέλωρ* ήταν αιολικός, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τις «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου *τέλωρ· πελώριον, μακρόν, μέγα* και *τελώριος· μέγας, πελώριος*. Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με σανσκρ. *tāraḥ* «άστρα», διότι η σημ. «άστρα» τού ομηρικού πληθ. *τείρεα / τέρεα*: *τέρατα* είναι υστερογενής. Οι σημ. «τρομακτικό ον» και «(θεϊκό) σημείο, θαύμα» είναι ήδη αρχ. (πβ. τη φρ. *σημεῖα καὶ τέρατα*, που μαρτυρείται στον Θεόφραστο, 4ος αι. π.Χ.). Βλ. κ. *τεράστιος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερατοειδής < μεσν. *τερατο-ειδής* (πβ. Μιχ. Ψελλ. 16.188t, τίτλος έργου: *Διὰ τίνα αἰτίαν τῶν γεννωμένων τινὰ τερατοειδῆ γίνονται*)
τερατώδης < αρχ. *τερατ-ώδης* «θαυμαστός, τεράστιος – (κακόσ.) εκτρωματικός, τρομακτικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
τερατωδία < ελνστ. *τερατωδ-ία* < αρχ. *τερατ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. τερατο-: *τερατο-λογία* «αφήγηση ψευδών και αδύνατων πραγμάτων» (αρχ.), *τερατο-λόγος* (αρχ.), *τερατο-λόγημα* (ελνστ.) – *τερατο-γονία* (ελνστ.), *τερατο-γόνος* (βλ.λ.) – *τερατό-μορφος* (ελνστ.), *τερατο-μορφία* (μεσν.) – *τερατ-ούργημα* (βλ.λ.), *τερατ-ουργία* (ελνστ.) – *τερατο-τοκία* κ.ά.

τεράστιος
ελνστ., αρχική σημ. «τερατώδης, αλλόκοτος», < ρηματ. επίθ. **τερασ-τός* (με παραγ. τέρμα *-ιος*) < αρχ. *τέρας, -αος / -εος / -ατος* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «πελώριος, υπερβολικά μεγάλος» (πβ. Ωριγ. *Κατὰ Κέλσ.* 3.5: *τὰς μὲν διὰ Μωυσέως τεραστίους δυνάμεις οὐ παντελῶς ἀρνούμενοι*).

τερατογόνος
ελνστ. < *τερατο-* (< αρχ. *τέρας*, βλ.λ.) + *γόνος* (βλ.λ.), πβ. κ. *τεκνο-γόνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερατογονία < ελνστ. *τερατογον-ία*
τερατο-γένεση, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tératogenèse*.

τερατούργημα
ελνστ., αρχική σημ. «θαύμα, θαυμαστό πράγμα», < ρ. *τερατουργῶ (-έω)* < *τερατουργός* «θαυματοποιός» < *τερατ(ο)-* (< αρχ. *τέρας*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ουργός* (< αρχ. *ἔργον*, βλ.λ.). Η σημ. «απαράδεκτο, αποτρόπαιο πράγμα ή κατασκεύασμα» είναι μεσν. (πβ. Νικηφ. Γρηγορά *Ρωμ. Ἱστ.* 3.542: *δι' ὅσα τελοῦσιν ἄθεσμά τε καὶ ἔκφυλα καὶ πάσης ἀνοσιότητος πλήρη τερατουργήματα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερατουργία < ελνστ. *τερατουργ-ία* < *τερατουργός*.

τερατώδης → τέρας

τερέβινθος «κωνοφόρο δέντρο»
ελνστ., παράλλ. τύπος τού αρχ. *τέρμινθος*, σχηματισμένος μάλλον κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *ἐρέβινθος* «ρεβίθι» (βλ.λ.). Το αρχ. *τέρμινθος* αποτελεί όρο τού προελλην. υποστρώματος, όπως προκύπτει από το επίθημα *-ινθος*, και είναι αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερεβινθ-ίνη, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *térébinthine*.
ΣΥΝΘ. τερεβινθ-έλαιο (λόγ. [1866]).

τερέν
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *terrain* < λατ. *terrenum*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *terrenus* «γήινος, χερσαίος» < ουσ. *terra* «γη, έδαφος».
ΣΗΜΑΣ. Η λ. σήμαινε αρχικώς «κλειστή έκταση γης – πεδίο». Από τον 17ο αι. απέκτησε τη σημ. «έκταση γης προορισμένη για ειδικούς σκοπούς (π.χ. πεδίο βολής, ασκήσεων)», ενώ από τις αρχές τού 20ού αι. απαντά επίσης η ειδική σημ. «χώρος αθλήσεως, γήπεδο».

τερερέμ / τεριρέμ
ηχομιμητ. λ. που δηλώνει κράτημα ή παράταση τής φωνής στη βυζαντινή ψαλμωδία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερερ-ίζω < *τερερ(έμ)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

τερετίζω «(για πουλιά) τιττυβίζω»
αρχ., ηχομιμητ. λ., ίσως μέσω τύπου **τιριτίζω*, πβ. αρχ. *τέττιξ* «τζίτζικας» – ρ. *τιτ(τ)ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερέτισμα < αρχ. *τερέτισ-μα* «απομίμηση τού τιττυβίσματος τού χελιδονιού ή τού ήχου τού τζιτζικιού με φόρμιγγα ή με το στόμα – άσμα, ωδή»
τερετισμός < ελνστ. *τερετισ-μός*, συνώνυμο τού αρχ. *τερέτισμα*.

τερζής
< τουρκ. *terzi* «ράφτης» < περσ. *darzī*. Η λέξη αναφερόταν σε ράφτες (ελληνικών) εθνικών φορεσιών (που αποκαλούνταν για τον λόγο αυτόν *έλληνορράπται*) και όχι ενδυμασιών δυτικού τύπου («φράγκικων»).

τερηδόνα
< αρχ. *τερηδών, -όνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *τερ(η)-* (με παραγ. τέρμα *-ηδών*, που απαντά σε αρχ. λ. για μικρά ζώα, π.χ. *ἀνθρη-δών, πεμφρ-ηδών, τενθρ-ηδών*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα) || λατ. *tero* «τρίβω, λειαίνω», μτχ. *tritus* (> ιταλ. *tritare* «κόβω, τεμαχίζω»), αρχ. γερμ. **bræ-a-* «στρίβω, γυρίζω» (> γερμ. *drehen*, ολλ. *draaien*, αγγλ. *throw* «ρίχνω, πετώ – (αρχικώς) στρίβω») || αρχ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τέρ-jω*), *τέρ-μα, τρί-β-ω* (βλ.λ.), *τι-τρώ-σκω* «πλήττω, πληγώνω», *τρω-τός, διά-τρη-τος* (βλ.λ.), *τόρ-νος* (βλ.λ.), *διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερηδονίζομαι < ελνστ. *τερηδον-ίζομαι* «τρώγομαι από σκουλήκι – (για οστά) φθείρομαι»
τερηδονισ-μός, λόγ. [1839], < *τερηδονισ- (τερηδονίζομαι)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

τεριέ «ράτσα σκύλων»
< γαλλ. *(chien) terrier* «κυνηγετικός (σκύλος)» < παλ. γαλλ. *terrier* «περιοχή – ύψωμα, χώρος» < μεσν. λατ. *terrarius* < λατ. *terra* «γη, έδαφος» + παραγ. τέρμα *-arius*. Η συγκεκριμένη ράτσα σκύλων ονομάστηκε έτσι επειδή καταδίωκαν το θήραμα ακόμη και μέσα στη δική του περιοχή.

τερλίκι «μάλλινη ή υφασμάτινη παντόφλα»
< τουρκ. *terlik*.

τέρμα
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *τερ-* (με παραγ. τέρμα *-μα*) τού ρ. *τείρω* «τρυπώ» < **τερ-jω*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα) || σανσκρ. *tárati* «περνώ απέναντι – διαπερνώ», χεττ. *tarma-* «καρφί» || αρχ. *τερ-ηδών (-όνα), τρί-β-ω* (βλ.λ.), *τι-τρώ-σκω* «χτυπώ – φονεύω», *τρω-τός, διά-τρη-τος* (βλ.λ.), *τόρ-μος, τόρ-νος* (βλ.λ.), *διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω), τρα-νός, τραῦ-μα* κ.ά. Η σημασία «γκολ» (στο ποδόσφαιρο) αποτελεί σημασιολ. δάνειο από το αγγλ. *goal*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερματίζω < ελνστ. *τερματ-ίζω* «ολοκληρώνω, τελειώνω»
τερματισμός < *τερματισ- (τερματίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.
ΣΥΝΘ. α-τέρμων (αρχ.)
-τερμα: (στο ποδόσφαιρο) *μπακό-τερμα, μονό-τερμα*.

τερματικός
λόγ. [1883], < *τέρμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *τερματικό* «συσκευή υποδοχής πληροφοριών από κεντρικό ηλεκτρονικό υπολογιστή» αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *terminal*.

τερματοφύλακας
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *goalkeeper*.

τέρμινθος «μολυσματική δερματοπάθεια»
αρχ. όρος τού προελλην. υποστρώματος, όπως προκύπτει από το επίθημα *-ινθος*, αγν. ετύμου. Παράλληλος τύπος του είναι το ελνστ. *τερέβινθος* (βλ.λ.). Η σημ. «δερματική νόσος» είναι γνωστή στον Ιπποκράτη εξαιτίας τής ομοιότητας των μολυσματικών ογκιδίων με τους καρπούς τής τερμίνθου.

τέρμινο «συγκεκριμένο χρονικό διάστημα»
< μεσν. *τέρμινον* < λατ. *terminus* «όριο, τέρμα».

τερμίτης «είδος ξυλοφάγου εντόμου που μοιάζει με μυρμήγκι»
μεταφορά τού γαλλ. *termite* < υστλατ. *termes, -itis* (με παρετυμολ. επίδρ. τού ρ. *tero* «τρίβω, λειαίνω») < λατ. *tarmes, -itis*.

τέρπω «ψυχαγωγώ»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ε 73-74: *ἔνθα κ᾽ ἔπειτα καὶ ἀθάνατός περ ἐπελθὼν θηήσαιτο ἰδὼν καὶ τερφθείη φρεσὶν ᾗσιν*] (συνήθ. το μεσοπαθ. *τέρπομαι*) < Ι.Ε. **terp- / *trep-* «χορταίνω – ικανοποιούμαι, ευχαριστιέμαι» || σανσκρ. *tṛmpáti / tarpati*, λιθ. *tarpà* «προκοπή, ευημερία, ευδοκίμηση», τοχαρ. *tsārw-* «χαίρομαι» || αρχ. *τερπ-νός, τέρψις* (< **τέρπ-σις*), κύρ. ον. *Εὐ-τέρπη, Τερψι-χόρη, Τέρπ-ανδρος* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τερπνός < αρχ. *τερπ-νός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ., πβ. Μιμνέρμ. *απόσπ.* 1.1: *τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς Ἀφροδίτης;*] < θ. *τερπ-* + παραγ. τέρμα *-νός*, πβ. αρχ. *ἁγ-νός, στυγ-νός*
τερπνότητα < ελνστ. *τερπν-ότης, -ότητος* < αρχ. *τερπ-νός*
τέρψη < αρχ. *τέρψ-ις* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Θεογ.* 206: *τέρψίν τε γλυκερὴν φιλότητά τε μειλιχίην τε*] < **τέρπ-σις* < *τέρπ-ω*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τέρπω, χαίρω / χαίρομαι, ήδομαι
Το ρ. ***τέρπω*** είναι ένας από τους ισχυρότερους όρους τής Αρχ. Ελληνικής για την έκφραση τής βαθιάς χαράς και ευδαιμονίας. Δήλωνε το αίσθημα τής πλήρους ικανοποίησης ή και τού χορτασμού σε σχέση με το φαγητό, την ερωτική επιθυμία και τη διασκέδαση. Ως προς αυτό, καλύπτει ευρύτερο πεδίο σημασιών από τα συνώνυμα ***χαίρω / χαίρομαι*** και ***ἥδομαι*** (βλ.λ. *ηδονή*).

τερτίπι «κόλπο, τέχνασμα»
< τουρκ. *tertip* < αραβ. *tartīb*.

τερτσίνα «είδος τρίστιχης στροφής»
< ιταλ. *terzina* < επίθ. *terz(o)* «τρίτος» (με παραγ. τέρμα *-ina*) < λατ. *tertiu(m)*, αιτ. τού *tertius* (< *tres* «τρεις, τρία»).

τέρψη → τέρπω

τες
μεσν. τύπος άρθρου τής αιτιατικής πληθυντικού των θηλ. ουσ., ο οποίος προέρχεται από το αρχ. άρθρο *τάς* (π.χ. *τὰς γυναῖκας, τὰς ἐλπίδας*) με επίδραση τού ληκτικού τέρματος *-ες* των θηλυκών τριτοκλίτων ουσιαστικών, που ξεκίνησε από την ονομαστική και επεκτάθηκε στην αιτιατική πτώση (π.χ. *τὲς ἐλπίδες / γυναῖκες*, λόγω τής ονομαστικής *αἱ ἐλπίδες / γυναῖκες*). Ο τύπος *τες* διατηρείται σήμερα στη Νεοελληνική Κοινή μόνο ως εγκλιτικό (π.χ. *να τες! προσέξτε τες!*), όπου επέδρασε επιπλέον ο αντωνυμικός τύπος *αυτές*. Από τον 16ο αι. εμφανίζεται ο τύπος *τις*, που επικρατεί σήμερα και οφείλεται σε αναλογική επέκταση τού φωνήεντος /i/ που χαρακτηρίζει τον ενικό και την ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού: *η, τής, την – οι, τις*.

τεσσαράκοντα
αρχ. < *τέσσαρα* (βλ.λ. *τέσσερεις*) + λεξικό επίθημα *-κοντα* (δηλώνει τη δεκάδα, οπότε το σύνθετο εκφράζει τη σημ. 4 × 10), πληθ. τού επιθήματος που απαντά στο αριθμητ. *είκοσι* (βλ.λ.). Βλ. κ. *σαράντα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεσσαρακοστός < αρχ. *τεσσαρακο-στός* < *τεσσαράκο(ντα)* + παραγ. τέρμα *-στός*, κατά το *είκοσ-τός*.
ΣΥΝΘ. τεσσαρακοντ(α)-: *τεσσαρακοντ-ούτης* (ελνστ.), *τεσσαρακοντα-ετηρίδα, τεσσαρακοντα-ετής, τεσσαρακοντ-άκις, τεσσαρακοντα-πλάσιος* κ.ά.

τέσσερεις
όψιμο μεσν. (με ληκτικό τέρμα *-εις* κατ' αναλογίαν προς το *τρεῖς*) < αρχ. *τέσσερες*, κυρίως όμως το αρχαιότερο *τέσσαρες*, που μαρτυρείται επίσης με τους διαλεκτικούς τύπους *τέτταρες* (αττ.), *τέτορες* (δωρ.), *πέσυρες* (αιολ.), *πέτταρες* (βοιωτ.). Οι τύποι αυτοί ανάγονται σε Ι.Ε. **kʷet(w)e/or-* «τέσσερα» (κυρίως στη μεταπτωτ. βαθμίδα **kʷetwr-*) || σανσκρ. *catúraḥ*, λιθ. *keturì*, αρμεν. *čorkʻ*, λατ. *quattuor* (> γαλλ. *quatre*, ισπ. *cuatro*), αρχ. γερμ. **fedwōr* (> γερμ. *vier*, αγγλ. *four*, σουηδ. *fyra*), παλ. ιρλ. *cethair* || αρχ. λεξ. πρόθεμα *τετρα-* (βλ.λ., πβ. σύνθ. *(τε)τρά-πεζα, τετρα-κόσιοι*), *τετρά-ς (-άδα), τέταρ-τος*. Το ουδ. *τέσσερα* είναι ήδη αρχ. και συνυπήρχε με το αρχαιότερό του *τέσσαρα (τά)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τέσσερα < αρχ. *τέσσαρα*, ουδ. τού αριθμητ. *τέσσαρες*
τεσσάρ-α < *τεσσάρ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
τεσσάρι < *τέσσερ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρι* (με απλολογία).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τέσσερεις ή τέσσερις;
Η γραφή *τέσσερις* (με *-ι-*) τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση. Εφόσον το αριθμητικό προήλθε από το αρχ. *τέσσερες* κατ' αναλογίαν προς το *τρεῖς*, η ετυμολογία υπαγορεύει ως ορθότερη τη γραφή ***τέσσερεις*** (με *-ει-*).

τεστ
< αγγλ. *test* < παλ. γαλλ. *test* «πήλινο δοχείο (που χρησιμοποιούσαν οι αλχημιστές, για να ελέγχουν την περιεκτικότητα σε χρυσό και την ποιότητά του)» < λατ. *testu(m)* «πήλινο αγγείο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεστ-άρω
τεστάρισ-μα < *τεσταρισ-* (*τεστάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τεστ
Η σημασία «μέθοδος ελέγχου» πρωτοαπαντά στην αγγλ. φρ. *mental test*, που αναφερόταν σε ψυχολογική δοκιμασία η οποία πραγματοποιήθηκε το 1890 στις Η.Π.Α. από τον ψυχολόγο James McKeen Cattell (1860-1944).

τεστοστερόνη
μεταφορά τού αγγλ. *testosterone* (νεόπλαστος τεχν. όρος) < λατ. *test(is)* «όρχις» + συνδ. φωνήεν *-o-* + ελληνογενές *ster(ole)* (βλ.λ. *στερεοειδές*) + παραγ. τέρμα *-one*. Το λατ. *testis* «ανδρικός αδένας, όρχις» (συνήθ. στον πληθ. *testes*) αποτελεί ειδική μεταφορική εφαρμογή τού ουσ. *testis* «μάρτυς», επειδή μαρτυρεί την ύπαρξη αρσενικού φύλου και προκύπτει από την ανάπτυξη των χαρακτηριστικών του.

τεταμένος «τεντωμένος – έντονος»
αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *τείνω* (βλ.λ.). Η λ. είχε αρχική σημ. «τεντωμένος», αλλά η μτφ. σημ. «έντονος» είναι επίσης αρχ. (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 770d: *τεταμένη σπουδὴ πᾶσα ἔσται διὰ παντὸς τοῦ βίου*).

τέτανος
αρχ. [ήδη ως όνομα νόσου τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], ουσιαστικοπ. τύπος (με αναβιβασμό τόνου) τού επιθ. *τετανός* «τεντωμένος, τεταμένος» < αναδιπλασ. μόρφημα *τε-* + θ. *τα-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω* < **τεν-jω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-νός*, πβ. κ. *στεγ-νός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τείνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τετανικός < ελνστ. *τετανικός* «πάσχων από τέτανο» (πβ. Κυραν. *Περὶ φασιαν.* 3.47.3: *τὸ δὲ στέαρ αὐτοῦ τετανικοὺς πάνυ ὠφελεῖ καὶ ὑστέρας πάθη*)
τετανο-ειδής.

Τετάρτη
< ελνστ. *Τετάρτη (Σαββάτων)* «η τέταρτη ημέρα μετά το Σάββατο», κατά το ιουδαϊκό σύστημα που υιοθε-

τήθηκε και από τις χριστιανικές εκκλησίες (βλ.λ. *εβδομάδα*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Τετάρτη
Στη χριστιανική εποχή η χρήση τού ημερολογίου για τον προσδιορισμό των νηστειών συνέβαλε ώστε η ονομασία τής συγκεκριμένης ημέρας να συνδεθεί με το μέσο τής εβδομάδας. Αυτό εξηγεί τη μεσν. λατ. ονομασία *media hebdomas / septimana* «μέσον τής εβδομάδας», τής οποίας μετάφραση αποτελεί το παλ. άνω γερμ. *mitta-wecha* (> γερμ. *Mittwoch* «Τετάρτη», ισλ. *miðvikudagur*), καθώς και το παλ. σλαβ. όνομα *srěda* «μεσαία» (> σερβοκρ. *srijeda*, πολ. *środa*, ρωσ. *sreda*, τσεχ. *středa*, όλα με τη σημ. «Τετάρτη»). Στο πλανητικό ρωμαϊκό σύστημα η ημέρα ονομαζόταν *dies Mercurii* «ημέρα Ερμή» (> γαλλ. *mercredi*, ισπ. *miércoles*, ιταλ. *mercoledì*, ρουμ. *miercuri*, όλα με τη σημ. «Τετάρτη»), πράγμα που αποτυπώνεται και στις γερμ. γλώσσες, στις οποίες ο Ερμής ταυτίστηκε με τον σκανδιναβικό θεό *Odin*, γνωστό επίσης ως *Wōdin*, *Wuotan*: παλ. σκανδ. *ōðinsdagr* (> σουηδ. *onsdag*, δαν. *onsdag*), παλ. κάτω γερμ. **wōdinsdæg* (> αγγλ. *Wednesday*, ολλ. *woensdag*), όλα με τη σημ. «Τετάρτη».

τεταρτημόριο

< αρχ. *τεταρτημόριον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Ιπποκράτη] < *τεταρτ(ο)-* + συνδ. φωνήεν *-η-* + *μόριον*, πβ. κ. αρχ. *δεκατη-μόριον*.

τέταρτος

αρχ. (με παραγ. τέρμα *-τος*, πβ. κ. *τρί-τος*, *ἕκ-τος*) < Ι.Ε. **kʷetr̥-to-* «τέταρτος» (ομόρριζο τού **kʷet(w)e/or-*, για το οποίο βλ.λ. *τέσσερεις*) || σανσκρ. *caturthá-*, λατ. *quartus* (> γαλλ. *quart*, ισπ. *cuarto*, ιταλ. *quarto*), παλ. άνω γερμ. *fiordo* (> γερμ. *vierte*), παλ. αγγλ. *fēo(we)rða* (> αγγλ. *fourth*) || αρχ. λεξ. πρόθεμα *τετρα-* (βλ.λ., πβ. σύνθ. *(τε)τρά-πεζα*, *τετρακόσιοι*), *τετρά-ς (-άδα)* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεταρταίος < αρχ. *τεταρτ-αῖος* «τεσσάρων ημερών».

ΣΥΝΘ. τεταρτο-: *τεταρτο-γενής* (λόγ. [1873]), *τεταρτο-ετής* (λόγ. [1894]), *τεταρτο-σφαίριο* κ.ά.

τετ α τετ

< γαλλ. *tête à tête* «κατ' ιδίαν, πρόσωπο με πρόσωπο» < *tête* «κεφάλι».

τετελεσμένος

αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *τελῶ (-έω)*, βλ.λ.

τετέλεσται «έχει τελειώσει»

αρχ. γ΄ ενικό πρόσ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *τελῶ (-έω)* (οριστική *τετέλεσμαι*), που έχει τη σημ. «έχει τελειώσει, έχει ολοκληρωθεί». Η λ. είναι γνωστή από τα τελευταία λόγια τού Ιησού (Κ.Δ. Ιωάνν. 19,30: *ὅτε οὖν ἔλαβεν τὸ ὄξος [ὁ] Ἰησοῦς εἶπεν, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέδωκεν τὸ πνεῦμα*).

τέτοιος

μεσν., πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των μεσν. αντωνυμιών *τοίτοιος* και *ἔτοιος*. Η αντωνυμία *τοίτοιος* προέρχεται με αναδιπλασιασμό από την αρχ. αντίστοιχη *τοῖος* «τέτοιος» (βλ.λ. *τοιούτος*), ενώ η αντωνυμία *ἔτοιος* (γνωστή και στα ν.ελλ. ιδιώματα τής Κρήτης) ανάγεται σε τύπο *ἐτοῖος* < *ἐ-* (κατ' αναλογίαν προς την αντωνυμία *ἐκεῖνος*, πβ. ήδη μεσν. *ἐ-τοῦτος*) + αρχ. *τοῖος*.

τετρα- λεξικό πρόθεμα

αρχ. λεξ. πρόθεμα (ήδη μυκ. σύνθ. *qe-to-ro-po-pi*: **τετρο-ποφι* «με τέσσερα πόδια», οργανική πληθ.) < Ι.Ε. **kʷetr̥-*, που αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού **kʷet(w)e/or-* «τέσσερα» (βλ.λ. *τέσσερεις*, *τέταρτος*) και χρησιμοποιείται ως α΄ συνθ. διαφόρων επιθέτων (π.χ. αρχ. *τετρα-μερής*, *τετρά-γωνος*, *τετρα-πλάσιος*).

ΣΥΝΘ. τετρα-: *τετρά-δραχμος* (αρχ.), *τετρα-λογία* (αρχ.), *τετρα-ποδίζω* (αρχ.), *τετρα-κέφαλος* (ελνστ.), *τετρα-πέρατος* (ελνστ.), *τετρά-ποδος* (ελνστ.), *τετρά-στιχος* (ελνστ.), *τετρά-φυλλος* (ελνστ.), *τετρα-βάγγελο*, *τετρά-βαθμος*, *τετρα-εδρικός*, *τετρα-θέσιος*, *τετρά-κλινος*, *τετρα-κύλινδρος*, *τετρά-κωπος*, *τετρα-μελής*, *τετρά-χορδος*, *τετρα-ώροφος*, *τετρά-στηλος* (λόγ. [1886]), *τετρα-χρωμία* «(στην τυπογραφία) τεχνική εκτυπώσεως που χρησιμοποιεί τα τέσσερα βασικά χρώματα: μπλε, κίτρινο, κόκκινο, μαύρο» (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Vierfarbendruck*· πβ. κ. αγγλ. *four-colour printing*) κ.ά.

τετράγωνος

αρχ. < *τετρα-* (βλ.λ.) + *-γων(ος)* < *γωνία*, πβ. κ. *τρί-γωνος*, *πεντά-γωνος*. Ήδη σε αρχ. συγγραφείς η λ. χαρακτηρίζει θετικά τις νοητικές ικανότητες και την προσωπικότητα κάποιου (πβ. Αριστ. 'Ρητορ. 1411b: *τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα φάναι εἶναι τετράγωνον*). Το ουσιαστικοπ. ουδ. *τετράγωνον* είναι ήδη αρχ. (επίσης ως γεωμετρικός και μαθηματικός όρος), η δε σημ. «οικοδομικό τετράγωνο» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *quartier*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τετραγωνικός < ελνστ. *τετραγων-ικός* (ο μαθημ. όρ. οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *(racine) carrée*)

τετραγωνίζω < αρχ. *τετραγων-ίζω*

τετραγωνισμός < αρχ. *τετραγωνισ-μός* < *τετραγων-ίζω*.

τετράδα

< αρχ. *τετράς*, *-άδος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], που πλάστηκε με βάση το θ. *τετρα-* (με παραγ. τέρμα *-άς*, *-άδος*), το οποίο απαντά στο ομώνυμο λεξικό πρόθεμα (βλ.λ. *τετρα-*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τετραδικός < ελνστ. *τετραδ-ικός*.

τετράδιο
< ελνστ. *τετράδιον* «περγαμηνή διπλωμένη στα τέσσερα», υποκορ. τού αρχ. *τετράς, -άδος* (βλ.λ.).

τετράδυμος → τετρα-, δίδυμος

τετράκις «τέσσερεις φορές»
αρχ. < *τετρα-* (βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-κις*, για το οποίο βλ. το επίρρ. *πολλάκις*, πβ. κ. *δεκά-κις, επτάκις*.

τετρακόσιοι
αρχ. (δωρ. *τετρα-κάτιοι*, αλλά στην ιων.-αττ. διάλεκτο επικράτησε ο τύπος σε *-κόσιοι* με συριστικοποίηση *τι-* > *σι-* και επίδραση των αριθμητ. *τριά-κοντα, τεσσαρά-κοντα* κ.ά.) < *τετρα-* (βλ.λ.) + *-κάτιοι*, τού οποίου το θ. απαντά στο αριθμητ. *έκατόν* (βλ.λ.). Το σύνθ. *τετρακόσιοι* είχε τη σημ. «τέσσερεις εκατοντάδες».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τετρακόσια < αρχ. *τετρακόσι-α*
τετρακοσ-άρης < *τετρακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
τετρακοσ-αριά < *τετρακόσ(ια)* + παραγ. τέρμα *-αριά*
τετρακοσιοστός < ελνστ. *τετρακοσι-οστός* < αρχ. *τετρακόσι(α)* + παραγ. τέρμα *-στός*, κατά το *είκοστός*.

τετρακτύς «το δέκα ως άθροισμα των τεσσάρων πρώτων αριθμών»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *τετρα-* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-κ-τύς* (με δυσερμήνευτο *-κ-*, πιθ. κατά το *τρικ-τύς* < **τριχ-τύς* < επίρρ. *τρίχα* «σε τρία μέρη ή τμήματα»).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «όρος των Πυθαγορείων για τον αριθμό δέκα ως άθροισμα των πρώτων τεσσάρων αριθμών (1 + 2 + 3 + 4 = 10)» → ελνστ. σημ. «ιδεώδης ή αρχική τετράδα» (με θεολογική χρήση, πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 2.29: *τέσσαρα οὖν ταῦτα ὀνομάσας, θεὸν καὶ ἀρχήν, οὐρανὸν καὶ γῆν, τὴν τετρακτὺν αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, διετύπωσεν*) → μεσν. σημ. «ομάδα τεσσάρων βασικών μαθημάτων ή τεχνών» (απόδ. τού μεσν. λατ. *quadrivium*, αρχικώς «τετράοδος, διασταύρωση τεσσάρων οδών», πβ. Άννας Κομνηνής *Ἀλεξιάς* 1.2.6-7: *τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς τετρακτύος τῶν μαθημάτων πυκάσασα*).

τετραπέρατος
ελνστ., αρχική σημ. «ο κόσμος, η πλάση (που θεωρείται ότι έχει τέσσερα πέρατα)» (συχνά στην ελνστ. φρ. *τετραπέρατος κτίσις*), < *τετρα-* (βλ.λ.) + *-πέρατος* < αρχ. *πέρας, -ατος* (βλ.λ.). Η λ. απέκτησε περαιτέρω τη σημ. «κοσμογυρισμένος, πολύπειρος, που έχει γυρίσει τα πέρατα τού κόσμου» και, επομένως, «πάρα πολύ έξυπνος».

τετραπλάσιος → τετρα-, -πλάσιος

τετραπληγία «παράλυση και των τεσσάρων άκρων τού σώματος»
< *τετρα-* (βλ.λ.) + *-πληγ(ία)* < *πληγή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tétraplégie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τετραπληγ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tétraplégique*.

τετραπλός → τετρα-, -πλός

τετραχρωμία
λόγ. < [1887] *τετράχρωμ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ία*) < *τετρα-* (βλ.λ.) + *-χρωμ(ος)* < *χρώμα*, απόδ. τού γερμ. *Vierfarbendruck*.

τετραώροφος → τετρα-, οροφή

τετριμμένος «συνηθισμένος»
αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *τρίβω* (βλ.λ.). Ήδη ελνστ. είναι η σημ. «συνηθισμένος, κοινός» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ Θουκυδ.* 23.26-29: *οὐδ' ἐν τῷ σχηματίζειν τὰς λέξεις καὶ τὰς νοήσεις ἐξέβησαν ἐπὶ πολὺ τῆς τετριμμένης καὶ κοινῆς καὶ συνήθους ἅπασι διαλέκτου*).

τέττιξ «τζίτζικας»
< αρχ. *τέττιξ, -ιγος*, ηχομιμητ. λ., ίσως μέσω τύπου **τίττιξ* (με ανομοίωση, πβ. *τιτ(τ)ίζω*), όπου πιθ. παρουσιάζεται εκφραστ. αναδιπλασιασμός θέματος **τιγ-*. Βλ. κ. *τερετίζω*.

τεύτλο «ποώδες φυτό»
< αρχ. *τεῦτλον*, αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο. Δεν θεωρείται πιθ. η προταθείσα σύνδεση με το αρχ. *τευθίς, -ίδος* «καλαμάρι», που μάλλον είναι όρος τού προελληνικού υποστρώματος.

Τεύτονες
ελνστ. (ήδη στον Πλούταρχο, πβ. επίσης λατ. *Teutones*), που ανάγεται σε αρχ. γερμ. λ. με σημ. «λαός, το σύνολο τού λαού», πβ. αρχ. γερμ. **þeudō-* (< Ι.Ε. **teuta-* «λαός»), από όπου γοτθ. *þiuda*, παλ. άνω γερμ. *diot* (> γερμ. *deutsch*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τευτον-ικός, μεταφορά τού λατ. *teutonicus* < *Teutones*.

τεύχος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *τεῦχος* (ήδη μυκ. *te-u-ke-pi*: **τεύχεφι*, τύπος οργανικής πληθ.) < ρ. *τεύχω* «κατασκευάζω, φτειάχνω, ετοιμάζω» < Ι.Ε. **dheugh-* «αγγίζω – παράγω, φτειάχνω», που συνδ. ετυμολογικά με το ρ. *τυγχάνω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είναι συχνή στα έπη με τον τύπο τού πληθ. *τεύχεα*, που σημαίνει «όπλα» και δήλωνε ειδικότερα τον αμυντικό οπλισμό, κατ' αντιδιαστολή προς τον όρο *ὅπλα*, που προσδιόριζε κυρίως τα επιθετικά όπλα. Στην κλασική γλώσσα η λ. δήλωσε διά-

φορα οικιακά σκεύη (π.χ. αγγείο, υδρία, στάμνα), ενώ από την ελληνιστική εποχή αναφερόταν σε φύλλα παπύρου ή περγαμηνής συρραμμένα σε κώδικα και έγινε συνώνυμο τής λ. *τόμος* (λατ. *volumen*, πβ. τα ελνστ. σύνθετα *πεντά-τευχος, όκτά-τευχος*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τεύχος, τυγχάνω, τύχη, τσουκάνι...
Οι ομόρριζες λέξεις αυτής τής οικογένειας απέκτησαν σημασίες που κατέληξαν να απέχουν πολύ από την αρχική τους αφετηρία. Στη βάση τής λεξιλογικής ομάδας βρίσκεται η Ι.Ε. ρίζα **dheugh-* «αγγίζω – παράγω, φτειάχνω (κυρ. κάτι χρήσιμο)», από όπου σχηματίστηκε το αρχ. ρήμα **τεύχ-ω** «κατασκευάζω, φτειάχνω, ετοιμάζω». Άλλα αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι τα εξής:
1) από θέμα *τευχ-* (**dheugh-*): αρχ. **τεῦχ-ος** (αρχικά δήλωνε αμυντικά όπλα, καθώς και οικιακά σκεύη).
2) από θέμα *τυχ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhugh-*): αρχ. **τυ-γ-χ-άνω** «επιτυγχάνω τον στόχο – συναντώ» (με έρρινο ένθημα *-γ-*), **τύχ-η**, **τύκ-ος** «σφυρί λατόμου ή λιθοξόου» (από όπου το ελνστ. υποκοριστικό *τυκάν-ιον* > ν.ελλ. **τσουκάνι**).

τεφαρίκι «πράγμα εκλεκτής ποιότητας»
< τουρκ. *tefarik* «ψιλοπράγματα ευτελούς αξίας» < αραβ. *tafarraqa* «σκόρπιος, χωριστός». Η σημ. «πράγμα εκλεκτής ποιότητας» οφείλεται πιθανώς στον εκδότη Κ. Τεφαρίκη, ο οποίος το 1868 εξέδωσε ποιητική ανθολογία με τον τίτλο *Παρνασσὸς ἢ Ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων τεμαχίων τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ποιήσεως*, που έγινε τότε γνωστή ως *Ανθολογία Τεφαρίκη*.

τέφρα «στάχτη»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 251: *ὅσσον ἐπὶ φλὸξ ἦλθε, βαθεῖα δὲ κάππεσε τέφρη*], πιθ. ουσιαστικοπ. θηλ. αρχαϊκού επιθέτου (με επίθημα *-ρο-*), που προσδιόριζε το ουσ. *κόνις*. Το θ. *τεφ-* προέρχεται από Ι.Ε. **dhegʷh-* «καίω» || σανσκρ. *dáhati*, λιθ. *degù*, λατ. *favilla* «στάχτη, τέφρα», αρχ. γερμ. **daga-* «ημέρα» (με την ιδέα ότι ζεσταίνει και φωτίζει), από όπου γερμ. *Tag*, αγγλ. *day*, ολλ. *dag* κ.ά. Η ανάλυση αυτή ενισχύεται επιπλέον από το μυκ. ανθρωπωνύμιο *te-qi-ri-jo*: **Θεκʷρίων* > **Τεφρίων* (παράγωγο επιθέτου **τεφ-ρός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεφροειδής < ελνστ. *τεφρο-ειδής*
τεφρώδης < ελνστ. *τεφρ-ώδης*
τεφρός < αρχ. *τεφρ-ός* «αυτός που έχει το χρώμα τής τέφρας».
ΣΥΝΘ. τεφρο- (λόγ.): *τεφρο-δοχείο* [1861], *τεφρο-δόχη* [1858], *τεφρο-δόχος* [1866] κ.ά.

τεφτέρι
αντιδάν., όψιμο μεσν. < διαλεκτ. τουρκ. *tefter* (τουρκ. *defter*) < αραβ. *daftar / diftar* < αρχ. *διφθέρα* «κατεργασμένο δέρμα, μεμβράνη», που χρησιμοποιήθηκε ως γραφική ύλη (βλ.λ.). Ο μεσν. τύπος *δεφτέρι* έχει την ίδια προέλευση, αλλά δέχτηκε επίσης την επίδρ. τού ελνστ. υποκορ. *διφθέριον*.

τέχνασμα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «τεχνούργημα, έργο τέχνης», < ρ. *τεχνάζω / -ομαι* «κατασκευάζω έργα τέχνης» < *τέχν(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Η σημ. «δόλος, παραπλανητική επινόηση» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.4.7: *οἱ μὲν δὴ τινες λέγουσιν ὡς ταῦτα πάντα τεχνάσματα ἦν τῶν προεστηκότων*).

τέχνη
ΕΤΥΜ. αρχ. < **τέκτ-σνᾱ* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος) < θ. *τεκτ-*, που απαντά στο αρχ. *τέκτων, -ονος* «ξυλουργός, τεχνίτης» (βλ.λ. *τέκτονας*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. αρχικώς αναφερόταν στην τεχνογνωσία και την επιδεξιότητα που απαιτείται από τον τεχνίτη (π.χ. στην ξυλουργική, τη μεταλλουργία, τη ναυπηγική κ.λπ.), αλλά γρήγορα απέκτησε τη γενική σημασία «τρόπος, μέσο» (για την εκτέλεση έργου, πβ. αρχ. φρ. *πάσῃ τέχνῃ / παντοίῃ τέχνῃ* «με κάθε τρόπο ή μέσο»). Στον Πλάτωνα η λ. εξειδικεύεται και καταβάλλεται προσπάθεια να διαχωριστεί από τον όρο *ἐπιστήμη*, καθώς δηλώνει τη συστηματική καλλιτεχνική δημιουργία (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 58c: *τίς τέχνη ἢ τίς ἐπιστήμη πασῶν διαφέρει τῷ μεγίστη καὶ ἀρίστη καὶ πλεῖστα ὠφελοῦσα ἡμᾶς*). Οι γενικές σημ. «επάγγελμα» και «τεχνική» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.73: *παῖδάς σφι παρέδωκε τὴν γλῶσσάν τε ἐκμαθεῖν καὶ τὴν τέχνην τῶν τόξων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τεχνικός < αρχ. *τεχν-ικός* «επιδέξιος, εξασκημένος, πρακτικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 237b 3: *τοῦτο δή, ὡς ἔοικε, σοφὸν εὑρὼν ἅμα καὶ τεχνικὸν*]
τεχνικ-ότητα, λόγ. [1887], < *τεχνικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
τεχνίτης < αρχ. *τεχν-ίτης* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < *τέχν(η)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.
ΣΥΝΘ. τεχνο-: *τεχνο-γραφία* «η περιγραφή των τεχνών» (μεσν.), *τεχνο-γνωσία* (λόγ. [1866]), *τεχνο-δομή* «το σύνολο των στελεχών και των ειδικών επιστημόνων που χρησιμοποιούνται κάπου» (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *technostructure*, υβριδικό σύνθ. < *techno-* + *structure* «δομή»), *τεχνο-καπηλία* «οικονομική εκμετάλλευση τής τέχνης», *τεχνο-κρίτης* (λόγ. [1853]), *τεχνο-κριτικός* (λόγ. [1871]), *τεχνο-τροπία* (λόγ. [1846]) κ.ά.
-τεχνος: *ά-τεχνος, περί-τεχνος, έν-τεχνος, σύν-τεχνος, κακό-τεχνος, φιλό-τεχνος, ομό-τεχνος, απειρό-τεχνος, λεπτό-τεχνος, πολύ-τεχνος* κ.ά.
-τέχνης: *καλλι-τέχνης, ερασι-τέχνης, ευρεσι-τέχνης, λογο-τέχνης, βιο-τέχνης, δεξιο-τέχνης, φαρμακο-τέχνης, εμπειρο-τέχνης, χειρο-τέχνης, πυρο-τέχνης, αριστο-τέχνης, κομψο-τέχνης* κ.ά.

-τεχνία: *α-τεχνία, καλλι-τεχνία, ερασι-τεχνία, ευρεσι-τεχνία, συν-τεχνία, λογο-τεχνία, βιο-τεχνία, δεξιο-τεχνία, κακο-τεχνία, οικο-τεχνία, φιλο-τεχνία, μεταλλο-τεχνία, χειρο-τεχνία, μικρο-τεχνία, λεπτο-τεχνία, φυτο-τεχνία, κομψο-τεχνία, πολυ-τεχνία* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τέκτονας, τέχνη – text, Dechsel...

Η χρήση τής αξίνας και η κατεργασία τού ξύλου με τον πέλεκυ αποτυπώνονται σε ολιγάριθμα αλλά σημαντικά ομόρριζα, τα οποία έφθασαν να δηλώνουν, όχι μόνο την τοιχοδομή, αλλά και γενικότερα την καλλιτεχνική δημιουργία. Οι λέξεις αυτές ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **tekˢ-* «πελεκώ, κατεργάζομαι το ξύλο», από την οποία σχηματίστηκαν δύο βασικά ομόρριζα τής Ελληνικής, τα αρχ. ***τέκτ-ων, -ονος*** «ξυλουργός, τεχνίτης» (< **tekˢ-on-*) και ***τέχ-νη*** (< **τέκτ-νᾱ*).

Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζει ο τεχνικός όρος τής γερμανικής γλώσσας ***Dechsel*** «αξίνα, πέλεκυς» (από αρχ. γερμ. **pehsalōn-*), αλλά πιθανότατα στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσονται επίσης τα λατ. ***texere*** «υφαίνω, πλέκω – (γενικότ.) κατασκευάζω», από το οποίο σχηματίστηκε το ουσ. ***textus*** με αρχική σημασία «ύφανση, ύφασμα», κατόπιν «ύφος έργου, αφήγηση» και τελικά «κείμενο» (από όπου γαλλ. ***texte*** > αγγλ. ***text***).

τεχνηέντως «εντέχνως, με επιτήδειο τρόπο»

αρχ. επίρρ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ε 270-1: *αὐτὰρ ὁ πηδαλίῳ ἰθύνετο τεχνηέντως ἥμενος*] < επίθ. *τεχνήεις, -εντος* < *τέχν(η)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήεις*, πβ. κ. *φων-ήεις* (βλ.λ. *φωνήεν*).

τεχνητός «κατασκευασμένος, μη φυσικός»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Κατ' ἰητρ.* 3.2-3: *Αὐγέης μὲν οὖν δύο εἴδεα, τὸ μὲν κοινὸν, τὸ δὲ τεχνητόν*] < ρ. *τεχνῶμαι (-άο-)* «κατασκευάζω επιδέξια, τεχνουργώ» < *τέχνη* (βλ.λ.). Η λ. λειτουργούσε από την αρχή ως αντίθετο των επιθ. *φυσικός* και *θεῖος*, ενώ ορισμένοι σύγχρ. όροι αποτελούν σημασιολ. δάνεια από γαλλ. *artificiel*, αγγλ. *artificial* (π.χ. *τεχνητή νοημοσύνη*, αγγλ. *artificial intelligence*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τέχνημα < αρχ. *τέχνη-μα* «έργο (τέχνης), τεχνούργημα – τέχνασμα» < ρ. *τεχν-ῶμαι (-άο-)*.

τεχνικός → τέχνη

τεχνίτης → τέχνη

τεχνοκράτης

< *τεχν(ο)-* (< *τέχνη*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-κράτης* < ρ. *κρατώ* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *technocrat*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεχνοκρατ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *technocracy*

τεχνοκρατ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *technocratic*.

τεχνολογία

ελνστ., αρχική σημ. «ανάλυση κειμένου, γραμματική ανάλυση των λέξεων», < *τεχνο-* (< αρχ. *τέχνη*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-λογία* (< ρ. *λέγω*, βλ.λ.). Από την ελνστ. εποχή η λ. μαρτυρείται επίσης με τη σημ. «παρουσίαση κανόνων και αρχών ορισμένης τέχνης ή τεχνικής» (π.χ. στον ιατρό Γαληνό). Από την αφετηρία αυτή προέκυψε ο ελληνογενής γαλλ. όρος *technologie*, που κατέληξε να σημαίνει «το σύνολο των τεχνικών γνώσεων» και με αυτή τη σημασία επέστρεψε στην Ελληνική.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεχνολογ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *technologique*

τεχνολογώ < αρχ. *τεχνολογ-ῶ (-έω)* «υπάγω σε κανόνες τέχνης – συστηματοποιώ»

τεχνολόγος < ελνστ. *τεχνολόγ-ος*, αρχική σημ. «συγγραφέας εγχειριδίου ρητορικής» ➔ Η σημερινή σημ. οφείλεται στο ελληνογενές γαλλ. *technologue*.

τεχνουργός «καλλιτέχνης»

ελνστ. < *τεχν(ο)-* (< αρχ. *τέχνη*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ουργός* (< αρχ. *ἔργον*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τεχνούργημα < ελνστ. *τεχνούργη-μα* «έργο τέχνης» < ρ. *τεχνουργ-ῶ (-έω)*

τεχνουργία < ελνστ. *τεχνουργ-ία*, συνώνυμο τού ουσ. *τεχνούργημα*

τεχνουργώ < ελνστ. *τεχνουργ-ῶ (-έω)*.

τέως

αρχ. [ήδη ομηρικό] (με αμοιβαία μετάθεση ποσότητας των φωνηέντων *τέως* < επικ. *τῆος*) < **τᾱϝος* (συσχετικό τού αρχ. *ἕως* / αιολ., δωρ. *ἆς* < **ἆϝος*), που συνδ. με σανσκρ. *tāvat* «εξίσου μακριά» και προέρχεται από το θ. τού άρθρου *τό* (< Ι.Ε. **tod*) και τον σύνδεσμο *ἕως* (βλ.λ.). Πβ. κ. *πρώην*.

τζαζ

< αγγλοαμερ. *jazz*, ίσως από λ. τής αργκό των μαύρων, η οποία ήταν εν χρήσει στη Νέα Ορλεάνη τη δεκαετία 1870-80 και αναφερόταν σε ρυθμικούς και ερωτικούς ή άσεμνους χορούς, εικάζεται δε ότι προέρχεται από τύπο *jasm* «ενέργεια, ρυθμός», αφρικανικής αρχής. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από κρεολικό τύπο *jass*, ο οποίος δήλωνε επίσης άσεμνους χορούς, ενώ έχει διατυπωθεί η εκδοχή ότι αποσπάστηκε από το όν. *Jasbo Brown*, που όμως μνημονεύεται μόνο στο βιβλίο *Jasbo Brown and Selected Poems* (1924) τού Αμερικανού συγγραφέα DuBose Heyward (1885-1940) ως περιπλανώμενος μουσικός τής τζαζ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τζαζ-ίστας < *τζαζ* + παραγ. τέρμα *-ίστας*.

τζάκετ
< αγγλ. *jacket* < γαλλ. *jaquette* (βλ.λ. *ζακέτα*).

τζάκι
< όψιμο μεσν. *ὀτζάκι(ν)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὀ-*) < τουρκ. *ocak* «εστία».

τζακούζι
< αγγλοαμερ. *jacuzzi*, εμπορικό σήμα, από το επώνυμο τού Ιταλοαμερικανού Candido Jacuzzi (1903-86), ο οποίος το επινόησε αρχικά ως μέθοδο λουτροθεραπείας για τον γυιο του, που έπασχε από ρευματοειδή αρθρίτιδα. Κατοχύρωσε την εφεύρεσή του το 1967.

τζακ-πότ
< αγγλ. *jackpot*, αρχικά όρος τού πόκερ, που δήλωνε (στη γλώσσα τού χαρτοπαιγνίου) ότι κάποιος χρειάζεται να ρίξει δύο βαλέδες (αγγλ. *jacks*), για να ανοίξει το στοίχημα (αγγλ. *pot*), δηλ. να ποντάρει. Η λ. δήλωσε κατόπιν το στοίχημα που αυξάνεται, μέχρις ότου κάποιος κερδίσει.

τζαμί
< τουρκ. *cami* < αραβ. *cāmiᶜ*.

τζάμι
< τουρκ. *cam*, αρχική σημ. «ποτήρι (γυάλινο ή κρυστάλλινο)», < περσ. *cām* «ποτήρι, καράφα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζαμ-αρία < *τζάμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αρία*, πβ. κ. *τραπεζ-αρία*, *γαλ-αρία*
τζαμ-άς
τζαμ-ένιος < *τζάμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*
τζαμ-ώνω
τζαμω-τός < *τζαμώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

τζάμπα «δωρεάν»
< τουρκ. *caba*, αρχική σημ. «είδος φόρου, αγγαρεία (δηλ. υπηρεσία χωρίς αμοιβή)», < αραβ. *cabāʾ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζαμπατζής, μεταφορά τού τουρκ. *cabacı* < *caba* (βλ. ανωτέρω).

τζαναμπέτης «κακότροπος – όχι ευθύς»
< τουρκ. *cenabet*, κυριολ. σημ. «ακάθαρτος, βρόμικος», < αραβ. *canābat*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζαναμπετ-ιά
τζαναμπέτ-ικος.

τζάνεμ
< τουρκ. *canim* «αγαπητέ μου, ψυχή μου» < *can* «ψυχή – ζωή» < περσ. *cān*.

τζάνερο «κορόμηλο»
< *τζανερίκι* (απαντά σε διαλέκτους, πβ. ποντ. *τζανερίκ*), με επανανάλυση επειδή το *-ίκι* θεωρήθηκε υποκορ. επίθημα, < τουρκ. *caneriği* < *can* «ψυχή – ζωή» (εδώ μτφ.) + *erik (-ği)* «κορόμηλο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζανερ-ιά.

τζάντζαλο «κουρέλι»
< μεσν. *τζάντζαλον* (πβ. επίσης μεσν. *τζάντζαλος* «κουρελιάρης, βρόμικος»), πιθ. < αραβ. *djāli* «αυτός που βγάζει τα ρούχα του, γυμνός – αναιδής, αναίσχυντος» (με αναδίπλωση / επανάληψη τής συλλαβής *dja-* / *τζα-*).

τζαρτζάρω «(στο ποδόσφαιρο) μαρκάρω αντίπαλο παίκτη»
μεταφορά τού αγγλ. *charge* στη σημ. «εφορμώ, χυμώ, επιτίθεμαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζαρτζάρισ-μα.

τζατζίκι
< τουρκ. *cacık* < περσ. *jāj*.

τζατζόγρια «γεροπαράξενη»
< *τσατσά* (βλ.λ.), με ηχηροποίηση, + *γριά*.

τζελ
< αγγλ. *gel*, συντομευμένος τύπος τής λ. *gelatine* < γαλλ. *gélatine* (βλ.λ. *ζελατίνα*).

τζενεράλε στη φρ. *πρόβα τζενεράλε*
< ιταλ. *generale* «γενικός» < λατ. *generale(m)*, αιτ. τού επιθ. *generālis*.

τζέντλεμαν
< αγγλ. *gentleman* < *gentle* «ευγενής» + *man* «άνδρας – άνθρωπος», ίσως πλάστηκε κατά το παλ. γαλλ. *gentils hom(me)*. Η αγγλική λ. σήμαινε αρχικά «άνδρας ευγενούς καταγωγής», αλλά ήδη τον 12ο αι. μαρτυρείται με τη σημ. «αυτός που έχει καλή, ευγενική ανατροφή και τρόπους».

τζερεμές «άδικη ζημιά»
< διαλεκτ. τουρκ. *cereme* «πρόστιμο» (τουρκ. *cerime*) < αραβ. *carīmat*.

τζερτζελές «ευχάριστη αναστάτωση»
ονοματοπ. λ., πβ. τουρκ. *circir*, που δηλώνει επαναλαμβανόμενο θόρυβο.

τζετ
< αγγλ. *jet*, συντομευμένος τύπος τού όρου *jet-plane* «αεριωθούμενο αεροσκάφος» < ρ. *jet* «εκτοξεύω, αναβλύζω» < γαλλ. *jeter* «ρίχνω – εκτοξεύω» (βλ.λ. *ζετέ*).
ΣΥΝΘ. τζετ-λάγκ (< αγγλ. *jet lag*), **τζετ-σέτ** (< αγγλ. *jet set*), **τζετ-σκί** (< αγγλ. *jet ski*).

-τζής παραγ. τέρμα
< τουρκ. επίθημα *-cı*, που πέρασε στη Νέα Ελληνική μέσω τουρκ. λέξεων (π.χ. *boyacı* > *μπογιατζής*, *sivacı* > *σοβατζής*, *kalaycı* > *καλαϊτζής*) και επεκτάθηκε κα-

τόπιν σε λ. άλλης αρχής (π.χ. *σουβλα-τζής*, *παλιατζής*, *χωρατα-τζής*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

-τζήδικο (ν.ελλ. παραγ. τέρμα λέξεων που δηλώνουν το κατάστημα στο οποίο πωλείται κάτι, π.χ. *παλιατζ-ήδικο*, *ψιλικα-τζήδικο*) < *-τζήδ-* (από το θ. επαγγελματικών σε *-τζής*, πβ. *παλιατζήδ-*, *ψιλικατζήδ-*) + παραγ. τέρμα *-ικο*. Η γραφή *-τζίδικο* οφείλεται σε απλογράφηση κατά τα ουσ. σε *-ίδικο*, όπως γράφονται στη σχολική γραμματική (αντί *-ήδικο*).

τζίβα «ινώδες, ψιλό και άγριο χόρτο»
αβεβ. ετύμου, ίσως < τουρκ. *çivi* «καρφί, πρόκα».

τζιβαέρι
< τουρκ. *cevahir* «κόσμημα, στολίδι» < αραβ. *cawāhir*. Όμοια προέλευση έχει και ο τύπος *τζοβαΐρι*.

τζιέρι
< τουρκ. *ciğer* «συκώτι – (μτφ.) σπλάχνα» < περσ. *cigar*.

τζιζ
ηχομιμητ. λ. τής παιδικής γλώσσας, πβ. κ. τουρκ. *cıs*.

τζιμάνι «έξυπνος και ικανός άνθρωπος»
μεταφορά τού αγγλοαμερ. *g-man*, συντετμ. τύπου τού *government man* «άνθρωπος τής κυβερνήσεως», που αποδιδόταν συνθηματικά στους πράκτορες τού F.B.I.

τζιν[1] «είδος υφάσματος»
< αγγλ. *jean*, συντομευμ. τύπος τής φραστικής λ. *jean fustian* < παλαιότ. αγγλ. *Jene fustyan / Gene fustian* «(χοντρό μπλε) ύφασμα από τη Γένουα» < *Jene / Gene* «Γένουα / Γένοβα» (πόλη τής ΒΔ. Ιταλίας, από την οποία εισήχθη το εν λόγω ύφασμα) + *fustian* «χοντρό βαμβακερό ύφασμα» (βλ.λ. *φούστα*).

τζιν[2] «οινοπνευματώδες ποτό»
< αγγλ. *gin*, συντομευμ. τύπος τού *genever* «κέδρος» < ολλ. *jenever* < μεσν. λατ. *geniperus* < δημώδ. λατ. **jeniperus* < λατ. *juniperus*. Το εν λόγω οινοπνευματώδες ποτό αρωματίζεται από ένα είδος κέδρου, πράγμα που εξηγεί την ονομασία του.

τζίνι
< τουρκ. *cin* «στοιχειό, ξωτικό» < αραβ. *cinn*. Επρόκειτο για πνεύμα τής λαϊκής φαντασίας (στην αραβική παράδοση), το οποίο είχε υπερφυσικές δυνάμεις και βρισκόταν εγκλωβισμένο συνήθ. σε λυχνάρι, από όπου ελευθερωνόταν όταν ο κάτοχος έτριβε το λυχνάρι, με αποτέλεσμα κατόπιν να τον υπηρετεί εκπληρώνοντας (συνήθ. τρεις) ευχές του.

τζίντζερ «είδος φυτού, πιπερόριζα»
αντιδάν., < αγγλ. *ginger* < μέσο αγγλ. *gingivere* < παλ. γαλλ. *gingi(m)bre* < μεσν. λατ. *gingiber* < λατ. *zingiber* < ελνστ. *ζιγγίβερις / ζιγγίβερι* < παλικό *singivera-*, που μάλλον προήλθε από τη γλ. Ταμίλ. Βλ. κ. *τσιτσιμπίρα*.

τζιπ
< αγγλοαμερ. *jeep*, ονομασία οχήματος που κατασκευάστηκε από τη Φορντ το 1941 για στρατιωτικούς σκοπούς και προέρχεται από ακρωνυμική ανάγνωση τού χαρακτηρισμού *G.P. = General Purpose (Vehicle)* «(όχημα) γενικής χρήσεως». Η γρ. *Jeep* πιθ. οφείλεται σε επίδρ. τής φιγούρας κινουμένων σχεδίων *Eugene the Jeep*, που παρίστανε ένα μικρό θαυματοποιό ζώο με ανεξάντλητη δύναμη και αποδόθηκε χάριν αστεϊσμού στο όχημα.

τζίρος → τζύρος

τζιτζί
< τουρκ. *cici* «ωραίος, όμορφος», λ. τής νηπιακής γλώσσας.

τζίτζικας
μεσν. < αρχ. *τέττιξ, -ιγος* (βλ.λ.), με επίδρ. τού ήχου *τζι τζι*.

τζιτζιμπίρα → τσιτσιμπίρα

τζίτζιρας
< *τζίτζι(κας)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-(ι)ρας*, από τύπους όπως *μπόμπιρας*.

τζιτζιφιόγκος «λιμοκοντόρος, κομψευόμενος»
< (αργκό) *τζιτζί* «ωραίος, όμορφος» (βλ.λ.) + *φιόγκος*.

τζίτζυφο «καρπός τής τζιτζυφιάς»
μεσν. (με τροπή [z] > [dz]) < ελνστ. *ζίζυφον*, δάνειο αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τζιτζυφιά «φυλλοβόλο δέντρο» (με τροπή [z] > [dz] και συνίζηση) < μεσν. *ζιζυφ-έα* < ελνστ. *ζίζυφον*.

τζίφος
ίσως < αραβ. *zifa* ή, κατ' άλλη άποψη, αντιδάν. από τουρκ. *zifos* «λάσπη – (μτφ.) ανόητος, άχρηστος άνθρωπος» < *ζίφος* «τυφώνας – δυνατός άνεμος» (στη διάλεκτο τού Πόντου, όπου επίσης *ζίφωνας*) < αρχ. *σίφων, -ωνος*.

τζίφρα «υπογραφή»
< μεσν. *τσίφρα* < παλ. ιταλ. *zifra* «κρυπτογραφικό σύμβολο ή μονογραφή που δεν κατανοούσαν οι μη εξοικειωμένοι» (> ιταλ. *cifra* «αριθμός») < μεσν. λατ. *cifra* «μηδέν» (> γαλλ. *chiffre* «αριθμός») < αραβ. *ṣifr* «κενό – μηδέν».

τζιχάντ «(στους μουσουλμάνους) ιερός πόλεμος»
< αγγλ. *jihad* < αραβ. *jihad* «αγώνας, πάλη».

τζοβαΐρι → τζιβαέρι

τζόβενο
μεταφορά τού βεν. *zoven* «νέος, νεαρός» < λατ. *juvenis*.

τζογαδόρος → **τζόγος**

τζόγκινγκ
< αγγλ. *jogging* < ρ. *jog* «τινάζω, σκουντώ – τρέχω αργά», πιθ. ονοματοπ. αρχής.

τζόγος
μεταφορά τού βεν. *zogo* «παιχνίδι» (ιταλ. *gioco*) < λατ. *jocu(m)*, αιτ. τού λατ. *jocus* (ίδια σημ.). Ήδη τον 19ο αι. η λ. απαντά με τη σημ. «τυχερό παιχνίδι (κυρ. χαρτοπαίγνιο)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζογαδόρος, μεταφορά τού βεν. *zogador* «παίκτης» < *zogo* (βλ. ανωτέρω).

τζόκεϊ
< αγγλ. *jockey* «ιππέας», υποκορ. τού ον. *Jock*, που αποτελεί διαλεκτ. παραλλαγή (στη Σκωτία) τού ον. *Jack*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τζόκεϊ
Τον 16ο αι. το χαϊδευτικό *Jock* χρησιμοποιήθηκε ελαφρώς μειωτικά και σκωπτικά ως προσωνύμιο ιπποκόμων και ζωεμπόρων, οι οποίοι ασχολούνταν με τα άλογα, αλλά δεν ήταν επαγγελματίες ιππείς. Προς το τέλος τού 17ου αι. το υποκοριστικό *jockey* άρχισε να δηλώνει αυτόν που ιππεύει επαγγελματικά στον ιππόδρομο.

τζόκερ
< αγγλ. *joker* «γελωτοποιός» (η φιγούρα τού οποίου εμφανίζεται στη φερώνυμη κάρτα χαρτοπαιγνίου) < *joke* «αστείο» < λατ. *jocus* «αστείο, παίγνιο».

τζόρας «πεισματάρης, ξεροκέφαλος»
πιθ. < σερβοκρ. *zoran* «ρωμαλέος, δυνατός», με σημασιολ. δείνωση (χειροτέρευση).

τζουκ-μπόξ «μηχάνημα με ενσωματωμένο πικάπ»
< αγγλ. *juke-box* < *juke* (< *juke / joog* «ακατάστατα, άτακτα», όρος τής αργκό των μαύρων στη Ν. Καρολίνα των Η.Π.Α., αφρικανικής αρχής, με επιπρόσθετες κακόσημες χρήσεις) + *box* «κουτί».

τζούντο «ιαπωνική πολεμική τέχνη»
< αγγλ. *judo* < ιαπων. *jūdō* «μέθοδος τής ευλυγισίας» < *jū* «ευλυγισία, ελαστικότητα» + *dō* «δρόμος, οδός – μέθοδος».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τζούντο
Η πολεμική τέχνη *τζούντο* (ιαπων. *jūdō*) βασίζεται στο *ζίου-ζίτσου* (ιαπων. *jūjutsu* «τέχνη τής ευλυγισίας») και αφορά στην άμυνα, την ισορροπία και την άσκηση βίας χωρίς όπλα. Εισήχθη στον δυτικό κόσμο τις πρώτες δεκαετίες τού 20ού αιώνα.

τζούρα
< μεσν. *ζούρα* (με τροπή [z] > [dz] από τη συνεκφορά με το άρθρο ή με τη μεσολάβηση τού τουρκ. *cüra* «ρουφηξιά, γουλιά») < *σούρα*, με εικαζόμενη αρχική σημ. «ποτό, κρασί», για το οποίο βλ.λ. *σουρώνω*[2] «μεθώ». Το τουρκ. *cüra* προέρχεται μάλλον από το μεσν. *ζούρα*.

τζουράς «τρίχορδο λαϊκό μουσικό όργανο»
< τουρκ. *cura* < περσ. *cūra / curra*.

τζουτζές
< τουρκ. *cüce* «νάνος» < περσ. *cūja / cūca*.

τζουτζούκος
μεταφορά τού τουρκ. *çocuk* «παιδί», που συνδ. με τη λ. *küçük* «μικρός».

τζούφιος
< *ζούφιος* (με τροπή [z] > [dz] πιθ. από τη συνεκφορά με το άρθρο) < **ζόφιος* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/), μεταπλ. τύπος τού μεσν. *ζοφός* (πβ. κ. *ορθός – όρθιος*) < αρχ. *σομφός* «αραιός – σπογγώδης», που συνδ. με αρχ. γερμ. **swampu / *swamma* «σφουγγάρι» (> γερμ. *Schwamm*, σουηδ. *svamp*, ισλ. *svampur*).

τζύρος
αντιδάν., < ιταλ. *giro* / βεν. *ziro* (στην ειδική σημ. «κυκλοφορία τού χρήματος») < λατ. *gyrus* < ελνστ. *γῦρος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τζυρ-άρω.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
τζίρος ή τζύρος;
Επειδή πρόκειται για αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή και ανάγεται στο ελνστ. *γῦρος*, είναι προτιμότερο να γράφεται η λ. με τρόπο που μαρτυρεί την προέλευσή της: **τζύρος** (με *-ύ-* αντί *-ί-* τής σχολικής γραμματικής).

τήβεννος «είδος επίσημου μανδύα»
< ελνστ. *τήβεννος / τήβεννα*, λ. ετρουσκ. προελεύσεως. Πρόκειται για επίσημο ένδυμα των Ρωμαίων συγκλητικών, ενώ σήμερα φοριέται επίσης σε ειδικές περιστάσεις από ακαδημαϊκούς και ανώτατους δικαστικούς.
ΣΥΝΘ. τηβεννο-φόρος (ελνστ.).

τηγάνι
< μεσν. *τηγάνιν* < ελνστ. *τηγάνιον*, υποκορ. τού αρχ. *τήγανον / τάγηνον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε κωμικούς], τεχν. όρ., αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηγανητός < ελνστ. *τηγανητόν*, ουδ. αμάρτυρου ρηματ. επιθ. **τηγανη-τός* < αρχ. *τήγανον / τάγηνον*
τηγαν-ιά
τηγανίζω < ελνστ. *τηγαν-ίζω* < αρχ. *τήγανον / τάγηνον*
τηγάνισμα < μεσν. *τηγάνισ-μα* < ελνστ. *τηγαν-ίζω*

τηγανίτα < αρχ. *τηγαν-ίτης* (ενν. *ἄρτος*, με ν.ελλ. αλλαγή γένους κατά το *πίτα*) «τηγανίτα» (πβ. Ιππών. *απόσπ*. 26a: *οὐ τηγανίτας σησάμοισι φαρμάσσων*) < *τήγανον / τάγηνον*.
ΣΥΝΘ. τηγανο-: *τηγανο-ειδής, τηγανό-λαδο, τηγανόψωμο* κ.ά.

τήκω «λειώνω»
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *τη-* (με παρέκταση *-κ-*, πβ. αρχ. *λακεῖν – λέ-λη-κα* τού ρ. *λάσκω* «φωνάζω») < Ι.Ε. **tē-* «λειώνω» || παλ. σλαβ. *tajati*, αρμ. *t' a-nam*, λατ. *tābes* «τήξη, σήψη», ουαλ. *twadd*, παλ. ιρλ. *tām* «νεκρός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τήγμα < ελνστ. *τῆγ-μα* «βαφή, χρώμα»
τηκτός < αρχ. *τηκ-τός* «λειωμένος, ευδιάλυτος» (ρηματ. επίθ.)
τηκτικός < αρχ. *τηκ-τικός* «διαλυτικός».
ΣΥΝΘ. -τήκω: *συν-τήκω*
-τηξη: *σύν-τηξη*
-τηκτος: *ά-τηκτος, δύσ-τηκτος, εύ-τηκτος*.

τηλαισθησία «όρος τής παραψυχολογίας»
λόγ. [1891], < *τηλ(ε)- + -αισθησ(ία)* < *αίσθηση*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télésthésie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλαισθη-τικός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télésthétique*.

τηλε- λεξικό πρόθεμα
αρχ. λεξ. πρόθεμα, που προέρχεται από το επίρρ. *τῆλε* «μακριά» (με δυσερμήνευτη κατάληξη *-ε*) < θ. *τηλ-* < Ι.Ε. **kʷel-* «μακριά» (τοπικά και χρονικά) || σανσκρ. *caramá-* «άκρος», ίσως και αρχ. *πάλαι* (βλ.λ.). Η ετυμολ. αναγωγή επιβεβαιώνεται από το α΄ συνθ. μυκ. ανθρωπωνυμίων όπως *qe-re-qo-ta*: **Τηλε-βώτης* «(ποιμένας) που βόσκει (το κοπάδι) από απόσταση».
ΣΥΝΘ. τηλ(ε)-: *τηλ-αυγής* (αρχ.), *τηλε-βόλο* (αρχ.), *τηλε-βόας* (βλ.λ.), *τηλ-αισθησία* (βλ.λ.), *τηλε-αγγελία, τηλε-διάγνωση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telediagnosis*), *τηλε-κάρτα* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télécarte < télé- + carte*), *τηλε-διάσκεψη* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *teleconference*, υβριδικό σύνθ.), *τηλ(ε)-εργασία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *teleworking*, υβριδικό σύνθ.), *τηλε-κατεύθυνση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *remote guidance*), *τηλεφακός* (απόδ. τού γαλλ. *téléobjectif*), *τηλε-μαγκαζίνο, τηλε-μαραθώνιος, τηλε-μάρκετινγκ, τηλε-μαχία* (απόδ. τού αγγλ. *debate*, βλ.λ. *ντιμπέιτ*), *τηλε-σημία* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
τηλε-
Το λεξικό πρόθεμα **τηλε-** χρησιμοποιήθηκε περιορισμένα στην αρχ. ελληνική σύνθεση (π.χ. αρχ. *τηλε-βόλος, τηλ-αυγής*, κύρ. ον. *Τηλέ-μαχος, Τηλέγονος*), επανήλθε όμως στη σύγχρονη εποχή μέσω ελληνογενών ή υβριδικών επιστημονικών όρων που πλάστηκαν σε ξένες γλώσσες (π.χ. γαλλ. *télégraphe*, αγγλ. *tele-phone* – γαλλ. *télé-vision* «τηλεόραση», αγγλ. *tele-guided* «τηλεκατευθυνόμενος»).

τηλεβόας
αρχ. (απαντά στον Ησίοδο ως κύρ. όν. με σημ. «αυτός που φωνάζει δυνατά, που ακούεται από μακριά») < *τηλε- + -βόας* < *βοῶ (-άω)* (βλ.λ.).

τηλεβόλο «κανόνι»
ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *τηλεβόλος* «αυτός που βάλλει από μακριά» (σε φρ. όπως *τηλεβόλον ὅπλον / τόξον*) < *τηλε- + -βόλ(ος)* < ρ. *βάλλω* (βλ.λ.).

τηλέγραφος
λόγ. [1817], < *τηλέ- + -γραφος* < ρ. *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télégraphe*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεγραφ-είο, λόγ. [1833]
τηλεγράφη-μα, λόγ. [1843], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télégramme*
τηλεγραφη-τής, λόγ. [1833], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télégraphiste*
τηλεγραφ-ία, λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télégraphie*
τηλεγραφ-ικός, λόγ. [1817], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télégraphique*
τηλεγραφ-ώ, λόγ. [1856], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télégraphier*.

τηλεδιάσκεψη «τηλεσυνεδρίαση»
< *τηλε- + διάσκεψη*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *teleconference* (υβριδικό σύνθ.).

τηλεθεατής
< *τηλε- + θεατής*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *téléspectateur* (υβριδικό σύνθ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεθέα-ση «το σύνολο (συνήθ. ως ποσοστό) των τηλεθεατών που παρακολουθούν μια εκπομπή».

τηλεκατευθυνόμενος
< *τηλε- + κατευθυνόμενος*, μτχ. μεσοπαθ. ενεστώτα τού ρ. *κατευθύνω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *teleguided* (υβριδικό σύνθ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεκατεύθυν-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *remote guidance*.

τηλεκοντρόλ
< *τηλε- + κοντρόλ*, μεταφορά τού αγγλ. *telecontrol* (υβριδικό σύνθ.).

τηλεματική «συνδυασμένη υπηρεσία πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών»
μεταφορά τού αγγλ. *telematics*, που προέρχεται από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των όρων *tele(communications)* «τηλεπικοινωνίες» και *(infor) matics* «πληροφορική».

τηλεομοιοτυπία
< *τηλε-* + *-ομοιοτυπ(ία)* < ελνστ. *ομοιότυπος* / *ομοιοτυπής* «παρόμοιας μορφής», απόδ. τού αγγλ. *telefax* (βλ.λ. *τέλεφαξ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεομοιοτύπη-μα < *τηλεομοιοτύπη-* (*τηλεομοιοτυπώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τηλεομοιοτυπ-ικός
τηλεομοιότυπ-ο (υποχωρητ.) < *τηλεομοιοτυπ-ία*
τηλεομοιοτυπ-ώ.

τηλεοπτικός
< *τηλε-* + *οπτικός*, απόδ. τού αγγλ. *television-* (ή συντομογραφικά *T.V.*) σε φρ. όπως *T.V. programme* / *station* κ.ά.

τηλεόραση
< *τηλε-* + *όραση*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *télévision* (υβριδικό σύνθ.).

τηλεπάθεια
λόγ. [1890], < *τηλε-* + *-πάθ(εια)*, από θ. τού αρχ. *πάσχω* (αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *télépathie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεπαθη-τικός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telepathic*.

τηλεπικοινωνία
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *telecommunications* (υβριδικό σύνθ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεπικοινωνι-ακός.

τηλεσκόπιο
λόγ. [1766], < *τηλε-* + *-σκοπ(ιον)* < αρχ. *σκοπῶ* (*-έω*) «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *telescopium* ή γαλλ. *téléscope*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεσκοπ-ία, λόγ. [1852], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telescopy*
τηλεσκοπ-ικός, λόγ. [1859], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telescopic*.

τηλεταινία
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *téléfilm* (υβριδικό σύνθ.).

τηλέτυπο «τέλεξ»
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Teletype* (εμπορικό σήμα), που προέρχεται από το λεξ. πρόθεμα *tele-* (< *τηλε-*) και τη λ. *type(writer)* «γραφομηχανή».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλετύπη-μα < *τηλετυπη-* (*τηλετυπώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τηλετυπ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *teletypy*
τηλετυπ-ικός
τηλετυπ-ώ.

τηλεφακός
< *τηλε-* + *φακός*, απόδ. τού γαλλ. *téléobjectif* (υβριδικό σύνθ.).

τηλέφωνο
λόγ. [1861], < *τηλέ-* + *-φων(ον)* < αρχ. *φωνή*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telephone*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεφων-είο, λόγ. [1880]
τηλεφώνη-μα, λόγ. [1895], < *τηλεφωνη-* (*τηλεφωνώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τηλεφων-ία, λόγ. [1858], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telephony*
τηλεφων-ικός, λόγ. [1858], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telephonic* ή γαλλ. *téléphonique*
τηλεφων-ώ, λόγ. [1833], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *telephone* ή γαλλ. *téléphoner*.

τηλεχειριστήριο
< *τηλε-* + *χειριστήριο*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *telecontrol* (υβριδικό σύνθ.) ή απόδ. τού αγγλ. *remote control*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τηλεχειρισ-μός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *télécommande*.

τηλοψία «παρακολούθηση τηλεόρασης»
< *τηλ(ε)-* + *-οψ(ία)* < *όψη*.

την → ο, η, το

τήξη «λειώσιμο»
< αρχ. *τῆξις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < **τῆκ-σις* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. αρχ. *λήγω* – *λῆξις*) < ρ. *τήκω* (βλ.λ.).

-τήρας παραγ. τέρμα
< αρχ. παραγ. τέρμα *-τήρ*, *-τῆρος*, που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος **-ter* (πβ. σανσκρ. *pi-tā*, λατ. *pa-ter*, αρχ. *πα-τήρ*) και απαντά κυρ. σε παράγωγα ρημάτων (π.χ. αρχ. *δο-τήρ*, *σω-τήρ*, *κρα-τήρ*). Συνδέεται ετυμολογικά με τα παραγ. τέρματα *-τωρ* (*-τορας*), *-τήριος*, *-τήριο(ν)*.

τηράω «κοιτάζω, προσέχω, παρατηρώ»
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τηρῶ* (*-έω*) (βλ.λ.), ο οποίος διατηρεί την αρχική σημ. «κοιτάζω, προσέχω, παρατηρώ» τού αρχ. ρήματος.

-τήριο παραγ. τέρμα
< αρχ. παραγ. τέρμα *-τήριον*, που ανάγεται στο τέρμα *-τήρ* (βλ.λ. *-τήρας*) και προέρχεται είτε από ουσ. σε *-τήρ* (π.χ. αρχ. *κλη-τήρ* > *κλη-τήριον*) είτε απευθείας από ρηματικό θέμα, οπότε συχνά δηλώνει τόπο, χώρο ή εγκατάσταση (π.χ. *κρι-τήριον*, *δικασ-τήριον*, *ἐργασ-τήριον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
-τήρι, μεσν. και ν.ελλ. παραγ. τέρμα (< αρχ. *-τήριον*) για τον σχηματισμό ουδ. ουσ. που δηλώνει: 1) όργανο ή σκεύος (π.χ. *σκαλισ-τήρι*), 2) τον τόπο όπου γί-

νεται κάτι (π.χ. *πατη-τήρι, εργασ-τήρι*), 3) ενέργεια, πράξη (π.χ. *ψησ-τήρι, μπανια-τήρι*).

-τήριος παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που ανάγεται στο τέρμα *-τήρ* (βλ.λ. *-τήρας*) και προέρχεται είτε από ουσ. σε *-τής* (π.χ. *βουλευ-τής – βουλευ-τήριος, ἱκέ-της – ἱκε-τήριος*) είτε απευθείας από ρηματικό θέμα (π.χ. *εὐχαρισ-τήριος, δρασ-τήριος*).

τηρώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *τηρῶ (-έω)*, πιθ. < **kʷē-r-ō* (με παρέκταση **-r-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **kʷe(i)-* «κοιτάζω, προσέχω, παρατηρώ» || σανσκρ. *cāyati*, παλ. σλαβ. *čajati* «αναμένω, ελπίζω». Υπάρχει η άποψη ότι η συγκεκριμένη Ι.Ε. ρίζα ταυτίζεται με την ομώνυμη **kʷei-* «πληρώνω, καταβάλλω το τίμημα», από όπου προέρχονται τα αρχ. *ποινή, τίνω* (βλ.λ.), ενώ αποκλείεται η σύνδεση με το αρχ. *πέλω / -ομαι* «κινούμαι» (βλ.λ. *πόλος*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «παρατηρώ, προσέχω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.83.2-3: *ὁ γὰρ Φορμίων παραπλέοντας αὐτοὺς ἔξω τοῦ κόλπου ἐτήρει·* Αριστοφ. *Εἰρήνη* 201-2: *τὰ λοιπὰ τηρῶ σκευάρια τὰ τῶν θεῶν, χυτρίδια καὶ σανίδια κἀμφορείδια*) → ήδη αρχ. σημ. «εφαρμόζω, φυλάσσω, (μτφ.) κρατώ» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 22.1-2: *μᾶλλον τήρει τὰς τῶν λόγων ἢ τὰς τῶν χρημάτων παρακαταθήκας*). Βλ. κ. *τηράω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τήρηση < αρχ. *τήρη-σις* «φρούρηση, φύλαξη» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.86: *τοὺς μὲν ἄλλους Ἀθηναίων καὶ τῶν ξυμμάχων [...] κατεβίβασαν ἐς τὰς λιθοτομίας, ἀσφαλεστάτην εἶναι νομίσαντες τήρησιν*)
τηρητής < ελνστ. *τηρη-τής*.
ΣΥΝΘ. -τηρώ (και τα παράγωγα αυτών): *δια-τηρώ (διατήρηση), παρα-τηρώ (παρατήρηση, παρατηρητής, παρατηρητήριο), επι-τηρώ (επιτήρηση, επιτηρητής), συν-τηρώ (συντήρηση, συντηρητής)* κ.ά.

της → ο, η, το

-της / -τής παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από το Ι.Ε. επίθημα **-tā-* και απαντά σε παράγωγα ρημάτων (π.χ. *κυβερνή-της, μαθη-τής, βουλευ-τής*) και ονομάτων (π.χ. *τοξό-της, πολί-της, ναύ-της*). Από συνδυασμούς με άλλα επιθήματα έχουν προκύψει ενισχυμένα παραγωγικά τέρματα ήδη από την αρχ. γλώσσα, όπως *-(ι)ώτης, -άτης, -έτης, -ιστής* κ.ά.

τι
αρχ., ουδ. τής ερωτηματ. αντωνυμίας *τίς* (βλ.λ.).

-τιά παραγ. τέρμα
παραγ. τέρμα (ψευδοεπίθημα), που προέρχεται από ουσ. σε *-μα, -ματος* και ληκτικό τέρμα *-ιά*, π.χ. *χάρα(γ)μα, -ματος > χαρα(γ)ματ-ιά, ράγισμα, -ματος > ραγισματ-ιά, ρέμα, -στος > ρεματ-ιά*.

τιάρα «μίτρα των αρχαίων Περσών βασιλέων και των Παπών τής Ρώμης»
αρχ. ανατολ. δάνειο, ίσως φρυγικής αρχής.

τιβί
< αγγλ. *T.V.*, ακρωνύμιο τής λ. *t(ele)v(ision)* «τηλεόραση», με ανάλυση στα συστατικά της μέρη.

τίγκα «εντελώς γεμάτο, φίσκα»
< διαλεκτ. ιταλ. *tinga* < ρ. *tingare* «δίνω (με αφθονία), δωρίζω, χαρίζω» < μεσν. λατ. *thingare* < παλ. γερμ. (σαξον.) *thingōn* «συνάπτω συμφωνία».

τίγρη
< ελνστ. *τίγρις (ἡ)* < αρχ. *τίγρις, -ιος (ὁ)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], περσ. δάνειο, ίσως από λ. που συνδ. με αβεστ. *tiγri-* «βέλος» (πβ. αρχ. περσ. *tigra-* «αιχμηρός»). Ορισμένοι γραμματικοί τής ελληνιστικής εποχής διατύπωναν διάφορες εικασίες για τη λέξη, όπως ότι σχετίζεται με τον ομώνυμο ποταμό τής Μεσοποταμίας (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 11.14.8: *Τίγρις ἄμικτον φυλάττων τὸ ῥεῦμα διὰ τὴν ὀξύτητα, ἀφ' οὗ καὶ τοὔνομα, Μήδων τίγριν καλούντων τὸ τόξευμα·* αλλά το όν. τού ποταμού προέρχεται από αρχ. περσ. *Tigra-* < ακκαδ. *diqlat*) ή ότι είναι αρμενικής αρχής (Βάρρων, *De lingua Latina V*, 100: *Tigris qui est ut leo varius, qui vivus capi adhuc non potuit, vocabulum e* ***lingua Armenia****: nam ibi et sagitta et quod vehementissimum flumen dicitur* ***Tigris***, όπου συσχετίζει την τίγρη με τον ποταμό και τα αποδίδει σε λ. που σημαίνει «βέλος»).

τιθασεύω «ημερεύω, εξημερώνω»
ΕΤΥΜ. αρχ. < *τιθασός* «(ζώο) εξημερωμένο, οικόσιτο» (αντίθετο τού επιθ. *ἄγριος*) < εκφραστ. αναδιπλ. *τι-* + θ. *θα-* (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dhē-* «ρουφώ, εκμυζώ – θηλάζω», που απαντά στα ομόρριζα αρχ. *θη-λή, θῆ-λυς*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-σός* (πβ. αρχ. *βλαι-σός, ῥυ-σός*).
ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *τιθασός* δήλωνε το ζώο που είναι ήμερο και δέχεται να τραφεί από ανθρώπινο χέρι, καθώς φαίνεται και από το σχόλιο τού Αθηναίου, *Δειπνοσοφ.* 8.3: *οὕτω τιθασοὺς ὡς ἐκ τῶν χειρῶν δέχεσθαι τῶν προσφερόντων ἄρτους*. Ήδη από την ελληνιστική εποχή η λ. εφαρμόστηκε επίσης σε ανθρώπους.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιθάσευση < ελνστ. *τιθάσευ-σις*
τιθασευτής < αρχ. *τιθασευ-τής* (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 704: *ἵνα γιγνώσκῃς τὸν τιθασευτήν, κᾆθ' ὅταν οὗτός γ' ἐπισίξῃ ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν τιν' ἐπιρρύξας, ἀγρίως αὐτοῖς ἐπιπηδᾷς*).

τίθεμαι
αρχ., μέσ. τύπος τού ρ. *τίθημι* [ήδη ομηρικού] < **θί-θη-μι* (με ανομοίωση), που αποτελεί αναδιπλασιασμένο τύπο τού θ. *θη-* < Ι.Ε. **dhē-* «θέτω, τοποθετώ» || σανσκρ. *dá-dhā-mi*, λατ. *facio* «κάνω – (αρχι-

κώς) θέτω» (> γαλλ. *faire*, ισπ. *hacer*), αρχ. γερμ. **dō-* (> γερμ. *tun*, αγγλ. *do*, ολλ. *doen*), χεττ. *dai-* || αρχ. *θε-σμός, θέ-μα, θε-τός, θέ-σις (-η), θέ-μις, θή-κη, θῶ-κος* (βλ.λ.), *θη-μών* (> *θημωνιά*, βλ.λ.), *ἀ-θῷ-ος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θέτω*.

ΣΥΝΘ. -τίθεμαι: *δια-τίθεμαι, ανα-τίθεμαι, παρα-τίθεμαι, αντιπαρα-τίθεμαι, κατα-τίθεμαι, συγκατα-τίθεμαι, μετα-τίθεμαι, επι-τίθεμαι, αντεπι-τίθεμαι, αντι-τίθεμαι, εκ-τίθεμαι, εν-τίθεμαι, παρεν-τίθεμαι, συν-τίθεμαι, ανασυν-τίθεμαι, αποσυν-τίθεμαι, υπο-τίθεμαι, εναπο-τίθεμαι, προϋπο-τίθεμαι, προ-τίθεμαι, προσ-τίθεμαι* κ.ά.

τικ¹
< γαλλ. *tic*, ηχομιμητ. λ.

τικ² «είδος τροπικού δέντρου»
< αγγλ. *teak* < πορτ. *teca* < μαλαϊκό *tēkka*.

-τικός παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από αρσ. σε *-της* / *-τής* + παραγ. τέρμα *-ικός* (π.χ. *ἀθλη-τής* > *ἀθλητ-ικός, ὑπηρέ-της* > *ὑπηρετ-ικός*) και από ουδ. σε *-μα*, *-ματ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (π.χ. *πρᾶγ-μα, -ματος* > *πραγματ-ικός, σῶ-μα, -ματος* > *σωματ-ικός*), με αποτέλεσμα να προκύψει νέο επίθημα *-τικός*, το οποίο συνδέεται απευθείας με το θέμα (π.χ. *βιασ-τικός, καυσ-τικός, παρατα-τικός*).

τικ τακ
< γαλλ. *tic tac*, ηχομιμητ. λ.

τίκτω «(για γυναίκα) γεννώ»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 352: *μῆτερ ἐπεί μ' ἔτεκές γε μινυνθάδιόν περ ἐόντα*] (με αντιμετάθεση των συμφώνων) < **τί-τκ-ω* (με ενεστ. αναδιπλασιασμό **τι-*) < θ. **-τκ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. *τεκ-*, το οποίο απαντά επίσης στον αόρ. β΄ *ἔ-τεκ-ον* και προέρχεται από Ι.Ε. **tek-* «γεννώ, τίκτω» || σανσκρ. *tak-man-* «παιδί, απόγονος», αρχ. γερμ. **þegna-* «νεαρός άνδρας, υπηρέτης, πολεμιστής» (> γερμ. *Degen*, αγγλ. *thane*, ισλ. *þegn*) || αρχ. *τέκ-νο(ν), τόκ-ος, τοκ-ετός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέκνο*.

τίλιο
< ιταλ. *tiglio* «αφέψημα φλαμμουριάς» < δημώδ. λατ. **tiliu(m)* < λατ. *tilia* «φιλύρα, φλαμμουριά».

τίλλω «ξεφτύζω, μαδώ»
αρχ. < **τίλ-jω* < *τίλ-ος* «λεπτή τρίχα ή χνούδι» (μαρτυρείται ως ελνστ.), πιθ. < *πτίλ-ον* «πούπουλο» (βλ.λ.), με ανομοίωση τού *π-* σε σύνθ. με πρόθεμα *ἀπο-, παρα-, περι-* (π.χ. **ἀπο-πτίλ-jω* > *ἀπο-τίλλω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τίλμα «στουπί από νήματα παλαιών λινών και βαμβακερών υφασμάτων» < αρχ. *τίλ-μα*.

τιμαλφή «κοσμήματα, χρυσαφικά»
< αρχ. *τιμαλφῆ*, ουδ. πληθ. τού επιθ. *τιμαλφής* «πολύτιμος, βαρύτιμος» < *τιμ(ή)* + *-αλφ(ής)* < θ. τού ρ. *ἀλφάνω* «κερδίζω, παρέχω» (απρφ. αορ. β΄ *ἀλφεῖν*), που συνδ. με σανσκρ. *árhati* «κερδίζω» και λιθ. *alga* «αμοιβή».

τιμάριθμος
< *τιμ(ή)* + *αριθμός*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Wertzahl*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιμαριθμ-ικός.
ΣΥΝΘ. τιμαριθμο-: *τιμαριθμο-ποιώ, τιμαριθμο-ποίηση*.

τιμάριο
< μεσν. *τιμάριον* «αγροτική έκταση που παρεχωρείτο από τον σουλτάνο σε αξιωματούχο με αντάλλαγμα στρατιωτική υποστήριξη» < περσ. *tīmār*, αρχική σημ. «φροντίδα, προστασία» (αρχικά για ζώο, κατόπιν γενικά).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιμαρι-ώτης, λόγ. [1782], < *τιμάρι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ώτης*, πβ. κ. *πατρι-ώτης*
τιμαριωτ-ικός, λόγ. [1782], < *τιμαριώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
τιμαριωτ-ισμός, λόγ. [1856], < *τιμαριώτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.
ΣΥΝΘ. τιμαρι-ούχος (λόγ. [1831]).

τιμή
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Α 278-9: *οὔ ποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς, σκηπτοῦχος βασιλεύς, ᾧ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν*] < ρ. *τίω* «αποδίδω τιμή, σέβομαι – ορίζω την αξία» < θ. *τῑ-*, πιθ. < Ι.Ε. **kʷēi-* «τιμώ, σέβομαι» || σανσκρ. *cāyati* «σέβομαι», *cāyú-* «σεβαστός, αξιότιμος». Παρά την ομοιότητα, τα ρήματα *τίω* και *τίνω* «πληρώνω» δεν συνδέονται ετυμολογικά (βλ.λ. *αποτίνω*). Πιο πρόσφατα ο μυκ. τύπος *qe-ja-me-no*: **kʷε(γ)άμενος* θεωρήθηκε ότι ανήκει στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *τίω* και εικάζεται ότι δήλωνε αξίωμα, μάλλον θρησκευτικό / ιερατικό.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε τη βασική σημ. «αξία» (υλική ή συμβολική), προσδιόριζε όμως και τον οφειλόμενο σεβασμό που απορρέει από την αναγνώριση τής θέσης ή τού αξιώματος κάποιου, καθώς και από εξαιρετικές πράξεις του. Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. απαντά με την ειδική σημ. «χρηματική αξία» και «αμοιβή, πληρωμή», πιθ. ενισχυμένη και από την παρετυμολ. σύνδεση με το ρ. *τίνω* «πληρώνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τίμημα < αρχ. *τίμη-μα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 511: *τίμημα τύμβου τῆς ἀνοιμώκτου τύχης*], αρχική σημ. «εκτίμηση τής αξίας ή τής ζημιάς – κόστος»
τίμηση < αρχ. *τίμη-σις* < ρ. *τιμ-ῶ (-άω)*
τιμητής < αρχ. *τιμη-τής* «εκτιμητής ποινής ή αποζημίωσης» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 843d.2-4: *τούτων δὲ καὶ ἁπάντων τῶν τοιούτων ἐπιγνώμονές τε καὶ δικασταὶ καὶ τιμηταὶ γιγνέσθων ἀγρονόμοι*] → *Τιμητής* στην αρχ. Ελλάδα ονομαζόταν

ο αξιωματούχος που αποτιμούσε τη φορολογήσιμη αξία των υπαρχόντων ή αξιολογούσε το μέγεθος φυσικών καταστροφών. Στη σημερινή σημ. συνέβαλε το αξίωμα τού Ρωμαίου *τιμητοῦ* (ελνστ. απόδ. τού λατ. *censor*, βλ. κ. *κήνσορας*)
τιμητικός < αρχ. *τιμη-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]
τιμώ < αρχ. *τιμ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* ξ 202-3: *ἐμὲ δ' ὠνητὴ τέκε μήτηρ παλλακίς, ἀλλά με ἶσον ἰθαιγενέεσσιν ἐτίμα*].
ΣΥΝΘ. **-τιμώ** (και τα παράγωγα αυτών): *δια-τιμώ (διατίμηση), ανα-τιμώ (ανατίμηση), επι-τιμώ (επιτίμηση), εκ-τιμώ (εκτίμηση, εκτιμητής), υπερεκ-τιμώ (υπερεκτίμηση), απο-τιμώ (αποτίμηση), υπο-τιμώ (υποτίμηση), προ-τιμώ (προτίμηση)* κ.ά.
τιμο-: *τιμό-θεος* (αρχ.), *τιμο-κρατία* (αρχ.), *τιμο-λέων* (αρχ.), *τιμο-κατάλογος* (λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο).

τίμιος

αρχ., αρχική σημ. «άξιος τιμής – πολύτιμος», < *τιμή* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «έντιμος, ακέραιος» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 550e: *προϊόντες εἰς τὸ πρόσθεν τοῦ χρηματίζεσθαι, ὅσῳ ἂν τοῦτο τιμιώτερον ἡγῶνται, τοσούτῳ ἀρετὴν ἀτιμοτέραν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιμιότητα < αρχ. *τιμι-ότης, -ότητος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].

τιμολόγιο

λόγ. [1856], < *τιμο-* + λεξ. επίθημα *-λόγιο(ν)* < *λόγος* (βλ.λ.), απόδ. τού γερμ. *Preiskurant*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιμολογι-ακός < *τιμολόγι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, πβ. κ. *ημερολογι-ακός*
τιμολογ-ώ, λόγ. [1889]
τιμολόγη-ση < *τιμολογη- (τιμολογώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

τιμόνι

< μεσν. *τιμόνι(ν)* «πηδάλιο πλοίου» < βεν. *timon* < υστλατ. *timone(m)* < λατ. *tēmo, -ōnis* «άμαξα, άρμα», κατόπιν «τιμόνι αρότρου».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιμον-ιά < *τιμόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. σύνθ. *στραβο-τιμονιά*
τιμον-ιέρης, μεταφορά τού βεν. *timonier* < *timon* (βλ. ανωτέρω).

τιμώ → τιμή

τιμωρός

ΕΤΥΜ. αρχ. (δωρ. *τιμάορος*) < *τιμ(ή)* + *-ωρός* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω», πβ. κ. *θυρωρός, πυλ-ωρός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φύλακας τής τιμής κάποιου», ειδικότ. «βοηθός, συνεπίκουρος, προστάτης» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.100: *Ἀθηναῖοι δὲ οὐκ ἀπείπαντο τὴν ἐπικουρίην, ἀλλὰ τοὺς τετρακισχιλίους κληρουχέοντας τῶν ἱπποβοτέων Χαλκιδέων τὴν χώρην, τούτους σφι διδοῦσι τιμωρούς*) → ήδη αρχ. σημ. «βοηθός τού αδικημένου, εκδικητής που επιβάλλει ποινή» (πιθ. με επιπρόσθετη παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *τίνω* «πληρώνω», πβ. Σοφ. *Ἠλ.* 142: *τοσόνδ' ἐς ἥβης πατρὶ τιμωρὸν φόνου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιμωρία < αρχ. *τιμωρ-ία* «βοήθεια – εκδίκηση, ποινή» (διαφ. από το αρχ. *κόλασις* «τιμωρία για επανόρθωση ή διόρθωση») [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πέρσ.* 473-4: *πικρὰν δὲ παῖς ἐμὸς τιμωρίαν κλεινῶν Ἀθηνῶν ηὗρε*]
τιμωρώ < αρχ. *τιμωρ-ῶ (-έω)* «βοηθώ – εκδικούμαι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 140: *ὅστις γὰρ ἦν ἐκεῖνον ὁ κτανὼν τάχ' ἂν, κἄμ' ἂν τοιαύτῃ χειρὶ τιμωρεῖν θέλοι*].
ΣΥΝΘ. **α-τιμώρητος** (αρχ.), **α-τιμωρησία** (ελνστ.).

τινάζω

μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τινάσσω* [ήδη ομηρικού, πβ. *Όδ.* χ 87-88: *ποσὶ δὲ θρόνον ἀμφοτέροισι λακτίζων ἐτίνασσε*] (με βάση το θ. τού αορ. *τιναξ-* κατά το σχήμα *ἔκραξα – κράζω*), εκφραστ. λ. που εντάσσεται στην κατηγορία ρημάτων σε *-άσσω*, π.χ. αρχ. *χαράσσω, πατάσσω, σπαράσσω*. Εικάζεται ότι αρχικός τύπος είναι το απρφ. αορ. *τινάξαι* και ότι προέρχεται από τύπο **κιν-άξαι*, που παρουσιάζει το θ. τού ρ. *κινῶ* και εκφραστ. επίθημα *-άσσω* (αόρ. *-άξαι*), όπως εξηγήθηκε παραπάνω.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τίναγμα < ελνστ. *τίναγ-μα*.
ΣΥΝΘ. **-τινάσσω** (και τα παράγωγα αυτών): *εκ-τινάσσω (εκτίναξη), απο-τινάσσω (αποτίναξη), ανα-τινάσσω (ανατίναξη)*.

τίνος → τις[2]

τίποτε

< αρχ. *τίποτε / τί ποτε;* «τι άραγε; τι τάχα;». Ο τύπος **τίποτα** είναι μεσν. και οφείλεται σε αναλογία προς τα επιρρ. σε *-α*, π.χ. *σήμερ-α, τώρ-α*. Η σημ. «κάτι» είναι ήδη ελνστ. (4ος αι. π.Χ., Αντιφάν. *απόσπ.* 122: *τὸ δὲ τυραννεῖν ἐστιν ἤ τί ποτε τὸ σπουδαῖον;*), όπως και η σημ. «καθόλου», που απαντά σε αρνητικές προτάσεις (2ος αι. π.Χ., Ποσειδ. *απόσπ.* 419.1: *καὶ γὰρ οὐδὲ τί ποτε ἕκαστος ἐγίνωσκε τῶν φιλοσόφων ὑπὲρ ψυχῆς*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιποτ-ένιος < *τίποτ(ε)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*.

τιράζ «αριθμός αντιτύπων ενός εντύπου»

< γαλλ. *tirage* < ρ. *tirer* «τραβώ», αβεβ. ετύμου (βλ.λ. *τιράντα*). Η λ. *tirage* απέκτησε νωρίς αρκετές τεχνικές χρήσεις, δηλώνοντας τη λιθοκοπία σε λατομείο και, κυρίως, την «αναπαραγωγή μέσω ανατυπώσε-

ων» (17ος αι.), από όπου προέκυψε η σημερινή σημασία.

τιραμισού «είδος γλυκύσματος»
< ιταλ. *tiramisù* < φρ. *tirami su* «τραύηξέ με πάνω, ανέβασέ με», που χρησιμοποιήθηκε μτφ. εξαιτίας τής υψηλής θερμιδικής αξίας τού γλυκύσματος.

τιράντα
μεταφορά τού ιταλ. *tirante*, ουσιαστικοπ. μτχ. τού ρ. *tirare* «τραυώ» (πβ. γαλλ. *tirer*), ίσως απώτερης ελληνικής αρχής (έχουν προταθεί ως αφετηρία το παλ. γαλλ. *martirier* «βασανίζω», που ανάγεται στα αρχ. *μαρτύριον, μάρτυς*, σε συνδυασμό με το παλ. γαλλ. *tiranz* «δήμιος», που μάλλον ανάγεται στο αρχ. *τύραννος*) ή γερμανικής προελεύσεως (από αρχ. γερμ. **teri-*).

τιρκουάζ
< γαλλ. *turquoise*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού παλ. γαλλ. επιθ. *turquois* «τουρκικός» < *turc* «Τούρκος». Η λ. αρχικά προσδιόριζε γαλάζιο πολύτιμο λίθο, που προερχόταν από την Περσία και είχε εισαχθεί στον ευρωπαϊκό χώρο μέσω τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον Μεσαίωνα.

τιρμπουσόν «εργαλείο για αφαίρεση φελλού μπουκαλιών»
< γαλλ. *tire-bouchon* < ρ. *tirer* «τραυώ» (βλ.λ. *τιράντα*) + *bouchon* «πώμα» (< δημώδ. λατ. **bosca* «δεμάτι χαμόκλαδα»).

τις[1] → τες

τις[2]
αρχ. αντωνυμία, η οποία λειτουργούσε ως ερωτηματική (όταν τονιζόταν) και ως αόριστη (όταν ήταν εγκλιτική) και απαντά επίσης με τους αρχ. διαλεκτικούς τύπους *κις* (θεσσ.) και *σις* (κυπρ.). Προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα **kʷi-* «ποιος – κάποιος» και συνδ. με λατ. *quis* (ουδ. *quid*), χεττ. *kuiš* (ουδ. *kuit*), σανσκρ. *cit* (ουδ. που έγινε επίρρ.) κ.ά. Από την αιτ. **τι-ν*, στην οποία το τελικό *-ν* θεωρήθηκε θεματικό, προέκυψαν οι τύποι των πλαγίων πτώσεων: *τίνος, τίνι, τίνα*. Στα αρχ. κείμενα συναντώνται παραλλήλως οι πλάγιες πτώσεις *τέο* (> αττ. *τοῦ*), *τέῳ* (> αττ. *τῷ*), *τέοισι* (> αττ. *τοῖσι*) κ.ά., που προέρχονται από μορφή τού ίδιου θέματος **kʷe/o-* και συνδ. με σανσκρ. *kasya-* «τίνος», λατ. *cujus*, αρχ. γερμ. **hwaz* (> μέσο αγγλ. *hwās* > αγγλ. *whose*). Κοινό είναι επίσης το ουδ. *τι* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ποιος*.

Τιτάνας
< αρχ. *Τιτάν, -ᾶνος* [ήδη ομηρικό] (κυρ. πληθ. *Τιτᾶνες*), με δυσερμήνευτο επίθημα *-ᾱν-*, που απαντά σε εθνωνύμια όπως *Ἀθαμᾶνες, Ἀκαρνᾶνες, Εὐρυτᾶνες* κ.ά. Οι αρχαίοι συνέδεαν τη λ. με το ρ. *τιταίνω* «τεντώνω, απλώνω» (< **τι-ταν-jω*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω*), αλλά η σημ. «τιμωροί, εκδικητές», που φαίνεται να αποδίδει στους Τιτάνες ο Ησίοδος (Θεογ. 207-10: *τοὺς δὲ πατὴρ Τιτῆνας ἐπίκλησιν καλέεσκε παῖδας νεικείων μέγας Οὐρανός...· φάσκε δὲ τιταίνοντας ἀτασθαλίῃ μέγα ῥέξαι ἔργον*), δεν είναι βέβαιη. Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με το ρ. *τίω* «αποδίδω τιμή, σέβομαι», οπότε *Τιτᾶνες* σήμαινε «σεβαστοί, αξιότιμοι». Ακόμη, έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι *Τιτάν* ήταν αρχικώς το όνομα ηλιακής θεότητας που εισήχθη από τη Μικρά Ασία και, επομένως, η λ. αποτελεί δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τιτάνιος < ελνστ. *τιτάν-ιος* «σχετικός με τους Τιτάνες» (η σημ. «τεράστιος, υπερανθρώπινος» με. επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *titanesque*)
τιτανικός < αρχ. *τιταν-ικός*
τιτάνιο, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *titanium* (ονομασία που δόθηκε στο μέταλλο εξαιτίας τής ανθεκτικότητας των κραμάτων του)
τιτάν-ωση, λόγ. [1812].
ΣΥΝΘ. τιτανο-: *τιτανο-μαχία* (ελνστ.), *τιτανό-λιθος* (λόγ. [1840]).

τίτανος «ασβέστης»
αρχ., αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδ. με σανσκρ. *śvitná-* «υπόλευκος, ασπρειδερός».

τιτιβίζω → τιττυβίζω

τίτλος
ελνστ., αρχική σημ. «επιγραφή», < λατ. *titulus*.
ΣΥΝΘ. τιτλ(ο)-: *τιτλο-μανής* (λόγ. [1897]), *τιτλο-μανία* (λόγ. [1822]) – *τιτλο-φορώ* (λόγ. [1835]), *τιτλο-φόρηση* (λόγ. [1891]) – *τιτλ-ούχος* κ.ά.
-τιτλος: *ά-τιτλος, μεσό-τιτλος, ομό-τιτλος, παρά-τιτλος, πλαγιό-τιτλος, υπέρ-τιτλος, υπό-τιτλος, ψευδό-τιτλος*.

τιτουλάριος «βοηθός επίσκοπος»
μεταφορά τού γαλλ. *titulaire*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *titulus* «τίτλος» + παραγ. τέρμα *-aire*.

τιτρώσκω «πληγώνω, τραυματίζω»
αρχ. < ενεστ. αναδιπλασιασμός *τι-* + θ. *τρω-* + παραγ. τέρμα *-σκω* (πβ. αρχ. *ἀρέ-σκω, ἀραρί-σκω*). Το θ. *τρω-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τής δισύλλαβης ρίζας *τερη-* (< Ι.Ε. **terē-* «σχίζω, διατρυπώ»), από την οποία έχουν σχηματιστεί επίσης τα ομόρριζα αρχ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*), *τέρ-μα, τρί-β-ω* (βλ.λ.), *τερη-δών (-όνα), τρω-τός, τραῦ-μα* (ιων. / δωρ. *τρῶ-μα*), *διά-τρη-τος* (βλ.λ.), *τόρ-νος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. Συνήθως χρησιμοποιούνται μόνο οι τύποι τού παθητικού αορίστου *ετρώθη* (ή *τρωθεί*, π.χ. *έχει τρωθεί το κύρος του*), καθώς και η μτχ. αορ. *τρώσας* (στη φρ. *ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται* «αυτός που προκάλεσε το τραύμα θα το θεραπεύσει»·

ήδη ελνστ. στη μορφή *ὁ τρώσας (αὐτὸς) ἰάσεται*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

τιττυβίζω

ελνστ. (ήδη στον Θεόφραστο, 4ος αι. π.Χ.), ονοματοπ. λ., παράλληλη προς το σανσκρ. *tittirá-* «πέρδικα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τιττύβισ-μα

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τιτιβίζω ή τιττυβίζω;

Εφόσον πρόκειται για ήδη ελληνιστική λέξη, είναι ετυμολογικά ορθότερο να διατηρηθεί η γραφή της όπως παρουσιάστηκε εξ αρχής στα κείμενα: **τιττυβίζω** (με δύο -τ- και -υ-), αντί τής επικρατούσας γρ. *τιτιβίζω*, που οφείλεται σε απλογράφηση.

τμήμα

< αρχ. *τμῆμα* «κομμάτι, τεμάχιο, μέρος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Γοργ.* 476c.8-d.1: *καὶ εἰ μέγα γε ἢ βαθὺ τὸ τμῆμα ἢ ἀλγεινόν, τοιοῦτον τμῆμα τέμνεται τὸ τεμνόμενον οἷον τὸ τέμνον τέμνει;*] < θ. *τμη-* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *καῦ-μα*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. διούλλαβης ρίζας **tem-ə-* «κόβω, τέμνω», από την οποία σχηματίστηκαν τα ομόρριζα αρχ. *ταμ-ίας* (βλ.λ.), *τέμ-νω* (βλ.λ.), *τομ-ή*, *τόμ-ος*, *τομ-εύς (-έας)*, *τομ-άρι(ον)*, *τέμε-νος*, *τεμάχ-ιο(ν)* (βλ.λ.), *τμῆ-σις (-η)*, *τμη-τός*. Ήδη από την ελνστ. εποχή η λ. χρησιμοποιήθηκε μεταφορικά, δηλώνοντας μεταξύ άλλων «ομάδα ανθρώπων» (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ Βίου Μωυσ.* 2.27: *εἰ οἱ νόμοι παρὰ τῷ ἡμίσει τμήματι τοῦ γένους ἀνθρώπων ἐξετασθήσονται μόνῳ τῷ βαρβαρικῷ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τμηματ-ικός, λόγ. [1835].

ΣΥΝΘ. τμηματ-άρχης (λόγ. [1833]).

τμήση

< αρχ. *τμῆσις* «τομή, κόψιμο» < θ. *τμη-* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. αρχ. *καῦ-σις*), που απαντά επίσης στο ομόρριζο αρχ. *τμῆ-μα* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τμητός < αρχ. *τμη-τός*, ρηματ. επίθ.

το

αρχ. ουδ. τού άρθρου *ὁ, ἡ, τό* < Ι.Ε. **so, *sā, *tod* || σανσκρ. *sā, sá̄, tád*, γοτθ. *sa, sō, þat-*. Βλ.λ. *ο, η, το*.

τοιούτος

< αρχ. *τοιοῦτος* «τέτοιος», από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των αντωνυμιών *τοῖος* «τέτοιος» (που μάλλον προέρχεται από το θ. τής αρχαϊκής γεν. πληθ. *τοίων* < **tois-ōm*, τού άρθρου *ὁ, ἡ, τό*, όταν εχρησιμοποιείτο ως δεικτική αντωνυμία) και *οὗτος* «αυτός» (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. (επίρρ.) **τοιουτο-τρόπως** (αρχ.).

τοίχος

< αρχ. *τοῖχος* (ήδη στο μυκ. σύνθ. *to-ko-do-mo*: *τοιχο-δόμος*), παράλλ. τύπος τού ουσ. *τεῖχος* (βλ.λ.), που σχηματίστηκε από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ίδιου θέματος. Η λ. *τοῖχος* απέκτησε από την Αρχαιότητα πιο περιορισμένη σημασία και δήλωνε κυρ. τον εσωτερικό τοίχο (σε κατοικία ή οίκημα), ενώ το *τεῖχος* αναφερόταν κατ' εξοχήν στην οχυρωματική κατασκευή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τείχος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοιχίο < ελνστ. *τοιχ-ίον*, υποκορ. τού αρχ. *τοῖχος*

τοιχίζω < ελνστ. *τοιχ-ίζω*

τοίχι-ση < *τοιχί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

τοίχ-ωμα, λόγ. [1898], < *τοίχ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ωμα*.

ΣΥΝΘ. τοιχο-: *τοιχο-βάτης* «(σε αρχαία κτήρια) η βάση τού τοίχου» (αρχ.), *τοιχο-δομῶ* (αρχ.), *τοιχο-γραφία* (ελνστ.), *τοιχο-γράφος* (ελνστ.), *τοιχο-ποιία* (ελνστ.), *τοιχο-γραφῶ* (μεσν.), *τοιχο-γράφημα* (λόγ. [1845]), *τοιχο-γραφικός* (λόγ. [1866]), *τοιχο-δομή* «κατασκευή τοίχου· (συνεκδ.) ο ίδιος ο τοίχος» (λόγ. [1897]), *τοιχο-κολλῶ* (λόγ. [1835]), *τοιχό-στρωση* «επίστρωση εσωτερικών τοίχων με διάφορα υλικά» κ.ά.

-τοιχίζω: *περι-τοιχίζω (περιτοίχιση)*, *εν-τοιχίζω (εντοιχισμός)*, *απο-τοιχίζω (αποτοίχιση)* κ.ά.

τοκάτα «σύνθεση για πιάνο»

< ιταλ. *toccata*, ουσιαστικοπ. τύπος τής μτχ. *toccato* τού ρ. *toccare* «αγγίζω» (ειδικότ. «αγγίζω τα πλήκτρα», ως μουσ. όρος, επειδή ο πιανίστας αρχικώς εισήγε με αυτή τη γρήγορη και δεξιοτεχνική σύνθεση έργο μεγαλύτερης έκτασης) < δημώδ. λατ. **toccāre* (> γαλλ. *toucher*) < ονοματοπ. ρίζα **tokk-*.

τοκετός

αρχ. < *τόκ(ος)* «γέννα, γέννηση» (βλ.λ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] + παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *πάγος – παγ-ετός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέκνο*.

τοκογλύφος

ελνστ. < αρχ. *τόκο(ς)* + *-γλύφ(ος)* < αρχ. *γλύφω* «χαράσσω, λαξεύω, σμιλεύω» (βλ.λ. *γλυπτός*). Η λ. έχει την αφετηρία της στη συνήθεια των τοκιστών να χαράσσουν στο ξύλινο τραπέζι τους τα επιπλέον ποσά με τα οποία χρέωναν τους πελάτες τους, υπολογίζοντάς τα με κάθε λεπτομέρεια.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοκογλυφ-ία, λόγ. [1833]

τοκογλυφ-ικός, λόγ. [1871].

τόκος

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *τοκ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τίκτω* (βλ.λ.) και συγκεκριμένα στον αόρ. β΄ *ἔ-τεκ-ον*, προέρχεται δε από Ι.Ε. **tek-* «γεννώ, τίκτω». Ομόρριζες είναι επίσης οι αρχ. λ. *τέκ-νο(ν)* (☛ ΣΧΟΛΙΟ), *τοκ-ετός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τοκετός, γέννα» (πβ. Ομηρ. Ύμν.

Απόλλ. 115-6: *εὖτ' ἐπὶ Δήλου ἔβαινε μογοστόκος Εἰλείθυια, τὴν τότε δὴ τόκος εἷλε*) → αρχ. σημ. «κύημα, τέκνο, παιδί» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 558.3-4: *Τυδεύς, τόκος μὲν Οἰνέως, πατὴρ δ' ἐμός, ᾤκησεν Ἄργος*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «καρπός συναλλαγής, κυρ. κέρδος από δανεισμό χρημάτων» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 742c: *ὡς ἐξὸν μὴ ἀποδιδόναι τὸ παράπαν τῷ δανεισαμένῳ μήτε τόκον μήτε κεφάλαιον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοκίζω < αρχ. *τοκ-ίζω* «δανείζω με τόκο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη]

τοκισμός < αρχ. *τοκισ-μός* «δανεισμός με τόκο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Πόροι* 4.6.6-7: *ἐπ' ἐμπορίας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοὺς τρέπονται*] < ρ. *τοκ-ίζω*

τοκιστής < αρχ. *τοκισ-τής* «αυτός που δανείζει χρήματα με τόκο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *τοκ-ίζω*.

ΣΥΝΘ. τοκο- (λόγ.): *τοκο-λόγιο* [1853], *τοκο-μερίδιο* ([1871], απόδ. τού γαλλ. *coupon d'intérêt*), *τοκο-φορία* [1761], *τοκο-φόρος* [1871], *τοκο-χρεωλύσιο* [1848], *τοκο-χρεωλυτικός* [1891], *τοκο-πληρωμή*, *τοκό-σημο* κ.ά.

-τοκος: *ά-τοκος*, *έν-τοκος*, *υψηλό-τοκος*, *χαμηλό-τοκος*.

τοκ-σόου

< αγγλοαμερ. *talk-show*. Βλ. κ. *σόου*.

τολ «μεταλλικό κυλινδρικό στέγαστρο»

< γαλλ. *tôle* < παλαιότ. *taule* «μεταλλικό φύλλο», διαλεκτ. τύπος τού *table* «τραπέζι» (επειδή είναι επιμηκες), με πιθ. επίδρ. τής λ. *étable* «ιπποστάσιο, στάβλος».

τόλμη

< αρχ. *τόλμη* / *τόλμᾱ* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Αισχ. *Ἀγαμ.* 1231: *τοιάδε τόλμα· θῆλυς ἄρσενος φονεύς*], συγκεκομμ. τύπος τού **τολομᾱ* (με αφομοίωση) < **τολα-μᾱ*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **telā-* «ζυγίζω, σηκώνω – (μτφ.) αντέχω, υποφέρω», από το οποίο σχηματίστηκαν επίσης τα αρχ. *τάλα-ς, -ανος* «ταλαίπωρος, κακομοίρης» (βλ.λ. *ταλανίζω*), *τάλαντ-ο(ν)* (βλ.λ.), *τελα-μών, -ῶνος* «ιμάντας στηρίξεως, λουρί ξίφους ή ασπίδας», *τλή-μων, -ονος* «πάσχων – καρτερικός, υπομονετικός», *τέλλω* «τελώ, εκτελώ – ανατέλλω» (< **τέλ-jω*, πβ. σύνθ. *ἀνατέλλω*) κ.ά. Η λ. θα είχε αφετηρία τη σημ. «ανάληψη ευθύνης», όπως προκύπτει και από τα ερμηνεύματα τού λεξικογράφου Ησυχίου: *τελάσσαι· τολμῆσαι*, *τλῆναι* «παίρνω επάνω μου, αναλαμβάνω» (ως εκ τούτου «αποτολμώ») και *τλῆναι· ὑπομεῖναι, τολμῆσαι, παθεῖν*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τάλαντο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τόλμημα < αρχ. *τόλμη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *τολμ-ῶ (-άω)*

τολμηρός < αρχ. *τολμ-ηρός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. 1.74.2: *προθυμίαν δὲ καὶ πολὺ τολμηροτάτην ἐδείξαμεν*] < *τόλμ(η)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *πον-ηρός*, *αυστ-ηρός*

τολμηρ-ότητα, λόγ. [1898], < *τολμηρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*

τολμητίας < ελνστ. *τολμη-τίας* (πβ. Ησυχ. *Λεξ.* 1095: *τολμητίας· προπετής, αὐθάδης, ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἐπιχειρῶν*) < αρχ. *τολμητ(ής)* (με παραγ. τέρμα *-ίας*) < *τολμη-* (*τολμῶ*) + παραγ. τέρμα *-τής*

τολμώ < αρχ. *τολμ-ῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 332-3: *ὅς τις τολμήσειεν ἐμοὶ σὺν μοχλὸν ἀείρας τρῖψαι ἐν ὀφθαλμῷ, ὅτε τὸν γλυκὺς ὕπνος ἱκάνοι*].

τολύπη «τούφα μαλλιού ή βαμβακιού»

αρχ. τεχν. όρος, ίσως < **τυλυφ/π-ᾱ* (με ανομοίωση των φωνηέντων), που σχηματίστηκε από ουσ. **τυλυφ/π-τήρ* «υφαντής μαξιλαριών» (αρχ. *τύλη* «εξόγκωμα, ρόζος, κάλος» και «μαξιλάρι, προσκέφαλο», βλ.λ. *τυλίγω*) και εικάζεται ότι απαντά στη λ. για τη μυκηναϊκή εορτή *tu-ru-pte-ri-ja*: **τυλυπτήρια*. Βλ. κ. *τουλούπα*.

τομάρι

μεσν. < όψιμο ελνστ. *τομάριον* «μικρός τόμος, τομίδιο» < αρχ. *τόμ(ος)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-άριον*. Η σημ. «δέρμα ζώου» είναι μεσν. (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Ἔκθ. βασιλ. τάξεως* 466.13-14: *ἡ βασιλικὴ πᾶσα ἀμφίασις καὶ ἡ λοιπὴ ἐξόπλισις ἐν σκευαρίοις ἐνδεδυμένοις δι' ἀληθινῶν τομαρίων*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τομαρ-ένιος < *τομάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*

τομαρ-ήσιος < *τομάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αετ-ήσιος*.

τομέας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *τομεύς* < θ. *τομ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει επίσης στα ομόρριζα αρχ. *τομ-ή*, *τομ-ίας* «ευνούχος», *τόμ-ος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που κόβει, κόφτης» (για ανθρώπους, υλικά ή εργαλεία, π.χ. σίδηρος, πβ. Ξενοφ. *Ἱππαρχ.* 2.3.4: *οὕτω καὶ σίδηρος μάλιστα διατέμνει σίδηρον, ὅταν τό τε ἡγούμενον τοῦ τομέως ἐρρωμένον*) → ελνστ. σημ. «κοπτήρας (δόντι πρόσθιο)» (πβ. Πολυδ. *Ὀνομαστ.* 2.91: *ὧν οἱ μὲν μέσοι τέτταρες* [ενν. *ὀδόντες*] *καλοῦνται τομεῖς καὶ γελασῖνοι καὶ διχαστῆρες καὶ κτένες*) → ελνστ. σημ. (γεωμετρ.) «τμήμα κύκλου ανάμεσα σε δύο ακτίνες» (πβ. Ευκλείδ. *Στοιχεῖα* 3,10: *τομεὺς δὲ κύκλου ἐστίν [...] τὸ περιεχόμενον σχῆμα ὑπό τε τῶν τὴν γωνίαν περιεχουσῶν εὐθειῶν καὶ τῆς ἀπολαμβανομένης ὑπ' αὐτῶν περιφερείας*) → σύγχρ. σημ. «τμήμα, κομμάτι (δραστηριότητας, έννοιας ή χώρου)» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *secteur*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τομε-ακός < *τομέ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

(εσφαλμ. σχηματισμός αντί *τομ-ικός, πβ. κ. εισαγγε-λέας – εισαγγελ-ικός).
ΣΥΝΘ. **τομε-άρχης.**

τομή
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *τομ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει επίσης στα ομόρριζα αρχ. *τομ-εύς, τομ-ίας* «ευνούχος», *τόμ-ος*. Η σημ. «πρωτοποριακή επέμβαση ή ρύθμιση» οφείλεται σε επίδρ. τού γερμ. *Einschnitt*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.
ΣΥΝΘ. **-τομή**: *δια-τομή, ανα-τομή, κατα-τομή, επι-τομή, περι-τομή, εν-τομή, λοβο-τομή, τραχειο-τομή, νεκρο-τομή, προ-τομή, νευρο-τομή* κ.ά.
-τομία: *λα-τομία, ανα-τομία, συν-τομία, φλεβο-τομία, λιθο-τομία, τραχειο-τομία, υλο-τομία, ρυμο-τομία, καινο-τομία, λαπαρο-τομία, νεκρο-τομία, νε-φρο-τομία, ηπατο-τομία, ιστο-τομία, μυο-τομία, ζω-ο-τομία* κ.ά.
-τόμος: *λα-τόμος, ανα-τόμος, λαιμη-τόμος, φλεβο-τόμος, υλο-τόμος, καινο-τόμος, σκυτο-τόμος, διχο-τόμος* κ.ά.

τομογραφία
< τομ(ο)- (< *τομή*) + *-γραφ(ία)* < ρ. *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tomographie*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τομογράφος, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tomographe*.

τόμος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Ἱππ.* 1190: *λαβέ νυν πλακοῦντος πίονος παρ' ἐμοῦ τόμον*], αρχική σημ. «κομμάτι, τμήμα» (π.χ. ξύλου, κρέατος), < θ. *τομ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει επίσης στα ομόρριζα αρχ. *τομ-εύς, τομ-ή, τομ-ίας* «ευνούχος». Η σημ. «ρόλος παπύρου» απαντά σε πάπυρο τού 3ου αι. π.Χ., ενώ η σημ. «τεύχος» φαίνεται ότι είναι μεταγενέστερη (σε πάπυρο τού 2ου αι. μ.Χ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τέμνω*.
ΣΥΝΘ. **-τομος**: *δί-τομος, επί-τομος, τρί-τομος, πολύ-τομος* κ.ά.

τόμπολα «είδος τυχερού παιχνιδιού»
< ιταλ. *tombola* < ρ. *tombolare* «πέφτω, κουτρουβαλώ» (για τον παίκτη στον οποίο θα τύχουν / «πέσουν» οι αριθμοί τής κάρτας του), άλλος τύπος τού ρ. *tombare* «πέφτω» (με ένθημα *-ol-*) < δημώδ. λατ. **tumbāre*, ονοματοπ. λ. από θ. **tumb-*, που εκφράζει τον ήχο τής πτώσης.

τον → **ο, η, το**

τονάζ «χωρητικότητα πλοίου σε τόνους»
< γαλλ. *tonnage* < *tonn(e)* «τόνος (μονάδα βάρους)» (βλ.λ. *τόνος*[2]) + παραγ. τέρμα *-age*.

τονίζω → **τόνος**[1]

τόννος «είδος ψαριού»
αντιδάν., < ιταλ. *tonno* < υστλατ. *tunnu(m)* < λατ. *thynnus* < αρχ. *θύννος* (βλ.λ.). Η λ. απλογραφείται με ένα *-ν-* (*τόνος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λακέρδα*.

τόνος[1] «ύψος ή ένταση φωνής – τονικό σημείο»
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *τον-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω* «τεντώνω, απλώνω» (βλ.λ.) < **τεν-jω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τείνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ό,τι τεντώνεται ή απλώνεται: σχοινί, νήμα, ταινία κ.λπ. – (γεν.) τέντωμα» (πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 2.4: *ἔστωσαν δὲ αἱ μὲν ἄρκυς* [«κυνηγετικά δίχτυα»] *ἐννεάλινοι ἐκ τριῶν τόνων, ἕκαστος δὲ τόνος ἐκ τριῶν λίνων*) ➔ ήδη αρχ. σημ. «ένταση ή ύψος τής φωνής» (πβ. Αριστοφ. *Σφῆκ.* 336-7: *ἀλλὰ μὴ βοᾶτε· καὶ γὰρ τυγχάνει οὑτοσὶ πρόσθεν καθεύδων. ἀλλ' ὕφεσθε τοῦ τόνου* «...αλλά χαμηλώστε τον τόνο τής φωνής σας») ➔ αρχ. σημ. «μέτρο ή ρυθμός ποιητικού λόγου» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.60: *ἕτερος δὲ τρίπους ἐν ἑξαμέτρῳ τόνῳ λέγει*) ➔ ελνστ. σημ. «λεξική ή συλλαβική προσῳδία» (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.7: *τόνος ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἐναρμονίου, ἢ κατὰ ἀνάτασιν ἐν τῇ ὀξείᾳ, ἢ κατὰ ὁμαλισμὸν ἐν τῇ βαρείᾳ, ἢ κατὰ περίκλασιν ἐν τῇ περισπωμένῃ*), αργότερα «τονικό σημείο λέξεως ή συλλαβής, που σημειώνει την προσῳδία» (στον γραμματικό Ηρωδιανό, 2ος αι. μ.Χ., που εξετάζει εκτενώς το θέμα σε διάφορες πραγματείες του, π.χ. *Περὶ τόνου τῶν συντιθεμένων ὀνομάτων, Περὶ τόνου τῆς ἑνικῆς γενικῆς*) ➔ μεσν. σημ. «απόχρωση, διαβάθμιση» (*Χειρομ.*, αλχημ. σύγγραμμα, 2.163: *παραλαμβάνομεν μέρος ἓν, ἐπιβάλλοντες ὕδωρ θεῖον ὁμοῦ, ἕως γένηται τὸ χρῶμα καὶ ὁ τόνος τοῦ ὁμοίου*· με σύγχρ. επίδρ. τού γαλλ. *ton* < λατ. *tonus* < αρχ. *τόνος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τονίζω < ελνστ. *τον-ίζω* «βάζω τόνο, στίζω» (η σημ. «δίνω έμφαση» οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *accentuer*)
τονισ-μός < *τονισ-* (*τονίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
τονικός < αρχ. *τον-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «αυτός που έχει την ικανότητα να τεντώσει κάτι – (ελνστ.) σχετικός με τους τόνους»
τονικ-ότητα, λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tonicité*.
ΣΥΝΘ. **-τονος**: *σύν-τονος, ομό-τονος, μονό-τονος, πρό-τονος, ισό-τονος, υπέρ-τονος, οξύ-τονος, παροξύ-τονος, προπαροξύ-τονος, βαρύ-τονος* κ.ά.
-τονίζω: *συν-τονίζω (συντονισμός) επι-τονίζω (επιτονισμός), προ-τονίζω* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Οι τόνοι και τα σημεία τους
Τα τονικά σημεία εισήχθησαν στον γραπτό λόγο από τους Αλεξανδρινούς γραμματικούς (οι αρχαίοι

χρησιμοποιούσαν μεγαλογράμματη γραφή χωρίς τόνους) την περίοδο μεταξύ 200 π.Χ. και 200 μ.Χ. Η προσθήκη αυτών των σημείων δεν ήταν αρχικά συστηματική, αλλά επεκτάθηκε καθώς η γλώσσα υφίστατο μεγάλες φωνολογικές αλλαγές και σταδιακά δεν διέκρινε τις ποσότητες (μακρά – βραχέα) ούτε τον δασύ φθόγγο, ενώ πέρασε από τον προσωδιακό στον δυναμικό τονισμό. Σκοπός των τονικών σημείων ήταν να διευκολύνουν την προφορά κατά την ανάγνωση των κλασικών (ποιητικών κυρίως) κειμένων, καθώς και την εκμάθηση τής Ελληνικής από τους ξένους στην αχανή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Η καθιέρωση τής μικρογράμματης γραφής τον 9ο / 10ο αι. μ.Χ. επέφερε την καθολική καθιέρωση τριών τονικών *σημείων* και δύο *πνευμάτων*, όπως αποκαλούνταν. Αυτά είναι: η ***οξεία***, η οποία δήλωνε ανέβασμα τής φωνής (π.χ. *δένδρον, λόγος, φήμη*)· η ***βαρεία***, η οποία δήλωνε κατέβασμα τής φωνής και συμβατικά τέθηκε στη λήγουσα κάθε λέξης, αν δεν ακολουθούσε σημείο στίξεως (π.χ. αρχ. *ἐξῆλθον δὲ περὶ τοῦ χειμῶνος εἰς τὴν ἤπειρον καὶ ἐπόρθουν τὴν βασιλέως χώραν*· ν.ελλ. *στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπῆρχαν μακρὰ καὶ βραχέα φωνήεντα*)· η ***περισπωμένη***, η οποία δήλωνε διαδοχικό ανέβασμα και κατέβασμα τής φωνής σε μακρά συλλαβή (π.χ. *ἀγαπῶ, μῆλον, βῆμα, κῦρος*). Τα πνεύματα δήλωναν την παρουσία ***(δασεία)*** ή την απουσία ***(ψιλή)*** δασέος φθόγγου [h] στο αρχικό φωνήεν τής λέξεως (π.χ. *ὕφος, ἑλληνικός, ἱκέτης – ἀλλά, εἰρήνη, οἰκιακός*). Η χρήση αυτών των σημείων και οι κανόνες που τη διέπουν (βλ. ΠΙΝΑΚΑ: Κανόνες τονισμού) συνιστούν το ***πολυτονικό σύστημα***, το οποίο εφαρμοζόταν στη γραφή τής ελληνικής γλώσσας ώς το 1982. Τότε καθιερώθηκε νομοθετικά η απλοποίηση τής γραφής με χρήση ενός μόνο τονικού σημείου (τής οξείας) για κάθε τονιζόμενη συλλαβή και καταργήθηκε η σημείωση των πνευμάτων, αποτελώντας έτσι το ***μονοτονικό σύστημα***, το οποίο χρησιμοποιείται πλέον στη Νέα Ελληνική. Στα κείμενα τής Αρχαίας Ελληνικής η χρήση τού πολυτονικού συστήματος διατηρείται και εξακολουθεί να είναι κατάλληλη, διότι εκεί οι τόνοι έχουν λειτουργικό ρόλο και αποτυπώνουν πραγματικές διακρίσεις ως προς το είδος και την ποσότητα των φθόγγων. Τέλος, όταν παραθέτουμε αποσπάσματα από παλαιότερα κείμενα (αρχαίας, ελληνιστικής, μεσαιωνικής, καθαρεύουσας κ.λπ.), είναι χρήσιμο να διατηρούμε την πολυτονική γραφή με την οποία γράφτηκαν ή εκδόθηκαν.

τόνος² «μονάδα βάρους ίση με χίλια κιλά»
μεταφορά τού γαλλ. *tonne* < μεσν. λατ. *tunna* «μεγάλο βαρέλι», κελτ. αρχής, που ίσως συνδ. με παλ. ιρλ. *tonn* «δέρμα, τομάρι, ασκί» (κατόπιν προφανώς «βαρέλι κρασιού»). Η σημ. «μονάδα βάρους ίση με χίλια κιλά» (στο μετρικό σύστημα) απαντά στη Γαλλική από το 1842.

τονώνω
μεταπλ. *τύπος* τού ελνστ. *τονῶ (-όω)* «ενισχύω, δυναμώνω» (πβ. Φλαβ. Ιωσ. *Ἰουδ. Πολ.* 5.488-9: *Ῥωμαίους ἐτόνωσεν αἰδὼς δόξης τε καὶ τῶν ὅπλων*) < αρχ. *τόνος¹* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τόνωση < ελνστ. *τόνω-σις* «ένταση, ενίσχυση» < ρ. *τονῶ (-όω)*

τονωτικός < ελνστ. *τονω-τικός* < ρ. *τονῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. εκ-τονώνω (μεσν.), **εκ-τόνωση** (λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο), **εκ-τονωτικός** (λόγ. [1891]).

τοξικομανής
< *τοξικό(ς)* + λεξ. επίθημα *-μανής* < θ. *μαν-* τού αρχ. *μαίνομαι* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *toxicomane*, πβ. κ. *ναρκο-μανής*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοξικομαν-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *toxicomanie*.

τοξικός «δηλητηριώδης»
αρχ., αρχική σημ. «σχετικός με τόξο», < *τόξ(ον)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η αρχ. φρ. *τοξικὸν φάρμακον* (πβ. Αριστ. *Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ.* 837a· αργότερα *τοξικὸν βέλος*), που δήλωνε το δηλητήριο με το οποίο οι Κέλτες και οι Σκύθες άλειφαν τα βέλη τους, υπήρξε η αφετηρία τής σημ. «δηλητηριώδης», η οποία πρωτοαπαντά (για το επίθ. *τοξικός*) στον ιατρό Διοσκουρίδη (1ος αι. μ.Χ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοξικ-ότητα, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *toxicité*

τοξίκ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *toxicosis*.

ΣΥΝΘ. τοξικο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *τοξικο-δερμία* (μεταφορά τού γαλλ. *toxicodermie*), *τοξικο-λογία* (λόγ. [1859], μεταφορά τού γαλλ. *toxicologie*), *τοξικο-φοβία* (μεταφορά τού αγγλ. *toxiphobia*), *τοξικο-φόρος* (μεταφορά τού αγγλ. *toxophorous*) κ.ά.

τοξίνη
λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *toxine* < *tox(ique)* (με παραγ. τέρμα *-ine* των διαφόρων ουσιών) < λατ. *toxicum* «δηλητήριο με το οποίο άλειφαν τα βέλη» < αρχ. *τοξικόν* (βλ.λ. *τοξικός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοξίν-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *toxinosis*.

ΣΥΝΘ. τοξιν(ο)- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *τοξιν-αιμία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *toxaemia*), *τοξινο-θεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *toxinotherapy*), *τοξινο-φόρος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *toxophore*).

τόξο

< αρχ. *τόξον* [ήδη ομηρικό] (γνωστό στη Μυκηναϊκή, όπως προκύπτει από το παράγωγο *to-ko-so-ta*: *τοξότης*), πιθ. δάνειο από την αρχ. Περσική, καθώς οι Πέρσες και κυρίως οι Σκύθες ήταν ονομαστοί τοξότες. Σε αυτό συντείνουν επίσης τα σκυθικά ονόματα *Τόξαρις, Τάξακις, Ταξίλας*, καθώς και το σπάνιο μτγν. περσ. *taxš* «τόξο». Η λ. *τόξον* αντικατέστησε πολύ νωρίς το αρχαϊκό συνώνυμο *βιός (ό)*, που απαντά κυρίως στον Όμηρο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοξεύω < αρχ. *τοξ-εύω* [ήδη ομηρικό]
τόξευση < ελνστ. *τόξευ-σις* < αρχ. *τοξ-εύω*
τοξευτής < αρχ. *τοξευ-τής* < ρ. *τοξ-εύω*
τοξοειδής < ελνστ. *τοξο-ειδής*
τοξότης < αρχ. *τοξό-της* (ήδη μυκ. *to-ko-so-ta*) < *τόξο(ν)* + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. αρχ. *Ιππό-της*
τοξωτός < ελνστ. *τοξ-ωτός* < *τόξ(ον)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.

ΣΥΝΘ. τοξο-: *τοξο-φόρος* (αρχ.), *τοξο-βόλος* (ελνστ.), *τοξο-βολία* (ελνστ.), *τοξο-στοιχία* κ.ά.
εκ-τοξεύω, εκ-τόξευση, εκ-τοξευτήρας, εκ-τοξευτικός.

τοπάζι «πολύτιμος λίθος»

< ελνστ. *τοπάζιον*, πιθ. δάνειο ανατολ. προελ., όπως επιμαρτυρείται και από το γεγονός ότι πρωτοαπαντά στη Μετάφραση των Εβδομήκοντα. Κατά τον Πλίνιο, προέρχεται είτε από αφρικανική είτε από σημιτική γλώσσα, πράγμα που μάλλον ενισχύεται από το τοπωνύμιο *Τόπαζος*, νησί στην Ερυθρά Θάλασσα. Μέσω τού λατ. *topazus* η λ. πέρασε σε διάφ. γλώσσες, π.χ. γαλλ. *topaze*, γερμ. *Topas*, αγγλ. *topaz*.

τοπάρχης

ελνστ., αρχική σημ. «διοικητής επαρχίας», < *τοπ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-άρχης* < αρχ. *ἄρχω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοπαρχία < ελνστ. *τοπαρχ-ία*.

τόπι

< τουρκ. *top* «μπάλα».

-τόπι → τόπος

τοπικός → τόπος

τοπίο

< μεσν. *τοπίον* (με καταβιβασμό τόνου πιθ. εξαιτίας τής γενικής *τοῦ τοπίου, τῶν τοπίων*) < ελνστ. *τόπιον* «αγρός, αγροτεμάχιο», υποκορ. τού αρχ. *τόπος* (βλ.λ.). Ο πληθ. *τοπία* απαντά σε Ρωμαίους συγγραφείς (π.χ. Πλιν. *Hist. Natur.* 16.140) με τη σημ. «καλλιτεχνική αναπαράσταση φυσικού χώρου». Ας σημειωθεί ότι την ελνστ. εποχή (ίσως και παλαιότερα) συναντάται επίσης το παράγωγο ουσ. *τοπήιον / τοπεῖον* «σχοινί για την περίφραξη κήπου» (που είχε οδηγήσει παλαιότερα στη γραφή *τοπείο*), το οποίο όμως δεν αποτελεί την ετυμολ. αφετηρία τού ν.ελλ. *τοπίου*.

ΣΥΝΘ. τοπιο-: *τοπιο-γραφία* (λόγ. [1863]), *τοπιο-γράφος* (λόγ. [1829]).

τόπλες

< αγγλ. *topless* < *top* «κορυφή – το επάνω τμήμα ή μέρος» + λεξ. επίθημα *-less* «χωρίς».

τοποθετώ

< ελνστ. *τοποθετῶ (-έω)*, αρχική σημ. «περιγράφω, σημειώνω τη θέση», < *τοπο-* + λεξ. επίθημα *-θετῶ* < *-θέ(της)* < θ. τού αρχ. *τίθημι* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *νομο-θέτης, σκηνο-θέτης – νομο-θετώ, σκηνο-θετώ*), για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοποθεσία < ελνστ. *τοποθε-σία* «θέση τόπου, τοπογραφία»
τοποθέτη-ση, λόγ. [1833].

τόπος

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο], αγν. ετύμου. Ατεκμηρίωτες παραμένουν όσες υποθέσεις διατυπώθηκαν κατά καιρούς, όπως ότι συνδ. με λιθ. *tenkù* «εκτείνω, εξαπλώνω» ή με λιθ. *tampù* «γίνομαι», *pritàpti* «συναντώ, γνωρίζω». Προς άλλη κατεύθυνση δείχνουν οι ανεπιβεβαίωτες εικασίες περί συνδέσεως με αρχ. σλαβ. *tepǫ* «χτυπώ» ή η άποψη ότι πρόκειται για πελασγική λέξη που σχετίζεται με το ουσ. *τύπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοπικός < αρχ. *τοπ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη και ως τίτλος έργου του]
τοπικ-ότητα < *τοπικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
τοπικ-ισμός, λόγ. [1877], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *localism*
τοπικ-ιστής, λόγ. [1892], < *τοπικ(ισμός)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*
τοπικιστ-ικός, λόγ. [1894], < *τοπικιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΣΥΝΘ. τοπο-: *τοπο-γραφία* (ελνστ.), *τοπο-γραφώ* (ελνστ.), *τοπο-γραφικός* (μεσν.), *τοπο-γράφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *topographe*), *τοπο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *topologie*), *τοπο-μετρία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *topométrie*) κ.ά.
-τόπι: *κατα-τόπι, ανθο-τόπι, βουρκο-τόπι, βοσκο-τόπι, καπνο-τόπι, λασπο-τόπι, πετρο-τόπι, δασο-τόπι, χερσο-τόπι, βαλτο-τόπι, βραχο-τόπι* κ.ά.
-τοπος: (επίθ.) *ά-τοπος, έκ-τοπος, κοινό-τοπος* – (ουσ.), *κυνηγό-τοπος, λιβαδό-τοπος, παιδό-τοπος, βιό-τοπος, βοσκό-τοπος, αμμό-τοπος, λασπό-τοπος, ψαρό-τοπος, ξερό-τοπος, δασό-τοπος, χερσό-τοπος, βαλτό-τοπος, βραχό-τοπος* κ.ά.
-τοπίζω (και τα παράγωγα αυτών): *κατα-τοπίζω (κατατόπιση, κατατοπιστικός), μετα-τοπίζω (μετατόπιση), εκ-τοπίζω (εκτόπιση), εν-τοπίζω (εντοπισμός, εντοπιστής)* κ.ά.

τοποτηρητής
όψιμο ελνστ. (6ος αι. μ.Χ.) < ρ. *τοποτηρῶ (-έω)* «είμαι επόπτης *τόπου* (= διοικητικής διαίρεσης στην ελνστ. Αίγυπτο)» < *τοπο-* + αρχ. *τηρῶ* (βλ.λ.). Η σημ. «εκπρόσωπος» απαντά ήδη σε νομικά κείμενα επί Ιουστινιανού.

τοπωνύμιο
< *τοπ(ο)-* + *-ωνύμ(ιο)* (με έκταση τού αρκτικού ό- λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα* (βλ.λ.). Η λ. αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *toponyme*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τοπωνυμ-ία, λόγ. [1874], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *toponymie*
τοπωνυμ-ικός, λόγ. [1891], < *τοπωνυμ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

Τορά «η Πεντάτευχος, ο Μωσαϊκός Νόμος»
< εβρ. *Tōrāh* «νόμος, διδασκαλία», από τύπο τού ρ. *yārōh* «ρίχνω – (μτφ.) διδάσκω, κατευθύνω». Η λ. δηλώνει το πρώτο μέρος τού κανόνα τής εβραϊκής Βίβλου (την Πεντάτευχο: *Γένεσις, Ἔξοδος, Λευιτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον*) και, κατ' επέκταση, το σύνολο των 613 εντολών που καταγράφονται εκεί.

-τορας παραγ. τέρμα
< αρχ. *-τωρ, -τορος* (μέσω τής αιτιατικής *-τορα*, π.χ. *κτή-τωρ, -τορα > κτήτορας – αὐτοκρά-τωρ, -τορα > αυτοκράτορας – ἡγή-τωρ, -τορα > ηγήτορας*), που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος **-ter* (πβ. σανσκρ. *pi-tā*, λατ. *pa-ter*, αρχ. *πα-τήρ*) και συνδέεται ετυμολογικά με τα παραγ. τέρματα *-τηρ (-τηρας), -τήριος, -τήριο(ν)*.

τορεύω «κατεργάζομαι μέταλλο»
αρχ. < θ. *τορ-* (με παραγ. τέρμα *-εύω*), που μαρτυρείται στον συνώνυμο αρχαϊκό αόρ. β' *τορ-εῖν* και προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τέρ-jω*). Αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι τα αρχ. *τερη-δών (-όνα), τέρ-μα, τρί-β-ω, τι-τρώ-σκω* «πλήττω, πληγώνω», *τρω-τός, διά-τρη-τος, τόρ-νος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τόρευμα < ελνστ. *τόρευ-μα* «χαραγμένο μέταλλο ή ξύλο, ανάγλυφο»
τόρευση < ελνστ. *τόρευ-σις*
τορευτής < ελνστ. *τορευ-τής*
τορευτός < ελνστ. *τορευ-τός* (ρηματ. επίθ.)
τορευτικός < ελνστ. *τορευ-τικός*.

τόρμος «προεξοχή εξαρτήματος – οπή πολυβόλου»
αρχ. τεχν. όρος, που συνδύαζε τις σημ. «οπή, κοιλότητα» (στην οποία προσαρμόζεται άξονας ή πάσσαλος) και αργότερα «τένοντας». Εικάζεται ότι προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*) και συνδ. με τα ομόρριζα τής ευρείας αυτής λεξιλογικής οικογένειας (βλ.λ. *τρίβω*). Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με γερμ. λεξιλογική οικογένεια που έχει βασική σημ. «έντερο, χορδή» και αφετηρία το αρχ. γερμ. **þarma-* (> γερμ. *Darm*, σουηδ. *tarm*, ισλ. *þarmur*), ίσως και με χεττ. *tarma-* «καρφί».

τόρνος «μηχάνημα κατεργασίας μετάλλου ή ξύλου»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.805-6: *τόρνου καὶ στάθμης καὶ γνώμονος ἄνδρα θεωρὸν εὐθύτερον χρὴ ἔμεν*], τεχν. όρος, < θ. *τορ-* (με παραγ. τέρμα *-νος*, πβ. αρχ. *θρῆ-νος, κύκ-νος*), το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*) και συνδ. με τα ομόρριζα τής ευρείας αυτής λεξιλογικής οικογένειας: αρχ. *τερη-δών (-όνα), τέρ-μα, τρί-β-ω, τι-τρώ-σκω* «πλήττω, πληγώνω», *τρω-τός, διά-τρη-τος, τόρ-μος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω, τουρισμός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τορνεύω < αρχ. *τορν-εύω*
τόρνευση < ελνστ. *τόρνευ-σις* < αρχ. *τορν-εύω*
τορνευτής < ελνστ. *τορνευ-τής* < αρχ. *τορν-εύω*
τορνευτήριο < ελνστ. *τορνευ-τήριον* < αρχ. *τορν-εύω*, πβ. κ. *οἰκη-τήριον, μαιευ-τήριον*
τορνευτικός < ελνστ. *τορνευ-τικός* < αρχ. *τορν-εύω*
τορν-άρω < *τόρν(ος)* + παραγ. τέρμα *-άρω*
τορνάρισ-μα < *τορναρισ-* (*τορνάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τορν-αδόρος < *τόρν(ος)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος* (βλ.λ.), πβ. κ. *λουστρ-αδόρος*.

τορπίλη
λόγ. [1879], μεταφορά (οπτικό δάνειο) τού γαλλ. *torpille* < παλ. προβηγκ. *torp(in)* (με νέο παραγ. τέρμα *-ille*) < λατ. *torpedo, -inis* «είδος ηλεκτροφόρου ψαριού» (< ρ. *torpeo* «ναρκώνω»). Η γαλλ. λέξη απέκτησε τη σημ. «νάρκη» και «υποβρύχιο βλήμα» με τη μεσολάβηση τού αγγλ. *torpedo* (που πλάστηκε από τη λατ. λέξη) στις αρχές τού 19ου αι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τορπιλ-ίζω, λόγ. [1896]
τορπίλι-ση < *τορπιλί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
τορπιλ-ικός, λόγ. [1890]
τορπιλο-ειδής, λόγ. [1892].
ΣΥΝΘ. τορπιλο-: *τορπιλο-βλητικός* (λόγ. [1895]), *τορπιλο-βόλο* (λόγ. [1888]), *τορπιλο-φόρο* (λόγ. [1889]), *τορπιλο-πλάνο* (απόδ. ξέν. όρου), *τορπιλο-σωλήνας* (απόδ. ξέν. όρου) κ.ά.

τος προσ. αντωνυμία (αδύνατος τύπος)
μεσν. στους τύπους *τον, τους...*, που προήλθαν από την αιτ. τού άρθρου *ο, η, το (τον, την, το)*, όταν αποτελούσαν εγκλιτικό μόριο: π.χ. μετά το δεικτικό *να*: *να τα / να το / να τον...* (ήδη μεσν. χρήση) και κατόπιν αναλογικά *να τος, να τοι...* (κατά το σχήμα *αυτόν – αυτός*). Κατ' άλλη άποψη, προήλθε από την αιτ. *αυτόν* (>

μεσν. ἀτόν) σε συνεκφορά, π.χ. εἶδα αὐτόν > εἶδ' ἀτόν > εἶδα τον (με επανανάλυση).

-τός / -τος παραγ. τέρμα

αρχ. μεταρρηματικό τέρμα, που απαντά σε ρηματ. επίθετα τα οποία δηλώνουν ότι αυτό που εκφράζει το ρήμα είναι δυνατό ή εφικτό (π.χ. αρχ. *θε-τός*, *κλη-τός*, *στρεπ-τός*, *σωσ-τός*) ή σε στερητικά επιθέτων, οπότε παρουσιάζει αναβιβασμό τού τόνου (π.χ. αρχ. *ἄ-σω-τος*, *ἄ-λυ-τος*, *ἄ-μεμπ-τος*, *ἀ-κίνη-τος*). Προέρχεται από το Ι.Ε. επίθημα **-(e)to-* και συχνά εμφανίζεται επαυξημένο, αποτελώντας έτσι σύνθετο επίθημα, π.χ. *-ετος*, *-ητος*, *-ιστος*, *-ωτος* κ.λπ.

τόσο

< αρχ. *τόσον* [ως επίρρ. ήδη στον Όμηρο, Ἰλ. Ε 786: *ὃς τόσον αὐδήσασχ' ὅσον ἄλλοι πεντήκοντα*], από την αιτ. πτώση τής αντωνυμίας *τόσος* (βλ.λ.).

τόσος

< αρχ. *τόσ(σ)ος* (ήδη μυκ. *to-so*) < **totj-os* (με συριστικοποίηση) < Ι.Ε. επίρρ. **toti-* «τόσο» || σανσκρ. *táti*, λατ. *tot* (σύνθ. *toti-dem* «τόσο πολύ»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοσοδ-ούλης < *τόσο(ς) δα* + υποκορ. επίθημα *-ούλης*

τοσ-ούλης < *τόσ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ούλης*.

τοστ

< αγγλ. *toast* < παλ. γαλλ. *toster* «ψήνω, φρυγανίζω» < δημώδ. λατ. **tostāre* < λατ. *tostus*, μτχ. τού ρ. *torreo* (ίδια σημ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοστ-άδικο < *τοστ* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *τυροπιτ-άδικο*

τοστ-ιέρα < *τοστ* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *ψηστ-ιέρα*.

τότε

αρχ. < θ. *το-* (< Ι.Ε. **tod*, από όπου σχηματίστηκε το άρθρο *το*, βλ.λ. *ο, η, το*) + ληκτικό τέρμα *-τε*, το οποίο απαντά επίσης στα αρχ. *ὅ-τε*, *πό-τε* (δεν συνδ. με το εγκλιτικό μόριο *τε*, που απαντά στα *εἴ-τε*, *οὔ-τε* κ.ά.).

τοτέμ «ζώο ή φυσικό φαινόμενο ως αντικείμενο λατρείας»

< γαλλ. *totem* < αγγλ. *totem* < *ototeman*, λ. τής γλ. Οτζίμπουα (ινδιάνικης γλ. τής αλγκονκικής οικογένειας στη Β. Αμερική), που προέρχεται από το κτητικό μόρφημα *ote*, το οποίο δήλωνε σχέσεις ιερές ή ταμπού για την κοινότητα (π.χ. πατριά, συγγένεια, φυλή). Η λ. δήλωνε επίσης το ζώο που εθεωρείτο προστάτης τής φυλής, καθώς και την απεικόνιση ή αναπαράστασή του.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τοτεμ-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *totemism* < *totem* (βλ. ανωτέρω).

του → **ο, η, το**

τουαλέτα

ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *toilette*, υποκορ. τού *toile* «πανί (από λεπτό, εκλεκτό ύφασμα)» < παλ. γαλλ. *te(i)lle* < λατ. *tēla* «ύφασμα».

ΣΗΜΑΣ. Από την αρχική σημ. «πανί» η γαλλ. λέξη εξειδικεύτηκε τον 16ο αι. στη σημ. «ύφασμα που απλώνεται σε τραπέζι και στο οποίο τοποθετούνται στολίδια ή κοσμήματα (προτού φορεθούν)». Με αυτή την αφετηρία η λ. δήλωσε κατ' επέκταση τόσο το ίδιο το «έπιπλο καλλωπισμού» όσο και το «επίσημο γυναικείο φόρεμα» (αμφότερες οι σημασίες μαρτυρούνται στη Γαλλική από το 1690). Κατά τα μέσα τού 18ου αι. εμφανίζεται η γαλλ. φρ. *cabinet de toilette*, αρχικώς «δωμάτιο καλλωπισμού», που χρησιμοποιείται αργότερα ευφημιστικά με τη σημ. «αποχωρητήριο», την οποία φέρουν πλέον τόσο η λ. *cabinet* (βλ.λ. *καμπινές*) όσο και η λ. *toilette* χωριστά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τουαλετ-αρίζομαι

τουαλετάρισ-μα < *τουαλεταρισ-* (*τουαλεταρίζομαι*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τουαλέτα

Οι λέξεις που σχετίζονται με το αποχωρητήριο και τις φυσικές ανάγκες τού ανθρώπου έχουν συχνά ευφημιστική αφετηρία και ενίοτε αντικαθίστανται, όταν δεν θεωρείται πλέον κοινωνικά ευπρεπής η δημόσια χρήση τους. Οι αρχ. λέξεις ***απόπατος*** και ***αφοδευτήριο*** έχουν πολύ περιορισμένη χρήση, οι δε κοινωνικές ανάγκες οδήγησαν σε νεόπλαστους όρους, οι οποίοι λεξικογραφούνται από τον 19ο αιώνα, όπως ***αποχωρητήριο*** [1888], ***ουρητήριο*** [1864], καθώς και το μη χρησιμοποιούμενο πλέον ***ανακουφιστήριο*** [1892] (πβ. τη σημασιολογική αναλογία προς το αγγλ. *restroom*). Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης σημειώνει ότι στην εποχή του ήταν εν χρήσει οι κοινές λέξεις ***πόρεψη*** / *πόρευσις*, ***χρεία*** και ***ἀναγκαῖον*** (ήδη αρχ.), που όμως παραμερίστηκαν από την επανεισαγωγή τού αρχ. *ἀπόπατος* και τού νεόπλαστου *ἀποχωρητήριον* (*Συναγωγή Νέων Λέξεων...*, σ. 140, λ. *ἀποχωρητήριον*). Ακόμη, δεν είναι σπάνια η χρήση τής κοινής λέξης ***μέρος*** με στένωση τής σημασίας, ώστε να δηλώνει το «αποχωρητήριο». Στη σύγχρονη γλώσσα πολλές από τις σημασίες που σχετίζονται με το αποχωρητήριο καλύπτονται από λέξεις ξένης προελεύσεως, οι οποίες συχνά δίνουν τη θέση τους σε άλλες. Έτσι, η γαλλ. λ. ***καμπινές*** (αρχικά «δωμάτιο καλλωπισμού») παραχώρησε τη θέση της στην επίσης γαλλ. ***τουαλέτα*** (βλ. ετυμ. ανωτέρω), καθώς και στο αγγλ. ***βεσέ*** (με γαλλ. ανάγνωση, ακρωνύμιο τού αγγλ. *Water Closet*, που αρχικώς δήλωνε «θάλαμο με νερό για πλύσιμο ή φρεσκάρισμα»), που τείνει να περιοριστεί αποκλειστικά στη

σήμανση αποχωρητηρίων (W.C.). Ακόμη, εν χρήσει είναι οι λ. ***μπάνιο*** (αντιδάν. με απώτερη ελληνική αρχή, που έχει έλθει από την Ιταλική) και η αρχ. ***λουτρό***, οι οποίες δήλωσαν το δωμάτιο αποχωρητηρίου που περιλαμβάνει λουτήρα πλυσίματος.

τούβλο
< μεσν. *τοῦβλον / τούβουλον* < υστλατ. *tub(u)lus* «μικρός σωλήνας» (από τις εσωτερικές οπές τού εν λόγω δομικού υλικού), υποκορ. τού λατ. *tubus* «σωλήνας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τούβλ-ινος.

τουίντ «είδος μάλλινου υφάσματος»
< αγγλ. *tweed* < διαλεκτ. (σκωτ.) *tweel(ed)* (πιθ. υπό την επίδρ. τού τοπωνυμίου *Tweed*, ποταμού στη Σκωτία) < ρ. *tweel*, παράλλ. τού αγγλ. *twill* «διπλώνω, πλέκω (ύφασμα με διαφορετικά νήματα)».

τουίστ «είδος χορού τής δεκαετίας τού 1960»
< αγγλ. *twist* «στρίβω, γυρίζω» (παλαιότ. ως ουσ. «κορδέλα με στριμμένα νήματα»), πιθ. < θ. **twis-*, που συνδ. με τη λ. *twin* «διπλός – δίδυμος».

τουλάχιστον
< αρχ. *τοὐλάχιστον* (με κράση) < φρ. *τὸ ἐλάχιστον*, που ήδη στην αρχ. γλώσσα χρησιμοποιείται και ως επίρρ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.13: *ὅκως ἔλθοι ὁ ποταμὸς ἐπὶ ὀκτὼ πήχεας τὸ ἐλάχιστον*).

τούλι «λεπτό δικτυωτό ύφασμα»
μεταφορά τού γαλλ. *tulle*, από το όν. τής γαλλ. πόλης *Tulle*, όπου πρωτοκατασκευάστηκε αυτό το ύφασμα (1698).

τουλίπα
< ν.λατ. *tulipa* < τουρκ. *tülbent* «τουρμπάνι» < περσ. *dulband* «τιάρα». Βλ. κ. *τουλ(ου)πάνι, τουρμπάνι*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τουλίπα
Η ονομασία οφείλεται στην ομοιότητα τού άνθους τής λευκής τουλίπας με το σχήμα που έχει το τουρμπάνι ως κεφαλόδεσμος, την οποία παρατήρησε και σημείωσε πρώτη φορά ο Γερμανός πρέσβης Ogier-Ghislein de Busbeck, ο οποίος υπηρέτησε μεταξύ των ετών 1552 και 1562 στην αυλή τού σουλτάνου Σουλεϊμάν τού Μεγαλοπρεπούς. Ας σημειωθεί ότι η τουρκική λέξη για την τουλίπα ήταν *lâle*, την οποία όμως παρέβλεψαν οι δυτικοί παρατηρητές, για να τονίσουν την ομοιότητα με το τουρμπάνι, που είχε ελκύσει την προσοχή τους.

τουλούμι
< τουρκ. *tulum* «ασκί» (συνήθως από κατσικήσιο δέρμα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τουλουμ-ήσιος < *τουλούμ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*
τουλουμ-ιάζω
τουλούμιασ-μα < *τουλουμιασ-* (*τουλουμιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. τουλουμο-τύρι.

τουλούμπα «μακρόστενο κυλινδρικό γλυκό με ραβδώσεις»
< τουρκ. *tulumba* < ιταλ. *tromba* (βλ.λ. *τρόμπα*).

τουλούπα
< αρχ. *τολύπη* (βλ.λ.), με τροπή /i/ > /u/ (λόγω τού /p/) και κατόπιν αφομοίωση /o/ – /u/ > /u/ – /u/.

τουλπάνι «κεφαλόδεσμος, μαντήλα»
< μεσν. *τουλ(ου)πάνι* < ιταλ. *tulipano* (πληθ. *tulipani*) < τουρκ. *tülbent* «τουρμπάνι» (βλ.λ. *τουρμπάνι*).

τούμπα[1] «περιστροφή τού σώματος, κυβίστηση»
< *τουμπάρω* (υποχωρητ.) < ιταλ. *tombare* «πέφτω» (αρχική σημ., 12ος αι., «κατρακυλώ, κουτρουβαλώ»), που προέρχεται από εκφραστ. ονοματοποιημένη ρίζα **tum(b)-* και απαντά επίσης στα γαλλ. *tomber* «πέφτω», προβηγκ. *tombar* κ.ά. Σύμφωνα με ελαφρώς διαφορετική άποψη, η λ. *τούμπα* προήλθε από ρουμ. *tumbă* «κατρακύλα, κουτρουβάλα», που ανάγεται στην ίδια ονοματοποιημένη ρίζα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τουμπάρισ-μα < *τουμπαρισ-* (*τουμπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τουμπάρω < *τούμπ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρω*.

τούμπα[2] «χωμάτινος λόφος»
αντιδάν., μεσν. (στη σημ. «ύψωμα από συσσωρευμένο χώμα, χωμάτινος λόφος») < υστλατ. *tumba* «τάφος με επιτύμβια στήλη» (> γαλλ. *tombe* «τάφος») < **τύμβα* < αρχ. *τύμβος* (βλ.λ.).

τούμπα[3] «χάλκινο πνευστό όργανο»
< ιταλ. *tuba* < λατ. *tuba* «σάλπιγγα» (κυρ. πολεμική).

τούμπαλιν «ανάποδα, αντιστρόφως»
< αρχ. *τοὔμπαλιν* (με κράση) < επιρρ. φρ. *τὸ ἔμπαλιν* (μαρτυρείται μόνον ως ελνστ., αλλά ο πληθ. *τὰ ἔμπαλιν > τἄμπαλιν* είναι αρχ.) < επίρρ. *ἔμπαλιν* «ανάποδα, αντιστρόφως» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πάλιν*.

τούμπανο
< *τύμπανο* (βλ.λ.), με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού χειλικού συμφωνικού συμπλέγματος /mb/.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τουμπαν-ιάζω
τουμπάνιασ-μα < *τουμπανιασ-* (*τουμπανιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τουμπάρω → τούμπα[1]

τουμπεκί
< τουρκ. *tömbeki* «ψιλοκομμένα φύλλα καπνού (για ναργιλέ)» < ιταλ. *tobacco* «καπνός» (βλ.λ. *ταμπάκος*).

Η φρ. *κάνε τουμπεκί*, που είχε ως αφετηρία τη χρήση ψιλοκομμένου καπνού σε ναργιλέ, απέκτησε (στην αργκό) τη μτφ. σημ. «σώπα».

τουμπελέκι «λαϊκό κρουστό όργανο»
< τουρκ. *dümbelek / tümbelek* (με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού χειλικού συμφωνικού συμπλέγματος /mb/ ή με αντιπροσώπευση τού τουρκ. [ü] ως /u/) < περσ. *dombalak*.

τουναντίον
< αρχ. *τοὐναντίον* (με κράση) < επιρρ. φρ. *τὸ ἐναντίον*, όπου εμφανίζεται το ουδ. τού επιθ. *ἐναντίος* (βλ.λ. *ενάντιος*).

τούνελ
< αγγλ. *tunnel* (οπτικό δάνειο), αρχική σημ. «κυνηγετικό δίχτυ για πουλιά (πέρδικες, κορυδαλλούς κ.λπ.)», κατόπιν «σωλήνας – σήραγγα», < μέσο γαλλ. *tonel* «βαρέλι – κληματαριά – σωλήνας» (> γαλλ. *tonneau*), υποκορ. τού μεσν. λατ. *tuna* «βαρέλι, πιθάρι», κελτ. αρχής.

τούντρα / τούνδρα «πολική έκταση με γυμνό έδαφος και βράχους ή πολύ χαμηλή βλάστηση»
< αγγλ. *tundra* (οπτικό δάνειο) < ρωσ. *tundra* < φινλ. *tunturi* «άδεντρο, γυμνό βουνό» (αρχικώς «κορυφή, ράχη»).

τουπέ
< γαλλ. *toupet* «θράσος, αναίδεια» < παλ. γαλλ. *top* «τούφα μαλλιών στην κορυφή τού κεφαλιού» < φραγκ. **top* «κορυφή, άκρη, αιχμή», που συνδ. με συνώνυμες λ. των γερμ. γλωσσών, π.χ. γερμ. *Zopf* «πλεξίδα, κοτσίδα», ολλ. *top* «κορυφή», αγγλ. *top* «κορυφή – (διαλεκτ.) τούφα» κ.ά. Ορισμένοι εντάσσουν στην ίδια οικογένεια το υστλατ. *tufa* «λοφίο κράνους» (> μεσν. *τοῦφα*, βλ.λ.).

τουρ «περιήγηση»
ΕΤΥΜ. αντιδάν., < γαλλ. *tour* < ρ. *tourner* «περιστρέφω, γυρίζω» < λατ. *tornāre* «γυρίζω τον τροχό, τον τόρνο» < *tornus* < αρχ. *τόρνος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η γαλλ. λ. *tour* είχε αρχική σημ. «περιστροφή τροχού ή τόρνου», η δε σημ. «γύρος, βόλτα, περιήγηση» οφείλεται σε επίδρ. τού αγγλ. *tour* (< γαλλ. *tour*), το οποίο τον 17ο αι. δήλωσε την περιήγηση τού ταξιδιώτη (όπως και τα παράγωγα *tourist, tourism*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τουρισμός*.

τουρανικός «σχετικός με τους Τουρκμενίους και τη χώρα τους»
λόγ. [1871], μεταφορά τού γερμ. *turanisch* < *Turan* < περσ. *Tūrān*, αρχ. περσ. ονομασία τής κεντρικής Ασίας, που πιθ. έχει την αφετηρία της στον μυθικό ήρωα *Tur*, ο οποίος φερόταν να διοικεί αυτές τις περιοχές.

τουρισμός
αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *tourisme* < αγγλ. *tourism* < *tour* (στη σημ. «γύρος, βόλτα – ταξιδιωτική περιήγηση», μαρτυρημένη από τον 17ο αι.) < γαλλ. *tour* «περιστροφή τροχού ή τόρνου» (βλ.λ. *τουρ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τουρίστας, αντιδάν., < ιταλ. *turista* < γαλλ. *touriste* < αγγλ. *tourist* < *tourism* (βλ. ανωτέρω)
τουριστ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *touristique* < *tourisme* (βλ. ανωτέρω).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Από τον τόρνο: τουρισμός, τουρ, τουρνέ, τουρνουά, τουρνικέ
Στο εργαλείο που γνωρίζουμε με την αρχαία ονομασία **τόρνος** έχουν την αφετηρία τους σημαντικές λέξεις σε σύγχρονες γλώσσες. Η έννοια τής «περιστροφής», βασική στη χρήση τού εργαλείου, οδήγησε στην υιοθέτηση τής λέξης (μέσω τού λατ. *tornus*) προκειμένου να δηλωθούν εργαλεία, εξαρτήματα και κινήσεις που περιελάμβαναν γύρισμα ή περιστροφή, π.χ. γαλλ. *tourniquet* > **τουρνικέ**. Περαιτέρω, η περιστροφή έγινε σταδιακά νοητή ως «περίπατος, βόλτα» και τελικά «ταξίδι, περιήγηση», πράγμα που οδήγησε σε αξιοσημείωτες λέξεις, όπως **τουρ** (< γαλλ. *tour*), **τουρισμός** (< γαλλ. *tourisme*), **τουρνέ** (< γαλλ. *tournée*), **τουρνουά** (< γαλλ. *tournoi*). Ας σημειωθεί επιπλέον ότι το βασικό αγγλ. ρήμα ***turn*** «στρέφω, στρίβω» προέρχεται από το παλ. γαλλ. *torner*, το οποίο ανάγεται επίσης μέσω τού λατ. *tornare* στο ουσ. *tornus* < αρχ. *τόρνος*.

Τούρκος
< μεσν. *Τοῦρκος* < τουρκ. *Türk* < μογγολ. *Türküt*, πιθ. όν. νομαδικής φυλής ή οικογένειας ηγεμόνων.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τουρκ-εύω
τούρκε-μα < *τουρκε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
τουρκ-ικός
τουρκ-ιστί, λόγ. [1851], < *Τούρκ(ος)* + επιρρ. επίθημα *-ιστί*, πβ. κ. *γαλλ-ιστί*.
ΣΥΝΘ. τουρκο-: *τουρκο-γενής* (λόγ. [1899]), *τουρκο-κρατία* (λόγ. [1834]), *τουρκο-φιλία* (λόγ. [1889]), *τουρκο-φοβία* (λόγ. [1895]), *τουρκο-λογία* (μεταφορά τού γαλλ. *turcologie*, υβριδικού συνθ.), *τουρκο-λόγος* (λόγ. [1855], μεταφορά τού γαλλ. *turkologue*), *τουρκο-μερίτης*, *τουρκό-σπορος*, *τουρκο-φάγος*, *τουρκό-φωνος* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Τούρκος – Οθωμανός – Μουσουλμάνος
Οι μεσαιωνικές λέξεις *Τοῦρκος, Τουρκία* (> *Τουρκιά*) είχαν περιορισμένη χρήση επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οπότε η λ. *Τουρκιά* αποτελούσε κυρίως περιληπτικό όρο με σημασία «πλήθος Τούρκων». Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης σχολίασε τα εξής την περίοδο ακριβώς πριν από την οριστική διάλυση τής αυτοκρατορίας: «Οὐδ' αὐτοὶ δὲ οἱ Τοῦρκοι τὴν νῦν ἐπικράτειάν των ποτὲ

οὕτως ἐκάλεσαν [δηλ. *Τουρκία*], οὔτε Τουρκεστάν, κατὰ τὴν ἐν Ἀσίᾳ οὕτω τοπωνυμουμένην χώραν, ἀλλὰ μόνον Ὀσμανλὴ γέρ... Ὀσμανλὴ δοβλέτ (...) Ἄν δὲ τώρα ἐσχάτως εἰσήγαγον καὶ αὐτοὶ τὸ Turquie ἐπὶ τῶν γραμματοσήμων των Γαλλικοῖς γράμμασιν, εἶναι καὶ αὐτὸ μίμησις κατ' ἀνάγκην» (*Συναγωγή νέων λέξεων...*, σ. 1002, λ. *Τουρκία*). Φαίνεται ότι η λ. ***Τούρκος*** είχε μάλλον μειωτική σημασία στον χώρο τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προτού εκδηλωθεί το κίνημα των Νεοτούρκων (1907), το οποίο προσέδωσε νέα αξία στο εθνωνύμιο και οδήγησε στην υιοθέτησή του από το τουρκικό κράτος αργότερα, αφού προτιμήθηκε από τα παλαιότερα ***Οθωμανός*** (τουρκ. *Osmanlı*) και ***Μουσουλμάνος*** (τουρκ. *Müslüman*).

τούρλα → **τουρλώνω**

τουρλού

< τουρκ. *türlü* «λογής-λογής – ανακατεμένα, διαφόρων ειδών» (> ν.ελλ. διαλεκτ. Πόντου *τουρλούν* «φαγητό από ανάμικτα λαχανικά») < *tür* «είδος, τύπος».

τουρλώνω «κάνω να προεξέχει»

< μεσν. *τρουλ(λ)ῶ* «ανεγείρω ή χτίζω τρούλο» (με αντιμετάθεση των συμφώνων) < ελνστ. *τροῦλ(λ)ος* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. απαντά ήδη στο μεσν. επίθ. *τρουλ(λ)ωτός* «προεξέχων και φουσκωμένος (όπως ο τρούλος)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τούρλα < μεσν. *τοῦρλ-α* < ελνστ. *τροῦλ(λ)-α* «κύπελλο, κούπα» (με αντιμετάθεση των συμφώνων) < *τροῦλ(λ)ος*

τούρλω-μα < *τουρλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

τουρλωτός (με αντιμετάθεση των συμφώνων) < μεσν. *τρουλ(λ)ω-τός* «οικοδομημένος με τρούλο» < ρ. *τρουλ(λ)ῶ*.

τούρμα

< μεσν. *τοῦρμα* «διοικητική διαίρεση τού βυζαντινού *θέματος* – φρουρά τής αντίστοιχης περιοχής» < λατ. *turma* «ουλαμός, ίλη (ιππικού)».

ΣΥΝΘ. τουρμ-άρχης (μεσν.).

τουρμπάνι

μεταφορά τού γαλλ. *turban* < τουρκ. *tülbent* «τουρμπάνι» < περσ. *dulband* «τιάρα». Βλ. κ. *τουλίπα, τουλπάνι*.

τουρμπίνα

πιθ. αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *turbine*, αρχικώς «απότομη, περιστροφική κίνηση – (μτφ.) οτιδήποτε προκαλεί δίνη, στροβιλισμό – (κατ' επέκτ.) περιστροφική μηχανή», < λατ. *turbo, -inis* «δίνη, στρόβιλος» < *turba* «θόρυβος, ταραχή», που ίσως ανάγεται στο αρχ. *τύρβη* «αναστάτωση, ταραχή» (βλ.λ. *τυρβάζω*). Βλ. κ. *τούρμπο*.

τούρμπο «κινητήρας που λειτουργεί με τουρμπίνα» < αγγλ. *turbo*, που αποσπάστηκε από γαλλ. σύνθ. όπως *turbo-compresseur* «στροβιλοσυμπιεστής» και *turbo-moteur* «στροβιλοκινητήρας» και ανάγεται στο λατ. *turbo, -inis* «δίνη, στρόβιλος». Βλ. κ. *τουρμπίνα*.

τουρνέ «περιοδεία»

ΕΤΥΜ. αντιδάν., < γαλλ. *tournée*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *tourné* τού ρ. *tourner* «περιστρέφω, γυρίζω» < λατ. *tornāre* «γυρίζω τον τροχό, τον τόρνο» < *tornus* < αρχ. *τόρνος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τουρισμός*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τής γαλλ. λ.) «φυγή, υποχώρηση (όταν κάποιος στρέφει τα νώτα)» → 13ος αι. «ανταλλαγή – βόλτα, περίπατος, ταξίδι» → 17ος αι. «επαγγελματικό ταξίδι αξιωματούχου και (19ος αι.) θεατρικού θιάσου».

τουρνικέ «περιστροφικός μηχανισμός»

αντιδάν., < γαλλ. *tourniquet* < ρ. *tourner* «περιστρέφω, γυρίζω» < λατ. *tornāre* «γυρίζω τον τροχό, τον τόρνο» < *tornus* < αρχ. *τόρνος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τουρισμός*.

τουρνουά

αντιδάν., < γαλλ. *tournoi*, αρχική σημ. «μάχη ιπποτών (έφιππη κονταρομαχία) σε κλειστό χώρο», < ρ. *tournoyer* «στριφογυρίζω, περιστρέφομαι γρήγορα» < *tourner* «περιστρέφω, γυρίζω» < λατ. *tornāre* «γυρίζω τον τροχό, τον τόρνο» < *tornus* < αρχ. *τόρνος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τουρισμός*.

τουρσί

< τουρκ. *turşu* < περσ. *torši*, από λ. που σημαίνει «ξινός».

τούρτα

< ελνστ. *τοῦρτα* «ψωμί ψημένο στη χόβολη» < λατ. *torta* «στριφτό ψωμί ή πίτα», ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *tortus* «στριμμένος, στριφτός, ελικοειδής» τού ρ. *torqueo* «στρέφω, στρίβω». Ο γραμματικός και ιατρός Ερωτιανός (1ος αι. μ.Χ.) καταγράφει πρώτος τη λέξη ως εξής: (*Συναγ. λέξ. Ἱπποκρ.* 56.4-5) *εἰκὸς δὲ λέγειν τὸν ἐν θερμοσποδιᾷ ἐγκρυβέντα* [ενν. *ἄρτον*] *ὀπτηθῆναι, ὃν Ῥωμαῖοι τοῦρταν καλοῦσι*. Η σύγχρ. σημ. «στρογγυλό γλυκό» οφείλεται σε επίδρ. τού ιταλ. *torta* (< λατ. *torta*).

τουρτουρίζω

μεσν. < ελνστ. *ταρταρίζω* «τρέμω από το ψύχος» < αρχ. *Τάρταρ(ος)* (βλ.λ.), επειδή επρόκειτο για τη σκοτεινή άβυσσο τού κάτω κόσμου των αρχαίων, + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τουρτούρισ-μα

τουρτουρ-ιάρης < *τουρτουρ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

τουρτούρ-α < *τουρτουρίζω* (υποχωρητ.)

τούρτουρ-ο < *τουρτουρίζω* (υποχωρητ.).

τους → **ο, η, το**

τουτέστι(ν)
ελνστ. < αρχ. φρ. *τοῦτ' ἔστι(ν).*

τούτος
< μεσν. *τοῦτος* (ήδη ελνστ. πληθ. *τοῦτοι* αντί αρχ. *οὗτοι*), που σχηματίστηκε από την αρχ. αντωνυμία *οὗτος* (βλ.λ.) με πρόσθετο αρχικό *τ-* κατ' αναλογίαν προς τις πλάγιες πτώσεις *τούτου, τούτῳ, τοῦτον, τούτων, τούτους, ταύτη, τοῦτα* κ.λπ. Ο μεσν. τύπος *ἐτοῦτος* σχηματίστηκε με προθεματ. *ἐ-* κατ' αναλογίαν προς την αντωνυμία *ἐκεῖνος.*

τουτού
ηχομιμητ. λ. τής νηπιακής γλώσσας, που αποδίδει ήχους σιδηροδρόμων, αυτοκινήτων κ.λπ.

τούφα
< μεσν. *τοῦφα* < υστλατ. *tufa* «λοφίο κράνους – πολεμικό λάβαρο, φλάμπουρο». Βλ. κ. *τουπέ.*

τουφέκι κ. **ντουφέκι**
< μεσν. *τουφέκι(ον)* < τουρκ. *tüfek* < περσ. *tüfeng.* Ο τύπος *ντουφέκι* παρουσιάζει ηχηροποίηση τού αρχικού συμφώνου [t] > [d] (πβ. κ. *τελάλης – ντελάλης, τενεκές – ντενεκές*). Βλ. κ. *τυφέκιο.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τουφεκ-ιά < *τουφέκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *πιστολ-ιά*
τουφεκ-ίδι < *τουφέκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *πιστολ-ίδι*
τουφεκ-ίζω < *τουφέκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
τουφέκισ-μα < *τουφεκισ-* (*τουφεκίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τουφεκισ-μός < *τουφεκισ-* (*τουφεκίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
τουφεξ-ής < *τουφέκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-τζής* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος *-κτζ-* > *-ξ-*), πβ. κ. *μπουζουξ-ής.*

τόφαλος «μεγαλόσωμος άνθρωπος»
από το επώνυμο τού ιδιαίτερα εύσωμου Δημητρίου *Τόφαλου* (1892-1966), παλαιού πρωταθλητή τής άρσης βαρών. Στη μνήμη του διεξάγονται κάθε χρόνο στην Πάτρα οι αθλητικοί αγώνες *Τοφάλεια.*

-τρα[1] παραγ. τέρμα
μεσν. τέρμα, που απαντά σε θηλ. ουσ. και προέρχεται (με αποβολή τού *-ι-* [j]) από το αρχ. τέρμα *-τρια* (βλ.λ.), π.χ. *πλανεύ-τρια > πλανεύ-τρα, ράπ-τρια > ράφ-τρα, παρηγορή-τρια > παρηγορή-τρα.* Το επίθημα *-τρα* αυτονομήθηκε και χρησιμοποιήθηκε για θηλ. επιθέτων σε *-της* (π.χ. *φταίχ-της > φταίχ-τρα, αφέν-της > αφέν-τρα*).

-τρα[2] παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος **-ter* (πβ. σανσκρ. *pi-tā*, λατ. *pa-ter*, αρχ. *πα-τήρ*) και απαντά κυρ. σε θηλ. ονόματα που δηλώνουν εργαλεία ή σκεύη (π.χ. αρχ. *φαρέ-τρα, γάσ-τρα, καλύπ-τρα*), καθώς και σε παράγωγα συνοπτικών ρηματικών θεμάτων, σχηματίζοντας σύνθετα επιθήματα (π.χ. *κρεμάσ-τρα, ξαπλώσ-τρα, χωρίσ-τρα, ξύσ-τρα*). Συνδέεται ετυμολογικά με τα παραγ. τέρματα *-τωρ (-τορας), -τήριος, -τήριο(ν), -τήρ(ας), -τρο(ν).*

-τρα[3] παραγ. τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, το οποίο προέρχεται από τον πληθ. τού επιθήματος *-τρο(ν)* (βλ.λ.) και απαντά σε ουδ. περιληπτικά ονόματα (π.χ. *εύρε-τρα, δίδακ-τρα, εξέτασ-τρα*), δηλώνοντας κυρ. «αμοιβή, ποσό πληρωμής» (ήδη αρχ. *λύ-τρα*).

τραβέρσα «δοκάρι τοποθετημένο εγκάρσια σε άλλο»
όψιμο μεσν. < ιταλ. *traversa*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *traverso* «εγκάρσιος, λοξός, πλάγιος» < λατ. *transversus* (ίδια σημ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τραβέρσο < ιταλ. *traverso* < λατ. *transversus* (βλ. ανωτέρω)
τραβερσάρω, μεταφορά τού ιταλ. *traversare* «διαπλέω, διέρχομαι – διασχίζω καθέτως, διασταυρώνομαι» < υστλατ. *transversare* < λατ. *transversus* (βλ. ανωτέρω)
τραβερσάρισ-μα < *τραβερσαρισ-* (*τραβερσάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα.*

τραβεστί «ομοφυλόφιλος που ντύνεται γυναίκα»
< γαλλ. *travesti*, μτχ. τύπος τού ρ. *(se) travestir* «μεταμφιέζω» < ιταλ. *travestire* < *tra-* (< λατ. *trans-* «μέσω, δια-, πέραν») + *vestire* < λατ. *vestire* «ντύνω / -ομαι» (< *vestis, -is* «ένδυμα»). Η γαλλ. λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικώς για να δηλώσει αυτόν «που συμμετέχει σε χορό ή γιορτή μεταμφιεσμένων» και αργότερα (από το 1913) τον «παρενδυτικό ομοφυλόφιλο». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *βεστιάριο.*

τραβώ → **τραυώ**

τραγανός
ελνστ., αρχική σημ. «φαγώσιμος, εδώδιμος», < θ. *τραγ-* (τού αρχ. *τρώγω*, πβ. απρφ. αορ. β' *τραγ-εῖν*) + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *στεγ-ανός, πιθ-ανός, ικ-ανός.* Η σημερινή σημ. είναι ήδη ελνστ. (πβ. Αθην. *Δειπνοσοφ.* 8.39: *εἰ παρεῖδον ἢ ἄκανθαν ἢ τῶν τραγανῶν τι ἢ χονδρῶδες τῶν παρατεθέντων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τραγαν-ίζω
τραγάνισ-μα < *τραγανισ-* (*τραγανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τραγανισ-τός < *τραγανισ-* (*τραγανίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός.*

τραγέλαφος «για κάτι που φαίνεται αλλόκοτο και γελοίο»
αρχ., αρχικώς «μυθικό ζώο με σώμα τράγου και κε-

φάλι ελαφιού», < *τράγ(ος)* + *ἔλαφος*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε ήδη από την Αρχαιότητα, για να δηλώσει κάτι που φαίνεται παράλογο ή γελοίο (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 488a: *οἷον οἱ γραφῆς τραγελάφους καὶ τὰ τοιαῦτα μειγνύντες γράφουσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραγελαφ-ικός, λόγ. [1818].

τραγί → τράγος

τραγιάσκα

< ρουμ. *trăiască*, που αποσπάστηκε από την κραυγή *trăiască Grecia* «ζήτω η Ελλάδα», την οποία φώναζαν παλαιοί Ρουμάνοι εκδρομείς πετώντας στον αέρα τα καπέλα τους, με αποτέλεσμα να συνδεθεί η λέξη *trăiască* «ζήτω» με την ονομασία τού καπέλου.

τραγικός

αρχ. < *τράγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, που αντικατέστησε το αρχ. *τραγῳδ-ικός* (< *τραγῳδός*), όπως συνέβη με το αντίστοιχο ζεύγος *κωμικός – κωμῳδικός*. Η σημ. «ταιριαστός σε πρόσωπο τραγωδίας – θλιβερός, δυσάρεστος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Φαίδ.* 115a: *ἐμὲ δὲ νῦν ἤδη καλεῖ, φαίη ἂν ἀνὴρ τραγικός, ἡ εἱμαρμένη*). Η λ. πέρασε μέσω τού λατ. *tragicus* σε διάφ. γλώσσες, π.χ. γαλλ. *tragique*, αγγλ. *tragic*, ισπ. *trágico*, γερμ. *tragisch* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραγικ-ότητα, λόγ. [1886].

ΣΥΝΘ. τραγικο-: *τραγικο-ποιώ* (λόγ. [1893]), *τραγικο-ποίηση*.

τράγος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ι 238-9: *τὰ δ' ἄρσενα λεῖπε θύρηφιν, ἀρνειούς τε τράγους τε, βαθείης ἔντοθεν αὐλῆς*], λ. τού καθημερινού λεξιλογίου, που προέρχεται από θ. *τραγ-* τού ρ. *τρώγω* (βλ.λ.), πβ. απρφ. αορ. β' *τραγ-εῖν*. Από το ίδιο θ. σχηματίστηκε το επίθ. *τραγ-ανός*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. ταιριάζει στην αρχική σημ. τού ρ. *τρώγω*, που αναφερόταν στη βρώση ωμών καρπών, οσπρίων κ.λπ. κατ' αντιδιαστολή προς τα αρχ. *ἔδω / -ομαι*, *ἐσθίω*. Επιπλέον, το αρχ. *τράγος* αποτελούσε το αρσ. αντίστοιχο τού *αἴξ, αἰγός* «γίδα, κατσίκα» (βλ.λ. *αίγα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραγή «δέρμα τράγου» < ελνστ. *τραγ-έα / τραγ-ῆ* (ενν. *δορά*) < αρχ. *τράγος*

τραγ-ήσιος < *τράγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

τραγί < μεσν. *τραγίον* (ήδη στον γραμματικό Ιωάννη Τζέτζη, 12ος αι.), υποκορ. τού αρχ. *τράγος*, πβ. κ. *αρν-ί*

τραγ-ίλα < *τράγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *προβατ-ίλα*, *ξιν-ίλα*

τράγειος < ελνστ. *τράγ-ειος* (ήδη στον ιατρό Γαληνό).

ΣΥΝΘ. τραγο-: *τραγο-ειδής* (αρχ.), *τραγο-γένης* (μεσν.), *τραγό-δερμα*, *τραγό-μορφος*, *τραγο-πόδαρος* κ.ά.

τραγουδώ

< μεσν. *τραγουδῶ* (με τροπή [o] > [u] λόγω τού [γ]) < αρχ. *τραγῳδῶ (-έω)* «παριστάνω, απαγγέλλω ή ερμηνεύω ρόλο σε τραγωδία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *τραγῳδός* (βλ.λ.). Η σημ. «λέω τραγούδι, άδω» (όπως σήμερα) είναι ελνστ. (πβ. Ιωάνν. Χρυσοστ. *Έρμην. Ψαλμ.* 55.168: *ἰόντες τοίνυν εἰς τὸν πόλεμον, οὐκ ἐτραγῴδουν, οὐ παιᾶνας ᾖδον, καθάπερ τινὲς ποιοῦσιν*) και είχε ως αποτέλεσμα να αντικατασταθεί η αρχ. λ. *ᾄδω* από το ρ. *τραγῳδῶ* > *τραγουδῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραγούδι < μεσν. *τραγούδ-ι(ον)* < ρ. *τραγουδῶ* (υποχωρητ.), πβ. κ. *κυνηγώ – κυνήγι*

τραγουδ-ιάρης < *τραγουδ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

τραγούδη-μα

τραγούδισ-μα

τραγουδιστής < μεσν. *τραγουδ-ιστής* < ρ. *τραγουδ(ῶ)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*

τραγουδιστ-ικός < *τραγουδιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

τραγουδισ-τός, κατά τα ρηματ. επίθ. σε *-ισ-τός*.

ΣΥΝΘ. τραγουδο-: *τραγουδο-ποιός*, *τραγουδο-ποιία*, *τραγουδο-ποιώ*.

τραγωδός «τραγικός ποιητής»

< αρχ. *τραγῳδός* (ήδη σε αρχαϊκή επιγραφή τού Ορχομενού **τραγαϝοιδός*) < *τράγ(ος)* + *ἀοιδή / ᾠδή* (βλ.λ.), σύνθ. που πλάστηκε κατά το αρχ. *ῥαψῳδός* (βλ.λ.). Από το αρχ. παράγωγο *τραγῳδία* και μέσω τού λατ. *tragoedia* η λ. πέρασε σε πολλές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *tragédie*, αγγλ. *tragedy*, γερμ. *Tragödie*, ισπ. *tragedia* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραγωδία < αρχ. *τραγῳδ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 817b.2-5: *ἡμεῖς ἐσμὲν τραγῳδίας αὐτοὶ ποιηταὶ κατὰ δύναμιν ὅτι καλλίστης ἅμα καὶ ἀρίστης· πᾶσα οὖν ἡμῖν ἡ πολιτεία συνέστηκε μίμησις τοῦ καλλίστου καὶ ἀρίστου βίου, ὃ δή φαμεν ἡμεῖς γε ὄντως εἶναι τραγῳδίαν τὴν ἀληθεστάτην*].

ΣΥΝΘ. τραγωδο-: *τραγωδο-ποιός* (αρχ.), *τραγωδο-ποιία* (ελνστ.), *τραγωδο-ποιώ* (λόγ. [1882]).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

τραγωδός

Η ακριβής ερμηνεία τής αφετηρίας τού όρου **τραγῳδός** δεν είναι βέβαιη. Φαίνεται ότι ξεκίνησε από τους διονυσιακούς διθυράμβους, κατά τους οποίους χορός τραγόμορφων σατύρων επιδιδόταν σε πράξεις έξαλλης μανίας ή και ασέλγειας. Σύμφωνα με άλλη άποψη, η ονομασία προέρχεται από τον τράγο που προοριζόταν για έπαθλο προς τον νικητή αγώνων ή θυσιαζόταν προς τιμήν κάποιου θεού. Στην αρχαϊκή μορφή τού λογοτεχνικού και

θεατρικού αυτού είδους ο *τραγῳδός* ήταν συγχρόνως ποιητής και αοιδός τού έργου του, αλλά πολύ σύντομα άρχισε να χρησιμοποιεί *υποκριτές* («ηθοποιούς»), για να το αποδώσουν.

τραίνο → **τρένο**

τρακ
< γαλλ. *trac*, πιθ. εκφραστ. λ. ονοματοποιημένης αρχής ή, κατ' άλλη εκδοχή, συνδ. με το ρ. *tracasser* «ανησυχώ, ταλαιπωρώ» (ουσ. *tracas* «σκοτούρα, μπελάς»), που προέρχεται από το ρ. *traquer* «καταδιώκω».

τράκα → **τρακάρω**

τρακάρω
μεταφορά τού ιταλ. *attraccare* «(για πλοίο) πλευρίζω σε αποβάθρα ή σε άλλο πλοίο, ορμίζω» (με αποβολή τού αρχικού *α-* από επανανάλυση τής συνεκφοράς τού ρήματος με τους δείκτες *να, θα*, την αντωνυμία *τα* και παρόμοια) < καταλαν. *atracar*, αγν. ετύμου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τράκα < *τρακάρω* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *κόρνα – κορνάρω*
τρακ-αδόρος < *τράκ(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *λουστρ-αδόρος*
τρακάρισ-μα, λόγ. [1814]
τράκο < *τρακάρω* (υποχωρητ.).

τρακατρούκα «μικρό πυροτέχνημα, κροτίδα»
< φρ. *τράκα τρούκα*, με εκφραστ. δίπλωση τού ηχομιμητ. *τρακ*. Ο τύπος *στρακαστρούκα* εμφανίζει *σ-* προθεματ. (βλ.λ.), το οποίο επεκτάθηκε αναλογικά στη δεύτερη λέξη.

τράκο → **τρακάρω**

τρακόσιοι → **τριακόσιοι**

τρακτέρ
< γαλλ. *tracteur*, που πλάστηκε με βάση το λατ. *tract(um)* (ρηματ. τύπο τού *traho* «έλκω, σύρω») με παραγ. τέρμα *-eur*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρακτερ-ωτός.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τρακτέρ
Η λ. ***tracteur*** πλάστηκε στη Γαλλική το 1836, για να δηλώσει συγκεκριμένο χειρουργικό εργαλείο (εμβρυουλκό), που χρησιμοποιούσαν κατά τον τοκετό. Από τη δεκαετία τού 1870 η λ. προσδιόρισε επίσης διάφορα οχήματα (αρχικώς ατμοκίνητα) και ειδικότερα τον ελκυστήρα που χρησιμοποιείται σε γεωργικές εργασίες.

τραλαλά
< γαλλ. *tralala*, ηχομιμητ. λ. που αρχικώς δήλωνε το ρεφρέν τραγουδιού με αντικατάσταση των στίχων από το εκφραστ. *tralala*.

τραμ «τροχιόδρομος»
< αγγλ. *tram*, συντομευμένος τύπος τού τεχν. όρου *tramway* (αντικατέστησε το συνώνυμο *tramroad*), με τον οποίο αρχικώς δηλώνονταν τα σιδηροδρομικά καρότσια των ορυχείων, όπου φόρτωναν το εξορυσσόμενο υλικό. Το α' συνθ. *tram-* (με αρχικές σημ. «φορείο – καρότσι») προήλθε από το μέσο ολλ. *trame* «κυλινδρικό ξύλο, τμήμα τού κορμού δέντρου». Η σημ. «αστικός τροχιόδρομος» μαρτυρείται από το 1860 στην Αγγλική. Βλ. κ. *τραμβαγέρης*.

τραμβαγέρης «οδηγός ή εισπράκτορας σε τραμ»
< *τραμβάι* (< αγγλ. *tramway* «τροχιόδρομος», οπτικό δάνειο, που απαντά τουλάχιστον από το 1889 με τους τύπους *τράμβαϋ, τράμουάυ* και *τράμουε*) + παραγ. τέρμα *-έρης*, με συμφωνοποίηση [i] > [j] τού τελικού φωνήεντος τού α' συνθετικού.

τραμουντάνα «βόρειος άνεμος, βοριάς»
μεσν. (με τροπή [o] > [u] λόγω τού χειλικού [m]) < ιταλ. *tramontana* «(ψυχρός άνεμος) από τα (βόρεια) βουνά (ενν. τις Άλπεις)» < θηλ. τού λατ. επιθ. *transmontānus* «αυτός που (προ)έρχεται από τα βουνά» < *trans-* «μέσω, δια-, πέραν» + *montānus* «ορεινός» < ουσ. *mons, -ntis* «βουνό».

τράμπα
< τουρκ. *trampa* «ανταλλαγή» (μέσω τής σημ. «άνιση ανταλλαγή, που αδικεί το ένα από τα δύο μέρη») < διαλεκτ. ιταλ. *trampa* «παγίδα – εξαπάτηση» < φράγκ. **trappa* «παγίδα (σε κυνήγι πουλιών)» (> παλ. αγγλ. *treppe* > αγγλ. *trap* «παγίδα»).

τραμπάκουλο «ογκώδες και αργοκίνητο ιστιοφόρο»
< ιταλ. *trabaccolo* (με τροπή [o] > [u] λόγω τού [k]), υποκορ. τού παλαιότ. *trabacco* (ίδια σημ.), για το οποίο έχουν προταθεί διάφορες αμφισβητούμενες ερμηνείες. Ίσως συνδ. με το ουσ. *trabacca* «σκηνή, παράγκα» (μέσω μτφ. σημ. «ιστίο – ιστιοφόρο»), το οποίο ορισμένοι ανάγουν στο αραβ. *ṭabaqa(h), ṭabaq* «υπόστεγο, στέγαστρο – (ναυτ.) κουβέρτα καταστρώματος» με παρετυμολ. επίδρ. τού λατ. *trabe(m)*, αιτ. τού *trabs, -bis* «δοκός (στενόμακρη)».

τραμπάλα
< ιταλ. *traballa*, προστ. τού *traballare* «ταλαντεύομαι» (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *tra-* (< λατ. *trans-* «μέσω, δια-, πέραν») + *ballare* < υστλατ. *ballāre* < αρχ. *βαλλίζω* «χορεύω, χοροπηδώ» (< ρ. *βάλλω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τραμπαλ-ίζομαι
τραμπάλισ-μα < *τραμπαλισ-* (*τραμπαλίζομαι*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τραμπολίνο
< ιταλ. *trampoline* (διαλεκτ. *trappolino, trapolin, trapulin*), που συνδ. με τον πληθ. *trampoli* «ξυλοπόδαρα», πιθ. < μέσο γερμ. **tramp-*, το οποίο απαντά στο γερμ. *trampeln* «ποδοκροτώ».

τραμπούκος
< ισπ. *Trabucos*, μάρκα κουβανέζικων πούρων, που θεωρείται ότι προσέφεραν οι πολιτικοί στο παρελθόν ως φιλοδώρημα σε ανθρώπους οι οποίοι εργάζονταν για λογαριασμό τους. Η λ. προέρχεται από τον πληθ. τού ουσ. *trabuco* «τύπος όλμου» (με τον οποίο έμοιαζε το πούρο) < προβηγκ. *trabuc* «είδος καταπέλτη, πολιορκητική μηχανή» (υποκορ. *trabuquet*) < *tra-* (< λατ. *trans-* «μέσω, δια-, πέραν») + *buk* «κορμός δέντρου» (< φραγκ. *būk* «κοιλιά»). Ορισμένοι πιστεύουν ότι στη σημασιολ. εξέλιξη έπαιξε ρόλο το προβηγκ. παράγωγο ρ. *trabucar* «ξεχειλίζω – (παλαιότ.) γέρνω τη ζυγαριά προς τη μία πλευρά, ρίχνω το βάρος στη μία πλευρά».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τραμπουκ-ισμός < *τραμπούκ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

τρανζίστορ
< αγγλ. *transistor*, αρχική σημ. «διάταξη ημιαγωγών για τη διαχείριση ηλεκτρικού ρεύματος σε συσκευή, κρυσταλλολυχνία», που πλάστηκε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των όρων *trans(fer)* «μεταφορά» και *res(istor)* «αντίσταση».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τρανζίστορ
Η αγγλ. λέξη ***transistor*** πλάστηκε τα έτη 1947-48 και εμφανίστηκε οπωσδήποτε μετά την εφεύρεση τής φερώνυμης ηλεκτρικής διάταξης στις 23 Δεκεμβρίου 1947 από τους επιστήμονες των εργαστηρίων τής εταιρείας Bell Telephone στις Η.Π.Α. Η χρήση τής διάταξης σε μικρά ραδιόφωνα έγινε πρώτη φορά το 1954 από την αμερικανική εταιρεία Regency Radio, πράγμα που οδήγησε στη χρήση τής λ. ***τρανζίστορ*** και με αυτή τη σημασία.

τράνζιτ / τράνζιτο
< αγγλ. *transit* < ιταλ. *transito* «διέλευση (ειδ. εμπορευμάτων από ενδιάμεσους σταθμούς χωρίς καταβολή δασμών)» < λατ. *transitus* «διάβαση, μετάβαση», από τύπο τού ρ. *transeo* «διαβαίνω, διέρχομαι».

τρανός
ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τρανής* «ξεκάθαρος, ευδιάκριτος, ευκρινής» < θ. *τρ-* (με παραγ. τέρμα *-āνής*, κατ' αναλογίαν προς το αρχ. συνώνυμο *σαφηνής*, βλ.λ. *σαφής*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*) και συνδ. με τα ομόρριζα τής ευρείας αυτής λεξιλογικής οικογένειας: αρχ. *τερη-δών (-όνα), τέρ-μα, τρί-β-ω, τι-τρώ-σκω* «πλήττω, πληγώνω», *τρω-τός, διά-τρητος, τόρ-μος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. Η σύνδεση ενισχύεται από την παράλληλη σημασιολ. εξέλιξη τού ομορρίζου αρχ. *τορός* «διαπεραστικός, οξύς – (μτφ.) σαφής, διαυγής». Η σημ. «σπουδαίος, αξιοσημείωτος» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ωριγ. *Κατὰ Κέλσ.* 4.89: *θειοτέρας ἔχουσιν ἐννοίας καὶ τρανοτέρας ἀνθρώπων*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τραν-εύω < *τραν(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
τρανότητα < ελνστ. *τραν-ότης, -ότητος*
τραν-ώνω < ελνστ. *τραν-ῶ (-όω)* «ξεκαθαρίζω, αποσαφηνίζω».

τρανσαμινάση «είδος ενζύμου»
μεταφορά τού αγγλ. *transaminase* < *trans-* (< λατ. *trans-* «μέσω, δια-, πέραν») + *amin(e)* (< ν.λατ. *am[monium]*, βλ.λ. *αμμωνία*, + παραγ. τέρμα *-ine*) + παραγ. τέρμα *-ase*, που απαντά σε διάφορους χημ. όρους.

τρανσέξουαλ
< αγγλ. *trans(s)exual* < *trans-* (< λατ. *trans-* «μέσω, δια-, πέραν») + *sexual* (βλ.λ. *σεξουαλικός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρανσεξουαλ-ικός
τρανσεξουαλ-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *trans(s)exualism* < *trans(s)exual* (βλ. ανωτέρω).

τραντάζω
ίσως < **τραντα(νί)ζω* (κατά το *τινάζω*) < **τανταν-ίζω* (με ανάπτυξη ευφωνικού *-ρ-*) < αρχ. *ταντολίζω* «ταρακουνώ, σείω» (με ανομοίωση /n/ – /n/ > /n/ – /l/) < *Τάνταλ(ος)* (κύρ. όν. μυθικού προσώπου, που υποβαλλόταν στο μαρτύριο να κρέμεται και να ταλαντεύεται βράχος πάνω από το κεφάλι του) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, το ρ. *τραντάζω* προέρχεται από σλαβ. *tront(ja)* «ταρακουνώ, συγκλονίζω» + παραγ. τέρμα *-άζω*, με αφομοίωση των φωνηέντων /o/ – /a/ > /a/ – /a/: **τροντάζω* > *τραντάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τράνταγ-μα < *τραντακ- (τραντάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *τίναγ-μα*
τρανταχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *τραντακ- (τραντάζω)* + παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *τιναχ-τός*.

τράπεζα
ΕΤΥΜ. αρχ. (με απλολογική αποβολή τής αρχικής συλλαβής, που ίσως θεωρήθηκε αναδιπλασιασμός· ήδη μυκ. *to-pe-za*: **τόρπεζα / τρόπεζα*) < **τε-τράπεδ-jα* «(έπιπλο) με τέσσερα πόδια» < *τετρα-* (βλ.λ.) + *πεδ-* (< Ι.Ε. **ped-* «πόδι», από το οποίο σχηματίστηκαν οι αρχ. λ. *πέδ-ον* «έδαφος, γη», *πεδ-ίο(ν), πεδ-ιάς (-άδα), πέδ-η, πεζός* (< **πεδ-jός*), *πούς (ποδ-ός)* + παραγ. τέρμα **-jα*. Βλ. κ. *τραπέζι*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «έπιπλο με τέσσερα πόδια, τραπέζι (κυρ. φαγητού)» (ήδη στον Όμηρο, *Οδ.* ε 92-3: *ὣς ἄρα φωνήσασα θεὰ παρέθηκε τράπεζαν*

ἀμβροσίης πλήσασα) → ήδη αρχ. σημ. «τραπέζι αργυραμοιβού, χρηματιστή ή πιστωτή» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ παραπρ.* 293.3-5: *Κηφισοφῶντα γραφὴν ἱερῶν χρημάτων ἐδίωκες, εἰ τρισὶν ὕστερον ἡμέραις ἐπὶ τὴν τράπεζαν ἔθηκεν ἑπτὰ μνᾶς*), «πιστωτικό ίδρυμα» (πβ. Ισαίου *απόσπ.* 8.1.3: *ἐγὼ σωθεὶς ἐχρώμην τε αὐτῷ ἔτι μᾶλλον καὶ κατασκευαζομένῳ τὴν τράπεζαν προσεισευπόρησα ἀργυρίου*, όπου χρησιμοποιείται η φρ. *κατασκευάζειν τὴν τράπεζαν* «ιδρύω τράπεζα»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραπεζ-ικός, λόγ. [1833]

τραπεζίτης < αρχ. *τραπεζ-ίτης* «αυτός που αλλάζει χρήματα, αργυραμοιβός, δανειστής, πιστωτής» (πβ. Λυσίου *απόσπ.* 4.1.4: *οὗτος γὰρ [...], ὀφείλων ἀργύριον ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς Σωσινόμῳ τῷ τραπεζίτῃ [...] προσελθὼν πρὸς ἐμὲ ἐδεῖτο μὴ περιιδεῖν αὐτὸν διὰ τοὺς τόκους ἐκ τῶν ὄντων ἐκπεσόντα*). Η ν.ελλ. σημ. «γομφίος» οφείλεται στην παρομοίωσή του με τραπέζι. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θέμα*

τραπεζιτικός < αρχ. *τραπεζιτ-ικός* (τίτλος λόγου τού Ισοκράτη) < *τραπεζ-ίτης*.

ΣΥΝΘ. τραπεζο-: *τραπεζο-γραμμάτιο* (λόγ. [1865]), *τραπεζο-μεσίτης* (λόγ. [1884]), *τραπεζο-κρατία*, *τραπεζο-υπάλληλος*.

τραπεζαρία

< *τραπέζ(ι)* + παραγ. τέρμα *-αρία* (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς δάνεια που εμφανίζουν το ίδιο επίθημα, π.χ. *γαλ-αρία, ταπετσ-αρία*.

τραπέζι

< μεσν. *τραπέζι(ν)* < αρχ. *τραπέζιον*, υποκορ. τού ουσ. *τράπεζα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραπεζ-ώνω < αρχ. *τραπεζ-ῶ (-όω)* «ετοιμάζω τραπέζι» (κυρ. το μέσο *τραπεζοῦμαι* «κάθομαι στο τραπέζι»)

τραπέζω-μα < *τραπεζώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα* (διαφ. το ελνστ. *τραπέζωμα* «σκεύος τοποθετημένο πάνω στο τραπέζι»).

τραπεζικός → τράπεζα

τραπέζιο

< αρχ. *τραπέζιον*, αρχική σημ. «τραπεζάκι», υποκορ. τού ουσ. *τράπεζα* (βλ.λ.). Η σημ. «γεωμετρικό σχήμα με τέσσερεις άνισες πλευρές» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 911a: *ἀλλ' ὁτὲ μὲν τρίγωνα ὁτὲ δὲ τραπέζια ὁτὲ δὲ ἄλλοῖα ἐδόκει ἡ γῆ μέσον ἡμῖν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραπεζιο-ειδής, λόγ. [1896].

τραπεζίτης → τράπεζα

τράπουλα

< ιταλ. *trappola* «παγίδα – εξαπάτηση» (με τροπή [o] > [u] λόγω τού χειλικού [p]) < φραγκ. **trappa* «παγίδα (σε κυνήγι πουλιών)» (> παλ. αγγλ. *treppe* > αγγλ. *trap* «παγίδα»). Ας σημειωθεί ότι το παλ. ιταλ. υποκορ. *trappolino* απαντά ήδη από τον 16ο αι. με τη σημ. «κάρτα χαρτοπαιγνίου». Βλ. κ. *τράμπα*.

ΣΥΝΘ. τραπουλό-χαρτο.

τραστ

< αγγλ. *trust* (ουσ. με σημ. «εμπιστοσύνη, αξιοπιστία»), το οποίο αποσπάστηκε ως όρος τού εμπορίου από τη φρ. *trust company* (κατά λέξη «εταιρεία εμπιστοσύνης»), επειδή προέρχεται από συγχώνευση των συμβαλλομένων μερών (προσώπων ή εταιρειών), που χάνουν την αυτοτέλειά τους.

τράτα «κωνικό δίχτυ ψαρέματος – αλιευτικό σκάφος»

όψιμο μεσν. < ιταλ. *tratta*, αρχική σημ. «σύρσιμο, τράβηγμα (τού διχτυού)» (η σημ. «είδος διχτυού» από τον 17ο αι.), < *tratto* «σύρσιμο, τράβηγμα» < λατ. *tractus* (ίδια σημ.), από μτχ. τύπο τού ρ. *traho* «έλκω, σύρω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρατ-άρης < *τράτ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *βαρκ-άρης*.

τρατάρω

μεσν. < βεν. *tratar* «μεταχειρίζομαι – (ειδικότ.) περιποιούμαι, φιλοξενώ» < λατ. *tractāre* «σύρω – χειρίζομαι, μεταχειρίζομαι», θαμιστ. τύπος τού ρ. *traho* «έλκω, σύρω» (μέσω τής μτχ. *tractus*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρατάρισ-μα.

τραυλός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], με παραγ. τέρμα *-λός*, συχνό σε όρους που δηλώνουν σωματικό ελάττωμα ή αναπηρία, π.χ. αρχ. *τυφ-λός, χω-λός*. Δεν έχει τεκμηριωθεί η εικαζόμενη ετυμολ. σχέση με το αρχ. *τραῦμα*, η οποία παραμένει αμφισβητούμενη. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι πρόκειται για προϊόν ηχομιμήσεως, που αποτυπώνει τη δυσκολία των τραυλών στην άρθρωση των φθόγγων *-λ-* και *-ρ-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραυλότητα < αρχ. *τραυλ-ότης, -ότητος*

τραυλίζω < αρχ. *τραυλ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη]

τραύλισμα < ελνστ. *τραύλισ-μα* < αρχ. *τραυλ-ίζω*

τραυλισμός < ελνστ. *τραυλισ-μός* < αρχ. *τραυλ-ίζω*.

τραύμα

< αρχ. *τραῦμα* / (δωρ.) *τρῶμα* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Μίμνερμο, πβ. *απόσπ.* 22.1-2: *Τροιζηνίας δὲ τραῦμα φοιτάδος πλάνης ἔσται κακῶν τε πημάτων παραίτιον*] < θ. *τρω-* (αρχαιότερο, με παραγ. τέρμα *-μα*), που απαντά στο ρ. *τι-τρώ-σκω* «πλήττω, πληγώνω» και προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα). Αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι τα αρχ. *τερη-δών (-όνα), τέρ-μα, τρί-β-ω, τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*), *τρωτός, διά-τρη-τος, τόρ-νος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ*

(-άω) κ.ά. Ο τύπος *τραῦμα* (αντί *τρῶμα*) οφείλεται σε αναλογία προς το αρχ. *θραῦ(σ)μα* (< ρ. *θραύω*). ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραυματίας < αρχ. *τραυματ-ίας* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *τραῦμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίας*, πβ. κ. *λοχ-ίας, ταμ-ίας*

τραυματίζω < αρχ. *τραυματ-ίζω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

τραυματισμός < ελνστ. *τραυματισ-μός* < αρχ. *τραυματ-ίζω*

τραυματικός < ελνστ. *τραυματ-ικός* «σχετικός με τραύματα».

ΣΥΝΘ. τραυματο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *τραυματο-λογία, τραυματο-λόγος*.

τραυώ

< μεσν. *τραυῶ*, μεταπλ. τύπος (πβ. κ. *χαιρετίζω – χαιρετῶ, ἐξασθενίζω – ἐξασθενῶ*) τού *τραυίζω* (με αντιμετάθεση) < *ταυρίζω* «σύρω βίαια ή έντονα (όπως ο ταύρος)» < αρχ. *ταῦρ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραύηγ-μα < *τραυηκ- (τραυώ – τραύηξα)* + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *τίναγ-μα*

τραυηξ-ιά < *τραυηξ- (τραυώ)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *ρουφηξ-ιά*

τραυηχ-τικός

τραυηχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *τραυηκ- (τραυώ – τραύηξα)* + παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *ρουφηχ-τός*.

ΣΥΝΘ. τραυο-: *τραυο-λογώ, τραυο-λόγημα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τραβώ ή τραυώ;

Εφόσον η λέξη προήλθε από το μεσν. ρήμα *ταυρίζω*, που ανάγεται στο αρχ. *ταῦρος*, η γραφή **τραυώ** (με *-αυ-*) είναι ετυμολογικά ορθότερη. Εντούτοις, επικρατεί η απλοποιημένη γραφή **τραβώ** (με *-αβ-*).

τραχανάς

< τουρκ. *tarhana* (με αντιμετάθεση) < περσ. *tarxāna / tarxwāna* (ίδια σημ.).

τραχεία

< ελνστ. φρ. *τραχεῖα (ἀρτηρία)*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *τραχύς* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραχει-ακός, λόγ. [1873]

τραχει-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *trachéite*.

ΣΥΝΘ. τραχειο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *τραχειο-βρογχικός, τραχειο-βρογχίτιδα, τραχειο-ρραγία, τραχειο-σκόπηση, τραχειο-τομία* (λόγ. [1839]), *τραχειο-τομή* (λόγ. [1887]).

τράχηλος

αρχ. εκφραστ. όρος [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] (παράλλ. προς το αρχ. *αὐχήν, -ένος*), πιθ. < θ. *τραχ-* (με παραγ. τέρμα *-ηλος*, πβ. κ. *κίβδ-ηλος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τρέχω* (βλ.λ.). Σε αυτή την περίπτωση, η λ. θα πρέπει να δήλωνε «το μέρος τού σώματος που στρίβει, που γυρίζει» και αυτό επιβεβαιώνεται από παράλληλες σημασιολ. εξελίξεις άλλων Ι.Ε. λέξεων, π.χ. αρχ. σλαβ. *vratŭ* «τράχηλος» – *vratiti* «στρίβω, στρέφω», λιθ. *kãklas* «τράχηλος», ομόρριζο τού αρχ. *κύκλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραχηλιά (με συνίζηση) < μεσν. *τραχηλ-ία / τραχηλ-έα*

τραχηλ-ικός

τραχηλ-ίτιδα, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *trachelitis*

τραχηλ-ισμός «σπασμωδική συστολή τού τραχήλου κατά τη διάρκεια επιληπτικής κρίσης – (στην πάλη) η λαβή σε αντίπαλο από τον τράχηλο» < ελνστ. *τραχηλισμός* «λαβή από τον τράχηλο» (ο ιατρ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *trachelism*).

τραχύς

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα, *απόσπ.* 4.32-34: *εὐνομίη δ᾽ εὔκοσμα καὶ ἄρτια πάντ᾽ ἀποφαίνει, καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκοις ἀμφιτίθησι πέδας· τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ*] (με παραγ. τέρμα *-ύς*, πβ. κ. *ταχ-ύς, παχ-ύς*), ίσως < **θρᾱχ-ύς* (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων [th] – [kh] > [t] – [kh]), πράγμα που θα δικαιολογούσε την πρόταση για σύνδ. με το αρχ. *θράσσω* (< **θράχ-jω*) και, ως εκ τούτου, με το παραγόμενο ρ. *ταράσσω* (βλ.λ. *ταράζω*). Ωστόσο, η απόσταση των σημασιών δυσχεραίνει τον συσχετισμό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραχύτητα < αρχ. *τραχύ-της, -ητος* (αττ. τύπος *τραχυ-τής*) [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 80: *ὀργῆς τε τραχυτῆτα μή ᾽πίπλησσέ μοι*]

τραχύνω < αρχ. *τραχ-ύνω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

τράχυν-ση < *τραχύν(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

ΣΥΝΘ. εκ-τραχύνω, εκ-τράχυνση.

τράχωμα «πάθηση των βλεφάρων»

ελνστ. (στον ιατρό Γαληνό) < αρχ. *τραχ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-ωμα*, πιθ. κατά το ουσ. *γλαύκ-ωμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τραχωματικός < ελνστ. *τραχωματ-ικός*.

τρέιλερ «ρυμουλκούμενο τροχοφόρο»

< αγγλ. *trailer* < ρ. *trail* «ρυμουλκώ, σύρω μαζί μου» < μέσο γαλλ. *trailer* < δημώδ. λατ. **tragulāre* < λατ. *tragula* «ακόντιο – είδος συρόμενου διχτυού». Η σύγχρονη σημ. «σύντομο διαφημιστικό (φιλμ)» οφείλεται στα γράμματα των εν λόγω μηνυμάτων που περνούν οριζόντια στην οθόνη σαν ρυμουλκούμενο όχημα.

τρεις
< αρχ. *τρεῖς* (δωρ. *τρέες / τρῆς*, ήδη μυκ. δοτ. *ti-ri-si*: *τρισί*) < Ι.Ε. **tr-ei-es* «τρεις» || σανσκρ. *tráyaḥ*, λατ. *trēs* (> γαλλ. *trois*, ισπ. *tres*), αλβ. *tre*, αρχ. γερμ. **þrej(ez)* (> γερμ. *drei*, αγγλ. *three*, ολλ. *drie*), παλ. σλαβ. *trije* (> πολ. *trzy*) || αρχ. *τρί-α* (βλ.λ.), *τρί-τος*, *τρί-ς* (επίρρ.), *τρι-άς (-άδα)*, σύνθ. *τριά-κοντα*, *τρια-κόσιοι* (βλ.λ.).

τρεκλίζω
< μεσν. *τρακλῶ / τρακλίζω* (με τροπή [a] > [e] λόγω τού [r]: *τρακλίζω* > *τρεκλίζω*), πιθ. < **κατ(ρ)α-κλῶ* (με ανάπτυξη υγρού από επίδρ. τού /l/) < **κατα-κυλῶ*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *κατα-κυλίω* (βλ.λ. *κατρακυλώ*) ή τού αρχ. *κατα-κλῶ (-άω)* «σπάζω – (μτφ. αμετβ.) καταρρέω». Δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά η εικαζόμενη αποβολή τής αρχικής συλλαβής *κα-* από τα παραπάνω σύνθετα και ίσως στην ετυμολ. πορεία να έχει επιδράσει ο μεσν. τύπος *τραλίζομαι* «ταράζομαι, φοβούμαι, ζαλίζομαι» (απαντά στις ν.ελλ. διαλέκτους). Ο τύπος *τρικλίζω* (< *τρεκλίζω*) οφείλεται πιθ. σε παρετυμολ. επίδρ. τής λ. *τρικλοποδιά*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρέκλισ-μα / τρίκλισ-μα < *τρεκλ-ίζω / τρικλ-ίζω*.

τρελαίνω → τρελός

τρελέγκω → τρελός

τρελοκαμπέρω
πιθ. < *τρελο-* (< *τρελός*) + *Καμπέρος*, από το επώνυμο τού Δημητρίου Καμπέρου (1883-1942), τού πρώτου πιλότου τής πολεμικής αεροπορίας στην Ελλάδα κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, ο οποίος είχε αποκτήσει το προσωνύμιο *τρελο-Καμπέρος* επειδή ήταν ενθουσιώδης, τολμηρός και συχνά εκτελούσε τις αποστολές του υπό αντίξοες συνθήκες ή με τρόπο θεαματικό και παράτολμο για τη νεοσύστατη τότε αεροπορία. Η κλητική προσφώνηση *τρελο-Καμπέρο* ίσως συνέβαλε στο να θεωρηθεί η λ. θηλ. γένους *(τρελοκαμπέρω)*, όταν είχαν πλέον ξεχαστεί τα περιστατικά που συνδέονται με την αρχική της προέλευση. Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι το β΄ συνθ. *καμπέρ(ω)* είναι θηλ. τού *καμπέρης* «πιστός σύντροφος, συνοδός, δούλος» (απαντά πλέον μόνο ως επώνυμο) < τουρκ. *kamber* (με την υπόθεση ότι σχηματίστηκε για να δηλώσει με εκφραστικό / ειρωνικό τρόπο αυτήν «που τη συντροφεύει πάντοτε η τρέλα»).

τρελοκομείο
< λόγ. [1840] *τρελοκομεῖον* (που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *νοσο-κομεῖον*) < *τρελο-* (< *τρελός*) + λεξ. επίθημα *-κομεῖο(ν)*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω» (βλ.λ. *-κόμος*).

τρελός
μεσν. (με ανομοίωση *ρ – λ* < *ρ – ρ* και τροπή [i] > [e] λόγω των *ρ, λ*) < ελνστ. *τρηρός* (που μάλλον ταυτίζεται με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *τρη[ι]ρόν· ἐλαφρόν. δειλόν. ταχύ. πλοῖον μικρόν*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τρήρων, -ωνος* «αυτός που τρέμει, δειλός – (μτφ. ως ουσ.) περιστέρι» < **τρᾱσ-ρων*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τρέω* «φοβούμαι, φεύγω τρομοκρατημένος» (< **tr-es-*), ομόρριζο τού *τρέμω* (βλ.λ.). Δεν ευσταθεί η προταθείσα αναγωγή τού μεσν. *τρελός* στο ανθρωπωνύμιο *Τρέλλων*, που μαρτυρείται στον μιμογράφο Σώφρονα (2ος αι. μ.Χ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρέμω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρέλα < *τρελαίνω* ή *τρελός* (υποχωρητ.)
τρελ-άδικο < *τρελ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *σκυλ-άδικο*
τρελ-αίνω < *τρελ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *χορτ-αίνω*
τρελ-αμάρα < *τρελ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αμάρα*, πβ. κ. *σαχλ-αμάρα, κουτ-αμάρα*
τρελ-άρας < *τρελ(ός)* + μεγεθ. επίθημα *-άρας*
τρελέγκω < *τρελαίν(ω)* + παραγ. τέρμα *-κω* (θηλ. χαϊδευτικών ονομάτων, π.χ. *Κατίγ-κω* < *Κατίνα*, *Λέγ-κω* < *Ελένη*)
τρελ-ούτσικος < *τρελ(ός)*+ υποκορ. επίθημα *-ούτσικος*, πβ. κ. *μικρ-ούτσικος*.
ΣΥΝΘ. τρελο-: *τρελο-κομείο* (βλ.λ.), *τρελο-γιατρός*, *τρελο-καμπέρω* (βλ.λ.), *τρελο-κόριτσο*, *τρελό-παιδο*, *τρελο-παντιέρα*, *τρελό-χαρτο* κ.ά.
-τρελος: *θεό-τρελος*, *μισό-τρελος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τρελός ή τρελλός;
Στο παρελθόν η λέξη γράφτηκε συχνά *τρελλός* (με δύο *-λ-*), πράγμα που επηρέασε τα παράγωγα και τα σύνθετά της, επειδή υπήρχε η εσφαλμένη άποψη ότι ανάγεται στο ελνστ. κύρ. όν. *Τρέλλων*. Εντούτοις, είναι ισχυρότερη η άποψη ότι η λ. προέρχεται από το επίθ. *τρηρός* «ελαφρός – δειλός» (με μτφ. σημασιολ. εξέλιξη «ελαφρόμυαλος» και διάφορες φωνητικές μεταβολές), πράγμα που υπαγορεύει ως ορθή τη γραφή **τρελός** (με ένα *-λ-*).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

τρελός
Οι λέξεις που αποδίδουν στην Ελληνική αυτόν «που φέρεται παράλογα» έχουν ποικίλη προέλευση. Εκτός από τον γενικό όρο **τρελός**, που αναλύθηκε παραπάνω, οι κυριότερες λέξεις συνδέονται με τους όρους ή τις έννοιες ***φρένες***, ***ψυχή***, ***νους***, ***λογική***. Παραδείγματα: *σχιζο-φρενής, φρενο-βλαβής, φρενο-παθής, παρά-φρων, ά-φρων – ψυχ-ασθενής, ψυχο-παθής – α-νόητος, παρα-νοϊκός – α-κατα-λόγιστος, παρά-λογος*. Εκφραστικές είναι οι λ. ***βλαμμένος*** (< *βλάπτω*) και ***σαλεμένος*** (< *σά-*

λος), ενώ από την αρχ. μετοχή *ἀπολωλώς* «χαμένος» έχουν προέλθει (με διάφορες φωνητικές μεταβολές) τα μεσν. επίθ. **παλαβός** και **λωλός**. Από τη βενετική γλώσσα εισήλθαν στην Ελληνική τα επίθ. **ζουρλός** (< *zurlo[n]*) και **μουρλός** (< *murlo[n]*), ενώ η αξιοσημείωτη λ. **παλάβρα** είναι αντιδάνειο που επανήλθε μέσω τού ισπανοεβραϊκού *palavra* «φλυαρία, στόμφος», αλλά έχει απώτερη ελληνική αρχή (< *παραβολή*).

τρεμεντίνα «ρητίνη κωνοφόρων δέντρων»
αντιδάν., < ιταλ. *trementina*, από ουσιαστικοπ. τύπο τού λατ. *terebinthinus* (φρ. *resina terebinthina*) < ουσ. *terebinhtus* < ελνστ. *τερέβινθος*, παράλλ. τύπος τού αρχ. *τέρμινθος*, σχηματισμένος μάλλον κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *ἐρέβινθος* «ρεβίθι». Βλ.λ. *τέρμινθος*, *τερέβινθος*, *τρεμιθιά*.

τρεμιθιά
< ελνστ. *τρέμιθος* (με παραγ. τέρμα *-ιά*) < αρχ. *τέρμινθος* (με αντιμετάθεση), βλ.λ.

τρέμολο
< ιταλ. *tremolo* < λατ. *tremulu(m)*, αιτ. τού *tremulus* «σειόμενος, παλλόμενος» < ρ. *tremo* «τρέμω, πάλλω, σείομαι», ομόρριζο τού αρχ. *τρέμω* (βλ.λ.).

τρέμω
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ν 18-19: *τρέμε δ' οὔρεα μακρὰ καὶ ὕλη ποσσὶν ὑπ' ἀθανάτοισι Ποσειδάωνος ἰόντος*] < θ. **tr-em-*, μεταπτωτ. βαθμίδα (με θεματική παρέκταση *-em-*) τού Ι.Ε. **ter-* «τρέμω, πάλλομαι, σείομαι» || σανσκρ. *taraláḥ* «παλλόμενος, σειόμενος», λατ. *tremo* «τρέμω, πάλλω, σείομαι» (> δημώδ. λατ. **cremere*, με κελτ. επίδρ., > γαλλ. *craindre*), λιθ. *tremiù* || αρχ. *τρόμ-ος*, *τρομ-ερός*, αόρ. *τρομ-ᾶσαι* (> ελνστ. *τρομάσσω* > *τρομάζω*) κ.ά. Από την παράλληλη ρίζα **tr-es-* σχηματίστηκε το αρχ. *τρέω* «φοβούμαι, φεύγω τρομοκρατημένος» (πβ. λατ. *terror* «τρόμος» < **ter-s-or*), για το οποίο βλ.λ. *τρελός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρεμάμενος < *τρέμω*· σχηματίστηκε κατά το πρότυπο αρχ. μετοχών (π.χ. *ἱπτ-άμενος*, *ἱστ-άμενος*, *χαρισ-άμενος*) και απαντά επίσης σε παράγωγα άλλων ρημάτων (π.χ. *χηρευ-άμενος*, *λυγ-άμενος*, *λεγ-άμενος*, *κουν-άμενος*)

τρεμ-ούλα < *τρέμ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ούλα*

τρεμουλ-ιάζω < *τρεμούλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

τρεμούλιασ-μα < *τρεμουλιασ-* (*τρεμουλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

τρεμουλιασ-τός < *τρεμουλιασ-* (*τρεμουλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

τρεμουλ-ιάρης < *τρεμούλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κλαψ-ιάρης*.

ΣΥΝΘ. τρεμο-: *τρεμο-λάμπω*, *τρεμο-παίζω*, *τρεμο-σβήνω*, *τρεμο-φέγγω* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τρέμω, τρόμος, τρελός – craindre, terror...
Οι αλλεπάλληλες σπασμωδικές κινήσεις τού σώματος, πέρα από άλλα φυσικά αίτια (π.χ. κρύο), έχουν συνδεθεί επίσης με τον φόβο και τη νοητική διαταραχή, όπως προκύπτει από τις ομόρριζες λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας. Η ποικιλία των θεμάτων που δηλώνονται από αυτά τα ομόρριζα καθιστά πιθανή την αναγωγή τους σε βασική Ι.Ε. ρίζα **ter-* «τρέμω, πάλλομαι, σείομαι», η οποία συναντάται κυρίως με τις παρεκτεταμένες μορφές **trem-*, **trep-* και **tres-*. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *τρεμ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tr-em-*): αρχ. **τρέμ-ω**.
2) από θέμα *τρομ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tr-om-*): αρχ. **τρόμ-ος**, **τρομ-ερός**, μεσν. **τρομ-άζω** (μεταπλασμένος τύπος τού ελνστ. *τρομ-άσσω*).
3) από θέμα **τρεσ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tr-es-*): αρχ. **τρέω** «φοβούμαι, φεύγω τρομοκρατημένος» (< **τρ-έσ-ω*)· από όπου το αρχ. *τρήρων* «αυτός που τρέμει, δειλός» (< **τρᾶσ-ρων*), το οποίο οδήγησε στο ελνστ. *τρηρός* > μεσν. **τρελός**.
Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσονται ορισμένες σημαντικές λέξεις τής Λατινικής, όπως το ρήμα ***tremo*** «τρέμω, πάλλω, σείομαι» (από όπου το δημώδες λατ. **cremere* > γαλλ. ***craindre***), το ουσ. ***terror*** «τρόμος» (< **ter-s-or*, που απαντά με παρόμοιους τύπους σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. ***terreur***), καθώς και το επίθετο ***trepidus*** «περίτρομος, φοβισμένος».

τρενάρω «καθυστερώ, παρατείνω»
μεταφορά τού γαλλ. *traîner* «τραυώ, σύρω, κουβαλώ (αργά και με δυσκολία) – (μτφ.) καθυστερώ, αργοπορώ» < δημώδ. λατ. **traginãre* < **tragere* < λατ. *trahere* «έλκω, σύρω», με επίδρ. τού ρ. *agere* «άγω, οδηγώ». Βλ. κ. *τρένο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρενάρισ-μα.

τρένο
ΕΤΥΜ. < ιταλ. *treno* < γαλλ. *train* < ρ. *traîner* «τραυώ, σύρω, κουβαλώ», για το οποίο βλ.λ. *τρενάρω*.
ΣΗΜΑΣ. Η γαλλική λ. *train* είχε αρχικώς τη σημ. «σύνολο ομοειδών πραγμάτων, που συνδέονται μεταξύ τους», τον δε 12ο αι. δηλώνει επίσης «κοπάδι ή αγέλη ζώων». Οι χρήσεις αυτές οδηγούν τη λέξη στη σημ. «νηοπομπή» (17ος αι.) και την ίδια εποχή, με την επίδρ. τού αγγλ. *train* (γαλλ. αρχής), στη σημερινή σημ. «βαγόνια που σύρονται σε σιδηροτροχιές, σιδηρόδρομος».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τρένο ή τραίνο;
Επειδή προέρχεται από το γαλλ. *train* και εξαιτίας τής παρουσίας και επίδρασης τού αγγλ. *train*, η λέξη γραφόταν στο παρελθόν συνήθως με *-αι-*: *τραίνο*. Εντούτοις, ως ξένη λέξη τής Ελληνικής

απλογραφείται: **τρένο** (με -έ-).

τρέξιμο → τρέχω

τρεπόνημα «είδος σπειροειδούς βακτηρίου»
< *τρέπ(ω)* + συνδ. φωνήεν -ο- + *νήμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *treponema*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρεπονημάτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *treponematosis*.

τρέπω
αρχ. [ήδη ομηρικό], για το οποίο έχουν διατυπωθεί οι εξής ετυμολ. προτάσεις: 1) < Ι.Ε. **tr-ep-* «στρέφω, γυρίζω», πράγμα που θα δικαιολογούσε τη σύνδ. με σανσκρ. *trápate* «ντρέπομαι» (πβ. αρχ. *ἐν-τρέπομαι*), αλλά το λατ. *trepit* «τρέπει», με το οποίο συνήθως παραβάλλεται, είναι μάλλον εφεύρημα των γραμματικών· 2) < Ι.Ε. **tr-ekʷ-* «στρέφω, γυρίζω», όπως φαίνεται ότι υπαγορεύουν οι μυκ. τύποι *to-ro-qo*: **τρόκʷος* «στριφτό κρόσσι ή νήμα», *to-ro-qa*: **τροκʷᾱ* «μείγμα ελαίων και αρωματικών ουσιών», αλλά οι παραπάνω λέξεις έχουν επίσης συσχετιστεί με την ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *στρέφω* (αγν. ετύμου). Τέλος, ορισμένοι δέχονται την ύπαρξη παράλληλων Ι.Ε. ριζών **tr-ep-* και **tr-ekʷ-*. Μολονότι δεν υπάρχουν βεβαιωμένα ομόρριζα άλλων γλωσσών, η λεξιλογική οικογένεια τού *τρέπω* είναι αξιοσημείωτη και περιλαμβάνει σημαντικές αρχ. λέξεις, όπως *τρεπ-τός, τρόπ-ος, τροπ-ή, τρόπ-ις (-ιδα), τροπ-αῖος* (βλ.λ. *τρόπαιο*), σύνθ. *εὐ-τράπ-ελος* (βλ.λ.) κ.ά.
ΣΥΝΘ. -τρέπω: *ανα-τρέπω, μετα-τρέπω, επι-τρέπω, εκ-τρέπω, παρεκ-τρέπω, απο-τρέπω, προ-τρέπω* κ.ά.
-τροπή: *ανα-τροπή, μετα-τροπή, επι-τροπή, περι-τροπή, εκ-τροπή, παρεκ-τροπή, εν-τροπή, απο-τροπή, υπο-τροπή, προ-τροπή* κ.ά.
-τροπος: *επί-τροπος, ιδιό-τροπος, ομοιό-τροπος, κακό-τροπος, καλό-τροπος, ποικιλό-τροπος, αλλό-τροπος, ξενό-τροπος, καινό-τροπος, υπό-τροπος* κ.ά.

τρέσα «διακοσμητική ταινία»
μεταφορά τού γαλλ. *tresse*, που ίσως αποτελεί αντιδάν., αν προέρχεται από δημώδ. λατ. **trichia* < ελνστ. *τριχία* (βλ.λ. *τριχιά*) < αρχ. *θρίξ, τριχός*. Έχουν διατυπωθεί, όμως, και άλλες απόψεις: 1) < φραγκ. **thrêhja*, που συνδ. με αρχ. γερμ. **þræhs-* «στρέφω, γυρίζω» (> γερμ. *drechseln*) και ίσως με το λατ. *torqueo* «τορνεύω» και με το αρχ. *ἄ-τρακ-τος* (βλ.λ.)· 2) < ρ. *tresser* < λατ. *tertiāre* «επαναλαμβάνω για τρίτη φορά» (κατ' επέκταση «τριπλασιάζω», που εικάζεται ότι εφαρμόστηκε αρχικά σε ταινία με τριπλό νήμα) < *tertius* «τρίτος». Καμία από τις ανωτέρω εκδοχές δεν είναι επιβεβαιωμένη.

τρέφω
αρχ. < **θρέφ-ω* (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων, που δεν σχετίζεται με το μεσν. *θρέφω*, βλ.λ.) < Ι.Ε. **dhrebh-* «τρέφω, αναπτύσσω, αυξάνω» || λιθ. *drebiù* «ρίχνω παχύρρευστη ουσία με ορμή (κάτω, στο χώμα)», λετ. *drebt* (για ορμητική μπόρα ή χιονόπτωση), παλ. άνω γερμ. (πληθ.) *trebir* «κατακάθι ληνού σταφυλιών, στέμφυλα» (> γερμ. *Treber*, σε ενικό τα ολλ. *draf*, αγγλ. *draff*) || αρχ. *θρό(μ)β-ος* (βλ.λ.), *θρεπ-τός, θρεπ-τικός, θρέμ-μα* (< **θρέφ-μα*), *θρέψις* (< **θρέφ-σις*), *τροφ-ή, τροφ-ός, τροφ-ικός, τρόφ-ιμος* κ.ά. Η λ. είχε αρχικώς περιορισμένη τεχν. χρήση με τη σημ. «φροντίζω να αναπτυχθεί, να ωριμάσει» (π.χ. *γάλα* στον Όμηρο, *τυρόν* στον Θεόκριτο), αλλά γρήγορα απέκτησε τη γενικότερη σημ. «μεγαλώνω, ανατρέφω».
ΣΥΝΘ. -τρέφω: *δια-τρέφω, ανα-τρέφω, εκ-τρέφω*
-τροφή: *δια-τροφή, ανα-τροφή, εκ-τροφή, κτηνο-τροφή, ζωο-τροφή*
-τροφία: *α-τροφία, μετα-τροφία, ορνιθο-τροφία, σκωληκο-τροφία, κτηνο-τροφία, πτηνο-τροφία, ιππο-τροφία, υπο-τροφία, σηρο-τροφία, μελισσο-τροφία, ιχθυο-τροφία, υπερ-τροφία, εν-τροφία, πολυ-τροφία, βου-τροφία* κ.ά.
-τροφος: *σύν-τροφος, οικό-τροφος, ομό-τροφος, υπό-τροφος*
-τρόφος: *ορνιθο-τρόφος, ποιμνιο-τρόφος, θηριο-τρόφος, κτηνο-τρόφος, πτηνο-τρόφος, ιππο-τρόφος, χοιρο-τρόφος, μελισσο-τρόφος, ιχθυο-τρόφος, ζωο-τρόφος* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τρέφω, τροφή, τροφός, τρόφιμος, θρόμβος, θρέμμα, θρέψη...
Οι έννοιες τής ανάπτυξης και τής ωρίμασης συγκεντρώνουν στην ίδια ετυμολογική οικογένεια λέξεις που σχετίζονται με την τροφή. Τα ομόρριζα αυτά έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **dhrebh-* «τρέφω, αναπτύσσω, αυξάνω», η οποία περνά στην Ελληνική ως **θρεφ-* και απαντά (με ανομοίωση) ως *τρεφ-* ή *θρεπ-*. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *τρεφ-* (**dhrebh-*): αρχ. ***τρέφ-ω***, ***θρέμ-μα*** (< **θρέφ-μα*), ***θρέψ-ις (-η)*** (< **θρέφ-σις*), ***θρεπ-τός***.
2) από θέμα *τροφ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhrobh-*): αρχ. ***τροφ-ή***, ***τροφ-ός***, ***τροφ-ικός***, ***τρόφ-ιμος***, ***θρό-μ-β-ος*** (με έρρινο ένθημα *-μ-*· η λέξη απέκτησε από την Αρχαιότητα την εξειδικευμένη σημασία «μάζα πηγμένου αίματος»).

τρέχω
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό] < **θρέχ-ω* (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων) < Ι.Ε. **dhregh-* «τρέχω (κυκλικά;), γυρίζω» || παλ. ιρλ. *droch* «τροχός», αρμ. *durgn* «τροχός αγγειοπλάστη», γοτθ. *þragjan* «τρέχω», κελτ. *tro* «αλλαγή, μεταβολή» || αρχ. *τράχ-ηλος* (πιθ., βλ.λ.), *τροχ-ός, τροχ-ιά, τροχ-αῖος, τροχ-ίζω* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κακεντρεχής*.
ΣΗΜΑΣ. Είναι πιθ. ότι το ρ. *τρέχω* αρχικά σήμαινε «κινούμαι γρήγορα και κυκλικά» (σε αντιδιαστολή προς το αρχ. συνώνυμο *θέω*, που δεν υπονοεί κυκλική κί-

νηση), πράγμα που θα συμφωνούσε με τη σημ. τού παραγώγου *τροχός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρέξιμο < μεσν. *τρέξ-ιμον* < *τρεξ-* (*τρέχω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο(ν)*, πβ. κ. *διώξ-ιμο*

τρεχ-άλα < *τρέχ(ω)* + παραγ. τέρμα *-άλα*, πβ. κ. *κρεμ-άλα*

τρεχαλ-ητό < *τρεχάλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ητό*

τρεχ-άματα, κατά τον πληθ. των ουδ. σε *-μα*, *-ματα*, πβ. κ. *γεράματα, κλάματα*

τρεχαντήρι < **τροχαντήρι-ον* (με την επίδρ. τού ρ. *τρέχω*) < ελνστ. *τροχαντήρ, -ῆρος (ὁ)* (στη σημ. «μέρος τής πρύμνης πλοίου») < αρχ. *τροχ-ός*

τρεχ-άτος < *τρέχ(ω)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *γεμ-άτος*

τρεχ-ούμενος < *τρέχω*, κατά τις μτχ. σε *-ούμενος*, πβ. κ. *χρειαζ-ούμενος*

τρέχων, αρχ. μτχ. ενεστ. τού *τρέχω* → Οι σύγχρονες μτφ. σημ. αποτελούν αποδόσεις τού γαλλ. *courant*.

ΣΥΝΘ. -τρέχω: *ανα-τρέχω* (βλ.λ.), *δια-τρέχω, κατα-τρέχω, ξανα-τρέχω, παρα-τρέχω, περι-τρέχω, προσ-τρέχω, προ-τρέχω, συν-τρέχω*.

τρήμα

< αρχ. *τρῆμα* «οπή, άνοιγμα» < θ. *τρη-* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *τραῦ-μα, θῦ-μα*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα). Αξιοσημείωτα ομόρριζα είναι τα αρχ. *τερη-δών (-όνα), τέρ-μα, τραῦ-μα, τρί-β-ω, τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*), *τρω-τός, διά-τρη-τος, τόρ-νος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. Από το ίδιο θ. σχηματίστηκε επίσης το αρχ. ουσ. *τρῆ-σις (-η)* «τρύπημα – οπή» (πβ. σύνθ. *διά-τρηση*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

τρι- λεξικό πρόθεμα

αρχ. λεξ. πρόθεμα, που απαντά ήδη στη Μυκηναϊκή (π.χ. *ti-ri-po-de*: *τρίποδες*), προέρχεται δε από το θ. τού αριθμητ. *τρεῖς, τρία* (βλ.λ.) και απαντά με τις μορφές *τρι-* (π.χ. αρχ. *τρι-ετής, τρι-ήρης, τρι-πλάσιος, τρί-γωνος*) και *τρισ-* (μάλλον μέσω τού επιρρ. *τρίς* «τρεις φορές», π.χ. αρχ. *τρισ-άθλιος, τρισ-μέγιστος, τρισ-κατάρατος*). Το πρόθεμα *τρισ-*, όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα, προσδίδει συχνά στο σχηματισμένο σύνθετο επιτατική σημασία.

ΣΥΝΘ. τρι-: *τρί-γαμος* (αρχ.), *τρι-γενής* (αρχ.), *τρι-ήμερος* (αρχ.), *τρί-μηνος* (αρχ.), *τρί-μορφος* (αρχ.), *τρί-πτυχος* (αρχ.), *τρι-αρχία* (ελνστ.), *τρί-βραχυς* (ελνστ.) *τρί-πατος* (μεσν.), *τρί-ποδος* (μεσν.), *τρι-εθνής, τρι-κατάληκτος, τρί-κλινος, τρι-κούβερτος, τρί-κυκλος* (ελληνογενής ξέν. όρ.) κ.ά.

-τρια παραγ. τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, αττ. τύπος τού τέρματος *-τειρα* (π.χ. αρχ. *σώ-τειρα*), που προέρχεται από τύπο **-tr-ja* και από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος **-ter* (βλ.λ. *-τηρ*). Απαντά κυρίως σε θηλ. ονομάτων σε *-τηρ / -της* (π.χ. αρχ. *ποιή-τρια, ψάλ-τρια, κιθαρίσ-τρια*). Συνδέεται ετυμολογικά με τα παραγ. τέρματα *-τωρ (-τορας), -τήριος, -τήριο(ν), -τρα, -τρο(ν)*.

τρία

αρχ. < Ι.Ε. **tri-a*, που απαντά στο ουδ. τού αριθμητ. *τρεῖς* (βλ.λ.), καθώς και σε αρκετά ομόρριζα άλλων γλωσσών: λατ. *tria*, σανσκρ. *trī*, παλ. σλαβ. *tri*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τριάρ-α < *τριάρ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*

τρι-άρι < *τρί(α)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *τεσσ-άρι*.

τριάδα

< αρχ. *τριάς, -άδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 104c.5: *οὐδὲ μήν, ἦ δ' ὅς, ἐναντίον γέ ἐστι δυὰς τριάδι*] < θ. *τρι-* τού αριθμητ. *τρεῖς, τρία* (βλ.λ.). Με τη σημ. που έχει στο χριστιανικό δόγμα («ο Θεός στις τρεις υποστάσεις του: Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα») η λ. πρωτοαπαντά τον 2ο αι. μ.Χ. (πβ. Κλήμ. Αλεξανδρ. *Στρώμ.* 5.14.103: *οὐκ ἄλλως ἔγωγε ἐξακούω ἢ τὴν Ἁγίαν Τριάδα μηνύεσθαι· τρίτον μὲν γὰρ εἶναι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸν Υἱὸν δὲ δεύτερον, δι' οὗ πάντα ἐγένετο κατὰ βούλησιν τοῦ Πατρός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τριαδικός < ελνστ. *τριαδ-ικός*

τριαδικ-ότητα, λόγ. [1887].

τρίαινα

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 291-2: *ὣς εἰπὼν σύναγεν νεφέλας, ἐτάραξε δὲ πόντον χερσὶ τρίαιναν ἑλών*] < θ. *τρι-* τού αριθμητ. *τρεῖς, τρία* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αινα*, πβ. κ. *ύ-αινα, λέ-αινα*.

τριάκοντα

αρχ. < *τριά-* (< αριθμητ. *τρεῖς, τρία*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-κοντα* (δηλώνει τη δεκάδα, οπότε το σύνθετο εκφράζει τη σημ. 3 × 10), πληθ. τού επιθήματος που απαντά στο αριθμητ. *εἴκοσι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *ἑξ-ή-κοντα, πεντ-ή-κοντα, τεσσαρά-κοντα*. Βλ. κ. *τριάντα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τριακοστός < αρχ. *τριακο-στός*, κατά το *εἰκοσ-τός*, πβ. κ. *ἑξηκο-στός*.

ΣΥΝΘ. τριακοντ(α)-, τριακονθ-: *τριακονθ-ήμερος* (αρχ.), *τριακοντα-ετής, τριακοντα-ετία, τριακοντα-πλάσιος* κ.ά.

τριακόσιοι

αρχ. < παλαιότ. *τρια-κάτιοι* (δωρ., αλλά στην ιων.-αττ. διάλεκτο επικράτησε ο τύπος σε *-κόσιοι* με συριστικοποίηση *τι-* > *σι-* και επίδραση των αριθμητ. *τριά-κοντα, τεσσαρά-κοντα* κ.ά.) < *τρια-* (< αριθμητ. *τρεῖς, τρία*, βλ.λ.) + *-κάτιοι*, τού οποίου το θ. απαντά στο αριθμητ. *ἑκατόν* (βλ.λ.). Το σύνθ. *τριακόσιοι* είχε επομένως τη σημ. «τρεις εκατοντάδες».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τριακοσιοστός < ελνστ. *τριακοσι-οστός*.

τριανδρία

< *τρι-* + *-ανδρ(ία)* (με παραγ. τέρμα *-ία*) < αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός*, μεταφρ. δάνειο από λατ. *triumviratus*.

τριάντα
ελνστ. < αρχ. *τριάκοντα* (βλ.λ.), με αποβολή τής συλλαβής *-κο-*, πβ. κ. *ἐξῆντα – ἐξήκοντα, σαράντα – τεσσαράκοντα, όγδόντα – ὀγδοήκοντα.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριαντ-άρης < *τριάντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*
τριαντ-αριά < *τριάντ(α)* + παραγ. τέρμα *-αριά.*
ΣΥΝΘ. τριαντα-: *τριαντα-ήμερος, τριαντά-χρονος, τριαντα-πλάσιος* κ.ά.

τριαντάφυλλο
< μεσν. *τριαντάφυλλον* < *τριάντα* + *φύλλον*, που αποσπάστηκε από τη φρ. *τριαντάφυλλον (ρόδον).*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριανταφυλλ-ένιος < *τριαντάφυλλ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
τριανταφυλλ-ής
τριανταφυλλιά < μεσν. *τριανταφυλλ-ιά.*

τριάρα → τρία

τριάρι → τρία

τριαρχία
ελνστ. < *τρι-* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-αρχία* < αρχ. *ἄρχω* (βλ.λ.), απόδ. τού λατ. *triumviratus*. Βλ. κ. *τριανδρία.*

τριβαδισμός «λεσβιασμός»
< ελνστ. *τριβάς, -άδος* «λεσβία» (< αρχ. *τρίβω*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tribadisme.*

τριβέλι
< μεσν. *τριβέλ(λ)ιον* < ιταλ. *trivello / trivella* «τρυπάνι» < υστλατ. *terebellu(m)*, υποκορ. τού λατ. *terebra* «τρυπάνι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριβελ-ίζω
τριβέλισ-μα < *τριβελισ- (τριβελίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα.*

τριβή → τρίβω

τριβόλι
< μεσν. *τριβόλι(ο)ν*, υποκορ. τού αρχ. *τρίβολος* «αγκαθωτό ζιζάνιο» < *τρι-* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-βόλος* (< ρ. *βάλλω*, βλ.λ.). Η λ. δήλωσε σε συγγραφείς τής ελνστ. εποχής διαφόρων ειδών εργαλεία ή όπλα (συχνά με τρεις αιχμές).

τρίβω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 735: *μηκέτ' ἐρείδεσθον, μὴ δὲ τρίβεσθε κακοῖσι*] < θ. *τρῖβ-* (όπως προκύπτει από το απρφ. αορ. *τρῖψαι*), πιθ. < **triə-b(h)-* (ο ηχηρός φθόγγος *-b(h)-* δεν έχει εξηγηθεί ικανοποιητικά· ίσως είναι θεματική παρέκταση), οπότε πρόκειται για μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (δισύλλαβη ρίζα) || λατ. *tero* «τρίβω, λειαίνω» (αόρ. *trīvi*), ίσως και παλ. σλαβ. *trěbiti* «τρίβω – αποξέω» (> ρωσ. *terebitĭ*). Στην προκειμένη περίπτωση το ρ. *τρίβω* εντάσσεται στην ευρεία ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *τερη-δών (-όνα), τέρ-μα, τραῦ-μα, τρῆ-μα, τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*), *τρω-τός, διά-τρη-τος, τόρ-νος, διά-τορ-ος, τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριβ-έας < ελνστ. *τριβ-εύς, -έως*
τριβ-είο < *τριβ(έας)* + παραγ. τέρμα *-είο*
τριβή < αρχ. *τριβ-ή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 465: *παλιντυχεῖ τριβᾷ βίου*]
τρίβωνας < αρχ. *τρίβ-ων, -ωνος* «τριμμένο, παλιό και φθαρμένο πανωφόρι»
τρίμμα < αρχ. *τρῖμ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ιπποκρ. *Περὶ γυν. φύσ.* 32.172-3: *τρίμματα μηδικοῦ φαρμάκου τοῦ τῶν ὀφθαλμῶν ὃ καλεῖται πέπερι*] < **τρίβ-μα* < *τρίβ-ω*
τρίφτης < ελνστ. *τρίπ-της* «υπηρέτης που τρίβει τους λουομένους στα λουτρά» (η σημερινή σημ. είναι μεσν.)
τριφτός < αρχ. *τριπ-τός* (ρηματ. επίθ.)
τρίψιμο < μεσν. *τρίψ-ιμον* < *τριψ- (τρίβω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο(ν)*, πβ. κ. *στείψ-ιμο, σκύψ-ιμο.*
ΣΥΝΘ. -τρίβω: *δια-τρίβω, ενδια-τρίβω, κατα-τρίβω, εν-τρίβω, συν-τρίβω* κ.ά.
-τριβή: *δια-τριβή, κατα-τριβή, εν-τριβή, συν-τριβή, χρονο-τριβή, νερο-τριβή, προσ-τριβή* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τερηδόνα, τέρμα, τρίβω, τρωτός, τόρνος, τρυπώ, τραύμα, τρανός, τρώγω, διάτρητος – drehen, throw, thread...
Η ευρεία αυτή ετυμολογική οικογένεια σχετίζεται με την πράξη και το αποτέλεσμα τού τρυπήματος και τής διάνοιξης, που είναι οι βασικές σημασίες τής αρχικής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **terē-* «σχίζω, διατρυπώ». Εργασίες όπως η τριβή, το λειώσιμο, το σβάρνισμα ή η σύνθλιψη (π.χ. σπόρων, ελαιοκάρπων κ.λπ.) έχουν συχνά δηλωθεί σε διάφορες γλώσσες από λέξεις που ανάγονται στην εν λόγω ρίζα. Ειδικότερα στην Ελληνική συναντούμε τα ακόλουθα ομόρριζα:
1) από θέμα *τερη-* (**terē-*): αρχ. ***τερη-δών (-όνα)***.
2) από θέμα *τερ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ter-*): αρχ. ***τείρω*** «τρυπώ» (< **τερ-jω*), ***τέρ-μα***.
3) από θέμα *τορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tor-*): αρχ. ***τόρ-μος***, ***τόρ-νος***, ***τορ-εύω*** «κατεργάζομαι μέταλλο», σύνθ. ***διά-τορ-ος*** «οξύς, διαπεραστικός».
4) από θέμα *τρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **tr-*, με ή χωρίς παρεκτάσεις): αρχ. *τρ-ανής* «ξεκάθαρος, ευδιάκριτος, ευκρινής» (από όπου το ελνστ. επίθετο ***τρανός***), ***τρ-ίβ-ω***, ***τρ-υπ-ῶ (-άω)***, σύνθ. ***κατα-τρύχω*** «βασανίζω, τυραννώ» (< *κατα-* + *τρ-ύ-ω / τρ-ύ-χω* «εξαντλώ, φθείρω, αναλίσκω»).
5) από θέμα *τρω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **trō-*): αρχ. ***τι-τρώ-σκω*** «χτυπώ – φονεύω», ***τρῶ-σις***

(-η), ***τρω-τός***, ***τραῦ-μα*** / ***τρῶ-μα***, ***τρώ-γ-ω*** «μασώ, ροκανίζω» (με παρέκταση *-γ-*).
6) από θέμα *τρη-* (μεταπτωτική βαθμίδα **trē-*): αρχ. ***τρῆ-μα*** «οπή», σύνθ. ***διά-τρη-τος***.
Παρόμοιες χρήσεις συναντούμε σε ομόρριζα άλλων γλωσσών, όπως το αρχ. γερμ. **þræ-a-* «στρίβω, γυρίζω» (από όπου τα γερμ. ***drehen***, ολλ. ***draaien***, αγγλ. ***throw*** «ρίχνω, πετώ – (αρχικώς) στρίβω»). Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εντάσσονται επίσης τα αγγλ. ***drill*** «τρυπώ» (που έχει την αφετηρία του στο αρχ. γερμ. **threl-ja-*) και ***thread*** «νήμα (κυρ. στριμμένο)», ομόρριζο τού γερμ. συνωνύμου ***Draht***.

τριγενής
αρχ. < *τρι-* (βλ.λ.) + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.).

τριγλί «μπαρμπούνι»
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *τριγλίον*, υποκορ. τού αρχ. *τρίγλη* < θ. *τριγ-* (με παραγ. τέρμα *-λη*, πβ. κ. *τρώγ-λη*, *κίχ-λη*), που απαντά επίσης στο ρ. *τρίζω* (παρακ. *τέ-τριγ-α*).
ΣΗΜΑΣ. Η σημασιολ. εξέλιξη οφείλεται μάλλον στον θόρυβο που κάνουν τα βράγχια τού ψαριού, ενώ σπαρταρά καθώς το βγάζουν από το νερό. Παράλληλο σχηματισμό παρατηρούμε επίσης στο γαλλ. *grondin* «τριγλί» (< ρ. *gronder* «βουίζω, βροντώ»), καθώς και στο γερμ. *Knurrhahn* «τριγλί» (< ρ. *knurren* «γρυλίζω» + *Hahn* «πετεινός»).

τριγλυκερίδιο
λόγ. [1880], < *τρι-* + *γλυκερίδιο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *triglyceride*.

τρίγλυφος
αρχ. (ως θηλ. ουσ. που δηλώνει διακοσμητικό στοιχείο δωρικού ρυθμού) < *τρι-* (βλ.λ.) + *-γλυφ(ος)* < ρ. *γλύφω* «σκάβω, τρυπώ – λαξεύω, ομιλεύω» (> *γλυπτός*, βλ.λ.).

τριγλώχιν «βαλβίδα τής καρδιάς»
< αρχ. *τριγλώχις* / *τριγλώχιν*, *-ινος* < *τρι-* (βλ.λ.) + *γλωχίν*, *-ῖνος* «αιχμή, μύτη», ομόρριζο τής λ. *γλῶσσα* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικώς για βέλη με τρεις ακίδες, αλλά τον 3ο αι. π.Χ. ο ιατρός Ερασίστρατος την εφήρμοσε επίσης στη φερώνυμη βαλβίδα τής καρδιάς.

τριγύρω κ. τριγύρο
< μεσν. *τριγῦρο* / *τριγύρου* < *τρι-* (βλ.λ., εδώ με επιτατ. σημ.) + *γῦρο* (που συνήθως γράφεται *γύρω*). Η γραφή τού απλού *γύρω* έχει επηρεάσει και το σύνθετο επίρρημα, με αποτέλεσμα να γράφεται συνήθως με *-ω*: *τριγύρω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *γύρω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριγυρίζω < μεσν. *τριγυρ-ίζω* < *τριγῦρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
τριγύρισμα < μεσν. *τριγύρισ-μα* < *τριγυρισ-* (*τριγυρίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τριγυρνώ < *τριγυρίζω*, με παρετυμολ. επίδρ. τού ρ. *γυρνῶ*.

τρίγωνος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *τρί-* (βλ.λ.) + *-γων(ος)* < *γωνία* (βλ.λ.). Το αρχ. *τρίγωνον* είναι ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *τρίγωνος* και αρχικώς δήλωνε «έγχορδο μουσικό όργανο (τριγωνικού σχήματος)», καθώς και δικαστήριο τής αρχ. Αθήνας, που ίσως σχημάτιζε τρίγωνο κατά τη συνεδρίασή του.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριγωνικός < ελνστ. *τριγων-ικός*
τριγωνίζω < ελνστ. *τριγων-ίζω*
τριγωνισμός < ελνστ. *τριγωνισ-μός* < ρ. *τριγωνίζω*.
ΣΥΝΘ. τριγωνο- (λόγ.): *τριγωνο-μέτρηση* [1889], *τριγωνο-μετρία* ([1749], ελληνογενής ξέν. όρ.), *τριγωνο-μετρικός* [1766], *τριγωνο-μετρώ* [1897].

τρίδυμος
ελνστ. < *τρί-* (βλ.λ.) + *-δυμος* κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *δίδυμος* (βλ.λ.).

τρίζω
αρχ. [ήδη ομηρικό], εκφραστ. λ. ηχομιμητ. αρχής, που συνδ. με το ελνστ. **στρίγξ* «νυχτοκόρακας, κουκουβάγια» (με *σ-* προθεματ.), από το οποίο μαρτυρείται μόνον η αιτ. *στρίγγα* (βλ.λ. *στριγγλίζω*), καθώς και με το λατ. *strideo* «σφυρίζω, κραυγάζω». Παρόμοια σχηματισμένο είναι ακόμη το αρχ. *τρύζω* (για χαρακτηριστικό ήχο πουλιών), που είναι επίσης προϊόν ηχομιμήσεως.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριγμός < αρχ. *τριγ-μός* «οξεία κραυγή, τρίξιμο» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ζῴων Ἱστ.* 614a.21-22: *οὐ μόνον δ' ᾄδει ὁ πέρδιξ, ἀλλὰ καὶ τριγμὸν ἀφίησι καὶ ἄλλας φωνάς*]
τριζ-άτος < *τρίζ(ω)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *φευγ-άτος*, *γεμ-άτος*
τριζ-όνι < *τρίζ(ω)* + παραγ. τέρμα *-όνι*, πβ. κ. *τρυγόνι*, *αηδ-όνι*
τρίξ-ιμο < *τριξ-* (*τρίζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *πλέξ-ιμο*
τρισμός «σπασμός των μυών τής γνάθου» < αρχ. *τρισ-μός* < ρ. *τρίζω*.
ΣΥΝΘ. τριζο-βολώ.

τριήραρχος
αρχ. < *τριήρ(ης)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-αρχος* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *στόλ-αρχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριηραρχία < αρχ. *τριηραρχ-ία* «η αρχηγία ή ο εξοπλισμός τριήρους» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήν.* 35.1: *περὶ δὲ τῶν ἐνθάδε χορηγιῶν καὶ γυμνασιαρχιῶν καὶ τριηραρχιῶν αἰσχύνομαι λέγειν*)
τριηραρχώ < αρχ. *τριηραρχ-ῶ (-έω)* «κυβερνώ ή εξοπλίζω τριήρη».

τριήρης «αρχαίο πολεμικό πλοίο με τρεις σειρές κωπηλατών»
< αρχ. *τριήρης* (ενν. *ναῦς*) [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα] < *τρι-* (βλ.λ.) + *-ήρης* (με έκταση τού αρκτικού *ἐ-* λόγω τής συνθέσεως), που ανάγεται σε θ. τού ουσ. *ἐρέ-της* «κωπηλάτης» (βλ.λ.).

τρικ «τέχνασμα»
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *truc* < παλ. προβηγκ. *trucar* «χτυπώ, προσκρούω» < δημώδ. λατ. **trudicāre* < λατ. *trudere* «σπρώχνω με ορμή, βίαια».
ΣΗΜΑΣ. Φαίνεται ότι η γαλλ. λέξη συνδέθηκε τον 16ο αι. με συγκεκριμένο είδος χαρτοπαιγνίου, κατά το οποίο ο παίκτης που άνοιγε χαρτί έπρεπε να το συνοδεύει με απότομο χτύπημα στο τραπέζι. Με αυτή την αφετηρία ερμηνεύονται διάφορες σημασίες στην πορεία τής λ. στη γαλλική γλώσσα, όπως «χτύπημα», «ευκαιρία» και τελικά «τέχνασμα».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
τρικ ή τρυκ;
Στο παρελθόν η λ. γράφτηκε *τρυκ* (με *-υ-*), επειδή υπήρχε η τάση να μεταφέρονται τα λεξικά δάνεια με τρόπο κατά το δυνατόν αντίστοιχο τής ξένης λέξης από την οποία προέρχονται (εν προκειμένω, < γαλλ. *truc*). Εντούτοις, είναι κατάλληλο να απλογραφούνται οι ξένεις λέξεις τής Ελληνικής, επειδή αυτό δεν απαιτεί προηγούμενη γνώση τής γλώσσας-πηγής· επομένως η λ. γράφεται κανονικά **τρικ** (με *-ι-*).

τρικαντό «τρίκοχο καπέλο»
πιθ. εν μέρει αντιδάν., < γαλλ. **tri-canton* < *tri-* «τρι-» + παλ. προβηγκ. *canton* «γωνία, αιχμή» (> γαλλ. *canton* «καντόνι») < υστλατ. *cant(h)us* < αρχ. *κανθός* «έσω γωνία τού ματιού» (βλ.λ.), αν και έχει υποστηριχθεί ότι η υστλατ. λέξη είναι κελτ. αρχής.

τρικέζα «μηχάνημα σκηνοθετικών τρικ»
μεταφορά τού γαλλ. *truqueuse* < ρ. *truquer* «εξαπατώ (σημαδεύοντας τραπουλόχαρτα) – (αρχικώς) χρησιμοποιώ τέχνασμα» < *truc* (βλ.λ. *τρικ*).

τρικέρι
< μεσν. *τρικέρι(ον)* (με τροπή [i] > [e] λόγω τού [r], πβ. κ. *κερί* < *κηρίον*) < *τρικήριον* < *τρι-* + αρχ. *κηρίον* (βλ.λ. *κερί*).

τρικλίζω → τρεκλίζω

τρικλοποδιά
< **τριπλο-ποδιά* (με ανομοίωση των συμφώνων [p] – [p] > [k] – [p]) < *τριπλο-πόδης* (ονομασία τρίποδου δαίμονα σε λαϊκές παραδόσεις και προλήψεις) < *τριπλο-* (< *τριπλός*, βλ.λ.) + *-πόδ(ης)* < *πόδι*.

τρικό «πλεκτό ύφασμα ή ρούχο»
< γαλλ. *tricot*, αρχική σημ. «βελόνα πλεξίματος», < ρ. *tricoter* «πλέκω» (αρχικώς «χτυπώ με μπαστούνι – κινώ γρήγορα») < *trique* / *estrique* «είδος μπαστουνιού – σύνεργο ακονίσματος» < μέσο ολλ. *striken* «χτυπώ κάτι πάνω σε άλλο» < φραγκ. **strikan*.

τρίκογχος
όψιμο ελνστ. < *τρί-* + *-κογχ(ος)* < αρχ. *κόγχη* (βλ.λ.).

τρικολόρε «τρίχρωμος»
< ιταλ. *tricolore* < *tri-* «τρι-» + *colore* < λατ. *color, -ōris* «χρώμα».

τρικούβερτος
< *τρι-* + *-κούβερτ(ος)* < *κουβέρτα*, αρχικώς «μεγάλο πλοίο με τρία καταστρώματα (κουβέρτες)», οπότε (μτφ.) «οτιδήποτε μεγάλο ή μεγαλοπρεπές» (π.χ. γλέντι).

τρίκοχος → τρίκογχος

τρικράνι
< μεσν. **τρικράνι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *τρίκρανον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *τρίκρανος* «τρικέφαλος» < *τρι-* (βλ.λ.) + *κράνος* (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς τη σημασιολ. εξέλιξη τού ουσ. *δικράνι* (βλ.λ.).

τρίκυκλο
< *τρί-* (βλ.λ.) + *κύκλο(ς)*, στη σημ. «τροχός», μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tricycle*.

τρικυμία
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 1015-6: *οἷός σε χειμὼν καὶ κακῶν τρικυμία ἔπεισ' ἄφυκτος*] < *τρι-* (βλ.λ.) + *-κυμ(ία)* < *κῦμα*, επειδή η λ. αρχικά δήλωνε ομάδα τριών κυμάτων, εκ των οποίων το τρίτο εθεωρείτο μεγαλύτερο και ορμητικότερο από τα προηγούμενα. Η γενική σημ. «φουρτούνα, φουσκοθαλασσιά» είναι ήδη αρχ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρικυμ-ίζω
τρικύμισ-μα < *τρικυμισ-* (*τρικυμίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τρικυμι-ώδης λόγ. [1871].

τρίλια
μεταφορά τού γαλλ. *trille* < ιταλ. *trillo* «τρίλια (ως μουσ. όρος) – κελάηδημα», ονοματοπ. λ., που ίσως συνδ. με το λατ. *trittilo* «τερετίζω».

τρίλιζα
πιθ. < παλ. ιταλ. **triglia*, με παραγ. τέρμα *-ιζα* (κατά τα *πίπιζα, αμπάριζα*), πβ. βεν. *tria*, ιταλ. *gioco del tris (della tria)* «επιτραπέζιο παιχνίδι που περιελάμβανε μετακίνηση πιονιών σε τρία τετράγωνα (το ένα τοποθετημένο μέσα στο άλλο)», γνωστό και ως ανεμόμυλος (tavola a mulino).

τρίλοβος
αρχ. (ήδη στον Αριστοτέλη η φρ. *ἧπαρ τρίλοβον*) < *τρί-* (βλ.λ.) + *λοβός*.

τριλογία
ελνστ., αρχική σημ. «τρεις διάλογοι», < *τρι-* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-λογ(ία)* < αρχ. *λέγω* (βλ.λ.). Η σημ. «τρεις τραγωδίες (αρχικά κοινού θέματος)» είναι επίσης ελνστ.

τριμελής → τρι-, μέλος

τριμερής → τρι-, μέρος

τρίμμα → τρίβω

τρινιτροτολουόλη «είδος εκρηκτικής ύλης»
μεταφορά τού αγγλ. *trinitrotoluol* (γνωστού με τη συντομογραφία TNT) < *trinitrin(e)* (< λατ. *tri-* «τρι-» + *nitr(ine)* < λατ. *nitrum* < αρχ. *νίτρον*) + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *tolu(ol)* (< *tolu* «είδος βαλσάμου ή ρητίνης από τη φερώνυμη πόλη (ισπ. *Tolú*) τής Κολομβίας») + παραγ. τέρμα *-ol* (που έχει αποσπαστεί ως επίθημα από τη λ. *alcoh(ol)* «αλκοόλη»).

τρίο
< ιταλ. *trio*, που πλάστηκε από το λατ. *tri-* «τρι-» κατ' αναλογίαν προς το αριθμητ. *duo* «δύο».

τρίοδος «τρίστρατο»
αρχ. < *τρί-* (βλ.λ.) + *ὁδός*.

τρίπλα → ντρίμπλα

τριπλάσιος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **τρι-πλάτ-ιος* < **τρί-πλατος* «τριπλός» < *τρι-* (βλ.λ.) + θ. **πλα-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω», το οποίο απαντά επίσης στο επίθ. *διπλοῦς* (βλ.λ. *διπλός*) και στο αρχ. *πλέκω* (βλ.λ.). Δεν αποκλείεται η λ. να πλάστηκε με επίδρ. τού προθέματος *τρι-* στο αρχ. *διπλάσιος* (βλ.λ.), που έχει την ίδια ετυμολ. προέλευση.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριπλασιάζω < ελνστ. *τριπλασι-άζω* < *τριπλάσι(ος)* + παραγ. τέρμα *-άζω*
τριπλασιασμός < ελνστ. *τριπλασιασ-μός* < ρ. *τριπλασι-άζω*.

τριπλέτα
μεταφορά τού γαλλ. *triplette* < επίθ. *triple* < λατ. *triplus* «τριπλός».

τριπλός
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τριπλοῦς (-όο-)* (βλ.λ.), πβ. κ. *απλός* < αρχ. *ἁπλοῦς*, *διπλός* < αρχ. *διπλοῦς*.
ΣΥΝΘ. τριπλο-: *τριπλο-κατοικία, τριπλό-τυπος, τριπλό-τυπο* (λόγ. [1833], απόδ. ξέν. όρου) κ.ά.

τριπλούν
< φρ. *τριπλούν (άλμα)*, ουσιαστικοπ. ουδ. *(τριπλοῦν)* τού αρχ. επιθ. *τριπλοῦς (-όο-)*, βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριπλουν-ίστας.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

το τριπλούν – τού τριπλού
Εφόσον πρόκειται για ουσιαστικοποιημένο ουδέτερο επιθέτου, το ***τριπλούν*** δεν είναι άκλιτο, αλλά σχηματίζει κανονική γενική ***τριπλού***. Παραδείγματα: *Ο αθλητής τού τριπλού* (αντί *τού τριπλούν*) – *Διαφορές μεταξύ τού τριπλού και τού άλματος εις μήκος.*

τριπλούς
< αρχ. *τριπλοῦς (-όο-)* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *τρι-* (βλ.λ.) + θ. *πλ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **pel-* «διπλώνω, πτυχώνω», που εμφανίζεται επίσης στο β΄ συνθ. των λατ. *sim-plex* «απλός», *sim-plus* (> γαλλ. *simple*, ισπ. *simple*, ιταλ. *semplice*), γοτθ. *ain-falþs* (> γερμ. *einfältig*), καθώς και στο αρχ. *ἁ-πλοῦς* (βλ.λ. *απλός*). Βλ. κ. *διπλός, διπλάσιος, πλέκω*.

τρίποδας
< αρχ. *τρίπους, -οδος* (ήδη μυκ. *ti-ri-po*: *τρίπος*, *ti-ri-po-de*: *τρίποδες*) < *τρί-* (βλ.λ.) + *πούς, ποδός* «πόδι». Το ουδ. *τρίποδο(ν)* είναι ήδη μεσν. Ας σημειωθεί ότι το αρχ. *τρί-πους* αντιστοιχεί ως προς τον σχηματισμό στα ομόρριζα λατ. *tri-pes* και σανσκρ. *tri-pád-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τρίποδο < μεσν. *τρίποδ-ον* < αρχ. *τρίπους, -οδος*
τριποδίζω < ελνστ. *τριποδ-ίζω* < αρχ. *τρίπους, -οδ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
τριποδισ-μός, λόγ. [1871], < *τριποδισ-* *(τριποδίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός*.

τρίπτυχος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *τρι-* (βλ.λ.) + *-πτυχ(ος)* < *πτυχή*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «τρίδιπλος» (πβ. Ιπποκρ. *Κατ' ἰητρεῖον* 12.3: (για επιδέσμους) *τριπτύχους ἢ τετραπτύχους*) → ήδη αρχ. σημ. (μτφ.) «αυτός που αποτελείται από τρία μέρη, τρίπλευρος» (πβ. Ευριπ. *Φοίνισ.* 1635-6: *σὺ δ' ἐκλιποῦσα τριπτύχους θρήνους νεκρῶν κόμιζε σαυτήν, Ἀντιγόνη, δόμων ἔσω*).

τρις «τρεις φορές»
αρχ. επίρρ., που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού αριθμητ. *τρεῖς, τρία* (βλ.λ.) και αντιστοιχεί στα ομόρριζα σανσκρ. *triḥ*, λατ. *tre*.

τρισ- λεξικό πρόθεμα
αρχ. λεξ. πρόθεμα, που προέρχεται από το επίρρ. *τρίς* (βλ.λ.). Βλ.λ. *τρι-*.
ΣΥΝΘ. τρισ-: *τρισ-άθλιος* (αρχ.), *τρισ-κατάρατος* (αρχ.), *τρισ-μέγιστος* (ελνστ.), *τρισ-υπόστατος* (ελνστ.), *τρισ-άγιο* (λόγ. [1856]), *τρισ-χαριτωμένος* (λόγ. [1891]), *τρίσ-βαθος, τρισ-διάστατος* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

τρισδιάστατος
< *τρισ-* + *διάστα(ση)* + παραγ. τέρμα *-τος* (με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου, πβ. κ. *μονο-διάστα-τος*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *three-dimensional*.

τρισεκατομμύριο
λόγ. [1883], < *τρισ-* + *εκατομμύριο*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *trillion* < *tri-* + *(bi)llion* «δισεκατομμύριο». Ο σχηματισμός τής λ. δεν αντιστοιχεί στον αριθμό που αποδίδει (*τρισ-* + *εκατομμύριο*, που θα είχε γινόμενο 3.000.000 και όχι 1.000.000.000.000), επειδή πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς τη γαλλική αντίστοιχη. Βλ. κ. *δισεκατομμύριο*.

τρισκατάρατος
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη, πβ. *Κατὰ Ἀριστογ.* 82.7-9 *ὁ δὲ ποῖός τις, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καλοῖτ' ἂν δικαίως ὁ τρισκατάρατος, ὁ κοινὸς ἐχθρός, ὁ πᾶσι δυσμενής, ὅτῳ μήτε γῆ φέροι καρπὸν μήτ' ἀποθανόντα δέξαιτο;*] < *τρισ-* + *-κατάρα(τος)* < θ. τού ρ. *καταρῶμαι (-άο-)* με σχηματισμό ρηματ. επιθέτου, πβ. κ. *επι-κατάρα-τος*. Η χρήση τής λ. ως προσωνυμίου τού Διαβόλου είναι μεσαιωνική.

τρισμός → τρίζω

τρισχιδής «διαιρεμένος στα τρία»
ελνστ. < *τρι-* (βλ.λ.) + *-σχιδ(ής)* < ρ. *σχίζω* (< **σχίδ-jω*). Βλ. κ. *πολυ-σχιδής*.

τριτανακοπή
λόγ. [1871], < *τρίτ(ος)* + *ανακοπή*, απόδ. τού γαλλ. νομ. όρου *tierce opposition*.

τριτεύω → τρίτος

Τρίτη
< ελνστ. *Τρίτη (Σαββάτων)* «η τρίτη ημέρα μετά το Σάββατο», κατά το ιουδαϊκό σύστημα που υιοθετήθηκε και από τις χριστιανικές εκκλησίες (βλ.λ. *εβδομάδα*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Τρίτη
Στην εκκλησιαστική Λατινική η ημέρα αυτή αποκλήθηκε *tertia sabbati* «Τρίτη από σαββάτου» και *tertia feria* «Τρίτη από εορτής» (λατ. *feria* «γιορτή, αργία», πβ. πορτ. *terça feira* «Τρίτη»). Στις σλαβικές γλώσσες πρώτη ημέρα εθεωρείτο η Κυριακή και, ως εκ τούτου, η ονομασία που αντιστοιχεί στη δική μας Τρίτη σημαίνει στην πραγματικότητα «δεύτερη ημέρα», αφού ανάγεται στο αρχ. σλαβ. *vŭtorikŭ* «δεύτερος» (> σερβοκρ. *utorak*, πολ. *wtorek*, ρωσ. *vtornik*, τσεχ. *úterý*, ονόματα για τη σημερινή Τρίτη). Στο πλανητικό ρωμαϊκό σύστημα η ημέρα ονομαζόταν *dies Martis* «ημέρα τού Άρη» (> γαλλ. *mardi*, ισπ. *martes*, ιταλ. *martedì*, ρουμ. *marți*, όλα με τη σημ. «Τρίτη») και αυτό αποτυπώνεται επίσης στις γερμ. γλώσσες, όπου ο Άρης ταυτίστηκε με τον γοτθικό θεό τού πολέμου **Teiwa*, ο οποίος στο σκανδιναβικό πάνθεο ήταν γνωστός ως *Týr* και απαντά με τα ομόρριζα ονόματα *Tīw*, *Tīg* και **Þing*: αρχ. γερμ. **Teiwa-daga* > παλ. αγγλ. *tīwesdæg* (> αγγλ. *Tuesday*), παλ. σκανδ. *tisdagr* (> σουηδ. *tisdag*, δαν. *tirsdag*, ισλ. *þriðjudagur*), μέσο κάτω γερμ. *dingesdach* (> γερμ. *Dienstag*, ολλ. *dinsdag*), όλα με τη σημ. «Τρίτη».

τριτ(ο)- → τρίτος

τριτογενής
< *τριτο-* + *-γεν(ής)* < *γένος*, που πλάστηκε ως απόδ. τού γαλλ. *tertiaire* (αντί τού αναμενομένου *τριτογόνος*, πιθ. κατά τα επιστημονικά σύνθ. σε *-γενής*, π.χ. *σεισμο-γενής*, *εκρηξι-γενής*). Δεν σχετίζεται με το αρχ. *τριτο-γενής*, που είναι σπάνιος τύπος τής προσωνυμίας *Τριτογένεια* (για τη θεά Αθηνά).

τριτοκοσμικός
λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *Τρίτος Κόσμος* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), που αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *Third World*.

τρίτος
αρχ. < θ. *τρι-* (με παραγ. τέρμα *-τος* των τακτικών αριθμητ., πβ. αρχ. *ἕκ-τος*, *τέταρ-τος*, *πέμπ-τος*), που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού αριθμητ. *τρεῖς*, *τρία* (βλ.λ.) και αντιστοιχεί στα ομόρριζα τοχαρ. A *trit*, λατ. *tertius*, αβεστ. *θrit-ya-*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριτεύω < ελνστ. *τριτ-εύω* «λαμβάνω αξίωμα για τρίτη φορά» < αρχ. *τρίτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*, κατ' αναλογίαν προς το *πρωτ-εύω*
τριτώνω < μεσν. *τριτ-ώνω* < αρχ. *τρίτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.
ΣΥΝΘ. τριτ(ο)-: *τριτ-αγωνιστής* (αρχ.), *τριτό-τοκος* (ελνστ.), *τριτ-εγγύηση* «εγγύηση που παρέχει κάποιος για τρίτο πρόσωπο» (λόγ. [1840]), *τριτο-βάθμιος* (λόγ. [1873]), *τριτο-ετής* (λόγ. [1889]), *τριτό-κλιτος* (λόγ. [1862]), *τριτο-κοσμικός* (βλ.λ.) κ.ά.

τριφασικός «(στον ηλεκτρισμό) αυτός που έχει τρεις φάσεις»
< *τρι-* + *φάσ(η)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *triphasic*.

τρίφτης → τρίβω

τριφύλλι
< ελνστ. *τριφύλλιον*, υποκορ. τού αρχ. *τρίφυλλον* (ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο) < *τρί-* (βλ.λ.) + *φύλλον*.

τρίχα
μεσν., από την αιτ. τού αρχ. *θρίξ*, *τριχός* [ήδη ομηρικού] (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων στο θ. **θριχ-* > *τριχ-*), αγν. ετύμου. Οι συνώνυμες λ. των άλλων Ι.Ε. γλωσσών έχουν ποικίλη προέλευση, η δε προταθείσα σύνδ. με λιθ. *drìkà* «νήματα, κλωστές» δεν ευσταθεί.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριχιά < ελνστ. *τριχ-ία* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *θρίξ*, *τριχός*
τριχίδιο < ελνστ. *τριχ-ίδιον*, υποκορ. τού *τριχ-ίς*,

-ίδος «είδος μικρού ψαριού γεμάτου κόκκαλα μικρά σαν τρίχες» (ο βιολ. όρος είναι απόδ. τού γαλλ. *poils*)
τριχοειδής < αρχ. *τριχο-ειδής*
τρίχωμα < αρχ. *τρίχω-μα* (πβ. Αριστ. *Περὶ χρωμ.* 797a: *γίνεται δὲ καὶ τὰ τριχώματα καὶ τὰ πτερώματα καὶ τὰ δέρματα καὶ ἵππων καὶ βοῶν καὶ προβάτων καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ἁπάντων καὶ λευκὰ καὶ φαιὰ καὶ πυρρὰ καὶ μέλανα*) < ρ. *τριχ-ῶ (-όω)* «καλύπτω με τρίχωμα» < *θρίξ, τριχός*
τριχωτός < αρχ. *τριχω-τός* (πβ. Αριστ. *Ζῴων ἱστ.* 491a: *κεφαλῆς μὲν οὖν μέρη τὸ μὲν τριχωτὸν κρανίον καλεῖται*), ρηματ. επίθ. τού *τριχ-ῶ (-όω)* «καλύπτω με τρίχωμα» < *θρίξ, τριχός*.
ΣΥΝΘ. τριχο-: *τριχο-φυΐα* (ελνστ.), *τριχό-πτωση* (λόγ. [1892]), *τριχο-φάγος* (λόγ. [1889]), *τριχο-μονάδα* «παρασιτικό πρωτόζωο» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *trichomonad*), *τριχο-φυτία* «δερματοπάθεια που οφείλεται στον μύκητα τριχόφυτο» (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *trichophytie*), *τριχό-φυτο* «παρασιτικός μύκητας που προκαλεί δερματοπάθειες» (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *trichophyton*) κ.ά.

τριχοτομώ «διαιρώ σε τρία μέρη»
< ελνστ. *τριχοτομῶ (-έω)* < *τριχο-* (< αρχ. επίρρ. *τρίχα* «σε τρία μέρη» < θ. *τρι-* τού αριθμητ. *τρεῖς, τρία* κατ' αναλογίαν προς το επίρρ. *δίχα*, βλ.λ. *δίχως, διχοτομώ*) + λεξ. επίθημα *-τομῶ*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τέμνω* (πβ. αρχ. *τόμ-ος, τομ-ή*). Διαφορετικό είναι το ομώνυμο ελνστ. *τριχοτομῶ (-έω)* «κόβω τις τρίχες, κουρεύω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τριχοτόμη-ση.

τριώδιο
< μεσν. *τριῴδιον* < *τρι-* (βλ.λ.) + *-ῳδ(ιον)* < αρχ. *ᾠδή*. Η λ. αποδόθηκε στο φερώνυμο εκκλησιαστικό βιβλίο, επειδή οι υμνογραφικοί κανόνες που περιέχει αποτελούνται από τρεις μόνο ωδές (αντί των συνήθων εννέα).

τριώνυμος
ελνστ., αρχική σημ. «με τρία ονόματα», < *τρι-* (βλ.λ.) + *-ώνυμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. τύπος τής λ. *ὄνομα*. Ο μαθημ. όρος *τριώνυμο* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *trinôme*.

-τρο παραγ. τέρμα
< αρχ. *-τρον*, που ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος **-ter* (πβ. σανσκρ. *pi-tā*, λατ. *pater*, αρχ. *πα-τήρ*) και συνδέεται ετυμολογικά με τα παραγ. τέρματα *-τήρ (-τῆρος), -τήριος, -τήριο(ν), -τωρ (-τορος)* κ.ά. Το τέρμα *-τρον* απαντά κυρ. σε λ. που δηλώνουν όργανο, μέσο ή τόπο (π.χ. αρχ. *πλῆκ-τρον, μάκ-τρον, θέα-τρον*) και συναντάται επίσης με τις μορφές *-σ-τρον* (π.χ. *ἄγκ-ισ-τρον*, κατ' αναλογίαν προς λ. παραγόμενες από ρ. σε *-ίζω*, π.χ. *κομίζω* > *κόμισ-τρον*) και *-ε-τρον* (π.χ. *θέρ-ε-τρον, φέρ-ε-τρον*, κατ' αναλογίαν προς παράγωγα δισυλλάβων ριζών, π.χ. *τέρε-τρον* «τρυπάνι»).

τροβαδούρος «περιπλανώμενος λυρικός ποιητής και τραγουδιστής τού Μεσαίωνα»
αντιδάν., μεταφορά τού γαλλ. *troubadour* < παλ. προβηγκ. *trobador* < ρ. *trobar* «βρίσκω – στιχουργώ, συνθέτω – (μτφ.) ανακαλύπτω, επινοώ» (πβ. γαλλ. *trouver* «βρίσκω») < δημώδ. λατ. **tropāre* (πβ. σύνθ. *con-tropāre* «συγκρίνω, αντιπαραθέτω», ρομανσ. *(dar) tröv* «εκπέμπω ήχο») < λατ. *tropu(m)*, αιτ. τού *tropus* < αρχ. *τρόπος* (βλ.λ.).

Τροία
< αρχ. *Τροία / Τρωΐα* (δωρ.) [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου, αν και έχει προταθεί σύνδεση με τα χεττ. τοπωνύμια *Truiša* και *Tarmisa*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Τρώας < αρχ. *Τρώς, -ωός*
τρωικός < αρχ. *τρω-ϊκός* [ήδη ομηρικό] < *Τρώς, -ωός*.

τρόικα
< ρωσ. *troĭka*, αρχικώς «έλκηθρο ή άμαξα που σύρεται από τρία ζώα», < αριθμητ. *tr'i* «τρία».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τρόικα
Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση (1917) και τη διάσπαση των επαναστατών στη Σοβιετική Ένωση (1924-5) η λ. ***τρόικα*** χρησιμοποιήθηκε επίσης για να δηλώσει την ηγετική ομάδα (τριανδρία) που αποτελούσαν οι Ιωσήφ Στάλιν, Γκριγκόρι Ζινόβιεφ και Λέων Καμένεφ, στους οποίους αντετίθεντο ο Τρότσκι και οι οπαδοί του. Έτσι, η λ. κατέληξε να σημαίνει «πολιτική ηγεσία τριών προσώπων, ηγετική τριανδρία».

τροκάνι
ηχομιμητ. λ. σχηματισμένη κατά το *ροκάνι*.

τρόλεϊ
< αγγλ. *trolley*, αρχική σημ. «βαγονέτο ή καμιόνι που κυλά (σε σιδηροτροχιές)», < ρ. *troll* «κυλώ, κινούμαι εδώ και εκεί» < γαλλ. *troller / trôler* < δημώδ. λατ. **tragulāre* «ρυμουλκώ, σύρω» < λατ. *tragula* «ακόντιο – είδος συρόμενου διχτυού». Βλ. κ. *τρέιλερ*.

τρολές
μεταφορά τού γαλλ. *trolley* < αγγλ. *trolley* (βλ.λ. *τρόλεϊ*).

τρομάζω → τρόμος

τρομάρα → τρόμος

τρομοκρατία
λόγ. [1840], < *τρόμο(ς)* + λεξ. επίθημα *-κρατ(ία)* < *κράτος*, απόδ. τού γαλλ. *terrorisme*. Με την ίδια ελλη-

νική λέξη κατονομάστηκαν οι περίοδοι τής Γαλλικής Επανάστασης που χαρακτηρίστηκαν από μαζικές φυλακίσεις, εκτελέσεις και οχλοκρατία, γνωστές με τον γαλλ. όρο *La Terreur*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρομοκράτης, λόγ. [1850], απόδ. τού γαλλ. *terroriste* < *terrorisme* (βλ. ανωτέρω)

τρομοκρατ-ικός, λόγ. [1844], < *τρομοκράτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

τρομοκρατ-ώ, λόγ. [1880], < *τρομοκράτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ώ*

τρομοκράτη-ση < *τρομοκρατη-* (*τρομοκρατώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

τρόμος

αρχ. [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ξ 506: *ὣς φάτο, τοὺς δ' ἄρα πάντας ὑπὸ τρόμος ἔλλαβε γυῖα*], αρχική σημ. «το να τρέμει κάποιος από φόβο», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέμω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φόβος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρομάζω < μεσν. *τρομ-άζω*, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *τρομ-άσσω* (με βάση τον αόρ. *(έ)τρόμαξα* κατά το σχήμα *τινάσσω* – *τινάζω*), παράλλ. τ. τού ρ. *τρομ-ῶ (-έω)* < *τρόμος* (πβ. Θεοδ. Στουδ. *Ἐπιστ.* 543.32: *οὐχὶ τοῦ Κυρίου φωνὴ αὕτη; οὐκοῦν φοβηθῶμεν καὶ τρομάξωμεν*)

τρόμαγ-μα < *τρομαγ-* (*τρομάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

τρομακ-τικός < *τρομακ-* (*τρομάζω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*

τρομάρα < μεσν. *τρομ-άρα* < *τρόμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άρα*

τρομερός < αρχ. *τρομ-ερός* «αυτός που τρέμει, φοβισμένος – φοβερός» [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τής Σαπφούς] < *τρόμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *θλιβ-ερός*

τρομώδης < αρχ. *τρομ-ώδης* «αυτός που τρέμει (από φόβο)» (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 7.1.25: *τρομώδεες αἱ χεῖρες ἐγένοντο, ὑπὸ δὲ τὸν θάνατον ἐλθούσῃ σπασμώδεες*).

ΣΥΝΘ. τρομο- (με σημ. που αναφέρονται στην τρομοκρατία): *τρομο-λαγνεία*, *τρομο-νόμος*, *τρομο-ϋστερία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *terror hysteria*) κ.ά.

-τρομος: *ά-τρομος*, *έν-τρομος*, *περί-τρομος* – *α-τρόμητος*.

τρόμπα

< ιταλ. *tromba* «αντλία – σάλπιγγα» (αρχική σημ. «σωλήνας») < παλ. άνω γερμ. *trumba* / *trumpa* (ονοματοπ. αρχής), ενώ έχει επίσης διατυπωθεί η (λιγότερο πιθ.) άποψη ότι η ιταλ. λέξη προέρχεται από συγχώνευση (συμφυρμό) των λατ. *tuba* «σάλπιγγα» και *triumphus* «θρίαμβος, θριαμβευτική πομπή» (< αρχ. *θρίαμβος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρομπάρω, μεταφορά τού ιταλ. *trombare* < *tromba* (βλ. ανωτέρω)

τρομπάρισ-μα < *τρομπαρισ-* (*τρομπάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τρομπέτα

< ιταλ. *trombetta*, υποκορ. τού ουσ. *tromba* (βλ.λ. *τρόμπα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρομπετ-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *trombettista* < *trombetta* (βλ. ανωτέρω).

τρομπόνι

< ιταλ. *trombone* (πιθ. μέσω τού πληθ. *tromboni*), μεγεθ. τού ουσ. *tromba* (βλ.λ. *τρόμπα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρομπον-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *trombonista* < *trombone* (βλ. ανωτέρω).

τρόπαιο

< αρχ. *τρόπαιον* / *τροπαῖον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 956-60: *ἔστακε δ' Ἄτας τροπαῖον ἐν πύλαις, ἐν αἷς ἐθείνοντο, καὶ δυοῖν κρατήσας ἔληξε δαίμων*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *τροπαῖος* «σχετικός με ήττα (τού εχθρού), με τροπή του σε φυγή» < *τροπ(ή)* (στη σημ. «εξαναγκασμός τού εχθρού σε φυγή») + παραγ. τέρμα *-αῖος*.

ΣΥΝΘ. τροπαι(ο)-: *τροπαι-ούχος* (αρχ.), *τροπαιο-φόρος* (ελνστ.).

τροπάριο

< μεσν. *τροπάρι(ο)ν*, υποκορ. τού αρχ. *τρόπος* (βλ.λ.), στη σημ. «μελωδία, αρμονία». Η λ. απαντά στον Ιωάννη Δαμασκηνό με τη σημ. «σύντομος εκκλησιαστικός ύμνος» (*Περὶ τρισαγ. ὕμνου* 6.9-11: *ὥσπερ οὖν ῥητὸν λέγοντες ψαλμοῦ τυχὸν ἢ ᾠδῆς ἐπιλέγομεν πολλάκις τροπάριον μελῴδημα*).

τροπή

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ρέπω* – *ροπή*, *στρέφω* – *στροφή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «θερινό ή χειμερινό ηλιοστάσιο (όπου ο ήλιος φαίνεται να στρέφεται και να τέμνει την εκλειπτική τροχιά)» (ήδη ομηρ. φρ. *τροπαὶ ἠελίοιο*) → αρχ. σημ. «μεταβολή, αλλαγή» (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 270b: *ταύτην τὴν μεταβολὴν ἡγεῖσθαι δεῖ τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν γιγνομένων τροπῶν πασῶν εἶναι μεγίστην καὶ τελεωτάτην τροπήν*) → ήδη αρχ. σημ. «εξαναγκασμός (εχθρού) σε φυγή, κατατρόπωση» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 8.25.4: *ἀλλ' ὑποχωρησάντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀργείων τροπῆς ἐς τὴν πόλιν*).

τρόπιδα «καρίνα πλοίου»

< αρχ. *τρόπις*, *-ιδος* (επίσης γεν. *-ιος*) [ήδη ομηρικό] < θ. *τροπ-* (με παραγ. τέρμα *-ίς*, *-ίδος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέπω* (βλ.λ.), πιθ. επειδή η καρίνα παρουσιάζει καμπύλο ή συνεστραμμένο σχήμα.

τροπικός → τρόπος

τροπικότητα → τρόπος

τροπολογία

< *τροπο-* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-λογία* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.), απόδ. τού αγγλ. νομ. όρου *amendment*. Η λ. δεν σχετίζεται με το ελνστ. ουσ. *τροπολογία* «αλληγορική αφήγηση, παραβολή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροπολογ-ώ

τροπολογ-ικός.

τροποποιώ

< *τροπο-* (βλ.λ.) + *ποιώ*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *modify*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροποποίη-ση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ *modification*

τροποποιη-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *modifier*

τροποποιη-τικός.

τρόπος

ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ψέγω – ψόγος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μορφή συμπεριφοράς» (σε αντιδιαστολή προς τη λ. *ἦθος* «χαρακτήρας») → αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «το μέσο με το οποίο ενεργεί κάποιος, μέθοδος» (πβ. αρχ. φρ. *τίνι τρόπῳ; ἄλλῳ τρόπῳ, κατὰ πάντα τρόπον, παντὶ τρόπῳ* και παρόμοιες) → ήδη αρχ. σημ. «μελωδία, αρμονία» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 424c: *οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροπικός < αρχ. *τροπ-ικός*, αρχική σημ. «σχετικός με το ηλιοστάσιο» (φρ. *τροπικὸς (κύκλος)*, γνωστή στον Αριστοτέλη)

τροπικ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *modality*

τροπ-ισμός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tropisme*.

ΣΥΝΘ. τροπο-: *τροπό-παυση* «ζώνη στην ατμόσφαιρα τής Γης μεταξύ τής τροπόσφαιρας και τής στρατόσφαιρας» (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tropopause*), *τροπό-σφαιρα* «η κατώτερη ζώνη τής ατμόσφαιρας τής Γης» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *troposphere*)

-τροπος: *αλλό-τροπος, Ἄ-τροπος* (μία από τις τρεις Μοίρες στην αρχ. μυθολογία), *δύσ-τροπος, επί-τροπος, καλό-τροπος, κακό-τροπος, ομοιό-τροπος, παλίν-τροπος, ποικιλό-τροπος, πολύ-τροπος, υπό-τροπος*.

τροπόσφαιρα

< *τροπ(ή)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *σφαίρα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *troposphere*, που πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το επίσης ελληνογενές *atmosphere*.

τροτέζα «γυναίκα τού πεζοδρομίου, πόρνη»

μεταφορά τού γαλλ. *trotteuse*, θηλ. τού *trotteur* «αυτός που περπατάει πολύ, που περιπλανάται» (αρχικώς για άλογο που τροχάζει· πβ. κ. *trottoir* «πεζοδρόμιο», αρχικώς «υπερυψωμένος ιππικός διάδρομος») < ρ. *trotter* «καλπάζω, τροχάζω» < φραγκ. **trottôn* «τρέχω», που συνδ. με συνώνυμες γερμ. λ., π.χ. γερμ. *tretten*, αγγλ. *tread*. Η σημ. «πόρνη» απαντά στη γαλλ. λέξη από τον 19ο αι.

τροτσκισμός

μεταφορά τού γαλλ. *trotskisme*, από το επώνυμο τού Ουκρανού (Σοβιετικού) μαρξιστή ηγέτη Leon Trotski (1879-1940, πραγματικό όνομα Lev Davidovich Bronstein).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροτσκ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *trotskiste* < *trotskisme* (βλ. ανωτέρω)

τροτσκιστ-ικός < *τροτσκιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

τρουά-καρ

< γαλλ. *trois-quarts* «τρία τέταρτα» (για ρούχο ή παλτό που δεν καλύπτει ολόκληρη την επιφάνεια τού σώματος).

τρούλος

< ελνστ. *τροῦλ(λ)ος* (η γραφή με δύο *-λ-* είναι παλαιότερη) < λατ. *trulla* «είδος μικρού δοχείου, τηγάνι» (με μεταπλασμό κατά το αρχ. *θόλος*, που αρχικά ήταν επίσης θηλ.), τεχν. όρος, πιθ. ετρουσκ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρουλωτός < μεσν. *τρουλ(λ)ω-τός* «οικοδομημένος με τρούλο» < ρ. *τρουλ(λ)-ῶ (-όω)* < ελνστ. *τροῦλ(λ)ος*.

τρούφα

μεταφορά τού γαλλ. *truffe* < παλ. προβηγκ. *trufa* < υστλατ. *tufera*, που ανάγεται στο λατ. *tufer*, διαλεκτ. τύπο τού κλασικού *tuber, -eris* «εξόγκωμα», πιθ. μέσω τής φρ. *tuber (terrae)* «εξόγκωμα τής γης – (μτφ.) είδος υπόγειου μύκητα με επιφάνεια που έχει προεξοχές σαν κόκκους» (πράγμα που εξηγεί τη σημ. «τρίμμα σοκολάτας» τού γαλλ. *truffe*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τυλίγω*.

τροφαντός

< τουρκ. *turfanda* «πρώιμος καρπός» (ο τύπος *τροφαντός* οφείλεται σε παρετυμολ. επίδρ. τού ουσ. *τροφή*) < περσ. *tarvanda*.

τροφή

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 893-4: *οὔτοι φοβοῦμαι δαίμονας τοὺς ἐνθάδε· οὐ γάρ μ' ἔθρεψαν, οὐδ' ἐγήρασαν τροφῇ*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *στρέφω – στροφή*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρέφω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροφέας < αρχ. *τροφ-εύς* [ήδη στον Αισχύλο,

6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. Άγ. 728-9: *χάριν γὰρ τροφεῦσιν ἀμείβων*] < *τροφ-ός*
τροφεία (τα) < αρχ. *τροφ-εῖα* «αμοιβή τροφού» < *τροφ-εύς*
τροφικός < ελνστ. *τροφ-ικός* «αυτός που τρέφει, σχετικός με τη διατροφή».
ΣΥΝΘ. τροφο-: *τροφο-βλάστη* «εξωτερική στιβάδα των κυττάρων στα έμβρυα» (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *trophoblaste*), *τροφο-συλλέκτης* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *food-gatherer*) κ.ά.

-τροφία → τρέφω

τρόφιμος
αρχ., αρχική σημ. «θρεπτικός, ωφέλιμος», < *τροφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *σκόπ-ιμος, μάχ-ιμος*. Ως ουσ. η λ. χρησιμοποιείται από την Αρχαιότητα με τις σημ. «αυτός που τρέφει ή συντηρεί – κύριος, αφέντης» και «αυτός που τρέφεται από κάποιον». Με τη δεύτερη σημ. η λ. κατέληξε να δηλώνει επίσης αυτόν «που μαθητεύει κοντά σε δάσκαλο» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 520d: *ἀπειθήσουσιν οὖν ἡμῖν οἴει οἱ τρόφιμοι ταῦτ' ἀκούοντες*), το δε ουσιαστικοπ. ουδ. *τρόφιμον* απαντά ήδη από την ελνστ. εποχή στον πληθ. *τρόφιμα* με τη σημερινή σημ. «τροφές, φαγώσιμα».

τροφοδότης
μεσν. < *τροφ(ή)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *δότης* (βλ.λ.), πβ. κ. *πλειο-δότης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τροφοδοσ-ία, λόγ. [1833]
τροφοδοτ-ικός, λόγ. [1888]
τροφοδοτ-ώ, λόγ. [1856]
τροφοδότη-ση, λόγ. [1874], < *τροφοδοτη-* (*τροφοδοτώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

τροφός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* β 361: *κώκυσεν δὲ φίλη τροφὸς Εὐρύκλεια*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέφω* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ).

-τροφος → τρέφω

τροχάδην
ελνστ. επίρρ. < θ. *τροχ-* (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέχω*, βλ.λ.) + επιρρ. επίθημα *-(ά)δην*, επαυξημένος τύπος τού επιθήματος *-δην* (βλ.λ.).

τροχάζω
αρχ., αρχική σημ. «τρέχω γρήγορα (όπως ο τροχός)», < *τροχ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Η λ. άρχισε να εφαρμόζεται κυρ. στον τροχασμό αλόγων ήδη από την Αρχαιότητα (στον Αριστοτέλη, *Ζῴων Ἱστ.* 604b).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τροχασμός < ελνστ. *τροχασ-μός* «τρέξιμο, κούρσα».

τροχαίος
< αρχ. *τροχαῖος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *τροχ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αῖος*, πβ. αρχ. *δρομ-αῖος, μεσ-αῖος*. Η αρχ. συνεκφορά *τροχαῖος πούς* αναφερόταν στον μετρικό πόδα που συνίστατο από μία μακρά και μία βραχεία συλλαβή (– ∪) και ήταν επίσης γνωστός ως *χορεῖος*. Η λ. επανεισήχθη στη Ν. Ελληνική πιθ. από φρ. *τροχαία (αστυνομία)* (πβ. γαλλ. *police de la route*, αγγλ. *road traffic police*), όπου αποτελεί ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *τροχαίος*, ενώ κατόπιν επεκτάθηκε σε σχετικές χρήσεις (π.χ. *τροχαίο ατύχημα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τροχαϊκός < ελνστ. *τροχα-ϊκός* < αρχ. *τροχαῖος*.

τροχαλία
< αρχ. *τροχαλία / τροχιλεία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (με διαφορετικά επιθήματα *-αλ(ο)- / -ιλ(ο)-*) < *τροχ-ίλος* «πτηνό που καθάριζε τους κροκοδίλους από ζωύφια, κολίβριο» < θ. *τροχ-* (με παραγ. τέρμα *-ιλος*, πβ. κ. *ναυτ-ίλος, ποικ-ίλος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέχω* (βλ.λ.).

τρόχαλος
μεσν. (με αναβιβασμό τόνου κατά το σχήμα *στρογγύλος – στρογγυλός – στρόγγυλος*) < αρχ. *τροχαλός* «αυτός που τρέχει ή (κατρα)κυλά, γρήγορος» < θ. *τροχ-* (με παραγ. τέρμα *-αλός*, πβ. κ. *ομ-αλός, απαλός*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέχω* (βλ.λ.). Από το μεσν. *τρόχαλος* σχηματίστηκε το μεταπλ. ουδ. *τρόχαλο* «χαλίκι».

τροχαντήρας «απόφυση τού άνω μηριαίου οστού» < ελνστ. *τροχαντήρ, -ῆρος* (όρος τού ιατρού Γαληνού) < θ. **τροχαν-* (< ρ. **τροχ-αίνω* < *τροχός*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*.

τροχείο → τροχός

τροχήλατος
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *τροχ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ήλατος* (με έκταση τού αρκτικού *ε-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἐλαύνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ιππήλατος, σφυρ-ήλατος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τροχηλασία < αρχ. *τροχηλα-σία* «(μετα)κίνηση με τροχοφόρο (άρμα ή άμαξα)».

τροχιά
ελνστ., αρχική σημ. «ίχνος από τροχό (άρματος ή άμαξας) – στεφάνι τροχού», < αρχ. *τροχ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιά*. Η μτφ. σημ. «πορεία, διαδρομή» είναι ήδη ελνστ. (Π.Δ., Παροιμ. 2,15: *ὧν αἱ τρίβοι σκολιαὶ καὶ καμπύλαι αἱ τροχιαὶ αὐτῶν*), ενώ η τεχνική σημ. «διαδρομή ουράνιου σώματος» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *orbite*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τροχι-ακός < *τροχι(ά)* + παραγ. τέρμα *-ακός*.
ΣΥΝΘ. τροχιο-: *τροχιο-γέφυρα, τροχιο-γράφος* (απόδ. τού γαλλ. *trajectographe*, υβριδικού συνθ. < *trajectoire* «τροχιά» + *-graphe*), *τροχιο-δείκτης* (απόδ. τού αγγλ. *tracer element*), *τροχιο-δεικτικός*

(απόδ. τού αγγλ. *tracer bullet / shell*), *τροχιοδρομικός* (λόγ. [1889]), *τροχιό-δρομος* (λόγ. [1883], απόδ. τού αγγλ. *tramway*, βλ. κ. *τραμ*) κ.ά.

τροχίζω → τροχός

τροχίλος

αρχ., αρχική σημ. «πτηνό που καθάριζε τους κροκοδίλους από ζωύφια, κολίβριο» < θ. *τροχ-* (με παραγ. τέρμα *-ιλος*, πβ. κ. *ναυτ-ίλος, ποικ-ίλος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέχω* (βλ.λ.). Η χρήση τής λ. ως αρχιτεκτ. όρου με σημ. «κοίλωμα μεταξύ δύο σπειρών στη βάση ιωνικού κίονα, σκοτία» είναι ελνστ.

τροχοπέδη

ελνστ. < *τροχο-* + *πέδη* «δεσμά – (μτγν.) φρένο» (βλ.λ.), πβ. κ. *χειρο-πέδη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροχοπεδ-ώ, λόγ. [1897]

τροχοπέδη-ση < *τροχοπεδη-* (*τροχοπεδώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*

τροχοπεδη-τής, λόγ. [1897], < *τροχοπεδη-* (*τροχοπεδώ*) + παραγ. τέρμα *-τής*.

τροχός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ίλ.* Ζ 42: *αὐτὸς δ' ἐκ δίφροιο παρὰ τροχὸν ἐξεκυλίσθη*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τρέχω* (βλ.λ.). Η λ. αποτελούσε από την Αρχαιότητα τεχν. όρο για διάφορα κυκλικά όργανα και εργαλεία, όπως «ρόδα», «δίσκος αγγειοπλάστη», «μηχάνημα βασανιστηρίων» και «κρίκος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τροχίζω < αρχ. *τροχ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αντιφώντα], αρχική σημ. «βασανίζω με τροχό – εφοδιάζω με τροχούς»

τρόχισ-μα < *τροχισ-* (*τροχίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

τροχισ-τής, λόγ. [1894], < *τροχισ-* (*τροχίζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*

τροχισ-τήριο < *τροχισ-* (*τροχίζω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*

τροχείο < ελνστ. *τροχ-εῖον*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *τρόχ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *τροχός*

τροχοειδής < αρχ. *τροχο-ειδής*.

ΣΥΝΘ. τροχο-: *τροχο-βίλα, τροχο-δρομώ, τροχοδρόμηση, τροχο-νόμος, τροχο-πέδιλο* (λόγ. [1893]), *τροχό-σπιτο, τροχο-φόρος* (λόγ. [1871]) κ.ά.

-τροχος: *τετρά-τροχος, δί-τροχος, τρί-τροχος* κ.ά.

τρυγία «κατακάθι από τη ζύμωση τού μούστου»

ελνστ. < αρχ. *τρύξ, -γός* «μούστος», που πιθ. συνδ. με το ρ. *τρυγῶ (-άω)* (βλ.λ.), αν υποθέσουμε ενδιάμεση σημ. «πατώ σταφύλια, για να βγάλω τον μούστο». Εικάζεται ότι πρόκειται για όρο τού προελλην. υποστρώματος.

τρυγόνα

μεσν. < αρχ. *τρυγών, -όνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που συνδ. με το θ. τού ρ. *τρύζω* «ψιθυρίζω, μουρμουρίζω» (< **τρύγ-jω*), ηχομιμητ. αρχής. Βλ. κ. *τρίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυγόνι < ελνστ. *τρυγόν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *τρυγών, -όνος*.

τρυγώ

< αρχ. *τρυγῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό], που συνδ. με το ουσ. *τρύξ, -γός* «μούστος» και εικάζεται ότι αποτελεί όρο τού προελλην. υποστρώματος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυγητός < αρχ. *τρυγη-τός* «συγκομιδή των καρπών, τρύγος, σοδειά», ρηματ. επίθ. τού *τρυγῶ (-άω)*

τρύγημα < ελνστ. *τρύγη-μα*

τρύγηση < ελνστ. *τρύγη-σις*

τρύγος < ελνστ. *τρύγ-ος* < αρχ. *τρυγῶ (-άω)* (υποχωρητ.).

τρύζω

αρχ. [ήδη ομηρικό] < **τρύγ-jω*, εκφραστ. ρ. ηχομιμητ. αρχής (βλ. κ. *τρυγόνα*). Οι σχολιαστές και οι γραμματικοί θεωρούσαν ότι δήλωνε λιγότερο οξείς ήχους από το επίσης ηχομιμητ. αρχ. *τρίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυσμός < αρχ. *τρυσ-μός* «μουρμουρητό, γογγυσμός».

τρυκ → τρικ

τρύπα → τρυπώ

τρυπάνι

< ελνστ. *τρυπάνιον*, υποκορ. τού αρχ. *τρύπανον* < ρ. *τρυπ(ῶ) (-άω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. αρχ. *δόκ-ανον, ὄργ-ανον, ξό-ανον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυπανίζω < ελνστ. *τρυπαν-ίζω*

τρυπάνισ-μα < *τρυπανισ-* (*τρυπανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

τρυπανισμός < ελνστ. *τρυπανισ-μός* < ρ. *τρυπανίζω*.

τρυπανόσωμα

< *τρύπανο(ν)* + *σῶμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *trypanosome*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυπανοσωμίαση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *trypanosomiasis*.

τρυπώ

< αρχ. *τρυπῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό] < θ. **tr-up*, παρεκτεταμένη μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» (Ι.Ε. **t(e)r-u-* «τρυπώ») || λιθ. *trupù* «κομματιάζω», ρωσ. *trup* «πτώμα» (< παλ. σλαβ. *trupŭ* «κούτσουρο»), σανσκρ. *trūp* «κορμός» || αρχ. *τρύ-ω* «βασανίζω, ταλαιπωρώ», *τρύ-χω* «εξαντλώ, φθείρω, αναλίσκω» (βλ. σύνθ. *κατα-τρύχω*). Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική και ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *τείρω* «τρυ-

πώ» (< *τέρ-jω), τρί-β-ω, τι-τρώ-σκω «χτυπώ – φονεύω», τρω-τός, τερη-δών (-όνα), τόρ-νος, διά-τορος, διά-τρη-τος κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρύπα < ελνστ. *τρῦπ-α* < αρχ. *τρυπῶ (-άω)* (υποχωρητ.)

τρύπημα < αρχ. *τρύπη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Αριστοφάνη] < ρ. *τρυπῶ (-άω)*

τρυπη-τήρι, λόγ. [1847], < *τρυπη-* (*τρυπώ*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*

τρυπητός < αρχ. *τρυπη-τός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], ρηματ. επίθ. τού *τρυπῶ (-άω)*

τρύπ-ιος < *τρυπώ* (υποχωρητ.), κατά το επίθ. *σκόρπ-ιος (σκορπώ)*

τρυπ-ώνω < *τρύπ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

τρύπω-μα < *τρυπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. τρυπιο-: *τρυπιο-χέρης*

τρυπο-: *τρυπο-γάζι* «πρόχειρο γαζί», *τρυποφράχτης* «μικρόσωμο πουλί που τρυπώνει σε θάμνους, φράχτες κ.ά.», *τρυπο-κάρυδο(ς)*.

τρυφερός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Εκκλησ.* 901-2: *τὸ τρυφερὸν γὰρ ἐμπέφυκε τοῖς ἁπαλοῖσι μηροῖς*] < *τρυφ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *γλυκερός*, *θαλ-ερός*, *φαν-ερός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυφερ-άδα < *τρυφερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*

τρυφερότητα < αρχ. *τρυφερ-ότης, -ότητος*

τρυφερ-ούδι < *τρυφερ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ούδι*.

τρυφή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 54.1-2: *κακόν τι παίδευμ᾽ ἦν ἄρ᾽ εἰς εὐανδρίαν ὁ πλοῦτος ἀνθρώποισιν αἵ τ᾽ ἄγαν τρυφαί*] < *θρυφ- (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dhr(e)ubh-* «θραύω, θρυμματίζω» || λετ. *drubazas* «κομμάτι ξύλου», ίσως και παλ. ιρλ. *drucht* «σταγόνα», αρχ. γερμ. *triofan* «στάζω» (> γερμ. *triefen*, σουηδ. *drypa*) || αρχ. *θρύπτω* «θρυμματίζω» (< **θρύπ-jω*) κ.ά. Για τη σημασιολογική μεταβολή ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θρύμμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρυφηλός < ελνστ. *τρυφ-ηλός* < αρχ. *τρυφ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *απατ-ηλός*, *χαμ-ηλός*

τρυφηλ-ότητα, λόγ. [1856], < *τρυφηλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

Τρώας → Τροία

τρώγλη

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «τρύπα τρωκτικών, ποντικότρυπα», < θ. *τρωγ-* (τού ρ. *τρώγω*, βλ.λ. *τρώω*) + παραγ. τέρμα *-λη*, πβ. αρχ. *αἴγ-λη*, *στή-λη*, *κίχ-λη*. Η γενικότερη σημ. «σπηλιά, τρύπα» είναι ήδη αρχ.

ΣΥΝΘ. τρωγλο-δύτης (αρχ., «αυτός που εισχωρεί και κατοικεί σε τρώγλη», αρχικώς για αλεπούδες και φίδια, αργότερα και για φυλή Αιθιόπων που κατοικούσε σε σπήλαια).

τρώγω → τρώω

τρωικός → Τροία

τρωκτικό

ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *τρωκτικός* «αδηφάγος, άπληστος» < αρχ. *τρώκτ(ης)* (ίδια σημ., με παραγ. τέρμα *-ικός*), που αναλύεται *τρώκ-της* και ανάγεται σε θ. τού ρ. *τρώγω* (βλ.λ. *τρώω*). Η λ. χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τα φερώνυμα μικρά θηλαστικά ως απόδ. τού ν.λατ. πληθ. *rodenta*.

τρωτός

αρχ. [ήδη ομηρικό], ρηματ. επίθ. τού *τι-τρώ-σκω* «χτυπώ – φονεύω» (βλ.λ.), που βασίζεται σε θ. *τρω-* και εντάσσεται στην ευρεία ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *τερη-δών (-όνα)*, *τέρ-μα*, *τραῦ-μα*, *τρῆ-μα*, *τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*), *διά-τρη-τος*, *τόρ-νος*, *διάτορ-ος*, *τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. Προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **terē-* «σχίζω, διατρυπώ». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τρώση < αρχ. *τρῶ-σις* «τραυματισμός» < θ. *τρω-* (< ρ. *τι-τρώ-σκω*) + παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. αρχ. *βιβρώ-σκω – βρῶ-σις*.

ΣΥΝΘ. ἄ-τρωτος (αρχ.).

τρώω

ΕΤΥΜ. όψιμο μεσν. (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-γ-*) < αρχ. *τρώγω* «μασώ, ροκανίζω» < θ. **trō-g-*, παρεκτεταμένη μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **terē-* «σχίζω, διατρυπώ» || αρμ. *t'urc* «πιγούνι, μασητήρας», ίσως και λατ. *tergeo* «τρίβω – λειαίνω» (σπανιότ. *tergo*) || *τράγ-ος*, *τραγ-ανός*, *τρώγ-λη*, *τρώκ-της* (> *τρωκτικό*) κ.ά. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία ετυμολ. οικογένεια των αρχ. *τερη-δών (-όνα)*, *τέρ-μα*, *τραῦ-μα*, *τρῆ-μα*, *τείρω* «τρυπώ» (< **τερ-jω*), *διά-τρη-τος*, *τόρ-νος*, *διά-τορ-ος*, *τρυ-π-ῶ (-άω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τρίβω*.

ΣΗΜΑΣ. Ας σημειωθεί ότι η λ. στην Αρχαιότητα σήμαινε «τρώω ωμά (κυρ. καρπούς, βολβούς, φρούτα, όσπρια)», αλλά ήδη προς το τέλος τής κλασικής εποχής άρχισε να αντικαθιστά το αρχ. *ἐσθίω* στη γενική σημ. «τρώω» (πβ. Ευπόλ. *απόσπ.* 23.2: *τοσοῦτος ὢν τὸ μέγεθος ἰχθὺς τρώγεται;*).

ΣΥΝΘ. τρωγο-πίνω, σκυλο-τρώγομαι

-τρώ(γ)ω: *γλωσσο-τρώ(γ)ω*, *καλο-τρώ(γ)ω*, *κατα-τρώ(γ)ω*, *παρα-τρώ(γ)ω*, *συν-τρώ(γ)ω*, *ψωμοτρώ(γ)ω*.

τσάγαλο «χλωρό αμύγδαλο»

μεταφορά τού παλ. τουρκ. *çağala* (σύγχρ. *çağla*) < περσ. *čagāla* «άγουρο φρούτο».

τσαγανό
από την αιτ. τού μεσν. *τσαγανός / τζαγανός* «κάβουρας» (που θεωρήθηκε ουδ. σε άναρθρες εκφορές), πιθ. < παλ. ισπ. *zangano* «πόδι πουλιού (με γαμψά νύχια)» (σύγχρ. *zanca*) < βασκ. *zanga* ή υστλατ. *zanca* (περσ. αρχής). Το τουρκ. *çağanoz* είναι δάνειο από την Ελληνική. Αν ισχύει η συγκεκριμένη εκδοχή, τότε η λ. συνδ. επίσης με το μεσν. *τσαγκάρης* (βλ.λ.).

τσαγκάρης
< μεσν. *τσαγκάρης / τζαγκάρης* < *τσαγγάριος / τζαγγάριος* < ελνστ. *τζάγγ(α)* «είδος μαλακού και ψηλού υποδήματος» (με παραγ. τέρμα *-άριος*) < υστλατ. *zanca* (λ. με την οποία κατονομαζόταν σε γλωσσάριο το υπόδημα που φορούσαν οι Πάρθοι), περσ. αρχής. Εικάζεται ότι τα υποδήματα αυτά είχαν γυριστή προς τα πάνω μύτη, που έμοιαζε με δρεπάνι ή τσιγκέλι, και αυτό θα δικαιολογούσε την αναγωγή στο περσ. *čang* «αγκύλη, δρεπάνι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαγκαρ-άδικο < *τσαγκάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*
τσαγκάρ-ικο < *τσαγκάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
τσαγκάρης ή τσαγγάρης;
Πρόκειται για δάνειο τής Ελληνικής, το οποίο έχει ως αφετηρία του το ελνστ. *τζάγγα* (περσικής αρχής). Το παράγωγο ουσιαστικό συναντάται με δύο γραφές (*τσαγγάρης* και *τσαγκάρης*) και το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ξένη προέλευση τής λ., υπαγορεύει ως ορθότερη την απλούστερη γραφή: ***τσαγκάρης*** (με *-γκ-*).

τσάι
< τουρκ. *çay* < ρωσ. *tšay*, κινεζ. αρχής. Βλ.λ. *τέιο(ν)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαγ-ερία < θ. *τσαγ- (τσάι, τσαγιού)* + παραγ. τέρμα *-ερία*, πβ. κ. *καφετ-ερία*
τσαγ-ερό < θ. *τσαγ- (τσάι, τσαγιού)* + παραγ. τέρμα *-ερό*, πβ. κ. *λαδ-ερό*
τσαγ-ιέρα < θ. *τσαγ- (τσάι, τσαγιού)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
τσάι
Η λ. ***τσάι*** είναι σχετικά πρόσφατο δάνειο τής Ελληνικής. Προς το τέλος τού 19ου αιώνα, όταν η προφορά τής τουρκικής λέξης ήταν ακόμη αισθητή στους ομιλητές, ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης (*Συναγωγή Νέων Λέξεων...*, σ. 1017, λ. *τσαγιού*) αναγκάζεται να προτείνει τη γραφή *τσιάι*, προκειμένου να αποδίδεται το «παχύ» [tʒ] (ουρανοφατνιακό, όπως το αγγλ. *ch-* στις λ. *chalk, child*). Βαθμηδόν, η προφορά αυτή χάθηκε, αφού προσαρμόστηκε στο σύστημα φωνημάτων τής Νεοελληνικής Κοινής, το οποίο δεν διαθέτει τέτοιον φθόγγο αλλά μόνο το απλό φατνιακό [ts].

τσακ
ηχομιμητ. λ.

τσακάλι
< τουρκ. *çakal* < περσ. *šagāl* (ίδια σημ.).

τσακίζω
< μεσν. *τσακίζω / τζακίζω*, πιθ. < *τσακ* (ηχομιμητ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω* ή, κατ' άλλη άποψη, < μεσν. *τσακίον* «σουγιάς που διπλώνει στα δύο» < τουρκ. *çakı* «σουγιάς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσακ-ίδια (τα) < *τσακ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ίδι(α)*, πβ. κ. *πριον-ίδια, σκουπ-ίδια*
τσάκι-ση
τσάκισμα < μεσν. *τσάκισ-μα* < *τσακισ- (τσακίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
τσακισ-τός (ρηματ. επίθ.).

τσακίρης
< τουρκ. *çakır*, ιδίως στο σύνθ. *çakırkeyf* «κεφάτος», αρχικώς «ελαφρά μεθυσμένος» (φρ. *τσακίρ κέφι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσακίρ-ικος.

τσακμάκι
< τουρκ. *çakmak* «αναπτήρας».

τσακονικός
< μεσν. *Τσάκονες / Τσάκωνες*, πιθ. < *τζάκονες* < *διάκονες* (μεταπλ. τύπος τού αρχ. *διάκονοι*), όρος με τον οποίο δηλώνονταν στρατιώτες με ελαφρύ οπλισμό (βοηθητικοί), απεσταλμένοι στην Πελοπόννησο κατά τον 8ο αιώνα. Λιγότερο πιθ. η πρόταση *Τσάκωνες* < **Εξω-Λάκωνες* < φρ. *ἔξω Λάκωνες*, η οποία προϋποθέτει ονομασία άγνωστη στα παραδεδομένα κείμενα και στους ίδιους τους ομιλητές τής διαλέκτου. Έχει επίσης διατυπωθεί η αμφισβητούμενη πρόταση *Τσάκωνες* < **τράχωνες* < *τράχων, -ωνος* (< ελνστ. *τραχών, -ῶνος* «τραχύς και δυσπρόσιτος τόπος»), η οποία παρουσιάζει τη διαλεκτική τροπή /ts/ < /tr/ (π.χ. *τσίχειρα* < *τρίχειλα*), αλλά προσκρούει στο γεγονός ότι οι ομιλητές τής διαλέκτου δεν αυτοπροσδιορίζονταν με τη συγκεκριμένη ονομασία. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *διάλεκτος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
Τσάκωνες ή Τσάκονες;
Η ετυμολογική προέλευση τού εθνωνυμίου *Τσάκονες / Τσάκωνες* παραμένει αμφισβητούμενη, όπως εξηγήθηκε παραπάνω. Εντούτοις, τόσο η πιθανότερη ερμηνεία (< μεσν. *διάκονες*) όσο και η τακτική τής απλογράφησης που ακολουθούμε όταν παραδίδονται διαφορετικές γραφές, θα καθιστούσαν καταλληλότερη τη γραφή με *-ο-*: ***Τσάκονες, τσακονικός***.

τσακώνω
< μεσν. *τσακώνω / τζακώνω*, για το οποίο έχουν διατυπωθεί αρκετές ετυμολογικές προτάσεις: 1) < *τσακ* (ηχομιμητ. λ.) ή μέσω τού παραγώγου *τσάκα* «παγίδα» (πβ. κυπρ. *τσάκ-ρα*)· 2) < μεσν. *τσακίον* «σουγιάς που διπλώνει στα δύο» (βλ.λ. *τσακίζω*)· 3) < **σακώνω* (με διπλασιασμό τού αρχικού *σ-* από συνεκφορά με άρθρα ή αντωνυμίες· αν υπάρχει διπλό [ss], η τροπή [ss] > [ts] είναι κανονική) < αρχ. *σάκος*, με εικαζόμενη σημ. «πιάνω και χώνω στον σάκο». Το μέσο *τσακώνομαι* απέκτησε επίσης τη σημ. «καβγαδίζω, μαλώνω, συμπλέκομαι» (πβ. ανάλογη εξέλιξη «πιάνω» > «συμπλέκομαι» των μέσων *πιάνομαι, αρπάζομαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσάκω-μα
τσακωτός < μεσν. *τσακω-τός* (ρηματ. επίθ.)
τσακω-μός.

τσαλαβουτώ
< μεσν. *τσαλαβ(ο)υτῶ*, πιθ. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄτσαλα βουτῶ* ή, κατά λιγότερο πιθ. άποψη, *ἔξαλλα βουτῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαλαβούτη-μα.

τσαλακώνω
πιθ. < **ψαλακ-ώνω* (με τροπή [ps] > [ts], πβ. κ. *ψευδός > τσευδός*) < θ. *ψαλακ-* (με παραγ. τέρμα *-ώνω*), που απαντά στο αρχ. επίθ. *ἀ-ψάλακ-τος* «ανέγγιχτος», το οποίο βασίζεται στο ρ. *ψαλάσσω* «αγγίζω ελαφρά», εκφραστ. παράγωγο τού ρ. *ψάλλω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαλάκω-μα.

τσαλαπατώ
< μεσν. *τσαλαπατῶ*, πιθ. λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ἄτσαλα πατῶ* ή, κατά λιγότερο πιθ. άποψη, *ἔξαλλα πατῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαλαπάτη-μα.

τσαλαπετεινός
< **τσαλο-πετεινός* (με αφομοίωση των φωνηέντων /a/ – /o/ > /a/ – /a/) < *τσαλ(ί)* (βλ.λ.) + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *πετεινός*.

τσαλί
< τουρκ. *çali* «θάμνος, βάτος – φρύγανο».

τσαλίμι
< τουρκ. *çalim* «σκέρτσο, κάμωμα, νάζι».

τσάμικος
< εθνων. *Τσάμ(ης)* «μουσουλμάνος αλβανόφωνος κάτοικος τής Θεσπρωτίας (επί Τουρκοκρατίας)» (με παραγ. τέρμα *-ικος*), ίσως < αρχ. *Θύαμις*, ποταμός που διαρρέει την περιοχή, ή < αρχ. *Σάμεις*, ονομασία θρακοϊλλυρικού φύλου.

τσάμπα → τζάμπα

τσαμπί
όψιμο μεσν. < βεν. *zambin*, υποκορ. τού *zampa* «πόδι ζώου (κνήμη)», πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *gamba* (βλ.λ. *γάμπα*) και *zanca* (ιταλ. *cianca*), για το οποίο βλ.λ. *τσαγανό*.

τσαμπουκάς
< τουρκ. *sabika* «ποινικό παρελθόν (από προηγούμενες καταδίκες)» < αραβ. *sābiq*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαμπουκαλής < τουρκ. *sabikalı* «σεσημασμένος, αυτός που δεν έχει λευκό ποινικό μητρώο»
τσαμπουκαλ-εύομαι < *τσαμπουκαλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-εύομαι*
τσαμπουκαλ-ήδικος < *τσαμπουκαλ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικος*, πβ. κ. *μερακλ-ήδικος*
τσαμπουκα-λίκι < *τσαμπουκ(άς)* + παραγ. τέρμα *-λίκι* (βλ.λ.), πβ. κ. *πασα-λίκι*.

τσαμπούνα «γκάιντα, άσκαυλος»
αντιδάν., μεσν. (όπως προκύπτει από το μεσν. ρ. *τσαμπουνίζω*) < ιταλ. *zampogna* < λατ. *symphōnia(m)*, αιτ. τού ουσ. *symphonia* < αρχ. *συμφωνία* (βλ.λ.), η οποία την ελνστ. εποχή απαντά επιπλέον με τη σημ. «ορχήστρα» (σε επιγραφές τού 1ου αι.) ή δηλώνει διάφορα μουσικά όργανα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαμπουν-ώ / τσαμπουν-άω
τσαμπούνη-μα < *τσαμπουνη-* (*τσαμπουνώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τσαμπουνίζω < μεσν. *τσαμπουν-ίζω*
τσαμπούνισ-μα < *τσαμπουνισ-* (*τσαμπουνίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τσαμπουν-άρης < *τσαμπούν(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*.

τσανάκι «πήλινο πιάτο, γαβάθα»
< τουρκ. *çanak* «πήλινο δοχείο», παλαιοτουρκική λ., η οποία δεν σχετίζεται με το ελνστ. *σαννάκιον* «είδος περσικού ποτηριού».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσανάκ-α < *τσανάκ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*.

τσάντα
< τουρκ. *çanta* < περσ. *cāmadān* «υφασμάτινη θήκη ή σακούλα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαντ-άκιας < *τσάντ(α)* + παραγ. τέρμα *-άκιας*, πβ. κ. *ματ-άκιας*, *γυαλ-άκιας*
τσαντ-ιά.

τσαντίζω → τσατίζω

τσαντίλα¹ → τσατίζω

τσαντίλα² «σακούλι από αραιά υφασμένο πανί»
< σλαβ. *čedil(o)*, με αλλαγή ληκτικού φωνήεντος κατ' αναλογίαν προς το ουσ. *σακούλα*.

τσαντίρι
< τουρκ. *çadır* < περσ. *čādar / čādur* «τέντα, κουρτίνα – αντίσκηνο». Βλ. κ. *τσαντόρ*.

τσαντόρ «φαρδύ γυναικείο ένδυμα σε μουσουλμανικές χώρες»
< γαλλ. *tchador* < παλαιότ. *chadir* < περσ. *čādar / čādur* «τέντα, κουρτίνα – αντίσκηνο». Βλ. κ. *τσαντίρι*.

τσάο «αντίο, γεια»
αντιδάν., < ιταλ. *ciao*, διαλεκτ. τύπος (πβ. βενετ. *schiao*, μιλαν. *ciavo*) τού επιθ. *schiavo* «δούλος» < μεσν. λατ. *sclavus* < μεσν. *σκλάβος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποχαιρετώ*.

τσαουλί «ποικιλία φασολιού»
πιθ. < τουρκ. *çalı (fasulyesi)* «είδος αναρριχώμενης φασολιάς», όπου υπάρχει η βασική λ. *çalı* «θάμνος, βάτος». Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε αμάρτυρο **δια-ύλιον* «(καρπός) ζουμερός, χυμώδης» < *δια-* + παράγωγο τού ουσ. *ύλη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαουλ-ιά (η).

τσαούλι «σαγόνι»
< διαλεκτ. *τσαγούνι* (βορ. ιδιωμάτων, με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-γ-* και αλλαγή επιθήματος *-ούνι* > *-ούλι*) < αρχ. *σιαγόνιον* (με τροπή [ša] > [tša]), για το οποίο βλ.λ. *σαγόνι*.

τσαούσης
< όψιμο μεσν. *τσιαβούσης / τσαούσιος* «λοχίας τού οθωμανικού στρατού» < τουρκ. *çavuş* «λοχίας – φρουρός».

τσάπα
μεσν. < ιταλ. *zappa*, ίσως < υστλατ. *sappa*, λ. μεσογ. αρχής, που θα μπορούσε να συνδ. με διαλεκτ. ιταλ. *zappo* «τράγος», ιλλυρ. *zapp* (ίδια σημ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαπί < μεσν. *τσαπ-ίον*, υποκορ. τού *τσάπα*
τσαπίζω < μεσν. *τσαπ-ίζω* < *τσάπ(α)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
τσάπισ-μα < *τσαπισ-* (*τσαπίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσαπατσούλης
< τουρκ. *çapaçul* «ατημέλητος, κακοντυμένος» < περσ. *čapān čūl* «παλιός, φθαρμένος, ξεφτυσμένος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαπατσουλ-ιά
τσαπατσούλ-ικος.

τσαπερδόνα
αβεβ. ετύμου, αν και ορισμένοι προτείνουν σύνδεση με το ελνστ. *σαπέρδιον* (σκωπτικό προσωνύμιο τής εταίρας Φρύνης), υποκορ. τού αρχ. *σαπέρδης* «είδος ψαριού, πέρκα τού Νείλου», αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο.

τσαπί → τσάπα

τσαπράζι «κόσμημα τής φορεσιάς των ευζώνων»
< τουρκ. *çapraz*, αρχικώς «σταυροειδής, χιαστός» (εν προκειμένω «γιλέκο κουμπωμένο σταυρωτά»), < περσ. *čap rāst* «αριστερά-δεξιά» και, επομένως, «σταυρωτό κούμπωμα», κατόπιν «μεταξωτό κουμπί, κόσμημα».

τσαρδάκι
< τουρκ. *çardak* «πρόχειρο υπόστεγο – πέργκολα» < περσ. *čār-tāq*, κατά λέξη «τέσσερεις στύλοι», δηλ. «στέγαστρο σε τέσσερεις στύλους». Η λ. επαναναλύθηκε στα Ελληνικά *τσαρδ-άκι*, όπου το *-άκι* θεωρήθηκε υποκορ. επίθημα, με αποτέλεσμα να πλαστεί νέο ουσ. ***τσαρδί*** (πβ. κ. *πασουμάκι* > *πασούμι*).

τσαρικός → τσάρος

τσάρκα «βόλτα, περίπατος»
< τουρκ. *çark* «τροχός, ρόδα – στροφή» < περσ. *čarkh / čarx* (ίδια σημ.).

τσαρλατάνος
< ιταλ. *ciarlatano*, πιθ. (με παρετυμολ. επίδρ. τού *ciarla* «φλυαρία, πολυλογία») < *cerretano* «κάτοικος τού χωριού Cerreto» (στην Ουμβρία τής Ιταλίας), αν υποτεθεί ότι το χωριό είχε γίνει διαβόητο για τους απατεώνες εμπόρους του. Σύμφωνα με άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από τύπο **ceretano / *caratano*, ο οποίος ανάγεται στο μεσν. *κερατᾶς*, κοινή υβριστική λέξη (στην κλητική *κερατᾶ!*) που θα πρέπει να ήταν γνωστή στους συναλλασσόμενους εμπόρους και ίσως διαδόθηκε σε βαλκανικές γλώσσες με τη σημ. «απατεώνας». Αν ισχύει η δεύτερη εκδοχή, τότε πρόκειται για αντιδάνειο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαρλαταν-ισμός.

τσάρος
μεταφορά τού ρωσ. *tsar* < παλ. σλαβ. *cěsarĭ* < λ[ατ.] *Caesar*, για το οποίο βλ.λ. *καίσαρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαρ-ικός, λόγ. [1896]
τσαρ-ισμός, λόγ. [1897], μεταφορά τού αγγλ. *tsarism* < ρωσ. *tsar* (βλ. ανωτέρω).

τσαρούχι
< μεσν. *τσαρούχι(ν)* < παλ. τουρκ. *çaruk* (> σύγχρ. *çarık*), που προσδιόριζε σανδάλι με πέτσινη σόλα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαρουχ-άς.

τσάρτερ
αντιδάν., < αγγλ. *charter* «επίσημο κείμενο ή συμβόλαιο, που εγγυάται αποκλειστικότητα» (πράγμα που εξηγεί τη σύγχρ. σημ. «ειδική –εκτός προγράμματος– προπληρωμένη αεροπορική πτήση για συγκεκριμένο προορισμό») < παλ. γαλλ. *chartre* «συμβόλαιο, τίτλος ιδιοκτησίας» (> σύγχρ. γαλλ. *charte*) < λατ. *chartula*

«σύντομο γραπτό κείμενο» (υστλατ. σημ. «επίσημο έγγραφο»), υποκορ. τού *c(h)arta* < αρχ. *χάρτης*. Βλ. κ. *κάρτα, χάρτα*.

τσατίζω
< τουρκ. *çatış(mak)* «αψιμαχώ, συγκρούομαι, αρπάζομαι» (με προσαρμογή προς τα ρ. σε *-ίζω*). Ο τύπος *τσαντίζω* οφείλεται σε παρετυμολ. σύνδεση προς τις λ. *τσάντα, τσαντίλα*[2].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσατ-ίλα < *τσατ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *μαυρ-ίλα*
τσάτισ-μα.

τσάτρα-πάτρα «πρόχειρα, κουτσά-στραβά»
< τουρκ. *çatra patra*, που σχετίζεται με το μεσν. *σάταλα πάταλα* «ασαφείς και αδέξιες εκφράσεις», χωρίς να έχει διευκρινιστεί ποια είναι η αφετηρία. Ορισμένοι υποθέτουν ότι πρόκειται για φρ. με σημ. «τέσσερα-πέντε», που διαδόθηκε σε βαλκανικές γλώσσες δηλώνοντας αδέξια ομιλία (π.χ. τουρκ. *çat pat*, βουλγ. *četir pet*) και έχει ενδεχομένως περσική αρχή.

τσατσά (η)
λ. τής νηπιακής γλώσσας, που παρουσιάζει αναδιπλασιασμό τής συλλαβής *τσα*, την οποία ορισμένοι παράγουν από το μεσν. *θειά* < ελνστ. *θεία* (θηλ. τού αρχ. *θεῖος*). Η λ. χρησιμοποιήθηκε ευφημιστικά με τη σημ. «ηλικιωμένη ιδιοκτήτρια πορνείου» (πβ. κ. *μαντάμα*).

τσα-τσά (το) «είδος ζωηρού χορού»
< αγγλ. *cha-cha* < ισπ. *cha-cha*, ηχομιμητ. λ.

τσατσάρα
< βεν. *zazzara* «μακριά (ανδρικά) μαλλιά, μαλλούρα» (ιταλ. *zazzera*) < λογγοβαρδ. **zazera* «τούφα, τσουλούφι».

τσάτσος
< θηλ. *τσάτσα / τσατσά*, με αλλαγή γένους.

τσαχπίνης
< τουρκ. *çapkın* «σκανταλιάρης – γυναικάς» (με αντιμετάθεση και ανομοίωση των συμφώνων /pk/ > /kp/ > /xp/).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσαχπιν-ιά
τσαχπίν-ικος.

τσεβδός → τσευδός

τσεβρές «κεντητό εργόχειρο ως κάλυμμα»
< τουρκ. *çevre* «κύκλος, περίγυρος – κάλυμμα, τσεμπέρι», από το θ. τού ρ. *çevirmek* «γυρίζω, περιστρέφω – ζώνω».

τσεκ
< αγγλ. *checque* «έγγραφη εξουσιοδότηση (για παροχή πιστώσεως)» < ρ. *check* «ελέγχω, επαληθεύω» < μέσο αγγλ. *chek / chak* «πιάνω, αιχμαλωτίζω» (ειδικότ. στο σκάκι για απειλή προς τον αντίπαλο βασιλιά) < παλ. γαλλ. *eschec / eschac* < φραγκ. **skak* < μεσν. λατ. *scacus* «σκάκι», για το οποίο βλ.λ. *σκάκι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσεκ-άπ < αγγλ. *check- up*
τσεκ-άρω, μεταφορά τού αγγλ. *check* (με παραγ. τέρμα *-άρω*)
τσεκάρισ-μα < *τσεκαρισ- (τσεκάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσεκούρι
< μεσν. *τσεκούριον* < ελνστ. *σεκούριον* < λατ. *secūris, -is* «πέλεκυς, αξίνα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσεκουρ-άτος < *τσεκούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *φευγ-άτος*
τσεκουρ-ιά < *τσεκούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *μαχαιρ-ιά*
τσεκουρ-ώνω
τσεκούρω-μα < *τσεκουρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσελεμεντές
από το επώνυμο τού αρχιμάγειρα Νικολάου Τσελεμεντέ (1878-1958), ο οποίος εξέδωσε το περιοδικό *Οδηγός Μαγειρικής* και αργότερα το βιβλίο συνταγών που συνδέθηκε με το όνομά του.

τσελέστα «είδος όρθιου πιάνου»
< ιταλ. *celesta*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *celeste* «ουράνιος» < λατ. *caeleste(m)*, αιτ. τού επιθ. *caelestis*, που ανάγεται στο ουσ. *caelum* «ουρανός». Η λ. αποδόθηκε στο μουσικό όργανο λόγω τού κρυστάλλινου ήχου του.

τσέλιγκας
< σλαβ. *čelnik* «γενάρχης οικογένειας» (με μετάθεση τού ερρίνου).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσελιγκ-άτο < *τσέλιγκ(ας)* + παραγ. τέρμα *-άτο*, πβ. κ. *δεσποτ-άτο*
τσελιγκ-όπουλο < *τσέλιγκ(ας)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-πουλο*, πβ. κ. *αρχοντ-όπουλο*.

τσέλο
< ιταλ. *cello*, συντετμ. τύπος τού *violoncello* «βιολοντσέλο», αρχική σημ. «μικρό κοντραμπάσο», υποκορ. τού *violone* «κοντραμπάσο, μεγάλο βιολί», μεγεθ. τού *viola* «βιόλα», για το οποίο βλ.λ. *βιολί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσελίστας, μεταφορά τού ιταλ. *cellista* < *cello* (βλ. ανωτέρω).

τσέμπαλο
αντιδάν., < ιταλ. *cembalo*, συντετμ. τύπος τού όρου *clavicembalo* «κλειδοκύμβαλο (πιάνο)» < μεσν. λατ. *clavicymbalum*, υβριδικό σύνθ. (εν μέρει ελληνογενές), < *clavi-* (< λατ. *clavis* «κλειδί») + *cymbalum* < αρχ. *κύμβαλον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσεμπαλίστας, μεταφορά τού ιταλ. *cembalista* < *cembalo* (βλ. ανωτέρω).

τσεμπέρι «γυναικείος κεφαλόδεσμος»
< τουρκ. *çember* < περσ. *čanbar* «λαιμοδέτης, μαντήλι λαιμού».

τσέπη
< τουρκ. *cep* < παλ. τουρκ. *ceyb* < αραβ. *cayb*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσεπ-ώνω < *τσέπ(η)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
τσέπω-μα < *τσεπώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσερβέλο
< ιταλ. *cervello* «μυαλό, εγκέφαλος» < λατ. *cerebellu(m)*, υποκορ. τού *cerebrum* «εγκέφαλος, νους».

τσέρκι «ξύλινος ή μεταλλικός δακτύλιος, στεφάνι»
< ιταλ. *cerchi*, πληθ. τού *cerchio* «κύκλος, γύρος - στεφάνι» < λατ. *circulu(m)*, αιτ. τού ουσ. *circulus*, υποκορ. τού *circus* «κύκλος». Βλ. κ. *τσίρκο*.

τσέτουλα «αγορά με πίστωση»
πιθ. αντιδάν., < βεν. *cetola / zetola* (ιταλ. *cedola*) < υστλατ. *schedula*, υποκορ. τού λατ. *scheda / scida* «φύλλο παπύρου ή χαρτιού» < ελνστ. *σχίδα* «σχίζα, πελεκούδι» < αρχ. *σχίζω* (βλ.λ.). Ορισμένοι εικάζουν ότι το λατ. *scida* προέρχεται από θ. τού ρήματος *scindere* «σχίζω, χωρίζω» και, επομένως, δεν είναι ελληνικής αρχής, αλλά παρασυνδέθηκε αργότερα προς το ελλ. *σχίδα*. Η λ. απέκτησε σταδιακά τη σημ. τού φύλλου χαρτιού (ενίοτε και τού κομματιού ξύλου), στο οποίο ο καταστηματάρχης σημείωνε ή χάρασσε τα χρέη των οφειλετών του.

τσε-τσέ «παρασιτική μύγα τής Αφρικής»
< γαλλ. *tsé-tsé*, από λ. τής γλ. Τσβάνα (Ν. Αφρική).

τσευδός
μεσν. < *ψευδός* (βλ.λ.), με τροπή [ps] > [ts], πβ. κ. **ψαλακ-ώνω* > *τσαλακώνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσευδ-ίζω
τσεύδισ-μα < *τσευδισ-* (*τσευδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσηρώτο
αντιδάν., < ιταλ. *cerotto* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < υστλατ. *cerōtum* «αλοιφή από κερί» < ελνστ. *κηρωτόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *κηρωτός* «αλειμμένος με κερί». Η χρήση αλοιφών και εμπλάστρων με συστατικό το κερί είναι γνωστή στους γιατρούς τής Αρχαιότητας, το δε *κηρωτόν* πρωτοαπαντά στον Γαληνό (*Υπόμν. Ἱπποκρ.* 18b.365: *οἷα πέρ ἐστιν ἡ τοιαύτη κηρωτὴ* [ενν. *ἀλοιφή*] *διττῶς σκευαζομένη, ποτὲ μὲν ἤτοι γ' ἐν ῥοδίνῳ τηκομένου τοῦ κηρωτοῦ ἢ ἐν ἐλαίῳ*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τσιρότο ή τσηρώτο;
Επειδή η λέξη αποτελεί αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή, που ανάγεται -μέσω τού ιταλ. *cerotto*- στο ελνστ. *κηρωτόν* (βλ. ετυμολογία), είναι συνεπέστερο να γράφεται με τρόπο που αντανακλά την προέλευσή της: ***τσηρώτο*** (με *-η-* και *-ω-*). Η γρ. ***τσιρότο*** (με *-ι-* και *-ο-*) τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

τσητώνω → τσιτώνω

τσιγαρίζω
μεσν. < ιταλ. *zigare* «βγάζω οξύ και σφυριχτό ήχο», ηχομιμητ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιγάρισ-μα
τσιγαρισ-τός.

τσιγάρο
< λόγ. [1871] *σιγάρον / τσιγάρον* < ιταλ. *cigaro / sigaro* < ισπ. *cigarro* «πούρο», πιθ. < *zicar* «καπνίζω», λ. τής γλώσσας των Μάγια.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιγαριλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *çiğarlık* «χασίς» < *çiğara* «τσιγάρο» < ισπ. *cigarro* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. τσιγαρο-: *τσιγαρο-θήκη* (λόγ. [1880]), *τσιγαρό-χαρτο* (λόγ. [1884]).

Τσιγγάνος
μεσν. < *Ἀτσίγγανος* < *Ἀθίγγανος* «ανέγγιχτος, άθικτος» (< *ἀ-* στερητ. + αρχ. *θιγγάνω* «αγγίζω, ψαύω»), ονομασία χριστιανικής αίρεσης στον βυζαντινό χώρο, την οποία απέδωσαν οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς (8ος αι.) σε ομάδα *Μελχισεδεκιτών* (προσκολλημένων στον ιερέα Μελχισεδέκ, Π.Δ. *Γένεσ.* κεφ. 14, Κ.Δ. *Εβρ.* πολλαχού στα κεφ. 5 και 7), ταυτίζοντάς τους με τους Ρομ / Ρομά (νομάδες από την Ινδία), αν και δεν είχαν καμία σχέση με αυτούς. Βλ. κ. *τσιγγούνης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιγγάν-ικος.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ρομά: Αθίγγανοι, Τσιγγάνοι, Γύφτοι, Μποέμ, Κατσίβελοι...
Ενώ οι ***Αθίγγανοι*** ταυτίστηκαν εσφαλμένα με τους νομάδες ***Τσιγγάνους*** (βλ. ανωτέρω), οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται ***Ρομ*** ή ***Ρομά*** (από λ. τής τσιγγάνικης γλώσσας, που σημαίνει «άνδρας, σύζυγος»). Οι εν λόγω νομάδες από τη Β. Ινδία έγιναν επίσης γνωστοί ως ***Γύφτοι*** (< αρχ. *Αἰγύπτιοι*), επειδή εθεωρείτο ότι ήλθαν στον χώρο τής Μεσογείου από την Αίγυπτο, αλλά αυτή η ονομασία συχνά αποκτούσε μειωτική χροιά (για παρόμοιες ονομασίες στις ευρωπαϊκές γλώσσες, βλ.λ. *γύφτος*). Άλλες γνωστές ονομασίες για τους Τσιγγάνους είναι επίσης οι λ. ***Μποέμ*** (< γαλλ. *Bohème*), δηλ. νομάδες

από τη Βοημία, και ***Κατσίβελοι*** (< αρωμουν. *cacivel*, που ανάγεται στο λατ. *captīvus* «αιχμάλωτος», μέσω μτφ. σημ. «άθλιος, δυστυχής»). Η λ. *Τσιγγάνος* πέρασε επίσης στην Τουρκική (τουρκ. *çingene*), όπου απέκτησε την επιπρόσθετη σημασία «φιλάργυρος» και από αυτήν προήλθε αργότερα η λ. ***τσιγγούνης***.

τσιγγούνης
αντιδάν., < τουρκ. *çingene*, αρχική σημ. «Τσιγγάνος», < μεσν. *τσιγγάνος* (βλ.λ.), ίσως μέσω τού θηλ. *τσιγγάνα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιγγουν-εύομαι
τσιγγουν-ιά
τσιγγούν-ικος.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
τσιγκούνης ή τσιγγούνης;
Αν και η λέξη συναντάται συχνά γραμμένη με *-γκ-* *(τσιγκούνης)*, εφόσον πρόκειται για αντιδάνειο που ανάγεται στο μεσν. *Τσιγγάνος* (βλ. ετυμ.), είναι ορθότερο να γράφεται με *-γγ-*: ***τσιγγούνης***.

τσιγκέλι
< τουρκ. *çengel* (> διαλεκτ. Πόντου *τšεγκέλιν*) < περσ. *čangāl* «νύχι, άγκιστρο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιγκελ-ωτός.

τσιγκλώ
πιθ. < *τσίγκλα* < *ξίγκλα* «όργανο τού αργαλειού – μυτερός στις δύο άκρες πήχυς που τεντώνει το πανί» < *οξ(ύς)* + μεσν. *ἴγγλα / γίγγλα / κίγγλα* «ζώνη, λουρί τής σέλας» < λατ. *cingula* «ζώνη, ζωστήρας». Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή τού τύπου *ξίγκλα / ξύγκλα* σε *οξύ(ς)* + μεσν. *οὔγγλα / οὔγκλα* < λατ. *ungula* «νύχι, οπλή», ενώ έχει επίσης διατυπωθεί η άποψη ότι η λ. *τσιγκλώ* προέρχεται από το ουσ. *τσιγκέλι* μέσω αμάρτυρου τύπου **τσιγκελ-ώ / -ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσίγκλισ-μα
τσίγκλη-μα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
τσιγκλώ ή τσυγκλώ;
Επειδή για την ετυμολογική προέλευση τής λέξης έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις (βλ. ανωτέρω), είναι προτιμότερη η απλούστερη γραφή της: **τσιγκλώ** (με *-γκ-*), αντί *τσυγκλώ* ή *τσυγγλώ*.

τσίγκος
< ιταλ. *zinco* < γερμ. *Zink*, που ίσως συνδ. με το ουσ. *Zinken* «αιχμή, προεξοχή, δόντι», από τον τρόπο με τον οποίο το εν λόγω μέταλλο τοποθετείται στον κλίβανο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσίγκ-ινος.
ΣΥΝΘ. τσιγκο-γραφία (μεταφορά τού αγγλ. υβριδικού συνθ. *zincography*), **τσιγκο-γράφος** (μεταφορά τού αγγλ. υβριδικού συνθ. *zincograph*).

τσίκνα
μεσν., πιθ. < **σίκνα* (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/) < αρχ. *κνῖσα* (βλ.λ.), με αντιμετάθεση των συμφώνων. Δεν είναι πιθ. η αναγωγή σε μεταπλ. τύπο τού αρχ. *ἐξ-ικμάζω* «αποπνέω, αναδίδω» (< *ἐκ- / ἐξ-* + *ἰκμάς, -άδος* «υγρασία – χυμός των φρούτων») ούτε στο τουρκ. *tiken* «αγκάθι, κεντρί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσικν-ίζω
τσίκνισ-μα < *τσικνισ-* *(τσικνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσικό «παιδικό τμήμα ποδοσφαιρικής ομάδας»
πιθ. < ισπ. *chico* «μικρός – νεαρός» < λατ. *ciccum / ciccus* «κόκκος».

τσικουδιά
< μεσν. *τσίκουδο* (με παραγ. τέρμα *-ιά*), πιθ. < τουρκ. *çiğde* «τζίτζυφο», ίσως επειδή ο καρπός του μοιάζει με τα υπολείμματα στεμφύλων από τα οποία αποστάζεται η τσικουδιά. Σύμφωνα με άλλη άποψη, ανάγεται σε τύπο **κί(κ)κουδο* <; μεσν. *κού(κ)κουδο* «κουκούτσι» (υποκορ. τού αρχ. *κόκκος*).

τσικρίκι «διπλή ρόκα για στρίψιμο τού νήματος»
< τουρκ. *cıkrık* < αρχ. περσ. *čahrak* «τροχός (μηχανισμός) – στροφή».

τσιλημπουρδίζω «έχω εξωσυζυγικές σχέσεις»
μεταπλ. τύπος τού μεσν. *τσιληπουρδῶ* (με ηχηροποίηση /p/ > /mb/ και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /mb/) < ελνστ. *σιληπορδῶ (-έω)* «φέρομαι χυδαία, με έκλυτο τρόπο», εκφραστ. σύνθ. τού οποίου το β΄ συστατικό είναι οπωσδήποτε το αρχ. ουσ. *πορδή*. Το α΄ συνθ. ίσως σχετίζεται με το όν. *Σιληνός* (βλ.λ.) ή, κατ' άλλη άποψη, με το αρχ. ρ. *τιλῶ (-άω)* «έχω διάρροια» με κοινό σημείο την απόδοση μειωτικού χαρακτήρα στη λέξη (βλ. κ. *μοιχός*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιλιμπούρδισ-μα.

τσίλι «είδος καυτερής σάλτσας»
< αγγλ. *chilli* < ισπ. *chili* < *cilli*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ (των Αζτέκων).

τσίλια «σκοπιά, φύλαξη»
< ιταλ. *ciglia*, πληθ. τού ουσ. *ciglio* «φρύδι» (ήδη τον 14ο αι. σημαίνει επίσης «βλέμμα, ματιά») < λατ. *cilium* «βλέφαρο».
ΣΥΝΘ. τσιλι-αδόρος < *τσίλι(α)* + παραγ. τέρμα *-αδόρος*, πβ. κ. *λουφ-αδόρος*.

τσίλικος
< τουρκ. *çil* «καινούργιος» + παραγ. τέρμα *-ικος*.

τσίμα-τσίμα «άκρη-άκρη, ίσα-ίσα»
ίσως αναδιπλ. τύπος τού ιταλ. *cima* «ακροβλάσταρο» < λατ. *cima / cyma* «κύημα, νεαρός βλαστός» < αρχ. *κῦμα*, άλλος τύπος τού ουσ. *κύημα* (βλ.λ. *κύμα*). Σύμφωνα με άλλη άποψη, η φρ. προήλθε (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και αναβιβασμό τόνου) από τη μεσν. *σιμά-σιμά* «κοντά-κοντά» (πβ. κ. *λάου-λάου*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τσίμα ή τσύμα;
Αν ήταν βέβαιη η αναγωγή –μέσω τού ιταλ. *cima*– στο αρχ. *κῦμα*, τότε θα επρόκειτο για αντιδάνειο και, ως εκ τούτου, η γραφή *τσύμα-τσύμα* (με -*ύ*-) θα ήταν ετυμολογικά συνεπέστερη. Εντούτοις, είναι δυνατή η διαφορετική ετυμολόγηση (< φρ. *σιμά-σιμά*) και, εφόσον υπάρχει αβεβαιότητα, είναι προτιμότερη η απλούστερη γραφή: ***τσίμα-τσίμα*** (με -*ί*-).

τσιμέντο
< τουρκ. *çimento* < παλ. ιταλ. *cimento* (πβ. γαλλ. *ciment*, σύγχρ. ιταλ. *cemento*) < δημώδ. λατ. **cementu(m)* < λατ. *caementum* «λατόμημα, ακατέργαστο πέτρωμα ή μάρμαρο», που ανάγεται στο ρ. *caedo* «κόβω, αποκόπτω, τέμνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιμεντ-άρω
τσιμεντάρισ-μα < *τσιμενταρισ-* (*τσιμεντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τσιμεντ-ένιος < *τσιμέντ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
τσιμεντ-ώνω.
ΣΥΝΘ. τσιμεντο-: *τσιμεντό-βεργα, τσιμεντο-βιομηχανία, τσιμεντο-κολόνα, τσιμεντο-κονία* «μείγμα τσιμέντου, άμμου και νερού που χρησιμοποιείται στην οικοδομική», *τσιμεντο-κονίαμα, τσιμεντό-λιθος, τσιμεντό-πλακα, τσιμεντο-ποίηση, τσιμεντο-σανίδα, τσιμεντο-στρώνω, τσιμεντό-στρωση* (λόγ. [1893]), *τσιμεντό-χρωμα* κ.ά.

τσιμινιέρα «καπνοδόχος»
αντιδάν., < ιταλ. *ciminiera* < γαλλ. *cheminée* < υστλατ. *caminata* (αποσπάστηκε από τη φρ. *camera caminata* «χώρος ή θάλαμος εφοδιασμένος με καπνοδόχο»), μτχ. τύπος τού ρ. *camināre* < λατ. *caminus* < αρχ. *κάμινος* (βλ.λ.).

τσιμουδιά
ίσως (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /m/) < ελνστ. *σιμῳδία* «φάλτσο ή άτεχνο τραγούδι, παράτονη ωδή» < αρχ. *σιμ(ός)* «πλακουτσομύτης – (μτφ.) με αστεία όψη, σκωπτικός, περιφρονητικός» (βλ.λ.) + *-ῳδ(ία)* < *ᾠδή*.

τσιμούχα «δακτύλιος στεγανότητας»
ίσως < τουρκ. *çamuha* «σφουγγάρι κατώτερης ποιότητας».

τσιμπίδα
πιθ. < αρχ. *ἐμπίς, -ίδος* «κουνούπι» (με παρετυμολ. επίδρ. τού μεσν. *τσιμπῶ*) < ρ. *ἐμπίνω* «ρουφώ (το αίμα)» < *ἐμ-* (< πρόθ. *ἐν*) + *πίνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιμπίδ-ι < *τσιμπίδ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ι*
τσιμπιδ-άκι < *τσιμπίδ(α)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*.

τσίμπλα
μεσν. (υποχωρητ.) < ρ. *τσιμπλιάζω*, πιθ. < ελνστ. *σιφλός* / αρχ. *σιπαλός* «χωλός, ανάπηρος – μύωπας, με αδύναμη όραση» (αγν. ετύμου), αν υποθέσουμε την εξής πορεία: **σιφλ-ιάζω* / **σιπ(α)λ-ιάζω* > *τσιμπλ-ιάζω* (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και αφομοίωση πληρότητας /pl/ > /mbl/).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσίμπλιασ-μα < *τσιμπλιασ-* (*τσιμπλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τσιμπλ-ιάρης < *τσίμπλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ψωρ-ιάρης*.

τσιμπούκι
< τουρκ. *çubuk* (παλ. τουρκ. *çıbuk*) < αρχ. περσ. *čobag* «ραβδί, βέργα».

τσιμπούρι
< μεσν. *τσιμούριν* (με παρετυμολ. επίδρ. τού μεσν. *τσιμπῶ*) < **κιμμούριον* (με τσιτακισμό /ki/ > /tsi/) < όψιμο ελνστ. *κίμμυρος*, που μαρτυρείται στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *κίμμυρος· μικρολόγος*.

τσιμπούσι
< τουρκ. *cümbüş* «φαγοπότι, ευωχία – (παλαιότ.) μουσικό όργανο» < περσ. *cunbīš* «παιχνίδι, παιχνίδισμα».

τσιμπώ
< μεσν. *τσιμπῶ*, μεταπλ. τύπος τού **τσιμπ-ίζω* < **ἐξ-εμπίζω* (με τσιτακισμό /ks/ > /ts/ και αφομοίωση των φωνηέντων /e/ – /i/ > /i/ – /i/) < αρχ. πρόθ. *ἐκ / ἐξ* + θ. τού αρχ. *ἐμπίς, -ίδος* «κουνούπι» (βλ.λ. *τσιμπίδα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσίμπη-μα
τσιμπηματ-ιά < *τσιμπηματ-* (*τσίμπημα*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *χαραματ-ιά*
τσιμπη-τός, ρηματ. επίθ.
τσιμπ-ιά.
ΣΥΝΘ. τσιμπο-: *τσιμπο-λογώ, τσιμπο-λόγημα*.

τσίνορο
< *ματο-τσίνο(υ)ρο* (με απόσπαση τού β΄ συνθ.) < *ματο-* (< *μάτι*) + *τσινούρι* (με αλλαγή ληκτικού τέρματος) < μεσν. *τσινάρι* (με τσιτακισμό /ki/ > /tsi/, πβ. κ. *τσίχλα* < *κίχλη*) < **κινάριον*, υποκορ. τού αρχ. *κίναρα / κινάρα / κυνάρα* (ελνστ. με επίδρ. τού ουσ. *κύων*), που σήμαινε «αγκινάρα», αλλά και διάφορα

αγκαθωτά φυτά, όπως η αγριοτριανταφυλλιά. Βλ. κ. *αγκινάρα*.

τσιντσιλά «μικρό τρωκτικό τής Ν. Αμερικής»
< γαλλ. *chinchilla* < ισπ. *chinchilla*, λ. τής γλ. Αϊμάρα (ιθαγενών τού Περού).

τσινώ
< μεσν. *τσινῶ* (με τσιτακισμό /ti/ > /tsi/, πβ. κ. *τσιλώ* < αρχ. *τιλῶ*) < *τινῶ, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τινάζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιν-ίζω, μεταπλ. τύπος τού *τσινώ*, πβ. κ. *κοπαν-ίζω – κοπαν-ώ*
τσίνισ-μα < *τσινισ- (τσινίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσίου-τσίου
ηχομιμητ. λ.

τσιπ
< αγγλ. *chip* «τεμάχιο, τμήμα» (ως τεχν. όρος στη φρ. *silicon chip* «τεμάχιο σιλικόνης»), που ανάγεται στο παλ. αγγλ. ρ. *cippian* «κόβω, αποκόπτω» (για ξύλα ή την κόρα τού ψωμιού). Βλ. κ. *τσιπς*.

τσίπα
μεσν., αρχική σημ. «πέπλος, τσεμπέρι», < σλαβ. *tsipa*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε μτφ. για να δηλώσει τη «ντροπή», αλλά κυρίως σε αρνητικές φράσεις, καθώς και στο επίθ. *ξε-τσίπωτος*, προκειμένου να δηλωθεί η απροκάλυπτη, αναίσχυντη συμπεριφορά, που χαρακτηρίζεται από αδιαντροπιά.

τσιπούρα → τσιππούρα

τσίπουρο
< μεσν. *τσίπουρον*, ίσως < τουρκ. *cibre*. Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε τουρκ. *sapre* ή στο ελνστ. *σίκερα* «είδος οινοπνευματώδους ποτού».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσιπουρ-άδικο < *τσίπουρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *ουζ-άδικο, τυροπιτ-άδικο*.

τσιππούρα
μεσν. < **ἵππουρα* (μέσω τής γενικής πτώσης **τῆς ἱππούρας* με συμπροφορά και κατόπιν επανανάλυση) < αρχ. *ἵππουρος* «είδος ψαριού (με ουρά που μοιάζει με αλόγου)» < *ἵππ(ος)* + *-ουρος* < *οὐρά*, πβ. κ. *σκίουρος*. Το τουρκ. *çipura* είναι δάνειο από την Ελληνική.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τσιπούρα ή τσιππούρα;
Η ετυμολογική προέλευση τής λέξεως από το αρχ. *ἵππουρος* καθιστά ορθότερη και συνεπέστερη τη γραφή με δύο *-π-*: **τσιππούρα**. Η γρ. *τσιπούρα* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

τσιπς
< αγγλ. *chips* (κυρ. από τη φρ. *potato chips* «κομμένες πατάτες»), πληθ. τού *chip* «τεμάχιο, τμήμα» (βλ.λ. *τσιπ*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

τσιπς
Η αγγλ. λ. *chip(s)* εισήχθη στη Γαλλική στις αρχές τού 20ού αι. ως τμήμα τής φρ. *pommes chip* «κομμένες πατάτες», η οποία αργότερα αντικαταστάθηκε από τη φρ. *pommes frites* «τηγανητές πατάτες» (που οδήγησε στο αγγλ. *French fries* «γαλλικές τηγανητές (πατάτες)», μόνο στην Αγγλική των Η.Π.Α., αντί τού απλού *chips*).

τσιράκι «μαθητευόμενος τεχνίτης»
< τουρκ. *çırak* < περσ. *čarāġ / čirāġ* «πελάτης».

τσιρίζω → τσουρίζω

τσιριμόνια
< μεσν. *τσεριμόνια* (με αφομοίωση των φωνηέντων /e/ – /i/ > /i/ – /i/) < ιταλ. *cerimonia* «επίσημη θρησκευτική τελετή – υπερβολική εκδήλωση σεβασμού» < λατ. *caerimonia* «τελετή – ευσέβεια», λ. ετρουσκ. αρχής.

τσιρίσι «αμυλόκολλα υποδηματοποιών»
< τουρκ. *çiriş* < περσ. *sirīš* (ίδια σημ.).

τσίρκο
πιθ. αντιδάν., < ιταλ. *circo*, αρχική σημ. «κύκλος, γύρος, κρίκος» (από τον 19ο αι. «κυκλικό παράπηγμα, στο οποίο παρουσιάζονται θεάματα»), < λατ. *circus* «κύκλος», που μάλλον προέρχεται από το αρχ. *κρίκος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσίρκουλο, μεταφορά τού ιταλ. *circolo* < λατ. *circulus*, υποκορ. τού *circus* «κύκλος».

τσιρλίζω «έχω διάρροια»
μεταπλ. τύπος τού ρ. *τσιρλώ* (με ανάπτυξη *-ρ-*, πιθ. πρώτα στο ουσ. *τσι-ρ-λιό*, κατά το *κατουρλιό*) < μεσν. *τσιλῶ* (με τσιτακισμό /ti/ > /tsi/, πβ. κ. διαλεκτ. Κάτω Ιταλίας *τσιḍḍάω*) < αρχ. *τιλῶ (-άω)* «έχω διάρροια» < *τῖλος* «διάρροια» (μαρτυρείται ως ελνστ.) < **tī-lo-* (με επίθημα *-lo-*), που συνδ. με αρμ. *t' rik'* «κοπριά», αγγλοσαξ. *þīnan* «είμαι υγρός», αρχ. σλαβ. *tina* «βούρκος, βόρβορος» κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσίρλα < *τσιρλώ* (υποχωρητ.)
τσιρλη-τό < *τσιρλη- (τσιρλώ)* + παραγ. τέρμα *-τό*
τσιρλ-ιάρης < *τσίρλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*
τσίρλισ-μα.

τσίρος «αποξηραμμένο σκουμπρί»
μεσν., ίσως (με τσιτακισμό /ki/ > /tsi) < αρχ. *κιρρός* «ωχρός, κιτρινωπός» (βλ.λ. *κίρρωση*), εξαιτίας τού χρώματος τού ψαριού (πβ. επίσης το παράγ. ελνστ. *κιρρίς* «είδος ψαριού»). Εντούτοις, εξίσου πιθ. είναι η

αναγωγή στο αρχ. *κηρός* «κερί», αν ληφθεί υπ' όψιν το ελνστ. *κηρίς* «είδος ψαριού».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσιρ-όνι, υποκορ. τού *τσίρος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τσίρος, τσίρρος ή τσήρος;

Η αβεβαιότητα ως προς την ετυμολογική προέλευση (από τα αρχ. *κιρρός* ή *κηρός*) καθιστά καταλληλότερη την απλογράφηση τής λέξης με -ι- και ένα -ρ-: ***τσίρος***. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι και οι ελνστ. λ. *κηρίς, κιρρίς* δηλώνουν είδη ψαριών χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις και, ως εκ τούτου, η ταύτιση με το σκουμπρί παραμένει αμφίβολη.

τσίσα

ηχομιμητ. λ., πβ. κ. τουρκ. *çiş*, σε πληθ. κατά το αντίστοιχο *κακά*.

τσίτα[1] → **τσιτώνω**

τσίτα[2] «μαϊμού»

< τουρκ. *çita* < αγγλ. *cheetah* «γατόπαρδος, τσιτάχ» (βλ.λ. *τσιτάχ*).

τσιτακισμός

< *τσι-* (ήχος που προκύπτει σποραδικά από φωνητική τροπή κυρ. των /k/, /t/ πριν από /e/, /i/ και σε μερικές άλλες περιπτώσεις) + *(η)τακισμός*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

τσιτάτο «παράθεμα από λόγια άλλου»

μεταφορά τού γερμ. *Zitat* < μεσν. λατ. *citatum*, ουσιαστικοπ. μτχ. τύπος τού λατ. *cito* «ανακινώ – καλώ, ονομάζω».

τσιτάχ «ταχύτατο αιλουροειδές»

< αγγλ. *cheetah* (οπτικό δάνειο) / *che(e)ta* < χίντι *cītā* «είδος πάνθηρα» < σανσκρ. *čitrakāya*.

τσίτι «φθηνό βαμβακερό ύφασμα»

< τουρκ. *çit* < περσ. *čīt* «ζωγραφιστό (ινδικό ή περσικό) ύφασμα».

τσιτσίδι

< *τσιτσί* «κρέας» (λ. τής νηπιακής γλώσσας) + παραγ. τέρμα *-ίδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσίτσιδ-ος

τσιτσιδ-ώνω

τσιτσίδω-μα < *τσιτσιδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσιτσιμπίρα «είδος αναψυκτικού»

< αγγλ. *ginger beer* < *ginger* «είδος φυτού, πιπερόριζα» (βλ.λ. *τζίντζερ*) + *beer* «μπίρα».

τσιτώνω «τεντώνω»

πιθ. < *τσίτ(α)* «κομμάτι λεπτού ξύλου, πίρος» (με παραγ. τέρμα *-ώνω*) < θ. τού τουρκ. *çit(mek)* «ενώνω, συνδέω – τρίβω (υφάσματα), μαντάρω». Αν ληφθεί υπ' όψιν η διαλεκτ. σημασία τής λ. *τσίτα* «πίρος, βέργα», τότε το ρ. *τσιτώνω* θα σήμαινε «τεντώνω ύφασμα πιάνοντας τις άκρες του με πίρους ή βέργες». Έχει υποστηριχθεί επίσης η ετυμολόγηση από το μεσν. *σήτα* «κόσκινο» (που θα οδηγούσε στις γραφές *τσήτα, τσητώνω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσίτω-μα

τσιτω-τός, ρηματ. επίθ.

τσιφ

< αγγλ. *C.I.F.*, ακρωνύμιο από τον όρο *C(ost), I(nsurance), F(reight)* «αξία (κόστος), ασφάλεια, ναύλος (μεταφοράς)», που δηλώνει ότι στην τιμή τού εισαγόμενου εμπορεύματος περιλαμβάνονται έξοδα και για τους τρεις αυτούς τομείς.

τσιφλίκι

< τουρκ. *çiftlik* «φάρμα, αγρόκτημα» < *çift* «ζεύγος – διπλός», που παρήγαγε λ. σχετικές με τη γεωργία και το όργωμα, π.χ. *çiftçi* «αγρότης, γεωργός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσιφλικ-άς

τσιφούτης

< τουρκ. *çıfıt* «τσιγγούνης, φιλάργυρος» < παλ. τουρκ. *çifud / cuhūd* «Εβραίος» < περσ. *cuhūd / cihūd* (βλ.λ. *Ιουδαίος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φιλάργυρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσιφουτ-ιά

τσιφούτ-ικος

τσιφτετέλι

< τουρκ. *çiftetelli*, πιθ. αρχική σημ. «μουσικό όργανο με δύο ή διπλές χορδές», < *çift* «ζεύγος – διπλός» + *telli* «έγχορδος» (< *tel* «σύρμα, χορδή»).

τσίφτης «ικανός, καπάτσος»

πιθ. < αλβ. *qift* «γεράκι», με τσιτακισμό [ci] > [tsi] και σημασιολ. εξέλιξη που παρατηρείται επίσης στις λ. *ξεφτέρι, σαΐνι*. Κατ' άλλη άποψη, προήλθε από το τουρκ. *çift* «ζεύγος – διπλός», αν υποτεθεί ότι μεσολάβησε η σημ. «(καλός) σύντροφος, ταίρι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσίφτ-ικος

τσίχλα[1] «μαστίχα»

μεταφορά τού αγγλ. *chicle* < ισπ. (Μεξικού) *chicle* < *chictli / tzictli*, λ. τής γλ. Ναχουάτλ (των Αζτέκων).

τσίχλα[2] «ωδικό πτηνό»

μεσν. (με τσιτακισμό [ci] > [tsi]) < ελνστ. *κίχλα* < αρχ. *κίχλη* (βλ.λ.).

τσογλάνι

< τουρκ. *içoğlanı* «παιδί που προήλθε από παιδομάζωμα» < *iç oğlan* «νεαρός υπηρέτης (στο σαράι)».

τσοκ «ρυθμιστής αέρα στο καρμπιρατέρ»

< αγγλ. *choke*, αρχική σημ. ρήματος «παρεμποδίζω την αναπνοή αποφράσσοντας την οδό ή μολύνοντας

τον αέρα», για μηχανές «εμπλουτίζω το καύσιμο μειώνοντας την είσοδο αέρα στον αναμίκτη (καρμπιρατέρ)», < παλ. αγγλ. *ācēocian* < *cēoce* «μάγουλο, σαγόνι» (> αγγλ. *cheek*).

τσόκαρο
πιθ. αντιδάν., μεσν. < βεν. *zocaro* (παλ. ιταλ. *zoccaio*) < λατ. *socculus*, υποκορ. τού *soccus* «χαμηλό υπόδημα» (που φορούσαν οι ηθοποιοί των κωμωδιών, κατ' αντιδιαστολή προς τους *κοθόρνους* των τραγωδιών), ίσως < ελνστ. *σύκχος*, που απαντά στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σύκχοι· ὑποδήματα Φρύγια* και είναι ανατολ. δάνειο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσοκαρ-ία < *τσόκαρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-αρία* (με απλολογία).

τσόλι «χαλί από φθαρμένο ύφασμα»
μεσν. *τσούλι* < τουρκ. *çul* «κουρέλι, παλιόρουχο» < αραβ. *cull / cūl*. Βλ. κ. *τσολιάς*.

τσολιάς
< *τσόλι* «κουρέλι, παλιόρουχο» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιάς*. Φαίνεται ότι η λ. είχε αρχικώς αποδοθεί μειωτικά στους κλέφτες και τους αρματολούς (από τους Τούρκους), επειδή η φουστανέλα τους ήταν ραμμένη από πολλά μικρά κομμάτια υφάσματος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσολιάδ-ικος
τσολιαδ-ίστικος.

τσομπάνης
< τουρκ. *çoban* < περσ. *čōbān / čubān / šubān* < αρχ. περσ. *gōbān* «βουκόλος». Ο τύπος *τσοπάνης* προέρχεται από διαλεκτ. τουρκ. *çopan*, όμοιας ετυμολ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσομπαν-άκος < *τσομπάν(ης)* + υποκορ. επίθημα *-άκος*.
ΣΥΝΘ. τσομπανό-: *τσομπανό-πουλο, τσομπανόσκυλο*.

τσόντα
< βεν. *zonta* «προσθήκη» (ιταλ. *giunta*) < ρ. *zontar* (ιταλ. *giungere* «φθάνω – (μτβ.) συνδέω, ενώνω») < λατ. *jungere* «συνδέω, συνάπτω – ζεύω» (βλ.λ. *ζεύω*). Η λ. χρησιμοποιήθηκε στη σύγχρονη εποχή, για να δηλώσει αρχικά την εμβόλιμη πορνογραφική σκηνή που προβαλλόταν αίφνης κατά τη διάρκεια κινηματογραφικής ταινίας με άσχετο περιεχόμενο (σε λαϊκούς κινηματογράφους).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσοντάρω, μεταφορά τού βεν. *zontar* < *zonta* (βλ. ανωτέρω)
τσοντάρισ-μα < *τσονταρισ-* (*τσοντάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσότρα «ξύλινο δοχείο κρασιού ή νερού»
αντιδάν., < τουρκ. *çotra / çotura*, πιθ. < ιταλ. *ciotola* «κούπα, γαβάθα» < λατ. *cotyla(m)* < αρχ. *κοτύλη* (βλ.λ.), που περιγράφει κυρ. κοίλα αντικείμενα, δοχεία και κοιλότητες.

τσουβάλι
< τουρκ. *çuval* < περσ. *cuwāl* < αρχ. περσ. *guwāl* «σάκος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσουβαλ-άτα (επίρρ.) < **τσουβαλ-άτος* < *τσουβάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άτος*
τσουβαλ-ιάζω < *τσουβάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
τσουβάλιασ-μα < *τσουβαλιασ-* (*τσουβαλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσουγκράνα
ίσως υποχωρητ. < μεσν. *τσουγκρανίζω* (με αντιμετάθεση, πβ. μεσν. *τζαγκουρνίζω*) < *γρατσουνίζω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσουγκράνισ-μα < *τσουγκρανισ-* (*τσουγκρανίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
τσουγκραν-ιά.

τσουγκρίζω
< **συγκρίζω* (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /ts/, πβ. κ. *κυλῶ* > **τσυλῶ* > *τσουλῶ*) < **συγκρῶ*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *συγκρούω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσούγκρισ-μα
τσουγκρισ-τός, ρηματ. επίθ.

τσούζω
μεσν., ίσως (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /ts/, πβ. κ. *κυλῶ* > **τσυλῶ* > *τσουλῶ*) < αρχ. *σίζω* «σφυρίζω, βγάζω συριστικό ήχο» (βλ.λ.). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, το μεσν. *τσούζω* ανάγεται σε τύπο **τσούκζω* (με απλοποίηση μέσω τού αορ. **έτσουκ-σα* > *έτσουξα* κατά τα ρήματα σε *-ζω*, π.χ. *άγγιξα – αγγίζω*) < περσ. *suqt* «φωτιά», οπότε το ρ. θα σήμαινε «πονώ κάποιον αγγίζοντάς τον με κάτι πυρωμένο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσούξ-ιμο.

τσουκάλι
μεσν. < *τσούκ(κ)α* (με παραγ. τέρμα *-άλι*, ίσως κατά το *μπουκάλι*) < ιταλ. *zucca* «κολοκύθα, κολοκύθι», που πρέπει να αποσπάστηκε από τύπο **(co)zucca*, ο οποίος προήλθε (με αντιμετάθεση) από ιταλ. *cocuzza / cucuzza* «κολοκύθι» (< υστλατ. *cucutia*· βλ.λ. *κουκούτσι*). Κατ' άλλη άποψη, το ιταλ. *zucca* ανάγεται σε διαλεκτ. *tüco*, που προέρχεται από δημώδ. λατ. **tūcca(m)* «κολοκύθι», λ. μεσογ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσουκάλ-α < *τσουκάλ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-α*
τσουκαλ-άς
τσουκαλ-άδικο < *τσουκάλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδικο*, πβ. κ. *βενζινάδ-ικο*

τσουκαλ-ιά.

τσουκάνι «σφυρί λατόμου ή λιθοκόπου»
< ελνστ. *τυκάνιον* (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /ts/, πβ. κ. *κυλώ* > **τσυλώ* > *τσουλώ*), υποκορ. τού *τυκάνη* «αλωνιστικό εργαλείο» < αρχ. *τύκ(ος)* «σφυρί λατόμου ή λιθοξόου» (με παραγ. τέρμα *-άνη*) < θ. *τυκ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dheugh-* «αγγίζω – παράγω, φτειάχνω», που συνδ. ετυμολογικά με το ρ. *τυγχάνω* (βλ.λ.) και με το αρχ. *τεύχω* «κατασκευάζω, φτειάχνω, ετοιμάζω». Ομόρριζα είναι τα αρχ. σλαβ. *tŭknotĭ* (> ρωσ. *tknútĭ* «χτυπώ, προσκρούω»), λετ. *tūkât* «πιέζω, ζυμώνω, πλάθω», ουαλ. *twll* «τρύπα, κοίλωμα» κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τεύχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσουκαν-ίζω
τσουκάνισ-μα < *τσουκανισ- (τσουκανίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

τσουκνίδα
μεσν., για το οποίο έχουν διατυπωθεί διάφορες προτάσεις: 1) < **(κα)τσουκνίδα* (με επανανάλυση, πβ. διαλεκτ. *κατσουκνία*, Κως, Κάρπαθος) < **καψο-κνίδα* (με τσιτακισμό /ps/ > /ts/ και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /k/) < **καυσο-κνίδη* < *καυσο-* (από θ. τού ρ. *καίω*) + αρχ. *κνίδη* «τσουκνίδα» (βλ.λ. *κνίδωση*)· 2) < διαλεκτ. (Μακεδ.) *τσούκν(ο)* «τρίχινο ύφασμα» (με παραγ. τέρμα *-ίδα*) < σλαβ. *sukno* «τσόχα, κετσές», πβ. σερβοκρ. *suknja* «φούστα (από τραχύ μαλλί)»· 3) < **κυκνίδη* (με τσιτακισμό /ki/ > /tsi/ και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /ts/) < **κυνο-κνίδη* < αρχ. *κύων, -νός* «σκύλος» + αρχ. *κνίδη*. Λιγότερο πιθ. οι αναγωγές σε εικαζόμενο τύπο **ακανθο-κνίδη* ή σε συμφυρμό των *τσού(χτρα)* + *κνίδη*.

τσούλα «ανήθικη γυναίκα»
< παλ. ιταλ. *ciulla* (τον 14ο αι. με σημ. «ανάξια, ασήμαντη»), θηλ. τού *ciullo*, που αποσπάστηκε από το *(fan)ciullo* «παιδί προεφηβικής ηλικίας» (θηλ. *fanciulla*) < *fanticello*, υποκορ. τού *fante* «μωρό, παιδάκι» < λατ. *infante(m)*, αιτ. τού *infans, -ntis*. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, η λ. ανάγεται σε τουρκ. *çul* «κουρέλι, παλιόρουχο» (βλ.λ. *τσούλι*).

τσούλι → τσόλι

τσουλούφι
< τουρκ. *zülüf* < παλ. τουρκ. *zülf* < περσ. *zulf* (ίδια σημ.).

τσουλώ
< **τυλώ* (με τσιτακισμό /si/ > /tsi/ και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /ts/) < αρχ. *κυλῶ (-άω)*, βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσούλη-μα
τσουλ-ήθρα < *τσουλ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ήθρα*, πβ. κ. *κολυμβ-ήθρα*.

τσουμπλέκι «μικροαντικείμενα»
< τουρκ. *çömlek* «τσουκάλι, γάστρα» (με ανομοίωση διάρκειας στο σύμπλεγμα /ml/ > /mbl/).

τσουνάμι
< αγγλ. *tsunami* < ιαπ. *tsunami* < *tsu* «λιμάνι» + *nami* «κύμα».

τσουνί «μίσχος, κοτσάνι – πέος μικρού παιδιού»
ίσως < **κυνίον* (με τσιτακισμό [ci] > [tsi] και τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /ts/), υποκορ. τού αρχ. *κύων, -νός* «σκύλος» (πβ. τη μεσν. σημ. «είδος καρφιού» τής λ. *κυνάς, -άδος*) ή, κατ' άλλη άποψη, < αλβ. *çuni* «το αγόρι» (με επιτασσόμενο οριστικό άρθρο).

τσούξιμο → τσούζω

τσουπ
< τουρκ. *cup*, ονοματοπ. λ.

τσούπα «κορίτσι»
< αλβ. *çupa* «το κορίτσι» (με επιτασσόμενο οριστικό άρθρο), ενώ ο τύπος ***τσούπρα*** προέρχεται από το περιληπτικό ουσ. *çupera* «τα κορίτσια, οι κοπέλες (μιας περιοχής)» (με επιτασσόμενο οριστικό άρθρο).

τσουράπι
< τουρκ. *çorap* «χοντρή, μάλλινη κάλτσα» < αραβ. *cirāb / cūrāb*.

τσουρέκι
< τουρκ. *çörek* «στρογγυλό (ψωμί)».

τσούρμο
αντιδάν., < όψιμο μεσν. *τσούρμα* (που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.) < ιταλ. *ciurma* / βεν. *zurma* «κατώτερο πλήρωμα πλοίου – (αρχικώς) κωπηλάτες γαλέρας» < δημώδ. λατ. **clusma* < λατ. *celeusma* «ρυθμικό τραγούδι των κωπηλατών» < αρχ. *κέλευσμα* «παράγγελμα, διαταγή – (ειδ.) ρυθμός που έδινε ο επί κεφαλής των κωπηλατών *(κελευστής)* στο πλήρωμα» (< ρ. *κελεύω*, βλ.λ.).

τσουρουφλίζω
πιθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ηχομιμητ. συνωνύμων *τσουρ(ώνω)* και *(τσ)ουφλίζω* (μεσν.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τσουρούφλισ-μα
τσουρουφλισ-τός.

τσουτσέκι «μικροκαμωμένος – ασήμαντος»
< τουρκ. *çiçek* «λουλούδι», (μτφ.) «αυτός που είναι καινούργιος κάπου και, επομένως, ασήμαντος».

τσουτσούνι «(λαϊκ.) πέος»
αναδιπλ. τύπος τού ουσ. *τσουνί* (βλ.λ.).

τσουχτερός
< θ. *τσουκ-* (ρ. *τσούζω*, αόρ. *έτσουξα*, **-κ-σα*) + πα-

ραγ. τέρμα *-τερός* (με ανομοίωση [kt] > [xt]), πβ. κ. *φανταχ-τερός*.

τσούχτρα

< θ. *τσουκ-* (ρ. *τσούζω*, αόρ. *έτσουξα*, *-κ-σα) + παραγ. τέρμα *-τρα* (με ανομοίωση [kt] > [xt]), πβ. κ. *ρουφήχ-τρα*.

τσόφλι

μεσν., ίσως < *τσέφλι(ν)* (με τροπή /e/ > /o/ λόγω τού /f/) < αραβ. *djefl*. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε τύπο **εξώ-φλοιον* (< *έξω* + *φλοιός*), που θα οδηγούσε σε γραφή *τσώφλι* (με *-ώ-*).

τσόχα

μεσν. < τουρκ. *çuha* < περσ. *čūha*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσόχ-ινος.

τσυγκλώ → τσιγκλώ

τσύμα-τσύμα → τσίμα-τσίμα

τσύνορο → τσίνορο

τσυρίζω

< αρχ. *συρίζω* (βλ.λ.), με τσιτακισμό /si/ > /tsi/, πβ. κ. *κότσυφας* < *κόσσυφας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσύριγ-μα

τσυριχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *τσυρίζω (τσύριξα, *-κ-σα)* + παραγ. τέρμα *-τός*

τσυρίδα < *τσυρ(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ίδα*, κατά το σχήμα *φροντίζω – φροντίδα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

τσιρίζω ή τσυρίζω;

Παρά το γεγονός ότι η λέξη γράφεται συνήθως *τσιρίζω* (με *-ι-*), εφόσον προέρχεται από το αρχ. *συρίζω*, είναι σκόπιμο να τηρείται η ετυμολογικά συνεπέστερη γραφή με *-υ-*: ***τσυρίζω***.

τσυτσυρίζω

< *τσυρίζω*, με αναδιπλασιασμό τής αρχικής συλλαβής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τσυτσύρισ-μα.

τυγχάνω

ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *τυχ-* (με έρρινο ένθημα *-γ-* και παραγ. τέρμα *-άνω*, πβ. κ. *λα-μ-β-άνω*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dheugh-* «αγγίζω, φθάνω – παράγω, φτειάχνω» || λιθ. *daũg* «πολύς», ιρλ. *dúal* «αρκετός, ικανοποιητικός», αρχ. γερμ. **daug-* «αξίζω» (> γερμ. *taugen*, ολλ. *deugen*, σουηδ. *duga*) || αρχ. *τεύχ-ω* «κατασκευάζω, φτειάχνω, ετοιμάζω», *τεῦχ-ος* (βλ.λ.), *τύκ-ος* «σφυρί λατόμου ή λιθοξόου» (βλ.λ. *τσουκάνι*), *τύχ-η* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. τεύχος.

ΣΗΜΑΣ. Σε αντίθεση με το αρχ. *ἁμαρτάνω*, το ρ. *τυγχάνω* σήμαινε «επιτυγχάνω τον στόχο, φθάνω» και απέκτησε επίσης τη σημ. «συναντώ». Ήδη από την Αρχαιότητα χρησιμοποιείται ως αμετάβατο ρήμα (συχνά γ΄ προσ.) δηλώνοντας ότι κάτι «συμβαίνει από τύχη ή σύμπτωση» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* λ 106: *μὴ σύ γε κεῖθι τύχοις* «είθε να μη συμβεί να βρεθείς κοντά της [στη Χάρυβδη]»), ο δε αόριστος *ἔτυχεν* (σε όλες τις εγκλίσεις) αποτελεί τον πυρήνα φράσεων που σημαίνουν ό,τι και σήμερα (π.χ. *ὅποτε τύχοι, ὡς ἔτυχεν, ἂν τύχῃ*). Ακόμη, στα αρχ. κείμενα εμφανίζεται η σύνταξη τού ρ. *τυγχάνω* με μετοχή ή άλλο όνομα, που αποδίδει στο υποκείμενο ορισμένη ιδιότητα (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 313e: *εἰ μὲν οὖν σὺ τυγχάνεις ἐπιστήμων τούτων τί χρηστὸν καὶ πονηρόν*).

τυλιγάδι «ραβδί τυλίγματος τού νήματος, τυλιχτάρι» < μεσν. *τυλιγάδι(ο)ν* < ρ. *τυλίγ(ω)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-άδι(ον)*, πβ. κ. *πετρ-άδι, υφ-άδι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τυλιγαδ-ιάζω

τυλιγάδιασ-μα < *τυλιγαδιασ-* (*τυλιγαδιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

τυλίγω

μεσν., μεταπλ. τύπος (με βάση τον αόρ. *ἐ-τύλιξα* κατά το σχήμα *έπνιξα – πνίγω*) τού ελνστ. *τυλίσσω* < αρχ. *τύλη / τύλος* «ό,τι έχει κυρτωθεί από το βάρος – (ειδικότ.) καμπούρα, κάλος, σαμάρι, προσκέφαλο», τεχν. όρος, < **tu-l-* (με παρέκταση *-l-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **teu-* «φουσκώνω» || παλ. πρωσ. *tūlan* «πολύς», σανσκρ. *tūlam* «βαμβάκι, τούφα», αρχ. γερμ. **þulla-* «πάσσαλος – γάντζος» (> γερμ. *Dolle*, σουηδ. *tull*) || αρχ. *τύμβος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τύλιγμα < ελνστ. *τύλιγ-μα*

τυλιχ-τός (ρηματ. επίθ.) < *τυλίγω (τύλιξα, *-κ-σα)* + παραγ. τέρμα *-τός*

τυλιχτ-άρι < *τυλιχτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άρι*, πβ. κ. *σφαχτ-άρι*.

ΣΥΝΘ. -τυλίγω: *ξε-τυλίγω (ξετύλιγμα), περι-τυλίγω (περιτύλιγμα)*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τυλίγω, τύμβος – τρούφα, tumour, thumb...

Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια συναντούμε λέξεις που απορρέουν από τη γενική έννοια τής διόγκωσης ή συσσώρευσης και έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **teu-* «φουσκώνω». Η Ελληνική έχει σχηματίσει λέξεις που προέρχονται μόνον από τη μηδενισμένη βαθμίδα *τυ-* (**tu-*) τής εν λόγω ρίζας. Πρόκειται συγκεκριμένα για τους αρχ. τεχνικούς όρους ***τύ-λη / τύ-λος*** «ό,τι έχει κυρτωθεί από το βάρος – (ειδικότ.) καμπούρα, κάλος, σαμάρι, προσκέφαλο» (από όπου το ελνστ. ρήμα *τυλίσσω* > μεσν. ***τυλ-ίγω***) και ***τύ-φη*** «ψάθα», καθώς και για το αρχ. ουσιαστικό ***τύ-μ-βος*** «χωμάτινο βουναλάκι πάνω από τον τάφο – (ειδ.) ταφικό μνη-

μείο» (με έρρινο πρόσφυμα *-μ-*).
Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζει το δάνειο ***τρούφα***, που προήλθε από το γαλλ. ***truffe***, το οποίο ανάγεται στο λατ. *tufer*, διαλεκτικό τύπο τού κλασικού *tuber, -eris* «εξόγκωμα». Αξιοσημείωτο ομόρριζο είναι επίσης το λατ. ρήμα *tumeo* «φουσκώνω – διογκώνομαι», από το οποίο προήλθε το ουσιαστικό ***tumor*** «όγκος», που έχει περάσει με παρόμοιο τύπο σε διάφορες γλώσσες ως ιατρικός όρος (π.χ. αγγλ. ***tumour***, γαλλ. ***tumeur***). Τέλος, επειδή ο αντίχειρας είναι το παχύτερο δάχτυλο, η εν λόγω ρίζα έδωσε τη λέξη για τον αντίχειρα στις γερμανικές γλώσσες: παλ. δυτ. γερμ. **þūmōn* «αντίχειρας» (από όπου γερμ. ***Daumen***, αγγλ. ***thumb***, ολλ. ***duim***).

τύλος «κάλος, ρόζος»
αρχ., άλλος τύπος τού ουσ. *τύλη*. Βλ.λ. *τυλίγω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυλώδης < ελνστ. *τυλ-ώδης*
τυλ-ώνω < αρχ. *τυλ-ῶ (-όω)* «σκληραίνω κάτι, τραχύνω»
τύλωμα < ελνστ. *τύλω-μα* «τύλος» < αρχ. *τυλ-ῶ (-όω)*.

τύμβος «μεγαλοπρεπές ταφικό μνημείο»
αρχ. [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «χωμάτινο βουναλάκι πάνω από τον τάφο – (ειδ.) ταφικό μνημείο», < θ. *τυ-μ-β-* (με έρρινο πρόσφυμα *-μ-* και αποδάσυνση), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **teu-bh-*, που ανάγεται στο Ι.Ε. **teu-* «φουσκώνω» || λατ. *tumulus* «βουναλάκι, λοφίσκος» (> ισπ. *túmulo*), *tumor* «όγκος» (> γαλλ. *tumeur*), παλ. δυτ. γερμ. **þūmōn* «αντίχειρας» (> γερμ. *Daumen*, αγγλ. *thumb*, ολλ. *duim*), σανσκρ. *túmra-* «παχύς – ισχυρός» || αρχ. *τύλη / τύλος* (βλ.λ. *τυλίγω*), *τύ-φη* «ψάθα». Ας σημειωθεί ότι το λατ. *tumba* (> γαλλ. *tombe* «τύμβος») είναι δάνειο από το αρχ. *τύμβος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τυλίγω*, *μνήμα*.
ΣΥΝΘ. επι-τύμβιος (αρχ.).

τυμβωρύχος «αυτός που ανοίγει τάφους, για να τους συλήσει»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < *τύμβ(ος)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ωρύχ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. **όρυχ-*, από το οποίο σχηματίστηκε το ρ. *ορύσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μεταλλ-ωρύχος, ανθρακ-ωρύχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυμβωρυχία < ελνστ. *τυμβωρυχ-ία*
τυμβωρυχώ < ελνστ. *τυμβωρυχ-ῶ (-έω)* (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 22.12.1: *ἅπαντας ἀνέσκαψαν καὶ τυμβωρυχήσαντες τὰ μὲν χρήματα διείλαντο, τὰ δὲ ὀστᾶ τῶν τετελευτηκότων διέρριψαν*).

τύμπανο
< αρχ. *τύμπανον* < θ. *τυμπ-* (με παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. αρχ. *ὄργ-ανον, τρύπ-ανον*), το οποίο οι αρχαίοι συνέδεαν με τη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. *τύπτω* «χτυπώ, πλήττω» και έγραφαν ενίοτε *τύπ-ανον* (ήδη σε Ομηρικό ύμνο απαντά η φρ. *κροτάλων τυπάνων*). Σύμφωνα με άλλη υπόθεση, το αρχ. *τύμπανον* αποτελεί σημιτ. δάνειο (πβ. εβρ. *top*, πληθ. *tuppim*, αραμ. *tuppa*), πράγμα που ενισχύεται από το γεγονός ότι το τύμπανο συνδεόταν με τις οργιαστικές τελετές προς τιμήν τής Κυβέλης και τού Διονύσου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυμπαν-ιαίος, λόγ. [1744]
τυμπανικός < ελνστ. *τυμπαν-ικός*
τυμπανίζω < αρχ. *τυμπαν-ίζω* «παίζω τύμπανο»
τυμπανισμός < αρχ. *τυμπανισ-μός* «παίξιμο τυμπάνου» < ρ. *τυμπαν-ίζω* ➝ Ο ιατρ. όρ. οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς αγγλ. *tympanism*
τυμπανιστής < αρχ. *τυμπανισ-τής* [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή ως τίτλος έργου] < ρ. *τυμπαν-ίζω*
τυμπανοειδής < αρχ. *τυμπανο-ειδής*
τυμπάνω-ση, λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *tympanose*.
ΣΥΝΘ. τυμπανο-: *τυμπανο-κρουσία* (λόγ. [1865]), *τυμπανο-κρούστης* (λόγ. [1766]), *τυμπανο-σκλήρωση* «επιπλοκή τής χρόνιας ωτίτιδας που προκαλεί βαρηκοΐα» (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *tympanosclerosis*).

τυπικός
ελνστ., αρχική σημ. «σύμφωνος προς ορισμένο τύπο ή υπόδειγμα», < αρχ. *τύπ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*. Η σημ. «επίσημος» αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *formel*, ενώ η σημ. «αντιπροσωπευτικός» οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *typique*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυπικ-ότητα, λόγ. [1812].

τυπογράφος
λόγ. [1856], < *τυπο-* + *-γράφ(ος)* < *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *typographus*. Η λ. σχηματίστηκε ακολουθώντας την ανάπτυξη τής τεχνικής για την αναπαραγωγή γραπτού κειμένου σε πιεστήριο μέσω στοιχείων των οποίων το αποτύπωμα μελάνης πιέζεται και μένει στο χαρτί. Ανάλογη εξέλιξη παρουσίασε επίσης η λ. *Τύπος* (πβ. γαλλ. *Presse*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυπογραφ-είο, λόγ. [1766], < *τυπογράφ(ος)* + παραγ. τέρμα *-είο*
τυπογραφ-ία, λόγ. [1598], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *typographia*
τυπογραφ-ικός, λόγ. [1782], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *typographique*.

τυποποιώ
< *τυπο-* + *ποιώ*, απόδ. τού αγγλ. *standardise*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυποποίη-ση, απόδ. τού αγγλ. *standardisation*
τυποποιη-τής, απόδ. τού αγγλ. *formulator*.

τύπος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 488: *Ἱππομέδοντος σχῆμα καὶ μέγας τύπος*], που σχηματίστηκε από το θ. τού ρ. *τύπτω* «χτυπώ, πλήττω» (βλ.λ.). Βλ. κ. *τυπικός*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. είναι γνωστή από την Αρχαιότητα με τη σημ. «αποτύπωμα σφραγίδας», ο δε πληθ. *τύποι* σημαίνει επίσης «γράμματα» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 275a). Οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν ακόμη τη λέξη με τη σημ. «μορφή – γενικός χαρακτήρας, πρότυπο» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδόσ.* 186: *ὁ μὲν οὖν τύπος τῆς φιλοσοφίας τοιοῦτός τίς ἐστιν·* Πλάτ. *Πολιτ.* 398b: *ἐν ἐκείνοις τοῖς τύποις οἷς κατ' ἀρχὰς ἐνομοθετησάμεθα*), ενώ κοινές είναι οι σημ. «σχέδιο – περίληψη» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 876e: *περιγραφήν τε καὶ τοὺς τύπους τῶν τιμωριῶν εἰπόντας*). Η σημ. που σχετίζεται με την τυπογραφία και το σύνολο των εντύπων αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *presse* (κυρ. *La Presse*), όπου παρατηρείται η ίδια μεταβολή σημασίας: *presser* «πιέζω – πατώ, σφίγγω» > *presse* «τύπος». Βλ. κ. *τυπογράφος*.

ΣΥΝΘ. τυπο- (λόγ.): *τυπο-βαφική* «μέθοδος βαφής υφασμάτων, ώστε να αποκτούν ποικιλόχρωμα σχέδια» [1888] – *τυπο-κλοπία* «η λαθραία ανατύπωση συγγράμματος» [1782], *τυπο-κλόπος* [1871] – *τυπο-λάτρης* [1893], *τυπο-λατρία* [1888] – *τυπο-λογία* [1853], *τυπο-λογικός* [1860] – *τυπο-μανής* κ.ά.

-τυπος: *ά-τυπος, παρά-τυπος, αρχέ-τυπος, κλεψί-τυπος, έκ-τυπος, έν-τυπος, λογό-τυπος, ιδιό-τυπος, πανομοιό-τυπος, διπλό-τυπος, νομό-τυπος, φαινό-τυπος, γονό-τυπος, πρό-τυπος, πρωτό-τυπος* κ.ά.

-τυπία: *παρα-τυπία, τηλε-τυπία, καλλι-τυπία, κλεψι-τυπία, ιδιο-τυπία, ομοιο-τυπία, χαλκο-τυπία, ζηλο-τυπία, εθιμο-τυπία, λινο-τυπία, ελευθερο-τυπία, φωτο-τυπία* κ.ά.

-τυπώ: *παρα-τυπώ, ζηλο-τυπώ, πρωτο-τυπώ, φωτο-τυπώ* κ.ά.

-τυπικός: *ιδεο-τυπικός, στερεο-τυπικός, εθιμο-τυπικός, λινο-τυπικός, γονο-τυπικός, φωτο-τυπικός* κ.ά.

τύπτω «ελέγχω, ψέγω»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 580: *ἑξῆς δ' ἑζόμενοι πολιὴν ἅλα τύπτον ἐρετμοῖς*], αρχική σημ. «χτυπώ, πλήττω», < **τύπ-jω* < θ. *τυπ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)teu-p-* «πιέζω – σπρώχνω» || σανσκρ. *tu(m)páti* «χτυπώ», αρχ. σλαβ. *tŭpati* «χτύπος (τής καρδιάς)», ίσως λατ. *stupeo* «εκπλήσσω, θαμπώνω» (> *stupidus* «έκπληκτος, έκθαμβος – ανόητος, μωρός») || αρχ. *τύπ-ος* (βλ.λ.), ελνστ. *τύψις* (< **τύπ-σις*).

τυπωθήτω «έγκριση για εκτύπωση»

γ΄ πρόσωπο προστ. παθ. αορίστου τού αρχ. *τυπῶ (-όω)* (βλ.λ. *τυπώνω*), που χρησιμοποιήθηκε ως μεταφρ. δάνειο από το ν.λατ. *imprimatur* (ρ. *imprimo* «τυπώνω»), το οποίο κατά τον 19ο αι. αποτελούσε ένδειξη εγκρίσεως ενός έργου από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ή το πανεπιστήμιο, ώστε να τυπωθεί (στη Γαλλία).

τυπώνω

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τυπῶ (-όω)* «σχηματίζω, πλάθω, φτειάχνω καλούπι – (ελνστ.) σφραγίζω, κόβω νόμισμα» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] < *τύπος* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. οφείλεται στις μεταβολές σημασίας που εμφάνισε η λ. *τύπος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τύπωμα < αρχ. *τύπω-μα* < ρ. *τυπῶ (-όω)*

τύπωση < αρχ. *τύπω-σις* < ρ. *τυπῶ (-όω)*

τυπωτής < ελνστ. *τυπω-τής* «αυτός που δίνει μορφή ή σχήμα» < αρχ. *τυπῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. -τυπώνω: *δια-τυπώνω, ανα-τυπώνω, ξανα-τυπώνω, παρα-τυπώνω, μετα-τυπώνω, εκ-τυπώνω, εν-τυπώνω, κακο-τυπώνω, απο-τυπώνω* κ.ά.

-τύπωση: *δια-τύπωση, ανα-τύπωση, μετα-τύπωση, εκ-τύπωση, εν-τύπωση, απο-τύπωση* κ.ά.

-τυπωτής: *εκ-τυπωτής*.

τύραννος

αρχ. [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο], πιθ. δάνειο τού προελλην. υποστρώματος ή από αρχ. γλώσσα τής Μικράς Ασίας (όπως συμβαίνει και με τα συνώνυμα *ἄναξ, βασιλεύς*). Αμφίβολη είναι η σύνδ. με το ετρουσκ. *turan*, που αποτελεί προσωνύμιο τής Αφροδίτης, καθώς και με το χεττ. *tarwana*. Ας σημειωθεί ότι η λ. *τύραννος* δήλωνε τον απόλυτο άρχοντα, ο οποίος δεν υπέκειτο σε κανέναν έλεγχο ή νομική διάταξη, κατ' αντιδιαστολή προς το αρχ. *βασιλεύς* (βλ.λ. *βασιλιάς*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ *δικτάτορας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τυραννία < αρχ. *τυραννί-α* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ξενοφάνη]

τυραννίδα < αρχ. *τυραννίς, -ίδος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ., πβ. Σόλ. *απόσπ.* 32.2-3: *τυραννίδος δὲ καὶ βίης ἀμειλίχου οὐ καθηψάμην*]

τυραννικός < αρχ. *τυραννικός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 479-80: *πάτερ, τρόποισιν οὐ τυραννικοῖς θανών, αἰτουμένῳ μοι δὸς κράτος τῶν σῶν δόμων*]

τυραννώ < αρχ. *τυραννῶ (-έω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αλκαίου], αρχική σημ. «ασκώ την εξουσία τυράννου»

τυράνν-ισμα < *τυραννώ* + παραγ. τέρμα *-ισμα*.

τυραννόσαυρος

< *τύραννο(ς)* + αρχ. *σαῦρος* (άλλος τύπος τής λ. *σαύρα*), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *tyrannosaurus*. Το συγκεκριμένο είδος δεινοσαύρου (αποκαλείται επίσης *tyrannosaurus rex*) οφείλει την ονομασία του στο γιγάντειο μέγεθός του.

τυρβάζω «καταπιάνομαι με κάτι»

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου], αρχική σημ. «αναμειγνύω, ανακατεύω», < *τύρβη* / *σύρβη* «αναστάτωση, αταξία, ανακάτεμα» (η διτυπία

οφείλεται μάλλον σε παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *σύρω*), για το οποίο δεν υπάρχει ικανοποιητική ετυμολόγηση. Το θ. *τυρβ-* δεν μπορεί να συνδεθεί με το εικαζόμενο Ι.Ε. **twr̥bh-* (από όπου θα αναμέναμε θ. **ταρφ-* ή έστω **τυρφ-*), πράγμα που καθιστά δυσχερή τη σύνδεση με αρχ. γερμ. **þurpa-* «χωριό» (> γερμ. *Dorf*, ολλ. *dorp*) και λιθ. *trobà* «σπίτι». Απεναντίας, η μορφολογική και σημασιολογική αντιστοιχία των λ. *τύρβη* και λατ. *turba* «θόρυβος, αναταραχή» οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η λατ. λέξη είναι δάνειο από την Ελληνική.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

τυρβάζω ή τυρβάζομαι;
Η λέξη χρησιμοποιείται κυρ. στη μέση φωνή, όπου το ρ. *τυρβάζομαι* σημαίνει (ήδη στον Αριστοφάνη) «ανακατεύομαι – (μτφ.) ασχολούμαι, καταπιάνομαι, φροντίζω», αλλά απαντά κατ' εξοχήν στη φρ. ***περί πολλά / άλλα τυρβάζω*** (σε διάφορα πρόσωπα). Η εν λόγω φράση ανάγεται στα λόγια τού Ιησού προς τη Μάρθα, όταν του παραπονέθηκε ότι η αδελφή της (η Μαρία) δεν τη βοηθούσε στην προετοιμασία των πολλών φαγητών που ήθελε να παραθέσει στους προσκεκλημένους (Κ.Δ. Λουκ. 10,41: *Μάρθα Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά* «Μάρθα, μεριμνάς και ασχολείσαι με πολλά»). Είναι προφανές ότι στο πρωτότυπο κείμενο χρησιμοποιείται το β΄ ενικό πρόσωπο τής μέσης φωνής (*τυρβάζομαι* – ***τυρβάζῃ***) και όχι ο αντίστοιχος ενεργητικός τύπος (*τυρβάζω – τυρβάζεις*). Ομιλητές που γνωρίζουν αυτή τη λεπτομέρεια συνήθως τηρούν τον μέσο τύπο σε φρ. όπως: *Περί πολλά* ***τυρβάζονται*** *– Ο αρμόδιος περί άλλα* ***τυρβάζεται*** *και δεν πρόκειται να ασχοληθεί με το αίτημά μας.*

τυρί
< μεσν. *τυρί(ν)* < ελνστ. *τυρίον*, υποκορ. τού αρχ. *τυρός* (ήδη μυκ. *tu-ro₂*: *τυροί*, πληθ.) < **tūr-jós*, που συνδ. με αβεστ. *tūiri-* «πηγμένο γάλα», μέσο ινδ. *tūra-* «τυρί».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυράδ-ικο < *τυραδ- (τυράς)* + παραγ. τέρμα *-ικο*
τυρ-άς
τυρ-ιέρα < *τυρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *σαλατ-ιέρα*
τυρο-ειδής, λόγ. [1839].
ΣΥΝΘ. τυρο-: *τυρο-πώλης* (αρχ.), *τυρο-φάγος* κ. *Τυρο-φάγος* (η) «η εβδομάδα πριν από τη Μ. Τεσσαρακοστή, κατά την οποία οι ορθόδοξοι χριστιανοί νηστεύουν το κρέας, αλλά τρώνε γαλακτερά» (ελνστ.), *τυρο-κομώ* (ελνστ.), *τυρο-κομείο* (ελνστ.), *τυρό-γαλα* κ. *-ο* (μεσν.), *τυρο-τρίφτης* (μεσν.), *τυρο-κομία* (λόγ. [1854]), *τυρο-κομικός* (λόγ. [1890]), *τυρο-κόμος* (βλ.λ.), *τυρο-δοχείο, τυρο-καυτερή, τυρο-κροκέτα, τυρό-πηγμα, τυρό-πιτα, τυρο-σαλάτα* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

τυρί
Αν και η ίδια η λ. ***τυρί*** είναι αρχαιότατη (το ουσ. *τυρός* απαντά ήδη στη Μυκηναϊκή), τα διάφορα είδη τυριών αντλούν την ονομασίες τους από ποικίλες πηγές. Ελληνικής προελεύσεως είναι οι ονομασίες ***α(ν)θότυρο***, ***μυζήθρα*** (ανάγεται σε τύπο **ζυμήθρα*, που προέρχεται από το ουσ. *ζύμη*), ***μανούρι*** (ανάγεται στο αρχ. *μανός* «αραιός»), ***κεφαλοτύρι*** (από το σχήμα), ***κοπανιστή*** (από τον τρόπο παρασκευής). Αρκετά τυριά που παρασκευάζονται στον ελληνικό χώρο έχουν ονομασίες ξένης προελεύσεως, όπως η ***φέτα*** (από ιταλ. *fetta*) και το ***κασέρι*** (από τουρκ. *kaşer*, μάλλον αρωμουνικής / κουτσοβλαχικής αρχής), ενώ άλλα φέρουν το όνομα τής περιοχής όπου παρασκευάστηκαν και έγιναν γνωστά: ***γραβιέρα*** (από το χωριό *Gruyère* τής Ελβετίας, μέσω τής Ιταλικής), ***παρμεζάνα*** (από την ιταλ. πόλη *Parma*), ***ροκφόρ*** (από την πόλη *Roquefort* τής Ν. Γαλλίας).

τυροκόμος
λόγ. [1889], υποχωρητ. από το ελνστ. *τυροκομῶ (-έω)* «παρασκευάζω τυρί» < αρχ. *τυρό(ς)* (βλ.λ. *τυρί*) + *κομῶ (-έω)* «φροντίζω, περιποιούμαι» (βλ.λ. *-κόμος*, λεξικό επίθημα).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυροκομείο < ελνστ. *τυροκομ-εῖον* «αγγείο ή καλαθάκι τυροκόμου» (πβ. Παυσαν. Ἀττ. *ὀνομ. συναγ.* Τ.13*.1: *τὸ τυροκομεῖον, ἀγγεῖον πλεκτὸν ὡς ψίαθος ἐκ καλάμων, ἐν ᾧ τυρεύουσιν*)
τυροκομ-ία, λόγ. [1854]
τυροκομ-ικός, λόγ. [1890].

τυρός → τυρί

Τυρρηνός «Ετρούσκος»
< αρχ. *Τυρσηνός / Τυρρηνός* (κυρ. στον πληθ.) < τοπων. *Τύρσα / Τύρρα* (> λατ. **Tursci* > *Tusci / Etrusci* «Ετρούσκοι»), που συνδ. με το αρχ. *τύρσις / τύρρις, -ιος* «πύργος, προμαχώνας, έπαλξη» και με το συνώνυμο λατ. *turris* (> γαλλ. *tour*, ισπ. *torre* «πύργος»). Βλ. κ. *Ετρούσκος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυρρηνικός < αρχ. *τυρρην-ικός*.

τύρφη «είδος οργανικού καυσίμου»
λόγ. [1869], μεταφορά τού αγγλ. *turf* «χλόη – είδος ορυκτού άνθρακα» (εν μέρει οπτικό δάνειο), που συνδ. με τα αντίστοιχα γερμ. *Torf*, ολλ. *turf*, σουηδ. *torv* (όλα από αρχ. γερμ. **zurb* «πρασινάδα, χλόη»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυρφ-ώδης, λόγ. [1869].

τυφέκιο
< λόγ. [1834] *τυφέκιον*, μεταφορά τού τουρκ. *tüfek*. Η λ. πλάστηκε ως επισημότερος τύπος τού μεσν.

τουφέκι(ον) και χρησιμοποιήθηκε στη στρατ. ορολογία. Βλ.λ. *τουφέκι*.

ΣΥΝΘ. τυφεκιο-φόρος (λόγ. [1847]).

τύφη «το φυτό ψάθα»

ελνστ. < **tū-bh-* (με παρέκταση **-bh-* > *-φ-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **teu-* «φουσκώνω» || λατ. *tumulus* «βουναλάκι, λοφίσκος» (> ισπ. *túmulo*), *tumor* «όγκος» (> γαλλ. *tumeur*), *tuber, -eris* «ύβος – εξόγκωμα» (> γαλλ. *truffe*, βλ.λ. *τρούφα*), παλ. δυτ. γερμ. **þūmōn* «αντίχειρας» (> γερμ. *Daumen*, αγγλ. *thumb*, ολλ. *duim*) || αρχ. *τύλη / τύλος* (βλ.λ. *τυλίγω*), *τύ-μ-βος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τυλίγω*.

τυφλός

αρχ. < θ. *τῡφ-* (με παραγ. τέρμα *-λός*, σύνηθες σε λ. που δηλώνουν αναπηρία, π.χ. *χω-λός, τραυ-λός*), που προέρχεται από το ρ. *τύφω / -ομαι* «σχηματίζω καπνό, καπνίζω – γίνομαι στάχτη» (βλ.λ. *τύφος*). Το επίθ. *τυφλός* δήλωσε μεταφορικά αυτόν «που έχει θολή όραση, που μένει στο σκοτάδι». Η σημ. «κλεισμένος, χωρίς διέξοδο ή ορατό άκρο» είναι ήδη αρχ. (ιατρ. όρος, πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων μορ.* 675b: *καὶ τὸ καλούμενον κόλον ἔχουσι, καὶ τοῦ ἐντέρου τυφλόν τι καὶ ὀγκῶδες*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *τύφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τύφλα < *τυφλός* (υποχωρητ.)

τυφλότητα < αρχ. *τυφλ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Πολιτ.* 353c.3-4: *καὶ πῶς ἄν; ἔφη· τυφλότητα γὰρ ἴσως λέγεις ἀντὶ τῆς ὄψεως*]

τυφλώνω < μεσν. *τυφλ-ώνω* < αρχ. *τυφλ-ῶ (-όω)* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.]

τύφλωση < αρχ. *τύφλω-σις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *τυφλ-ῶ (-όω)*

τυφλωτικός < ελνστ. *τυφλω-τικός* < αρχ. *τυφλ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. τυφλο-: *τυφλό-μυγα, τυφλο-πόντικας, τυφλο-σούρτης* κ.ά.

-τυφλος: *θεό-τυφλος, εθελό-τυφλος, μουντζό-τυφλος*

-τυφλία: *εθελο-τυφλία*

-τυφλώ (και τα παράγωγα αυτών): *εθελο-τυφλώ – εκ-τυφλώνω, εκ-τύφλωση, εκ-τυφλωτικός*.

τύφος

< αρχ. *τῦφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «καπνός, ατμός», < ρ. *τύφω / -ομαι* «σχηματίζω καπνό, καπνίζω – γίνομαι στάχτη» < **θύφ-ω* (με ανομοίωση των δασέων συμφώνων) < **dhu-bh-* (με παρέκταση **-bh-* > *-φ-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **dheu-* «καπνός, ατμός» || λατ. *fūmus* (> γαλλ. *fumée*, ισπ. *humo*), σανσκρ. *dhūmá-*, παλ. σλαβ. *dymŭ* (> σερβοκρ. *dim*), αρχ. ιρλ. *dub* «μαύρος», αρχ. γερμ. **dauba-* «κουφός» (> γερμ. *taub*, αγγλ. *deaf*, σουηδ. *döv*) || αρχ. *θυ-μέλη, θυμιάζω, θύ-της, θυσ-ία, θῦ-μα* (< ρ. *θύω* «θυσιάζω», αρχικώς «βγάζω καπνό»), *τυφ-λός* (βλ.λ.). Η λ. *τῦφος* αποδόθηκε ήδη από την Αρχαιότητα σε αρρώστιες (κυρ. πυρετούς) που προκαλούσαν λήθαργο και σύγχυση (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν*, όπου χρησιμοποιεί αρκετές φορές τον όρο *τῦφος*, για να κατονομάσει τέτοιες ασθένειες).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

τυφ-ικός, λόγ. [1879]

τυφο-ειδής, λόγ. [1862], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *typhoïde*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

τύφος, τυφλός, θύμα, θυσία, θύτης, θυμιάζω, θυμάρι, θύμος – fumée, humo, deaf, taub...

Η εικόνα τού αιμού ή τού καπνού που ανεβαίνει ψηλά αποτέλεσε την αφετηρία πολλών μεταφορικών σημασιών, οι οποίες αναφέρονται στις αισθήσεις (ελαττωματική όραση ή ακοή), καθώς και στην προσφορά θυσιών. Τα ομόρριζα αυτά έχουν την απώτερη αρχή τους στην Ι.Ε. ρίζα **dheu-* «καπνός, ατμός» (με διάφορες παρεκτάσεις), από την οποία προέκυψαν οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα *θυ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhu-*): αρχ. ***θύ-ω*** «θυσιάζω» (αρχικώς «βγάζω καπνό»), ***θῦ-μα, θύ-της, θυ-σία***, **θυ-μός* «καπνός» (που δεν απαντά εξαιτίας τής εκτεταμένης παρουσίας τού ομόηχου *θυμός* «καρδιά»), από όπου το ρήμα ***θυμ-ιῶ / θυμ-ιάζω***. Ίσως ανήκει στην ίδια ομάδα το ελνστ. ουσιαστικό ***θύ-μον*** (από όπου το υποκοριστικό ***θυμάρι***), αν υποτεθεί ότι το αρχ. *θύω* σήμαινε επίσης «αναδίδω ευχάριστη οσμή, ευωδιάζω».

2) από θέμα **θυ-φ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **dhu-* με παρέκταση *-bh-*): αρχ. ***τύφ-ω / -ομαι*** «σχηματίζω καπνό, καπνίζω – γίνομαι στάχτη», από όπου το ουσιαστικό ***τῦφ-ος*** (αρχικώς «καπνός, ατμός») και το επίθετο ***τυφ-λός*** (δηλ. «αυτός που έχει θολή όραση και, επομένως, μένει στο σκοτάδι»).

Στα ομόρριζα άλλων γλωσσών συγκαταλέγεται το λατ. ***fūmus*** «καπνός, ατμός» (από όπου γαλλ. ***fumée***, ισπ. ***humo***), καθώς και το αρχ. γερμ. **dauba-* «κουφός» (από όπου γερμ. ***taub***, αγγλ. ***deaf***, σουηδ. ***döv***).

τυφώνας

< αρχ. *τυφῶν, -ῶνος* «ανεμοστρόβιλος» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο (*Τυφάων*)], αρχικά ως κύρ. όν. *Τυφῶν* (επίσης *Τῡφωεύς, Τυφῶς, Τυφάων*), που προσδιόριζε (κατά τον Ησίοδο) τον μυθικό πατέρα των ανέμων (αρχικώς ο *Τυφῶν* ήταν γυιος τού *Τυφωέως*, αργότερα τα δύο μυθικά πρόσωπα συγχέονται). Πρόκειται για προελλην. δάνειο ή θεωνύμιο προερχόμενο από τη Μικρά Ασία, που συνδέθηκε παρετυμολογικά με τη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *τύφω / -ομαι* «σχηματίζω καπνό, καπνίζω – γίνομαι στάχτη» (ας σημειωθεί ότι το αρχαϊκό *Τῡφωεύς* έχει βραχύ *-υ-*, κατ' αντιδιαστολή προς το θ. *τῡφ-* τού ρ. *τύφω*).

τυχαίνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *τυγχάνω* (βλ.λ.), ο οποίος προήλθε από το θ. τού αορ. β΄ *ἔ-τυχ-ον* με παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *λαγχάνω – λαχαίνω, μανθάνω – μαθαίνω.*

τυχαίος → τύχη

τυχάρπαστος «αυτός που αναδείχθηκε λόγω τυχαίων περιστάσεων»
< *τύχ(η)* + συνοπτ. θ. *αρπασ-* (τού ρ. *αρπάζω*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματικών επιθέτων.

τυχερός
μεσν. (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /r/) < αρχ. *τυχηρός* < *τύχ(η)* + παραγ. τέρμα *-ηρός*, πβ. κ. *ὑγι-ηρός* (> *γερός*), *τολμ-ηρός.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυχερ-άκιας < *τυχερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άκιας*, πβ. κ. *ματ-άκιας, γυαλ-άκιας*
τυχερ-ούλης < *τυχερ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-ούλης.*

τύχη
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *τυχ-*, από το οποίο σχηματίστηκε το αρχ. *τυ-γ-χ-άνω*, καθώς και τα ομόρριζα αρχ. *τεύχ-ω* «κατασκευάζω, φτειάχνω, ετοιμάζω», *τεῦχ-ος, τύκος* «σφυρί λατόμου ή λιθοξόου» (βλ.λ. *τσουκάνι*). Βλ.λ. *τυγχάνω*. Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. επίθ. *τυχ-αῖος* και *τυχ-ηρός*. ☛ σχόλιο λ. *τεύχος.*
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αγαθό ή επιτυχία από θεϊκή παρέμβαση» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 13.115: *Ζεῦ τέλει', αἰδῶ δίδοι καὶ τύχαν τερπνῶν γλυκεῖαν*) → αρχ. σημ. «τυχαίο γεγονός, καλό ή κακό, που είναι πέρα από τον έλεγχο τού ανθρώπου» (πβ. Σοφ. *Αἴας* 323-4: *νῦν δ' ἐν τοιᾷδε κείμενος κακῇ τύχῃ ἄσιτος ἀνήρ*· Αρχιλ. *απόσπ.* 16.1: *πάντα τύχη καὶ μοῖρα Περίκλεες ἀνδρὶ δίδωσιν*). Επειδή στην αρχ. γλώσσα η λ. *τύχη* δήλωνε συνήθως την καλή, αλλά και (σπανιότερα) την κακή σύμπτωση, συχνά συνοδεύεται από προσδιορισμούς που το δηλώνουν: αρχ. φρ. *ἀγαθὴ / κακὴ τύχη, ἀναγκαία τύχη, εὐμενὴς τύχη, δούλειος τύχη* κ.ά. Η σημ. «αβέβαιο αποτέλεσμα, αδόκητη έκβαση» είναι επίσης αρχ. (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 434.1: *οὐ γὰρ κατ' εὐσέβειαν αἱ θνητῶν τύχαι*). Παρόμοια εξέλιξη εμφάνισε επίσης η αντίστοιχη λατ. λ. *fortūna.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυχαίος < ελνστ. *τυχ-αῖος* < *τύχ(η)* + παραγ. τέρμα *-αῖος*
τυχαι-ότητα, λόγ. [1858], < *τυχαί(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα.*

τυχοδιώκτης
λόγ. [1826], < *τύχ(η)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *διώκτης*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Glücksjäger* ή γαλλ. *aventurier.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τυχοδιωκτ-ικός, λόγ. [1831]
τυχοδιωκτ-ισμός, λόγ. [1895], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *aventurisme.*

τυχών «τυχαίος»
μτχ. αορ. β΄ (*τυχών, τυχοῦσα, τυχόν*) τού αρχ. *τυγχάνω* (βλ.λ.). Το ουδ. *τυχόν* χρησιμοποιείται επιρρηματικώς ήδη από την Αρχαιότητα με τη σημ. «ίσως» (πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 221.1-2: *ἐπεπείσμην δ' ὑπὲρ ἐμαυτοῦ, τυχὸν μὲν ἀναισθητῶν, ὅμως δ' ἐπεπείσμην*).

τύψη
< ελνστ. *τύψις* < **τύπ-σις* < θ. *τυπ-* τού αρχ. *τύπτω* «πλήττω, χτυπώ» (βλ.λ.).

των → ο, η, το

τωόντι
< αρχ. φρ. *τῷ ὄντι* «πράγματι, όντως», δοτ. τής μτχ. *ὁ ὢν* τού ρ. *εἰμί*. Η φρ. χρησιμοποιείται με τον ίδιο τρόπο ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.4.5: *δηλώσει ὁ ἀνὴρ εἰ τῷ ὄντι κήδεται τῶν Θηβαίων, ὥσπερ λέγεται*).

τώρα
μεσν., πιθ. (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /o/) < αρχ. φρ. *τῇ ὥρᾳ* (ενν. *ταύτῃ*, με επιρρ. χρήση), δοτ. ενικού τής συνεκφοράς *ἡ ὥρα*. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε περίφραση **τὸ ὥρα* (με συγχώνευση των ομοήχων φωνηέντων) κατ' αναλογίαν προς αρχ. φρ. όπως *τὸ νῦν, τὸ σήμερον.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
τωρινός < μεσν. *τωρ-ινός* < *τώρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ινός*, πβ. κ. *αποψ-ινός, βραδ-ινός.*

Υ

ύαινα
< αρχ. *ὕαινα* < *ὑ-* (< *ὗς* / *σῦς* «χοίρος»· βλ.λ. *συς*) + παραγ. τέρμα *-αινα*, πβ. κ. *λέ-αινα*, *τρί-αινα*. Το ζώο οφείλει την ονομασία του στην ομοιότητά του με τον χοίρο, τόσο στη μορφή όσο και στην ορθωμένη χαίτη.

υάκινθος
< αρχ. *ὑάκινθος* [ήδη ομηρικό] < *Fάκινθος*, πιθ. μεσογ. δάνειο, παράλλ. προς το αντίστοιχο λατ. *vaccinium* «μύρτιλος».

υαλοβάμβακας
< *υαλο-* (< *ύαλος*, βλ.λ.) + *βάμβακας* (< μεσν. *βάμβαξ*, *-ακος*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *fibreglass*.

υαλοκαθαριστήρας
< *υαλο-* (< *ύαλος*, βλ.λ.) + *καθαριστήρας*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *essuie-grace* ή αγγλ. *windscreen wiper*.

ύαλος
< αρχ. *ὕαλος* / *ὕελος* «γυαλί», για το οποίο βλ.λ. *γυαλί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υαλικός < ελνστ. *ὑαλ-ικός*
υάλινος < αρχ. *ὑάλ-ινος*
υαλοειδής < ελνστ. *ὑαλο-ειδής*
υαλώδης < αρχ. *ὑαλ-ώδης*
υάλωμα < μεσν. *ὑάλ-ωμα*
υάλ-ωση, απόδ. τού γαλλ. *vitrification*
υαλ-ωτός, λόγ. [1880].
ΣΥΝΘ. υαλ(ο)-: *υαλο-τέχνης* (ελνστ.), *υαλ-ουργείο* (ελνστ.), *υαλ-ουργός* (ελνστ.), *υαλ-ουργία* (μεσν.), *υαλ-εμπόριο* (λόγ. [1886]), *υαλο-πίνακας* (λόγ. [1885]), *υαλο-πωλείο* (λόγ. [1871]), *υαλο-πώλης* (λόγ. [1871]), *υαλο-σκεπής* (λόγ. [1863]), *υαλόφρακτος* (λόγ. [1888]), *υαλο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyalographie*), *υαλο-γράφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyalographe*), *υαλό-παγος* (απόδ. τού γαλλ. *verglas*), *υαλο-μέταξα* (απόδ. τού γαλλ. *soie de verre*), *υαλό-πανο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *glass cloth*), *υαλο-βερνίκωμα*, *υαλό-λιθος*, *υαλο-τεχνία*, *υαλό-τοιχος*, *υαλό-τουβλο* κ.ά.

ύβος «καμπούρα»
< αρχ. *ὕβος* < επίθ. *ὑβός* «καμπούρης», ιατρ. όρος (ήδη στον Ιπποκράτη), που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-βος* (πβ. κ. *στρα-βός*, *σκαμ-βός*· όροι που δηλώνουν σωματικό ελάττωμα) και είναι αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ύβωμα < αρχ. *ὕβω-μα* «καμπούρα»
ύβωση < αρχ. *ὕβω-σις* «καμπούριασμα».

υβρίδιο «φυτό ή ζώο από διασταύρωση γενετικώς ανόμοιων ατόμων»
μεταφορά τού γαλλ. *hybride* < ν.λατ. *hybrida* (με παρασύνδεση προς το αρχ. *ὕβρις*) < λατ. *(h)ibrida* «νόθος γόνος από διασταύρωση διαφορετικών ειδών (φυτών, ζώων) – νόθος γυιος (Ρωμαίου και ξένης μητέρας ή ελευθέρου και δούλης)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υβριδ-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *hybridique* < *hybride* (βλ. ανωτέρω)
υβριδ-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *hybridisme* < *hybride* (βλ. ανωτέρω)
υβριδο-ποίηση, μεταφορά τού γαλλ. *hybridation* < *hybride* (βλ. ανωτέρω).

ύβρις
< αρχ. *ὕβρις* (πιθ. ήδη μυκ. κύρ. όν. *pu₂-ke-qi-ri*: **Φυγέ-βρῑς*), το οποίο δεν συνδέεται με την πρόθ. *ὑπέρ*, όπως νόμιζαν οι αρχαίοι. Κατά την εγκυρότερη εκδοχή, πρόκειται για σύνθ. από το μόριο *ὑ* (που αποτελεί πρόθεση ισοδύναμη με την *ἐπί*· βλ.λ. *ύστερος*) και το θ. τού ρ. *βρίθω* «είμαι βαρύς, φορτωμένος – είμαι γεμάτος», επειδή εικάζεται ότι η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «άσκηση φυσικής δύναμης ή πίεσης με το βάρος» (πβ. αρχ. *ἐπι-βρίθω* «επιπίπτω, εφορμώ»). Η άποψη ότι πρόκειται για ανατολ. δάνειο από χεττ. **hu(wa)ppar* «περιύβριση, προσβολή» δεν είναι αποδεκτή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ύστατος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υβρίζω < αρχ. *ὑβρ-ίζω* «φέρομαι με αυθάδεια ή υπεροψία, παρεκτρέπομαι – βλάπτω, προσβάλλω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 588: *ἀνέρες ὑβρίζοντες ἀτάσθαλα μηχανόωνται*]
υβριστής < αρχ. *ὑβρισ-τής* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 120: *ἤ ῥ' οἵ γ' ὑβρισταί τε καὶ ἄγριοι οὐδὲ δίκαιοι*] < ρ. *ὑβρ-ίζω*
υβριστικός < αρχ. *ὑβρισ-τικός* «θρασύς, αυθάδης – βίαιος, ακόλαστος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *ὑβρ-ίζω*.
ΣΥΝΘ. υβρεο-λόγιο (λόγ. [1886])
-(υ)βρίζω, -ύβριση: *εξ-υβρίζω*, *εξ-ύβριση* – *καθ-υβρίζω*, *καθ-ύβριση* – *περι-υβρίζω*, *περι-ύβριση* – *σκυλο-βρίζω*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ύβρις

Η αρχ. λέξη ***ὕβρις*** φαίνεται ότι ξεκίνησε με αφετηρία την «άσκηση φυσικής δύναμης ή πίεσης με το βάρος» και κατόπιν αναφέρθηκε στην αυθάδεια που πηγάζει από υπερβολική αυτοπεποίθηση. Η λέξη χρησιμοποιήθηκε στον Όμηρο για να δηλώσει πράξεις που παραβίαζαν τους κανόνες, όπως την αρπαγή τής Βρησηίδας από τον Αγαμέμνονα ή τη στάση των μνηστήρων έναντι τής εξουσίας τού Οδυσσέα όσο αυτός απουσίαζε. Στον Ησίοδο αυτό φαίνεται σαφέστερα από την αντιδιαστολή των όρων *ὕβρις* και ***δίκη***. Η *ὕβρις* είναι κατ' εξοχήν γνωστή ως δήλωση ανθρωπίνων πράξεων που υπερβαίνουν το μέτρο και χαρακτηρίζονται από αλαζονεία, οπότε επισύρουν τη ***νέμεση***, δηλ. την παρέμβαση των θεών (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 873-4: *ὕβρις φυτεύει τύραννον· ὕβρις, εἰ πολλῶν ὑπερπλησθῇ μάταν·* Πλάτ. *Φαῖδρ.* 238a: *ἐπιθυμίας δὲ ἀλόγως ἑλκούσης ἐπὶ ἡδονὰς καὶ ἀρξάσης ἐν ἡμῖν τῇ ἀρχῇ ὕβρις ἐπωνομάσθη*). Στην αρχαία Αθήνα ο νόμος *(γραφὴ ὕβρεως)* επέβαλλε ποινή για βλάβες που οφείλονταν σε υβριστική επίθεση *(αἰσχρουργία)*, ενώ στους αττικούς συγγραφείς *ὕβρις* χαρακτηρίζεται επίσης η μοιχεία.

υγεία

< ελνστ. *ὑγεία / ὑγεῖα* < αρχ. *ὑγίεια / ὑγιεία* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 111.1-2: *νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν*] (πβ. αρχ. *ταμι-εῖον > ταμεῖον*) < επίθ. *ὑγιής* (βλ.λ.).

ΣΥΝΘ. υγειο- (λόγ.): *υγειο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hygiology*), *υγειο-νομία* [1856], *υγειο-νομείο* [1833], *υγειο-νομικός* [1833], *υγειο-νόμος* [1856].

υγιαίνω → υγιής

υγιεινός

< αρχ. *ὑγιεινός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **ὑγιεσ-νός* (με παραγ. τέρμα *-νός*, απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος και αντέκταση, πβ. αρχ. *ὀρεινός* < **ὀρεσ-νός*, *ἀλγεινός* < **ἀλγεσ-νός*) < θ. **ὑγιεσ-* τού επιθ. *ὑγιής* (βλ.λ.). Το ουσιαστικοπ. θηλ. *υγιεινή* ως ιατρ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hygiène*.

ΣΥΝΘ. υγιεινο-: *υγιεινο-λογία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *υγιεινο-λογικός* (λόγ. [1889]), *υγιεινο-λόγος* (λόγ. [1866]).

υγιής

< αρχ. *ὑγιής* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Θ 524: *μῦθος δ' ὃς μὲν νῦν ὑγιὴς εἰρημένος ἔστω*], πιθ. < **su-gʷiy-es*, οπότε πρόκειται για σύνθ. από μόριο **su-* (< Ι.Ε. **we-su-*, από όπου το αρχ. επίθ. *ἐΰς / ἠΰς* «καλός, γενναίος»· βλ.λ. *ευ*) + Ι.Ε. **gʷiy-o-/-ē-* «ζωτικότητα, ενέργεια» (> αρχ. *βίος*, βλ.λ.). Πιο πρόσφατα υποστηρίχθηκε ότι το α' συνθ. είναι η αρχ. πρόθ. *ὑ-* (ισοδύναμη με την *ἐπί*· βλ.λ. *ύστερος*), η οποία ανάγεται σε Ι.Ε. **ud-*, οπότε το νέο σύνθετο θα παρουσίαζε σχηματισμό παρόμοιο με τού ρ. *ἐπι-βιῶναι*. Βλ. επίσης *υγεία*, *υγιεινός*, *βίος* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υγιαίνω < αρχ. *ὑγι-αίνω* < *ὑγι(ής)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

ΣΥΝΘ. εξ-υγιαίνω, εξ-υγίανση.

υγραέριο

< *υγρ(ο)-* + *αέριο*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *liquid gas*.

υγρασία

< αρχ. *ὑγρασία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < ρ. *ὑγράζω* «είμαι υγρός» (συνοπτ. θ. *ὑγρασ-* + παραγ. τέρμα *-ία*) < *ὑγρ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*.

υγρό

< αρχ. *ὑγρόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ὑγρός* (βλ.λ.). Από την Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται με τη βασική σημ. «υγρό σώμα» (*μετρεῖν τὰ ὑγρά*, επιγραφή τού 4ου αι. π.Χ.), ενώ κατά την ελνστ. εποχή κατονομάζονται με αυτήν τα σύμφωνα *λ, ρ* (αρχικώς ημίφωνα). Ας σημειωθεί ότι ο Διονύσιος ο Θραξ, συγγραφέας τής *Τέχνης Γραμματικής*, προσδιορίζει με τον όρο *ὑγρά* (λατ. *liquida*) τέσσερεις φθόγγους: *λ, μ, ν, ρ*.

υγρός

< αρχ. *ὑγρός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ι 252: *ὦ ξεῖνοι, τίνες ἐστέ; πόθεν πλεῖθ' ὑγρὰ κέλευθα;*] < θ. *ὑγ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *ψυχ-ρός*), που ίσως προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **wegʷ-* «υγρός» || αρχ. γερμ. **wak-wa-* (> ολλ. *vak* «υγρός»), παλ. ισλ. *vǫkva* «υγρασία». Δεν ευσταθεί η υπόθ. ότι συνδ. με το συνώνυμο λατ. *uvidus* «υγρός», ενώ δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με τη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *ὕδωρ, -ατος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υγραίνω < αρχ. *ὑγρ-αίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ύγρανση < ελνστ. *ὕγραν-σις* < αρχ. *ὑγρ-αίνω* (πβ. Γαλην. *Περὶ θεραπ. μεθόδ.* 10.469.3: *βραχεῖαν τότε κατ' ἀρχὰς ἔχων δυσκρασίαν ἐπὶ ξηρότητι δεομένην ὑγράνσεως*)

υγραν-τήρας, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *moisturiser*

υγραντικός < ελνστ. *ὑγραν-τικός* < αρχ. *ὑγρ-αίνω*

υγρότητα < αρχ. *ὑγρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ύγρ-ωμα, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hygroma*.

ΣΥΝΘ. υγρο-: *υγρο-ποιώ* (ελνστ.), *υγρο-στάτης* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hygrostat*), *υγρό-φιλος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hygrophile*), *υγρό-φυτο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ.

hygrophyte), *υγρο-μετρία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hygrométrie*), *υγρό-μετρο* (λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hygromètre*), *υγρό-ληκτος* (λόγ. [1860]), *υγρό-πισσα* (λόγ. [1802]), *υγρο-βιότοπος* κ.ά.

υγρότοπος
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *wetland*.

υδαρής «ρευστός, νερουλός»
< αρχ. *ὑδαρής* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < θ. *ὑδ-* (τού ουσ. *ὕδωρ, -ατος*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αρής*.

υδατάνθρακας
< λόγ. [1876] *ὑδατάνθραξ, -ακος* < *ὑδατ(ο)-* + *ἄνθραξ* (βλ.λ. *άνθρακας*), απόδ. τού γαλλ. *hydrate de carbon*, υβριδ. συνθέτου, εν μέρει ελληνογενούς (*hydrate*, από το λεξ. πρόθεμα *hydr(o)-* < αρχ. *ὑδρο-*).

υδατικός → ύδωρ

υδάτινος → ύδωρ

υδατ(ο)- → ύδωρ

υδατογραφία
λόγ. [1897], απόδ. τού γαλλ. *aquarelle*. Βλ. κ. *ακουαρέλα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδατογράφη-μα, λόγ. [1887], < *υδατογραφη-* (*υδατογραφώ*) + παραγ. τέρμα *-μα*
υδατογραφ-ώ, λόγ. [1887]
υδατογραφ-ικός, λόγ. [1890].

υδατοκαλλιέργεια «εκτροφή υδρόβιων ζώων και φυτών»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *aquaculture*.

υδατόπτωση
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *waterfall*.

υδατόσημο «υδατογράφημα»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *watermark*.

υδατοστεγής «αδιάβροχος»
λόγ. [1873], < *υδατο-* + *-στεγ(ής)* < αρχ. *στέγω* (βλ.λ. *στέγη*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *wasserdicht*.

υδατοσφαίριση
< *υδατο-* + *-σφαίρισ(η)* < θ. τού αρχ. *σφαιρίζω* «παίζω με μπάλα» (< *σφαῖρα*), απόδ. τού αγγλ. *water polo*. Βλ. κ. *πόλο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδατοσφαιρ-ιστής.

υδατώνω → ύδωρ

ύδρα «υδρόβιο ασπόνδυλο»
< αρχ. *ὕδρα* (κυρ. για τη *Λερναία Ὕδρα*, μυθικό τέρας που σκότωσε ο Ηρακλής) < θ. *ὑδρ-*, που προέρχεται από τη λ. *ὕδωρ, -ατος* (βλ. κ. *υδρ(ο)-*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζουν ομόρριζα όπως τα σανσκρ. *udrá-* «είδος υδρόβιου ζώου», λιθ. *ūdra* «ενυδρίδα», αρχ. γερμ. **utra-* (> γερμ. *Otter*, αγγλ. *otter*).

υδραγωγός
< αρχ. *ὑδραγωγός*, αρχική σημ. «αυτός που πίνει πολύ νερό» (στον Ιπποκράτη), < *ὑδρ(ο)-* (βλ.λ.) + *ἀγωγός*. Η σημ. «αγωγός υδρεύσεως» είναι ελνστ. (Π.Δ., Ησαΐας 36,2: *καὶ ἔστη ἐν τῷ ὑδραγωγῷ τῆς κολυμβήθρας τῆς ἄνω ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ ἀγροῦ τοῦ γναφέως*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδραγωγείο < ελνστ. *ὑδραγωγ-εῖον* (παράλλ. τύπος τού *ὑδραγώγιον*) (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 13.1.67: *Πιτάνη πόλις Αἰολική [...] καὶ ὁ παραρρέων αὐτὴν ποταμὸς Εὔηνος, ἐξ οὗ τὸ ὑδραγωγεῖον πεποίηται τοῖς Ἀδραμυττηνοῖς*).

υδράργυρος
< ελνστ. *ὑδράργυρος* < *ὑδρ(ο)-* (βλ.λ.) + *ἄργυρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδραργύρ-ωμα
υδραργύρ-ωση, λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *mercuration*.

υδρατμός
λόγ. [1876], < *υδρ(ο)-* + *ατμός*, απόδ. τού γαλλ. *vapeur d'eau*.

υδραυλικός
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydraulique* (επιθ. και ουσ.) < υστλατ. *hydraulicus* < ελνστ. *ὑδραυλικός* «υδροστατική μηχανή (κινούμενη με νερό) – (ουδ.) το μουσικό όργανο *ὕδραυλις*» < *ὕδραυλ(ις)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ύδραυλις «αρχαίο μηχανικό όργανο που παρήγε οξύ ήχο»
< ελνστ. *ὕδραυλις, -εως* < *ὑδρ(ο)-* (βλ.λ.) + *-αυλ(ις)* < αρχ. *αὐλός*. Η *ὕδραυλις* ήταν μουσικό όργανο στους *αυλούς* («σωλήνες») τού οποίου διοχετευόταν νερό για την παραγωγή ήχου (εφεύρεση τού Κτησιβίου στην Αλεξάνδρεια, περ. το 150 π.Χ.).

υδρεύω
< αρχ. *ὑδρεύω* [ήδη ομηρικό, *Ὀδ.* η 130-1: *πρὸς δόμον ὑψηλόν, ὅθεν ὑδρεύοντο πολῖται*] < θ. *ὑδρ-* (με παραγ. τέρμα *-εύω*), που προέρχεται από τη λ. *ὕδωρ, -ατος* (βλ. κ. *υδρ(ο)-*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ύδρευση < ελνστ. *ὕδρευ-σις*
υδρείο < αρχ. *ὑδρ-εῖον* «κάδος, δεξαμενή νερού – κλεψύδρα»
υδρευτικός < ελνστ. *ὑδρευ-τικός*.

υδρία
< αρχ. *ὑδρία* «στάμνα, λαγήνι» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αριστοφ. *Ἐκκλησ.* 738: *φέρε δεῦρο ταύτην τὴν*

ύδρίαν, ύδριαφόρε] < θ. *ύδρ-*, που προέρχεται από τη λ. *ΰδωρ, -ατος* (βλ. κ. *υδρ(ο)-*).

υδρ(ο)- λεξικό πρόθεμα

< αρχ. *ύδρ(ο)-*, λεξ. πρόθεμα που ανάγεται σε θ. *ύδρ-* (< **ud-r-* / **ud-n-*), παρεκτεταμένη μορφή τού θ. που απαντά στο ουσ. *ὕδωρ, -ατος* (< Ι.Ε. ρίζα **ud-*). Από το ίδιο θ. σχηματίστηκαν τα αρχ. *ὕδρ-α, ὑδρ-εύω, ὑδρ-ία* κ.ά. Βλ.λ. *ύδωρ*.

ΣΥΝΘ. υδρ(ο)-: *υδρο-ποσία* (αρχ.), *υδρο-ρροή* (βλ.λ.), *υδρο-φόρος* (αρχ.), *υδρο-δοχείο* (ελνστ.), *υδρο-θήκη* (ελνστ.), *υδρο-κέφαλος* (ελνστ.), *υδρό-μελι* «ποτό από μείγμα μελιού και νερού» (ελνστ.), *υδρό-μυλος* (ελνστ.), *υδρο-σκοπία* (βλ.λ.), *υδρο-στάσιο* «τόπος με στάσιμα νερά» (ελνστ.), *υδρο-στάτης* (βλ.λ.), *υδρο-φοβία* (ελνστ.), *υδρο-χόη* (ελνστ.), *υδρο-χόος* (βλ.λ.), *υδρό-βιος* (μεσν.), *υδρο-χαρής* (μεσν.), *υδρ-αιμία* «αύξηση τού νερού στο πλάσμα τού αίματος» (λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrémie*), *υδρ-αντλία* (λόγ. [1870]), *υδρ-ατμός* (λόγ. [1876]), *υδρο-γραφία* (λόγ. [1728], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrographie*), *υδρο-δείκτης* (λόγ. [1858], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Wasserstandsanzeiger*), *υδρο-διαλυτός* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *hydrosoluble*, υβριδικό σύνθ.), *υδρο-δυναμική* (λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrodynamique*), *υδρο-ηλεκτρικός* (λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydroélectrique*), *υδρο-θεραπεία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrothérapie*), *υδρο-κίνητος* (λόγ. [1890]), *υδρο-κρίτης* (βλ.λ.), *υδρο-λήπτης* (λόγ. [1889]), *υδρ-ολίσθηση* (απόδ. τού αγγλ. *skimming*), *υδρο-μέτρηση, υδρο-μετρητής, υδρο-νομή* (λόγ. [1884]), *υδρο-περατός, υδρο-πλάνο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hydroplane*), *υδρο-πληξία* (απόδ. τού αγγλ. *hydrocution*, υβριδικού συνθ.), *υδρο-πνευματικός* «αυτός που λειτουργεί με νερό και πεπιεσμένο αέρα» (λόγ. [1819], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydropneumatique*), *υδρό-πτερο, υδρο-πτέρυγα* (απόδ. τού αγγλ. *hydrofoil*, υβριδικού συνθ.), *υδρο-στάθμη* (λόγ. [1832]), *υδρο-στατικός* (λόγ. [1766]), *υδρο-στρόβιλος* (λόγ. [1861]), *υδρό-σφαιρα* (λόγ. [1890]), *υδρό-φιλος* (λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrophile*), *υδρό-χρωμα* (λόγ. [1840]), *υδρό-ψυκτος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *water-cooled*) κ.ά.

υδρόγειος

λόγ. [1760], που αποσπάστηκε από τη λόγ. φρ. *υδρόγειος σφαίρα* (< *ύδρο-* + *-γειος* < αρχ. *γῆ*, βλ.λ.). Δεν είναι εξακριβωμένη η αφετηρία σχηματισμού τής λ., αν και εικάζεται ότι αποδίδει τη γαλλ. φρ. *globe terrestre / terraqué*.

υδρογόνο

λόγ. [1871], < *υδρο-* + *-γόνο*, ουδ. τού λεξ. επιθήματος *-γόνος* (βλ.λ. *γίνομαι*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrogène*, αρχική σημ. «αυτό που παράγει νερό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υδρογόν-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hydrogenation*.

ΣΥΝΘ. υδρογον(ο)-: *υδρογον-ούχος* (λόγ. [1849]), *υδρογον-άνθρακας* (λόγ. [1881], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *hydrocarbure*, υβριδικό σύνθ.), *υδρογονο-βόμβα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *hydrogen bomb*) κ.ά.

υδροδοτώ «παρέχω νερό»

λόγ. [1884], < *υδρο-* + *-δοτώ*, λεξ. επίθημα (πβ. κ. *προικο-δοτώ, τροφο-δοτώ*), για το οποίο βλ.λ. *δίνω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υδροδότη-ση.

υδρόθειο «άχρωμο αέριο»

λόγ. [1877], < *υδρο-* + *θείο*, απόδ. τού γαλλ. *hydrogène sulphuré*.

υδροκέφαλος

< όψιμο ελνστ. (6ος αι.) *ύδροκέφαλος* «πάσχων από υδροκεφαλία» < ελνστ. *ύδροκέφαλον (πάθος)* «(νόσος από) συσσώρευση υγρού στον εγκέφαλο» < *ύδρο-* + *-κέφαλ(ον)* < αρχ. *κεφαλή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υδροκεφαλ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrocéphalie*

υδροκεφαλ-ικός, λόγ. [1864]

υδροκεφαλ-ισμός, λόγ. [1890].

υδροκρίτης «ύψωμα στο οποίο γίνεται ο διαχωρισμός τής ροής των νερών τής βροχής»

λόγ. [1890], < *υδρο-* + *-κρί(της)* < ρ. *κρίνω* (στην αρχ. σημ. «διαχωρίζω», βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Wasserscheide* (που αποδόθηκε επίσης *υδρο-διάφραγμα* [1859]).

υδροκυάνιο «άχρωμο δηλητηριώδες αέριο»

λόγ. [1893], < *υδρο-* + *κυάνιο*, απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *(acide) hydrocyanique / cyanhydrique* «υδροκυανικό (οξύ)».

υδρολογία «επιστήμη των υδάτων»

λόγ. [1766], < *υδρο-* + *-λογία*, λεξ. επίθημα που προέρχεται από το ουσ. *λόγος* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrologie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υδρολόγ-ος, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrologue*

υδρολογ-ικός, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrologique*.

υδρόμετρο «μετρητής τής παροχής νερού»

λόγ. [1809], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydromètre*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υδρομετρ-ία, λόγ. [1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrométrie*
υδρομετρη-τής
υδρομέτρη-ση.

υδρονομή «διανομή αρδευτικών υδάτων μέσω υδροσωλήνων»
λόγ. [1884], < *υδρο-* + *νομή* < ρ. *νέμω* «μοιράζω, διανέμω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδρονομ-έας, λόγ. [1888]
υδρονομ-είο, λόγ. [1888]
υδρονομ-ικός, λόγ. [1845].

υδροξίδιο
λόγ. [1876] (με τη γρ. *ύδροξείδιον*), < *υδρ(ο)-* + *οξίδιο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydroxide*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οξίδιο*.

υδροπλάνο
μεταφορά τού γαλλ. *hydroplane*, υβριδικού συνθ. (εν μέρει ελληνογενούς), < *hydro-* (< *υδρο-*) + *-plane* < ρ. *planer* «αιωρούμαι, υπερίπταμαι». Η λ. πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς τον τύπο *aéroplane* (βλ.λ. *αεροπλάνο*).

υδρορροή «λούκι»
< αρχ. *ὑδρορρόη* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] (με καταβιβασμό τόνου κατά τα σύνθ. σε *-ρροή*, π.χ. *απο-ρροή, κατα-ρροή, συ-ρροή*) < *ὑδρο-* + *-ρροή* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ῥέω* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ρρ-*.

υδροσκόπος «ανιχνευτής τής θέσης των υπόγειων αποθεμάτων νερού»
< ελνστ. *ὑδροσκόπος* < *ὑδρο-* + *-σκόπ(ος)* < αρχ. *σκοπῶ (-έω)* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), πβ. κ. *καιρο-σκόπος, ραβδο-σκόπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδροσκοπία < μεσν. *ὑδροσκοπ-ία*
υδροσκοπώ < μεσν. *ὑδροσκοπ-οῦμαι (-εό-)* «αναζητώ νερό, ερευνώ για νερό»
υδροσκόπη-ση < *υδροσκοπη-* (*υδροσκοπώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

υδροστάτης
< ελνστ. *ὑδροστάτης* «τοπογραφικό όργανο, στάθμη συγκοινωνούντων δοχείων» < *ὑδρο-* + *-στα(της)*, λεξ. επίθημα, από θ. τού αρχ. *ἵστημι / ἵ-στα-μαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *λυχνο-στάτης, ορθο-στάτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδροστάσιο < ελνστ. *ὑδροστά-σιον* «στάσιμο νερό, λιμνούλα – δεξαμενή»
υδροστατ-ικός, λόγ. [1766], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrostatique*.

υδροστρόβιλος «μηχάνημα που παράγει ενέργεια με τη διέλευση νερού»
λόγ. [1861], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Wasserturbine*.

υδροτροπικός
λόγ. [1880], < *υδρο-* + *-τροπ(ικός)* < αρχ. *τροπ(ή)* (στην αρχ. σημ. «(φαινομενική) στροφή (τού ηλίου)», βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrotropique*.

υδρόφιλος
λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrophile*, όρος που δήλωσε φυτό τού οποίου η επικονίαση γίνεται με απορρόφηση νερού.

υδρόφοβος «(φυτό) που αναπτύσσεται σε ξηρό περιβάλλον»
< ελνστ. *ὑδροφόβος* (με αναβιβασμό τόνου κατά τα άλλα σύνθ., π.χ. *αθεό-φοβος, επί-φοβος, ξενόφοβος*) < *ὑδρο-* + αρχ. *φόβος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδροφοβία < ελνστ. *ὑδροφοβ-ία*
υδροφοβικός < ελνστ. *ὑδροφοβ-ικός*.

υδροφόρος
< αρχ. *ὑδροφόρος* (ως ουσ.) [πιθ. ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., ως τίτλος έργου] < *ὑδρο-* + *-φόρ(ος)* < ρ. *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *οπλο-φόρος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδροφορία < ελνστ. *ὑδροφορ-ία*
υδροφόρα (η), μεταπλασμένο ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ὑδροφόρος*.

υδροχλώριο
λόγ. [1887], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hydrochlore*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδροχλωρ-ικός, λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ *hydrochlorique*.

υδροχόος
< ελνστ. *ὑδροχόος* «αυτός που χύνει νερό (σε κάτι)» < *ὑδρο-* + *-χό(ος) / *-χόϝος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ. *χοή, χύνω*). Η λ. χρησιμοποιείται ήδη από την ελνστ. εποχή για τον φερώνυμο αστερισμό.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υδροχόη < ελνστ. *ὑδροχό-η*.

υδρόψυκτος «(μηχανή) που ψύχεται με τη βοήθεια υγρού»
< *υδρο-* + *ψυκτός*, ρηματ. επίθ. τού *ψύχω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *water-cooled*.

υδρωπικία «παθολογική συσσώρευση υγρού στο σώμα»
< αρχ. *ὑδρωπικ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ία*) < *ὕδρωψ, -ωπος* «παθολογική συσσώρευση υγρού σε κοιλότητες τού σώματος» < θ. *ὑδρ-* (που προέρχεται από

τη λ. *ύδωρ, -ατος*· βλ. κ. *υδρ(ο)-*) + παραγ. τέρμα *-ωψ*, προφανώς κατ' αναλογίαν προς ιατρικούς όρους όπως *μύ-ωψ, μώλ-ωψ* κ.ά.

ύδωρ

< αρχ. *ύδωρ, -ατος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* B 755: *ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ*] < θ. *ὑδ-* < I.E. **ud-* «νερό» (επίσης παρεκτεταμένη ρίζα *ὑδρ-* < **ud-r- / *ud-n-*) || συμβρ. *utur*, σανσκρ. *ud-n-ás* (γεν.), χεττ. *wadar*, αρχ. γερμ. **watar* < **wed-ōr* (> γερμ. *Wasser*, αγγλ. *water*), αλβ. *ujë* || αρχ. *ὑδ-αρής, ὕδρ-α, ὑδρ-εύω, ὑδρ-ία, ὑδρ(ο)-* (βλ.λ.). Διάφορα παράγωγα εμφανίζουν θέμα *ὑδατ-* προερχόμενο από **ud-n̥-t(o)* (> γεν. *ὕδατ-ος*), όπως τα αρχ. *ὑδατ-ικός, ὑδάτ-ινος* και τα σύνθ. από *ὑδατ(ο)-*. Βλ. κ. *νερό*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ύδρωμα < ελνστ. *ὕδρ-ωμα* «πηγή νερού, δεξαμενή»
υδατικός < ελνστ. *ὑδατ-ικός* «υγρός»
υδάτινος < αρχ. *ὑδάτ-ινος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ.]
υδατοειδής < αρχ. *ὑδατο-ειδής*
υδατώδης < αρχ. *ὑδατ-ώδης*
υδατώνω < αρχ. *ὑδατ-ῶ (-όω)*
υδάτωση < μεσν. *ὑδάτω-σις* < αρχ. *ὑδατ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. υδατ(ο)-: *υδατο-ποσία* (αρχ.), *υδατ-αγωγός* (λόγ. 1897]), *υδατ-αποθήκη* (λόγ. [1884]), *υδατο-λογία* (λόγ. [1847]), *υδατο-περατός* (λόγ. [1887]), *υδατό-στρωμα* (λόγ. [1883]), *υδατο-φράκτης* (λόγ. [1889]), *υδατ-άνθρακας* (λόγ. [1876], απόδ. ξέν. όρου), *υδατο-διαλυτός* (μεταφρ. δάνειο), *υδατο-καλλιέργεια* (μεταφρ. δάνειο), *υδατό-πτωση* (μεταφρ. δάνειο), *υδατό-σημο* (μεταφρ. δάνειο), *υδατο-στεγής* (λόγ. [1873], μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

ύελος → ύαλος

υετός «βροχή»

< αρχ. *ὑετός* < θ. *ὑ-* (με παραγ. τέρμα *-ετός*, πβ. κ. *παγ-ετός, συρφ-ετός*) τού ρ. *ὕω* (κυρ. γ' πρόσ. *ὕει* «βρέχει») < **ὕ-jω* < **su-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **seu-* «υγρός – πιέζω, διυλίζω» || τοχαρ. *swase* «βροχή», αλβ. *shi*, σανσκρ. *sunóti* «πιέζω, διυλίζω». Το ρ. *ὕει* αντικαθίσταται ήδη στη γλώσσα τής Κ.Δ. από το συνώνυμο *βρέχει*.

υιοθεσία

< ελνστ. *υἱοθεσία*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λ. (συναρπαγή) τής φρ. *υἱὸν θέσθαι*, που αποτελείται από τις αρχ. λ. *υἱός* (βλ.λ.) και *θέσθαι*, απρφ. μέσου αορ. τού ρ. *τίθημι* (βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*), πβ. κ. *νομο-θεσία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υιοθετώ < ελνστ. *υἱοθετ-ῶ (-έω)* < *υἱοθεσία* (υποχωρητ., πβ. κ. *νομο-θετῶ – νομο-θεσία*) (η σημ. «εγκρίνω» οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *adopter*)
υιοθέτηση < μεσν. *υἱοθέτη-σις* < ελνστ. *υἱοθετ-ῶ (-έω)*.

υιός

< αρχ. *υἱός / υἱύς* (αρχαιότ., αλλά η διτυπία είναι ήδη μυκ. *u-jo*: *υἱός, i-ju*: *υἱύς*) < I.E. **su-yu-s* (ρίζα **su-* «γυιος») || τοχαρ. *soy*, αρμ. *ustr* || άλλα ομόρριζα με επίθημα **-nu-*: σανσκρ. *sūnúḥ*, αρχ. σλαβ. *synŭ* (> πολ. *syn*, σερβοκρ. *sin*), αρχ. γερμ. **sunu-* (> γερμ. *Sohn*, αγγλ. *son*, ολλ. *zoon*), λιθ. *sūnùs*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υιικός < ελνστ. *υἱ-ικός*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

υιός

Η λέξη ***υιός*** παρουσίαζε την αρχαϊκή κλίση *υἱύς (ὑύς, ὕς), υἱέος, υἱέι (υἱεῖ), υἱύν – υἱέες (υἱεῖς), υἱέων (υἱῶν), υἱέσι, υἱύνς (υἱεῖς)*, η οποία εμφάνιζε μεγάλη ποικιλία θεμάτων και απαντά κυρίως σε δωρικές διαλέκτους. Ήδη από την Αρχαιότητα, όμως, οι τύποι με δύο *-υ- (υἱύς, υἱύν, υἱύνς)* παρουσιάζουν ανομοίωση σε *υ-ο-*, η οποία οδηγεί σε ομαλότερο μορφολογικό παράδειγμα, καθώς η λ. εντάσσεται στα ουσιαστικά β' κλίσεως σε *-ός*: *υἱός, -οῦ, -ῷ, -όν – υἱοί, -ῶν, -οῖς, -ούς*.

υλακή

< αρχ. *ὑλακή* «γάβγισμα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < θ. *ὑλα-* (με εκφραστ. παραγ. τέρμα *-κή*) τού ρ. *ὑλῶ (-άω)* «γαβγίζω, αλυχτώ» < I.E. ηχομιμητ. ρίζα **ul-* «ουρλιάζω, κραυγάζω» || λατ. *ululāre*, λιθ. *ulūlóti*, σανσκρ. *ululi-* || αρχ. *ὀλολύζω* (< **ὀλ-υλ-ύζω*). Βλ. κ. *αλυχτώ, υλακτώ*.

υλακτώ

< αρχ. *ὑλακτῶ (-έω)* «γαβγίζω» [ήδη ομηρικό] < **ὑλά-κ-της* (με εκφραστ. επίθημα *-κ-* και παραγ. τέρμα *-της*) < θ. *ὑλα-* τού ρ. *ὑλῶ (-άω)*, για το οποίο βλ.λ. *υλακή*. Βλ. κ. *αλυχτώ*.

ύλη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὕλη*, αγν. ετύμου, αφού δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδέσεις με το συνώνυμο λατ. *silva* «δάσος – ξυλεία» και λιθ. *sulà* «λάσπη, πηλός».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «δάσος, δρυμός – ξυλεία» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Υ 491-2: *βαθεῖα δὲ καίεται ὕλη, πάντῃ τε κλονέων ἄνεμος φλόγα εἰλυφάζει*) → αρχ. σημ. «υλικό (πραγματικό ή νοητό) από το οποίο κατασκευάζεται ή αποτελείται κάτι» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 705c: *ναυπηγησίμης ὕλης ὁ τόπος ἡμῖν τῆς χώρας πῶς ἔχει;* Ιπποκρ. *Ἐπιστ.* 17.83-84: *ἡ δ' ἀμετρίη αὐτέης νοῦσοι τυγχάνουσιν, ὡς ὕλης ὁτὲ μὲν ἀγαθῆς, ὁτὲ δὲ φαύλης ὑποκειμένης*) → ήδη αρχ. σημ. «υλικό στοιχείο, υλική ουσία» (εκατοντάδες φορές στον Αριστοτέλη, ενίοτε κατ' αντιδιαστολή προς την *ἐνέργειαν* ή τον *νοῦν*· π.χ. με ορισμό στο έργο *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς* 320a: *ἐστὶ δὲ ὕλη μάλιστα μὲν καὶ κυρίως τὸ ὑποκείμενον γενέσεως καὶ φθορᾶς δεκτικόν, τρόπον δέ τινα καὶ τὸ ταῖς ἄλλαις μεταβολαῖς*) → αρχ. σημ. (μτφ.) «θέμα / αντικείμενο μελέτης ή αναφοράς» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1098a: *τὴν ἀκρίβειαν μὴ ὁμοίως ἐν*

ἅπασιν ἐπιζητεῖν, ἀλλ' ἐν ἑκάστοις ***κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην*** *καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐφ' ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ* «ανάλογα με την υπόθεση, με το θέμα») → σύγχρ. σημ. «σύνολο θεμάτων – αντικείμενο μελέτης ορισμένου τομέα» (απόδ. τού γαλλ. *matière*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υλικός < αρχ. *ὑλ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Περί ζῴων μορ.* 640b.4-7: *οἱ μὲν οὖν ἀρχαῖοι καὶ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες περὶ φύσεως περὶ τῆς ὑλικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς τοιαύτης αἰτίας ἐσκόπουν, τίς καὶ ποία τις, καὶ πῶς ἐκ ταύτης γίνεται τὸ ὅλον*] (στη σύγχρ. σημ. με επίδρ. από γαλλ. *matériel*)

υλικό < αρχ. *ὑλ-ικόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ὑλ-ικός*.

ΣΥΝΘ. υλο-: *υλο-ζωισμός* (λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hylozoisme*), *υλο-ζωιστής* (λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hylozoïste*), *υλο-μορφισμός* (μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Hylemorphismus*), *υλο-ποίηση* (λόγ. [1878]), *υλο-ποιώ* (λόγ. [1874]) κ.ά.

-υλος: *ά-υλος, έν-υλος*.

υλισμός

λόγ. [1851], < *ύλ(η)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *matérialisme*. Το ελνστ. *ὑλισμός*, που δεν διατηρήθηκε στη Νέα Ελληνική, σήμαινε «διήθηση, στράγγισμα» (πβ. κ. *δι-υλίζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υλ-ιστής, λόγ. [1786], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *matérialiste*

υλιστ-ικός, λόγ. [1865], < *υλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

-ύλλιο υποκορ. επίθημα

< αρχ. *-ύλλιον*, υποκορ. επίθημα (πβ. αρχ. *ἐπ-ύλλιον*, ελνστ. *δασ-ύλλιον*), που προήλθε από το επίθημα *-υλ(λ)ος* με υποκορ. τέρμα *-ιον*. Το ίδιο το επίθημα *-υλ(λ)ος* (με εκφραστ. διπλασιασμό τού συμφώνου) εμφανίζεται σε αρχ. επίθ. με μετριαστική σημ. (π.χ. *παχ-υλός* «κάπως παχύς, παχουλός», *δριμ-ύλος* «κάπως οξύς») και προέρχεται από επανανάλυση ονομάτων σε *-υς* με επίθημα **-lo-* (π.χ. *ἡδ-ύ-λος* < *ἡδύς*, κύρ. όν. *Θράσ-υ-λλος, Βάθ-υ-λλος*).

υλοποιώ

λόγ. [1874], < *υλο-* (< αρχ. *ὕλη*) + *ποιώ*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *matérialiser*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υλοποίη-ση, λόγ. [1878].

υλοτόμος «ξυλοκόπος»

< αρχ. *ὑλοτόμος* «πέλεκυς ξυλοκόπου – ξυλοκόπος» [ήδη ομηρικό] < *ὑλο-* (< *ὕλη*, αρχική σημ. «δάσος, δρυμός – ξυλεία») + λεξ. επίθημα *-τόμ(ος)*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *τέμνω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υλοτομία < αρχ. *ὑλοτομ-ία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]

υλοτομικός < ελνστ. *ὑλοτομ-ικός*

υλοτομώ < αρχ. *ὑλοτομ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο]

υλοτόμη-ση, λόγ. [1886], < *υλοτομη- (υλοτομώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

υλωρική «κλάδος τής δασολογίας»

λόγ. [1892], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *υλωρικός* < αρχ. *ὑλωρός* «αγρονόμος, δασονόμος» < *ὕλ(η)* (αρχική σημ. «δάσος, δρυμός – ξυλεία») + **-Fορός* (πβ. αρχ. *ὑλη-ωρός* < **ὑλη-Fορός*) < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω» (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως), πβ. κ. *ακται-ωρός, θυρ-ωρός, πυλ-ωρός*.

υμείς «εσείς»

< αρχ. *ὑμεῖς / ὑμές* (δωρ.) / *ὔμμες* (αιολ.) < **ὑσ-σμε* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος και αντέκταση) < Ι.Ε. **(y)us-(s)me-* «εσείς» || σανσκρ. *yuṣmān* (αιτ.), λατ. *vos* (> γαλλ. *vous*), αρχ. σλαβ. *vy* (> πολ. *vy*, σερβοκρ. *vi*) || αρχ. *ὑμέ-τερος, ὑμε-δ-απός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *ημείς, εσείς*.

υμέναιος «αρχαίο γαμήλιο άσμα»

< αρχ. *ὑμέναιος*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *ὑμήν, -ένος* «γαμήλιο άσμα – γάμος (κυρ. η τελετή)». Έχει διατυπωθεί η αμφισβητούμενη υπόθεση ότι η συγκεκριμένη λ. ταυτίζεται με το ομώνυμο αρχ. *ὑμήν, -ένος* «λεπτή μεμβράνη» (βλ.λ. *υμένας*) με την εξήγηση ότι το γαμήλιο άσμα αναφερόταν στον παρθενικό υμένα. Κατ' άλλη άποψη, οι δύο αρχ. όροι δεν ταυτίζονται, αλλά το αρχ. *ὑμήν* «γαμήλιο άσμα» είναι ομόρριζο τού ουσ. *ὕμνος* (βλ.λ.). Τέλος, ορισμένοι υποθέτουν ότι οι λ. *ὑμήν, ὑμέναιος* έχουν προελλην. αρχή.

υμένας

< αρχ. *ὑμήν, -ένος* «λεπτή μεμβράνη», τεχν. όρος, < θ. *ὑ-* (με παραγ. τέρμα *-μήν*, πβ. κ. *πυθ-μήν*) < Ι.Ε. **s(j)u-* «ράβω» || σανσκρ. *syúman-* «ραφή, ράμμα», λιθ. *siúti* «ράβω», λατ. *suere* (κυρ. στο σύνθ. *con-suere* > γαλλ. *coudre*, ισπ. *coser*, ιταλ. *cucire*), αρχ. γερμ. **sauma-* «κράσπεδο – ούγια» (> γερμ. *Saum*, αγγλ. *seam*, σουηδ. *söm*). Η υπόθ. ότι η λ. ταυτίζεται με το αρχ. ομώνυμο *ὑμήν* «γαμήλιο άσμα» δεν έχει επιβεβαιωθεί (βλ.λ. *υμέναιος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υμεν-ικός

υμενοειδής < αρχ. *ὑμενο-ειδής*

υμενώδης < αρχ. *ὑμεν-ώδης*.

ΣΥΝΘ. υμενο-: *υμενό-πτερα* «(έντομα) που έχουν υμενώδεις πτέρυγες» (ελνστ.), *υμενο-πλαστική*.

υμέτερος

< αρχ. *ὑμέτερος* < θ. *ὑμε-* (τής αντωνυμίας *ὑμεῖς*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τερος*. Πβ. κ. *ημέ-τερος*.

ύμνος
< αρχ. *ύμνος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* θ 429: *ἀοιδῆς ὕμνον ἀκούων*], που ίσως θα μπορούσε να συνδεθεί με το αρχ. *ὑμήν, -ένος* «γαμήλιο άσμα» (βλ.λ. *υμέναιος*), αν εικάσουμε εναλλαγή των παραγ. τερμάτων *-μην- / -μν-* (πβ. κ. *ποι-μήν – ποί-μνη, λι-μήν – λί-μνη*). Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με το αρχ. *ὑμήν, -ένος* «λεπτή μεμβράνη» (με την ίδια εναλλαγή επιθημάτων), αν αρχικώς δήλωνε το σύνθετο άσμα που αποτελείται από διαφορετικές ωδές. Οι παλαιότερες αναγωγές στα αρχ. *ὑφή, ὑφαίνω* (μέσω τύπου **ὕφ-νος*) παρουσιάζουν αξεπέραστες φωνητικές δυσκολίες και δεν γίνονται αποδεκτές.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υμνώ < αρχ. *ὑμν-ῶ (-έω)* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο και σε Ομηρικούς Ύμνους]
ύμνηση < αρχ. *ὕμνη-σις* [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Πινδάρου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *ὑμν-ῶ (-έω)*
υμνητής < αρχ. *ὑμνη-τής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Πολιτ.* 568b.8: *ὅτι αὐτοὺς εἰς τὴν πολιτείαν οὐ παραδεξόμεθα ἅτε τυραννίδος ὑμνητάς*] < ρ. *ὑμν-ῶ (-έω)*
υμνητικός < αρχ. *ὑμνη-τικός* < ρ. *ὑμν-ῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. υμνο-: *υμνο-γράφος* (ελνστ.), *υμνο-λογία* (ελνστ.), *υμνο-λόγιο* (ελνστ.), *υμνο-λογώ* (ελνστ.), *υμνο-γραφία* (λόγ. [1867], μεταφορά ελληνογενούς ξένου όρου, πβ. γαλλ. *hymnographie*, αγγλ. *hymnography*), *υμνο-γραφώ* (λόγ. [1882]) κ.ά.
εξ-υμνώ, εξ-ύμνηση, εξ-υμνητικός, εξ-υμνητής
εφ-ύμνιο (αρχ.).

υμνωδός
< αρχ. *ὑμνῳδός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Διογένη τον Αθηναίο] < *ὕμν(ος)* + *-ῳδ(ός)* < ουσ. *ᾠδή* (βλ.λ.), πβ. κ. *μελ-ωδός, τραγ-ωδός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υμνωδία < αρχ. *ὑμνῳδ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη]
υμνωδώ < αρχ. *ὑμνῳδ-ῶ (-έω)* [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.].

υνί «σιδερένιο άκρο τού αρότρου»
< μεσν. **ὑνίον* (με καταβιβασμό τόνου κατά τα υποκορ. σε *-ίον*, π.χ. *σκαμν-ίον*) < ελνστ. *ὕνιον*, υποκορ. τού *ὕν(ν)ις (ἡ/ὁ)*, πιθ. < Ι.Ε. **su-sni-*, σύνθ. από θ. **su-* (> αρχ. *ὗς / σῦς* «χοίρος»· βλ.λ. *συς*) + θ. **sn-*, που απαντά σε λ. με σημ. «ρουθουνίζω, λαχανιάζω» (> αρχ. γερμ. **sneu-* «φυσώ τη μύτη μου, ρουθουνίζω» > γερμ. *schnauben*, ολλ. *snuiven*). Σε αυτή την περίπτωση, η λ. θα αφορμήθηκε από τη συνήθεια τού χοίρου να σκαλίζει με το ρύγχος του τη γη. Κατ' άλλη εκδοχή, η λ. παρουσιάζει το θ. τού αρχ. *ὗς* «χοίρος» (όπως παραπάνω), αλλά επίθημα **-ni-* κατά το ελνστ. συνώνυμο *ὄφνις / ὀφνίς* «υνί, άροτρο». Και στις δύο περιπτώσεις το βραχύ αρχικό φωνήεν τού ουσ. *ὕν(ν)ις* δυσχεραίνει την ταύτιση με το μακρό τού αρχ. *ὗς*. Η ετυμολ. προέλευση παραμένει ανεπιβεβαίωτη για τον επιπρόσθετο λόγο ότι δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η αρχ. λέξη για το υνί και κανένας από τους όρους τού Ομήρου ή τού Ησιόδου δεν φαίνεται να έχει αυτή τη σημασία.

υπαγορεύω
< αρχ. *ὑπαγορεύω* «εκφωνώ κείμενο σε γραφέα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Οίκον.* 15.7.2-4: *δεῖ γράμματα ἐπίστασθαι τὸν μέλλοντα δυνήσεσθαι τὰ ὑπαγορευόμενα γράφειν καὶ τὰ γεγραμμένα ἀναγιγνώσκειν*] < *ὑπ(ο)-* + *ἀγορεύω* (< *ἀγορά*, βλ.λ.). Η σημ. «συστήνω, υποδεικνύω» είναι ελνστ. (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 1.2.39: *ὁ πλοῦτος τῆς ἐκεῖ χώρας ἐκ τῶν χρυσείων καὶ ἀργυρείων καὶ σιδηρείων δικαίαν τινὰ ὑπαγορεύει πρόφασιν τῆς στρατείας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπαγόρευση < ελνστ. *ὑπαγόρευ-σις*.

υπάγω «εντάσσω σε τάξη ή σειρά»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑπάγω* < *ὑπ(ο)-* + *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-άγω, απ-άγω, συν-άγω*. Από το ρ. *ὑπάγω* σχηματίστηκε ο συνοπτικός τύπος *πάω* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού -γ-): μεσν. *πάγω* < αρχ. *ὑπάγω*. Βλ. κ. *πηγαίνω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φέρνω ή οδηγώ κάτι κάτω από άλλο – (μτφ.) υποτάσσω» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Π 148-9: *Αὐτομέδων ὕπαγε ζυγὸν ὠκέας ἵππους*) → αρχ. σημ. «οδηγώ κάποιον σταδιακά μπροστά – (αμετβ.) απέρχομαι αργά, αποσύρομαι, απομακρύνομαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.10.3: *παρήγγειλε τοῖς ἀπιοῦσιν ἐπὶ τὸ εὐώνυμον κέρας [...] ὑπάγειν ἐπὶ τῆς Ἠιόνος*) → ήδη αρχ. σημ. «πηγαίνω» (αρχικά σε προστακτικές, πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 174: *ὑπάγεθ' ὑμεῖς τῆς ὁδοῦ· Σφῆκ.* 290: *ὕπαγ', ὦ παῖ, ὕπαγε*) → ελνστ. σημ. «ταξινομώ υπό ορισμένη κατηγορία, εντάσσω» (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ συντάξ.* 2.2.119: *πῶς οὖν τοσαύτης διαφορᾶς οὔσης παραδέξεταί τις τὸ ὑφ' ἓν μέρος λόγου ὑπάγειν τὰ ἄρθρα καὶ τὰς ἀντωνυμίας;*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπαγωγή < αρχ. *ὑπαγωγ-ή* «σταδιακή καθοδήγηση – απόσυρση, υποχώρηση» → ελνστ. σημ. «ταξινόμηση ή ένταξη σε ορισμένη κατηγορία» (πβ. Απολλ. Δυσκ. *Περὶ συντάξ.* 2.2.289: *αἱ γένος οὐ διακρίνασαι ἀκώλυτον ἔχουσι τὴν ἐν τοῖς τρισὶ γένεσιν ὑπαγωγήν*).

ύπαιθρος
< ελνστ. *ὕπαιθρος* (ενν. *γῆ*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ὕπαιθρος* «κάτω από τον (ανοιχτό) ουρανό» < *ὑπ(ο)-* + *-αιθρ(ος)* < ουσ. *αἴθρη / αἴθρα* «διαυγής, καθαρός ουρανός» < *αἰθήρ, -έρος* (βλ.λ. *αιθέρας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ύπαιθρο < αρχ. *ὕπαιθρ-ον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ὕπαιθρος*
υπαίθριος < αρχ. *ὑπαίθρ-ιος*.

υπαινίσσομαι
< αρχ. *ὑπαινίσσομαι (-ττ-)* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον

Δημοσθένη, *Περὶ παραπρ.* 22.9: *ὑπηνίττετο δ' οὕτω καὶ παρεδήλου τὸν Ὠρωπόν*] < *ύπ(ο)-* + *αἰνίσσομαι* «μιλώ με αινίγματα, παραβολικά» < *αἶνος* (βλ.λ.), αρχική σημ. «αφήγηση, λόγος». Βλ. κ. *αίνιγμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπαινιγ-μός < *υπαινικ-* (*υπαινίσσομαι*) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. αρχ. *αἰνίσσομαι* > *αἴνιγ-μα*

υπαινικ-τικός, λόγ. [1891].

υπαίτιος

< αρχ. *ὑπαίτιος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αντιφ. *Τετραλ.* 2 3.11.10-11: *εἴρξαντες ὧν ὁ νόμος εἴργει καθαροὶ τῶν ἐγκλημάτων ἔσεσθε, ἀπολύσαντες δὲ ὑπαίτιοι καθίστασθε*] < *ύπ(ο)-* + *αἴτιος* < *αἰτία* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπαιτι-ότητα, λόγ. [1836].

υπακούω

< αρχ. *ὑπακούω* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «ακούω με προσοχή, προσέχω», < *ύπ(ο)-* + *ἀκούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εισ-ακούω, παρ-ακούω*. Ήδη αρχ. η σημ. «πειθαρχώ, υποτάσσομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπακοή < ελνστ. *ὑπακο-ή*, πβ. κ. *ακούω – ακοή*

υπάκουος < ελνστ. *ὑπακου-ός* «πειθήνιος, ευπειθής» (με αναβιβασμό τόνου).

υπακτικός «(για φάρμακο) κενωτικός, καθαρτικός»

< ελνστ. *ὑπακτικός*, ιατρ. όρος με σημ. «που οδηγεί προς τα κάτω – κενωτικός, καθαρτικός», < **ὑπακτός* (με παραγ. τέρμα *-ικός*), ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ὑπάγω* (βλ.λ.).

υπαλλαγή «μετωνυμικό σχήμα λόγου»

< αρχ. *ὑπαλλαγή*, αρχική σημ. «εναλλαγή – ανταλλαγή», < ρ. *ὑπαλλάσσω / -ττω* «ανταλλάσσω – μεταβάλλω» < *ύπ(ο)-* + *ἀλλάσσω* (βλ.λ. *αλλάζω*). Η σημ. «μετωνυμικό σχήμα λόγου», που χρησιμοποιείται κυρ. στη ρητορική, απαντά από την ελνστ. εποχή.

υπάλληλος

λόγ., ουσιαστικοπ. τύπος τού αρχ. επιθ. *ὑπάλληλος* «υποκείμενος σε άλλον» (πβ. Αριστ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1018b: *ἕτερα δὲ τῷ εἴδει λέγεται ὅσα τε ταὐτοῦ γένους ὄντα μὴ ὑπάλληλά ἐστι*), φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ὑπ' ἀλλήλους* (βλ.λ. *αλλήλων*), πβ. κ. *επ-άλληλος, παράλληλος*. Η λ. επανήλθε σε χρήση στη διοικητική γλώσσα ως απόδ. τού γαλλ. *employé*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπαλληλ-ία, λόγ. [1861]

υπαλληλ-ικός, λόγ. [1874]

υπαλληλ-ίσκος, λόγ. [1839], < *υπάλληλ(ος)* + υποκορ. επίθημα *-ίσκος*, πβ. κ. *αστερ-ίσκος*.

υπανάπτυκτος

< *υπ(ο)-* + *-ανάπτυκ(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. τού *αναπτύσσω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *underdeveloped*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπανάπτυξη, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *underdevelopment*.

υπαναχωρώ «υποχωρώ – (μτφ.) αναιρώ, ανακαλώ»

< αρχ. *ὑπαναχωρῶ (-έω)* «υποχωρώ αργά και σταδιακά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 3.5.13: *ἐνταῦθα τὴν μὲν ὑστεραίαν ὑπανεχώρουν εἰς τοὔμπαλιν [ἢ πρὸς Βαβυλῶνα] εἰς τὰς ἀκαύστους κώμας*] < *ύπ(ο)-* + *ἀναχωρῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπαναχώρηση < ελνστ. *ὑπαναχώρη-σις* «βαθμιαία υποχώρηση ή αποχώρηση».

ύπανδρος «παντρεμένος»

< ελνστ. *ὕπανδρος* (κυρ. με ουσ. *γυνή*, οπότε σημαίνει «έγγαμη γυναίκα») < *ύπ(ο)-* + αρχ. *ἀνήρ, ἀνδρός*. Βλ. κ. *παντρεύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπανδρεύω < μεσν. *ὑπανδρ-εύω* (πβ. Χαλκοκονδ. *Ἱστ.* 2.219: *καὶ ὑπάνδρευσεν αὐτὸν μετὰ τὴν θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος Μυτιλήνης Γαταλιούζου*)

υπανδρεία < μεσν. *ὑπανδρ-εία* «γάμος» (> *παντρειά*).

υπάνθρωπος

< *υπ(ο)-* + *άνθρωπος*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Untermensch* (όρος που συνδέθηκε κυρίως με τη ναζιστική ιδεολογία και αντίληψη περί ανθρώπων κατώτερης φυλετικής και εθνικής καταγωγής). Βλ. κ. *υπερ-άνθρωπος*.

υπαξιωματικός → αξίωμα

υπαπαντή

< ελνστ. *ὑπαπαντή* «προϋπάντηση, υποδοχή» < *ὑπαπαντῶ (-άω)*, άλλος τύπος (με επίδρ. τού συνωνύμου *ἀπαντῶ*) τού αρχ. *ὑπαντῶ (-άω)* «υποδέχομαι, προϋπαντώ» < *ύπ(ο)-* + *ἀντῶ (-άω)* «βρίσκομαι απέναντι (από κάποιον), συναντώ» (βλ.λ. *προϋπαντώ*). Η φερώνυμη εορτή σε ανάμνηση τής υποδοχής τού Ιησού από τον Συμεών στον Ναό τής Ιερουσαλήμ (40 ημέρες μετά τη γέννηση) μνημονεύεται από τον 4ο-5ο αι. μ.Χ. (πβ. τίτλο ομιλίας τού 5ου αι.: *Ἡσυχίου, πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων, λόγος εἰς τὴν ὑπαπαντὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*).

υπαρκτός → υπάρχω

ύπαρξη → υπάρχω

υπαρξισμός → υπάρχω

υπαρχή

< αρχ. *ὑπαρχή* «η πρώτη αρχή» (κατ' εξοχήν στην αρχ. φρ. *ἐξ ὑπαρχῆς*) < *ύπ(ο)-* + *ἀρχή*.

υπαρχηγός → αρχηγός

υπάρχοντα
< αρχ. *υπάρχοντα*, ουδ. πληθ. τής μτχ. ενεστ. *υπάρχων* τού ρ. *υπάρχω* (βλ.λ.). Η χρήση τής λ. με τη σημερινή σημ. «περιουσιακά στοιχεία, αποκτήματα» είναι γνωστή από την Αρχαιότητα (πβ. Θουκ. *Ίστ.* 1.70.8: *καὶ ἀπολαύουσιν ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων διὰ τὸ αἰεὶ κτᾶσθαι*).

ύπαρχος «αξιωματικός πολεμικού / επιβατηγού πλοίου»
< αρχ. *ὕπαρχος*, αρχική σημ. «υποδιοικητής», < *ὑπ(ο)-* + *-αρχ(ος)* < *ἄρχω* (βλ.λ.).

υπάρχω
< αρχ. *ὑπάρχω* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «αρχίζω, ξεκινώ από την αρχή», < *ὑπ(ο)-* + *ἄρχω* (βλ.λ.). Από την πρώιμη ιστορία της η λ. σημαίνει επίσης «αρχίζω να υφίσταμαι, αναφαίνομαι» και αποκτά τη σημερινή γενική σημ. «υφίσταμαι, βρίσκομαι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ύπαρξη < αρχ. *ὕπαρξ-ις* [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Γοργία]
υπαρκτός < ελνστ. *ὑπαρκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *ὑπάρχω*
υπαρκτικός < ελνστ. *ὑπαρκ-τικός*
υπαρξ-ιακός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *existential*
υπαρξ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *existentialisme*
υπαρξ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *existentialiste*.
ΣΥΝΘ. -υπάρχω, -ύπαρξη: *εν-υπάρχω – προϋπάρχω, προ-ϋπαρξη – συν-υπάρχω, συν-ύπαρξη*
-ύπαρκτος, -υπαρξία: *αν-ύπαρκτος, αν-υπαρξία – αυθ-ύπαρκτος, αυθ-υπαρξία*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
υπάρχω
Το ρήμα ***υπάρχω*** διατηρεί στους παρελθοντικούς χρόνους τύπους με χρονική αύξηση (όπως απεκαλείτο στην αρχ. γλώσσα η έκταση τού αρχικού φωνήεντος τού βασικού ρήματος): παρατ. ***υπήρχα*** (αρχ. *ὑπῆρχον*), αόρ. ***υπήρξα*** (αρχ. *ὑπῆρξα*).

υπασπιστής «αξιωματικός ως ακόλουθος σημαντικού προσώπου»
< αρχ. *ὑπασπιστής* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «ασπιδοφόρος, οπλοφόρος (συνήθ. βασιλιά ή στρατηγού)», < θ. *ὑπασπισ-* (με παραγ. τέρμα *-τής*) < ρ. *ὑπασπίζω* «είμαι ασπιδοφόρος ή οπλοφόρος κάποιου» (πβ. αρχ. *ὑπερ-ασπίζω*) < *ὑπ(ο)-* + *-ασπίζω* < *ἀσπίς, -ίδος* (βλ.λ. *ασπίδα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπασπισ-τήριο, λόγ. [1890], < θ. *υπασπισ-* (αρχ. *ὑπασπίζω*, βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-τήριο*.

ύπατος
< αρχ. *ὕπατος* «ύψιστος, ανώτατος» [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* τ 303: *ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος*], που σχηματίστηκε από το θ. των προθ. *ὑπέρ, ὑπό* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-ατος* (κατά τα αρχ. *δέκ-ατος, ἔσχ-ατος*). Παρόμοιο σχηματισμό, αλλά διαφορετικό επίθημα, έχουν τα ομόρριζα σανσκρ. *upamá-* και λατ. *summus*. Ο ουσιαστικοπ. τύπος *ὕπατος* (ενν. *στρατηγός*) χρησιμοποιήθηκε την ελνστ. εποχή ως απόδ. τού λατ. *consul*, για να δηλώσει τον ανώτατο αξιωματούχο (στην αρχ. Ρώμη), που ήταν επιφορτισμένος με την άσκηση τής εκτελεστικής εξουσίας και την αρχηγία τού στρατού. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπατεύω < ελνστ. *ὑπατ-εύω*
υπατεία < ελνστ. *ὑπατ-εία*.

υπέγγυος «εγγυητής»
< αρχ. *ὑπέγγυος* < *ὑπ(ο)-* + *-ἐγγυ(ος)* < *ἐγγύη* (βλ.λ. *εγγυώμαι*). Βλ. κ. *εχέγγυος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεγγύη-ση, λόγ. [1889]
υπεγγυ-ότητα.

υπέδαφος
λόγ. [1880], < *υπ(ο)-* + *έδαφος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sous-sol*.

υπεζωκώς «υμένας τής θωρακικής κοιλότητας»
< ελνστ. *ὑπεζωκώς* (ενν. *ὑμήν*), που αποσπάστηκε από την πληρέστερη φρ. *ὑπεζωκὼς τὰς πλευρὰς ὑμήν* «υμένας που ζώνει από κάτω τα πλευρά» (ήδη τον 3ο αι. π.Χ.). Πρόκειται για ουσιαστικοπ. μτχ. παρακειμένου τού αρχ. *ὑποζώννυμι* «ζώνω από κάτω» < *ὑπο-* + *ζώννυμι* (βλ.λ. *ζώνω*).

υπεισέρχομαι
< αρχ. *ὑπεισέρχομαι* «εισέρχομαι μυστικά, πλησιάζω κρυφά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ὑπ(ο)-* + *εἰσέρχομαι* < *εἰσ-* (< πρόθ. *εἰς*) + *ἔρχομαι* (βλ.λ.).

υπεκφεύγω «αποφεύγω να αντιμετωπίσω (κάτι) ευθέως»
< αρχ. *ὑπεκφεύγω* «φεύγω κρυφά» < *ὑπ(ο)-* + *ἐκφεύγω* < *ἐκ-* + *φεύγω* (βλ.λ.). Η σημ. «ξεφεύγω, διαφεύγω κάτι δυσάρεστο» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ευριπ. *Ἱκέτ.* 564-5: *τὸ γάρ τοι τῆς Δίκης σῴζων φάος πολλοὺς ὑπεκφύγοις ἂν ἀνθρώπων ψόγους*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεκφυγή < ελνστ. *ὑπεκφυγ-ή* «κρυφή φυγή» → η λ. επανεισήχθη (λόγ. [1889]) ως μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *subterfuge*.

υπενθυμίζω
λόγ. [1813], < *υπ(ο)-* + όψιμο ελνστ. *ἐνθυμίζω*, ενεργητ. τύπος τού ελνστ. *ἐνθυμίζομαι*, που αποτελεί μεταπλ. τύπο τού αρχ. *ἐνθυμοῦμαι* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπενθύμι-ση, λόγ. [1856].

υπενοικιάζω «εκμισθώνω σε άλλον κάτι που έχω ο ίδιος μισθώσει»
λόγ. [1854], < *υπ(ο)-* + *ενοικιάζω* (βλ.λ. *ενοίκιο*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sous-louer.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπενοικία-ση, λόγ. [1854]
υπενοικιασ-τής.

υπεξαιρώ «αφαιρώ κρυφά χρήματα»
< αρχ. *ὑπεξαιρῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «αφαιρώ από κάτω, σταδιακά», < *ὑπ(ο)-* + *ἐξαιρῶ* (βλ.λ.). Η σημ. «αφαιρώ κρυφά, σφετερίζομαι, κλέβω» είναι ήδη αρχ. και δηλωνόταν κυρ. από τον μέσο τύπο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεξαίρεση < ελνστ. *ὑπεξαίρε-σις.*

υπεξούσιος «υποκείμενος στην εξουσία άλλου»
< ελνστ. *ὑπεξούσιος* < *ὑπ(ο)-* + *-εξούσι(ος)* < αρχ. *ἐξουσία*, πβ. κ. *αυτ-εξούσιος.*

υπέρ
< αρχ. *ὑπέρ* < I.E. **up-er(i)* «υπεράνω, προς τα πάνω, πάνω από» || σανσκρ. *upári*, λατ. *super* (> γαλλ. *sur*, ισπ. *sobre*), αρχ. γερμ. **uber-* (> γερμ. *über*, αγγλ. *over*), παλ. ιρλ. *for* || αρχ. *ὑπ-ό* (βλ.λ.), *ὕπερ-ος*, *ὑπέρτερος*, *ὑπέρ-τατος* κ.ά. Είναι πιθ. ότι αρχικώς η λ. δήλωνε κίνηση από κάτω προς τα πάνω.
ΣΥΝΘ. υπερ-: *υπέρ-λαμπρος* (αρχ.), *υπερ-άγαθος* (ελνστ.), *υπερ-άριθμος* (ελνστ.), *υπερ-εκτιμώ* (μεσν.), *υπέρ-φορτος* (μεσν.), *υπερ-αισιόδοξος* (λόγ. [1890]), *υπερ-αναπλήρωση* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *supercompensation*), *υπερ-ατλαντικός* (λόγ. [1893], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *transatlantique*, υβριδικό σύνθ.), *υπερ-κόπωση* (λόγ. [1886]), *υπερ-κορεσμός* (λόγ. [1893], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sursaturation*), *υπερ-φόρτιση* (λόγ. [1879], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *surcharge*), *υπερ-αγορά* (βλ.λ.), *υπερ-ακοντίζω* (βλ.λ.), *υπερ-άνθρωπος* (βλ.λ.), *υπερ-αξία* (βλ.λ.), *υπερ-αστικός* (βλ.λ.), *υπέρ-γειος* (βλ.λ.), *υπερ-δύναμη* (βλ.λ.), *υπερ-εκτείνω* (βλ.λ.), *υπερ-ένταση* (βλ.λ.), *υπερ-ευαίσθητος* (βλ.λ.), *υπερ-ημερία* (βλ.λ.), *υπερ-ηχητικός* (βλ.λ.), *υπερ-θεματίζω* (βλ.λ.), *υπερ-θερμία* (βλ.λ.), *υπερ-κινητικός* (βλ.λ.), *υπερ-μετρωπία* (βλ.λ.), *υπερ-πόντιος* (βλ.λ.), *υπερ-προστασία* (βλ.λ.), *υπερ-προσφορά* (βλ.λ.), *υπερ-σιτίζω* (βλ.λ.), *υπερ-χειλίζω* (βλ.λ.), *υπερ-ωκεάνιο* (βλ.λ.) κ.ά.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

υπέρ
Στην αρχ. γλώσσα η πρόθεση ***υπέρ*** συντάσσεται με δύο πτώσεις και αυτό έχει αποτυπωθεί στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται σήμερα: α) με *γενική*, οπότε σημαίνει «υπεράνω» και (μτφ.) «προς υπεράσπιση ή προς χάριν κάποιου προσώπου ή πράγματος» (πβ. αρχ. φρ. *ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ὑπὲρ πατρὸς καὶ μητρός, ὑπὲρ δόξης*)· β) με *αιτιατική*, οπότε σημαίνει «υπεράνω» και (κατ' επέκτ.) «περισσότερο» (πβ. αρχ. φρ. *ὑπὲρ τὴν δύναμιν, ὑπὲρ τὴν ἀξίαν*, ελνστ. *ὑπὲρ τὸ δέον*, όχι **υπέρ τού δέοντος*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

υπέρ, υπό, ύπατος, ύπτιος, ύψος – super, sur, über, over, auf, up...
Αν και ορισμένες από τις παραπάνω λέξεις φαίνεται να εκφράζουν αντίθετες μεταξύ τους σημασίες, η υπαγωγή τους στην ίδια ετυμολογική οικογένεια εξηγείται ευθύς μόλις αντιληφθούμε ότι προέρχονται από ρίζα που δήλωνε κίνηση, όχι στάση. Εν προκειμένω, η I.E. ρίζα **up-* ξεκίνησε από τη σημασία «κάτω», αναφερόμενη κατ' εξοχήν στην κίνηση «από κάτω προς τα πάνω», με αποτέλεσμα σε ορισμένες περιπτώσεις οι λέξεις που προέρχονται από αυτήν να σημαίνουν τελικά «πάνω, από πάνω». Στην Ελληνική μπορούμε να διαπιστώσουμε τα αποτελέσματα αυτής τής πορείας, διακρίνοντας τα ομόρριζα που προέρχονται από τη ρίζα **up-* σε δύο κατηγορίες:
1) λέξεις με αφετηρία τη σημασία «κάτω»: αρχ. ***ὑπ-ό***, ίσως και ***ὕπ-τιος***
2) λέξεις με αφετηρία τη σημασία «από κάτω προς τα πάνω»: αρχ. ***ὑπ-έρ*** (< **up-er(i)*, παρεκτεταμένος τύπος τού θέματος **up-*, επίσης ***ὑπέρ-τερος***, ***ὑπέρ-τατος***, ***ὕπερ-ος***), ***ὕπ-ατος*** «ύψιστος, ανώτατος», επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω» (από όπου τα ***ὕψ-ος***, ***ὑψ-ηλός***, ***ὕψ-ιστος***).
Διάφορα ομόρριζα των I.E. γλωσσών καταδεικνύουν τη στενή σχέση των δύο βασικών σημασιών. Αυτό εξηγεί την εξέλιξη που παρατηρούμε σε λέξεις προερχόμενες, επί παραδείγματι, από το λατ. ***super*** «προς τα πάνω, πάνω (από)» (από όπου γαλλ. ***sur***, ισπ. ***sobre***) και από τα αρχ. γερμ. **uber-* (από όπου γερμ. ***über***, αγγλ. ***over***) και **up(a)-* «επί» (από όπου γερμ. ***auf***, αγγλ. ***up*** «πάνω»), ενώ το επίσης ομόρριζο λατ. ***sub*** σήμαινε «κάτω (από)».

υπεραγορά
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *supermarket.* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παντοπωλείο.*

υπεραγωγός «υλικό με μηδενική αντίσταση στη διέλευση φορτίου»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superconductor.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεραγώγ-ιμος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superconductive*
υπεραγωγιμ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superconductivity.*

υπεραιμία «αύξηση τής ποσότητας τού αίματος»
λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyperhémie.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεραιμ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyperhémique*.

υπερακοντίζω «ξεπερνώ, υπερτερώ»

< αρχ. *ὑπερακοντίζω*, αρχική σημ. «ρίχνω το ακόντιο ή το βλήμα (για πολεμική μηχανή) πιο μακριά», < *ὑπερ-* + *ἀκοντ(ίζω)* < *ἄκων, -οντος* «ακόντιο» + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Η σημ. «υπερτερώ, ξεπερνώ» είναι αρχ. (πβ. Αριστοφ. *Ἱππῆς* 658-9: *κἀγωγ' ὅτε δὴ 'γνων τοῖς βολίτοις ἡττημένος, διηκοσίῃσι βουσὶν ὑπερηκόντισα* «...τον ξεπέρασα με τα διακόσια μου βόδια»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερακόντι-ση, λόγ. [1897].

υπεράκτιος

< *υπερ-* + *-ακτ(ιος)* < *ακτή*, απόδ. τού αγγλ. *off-shore (company)* «υπεράκτια (εταιρεία)».

υπεραμύνομαι → άμυνα

υπεράνθρωπος

< ελνστ. *ὑπεράνθρωπος* «ανώτερος από άνθρωπο, υπερφυσικός» (όρος που πρωτοαπαντά τον 1ο αι. π.Χ. στον Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα) < *ὑπερ-* + *ἄνθρωπος*. Η λ. έγινε γνωστή επίσης ως φιλοσοφικός όρος με επίδρ. τού γερμ. *Übermensch*, όρου τού Νίτσε, που τον ανέπτυξε στο έργο του *Also sprach Zarathustra* (1883). Βλ. κ. *υπ-άνθρωπος*.

υπεράνω

< αρχ. *ὑπεράνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ὑπέρ* (βλ.λ.) + *ἄνω* (βλ.λ.).

υπεραξία

λόγ. [1865], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Mehrwert*.

υπεραπλουστεύω

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *oversimplify*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεραπλούστευ-ση
υπεραπλουστευ-τικός.

υπερασπίζω

< ελνστ. *ὑπερασπίζω* «καλύπτω με την ασπίδα – προστατεύω» < *ὑπερ-* + *-ασπ(ίζω)* < αρχ. *ἀσπίς, -ίδος*, πβ. κ. *προ-ασπίζω, συν-ασπίζω*. Η χρήση τού μέσου τύπου ως μεταβατικού (με αντικείμενο ως συμπλήρωμα) είναι ήδη ελνστ. (π.χ. 4ος αι. μ.Χ., Ευσεβ. *Ἐκλογ. προφητ.* 10.21: *ὑπερασπίζεται δὲ καὶ τὴν φιλανθρωποτάτην εὐχὴν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεράσπιση < μεσν. *ὑπεράσπι-σις* «προστασία»
υπερασπιστής < ελνστ. *ὑπερασπισ-τής*
υπερασπισ-τικός, λόγ. [1812].

υπεραστικός

< *υπερ-* + *αστικός* < *άστυ* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *interurbain*.

υπερβαίνω

< αρχ. *ὑπερβαίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ψ 88: *ἡ δ' ἐπεὶ εἰσῆλθεν καὶ ὑπέρβη λάινον οὐδόν*], αρχική σημ. «βαδίζω ή περνώ από πάνω», < *ὑπερ-* + *βαίνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βαίνω, μετα-βαίνω, παρα-βαίνω*. Ήδη αρχ. η σημ. «υπερπηδώ – ξεπερνώ, παρέρχομαι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπέρβαση < αρχ. *ὑπέρβα-σις* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 2.1247: *φρόντισον ἔχθος ἐμὸν καὶ ὑπέρβασιν*], πβ. αρχ. *βαίνω – βάσις*
υπερβατός < αρχ. *ὑπερβα-τός* «αυτός τον οποίο μπορεί κανείς να διασχίσει» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.25.1: *καὶ πλεύσας ἐς Πύρραν καὶ ἐξ αὐτῆς πεζῇ κατὰ χαράδραν τινά, ᾗ ὑπερβατὸν ἦν τὸ περιτείχισμα, διαλαθὼν ἐσέρχεται ἐς τὴν Μυτιλήνην*) → ελνστ. σημ. «σχήμα λόγου κατά το οποίο διάφοροι προσδιορισμοί παρεμβάλλονται μεταξύ συντακτικά συνδεδεμένων λέξεων» (πβ. Τρύφ. *Περὶ τρόπ.* 197.20-1: *ὑπερβατόν ἐστι λέξις μετακεκινημένη ἀπὸ τῆς ἰδίας τάξεως*)
υπερβατικός < ελνστ. *ὑπερβατ-ικός* «αυτός που χρησιμοποιεί συχνά το υπερβατό σχήμα» < αρχ. *ὑπερβα-τός* → Οι σύγχρονες σημ. αποδίδουν το γαλλ. *transcendental*
υπερβατικ-ότητα, λόγ. [1878], απόδ. τού γαλλ. *transcendance*
υπερβατ-ισμός, απόδ. τού αγγλ. *transcendentalism*.

υπερβάλλω

< αρχ. *ὑπερβάλλω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 847: *τόσσον παντὸς ἀγῶνος <σήματα> ὑπέρβαλε*], αρχική σημ. «ρίχνω πάνω ή πέρα από ορισμένο σημείο, υπερακοντίζω», < *ὑπερ-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-βάλλω, κατα-βάλλω, προ-βάλλω*. Η σημ. «υπερβαίνω, ξεπερνώ το όριο» είναι ήδη αρχ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερβαλλόντως < αρχ. επίρρ. *ὑπερβαλλόν-τως* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 16.6-8: *τούτων ἁπάντων μοι συμβεβηκότων, τῶν μὲν ὑπερβαλλόντως, τῶν δ' ἐξαρκούντως, οὐκ ἀγαπῶ ζῶν ἐπὶ τούτοις*] < μτχ. ενεστ. *ὑπερβάλλων, -οντος*
υπερβολή < αρχ. *ὑπερβολ-ή* «υπερακόντιση – υπέρβαση τού μέτρου ή τού ορίου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.45.1: *μόλις ἂν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς οὐχ ὁμοῖοι, ἀλλ' ὀλίγῳ χείρους κριθεῖτε*], πβ. κ. *βάλλω – βολή*. Ο γεωμ. όρος είναι ελνστ. και απαντά στον Αρχιμήδη
υπερβολικός < ελνστ. *ὑπερβολ-ικός*.

υπέρβαρος

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overweight*.

υπέρβαση → **υπερβαίνω**

υπερβατός → **υπερβαίνω**

υπερβολή → **υπερβάλλω**

υπερβολικός → **υπερβάλλω**

υπέργειος «αυτός που βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια τής γης»
< αρχ. *υπέργειος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ύπερ-* + *-γειος*, από θ. τού ουσ. *γῆ* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-γειος*, *υπό-γειος*.

υπεργενικεύω
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overgeneralise*.

υπέργηρος
< ελνστ. *υπέργηρος*, μεταπλ. τύπος (εξομαλισμένος κατά τα ουσ. β΄ κλίσεως σε *-ος*) τού αρχ. *υπέργηρως*, *-ω* (αττικής κλίσεως) < *ύπερ-* + *-γηρ(ως)* < *γῆρας* (βλ.λ.).

υπεργολάβος
λόγ. [1886], < *υπ(ο)-* + *εργολάβος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεργολαβ-ία, λόγ. [1890].

υπερδιέγερση
λόγ. [1886], < *υπερ-* + *διέγερση* < ρ. *διεγείρω* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *surexcitation*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερδιεγερσιμ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overexcitability*.

υπερδιόρθωση «γλωσσικό φαινόμενο»
λόγ. [1889], μεταφρ. δάνειο από το αγγλ. υβριδικό σύνθ. *hypercorrection*, εν μέρει ελληνογενές: *hyper-* < ελλ. *υπερ-*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

υπερδύναμη
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superpower* (πβ. κ. γαλλ. *superpuissance*).

υπερεγώ «όρος τής ψυχανάλυσης»
μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Überich* (όρος τού ψυχιάτρου S. Freud· βλ.λ. *φροϊδικός*) ή από ν.λατ. *superego*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές: *ego* < ελλ. *εγώ*, πβ. ν.λατ. *alter ego*.

υπερεκτείνω → **εκτείνω**

υπερεκχειλίζω
λόγ. [1883], < *υπερ-* + *εκχειλίζω* «ξεχειλίζω» < *εκ-* + *χείλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

υπερένταση
λόγ. [1847], < *υπερ-* + *ένταση* < ρ. *εντείνω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερεντατικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superintensive*.

υπερευαίσθητος
λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *hypersensible*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές: *hyper-* < ελλην. *υπερ-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερευαισθησία, λόγ. [1853], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *hypersensibilité* (υβριδικό σύνθ.).

υπερέχω
< αρχ. *υπερέχω*, αρχική σημ. «κρατώ πάνω από, υπεράνω», < *ύπερ-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω*, *συν-έχω*. Ήδη από την Αρχαιότητα το ρ. χρησιμοποιείται χωρίς συμπλήρωμα (αμετάβατο) και αποκτά τη σημ. «βρίσκομαι υπεράνω, υπερτερώ» (πβ. Πλάτ. *Μενέξ.* 237d: *ὃ συνέσει τε ὑπερέχει τῶν ἄλλων καὶ δίκην*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεροχή < αρχ. *ὑπεροχ-ή*, πβ. κ. *κατ-έχω – κατ-οχή*.

υπερήλικος
μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *υπερῆλιξ*, *-ικος* < *ὑπερ-* + αρχ. *ἧλιξ*, *-κος* «συνομήλικος», για το οποίο βλ.λ. *ηλικία*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανήλικος*.

υπερημερία «παρέλευση προθεσμίας»
< αρχ. *υπερημερία* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη] < επίθ. *υπερήμερος* «εκπρόθεσμος» < *ὑπερ-* + *-ημερ(ος)* < *ἡμέρα*.

υπερήφανος
< αρχ. *υπερήφανος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Θεογ.* 149: *Κόττος τε Βριάρεώς τε Γύγης θ', ὑπερήφανα τέκνα*], εκφραστ. σύνθετο, τού οποίου το α΄ συνθ. προέρχεται οπωσδήποτε από την πρόθ. *ὑπέρ*, το δε συνδ. φωνήεν *-η-* οφείλεται σε αναλογική επίδραση τού συνωνύμου *ὑπερήνωρ* «αλαζόνας, υπερόπτης». Το β΄ συνθ. *-φανος* έχει μερικές φορές ετυμολογηθεί από θ. τού ρ. *φαίνομαι* με την εύλογη υπόθεση ότι σήμαινε αυτόν «που επιδεικνύεται, που θέλει να φαίνεται ανώτερος», αλλά αυτός ο σχηματισμός είναι αδύνατος μορφολογικά (από το θ. *φαν-* τού ρ. *φαίνομαι* προκύπτουν μόνο σύνθ. σε *-φανής*, *-φάντης*, *-φαντος*). Έχει ακόμη διατυπωθεί η υπόθεση ότι προέρχεται από τύπο **ὑπερηφών*, που θα αντιστοιχούσε στην εξαιρετικά σπάνια λ. *κατηφόνες*, παράλλ. τύπο τού πληθ. *κατηφεῖς* (βλ.λ. *κατηφής*). Τέλος, σύμφωνα με άλλη περίπλοκη πρόταση, αφετηρία υπήρξε ο τύπος **ὑπερηφενής* «πολύ πλούσιος» (< *ὑπερ-* + αρχ. *ἄφενος* «πλούτος»), από όπου θα προέκυπτε πληθ. **ὑπερηφενέοντες* > *ὑπερηφανέοντες* (με επίδρ. τού ρ. *φαίνω / -ομαι*) > *ὑπερήφανος* (υποχωρητ.). Καμία από τις προτάσεις αυτές δεν έχει εξασφαλίσει αποδοχή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερηφανεύομαι < ελνστ. *ὑπερηφαν-εύω / -ομαι*
υπερηφάνεια < ελνστ. *ὑπερηφάν-εια / ὑπερηφανεία* (πβ. Βασιλ. *Εἰς προφ. Ἠσαΐαν* 32.1380: *προπέτει-*

αι καὶ ὕβρεις, ὑπερηφάνειαι καὶ φυσιώσεις) < ρ. *ὑπερηφαν-εύω / -ομαι.*

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

υπερηφάνεια – περηφάνια

Το ουσ. ***υπερηφάνεια*** γράφεται με -ει-, διότι δεν προέρχεται από το αρχ. *ὑπερηφανία*, αλλά από το ελνστ. *υπερηφανεύω / -ομαι* (πβ. κ. *πορεύομαι – πορεία*). Αντίθετα, ο μεσν. τύπος ***περηφάνια***, που ανήκει στον προφορικό λόγο, γράφεται με -ι-, επειδή προέρχεται από τον τύπο *(ὑ)περήφανος* (πβ. κ. *άρρωστος – αρρώστια*).

υπερηχητικός

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *supersonic*.

υπερηχογράφος

< *υπέρηχο(ς)* + *-γράφ(ος)* < *γράφω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ultrasonograph*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπερηχογράφ-ημα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ultrasonogram* (υβριδικό σύνθ.)

υπερηχογραφ-ία, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ultrasonography* (υβριδικό σύνθ.).

υπέρηχος

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ultrasound* (πβ. κ. γαλλ. *ultrason*).

υπερθέαμα

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *superspectacle*.

υπερθεματίζω «πλειοδοτώ – υπερτονίζω, ξεπερνώ»

< ελνστ. *ὑπερθεματίζω* «προσφέρω ανώτερη, υψηλότερη τιμή» (ήδη μτφ., πβ. Εφραίμ Σύρ. *Λόγ. κατὰ αἱρετ.* 163: *καὶ ἵδρωσε τὴν ἁμαρτίαν ἐξῶσαι τῆς ἀγορασίας, ὑπερθεματίσας αὐτὴν διὰ τῆς χάριτος*) < *ὑπερ-* + *-θεματ(ίζω)* < ελνστ. *θέμα, -ατος* (στην ειδική σημ. «κατάθεση, εγγυητική προσφορά χρημάτων»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπερθεμάτι-ση

υπερθεματισμός < μεσν. *ὑπερθεματισ-μός*

υπερθεματιστής < μεσν. *ὑπερθεματισ-τής*.

υπερθερμία «υπερβολική άνοδος θερμοκρασίας»

λόγ. [1896], < ελνστ. *ὑπέρθερμ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ία*) < *ὑπερ-* + αρχ. *θερμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyperthermie*.

υπερθετικός

< όψιμο ελνστ. *ὑπερθετικός*, που εξ αρχής δηλώνει τον ανώτατο βαθμό συγκρίσεως (σε φρ. όπως *ὑπερθετικὸν εἶδος / ὄνομα*), < *ὑπερ-* + αρχ. *θετικός* (ελνστ. σημ. «α´ βαθμός συγκρίσεως»), βλ.λ.

υπέρθυρο → **θύρα**

υπερισχύω

< ελνστ. *ὑπερισχύω* < *ὑπερ-* + αρχ. *ἰσχύω* (βλ.λ. *ισχύς*), πβ. κ. *κατ-ισχύω, εν-ισχύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπερίσχυ-ση, λόγ. [1782].

υπεριώδης

< *υπερ-* + *ιώδης* (< ελνστ. *ἰώδης* «χαλκοπράσινος», που παρασυνδέθηκε προς το αρχ. *ἴον* «μενεξές», επειδή ο ατμός τού στοιχείου αυτού έχει το χρώμα τού μενεξέ· για το πρόβλημα βλ.λ. *ιώδιο*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ultraviolet*.

υπερκαινοφανής

< *υπερ-* + *καινοφανής* (βλ.λ.), απόδ. τού ν.λατ. αστρονομικού όρου *supernova*, ο οποίος αναφέρεται σε αστέρα που αποκτά πολλαπλάσια λάμψη μετά την έκρηξή του και την εκτόξευση τού μεγαλύτερου μέρους τής μάζας του.

υπερκατανάλωση

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overconsumption*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπερ-καταναλωτικός

υπερ-καταναλωτισμός.

υπέρκειμαι

< αρχ. *ὑπέρκειμαι* «βρίσκομαι υπεράνω ή σε ανώτερο τόπο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* 163.7-8: *καὶ τὴν ἄλλην τὴν ὑπερκειμένην χώραν οἰκοῦντας*] < *ὑπερ-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρόσ-κειμαι, επί-κειμαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπερκείμενος, μτχ. ενεστ. τού αρχ. *ὑπέρκειμαι* ➔ Ο όρος τής πληροφορικής *υπερκείμενο* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *hypertext*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές.

υπερκερώ «υπερφαλαγγίζω τον εχθρό – υπερπηδώ, παρακάμπτω»

< ελνστ. *ὑπερκερῶ (-άω)* «υπερφαλαγγίζω (την αντίπαλη παράταξη)» < *ὑπερ-* + *-κερ(ῶ)* < *κέρας* (βλ.λ.), στη σημ. «τμήμα ή πτέρυγα πολεμικής παρατάξεως». Χρησιμοποιείται επίσης ο μεταπλ. τύπος *υπερκεράζω* (πβ. κ. *συγκεράζω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπερκέραση < ελνστ. *ὑπερκέρα-σις*.

υπερκινητικός

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyperkinétique*.

υπερκόπωση → **κόπος**

υπέρμαχος

< ελνστ. *ὑπέρμαχος* «προστάτης, υπερασπιστής» (υποχωρητ. σχηματισμός, πβ. κ. *σύμ-μαχος, πρόμαχος*) < αρχ. *ὑπερμαχῶ (-έω)* «μάχομαι υπέρ κάποιου» < *ὑπερ-* + *-μαχ(ῶ)* < ρ. *μάχομαι* (βλ.λ. *μάχη*).

υπερμεγέθης → μέγεθος

υπέρμετρος → μέτρο

υπερμετρωπία «οφθαλμική ανωμαλία»
λόγ. [1867], < *υπέρμετρο(ς)* + *-ωπ(ία)* < λεξ. επίθημα *-ωψ, -ωπος*, που ανάγεται στο θ. από το οποίο σχηματίστηκαν οι λ. *ὄψις, ὀπή*, αρχ. παρακ. *ὄπ-ωπ-α*, **ὤψ, ὠπός* «βλέμμα» κ.ά., πβ. κ. *μύωψ – μυωπία*. Το σύνθ. *υπερμετρωπία* αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypermétropie*.

υπερμνησία «παθολογικά αυξημένη μνημονική ικανότητα»
< *υπερ-* + θ. *μνη-* (βλ.λ. *μνήμη*) + παραγ. τέρμα *-σία* (πβ. κ. ελνστ. *ἀ-μνη-σία*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypermnésie*.

υπερνικώ
< αρχ. *ὑπερνικῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ὑπερ-* + *νικῶ* < *νίκη* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-νικώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερνίκη-ση, λόγ. [1879].

υπέρογκος
< αρχ. *ὑπέρογκος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.4.58: *γενομένης δὲ τῆς κνήμης ὑπερόγκου καὶ ὀδυνῶν ἀφορήτων, Συρακόσιός τις ἰατρὸς σχάζει τὴν παρὰ τῷ σφυρῷ φλέβα αὐτοῦ*], αρχική σημ. «υπερβολικά ογκώδης», < *ὑπερ-* + *ὄγκος* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. χρησιμοποιείται επίσης μεταφορικά, για να δηλώσει οτιδήποτε υπερβαίνει το μέτρο (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 728e.7: *τὰ μὲν ὑπέρογκα γὰρ ἑκάστων τούτων ἔχθρας καὶ στάσεις ἀπεργάζεται ταῖς πόλεσιν καὶ ἰδίᾳ*).

υπεροξίδιο «χημική ένωση»
λόγ. [1886], < *υπερ-* + *οξίδιο*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *peroxyde*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές, < *per-* (< λατ. *per* «πέρα, μέσω, διά», που αποκτά επιτατική σημ. όταν χρησιμοποιείται ως α΄ συνθ. ρημάτων) + *oxyde* (βλ.λ. *οξίδιο*).

υπεροπλία → όπλο

υπερόπτης
< αρχ. *ὑπερόπτης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 3.38.5: *δοῦλοι ὄντες τῶν αἰεὶ ἀτόπων, ὑπερόπται δὲ τῶν εἰωθότων*], αρχική σημ. «αυτός που βλέπει αφ' υψηλού», < *ὑπερ-* + *-όπ-της* (με παραγ. τέρμα *-της*) < θ. *ὀπ-*, το οποίο απαντά στον παρακ. *ὄπ-ωπ-α* «έχω δει», καθώς και στα ομόρριζα *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀπτικός* (βλ.λ.), *ὄμμα* «μάτι, βλέμμα» (< **ὄπ-μα*), πβ. κ. *ἐπ-όπ-της, αὐτ-όπ-της*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπεροπτικός < αρχ. *ὑπεροπτ-ικός*
υπεροψία < αρχ. *ὑπεροψ-ία*, πβ. κ. *υποψ-ία*.

υπερορία «εξορία, απέλαση»
< αρχ. *ὑπερορία* (ενν. *γῆ*) «(χώρα) πέρα / έξω από τα σύνορα», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ὑπερόριος* «πέρα από τα σύνορα» < *ὑπερ-* + *-όριος* < *ὅρος (ὁ)* (βλ. κ. *όριο*).

ύπερος «το θηλυκό όργανο τού άνθους»
< αρχ. *ὕπερος / ὕπερον*, αρχική σημ. «γουδοχέρι, κόπανος», < πρόθ. *ὑπέρ* (βλ.λ.). Στους αρχ. γιατρούς (Ιπποκράτη, Γαληνό) η λ. δήλωνε επίσης τον μοχλό με τον οποίο επανέφεραν στη θέση τους τα εξαρθρωμένα οστά. Η σύγχρονη σημ. «θηλυκό όργανο τού άνθους» οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *pistil*.

υπερούσιος
< ελνστ. *ὑπερούσιος* «αυτός που υπερβαίνει την αντιληπτή ουσία» (φιλοσοφικός όρος, πβ. Θεμιστ. *Περὶ φιλανθρ.* 8b.6-9: *οὕτως οὖν οὐσίαν τε ὑπερούσιον καὶ ὑπερδύναμον δύναμιν καὶ ὑπεράγαθον ἀγαθότητα προστίθησιν ἡ διάνοια τῇ πάντων πηγῇ*) < *ὑπερ-* + *-ούσιος* < αρχ. *οὐσία* (βλ.λ.), πβ. κ. *ομο-ούσιος, επι-ούσιος*. Η λ. συναντάται επίσης στην εκκλησ. γραμματεία ως προσωνυμία τού Θεού (πβ. Κυρίλλ. *Σχολ. Ἰωάνν.* 1.72.5-6: *ἔσται δὲ πάλιν καὶ ὑπὲρ τοῦτο Θεός, ἅτε δὴ καὶ ὑπερούσιος ὤν*).

υπεροχή → υπερέχω

υπέροχος
< αρχ. *ὑπέροχος / ὑπείροχος* (επικ. τύπος, όπως στην ομηρ. φρ. *ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων*, *Ἰλ.* Ζ 208) < *ὑπερέχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω – κάτ-οχος*.

υπεροψία → υπερόπτης

υπερπέραν
< *υπερ-* + *πέραν*, απόδ. τού γαλλ. *l'au-delà*.

υπερπηδώ → πηδώ

υπερπλασία «υπέρμετρη ανάπτυξη τού όγκου οργάνου ή ιστού»
λόγ. [1879], < *υπερ-* + *-πλασία* < αρχ. *πλάσις* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyperplasie*, πβ. κ. *δυσ-πλασία*.

υπερπόντιος
< αρχ. *ὑπερπόντιος* «αυτός που είναι πέρα από τη θάλασσα» [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ὑπερ-* + *πόντιος* < *πόντος* «θάλασσα» (βλ.λ.).

υπερπροστασία
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overprotection*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερπροστατευτ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overprotection*
υπερπροστατευ-τικός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overprotective*.

υπερπροσφορά
μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Überangebot*.

υπέρπυρο
< μεσν. *ὑπέρπυρον* «χρυσό βυζαντινό νόμισμα», ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. *ὑπέρπυρος* «διάπυρος, πυρακτωμένος» < *ὑπερ-* + *πῦρ, πυρός*. Η ονομασία τού νομίσματος οφειλόταν στο ζωηρό κόκκινο χρώμα του, που έμοιαζε με φλόγα.

υπερρεαλισμός
μεταφρ. δάνειο (μόνον ως προς το α΄ συνθ.) από γαλλ. *surréalisme*. Βλ. κ. *σουρεαλισμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερρεαλιστής, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *surréaliste* < *surréalisme*
υπερρεαλιστ-ικός < *υπερρεαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

υπερσιτίζω «παρέχω υπερβολική τροφή»
< ελνστ. *ὑπερσιτίζω* «τρώω υπερβολικά» < *ὑπερ-* + *σιτ(ίζω)* < αρχ. *σῖτ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Η σημερινή σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *suralimenter*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερσίτι-ση
υπερσιτισ-μός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *suralimentation*.

υπερσύγχρονος
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ultra-moderne*.

υπερσυντέλικος
< ελνστ. *ὑπερσυντέλικος* (ενν. *χρόνος*), όρος που επινοήθηκε από τον γραμματικό Διονύσιο τον Θράκα και πρωτοαπαντά στο έργο του *Τέχνη Γραμματική*, < *ὑπερ-* + *συντελικός* < αρχ. *συντελῶ (-έω)*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χρόνος*.

υπέρταση
< ελνστ. *ὑπέρτασις* «υπερβολική ένταση», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ὑπερτείνω* «τεντώνω, εκτείνω υπερβολικά, μέχρι τέρμα» (< *ὑπερ-* + *τείνω*), πβ. κ. *εν-τείνω – έν-ταση, εκ-τείνω – έκ-ταση, παρα-τείνω – παρά-ταση*. Η ιατρ. σημ. «υπερβολική αρτηριακή πίεση» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *hypertension*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερτασ-ικός, πβ. κ. *υπόταση – υποτασ-ικός*.

υπέρτατος «ανώτατος, ύψιστος»
< αρχ. *ὑπέρτατος* [ήδη ομηρικό] < πρόθ. *ὑπέρ* (βλ.λ.) + *-τατος*, επίθημα υπερθ. βαθμού, πβ. κ. *ὕπατος*.

υπέρτερος «μεγαλύτερος, ανώτερος»
< αρχ. *ὑπέρτερος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Λ 786-7: *τέκνον ἐμὸν γενεῇ μὲν ὑπέρτερός ἐστιν Ἀχιλλεύς, πρεσβύτερος δὲ σύ ἐσσι*] < πρόθ. *ὑπέρ* (βλ.λ.) + *-τερος*, επίθημα συγκρ. βαθμού.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερτερώ < ελνστ. *ὑπερτερ-ῶ (-έω)*
υπερτέρη-ση, λόγ. [1876], < *υπερτερη-* (*υπερτερώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

υπερτιμώ «αποδίδω υπερβολική τιμή ή αξία»
< αρχ. *ὑπερτιμῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, Ἀντιγ. 284-6: *πότερον ὑπερτιμῶντες ὡς εὐεργέτην ἔκρυπτον αὐτόν, ὅστις ἀμφικίονας ναοὺς πυρώσων ἦλθε κἀναθήματα*] < *ὑπερ-* + *τιμῶ* < *τιμή* (βλ.λ.), πβ. κ. *προ-τιμώ, εκ-τιμώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερ-τίμημα, απόδ. τού αγγλ. *increment*
υπερτίμη-ση, λόγ. [1863].

υπερτροφία
λόγ. [1856], < *υπερ-* + *-τροφ(ία)* < *τροφή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypertrophie*, πβ. κ. *α-τροφία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερτροφ-ικός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλ. *hypertrophique*.

υπέρυθρος
< *υπ(ο)-* + *ερυθρός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *infrared*, που χρησιμοποιείται ως όρος τής φυσικής στη φρ. *υπέρυθρη ακτινοβολία* (αγγλ. *infra-red radiation*). Το αρχ. *ὑπέρυθρος* σήμαινε «κοκκινωπός».

υπερυψώνω → ύψος

υπερφαλαγγίζω «επεκτείνω το μέτωπο τής φάλαγγάς μου πέρα από τα όρια τής εχθρικής παράταξης, υπερκερώ»
< μεσν. *ὑπερφαλαγγίζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὑπερφαλαγγῶ (-έω)* < *ὑπερ-* + *-φαλαγγ(ῶ)* < *φάλαγξ, -αγγος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερφαλάγγι-ση.

υπερφίαλος «αλαζόνας, υπεροπτικός»
< αρχ. *ὑπερφίαλος* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ι 106-7: *Κυκλώπων δ' ἐς γαῖαν ὑπερφιάλων ἀθεμίστων ἱκόμεθ'*], τού οποίου το α΄ συνθ. είναι οπωσδήποτε η πρόθ. *ὑπέρ*. Για το β΄ συνθ. *-φίαλος* έχουν διατυπωθεί δύο προτάσεις: 1) Προέρχεται από το ουσ. *φιάλη*, οπότε αρχικά θα σήμαινε αυτόν «που ξεχειλίζει, που είναι υπέρμετρα γεμάτος» (μτφ. «υπερβολικός, υπερόπτης») και ίσως αυτή η ερμηνεία να υπονοείται σε απόσπασμα τραγωδίας τού 4ου αι. π.Χ.: *οἶνον ὑπερφίαλον κελαρύζετε* «χύνετε κελαρυστά άφθονο κρασί»· 2) Προέρχεται από τύπο **ὑπερφύαλος* (με ανομοίωση *ύ-υ > ύ-ι*), που ανάγεται στο αρχ. επίθ. *ὑπερφυής* «υπερβολικά αυξημένος, υπερμεγέθης, υπέρογκος» (με παραγ. τέρμα *-αλος*), βλ.λ.

υπερφυής
< αρχ. *ὑπερφυής* «υπερβολικά αυξημένος, υπερμεγέθης, υπέρογκος» [ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου,

6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ύπερ-* + *-φυ(ής)* < ρ. *φύω, -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτο-φυής, ευ-φυής.*

υπερχειλίζω
λόγ. [1887], < *υπερ-* + *-χειλ(ίζω)* < *χείλος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ξε-χειλίζω.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερχείλι-ση, λόγ. [1872]
υπερχειλισ-τής.

υπερψηφίζω → ψήφος

υπερώα «το οπίσθιο τμήμα τού ουρανίσκου»
< αρχ. *ὑπερῴα* [ήδη ομηρικό] < επίρρ. **ὑπέρω* «υπεράνω», που αποσπάστηκε με επανανάλυση από το επίθ. *ὑπερώτατος* (κατά το σχήμα *ἄνω – ἀνώτατος, κάτω – κατώτατος*), ποιητ. τύπο τού *ὑπέρτατος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερω-ικός, λόγ. [1782], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vélaire*
υπερώος < ελνστ. *ὑπερῷ-ος* «υπεράνω κείμενος» (κυρ. το αρχ. ουσιαστικοπ. ουδ. *ὑπερῷον* «εξώστης») < επίρρ. **ὑπέρω* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-ιος.*

υπερωκεάνιο
ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *ὑπερωκεάνιος* «ευρισκόμενος πέραν τού ωκεανού» < *ὑπερ-* + *ὠκεαν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιος.* Το ουδ. επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική ως απόδ. τού γαλλ. *(navire) transatlantique* «(πλοίο) που διασχίζει τον Ατλαντικό» (πβ. κ. *υπερ-ατλαντικός*).

υπερώνυμο «λέξη με ευρύτερη σημασία από συνώνυμές της»
< *υπερ-* + *-ώνυμ(ο)* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως σε αρχ. και λόγ. σύνθετα) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού συσ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-ώνυμο, παρ-ώνυμο.* Η λ. είναι μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyperonyme* (πβ. αγγλ. *hypernym*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερωνυμ-ία, πβ. κ. *αντωνυμ-ία, συνωνυμ-ία.*

υπερώο → υπερώα

υπερωρία
< *υπερ-* + *-ωρ(ία)* < *ώρα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *overtime.* Πβ. το ομώνυμο *υπερορία* «εξορία, απέλαση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπερωρι-ακός.

υπεσχημένος «υποσχεμένος»
< αρχ. *ὑπεσχημένος*, μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *ὑπισχνοῦμαι (-έο-)*, το οποίο σχηματίζει ορισμένους χρόνους από το θ. τού παράλλ. τύπου *ὑπέχομαι* (από το οποίο ο παρακ. *ὑπεσχημένος*, πβ. κ. αρχ. *ἔχομαι – ἔσχημαι*). Βλ.λ. *υπόσχομαι.*

υπεύθυνος
< αρχ. *ὑπεύθυνος* «υπόλογος, υποκείμενος σε ευθύνη» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 324: *τραχὺς μόναρχος οὐδ' ὑπεύθυνος κρατεῖ*] < *ὑπ(ο)-* + *-εύθυν(ος)* < *εὔθυνα* (βλ.λ. *ευθύνη*). Στην αρχ. Αθήνα ειδικότερα *ὑπεύθυνοι* αποκαλούνταν οι δημόσιοι άρχοντες ή αξιωματούχοι, οι οποίοι μετά τη λήξη τής θητείας τους όφειλαν να λογοδοτήσουν στους δημόσιους ελεγκτές σχετικά με τη διαχείριση τής εξουσίας τους. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευθύνη.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπευθυν-ότητα.

υπέχω μόνο φρ. *υπέχω ευθύνη* «είμαι υπόλογος»
< αρχ. *ὑπέχω* «κρατώ ή τοποθετώ από κάτω» < *ὑπ(ο)-* + *ἔχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατ-έχω, μετ-έχω, προσ-έχω.*

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
υπέχω
Στην αρχ. δικανική γλώσσα το ρ. ***ὑπέχω*** σχημάτισε φράσεις που δηλώνουν την ανάληψη ευθύνης ή τη λογοδοσία, π.χ. *ὑπέχω δίκην (τινός)* «υποχρεούμαι να δώσω λόγο ή να δικαστώ (για κάτι)», *ὑπέχω λόγον (τινί)* «υποχρεούμαι να δώσω λόγο (σε κάποιον)», *ὑπέχω εὐθύνας* «έχω / φέρω ευθύνη» (φράση που πέρασε μεταπλασμένη στη Νέα Ελληνική).

υπήκοος
< αρχ. *ὑπήκοος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Περσ.* 234: *πᾶσα γάρ γένοιτ' ἂν Ἑλλὰς βασιλέως ὑπήκοος*], αρχική σημ. «αυτός που ακούει προσεκτικά – (κατ' επέκτ.) ευπειθής, υποτασσόμενος (σε ηγεμόνα ή χώρα)», < *ὑπ(ο)-* + *-ήκο(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἀκούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτ-ήκοος, ευ-ήκοος.*
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπηκο-ότητα, λόγ. [1831].

υπήνεμος «απάνεμος»
< αρχ. *ὑπήνεμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 411: *καθήμεθ' ἄκρων ἐκ πάγων ὑπήνεμοι*] < *ὑπ(ο)-* + *-ήνεμ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ἄνεμος*, πβ. κ. *προσ-ήνεμος.*

υπηρέτης
< αρχ. *ὑπηρέτης* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Πρατίνα], αρχική σημ. «κωπηλάτης υπό τις εντολές τού *ἐρέτου*, βοηθός τού κυρίως κωπηλάτη», < *ὑπ(ο)-* + *-ηρέτ(ης)* < *ἐρέτης* «κωπηλάτης» (βλ.λ.). Η γενική σημ. «θεράπων, βοηθός – δούλος, υποτακτικός» είναι ήδη αρχ. (πβ. Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 953-4: *σεμνόστομός γε καὶ φρονήματος πλέως ὁ μῦθός ἐστιν, ὡς θεῶν ὑπηρέτου*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπηρεσία < αρχ. *ὑπηρε-σία* → Η λ. είχε αρχικώς τη σημ. «ομάδα κωπηλατών», αλλά ήδη αρχ. είναι η

χρήση της για τη δουλεία, την έμμισθη εργασία και την άσκηση λειτουργήματος
υπηρεσι-ακός, λόγ. [1886], < *υπηρεσί(α)* + παραγ. τέρμα *-ακός*
υπηρετικός < αρχ. *ὑπηρετ-ικός* < *ὑπηρέτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
υπηρετώ < αρχ. *ὑπηρετ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «κωπηλατώ», αλλά ήδη αρχ. είναι η γενικότερη σημ. «είμαι δούλος, βοηθός» και «προσφέρω υπηρεσία».
ΣΥΝΘ. -υπηρετώ, -υπηρεσία, -υπηρέτηση: *αφ-υπηρετώ, αφ-υπηρέτηση – εξ-υπηρετώ* (βλ.λ.) – *προ-ϋπηρετώ, προ-ϋπηρεσία – συν-υπηρετώ, συν-υπηρεσία – αυτο-εξυπηρετούμαι, αυτο-εξυπηρέτηση*.

υπναλέος → ύπνος

υπνηλία → ύπνος

υπνοβάτης

λόγ. [1840], < *υπνο-* + *-βά(της)* < θ. *βα-* τού αρχ. *βαίνω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *somnambule*, πβ. κ. *σχοινο-βάτης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπνοβα-σία, λόγ. [1818], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *somnambulisme*
υπνοβατ-ώ, λόγ. [1871].

ύπνος

< αρχ. *ὕπνος* < **sup-nos* (με παραγ. τέρμα *-νος*, πβ. αρχ. *θρῆ-νος, θάμ-νος*) < θ. **sup-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **seu-p-*, που αποτελεί άλλον τύπο τής ρίζας από την οποία προέρχεται το ρ. *εὕδ-ω* «κοιμούμαι» (βλ.λ. *καθεύδω*) || σανσκρ. *svapiti* «κοιμάται», λατ. *somnus* «ύπνος» (υποκορ. **somniculus* > γαλλ. *sommeil*, ισπ. *sueño*), αλβ. *gjumë*, λιθ. *sāpnas* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπν-άκος < *ύπν(ος)* + υποκορ. επίθημα *-άκος*
υπν-αράς < *ύπν(ος)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*, πβ. κ. *κοιλ-αράς*
υπναλέος < ελνστ. *ὑπν-αλέος* < *ὕπν(ος)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *νυστ-αλέος, γηρ-αλέος*
υπνηλία < ελνστ. *ὑπνηλ-ία* < *ὑπν-ηλός* < *ὕπν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *σφριγ-ηλός, απατ-ηλός*
υπν-ώνω < αρχ. *ὑπν-ῶ (-όω)*
ύπνω-ση, λόγ. [1851], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypnose*.
ΣΥΝΘ. υπνο-: *υπνο-φόρος* (ελνστ.), *υπνο-βότανο* (μεσν.), *υπνο-δωμάτιο* (λόγ. [1883]), *υπνο-θεραπεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypnotherapy*), *υπνο-λαλία* (λόγ. [1892], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *somniloquie*), *υπνο-παιδεία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypnopaedia*), *υπνό-σακος* (απόδ. τού αγγλ. *sleeping-bag*), *υπνο-φοβία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypnophobia*) κ.ά.

υπνωτίζω

λόγ. [1882], < *υπνωτ(ικός)* (με επανανάλυση κατά τα επίθ. με παραγ. τέρμα *-ικός*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypnotise*. Βλ.λ. *υπνωτικός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπνώτι-ση
υπνωτισ-μός, λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypnotisme*
υπνωτισ-τής, λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypnotist*
υπνωτιστ-ικός, λόγ. [1887].

υπνωτικός

< αρχ. *ὑπνωτικός* < ρ. *ὑπνῶ (-όω)* «κοιμίζω» (< *ὕπνος*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *βεβαιω-τικός, δηλω-τικός*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *ὑπνωτικόν* απαντά ήδη από την Αρχαιότητα με τη σημ. «ηρεμιστικό που φέρνει ύπνο, ναρκωτικό» (πβ. Ιπποκρ. *Γυναικ.* 201.28: *ὑπνωτικὸν μηκώνιον* «υπνωτικό όπιο»).

υπό

< αρχ. *ὑπό* (ήδη μυκ. *u-po*) < Ι.Ε. **up-* «κάτω, από κάτω προς τα πάνω» || σανσκρ. *úpa* «προς, πλησίον», αρχ. ιρλ. *fo* «υπό», λατ. *sub* (με δυσεξήγητο αρχικό *s-*, πβ. κ. *ὑπέρ – super*), αρχ. γερμ. **up(a)-* «επί» (> γερμ. *auf*, αγγλ. *up* «πάνω», σουηδ. *upp*) || αρχ. *ὑπ-έρ* (βλ.λ.), *ὕπ-ατος, ὕπ-τιος*, επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω» (< **ὕπ-σι*· βλ.λ. *υψηλός, ύψος*). Η ποικιλία σημασιών που εμφανίζουν τα ομόρριζα οφείλεται μάλλον στο γεγονός ότι από την έννοια «κάτω» προέκυψαν οι σημασίες «από κάτω προς τα πάνω» και, ως εκ τούτου, «πάνω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

υπό
Στην αρχ. γλώσσα η πρόθεση ***υπό*** συντάσσεται με τρεις πτώσεις, εκφράζοντας ανάλογες σημασίες: α) με *γενική*, οπότε σημαίνει «από κάτω» (συχνά με κίνηση) και (μτφ.) «υπό την εξουσία ή την ενέργεια κάποιου (προσώπου ή πράγματος)» (δήλωσε το ποιητικό αίτιο σε παθητική σύνταξη)· β) με *αιτιατική*, οπότε σημαίνει «κάτω από» και (μτφ.) «υποταγή, εξάρτηση»· γ) με *δοτική*, οπότε σημαίνει «κάτω από» (αλλά χρησιμοποιείται μόνο σε στατικές θέσεις) και (μτφ.) «εξουσία, υποταγή, εξάρτηση» (πβ. αρχ. φρ. *ὑπὸ χερσί, ὑπ' ἀνδράσι, ὑπὸ ποσί*). Από τις συντακτικές αυτές σχέσεις η Νέα Ελληνική διατηρεί μόνο την *υπό + αιτιατική* κυρίως σε λόγιες φράσεις που δηλώνουν κατεύθυνση, υποταγή (π.χ. *υπό τη διεύθυνση, υπό τη σκέπη, υπό το πρίσμα, υπό την επίδραση*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

υπ(ο)-, υφ-
Η πρόθεση ***υπό*** απαντά ευρέως στη σύνθεση με τις εξής μορφές: α) ***υπο-***, προ συμφώνου (π.χ. *υπο-βάλλω, υπο-διαστολή, υπο-κείμενο*), β) ***υπ-***, προ φωνήεντος (π.χ. *υπ-αστυνόμος, υπ-έχω, υπ-ήκοος*), και γ) ***υφ-***, προ δασυνομένου φωνήεντος

τής Αρχαίας Ελληνικής (π.χ. *υφ-αρπάζω, υφ-έρπω, υφ-ηγητής*). Σε ορισμένους σύγχρονους όρους η σύνθεση είναι χαλαρή, με αποτέλεσμα η μορφή *υπο-* να συναντάται ακόμη και προ φωνήεντος (π.χ. *υπο-αλλεργικός, υπο-απασχόληση, υπο-είδος*).

υποαπασχόληση
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *underemployment*.

υποβαθμίζω
< *υπο-* + *βαθμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *downgrade*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποβάθμι-ση
υποβαθμισ-τικός.

υπόβαθρο
< αρχ. *υπόβαθρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ὑπο-* + *βάθρον* (βλ.λ.).

υποβάλλω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑποβάλλω* < *ὑπο-* + *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-βάλλω, μετα-βάλλω, συμ-βάλλω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ρίχνω ή τοποθετώ από κάτω» (πβ. Ομήρ. *Όδ.* κ 353: *ὑπένερθε δὲ λῖθ' ὑπέβαλλεν*) → αρχ. σημ. «ψιθυρίζω, υποκρούω, υπαγορεύω» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 3.3.55: *καὶ ὑποβαλεῖν δυνήσεσθε, ἤν τι ἐπιλανθάνωνται*) → ήδη αρχ. σημ. «διασπείρω φήμες, διαδίδω» (πβ. Σοφ. *Αἴας* 188-9: *εἰ δ' ὑποβαλλόμενοι κλέπτουσι μύθους οἱ μεγάλοι βασιλῆς*) → σύγχρ. σημ. «παρουσιάζω ή θέτω επίσημη πρόταση ή έγγραφο» (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *soumettre*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποβολή < αρχ. *ὑποβολ-ή* → Η λ. σήμαινε αρχικώς (μτφ.) «υπόδειξη, υπενθύμιση – ύπουλη ή έντεχνη επιρροή», αργότερα δε δήλωσε την πράξη τού υποβολέα στο θέατρο → Ο ψυχολ. όρος και η σημ. «κατάθεση εγγράφου, προτάσεως κ.ά.» οφείλονται σε απόδ. τού γαλλ. *suggestion*
υποβολέας < ελνστ. *ὑποβολ-εύς* «αυτός που υπενθυμίζει» (κυρ. στους ηθοποιούς τού θεάτρου, υπαγορεύοντάς τους τα λόγια τού ρόλου τους)
υποβολ-είο, λόγ. [1891], < *υποβολ(έας)* + παραγ. τέρμα *-είο*
υποβλη-τικός, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *suggestif*, πβ. κ. *επιβλη-τικός*.

υποβιβάζω
< αρχ. *ὑποβιβάζω* «οδηγώ ή φέρνω προς τα κάτω, κατεβάζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα]< *ὑπο-* + *βιβάζω*, για το οποίο βλ.λ. *βάζω* (πβ. κ. *ανα-βιβάζω, επι-βιβάζω, προ-βιβάζω*). Η σημ. «ελαττώνω, ταπεινώνω, μειώνω» είναι ελνστ. (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Περὶ Άγ. Τριάδ.* 525.37-8: *τῆς μὲν γὰρ ἐν Πατρὶ νοουμένης ὑπεροχῆς ὑποβιβάζουσι τὸν Υἱόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποβιβάσ-ιμος < *υποβιβασ-* (*υποβιβάζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *προβιβάσ-ιμος*

υποβιβασμός < ελνστ. *ὑποβιβασ-μός* «ταπείνωση, χαμήλωμα» (μτφ. σημ.).

υποβλητικός → υποβάλλω

υποβολέας → υποβάλλω

υποβολή → υποβάλλω

υποβολιμαίος «αυτός που γίνεται καθ' υπόδειξη άλλου»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑποβολιμαῖος* < *ὑποβολ(ή)* (βλ.λ. *υποβάλλω*) + παραγ. τέρμα *-ιμαῖος*, πβ. κ. *θνησ-ιμαίος, κλοπ-ιμαίος*.
ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *ὑποβολιμαῖος* είχε ως αφετηρία τη σημ. «αυτός που υποβάλλεται προς αντικατάσταση άλλου (χωρίς να αρμόζει ή να ταιριάζει)» και απαντά στη φρ. *ὑποβολιμαῖα (τέκνα)* «νόθα (παιδιά)»· μαρτυρείται επίσης ως ονομασία κωμωδίας τού Μενάνδρου (*Ὑποβολιμαῖος ἢ ἄγροικος*, 4ος αι. π.Χ.). Βαθμηδόν, από την ελνστ. εποχή, η λ. αντιδιαστέλλεται στο επίθ. *γνήσιος* και δηλώνει επιπλέον αυτόν «που γίνεται ή προστίθεται καθ' υπόδειξη ή κατ' εντολήν άλλου, σκοπίμως» (πβ. Ωριγ. *Φιλοκαλ.* 1b.87-8: *τοῖς ὑποβολιμαίοις καὶ νόθοις [κεφαλαίοις] ἐπὶ μετώπου σημεῖα παρατεθείκαμεν ταῦτα*).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
υποβολιμαίος
Μερικές φορές ακούεται ή γράφεται ο εσφαλμένος τύπος **υποβολιμ-ι-αίος*, που οφείλεται σε αναλογική επίδραση επιθέτων σε *-ιαίος* (π.χ. *βαθμ-ιαίος, στιγμ-ιαίος, ωρ-ιαίος*). Εντούτοις, η λέξη έχει σχηματιστεί με παραγ. τέρμα *-ιμαίος*, πράγμα που αποδεικνύει ότι ο κανονικός τύπος είναι ***υποβολιμαίος*** (χωρίς την παρεμβολή τού *-ι-*).

υποβόσκω → βόσκω

υποβρύχιος
< αρχ. *ὑποβρύχιος* (ήδη στον Όμηρο το επίρρ *ὑπόβρυχα*, *Όδ.* ε 319) < *ὑπο-* + *βρύχιος* «βαθύς» (κατ' εξοχήν για τη θάλασσα), που ανάγεται σε αμάρτυρο ουσ. **βρύξ, -χός* «βάθος – βυθός» και εικάζεται ότι προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *βρέχω* στη σημ. «βυθίζω, βουτώ» (πιθ. μέσω συνεσταλμένης βαθμίδας *βρυχ-*, πβ. αρχ. *ἀγείρω – ἀγύρ-της*). Το σύγχρ. ουσ. *υποβρύχιο (πλοίο)* αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *submarine*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποβρυχι-ακός.

υπογάστριο «το κάτω μέρος τής κοιλιάς»
< αρχ. *ὑπογάστριον* < *ὑπο-* + *-γάστρ(ιον)* < *γαστήρ, -τρός* (βλ.λ. *γαστέρα*).

υπογεγραμμένη
ουσιαστικοπ. θηλ. τής αρχ. μτχ. παθ. παρακειμένου *ὑπογεγραμμένος* τού ρ. *ὑπογράφω* (βλ.λ.). Χρησιμοποιήθηκε ως τμήμα τής λόγ. φρ. *υπογεγραμμένη*

ἰῶτα, που αποτελεί μεταφρ. δάνειο από τον ν.λατ. όρο *iota subscriptum*, προκειμένου να δηλωθεί το υποτακτικό στοιχείο των μακροφώνων διφθόγγων *-ηι-*, *-ωι-*, *-αι-* τής Αρχ. Ελληνικής, το οποίο στη μικρογράμματη γραφή τοποθετήθηκε κάτω από το προηγούμενο φωνήεν (π.χ. *ὁρᾷ*, *δόξα τῷ Θεῷ*, *τύχῃ ἀγαθῇ*).

υπόγειος
< αρχ. *ὑπόγειος / ὑπόγαιος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αισχύλου] < *ὑπο-* + *-γειος*, από θ. τού ουσ. *γῆ* (βλ.λ., ΣΧΟΛΙΟ), πβ. κ. *ἐπί-γειος*, *ὑπέρ-γειος*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *ὑπόγειον* είναι ελνστ. (επίσης *ὑπόγαιον*).

υπογεννητικότητα
μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dénatalité*. Βλ. κ. *γεννώ*.

υπογλυκαιμία
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypoglycaemia*. Βλ.λ. *γλυκαιμία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπογλυκαιμ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypoglycaemic*.

υπογλώσσιος → γλώσσα

υπογοναδισμός «ενδοκρινική διαταραχή των γεννητικών αδένων»
< *υπο-* + *γοναδ(α)* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *gonade*) + παραγ. τέρμα *-ισμός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypogonadism*.

υπογραμμίζω
λόγ. [1860], < *υπο-* + *γραμμ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *souligner*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπογράμμι-ση
υπογραμμισ-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *underliner*.

υπογραμμός στη φρ. *τύπος και υπογραμμός*
< ελνστ. *ὑπογραμμός* < αρχ. *ὑπογράφω* (βλ.λ.), στη σημ. «γράφω από κάτω».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
υπογραμμός
Η λέξη ***υπογραμμός*** δήλωνε στην ελληνιστική εποχή μια αλειμμένη με κερί πινακίδα, στην οποία ο μαθητής έπρεπε να χαράξει με τη γραφίδα ακριβώς από κάτω *(ὑπο-γραμμός)* ό,τι είχε γράψει ο δάσκαλος (συνήθως γράμματα τού αλφαβήτου ή κάποιο γύμνασμα, που απεκαλείτο *τύπος*), προσπαθώντας να τον μιμηθεί όσο το δυνατόν πιστότερα. Η λέξη πρωτοαπαντά στην Π.Δ. (Β΄ Μακκαβ. 2,28: *τὸ μὲν διακριβοῦν περὶ ἑκάστων τῷ συγγραφεῖ παραχωρήσαντες, τὸ δὲ ἐπιπορεύεσθαι τοῖς ὑπογραμμοῖς τῆς ἐπιτομῆς διαπονοῦντες*). Από την παραπάνω διαδικασία προέκυψε η φρ. ***τύπος και υπογραμμός***, δηλ. «υπόδειγμα και αντίγραφο» (μτφ. «υποδειγματική συμπεριφορά»), που έχει την αρχή της σε ελληνιστικά ήδη κείμενα (πβ. Ωριγ. *Ὁμιλ. Λουκ.* 19.118: *ὅπερ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐποίει τοῖς νέοις τύπον διδοὺς καὶ ὑπογραμμόν*).

υπογράφω
< αρχ. *ὑπογράφω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.56.3.1-2: *Ἀθηναῖοι δὲ Ἀλκιβιάδου πείσαντος τῇ μὲν Λακωνικῇ στήλῃ ὑπέγραψαν*], αρχική σημ. «γράφω από κάτω», < *ὑπο-* + *γράφω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αντι-γράφω*, *δια-γράφω*, *συγ-γράφω*. Η σημ. «βάζω την υπογραφή μου» (ως εγγυητής σε συμφωνία ή για να δηλώσω ότι είμαι ο συντάκτης κειμένου ή σύμφωνος με αυτό) είναι ήδη αρχ. (πβ. Υπερείδ. *Ὑπὲρ Εὐξεν.* 40: *εἶτα τὸ ψήφισμα αὐτοῦ ὑπέγραψα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπογραφή < αρχ. *ὑπογραφ-ή* «γράψιμο από κάτω – γραπτή κατηγορία» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] → Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (πβ. Επιφαν. *Κατὰ αἱρέσ.* 3.242: *ἐκθέσθαι τὴν ἐν Νικαίᾳ ἐκτεθεῖσαν πίστιν καὶ ὁμολογηθεῖσαν μεθ' ὑπογραφῆς ὑπὸ τῶν συνελθόντων ἐπισκόπων*).
ΣΥΝΘ. -υπόγραφος: *αν-υπόγραφος*, *εν-υπόγραφος* **-υπογράφω**, **-υπογραφή**: *προσ-υπογράφω*, *προσ-υπογραφή – συν-υπογράφω*, *συν-υπογραφή*.

υποδαυλίζω «ανασκαλεύω τα ξύλα τής φωτιάς – (μτφ.) υποκινώ»
λόγ. [1872], < *υπο-* + *δαυλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, απόδ. τού γαλλ. *attiser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποδαύλι-ση, λόγ. [1872].

υποδεέστερος «κατώτερος»
< αρχ. *ὑποδεέστερος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.11.2: *καὶ αὐτά γε δὴ ταῦτα, ὀνομαστότατα τῶν πρὶν γενόμενα, δηλοῦται τοῖς ἔργοις ὑποδεέστερα ὄντα τῆς φήμης*], συγκριτ. βαθμός τού επιθ. *ὑποδεής* «ελλιπής, ελαττωματικός» (σπανίως χρησιμοποιείται· απαντά κατ' εξοχήν στον συγκριτ. βαθμό) < *ὑπο-* + *-δε(ής)* < ρ. *δέω*, *-ομαι* «είμαι κατώτερος, στερούμαι – έχω ανάγκη, χρειάζομαι» (βλ.λ. *δέομαι*), πβ. κ. *ενδεής*.

υποδεικνύω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὑποδείκνυμι / -ύω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 12.18.3-4: *χαλεπὸν γὰρ τοῦ διδασκάλου πονηρῶς τι ὑποδεικνύοντος καλῶς τοῦτο ποιεῖν μαθεῖν*] < *ὑπο-* + *δείκνυμι / δεικνύω*, για το οποίο βλ.λ. *δείχνω*, πβ. κ. *ανα-δεικνύω*, *κατα-δεικνύω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπόδειγμα < αρχ. *ὑπόδειγ-μα*, αρχική σημ. «παράδειγμα, ένδειξη», πβ. κ. *παράδειγ-μα*
υποδειγματικός < ελνστ. *ὑποδειγματ-ικός* «παραδειγματικός, αυτός που χρησιμοποιεί παραδείγματα» < αρχ. *ὑπόδειγ-μα*

υπόδειξη < ελνστ. *υπόδειξ-ις*.

υποδεκάμετρο

λόγ. [1809], < *υπο-* + *δεκάμετρο(ν)* (αντί *δεκατόμετρο(ν)* όπως το σωστά σχηματισμένο *εκατοστόμετρο(ν)*· με πρόθ. *υπο-* κατά τα ελνστ. *ὑπο-διαιρῶ*, *ὑπο-διπλάσιος*, *ὑπο-πολλαπλάσιος*), απόδ. τού γαλλ. *décimètre*, που είναι υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές (*mètre* < αρχ. *μέτρον*).

υποδένω «παπουτσώνω»

< μεσν. *(ὑ)ποδένω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὑποδέω* < *ὑπο-* + *δέω* (βλ.λ. *δένω*). Βλ. κ. *υπόδημα*.

υποδέχομαι

< αρχ. *ὑποδέχομαι* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* ζ 136-137: *Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ δειδιότα*] < *ὑπο-* + *δέχομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *απο-δέχομαι*, *δια-δέχομαι*, *παρα-δέχομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποδοχή < αρχ. *ὑποδοχ-ή* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Πόρ.* 3.9.1: *πρῶτον μὲν γὰρ δήπου ναυσὶ καλλίστας καὶ ἀσφαλεστάτας ὑποδοχὰς ἔχει*], πβ. κ. *παραδοχ-ή*

υποδοχέας < ελνστ. *ὑποδοχ-εύς* «αυτός που υποδέχεται ή φιλοξενεί κάποιον» → Ορισμένοι επιστημ. όροι αποδίδουν το αγγλ. *receptor*.

υποδηλώνω

< αρχ. *ὑποδηλῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Θεσμοφ.* 1010-1011: *ἀλλά μοι σημεῖον ὑπεδήλωσε Περσεὺς ἐκδραμών*], αρχική σημ. «δείχνω ιδιαιτέρως», < *ὑπο-* + *δηλῶ* (βλ.λ. *δηλώνω*), πβ. κ. *δια-δηλώνω*, *κατα-δηλώνω*. Η σημ. «φανερώνω έμμεσα, υπονοώ» είναι ελνστ. (πβ. Πλουτ. *Μάριος* 43.2-3: *φθεγγόμενος μὲν οὐδέν, ὑποδηλῶν δ' ἀεὶ τῇ βαρύτητι τοῦ προσώπου καὶ τῇ στυγνότητι τοῦ βλέμματος ὡς εὐθὺς ἐμπλήσων φόνων τὴν πόλιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποδήλωση < αρχ. *ὑποδήλω-σις* «υπαινιγμός» < ρ. *ὑποδηλῶ (-όω)*.

υπόδημα

< αρχ. *ὑπόδημα* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «δερμάτινο πέλμα που δένεται με ιμάντες ή κορδόνια κάτω από το πόδι – σανδάλι», < ρ. *ὑποδέω* «δένω από κάτω, υποδένω» < *ὑπο-* + *δέω* (βλ.λ. *δένω*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παπούτσι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόδηση < ελνστ. *ὑπόδη-σις* < αρχ. *ὑπόδε-σις* < ρ. *ὑποδέω*.

ΣΥΝΘ. υποδηματο- (λόγ.): *υποδηματο-διορθωτής* [1896], *υποδηματο-καθαριστής* [1889], *υποδηματοποιείο* [1871], *υποδηματο-ποιία* [1871], *υποδηματο-ποιός* [1839], *υποδηματο-πωλείο* [1896] κ.ά.

υποδιαιρώ

< ελνστ. *ὑποδιαιρῶ (-έω)* < *ὑπο-* + αρχ. *διαιρῶ* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποδιαίρεση < ελνστ. *ὑποδιαίρε-σις*.

υποδιαστολή «διακριτικό σημείο (κόμμα)»

< ελνστ. *ὑποδιαστολή* «μικρή παύση μεταξύ λέξεων (στην ομιλία ή την ανάγνωση)» < *ὑπο-* + αρχ. *διαστολή*, στην ελνστ. σημ. «διάκριση, χώρισμα». Κατά την ελνστ. εποχή η *υποδιαστολή* ήταν διακριτικό σημείο μεταξύ λέξεων, που εμπόδιζε την εσφαλμένη ανάγνωσή τους, ενώ κατά τη μεσν. εποχή δηλώνει επίσης το μικρό κόμμα που τίθεται σπανίως στο εσωτερικό λέξεως, για να τη διακρίνει από ομόηχή της ή από διαδοχή ομοήχων συλλαβών. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ό,τι*.

υποδιευθυντής → διευθύνω

υπόδικος

< αρχ. *ὑπόδικος* «υποκείμενος σε δίκη» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Εύμ.* 260: *ὑπόδικος θέλει γενέσθαι χρεῶν*] < *ὑπο-* + *-δικ(ος)* < *δίκη* (βλ.λ.), πβ. κ. *διά-δικος*, *επί-δικος*, *κατά-δικος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποδικ-ία, λόγ. [1886].

υποδιοικητής → διοικώ

υποδομή

< ελνστ. *ὑποδομή* «τοίχος ως αντέρεισμα, αντιστήριγμα» < *ὑπο-* + αρχ. *δομή* (βλ.λ.). Η λ. επανήλθε σε χρήση στη Ν. Ελληνική ως απόδ. τού γαλλ. *substructure*.

υποδόριος «αυτός που βρίσκεται κάτω από την επιδερμίδα»

λόγ. [1869], < *υπο-* + *-δόρ(ιος)* < αρχ. *δορά* «(γδαρμένο) δέρμα, τομάρι» (βλ.λ.), απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hypodermique*.

υπόδουλος

< ελνστ. *ὑπόδουλος* < *ὑπο-* + αρχ. *δοῦλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποδουλώνω < μεσν. *ὑποδουλ-ῶ (-όω)*

υποδούλω-ση, λόγ. [1856], < *υποδουλω-* (*υποδουλώνω*) + παραγ. τέρμα *-ση*

υποδουλω-τής < *υποδουλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

υποδοχή → υποδέχομαι

υποδύομαι «υποκρίνομαι ορισμένο χαρακτήρα»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑποδύομαι*, μέσ. τύπος τού *ὑποδύω* «φορώ ή βάζω από κάτω – εισέρχομαι κρυφά» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ζ 127: *ὣς εἰπὼν θάμνων ὑπεδύσετο δῖος Ὀδυσσεύς*] < *ὑπο-* + *δύω* (βλ.λ.), πβ. κ. *αποδύομαι*, *(δι)εισ-δύω*, *κατα-δύομαι* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού μέσ. *ὑποδύομαι*) «εισχωρώ, μπαίνω από κάτω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.31: *οἱ νεηνίαι ὑποδύντες αὐτοὶ ὑπὸ τὴν ζεύγλην εἷλκον τὴν ἅμαξαν*) → ήδη αρχ. σημ. «παριστάνω χαρακτήρα (ως *υποκριτής* στο θέατρο, δηλ. κρύβοντας το πρόσωπό μου

κάτω από το προσωπείο)», κατ' επέκταση «προσποιούμαι, υποκρίνομαι» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 464d: *προσποιεῖται εἶναι τοῦτο ὅπερ ὑπέδυ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόδυση < ελνστ. *ὑπόδυ-σις* «το να μπαίνει κανείς κάτω από κάτι, καταφύγιο». Η σύγχρ. σημ. «παράσταση ρόλου» οφείλεται στην αντίστοιχη εξέλιξη τού ρ. *υποδύομαι*.

υποείδος

«υποκατηγορία είδους»

λόγ. [1886] < *υπο-* + *είδος* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sous-espèce*.

υποζύγιο

< αρχ. *ὑποζύγιον* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι] < θ. *ὑποζυγ-* (με παραγ. τέρμα *-ιον*) τού ρ. *ὑποζεύγνυμι* «ζεύω σε ζυγό» (πβ. παθ. αόρ. β΄ *ὑποζυγ-ῆναι*) < *ὑπο-* + *ζεύγνυμι* «ζεύω», για το οποίο βλ.λ. *ζεύξη*. Πβ. κ. *δια-ζύγιο*.

υποθαλάσσιος → θάλασσα

υποθάλπω

«προστατεύω παράνομα – διατηρώ ή συντηρώ κρυφά»

< αρχ. *ὑποθάλπω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «θερμαίνω εσωτερικά», < *ὑπο-* + *θάλπω* «ζεσταίνω, θερμαίνω» (βλ.λ.), πβ. κ. *περιθάλπω*. Η σημ. «διατηρώ ή συντηρώ κρυφά» είναι ελνστ. (πβ. Φίλ. Ιουδ. *Περὶ ἀποικ.* 123: *καὶ τὸ βραχύτατον οὖν ἀρετῆς, ὅταν ἐλπίσι χρησταῖς ὑποθαλπόμενον ἀναλάμψῃ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόθαλ-ψη λόγ. [1841].

υποθερμία

«παθολογική πτώση τής θερμοκρασίας τού σώματος»

< *υπο-* + *θερμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ία*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypothermia*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποθερμ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypothermic*.

υπόθεση → υποθέτω

υπόθετο

< ελνστ. *ὑπόθετον*, ήδη έκτοτε με τη σημ. τού φαρμακευτικού σκευάσματος (στον κωμικό Αντιφάνη, 4ος αι. π.Χ.), ουσιαστικοπ. ουδ. τού ρηματ. επιθ. *ὑπόθετος*, που σχηματίστηκε από θ. τού αρχ. *ὑποτίθημι* (στην αρχική σημ. «τοποθετώ από κάτω»). Βλ.λ. *υποθέτω*.

υποθέτω

ΕΤΥΜ. μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὑποτίθημι* (πβ. μεσν. *θέτω* < αρχ. *τίθημι*) < *ὑπο-* + *τίθημι*, για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *ὑποτίθημι*) «τοποθετώ από κάτω» ➔ ήδη αρχ. σημ. «θέτω κάτι ως βάση ή θεμέλιο συλλογισμού, θεωρώ δεδομένο» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 812a: *κατὰ μὲν τὴν ὑπόθεσιν, ὦ ξένε, ἔμοιγε οὐ φαινόμεθα ἐκτὸς πορεύεσθαι τῶν ὑποτεθέντων λόγων* «...δεν μου φαίνεται ότι απομακρυνόμαστε από τις αρχές που θέσαμε») ➔ ήδη αρχ. σημ. (κατ' επέκτ.) «εικάζω, θεωρώ πιθανό» (πβ. Αριστ. *Ποιητ.* 1451b: *συστήσαντες γὰρ τὸν μῦθον διὰ τῶν εἰκότων οὕτω τὰ τυχόντα ὀνόματα ὑποτιθέασιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόθεση < αρχ. *ὑπόθε-σις* < ρ. *ὑποτίθημι*, πβ. κ. *παράθεση, πρό-θεση, κατά-θεση* ➔ Ήδη αρχ. είναι οι σημ. «ζήτημα, αντικείμενο συζητήσεως ή ασχολίας» (πβ. Ισοκρ. *Πανηγυρ.* Δ΄ 63.2-3: *ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν πάλιν ἐπανελθεῖν καὶ τὸν ἀκριβέστατον τῶν λόγων εἰπεῖν*), «συλλογισμός, εικασία» (πβ. Πλάτ. *Φαίδων* 101d: *ἄλλην αὖ ὑπόθεσιν ὑποθέμενος ἥτις τῶν ἄνωθεν βελτίστη φαίνοιτο*), ενώ ελνστ. είναι η σημ. «θέμα λογοτεχνικού ή θεατρικού έργου» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ἐπιστ. πρὸς Πομπ.* 1.10: *αὐτὸς ἐν τῷ Φαίδρῳ συνετάξατο λόγον ἐρωτικὸν εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν*).

☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πρόταση*

υποθετικός < ελνστ. *ὑποθε-τικός* < αρχ. *ὑποτίθημι*, πβ. κ. *θετικός* – *τίθημι, κατα-θετικός, συν-θετικός, επι-θετικός*.

υποθήκη

< αρχ. *ὑποθήκη*, αρχική σημ. «παραίνεση, συμβουλή», από θ. τού ρ. *ὑποτίθημι* (βλ.λ. *υποθέτω*), πβ. επίσης *τί-θη-μι* > *θή-κη* (βλ.λ.), καθώς και τα σύνθ. *απο-θήκη, δια-θήκη, προ-θήκη, συν-θήκη* κ.ά. Η σημ. «εγγυητικό δικαίωμα τού δανειστή (σε περιουσιακό στοιχείο)» είναι ήδη αρχ. (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Φορμ.* 15.2: *καὶ τοῖς δανεισταῖς οὐ παρασχόντα τὰς ὑποθήκας θανάτῳ ζημιώσαντες εἰσαγγελθέντα ἐν τῷ δήμῳ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποθηκ-εύω, λόγ. [1840], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypothéquer*

υποθήκευ-ση, λόγ. [1840], < *υποθηκεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

υποθηκεύσ-ιμος, λόγ. [1897], < *υποθηκευσ-* (*υποθηκεύω*) + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

ΣΥΝΘ. υποθηκο-: *υποθηκο-φύλακας* (λόγ. [1833], απόδ. τού γαλλ. *conservateur des hypothèques*), *υποθηκο-φυλακείο* (λόγ. [1871]).

υποκαθιστώ

μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *ὑποκαθίστημι* (κυρ. το μέσο *ὑποκαθίσταμαι* «παίρνω τη θέση άλλου») < *ὑπο-* + αρχ. *καθίστημι*, για το οποίο βλ.λ. *καθιστώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποκατάσταση < ελνστ. *ὑποκατάστα-σις* «αντικατάσταση» < ρ. *ὑποκαθίστημι*, πβ. αρχ. *καθίστημι* – *κατάστασις* ➔ Οι επιστημ. όρ. αποδίδουν το γαλλ. *substitution*

υποκαταστασιμ-ότητα, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *substitutionality*

υποκαταστάτης < ελνστ. *ὑποκαταστά-της* «επιμε-

λητής» < ρ. ὑποκαθίστημι ➜ Ο βιολ. όρ. αποδίδει το αγγλ. *substitute*
υποκατάστατος < ελνστ. *ὑποκατάστα-τος* (ρηματ. επίθ.) < ρ. *ὑποκαθίστημι*. Χρησιμοποιείται κυρ. το ουσιαστικοπ. ουδ. *υποκατάστατο*.

υποκάμισο → πουκάμισο

υποκατάσταση → υποκαθιστώ

υποκατάστατο → υποκαθιστώ

υποκατάστημα → κατάστημα

υποκατηγορία
λόγ. [1896], μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *subcategory*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές.

υπόκειμαι
< αρχ. *ὑπόκειμαι* «βρίσκομαι από κάτω – (μτφ.) εξαρτώμαι, υποτάσσομαι» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 364: *ὑπὸ δὲ ξύλα κάγκανα κεῖται*] < *ὑπο-* + *κεῖμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-κειμαι, πρόσ-κειμαι*, τριτοπρόσ. *πρό-κειται*.

υποκείμενος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑποκείμενος*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *ὑπόκειμαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *ὑποκείμενον* είναι ήδη αρχ. και απαντά εξ αρχής με τη σημ. «αυτό που τίθεται ως βάση συλλογισμού, ως αρχή ή αφετηρία». Ως αποτέλεσμα, η λ. δήλωσε στην αρχ. φιλοσοφία αυτό που *ὑπό-κειται* ως δράστης ή ενεργούν αίτιο και στο οποίο αποδίδονται οι διάφορες ενέργειες (πβ. Αριστ. *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1028b: *τὸ δ' ὑποκείμενόν ἐστι καθ' οὗ τὰ ἄλλα λέγεται*). Ειδικά στην αριστοτελική Λογική πρωτοσυναντάται η έννοια τού γραμματικού / λογικού *ὑποκειμένου*, το οποίο αντιδιαστέλλεται προς το *κατηγορούμενον* (πβ. Αριστ. *Κατηγ.* 2a.11-14: *οὐσία δέ ἐστιν ἡ κυριώτατά τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἣ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται μήτε ἐν ὑποκειμένῳ τινί ἐστιν, οἷον ὁ τὶς ἄνθρωπος ἢ ὁ τὶς ἵππος*). Ο λατ. όρος *subjectum* πλάστηκε ως απόδ. τού αρχ. *ὑποκείμενον* και πέρασε κατόπιν σε διάφορες γλώσσες (π.χ. αγγλ. *subject*, γαλλ. *sujet*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποκειμεν-ικός, λόγ. [1871], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *subjectif*
υποκειμενικ-ότητα, λόγ. [1874], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *subjectivité*
υποκειμεν-ισμός, λόγ. [1878], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *subjectivisme*.

υποκινώ
< αρχ. *ὑποκινῶ (-έω)* «κουνώ ελαφρά – παρακινώ, παροτρύνω» [ήδη ομηρικό] < *ὑπο-* + *κινῶ* (βλ.λ.), πβ. κ. *μετα-κινώ, συγ-κινώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποκίνη-ση, λόγ. [1870]
υποκινη-τής, λόγ. [1835] ➜ Ο βιολ. όρ. αποδίδει το γερμ. *Auslöser*.

υποκλέπτω
< ελνστ. *ὑποκλέπτω* «υφαρπάζω, κλέβω κρυφά» (αρχ. *ὑποκλέπτομαι*, παθ. σημ.) < *ὑπο-* + *κλέπτω* (βλ.λ. *κλέβω*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποκλοπ-ή, λόγ. [1840], πβ. αρχ. *κλέπτω – κλοπή*.

υποκλίνομαι
< αρχ. *ὑποκλίνομαι* «γέρνω ή πλαγιάζω από κάτω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 462-463: *ὁ δ' ἐκ ποταμοῖο λιασθεὶς σχοίνῳ ὑπεκλίνθη*] < *ὑπο-* + *κλίνομαι*, μέσ. τύπος τού ρ. *κλίνω* (βλ.λ.). Κατά την ελνστ. εποχή το ενεργ. *ὑποκλίνω* (π.χ. *τὸν αὐχένα, τὴν κεφαλήν*) αποκτά την επιπρόσθετη σημ. «σκύβω με σεβασμό, προσκυνώ – (μτφ.) υποτάσσομαι» (πβ. Επιφαν. *Λειτουργ. προηγιασμ.* 1.71: *σοὶ γὰρ τὰς ἑαυτῶν ὑπεκλίναμεν κεφαλὰς*) και την ίδια σημ. συναντούμε επίσης στο μέσο *ὑποκλίνομαι* (πβ. Αθανασ. *Ψαλμ.* 27.584: *εἰ καὶ Ἰουδαῖοι, φησίν, ἀρνήσονταί σε, ἀντ' ἐκείνων ὑποκλιθήσεταί σοι καὶ προσκυνήσει πᾶσα ἡ γη*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπόκλιση < μεσν. *ὑπόκλι-σις* (11ος αι., Μιχ. Ψελλ. *Μητρ. ἐγκώμ.* 411-2: *ταῖς δὲ πρὸς τὸ θεῖον ἐς γόνυ κλίσεσί τε καὶ ὑποκλίσεσι τὴν τραχύτητα εἰσδεξάμεναι*).

υποκλοπή → υποκλέπτω

υποκλυσμός «κλύσμα»
< ελνστ. *ὑποκλυσμός* < αρχ. *ὑποκλύζω* «κάνω κλύσμα σε κάποιον» (ήδη στον Ιπποκράτη) < *ὑπο-* + *κλύζω* «πλένω, καθαρίζω – σκεπάζω με νερό, με κύματα», για το οποίο βλ.λ. *κλυδωνίζομαι, κατα-κλύζω*.

υποκόμης
λόγ. [1809], < *υπο-* + *κόμης* (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *viscount*.

υποκόπανος → κόπανος

υποκορισμός
< αρχ. *ὑποκορισμός* «χρήση σμικρυντικών λέξεων» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ῥητορ.* 1405b: *ἔστιν δὲ ὁ ὑποκορισμὸς ὃ ἔλαττον ποιεῖ καὶ τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, (...) ἀντὶ μὲν χρυσίου χρυσιδάριον, ἀντὶ δ' ἱματίου ἱματιδάριον, ἀντὶ δὲ λοιδορίας λοιδορημάτιον καὶ ἀντὶ νοσήματος νοσημάτιον*] < ρ. *ὑποκορίζομαι* «χρησιμοποιώ παιδική γλώσσα, μιλώ χαϊδευτικά ή θωπευτικά» < *ὑπο-* + *κορ(ίζομαι)* < *κόρη* + παραγ. τέρμα *-ίζω / -ίζομαι*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποκοριστικός < ελνστ. *ὑποκορισ-τικός* < αρχ. *ὑποκορίζομαι* (βλ. ανωτέρω).

υπόκοσμος
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *underworld*.

υποκρίνομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑποκρίνομαι* (ο ενεργ. τύπος *ὑποκρίνω*

«διαχωρίζω» είναι όψιμος ελνστ.) < *ύπο-* + *κρίνω / -ομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγ-κρίνω, συγ-κρίνω.*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απαντώ, αποκρίνομαι» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Μ 228: *ὧδέ χ' ὑποκρίναιτο θεοπρόπος* «έτσι αποκρίθηκε ο μάντης») → αρχ. σημ. (στην αττ. πεζογραφία) «συμμετέχω σε θεατρικό διάλογο, σε στιχομυθία επί σκηνής (ως ηθοποιός, αρχ. *ὑποκριτής*)» (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1403b: *ὑπεκρίνοντο γὰρ αὐτοὶ τὰς τραγῳδίας οἱ ποιηταὶ τὸ πρῶτον*) → ήδη αρχ. σημ. «υπερβάλλω, διογκώνω (κατά την ομιλία ή την ηθοποιία) – (κατ' επέκτ.) παριστάνω, προσποιούμαι» (πβ. Κτησ. *απόσπ.* 3c.688: *ὁ δὲ Μεγάβυζος πέντε διατρίψας ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἔτη, ἀποδιδράσκει, ὑποκριθεὶς τὸν πισάγαν* «παριστάνοντας τον λεπρό»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόκριση < αρχ. *ὑπόκρι-σις* «απόκριση – η τέχνη τής υποκριτικής, ηθοποιία – απαγγελία ρήτορα» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Φωκυλίδη, *απόσπ.* 17.3: *οὐδένα θωπεύω πρὸς ὑπόκρισιν· οὓς δ' ἄρα τιμῶ, τούτους ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀγαπῶ*]

υποκρισία < μεσν. *ὑποκρι-σία*, σπανιότερος τύπος αντί τού αρχ. *ὑπόκρισ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ία*

υποκριτής < αρχ. *ὑποκρι-τής* «ερμηνευτής ρόλου, ηθοποιός θεάτρου» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 395.a.10-b.1: *ἀλλ' οὐδὲ τοι ὑποκριταὶ κωμῳδοῖς τε καὶ τραγῳδοῖς οἱ αὐτοί*] → ελνστ. σημ. «προσποιούμενος, ψεύτης, διπρόσωπος» (Κ.Δ. Ματθ. 6,16: *ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί, ἀφανίζουσιν γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὅπως φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες*). Μέσω τού υστλατ. *hypocrita* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. και αγγλ. *hypocrite*, ισπ. *hipócrita*, ιταλ. *ipocrita* κ.ά.

υποκριτικός < αρχ. *ὑποκρι-τικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ῥητορ.* 1404a.15-16: *καὶ ἔστιν φύσεως τὸ ὑποκριτικὸν εἶναι, καὶ ἀτεχνότερον, περὶ δὲ τὴν λέξιν ἔντεχνον*].

υπόκρουση

< όψιμο ελνστ. *ὑπόκρουσις* «διακοπή (σε συζήτηση)» < αρχ. *ὑποκρούω* «χτυπώ ελαφρά (κρατώντας τον σκοπό, τον ρυθμό) – (μτφ.) διακόπτω» < *ὑπο-* + *κρούω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κρούω – κρούση.*

υποκύπτω

< αρχ. *ὑποκύπτω* «σκύβω από κάτω – (μτφ.) υποτάσσομαι, υποχωρώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, *Ἱστ.* 1.130.2-3: *Μῆδοι δὲ ὑπέκυψαν Πέρσῃσι διὰ τὴν τούτου πικρότητα*] < *ὑπο-* + *κύπτω*, για το οποίο βλ.λ. *σκύβω*, πβ. κ. *εγ-κύπτω, προ-κύπτω.*

υπόκωφος «ήχος που ακούγεται από βάθος»

< αρχ. *ὑπόκωφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «ελαφρώς κουφός» (αργότερα επίσης «ανόητος»), < *ὑπο-* + *κωφός* (βλ.λ. *κουφός*). Η λ. επανήλθε σε χρήση στη Ν. Ελληνική ως απόδ. τού γαλλ. *sourd.*

υπολαμβάνω «νομίζω, θεωρώ – απαντώ διακόπτοντας κάποιον»

< αρχ. *ὑπολαμβάνω*, αρχική σημ. «σηκώνω, στηρίζω από κάτω», < *ὑπο-* + *λαμβάνω* (βλ.λ.). Στην αττ. πεζογραφία η λ. απαντά κυρ. με τη σημ. «παίρνω τον λόγο και απαντώ» (συχνές οι φρ. *ὑπολαβὼν ἔφη, ὑπολαβὼν εἶπεν*), ενώ ήδη αρχ. είναι η σημ. «υποθέτω, νομίζω» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.55: *καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον εἶναι τὸ ἐπαγγελλόμενον αὐτοῖσι*).

υπολανθάνω → λανθάνω

υπολείπομαι

< αρχ. *ὑπολείπομαι* «μένω πίσω (ως υπόλοιπο ή υπόλειμμα) – δεν αρκώ, υστερώ», μέσ. τύπος τού *ὑπολείπω* «αφήνω πίσω, αφήνω υπόλοιπο» < *ὑπο-* + *λείπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *εγ-κατα-λείπω, παρα-λείπω.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόλειμμα < αρχ. *ὑπόλειμ-μα*, πβ. κ. *δια-λείπω – διά-λειμμα*

υπολειμματ-ικός < *υπολειμματ- (υπόλειμμα)* + παραγ. τέρμα *-ικός.*

υπόληψη

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑπόληψις*, που προέρχεται από θ. τού *ὑπολαμβάνω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λαμβάνω – λῆψις (-η), καταλαμβάνω – κατάληψις (-η), συλλαμβάνω – σύλληψις (-η).*

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «απάντηση, απόκριση κάποιου που έλαβε τον λόγο» → αρχ. σημ. «θεώρηση, εκτίμηση» (διακρινόταν από τα ουσ. *νόησις, ἐπιστήμη*, που δήλωναν ακριβή κατανόηση και γνώση· πβ. Δημοσθ. *Περὶ στεφ.* 228.3: *οὐ γὰρ ἂν μεταπείθειν ὑμᾶς ἐζήτει μὴ τοιαύτης οὔσης τῆς ὑπαρχούσης ὑπολήψεως περὶ ἑκατέρου*) → ελνστ. σημ. «εκτίμηση για κάποιον (καλή ή κακή), φήμη ή γνώμη για συγκεκριμένο πρόσωπο» (πβ. Ηρωδ. *Μάρκ. Βασιλ.* 7.10.4: *τούτων δ' ἦν ὁ μὲν Μάξιμος ἔν τε πολλαῖς στρατοπέδων ἀρχαῖς γενόμενος [...] καὶ ἐν ὑπολήψει παρὰ τοῖς ὄχλοις φρενῶν τε καὶ ἀγχινοίας καὶ βίου σώφρονος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπολήπτομαι < *υπόληψη* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *σκέψη – σκέπτομαι, κάμψη – κάμπτομαι.*

υπολογίζω

ενεργ. τύπος τού αρχ. *ὑπολογίζομαι* «λαμβάνω υπ' όψιν – λογαριάζω, συμπεριλαμβάνω στην τιμή» < *ὑπο-* + *λογίζομαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατα-λογίζω.* Τις ίδιες σημ. είχε το ομόρριζο αρχ. *ὑπολογῶ (-έω)* < *ὑπο-* + *-λογῶ* < *λόγος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπολογίσ-ιμος, λόγ. [1840], < *υπολογισ- (υπολογίζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*

υπολογισμός < ελνστ. *ὑπολογισ-μός* (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 15.3.5: *ἔπειτα διαφθειρόμενοι τὰς ψυχὰς ὑπὸ τοῦ κόρου τῶν ἀγαθῶν πονηροὺς ὑπολογισμοὺς κατὰ μικρὸν ἐλάμβανον*).

ΣΥΝΘ. αν-υπολόγιστος, λόγ. [1816], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *incalculable*.

υπολογιστής

λόγ. [1840], < ρ. *υπολογίζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *λογισ-τής*. Η λ. είναι μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *calculateur* (στη σημ. «συσκευή για εκτέλεση αριθμητικών πράξεων») και από αγγλ. *computer* (στη σημ. «ηλεκτρονικός υπολογιστής»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπολογιστ-ικός, λόγ. [1875].

υπόλογος

< αρχ. *ὑπόλογος* «υποχρεωμένος να λογοδοτήσει, υπεύθυνος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *ὑπο-* + *λόγος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανά-λογος*, *ομό-λογος*.

υπόλοιπος

< αρχ. *ὑπόλοιπος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ὑπο-* + *λοιπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *επί-λοιπος*, *κατά-λοιπο*.

υπό μάλης → μάλη

υπομένω

< αρχ. *ὑπομένω*, αρχική σημ. «μένω πίσω, περιμένω», < *ὑπο-* + *μένω* (βλ.λ.), πβ. κ. *ανα-μένω*, *επι-μένω*, *παρα-μένω*. Από την Αρχαιότητα η λ. απέκτησε τη σημ. «μένω σταθερός, στη θέση μου» και, ως εκ τούτου, «δέχομαι με καρτερία, ανέχομαι (με εσωτερικό σθένος, χωρίς να δυσανασχετώ)» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 4.1.10: *οἵτινες δὲ ἡμῶν ἄπειροι ὄντες οὐχ ὑπέμειναν, πῶς νῦν γ' ἂν ὑπομείνειαν, ἐπεὶ ἥττηνταί τε καὶ πολλὰ κακὰ ὑφ' ἡμῶν πεπόνθασιν;*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπομονή < αρχ. *ὑπομον-ή*, αρχική σημ. «το να μένει κανείς πίσω, αναμονή» → ήδη αρχ. σημ. «καρτερία, εγκαρτέρηση» (πβ. Δημοκρ. *απόσπ.* 240: *οἱ ἑκούσιοι πόνοι τὴν τῶν ἀκουσίων ὑπομονὴν ἐλαφροτέρην παρασκευάζουσι*)

υπομονετικός < αρχ. *ὑπομονητικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ εὐσχημ.* 7.5-6: *πρὸς τὰς τροφὰς εὔχρηστοι καὶ αὐτάρκεες, ὑπομονητικοὶ πρὸς καιροῦ τὴν ὑπομονὴν*] (πβ. αρχ. *ὑπομενε-τικός*) < *ὑπομον(ή)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

υπομιμνήσκω «υπενθυμίζω»

< αρχ. *ὑπομιμνήσκω* < *ὑπο-* + αναδιπλ. ρ. *μι-μνή-σκω* «θυμίζω, φέρνω στον νου» (για το οποίο βλ.λ. *μνήμη*). Στη Νέα Ελληνική το ρ. χρησιμοποιείται σχεδόν πάντοτε στους συνοπτικούς τύπους *υπομνήσω*, *-εις...*, *υπέμνησα* (αόρ.).

υπόμνημα

< αρχ. *ὑπόμνημα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πανηγ.* 73.5-8: *βούλομαι δ' ὀλίγῳ μακρότερα περὶ τοῖν πολέοιν εἰπεῖν καὶ μὴ ταχὺ λίαν παραδραμεῖν, ἵν' ἀμφοτέρων ἡμῖν ὑπομνήματα γένηται, τῆς τε τῶν προγόνων ἀρετῆς καὶ τῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἔχθρας*], αρχική σημ. «ανάμνηση - υπενθύμιση, ενθύμιο», < ρ. *ὑπομιμνήσκω* «υπενθυμίζω» (βλ.λ.), πβ. κ. αρχ. *μνῆμα* < ρ. *μι-μνή-σκω*. Οι σημ. «σχόλια, επεξηγηματικές πληροφορίες σε κείμενο - πρακτικά, ιστοριογραφικό κείμενο, απομνημονεύματα» είναι ελνστ. (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 18.4.2: *ὁ γὰρ Περδίκκας παραλαβὼν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ βασιλέως τήν τε συντέλειαν τῆς Ἡφαιστίωνος πυρᾶς*· Αθην. *Δειπνοσοφ.* 3.25: *δι' αὐτὸ τοῦτ' ἐξαναγνοὺς αὐτοῦ πάντα τὰ ὑπομνήματα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπομνηματίζω < ελνστ. *ὑπομνηματ-ίζομαι* (σπανιότ. ενεργ.) «σημειώνω κάτι για να το θυμούμαι - συντάσσω υπόμνημα»

υπομνηματισμός < ελνστ. *ὑπομνηματισ-μός* «σημείωμα, υπόμνημα - τήρηση πρακτικών» < ρ. *ὑπομνηματ-ίζομαι*

υπομνηματιστής < ελνστ. *ὑπομνηματισ-τής* «ερμηνευτής, σχολιαστής» < ρ. *ὑπομνηματ-ίζομαι*.

υπόμνηση

< αρχ. *ὑπόμνησις* «υπενθύμιση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *ὑπομιμνήσκω* «υπενθυμίζω» (βλ.λ.), πβ. κ. αρχ. *ἀνά-μνησις* < *ἀνα-μιμνήσκω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπομνηστικός < ελνστ. *ὑπομνησ-τικός* < αρχ. *ὑπομιμνήσκω*, πβ. κ. *αναμνησ-τικός*.

υπομονή → υπομένω

υπομόχλιο «σημείο στήριξης μοχλού»

< αρχ. *ὑπομόχλιον* < *ὑπο-* + *μοχλ(ός)* (βλ.λ.) + υποκορ. επίθημα *-ιον*.

υπονόημα → υπονοώ

υπόνοια → υπονοώ

υπόνομος

< αρχ. *ὑπόνομος*, αρχική σημ. «υπόγειος» (ως επίθ. για τάφρους ή ορύγματα με βρόμικα νερά), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. **ὑπονέμω* (απαντά ο μέσ. τύπος *ὑπονέμομαι* «υπονομεύω, υποσκάπτω») < *ὑπο-* + *νέμω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-νέμω*, *κατα-νέμω*. Ως ουσ. η λ. απαντά ήδη από την Αρχαιότητα με τη σημ. «οχετός» (πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 3.1.7: *φρεατίαν τεμόμενος ὑπόνομον ὤρυττεν, ὡς ἀφαιρησόμενος τὸ ὕδωρ αὐτῶν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπονομεύω < ελνστ. *ὑπονομ-εύω*, αρχική σημ. «σκάβω υπόνομο» → ήδη ελνστ. σημ. (μτφ.) «υποσκάπτω, επιβουλεύομαι» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Ῥωμ. Ἀρχ.* 3.23.9: *ταῦτα διανοηθεὶς ὑπενόμευσα Ῥωμαίοις πόλεμον ἐκ τῶν ὑπηκόων Οὐιεντανοὺς καὶ Φιδηναίους πείσας ἐπὶ τὰ ὅπλα χωρεῖν*)

υπονόμευ-ση, λόγ. [1881], < *υπονομεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

υπονομευτής < ελνστ. *ὑπονομευ-τής* «εργάτης των υπονόμων, σκαφτιάς» < ρ. *ὑπονομ-εύω*

υπονομευ-τικός, λόγ. [1894], < *υπονομεύ(ω)*+ παραγ. τέρμα *-τικός*.

υπονοώ

< αρχ. *ὑπονοῶ (-έω)*, αρχική σημ. «υποψιάζομαι», < *ὑπο-* + *νοῶ* < *νοῦς / νόος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-νοώ, κατα-νοώ*. Από την Αρχαιότητα η λ. απαντά με τη σημ. «εικάζω, υπαινίσσομαι» (πβ. Αριστοφ. *Λυσιστρ.* 37-8: *περὶ τῶν Ἀθηνῶν δ' οὐκ ἐπιγλωττήσομαι τοιοῦτον οὐδέν, ἀλλ' ὑπονόησον σύ μοι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόνοια < αρχ. *ὑπόν-οια*, αρχική σημ. «κρυμμένη σκέψη» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.41.4: *τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἡ ἀλήθεια βλάψει*], πβ. κ. *επί-νοια, παρά-νοια*

υπονόη-μα, απόδ. τού αγγλ. *implicature*

υπονοούμενο, ουσιαστικοπ. ουδ. μτχ. μεσοπαθητικού ενεστ. τού αρχ. *ὑπονοῶ* (ήδη ελνστ. χρήση, πβ. Δημ. Φαληρ. *Περὶ εὐγλωττ.* 254: *καὶ νὴ τοὺς θεοὺς σχεδὸν ἂν καὶ ἡ ἀσάφεια πολλαχοῦ δεινότης εἴη· δεινότερον γὰρ τὸ ὑπονοούμενον*).

υπόξινος

λόγ. [1889], < *υπ(ο)-* + *όξινος* (βλ.λ.).

υποπίπτω

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑποπίπτω*, αρχική σημ. «υποχωρώ, ενδίδω, υποκύπτω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Κυνηγ.* 10.18.4-5: *παθόντα δὲ τοῦτο πατεῖσθαι ἀνάγκη καὶ δάκνεσθαι. ἑκόντα οὖν οὐ χρὴ ὑποπίπτειν*], < *ὑπο-* + *πίπτω* (βλ.λ. *πέφτω*).

ΣΗΜΑΣ. Από την Αρχαιότητα η λ. αποκτά επίσης τη σημ. «συμβαίνω», ενώ κατά την ελνστ. εποχή γίνεται συχνή η σύνταξη τού ρήματος με δοτική πτώση στη σημ. «είμαι υπεύθυνος για (συνήθ. κακή πράξη, έχοντας ενδώσει σε αυτήν)» (πβ. Κλήμ. Αλεξ. *Στρώμ.* 3.12.82: *ὅπως μὴ ὑποπέσῃ ἀκρασίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ διαβόλῳ*). Τότε απαντά επίσης η σημ. «(κάτι) γίνεται αντιληπτό, φθάνει στην αντίληψή μου» (πβ. Ωριγ. *Σχόλ. Ματθ.* 15.36: *καὶ ταῦτα ὑπέπεσεν ἡμῖν εἰς αὐτήν, χρήσιμα εἶναι δυνάμενα*).

υποπλασία «ατελής ανάπτυξη ιστού»

< *υπο-* + *πλασ(ία)* < ρ. *πλάσσω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *hypoplasia*.

υποπόδιο «σκαμνάκι για τα πόδια»

< ελνστ. *ὑποπόδιον* < *ὑπο-* + *-ποδ(ιον)* < αρχ. *πούς, ποδός* (βλ.λ. *πόδι*).

ύποπτος

< αρχ. *ὕποπτος*, αρχική σημ. «αυτός τον οποίο κοιτάζουμε συνοφρυωμένοι, χαμηλώνοντας το βλέμμα», < *ὑπ(ο)-* + ρηματ. επίθ. *ὀπτός* «ορατός», από το οποίο σχηματίστηκε το επίθ. *ὀπτικός* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *αὐτ-όπ-της, ἐπ-όπ-της*. Ευθύς εξ αρχής η λ. απαντά με τη σημερινή σημ. «αντικείμενο υποψίας» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.131.2: *ὁ δὲ βουλόμενος ὡς ἥκιστα ὕποπτος εἶναι καὶ πιστεύων χρήμασι διαλύσειν τὴν διαβολὴν ἀνεχώρει τὸ δεύτερον ἐς Σπάρτην*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποπτεύομαι < αρχ. *ὑποπτ-εύω* «έχω υποψία, εικάζω» ➔ Το μεσοπαθ. *υποπτεύομαι* σημαίνει «εγείρω υποψίες, είμαι ύποπτος».

ΣΥΝΘ. -ύποπτος: *φιλ-ύποπτος, αν-ύποπτος, καχύποπτος*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

υποπτεύω ή υποπτεύομαι;

Από το επίθ. ***ύποπτος*** σχηματίστηκε στην αρχ. γλώσσα το ρήμα ***υποπτεύω*** (πβ. κ. *δι-οπτεύω, εποπτεύω, κατ-οπτεύω*), το οποίο σήμαινε «υποψιάζομαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 5.35.2: *ὑπώπτευον δὲ ἀλλήλους εὐθὺς μετὰ τὰς σπονδὰς οἵ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι* «υποψιάζονταν ο ένας τον άλλον...»). Ο μέσος τύπος ***υποπτεύομαι*** σήμαινε «εγείρω υποψίες». Μολονότι η χρήση τού ενεργητικού τύπου συμφωνεί με τα κλασικά κείμενα, έχει επικρατήσει γενικότερα ο τύπος *υποπτεύομαι* με ενεργητική σημασία (όπως στα αποθετικά ρήματα), ακολουθώντας την τάση να χρησιμοποιούνται τύποι τής μέσης φωνής για να εκφραστεί το άμεσο και προσωπικό ενδιαφέρον τού ομιλητή (πβ. κ. *επιβουλεύομαι* αντί *επιβουλεύω, υπερασπίζομαι* αντί *υπερασπίζω*). Όταν ο τύπος *υποπτεύομαι* έχει ενεργητική σύνταξη, τότε αποδίδεται στην παθητική διάθεση με την περίφραση *είμαι / θεωρούμαι ύποπτος*.

υπόρρητος → ρητός

υποσελίδιος → σελίδα

υποσημείωση

< ελνστ. *ὑποσημείωσις* «πρόσθετη σημείωση» < ρ. *ὑποσημειοῦμαι (-όο-)* «κρατώ σημειώσεις» < *ὑπο-* + αρχ. *σημειοῦμαι (-όο-)*, μέσ. τύπος τού *σημειῶ (-όω)* < *σημεῖον* (βλ.λ.).

υποσιτίζω «παρέχω λιγότερη από την αναγκαία τροφή»

< *υπο-* + *σιτ(ίζω)* < *σίτος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sous-alimenter*, πβ. κ. *υπερ-σιτίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποσίτι-ση

υποσιτισμός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *sous-alimentation*.

υποσκάπτω

< αρχ. *ὑποσκάπτω* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «σκάβω από κάτω, διανοίγω όρυγμα», < *ὑπο-* + *σκάπτω* (πβ. κ. *ανα-σκάπτω*), για το οποίο βλ.λ. *σκάβω*. Η μτφ. σημ. «υπονομεύω» είναι ελνστ. (πβ. Διδύμ. *απόσπ.* 37.19-21: *ὥσπερ οἱ αἰχμαλώτους λαβόντες ἐν τῷ νενικηκέναι ἔθνος τι*

θαρραλέοι γίνονται είς τὸ ὑποσκάψαι τὴν χώραν ἐκείνων).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπόσκαψ-η, λόγ. [1865]

υποσκαφή < ελνστ. *ὑποσκαφ-ή* «σκαμμένο μέρος» (πβ. Διοσκ. *Περὶ ὕλης ἰατρ.* 5.91.1: *κύανος γεννᾶται [...] ἐκ τῆς αἰγιαλίτιδος ἄμμου, εὑρισκομένης κατά τινας σπηλαιώδεις ὑποσκαφὰς τῆς θαλάσσης*), πβ. κ. *εκ-σκαφή*.

υποσκελίζω «παραμερίζω, παραγκωνίζω»

< αρχ. *ὑποσκελίζω*, αρχική σημ. «βάζω τρικλοποδιά, ανατρέπω», < *ὑπο-* + *-σκελ(ίζω)* < *σκέλος* (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. «υπερισχύω με πλάγια μέσα» είναι ήδη αρχ. (πβ. Πλάτ. *Εὐθύδ.* 278b: *προσπαίζειν δὲ οἷός τ' ἂν εἴη τοῖς ἀνθρώποις διὰ τὴν τῶν ὀνομάτων διαφορὰν ὑποσκελίζων καὶ ἀνατρέπων*).

υποσπαδίας «ανώμαλη διάπλαση τής ουρήθρας τού άνδρα»

< ελνστ. *ὑποσπαδίας* (ήδη στον ιατρό Γαληνό) < *ὑπο-* + *-σπαδ(ίας)* < θ. *σπαδ-*, που απαντά σε παράγωγα και σύνθετα τού αρχ. *σπῶ (-άω)* «σπάζω» (π.χ. ελνστ. *παρα-σπάς, -άδος*, αρχ. *σπαδ-ών, -όνος* «σπασμός», ελνστ. *σπάδ-ων, -ωνος* «ευνούχος»).

υποστάθμη → στάθμη

υπόσταση «ύπαρξη, οντότητα»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑπόστασις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Ευριπίδη] < ρ. *ὑφίστημι / ὑφίσταμαι* (πβ. αρχ. *στάσις – ἵσταμαι*) < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *ἵστημι / ἵσταμαι*, για το οποίο βλ.λ. *ίσταμαι, στάση*. Βλ. κ. *υφίσταμαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «υποστήριγμα – βάση» (π.χ. σε εξαρθρωμένα μέλη· πβ. Ιπποκρ. *Μοχλ.* 25.7-8: *ἡ τοῦ ξύλου ὑπόστασις, ὥσπερ ὤμῳ ὑπὸ τὴν χεῖρα*) → ήδη αρχ. σημ. «θεμελιώδης ουσία, πραγματική ύπαρξη, φύση (προσώπου ή πράγματος), οντότητα» (κυριολ. Αριστ. *Μετεωρ.* 358a: *ἀπεπτότατον γὰρ τὸ περίττωμα τῆς ὑγρᾶς τροφῆς· τοιαύτη δὲ πᾶσα μὲν ἡ ὑπόστασις·* ελνστ. η μτφ. σημ., πβ. Κ.Δ. *Ἑβρ.* 11.1: *ἔστιν δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποστασι-ακός < *υπόστασι(ς)* + παραγ. τέρμα *-ακός*

υποστατός < αρχ. *ὑποστα-τός* (βλ.λ.)

υποστατικός < αρχ. *ὑποστα-τικός* «ικανός ή πρόθυμος να επωμιστεί ή να αναλάβει κάτι, σταθερός – ουσιώδης, ουσιαστικός» < ρ. *ὑφίστημι / ὑφίσταμαι* (βλ. κ. *υποστατικό*).

ΣΥΝΘ. υποστασιο-: *υποστασιο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *substantialise*), *υποστασιο-ποίηση*

-υπόστατος: *αν-υπόστατος, δισ-υπόστατος, τρισ-υπόστατος*.

υποστατικό «αγρόκτημα»

< ελνστ. *ὑποστατικόν* «τίμημα εισόδου» (με γενική πράγματος «αυτό που δίνει υπόσταση ή [υλική] ουσία σε κάτι»), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ὑποστατικός* «σταθερός – ουσιώδης, ουσιαστικός» < θ. *ὑποστα-* (με παραγ. τέρμα *-ικός*) τού ρ. *ὑφίστημι / ὑφίσταμαι* μέσω τού ρηματ. επιθ. *ὑποστατός* (βλ.λ.), πβ. κ. *παρα-στατικός, μετα-στατικός*. Η σημ. «αγρόκτημα» είναι μεσαιωνική.

υποστατός «πραγματικός, ουσιαστικός»

< αρχ. *ὑποστατός*, αρχική σημ. «αυτός που τίθεται από κάτω, ως στήριγμα ή βάση», ρηματ. επίθ. τού *ὑφίστημι / ὑφίσταμαι* (βλ.λ.). Η σημ. «πραγματικός, ουσιαστικός» είναι ελνστ. (πβ. Σέξτ. Εμπειρ. *Πρὸς μαθημ.* 1.267: *παρὰ τοῖς γραμματικοῖς οὐδὲ τὸ τοῦ ἀληθοῦς κριτήριον ὑποστατόν ἐστιν*).

υπόστεγο

< ελνστ. *ὑπόστεγον*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ὑπόστεγος* < *ὑπο-* + *-στεγ(ος)* < *στέγη* (βλ.λ.).

υποστέλλω

< αρχ. *ὑποστέλλω* «κατεβάζω – υποβιβάζω, μειώνω» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.,*Ἴσθμ.* 2.40: *ὑπέστειλ' ἱστίον ἀμφὶ τράπεζαν*] < *ὑπο-* + *στέλλω* (βλ.λ. *στέλνω*), πβ. κ. *ανα-στέλλω, κατα-στέλλω, συστέλλω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποστολή < ελνστ. *ὑποστολ-ή* «περιορισμός, συστολή, δειλία – υποκρισία».

υποστηρίζω

< ελνστ. *ὑποστηρίζω* < *ὑπο-* + αρχ. *στηρίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποστήριγμα < ελνστ. *ὑποστήριγ-μα*

υποστηρικ-τής, λόγ. [1824]

υποστήριξη < μεσν. *ὑποστήριξ-ις*

υποστηρικ-τικός, λόγ. [1812].

υποστολή → υποστέλλω

υποστρέφω → στρέφω

υπόστροφος → στρέφω

υπόστρωμα → στρώνω

υπόστυλος

< ελνστ. *ὑπόστυλος* «στηριζόμενος σε στύλους» < *ὑπο-* + αρχ. *στῦλος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποστύλωμα < ελνστ. *ὑποστύλω-μα* < ρ. *ὑποστυλ-ῶ (-όω)*

υποστυλώνω < ελνστ. *ὑποστυλ-ῶ (-όω)*

υποστύλωση < ενστ. *ὑποστύλω-σις* < ρ. *ὑποστυλ-ῶ (-όω)*.

υποσυνείδητο

ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *υποσυνείδητος* < *υπο-* + *συνειδητός*, για το οποίο βλ.λ. *συνείδηση*. Το ουδ. ως

όρος τής ψυχολογίας είναι μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Unterbewußtsein*.

υποσύνολο → σύνολο

υπόσχομαι
< μεσν. *υπόσχομαι*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὑπισχνοῦμαι* με βάση την υποτ. αορ. β΄ *ὑπόσχωμαι*, από όπου πλάστηκε νέος ενεστώτας *ὑπόσχομαι*. Το αρχ. *ὑπισχνοῦμαι (-έο-)* «αναλαμβάνω ή αποδέχομαι (την υποχρέωση) να πράξω κάτι, δίνω υπόσχεση» αποτελεί με τη σειρά του παράλλ. τύπο τού αρχαιότερου *ὑπίσχομαι* (πιθ. κατά το *ἀρνοῦμαι*) < *ὑπ(ο)- + ἴσχω / -ομαι* < **si-sgh-ō* (αναδιπλ. τύπος), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **segh-* «κρατώ, αποκτώ» > αρχ. *ἔχω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπόσχεση < αρχ. *ὑπόσχε-σις* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ο 483-4: *ὦ Κίρκη, τέλεσόν μοι ὑπόσχεσιν, ἥν περ ὑπέστης, οἴκαδε πεμψέμεναι*]
υποσχετικός < ελνστ. *ὑποσχε-τικός* «αυτός που δίνει εύκολα υποσχέσεις» (η σημ. τού εγγράφου οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *engagement*).

υποταγή → υποτάσσω

υποτακτική
< ελνστ. *ὑποτακτικὴ (ἔγκλισις)* (όρος τού Διονυσίου τού Θρακός στο σύγγραμμα *Τέχνη Γραμματική*, επειδή απαντά ως επί το πλείστον σε δευτερεύουσες προτάσεις, δηλ. σε υποτεταγμένο λόγο), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ὑποτακτικός* < αρχ. *ὑποτάσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *τάσσω – τακτικός*.

υπόταξη → υποτάσσω

υπόταση
< αρχ. *ὑπότασις*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ὑποτείνω* «τεντώνω από κάτω, τοποθετώ» (< *ὑπο- + τείνω*), πβ. κ. *εν-τείνω – έν-ταση, εκ-τείνω – έκ-ταση, παρα-τείνω – παρά-ταση*. Η ιατρ. σημ. «χαμηλή αρτηριακή πίεση» οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *hypotension*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποτασ-ικός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *hypotensif* (υβριδικό σύνθ.).

υποτάσσω
< αρχ. *ὑποτάσσω / -ττω* «τοποθετώ από κάτω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Φρύνιχο, *απόσπ.* 59.1-2: *ἦν γὰρ πολίτης ἀγαθός, ὡς εὖ οἶδ' ἐγώ, κοὐχ ὑποταγεὶς ἐβάδιζεν, ὥσπερ Νικίας*] < *ὑπο- + τάσσω / -ττω*, για το οποίο βλ.λ. *τάζω, τάσσομαι*. Η μτφ. σημ. «υποδουλώνω, κατανικώ» είναι ελνστ. (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 9.5.17: *ταῦτα μὲν δὴ τὰ χωρία τοῖς Ἀσκληπιάδαις ὑπέταξεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποταγή < ελνστ. *ὑποταγ-ή*, πβ. κ. *δια-τάσσω – δια-ταγή*
υποτακτικός < ελνστ. *ὑποτακ-τικός* (βλ. κ. *υποτακτική*)
υπόταξη < ελνστ. *ὑπόταξ-ις* «υποταγή», πβ. κ. *συντάσσω – σύν-ταξη*.

υποτείνουσα «η απέναντι από την ορθή γωνία πλευρά ορθογωνίου τριγώνου»
< αρχ. *ὑποτείνουσα* (ενν. *γραμμή / πλευρά*· ήδη στον Αριστοτέλη), θηλ. τής μτχ. *ὑποτείνων* «αυτός που τεντώνει από κάτω» τού *ὑποτείνω* «τεντώνω από κάτω, τοποθετώ» < *ὑπο- + τείνω* (βλ.λ.). Η λ. δήλωσε ήδη από την Αρχαιότητα την πλευρά τού ορθογωνίου τριγώνου που εκτείνεται απέναντι από την ορθή γωνία, επειδή η εικόνα της έδινε την εντύπωση τεντωμένης χορδής τόξου (πβ. Ευκλείδη *Στοιχ. γεωμ.* 6.31: *ἐν ἄρα τοῖς ὀρθογωνίοις τριγώνοις τὸ ἀπὸ τῆς τὴν ὀρθὴν γωνίαν ὑποτεινούσης πλευρᾶς εἶδος ἴσον ἐστὶ τοῖς ἀπὸ τῶν τὴν ὀρθὴν γωνίαν περιεχουσῶν πλευρῶν εἴδεσι*).

υποτελής
< αρχ. *ὑποτελής* «υποχρεωμένος να πληρώνει τέλη ή φόρους» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.19.1: *καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι οὐχ ὑποτελεῖς ἔχοντες φόρου τοὺς ξυμμάχους ἡγοῦντο*] < *ὑπο- + -τελ(ής)* < *τέλος* (βλ.λ.), στη σημ. «φόρος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποτέλ-εια, λόγ. [1859].

υποτιμώ
< αρχ. *ὑποτιμῶ (-άω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ὑπο- + τιμῶ* < *τιμή* (βλ.λ.), πβ. κ. *επι-τιμώ, προ-τιμώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποτίμημα < ελνστ. *ὑποτίμη-μα* «υπολογισμένη αξία»
υποτίμηση < ελνστ. *ὑποτίμη-σις* «(χαμηλή) εκτίμηση τής φοροδοτικής ικανότητας κάποιου – προσποίηση, πρόφαση» → Η σημ. «υποβάθμιση» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Ψευδο-Λογγ. *Περὶ ὕψους* 32.3: *ἡ γὰρ ὑποτίμησις, φασίν, ἰᾶται τὰ τολμηρά*), ενώ ο οικον. όρος αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *dévaluation*
υποτιμη-τικός, λόγ. [1892], < *υποτιμη- (υποτιμώ)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *επιτιμη-τικός*.

υπότιτλος → τίτλος

υποτονθορύζω «μουρμουρίζω»
< ελνστ. *ὑποτονθορύζω* < *ὑπο-* + αρχ. *τονθορύζω* «μουρμουρίζω, ψιθυρίζω» < **τορ-θορ-ύζω* (με εκφραστ. αναδιπλασιασμό και διαδοχικές ανομοιώσεις: **θορ-θορ- > *τορ-θορ- > τον-θορ-*) < θ. *θορ-*, που προέρχεται από το ουσ. *θόρυβος* (βλ.λ.).

υποτονικός
μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hypotonic*.

υποτροπή «επανεμφάνιση ασθένειας»
< αρχ. *ὑποτροπή* «επιστροφή, επάνοδος» < ρ. **ὑπο-*

τρέπω (μαρτυρείται μόνο το ελνστ. *ὑποτρέπομαι* «επιστρέφω») < *ὑπο-* + *τρέπω* (βλ.λ.), πβ. κ. *προ-τρέπω – προ-τροπή, ανα-τρέπω – ανα-τροπή*. Η σημ. «επανεμφάνιση τής ασθένειας (μετά από φαινομενική ανάρρωση ή ύφεση)» απαντά ήδη στον Ιπποκράτη (*Κωακ. προγνώσ.* 571.7).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποτροπιάζω < αρχ. *ὑποτροπ-ιάζω* «επανέρχομαι (κυρίως για νόσο)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

υποτροπιασμός < αρχ. *ὑποτροπιασ-μός* < ρ. *ὑποτροπ-ιάζω* (πβ. Ιπποκρ. *Ἀφορισμ.* 4.36.5: *οἱ δὲ μὴ οὕτω γινόμενοι πόνον σημαίνουσι καὶ μῆκος νούσου καὶ ὑποτροπιασμούς*)

υποτροπία-ση, λόγ. [1896], < *υποτροπιά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

υπότροπος < αρχ. *ὑπότροπ-ος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* χ 35-36: *ὦ κύνες, οὔ μ' ἔτ' ἐφάσκεθ' ὑπότροπον οἴκαδε νεῖσθαι δήμου ἄπο Τρώων*], αρχική σημ. «αυτός που επιστρέφει», < *ὑποτρέπομαι* (που όμως μαρτυρείται ως ελνστ.).

υπότροφος

< αρχ. *ὑπότροφος* [πιθ. ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < ρ. *ὑποτρέφω* «ανατρέφω, περιθάλπω (κρυφά)» < *ὑπο-* + *τρέφω* (βλ.λ.). Η λ. επανήλθε σε χρήση κατά το 1830 με τη νέα σημ. «σπουδαστής που συντηρείται από χορήγημα / κληροδότημα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποτροφ-ία, λόγ. [1833].

υποτυπώδης

«ατελώς ανεπτυγμένος – στοιχειώδης»

λόγ. [1887], < αρχ. *ὑποτυπῶ (-όω)* «σχεδιάζω σε γενικές γραμμές, σκιαγραφώ» (< *ὑπο-* + *-τυπ(ῶ)* < *τύπος*) + λεξ. επίθημα *-ώδης* (βλ.λ.), απόδ. τού γαλλ. *rudimentaire*.

ύπουλος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὕπουλος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1395-6: *οἷον ἆρά με κάλλος κακῶν ὕπουλον ἐξεθρέψατε*] < *ὑπ(ο)-* + *-ουλ(ος)* < *οὐλή* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «(έλκος ή τραύμα) φαινομενικά επουλωμένο, αλλά που εξακολουθεί να μολύνει τον οργανισμό (κάτω από την ουλή)» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἰητρ.* 11.2-3: *ταῦτα δ' ἔστι τὰ συριγγώδη καὶ ὅσα ὕπουλά ἐστι* [ενν. *ἕλκεα / ἕλκη*], *καὶ ἔνδοθεν κεκοιλασμένα*) → ήδη αρχ. σημ. «δόλιος, πονηρός» (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 480b: *ὅπως μὴ ἐγχρονισθὲν τὸ νόσημα τῆς ἀδικίας ὕπουλον τὴν ψυχὴν ποιήσει καὶ ἀνίατον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπουλότητα < ελνστ. *ὑπουλ-ότης, -ότητος*.

υπουργός

< αρχ. *ὑπουργός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «υπηρέτης, βοηθός, θεράπων», < *ὑπο-* + λεξ. επίθημα *-εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτ-ουργός, δημι-ουργός, πρωτ-ουργός*. Στη σημερινή σημ. η λ. αποδίδει το ιταλ. *ministro* «υπηρέτης – (κατόπιν) ανώτατος κρατικός λειτουργός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υπουργείο < λόγ. [1824] *ὑπουργ-εῖον*, απόδ. τού γαλλ. *ministère* → Τον 19ο αι. η λ. είχε κυρίως την περιληπτική σημ. «κυβέρνηση, το σύνολο των υπουργών» (π.χ. *ὑπουργεῖον Τρικούπη / Δηλιγιάννη / Κουμουνδούρου*)

υπούργημα < αρχ. *ὑπούργη-μα* «υπηρεσία, επικουρία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.137.5-6: *ἢν εὑρίσκῃ πλέω τε καὶ μέζω τὰ ἀδικήματα ἐόντα τῶν ὑπουργημάτων, οὕτω τῷ θυμῷ χρᾶται*] < ρ. *ὑπουργ-ῶ (-έω)*

υπουργία < αρχ. *ὑπουργ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «υπούργημα, προσφερόμενη υπηρεσία» (η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *ministère*)

υπουργικός < ελνστ. *ὑπουργ-ικός* «(εξ)υπηρετικός, ευγενικός» (με σύγχρ. σημασιολ. εξέλιξη κατά το ουσ. *υπουργός*)

υπουργώ < αρχ. *ὑπουργ-ῶ (-έω)* «υπηρετώ, βοηθώ» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Χοηφ.* 958-9: *κρατεῖ τ' αἰεί πως τὸ θεῖον [παρὰ] τὸ μὴ ὑπουργεῖν κακοῖς*].

ΣΥΝΘ. υπουργο-: *υπουργο-ποίηση* (λόγ. [1892]), *υπουργο-ποιώ* κ.ά.

-υπουργός: *πρωθ-υπουργός, υφ-υπουργός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

υπουργός

Η λέξη ***υπουργός*** επανήλθε σε χρήση μετά την ίδρυση τού νεότερου ελληνικού κράτους τον 19ο αιώνα, για να αντικαταστήσει την κοινή τότε λέξη **μινίστρος** (< ιταλ. *ministro* < λατ. *minister* «υπηρέτης, διάκονος»). Ας σημειωθεί ότι το ιταλ. ουσιαστικό *ministro* (όπως και το γαλλ. αντίστοιχο *ministre*) σήμαινε αρχικά «υπηρέτης, βοηθός» και κατά τον 16ο αιώνα απέκτησε τη σημασία «σύμβουλος τού βασιλιά», πράγμα που οδήγησε στη σημερινή χρήση. Τον 12ο αιώνα πρωτοαπαντούν επίσης οι σημασίες «διάκονος, υπηρέτης τού Θεού» (για τη γαλλ. λέξη), οι οποίες δεν επηρέασαν την ιστορία τής ελληνικής λέξης *υπουργός*.

υποφαινόμενος

< αρχ. *ὑποφαινόμενος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5.3.1: *ἅμα δὲ τῷ ἦρι ὑποφαινομένῳ*], μτχ. τού ρ. *ὑποφαίνω / -ομαι* «φέρνω στο φως – (μέσο) μόλις φαίνομαι, φανερώνομαι» < *ὑπο-* + *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.).

υποφέρω

< αρχ. *ὑποφέρω*, αρχική σημ. «φέρνω από κάτω – υποβαστάζω», < *ὑπο-* + *φέρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *δια-φέρω, μετα-φέρω, συμ-φέρω*. Ήδη αρχ. η κοινή σημ. «υφίσταμαι, ανέχομαι, υπομένω (κάτι δυσάρεστο)» (πβ. Ισοκρ. *Ἐπιστ. πρὸς Φίλιππ.* 2, 13.6-14.1: *ἀλλὰ*

πολλὰς ὑποφέρειν δύνασθαι συμφορὰς καὶ πάλιν αὐτὰς ἐκ τούτων ἀναλαμβάνειν).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποφερ-τός, λόγ. [1782], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *supportable*

υποφορά < αρχ. *ὑποφορ-ά* «προς τα κάτω φορά – πρόφαση, δικαιολογία». Η χρήση τής λ. για το ρητορικό σχήμα κατά το οποίο ένα γεγονός διατυπώνεται μέσω ερωταποκρίσεων (σχήμα υποφοράς) είναι ελνστ. (πβ. Ρούφ. *Τέχνη Ῥητορ.* 469.26-9: *ὑποφορὰ δέ ἐστι τὸ ὑποβαλεῖν ἔννοιάν τινα, εἶτα ἀπαντῆσαι. [...] ἡ δὲ ἀνθυποφορά, ἤτοι τὸ ὑπενεγκεῖν τὸν λόγον, ᾧ χρῆται ὁ ἀντίδικος*).

ΣΥΝΘ. αν-υπόφορος (ελνστ.).

υπόφυση «ενδοκρινής αδένας τού κρανίου»
< ελνστ. *ὑπόφυσις*, αρχική σημ. «ό,τι φύεται ἢ εκβλαστάνει από κάτω (κυρ. σε οστά)», < αρχ. *ὑποφύω* «φύομαι από κάτω» < *ὑπο-* + *φύω / -ομαι* (βλ.λ.). Η σημ. «ενδοκρινής αδένας» οφείλεται σε απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *hypophyse*.

υποφώσκω
< αρχ. *ὑποφώσκω* «αχνοφέγγω, φέγγω αμυδρά», παράλλ. τύπος τού *ὑποφαύσκω* (με επίδρ. τού ουσ. *φῶς*) < *ὑπο-* + *φαύσκω* «αρχίζω να φέγγω» < **φaϝ-σκω* < θ. **φaϝ-* (τού ουσ. *φάος / φῶς*, βλ.λ.) + ενεστ. επίθημα *-σκω*, πβ. κ. αρχ. *πάσχω* < **πάθ-σκω*.

ΟΜΟΗΧΑ

υποφώσκω – υποβόσκω
Το αρχ. ***υποφώσκω*** «αχνοφέγγω, φέγγω αμυδρά» και, ως εκ τούτου, «αρχίζω να φαίνομαι» δεν πρέπει να συγχέεται με το μερικώς ομόηχο ελνστ. ***υποβόσκω***, που αρχικά σήμαινε «τρώω κρυφά» και εξελίχθηκε στη σημασία «υποκρύπτομαι, υφέρπω – συμβαίνω κρυφά».

υποχείριος «χειραγωγούμενος από κάποιον»
< αρχ. *ὑποχείριος* [ήδη ομηρικό] < *ὑπο-* + *-χείρ(ιος)* < *χείρ, -ρός* «χέρι».

υποχθόνιος «υπόγειος – ύπουλος»
< αρχ. *ὑποχθόνιος* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, πβ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 140-1: *αὐτὰρ ἐπεὶ καὶ τοῦτο γένος κατὰ γαῖα κάλυψε, τοὶ μὲν ὑποχθόνιοι μάκαρες θνητοὶ καλέονται*] < *ὑπο-* + *χθόνιος* < ουσ. *χθών, -ονός* «έδαφος, γη», πβ. κ. *κατα-χθόνιος*.

υποχόνδριος «πάσχων από υποχονδρία, υπερβολικά ανήσυχος για ζητήματα υγείας»
< αρχ. *ὑποχόνδριος*, αρχική σημ. «(πάθηση) που σχετίζεται με την περιοχή κάτω από τους χόνδρους τού στέρνου *(ὑποχόνδριον)*» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], < *ὑπο-* + *-χόνδρ(ιος)* < *χόνδρος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποχονδρία, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *hypochondria* < λατ. *hypochondria* < αρχ. *ὑποχόνδρια (τά)* «μαλακά μέρη κάτω από τους χόνδρους τού στέρνου» < επίθ. *ὑποχόνδριος* (επειδή παλαιότ. πίστευαν ότι η δυσθυμία είναι ασθένεια που πηγάζει από τους δύο πλευρικούς χόνδρους)

υποχονδριακός < ελνστ. *ὑποχονδρι-ακός* «σχετικός με το υποχόνδριο»

υποχονδρι-άζω.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

υποχόνδριος
Κατά τον 16ο αιώνα ο ελληνογενής υστλατ. όρος *hypochondria* (ουδ. πληθ., < αρχ. *τὰ ὑποχόνδρια*), που αρχικά σήμαινε «πάθηση τού υποχονδρίου», χρησιμοποιήθηκε εκ νέου με τη σημασία «πάθηση απροσδιόριστης αιτιολογίας», επειδή πιστευόταν ότι είχε την έδρα της στους πλευρικούς χόνδρους. Ως αποτέλεσμα, η λέξη ***υποχονδρία*** και το επίθετο ***υποχόνδριος*** δήλωσαν τον «παθολογικό φόβο για ασθένειες».

υπόχρεος

ΕΤΥΜ. < ελνστ. *ὑπόχρεος*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ὑπόχρεως* (που ακολουθούσε την αττ. κλίση: *ὁ ὑπόχρεως – τοῦ ὑπόχρεω*) < *ὑπο-* + *-χρεως* < *χρέος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χρεώστης, οφειλέτης – (για περιουσία) χρεωμένος» (πβ. Ισαίου *Περὶ Ἀριστ.* 16.2-4: *εἰ γὰρ ἦν (...) ὑπόχρεως οὗτος ὁ κλῆρος, οὔτ' ἂν χρήματα οὗτοι ὑπὲρ αὐτῶν ἐξέτινον*) → ελνστ. σημ. «υποχρεωμένος, αναγκασμένος (να κάνει κάτι)» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 21.19.10: *τῇ μεγίστῃ χάριτι γεγονότες ὑπόχρεοι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποχρε-ούμαι, λόγ. [1852]

υποχρε-ώνω, μεταπλ. τύπος τού λόγ. [1852] *ὑποχρεῶ (-όω)*

υποχρέ-ωση, λόγ. [1845], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *obligation*

υποχρεω-τικός, λόγ. [1816], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *obligatoire*.

υποχωρώ
< αρχ. *ὑποχωρῶ (-έω)* < *ὑπο-* + *χωρῶ* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 107: *Ἀργεῖοι δ' ὑπεχώρησαν, λῆξαν δὲ φόνοιο*] (πβ. κ. *ανα-χωρώ, συγ-χωρώ, παρα-χωρώ*), για το οποίο βλ.λ. *χώρος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υποχώρηση < αρχ. *ὑποχώρη-σις* «οπισθοδρόμηση, απόσυρση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

υποχωρητικός < αρχ. *ὑποχωρη-τικός* «αυτός που υποχωρεί, που υποκύπτει» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Περὶ τόπ. τῶν κατ' ἄνθρ.* 13.3-5: *ἀλλ' ἢ κλύσαι κάτω τῷ ἰσχυροτάτῳ, ἢ ἄλλῳ τινὶ ἀπισχνῆναι ὑποχωρητικῷ φαρμάκῳ, φυλασσόμενος μὴ ἔμετον ποιήσῃς*]. Ο γλωσσ. όρος *υποχωρητικός σχηματισμός* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *back-formation*, γερμ. *retrograde Bildung*. Βλ. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.

υποψήφιος
< ελνστ. *υποψήφιος* < *ύπο-* + *-ψήφ(ιος)* < αρχ. *ψῆφος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποψηφι-ότητα, λόγ. [1854], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *candidature*.

υποψία
< αρχ. *ὑποψία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδ.* 123.2-3: *ἐσπούδαζεν περὶ τὸ μηδεμίαν τῶν πόλεων μηδὲ μικρὰν ὑποψίαν περὶ αὑτοῦ λαβεῖν ὡς ἐπιβουλεύοντος*] < *ὕποπτ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*, πβ. κ. *αὐτ-όπτης* > *αὐτ-οψία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υποψιάζομαι < μεσν. **ὑποψι-άζομαι* (όπως προκύπτει από το μεσν. επίρρ. *ὑποψιαστικῶς*) < *ὑποψ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ιάζομαι*, κατά το σχήμα *έννοια – (εν) νοιάζομαι*.
ΣΥΝΘ. αν-υποψίαστος

υπ' όψιν κ. **υπ' όψη**
ΕΤΥΜ. < ελνστ. φρ. *ὑπ' ὄψιν* «προ οφθαλμών, ενώπιον» < *ὑπ(ο)-* + *ὄψιν*, αιτ. τού αρχ. *ὄψις* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η φρ. απαντά την ελνστ. εποχή με τη σημ. «ενώπιον, μπροστά στα μάτια» (πβ. Φλαβ. Ιωσήπ. *Ἰουδ. Ἀρχ.* 1.27: *ταύτης δ' ὑπ' ὄψιν οὐκ ἐρχομένης, ἀλλὰ βαθεῖ μὲν κρυπτομένης σκότει*), αλλά ήδη έκτοτε αποκτά την επιπρόσθετη σημ. «κατά νου», με την οποία χρησιμοποιείται σήμερα (πβ. Τρύφ. *Περὶ τρόπων* 199: *ἐνέργειά ἐστι φράσις ὑπ' ὄψιν ἄγουσα τὸ νοούμενον*· Κλαυδ. Πτολ. *Τετράβιβλ.* 3.7.1: *ὑπ' ὄψιν ἤδη καὶ τοῦ περὶ ἀδελφῶν λόγου κατὰ τὸν ἁρμόζοντα καὶ φυσικὸν λόγον ἡμῖν γεγονότος*). Εκείνη την εποχή απαντούν συχνά οι φρ. *ἄγω / ἔρχομαι / ποιοῦμαι ὑπ' ὄψιν* με τη σημ. «φέρνω στην προσοχή (κάποιου)» (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Εἰς ἐκκλησ.* 5.309: *καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διδάσκων τοὺς ἀκροωμένους ὁ Κύριος τὸν περὶ τῆς βασιλείας λόγον ὑπ' ὄψιν ἄγει*).

ύπτιος
< αρχ. *ὕπτιος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* σ 398: *αὐτὰρ ὅ γ' οἰμώξας πέσεν ὕπτιος ἐν κονίῃσι*], που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-τιος* χωρίς συριστικοποίηση (πβ. κ. αρχ. *ἄρτιος, αἴτιος*), πιθ. για να αποφευχθεί τυχόν σύγχυση με τη λεξιλογική οικογένεια που προέρχεται από το επίρρ. *ὕψι* (> *ὑψηλός, ὕψιστος* κ.ά.). Το θ. *ὑπ-* ανάγεται μάλλον στην πρόθ. *ὑπό* (βλ.λ.) με παράλλ. σχηματισμό προς το συνώνυμο λατ. *supīnus* «ύπτιος» < πρόθ. *sub* «υπό». Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, το αρχ. *ὕπτιος* προέρχεται από ρηματ. επίθ. **ὑπ-τός*, το οποίο εμφανίζει τη ρίζα **sup-* (> αρχ. *ὕπ-νος*, βλ.λ.) και αντιστοιχεί στο σανσκρ. *suptá-* «κοιμισμένος». Σε αυτή την περίπτωση, η λ. θα δήλωνε αυτόν «που κοιμάται ανάσκελα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπτιάζω < αρχ. *ὑπτι-άζω*
υπτιασμός < αρχ. *ὑπτιασ-μός*.

υπώνυμο «λέξη με στενότερη σημασία από συνώνυμές της»
< *υπ(ο)-* + *-ώνυμ(ο)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως σε αρχ. και λόγ. σύνθετα) < αρχ. *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-ώνυμο, παρ-ώνυμο*. Η λ. είναι μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hyponyme* (πβ. κ. αγγλ. *hyponym*). Βλ. κ. *υπερώνυμο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υπωνυμ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *hyponymy*.

υπώρεια «πρόποδες βουνού»
< αρχ. *ὑπώρεια* [ήδη ομηρικό] < *ὑπ(ο)-* + *-ώρ(εια)* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < *ὄρος* (βλ.λ.), όπως συμβαίνει και στο αρχ. αντίθετο *ἀκρ-ώρεια*.

ύρακας «μικρό χορτοφάγο θηλαστικό»
< ελνστ. *ὕραξ, -ακος* < **ὑρ-ακ-* (με επίθημα *-ακ-*, συχνό σε ονόματα ζώων, π.χ. *ἀσπάλ-αξ, δέλφ-αξ, σκύλ-αξ*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού τύπου **sw(ō)r-ak-*, από τον οποίο προέρχεται επίσης το λατ. *sorex* «ποντικός». Εικάζεται ότι η ονομασία οφείλεται στη στριγγή κραυγή τού ζώου, οπότε ανάγεται σε Ι.Ε. **swer-* «βουίζω, θορυβώ» (ηχομιμητ. αρχής) || σανσκρ. *svárati*, γερμ. *siren / surren* «θορυβώ», λατ. *susurrus* «ψίθυρος, ψιθύρισμα» (βλ.λ. *σούσουρο*).

-ύς, -εία/-ιά, -ύ
< αρχ. επίθημα *-ύς, -εῖα, -ύ*, το οποίο αντιστοιχεί στα λατ. επίθ. σε *-us* και απαντά σε επίθετα που έχουν διατηρηθεί από την Αρχαιότητα (π.χ. *βαθ-ύς, βαρ-ύς, τραχ-ύς*), καθώς και σε όσα μεταπλάστηκαν κατ' αναλογίαν προς αυτά (π.χ. *ελαφρ-ύς, μακρ-ύς, φαρδ-ύς*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
Θηλυκά σε -εία / -ιά
Τα θηλυκά σε **-εῖα** (π.χ. *βαρεῖα, βαθεῖα, τραχεῖα*) υπέστησαν κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή αναλογικό μεταπλασμό σε *-έα* κατά τα ουδέτερα τού πληθυντικού (π.χ. *ἡ βαρεῖα > βαρέα: τὰ βαρέα, ἡ βαθεῖα > βαθέα: τὰ βαθέα*) με αποτέλεσμα να βρεθούν στην ίδια κλιτική τάξη με άλλα θηλυκά σε */ea/* (π.χ. *ἐλαία, γραῖα*), τα οποία υπέστησαν κατόπιν συνίζηση (συνεπώς: *ελιά, γριά – βαριά, βαθιά, τραχιά*). Η διαδρομή αυτή εξηγεί γιατί τα θηλυκά αυτών των επιθέτων απλογραφούνται σε **-ιά**, εφόσον πρόκειται για προϊόντα μεταπλασμού και συνίζησης και όχι για απευθείας παραγωγή *-εῖα > -ειά*.

ύσσωπος «θαμνώδες αρωματικό φυτό»
< αρχ. *ὕσ(σ)ωπος* (σε επιγραφή τού 5ου αι. π.Χ.), σημιτ. δάνειο, < εβρ. *'ēzōb*, πβ. κ. ασσυρ. *zūpu*.

ύστατος

< αρχ. *ύστατος* [ήδη ομηρικό] < **ὕδ-τατος* (με επίθημα υπερθ. βαθμού και τέρμα *-τος* κατά τα αρχ. *δέκατος, ἔσχατος*), που αντιστοιχεί στο σανσκρ. *uttamá-* και προέρχεται από θ. **ὑδ-* < Ι.Ε. **ud-* «επί, προς τα πάνω» (> αρχ. *ὑ / ὐ*, πρόθ. ισοδύναμη με την *ἐπί*) || σανσκρ. *út- / úd-* «προς τα πάνω», αρχ. περσ. *us-*, αρχ. γερμ. **ut(a)* «εκτός, έξω» (> γερμ. *aus*, αγγλ. *out*, ολλ. *uit*) || αρχ. *ὕσ-τερος* (βλ.λ.), *ὕ-βρις* (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ύβρις, ύστατος, ύστερος – aus, out...

Σε αντίθεση με την ετυμολογική οικογένεια τού θέματος **up-*, που ξεκίνησε από τη σημασία «κάτω» και δήλωσε κυρίως την κίνηση «από κάτω προς τα πάνω» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*), μια άλλη ομάδα ομορρίζων είχε ως αφετηρία τη σημασία «επί, πάνω» και δήλωσε περαιτέρω την κίνηση «προς τα πάνω και προς τα έξω, εκτός». Η ομάδα αυτή προέρχεται από την Ι.Ε. ρίζα **ud-* «επί, προς τα πάνω», από την οποία προέκυψε στην Ελληνική ο σπάνιος αρχ. προθετικός τύπος *ὑ / ὐ* (πρόθεση ισοδύναμη με την *ἐπί*). Άλλα σημαντικά ομόρριζα είναι:

1) από θέμα **ὑδ-* (**ud-*): αρχ. ***ὕσ-τατος*** (< **ὕδ-τατος*, υπερθετικός), ***ὕσ-τερος*** (< **ὕδ-τερος*, συγκριτικός), ***ὑσ-τέρα*** «μήτρα» (πιθ. αρχική σημασία «το βάθος τής μήτρας, αυτό που κείται πίσω»), μεσν. επίρρ. ***ὕσ-τερα*** «κατόπιν, έπειτα».

2) από το προθετικό μόριο *ὑ / ὐ* (πρόθεση ισοδύναμη με την *ἐπί*): το αρχ. σύνθετο ***ὕ-βρις*** (με β΄ συνθετικό προερχόμενο από το ρ. *βρίθω* «είμαι βαρύς, φορτωμένος – είμαι γεμάτος»).

Οι παραπάνω σημασίες παρατηρούνται επίσης σε ομόρριζα όπως το αρχ. γερμ. **ut(a)* «εκτός, έξω» (από όπου γερμ. ***aus***, αγγλ. ***out***).

υστέρα «μήτρα»

< αρχ. *ὑστέρα* < **ὑδ-τέρα*, με παραγ. τέρμα *-τερα*, θηλ. τού επιθήματος που απαντά στη λ. *ὕστερος* (βλ.λ.), οπότε η λ. θα σήμαινε «το βάθος τής μήτρας, αυτό που κείται πίσω». Δυσχερής είναι η προφανής σύνδεση με το αντίστοιχο λατ. *uterus* «μήτρα», καθώς και με σανσκρ. *udára-* «κοιλιά», αρχ. *ὕδερος* «διαβήτης (νόσος που περιλαμβάνει τάση για υδροποσία)». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ύστατος*.

ύστερα

< μεσν. *ὕστερα* (κατά τα επιρρ. σε *-α*) < αρχ. *ὕστερον*, από το ουδ. τού επιθ. *ὕστερος* «κατοπινός, ακόλουθος» (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ύστατος*.

υστερεκτομή «χειρουργική αφαίρεση τής μήτρας» λόγ. [1861], < *υστέρ(α)* «μήτρα» + *εκτομή*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hystérectomie*.

υστέρημα → υστερώ

υστερικός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑστερικός* «σχετικός με τη μήτρα» < *ὑστέρα* «μήτρα» (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Ο όρος εφαρμόστηκε από την Αρχαιότητα σε διάφορες παθολογικές καταστάσεις των γυναικών, που πιστευόταν ότι οφείλονταν σε διαταραχές τής μήτρας (ήδη στον Ιπποκράτη οι φρ. *ὑστερικὰ πάθη / ἀλγήματα / οἰδήματα*). Συν τω χρόνω η λ. χρησιμοποιήθηκε από γιατρούς τής ελνστ. εποχής για άγνωστης αιτιολογίας νευρικά συμπτώματα, που αποδόθηκαν σε πάθηση τής μήτρας (π.χ. 1ος αι. μ.Χ., Σωρανού *Γυναικ. Α΄, Περὶ ὑστερικῆς πνιγός* «υστερική δύσπνοια»). Με βάση το υστλατ. *hystericus* η λ. διαδόθηκε ευρύτερα σε διάφορες γλώσσες ως ιατρικός όρος (π.χ. γαλλ. *hystérique*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υστερία, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hystérie* < *hystérique* (υποχωρητ.) < υστλατ. *hystericus* < αρχ. *ὑστερικός* (βλ. ανωτέρω).

υστερο-[1] λεξικό πρόθεμα

< αρχ. *ὑστερο-*, που ανάγεται στο επίθ. *ὕστερος* «κατοπινός, ακόλουθος» (βλ.λ.) και απαντά σε κληρονομημένα σύνθ. (π.χ. αρχ. *ὑστερο-γενής*, ελνστ. *ὑστερο-βουλία*), καθώς και σε μεταφρ. δάνεια (π.χ. αγγλ. *Late Latin* «υστερολατινικός»).

ΣΥΝΘ. υστερο-: *υστερο-γενής* (βλ.λ.), *υστερο-βουλία* (βλ.λ.), *υστερο-λογία* (ελνστ.), *υστερο-φημία* (βλ.λ.), *υστερό-χρονος* (ελνστ.), *υστερό-τοκος* (μεσν.) κ.ά.

υστερο-[2] λεξικό πρόθεμα

< αρχ. *ὑστερο-*, που ανάγεται στο ουσ. *ὑστέρα* «μήτρα» (βλ.λ.) και απαντά σε κληρονομημένα σύνθετα (π.χ. αρχ. *ὑστερ-αλγής* «αυτός που προκαλεί πόνους στη μήτρα»), καθώς και σε ελληνογενείς ξέν. όρους (π.χ. γαλλ. *hystérectomie* > *υστερ-εκτομή*).

ΣΥΝΘ. υστερο-: *υστερό-πονοι*, *υστερο-πτωσία* (ελληνογενής ξέν. όρ.), *υστερο-τοκία* (λόγ. [1887]), *υστερο-τομία*.

υστεροβουλία

< ελνστ. *ὑστεροβουλία* < *ὑστερο-*[1] + *-βουλ(ία)* < αρχ. *βουλή* «σκέψη, βούληση». Η λ. σήμαινε αρχικά «δεύτερη σκέψη, αλλαγή γνώμης (μετά την πράξη ή το γεγονός), μεταμέλεια» (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Επιστ.* 249.11: *μαχόμενος τρόπον τινὰ πρὸς ἑαυτὸν καὶ μεταγινώσκων ἐν ὑστεροβουλίᾳ ὑπὲρ ὧν προέθετο*), με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στη σημ. «ιδιοτελής σκέψη ή πρόθεση (κρυμμένη πίσω από λόγια ή πράξεις)». Το μεσν. επίθ. *ὑστερόβουλος* σχηματίστηκε υποχωρητικώς από το ελνστ. *ὑστεροβουλία*.

υστερογενής

< αρχ. *ὑστερογενής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστο-

τέλη] < *ύστερο-*[1] + *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.), πβ. κ. *πρωτο-γενής, δευτερο-γενής.*

υστερόγραφο
λόγ. [1840], < *υστερο-*[1] + *-γραφο(ν)* < *γράφω*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *postscriptum.*

ύστερος
< αρχ. *ὕστερος* «κατοπινός, ακόλουθος, μεταγενέστερος» [ήδη ομηρικό] < **ὕδ-τερος* (με επίθημα συγκριτ. βαθμού *-τερος*), που αντιστοιχεί στο σανσκρ. *úttara-* «ψηλότερος – κατοπινός» και προέρχεται από θ. **ὑδ-* < Ι.Ε. ρίζα **ud-* «επί, προς τα πάνω» (> αρχ. *ὑ / ὐ*, πρόθ. ισοδύναμη με την *ἐπί*) || σανσκρ. *út- / úd-* «προς τα πάνω», αρχ. περσ. *us-*, αρχ. γερμ. **ut(a)* «εκτός, έξω» (> γερμ. *aus*, αγγλ. *out*, ολλ. *uit*) || αρχ. *ὕσ-τατος* (βλ.λ.), *ὕ-βρις* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ύστατος.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υστεραίος < αρχ. *ὑστερ-αῖος.*

υστεροφημία
< ελνστ. *ὑστεροφημία* < *ὕστερο-*[1] + *-φημ(ία)* < αρχ. *φήμη.*

υστερόχρονος → υστερο-[1]

υστερώ «είμαι κατώτερος, μειονεκτώ»
< αρχ. *ὑστερῶ (-έω)* «μένω πίσω, βραδυπορώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 6.89.10: *ἔπλεον ἐπὶ τὴν Αἴγιναν καὶ ὑστέρησαν ἡμέρῃ μιῇ τῆς συγκειμένης*] < *ὕστερος* «κατοπινός, ακόλουθος» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υστέρημα < ελνστ. *ὑστέρη-μα* «έλλειψη, ανάγκη» (πβ. Ερμά *Ποιμήν* 10.2.1: *σὺ δὲ κατεπιθυμεῖς καθίσαι ἐκ δεξιῶν μετ᾽ αὐτῶν, ἀλλὰ τὰ ὑστερήματά σου πολλά· καθαρισθήσῃ δὲ ἀπὸ τῶν ὑστερημάτων σου*)
υστέρηση < ελνστ. *ὑστέρη-σις* «έλλειψη, ανάγκη».

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

υστέρημα
Το παράγωγο ουσιαστικό ***υστέρημα*** (ελνστ.) χρησιμοποιείται κυρίως στη φράση *(από) το υστέρημά μου*, η οποία έχει την αφετηρία της σε περιστατικό που καταγράφεται στην Κ.Δ. Κατά την αφήγηση, ο Ιησούς επαίνεσε μια φτωχή χήρα, επειδή προσέφερε στο χρηματοφυλάκιο τού ναού ένα δίλεπτο, που αντιστοιχούσε σε ολόκληρη την περιουσία της (*Λουκ.* 21.4: *πάντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς πάντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλεν* «διότι όλοι αυτοί έβαλαν δώρα από το περίσσευμά τους, αυτή όμως από το υστέρημά της· έβαλε ολόκληρο το βιος της»).

-ύτατος παραγ. τέρμα
αρχ. επίθημα υπερθ. βαθμού των επιθέτων σε *-υς* (βλ.λ.), π.χ. *βαθ-ύτατος, βαρ-ύτατος, οξ-ύτατος.* Βλ. κ. *-ύτερος.*

-ύτερος παραγ. τέρμα
αρχ. επίθημα συγκριτ. βαθμού των επιθέτων σε *-υς* (βλ.λ.), π.χ. *βαθ-ύτερος, βαρ-ύτερος, οξ-ύτερος.*

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-ύτερος
Κατά τη μεσαιωνική εποχή, εξαιτίας τής αναλογικής επίδρασης των παραπάνω τύπων, σχηματίστηκαν με το επίθημα ***-ύτερος*** οι τύποι συγκριτικού βαθμού μερικών άλλων επιθέτων, παρ' ότι αυτά δεν έληγαν σε *-υς*. Τα κυριότερα είναι: *καλός – καλύτερος, μεγάλος – μεγαλ-ύτερος, κοντός – κοντύτερος, πρώτος – πρωτ-ύτερος*, επίρρ. *αρχή – αρχύτερα.*

υφαίνω
< αρχ. *ὑφαίνω* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 125: *τὴν δ᾽ εὗρ᾽ ἐν μεγάρῳ· ἣ δὲ μέγαν ἱστὸν ὕφαινε*] < **ὑφ-αν-jω* (με πρόσφυμα *-αν-* και επίθημα **-jω*) < θ. *ὑφ-* < **ubh-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **webh-* «πλέκω, υφαίνω» || σανσκρ. *ubhnáti* «συνδέω», αρχ. γερμ. **web-a-* «υφαίνω» (> γερμ. *weben*, αγγλ. *weave*, σουηδ. *väva*), αλβ. *vegj* || αρχ. *ὑφ-ή, ὕφ-ος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υφάδι < μεσν. *ὑφάδ-ιον* < αρχ. *ὑφ(ή)* + υποκορ. επίθημα *-άδιον*
ύφανση < ελνστ. *ὕφαν-σις*
υφάν-σιμος, λόγ. [1887], < *υφαν-* (*υφαίνω*) + παραγ. τέρμα *-σιμος*
υφαντής < αρχ. *ὑφάν-της* (με καταβιβασμό τόνου κατά τα ουσ. σε *-τής*, πβ. κ. *διευθυν-τής, λειαν-τής*) < *ὑφαν-* (*ὑφαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τής*
υφαν-τήριο, λόγ. [1895], < *υφαν-* (*υφαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *λιπαν-τήριο*
υφαντικός < αρχ. *ὑφαν-τικός* < *υφαν-* (*υφαίνω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *λιπαν-τικός*
υφαντός < αρχ. *ὑφαν-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ὑφαίνω*
ύφασμα < αρχ. *ὕφασ-μα* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* γ 274: *πολλὰ δ᾽ ἀγάλματ᾽ ἀνῆψεν, ὑφάσματά τε χρυσόν τε*], πβ. κ. *λιπαίνω – λίπασ-μα*
υφασμάτ-ινος < *υφασματ-* (*ύφασμα*) + παραγ. τέρμα *-ινος.*
ΣΥΝΘ. -υφαίνω: *εξ-υφαίνω, συν-υφαίνω.*

υφαιρώ «υποκλέπτω, υπεξαιρώ»
< αρχ. *ὑφαιρῶ (-έω)* «αφαιρώ από κάτω – (μτφ.) υποκλέπτω» < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *αἱρῶ (-έω)* «κυριεύω, καταλαμβάνω», για το οποίο βλ.λ. *αίρεση.* Πβ. κ. *αφαιρώ, δι-αιρώ, καθ-αιρώ, συν-αιρώ* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υφαίρεση < ελνστ. *ὑφαίρε-σις* «ύπουλη αφαίρεση, (υπο)κλοπή» → Οι γλωσσ. και νομ. όροι είναι ελνστ.

ύφαλα → ύφαλος

υφάλμυρος «λίγο αλμυρός»
< ελνστ. *ὑφάλμυρος* < *ὑφ-* (< αρχ. *ὑπο-*) + αρχ. *ἁλμυρός.*

υφαλοκρηπίδα «παράκτιο τμήμα βυθού»
< *ύφαλο(ς)* + *κρηπίδα* (βλ.λ.), απόδ. ξέν. όρου, πβ. αγγλ. *continental shelf*, γαλλ. *plateau continental*.

ύφαλος
< αρχ. επίθ. *ὕφαλος* «υποθαλάσσιος» [πιθ. ήδη σε απόσπ. τού Αισχύλου, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *-αλος* < *ἅλς, ἁλός (ἡ)* «θάλασσα» (βλ.λ. *άλας*). Ήδη από την ελνστ. εποχή η λ. συμμετέχει σε φρ. όπως *ὕφαλος πέτρα*, που οδήγησαν στην ουσιαστικοποίησή της.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ύφαλα < ελνστ. φρ. *τὰ ὕφαλα (τῆς νεώς)*, ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού αρχ. *ὕφαλος*.

υφαντής → υφαίνω

υφαντός → υφαίνω

υφαντουργός
< μεσν. *ὑφαντουργός* (αρχικά ως επίθ.) < αρχ. *ὑφαντ(ός)* (< ρ. *ὑφαίνω*) + λεξ. επίθημα *-ουργός* (< *ἔργον*, βλ.λ.), πβ. κ. *ξυλ-ουργός, μεταλλ-ουργός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υφαντουργ-ία
υφαντουργ-είο, λόγ. [1885].

υφαρπάζω «οικειοποιούμαι ύπουλα»
< αρχ. *ὑφαρπάζω* < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *ἁρπάζω* (βλ.λ.), πβ. κ. *συν-αρπάζω*.

ύφασμα → υφαίνω

υφέν «γλωσσικό σύμβολο συνεκφωνήσεως φωνηέντων»
< ελνστ. *ὑφέν (ἡ)* (ήδη σε γραμματικές τής ελνστ. εποχής), λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *ὑφ' ἕν* «μαζί, από κοινού» < *ὑφ-* (< αρχ. *ὑπό*) + *ἕν* «ένα».

υφέρπω «αναπτύσσομαι χωρίς να γίνομαι αμέσως αντιληπτός»
< αρχ. *ὑφέρπω* < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *ἕρπω*, βλ.λ.

ύφεση «μείωση τής έντασης – πτώση»
< ελνστ. *ὕφεσις*, αρχική σημ. «χαλάρωση, χαμήλωμα (των χορδών, τής φωνής)», τού οποίου το θ. παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού αρχ. *ὑφίημι* «αφήνω κάτω, χαμηλώνω – (μτφ.) μετριάζω, μειώνω» (πβ. *ἔνεσις – ἐνίημι, ἄφεσις – ἀφίημι, ἄνεσις – ἀνίημι* κ.ά.) < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *ἵημι* «ρίχνω, εκτοξεύω» (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *άνεση*). Κατά την ελνστ. εποχή η λ. αποκτά επίσης τη σημ. «μείωση – ταπείνωση» (πβ. Κυρίλλ. Αλεξ. *Σχολ. Ἡσαΐαν* 70.1336: *ἵνα μὴ μόνους ἐννοῇς [...] τοὺς ἐν σμικρότητί τε καὶ ἐν ὑφέσει, ἀλλὰ γὰρ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐν δυνάμει*). Η σημ. «μείωση τής σοβαρότητας (νόσου)» αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *détente*, ενώ ως οικον. όρος αποδίδει το αγγλ. *recession*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υφέσ-ιμος, λόγ. [1856], < *ὕφεσ(ις)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*.

υφή
< αρχ. *ὑφή* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 949: *φθείροντα πλοῦτον ἀργυρωνήτους θ' ὑφάς*], αρχική σημ. «ύφανση – ύφασμα», υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *ὑφαίνω* (βλ.λ.). Η σημ. «σύνθεση, διάρθρωση» είναι μεσν. (πβ. Μιχ. Ψελλ. *Θεολογ.* 30.44: *αὕτη μὲν οὖν ὥσπερ ἐν ἀντωμοσίαις ἡ τοῦ χωρίου* [«τού κειμένου»] *ὑφή*). Βλ. κ. *ύφος*.

υφηγητής «πανεπιστημιακός που διδάσκει υπό την εποπτεία τού καθηγητή τής έδρας»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὑφηγητής* < ρ. *ὑφηγοῦμαι (-έο-)* «προπορεύομαι, οδηγώ» (πβ. *αφηγητής – αφηγούμαι, εισηγητής – εισηγούμαι*) < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + ρ. *ἡγοῦμαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οδηγός» (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Κολ.* 501-2: *οὐ γὰρ ἂν σθένοι τοὐμὸν δέμας ἔρημον ἕρπειν οὐδ' ὑφηγητοῦ δίχα*) ➔ ελνστ. σημ. «δάσκαλος» (πβ. Φιλ. Ιουδ. *Περὶ μετονομασ.* 217.1-3: *εἰ γὰρ παιδαγωγοῦ μὲν παρόντος οὐκ ἂν ἁμάρτοι ὁ ἀγόμενος, ὑφηγητὴς δὲ ἐγγὺς ὢν ὠφελεῖ τὸν μανθάνοντα*) ➔ ν.ελλ. σημ. «πανεπιστημιακός δάσκαλος βαθμίδας κατώτερης τού έκτακτου καθηγητή (έδρας)» (βάσει τού προθέματος *υφ-* < *υπο-* εν σχέσει με τη λ. *καθηγητής*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υφηγ-εσία, λόγ. [1871], < *υφηγη(τής)* + παραγ. τέρμα *-σία* (αντί τού αναμενομένου **υφηγησία*, υπό την επίδρ. τού ουσ. *ηγεσία* και τού σχήματος *καθηγητής – καθηγεσία*).

υφήλιος
< ελνστ. *ὑφήλιος* (ενν. *γῆ / οἰκουμένη*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ὑφήλιος* < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + αρχ. *ἥλιος*.

υφίσταμαι
< αρχ. *ὑφίσταμαι*, αρχική σημ. «στέκομαι από κάτω – (μτφ.) αναλαμβάνω», μέσ. τύπος τού ρ. *ὑφίστημι* «στήνω ή τοποθετώ από κάτω» < *ὑφ-* (< *ὑπο-*) + *ἵστημι / ἵσταμαι* (βλ.λ.), πβ. κ. *αφ-ίσταμαι, εν-ίσταμαι, συν-ίσταμαι*. Ήδη από την Αρχαιότητα συναντούμε τις σημ. «υπομένω, παθαίνω (κάτι δυσάρεστο), υποφέρω» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 4.59.2: *οἱ δὲ τοὺς κινδύνους ἐθέλουσιν ὑφίστασθαι πρὸ τοῦ αὐτίκα τι ἐλασσοῦσθαι*), καθώς και «έχω υπόσταση, υπάρχω» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 5.29.188: *εἰ γὰρ ἄλλος ὁ κατηγορούμενος ὢν κατηγορεῖται καὶ κατ' ἰδίαν ὑφεστώς*).

ύφος
< αρχ. *ὕφος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Σοφοκλή], αρχική σημ. «ύφανση – ύφασμα», υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *ὑφαίνω* (βλ.λ.). Η σημ. «τρόπος έκφρασης, στυλ» είναι ελνστ. (πβ. Λογγίν. *Περὶ ὕψους* 1.4.7-8: *ἐκ δὲ τοῦ ὅλου τῶν λόγων ὕφους*). Ας σημειωθεί ότι παρόμοια σημασιολ. μεταβολή συνα-

ντούμε στο λατ. *textus*, που είχε αρχική σημ. «ύφανση» και κατέληξε να σημαίνει «κείμενο» (από όπου οι αντίστοιχοι όροι των ευρωπαϊκών γλωσσών, π.χ. αγγλ. *text*, γαλλ. *texte*, ιταλ. *testo*, γερμ. *Texte*, ισπ. *texto*), ενώ έδωσε επίσης το παράγωγο *textura* «δομή, διάρθρωση (κειμένου)» (> αγγλ. *texture*, μέσω γαλλ.). Βλ. κ. *υφή*, *κείμενο* (ΣΧΟΛΙΟ).
ΣΥΝΘ. υφο-λογία (απόδ. τού αγγλ. *stylistics* ή γαλλ. *stylistique*), **υφο-λογικός**.

υφυπουργός → υπουργός

υψηλός

< αρχ. *ὑψηλός* < [ήδη ομηρικό] < επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω» (με παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *αιπεινός*, *χαμ-ηλός*) < **ὕπ-σι*, που σχηματίστηκε από το θ. *ὑπ-* (των αρχ. *ὕπ-ατος*, *ὑπ-έρ*, *ὑπ-ό*, *ὕπ-τιος*, όπου και άλλα ομόρριζα Ι.Ε. γλωσσών) και κατάλ. *-ι* τοπικής πτώσεως, πβ. αρχ. *ἀντ-ί*, *ἄρτ-ι*. Δυσχερής παραμένει η ερμηνεία τού *-σ-*, το οποίο όμως απαντά σε διάφορα ομόρριζα, όπως παλ. σλαβ. *vysokŭ* «ψηλά» (< **ūp-so-*), λατ. *sus-* (< *sub-*, πβ. ρ. *sus-tineo* «βαστάζω, συγκρατώ» < *sub-* + *teneo*), καθώς και στα αρχ. παράγωγα *ὕψ-ος*, *ὕψ-ιστος*. Ο τύπος *ψηλός* είναι μεσν. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υψηλότατος < αρχ. *ὑψηλ-ότατος*, υπερθ. βαθμός τού επιθ. *ὑψηλός* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ὀλυμπ.* 4.3: *ὑψηλοτάτων μάρτυρ' ἀέθλων*] → Στη σημερινή σημ. (ως τίτλος πριγκίπων) η λ. αποδίδει το αγγλ. *Highness (Your / His)*
υψηλότητα < ελνστ. *ὑψηλ-ότης*, *-ότητος* (ο σύγχρ. τίτλος πριγκίπων αποτελεί απόδ. τού αγγλ. *Highness*).
ΣΥΝΘ. υψηλό-: *υψηλό-φρων* (βλ.λ.), *υψηλό-φωνος* (ελνστ.), *υψηλό-σωμος* (λόγ. [1851]), *υψηλό-βαθμος*, *υψηλό-μισθος*, *υψηλό-τοκος* κ.ά.
-ύψηλος: *παν-ύψηλος*.

υψηλόφρων «αλαζόνας, υπερήφανος»

< αρχ. *ὑψηλόφρων*, *-ονος*, αρχική σημ. «ευγενούς, υψηλού φρονήματος», < *ὑψηλο-* + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν*, *-ενός* (βλ.λ.), πβ. κ. *σώφρων*, *εχέ-φρων*, *μετριό-φρων*, *ταπεινό-φρων*, *παρά-φρων* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

υψηλοφροσύνη < ελνστ. *ὑψηλοφρ-οσύνη* «υπερηφάνεια»
υψηλοφρονώ < ελνστ. *ὑψηλοφρον-ῶ (-έω)*.

υψικάμινος «καμίνι παραγωγής χυτοσιδήρου»

λόγ. [1887], < *υψι-* (< αρχ. επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω»· βλ.λ. *υψηλός*) + *κάμινος*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *haut fourneau*.

ύψιλον

< μεσν. *ὕψιλον* < ελνστ. *ὖ ψιλόν* «μονοψήφιο *υ* [ü]», για να διακρίνεται από το διψήφιο *οι*, με το οποίο είχε συμπέσει στην προφορά [ü] ώς τον 10ο αι., οπότε αμφότερα υπέστησαν ιωτακισμό (προφορά [i]).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ύψιλον
Το αρχαίο γράφημα Υ, που κατόπιν ονομάστηκε *ὖ ψιλόν / ὕψιλον*, προέρχεται από τη φοινικική μορφή τού σημιτικού συμφώνου *wāw* (από τη σαμαρειτική μορφή προέκυψε το γράφημα F, γνωστό ως *δί-γαμμα*), όπως προκύπτει και από τη μορφή του σε αρχαϊκές επιγραφές. Το σημιτικό αυτό σύμβολο χρησιμοποιήθηκε στην Ελληνική προκειμένου να αποδοθεί το φωνήεν [u] ή [ü]. Κατόπιν οι Ρωμαίοι μετέφεραν στο λατινικό αλφάβητο αυτούσιο το εν λόγω γράμμα Υ, που το ονόμασαν *y graecum* «ελληνικό *υ*», για να αποδώσουν τον φθόγγο [ü], ο οποίος δεν υπήρχε στη Λατινική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

υψίπεδο «οροπέδιο»

λόγ. [1854], ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *ὑψίπεδος* «αυτός που κείται σε μεγάλο υψόμετρο» < *ὑψι-* (< επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω»· βλ.λ. *υψηλός*) + *-πεδος* < θ. *πεδ-* τού αρχ. *πέδον* «έδαφος» (βλ.λ. *πεδίο*, *πεδιάδα*) + παραγ. τέρμα *-ος*. Το νεότ. λόγ. *υψίπεδον* αποτελεί μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Hochebene*.

υψιπετής

< αρχ. *ὑψιπετής* «αυτός που πέφτει από ψηλά» < *ὑψι-* (< επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω»· βλ.λ. *υψηλός*) + *-πετ(ής)* < θ. *πετ-* τού αρχ. *πέτ-ομαι* «πετώ», από όπου σχηματίστηκε επίσης το ρ. *πί-πτ-ω* «πέφτω», καθώς και τα αρχ. *πετ-εινός*, *πτη-νό(ν)*, *πτῆσις (-η)*, *πτε-ρό(ν)*, *πτῶ-μα* κ.ά.

υψιπέτης «αυτός που εμπνέεται από μεγάλες ιδέες»

< αρχ. *ὑψιπέτης* «αυτός που πετάει ψηλά» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Μ 219: *αἰετὸς ὑψιπέτης*] < *ὑψι-* (< επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω»· βλ.λ. *υψηλός*) + *-πέτ(ης)* < θ. *πετ-* τού αρχ. *πέτ-ομαι* «πετώ» (βλ.λ.).

ύψιστος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὕψιστος* < *ὑψ(ι)-* (< επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω»· βλ.λ. *υψηλός*) + υπερθ. επίθημα *-ιστος*, πιθ. κατ' αναλογίαν προς τα αρχ. *μέγ-ιστος*, *κύδ-ιστος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*.
ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *ὕψιστος* χρησιμοποιείται στην αρχ. γραμματεία ως τίτλος τού Δία (πβ. Πινδ. *Νεμ.* 1.60: *Διὸς ὑψίστου προφάταν ἔξοχον*), ενώ οι Εβδομήκοντα αποδίδουν δεκάδες φορές αυτόν τον τίτλο στον Θεό (Π.Δ., συχνή φρ. *(ὁ) Θεὸς (ὁ) ὕψιστος*, πβ. Ψαλμ. 9,2: *εὐφρανθήσομαι καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐν σοί, ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου, ὕψιστε*) και αυτή η χρήση κυριαρχεί από τη χριστιανική εποχή.

υψίφωνος

λόγ. [1863], < *υψι-* (< αρχ. επίρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα

πάνω»· βλ.λ. *υψηλός*) + *-φων(ος)* < *φωνή*, συνήθης απόδ. τού ιταλ. *soprano* (βλ.λ. *σοπράνο*).

υψόμετρο
λόγ. [1866], < *ύψο(ς)* + *μέτρο*, αρχικώς μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *altimètre* «κλισιοσκόπιο – συσκευή υπολογισμού τού ύψους» (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές). Κατόπιν η λ. *υψόμετρο* χρησιμοποιήθηκε με τη σημερινή σημ. ως απόδ. τού γαλλ. *altitude*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υψομετρ-ία, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypsométrie*
υψομετρ-ικός, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *hypsométrique*.

ύψος
< αρχ. *ὕψος* [ήδη στον Αισχύλο τον 6ο/5ο αι. π.Χ.], που προήλθε από το θ. τού επιρρ. *ὕψι* «ψηλά, προς τα πάνω» (βλ.λ. *υψηλός*) με βάση τον υπερθ. *ὕψιστος* και το σχήμα *μῆκος – μήκιστος, κῦδος – κύδιστος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *υπέρ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
υψώνω < αρχ. *ὑψ-ῶ (-όω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]
ύψωμα < ελνστ. *ὕψω-μα* < αρχ. *ὑψ-ῶ (-όω)*
ύψωση < ελνστ. *ὕψω-σις* < αρχ. *ὑψ-ῶ (-όω)*
υψωτικός < ελνστ. *ὑψω-τικός* < αρχ. *ὑψ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. -υψώνω, -ύψωση: *εξ-υψώνω, εξ-ύψωση – υπερ-υψώνω, υπερ-ύψωση*.

φα
< ιταλ. *fa*, που προέρχεται *ακροφωνικώς* από την πρώτη συλλαβή τού λατ. *famuli* «δούλοι, υπηρέτες», το οποίο απαντά σε μεσν. λατ. ύμνο τού 10ου αι. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *νότα*.

φάβα
< ελνστ. *φάβα, -ατος (τό)* (μεταπλ. κατά τα θηλ. σε *-α*, π.χ. *σαλάτ-α, σούπ-α*, ον. φαγητών σε *-άδα* και παρόμοια) < λατ. *faba*, που συνδ. με αρχ. σλαβ. **bobŭ* (> σερβοκρ. *boba* «κόκκος, σπυρί (σιταριού) – μπομπότα»). Βλ. κ. *μπομπότα*.

φαβορί
< γαλλ. *favori* < ιταλ. *favorito* «ευνοημένος, προτιμώμενος», παθ. μτχ. τού ρ. *favorire* «ευνοώ» < *favore* «ευμένεια, εύνοια» < λατ. *favor, -ōris*.

φαβορίτα
μεταφορά τού γαλλ. *favorite* < ιταλ. *favorito* «ευνοημένος, προτιμώμενος» (βλ.λ. *φαβορί*), κυρ. στον πληθ. *favoriti*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φαβορίτα
Κατά τις διαθέσιμες πηγές, τη συνήθεια τής ανάπτυξης τριχοφυΐας στις παρειές κάτω από τα αφτιά ανέπτυξαν αρχικώς προς το τέλος τού 18ου αι. άνδρες από την Τοσκάνη, επειδή θεωρούσαν τις **φαβορίτες** ένδειξη ανδρισμού. Αργότερα οι Γάλλοι εισήγαγαν τον όρο στο λεξιλόγιο τής μόδας, αρχικώς με τον τύπο *favoris* και κατόπιν *favorites* (πληθ.).

φαγάδικος → φαγάς

φαγάνα
< *φαγαν(ός)*, υποχωρητ. σχηματισμός με μεγεθ. κατάλ. *-α* ή, κατ' άλλη άποψη, < όψιμο ελνστ. *φαγών, -όνος (ή)* «σαγόνι» (κυρ. στον πληθ. *φαγόνες*· από θ. *φαγ-*, που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν*, βλ.λ. *φαγητό*) με αφομοίωση των φωνηέντων /a/ – /o/ > /a/ – /a/.

φαγανός
< θ. *φαγ-* (που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν*, βλ.λ. *φαγητό*) + παραγ. τέρμα *-ανός*, πβ. κ. *τραγ-ανός, στεγ-ανός*.

φαγάς
< αρχ. *φαγᾶς* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Κρατίνο] < θ. *φαγ-*, που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν* (βλ.λ. *φαγητό*) + ληκτικό τέρμα *-ᾶς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαγάδ-ικος < *φαγάδ(ες)* (πληθ. τού *φαγάς*) + παραγ. τέρμα *-ικος*.

φαγγρί
μεσν. < **φαγρίον* (με τροπή /γ/ > /ng/ ίσως κατά το ελνστ. *γογγρίον* > μεσν. *μουγγρίν*), υποκορ. τού αρχ. *φάγρος*, που απαντά επίσης με την ελνστ. σημ. «ακόνη» και προφανώς αναφερόταν σε ψάρια με κοφτερά δόντια. Πρόκειται πιθ. για ουσιαστικοπ. τύπο αμάρτυρου επιθ. **φαγ-ρό-ς* (με παραγ. τέρμα *-ρο-*, πβ. κ. *νωθ-ρός*) < θ. *φαγ-*, που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν* (βλ.λ. *φαγητό*).

φαγέδαινα «είδος εξέλκωσης»
αρχ. < **φαγεδ(ών)* (με παραγ. τέρμα *-αινα*, γνωστό από άλλες λ. που δηλώνουν ασθένειες, π.χ. αρχ. *γάγγρ-αινα*) < θ. *φαγ-* (που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν*, βλ.λ. *φαγητό*) + παραγ. τέρμα *-εδών*, πβ. κ. αρχ. *σηπ-εδών*.

φαγεντιανός «πορσελάνινος»
< *φαγεντ-* (με παραγ. τέρμα *-ιανός*, κατ' αναλογίαν προς άλλα επίθ. προερχόμενα από ονόματα, π.χ. *καντ-ιανός, καρτεσ-ιανός, ιουλ-ιανός, εγελ-ιανός, ροταρ-ιανός*) < γαλλ. *Fayence* (< λατ. *Faventia*, με λόγ. επίδρ. τού λατ. τοπωνυμίου), γαλλ. ονομασία τής ιταλ. πόλης *Faenza*, όπου πρωτοαναπτύχθηκε η συγκεκριμένη τεχνική. Τα τεχνουργήματα αυτά αποκαλούνται σε ελληνικό κείμενο τού 1867 *φαϊεντουργῆ* (εσφαλμ. σχηματισμός αντί *φαϊεντουργά*). Βλ. κ. *φαγιάντσα*.

φαγητό
< μεσν. *φαγητόν* < θ. *φαγ-* (με παραγ. τέρμα *-ητόν*, που προήλθε από ουδ. επιθέτων σε *-ητός*, π.χ. *τρυγητός*), το οποίο απαντά στο αρχ. απρφ. *φαγ-εῖν* (οριστική *ἔ-φαγ-ον*), που χρησιμοποιήθηκε ως αόρ. β΄ των ρ. *ἐσθίω* (αρχικώς) και *τρώγω* (μέχρι και σήμερα: *έφαγα, φάω*), μολονότι δεν συνδέεται ετυμολογικά με τα ρήματα αυτά. Προέρχεται από Ι.Ε. **bhag-* «διανέμω, μοιράζω – μοιράζομαι, συμμετέχω» (κυρ. για τροφή ή γεύμα) || σανσκρ. *bhájati*, αβεστ. *baga-* «μέρος, τμήμα», παλ. σλαβ. *bogatŭ* «κάτοχος, πλούσιος», *bogŭ* «θεός» (> πολ. *bóg*, ρωσ. *bog*) κ.ά.
ΣΥΝΘ. -φάγος: *αδη-φάγος, παμ-φάγος, οικοπεδο-φάγος, κρεο-φάγος, βιβλιο-φάγος, σαρκο-φάγος, συ-*

κο-φάγος, ξυλο-φάγος, εντομο-φάγος, καρπο-φάγος, ψαρο-φάγος, σαπρο-φάγος, τυρο-φάγος, μελισσο-φάγος, χορτο-φάγος, φυτο-φάγος, λωτο-φάγος, τριχο-φάγος, ονυχο-φάγος κ.ά.
-φαγία: *α-φαγία, αδη-φαγία, ολιγο-φαγία, κρεο-φαγία, σαρκο-φαγία, ωμο-φαγία, ανθρωπο-φαγία, αερο-φαγία, τυρο-φαγία, χορτο-φαγία, φυτο-φαγία, ζωο-φαγία – γλωσσο-φαγιά* κ.ά.

φαγιάντσα «σκεύος σερβιρίσματος»
μεταφορά τού γαλλ. *Fayance* (με συνεπίδραση τού αντίστοιχου ιταλ. *Faenza*), που αναφέρεται στην ιταλ. πόλη *Faenza*. Βλ.λ. *φαγεντιανός*.

φαγιούμ «ελληνιστική νεκρική προσωπογραφία φιλοτεχνημένη με τη μέθοδο τής εγκαυστικής»
από το όν. τής αιγυπτιακής πόλης Al-Fayyum, όπου ανακαλύφθηκε νεκρόπολη με προσωπογραφίες τής ελληνιστικής εποχής.

φαγκότο «ξύλινο πνευστό όργανο»
< ιταλ. *fagotto*, που πιθ. ταυτίζεται με το ομώνυμο *fagotto* «δεμάτι, δεσμίδα» < γαλλ. *fagot* «δεμάτι», το οποίο κατά την πιθανότερη εκδοχή προέρχεται από δημώδ. λατ. **fagicus* < λατ. *fagus* «φηγός, οξιά». Λιγότερο πιθ. η σύνδ. με το συνώνυμο νορβ. *fagg*.

φαγκρί → φαγγρί

φαγοκύτταρο «είδος κυττάρου τού αμυντικού συστήματος»
λόγ. [1897], < *φαγο-* (< θ. *φαγ-*, που απαντά στον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν*, βλ.λ. *φαγητό*) + *κύτταρο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phagocyte*, με ταύτιση τού β΄ συνθ. *-cyte* (< αρχ. *κύτος*) προς τη λ. *κύτταρο* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαγοκυττάρ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phagocytose*
φαγοκύτ-ωση, λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phagocytose*.

φαγοπότι
< μεσν. *φαγοπότι(ον)* < *φαγο-* (< θ. *φαγ-*, που προέρχεται από τον αρχ. αόρ. β΄ *φαγ-εῖν*, οριστική *ἔ-φαγ-ον*, βλ.λ. *φαγητό*) + *ποτ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ιον*.

-φάγος → φαγητό

φαγούρα
μεσν. < *φαγ-* (που προέρχεται από τον αρχ. αόρ. *φαγ-εῖν*, οριστική *ἔ-φαγ-ον*, βλ.λ. *φαγητό*) + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *χασ-ούρα, θολ-ούρα*.

φαγώνομαι
μεσν., μέσ. τύπος τού ρ. *φαγ-ώνω* < θ. *φαγ-* (που προέρχεται από τον αρχ. αόρ. *φαγ-εῖν*, οριστική *ἔ-φαγ-ον*, βλ.λ. *φαγητό*) + παραγ. τέρμα *-ώνω*, πβ. κ. *νερ-ώνω, σιμ-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φάγω-μα
φαγω-μός
φαγωμ-άρα < *φάγωμ(α)* / *φαγωμ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άρα*, πβ. κ. *τρομ-άρα*
φαγώσιμος < θ. *φαγω-* (ρ. *φαγ-ώνω*, βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-σιμος*, κατ' αναλογίαν προς τύπους όπως *αναλώσιμος, βιώσιμος* κ.ά.

φαεινός «φωτεινός, λαμπρός»
αρχ. (αιολ. *φαεννός*) [ήδη ομηρικό] < **φαϜεσ-νός* (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος **-σν-* και αντέκταση) < **φαϜεσ-* (με παραγ. τέρμα *-νός*) < ουσ. *φάος* / *φῶς* (γεν. *φάεος* < **φάϜεσ-ος*). Βλ.λ. *φαίνομαι, φως*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
φαεινός
Η λέξη απαντά στη Νέα Ελληνική μόνο ως τμήμα δύο φράσεων: α) ***φαεινή ιδέα***, που είναι μεταφρ. δάνειο από τη γαλλ. *idée lumineuse*· β) ***ηλίου φαεινότερον***, που φαίνεται μάλλον μεσαιωνική: απαντά σε σχόλια κλασικών κειμένων (*Τὰ ἀρχαῖα σχόλια εἰς Αἴαντα τοῦ Σοφοκλέους*, Αθήνα 1977, επιμ. Γ. Χριστοδούλου, 395.1: *τουτέστιν ὡς ἐμοὶ φαεινότερον τοῦ ἡλίου*).

φαΐ
< μεσν. *φαγί(ν)* (με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-γ-* [j]), ουσιαστικοπ. τύπος τού αρχ. απρφ. *φαγεῖν* από έναρθρες εκφορές (π.χ. *τὸ φαγεῖν*). Βλ.λ. *φαγητό*. Ομοίως σχηματίστηκε το ουσ. *φιλί* (βλ.λ.).

φαιδρός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἀγαμ.* 520-1: *φαιδροῖσι τοισίδ' ὄμμασι δέξασθε κόσμῳ βασιλέα*] < **φαῖδ(ος)* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *λεπ-ρός, νωθ-ρός*) < **gʷhai-d-* (με παρέκταση *-d-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷhei-* «λαμπρός, φωτεινός» || λιθ. *gaidrà* «καθαρός, ανέφελος ουρανός», παλ. πρωσ. *gaidis* «σιτάρι (λευκό, έτοιμο για θερισμό)» || αρχ. *φαι-ός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαιδρότητα < αρχ. *φαιδρ-ότης, -ότητος* «λαμπρότητα – (μτφ.) ευθυμία, χαρά» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη, *Περὶ ἀντιδ.* 133.2-5: *μᾶλλον φιλοῦσιν [...] τοὺς μετὰ φαιδρότητος καὶ φιλανθρωπίας φενακίζοντας ἢ τοὺς μετ' ὄγκου καὶ σεμνότητος ὠφελοῦντας*]
φαιδρύνω < αρχ. *φαιδρ-ύνω* «πλένω, καθαρίζω – προξενώ χαρά» [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 753-754: *μηδὲ γυναικείῳ λουτρῷ χρόα φαιδρύνεσθαι ἀνέρα*].
ΣΥΝΘ. φαιδρο-: *φαιδρο-λογία, φαιδρο-λόγος* (λόγ. [1895]), *φαιδρο-λογώ* (λόγ. [1890]), *φαιδρο-λόγημα* (λόγ. [1891]).

φαιλόνιο «αμάνικο άμφιο κληρικών»
< ελνστ. *φαιλόνιον*, υποκορ. τού ουσ. *φαιλόνης (ὁ)*

(ήδη στην Κ.Δ., Β΄ Τιμόθ. 4,13: *τὸν φαιλόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρῳάδι παρὰ Κάρπῳ ἐρχόμενος φέρε*), που σχηματίστηκε με αντιμετάθεση από τον τύπο *φαινόλη (ή) / φαινόλης (ό)* «είδος χοντρού μανδύα, συνήθ. ανοιχτόχρωμου» και ίσως είναι αρχ., αν ληφθεί υπ' όψιν η λ. *φαινόλις (αὔως)* «λαμπρή (ανατολή)» (ήδη στη Σαπφώ). Προέρχεται από το ρ. *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα *-όλης* τού καθημερινού λεξιλογίου.

φάιναλ-φορ
< αγγλ. *final-four* «τελικός (γύρος) τεσσάρων (ομάδων)», που διεκδικούν τον τίτλο τής αθλητικής διοργάνωσης.

φαινόλη «οργανική χημική ένωση»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phénol* < *phén-* (< αρχ. *φαίν(ω)* «φανερώνω, εμφανίζω», βλ.λ. *φαίνομαι*) + *(alco)ol* «αλκοόλη» (βλ.λ. *αλκοόλ*).

φαίνομαι
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* β 1: *ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἠώς*], μέσ. τύπος τού *φαίνω* «φανερώνω, εμφανίζω» < **φα-ν-jω* (με έρρινο πρόσφυμα *-ν-*) < θ. **φᾰ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ» || σανσκρ. *bhāti* «φωτίζει, λάμπει», αβεστ. *bānu-* «φως, λάμψη», αρμ. *banam* «αποκαλύπτω, φανερώνω», αρχ. ιρλ. *bán* «λευκός, γυαλισμένος» || αρχ. *φαν-ερός, φά-σις, φά-σμα, φαντ-άζομαι*, επίρρ. *ἀνα-φαν-δόν* «εμφανώς, φανερά» (βλ. αντίστοιχα λήμματα). Οι σημ. «φωτίζω, λάμπω» και «λέγω, εξηγώ» οδήγησαν επίσης σε δύο συγγενείς ετυμολογικά αλλά διακριτές σημασιολογικά λεξιλογικές οικογένειες, που προσδιορίζονται αντιστοίχως από τις αρχ. λ. *φῶς / φάος* (< **φαϝ-ος*) και *φη-μί / φᾱ-μί*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φήμη*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

φαίνομαι
Από το θέμα τού αρχ. *φαίνω / φαίνομαι* προέκυψαν σημαντικά λεξικά επιθήματα, εύχρηστα τόσο στην Αρχαιότητα όσο και στη Νέα Ελληνική ως β΄ συνθετικά. Τα κυριότερα είναι: α) **-φανής** (θ. *φαν-*, πβ. αρχ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*): αρχ. *δια-φανής, ἐμ-φανής, προ-φανής*· από αυτό προήλθαν ουσιαστικά σε *-φάνεια*: αρχ. *δια-φάνεια, ἐπι-φάνεια*· β) **-φαντος** (θ. *φαν-*, όπως παραπάνω, + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματικών επιθέτων): αρχ. *ἄ-φαν-τος*· γ) **-φάντης** (θ. *φαν-*, όπως παραπάνω, + παραγ. τέρμα *-της*): αρχ. *ἱερο-φάντης, συκο-φάντης*· από αυτό προήλθαν ουσιαστικά σε *-φαντία (συκο-φαντία)* και ρήματα σε *-φαντῶ (συκο-φαντῶ)*· δ) **-φατος** (σπάνιο επίθημα, από θ. *φᾰ-* και παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματικών επιθέτων): αρχ. *πρό-φα-τος* «λαμπρός, ένδοξος», ελνστ. *ἀπαρ-έμ-φα-τος* (βλ.λ. *απαρέμφατο*). Για σύνθετα που σχετίζονται με τη σημ. «λέγω, εξηγώ» (π.χ. *-φάτης / -φήτης, -φασία, -φασις / -η*) βλ.λ. *φήμη*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι*.

φαινόμενο
< αρχ. *φαινόμενον* «οτιδήποτε παρατηρείται ή γίνεται αντιληπτό μέσω των αισθήσεων», ουσιαστικοπ. ουδ. τής μτχ. ενεστ. *φαινόμενος* τού ρ. *φαίνω / φαίνομαι* (βλ.λ.). Ο ουσιαστικοπ. τύπος αρχικώς απαντά κυρ. στον πληθ. (πβ. Αριστ. *Περὶ ψυχῆς* 418b: *τοῦτο γάρ ἐστι καὶ παρὰ τὴν τοῦ λόγου ἐνάργειαν καὶ παρὰ τὰ φαινόμενα*). Μέσω τού λατ. *phaenomenon* η λ. πέρασε σε διάφορες γλώσσες (π.χ. αγγλ. *phenomenon*, γαλλ. *phénomène*, γερμ. *Phänomen*, ισπ. *fenómeno* κ.ά.), στις οποίες οφείλεται η σύγχρ. σημ. «οτιδήποτε αξιοπαρατήρητο, εξαιρετικό».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαινομεν-ικός, λόγ. [1886], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *apparent*
φαινομενικ-ότητα, λόγ. [1890], < *φαινομενικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
φαινομεν-ισμός, απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *phenomenalism*.
ΣΥΝΘ. φαινομενο-κρατία (απόδ. τού ελληνογενούς αγγλ. *phenomenalism*), **φαινομενο-λογία** (λόγ. [1858], ελληνογενής ξέν. όρ. < γερμ. *Phänomenologie*).

φαινότυπος «το σύνολο των εμφανών χαρακτηριστικών οργανισμού»
< *φαινο-* (< αρχ. *φαίνω* «φανερώνω, εμφανίζω», βλ.λ. *φαίνομαι*) + *τύπος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phénotype*.

φαιός «μουντός – γκρίζος, σταχτής»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Τιμ.* 68c.3-4: *πυρρὸν δὲ ξανθοῦ τε καὶ φαιοῦ κράσει γίγνεται, φαιὸν δὲ λευκοῦ τε καὶ μέλανος*] < **φαι-σός / *φαι-ϝός / *φαι-σϝός* (αβέβαιο το ακριβές παραγ. τέρμα) < θ. *φαι-* < **gʷhai-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʷhei-* «λαμπρός, φωτεινός» || λιθ. *gaidrà* «καθαρός, ανέφελος ουρανός», παλ. πρωσ. *gaidis* «σιτάρι (λευκό, έτοιμο για θερισμό)» || αρχ. *φαιδ-ρός* (βλ.λ.). Φαίνεται ότι η λ. δήλωνε αρχικά το χρώμα που προκύπτει από ανάμιξη τού λαμπρού λευκού με μαύρο.
ΣΥΝΘ. φαιο-: *φαιο-κίτρινος* (λόγ. [1840]), *φαιο-κόκκινος, φαιο-πράσινος* (λόγ. [1890]), *φαιο-χίτων* (αρχ.· στη σημ. «μέλος τού γερμανικού ναζιστικού κόμματος [από το χρώμα τής στολής]» η λ. αποδίδει το γερμ. *Braunhemd*), *φαιό-χρωμος*
-φαιος: *λευκό-φαιος, υπό-φαιος, ωχρό-φαιος*.

φάκα
< τουρκ. *fak* < αραβ. *faḫ* «παγίδα» < αραμ. *paḥa*.

φάκελος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], που δεν συνδέεται με το αρχ. *σφάκελος* «γάγγραινα – σπασμός» παρά τη φωνητική ομοιότητα. Ίσως συνδ. με το ελνστ. *σφάκελος* «μεσαίο δάχτυλο» (άσχετο με το προηγούμενο ομώνυμο), αν δεχτούμε τη γνωστή εναλλαγή *φ- / σφ-*

(πβ. κ. αρχ. *φάλαγξ, φαλάγγιον* > ν.ελλ. διαλεκτ. *σφαλάγγι*). Αν ισχύει η ανωτέρω σύνδεση, πιθ. εντάσσεται στην ίδια οικογένεια το λατ. *fascis* «δεμάτι – φάκελος», πράγμα που επιτρέπει να υποθέσουμε αρχικό τύπο **φάσκελος* > (με αντιμετάθεση) *(σ)φάκελος*. Ας σημειωθεί ότι το αρχ. ουσ. *φάλαγξ* συνδύαζε τις σημ. «κυλινδρικό κομμάτι ξύλου» και «μεσαίο δάχτυλο». Βλ. κ. *φάσκελο, φασκόμηλο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φακελώνω < μεσν. *φακελ-ῶ (-όω)* «συνάπτω κάτι σε φάκελο»

φακέλω-μα < *φακελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φάκελος ή φάκελλος;

Η λέξη συναντάται στην Αρχαιότητα κυρίως με τη γραφή ***φάκελος***, αλλά δεν είναι σπάνια η γραφή *φάκελλος* (με δύο *-λ-*). Σε αυτές τις περιπτώσεις προτιμούμε την απλούστερη γραφή, εφόσον είναι ήδη αρχαία. Συνεπώς: ***φάκελος*** (αντί *φάκελλος*), ***σάκος*** (αντί *σάκκος*).

φακή

< αρχ. *φακῆ (-έα)* < *φακός*, αρχική σημ. «φυτό και καρπός τής φακής» (βλ.λ.).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

φακή – φακός

Μπορεί εκ πρώτης όψεως οι λέξεις ***φακή*** και ***φακός*** να φαίνεται ότι συνδέονται μόνο φωνητικά, ωστόσο αυτές οι δύο λέξεις κάποτε ταυτίζονταν, αφού στην Αρχαιότητα *φακός* σήμαινε «φακή» (πβ. στον Ηρόδοτο: *σῖτον δὲ καὶ σπείρουσι καὶ σιτέονται, καὶ κρόμμυα καὶ σκόροδα καὶ φακοὺς καὶ κέγχρους*). Στον Διοσκουρίδη συναντούμε μια ενδιαφέρουσα αρνητική περιγραφή τού «φακού» ως φαγητού: *φακὸς βιβρωσκόμενος συνεχῶς ἀμβλυωπός, δύσπεπτος, κακοστόμαχος, πνευματωτικὸς στομάχου καὶ ἐντέρων, κοιλίας τε σταλτικός*. Στο λεξικό Σούδα μάλιστα συναντούμε δύο ενδιαφέρουσες παροιμίες που χρησιμοποιούνταν για να αναφερθεί κάποιος σε κάτι αδύνατο, απραγματοποίητο: *Φακὸν κόπτεις* και *Φακοῦ γωνίαν κρατεῖς*.

Η λέξη *φακή* είναι παράλληλος τύπος τής λέξης *φακός*, συγκεκριμένα ο συνηρημένος τύπος τής λέξης *φακέα* (τη χρήση τής οποίας διακωμωδεί ως εξής ο κωμικός Εύφρων: *ἐὰν δὲ καλέσῃ ψυγέα τὸν ψυκτηρίαν, τὸ τευτλίον δὲ σεῦτλα, φακέαν τὴν φακῆν, τί δεῖ ποιεῖν;*). Φαίνεται ότι οι δύο λέξεις δεν είναι ακριβώς συνώνυμες, τουλάχιστον τα βυζαντινά λεξικά ομοφωνούν ότι ο *φακός* είναι ψημένη φακή, ενώ η *φακή* το ωμό όσπριο (πβ. στον Φώτιο, *Φακῆ: τὸ ἕψεμα τοῦ φακοῦ. <Φακός: τὸ ὄσπριον ὠμόν*).

Αλλά πώς κατέληξε η λέξη *φακός* να σημαίνει ό,τι και σήμερα; Στα Λατινικά η αντίστοιχη λέξη είναι *lens, -ntis* (συνδέεται ετυμολογικά με το αρχ. *λάθυρον*). Από αυτό προέρχεται το γαλλ. *lentille* (μέσω τού υποκοριστικού *lenticula*), που σήμανε εκτός από «φακή» και «φακός» λόγω τού αμφίκυρτου σχήματος τού παραπάνω οσπρίου, που μοιάζει με τη μία όψη τού φακού. Από σημασιολογικό επίδραση τού γαλλ. *lentille* δόθηκε και στα Ελληνικά στη λέξη *φακός* η σημασία «φακός» (αντικείμενο που διαθλά το φώς) και έμεινε για τη *φακή* η σημασία τού οσπρίου.

φακίδα

< **φακίς, -ίδος*, υποκορ. τού αρχ. *φακός* (βλ.λ.) στην ελνστ. σημ. «κηλίδα τού δέρματος, σπίλος, ελιά».

φακιόλι «κεφαλόδεσμος, μαντήλα»

< μεσν. *φακιόλι(ν)* < ελνστ. *φακιόλιον / φακιάλιον* < υστλατ. *faciāle* «κεφαλόδεσμος» < λατ. *facies, -ei* «πρόσωπο, όψη».

φακίρης «ινδουιστής ασκητής»

< τουρκ. *fakir* < αραβ. *faqīr* «φτωχός». Η σημ. «ασκητής» υπάρχει ήδη στην τουρκ. γλώσσα.

φακός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σόλωνα], αρχική σημ. «φακή», πιθ. < θ. *φα-* (με παραγ. τέρμα *-κος*, πβ. κ. αρχ. *ἀμάρακος, ὄρακος*) < **bha-*, που θα καθιστούσε δυνατή τη σύνδεση με λ. όπως λατ. *faba* (βλ.λ. *φάβα*), αρχ. σλαβ. **bobŭ* (> σερβοκρ. *boba* «κόκκος, σπυρί (σιταριού) – μπομπότα»), αλβ. *bathe* «κύαμος, κουκκί».

ΣΗΜΑΣ. Λόγω τού αμφίκυρτου σχήματος τού καρπού η λ. έλαβε από την Αρχαιότητα τη σημ. «είδος αγγείου, φιάλη νερού» και, κατά την ελνστ. εποχή, «κηλίδα τού δέρματος». Η σημ. «υλικό που διαθλά το φως (συνήθ. γυαλί)», που βασίζεται στη χρήση αμφίκυρτων φακών για αυτόν τον σκοπό, οφείλεται σε επίδρ. τού γαλλ. *lentille* (< λατ. *lenticula*, υποκορ. τού *lens, -ntis* «φακή»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φακή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φακοειδής < αρχ. *φακο-ειδής* < *φακό(ς)* + λεξ. επίθημα *-ειδής*.

ΣΥΝΘ. φακο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *φακό-μετρο* (< αγγλ. *phacometer*), *φακο-σκλήρωση* (< αγγλ. *phacosclerosis*), *φακο-σκόπιο* (< αγγλ. *phacoscope*).

φάλαγγα «γραμμή στρατιωτικής παρατάξεως»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *φάλαγξ, -αγγος* (με έρρινο ένθημα *-γ-*, πβ. κ. *φάρα-γ-ξ, -αγγος*) < θ. **bhl̥-əg-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-əg-* «κομμάτι ξύλο, δοκάρι» || παλ. δυτ. γερμ. **balkōn* (> γερμ. *Balken*, αγγλ. *balk*, σουηδ. *bjälke*), λιθ. *balžiena*, ίσως και λατ. *fulcio* «στηρίζω».

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κομμάτι ξύλο (κυρ. κυλινδρικό), κούτσουρο» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.97: *διηκοσίας φάλαγγας ἐβένου*) → αρχ. σημ. «οστό των δαχτύλων (χεριού ή ποδιού)» (πβ. Αριστ. *Ζῴων Ἱστ.* 493b: *δακτύλου δὲ τὸ μὲν καμπτικὸν κόνδυλος, τὸ δ' ἄκα-*

μπτον φάλαγξ) → ήδη αρχ. σημ. «γραμμή στρατιωτικής παρατάξεως» (πβ. Ομήρ. Ἰλ. Δ 281: ἐς πόλεμον πυκιναὶ κίνυντο φάλαγγες).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φάλαγγας «βασανιστήριο κατά το οποίο τα πόδια ακινητοποιούνται ανάμεσα σε δύο ξύλα και τα πέλματα δέχονται ραβδίσματα», ίσως αντιδάν. μέσω τού τουρκ. *falaka* (ίδια σημ.) < αραβ. *falaqat* < αρχ. *φάλαγξ, -γγος* «κυλινδρικό ξύλο»
φαλάγγι < αρχ. *φαλάγγ-ιον* «είδος αράχνης, βότανο – κυλινδρικό ξύλο για ρυμούλκηση πλοίου στην ξηρά», υποκορ. τού *φάλαγξ, -αγγος*
φαλαγγίτης < ελνστ. *φαλαγγ-ίτης* «στρατιώτης σε φάλαγγα» < αρχ. *φάλαγξ, -αγγος*.

φάλαινα → φάλλαινα

φαλακρός

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα] < **φαλακ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *νεκ-ρός*) < **φάλαξ, -ακος*, που ανάγεται στο επίθ. *φαλός* «λευκός» με μτφ. επέκταση τής σημασίας (όπως στο παράγωγο *φαλ-ᾱρός / φάλ-ηρος* «λευκός», ελνστ. σημ. «φαλακρός»). Το αρχ. *φαλός* περιέχει θ. *φαλ-* από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-* «λευκός, λαμπρός» || σανσκρ. *bhāla-* «λάμψη – μέτωπο», αρμ. *bal* «ωχρότητα», αλβ. *balë* «άσπρο σημάδι», παλ. αγγλ. **beall-ede* «(ζώο, συνήθ. άλογο) με άσπρο σημάδι στο κεφάλι» (> αγγλ. *bald* «φαλακρός»). Με αντιμετάθεση των συμφώνων σχηματίστηκε το επίθ. *καραφλός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαλάκρα < ελνστ. *φαλάκρ-α* «φαλακρότητα – άδενδρη κορυφή όρους» < αρχ. *φαλακρός* (με αναβιβασμό τόνου στο θηλ. *φαλακρά*)
φαλακρ-αίνω < *φαλακρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
φαλακρ-ώνω, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *φαλακρ-ῶ (-όω)* < αρχ. *φαλακρ-οῦμαι (-όο-)* «γίνομαι φαλακρός»
φαλάκρωμα < ελνστ. *φαλάκρω-μα* «φαλακρή κεφαλή» < ρ. *φαλακρ-ῶ (-όω)*
φαλακρότητα < αρχ. *φαλακρ-ότης, -ότητος*.

φάλαρα «στολίδια προμετωπίδας αλόγου»

αρχ. πληθ. (σπάνιος ο εν. *φάλαρον*) < *φάλ(ος) (ὁ)* «μεταλλικό πρόσθιο (;) τμήμα τής περικεφαλαίας» (με παραγ. τέρμα *-αρον*), αγν. ετύμου, ενώ αβέβαιη είναι και η ακριβής σημασία τού όρου. Από την αρχ. εποχή υπάρχει η προφανώς παρετυμολ. σύνδεση με το επίθ. *φαλός* «λευκός» (βλ.λ. *φαλακρός*), αν θεωρηθεί ότι η λ. *φάλαρον* σήμαινε επίσης «φωτεινό, γυαλιστερό κομμάτι μετάλλου».

φαλιρίζω «πτωχεύω, χρεωκοπώ»

μεταπλ. τύπος τού ρ. *φαλίρω* < ιταλ. *fallire* «αποτυγχάνω – πτωχεύω» < λατ. *fallere* «σφάλλω – απατώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαλίρισ-μα
φαλιμέντο < ιταλ. *fallimento* < ρ. *fallire* (βλ. ανωτέρω).

φαλκιδεύω «περιορίζω, περικόπτω (δικαιώματα)» < όψιμο ελνστ. *φαλκίδ(ιον)* «το ελάχιστο τμήμα τής κληρονομιάς που έπρεπε να μείνει στη διάθεση των κληρονόμων (κατά τον Φαλκίδιο νόμο)» (με παραγ. τέρμα *-εύω*) < λατ. *(lex) Falcidia* «Φαλκίδιος (νόμος)» (πβ. ελνστ. *ὁ νόμος ὁ Φαλκίδιος ὠνομασμένος*, Δίων Κάσσιος), από το όν. τού Ρωμαίου δημάρχου P. Falcidius.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαλκίδευ-ση

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φαλκιδεύω
Ο ρωμαϊκός ***Φαλκίδιος νόμος*** θεσπίστηκε τον 1ο αι. π.Χ. και όριζε ότι κανείς Ρωμαίος πολίτης δεν μπορούσε να αποστερήσει από τους νόμιμους κληρονόμους του περισσότερο από το ένα τέταρτο τής κληρονομιάς που τους αναλογούσε. Επειδή, παρά τη νομική υποχρέωση, αυτό περιόριζε σημαντικά τα μερίδια κληρονομιάς που απέμεναν, το ρ. **φαλκιδεύω** έλαβε τη σημασία «περιορίζω, περικόπτω (δικαιώματα), χωρίς τυπικά να παρανομώ».

φάλλαινα

< αρχ. *φάλλαινα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] (επίσης γραφή *φάλαινα*) < *φαλλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αινα*, ίσως με τη μεσολάβηση τύπου **φάλλων, -ον(τ)ος* (πβ. κ. *δράκων > δράκ-αινα, λέων > λέαινα*). Η σύνδ. με το αρχ. *φαλλός* (βλ.λ.) οφείλεται μάλλον στην ομοιότητα τού σχήματος. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαλλαινο-ειδής.
ΣΥΝΘ. φαλλαινο-θήρας (λόγ. [1856]), **φαλλαινο-θηρία** (λόγ. [1864]), **φαλλαινο-θηρικός – φαλλαινο-καρχαρίας** (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *whale shark*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φάλαινα ή φάλλαινα;
Η λ. παραδίδεται στην Αρχαιότητα τόσο ως ***φάλλαινα*** (με δύο *-λ-*) όσο και ως ***φάλαινα*** (με ένα *-λ-*). Εντούτοις, η γραφή *φάλλαινα* είναι καλύτερα τεκμηριωμένη, συμφωνεί με την ετυμολογική αρχή τής λέξης και την εντάσσει στην ετυμολογική της οικογένεια, πράγμα που την καθιστά ορθότερη.

φαλλός «πέος»

αρχ. λ. (με διαλεκτ. παράγωγο *βαλλίον*, που αποδίδεται σε θρακοφρυγ. επίδραση) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Αριστοφάνη] < **φαλ-jό-ς* (με επίθημα **-jo-*) < θ. *φαλ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» || αρμ. *beɫn-awor* «φαλλός», λατ. *follis* «ασκί, φούσκα – βαλλάντιο» (> γαλλ. *fou / fol* «ανόητος, τρελός», ιταλ. *folle*), αρχ.

ιρλ. *ball* «μέλος σώματος» || αρχ. *φάλ(λ)-αινα, φλέψ* (βλ.λ. *φλέβα*), *φλ-ύ-ω* «βράζω, κοχλάζω – φλυαρώ» (βλ.λ. *φλύαρος*), ίσως και *φελλός* (αν < **φελ-νός*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαλλικός < αρχ. *φαλλ-ικός*.

ΣΥΝΘ. φαλλο-: *φαλλο-φόρος* (ελνστ.) – *φαλλο-κράτης, φαλλο-κρατία* (ελληνογενείς ξέν. όρ.).

φαλτσέτα «μικρό κοπίδι»

μεταφορά τού ιταλ. *falcetto*, υποκορ. τού *falce* «δρεπάνι» < λατ. *falx, -cis*.

φάλτσος

< ιταλ. *falso* «ψευδής, εσφαλμένος, πλαστός» (κυρ. μέσω τού πληθ. *falsi*, με τσιτακισμό [si] > [tsi]) < λατ. *falsus* (> ελνστ. *φάλσος*), μτχ. τύπος τού ρ. *fallere* «σφάλλω, απατώ».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαλτσάρω (με επίδρ. τού επιθ. *φάλτσος*), μεταφορά τού ιταλ. *falsare* «παραποιώ, αλλοιώνω» < υστλατ. *falsāre* < λατ. *falsus* «ψευδής, πλαστός, κίβδηλος» (βλ. ανωτέρω)

φαλτσάρισ-μα < *φαλτσαρισ-* (*φαλτσάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

φαλτσαρισ-τός < *φαλτσαρισ-* (*φαλτσάρω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

φαμελιά

μεσν. (με συνίζηση και τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /l/) < ελνστ. *φαμιλία* < λατ. *familia* < *famulus* «οικέτης, οικιακός υπηρέτης». Ο τύπος *φαμίλια* είναι επίσης μεσαιωνικός.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαμελ-ίτης < *φαμελ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φαμελιά, οικογένεια – familia

Η ρωμαϊκή ***familia*** ήταν αρχικώς «το σύνολο των οικετών», δηλ. τού υπηρετικού προσωπικού ενός σπιτικού (η καθ' αυτήν οικογένεια ονομαζόταν κυρίως *domus* «οίκος»), αλλά κατά την ύστερη ρωμαϊκή εποχή η λ. δήλωσε επίσης «όλους όσοι ανήκουν στον οίκο (κυρίους και υπηρέτες)», για να καταλήξει στη σημασία «οικογένεια». Ας σημειωθεί ότι το ελνστ. ουσ. ***οικογένεια*** (βλ.λ.) είχε αρχικώς τη σημασία «πιστοποιητικό οικογενούς δούλου, οικέτη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *οικογένεια*.

φάμπρικα «εργοστάσιο»

< ιταλ. *fabbrica* < λατ. *fabrica* «εργαστήριο (κυρ. ξυλουργού)» < *faber, -bri* «ξυλουργός – χειρώνακτας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαμπρικάρω, μεταφορά τού ιταλ. *fabbricare* < λατ. *fabricāre* «κατασκευάζω, δημιουργώ» < λατ. *fabrica* (βλ. ανωτέρω).

φαμφάρα → **φανφάρα**

φαν «οπαδός, θαυμαστής»

< αγγλ. *fan*, συγκεκομμ. τύπος τού επιθ. *fanatic*. Βλ.λ. *φανατικός*.

φανάρι

< μεσν. *φανάρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *φανός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαναρ-άς

φαναρ-τζής < *φανάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-τζής*, πβ. κ. *κουλλουρ-τζής*

φαναρτζ-ήδικο < *φαναρτζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικο*.

φανατικός

λόγ. [1871], μεταφορά τού γαλλ. *fanatique* < λατ. *fanaticus* «κυριευμένος από ιερή μανία, θεόληπτος» (αρχικώς για ιερείς τής Κυβέλης και τής Ίσιδος, οι οποίοι κατά τη διάρκεια ιερού παραληρήματος επέφεραν πληγές στο σώμα τους) < ουσ. *fanum* «ιερό, τέμενος – ναός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φανατ-ίζω, λόγ. [1871], μεταφορά τού γαλλ. *fanatiser* < *fanatique* (υποχωρητ., βλ. ανωτέρω)

φανατ-ισμός, λόγ. [1838], μεταφορά τού γαλλ. *fanatisme*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

φανατικός, ένθεος – fan

Το λατ. ουσιαστικό *fanum* σήμαινε «ιερό, τέμενος, ναός» και μάλιστα «τόπος που είχε καθαγιαστεί με την απαγγελία ευχής». Αυτός που είχε καταληφθεί από ιερή μανία, που τον είχε καταλάβει θεϊκό πνεύμα ή βρισκόταν σε ιερή έκσταση, ονομαζόταν ***fanaticus*** (πβ. τα αρχαιοελληνικά ***ένθεος / ένθους*** «κατεχόμενος από πνεύμα θεού, θεόληπτος» και ***ενθουσιασμός*** «θεϊκή έμπνευση, έκσταση», καθώς και την ιερή ή *ένθεη μανία*). Ακολούθως, το επίθετο χρησιμοποιήθηκε για αυτόν που πιστεύει στη θρησκεία του με υπέρμετρο ζήλο, τον ***ζηλωτή***, και, τέλος, για αυτόν που υποστηρίζει με υπέρμετρο ενθουσιασμό κάτι (π.χ. ιδέα, πίστη κ.λπ.) και δεν δέχεται καμία αντίθετη άποψη.

Κατά την επικρατέστερη άποψη, η αγγλοαμερικανική λ. ***fan***, που δηλώνει τον οπαδό, τον υποστηρικτή (από όπου και το ***fan club***, η λέσχη των πιστών υποστηρικτών, των οπαδών), αποτελεί συντομευμένη μορφή τής λ. ***fanatic*** (από το *fanaticus*) και εμφανίστηκε συστηματικά στα τέλη τού 19ου αιώνα στην Αμερική στον χώρο τού αθλητισμού. (Κατ' άλλη εκδοχή, το *fan* αποτελεί συντομευμένο τύπο τού αγγλοαμερ. ***fancy***, το οποίο ετυμολογικά ανάγεται στο αρχ. ρ. ***φαίνω***, λ. που δήλωσε στις αρχές τού 19ου αι. στην Αμερική τους ένθερμους υποστηρικτές αθλητικής δραστηριότητας).

φανέλα
< βεν. *fanela* < ιταλ. *flanella* (με ανομοιωτική αποβολή τού πρώτου -*l*-) < γαλλ. *flannelle* < αγγλ. *flannel* < μέσο αγγλ. *flanen* «μάλλινο ένδυμα – τρίχινο ράσο, λινάτσα» < ουαλ. *gwlanen* «μάλλινο ένδυμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φανελ-ένιος < *φανέλ(α)* + παραγ. τέρμα -*ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
φανελ-άκι < *φανέλ(α)* + υποκορ. επίθημα -*άκι*
φανελ-ίτσα < *φανέλ(α)* + υποκορ. επίθημα -*ίτσα*.

φανερός
αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Αλκαίου] < θ. *φαν*- (τού ρ. *φαίνω / -ομαι*, πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-φάν-ην*) + παραγ. τέρμα -*ερός*, πβ. κ. *σταθ-ερός*, *βλαβ-ερός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φανερώνω < μεσν. *φανερ-ώνω* < ελνστ. *φανερ-ῶ (-όω)* < αρχ. *φανερ-οῦμαι (-όο-)* «γίνομαι γνωστός, διάσημος»
φανέρω-μα < *φανερώ(νω)* + παραγ. τέρμα -*μα*
φανέρωση < ελνστ. *φανέρω-σις* < ρ. *φανερ-ῶ (-όω)*
φανερωτής < ελνστ. *φανερω-τής* < ρ. *φανερ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. φανερό-γαμος (λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phanérogame*)
-φάνερος: *ολο-φάνερος*.

φανός «φανάρι»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «πυρσός, δαυλός», ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *φανός* «φωτεινός», που αποτελεί συνηρημένο τύπο τού επιθ. *φαεινός* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. φανο- (λόγ): *φανο-κόρος* ([1888], «υπάλληλος που επέβλεπε τους φανούς τής πόλης – ναύτης που ασχολείτο με τη συντήρηση των φανών και λυχνιών τού πλοίου»), *φανο-ποιείο* [1889], *φανο-ποιός* [1865], *φανο-στάτης* [1890].

φαντάζω
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *φαντ*- (με παραγ. τέρμα -*άζω*), από τύπους ρηματ. επιθέτων σε -*φαντος* (πβ. αρχ. *ἄ-φαν-τος*, *τηλέ-φαν-τος*, *νυκτί-φαν-τος*, με επαναγάλυση), που ανάγονται σε θ. *φαν*- τού ρ. *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φανερώνω, εμφανίζω – (μέσο) φανερώνομαι, γίνομαι ορατός» (πβ. Ευριπ. *Ἀνδρομ.* 876-7: *ἀλλ' εἴσιθ' εἴσω μηδὲ φαντάζου δόμων πάροιθε τῶνδε* «αλλά μπες μέσα και μην εμφανιστείς μπροστά σε αυτό το σπίτι») → αρχ. σημ. (τού μέσ. τύπου) «αναπαριστώ νοητικά, με τη φαντασία» (πβ. Πλάτ. *Φίληβ.* 51a: *μάρτυσι καταχρῶμαι πρὸς τὸ τινὰς ἡδονὰς εἶναι δοκούσας, οὔσας δ' οὐδαμῶς, καὶ μεγάλας ἑτέρας τινὰς ἅμα καὶ πολλὰς φαντασθείσας*) → σύγχρ. σημ. (τού μέσ. τύπου) «εικάζω, νομίζω» (με επίδρ. τού αγγλ. *guess*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαντασία < αρχ. *φαντα-σία*, αρχική σημ. «φανέρωση, εμφάνιση – εντύπωση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Σοφ.* 260c.8-9: *καὶ μὴν ἀπάτης οὔσης εἰδώλων τε καὶ εἰκόνων ἤδη καὶ φαντασίας πάντα ἀνάγκη μεστὰ εἶναι*] → Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πολύ νωρίς στη φιλοσοφία με διάφορες ειδικές έννοιες, αλλά η σημ. τής μουσικής σύνθεσης οφείλεται στο ελληνογενές γερμ. *Phantasie*, ενώ ο όρ. *επιστημονική φαντασία* αποδίδει το αγγλ. *science fiction*
φαντασι-ακός, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *imaginaire*
φαντασιώδης < ελνστ. *φαντασι-ώδης* «σχετικός με τη φαντασία – επιδεικτικός, πομπώδης» < αρχ. *φαντασί(α)* + λεξ. επίθημα -*ώδης*
φαντασιώνομαι, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *φαντασι-ῶ (-όω)* «φέρνω εικόνες στον νου κάποιου» (ως αποθ. *φαντασιοῦμαι* «έχω ή πλάθω εικόνες») < αρχ. *φαντα-σία*
φαντασίωση < μεσν. *φαντασίω-σις* (συνώνυμο τού αρχ. *φαντασία*) < ελνστ. *φαντασι-ῶ (-όω)*
φαντασ-μένος, μτχ. παθ. παρακ. τού ρ. *φαντάζομαι*
φανταστικός < αρχ. *φαντασ-τικός* «ικανός να αναπαραστήσει κάτι, εικαστικός» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Σοφ.* 236c.3-4: *τὴν δὴ φάντασμα ἀλλ' οὐκ εἰκόνα ἀπεργαζομένην τέχνην ἆρ' οὐ φανταστικὴν ὀρθότατ' ἂν προσαγορεύοιμεν;*] → Η σημ. «εκπληκτικός, απίθανος, εξαιρετικός» είναι νεολογισμός οφειλόμενος στο αγγλ. *fantastic*, που πλάστηκε από το αρχ. επίθ. *φανταστικός* (πβ. κ. γαλλ. *fantastique*).
ΣΥΝΘ. α-φάνταστος (ελνστ.).

φαντάρος
υποχωρητ. σχηματισμός (κατά τα λατινογενή *κουμπάρος*, *κουρσ-άρος*) από το μεσν. *φανταρία* < βεν. *fantaria* (ιταλ. *fanteria*) < *fante* (πληθ. *fanti* «πεζικάριοι») < *infante* «παιδί, νήπιο» (μέσω τής σημ. «νεαρός στρατιώτης που υπηρετεί έφιππο ευγενή, ενώ ο ίδιος είναι πεζός») < λατ. *infans, -ntis* «παιδί, νήπιο».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

φαντάρος, ινφάντης, φάντης

Το λατ. ***infans*** (γενική *infantis*) σημαίνει «νήπιο, παιδί». Όπως και το αρχ. *παῖς*, έτσι και το λατ. *infans* χρησιμοποιήθηκε επίσης με τη σημασία «υπηρέτης», «αυτός που σερβίρει» (πβ. τη σύγχρονη προσφώνηση «παιδί!» προς σερβιτόρο). Με τη σημασία «νεαρός υπηρέτης» εμφανίζεται στην Ιταλική η λ. ***fante*** προερχόμενη από τύπο *infantem* (αιτιατική τού *infans*) με πληθ. ***fanti***. Τον 14ο αιώνα η λ. *fante* εμφανίζεται ακόμη με τη σημασία «πεζός στρατιώτης» και ακολουθεί η λ. ***fanteria*** «πλήθος πεζών στρατιωτών – πεζικό». Η λ. απαντά και ως ***infanteria*** με τις ίδιες σημασίες. Η σημασία αυτή ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι ευγενείς μάχονταν στους πολέμους έφιπποι, ενώ οι (νεαροί) υπηρέτες τους πεζοί, οπότε η λ. *infante* ή *fante* δήλωσε τον πεζό ακόλουθο τού ευγενούς και εν

συνεχεία γενικεύτηκε στη σημασία «πεζός στρατιώτης». Από το ιταλ. *fanteria* πιθ. μέσω βενετσιάνικου ***fantaria*** προήλθε το μεσαιωνικό ***φανταρία*** και από αυτό το ***φαντάρος***, ενώ από τον ιταλ. τύπο *infanteria* προήλθε το γαλλ. ***infanterie*** «πεζικό» (από όπου το αγγλ. ***infantry***), το γερμ. ***Infanterie***, το ισπ. ***infanteria*** κ.λπ.
Από τη λατ. λ. *infans* προήλθε επίσης ο ισπανικός και πορτογαλικός τίτλος ***infante***, τον οποίο έφεραν οι γυιοί τού βασιλιά (από τον 14ο αι. πλην τού πρωτοτόκου· ***ινφάντης***, όπως μεταφέρθηκε η λ. στα Ελληνικά), καθώς και ο τίτλος ***infanta***, για την κόρη τού βασιλιά και τη σύζυγό τού infante.
Τέλος, η λ. ***φάντης***, που δηλώνει το γνωστό τραπουλόχαρτο, είναι η ίδια λ. *fante* που προαναφέρθηκε, η οποία χρησιμοποιήθηκε για την εν λόγω φιγούρα τής τράπουλας (πρόκειται για νεαρό στρατιώτη, ιππότη ή ιπποκόμο). Ο φάντης λέγεται και ***βαλές*** (< γαλλ. *valet*).

φαντασιοκοπώ
< ελνστ. *φαντασιοκοπῶ (-έω)* < αρχ. *φαντασί(α)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-κοπῶ*, το οποίο ανάγεται σε θ. τού αρχ. *κόπτω* και έχει επιτατική σημασία, πβ. κ. *μεθο-κοπῶ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαντασιοκόπη-μα, λόγ. [1877]
φαντασιοκοπία < μεσν. *φαντασιοκοπ-ία*.

φαντασιόπληκτος
< *φαντασί(α)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + *-πληκτος*, σχηματισμός ρηματ. επιθέτου τού αρχ. *πλήττω* (ήδη ελνστ. το επίρρ. *φαντασιοπλήκτως*), πβ. κ. *ἐκ-πληκτος*, *σεισμό-πληκτος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαντασιοπληξ-ία, λόγ. [1851].

φαντασίωση → φαντάζω

φάντασμα
αρχ. < *φαντάζω* «φανερώνω, εμφανίζω» (συνοπτ. θ. *φαντασ-* + παραγ. τέρμα *-μα*). Η λ. ήταν συνώνυμη τού αρχ. ομορρίζου *φάσμα* (βλ.λ.) και σήμαινε εξ αρχής «όραμα – φανταστικό άυλο ον, ψευδές ίνδαλμα» (πβ. Πλάτ. *Φαίδων* 81d: *περὶ ἃ δὴ καὶ ὤφθη ἄττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἴδωλα*· Κ.Δ. Μάρκ. 6,49: *οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἔδοξαν ὅτι φάντασμά ἐστιν*).

φαντασμαγορία «εντυπωσιακό θέαμα»
λόγ. [1876], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *fantasmagorie*, από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ελληνογενών *fantasm(e)* (< υστλατ. *phantasma* < αρχ. *φάντασμα*) + *(allé)gorie* «αλληγορία» (βλ.λ. *αλληγορία*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαντασμαγορ-ικός, λόγ. [1882], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *fantasmagorique* < *fantasmagorie* (βλ. ανωτέρω).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
φαντασμαγορία
Η λέξη ***φαντασμαγορία*** πλάστηκε στη Γαλλική *(fantasmagorie)* το 1797 με α΄ συνθετικό το ελληνογενές *fantasme* (με ληκτικό *-a*, σύμφωνα με τον λατινικό ή τον αρχ. τύπο), επειδή δήλωνε θέαμα αποτελούμενο από πολλές φωτεινές εικόνες, οι οποίες παράγονταν με τη βοήθεια ειδικών προβολέων.

φανταστικός → φαντάζω

φανταχτερός
πιθ. μέσω αμάρτυρου ρηματ. επιθ. **φανταχτ(ός)* (με παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *κοφτ-ερός*) < θ. **φαντακ-* (κατ' αναλογίαν προς θέματα ρημάτων με διπλούς αορίστους σε *-σα / -ξα* [ksa], π.χ. *ταιριάζω – ταίριασα / ταίριαξα – ταιριασ-τός / ταιριαχ-τός, πηδώ – πήδησα / πήδηξα – πηδηχ-τός*) τού ρ. *φαντάζω* (βλ.λ.) με αόρ. *φάνταξα*.

φαντεζί «φανταχτερός»
αντιδάν., < γαλλ. *fantaisie* < λατ. *fantasia / phantasia* < αρχ. *φαντασία* (βλ.λ. *φαντάζω*).

φάντης «βαλές (τραπουλόχαρτο)»
μεταφορά τού ιταλ. *fante*, αρχική σημ. «παιδί, νήπιο – (αργότερα) πεζικάριος, φαντάρος» < λατ. *infans*, *-ntis* «παιδί, νήπιο». Η σημ. τής φερώνυμης φιγούρας τού χαρτοπαιγνίου εμφανίζεται στην Ιταλική (στον πληθ. *fanti*) το 1475. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φαντάρος*.

φαντομάς «κακοποιός που ξεφεύγει συνεχώς αριστοτεχνικά»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *Fantômas*, όν. μυθιστορηματικού ήρωα που επινόησαν το 1911 οι Γάλλοι συγγραφείς M. Allain και P. Souvestre, ο οποίος είχε την ικανότητα να ξεφεύγει συνεχώς από την αστυνομία. Το όνομα πλάστηκε από τη λ. *fantôme* «φάντασμα» < παλαιότ. **fantauma* < υστλατ. *phantasma* < αρχ. *φάντασμα* (βλ.λ.).

φανφάρα «πανηγυρικό μουσικό κομμάτι – πομπώδης μεγαλοστομία»
< ιταλ. *fanfara* < γαλλ. *fanfare*, εκφραστ. λ. ονοματοπ. αρχής (με αναδιπλασιασμό *fan-far-* <; **far-far-*), που απαντά σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αραβ. *farfar* «φλύαρος, φαφλατάς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φανφαρόνος, μεταφορά τού ιταλ. *fanfarone* < ισπ. *fanfarrón* (που συνδέεται με τη λ. *φανφάρα*)
φανφαρον-ικός < *φανφαρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
φανφαρον-ισμός < *φανφαρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*

φανφαρον-ίστικος < *φανφαρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίστικος*.

φαξ
< αγγλ. *fax*, συντομευμ. τύπος τού *facsimile (machine)* «(μηχάνημα) τηλεομοιοτυπίας» < ν.λατ. *fac simile* «κάνε / φτειάξε όμοιο, ακριβές αντίγραφο».

φάουλ
< αγγλ. *foul* «βρόμικος, ακάθαρτος – αντικανονικός», που είναι ομόρριζο τού γερμ. *faul* «σάπιος».

φάπα
< *φαπ*, ηχομιμητ. λ.

φάρα «γένος, σόι»
< αλβ. *fara* «ο σπόρος – το γένος» (με επίταξη τού οριστικού άρθρου) ή, κατ' άλλη άποψη, < αρωμουν. *fară*.

φαράγγι
< μεσν. *φαράγγι(ν)*, υποκορ. τού αρχ. *φάραγξ, -γγος (ή)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο, *απόσπ*. 89.1.1: *εὕδουσι δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες*] < **φάραγγ-ς* (με εκφραστ. επίθημα *-αγγ-*, πβ. αρχ. *σῆρ-αγξ, -αγγος, φάρ-υγξ, -υγγος*) < θ. *φαρ-*, που απαντά επίσης στο αρχ. *φάρος (τό)* «άροτρο» και προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher-* «σκάβω, τρυπώ, κόβω» || αρμ. *brem*, λατ. *forāre* (> γαλλ. *forer*, ιταλ. *forare*, όλα με σημ. «τρυπώ»), αρχ. γερμ. **bur-ō-* «τρυπώ» (> γερμ. *bohren*, αγγλ. *bore*), αλβ. *brimë / vrimë* «τρύπα, οπή» || αρχ. *φάρ-υγξ* (βλ.λ. *φάρυγγας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαραγγώδης < αρχ. *φαραγγ-ώδης* «όμοιος με φαράγγι, γεμάτος φαράγγια».

φαράσι
< τουρκ. *faraş* < αραβ. *farāš*.

φαραώ
ελνστ. < εβρ. *par' oh* < αρχ. αιγυπτ. *perā*, αρχική σημ. «ανάκτορο, βασιλικός οίκος», που χρησιμοποιήθηκε κατόπιν για να δηλώσει επίσης τους ηγεμόνες τής αρχ. Αιγύπτου. Ας σημειωθεί ότι παρόμοια μετωνυμική χρήση συναντούμε στη μεσν. φρ. *Υψηλή Πύλη / Πόρτα*, που κατέληξε να σημαίνει «Σουλτάνος» (στην Οθωμανική Αυτοκρατορία).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαραων-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *pharaonic* ή γαλλ. *pharaonique* < *Pharaon* < υστλατ. *Pharao, -onis* < ελνστ. *φαραώ* (βλ. ανωτέρω).

φαρδύς
μεσν., μεταπλ. τύπος (κατά το συνώνυμο αρχ. *πλατύς*) τού ελνστ. *εὐφραδής* «σαφής – γλωσσικά ορθός, εύγλωττος» (βλ.λ. *ευφράδεια*), με σίγηση τού αρκτικού στόνου /e/ και αντιμετάθεση: /efra/ > /far/.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαρδαίνω < μεσν. *φαρδ-αίνω* < *φαρδ(ύς)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
φάρδ-εμα < *φαρδ(αίνω)* + παραγ. τέρμα *-εμα*
φάρδος < μεσν. *φάρδ-ος* < *φαρδύς* (υποχωρητ., πβ. κ. *πλάτος – πλατύς, πάχος – παχύς*).

φαρέτρα
αρχ. ουσ. [ήδη ομηρικό με τύπο *φαρέτρη*], με παραγ. τέρμα *-τρα*, το οποίο οι σχολιαστές και οι γραμματικοί συνέδεαν με το ρ. *φέρω* (π.χ. τον 1ο αι. π.Χ. ο Φιλόξενος, *απόσπ*. 616: *φαρέτρα· παρὰ τὸ φέρω*) και η άποψη αυτή παραμένει πιθανή: *φαρ-έ-τρα* (πβ. αρχ. *φέρ-ε-τρον*) < θ. *φαρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρ-ω* (βλ.λ.). Εντούτοις, η εξειδικευμένη σημασία τού όρου και το γεγονός ότι λέξεις για τη βελοθήκη έχουν συχνά αποτελέσει αντικείμενο δανεισμού θα καθιστούσαν πιθανή την εκδοχή ότι πρόκειται για δάνειο παρασυνδεδεμένο προς το θ. τού ρ. *φέρω*.

φαρί «άλογο ιππασίας ή πολέμου»
< μεσν. *φαρί(ν)*, υποκορ. τού αραβ. *faras* «ίππος».

φαρίνα «εκλεκτό λεπτό αλεύρι»
< ιταλ. *farina* < λατ. *farīna* «αλεύρι», υποκορ. τού *far, farris* «χοντρό αλεύρι».

Φαρισαίος
< ελνστ. *Φαρισαῖος* (κυρ. πληθ. *Φαρισαῖοι*, μέλη εβραϊκής θρησκευτικής ομάδας που χαρακτηρίζονταν από αυστηρή προσήλωση στον ιουδαϊσμό, στον Νόμο και στη ραββινική παράδοση) < αραμ. *perīšayyā*, πληθ. τού *perīš* «ξεχωρισμένος, ξεχωριστός», επειδή θεωρούσαν τους εαυτούς τους προνομιούχους και απέφευγαν όσους χαρακτήριζαν ακάθαρτους. Επειδή στην Κ.Δ. ο Ιησούς κατακρίνει την τυπολατρική τους στάση, η λ. έλαβε επίσης τη σημ. «υποκριτής» (π.χ. *οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί*, φρ. που απαντά έξι φορές στο Ευαγγέλιο *Κατὰ Ματθ*., κεφ. 23).

φάρμα
μεταφορά τού αγγλ. *farm*, αρχική σημ. «καθορισμένο ενοίκιο για χρήση αγροκτήματος», < παλ. γαλλ. *ferme* < μεσν. λατ. *firma* «καθορισμένη τιμή», υποχωρητ. σχηματισμός από το λατ. *firmāre* «στερεώνω, εξασφαλίζω». Βλ. κ. *φίρμα*.

φάρμακο
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φάρμακον*, αρχική σημ. «θεραπευτικό βότανο», πιθ. δάνειο, όπως συμβαίνει με αρκετά αρχ. φυτωνύμια, π.χ. *αἴσ-ακος, ἀμάρ-ακος, πιστ-άκη*. Έχει ωστόσο διατυπωθεί η υπόθ. ότι πρόκειται για επεκτεταμένο τύπο αμάρτυρου ουσ. **φάρμαξ, -ακος* < ουδ. **φάρ-μα* (πβ. αρχ. *ἕρμαξ – ἕρμα, λεῖμαξ – λειμών*), που ανάγεται σε θ. τού ρ. *φέρω* (πβ. κ. *χαίρω > χάρ-μα*) με σημ. «φυτό που φέρει, που παράγει η γη». Η σύνδεση αυτή ενισχύεται από το αλβ. *bar* «χόρτο, βότανο – γιατρικό, φάρμακο» (παράγωγο

τού Ι.Ε. *bher- «φέρω»). Κατ' άλλη εκδοχή, το ουδ. *φάρ-μα προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *bher- «σκάβω, τρυπώ, κόβω» (βλ.λ. *φαράγγι*), δηλ. «φυτό κομμένο (από τη γη)». Η δεύτερη αυτή εκδοχή φαίνεται παράλληλη με τη σημασιολογική σχέση των γερμ. *Heu* «σανός» και *hauen* «σχίζω, κόβω», που είναι ομόρριζα.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «θεραπευτικό βότανο» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Λ 741: *ἣ τόσα φάρμακα ᾔδη ὅσα τρέφει εὐρεῖα χθών*) → αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «θεραπευτική ουσία – δηλητήριο (πβ. *φαρμάκι*)» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* δ 229-30: *πλεῖστα φέρει ζείδωρος ἄρουρα φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά*· Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.* 5.1.1: *καὶ φάρμακα πίνουσα, οὐδὲν ὠφελέετο*) → αρχ. σημ. «μαγικό φίλτρο – μαγγανεία, μαγεία» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.85: *θάρσεε τούτου εἵνεκεν καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθόν, ὡς βασιλεὺς οὐδεὶς ἄλλος πρὸ σέο ἔσται· τοιαῦτα ἔχω φάρμακα* «...τέτοια μαγικά έχω»· Κ.Δ. *Ἀποκάλ.* 9,21: *καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν οὔτε ἐκ τῶν φαρμάκων αὐτῶν*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ *δηλητήριο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαρμακεύω < αρχ. *φαρμακ-εύω* «δίνω σε κάποιον φάρμακο ή δηλητήριο – ασκώ μαγεία, μαγγανεία»

φαρμακεία (η) < αρχ. *φαρμακ-εία* «χρήση φαρμάκων (κυρ. καθαρτικών), δηλητηρίαση – μαγεία, μαγγανεία» < ρ. *φαρμακ-εύω*

φαρμακ-είο, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pharmacie* < υστλατ. *pharmacia* «το σύνολο των φαρμάκων, των γιατρικών» < αρχ. *φαρμακ-εία*

φαρμακ-ερός < *φαρμάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*

φαρμακευτής < ελνστ. *φαρμακευ-τής* (αντί τού αρχ. *φαρμακεύς*) «μάγος, δηλητηριαστής – φαρμακοποιός» < αρχ. *φαρμακ-εύω*

φαρμακευτικός < αρχ. *φαρμακευ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < ρ. *φαρμακ-εύω*

φαρμάκι < μεσν. *φαρμάκι(ν)* «δηλητήριο» < αρχ. *φαρμάκ-ιον* «ήπιο θεραπευτικό σκεύασμα, καθάρσιο», υποκορ. τού *φάρμακον* (βλ. ανωτέρω) ☛ ΣΧΟΛΙΟ *δηλητήριο*

φαρμακ-ώνω, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *φαρμακ-ῶ (-όω)* «χορηγώ φάρμακο» (ελνστ. *φαρμακοῦμαι* «δηλητηριάζομαι») [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]

φαρμάκω-μα < *φαρμακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. φαρμακο-: *φαρμακο-ποιός* (αρχ.), *φαρμακοποσία* (αρχ.), *φαρμακο-τρίφτης* (ελνστ.), *φαρμακολύτρια* (μεσν.), *φαρμακο-βιομηχανία*, *φαρμακοβιομήχανος*, *φαρμακό-γλωσσα*, *φαρμακό-γλωσσος*, *φαρμακο-γνωσία* (λόγ. [1787], ελληνογενής ξέν. όρ.), *φαρμακο-ληψία* (λόγ. [1885]), *φαρμακο-λογία* (λόγ. [1818], ελληνογενής ξέν. όρ. < γαλλ. *pharmacologie*), *φαρμακο-τεχνία* (λόγ. [1892]), *φαρμακο-χημεία* κ.ά.

φαρμασόνος → **φραμασόνος**

φαρμπαλάς → **φραμπαλάς**

φάρος

ελνστ. < αρχ. *Φάρος (ἡ)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* δ 354-5: *νῆσος ἔπειτά τις ἔστι πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ Αἰγύπτου προπάροιθε, Φάρον δέ ἑ κικλήσκουσι*], νησί στον κόλπο τής Αλεξάνδρειας, όπου υπήρχε φωτεινός πύργος ύψους 120 μέτρων, ο οποίος συγκαταλεγόταν στα επτά θαύματα τού αρχαίου κόσμου.

ΣΥΝΘ. φαρο-: *φαρο-δείκτης* (λόγ. [1890]), *φαρόπλοιο* (λόγ. [1892]), *φαρο-φύλακας* (λόγ. [1894]), *φαρο-φυλακή* κ.ά.

φάρσα

ΕΤΥΜ. < ιταλ. *farsa* < γαλλ. *farce*, αρχική σημ. «γέμιση κρέατος», θηλ. τού παλ. γαλλ. *fars* < υστλατ. *farsus*, μτχ. τύπος τού λατ. *farcio* «μπουκώνω – γεμίζω, πληρώ».

ΣΗΜΑΣ. Εκτός από τη γαστρονομική χρήση, η λ. χρησιμοποιήθηκε στον μεσν. λατ. τύπο *farsa* με την επιπρόσθετη σημ. «ιντερμέδιο σε λαϊκή (ρομανική αντί Λατινικής) γλώσσα κατά τη διάρκεια θρησκευτικής τελετής ή λειτουργίας». Τον 14ο και 15ο αι. η λ. δήλωσε επίσης αυτοσχέδια κωμικά επεισόδια που παρεμβάλλονταν σε έργα θρησκευτικής δραματουργίας και, κατ' επέκταση, «κωμικά θεατρικά έργα». Η σημ. «αστείο περιπαικτικού χαρακτήρα» απαντά από τον 16ο αι. Βλ. κ. *σάτιρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαρσέρ < γαλλ. *farceur* < *farce* (βλ. ανωτέρω).

ΣΥΝΘ. φαρσο-κωμωδία.

φαρσί «(για χρήση ξένης γλώσσας) απταίστως» < τουρκ. *farsi* «περσικά» < αραβ. *fārsī* «περσικός», επειδή κατά τον Μεσαίωνα η Περσική ήταν η γλώσσα των μορφωμένων και έχει επηρεάσει (μέσω λεξικών δανείων) την Τουρκική και την Αραβική. Βλ. όμως λ. *ατζαμής*.

φάρυγγας

< αρχ. *φάρυγξ, -υγγος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (με έρρινο επίθημα κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *λάρυγξ, -υγγος*) < αρχαιότ. *φάρυξ, -υγος (ἡ)* < *φάρ-υγ-ς < θ. *φαρ-*, που απαντά επίσης στο αρχ. *φάρος (τό)* «άροτρο» και προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *bher- «σκάβω, τρυπώ, κόβω» || αρμ. *erbuc* «στήθος», υστλατ. *frumen, -inis* «λάρυγγας» || αρχ. *φάρ-αγξ* (βλ.λ. *φαράγγι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαρυγγ-ικός, λόγ. [1834]

φαρυγγ-ίτιδα, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pharyngite*.

ΣΥΝΘ. φαρυγγο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *φαρυγγολαρυγγίτιδα* (< γαλλ. *pharyngolaryngite*), *φαρυγγορραγία* (< γαλλ. *pharyngorragie*), *φαρυγγο-σκόπιο* (< αγγλ. *pharyngoscope*), *φαρυγγο-σπασμός* (< αγγλ.

pharyngospasm), *φαρυγγο-τομία* (< γαλλ. *pharyngotomie*).

φαρφουρί «λεπτή κατεργασμένη πορσελάνη»
πιθ. αντιδάν., < τουρκ. *firfiri* «ανοιχτό κόκκινο, πορφυρό», ίσως < αραβ. *firfir* (> τουρκ. *firfir* «πλουμίδι, φραμπαλάς») < αρχ. *πορφύρα* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαρφουρ-ένιος < *φαρφουρ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

φάσα «πρόσθετη υφασμάτινη λωρίδα σε ένδυμα»
< ιταλ. *fascia* «ταινία, λωρίδα» < λατ. *fascia* «ταινία, επίδεσμος» < ουσ. *fascis, -is* «ταινία, δέσμη – δεμάτι». Βλ. κ. *φασκιά, φασίνα, φασισμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασάτος, μεταφορά τού ιταλ. *fasciato* < *fascia* (βλ. ανωτέρω).

φασαμέν «ματογυάλια με λαβή»
< γαλλ. *face-à-main* < *face* «πρόσωπο» + *main* «χέρι».

φασαρία
< ιταλ. *fesseria* «ανοησία, βλακεία» < επίθ. *fesso* «ανόητος, ηλίθιος» (στη διάλεκτο τής Νάπολης) < ουσ. *fessa* «γυναικείο αιδοίο» (υβριστ. λ.) < υστλατ. *fissa*, ουσιαστικοπ. θηλ. τής μτχ. *fissus* τού λατ. *findo* «σχίζω, χωρίζω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασαριόζος < *φασαρί(α)* + παραγ. τέρμα *-όζος* (< ιταλ. *– oso*, πβ. κ. *φουρι-όζος, μαφι-όζος*)
φασαρί-ας.

φάση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φάσις* < θ. *φα-* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. κ. *καῦ-σις, τά-σις*) < ρ. *φαίνω / -ομαι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «εμφάνιση (για ουράνια σώματα)» (πβ. Αριστ. *Μετεωρ.* 342b: *ὅπερ συμβαίνει καὶ περὶ τὸν τοῦ Ἑρμοῦ ἀστέρα· διὰ γὰρ τὸ μικρὸν ἐπαναβαίνειν πολλὰς ἐκλείπει φάσεις, ὥστε διὰ χρόνου φαίνεσθαι πολλοῦ*) → ελνστ. σημ. «καθεμία από τις όψεις τής σελήνης» (πβ. Γαλην. *Περὶ κρισ. ἡμερ.* 9.904: *σφοδρότεραι μὲν οὖν αἱ μεταβολαὶ κατὰ τὰς πρὸς ἥλιον αὐτῆς εἰσι συνόδους καὶ προσέτι τὰς πανσελήνους φάσεις ὀνομαζομένας*) → Ως επιστ. όρος στη χημεία και την ηλεκτρολογία αποτελεί απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *phase*.

φασιανός
αρχ. (από τη φρ. *φασιανὸς ὄρνις*) < τοπων. *Φᾶσις, -ιος*, ποταμός τής Κολχίδας, από όπου έγινε γνωστό το πτηνό.

φασίνα «γενική καθαριότητα»
< ιταλ. *fascina* «δεμάτι από ξερόκλαδα» (από τα οποία φτειάχνονταν αρχικά οι σκούπες) < λατ. *fascina*, υποκορ. τού *fascis, -is* «ταινία, δέσμη – δεμάτι». Βλ. κ. *φάσα, φασκιά, φασισμός*.

φασισμός
< ιταλ. *fascismo* < *fascio* «δεμάτι, δέσμη» (με παραγ. τέρμα *-ismo*) < λατ. *fascis, -is* «ταινία, δέσμη – δεμάτι». Βλ. κ. *φάσα, φασίνα, φασκιά*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασίστας, μεταφορά τού ιταλ. *fascista* (☛ ΣΧΟΛΙΟ)
φασιστ-ικός < *φασίστ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
φασιστ-ώδης < *φασίστ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ώδης*
φασιστο-ειδής < *φασίστ(ας)* + συνδ. φωνήεν *-ο-* + λεξ. επίθημα *-ειδής*.
ΣΥΝΘ. φασιστό-: *φασιστό-μουτρο*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
φασισμός
Ο λατ. όρος ***fascis*** δήλωνε ένα ρωμαϊκό έμβλημα ισχύος και εξουσίας αποτελούμενο από δέσμη ράβδων με πέλεκυ στο μέσον, που κρατούσαν οι ραβδούχοι προπορευόμενοι των αρχόντων. Το 1872 αποτέλεσε σύμβολο τού ιταλικού τμήματος τής *Διεθνούς Ενώσεως Εργατών*, που ονομάστηκε *fasci* (πληθ. τού ιταλ. *fascio*) με την έννοια «η ισχύς στην ένωση των εργατών». Το 1919 ο Μουσολίνι υιοθέτησε το έμβλημα και την ονομασία ως σύμβολα τού κόμματός του (ιταλ. *fascio littorio*, αρχική σημ. «δέσμη ραβδούχων»), βασισμένος στον κινηματικού χαρακτήρα οργανισμό που είχε ιδρυθεί το 1914 στο Μιλάνο με την ονομασία *Fasci D'Azione Rivoluzionaria* «Σύνδεσμοι Επαναστατικής Δράσης». Οι λ. ***fascista*** και ***fascismo*** πρωτοεμφανίζονται στην Ιταλική το 1915 και το 1919 αντίστοιχα. Ας σημειωθεί δε ότι το ίδιο το έμβλημα θεωρείται ετρουσκικής αρχής.

φάσκελο «μούντζα»
ν.ελλ. (με αντιμετάθεση /sf/ – /k/ > /f/ – /sk/) < ελνστ. *σφάκελος (ὁ)* «μεσαίο δάχτυλο τού χεριού – υβριστική χειρονομία με αυτό το δάχτυλο», που μάλλον συνδ. με το αρχ. *φάκελος* (βλ.λ.), αν δεχτούμε τη γνωστή εναλλαγή *φ- / σφ-* (πβ. αρχ. *φάλαγξ, φαλάγγιον* > ν.ελλ. διαλεκτ. *σφαλάγγι*). Αν ισχύει η ανωτέρω σύνδεση, πιθ. εντάσσεται στην ίδια οικογένεια το λατ. *fascis* «δεμάτι – φάκελος», πράγμα που επιτρέπει να υποθέσουμε αρχικό τύπο **φάσκελος* > (με αντιμετάθεση) *(σ)φάκελος*. Η λ. δεν έχει ετυμολ. σχέση με το ομώνυμο αρχ. *σφάκελος* «γάγγραινα – σπασμός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασκελώνω < μεσν. *σφακελ-ώνω* (με αντιμετάθεση) < ελνστ. *σφάκελος* (βλ. ανωτέρω)
φασκέλω-μα < *φασκελώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φασκιά «ύφασμα με το οποίο τυλίγουν τα βρέφη»
< ελνστ. *φασκία* «ταινία, λουρίδα» (με συνίζηση) < λατ. *fascia* «ταινία, επίδεσμος» < ουσ. *fascis, -is* «ταινία, δέσμη – δεμάτι». Βλ. κ. *φάσα, φασίνα, φασισμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φασκιώνω < μεσν. *φασκι-ώνω* < ελνστ. *φασκι-ῶ (-όω)* < *φασκία*
φάσκιω-μα < *φασκιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φασκόμηλο

< μεσν. **φασκόμηλο(ν)* (όπως προκύπτει από το μεσν. *φασκομηλιά*) < *φασκο-* (< ελνστ. *φάσκον / φάσκος* «είδος λειχήνα») + *μῆλον*. Το ελνστ. *φάσκον / φάσκος* προέρχεται με αντιμετάθεση από το αρχ. *σφάκος (τό)* (απαντά στο σύνθ. *ἐλελί-σφακος*, καθώς και στο μυκ. επίθ. *pa-ko-we*: **σφακό-Fεντ-*), το οποίο σήμαινε συγχρόνως «φασκόμηλο» και «είδος αρωματικού λειχήνα», είναι δε αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασκομηλιά < μεσν. *φασκομηλ-ία / -ιά* (με συνίζηση).

φάσκω στη φρ. *φάσκω και αντιφάσκω*

αρχ., αρχική σημ. «λέγω, βεβαιώνω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* η 255-7: *ἥ με λαβοῦσα ἐνδυκέως ἐφίλει τε καὶ ἔτρεφεν ἠδὲ ἔφασκε θήσειν ἀθάνατον καὶ ἀγήραον ἤματα πάντα*], < θ. *φᾰ-* (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ», για το οποίο βλ.λ. *φαίνομαι, φήμη*) + ενεστ. επίθημα *-σκω* (πβ. κ. *βό-σκω, πάσχω* < **πάθ-σκω*).
ΣΥΝΘ. -φάσκω: *αντι-φάσκω* (βλ.λ.), *απο-φάσκω, κατα-φάσκω*.

φάσμα

αρχ., αρχική σημ. «φάντασμα – σημείο εξ ουρανού, εντυπωσιακό φαινόμενο» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ἀγαμ.* 274: *πότερα δ' ὀνείρων φάσματ' εὐπειθῆ σέβεις;*], < θ. **φᾰ-* (τού ρ. *φαίνω / -ομαι*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ», βλ.λ. *φαίνομαι, φήμη*) + παραγ. τέρμα *-σμα*, πβ. κ. *χά-σμα* (ρ. *χαίνω*), *ὕφα-σμα* (ρ. *ὑφαίνω*). Ως επιστημ. όρος με σημ. «ευρύ σύνολο συχνοτήτων» η λ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *spectre*, από όπου προέκυψε κατόπιν η μτφ. χρήση της.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασματικός < μεσν. *φασματ-ικός* «φανταστικός» → Ο επιστημ. όρος οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *spectral*.
ΣΥΝΘ. φασματο- (μεταφρ. δάνεια): *φασματογραφία* (< γαλλ. *spectrographie*, υβριδικό σύνθ.), *φασματο-γράφος* (< γαλλ. *spectrographe*, υβριδικό σύνθ.), *φασματο-σκοπία* (< γαλλ. *spectroscopie*, υβριδικό σύνθ.) κ.ά.

φασόλι

< μεσν. *φασόλι(ν)* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /o/) < **φασηόλιον / *φασιόλιον*, υποκορ. τού ελνστ. *φασήολος / φασίολος* (αντιδάν.) < λατ. *phasēolus / phasiolus* < *phasēlus* < αρχ. *φάσηλος (ὁ)* «φασολιά», πιθ. προελλην. δάνειο μεσογ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φασολ-άδα < *φασόλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδα*
φασολ-άκι < *φασόλ(ι)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*
φασολ-ιά < *φασόλ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
φασούλι < μεσν. *φασούλ-ι(ο)ν*, υποκορ. τού ελνστ. *φάσουλος / φασήολος / φασίο(υ)λος* (πβ. Κωνστ. Πορφυρ. *Περὶ τελετῶν* 463.18: *φασούλιν, ὀρύζιν, πιστάκιν, ἀμύγδαλον, φακὴν παρεῖχον πάλαι τὰ δύο κουρατωρίκια, ὁμοίως καὶ τὸ ἔλαιον*).

φασόν «τρόπος ραφής»

< γαλλ. *façon*, βασική σημ. «μέθοδος, τρόπος», < λατ. *factio, -onis* «πράξη – τρόπος ενέργειας», από ρηματ. τύπο τού *facere* «κάνω, ποιώ, πράττω» (σουπίνο *factum*).

φασούλι → φασόλι

φάσσα «είδος μεγάλου περιστεριού»

< αρχ. *φάσσα* / (αττ.) *φάττα*, που απαντά επίσης με τον τύπο *φάψ, -βός* (άσχετο με το ελνστ. *φάβα*, βλ.λ.), ίσως μέσω τύπου **φάζα* < **φάβ-ja* κατ' αναλογίαν προς τα ουσ. *νῆσσα* «πάπια», *κίσσα* «καρακάξα». Αγν. ετύμου.

φαστ-φούντ

< αγγλ. *fast-food* «γρήγορο φαγητό».

φαταλισμός «μοιρολατρία»

μεταφορά τού γαλλ. *fatalisme* < *fatal* «μοιραίος» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *fatālis* < ουσ. *fatum* «μοίρα, πεπρωμένο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαταλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fataliste* < *fatalisme* (βλ. ανωτέρω)
φαταλιστ-ικός < *φαταλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φαταούλας

φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *φά' τα ούλα*.

φατικός «επαφικός (γλωσσική λειτουργία)»

ΕΤΥΜ. ελνστ., αρχική σημ. «επιβεβαιωτικός», < αρχ. *φατ(ός)* «ρητός, ειπωμένος» (< θ. *φᾰ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στα αρχ. *φάσκω, φημί* «λέγω», για το οποίο βλ.λ. *φήμη*) + παραγ. τέρμα *-ικός*, πβ. κ. *κατα-φατικός*.
ΣΗΜΑΣ. Ο γλωσσολογικός όρος με σημασία «επαφικός» αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *phatic* και πλάστηκε το 1923 από τον Άγγλο γλωσσολόγο B. Malinowski (ως τμήμα τής φρ. *phatic communion*), έγινε δε ευρύτερα γνωστός από τις επικοινωνιακές λειτουργίες τής γλώσσας που διατύπωσε το 1960 ο γλωσσολόγος Roman Jacobson.

φάτνη

αρχ. [ήδη ομηρικό], προφανώς αρχική σημ. (αμάρτυρη) «πλεχτό καλάθι», < **φάθ-νη* (> ελνστ. *πάθνη*) < θ. **φαθ-* (με παραγ. τέρμα *-νη* < **-nā*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhendh-* «δένω, συνδέω» || σανσκρ. *bhándhu-* «γονέας, συγγενής», αρχ. γερμ. **bind-a-* «δένω, συνδέω» (> γερμ. *binden*, αγγλ.

bind, σουηδ. *binda*), κελτ. *benna* «άμαξα (με κάσα πλεγμένη από λυγαριά)» || αρχ. *πενθ-ερός* (βλ.λ. *πεθερός*). Από το ελνστ. *πάθνη* έχει προέλθει το ν.ελλ. *παχνί* (βλ.λ.). Η σημ. «παχνί» μαρτυρείται ευθύς εξ αρχής. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πεθερός, πείσμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φάτνωμα < αρχ. *φάτνω-μα* «διακοσμητικό οροφής» < *φατνῶ (-όω)* «στεγάζω με πλέγμα λυγαριάς»

φάτνωση < ελνστ. *φάτνω-σις* «οροφή με φατνώματα»

φατνωτός < ελνστ. *φατνω-τός*, ρηματ. επίθ.

φατνίο «οστέινο κοίλωμα τού δοντιού»

< ελνστ. *φατνίον*, αρχική σημ. «μικρή φάτνη», υποκορ. τού αρχ. *φάτνη* (βλ.λ.). Η σημερινή σημ. είναι ήδη ελνστ. (πβ. Γαλην. *Περὶ ἀνατομ. ἐγχειρ.* 2.443: *πρῶτα μὲν τὰ περὶ τοῖς φατνίοις οὖλα, μετὰ δὲ ταῦτα τά τε φατνία καὶ τοὺς ὀδόντας αὐτούς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φατνι-ακός λόγ. [1836], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *alvéolaire*.

φατρία «αδελφότητα – ομάδα με συνωμοτική δράση»

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Πολιτ.* 1309a.11-12: *καὶ ἀντίγραφα κατὰ φατρίας καὶ λόχους καὶ φυλὰς τιθέσθωσαν*] (με ανομοίωση τού -ρ-) < *φρατρία* < *φράτηρ, -ερος* «αδελφός» (κυρ. στον πληθ. *φράτερες*) < θ. *φρα-* (με παραγ. τέρμα *-τηρ*, πβ. αρχ. *θυγά-τηρ, μή-τηρ*) < Ι.Ε. **bhrā-ter-* || σανσκρ. *bhrātar-*, λατ. *frāter, -tris* (> γαλλ. *frère*), αρχ. γερμ. **brōþēr* (> γερμ. *Bruder*, αγγλ. *brother*, ολλ. *broeder*), αρχ. σλαβ. *brat(r)ŭ* (> πολ. *brat*, ρωσ. *brat*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φατριάζω < αρχ. *φ(ρ)ατρι-άζω* «ανήκω στην ίδια φατρία», (ελνστ.) «συνωμοτώ» (☛ ΣΧΟΛΙΟ)

φατριασμός < μεσν. *φατριασ-μός* < αρχ. *φ(ρ)ατριάζω*

φατριαστής < ελνστ. *φ(ρ)ατριασ-τής* «αυτός που ανήκει σε φατρία» < αρχ. *φ(ρ)ατρι-άζω*

φατριαστικός < ελνστ. *φ(ρ)ατριασ-τικός* «σχετικός με τη φατρία» < αρχ. *φ(ρ)ατρι-άζω*

φατριακός < ελνστ. *φ(ρ)ατρι-ακός*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φατρία

Η εικαζόμενη αρχική σημασία «αδελφός» (τής λ. **φράτηρ**), όπως καταδεικνύεται από τους τύπους των συγγενών γλωσσών, καταγράφεται στην Ελληνική μόνο από τον λεξικογράφο Ησύχιο: *φράτωρ / φρήτηρ· ἀδελφός*. Η λέξη δεν δήλωνε τον συγγενή εξ αίματος, για τον οποίο η αρχ. γλώσσα διέθετε τους τύπους *κασίγνητος* και *ἀδελφός*. Στον Όμηρο η λέξη προσδιορίζει αυτόν που ανήκει σε **φράτρα** και ο όρος αυτός (επίσης *φρήτρη, φρατρία, φατρία*) αναφέρεται σε τμήμα τής ευρύτερης πατριαρχικής οικογένειας, σε λαό ή φυλή που κατάγεται από τον ίδιο γενάρχη ή σε ομάδα οικογενειών συγγενών εξ αίματος ή εκ γειτονίας (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Β 362-3: *κρῖν' ἄνδρας κατὰ φῦλα κατὰ φρήτρας Ἀγάμεμνον, ὡς φρήτρη φρήτρηφιν ἀρήγῃ, φῦλα δὲ φύλοις*). Στην αθηναϊκή δημοκρατία ο όρος χρησιμοποιήθηκε στο πολιτικό λεξιλόγιο, για να δηλώσει την υποδιαίρεση τής φυλής στην οποία ανήκε ο πολίτης (κάθε φυλή αποτελείτο από τρεις **φατρίες**· πβ. Αριστ. *Πολιτ.* 1300a: *κατὰ φυλὰς καὶ δήμους καὶ φατρίας, ἕως ἂν διέλθῃ διὰ πάντων τῶν πολιτῶν*). Η αξιοσημείωτη αυτή πολιτική χρήση αποτελεί νεωτερισμό τής Ελληνικής και δεν απαντά σε κανέναν από τους ομόρριζους όρους των άλλων Ι.Ε. γλωσσών. Αργότερα, η λέξη δήλωσε επιπλέον οποιαδήποτε ομάδα δρα συνωμοτικά, για να προωθήσει τα συμφέροντά της (πβ. ελνστ. *φατριάζω* «συνωμοτώ» < αρχ. *φρατριάζω* «ανήκω στην ίδια *φράτρα*»).

φάτσα

< ιταλ. *faccia* «πρόσωπο, όψη» < δημώδ. λατ. **facia(m)* < λατ. *facies, -ei* (ίδια σημ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φατσ-ούλα < *φάτσ(α)* + υποκορ. επίθημα *-ούλα*.

φαύλος «ανήθικος, αχρείος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *φαῦλος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον λυρικό Δημόδοκο, *απόσπ.* 5.1-2: *Καππαδόκαι φαῦλοι μὲν ἀεί· ζώνης δὲ τυχόντες φαυλότεροι· κέρδους δ' εἵνεκα φαυλότατοι*] < **φλαῦ-λος* (με ανομοίωση τού -λ- και παραγ. τέρμα *-λος*, συνηθισμένο σε λ. που δηλώνουν αναπηρία, π.χ. *χω-λός, στρεβ-λός, τυφ-λός*), που συνδ. με το αρχ. συνώνυμο *φλαῦρος* «ασήμαντος, κακός, πονηρός» μέσω κοινού θέματος **φλαυ-* και διαφορετικών επιθημάτων (**-λος* και **-ρος*). Λιγότερο πιθ. είναι η σύνδεση με το αρχ. *παῦρος* «μικρός, βραχύς» (ομόρριζο τού λατ. *paucus* «μικρός, λίγος»), κατά την οποία το αρχ. *φαῦ-λος* παρουσιάζει εκφραστ. *φ-* (αντί *π-*) και αρχική σημ. «κατώτερης ποιότητας», διότι δεν ερμηνεύεται ικανοποιητικά ο συγγενής τύπος *φλαῦρος* (ιδίως το *-λ-*).

ΣΗΜΑΣ. Το επίθ. *φαῦλος* αποτελούσε αρχικώς «μέση λέξη», η οποία απαντά ενίοτε με καλή σημ. «απλός, εύκολος, ελαφρός» (για πράγματα· πβ. Ευριπ. *Ἱκέτ.* 316-7: *καὶ συὸς μὲν ἀγρίου ἀγῶνος ἥψω φαῦλον ἀθλήσας πόνον* «και άλλοτε πάλεψες με κάπρο σε αγώνα εύκολο / απλό»· Αριστοφ. *Ἱππῆς* 213: *φαυλότατον ἔργον* «ευκολότατο έργο»), αλλά ήδη από την Αρχαιότητα κυριαρχεί η κακή σημ. «τιποτένιος, μηδαμινός, ευτελής» και, ως εκ τούτου, «κακός, ποταπός» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.83.3: *καὶ οἱ φαυλότεροι γνώμην ὡς τὰ πλείω περιεγίγνοντο*· Ισαίου *Μενεκλ.* 43.7-8: *ἀλλ' εἰ οὕτως φαῦλος ἄνθρωπος δοκῶ εἶναι καὶ μηδενὸς ἄξιος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φαυλότητα < αρχ. *φαυλ-ότης, -ότητος*, αρχική σημ. «ευτέλεια, προστυχιά, κακία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ.

Ευριπ. *απόσπ.* 641.2-3: *ἐν τῷ γὰρ ὄλβῳ φαυλότης ἔνεστί τις, πενία δὲ σοφίαν ἔλαχε διὰ τὸ συγγενές*].
ΣΥΝΘ. φαυλ(ο)-: *φαυλ-επίφαυλος* (ελνστ., «πολύ φαύλος»), *φαυλό-βιος* (ελνστ.), *φαυλο-κράτης* (λόγ. [1891]), *φαυλο-κρατία* (λόγ. [1871]), *φαυλο-κρατικός* (λόγ. [1895]).

φαφλατάς

< μεσν. *φαφλατᾶς*, ηχομιμητ. λ. που παρουσιάζει αναδιπλ. συλλαβή *φα-* και φωνητική ομοιότητα με το αρχ. *παφλάζω*, χωρίς όμως να συνδέεται ετυμολογικά με αυτό. Βλ. κ. *φαφούτης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαφλατ-άδικος < *φαφλατ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άδικος*
φαφλατ-άρω < *φαφλατ(άς)* + παραγ. τέρμα *-άρω*
φαφλατάρισ-μα < *φαφλαταρισ-* (*φαφλατάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

φαφούτης

ηχομιμητ. λ. με επανάληψη τού φθόγγου *φ-*, πιθ. από μίμηση τής προφοράς των νωδών (φαφούτηδων).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φαφούτ-ικος
φαφουτ-ιάζω.

φάω → φαγητό

Φεβρουάριος

ελνστ. < λατ. *Februarius* < *februus* «καθαρτικός», επειδή τότε γίνονταν τελετές εξαγνισμού και ο μήνας αυτός ήταν τελευταίος στο αρχ. ρωμαϊκό ημερολόγιο, πριν από την αλλαγή που επέφερε ο Ιούλιος Καίσαρ. Ο μεσν. τύπος *Φλεβάρης* σχηματίστηκε (με μετάθεση) από τύπο **Φεβλάρης* / **Φεβράρης* < **Φεβράριος* (με έκκρουση τού /u/ από το ισχυρότερο /a/) < ελνστ. *Φεβρουάριος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *μήνας*.

φεγγάρι

< μεσν. *φεγγάρι(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *φέγγος* «φως, λάμψη – σεληνόφως» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φεγγαρ-άδα < *φεγγάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*
φεγγαρ-ιάτικος < *φεγγάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *νυχτ-ιάτικος*
φεγγαρ-ήσιος < *φεγγάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *βουν-ήσιος*.
ΣΥΝΘ. φεγγαρο-: *φεγγαρο-βραδιά*, *φεγγαρόλουστος*, *φεγγαρο-πρόσωπος*, *φεγγαρό-φωτο*, *φεγγαρό-ψαρο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

φεγγάρι

Η λέξη ***φεγγάρι*** προέρχεται από το μεσαιωνικό *φεγγάρι(ον)*, που είναι υποκοριστικό τού ***φέγγος***. Η λέξη *φέγγος* εκτός από «φως, λάμψη» σήμαινε ειδικότερα το σεληνόφως (π.χ. στον Πλάτωνα τα *νυκτερινὰ φέγγη* αντιδιαστέλλονται στο *ἡμερινὸν φῶς*). Ομοίως, στην Καινή Διαθήκη στην περιγραφή τής Δευτέρας Παρουσίας από τον Χριστό διαβάζουμε (Ματθ. 24,29): *ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς*. Συνεκδοχικά λοιπόν το φεγγάρι ονομάστηκε με βάση αυτό που εκπέμπει, δηλ. το φως *(φέγγος)*, ενώ με τον υποκοριστικό τύπο *φεγγάριον* αρχίζει να απαντά στα μεσαιωνικά κείμενα (πβ. στη *Διήγηση τού Μεγάλου Αλεξάνδρου*: *«Καὶ ἦτον τὸ πρόσωπόν του εἰς τὸ σκουτάριν ἱστορισμένον καὶ τόσον ἔλαμπε τὸ πρόσωπόν του εἰς τὸ σκουτάριν, ὡσὰν τὸ φεγγάριν εἰς τὸν οὐρανὸν»*). Βέβαια, όπως συμβαίνει συχνά στην εξέλιξη των λέξεων, στη λέξη *φεγγάρι* ξεχάστηκε η αρχική προέλευση και έτσι ατόνησε η σημασία τού φωτός (< *φέγγος*), με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί η λέξη ***φεγγαρόφωτο*** για το φως τού φεγγαριού. Να σημειώσουμε ότι η λέξη που χρησιμοποιήθηκε παλαιότερα για το φεγγάρι στην Ελληνική ήταν αρχικά η λέξη ***μήνη*** (από όπου ο σεληνιακός *μήνας*, δεδομένου ότι οι φάσεις τής σελήνης χρησιμοποιήθηκαν για μέτρηση τού χρόνου, πβ. κ. λατ. *mens*, *-is*), η οποία αντικαταστάθηκε από τη λέξη ***σελήνη***. Στη λέξη *σελήνη*, που ανάγεται στο *σέλας* «λάμψη, φεγγοβολή» (*σέλας* + επίθημα *-να* > **σελασ-να* > *σελήνη*), παρατηρούμε την ίδια ετυμολογική βάση με το *φεγγάρι*, πήρε δηλαδή το όνομά της από αυτό που εκπέμπει, δηλαδή το φως.

φέγγος

αρχ. [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο], αρχική σημ. «φως, λάμψη» (τού ηλίου, των άστρων, κυρ. όμως τής σελήνης), < θ. *φεγγ-*, πιθ. < Ι.Ε. **(s)p(h)eng-* «λάμπω, φέγγω» || λιθ. *spingiu*, παλ. αγγλ. *spincen* «πετάω σπίθες» (> αγγλ. *spunk* «σπίθα, σπινθήρας»). Σύμφωνα με άλλη υπόθεση, η λ. προέρχεται από τύπο **σπέγγ-ος* (< Ι.Ε. **(s)p(h)eng-*, όπως παραπάνω) και δέχτηκε την επίδρ. τού αρχ. συνωνύμου *φάος* / *φῶς*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φεγγάρι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φεγγίζω < μεσν. *φεγγ-ίζω* < *φέγγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
φεγγίτης < ελνστ. *φεγγ-ίτης*, αρχική σημ. «αυτός που δίνει φως – οπή από όπου μπαίνει φως» (πβ. Ηλιοδ. *Πρὸς Θεοδόσ.* 173: *λαμπτὴρ φλογηφόρος τε φεγγίτης μέγας τὰς τῶν λίθων ποικίλας ἐκπέμπων χροάς*)
φέγγω < αρχ. *φέγγ-ω* «φωτίζω, λάμπω» (πβ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 344: *φλογὶ φέγγεται δὲ λειμών*)
φέξη < θ. *φεκ-* (*έ-φεξα*, ρ. *φέγγω*) + παραγ. τέρμα *-ση*
φέξιμο < θ. *φεξ-* (*έ-φεξα*, ρ. *φέγγω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*.

φει κ. φι

< ελνστ. *φεῖ* (αργότερα επίσης *φῖ*), που σχηματίστηκε

κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *πεῖ* > ελνστ. *πῖ*, για το οποίο βλ.λ. *πει*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αλφάβητο*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φει
Προκειμένου να αποδοθεί ο δασύς χειλικός φθόγγος *φ* [pʰ], αντίστοιχος τού κλειστού (ψιλού) *π* [p], πλάστηκε στο ελληνικό αλφάβητο ένα εντελώς νέο γράμμα, ώστε να συμπληρωθεί η ομάδα των δασέων: *φ, θ, χ*, δηλ. [pʰ], [tʰ], [kʰ] (πβ. κλειστά αντίστοιχα *π, τ, κ*, δηλ. [p], [t], [k]). Εικάζεται ότι το γραφημστικό σύμβολο πλάστηκε με μεταβολή τής μορφής τού γράμματος Θ ή με προσθήκη οριζόντιας κεραίας στο *κόππα* ϙ, αλλά η ακριβής προέλευση δεν έχει επιβεβαιωθεί. Το γράμμα προφέρθηκε ακροφωνικώς με δασύ φθόγγο κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *πεῖ* (ελνστ. *πῖ*).

φέιγ-βολάν «διαφημιστικό φυλλάδιο»
< γαλλ. *feuille volante* < *feuille* «φύλλο – φυλλάδιο» + *volante*, μτχ. τύπος τού ρ. *voler* «πετώ».

φείδομαι «εξοικονομώ – διαφυλάσσω, διασώζω»
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *φειδ-* < Ι.Ε. **bheid-* «σχίζω, χωρίζω, διαιρώ» || σανσκρ. *bhinádmi*, λατ. *findere* (> γαλλ. *fendre*, ισπ. *hender*, ιταλ. *fendere*), αρχ. γερμ. **beit-a-* «δαγκώνω» (> γερμ. *beißen*, αγγλ. *bite*, ολλ. *bijten*) || αρχ. *φειδ-ωλός*, *ἀ-φειδ-ής* (με *ἀ-* στερητ.).
ΣΗΜΑΣ. Το ρ. *φείδομαι* πρέπει αρχικώς να σήμαινε «ξεχωρίζω κάτι (για τον εαυτό μου, για να το φυλάξω ή να το προσέξω)», από όπου προέκυψε η σημ. «εξοικονομώ, χρησιμοποιώ με μέτρο, με περίσκεψη» και «σώζω από καταστροφή ή θάνατο» (πβ. Ευριπ. *Ἡρακλ.* 880: *Εὐρυσθέως ἐφείσαθ' ὥστε μὴ κτανεῖν*). Γνωστό είναι το ρητό *χρόνου φείδου* «μη σπαταλάς τον χρόνο», το οποίο αποδιδόταν στον Χίλωνα τον Λακεδαιμόνιο, έναν από τους επτά σοφούς τής Αρχαιότητας.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φειδώ < αρχ. *φειδ-ώ, -οῦς* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Η 409-10: *οὐ γάρ τις φειδὼ νεκύων κατατεθνηώτων γίγνετ' ἐπεί κε θάνωσι*]
φειδωλός < αρχ. *φειδ-ωλός* «φιλάργυρος» [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Χ 243-4: *νῦν δ' ἰθὺς μεμαῶτε μαχώμεθα, μὴ δέ τι δούρων ἔστω φειδωλή*] < *φείδ(ομαι)* + παραγ. τέρμα *-ωλός*, πβ. κ. *αμαρτ-ωλός*
φειδωλ-εύομαι < *φειδωλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύομαι*.

φελάχος «χωρικός τής Αιγύπτου»
< τουρκ. *fellah* < αραβ. *fallāḥ* «αγρότης, γεωργός» < *falaḥa*.

φελί «κομμάτι, φέτα»
< μεσν. *ὀφέλ(λ)ιον* «σφαιρίδιο» (με μετακίνηση τόνου), υποκορ. τού λατ. *offella* «μπουκιά ψωμιού», υποκορ. τού ουσ. *offa* «μάζα ψωμιού», τεχν. όρος, αγν. ετύμου.

φελιζόλ
< εμπορικό σήμα *Felizol / Φελιζόλ*, ονομασία ελληνικής εταιρείας, η οποία από το 1936 προωθούσε μονωτικά προϊόντα, που αρχικώς προέρχονταν από επεξεργασία φελλού.

φελλός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. Πινδ. *Πυθ.* 2.80: *ἀβάπτιστος εἶμι φελλὸς ὣς ὑπὲρ ἕρκος ἅλμας*], που αρχικώς δήλωνε τη δρυ από τον φλοιό τής οποίας προέρχεται ο φελλός, πιθ. μεσογ. δάνειο, αφού η *φελλόδρυς* ευδοκιμεί στο φωτεινό, υγρό και θερμό κλίμα τής Μεσογείου. Κατ' άλλη άποψη, *φελλός* < **φελ-νός* (με αφομοίωση και πιθ. επικράτηση αιολ. τύπου) < **bhel-no-*, που ανάγεται σε Ι.Ε. **bhel-* «φλοιός» (ίσως ταυτίζεται με την ομώνυμη ρίζα **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω», βλ.λ. *φαλλός*), οπότε συνδ. με ρωσ. *bolona* «εκβλάστημα», τσεχ. *blána* «δέρμα» και με το αρχ. *φολίς, -ίδος* «δέρμα ερπετού» (βλ.λ. *φολίδα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φελλ-ένιος < *φελλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
φελλώδης < ελνστ. *φελλ-ώδης*.
ΣΥΝΘ. φελλο-: *φελλό-δρυς* (ελνστ.), *φελλο-τάπητας*.

φελόνιο → φαιλόνιο

φελούκα «μικρό ιστιοφόρο τού Νείλου»
< ιταλ. *feluca* < γαλλ. *felouque* < ισπ. *faluca* < καταλαν. *falu(g)a* < αραβ. *falwa* «μικρή φοράδα», μτφ. «πλοιάριο (για φορτία)». Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, οι ρομανικοί τύποι προέρχονται από διαλεκτ. τύπο τής Παλαιάς Γαλλικής *ho(u)lque / halque*, ο οποίος ανάγεται σε παλ. σκανδ. ναυτικό όρο, που απαντά τον 10ο αι. στην Παλαιά Αγγλική με τους τύπους *hulk / hol(o)k* «είδος πλοιαρίου». Με βάση την τελευταία άποψη, ο αραβ. τύπος *falua* πρέπει να προέρχεται από λ. τής Ιβηρικής Χερσονήσου (μέσω τής Καταλανικής ή τής Πορτογαλικής). Η παλαιότ. άποψη περί αντιδανείου, κατά την οποία το αραβ. *feluga* (απαντά στη Μάλτα μόλις τον 15ο αι.) προέρχεται από το ελνστ. *ἐφόλκιον* «ρυμουλκούμενη λέμβος», εμφανίζει μεγάλη ερμηνευτική δυσχέρεια.

φέλπα «είδος βαμβακερού υφάσματος»
< ιταλ. *felpa* < παλ. γαλλ. *felpe / feupe*, αγν. ετύμου.

φεμινισμός
λόγ. [1897], μεταφορά τού γαλλ. *féminisme*, που πλάστηκε το 1837 με βάση το θ. τού λατ. *femin(a)* «γυναίκα» και παραγ. τέρμα *-isme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φεμινιστής, μεταφορά τού γαλλ. *féministe* < *féminisme* (βλ. ανωτέρω)
φεμινιστ-ικός, λόγ. [1897], < *φεμινιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φενάκη «απάτη, ψέμα»
ελνστ., αρχική σημ. «περούκα», < αρχ. *φέναξ, -ᾶκος* «απατεώνας» < **φέν-ακ-ς* (με παραγ. τέρμα *-ακ-*, πβ. κ. αρχ. *ὄμφ-αξ*), που εικάζεται ότι αποτελεί πρώιμη μονοφθογγισμένη μορφή τού **φαίν-αξ*, το οποίο ανάγεται στο ρ. *φαίνω / -ομαι*. Ο τ. *Φαίναξ* απαντά ήδη από την Αρχαιότητα ως κύρ. όν. και ενδέχεται να ερμηνεύει το μυκ. ανθρωπωνύμιο *pa-na-ki*: **Φαίνακι* (δοτ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φενακίζω < αρχ. *φενακ-ίζω* «ψεύδομαι, εξαπατώ»
φενακισμός < αρχ. *φενακισ-μός* «απάτη, εξαπάτηση» < ρ. *φενακ-ίζω*.

φενγκ-σούι «κινεζική πρακτική για αρμονική διαρρύθμιση χώρου»
< αγγλ. *feng shui* < κινεζ. *fêng shui* «άνεμος, νερό», όρος που περιγράφει μη επιστημονική πρακτική από την Κίνα, μέσω τής οποίας υπάρχει η αντίληψη ότι εναρμονίζεται η καθημερινή ζωή με τις φυσικές δυνάμεις και χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό τού κατάλληλου χώρου (π.χ. για κατοικία ή ταφή) ή τη διαρρύθμισή του.

φενταγίν «μέλη ομάδας μαχητών στη Μέση Ανατολή»
< γαλλ. *fedayin* / αγγλ. *fedayeen* < αραβ. *fed(d)ayin*, πληθ. τού *fed(d)ay* «αυτοθυσιαζόμενος» < *fida* «τίμημα – λύτρα». Η λ. δήλωσε Άραβες μαχητές στη Μέση Ανατολή, οι οποίοι δρουν κυρ. κατά τού Ισραήλ, συχνά μέσω επιθέσεων αυτοκτονίας.

φεντεραλισμός «πολιτική θεωρία»
μεταφορά τού γαλλ. *fédéralisme* (όρος τού Μοντεσκιέ) < επίθ. *fédéral* «ομοσπονδιακός» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < υστλατ. *foederalis* «σχετικός με συνθήκη» < λατ. *foedus, -eris* «συνθήκη συμμαχίας».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φεντεραλιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fédéraliste* < *fédéralisme* (βλ. ανωτέρω)
φεντεραλιστ-ικός < *φεντεραλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φέξη → φέγγος

φεουδάρχης
λόγ. [1880], < *φέουδ(ο)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-άρχης* < ρ. *άρχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φεουδαρχ-ία, λόγ. [1831]
φεουδαρχ-ικός < *φεουδαρχ(ία)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
φεουδαρχ-ισμός
φεουδαλ-ικός, λόγ. [1889] < θ. *φεουδαλ-* (< ιταλ. *feudale*) + παραγ. τέρμα *-ικός*
φεουδαλ-ισμός, λόγ. [1891], μεταφορά τού ιταλ. *feudalismo*.

φέουδο
λόγ. [1782], < ιταλ. *feudo* < μεσν. λατ. *feudum / feus* < παλαιότ. *fe(v)um* < αρχ. γερμ. **fehu-* «ποίμνιο, σύνολο ζώων που κατέχει κάποιος – ιδιοκτησία» (> γερμ. *Vieh*, αγγλ. *fee*). Κατά τον Μεσαίωνα η λ. δήλωσε την ιδιοκτησία (το τμήμα γης) που παραχωρούσε ο ηγεμόνας σε υποτελείς ευγενείς με οικονομικά και στρατιωτικά ανταλλάγματα.

φερέγγυος «αξιόπιστος»
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *φερε-* (< ρ. *φέρω*) + *-έγγυος* < *ἐγγύη* «εγγύηση, τίμημα» (βλ.λ. *εγγυώμαι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φερεγγυ-ότητα, λόγ. [1894].

φέρ' ειπείν «ας πούμε, λόγου χάριν»
< αρχ. φρ. *φέρ' εἰπεῖν* < *φέρε* (προστ. τού *φέρω*) + *εἰπεῖν*, απρφ. αορ. β΄ (οριστική *εἶπον*), που συμπληρώνει τους παρελθοντικούς χρόνους τού ρ. *λέγω*.

φέρελπις «αυτός που δημιουργεί ελπίδες»
λόγ. [1897], < *φέρ(ω)* + αρχ. *ἐλπίς, -ίδος*, πβ. κ. *εύελπις, άπ-ελπις*. ☛ σχόλιο λ. *εύελπις*.

φερέοικος «(για ζώο) που κουβαλά μαζί του την κατοικία του, π.χ. η χελώνα»
αρχ., αρχική σημ. «αυτός που φέρνει το σπίτι του μαζί», < *φέρ(ω)* + *οἶκος*. Η εφαρμογή τής λ. σε ζώα (π.χ. χελώνες) απαντά ήδη στον Ησίοδο.

φερετζές
μεσν., αντιδάν., < διαλεκτ. τουρκ. *ferece* < οθωμ. τουρκ. *ferace* «γυναικείο επανωφόρι, μανδύας» < αραβ. *farağī* < μεσν. *φορεσία / φορεσιά*. Κατ' άλλη άποψη, το τουρκ. *ferace* προέρχεται από αραβ. *farūc / furūc* «μανδύας / ράσο των λογίων».

φέρετρο
< ελνστ. *φέρετρον* (αρχ. συγκεκομμ. τύπος *φέρτρον*, ήδη ομηρικός) < *φερε-* (< ρ. *φέρω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. κ. *θέρε-τρον*. Η λ. προέκυψε από εκτεταμένη βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher-* (> αρχ. *φέρω*, βλ.λ.) και παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό συναντούμε στο βεδ. *bharí-tra-* «βραχίονας, μπράτσο».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

φέρετρο – νεκροφόρα
Η αρχαία λέξη για το ***φέρετρο*** ήταν *φέρτρον* (< *φέρ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τρον*). Στην Ιλιάδα διαβάζουμε ότι ο Αχιλλέας έχυσε θερμά δάκρυα βλέποντας τον πιστό του φίλο, τον Πάτροκλο, να κείτεται στο φέρετρο σπαραγμένος από τον κοφτερό χαλκό: *εἴσιδε πιστὸν ἑταῖρον κείμενον ἐν φέρτρῳ δεδαϊγμένον ὀξέϊ χαλκῷ*. Εκεί βέβαια η λέξη έχει απλώς τη σημασία τού φορείου, όπου τοποθετείται ο νεκρός για μεταφορά και όχι για εκφορά σε τόπο ταφής, όπως σήμερα.
Ο σχολιαστής τού Ομήρου Ευστάθιος Θεσσαλονί-

κης παρατηρεί ότι το ρήμα *φέρω* χρησιμοποιείται για άψυχα σε αντίθεση με το *άγω* που χρησιμοποιείται για έμψυχα: *Λέγεται δὲ ὡς ἐπὶ πολὺ ἄγεσθαι μὲν τὰ ἔμψυχα καὶ βαδιστικά, φέρεσθαι δὲ τὰ βασταζόμενα. ὅθεν καὶ τὸ φοράδην ἐπίρρημα, ὡς προγέγραπται, καὶ* **φέρτρον** *τὸ νεκροφόρον κλινίδιον, καὶ ἐκφορὰ ἡ ταφή, καὶ φορεῖον, καὶ ἀναφέρειν τὸ ἀνανήφειν.*
Αξίζει να σημειωθεί, τέλος, ότι αρχικά το επίθετο **νεκροφόρος** αναφερόταν σε αυτόν που βαστάζει τον νεκρό. Στα βυζαντινά χρόνια χρησιμοποιήθηκαν φράσεις όπως «*νεκροφόρος κλίνη*», «*νεκροφόρος σκίμπους*», «*νεκροφόρον κλινίδιον*», «*νεκροφόρος λάρναξ*», περίπου συνώνυμα τού *φερέτρου*, τα οποία οδήγησαν με ουσιαστικοποίηση τού επιθέτου στη σημερινή **νεκροφόρα**.

φερέφωνο «αυτός που εκφράζει απόψεις άλλου» λόγ. [1897], < *φέρ(ω)* + *-φων(ο)* < *φωνή*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *porte-parole*, πβ. κ. *μεγά-φωνο, μικρό-φωνο*.

φέρι-μποτ
< αγγλ. *ferry boat* < *ferry* «πέρασμα, πορθμείο» + *boat* «λέμβος, πλοίο».

φερμάνι → φιρμάνι

φερμάρω «προσηλώνω το βλέμμα – (για κυνηγετικό σκυλί) οσμίζομαι τον αέρα»
μεταφορά τού ιταλ. *fermare* «σταματώ – στερεώνω» (στη γλώσσα τού κυνηγίου «σκοπεύω, στοχεύω»· (για κυνηγετικό σκυλί) «σταματώ και οσμίζομαι τον αέρα») < λατ. *firmāre* «στερεώνω» < επίθ. *firmus* «στερεός, σταθερός».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φερμάρισ-μα.

φέρμελη «κεντημένο γιλέκο που φοριέται με τη φουστανέλα»
< αλβ. *fermele*.

φερμουάρ
< γαλλ. *fermoir* < ρ. *fermer* «κλείνω» < λατ. *firmāre* «στερεώνω» (μέσω τής σημ. «οχυρώνω, περιφράσσω») < επίθ. *firmus* «στερεός, σταθερός».

φερμουίτ «τακάκι δισκόφρενου»
ίσως πλάστηκε από τα γαλλ. *ferme* «σφιχτός, σταθερός» και *huite* «οκτώ». Μερικές φορές χρησιμοποιείται επίσης ο τύπος *θερμουίτ*, με παρετυμολ. σύνδεση προς το επίθ. *θερμός*.

φερνή «προίκα»
αρχ. (δωρ. *φερνά*), αρχική σημ. «προίκα (που έφερνε η σύζυγος ως νύφη)», < **bher-nā* (με παραγ. τέρμα **-nā*) < Ι.Ε. **bher-* «φέρνω» || αρμ. *bern* «φορτίο, βάρος», αλβ. *barrë*, λιθ. *bérnas* «αγόρι» || αρχ. *φέρ-ω* (βλ.λ. για ολόκληρη την ετυμολ. οικογένεια). Από την ελνστ. εποχή το ουσ. *φερνή* παραμερίστηκε από το συνώνυμο *προίξ* (βλ.λ. *προίκα*).

φέρνω
μεσν. μεταπλ. τύπος τού αρχ. *φέρω* (βλ.λ.) με βάση το θ. τού μεσν. αορ. *ἔ-φερ-α* (αντί τού αρχ. *ἤνεγκον*), πβ. κ. *δέρω > δέρνω, σύρω > σέρνω* (μεσν.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φέρσιμο < μεσν. *φέρ-σιμον* < *φέρ(ω)* + παραγ. τέρμα *-σιμο(ν)*, πβ. κ. *γδάρ-σιμο*.
ΣΥΝΘ. -φέρνω: *κατα-φέρνω, συνε-φέρνω, λογο-φέρνω, μεγαλο-φέρνω, μικρο-φέρνω, αντρο-φέρνω, γυρο-φέρνω* κ.ά.

φερτός → φέρω

φερφορζέ «κατασκευασμένος από σφυρηλατημένο σίδηρο»
< γαλλ. *fer forgé* «σφυρηλατημένο σίδερο» < *fer* «σίδερο, σίδηρος» (< λατ. *ferrum*) + *forgé*, μτχ. τού ρ. *forger* «πλάθω, σφυρηλατώ» (< λατ. *fabricāre*).

φέρω
αρχ. (ήδη μυκ. *pe-re*: *φέρει*) < Ι.Ε. **bher-* «φέρνω» || σανσκρ. *bhárati* (γ΄ ενικό), λατ. *fero* (> επίθ. *fertilis* «γόνιμος, καρποφόρος» μέσω τής εξειδικευμένης σημ. «φέρω στη μήτρα, εγκυμονώ»), αρμ. *berem*, αλβ. *bie* (< **bherō*), αρχ. γερμ. **ber-a-* (> αγγλ. *bear* «φέρω», γερμ. *ge-bären* «γεννώ») || αρχ. *φέρετρο(ν), φορ-ά, φόρ-ος, φώρ, -ρός* «κλέφτης», *φορ-ῶ (-έω)* (βλ.λ.), *φερ-νή* «προίκα», *δί-φρ-ος* «είδος πολεμικού άρματος», ίσως *φαρέ-τρα* (βλ.λ.), ελνστ. *φορ-άς, -άδος, φορ-εύς (-έας), φορ-εῖο(ν)* κ.ά. Βλ. κ. *φέρνω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φέρετρο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φερ-τός (πβ. αρχ. *φερτός* «υποφερτός, ανεκτός»), ρηματ. επίθ. τού *φέρ-ω*.
ΣΥΝΘ. -φέρω: *(εν)δια-φέρω, (προ)ανα-φέρω, (επ)ανα-φέρω, κατα-φέρω, μετα-φέρω, (συν)επι-φέρω, περι-φέρω, (συν)εκ-φέρω, συμ-φέρω, απο-φέρω, υπο-φέρω, (συμ)προ-φέρω, (συν)εισ-φέρω, προσ-φέρω* κ.ά.
-φορά: *δια-φορά, (επ)ανα-φορά, μετα-φορά, περι-φορά, εκ-φορά, συμ-φορά, προ-φορά, εισ-φορά, προσ-φορά, απο-φορά* κ.ά.
-φορικός: *δια-φορικός, ανα-φορικός, μετα-φορικός, προ-φορικός* κ.ά.
-φορέας: *μετα-φορέας*
-φορος / -φόρος: *διά-φορος, α-σύμ-φορος, πρόσ-φορος – δορυ-φόρος, λεω-φόρος, τραχο-φόρος, θανατη-φόρος, πυρ-φόρος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φέρετρο*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ
φέρω, φέρετρο, φορά, φόρος, φορώ, φαρέτρα, φοράδα, φορέας, αυτόφωρος – bear, gebären, fortuna...
Η οικογένεια λέξεων που συνδέεται με το ρήμα

φέρω είναι μία από τις εκτενέστερες και διαφανέστερες στην ιστορία τής ελληνικής γλώσσας. Προέρχεται από την I.E. ρίζα **bher-* «φέρνω» και, κατ' επέκταση, «μεταφέρω, κουβαλώ επάνω μου ή μαζί μου». Οι ακόλουθες λέξεις αναγνωρίζονται μάλλον ευχερώς ως μέλη αυτής τής οικογένειας:
1) από θέμα *φερ-* (**bher-*): αρχ. ***φέρ-ω*** (από όπου το μεταπλασμένο μεσν. ***φέρνω***), ***φέρε-τρον*** (στον Όμηρο ο συγκεκομμένος τύπος *φέρ-τρον*), ***φερ-νή*** «προίκα».
2) από θέμα *φορ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhor-*): αρχ. ***φορ-εύς (-έας)***, ***φορ-εῖο(ν)***, ***φορ-ά***, ***φόρ-ος***, ***φόρ-τος*** (από όπου το ***φορτ-ίο(ν)***, αρχ. υποκοριστικό), ***φορ-ῶ (-έω)***, ελνστ. *φορ-άς, -άδος* ***(φοράδα)***.
3) από θέμα *φαρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhr̥-*): αρχ. ***φαρ-έ-τρα***.
4) από θέμα *φρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhr-*): αρχ. σύνθ. ***δί-φρ-ος*** «άμαξα που σύρεται από δύο ίππους».
5) από θέμα *φωρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhōr-*): αρχ. ***φώρ***, ***-ρός*** «κλέφτης» (από όπου το ρήμα *φωρ-ῶ (-άω)* «αναζητώ / ανακαλύπτω τον κλέφτη ή τα κλοπιμαία», το μέσο ***φωρ-ῶμαι*** «ανακαλύπτομαι, πιάνομαι» και το σύνθετο ***αὐτό-φωρ-ος***), ***φωρ-ι-αμός*** «μικρό κιβώτιο» (μέσω επιθ. **φωρ-ιός* «φορητός»).
Τα ομόρριζα άλλων συγγενών γλωσσών εμφανίζουν επίσης σημασίες σχετικές με τον βασικό πυρήνα. Ως συνέπεια, τόσο το λατ. ***fero*** (> επίθ. *fertilis* «γόνιμος, καρποφόρος») όσο και το αρχ. γερμ. **ber-a-* ξεκινούν από τη σημασία «φέρνω», αλλά το δεύτερο σημαίνει επίσης ειδικότερα «φέρω στη μήτρα, εγκυμονώ» (από όπου το αγγλ. ***bear*** και το γερμ. σύνθ. ***ge-bären***), ενώ δεν αποκλείεται να ανήκει στην ίδια ετυμολογική οικογένεια το όνομα τής ρωμαϊκής θεότητας ***Fortuna***, θεάς τής καλής τύχης (λατ. ***fortuna*** «καλή, ευμενής τύχη»), που ασφαλώς είχε ως αφετηρία την ιδέα τής ευμενούς συγκυρίας ή σύμπτωσης, τού καλού «που φέρεται ή έρχεται σε κάποιον».

φερώνυμος «αυτός που φέρει το αντίστοιχο όνομα»
ελνστ. (ήδη αρχ. το επίρρ. *φερωνύμως*, Αριστ. *Περὶ κόσμ.* 399a) < αρχ. *φέρ(ω)* + *-ώνυμος* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.).

φέσι
< τουρκ. *fes* < τοπων. *Fez* (αραβ. *Fās*), πόλη τού Β. Μαρόκου όπου παραγόταν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φεσ-ώνω < *φέσ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
φέσω-μα < *φεσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φεστιβάλ
< γαλλ. *festival* < αγγλ. ουσ. *festival* «εορταστική περίοδος – μουσική εορταστική εκδήλωση» < παλ. γαλλ. επίθ. *festival* «εορταστικός, χαρμόσυνος» < λατ. *festīvus* «χαρμόσυνος, ευφρόσυνος» < *festus* «εορταστικός», με ουσιαστικοπ. ουδ. *festum* «εορτή».

φέτα
< ιταλ. *fetta*, πιθ. < **offetta* (με επανανάλυση **l'offetta* > *la fetta*), υποκορ. τού λατ. *offa* «μάζα ψωμιού», τεχν. όρος, αγν. ετύμου (βλ. κ. *φελί*).

φετίχ «αντικείμενο λατρευτικής προσκόλλησης»
ΕΤΥΜ. < γαλλ. *fétiche* (οπτικό δάνειο) < πορτ. *feitiço* «μαγεία – φυλαχτό», αρχικώς «τεχνούργημα», < λατ. *facticius* «τεχνητός» < ρ. *factito* «κατασκευάζω, φτειάχνω», θαμιστ. τύπος τού ρ. *facio* «κάνω, ποιώ».
ΣΗΜΑΣ. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικώς τον 17ο αι. από τους λευκούς αποίκους, προκειμένου να δηλώσει τα αντικείμενα λατρείας, στα οποία οι πρωτόγονοι λαοί απέδιδαν υπερφυσικές ιδιότητες. Τον 19ο αι. η λ. δήλωσε επίσης οτιδήποτε οι προληπτικοί άνθρωποι θεωρούν ότι έχει μαγικές δυνάμεις, ενώ τα πρόσφατα χρόνια χρησιμοποιήθηκε περαιτέρω ως όρος τής Ψυχιατρικής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φετιχ-ισμός, λόγ. [1882], μεταφορά τού γαλλ. *fétichisme* < *fétiche* (βλ. ανωτέρω)
φετιχ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fétichiste* < *fétichisme*
φετιχιστ-ικός < *φετιχιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φέτος → εφέτος

φετφάς «επίσημη γνωμοδότηση μουφτή ή ιμάμη»
< όψιμο μεσν. *φεϊτ(ι)φᾶς* < τουρκ. *fetva* < αραβ. *fatwā'*.

φευ «αλίμονο»
< αρχ. *φεῦ* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Προμ. Δεσμ.* 98-9: *φεῦ φεῦ, τὸ παρὸν τό τ' ἐπερχόμενον πῆμα στενάχω*], επιφώνημα απελπισίας ή οδύνης, ηχομιμητ. λ., όπως και τα αντίστοιχα λατ. *fu*, γαλλ. *fi*, γερμ. *pfui*, αγγλ. *faugh* κ.ά.

φεύγω
αρχ. (ήδη στο μυκ. κύρ. όν. *pu$_2$-ke-qi-ri*: **Φυγέ[βρῑς]*) < I.E. **bheu-g-* «φεύγω» || λατ. *fugere* (> γαλλ. *fuir*, ισπ. *huir*, ιταλ. *fuggire*), λιθ. *baugùs* «δειλός» || αρχ. *φυγ-ή*, *φυγ-άς (-άδος)*, σύνθ. *πρόσ-φυξ (-γάς)* κ.ά.
Θεωρείται πιθ. η περαιτέρω σύνδεση τού I.E. **bheu-g-* με λ. που σημαίνουν «κάμπτω, λυγίζω, διπλώνω» || σανσκρ. *bhujáti*, αρχ. ιρλ. *boc(c)* «μαλακός, τρυφερός», αρχ. γερμ. *beug-a-* «κάμπτω, λυγίζω» (> γερμ. *biegen*, αγγλ. *bow*, ολλ. *buigen*). Η απόσταση των σημασιών εξακολουθεί να αποτελεί πρόβλημα και έχει οδηγήσει στην εικασία ότι οφείλεται σε ομώνυμες I.E. ρίζες **bh(e)u-g-*, που σημαίνουν αφ' ενός μεν «κάμπτω, λυγίζω, διπλώνω», αφ' ετέρου δε «αφήνω, ελευθερώνω – φεύγω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φευγ-άλα < *φεύγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-άλα*, πβ. κ. *τρεχ-άλα*

φευγ-αλέος, λόγ. [1889], < *φεύγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *πειν-αλέος*, *ψωρ-αλέος*

φευγάτος < μεσν. *φευγ-ᾱτος* < *φεύγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ᾱτος*, πβ. κ. *γεμ-άτος*

φευγατ-ίζω < *φευγάτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

φευγάτισ-μα < *φευγατισ-* (*φευγατίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

φευγιό < μεσν. *φευγ-ιόν* < *φεύγ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ιόν*

φευκτός < αρχ. *φευκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *φεύγ-ω*.

ΣΥΝΘ. -φεύγω: *δια-φεύγω, φοροδια-φεύγω, κατα-φεύγω, ξε-φεύγω, υπεκ-φεύγω, απο-φεύγω, προσ-φεύγω* κ.ά.

-φυγή: *δια-φυγή, φοροδια-φυγή, κατα-φυγή, υπεκ-φυγή, απο-φυγή, προσ-φυγή* κ.ά.

-φευκτος: *ά-φευκτος, αναπό-φευκτος*.

φηγός «οξιά»
αρχ. < Ι.Ε. **bhāgo-* «οξιά» || λατ. *fagus* (> γαλλ. *faîne*, ισπ. *haya*, ιταλ. *faggio*), αρχ. γερμ. **bōkō-* (> γερμ. *Buche*, αγγλ. *beech*, σουηδ. *bok*). Η λ. δήλωσε είδος δρυός που ευδοκιμεί σε θερμό και υγρό κλίμα και, ως εκ τούτου, σπάνιο στην Ελλάδα. Για το ίδιο δέντρο χρησιμοποιήθηκε και διαδόθηκε επίσης η αρχ. ονομασία *όξύα* (βλ.λ. *οξιά*), η οποία όμως προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα που σημαίνει «μελία».

φηλί στη φρ. *φηλί-κλειδί* «για αχώριστους φίλους» < **θηλί* (με παρετυμολ. σύνδεση προς τη λ. *φίλος*), υποκορ. τού μεσν. *θηλέα* (> *θηλιά*, βλ.λ.), που σήμαινε επίσης «κουμπότρυπα».

φήμη
< αρχ. *φήμη* (δωρ. *φάμᾱ*) [ήδη ομηρικό, πβ. *Όδ.* β 35: *ὣς φάτο, χαῖρε δὲ φήμῃ Ὀδυσσῆος φίλος υἱός*], που εμφανίζει το ίδιο θ. με το ρ. *φημί* «λέγω, μιλώ» (ήδη μυκ. γ΄ πληθ. *pa-si*: *φασί*) < θ. *φη-* / *φᾱ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ» || αρμ. *bam* «λέγω», λατ. *fama* «φήμη» (> γαλλ. *fame*, ισπ. *fama*), ρ. *fari* «λέγω» (> ουσ. *fatum* «πεπρωμένο» > ισπ. *hado*, ιταλ. *fato*) || αρχ. *φά-σκω, φά-σις (-η), φα-τός* «φημισμένος» (σύνθ. *ἄ-φα-τος, θέσ-φα-τος*), σύνθ. σε *-φα(σις)* (αρχ. *ἀντί-φασις, κατά-φασις*), *-φασ(ία)* (αρχ. *ἀ-φασία*), *-φή(της)* (αρχ. *προ-φή-της* «αυτός που προλέγει»), *-φημ(ος)* (αρχ. *εὔ-φημος, πολύ-φημος, περί-φημος*) κ.ά. Βλ. κ. *φαίνομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φημίζομαι < αρχ. *φημ-ίζομαι* «εκφράζομαι με λόγια, ονομάζω – υπόσχομαι» (το ενεργ. *φημίζω* σήμαινε επίσης «διαδίδω φήμη, διαλαλώ»)
παράγωγα σε **-φήμιση**: *δια-φήμιση, δυσ-φήμιση* (*δυσφημ-ίζω*) / *δυσ-φήμηση* (*δυσφημ-ώ*)
παράγωγα σε **-φημιστικός**: *δια-φημιστικός, δυσ-φημιστικός*.

ΣΥΝΘ. -φημίζω: *δια-φημίζω, δυσ-φημίζω* (λόγ.) / *δυσ-φημώ* (αρχ.)
φημο-λογία.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

Οι ετυμολογικές οικογένειες των αρχ. *φημί* και *φαίνομαι*, *φῶς*

Τα αρχαία ρήματα ***φαίνω*, *-ομαι*** και ***φημί*** «λέγω» είναι ομόρριζα, διότι προέρχονται από κοινή Ι.Ε. ρίζα **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ». Οι σημασίες «φωτίζω, λάμπω» και «λέγω, εξηγώ» οδήγησαν σε δύο συγγενείς ετυμολογικά αλλά διακριτές σημασιολογικά λεξιλογικές οικογένειες (για τη σημασιολογική σχέση πβ. επίσης λατ. *de-claro* «φανερώνω, φωτίζω – δηλώνω, εκθέτω»), που προσδιορίζονται αντιστοίχως από τις αρχ. λ. ***φῶς* / *φάος***, ***φαίνω*, *-ομαι*** και ***φημί* / *φᾱμί***. Μολονότι οι ετυμολογικές οικογένειες που συμβατικά θεωρούμε ότι υπάγονται στις δύο αυτές κατηγορίες είναι ομόρριζες, ακολούθησαν χωριστή διαδρομή και έδωσαν αξιοσημείωτες λέξεις. Μπορούμε να διακρίνουμε τα παράγωγά τους ως εξής:
1) από το ρήμα ***φαίνω*, *-ομαι*** (< **φα-ν-jω*): αρχ. ***φαν-ερός*, *φα-νός*, *φά-σις (-η)*, *φά-σμα*, *φαντ-άζομαι***, επίρρ. ***ἀνα-φαν-δόν*** «εμφανώς, φανερά» – ***φῶς* / *φάος*** (< **φάϝ-ος*), από όπου το ρήμα ***φωτ-ίζω***, το επίθετο ***φωτ-εινός*** κ.ά.
2) από το ρήμα ***φημί*** «λέγω, μιλώ» (αρχ. *φη-μί* / *φᾱ-μί*): αρχ. ***φή-μη*** (δωρ. *φά-μᾱ*), ***φά-σκω*, *φα-τός*** «φημισμένος», πιθ. επίσης ***φω-νή*** κ.ά.
Το γεγονός ότι πρόκειται για συγγενείς ετυμολογικές οικογένειες προκάλεσε μερικές φορές κάποιου βαθμού επικάλυψη σημασιών στα σύνθετα, όπως εξηγείται αναλυτικά αλλού (☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποφαίνομαι, φαίνομαι*).

φθάνω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 451: *φθῆ σε τέλος θανάτοιο κιχήμενον, οὐδ᾽ ὑπάλυξας*] < **φθάν-ϝω*, αγν. ετύμου. Ο παθ. αόρ. β΄ *ἔ-φθην* / *ἔ-φθᾱν* είναι ο αρχαιότερος τού συστήματος και παράλληλος προς τους αρχαϊκούς αορίστους *ἔβην* (*βαίνω*), *ἔστην* (*ἵστημι*), *ἔφην* (*φημί*) κ.ά. Ο τύπος *φτάνω* είναι μάλλον μεσν., όπως προκύπτει από τον μεσν. μεταπλ. τύπο *φτάζω*.
ΣΥΝΘ. -φθάνω / -φτάνω: *κατα-φθάνω, προ-φθάνω* / *προ-φταίνω, πρωτο-φθάνω*.

φθαρτός → φθείρω

φθέγγομαι «προφέρω φθόγγους»
αρχ., αρχική σημ. «εκπέμπω ήχο – μιλώ, προφέρω», εκφραστ. ρ., αγν. ετύμου. Οι προταθείσες συνδέσεις με αρχ. σλαβ. *zvęgo* «τραγουδώ», ρωσ. *zvjagú* «γαβγίζω» και λιθ. *žẽngiu* «χρεμετίζω» δεν ευσταθούν μορφολογικώς. Το ρ. παρουσιάζει έρρινο πρόσφυμα *-γγ-*, όπως συμβαίνει με αρχ. λ. που δηλώνουν

ήχους, π.χ. *κλα-γγ-ή*, *στρι-γγ-ός*. Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα ουσ. *φθέγ-μα* και *φθόγγ-ος* (βλ.λ.).

φθειρ «ψείρα»

< αρχ. *φθείρ, -ρός (ὁ)* (ελνστ. *ἡ φθείρ*), που συνδ. με το ρ. *φθείρω*, όπως είχε ήδη παρατηρηθεί σε ιατρικά κείμενα τής Αρχαιότητας, είτε επειδή οι ψείρες αναπτύσσονται σε φθαρμένο δέρμα είτε επειδή προκαλούν φθορά και σήψη (πβ. Γαλην. *Περὶ θηριακ.* 14.290: *ἐκ διαφθορᾶς ἰδίαν γένεσιν ἐχούσας, καὶ διὰ τοῦθ', ὡς οἶμαι, φθεῖρας καλουμένας*). Βλ. κ. *ψείρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθειρίαση < ελνστ. *φθειρία-σις* < *φθειρι-ῶ (-άω)* «είμαι γεμάτος ψείρες».

ΣΥΝΘ. φθειρο-κτόνος (ελνστ.).

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

φθειρ

Αν και το αρχ. ***φθείρ*** δεν διατηρήθηκε στη Νεοελληνική Κοινή (αντικαταστάθηκε από τον τύπο ***ψείρα***), οι περιφερειακές διάλεκτοι διατηρούν ίχνη του. Οι εξής τύποι είναι χαρακτηριστικοί: ***φτείρα*** (Κάτω Ιταλία, Πόντος), ***φτείρος*** (Καππαδοκία), ***φτείρο / ττείρο / ττείρα*** (Κάτω Ιταλία), ***φτ(š)ειρ'*** (Καππαδοκία) κ.ά.

φθείρω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 246: *αὐτὰρ μῆλα κακοὶ φθείρουσι νομῆες*] < **φθερ-jω* (με αντέκταση) < I.E. **g^{w}her-* «ρέω, χύνω – (μτφ.) εξαφανίζω» || σανσκρ. *kṣárati* «ρέει, χύνεται», *kṣara-* «νερό» || αρχ. *φθαρτός*, *φθορ-ά*, *φθείρ, -ρός* «ψείρα», Εικάζεται ότι το αρχικό *φθ-* των λ. *φθάνω*, *φθείρω*, *φθίνω* οφείλεται σε I.E. φθόγγο **g^{w}h-*, αν και τα ρήματα δεν συνδέονται ετυμολογικά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθαρτός < αρχ. *φθαρ-τός* (ρηματ. επίθ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Ἀναλυτ.* 68a.9-10: *εἰ τὸ ἀγένητον ἄφθαρτον καὶ τὸ ἄφθαρτον ἀγένητον, ἀνάγκη τὸ γενόμενον φθαρτὸν καὶ τὸ φθαρτὸν γεγονέναι*]

φθορά < αρχ. *φθορ-ά* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «καταστροφή, απώλεια».

ΣΥΝΘ. -φθείρω: *δια-φθείρω*, *παρα-φθείρω*

-φθορά: *δια-φθορά*, *παρα-φθορά*

-φθορέας: *δια-φθορέας*

φθορο-ποιός (ελνστ.), **ά-φθαρτος** (αρχ.).

φθηνός

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου /e/) < ελνστ. *εὐθηνός* «άφθονος, ανθηρός», υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. *εὐθενῶ (-έω)* «αφθονώ (για σοδειές και ανθρώπους)» (ελνστ. *εὐθηνῶ*) < *εὐ-* + *-θενῶ / -θηνῶ*, που ίσως ανάγεται σε θ. *θε- / θη-* < I.E. ρίζα **dhē-* «ρουφώ, εκμυζώ» (πβ. λατ. *fēnus* «γεωργικό προϊόν», *fēlix* «ευτυχής»), από την οποία σχηματίστηκαν τα αρχ. *θῆ-λυς*, *θη-λή* (βλ.λ.). Δεν ευσταθεί η υπόθ. ότι το β΄ συνθ. *-θενῶ / -θηνῶ* προέρχεται από ουσ. **θένος*, που συνδ. με το θ. τής λ. *φόνος* (βλ.λ.). Ο τύπος *φτηνός* (< *εύτηνός* < ελνστ. *εὐθηνός*) είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθην-αίνω < *φθην(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*

φθήνια / φτήνια < *φτηνός* (πβ. κ. *φτώχια – φτωχός*, επίσης μεσν. *φτην-ιά* < ελνστ. *εὐθην-ία* «αφθονία – (ειδικότ.) αφθονία σιτηρών»)

φτην-ιάρης < *φτην(ός)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αρρωστ-ιάρης*

φτηνιάρ-ικος < *φτηνιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

ΣΥΝΘ. φτηνο-: *φτηνο-δουλειά*, *φτηνο-πρά(γ)ματα*.

φθινόπωρο

< αρχ. *φθινόπωρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < ρ. *φθίν(ω)* «λιγοστεύω, ελαττώνομαι» + *-όπωρ(ον)* < *ὀπώρα* «τελευταίο μέρος τού καλοκαιριού – φρούτο (οπωρικό)». Η εποχή αυτή ονομαζόταν επίσης *μετόπωρον* ή *μεθόπωρον* (με α΄ συνθ. *μετ(α)- / μεθ-*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθινοπωρ-ιάζει

φθινοπωρ-ιάτικος < *φθινόπωρ(ο)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *καλοκαιρ-ιάτικος*

φθινοπωρινός < αρχ. *φθινοπωρ-ινός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

φθίνω «μειώνομαι – παρακμάζω»

αρχ. (ήδη μυκ. κύρ. όν. με *ἀ-* στερητ. *A-qi-ti-ta*: *Ἀφθίτᾱ*, πβ. ομηρική φρ. *κλέος ἄφθιτον* «άφθαρτη δόξα») < **φθίν-Fω* (> *φθινύω*, που απαντά στον λεξικογράφο Ησύχιο) < **φθιν-*, πιθ. από μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **g^{w}hei-* «αναλίσκω, αφανίζω» || σανσκρ. *kṣayáḥ* «αφανίζω», *kṣayá-* «απώλεια, αφανισμός» || αρχ. *φθί-σις (-η)*. Έχει επίσης διατυπωθεί η άποψη ότι το θ. **φθιν-* προέρχεται από I.E. **d^{h}g-^{w}hei-*, επεκτεταμένη μορφή τής ρίζας **d^{h}eg^{w}h-* «καίω – (μτφ.) ξεραίνομαι, μαραίνομαι», πράγμα που επιτρέπει τη σύνδεση με το λατ. *sitis* «δίψα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθίση < αρχ. *φθί-σις*, αρχική σημ. «ελάττωση, παρακμή» → Ο ιατρ. όρος είναι ήδη αρχ. (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.88.7: *πεσὼν δὲ αἷμά τε ἤμεε καὶ ἐς φθίσιν περιῆλθε ἡ νοῦσος*)

φθισικός < αρχ. *φθισ-ικός* < *φθί-σις*.

φθόγγος

αρχ., αρχική σημ. «ήχος, θόρυβος», < ρ. *φθέγγομαι* (βλ.λ.). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. δήλωσε επίσης τον «ήχο ομιλίας», καθώς και τον «ήχο γράμματος» (με την ατελή αντίληψη των αρχαίων περί φωνητικής· πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 389d: *τὸ ἑκάστῳ φύσει πεφυκὸς ὄνομα τὸν νομοθέτην ἐκεῖνον εἰς τοὺς φθόγγους καὶ τὰς συλλαβὰς δεῖ ἐπίστασθαι τιθέναι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθογγ-ικός, λόγ. [1860].

ΣΥΝΘ. φθογγο-: *φθογγό-γραμμα*, *φθογγο-γραφία* (λόγ. [1873]), *φθογγο-λογία* (λόγ. [1860], απόδ. τού

γερμ. *Lautlehre*), *φθογγό-σημο* (λόγ. [1883], απόδ. τού ιταλ. *nota*).

φθόνος

ΕΤΥΜ. αρχ., ίσως από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **φθεν-* < Ι.Ε. **g^w dh-en-* «σπρώχνω βίαια – καταστρέφω» || λιθ. *gendù* «πορεύομαι προς την καταστροφή, χάνομαι». Λιγότερο πιθ. η άποψη ότι το θ. **φθεν-* ανάγεται σε Ι.Ε. ρίζα **g^wh-en-*, που θεωρείται πρόγονος αβεστ. όρων με σημ. «αυτός που δεν μειώνεται».

ΣΗΜΑΣ. Στην Αρχαιότητα η λ. δήλωνε τη ζηλοτυπία των θεών προς την ευτυχία ή ευημερία των θνητών (πβ. Πινδ. *Ίσθμ.* 7.39: *ὁ δ' ἀθανάτων μὴ θρασσέτω φθόνος*), αλλά επεκτάθηκε για να δηλώσει γενικότερα τη δυσαρέσκεια εξαιτίας τής υπεροχής κάποιου άλλου.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθονερός < αρχ. *φθον-ερός* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Έλεγ.* 1.769-70: *χρὴ Μουσῶν θεράποντα καὶ ἄγγελον, εἴ τι περισσὸν εἰδείη, σοφίης μὴ φθονερὸν τελέθειν*] < *φθόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*

φθονώ < αρχ. *φθον-ῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* σ 17-18: *οὐδέ τί σε χρὴ ἀλλοτρίων φθονέειν*].

φθορά → φθείρω

φθόριο «χημικό στοιχείο»

λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς παλ. γαλλ. *phthore*, που πλάστηκε με βάση το αρχ. *φθορά* λόγω τής διαβρωτικής δράσης τού στοιχείου. Ο σύγχρονος γαλλ. όρος *fluor* πλάστηκε από το λατ. *fluor, -oris* «ροή – εμμηνόρροια», επειδή πρόκειται για εύτηκτο στοιχείο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φθορί-αση, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *fluorosis*

φθορ-ίζω, λόγ. [1886]

φθορισ-μός, απόδ. τού αγγλ. *fluorescence*

φθορί-ωση, μεταφρ. δάνειο απο αγγλ. *fluoration*.

ΣΥΝΘ. **φθορι-ούχος** (λόγ. [1873]).

φι → φει

φιάλη

αρχ. (ήδη μυκ. *pi-a$_2$-ra*), τεχν. όρος με παραγ. τέρμα *-άλη* (πβ. αρχ. *σκυτ-άλη, ὕ-αλος*), ίσως < **φισ-αλᾱ* / **πισ-αλᾱ* (με πρόληψη τής δασύτητας στο αρχικό φ-), αλλά η απώτερη αναγωγή στην Ι.Ε. ρίζα **pō-* / **pī-* «πίνω» δυσχεραίνεται από την αρχική σημ. «λεκάνη, είδος λέβητα», που φαίνεται ότι είχε η λ. *φιάλη*. Ίσως πρόκειται για υποστρωματικό όρο ή για δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιαλίδιο < ελνστ. *φιαλ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *φιάλη*

φιαλωτός < ελνστ. *φιαλ-ωτός*.

ΣΥΝΘ. **φιαλο-**: *φιαλο-ειδής* (ελνστ.), *φιαλο-θήκη* (λόγ. [1835]), *φιαλο-δόχη, φιαλό-σχημος*

εμ-φιάλωση, εμ-φιαλώνω (λόγ. [1892], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *embouteiller*), **εμ-φιαλωτήρια**

φιάσκο «παταγώδης αποτυχία»

ΕΤΥΜ. < ιταλ. *fiasco*, αρχική σημ. «μπουκάλι», μτφ. «αποτυχία» (πβ. ν.ελλ. φρ. *έμεινε μπουκάλα*), < μεσν. λατ. *flasco* < γοτθ. **flasko*. Βλ. κ. *φλασκί*.

ΣΗΜΑΣ. Η μτφ. σημασία έχει την αφετηρία της στην ιταλ. φρ. *far fiasco* «αποτυγχάνω» τής θεατρικής αργκό, με την οποία δηλώνονταν κατά τον 18ο αι. τα λάθη των Ιταλών κωμικών ηθοποιών, όταν χρησιμοποιούσαν τη γαλλική γλώσσα στο θέατρο.

φιγούρα

< ιταλ. *figura* < λατ. *figūra* «σχήμα, μορφή», από θ. τού ρ. *fingo* «πλάθω, κατασκευάζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιγουράρω, μεταφορά τού ιταλ. *figurare* < *figura* (βλ. ανωτέρω)

φιγουράρισ-μα < *φιγουραρισ-* (*φιγουράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

φιγουρ-ατζής < *φιγούρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *χωρατ-ατζής*

φιγουράτος μεταφορά τού ιταλ. *figurato* < ρ. *figurare* < *figura* (βλ. ανωτέρω)

φιγουρίνι < ιταλ. *figurini* (πληθ. τού *figurino*) < *figura* (βλ. ανωτέρω).

φιδές

< διαλεκτ. ιταλ. *fidê* < λατ. *fidēs, -ium* (πληθ.) «χορδές (λύρας ή κιθάρας) – (κατ' επέκτ.) λύρα», που χρησιμοποιήθηκε μεταφορικά για το ζυμαρικό.

φίδι

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὀ-*) < ελνστ. *ὀφίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ὄφις, -εως* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιδ-ήσιος < *φίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

φιδ-ωτός < *φίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *ριγωτός*.

ΣΥΝΘ. **φιδο-**: *φιδο-βότανο, φιδό-γλωσσα, φιδοπουκάμισο* «φιδόδερμα», *φιδο-σέρνομαι, φιδοτόμαρο, φιδό-τρυπα, φιδο-φωλιά, φιδό-χορτο* κ.ά.

φιέστα

< ισπ. ή διαλεκτ. ιταλ. *fiesta* «εορτή» (ιταλ. *festa*) < λατ. *festa*, πληθ. τού ουσ. *festum* «εορτάσιμη ημέρα», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *festus* «εορτάσιμος, εορταστικός».

φίκος «καλλωπιστικός θάμνος»

< ν.λατ. *ficus* < λατ. *ficus* «συκιά – σύκο», δάνειο από μεσογ. γλώσσα, όπως συμβαίνει επίσης με τα αντίστοιχα αρχ. *σῦκον* (βλ.λ.) και αρμ. *t'uz*.

φίλαθλος
ελνστ. < *φιλ(ο)-* + αρχ. *ἆθλος* (βλ.λ.), στην αρχ. σημ. «πολεμικός ή αθλητικός αγώνας (με αμοιβή ή έπαθλο)».

φιλαινάδα
υποχωρητ. σχηματισμός από τον πληθ. *φιλαινάδες* τού μεσν. *φίλαινα* (με παρέκταση *-άδα / -άδες* κατά τα μεσν. *ἀδερφ-άδες*, *κυρ-άδες*), θηλ. τού αρχ. *φίλος* (πβ. κ. *λέ-αινα*). Ο τύπος *φίλαινα* είναι μάλλον ακόμη παλαιότερος, αν ληφθεί υπ' όψιν το ήδη αρχ. γυναικείο κύρ. όν. *Φιλαινίς, -ίδος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φιλενάδα ή φιλαινάδα;
Μολονότι η επικρατούσα γραφή τής λ. είναι *φιλενάδα* (με -ε-), η γραφή αυτή δεν έχει ετυμολογική βάση. Η λέξη περιέχει το παραγωγικό τέρμα *-αινα* των θηλ. ονομάτων, όπως εξηγείται στην ετυμολογία, και συνεπώς γράφεται σωστότερα με *-αι-*: ***φιλαινάδα***.

φιλαλήθης
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *φιλ(ο)-* + *ἀληθής* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλαλήθεια < ελνστ. *φιλαλήθ-εια*.

φιλαλληλία «αλτρουισμός»
ελνστ. < *φιλάλληλος* «αυτός που αγαπά και αγαπιέται» < *φιλ(ο)-* + θ. τής αρχ. αντωνυμίας *ἀλλήλων, -οις, -ους* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-άλληλος*, *υπ-άλληλος*.

φιλανθής
ελνστ. < *φιλ(ο)-* + *-ανθ(ής)* < αρχ. *ἄνθος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ολιγ-ανθής*.

φιλάνθρωπος
αρχ., αρχική σημ. «αυτός που αγαπά τους ανθρώπους – ευεργέτης των ανθρώπων», < *φιλ(ο)-* + *ἄνθρωπος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλανθρωπία < αρχ. *φιλανθρωπ-ία* «αγάπη προς τους ανθρώπους – πράξη καλοσύνης, ευεργεσία» (στην Κ.Δ. «αγάπη τού Θεού προς τον άνθρωπο»)
φιλανθρωπ-ικός, λόγ. [1832], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philanthropique*.

φιλαράκος → φίλος

φιλάργυρος «φιλοχρήματος»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. Ἀντιγ. 1055: *τὸ μαντικὸν γὰρ πᾶν φιλάργυρον γένος*] < *φιλ(ο)-* + *ἄργυρος* (βλ.λ.), τού οποίου το υποκορ. *ἀργύριον* είχε από την Αρχαιότητα αποκτήσει τη γενικότερη σημ. «χρήματα».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φιλάργυρος, τσιγγούνης, καρμίρης
Οι λέξεις που δηλώνουν τον «φιλοχρήματο» και αυτόν που δεν θέλει να ξοδεύει έχουν ποικίλη προέλευση. Ορισμένες συνδέονται με αντιλήψεις ή προκαταλήψεις για συγκεκριμένη εθνική ομάδα, τής οποίας τα μέλη εικάζεται ότι εμφανίζουν σε μεγάλο βαθμό αυτό το χαρακτηριστικό. Παραδείγματα: ***τσιγγούνης*** (από τουρκ. λέξη που σημαίνει «Τσιγγάνος»), ***γύφτος*** («Τσιγγάνος»), ***τσιφούτης*** (από παλαιά τουρκ. λέξη που σημαίνει «Εβραίος»), ***σκωτσέζος*** (παλαιότ.), ***καρμίρης*** (λέξη αβεβ. ετύμου, που συνδέεται κατά μία άποψη με τους μισθοφόρους Κάρες ή, κατ' άλλη άποψη, με προκαταλήψεις για τους Αρμενίους). Διαφανή είναι τα σύνθετα που περιλαμβάνουν όρους για το χρήμα, όπως ***φιλ-άργυρος***, ***φιλο-χρήματος***, ***παραδόπιστος***, ενώ άλλα εστιάζουν την προσοχή στην αυστηρή οικονομία, τη λιτότητα: ***εξηντα-βελόνης***, ***σπαγκο-ραμμένος***, ***σφιχτο-χέρης***.

φιλάρεσκος
λόγ. [1871], < *φιλ(ο)-* + *-άρεσκ(ος)* < αρχ. *ἀρέσκω* (βλ.λ. *αρέσω*), πβ. κ. *αυτ-άρεσκος*, πιθ. μεταφρ. δάνειο από γερμ. *gefallsüchtig*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλαρέσκ-εια, λόγ. [1871], < *φιλάρεσκος* (πβ. *αρέσκ-εια*, *αυταρέσκ-εια*), πιθ. μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Gefallsucht*.

φιλαρμονική
λόγ. [1840] (αρχικώς για εταιρεία), < *φιλ(ο)-* + *αρμονική*, θηλ. τού επιθ. *αρμονικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philharmonique*.

φίλαυτος «εγωιστής»
αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *φιλ(ο)-* + *-αυτος* < αντωνυμία *ἑαυτοῦ / αὑτοῦ, -ῷ, -όν*... (μόνο πλάγιες πτώσεις), για την οποία βλ.λ. *εαυτός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλαυτία < αρχ. *φιλαυτ-ία*.

φιλέ → φιλές

φιλελεύθερος
ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που αγαπά την ελευθερία», < *φιλ(ο)-* + αρχ. *ἐλεύθερος* (βλ.λ.). Ο πολιτικός όρ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *liberal*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλελευθερ-ισμός, λόγ. [1888], απόδ. τού αγγλ. *liberalism*.
ΣΥΝΘ. φιλελευθερο-ποιώ (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *liberalise*), **φιλελευθερο-ποίηση** (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *liberalisation*).

φιλέλληνας
< αρχ. *φιλέλλην, -ηνος* (αρχικώς για ξένους ηγεμόνες) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. Ἀγησ. 2.31.5-8: *οὕτω δὴ κρίνας ὁπότερος φιλέλλην μᾶλλον ἐδόκει εἶναι, στρατευσάμενος μετὰ τούτου τὸν μὲν μισέλληνα μάχῃ νικήσας χειροῦται, τὸν δ' ἕτερον συγκαθίστησι*]

< *φιλ(ο)-* + *Έλλην, -ηνος*. Η λ. πέρασε σε διάφ. γλώσσες, όπου χρησιμοποιείται κυρ. στον πληθ., π.χ. γαλλ. *philhellènes*, αγγλ. *philhellenes*, γερμ. *Philhellenen*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλελλην-ικός, λόγ. [1825], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philhellénique* < *philhellène* (βλ. ανωτέρω)

φιλελλην-ισμός, λόγ. [1761], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philhellénisme* < *philhellène*

φιλελληνικ-ότητα, λόγ. [1886], < *φιλελληνικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

φιλενάδα → φιλαινάδα

φίλεργος «εργατικός»

ελνστ. (με αναβιβασμό τού τόνου) < αρχ. *φιλεργός* (πβ. κ. *συν-εργός, ευ-εργός*) < *φιλ(ο)-* + *-εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.).

φίλερις → φίλος, έριδα

φιλές

μεταφορά τού γαλλ. *filet* «δίχτυ, πλέγμα», υποκορ. τού *fil* < λατ. *filum* «μίτος, νήμα».

φιλέτο

< ιταλ. *filetto*, που απέκτησε την εξειδικευμένη σημ. «κομμάτι κρέας χωρίς κόκκαλα (αρχικά για ψάρι) – ψαρονέφρι», υποκορ. τού ουσ. *filo* «νήμα, κλωστή» < λατ. *filum* «μίτος, νήμα». Το κρέας δηλώθηκε με τη λέξη αυτή (πβ. κ. γαλλ. *filet*), ίσως επειδή τυλιγόταν κατόπιν με νήμα.

φιλεύσπλαχνος

< ελνστ. *φιλεύσπλαγχνος* < *φιλ(ο)-* + αρχ. *εὔσπλαγχνος* (βλ.λ. *εύσπλαχνος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλευσπλαχν-ία.

φιλεύω «κερνώ»

πιθ. ήδη μεσν. (πβ. μεσν. *φιλεύγω*) < αρχ. *φίλ(ος)* + παραγ. τέρμα *-εύω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φίλε-μα.

φιλήδονος «αυτός που αγαπά τις ηδονές»

ελνστ. < *φιλ(ο)-* + *-ήδον(ος)* < αρχ. *ἡδονή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιληδονία < αρχ. *φιληδον-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

φιλί

< μεσν. *φιλί(ν)*, ουσιαστικοπ. τύπος τού αρχ. απρφ. *φιλεῖν* από έναρθρες εκφορές (π.χ. *τὸ φιλεῖν*). Βλ.λ. *φιλώ*. Ομοίως σχηματίστηκε το ουσ. *φαΐ* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φιλί

Τα ουσ. *φαΐ, φιλί* προέρχονται από ουσιαστικοποιημένο τύπο αρχ. απαρεμφάτων (δηλ. *τὸ φαγεῖν, τὸ φιλεῖν*) και τυπικά θα μπορούσαν να γραφτούν με *-εί*, αλλά επειδή προσαρμόστηκαν μορφολογικά και κλιτικά στα ουδέτερα σε *-ί* (π.χ. *κρασ-ί, ψωμ-ί*), ορθογραφούνται κανονικά με *-ί*: ***φαΐ, φιλί***.

φιλία

αρχ. < *φίλ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φίλιος «φιλικός, αγαπητός» < αρχ. *φίλ-ιος* [ήδη στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < *φίλ-ος*

φιλιώνω < ελνστ. *φιλι-ῶ (-όω)* «κάνω κάποιον φίλο» < αρχ. *φίλ-ιος*

φίλιω-μα < *φιλιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. -φιλία (ελληνογενείς ξέν. όροι): *βιβλιο-φιλία, λυκο-φιλία, ομοφυλο-φιλία, αιμο-φιλία, σπασμο-φιλία, ξενο-φιλία, ειρηνο-φιλία, ουδετερο-φιλία, νεκρο-φιλία, αιμορρο-φιλία, θανατο-φιλία, ζωο-φιλία, αστυ-φιλία* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φιλία, έρως, στοργή

Στην Αρχαιότητα η ***φιλία*** δήλωνε τον μη ερωτικό δεσμό αγάπης και στοργής μεταξύ ανθρώπων (πβ. Ξενοφ. *Συμπόσ.* 8.15: *ἡ δὲ τῆς ψυχῆς φιλία διὰ τὸ ἁγνὴ εἶναι καὶ ἀκορεστοτέρα ἐστίν*), αντιδιαστελλόμενη έτσι προς τα αρχ. ***ἔρως*** (για την ερωτική αγάπη) και ***στοργή*** (για τους οικογενειακούς δεσμούς)· πβ. λατ. *amor* «αγάπη, έρωτας» – *amicitia* «φιλία». Η φιλική σχέση συναντάται κυρίως μεταξύ ανθρώπων και αντιτίθετο προς τα ουσιαστικά *ἔχθρα* και *μῖσος*, αλλά μπορούσε επίσης να δηλώνει συμμαχία μεταξύ πόλεων-κρατών. Βλ. κ. *αγαπώ*.

φιλιατρό «στόμιο πηγαδιού»

ν.ελλ. (με ανάπτυξη ευφωνικού *-ι-* για διάσπαση τού συμπλέγματος) < **φλιατρό(ν)* (με ανομοίωση *λ-ρ* < *ρ-ρ* και συνίζηση) < **φρεατρόν* (με καταβιβασμό τόνου), που βασίζεται στον ελνστ. πληθ. *φρέατρα* (με ανάπτυξη *ρ* υπό την επίδρ. τού επιθήματος *-τρον / -τρα*) < αρχ. *φρέατα*, υποκορ. τού *φρέαρ, -ατος* «πηγάδι» (βλ.λ.).

φιλιγκράν «δικτυωτό κόσμημα, δαντέλα – υδατόσημο»

< γαλλ. *filigrane* < ιταλ. *filigrana* < *fili* (πληθ. τού *filo* «νήμα, κλωστή» < λατ. *filum*) + *grana*, πληθ. τού *grano* «κόκκος, σπόρος» < λατ. *granum* «κόκκος (κυρ. σίτου)».

φιλί-κλειδί → φηλί-κλειδί

φιλικός → φίλος

φιλιόκβε «προσθήκη τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στο Σύμβολο τής Πίστεως»

< υστλατ. *filioque* «και εκ τού Υιού» < *filiō* (αφαιρετ.

πτώση τού λατ. *filius* «υιός») + *-que* «και», εγκλιτ. μόριο.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φιλιόκβε
Το ***filioque*** προστέθηκε στο Σύμβολο τής Πίστεως από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, ώστε να αποκτήσει την εξής διατύπωση: *Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre **Filioque** procedit: καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς **καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ** ἐκπορευόμενον.* Μολονότι η προσθήκη έγινε πρώτη φορά στην εκκλησιαστική Σύνοδο τού Τολέδου το 589, η διάδοση τού δόγματος στις δυτικές εκκλησίες και στις λειτουργίες τους παρατηρήθηκε μετά τον 8ο αιώνα και αποτέλεσε κατόπιν μία από τις αφορμές τού Σχίσματος (1054).

φίλιος → φιλία

φιλιππικός «δριμύ κατηγορητήριο»
< ελνστ. *φιλιππικός* (κυρ. στη φρ. *φιλιππικοὶ λόγοι*, όπως χαρακτηρίστηκαν αργότερα οι τρεις επιθετικοί λόγοι τού Δημοσθένη κατά τού βασιλιά Φιλίππου τής Μακεδονίας) < αρχ. *Φίλιππ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*. Ο όρος αποδόθηκε στη Λατινική *Philippicae (orationes)*, όπου απέκτησε την επεκτεταμένη σημασία «λόγος πολεμικού χαρακτήρα (με προσωπική επίθεση και έντονη ειρωνεία)» και με αυτή τη σημ. πέρασε στη Γαλλική: *philippique* (ενν. *discours*).

Φιλισταίος
< ελνστ. *Φιλισταῖος* (κυρ. πληθ. *Φιλισταῖοι*, μη σημιτικός λαός τής Παλαιστίνης, που συγκρούστηκε με τους Ισραηλίτες) < εβρ. *P'lištim* (πληθ.), εθνωνύμιο που απαντά σε ασσυριακές επιγραφές ως *Palastu / Pilistu*. Εικάζεται ότι συνδ. με το αρχ. τοπωνύμιο *Παλαιστίνη* (γνωστό στον Ηρόδοτο), το οποίο προέρχεται από το εβρ. *Pelešet'* «Φιλιστία, χώρα των Φιλισταίων».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλιστα-ϊκός
φιλιστα-ϊσμός «στενόμυαλη, εγωιστική και υποκριτική συμπεριφορά» (μεταφορά τού γαλλ. *philistinisme*).

φιλιστρίνι → φινιστρίνι

φιλιώνω → φιλία

φιλμ
< αγγλ. *film* < παλ. αγγλ. *filmen* «μεμβράνη, λεπτό δέρμα» < αρχ. γερμ. **fellam*, που συνδ. με λατ. *pellis* «δέρμα». Η λ. χρησιμοποιήθηκε προς το τέλος τού 16ου αι. για κάθε λεπτή μεμβράνη, ενώ από τον 19ο αι. εφαρμόστηκε στις μεμβράνες των φωτογραφικών μηχανών και κατόπιν στην κινηματογραφία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλμ-ικός, μεταφορά τού γαλλ. *filmique* < *film*
φιλμ-άρω < *φιλμ* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *σουτάρω*
φιλμάρισ-μα < *φιλμαρισ-* (*φιλμάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. φιλμο-γραφία (μεταφορά τού γαλλ. *filmographie*, υβριδικού συνθ., εν μέρει ελληνογενούς).

φίλντισι «ελεφαντόδοντο»
< τουρκ. *fildişi* < *fil* «ελέφαντας» (< αραβ. *fīl* < αρχ. περσ. *pīl*) + *-dişi* < *diş* «δόντι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλντισ-ένιος < *φίλντισ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*.

φιλ(ο)- → φίλος

φιλόδοξος → φίλος, δόξα

φιλοδωρώ
< μεσν. *φιλοδωρῶ* «δωρίζω μετά χαράς» < αρχ. *φιλόδωρος* «γενναιόδωρος, αυτός που αρέσκεται να δίνει δώρα» < *φιλο-* + *-δωρος* < *δῶρον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλοδώρημα < μεσν. *φιλοδώρη-μα* «φιλικό ή μεγάλο δώρο».

φιλόζωος
< αρχ. *φιλόζῳος* «ζωόφιλος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 816.6-8: *ὦ φιλόζωοι βροτοί, οἳ τὴν ἐπιστείχουσαν ἡμέραν ἰδεῖν ποθεῖτ' ἔχοντες μυρίων ἄχθος κακῶν*] (διαφ. το αρχ. *φιλόζωος* «αυτός που αγαπά τη ζωή») < *φιλο-* + *-ζῳος* < *ζῷον*.

φιλοθεάμων «φίλος των θεαμάτων»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 476b.4-6: *οἱ μέν που, ἦν δ' ἐγώ, φιλήκοοι καὶ φιλοθεάμονες τάς τε καλὰς φωνὰς ἀσπάζονται καὶ χρόας καὶ σχήματα καὶ πάντα τὰ ἐκ τῶν τοιούτων δημιουργούμενα*] (ελνστ. ουδ. *τὸ φιλοθέαμον*) < *φιλο-* + *-θεά(μων)* < *θεῶμαι (-άο-)* «παρατηρώ, εξετάζω» (βλ.λ. *θέα, θέαμα*).

φιλόκαλος «αυτός που αγαπά το ωραίο»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 27.3-4: *ἔστι δὲ φιλοκάλου μὲν τὸ μεγαλοπρεπές, καλλωπιστοῦ δὲ τὸ περίεργον*], αρχική σημ. «αυτός που αγαπά το ωραίο, καλαίσθητος», < *φιλο-* + *καλός* (βλ.λ.) στην αρχ. σημ. «ωραίος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλοκαλία < αρχ. *φιλοκαλ-ία*, αρχική σημ. «αγάπη για το ωραίο, καλαισθησία» → Ως θεολ. όρος πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους Μ. Βασίλειο και Γρηγ. Ναζιανζηνό, οι οποίοι τιτλοφόρησαν έτσι ορισμένα έργα τού Ωριγένη
φιλοκαλώ < αρχ. *φιλοκαλ-ῶ (-έω)* «είμαι φίλος τού ωραίου, καταγίνομαι με τις ωραίες τέχνες» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.40: *φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας*).

φιλόλογος
ΕΤΥΜ. αρχ. < *φιλο-* + *λόγος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ετοιμό-λογος, πολύ-λογος*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «φίλος των λόγων, τής ομιλίας – πολυλογάς» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 641e: *τὴν πόλιν ἅπαντες ἡμῶν Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσιν ὡς φιλόλογός τέ ἐστι καὶ πολύλογος*· για την Αθήνα κατ' αντιδιαστολή προς τη Σπάρτη) → αρχ. σημ. «φίλος των φιλοσοφικών συζητήσεων, τής ρητορικής και τής μάθησης» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 582e: *ἀνάγκη, ἔφη, ἃ ὁ φιλόσοφός τε καὶ ὁ φιλόλογος ἐπαινεῖ, ἀληθέστατα εἶναι*· Αριστ. *Ῥητορ.* 1398b: *Λακεδαιμόνιοι Χίλωνα καὶ τῶν γερόντων [πολίτην] ἐποίησαν ἥκιστα φιλόλογοι ὄντες*) → ήδη ελνστ. σημ. «φίλος των γραμμάτων, σπουδασμένος στη λογοτεχνία και την επιστήμη (στους δόκιμους ή κλασικούς συγγραφείς)» (πβ. Διον. Αλικαρν. *Περὶ συνθ. ὀνομ.* 25.212-4: *πᾶσι γὰρ δήπου τοῖς φιλολόγοις γνώριμα τὰ περὶ τῆς φιλοπονίας τἀνδρὸς ἱστορούμενα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλολογία < αρχ. *φιλολογ-ία* «αγάπη για τη διαλεκτική, τη λογοτεχνία και τα γράμματα» (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 146a: *οὔ τί που, ὦ Θεόδωρε, ἐγὼ ὑπὸ φιλολογίας ἀγροικίζομαι, προθυμούμενος ἡμᾶς ποιῆσαι διαλέγεσθαι καὶ φίλους τε καὶ προσηγόρους ἀλλήλοις γίγνεσθαι;*)
φιλολογικός < μεσν. *φιλολογ-ικός*
φιλολογ-ίζω
φιλολογώ < ελνστ. *φιλολογ-ῶ (-έω)* «αγαπώ τις σπουδές και τη μάθηση – σπουδάζω τους δόκιμους συγγραφείς».

φιλομαθής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 18.1: *ἐὰν ᾖς φιλομαθής, ἔσει πολυμαθής*] < *φιλο-* + *-μαθ(ής)* < θ. *μαθ-* τού αρχ. *μανθάνω* (βλ.λ. *μαθαίνω*), πβ. αόρ. β´ *ἔ-μαθ-ον*, επίθ. *ἀ-μαθ-ής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλομάθεια < αρχ. *φιλομάθ-εια*, πβ. κ. *αμαθ-ής – αμάθ-εια*.

φιλόμουσος «φίλος τής μουσικής, φιλότεχνος»
αρχ., αρχική σημ. «φίλος των Μουσών», < *φιλο-* + *-μουσος* < *Μοῦσα* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. η σημ. «φίλος τής μουσικής, φιλότεχνος» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 5.1.1: *φιλόμουσος δέ τις τῶν Μήδων εἶπε· Καὶ μὴν ἐγώ, ὦ Κῦρε, τῶν μουσουργῶν ἀκούσας*).

φιλονικώ «λογομαχώ, διαπληκτίζομαι»
< αρχ. *φιλονικῶ (-έω)*, αρχική σημ. «θέλω να νικώ, επιδιώκω τη νίκη πάση θυσία», < *φιλόνικος* < *φιλο-* + *-νικος* < *νίκη*. Ήδη από την Αρχαιότητα η λεξιλογική οικογένεια *φιλόνικος, φιλονικῶ, φιλονικία* απέκτησε τη σημ. «είμαι εριστικός, διαπληκτίζομαι», πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1381a: *μὴ φιλόνικοι μηδὲ δυσέριδες (πάντες γὰρ οἱ τοιοῦτοι μαχητικοί, οἱ δὲ μαχόμενοι τἀναντία φαίνονται βούλεσθαι)*· όπου είναι σαφής η παρουσία τής δεύτερης σημασίας. Η διπλή σημασία οδήγησε σε σύγχυση με το αρχ. ουσ. *νεῖκος* «έριδα, διαμάχη», με αποτέλεσμα σε πολλούς κώδικες να συναντούμε την εσφαλμ. γραφή *φιλόνεικος, φιλονεικῶ, φιλονεικία*. Εντούτοις, η αφετηρία των λέξεων είναι το αρχ. ουσ. *νίκη* και, επομένως, γράφονται κανονικά με *-ι-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλονικία < αρχ. *φιλονικ-ία*.
ΣΥΝΘ. **δια-φιλονικώ / -ούμαι, δια-φιλονίκηση, δια-φιλονικούμενος, α-διαφιλονίκητος**.

φιλόξενος → **φίλος, ξένος**

φιλοπαίγμων «αυτός που χαρακτηρίζεται από εύθυμη ή περιπαικτική διάθεση»
αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού Ησιόδου, 123.3: *Κουρῆτές τε θεοὶ φιλοπαίγμονες ὀρχηστῆρες*] < *φιλο-* + *-παίγμ(ων)* (με παραγ. τέρμα *-ων*, πβ. κ. *ἀ-πράγμ-ων, ἀ-κτήμ-ων*) < *παῖγ-μα* «παιγνίδι» < ρ. *παίζω*.

φιλόπονος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Δημόν.* 40.4-6: *πειρῶ τῷ μὲν σώματι εἶναι φιλόπονος, τῇ δὲ ψυχῇ φιλόσοφος, ἵνα τῷ μὲν ἐπιτελεῖν δύνῃ τὰ δόξαντα, τῇ δὲ προορᾶν ἐπίστῃ τὰ συμφέροντα*], αρχική σημ. «εργατικός, φίλεργος», < *φιλο-* + *πόνος* (βλ.λ.) στην αρχ. σημ. «μόχθος, κόπος, σκληρή εργασία», πβ. κ. *φυγό-πονος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλοπονία < αρχ. *φιλοπον-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Παναθ.* 260.2-3: *ἐν μὲν γὰρ τοῖς παρελθοῦσι χρόνοις ἐθαύμαζόν σου τήν τε φύσιν καὶ τὴν τοῦ βίου τάξιν καὶ τὴν φιλοπονίαν*].

φιλοπράγμων «πολυάσχολος – (κακόσ.) αδιάκριτος»
αρχ. < *φιλο-* + *-πράγμ(ων)* (με παραγ. τέρμα *-ων*, πβ. κ. *ἀ-πράγμ-ων, ἀ-κτήμ-ων*) < *πρᾶγμα* < ρ. *πράττω*. Χρησιμοποιείται με κακή σημ. «αυτός που ανακατεύεται σε πολλά, σε πολλές υποθέσεις» ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Λυκούργ. *Κατὰ Λεωκρ.* 3.4-6: *ὥστε τὸν ἰδίᾳ κινδυνεύοντα καὶ ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἀπεχθανόμενον οὐ φιλόπολιν, ἀλλὰ φιλοπράγμονα δοκεῖν εἶναι*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλοπραγμοσύνη < αρχ. *φιλοπραγμο-σύνη*.

φίλος
ΕΤΥΜ. αρχ., που απαντά ήδη στους μυκ. τύπους *pi-ra-me-no*: **φιλάμενος* (μτχ. αορ.), *pi-ri-ta*: *φιλίστη* (θηλ. υπερθ. βαθμού), πράγμα που δείχνει ότι το αρχικό θέμα είναι **φιλ-* (όχι **φι-*). Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούν τα αρχ. παραθετικά *φιλ-ίων – φίλ-ιστος* (πβ. *κακός > κακ-ίων, κάκ-ιστος*). Δεν έχουν εντοπιστεί ομόρριζα σε άλλες Ι.Ε. γλώσσες. Σύμφωνα με μια υπόθεση, το θ. **φιλ-* ανάγεται σε επεκτεταμένη μορφή τού Ι.Ε. **bh(e)i-* «προς, κοντά», από όπου το αρ-

χαϊκό ληκτικό τέρμα *-φι(ν)* (μυκ. *-pi*), υπόλειμμα πληθυντικού τής οργανικής ή τοπικής πτώσης. Κατά την παραπάνω άποψη, η λ. *φίλος* θα δήλωνε αυτόν «που βρίσκεται κοντά» (πβ. αρχ. *οἶκος* > *οἰκεῖος*, λατ. επίρρ. *prope* «κοντά» – επίθ. *proprius* «ίδιος, οικείος»). Αξιοσημείωτα παράγωγα τού ίδιου θέματος είναι οι αρχ. λ. *φιλ-ία, φιλ-ῶ (-έω), φίλ-τρον* (βλ.λ. *φίλτρο*[1]), *φίλ-τατος* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Εικάζεται ότι η λ. *φίλος* δεν δήλωνε αρχικά συναισθηματική σχέση, αλλά δεσμό μεταξύ μελών τής ίδιας κοινωνικής ομάδας, επεκτάθηκε όμως σε σχέσεις αγάπης και αφοσίωσης (χωρίς ερωτικό περιεχόμενο) μέσω τού θεσμού τής φιλοξενίας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φιλία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλ-αράκος < *φίλος* + υποκορ. επίθημα *-αράκος*, πβ. κ. *ψευτ-αράκος*.

ΣΥΝΘ. φιλ(ο)-: (αρχ.) *φιλ-άσθενος, φιλ-έρημος, φίλ-ερις, φιλό-δικος, φιλό-δοξος, φιλο-θεάμων* (βλ.λ.), *φιλό-μουσος, φιλό-ξενος, φιλο-παίγμων* (βλ.λ.), *φιλό-τεχνος* (βλ.λ.), *φιλο-χρήματος, φιλό-ψογος* – (ελνστ.) *φίλ-αθλος* (βλ.λ.), *φιλ-ανθής* (βλ.λ.), *φίλ-εργος* (βλ.λ.), *φιλ-ήσυχος, φιλό-θρησκος, φιλό-πρωτος, φιλό-πτωχος* – (μεσν.) *φιλ-ειρηνικός, φιλό-χριστος* – (λόγ.) *φιλ-έκδικος* [1831], *φιλ-εκπαιδευτικός* [1837], *φιλ-εργατικός* [1897], *φιλο-λαϊκός* [1896], *φιλο-περίεργος* [1883], *φιλο-πρόοδος* [1853] κ.ά.

-φιλος: *ά-φιλος, παλιό-φιλος, βιβλιό-φιλος, δυτικό-φιλος, αγγλό-φιλος, αμφιφυλό-φιλος, ομοφυλό-φιλος, ετεροφυλό-φιλος, θερμό-φιλος, αμερικανό-φιλος, ξενό-φιλος, ειρηνό-φιλος, υγρό-φιλος, υδρό-φιλος, ουδετερό-φιλος, ξηρό-φιλος, νεκρό-φιλος, θεατρό-φιλος, ψυχρό-φιλος, μουσό-φιλος, κινηματογραφό-φιλος, ζωό-φιλος* κ.ά.

φιλόσοφος

αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 35.1-2: *χρὴ γὰρ εὖ μάλα πολλῶν ἵστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι*], κυριολ. σημ. «αυτός που αγαπά τη σοφία», < *φιλο-* + *σοφός* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλοσοφία < αρχ. *φιλοσοφ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 490a.1-3: *ἡγεῖτο δ' αὐτῷ, εἰ νῷ ἔχεις, πρῶτον μὲν ἀλήθεια, ἣν διώκειν αὐτὸν πάντως καὶ πάντῃ ἔδει ἢ ἀλαζόνι ὄντι μηδαμῇ μετεῖναι φιλοσοφίας ἀληθινῆς*]. Το αρχ. ουσ. *φιλοσοφία* πέρασε μέσω τού λατ. *philosophia* σε πολλές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *philosophie*, αγγλ. *philosophy*, γερμ. *Philosophie*, ισπ. *filosofía*

φιλοσοφικός < ελνστ. *φιλοσοφ-ικός*

φιλοσοφώ < αρχ. *φιλοσοφ-ῶ (-έω)*.

φιλοτελισμός

«ενασχόληση με συλλογή γραμματοσήμων»

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philatélisme*, σπάνιου συνωνύμου τού παλαιότ. *philatélie* < *phil(o)-* (< ελλ. *φιλο-*) + *atélie* (< ελλην. *ατέλεια*, στη σημ. «απαλλαγή από τέλη, από έξοδα»), επειδή με τη χρήση γραμματοσήμων απαλλασσόταν από τα έξοδα αποστολής ο παραλήπτης (ο οποίος χρεωνόταν μέχρι τότε) και επιβαρυνόταν ο αποστολέας (πβ. ρ. *affranchir* «επικολλώ γραμματόσημο», αρχική σημ. «απαλλάσσω, απελευθερώνω»). Στον σχηματισμό τού ελλην. *φιλο-τελισμός* επικράτησε το *-ο-* ως συνδετικό φωνήεν και η λ. επανερμηνεύθηκε με την εντύπωση ότι προήλθε από το ουσ. *τέλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλοτέλ-εια, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philotélie* (βλ. ανωτέρω)

φιλοτελ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philatélique* < *philatélie* (βλ. ανωτέρω)

φιλοτελ-ιστής, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *philatéliste* < *philatélisme* (βλ. ανωτέρω).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φιλοτελισμός

Ο γαλλ. όρος ***philatélie*** «φιλοτέλεια» πλάστηκε από συλλέκτη γραμματοσήμων, ο οποίος τον πρότεινε στο περιοδικό *Le Collectioneur de timbres-poste* «Συλλέκτης γραμματοσήμων» στο τεύχος τής 15ης Νοεμβρίου 1864.

φιλότεχνος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *φιλο-* + *-τεχν(ος)* < *τέχνη* (βλ.λ.), πβ. κ. *ά-τεχνος, περί-τεχνος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλοτεχνία < αρχ. *φιλοτεχν-ία*

φιλοτέχνημα < ελνστ. *φιλοτέχνη-μα* < αρχ. *φιλοτεχν-ῶ (-έω)*

φιλοτεχνώ < αρχ. *φιλοτεχν-ῶ (-έω)* «αγαπώ την τέχνη – ασκώ ορισμένη τέχνη».

φιλότιμος

αρχ., αρχική σημ. «φιλόδοξος, αυτός που διψά για τιμή και διάκριση (κακόσημο)», < *φιλο-* + *-τιμ(ος)* < *τιμή* (βλ.λ.). Η λ. έχει από την Αρχαιότητα την εύσημη δήλωση αυτού «που έχει συναίσθηση τής τιμής, που είναι αξιοπρεπής» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 1.2.1: *εἶδος μὲν κάλλιστος, ψυχὴν δὲ φιλανθρωπότατος καὶ φιλομαθέστατος καὶ φιλοτιμότατος*), ενώ στη σύνταξη με απαρέμφατο αρχίζει να απαντά ήδη έκτοτε η σημ. «αυτός που ωθείται από ευγενή κίνητρα να πράξει κάτι» (πβ. Ξενοφ. *Ἱππαρχ.* 2.2: *ἐκ τῶν ἀκμαζόντων τε καὶ φιλοτιμοτάτων καλόν τι ποιεῖν καὶ ἀκούειν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φιλότιμο (το), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *φιλότιμος*

φιλοτιμία < αρχ. *φιλοτιμ-ία* «(κυρ. κακόσημο) υπερβολική αγάπη για τιμή ή διάκριση, φιλοδοξία» [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *απόσπ.* 210.1: *ἄγαν φιλοτιμίαν μνώμενοι ἐν πόλεσιν ἄνδρες*]

φιλοτιμώ < αρχ. *φιλοτιμ-οῦμαι (-έο-)* «αγαπώ ή επιζητώ τιμή» → Στην Κ.Δ. η λ. απαντά με τη σημ.

«αγωνίζομαι υποκινούμενος από ευσυνειδησία» (πβ. Β΄ Κορινθ. 5,9: *διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα [...] εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι*).

φιλόφρων «ευγενικός»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ανακρέοντα, *απόσπ.* 7.1-2: *Μεγιστῆς δ' ὁ φιλόφρων δέκα δὴ μῆνες ἐπεί τε στεφανοῦταί τε λύγῳ καὶ τρύγα πίνει μελιηδέα*], αρχική σημ. «φιλικός, ευπροσήγορος», < *φιλο-* + *-φρων*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. τής λ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.), πβ. *σώ-φρων, εχέ-φρων, μετριό-φρων, ταπεινό-φρων, παρά-φρων* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλοφρονώ < αρχ. *φιλοφρον-οῦμαι (-έο-)* «φέρομαι με ευμένεια σε κάποιον» (πβ. Δημοσθ. *Προοίμ.* 57.5: *παραινῶ μέντοι σοι φιλοφρονεῖσθαι μὲν πρὸς ἅπαντας τούτους καὶ ἔχειν ἡδέως*)
φιλοφρόνηση < ελνστ. *φιλοφρόνη-σις* «ευγενική περιποίηση, ένδειξη εύνοιας» < αρχ. *φιλοφρον-οῦμαι (-έο-)*
φιλοφρονητικός < ελνστ. *φιλοφρονη-τικός* «φιλικός, ευνοϊκός» < αρχ. *φιλοφρον-οῦμαι (-έο-)*
φιλοφροσύνη < αρχ. *φιλοφρο-σύνη* «φιλική διάθεση, εύνοια» [ήδη ομηρικό].

φίλτατος
αρχ. [ήδη ομηρικό], υπερθ. βαθμός τού επιθ. *φίλος* (βλ.λ.), που παρουσιάζει θ. *φιλ-* και υπερθ. επίθημα *-τατος*.

φίλτρο[1] «μαγικό ποτό – θέλγητρο, στοργή»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φίλτρον* < *φιλ(ῶ)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. αρχ. *πλῆκ-τρον*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μαγικό ποτό (που υποτίθεται ότι διήγειρε ερωτικά αισθήματα)» (πβ. Σοφ. *Τραχ.* 1141-2: *Νέσσος πάλαι Κένταυρος ἐξέπεισέ νιν τοιῷδε φίλτρῳ τὸν σὸν ἐκμῆναι πόθον*· για φίλτρο που δόθηκε ύπουλα στον Ηρακλή) → αρχ. σημ. «θέλγητρο, μέσο γοητείας» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 51-2: *αἱ γὰρ συγγενεῖς ὁμιλίαι, ἄνασσ' Ἀθάνα, φίλτρον οὐ σμικρὸν φρενῶν*) → (μετωνυμ.) ήδη αρχ. σημ. «αισθήματα αγάπης και στοργής» (πβ. Ευριπ. *Τρῳάδ.* 857-8: *τὰ θεῶν δὲ φίλτρα φροῦδα Τροίᾳ*).

φίλτρο[2] «συσκευή διυλίσεως»
< ιταλ. *filtro* < μεσν. λατ. *filtrum* (όρος των αλχημιστών), πιθ. < φραγκ. **filtir* «τσόχα» (> γαλλ. *feutre*). Πβ. κ. *ηθμός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλτράρω, μεταφορά τού ιταλ. *filtrare* < *filtro* (βλ. ανωτέρω)
φιλτράρισ-μα < *φιλτραρισ-* (*φιλτράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

φιλύποπτος
λόγ., < *φιλ(ο)-* + *ύποπτος*, σχηματισμένο κατά το αρχ. *καχύποπτος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιλυποψ-ία, λόγ. [1896], πβ. κ. *ύποπτος – υποψία*.

φιλύρα «φλαμμουριά»
αρχ., ίσως < *φίλ(ος)* + *-ύρα*, που εικάζεται ότι ανάγεται στη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *ὕρον· σμῆνος*, οπότε η λ. θα δήλωνε το δέντρο που είναι «φιλικό προς τις μέλισσες» και προσελκύει τα σμήνη τους. Παράλληλη σημασιολ. σύνδεση δηλώνουν τα λατ. *apium* «σέλινο» (*apis* «μέλισσα») και γερμ. *Bienenbaum* «είδος δέντρου» (*Biene* «μέλισσα»).

φιλώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φιλῶ (-έω)* (ήδη μυκ. μτχ. μέσ. αορίστου *pi-ra-me-no*: *φιλάμενος*) < *φίλος* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «νιώθω στοργή και τρυφερότητα, αγαπώ» (για φιλικούς, μη ερωτικούς, δεσμούς· ενώ σε κατοπινά κείμενα αναφέρεται επίσης σε οικογενειακές σχέσεις) → ήδη αρχ. σημ. «ασπάζομαι, δίνω φιλί» (μεθομηρική σημ.· πάντα συνοδεύεται από αντικείμενο αναφοράς: *φιλεῖν τοῖσι στόμασι / τὰς παρειάς / κατὰ τὸ στόμα / τὸ σὸν κάρα*).

φιμέ «σκουρόχρωμο (κρύσταλλο)»
< γαλλ. *fumé* «μαυρισμένος (αρχικώς με καπνό)» (φρ. *verre fumé* «φιμέ τζάμι»), μτχ. τύπος τού ρ. *fumer* «καπνίζω – βγάζω καπνό» < λατ. *fumāre* (βλ.λ. *φουμάρω*).

φιμώνω
< αρχ. *φιμῶ (-όω)* < *φιμός* «φίμωτρο», τεχν. όρ., αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι συνδέσεις σχολιαστών τού Μεσαίωνα με τα αρχ. *σφίγγω, σφιγμός* ούτε υπάρχει ετυμολ. σχέση με το λατ. *fiscus* «κάνιστρο, καλάθι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φίμω-μα, λόγ. [1887]
φίμωση < ελνστ. *φίμω-σις* (ως ιατρ. όρος ήδη στον ιατρό Γαληνό) < αρχ. *φιμῶ (-όω)*
φίμωτρο < ελνστ. *φίμω-τρον* < θ. *φιμω-* (< αρχ. *φιμῶ, -όω*) + παραγ. τέρμα *-τρον*, πβ. αρχ. *ἄρο-τρον*.

φιν «είδος ελαφρού ιστιοφόρου»
< γαλλ. *finn* < σουηδ. *fena* «λέπι ψαριού», που συνδ. επίσης με ολλ. *vinne*, αγγλ. *fin*.

φίνα → **φίνος**

φινάλε
< ιταλ. *finale* < υστλατ. *finale(m)*, αιτ. τού επιθ. *fīnālis* < λατ. *finis, -is* «όριο, τέλος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιναλίστ < γαλλ. *finaliste* < *finale*.

φινέτσα
< ιταλ. *finezza* < επίθ. *fine / fina* «λεπτός, ραφινάτος» < λατ. *finis, -is* «όριο, τέλος», στη σημ. «άκρο». Βλ. κ. *φίνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φινετσ-άτος < *φινέτσ(α)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *στυλ-άτος*.

φινίρω «τελειοποιώ»
μεταφορά τού ιταλ. *finire* «τελειώνω, περατώνω» < λατ. *finīre* < *finis, -is* «όριο, τέλος». Παράλληλη σημασιολ. εξέλιξη συναντούμε στα ελλ. *τελειώνω, τελειοποιώ*, που προέρχονται από το επίθ. *τέλειος* (< αρχ. *τέλος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φινίρισ-μα
φινιρισ-τήριο < θ. *φινιρισ- (φινίρω)* + παραγ. τέρμα *-τήριο*, πβ. κ. *καθαρισ-τήριο*.

φίνις
< αγγλ. *finish* «τερματισμός» (ως ρήμα «τελειώνω») < γαλλ. θ. *finiss-* τού ρ. *finir* «τελειώνω, περατώνω» (πβ. μτχ. *finissant*) < λατ. *finīre* < *finis, -is* «όριο, τέλος». Βλ. κ. *φωτοφίνις*.

φινιστρίνι «παραθυράκι καμπίνας πλοίου»
< *φινεστρίνι* (με αφομοίωση /i/ – /e/ > /i/ – /i/) < ιταλ. *finestrini*, πληθ. τού *finestrino*, υποκορ. τού ουσ. *finestra* «παράθυρο» < λατ. *fenestra* (> γαλλ. *fenêtre*, γερμ. *Fenster*), πιθ. ετρουσκ. αρχής.

Φίννοι
ελνστ. (ήδη στον γεωγράφο Κλαύδιο Πτολεμαίο, 2ος αι. μ.Χ., *Φίνναι* αποκαλούνται οι κάτοικοι τής *Σκανδίας*) < λατ. *Finni*, ίσως < αρχ. γερμ. *finna / fenna* «λέπι ψαριού», αναφερόμενο στην πρώτη ύλη μερικών ενδυμάτων που χρησιμοποιούσαν οι Φίννοι. Από το εθνωνύμιο αυτό (λατ. *Finni*, γερμ. *Finnen*) προήλθε το τοπωνύμιο *Fin-land* «χώρα των Φίννων, Φινλανδία».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φινν-ικός, λόγ. [1894], μεταφορά τού αγγλ. *finnic* < *Finn*.

φίνος
μεσν. < ιταλ. *fino* «λεπτός, ραφινάτος» < λατ. *finis, -is* «όριο, τέλος», στη σημ. «άκρο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φίν-α, επίρρ.

φιντάνι → φυντάνι

φιξ
< γαλλ. *fixe* «καθορισμένος, σταθερός» < λατ. *fixus* «μόνιμος, σταθερός», από μτχ. τού ρ. *figo* «μπήγω, στερεώνω, καρφώνω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιξ-άρω < *φιξ* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *σουτάρω*.
φιξάρισ-μα < *φιξαρισ- (φιξάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φιόγκος
< ιταλ. *fiocco* (με ηχηροποίηση τού ενδοφωνεντικού /k/ > /ng/) < λατ. *floccus* «κροκύδα, χνούδι, τουλούπα (μαλλιού)». Βλ. κ. *φλοκάτη*.

φιόρδ «είδος θαλάσσιου κόλπου»
< γαλλ. *fjord* (οπτικό δάνειο) < νορβ. *fjord* < αρχ. γερμ. **ferdu-* «στενός θαλάσσιος κόλπος» (> γερμ. *Förde*, αγγλ. *firth*).

φιορίνι «είδος νομίσματος»
< ιταλ. *fiorini*, πληθ. τού *fiorino*, χρυσό νόμισμα τής Φλωρεντίας τον 13ο αι. (στο οποίο ήταν χαραγμένος ένας κρίνος), < *fiore* «άνθος, λουλούδι» (< υστλατ. *flore(m)*, αιτ. τού λατ. *flos, -oris*).

φιοριτούρα «μουσικό ποίκιλμα»
< ιταλ. *fioritura*, αρχική σημ. «άνθηση, ανθοφορία» (ειδ. «καλλωπισμός, ποίκιλμα»), < ρ. *fiorire* «ανθώ, ανθοφορώ» < υστλατ. *florīre* < λατ. *florēre* < ουσ. *flos, -oris* «άνθος».

φιόρντ → φιόρδ

φιρίκι «ποικιλία μήλου»
< τουρκ. *ferik* < αραβ. *farīq*.

φιρί-φιρί
< τουρκ. *fırıl-fırıl* «κυκλικά» και, επομένως, «ξανά και ξανά, επίμονα».

φίρμα
< ιταλ. *firma*, αρχική σημ. «υπογραφή» (κατόπιν «επώνυμη εταιρεία ή επιχείρηση»), < (υποχωρητ.) ρ. *firmare* «υπογράφω» < λατ. *firmāre* «στερεώνω, σταθεροποιώ» (μτφ. «βεβαιώνω, αποδεικνύω»· που αργότερα γινόταν μέσω υπογραφής) < επίθ. *firmus* «στερεός, σταθερός».

φιρμάνι «διάταγμα τού σουλτάνου»
< παλαιότ. *φερμάνι* < τουρκ. *ferman* «διαταγή τού σουλτάνου» < περσ. *farmān* < αρχ. περσ. *framān* (ίδια σημ.), πβ. κ. σανσκρ. *pramāna*.

φις «ρευματολήπτης»
< γαλλ. *fiche* < ρ. *ficher* «μπήγω, χώνω» < δημώδ. λατ. **ficcāre* / **figicāre* < λατ. *figere* «μπήγω, στερεώνω, καρφώνω».

φισέκι «φυσίγγιο»
< τουρκ. *fişek* < περσ. *fišān / fišeng*.

φίσκα → φύσκα

φιστίκι
< τουρκ. *fıstık* (> μεσν. *φιστούκιον*, πβ. διαλεκτ. Πόντου *φουστούκιν*) < αραβ. *fustuq* < αρχ. περσ. *pista(g)*, ανατολ. δάνειο, από όπου το ελνστ. *πιστάκη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιστικ-ής
φιστικ-ιά.
ΣΥΝΘ. φιστικο-: *φιστικο-βούτυρο, φιστικο-πώλης*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
φιστίκι ή φυστίκι;

Μερικές φορές συναντάται σε παλαιότερα κείμενα η εσφαλμένη γραφή *φυστίκι* (με -*υ*-). Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, ο φθόγγος -*υ*- δεν εμφανίζεται πουθενά στην ιστορία τής λέξης, η οποία είναι τουρκικής και απώτερης ανατολικής αρχής, συνδέεται δε με το ελνστ. *πιστάκη*. Συνεπώς, γράφεται κανονικά **φιστίκι** (με -*ι*-).

φιτίλι
< μεσν. *φιτίλι(ν)* < τουρκ. *fitil* < αραβ. *fatīl*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φιτιλ-ιά
φιτιλ-ιάζω.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
φιτίλι ή φυτίλι;
Μερικές φορές συναντάται σε παλαιότερα κείμενα η εσφαλμένη γραφή *φυτίλι* (με -*υ*-), η οποία ίσως οφείλεται σε παρασύνδεση προς τη λ. *φυτό*. Όπως προκύπτει από την ετυμολογία, ο φθόγγος -*υ*- δεν εμφανίζεται πουθενά στην ιστορία τής λέξης, η οποία είναι τουρκικής και απώτερης αραβικής αρχής. Συνεπώς, γράφεται κανονικά **φιτίλι** (με -*ι*-).

φλαμένγκο «λαϊκός ισπανικός χορός»
< ισπ. *flamenco*, αρχική σημ. «Φλαμανδός, φλαμανδικός» (προσδιορισμός των Τσιγγάνων που είχαν έλθει από τη Φλαμανδία / Φλάνδρα στην Ισπανία) < ολλ. *flaming* «φλαμανδικός». Η λ. δήλωσε επίσης συγκεκριμένο είδος ζωηρής μουσικής και χορού που οι Τσιγγάνοι είχαν φέρει μαζί τους στην Ισπανία.

φλαμίνγκο «είδος υδρόβιου πτηνού»
< αγγλ. *flamingo* < πορτ. *flamengo* < προβηγκ. *flamenco* (ονομασία που δόθηκε στο πτηνό λόγω τού ζωηρού και φωτεινού χρώματος των φτερών του) < *flama* «φλόγα» < λατ. *flamma*.

φλαμμούρι «τίλιο»
υποκορ. τού μεσν. *φλάμμουρον* (με ανομοίωση *λ-ρ* < *λ-λ*) < *φλάμμουλον* < ελνστ. *φλάμμουλα* «είδος αναρριχητικού φυτού» (ήδη στον Διοσκουρίδη, 1ος αι. μ.Χ.) < λατ. *flammula*, υποκορ. τού *flamma* «φλόγα». Βλ. κ. *φλάμπουρο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλαμμουρ-ιά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
φλαμμούρι
Επειδή η λ. μαρτυρείται ήδη από την ελληνιστική εποχή, οπότε διετηρείτο ακόμη η προφορά των διπλών συμφώνων, είναι προτιμότερο να ορθογραφείται βάσει τής ετυμολ. αρχής της με δύο -*μ*-: ***φλαμμούρι, φλαμμουριά***.

φλαμπέ «είδος εδέσματος»
< γαλλ. *flambé*, μτχ. τού ρ. *flamber* «καίω, καψαλίζω» < *flambe* (με ανομοίωση) < παλαιότ. *flamble* < λατ. *flammula*, υποκορ. τού *flamma* «φλόγα». Το έδεσμα ονομάστηκε έτσι επειδή σερβίρεται περιχυμένο με οινοπνευματώδες ποτό, στο οποίο βάζουν φωτιά.

φλάμπουρο «πολεμική σημαία»
< μεσν. *φλάμπουρον* (με ανομοίωση *λ-ρ* < *λ-λ*) < **φλάμπουλον* < *φλάμμουρον* / *φλάμμουλον* (από τον πληθ. *φλάμμουλα*) < λατ. *flammula* «φλογίτσα» (υστλατ. σημ. «πολεμική σημαία», που απεικόνιζε μικρή φλόγα), υποκορ. τού *flamma* «φλόγα».

φλάντζα
< ιταλ. *flangia* < αγγλ. *flange*, ίσως < παλ. γαλλ. *flanc* «πλευρό, πλευρά» < φραγκ. **hlanka* (ίδια σημ.).

φλάουτο
< ιταλ. *flauto* < προβηγκ. *flaüt* (πβ. παλ. γαλλ. *flaüte* > γαλλ. *flûte*) < ρ. *flahuter*, που μάλλον αποτελεί ηχομιμητ. προσαρμογή τού λατ. *flare* «φυσώ, πνέω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλαουτ-ίστας, μεταφορά τού ιταλ. *flautista* < *flauto* (βλ. ανωτέρω).

φλάρος στην υβριστική φρ. *τον κακό σου τον φλάρο*
< μεσν. **φράρος* (πβ. μεσν. *φράρης*· με ανομοίωση *λ-ρ* < *ρ-ρ*) < βεν. *frar* «καλόγερος (τής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας)», αρχική σημ. «αδελφός», < υστλατ. *fratre(m)* (> ιταλ. *frate*), αιτ. πτώση τού λατ. *frater, -tris* «αδελφός».

φλας
< αγγλ. *flash*, αρχική σημ. «πιτσύλισμα νερού» (κατόπιν μτφ. «ξαφνική λάμψη»), < παλ. αγγλ. *flask(i)en* «πιτσυλίζω», ηχομιμητ. αρχής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλασ-ιά
φλας-μπάκ < αγγλ. *flash-back* «γρήγορη αναδρομή (στο παρελθόν)».

φλασκί «δοχείο από κολοκύθα»
< μεσν. *φλασκί(ν)* < *φλασκίον*, υποκορ. τού ουσ. *φλάσκη* / *φλάσκα* < μεσν. λατ. *flasca* «μπουκάλι για κρασί» (ήδη δημώδ. λατ. *flasco*) < αρχ. γερμ. **flaskō* (> γερμ. *Flasche*, αγγλ. *flask*).

φλας-μπάκ → φλας

φλέβα
μεσν. < αρχ. *φλέψ, -βός* [ήδη ομηρικό] < θ. **bhlegw-*, επεκτεταμένη μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» || αρμ. *bełnawor* «φαλλός», λατ. *follis* «ασκί, φούσκα – βαλλάντιο» (> γαλλ. *fou / fol* «ανόητος, τρελός», ιταλ. *folle*), παλ. άνω γερμ. *bolca* «φουσκάλα» || αρχ. *φάλ(λ)αινα, φαλλός* (< **φαλ-jό-ς*), *φλ-ύ-ω* «αναβράζω, κοχλάζω – φλυαρώ» (βλ.λ. *φλύαρος*), ίσως και *φελλός* (αν < **φελ-νός*), *φλοῖσ-βος* (βλ.λ.). Ο περιορισμός στη σημ. «αιμοφόρο αγγείο» απαντά μόνο στην Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φλεβικός < αρχ. *φλεβ-ικός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *φλέψ, -βός*
φλεβ-ίτιδα, λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phlébite*
φλεβώδης < αρχ. *φλεβ-ώδης* < *φλέψ, -βός*.
ΣΥΝΘ. φλεβο-: *φλεβο-τομία* (αρχ.), *φλεβο-τόμος* (ελνστ.), *φλεβο-τομικός* (ελνστ.), *φλεβο-γραφία* (ελληνογενής ξέν. όρ. < αγγλ. *phlebography*), *φλεβόκομβος* (απόδ. τού ν.λατ. *sinus*), *φλεβο-ρραγία* (ελληνογενής ξέν. όρ. < αγγλ. *phleborrhagia*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

φλέβα, φαλλός, φάλλαινα, φλοίσβος, φλύκταινα, φλοιός, φλοίδα, φλούδα, φύλλο – fou, fluide, feuille, Blatt...
Η ιστορία των λέξεων δείχνει ότι συχνά όροι που σημαίνουν «φυσώ» και «φουσκώνω» καταλήγουν να δηλώνουν διάφορα στρογγυλά αντικείμενα ή πράγματα, καθώς και στοιχεία τού φυτικού κόσμου ή τής ανθρώπινης ανατομίας με αυτά τα χαρακτηριστικά. Η ευρεία οικογένεια λέξεων που ανάγεται στην Ι.Ε. ρίζα **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» συγκεντρώνει πολλούς τέτοιους όρους. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *φελ-* (**bhel-*): αρχ. ***φελλός*** (αν προέρχεται από τύπο **φελ-νός* και δεν αποτελεί μεσογειακό δάνειο).
2) από θέμα *φαλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhḷ-*): αρχ. ***φαλλός*** (< **φαλ-jό-ς*), από όπου το ουσ. ***φάλλ-αινα***, πιθανώς λόγω τής ομοιότητας τού σχήματος.
3) από θέμα *φλ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhl-*, που όμως συνοδεύεται από διάφορες παρεκτάσεις): αρχ. *φλέω* «είμαι χυμώδης, αφθονώ σε χυμούς» (< **φλέϜ-ω* < **blh-eu*), από όπου σχηματίστηκαν τα αρχ. ***φλοιός*** (< **φλοϜ-jό-ς*) και *φλόος / φλοῦς* «φλοιός – άνθηση φυτού, χλωρότητα» (< **φλόϜ-ος*), καθώς και μετέπειτα τα μεσν. ***φλοῖδα*** και ***φλοῦδα***. Η ίδια επεκτεταμένη μορφή συναντάται στα αρχ. ***φλοῖσ-βος*** (< *φλοισ-μός* < **φλοιδ-μός* < θ. **φλοι-δ-*, χαρακτηριστική λέξη για τον ήχο τής φουσκοθαλασσιάς), ***φλέβα*** (αρχ. *φλέψ, -βός* < **bhl-eg^w-*), *φλύω* «αναβράζω, υπερχειλίζω, κοχλάζω – (μτφ.) πολυλογώ» (από όπου τα αρχ. ***φλύαρος*** και ***φλύκταινα*** < **φλύγ-ταν-ja*). Το ίδιο θέμα, αλλά με ένθημα *-u-*, διακρίνουμε στο αρχ. ***φύλλο(ν)*** (< **φύλ-jον* < **bhul-yo-*).
Στην ίδια ετυμολογική οικογένεια ανάγονται ομόρριζα άλλων γλωσσών, που έχουν ενίοτε ακολουθήσει παρόμοια πορεία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το λατ. *follis* «ασκί, φούσκα – βαλλάντιο» (τού οποίου τα παράγωγα απέκτησαν ιδιαίτερη μεταφορική σημασία: γαλλ. ***fou / fol*** «ανόητος, τρελός», ιταλ. ***folle***), τα λατ. *fluo* «ρέω» (από όπου το ισπ. ***fluir***) και *fluidus* «ρευστός, υγρός» (από όπου τα γαλλ. ***fluide***, ισπ. ***fluido***), καθώς και το παλ. αγγλ. *b(e)ald* (από όπου το αγγλ. ***bald*** «φαλακρός – (μτφ.) ξερός, απερίφραστος»). Επιπλέον, είναι προφανές ότι λέξεις που σημαίνουν «φύλλο» αποτελούν επίσης ομόρριζα αυτής τής οικογένειας, όπως συμβαίνει με τα παράγωγα τού λατ. *folium* «φύλλο» (όπως γαλλ. ***feuille***, ισπ. ***hoja***, ιταλ. ***foglio***) και τού αρχ. γερμ. **blada-* (όπως γερμ. ***Blatt***, ολλ. ***blad***).

Φλεβάρης → Φεβρουάριος

φλέγμα

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «φλόγα, φωτιά – (ιατρ.) φλεγμονή», < ρ. *φλέγω* (βλ.λ.). Το μεσν. *φλέμα* «παχύρρευστη ουσία που εκκρίνεται από τους βρόγχους» προέρχεται από το αρχ. *φλέγμα* με απλοποίηση: /γm/ > /m/.

ΣΗΜΑΣ. Στον Ιπποκράτη και σε άλλους συγγραφείς η λ. χρησιμοποιείται για να δηλώσει έναν από τους τέσσερεις χυμούς τού σώματος (αρχ. *αἷμα, φλέγμα, χολή, μέλαινα χολή*), οι οποίοι υποτίθεται ότι ευθύνονται για τη ρύθμιση τής διάθεσης και τής υγείας (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ νούσ.* 1.23: *πυρετὸς δὲ ἀπὸ τῶνδε γίνεται· ὁκόταν χολὴ ἢ φλέγμα θερμανθῇ, θερμαίνεται τὸ ἄλλο πᾶν σῶμα ἀπὸ τουτέων, καὶ καλέεται τοῦτο πυρετός*). Κατά τον Μεσαίωνα υιοθετήθηκε η άποψη τού Αριστοτέλη, ότι το *φλέγμα* συνδέεται με την ψυχρότητα (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 862b.28: *ὅτι τῶν κατὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ χολὴ μέν ἐστι θερμόν, τὸ δὲ φλέγμα ψυχρόν*) και προέκυψε το συμπέρασμα ότι η ψυχρή ή απαθής συμπεριφορά οφείλεται σε υπερίσχυση ή αφθονία *φλέγματος*. Αυτό συνέβαλε ώστε το επίθ. *φλεγματικός* «φλογερός» να αποκτήσει τη σημ. «ψυχρός, απαθής» (πβ. αγγλ. *phlegmatic*). Βλ. λ. *ιδιοσυγκρασία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλεγματικός < αρχ. *φλεγματ-ικός* (πβ. Ιπποκρ. *Ἐπιστ. πρὸς Πτολ.* 281.16: *οἱ δὲ ξανθῆς χολῆς ὄντες γίνονται ῥᾴθυμοι, ὀλιγόψυχοι, δειλοί, φιλάσθενοι, οἱ δὲ φλεγματικοὶ γίνονται ὀκνηροί, ψυχροί*). Βλ. ανωτέρω
φλεγματώδης < αρχ. *φλεγματ-ώδης* «φλογώδης, φλεγματικός».

φλεγμονή

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ιπποκράτη και Πλάτωνα] < *φλέγμ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ονή*, πβ. αρχ. *ἡδονή, καλλ-ονή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλεγμον-ικός
φλεγμονώδης < ελνστ. *φλεγμον-ώδης*.

φλέγω

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Φ 13-14: *τὸ δὲ φλέγει ἀκάματον πῦρ ὄρμενον ἐξαίφνης*] < **bhl-eg-*, επεκταμ. μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τού Ι.Ε. **bhel-* «λευκός, λαμπρός» || σανσκρ. *bhāla-* «λάμψη – μέτωπο», αρμ. *bal* «ωχρότητα», λατ. *fulgeo* «λάμπω»,

flamma «φλόγα» (< **flag-ma·* από λατ. τα γαλλ. *flamme*, ισπ. *llama*), αρχ. γερμ. **blakōn* «φλέγομαι» (> ολλ. *blaken*), παλ. δυτ. γερμ. **blank* «λαμπρός» (> φράγκ. **blank* «λευκός» > γαλλ. *blanc*, ισπ. *blanco*, ιταλ. *bianco*) || πιθ. αρχ. *φαλακ-ρός* (βλ.λ., αφού προέρχεται από επίθ. *φαλός* «λευκός»). Αξιοσημείωτα παράγωγα: αρχ. *φλόξ, -γός, φλέγ-μα*, σύνθ. *εὔ-φλεκ-τος* κ.ά.

ΣΥΝΘ. -φλέγω: *(προ)ανα-φλέγω, περι-φλέγω*
-φλεξη: *(προ)ανά-φλεξη, πυρανά-φλεξη, αντανά-φλεξη*
-φλεκτος: *ά-φλεκτος, βραδύ-φλεκτος, εύ-φλεκτος, πυρί-φλεκτος.*

φλέμα → φλέγμα

φλερτ

< αγγλ. *flirt*, αρχικά ως ρήμα «ταρακουνώ, ανακινώ ζωηρά», ίσως εκφραστ. λέξη ηχομιμητ. αρχής, όπως φαίνεται από το αρχικό συμφωνικό σύμπλεγμα *fl-* (πβ. αγγλ. *flip, flap, flick*). Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι προέρχεται από το μέσο γαλλ. *fleureter* «πετώ από λουλούδι σε λουλούδι», αλλά μάλλον πρόκειται για ομωνυμική σύμπτωση. Από τον 18ο αι. η αγγλ. λ. αποκτά τη βασική σημερινή σημ. «ερωτοτροπώ επιπόλαια, χωρίς σοβαρό ενδιαφέρον».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλερτ-άρω
φλερτάρισ-μα < *φλερταρισ-* *(φλερτάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φληνάφημα «ανόητη φλυαρία, σαχλαμάρα»

αρχ. < *φληναφῶ (-άω)* «φλυαρώ», ενώ το επίθ. *φλήναφος* «φλύαρος» μαρτυρείται ως ελνστ. Αν το ρ. *φληναφῶ* θεωρηθεί αρχαιότερο, τότε πιθ. σχηματίστηκε από το συνώνυμο *φλην(ύω)* + *ἀφάω* «αγγίζω» (< *ἀφή*), πβ. κ. *ψηλ-αφῶ*. Σε αντίθετη περίπτωση, αν αρχαιότερο είναι το επίθ. *φλήναφος*, τότε πιθ. σχηματίστηκε με εκφραστ. επίθημα *-αφος* (πβ. κ. *κόλ-αφος*), το δε θ. *φλην- / φλᾱν-* (> αρχ. *φλην-ύω*) ίσως ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» (βλ.λ. *φαλλός, φλέβα*).

φλησκούνι «αρωματικό φυτό»

< μεσν. *φλησκούνι(ο)ν / βλησκούνιν*, παράλλ. τύπος τού *βληχώνι(ο)ν*, υποκορ. τού αρχ. *βλήχων / γλήχων, -ωνος*, αγν. ετύμου.

φλιπάρω «τρελαίνομαι»

μεταφορά τού αγγλ. *flip* «τινάζω απότομα, αναποδογυρίζω (π.χ. ένα νόμισμα)» (αργκό «τρελαίνομαι», συχνά ως φραστικό ρήμα *flip out*), εκφραστ. ρήμα ηχομιμητ. αρχής.

φλίπερ «είδος ηλεκτρονικού παιχνιδιού»

< γαλλ. *flipper* (στη σημ. τού ηλεκτρονικού παιχνιδιού, από την ομοιότητα των πτερυγίων με τους βραχίονες που κινούν τη μπίλια) < αγγλ. *flipper* «πτερύγιο ψαριού, βατραχοπέδιλο» < ρ. *flip* (βλ.λ. *φλιπάρω*).

φλιτ

< αγγλ. *flit*, εμπορικό σήμα τού εντομοκτόνου που παρασκευάστηκε το 1928 από την αμερικανική εταιρεία Standard Oil και βασίστηκε στο ρ. *flit* «φτερουγίζω αλλάζοντας ξαφνικά κατεύθυνση (για έντομα)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλιτ-άρω
φλιτάρισ-μα < *φλιταρισ-* *(φλιτάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φλιτζάνι

ν.ελλ. (με αντιμετάθεση) < διαλεκτ. τουρκ. *filcan* (> διαλεκτ. Πόντου *φιλτζάν'*) < τουρκ. *fincan* < αραβ. *fincān* < αρχ. περσ. *pingān* «κούπα».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φλιτζάνι ή φλυτζάνι;
Μολονότι στο παρελθόν η λέξη γραφόταν συχνά με *-υ-* *(φλυτζάνι)*, η ετυμολογική της προέλευση (βλ. ανωτέρω) δεν δικαιολογεί τη συγκεκριμένη γραφή. Η λέξη γράφεται κανονικά με *-ι-*: ***φλιτζάνι***.

φλόγα

μεσν. < αρχ. *φλόξ, -γός* [ήδη ομηρικό], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φλέγω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλογ-άτος < *φλόγ(α)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *γεμ-άτος*
φλόγινος < ελνστ. *φλόγ-ινος*
φλογερός < αρχ. *φλογ-ερός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, πβ. *Ἑλένη* 1162: *τείχεα δὲ φλογερὸς ὥστε Διὸς ἐπέσυτο φλόξ*]
φλογερ-ότητα < *φλογερ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
φλογίζω < αρχ. *φλογ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
φλόγισμα < ελνστ. *φλόγισ-μα* «φλύκταινα, φουσκάλα» < αρχ. *φλογ-ίζω*
φλογισμός < ελνστ. *φλογισ-μός* «φλόγα, λάμψη, φλόγωση» < αρχ. *φλογ-ίζω*
φλόγισ-τρο < *φλογισ-* *(φλογίζω)* + παραγ. τέρμα *-τρο*, πβ. κ. *στόχασ-τρο, κλείσ-τρο*
φλογισ-τικός, λόγ. [1840], < *φλογισ-* *(φλογίζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*
φλογώδης < αρχ. *φλογ-ώδης* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, *Προρρητ.* 1.67.2: *καὶ τὸ φλογῶδες ἐν προσώπῳ μεθ' ἱδρῶτος ἐν τούτοις κακὸν*]
φλογώνω < ελνστ. *φλογ-ῶ (-όω)* «φλέγω»
φλόγωμα < ελνστ. *φλόγω-μα* «παραψημένο κομμάτι (ψωμιού)» < ρ. *φλογ-ῶ (-όω)*
φλόγωση < αρχ. *φλόγ-ωσις*.
ΣΥΝΘ. φλογο-: *φλογο-βόλος* (βλ.λ.), *φλογο-βολῶ* κ.ά.

φλογέρα

< αλβ. *flojer(ë)*, που συνδ. με το αντίστοιχο ρουμ. *flu-*

ier και αποτελεί βαλκανικό όρο χωρίς εξακριβωμένη απώτερη προέλευση.

φλογερός → φλόγα

φλογοβόλος
λόγ. [1843]. < *φλογο-* + *-βόλος* < θ. τού ρ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πυρο-βόλος*. Το *φλογοβόλο (όπλο)* σχηματίστηκε ως μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Flammenwerfer*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλογοβολ-ώ, λόγ. [1843].

φλοΐδα
< μεσν. *φλοΐδα* (σε σχολιαστή: *καὶ φλυκταινῶν καὶ φλοΐδων καὶ ἐκκαυμάτων*), ίσως < **φλοΐδ-ι(ον)* (κατά το *φλοῦδα* < *φλούδι*) < **φλοι-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *φλοιός*. Κατ' άλλη άποψη, το μεσν. *φλοΐδα* σχηματίστηκε αναλογικά προς το *φλοῦδα* (βλ.λ.) από θ. *φλιδ-* / *φλοιδ-* τού ελνστ. *φλιδῶ (-άω)* / *φλοιδοῦμαι (-έο- / -όο-)* «υγραίνομαι – σαπίζω, πρήζομαι – (για πτώματα) αποσυντίθεμαι, απολεπίζομαι, χάνω κομμάτια τού δέρματος», κατόπιν «ξεφλουδίζω, αποφλοιώνομαι» (στον λεξικογράφο Ησύχιο η μτχ. παρακειμένου *πεφλοιδώς· τὸν φλοιὸν ἀποβαλών*). Το θ. *φλ(ο)ιδ-* ανάγεται μάλλον σε μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» (βλ.λ. *φαλλός*, *φλέβα*).

φλοιός
αρχ. [ήδη ομηρικό] < **φλοϜ-jό-ς* < θ. **φλοϜ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φλέω* «είμαι χυμώδης, αφθονώ σε χυμούς» < **φλέϜ-ω* < **bhl-eu*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω», επίσης «κοχλάζω, βράζω» (για υγρά), για το οποίο βλ.λ. *φαλλός*, *φλέβα*. Στην ίδια ευρεία ετυμολογική οικογένεια ανήκουν επίσης το αρχ. σύνθ. *φλην-αφῶ (-άω)* και το αρχ. *φλύω* «υπερχειλίζω, κοχλάζω» (βλ.λ. *φλύαρος*, *φλύκταινα*). Ο σχηματισμός τής λ. δείχνει ότι ο φλοιός εθεωρείτο το τμήμα τού δέντρου που εμποτιζόταν και διογκωνόταν από τους χυμούς του. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλοιώδης < αρχ. *φλοι-ώδης*.
ΣΥΝΘ. απο-φλοιώνω (ελνστ.), **απο-φλοίωση** (λόγ. [1833]), **απο-φλοιωτής**.

φλοίσβος «ελαφρός παφλασμός νερού»
< αρχ. *φλοῖσβος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ε 469: *ἀλλ' ἄγετ' ἐκ φλοίσβοιο σαώσομεν ἐσθλὸν ἑταῖρον*] (με παραγ. τέρμα *-βος*, κατ' αναλογίαν προς λ. που δηλώνουν θόρυβο, π.χ. *θόρυ-βος*) < *φλοισ-μός* (απαντά ως β΄ συνθ.) < **φλοιδ-μός* < θ. **φλοι-δ-*, επεκτεταμ. μορφή μεταπτωτ. βαθμίδας τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω», για το οποίο βλ. τα ομόρριζα *φαλλός*, *φλέβα* και τα παράγωγα τού αρχ. *φλύω* «υπερχειλίζω, κοχλάζω» (βλ.λ. *φλύαρος*, *φλύκταινα*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλοισβ-ίζω, λόγ. [1823]
φλοίσβισ-μα < *φλοισβισ-* (*φλοισβίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
φλοίσβος
Η μετάβαση από τη δήλωση τής «διόγκωσης» στη σημασία «θόρυβος», που προϋποτίθεται κατά την πορεία τής λέξης **φλοίσβος**, επιβεβαιώνεται από ανάλογη εξέλιξη τού λατ. *tumeo* «πρήζομαι, φουσκώνω», από όπου το ουσ. *tumultus* «θόρυβος, ταραχή» (> γαλλ. *tumulte*).

φλοκάτη
ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *φλοκάτος* «χνουδωτός (για ύφασμα με φλόκους)» < μεσν. *φλόκος* < αρωμουν. *floc* < λατ. *floccus* «κροκύδα, χνούδι, τουλούπα (μαλλιού)». Βλ. κ. *φιόγκος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλόκι < μεσν. *φλόκος* (βλ. ανωτέρω)
φλοκ-ωτός < *φλόκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *φουντ-ωτός*.

φλόκος[1] «τριγωνικό πανί ιστιοφόρου»
μεσν. < ιταλ. *flocco* / *fiocco* < μέσο γαλλ. *foc* < ολλ. *fok* < μέσο ολλ. *vocken* «ανεμίζω». Δεν σχετίζεται ετυμολογικά με τα ουσ. *φλόκος*[2] «τουλούπα μαλλιού» και *φιόγκος*, μολονότι οι λ. κατέληξαν ομώνυμες.

φλόκος[2] «τουλούπα μαλλιού»
μεσν. < αρωμουν. *floc* < λατ. *floccus* «κροκύδα, χνούδι, τουλούπα (μαλλιού)».

φλόμος «δηλητηριώδες φυτό»
αρχ., πιθ. δάνειο, όπως φαίνεται από την παρουσία πολλαπλών τύπων: *φλόμος*, *πλόμος*, (ελνστ.) *φλόνος*. Βλ. κ. *φλομώνω*.

φλόμπερ «τουφέκι ή πιστόλι μικρού βεληνεκούς»
από το επώνυμο τού Γάλλου Louis Nicolas A. Flobert (1819-94), ο οποίος επινόησε τον συγκεκριμένο τύπο όπλου και τον κατοχύρωσε επίσημα το 1849.

φλομώνω «προξενώ αποπνικτική ατμόσφαιρα»
μεσν., αρχική σημ. «ζαλίζω, ναρκώνω», < αρχ. *φλόμος* «δηλητηριώδες φυτό» (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φλόμω-μα.

φλορίνι → φιορίνι

φλος «ο ανώτατος συνδυασμός φύλλων στο πόκερ»
< γαλλ. *flush* < αγγλ. *flush* < μέσο γαλλ. *flus* (χαρτοπαικτικός όρος), αρχική σημ. «ροή, ρεύση» (σύγχρ. γαλλ. *flux*), < λατ. *fluxus*.

φλοτέρ «μηχανισμός ελέγχου τής ροής υγρών»
< γαλλ. *flotteur* < ρ. *flotter* «επιπλέω» < θ. **flot-* (γερμ. αρχής, από όπου το μέσο ολλ. *volt* «κύμα, ροή», πβ.

αρχ. σκανδ. *flód*, ίδια σημ.). Η γαλλ. λ. *flotter* συμφύρθηκε επίσης με τα παράγωγα τού λατ. *fluctuāre* «κλυδωνίζομαι – επιπλέω» (συγγενούς προς το *fluxus* «ροή, ρεύση»), όπως το παλ. γαλλ. *fleut* «ποταμός – κύμα» και αυτό εμπλούτισε τις σημασίες της.

φλου

< γαλλ. *flou* < παλ. γαλλ. *flo* «ακαλλιέργητος, έρημος τόπος» (που χρησιμοποιήθηκε μτφ. για έργα καλλιτεχνικής δημιουργίας) < λατ. *flavus* «ξανθός» (μτφ. «μαραμένος, ξεθωριασμένος»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φλου-τάρω

φλουτάρισ-μα < *φλουταρισ- (φλουτάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φλούδα

< μεσν. *φλοῦδα*, μεγεθ. τύπος τού ουσ. *φλούδι(ον)*, υποκορ. τού ελνστ. *φλόος / φλοῦς* «φλοιός – άνθηση φυτού, χλωρότητα» < **φλόϜ-ος* < θ. **φλοϜ-*, από όπου σχηματίστηκε επίσης το αρχ. *φλοιός* < **φλοϜ-jό-ς* (βλ.λ.). Ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω», η οποία έδωσε όρους με σημ. «είμαι χυμώδης, αφθονώ σε χυμούς». Στην ίδια ευρεία ετυμολογική οικογένεια ανήκουν επίσης το αρχ. σύνθ. *φλην-αφῶ (-άω)* και τα αρχ. *φαλλός, φλέψ* (βλ.λ. *φλέβα*), *φλύω* «υπερχειλίζω, κοχλάζω» (βλ.λ. *φλύαρος, φλύκταινα*). Για τη σημασιολ. πορεία βλ.λ. *φλοιός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φλούδι < μεσν. *φλούδ-ιον*, υποκορ. τού ελνστ. *φλόος / φλοῦς*.

ΣΥΝΘ. ξε-φλουδίζω (μεσν.), **ξε-φλούδισμα** (μεσν.).

φλουρί

< μεσν. *φλουρί(ον)* < *φλωρίον*, που σχηματίστηκε με βάση το θ. τού μεσν. λατ. *florēnus* «χρυσό νόμισμα τής Φλωρεντίας» < λατ. *flos, -oris* «άνθος, λουλούδι». Βλ.λ. *φιορίνι*.

φλουτάρω → φλου

φλούφλης «ελαφρόμυαλος»

μεταφορά τού αγγλ. *fluffy* «ελαφρόμυαλος, ανόητος» (αρχική σημ. «χνουδωτός, αφράτος»), με εκφραστ. αναδίπλ. *φλ-φλ-* στον ελλην. τύπο. Το αγγλ. *fluffy* ανάγεται στο ουσ. *fluff* «χνούδι».

φλύαρος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], λ. τού καθημερινού λεξιλογίου (το μακρό *-α-* στη λ. *φλύᾱρος* έχει οδηγήσει στην υπόθ. ότι υιοθετήθηκε μέσω τής δωρικής διαλέκτου), που ανάγεται στο θ. τού ρ. *φλύω* «αναβράζω, υπερχειλίζω, κοχλάζω – (μτφ.) πολυλογώ» πιθ. μέσω ουσ. **φλύ-ᾱ* «γονιμότητα, πληθώρα – (μτφ.) πολυλογία», από όπου **φλυᾱ-ρός* (πβ. κ. *ανια-ρός, λυπη-ρός*) > (με μετακίνηση τόνου από την κλιτική *φλύαρε*) *φλύαρος*. Το θ. *φλυ-* < **bhl-u-* αποτελεί μεταπτωτ. βαθμίδα τού **bhl-eu* (πβ. αρχ. *φλέω* «είμαι χυμώδης, αφθονώ σε χυμούς», σύνθ. αόρ. *ἐπ-έφλευ-σα*) και ανάγεται τελικά σε Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» || λατ. *fluo* «ρέω» (> ισπ. *fluír*), *fluidus* «ρευστός, υγρός» (> γαλλ. *fluide*, ισπ. *fluido*), αρχ. σλαβ. *bl'ujь* «εξεμώ» || αρχ. *φαλ-λός* (< **φαλ-jό-ς*), *φάλ(λ)-αινα, φλ-έψ, -εβός* (βλ.λ. *φλέβα*), *φλοιός* (< **φλοϜ-jό-ς*), *φλοῖσ-βος, φλύκτ-αινα* (< **φλύγ-ταν-ja*), σύνθ. *φλην-αφῶ (-άω)* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φλυαρία < αρχ. *φλυαρ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ισοκρ. *Περὶ ἀντιδ.* 197.5-7: *λέγουσιν γὰρ οἱ μὲν ὡς ἔστιν ἡ περὶ τοὺς σοφιστὰς διατριβὴ φλυαρία καὶ φενακισμός*]

φλυαρώ < αρχ. *φλυαρ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 7.104.21-22: *σοὶ δὲ εἰ φαίνομαι ταῦτα λέγων φλυηρέειν, ἀλλὰ σιγᾶν θέλω τὸ λοιπόν*].

φλύκταινα «φουσκάλα στο δέρμα – φυσαλλίδα»

αρχ. < **φλύγ-ταν-ja* (με επίθημα *-ταν-*) < θ. **φλυ-γ-*, που ανάγεται στο θ. τού ρ. *φλύω* «αναβράζω, υπερχειλίζω, κοχλάζω» (με παρέκταση *-γ-*), για το οποίο βλ.λ. *φλύαρος*. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια όσων προέρχονται από Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω», όπως τα αρχ. *φαλλός, φλέψ* (βλ.λ. *φλέβα*), *φληναφῶ (-άω), φλοιός, φλοῖσβος* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φλέβα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φλυκταινώδης < ελνστ. *φλυκταιν-ώδης*

φλυκταίνωση < αρχ. *φλυκταίνω-σις* < ρ. *φλυκταιν-οῦμαι (-όα-)*.

φλώρος «ωδικό πτηνό – θηλυπρεπής άνδρας»

< μεσν. *φλῶρος* < αρχ. *χλωρίων, -ωνος* «ωδικό πτηνό» (< επίθ. *χλωρός*, βλ.λ.) με πιθ. επίδρ. τού μεσν. λατ. **florus* (< λατ. *flos, -oris* «άνθος, λουλούδι»), από όπου το διαλεκτ. ιταλ. *fiorino* (στην κοινή Ιταλική *fiorrancio* «ωδικό πτηνό με πορτοκαλί φτέρωμα»).

φοβάμαι → φόβος

φοβερός → φόβος

φόβητρο → φόβος

φοβητσιάρης → φόβος

φοβισμός «καλλιτεχνικό κίνημα ζωγραφικής»

μεταφορά τού γαλλ. *fauvisme* < *fauve* «αγρίμι – πυρρόξανθος, ξανθοκόκκινος» < μεσν. λατ. *falvus / falbus* < αρχ. γερμ. **falwa-* «ωχρός» (> γερμ. *fahl*, αγγλ. *fallow*, ολλ. *vaal*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φοβ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fauviste*

φοβιστ-ικός < *φοβιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φοβισμός

Στις αρχές τού 20ού αιώνα (περίπου το 1905) η

λέξη ***fauvisme*** χρησιμοποιήθηκε ως ονομασία ενός κινήματος Γάλλων ζωγράφων (αποκλήθηκαν *Les Fauves*, κυρίως οι Matisse, Marquet, Braque, Vlaminck κ.ά.), οι οποίοι μεταχειρίζονταν έντονους και αντιθετικούς («βίαιους») χρωματικούς τόνους ως έκφραση συναισθημάτων.

φόβος

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Λ 401-2: *οὐδέ τις αὐτῷ Ἀργείων παρέμεινεν, ἐπεὶ φόβος ἔλλαβε πάντας*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέβομαι* «τρέπομαι σε φυγή, φεύγω τρομοκρατημένος» < θ. *φεβ-* < Ι.Ε. **bhegw-* «τρέπομαι σε φυγή, απομακρύνομαι» || λιθ. *begti* «τρέχω», αρχ. σλαβ. *běžatī* «φεύγω» (> ρωσ. *begú* «τρέχω, τρέπομαι σε φυγή»). Λόγω τής στενής σύνδεσης των ρ. *φέβομαι* και *φεύγω*, έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι η ρίζα **bhegw-* αποτελεί παράλληλη μορφή τής ρίζας **bheu-g-* (> αρχ. *φεύγω*, βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φοβερός < αρχ. *φοβ-ερός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκαίο] < *φόβ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *φανερός*

φοβερίζω < ελνστ. *φοβερ-ίζω* < αρχ. *φοβ-ερός*

φοβέρισμα < μεσν. *φοβέρισ-μα* < ελνστ. *φοβερ-ίζω*

φοβέρα < μεσν. *φοβέρ-α* < ελνστ. *φοβερ-ίζω* (υποχωρητ.)

φόβητρο < αρχ. *φόβη-τρον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < θ. *φοβ-* + παραγ. τέρμα *-ητρον*, πβ. κ. *κίν-ητρο, θέλγ-ητρο*

φοβητσιάρης < μεσν. *φοβητσ-ιάρης*, πιθ. < αρχ. επιθ. *φοβητ(ικός)* «δειλός, φοβισμένος» + παραγ. τέρμα *-ιάρης*

φοβ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phobie* (κυρ. σε ιατρ. όρους ως β΄ συνθ., βλ. παρακάτω), που σχηματίστηκε με βάση το αρχ. *φόβος*

φοβίζω < ελνστ. *φοβ-ίζω* < αρχ. *φόβ-ος*

φοβ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phobique* < *phobie*

φοβούμαι / φοβάμαι < αρχ. *φοβ-οῦμαι (-έο-)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Π 304: *προτροπάδην φοβέοντο μελαινάων ἀπὸ νηῶν*], αρχική σημ. «τρέπομαι σε φυγή, φεύγω φοβισμένος».

ΣΥΝΘ. -φοβία: *α-φοβία, αγορα-φοβία, ηλιο-φοβία, κενο-φοβία, ξενο-φοβία, καρκινο-φοβία, υπνοφοβία, ευθυνο-φοβία, ανθρωπο-φοβία, υδρο-φοβία, αερο-φοβία, νεκρο-φοβία, πυρο-φοβία, νοσο-φοβία, θαλασσο-φοβία, θανατο-φοβία, κλειστο-φοβία, φωτο-φοβία, ζωο-φοβία* κ.ά.

-φοβίζω: *εκ-φοβίζω, κατα-φοβίζω*

-φοβος: *ά-φοβος, έμ-φοβος, επί-φοβος, ευθυνόφοβος, νεκρό-φοβος, ξενό-φοβος, σκιό-φοβος, υδρό-φοβος.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

φόβος – δέος – τρόμος

Πολλές λέξεις στην Αρχαία Ελληνική χρησιμοποιήθηκαν για να δηλώσουν το συναίσθημα τού φόβου (μεταξύ άλλων: *δέος, δεῖμα, δεῖμος, ὄκνος, τάρβος, τρόμος, τορός, ὀρρωδία* κ.ά). Από αυτές παρέμειναν εν χρήσει με διάφορες μορφές μόνο οι λέξεις ***δέος***, ***τρόμος***, ***φόβος*** (ενώ η λέξη *ὄκνος* απαντά σήμερα με διαφορετική σημασία στις λέξεις *οκνηρός, οκνηρία, οκνεύω* κ.λπ.).

Η λέξη ***τρόμος*** σχηματίστηκε από θέμα τού ρήματος *τρέμω*, σχετίζεται άρα με τα σωματικά συμπτώματα που προκαλεί ο φόβος στον άνθρωπο. Το ουσιαστικό ***δέος*** ήταν η κατ' εξοχήν λέξη που δήλωνε φόβο ως συναίσθημα τού ανθρώπου γενικευμένο και αφηρημένο (π.χ. στον Θουκυδίδη: *ἐχομένης δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μέγα δέος κατέστησαν*). Από τον Θουκυδίδη προέρχεται και η φράση *αντίπαλον δέος*: *τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἐς ξυμμαχίαν*. Στον Όμηρο το *δέος* εμφανίζεται συχνά σε συνεκφορά με το στερεότυπο επίθετο *χλωρός*, προφανώς λόγω τού χρώματος τού φοβισμένου ανθρώπου (π.χ. *καὶ πάντας ὑπὸ χλωρὸν δέος εἷλεν*). Ομόρριζα τού *δέους* είναι ο ***δειλός*** (αυτός που φοβάται) αλλά και ο ***δεινός*** (αυτός που προκαλεί φόβο). Επειδή μάλιστα ο πολύ ικανός σε κάτι προκαλεί τον φόβο στους αντιπάλους του, σε ορισμένα συμφραζόμενα *δεινός* έφτασε να σημαίνει «πολύ ικανός» (π.χ. *δεινός κολυμβητής*). Την ίδια εκφραστική σημασία παρατηρούμε και στις λέξεις *φοβερός* και *τρομερός*.

Η λέξη ***φόβος*** προέρχεται από το ρ. *φέβομαι* «τρέπομαι σε φυγή, φεύγω τρομοκρατημένος», διότι η αρχική της σημασία στον Όμηρο ήταν η πανικόβλητη φυγή από το πεδίο τής μάχης (π.χ. *Πρῶτος Πηνέλεως Βοιώτιος ἦρχε φόβοιο* «πρώτος ο Πηνέλεως από τη Βοιωτία τράπηκε σε φυγή»). Σε αντιδιαστολή προς το *δέος* δήλωνε συνήθως κάτι πιο συγκεκριμένο (σχετικό δηλαδή με ορισμένο πρόσωπο, γεγονός ή κατάσταση), γι' αυτό και πιο άμεσο και έντονο ως συναίσθημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι υπήρχε θεότητα *Φόβος* που προσωποποιούσε το παραπάνω συναίσθημα. Σταδιακά όμως απέκτησε ηπιότερη σημασία (π.χ. σε κάποιες περιπτώσεις σήμαινε επίσης «αμφιβολία») και πάντως όλο και πιο γενική, εκτοπίζοντας σταδιακά τη χρήση τής λέξης *δέος*.

Ένα παράδειγμα άμβλυνσης τής σημασίας τού φόβου είναι η χρήση του στην εκκλησιαστική γλώσσα αναφορικά με τον Θεό (στη φράση *«ο φόβος τού Θεού»*). Τα πιο χαρακτηριστικά χωρία όπου απαντά η φράση είναι τα *«Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου»* (απαντά με διάφορες παραλλαγές στην Π.Δ.) και η φράση τής Θείας Λειτουργίας *«Μετὰ φόβου Θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε»* με την οποία καλούνται οι πιστοί να κοινωνήσουν. Στις περιπτώσεις αυτές, όπως και στο γνωστό χωρίο τού Παύλου πού αναγινώσκεται στην Εκκλησία κατά το μυστήριο τού γάμου (*ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα,*

Εφεσ. 5,33), οι λέξεις *φόβος* και ***φοβούμαι*** έχουν τη σημασία τού δέους από σεβασμό, τού σεβασμού. Από την παραπάνω έννοια τού φόβου τού Θεού προήλθαν οι λέξεις ***αθεόφοβος*** «αυτός που δεν έχει φόβο Θεού, ασεβής» και ***θεοφοβούμενος*** «αυτός που έχει φόβο Θεού, ο θεοσεβούμενος».
Ξεπερνώντας τη διάκριση ανάμεσα σε συγκεκριμένο και γενικευμένο φόβο, η λέξη *φόβος* κατέλαβε σχεδόν όλη την παραπάνω σημασιολογική περιοχή, αφήνοντας στη λέξη *δέος* μια πολύ ειδικότερη σημασία φόβου, τον φόβο που προκαλείται από έντονο θαυμασμό για κάτι, από αναγνώριση τού μεγαλείου (π.χ. *η θέα τού Παρθενώνα προκαλεί δέος*).

φόδρα
< βεν. *fodra* (ιταλ. *fodera*), αρχική σημ. «θηκάρι (ξίφους)», κατ' επέκτ. «επένδυση, επικάλυψη», < φραγκ. **fōdr* «θηκάρι (ξίφους)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φοδράρω, μεταφορά τού βεν. *fodrar* < *fodra* (βλ. ανωτέρω)
φοδράρισ-μα < *φοδραρισ-* (*φοδράρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

Φοίνικας «μέλος αρχαίου λαού τής Μέσης Ανατολής»
< αρχ. *Φοῖνιξ, -ικος* (πιθ. ήδη μυκ., αν συνδεθεί με τον τύπο *po-ni-ke*: *φοινίκει*, δοτ. πτώση, «φοινικόδεντρο, χουρμαδιά»), που χρησιμοποιείται κυρ. στον πληθ. *Φοίνικες*. Αν και οι Φοίνικες ήταν σημιτικό φύλο, η ονομασία τους ίσως δεν έχει αυτή την προέλευση (αυτοαποκαλούνταν *Kinaḫni* «Χαναναίοι», πβ. αρχ. *Χνᾶ* «Φοινίκη», βλ.λ. *Χαναάν*). Εικάζεται ότι το όν. *Φοίνικες* αποτελεί ελληνική επινόηση, για να κατονομαστεί με αυτόν τον τρόπο ένας λαός με σκουρόχρωμο δέρμα: πιθ. σήμαινε «πορφυρόχρωμοι, μελαμψοί» και προέρχεται από το αρχ. *φοῖνιξ, -ικος* «βαθυκόκκινος, πορφυρόχρωμος» (βλ.λ. *φοίνικας*[1] «φοινικόδεντρο»). Αμφισβητείται η άποψη ότι οι Έλληνες χρησιμοποίησαν αυτό το όνομα για τους Φοίνικες, επειδή ήταν έμποροι πορφύρας, διότι αυτός ο τύπος μετωνυμίας (όνομα προϊόντος > όνομα παραγωγού) δεν συναντάται αλλού στην Ελληνική.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φοινικικός < αρχ. *φοινικ-ικός*.

φοίνικας[1] «φοινικόδεντρο, χουρμαδιά»
< αρχ. *φοῖνιξ, -ικος* (ήδη μυκ. *po-ni-ke*: *φοινίκει*, δοτ. ενικού), ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *φοῖνιξ, -ικος* «βαθυκόκκινος, πορφυρόχρωμος, πυρρόχρωμος» < **φοίν-ικ-ς* < επίθ. *φοινός* «ερυθρός, κόκκινος, που έχει το χρώμα τού αίματος» < **φον-jό-ς*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhen-* «χτυπώ για να σκοτώσω». Βλ. κ. *Φοίνικας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φοινίκι «καρπός τής φοινικιάς» < αρχ. *φοινίκ-ιον*, υποκορ. τού *φοῖνιξ, -ικος*
φοινικιά < μεσν. *φοινικ-ιά / -ία*
φοινικώνας < ελνστ. *φοινικ-ών, -ῶνος*.
ΣΥΝΘ. φοινικ(ο)-: *φοινικ-έλαιο* (μεταφρ. δάνειο < αγγλ. *palm oil*), *φοινικό-δασος*, *φοινικό-δεντρο* (λόγ. [1886]), *φοινικο-ειδής*.

φοίνικας[2] «ιερό πτηνό των αρχαίων Αιγυπτίων»
< αρχ. *φοῖνιξ, -ικος* [ήδη ομηρικό], λ. αιγυπτ. αρχής, η οποία στο παρελθόν είχε ταυτιστεί με το πτηνό που δήλωνε η αρχ. αιγυπτ. λ. *bnu* (**benu*), αλλά η φωνητική απόσταση είναι μεγάλη. Ίσως είναι σημιτ. αρχής και συνέπεσε φωνητικά με το αρχ. *φοῖνιξ* (βλ.λ. *φοίνικας*[1]).

φοιτώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φοιτῶ (-άω)* (πιθ. ήδη μυκ., όπως δείχνει το κύρ. όν. *a-pi-qo-ta*: (;) **Ἀμφι-φοίτᾱς*), χωρίς ικανοποιητική εξήγηση. Δεν ευσταθεί η ανάλυση **φο(ι)-ιτάω*, όπου το β΄ συνθ. ανάγεται σε θ. τού αρχ. *εἶμι* «πηγαίνω, θα πάω» (από θαμιστικό **ἰτάω*, πβ. αρχ. *εἰσ-ι-τήριον*), αλλά το **φοι-* μένει ανερμήνευτο. Το ρ. *φοιτῶ* μοιάζει σχηματισμένο από ονοματικό τύπο με επίθημα *-το- / -τᾱ-* (πβ. αρχ. *σκιρ-τάω, ἀρ-τάω*), αλλά δεν υπάρχει περαιτέρω δυνατότητα αναγωγής σε γνωστή Ι.Ε. ρίζα.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πηγαίνω εδώ και εκεί, περιφέρομαι άσκοπα» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* β 181-2: *ὄρνιθες δέ τε πολλοὶ ὑπ' αὐγὰς ἠελίοιο φοιτῶσ', οὐδέ τε πάντες ἐναίσιμοι*) → αρχ. σημ. «πηγαινοέρχομαι σε ορισμένο τόπο, συχνάζω εκεί – επισκέπτομαι» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.172: *οἱ δὲ Αἰγύπτιοι φοιτῶντες πρὸς τὤγαλμα ἐσέβοντο μεγάλως*) → αρχ. σημ. «επισκέπτομαι κάποιον – έχω σεξουαλικές σχέσεις» (πβ. Λυσ. *Ὑπὲρ Ἐρατοσθ. φόνου* 19.3-4: *καὶ εἶπον ὅτι οὗτος ὁ φοιτῶν εἴη πρὸς τὴν γυναῖκα*) → ήδη αρχ. σημ. «συχνάζω σε κάποιον, για να μαθητεύσω ως σπουδαστής» (στη φρ. *οἱ φοιτῶντες* «οι μαθητές»· επίσης Πλάτ. *Λάχης* 201b: *τηλικοίδε ὄντες εἰς διδασκάλων ἀξιοῦμεν φοιτᾶν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φοίτηση < αρχ. *φοίτη-σις*, αρχική σημ. «το να συχνάζει κανείς κάπου» → ελνστ. σημ. «μαθήτευση σε σχολείο» (πβ. Παυσαν. *Ἀττ.* 5.17.4: *τούτου δὲ ὁ διδάσκαλος τοῦ Κλέωνος, ὄνομα Ἀντιφάνης, ἐκ φοιτήσεως Περικλύτου*)
φοιτητής < αρχ. *φοιτη-τής* «αυτός που συχνάζει κάπου, κυρ. ο μαθητής» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 563a.4-6: *διδάσκαλός τε ἐν τῷ τοιούτῳ φοιτητὰς φοβεῖται καὶ θωπεύει, φοιτηταί τε διδασκάλων ὀλιγωροῦσιν, οὕτω δὲ καὶ παιδαγωγῶν*]
φοιτητ-ικός, λόγ. [1894], < *φοιτητ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. φοιτητο-: *φοιτητό-κοσμος, φοιτητο-παρέα, φοιτητο-πατέρας*.

φόλα
ίσως ταυτίζεται με το μεσν. *φόλ(λ)α* < ελνστ. *φόλλις* *(ό/ή)* «φυσερό – μικρό νόμισμα, βαλλάντιο χρημάτων» (< λατ. *follis*), αν υποτεθεί ενδιάμεση σημ. «δόλωμα».

φολίδα «λέπι ερπετού»
< αρχ. *φολίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], πιθ. από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *φελλός* (βλ.λ.), οπότε συνδ. με ρωσ. *bolona* «εκβλάστημα» και τσεχ. *blána* «δέρμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φολιδωτός < αρχ. *φολιδ-ωτός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].

φολκλόρ «το σύνολο των εκδηλώσεων τού λαϊκού πολιτισμού»
< γαλλ. *folklore* < αγγλ. *folklore* (< *folk* «λαός» + *lore* «σύνολο λαϊκών παραδόσεων, γνώσεων»), όρος που πλάστηκε το 1846 από τον Άγγλο λόγιο και αρχαιοδίφη William J. Thoms (1803-85).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φολκλορ-ικός, μεταφορά τού αγγλ. *folkloric* < *folklore* (βλ. ανωτέρω)
φολκλορ-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *folklorism* < *folklore* (βλ. ανωτέρω).

φομπ «διεθνής εμπορικός όρος»
< αγγλ. *fob*, ακρωνύμιο τής φρ. *f(ree) (o)n b(oard)* «ελεύθερο επί τού πλοίου», που δήλωνε ότι τα έξοδα φορτώσεως βαρύνουν τον πωλητή.

φο-μπιζού
< γαλλ. *faux bijou* «ψεύτικο, κατ᾽ απομίμηση κόσμημα» < *faux* «ψεύτικος» + *bijou* (βλ.λ. *μπιζού*).

φονεύω → φόνος

φονιάς → φόνος

φονξιοναλισμός «λειτουργισμός»
μεταφορά τού γαλλ. *fonctionnalisme* < *fonctionnel* «λειτουργικός» (λόγ. μεταφορά με παραγ. τέρμα *-isme*) < *fonction* «λειτουργία, έργο» (< λατ. *functio, -onis* «επιτέλεση, ολοκλήρωση»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φονξιοναλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fonctionnaliste* < *fonctionnalisme* (βλ. ανωτέρω)
φονξιοναλιστ-ικός < *φονξιοναλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φόνος
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Β 351-2: *νηυσὶν ἐν ὠκυπόροισιν ἔβαινον Ἀργεῖοι Τρώεσσι φόνον καὶ κῆρα φέροντες*] < θ. *φον-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **gʷhen-* «χτυπώ – σκοτώνω» || σανσκρ. *hánti* (γ' ενικό), λιθ. *genù* «κυνηγώ», παλ. σλαβ. *žeti* «κόβω» (απρφ.), λατ. *de-fendo* «αμύνομαι, υπερασπίζω», *of-fendo* «επιτίθεμαι» || αρχ. *θείνω* «χτυπώ, σκοτώνω» (< **θεν-jω*), σύνθ. *πρόσ-φα-τος* (αρχικώς «αυτός που μόλις φονεύθηκε», βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φονεύω < αρχ. *φον-εύω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 340-1: *ἄλλος δ᾽ ἄλλον ἄγει, φονεύει, τὰ δὲ πυρφορεῖ*]
φονιάς < μεσν. *φον-ιάς* < *φονέας* (με συνίζηση, από την αιτ. *φονέα* τού αρχ. *φονεύς*)
φονικός < αρχ. *φον-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Θουκυδίδη, *Ἱστ.* 7.29.4-5: *τὸ γὰρ γένος τὸ τῶν Θρᾳκῶν ὁμοῖα τοῖς μάλιστα τοῦ βαρβαρικοῦ, ἐν ᾧ ἂν θαρσήσῃ, φονικώτατόν ἐστιν*].

φόντα → φόντο

φονταμενταλισμός «ακραία προσήλωση σε (θρησκευτικές κυρ.) αρχές, θεμελιωτισμός»
ΕΤΥΜ. μεταφορά τού γαλλ. *fondamentalisme* < *fondamental* «θεμελιώδης» (με παραγ. τέρμα *-isme*) < υστλατ. *fundamentālis* < λατ. *fundamentum* «θεμέλιο» (με παραγ. τέρμα *-alis*).
ΣΗΜΑΣ. Στις αρχές τού 20ού αι. η λ. δήλωσε ένα (αρχικά) θρησκευτικό και θεολογικό ρεύμα που κήρυσσε την επιστροφή στις βιβλικές διδαχές (ή στα *θεμέλια* τής πίστεως). Τα πρόσφατα χρόνια (κυρ. από τη δεκαετία τού 1980) η λ. επεκτάθηκε στη σημ. «θρησκευτικός φανατισμός» και περιέλαβε ακόμη και μη χριστιανικά θρησκεύματα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φονταμενταλ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fondamentaliste* < αγγλ. *fundamentalist* (βλ. ανωτέρω)
φονταμενταλιστ-ικός < *φονταμενταλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φοντάν «είδος γλυκίσματος»
< γαλλ. *fondant*, μτχ. τύπος τού ρ. *fondre* «λειώνω, χύνω – ανακατεύω» < λατ. *fundere* «χύνω, βρέχω, ραντίζω». Βλ. κ. *φοντί*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φονταν-ιέρα < *φοντάν* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *σουπ-ιέρα*.

φοντί «έδεσμα από λειωμένο τυρί (ή σοκολάτα) – το αντίστοιχο σκεύος»
< γαλλ. *fondu* «λειωμένος», μτχ. τύπος τού ρ. *fondre* «λειώνω, χύνω – ανακατεύω» < λατ. *fundere* «χύνω, βρέχω, ραντίζω». Βλ. κ. *φοντάν*.

φόντο
< ιταλ. *fondo* «βυθός, βάθος» < λατ. *fundu(m)*, αιτ. τού *fundus, -i* «βυθός, πυθμένας» (βλ. κ. *φούντο*). Η ιταλ. λέξη επεκτάθηκε επιπλέον στη σημ. «χρηματικό ποσό ή κεφάλαιο», με αποτέλεσμα ο ελλην. πληθ. *φόντα* να αποκτήσει τη σημ. «προσόντα, δυνατότητες», που αρχικώς αναφερόταν μόνο σε οικονομικά ζητήματα.

φοξ-τεριέ «ράτσα σκύλων»
< γαλλ. *fox-terrier* < αγγλ. *fox-terrier* «ράτσα σκύλων που εκπαιδεύονταν στο κυνήγι αλεπούδων» < *fox* «αλεπού» + *terrier* (βλ.λ. *τεριέ*).

φοξ-τρότ «είδος χορού»
< αγγλ. *fox-trot*, αρχική σημ. «το βάδισμα τής αλεπούς» (κατόπιν αποδόθηκε περιπαικτικά στο συγκεκριμένο είδος χορού), < *fox* «αλεπού» + *trot* «τρέχω με μικρά βήματα – (για άλογο) τριποδίζω» < γαλλ. *trotter* «καλπάζω, τροχάζω» (βλ.λ. *τροτέζα*).

φορ
< αγγλ. *fore* «μπροστινός, προωθημένος».

φορά
ΕΤΥΜ. αρχ., από μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. σήμαινε αρχικώς «μεταφορά». Ωστόσο, ήδη αρχ. είναι η σημ. «κίνηση προς ορισμένη κατεύθυνση», που αρχικώς αναφερόταν σε ουράνια σώματα (πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 451c: *περὶ τὴν τῶν ἄστρων φορὰν καὶ ἡλίου καὶ σελήνης· Πολιτ.* 530a: *εἰς τὰς τῶν ἄστρων φορὰς ἀποβλέποντα*), αλλά γρήγορα αποκτά γενικότερη χρήση (πβ. Αριστ. *Φυσ.* 243a: *πρῶτον οὖν εἴπωμεν περὶ τῆς φορᾶς· πρώτη γὰρ αὕτη τῶν κινήσεων*). Η σημερινή χρήση τής λ. προκειμένου να δηλωθεί καθένα από περισσότερα επαναληπτικά στάδια (π.χ. *δύο φορές, τρεις φορές*) έχει αρχ. αφετηρία (πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 269e: *ὅτι μάλιστα ἐν τῷ αὐτῷ κατὰ ταὐτὰ μίαν φορὰν κινεῖται*).

φόρα[1] «γρήγορη κίνηση με ορμή»
< αρχ. *φορά* (βλ.λ.), με αναβιβασμό τού τόνου.

φόρα[2] φρ. *στη φόρα* «δημόσια»
πιθ. < παλ. ιταλ. επίρρ. *f(u)ora* / βεν. *fora* «έξω» (< λατ. *foras*, επιρρ. χρήση τής αιτ. πληθ. αρχαϊκού ουσιαστικού με σημ. «θύρα, πόρτα») ή, κατ' άλλη άποψη, λόγ. μεταφορά τού λατ. *fora*, πληθ. τού ουσ. *forum* «αγορά» (βλ.λ. *φόρουμ*), που θα δικαιολογούσε τη χρήση πληθυντικού στη φρ. *στα φόρα*. Ωστόσο, η χρήση τής λ. σχεδόν πάντοτε στη λαϊκή φρ. *βγάζει / βγαίνει στη φόρα* συνηγορεί μάλλον υπέρ τής πρώτης εκδοχής.

φοράδα
μεσν. < ελνστ. *φοράς, -άδος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *φέρω* (βλ.λ.). Ίσως σχηματίστηκε με επίδρ. τού αρχ. συνωνύμου *φορβάς, -άδος* «θηλυκός ίππος ελεύθερης βοσκής» (ενώ *τροφίαι ἵπποι* ήταν οι φοράδες που εκτρέφονταν σε ιπποτροφείο), με το οποίο δεν έχει ετυμολ. σχέση.

φορβή «ξηρά τροφή κατοικιδίων»
αρχ. (ήδη μυκ. *po-qa*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρβω* «εκτρέφω (ζώα), βόσκω» < I.E. **bher-gʷ-* «τρέφω, ταΐζω» || σανσκρ. *bhárvati* «καταπίνει, μασάει», αρχ. σκανδ. *bergja* «στοιχίζω». Η σύνδεση με το λατ. *herba* «πόα, χλόη» προσκρούει σε φωνητικές και σημασιολογικές δυσκολίες.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορβάδα «φοράδα» < αρχ. *φορβ-άς, -άδος* «(θηλυκός ίππος) που βόσκει σε λιβάδι, ελεύθερης βοσκής» < ρ. *φέρβ-ω* (βλ. ανωτέρω)
φορβειά < ελνστ. *φορβ-ειά* «καπίστρι – δερμάτινο περιστόμιο τού αυλού» < αρχ. *φέρβ-ω*.

φορέας
< αρχ. *φορεύς, -έως* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «μεταφορέας, βαστάζος», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.). Διάφορες σύγχρονες τεχνικές σημ. αποδίδουν ξέν. όρους, π.χ. «διοικητικό όργανο, σύλλογος» (γαλλ. *porteur*), «κομιστής ιού» (αγγλ. *carrier*), «φορέας διανύσματος» (γαλλ. *vecteur*) κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορείο < αρχ. *φορ-εῖον* «κάθισμα ή κλίνη μεταφοράς» (πβ. Δεινάρχ. *Κατὰ Δημοσθ.* 36.2: *ἐπὶ φορείου κατακομιζόμενος τὴν εἰς Πειραιᾶ ὁδόν*).

φόρεμα → φορώ

φορεσιά → φορώ

φορητός → φορώ

-φορία → φορώ

φορμά → φορμάρω

φόρμα
< ιταλ. *forma* «σχήμα, μορφή» (κατόπιν «τρόπος συμπεριφοράς, εξωτερική εμφάνιση», ειδικότ. «στολή») < λατ. *forma* «σχήμα, μορφή».

φορμάικα «είδος συνθετικού υλικού»
< αγγλ. *Formica*, εμπορικό σήμα για το υλικό που εφεύραν το 1913 οι Αμερικανοί Daniel J. O'Connor και Herbert A. Faber, οι οποίοι κατόπιν ίδρυσαν εταιρεία με την ίδια επωνυμία. Επειδή το υλικό προοριζόταν αρχικώς για ηλεκτρική μόνωση, το ονόμασαν *for mica* «αντί μαρμαρυγία».

φορμαλδεΰδη «είδος αερίου»
μεταφορά τού γερμ. *Formaldehyd* < *Form-* (< λατ. *formica* «μυρμήγκι», μέσω τού ν.λατ. όρου *acidum formicum* «μυρμηκικό οξύ») + *Aldehyd*, ακρωνύμιο τού ν.λατ. *al(cohol) dehyd(rogenatum)* «αφυδρογονωμένη αλκοόλη». Τον όρο έπλασε το 1872 ο Γερμανός χημικός Justus von Liebig (1803-1873).

φορμαλισμός «είδος φιλοσοφικού συστήματος και καλλιτεχνικού ρεύματος»
μεταφορά τού γαλλ. *formalisme* < *formel* «τυπικός, μορφικός» (λόγ. μεταφορά με παραγ. τέρμα *-isme*) < λατ. *formālis* < *forma* «μορφή, σχήμα» (με παραγ. τέρμα *-alis*). Ο όρος εφαρμόστηκε από το 1823 στο φιλοσοφικό σύστημα (κατ' εξοχήν τού Καντ) που πρεσβεύει ότι η μορφή αποτελεί την ουσία των πραγμάτων και κατόπιν αποδόθηκε στο αντίστοιχο καλλιτεχνικό ρεύμα.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φορμαλιστής, μεταφορά τού γαλλ. *formaliste* < *formalisme* (βλ. ανωτέρω)
φορμαλιστ-ικός < *φορμαλιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φορμάρω «διαμορφώνω, μορφοποιώ»
μεταφορά τού ιταλ. *formare* < λατ. *formāre* «διαμορφώνω, σχηματίζω, πλάθω» < *forma* «μορφή, σχήμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορμά(τ) < αγγλ. / γαλλ. *format* «διαμόρφωση, μορφοποίηση» < ιταλ. *formato* «μέτρηση, διάσταση» < ρ. *formare* (βλ. ανωτέρω)
φορμάρισ-μα < *φορμαρισ- (φορμάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φόρμιγγα «αρχαίο έγχορδο μουσικό όργανο»
< αρχ. *φόρμιγξ, -ιγγος* [ήδη ομηρικό] < **φόρμ-ιγγ-ς* (με επίθημα *-ιγγ-*, χαρακτηριστικό και άλλων λ. που δηλώνουν μουσικά όργανα, πβ. αρχ. *σῦρ-ιγξ, σάλπ-ιγξ*), πιθ. μεσογ. ή ανατολ. δάνειο.

φορμόλη «χημικό υδατικό διάλυμα»
μεταφορά τού γαλλ. *formol*, συντετμ. τύπου τού χημ. όρου *formaldehyde* (βλ.λ. *φορμαλδεΰδη*) κατά τους όρους σε *-ol*, π.χ. *alcohol, méthanol* κ.ά.

φόρμουλα
< ιταλ. *formula* < λατ. *formula* «τύπος, κανόνας», υποκορ. τού *forma* «μορφή, σχήμα». Η ιταλ. λέξη χρησιμοποιήθηκε επίσης για να δηλώσει συγκεκριμένο τύπο αγωνιστικού αυτοκινήτου με αυστηρά καθορισμένες προδιαγραφές κατασκευής (π.χ. *Formula 1*).

φορολογώ
< ελνστ. *φορολογῶ (-έω)* < αρχ. *φόρο(ς)* + *-λογῶ*, λεξ. επίθημα που προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα θέματος τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορολόγη-ση, λόγ. [1884]
φορολογία < ελνστ. *φορολογ-ία*
φορολογικός < μεσν. *φορολογ-ικός*
φορολογή-σιμος, λόγ. [1831]
φορολογη-τέος, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *taxable*.
ΣΥΝΘ. α-φορολόγητος (ελνστ.).

φόρος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.6.5: *οὗτος ὁ Κροῖσος βαρβάρων πρῶτος τῶν ἡμεῖς ἴδμεν τοὺς μὲν κατεστρέψατο Ἑλλήνων ἐς φόρου ἀπαγωγήν*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.), το οποίο ήδη από την Αρχαιότητα σήμαινε επίσης «αποφέρω (κέρδος), εισφέρω».
ΣΥΝΘ. φορο-: *φορο-τελής* (μεσν.), *φορο-απαλλαγή* (μεταφρ. δάνειο < αγγλ. *tax exemption*), *φορο-εισπράκτορας* (μεταφρ. δάνειο < αγγλ. *tax collector*), *φορο-φυγάς* (βλ.λ.), *φορο-μπήχτης* ([1892]), *φορο-συνάκτης* (λόγ. [1839]), *φορο-διαφεύγω, φορο-διαφυγή* (μεταφρ. δάνειο < αγγλ. *tax evasion*), *φορο-δοτικός, φορο-εισπρακτικός, φορο-ελεγκτικός, φορο-κλέφτης, φορο-κλοπή, φορο-ληπτικός, φορό-σημο, φορο-τεχνικός* κ.ά.

-φόρος → φέρω

φόρουμ «(στην Αρχαιότητα) υπαίθριος χώρος συνάθροισης, αγορά»
< αγγλ. *forum* < λατ. *forum* «αγορά» (πβ. φρ. *forum romanum*, χώρος τής Ρώμης όπου συνεδρίαζε η Βουλή, θεσμός αντίστοιχος τής Εκκλησίας τού Δήμου), ομόρριζο τού ουσ. *fores, -ium* «θύρες» (συνήθ. στον πληθ.). Συχνά ο σύγχρονος όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει «διεθνή διάσκεψη» ή «δημόσιο διαδικτυακό χώρο συζητήσεων (με συγκεκριμένες θεματικές ενότητες)».

φοροφυγάς
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *tax evador*.

φόρτε
< ιταλ. *forte* «δυνατός, έντονος» (ομοίως το επίρρ.) < λατ. *forte(m)*, αιτ. τού επιθ. *fortis, -is* «δυνατός, ισχυρός».

φορτέτσα «φρούριο, οχυρό»
< ιταλ. *fortezza* < μεσν. λατ. *fortitia* < υστλατ. *fortitas, -atis* «ισχύς, αντοχή» < λατ. *fortis, -is* «δυνατός, ισχυρός».

φορτηγό
< ελνστ. *φορτηγόν* (ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στη φρ. *φορτηγὰ πλοῖα*), ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. επιθ. *φορτηγός* «αυτός που μεταφέρει φορτία» < *φόρτ(ος)* (βλ.λ.) + *-ηγός* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κυν-ηγός, στρατ-ηγός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορτηγ-ατζής < *φορτηγ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *δοσ-ατζής, σουβλ-ατζής*
φορτηγίδα < ελνστ. *φορτηγ-ίς, -ίδος* < αρχ. επιθ. *φορτηγός*.

φορτίζω
ελνστ., αρχική σημ. «φορτώνω» (ομοίως το αρχ. *φορτίζομαι*), < αρχ. *φόρτ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ο τεχν. όρος αποτελεί σημασιολ. δάνειο από αγγλ. *charge*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φόρτι-ση
φορτισ-τής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *charger*.
ΣΥΝΘ. -φορτίζω: *απο-φορτίζω, εκ-φορτίζω, επι-φορτίζω, υπερ-φορτίζω*.

φορτικός → φόρτος

φορτίο
< αρχ. *φορτίον* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο], υποκορ. τού ουσ. *φόρτος* (βλ.λ.).

φόρτος
αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *φορ-* (μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τος*, πβ. αρχ. *ἄρ-τος, πλοῦ-τος, νόσ-τος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορτικός < αρχ. *φορτ-ικός* «αρμόδιος για μεταφορά φορτίων – ενοχλητικός, χυδαίος» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἰητρ.* 1.14-5: *ὁ δὲ εἰς γέλωτα ἀνιέμενος καὶ λίην ἱλαρὸς φορτικὸς ὑπολαμβάνεται*)
φορτικότητα < αρχ. *φορτικ-ότης, -ότητος* «χυδαιότητα» < *φορτ-ικός*.
ΣΥΝΘ. φορτο-: *φορτο-εκφόρτωση, φορτο-εκφορτωτής, φορτο-θυρίδα* (μεταφρ. δάνειο < αγγλ. *cargo port*).

φόρτσα «δυνατά»
< ιταλ. *forza* «δύναμη, ισχύς» < υστλατ. *fortia*, ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. (που θεωρήθηκε θηλ. ενικού) τού λατ. επιθ. *fortis, -is* «δυνατός, ισχυρός». Βλ. κ. *φόρτε*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φορτσάρω, μεταφορά τού ιταλ. *forzare* < *forza* (βλ. ανωτέρω)
φορτσάρισ-μα < *φορτσαρισ-* (*φορτσάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
φορτσάτος, μεταφορά τού ιταλ. *forzato* < *forzare*
φορτσαρισ-τός < *φορτσαρισ-* (*φορτσάρω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

φορτώνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *φορτῶ (-όω)* < αρχ. *φόρτος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φόρτωμα < μεσν. *φόρτω-μα*
φόρτω-ση < μεσν. *φόρτω-σις*
φορτω-τήρας, λόγ. [1850], *φορτω-* (*φορτώνω*) + παραγ. τέρμα *-τήρας* (πβ. κ. *μονω-τήρας*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *loader*
φορτω-τής, λόγ. [1833], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *chargeur*
φορτω-τικός, λόγ. [1816].
ΣΥΝΘ. -φορτώνω: *παρα-φορτώνω (παραφόρτωμα), κατα-φορτώνω, μετα-φορτώνω, ξε-φορτώνω (ξεφόρτωμα), εκ-φορτώνω, ξυλο-φορτώνω (ξυλοφόρτωμα), υπερ-φορτώνω, βαρυ-φορτώνω* κ.ά.
-φόρτωση: *μετα-φόρτωση, εκ-φόρτωση, υπερ-φόρτωση* κ.ά.

φορώ
< αρχ. *φορῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ν 397-8: *οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ χάλκεος ὃν φορέεσκε*], επιτατ. τύπος σχηματισμένος από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.), ώστε να δηλώνει επαναλαμβανόμενη ή συνεχιζόμενη ενέργεια.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φόρε-μα, ελνστ. τύπος τού αρχ. *φόρη-μα* < ρ. *φορῶ (-έω)* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρούχο*
φορεσιά < μεσν. *φορεσ-ία* (με συνίζηση) «ενδυμασία» < ελνστ. *φόρε-σις* «ντύσιμο, ένδυση» < αρχ. *φορῶ (-έω)* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ρούχο*
φορητός < αρχ. *φορη-τός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 979: *εἴης φορητὸς οὐκ ἄν, εἰ πράσσοις καλῶς*], ρηματ. επίθ. τού *φορῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. -φορώ: *πενθη-φορώ, ανθο-φορώ, λευκο-φορώ, κυκλο-φορώ, οπλο-φορώ, τιτλο-φορώ, παρασημο-φορώ, καρπο-φορώ, πληρο-φορώ, λαμπρο-φορώ, μαυρο-φορώ, σταυρο-φορώ, κυο-φορώ, τελεσ-φορώ, δυσ-φορώ* κ.ά.
-φόρος: (ουσ.) *αγγελια-φόρος, ροπαλο-φόρος, οπλο-φόρος, σταυρο-φόρος, ρασο-φόρος, εωσ-φόρος, φωσ-φόρος, δορυ-φόρος, λεω-φόρος, ζω-φόρος* – (επίθ.) *λαμπαδη-φόρος, νικη-φόρος, χοληφόρος, στεφανη-φόρος, δαφνη-φόρος, χοη-φόρος, θανατη-φόρος, ραβδο-φόρος, ελπιδο-φόρος, ασπιδο-φόρος, προσωπιδο-φόρος, προσοδο-φόρος, κερδο-φόρος, θεο-φόρος, σπαθο-φόρος, ανθο-φόρος, μισθο-φόρος, αχθο-φόρος, σημαιο-φόρος, τροπαιο-φόρος, γενειο-φόρος, λαχειο-φόρος, τυφεκιο-φόρος, ελικο-φόρος, φυλλο-φόρος, κονδυλο-φόρος, βαθμο-φόρος, αιμο-φόρος, σπερμο-φόρος, υπνο-φόρος, κωνο-φόρος, καρπο-φόρος, υδρο-φόρος, νεκρο-φόρος, ηλεκτρο-φόρος, πληκτρο-φόρος, διοπτρο-φόρος, μαυρο-φόρος, μυρο-φόρος, οπωρο-φόρος, χρυσο-φόρος, απορριμματο-φόρος, μαργαριτο-φόρος, γαλακτο-φόρος, ψηφο-φόρος, τροχο-φόρος, ζωο-φόρος, πυρ-φόρος, κερασ-φόρος* κ.ά.
-φορία: *λαμπαδη-φορία, σπαθο-φορία, ανθο-φορία, κυκλο-φορία, οπλο-φορία, καρπο-φορία, υδρο-φορία, πληρο-φορία, σταυρο-φορία, πικετο-φορία, κυο-φορία, ψηφο-φορία, δυσ-φορία, ευ-φορία* κ.ά.
-φορικός: *δια-φορικός, ανα-φορικός, μετα-φορικός, ανη-φορικός, κατη-φορικός, μισθο-φορικός, αχθο-φορικός, κυκλο-φορικός, προ-φορικός, εωσ-φορικός, φωσ-φορικός, δορυ-φορικός* κ.ά.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
φορώ
Οι ομόρριζες λέξεις ***φέρω*** και ***φορώ***, που αποδίδουν τις σημασίες «φέρνω» και «ντύνομαι» (δηλ. «φέρω κάτι επάνω μου, κατά κανόνα ένδυμα»), είναι στενά συνδεδεμένες στο γνωσιακό σύστημα των ομιλητών. Ως εκ τούτου, ανόμοια με την Ελληνική, σε άλλες γλώσσες δηλώνονται από την ίδια λέξη. Παραδείγματα: γαλλ. *porter*, ιταλ. *portare*, γερμ. *tragen* (όλα με τις σημασίες «φέρω – φορώ»).

φουαγέ «αίθουσα υποδοχής θεάτρου»
< γαλλ. *foyer*, αρχική σημ. «εστία, τζάκι», < δημώδ. λατ. **focarium*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *focarius*, που ανάγεται στο λατ. *focus* «φωτιά – εστία, οικογενειακός βωμός» (> παλ. γαλλ. *foc / fou* > γαλλ. *feu* «φωτιά»). Η λ. χρησιμοποιήθηκε τον 18ο αι., για να δηλώσει την αίθουσα τού θεάτρου στην οποία οι θεατές και οι ηθοποιοί συγκεντρώνονταν για να ζεσταθούν και να καπνίσουν.

φουαγκρά «έδεσμα από συκώτι χήνας»
< γαλλ. *foie gras* < *foie* «συκώτι» (< υστλατ. *ficatum (jecur)* «ήπαρ ζώου θρεμμένου με σύκα» < λατ. *ficus* «σύκο»· βλ. κ. *συκώτι*) + *gras* «λίπος» (< λατ. *crassus*).

φουγάρο
< παλ. ιταλ. *fogara* (που θεωρήθηκε πληθ. ουδ.) < δημώδ. λατ. **focarium*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *focarius*, που ανάγεται στο λατ. *focus* «φωτιά – εστία, οικογενειακός βωμός».

φούγκα «μορφή πολυφωνικής μουσικής»
< ιταλ. *fuga* < λατ. *fuga* «φυγή», επειδή σε αυτή τη μουσική σύνθεση το θέμα εμφανίζεται σε διαδοχικές φωνές («φεύγοντας» από τη μία στην άλλη), χωρίς να αλλοιώνεται η μελωδική του δομή.

φουκαράς
< τουρκ. *fukara* «φτωχός» < αραβ. *fuqarā'*, πληθ. τού *faqīr* «φτωχός, πένης». Βλ. κ. *φακίρης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φουκαρ-ιάρης < *φουκαρ(άς)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *σκουπιδ-ιάρης*
φουκαριάρ-ικος < *φουκαριάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

φουλ
< αγγλ. *full* «γεμάτος, πλήρης». Βλ. κ. *πλήρης*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φουλ-άρω < *φουλ* + παραγ. τέρμα *-άρω*, πβ. κ. *σουτ-άρω*
φουλάρισ-μα < *φουλαρισ-* *(φουλάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φουλαρισ-τός < *φουλαρισ-* *(φουλάρω)* + παραγ. τέρμα *-τός*
φουλ-τάιμ < αγγλ. *full-time*.

φουλάρι «μαντήλι λαιμού»
μεταφορά τού γαλλ. *foulard* (με αλλαγή ληκτικού τέρματος) < προβηγκ. *foulat*, που ανάγεται σε μτχ. τύπο συγγενή προς το γαλλ. *fouler* «πατώ – (ειδικότ.) πρεσάρω χαρτί, ύφασμα» < δημώδ. λατ. **fullāre* < λατ. *fullo, -onis* «γναφέας, αυτός που ξαίνει ή κατεργάζεται μάλλινα υφάσματα».

φουλάρω → **φουλ**

φουμάρω
μεταφορά τού ιταλ. *fumare* < *fumo* «καπνός» (> μεσν. *φοῦμος*) < λατ. *fumus*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φούμα < *φουμάρω* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *κόρνα – κορνάρω, λίμα – λιμάρω*
φουμαδόρος, μεταφορά τού βεν. *fumador* < *fumar* «καπνίζω»
φούμαρα (τα) < *φουμάρω* (υποχωρητ.)
φουμάρισ-μα < *φουμαρισ-* *(φουμάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φούμος < μεσν. *φοῦμ-ος* < ιταλ. *fumo* «καπνός»
φούμο < ιταλ. *fumo* «καπνός».

φούντα
< μεσν. *φοῦντα* (π.χ. 10ος αι., Ψευδο-Κωδ. *Περὶ ἀξιωμ.* 163: *ἔχον ἐπὶ κορυφῆς μικρὰν φοῦνταν κοκκίνην*) < ελνστ. *φοῦνδα* (με διατήρηση τής προφοράς [nd]) < λατ. *funda* «σφεντόνα – είδος αλιευτικού διχτυού». Η κατοπινή σημ. «κομμάτι από ανθισμένο κλαδί» οδήγησε στην ευφημιστική χρήση τής λ. για τη σημ. «ακατέργαστο χασίς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φουντώνω < όψιμο μεσν. *φουντ-ώνω* < *φοῦντ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
φούντω-μα < *φουντώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φούντω-ση < *φουντώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
φουντω-τός < *φουντώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

φούντο
< όψιμο μεσν. *φοῦντος* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/)< ιταλ. *fondo* «βυθός, βάθος» < λατ. *fundu(m)*, αιτ. τού *fundus, -ī* «βυθός, πυθμένας». Βλ. κ. *φόντο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φουντάρω, μεταφορά τού ιταλ. *fundare* < λατ. *fundāre* «χύνω, ρίχνω κάτω» < *fundus, -ī* «βυθός, πυθμένας»
φουντάρισ-μα < *φουνταρισ-* *(φουντάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φουνταρισ-τός < *φουνταρισ-* *(φουντάρω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

φουντούκι
αντιδάν., < τουρκ. *fındık* < αραβ. *funduq / bunduq* < ελνστ. *ποντικὸν (κάρυον)* < αρχ. *Πόντος* (ενν. *Εὔξεινος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φουντουκ-ιά.

φουντώνω → **φούντα**

φούξια
από το ομώνυμο διακοσμητικό φυτό (ν.λατ. *fuchsia*), που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν τού Γερμανού βοτανολόγου Leonhart Fuchs (1501-66).

φούρια
πιθ. ήδη *μεσν.* (όπως προκύπτει από το μεσν. *φουριάζω*) < ιταλ. *furia* «μανία» < λατ. *furia* < ρ. *furo* «μαίνομαι, λυσσώ».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φουριόζος, μεταφορά τού ιταλ. *furioso* < λατ. *furiōsus* «μαινόμενος» < *furia* (βλ. ανωτέρω)
φουριόζ-ικος < *φουριόζ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.

φούρκα

< ελνστ. *φοῦρκα* «διχαλωτός πάσσαλος» (κατόπιν «αγχόνη, κρεμάλα») < λατ. *furca* «δικράνι – διχαλωτό ξύλο (σε σχήμα Λ ή Π)», που τοποθετείτο στον λαιμό κάποιου αρχικά για μεταφορά φορτίων και κατόπιν ως μέσο διαπόμπευσης και βασανισμού. Υπό τον ρωμαϊκό ζυγό ο δούλος απεκαλείτο επίσης *furcifer* «αυτός που φέρει τη *furca*, δηλ. τον ζυγό (όπως περιγράφεται ανωτέρω)».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φουρκέτα < ιταλ. *forchetta* «πιρούνι, διχαλωτή περόνη», υποκορ. τού *forca* «δικράνι – διχάλα» < λατ. *furca* (βλ. ανωτέρω)
φουρκίζω < όψιμο ελνστ. *φουρκ-ίζω*, αρχική σημ. «απαγχονίζω – παλουκώνω» (πβ. Ιω. Μαλάλα *Χρονογρ.* 487.23: *καὶ ἀναζητήσας τοὺς πεποιηκότας τοὺς φόνους καὶ εὑρών, τοὺς μὲν ἐφούρκισεν, ἑτέρους δὲ ἀπεκεφάλισε*)
φούρκισ-μα < *φουρκισ-* (*φουρκίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

φούρναρης → φούρνος

φουρνέλο «εκρηκτική ύλη»

< ιταλ. *fornello* «τρύπα σε βράχο, όπου τοποθετούνται εκρηκτικά για ανατίναξη» (αρχικώς «μικρό καμίνι, φουρνάκος»), υποκορ. τού ουσ. *forno* (βλ.λ. *φούρνος*).

φούρνος

< ελνστ. *φοῦρνος* < λατ. *furnus, -i* «κλίβανος» (> ιταλ. *forno*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φούρναρης < μεσν. *φουρνάρης* (με αναβιβασμό τόνου) < λατ. *furnarius* < *furnus* (βλ. ανωτέρω)
φουρναρ-ειό < *φούρναρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ειό*, πβ. κ. *καπηλ-ειό*
φουρνάρ-ικο < *φούρναρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικο*
φουρν-ιά
φουρνίζω < μεσν. *φουρν-ίζω* < *φοῦρν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*
φούρνισ-μα < *φουρνισ-* (*φουρνίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
φουρνισ-τός < *φουρνισ-* (*φουρνίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

φουρό «φαρδύ γυναικείο μεσοφόρι»

< γαλλ. *fourreau* < παλ. γαλλ. *fuerre*, που ανάγεται στο φραγκ. **fōdr* «θηκάρι (ξίφους)» (για τις σημ. βλ.λ. *φόδρα*).

φουρτούνα

< μεσν. *φουρτοῦνα* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/) < *φορτοῦνα* «τύχη – (ειδικότ.) κακοτυχία – (κατ' επέκτ.) θαλασσοταραχή, τρικυμία» < βεν. *fortuna* < λατ. *fortūna* «τύχη (καλή ή κακή)», όρος μέσης σημασίας που κατέληξε κακόσημος.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φουρτουν-ιάζω
φουρτούνιασ-μα < *φουρτουνιασ-* (*φουρτουνιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

φουσάτο «στράτευμα»

< μεσν. *φουσ(σ)ᾶτον* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/) < ελνστ. *φοσ(σ)ᾶτον* «τάφρος στρατοπέδου – στράτευμα» < υστλατ. *fossatum* «τάφρος, όρυγμα στρατοπέδου» < λατ. *fossa* «οχυρωματική τάφρος, όρυγμα».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φουσάτο ή φουσσάτο;

Εφόσον η λέξη μαρτυρείται ήδη από την ελληνιστική εποχή με τις γραφές *φοσσᾶτον* (με δύο -σ-) και *φοσᾶτον* (με ένα -σ-), είναι σκόπιμο να προτιμούμε την απλούστερη: ***φουσάτο*** (με ένα -σ-).

φούσκα

< όψιμο ελνστ. *φοῦσκα* (με διατήρηση τής αρχ. προφοράς [u]) < αρχ. *φύσκη* «έδεσμα από παραγεμισμένο έντερο ή στομάχι – (κατόπιν) φουσκάλα, φλύκταινα» < *φῦσα (ή)* «φυσερό – φύσημα, πνοή» (βλ.λ. *φυσώ*). Βλ. κ. *φύσκα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φουσκ-άλα < *φούσκ(α)* + παραγ. τέρμα *-άλα*
φουσκαλ-ιάζω < *φουσκάλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
φουσκάλιασ-μα < *φουσκαλιασ-* (*φουσκαλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
φούσκος < *φούσκα* (με αλλαγή γένους)
φουσκώνω < μεσν. *φουσκ-ώνω* (πβ. *Ἱππιατρ.* 47.8: *ὅτε δὲ φουσκώσει, ἔνωσον αὐτὴν μετὰ τοῦ χυλοῦ*) < *φοῦσκ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
φούσκω-μα < *φουσκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φουσκω-τός < *φουσκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*
φούσκω-ση < *φουσκώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. φουσκο-: *φουσκο-δεντριά, φουσκο-θαλασσιά, φουσκο-μάγουλος, φουσκο-νεριά* κ.ά.

φουστάνι

μεσν. < ιταλ. *fustagni*, πληθ. τού *fustagno* «ρούχο από σκληρό ύφασμα (τσόχα, μαλλί ή χοντρό βαμβάκι)» < μεσν. λατ. *fustaneum*, που πλάστηκε (από το λατ. *fustis, -is* «ξύλο – μπαστούνι») για να αποδώσει το ελνστ. *ξύλινον (ἔριον)* «βαμβάκι» (κατά λέξη «ξύλινο μαλλί», πβ. γερμ. *Baumwolle* «βαμβάκι» < *Baum* «δέντρο» + *Wolle* «μαλλί»). Ο ίδιος ο λατ. τύπος *fustis* «ξύλο – μπαστούνι», μέσω τού παλ. ιταλ. *fusta* «σχοινί από βούρλο» και με επίδρ. τής λ. *φουστάνι*, έδωσε επίσης τον τύπο ***φούστα***.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φουσταν-έλα, πιθ. < μεσν. λατ. *fustanella*, υποκορ. τού *fustaneum* (βλ. ανωτέρω).

φούτερ «είδος μπλούζας»
< γερμ. *Futter*, αρχική σημ. «φόδρα», < αρχ. γερμ. **fōdra-*, από όπου φραγκ. **fōdr* «θηκάρι (ξίφους)» (βλ.λ. *φόδρα*).

φούτμπολ
< αγγλ. *football* «ποδόσφαιρο».

φουτουρισμός «καλλιτεχνικό και λογοτεχνικό κίνημα»
μεταφορά τού γαλλ. *futurisme* < ιταλ. *futurismo* < *futuro* «μέλλων, μελλοντικός» (με παραγ. τέρμα *-ismo*) < λατ. *futūrus*. Το εν λόγω καλλιτεχνικό κίνημα και η ονομασία του ξεκίνησαν από τον Ιταλό ποιητή και εκδότη Filippo T. Marinetti (1876-1944), ο οποίος το 1909 έγραψε σχετικό άρθρο στη γαλλική εφημερίδα *Le Figaro* (με τίτλο «Premier manifeste de futurisme»), όπου εξύψωνε τα έργα τέχνης που προσέφεραν μελλοντική προοπτική και προεικόνιζαν τύπους τού μέλλοντος.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φουτουρ-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *futuriste* < *futurisme* (βλ. ανωτέρω)
φουτουριστ-ικός < *φουτουριστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φουφού «φορητό μαγκάλι»
< διαλεκτ. τουρκ. *fufu* < ελλην. *φουβού* (με αφομοίωση τόπου αρθρώσεως) < **φουγού* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /f/) < διαλεκτ. ιταλ. *fogon(e)* «ψησταριά (σε πλοίο)» < λατ. *focus* «φωτιά – εστία, οικογενειακός βωμός» (βλ.λ. *φουγάρο*).

φούχτα → χούφτα

φραγγέλιο «μαστίγιο»
< ελνστ. *φραγγέλ(λ)ιον / φραγέλ(λ)ιον* (με ανομοίωση *ρ-λ < λ-λ*), υποκορ. τού **φλάγ(γ)ελον* (πβ. ελνστ. μτχ. *φλαγγελώσας*) < λατ. *flagellum*, υποκορ. τού *flagrum* (ίδια σημ.). Η λ. είναι γνωστή κατ' εξοχήν από το επεισόδιο που περιγράφεται στην Κ.Δ. (Ιωάνν. 2,15: *ποιήσας* [ενν. *Ἰησοῦς*] *φραγέλλιον ἐκ σχοινίων πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεεν τὸ κέρμα καὶ τὰς τραπέζας ἀνέτρεψεν*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
φραγγέλιο ή φραγγέλλιο;
Επειδή η λέξη παραδίδεται ήδη από την ελληνιστική εποχή με τις γραφές *φραγγέλλιον* και *φραγγέλιον*, είναι προτιμότερο να υιοθετήσουμε την απλούστερη γραφή: ***φραγγέλιο*** (με ένα *-λ-*).

φραγή «(στις τηλεπικοινωνίες) αποκλεισμός κλήσεων»
νεολογισμός σχηματισμένος από το ρ. *φράσσω / φράζω* κατά το σχήμα *συντάσσω – συνταγή, προστάζω – προσταγή, επιτάσσω – επιταγή, σφάζω – σφαγή* κ.ά. Η λ. πλάστηκε στον χώρο τής πληροφορικής ως απόδ. των αγγλ. όρων *barring* και *ban*.

φραγκικός → Φράγκος

Φραγκισκανός «μέλος ρωμαιοκαθολικού μοναχικού τάγματος»
< μεσν. λατ. *Franciscanus* < *Franciscus* (με παραγ. τέρμα *-anus*), από το όν. τού ιδρυτή τού τάγματος (ιταλ. *Francesco di Assisi* «Φραγκίσκος τής Ασίζης», 1181-1226).

Φράγκος
μεσν. (κυρ. πληθ.) < ιταλ. *Franco* < λατ. *Francus*, πληθ. *Franci*, γερμ. φύλο που εγκαταστάθηκε τον 4ο αι. μ.Χ. στη ρωμαϊκή Γαλατία. Προέρχεται μάλλον από παλ. γερμ. *franka* και συνδ. με αγγλοσαξ. *franca*, παλ. σκανδ. *frakka* «ακόντιο». Εικάζεται ότι το εθνωνύμιο *Franci* (γερμ. *Franken*) συνδ. με το γερμ. ρ. *wringen* «συστρέφω, στρίβω» με την έννοια ότι ο λαός αυτός ξεριζώθηκε από τον αρχικό του τόπο.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φραγκικός < ελνστ. *φραγκ-ικός* < λατ. *Franci* (βλ. ανωτέρω)
φράγκο < ιταλ. *franco* < γαλλ. *franc*, από τη μεσν. λατ. επιγραφή (σε νομίσματα) *Francorum Rex* «βασιλιάς των Φράγκων».
ΣΥΝΘ. φραγκο-: («νόμισμα») *φραγκο-δίφραγκα, φραγκο-φονιάς* – («φράγκικος») *φραγκο-κκλησιά, φραγκό-κοττα, Φραγκο-κρατία* (λόγ. [1851]), *φραγκο-λεβαντίνικος, φραγκό-παππας, φραγκο-ράφτης, φραγκο-στάφυλο, φραγκο-συκιά, φραγκό-συκο, φραγκό-φτυαρο, φραγκο-χιώτικα* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
Φράγκος
Αν και το τευτονικό φύλο των ***Φράγκων*** έδωσε το όνομά του στη Γαλλία *(France)* και στη γλώσσα της *(français)* επειδή επεκτάθηκε ώς τον ποταμό Σηκουάνα, στην πραγματικότητα η (γερμανική) φραγκική γλώσσα εκτοπίστηκε από τη λατινογενή Γαλλική. Ουσιαστικά, η γλώσσα που αποτελεί σήμερα τον απόγονο τής παλαιάς Φραγκικής δεν είναι η Γαλλική, αλλά η Ολλανδική (και η Φλαμανδική τού Βελγίου). ☛ σχολιο λ. *Γαλλία*.

φράζω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *φράσσω* με βάση το θέμα τού αορ. *ἔ-φραξ-α* κατά το σχήμα *ἔσταξα – στάζω, ἔκραξα – κράζω*. Το αρχ. *φράσσω / -ττω* < **φράκ-jω / *φράγ-jω* δεν έχει επιβεβαιωμένη σχέση με ομόρριζα άλλων γλωσσών, καθώς το λατ. *farcio* «γεμίζω, μπουκώνω, παχαίνω (ζώα με τροφή)» απέκτησε τη σημ. «φράζω» αργότερα, ενώ το αρχ. *φράσσω* σήμαινε εξ αρχής «αποκλείω, εμποδίζω με φραγμό – οχυρώνω». Δεν υπάρχει ετυμολ. σύνδεση με το αρχ. *φράζω* «μιλώ, λέγω» (βλ.λ. *φράση*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φράγμα < αρχ. *φράγ-μα* «φράχτης, αμυντική γραμμή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ηρόδοτο και Πλάτωνα] < ρ. *φράσσω*, πβ. αρχ. *πράσσω* – *πρᾶγ-μα*, *τάσσω* – *τάγ-μα*
φραγμός < αρχ. *φραγ-μός* «φράξιμο, φράγμα – φράχτης, εμπόδιο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1386-7: *εἰ τῆς ἀκουούσης ἔτ' ἦν πηγῆς δι' ὤτων φραγμός*] < ρ. *φράσσω*
φράχτης < ελνστ. *φράκ-της* «φράγμα νερού» < αρχ. *φράσσω*
φράξ-ιμο < θ. *φραξ-* (*φράζω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *τάξ-ιμο*.
ΣΥΝΘ. -φράσσω / -φράζω: *παρα-φράζω, περι-φράζω, απο-φράσσω, εμ-φράσσω*
-φραξη: *περί-φραξη, έμ-φραξη, από-φραξη*
-φρακτικός: *απο-φρακτικός, εμ-φρακτικός*.

φρακάρω «ακινητοποιούμαι λόγω εμποδίου»
μεταφορά τού βεν. *fracar* «πιέζω», πιθ. < δημώδ. λατ. **fragāre* «σπάζω – θορυβώ», που ανάγεται στο θ. των λατ. *fragor, -ōris* «θόρυβος, πάταγος» και *frango* «σπάζω, θραύω, συντρίβω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φρακάρισ-μα.

φράκο «επίσημο βραδινό ανδρικό ένδυμα»
μεταφορά τού γαλλ. *frac* < αγγλ. *frock* < παλ. γαλλ. *froc* «μανδύας, ιμάτιο» < φραγκ. **hrokk*, που συνδ. με παλ. άνω γερμ. *rock* > γερμ. *Rock* «σακάκι – φούστα».

φράκτης → **φράζω**

φραμασόνος «μασόνος, τέκτων»
μεταφορά τού ιταλ. *frammassone* < γαλλ. *franc-maçon* «ελευθεροτέκτων», μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *free-mason* < *free* «ελεύθερος» + *mason* «τέκτων». Βλ.λ. *μασόνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φραμασον-ία.

φραμπαλάς «λωρίδα υφάσματος με πτυχώσεις»
< *φαρμπαλάς* (με αντιμετάθεση και ανομοίωση *ρ-λ* < *λ-λ*) < γαλλ. *falbala* (κυρ. πληθ. *falbalas* «πολυτέλειες – κακόγουστα στολίδια») < προβηγκ. *farbella* «δαντέλα», υποκορ. ομορρίζου τού παλ. γαλλ. *felpe* / *frepe* «κουρέλι, πατσαβούρα», που ανάγεται σε λ. οι οποίες δηλώνουν ευτελή αντικείμενα, πβ. υστλατ. *faluppa* «άχυρο – αντικείμενο ευτελές, άνευ αξίας».

φραμπουάζ «βατόμουρο»
< γαλλ. *framboise*, πιθ. < παλ. γαλλ. *framboses* (πληθ. με αρχικό *f-* από επίδρ. τού *frai(s)e* «φράουλα») < φραγκ. **brambasi* «βατόμουρο». Κατ' άλλη άποψη, το γαλλ. *framboise* προέρχεται από δημώδ. λατ. **fimbritia*, που ανάγεται στο λατ. *fimbriae, -arum* «κρόσσια».

φράντζα
< ιταλ. *frangia* «τούφα μαλλιών – κρόσσι» < γαλλ. *frange* < δημώδ. λατ. **frimb(r)ia*, που ανάγεται στον λατ. πληθ. *fimbriae, -arum* «κρόσσια». Κατά λιγότερο πιθ. άποψη, το γαλλ. *frange* είναι υποχωρητ. παράγωγο τού δημώδ. λατ. **frangiare* < λατ. *frangere* «σπάζω, θραύω, συντρίβω».

φραντζόλα
< τουρκ. *francala* < διαλεκτ. ιταλ. *frangella* «γαλλικό (ψωμί)», υποκορ. που ανάγεται στο θ. τού τοπωνυμίου *Francia* «Γαλλία».

φραντσάιζινγκ «(οικον. όρος) δικαιόχρηση»
< αγγλ. *franchising*, γερούνδιο τού ρ. *franchise*, από μτχ. τύπο τού γαλλ. *franchir* «απελευθερώνω – (μτφ.) απαλλάσσω από έξοδα διελεύσεως» < *franc*, αρχική σημ. «ελεύθερος», < μεσν. λατ. εθνωνύμιο *Francus* «Φράγκος» (βλ.λ. *Φράγκος*), επειδή οι Φράγκοι ευγενείς απαλλάσσονταν από ορισμένες υποχρεώσεις (κυρ. φορολογικές).

φράξια «εξωθεσμική κομμουνιστική ομάδα»
< ρωσ. *fraktsija* < γαλλ. *fraction* «τμήμα, κομμάτι (αποσπασμένο)» < υστλατ. *fractio, -onis* «θραύση, σπάσιμο» < λατ. *frango* «σπάζω, θραύω».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φραξιον-ισμός, μεταφορά τού γαλλ. *fractionnisme* < *fraction* (βλ. ανωτέρω)
φραξιον-ιστής, μεταφορά τού γαλλ. *fractionniste* < *fractionnisme*
φραξιονιστ-ικός < *φραξιονιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

φράξο(ς) «το δέντρο μελία»
< **φράξινος* (επειδή θεωρήθηκε επίθ.) < λατ. *fraxinus* «το δέντρο μελία», που συνδ. με το συνώνυμο λατ. *farnus* και ίσως με λ. άλλων Ι.Ε. γλωσσών για τη «σημύδα», π.χ. σανσκρ. *bhūrja-*, λιθ. *béržas*, παλ. άνω γερμ. *birihha*.

φράουλα
< μεσν. *φρά(γ)ουλα* (με σίγηση τού ενδοφωνεντικού *-γ-*) < ιταλ. *fragola* < δημώδ. λατ. **fragula(m)*, υποκορ. τού λατ. *fragum* «φράουλα» (απαντά κυρ. στον πληθ. *fraga, -orum*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φραουλ-ένιος < *φράουλ(α)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *αχυρ-ένιος*
φραουλ-ιά.

φράπα «εσπεριδοειδές δέντρο και ο καρπός του»
< ιταλ. *frappa* «σχισμένη λωρίδα υφάσματος» (στον πληθ. σημαίνει «γλυκό με σφολιάτα») < παλ. γαλλ. *frape*, που μάλλον προέρχεται από σύντμηση των τύπων *frapouille* / *fripouille* «κουρέλι, πατσαβούρα – (μτφ.) παλιάνθρωπος» με παρασύνδεση προς το ρ. *frapper* «χτυπώ». Η σημ. «εσπεριδοειδές δέντρο»

ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι ο καρπός του χρησιμοποιείται σε γλυκό κουταλιού.

φραπέ

< γαλλ. *frappé*, μτχ. τύπος τού ρ. *frapper* «χτυπώ», πιθ. ηχομιμητ. αρχής ή, κατ' άλλη άποψη, < φραγκ. **hrappan* «τραυώ δυνατά, αρπάζω», που συνδ. με το αγγλ. *rap* «δίνω επανειλημμένα χτυπήματα» (βλ.λ. *ραπ*).

φρασεολογία

λόγ. [1782], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phraséologie* με α΄ συνθ. θέμα από τη γενική *φράσεως, -ων* και συνδ. φωνήεν *-ο-* (αντί τού *φρασι-*, όπως θα ήταν ορθότερο στην Ελληνική, πβ. κ. *λεξι-λόγιο, γνωσι-ο-λογία, κινησι-ο-λογία*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρασεολογ-ικός, λόγ. [1834], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phraséologique* < *phraséologie* (βλ. ανωτέρω).

φράση

< αρχ. *φράσις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Βάτρ.* 1122: *ἀσαφὴς γὰρ ἦν ἐν τῇ φράσει τῶν πραγμάτων*], αρχική σημ. «τρόπος ομιλίας, έκφραση», < ρ. *φράζω* «λέγω, μιλώ – (αρχικώς) δείχνω, δηλώνω (με νεύματα ή λόγια)» (συχνό το μέσο *φράζομαι* «σκέπτομαι, συλλογίζομαι – πιστεύω, κρίνω, νομίζω») < **φράδ-jω*, ίσως < **φρα-δ-* (με παρέκταση *-δ-*), το οποίο μάλλον ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *φρήν, φρενός* (βλ.λ.), αν ληφθεί υπ' όψιν η αρχαϊκή δοτ. πληθ. *φρασί* (συνήθ. *φρε-σί*). Ο σύγχρονος γλωσσολ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *phrase*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φρην*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φραστικός < αρχ. *φρασ-τικός* «εκφραστικός, εύγλωττος» < ρ. *φράζω*.

φράσσω → φράζω

φραστικός → φράση

φράχτης → φράζω

φρέαρ «πηγάδι»

< αρχ. *φρέαρ, -ατος* (επικό *φρεῖαρ*, δωρ. *φρῆρ*) < **φρῆϜ-αρ* (με αντιμεταχώρηση, δηλ. μετάθεση ποσότητας) < θ. **bhrēw-* μεταπτωτ. βαθμίδα (με παρέκταση **-Ϝ-*) τής Ι.Ε. ρίζας **bher-* «κοχλάζω, αναβλύζω» || αρμ. *ałbiwr* «πηγή», λατ. *fervēre* «βράζω» (> ισπ. *hervir*), αρχ. γερμ. **brunnōn* «πηγή, πηγάδι» (> γερμ. *Brunnen*, ολλ. *bron*) || αρχ. *φύρ-ω* «αναμειγνύω, ανακατεύω» (βλ.λ. *φύραμα*, ΣΧΟΛΙΟ). Βλ. κ. *φιλιατρό*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρεάτιο < ελνστ. *φρεάτ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *φρέαρ, -ατος*.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

φρέαρ

Αν και το αρχ. ***φρέαρ*** σπανίως χρησιμοποιείται στη Νέα Ελληνική, όπου αποτελεί κυρίως τεχνικό όρο, αρκετές διάλεκτοι και ιδιώματα διασώζουν τύπους προερχόμενους από αυτή τη λέξη. Παραδείγματα: ***φρέας*** / ***φλέας*** (Κύμη), ***φρέα*** (Κάτω Ιταλία), ***φριάς*** (Λευκάδα), ***φλέα*** (Σίφνος), ***φλες*** (Ικαρία), ***φρίος*** (Σύμη).

φρεγάτα «πολεμικό πλοίο»

< βεν. *fregada* (> όψιμο μεσν. *φεργάδα*, με αντιμετάθεση), αβεβ. ετύμου, όπως και το αντίστοιχο ιταλ. *fregata* (> γαλλ. *frégate*). Οι βασικές ετυμολ. προτάσεις για την προέλευση των ρομανικών τύπων είναι οι ακόλουθες: 1) < **fargata*, που αποσπάστηκε από το μεσν. λατ. *in-farchatum*, απόδ. τού ελνστ. *ἄφρακτον (πλοῖον)* «(πλοίο) χωρίς κατάστρωμα»· 2) < διαλεκτ. ιταλ. *fragata* (Νάπολη, Σικελία), που αποσπάστηκε από τύπο *nau-fragata*, μτχ. τού λατ. *naufrago* «ναυαγώ» (< *naufragus* «ναυαγός»), με την έννοια ότι η φρεγάτα αρχικά συνέλεγε τον εξοπλισμό και τα εφόδια βαρύτερων πλοίων μετά από ναυάγιο· 3) < δημώδ. λατ. **fragata*, μτχ. τού ρ. **fragere*, που ανάγεται στο λατ. *frangere* «σπάζω, θραύω, συντρίβω», με την υπόθ. ότι έκοβαν τμήμα τής πρύμνης κατά τον σχεδιασμό τού συγκεκριμένου πλοίου (ωστόσο, αγνοούμε τα ακριβή χαρακτηριστικά των πρώτων φρεγατών)· 4) < διαλεκτ. ιταλ. *firgata* < υστλατ. **virgata (navis)* «(πλοίο εφοδιασμένο) με κεραία ιστίου», από μτχ. τύπο που ανάγεται στο λατ. *virga* «ράβδος, βέργα, κλαδί».

φρέζα «εργαλείο κατεργασίας ξύλου ή μετάλλου – γεωργικό μηχάνημα»

< ιταλ. *fresa* < γαλλ. *fraise* < ρ. *fraiser*, αρχική σημ. «ξεφλουδίζω, καθαρίζω», < παλ. γαλλ. *fraser* «αλέθω – αποφλοιώνω» < δημώδ. λατ. **fresāre*, που σχηματίστηκε από θ. *fres-* τού λατ. *frendo* «κομματιάζω, συντρίβω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρεζάρω, μεταφορά τού ιταλ. *fresare* < *fresa* (βλ. ανωτέρω)

φρεζάρισ-μα < *φρεζαρισ-* (*φρεζάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

φρεζαρισ-τός < *φρεζαρισ-* (*φρεζάρω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

φρενάρω → φρένο

φρένες → φρην

φρενήρης «ξέφρενος»

ΕΤΥΜ. λόγ. [1761], < αρχ. *φρενήρης* «λογικός, σώφρων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.25.6-7: *οἷα δὲ ἐμμανής τε ἐὼν καὶ οὐ φρενήρης, ὡς ἤκουσε τῶν Ἰχθυοφάγων, ἐστρατεύετο*] < θ. *φρεν-* (τού ουσ. *φρήν, -ενός*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήρης*, πβ. κ. *ποδήρης*.

ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *φρενήρης* επανεισήχθη στη Ν. Ελληνική τον 18ο αι. με εντελώς αντίθετη σημασία από την αρχ. «λογικός, σώφρων» και εικάζεται ότι επηρεάστηκε από τα ομόρριζα *φρενιάζω* (μεσν.) και *φρενίτιδα* (αρχ. *φρενῖτις*), με αποτέλεσμα να καταλήξει στη σημ. «ξέφρενος, εκτός ελέγχου».

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φρενήρης
Ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης κατέγραψε την αλλαγή σημασίας «λογικός, σώφρων» → «εκτός ελέγχου, ξέφρενος» τού επιθέτου **φρενήρης** και προσέθεσε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά σχόλια: «Εἰς ἐμὲ φαίνεται, ὅτι τὴν τοῦ τρελλοῦ σημασίαν ἐμαίευσαν οἱ λόγιοι ἡμῶν ὡς ἐκ τοῦ ἐν τῇ συνηθείᾳ κοινοῦ *φρενιάζω* (= παραφρονῶ) καὶ *φρενιασμένος*, καὶ τότε ὁπωσοῦν μετριώτερον εἶναι ἐπικριτέοι ὑπὸ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος γραμματικῶν» (*Συναγωγή Νέων Λέξεων...*, σ. 1086, λ. *φρενήρης*).

φρενιάζω → φρην

φρενιτιώδης → φρην

φρένο
< ιταλ. *freno* < λατ. *frenum* «χαλινάρι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φρενάρω, μεταφορά τού ιταλ. *frenare* < *freno* (βλ. ανωτέρω)
φρενάρισ-μα < *φρεναρισ-* (*φρενάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

φρενοκομείο
λόγ. [1833], < *φρενο-* (< αρχ. *φρήν*, *-ενός*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-κομείο*, που ανάγεται στο αρχ. *κομῶ (-έω)* «περιποιούμαι, φροντίζω», πβ. κ. *νοσο-κομείο*. Βλ. κ. *-κόμος*.

φρέον «είδος χημικού αερίου»
< αγγλ. *Freon*, εμπορικό σήμα που κατοχυρώθηκε το 1928 από την αμερικανική εταιρεία DuPont για τη χρήση χλωροφθορανθράκων (CFC) ως ψυκτικού υλικού. Η ονομασία πλάστηκε με συγχώνευση (συναρπαγή) των αγγλ. όρων *f(luorine) re(frigerant)* «φθοριούχο ψυκτικό» και με ληκτικό τέρμα *-on* κατ' αναλογίαν προς άλλα αέρια, π.χ. *neon*.

φρέσκο[1] «νωπογραφία»
< ιταλ. φρ. *(pittura al) fresco* «νωπογραφία» < επίθ. *fresco* «νωπός, δροσερός – καινούργιος, πρόσφατος». Βλ.λ. *φρέσκος*.

φρέσκο[2] «φυλακή»
< ιταλ. *fresco* «νωπός, δροσερός», από τη μτφ. χρήση τής λ. σε φρ. όπως *mettere al fresco* «βάζω / κλείνω στη φυλακή», *dormire al fresco* «κοιμούμαι στη φυλακή». Βλ.λ. *φρέσκος*.

φρέσκος
< ιταλ. *fresco* «νωπός, δροσερός – καινούργιος, πρόσφατος» < παλ. άνω γερμ. *frisk* < παλ. δυτ. γερμ. *friska-* «καινούργιος, πρόσφατος» (> γερμ. *frisch*, αγγλ. *fresh*, ολλ. *vers*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φρεσκ-άδα < *φρέσκ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*
φρεσκάρω, μεταφορά τού ιταλ. *frescare* < *fresco* (βλ. ανωτέρω)
φρεσκάρισ-μα < *φρεσκαρισ-* (*φρεσκάρω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. φρεσκο-: *φρεσκο-διατηρημένος*, *φρεσκο-κατεψυγμένος*.

φρην «νους, μυαλό»
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φρήν*, *-ενός* < θ. *φρεν-* < I.E. ρίζα *$^*g^when$- «σκέπτομαι», που εικάζεται ότι αποτελεί την αφετηρία των παλ. ισλ. *grunda* «σκέπτομαι» και *grunr* «υπόνοια, υποψία», χωρίς η σύνδεση να είναι βεβαιωμένη. Από μεταπτωτ. βαθμίδες τής ρίζας προέκυψαν ποικίλα ομόρριζα και παράγωγα: (ετεροιωμένη) *φρον-ῶ (-έω)*, *φρόν-ιμος*, *φρον-τίς (-ίδος)*, αιτ. *ἄ-φρον-α*· (εκτεταμένη) *φρήν*· (εκτεταμένη-ετεροιωμένη) *ἄ-φρων*, *ἐχέ-φρων*· (συνεσταλμένη) αρχαϊκή δοτ. *φρα-σί* (αντί *φρε-σί*). Ομόρριζο είναι επίσης το ρ. *φράζω* «λέγω, μιλώ» (βλ.λ. *φράση*), που ανάγεται σε τύπο **φρά-δ-jω* (με παρέκταση *-δ-*). Δεν τεκμηριώνεται οποιαδήποτε ετυμολ. σχέση με τα αρχ. *φράσσω* (με την υπόθ. ότι *φρήν* σήμαινε «διάφραγμα») και *φύρω* «ανακατεύω». Η λ. εντάσσεται σε ομάδα όρων αρχαϊκού σχηματισμού με επίθημα *-ην*, πβ. κ. *ἀδήν (-ένος)*, *αὐχήν (-ένος)*, *σπλήν (-ηνός)*.
ΣΗΜΑΣ. Δεν είναι εξακριβωμένο το όργανο τού σώματος που αρχικά δηλωνόταν από το ουσ. *φρήν*, *-ενός*. Μελετητές τού Ομήρου εικάζουν ότι πρόκειται για το «διάφραγμα», αλλά ισχυρές είναι επίσης οι απόψεις ότι σήμαινε «περικάρδιο», «πνεύμονες» (σε πληθ.) ή γενικότερα «ομάδα εσωτερικών οργάνων τού άνω μέρους τού σώματος». Μειονέκτημα των μέχρι τώρα προτάσεων είναι ότι δεν διακρίνουν σαφώς το πεδίο των όρων *φρήν*, *θυμός* και *νοῦς* (βλ. αντίστοιχα λήμματα). Οι μεταφορικές σημασίες είναι πιο αποσαφηνισμένες και απαντούν ήδη από την ομηρική εποχή: «καρδιά» (ως έδρα των κινήτρων και των παθών), «πνεύμα» (ως έδρα τής σκέψης), «βούληση, θέληση».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φρενιάζω < μεσν. *φρεν-ιάζω* < *φρέν(ες)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω* (βλ. κ. *φρενήρης*)
φρένιασ-μα < *φρενιασ-* (*φρενιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
φρεν-ικός, λόγ. [1836]
φρενίτιδα < αρχ. *φρεν-ῖτις*, *-ίτιδος* «φλεγμονή τού εγκεφάλου, σφοδρός πυρετός που οδηγεί σε απώ-

λεια ελέγχου τής συμπεριφοράς» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] (βλ. κ. *φρενήρης*)

φρενιτικός < αρχ. *φρενιτ-ικός* «πάσχων από φρενίτιδα» < *φρεν-ῖτις, -ίτιδος*

φρενιτ-ιώδης, λόγ. [1896], < *φρενίτ(ις)*+ παραγ. τέρμα *-ιώδης*.

ΣΥΝΘ. **φρενο-**: *φρενο-βλαβής* (αρχ.), *φρενο-βλάβεια* (ελνστ.), *φρενο-κομείο* (βλ.λ.), *φρενο-λογία* (λόγ. [1846]), *φρενο-λόγος* (λόγ. [1897]), *φρενο-παθής* κ.ά.

-φρων: *ἄ-φρων, παρά-φρων, εχέ-φρων, έμ-φρων, γενναιό-φρων, ματαιό-φρων, μετριό-φρων, εθνικό-φρων, μεγαλό-φρων, υψηλό-φρων, βασιλό-φρων, φιλό-φρων, αλλό-φρων, δουλό-φρων, νομιμό-φρων, ομό-φρων, ταπεινό-φρων, αβρό-φρων, ελευθερό-φρων, σώ-φρων* κ.ά.

-φροσύνη: *α-φροσύνη, παρα-φροσύνη, εχε-φροσύνη, ορθο-φροσύνη, γενναιο-φροσύνη, ματαιο-φροσύνη, εθνικο-φροσύνη, μεγαλο-φροσύνη, μετρι-ο-φροσύνη, υψηλο-φροσύνη, φιλο-φροσύνη, αλλο-φροσύνη, δουλο-φροσύνη, νομιμο-φροσύνη, ομο-φροσύνη, ταπεινο-φροσύνη, αβρο-φροσύνη, ελευθε-ρο-φροσύνη, σω-φροσύνη* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

φρένες, φρονώ, φροντίδα, φράση, φρόνιμος...

Αφετηρία αυτής τής λεξιλογικής οικογένειας στην Ελληνική υπήρξε το αρχ. *φρήν, -ενός*, το οποίο έχει πλούσιο σημασιολογικό πεδίο (όπως αναλύεται στο λήμμα) και θα μπορούσε να λεχθεί ότι σημαίνει το «πνεύμα» (ως προϊόν τής σκέψεως και τής νόησης), την «καρδιά» (ως έδρα των κινήτρων και των παθών), καθώς επίσης τη «βούληση» και τη «θέληση». Ανάγεται περαιτέρω στην Ι.Ε. ρίζα **gʷhren-* «σκέπτομαι», η οποία δεν φαίνεται να έχει παραγάγει γνωστά ομόρριζα σε άλλες γλώσσες. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *φρεν-* (**gʷhren-*): γεν. ***φρεν-ός***, πληθ. ***φρέν-ες*** (τού αρχ. *φρήν*).

2) από θέμα *φρον-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷhron-*): αρχ. ***φρον-ῶ*** *(-έω)*, ***φρόν-ιμος***, *φροντίς, -τίδος* (***φροντίδα***).

3) από θέμα *φρην-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷhrēn-*): αρχ. ***φρήν***, *-ενός*.

4) από θέμα *φρων-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷhrōn-*): αρχ. σύνθ. ***ἄ-φρων***, ***ἐχέ-φρων***, ***παρά-φρων***, ***σώ-φρων***, ***ταπεινό-φρων*** κ.ά.

5) από θέμα *φρα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gʷhr̥-*): αρχ. ***φράζω*** «λέγω, μιλώ» (από όπου το ουσ. ***φρά-σις***), που ανάγεται σε τύπο **φρά-δ-jω* (με παρέκταση *-δ-*).

φρίζα «διακοσμητική ταινία, ζωφόρος»
αντιδάν., < γαλλ. *frise* < μεσν. λατ. *frisium*, άλλος τύπος τού *frigium* < δημώδ. λατ. *phrygium (opus)* «κέντημα, κρόσσι» (επειδή οι Φρύγες ήταν περιώνυμοι για τις χρυσοποίκιλτες ταινίες και ζώνες τους, όπως προκύπτει από τη φρ. τού Βιργιλίου *phrygiae vestes* «φρυγικές εσθήτες») < λατ. *Phryx, -gis* < αρχ. *Φρύξ, -γός* (βλ.λ. *Φρυγία*). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, το γαλλ. *frise* προήλθε από το ρ. *friser* «κατσαρώνω, πτυχώνω» (βλ.λ. *φριζάρω*), επειδή (ως όρος τής αρχιτεκτονικής) η *φρίζα* είναι η κυματιστή λωρίδα τού κιονοκράνου.

φριζάρω «(για μαλλιά) κατσαρώνω»
μεταφορά τού γαλλ. *friser* «κατσαρώνω, πτυχώνω», που ίσως ανάγεται σε θ. *fris-* τού ρ. *frire* «τηγανίζω» (από τη μορφή που αποκτούν οι τηγανισμένες τροφές) < λατ. *frigere* «τηγανίζω, φρυγανίζω». Κατ' άλλη εκδοχή, το γαλλ. *friser* προήλθε από δημώδ. λατ. **fretiare* «κυματίζω, πτυχώνω», που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *fretum* «ορμητικό κύμα που ξεχύνεται στην ακτή».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φριζάρισ-μα < *φριζαρισ- (φριζάρω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φρικαλέος → φρίκη

φρικάρω
μεταφορά τού αγγλ. *freak* «ασυνήθιστο φαινόμενο ή πρόσωπο – τέρας» (με παρετυμολ. επίδρ. τού ελλ. *φρίκη*) + παραγ. τέρμα *-άρω* (πβ. κ. *σουτ-άρω*). Αρχική σημ. τού αγγλ. όρου ήταν μάλλον «αιφνίδια αλλαγή, ασυνήθιστη τροπή» και δεν είναι γνωστή η προέλευσή του (ίσως συνδ. με το παλ. αγγλ. *frīcian* «χορεύω»), αν και φαίνεται ότι στη σύγχρονη γλώσσα διαδόθηκε μέσω τού αγγλοαμερ. *freak out* (που ξεκίνησε από την αργκό των τοξικομανών).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρικ-ιό < αγγλ. *freak* + παραγ. τέρμα *-ιό*.

φρικασέ «είδος φαγητού»
< γαλλ. *fricassée*, μτχ. τύπος τού ρ. *fricasser* «ψήνω (κρέας με λαχανικά)», ίσως λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *fri(re)* «τηγανίζω» και *casser* «σπάζω» ή, κατ' άλλη εκδοχή, < δημώδ. λατ. **frigicare*, που ανάγεται στο λατ. *frigere* «τηγανίζω, φρυγανίζω». Τέλος, έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι *fricasser* < υστλατ. **frixicare*, που ανάγεται στο ρ. *frixare* «ψήνω όσο πρέπει, καλοψήνω», σχηματισμένο από θ. *frix-* (σουπίνο *frixum*) τού λατ. *frigere* (βλ. ανωτέρω).

φρίκη
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 1303-6: *φεῦ φεῦ, [...] τοίαν φρίκην παρέχεις μοι*], παράλλ. τύπος τού *φρίξ, -ικός (ή)* «ελαφρύς κυματισμός (τής θάλασσας) – (μτφ.) ανατρίχιασμα», ίσως συνδ. με μέσο ιρλ. *brí* «λόφος», ουαλ. *brig* «κορυφή (δέντρου) – άκρη, άκρο», που θα μπορούσαν να ανάγονται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher-gh-* «ψηλός, ύψος». Δεν συνδέεται με το λατ. *frīgus, -oris* «ρίγος,

ψύχος», το οποίο είναι ομόρριζο τού αρχ. *ῥῖγος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρικαλέος < αρχ. *φρικ-αλέος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «αυτός που τρέμει από το κρύο», < *φρίκ(η)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *γηρ-αλέος, ψωρ-αλέος*

φρικ-ιάζω, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *φρικ-ιῶ (-άω)* «ανατριχιάζω, τρεμουλιάζω» (πβ. αρχ. *φρικ-άζω*) < αρχ. *φρίκη*

φρικίασ-μα < *φρικιασ- (φρικιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

φρικίαση < ελνστ. *φρικία-σις* «ανατριχίλα» < ρ. *φρικ-ιῶ (-άω)* «ανατριχιάζω, τρεμουλιάζω»

φρικιασ-τικός < *φρικιασ- (φρικιάζω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*

φρικώδης < αρχ. *φρικ-ώδης*.

φρικιό → φρικάρω

φρικτός → φρίττω

φριμάζω «(κυρ. για άλογα) ξεφυσώ»

μεταπλ. τύπος τού μεσν. *φριμάσσω* (πβ. κ. *ταράζω* < *ταράσσω*) < αρχ. *φριμάσσομαι (-ττ-)* (ελνστ. *φριμῶ, -άω*), εκφραστ. ρήμα που πιθ. συνδ. με σανσκρ. *járbhurīti* «τραντάζομαι, ταρακουνιέμαι – σπινθηροβολώ», παλ. ισλ. *brimi* «φωτιά» και ίσως ανάγεται σε θ. **bhri-m-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher-* «κοχλάζω, αναβλύζω» (βλ.λ. *φρέαρ*). Η μακρινή σύνδεση με το αρχ. *βριμῶμαι (-άο-)* «θορυβώ» δεν μπορεί να αποκλειστεί. Ο ν.ελλ. τύπος **φρουμάζω** οφείλεται σε τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /m/.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρίμασ-μα.

φριτέζα

μεταφορά τού γαλλ. *friteuse* «τηγανιέρα» < *frit(e)*, μτχ. τού ρ. *frire* «τηγανίζω» < λατ. *frigere* «τηγανίζω, φρυγανίζω».

φρίττω «φρικιάζω»

αρχ. (επίσης *φρίσσω*) [ήδη ομηρικό] < **φρίκ-jω* < ουσ. *φρίξ, -ικός (ἡ)*, για το οποίο βλ.λ. *φρίκη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρικτός < αρχ. *φρικ-τός*, ρηματ. επίθ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Καλλίμαχο].

φροϊδισμός «ψυχαναλυτική θεωρία»

μεταφορά τού γερμ. *Freudismus*, από το επώνυμο τού Αυστριακού νευρολόγου-ψυχιάτρου Sigmund Freud (1856-1939), ιδρυτή τής ψυχαναλυτικής σχολής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φροϊδ-ικός

φροϊδ-ιστής.

φρόκαλο «σκουπίδι – σκούπα»

< μεσν. *φροκαλῶ* «σκουπίζω» (με ανομοίωση *ρ-λ* < *λ-λ*) < **φλοκαλῶ* (ήδη μεσν. *φιλοκάλιον* «σκούπα») < αρχ. *φιλοκαλῶ (-έω)* «είμαι καλαίσθητος, αγαπώ το ωραίο» (όψιμη ελνστ. σημ. «ευπρεπίζω, καλλύνω, καθαρίζω») < *φιλόκαλος* < *φιλο-* + *καλός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φροκαλ-ίζω

φροκάλισ-μα < *φροκαλισ- (φροκαλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

φρόνημα

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἱκέτ.* 911-2: *ἐκ ποίου φρονήματος ἀνδρῶν Πελασγῶν τήνδ' ἀτιμάζεις χθόνα;*], αρχική σημ. «νους, πνεύμα, σκέψη, διανόημα – (μτφ.) χαρακτήρας, αποφασιστικότητα, θάρρος», < ρ. *φρονῶ (-έω)*, βλ.λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρονηματίζω < μεσν. *φρονηματ-ίζω* < αρχ. *φρονηματ-ίζομαι* «γίνομαι υπερόπτης, αλαζόνας» ➔ Η σημερινή σημ. οφείλεται στην επίδρ. τής λ. *φρόνιμος*

φρονηματισμός < ελνστ. *φρονηματισ-μός* «έπαρση, αλαζονεία» < αρχ. *φρονηματ-ίζομαι*.

φρόνηση → φρονώ

φρονιμίτης «καθένας από τους τέσσερεις τελευταίους γομφίους»

λόγ. [1897], < *φρόνιμ(ος)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίτης*, απόδ. τής γαλλ. φρ. *dent(s) de sagesse* «δόντι(α) σοφίας / φρόνησης» (πβ. κ. αγγλ. *wisdom tooth*), που οφείλεται στο γεγονός ότι οι *φρονιμίτες* φύονται συνήθως μετά την εφηβεία, σε ωριμότερη ηλικία.

φρόνιμος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ισοκράτη, *Πρὸς Δημόν.* 15.4-5: *ἔθιζε σεαυτὸν εἶναι μὴ σκυθρωπὸν ἀλλὰ σύννουν· δι' ἐκεῖνο μὲν γὰρ αὐθάδης, διὰ δὲ τοῦτο φρόνιμος εἶναι δόξεις*], αρχική σημ. «σώφρων, συνετός, ενάρετος», < θ. *φρον-* (με παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *μόν-ιμος, σκόπ-ιμος*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φρην*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρονιμάδα < μεσν. *φρονιμ-άδα* < *φρόνιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *λιακ-άδα*

φρονιμεύω < μεσν. *φρονιμ-εύω* < ελνστ. *φρονιμ-εύομαι* «γίνομαι φρόνιμος, συνετός».

φροντίδα

μεσν. < αρχ. *φροντίς, -ίδος* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., πβ. Θεόγν. *Ἐλεγ.* 1.729-30: *φροντίδες ἀνθρώπων ἔλαχον πτερὰ ποικίλ' ἔχουσαι, μυρόμεναι ψυχῆς εἵνεκα καὶ βιότου*] < θ. *φρον-* (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *φρήν, -ενός*, βλ.λ.) + οδοντικό επίθημα *-τι(ς)* < **-ti-* (πβ. κ. αρχ. *κύσ-τις, πίσ-τις*) ή, κατ' άλλη εκδοχή, με ανομοίωση τού τύπου **φρον-τρίς*, θηλ. τού **φρον-τήρ* «επιμελητής, φρο-

ντιστής» (επιθήματα -*τηρ*, θηλ. -*τρίς*, π.χ. αρχ. *αὐλητρίς*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φρην*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φροντίζω < αρχ. *φροντ-ίζω* «συλλογίζομαι, μεριμνώ, επιμελούμαι» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι]
φροντιστής < αρχ. *φροντισ-τής* «αυτός που εξετάζει σε βάθος – φιλόσοφος (περιπαικτικά για τον Σωκράτη από τον Αριστοφάνη)». (ελνστ.) «αυτός που φροντίζει για κάτι» < ρ. *φροντ-ίζω*
φροντιστήριο < αρχ. *φροντισ-τήριον* «τόπος μελέτης και στοχασμού» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Νεφ.* 141-2: *ἐγὼ γὰρ οὑτοσὶ ἥκω μαθητὴς εἰς τὸ φροντιστήριον*] (ελνστ. σημ. «σχολή, σπουδαστήριο, αίθουσα διδασκαλίας») < *φροντισ-* (*φροντίζω*) + παραγ. τέρμα -*τήριον*, πβ. κ. *γυμναστήριον* (η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από αγγλ. *tutorial*)
φροντιστηρι-ακός, λόγ. [1846], < *φροντιστήρι(ο)* + παραγ. τέρμα -*ακός*.

φρονώ

< αρχ. *φρονῶ (-έω)* «σκέπτομαι, συλλογίζομαι – έχω πεποίθηση, πιστεύω» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* X 263-4: *οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσιν, ἀλλὰ κακὰ φρονέουσι διαμπερὲς ἀλλήλοισιν*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ουσ. *φρήν, -ενός* (βλ.λ.). Η λ. ανήκει στην ετυμολ. οικογένεια των ομορρίζων *φρόν-ιμος, φρον-τίς (-ίδος), ἄ-φρων, σώ-φρων* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φρην*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρόνηση < αρχ. *φρόνη-σις* «πρόθεση, σκοπός – βαθιά σκέψη, συνετή κρίση» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ηράκλειτο, *απόσπ.* 2.2-4: *τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν*].
ΣΥΝΘ. -φρονώ: *παρα-φρονώ, κατα-φρονώ, περι-φρονώ, αντι-φρονώ, ορθο-φρονώ, ματαιο-φρονώ, μετριο-φρονώ, υψηλο-φρονώ, φιλο-φρονώ, ομο-φρονώ* κ.ά.
-φρόνηση: *κατα-φρόνηση, περι-φρόνηση, φιλο-φρόνηση* κ.ά.

φροϋδισμός → φροϊδισμός

φρούδος «μάταιος, ανώφελος»

< αρχ. *φροῦδος*, αρχική σημ. «αυτός που έφυγε, που έχει τόσο προχωρήσει ώστε δεν φαίνεται – άφαντος, εξαφανισμένος», φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *πρὸ ὁδοῦ* (με πρόληψη τής δασύτητας) > **προ-hοδος* > **πhρό-οδος* > *φροῦδος*. Η σημ. «χαμένος, μάταιος» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ευριπ. *Ἴων* 866-7: *φροῦδαι δ' ἐλπίδες, ἃς διαθέσθαι χρήζουσα καλῶς οὐκ ἐδυνήθην*).

φρουί-γλασέ

< γαλλ. *fruit-glacé* < *fruit* «φρούτο» + *glacé* «παγωμένος» (βλ.λ. *γλασέ*).

φρουί-ζελέ

< γαλλ. *gelé* (εννν. *fruit*). Βλ.λ. *ζελέ*.

φρουκτόζη

μεταφορά τού αγγλ. *fructose*, χημ. όρου (με παραγ. τέρμα -*ose*), που πλάστηκε με βάση το λατ. *fructus* «καρπός, φρούτο – όφελος». Βλ. κ. *φρούτο*.

φρουμάζω → φριμάζω

φρουρός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (αρχ. θεσσ. *προυρός*, δωρ. *πρωρός*· ο τύπος *φρουρός* παρουσιάζει πρόληψη τής δασύτητας) < **πhρο-ορός* < **προ-hορός* / **προ-Fορός* < *προ-* (< πρόθ. *πρό*) + θ. τού ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω, παρατηρώ», το οποίο απαντά επίσης ως λεξικό επίθημα σε σύνθ. όπως *κηπ-ουρός, οἰκ-ουρός* (με συναίρεση *-*ο-ορός*) – *θυρ-ωρός, πυλ-ωρός* (με έκταση τού αρκτικού -*ο*- λόγω τής συνθέσεως). Ο σχηματισμός τής λ. *φρουρός* φανερώνει αρχική σημ. «αυτός που βλέπει εκ των προτέρων».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρουρά < αρχ. *φρουρ-ά* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], παράλλ. τύπος τού *φρουρός* και αργότερα περιληπτ. ουσ.
φρούριο < αρχ. *φρούρ-ιον* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.]
φρουρώ < αρχ. *φρουρ-ῶ (-έω)* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη]
φρούρηση < ελνστ. *φρούρη-σις* < αρχ. *φρουρ-ῶ (-έω)*.
ΣΥΝΘ. φρούρ-αρχος (αρχ.), **φρουρ-αρχείο** (λόγ. [1833]).

φρούτο

< ιταλ. *frutto* < λατ. *fructus, -us* «καρπός, φρούτο – όφελος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρουτιέρα < ιταλ. *fruttiera* < *frutto* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. φρουτ(ο)-: *φρουτ-αγορά, φρουτο-θεραπεία, φρουτό-κρεμα, φρουτο-φαγία, φρουτο-σαλάτα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *fruit salad*), *φρουτο-χυμός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *fruit juice*) κ.ά.

φρουφρού «θρόισμα λεπτού υφάσματος – φραμπαλάς»

< γαλλ. *frou-frou* / *froufrou*, ηχομιμητ. λ. που αποδίδει τον ήχο τού θροΐσματος και εμφανίζει εκφραστ. αναδιπλασιασμό.

φρυάζω «(για άλογα) φριμάζω – (μτφ.) εξοργίζομαι»

μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *φρυάσσω* < αρχ. *φρυάσσομαι (-ττ-)* «ξεφυσώ, χρεμετίζω», (αργότερα μτφ.) «εξοργίζομαι, γίνομαι έξαλλος», εκφραστ. ρ. (με επίθημα -*ασσ-* / -*αττ-*) που, όπως και το συνώνυμο *φριμάσσομαι* (βλ.λ. *φριμάζω*), εικάζεται ότι ανάγεται στο I.E. **bher-* «κοχλάζω, αναβράζω» (βλ.λ. *φρέαρ*) μέσω θ. *φρυ-* < **bhru-* (**bhr-ew-*), ενώ ορισμένοι

υποθέτουν ότι συνδέθηκε παρετυμολογικά και με το αρχ. *ρύαξ, -ακος* (βλ.λ. *ρυάκι*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρύαγμα < αρχ. *φρύαγ-μα* < ρ. *φρυάσσομαι*.

φρύγανο

< αρχ. *φρύγανον* «ξερόκλαδο, χαμόκλαδο, ξερό ξύλο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (συνήθ. πληθ.) < *φρύγ(ω)* «ψήνω, καβουρντίζω, φρυγανίζω» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ανον*, πβ. κ. *λάχ-ανον, τρύπ-ανον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρυγανιά < *φρυγανίζω* (υποχωρητ.)

φρυγαν-ιέρα < *φρυγαν(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *ψηστ-ιέρα, τοστ-ιέρα*

φρυγανίζω < ελνστ. *φρυγαν-ίζομαι* «μαζεύω φρύγανα για προσάναμμα»

φρυγάνισ-μα < *φρυγανισ- (φρυγανίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

φρυγανώδης < ελνστ. *φρυγαν-ώδης*.

φρύγω «ξεροψήνω, καβουρντίζω»

αρχ. < **bhr-ug-* (με ένθημα *-u-* και παρέκταση *-g-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher-* «ψήνω» || λατ. *frigo* «τηγανίζω, φρυγανίζω» (> γαλλ. *frire*, ισπ. *freír*· βλ. κ. *φριζάρω, φρικασέ*), σανσκρ. *bhṛjjáti* «ψήνει, φρυγανίζει» || αρχ. *φρύγ-ανο(ν), φρυκ-τός* «ξεροψημένος, φρυγανισμένος – (τεχν. όρ.) δαυλός, πυρσός». Βλ. κ. *φρυκτωρία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρυγμός < ελνστ. *φρυγ-μός* «φρυγάνισμα»

φρύξη < ελνστ. *φρύξ-ις* «ξεροψήσιμο, φρυγάνισμα».

φρύδι

< μεσν. *φρύδι(ν)* < ελνστ. *ὀφρύδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ὀφρῦς, -ῦος (ἡ)* (ήδη στο μυκ. κύρ. όν. *re-u-ko-ro-o-pu$_2$-ru*: **Λευκό-οφρυς*, καθώς επίσης στην αρχ. μακεδ. «γλώσσα» *ἀβροῦτες· ὀφρύες*) < *ὀ-* προθεμ. (όπως φαίνεται και από τον αρχ. μακεδ. τύπο) + *-φρῡ-ς* < Ι.Ε. **bhrū-w-* «φρύδι», που απαντά στα σανσκρ. *bhrū́-*, παλ. ιρλ. *forbru* (αιτ. πληθ.), λιθ. *bruvìs*, αρχ. σλαβ. *brŭvĭ*, αρχ. γερμ. **brægwō-* «φρύδι, βλεφαρίδα» (> γερμ. *Braue*, αγγλ. *brow*, ισλ. *brá*). Σύμφωνα με άλλη υπόθεση, τα σύνθ. *eye-brow* (αγγλ.) και *Augen-braue* (γερμ.), που σημαίνουν «φρύδι» (κατά λέξη «ματό-φρυδο»), υποδεικνύουν ότι αφετηρία ίσως ήταν ο τύπος **ὀπ-φρῦς*, με α΄ συνθ. το θ. *ὀπ-*, το οποίο απαντά στο αρχ. *ὀπ-ή* (βλ.λ.), καθώς και σε πολλά ομόρριζα, π.χ. αρχ. *ὄπ-ωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακ. τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω»), *ὄμμα* (< **ὄπ-μα*), *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀφθαλμός*, σύνθ. *αὐτ-όπ-της, ἐν-ώπ-ιον*, λεξ. επίθημα *-ωπός* κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φρυδ-άς

φρυδ-άτος < *φρύδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *χνουδ-άτος*.

φρυκτωρία «μετάδοση σημάτων με πυρσούς»

αρχ. < *φρυκτωρός* «φύλακας που μεταδίδει (τη νύχτα) σήματα με πυρσό» < *φρυκτ(ός)* «ξεροψημένος, φρυγανισμένος – (τεχν. όρ.) δαυλός, πυρσός» (< ρ. *φρύγω*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ωρός* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω – προσέχω», πβ. κ. *πυλ-ωρός, θυρ-ωρός*.

φρύνος «είδος αμφιβίου»

< αρχ. *φρῦνος*, παράλλ. τύπος τού θηλ. *φρύνη* < θ. **φρῡ-* (με επιθήματα *-νο- / -νᾱ-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher-* «καστανός, καφετής», από το οποίο προέκυψαν λ. διαφόρων γλωσσών για ζώα με χρώμα καστανό ή κόκκινο || σανσκρ. *babhrá-* «καστανοκόκκινος – (ειδ.) μαγκούστα», λατ. *fiber, -bri* «κάστορας», αρχ. γερμ. **bebru-* «κάστορας» (> γερμ. *Biber*, αγγλ. *beaver*, ολλ. *bever*).

φρύξη → φρύγω

-φρων → φρην

φταίω

μεσν. < αρχ. *πταίω* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 926-7: *πταίσας δὲ τῷδε πρὸς κακῷ μαθήσεται ὅσον τό τ' ἄρχειν καὶ τὸ δουλεύειν δίχα*], ίσως < **πyᾱ-Fyω*, που ανάγεται σε Ι.Ε. **pyā-* «χτυπώ – σκοντάφτω» και εικάζεται ότι συνδ. με το αρχ. *παίω* «χτυπώ, πλήττω» (< **παFίω*, βλ.λ. *παρα-παίω*) και με το λατ. *pavio* «ισοπεδώνω, χτυπώ». Αξιοσημείωτα αρχ. παράγωγα είναι οι λ. *πταῖσ-μα* (αρχ.) και *πταίσ-της* (μεσν.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φταίξ-ιμο (πβ. μεσν. *φταίσ-ιμον*) < *φταιξ- (έ-φταιξ-α)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*

φταίχ-της < *φταικ- (φταίω, έφταιξα)* + παραγ. τέρμα *-της*.

φταρνίζομαι

< μεσν. **φταρνίζομαι / φτερνίζομαι* (με τροπή /a/ > /e/ λόγω τού /r/) < **πταρνίζομαι / *πτερνίζομαι* (πβ. ήδη μεσν. *πτέρνισμα*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πτάρνυμαι* (με παραγ. τέρμα *-ίζω / -ίζομαι*) < θ. *πταρ-* (με επίθημα *-νυ-*, πβ. κ. αρχ. *δείκ-νυ-μι*), που συνδ. με λατ. *sternuo* «φταρνίζομαι» (> γαλλ. *éternuer*, ισπ. *estornudar*), ιρλ. *sreod* «φτάρνισμα», ουαλ. *ystrew*, πιθ. αρμ. *p'ṙngam* «φταρνίζομαι». Εικάζεται ότι οι παραπάνω λέξεις ανάγονται σε ονοματοποιημένη Ι.Ε. ρίζα **p(s)ter-* «φταρνίζομαι». Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *πτέρνη* (ελνστ. *πτέρνα*) > μεσν. *φτέρνα* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φτάρνισ-μα / φτέρνισ-μα < μεσν. *πτάρνισ-μα / πτέρνισ-μα*.

φτειάχνω

μεταπλ. τύπος τού μεσν. *φτειάνω / φθειάνω* (με βάση τον αόρ. *ἔφτειαξα* κατά το σχήμα *ἔρ(ρ)ιξα – ρίχνω*,

έδειξα – δείχνω) < *φτειάζω / φθειάζω* (κατά τα ρ. σε *-νω*, π.χ. μεσν. *έχασα – χάνω*, πβ. παλαιότ. αόρ. *έφτειασα*) < *ευθειάζω* «ισιώνω – διορθώνω» (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου /e/) < αρχ. *ευθεία* (θηλ. τού επιθ. *ευθύς*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-άζω*. Η σημ. «παράγω, δημιουργώ» είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φτειάξ-η

φτειαξ-ιά < *φτειαξ- (έ-φτειαξ-α)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

φτειάξ-ιμο < *φτειαξ- (έ-φτειαξ-α)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*

φτειασ-ίδι < *φτειασ- (έ-φτειασ-α)* + παραγ. τέρμα *-ίδι*, πβ. κ. *στολ-ίδι*

φτειασιδ-ώνω < *φτειασίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

φτειασίδω-μα < *φτειασιδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

φτειαχ-τός < *φτειακ- (φτειάχνω, έφτειαξα)* + παραγ. τέρμα *-τός* (ρηματ. επίθ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φτιάχνω ή φτειάχνω;

Η λέξη προέρχεται από το μεσν. *ευθειάζω*, παράγωγο τού αρχ. *ευθεία, ευθύς*, και επομένως γράφεται ορθότερα με -ει-: **φτειάχνω, φτειάνω**. Η γραφή *φτιάχνω* τής σχολικής γραμματικής οφείλεται σε απλογράφηση.

φτελιά «μακρόβιο και υψηλόκορμο δέντρο»

μεσν. (με συνίζηση) < αρχ. *πτελέα* (ήδη μυκ. *pte-re-wa / pe-te-re-wa*: **πτελέϝα*), που εμφανίζει ληκτικό τέρμα **-έϝα*, όπως ίσως και το αρχ. *ιτέα*. Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι συνδ. με το αρχ. *πτέλας (ὁ)* «αγριόχοιρος, κάπρος», συμπεραίνοντας ότι ο αγριόχοιρος συχνάζει σε περιοχές με τέτοια δέντρα, πβ. κ. γερμ. *Eber* «αγριόχοιρος», σύνθ. *Eberesche* «σουρβιά (είδος δέντρου)». Δεν τεκμηριώνεται σχέση με άλλα ομόρριζα πλην τού αρμ. *t'eli* «φτελιά», που ίσως είναι δάνειο από την Ελληνική.

φτενός «λεπτός, αδύνατος»

μεσν. (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*) < *πτενός* (με τροπή /i/ > /e/ λόγω τού /n/), πιθ. < αρχ. *πτηνός* «ιπτάμενος – φτερωτός» (βλ.λ. *πτηνό*).

φτέρη

< ελνστ. *πτέρις, -εως* < αρχ. *πτερόν* (βλ.λ. *φτερό*).

φτέρνα

μεσν. (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*) < ελνστ. *πτέρνα* < αρχ. *πτέρνη* (ήδη μυκ. δυϊκός *pte-no*: **πτέρνω*, που δήλωνε τμήμα άρματος, πιθ. τα δύο σκαλοπάτια) < I.E. **pers-nā* «φτέρνα» (για την εναλλαγή τού αρκτικού *πτ- / π-*, πβ. αρχ. *πτόλεμος > πόλεμος, πτόλις > πόλις*) || σανσκρ. *pārṣṇi-* «φτέρνα», λατ. *perna* «χοιρομέρι» (> ισπ. *pierna*), αρχ. γερμ. **fersnō* «φτέρνα» (> γερμ. *Ferse*), χεττ. *parš(i)na* «άνω μέρος τού μηρού».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φτερν-ιά.

φτερνίζομαι → φταρνίζομαι

φτερό

< μεσν. *φτερό(ν)* (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*) < αρχ. *πτερόν* [ήδη ομηρικό] < θ. *πτε-* (με παραγ. τέρμα *-ρον*, πβ. κ. *ἄλευ-ρον, δῶ-ρον, νεῦ-ρον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού δισύλλαβου I.E. **petā-* «πετώ», που απαντά στα ομόρριζα αρχ. *πετ-εινός* (βλ.λ.), *πέτ-ομαι, πτέρυξ (-υγα), πτη-νό(ν), πτῆ-σις (-η), πί-πτ-ω* (βλ.λ. *πέφτω*), *πτί-λο(ν)* «πούπουλο», *πτῶ-μα*, σύνθ. σε *-πετής / -πέτης* (π.χ. *ὑψι-πετής*). Η λ. συνδ. επίσης με τα ομόρριζα σανσκρ. *patra-* «φτερό, πούπουλο» και αρχ. γερμ. **fed(u)rō* «φτερό» (> γερμ. *Feder*, αγγλ. *feather*, σουηδ. *fjäder*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *πετώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φτερώνω < αρχ. *πτερ-ῶ (-όω)*

φτέρωμα < αρχ. *πτέρω-μα* < ρ. *πτερ-ῶ (-όω)* (πβ. Αριστ. *Περὶ χρωμ.* 793b: *τὰ πτερώματα τῶν ὀρνίθων*)

φτερωτός < αρχ. *πτερω-τός* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.] < ρ. *πτερ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. φτερο-: *φτερο-κοπώ, φτερο-κόπημα, φτερο-πόδαρος*.

φτερούγα

< μεσν. *πτερούγα* (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*) < **πτερούγι(ον)* (με τροπή /i/ > /u/ κατ' αναλογίαν προς άλλα υποκορ. επιθήματα, π.χ. *-ούλι, -ούλα*) < αρχ. *πτερύγιον*, υποκορ. τού ουσ. *πτέρυξ, -υγος* (βλ.λ. *πτέρυγα*).

φτέρωμα → φτερό

φτερωτός → φτερό

φτηνός → φθηνός

φτιασίδι → φτειάχνω

φτιάχνω → φτειάχνω

φτου

ηχομιμητ. λ. με επίδρ. τού ρ. *φτύνω*.

φτουράω «επαρκώ, φτάνω, αντέχω»

ίσως < λατ. *obduro* «αντέχω, υπομένω» (με παρετυμολ. επίδρ. τού συνωνύμου *φτάνω*) < *ob-* (< πρόθ. *ob*) + *duro* «είμαι σκληρός – (μτφ.) διαρκώ» < επίθ. *durus* «σκληρός, στερεός». Κατ' άλλη εκδοχή, προήλθε από το θ. τού τουρκ. *durmak* «σταματώ – παραμένω, φτάνω» με παρετυμολ. επίδρ. τού ρ. *φτάνω*.

φτυάρι

μεσν. (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*) < ελνστ. *πτυάριον*, υποκορ. τού αρχ. *πτύον* «φτυάρι», τεχν. όρος, < θ. **π(τ)υ-* (με αρχικό *πτ-* αντί τού αναμενομένου *π-* κατ' αναλογίαν προς τους αρχ. διπλούς τύπους *πτόλεμος – πόλεμος, πτόλις – πόλις*), πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **p(e)u-* «καθαρίζω – διυλίζω, κοσκινίζω» || σανσκρ. *pávate*, λατ. *purus* «καθαρός, αγνός» (> γαλλ. *pur*, ισπ. *puro*), παλ. άνω γερμ. *fowen* «λιχνίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φτυαρ-ίζω
φτυάρισ-μα < *φτυαρισ- (φτυαρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φτυαρ-ιά.

φτύνω
μεσν. (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*), μεταπλ. τύπος τού αρχ. *πτύω* (με βάση τον αόρ. *ἔπτυσα* > *ἔφτυσα* κατά το σχήμα *λύω – έλυσα – λύνω, ξύω – έξυσα – ξύνω*), εκφραστ. όρος που φαίνεται ότι αρχικώς αποτελούσε λέξη-ταμπού των προληπτικών με σημ. «φτύνω προς αποτροπή κακού, για να αποφύγω το "κακό μάτι"». Αν το αρχικό συμφωνικό σύμπλεγμα είναι *πτ-*, τότε πιθ. *πτύω* > **pyō*, που συνδ. με αρμ. *t'uk'* «πτύελο», παλ. σλαβ. *pljujǫ* «φτύνω» και ίσως ανάγεται σε αρχικό Ι.Ε. **(s)p(h)yeu- / *(s)pey-w-* «φτύνω» || λιθ. *spiáuti*, λατ. *spuo* (> ιταλ. *sputare*, ισπ. *esputar*), αλβ. *pështyj*, αρχ. γερμ. **speiwa-* (> γερμ. *speien* «φτύνω», αγγλ. *spew* «εξεμώ», ολλ. *spuwen*), όλα με σημ. «φτύνω» || αρχ. *πτύ-αλον / -ελον* (βλ.λ. *πτύελο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φτυσ-ιά < *φτυσ- (έφτυσα)* + παραγ. τέρμα *-ιά*
φτύσ-ιμο < *φτυσ- (έφτυσα)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*
φτύσμα < αρχ. *πτύσ-μα* < ρ. *πτύω*
φτυσ-τός (ρηματ. επίθ.) < *φτυσ- (έφτυσα)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

φτωχός
ΕΤΥΜ. μεσν. (με ανομοίωση *πτ* > *φτ*) < αρχ. *πτωχός* (με εκφραστ. δασύ *χ-*) < **πτω-κ-* (πβ. ομόρριζο αρχ. *πτώξ, -κός* «αυτός που συστέλλεται ή ζαρώνει από φόβο», συνήθ. προσδιοριστικό τού λαγού), μεταπτωτ. βαθμίδα θ. που ίσως προέρχεται από Ι.Ε. **pyā-* «χτυπώ» (πιθ. συνδ. με το αρχ. *παίω*) ή, κατ' άλλη άποψη, από Ι.Ε. **petā-* «πετώ» (βλ.λ. *πετώ*). Το αρχ. *πτωχός* είναι ομόρριζο των ρ. *πτήσσω* «συστέλλομαι, ζαρώνω – φοβίζω» και *πτοῶ (-έω)* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επαίτης, ζητιάνος» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ρ 18-19: *πτωχῷ βέλτερόν ἐστι κατὰ πτόλιν ἠὲ κατ' ἀγροὺς δαῖτα πτωχεύειν· δώσει δέ μοι ὅς κ' ἐθέλῃσιν*) → ήδη αρχ. σημ. (γενικότ.) «άπορος, στερούμενος των αναγκαίων» (ο Αριστοφάνης τον διέκρινε από τον *πένητα*, πβ. *Πλοῦτ.* 552-3: *πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος [...] ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα· τοῦ δὲ πένητος ζῆν φειδόμενον καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φτωχ-αδάκι < *φτωχ(ός)* + υποκορ. επίθημα *-αδάκι*, πβ. κ. *σινεμ-αδάκι*
φτωχ-αίνω < *φτωχ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
φτώχια < *φτωχ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ια* (☛ ΣΧΟΛΙΟ)
φτωχικός < αρχ. *πτωχ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. *Ῥῆσ.* 503-4: *ἤδη δ' ἀγύρτης πτωχικὴν ἔχων στολὴν ἐσῆλθε πύργου*] < αρχ. *πτωχός*
πτωχεύω < αρχ. *πτωχ-εύω*
πτώχευ-ση, λόγ. [1840].
ΣΥΝΘ. **φτωχο-**: *φτωχο-λογιά* (μεσν.), *φτωχο-γειτονιά, φτωχο-μάγαζο, φτωχο-μάννα, φτωχο-μαχαλάς, φτωχο-ντυμένος, φτωχό-παιδο, φτωχό-σπιτο* κ.ά.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
φτώχεια ή φτώχια;
Το παράγωγο ουσ. *φτώχια* προέρχεται από το επίθ. *φτωχός* και όχι από το αρχ. *πτωχεία* «επαιτεία, ένδεια» (< ρ. *πτωχεύω*), το οποίο θα εξελισσόταν σε **πτωχειά* > **φτωχειά* (πβ. κ. *έσοδεία* > *σοδειά, δουλεία* > *δουλειά, ὑγεία* > *γεια*). Επομένως, η λέξη γράφεται ορθότερα με *-ι-*: **φτώχια** (όχι *-ει-*: *φτώχεια*, όπως στη σχολική γραμματική), διότι παρουσιάζει σχηματισμό αντίστοιχο προς τα *φθηνός / φτηνός* > *φτήνια, άρρωστος* > *αρρώστια, γυμνός* > *γύμνια*.

φυγάς
< αρχ. *φυγάς, -άδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ., *Ἱκέτ.* 214: *ἁγνόν τ' Ἀπόλλω, φυγάδ' ἀπ' οὐρανοῦ θεόν*], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φεύγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *φυγ-ή*. Βλ. κ. *μιγάς*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φυγαδεύω < αρχ. *φυγαδ-εύω* «εξορίζω – ζω εξόριστος»
φυγάδευση < μεσν. *φυγάδευ-σις* < αρχ. *φυγαδεύω*.

φυγή
αρχ. [ήδη ομηρικό], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φεύγω* (βλ.λ.).
ΣΥΝΘ. **φυγο-**: (αρχ.) *φυγο-δικῶ, φυγό-μαχος, φυγο-πόλεμος* – (ελνστ.) *φυγό-δικος, φυγό-πονος, φυγο-πονία, φυγο-πονῶ* – (μεσν.) *φυγο-μαχία* – (λόγ.) *φυγό-ποινος* [1885], *φυγό-στρατος* [1883], *φυγο-στρατία* [1897] κ.ά.

φυγόκεντρος «αυτός που τείνει να απομακρύνεται από το κέντρο»
λόγ. [1843], < *φυγο-* (< θ. *φυγ-* τού ρ. *φεύγω*) + *-κεντρο(ς)* < *κέντρο*, μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *centrifugus*. Ο ν.λατ. όρος είχε αρχικώς [1766] αποδοθεί *κεντρόφυξ, -υγος* (κατά το ελνστ. *πρόσ-φυξ, -υγος*), αλλά επικράτησε το επίθ. *φυγόκεντρος*.

φυγόμαχος → **φυγή, μάχη**

φυγόπονος → **φυγή, πόνος**

-φυής → **φύω**

-φυΐα → **φύω**

φύκι
< αρχ. *φύκιον / φυκίον* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Ιππώνακτα], υποκορ. τού ουσ. *φῦκος (τό)*, που σήμαινε εξ αρχής «φύκι», αλλά και «είδος λειχήνα» από τον οποίο παρασκεύαζαν βαφές (κυρ. ματιών) κόκκινου χρώματος. Όμοιες σημ. εμφανίζει το λατ. *fucus*, δά-

νειο από την Ελληνική. Δεν υπάρχει ικανοποιητική εξήγηση για την προέλευση τής λέξεως.

φυλάγω → φυλάσσω

φύλακας
< αρχ. *φύλαξ, -ακος* (ήδη μυκ. *pu-ra-ko-*: *Φυλακο-, ημιτελές κύρ. όν.), που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-αξ* (πβ. κ. *κόλ-αξ, πίν-αξ*), αλλά δεν έχει ετυμολογηθεί ικανοποιητικά. Οι προτάσεις για σύνδ. με τα αρχ. *πύλη* και *φωλεός* «φωλιά» δεν ευσταθούν. Επιπλέον, η άποψη ότι συνδέεται με το β΄ συνθ. των λατ. *bubulcus* «βουκόλος» και *su-bulcus* «χοιροβοσκός» μέσω αρχικού τύπου *-*fulcus* προσκρούει στο γεγονός ότι ο τύπος *φύλαξ* είναι αρχαϊκός και ουδέποτε δήλωσε τον επιτηρητή ζώων ή κοπαδιών. Δεν τεκμηριώνεται οποιαδήποτε σχέση με το θ. τού ρ. *πυνθάνομαι* «πληροφορούμαι – παρατηρώ» (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *bheu-dh-*). Βλ. κ. *φυλάσσω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φυλακή < αρχ. *φυλακ-ή*, αρχική σημ. «φρούρηση, φύλαξη – σώμα φυλάκων, φρουρών», επίσης «υποδιαίρεση τής νύχτας (περίοδος φρούρησης)» [ήδη ομηρικό] ➜ ελνστ. σημ. «τόπος κράτησης, ειρκτή» (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 23,25: *ἀπέλυσεν δὲ τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς φυλακὴν ὃν ᾐτοῦντο*)
φυλακίζω < ελνστ. *φυλακ-ίζω*
φυλάκι-ση, λόγ. [1833], < *φυλακί(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. **-φύλακας**: *αρχι-φύλακας, σφραγιδο-φύλακας, οπισθο-φύλακας, αρχειο-φύλακας, υποθηκο-φύλακας, θαλαμο-φύλακας, δεσμο-φύλακας, λιμενο-φύλακας, εθνο-φύλακας, τελωνο-φύλακας, φαρο-φύλακας, αγρο-φύλακας, θησαυρο-φύλακας, χωρο-φύλακας, δασο-φύλακας, θεματο-φύλακας, τερματο-φύλακας, πολιτο-φύλακας, σωματο-φύλακας, χαρτο-φύλακας, νυχτο-φύλακας, σκευο-φύλακας, αστυ-φύλακας* κ.ά.
-φυλακή: *επι-φυλακή, οπισθο-φυλακή, εμπροσθο-φυλακή, εθνο-φυλακή, τελωνο-φυλακή, αγρο-φυλακή, προ-φυλακή, χωρο-φυλακή, δασο-φυλακή, σωματο-φυλακή, πολιτο-φυλακή, ακτο-φυλακή, νυχτο-φυλακή* κ.ά.

φυλάκιο
< ελνστ. *φυλάκιον / φυλακεῖον* < αρχ. *φύλαξ, -ακος* (βλ.λ. *φύλακας*).
ΣΥΝΘ. **-φυλάκιο**: *οστεο-φυλάκιο, ιματιο-φυλάκιο, ιερο-φυλάκιο, θησαυρο-φυλάκιο, χρηματο-φυλάκιο, χαρτο-φυλάκιο, σκευο-φυλάκιο* κ.ά.
-φυλακείο: *υποθηκο-φυλακείο, αρχι-φυλακείο, δασο-φυλακείο*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
-φυλάκιο, -φυλακείο
Από την ελληνιστική εποχή η λέξη συναντάται με δύο τύπους: ***φυλάκιον*** και ***φυλακεῖον***. Ο τύπος σε *-εῖον* είναι σχηματισμένος κατά το πρότυπο των ουσιαστικών που δηλώνουν τόπο ή κτήριο (π.χ. *ταμι-εῖον, ἀρχ-εῖον, μαντ-εῖον, ὀρυχ-εῖον*) και αυτό εξακολουθεί να ισχύει για παροξύτονα σύνθετα σε ***-φυλακείο*** (π.χ. *αρχι-φυλακείο, δασο-φυλακείο, υποθηκο-φυλακείο*). Ωστόσο, η λέξη δεν περιορίστηκε στη δήλωση τού τόπου, αλλά αναφέρθηκε γενικότερα στον «περιέκτη» αντικειμένων, χρημάτων ή άλλων πραγμάτων, οπότε προτιμήθηκαν τα προπαροξύτονα σύνθετα σε ***-φυλάκιο*** (π.χ. *θησαυρο-φυλάκιο, οστεο-φυλάκιο, χαρτο-φυλάκιο*).

φυλακτό → φυλαχτό

φύλακτρα → φυλάσσω

φύλαρχος «ηγέτης φυλής»
αρχ. < *φυλ(ή)* + *-αρχος* < *ἄρχω* (βλ.λ.).

φυλάσσω
< αρχ. *φυλάσσω / -ττω* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ρ 593: *ὦ φίλ', ἐγὼ μὲν ἄπειμι σύας καὶ κεῖνα φυλάξων, σὸν καὶ ἐμὸν βίοτον*] < **φυλάκ-jω* < *φύλαξ, -ακος* (βλ.λ. *φύλακας*). Ο μεσν. τύπος *φυλάγω* (> ν.ελλ. *φυλάω*, με σίγηση τού ενδοφωνηεντικού *-γ-*) σχηματίστηκε με μεταπλασμό από το αρχ. *φυλάσσω* βάσει τού αορ. *(ε)-φύλαξ-α*, κατά το σχήμα *άρμεξα – αρμέγω, τύλιξα – τυλίγω, έθιξα – θίγω, έπνιξα – πνίγω*. Αξιοσημείωτο παράγωγο είναι το αρχ. *φυλακ-ή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φύλαγμα < ελνστ. *φύλαγ-μα* «φρούρηση, προστασία – παράγγελμα, εντολή» < αρχ. *φυλάσσω*, πβ. αρχ. *τάσσω – τάγ-μα*
φύλακ-τρα (τα), λόγ. [1883], < *φυλακ- (φυλάσσω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *δίδακ-τρα*
φύλαξη < αρχ. *φύλαξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.].
ΣΥΝΘ. **-φυλάσσω**: *δια-φυλάσσω, επι-φυλάσσω, προ-φυλάσσω*
-φύλαξη: *δια-φύλαξη, παρα-φύλαξη, επι-φύλαξη, πλαγιο-φύλαξη, προ-φύλαξη*.

φυλαχτό
< μεσν. *φυλακτόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. *φυλακ-τός* «αυτός που μπορεί να διατηρηθεί, να φυλαχτεί», που αποτελεί ρηματ. επίθ. τού αρχ. *φυλάσσω*.

φυλάω → φυλάσσω

φυλετικός
αρχ. < *φυλέτ(ης)* «ομόφυλος, αυτός που ανήκει στην ίδια φυλή» (με παραγ. τέρμα *-ικός*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *φυλ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-έτης*, πβ. κ. *δραπ-έτης, ηγ-έτης*.

φυλή
ΕΤΥΜ. αρχ. [πιθ. ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα], παράλλ. τύπος τού ουσ. *φῦλον* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φύομαι*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. δήλωνε εξ αρχής «σύνολο ανθρώπων με κοινή καταγωγή ή διαμονή». Στην Αρχαιότητα η λ. έγινε κυρίως γνωστή από τις δέκα τοπικές διοικητι-

κές υποδιαιρέσεις στην αρχ. Αθήνα (που αποκλήθηκαν *φυλαί* και θεσπίστηκαν από τον Κλεισθένη), καθώς και (Π.Δ.) από τους γυιους τού πατριάρχη Ιακώβ, των οποίων οι απόγονοι διακρίθηκαν σε δώδεκα φυλές (ελνστ. *αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυλετικός < αρχ. *φυλετ-ικός* (βλ.λ.)

φυλετ-ισμός, λόγ. [1835], < *φυλετ(ικός)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*.

φυλλάδα

< αρχ. *φυλλάς, -άδος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος / 5ος αι. π.Χ.], αρχική σημ. «φύλλωμα δέντρου», < *φύλλον* (βλ.λ.). Κατά τον Μεσαίωνα η λ. δήλωσε επίσης τη «δέσμη συρραμμένων φύλλων» και ειδικότ. το κλαδί τής ροδοδάφνης, στο οποίο οι μαθητές τύλιγαν τα χαρτιά τους (όπου έγραφαν το αλφάβητο και άλλα γυμνάσματα).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυλλάδ-ιο, απόδ. τού γαλλ. *livret*.

φύλλο

< αρχ. *φύλλον* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ζ 146: *οἵη περ φύλλων γενεὴ τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν*] < **φύλ-jον* < **bhul-yo-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhel-* «φουσκώνω, διογκώνω» || λατ. *folium* «φύλλο» (> γαλλ. *feuille*, ισπ. *hoja*, ιταλ. *foglio*), αρχ. γερμ. **blada-* (> γερμ. *Blatt*, ολλ. *blad*) || αρχ. *φαλλ-ός* (βλ.λ.), *φάλ(λ)-αινα*, *φλέψ* (βλ.λ. *φλέβα*), *φλ-ύ-ω* «βράζω, κοχλάζω – φλυαρώ» (βλ.λ. *φλύαρος*), ίσως και *φελλός* (αν < **φελ-νός*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *φῦλον* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυλλ-αράκι < *φύλλ(ο)* + υποκορ. επίθημα *-αράκι*, πβ. κ. *ξυλ-αράκι*

φυλλο-ειδής, λόγ. [1897]

φυλλώδης < ελνστ. *φυλλ-ώδης*

φύλλωμα < ελνστ. *φύλλω-μα* < αρχ. *φυλλ-ῶ (-όω)* «περιβάλλω με φύλλα» < *φύλλον*

φυλλωσ-ιά < θ. *φυλλωσ-* (αρχ. *φυλλῶ, -όω*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *καθισ-ιά*

φυλλω-τός < *φυλλω-* (αρχ. *φυλλῶ, -όω*) + παραγ. τέρμα *-ωτός* (ρηματ. επίθ.).

ΣΥΝΘ. φυλλο-: *φυλλο-βολῶ* (αρχ.), *φυλλο-φόρος* (αρχ.), *φυλλο-βόλος* (βλ.λ.), *φυλλο-φορῶ* (ελνστ.), *φυλλο-κάρδι* (μεσν.), *φυλλο-μετρῶ* (βλ.λ.), *φυλλο-μέτρημα* (λόγ. [1894]), *φυλλο-μέτρηση* (λόγ. [1877]), *φυλλο-ξήρα* (βλ.λ.), *φυλλο-σκεπής* (λόγ. [1894]), *φυλλο-ταξία* (λόγ. [1897] < γαλλ. *phyllotaxie*), *φυλλο-φάγος* (λόγ. [1892]), *φυλλο-μαδῶ*, *φυλλό-χωμα* κ.ά.

-φυλλος: *ά-φυλλος, τετρά-φυλλος, ξέ-φυλλος, δί-φυλλος, αεί-φυλλος, τρί-φυλλος, στενό-φυλλος, πυκνό-φυλλος, μονό-φυλλος, σκληρό-φυλλος, πολύ-φυλλος, δασύ-φυλλος, πλατύ-φυλλος, παχύ-φυλλος* κ.ά.

φυλλοβόλος

ελνστ., υποχωρητ. σχηματισμός από το αρχ. *φυλλο-βολῶ (-έω)* «(για δέντρο) ρίχνω τα φύλλα, φυλλορροώ» < *φύλλο(ν)* + *-βολῶ*, από θ. τού ρ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πυρο-βολῶ, λιθο-βολῶ*.

φυλλομετρώ

λόγ. [1782] < *φύλλο* + *μετρῶ*, απόδ. τού γαλλ. *feuilleter*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φυλλομετρώ

Τον 19ο αιώνα οι λόγιοι διαφωνούσαν σχετικά με την ακριβή απόδοση τού γαλλ. ρήματος *feuilleter* και είχαν μεταξύ άλλων προτείνει τις λέξεις *φυλλο-λογῶ, φυλλο-στροφῶ* και *δια-φυλλίζω* (κατά το *ξε-φυλλίζω*), αλλά επικράτησε ο όρος ***φυλλομετρώ***, τον οποίο είχε μάλλον πλάσει ο Αδαμάντιος Κοραής.

φυλλοξήρα «ασθένεια των φυτών»

λόγ. [1888], < *φύλλο* + *-ξήρα* < *ξηρός*, μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *phylloxera*.

φυλλορροώ «(για δέντρο) ρίχνω τα φύλλα – (μτφ.) χάνομαι σταδιακά»

< αρχ. *φυλλορροῶ (-έω)* «(για δέντρο) ρίχνω τα φύλλα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *φύλλο(ν)* + *-ρροῶ* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως), από το θ. των *ροή, ῥοῦς (-όο-)*, πβ. κ. *αιμο-ρροῶ, πυο-ρροῶ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυλλορροή < μεσν. *φυλλορρο-ή*, πβ. κ. *κατα-ρροή, δια-ρροή*

φυλλόρροια < ελνστ. *φυλλόρρο-ια*, πβ. κ. *διά-ρροια, εμμηνό-ρροια*

φυλλορρόη-μα.

-φυλλος → φύλλο

φύλο

ΕΤΥΜ. < αρχ. *φῦλον* < θ. *φῡ-* (με επίθημα *-λο-*, πβ. αρχ. *ξύ-λον, ὄχ-λο-ς*), που απαντά στον παράλλ. τύπο *φυλή* (βλ.λ.) και προέρχεται από Ι.Ε. **bhū-ə- / *bhew-ə-* «αναπτύσσομαι, φυτρώνω – αυξάνω», οπότε εντάσσεται στην ευρεία ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ.) και των αρχ. *φῦ-μα, φύ-σις (-η), φυ-τό(ν)* κ.ά. Ίσως συνδ. επίσης με το συνώνυμο λατ. *tribus* «φύλο, φυλή» (αν < **tri-bhu-*). Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το αρχ. *φύλλον* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φύομαι*.

ΣΗΜΑΣ. Το ουσ. *φῦλον* αποτελούσε επικό και ποιητ. τύπο με σημ. «σύνολο ανθρώπων κοινής καταγωγής, γένος» (όπως και το συνώνυμο *φυλή*), αλλά ήδη από την Αρχαιότητα δήλωσε επίσης «το αρσενικό ή θηλυκό γένος, το σύνολο των χαρακτηριστικών που το ορίζουν» (πβ. Ξενοφ. *Λακεδ. πολιτ.* 2.5: *πρῶτον μὲν σωμασκεῖν ἔταξεν οὐδὲν ἧττον τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος*

φύλου· Αριστοφ. *Θεσμοφ.* 786: *καίτοι πᾶς τις τὸ γυναικεῖον φῦλον κακὰ πόλλ' ἀγορεύει*). Ο πληθ. *φῦλα* απαντά συνήθως με τη σημ. «έθνη, ομάδες ανθρώπων κοινής καταγωγής ή προέλευσης» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 886: *βάρβαρα φῦλα*· Ομήρ. *Ἰλ.* Β 840: *Ἱππόθοος δ' ἄγε φῦλα Πελασγῶν ἐγχεσιμώρων*).

ΣΥΝΘ. **φυλο-**: *φυλο-γένεια* (λόγ. [1897]), *φυλογένεση* (λόγ. [1893], ελληνογενής ξέν. όρ.), *φυλογενετικός* (λόγ. [1893]), *φυλο-γονία* (λόγ. [1887]), *φυλο-καθορισμός* (μεταφρ. δάνειο) κ.ά.

φυλώ → φυλάσσω

φύμα

< αρχ. *φῦμα* «ό,τι φύεται (κυρ. στο δέρμα), οίδημα, εξόγκωμα» < ρ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ.).

φυματίωση

λόγ. [1839], που σχηματίστηκε από το αρχ. *φυμάτιον* (με παραγ. τέρμα *-ωση*, χαρακτηριστικό διαφόρων νόσων, π.χ. *κυάν-ωση, τύφλ-ωση*), υποκορ. τού ουσ. *φῦμα* (βλ.λ.). Η λ. πλάστηκε ως μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *tuberculosis* (< λατ. *tuberculum* «εξόγκωμα, ύβωμα – (σύγχρ.) βακτήριο που προκαλεί τη φυματίωση»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυματ-ικός, λόγ. [1888], < αρχ. *φῦμα, -ατος* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *tuberculeux*

φυμάτιο «εξόγκωμα που σχηματίζεται στις ρίζες ορισμένων φυτών – φλεγμονώδες κέντρο με μυκοβακτηρίδια, που οφείλεται στη φυματίωση» < αρχ. *φυμάτ-ιον*, υποκορ. τού *φῦμα* «οίδημα, εξόγκωμα»

φυματιο-ειδής, λόγ. [1839], < *φυμάτιο* (βλ. ανωτέρω) + λεξ. επίθημα *-ειδής*

φυματι-ώδης, λόγ. [1839], < *φυμάτι(ο)* + λεξ. επίθημα *-ώδης*.

ΣΥΝΘ. **φυματιο-λογία**, **φυματιο-λόγος**, **φυματιο-λογικός**.

φυντάνι «νεαρό βλαστάρι»

αντιδάν., < τουρκ. *fidan* < παλ. τουρκ. *fidon / fiton* < μεσν. *φυτό(ν)* < αρχ. *φυτόν* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φιντάνι ή φυντάνι;

Εφόσον πρόκειται για αντιδάνειο με απώτερη ελληνική αρχή, είναι προτιμότερη η γραφή με *-υ-* (***φυντάνι***, αντί τής απλοποιημένης γραφής *φιντάνι*), η οποία υπενθυμίζει ότι αφετηρία υπήρξε το αρχ. *φυτόν*.

φύομαι «(για φυτά) βλαστάνω»

< αρχ. *φύω / -ομαι* [ήδη ομηρικό] < θ. *φυ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhū-ə- / *bhew-ə-* «αναπτύσσομαι, φυτρώνω – αυξάνω» || αρμ. *busanim* (ίδια σημ.), σανσκρ. *bhūmī-* «γη, έδαφος», αλβ. *bime* «φυτό», λατ. *fuit* «ήταν» (> ισπ. *fue*, πβ. αρχ. *ἔ-φυ*), αρχ. αγγλ. *bēo(m)* «είμαι», λιθ. *būtis* «ύπαρξη» || αρχ. *φυ-λή, φῦ-λο(ν), φῦ-μα, φύ-σις (-η), φυ-τό(ν)*, ελνστ. *φύ-τρα, φύ-τρο(ν)* κ.ά. Για το ετυμολ. πεδίο βλ.λ. *φύω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

φύομαι, φύση, φυλή, φύλο, φυτό, φύτρα – fuit, be, been...

Οι λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας αναφέρονται, ως επί το πλείστον, σε σημασίες που συνδέονται με τον φυσικό κόσμο, αν και σε άλλες γλώσσες παρατηρούμε αξιοσημείωτες σημασιολογικές αλλαγές. Αφετηρία είναι η Ι.Ε. ρίζα **bhew-ə-* «είμαι, υπάρχω» και ειδικότερα «αναπτύσσομαι, φυτρώνω, βλαστάνω – αυξάνω». Στην Ελληνική συναντούμε μόνο λέξεις που προέρχονται από το θέμα *φῡ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhū-ə-*): αρχ. ***φύ-ω*** (κυρ. το μέσο ***φύομαι***), ***φυ-λή***, ***φῦ-λο(ν)***, ***φῦ-μα***, ***φύ-σις (-η)***, ***φυ-τό(ν)***, ελνστ. ***φύ-τρα***, ***φύ-τρο(ν)*** (από όπου το ρήμα ***φυτρώνω***).

Σε μερικά ομόρριζα άλλων γλωσσών συνέβη τέτοιου βαθμού γραμματικοποίηση (δηλ. υποχώρηση τής λεξικής σημασίας έναντι τής γραμματικής λειτουργίας), ώστε απέκτησαν ρόλο βοηθητικού ρήματος, όπως στο λατ. ***fuit*** «ήταν» (από όπου το ισπ. ***fue***) και στο παλ. αγγλ. *bēom / bēon* «είμαι, έρχομαι σε ύπαρξη, γίνομαι» (από όπου τα αγγλ. ***be***, ***been***).

φύραμα «ζύμη, ζυμάρι»

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «ζύμη, ζυμάρι», < ρ. *φυρῶ (-άω)* «ζυμώνω», μεταπλ. τύπος τού *φύρω* «ανακατεύω, αναμειγνύω» (κυρ. υγρό με ξηρό ή στεγνό) < **φύρ-jω* < θ. **φυρ-*, ίσως < **bhr̥-* (με αντιπροσώπευση τού *-r̥-* ως *-υρ-*, πβ. κ. αρχ. *ἀ-γύρ-της*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bher- / *bhreu-* «κοχλάζω, αναβλύζω» || αρμ. *albiwr* «πηγή», λατ. *fervēre* «βράζω» (> ισπ. *hervir*), *fermentum* «ζύμη» (> γαλλ. *ferment*), αρχ. δυτ. γερμ. **berma-* (> γερμ. *Bärme*, αγγλ. *barm*) || αρχ. *φρέαρ* «πηγάδι» (< **φρῆϜ-αρ*), επίρρ. *φύρ-δην* (βλ.λ.), σύνθ. *συμ-φύρω*. Η λ. απέκτησε από την ελνστ. εποχή τη γενικότερη σημ. «μείγμα».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φύρα < *φυρώ* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *γέννα – γεννώ*

φυρ-αίνω < θ. *φύρ-* (< *φύρα*) + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

φρέαρ, φύρω, φύραμα, φύρδην – hervir, ferment, barm, Bärme, bread, Brot...

Η ιστορία των λέξεων δείχνει ότι συχνά οι ομιλητές συνδέουν έννοιες που σχετίζονται με τη μαγειρική, το βράσιμο και τη ζύμωση. Ως αποτέλεσμα, από την Ι.Ε. ρίζα **bher- / *bhre-u-* «κοχλάζω, αναβλύζω» έχουν σχηματιστεί όροι που δηλώνουν τόσο

πράξεις τής μαγειρικής όσο και την πηγή φρέσκου νερού. Συγκεκριμένα:
1) από θέμα *φρηF- (μεταπτωτική βαθμίδα *bhrēw-): αρχ. ***φρέ-αρ, -ατος*** «πηγή, πηγάδι» (< *φρῆF-αρ), από όπου το υποκοριστικό ***φρεάτ-ιο(ν)***.
2) από θέμα *φυρ-* (μεταπτωτική βαθμίδα *bhr̥-): αρχ. ***φύρ-ω*** «ανακατεύω, αναμειγνύω», από όπου το ***φύρ-αμα*** και το επίρρημα ***φύρ-δην*** (στη φρ. *φύρδην μίγδην* «ανακατεμένα»).
Περισσότερα είναι τα ομόρριζα των άλλων γλωσσών, που αποτέλεσαν όρους τής καθημερινής γλώσσας με ευρεία διάδοση. Εκτός από το λατ. ***fermentum*** «ζύμη – ζύθος», που έδωσε κυρίως επιστημονικούς όρους (όπως το γαλλ. ***ferment***) και το ρήμα *fervēre* «βράζω» (από όπου το ισπ. ***hervir***), στις γερμανικές γλώσσες συναντούμε αξιοσημείωτες λέξεις, όπως το αρχ. γερμ. **braud-am* «μαγειρεμένη τροφή – (κατόπιν) ένζυμο ψωμί» (από όπου αγγλ. ***bread*** «ψωμί», γερμ. ***Brot***), το αρχ. γερμ. **brunnōn* «πηγή, πηγάδι» (από όπου γερμ. ***Brunnen***, ολλ. ***bron***) και το αρχ. δυτ. γερμ. **berma-* «ζύμη» (από όπου γερμ. ***Bärme***, αγγλ. ***barm***).

φύρδην στη φρ. *φύρδην μίγδην* «ανακατεμένα»
αρχ. < ρ. *φύρ(ω)* «ανακατεύω, αναμειγνύω» (βλ.λ. *φύραμα*) + επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *μίγ-δην, κύ-δην*.

φυσαλλίδα
< αρχ. *φυσαλλίς, -ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αρχική σημ. «πνευστό μουσικό όργανο», < *φῦσα (ή)* «φυσερό – φύσημα, πνοή» (βλ.λ. *φυσώ*) + παραγ. τέρμα *-αλλίς*, πβ. κ. *θρυ-αλλίδα, χρυσ-αλλίδα*. Η σημ. «φούσκα, φουσκάλα (αέρα / νερού)» είναι ελνστ. (πβ. Λουκιαν. *Χάρων ἢ ἐπισκοπ.* 19.4-5: *τὰς φυσαλλίδας λέγω, ἀφ' ὧν συναγείρεται ὁ ἀφρός*).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φυσαλίδα ή φυσαλλίδα;
Η λέξη γράφεται από την Αρχαιότητα με δύο *-λ-* και αυτή είναι η ετυμολογικά συνεπέστερη γραφή: ***φυσαλλίδα***. Η απλοποιημένη γραφή *φυσαλίδα* (με ένα *-λ-*), που υιοθετεί η σχολική γραμματική, απαντά αργότερα (από τον 2ο αι. μ.Χ.).

φυσαρμόνικα
μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Physharmonika* < *phys-* (< αρχ. *φῦσα* «φυσερό – φύσημα, πνοή», βλ.λ. *φυσώ*) + *Harmonika* < λατ. *harmonicus* < αρχ. *ἁρμονικός*.

φύσει
αρχ., δοτ. τού ουσ. *φύσις* (βλ.λ.), η οποία χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς ήδη από την Αρχαιότητα (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 384d: *οὐ γὰρ φύσει ἑκάστῳ πεφυκέναι ὄνομα οὐδὲν οὐδενί*).

φυσερό → **φυσώ**

φύση
ΕΤΥΜ. < αρχ. *φύσις* [ήδη ομηρικό, Όδ. κ 302-3: *ὣς ἄρα φωνήσας πόρε φάρμακον Ἀργεϊφόντης ἐκ γαίης ἐρύσας καί μοι φύσιν αὐτοῦ ἔδειξε*] (γεν. *φύσ-εως* κ. *φύσ-ιος*, ιων. / αττ. πεζογραφία) < **φύ-τις* (με παραγ. τέρμα *-τις*, πβ. αρχ. *πίσ-τις*) < θ. **φυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhū-ə- / *bhew-ə-* «αναπτύσσομαι, φυτρώνω – αυξάνω», οπότε εντάσσεται στην ευρεία ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ.) και των αρχ. *φῦ-μα, φυ-τό(ν), φυ-λή, φῦ-λο(ν)* κ.ά. Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζουν τα ομόρριζα σανσκρ. *bhūti-* «αφθονία – ευημερία» και λιθ. *būtis* «ύπαρξη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φύομαι*.
ΣΗΜΑΣ. Η λ. *φύσις* είχε αξιοσημείωτη θέση στο αρχ. λεξιλόγιο, στο οποίο διέθετε ευρύ σημασιολογικό πεδίο και σήμαινε πρωταρχικά «προέλευση, γέννηση, ανάπτυξη», αλλά επίσης «φυσική μορφή» και κατ' εξοχήν «το σύνολο όσων αποτελούν το περιβάλλον» (αντίστοιχο τού λατ. *natūra*). Περισσότερο εξειδικευμένες είναι οι σημ. «χαρακτήρας» και «φυσική τάξη (πραγμάτων)» (στους τραγικούς ποιητές), καθώς επίσης «ουσία, σύσταση» (στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη) και «το σύνολο των χαρακτηριστικών τού φύλου» (ήδη στους τραγικούς). Από τους αρχ. χρόνους χρησιμοποιούνται επιπλέον οι φρ. *κατὰ φύσιν, παρὰ φύσιν* και *ἐκ (τῆς) φύσεως*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φυσικός < αρχ. *φυσ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, Άπομνημ. 3.9.1: *πάλιν δὲ ἐρωτώμενος ἡ ἀνδρεία πότερον εἴη διδακτὸν ἢ φυσικόν*] ➔ Οι αρχ. σημ. περιλαμβάνουν οτιδήποτε έχει σχέση με τη φύση, τη γνησιότητα και τη φυσικότητα («φυσιολογικός»), ενώ *φυσικός* αποκαλείται ο ερευνητής των φαινομένων ή φυσικός φιλόσοφος / επιστήμονας (η φιλοσοφία διαιρείτο από τους Στωικούς σε τρία μέρη: *φυσικόν, ἠθικόν, λογικόν*)
Φυσική < αρχ. *φυσ-ικὴ (ἐπιστήμη)*, ήδη στον Αριστοτέλη, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *φυσικός*
φυσικ-ότητα, λόγ. [1852], < *φυσικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. **φυσικο-**: *φυσικο-χημικός, φυσικο-θεραπευτής, φυσικο-θεραπευτικός, φυσικο-μαθηματικός* (λόγ. [1871]), *φυσικο-θεραπεία* (βλ.λ.) κ.ά.
(λόγ.) **φυσιο-** (αρχ. *φύσ-ις, -ιος*): *φυσιο-γνωσία* [1864], *φυσιο-γνώστης* [1897], *φυσιο-γραφία* ([1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physiographie*), *φυσιο-γράφος* ([1819, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physiographe*), *φυσιο-δίφης* (βλ.λ.), *φυσιο-κράτης* ([1862], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physiocrate*), *φυσιο-λάτρης* [1869], *φυσιο-λατρία* [1831] κ.ά.

φύσημα → **φυσώ**

φυστός → **φυσώ**

φύσιγγα

< αρχ. *φῦσιγξ, -ιγγος*, αρχική σημ. «περίβλημα, βολβός (κυρ. σκόρδου)», < *φῦσ(α)* «φυσερό – φύσημα, πνοή» (βλ.λ. *φυσώ*) + επίθημα *-ιγγ-*, πβ. αρχ. *στρόφ-ιγξ, σάλπ-ιγξ*. Η σύγχρονη σημ. αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *ampoule* (βλ.λ. *αμπούλα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυσίγγ-ιο, λόγ. [1782], υποκορ. τού αρχ. *φῦσιγξ, -ιγγος*.

ΣΥΝΘ. φυσιγγιο-θήκη (λόγ. [1847]).

φυσική → **φύση**

φυσικοθεραπεία

< *φυσικο-* + *θεραπεία*, διόρθωση τού παλαιότ. λόγ. [1896] *φυσιοθεραπεία* < *φυσιο-* (< αρχ. *φύσις, -εως / -ιος*) + *θεραπεία*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physiothérapie*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

φυσικοθεραπεία ή φυσιοθεραπεία;

Ο παλαιότερος τύπος ***φυσιοθεραπεία***, που ακολουθεί τους αντίστοιχους ξένους όρους (γαλλ. *physiothérapie*, αγγλ. *physiotherapy*), θα φαινόταν λογικό να σημαίνει «θεραπεία τής φύσεως», πβ. αρχ. *φυσιο-γνωμονία* «σπουδή τής φύσεως», *φυσιο-δίφης, φυσιο-λογία* «μελέτη των φυσικών φαινομένων», λόγ. *φυσιο-λατρία*. Οι ξένοι όροι σχηματίστηκαν με βάση αυτό το αρχαίο πρότυπο, αλλά η λ. ***φυσικοθεραπεία*** (πβ. αγγλ. *physical therapy*) δηλώνει ακριβέστερα τη «χρήση φυσικών (ενν. σωματικών) θεραπευτικών μεθόδων» (κυρ. μέσω ασκήσεων).

φυσικός → **φύση**

φυσικότητα → **φύση**

φυσιο- → **φύση**

φυσιογνωμία

< αρχ. *φυσιογνωμία* (αποδίδεται στον Ιπποκράτη και πιθ. σήμαινε «φυσιολογία, μελέτη των φυσικών φαινομένων»), συγκεκομμ. τύπος τού *φυσιογνωμονία* «γνώμη ή κρίση για κάποιον βασιζόμενη στην όψη και στα εξωτερικά χαρακτηριστικά του» < *φυσιογνώμων, -ωνος* < *φυσιο-* (< *φύσις, -εως / -ιος*) + *-γνώμων* < *γνώμη*, πβ. κ. *εὐ-γνώμων*. Η σημερινή σημ. οφείλεται στο ελληνογενές γαλλ. *physionomie* «σύνολο εξωτερικών χαρακτηριστικών, όψη» < παλ. γαλλ. *physiognomie*, συγκεκομμ. τύπος τού *physiognomonie* < υστλατ. *physiognomonia* < αρχ. *φυσιογνωμονία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυσιογνωμ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physionomique* < *physionomie* (βλ. ανωτέρω)

φυσιογνωμ-ιστής, λόγ. [1885], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physionomiste* < *physionomie* (βλ. ανωτέρω).

φυσιοδίφης «ερευνητής τής φύσης»

λόγ. [1867], < *φυσιο-* (< αρχ. *φύσις, -εως / -ιος*) + *-δίφης* < αρχ. *διφῶ (-άω)* «ψηλαφώ, διερευνώ», μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Naturforscher*.

φυσιοθεραπεία → **φυσικοθεραπεία**

φυσιολογία «επιστήμη των εμβίων όντων»

αρχ., αρχική σημ. «έρευνα των φυσικών αιτίων και φαινομένων» (όρος τού Αριστοτέλη στο έργο *Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν*), < *φυσιολόγος* «μελετητής φυσικών φαινομένων» (όρος που αποδιδόταν κυρ. στους προσωκρατικούς φυσικούς φιλοσόφους) *φυσιο-* (< *φύσις, -εως / -ιος*) + λεξ. επίθημα *-λόγος* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.). Ο σύγχρονος επιστημ. όρος οφείλεται σε μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *physiologie*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυσιολόγος < αρχ. *φυσιολόγ-ος* «φιλόσοφος ή μελετητής τής φύσεως και των φυσικών φαινομένων» (με σημασιολ. επίδρ. από το ελληνογενές γαλλ. *physiologue*)

φυσιολογικός < ελνστ. *φυσιολογ-ικός* «σχετικός με την εξέταση τής φύσεως» (με σημασιολ. επίδρ. από το ελληνογενές γαλλ. *physiologique*).

φύσκα

< αρχ. *φύσκη* (δωρ. *φύσκᾱ*) «έδεσμα από παραγεμισμένο έντερο ή στομάχι – (κατόπιν) φουσκάλα, φλύκταινα» < *φῦσα (ἡ)* «φυσερό – φύσημα, πνοή» (βλ.λ. *φυσώ*). Βλ. κ. *φούσκα*. Δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το ιταλ. *fisco* «(δημόσιο) ταμείο» < λατ. *fiscus*, αρχική σημ. «κοφίνι».

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

φίσκα ή φύσκα;

Εφόσον αποτελεί συνέχεια τού αρχ. *φύσκα / φύσκη* (που συνδέεται με το ρ. *φυσῶ*), η λέξη ορθογραφείται με *-υ-*: ***φύσκα***. Η συνηθισμένη γραφή *φίσκα* οφείλεται σε απλογράφηση.

φυσομανώ → **φυσώ**

φυσούνα → **φυσώ**

φυστίκι → **φιστίκι**

φυσώ

< αρχ. *φυσῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό] < ουσ. *φῦσα* «φυσερό – φύσημα, πνοή» (με επίθημα *-σα*, πβ. κ. *δόξα, δίψα*) < **φῦ-σα* (με απλοποίηση) < Ι.Ε. **p(h)u-s-* (ονοματοπ. θέμα από τον ήχο τής πνοής τού ανέμου) || λατ. *pussula / pustule* «φυσαλλίδα», λιθ. *pūslè*, ρ. *pusti* «φυσώ» || αρχ. *φυσ-αλλίς (-ίδα), φῦσ-ιγξ (-ιγγα), φύσ-κα* (βλ. κ. *φούσκα*) κ.ά.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φυσ-ερό < *φυσ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ερό*, πβ. κ. *λαδ-ερό*
φύσημα < αρχ. *φύση-μα*
φυσητήρας < αρχ. *φυση-τήρ, -τῆρος*
φυσητικός < αρχ. *φυση-τικός*
φυσητός < ελνστ. *φυση-τός*, ρηματ. επίθ. τού αρχ. *φυσῶ*
φυσούνα < *φυσ(ώ)* + *-ούνι* (πβ. κ. *κουδ-ούνι*) + μεγεθ. επίθημα *-α*, πβ. κ. *κουδ-ούνα*.
ΣΥΝΘ. φυσο-μανώ
εμ-φυσώ, εμ-φύσημα, εμ-φύσηση.

φυτό

< αρχ. *φυτόν* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ι 108: *οὔτε φυτεύουσιν χερσὶν φυτὸν οὔτ' ἀρόωσιν*], ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *φυτός* «προϊόν τής φύσεως, φυσικός» < ρ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ. *φύομαι*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζει το ομόρριζο σανσκρ. *bhūtá-*, ρηματ. επίθετο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φύομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φυτεύω < αρχ. *φυτ-εύω* [ήδη ομηρικό]
φυτεία < αρχ. *φυτ-εία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ξενοφώντα και Πλάτωνα], αρχική σημ. «φύτεμα – ανάπτυξη τού φυτού» → ήδη ελνστ. σημ. «καλλιεργημένη έκταση» (Κ.Δ. Ματθ. 15,13: *πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται*)
φύτεμα < αρχ. *φύτευ-μα* «οτιδήποτε φυτεμένο» < ρ. *φυτ-εύω*
φύτευση < αρχ. *φύτευ-σις*< ρ. *φυτ-εύω*
φυτευτήρι < αρχ. *φυτευ-τήριον* «φυντάνι, φυτώριο» < ρ. *φυτ-εύω*
φυτευτός < αρχ. *φυτευ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *φυτεύω*
φυτικός < αρχ. *φυτ-ικός* «σχετικός με φυτά» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
φυτ-ίνη «μαγειρικό λίπος», μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *Phytin* (εμπορικό σήμα).
ΣΥΝΘ. φυτο-: *φυτο-κομία* (ελνστ.), *φυτο-κόμος* (ελνστ.), *φυτο-γή* (λόγ. [1889]), *φυτο-γραφία* (λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phytographie*), *φυτο-ζωία* (λόγ. [1840]), *φυτο-ζωώ* (λόγ. [1853]), *φυτο-κομείο* (λόγ. [1846]), *φυτο-λογία* (λόγ. [1799], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phytologie*), *φυτο-λόγιο* (λόγ. [1873]), *φυτο-λόγος* (λόγ. [1805]), *φυτο-παράσιτο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *phytoparasite*), *φυτο-τεχνία* (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phytotechnie*), *φυτο-φάγος* (λόγ. [1814], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phytophage*), *φυτο-φαγία* (λόγ. [1887]), *φυτο-φάρμακο, φυτό-χωμα, φυτόψειρα* κ.ά.

φυτρώνω

μεσν. < *φυτρῶ (-όω)* < όψιμο ελνστ. *φύτρα* < αρχ. *φύω / -ομαι* (βλ.λ. *φύομαι*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *χύ-τρα, μή-τρα*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φύομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φύτρο < μεσν. *φύτρ-ον* < *φυτρῶ (-όω)* (υποχωρητ.)
φύτρω-μα < *φυτρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
φύτρω-ση < *φυτρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

φυτώριο

< ελνστ. *φυτώριον* < **φυτ-ωρός* «φυτοκόμος» < αρχ. *φυτό(ν)* (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ωρός* (με έκταση τού αρκτικού φωνήεντος λόγω τής συνθέσεως) < θ. τού αρχ. *ὁρῶ (-άω)* «βλέπω, παρατηρώ», πβ. κ. *θυρ-ωρός, πυλ-ωρός*.

φύω «φυτρώνω»

αρχ., για το οποίο βλ.λ. *φύομαι*.
ΣΥΝΘ. -φύω / -φύομαι: *ανα-φύω, εκ-φύω – ανα-φύομαι, εκ-φύομαι, συμ-φύομαι*
-φυής: *α-φυής, δι-φυής, συμ-φυής, ιδιο-φυής, μεγαλο-φυής, μικρο-φυής, λεπτο-φυής, αυτο-φυής, υπερ-φυής, προσ-φυής, ευ-φυής, πολυ-φυής* κ.ά.
-φυΐα: *α-φυΐα, δι-φυΐα, συμ-φυΐα, οστεο-φυΐα, ριζο-φυΐα, ιδιο-φυΐα, σαρκο-φυΐα, μεγαλο-φυΐα, οδοντο-φυΐα, τριχο-φυΐα, ονυχο-φυΐα, ευ-φυΐα* κ.ά.

φχαριστώ → ευχαριστώ

φωβισμός → φοβισμός

φώκια

μεταπλ. τύπος τού αρχ. *φώκη* με βάση τον πληθ. *φῶκαι* > μεσν. *φῶκες* [fóces], από όπου σχηματίστηκε νέος ενικός *φώκια* [fóca]. Το αρχ. *φώκη* (> λατ. *phoca* > γαλλ. *phoque*) ίσως ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ονοματοπ. Ι.Ε. **p(h)u-s-* (δήλωνε τον ήχο τής πνοής τού ανέμου· βλ.λ. *φυσώ*) με παραγ. τέρμα *-κη*, πβ. κ. αρχ. *φύσ-κη / -κᾱ* (βλ.λ. *φύσκα, φούσκα*). Σε αυτή την περίπτωση εικάζεται ότι η λ. θα σήμαινε αρχικά «το σφύριγμα τής φώκιας». Δεν αποκλείεται να πρόκειται για δάνειο. Από το αρχ. *φώκη* έχουν σχηματιστεί ήδη από την Αρχαιότητα κύρ. ονόματα όπως *Φωκ-ίων, Φωκ-ᾶς, Φῶκ-ος* καθώς και τοπωνύμια όπως *Φώκ-αια, Φωκ-ίς (-ίδα)* κ.ά.

φωλιά

< αρχ. *φωλεά* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] (με συνίζηση, πβ. κ. *μηλέα > μηλιά*), παράλλ. τύπος τού ουσ. *φωλεός* < **φωλ-εός* (με παραγ. τέρμα *-εός*, πβ. κ. *εἰλ-εός, στειλ-εός*), που πιθ. συνδ. με παλ. σκανδ. *bōl* «φωλιά» και διαλεκτ. σουηδ. *böle* «καλύβα καστόρων», ενώ είναι αδιευκρίνιστη η σχέση με το συνώνυμο αρχ. *γωλεός* «τρύπα, σπηλιά», που όμως δεν θεωρείται ομόρριζο. Η ακριβής Ι.Ε. ρίζα παραμένει άγνωστη.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φωλεύω < αρχ. *φωλ-εύω* «διαμένω στη φωλιά» < ρ. *φωλ-εά* + παραγ. τέρμα *-εύω*
φώλι «αβγό ή ομοίωμα αβγού που τοποθετείται στη φωλιά τής κότας, για να την προσελκύσει να γεννήσει εκεί» < *φωλιά* (υποχωρητ.)
φωλ-ιάζω < *φωλ(ιά)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

φώλιασ-μα < *φωλιασ-* (*φωλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

φωνάζω → φωνή

φωνακλάς → φωνή

φωνασκώ «ξεφωνίζω»
< αρχ. *φωνασκῶ (-έω)* «ασκώ τη φωνή μου στο τραγούδι ή στην απαγγελία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *φων(ή)* + *ἀσκῶ*. Η σημ. «φωνάζω δυνατά» είναι ελνστ. (πβ. Λιβαν. *Σωκρ. ἀπολογ.* 23.1.49: *περιμείνας δέ τινα ἀγγελθῆναι συμφοράν, ὥσπερ πνεῦμα, ἀνίσταμαι καὶ φωνασκῶ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωνασκία < αρχ. *φωνασκ-ία* «άσκηση τής φωνής (στο τραγούδι ή στην απαγγελία)».

φωνή

ΕΤΥΜ. αρχ. (δωρ. *φω-νά*, με παραγ. τέρμα *-νη / -νᾱ*, πβ. κ. *κνή-μη, στρωμ-νή*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ» || αρμ. *bam* «λέγω», λατ. *fama* «φήμη» (> γαλλ. *fame*, ισπ. *fama*), ρ. *fari* «λέγω» (> ουσ. *fatum* «πεπρωμένο» > ισπ. *hado*, ιταλ. *fato*) || αρχ. *φά-σκω, φά-σις (-η), φα-τός* «φημισμένος» (σύνθ. *ἄ-φα-τος, θέσ-φα-τος*), *φή-μη*, σύνθ. σε *-φα(σις)* (αρχ. *ἀντί-φασις, κατά-φασις*), *-φασ(ία)* (αρχ. *ἀ-φασία*), *-φή(της)* (αρχ. *προ-φή-της* «αυτός που προλέγει»), *-φημ(ος)* (αρχ. *εὔ-φημος, πολύ-φημος, περί-φημος*) κ.ά. Λιγότερο πιθ. η αναγωγή σε τύπο **gʰʷōnā* και σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gʰʷen-* «ηχώ, αντηχώ» (> αρχ. σλαβ. *zvonŭ* «ήχος» > ρωσ. *zvon* και λατ. *sonus* > γαλλ. *son*, ιταλ. *suono*), που θα απομόνωνε τη λ. *φωνή* από άλλες στο ελληνικό λεξιλόγιο. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φήμη*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *φωνή* συνδύαζε από την Αρχαιότητα διάφορες σημασίες, όπως «(έναρθρος) ήχος, λόγος», «κραυγή (ανθρώπων ή ζώων)», καθώς και ειδικότ. «γλώσσα, διάλεκτος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.42: *φωνὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων νομίζοντες* «γνωρίζοντας ο ένας τη γλώσσα τού άλλου») και «φράση, ρήση» (πβ. Πλάτ. *Πρωταγ.* 341b: *δίκαιον γὰρ τὴν Σιμωνίδου φωνὴν τοῦτον ἐρωτᾶν· τί ἔλεγεν, ὦ Πρόδικε, τὸ χαλεπὸν Σιμωνίδης;*). Στους γραμματικούς τής ελνστ. εποχής η λ. χρησιμοποιείται επίσης ως γραμμ. όρος και σημαίνει «ήχος φθόγγου», αλλά και «διάθεση» τού ρήματος (με σημασιολ. χαρακτηριστικά· πβ. Ηρωδιαν. *Παρεκβολ. μεγ. ῥήματ.* 5.27: *κατὰ πόσους τρόπους ἐκλιμπάνουσιν αἱ φωναὶ τῶν ῥημάτων; κατὰ τέσσαρας*), ενώ η σύγχρονη γραμματική κατηγορία (*ενεργητική / παθητική φωνή*) αποτελεί απόδ. τού γαλλ. *voix*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωνακλάς < *φωνάκλ-α* «δυνατή φωνή» < *φων(ή)* + μεγεθ. επίθημα *-άκλα*

φωνάζω < μεσν. *φων-άζω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *φων-ῶ (-έω)* «εκπέμπω φωνή ή ήχο»

φώναγ-μα < *φωναγ-* (*φωνάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *τίναγ-μα (τινάζω)*

φωναχ-τός < *φωναχ-* (*φωνάζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. κ. *τιναχ-τός (τινάζω)*

φώνηση < ελνστ. *φώνη-σις* «ομιλία» < αρχ. *φων-ῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. φωνο-: *φωνο-γράφος* (βλ.λ.), *φωνο-ληψία, φωνο-λογία* (βλ.λ.), *φωνο-μετρία* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phonométrie*), *φωνόμετρο* (λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phonomètre*), *φωνο-σκόπιο* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *phonoscope*), *φωνο-ταινία* (απόδ. τού αγγλ. *sound track*) κ.ά.

-φωνώ: *δια-φωνώ, ανα-φωνώ, παρα-φωνώ, τηλε-φωνώ, αντι-φωνώ, (συν)εκ-φωνώ, συμ-φωνώ, ομο-φωνώ, μαγνητο-φωνώ, προσ-φωνώ* κ.ά.

-φώνηση: *ανα-φώνηση, επι-φώνηση, αντι-φώνηση, (συν)εκ-φώνηση, μαγνητο-φώνηση, προσ-φώνηση* κ.ά.

-φωνία: *α-φωνία, δια-φωνία, παρα-φωνία, τηλε-φωνία, καλλι-φωνία, συμ-φωνία, ασυμ-φωνία, ορθο-φωνία, ραδιο-φωνία, κακο-φωνία, ομο-φωνία, μονο-φωνία, ταυτο-φωνία, δυσ-φωνία, ευ-φωνία, πολυ-φωνία, οξυ-φωνία* κ.ά.

-φωνος: *ά-φωνος, παρά-φωνος, καλλί-φωνος, υψί-φωνος, σύμ-φωνος, ασύμ-φωνος, λαρυγγό-φωνος, μεγαλό-φωνος, χαμηλό-φωνος, ομό-φωνος, ξενό-φωνος, ελληνό-φωνος, μονό-φωνος, βαρβαρό-φωνος, μικρό-φωνος, βροντό-φωνος, ταυτό-φωνος, ηδύ-φωνος, γλυκύ-φωνος, πολύ-φωνος, οξύ-φωνος, τραχύ-φωνος* κ.ά.

-φωνικός: *τηλε-φωνικός, συμ-φωνικός, στερεο-φωνικός, ραδιο-φωνικός, μονο-φωνικός, ευ-φωνικός, πολυ-φωνικός* κ.ά.

φωνήεν
< αρχ. *φωνῆεν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *φωνήεις* «προικισμένος με φωνή, αυτός που έχει φωνή» < *φωνή* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ήεις* (< Ι.Ε. επίθημα **-Fent-*). Ήδη στον Πλάτωνα ο πληθ. *τὰ φωνήεντα* απαντά με τη σημ. «φωνηεντικοί φθόγγοι» κατ' αντιδιαστολή προς τα *σύμφωνα* (πβ. *Σοφ.* 253a: *τὰ δέ γε φωνήεντα διαφερόντως τῶν ἄλλων οἷον δεσμὸς διὰ πάντων κεχώρηκεν, ὥστε ἄνευ τινὸς αὐτῶν ἀδύνατον ἁρμόττειν καὶ τῶν ἄλλων ἕτερον ἑτέρῳ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωνηεντ-ικός, λόγ. [1863], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vocalique*

φωνηεντ-ισμός, λόγ. [1880], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *vocalisme*.

ΣΥΝΘ. φωνηεντό-ληκτος (λόγ. [1860]).

φώνημα «φθόγγος με διαφοροποιητική αξία στη γλώσσα»
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phonème* < υστλατ. *phonema, -atis* < αρχ. *φώνημα* «ήχος τής φωνής – εκφώνημα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σο-

φοκλή, πβ. Φιλοκτ. 234-5: *ὦ φίλτατον φώνημα· φεῦ τὸ καὶ λαβεῖν πρόσφθεγμα τοιοῦδ' ἀνδρὸς ἐν χρόνῳ μακρῷ*] < ρ. *φωνῶ (-έω)* «φωνάζω» < *φωνή* (βλ.λ.). Ο σύγχρονος όρος εισήχθη κατά τη δεκαετία τού 1920 από τη γλωσσολογική Σχολή τής Πράγας (R. Jakobson, N. Troubetzkoy).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωνηματ-ική, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phonématique*.

φώνηση → φωνή

φωνητήριος

ελνστ. < αρχ. *φωνή* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τήριος*. Ήδη ελνστ. είναι η φρ. *φωνητήρια ὄργανα*, η οποία προσδιορίζει τα όργανα που παράγουν τη φωνή (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 14.2.28: *οὐκέτι ἐφαίνετο κατὰ παχυστομίαν καὶ ἀφυΐαν τινὰ τῶν φωνητηρίων ὀργάνων τοῦτο συμβαῖνον*).

φωνητικός

ελνστ., αρχική σημ. «σχετικός με τη φωνή», < αρχ. *φωνή* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-τικός*. Ο γλωσσολογικός κλάδος που αποκαλείται *φωνητική* οφείλει την ονομασία του στον ελληνογενή γαλλ. όρο *phonétique*, ο οποίος άρχισε να χρησιμοποιείται με τη νεότ. σημ. τη δεκαετία τού 1860.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

φωνητικός

Η ανάπτυξη τής φωνητικής ως επιστήμης οδήγησε ήδη από το τέλος τού 19ου αιώνα στην επινόηση τρόπων *φωνητικής μεταγραφής* (γαλλ. *transcription phonétique*) των διαφόρων γλωσσών, η οποία σήμερα ρυθμίζεται σε γενικές γραμμές από τον οργανισμό που αποκαλείται *Διεθνής Φωνητικός Σύλλογος* (IPA, αγγλ. *International Phonetic Association*) και εισήγαγε το *Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο* (αγγλ. *International Phonetic Alphabet*). Η γραφή που πιστότερα αποδίδει την προφορά των φθόγγων και τις αποχρώσεις τους (τα αποκαλούμενα *αλλόφωνα*) αποκαλείται ***φωνητική ορθογραφία*** (π.χ. [cenós], [çérete], [cínðinos]). Στο επόμενο στάδιο βρίσκεται η ***φωνολογική ορθογραφία***, η οποία αποδίδει αδρομερώς τους φθόγγους, όχι όμως τις αποχρώσεις τους (π.χ. /kenos/, /xérete/, /kínðinos/). Περισσότερο απομακρυσμένη από την προφορά είναι η ***ιστορική ορθογραφία***, η οποία βασίζεται στην προφορά παλαιότερης ιστορικής περιόδου, που έχει επικρατήσει και αποκτήσει κύρος μέσω τής γραπτής παράδοσης (π.χ. τα αρχ. *καινός, χαίρετε, κίνδυνος* γράφονται και σήμερα με τον ίδιο τρόπο, μολονότι η προφορά τους κατά την κλασική περίοδο ήταν αντιστοίχως [kaïnos], [kʰaïrete], [kindünos]).

-φωνία → φωνή

φων(ο)- → φωνή

φωνογράφος

λόγ. [1880], < *φων(ο)-* + *-γράφος* < *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *phonograph*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωνογραφ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *phonography*

φωνογραφ-ώ, λόγ. [1891]

φωνογραφ-ικός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *phonographic*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

φωνογράφος ή φωνόγραφος;

Το 1894 η λέξη τονίστηκε επίσης **φωνόγραφος** (κατ' αναλογίαν προς άλλα προπαροξύτονα σύνθετα, π.χ. *τηλέ-γραφος*), αλλά «όχι ορθῶς», όπως σημειώνει ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης (*Συναγωγή Νέων Λέξεων...*, σ. 1094). Τα σύνθετα σε *-γράφος* τονίζονται (με ελάχιστες εξαιρέσεις) στην παραλήγουσα (π.χ. *βιο-γράφος, ηθο-γράφος, λιθο-γράφος, αγγειο-γράφος*) και αυτό έχει συμβεί επίσης στα νεότερα λόγια σύνθετα (π.χ. *παλμο-γράφος, δημοσιο-γράφος, δακτυλο-γράφος*). Συνεπώς, ο τύπος **φωνογράφος** είναι ορθότερος.

φωνολογία «γλωσσολογικός κλάδος»

λόγ. [1883], < *φωνο-* + λεξ. επίθημα *-λογία* < θ. τού ρ. *λέγω* (βλ.λ.), μεταφορά των ελληνογενών γερμ. *Phonologie*, γαλλ. *phonologie*. Βλ. κ. *φωνητικός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωνολογ-ικός, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phonologique*.

-φωνος → φωνή

φώραση → φωρώμαι

φωριαμός «ντουλάπι, κιβώτιο για τη φύλαξη αντικειμένων»

αρχ. (ήδη στον Όμηρο με τη σημ. «μπαούλο ρούχων και χαλιών»), ίσως < επίθ. **φωρι-ός* «φορητός» (με παραγ. τέρμα *-αμός*, πβ. αρχ. *οὐλ-αμός, ποτ-αμός*), που βασίζεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού ρ. *φέρω*, όπως και το αρχ. *φώρ, -ρός* «κλέφτης» (βλ.λ. *φωρώμαι*). Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό με τον τύπο **φωριός* εμφανίζει το σανσκρ. συνώνυμο *bhārya-* «φορητός». Κατ' άλλη άποψη, δεν αποκλείεται να πρόκειται για αρχ. δάνειο.

φωρώμαι «συλλαμβάνομαι επ' αυτοφώρω»

< αρχ. *φωρῶμαι (-άο-)* «ανακαλύπτομαι, πιάνομαι», μέσ. τύπος τού *φωρῶ (-άω)* «αναζητώ / ανακαλύπτω τον κλέφτη ή τα κλοπιμαία» < *φώρ, -ρός* «κλέφτης», από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φέρω* (βλ.λ.), καθώς και στο σύνθ. *αὐτόφωρος* (βλ.λ.). Συνδέεται με το συνώνυμο λατ. *fūr*,

-ris «κλέφτης» (αν δεν αποτελεί δάνειο από την Ελληνική μέσω τής Ετρουσκικής) και με το αρμ. *bum* «χέρι – γροθιά».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φώρα-ση «ανίχνευση ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων ή ταλαντώσεων» (όρος τής φυσικής) < *φωρα-* (< αρχ. *φωρῶμαι, -άο-*) + παραγ. τέρμα *-ση*, απόδ. τού αγγλ. *detection*

φωρα-τής «ανιχνευτής ραδιοηλεκτρικών κυμάτων ή ταλαντώσεων» (όρος τής φυσικής), απόδ. τού αγγλ. *detector.*

φως

< αρχ. *φῶς, -τός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Λ 1-2: *ἠὼς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὄρνυθ', ἵν' ἀθανάτοισι φόως φέροι ἠδὲ βροτοῖσι*] < *φάος* < **φάF-ος* (γεν. *φάεος* < **φάFεσ-ος*) < θ. **φᾰ-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **bhā-* «φωτίζω, λάμπω – λέγω, εξηγώ» || σανσκρ. *bhāti* «φωτίζει, λάμπει», αβεστ. *bānu-* «φως, λάμψη», αρμ. *banam* «αποκαλύπτω, φανερώνω», αρχ. ιρλ. *bán* «λευκός, γυαλισμένος» || αρχ. *φαίνω / -ομαι* (< **φα-ν-jω*), *φαν-ερός, φα-νός, φά-σις (-η), φά-σμα, φαντ-άζομαι*, επίρρ. *ἀνα-φαν-δόν* «εμφανώς, φανερά» (βλ. λήμματα), *φωτ-εινός, φωτ-ίζω* κ.ά. Οι σημ. «φωτίζω, λάμπω» και «λέγω, εξηγώ» οδήγησαν σε δύο συγγενείς ετυμολογικά αλλά διακριτές σημασιολογικά οικογένειες, που προσδιορίζονται αντιστοίχως από τις αρχ. λ. *φῶς / φάος* και *φη-μί / φᾱ-μί*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *φήμη*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωτ-ερός < *φως, φωτ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *παγ-ερός*.

ΣΥΝΘ. φωτ(ο)-: (ελνστ.) *φωτ-αγωγία, φωτ-αγωγός, φωτ-αγωγώ, φωτο-γενής, φωτο-γονία, φωτο-δότης, φωτο-φάνεια, φωτο-φόρος, φωτο-χυσία* (βλ.λ.) – (μεσν.) *φωτ-αγωγικός, φωτ-αύγεια* (βλ.λ.), *φωτ-αψία* (βλ.λ.), *φωτο-γόνος* – (λόγ.) *φωτ-αγώγηση* [1895], *φωτ-αέριο* (βλ.λ.), *φωτο-βολταϊκός* (μεταφορά τού αγγλ. *photovoltaic*, υβριδικού συνθ.), *φωτο-γένεια* (βλ.λ.), *φωτο-ευαισθησία* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *photosensitivity*, υβριδικό σύνθ.), *φωτο-θεραπεία* ([1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photothérapie*), *φωτο-κύτταρο* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *photocell*, υβριδικό συνθ.), *φωτό-λουστος* [1892], *φωτό-λουτρο* ([1898], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Lichtbad*), *φωτό-λυση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *photolysis*), *φωτο-μετρία* ([1882], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photométrie*), *φωτό-μετρο* ([1845], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photomètre*), *φωτο-μοντέλο, φωτο-παγίδα* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *light trap*), *φωτο-ρεπόρτερ* (βλ.λ.), *φωτο-ρρυθμικά, φωτο-ρρύπανση, φωτο-σβέστης* [1839], *φωτο-σκιάζω* [1871], *φωτο-σκίαση* [1871], *φωτο-σύνθεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *photosynthesis*), *φωτο-φοβία* ([1841], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photophobie*) κ.ά.

-φως: *ημί-φως, σκιό-φως, ηλιό-φως, λυκό-φως, σεληνό-φως* κ.ά.

-φωτο(ς): *ά-φωτος, κατά-φωτος, ξέ-φωτο(ς), πάμφωτος, ηλιό-φωτος, ολό-φωτος, ετερό-φωτος, φεγγαρό-φωτο(ς), αυτό-φωτος, πολύ-φωτο(ς)* κ.ά.

φωστήρας «πολυμαθής, σοφός»

< ελνστ. *φωστήρ, -ῆρος*, μεταπλ. τύπος (με βάση το αρχ. *φῶς*) τού αρχ. *φαυσ-τήρ* < θ. **φαυ-σ-* (με υστερογενές *-σ-* και παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. κ. *καυσ-τήρ, χρωσ-τήρ*) < **φαF-*, που ανάγεται στο θ. τού αρχ. *φάος* < **φάF-ος* (βλ.λ. *φως*).

φώσφορος

λόγ. (με αναβιβασμό τού τόνου) < αρχ. *φωσφόρος*, αρχική σημ. «αυτός που φέρνει / δίνει φως» (συχνά ενν. *ἀστήρ*, όπως απεκαλείτο ο πλανήτης Αφροδίτη, επειδή γίνεται ορατός κατά την ανατολή) < *φῶς* + λεξ. επίθημα *-φόρος* < ρ. *φερω* (βλ.λ.). Η σύγχρ. σημ. τού χημικού στοιχείου οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *phosphore* < ν.λατ. *phosphorus* (όρος τού Γερμανού αλχημιστή Henning Brand, ο οποίος ανακάλυψε το στοιχείο το 1669) < αρχ. *φωσφόρος*. Στη Νέα Ελληνική η λ. τονίζεται συχνά στην προπαραλήγουσα *φώσφορος* κατ' αναλογίαν προς άλλα σύνθ. (π.χ. *εύ-φορος, διά-φορος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωσφοριζέ, αντιδάν., < γαλλ. *phosphorisé*, μτχ. τού ρ. *phosphoriser* < *phosphore* (βλ. ανωτέρω)

φωσφορ-ίζω, λόγ. [1839], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phosphoriser* < *phosphore* (βλ. ανωτέρω)

φωσφορ-ικός, λόγ. [1812], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phosphorique* < *phosphore* (βλ. ανωτέρω)

φωσφόρισ-μα < *φωσφορισ-* (*φωσφορίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

φωσφορισ-μός, λόγ. [1881], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phosphorisme*.

ΣΥΝΘ. φωσφορ-ούχος, λόγ. [1802], απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *phosphoré*.

φωταγωγός

< ελνστ. *φωταγωγός (ἡ)* (ενν. *θυρίς*, με τη σημ. «παράθυρο»), ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *φωταγωγός* «αυτός που φωτίζει» < *φωτ(ο)-* + *ἀγωγός* (< ρ. *ἄγω*, βλ.λ.). Η λ. προσαρμόστηκε στα αρσ. σε *-ός*, πβ. κ. *παιδ-αγωγός, υδρ-αγωγός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

φωταγωγικός < μεσν. *φωταγωγ-ικός* «κατάλληλος για φωτισμό, φωτιστικός» < ελνστ. *φωταγωγός*

φωταγωγώ < ελνστ. *φωταγωγ-ῶ (-έω)* «οδηγώ (με φως), φωτίζω»

φωταγώγη-ση, λόγ. [1895], < *φωταγωγη-* (*φωταγωγώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

φωταέριο
λόγ. [1834], < *φωτ(ο)-* + *αέριο(ν)*, απόδ. τού γαλλ. *gaz d'éclairage*.

φωταύγεια «άπλετος φωτισμός – ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία»
μεσν. < ελνστ. *φωταυγής* «φωτοβόλος, λαμπρός» < *φωτ(ο)-* + *-αυγής* < αρχ. *αύγή*, πβ. κ. *δι-αυγής – δι-αύγεια*.

φωταψία «φωταγώγηση»
μεσν., αρχική σημ. «άναμμα φώτων (λυχνιών)», < *φωτ(ο)-* + *-αψ(ία)* < θ. *άψ-*, από τον αόρ. τού αρχ. *ἅπτω* «αγγίζω – βάζω φωτιά» (βλ.λ. *ανάβω, άπτομαι*).

φωτεινός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Απομνημ.* 4.3.4: *ὁ μὲν ἥλιος φωτεινὸς ὢν τάς τε ὥρας τῆς ἡμέρας ἡμῖν καὶ τἆλλα πάντα σαφηνίζει*] < *φωτ-* (< *φῶς, φωτός*) + *-εινός*, κατ' αναλογίαν προς τα αρχαιότερα *φαεινός* (< **φαFεσ-νός*), *σκοτεινός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φωτειν-ότητα, λόγ. [1880].

φωτερός → φως

φωτιά
< μεσν. *φωτία* (με καταβιβασμό τού τόνου και συνίζηση) < αρχ. *φῶς, -τός*. Η λ. απαντά ήδη τον 6ο αι. στον λεξικογράφο Ιωάννη Φιλόπονο: *φῶς δὲ οὐδετέρως ἡ φωτία*.

φωτίζω
αρχ. < *φωτ-* (< *φῶς, φωτός*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *χρωματ-ίζω, ποτ-ίζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φώτισμα < ελνστ. *φώτισ-μα*
φώτιση < ελνστ. *φώτι-σις*
φωτισμός < ελνστ. *φωτισ-μός*
φωτιστής < ελνστ. *φωτισ-τής*
φωτιστικός < ελνστ. *φωτισ-τικός*.
ΣΥΝΘ. -φωτίζω: *δια-φωτίζω, ηλεκτρο-φωτίζω*
-φώτιση: *δια-φώτιση, ηλεκτρο-φώτιση*
-φωτισμός: *δια-φωτισμός, παρα-φωτισμός, σκιο-φωτισμός, ηλεκτρο-φωτισμός*
-φωτιστής: *δια-φωτιστής (διαφωτισ-τικός)*.

φωτ(ο)- → φως

φωτοαντίγραφο
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *photocopy*, υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές *(photo-: φωτο-)*. Πβ. κ. *φωτοτυπία*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φωτοαντιγραφ-ικός.

φωτοβολώ «φωταγωγώ»
< μεσν. *φωτοβολῶ (-έω)* < *φωτοβόλος* «φωτεινός, αυτός που ρίχνει φως» < *φωτο-* + *-βόλος*, από θ. τού αρχ. *βάλλω* (βλ.λ.), πβ. κ. *πυρο-βολώ, λιθο-βολώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φωτοβολία < μεσν. *φωτοβολ-ία*
φωτοβολ-ίδα, λόγ. [1887], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Leuchtkugel*
φωτοβόλη-μα
φωτοβόλος < μεσν. *φωτοβόλ-ος* (βλ. ανωτέρω).

φωτογένεια «η ιδιότητα κάποιου να απεικονίζεται ωραία στις φωτογραφίες»
< *φωτο-* + *-γένεια* < *-γεν(ής)* < *γένος* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photogénie*.

φωτογράφος
λόγ. [1871], < *φωτο-* + *-γράφος* < *γράφω*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photographe*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φωτογραφ-ία, λόγ. [1871], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photographie*
φωτογραφ-ίζω, λόγ. [1896], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photographier*
φωτογράφι-ση, λόγ. [1896], < *φωτογραφ-ίζω*
φωτογραφ-ικός, λόγ. [1874], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *photographique*
φωτογραφ-ώ, λόγ. [1861]
φωτογράφη-ση, λόγ. [1840], < *φωτογραφ-ώ*.

φωτοδότης → φως, δότης

φωτομοντάζ
< γαλλ. *photomontage* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *photo-* (< ελλ. *φωτο-*) + *montage* (βλ.λ. *μοντάζ*).

φωτορεπόρτερ
< γερμ. *Photoreporter* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *Photo-* (< ελλ. *φωτο-*) + *Reporter* (βλ.λ. *ρεπόρτερ*).

-φωτος → φως

φωτοστέφανο «(στις αγιογραφίες) φωτεινός κύκλος γύρω από το κεφάλι αγίων»
< λόγ. [1892] *φωτοστέφανος (ο)*, μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Strahlenkranz*.

φωτοτυπία
λόγ. [1848], < *φωτο-* + *-τυπ(ία)* < *τύπος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *phototypie*. Πβ. κ. *φωτοαντίγραφο*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
φωτοτυπ-είο, λόγ. [1894]
φωτοτυπ-ικός, λόγ. [1866]
φωτοτυπ-ώ, λόγ. [1889]
φωτοτύπη-ση, λόγ. [1889], < *φωτοτυπη- (φωτοτυπώ)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

φωτοφίνις «φωτογραφικός προσδιορισμός τής σειράς τερματισμού σε αγώνα ταχύτητας»
< αγγλ. *photofinish* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές) < *photo-* (< ελλ. *φωτο-*) + *finish* (βλ.λ. *φίνις*).

φωτοχυσία «φωταγώγηση»
ελνστ. < *φωτο-* + *-χυσία* < θ. τού αρχ. *χέω* / ελνστ. *χύνω* (βλ.λ.).

Χ

χα
ελνστ., ηχομιμητ. αρχής, από τον ήχο τού γέλιου.

χαβάγια «εξάχορδη χαβανέζικη κιθάρα»
μεταφορά τού αγγλ. *Hawaiian (guitar)* «χαβανέζικη (κιθάρα)» < τοπων. *Hawai* «Χαβάη».

χαβαλές
< τουρκ. *havale* «παραπομπή, μετάθεση ή αναβολή (υποθέσεως)» < αραβ. *hawālat*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαβαλεδ-ιάζω < *χαβαλεδ- (χαβαλές, -έδες)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
χαβαλεδ-ιάρικος < *χαβαλεδ- (χαβαλές, -έδες)* + παραγ. τέρμα *-ιάρικος*.

χαβάνι «μεταλλικό κοίλο σκεύος»
< τουρκ. *havan* < περσ. *hāvan*.

χαβάς «μελωδία – (μτφ.) πεισματική επανάληψη»
< τουρκ. *hava* «αέρας – ύφος, μουσικός σκοπός» < αραβ. *hawā*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαβαδ-άκι < *χαβαδ- (χαβάς, -άδες)* + υποκορ. επίθημα *-άκι*, πβ. κ. *καβγαδ-άκι*.

χαβιάρι
< μεσν. *χαβιάρι(ον) / καβιάριον* < τουρκ. *havyar*, ίσως < αρχ. περσ. **hāwiyār*, το οποίο εικάζεται ότι είναι σύνθ. από τις λ. *hāwī* «αβγό – γεύση» και *-yār*, επίθημα που δηλώνει τον κάτοχο (εν προκειμένω, το ψάρι). Επειδή η τουρκ. λ. είναι αρκετά νεότερη (15ος αι.) και δεν συγγενεύει με λ. των τουρκικών γλωσσών, έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις για την απώτερη αρχή. Κατά μία άποψη, είναι ελληνικής αρχής: αποσπάστηκε από σύνθ. **ταριχαβγ(ι)άριν* «αβγοτάραχο», που οφείλεται σε συγχώνευση τής συνεκφοράς *τάριχ(ον) ἀβγιάρι(ον)*, ίσως μέσω πληθ. **ταριχαβγιά* «αβγά σε άλμη». Κατά νεότερη άποψη, η λ. έχει καυκασιανή αρχή και προέρχεται από γεωργιανό *k'virī* «γόνος, αβγά ψαριών».

χαβούζα «βόθρος»
< τουρκ. *havuz* «δεξαμενή» < αραβ. *ḥawḍ* «λεκάνη, δεξαμενή».

χάβρα «συναγωγή Εβραίων – (μτφ.) θορυβώδης συγκέντρωση»
< τουρκ. *havra* «(εβραϊκή) συναγωγή» < εβρ. *hebrā* «σύναξη, συγκέντρωση, συνέλευση».

χαγιάτι «εξώστης, μπαλκόνι»
< τουρκ. *hayat* < αραβ. *ḥayāṭ* «μάντρα – αυλή, περίβολος» < *ḥā'iṭ* «φράχτης, περίβολος».

χάδι
μεσν. < *ἠχάδι(ον)* «τραγούδι, κανάκεμα, νανούρισμα», υποκορ. τού αρχ. *ἦχος* (βλ.λ.). Ο μεσν. τύπος *χάιδι(ν)* (> ρ. *χαϊδ-εύω*) προήλθε από τη συνεκφορά *τὸ ἠχάδιον* [to ixáði] > [tojxáði] (ημιφωνοποίηση) > *τὸ χάιδι* [to xáiði], με μετάθεση τού [i].
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαδ-ιάρης < *χάδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*
χαδιάρ-ικος < *χαδιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
χαϊδεύω < μεσν. *χαϊδ-εύω* < *χάιδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
χάιδεμα < *χαϊδε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
χαϊδευ-τικός < *χαϊδεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΥΝΘ. χαϊδο-: *χαϊδο-λογώ, χαϊδο-λόγημα*.

χαζεύω → χαζός

χάζι
< τουρκ. *haz* «απόλαυση, ευχαρίστηση» < αραβ. *ḥaẓẓ* «μερίδιο, μοίρα – πλούτος, ευφορία».

χαζός
< *χάζι* (βλ.λ.), οπότε η λ. θα σήμαινε αρχικώς «χαρούμενος (χωρίς ιδιαίτερο λόγο) – ελαφρόμυαλος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαζ-εύω
χάζε-μα < *χαζε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
χαζο-μάρα < *χαζό(ς)* + παραγ. τέρμα *-μάρα*, πβ. κ. *φαγω-μάρα, βαρε-μάρα*.
ΣΥΝΘ. χαζο-: *χαζο-βιόλης, χαζο-γελώ, χαζο-κούτι, χαζο-λογώ, χαζο-πούλι, χαζο-χαρούμενος* κ.ά.

χαϊβάνι «ανόητος, κουττός»
< τουρκ. *hayvan* «ζώο, κτήνος – ανόητος» < αραβ. *ḥayawān*.

χαϊδεύω → χάδι

χαϊδολογώ → χάδι

χαϊμαλί «φυλαχτό για τον λαιμό»
< *χαμαϊλί* (με αντιμετάθεση· πβ. ν.ελλ. *χαμαΐλι(ν)* στη διάλεκτο τού Πόντου) < τουρκ. *hamaylı / hamail* < αραβ. *hamā'il* «λουρί ξίφους κρεμασμένου στον ώμο – αντίτυπο τού Κορανίου κρεμασμένο στον λαιμό (για φυλαχτό)».

χαίνω «είμαι ανοικτός»
ελνστ. < **χαν-jω* (με επένθεση), από θ. που απαντά στα ομόρριζα *χάν-ος* «στόμα» και αρχ. *ἀ-χαν-ής, χάνν-α* (> *χάννος*, βλ.λ., με εκφραστ. διπλασιασμό). Στη χρήση υπερίσχυσε το αρχ. ομόρριζο *χάσκω*, που φαίνεται ότι εντάσσεται σε ευρεία ετυμολ. οικογένεια. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χάσκω*.

χαίρε → χαίρω

χαιρέκακος
ελνστ. < *χαιρε-* (< αρχ. *χαίρω*) + *κακός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαιρεκακία < αρχ. *χαιρεκακ-ία*
χαιρεκακώ < ελνστ. *χαιρεκακ-ῶ (-έω)*.

χαίρετε → χαίρω

χαιρετίζω
ελνστ., αρχική σημ. «απευθύνω χαιρετισμό» (*χαῖρε* προς έναν· *χαίρετε* προς πολλούς), < αρχ. *χαίρω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Το μεσν. *χαιρετῶ* αποτελεί μεταπλ. τύπο τού ελνστ. *χαιρετίζω* μέσω τού αορ. *(έ)χαιρέτισα*, που συνέπεσε φωνητικά με τους αορίστους σε *-ησα* των πρώην συνηρημένων και ακολούθησε το σχήμα *βοήθησα – βοηθώ, τίμησα – τιμώ*, πβ. ομοίως *σκορπίζω* > *σκορπώ, λυγίζω* > *λυγώ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αποχαιρετώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαιρέτισμα < ελνστ. *χαιρέτισ-μα*
χαιρέτη-μα < *χαιρετη- (χαιρετώ)* + παραγ. τέρμα *-μα*
χαιρετισ-μός < ελνστ. *χαιρετισ-μός* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χαίρω*
χαιρετισ-τήριος, λόγ. [1886], *χαιρετισ- (χαιρετίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήριος*, πβ. κ. *ευχαρισ-τήριος*
χαιρετ-ούρα < *χαιρετ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *χασ-ούρα*.
ΣΥΝΘ. απο-χαιρετώ (μεσν.), **απο-χαιρετισμός**, **απο-χαιρετιστήριος**.

χαΐρι «πρόοδος, προκοπή»
< τουρκ. *hayır* «όφελος, ευεργεσία» < αραβ. *hayr* «αγαθοεργία, χάρη, ψυχικό». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *προκόβω*.

χαίρω
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ψ 647: *τοῦτο δ' ἐγὼ πρόφρων δέχομαι, χαίρει δέ μοι ἦτορ*] < **χαρ-jω* (με επένθεση) < θ. **χαρ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gher-* «επιθυμώ – βρίσκω ευχαρίστηση, χαίρομαι» || σανσκρ. *háryati*, λατ. *hortor* «παροτρύνω, προτρέπω» (συνώνυμο σύνθ. *ex-hortor* > γαλλ. *exhorter*, ισπ. *exhortar*), αρχ. γερμ. **gerna-* «αυτός που επιθυμεί διακαώς κάτι – άοκνος» (> γερμ. *gern(e)* «ευχαρίστως», ολλ. *gaarne*, σουηδ. *gärna*) || αρχ. *χαρ-ά, χάρ-ις (-ιτος), χάρ-μα*, κύρ. ον. *Χάρ-ης (-ητος), Χάρ-ων (-οντος), Χαρμ-ίδης* κ.ά. Ίσως ανήκουν στην ίδια ετυμολ. οικογένεια τα επίθ. *δυσ-χερής* (βλ.λ.), *εὐ-χερής*, που θα παρουσίαζαν την πλήρη βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας, αλλά τα σύνθ. τού *χαίρω* σχηματίζονται κατά κανόνα με β' συνθ. *-χαρής*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χάρμα, ευχάριστος*.
ΣΥΝΘ. -χαίρω: *επι-χαίρω* (αρχ.), *συγ-χαίρω* (βλ.λ.).

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

χαίρω, χαίρομαι
Οι συχνότεροι αρχ. μέσοι τύποι *ἐχάρην* (αόρ.), *κεχάρηκα* (παρακ.) συνέβαλαν στην επικράτηση τού μέσου ενεστώτα ***χαίρομαι*** αντί τού ενεργητικού ***χαίρω*** από την ελληνιστική εποχή, επιλογή που καταδικαζόταν από τους αττικιστές γραμματικούς. Σε κείμενο που ίσως ανήκει στον γραμματικό Ηρωδιανό (2ος αι. μ.Χ.) η συγκεκριμένη χρήση αποδίδεται σε Πέρσες που προσπαθούσαν να μιλήσουν Ελληνικά: *Χαίρω ἐρεῖς, οὐχὶ χαίρομαι· εἰ δὲ μή, ἁμάρτημα ἁμαρτήσεις ὃ καλεῖται δατισμὸς ἀπὸ Δάτιδος τοῦ Πέρσου, ὅστις πρῶτος εἶπεν ὅτι χαίρομαι, πλανηθεὶς τῷ ἔθει τῶν Ἀττικῶν*. Ας σημειωθεί ότι από το αρχ. *χαίρω* έχει διατηρηθεί ο μέλλοντας *χαρῶ* (ν.ελλ. *χαρ-ώ, -είς, -εί*), ο οποίος χρησιμοποιείται ως συνοπτικός τύπος τού ν.ελλ. *χαίρομαι* (π.χ. *αν / να / θα / όταν χαρώ...*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χαῖρε, Χαιρετισμοί, Ave
Οι *Χαιρετισμοί τής Θεοτόκου* είναι εκκλησιαστική ακολουθία που ψάλλεται προς τιμήν τής Θεοτόκου τις πρώτες εβδομάδες τής Μεγάλης Τεσσαρακοστής και ονομάστηκαν έτσι, επειδή κάθε μια από τις μονές στροφές τους (*Οίκοι*) απευθύνει 6 ζεύγη χαιρετισμών στη Θεοτόκο (που ξεκινούν με το «*Χαῖρε*»). Ο τύπος ***χαῖρε*** είναι προστακτική τού αρχ. ρήματος ***χαίρω*** και χρησιμοποιήθηκε από την Αρχαιότητα ως χαιρετισμός. Η ίδια η λ. ***χαιρετισμός*** προέρχεται από το ρήμα ***χαιρετίζω***, που παράγεται από την προσφώνηση «*Χαῖρε / Χαίρετε*», σήμαινε δηλ. κυριολεκτικά «λέω σε κάποιον *χαῖρε*, του εύχομαι να χαίρεται». Έτσι προσφώνησε την Παρθένο Μαρία ο Αρχάγγελος Γαβριήλ: *Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ*. Το λατ. αντίστοιχο τού *χαῖρε* είναι το ***ave***, εξ ου και το γνωστό ***Ave Maria*** «*Χαῖρε* Μαρία», τίτλος ρωμαιοκαθολικών ύμνων και προσευχών προς την Παναγία, η φράση ***Ave Imperator (Caesar)***, *morituri te salutant* «*χαῖρε*, Αυτοκράτορα (ή Καίσαρ), οι μελλοθάνατοι σε χαιρετούν», χαιρετισμός των μονομάχων προς τον αυτοκράτορα (τον οποίο παραδίδει ο Σουητώνιος) κ.ά.

χαίτη
αρχ. [ήδη ομηρικό] < Ι.Ε. **ghait-ā-* «κυματιστή κόμη – χαίτη» || αβεστ. *gaēsa-* «σγουρά μαλλιά», μέσο ιρλ. *gaiset* «ορθωμένα μαλλιά», περσ. *gēs* «μακριά μαλλιά» || αρχ. σύνθ. *ἀνα-χαιτ-ίζω* (βλ.λ.).

χάι-φάι «σύστημα ήχου υψηλής πιστότητας»
< αγγλ. *hi-fi*, ακρωνύμιο τής φρ. *high fidelity* «υψηλή πιστότητα».

χάκερ «δικτυοπειρατής»
ΕΤΥΜ. < αγγλ. *hacker* < ρ. *hack* «πελεκώ, σπάζω – (σύγχρ. μτφ.) αποκτώ μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σε ιστότοπο ή δίκτυο, εισβάλλω σε ιστότοπο».
ΣΗΜΑΣ. Το ουσ. *hacker* σήμαινε αρχικά (14ος αι.) «νοικιασμένο άλογο» και κατόπιν μειωτικά «έμμισθος συγγραφέας, που συντάσσει κείμενα χωρίς έμπνευση και ποιότητα». Στη σύγχρονη εποχή η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικά με τη σημ. «αυτός που εργάζεται σκληρά στην ανάπτυξη των πληροφορικών συστημάτων και πειραματίζεται με αυτά» και κατόπιν δήλωσε μειωτικά τον «δικτυοπειρατή».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χάκινγκ < αγγλ. *hacking* < ρ. *hack* (βλ. ανωτέρω).

χακί
< αγγλ. *khaki* (με μετακίνηση τού τόνου στη λήγουσα κατά τις λ. που δηλώνουν χρώματα, π.χ. *λαδί, ασημί, θαλασσί*) < ουρντού *khākī* «σκονισμένος» < *khāk* «σκόνη» < περσ. *khāk* «χώμα, σκόνη». Η λ. πρωτοχρησιμοποιήθηκε αναφορικά με τα σώματα τού ινδικού στρατού που συγκρότησαν οι Βρετανοί κατά τη δεκαετία τού 1840, τα οποία έφεραν στολές τέτοιου χρώματος. Αργότερα οι στολές αυτές χρησιμοποιήθηκαν ως ενδύματα παραλλαγής από τα βρετανικά στρατεύματα κατά τον νικηφόρο πόλεμο εναντίον των Αφρικανών Μπόερς (ολλανδικής καταγωγής) προς το τέλος τού 19ου αι. και έκτοτε η λ. διαδόθηκε ευρέως.

χάκινγκ → χάκερ

χαλάζι
< μεσν. *χαλάζιν* < ελνστ. *χαλάζιον*, υποκορ. τού αρχ. *χάλαζα* < **χάλαδ-ja*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. δισύλλαβης ρίζας **ghelәd-* «πάγος» || αρχ. σλαβ. *žlědica* «χιονόνερο» (> σλοβεν. *žlèd* «λεπτός πάγος», πολ. *żłód*), ν.περσ. *žāla* «χαλάζι». Βλ. κ. *κοχλάζω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλαζίας < ελνστ. *χαλαζ-ίας* < αρχ. *χάλαζα*
χαλάζιο < ελνστ. *χαλάζιον*, υποκορ. τού αρχ. *χάλαζα*.
ΣΥΝΘ. χαλαζο-: *χαλαζο-βρόχι, χαλαζό-κοκκος, χαλαζό-πληκτος, χαλαζό-πτωση*.

χαλάλι
< διαλεκτ. τουρκ. *halal* < τουρκ. *helâl* «δικαιωματικός, δικαιολογημένος – παραχωρημένος» (αντίθετο τού *haram* «απαγορευμένος», βλ.λ. *χαράμι*) < αραβ. *halāl* «επιτρεπόμενος, θεμιτός – νόμιμος (κατά τη μουσουλμανική θρησκεία ή παράδοση)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλαλ-ίζω.

χαλάουα «μέθοδος αποτρίχωσης»
< αγγλ. *halawa* «κολλώδης ουσία από καραμελωμένη ζάχαρη (που χρησιμοποιείται για αποτρίχωση)» < αραβ. *ḥalawa* «γλυκύτητα» (βλ.λ. *χαλβάς*).

χαλαρός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.76.4: *ἀφίεσαν τὴν δοκὸν χαλαραῖς ταῖς ἁλύσεσι καὶ οὐ διὰ χειρὸς ἔχοντες*] < ρ. *χαλ(ῶ) (-άω)* «χαλαρώνω, λύνω» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *καθ-αρός, σοβ-αρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλαρότητα < αρχ. *χαλαρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Ἱππικ.* 10.16.2-3: *ὑφ' ἡδονῆς τῷ διὰ τὴν χαλαρότητα τοῦ στομίου λελύσθαι νομίζειν*]
χαλαρώνω, μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *χαλαρ-ῶ (-όω)*
χαλάρω-μα < *χαλαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
χαλάρω-ση, λόγ. [1847], < *χαλαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
χαλαρω-τικός, λόγ. [1847], < *χαλαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χαλαρός, χαλάω, χαλασμός, ριλάξ, λασκάρω, καλάρω
Το επίθ. ***χαλαρός*** προέρχεται από το αρχ. ρήμα ***χαλῶ (-άω)*** «χαλαρώνω, λύνω». Η αρχική σημασία του, που προκύπτει από την ετυμολογία, είναι «αυτός που δεν είναι τεντωμένος ή σφιγμένος», π.χ. *ἐν χαλαρῷ μὲν τῷ χαλινῷ ἱππεύειν τὸν ἵππον, χαλαρὰ ὑποδήματα* κ.ά. Από τη σημασία αυτή το επίθετο δήλωσε μεταφορικά αυτόν που δεν είναι συγκρατημένος ψυχικά, που είναι «λυμένος, άνετος» και, προκειμένου για συντροφιά, γιορτή κ.λπ., την απουσία τυπικότητας, αυστηρότητας, έντασης κ.λπ.
Η σημασία τής ψυχικής και σωματικής χαλάρωσης στα νεότερα χρόνια αποδόθηκε επίσης με τον αγγλικό όρο ***ριλάξ (relax)***, π.χ. *μετά τη δουλειά χρειάζεται ριλάξ, στις διακοπές κάνω ριλάξ* κ.ά. Το ενδιαφέρον είναι ότι και η ίδια η αγγλ. λέξη ετυμολογικά ανάγεται σε λατ. τύπο που σήμαινε ό,τι και το αρχ. *χαλῶ*. Συγκεκριμένα, το αγγλ. *relax* προέρχεται από γαλλ. *relaxer* και αυτό από λατ. *relaxare*, σύνθετο από *re-* + *laxare*, που είναι το αντίστοιχο τού αρχαιοελληνικού *χαλῶ*. Από το λατ. ***laxare*** προήλθε το βενετσιάνικο ***lascar*** «χαλαρώνω» (και το ιταλ. *lasciare*) και από αυτό το νεοελληνικό *λασκάρω* «χαλαρώνω», καθώς και τα ***λάσκος*** (βεν. *lasco*), ***λάσκα*** (επίρρ.).
Το ίδιο το ρ. ***χαλῶ*** πέρασε από τις σημασίες «χαλαρώνω, ξεσφίγγω» και «αφήνω (κάτι) να πέσει» (π.χ. τα πανί πλοίου ή τα αλιευτικά δίχτυα μέσα στη θάλασσα, πβ. *ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὰ δίκτυα*, Κ.Δ.) στη σημ. «κάνω (κάτι) να μη λειτουργεί» και «καταστρέφω», εξ ου και τα ουσιαστικά ***χάλασμα*** (*τα χαλάσματα* «τα ερείπια»), ***χαλασμός*** (πβ.

χαλασμός κόσμου «καταστροφή»). Την ίδια αφετηρία έχουν και οι παλαιότερες χρήσεις τού *χαλάω*, όπως **τον χάλασαν** δηλ. τον σκότωσαν, π.χ. *οί (...) Τοῦρκοι πῆγαν εἰς τὴν Πλάκα, ὀλίγοι οἱ Ἕλληνες ἐκεῖ καὶ τοὺς χάλασαν καὶ κέρδεσαν καὶ τὴν θέσιν ἐκεῖ* (Μακρυγιάννης). Η σημασιολογική μεταβολή «χαλαρώνω» > «φθείρω, καταστρέφω» πιθανώς οφείλεται στη σημασία «αφήνω να πέσει, ρίχνω κάτω», που οδήγησε κατά τη μεσαιωνική περίοδο να χρησιμοποιηθεί το ρ. *χαλάω* σε περιπτώσεις γκρεμίσματος (π.χ. τειχών, κάστρων, κτηρίων) και κατ' επέκταση σε περιπτώσεις φθοράς και καταστροφής, για να καταλήξει τελικά να χρησιμοποιείται σε κάθε περίπτωση απορρύθμισης τής καλής λειτουργίας. Η αρχ. σημασία τής λ. επιβιώνει στη σύγχρονη Ελληνική στον λόγιο τύπο **χάλαση** (αρχ. *χάλασις*) στην ιατρική χρήση του.
Τέλος, το ρ. **καλάρω** «ρίχνω τα δίχτυα» και «κατεβάζω τα πανιά» (< ιταλ. *calare* / βεν. *calar*) αποτελεί αντιδάνειο, αφού ανάγεται ετυμολογικά στο αρχ. *χαλάω* / *χαλῶ*, που είχε, όπως ελέχθη, αυτή τη σημασία ήδη από την ελληνιστική περίοδο.

χάλαση → **χαλώ**

χάλασμα → **χαλώ**

χαλασμός → **χαλώ**

χαλαστής → **χαλώ**

χαλάστρα → **χαλώ**

χαλβάς
< διαλεκτ. τουρκ. *halva* < τουρκ. *helva* < αραβ. *ḥalwā'* «ζαχαρωτό – χαλβάς», που συνδ. με το ουσ. *ḥalawa* «γλυκύτητα, απαλότητα». Βλ. κ. *χαλάουα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλβατζής, μεταφορά τού τουρκ. *helvacı* < *helva* (βλ. ανωτέρω)
χαλβατζήδ-ικο < *χαλβατζηδ- (χαλβατζής)* + παραγ. τέρμα *-ικο*.
ΣΥΝΘ. χαλβαδο-: *χαλβαδο-ποιία* (λόγ. [1895]), *χαλβαδο-ποιείο* (λόγ. [1897]), *χαλβαδο-ποιός* (λόγ. [1894]), *χαλβαδό-πιτα*, *χαλβαδό-ριζα*.

Χαλδαίος
< αρχ. *Χαλδαῖος*, αγν. ετύμου, εθνωνύμιο που απαντά με τον τύπο *Kaldu* στα σφηνοειδή κείμενα και, κατά τους αρχαίους, δήλωνε λαό τής Μεσοποταμίας συγγενή προς τους Αραμαίους (Συρίους).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Χαλδαία < ελνστ. *Χαλδαί-α* (ενν. *γῆ*)
χαλδαϊκός < ελνστ. *χαλδα-ϊκός*.

χαλεπός «δύσκολος, δυσχερής»
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ε 7-10: *Ζεῦ πάτερ [...], μή τις ἔτι πρόφρων ἀγανὸς καὶ ἤπιος ἔστω σκηπτοῦχος βασιλεύς, [...] ἀλλ' αἰεὶ χαλεπός τ' εἴη*], αρχική σημ. «δυσχερής, επαχθής, επικίνδυνος», αγν. ετύμου. Δεν επιβεβαιώνονται οι υποθέσεις ότι συνδ. με τα αρχ. *χαλῶ (-άω)* ή *χωλός*, που αφήνουν ανεξήγητο το επίθημα *-πο-*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλεπότητα < αρχ. *χαλεπ-ότης, -ότητος* «τραχύτητα, δυσκολία, δυστροπία».

χαλές «λουτρό, αποχωρητήριο»
< τουρκ. *halâ* (ν.ελλ. *χαλέ*, στη διάλεκτο τού Πόντου) < αραβ. *ḫalā* (ίδια σημ.).

χαλεύω «ψάχνω – ζητιανεύω»
πιθ. < αρχ. δωρ. *χαλά*, παράλλ. τύπος τού αττ. *χηλή* «οπλή» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εύω*. Ας σημειωθεί ότι ο δωρ. τύπος επιβίωσε σε ν.ελλ. διαλέκτους με τη μορφή *χάλη* (Νάξος). Εικάζεται ότι το ρ. *χαλεύω* αρχικά σήμαινε «ανοίγω την παλάμη (για να ζητήσω)», αλλά η μτφ. σημ. «παλάμη» (τής λ. *χηλή*) δεν απαντά στη γραμματεία. Δεν αποκλείεται η λ. να έχει ξένη προέλευση.

χαλί
< τουρκ. *halı* «τάπητας» < περσ. *qālī*.

χάλι
< τουρκ. *hal* «κατάσταση, περίπτωση (καλή ή κακή)» < αραβ. *ḥāl* «κατάσταση (συχνά οικονομική)». Η λ. έγινε αποκλειστικά κακόσημη στην Ελληνική.

χαλίκι
< μεσν. *χαλίκι(ν)* < **χαλίκιον*, υποκορ. τού αρχ. *χάλιξ, -ικος*, τεχν. όρος, που παρουσιάζει επίθημα *-ικ- (-ιξ)*, πβ. αρχ. *ἕλ-ιξ*, *κύλ-ιξ*. Θεωρείται ότι συνδ. με το λατ. *calx, -cis* «ασβέστης», αλλά δεν έχει εξακριβωθεί αν η λατ. λέξη είναι δάνειο από την Ελληνική ή αν αμφότερες προέρχονται από άγνωστη μεσογειακή γλώσσα. Η παλαιότ. υπόθ. ότι η λ. έχει μικρασιατική αρχή (από σουμερ. *kalga*, ακκαδ. *kalakku* «ασβέστης(;)») δεν θεωρείται έγκυρη, αφού ο σουμερ. τύπος *kalga* σημαίνει «ισχυρός», η δε σημ. τού ακκαδ. *kalakku* δεν είναι γνωστή.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλίκωμα < ελνστ. *χαλίκ-ωμα* «χαλίκι» (κυρ. πληθ.)
χαλίκ-ωση, λόγ. [1878], μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *chalicosis*
χαλικ-ωτός.
ΣΥΝΘ. χαλικο- (λόγ.): *χαλικό-στρωμα* [1894], *χαλικο-στρώνω* [1888], *χαλικό-στρωση* [1841], *χαλικό-στρωτος* [1831], *χαλικό-χωμα* [1817] κ.ά.

χαλιναγωγώ
< ελνστ. *χαλιναγωγῶ (-έω)* «χαλινώνω, συγκρατώ με χαλινάρι» < αρχ. *χαλιν(ός)* (βλ.λ.) + *-αγωγ(ῶ)* < αρχ. *ἀγωγή*, πβ. κ. *σκληρ-αγωγώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλιναγώγη-ση, λόγ. [1889].

χαλινός «χαλινάρι»
αρχ. [ήδη ομηρικό], τεχν. όρ., που έδωσε επίσης το

σανσκρ. συνώνυμο *khalīna-*. Επειδή το χαλινάρι εφαρμόζεται στο στόμα τού αλόγου, διατυπώθηκε η υπόθ. ότι η λ. *χαλῑνός* εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού αρχ. *χεῖλος* (βλ.λ.), αλλά αυτό θα προϋπέθετε φωνηεντισμό (μεταπτωτ. βαθμίδα **χαλ-*) που δεν αποδεικνύεται εύκολα. Ορισμένοι υποθέτουν ότι πρόκειται για δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαλινάρι < ελνστ. *χαλιν-άριον* < *χαλιν(ός)* + υποκορ. επίθημα *-άριον*

χαλινώνω, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *χαλιν-ῶ (-όω)* «περνώ χαλινάρι σε άλογο»

χαλινω-τήρας, λόγ. [1889], < *χαλινώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*

χαλινω-τής, λόγ. [1887], < *χαλινώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τής*.

χαλίφης «ανώτατος πολιτικός και θρησκευτικός ηγέτης τού ισλάμ»

μεταφορά τού τουρκ. *halife* < αραβ. *khalīfah* «διάδοχος» (> μεσν. *χαλιφᾶς*, 11ος αι.), τίτλος που αρχικώς αποδόθηκε στους διαδόχους τού Μωάμεθ και κατόπιν σε ανώτατους πολιτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες των μουσουλμανικών φύλων (π.χ. 15ος αι. Ψευδο-Σφραντζή *Χρονικ.* 440: *εἷς χαλιφᾶς τὸ ἀξίωμα, τουτέστιν ἄκρον διδάσκαλος, ἐγένετο χριστιανός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαλιφάτο < ιταλ. *califfato* < *califfo* «χαλίφης» < αραβ. *khalīfah* (βλ. ανωτέρω).

χαλκάς «μεταλλικός κρίκος ή δαχτυλίδι»

< τουρκ. *halka* < αραβ. *halqat* (ίδια σημ.). Έχει υποστηριχθεί και η αναγωγή τού τουρκ. τύπου στο αρχ. *χαλκός*, οπότε θα επρόκειτο για αντιδάνειο.

χαλκέντερος «ακαταπόνητος, ακούραστος»

όψιμο ελνστ. < *χαλκ(ο)-* + *-έντερο(ς)* < αρχ. *ἔντερον*. Τη λέξη χρησιμοποίησε λεξικογράφος τού 6ου αι. μ.Χ. ως χαρακτηρισμό για τον γραμματικό Δίδυμο τον Αλεξανδρέα, επειδή υπήρχε η φήμη ότι έγραψε 3.500 βιβλία.

χαλκεύω → χαλκός

χαλκιάς → χαλκός

χαλκομανία «εικόνα φιλοτεχνημένη με τη μέθοδο τής λιθογραφίας»

λόγ. [1889], < ιταλ. *calcomania* (υβριδικό σύνθ., εν μέρει ελληνογενές, με παρετυμολ. επίδρ. τού ελλην. *χαλκός*), συντετμ. τύπος τού όρου *decalcomania* < γαλλ. *décalcomanie* < ρ. *décalquer* «ξεσηκώνω, ξεπατικώνω» (< *de-* + *calquer* < ιταλ. *calcare* «αντιγράφω ξεσηκώνοντας από έκτυπο» < λατ. *calcāre* «πατώ, πιέζω – αντιγράφω» < ουσ. *calx, -cis* «φτέρνα») + *-manie*, λεξ. επίθημα που ανάγεται στο αρχ. *μανία*.

χαλκός

αρχ. (ήδη μυκ. *ka-ko*· επίσης αρχ. κρητ. *καυχός* < **καλχός*), τεχν. όρ., πιθ. δάνειο από γλώσσα τής Εγγύς Ανατολής μάλλον μέσω τής Κύπρου, που ήταν περιώνυμη για τα ορυχεία χαλκού. Εκτός από αυτή την εκδοχή, οι ετυμολ. έρευνες στράφηκαν επίσης στις ακόλουθες τρεις κατευθύνσεις για την ερμηνεία τής λ. *χαλκός*: 1) Ορισμένοι τη συνδέουν με όρους για τον σίδηρο, π.χ. ρωσ. *želězo*, λιθ. *geležis*, οι οποίοι ανάγονται σε Ι.Ε. **ghel(e)gh-*, που έδωσε όρους για διάφορα μέταλλα· 2) Αν η λ. αναχθεί σε βασική σημ. «κόκκινο χρώμα» (ειδικότ. «κόκκινο μέταλλο»), έχει προταθεί η σύνδ. με το αρχ. *κάλχη / χάλχη / χάλκη* «πορφυρή βαφή», που επίσης θεωρείται δάνειο, αν και υπήρξαν προσπάθειες να συνδεθεί με το αρχ. *χλωρός*· 3) Η αποδοχή τού δανεισμού από την Εγγύς Ανατολή δεν έχει οδηγήσει σε συμφωνία για τη γλώσσα προελεύσεως: έχουν προταθεί η Φοινική, η Σουμεριακή και η Αραμαϊκή. Ο ανατολ. όρος *ḫapalki-* «σίδηρος» δεν έχει συσχετιστεί πειστικά με το ουσ. *χαλκός*. Εν ολίγοις, δεν είναι προσδιορισμένη η γλώσσα από την οποία προήλθε η λ., μολονότι δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για δάνειο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαλκεύω < αρχ. *χαλκ-εύω* «φτειάχνω όπλα / εργαλεία από χαλκό ή άλλο μέταλλο, είμαι μεταλλουργός» < *χαλκ(ός)* + παραγ. τέρμα *-εύω* → Η μτφ. σημ. είναι ήδη αρχ. (πβ. Πινδ. *Πυθ.* 2.24: *ἀψευδεῖ δὲ πρὸς ἄκμονι χάλκευε γλῶσσαν*)

χαλκείο < αρχ. *χαλκ-εῖον*, αρχική σημ. «σιδηρουργείο, μεταλλουργείο»

χάλκευμα < αρχ. *χάλκευ-μα* < ρ. *χαλκ-εύω*

χάλκευ-ση, λόγ. [1864], < *χαλκεύ(ω)* + παραγ. επίθημα *-ση*

χαλκευτήριο < ελνστ. *χαλκευ-τήριον* (συνώνυμο τού αρχ. *χαλκεῖον*) < αρχ. *χαλκεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*

χαλκευτής < ελνστ. *χαλκευ-τής* (συνώνυμο τού αρχ. *χαλκεύς*) < αρχ. *χαλκ-εύω*

χαλκιάς < μεσν. *χαλκ-ιάς / -έας* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *χαλκ-εύς*, πβ. κ. *φονιάς – φονεύς*

χάλκινος < ελνστ. *χάλκ-ινος*

χάλκωμα < αρχ. *χάλκω-μα* < ρ. *χαλκ-ῶ (-όω)*

χαλκωματάς < μεσν. *χαλκωματ-ᾶς*.

ΣΥΝΘ. χαλκ(ο)-: *χαλκό-δετος* (αρχ.), *χαλκο-ειδής* (αρχ.), *χαλκό-τυπος* (αρχ.), *χαλκ-έντερος* (βλ.λ.), *χαλκο-πλάστης* (ελνστ.), *χαλκο-τυπία* (ελνστ.), *χαλκο-φόρος* (ελνστ.), *χαλκ-ωρυχεῖο* (ελνστ.), *χαλκ-ωρύχος* (ελνστ.), *χαλκο-γράφος* (μεσν.), *χαλκο-γράφημα* (λόγ. [1834]), *χαλκο-γραφία* (λόγ. [1822]), *χαλκο-γραφικός* (λόγ. [1736]), *χαλκο-γραφώ* (λόγ. [1782]), *χαλκό-ηχος* (λόγ. [1875]), *χαλκο-μανία* (βλ.λ.), *χαλκό-ξανθος* (λόγ. [1833]), *χαλκο-πράσινος* (λόγ. [1893]), *χαλκ-ούχος* (λόγ. [1840]) κ.ά.

χαλκουργός «τεχνίτης που κατεργάζεται τον χαλκό»
ελνστ. < *χαλκ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ουργός* (αποσπάστηκε από αρχ. σύνθ. σε *-ο-εργός*, οπότε επακολούθησε συναίρεση *-οε-* > *-ου-*) < αρχ. *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *ξυλ-ουργός, σιδηρ-ουργός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλκουργείο < ελνστ. *χαλκουργ-εῖον*
χαλκουργία < ελνστ. *χαλκουργ-ία*
χαλκουργικός < αρχ. *χαλκουργ-ικός*.

χαλκούς «χάλκινος»
< αρχ. *χαλκοῦς (-εο-)*, αττ. τύπος τού επιθ. *χάλκεος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 317: *χάλκεον ἔγχος*] < *χαλκός* (βλ.λ.). Η αρχική μορφή τού επιθ. ήταν προπαροξύτονη (πβ. κ. *χρύσεος* < *χρυσός, πορφύρεος* < *πορφύρα*: αμφότερα με αττ. τύπους *χρυσοῦς, πορφυροῦς*), ο δε καταβιβασμός τού τόνου στη λήγουσα οφείλεται σε υπερίσχυση τού τονικού σχήματος τής γενικής: *τοῦ χαλκέου* > *χαλκοῦ*, από όπου νέα ονομαστική *χαλκοῦς*. Βλ. κ. *σιδηρούς*.

χάλκωμα → χαλκός

χαλκωρυχείο → χαλκός, ορυχείο

χαλνώ → χαλώ

χαλούμι «ημίσκληρο τυρί τής Κύπρου»
< μεσν. *χαλούμι(ο)ν* < αραβ. *khallum*.

χάλυβας
< αρχ. *χάλυψ, -υβος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], που ανάγεται στο εθνωνύμιο *Χάλυβες*, το οποίο δήλωνε λαό που ζούσε νότια τού Εύξεινου Πόντου και κατεργαζόταν το μέταλλο. Δεν είναι γνωστή η προέλευση τού λαού ούτε τού ονόματός του. Ας σημειωθεί ότι η λ. σχημάτισε από την Αρχαιότητα παράγωγο επίθ. *χαλυβ-δ-ικός* (φρ. *σίδηρος ὁ χαλυβδικός*) και η παρουσία τού *-δ-* οφείλεται σε επίδρ. τού ουσ. *μόλυβδος*. Το πρόσθετο *-δ-* διατηρείται στα νεότ. παράγωγα *χαλύβδ-ινος, χαλυβδ-ώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαλύβδ-ινος, λόγ. [1889] ➝ Το *-δ-* οφείλεται σε παρετυμολ. επίδρ. τού ουσ. *μόλυβδος* (βλ. ανωτέρω)
χαλυβ(δ)-ώνω, λόγ. [1895]
χαλύβ(δ)ω-ση < *χαλυβ(δ)ώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. χαλυβ(ο)-: *χαλυβο-βιομηχανία, χαλυβο-ποιώ, χαλυβ-ουργείο* (λόγ. [1812]), *χαλυβ-ουργία* (λόγ. [1889]), *χαλυβ-ουργικός* κ.ά.

χαλώ
< αρχ. *χαλῶ (-άω)* [ήδη σε Ομηρ. Ύμνο], αρχική σημ. «χαλαρώνω, λύνω», τού οποίου το αρχαιότερο θέμα εμφανίζεται στον αόρ. *χαλάσ(σ)αι*, αλλά δεν τεκμηριώνεται η ύπαρξη επιθ. **χαλός* (<; I.E. **gha-lo-s* «αυτός που προχωρεί, που φεύγει»), το οποίο να τεθεί στην αφετηρία τής λεξιλογικής οικογένειας. Η συσχέτιση με τους αρμ. τύπους *xał* «παιγνίδι», *xałam* «παίζω» και *xałał* «ήσυχος, φιλικός» παρουσιάζει μορφολογικά και σημασιολογικά προβλήματα. Ο μεσν. τύπος *χαλνῶ* οφείλεται σε μεταπλασμό βάσει τού αορ. *(ἐ)χάλασα* κατά τα ρήματα σε *-νῶ* (π.χ. *πείνασα – πεινῶ*) και το σχήμα *γύρισα – γυρνῶ* (πβ. κ. *κέρασα – κερνῶ, γέρασα – γερνῶ, ξέρασα – ξερνῶ*).
☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χαλαρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χάλαση < αρχ. *χάλα-σις* «χαλάρωση»
χάλασμα < ελνστ. *χάλασ-μα* «χαλάρωση – εξάρθρωση, διάστρεμμα» ➝ μεσν. σημ. «ερείπιο» (πβ. Ιωάνν. Καντακουζ. *Ἱστ.* 3.96: *ὅτι χάλασμα ἦν παλαιᾶς ἐκκλησίας εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Ρωμαίων ὁ ἅγιος Γεώργιος*)
χαλασμός < ελνστ. *χαλασ-μός*, συνώνυμο τού αρχ. *χάλασις*
χαλαστής < μεσν. *χαλασ-τής* «καταστροφέας»
χαλάσ-τρα < *χαλασ- (χαλῶ)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *σκοτώσ-τρα*.

χαμαί «κάτω, χάμω»
αρχ. επίρρ. με δυσερμήνευτη κατάλ. *-αι* (πβ. κ. *πάλ-αι, παρ-αί*), που θεωρείται υπόλειμμα τοπικής πτώσεως (ή δοτικής με τοπική σημασία) αρχαϊκού ουσ. **χαμ-ā* (πβ. λατ. *humī* «χάμω, κάτω» – *humus* «χώμα»). Το θ. *χαμ-* ανάγεται σε **(dh)ghm̥-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τής ρίζας από την οποία προέρχεται το αρχ. *χθών, -ονός* (βλ.λ.) και από την οποία σχηματίστηκε το αρχ. επίθ. *χαμ-ηλός*. Βλ. κ. *χάμω, χθων* (ΣΧΟΛΙΟ).

χαμαιλέοντας «είδος σαύρας»
< αρχ. *χαμαιλέων, -οντος* [τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη (πιθ. ήδη ενωρίτερα ως κύριο όνομα)] < επίρρ. *χαμαί* «κάτω» + *λέων, -οντος* «λιοντάρι». Έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι η λ. σχηματίστηκε για να αποδώσει σημιτ. όρο, π.χ. ακκαδ. *nēš qaqqari* «λιοντάρι τής γης».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμαιλεόντ-ειος, λόγ. [1897]
χαμαιλεοντ-ισμός.

χαμαίμηλο → χαμομήλι

χαμαιτυπείο
< ελνστ. *χαμαιτυπεῖον* «πορνείο» < *χαμαιτύπη* «πόρνη» < επίρρ. *χαμαί* «κάτω» + *-τύπη*, που ανάγεται σε θ. τού αρχ. *τύπτω* «χτυπώ, πλήττω». Η χρήση τής λ. *χαμαί* έχει εδώ σαφώς μειωτικό χαρακτήρα.

χαμάλης
< τουρκ. *hamal* «αχθοφόρος» < αραβ. *ḥammāl*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμαλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *hamallik* < *hamal* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. χαμαλο-δουλειά.

χαμάμ «είδος θερμού ανατολίτικου λουτρού»
< τουρκ. *hamam* < αραβ. *ḥammām*.

χαμένος → χάνω

χαμερπής «ευτελής, μικροπρεπής»
ελνστ., αρχική σημ. «αυτός που σέρνεται κάτω», < αρχ. επίρρ. *χαμ(αί)* «κάτω» + *-ερπής* < αρχ. *ἕρπω*. Η μτφ. σημ. είναι ήδη ελνστ. (πβ. Γρηγ. Νύσσ. *Κατὰ Εὐνομ.* 3.5.21: *ἐκ τῆς πεπατημένης καὶ χαμερποῦς διανοίας τοὺς γεώδεις τε καὶ ἀστάτους ἔρριψε λόγους*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμέρπ-εια.

χαμηλός
αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Πυθ.* 11.30: *ὁ δὲ χαμηλὰ πνέων ἄφαντον βρέμει*] < θ. *χαμ-* τού επιρρ. *χαμ(αί)* «κάτω, χάμω» (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ηλός*, πβ. κ. *σφριγ-ηλός, απατ-ηλός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χθων*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμηλώνω < μεσν. *χαμηλ-ώνω*
χαμήλωμα < μεσν. *χαμήλω-μα*.
ΣΥΝΘ. χαμηλο-: *χαμηλό-στεγος* (λόγ. [1880]), *χαμηλό-βαθμος, χαμηλο-βλεπούσα, χαμηλο-θώρης, χαμηλό-μισθος, χαμηλο-συνταξιούχος, χαμηλο-τάκουνος, χαμηλό-τοκος, χαμηλό-φωνος* κ.ά.

χαμίνι «αλητόπαιδο»
λόγ. [1845], μεταφορά τού γαλλ. *gamin* «αλητόπαιδο», αρχική σημ. «νεαρός βοηθός (ίσως υαλουργού)», πιθ. γερμ. αρχής, συγγενές τού αλεμανικού *gammel* «ξεφάντωμα – αδέξιος και θορυβοποιός νεαρός, αλήτης». Τη λ. εισήγαγε στην Ελληνική ο Ιωάννης Ισίδ. Σκυλίτσης στη μετάφραση τού μυθιστορήματος *Άθλιοι* τού Β. Ουγκώ.

χαμογελώ
< μεσν. *χαμογελῶ* < *χαμο-* (< επίρρ. *χάμω*, βλ.λ.) + *γελῶ*. Το επίρρ. *χάμω* ως α΄ συνθ. αποκτά εδώ λειτουργία συναισθηματικής σμίκρυνσης και σημαίνει «ελαφρώς, λίγο», πβ. το συνώνυμο αρχ. *ὑπο-γελῶ (-άω)*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμόγελο < *χαμογελώ* (υποχωρητ.)
χαμογελασ-τός.

χαμομήλι
< **χαμομήλι(ον)*, υποκορ. τού μεσν. *χαμόμηλον* (με α΄ συνθ. *χαμο-* < επίρρ. *χάμω*, που απέδιδε ευδιάκριτα τη σύνθεση εξαιτίας τού συνδ. φωνήεντος *-ο-*) < ελνστ. *χαμαίμηλον* < αρχ. επίρρ. *χαμαί* «κάτω, χάμω» + *μῆλον*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμομηλ-ιά.

χαμός
μεσν. < ρ. *χάνω* (βλ.λ.), κατά το σχήμα *σκοτώνω – σκοτωμός, τελειώνω – τελειωμός, σηκώνω – σηκωμός*.

χαμούρα «πόρνη τού δρόμου»
ίσως μεσν. < λατ. *camura*, θηλ. τού επιθ. *camur* «καμπύλος», με κακόσημη μτφ. εξέλιξη (πβ. μεσν. *κούρβα* «πόρνη», αν < λατ. *curva*, θηλ. τού επιθ. *curvus* «κυρτός, καμπύλος, στρεβλός»). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, η λ. προήλθε από το τουρκ. *hamur* «ζύμη, φύραμα» < αραβ. *ḥamīr* και παρουσίασε κακόσημη μτφ. εξέλιξη, πιθ. μέσω τής σημ. «μόλυσμα».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμουρ-εύομαι
χαμούρε-μα < *χαμουρε(ύομαι)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

χάμουρα «σαγή για την ιππευση αλόγου»
< ρουμ. *hamuri* (που θεωρήθηκε ουδ. ενικού), πληθ. τού *ham* «σαγή αλόγου».

χαμπάρι
< διαλεκτ. τουρκ. *habar* < τουρκ. *haber* «είδηση» (> ν.ελλ. ***χαμπέρι***) < αραβ. *ḥabar*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμπαρ-ιάζω
χαμπαρ-ίζω.

χάμπουργκερ
< αγγλ. *hamburger*, που αποσπάστηκε από τη φρ. *hamburger steak* «φιλέτο κρέατος από το Αμβούργο» (απαντά στις Η.Π.Α. το 1889) < γερμ. τοπων. *Hamburg* «Αμβούργο».

χαμσίνι «θερμός και ξηρός άνεμος τής ερήμου»
< αραβ. *khamsīn*, βασική σημ. «πενήντα», επειδή μερικές φορές αυτός ο άνεμος διαρκούσε πενήντα ημέρες.

χάμστερ «είδος τρωκτικού»
< αγγλ. *hamster* < γερμ. *Hamster* < παλ. άνω γερμ. *hamustro* < αρχ. σλαβ. *chomestoru*.

χάμω
μεσν. < αρχ. *χαμαί* (βλ.λ.), με αναβιβασμό τόνου και αλλαγή καταλήξεως *(-αι > -ω)* κατ΄ αναλογίαν προς τα συναφή *κάτω, πάνω*. Ο τύπος *χάμου* σχηματίστηκε αναλογικά προς τα *που, κάπου, αλλού*.
ΣΥΝΘ. χαμο-: *χαμό-δεντρο* (μεσν.), *χαμο-ζωή, χαμόκλαδο, χαμο-λούλουδο, χαμό-σπιτο* κ.ά.

χαν «τίτλος Μογγόλου ηγεμόνα»
< τουρκ. *han*, συντετμ. τύπος τού *ḫağan / kağan* (> *χαγάνος*) < μογγολ. *qayan* «κυβερνήτης».

Χαναάν
ελνστ. (κυρ. στη φρ. *ἡ γῆ Χαναάν*) < φοιν. και εβρ. *kn'n / (māt) Kinaḫḫi* «(γη / χώρα) Χαναάν», από το όν. τού γιου τού Χαμ και εγγονού τού Νώε (Π.Δ. *Γένεσ.* 10,6). Το τοπωνύμιο συνδ. επίσης με την αρχ. ονομασία *Χνᾶ*, που ο Εκαταίος ο Μιλήσιος απέδιδε στη Φοινίκη. Βλ. κ. λ. *Φοίνικας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
Χαναναίος < ελνστ. *Χαναν-αῖος*
χανανα-ϊκός

χαναάν-ικός.

χάνδακας → χαντάκι

χάνι «πανδοχείο»
μεταφορά τού τουρκ. *han* < περσ. *hān* «οίκημα για διανυκτέρευση (και για ζώα) – καραβάν-σαράι».

χάννος «είδος ψαριού»
ελνστ. < αρχ. θηλ. *χάννα / χάννη* (με εκφραστ. διπλασιασμό), από θ. *χαν-* που θεωρείται ότι εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια των ρ. *χαίνω / χάσκω* (βλ.λ.) και, επομένως, δήλωνε το ψάρι που ανοίγει πολύ το στόμα. Η υπόθ. περί αιγυπτιακής αρχής δεν ευσταθεί.

χάνος → χαν

χανούμισσα
< *χανούμ* (με θηλ. παραγ. τέρμα *-ισσα*) < τουρκ. *hanım* < παλ. τουρκ. *hanum* «σύζυγος ηγεμόνα, πριγκίπισσα, αρχόντισσα», θηλ. τού *han* (βλ.λ. *χαν*).

χανσενικός «λεπρός»
από το επώνυμο τού Νορβηγού ιατρού Gerhard H.A. Hansen (1841-1912), ο οποίος το 1873 ανακάλυψε το βακτήριο που προκαλεί τη λέπρα και απέδειξε ότι πρόκειται για μολυσματική και όχι κληρονομική νόσο.

χαντάκι
< μεσν. *χαντάκιον / χανδάκιον* < αραβ. *khandaq* «τάφρος» (> *Χάνδαξ, -ακος*, μεσν. ονομασία τού Ηρακλείου Κρήτης μετά την κατάληψή του από τους Άραβες το 824 και την οχύρωσή του με τάφρο· 10ος αι., Γενεσίου *Βασιλ.* 2.10: *καὶ ἀπήνεγκεν αὐτοὺς εἰς τόπον καλούμενον Χάνδακα, ἐν ᾧ ἡ πόλις τούτων καθίδρυται· καὶ ταύτην πέριξ ἐτάφρωσαν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαντακ-ώνω < *χαντάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
χαντάκω-μα < *χαντακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

χαντζάρι «μακρύ κοφτερό σπαθί»
< τουρκ. *hançer* < αραβ. *ḥancar*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαντζαρ-ιά.

χάντικαπ «υστέρηση, μειονέκτημα»
ΕΤΥΜ. < αγγλ. *handicap*, φραστικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *hand in cap* «χέρι σε καπέλο / σκούφο».
ΣΗΜΑΣ. Τον 17ο αι. η λ. δήλωνε συγκεκριμένη διαδικασία συναλλαγής ή ανταλλαγής, κατά την οποία τα δύο μέρη και ο επιδιαιτητής έβαζαν τα χέρια τους μέσα σε καπέλο μαζί με το ποσό τού στοιχήματος. Όταν ο επιδιαιτητής ανακοίνωνε την κρίση του, οι συμμετέχοντες έβγαζαν τα χέρια τους από το καπέλο δείχνοντας αν συμφωνούν ή διαφωνούν με αυτήν. Τον 18ο αι. η λ. εφαρμόστηκε στα στοιχήματα των ιπποδρομιών, οπότε ο επιδιαιτητής έκρινε αν το ισχυρότερο άλογο έπρεπε να φέρει περισσότερο βάρος, για να εξισορροπηθεί το μειονέκτημα των ασθενέστερων αλόγων. Και πάλι οι συμμετέχοντες έδειχναν αν συμφωνούσαν, κρύβοντας και βγάζοντας τα χέρια τους από το καπέλο. Η σύγχρ. σημ. γενικεύθηκε από τον 19ο αι.

χάντμπολ
< αγγλ. *handball* «χειροσφαίριση» < *hand* «χέρι» + *ball* «μπάλα».

χάντρα
μεσν., πιθ. αραβ. αρχής.

χάνω
μεσν., που πλάστηκε με βάση τον αόρ. *ἔχασα* (με αναβιβασμό τόνου κατά τους μεσν. αορίστους σε *-ασα*, π.χ. *ἔφθασα, ἔπιασα*, και το σχήμα *ἔφθασα – φθάνω, ἔπιασα – πιάνω*) < *ἐχάσα* (με έκκρουση τού /o/ από το ισχυρότερο /a/) < **ἐχάωσα* (απρφ. *χαῶσαι*), αόρ. τού ελνστ. *χαῶ (-όω)* «καταπίνω, εξολοθρεύω» < αρχ. *χάος* (βλ.λ.). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεχνώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαμένος, μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *χάνω*
χάσ-ιμο < *χασ- (χάνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *πέσ-ιμο*
χασ-ούρα < *χασ- (χάνω)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *θολ-ούρα*.
ΣΥΝΘ. χασο-: *χασο-γκόλης, χασο-δίκης, χασο-μέρι, χασο-μερώ, χασο-φεγγαριά*.

χάος
ΕΤΥΜ. αρχ. < **χάϝ-ος* (όπως επιμαρτυρείται από το ομόρριζο επίθ. *χαῦ-νος*, βλ.λ.) < **ghau-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού I.E. **ghen- / *ghēi- / *ghēu-* «κενός – χάσκω», για το οποίο βλ.λ. *χάσκω*. Η λ. εντάσσεται σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια, στην οποία ανήκουν επιπλέον το ελνστ. *χάν-ος* «στόμα» και τα αρχ. *ἀ-χαν-ής, χά-σμα, χάνν-α* (> *χάννος*, βλ.λ.), *χαῦ-νος* (< **χαϝ-νος*). Μέσω τού λατ. *chaos* η λ. πέρασε σε διάφ. γλώσσες, π.χ. αγγλ. / γαλλ. *chaos*, γερμ. *Chaos* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χάσκω*.
ΣΗΜΑΣ. Από την εποχή τού Ησιόδου η λ. δήλωνε την αρχική άμορφη κατάσταση τού σύμπαντος, που χαρακτηριζόταν από έλλειψη τάξεως *(κόσμου)* (πβ. Θεογ. 116-7: *ἤτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ᾽· αὐτὰρ ἔπειτα Γαῖ᾽ εὐρύστερνος*), ενώ σημαίνει επίσης «απέραντος χώρος» (πβ. Αριστοφ. *Ὄρν.* 192-3: *διὰ τῆς πόλεως τῆς ἀλλοτρίας καὶ τοῦ χάους τῶν μηρίων τὴν κνῖσαν οὐ διαφρήσετε*). Σε αρχ. συγγραφείς η λ. συνδέθηκε με το αρχ. *ἔρεβος* και απέκτησε επιπλέον τη σημ. «απέραντο σκοτάδι, άβυσσος» και κατόπιν (σε ελνστ. κείμενα) «χάσμα, κενό» (Π.Δ., Ζαχαρ. 14,4: *τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν, χάος μέγα σφόδρα*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαοτικός, λόγ. [1875], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chaotique*

χαώδης < ελνστ. *χα-ώδης* (πβ. Δαμασκ. *Περὶ ἀρχῶν* 1.279: *ἄπειρόν ἐστι πλῆθος καὶ χαῶδες*).

χάπενινγκ

< αγγλ. *happening*, γερούνδιο τού ρ. *happen* «συμβαίνω» < ουσ. *hap* «σύμπτωση, τύχη», αρχ. σκανδ. προελεύσεως.

χάπι

< τουρκ. *hap* < αραβ. *ḥabb* «σπόρος, φύτρα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *παστέλι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαπ-άκιας < *χάπ(ι)* + παραγ. τέρμα *-άκιας* (μειωτικής σημ.), πβ. κ. *γυαλ-άκιας ματ-άκιας*

χαπακ-ώνω < *χαπάκ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*

χαπάκω-μα < *χαπακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

χάπι-εντ

< αγγλ. *happy-end* «ευτυχές τέλος» (σε λογοτέχνημα ή κινηματογραφική ταινία).

χαρά

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ], που σχηματίστηκε από το θ. *χαρ-* τού ρ. *χαίρω* (βλ.λ.) < **χαρ-jω* (με επένθεση). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευχάριστος*.

ΣΥΝΘ. χαρο-: *χαρο-ποιός* (ελνστ.), *χαρο-ποιώ* (ελνστ.) – *χαρο-κόπος* (μεσν.), *χαρο-κόπι*.

χάραγμα → χαράζω

χαράδρα

αρχ. (ήδη μυκ. τοπωνύμιο *ka-ra-do-ro*: *Χάραδρος*), που ίσως συνδ. με το αρχ. *χέραδος (τό)* «ιλύς, λιθάρια και άμμος (ως φερτές ύλες κατολισθήσεων)» (με παράλλ. τύπο γενικής *χαράδεος*), αν υποθέσουμε παραγ. τέρμα *-ρα*, πβ. αρχ. *ἕδος – ἕδρα*. Εντούτοις, οι δύο λ. παραμένουν δυσετυμολόγητες και το μόνο πιθ. ομόρριζο είναι το αρχ. ουσ. *χερμάς, -άδος (ἡ)* «πέτρα, λιθάρι» (πβ. σανσκρ. *harmyám* «μεγάλο σπίτι, πύργος»). Η παλαιότερη σύνδ. με το ρ. *χαράσσω* δεν είναι μορφολογικά ισχυρή.

χαράζω

ΕΤΥΜ. μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *χαράσσω* με βάση το θ. τού αορ. *ἐ-χάραξ-α* κατά το σχήμα *ἔσταξα – στάζω, ἔκραξα – κράζω*. Το αρχ. *χαράσσω / -ττω* προέρχεται από τύπο **χαράκ-jω*, που ανάγεται στο ουσ. *χάραξ, -ακος* (βλ.λ. *χάρακας*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *χαράσσω*) «οξύνω, καθιστώ αιχμηρό» → αρχ. σημ. «εγχαράσσω, επιγράφω» (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 8.44.593: *διὰ τοῦτό φησι καὶ ἐπὶ τοῦ νομίσματος τῶν Τενεδίων κεχαράχθαι ἐν μὲν τῷ ἑτέρῳ μέρει πέλεκυν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου δύο κεφαλάς*· μτφ. «εντυπώνω ανεξίτηλα» από την ελνστ. εποχή) → μεσν. σημ. «ανατέλλω, ξημερώνω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χάραγμα < αρχ. *χάραγ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Σοφοκλή, *Φιλοκτ.* 267: *πληγέντ' ἐχίδνης ἀγρίῳ χαράγματι*] < ρ. *χαράσσω*

χαρα(γ)ματιά < *χαρα(γ)ματ-* *(χάραγμα)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *δαγκωματ-ιά*

χαράκτης < ελνστ. *χαράκ-της* «αυτός που χαράσσει νομίσματα, νομισματοκόπος» < αρχ. *χαράσσω* (η σύγχρ. σημ. οφείλεται σε σημασιολ. επίδρ. από γαλλ. *graveur*)

χαρακτ-ικός < *χαράκτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός* (κυρ. το ουσιαστικοπ. θηλ. *χαρακτική*, λόγ. [1888])

χάραξη < ελνστ. *χάραξ-ις* < αρχ. *χαράσσω*

χαρακτός < αρχ. *χαρακ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *χαράσσω*.

ΣΥΝΘ. -χαράσσω (και τα παράγωγα αυτών): *παραχαράσσω (παρα-χάραξη), εγ-χαράσσω (εγ-χάραξη, εγ-χάρακτος), περι-χαράσσω* κ.ά.

χάρακας

< αρχ. *χάραξ, -ακος* «αιχμηρός πάσσαλος» (κατάλληλος για στήριγμα αμπελοκλημάτων ή για οχυρώσεις και χαρακώματα) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], τεχν. όρος, ίσως από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ĝher-* «χαράσσω, σκαλίζω» || λιθ. *žeriù* «ξύνω, γρατζουνώ», *žarstýti* «ξύνω, σκαλίζω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρακ-ιά < *χάρακ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

χαρακώνω < αρχ. *χαρακ-ῶ (-όω)* «περιφράσσω με χαράκωμα, οχυρώνω» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ., πβ. Αισχίν. *Κατὰ Κτησ.* 140,6: *Ἐλάτειαν καταλαβὼν ἐχαράκωσε καὶ φρουρὰν εἰσήγαγεν*]

χαράκωμα < αρχ. *χαράκω-μα* «οχυρωμένο στρατόπεδο» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Ἑλλ.* 6.2.23: *ἐκινδύνευσαν δ' ἂν καὶ τὸ στρατόπεδον ἑλεῖν σὺν τῷ χαρακώματι*] < ρ. *χαρακ-ῶ (-όω)*

χαρακω-τός < *χαρακώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τός*.

χαρακίρι «τελετουργική αυτοκτονία Ιαπώνων σαμουράι»

< αγγλ. *harakiri* < ιαπων. *hara-kiri* < *hara* «κοιλιά» + *kiri* «κόψιμο». Η τυπικότερη ονομασία τής συγκεκριμένης τελετουργικής αυτοκτονίας είναι η συνώνυμη ιαπων. λ. *seppuku*.

χαρακτήρας

ΕΤΥΜ. < αρχ. *χαρακτήρ, -ῆρος* < θ. *χαρακ-* (τού ρ. *χαράσσω* < **χαράκ-jω*, αόρ. *ἐχάραξα* < **ἐ-χάρακ-σα*) + παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. αρχ. *μυκ-τήρ*, ελνστ. *σφιγκτήρ*. Μέσω τού λατ. *c(h)aractēr* η λ. διαδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. γαλλ. *caractère*, αγγλ. *character*, γερμ. *Charakter*, ισπ. *carácter* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χαρακτικό εργαλείο» (κατ' εξοχήν στη σημ. «σημάδι από χαρακτικό εργαλείο», πβ. Ευριπ. *Ἠλ.* 558-9: *τί μ' ἐσδέδορκεν ὥσπερ ἀργύρου σκοπῶν λαμπρὸν χαρακτῆρ[α];*) → αρχ. σημ. (μτφ.) «τύπος ή σημάδι που αποτελεί διακριτικό γνώρισμα – ύφος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.142-3: *οὗτοι χαρακτῆρες γλώσσης τέσσερες γίνονται*), κατ' επέκτ. «το σύνολο των ιδιοτήτων που διακρίνουν κάποιον, ιδιοσυγκρασία» (πβ. Ευριπ. *απόσπ.* 329: *τοῖσι γενναίοισιν ὡς ἁπανταχοῦ πρέπει χαρακτὴρ χρηστὸς εἰς εὐψυχίαν*) →

ελνστ. σημ. «γράμμα (χαραγμένο σε μάρμαρο ή μέταλλο)» (πβ. Πλουτ. *Πρὸς Κωλώτ.* 1120F: *οἳ τοὺς χαρακτῆρας ἐν τοῖς πυξίοις ἐθιζόμενοι λέγειν, ὅταν ἔξω γεγραμμένους ἐν ἑτέροις ἴδωσιν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρακτηρίζω < ελνστ. *χαρακτηρ-ίζω*

χαρακτηρισμός < ελνστ. *χαρακτηρισ-μός* < ρ. *χαρακτηρ-ίζω*

χαρακτηριστικός < ελνστ. *χαρακτηρισ-τικός* < ρ. *χαρακτηρ-ίζω*.

χαράκτης → **χαράζω**

χαράκωμα → **χάρακας**

χαρακώνω → **χάρακας**

χάραμα

μεσν. (με απλοποίηση /γm/ > /m/) < αρχ. *χάραγμα* «χαραγμένο σημάδι» < ρ. *χαράσσω* (βλ.λ. *χαράζω*). Η σημ. «ξημέρωμα, αυγή» είναι μεσν.

χαραμάδα

μεσν. < *χάρα(γ)μ(α)* (< αρχ. *χαράσσω*, βλ.λ. *χαράζω*) + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *ζαλ-άδα, λιακ-άδα*.

χαραματιά → **χαράζω**

χαράμι «ανώφελα, μάταια»

< τουρκ. *haram* «απαγορευμένο (από τη θρησκεία), κακό, αθέμιτο» (σε καθημερινές φρ. ως αποτρεπτική ευχή, π.χ. *haram-olsun* «να μη σου βγει σε καλό, να μην το χαρείς, να σου είναι ανώφελο») < αραβ. *ḥarām*, όρος που δήλωνε κάτι ιερό, αποχωρισμένο από κοινή χρήση και συγγενεύει με τη λ. *ḥarīm* > τουρκ. *harem* (βλ.λ. *χαρέμι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανάθεμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαραμ-ίζω

χαράμισ-μα < *χαραμισ- (χαραμίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΣΥΝΘ. χαραμο-φάης < *χαραμο- (χαράμι)* + *-φά(ης)* < θ. *φα-* (βλ.λ. *φαγητό*).

χάραξη → **χαράζω**

χαράσσω → **χαράζω**

χαράτσι «κεφαλικός φόρος επί Τουρκοκρατίας»

μεσν. < τουρκ. *haraç* < αραβ. *ḫarāc*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρατσ-ώνω

χαράτσω-μα < *χαρατσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

χαραυγή

λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ουσ. *χάρα(μα)* και *αυγή*.

χάρβαλο

< μεσν. *χάρβαλον* «χάλασμα, ερείπιο», πιθ. < **χάλαβρον / *χάραβλον* (με αντιμετάθεση των υγρών), ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. **χαλαβρός*, ίσως παράλλ. τύπος τού αρχ. *χαλαρός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *ξεχαρβαλώνω*.

χαρέμι

< τουρκ. *harem* < αραβ. *ḥarām / ḥarīm* (> τουρκ. *harim* «άβατο», βλ.λ. *χαράμι*), όρος που δήλωνε κάτι ιερό και αποχωρισμένο, όπως για χώρο απροσπέλαστο σε οποιονδήποτε άλλον εκτός από τον κύριο τού σπιτιού. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ανάθεμα*.

χάρη

μεσν. < αρχ. *χάρις, -ιτος* «εύνοια, ευγνωμοσύνη» (ήδη μυκ. κύρ. όν. *ka-ri-se-u*: *Χαρισεύς*, *ka-ri-si-jo*: *Χαρίσιος*), από θ. τού ρ. *χαίρω* (βλ.λ.) < **χαρ-jω*. Παρόμοια μορφολ. σχήμα παρουσιάζει το ομόρριζο παλ. αρμ. *jir* «δώρο – χάρη». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ευχάριστος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρίεις < αρχ. *χαρί-εις, -εντος* «χαριτωμένος, κομψός» (βλ.λ. *χαριεντίζομαι*)

χάριν < αρχ. αιτ. *χάριν (χάρις)* + γενική.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

χάρις, χάριν

Η αιτιατική ***χάριν*** χρησιμοποιήθηκε επιρρηματικώς από την Αρχαιότητα και συντάσσεται με γενική, ενώ συχνά απαντά εμπρόθετη (αρχ. φρ. *πρὸς χάριν / εἰς χάριν* + γεν.· πβ. Ησιόδ. *Ἔργα καὶ Ἡμ.* 708-9: *μὴ μιν πρότερος κακὸν ἔρξαι μηδὲ ψεύδεσθαι γλώσσης χάριν*· Πινδ. *Πυθ.* 2.11-3: *ἀρέομαι πὰρ μὲν Σαλαμῖνος Ἀθαναίων χάριν μισθόν*). Χαρακτηριστική αυτής τής χρήσης είναι η αρχ. φρ. *παραδείγματος χάριν* (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1360b: *παραδείγματος χάριν λάβωμεν τί ἐστιν ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν ἡ εὐδαιμονία*). Απεναντίας, η φρ. ***χάρις / χάρη σε*** είναι μεταφρ. δάνειο από την αντίστοιχη γαλλ. *grâce à*.

χαριεντίζομαι «μιλώ χαριτωμένα – φλερτάρω»

αρχ. < επίθ. *χαρίεις, -εντος* «χαριτωμένος, κομψός» (με παραγ. τέρμα *-ίζω / -ίζομαι*) < **χαρί-Ϝεντ-ς* < ουσ. *χάρις* (βλ.λ. *χάρη*) + επίθημα **-Ϝεντ-*, πβ. αρχ. *φωνή-εις, -εντος* (> ουδ. *φωνῆεν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαριέντισμα < ελνστ. *χαριέντισ-μα* «χαριτολόγημα, ευφυολόγημα»

χαριεντισμός < αρχ. *χαριεντισ-μός* «αστεϊσμός (συχνά συνοδευόμενος από ειρωνεία)».

χαρίζω

ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *χαρίζομαι* < ουσ. *χάρις, -ιτος* (βλ.λ. *χάρη*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού μέσου *χαρίζομαι* + δοτ. προσώπου) «φέρομαι ευγενικά, δείχνω εύνοια, ευμένεια σε κάποιον – κάνω χάρη σε κάποιον, ενδίδω» → αρχ. σημ. (*χαρίζομαι* + αιτ. πράγματος) «προσφέρω δώρο» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ω 283: *δῶρα δ᾽ ἐτώσια ταῦτα χαρίζεο, μυρί᾽ ὀπάζων*) → ελνστ. σημ. (+ δοτ. προσώπου ή/και αιτ. πράγματος) «συγχωρώ» (Κ.Δ. Κολοσσ. 3,13: *ἀνεχόμενοι ἀλλήλων καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἐχαρίσατο ὑμῖν οὕτως καὶ ὑμεῖς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χάρισμα < ελνστ. *χάρισ-μα* «δωρεά, δώρο» (πβ. Κ.Δ. Ῥωμ. 1,11: *ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς*)
χαρισματ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *charismatic*
χαριστικός < αρχ. *χαρισ-τικός*, αρχική σημ. «αυτός που δίνει δωρεάν ή γενναιόδωρα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο, *απόσπ.* 96.1-2: *χαριστικὸς οὐχ ὁ βλέπων πρὸς τὴν ἀμοιβήν, ἀλλ' ὁ εὖ δρᾶν προῃρημένος*] ➝ Στη σύγχρ. φρ. *χαριστική βολή* αποδίδεται η γαλλ. *coup de grâce*.
ΣΥΝΘ. α-χάριστος (αρχ.).

χάριν → χάρη

χάρις → χάρη

χάρισμα → χαρίζω

χαριστικός → χαρίζω

χαριτόβρυτος «εξαιρετικά χαριτωμένος»
μεσν. < *χαριτο-* (< αρχ. *χάρις, -ιτος*) + *-βρυτος* < αρχ. *βρύω* «ανθίζω, αφθονώ» (βλ.λ. *βρύο*).

χαριτολογώ «αστεΐζομαι με κομψό και έξυπνο τρόπο»
λόγ. [1887] < *χαριτο-* (< αρχ. *χάρις, -ιτος*) + λεξ. επίθημα *-λογώ* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαριτολόγ-ος, λόγ. [1891]
χαριτολόγη-μα, λόγ. [1881]
χαριτολογ-ία, λόγ. [1868].

χαριτωμένος
μεσν. (με σίγηση τού αναδιπλασιασμού) < ελνστ. *κεχαριτωμένος* (πβ. Κ.Δ. Λουκ. 1,28: *χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ*), μτχ. παθ. παρακειμένου τού ρ. *χαριτῶ (-όω)* «γεμίζω με χάρη, προσδίδω χάρη» < αρχ. *χάρις, -ιτος* (βλ.λ. *χάρη*).

χάρμα
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ω 706: *ἐπεὶ μέγα χάρμα πόλει τ' ἦν παντί τε δήμῳ*] < θ. *χαρ-* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. κ. *δέρ-μα, κέρ-μα*) τού ρ. *χαίρω* (βλ.λ.) < **χαρ-jω*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χάρμα
Η λέξη ***χάρμα*** είναι ποιητικός τύπος που σημαίνει «χαρά». Έχει δηλαδή ετυμολογική δομή παρόμοια με το *ἄγαλμα* (< *ἀγάλλομαι*), που είχε αρχική σημασία «ό,τι φέρνει ευχαρίστηση σε κάποιον».
Αρχικά η σημασία του ήταν συγκεκριμένη και δήλωνε κάτι που προκαλεί τη χαρά (π.χ. στον Όμηρο: *χάρμα φίλοις ἑτάροισι γενώμεθα νοστήσαντες* «να δώσουμε χαρά στους φίλους με την επιστροφή μας»), ενώ ταυτόχρονα δήλωσε τη χαρά γενικά (π.χ. στον Ευριπίδη: *ἥκω γε μέντοι χάρμα σοι φέρων μέγα*). Επίσης, είχε σπάνια και τη σημασία τής κακόβουλης χαράς, τής χαιρεκακίας, όπως όταν στους *Πέρσες* τού Αισχύλου ο Ξέρξης αναφέρεται σε λυπηρά πράγματα που τού συνέβησαν και τα οποία είναι «*χάρματα δ' ἐχθροῖς*».
Αυτή τη σημασία είχε στα μεσαιωνικά χρόνια μια πολύ διαδεδομένη σύνθετη λέξη, η λέξη ***επίχαρμα*** (< *επιχαίρω*), που είχε αρνητική σημασία και δήλωνε την κακόβουλη χαρά, τη χαιρεκακία. Στην υμνολογία σχετίζεται σχεδόν πάντα με την αγωνία τού πιστού να μην ηττηθεί από τους δαίμονες, να μη γίνει «επίχαρμά» τους (π.χ. *Μή με δείξης δαιμόνων ἐπίχαρμα, ἐν τῷ κριτηρίῳ τῷ μέλλοντι, Δέσποινα*).
Στη σύγχρονη γλώσσα η λέξη *χάρμα* έχει πολύ στερεότυπη χρήση: χρησιμοποιείται κυρίως στη λόγια φράση ***χάρμα οφθαλμών*** (για κάτι τόσο ωραίο, ώστε υποτίθεται ότι χαροποιεί την όραση), αλλά και με εκφραστική χρήση επιρρήματος ή και επιθέτου σημαίνοντας «πολύ καλά, τέλεια» (π.χ. *όλα στο ταξίδι πήγαν χάρμα*).

χαρμάνι «μείγμα από διαφορετικά είδη καπνού – σκυρόδεμα»
< τουρκ. *harman* «μείγμα – (αρχικώς) αλώνισμα, συγκομιδή» < περσ. *xarman / xirman* «σοδειά, συγκομιδή (δημητριακών πριν από το λίχνισμα)». Η λ. δήλωσε τόσο το «μείγμα διαφόρων ειδών καπνού ή και ναρκωτικών ουσιών» και, κατ' επέκταση, την έντονη επιθυμία που απορρέει από τη στέρησή τους (για τους εξαρτημένους).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρμάν-ης
χαρμαν-ιάζω
χαρμάνιασ-μα < *χαρμανιασ-* (*χαρμανιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

χαρμολύπη «συναίσθημα χαράς και λύπης μαζί»
μεσν. < *χαρμο-* (< αρχ. *χάρμα* «χαρά, απόλαυση») + *λύπη*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χάρμα*.

χαρμόσυνος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *χαρμο-* (< ουσ. *χάρμα* «χαρά, απόλαυση») + παραγ. τέρμα *-συνος*, πβ. αρχ. *εὐφρό-συνος, μνημό-συνος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρμοσύνη < ελνστ. *χαρμοσύνη* «χαρά, φαιδρότητα», ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *χαρμόσυνος*.

χάρντγουερ «το υλικό/μηχανικό μέρος υπολογιστή»
< αγγλ. *hardware* (κατ' αντιδιαστολή προς το *software* «λογισμικό») < *hard* «σκληρός» + *ware* «είδη, προϊόντα» (κυρ. σε σύνθ. όπως *ware-house* «αποθήκη υλικών»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *λογισμικό*.

χαροκόπος «γλεντζές»
μεσν. < *χαροκοπῶ* «γλεντοκοπώ» < *χαρο-* (< αρχ.

χαρά) + λεξ. επίθημα *-κοπώ*, το οποίο ανάγεται σε θ. τού αρχ. *κόπτω* και έχει επιτατική σημ., πβ. κ. *μεθοκοπώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαροκόπ-ι < *χαροκοπώ* (υποχωρητ.).

Χάροντας

< μεσν. *Χάρων, -οντος* (επειδή συνδέθηκε ευφημιστικά προς το ρ. *χαίρω* και μεταπλάστηκε κατά τους μτχ. τύπους· πβ. σχόλιο τού γραμματικού Σωφρονίου, 9ος αι. μ.Χ.: *οἷον Χάρων ὡς μὲν μετοχικὸν ἀπὸ τοῦ χαίρειν κατ' εὐφημισμὸν Χάρων Χάροντος, ὡς δὲ εἰς -ρων Χάρων Χάρωνος*) < αρχ. *Χάρων, -ωνος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ευριπ. Ἄλκ. 361-2: *οὔθ' οὑπὶ κώπῃ ψυχοπομπὸς ἂν Χάρων ἔσχ' ἄν*], πιθ. < επίθ. *χάρων, -ωνος*, ποιητ. τύπος τού *χαροπός / -ωπός*, τού οποίου το θ. ανάγεται στο ρ. *χαίρω* (βλ.λ. *χαρωπός*). Εικάζεται ότι το επίθ. *χάρων* δήλωνε αυτόν «που έχει σπινθηροβόλο βλέμμα», ενώ ως ουσ. έχει χρησιμοποιηθεί με τις σημ. «λιοντάρι» και «αετός», στα οποία αποδιδόταν αυτή η ιδιότητα. Δεν ευσταθεί η υπόθεση ότι συνδ. με το αρχ. *Ἀχέρων, -οντος*, όν. ποταμού από τον οποίο, κατά τη μυθολογία, μεταφέρονταν οι ψυχές στον Άδη. Ο μεσν. τύπος ***χάρος*** προήλθε από το αρχ. *Χάρων* με μεταπλασμό κατά το σχήμα *δράκων – δράκος, γέρων – γέρος*.

ΣΥΝΘ. χαρο-: *χαρο-καμένος, χαρο-παλεύω, χαροπάλεμα*.

χαρούμενος

μεσν. (με επίδρ. τού ουσ. *χαρά*) < *χαιρούμενος*, τύπος μτχ. μέσου ενεστ. τού αρχ. *χαίρω*, σχηματισμένος κατ' αναλογίαν προς τα αρχ. συνηρημένα σε *-έω* και *-όω*, όπως επίσης οι τύποι *μελλ-ούμενος, χρειαζ-ούμενος, (καλο)στεκ-«ούμενος* κ.ά.

χαρούπι

< τουρκ. *harup* «ξυλοκέρατο» < αραβ. *ḫarrūb / ḫarnūb*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρουπ-ιά.

χάρτα

«επίσημο κείμενο αρχών ή δικαιωμάτων» αντιδάν., < ιταλ. *carta* (με πρόσθετη επίδρ. τού ελλ. *χάρτης*) < λατ. *charta* < αρχ. *χάρτης* (βλ.λ.). Βλ. κ. *κάρτα*.

χαρτζιλίκι

< τουρκ. *harçlık* < *harç* «πηλός, κονίαμα – έξοδο, δαπάνη» (> ν.ελλ. *χάρτζιν* «δαπάνη, έξοδο», στη διάλεκτο τού Πόντου) < αραβ. *ḫarc* «δαπάνη, έξοδο».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρτζιλικ-ώνω

χαρτζιλίκω-μα < *χαρτζιλικώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

χάρτης

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον κωμικό Πλάτωνα], αρχική σημ. «πάπυρος, ρόλος», που ίσως αποτελεί αιγυπτ. δάνειο, αν ληφθεί υπ' όψιν η προέλευση τού παπύρου. Πιθανώς βασίστηκε στην αρχ. αιγυπτ. λέξη *'rt* «φύλλο (παπύρου ή δέρματος)». Έχει προταθεί επίσης η ιβηρική αρχή τής λ. μέσω τού αραβ. *qartās*, εκδοχή αστήρικτη. Η προέλευση παραμένει αβέβαιη. Βλ. κ. *χαρτί*.

ΣΥΝΘ. χαρτο-: *χαρτο-γράφος* (αντιδάν., < γαλλ. *cartographe* < ελνστ. *χαρτογράφος* «χαρτουλάριος, υπεύθυνος εφοδιασμού στον στρατό») – (λόγ.) *χαρτο-γραφία* ([1831], ελληνογενής ξέν. όρ.), *χαρτογραφώ* [1891], *χαρτο-γράφηση* [1894], *χαρτογραφικός* [1877].

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

χάρτης

Από το αρχ. ***χάρτης*** προήλθε το λατ. *charta* «υλικό γραφής – ό,τι είναι γραμμένο σε γραφική ύλη (π.χ. επιστολή, ποίημα, διάταξη)» και αυτή υπήρξε η αφετηρία πολλών όρων των διαφόρων ευρωπαϊκών γλωσσών, π.χ. ιταλ. *carta* (βλ.λ. *κάρτα*), γαλλ. *carte* «κάρτα – χάρτης», γερμ. *Karte*, αγγλ. *card* «κάρτα» (μέσω τού γαλλ.), *chart* «διάγραμμα, σχέδιο» (απευθείας από λατ.).

χαρτί

< μεσν. *χαρτί(ν)* (σημερινή σημ.) < ελνστ. *χαρτίον*, υποκορ. τού αρχ. *χάρτης* «πάπυρος, ρόλος» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαρτ-ένιος < *χαρτ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *χρυσαφ-ένιος*

χαρτ-ικά (τα) < *χαρτ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ικά* (πληθ. τού *-ικός*), πβ. κ. *χρυσαφ-ικά*

χάρτινος < ελνστ. *χάρτ-ινος*

χαρτ-ώνω «καλύπτω με χαρτί», λόγ. [1892], < *χαρτ(ίον)* + παραγ. τέρμα *-ώνω* (όμοια αλλά ανεξάρτητη προέλευση το διαλεκτ. κυπρ. *χαρτωμένος* «αρραβωνιασμένος», από το *χαρτί* τού προικοσυμφώνου)

χαρτωσιά < θ. *χαρτωσ-* (*χαρτώνω*) + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *απλωσ-ιά*

χαρτ-ούρα < *χαρτ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ούρα*, πβ. κ. *θολ-ούρα*.

ΣΥΝΘ. χαρτ(ο)-: *χαρτο-θήκη* (ελνστ.), *χαρτο-ποιός* (ελνστ.), *χαρτο-πώλης* (ελνστ.), *χαρτ-αετός* (λόγ. [1861]), *χαρτ-αποθήκη* (λόγ. [1893]), *χαρτ-εμπόριο* (λόγ. [1885]), *χαρτ-έμπορος* (λόγ. [1893]), *χαρτο-βασίλειο* (λόγ. [1885]), *χαρτο-βιβλιοπωλείο* (λόγ. [1893]), *χαρτο-βιομηχανία* (λόγ. [1892]), *χαρτόδεμα* (λόγ. [1843]), *χαρτό-δετος* (λόγ. [1897]), *χαρτο-θέτης* (λόγ. [1833]), *χαρτο-κλέφτης* (λόγ. [1892]), *χαρτο-κόπτης* (βλ.λ.), *χαρτο-κοπτική* (λόγ. [1898]), *χαρτό-μαζα* (λόγ. [1889], απόδ. ξέν. όρου), *χαρτομανής* (λόγ. [1889]), *χαρτο-ποιία* (λόγ. [1821]), *χαρτο-πόλεμος* (λόγ. [1893]), *χαρτο-πωλείο* (λόγ. [1871]), *χαρτο-ταινία* (λόγ. [1894]), *χαρτο-πετσέτα* (βλ.λ.), *χαρτο-πολτός* (βλ.λ.), *χαρτο-βάμβακας, χαρτο-βιομήχανος, χαρτο-γιακάς, χαρτο-δετώ, χαρτο-*

κιβώτιο, χαρτό-κουτο, χαρτο-μάνι (βλ.λ.), *χαρτο-μάντηλο, χαρτό-μουτρο, χαρτο-ρίχτρα, χαρτο-σακούλα* κ.ά.

χαρτοκόπτης
λόγ. [1898], < *χαρτο-* (< *χαρτί*) + *κόπτης* < αρχ. *κόπτω* (βλ.λ. *κόβω*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *coupe-papier*.

χαρτομάνι
< *χαρτο-* (< *χαρτί*) + λεξ. επίθημα *-μάνι* (βλ.λ.), πβ. κ. *παιδο-μάνι, σκουπιδο-μάνι*.

χαρτόνι
αντιδάν., < βεν. *carton* (σημερινή σημ.), μεγεθ. τύπος τής λ. *carta* < λατ. *charta* < αρχ. *χάρτης* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρτον-ένιος < *χαρτόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*.

χαρτονόμισμα
λόγ. [1831], < *χαρτο-* (< *χαρτί*) + *νόμισμα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *papier-monnaie*.

χαρτοπαίγνιο
λόγ. [1809], < *χαρτο-* (< *χαρτί*) + *παίγνιο* (πβ. μεσν. *χαρτοπαιγνίδι*), απόδ. τού γαλλ. *jeu aux cartes*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρτοπαίζω, λόγ. [1889], < *χαρτο- (χαρτί) + παίζω*
χαρτοπαίκ-της, λόγ. [1797]
χαρτοπαικτ-ικός, λόγ. [1886], < *χαρτοπαίκτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
χαρτοπαιξ-ία, λόγ. [1836], < *χαρτοπαίκ(της)* + παραγ. τέρμα *-σία*.

χαρτοπετσέτα
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *paper napkin*.

χαρτοπολτός
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *paper pulp*.

χαρτόσημο «υποχρεωτικό ένσημο σε επίσημα έγγραφα»
λόγ. [1836], < *χαρτο-* (< *χαρτί*) + *-σημο* < *σήμα*, απόδ. τού γαλλ. *papier timbré*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρτοσημ-αίνω, λόγ. [1871]
χαρτοσήμαν-ση, λόγ. [1889], < *χαρτοσημαν- (χαρτοσημαίνω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

χαρτούρα → χαρτί

χαρτοφύλακας
< ελνστ. *χαρτοφύλαξ, -ακος* «χαρτουλάριος, αρχειοφύλακας» (αξίωμα) < *χαρτο-* (< αρχ. *χάρτης*) + *φύλαξ, -ακος*. Στη σημερινή σημ. η λ. αποτελεί σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *porte-feuille*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρτοφυλάκιο < ελνστ. *χαρτοφυλάκ-ιον* «θήκη όπου φυλάσσονται έγγραφα» ➞ Η σημ. «υπουργείο» αποδίδει χρήση τού αγγλ. *portfolio*.

χαρτώνω → χαρτί

χαρτωσιά → χαρτί

Χάρυβδη «μυθικό θαλάσσιο τέρας»
< αρχ. *Χάρυβδις, -εως* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* μ 235: *ἔνθεν γὰρ Σκύλλη, ἑτέρωθι δὲ δῖα Χάρυβδις*], αγν. ετύμου. Δεν ευσταθούν οι προταθείσες συνδ. με τα αρχ. *χάσκω, χάος* και *ῥυβδῶ* «καταπίνω, ρουφώ».

χαρχαλεύω «ψαχουλεύω με θόρυβο»
ίσως < **χαλ-χαλ-εύω*, ονοματοποιημένη λ. με εκφραστ. αναδιπλασιασμό *(*χαλ-χαλ-)* και ανομοίωση τού *-λ-*, πβ. κ. *γαργαλῶ*. Δεν υπάρχει ετυμολ. σχέση με το ρ. *χαλεύω* (βλ.λ.), καθώς η σημ. «ανοίγω την παλάμη» δεν είναι επιβεβαιωμένη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρχάλε-μα.

χαρωπός
< ελνστ. *χαρωπός*, μτγν. τύπος τού αρχ. *χαροπός* «με λαμπρό και σπινθηροβόλο βλέμμα, αγριωπός» (κατόπιν «αυτός που αστράφτει από χαρά») [ήδη ομηρικό] < θ. *χαρ-* (τού ρ. *χαίρω*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-οπός* (δυσερμήνευτο, καθώς θα αναμέναμε *-ωπός*), το οποίο ανάγεται σε Ι.Ε. ρίζα **okʷ-* με σημ. «βλέπω – μάτι» και εντάσσεται στη λεξιλογική οικογένεια των αρχ. *ὀπ-ωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακείμενος τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω»), *ὄμμα* (< **ὀπ-μα*), *ὄψις* (< **ὀπ-σις*), *ὀπ-τικός, ὀφθαλμός* (βλ.λ.), *ὀπ-ή*, σύνθ. *αὐτ-όπ-της, ἐν-ώπ-ιον* κ.ά.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χαρωπ-ότητα.

χασάπης
< διαλεκτ. τουρκ. *hasap* < τουρκ. *kasap* < αραβ. *qaṣṣāb*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ *μάγειρας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χασάπ-ικος.
ΣΥΝΘ. χασαπο-: *χασαπο-μάχαιρο, χασαπό-πουλο, χασαπό-σκυλο, χασαπο-ταβέρνα, χασαπό-χαρτο* κ.ά.
☛ ΣΧΟΛΙΟ *μάγειρας*.

χασές «λευκό βαμβακερό ύφασμα»
< τουρκ. *hase* < περσ. *ḫāṣa* «εκλεκτό βαμβακερό ύφασμα» < αραβ. *ḫāṣṣa*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χασεδ-ένιος < *χασεδ- (χασές)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *μενεξεδ-ένιος*.

χάση «η περίοδος από την πανσέληνο ώς τη νέα σελήνη»
< όψιμο μεσν. *χάσις (φεγγαριοῦ)* < ρ. *χάνω*, βλ.λ.

χασικλής → χασίς

χάσικος «εκλεκτός – (για ψωμί) άσπρος»
μεταφορά τού τουρκ. *has* «αγνός, εκλεκτός» < αραβ. *ḫaṣṣ*.

χάσιμο → χάνω

χασίς

< τουρκ. *haşiş / haşhaş* < αραβ. *ḥaşḥāş* «παπαρούνα – όπιο, αφιόνι».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χασικλής < **χασισι-κλής* (με απλολογία) < *χασίς* + παραγ. τέρμα *-κλής* (αντί *-λής*), που αποσπάστηκε από τα *μερακλής, θεριακλής* (με επανανάλυση)

χασικλήδ-ικος < *χασικλήδ-* (*χασικλής*) + παραγ. τέρμα *-ικος*, πβ. κ. *μερακλήδ-ικος*

χασισ-ώνω.

ΣΥΝΘ. χασισ(ο)-: *χασισο-ποσία* (λόγ. [1891]), *χασισο-ποτείο* (λόγ. [1891]), *χασισο-πότης* (λόγ. [1891]), *χασισ-έμπορος, χασισο-καλλιέργεια, χασισο-φυτεία*.

χάσκω «είμαι διάπλατα ανοιχτός»

αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *χα-* (με παραγ. τέρμα *-σκω*, πβ. κ. *φά-σκω*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghen- / *ghēi- / *ghēu-* «κενός – χάσκω» (στην Ελληνική συναντώνται οι μεταπτωτ. βαθμίδες **χα-, *χαν-, *χαϝ-*) || λατ. *hio / hisco* (ίδια σημ.), ουσ. *hiātus* «χάσμα, άνοιγμα», αρχ. γερμ. **gei-* «ανοίγω διάπλατα» (> γερμ. *gähnen* «χασμουριέμαι», αγγλ. *yawn*, ολλ. *geeuwen*), λιθ. *žióti* || ελνστ. *χαίνω* (< **χαν-jω*, βλ.λ.), αρχ. *χάν-ος* «στόμα», *χάνν-α* (> *χάννος*, βλ.λ., με εκφραστ. διπλασιασμό), *χά-σμα* (βλ.λ.), *χάος* (< **χάϝ-ος*), *χαῦνος* (< **χαϝ-νος*) κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

χάος, χάσκω, χάσμα, χαύνος, αχανής, χάνω...

Λέξεις που δηλώνουν το «κενό» έχουν συχνά την αφετηρία τους στην αντίληψη τού «διάπλατα ανοιχτού». Από την Ι.Ε. ρίζα **ghen- / *ghēi- / *ghēu-* «κενός – χάσκω» έχουν προέλθει λέξεις οι οποίες ανάγονται στη μεταπτωτική βαθμίδα **gha-* (με διάφορες παρεκτάσεις). Συγκεκριμένα:

1) από θέμα **χα-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gha-*): αρχ. ***χά-σκω, χά-σμα***.

2) από θέμα **χαν-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gha-n-*): αρχ. ***ἀ-χαν-ής*** (με *ἀ-* στερητικό), *χάννα* (> ελνστ. ***χάννος*** «είδος ψαριού»), ελνστ. ***χαίνω*** «είμαι διάπλατα ανοιχτός» (< **χαν-jω*).

3) από θέμα **χαϝ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **gha-u-*): αρχ. ***χάος*** (< **χάϝ-ος*), ***χαῦ-νος***. Από το αρχ. *χάος* έχει προέλθει με διάφορες μεταβολές το ρ. ***χάνω*** (μέσω τού ελνστ. *χαῶ (-όω)* «καταπίνω, εξολοθρεύω»).

χάσμα

αρχ. [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < θ. *χα-* των ρ. *χαίνω / χάσκω* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-σμα*, πβ. αρχ. *φαίνω – φά-σμα*.

χασμουριέμαι

μεσν. < **χασμ-ούρα*, μεγεθ. τύπος τού αρχ. *χάσ-μη* «χασμουρητό», που ανάγεται στο θέμα των ρ. *χαίνω / χάσκω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χασμούρη-μα

χασμουρη-τό < *χασμουρη-* (*χασμουριέμαι, χασμουρή-θηκα*) + παραγ. τέρμα *-το*, πβ. κ. *μουρμουρη-τό*

χάσμημα < αρχ. *χάσμη-μα* «άνοιγμα τού στόματος, χασμουρητό» < ρ. *χασμ-ῶμαι (-όο-)* < *χάσ-μη*, που ανάγεται στο θ. των ρ. *χαίνω / χάσκω* (βλ.λ.).

χασμωδία «ακολουθία φωνηέντων σε διαδοχικές συλλαβές (εντός λέξεως ή μεταξύ λέξεων)»

ελνστ., αρχική σημ. «κακοηχία από τη συνάντηση επαλλήλων φωνηέντων», < επίθ. *χασμώδης* < αρχ. *χάσμ(η)* «χασμουρητό» (με λεξ. επίθημα *-ώδης*), που ανάγεται στο θέμα των ρ. *χαίνω / χάσκω* (βλ.λ.).

χασομέρης

< *χασο-* (< ρ. *χάνω*, από συνοπτ. θ. *χασ-* τού αορ. *έ-χασ-α*) + *-μέρης* < *(η)μέρα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χασομερ-ώ

χασομέρ-ι.

χασούρα → χάνω

χαστούκι

μεσν., αγν. ετύμου, ίσως αραβ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαστουκ-ίζω

χαστούκισ-μα < *χαστουκισ-* (*χαστουκίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

χατζάρι → χαντζάρι

χατζής

< τουρκ. *hacı* «(μουσουλμάνος) προσκυνητής στη Μέκκα» < αραβ. *ḥaccī* < *ḥacc* «προσκύνημα».

ΣΥΝΘ. χατζη- (επώνυμα): *Χατζη-πέτρος, Χατζη-γιάννης, Χατζη-θωμάς, Χατζη-σοφιάς* κ.ά.

χατίρι

< τουρκ. *hatır* < αραβ. *ḫāṭir* «εύνοια – χάρη».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χατιρ-ικός.

χαυλιόδοντας

< αρχ. *χαυλιόδους / χαυλιόδων, -οντος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο], τού οποίου το β΄ συνθ. είναι η λ. *ὀδούς / ὀδών, -όντος* (βλ.λ. *δόντι*). Απροσδιόριστο παραμένει το α΄ συνθ. *χαυλιο-*, το οποίο ορισμένοι συνδέουν με το αρχ. *χαῦνος* «σπογγώδης, πορώδης» (όταν αναφέρεται στη σύσταση υλικών σωμάτων) μέσω θ. **χαϝ-λι-*, οπότε θα δήλωνε εν προκειμένω τα αραιά και προεξέχοντα δόντια (τού κροκοδίλου και τού ιπποποτάμου σε αρχ. κείμενα).

χαύνος «νωθρός, άτονος»

< αρχ. *χαῦνος*, αρχική σημ. «σπογγώδης, πορώδης»

(για υλικά σώματα), < *χαϝ-νος (με παραγ. τέρμα -νος) < θ. *χαϝ-, που απαντά επίσης στο ουσ. *χάος* (βλ.λ.) < *χάϝ-ος. Η λ. είχε από την Αρχαιότητα τη μτφ. σημ. «κενός, μάταιος» (πβ. Σόλων. *απόσπ.* 11.6: *σύμπασιν δ' ὑμῖν χαῦνος ἔνεστι νόος*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χάσκω, ξεκούτης.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαυνότητα < αρχ. *χαυν-ότης, -ότητος*, αρχική σημ. «σπογγώδης κατάσταση – (μτφ.) αλαζονεία, κενοδοξία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Θεαίτ.* 175b.3-4: *χαυνότητα ἀνοήτου ψυχῆς ἀπαλλάττειν*]

χαυνώνω < αρχ. *χαυν-ῶ (-όω)* «καθιστώ πορώδες – φουσκώνω από αλαζονεία»

χαύνωση < αρχ. *χαύνω-σις* «χαλάρωση, εξασθένηση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη] < ρ. *χαυν-ῶ (-όω)*

χαυνωτικός < ελνστ. *χαυνω-τικός* < αρχ. *χαυν-ῶ (-όω).*

ΣΥΝΘ. απο-χαυνώνω, απο-χαύνωση, απο-χαυνωτικός.

χαφ

< αγγλ. *half* «μισός», ονομασία ποδοσφαιριστή που αγωνίζεται ως μέσος (στο κέντρο τού γηπέδου).

χαφιές

< τουρκ. *hafiye* «κατάσκοπος, σπιούνος» < αραβ. *ḥafīyat.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαφιεδ-ίζω < *χαφιεδ- (χαφιές)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*, πβ. κ. *μενεξεδ-ίζω*

χαφιεδισ-μός < *χαφιεδισ- (χαφιεδίζω)* + παραγ. τέρμα *-μός.*

χάφτω «καταβροχθίζω, καταπίνω»

< μεσν. *χάπτω* (με ανομοίωση διάρκειας *χ-π* < *κ-π*) < αρχ. *κάπτω* «παρασύρω – καταπίνω», που συνδ. με το αρχ. *κώπη* «κουπί», καθώς και με τα λατ. *capio* «πιάνω, λαμβάνω», *capulus* «σορός, νεκροθήκη». Ο τύπος *χάβω* προήλθε από μεταπλασμό τού *χάπτω* με βάση τον αόρ. *έχαψα* κατά το σχήμα *έτριψα – τρίβω, έθλιψα – θλίβω* κ.ά., με αποτέλεσμα τον σχηματισμό νέου ενεστ. *χάβω* (ομοίως *κρύπτω – έκρυψα – κρύβω, ανάπτω – άναψα – ανάβω, κλέπτω – έκλεψα – κλέβω).*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χάψ-ιμο < *χαψ- (χάφτω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *θάψ-ιμο*

χαψ-ιά < *χαψ- (χάφτω)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *κοψ-ιά.*

χάχανο

< μεσν. *χάχανον* (κυρ. πληθ.), ονοματοπ. λ. από τον ήχο τού γέλιου *(χα χα)* με εκφραστ. διπλασιασμό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χαχαν-ίζω

χαχάνισ-μα < *χαχανισ- (χαχανίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

χαχαν-ητό < *χαχαν(ίζω)* + παραγ. τέρμα *-ητό*, πβ. κ. *μουρμουρ-ητό*

χάχας, ονοματοπ. λ. από τον ήχο τού γέλιου *χα χα.*

χαψιά → χάφτω

χαώδης → χάος

χέβι-μέταλ

< αγγλ. *heavy metal*, ονομασία σκληρής ροκ μουσικής με έντονο μεταλλικό ήχο.

χέζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη κ.ά. κωμικούς] < *χέδ-jω < Ι.Ε. *ghed- «αφοδεύω – τρύπα» || αλβ. *dhjes*, σανσκρ. *hadati*, αρμ. *jet* «ουρά».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χέσ-ιμο < *χεσ- (χέζω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *λύσ-ιμο*

χέσ-της < *χεσ- (χέζω)* + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *ψήσ-της*

χέσ-τρα < *χεσ- (χέζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *αλέσ-τρα.*

χει κ. χι

< αρχ. *χεῖ* (αργότερα ιωτακισμένο *χῖ*), που πλάστηκε στην Ελληνική κατ' αναλογίαν προς τα *πεῖ* [p], *φεῖ* [ph], ώστε να εκφράζει τον δασύ φθόγγο [kʰ], ο οποίος αντιδιαστέλλεται στον ψιλό [k].

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χιάζω < ελνστ. *χι-άζω* αρχική σημ. «σχηματίζω χει»

χιασμός < ελνστ. *χιασ-μός* < ρ. *χι-άζω*

χιαστί < ελνστ. επίρρ. *χιαστ-ί* «σταυροειδώς» < ρ. *χιαστ(ός)* + επιρρ. κατάλ. *-ί*

χιαστός < ελνστ. *χιασ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *χιάζω.* Οι *χιαστοί σύνδεσμοι* τού γονάτου ονομάστηκαν έτσι, επειδή σχηματίζουν μεταξύ τους «Χ».

χειλ(ε)ανάγνωση

< *χειλ(εο)-* + *ανάγνωση*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *lipreading.*

χείλος

< αρχ. *χεῖλος* [ήδη ομηρικό] < *χελ-σος ή *χελ-νος (με διαφορετικό παραγ. τέρμα), που συνδ. με το συνώνυμο αρχ. *χελ-ύνη*, καθώς και με το παλ. ισλ. *gjǫlnar* «μουστάκι – γνάθος», αλλά δεν είναι δυνατόν να αναχθούν οι ανωτέρω τύποι σε γνωστή Ι.Ε. ρίζα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χείλι < μεσν. *(ά)χεῖλι(ν)* (με *ά-* προθεματ.) < αρχ. *χεῖλος* (από τον πληθ. *τα χείλη-α*, αντί *χείλη*, κατά τα *μάτια, στήθια* κ.λπ.)

χειλ-ικός, λόγ. [1782], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *labial*

χείλωμα < ελνστ. *χείλω-μα* «υπερεξέχον άκρο» < αρχ. *χειλ-ῶ (-όω).*

ΣΥΝΘ. χειλ(εο)-: *χειλ(ε)-ανάγνωση* (βλ.λ.), *χειλεοπλαστική* (λόγ. [1895], μεταφορά τού ελληνογενούς

αγγλ. *ch(e)ileoplasty*), *χειλεό-φωνος* (λόγ. [1876]) κ.ά.

χειλ(ο)-: *χειλ-ανθές* (λόγ. [1873], απόδ. τού γαλλ. (πληθ.) *labiates*), *χειλ-οδοντικός* (λόγ. [1782], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *labiodental*), *χειλό-ποδο* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *chilopoda*), *χειλο-υπερωικός* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *labiovelar*)

-χειλίζω: *εκ-χειλίζω, ξε-χειλίζω, υπερεκ-χειλίζω*

-χειλος: *δί-χειλος, λαγώ-χειλος, ξέ-χειλος*

ξε-χειλώνω.

χειμαδειό «προστατευμένος τόπος για το ξεχειμώνιασμα των κοπαδιών»

< μεσν. *χειμαδεῖον* (με παραγ. τέρμα *-εῖον* κατ' αναλογίαν προς ουσ. που δηλώνουν τόπο, εγκατάσταση· το ν.ελλ. *χειμαδειό* με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *χειμάδιον* < *χεῖμα, -ατος* «χειμώνας – ψύχος, παγετός» (βλ.λ. *χειμώνας*) + παραγ. τέρμα *-άδιον* (λειτουργεί κυρ. ως υποκορ. επίθημα), πβ. κ. αρχ. *κοπ-άδιον*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειμώνας*.

χειμάζομαι «βασανίζομαι, ταλαιπωρούμαι»

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Πέρσ.* 562: *χαλινοῖς ἐν πετρίνοισιν χειμαζόμενον*], αρχική σημ. «περνώ τον χειμώνα», μέσ. τύπος τού ρ. *χειμάζω* «εκθέτω στο ψύχος, στην παγωνιά (τού χειμώνα)» < ουσ. *χεῖμα, -ατος* «χειμώνας – ψύχος, παγετός» (βλ.λ. *χειμώνας*). Απαντά στα σύνθ. *ξε-χειμάζω, παρα-χειμάζω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειμώνας*.

χείμαρρος

αρχ. [ήδη ομηρικό], συντετμ. τύπος τού *χειμάρροος* (αττ. συνηρημένος τύπος *χειμάρρους*) < *χεῖμα, -ατος* «χειμώνας – ψύχος, παγετός» (βλ.λ. *χειμώνας*) + *-ρροος / -ρρους* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ*- λόγω τής συνθέσεως), λεξ. επίθημα που προέρχεται από το ρ. *ρέω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κατά-ρρους*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειμώνας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειμαρρώδης < ελνστ. *χειμαρρ-ώδης*.

χειμερινός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < **gheim-er-ino-* (με παραγ. προσφύματα *-er-* και *-ino-*) < Ι.Ε. **gheim-* «χειμώνας – παγετός, χιόνι» || λατ. *hibernus* (από τη φρ. *hibernus (tempus)* «χειμερινός (καιρός)» προήλθαν λ. με σημ. «χειμώνας»: γαλλ. *hiver*, ισπ. *invierno*, ιταλ. *inverno*), αρμ. *jmeṙn* «χειμώνας» || αρχ. *χεῖμ-α (τό)* «χειμώνας – ψύχος, παγετός», *χειμ-ών(ας)* (βλ.λ.), *χειμ-έρ-ιος, χειμ-άζω (-ομαι), χειμ-άδιον* (> μεσν. *χειμαδεῖον* > *χειμαδειό*), *χι-ών (-όνος), χίμ-ετλο(ν)* «χιονίστρα», σύνθ. *χείμα-ρρος*. Βλ. κ. *χιόνι, χειμώνας* (ΣΧΟΛΙΟ).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειμέριος < αρχ. *χειμ-έρ-ιος* «χειμωνιάτικος, θυελλώδης» (βλ. ανωτέρω).

χειμώνας

μεσν. (μέσω τής αιτ. *τὸν χειμῶνα*) < αρχ. *χειμών, -ῶνος* [ήδη ομηρικό] (παράλλ. τύπος τού αρχ. *χεῖμα, -ατος* «χειμώνας – ψύχος, παγετός») < **gheim-ōn-* (με παραγ. τέρμα *-en- / -on-*) < Ι.Ε. **gheim-* «χειμώνας – παγετός, χιόνι» || σανσκρ. *himáḥ*, χεττ. *gimmant-* «χειμώνας» || αρχ. *χειμ-ερ-ινός, χειμ-έρ-ιος, χειμ-άζω (-ομαι), χειμ-άδιον* (> μεσν. *χειμαδεῖον* > *χειμαδειό*), *χι-ών (-όνος), χίμ-ετλο(ν)* «χιονίστρα», σύνθ. *χείμα-ρρος*. Βλ. κ. *χιόνι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειμων-ιά

χειμων-ιάζει

χειμώνιασ-μα < *χειμωνιασ-* (*χειμωνιάζει*) + παραγ. τέρμα *-μα*

χειμων-ιάτικος < *χειμών(ας)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *ανοιξ-ιάτικος*

χειμωνικό «καρπούζι» < μεσν. *χειμων-ικόν*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

χειμερινός, χειμώνας, χειμάζω, χειμαδειό, χιόνι, χίμαιρα – hiver, invierno, Ιμαλάια...

Σε αυτή την ετυμολογική οικογένεια περιλαμβάνονται λέξεις που συνδέονται με τον πάγο, το κρύο και την εποχή τού χειμώνα. Αφετηρία τους αποτελεί η Ι.Ε. ρίζα **ghei-m-* «χειμώνας – παγετός, χιόνι», την οποία αναγνωρίζουμε ευθύς αμέσως στο αρχ. ουσιαστικό *χεῖμ-α, -ατος* «χειμώνας – ψύχος, παγετός», που υπάρχει στο σύνθετο ***χείμα-ρρος*** (επίσης *χειμά-ρροος, χειμά-ρρους*). Περισσότερο γνωστά όμως είναι τα ακόλουθα ομόρριζα:

1) από θέμα *χειμ-* (**ghei-m-*): αρχ. ***χειμ-ών(ας)***, ***χειμ-έρ-ιος*** «χειμωνιάτικος, θυελλώδης» (με πρόσφυμα *-ερ-*), ***χειμ-ερ-ινός*** (με πρόσφυμα *-ερ-*), ***χειμ-άζω (-ομαι)***, *χειμ-άδιον* (> μεσν. *χειμαδεῖον* > ***χειμαδειό***).

2) από θέμα *χιμ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ghi-m-*): αρχ. ***χίμ-αιρα*** «αίγα γεννημένη τον προηγούμενο χειμώνα – μυθικό τέρας» (< **χίμ-αρ-ja*), ***χίμ-ετλο(ν)*** «χιονίστρα», ***χιών, -όνος*** «χιόνι» (< **χιώμ, -όμος*).

Στην ίδια ρίζα ανάγονται οι λατ. λέξεις ***hiems*** «χειμώνας» και ***hibernus*** «χειμερινός» (από τη φρ. *hibernus (tempus)* «χειμερινός (καιρός)» προήλθαν λέξεις με σημασία «χειμώνας»: γαλλ. ***hiver***, ισπ. ***invierno***, ιταλ. ***inverno***). Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι το τοπωνύμιο ***Ιμαλάια***, που αναφέρεται στην υψηλότερη οροσειρά τής Γης, ανάγεται στο σανσκρ. *himālayaḥ* «κατοικία τού χιονιού», τού οποίου το α΄ συνθετικό *himāḥ* «χιόνι» εντάσσεται στην ίδια ετυμολογική οικογένεια.

χειρ «χέρι»

< αρχ. *χείρ, -ρός* [ήδη ομηρικό] (δωρ. *χήρ*, αιολ. αιτ. *χέρρα*, ήδη μυκ. σύνθ. *e-ke-ro-*: *ἐγ-χε(ι)ρ(ο)-*) < θ. *χερσ-* (δοτ. πληθ. *χερσί* < **χερσ-σί*, με απλοποίηση) < Ι.Ε. **ghesr-* «πιάνω, αρπάζω – χέρι» (με αντιμετά-

θεση -sr- > -rs-) || χεττ. keššar «χέρι», τοχαρ. A tsar, αρμ. jeŕn || αρχ. χειρ-ίζομαι, ελνστ. υποκορ. χέρ-ιον (> μεσν. χέρι(ν), βλ.λ.). Ας σημειωθεί ότι ο τύπος χέρα (ν.ελλ. διαλεκτ. Κρήτης) προέρχεται από τον τύπο χεῖρα, αιτ. τού αρχ. χείρ, -ρός.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειρίδα «μανίκι» < αρχ. χειρ-ίς, -ῖδος.

ΣΥΝΘ. χειρ(ο)-: (αρχ.) χειρό-μακτρο (βλ.λ.), χειροποίητος – (ελνστ.) χειρ-άγρα «κρίση ουρικής αρθρίτιδας στο άκρο χέρι» (πβ. ποδ-άγρα), χειρ-άμαξα, χειρ-αψία (βλ.λ.), χειρο-βίοτος, χειρό-γραφο(ς), χειρο-μάντης, χειρό-μυλος, χειρο-πέδη (βλ.λ.) – (λόγ.) χειρ-αντλία (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. hand-pump), χειρ-αποσκευή (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. hand-luggage), χειρο-βάδιση (απόδ. τού αγγλ. handspring), χειρο-βομβίδα (βλ.λ.), χειρο-καλλιέργεια [1893], χειρο-κέντητος [1856], χειρο-κίνητος [1833], χειρο-μάλαξη [1809], χειρο-πρακτική (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. chiropractic), χειρο-πρίονο [1894], χειρο-φίλημα (βλ.λ.), χειρό-φρενο (βλ.λ.), χειρο-πιαστός κ.ά.

χειραγωγώ

< ελνστ. χειραγωγῶ (-έω), αρχική σημ. «οδηγώ κρατώντας από το χέρι», < χειραγωγός «οδηγός» < χειρ(ο)- + ἀγωγός, που ανάγεται στο ρ. ἄγω (βλ.λ.). Η μτφ. σημ. «κατευθύνω, καθοδηγώ» είναι ήδη ελνστ. (πβ. Διοδ. Σικελ. Βιβλ. ἱστ. 37.30.1: τοὺς ἄφρονας χειραγωγεῖ πρὸς τὰ φαῦλα τῶν ἔργων).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειραγώγηση < μεσν. χειραγώγη-σις «καθοδήγηση κρατώντας από το χέρι».

χειραφετώ

«ανεξαρτητοποιώ, απελευθερώνω» < μεσν. χειραφετῶ < χειράφετος, που απαντά στο λεξικό Σούδα (19.1: Μαγκίπατος· ὁ χειράφετος παρὰ Ῥωμαίοις) ως μεταφρ. δάνειο από λατ. emancipātus (μτχ. τού emancipo «απελευθερώνω – (νομ.) ανακηρύσσω τον γυιο ελεύθερο από την πατρική εξουσία»). Η λ. σχηματίστηκε από το λεξ. πρόθεμα χειρ(ο)- και το αρχ. ἄφετος «απελευθερωμένος» (αρχικώς για ζώα αφημένα σε ελεύθερη βοσκή, κατόπιν και για ανθρώπους), ρηματ. επίθ. τού ἀφίημι (βλ.λ. αφήνω).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειραφέτη-ση, λόγ. [1876]

χειραφετ-ικός, λόγ. [1887].

χειραψία

ελνστ., αρχική σημ. «είδος παλαιστικής λαβής – πάλη με τα χέρια», < χειρ(ο)- + -αψ(ία) (πβ. μεσν. χειραπτῶ «αγγίζω με το χέρι») < θ. ἀψ-, από συνοπτ. θέματα τού αρχ. ἅπτω «αγγίζω – βάζω φωτιά» (βλ.λ. ανάβω, άπτομαι), πβ. κ. φωτ-αψία. Η σημ. «χαιρετισμός με κράτημα των παλαμών» είναι σύγχρονο σημασιολ. δάνειο από γερμ. Handgriff.

χειρίδα → χειρ

χειρίζομαι

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «χειρουργώ», μέσ. τύπος τού χειρίζω < ουσ. χείρ, -ρός (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -ίζω. Η γενική σημ. «χρησιμοποιώ (με ορισμένο τρόπο)» είναι ελνστ. (πβ. Πολυβ. Ἱστ. 4.87.7: ὁμοίως (δὲ) καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος διέταξε πῶς καὶ διὰ τίνων ἕκαστα δεήσει χειρίζεσθαι).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χειρισμός < αρχ. χειρισ-μός «εγχείρηση – διοίκηση, διαχείριση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη]

χειριστής < ελνστ. χειρισ-τής «διαχειριστής, διοικητής»

χειρισ-τήριο, λόγ. [1870], απόδ. τού γαλλ. manipulateur.

χείριστος

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. Πολιτ. 567c.5-7: οἱ μὲν γὰρ <ἰατροί> τὸ χείριστον ἀφαιροῦντες λείπουσι τὸ βέλτιστον, ὁ δὲ τοὐναντίον], που σχηματίστηκε από τον συγκρ. βαθμό χείρων, -ωνος «χειρότερος» (βλ.λ.) με παραγ. τέρμα -ιστος τού υπερθ. βαθμού κατ' αναλογίαν προς τα μέγ-ιστος, ἄρ-ιστος.

χειρ(ο)- → χειρ

χειροβομβίδα

< λόγ. [1847] χειροβομβίς, -ίδος < χειρο- + βομβίς, -ίδος, υποκορ. τού ουσ. βόμβα (βλ.λ.), μεταφρ. δάνειο από γερμ. Handgranate.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χειροβομβίδα, γρενάδα / γρανάτα, γρεναδιέροι

Τον 19ο αιώνα πλάστηκε στην Ελληνική η λόγια λ. ***χειροβομβίς***. Η λ. αποδίδει το γερμ. Handgranate και είναι σύνθετη από το χειρο- (< αρχ. χείρ, χειρός «χέρι») + βομβίς, βομβίδος «μικρή βόμβα». Η ίδια η λ. ***βομβίς*** πρωτοαπαντά επίσης την ίδια περίοδο, στον Σπ. Τρικούπη μάλιστα ερμηνεύεται ως ***γρενάδα***. Ωστόσο ήδη από τον 17ο αιώνα απαντά η λ. ***γρανάτα*** (< ιταλ. granata) δηλώνοντας είδος βομβίδας με πυρίτιδα και φιτίλι, που την εκτόξευαν με το χέρι ή με σφεντόνα.

Ανάλογα με το μέσο με το οποίο εκτοξευόταν, η βομβίς έπαιρνε το όνομά της: χειροβομβίς είναι η βομβίς που εκσφενδονίζεται με το χέρι, ***οπλοβομβίς*** η εκτοξευόμενη με όπλο το οποίο έφερε ειδική χοάνη κ.λπ. ***Βομβιδοβόλοι*** ή ***χειροβομβιδοβόλοι*** ονομάστηκαν οι στρατιώτες που έριχναν τις χειροβομβίδες (ο όρος απέδωσε τον γαλλ. ***grenadiers***), ενώ αργότερα ονομάστηκαν ***χειροβομβισταί***. Οι περίφημοι ***γρεναδιέροι*** αρχικά ήταν στρατιώτες τού γαλλικού πεζικού που έριχναν τις γρενάδες, τις χειροβομβίδες (γαλλ. grenades à main) (βλ.λ. γρεναδιέρος).

Ας σημειωθεί ότι τόσο η λ. βομβίς όσο και η λ. χει-

ραβομβίς είναι ομόρριζες με τη λ. ***βόμβος***, αφού η λ. ***βόμβα*** από την οποία προέρχονται αποτελεί υπερδιορθωμένο τύπο τής ιταλ. λ. ***bomba***, η οποία ανάγεται ετυμολογικά στο αρχ. *βόμβος*.

χειροδικώ «δέρνω»
λόγ. [1883], < αρχ. *χειροδίκης* «αυτός που επιβάλλει το δίκιο του διά τής βίας, που παίρνει το δίκιο στα χέρια του» < *χειρο-* + *-δίκη(ς)* < *δίκη*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειροδικ-ία, λόγ. [1893].

χειροθετώ «διορίζω κατώτερο κληρικό»
< ελνστ. *χειροθετῶ (-έω)*, αρχική σημ. «θέτω τα χέρια (πάνω σε κάποιον)», < *χειρο-* + λεξ. επίθημα *-θετῶ* < *-θέ(της)* < θ. τού αρχ. *τίθημι* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *νομο-θέτης, σκηνο-θέτης – νομο-θετώ, σκηνο-θετώ*), για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Η σημ. «διορίζω κατώτερο κληρικό» είναι ελνστ. (4ος αι. μ.Χ., *Διαταγ. Ἀποστ. διὰ Κλήμ.* 8.28.10: *πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται [...] χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ, ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειρο-θεσία (ελνστ.).

χειροκροτώ
λόγ. [1856], < *χειρο-* + *κροτώ* < *κρότος*, απόδ. των γαλλ. *battre des mains, applaudir*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειροκρότη-μα, λόγ. [1835], απόδ. τού γαλλ. *applaudissement*
χειροκρότη-ση, λόγ. [1816]
χειροκροτη-τής, λόγ. [1888], απόδ. τού γαλλ. *applaudisseur*.

χειρόκτιο «γάντι»
< **χειρόκτιον* (μεσν. *χερόκτι*· ν.ελλ. διαλεκτ. τύποι *χερόχτι, χερόφτι*· απαντά και ως *χερόκτριον*), με ανομοίωση *ρ-ρτ > ρ-κτ*, < μεσν. *χε(ι)ρόρτιον* (κατ' αναλογίαν προς σύνθ. με συνδ. φωνήεν *-ο-*, πβ. κ. μεσν. *ποδόρτιον* «κάλτσα») < **χειρ-άρτιον* / **χειρ-αρτάριον* < *χειρ(ο)-* + *ἀρτ-*, από παράγωγα τού αρχ. *αἴρω* (πβ. αρχ. *ἀρτῶ (-άω)* «κρεμώ», *ἀρτήρ, -ῆρος* κ.ά.).

χειρολαβή → χειρ, λαμβάνω

χειρόμακτρο «πετσέτα χεριών»
< αρχ. *χειρόμακτρον* «μαντήλι, πετσέτα» < *χειρο-* + *μάκτρον* (βλ.λ.), που απαντά ως ελνστ.

χείρον → χείρων

χειρονομώ
< αρχ. *χειρονομῶ (-έω)* «κουνώ τα χέρια ενώ μιλώ» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο, πβ. *Ἱστ.* 6.129.14-15: *τὴν κεφαλὴν ἐρείσας ἐπὶ τὴν τράπεζαν τοῖσι σκέλεσι ἐχειρονόμησε*] < *χειρο* + λεξικό επίθημα *-νομῶ* < *νόμος* (βλ.λ.), πβ. κ. *ταξι-νομώ*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειρονομία < αρχ. *χειρονομ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], αρχική σημ. «ρυθμική κίνηση των χεριών για άσκηση».

χειροπέδη «(στον πληθ.) μεταλλικά δεσμά που περνιούνται στον καρπό των χεριών»
ελνστ. < *χειρο-* + αρχ. *πέδη* «δεσμά – (μτγν.) φρένο» (βλ.λ.).

χειροποίητος
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.195.6: *σφρηγῖδα δὲ ἕκαστος ἔχει καὶ σκῆπτρον χειροποίητον*] < *χειρο-* + *-ποίη(τος)*, σχηματισμός ρηματ. επιθ. από το ρ. *ποιῶ (-έω)*, βλ.λ.

χειρότερος
αρχ. [ήδη ομηρικό], παράλλ. τύπος τού *χείρων, -ωνος* (βλ.λ), συγκριτ. βαθμός (με επίθημα *-τερος*) τού οποίου το θ. απαντά επίσης στον υπερθ. *χείριστος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειροτερ-εύω
χειροτέρευ-ση, λόγ. [1861], < *χειροτερεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.

χειροτέχνης
αρχ. < *χειρο-* + *-τέχνη(ς)* < *τέχνη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειροτεχνία < αρχ. *χειροτεχν-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]
χειροτεχνώ < αρχ. *χειροτεχν-ῶ (-έω)*
χειροτεχν-είο, λόγ. [1854]
χειροτέχνημα < ελνστ. *χειροτέχνη-μα* < αρχ. *χειροτεχν-ῶ (-έω)*.

χειροτονώ
ΕΤΥΜ. < αρχ. *χειροτονῶ (-έω)*, λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *χεῖρα(ς) τείνειν* «τεντώνω το χέρι», που παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα *(τον-)* τού θ. που απαντά στο ρ. *τείνω* (βλ.λ.) < **τεν-jω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ψηφίζω με ανάταση των χεριών – εκλέγω (σε αξίωμα ή θέση)» (πβ. Ισοκρ. *Περὶ εἰρήν.* 52.3-5: *ἀλλ' ὧν μὲν πρὶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀναβῆναι κατηγοροῦμεν, ταῦτα συνελθόντες χειροτονοῦμεν*· Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6.2.12: *Τιμόθεον δ' αὐτῶν στρατηγὸν ἐχειροτόνησαν*) → ελνστ. σημ. (γενικότ.) «διορίζω (σε αξίωμα ή θέση), τοποθετώ» (Κ.Δ. Πράξ. 14,23: *χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς κατ' ἐκκλησίαν πρεσβυτέρους*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειροτονία < αρχ. *χειροτον-ία* «ψηφοφορία ή εκλογή με ανάταση των χεριών» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 3.49.1: *ῥηθεισῶν δὲ τῶν γνωμῶν τούτων μάλιστα ἀντιπάλων πρὸς ἀλλήλας οἱ Ἀθηναῖοι ἦλθον μὲν ἐς ἀγῶνα ὅμως τῆς δόξης καὶ ἐγένοντο ἐν τῇ χειροτονίᾳ ἀγχώμαλοι, ἐκράτησε δὲ ἡ τοῦ Διοδότου*) → ελνστ. σημ. (γενικότ.) «διορισμός, τοποθέτηση (σε αξίωμα ή θέση)» (πβ.

Ευσεβ. Ἐκκλ. Ἱστ. 6.19.16: *καίτοι τῆς τοῦ πρεσβυτερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα*)
χειροτόνη-ση, λόγ. [1880].

χειρουργός

ελνστ., αρχική σημ. «χειρώναξ, χειροτέχνης» (με συναίρεση *οε* > *ου*) < *χειρο-* + λεξ. επίθημα *-εργός* < *ἔργον* (βλ.λ.), πβ. κ. *αυτ-ουργός, δημι-ουργός, πρωτ-ουργός*. Η σημ. «γιατρός που εκτελεί εγχείρηση», ενισχυμένη από το αρχ. *χειρουργῶ* «εκτελώ εγχείρηση» (στον Ιπποκράτη), είναι ήδη ελνστ. (πβ. Γαλην. *Θρασύβ.* 5.849: *διὰ μὲν δὴ τὸ κοινὸν τοῦ σκοποῦ πάντες ἰατροὶ καλοῦνται, διὰ δὲ τὸ τῆς ἐνεργείας ἢ τῆς ὕλης ἢ τοῦ μορίου διάφορον ἤτοι χειρουργὸς ἢ φαρμακευτὴς ἢ ὀφθαλμικός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειρουργικός < αρχ. *χειρουργικ-ός* «σχετικός με έργο των χειρών – (ειδ.) σχετικός με εγχείρηση» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη]
χειρουργ-είο, λόγ. [1888]
χειρουργώ < αρχ. *χειρουργ-ῶ (-έω)* «ενεργώ χρησιμοποιώντας τα χέρια» → Η ιατρ. σημ. «εκτελώ εγχείρηση» είναι ήδη αρχ. (στον Ιπποκράτη).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

χειρουργός ή χειρούργος;
Η λ. ***χειρουργός*** παραδίδεται με τον τόνο στη λήγουσα, ακολουθώντας το πρότυπο πολλών συνθέτων με λεξικό επίθημα *-ουργός*, π.χ. *αὐτ-ουργός, δημι-ουργός, λειτ-ουργός, ξυλ-ουργός, ὁπλ-ουργός, πρωτ-ουργός, ὑπ-ουργός*. Με τον τόνο στην παραλήγουσα σχηματίστηκαν στην Αρχαιότητα μόνο δύο κακόσημα σύνθετα: *κακ-οῦργος, παν-οῦργος* (το αρχ. *ῥαδι-ουργός* τονίστηκε αργότερα στην παραλήγουσα κατ᾽ αναλογίαν προς τα προηγούμενα δύο). Συνεπώς, ο τύπος ***χειρουργός*** είναι προτιμότερος στη χρήση.

χειροφίλημα

μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *baise-main*.

χειρόφρενο

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *handbrake*.

χείρων «χειρότερος»

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Υ 434: *οἶδα δ᾽ ὅτι σὺ μὲν ἐσθλός, ἐγὼ δὲ σέθεν πολὺ χείρων*] (ουδ. *χεῖρον*, αιολ. *χέρρων*) < **χερ-jων*, που ίσως ανάγεται σε Ι.Ε. **gher-* με εικαζόμενη σημ. «βραχύς, κοντός, μικρός», οπότε πιθ. συνδ. με σανσκρ. *hrasvá-* «κοντός, μικρός» (συγκριτ. βαθμός *hrásīyas-*). Σύμφωνα με νεότερη πρόταση, η λ. συνδ. με παλ. σλαβ. *gorьkъ* «χειρότερος» και με το ρ. *goréti* «καίω», αλλά είναι δύσκολο να ενταχθούν οι λέξεις στο ίδιο ετυμολ. πεδίο. Από το θ. *χειρ-* τής λ. *χείρων, -ωνος* σχηματίστηκαν τα αρχ. *χειρ-ότερος* (συγκριτ.) και *χείρ-ιστος* (υπερθ.).

χειρώνακτας «αυτός που κερδίζει τα προς το ζην με σωματική εργασία»

< αρχ. *χειρῶναξ, -ακτος* < *χειρ(ο)-* + *ἄναξ, -κτος* «βασιλιάς, άρχοντας». Η λ. θα σήμαινε αρχικά «βασιλιάς (*ἄναξ*) των χεριών, άρχοντας των χεριών» και, επομένως, «επιδέξιος στα χέρια».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χειρωνακτικός < αρχ. *χειρωνακτ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].

χέλι

μεσν. (με προσαρμογή κατά τα ουδ. σε *-ι*, πβ. κ. *φιλί* < *φιλεῖν, φα(γ)ί* < *φαγεῖν*) < αρχ. *ἐγχέλειον*, υποκορ. τού ουσ. *ἔγχελυς, -εως / -υος (ἡ)*, που θεωρείται ότι προέκυψε από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) τού αρχ. *ἔχις* «ερπετό» (βλ.λ. *έχιδνα*) και ουσιαστικού συγγενούς με το λατ. *anguilla* «χέλι», το οποίο όμως δεν έχει διασωθεί στην Ελληνική.

χελιδόνι

< ελνστ. *χελιδόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *χελιδών, -όνος (ἡ)* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. φ 411: *ἡ δ᾽ ὑπὸ καλὸν ἄεισε, χελιδόνι εἰκέλη αὐδήν*], που παρουσιάζει παραγ. τέρμα *-δών* (όχι **-δϝών*, το οποίο αποτελεί ψευδοαρχαϊσμό), χαρακτηριστικό πτηνών (πβ. αρχ. *ἀηδών*). Εικάζεται ότι συνδ. με το συνώνυμο λατ. *hirundo* (> γαλλ. *hirondelle* «χελιδόνι», υποκορ. σχηματισμός) μέσω τύπων **χενιν-δών* και **hinundo* αντιστοίχως, που πιθ. να υπήρξαν ανεξάρτητα δάνεια από άγνωστη γλώσσα. Κατ᾽ άλλη εκδοχή, προέρχεται από το θ. τού αρχ. *κίχλη* < **κί-χλ-η* (με αναδιπλασιασμό), το οποίο θα αποτελούσε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghel-* «κραυγάζω, θορυβώ» || αρχ. γερμ. **gal-a-* «τραγουδώ» (> γερμ. σύνθ. *Nachti-gall* «αηδόνι», αγγλ. *nightin-gale*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χελιδονίζω < αρχ. *χελιδον-ίζω* < *χελιδών, -όνος*
χελιδόνισμα < ελνστ. *χελιδόνισ-μα* < αρχ. *χελιδον-ίζω*.
ΣΥΝΘ. χελιδονο-: *χελιδονο-φωλιά* (λόγ. [1845]), *χελιδονό-ψαρο*.

χελώνα

< αρχ. *χελώνη* (δωρ. *χελύνᾱ*, αιολ. *χελύννᾱ*) [ήδη στον Ομηρ. Ὕμνο Εἰς Ἑρμῆν] < **ghel-ōu-nā* (με επίθημα *-ωνη*, προερχόμενο από μακρά δίφθογγο). Η λ. παρουσιάζει παράλλ. αρχ. τύπο *χέλυς, -υος (ἡ)* (< **ghel-u-*), που συνδ. με παλ. σλαβ. *žely* «χελώνα». Δεν είναι εφικτή η περαιτέρω αναγωγή σε Ι.Ε. ρίζα, αν και έχει προταθεί η **ghel-* «πράσινος, κίτρινος» (από όπου το αρχ. *χλόη*, βλ.λ.). Κατ᾽ άλλη εκδοχή, λόγω τής προεξέχουσας γνάθου τής χελώνας, η λ. ίσως συνδ. με το θ. τού αρχ. ουσ. *χεῖλος* (βλ.λ.), όπως είχε συμβεί στο διαλεκτ. ιταλ. *bezzuca* «χελώνα», αν προέρχεται από παράγωγο τού λατ. *beccus* «ράμφος».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χελώνι < ελνστ. *χελών-ιον*, αρχική σημ. «όστρακο χελώνας», υποκορ. τού αρχ. *χελώνη*

χελων-ήσιος < *χελών(α)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*

χελων-ιάρης < *χελών(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αρκουδ-ιάρης*

χελωνοειδής < μεσν. *χελωνο-ειδής*.

ΣΥΝΘ. χελων(ο)-: *χελωνο-βότανο, χελωνο-καύκαλο, χελωνό-σουπα, χελων-όστρακο.*

χένα «φυτική χρωστική ουσία για βαφή μαλλιών» < αγγλ. *henna* < αραβ. *ḥinnā'* (> μεσν. λατ. *henne* > γαλλ. *henné*, ίδια σημ.).

χέρι

< μεσν. *χέρι(ν)* < ελνστ. *χέριον*, υποκορ. τού αρχ. *χείρ, -ρός* (βλ.λ.), από θ. *χερ-* που αποσπάστηκε από τη δοτ. πληθ. *χερ-σί(ν)* (< **χερσ-σίν*) και ενισχύθηκε από διαλεκτ. τύπους όπως αιολ. *χέρρα*, συχνούς την ελληνιστική εποχή, καθώς και από την τροπή /i/ > /e/ μετά τον ιωτακισμό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χερ-ούκλα < *χέρ(ι)* + μεγεθ. επίθημα *-ούκλα*, πβ. κ. *ψαρ-ούκλα*

χερούλι < μεσν. *χερ-οῦλι* < *χέρι(ν)* + υποκορ. επίθημα *-ούλι*.

ΣΥΝΘ. χερο-: *χερό-βολο* (βλ.λ.), *χερο-βολιά, χερο-δύναμος, χερο-κάμωτος, χερο-μάχος* «αυτός που δουλεύει με τα χέρια», *χερο-μαχώ, χερο-πόδαρα* κ.ά.

χερόβολο «δέσμη από σπαρτά που χωράει στο χέρι»

< μεσν. *χερόβολον* < *χειρόβολον* «ποσότητα που χωράει σε μία φούχτα» < *χειρο-* + *-βολ(ον)*, από θ. τού αρχ. *βάλλω* (βλ.λ.).

χερουβίμ «ένα από τα τάγματα των Αγγέλων»

< ελνστ. *χερουβ(ε)ίμ* < εβρ. *kerūbīm*, πληθ. τού *kerūb* < ακκαδ. *karūbu* «εύχαρις». Πβ. κ. *σεραφίμ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χερουβικός < ελνστ. *χερουβ-ικός*

χερουβικό «αργός ύμνος που ψάλλεται μετά την ανάγνωση τού Ευαγγελίου» < ελνστ. *χερουβικός (ὕμνος)*.

χερούκλα → χέρι

χερούλι → χέρι

χέρσος

αρχ., που αρχικώς απαντά ως ουσ. *χέρσος* / (αττ.) *χέρρος (ἡ)* «ξηρά, στεριά» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* τ 278: *τὸν δ' ἄρ' ἐπὶ τρόπιος νηὸς βάλε κῦμ' ἐπὶ χέρσου*], πιθ. < Ι.Ε. **ghers-* «σκληραίνω – εξαγριώνομαι» || σανσκρ. *hárṣate* «εξαγριώνομαι, εξάπτομαι», λατ. *horrēre* «φρίττω, τρομάζω», *hirsūtus* «τραχύς, ακανθώδης» || ίσως αρχ. *χοῖρος* (αν < **χορjo-ς*). Λιγότερο πιθ. είναι η σύνδ. με το αρχ. *ξηρός* και με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *σχερός·* *ἀκτή, αἰγιαλός* (ήδη αρχ. φρ. *ἐν σχερῷ* «διαδοχικά, συνεχώς»).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χερσαίος < αρχ. *χερσ-αῖος* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 132: *βοᾷ γὰρ κῦμα χερσαῖον στρατοῦ*]

χερσώνω < ελνστ. *χερσ-ῶ (-όω)*

χέρσω-μα, λόγ. [1809], < *χερσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

χέρσωση < μεσν. *χέρσω-σις* < *χερσώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-σις*.

ΣΥΝΘ. χερσό-: *χερσό-νησος* (αρχ.), *χερσό-τοπος* (λόγ. [1809]).

χερτς «μονάδα μετρήσεως τής συχνότητας»

από το επώνυμο τού Γερμανού φυσικού Heinrich R. Hertz (1857-94).

χέστης → χέζω

Χετταίοι

< ελνστ. *Χετταῖοι* (εν. *Χετταῖος*) < εβρ. *Hittīm* (πληθ.) < χεττ. *Khatti*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χεττιτ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *hethitisch* < *Hethiter* < ελνστ. *Χετταῖοι*.

χέω «χύνω»

αρχ. (ήδη μυκ. σύνθ. *me-ta-ke-ku-me-na*: *μετακεχυμέναι*, θηλ. μτχ. παθ. παρακειμένου) < **χέϜ-ω* < Ι.Ε. **ghew-* «ραντίζω, περιβρέχω, χύνω» || σανσκρ. *juhóti*, λατ. *fundere* (> γαλλ. *fondre* «λειώνω, χύνω – ανακατεύω», ισπ. *fundir*), αρχ. γερμ. **geut-a-* «χύνω, λειώνω – ποτίζω» (> γερμ. *gießen*, ολλ. *gieten*, σουηδ. *gjuta*) || αρχ. *χο-ή, χό-ος (χοῦς), χο-άνη, χυ-τός, χυ-λός, χυ-μός, χύ-μα, χύ-σις, χύ-τρα*, επίρρ. *χύ-δην* (> *χυδαῖος*, βλ.λ.), σύνθ. σε *-χόος* (ήδη μυκ. *-ko-wo*). Βλ. κ. *χύνω*.

ΣΥΝΘ. -χέω: *δια-χέω, εγ-χέω, συγ-χέω, περι-χέω, εκ-χέω*

-χυση: *διά-χυση, έγ-χυση, σύγ-χυση, έκ-χυση*

-χυτος: *διά-χυτος*

-χυμα: *έγ-χυμα, παρέγ-χυμα, περί-χυμα, έκ-χυμα.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

χέω, χοή, χους, χοάνη, χωνί, χυτός, χυλός, χυμός, χύνω, χύτρα, χυδαίος, χώμα – fondre, gießen, God, Gott...

Στις λέξεις αυτής τής ετυμολογικής οικογένειας εντάσσονται όροι που δηλώνουν βασικές έννοιες τής ζωής, όπως το χώμα και οι χυμοί, αλλά και θρησκευτικές τελετουργίες, όπως οι χοές, δηλαδή σπονδές από μέλι, κρασί και νερό προς τιμήν νεκρού. Οι έννοιες αυτές έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα **ghew-* «ραντίζω, περιβρέχω, χύνω», από την οποία προήλθαν οι ακόλουθες λέξεις:

1) από θέμα **χεϜ- (*ghew-)*: αρχ. **χέω** (< **χέϜ-ω*), με μεταπλασμένο ελνστ. τύπο **χύνω**.

2) από θέμα *χοϝ- (μεταπτωτική βαθμίδα *ghow-): αρχ. ***χοή*** (< *χοϝ-ή), ***χο-άνη / χώνη*** (< *χοϝ-άνη, από όπου το ρήμα ***χων-εύω*** και το ουδ. ***χωνί(ον)***, μεσν. υποκοριστικό), ***χοῦς / χόος*** «χώμα» (< *χόϝ-ος, από όπου το ρήμα *χόϝ-ω, βάσει τού οποίου σχηματίστηκαν τόσο το ελνστ. *χωννύω / χώννυμι* «συσσωρεύω χώμα, επιχωματώνω, φράζω» > μεσν. ***χώνω*** όσο και το αρχ. ***χῶ-μα***).
3) από θέμα *χϝ- (μεταπτωτική βαθμίδα *ghu-): αρχ. ***χυ-τός***, ***χύ-τρα***, ***χυ-λός***, ***χυ-μός***, ***χύ-μα*** (αρχική σημασία «οτιδήποτε χύνεται, ρευστό, υγρό»), ελνστ. ***χυδ-αῖος*** (από το αρχ. επίρρημα *χύ-δην* «σωρηδόν, ανακατεμένα, άτακτα»).
Από τα ομόρριζα άλλων γλωσσών ξεχωρίζουν το λατ. *fundere* (από όπου τα γαλλ. ***fondre*** «λειώνω, χύνω – ανακατεύω», ισπ. ***fundir***), καθώς και το αρχ. γερμ. *geut-a- «χύνω, λειώνω – ποτίζω» (από όπου τα γερμ. ***gießen***, ολλ. ***gieten***, σουηδ. ***gjuta***). Μερικές από τις πλέον ενδιαφέρουσες λέξεις είναι οι όροι των γερμανικών γλωσσών για τον Θεό: αγγλ. ***God***, γερμ. **Gott**. Σύμφωνα με μία εκδοχή, οι όροι αυτοί θα μπορούσαν να αναχθούν σε αρχ. γερμ. *gudam, που ίσως παρουσιάζει όμοια δομή με τον τύπο *ghu-tom (από όπου το ουδ. ρηματικό επίθετο *χυ-τόν*). Αν ληφθεί υπ' όψιν η αρχ. φράση *χυτὴ γαῖα* «συσσωρευμένο χώμα, τύμβος», η οποία ανήκει στο θρησκευτικό λεξιλόγιο, ο αρχ. γερμανικός όρος ενδέχεται να αναφέρεται αρχικά σε τύμβο αφιερωμένο σε θεότητα.

χηλή «οπλή»
αρχ. (δωρ. *χᾱλά*), τεχν. όρ., αγν. ετύμου. Ελάχιστα πιθ. η σύνδ. με την ετυμολ. οικογένεια των ρ. *χαίνω, χάσκω* (βλ.λ.). Βλ. κ. *χαλεύω*.

χημεία
< ελνστ. *χημ(ε)ία / χυμεία*, αβεβ. ετύμου. Η γραφή *χυμεία* οφείλεται μάλλον σε παρασύνδεση προς τα αρχ. *χύμα, χυμός*, που ανήκουν στην ετυμολ. οικογένεια τού ρ. *χέω* (βλ.λ.), και βασίστηκε στην άποψη ότι επρόκειτο για τεχνική τήξεως των μετάλλων, την οποία εφήρμοζαν οι αλχημιστές για να παραγάγουν ευγενή μέταλλα. Εντούτοις, αυτό αποτελούσε μόνο μέρος των δραστηριοτήτων τους (ασχολούνταν, μεταξύ άλλων, με βαφές, αφεψήματα και εκχυλίσματα) και φαίνεται πιθανότερο ότι η λ. συνδέθηκε νωρίς με το τοπωνύμιο *Χημία*, που απέδιδαν οι Αιγύπτιοι στη χώρα τους (προέρχεται από αρχ. αιγυπτ. *kmt* «μαύρος – γόνιμος, εύφορος»), αν υποτεθεί ότι οι αλχημιστές είχαν εκεί την αφετηρία τους. Δεν αποκλείεται οι λ. *χυμός / χύμα* και *Χημία* να συμφύρθηκαν, πράγμα που διευκολύνθηκε από τον ιωτακισμό αργότερα. Ορισμένοι μελετητές εικάζουν ότι η λ. δήλωνε τη δράση των ελληνοφώνων αλχημιστών εκείνης τής εποχής (όπως ο Ζώσιμος, 3ος αι. μ.Χ., που χρησιμοποιεί τον όρο *χημεία*) και στα κείμενά τους αναφέρεται μερικές φορές ως ιδρυτής ο μυθικός προφήτης *Χίμης*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χημ-είο, λόγ. [1874], < *χημ(ία)* + παραγ. τέρμα *-είο*
χημ-ικός, λόγ. [1802], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chimique*.
ΣΥΝΘ. χημειο- (ελληνογενείς ξέν. όρ.): *χημειο-θεραπεία* (μεταφορά τού γαλλ. *chimiothérapie*), *χημειο-τακτικισμός* (μεταφορά τού γαλλ. *chimiotactisme*), *χημειο-τροπισμός* (μεταφορά τού γαλλ. *chimiotropisme*) κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
χημεία
Από τον όρο ***χημεία / χυμεία*** σχηματίστηκε η αραβική λέξη *al-kīmiyá*, στην οποία ανάγεται τελικά ο όρος ***αλχημεία*** (βλ.λ.), οπότε πρόκειται για αντιδάνειο. Ακόμη, η αραβ. *al-kīmiyá* έδωσε κατόπιν το μεσν. λατ. *alchimia*, από το οποίο αποχωρίστηκε ήδη τον 13ο αι. το αραβ. άρθρο *al* (μεσν. λατ. *chimia, chymia*) πιθ. με επίδρ. των ελλην. *χημεία / χυμεία*, με αποτέλεσμα να προκύψουν οι όροι για τη «χημεία» που χρησιμοποιούνται σήμερα στις διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες: γαλλ. *chimie*, γερμ. *Chemie*, αγγλ. *chemistry* (μέσω τύπου *chemist / παλ. αγγλ. chymist* «αλχημιστής»), ισπ. *química*, ιταλ. *chimica* κ.ά.

χήμωση «οίδημα τού κερατοειδούς χιτώνα»
< ελνστ. *χήμωσις* (ήδη στον ιατρό Γαληνό) < αρχ. *χήμ(η)* «δίθυρο κοχύλι με ανοιχτά όστρακα» (με παραγ. τέρμα *-ωσις*, χαρακτηριστικό νόσων) < θ. *χη-* (από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στα ρ. *χαίνω, χάσκω*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-μη*, πβ. αρχ. *ῥώ-μη, δέσ-μη, ἅλ-μη*. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το λήμμα τού λεξικογράφου Ησυχίου *χήμη· χάσμη* (πβ. κ. *χάσμα*).

χήνα
< μεσν. *χῆνα* < αρχ. *χήν, -νός (ὁ / ἡ)* [ήδη ομηρικό] < *χανς, -νσός (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος και αντέκταση) < Ι.Ε. *ghan-s- «χήνα – κύκνος» || σανσκρ. *haṁsá-*, λατ. *(h)anser* (> ισπ. *ansar*), λιθ. *žąsis*, αρχ. γερμ. *gans- (> γερμ. *Gans*, αγγλ. *goose*, σουηδ. *gås*). Δεν είναι πιθ. η σύνδεση με την ετυμολ. οικογένεια των ρ. *χαίνω, χάσκω* (βλ.λ.) ούτε οι υποθ. περί δανείου από γλώσσα τής Ανατολής ή περί ηχομιμητ. αρχής (από την κραυγή τής χήνας).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χην-άρης < *χήν(α)* + παραγ. τέρμα *-άρης*, πβ. κ. *(α)γελαδ-άρης*.
ΣΥΝΘ. χηνο-: *χηνο-βοσκός* (ελνστ.) – *χηνο-τρόφος* (ελνστ.), *χηνο-τροφία, χηνο-τροφείο*.

χήρα
ΕΤΥΜ. αρχ. (στον Όμηρο συχνά *χήρα γυνή / μήτηρ*), ουσιαστικοπ. θηλ. επιθέτου που ανάγεται σε Ι.Ε.

*ghē-ro- «κενός – εγκαταλείπω» (βασική ρίζα *ghē-), το οποίο πιθ. απαντά στο σανσκρ. *já-hā-ti* «αφήνω, εγκαταλείπω», ίσως στο λατ. *heres, -ēdis* «κληρονόμος», ενώ ορισμένοι θεωρούν ότι σχετίζεται με λ. στις οποίες το θ. *χη-, χα-* έχει στερητική σημ., όπως τα αρχ. *χάζομαι* «αποσύρομαι, υποχωρώ», *χῆτος (τό)* «φτώχια, ένδεια», *χηρωσταί* «συγγενείς που παίρνουν την περιουσία άτεκνου θανόντος», ακόμη και *κι-χά-νω* «συναντώ, βρίσκω» (κυρ. για κακό). Η λ. είναι απομονωμένη από τον βασικό όρο άλλων Ι.Ε. γλωσσών για τη «χήρα»: *widh-ewā || λατ. *vidua* (> γαλλ. *veuve*, ισπ. *viuda*, ιταλ. *vevoda*), αρχ. γερμ. **widuwō(n)-* (> γερμ. *Witwe*, αγγλ. *widow*, ολλ. *weduwe*).

ΣΗΜΑΣ. Το αρχ. *χήρα* αναφερόταν αρχικώς μόνο στη γυναίκα που έχει χάσει τον σύζυγό της. Πολύ αργότερα εμφανίζεται στο λεξιλόγιο το αρσ. ***χῆρος*** (αρχικά ως επίθ. με σημ. «στερημένος, έρημος»), το οποίο απαντά ως ουσ. στον Αριστοτέλη αναφερόμενο στα χελιδόνια και στις πέρδικες. Η πρώτη αναφορά στον σύζυγο που έχει χάσει τη γυναίκα του συναντάται σε επίγραμμα τού Καλλιμάχου (4ος αι. π.Χ., *Ἐπιγρ.* 15.3-4: *ἦ μέγα φημί χῆρον ἀνιᾶσθαι σὸν πόσιν Εὐθυμένη*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χηρεύω < αρχ. *χηρ-εύω*, αρχική σημ. «στερούμαι» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* α 123-4: *ἥ γ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος ἤματα πάντα ἀνδρῶν χηρεύει*) ➔ η σημερινή σημ. (για γυναίκα) ήδη αρχ. (πβ. Ισαίου *Φιλοκτήμ.* 51.5-6: *τὴν ἀδελφὴν τὴν Φιλοκτήμονος, ᾗ Χαιρέᾳ συνῴκησε, νῦν δὲ χηρεύει*)

χηρεία < αρχ. *χηρ-εία*.

χθαμαλός «χαμηλός»

αρχ. < *χθαμ-* (με παραγ. τέρμα *-αλός*, πβ. αρχ. *ἁπ-αλός, ὁμ-αλός*) < *(dh)ghm̥-, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχ. *χθών, -ονός* (βλ.λ.), από την οποία σχηματίστηκε επίσης το αρχ. επίθ. *χαμ-ηλός*. Παρόμοιο μορφολ. σχηματισμό εμφανίζει το ομόρριζο λατ. *humilis* «χαμηλός – ταπεινός». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χθων*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χθαμαλότητα < ελνστ. *χθαμαλ-ότης -ότητος*.

χθες

< αρχ. *χθές / ἐχθές* (με *ἐ-* προθεματ.) [ήδη σε Ομηρικό Ύμνο], τού οποίου το αρχικό σύμπλεγμα *χθ-* εγείρει ερμηνευτικά προβλήματα. Κατά τη συνήθη εκδοχή, η λ. αναλύθηκε έτσι ώστε να συντίθεται από δεικτικό πρόθεμα, το οποίο ακολουθείται από τον Ι.Ε. όρο για την «ημέρα»: *χθές* < *gh(i/e)-dyes, ενώ ορισμένα Ι.Ε. ομόρριζα παρουσιάζονται απλοποιημένα || σανσκρ. *hyá-* «χθες» (< *ghyes-, με μετάθεση τού -y-;), λατ. *heri* (> γαλλ. *hier*, ισπ. *ayer*), αλβ. *dje*, παλ. δυτ. γερμ. **gestra-* (> γερμ. *gestern*, αγγλ. *yester-day*: με β΄ συνθ. τη λ. για την «ημέρα»). Δεν θεωρείται πιθ. η αναγωγή σε Ι.Ε. *dhghes- με μετάθεση των συμφώνων (π.χ. στο αρχ. *χθών*, βλ.λ.), διότι δεν εξηγεί τους τύπους τής ινδοϊρανικής ομάδας. Σύμφωνα με νεότ. εκδοχή, *χθές* < *g[z]h(y)-es, που εμφανίζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *g[z]hey-, το οποίο θα ερμήνευε ικανοποιητικά και οικονομικότερα τα σανσκρ. *hyá-* (< *ghye-s), λατ. *heri* (< *ghes-), παλ. ιρλ. *(in)dē* (< *g[z]hes-) μέσω ανομοιώσεων. Οι τύποι *χτες, εχτές* είναι ήδη μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χθεσινός < ελνστ. *χθεσ-ινός*.

ΣΥΝΘ. -χθές: αντιπρο-χθές, προ-χθές

χθεσινο-βραδινός.

χθόνιος «σχετικός με τον μυθικό κάτω κόσμο»

αρχ. < *χθών, -ονός* «γη, έδαφος» (βλ.λ.) [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο]. Η λ. παρουσιάζει όμοιο μορφολ. σχηματισμό με άλλα Ι.Ε. ομόρριζα όπως σανσκρ. *kṣā́myaḥ* «γήινος, χοϊκός», παλ. ιρλ. *duine*, πβ. κ. ουαλ. *dyn* «άνθρωπος (δηλ. από χώμα, γήινος)». Η λ. υπάρχει ως β΄ συνθ. στα αρχ. *κατα-χθόνιος* και *ὑπο-χθόνιος*.

χθων «γη, έδαφος»

ΕΤΥΜ. < αρχ. *χθών, -ονός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Γ 265: *ἐξ ἵππων ἀποβάντες ἐπὶ χθόνα πουλυβότειραν*] < Ι.Ε. *(dh)ghōm- (πιθ. από ρίζα *dhghem- «γη, έδαφος, χώμα») || σανσκρ. *kṣā́ḥ*, χεττ. *tekan* (γεν. *taknas*), τοχαρ. *tkam̥* (γεν. *tkanis*), λατ. *humus* (> επίθ. *humilis* «χαμηλός – ταπεινός» > γαλλ. *humble*, ιταλ. *umile*) || αρχ. *χαμ-αί* (< *(dh)ghm̥-, υπόλειμμα τοπικής πτώσεως), *χάμ-ω, χαμ-ηλός, χθαμ-αλός* (βλ.λ.), σύνθ. *αὐτό-χθων* (βλ.λ.). Σύμφωνα με παλαιότερη εκδοχή, οι λέξεις αυτές ανάγονταν σε Ι.Ε. τύπο με αρχικό σύμπλεγμα *g[z]h-, αλλά η συγκεκριμένη πρόταση άφηνε ανερμήνευτα τα χεττιτικά και τοχαρικά ομόρριζα.

ΣΗΜΑΣ. Η αρχ. λ. *χθών* δεν αναφερόταν στη γη ως τόπο καλλιέργειας (αγρό) ή ως αγροτική περιοχή κατοικίας (σε αντίθεση με τις πόλεις), αλλά είχε κατ' εξοχήν θρησκευτικό χαρακτήρα και δήλωνε κυρίως την επιφάνεια τής γης, η οποία περιέχει τον κόσμο των νεκρών και των θεοτήτων τού μυθικού κάτω κόσμου (σε αντιδιαστολή προς το επίθ. *οὐράνιος*).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

χαμηλός, χάμω, χθόνιος – homo, humble, homme, hombre, uomo, bridegroom...

Η αντίληψη τού ανθρώπου ως χωμάτινου ή χοϊκού είναι εμφανής σε σειρά λέξεων, οι οποίες δηλώνουν τόσο τον «άνθρωπο» όσο και τη «γη» ή το «χώμα». Οι λέξεις αυτές έχουν την αφετηρία τους στην Ι.Ε. ρίζα *dhghem- «γη, έδαφος, χώμα», η οποία στην Ελληνική έδωσε ομόρριζα που ανήκουν σε δύο κατηγορίες:

1) λέξεις με θέμα που αρχίζει από *χθ-*: αρχ. ***χθών, -ονός*** «γη, έδαφος» (από όπου το επίθετο ***χθόνιος*** και το σύνθετο ***αὐτό-χθων***), ***χθαμ-αλός*** «χα-

μηλός». Οι τύποι με αρχικό *χθ-* προϋποθέτουν αντιμετάθεση των συμφώνων **dhgh-*.
2) λέξεις με θέμα που αρχίζει από *χαμ-*: αρχ. επίρρημα ***χαμ-αί*** (από όπου το μεσν. ***χάμ-ω***), ***χαμηλός***. Οι τύποι από *χαμ-* εξηγούνται από το θέμα τής γενικής **ghm-os* > **ghm̥-os* > **χαμ-* (επειδή δεν υπάρχει λέξη ελληνική με αρχικό σύμπλεγμα **χμ-*).
Ο τύπος τής τοπικής πτώσης **dhgh(e)m-ōn-* εικάζεται ότι έδωσε το λατ. ουσιαστικό ***homo***, ***-inis*** «άνδρας – άνθρωπος» (από όπου τα αντίστοιχα γαλλ. ***homme***, ισπ. ***hombre***, ιταλ. ***uomo***), ενώ ομόρριζο είναι επίσης το λατ. ***humus*** «χώμα, έδαφος» (από όπου το επίθ. ***humilis*** «χαμηλός – ταπεινός» > γαλλ. ***humble***, ιταλ. ***umile***). Από παράγωγο τής ίδιας Ι.Ε. ρίζας προήλθε επίσης το παλ. αγγλ. *guma* «άνδρας», το οποίο υπάρχει ως β΄ συνθετικό στο αγγλ. ***bride-groom*** «γαμπρός» (κυριολ. «ο άνδρας τής νύφης»).

χι → χει

χιαστός
ελνστ. (ρηματ. επίθ.) < *χιάζω* «σχηματίζω Χ» (είτε χαράσσοντάς το είτε ως ρητορικό σχήμα) < αρχ. *χεῖ / χῖ* (βλ.λ. *χει*). Το επίρρ. *χιαστί* είναι ελνστ.

χίλια → χίλιοι

χιλιάδα
< αρχ. *χιλιάς, -άδος* (κυρ. πληθ. *χιλιάδες*) < *χίλιοι* (βλ.λ.).

χιλιάζω → χίλιοι

χιλιάρικο → χίλιοι

χιλίαρχος «διοικητής σώματος χιλίων στρατιωτών»
αρχ. < *χιλι(ο)-* + *-αρχος* < ρ. *ἄρχω* (βλ.λ.). Η λ. δήλωνε τον διοικητή σώματος χιλίων ανδρών και, ως εκ τούτου, κατά τη ρωμαϊκή εποχή απέδωσε τον λατ. όρο *tribunus militum*, μολονότι στους ύστερους δημοκρατικούς χρόνους ο όρος προσδιόριζε καθέναν από τους έξι ανώτερους στρατιωτικούς αξιωματούχους τής λεγεώνας, που όμως δεν διοικούσαν τμήματά της.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χιλιαρχία < αρχ. *χιλιαρχ-ία*.

χιλιασμός → χίλιοι

χιλιετής
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *χιλι(ο)-* + *-ετής* < *ἔτος*, πβ. κ. *δι-ετής, πολυ-ετής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χιλιετία < ελνστ. *χιλιετ-ία*
χιλετηρίδα < ελνστ. *χιλιετ-ηρίς, -ίδος* < **χιλιέτ-ηρος* (πβ. αρχ. *τρι-έτ-ηρος* «ηλικίας τριών ετών») < *χιλιετ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ηρος*.

χιλι(ο)- → χίλιοι

χιλιόγραμμο «κιλό»
λόγ. [1801], < *χιλιο-* + *-γραμμο* < *γράμμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *kilogramme* < *kilo-* (πλάστηκε με βάση το αρχ. *χίλιοι* και τον 19ο αι. επικρίθηκε από Γάλλους λογίους με το σκεπτικό ότι έπρεπε να προτιμηθούν οι τύποι *kilio-gramme / -mètre* κ.ά.) + *-gramme* «γραμμάριο» (< αρχ. *γράμμα*, βλ.λ. *γραμμάριο*).

χίλιοι
αρχ. < **χέσλιοι* (όπως προκύπτει από τους αρχ. διαλεκτ. τύπους: ιων. *χείλιοι*, δωρ. *χήλιοι*, αιολ. *χέλλιοι*· το αττ. *χίλιοι* οφείλεται μάλλον σε αφομοίωση *ē – ī > ī – ī*) < Ι.Ε. **ghes-lo-* || σανσκρ. *sahásram*, αβεστ. *hazaŋrəm*, των οποίων η μορφολ. ανάλυση προκαλεί δυσκολίες. Φαίνεται πιθανότερη η υπόθ. ότι ο σανσκρ. τύπος είναι σύνθ. *sa-hasra-* < **sm̥-ghes-lo*, τού οποίου το πρώτο τμήμα είναι προθεματικό και σημαίνει «ένα» (πβ. αρχ. *ἑ-κατόν*, τοχαρ. *sas* «ένα»). Ο συλλογισμός αυτός οδήγησε περαιτέρω στην υπόθεση ότι το λατ. *mille* «χίλιοι» εντάσσεται στην ίδια οικογένεια και ανάγεται σε τύπο **smī-heslia* (με πρόθεμα **smī-* «ένας, ένα»), από όπου **mī-heslia / *mī-hilia* > *millia* και υποχωρητ. *mille*. Μολονότι η υπόθεση είναι εύλογη, φαίνεται ότι δεν υπήρχε κοινός Ι.Ε. όρος με τη σημ. «χίλιοι».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χίλια, ουσιαστικοπ. ουδ. τού αρχ. *χίλιοι* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]
χιλιάζω < μεσν. *χιλι-άζω* «είμαι χιλίων ετών»
χιλιασ-μός < *χιλιασ-* (*χιλιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *millenarism*
χιλιαστής < μεσν. *χιλιασ-τής*
χιλι-άρικο < *χίλι(α)* + παραγ. τέρμα *-άρικο*, πβ. κ. *πενηντ-άρικο*.
ΣΥΝΘ. χιλι(ο)-: *χιλι-άκριβος, χιλιό-γραμμο* (βλ.λ.), *χιλιό-δραχμο* (λόγ. [1865]), *χιλιο-ειπωμένος, χιλιό-λιτρο* (λόγ. [1856]), *χιλιο-μέτρηση, χιλιο-μετρητής, χιλιο-μετρικός* (λόγ. [1833]), *χιλιό-μετρο* (ελληνογενής ξέν. όρ. < γαλλ. *kilomètre*), *χιλιο-φορεμένος, χιλιό-χρονος* (λόγ. [1831]).

χιλιοστός
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Ξενοφώντα και Πλάτωνα] < *χίλιοι* (βλ.λ.), κατ' αναλογίαν προς το τακτικό αριθμητ. *εἰκοσ-τός*, από όπου αποσπάστηκε με επανανάλυση τέρμα *-οστός* (πβ. κ. αρχ. *ἑκατ-οστός*).
ΣΥΝΘ. χιλιοστό-: *χιλιοστό-βαρο* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *millibar* (υβριδικό σύνθ.) < *milli-* (< λατ. *mille* «χίλιοι») + *-bar* < *βάρος*), *χιλιοστό-γραμμο* (λόγ. [1866], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *milligramme* (υβριδικό σύνθ.) < *milli-* (< λατ. *mille* «χίλιοι) + *-gramme* < *γράμμα*), *χιλιοστό-λιτρο* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *millilitre* (υβριδικό σύνθ.) < *milli-* (< λατ. *mille* «χίλιοι») + *-litre* < αρχ. *λίτρα*), *χιλιοστό-μετρο* (λόγ. [1839], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *millimètre*

(υβριδικό σύνθ.) < *milli-* (< λατ. *mille* «χίλιοι») + *mètre* < αρχ. *μέτρον*).

χίμαιρα «ουτοπία, αυταπάτη»

ΕΤΥΜ. αρχ. < **χίμαρ-ja* (με επένθεση· συνδ. με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *χίμαιροι· αἶγες χειμέριαι* και προφανώς με το αρχ. *χίμαρος* «τράγος», που απαντά στον Αριστοφάνη), πιθ. < **χιμ-αρ-* < **ghim-* (με επίθημα *-αρ-* < **-r̥-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gheim-* «χειμώνας – παγετός, χιόνι», για το οποίο βλ.λ. *χειμώνας*. Θεωρείται ότι συνδ. με διαλεκτ. νορβ. *gimber* «προβατίνα χωρίς μικρά» (< **gimbrī-*) και λατ. *bimus* «διετές (ζώο), δηλ. που έχει ζήσει δύο χειμώνες» (< **bi-himos*).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μυθικό τέρας με σώμα λιονταριού, κεφάλι κατσίκας και ουρά που έληγε σε κεφάλι φιδιού», κοινώς «αίγα γεννημένη τον προηγούμενο χειμώνα (συνεπώς μονοετής κατά τη θυσία της)» (αμφότερες οι σημ. στα ομηρικά έπη) ➝ σύγχρ. σημ. «παράδοξος, ουτοπικός» (με επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *chimère* < λατ. *chimaera* < αρχ. *χίμαιρα*· η σημερινή σημ. απαντά στη Γαλλική τον 13ο αι.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χιμαιρ-ικός, λόγ. [1855], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chimérique* < *chimère* (βλ. ανωτέρω).

χιμάω → χυμώ

χίμετλο «χιονίστρα»

< αρχ. *χίμετλον* (συνήθ. στον πληθ. *χίμετλα*) < θ. *χιμ-* (με παραγ. τέρμα *-ε-θλον / -ε-τλον*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gheim-* «χειμώνας – παγετός, χιόνι», από όπου προήλθαν τα αρχ. *χειμ-ών (-ῶνος), χειμ-ερ-ινός, χειμ-έρ-ιος, χειμ-άζω (-ομαι), χειμ-άδιον* (> μεσν. *χειμαδεῖον* > *χειμαδειό*), *χι-ών (-όνος)*, σύνθ. *χείμα-ρρος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειμώνας*.

χιμίζω → χυμώ

χιμπαντζής

< αγγλ. *chimpanzee* (οπτικό δάνειο) < *chimpanzi / kimpanzi*, λ. από την οικογένεια γλωσσών Μπαντού (Κονγκό).

χιμώ → χυμώ

χινόπωρο

< *φθινόπωρο*, με παρετυμολ. σύνδεση προς το ρ. *χύνω*, επειδή είναι η εποχή που πέφτουν τα φύλλα των δέντρων.

χιονάνθρωπος

< *χιον(ο)-* + *άνθρωπος*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *snowman*.

χιόνι

μεσν. < ελνστ. *χιόνιον*, υποκορ. τού αρχ. *χιών, -όνος (ἡ)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Κ 437: *λευκότεροι χιόνος*] < **χιώμ, -όμος* (με αντικατάσταση τού **-μ*, επειδή δεν λειτουργεί ως ληκτικό σύμφωνο στην Ελληνική) < **ghi-yom-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gheim-* «χειμώνας – παγετός, χιόνι» || αρμ. *jiwn* «χιόνι», λατ. *hiems, -mis* «χειμώνας» || αρχ. *χειμ-ών (-ῶνος), χειμ-ερ-ινός, χειμ-έρ-ιος, χειμ-άζω (-ομαι), χειμ-άδιον* (> μεσν. *χειμαδεῖον* > *χειμαδειό*), *χίμ-ετλο(ν)* «χιονίστρα», σύνθ. *χείμα-ρρος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χειμώνας*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χιονάτος < μεσν. *χιον-ᾶτος* ➝ Στο όν. *Χιονάτη* (ηρωίδα πασίγνωστου παραμυθιού) υπάρχει σημασιολ. επίδρ. από το γερμ. *Schneewittchen* ή το γαλλ. *Blanche-Neige*

χιον-ένιος < *χιόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*

χιον-ιάς < *χιόν(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάς*, πβ. κ. *βορ-ιάς*

χιονίζει < αρχ. *χιον-ίζει* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ηρόδοτο] < *χιών, -όνος (ἡ)*

χιονισ-τής, λόγ. [1816], < *χιονισ-* (*χιονίζει*) + παραγ. τέρμα *-τής*

χιονίσ-τρα < *χιονισ-* (*χιονίζει*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *σφουγγαρίσ-τρα*

χιονοειδής < ελνστ. *χιονο-ειδής*

χιονώδης < αρχ. *χιον-ώδης*.

ΣΥΝΘ. χιονο-: *χιονο-βόλος* (ελνστ.), *χιονο-βολώ* (ελνστ.), *χιονο-βολία* (λόγ. [1812]), *χιονο-βόλημα* (λόγ. [1887]), *χιονό-βροχο, χιονο-δρομία* (λόγ. [1886]), *χιονο-δρομικός, χιονο-δρόμιο, χιονο-δρόμος* (απόδ. τού γερμ. *Schneeschuhläufer*), *χιονο-θύελλα* (βλ.λ.), *χιονό-λευκος* (λόγ. [1835]), *χιονό-μαλλος* (λόγ. [1860]), *χιονό-μετρο, χιονό-μπαλα, χιονό-νερο, χιονο-νιφάδα* (λόγ. [1895]), *χιονο-πέδιλο* (βλ.λ.), *χιονο-πόλεμος* (λόγ. [1887]), *χιονό-πτωση* (βλ.λ.), *χιονο-σκεπής* (λόγ. [1853]), *χιονο-στιβάδα* (λόγ. [1846]), *χιονο-στρόβιλος* (λόγ. [1886], απόδ. τού γαλλ. *tourbillon de neige*), *χιονό-σφαιρα* (λόγ. [1863], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Schneeball*) κ.ά.

χιονοθύελλα

λόγ. [1870], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Schneesturm*.

χιονοπέδιλο

λόγ. [1891], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Schneeschuh*.

χιονόπτωση

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *snowfall*.

χιούμορ

ΕΤΥΜ. < αγγλ. *humour* < παλ. γαλλ. *humeur* < λατ. *humor, -ōris* «υγρό – υγρότητα», που παραδίδεται με ορθότ. γρ. *umor* (το αρχικό *h-* οφείλεται σε παρασύνδεση προς το ουσ. *humus* «γη, έδαφος») και, κατά μία άποψη, είναι ομόρριζο με τη λεξιλογική οικογένεια τού αρχ. *ὑγρός*. Η δημοφιλής σύνδ. με το αρχ. *χυμός* δεν έχει επιστημονική βάση.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού παλ. γαλλ. όρου, όπως και τού αγγλονορμανδ. *humour*) «καθένα από τα τέσσερα υγρά τού σώματος (φλέγμα, χολή, μέλαινα χολή,

αίμα) που πιστευόταν ότι καθόριζαν τη συμπεριφορά» (βλ.λ. *ιδιοσυγκρασία*) → 16ος αι. (αγγλ. *humour*) «τάση, διάθεση – χαρακτήρας, ιδιοσυγκρασία» (που εθεωρείτο αποτέλεσμα συγκερασμού των παραπάνω υγρών ή χυμών) → 17ος αι. μέχρι σήμερα (αγγλ. *humour*) «ευχάριστη διάθεση, πρόσχαρη και εύθυμη στάση προς τα πράγματα – αστεϊσμός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χιουμορ-ίστας, μεταφορά τού αγγλ. *humourist*

χιουμοριστ-ικός < *χιουμορίστ(ας)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

χίπης

< αγγλ. *hippie / hippy*, όρος που εμφανίστηκε τη δεκαετία τού 1960 (παλαιότ. *hipster*), < *hip*, ανεπίσημος όρος (των αρχών τού 20ού αι. στις Η.Π.Α.) για αυτόν «που είναι τής μόδας, που είναι εναρμονισμένος με ό,τι νέο στις ιδέες, τη μουσική και παρόμοια», αγν. ετύμου, ίσως πχομιμητ. αρχής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χίπ-ικος

χιπ-ισμός.

χιπ-χόπ «σύγχρονο μουσικό είδος»

< αγγλ. *hip-hop*, με αναδίπλωση τού *hip* (βλ.λ. *χίπης*).

χιτ «μουσική επιτυχία»

< αγγλ. *hit*, αρχική σημ. «χτύπημα – (μτφ.) επιτυχία τού στόχου», < ρ. *hit* «χτυπώ».

χιτώνας

< αρχ. *χιτών, -ῶνος* (ήδη μυκ. *ki-to*), πιθ. σημιτ. δάνειο μέσω τού φοιν. *ktn* «λινός χιτώνας».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χιτώνιο < αρχ. *χιτών-ιον* «λεπτό, πολυτελές γυναικείο ένδυμα», υποκορ. τού *χιτών, -ῶνος*

χιτωνο-ειδής, λόγ. [1886].

χλαίνη «μανδύας»

< αρχ. *χλαῖνα* / (ιων.) *χλαίνη* [ήδη ομηρικό] < **χλαν-ja* / **χλαμ-ja*, που συνδ. επίσης με το αρχ. *χλαμ-ύς, -ύδος* (> *χλαμύδα*, βλ.λ.). Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι ενδυματολογικοί αυτοί όροι τού αρχ. λεξιλογίου προέρχονται από σημιτ. γλώσσα.

χλαλωή «οχλοβοή, οχλαγωγία»

< **(ο)χλαγω(γ)ή* (με σίγηση τού αρκτικού *ο-* και τού ενδοφωνηεντικού *-γ-*, καθώς και με αφομοίωση *λ-γ* > *λ-λ*), μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *ὀχλαγωγία* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

χλαλωή ή χλαλοή;

Εφόσον η λέξη προέρχεται από το ελνστ. ουσ. *ὀχλαγωγία*, είναι φανερό ότι γράφεται με *-ω-*: ***χλαλωή***. Η γραφή *χλαλοή* (ίσως επηρεασμένη από το συνώνυμο *βοή*) δεν έχει ετυμολογική βάση.

χλαμύδα

< αρχ. *χλαμύς, -ύδος* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στη Σαπφώ] < θ. *χλαμ-*, που απαντά επίσης στο ουσ. *χλαῖνα* (βλ.λ. *χλαίνη*). Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι ενδυματολογικοί αυτοί όροι τού αρχ. λεξιλογίου προέρχονται από σημιτ. γλώσσα.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλαμύδιο < ελνστ. *χλαμύδ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *χλαμύς, -ύδος* (ο σύγχρ. βιολ. όρος αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chlamydia*).

χλαπακιάζω

< *χλαπ* (ηχομιμητ. λ.), με προσαρμογή σε ρηματ. τύπο *χλαπ-ακιάζω* ή *χλαπ-ακώνω* κατ' αναλογίαν προς ρ. όπως *κορακ-ιάζω* ή *καπακ-ώνω, χαπακ-ώνω, μπουκ-ώνω*.

χλαπαταγή «οχλαγωγία, φασαρία»

από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *χλα(λω)ή* και *πάταγ(ος)*.

χλαπάτσα «διστομίαση, ηπατική νόσος των ζώων»

< *χλαπάτσα / κλαπάτσα* < *γκλαμπάτσα* < αρωμουν. (βλαχ.) *gălbĕatsă* (πβ. ρουμ. *gălbeasă*), που ίσως ανάγεται στο θ. τού λατ. *galbinus* «κίτρινος – ωχρός, χλομός» ή, κατ' άλλη άποψη, στο αλβ. *këlbazë* «χλαπάτσα».

χλεμπονιάρης «χλομός, κιτρινιάρης»

< *χλεμπόν(α)* «παραγινωμένο αγγούρι» (με παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *κιτριν-ιάρης, ψωρ-ιάρης*), ίσως < **φλεμ(π)όνα* (πβ. κ. *χλομός* < ελνστ. *φλόμος*) < *πλεμόνα* (πβ. διαλεκτ. Κρήτης *πλέμονας, φλέμονας, φλεμόνι*), για το οποίο βλ.λ. *πλεμόνι*.

χλεύη «κοροϊδία»

αρχ. [ήδη σε Ομηρ. Ύμνο], ίσως < **ghlew-ā*, που θα συνέδεε τη λ. με αγγλοσαξ. *glēo* «χαρά – παιγνίδι», παλ. ισλ. *glý* και θα οδηγούσε σε θ. **ghleu-* «χαίρομαι, αστειεύομαι» (παρεκτεταμένη μορφή τού Ι.Ε. **ghel-* «λάμπω» ή τού **ghel-* «κραυγάζω»). Η διατήρηση τού ενδοφωνηεντικού *-F-* δεν ερμηνεύεται εύκολα· ορισμένοι υπέθεσαν ότι προϋπήρξε σιγματικός τύπος (όπως στη σύνδεση τού αρχ. *σκεῦος / σκευή* με υποτιθέμενο απρφ. **σκεῦ(σ)αι*), αλλά αυτό θα οδηγούσε σε **gleu-s-ā* > **χλεύ-σ-η* ή σε μη αναμενόμενο τύπο **χλεFFā* (με εκφραστ. διπλασιασμό). Δεν ευσταθεί η συσχέτιση με τη «γλώσσα» τού λεξικογράφου Ησυχίου *χελυνάζω· χλευάζω, φλυαρέω* (μέσω θεμάτων **ghel-u-* > **ghl-eu*), διότι το ρ. *χελυνάζω* δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την ετυμολ. οικογένεια τού αρχ. *χεῖλος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλευάζω [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, πβ. *Βάτρ.* 375: *κἀπισκώπτων καὶ παίζων καὶ χλευάζων*] < αρχ. *χλευ-άζω*

χλευαστής < αρχ. *χλευασ-τής* < ρ. *χλευ-άζω*

χλευασμός < αρχ. *χλευασ-μός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Δημοσθένη, *Περὶ τοῦ στεφ.* 85.1-2: *ἔστιν οὖν ὅστις ὑμῶν οἶδέ τιν' αἰσχύνην τῇ πόλει συμβᾶσαν διὰ*

τοῦτο τὸ ψήφισμα ἢ χλευασμὸν ἢ γέλωτα] < ρ. *χλευάζω*

χλευαστικός < ελνστ. *χλευασ-τικός* < αρχ. *χλευάζω*.

χλιαίνω

αρχ., αρχική σημ. «ζεσταίνω – μαλακώνω ή ραφινάρω υλικά θερμαίνοντάς το», < **χλι-αν-jω* (με επίθημα *-αν-* και επένθεση) < θ. *χλι-*, πιθ. μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghlei-(d)-* «λαμπρός, σπινθηροβόλος» || παλ. ιρλ. *glē*, ουαλ. *gloew*, μέσο άνω γερμ. *glīmen* «λάμπω, αστράφτω» (> γερμ. *glimmen*) || αρχ. *χλιαρός* (πβ. κ. *μιαίνω – μιαρός*), *χλι-δ-ή* (με παρέκταση *-δ-*), ίσως αρχ. *χλόη* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλίαν-ση

χλιαρός < αρχ. *χλι-αρός* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αλκμάνα] < θ. *χλι-* (τού ρ. *χλι-αίνω*) + παραγ. τέρμα *-αρός*, πβ. κ. *μιαίνω – μιαρός*

χλιαρότητα < ελνστ. *χλιαρ-ότης, -ότητος* < αρχ. *χλιαρός*

χλιαρ-αίνω < *χλιαρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

χλιδή

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 466: *ἄγαλμα τῆς ὑπερπλούτου χλιδῆς*], αρχική σημ. «πολυτέλεια – μαλθακότητα, ηδυπάθεια», πιθ. < **χλι-δ-* (με παρέκταση *-δ-*), από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghlei-(d)-* «λαμπρός, σπινθηροβόλος» || παλ. σκανδ. *glita* «σπινθηροβολώ» || αρχ. *χλιαίνω* (< **χλι-αν-jω*, βλ.λ.), *χλι-αρός*. Η σημασιολ. σύνδεση των εννοιών «χλιαρός, μαλακός» και «πολυτελής, μαλθακός» είναι ανάλογη τής πορείας που εμφανίζουν τα αρχ. *τρυφή, τρυφηλός* (☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *θρύμμα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλιδ-άτος < *χλιδ(ή)* + παραγ. τέρμα *-άτος*, πβ. κ. *γεμ-άτος*.

χλιμιντρίζω

< μεσν. *χλιμιτρίζω / χλιμιντρῶ* (με ανομοίωση *χρ – ρ* > *χλ – ρ* και αφομοίωση των φωνηέντων *ε – ι > ι – ι*) < αρχ. *χρεμετίζω* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλιμίντρισμα < μεσν. *χλιμίντρισ-μα*.

χλόη

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (πιθ. ενωρίτερα στον Αρχίλοχο)] (ιων. *χλοίη*, δωρ. *χλόā*) < **χλόϜ-η* < **ghl-ow-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghel-e/ow-*, που μάλλον αποτελεί παρεκτεταμένη μορφή τής ρίζας **ghel-* «πράσινος, κίτρινος – λαμπρός, ζωηρός» || λιθ. *želiù* «φυτρώνω, πρασινίζω», *žālias* «πράσινος, ωμός», παλ. σλαβ. *zelĭje* «λάχανο», λατ. *(h)olus, -eris* «λάχανο, κράμβη», παλ. δυτ. γερμ. **gel-wa-* «κίτρινος» (> γερμ. *gelb*, αγγλ. *yellow*, ολλ. *geel*) || αρχ. *χλω-ρός, χολ-ή, χόλ-ος* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλοάζω < αρχ. *χλο-άζω* «πρασινίζω»

χλόασμα < ελνστ. *χλόασ-μα* < αρχ. *χλο-άζω*

χλοερός < αρχ. *χλο-ερός* [ήδη τον 8ο αι. π.Χ. στον Ησίοδο] < *χλό(η)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *παγερός*.

ΣΥΝΘ. χλοο-: *χλοο-κοπτικός, χλοο-τάπητας* (απόδ. ξέν. όρου).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

χολή, χλόη, χόλος, χλωρός – yellow, gelb, gold...

Μολονότι δεν έχει προσδιοριστεί η αρχική σημασία τής Ι.Ε. ρίζας, η συγκεκριμένη οικογένεια λέξεων συναθροίζει σημασίες που συνδέουν τα χρώματα «κίτρινος, πράσινος» με την ανάπτυξη των φυτών και κυρίως με τα πρώτα πρασινωπά βλαστάρια τους, ενώ σε παράγωγα συναντάται επίσης η σημασία «υγρός – φρέσκος, ζωτικός». Εικάζεται ότι οι παραπάνω λέξεις ανάγονται στην Ι.Ε. ρίζα **ghel-* «πράσινος, κίτρινος – λαμπρός, ζωηρός» και στην παρεκτεταμένη μορφή της **ghel-e/ow-*. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *χολ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ghol-*): αρχ. ***χολ-ή, χόλ-ος***.

2) από θέμα *χλο- / χλω-* (μεταπτωτική βαθμίδα **ghlo-u- / *ghlō-u-*): αρχ. ***χλό-η*** (< **χλό-Ϝη*), ***χλω-ρός*** (θεωρείται ότι το μακρό θέμα *χλω-* είχε ως αφετηρία το αρχ. επίθ. *χλοῦς (-όο-)* < **χλόϜ-ος* «ανοιχτός πράσινος»).

Στα ομόρριζα άλλων γλωσσών συγκαταλέγονται όροι για το «κίτρινο» χρώμα, όπως οι λέξεις που ανάγονται στο παλ. δυτ. γερμ. **gel-wa-* «κίτρινος» (από όπου τα γερμ. ***gelb***, αγγλ. ***yellow***, ολλ. ***geel***), καθώς και όροι που αναφέρονται στον «χρυσό», όπως οι λέξεις από αρχ. γερμ. **gulþa-* «χρυσός» (> γερμ. ***Gold***, αγγλ. ***gold***, ολλ. ***goud***).

χλομός

μεσν. < **φλομός* (με ανομοίωση τόπου αρθρώσεως *φ – μ > χ – μ* και καταβιβασμό τόνου υπό την επίδρ. των επιθ. *χλωρός, ὠχρός*) < αρχ. *φλόμος* «δηλητηριώδες φυτό (με ωχρό χρώμα)» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χλομ-άδα < *χλομ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *πρασιν-άδα*

χλομ-ιάζω

χλόμιασ-μα < *χλομιασ-* (*χλομιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

χλωμός ή χλομός;

Η γραφή με *-ω-* (*χλωμός*), αν και προκρίνεται από τη σχολική γραμματική, οφείλεται σε παρετυμολογική σύνδεση προς το συνώνυμο επίθ. *χλωρός* (πβ. το ερμήνευμα τού λεξικογράφου Ησυχίου *χλωρός· ὠχρός*). Εφόσον προέρχεται από το αρχ. *φλόμος*, η λ. ορθογραφείται κανονικά με *-ο-*: ***χλομός***.

χλοοτάπητας → **χλόη, τάπητας**

χλωμός → **χλομός**

χλωρίδα → **χλωρός**

χλωρίνη → **χλώριο**

χλώριο
λόγ. [1839], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chlore*, που πλάστηκε το 1814 με βάση το αρχ. *χλωρός* (βλ.λ.) εξαιτίας τού κιτρινοπράσινου χρώματός του.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χλωρ-ίνη, λόγ. [1837], < *χλώρ(ιο)* + παραγ. τέρμα *-ίνη*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chlorine*
χλωρί-ωση < *χλώρι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chloration*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
χλώριο
Η ονομασία τού ***χλωρίου*** αποτέλεσε αντικείμενο μακρών συζητήσεων στις αρχές τού 19ου αιώνα μεταξύ των διάσημων Γάλλων χημικών Louis J. Gay-Lussac (1778-1850), Louis J. Thenard (1777-1857) και τού Άγγλου χημικού Sir Humphry Davy (1778-1829). Επικράτησε η πρόταση τού Davy (1810) να ονομαστεί το αέριο *chlorine* ή *chloric gas* λόγω τού χρώματός του και έτσι ο όρος ***chlore*** έγινε αποδεκτός στη Γαλλική.

χλωρός «τρυφερός, νωπός»
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη ομηρικό] < θ. *χλω-* (με παραγ. τέρμα *-ρος*, πβ. αρχ. *ὠχ-ρός, νεκ-ρός*) < **ghlō-*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghel-* «πράσινος, κίτρινος – λαμπρός, ζωηρός». Θεωρείται ότι το μακρό θ. *χλω-* είχε ως αφετηρία το αρχ. επίθ. *χλοῦς (-όο-)* < **χλόϜ-ος* «ανοιχτός πράσινος» κατά το σχήμα *πλοῦς (-όο-)* < **πλόϜ-ος* και *πλω-τός*. Η λ. εντάσσεται στη λεξιλογική οικογένεια των αρχ. *χλό-η, χολ-ή, χόλ-ος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χλόη*.
ΣΗΜΑΣ. Η ομηρική χρήση τού επιθ. *χλωρός* οδήγησε στην άποψη ότι είχε αρχική σημ. «υγρός», επομένως «φρέσκος – ζωντανός, ζωτικός» (ομηρ. φρ. *μέλι χλωρόν*), από όπου προέκυψαν η δήλωση τού χρώματος και οι σημ. «κίτρινος, πράσινος» (ομηρ. φρ. *χλωρὸν δέος*· αρχικά προσδιόριζε αυτόν που έχει αρρωστήσει από φόβο και κατόπιν, κατά το σχήμα υπαλλαγής, τον ίδιο τον φόβο). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ωχρός*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χλωρ-ίδα, λόγ. [1838], < *χλωρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίδα* (κατά το *πανίδα*), μεταφρ. δάνειο από ν.λατ. *flora* < λατ. *Flora* (όνομα τής θεάς των λουλουδιών) (διάφ. το αρχ. *χλωρ-ίς, -ίδος* «είδος φλώρου»)
χλωρότητα < ελνστ. *χλωρ-ότης, -ότητος* «πράσινο ή υποκίτρινο χρώμα των φυτών».
ΣΥΝΘ. χλωρο-: *χλωρο-πλάστης* (λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chloroplaste*), *χλωρο-φορμίζω* (λόγ. [1889]), *χλωρο-φόρμιο* (λόγ. [1851]), *χλωρο-φύλλη* (βλ.λ.), *χλωρό-φυτο* (μεταφορά τού ελληνογενούς ν.λατ. *chlorophytum*), *χλωρο-τύρι* κ.ά.

χλωροφόρμιο «υγρή οργανική ένωση»
λόγ. [1851], μεταφορά τού γαλλ. *chloroforme*, υβριδικού συνθ. (εν μέρει ελληνογενούς), < *chloro-* (< *chlore* «χλώριο», βλ.λ. *χλώριο*) + *-forme*, που είχε αφετηρία τον όρο *(acide) formique* «μυρμηκικό (οξύ)» < ν.λατ. *(acidum) formicum* (< λατ. *formica* «μυρμήγκι»). Βλ. κ. *φορμόλη*.

χλωροφύλλη
λόγ. [1885], < *χλωρο-* (< *χλωρός*) + *-φύλλ(η)* (< *φύλλο*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chlorophylle*.

χνάρι
< μεσν. *(ἀ)χνάρι(ν)* (με *ἀ-* προθεματ.) < **ἰχν-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *ἴχνος* (βλ.λ.).

χνότο
μεσν. (απαντούν οι τύποι *χνότος* και *χνότα*), πιθ. < **τα αχνότη / *τ' αχνότη* (με επανανάλυση /ta axn/ > /ta xn/, από όπου νέος πληθ. **χνότη* και ουδ. ενικού *χνότος*) < *(η) *αχνότη* (θηλ. που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.) < μεσν. *ἄχν(α) / ἀχν(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότη* κατά τα μεταπλασμένα μεσν. *νιότη, αγριότη*.

χνούδι
< μεσν. *χνούδι(ν)* < **χνούδ-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *χνοῦς (-όο-)* «λεπτό άχυρο – απαλό και λεπτό τρίχωμα» [ήδη ομηρικό, *Όδ.* ζ 226: *ἐκ κεφαλῆς δ' ἔσμηχεν ἁλὸς χνόον ἀτρυγέτοιο*], αγν. ετύμου. Δεν συνδ. με το αρχ. *χνόη* «πλήμνη τροχού – (μτφ.) άρθρωση ποδιού», καθώς η ενδιάμεση σημ. «τριβή, προϊόν τριβής» δεν είναι μαρτυρημένη.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χνουδ-ιάζω
χνουδ-ίζω
χνούδιασ-μα < *χνουδιασ-* (*χνουδιάζω*)+ παραγ. τέρμα *-μα*
χνουδ-ωτός < *χνούδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*, πβ. κ. *σταυρ-ωτός*.

χοάνη «χωνί – χωνευτήρι»
< αρχ. *χοάνη / χώνη* (συνηρημ.) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη (ομηρ. *χόανος*)] < **χοϜ-άνη* (με παραγ. τέρμα *-άνη*, πβ. κ. *λεκ-άνη, σκαπ-άνη*) < θ. **χοϜ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* «χύνω» (βλ.λ.) < **χέϜ-ω*. Βλ. κ. *χωνί, χέω* (ΣΧΟΛΙΟ).

χόβερκραφτ «αερόστρωμνο όχημα»
< αγγλ. *hovercraft* < *hover* «ακινητώ (στον αέρα), αιωρούμαι, ταλαντεύομαι» (αγν. ετύμου) + *craft* «τέχνη, μαστοριά – (στον πληθ.) σκάφος», αρχική σημ. «ισχύς, δύναμη» < αρχ. γερμ. **krafti-* (> γερμ. *Kraft*, ολλ. *kracht*).

χόβολη «ζεστή στάχτη»
μεσν., ίσως (με αντιμετάθεση και διατήρηση τού τρόπου αρθρώσεως: *φ – γ > χ – β*) < **φόγολη* (πβ. *φοβόλη, χοβόλη*, διάλεκτος Κρήτης) < βεν. **fogolo* < *fogo* «φωτιά» (ν.ελλ. *φόγκος*, ιδίωμα Λέσβου) < λατ. *focus*. Σύμφωνα με άλλη άποψη, η λ. προέρχεται από τύπο *φόβολη* (ν.ελλ. διάλεκτος Κρήτης, με ανομοίωση *φ – β > χ – β*) < *(α)θόβολη* (ν.ελλ. διάλεκτος Κρήτης, όπως και *(α)θούβαλη*, πβ. *αθο-βόλι* «τόπος όπου βάζουν τη στάχτη») < μεσν. *ἄθος* «στάχτη, τέφρα» (ίσως < αρχ. *ἄνθος* ή, κατ' άλλους, < αρχ. *αἶθος* «δυνατή φωτιά», που παρετυμολογήθηκε κατά το μεσν. *ἀ(ν)θρακία, ἀθρακιά*) + *-βολή*, το οποίο προέρχεται από θ. τού αρχ. *βάλλω*.

χοή «σπονδή»
αρχ. [ήδη ομηρικό, *Οδ.* κ 518: *ἀμφ' αὐτῷ δὲ χοὴν χεῖσθαι πᾶσιν νεκύεσσι*] < **χοϜ-ή*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϜ-ω*. Η λ. δήλωνε τιμητική προσφορά (συνήθ. από μέλι, κρασί και νερό) σε τάφο νεκρού. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.
ΣΥΝΘ. χοη-φόρος «αυτός που προσφέρει χοές στους νεκρούς» (αρχ.).

χοϊκός → χους

χοίρος
< αρχ. *χοῖρος* [ήδη ομηρικό] < **χορ-jο-ς* (με επένθεση) < **ghor-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gher-s-* «σκληραίνω – εξαγριώνομαι» || σανσκρ. *hárṣate* «εξαγριώνομαι, εξάπτομαι», λατ. *horrēre* «φρίττω, τρομάζω», *hirsūtus* «τραχύς, ακανθώδης», ίσως και αρμ. *gēr* «λίπος», αλβ. *derr* «χοίρος» (< **ghōr-n-*) || πιθ. αρχ. *χέρσ-ος* (βλ.λ.). Βλ. κ. *γουρούνι*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χοιράδα «οίδημα των αδένων τού λαιμού» < αρχ. *χοιρ-άς, -άδος*, αρχική σημ. «είδος χαμηλών βράχων που έμοιαζαν με νώτα χοίρων» (η ιατρ. σημ. ήδη στον Ιπποκράτη)
χοιραδ-ισμός, λόγ. [1887], < *χοιράδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*
χοιράδ-ωση, λόγ. [1879], < *χοιράδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωση*
χοιρίδιο < αρχ. *χοιρ-ίδιον*, υποκορ. τού *χοῖρος*
χοιρινός < μεσν. *χοιρ-ινός*.
ΣΥΝΘ. χοιρο-: *χοιρο-βοσκός* (ελνστ.), *χοιρο-σφαγείο* (ελνστ.), *χοιρο-τροφείο* (ελνστ.), *χοιρο-τρόφος* (ελνστ.), *χοιρο-μέρι* (μεσν.), *χοιρό-δερμα* (λόγ. [1890]), *χοιρο-στάσιο* (λόγ. [1891]), *χοιρο-τροφία* (λόγ. [1854]), *χοιρο-τροφικός* (λόγ. [1893]) κ.ά.

χόκεϊ
< αγγλ. *hockey*, που πρωτοαπαντά [1527] ως *hockie* < παλ. γαλλ. *hoquet* «κυρτό μπαστούνι», υποκορ. τύπου που προέρχεται από το φραγκ. **hōk* < αρχ. γερμ. **hōka* «γάντζος» (> αγγλ. *hook*).

χολ
ΕΤΥΜ. < αγγλ. *hall* < παλ. αγγλ. *heall* < αρχ. γερμ. **hallō-* «στεγασμένος ή καλυμμένος χώρος» (> γερμ. *Halle*, ολλ. *hal*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού παλ. αγγλ. *heall*) «μεγάλος στεγασμένος χώρος» → παλαιότ. σημ. (τού αγγλ. *hall*) «μεγάλη κατοικία – ευρύχωρο δωμάτιο, σαλόνι» → σύγχρ. σημ. (από τον 17ο αι.) «διάδρομος υποδοχής» (επειδή στις μεγάλες αγγλικές κατοικίες τής εποχής οδηγούσε στο ευρύχωρο δωμάτιο υποδοχής ή επειδή η είσοδος άνοιγε απευθείας σε αυτό).

χολέρα
αρχ. λ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη], που παρουσιάζει επίθημα *-ερα* (θηλ. τού *-ερος*, το οποίο χαρακτήριζε ασθένειες, π.χ. αρχ. *ἴκτ-ερος, ὕδ-ερος*). Σχολιαστές τής ελνστ. εποχής συνέδεαν τη *χολέρα* με το αρχ. *χολάς, -άδος* (συνήθ. πληθ. *χολάδες* «έντερα, εντόσθια») ή με το αρχ. *χολή* και δεν αποκλείεται οι παραπάνω συσχετισμοί να έχουν ετυμολογική βάση, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι στη χολή αποδιδόταν η κακή διάθεση και αρκετές ασθένειες. Σύμφωνα με νεότ. άποψη, η λ. συνδ. με παλ. ιρλ. *galar* «ασθένεια – λύπη» και χεττ. *kallar* «κακός», οπότε ανάγεται σε Ι.Ε. **ghal-* «βλάβη, ζημία», αλλά το ουσ. *χολέρα* έχει αποκτήσει εξειδικευμένη σημασία.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χολερ-ιάζω
χολερικός < αρχ. *χολερ-ικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη].

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
χολέρα
Η δημοφιλής συσχέτιση τής ***χολέρας*** με την κακή διάθεση είναι περαιτέρω φανερή στην εξέλιξη τού ελληνογενούς λατ. *cholera*, από όπου προήλθε το γαλλ. ***colère*** «οργή, θυμός», αρχικώς (15ος αι.) «βίαιη διάθεση (αποδιδόμενη στη χολή)».

χολή
ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Αρχίλοχο] < θ. **ghol-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghel-* «πράσινος, κίτρινος – λαμπρός, ζωηρός» || λιθ. *želiù* «φυτρώνω, πρασινίζω», *žãlias* «πράσινος, ωμός», λατ. *(h)olus, -eris* «λάχανο, κράμβη», παλ. δυτ. γερμ. **gel-wa-* «κίτρινος» (> γερμ. *gelb*, αγγλ. *yellow*, ολλ. *geel*), αρχ. γερμ. **gulþa-* «χρυσός» (> γερμ. *Gold*, αγγλ. *gold*, ολλ. *goud*), παλ. σλαβ. *žlŭčĭ* «χολή» || αρχ. *χλω-ρός, χλό-η* (< **χλόϜ-η*), *χόλ-ος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χλόη*.
ΣΗΜΑΣ. Η ετυμολ. αναγωγή σε θέμα που σημαίνει «πράσινος, κίτρινος» είναι εύλογη, αν ληφθεί υπ' όψιν το πρασινοκίτρινο χρώμα τού υγρού που συγκεντρώνεται στη χοληδόχο κύστη. Οι αρχ. θεωρούσαν τη *χολή* (και τη *μέλαινα χολή*) έναν από τους τέσσερεις χυμούς τού σώματος, οι οποίοι υποτίθεται ότι ρύθμιζαν τη συμπεριφορά. Αυτές οι πεποιθήσεις

αποτυπώνονται σε διάφορους όρους: βλ.λ. *ιδιοσυγκρασία, κράση, μελαγχολία, ταμπεραμέντο, χιούμορ.*

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χολιάζω < μεσν. *χολ-ιάζω* < *χολ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*

χόλιασ-μα < *χολιασ-* (*χολιάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

χολώνω < αρχ. *χολ-ῶ (-όω)* «εξοργίζω, παροξύνω»

χόλω-μα < *χολώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα.*

ΣΥΝΘ. χολ-: *χολ-αγωγός* (ελνστ.), *χολ-ερυθρίνη* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *bilirubin*), *χολ-αγγειογραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cholangiography*), *χολ-αιμία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cholémie*), *χολ-αιμικός* (λόγ. [1879]) κ.ά.

χολη-: *χολη-δόχος* (βλ.λ.), *χολη-στερίνη* (βλ.λ.), *χολη-στερόλη* (βλ.λ.), *χολη-φόρος* (απόδ. τού γαλλ. *voies billaires*) κ.ά.

χολο-: *χολο-λιθίαση* (λόγ. [1888]), *χολό-λιθος* (λόγ. [1890], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cholélithe*), *χολο-κυστεκτομή* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cholecystectomy*), *χολο-κυστίτιδα* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cholecystitis*), *χολο-κυστογραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *cholecystography*), *χολο-σκάω* κ.ά.

χοληδόχος στη φρ. *χοληδόχος κύστη*

ελνστ. < *χολη-* (< αρχ. *χολή*) + λεξ. επίθημα *-δόχος* < αρχ. *δέχομαι* (βλ.λ.).

χοληστερίνη

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cholestérine* < *chole-* (< αρχ. *χολή*) + *stér-* (< αρχ. *στερεός*) + παραγ. τέρμα *-ine* (ελλ. αρχής, βλ.λ. *-ίνη*). Τη λ. έπλασε το 1815 ο Γάλλος χημικός Eugène Chevreul (1786-1889). Βλ. κ. *χοληστερόλη.*

χοληστερόλη

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *cholestérole* < *cholestér(ine)* «χοληστερίνη» + παραγ. τέρμα *-ol*, που αποσπάστηκε από τη λ. *alcool* «αλκοόλ» και αρχικώς προσετίθετο μόνο σε αλκοόλες (π.χ. *μεθαν-όλη, αιθαν-όλη*), αλλά ταυτίστηκε εσφαλμένα με το ληκτικό τέρμα *-ole* (< λατ. *oleum* < αρχ. *ἔλαιον*), το οποίο χαρακτήριζε ουσίες χωρίς υδροξύλιο. Τον όρο έπλασε το 1859 ο Γάλλος χημικός Marcellin Berthelot (1827-1907). Βλ. κ. *χοληστερίνη.*

χολιγουντιανός

< τοπων. *Χόλιγουντ* (με παραγ. τέρμα *-ιανός*) < αγγλ. *Hollywood*, προάστιο τού Λος Άντζελες (Καλιφόρνια, Η.Π.Α.), περιώνυμο για τις κινηματογραφικές εταιρείες που γυρίζουν εκεί τις ταινίες τους.

χόλος «οργή συνδυασμένη με κακία»

αρχ., παράλλ. τύπος τού ουσ. *χολή* (βλ.λ.). Η λ. χρησιμοποιείται στα κείμενα κυρ. με τη μτφ. σημ. «θυμός, πικρή οργή, μνησικακία» (πβ. Ομήρ. Ἰλ. Ξ 49-50: *Ἀχαιοὶ ἐν θυμῷ βάλλονται ἐμοὶ χόλον ὥς περ Ἀχιλλεύς*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χλόη.*

χολώνω «θυμώνω, εξοργίζω»

πιθ. μεσν. < αρχ. *χολῶ (-όω)* < *χόλος* (βλ.λ.).

χόμο

λόγ. < λατ. *homo* «άνθρωπος», που χρησιμοποιείται σε επιστημονικούς όρους τής εξελικτικής ανθρωπολογικής θεωρίας, όπως *homo (sapiens, erectus, faber)* «άνθρωπος (έμφρων, όρθιος, κατασκευαστής)».

χόμπι

< αγγλ. *hobby*, που αποσπάστηκε από το σύνθ. *hobbyhorse* (με β΄ συνθ. τη λ. *horse* «άλογο»), το οποίο δήλωνε τη φιγούρα αλόγου που χρησιμοποιούσαν σε παραδοσιακούς αγγλικούς χορούς από τον 14ο αι. και μετά. Η λ. *hobby* είναι υποκορ. τού ον. *Hob*, που αποτελούσε χαϊδευτικό τύπο τού ον. *Robert* ή *Robin* (πβ. σύγχρ. αγγλ. *Bob*, χαϊδευτικό των παραπάνω ονομάτων). Το *hobbyhorse* κατασκευαζόταν επίσης ως παιδικό παιχνίδι (συνήθως μπαστούνι με λαβή σε σχήμα κεφαλής αλόγου) και, επομένως, η φρ. *riding the hobbyhorse* «ιππεύω το αλογάκι *χόμπι*» άρχισε να χρησιμοποιείται με τη σημ. «κάνω κάτι για να περνά η ώρα». Η σημερινή σημ. τής λ. *hobby* συναντάται από τον 17ο αιώνα.

χονδρέμπορος

< *χονδρ(ο)-* + *έμπορος*, απόδ. τού γαλλ. *commerçant en gros.*

χονδρικός → χοντρός

χονδροειδής → χοντρός

χονδρός → χοντρός

χόνδρος «ελαστικός ιστός»

αρχ. [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Στησίχορο], αρχική σημ. «σβώλος – χοντραλεσμένο σιτάρι», ουσιαστικοπ. τύπος τού επιθ. *χονδρός* (βλ.λ. *χοντρός*). Η σημ. «ελαστικός ιστός» (των οστών, τής μύτης κ.ά.) είναι ήδη αρχ. και πρωτοαπαντά στον Ιπποκράτη.

χοντροκοπιά

< ρ. *χοντροκοπώ* (υποχωρητ.) < *χοντρο-* + λεξ. επίθημα *-κοπώ*, το οποίο ανάγεται σε θ. τού αρχ. *κόπτω* και έχει επιτατική σημ., πβ. κ. *γλεντο-κοπώ, μεθοκοπώ.*

χοντρός

ΕΤΥΜ. όψιμο ελνστ. (ο τύπος *χοντρός* διατηρεί την αρχ. προφορά [nd]) < αρχ. *χονδρός* < **χρονδρός* (με ανομοιωτική αποβολή τού *-ρ-*) < θ. **χρονδ-* (με παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *ψυχ-ρός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ghrendh-* «θρυμματίζω, τραγανίζω» || λατ. *frendere* «τρίζω τα δόντια – θρυμματίζω», *frenum* «στομίδα, χαλινάρι» (> γαλλ. *frein*, ιταλ. *freno*), αλβ. *krunde* «πίτουρο», λιθ. *grendžiù* «τρίβω, λειανίζω», παλ. αγγλ. *grindan* (> αγγλ. *grind*) || ουσιαστικοπ. αρχ. *χόνδρος* (βλ.λ.). Διατυπώθηκε επίσης η εικασία

ότι προέρχεται από το συγκαριτ. *ḫndrt* «στάχυ», αλλά δεν αποκλείεται η σημιτ. λ. να είναι δάνειο από την Ελληνική.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χοντραλεσμένος (για σιτάρι, πλιγούρι) – σβωλοειδής» (πβ. Ιπποκρ. *Γυναικ.* 193.8-9: *ποιέειν ἄλευρα χονδρότερα*) → ελνστ. σημ. «παχύς, τραχύς» (παροξύτονο στον λεξικογράφο Ησύχιο: *χόνδρος· τραγανός. […] ἢ παχύς, ἢ μωρός·* οξύτονο σε παπύρους τού 5ου αι. μ.Χ., πβ. φρ. *τρίχες χονδραί*) → μεσν. σημ. «παχύς, υπέρβαρος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χονδρ-ικός / χοντρ-ικός, λόγ. [1892]
χονδρο-ειδής, λόγ. [1856], απόδ. τού γαλλ *grossier*
χοντρ-άδα < *χοντρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδα*, πβ. κ. *τρυφερ-άδα*
χοντρ-άδι < *χοντρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-άδι*, πβ. κ. *γλυκ-άδι*
χοντρ-αίνω < *χοντρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*, πβ. κ. *ψυχρ-αίνω*.
ΣΥΝΘ. χοντρ(ο)- / χονδρ(ο)-: *χοντρ-άνθρωπος, χονδρ-εμπόριο, χοντρο-αλεσμένος, χοντρο-κέφαλος, χοντρο-κόκκαλος, χοντρό-κοκκος, χοντρο-κοπιά* «δουλειά που έχει γίνει με προχειρότητα – αγένεια, αγαρμποσύνη», *χοντρο-μπαλάς* «(για πρόσ.) χοντρός (σαν μπάλα)», *χοντρό-μυαλος, χοντρό-πετσος* «(μτφ. για πρόσ.) που δεν θίγεται ούτε συγκινείται εύκολα», *χοντρό-φλουδος, χονδρ-έμπορος* (απόδ. τού γαλλ. *commerçant en gros*) κ.ά.

χοπ
< τουρκ. *hop!* «όπα!», ηχομιμητ. επιφώνημα. Βλ. κ. *όπα*.

χοράρχης «διευθυντής εκκλησιαστικής χορωδίας» μεσν. < *χορ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-άρχης* < αρχ. *ἄρχω* (βλ.λ.), πβ. κ. *γυμνασι-άρχης*.

χορδή
ΕΤΥΜ. αρχ., πιθ. (με συγκοπή) < **χοροδή*, που συνδ. με χεττ. *karad-* «εντόσθια», αν δεν πρόκειται για ανάπτυξη φωνήεντος στη Χεττιτική ή απλώς για λάθος στη γραφή. Η εναλλακτική υπόθ. ότι η λ. εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια τού Ι.Ε. **gher-n-* «έντερα, εντόσθια» και συνδ. με αρχ. γερμ. **garna-* «κλωστή» (> γερμ. *Garn*, αγγλ. *yarn*), σανσκρ. *hira-* «ταινία, κορδέλα» και λιθ. *žarna* «έντερο, σπλάχνο» προσκρούει στην απουσία τού οδοντικού *-δ-* (*χορ-δ-ή*) από τα Ι.Ε. ομόρριζα.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (στον πληθ.) «έντερα, εντόσθια» (πβ. Φερεκρ. *απόσπ. Πέρσ.* 1.9: *τὰ δὲ δὴ δένδρη τὰν τοῖς ὄρεσιν χορδαῖς ὀπταῖς ἐριφείοις φυλλορροήσει*) → αρχ. σημ. «λεπτό νήμα (τόξου ή μουσικού οργάνου· αρχικώς από έντερα ζώου)» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* φ 407: *ῥηϊδίως ἐτάνυσσε νέῳ περὶ κόλλοπι χορδήν·* Πλάτ. *Φαίδων* 92b.8: *ἀλλὰ πρότερον καὶ ἡ λύρα καὶ αἱ χορδαὶ καὶ οἱ φθόγγοι ἔτι ἀνάρμοστοι ὄντες γίγνονται*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χορδ-ίζω, λόγ. [1897], αντί τού λαϊκού *κουρδ-ίζω / κουρντ-ίζω*
χόρδισ-μα < *χορδισ-* (*χορδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
χορδισ-τής, λόγ. [1873], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *accordeur*.
ΣΥΝΘ. -χορδος: *ά-χορδος, παρά-χορδος, τετρά-χορδος, έγ-χορδος, τρί-χορδος, μονό-χορδος, πολύ-χορδος* κ.ά.

χορεία → χορός

χορευτής → χορός

χορεύω → χορός

χορηγός
ΕΤΥΜ. αρχ. < *χορ(ο)-* (< *χορός*) + *-ηγός* (με έκταση τού αρκτικού *ἀ-* λόγω τής συνθέσεως) < ρ. *ἄγω* (βλ.λ.), πβ. κ. *κυν-ηγός, οδ-ηγός*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αρχηγός τού χορού» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 665a: *θεοὺς δὲ ἔφαμεν ἐλεοῦντας ἡμᾶς συγχορευτάς τε καὶ χορηγοὺς ἡμῖν δεδωκέναι τόν τε Ἀπόλλωνα καὶ Μούσας*) → αρχ. σημ. (στα αττ. κείμενα) «πλούσιος Αθηναίος που αναλάμβανε τη δαπάνη (αρχ. *λειτουργία*) για τη συγκρότηση χορού σε δράμα κατά τις δημόσιες εορτές» → ήδη αρχ. σημ. «αυτός που καταβάλλει τη δαπάνη για κάτι που υλοποιείται από άλλον» (πβ. Δημοσθ. *Φιλιππ. Γ΄* 60.4-6: *συστραφέντες δ' ἄνθρωποι πολλοὶ καὶ χορηγὸν ἔχοντες Φίλιππον*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χορηγώ < αρχ. *χορηγ-ῶ (-έω)* «αναλαμβάνω τη δαπάνη τού χορού σε δράμα ή εορτή» (πβ. Ισαίου *Περὶ Δικαιογέν.* 41.1: *οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι […] πάσας μὲν χορηγίας ἐχορήγησαν*) → ήδη αρχ. σημ. «εφοδιάζω, παρέχω τα μέσα, προμηθεύω» (πβ. Αριστ. *Ἠθ. Νικομ.* 1101a: *τί οὖν κωλύει λέγειν εὐδαίμονα τὸν κατ' ἀρετὴν τελείαν ἐνεργοῦντα καὶ τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς ἱκανῶς κεχορηγημένον*)
χορήγημα < ελνστ. *χορήγη-μα*
χορήγηση < ελνστ. *χορήγη-σις*
χορηγία < αρχ. *χορηγ-ία* «δαπάνη για συγκρότηση και διδασκαλία χορού σε δράμα ή εορτή» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Αντιφ. *Τετραλ. Α΄* 3.8.1-2: *αἱ δ' εἰσφοραὶ καὶ χορηγίαι εὐδαιμονίας μὲν ἱκανὸν σημεῖόν ἐστι, τοῦ δὲ μὴ ἀποκτεῖναι τἀναντία*]
χορηγη-τής, λόγ. [1896], < *χορηγη-* (*χορηγώ*) + παραγ. τέρμα *-τής*.
ΣΥΝΘ. επι-χορηγώ, επι-χορήγηση.

χορικός → χορός

χόριο «εξωτερικός υμένας που καλύπτει το έμβρυο» < αρχ. *χόριον*, που ίσως συνδ. με το αρχ. *χόρτος* «περιφραγμένος χώρος (βοσκής) – χορτάρι» και, ως εκ τούτου, ανάγεται σε θ. *χορ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gher-* «κρατώ, περιέχω» (βλ.λ. *χόρτο*). Λιγότερο πιθ. η σύνδεση με το αρχ. *χορδή* (βλ.λ.) στη σημ. «έντερα, εντόσθια», αν και αρχ. κωμικοί χρησιμοποί-

πσαν τον πληθ. *χόρια* με τη σημ. «έδεσμα από υμένες εντοσθίων παραγεμισμένους με γάλα και μέλι» (πβ. κ. *πλακούντας*).

χορός

αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. η 248: *αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε*], αβεβ. ετύμου, επειδή παραμένει ανεξακρίβωτη η αρχική σημασία. Αν η λ. δήλωνε τον τόπο όπου γίνεται ο χορός, ίσως συνδ. με τα αρχ. *χώρα, χῶρος* (αν επρόκειτο για κενό χώρο) ή με το αρχ. *χόρτος* (αν επρόκειτο για περιφραγμένο χώρο). Στην τελευταία περίπτωση, το αρχ. *χορός* θα μπορούσε να αναχθεί σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gher-* «κρατώ, περιέχω» (βλ.λ. *χόρτο*) και να συνδεθεί με σανσκρ. *hárati* «φέρνω, τραυώ» και λιθ. *žarà* «τάξη, σειρά». Για την ένταξη τού αρχ. *χορός* σε αυτή την οικογένεια λέξεων έχει διατυπωθεί η υπόθ. ότι η λ. αναφερόταν στο σύνολο των χορευτών που ορχούνται πιασμένοι χέρι-χέρι.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χορικός < αρχ. *χορ-ικός* < *χορός*. Το ουδ. *χορικόν* χρησιμοποιήθηκε ως ουσιαστικό για το αντίστοιχο μέρος τού αρχ. δράματος ήδη από τον Αριστοτέλη (πβ. Ποιητ. 1452b,22: *χορικοῦ δὲ πάροδος μὲν ἡ πρώτη λέξις ὅλη χοροῦ*)

χορεύω < αρχ. *χορ-εύω* [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Πρατίνα, απόσπ. 3.4-5: *ὁ δ' αὐλὸς ὕστερον χορευέτω*]

χορεία < αρχ. *χορ-εία* «κυκλικός χορός» (πβ. Δικαιάρχ. *απόσπ.* 85.7: *καὶ τῷ θεῷ θύσας [...] ἐχόρευσε μετὰ τῶν ἠιθέων χορείαν*) → ο ιατρ. όρος οφείλεται σε επίδρ. τού ελληνογενούς γαλλ. *chorée* (< λατ. *chorea* < αρχ. *χορεία*)

χορείος < ελνστ. *χορ-εῖος* «αυτός που ανήκει σε χορό»

χορευτής < αρχ. *χορευ-τής* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *χορ-εύω*

χορευτικός < ελνστ. *χορευ-τικός* < αρχ. *χορ-εύω*.

ΣΥΝΘ. χορ(ο)-: *χορο-διδάσκαλος* (αρχ.), *χορ-ίαμβος* (ελνστ.), *χορο-γραφία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chorégraphie*), *χορο-γράφος* (λόγ. [1892]), *χορο-διδασκαλείο* (λόγ. [1895]), *χορό-δραμα* (λόγ. [1872], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chorédrame*), *χορο-εσπερίδα* (λόγ. [1897], απόδ. τού γαλλ. *soirée dansante*), *χορο-θέατρο* κ.ά.

χοροστατώ

< ελνστ. *χοροστατῶ (-έω)* «ηγούμαι σε χορό, οδηγώ τον χορό» < αρχ. (4ος αι. π.Χ.) *χοροστάτης* «κορυφαίος τού χορού» < *χορο-* + λεξ. επίθημα *-στά(της)* < θ. *στα-* (τού ρ. *ἵ-στη-μι / ἵ-στα-μαι*, βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *απο-στά-της, επι-στά-της, προ-στά-της*. Η εκκλησ. σημ. είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χοροστά-σιο, λόγ. [1863], πβ. κ. *εργοστά-σιο*

χοροστασία < ελνστ. *χοροστα-σία* «σύσταση χορού – χορός δράματος» (η εκκλησ. σημ. είναι μεσν.).

χορταίνω

ΕΤΥΜ. μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *χορτάζω* «τρέφω, ταΐζω (ζώα με χόρτο)» (με βάση τον αόρ. *ἐ-χόρτασ-α* κατά το σχήμα *ἐσώπασα – σωπαίνω*) < *χόρτος* (βλ.λ. *χόρτο*, ΣΧΟΛΙΟ).

ΣΗΜΑΣ. Από την αρχ. σημ. «ταΐζω ζώα με χόρτο» το ρ. *χορτάζω* απέκτησε τη γενικότ. σημ. «τρέφω», η οποία εφαρμόστηκε επίσης σε ανθρώπους (πβ. Αριστοφ. *Ειρήνη* 138-9: *νῦν δ' ἅττ' ἂν αὐτὸς καταφάγω τὰ σιτία, τούτοισι τοῖς αὐτοῖσι τοῦτον χορτάσω*). Η χρήση τού ρήματος στους παθητικούς τύπους (π.χ. *ἐχορτάσθην, χορτασθῶ*) κατέστησε εφικτή τη συνύπαρξη των σημασιών «τρέφομαι» και «τρώω μέχρι κορεσμού, χορταίνω» (που τελικά επικράτησε), η οποία είναι εμφανής στην Κ.Δ. (Μάρκ. 7,27: *ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα, οὐ γάρ ἐστιν καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ τοῖς κυναρίοις βαλεῖν*· Λουκ. 9,17: *καὶ ἔφαγον καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χορτασμός < ελνστ. *χορτασ-μός*

χόρτασμα < ελνστ. *χόρτασ-μα* «χορτάρι – τροφή»

χορταστικός < ελνστ. *χορτασ-τικός*.

ΣΥΝΘ. α-χόρταγος.

χόρτο

ΕΤΥΜ. < μεσν. *χόρτον*, με αλλαγή γένους (κατά τα ουδ. *λάχανον, φυτόν* κ.τ.ό.) από το αρχ. *χόρτος (ὁ)* < θ. *χορ-* (με επίθημα *-το-*, πβ. κ. *νόσ-τος, φόρ-τος*) < **ghor-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gher-* «κρατώ, περιέχω» (κυρ. σε περιφραγμένο χώρο) || λατ. *hortus* «περίκλειστος κήπος» (> ισπ. *huerto*, ιταλ. *orto*), παλ. ιρλ. *gort* «φράχτης», χεττ. *gurtaš* «φρούριο», λιθ. *žar̃dis* «περιφραγμένος βοσκότοπος», αρχ. γερμ. **gard-ōn-* «κήπος» (> γερμ. *Garten*, αγγλ. *garden*) || πιθ. αρχ. *χόρ-ιο(ν), χορ-ός* (βλ.λ.). Βλ. κ. *χορταίνω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *χόρτος*) «κλειστός χώρος, (ειδικότ.) περίκλειστος βοσκότοπος» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 13.44: *ἠδὲ χόρτοις ἐν λέοντος* [ενν. περιοχή όπου τρέφεται το λιοντάρι]· Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 132-3: *Ἑλλάδος εὐίππου πύργους καὶ τείχη χόρτων τ' εὐδένδρων*) → αρχ. σημ. «τροφή ζώων (βοοειδών, ίππων κ.ά.) – χορτάρι» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.6.12: *μήτε ἵπποις ἀγυμνάστοις χόρτον ἐμβάλλετε*). Η σημ. «χορτάρι» είναι η μοναδική με την οποία παραδίδεται το μεσν. ουδ. *χόρτον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χορτάρι < μεσν. *χορτ-άρι(ν)* < ελνστ. *χορτ-άριον*, υποκορ. τού αρχ. *χόρτος*

χορταρ-ικό < *χορτάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ικό*, ουδ. τού *-ικός*, πβ. κ. *λαχαν-ικό*.

ΣΥΝΘ. χορτ(ο)-: *χορτο-νομή* «πράσινη βλάστηση που χρησιμοποιείται ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα» (ελνστ.), *χορτο-φάγος* (μεσν.), *χορτ-αποθήκη* (λόγ. [1890]), *χορτο-καλύβα* (λόγ. [1889]), *χορτο-φαγία* (λόγ. [1897]), *χορτο-κόπτης, χορτο-κοπτικός, χορτο-λιβαδικός, χορτό-πιτα, χορτο-σαλάτα, χορτό-σουπα, χορτο-τάπητας* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χόρτο, χορτάρι, χορταίνω, garden!

Η αρχ. λέξη ***χόρτος (ό)*** σήμαινε «περιφραγμένος χώρος για τη βοσκή των ζώων». Από τη σημασία αυτή πέρασε στη δήλωση τής «τροφής ζώων, κυρίως αλόγων, βοδιών κ.λπ.». Από τη λέξη *χόρτος* παράγεται το αρχ. ρήμα ***χορτάζω***, που σήμαινε «ταΐζω (ζώο) με χορτάρι», σημασία που αργότερα επεκτάθηκε και στους ανθρώπους («τρέφω»), για να αποκτήσει στη συνέχεια και την ειδικότερη σημασία «ταΐζω μέχρι κορεσμού». Από το ρήμα *χορτάζω* στην τελευταία αυτή σημασία προήλθε με μορφολογική μεταβολή (μεταπλασμό) το ρήμα ***χορταίνω***.

Στα μεσαιωνικά χρόνια το ουσιαστικό *χόρτος* άλλαξε γένος και αναλογικά προς τα *φυτόν, λάχανον* κ.ά. εμφανίζεται σε ουδέτερο ως ***χόρτον (το)*** με τη σημερινή σημασία του. Η λ. ***χορτάρι***, που σήμερα έχει την ίδια σημασία με το *χόρτο*, είναι ελληνιστική, προηγείται δηλ. χρονικά τού *χόρτου*, αποτελούσε δε υποκοριστικό τού *χόρτος (χορτ-άριον)*, σήμαινε δηλ. «μικρός *χόρτος*, μικρός περιφραγμένος βοσκότοπος». Τη σημερινή σημασία της απέκτησε η λ. κατά τα μεσαιωνικά χρόνια. Την ίδια σημασία «τροφή, χορτάρι» είχε και το ελληνιστικό ουσιαστικό ***χόρτασμα***, παράγωγο τού ρήματος *χορτάζω*, το οποίο αργότερα άλλαξε σημασία ακολουθώντας τη σημασιολογική μεταβολή τού ρήματος (βλ. παραπάνω).

Είναι ενδιαφέρον ότι την ίδια σημασία με το αρχ. *χόρτος* είχε το λατ. **hortus**, από το οποίο προέρχονται το ιταλ. **orto** «λαχανόκηπος» και το ισπ. **huerto**. Επειδή τόσο το ελληνικό *χόρτος* όσο και το λατινικό *hortus* ανάγονται ετυμολογικά σε κοινή ινδοευρωπαϊκή ρίζα **gher-* που σήμαινε «κρατώ, περιέχω» (κυρ. σε περιφραγμένο χώρο), είναι ομόρριζα τόσο τού γερμ. **Garten** όσο και τού γαλλ. **jardin**, τού ιταλ. **giardino** και τού αγγλ. **garden**, όλα με τη σημασία «κήπος», που έχουν την αφετηρία τους επίσης στην ίδια ρίζα!

χορωδία

< αρχ. *χορῳδία* (κατ' αντιδιαστολή προς τη *μονῳδία*) [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, *Νόμ.* 764e.1-3: *ῥαψῳδῶν καὶ κιθαρῳδῶν καὶ αὐλητῶν καὶ πάντων τῶν τοιούτων ἀθλοθέτας ἑτέρους πρέπον ἂν εἴη γίγνεσθαι, τῶν δὲ περὶ χορῳδίαν ἄλλους*] < *χορ(ο)-* + *-ῳδ(ία)* < *ᾠδή* (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χορωδ-ός < *χορωδ(ία)* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *ψαλτωδ-ία – ψαλτωδ-ός, τραγωδ-ία – τραγωδ-ός*.

χότζας «μουσουλμάνος ιεροδιδάσκαλος»

< τουρκ. *hoca* < περσ. *khwāca* «αφέντης – δάσκαλος».

χουβαρντάς

< τουρκ. *hovarda* «ανοιχτοχέρης, γενναιόδωρος» < περσ. *khwār dād* «αυτός που δίνει (σε κάποιον) τροφή και νερό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουβαρνταλίκι, μεταφορά τού τουρκ. *hovardalık* < *hovarda* (βλ. ανωτέρω).

χουγιάζω «φωνάζω δυνατά από απόσταση»

μεταφορά τού σλαβ. *huj(ati)* (πβ. σερβοκρ. *hujati* «σφυρίζω, βομβώ») με προσαρμογή κατά τα ρ. σε *-ιάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χούγιασ-μα

χουγιαχ-τό.

χουζούρι

< τουρκ. *huzur* «γαλήνη, ησυχία, ξεκούραση» < αραβ. *huḍūr*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουζουρ-εύω

χουζούρε-μα < *χουζουρε(ύω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

χουζούρ-ης < *χουζούρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ης*.

χούι

< τουρκ. *huy* «συνήθεια – ιδιορρυθμία» < περσ. *khūy / khōy*.

χουλιάρι «κουτάλι»

< **χουχλιάρι / *χοχλιάρι* (με τροπή /ο/ > /u/ λόγω τού *χ-* και ανομοιωτική αποβολή τού δεύτερου *-χ-*) < ελνστ. *κοχλιάριον* (βλ.λ.), με αφομοίωση *κ – χ > χ – χ*.

χούλιγκαν

< αγγλ. *hooligan*, πιθ. από το επώνυμο τού Ιρλανδού κακοποιού Patrick Hooligan (ή Hoolihan), ο οποίος έδρασε σε συνοικίες τού Λονδίνου τη δεκαετία τού 1890.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουλιγκαν-ικός

χουλιγκαν-ισμός, μεταφορά τού αγγλ. *hooliganism* (βλ. ανωτέρω).

χούμος

< ν.λατ. *humus* «φυτόχωμα» < λατ. *humus* «γη, έδαφος».

χουνέρι «ξαφνικό πάθημα»

< τουρκ. *hüner* «δεξιοσύνη – ξεγέλασμα» < περσ. *hunar* «τέχνη, μαστοριά, επιδεξιότητα» < αρχ. περσ. *hūnara* «αρετή, δεξιοσύνη».

χούντα

< ισπ. *junta*, αρχική σημ. «ένωση, σύνδεσμος», ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *junto* «ενωμένος, συνδεδεμένος» < λατ. *junctus*, μτχ. τού ρ. *jungere* «ενώνω, συνδέω».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουντ-ικός.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

χούντα

Η ισπ. λέξη ***junta*** δήλωσε από τον 11ο αιώνα την οργανωμένη ομάδα ατόμων που συνεργάζονται για να προωθήσουν τους σκοπούς τους. Ορισμένες φορές η εν λόγω ομάδα είχε ρόλο συμβουλευτικής επιτροπής, ενώ άλλες αποσκοπούσε στην ανατροπή τού καθεστώτος. Η εξειδικευμένη χρήση τής λέξης για το στρατιωτικό πραξικόπημα έχει την αφετηρία της στα δύο δικτατορικά καθεστώτα που επέβαλαν στην Ισπανία οι στρατηγοί Πρίμο ντε Ριβέρα (το 1923) και Φράνκο (το 1936). Έκτοτε η λέξη χρησιμοποιήθηκε αναφορικά με δικτατορίες τής Λατινικής Αμερικής, αλλά και με το στρατιωτικό καθεστώς που επιβλήθηκε στην Ελλάδα από το 1967 ώς το 1974.

χουρμάς

< μεσν. *χουρμᾶς* < τουρκ. *hurma* < περσ. *khurmā*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουρμαδ-ιά.

χους «χώμα»

< αρχ. *χοῦς (-όο-)* < **χόϜ-ος* (όπως προκύπτει επίσης από τα μυκ. σύνθ. σε *-χόος*: *-ko-wo*, π.χ. *si-to-ko-wo*: **σιτο-χόϜος*, *re-wo-to-ro-ko-wo*: *λοετροχόος*, επικ. τύπος) < θ. **χοϜ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* «χύνω» (βλ.λ.) < **χέϜ-ω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χοϊκός < ελνστ. *χο-ϊκός* «χωμάτινος, χωματένιος».

χούφτα

< μεσν. *φούχτα / φούκτα* (με αντιμετάθεση των συμφώνων), πιθ. < **φουκτίζω* (υποχωρητ.) < αρχ. *πυκτίζω / πυκτεύω / πουκτεύω* (βοιωτ.) «πυγμαχώ» < *πύκτης* «πυγμάχος» (βλ.λ. *πυξ*) ή, κατ' άλλη άποψη, απευθείας από όψιμο ελνστ. ουσ. *πυκτή* «γροθιά» < αρχ. *πύκτης*. Η λ. απαντά στη ν.ελλ. διάλεκτο τής Κάτω Ιταλίας με τους τύπους *φούθτα, φούφτα, φούστα, φούτ-τα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουφτ-ιάζω < *χούφτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
χούφτιασ-μα < *χουφτιασ- (χουφτιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
χουφτ-ώνω < *χούφτ(α)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
χούφτω-μα < *χουφτώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

χούφταλο

< *χούφτ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλο*, πβ. κ. *σάψαλο*.

χουχουλιάζω

< *χου χου* (ηχομιμητ. από την εκπνοή κάποιου που ζεσταίνει τα χέρια με την ανάσα του) + *-ουλιάζω*, που αποσπάστηκε με επανανάλυση από ρ. όπως *τρεμουλ-ιάζω, μουλ-ιάζω, αναγουλ-ιάζω* και ενισχύθηκε από συνώνυμα όπως *ξυλ-ιάζω, κρουσταλλ-ιάζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χουχούλιασ-μα.

χοχλάζω → κοχλάζω

χοχλιός → κοχλίας

χράμι «χοντρό υφαντό στρωσίδι»

< τουρκ. *ihram*, αρχική σημ. «μάλλινος (λευκός) μανδύας, τον οποίο φορούν οι μουσουλμάνοι προσκυνητές στη Μέκκα», < αραβ. *iḥrām* «ένδυμα προσκυνητή».

χρεία

ΕΤΥΜ. < αρχ. *χρεία / χρείη* (ιων.) < *χρη-ΐα* (με βράχυνση φωνήεντος προ τού ημιφώνου· ο τύπος απαντά στον λεξικογράφο Ησύχιο *χρηΐα· πενία. Κρῆτες*), που ανάγεται στο απρόσ. ρ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» + παραγ. τέρμα *-ία*. Ο σχηματισμός τού ρ. *χρή* εγείρει διάφορα ζητήματα, αν και γίνεται παραδεκτό ότι αρχικώς επρόκειτο για ουσ. που ρηματοποιήθηκε λόγω τής συνεκφοράς με το ρ. *εἰμί*: *χρὴ εἶναι* > *χρῆναι*. Ορισμένοι εικάζουν ότι πρόκειται για υπόλειμμα ουσιαστικού ουδετέρου γένους (σε πληθ.), αλλά δεν απαντά κανένας άλλος κλιτός τύπος ώστε η υπόθεση να επιβεβαιωθεί. Αν υποτεθεί ότι επρόκειτο για ουσιαστικό γένους θηλυκού, δεν εντάσσεται στο ομαλό σχήμα των αρχ. *πλήν, δήν, μεσόδμη*, που εμφανίζουν θ. σε *-ā*, όχι *-ē*. Επιπλέον, δεν έχει αποσαφηνιστεί η σχέση των ρ. *χρή* και *χρῆσθαι* (βλ.λ. *χρήζω*): η φυσική σειρά παραγωγής θα ήταν η αναγωγή τού *χρῆσθαι* στο υποτιθέμενο ουσ. *χρή*, αλλά ο αρχαϊκός παθ. παρακείμενος *κέχρημαι* μπορεί να αποτέλεσε τη βάση σχηματισμού τού ρηματικού παραδείγματος και αυτό θα καθιστούσε υστερογενές το απρόσ. *χρή*. Όσον αφορά στην ετυμολ. προέλευση τού θέματος, κατά την ισχυρότερη υπόθεση το θ. **ghrē-* (τού ρ. *χρή*) ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τής Ι.Ε. ρίζας **gher-* «επιθυμώ – βρίσκω ευχαρίστηση, χαίρομαι», για την οποία βλ.λ. *χαίρω*. Από το απρόσ. *χρή* σχηματίστηκε ευρεία λεξιλογική οικογένεια, που περιλαμβάνει τα αρχ. *χρεῖος / χρέ-ος, χρηΐζω* (βλ.λ. *χρήζω*), *χρησ-τός, χρῶμαι (-ήο-)* «μεταχειρίζομαι, χρησιμοποιώ», *χρῆ-μα, χρῆ-σις (-η), χρησμός, χρή-σιμος*, αρχ. σύνθ. *ἀπο-χρῶ (-άω)* (μτχ. *ἀποχρῶν* «επαρκής, αρκετός»), μεσν. *χρει-άζομαι* κ.ά. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αχρείος*.

ΣΗΜΑΣ. Το ουσ. *χρεία* συνδύαζε από την Αρχαιότητα τις σημ. «προσφυγή, καταφύγιο (σε κάποιον / κάτι)» και, επομένως, «χρήση, χρησιμότητα, ωφέλεια». Ήδη αρχ. είναι ακόμη οι σημ. «ανάγκη, έλλειψη», ενώ η λ. δήλωσε επίσης τη «στενή σχέση ή οικειότητα» μεταξύ προσώπων (πβ. Αριστ. *Ῥητορ.* 1376b: *ὥστε ἀκύρων γιγνομένων ἀναιρεῖται ἡ πρὸς ἀλλήλους χρεία τῶν ἀνθρώπων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρειώδης < ελνστ. *χρει-ώδης* «χρήσιμος, αναγκαίος».

χρειάζομαι
μεσν. < αρχ. *χρεί(α)* + παραγ. τέρμα *-άζομαι*.

χρεμετίζω «χλιμιντρίζω»
αρχ. εκφραστ. ρήμα (με επίθημα -ετ- και τέρμα *-ίζω*) [ήδη ομηρικό] < **χρέμ-ω* (όπως προκύπτει από τις «γλώσσες» *χρόμος, χρόμη* «φρυαγμός, χλιμίντρισμα» και τον αρχ. αόρ. *χρέμισαν*, ρ. *χρεμ-ίζω*, πβ. κ. *γέμ-ω – γεμ-ίζω*) < Ι.Ε. **ghrem-* «θορυβώ, βροντώ – μουγκρίζω» || λετ. *gremju*, λιθ. *grumiù*, αρχ. σλαβ. *-grъmĕti* «βροντώ» (> πολ. *grzmieć*, ρωσ. *grom* «βροντή, κεραυνός»), αρχ. γερμ. **gremma-* «εξοργισμένος, θυμωμένος» (> γερμ. *grimm*, αγγλ. *grim* «βλοσυρός, σκληρός») || αρχ. *χρέμ-πτ-ομαι* «αποπτύω, καθαρίζω τον λαιμό μου» (με πιθ. παρετυμολ. επίδρ. των αρχ. *πτύω, πτάρνυμαι*· βλ.λ. *απόχρεμψη*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρεμέτισμα < ελνστ. *χρεμέτισ-μα*
χρεμετισμός < αρχ. *χρεμετισ-μός*.

χρεο- → χρέος

χρεοκοπώ → χρεωκοπώ

χρέος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *χρέος* / (επικ.) *χρεῖος* < **χρῆ-(F)ος* (με βράχυνση τού -η- προ φωνήεντος, πβ. κ. αρχ. *ἕως* / ιων. *ἠώς* «χάραμα, αυγή») < απρόσ. ρ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη», για το οποίο βλ.λ. *χρεία*. Η λ. εντάσσεται σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια που περιλαμβάνει τα αρχ. *χρη-ΐζω* (βλ.λ. *χρήζω*), *χρησ-τός, χρῶμαι (-ήο-)* «μεταχειρίζομαι, χρησιμοποιώ», *χρῆ-μα, χρῆσις (-η), χρησ-μός, χρή-σιμος*, μεσν. *χρει-άζομαι* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε χρησιμοποιείται για ορισμένο σκοπό, οτιδήποτε είναι αναγκαίο» (πβ. Ιπποκρ. *Έπιστ.* 17.59-60: *τί δὲ χρέος [...] δεῦρό σε ἤγαγε;* «ποια ανάγκη σε έφερε εδώ;») → αρχ. σημ. «οφειλή» (κυρ. μέσω τού δικαστικού λεξιλογίου· πβ. Πλάτ. *Πολιτικ.* 267a: *καθαπερεὶ χρέος ἀπέδωκάς μοι τὸν λόγον, προσθεὶς τὴν ἐκτροπὴν οἷον τόκον καὶ ἀναπληρώσας αὐτόν*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρε-ώνω < *χρέ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*
χρέω-ση < *χρεώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
χρεώστης < ελνστ. *χρεώσ-της* (βλ.λ. *χρωστώ*)
χρεωστικός < μεσν. *χρεωστ-ικός* < ελνστ. *χρεώστ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. χρεω-: *χρεω-κοπία* (ελνστ.), *χρεω-κόπος* (ελνστ.), *χρεω-κοπῶ* (ελνστ.), *χρεω-λυσία* (ελνστ.), *χρε-ωφειλέτης* (ελνστ.), *χρεώ-γραφο* (λόγ. [1833]), *χρεω-στάσιο* (λόγ. [1893]) κ.ά.
-χρεος: *αξιό-χρεος, αναξιό-χρεος, αλληλό-χρεος, υπό-χρεος*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
χρεω-, χρεο-
Αρκετά σύνθετα τού αρχ. **χρέος** παρουσιάζουν διπλή γραφή *χρεω-* / *χρεο-*. Τα σύνθετα αυτά είναι στην πλειονότητά τους μεταγενέστερα και συχνά εμφανίζουν και τις δύο γραφές (π.χ. *χρεω-κοπῶ* / *χρεο-κοπῶ, χρε-ωφειλέτης* / *χρε-οφειλέτης*). Θεωρείται ότι προτεραιότητα έχουν οι γραφές με -ω- ***(χρεω-)***, αν πρότυπο υπήρξε ο αττικός τύπος *χρέως* (απαντά και στον Όμηρο) και ληφθεί υπ' όψιν ότι σε λέξεις με β΄ συνθετικό που αρχίζει από φωνήεν θα αναμέναμε έκταση λόγω τής συνθέσεως (π.χ. αρχ. *χρεωφειλέτης*). Εντούτοις, οι γραφές **χρεο-** (ήδη ελληνιστικές) δεν μπορούν να θεωρηθούν εσφαλμένες.

χρεωκοπώ
< ελνστ. *χρεωκοπῶ (-έω)* (επίσης *χρεοκοπῶ*) < *χρεω-* (< αρχ. *χρέος*, βλ.λ.) + *-κοπῶ*, από θ. τού αρχ. *κόπτω* (βλ.λ.). Η λ. είχε εξαρχής τη σημ. «διαγράφω (κυριολ. «κόβω») το χρέος (ενν. χωρίς να το έχω πληρώσει)».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρεωκοπία < ελνστ. *χρεωκοπ-ία* «διαγραφή απλήρωτων χρεών».

χρεώνω → χρέος

χρεωστάσιο «παύση τής δίωξης κάποιου για χρέη» λόγ. [1893], < *χρεω-* (< αρχ. *χρέος*, βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-στάσιο* (ήδη ελνστ., βλ.λ. *-στάσιο*), που ανάγεται στο αρχ. ουσ. *στάσις*.

χρεώστης → χρέος, χρωστώ

χρήζω
ΕΤΥΜ. < αρχ. *χρῄζω* / *χρηΐζω* «χρειάζομαι – επιθυμώ να αποκτήσω, επιζητώ» < απρόσ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.
ΣΗΜΑΣ. Στους τραγικούς ποιητές απαντά σποραδικά η σημ. «χρησμοδοτώ», αρχικά μόνο σε μεσοπαθητική φωνή με αφετηρία την έννοια τής απάντησης (θεού ή μαντείου) σε αίτημα ή ερώτημα που είχε τεθεί (πβ. Σοφ. *Οἰδ. Τύρ.* 603-4: *καὶ τῶνδ' ἔλεγχον, τοῦτο μὲν Πυθώδ' ἰών, πεύθου τὰ χρησθέντ' εἰ σαφῶς ἤγγειλά σοι*). Σε αυτή τη χρήση η λ. συνέπεσε με τους παθ. αορίστους των *ἐχρησάμην* / *ἔχρησα* τού ρ. *χράω* (δεν απαντά στον ενεστώτα), το οποίο απαντά με πλήθος σημασιών: (στον Όμηρο) «επιτίθεμαι – επιθυμώ βαθιά», (στους ποιητές) «χρησμοδοτώ, αποκρίνομαι» (για θεό ή μαντείο), (στην αττ. πεζογραφία) «παρέχω για χρήση, εφοδιάζω». Βλ. κ. *χρησμός, χρήστης, χρηστός*.

χρήμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *χρῆμα* < ρ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *ῥῆ-μα, βῆ-μα*. Βλ. κ. *χρήση*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «οτιδήποτε χρειάζεται ή χρησιμοποιεί κάποιος» → αρχ. σημ. (κυρ. πληθ.) «αποκτήματα, πλούτη, περιουσία» (κινητά αγαθά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν αμέσως, σε αντιδιαστολή προς τα *κτήματα*· πβ. τον ορισμό τού Αριστοτέλη, *Ἠθ.*

Νικομ. 1119b: *χρήματα δὲ λέγομεν πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται·* Ισοκρ. *Πρὸς Καλλίμ.* 8.1-3: *ἐγὼ δ' ὑμῖν παρέξομαι μάρτυρας [...] ὡς οὔτ' ἐπελαβόμην οὔτ' ἐφηψάμην τῶν χρημάτων*) ➝ αρχ. σημ. (γενικότ.) «πράγματα» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 385e: *ὥσπερ Πρωταγόρας ἔλεγεν λέγων πάντων χρημάτων μέτρον εἶναι ἄνθρωπον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρηματικός < ελνστ. *χρηματ-ικός*.

ΣΥΝΘ. χρηματ(ο)-: *χρηματο-φυλάκιο* (ελνστ.), *χρηματο-δοτώ* (μεσν.), *χρηματ-αγορά* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *money-market*), *χρηματ-αποστολή, χρηματό-δεμα* (λόγ. [1873]), *χρηματο-δότης* (λόγ. [1833]), *χρηματο-δότηση, χρηματο-δοτικός* (λόγ. [1840]), *χρηματο-κιβώτιο* (λόγ. [1868]), *χρηματο-μεσίτης* (λόγ. [1892]), *χρηματο-οικονομικός, χρηματο-πιστωτικός* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χρήμα, νόμισμα, λεφτά, παράς, γρόσι, μαμωνάς

Η αρχ. λ. ***χρῆμα*** χρησιμοποιήθηκε με γενική σημασία «οτιδήποτε χρειάζεται ή χρησιμοποιεί κάποιος» (από το ρ. ***χρή*** «χρειάζεται, υπάρχει ανάγκη, πρέπει», επίσης αρχ. ***χράομαι / χρῶμαι*** «χρησιμοποιώ») και ειδική σημασία «νόμισμα – αγαθά, πλούτος, περιουσία» (πβ. *χρήματα λέγομεν πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται*, Αριστοτέλης) και *χρήματ' ἀνήρ* «τα λεφτά κάνουν τον άνθρωπο, του προσδίδουν υπόσταση» (Αλκαίος), που θυμίζει σύγχρονες κυνικές ή υλιστικές θεωρήσεις. Είχε επίσης τις γενικές σημασίες «πράγμα, αντικείμενο, υπόθεση» (π.χ. *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος*, Πρωταγόρας· *χρῆμα ἕκαστον* «κάθε τι», Πίνδαρος· *πρόβατα καὶ ἄλλα χρήματα*, Ξενοφών), για να εξειδικευθεί στη δήλωση των κινητών αγαθών, τα οποία μπορεί κανείς αμέσως να χρησιμοποιήσει (σε αντίθεση με τα *κτήματα*). Η λ. περιορίστηκε τελικά (με σημασιολογική στένωση) στη σημερινή σημασία «λεφτά».

Η οργανωμένη κοινωνία κατέληξε βαθμηδόν στη χρήση συμφωνημένων τρόπων συναλλαγής, οι οποίοι φανέρωναν μετάβαση από την πραγματική στην ονομαστική αξία των χρημάτων. Ως εκ τούτου, η αρχ. λ. ***νόμισμα***, που αρχικά σήμαινε «καθιερωμένη συνήθεια, έθος», έφθασε ήδη από την Αρχαιότητα να σημαίνει «καθιερωμένη, συμφωνημένη μονάδα συναλλαγής».

Η λ. ***λεφτά*** είναι μεσαιωνική και προέρχεται από το επίθ. ***λεπτός***, από το ελληνιστικό ***λεπτόν*** (ενν. *νόμισμα*) «πολύ μικρό νόμισμα», πβ. *καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο* (Κ.Δ. Μάρκ. 12,42). Στα νεότερα χρόνια, η φωνολογική διαφορά *λεπτά – λεφτά* παράγει σημασιολογική διαφοροποίηση, αφού η λ. *λεφτά* χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τα χρήματα, ενώ η λ. *λεπτά*, ως πληθυντικός τού *λεπτού*, για την υποδιαίρεση τού νομίσματος (ένα ευρώ έχει 100 λεπτά), για την ώρα (60 λεπτά) και στην αστρονομία (το ένα εξηκοστό τής μοίρας) και, σπανίως, σε παλαιότερες λόγιες εκφορές αντί τού *λεφτά*. Η αστρονομική σημασία είναι ελληνιστική, απαντά ήδη τον 1ο αι. π.Χ., ενώ η σημασία «λεπτό τής ώρας» αποτελεί απόδοση στην Ελληνική τού γαλλ. *minute* (< μεσν. λατ. *minuta* < λατ. *minutus* «λεπτός, μικρός»).

Στη σύγχρονη εποχή συναντώνται συχνά οι όροι ***μετρητά*** (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *comptent*) και ***ρευστό*** (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *liquide*), ενώ σπανίζουν πλέον τα παλαιότερα δάνεια ***παράς*** (< τουρκ. *para*) και ***γρόσι*** (< βεν. *grossi*). Αρνητική χροιά έχει, τέλος, το ουσ. ***μαμωνάς*** (ελνστ., < αραμ. *māmōnā* «πλούτη»), το οποίο απαντά στην Κ.Δ. (πβ. Λουκ. 16,13: *οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ *άσπρος*.

χρηματίζω

ΕΤΥΜ. αρχ. < *χρῆμα, -ατος* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*.

ΣΗΜΑΣ. Ο ενεργητικός και ο μέσος τύπος απέκτησαν σταδιακά διακριτές σημασίες, όπως φαίνεται παρακάτω: αρχική σημ. (αμφοτέρων) «ασχολούμαι με υποθέσεις (κυρ. οικονομικές) – συσκέπτομαι, διαπραγματεύομαι» (πβ. Αριστοφ. *Θεσμοφ.* 378-9: *καὶ χρηματίζειν πρῶτα περὶ Εὐριπίδου, ὅ τι χρὴ παθεῖν ἐκεῖνον·* ο μέσ. τύπος είχε τη λεπτή έννοια «διαπραγματεύομαι και συναλλάσσομαι για προσωπικό μου όφελος», πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 3.118: *ἤθελε ἐς τὰ βασιλήια ἐσελθὼν χρηματίσασθαι τῷ βασιλεῖ*) ➝ αρχ. σημ. (τού μέσου *χρηματίζομαι*) «αισχροκερδώ – δωροδοκούμαι» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 7.13.2: *οἱ δὲ ὑπὸ μεγάλου μισθοῦ τὸ πρῶτον ἐπαρθέντες καὶ οἰόμενοι χρηματιεῖσθαι μᾶλλον ἢ μαχεῖσθαι*) ➝ ελνστ. σημ. (τού ενεργ. *χρηματίζω*) «εκδίδω εντολή πληρωμής» (σε παπύρους τού 2ου αι. π.Χ.) ➝ ελνστ. σημ. «αποκτώ τίτλο ή αξίωμα, διατελώ – αποκαλούμαι, ονομάζομαι» (πβ. Στράβ. *Γεωγρ.* 16.2.46: *ὥστε καὶ βασιλεὺς ἐχρημάτισε, δόντος τὸ μὲν πρῶτον Ἀντωνίου τὴν ἐξουσίαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρηματισμός < αρχ. *χρηματισ-μός* «διαπραγμάτευση (με πρέσβεις) – διάταγμα, δημόσιο έγγραφο – συναλλαγή για προσωπικό όφελος» ➝ ήδη αρχ. σημ. «απόκτηση χρημάτων, κέρδος – κερδοσκοπία» (πβ. Ισοκρ. *Πρὸς Νικοκλ.* 50.4-6: *τοὺς χρηματισμοὺς τοὺς παρὰ τὸ δίκαιον γιγνομένους ἡγεῖσθε μὴ πλοῦτον, ἀλλὰ κίνδυνον ποιήσειν*)

χρηματιστής < αρχ. *χρηματισ-τής* «ο ασχολούμενος με την απόκτηση χρημάτων» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

χρηματιστήριο < ελνστ. *χρηματισ-τήριον* «τόπος διεξαγωγής εμπορικών και χρηματικών συναλλαγών».

χρηματοδοτώ → χρήμα, -δοτώ

χρηματοκιβώτιο
λόγ. [1868], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Geldschrank*.

χρήση
< αρχ. *χρῆσις* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ὀλυμπ.* 11.1-2: *ἔστιν ἀνθρώποις ἀνέμων ὅτε πλεῖστα χρῆσις*] < απρόσ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. αρχ. *ῥῆ-σις, φύ-σις*. Η λ. χρησιμοποιήθηκε ως ονοματικό παράγωγο τού αρχ. ομορρίζου *χρῶμαι (-ήο-)* «μεταχειρίζομαι, χρησιμοποιώ» και δήλωσε τη «μεταχείριση ή χρησιμοποίηση» (ως πράξη), ενώ το ομόρριζο *χρῆμα* προσδιόριζε «ό,τι χρειάζεται ή χρησιμοποιεί» κάποιος (ως πράγμα).
ΣΥΝΘ. χρησι- (λόγ.): *χρησι-δάνειο* [1851], *χρησι-δεσπόζω* [1851], *χρησι-δεσποτεία* [1854], *χρησι-κτησία* [1858].

χρησιμεύω → χρήσιμος

χρησιμοποιώ
λόγ. [1871], < αρχ. *χρήσιμο(ς)* + ρ. *ποιῶ (-έω)*, απόδ. τού γαλλ. *utiliser*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρησιμοποίη-ση, λόγ. [1872]
χρησιμοποιήσ-ιμος, λόγ. [1885].
ΣΥΝΘ. α-χρησιμοποίητος, λόγ. [1888].

χρήσιμος
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ., στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.405-6: *καί οἱ ἔθηκε δοκεῖν, ἃ μὲν ᾖ κακά, ταῦτ' ἀγάθ' εἶναι εὐμαρέως, ἃ δ' ἂν ᾖ χρήσιμα, ταῦτα κακά*] < απρόσ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + παραγ. τέρμα *-σιμος*, κατά τα παράγωγα ρηματ. θεμάτων (όπως οι αρχ. αόρ. *ἐχρησάμην, ἔχρησα*) και με βάση το ουσ. *χρῆ-σις*, πβ. κ. αρχ. *βά-σις – βά-σιμος, καῦ-σις – καύ-σιμος*. Η λ. ήταν συνώνυμη τού αρχ. ρηματικού επιθ. *χρηστός* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρησιμότητα < ελνστ. *χρησιμ-ότης, -ότητος*
χρησιμεύω < ελνστ. *χρησιμ-εύω*.
ΣΥΝΘ. χρησιμο-: *χρησιμο-θήρας* (λόγ. [1849]), *χρησιμο-θηρία* (λόγ. [1888]), *χρησιμο-κρατία* (απόδ. τού αγγλ. *utilitarianism*) κ.ά.

χρησμός
αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Προμ. Δεσμ.* 661-2: *ἧκον δ' ἀναγγέλλοντες αἰολοστόμους χρησμοὺς ἀσήμους δυσκρίτως τ' εἰρημένους*] < απρόσ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + δυσερμήνευτο *-σ-* (απαντά σε παράγωγα από τον 6ο αι. π.Χ. και μετά, ίσως κατ' επίδραση ομορρίζων θεμάτων, όπως οι αρχ. αόρ. *ἐχρησάμην, ἔχρησα*) + παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *σεισ-μός, θυ-μός*. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια που περιλαμβάνει τα αρχ. *χρη-ΐζω / χρῄζω, χρησ-τός, χρῶμαι (-ήο-)* «μεταχειρίζομαι, χρησιμοποιώ», *χρέ-ος, χρῆ-μα, χρῆ-σις (-η), χρή-σιμος*, μεσν. *χρει-άζομαι* κ.ά. Το αρχ. *χρησμός* δήλωνε εξαρχής την απόκριση θεού ή μαντείου σε ερώτημα που ετίθετο (για τη σημασιολ. εξειδίκευση βλ.λ. *χρήζω*).
ΣΥΝΘ. χρησμο-: *χρησμο-λογῶ* (αρχ.), *χρησμο-λόγος* (αρχ.), *χρησμο-λογικός* (ελνστ.), *χρησμο-λόγιο* (ελνστ.) – *χρησμο-δοσία* (ελνστ.), *χρησμο-δότημα* (ελνστ.), *χρησμο-δότης* (ελνστ.), *χρησμο-δοτῶ* (ελνστ.), *χρησμο-δοτικός* (λόγ. [1886]) κ.ά.

χρήστης
ΕΤΥΜ. αρχ. < απρόσ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + δυσερμήνευτο *-σ-* (απαντά σε παράγωγα από τον 6ο αι. π.Χ. και μετά, ίσως κατ' επίδραση ομορρίζων θεμάτων, όπως οι αρχ. αόρ. *ἐχρησάμην, ἔχρησα*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *δράσ-της, πλάσ-της*. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια που περιλαμβάνει τα αρχ. *χρη-ΐζω / χρῄζω, χρησ-τός, χρησ-μός, χρῶμαι (-ήο-)* «μεταχειρίζομαι, χρησιμοποιώ», *χρέ-ος, χρῆ-μα, χρῆ-σις (-η), χρή-σιμος*, μεσν. *χρει-άζομαι* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χρησμοδότης, μάντης» (η λ. είχε, κατ' εξαίρεση, γεν. πληθ. *τῶν χρήστων*, για να μη συγχέεται με τη γεν. *τῶν χρηστῶν* τού ρηματ. επιθ. *χρηστός*· φαινόμενο προφύλαξης) → αρχ. σημ. «δανειστής – (κακόσ.) τοκογλύφος – (παθ.) χρεωφειλέτης» (πβ. Δημοσθ. *Κατὰ Ὀνήτορ.* 17.2-4: *μὴ διαλυσάμενος μὲν γὰρ γίγνεται χρήστης ἄδηλος εἴτ' ἀποδώσει δικαίως εἴτε μή*· σχηματισμός με βάση το αρχ. ομόρριζο *κί-χρη-μι* «δανείζω – χρησμοδοτώ», που παρουσιάζει αναδιπλ. θέμα τού ρ. *χρή*) → σύγχρ. σημ. «αυτός που χρησιμοποιεί» (σημασιολ. δάνειο από γαλλ. *usager*, αλλά και με επίδρ. των αρχ. *χρῆσις, χρηστικός* «χρήσιμος, κατάλληλος»).

χρηστός «ηθικός, ενάρετος»
ΕΤΥΜ. αρχ. < απρόσ. *χρή* «πρέπει, είναι ανάγκη» (βλ.λ. *χρεία*) + δυσερμήνευτο *-σ-* (απαντά σε παράγωγα από τον 6ο αι. π.Χ. και μετά, ίσως κατ' επίδραση ομορρίζων θεμάτων, όπως οι αρχ. αόρ. *ἐχρησάμην, ἔχρησα*) + παραγ. τέρμα *-τος* των ρηματ. επιθέτων, πβ. κ. *βρασ-τός, πλασ-τός*. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια που περιλαμβάνει τα αρχ. *χρη-ΐζω / χρῄζω, χρησ-μός, χρῶμαι (-ήο-)* «μεταχειρίζομαι, χρησιμοποιώ», *χρέ-ος, χρῆ-μα, χρῆ-σις (-η), χρή-σιμος*, μεσν. *χρει-άζομαι* κ.ά.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «χρήσιμος, ωφέλιμος, κατάλληλος» (για πράγματα ή καταστάσεις· πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.94: *ὅσα σφι ἦν χρηστὰ ἔπιπλα, ἀποπλέειν κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν*· Σοφ. *Τραχ.* 230-1: *ἄνδρα γὰρ καλῶς πράσσοντ' ἀνάγκη χρηστὰ κερδαίνειν ἔπη*) → αρχ. σημ. (για πρόσ.) «ωφέλιμος, ικανός, αποτελεσματικός, αγαθός» (πβ. Πλάτ. *Κρατ.* 386d: *οὐδὲ γὰρ ἂν οὕτως εἶεν οἱ μὲν χρηστοί, οἱ δὲ πονηροί, εἰ ὁμοίως ἅπασι καὶ ἀεὶ ἀρετή τε καὶ κακία εἴη*· Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.4.5: *ποῖος γὰρ ἵππος ἢ ποῖον ζεῦγος οὕτω χρήσιμον ὥσπερ ὁ χρηστὸς φίλος;* Ευριπ. *απόσπ.* 1024:

φθείρουσιν ἤθη χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αχρείος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρηστότητα < αρχ. *χρηστ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

χρηστικός < αρχ. *χρηστ-ικός* «χρήσιμος, κατάλληλος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, πβ. *Κατηγ.* 14col2.5-8: *ἄλλο δὲ χρηστικόν, οἷον ὄργανον καὶ οἰκία καὶ τὰ τοιαῦτα πρὸς χρῆσίν εἰσι καλά*] < *χρηστ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικός*

χρηστικ-ότητα < *χρηστικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

ΣΥΝΘ. χρηστο-: *χρηστο-ήθης* (αρχ.), *χρηστο-ήθεια* (ελνστ.), *χρηστο-μάθεια* (ελνστ.).

χρίζω → χρίω

χρίσμα → χρίω

χριστιανός

ελνστ. < *Χριστ(ός)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιανός* (βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά στην Κ.Δ. (Πράξ. 11,26: *χρηματίσαι τε πρώτως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς*). Την ίδια εποχή (μετά το 60 μ.Χ., επί Νέρωνος) απαντά επίσης το λατ. επίθ. *christianus* (> γαλλ. *chrétien*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χριστιανικός < ελνστ. *χριστιαν-ικός*

χριστιανισμός < ελνστ. *χριστιαν-ισμός*

χριστιανοσύνη < μεσν. *χριστιαν-ωσύνη*.

ΣΥΝΘ. χριστιανο-: *χριστιανο-δημοκράτης* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Christdemokrat*), *χριστιανο-μάχος*, *χριστιανό-παιδο*, *χριστιανό-πουλο*, *χριστιανο-σοσιαλισμός* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *Christian Socialism*) κ.ά.

εκ-χριστιανίζω, εκ-χριστιανισμός.

Χριστός

ΕΤΥΜ. ελνστ. < αρχ. *χριστός*, ρηματ. επίθ. τού *χρίω* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *χριστός*) «αλειμμένος με μύρο ή αλοιφή» (πβ. Ευριπ. *Ἱππόλ.* 516: *πότερα δὲ χριστὸν ἢ ποτὸν τὸ φάρμακον;*) ➝ ελνστ. σημ. (στην Π.Δ., μεταφρ. δάνειο από αραμ. *mešīḥā* / εβρ. *māšīḥā* «χριστός, χρισμένος») «χρισμένος (με το ειδικό έλαιο που προέβλεπε ο Μωσαϊκός Νόμος για βασιλείς, ιερείς κ.ά.)» (Π.Δ., Λευιτ. 4,16: *καὶ εἰσοίσει ὁ ἱερεὺς ὁ χριστὸς ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ μόσχου εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου*) ➝ ελνστ. σημ. (στην Κ.Δ., μετάφρ. τού όρου *Μεσσίας*, βλ.λ.) «ο Ιησούς Χριστός (ως χρισμένος από τον Θεό σωτήρας)» (πβ. Ιωάνν. 1,41: *εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστιν μεθερμηνευόμενον Χριστός*).

ΣΥΝΘ. χριστ(ο)-: *χριστ-εμπορία* (ελνστ.), *χριστό-φορος* (ελνστ.), *χριστ-επώνυμος* (μεσν.), *χριστό-ψαρο* (μεσν.), *χριστο-λογία* (λόγ. [1858]), *χριστολογικός* (λόγ. [1854]), *χριστο-κεντρικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *christocentric*), *χριστό-πιτα*, *χριστό-ψωμο* κ.ά.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Χριστός

Από πολύ νωρίς η λέξη από προσδιοριστικό επίθ. χρησιμοποιήθηκε ως κύριο όνομα τού Χριστού, συνήθ. σε συνεκφορά με το *Ἰησοῦς* (πβ. την αρχή τής Κ.Δ., *Ματθ.* 1.1: *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ*). Στη μετέπειτα πατερική γραμματεία γίνεται συχνά εξειδίκευση τής χρήσης των δύο ονομάτων: το *Χριστός* αναφέρεται γενικά στον Θεάνθρωπο (το β΄ πρόσωπο τής Αγίας Τριάδας), ενώ με το *Ιησούς* δίνεται έμφαση στην ανθρώπινη / ιστορική παρουσία Του.

Χριστούγεννα

μεσν., λεξικό σύνθ. από συγχώνευση σε μία λέξη (συναρπαγή) τής φρ. *Χριστοῦ γέννα*. Η λ. πρωτοαπαντά τον 10ο αι. μ.Χ. σε κείμενο τού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου (*Ἔκθ. Βασιλ. Τάξεως* 1.178: *ἰστέον ὅτι τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων [...] ἀλλάσσουσιν οἱ δεσπόται τὰ πορφυρᾶ διβητήσια καὶ τὰς τούτων χλαμύδας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χριστουγενν-ιάτικος < *Χριστούγενν(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *καλοκαιρ-ιάτικος*.

χρίω

«(για ιερέα) αλείφω με άγιο μύρο – αναγορεύω επίσημα σε αξίωμα, ανακηρύσσω»

ΕΤΥΜ. αρχ., αρχική σημ. «επαλείφω με αρωματικό έλαιο ή μύρο», < **χρῖσ-(y)ω*, που εγείρει ερμηνευτικά προβλήματα, αφού το *-σ-* φαίνεται να απουσιάζει από τα μυκ. *ki-ri-ta*: *χριστά* (;), ενώ το επαγγελματικό *ki-ri-se-we* δεν έχει μεταγραφεί ικανοποιητικά. Ορισμένοι συνδέουν το αρχ. *χρίω* με το αρχ. *χραύω* «αγγίζω – χαράσσω, αποξέω» (πβ. αρχ. *ψίω – ψαύω*), θεωρώντας ότι αυτή ήταν η αρχική σημ. τού *χρίω*, αλλά η περαιτέρω σύνδ. με λιθ. *gr(i)ejù* «αφαιρώ την κρέμα από το γάλα, αποβουτυρώνω» και παλ. σαξ. *grīma* «μάσκα, κράνος» απέχει σημασιολογικά. Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. *χρῖ-σις*, *χρῖσ-μα*, *χρισ-τός* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Στην Π.Δ. η λ. απέκτησε την εξειδικευμένη σημ. «καθιερώνω, καθαγιάζω (για πρόσ. και ιερά πράγματα) – αναγορεύω επίσημα (ιερέα, βασιλέα κ.ά. αλείφοντάς τον με το ειδικό έλαιο που προέβλεπε ο Μωσαϊκός Νόμος)» (Π.Δ., Αριθμ. 35,25: *ἕως ἂν ἀποθάνῃ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, ὃν ἔχρισαν αὐτὸν τῷ ἐλαίῳ τῷ ἁγίῳ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χριστός < αρχ. *χρι-στός*, ρημ. επίθ. τού ρ. *χρίω*, βλ.λ. *Χριστός*

χρίση < αρχ. *χρῖ-σις*, αρχική σημ. «επάλειψη»

χρίσμα < αρχ. *χρῖσ-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη, πβ. *Περὶ Διαίτ.* 72.20-21: *ἀγαθὸν δὲ τοῖσι χρίσμασι χρέεσθαι τοῖσιν ἱδρωτικοῖσιν ὑπὸ τὰς*

κρίσιας], αρχική σημ. «κάθε τι που αλείφεται» (κυρ. στον αρχαιότ. τύπο *χρῖ-μα*) → ελνστ. σημ. «ανακήρυξη, αναγόρευση» (αρχικώς με ειδικό έλαιο· Π.Δ., Έξοδ. 30,25: *καὶ ποιήσεις αὐτὸ ἔλαιον χρῖσμα ἅγιον, μύρον μυρεψικὸν τέχνῃ μυρεψοῦ· ἔλαιον χρῖσμα ἅγιον ἔσται*· Κ.Δ. Α΄ Ιωάνν. 2,27: *καὶ ὑμεῖς τὸ χρῖσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ μένει ἐν ὑμῖν, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτοῦ χρῖσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων*). Η σημασία για το αντίστοιχο εκκλησιαστικό μυστήριο ανάγεται στον 4ο αιώνα (πβ. Κυρίλλ. *Μυστ.* 3.4.13-15: *οὕτω καὶ ὑμεῖς μετὰ τὸ ἱερὸν βάπτισμα καὶ τὸ μυστικὸν χρῖσμα ἐνδεδυμένοι τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*).

ΣΥΝΘ. -χρίω: *επι-χρίω, περι-χρίω*

-χριση: *επί-χριση*

-χρισμα: *επί-χρισμα.*

χροιά

ΕΤΥΜ. < αρχ. *χροιά / χρόα* [ήδη ομηρικό], αρχική σημ. «επιδερμίδα (ανθρώπου)», < **χρο-σ-ιά* (με υφαίρεση, πβ. αρχ. **βοηθο-έω > βοηθ-έω, -ῶ*) < **χροFοσ-ιά* (με σίγηση των ενδοφωνηεντικών *-F-* και *-σ-*) < ουσ. *χρώς, -ωτός / -οός* «επιδερμίδα, σάρκα (τού ανθρώπινου σώματος)» (βλ.λ.), που συνδ. επίσης με το αρχ. *χρῶ-μα* και τα ελνστ. *χρῶσις (-η), χρωσ-τήρ(ας)*.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. απέκτησε από την Αρχαιότητα τη σημ. «χρώμα», ενώ την ελνστ. εποχή απαντά επίσης η σημ. «μελωδικός ήχος», η οποία γενικεύεται στη δήλωση τής «αίσθησης των χαρακτηριστικών ή των γνωρισμάτων» (πβ. Πλουτ. *Γυναικ. άρετ.* 243C: *ἐπειδὴ διαφορὰς γέ τινας ἑτέρας ὥσπερ χροιὰς ἰδίας αἱ ἀρεταὶ διὰ τὰς φύσεις λαμβάνουσι*).

χρονιά

πιθ. < μεσν. **χρονέα* (με συνίζηση, πβ. διαλεκτ. Κάτω Ιταλίας *χρονία*, επίσης *μηλέα > μηλιά*) < *χρόν(ος)* +ληκτικό τέρμα *-έα / -ία* (> *-ιά*) ή, κατ' άλλη εκδοχή, < φρ. *χρονία (περίοδος)*, από όπου αποσπάστηκε η λ. *χρονία* ως ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *χρόνιος*.

χρονιάρης → χρόνος

χρονίζω → χρόνος

χρονικός → χρόνος

χρόνιος → χρόνος

χρονοβόρος

< *χρονο-* + *-βόρος* (βλ.λ. *βόρος*· πβ. αρχ. *αἱμοβόρος*, ελνστ. *σαρκο-βόρος*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *time-consuming*.

χρονοδιάγραμμα

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *timetable*.

χρονοδιακόπτης

μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *time-switch*.

χρονολογία

μεσν. < *χρονο-* + λεξ. επίθημα *-λογία* (< αρχ. *λέγω*, βλ.λ.). Η λ. πρωτοαπαντά στον χρονικογράφο Γεώργιο Σύγκελλο (8ος-9ος αι.) με τη σημερινή σημ. (*Εκλ. χρονογρ.* 128.13-14: *οὕτω χωρῆσαι πρὸς τὴν τῶν ἐφεξῆς ἀκριβῆ κατὰ τὸ δυνατὸν χρονολογίαν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρονολόγ-ιο, λόγ. [1833]

χρονολογ-ώ, λόγ. [1856], < *χρονολογία* (υποχωρητ.)

χρονολόγη-ση, λόγ. [1838], < *χρονολογη-* (*χρονολογώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*

χρονολογ-ικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chronologique*.

χρονόμετρο

λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chronomètre*.

χρόνος

ΕΤΥΜ. αρχ., αβεβ. ετύμου. Η μορφολ. ανάλυση *χρ-όνος* (πβ. κ. *κλ-όνος*, ίσως *θρ-όνος*) δεν ευσταθεί, διότι θα οδηγούσε σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **gher-* «κρατώ, περιέχω» (βλ.λ. *χόρτο*) και η σημασιολ. μετάβαση είναι δυσερμήνευτη. Κατ' άλλη άποψη, η λ. συνδ. με το αρχ. *κείρω* «κόβω» (βλ.λ.), πράγμα που προσκρούει στην έννοια τής διάρκειας, η οποία εκφράζεται κατ' εξοχήν από τη λ. *χρόνος* και επιπλέον καλύπτεται από το ουσ. *καιρός* (ίσως ομόρριζο τού *κείρω*). Έχει ακόμη προταθεί η σύνδ. με τα αβεστ. *zrvan-, zrun-* «χρόνος, διάρκεια» και η περαιτέρω αναγωγή στη λεξιλογική οικογένεια τού Ι.Ε. **ĝer-* «ηλικιωμένος, ώριμος», όπου ανήκει επίσης το αρχ. *γέρ-ων* (βλ.λ. *γέροντας*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *χρόνος* διακρινόταν από τα αρχ. συνώνυμα *καιρός*, το οποίο δήλωνε τμήμα χρόνου με συγκεκριμένα όρια, και *αἰών*, το οποίο σήμαινε κυρίως «μακρά διάρκεια, αιωνιότητα». Η λ. δήλωνε εξ αρχής τόσο τη βασική σημ. τής συνέχειας και διάρκειας όσο και μέρη της, που μπορούν να μετρηθούν και να ταξινομηθούν (π.χ. ο Πλάτων ονομάζει *μέρη χρόνου* διαστήματα όπως η ημέρα, η νύχτα, ο μήνας, το έτος κ.λπ., πβ. Πλάτ. *Τίμ.* 37e: *ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τό τ' ἦν τό τ' ἔσται χρόνου γεγονότα εἴδη*). Ήδη στον Όμηρο η λ. *χρόνος* συνοδεύεται από προσδιορισμούς που αναφέρονται στη διάρκεια (π.χ. *πολύς, τόσ(σ)ος, βραχὺς χρόνος*), ενώ αρχ. είναι επίσης η σημ. «διάρκεια ζωής, ηλικία» (πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 305-6: *πολλὰ γὰρ τάδε ἐν τῷ μακρῷ γένοιτ' ἂν ἀνθρώπων χρόνῳ*). Από την αρχ. εποχή ορισμένες χρήσεις τής λ. δήλωναν χρονικές περιόδους εντός τού έτους (πβ. Ξενοφ. *Απομνημ.* 1.4.12: *τὸ δὲ καὶ τὰς τῶν ἀφροδισίων ἡδονὰς τοῖς μὲν ἄλλοις ζῴοις δοῦναι περιγράψαντας τοῦ ἔτους χρόνον*), με αποτέλεσμα η λ. να αποκτήσει την ελνστ. εποχή την επιπρόσθετη σημ. «έτος» (όπως σήμερα). Στους ελληνιστικούς χρόνους η λ. χρησιμοποιείται επιπλέον ως τεχν. όρος

τής μουσικής και τής γραμματικής, όπου μάλιστα δηλώνει την «ποσότητα συλλαβής» και τη φερώνυμη γραμματική κατηγορία τού ρήματος (πβ. Διον. Θρακ. *Τέχνη Γραμμ.* 1.1.53: *χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρον-ιάζω < *χρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
χρόνιασ-μα < *χρονιασ- (χρονιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
χρον-ιάρης < *χρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αρρωστ-ιάρης*
χρονιάρ-ικος < *χρονιάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
χρον-ιάτικος < *χρόν(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιάτικος*, πβ. κ. *μην-ιάτικος*
χρονίζω < αρχ. *χρον-ίζω* «καθυστερώ – παραμένω κάπου περισσότερο χρόνο, γίνομαι χρόνιος, παρατείνομαι» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., πβ. *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ.* 122: *καὶ τῶνδε πύστις οὐκ ὄκνῳ χρονίζεται*]
χρονισμός < ελνστ. *χρονισ-μός* «καθυστέρηση, βραδυπορία» < αρχ. *χρον-ίζω* ➝ Η σημερινή σημ. «επιλογή τού κατάλληλου χρόνου» αποδίδει το αγγλ. *timing*
χρονικός < ελνστ. *χρον-ικός*
χρόνιος < αρχ. *χρόν-ιος* «διαρκής» [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* ρ 111-112: *ἐφίλει, ὡς εἴ τε πατὴρ ἑὸν υἷα ἐλθόντα χρόνιον*].

ΣΥΝΘ. χρον(ο)-: *χρονο-τριβῶ* (αρχ.), *χρονο-γραφία* (ελνστ.), *χρονο-γράφος* (ελνστ.), *χρονο-γραφῶ* (ελνστ.), *χρον-αξία* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chronaxy*), *χρονο-βόρος*, *χρονο-γράφημα* (λόγ. [1864]), *χρονο-διάγραμμα* (απόδ. τού αγγλ. *timetable*), *χρονο-διακόπτης* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *time-switch*), *χρονο-επίδομα*, *χρονο-καθυστέρηση*, *χρονο-κάρτα*, *χρονο-μέτρης* (λόγ. [1896]), *χρονο-μέτρηση* (λόγ. [1897]), *χρονο-μετρικός* (λόγ. [1839]), *χρονό-μετρο* (λόγ. [1847], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chronomètre*), *χρονο-μετρώ* (λόγ. [1897]), *χρονο-ντούλαπο*, *χρονο-χρέωση* κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Χρόνοι τού ρήματος

Τα ονόματα των χρόνων τού ρήματος έχουν την αφετηρία τους στην αντίληψη των στωικών φιλοσόφων, οι οποίοι τους διαιρούσαν σε ***ὡρισμένους*** και ***ἀορίστους***. Η ταξινόμηση αυτή βασίζεται τόσο στη δήλωση τής χρονικής βαθμίδας όσο και στη διάκριση μεταξύ συνεχούς και στιγμιαίου ή συνοπτικού τρόπου, η οποία είναι γνωστή επιστημονικά ως ***ποιόν ενεργείας*** (γερμ. *Aktionsart*) ή ***όψη*** (γαλλ. *aspect*) τού ρήματος. Στους *ὡρισμένους* χρόνους ανήκαν (α) οι ***ατελείς / μη συνοπτικοί***, δηλ. οι χρόνοι διαρκείας, στους οποίους περιλαμβάνεται ο *ἀτελὴς ἐνεστώς* (***ενεστώτας***) για το παρόν και ο *μη συνοπτικός παρωχημένος* (***παρατατικός***) για το παρελθόν, (β) οι ***τέλειοι / συνοπτικοί***, δηλ. οι στιγμιαίοι ή συντελεσμένοι χρόνοι που δήλωναν μεμονωμένες ή ολοκληρωμένες πράξεις και σε αυτούς περιλαμβάνεται ο *τέλειος ἐνεστώς* (αργότερα ***παρακείμενος***, αρχική σημ. «αυτός που κείται δίπλα, παραπλεύρως») και ο *τέλειος παρωχημένος*, ο οποίος αποκλήθηκε ***υπερσυντέλικος***. Τους υπόλοιπους χρόνους, που δεν ενέταξαν σε αυτές τις δύο ομάδες, οι Στωικοί τούς αποκάλεσαν *ἀορίστους* και σε αυτούς ανήκουν ο *παρωχημένος* ***αόριστος*** (συνοπτικός παρωχημένος, για το παρελθόν) και ο *ἀόριστος μέλλων* (***μέλλοντας***), ο οποίος στην Αρχαιότητα δεν διακρινόταν σε στιγμιαίο και εξακολουθητικό (όπως σήμερα). Ο γραμματικός Διονύσιος ο Θραξ (2ος αι. π.Χ.) στο περιώνυμο έργο του *Τέχνη Γραμματική* προχωρεί στην εξής σχετική ταξινόμηση (1.1.53): *χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων· τούτων ὁ παρεληλυθὼς ἔχει διαφορὰς τέσσαρας, παρατατικόν, παρακείμενον, ὑπερσυντέλικον, ἀόριστον· ὧν συγγένειαι τρεῖς, ἐνεστῶτος πρὸς παρατατικόν, παρακειμένου πρὸς ὑπερσυντέλικον, ἀορίστου πρὸς μέλλοντα.* Η διάκριση τού Διονυσίου εξακολουθεί σε γενικές γραμμές να υιοθετείται από τις παραδοσιακές γραμματικές. Βλ. επίσης κάθε χρόνο χωριστά.

χρυσαλλίδα «νύμφη των λεπιδόπτερων εντόμων» < αρχ. *χρυσαλλίς, -ίδος* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *χρυσ(ο)-* + παραγ. τέρμα *-αλλίς*, πβ. κ. *θρυ-αλλίς, φυσ-αλλίς*.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

χρυσαλλίδα ή χρυσαλίδα;

Η λέξη γράφεται από την Αρχαιότητα με δύο *-λ-* και αυτή είναι η ετυμολογικά σωστή γραφή: ***χρυσαλλίδα***. Η γραφή *χρυσαλίδα* (με ένα *-λ-*) οφείλεται σε απλογράφηση.

χρυσάνθεμο
< ελνστ. *χρυσάνθεμον* (σπάν. *χρυσάνθεμος, ἡ*) < *χρυσ(ο)-* + αρχ. *ἄνθεμον*, παράλλ. τύπος τού ουσ. *ἄνθος* (βλ.λ.).

χρυσάφι
μεσν. < ελνστ. *χρυσάφιον*, υποκορ. τού αρχ. *χρυσός* (βλ.λ.) με υποκορ. επίθημα *-άφιον*, πβ. κ. ελνστ. *χωράφιον*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρυσαφ-ένιος < *χρυσάφ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
χρυσαφ-ής
χρυσαφ-ικό.

χρυσ(ο)- → χρυσός

χρυσόβιβλος «βιβλίο με τα ονόματα των ευγενών τού τόπου»
λόγ. [1893], απόδ. τού ιταλ. *libro d'oro* (γαλλ. *livre*

d'or), όρος τού 18ου αι. με τον οποίο δηλωνόταν το βιβλίο που περιείχε τα ονόματα των ευγενών. Το λόγ. ουδ. *χρυσόβιβλον* μαρτυρείται από το 1840.

χρυσόβουλλο
< μεσν. *χρυσόβουλλον (γράμμα)* «διάταγμα σφραγισμένο με τη χρυσή σφραγίδα *(βοῦλλα)* τού αυτοκράτορα» < *χρυσο-* + *-βουλλον* < ελνστ. *βοῦλλα* «σφραγίδα» (βλ.λ.).

χρυσοδάκτυλος «κλέφτης, διαρρήκτης»
μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *goldfinger*, από τον τίτλο τού μυθιστορήματος *Goldfinger* (1959) τού Άγγλου συγγραφέα Ian Fleming, το οποίο αργότερα μεταφέρθηκε στον κινηματογράφο με κεντρικό χαρακτήρα τον διάσημο Βρετανό πράκτορα Τζέιμς Μποντ (007) και βασικό αντίπαλο τον λαθρέμπορο χρυσού Auric Goldfinger.

χρυσοθήρας
μεσν. < *χρυσο-* + *-θήρα(ς)* < αρχ. *θήρα* «κυνήγι», πβ. κ. *προικο-θήρας*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρυσοθηρ-ία, λόγ. [1892].

χρυσός[1]
αρχ. (ήδη μυκ. *ku-ru-so*, ουσ. ή επίθ.), πιθ. σημιτ. δάνειο, μέσω τού φοινικ. *ḫrṣ*. Βλ. κ. *χρυσός*[2] (επίθ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρυσίζω < αρχ. *χρυσ-ίζω*
χρυσικός < ελνστ. επίθ. *χρυσ-ικός* «χρυσαφένιος»
χρυσή < αρχ. *χρυσῆ*, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *χρυσοῦς* (βλ.λ. *χρυσός*[2]). Η σημ. «ίκτερος» είναι ν.ελλ.
χρυσ-ώνω < αρχ. *χρυσ-ῶ (-όω)*
χρύσωμα < αρχ. *χρύσω-μα* «κατασκεύασμα από χρυσό, κατεργασμένος χρυσός» < ρ. *χρυσ-ῶ (-όω)*
χρύσωση < ελνστ. *χρύσω-σις* < αρχ. *χρυσ-ῶ (-όω)*
χρυσωπός < αρχ. *χρυσ-ωπός* < *χρυσ(ός)* + λεξ. επίθημα *-ωπός* (βλ.λ.), πβ. κ. *ερυθρ-ωπός*
χρυσωτής < ελνστ. *χρυσω-τής* < αρχ. *χρυσ-ῶ (-όω)*.
ΣΥΝΘ. χρυσ(ο)-: (αρχ.) *χρυσό-δετος, χρυσό-μαλλος, χρυσο-φόρος, χρυσό-φτερος, χρυσο-χόος* – (ελνστ.) *χρυσ-αετός, χρυσ-άνθεμο* (βλ.λ.), *χρύσ-ανθος, χρυσό-στομος, χρυσο-χοείο, χρυσο-χοΐα, χρυσο-ύφαντος* – (μεσν.) *χρυσό-βουλλο, χρυσό-νημα, χρυσο-χέρης* – (λόγ.) *χρυσό-βιβλος* [1893], *χρυσο-δάκτυλος* (βλ.λ.), *χρυσο-κέντητος* [1856], *χρυσό-μυγα* [1836], *χρυσό-ξανθος* [1883], *χρυσό-χαρτο* [1894] – *χρυσό-σκονη, χρυσό-ψαρο* κ.ά.
-χρυσος: *διά-χρυσος, επί-χρυσος, λευκό-χρυσος, μελί-χρυσος, ολό-χρυσος, πολύ-χρυσος*
επι-χρυσώνω.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
χρυσός
Είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ το αρχ. ουσ. *χρυσός* είναι μάλλον σημιτικής αρχής, οι λέξεις των υπολοίπων Ι.Ε. γλωσσών για τον ***χρυσό*** προέρχονται είτε από Ι.Ε. ρίζα **ghel-* «πράσινος, κίτρινος – λαμπρός, ζωηρός» (βλ.λ. *χλωρός, χολή*), από όπου αρχ. γερμ. **gulþa-* «χρυσός» (> γερμ. ***Gold***, αγγλ. ***gold***, ολλ. ***goud***) και αρχ. σλαβ. *zlato* «χρυσός» (> πολ. ***złoto***, σερβοκρ. ***zlato***), είτε από θέμα που απαντά στα λατ. ***auris*** (> γαλλ. ***or***, ισπ. ***oro***), παλ. πρωσ. *ausis* και εικάζεται ότι ανάγεται στην Ι.Ε. ρίζα **āusōs-* «χάραμα, αυγή» (βλ.λ. *εωθινός*), δηλώνοντας έτσι μέταλλο κοκκινωπού χρώματος.

χρυσός[2] **επίθετο**
μεσν., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *χρυσοῦς* (< *χρυσός*[1], βλ.λ.) κατά τα επίθ. σε *-ός*, πβ. κ. μεσν. *ἀργυρός* < αρχ. *ἀργυροῦς*. Η αρχική μορφή τού επιθ. ήταν προπαροξύτονη: *χρύσεος* (πβ. κ. *σιδήρεος* < *σίδηρος*, *πορφύρεος* < *πορφύρα*: αμφότερα με αττ. τύπους *σιδηροῦς, πορφυροῦς*), ο δε καταβιβασμός τού τόνου στη λήγουσα οφείλεται σε υπερίσχυση τού τονικού σχήματος τής γενικής: *τοῦ χρυσέου* > *χρυσοῦ*, από όπου νέα αττική ονομαστική *χρυσοῦς* (ομοίως δοτ. *χρυσέῳ* > *χρυσῷ*).

χρυσοχόος
αρχ. [ήδη ομηρικό] < *χρυσο-* + *-χό(ος)* / **-χόϝος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ. *χοή, χύνω*), πβ. κ. *αργυρο-χόος, υδρο-χόος*.

χρυσωπός → **χρυσός**[1]

χρυσωρύχος
ελνστ. < *χρυσ(ο)-* + λεξ. επίθημα *-ωρύχ(ος)* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < θ. **ὀρυχ-*, από το οποίο σχηματίστηκε το ρ. *ὀρύσσω* (βλ.λ.), πβ. κ. *μεταλλ-ωρύχος*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρυσωρυχείο < ελνστ. *χρυσωρυχ-εῖον*.

χρώμα
ΕΤΥΜ. < αρχ. *χρῶμα* < θ. *χρω-* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *πῶ-μα, δῶ-μα*), που απαντά στο ουσ. *χρώς, -ωτός / -οός* «επιδερμίδα, σάρκα (τού ανθρώπινου σώματος)» (βλ.λ.) και συνδ. επίσης με το αρχ. *χροιά* και τα ελνστ. *χρῶ-σις (-η), χρωσ-τήρ(ας), χρώννυμι* «αγγίζω, ψαύω – χρωματίζω» (< **χρώσ-νυ-μι*, ελνστ. ενεστώτας που σχηματίστηκε με βάση τους αρχ. χρόνους *κέ-χρωσ-μαι, ἔ-χρωσ-α*).
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «επιδερμίδα, επιφάνεια σώματος – (ειδικότ.) χρωματισμός τού δέρματος» (πβ. Αριστοφ. *Θεσμοφ.* 406: *τὸ χρῶμα τουτὸ μ' οὐκ ἀρέσκει τῆς κόρης*) ➔ αρχ. σημ. (όπως σήμερα) «χρωματισμός, οπτική εντύπωση από την αντανάκλαση τού φωτός» (πβ. Ιπποκρ. *Προγνωστ.* 24.50-51: *τὸ χρῶμα μεταβάλλωσι καὶ χλωρὸν ἢ πελιὸν ἢ ἐρυθρὸν ἴσχωσιν·* Ξενοφ. *Κυνηγ.* 4.7: *τὰ δὲ χρώματα οὐ χρὴ εἶναι τῶν κυνῶν οὔτε πυρρὰ οὔτε μέλανα οὔτε λευκὰ παντελῶς*) ➔ ελνστ. σημ. «ύφος λόγου» (πβ.

Διον. Αλικαρν. *Περὶ Θουκ.* 24.59-62: *χρώματα δὲ αὐτῆς* [ενν. *τῆς λέξεως*] *τό τε στριφνὸν καὶ τὸ πυκνόν, καὶ τὸ πικρὸν καὶ τὸ αὐστηρόν, καὶ τὸ ἐμβριθὲς καὶ τὸ δεινὸν καὶ [τὸ] φοβερόν*) → ελνστ. σημ. «μελωδική χροιά (χρωματική κλίμακα)» (Διον. Αλικαρν. *Περὶ συνθ. ὀνομ.* 19.28-30: *καὶ τὰς μελῳδίας ἐξήλλαττον, τοτὲ μὲν ἐναρμονίους ποιοῦντες, τοτὲ δὲ χρωματικάς, τοτὲ δὲ διατόνους*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρωματίζω < αρχ. *χρωματ-ίζω* (πβ. Αριστ. *Περὶ ζῴων μορίων* 664b: *τὰ γὰρ τῆς κοιλίας περιττώματα φαίνεται χρωματίζειν ἡ ἰλὺς τοῦ μέλανος οἴνου*)

χρωμάτισ-μα, λόγ. [1870], < *χρωματισ-* (*χρωματίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

χρωματισ-μός < ελνστ. *χρωματισ-μός* < αρχ. *χρωματ-ίζω*

χρωματισ-τός, λόγ. [1889], < *χρωματισ-* (*χρωματίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

χρωματικός < ελνστ. *χρωματ-ικός*

χρωματικ-ότητα, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chromaticism*

χρωματ-ίνη, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chromatin*

χρωμάτ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chromatosis*.

ΣΥΝΘ. χρωματ(ο)-: (ελνστ.) *χρωματο-ποιία, χρωματ-ουργία* – (λόγ.) *χρωματο-γραφία* [1815], *χρωματο-θήκη* [1897], *χρωματο-λόγιο* [1892], *χρωματο-ποιείο* [1887], *χρωματο-πυξίδα* [1890], *χρωματο-πωλείο* [1895], *χρωματο-πώλης* [1871] – (ελληνογενείς ξέν. όροι) *χρωματο-γόνος* (λόγ. [1885]) (μεταφορά τού γαλλ. *chromogène*), *χρωματο-σκοπία* (μεταφορά τού γαλλ. *chromatoscopie*), *χρωματο-σκόπιο* (λόγ. [1883], μεταφορά τού γαλλ. *chromatoscope*), *χρωματο-φόρος* (μεταφορά τού αγγλ. *chromatophore*) κ.ά.

χρωμο- (ελληνογενείς ξέν. όροι): *χρωμο-γράφος* (μεταφορά τού αγγλ. *chromograph*), *χρωμο-λιθογραφία* (λόγ. [1896], μεταφορά τού γαλλ. *chromolithographie*), *χρωμό-σωμα* (βλ.λ.), *χρωμο-τυπία* κ.ά. (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *chromotypy*)

-χρωμος: *ά-χρωμος, έγ-χρωμος, δί-χρωμος, τρί-χρωμος, ροδό-χρωμος, ιδιό-χρωμος, ομοιό-χρωμος, λευκό-χρωμος, ποικιλό-χρωμος, ολό-χρωμος, ομό-χρωμος, μονό-χρωμος, σιταρό-χρωμος, ζωηρό-χρωμος, σκουρό-χρωμος, πορφυρό-χρωμος, ανοιχτό-χρωμος, βαθύ-χρωμος, πολύ-χρωμος* κ.ά.

-χρωμία: *α-χρωμία, τετρα-χρωμία, δι-χρωμία, τρι-χρωμία, στερεο-χρωμία, ομοιο-χρωμία, ποικιλο-χρωμία, μεταλλο-χρωμία, ομο-χρωμία, μονο-χρωμία, υπο-χρωμία, φωτο-χρωμία, υπερ-χρωμία, δυσ-χρωμία, πολυ-χρωμία* κ.ά.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

χρώματα

Η ονοματολογία των χρωμάτων έχει ποικίλη προέλευση. Η ετυμολογία αποκαλύπτει ότι ελληνική αρχή έχουν μόνο λίγες ονομασίες βασικών χρωμάτων και ότι, όσο ειδικεύεται η αναφορά και προχωρούμε στις αποχρώσεις, συναντούμε λέξεις με ξένη (κυρ. γαλλική) προέλευση. Ελληνικά ονόματα έχουν τα εξής χρώματα: ***πράσινο*** (αρχ., από το *πράσον*), ***κόκκινο*** (ελνστ., από το ουσ. *κόκκος*, επειδή χρησιμοποιούσαν κόκκους πρίνου, για να παρασκευάσουν το εν λόγω χρώμα), ***λευκό*** (αρχ.), ***ερυθρό*** (αρχ.), ***γαλάζιο*** (μεσν., ανάγεται στο ελνστ. *κάλ(λ)αϊς* «πολύτιμος λίθος με γαλαζοπράσινο χρώμα») και ***μαύρο*** (ελνστ., ανάγεται στο αρχ. *ἀμαυρός* «σκοτεινός, δυσδιάκριτος»). Τα υπόλοιπα κύρια χρώματα έχουν ονομασίες ξένης προελεύσεως: ***κίτρινο*** (ελνστ., από το *κίτρον*, λατ. αρχής), ***άσπρο*** (ελνστ., από λατ. λέξη για αργυρά νομίσματα), ***καφέ*** (από το χρώμα των κόκκων τού *καφέ*, τουρκικής και απώτερης αραβικής αρχής), ***μπλε*** (< γαλλ. *bleu*), ***μπεζ*** (< γαλλ. *beige*), ***γκρι*** (< γαλλ. *gris*), ***μοβ*** (< γαλλ. *mauve*), ***ροζ*** (< γαλλ. *rose*) κ.ά. Όλες οι λεπτές αποχρώσεις που έγιναν γνωστές μέσω τής ραπτικής και τής ενδυματολογίας αποδίδονται με γαλλικούς όρους: ***γκρενά*** (*grenat*), ***βεραμάν*** (*vert-amande*), ***γκρι αρζάν*** (*gris argent*), ***σομόν*** (*saumon*), ***μπλε μαρέν*** (*bleu marin*), ***λιλά*** (*lilas*) κ.ά. Ας σημειωθεί ότι ορισμένα χρώματα αντλούν την ονομασία τους απευθείας από το αντικείμενο ή το υλικό από το οποίο προέρχονται ή με το οποίο παρομοιάζονται και αυτά σχηματίζονται με το ληκτικό τέρμα *-ί* (τουρκικής αρχής): ***θαλασσί, πορτοκαλί, σταχτί, βυσσινί, λαδί, μελί, σοκολατί, φιστικί*** κ.ά.

χρώμιο «χημικό στοιχείο»

λόγ. [1807], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chrome*, που πλάστηκε το 1797 με βάση το λατ. *chroma* (< αρχ. *χρῶμα*) από τον Γάλλο René J. Haüy (1743-1822) λόγω των πολύχρωμων χημικών ενώσεων στις οποίες μετέχει, αν και το ίδιο είναι λευκό.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χρωμ-ικός, λόγ. [1807], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *chromique*.

ΣΥΝΘ. χρωμι-ούχος.

χρωμο- → **χρώμα**

-χρωμος → **χρώμα**

χρωμόσωμα

< *χρωμο-* + *σώμα*, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Chromosom*, όρος που πλάστηκε το 1888 από τον Γερμανό ανατόμο Heinrich von Waldeyer-Harz, επειδή ο πυρήνας του περιέχει χρωματίνη.

χρως στη φρ. *έν χρῷ (κεκαρμένος)* «κουρεμένος σύρριζα»
< αρχ. *χρώς, -ωτός / -οός* «επιδερμίδα, σάρκα (τού ανθρώπινου σώματος)» (ήδη μυκ. επίθ. *a-ko-ro-we-e*, δυϊκ., «δύο [λευκά βόδια] χωρίς κηλίδα»), οπότε αφετηρία είναι το θ. τής γενικής **χροFοσ- > χροὸς* και ονομαστ. **χροFώς > *χροώς > χρώς* (με συναίρεση). Είναι βέβαιο ότι στην ίδια λεξιλογική οικογένεια ανήκουν επίσης τα αρχ. *χροιά / χρόα* (βλ.λ. *χροιά*) και τα ελνστ. *χρῶ-σις (-η), χρωσ-τήρ(ας), χρώννυμι* «αγγίζω, ψαύω – χρωματίζω» (< **χρώσ-νυ-μι*, ελνστ. ενεστώτας που σχηματίστηκε με βάση τους αρχ. χρόνους *κέ-χρωσ-μαι, ἔ-χρωσ-α* τού ρ. *χρῴζω*). Εντούτοις, η περαιτέρω ετυμολ. αναγωγή παραμένει αβέβαιη, αν και είναι πιθ. η σύνδεση με το αρχ. *χραύω* «αγγίζω – χαράσσω, αποξέω», αν υποτεθεί ότι προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα **greu-* με ετεροιωμένη βαθμίδα **grou-* (> **χροF-*). Κατ' άλλη εκδοχή, το ελλην. θ. **χροF-οσ-* ανάγεται σε Ι.Ε. **krous-os-* «κάλυμμα, επιδερμίδα – χρώμα» και συνδ. με σανσκρ. *kryti* «καλύπτω, κρύβω» και λιθ. *kráuju* «φορτώνω, συσσωρεύω, στοιβάζω».

χρώση «τεχνική χρωματισμού»
< ελνστ. *χρῶσις* < θ. *χρω-* (με παραγ. τέρμα *-σις*, πβ. αρχ. *βά-σις, δό-σις*), που προέρχεται από το αρχ. *χρώς, -ωτός / -οός* «επιδερμίδα, σάρκα (τού ανθρώπινου σώματος)» (βλ.λ.) και επομένως εντάσσει τη λ. στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια των αρχ. *χροιά / χρόα* (βλ.λ. *χροιά*) και ελνστ. *χρωσ-τήρ(ας), χρώννυμι* «αγγίζω, ψαύω – χρωματίζω» (< **χρώσ-νυ-μι*, ελνστ. ενεστώτας που σχηματίστηκε με βάση τους αρχ. χρόνους *κέ-χρωσ-μαι, ἔ-χρωσ-α* τού ρ. *χρῴζω*).

χρωστήρας «πινέλο»
< ελνστ. *χρωστήρ, -ῆρος* < θ. *χρωσ-* (με παραγ. τέρμα *-τήρ*, πβ. κ. *βρασ-τήρ, καυσ-τήρ*), που απαντά στους αρχ. χρόνους *κέ-χρωσ-μαι* (παρακ.), *ἔ-χρωσ-α* (αόρ.) τού ελνστ. *χρώννυμι* «αγγίζω, ψαύω – χρωματίζω» (< **χρώσ-νυ-μι*, αρχ. *χρῴζω*). Η λ. εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια που έχει ως βάση τα αρχ. *χροιά / χρόα* και *χρώς, -ωτός / -οός* «επιδερμίδα, σάρκα (τού ανθρώπινου σώματος)» (βλ.λ. *χροιά, χρως*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χρωστικός < θ. *χρωσ-* (τού αρχ. *χρῴζω* / ελνστ. *χρώννυμι*, βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-τικός*, απόδ. τού γαλλ. *colorant*.

χρωστώ
< μεσν. *χρωστῶ* (με έκκρουση τού /ε/ από το ισχυρότερο /ο/) < ελνστ. *χρεωστῶ (-έω)* < *χρεώσ-της* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *γνώσ-της*) < αρχ. *χρέος* / (επικό) *χρεῖος, χρέως* (βλ.λ. *χρέος*).

χταπόδι
< μεσν. *ὀκταπόδι(ν)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὀ-* και ανομοίωση τού συμφωνικού συμπλέγματος *κτ > χτ*) < ελνστ. *ὀκταπόδιον*, υποκορ. τού *ὀκτάπους, -οδος* < *ὀκτα-* (< αρχ. *ὀκτώ*) + *πούς, ποδός* «πόδι».

χτένα
< μεσν. *κτένα*, από την αιτ. πτώση τού αρχ. *κτείς, -ενός (ὁ)* < **(π)κτ-εν-ς* (με σίγηση τού αρχικού **π-*, επειδή σύμπλεγμα **πκτ-* είναι αδύνατο στην Ελληνική, και αντέκταση **-ενς > -εις*), απλοποιημένη μορφή και μηδενισμ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **pek-* «μαδώ, τραυώ βίαια» || λατ. *pecto* «χτενίζω» (> γαλλ. *peigner*, ισπ. *peinar*, ιταλ. *pettinare*), παλ. δυτ. γερμ. **feht-a-* «χτυπώ, πολεμώ» (> γερμ. *fechten* «(κυρ.) ξιφομαχώ – μάχομαι», αγγλ. *fight*, ολλ. *vechten*) || αρχ. *πέκ-ω* «χτενίζω, κουρεύω», *πόκ-ος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χτένι < μεσν. *χτένι(ν)* < ελνστ. *κτέν-ιον*, υποκορ. τού αρχ. *κτείς, -ενός (ὁ)*
χτενίζω < μεσν. *χτεν-ίζω* < αρχ. *κτεν-ίζω* < *κτείς, -ενός (ὁ)*
χτένισμα < μεσν. *κτένισ-μα* < αρχ. *κτεν-ίζω*.

χτες → χθες

χτίζω → κτίζω

χτικιάζω «παθαίνω φυματίωση – (μτφ.) τυραννώ»
< μεσν. *χτικιάζω / κτικιάζω* < **έκτικ(ιάζω)* (με παραγ. τέρμα *-ιάζω*) < ελνστ. *ἑκτικὸς (πυρετός)* «φυματίωση», όπου χρησιμοποιείται το επίθ. *ἑκτικός* «έμμονος, χρόνιος», το οποίο προέρχεται από θ. τού αρχ. *ἔχω* (με παραγ. τέρμα *-τικός*), πβ. αρχ. *ἕξις* «συνήθεια». Έχει υποστηριχθεί επίσης η αναγωγή σε τύπο **(τη) κτικό* (< αρχ. *τήκω* «λειώνω»), η οποία όμως δεν συμφωνεί με τους κανόνες παραγωγής τής Ελληνικής.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χτίκιασ-μα
χτικιάρης < μεσν. *κτικ-ιάρης* < *κτικ(ιό) / χτικ(ιό)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*
χτικιό < μεσν. *κτικ-ιό* < ρ. *κτικιάζω* (υποχωρητ.), πβ. κ. *φευγ-ιό, καθισ-ιό*.

χτυπώ
< μεσν. *χτυπῶ* < αρχ. *κτυπῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, *Ἰλ.* Ο 377: *ὣς ἔφατ' εὐχόμενος, μέγα δ' ἔκτυπε μητίετα Ζεύς*] < *κτύπος* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χτύπημα < αρχ. *κτύπη-μα* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη, *Ἀνδρομ.* 1210-1: *οὐκ ἐμῶι 'πιθήσομαι κάραι κτύπημα χειρὸς ὀλοόν*]
χτυπη-τός, ρηματ. επίθ.
χτυπη-τήρι < *χτυπη-* (*χτυπώ*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *πατη-τήρι*.
ΣΥΝΘ. χτυπο-κάρδι (< *καρδιοχτύπι*, με αντιστροφή των συνθετικών, πβ. κ. *κοιλόπονος – πονόκοιλος*).

χυδαίος
ΕΤΥΜ. < ελνστ. *χυδαῖος* < αρχ. επίρρ. *χύδ(ην)* «σωρη-

δόν, ανακατεμένα, άτακτα» (με παραγ. τέρμα *-αῖος*) < θ. *χυ-* (με επιρρ. επίθημα *-δην*, πβ. κ. *φύρ-δην*, *μίγ-δην*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϝ-ω*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «πολυάριθμος και ποικίλος – ανάμικτος» (Π.Δ., Έξοδ. 2,22: *οἱ δὲ υἱοὶ Ἰσραὴλ ηὐξήθησαν καὶ ἐπληθύνθησαν καὶ χυδαῖοι ἐγένοντο καὶ κατίσχυον σφόδρα σφόδρα·* Στράβ. *Γεωγρ.* 1.2.8: *οὐ γὰρ ὄχλον γε γυναικῶν καὶ παντὸς χυδαίου πλήθους ἐπαγαγεῖν λόγῳ δυνατὸν φιλοσόφῳ*) → ελνστ. σημ. «κοινός, τυχαίος» (πβ. Διοσκ. *Περὶ ὕλης ἰατρ.* 5.115.2: *σκευάζεται δὲ καὶ ἐκ λίθων κοχλάκων καὶ τῆς χυδαίας μαρμάρου*) → ήδη ελνστ. σημ. «χαμηλού επιπέδου, πρόστυχος» (πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 14.7.8: *ἐκ δὲ ταύτης τῆς φήμης καὶ τῆς χυδαίου καὶ πανδήμου λαλιᾶς·* Ευδήμ. *Περὶ λέξ. ῥητορ.* 4.22: *ἀγοραῖος· εὐτελής, χυδαῖος*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χυδαΐζω < μεσν. *χυδα-ΐζω* «συρρέω σε πλήθος, συναγελάζομαι – (μέσο) εκφράζομαι σε λαϊκή γλώσσα»

χυδαϊσ-μός < *χυδαϊσ-* (*χυδαΐζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

χυδαϊσ-τής, λόγ. [1814], < *χυδαϊσ-* (*χυδαΐζω*) + παραγ. τέρμα *-τής*

χυδαιότητα < ελνστ. *χυδαι-ότης, -ότητος*.

ΣΥΝΘ. χυδαιο-: *χυδαιο-λογία* (ελνστ.), *χυδαιό-γλωσσος* (λόγ. [1844]), *χυδαιο-λόγος* (λόγ. [1818]), *χυδαιο-λογώ* (λόγ. [1873])

εκ-χυδαΐζω (λόγ. [1782]).

χυλός

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *χῡ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϝ-ω*. Δυσκολία προκαλεί το μακρό *χῡ-* (θα αναμενόταν βραχύ θ. *χῠ-*, εφόσον πρόκειται για μηδενισμένη βαθμίδα, πβ. αρχ. *χύ-μα*), το οποίο έχει ερμηνευθεί είτε ως προϊόν εκφραστ. φωνηεντισμού είτε ως προϊόν αντεκτάσεως από θ. **χυσ-λο-* / **χυ-σλο-*, αν υποθέσουμε παράλληλο σχηματισμό *χῡμός* < **χυ-σμό-ς* (πβ. το ομόρριζο τοχαρ. Β *kuṣäm* «χύνει, σκορπίζει»). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χυλώδης < ελνστ. *χυλ-ώδης*

χυλ-ώνω < αρχ. *χυλ-ῶ (-όω)*

χύλω-μα < *χυλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

χύλωση < ελνστ. *χύλω-σις* < αρχ. *χυλ-ῶ (-όω)*.

ΣΥΝΘ. χυλό-πιτα (μεσν.).

χύμα

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], αρχική σημ. «οτιδήποτε χύνεται, ρευστό, υγρό», < θ. *χυ-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϝ-ω*. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια των ομορρίζων *χο-ή*, *χό-ος (χοῦς)*, *χο-άνη*, *χυ-τός*, *χυ-λός*, *χυ-μός*, *χύ-σις*, *χύ-τρα*, επίρρ. *χύ-δην* (> *χυδαῖος*, βλ.λ.) κ.ά. Η σημ. «σύγχυση, αδιευκρίνιστη ποσότητα» είναι ήδη ελνστ. (Π.Δ., Β΄ Μακκαβ. 2.24: *συνορῶντες γὰρ τὸ χύμα τῶν ἀριθμῶν καὶ τὴν οὖσαν δυσχέρειαν*). Η επιρρ. χρήση τής λ. είναι μεσαιωνική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.

χυμίζω → χυμώ

χυμός

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *χῡ-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *θυ-μός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϝ-ω*. Η λ. παρουσιάζει το ίδιο ετυμολ. πρόβλημα με το αρχ. ομόρριζες, *χυ-λός* (βλ.λ.) και εικάζεται ότι προήλθε από αντέκταση **χυ-σμό-ς* > *χῡ-μός*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.

ΣΗΜΑΣ. Μολονότι οι λ. *χυλός* και *χυμός* ήταν ομόρριζες, το ουσ. *χυμός* διαχωρίστηκε πολύ νωρίς και δήλωσε το «υγρό» των φυτών, αλλά και καθένα από τα ρευστά στοιχεία τού σώματος που οι αρχαίοι πίστευαν ότι ρύθμιζαν τον χαρακτήρα. Αυτές οι πεποιθήσεις αποτυπώνονται σε διάφορους όρους: βλ. αναλυτικά τα λ. *ιδιοσυγκρασία*, *κράση*, *μελαγχολία*, *ταμπεραμέντο*, *χιούμορ*, *χολή*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χυμώδης < ελνστ. *χυμ-ώδης*.

ΣΥΝΘ. χυμο-: *χυμο-γόνος* (μεταφρ. δάνειο), *χυμο-ποιώ* (λόγ. [1884])

εκ-χύμωση (αρχ.), **απο-χυμωτής** (απόδ. ξέν. όρου).

χυμώ

< μεσν. **χυμῶ* (όπως προκύπτει από το μεσν. *χουμῶ*, με τροπή /i/ > /u/ λόγω τού /m/) < αρχ. *χύμα* «οτιδήποτε χύνεται, ρευστό, υγρό» (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

χιμώ ή χυμώ;

Εφόσον η λέξη προέρχεται από το αρχ. *χύμα* (παράγωγο τού ρ. *χέω*), είναι προφανές ότι ορθογραφείται με -υ-: ***χυμώ***, ***χυμίζω*** (μεταπλ. τύπος). Οι γραφές *χιμώ*, *χιμίζω* (με -ι-) τής σχολικής γραμματικής οφείλονται σε απλογράφηση.

χύνω

ελνστ., μεταπλ. τύπος τού αρχ. *χέω* (βλ.λ.) με βάση τους παθ. τύπους *χυθήσομαι*, *ἐχύθην* (αρχ.) κατά το σχήμα *πλυθήσομαι*, *ἐπλύθην* – *πλύνω*. Οι τύποι *ἔχυσα*, *χῦσαι* (απρφ.) είναι μεταγενέστεροι. Ο τύπος *χύνω* αρχικά συναντάται μόνο σε σύνθ. (π.χ. ελνστ. *ἐκ-χύν(ν)ω* αντί αρχ. *ἐκ-χέω*) και χαρακτηριζόταν αδόκιμος από τους γραμματικούς (τον ειρωνεύεται ο Λουκιανός, *Ψευδολογ.* 6.3: *ἐῶ τὰ ἀρχαῖα, τὸ τριῶν μηνοῖν καὶ τὸ ἀνηνεμία καὶ τὸ πέταμαι καὶ ἐκχύνειν καὶ ὅσα ἄλλα καλὰ τοῖς σοῖς λόγοις ἐπανθεῖ*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χέω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χύση < αρχ. *χύ-σις* < ρ. *χέω*

χύσ-ιμο < *χυσ-* (*χύνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *ψήσ-ιμο*.

χυτός
αρχ. [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Ζ 464: *ἀλλά με τεθνηῶτα χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτοι*], ρηματ. επίθ. με θ. *χυ-* (παραγ. τέρμα *-τός*, πβ. αρχ. *ῥη-τός, λυ-τός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϝ-ω*. ☛ σχόλιο λ. *χέω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χυτ-εύω
χύτευ-ση < *χυτεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
χυ-τήριο, λόγ. [1889], < θ. *χυ-* (< *χέω*) + παραγ. τέρμα *-τήριο*
χύτης < ελνστ. *χύ-της* < αρχ. *χέω*.

χυτοσίδηρος «κράμα σιδήρου και άνθρακα»
λόγ. [1870], μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Gusseisen*.

χύτρα
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.], αρχική σημ. «πήλινο αγγείο μαγειρέματος, τσουκάλι», < θ. *χυ-* (με παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *φύ-τρα, μή-τρα*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *χέω* (βλ.λ.) < **χέϝ-ω*. Η λ. εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια των αρχ. ομορρίζων *χο-ή, χό-ος (χοῦς), χο-άνη, χυ-τός, χυ-λός, χύ-μα, χυ-μός, χύ-σις*, επίρρ. *χύ-δην* (> *χυδαῖος*) κ.ά. ☛ σχόλιο λ. *χέω*.

χωλ → χολ

χωλός «κουτσός»
αρχ. λ. [ήδη ομηρική], με παραγ. τέρμα *-λός*, χαρακτηριστικό όρων που δηλώνουν αναπηρία, π.χ. *στρεβ-λός, τραυ-λός, τυφ-λός*. Δεν συνδ. με το αρχ. *χαλῶ (-άω)* και παραμένει αγν. ετύμου.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωλαίνω < αρχ. *χωλ-αίνω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα] < *χωλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*.

χώμα
< αρχ. *χῶμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Χοηφ.* 722-4: *ὦ πότνια χθὼν καὶ πότνι' ἀκτὴ χώματος, ἣ νῦν ἐπὶ ναυάρχῳ σώματι κεῖσαι τῷ βασιλείῳ*], αρχική σημ. «συσσωρευμένο υλικό εδάφους – πρόχωμα» < θ. *χω-* (με παραγ. τέρμα *-μα*, πβ. αρχ. *πῶ-μα, δῶ-μα*), το οποίο προέρχεται από τύπους τού ρ. *χώννυμι* «συσσωρεύω χώμα, επιχωματώνω, φράζω» (< **χώσ-νυ-μι*, απαντά ως ελνστ.), που σχηματίστηκε με βάση τα αρχ. *χῶσαι, χωσθῆναι* (αόρ.), *κέχωσμαι* (παρακ.). Για τον σχηματισμό τού ρ. *χώννυμι* βλ.λ. *χώνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωματ-ένιος < *χώμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ένιος*, πβ. κ. *ασημ-ένιος*
χωμάτινος < μεσν. *χωμάτ-ινος* (πβ. Κωνστ. Μανασσή *Χρονογρ.* 231-3: *τοιόνδε σκήνωμα τερπνὸν φυτεύσας καὶ δενδρώσας ἔπλασε καὶ τὸν ἄνθρωπον παντοεργοῖς παλάμαις ἐκ χωματίνου καὶ λυπροῦ καὶ πηλοφύρτου βάρους*)
χωματερή, ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. **χωματ-ερός* < *χώμα, -ατ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ερός*, πβ. κ. *βροχ-ερός*
χωματισμός < ελνστ. *χωματισ-μός* < ρ. *χωματ-ίζω* «οχυρώνω με ανάχωμα».
ΣΥΝΘ. χωματ(ο)-: *χωματό-δρομος – χωματ-ουργία, χωματ-ουργικός, χωματ-ουργός*
-χωμα: *αμμό-χωμα, ανά-χωμα* (βλ.λ.), *αργιλό-χωμα, επί-χωμα, καστανό-χωμα, κοκκινό-χωμα, πρό-χωμα* (βλ.λ.), *σκινό-χωμα, φυλλό-χωμα, φυτό-χωμα*.

χωνεύω
ελνστ., συνηρημένος τύπος τού αρχ. *χοανεύω* «λειώνω ή καμινεύω μέταλλο» < *χοάνη / χώνη* (βλ.λ.). Η σημ. που συνδ. με την πέψη τροφών είναι ήδη ελνστ. (2ος αι. μ.Χ., Ψευδο-Γαλην. *Περὶ εὐπορ.* 14.555: *διὰ τὸ τὰς τροφὰς χωνεύειν καὶ οὐκ ἐᾶν πληθυνθῆναι φλέγμα ἐν τῷ στομάχῳ*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χώνευση < ελνστ. *χώνευ-σις*
χωνευτήριο < ελνστ. *χωνευ-τήριον* < *χωνεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τήριον*, πβ. κ. *σκοπευ-τήριο*
χωνευτικός < μεσν. *χωνευ-τικός*
χωνευτός < ελνστ. *χωνευ-τός*, ρηματ. επίθ.
χωνευτικ-ότητα < *χωνευτικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.

χωνί
< μεσν. *χωνί(ον)*, υποκορ. τού αρχ. *χώνη*, συνηρημ. τύπου τού ουσ. *χοάνη* (βλ.λ.).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωνοειδής < μεσν. *χωνο-ειδής*.

χώνω
μεσν., μεταπλ. τύπος τού ελνστ. *χωννύω / χώννυμι* «συσσωρεύω χώμα, επιχωματώνω, φράζω» με βάση τον αρχ. αόρ. *ἔ-χωσ-α*, κατά το σχήμα *ἔφθασα – φθάνω, ἐβλάστησα – βλαστάνω* και ένταξη στο σύστημα των ρημάτων σε *-ώνω, -ωσα* (από τα παλαιά συνηρημένα σε *-όω*, π.χ. *ὕψωσα – υψώνω, πλήρωσα – πληρώνω*). Το ρ. *χώννυμι* προήλθε από τύπο **χώσ-νυ-μι* (με αφομοίωση προς το επίθημα *-νυ-*) με βάση το θ. *χωσ-* τού αρχ. *χῶ-σαι* (που επαναναλύθηκε **χῶσ-αι*), ο οποίος σχηματίστηκε από τον ενεστώτα **χόω* (απαντά μόνο εν συνθέσει: *προσ-χοῖ*, γ΄ ενικό) < *χόος / χοῦς* (βλ.λ.). Βλ. κ. *χώμα*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωσ-ιά < μεσν. *χωσ-ία* «ενέδρα» (βλ.λ.)
χώσ-ιμο < *χωσ- (χώνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *ψήσ-ιμο*
χωστός < αρχ. *χωσ-τός* «σχηματισμένος με την επισώρευση χώματος» < θ. *χωσ-* (βλ. ανωτέρω) + παραγ. τέρμα *-τος* (των ρηματ. επιθ.).

χωρ(ο)- → χώρος

χώρα
ΕΤΥΜ. αρχ. ουσ., που συνδ. με τη λ. *χῶρος* (βλ.λ.). Αν τα ομόρριζα αναλυθούν *χώ-ρα, χῶ-ρος*, ίσως το θ.

χω- να παράγεται από το θ. τού αρχ. *χήρα* (< Ι.Ε. **ghē-ro-* «κενός – εγκαταλείπω», βασική ρίζα **ghē-*), οπότε η λ. θα δήλωνε τον «κενό χώρο ή τόπο». Εντούτοις, δεν είναι βέβαιο ότι τα μορφήματα *-ρα* και *-ρος* αποτελούν παραγωγ. τέρματα (όπως στα αρχ. *ἀγ-ρός, ἕδ-ρα*)· αν είναι μέρος τού θέματος (οπότε *χῶρ-α, χῶρ-ος*), δεν αποκλείεται οι λ. να συνδέονται με το αρχ. *χορός* (βλ.λ.). Από τις λ. *χώρα* και *χῶρος* έχουν σχηματιστεί το ελνστ. υποκορ. *χωράφιον*, το αρχ. επίρρ. *χωρίς*, το αρχ. υποκορ. *χωρίον* και τα αρχ. ρ. *χωρῶ, χωρίζω* (και τα σύνθετά τους). Βλ. αντίστοιχα λήμματα.

ΣΗΜΑΣ. Η λ. *χώρα* σήμαινε αρχικώς «τόπος, μέρος» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 2.36.1: *τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες*) και δήλωσε επιπλέον την ορισμένη «θέση» κάποιου στον τόπο αυτόν. Συχνά η λ. εχρησιμοποιείτο με προσδιορισμούς οι οποίοι δήλωναν τον «τόπο που ανήκει σε λαό ή έθνος» (π.χ. αρχ. φρ. *ἡ τῶν Ἀθηναίων / Ἠλείων / Βοιωτῶν χώρα*). Ήδη από την Αρχαιότητα η λ. αποκτά τη σημ. «αγρός, εξοχή» (κατ' αντιδιαστολή προς τις αστικές περιοχές· πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.6.13: *πόσον χρόνον ἱκανός ἐστιν ὁ ἐκ τῆς χώρας γιγνόμενος σῖτος διατρέφειν τὴν πόλιν*). Η σημ. «πρωτεύουσα» (κυρ. νησιών) είναι μεσαιωνική. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *χωριό*.

ΟΜΟΗΧΑ

χωρικός

Το ελνστ. παράγωγο **χωρικός** (< αρχ. *χώρα*) σήμαινε «αγροτικός» και, κατά τον Μεσαίωνα, «σχετικός με χωριό, χωριάτης». Στις επιστήμες σχηματίστηκε τη σύγχρονη εποχή νέο επίθετο **χωρικός** (από το ουσ. *χῶρος*), προκειμένου να αποδοθούν ξένοι όροι, όπως το αγγλ. *spatial* (π.χ. *spatial metaphors* «χωρικές μεταφορές»).

χωρατεύω «αστειεύομαι»

< *χωραΐτεύω* (με έκκρουση τού /i/ από το ισχυρότερο /a/) < *χωραΐτης* «κάτοικος τής *χώρας*» < αρχ. *χώρ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-αΐτης* (πβ. κ. *μωραΐτης*). Για τη σημασιολογική εξέλιξη ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *αστείος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χωρατ-ατζής < *χωρατ(ό)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *σαματ-ατζής*

χωρατό < *χωρατεύω* (υποχωρητ.).

χωράφι

< ελνστ. *χωράφιον* (ήδη στον Θεόφραστο, 4ος αι. π.Χ.), υποκορ. τού αρχ. *χώρα* (βλ.λ.), πβ. ελνστ. *ξυράφιον*.

χωράω → χωρώ

χωρητικότητα → χωρώ

χώρια

μεσν. (με μετακίνηση τόνου κατά τα επιρρ. *τώρα, συνάμα*, πιθ. κατά προφύλαξη, προκειμένου να μη συγχέεται με τον πληθ. ουδ. *χωριά*) < *χωριά*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *χωρίς* (βλ.λ.) κατά τα επιρρ. σε *-α* (πβ. κ. *χωριστός – χωριστά*).

χωριανός → χωριό

χωριάτης → χωριό

χωρίζω

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 609d.4-7: *φθείρει αὐτὴν [τὴν ψυχὴν] καὶ μαραίνει, ἕως ἂν εἰς θάνατον ἀγαγοῦσα τοῦ σώματος χωρίσῃ*;] < επίρρ. *χωρίς* (βλ.λ.) ή υστερογενής σχηματισμός τού ρ. *χωρῶ (-έω)* «έχω χώρο – βαδίζω, προχωρώ» (< *χῶρος*, βλ.λ.), ώστε να δημιουργηθεί η αντιστοιχία των τύπων *χωρῶ* (αμετβ.) – *χωρίζω* (μετβ.). Το αρχ. *χωρίζω* συνδύαζε τις σημ. «αποχωρίζω» και «ξεχωρίζω, διακρίνω». Η σημ. «παίρνω διαζύγιο» είναι ελνστ. (αρχικώς για διαζευγμένη γυναίκα στη μτχ. παρακειμένου *κεχωρισμένη*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *καταχωρίζω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χώρισμα < ελνστ. *χώρισ-μα*

χωρισμός < αρχ. *χωρισ-μός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. *Φαίδρ.* 67d.4-6: *οὐκοῦν τοῦτό γε θάνατος ὀνομάζεται, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος*;]

χωριστός < αρχ. *χωρισ-τός* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Περὶ ψυχ.* 413a.3-5: *ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ χωριστὴ τοῦ σώματος, ἢ μέρη τινὰ αὐτῆς, εἰ μεριστὴ πέφυκεν, οὐκ ἄδηλον*], ρηματ. επίθ.

χωριστικός < ελνστ. *χωρισ-τικός*

χωρίσ-τρα < *χωρισ- (χωρίζω)* + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *κουδουνίσ-τρα*.

ΣΥΝΘ. **-χωρίζω**: *δια-χωρίζω, κατα-χωρίζω, ξεχωρίζω, απο-χωρίζω*

-χώριση: *κατα-χώριση*

-χωρισμός: *δια-χωρισμός, απο-χωρισμός*

-χώρισμα: *δια-χώρισμα, ξε-χώρισμα*

-χωριστικός: *δια-χωριστικός*.

χωρικός → χώρα

χωριό

< μεσν. *χωριόν* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < αρχ. *χωρίον* (βλ.λ. *χωρίο*), που ήδη την αρχ. εποχή είχε αποκτήσει επίσης τη σημ. «μικρός οικισμός, χωριό» (πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 1.100.3: *οἷς πολέμιον ἦν τὸ χωρίον [αἱ Ἐννέα ὁδοὶ] κτιζόμενον*· Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2.2.5: *εἰς Λέσβον κατεσκευάσατο τάς τε ἄλλας πόλεις [...]· εἰς δὲ τὰ ἐπὶ Θρᾴκης χωρία ἔπεμψε δέκα τριήρεις ἔχοντα Ἐτεόνικον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

χωρ-ιανός < *χωρ(ιό)* + παραγ. τέρμα *-ιανός*, πβ. κ. *στερ-ιανός*

χωριάτης < μεσν. *χωρ-ιάτης* (πβ. Γεωργ. Μοναχ. *Χρον.* 110.1252: *καὶ τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ οὐ διήρχετό τις*

χωριάτης νὰ ζητήσῃ ὀφφίκια, ἐκαθέζετο σοβαρός) < *χωρ(ιόν)* + παραγ. τέρμα *-ιάτης*, πβ. κ. *αγωγ-ιάτης*
χωριατεύω < *χωριάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
χωριατιά < μεσν. *χωριατ-ία* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < *χωρ-ιάτης*
χωριάτ-ικος < *χωριάτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*.
ΣΥΝΘ. χωριατο-: *χωριατό-πουλο, χωριατο-πούλα, χωριατό-σπιτο, χωριατο-φέρνω.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

χωριό

Η λέξη ***χώρα*** (που η γενική της σημασία ήταν «περιοχή») είχε υποκοριστικό το ***χωρίον***, που αρχικά σήμαινε επίσης «περιοχή», σημασία με την οποία απαντά πολύ συχνά στον Θουκυδίδη. Σταδιακά όμως η λ. περιορίστηκε στη σημασία «πόλη ή χωριό», μεταφορικά «σημείο σε κείμενο» και ειδικότερα «κτήμα». Τα κτήματα συνήθως ήταν έξω από το άστυ. Ο Ξενοφών αναφέρει: «*προεῖπον μὲν τοῖς ἔξω τοῦ καταλόγου μὴ εἰσιέναι εἰς τὸ ἄστυ, ἦγον δὲ ἐκ τῶν χωρίων, ἵν' αὐτοὶ καὶ οἱ φίλοι τοὺς τούτων ἀγροὺς ἔχοιεν*». Επομένως, βαθμιαία η λέξη ***χωρίον*** συνδέθηκε με τους αγρούς και την ύπαιθρο σε αντιδιαστολή προς την πόλη και μερικές φορές δήλωσε και τους μικρούς συνοικισμούς (πβ. Ιωάννη Σκυλίτση: «*ἄρχων ὧν τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων*»), σημασία που γενικεύεται στα νεότερα χρόνια.

Από το χωρίον προήλθαν ο ***χωρίτης***, ο κάτοικος αγροτικής περιοχής (Σούδα: *Χωρίτης ἀπὸ τῆς χώρας*), ο ***χωρικός*** και ο ***χωριάτης***. Η λέξη *χωριάτης* όμως έλαβε και σημασία μειωτική (πβ. στον Γεώργιο Χοιροβοσκό: «*Εἶχε δὲ ἀδελφοὺς γνησίους, ἀνθρώπους ἅρπαγας καὶ κακοτρόπους, χωριάτας, χοιροβίους καὶ κακοήθεις*»). Στα μεσαιωνικά Ελληνικά απαντούν οι τύποι ***χωριατιά***, ***χωριατοσύνη***, ***χωριατικός*** (πβ. απόσπασμα από τον Du Cange: *ἔβγαλε τὰ βασιλικὰ φορέματα καὶ ἐνεδύτηκεν ἄλλα πενιχρὰ καὶ χωριατικά*).

Γενικά η ζωή μακριά από το άστυ συνδέθηκε πολλές φορές με μειωτικά χαρακτηριστικά συμπεριφοράς. Έτσι, αυτός που έμενε στους αγρούς ονομάστηκε ***άγριος*** και ***αγροίκος***, ο κάτοικος τής επαρχίας ***επαρχιώτης*** και η συμπεριφορά και η νοοτροπία του ***επαρχιώτικη***, ενώ ο κάτοικος τού χωριού ***χωριάτης***, που χαρακτηρίζεται συχνά από ***χωριάτικο*** φέρσιμο ή ***χωριατοσύνη*** (πβ. και αγγλ. *rustic* «αγροτικός» αλλά και «άξεστος», που έχει την αφετηρία του στο λατ. *rustic* «αγροτικός»). Βλ. κ. λ. *παγανισμός*.

χωρίο
< αρχ. *χωρίον* «τόπος, θέση, σημείο», υποκορ. των αρχ. ομορρίζων *χώρα* και *χῶρος* (βλ. λήμματα). Η σημ. «περικοπή, απόσπασμα κειμένου» είναι ελνστ. (πβ. Λουκιαν. *Πῶς δεῖ ἱστ. συγγρ.* 12.6-7: *καὶ ἀναγνόντος αὐτῷ τοῦτο μάλιστα τὸ χωρίον τῆς γραφῆς*). Βλ. κ. *χωριό*.

χωρίς
ΕΤΥΜ. αρχ. επίρρ. και πρόθ. (συντάσσεται με γενική πτώση), που σχηματίστηκε από τα ομόρριζα *χώρα* και *χῶρος* με το επιρρ. τέρμα *-ις* (πβ. κ. *μέχρ-ις*, *μόλ-ις*).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. αρχικά δήλωνε την τοποθέτηση ενός πράγματος χωριστά από τα άλλα ή ότι κάτι συμβαίνει «χωριστά» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.119: *ταῦτα δὲ χωρὶς ἔκειτο ἐπὶ κανέῳ κατακεκαλυμμένα*), πράγμα που οδήγησε στη σημ. «εκτός, άνευ» (πβ. Πλάτ. *Θεαίτ.* 202d: *τίς γὰρ ἂν καὶ ἔτι ἐπιστήμη εἴη χωρὶς τοῦ λόγου τε καὶ ὀρθῆς δόξης;*).

χώρισμα → χωρίζω

χωρισμός → χωρίζω

χωρίστρα → χωρίζω

χωροθέτηση «καθορισμός τής ακριβούς θέσεως» < ρ. *χωροθετώ* < *χωρο-* + λεξ. επίθημα *-θετώ* < *-θέ(της)* < θ. τού αρχ. *τίθημι* (με παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *νομο-θέτης, σκηνο-θέτης – νομο-θετώ, σκηνοθετώ*), για το οποίο βλ.λ. *θέτω, τίθεμαι*. Το ουσ. *χωροθέτηση* πλάστηκε για να αποδώσει τα αγγλ. *layout, floorplanning*.

χώρος
< αρχ. *χῶρος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ἰλ.* Ψ 188-9: *τῷ δ' ἐπὶ κυάνεον νέφος ἤγαγε Φοῖβος Ἀπόλλων οὐρανόθεν πεδίον δέ, κάλυψε δὲ χῶρον ἅπαντα*], παράλλ. τύπος τού ουσ. *χώρα* (βλ.λ. για τη μορφολογική ανάλυση και προέλευση αμφοτέρων), από το οποίο διαχωρίστηκε σημασιολογικώς και δήλωσε «συγκεκριμένο τόπο, ξεχωριστό μέρος γης», όπου διαδραματίζονται ορισμένα γεγονότα (χωρίς όμως να συγχέεται με το αρχ. *τόπος*). Οι σύγχρονοι επιστημ. όροι οφείλονται σε απόδ. των γαλλ. *espace* (στη φυσική) και *domaine* (στη σημ. «τομέας»).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωρ-ικός < *χώρ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *territorial, spatial* (διαφ. το ελνστ. *χωρ-ικός* «αγροτικός – (μεσν.) χωριάτης», που προέρχεται από το ουσ. *χώρα*, βλ.λ.)
χωρικ-ότητα < *χωρικ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*.
ΣΥΝΘ. χωρο-: *χωρο-βάτης* (ελνστ.), *χωρο-γραφία* (ελνστ.), *χωρο-μετρία* (ελνστ.), *χωρο-μέτρης* (ελνστ.), *χωρο-μετρώ* (ελνστ.), *χωρο-δεσπότης* (λόγ. [1836]), *χωρο-στάθμη* (λόγ. 1812]), *χωρο-χρόνος* (μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Raumzeit*), *χωρο-διάπλαση, χωροθέτηση* (βλ.λ.), *χωρο-θετώ, χωρο-νομία* κ.ά.

χωροστάθμηση «τοπογραφική μέτρηση υψομέτρου»
λόγ. [1858], που πλάστηκε με βάση το ουσ. *χωροστάθμη* (λόγ. [1812], < *χωρο-* + *στάθμη*) ως απόδ.

τού γερμ. *Nivellierung*. Την ίδια περίοδο σχηματίστηκε επίσης ρ. *χωρο-σταθμώ* (λόγ. [1884]).

χωροταξία «μελέτη για την καλύτερη οργάνωση τού χώρου»
< *χωρο-* + *-ταξ(ία)* < *τάξη* (πβ. κ. *ομο-ταξία*), μεταφρ. δάνειο από γερμ. *Raumordnung*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωροταξ-ικός
χωροτάκ-της
χωροτακτ-ικός < *χωροτάκτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

χωροφύλακας
λόγ. < ελνστ. *χωροφύλαξ, -ακος* «φύλακας περιοχής ή χώρου» < *χωρο-* + αρχ. *φύλαξ, -ακος* (βλ.λ. *φύλακας*). Η σύγχρονη σημ. οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *gendarme*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωροφυλακ-ή, λόγ. [1833].

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
χωροφύλακας
Η λ. ***χωροφύλαξ*** επανεισήχθη στη Νέα Ελληνική κατά την ίδρυση τού νεοελληνικού κράτους, προκειμένου να αντικαταστήσει το τουρκικής προελεύσεως *ζαπτιές* (< τουρκ. *zaptiye*) και να αποδώσει το γαλλ. *gendarme* (από συγχώνευση τής φρ. *gens d'armes* «ένοπλοι άνδρες», στον πληθ.). Το 1833 πρωτοαπαντά επίσης το παράγωγο ουσ. ***χωροφυλακή***, που απέδωσε το γαλλ. *gendarmerie* και υπερίσχυσε άλλων προτάσεων, π.χ. *ένθεσμοφυλακή, τακτοφυλακή, θεμιτοφυλακή, νομιμοφυλακή* κ.λπ.

χωρώ
< αρχ. *χωρῶ (-έω)*, αρχική σημ. (αμετβ.) «έχω χώρο, περιέχω», < *χῶρος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η μετβ. σημ. «βαδίζω, προχωρώ» (πβ. Ευριπ. *Μήδ.* 1053: *χωρεῖτε, παῖδες, ἐς δόμους*), ενώ η αρχική σημ. «έχω χώρο, περιέχω» διατηρήθηκε στον ήδη μεσν. μεταπλ. τύπο *χωράω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
χωρητικ-ότητα, λόγ. [1812], < ελνστ. *χωρητικ(ός)* «ικανός να χωρέσει, να περιλάβει κάτι» + παραγ. τέρμα *-ότητα*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *capacité*.
ΣΥΝΘ. -χωρώ: *ανα-χωρώ, υπανα-χωρώ, στενο-χωρώ, παρα-χωρώ, συγ-χωρώ, εκ-χωρώ, οπισθο-χωρώ, εμφιλο-χωρώ, απο-χωρώ, υπο-χωρώ, προ-χωρώ, εισ-χωρώ, προσ-χωρώ* κ.ά.
-χώρηση: *ανα-χώρηση, υπανα-χώρηση, παρα-χώρηση, αντιμετα-χώρηση, συγ-χώρηση, περι-χώρηση, εκ-χώρηση, οπισθο-χώρηση, υπο-χώρηση, εισ-χώρηση, προσ-χώρηση* κ.ά.
-χωρητής: *ανα-χωρητής, παρα-χωρητής, εκ-χωρητής* κ.ά.
-χωρητικός: *παρα-χωρητικός, συγ-χωρητικός, εκ-χωρητικός, οπισθο-χωρητικός, υπο-χωρητικός, προ-χωρητικός* κ.ά.

χωσιά «ενέδρα»
< μεσν. *χωσία* (με καταβιβασμό τόνου και συνίζηση) < θ. *χωσ-* (με παραγ. τέρμα *-ία*) τού ρ. *χώνω* (πβ. αόρ. *ἔ-χωσ-α*).

χωστός → χώνω

ψάθα

μεσν., μεγεθ. τού *τύπου ψαθί(ν)* (με σίγηση τού [i] προ τού [a] και σε περιβάλλον [s], πβ. *σαγόνι* < *σιαγόνιον*) < *ψιαθί(ν)* < ελνστ. *ψιαθίον / ψιάθιον* (ο προπαροξύτονος τύπος είναι ο συχνότερος), υποκορ. τού αρχ. *ψίαθος (ή)*, τεχν. όρος, πιθ. δάνειο. Η λ. παρουσιάζει όμοιο παραγ. τέρμα με τα αρχ. *κάλαθος*, *γύργαθος*, τα οποία ανήκουν επίσης στο λεξιλόγιο τής καλαθοπλεκτικής.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψαθ-άς

ψάθ-ινος, λόγ. [1833]

ψαθ-ώνω

ψάθω-μα, λόγ. [1893], < *ψαθώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

ψαθ-ωτός < *ψάθ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*

ΣΥΝΘ. ψαθο-: *ψαθο-ποιός*, *ψαθο-ποιία*.

ψαθυρός «αυτός που θρυμματίζεται εύκολα, εύθρυπτος»

αρχ. < θ. *ψαθ-* (με παραγ. τέρμα *-υρός*, πβ. κ. *βλοσυρός*, *γλαφ-υρός*), που απαντά και στο ρ. *ψαθάλλω* «θρύπτω, θρυμματίζω» και ενδέχεται να συνδ. με το θ. τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*), για το οποίο βλ.λ. *ψήχω*, *ψωμί*, *ψαύω*.

ψαλίδα

μεσν. < αρχ. *ψαλίς*, *-ίδος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] (με παραγ. τέρμα *-ίς*, πβ. αρχ. *λεπ-ίς*, *-ίδος*, *σφραγ-ίς*, *-ῖδος*), που εντάσσεται σε λεξιλογ. οικογένεια τεχν. όρων (αρχ. *ψάλιον* «καπίστρι, χαλινάρι», *ψέλιον* «βραχιόλι») με πιθ. αφετηρία το ουσ. *ψαλόν* «χαλινάρι» (ήδη μυκ. *pa-sa-ro*), το οποίο αναφερόταν κυρ. στον κρίκο που περνούσαν στον τράχηλο τού ζώου. Οι λέξεις δήλωναν καμπυλόσχημα αντικείμενα σε σχήμα U· συγκεκριμένα, το αρχ. *ψαλίς* προσδιόριζε εργαλείο κοπής ή κουρέματος σε σχήμα U. Η ετυμολ. προέλευση δεν είναι γνωστή. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδ. με το ρ. *ψάλλω* «κεντώ, σφίγγω, τραυώ (με τα δάχτυλα)», ο δε μτγν. τύπος *σπαλίς*, *-ίδος* δεν σημαίνει ότι το θ. **sp-el-* είναι αρχικό (μερικοί υπέθεσαν ότι συνδ. με το θ. τού αρχ. *σπεῖρα*, βλ.λ.), εφόσον ο μυκ. τύπος *pa-sa-ro*: *ψαλόν* καταδεικνύει το αντίθετο.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψαλίδι < ελνστ. *ψαλ-ίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ψαλίς*, *-ίδος*

ψαλιδ-ιά < *ψαλίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιά*, πβ. κ. *μαχαιρ-ιά*

ψαλιδ-ίζω < *ψαλίδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

ψαλίδισ-μα < *ψαλιδισ-* (*ψαλιδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ψαλιδισ-τός < *ψαλιδισ-* (*ψαλιδίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*

ψαλιδοειδής < ελνστ. *ψαλιδο-ειδής*

ψαλιδ-ώνω < ελνστ. *ψαλιδ-ῶ (-όω)* «σχηματίζω αψίδα ή θόλο»

ψαλίδωμα < ελνστ. *ψαλίδω-μα* < ρ. *ψαλιδ-ῶ (-όω)*

ψαλίδω-ση < *ψαλιδώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*

ψαλιδωτός < ελνστ. *ψαλιδω-τός* < ρ. *ψαλιδ-ῶ (-όω)*.

ψάλλω

ΕΤΥΜ. αρχ. < **ψάλ-jω*, που σχηματίστηκε όπως τα αρχ. *πάλλω*, *σκάλλω*, *σφάλλω*. Πρόκειται για εκφραστ. όρο, σχηματισμένο όπως τα ρ. *ψαθάλλω* «θρύπτω, θρυμματίζω» και *ψηλαφῶ (-άω)*, τού οποίου η ετυμολ. προέλευση δεν έχει εξακριβωθεί. Στον καθημερινό λόγο το ρ. *ψάλλω* συνδεόταν συχνά (παρετυμολογικά) με το αρχ. *ψῆν* (απρφ. τού **ψήω* «τρίβω, λειαίνω», βλ.λ. *ψήχω*), η δε προταθείσα συσχέτιση με το λατ. *palpor* «ψηλαφώ» παραμένει αμφισβητήσιμη. Αξιοσημείωτα παράγωγα τού ρήματος είναι τα αρχ. *ψαλ-μός*, *ψαλ-τήριον* και τα ελνστ *ψάλ-σις*, *ψάλ-της*, *ψαλ-τός*. Βλ. κ. λ. *ψέλνω* ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψήχω*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «κεντώ, σφίγγω, τραυώ (με τα δάχτυλα)» (δήλωνε άγγιγμα ή ψαύση με περισσότερη δύναμη από το ρ. *ψηλαφῶ*· πβ. Αισχ. *Πέρσ.* 1062: *καὶ ψάλλ' ἔθειραν καὶ κατοίκτισαι στρατόν* «τραύα τα μαλλιά σου») → αρχ. σημ. (ειδικότ.) «παίζω έγχορδο όργανο (με τα δάχτυλα)» (πβ. Πλάτ. *Λύσις* 209b: *ἐπιτεῖναί τε καὶ ἀνεῖναι ἣν ἂν βούλῃ τῶν χορδῶν, καὶ ψῆλαι καὶ κρούειν τῷ πλήκτρῳ*· Ηροδ. *Ἱστ.* 1.155: *πρόειπε δ' αὐτοῖσι κιθαρίζειν τε καὶ ψάλλειν*) → ελνστ. σημ. «τραγουδώ θρησκευτικό ύμνο (συνήθως συνοδεύοντας άρπα ή κιθάρα)» (Π.Δ., Ψαλμ. 9,12: *ψάλατε τῷ Κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών, ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψάλ-σιμο < *ψαλ-* (*ψάλλω*) + παραγ. τέρμα *-σιμο*, πβ. κ. *βγάλ-σιμο*

ψαλμός < αρχ. *ψαλ-μός* «άγγιγμα, ψαύση με δύναμη – τέντωμα (χορδής)» (ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Φρύνιχο, απόσπ. 11.1: *ψαλμοῖσιν ἀντίσπαστ' ἀείδοντες μέλη*) → Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (πβ. Κ.Δ. Κολοσσ. 3,16: *διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς, ὕμνοις, ᾠδαῖς πνευματικαῖς*) → Το βιβλίο

Ψαλμοί τής Π.Δ. (περιέχει 150 ψαλμούς ή ωδές) ονομάστηκε έτσι από τους Εβδομήκοντα ως απόδ. τού εβραϊκού τίτλου *Tehilim* «Αίνοι»
ψαλμικός < ελνστ. *ψαλμ-ικός* < αρχ. *ψαλ-μός*
ψάλτης < ελνστ. *ψάλ-της*, αρχική σημ. «αυτός που παίζει κιθάρα» (η σημ. «ιεροψάλτης» ήδη τον 4ο αι. μ.Χ., πβ. *Διαταγ. Άποστ.* 47, 180: *«ὑποδιάκονος ἢ ἀναγνώστης ἢ ψάλτης τὰ ὅμοια ποιῶν ἢ παυσάσθω ἢ ἀφοριζέσθω*)
ψαλτικός < ελνστ. *ψαλτ-ικός* < *ψάλ-της*
ψαλτός < ελνστ. *ψαλ-τός*, ρηματ. επίθ.
ψαλτήριο < αρχ. *ψαλ-τήριον* «έγχορδο μουσικό όργανο (π.χ. άρπα, σαντούρι)» ➝ Η σημ. «το βιβλίο των Ψαλμών» είναι ελνστ. (πβ. Επιφαν. *Περὶ μέτρων* 125: *καὶ τὸ Ψαλτήριον διεῖλον εἰς πέντε βιβλία οἱ Ἑβραῖοι, ὥστε εἶναι καὶ αὐτὸ ἄλλην πεντάτευχον*).

ψαλμωδός

< ελνστ. *ψαλμῳδός* < αρχ. *ψαλμ(ός)* + *-ῳδ(ός)* < ουσ. *ᾠδή* (βλ.λ.), πβ. αρχ. *μελ-ῳδία, ῥαψ-ῳδία, τραγ-ῳδία*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψαλμωδία < ελνστ. *ψαλμῳδ-ία*, αρχική σημ. «τραγούδι με συνοδία άρπας», κατόπιν «σύνθεση ψαλμών»
ψαλμωδώ < ελνστ. *ψαλμῳδ-οῦμαι (-έο-)* «τραγουδιέμαι ως ύμνος».

ψαλτήριο → ψάλλω

ψάλτης → ψάλλω

ψάμμος «άμμος, σκόνη»

< αρχ. *ψάμμος (ἡ) / ψόμμος* (αιολ.) [ήδη ομηρικό] < **ψάφ-μος* (με αφομοίωση), τού οποίου το θ. **ψαφ-* πιθ. συνδ. με το θ. τού αρχ. *ψῆφ-ος* (βλ.λ.), αν ληφθεί υπ' όψιν το αρχ. επίθ. *ψαφ-αρός / ψαφ-ερός* «εύθρυπτος – αμμώδης» (παράγωγο τού ουσ. *ψῆφος / ψᾶφος*). Αν η δάσυνση τού θ. **ψαφ-* θεωρηθεί εκφραστική, τότε η λ. συνδ. με το λατ. *sab-ulum* «άμμος» (> γαλλ. *sable*) μέσω θ. **sabh-*. Βλ. κ. *άμμος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψαμμ-ίαση, λόγ. [1885], απόδ. τού γαλλ. *gravelle*
ψαμμ-ιακός, λόγ. [1891]
ψαμμίτης < ελνστ. *ψαμμ-ίτης* «ιζηματογενές πέτρωμα – αμμόλιθος» < *ψάμμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίτης*
ψαμμιτ-ικός < *ψαμμίτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικός*
ψαμμώδης < αρχ. *ψαμμ-ώδης* «αμμώδης».

ψάξιμο → ψάχνω

ψαράς → ψάρι

ψαρής → ψαρός

ψάρι

ΕΤΥΜ. μεσν. < αρχ. *ὀψάριον*, υποκορ. τού ουσ. *ὄψον* «προσφάγι», πιθ. < θ. **ὀψ-*, που απαντά στο επίρρ. *ὀψέ* «μετά από αρκετό καιρό, αργά – απόψε» (με πιθ. σημ. «επιπρόσθετα, επιπλέον»). Φαίνεται ότι το θ. *ὀψ-* συνδ. με τις λατ. προθέσεις *ob, op* και με το αρχ. *ὀπί* (μυκ. *o-pi*), για το οποίο βλ.λ. *όπισθεν*. Η παλαιότ. υπόθεση, ότι το *ὄψον* συνδ. με το θ. των αρχ. *ψῆν* (απρφ. τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω»), *ψωμός, ψήχω*, δεν θεωρείται πλέον ικανοποιητική.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (τού αρχ. *ὄψον*) «προσφάγι (που συνοδεύει ψωμί· κυρ. λαχανικά, κρεμμύδια, ελιές, ενίοτε κρέας και συχνά ψάρι), μεζές (όταν ήταν μαγειρευτό)» (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 372c: *ἐπελαθόμην ὅτι καὶ ὄψον ἕξουσιν, ἅλας τε δῆλον ὅτι καὶ ἐλάας καὶ τυρόν, καὶ βολβοὺς καὶ λάχανά γε*) ➝ αρχ. σημ. (ειδικότ. στην Αθήνα) «ιχθύς, ψάρι (ως προσφάγι)» (όπως σχολίασε ο Πλούταρχος για τους Αθηναίους: *Συμποσ.* 667F: *οὕτως πολλῶν ὄντων ὄψων ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνος ἢ μάλιστά γ' ὄψον καλεῖσθαι*· η σημ. «ψάρι» πιθ. και για το υποκορ. *ὀψάριον*, αφού τον 4ο αι. π.Χ. σε απόσπ. τού κωμικού Μνησιμάχου συναντάται η εξής διευκρίνιση: 3.5-7: *τοὺς μὲν ἰχθῦς μοι κάλει ἰχθύδι'· ὄψον δ' ἂν λέγῃς ἕτερον, κάλει ὀψάριον*) ➝ ελνστ. σημ. (τού ουσ. *ὀψάριον*) «ιχθύς, ψάρι» (όχι μόνο μαγειρεμένο· Κ.Δ. Ιωάνν. 6,9: *ἔστιν παιδάριον ὧδε ὃς ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια*· Ιωάνν. 21,9: *ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον καὶ ἄρτον*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψαράς < μεσν. *ὀψαρ-ᾶς* < αρχ. *ὀψάριον* (βλ. ανωτέρω)
ψαράδ-ικος < *ψαραδ- (ψαράς)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
ψαρεύω < μεσν. *(ὀ)ψαρ-εύω* < *(ὀ)ψάρι(ν)* + παραγ. τέρμα *-εύω*
ψάρεμα < μεσν. *ψάρε-μα* < ρ. *(ὀ)ψαρ-εύω*
ψαρευ-τική < *ψαρεύ(ω)* + παραγ. τέρμα *-τική*
ψαρ-ήσιος < *ψάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ήσιος*, πβ. κ. *αρν-ήσιος*
ψαρ-ιά
ψαρ-ιέρα < *ψάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *ψωμ-ιέρα*
ψαρικός < μεσν. *ψαρ-ικός*
ψαρ-ίλα < *ψάρ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ίλα*, πβ. κ. *ξιν-ίλα*
ψαρ-ώνω «σαστίζω – εκφοβίζω (με κακόγουστα αστεία)» (η σημ. οφείλεται στον χαρακτηρισμό *ψάρι* τού αφελούς και εύπιστου ανθρώπου, κυρ. τού νεοσυλλέκτου στον στρατό)
ψάρω-μα < *ψαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ψαρω-τικός< *ψαρώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-τικός*.
ΣΥΝΘ. ψαρ(ο)-: *ψαρ-αγκάθι, ψαρ-αγορά, ψαρό-βαρκα, ψαρο-κάικο, ψαρο-κασέλα, ψαρό-κολλα, ψαρό-λαδο, ψαρο-λίμανο, ψαρο-ντούφεκο, ψαρό-σουπα, ψαρο-ταβέρνα, ψαρό-τοπος, ψαρό-τρατα* κ.ά.

ψαρομάλλης → ψαρός, μαλλί

ψαρονέφρι

< *ψαρο-* (< *ψάρι* «νεφραμιά») + *-νεφρι* < *νεφρό*. Ο συγκεκριμένος τύπος *ψάρι* δεν έχει σχέση με το

οψάριον στη σημ. «ιχθύς» (βλ.λ. *ψάρι*), αλλά προέρχεται από τύπο **ψοιάριον / *ψυάριον* (με σίγηση τού ημιφώνου προ τού [a] και σε περιβάλλον [s], πβ. *σαγόνι < σιαγόνιον*), υποκορ. τού αρχ. *ψοίαι / ψύαι* «μύες που περιβάλλουν τους νεφρούς, οσφυϊκοί μύες» (μόνο πληθ.) και δεν αποκλείεται να συνδ. με το αρχ. *ὀσφῦς*, αν αρχικός είναι ο τύπος *ψύαι* και δεχτούμε συμφωνική εναλλαγή *σφ- / ψ-* (πβ. αρχ. *φάκελος / σφάκελος*, όψιμο ελνστ. *ψάκελον*).

ψαρόνι
< αρχ. *ψάρος / ψᾶρος* «μαυροπούλι» (με παραγ. τέρμα *-όνι*, πβ. κ. *γλάρος – γλαρ-όνι*), μεταπλ. τύπος τού αρχαιότ. *ψάρ*, **ψαρός* (στον Όμηρο η γεν. πληθ. *ψαρῶν*). Η παρουσία τού ομηρικού τύπου *ψῆρας* (αιτ. πληθ.) έχει οδηγήσει στην επανασύνθεση τύπου **ψαρϜ-*, ο οποίος όμως παραμένει ανεξακρίβωτος. Εικάζεται ότι το αρχ. *ψάρ* συνδ. με το συνώνυμο λατ. *sturnus* (> γαλλ. *étourneau*) και ίσως με το αρχ. *σπρογίλος* «είδος στρουθίου (σπουργίτι;)», αλλά η ετυμολ. απόσταση παραμένει μεγάλη. Βλ. κ. *ψαρός*.

ψαροπούλα «ψαράδικο, ψαροκάικο»
πιθ. συντετμ. τύπος τού **ψαρο(βαρκο)πούλα < ψαρόβαρκ(α)* + υποκορ. επίθημα *-πούλα*, πβ. κ. *βοσκοπούλα, αρχοντο-πούλα*.

ψαρός «γκρίζος, γκριζομάλλης»
ΕΤΥΜ. αρχ. < ουσ. *ψάρ*, **ψαρός* «ψαρόνι, μαυροπούλι» (βλ.λ. *ψαρόνι*). Η λ. δεν έχει ετυμολ. σχέση με το *ὀψάριον* στη σημ. «ιχθύς» (βλ.λ. *ψάρι*) ούτε με το α΄ συνθ. τής λ. *ψαρονέφρι* (βλ.λ.).
ΣΗΜΑΣ. Η λ. είχε αρχική σημ. «στικτός» (για άλογα, Αριστοφ. *Νεφ.* 1224-5: *τῶν δώδεκα μνῶν, ἃς ἔλαβες ὠνούμενος τὸν ψαρὸν ἵππον*· για την κίχλη, Αριστ. *Ζώων Ἱστ.* 632b.18-20: *τοῦ μὲν γὰρ χειμῶνος ψαρὰ τοῦ δὲ θέρους ποικίλα τὰ περὶ τὸν αὐχένα ἴσχει*). Η σημερινή σημ. είναι μεσν.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψαρ-ής, μέσω τού ουδ. *ψαρί*, πβ. κ. *θαλασσί – θαλασσής*.
ΣΥΝΘ. ψαρο-μάλλης.

ψαύω «ψηλαφώ, ψαχουλεύω»
αρχ. [ήδη ομηρικό], λ. που πλάστηκε με βάση το θ. τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*, βλ.λ. *ψήχω, ψωμί*) και κατ' αναλογίαν προς το ληκτικό σχήμα των ρ. *θραύω, χναύω* «δαγκώνω ελαφρά, τσιμπώ», *χραύω* «αγγίζω, χαράσσω – αποξέω». Βλ. κ. λ. *ψάχνω* ☛ σχόλιο λ. *ψήχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψαύση < αρχ. *ψαῦ-σις* «απαλό άγγιγμα, επαφή – ερωτική θωπεία» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Δημόκριτο, *απόσπ.* 11.6-8: *γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τάδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοή, ὀδμή, γεῦσις, ψαῦσις*], πβ. αρχ. *παῦ-σις – παύω*.

ψαχνό
< μεσν. *ψαχνόν*, ουσιαστικοπ. ουδ. τού ελνστ. επιθ. *σαχνός* «τρυφερός, μαλακός (για κρέατα χωρίς κόκκαλα)» (με εναλλαγή των αρχικών *ψ- / σ-*, πβ. αρχ. *ψώχω – σώχω, Ψυρίη – Συρίη*) < θ. *σαχ-* (με παραγ. τέρμα *-νός*), τού οποίου μεταπτωτ. βαθμίδα απαντά επίσης στο αρχ. *ψώχω / σώχω* «τρίβω – θρυμματίζω» και εντάσσεται στην ετυμολ. οικογένεια που έχει ως βάση το θ. τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*, βλ.λ. *ψήχω, ψωμί*).

ψάχνω
< μεσν. *ψάχνω / ψάχω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ψαύω* «ψηλαφώ» (βλ.λ.), που πλάστηκε με βάση τον αόρ. *ἔψαυσα* > μεσν. *ἔψαξα* (αντί **ἔψαψα*, με ανομοίωση *ψ-ψ > ψ-ξ*) κατά το αρχ. σχήμα *ἔβρεξα – βρέχω, ἔτρεξα – τρέχω* και τα μεσν. *ἔρ(ρ)ιξα – ρίχνω, ἔδειξα – δείχνω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψάξ-ιμο < *ψαξ- (ψάχνω)* + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *διώξ-ιμο – διώχνω*.

ψαχουλεύω
λεξ. σύνθετο από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρημάτων *ψάχω* (βλ.λ. *ψάχνω*) και *χαλεύω* «γυρεύω, ζητώ» (βλ.λ.), οπότε **ψαχο-(χα)λεύω* (με ανομοιωτική αποβολή τής συλλαβής *χα-*) > *ψαχουλεύω* (με τροπή /o/ > /u/ λόγω τού /x/).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψαχούλε-μα
ψαχουλευ-τά < *ψαχουλευτ(ός)* (ρηματ. επίθ.) + επιρρ. κατάλ. *-ά*.

ψέγω «κατηγορώ, επικρίνω»
αρχ. [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Θέογνι, *Ἐλεγ.* 1.611-2: *οὐ χαλεπὸν ψέξαι τὸν πλησίον, οὐδὲ μὲν αὐτὸν αἰνῆσαι*], πιθ. αποτελεί νεωτερισμό τής Ελληνικής (ενώ τα συνώνυμα *μέμφομαι, ὀνειδίζω* διαθέτουν I.E. ομόρριζα), που ίσως βασίστηκε στο θ. τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*, βλ.λ. *ψήχω, ψωμί*) ή, κατ' άλλη άποψη, στο αρχ. επιφώνημα *ψό* (εξέφραζε αηδία, βλ.λ. *ψόφος*), οπότε θα σχηματίστηκε πρώτα το ουσ. *ψόγος* και κατόπιν το ρ. *ψέγω* (κατά το αρχ. σχήμα *λέγω – λόγος*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψεγάδι < μεσν. *ψεγ-άδι < ψέγ(ος) (τό)* (με υποκορ. τέρμα *-άδιον*, πβ. κ. *ὑφ-άδιον > υφάδι*) < αρχ. *ψέγω*
ψεγαδιάζω < μεσν. *ψεγαδ-ιάζω < ψεγάδ(ι)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*
ψεγάδιασ-μα < *ψεγαδιασ- (ψεγαδιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ψέκτης < αρχ. *ψέκ-της* «αυτός που ψέγει, που κατακρίνει, επικριτής» < *ψεκ- (ψέγω)* + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *παίκ-της*
ψεκτικός < αρχ. *ψεκ-τικός*
ψεκτός < αρχ. *ψεκ-τός*, ρηματ. επίθ. τού *ψέγω*
ψόγος < αρχ. *ψόγ-ος* «επίκριση, μομφή» [ήδη τον 6ο αι. π.Χ. στον Σιμωνίδη] < ρ. *ψέγ-ω*.

ψει κ. **ψι**
< αρχ. *ψεῖ* (ελνστ. *ψῖ*), που πλάστηκε στην Ελληνική για να αποδώσει το συμφωνικό σύμπλεγμα [ps], το οποίο σε αρχ. δυτικά αλφάβητα παριστανόταν με το δίγραμμα ΦΣ. Θεωρείται ότι σχηματίστηκε από το Υ με προέκταση τής κεραίας προς τα επάνω. Η ονομασία *ψεῖ / ψῖ* οφείλεται σε αναλογία προς το *πεῖ* (πβ. επίσης *φει, χει*).

ψείρα
< μεσν. *ψεῖρα* (με παρετυμολ. επίδρ. των αρχ. *ψύλλος, ψύλλα*) < *φθεῖρα*, από την αιτ. πτώση τού ελνστ. *φθείρ (ἡ)* < αρχ. *φθείρ, -ρός (ὁ)*, βλ.λ.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψείρ-ας
ψειρ-ιάζω < *ψείρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάζω*, πβ. κ. ελνστ. *φθειρ-ιῶ (-άω)*
ψειρ-ιάρης < *ψείρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *ψωρ-ιάρης*
ψειριάρ-ικος < *ψειριάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος*
ψειρ-ίζω < ελνστ. *φθειρ-ίζω* (με επίδρ. τού μεσν. *ψεῖρα*) < αρχ. *φθειρίζομαι* < *φθείρ, -ρός (ὁ)*
ψείρισ-μα < *ψειρισ- (ψειρίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*
ψειρ-ού «φυλακή».
ΣΥΝΘ. ψειρ(ο)-: *ψειρ-αλοιφή, ψειρό-σκονη*.

ψεκάζω «ραντίζω, καταβρέχω»
ελνστ. (με ανομοίωση *ε-α < α-α*) < αρχ. *ψακάζω* < ουσ. *ψακάς, -άδος* «ψίχουλο – σταγόνα βροχής» (αργότερα *ψεκάς, -άδος*), που ίσως αναλύεται **ψ-ακαδ-* (με ένθημα *-ακ-*, το οποίο φαίνεται να υπάρχει και στο λιθ. *spākas* «σταγόνα»), οπότε πιθ. ανάγεται στο θ. τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*, βλ.λ. *ψήχω, ψωμί*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψέκασμα < μεσν. *ψέκασ-μα* «βροχή, ψιχάλα»
ψεκασμός < μεσν. *ψεκασ-μός* «βροχή, ψιχάλα»
ψεκασ-τήρας, λόγ. [1885], < *ψεκασ- (ψεκάζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρας*, πβ. κ. *ανεμισ-τήρας*
ψεκασ-τικός.

ψέκτης → ψέγω

ψεκτός → ψέγω

ψελλίζω «τραυλίζω, κομπιάζω»
αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα, πβ. Γοργ. 485b.2-3: *ὅταν μὲν γὰρ παιδίον ἴδω, ᾧ ἔτι προσήκει διαλέγεσθαι οὕτω, ψελλιζόμενον καὶ παῖζον*], αρχική σημ. «αρθρώνω με δυσκολία (τις λέξεις)» (διέφερε από το ρ. *τραυλίζω*, το οποίο δήλωνε κυρ. επανάληψη φθόγγων ή συλλαβών), < *ψελλός* «αυτός που αρθρώνει με δυσκολία (τις λέξεις), που σφάλλει στην άρθρωση (κυρ. ορισμένων συμφώνων, όπως τα *σ, ρ, λ*), ψευδός» (ήδη μυκ. *pe-se-ro*), εκφραστ. επίθ. ονοματοπ. αρχής, που πλάστηκε με παραγ. τέρμα *-λός*, δηλωτικό αναπηριών και ελαττωμάτων, π.χ. *στρεβ-λός, τυφ-λός, τραυ-λός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψέλλισμα < ελνστ. *ψέλλισ-μα*
ψελλισμός < ελνστ. *ψελλισ-μός*.

ψέλνω
μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ψάλλω* (βλ.λ.), που πλάστηκε με βάση τον αόρ. *ἔψαλα* κατά το σχήμα *ἔδειρα – δέρνω* (αντί *δέρω*), *ἔσπειρα – σπέρνω* (αντί *σπείρω*) και παρουσιάζει την τάση για μέγιστη αντίθεση μεταξύ συνοπτικού (αοριστικού) και μη συνοπτικού (ενεστωτικού) θέματος *(ψαλ-, ψελν-)*, καθώς και για επέκταση τού [e] στον ενεστώτα των μεταπλασμένων ρημάτων.

ψέμα
μεσν. (με απλοποίηση [vm] > [m]) < ελνστ. *ψεῦμα* (με απλοποίηση τού συμπλέγματος [svm] μετά την αποκρυστάλλωση τής διφθόγγου ως [ev]) < αρχ. *ψεῦσμα* < ρ. *ψεύδομαι* (βλ.λ.).

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ
ψέμα ή ψέμμα;
Μερικές φορές συναντάται η γραφή ***ψέμμα*** (με δύο *-μ-*), το οποίο ποτέ δεν προφέρθηκε ούτε σημειώθηκε γραπτώς σε αυτή τη δημώδη μεσαιωνική λέξη (πβ. κ. *ρεῦμα > ρέμα*). Η απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος [vm] > [m] συντελέστηκε σε εποχή κατά την οποία δεν προφέρονταν διπλά σύμφωνα και, επειδή δεν πρόκειται για λόγια λέξη, είναι σωστό να γράφεται με ένα *-μ-*: ***ψέμα***.

ψες «χθες το βράδυ»
μεσν. < *ὀψές* (με παρετυμολ. επίδρ. τού αρχ. *χθές*) < αρχ. *ὀψέ* «μετά από αρκετό καιρό, αργά – απόψε» (βλ.λ. *όψιμος*). Ο τύπος *ἐψές* είναι ήδη μεσν. κατ' αναλογίαν προς το αρχ. *χθές / ἐχθές*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψεσινός < όψιμο μεσν. *ὀψεσ-ινός* (κατά το *χθεσινός*).

ψευδαίσθηση
λόγ. [1888], < *ψευδ(ο)-* + *αίσθηση*, που πλάστηκε κατά το ελνστ. *παραίσθησις* «εσφαλμένη αντίληψη, παρανόηση» ως απόδ. τού γαλλ. *hallucination*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψευδαισθη-τικός, λόγ. [1891].

ψεύδομαι
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ψεύδω, -ομαι* [ήδη ομηρικό, πβ. Ὀδ. ξ 124: *ἄνδρες ἀλῆται ψεύδοντ' οὐδ' ἐθέλουσιν ἀληθέα μυθήσασθαι*] (ο μέσ. τύπος είναι αρχαιότερος και συνηθέστερος) < θ. *ψευδ-* < **pseu-d-* (με παρέκταση *-d-*), που ανάγεται σε Ι.Ε. ρίζα **bhs-eu-* (< **bhes-* «φυσώ, σφυρίζω») || σανσκρ. *bhástrā-* «ασκί – φυσερό», αρμ. *sut* «ψέμα» || αρχ. *ψύθ-ος (τό)* «ψέμα», *ψιθ-υρ-ίζω* (πιθ. με ανομοίωση < **ψυθ-υρ-ίζω*, βλ.λ.), *ψύ-χω* «πνέω, φυσώ» (βλ.λ. *ψυχή*). Βλ. κ. *ψέμα*.
ΣΗΜΑΣ. Η προέλευση τής λ. προϋποθέτει μεταβολή

από τη δήλωση ήχων όπως το σφύριγμα τού ανέμου ή ο χωρίς νόημα ψίθυρος στη σημασία «εξαπατώ». Το ενεργ. *ψεύδω* αναφερόταν σε κάθε είδους απάτη ή στρέβλωση τής αλήθειας (π.χ. μεταφορά λανθασμένης πληροφορίας) και περιελάμβανε τις ειδικότερες σημ. «αθετώ (υπόσχεση, δέσμευση), παραβαίνω (όρκους, γαμήλια ένωση), παραποιώ (έγγραφο), επιχειρηματολογώ με στόχο την παραπλάνηση». Το μέσο *ψεύδομαι*, ενώ αρχικώς είχε παθητική λειτουργία («εξαπατώμαι, πλανώμαι»), ήδη από την Αρχαιότητα επικράτησε σε όλες τις χρήσεις.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψεύδος < αρχ. *ψεῦδ-ος* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* γ 20: *ψεῦδος δ' οὐκ ἐρέει*]

ψευδής < αρχ. *ψευδ-ής* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ιλ.* Δ 235: *οὐ γὰρ ἐπὶ ψευδέσσι πατὴρ Ζεὺς ἔσσετ' ἀρωγός*]

ψευδός < μεσν. *ψευδ-ός*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ψευδ-ής* (πβ. κ. *ακριβής – ακριβός*)· απέκτησε τη διακριτή σημ. «αυτός που δεν αρθρώνει σωστά ορισμένους φθόγγους»

ψευδ-ίζω < *ψευδ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

ψεύδισ-μα < *ψευδισ-* (*ψευδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ψευδισ-μός, λόγ. [1891], < *ψευδισ-* (*ψευδίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*

ΣΥΝΘ. ψευδο-: *ψευδο-λογία* (αρχ.), *ψευδο-μάρτυρας* (αρχ.), *ψευδο-προφήτης* (ελνστ.), *ψευδ-επίγραφος* (ελνστ.), *ψευδ-ορκία* (ελνστ.), *ψευδό-σοφος* (ελνστ.), *ψευδ-αδάμας* (λόγ. [1849]), *ψευδ-αττικισμός* (λόγ. [1884]) κ.ά.

-ψεύδω: *δια-ψεύδω*

-ψευση: *διά-ψευση, αυτοδιά-ψευση*

-ψευδής: *α-ψευδής*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ψεύδομαι, ψιθυρίζω, ψύχω, ψυχή, ψυχρός...

Η σύνδεση τής πνοής με το κρύο, αλλά και με τον ήχο τού ανέμου ή τού ψιθύρου, καθώς και με τα χωρίς νόημα ή απατηλά λόγια, είναι προφανής σε μια οικογένεια λέξεων, η οποία έχει την αφετηρία της στην Ι.Ε. ρίζα **bhes-* «φυσώ, σφυρίζω». Ειδικά στην Ελληνική πυρήνας τής λεξιλογικής οικογένειας υπήρξε η μεταπτωτική βαθμίδα **bhs-*, που απαντά με διάφορες παρεκτάσεις. Συγκεκριμένα:

1) από θέμα *ψευ-δ-* (**pseu-d-*, με παρέκταση *-d-*): αρχ. ***ψεύδ-ομαι***, ***ψεῦδ-ος***.

2) από θέμα *ψυθ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhs-u-*, με εκφραστική παρέκταση *-θ-*): αρχ. **ψιθυρίζω** (< **ψυθ-υρ-ίζω*, με αναμοίωση), ***ψίθ-υρος***, *ψύθ-ος (τό)* «ψέμα».

3) από θέμα *ψυ-* (μεταπτωτική βαθμίδα **bhs-u-*): αρχ. **ψύ-ω*, από όπου τα αρχ. ***ψύ-χω*** «πνέω, φυσώ» (που μάλλον ταυτίζεται με το ομώνυμο ***ψύ-χω*** «παγώνω, κρυώνω»), ***ψυ-χή***, ***ψυχ-ρός*** κ.ά.

ψευδώνυμος

αρχ. [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ψευδ(ο)-* + *-ώνυμος* (με έκταση τού αρκτικού *ό-* λόγω τής συνθέσεως) < *ὄνυμα*, αιολ. και δωρ. τύπος τού ουσ. *ὄνομα* (βλ.λ.), πβ. κ. *αν-ώνυμος, επ-ώνυμος*. Το ουσιαστικοπ. ουδ. *ψευδώνυμο* αποτελεί μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *pseudonyme*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψευδωνυμία < μεσν. *ψευδωνυμ-ία*.

ψεύτης

μεσν. (με ανομοίωση [ps]-[fst] > [ps]-[ft]) < αρχ. *ψεύσ-της* < θ. *ψευσ-* τού ρ. *ψεύδομαι* (βλ.λ.), πβ. αρχ. αόρ. *ἔ-ψευσ-α, ἐ-ψεύσ-θην, ἐ-ψευσ-άμην*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψευτ-αράς < *ψεύτ(ης)* + μεγεθ. επίθημα *-αράς*, πβ. κ. *παιδ-αράς*

ψεύτ-αρος < *ψεύτ(ης)* + μεγεθ. επίθημα *-αρος*, πβ. κ. *παίδ-αρος*

ψευτ-ιά < *ψεύτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιά*

ψευτ-ίζω < *ψεύτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ίζω*

ψεύτισ-μα < *ψευτισ-* (*ψευτίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*

ψεύτ-ικος < *ψεύτ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ικος* (πβ. ελνστ. *ψευστ-ικός*).

ΣΥΝΘ. ψευτο-: *ψευτο-γιατρός, ψευτό-μαγκας, ψευτο-παλληκαράς, ψευτό-πραμα, ψευτο-φυλλάδα* κ.ά.

ψήγμα «τρίμμα, ρίνισμα»

< αρχ. *ψῆγμα* [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < ρ. *ψήχω* «ξυστρίζω, βουρτσίζω – τρίβω, αποξέω» (βλ.λ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψήκτρα < αρχ. *ψήκ-τρα* «ξύστρα / βούρτσα (για άλογα)» (πβ. Σοφ. *απόσπ.* 475: *διὰ ψήκτρας σ' ὁρῶ ξανθὴν καθαίρονθ' ἵππον αὐχμηρᾶς τριχός*) < *ψηκ-* (*ψήχω*) + παραγ. τέρμα *-τρα*, πβ. κ. *χύ-τρα*.

ψηλαφώ «ψαύω, ψαχουλεύω»

< αρχ. *ψηλαφῶ (-άω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Οδ.* ι 415-6: *Κύκλωψ δὲ στενάχων τε καὶ ὠδίνων ὀδύνῃσι, χερσὶ ψηλαφόων, ἀπὸ μὲν λίθον εἷλε θυράων*], εκφραστ. όρος, ίσως από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των ρ. *ψάλλω*, αρχική σημ. «κεντώ, σφίγγω, τραυώ (με τα δάχτυλα)» (βλ.λ.) και *ἀφάω* «αγγίζω, ψαύω» (ελνστ. < αρχ. *ἀφή*). Είναι δύσκολο να γίνει ανεπιφύλακτα δεκτή αυτή η κατά τα άλλα λογική πρόταση, επειδή προϋποθέτει α΄ συνθ. σχηματισμένο από τον αόρ. *ἔ-ψηλ-α* τού ρ. *ψάλλω*. Δεν φαίνεται να ευσταθεί η υπόθ. ότι πρόκειται για το ελνστ. *μηλαφῶ (-άω)*, τεχν. όρο με σημ. «δοκιμάζω με τη *μήλη* (χειρουργικό εργαλείο)», όπου επέδρασε τύπος **ψαλᾱ* (< αρχ. *ψάλλω*), εφόσον το ρ. *μηλαφῶ* είναι μεταγενέστερο και πλάστηκε μάλλον κατά το πρότυπο τού αρχ. *ψηλαφῶ*. Με βάση το θέμα *ψηλαφησ-* σχηματίστηκε επιπλέον μεταπλασμένος ενεστώτας **ψηλαφίζω** (*-ισα*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψηλάφηση < αρχ. *ψηλάφη-σις* [πβ. Ιπποκρ. *Περὶ όκταμ.* 213.34: *ἐν ψηλαφήσει δὲ μάλιστα γίνεται δῆλον καὶ ἐρωτήσει περὶ τῶν εἰρημένων*]
ψηλαφητός < ελνστ. *ψηλαφη-τός*, ρηματ. επίθ.
ψηλάφισ-μα < *ψηλαφισ-* (*ψηλαφίζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ψηλαφισ-μός < *ψηλαφισ-* (*ψηλαφίζω*) + παραγ. τέρμα *-μός*
ψηλαφισ-τός < *ψηλαφισ-* (*ψηλαφίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

ψηλός

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ὑ-*) < αρχ. *ὑψηλός*, βλ.λ.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψηλώνω < μεσν. *(ὑ)ψηλ-ώνω*
ψήλωμα < μεσν. *ψήλω-μα* < *(ὑ)ψηλώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.
ΣΥΝΘ. ψηλο-: *ψηλό-κορμος, ψηλο-κρεμαστός, ψηλο-λέλεκας, ψηλό-λιγνος, ψηλο-μύτης, ψηλο-τάβανος, ψηλο-τάκουνος* κ.ά.

ψήνω

< μεσν. *ψήνω / ἐψήνω*, μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ἕψω* «ψήνω, βράζω – μαγειρεύω» με βάση τον αόρ. *ἥψησα* (απρφ. *ἑψῆσαι*) > μεσν. *ἔψησα*, όπου το αρχικό /e/ θεωρήθηκε συλλαβική αύξηση, κατά το σχήμα *έστησα – στήνω, έσβησα – σβήνω*. Το αρχ. *ἕψω* πιθ. απαντά ήδη στον μυκ. μτχ. τύπο *e-we-pe-se-so-me-na*: *εὖ ἑψησόμενα* και μάλλον συνδ. με το αρμ. *ep' em* «ψήνω, μαγειρεύω», αν και είναι δυσχερής η αναγωγή τού αρμ. *p'* σε Ι.Ε. **ps-*. Από το ρ. *ἕψω* σχηματίστηκε το σύνθ. αρχ. *ἀφέψω* «διυλίζω με βρασμό, εκχυλίζω» (> ελνστ. *ἀφέψημα*). Το ρ. *ἕψω* δεν έχει ετυμολ. σχέση με τη λεξιλογική οικογένεια τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*, βλ.λ. *ψήχω, ψωμί*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψήσ-ιμο < *ψησ-* (*ψήνω*) + παραγ. τέρμα *-ιμο*, πβ. κ. *στήσ-ιμο*
ψήσ-της < *ψησ-* (*ψήνω*) + παραγ. τέρμα *-της*, πβ. κ. *χρήσ-της*
ψησ-τικά, ουσιαστικοπ. ουδ. πληθ. τού επιθ. *ψησ-τικός* < *ψησ-* (*ψήνω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*
ψηστ-αριά < *ψήστ(ης)* + παραγ. τέρμα *-αριά*, πβ. κ. *συκωτ-αριά*
ψηστ-ιέρα < *ψήστ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ. κ. *τοστ-ιέρα*
ψησ-τήρι < *ψησ-* (*ψήνω*) + παραγ. τέρμα *-τήρι*, πβ. κ. *σβησ-τήρι*
ψητός < αρχ. *ἑψη-τός* «βραστός» (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ἑ-*), ρηματ. επίθ. τού *ἕψω* (βλ. ανωτέρω).
ΣΥΝΘ. ψητο-: *ψητο-πωλείο*.

ψηφιακός

< *ψηφί(ο)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ακός* (πβ. κ. *επεισοδι-ακός, κρανι-ακός*), μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *digital*.

ψηφίδα

< αρχ. *ψηφίς, -ῖδος* «χαλίκι, λιθαράκι» [ήδη ομηρικό], υποκορ. τού ουσ. *ψῆφος (ἡ)* (βλ.λ.). Η σημ. «πέτρα ψηφιδωτού, μικρό τεμάχιο» είναι μεσν.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψηφιδ-ωτός, λόγ. [1889], < *ψηφίδ(α)* + παραγ. τέρμα *-ωτός*.
ΣΥΝΘ. ψηφιδο-: *ψηφιδο-γραφία* (λόγ. [1870]), *ψηφιδο-γράφος – ψηφιδο-θέτης, ψηφιδο-θέτηση*.

ψηφίζω

αρχ., αρχική σημ. «μετρώ, αριθμώ (χρησιμοποιώντας βότσαλα, λιθαράκια)», < *ψῆφ(ος) (ἡ)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίζω*. Ήδη αρχ. και συνηθέστερη είναι η σημ. «δηλώνω προτίμηση, εκλέγω» (συχνά το μέσο *ψηφίζομαι* χρησιμοποιείται ως αποθ. με την ίδια σημ.· πβ. Θουκ. *Ἱστ.* 6.93.4: *οἱ Ἀθηναῖοι ἀκούσαντες ἐψηφίσαντο τήν τε τροφὴν πέμπειν τῇ στρατιᾷ καὶ τοὺς ἱππέας*· Λυσ. *Νικομ.* 17.8: *ταῦτα γὰρ ὑμεῖς ἐψηφίσασθε*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψήφισμα < αρχ. *ψήφισ-μα* «πρόταση επικυρωμένη από την πλειοψηφία» [ήδη στον Αισχύλο, 6ος/5ος αι. π.Χ., *Ἱκέτ.* 601: *δήμου δέδοκται παντελῆ ψηφίσματα*]
ψήφιση < αρχ. *ψήφι-σις*.
ΣΥΝΘ. -ψηφίζω (και τα παράγωγα αυτών): *διπλο-ψηφίζω – επι-ψηφίζω, επι-ψήφιση – κατα-ψηφίζω, κατα-ψήφιση – συμ-ψηφίζω, συμ-ψηφισμός – υπερ-ψηφίζω, υπερ-ψήφιση*.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ψηφίζω, ψήφος, (α)ψηφώ, κουκκί, ρίχνω μαύρο

Το ρ. ***ψηφίζω*** σήμαινε αρχικά «μετρώ, αριθμώ, λογαριάζω», π.χ. *ψηφίζω δακτύλοις* «λογαριάζω με τα δάκτυλα». Κατά τη μεσαιωνική περίοδο σχηματίστηκε τύπος ***ψηφῶ*** με τις σημασίες «λογαριάζω, υπολογίζω, λαμβάνω υπ' όψιν». Παράλληλα, μαρτυρείται μεσαιωνικό επίθετο ***ἄψηφος*** «ανάξιος, περιφρονημένος», από το οποίο προέρχεται το ρήμα ***ἀψηφῶ*** «δεν υπολογίζω, δεν δίνω σημασία, αδιαφορώ, περιφρονώ», π.χ. *αψηφώ τον κίνδυνο*. Έτσι, στα Νέα Ελληνικά έχουμε από το ίδιο αρχ. ρήμα δύο διαφορετικούς τύπους με διακριτές σημασίες: το *ψηφίζω* με την εκλογική σημασία και το *ψηφώ* (κυρίως το αντίθετό του *αψηφώ*) με τη σημασία «υπολογίζω, δίνω σημασία», π.χ. *Τρέχουν άρματα χιλιάδες, σαν το κύμα εις το γιαλό· αλλ' οι ανδρείοι παλληκαράδες δεν ψηφούν τον αριθμό* (Ύμνος εις την Ελευθερίαν).

Η εκλογική σημασία τού *ψηφίζω* (αρχ. *ψηφίζομαι, ψῆφον φέρω, ψῆφον τίθεμαι*) σχετίζεται με τη λ. ***ψῆφος***. Η λ. είναι αρχαία και γένους θηλυκού, συνεπώς είναι *η* ψήφος και όχι ο ψήφος. Στον αυθόρ-

μητο προφορικό λόγο, όμως, είναι συχνή η χρήση τού αρσενικού γένους, πράγμα στο οποίο συμβάλλει το γεγονός ότι η λ. έχει τη μορφή αρσενικού ουσιαστικού σε -*ος* και κλίνεται όμοια με αυτά.
Η *ψήφος* στην Αρχαιότητα ήταν ένα πετραδάκι που ριχνόταν μέσα σε δοχείο κατά τη διαδικασία τής **ψηφοφορίας** (< *ψηφοφορῶ* < *ψῆφος* + *φέρω*). Ας σημειωθεί ότι η *ψηφοφορία* με ψήφους (πετραδάκια) γινόταν κατά κανόνα στα δικαστήρια, ενώ η εκλογή των Αρχών γινόταν με τη χρήση **κυάμων**, δηλ. κουκκιών! (*Ἀθηναίοισι νόμος κυάμοισι τὰς ἀρχὰς αἱρέεσθαι*, Λουκιανός). *Κυαμευτὴ ψηφοφορία* ονομαζόταν η εκλογική διαδικασία για την ανάδειξη αρχόντων με τη χρήση κυάμων (αντί μικρών πετρών), π.χ. *κυαμευταὶ γὰρ ἦσαν ἔμπροσθεν αἱ ψηφοφορίαι δι' ὧν πέρας ἐπετίθεσαν ταῖς ἀρχαῖς*, Πλούταρχος· *λέγων ὡς μῶρον εἴη τοὺς μὲν τῆς πόλεως ἄρχοντας ἀπὸ κυάμου καθιστάναι, κυβερνήτῃ δὲ μηδένα θέλειν χρῆσθαι κυαμευτῷ*, Ξενοφών). **Κυαμεύω** σήμαινε «εκλέγω (άρχοντα) με *κυαμευτή* ψηφοφορία».
Στα νεότερα χρόνια η ψηφοφορία δεν γινόταν ασφαλώς με κουκκιά, αλλά με μολυβένια σφαιρίδια. Οι ψήφοι αυτές ονομάστηκαν **κουκκιά**, αποτέλεσαν δηλ. τους σύγχρονους κυάμους. Είναι ενδιαφέρον ότι η λ. **κουκκί(ο)ν** σε μεσαιωνικά κείμενα παραδίδεται με τη σημασία «μονάδα βάρους – νομισματική μονάδα», κάτι που διευκολύνει σημασιολογικά τη χρήση της και για τις ψήφους-σφαιρίδια, ενώ συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση τής γνωστής λαϊκής έκφρασης «κουκκιά μετρημένα».
Ακόμη και η έκφραση **«ρίχνω μαύρο»** στις εκλογές ή το ρήμα **μαυρίζω** (για υποψήφιο) έχουν το αντίστοιχό τους στην αρχαία Ελλάδα: κατά την εκλογή αρχόντων με κυάμους και ενίοτε στα δικαστήρια, οι καταψηφιστικές ή καταδικαστικές ψήφοι ήταν μαύρες, π.χ. αναφέρει Σχολιαστής τού Δημοσθένη: *κύαμον γὰρ ἐκάλουν τὸν κλῆρον αὐτὸν καὶ τὴν ψῆφον ἐκ τοῦ λαμβάνειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἄρχειν. ἦσαν δὲ αὗται ποτὲ μὲν τετρημέναι καὶ ἄτρητοι, ποτὲ δὲ μέλαιναι καὶ λευκαί. αἱ μὲν τετρημέναι καὶ μέλαιναι ἦσαν καταψηφιζόμεναι [...], αἱ δὲ λευκαὶ καὶ ἄτρητοι ἦσαν αἱ σῴζουσαι.* Ομοίως, στη νεότερη Ελλάδα τα σφαιρίδια που ρίχνονταν στις εκλογές κατά ενός υποψηφίου ήταν μαύρα (ψήφιζαν όχι μόνο υπέρ κάποιου, αλλά και κατά των άλλων), εξ ου και οι εκφράσεις: *τον μαύρισαν στις εκλογές, θα του ρίξω μαύρο!*

ψηφίο
< ελνστ. *ψηφίον* «χαλίκι, λιθαράκι», υποκορ. τού αρχ. *ψῆφος (ἡ)* (βλ.λ.). Η σημ. «γράμμα» είναι μεσν. (πβ. Ιωάνν. Σικελ. *Σχολ. Ἑρμογ.* 6.480: *ἐγράφη ὄπισθεν ἡ ἐξήγησις, ἔνθα ἐστὶ σημεῖον τὸ κβ ψηφίον*).
ΣΥΝΘ. ψηφιο-: *ψηφιο-λέξη, ψηφιο-ποιώ* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *digitise*), *ψηφιο-ποίηση*
-ψήφιος: *δι-ψήφιος, τρι-ψήφιος, μονο-ψήφιος, πολυ-ψήφιος* κ.ά.

ψήφιση → ψηφίζω

ψήφισμα → ψηφίζω

ψηφοδέλτιο
λόγ. [1838], < *ψηφο-* + *δελτίο*, απόδ. τού γαλλ. *bulletin de vote*.

ψήφος
ΕΤΥΜ. < αρχ. *ψῆφος (ἡ)* / *ψᾶφος* (δωρ.) / *ψᾶφαξ* (αιολ.) < θ. *ψαφ-*, πιθ. συνδ. με το θ. τού αρχ. *ψάμμος* «άμμος, σκόνη» (βλ.λ.), αν ληφθεί υπ' όψιν το αρχ. επίθ. *ψαφ-αρός / ψαφ-ερός* «εύθρυπτος – αμμώδης» (παράγωγο τού ουσ. *ψῆφος / ψᾶφος*). Φαίνεται ότι το θ. *ψαφ-* αποτελεί νεωτερισμό τής Ελληνικής (θ. *ψα- / ψη-* με παρέκταση *-φ-*) και ανάγεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια που έχει ως αφετηρία το ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*, βλ.λ. *ψήχω, ψωμί*). Ο εσφαλμ. τύπος *ψήφος (ο)* (ίσως μεσν.) οφείλεται σε αναλογία προς τα αρσ. σε *-ος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψήχω, ψηφίζω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μικρή πέτρα, βότσαλο, χαλίκι» (πβ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* 13.46: *οὐκ ἂν εἰδείην λέγειν ποντιᾶν ψάφων ἀριθμόν*) → αρχ. σημ. «πέτρα για αρίθμηση» (π.χ. για τον υπολογισμό ποσοτήτων που κατόπιν καταγράφονταν, Ηροδ. *Ἱστ.* 2.36: *γράμματα γράφουσι καὶ λογίζονται ψήφοισι Ἕλληνες μὲν ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ φέροντες τὴν χεῖρα*) → ήδη αρχ. σημ. «δήλωση προτιμήσεως σε ψηφοφορία» (επειδή αρχικώς χρησιμοποιούσαν μικρές πέτρες, τις οποίες έριχναν σε υδρία, για να καταμετρηθούν στο τέλος· αργότερα χρησιμοποιήθηκαν επίσης κοχύλια ή βότσαλα, τα οποία χρωματίζονταν λευκά ή μαύρα, για να δηλώσουν αθωωτική ή καταδικαστική ψήφο· κυρ. συνοδεύεται από το ρ. *τίθημι*, πβ. Πλάτ. *Τίμαιος* 51d: *ὧδε οὖν τὴν γ' ἐμὴν αὐτὸς τίθεμαι ψῆφον*).
ΣΥΝΘ. ψηφο-: *ψηφο-φορία* (αρχ.), *ψηφο-φόρος* (ελνστ.), *ψηφο-φορώ* (ελνστ.), *ψηφο-θέτημα* (ελνστ.), *ψηφο-θέτης* (ελνστ.), *ψηφο-θετώ* (ελνστ.), *ψηφο-δέλτιο* (λόγ. [1838], απόδ. τού αγγλ. *ballot paper*), *ψηφο-δόχος, ψηφο-θήρας* (λόγ. [1870]), *ψηφο-θηρία* (λόγ. [1850]), *ψηφο-θηρικός* (λόγ. [1898]), *ψηφο-λέκτης* (λόγ. [1843]) κ.ά.

ψηφώ
< μεσν. *ψηφῶ* «λογαριάζω, υπολογίζω, λαμβάνω υπ' όψιν», μεταπλ. τύπος τού αρχ. *ψηφίζω* (βλ.λ.) με βάση τον αόρ. *ἐψήφισα* κατά το σχήμα των συνηρημένων, π.χ. *ἐκίνησα – κινῶ, ἐτίμησα – τιμῶ*. Βλ. κ. *αψηφώ*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψηφίζω*.

ψήχω «βουρτσίζω»
αρχ., αρχική σημ. «ξυστρίζω, βουρτσίζω – τρίβω, αποξέω», < θ. *ψη-* (με παραγ. τέρμα *-χω*, πβ. κ. *σμήχω > σμῆγ-μα*), το οποίο απαντά στο ρ. **ψήω* «τρίβω,

λειαίνω» (από τον ενεστ. μαρτυρείται μόνο το απρφ. *ψῆν*) και ανάγεται ίσως σε τύπο **ψή-γω*, περαιτέρω δε σε Ι.Ε. ρίζα **bhs-ē-* || σανσκρ. *psā-ti* «τρώγω, μασώ». Δεν αποκλείεται η ρίζα **bhs-ē-* να αποτελεί παρεκτεταμ. τύπο τής Ι.Ε. ρίζας **bhes-* «τρίβω, θρυμματίζω», από την οποία σχηματίστηκε το σανσκρ. *bá-bash-ti* «μασώ» ή, κατ' άλλη άποψη, να προέρχεται από Ι.Ε. ρίζα **kʷsā-*, από την οποία σχηματίστηκε το χεττ. *kusalai-* «ξυστρίζω, βουρτσίζω».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΡΙΖΑ

ψήφος, ψώρα, ψωμί, ψωλή, ψάλλω, ψαύω, ψεκάζω, ψαχνό, ψιλός, ψίχα, ψήγμα...

Το ρήμα **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» αποτελεί τη βάση ευρείας ετυμολογικής οικογένειας (βλ. στο λήμμα για την Ι.Ε. ρίζα), καθώς από το θ. **ψη-* προήλθε το αρχ. ***ψῆ-φος*** (αρχική σημ. «βότσαλο, χαλίκι»), από μεταπτωτική βαθμίδα του έχουν σχηματιστεί τα αρχ. *ψω-μός* (> ***ψωμί***), ***ψώ-ρα***, ***ψω-λή***, ***ψώ-χω / σώ-χω*** «τρίβω – θρυμματίζω», ενώ σε νεωτερισμό τής Ελληνικής οφείλεται το θ. *ψα-* που συναντούμε στα ομόρριζα ***ψάλλω***, ***ψαύω*** (> μεσν. ***ψάχνω***), *ψακάς / ψεκάς* (> ***ψεκάζω***), ελνστ. *σαχ-νός* «τρυφερός, μαλακός» (> μεσν. ***ψαχνόν***). Στην ίδια οικογένεια ανήκει μάλλον το αρχ. *ψίω* «τρέφω, ταΐζω (με μικρές μπουκιές)», από όπου το επίθ. ***ψιλός*** και το ουσ. *ψίξ, -ιχός* (> ***ψίχα***). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι επίσης τα αρχ. ***ψῆγ-μα*** και ***ψήκτρα***.

ψι → ψει

ψίδι «πάνω τμήμα τής μύτης παπουτσιού»
< **ἀψίδιον*, υποκορ. τού αρχ. *ἀψίς, -ῖδος* (βλ.λ. *αψίδα*).

ψίθυρος
αρχ. [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.], υποχωρητ. σχηματισμός από το ρ. *ψιθυρίζω*, πιθ. με ανομοίωση < **ψυθ-υρ-ίζω* (που παρουσιάζει παρόμοιο παραγ. τέρμα με συνώνυμα όπως *μινυρίζω, τονθορύζω, τιττυβίζω*, ίσως κατ' αναλογίαν προς αυτά) < θ. **ψυθ-*, πιθ. μηδενισμ. βαθμίδα (με εκφραστ. δασύ *-θ-* αντί *-δ-*) τού θ. που απαντά στο αρχ. *ψεύδ-ομαι* (βλ.λ.), οπότε ανάγεται σε Ι.Ε. **bhs-eu-* (< **bhes-* «φυσώ, σφυρίζω»). Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το αρχ. ουσ. *ψύθ-ος (τό)* «ψέμα» και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι από τις σημ. «φυσώ, σφυρίζω» οι ομόρριζες λ. κατέληξαν να σημαίνουν «εκπέμπω ήχους χωρίς νόημα». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψεύδομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψιθυρίζω < αρχ. *ψιθυρ-ίζω* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Αριστοφάνη] (βλ. ανωτέρω)

ψιθύρισμα < ελνστ. *ψιθύρισ-μα* < αρχ. *ψιθυρ-ίζω*

ψιθυρισμός < ελνστ. *ψιθυρισ-μός* < αρχ. *ψιθυρ-ίζω*

ψιθυριστής < αρχ. *ψιθυρισ-τής* «αυτός που ψιθυρίζει – σπερμολόγος, συκοφάντης» < ρ. *ψιθυρ-ίζω*

ψιθυρισ-τός < *ψιθυρισ-* (*ψιθυρίζω*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

ψιλή
< ελνστ. *ψιλὴ (προσῳδία)* (επίσης φρ. *ψιλὸν πνεῦμα*), ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ψιλός* «γυμνός, άδενδρος – (αργότερα) χωρίς δασύ πνεύμα» (βλ.λ.) και πλάστηκε κατ' αναλογίαν προς το αντίθετο *δασεῖα* (βλ.λ.), επειδή δήλωνε τα φωνήεντα χωρίς δασύ φθόγγο. Βλ. κ. *πνεύμα*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ψιλή
Το γραπτό σύμβολο τής ***ψιλής*** χρησιμοποιήθηκε στην όψιμη ελληνιστική εποχή εξαιτίας τής σχολαστικής υπερβολής των γραμματικών, που ήθελαν να δηλώσουν γραπτώς, όχι μόνο τη δασεία [h] (ʽ), αλλά και την απουσία δασείας. Για τον σκοπό αυτόν χρησιμοποίησαν στη γραφή την άνω δεξιά κεραία τού γράμματος Η, από όπου προέκυψε στη συνέχεια το σύμβολο ʼ *(ἀληθής, ἐλαία, ὠκεανός)*. Η χρήση των πνευμάτων, *δασείας* (λατ. *spiritus asper*) και *ψιλής* (λατ. *spiritus lenis*), ευνοήθηκε από τη διάδοση και καθιέρωση τής μικρογράμματης γραφής τον 9ο αι. μ.Χ., ενώ μέχρι τότε περιοριζόταν σε υψηλού κύρους λογοτεχνικά κείμενα και αποσκοπούσε στη διευκόλυνση τής ανάγνωσης.

ψιλός
ΕΤΥΜ. αρχ. < θ. *ψῖ-* (με παραγ. τέρμα *-λός*, πβ. κ. *χωλός, τυφ-λός*), που απαντά επίσης στο ελνστ. *ψίω* «τρέφω, ταΐζω (με μικρές μπουκιές, κυρ. για νήπια) – (μέσο) μασώ» (βλ.λ. *ψίχα*) και σχηματίστηκε από το θ. τού ρήματος **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*), οπότε εντάσσεται σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψήχω*.
ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «γυμνός, άδενδρος – αποψιλωμένος» (πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 4.19: *ψιλὴ δὲ δενδρέων ἢ πᾶσα αὕτη* [= *γῆ / χώρα*] *πλὴν τῆς Ὑλαίης*· Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.5.5: *οὐ γὰρ ἦν χόρτος οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν δένδρον, ἀλλὰ ψιλὴ ἦν ἅπασα ἡ χώρα*) → αρχ. σημ. «στερημένος από κάτι» (+ γεν., πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 899a: *ἢ τρίτον αὐτὴ* [= *ἡ ψυχή*] *ψιλὴ σώματος οὖσα*) → αρχ. σημ. «ελαφρά οπλισμένος, ελαφρύς» (χωρίς βαρύ αμυντικό οπλισμό, όπως οι *ὁπλῖται*· στους *ψιλούς* συγκαταλέγονταν οι *τοξόται* και οι *σφενδονῆται*) → αρχ. σημ. «ακάλυπτος, απογυμνωμένος» (πβ. Ιπποκρ. *Περὶ ἀέρ.* 19.28-9: *ἀλλὰ διὰ πιμελήν τε καὶ ψιλὴν τὴν σάρκα*, εδώ σημαίνει «άτριχος») → ελνστ. σημ. (στους γραμματικούς) «απουσία δασέος πνεύματος» (π.χ. για τα σύμφωνα *κ, π, τ* κατ' αντιδιαστολή προς τα *φ, θ, χ* [pʰ], [tʰ], [kʰ]· η γενική αρχή ήδη στον Αριστοτέλη, *Περὶ ἀκουστ.* 804b: *δασεῖαι δ' εἰσὶ τῶν φωνῶν ὅσαις ἔσωθεν τὸ πνεῦμα εὐθέως συνεκβάλλομεν μετὰ τῶν φθόγγων, ψιλαὶ δ' εἰσὶ τοὐναντίον ὅσαι γίγνονται χωρὶς τῆς τοῦ πνεύματος ἐκβολῆς*· βλ. κ. *ψιλή*) → μεσν. σημ. «λεπτός, λιγνός».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψιλώνω < αρχ. *ψιλ-ῶ (-όω)* «μαδώ, αποτριχώνω» → Η σημερινή σημ. είναι ελνστ. (από επίδρ. τού τύπου *ψιλή*, βλ.λ.). Πβ. κ. *απο-ψιλώνω*
ψίλωση < αρχ. *ψίλω-σις* «αφαίρεση τής σάρκας (π.χ. οστού) – αποτρίχωση» < ρ. *ψιλ-ῶ (-όω)* → Η γλωσσ. σημ. «χρήση ψιλού πνεύματος» είναι μεσν. (από επίδρ. τού ελνστ. *ψιλή*· πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ.* 1.253.16: *ἰστέον δὲ ὡς εἰ καὶ Ἰώνων ἐστὶν ἡ ψίλωσις τοῦ ἐπίστιον*). Πβ. κ. *απο-ψίλωση*
ψιλωτικός < μεσν. *ψιλω-τικός* (με σημασιολ. επίδρ. τού ελνστ. *ψιλή*, βλ.λ.) < αρχ. *ψιλ-ῶ (-όω)*
ψιλ-ικά (τα) < *ψιλ(ός)* + παραγ. τέρμα *-ικά* (περιληπτ.), πβ. κ. *γυαλ-ικά*
ψιλικ-ατζής < *ψιλικ(ά)* + παραγ. τέρμα *-ατζής*, πβ. κ. *σουβλ-ατζής*
ψιλικατζ-ήδικο < *ψιλικατζ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ήδικο*, πβ. κ. *σουβλατζ-ήδικο*.
ΣΥΝΘ. ψιλο-: *ψιλο-βρέχει, ψιλό-βροχο, ψιλο-δουλειά, ψιλο-κόβω, ψιλο-κοσκινίζω, ψιλο-κουβέντα, ψιλο-λογώ, ψιλο-πρά(γ)ματα, ψιλό-φλουδος* κ.ά.

ψίλωση → **ψιλός**

ψιμάρι «όψιμο αρνί»
< **ὀψιμάρι(ον)* (με σίγηση τού αρκτικού ατόνου *ό-*) < αρχ. επίθ. *ὄψιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-άρι(ον)*, πβ. κ. *θρεφτ-άρι*.

ψιμύθιο «καλλώπισμα, στολίδι»
< αρχ. *ψιμύθιον* «λευκή σκόνη βαφής (προσώπου)» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ξενοφ. *Οἰκον.* 10.2.3-4: *ἐντετριμμένην πολλῷ μὲν ψιμυθίῳ, ὅπως λευκοτέρα ἔτι δοκοίη εἶναι ἢ ἦν*], υποκορ. τού ουσ. *ψίμυθος (ὁ)*. Μολονότι ο τύπος *ψίμυθος* είναι καλύτερα μαρτυρημένος, η ποικιλία γραφής (αιολ. *ψημύθιον*, ελνστ. *ψιμίθιον, ψιμμύθιον*) ενισχύει την υπόθ. ότι πρόκειται για δάνειο (αιγυπτιακής αρχής, σύμφωνα με κάποια εκδοχή).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψιμυθι-ώνω < αρχ. *ψιμυθι-ῶ (-όω)* «βάφω (το πρόσωπο)» < *ψιμύθιον*
ψιμυθίω-ση < *ψιμυθιώ(νω)* + παραγ. τέρμα *-ση*.
ΣΥΝΘ. ψιμυθιολόγος «μακιγέρ / -έζ».

ψιτ
ηχομιμητ. λ.

ψιττακός «παπαγάλος»
αρχ. (επίσης ελνστ. τύποι *βίττακος, σιττακός*), παράλλ. τύπος τού θηλ. *ψιττάκη*, δάνειο πιθ. ανατολικής προέλ., αν και παραμένει δυσχερής η συσχέτιση με σανσκρ. *śúka-* «παπαγάλος».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψιττακίζω < μεσν. *ψιττακ-ίζω* «πολυλογώ, φλυαρώ»
ψιττακισ-μός, λόγ. [1850], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psittacisme*
ψιττάκ-ωση, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *psittacosis* ή γαλλ. *psittacose*.

ψίχα
< μεσν. *ψῖχα*, από την αιτ. τού ελνστ. *ψίξ, ψιχός (ὁ/ἡ)* «τρίμμα ή θρύμμα ψωμιού» < ρ. *ψίω* «τρέφω, ταΐζω (με μικρές μπουκιές, κυρ. για νήπια) – (μέσο) μασώ», που είναι σχηματισμένο κατά το πρότυπο των αρχ. *πρίω, χρίω* και ανάγεται σε θ. *ψ(ī)-* (όπως το ομόρριζο αρχ. *ψī-λός*), οπότε εντάσσεται στην ευρεία λεξιλογική οικογένεια τού ρήματος **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (απαντά μόνο το απρφ. *ψῆν*), για την οποία βλ.λ. *ψήχω*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψιχίο < ελνστ. *ψιχ-ίον*, υποκορ. τού ελνστ. *ψίξ, ψιχός* (βλ. ανωτέρω)
ψίχ-ουλο < μεσν. *ψίχ-ουλον*, πιθ. < *ψίχ-αλον* (κατά τα ουσ. σε *-ουλον*) < *ψῖχ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλον*.

ψιχάλα
πιθ. μεσν. (πβ. μεσν. *ψιχαλίζει*), από συγχώνευση σε μία λέξη (συμφυρμό) των *ψ(εκάδ)α* (βλ.λ. *ψεκάζω*) και *ψίχαλ(ο)* «ψίχουλο» (< *ψίχ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλο*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ψιχαλίζει < μεσν. *ψιχαλ-ίζει*
ψιχάλισ-μα < *ψιχαλισ-* (*ψιχαλίζει*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ψιχαλισ-τός < *ψιχαλισ-* (*ψιχαλίζει*) + παραγ. τέρμα *-τός*.

ψίχουλο → **ψίχα**

ψιψίνα
< κάλεσμα *ψι-ψι* (ηχομιμητ.) + παραγ. τέρμα *-ίνα* των θηλ. ουσ., πβ. κ. *προβατ-ίνα*.

ψόγος → **ψέγω**

ψοφάω → **ψοφώ**

ψοφίμι
< πληθ. *ψοφίμια* (με σχηματισμό νέου ενικού *ψοφίμι* κατά το σχήμα *αγρίμια – αγρίμι, καλάμια – καλάμι*) < **ψοφίμαια* (με αναβιβασμό τόνου και συνίζηση) < *ψοφιμαία* < ρ. *ψοφ(ώ)* + παραγ. τέρμα *-ιμαίο(ν)* (πληθ. *-ιμαία*) κατ' αναλογίαν προς το *θνησ-ιμαία*.

ψοφοδεής «φοβητσιάρης»
αρχ., αρχική σημ. «αυτός που τρομάζει από τον παραμικρό θόρυβο», < *ψόφο(ς)* «θόρυβος» (βλ.λ.) + *-δε(ής)* < *δέος* (βλ.λ.). Ήδη αρχ. είναι η σημ. «φοβητσιάρης, δειλός» και χαρακτηριστικός ο ορισμός τού νεοπλατωνιστή Ερμία (5ος αι. μ.Χ.) σε σχόλιο στο πλατωνικό έργο *Φαῖδρος*: (210.11-12) *Ψοφοδεεῖς δὲ λέγονται οἱ τοὺς ψόφους τῶν μυιῶν δεδοικότες καὶ τὰ τυχόντα*.

ψοφολογώ → ψοφώ

ψόφος

ΕΤΥΜ. αρχ. [ήδη σε Ομηρ. Ύμνο] < επιφών. *ψό* (εξέφραζε αηδία και αποστροφή), με εκφραστ. σχηματισμό παρόμοιο προς αρχ. ουσ. που σημαίνουν «σκοτάδι», π.χ. *ζόφος, δνόφος, κνέφας, ψέφας*. Το επιφών. *ψό* ενδέχεται να συνδέεται με τα αρχ. *ψέγω* (βλ.λ.) και *ψόθος* «ακαθαρσία – ψώρα», αλλά δεν είναι δυνατή η ένταξή του στην ετυμολ. οικογένεια τού Ι.Ε. **bhes-* «φυσώ, σφυρίζω» (βλ.λ. *ψεύδομαι, ψυχή*) ή τού ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (μάλλον από Ι.Ε. **bhes-* «τρίβω, θρυμματίζω»), για το οποίο βλ.λ. *ψήχω*. Βλ. κ. *ψοφώ*.

ΣΗΜΑΣ. Η αρχ. λ. *ψόφος* δήλωνε θορύβους και ήχους άναρθρους (που δεν παράγονται από τον λάρυγγα, όπως συμβαίνει με τη λ. *φωνή*), όπως από σύγκρουση δύο πραγμάτων (π.χ. πολεμικών πλοίων σε ναυμαχία), από πτώση (π.χ. οικοδομημάτων), από βουητό (π.χ. ανέμου) ή και από μουσικά όργανα (π.χ. σάλπιγγα). Η λ. εξέφραζε συνήθως την έννοια τού ισχυρού κτύπου ή κρότου, ο οποίος είναι κατά κανόνα δυσάρεστος. Στο αρχ. ιατρικό λεξιλόγιο η λ. *ψόφος* δήλωνε επίσης ήχους όπως ο τριγμός των δοντιών ή ο ρόγχος των πνευμόνων (από άσθμα) ως σύμπτωμα νόσων. Η σημ. «θάνατος ζώου» είναι μεσν. και οφείλεται σε επίδρ. τού παραγώγου ρήματος *ψοφῶ* (βλ.λ.), το οποίο οδήγησε επίσης στην εξειδικευμένη ν.ελλ. σημ. «πολύ κρύο, παγωνιά».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψοφώδης < αρχ. *ψοφ-ώδης* «θορυβώδης».

ψοφώ

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ψοφῶ (-έω)*, αρχική σημ. «θορυβώ, παράγω άναρθρο ήχο ή κρότο», < *ψόφος* (βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. Κατά την ελληνιστική εποχή η λ. συνδέθηκε με τον θόρυβο τής πτώσης και έφθασε να σημαίνει «πεθαίνω (για ζώα)» (πβ. το σχόλιο που φέρεται να έκανε ο στωικός φιλόσοφος Κρίνις, 2ος αι. π.Χ.: *εἶτα μῦς ἂν καταπέσῃ καὶ ψοφήσῃ, ἀπέθανες*). Η συσχέτιση είναι φανερή στον ορισμό τού γραμματικού Απίωνος, 1ος αι. μ.Χ. (*Γλῶσσαι ὁμηρ.* 74.232: *δουπῆσαι· ψοφῆσαι [...] καὶ τελευτῆσαι*), όπου φαίνεται ότι το συνώνυμο αρχ. *δουπῶ (-έω)* είχε ακολουθήσει παρόμοια σημασιολογική εξέλιξη. Ήδη την όψιμη ελνστ. εποχή (5ος αι. μ.Χ.) το ρ. εφαρμόζεται σποραδικά και σε θανάτους ανθρώπων (πβ. Ιωάνν. Μαλάλα *Χρονογρ.* 255: *καὶ κατηνέχθη Σίμων ὁ μάγος ἐκ τοῦ ἀέρος εἰς τὴν γῆν ἐπὶ τὴν πλατεῖαν καὶ ἐψόφησε. καὶ τὸ λείψανον αὐτοῦ κεῖται ἐκεῖ ἕως ἄρτι ὅπου ἔπεσε*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψόφ-ιος < ρ. *ψοφώ* (υποχωρητ.), κατά το σχήμα *τρύπιος – τρυπώ, ξύπνιος – ξυπνώ*.

ΣΥΝΘ. ψοφο-: *ψοφο-λογώ, ψοφο-λόγημα*.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ψοφώ

Η σύνδεση τού θορύβου από την πτώση με τον θάνατο, την οποία συναντούμε στο αρχ. ***ψοφῶ (-έω)***, είναι ήδη ομηρική, καθώς το ρ. ***δουπῶ (-έω)*** «κροτώ, θορυβώ» έφθασε να σημαίνει «πεθαίνω (κυρ. στη μάχη)», διότι συσχετίστηκε με τον θόρυβο από την πτώση των πολεμιστών (υπό το βάρος τής πανοπλίας). Παρόμοια σχέση συναντούμε επίσης στο λατ. ***crepare*** «κροτώ, κάνω πάταγο, σπάζω με θόρυβο», που απέκτησε την ύστερη σημ. «πεθαίνω» (> ιταλ. *crepare* «σκάζω – πεθαίνω», γαλλ. *crever* «σκάζω, σπάζω – (οικ. στον μέσο τύπο) ψοφώ», πβ. γαλλ. φρ. *crever de faim* «ψοφώ τής πείνας», *ma chatte a crevé* «η γάτα μου ψόφησε»· βλ. κ. *κρεπάρω*), ενώ η ίδια μεταφορά λειτουργεί επίσης (σε οικείο ύφος) στο γαλλ. ***claquer*** «σπάζω – πεθαίνω».

ψυγείο

< ελνστ. *ψυγεῖον*, αρχική σημ. «αγγείο ψύξεως νερού – παγωνιέρα», < θ. *ψυγ-* τού αρχ. *ψύχω* (βλ.λ.· πβ. παθ. αόρ. β΄ *ἐ-ψύγ-ην*) + παραγ. τέρμα *-εῖον*, πβ. κ. *φορ-εῖον, γραφ-εῖον*.

ψύκτης → ψύχω

ψύλλος «είδος παρασιτικού εντόμου»

αρχ. [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], παράλλ. τύπος τού αρχαιότ. θηλ. *ψύλλα* < **ψύλ-ja* < Ι.Ε. **psul-* / **bhsul-*, από το οποίο προήλθαν (με μεταθέσεις συμφώνων) διάφορες λέξεις για τον «ψύλλο», όπως αρμ. *lu*, σανσκρ. *plúsi-*, λιθ. *blusà*, λατ. *pulex, -icis* (> γαλλ. *puce*, ισπ. *pulga*, ιταλ. *pulce*), αρχ. γερμ. **flauha-* (> γερμ. *Floh*, αγγλ. *flea*, ολλ. *vlo*). Δεν αποκλείεται η λ. *ψύλλα / ψύλλος* να έχει υποστεί επίσης την παρετυμολ. επίδραση τής ευρείας λεξιλογικής οικογένειας που ανάγεται στο ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (βλ.λ. *ψήχω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυλλ-ιάζω / ψυλλ-ιάζομαι < *ψύλλ(ος)* + *-ιάζω / -ιάζομαι*. Η σημ. «υποψιάζομαι» μάλλον οφείλεται στη φρ. *βάζω / μου μπαίνουν ψύλλοι στ' αφτιά* (πβ. γαλλ. *avoir / mettre la puce à l'oreille*, ήδη τον 13ο αι., αρχικά «έχω / προκαλώ ερωτική επιθυμία», κατόπιν «έχω / προκαλώ (ερωτική) ανησυχία ή υποψία»)

ψύλλιασ-μα < *ψυλλιασ- (ψυλλιάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

ψυλλίζω < μεσν. *ψυλλ-ίζω* «πιάνω ψύλλους»

ψύλλισ-μα < *ψυλλισ- (ψυλλίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*.

ψύξη → ψύχω

ψυχαγωγία

ΕΤΥΜ. αρχ. < *ψυχαγωγός* «οδηγός των ψυχών (για τον θεό Ερμή) – μάντης που επιχειρούσε να επικοινωνήσει με ψυχές νεκρών» < *ψυχ(ο)-* + *ἀγωγός* (< ρ. *ἄγω*, βλ.λ.).

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. (σπάν.) «προσπάθεια μάντη να καλέσει ψυχές νεκρών με μαγικά μέσα» → αρχ. σημ. «προσέλκυση τής ψυχής, πειθώ» (πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 261a: *ἆρ' οὖν οὐ τὸ μὲν ὅλον ἡ ῥητορικὴ ἂν εἴη τέχνη ψυχαγωγία τις διὰ λόγων*) → ελνστ. σημ. «αγωγή τής ψυχής, τέρψη, ευχαρίστηση, διασκέδαση» (π.χ. από το κυνήγι, πβ. Πολυβ. *Ἱστ.* 31.29.5: *ὁ Λεύκιος καλλίστην ὑπολαμβάνων καὶ τὴν ἄσκησιν καὶ τὴν ψυχαγωγίαν ὑπάρχειν τοῖς νέοις τὴν περὶ τὰ κυνηγέσια·* από αφηγήσεις, Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 1.69.7: *μύθους πλάττειν ψυχαγωγίας ἕνεκα·* από την ποίηση, Στράβ. *Γεωγρ.* 1.2.3: *ποιητὴς πᾶς τὰ μὲν ψυχαγωγίας χάριν μόνον ἐκφέρει τὰ δὲ διδασκαλίας· ὁ δ' ἐπήνεγκεν ὅτι ψυχαγωγίας μόνον, διδασκαλίας δ' οὔ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχαγωγικός < αρχ. *ψυχαγωγ-ικός* «θελκτικός, πειστικός» (πβ. Πλάτ. *Μίνως* 321a: *ἔστιν δὲ τῆς ποιήσεως δημοτερπέστατόν τε καὶ ψυχαγωγικώτατον ἡ τραγῳδία*)

ψυχαγωγώ < αρχ. *ψυχαγωγ-ῶ (-έω)*, αρχική σημ. «οδηγώ τις ψυχές των νεκρών στον κάτω κόσμο» → αρχ. σημ. «δελεάζω, ελκύω, πείθω» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 3.10.6: *ὃ δὲ μάλιστα ψυχαγωγεῖ διὰ τῆς ὄψεως τοὺς ἀνθρώπους, τὸ ζωτικὸν φαίνεσθαι*) → αρχ. σημ. «παραπλανώ, εξαπατώ» (πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 909b: *τοὺς δὲ τεθνεῶτας φάσκοντες ψυχαγωγεῖν καὶ θεοὺς ὑπισχνούμενοι πείθειν, ὡς θυσίαις τε καὶ εὐχαῖς καὶ ἐπῳδαῖς γοητεύοντες*) → ελνστ. σημ. «τέρπω, διασκεδάζω» (πβ. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ. Ἱστ.* 3.17.1: *εὐωχούμενοι πανδημεὶ μεθ' ἱλαρότητος καὶ ταῖς ἀνάρθροις ᾠδαῖς ἀλλήλους ψυχαγωγοῦντες*)

ψυχαγώγη-ση < *ψυχαγωγη-* (*ψυχαγωγώ*) + παραγ. τέρμα *-ση*.

ψυχανάλυση

μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychanalyse* < γερμ. *Psychoanalyse*, που πλάστηκε από τον διάσημο Αυστριακό ψυχίατρο Sigmund Freud και πρωτοαπαντά σε άρθρο του το 1896 στο γερμανικό νευρολογικό περιοδικό *Neurologisches Zentralblatt*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχαναλυτής, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Psychanalytiker*, κατά το σχήμα *αναλυτής – αναλύω*

ψυχαναλύ-ω, κατά το σχήμα *ανάλυση – αναλύω*.

ψυχανεμίζομαι «υποψιάζομαι, διαισθάνομαι» < *ψυχ(ο)* + *άνεμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ίζομαι*, κατ' αναλογίαν προς τα συνώνυμα *μυρίζομαι, οσμίζομαι, υποψιάζομαι*.

ψυχανθές «φυτό με άνθη που μοιάζουν με πεταλούδες, όπως η φασολιά, η ρεβιθιά, η φακή, ο αρακάς κ.ά.» < λόγ. [1873] *ψυχανθῆ* (στον πληθ.) < αρχ. *ψυχ(ή)* (στη σημ. «πεταλούδα») + *-ανθῆ* < αρχ. *ἄνθος*, απόδ. τού ν.λατ. *papillonaceae*.

ψυχαρικός

λόγ. [1890], από το επώνυμο τού δημοτικιστή γλωσσολόγου Γιάννη Ψυχάρη (1854-1929).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχαρ-ισμός, λόγ. [1889], < *Ψυχάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ισμός*

ψυχαρ-ιστής, λόγ. [1890], < *Ψυχάρ(ης)* + παραγ. τέρμα *-ιστής*.

ψυχεδελικός

μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *psychedelic* < *psyche* (< αρχ. *ψυχή*) + *del-* (< αρχ. *δηλῶ* «δηλώνω, φανερώνω, αποκαλύπτω») + παραγ. τέρμα *-ic* (< ελλ. *-ικός*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχεδέλ-εια < αγγλ. *psychedelia* (οπτικό δάνειο) < *psychedelic* (βλ. ανωτέρω).

ψυχή

ΕΤΥΜ. αρχ. (υποχωρητ. σχηματισμός) < ρ. *ψύχω* «πνέω, φυσώ» (με παραγ. τέρμα *-χω*, πβ. αρχ. *τρύχω – τρύω* «εξαντλώ, φθείρω, αναλίσκω», *σμή-χω – σμήω* «καθαρίζω με σαπωνώδη αλοιφή») < **ψύω* < **bhs-u-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού **bhs-eu-* (παρεκτεταμένη μορφή τής Ι.Ε. ρίζας **bhes-* «φυσώ, σφυρίζω») || σανσκρ. *bhástrā-* «ασκί – φυσερό», βεδ. *á-psu-* «χωρίς πνοή, αδύναμα», αρμ. *sut* «ψέμα» || αρχ. *ψύθ-ος (τό)* «ψέμα», *ψιθ-υρ-ίζω* (πιθ. με ανομοίωση < **ψυθ-υρ-ίζω*, βλ.λ.), *ψεύδ-ομαι* (βλ.λ.). Είναι πιθ. ότι τα ομώνυμα ρ. *ψύχω* «πνέω, φυσώ» και *ψύχω* «παγώνω, κρυώνω» ταυτίζονται, εφόσον το κρύο μπορεί να οφείλεται σε ψυχρό άνεμο και η υπόθεση ότι πρόκειται για το ίδιο ρήμα τείνει να γίνει περισσότερο αποδεκτή. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψεύδομαι*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «ανάσα, πνοή» → αρχ. σημ. «ζωή» (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Χ 338: *λίσσομ' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σῶν τε τοκήων* «τη ζωή σου να χαρείς και των γλυκών γονέων», μετάφρ. Ι. Πολυλά· πβ. Κ.Δ. Ιωάνν. 10,11: *ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων*) → αρχ. σημ. «ο άνθρωπος ως προσωπικότητα, το σύνολο των αισθημάτων, επιθυμιών και απόψεων που απαρτίζουν το είναι τού ανθρώπου» (πβ. Πλάτ. *Ἀπολ.* 30b: *μήτε σωμάτων ἐπιμελεῖσθαι μήτε χρημάτων πρότερον μηδὲ οὕτω σφόδρα ὡς τῆς ψυχῆς ὅπως ὡς ἀρίστη ἔσται·* ειδικότ. για τα ηθικά ή πνευματικά χαρακτηριστικά τού ανθρώπου, πβ. Πλάτ. *Νόμ.* 770d: *τὴν ἀνθρώπῳ προσήκουσαν ἀρετὴν τῆς ψυχῆς ἔχων·* Ξενοφ. *Οἰκον.* 20.15.1-2: *ἀργία ἐστὶ σαφὴς ψυχῆς κατήγορος κακῆς*) → αρχ. σημ. «άυλη ουσία που εγκαταλείπει το σώμα μετά τον θάνατο» (βρίσκεται στον μυθικό κάτω κόσμο, πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Η 330: *ψυχαὶ δ' Ἄϊδος δὲ κατῆλθον·* είναι αθάνατη, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 2.123: *πρῶτοι δὲ καὶ τόνδε τὸν λόγον Αἰγύπτιοί εἰσι οἱ εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι*) → αρχ. σημ. (μτφ.) «ουσία» (πβ. Ισοκρ. *Ἀρεοπαγ.* 20.7-8: *ἔστι γὰρ ψυχὴ πόλεως οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτεία*) → αρχ. σημ.

(ειδικότ.) «πεταλούδα» (πβ. Αριστ. *Ζῴων Ἱστ.* 551a: *γίνονται δ' αἱ μὲν καλούμεναι ψυχαὶ ἐκ τῶν καμπῶν*). Η *ψυχή* υπήρξε το επίκεντρο εκτενών φιλοσοφικών και θεολογικών πραγματειών από την Αρχαιότητα αλλά και κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες (μεταξύ γνωστικών, νεοπλατωνικών φιλοσόφων και εκκλησιαστικών Πατέρων) σχετικά με την υπόστασή της, πόσα και ποια είναι τα μέρη της, καθώς και πώς μετέχει τής θεϊκής ουσίας. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ξεψυχώ*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχικός < αρχ. *ψυχ-ικός* «σχετικός με την ψυχή» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη, *Ἠθ. Νικ.* 1117b.27-29: *περὶ ποίας οὖν τῶν ἡδονῶν, νῦν ἀφορίσωμεν. διῃρήσθωσαν δὴ αἱ ψυχικαὶ καὶ αἱ σωματικαί*] → το ουσιαστικοπ. ουδ. *ψυχικόν* αποκτά επίσης τη μεσν. σημ. «πράξη ελέους, ελεημοσύνη»

ψυχ-ισμός, λόγ. [1863], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Psychismus* ή γαλλ. *psychisme*

ψυχ-ώνω < ελνστ. *ψυχ-ῶ (-όω)* «δίνω ψυχή ή ζωή σε κάτι»

ψύχω-ση, λόγ. [1893], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychose*

ψυχω-τικός, λόγ. [1888], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychotique*.

ΣΥΝΘ. ψυχ(ο)-: *ψυχο-φθόρος* (βλ.λ.), *ψυχο-πομπός* (αρχ.), *ψυχο-βλαβής* (ελνστ.), *ψυχο-κτόνος* (ελνστ.), *ψυχο-μαχώ* (ελνστ.), *ψυχο-λατρία* (μεσν.), *ψυχο-πονώ* (μεσν.), *ψυχο-σωτήριος* (μεσν.), *ψυχ-ασθενής* (λόγ. [1895]), *ψυχ-ανεμίζομαι*, *ψυχο-βγάλτης*, *ψυχο-γράφημα*, *ψυχο-πλάκωμα*, *ψυχο-φάρμακα*, *ψυχο-παίδι* «θετό παιδί», *ψυχο-γιός*, *ψυχο-κόρη* – (ελληνογενείς ξέν. όροι): *ψυχ-ασθένεια* (μεταφορά τού αγγλ. *psychasthenia*), *ψυχ-ίατρος* (λόγ. [1874], μεταφορά τού γαλλ. *psychiatre*), *ψυχ-ιατρείο* (λόγ. [1891]), *ψυχο-γράφος* (μεταφορά τού γαλλ. *psychographe*), *ψυχό-δραμα* (μεταφορά τού γερμ. *Psychodrama*), *ψυχο-θεραπεία* (λόγ. [1893], μεταφορά τού γαλλ. *psychothérapie*), *ψυχο-θεραπευτής* (λόγ. [1894]), *ψυχο-παθολογία* (μεταφορά τού αγγλ. *psychopathology*), *ψυχο-σύνθεση* (μεταφορά τού αγγλ. *psychosynthesis*, είδος ψυχοθεραπείας), *ψυχο-σωματικός* (λόγ. [1891], μεταφορά τού γαλλ. *psychosomatique*) κ.ά.

-ψυχος: *ά-ψυχος, εφτά-ψυχος, έμ-ψυχος, ολιγό-ψυχος, γενναιό-ψυχος, κακό-ψυχος, μεγαλό-ψυχος, καλό-ψυχος, ολό-ψυχος, ομό-ψυχος, πονό-ψυχος, λιπό-ψυχος, λιονταρό-ψυχος, σκληρό-ψυχος, μικρό-ψυχος, εύ-ψυχος, σύ-ψυχος, εσώ-ψυχος* κ.ά.

-ψυχία: *ολιγο-ψυχία, γενναιο-ψυχία, μεγαλο-ψυχία, καλο-ψυχία, ομο-ψυχία, λιπο-ψυχία, μικρο-ψυχία, ευ-ψυχία* κ.ά.

-ψυχώ: *ξε-ψυχώ, (ο)λιγο-ψυχώ, λιπο-ψυχώ, μικρο-ψυχώ* κ.ά.

-ψυχώνω: *εμ-ψυχώνω, μετεμ-ψυχώνω*.

ψυχογενής «αυτός που προέρχεται από την ψυχή» < *ψυχο-* + *-γεν(ής)* < αρχ. *γένος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychogène*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχογέν-εια, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychogénie*

ψυχογενε-τικός, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychogénétique*.

ψυχολογία

λόγ. [1805], < *ψυχο-* + *-λογία* < ρ. *λέγω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychologie* < ν.λατ. *psychologia*, όρος που αρχικώς πλάστηκε για να δηλώσει τη «μελέτη των πνευμάτων των νεκρών». Τον 17ο αι. η λ. χρησιμοποιήθηκε αναφορικά με τις ιδιότητες και τις λειτουργίες τής ψυχής, ενώ από τον 18ο αι. απαντά με τη σύγχρονη επιστημονική της σημασία στον Γερμανό φιλόσοφο Christian Wolff (1679-1754) και στα έργα του *Psychologia empirica* (1732) και *Psychologia rationalis* (1734).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχολόγ-ος, λόγ. [1851], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychologue*

ψυχολογ-ικός, λόγ. [1861], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychologique*

ψυχολογ-ισμός, λόγ. [1894], μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Psychologismus*

ψυχολογώ, λόγ. [1889], < *ψυχολόγ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ώ*.

ψυχοπαθής

λόγ. [1891], < *ψυχο-* + *-παθ(ής)* < θ. *παθ-*, το οποίο προέρχεται από το ρ. *πάσχω* (βλ.λ.), πβ. αρχ. παθ. αόρ. β΄ *ἔ-παθ-ον, πάθ-ος*, μεταφορά τού ελληνογενούς γερμ. *Psychopath*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχοπάθ-εια, λόγ. [1863], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychopathie* ή γερμ. *Psychopathie*.

ψυχορραγώ

< αρχ. *ψυχορραγῶ (-έω)* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ευριπίδη] < επίθ. *ψυχορραγής* «αυτός που ψυχομαχεί, που χαροπαλεύει» < *ψυχο-* + *-ρραγής* < θ. *ραγ-* τού ρ. *ρήγ-νυ-μι* (πβ. παθ. αόρ. β. *ἐρ-ράγ-ην*), για το οποίο βλ.λ. *ρήγμα*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχορράγημα < μεσν. *ψυχορράγη-μα*

ψυχορραγία < ελνστ. *ψυχορραγ-ία*.

ψύχος → ψύχω

ψυχοτρόπος «(για ουσία) που επιδρά στην ψυχική κατάσταση»

< *ψυχο-* + *τρόπος* (στην αρχ. σημ. «μορφή συμπεριφοράς»), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychotrope*.

ψυχοφθόρος

αρχ., αρχική σημ. «καταστρεπτικός για τη ζωή», <

ψυχο- + *-φθόρος*, από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *φθείρω* (βλ.λ.), πβ. κ. *φθορά*. Η σημ. «καταστρεπτικός για την ψυχή, τον εσωτερικό εαυτό» είναι ελνστ. (πβ. Γρηγ. Ναζιανζ. *Παραινετ.* 15: *ὁρμὰς χαλίνου τῶν παθῶν ψυχοφθόρους*).

ψύχραιμος

λόγ. [1873], < *ψυχρ(ο)-* + *-αιμ(ος)* < *αίμα* (πβ. αρχ. *ὅμ-αιμος, πολύ-αιμος*), απόδ. τού γαλλ. *à sang-froid* (πβ. αγγλ. *cold-blooded*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχραιμ-ία, λόγ. [1873], απόδ. τού γαλλ. *sang-froid*.

ψυχραίνω → ψυχρός

ψυχρολουσία

αρχ., αρχική σημ. «ψυχρό λουτρό», < *ψυχρο-* + *-λου(σία)* < ρ. *λούω* (βλ.λ. *λούζω*).

ψυχρός

αρχ. < ρ. *ψύχ(ω)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ρός*, πβ. κ. *αισχ-ρός, νεκ-ρός*. Η μτφ. σημ. «άκαρδος, άπονος – μη εκδηλωτικός» είναι ήδη αρχ. (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Παιδ.* 8.4.23: *ὅτι δύνασαι καὶ ψυχρὸς ὢν γέλωτα παρέχειν*), ενώ η λ. έχει χρησιμοποιηθεί επίσης σε σύγχρ. φρ. που αποτελούν μεταφρ. δάνεια, π.χ. *ψυχρός πόλεμος* (αγγλ. *cold war*), *ψυχρό μέτωπο* (αγγλ. *cold front*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψεύδομαι*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυχρότητα < αρχ. *ψυχρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.]

ψυχραίνω < ελνστ. *ψυχρ-αίνω*

ψύχρανση < ελνστ. *ψύχραν-σις*

ψύχρα < ελνστ. *ψύχρ-α* (υποχωρητ.) < αρχ. *ψυχρ(ός)*.

ΣΥΝΘ. ψυχρ(ο)-: *ψυχρο-λουσία* (βλ.λ.), *ψυχρ-ήλατος* «μέταλλο σφυρηλατημένο χωρίς θέρμανση» (ελνστ.), *ψυχρ-ηλασία, ψυχρό-μετρο* (λόγ. [1891], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychromètre*), *ψυχρό-φιλος* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *psychrophilic*), *ψυχρο-πολεμικός* κ.ά.

ψύχω

αρχ. [ήδη ομηρικό], που πιθ. συνδ. με τη λ. *ψυχή* και προέρχεται από τύπο **ψύω* < **bhs-u-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. **bhs-eu-* (παρεκτεταμένη μορφή τού Ι.Ε. **bhes-* «φυσώ, σφυρίζω»), όπως εξηγείται αναλυτικά στο λ. *ψυχή* (βλ.λ.). Η αναγωγή αυτή προϋποθέτει ταύτιση των ομωνύμων *ψύχω* «πνέω, φυσώ» και *ψύχω* «παγώνω, κρυώνω» (ειδάλλως το δεύτερο παραμένει αγν. ετύμου), η οποία έχει λογική βάση. Βλ. κ. *ψυγείο, ψυχρός*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψυγείο < ελνστ. *ψυγ-εῖον* (βλ.λ.)

ψυκτήρας < αρχ. *ψυκ-τήρ, -τῆρος* «σκεύος μέσα στο οποίο κρυώνει το κρασί, παγωνιέρα» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα]

ψύκ-της < *ψυκ-* (*ψύχω*) + παραγ. τέρμα *-της*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *cooler*

ψυκτικός < αρχ. *ψυκ-τικός* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ψυκ-* (*ψύχω*) + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *πηκ-τικός*

ψύξη < αρχ. *ψῦξ-ις* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. σε Πλάτωνα και Ιπποκράτη]

ψύχος < αρχ. *ψῦχ-ος* [ήδη ομηρικό].

ΣΥΝΘ. -ψύχω: *δια-ψύχω, ανα-ψύχω, κατα-ψύχω*

-ψυξη: *κατά-ψυξη, από-ψυξη*

-ψύκτης: *κατα-ψύκτης*.

ψύχωση «ψυχική νόσος»

λόγ. [1893], < *ψυχ(ή)* + παραγ. τέρμα *-ωση*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *psychose* < γερμ. *Psychosis*, που πλάστηκε το 1845 από τον Αυστριακό γιατρό και ποιητή Ernst von Feuchtersleben (1806-1849), για να δηλώσει διαταραχές που τότε θεωρούνταν υποκατηγορία των νευρώσεων.

ψυχωφελής

ελνστ. < *ψυχ(ο)-* + *-ωφελ(ής)* (με έκταση τού αρχικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ὄφελος* (βλ.λ.), πβ. κ. *επ-ωφελής*.

ψωλή «πέος»

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη], αρχική σημ. «πέος σε στύση με αποκαλυμμένη τη βάλανο», ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ψω-λός* (με παραγ. τέρμα *-λός*, πβ. κ. *χω-λός*) < θ. *ψω-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (από τον ενεστ. μαρτυρείται μόνο το απρφ. *ψῆν*) και εντάσσεται σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια (βλ.λ. *ψήχω*). Από τη μεταπτωτ. βαθμίδα *ψω-* έχουν σχηματιστεί και τα αρχ. *ψω-μός* (βλ.λ. *ψωμί*), *ψώ-ρα, ψώχω / σώχω* «τρίβω – θρυμματίζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψήχω*.

ψωμί

ΕΤΥΜ. μεσν. < ελνστ. *ψωμίον* «κομμάτι άρτου», υποκορ. τού αρχ. *ψωμός (ὁ)* «μπουκιά, κομμάτι (αρχικά σάρκας, αργότερα άρτου)» < θ. *ψω-* (με παραγ. τέρμα *-μός*, πβ. κ. *θυ-μός*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (από τον ενεστ. μαρτυρείται μόνο το απρφ. *ψῆν*) και εντάσσεται σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια (βλ.λ. *ψήχω*). Από τη μεταπτωτ. βαθμίδα *ψω-* έχουν σχηματιστεί και τα αρχ. *ψω-λή* (βλ.λ.), *ψώ-ρα, ψώχω / σώχω* «τρίβω – θρυμματίζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψήχω*.

ΣΗΜΑΣ. Η αρχ. λ. *ψωμός* πρωτοαπαντά αναφερόμενη σε «(ανθρώπινη) σάρκα» (πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* ι 374: *ψωμοί τ' ἀνδρομέοι* «κομμάτια ανθρώπινης σάρκας», αναφέρεται στο γεύμα τού ανθρωποφάγου Κύκλωπα Πολυφήμου), αλλά αργότερα δηλώνει γενικότερα «κομμάτι στερεάς τροφής» (πβ. Αριστ. *Προβλ.* 964a: *ἐὰν μείζω ψωμὸν καταπίωμεν, πνιγόμεθα;*). Από την ελληνιστική εποχή η λ. συνδέεται στενότερα με τον «άρτο» ως τη βασική τροφή (πβ. Π.Δ., Κριταί 19,5:

στήρισόν σου τὴν καρδίαν ψωμῷ ἄρτου· Παροιμ. 28,21: *ὃς οὐκ αἰσχύνεται πρόσωπα δικαίων, οὐκ ἀγαθός· ὁ τοιοῦτος ψωμοῦ ἄρτου ἀποδώσεται ἄνδρα*), με αποτέλεσμα το υποκορ. *ψωμίον* να περιοριστεί στη σημ. «κομμάτι άρτου» (Κ.Δ. Ιωάνν. 13,26: *ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψω τὸ ψωμίον καὶ δώσω αὐτῷ*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψωμ-άς

ψωμάδ-ικο < *ψωμαδ- (ψωμάς)* + παραγ. τέρμα *-ικο*

ψωμ-ιέρα < *ψωμ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ιέρα*, πβ κ. *αλατ-ιέρα*

ψωμίζω < αρχ. *ψωμ-ίζω* «ταΐζω στο στόμα με μικρές μπουκιές (όπως στα μωρά)»

ψωμ-ώνω < *ψωμ(ί)* + παραγ. τέρμα *-ώνω*.

ΣΥΝΘ. ψωμο-: *ψωμο-ζήτης* (μεσν.), *ψωμο-ζητώ* (μεσν.), *ψωμο-φαγία* (λόγ. [1888]), *ψωμο-φάγος* (λόγ. [1823]), *ψωμο-ζώ, ψωμό-λυσσα, ψωμο-λυσσάω, ψωμο-μάχαιρο, ψωμο-σάκουλο, ψωμο-τρώγω, ψωμο-τύρι* κ.ά.

ψωνίζω

μεσν. (με σίγηση τού αρκτικού φωνήεντος *ό-*) < *ὀψωνίζω* «αγοράζω (κυρ. είδη διατροφής) – (γενικότ.) προμηθεύομαι εφόδια» (επίσης μεσν. *ψουν(ν)ίζω, πουσουνίζω*) < ελνστ. *ὀψώνιον* «αμοιβή, πληρωμή – έξοδα διατροφής» < αρχ. *ὀψώνης* «αγοραστής *ὄψου* (τροφής για προσφάγι, κυρ. ψάρι)» < *ὄψ(ον)* «προσφάγι, ό,τι τρώγεται μαζί με ψωμί» (βλ.λ. *ψάρι*) + *-ώνης* < ρ. *ὠνοῦμαι* «αγοράζω» (βλ.λ. *εξωνημένος*). Βλ. κ. *ψώνιο*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψώνισ-μα < *ψωνισ- (ψωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

ψωνισ-τήρι < *ψωνισ- (ψωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τήρι*

ψωνισ-τής < *ψωνισ- (ψωνίζω)* + παραγ. τέρμα *-τής*

ψώνιο

< μεσν. *ψώνι(ν)* (επίσης *ἐψώνιν, ψούνιν, πουσούνιν*· ο τελευταίος τύπος με ανάλυση τού διπλού συμφώνου [ps] και τροπή /o/ > /u/ λόγω τού χειλικού) < ελνστ. *ὀψώνιον* «αμοιβή, πληρωμή – έξοδα διατροφής» (βλ.λ. *ψωνίζω*). Η σημ. «αφελής (που νομίζεται σπουδαίος)» είναι ήδη μεσν. (πβ. Φορτουν. Γ' 73: *ἔδε πουσούνιν ὄμορφο ἀπού 'ναι ἡ ἀφεντιά σου!*).

ψώρα

αρχ. [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < θ. *ψω-* (με παραγ. τέρμα *-ρα*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. **ψήω* «τρίβω, λειαίνω» (από τον ενεστ. μαρτυρείται μόνο το απρφ. *ψῆν*) και εντάσσεται σε ευρεία λεξιλογική οικογένεια (βλ.λ. *ψήχω*). Από τη μεταπτωτ. βαθμίδα *ψω-* έχουν επίσης σχηματιστεί τα αρχ. *ψω-λή* (βλ.λ.), *ψω-μός* (βλ.λ. *ψωμί*), *ψώχω / σώχω* «τρίβω – θρυμματίζω». ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *ψήχω*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ψωραλέος < αρχ. *ψωρ-αλέος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα] < *ψώρ(α)* + παραγ. τέρμα *-αλέος*, πβ. κ. *πειν-αλέος*

ψωριάζω < μεσν. *ψωρ-ιάζω* < αρχ. *ψωρ-ιῶ (-άω)*

ψώριασ-μα < *ψωριασ- (ψωριάζω)* + παραγ. τέρμα *-μα*

ψωρ-ιάρης < *ψώρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ιάρης*, πβ. κ. *αρρωστ-ιάρης*

ψωρίαση < ελνστ. *ψωρία-σις* < αρχ. *ψωρι-ῶ (-άω)*.

ΣΥΝΘ. ψωρ(ο)-: *ψωρο-κακόμοιρος, ψωρο-κώσταινα* (μειωτ. για την Ελλάδα), *ψωρο-περήφανος, ψωρο-φιλότιμο, ψωρο-φύτης* «παιδική δερματοπάθεια», *ψωρ-άλογο* κ.ά.

ω επιφώνημα
< αρχ. *ὦ / ὠ*, επιφώνημα που δήλωνε εξ αρχής έκπληξη, θαυμασμό, αλλά και λύπη, πόνο. Συχνά χρησιμοποιείται στην κλητική προσφώνηση προσώπων, π.χ. *ὦ Μενέλαε*. Παρόμοια λειτουργία έχουν τα επιφωνήματα άλλων Ι.Ε. γλωσσών, π.χ. λατ. *ō*, γοτθ. *o*, λιθ. *ō*, σανσκρ. *ā*.

ώα «άκρη ενδύματος – περιθώριο χειρογράφου»
< ελνστ. *ὦα / ᾤα / ὄα* (οι γραμματικοί τής εποχής, π.χ. Πολυδεύκης, Ηρωδιανός, διαφωνούσαν ριζικά ως προς την ορθογραφία). Οι ελνστ. τύποι *ὦια* / (επιγρ.) *ὠία* (πβ. κ. το λήμμα τού λεξικογράφου Ησυχίου: *ὦιαι· ἄκραι, ἔσχατα, μηλωταί, λέγναι*) έχουν οδηγήσει στην υπόθ. ότι η λ. προέρχεται από **ὠFία* ή **ὦFja*, το οποίο παρουσιάζει μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο αρχαϊκό ουσ. *ὄϊς / ὄFις* «πρόβατο» < Ι.Ε. **owi-* «πρόβατο» || σανσκρ. *áviḥ*, λατ. *ovis* (υποκορ. *ovicula* > ισπ. *oveja*), λιθ. *avis*, αρχ. γερμ. **awi-* (> αγγλ. *ewe* «προβατίνα»). Αν ισχύει η παραπάνω εκδοχή, τότε η λ. *ὦα* θα σήμαινε αρχικώς «δορά προβάτου, μηλωτή» και κατόπιν «παρυφή υφάσματος, κράσπεδο», μολονότι μερικοί υποστηρίζουν ότι πρόκειται για διαφορετικές λέξεις με χωριστή ετυμολ. αφετηρία.

ωαγωγός «(ανατομικός όρος) σάλπιγγα»
λόγ. [1836], < *ω(ο)-* (βλ.λ. *ωόν*) + *αγωγός*, μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *oviducte*.

ωάριο
< ελνστ. *ᾠάριον* «μικρό αβγό», υποκορ. τού αρχ. *ᾠόν* (βλ.λ.). Η βιολογική σημ. οφείλεται σε απόδ. τού γαλλ. *ovule*.

ωγκρατέν → ογκρατέν

ωδείο
< αρχ. *ᾠδεῖον* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ᾠδ(ή)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-εῖον*. Με τον όρο *ᾠδεῖον* δηλωνόταν στην αρχ. Αθήνα το κτήριο που είχε οικοδομήσει ο Περικλής για απαγγελία ποιημάτων και για μουσικούς αγώνες. Παρόμοιο χώρο με σκοπό τις μουσικές εκτελέσεις ανήγειρε τον 2ο αι. μ.Χ. στην Αθήνα ο σοφιστής και ρήτορας Ηρώδης ο Αττικός, με αποτέλεσμα η λ. να αποκτήσει ευρύτερη χρήση.

ωδή
< αρχ. *ᾠδή*, συνηρημένος αττ. τύπος τού ουσ. *ἀοιδή* [ήδη ομηρικού], από μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἀείδω / ᾄδω* (βλ.λ. *άδω*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωδικός < αρχ. *ᾠδ-ικός* «τραγουδιστικός», σε αντιδιαστολή προς τα επίθ. *ῥητορ-ικός*, *ὀρχηστρ-ικός*
ωδική, ουσιαστικοπ. θηλ. τού αρχ. επιθ. *ᾠδ-ικός*, από φρ. όπως *ωδική τέχνη / διδασκαλία*.

-ώδης λεξικό επίθημα
ΕΤΥΜ. αρχ. λεξικό επίθημα, που ανάγεται σε θ. **ὀδ-* (με έκταση τού αρκτικού *-ο-* σε *-ω-* λόγω τής συνθέσεως), από το οποίο σχηματίστηκαν επίσης τα αρχ. *ὄζω / ὄσδω* (δωρ.) «μυρίζω, οσφραίνομαι – αναδίδω οσμή» (< **ὄδ-jω*, βλ.λ. *όζω*) και *ὀσμή / ὀδμή* (ομηρικός τύπος), που ανάγεται (με απλοποίηση τού συμφωνικού συμπλέγματος) σε τύπο **ὀδ-σμā* (βλ.λ. *οσμή*).
ΣΗΜΑΣ. Το λεξικό επίθημα *-ώδης* αρχικώς απαντά σε επίθ. που δηλώνουν την οσμή ή τη μυρωδιά κάποιου (π.χ. αρχ. *δυσ-ώδης*, *εὐ-ώδης*), αλλά σύντομα επεκτάθηκε σε επίθ. που δηλώνουν το είδος, τη μορφή ή την ιδιότητα (π.χ. αρχ. *λυσσ-ώδης*, *μυθ-ώδης*, ελνστ. *δηλητηρι-ώδης*, *παροιμι-ώδης*). Το επίθημα *-ώδης* χρησιμοποιείται ακόμη σε επιστημονικούς και τεχνικούς όρους, οι οποίοι συνήθως είναι (εξ ολοκλήρου ή εν μέρει) ελληνογενείς και εισηγμένοι από ξένες γλώσσες, όπου απαντά το επίθημα *-ode*, π.χ. γαλλ. *némat-ode* «νηματώδης».

ωδική → ωδή

ωδίνες «επώδυνες συσπάσεις τής μήτρας κατά τον τοκετό»
< αρχ. *ὠδίς, -ῖνος* (πληθ. *ὠδῖνες*) [ήδη ομηρικό, πβ. Ἰλ. Λ 271: *Ἥρης θυγατέρες πικρὰς ὠδῖνας ἔχουσαι*] < θ. *ὠδ-* (με επίθημα *-ιν-*, πβ. αρχ. *ἀκτίς, ἀκτ-ῖν-ος*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού θ. που απαντά στο ρ. *ἔδω* «τρώγω» (βλ.λ. *έδεσμα*), όπως συμβαίνει στον αναδιπλασιασμένο τύπο *ἐδωδή* «κατανάλωση τροφής» (> επίθ. *ἐδώδ-ιμος*, βλ.λ.). Αν η ανάλυση είναι σωστή, τότε η λ. είναι ομόρριζη τού αρχ. *ὀδύνη* «πόνος», τού οποίου το θ. *ὀδ-* αποτελεί επίσης μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ed-* «τρώγω» (> αρχ. *ἔδω*). Η σημασιολ. πορεία αποτυπώνει την αντίληψη τού πόνου που «κατατρώγει» κάποιον και στην προκειμένη περίπτωση περιορίστηκε στη δήλωση των «επώδυνων συσπάσεων τής μήτρας κατά τον τοκετό».

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωδίνω < αρχ. *ὠδίν-ω*.

ωθώ

< αρχ. *ὠθῶ (-έω)* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* λ 596: *<Σί-συφος> λᾶαν ἄνω ὤθεσκε ποτὶ λόφον*], πιθ. εμφατ. τύπος με μεταπτωτ. βαθμίδα τού υποθετικού ρ. **ἔθ-ω* (πβ. αρχ. *πέλ-ομαι* «κινούμαι» – *πωλ-ῶ*) < θ. **ἐθ-* < Ι.Ε. **wedh-* «κουνώ, τινάζω, σείω – χτυπώ, προσκρούω» || σανσκρ. *ávadhīt* (αόρ.), *vádhet* (ευκτική ενεστ.) || αρχ. *ὦσις* (αντί **ὦσ-τις*, πβ. αρχ. *πίσ-τις*), *ὠστ-ικός* (βλ.λ.). Ερμηνευτικά προβλήματα εγείρει η μη συστηματική παρουσία ιχνών τού δίγαμμα, όπως στον αόρ. *ἔωσα* (αλλά *ὦσα*, ομηρ., ιων.), παρακ. *ἔωσμαι* (αλλά μτχ. *ἀπ-ωσμένος*, Ηρόδ.), παρατ. *ἐώθουν* (αλλά γ΄ εν. *ὤθει*, ομηρ.).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ώθηση < ελνστ. *ὤθη-σις* «σπρώξιμο – σύγκρουση»
ωθη-τικός, λόγ. [1892], < *ωθη-* *(ωθώ)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, πβ. κ. *βοηθη-τικός*
ώση < αρχ. *ὦσις* «σπρώξιμο – σύγκρουση» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ιπποκράτη] < *ὠθῶ (-έω)*.

ΣΥΝΘ. -ωθώ (και τα παράγωγα αυτών): *εξ-ωθώ, προ-ωθώ, απ-ωθώ, παρ-ωθώ – απ-ώθηση, εξ-ώθηση, προ-ώθηση – προ-ωθητικός, απ-ωθητικός* κ.ά.

ωιμέ → οϊμέ

ωκεανός

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὠκεανός*, αγν. ετύμου, πιθ. δάνειο, όπως ίσως προκύπτει από τον δυσερμήνευτο σπάνιο τύπο *Ὠγηνός*. Δεν ευσταθούν οι επιχειρηθείσες συνδέσεις με το θ. τού επιθ. *ὠκύς* «ταχύς» (σύνδεση η οποία παρουσίαζε τον μυθικό Ωκεανό ως τον ποτάμιο θεό που ρέει με ταχύτητα) ή με το σανσκρ. *ā-śáyāna-* «γειτονικός». Μερικοί εικάζουν ότι η λ. είχε πελασγική προελλην. αρχή. Μέσω τού ελληνογενούς λατ. *Oceanus* η λ. πέρασε σε πολλές γλώσσες, π.χ. αγγλ. *ocean*, γαλλ. *océan*, γερμ. *Ozean*, ισπ. *océano* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «μυθικός γυιος τού Ουρανού και τής Γαίας, θεός των υδάτων, των θαλασσών και των ποταμών» (στα ομηρικά έπη), ειδικότ. «μυθικός ποταμός χωρίς αρχή και τέλος, που υποτίθεται ότι περιέκλειε τη γη» (πβ. Αλκ. *απόσπ.* 345.1-2: *ὄρνιθες τίνες οἴδ᾽ Ὠκεάνω γᾶς ἀπὺ πειράτων ἤλθον πανέλοπες ποικιλόδειροι τανυσίπτεροι;* Ηροδ. *Ἱστ.* 4.36: *οἳ Ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν γῆν, ἐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου*) ➝ αρχ. σημ. «ο Ατλαντικός Ωκεανός» (κατ᾽ αντιδιαστολή προς την πλησιέστερη Μεσόγειο Θάλασσα, πβ. Αριστ. *Περὶ κόσμου* 393a: *πέλαγος δὲ τὸ μὲν ἔξω τῆς οἰκουμένης Ἀτλαντικόν τε καὶ Ὠκεανὸς καλεῖται, περιρρέων ἡμᾶς*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ωκεάνιος < ελνστ. *ὠκεάν-ειος*.

ΣΥΝΘ. ωκεανο-: *ωκεανο-γραφία* (λόγ. [1854], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *océanographie*), *ωκεανο-γραφικός* (λόγ. [1891]), *ωκεανο-γράφος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *océanographe*), *ωκεανο-λογία* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *océanologie*), *ωκεανο-λόγος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *océanologue*) κ.ά.

ωκύς «ταχύς»

< αρχ. *ὠκύς, -έος* (ήδη στο μυκ. σύνθ. *o-ku-na-wo*: **ὠκυ-νᾶϝος*, για γρήγορο πλοίο) < Ι.Ε. **ōkú-s* || σανσκρ. *āśú-*, αβεστ. *āsu-*, λατ. *ōcior* «ταχύτερος» (συγκριτ. βαθμός), *acci-piter* «γεράκι» (< **acu-peter*, που δηλώνει «ταχεία πτήση»). Η λογική συσχέτιση των σημ. «οξύς» και «ταχύς» έχει οδηγήσει στην υπόθ. ότι οι παραπάνω λέξεις εντάσσονται στην ευρεία λεξιλογική οικογ. τού Ι.Ε. **ak-* «οξύς, αιχμηρός», στην οποία ανήκουν επίσης τα αρχ. *ἀκ-ίς (-ίδα), ἄκ-ων* (> *ἀκόντιο(ν)*, βλ.λ.), *ἀκ-όνη, ἄκ-ρος, ἀκ-μή, ἄκ-μων (-ονας), ὀξ-ύς*.

ΣΥΝΘ. ωκυ-: *ωκύ-πους* «γοργοπόδαρος» (αρχ.), *ωκύ-πτερος* «γοργόφτερος» (αρχ.), *ωκυ-τόκιος* «διευκολυντικός τού τοκετού» (αρχ.), *ωκυ-ποδία* «ταχύτητα στα πόδια» (μεσν.) κ.ά.

ωλένη «οστό τού πήχεως τού χεριού»

< αρχ. *ὠλένη*, αρχική σημ. «πήχυς, τμήμα τού χεριού από τον αγκώνα ώς τον καρπό» (ήδη μυκ. επίθ. *o-re-ne-ja*: **ὠλένεια*, που μάλλον προσδιόριζε κοντομάνικα ενδύματα), πιθ. από τύπο *ὠλήν, -ένος* (σπάνιος· καταχωρίζεται στο λεξικό Σούδα) < θ. *ὠλ-* (με επίθημα *-(ε)ν-*), μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **ol-* «αγκώνας» || αρμ. *uln*, λατ. *ulna* «πήχυς χεριού» (> πεπαλ. γαλλ. *aune* «μέτρο μήκους»), αρχ. γερμ. **alinō* (> γερμ. *Elle* «πήχυς», αγγλ. *ell*· σύνθ. γερμ. *Ellen-bogen* «αγκώνας», αγγλ. *ell-bow*), μέσο ιρλ. *uilen* «αγκώνας».

ωμ «μονάδα μετρήσεως τής αντίστασης ηλεκτρικού αγωγού»

από το επώνυμο τού Γερμανού φυσικού Georg S. Ohm (1789-1854), ο οποίος διατύπωσε τον νόμο που συνδέει την τάση, την ένταση τού ρεύματος και την αντίσταση σε ηλεκτρικό κύκλωμα (V = I · R).

-ωμα παραγωγικό τέρμα

αρχ. παραγ. τέρμα, που απαντά σε ουδ. ουσ. προερχόμενα από ρ. σε *-ῶ (-όω)*, π.χ. *ἀξιῶ (-όω)* > *ἀξί-ωμα, δικαιῶ (-όω)* > *δικαί-ωμα, πληρῶ (-όω)* > *πλήρ-ωμα, φυλλῶ (-όω)* > *φύλλ-ωμα*. Παρουσιάζει επαύξηση *-ω-* πριν από το τέρμα *-μα* των ουδετέρων. Το παραγ. τέρμα *-ωμα* απαντά σε ιατρ. όρους ήδη από την Αρχαιότητα (π.χ. αρχ. *καρκίν-ωμα*, ελνστ. *σάρκ-ωμα*), με αποτέλεσμα να περάσει μέσω τού λατ. *-oma* σε σύγχρονους επιστημονικούς όρους, κατά κανόνα ελληνογενείς, π.χ. αγγλ. *melan-oma* «μελάνωμα», *lip-oma* «λίπωμα».

ωμέγα

< ελνστ. *ὦ μέγα*, μτγν. ονομασία τού αρχ. *ω*, προκειμένου να διακρίνεται από το *ο μικρόν* (βλ.λ. *όμικρον*).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

ωμέγα
Το γράμμα ***ωμέγα*** *(ω)* δήλωσε το μακρό [ō] ξεκινώντας από τα ιωνικά αλφάβητα και διαχώρισε το μακρό Ω από το βραχύ Ο (που προηγουμένως αντιπροσώπευε τόσο τη μακρά όσο και τη βραχεία ποσότητα). Ως εκ τούτου διαχωρίστηκαν στη γραφή λέξεις όπως *ΟΜΩΣ – ΩΜΟΣ (ὅμως – ὦμος)*, ενώ προηγουμένως *ΗΟΜΟΣ – ΟΜΟΣ· ΧΟΡΟΣ – ΧΩΡΟΣ (χορός – χῶρος)*, ενώ προηγουμένως *ΚΗΟΡΟΣ* και για τις δύο λέξεις. Οι ιστορικοί τής γραφής υποστηρίζουν ότι το σχήμα τού γράμματος Ω προήλθε από το Ο με διάνοιξη τού κάτω μέρους του, ενώ στην αρχή είχε χρησιμοποιηθεί το ίδιο το Ο με τελεία ή στιγμή στο μέσον του.

-ωμένος παραγωγικό τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που απαντά σε μτχ. μεσοπαθ. παρακειμένου ρημάτων σε *-ῶ (-όω)*, με επαύξηση *-ω-* πριν από το τέρμα *-μένος*, π.χ. *δηλῶ (-όω) – δεδηλ-ωμένος, σταυρῶ (-όω) – ἐσταυρ-ωμένος, χαριτῶ (-όω) – κεχαριτ-ωμένος*. Το τέρμα *-ωμένος* αυτονομήθηκε και προσαρτήθηκε απευθείας σε θέματα που προέρχονται από μεταπλασμένα ρήματα σε *-ώνω*, αν και δεν προϋπήρχε συνηρημένο σε *-όω* (π.χ. *δαγκ-ωμένος, τσαλακ-ωμένος, βιδ-ωμένος*), ή σχηματίστηκαν κατ' αναλογίαν προς τα παραπάνω, π.χ. *γιν-ωμένος, ειπ-ωμένος, φαγ-ωμένος*. Τέλος, ας σημειωθεί ότι το αρχ. τέρμα *-μένος*, χαρακτηριστικό μεσοπαθ. μετοχών, προήλθε από Ι.Ε. επίθημα **-məno-*.

-ώμενος παραγωγικό τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που απαντά σε μτχ. μεσοπαθ. ενεστώτα ρημάτων σε *-ῶ (-άω)* και τονίζεται στην προπαραλήγουσα, π.χ. αρχ. *τιμῶ (-άω) – τιμ-ώμενος, προσδοκῶ (-άω) – προσδοκ-ώμενος, ἐγγυῶμαι (-άο-) – ἐγγυ-ώμενος*.

ωμός
< αρχ. *ὠμός* [ήδη ομηρικό, πβ. *Ὀδ.* μ 395-6: *κρέα δ' ἀμφ' ὀβελοῖσ' ἐμεμύκει, ὀπταλέα τε καὶ ὠμά*], που συνδ. με αρμ. *hum* και σανσκρ. *āmá-* (ίδια σημ.) και πιθ. ανάγεται σε Ι.Ε. τύπο **ōmó-s*. Δεν ευσταθεί η προταθείσα σύνδεση με λατ. *amārus* «πικρός – τραχύς».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωμότητα < αρχ. *ὠμ-ότης, -ότητος*.
ΣΥΝΘ. ωμο-: *ωμο-φάγος* (αρχ.), *ωμο-βόρος* (ελνστ.).

ώμος
< αρχ. *ὦμος* (ήδη μυκ. σύνθ. *e-po-mi-jo*: **ἐπ-ώμιος*), πιθ. < Ι.Ε. **om-so-* (που εξηγεί το μακρό *ω-* ως προϊόν αντεκτάσεως και φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τον αιολ. σύνθ. τύπο *ἐπ-ομμάδιος*) || αρμ. *us*, σανσκρ. *ámsa-*, λατ. *umerus* (> ισπ. *hombro*, ιταλ. *omero*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωμιαίος < ελνστ. *ὠμ-ιαῖος* < *ὦμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ιαῖος*, πβ. κ. *ωρ-ιαίος*
ωμ-ικός < *ὦμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. ωμο-: *ωμο-πλάτη, ωμο-φόριο* (ελνστ. σημ. «γυναικείο κάλυμμα κεφαλής και ώμων») «αρχιερατικό άμφιο που φοριέται στους ώμους και περιβάλλει τον τράχηλο».

ων, ούσα, ον
< αρχ. *ὤν, οὖσα, ὄν*, μτχ. ενεστ. τού ρ. *εἰμί* (βλ.λ. *είμαι*). Το αρχ. *ὤν* (ιων. *ἐών*) προέρχεται από θ. **(e)s-ont-* (< Ι.Ε. **es-mi* > αρχ. *εἰμί*, αιολ. *ἐμμί*, βλ.λ. *είμαι*), ενώ το θηλ. *οὖσα* σχηματίστηκε με επίθημα **-ya*: **ὀντ-ya* (πβ. *ὤν, ὄντος*) > **ὄνσα* > *οὖσα* (με αντέκταση). Βλ. κ. *ον*.

-ών, -ούσα, -ούν παραγωγικό τέρμα
< αρχ. *-ῶν, -οῦσα, -οῦν*, παραγ. τέρμα μτχ. ενεστ. συνηρημένων ρημάτων σε *-έω* και *-όω*, π.χ. *(κρατῶ, -έω) κρατῶν – κρατοῦσα – κρατοῦν, (πενθῶ, -έω) πενθῶν – πενθοῦσα – πενθοῦν, (καλῶ, -έω) καλῶν – καλοῦσα – καλοῦν, (βεβαιῶ, -όω) βεβαιῶν – βεβαιοῦσα – βεβαιοῦν*. Για την απώτερη προέλευση ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ων, -ουσα, -ον*.

-ών, -ώσα, -ών παραγωγικό τέρμα
< αρχ. *-ῶν, -ῶσα, -ῶν*, παραγ. τέρμα μτχ. ενεστ. συνηρημένων ρημάτων σε *-άω*, π.χ. *(κυβερνῶ, -άω) κυβερνῶν – κυβερνῶσα – κυβερνῶν, (ἐρωτῶ, -άω) ἐρωτῶν – ἐρωτῶσα – ἐρωτῶν*. Για την απώτερη προέλευση ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *-ων, -ουσα, -ον*.

-ων, -ουσα, -ον παραγωγικό τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα μτχ. ενεστ. ρημάτων σε *-ω*, π.χ. *(λέγω) λέγ-ων – λέγ-ουσα – λέγ-ον, (ὑπάρχω) ὑπάρχ-ων – ὑπάρχ-ουσα – ὑπάρχ-ον, (τρέχω) τρέχ-ων – τρέχ-ουσα – τρέχ-ον, (φέρω) φέρ-ων – φέρ-ουσα – φέρ-ον*.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
-ων, -ουσα, -ον
Τα ληκτικά τέρματα των ενεστωτικών μετοχών τής Αρχαίας Ελληνικής έχουν την αφετηρία τους στο Ι.Ε. επίθημα **-ent-* και σε μεταπτωτικές βαθμίδες του, που συνδυάζονται με καταλήξεις (ανάλογα με το γένος, τον αριθμό και την πτώση). Συγκεκριμένα, από την Ι.Ε. μεταπτωτ. βαθμίδα **-ont- (*-οντ-)* έχουμε την αρχ. μτχ. **φέρ-οντ > φέρων* (με βάση βραχυντικό νόμο τής αρχαίας γλώσσας και αναλογική επέκταση τού *-ω-* από άλλα επίθετα), το θηλ. **φέρ-οντ-ya > φέρ-ουσα* (με απλοποίηση και αντέκταση), ενώ το ουδ. **φέρ-οντ > φέρον* παρουσιάζει απλώς αποβολή τού **-τ* (που δεν είναι τελικό σύμφωνο στην Ελληνική). Με τον ίδιο τρόπο σχηματίστηκαν οι μετοχές των συνηρημένων ρημάτων, παρ' ότι διαφέρουν ως προς τον τονισμό.

-ων, -ων, -ον παραγωγικό τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα επιθέτων (π.χ. αρχ. *μείζων, -ονος, μεῖζον – εὐγνώμων, -ονος, εὔγνωμον – σώφρων,*

-ονος, σώφρον), το οποίο προέρχεται από μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος *-en-.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

-ων, -ων, -ον
Το ίδιο κλιτικό πρότυπο ακολουθούν τα βαρύτονα ουσ. σε *-ων, -ονος* (π.χ. αρχ. *γείτ-ων, -ονος – δαίμ-ων, -ονος – ἄξ-ων, -ονος*), ενώ τα οξύτονα τείνουν να διατηρούν το μακρό φωνήεν κατά το πρότυπο *-ών, -ῶνος* (π.χ. *χιτ-ών, -ῶνος – ἀγ-ών, -ῶνος – αἰ-ών, -ῶνος*). Ας σημειωθεί ότι ορισμένα αρχ. θηλυκά που φαίνεται να αντιβαίνουν στον κανόνα έχουν στην πραγματικότητα σχηματιστεί από άλλο επίθημα (από Ι.Ε. *-don-, π.χ. *κοτυλη-δών, -δόνος – ἀη-δών, -όνος*) ή προήλθαν από ουσ. σε *-ώ* με αναλογική επέκταση τού ληκτικού *-ν* (π.χ. αρχ. *Γοργώ(ν), εἰκώ(ν), -όνος*).

-ώνας παραγωγικό τέρμα
μεσν. παραγ. τέρμα, που προέρχεται από μεταπλασμό των αρχ. ουσ. σε *-ών, -ῶνος* με βάση την αιτ. πτώση *-ῶνα*, π.χ. *ἀγών*, αιτ. *ἀγῶνα > ὁ ἀγώνας – ἐλαιών*, αιτ. *ἐλαιῶνα > ὁ ἐλαιώνας*. Σε ορισμένα ουσ. το τέρμα *-ώνας* απέκτησε περιληπτική λειτουργία και δήλωσε τον τόπο όπου συγκεντρώνονται πρόσωπα ή πράγματα, π.χ. *στρατ-ώνας, ορνιθ-ώνας, κοιτ-ώνας*.

ώνια «ψώνια, προμήθειες»
< αρχ. *ὤνια*, ουσιαστικοπ. πληθ. ουδ. τού επιθ. *ὤνιος* «αγοραστός, προς πώληση» < *ὠνή* «αγορά» (< *wos-na), που ανάγεται σε θ. τού ρ. *ὠνοῦμαι (-έο-)* «αγοράζω» < θ. *Ϝōs-no-, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *wes-no- «αγοράζω» || σανσκρ. *vasná-* «τιμή», λατ. *venum* «αγορά» (*venum do > vendo* «πουλώ» > γαλλ. *vendre*, ισπ. *vender*). Βλ. κ. *εξωνημένος, ψωνίζω*.

-ώνυμος λεξικό επίθημα
αρχ. λεξικό επίθημα, που απαντά ως β΄ συνθ. επιθέτων και προέρχεται από το ουσ. *ὄνυμα* (αιολ. και δωρ. τύπο τής λ. *ὄνομα*, βλ.λ.) με έκταση τού αρκτικού ό- σε -ω- λόγω τής συνθέσεως, π.χ. *ἀν-ώνυμος, πολυ-ώνυμος, συν-ώνυμος*.
ΣΥΝΘ. -ωνυμία: *ψευδ-ωνυμία, αγι-ωνυμία, κακ-ωνυμία, ομ-ωνυμία, αν-ωνυμία, συν-ωνυμία, επ-ωνυμία, τοπ-ωνυμία, παρ-ωνυμία, πατρ-ωνυμία, προσ-ωνυμία, μετ-ωνυμία, αντ-ωνυμία* κ.ά.
-ωνύμιο: *τοπ-ωνύμιο, παρ-ωνύμιο, προσ-ωνύμιο, κυρι-ωνύμιο* κ.ά.
-ωνυμικός: *συν-ωνυμικός, τοπ-ωνυμικός, ανδρ-ωνυμικός, πατρ-ωνυμικός, μητρ-ωνυμικός, μετ-ωνυμικός, αντ-ωνυμικός* κ.ά.

-ώνω παραγωγικό τέρμα
μεσν. παραγ. τέρμα (πρωτοαπαντά σε πάπυρο τού 7ου αι. μ.Χ.) μεταπλ. ρημάτων, τα οποία στην αρχ. γλώσσα ήταν συνηρημένα σε *-όω*: *δηλῶ > δηλώνω, πληρῶ > πληρώνω, χρεῶ > χρεώνω, βεβαιῶ > βεβαιώνω, σκοτῶ > σκοτώνω*. Ο μεταπλασμός βασίστηκε στο θ. *-ωσα* τού αορίστου, ο οποίος συνέπιπτε με αντίστοιχους τύπους ήδη μεταπλ. ρημάτων, όπως *ἔστρ-ωσα – στρώνω*, άρα και *ἐσκότωσα – σκοτώνω, ἐδήλωσα – δηλώνω*. Για τον μεταπλασμό τού μεσν. *στρώνω* (αρχ. *στόρ-νυ-μι, στορέ-νυ-μι*, ελνστ. *στρών-νυ-μι, στρων-νύ-ω*), βλ.λ. *στρώνω*.

ωο- → **ωόν**

ωοειδής → **ωόν**

ωοθήκη
λόγ. [1836], < *ωο-* + *θήκη*, απόδ. τού γαλλ. *ovaire* < ν.λατ. *ovarium*, που σχηματίστηκε με βάση το λατ. *ovum* «αβγό» στη βιολογική σημ. «ωάριο».
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωοθηκ-ικός
ωοθηκ-ίτιδα, λόγ. [1879], μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *ovarite*.
ΣΥΝΘ. ωοθηκ-εκτομή (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ovariectomy*, υβριδικό σύνθ.).

ωοκύτταρο
λόγ. [1889], < *ωο-* + *κύτταρο*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *oocyte*. Για την εσφαλμένη ταύτιση τού συνθετικού *cyto-, -cyte* με το ελλ. *κύτταρο*, ☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *κύτταρο*.

ωόν «αβγό»
< αρχ. *ᾠόν / ᾤεον* (λυρική ποίηση) / *ὠόν* (ελνστ.) < Ι.Ε. *ōw(e)yo- / *ōyo- «αβγό» || αρμ. *ju*, αρχ. περσ. *xāya-*, αλβ. *ve*, λατ. *ovum* (> γαλλ. *œuf*, ισπ. *huevo*), αρχ. γερμ. *aiya- (> γερμ. *Ei*, σουηδ. *ägg*, αγγλ. *egg*, σκανδ. δάνειο), αρχ. σλαβ. *(j)aje (> ρωσ. *jajco*, πολ. *jajo*, σερβοκρ. *jaje*). Έχει καταβληθεί προσπάθεια να αναχθεί η λ. για το «αβγό» σε κοινό θέμα με τον Ι.Ε. όρο που σημαίνει «πτηνό» (Ι.Ε. ρίζα *awi-, από όπου προήλθαν τα αρχ. *ἀετός, οἰωνός*, βλ.λ.), αλλά δεν αποκλείεται η παρουσία τού *-w- (Ϝ)* στις λέξεις αυτές (όπως και στο ομόρριζο λατ. *avis* «πτηνό») να είναι παρετυμολογική. Βλ. κ. *αβγό*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωοειδής < αρχ. *ᾠο-ειδής* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη].
ΣΥΝΘ. ωο-: *ωο-τοκία* (αρχ.), *ωο-τόκος* (αρχ.), *ωο-φόρος* (αρχ.), *ωο-σκοπία* (ελνστ.), *ωο-ζωοτοκία* (λόγ. [1864], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *ovoviviparité*), *ωο-κέλυφος* (μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *egg-shell*), *ωο-κύτταρο* (λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *oocyte*), *ωο-ρρηξία* (βλ.λ.), *ωο-σκόπιο, ωο-γένεση* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *oogenesis*), *ωο-θυλάκιο* (απόδ. τού γαλλ. *follicule ovarien*) κ.ά.

ωορρηξία
< *ωο-* + *-ρρηξ(ία)* (με διπλασιασμό τού αρκτικού ρ-

λόγω τής συνθέσεως) < *ρήξη*, απόδ. τού αγγλ. *ovulation*.

-ώος παραγωγικό τέρμα

< αρχ. -*ῷος*, παραγ. τέρμα επιθέτων (π.χ. αρχ. *πατρ-ῷος*, *ἀθ-ῷος*, ελνστ. *προικ-ῷος*), που σχηματίστηκε από τη συνάντηση τού θεματικού φωνήεντος -*ω*- με το παραγ. τέρμα -*ιος*, οπότε -*ώιος* > -*ῷος*, π.χ. αρχ. *πάτρως*, -*ωος* «θείος (από την πλευρά τού πατέρα)» > *πατρώ-ιος* (ήδη στον Όμηρο) > *πατρ-ῷος*· *ἀ*- στερητ. + *θω(ή)* «ποινή» + -*ιος* > *ἀ-θώ-ιος* > *ἀθ-ῷος*. Κατ' αναλογίαν προς τα παραπάνω σχηματίστηκαν, κατά την Αρχαιότητα αλλά και τη σύγχρονη εποχή, επίθετα που δεν ανάγονται σε ουσ. με θεματικό φωνήεν -*ω*-, π.χ. αρχ. *κερδ-ῷος*, ν.ελλ. *κεντρ-ώος*.

-ωπός λεξικό επίθημα

ΕΤΥΜ. αρχ. λεξικό επίθημα, που προέρχεται από θ. -*ωπ*-, το οποίο ανάγεται στο Ι.Ε. **ok*- «βλέπω – μάτι» και συναντάται επίσης σε αρχ. ομόρριζα, όπως *ὀπ-ή*, *ὄπ-ωπ-α* (χρησιμοποιήθηκε ως παρακ. τού ρ. *ὁρῶ* «βλέπω»), *ὄμμα* (< **ὄπ-μα*), *ὄψις* (< **ὄπ-σις*), *ὀπ-τικός*, *ὀφθαλμός* (βλ.λ.), σύνθ. *αὐτ-όπ-της*, *ἐν-ώπ-ιον* κ.ά.

ΣΗΜΑΣ. Το επίθημα απαντά αρχικά σε επίθ. που σημαίνουν ότι κάποιος «φαίνεται ή μοιάζει με κάποιον/κάτι» (όπως δηλώνεται από την κεφαλή τού συνθέτου) και «παρουσιάζει ορισμένη ιδιότητα ή χαρακτηριστικό» (π.χ. αρχ. *ἀγρι-ωπός*, *ἀρρεν-ωπός*, *σκυθρ-ωπός*). Η σταδιακή εξασθένηση των παραπάνω σημασιών προσέδωσε στο επίθημα -*ωπός* υποκοριστική ή σμικρυντική λειτουργία, π.χ. *πρασιν-ωπός* «κάπως πράσινος», *αγουρ-ωπός* «λίγο άγουρος».

ώρα

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὥρα* < Ι.Ε. **yōr-ā* «έτος – εποχή» || λατ. *hornus* «φετινός» (< **ho-yōr-(i)-nos*), αρχ. γερμ. **jæra*- «έτος» (> γερμ. *Jahr*, αγγλ. *year*, ολλ. *jaar*), **hiu jāru* «εφέτος» (> γερμ. *heuer*). Δάνειο από την Ελληνική αποτελεί το λατ. *hora* «ώρα» (> γαλλ. *heure*, ισπ. *hora*), που απαντά σε φρ. από τις οποίες προέκυψαν επιρρήματα (π.χ. ισπ. *ahora* «τώρα» < λατ. *ad horam*). Αξιοσημείωτα παράγωγα είναι τα αρχ. επίθ. *ὡρα-ῖος*, *ὥρ-ιμος*, *ἄ-ωρος* (βλ. λήμματα), καθώς και το νεότ. σύνθ. *ωρο-λόγιο(ν)* (βλ.λ. *ρολόι*). ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *έτος*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «συγκεκριμένο διάστημα χρόνου που εμφανίζεται περιοδικά» (π.χ. έτος, μήνας, ημέρα, εποχή· πβ. Ομήρ. *Ὀδ.* β 107: *ἀλλ' ὅτε τέτρατον ἦλθεν ἔτος καὶ ἐπήλυθον ὧραι* «εποχές»· Ανδοκ. *Περὶ μυστηρ.* 137.7-8: *τίς γὰρ κίνδυνος μείζων ἀνθρώποις ἢ χειμῶνος ὥρᾳ πλεῖν τὴν θάλατταν;* «εποχή»· Ηροδ. *Ἱστ.* 8.12: *ἦν μὲν τῆς ὥρης μέσον θέρος* «έτος») ➝ αρχ. σημ. «χρονική υποδιαίρεση τής ημέρας» (πβ. Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 4.3.4: *ἐπειδὴ ὁ μὲν ἥλιος φωτεινὸς ὢν τάς τε ὥρας τῆς ἡμέρας ἡμῖν καὶ τἄλλα πάντα σαφηνίζει* «τις χρονικές περιόδους τής ημέρας [δηλ. πρωί, μεσημέρι, απόγευμα, βράδυ]») ➝ αρχ. σημ. «κατάλληλος καιρός για κάτι» (πβ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* 1.3.11: *ἐμοὶ οὖν δοκεῖ οὐχ ὥρα εἶναι ἡμῖν καθεύδειν οὐδ' ἀμελεῖν ἡμῶν αὐτῶν* «δεν είναι καιρός για ύπνο»· Ξενοφ. *Ἀπομνημ.* 2.1.2: *οὐκοῦν τὸ μὲν βούλεσθαι σίτου ἅπτεσθαι, ὅταν ὥρα ἥκῃ, ἀμφοτέροις εἰκὸς παραγίγνεσθαι;*) ➝ αρχ. χρήση σε στερεότυπες φρ. (π.χ. αρχ. φρ. *ταύτην τὴν ὥραν*, *πᾶσαν ὥραν*, *καθ' ὥραν*, *πρὸ (τῆς) ὥρας*· σε αποχαιρετισμούς ως ευχή, π.χ. αρχ. *εἰς τὰς ὥρας*, ν.ελλ. *καλή ώρα*) ➝ ελνστ. σημ. «το 1/24 τού ημερονυκτίου» (η υποδιαίρεση αυτή εισήχθη μάλλον τον 2ο αι. π.Χ. από τον αστρονόμο Ίππαρχο· πβ. Κ.Δ. Ιωάνν. 11,9: *οὐχὶ δώδεκα ὧραί εἰσιν τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει*, όπου εννοούνται οι ώρες από την ανατολή ώς τη δύση τού ηλίου· Πλουτ. *Νομᾶς* 2.6.6-2.7.1: *χρηματίζειν ἓξ μὲν ὥρας τῆς νυκτός, ἓξ δὲ τῆς ἡμέρας*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ωριαίος < ελνστ. *ὡρ-ιαῖος* < *ὥρ(α)* + παραγ. τέρμα -*ιαῖος*, πβ. κ. *ωμ-ιαίος*.

ΣΥΝΘ. ωρο-: *ωρο-δείκτης* (λόγ. [1761]), *ωρο-μίσθιο* (απόδ. τού αγγλ. *hourly rate*), *ωρο-μίσθιος*
-ωρος: *ά-ωρος*, *δί-ωρος*, *τρί-ωρος* κ.ά.

ωραίος

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὡραῖος* < *ὥρα* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα -*ιος*, πβ. κ. *ἀρχα-ῖος* < *ἀρχή*.

ΣΗΜΑΣ. αρχική σημ. «αυτός που συμβαίνει την κατάλληλη ώρα ή εποχή» (π.χ. για φρούτα, αγροτικές εργασίες, ακόμη και για γάμο ή θάνατο, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.202: *καρποὺς δὲ ἀπὸ δενδρέων ἐξευρημένους σφι ἐς φορβὴν κατατίθεσθαι ὡραίους*· Ευριπ. *Ἑλένη* 12-13: *ἐπεὶ δ' ἐς ἥβην ἦλθεν ὡραίαν γάμων, καλοῦσιν αὐτὴν Θεονόην*· Ευριπ. *Ἄλκ.* 516: *πατήρ γε μὴν ὡραῖος, εἴπερ οἴχεται*, εννοεί «ώριμος προς θάνατο») ➝ αρχ. σημ. (ειδικότ.) «αυτός που βρίσκεται στην κατάλληλη ηλικία, ιδίως στην ακμή τής νεότητας» (πβ. Ξενοφ. *Συμπόσ.* 8.21: *οὐ μὴν ὅτι γε ὡραῖος ἀώρῳ, οὐδὲ ὅτι γε καλὸς οὐκέτι καλῷ καὶ ἐρῶντι οὐκ ἐρῶν ὁμιλεῖ*· Πλάτ. *Πολιτ.* 601b: *οὐκοῦν [...] ἔοικεν τοῖς τῶν ὡραίων προσώποις, καλῶν δὲ μή*) ➝ ελνστ. σημ. «όμορφος, αρεστός, ευειδής» (Π.Δ., Γένεσ. 29.17: *Ραχὴλ δὲ καλὴ τῷ εἴδει καὶ ὡραία τῇ ὄψει*· Κ.Δ. Ματθ. 23,27: *ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας*). Βλ. κ. *ώριμος*. ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όμορφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ωραιότητα < αρχ. *ὡραι-ότης*, -*ότητος* «ωριμότητα των καρπών – ομορφιά τού σώματος» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Ξενοφώντα, *Οἰκον.* 7.43.1-3: *τὰ γὰρ καλά τε κἀγαθά, ἐγὼ ἔφην, οὐ διὰ τὰς ὡραιότητας, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀρετὰς εἰς τὸν βίον τοῖς ἀνθρώποις ἐπαύξεται*].

ΣΥΝΘ. ωραιο-: *ωραιό-κοσμος*, *ωραιο-λογία*, *ωραιο-παθής*, *ωραιο-πάθεια*, *ωραιο-ποιώ* (απόδ. τού γαλλ. *embellir*), *ωραιο-ποίηση* κ.ά.

ωράριο
μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *horaire*, ως ουσ. «μίας ώρας (π.χ. εργασία, αμοιβή)», < μεσν. λατ. *horarium* «κατάλληλος για τις ώρες τής εκκλησιαστικής λειτουργίας» < λατ. *hora* < αρχ. *ὥρα* (βλ.λ.). Προς το τέλος τού 19ου αι. η γαλλ. λ. απέκτησε επίσης τη σημ. «πίνακας ωρών δρομολογίων (αφίξεων και αναχωρήσεων)» και, μετωνυμικά, «το σύνολο των ωρών εργασίας». Η λ. δεν σχετίζεται ετυμολογικά με το ουσ. *οράριο* «λειτουργικό άμφιο διακόνων» (βλ.λ.).

ωρέ → βρε, μωρέ

ωριαίος → ώρα

ώριμος
< αρχ. *ὥριμος* (αρχικά ποιητ. τύπος τού επιθ. *ὡραῖος*) < *ὥρ(α)* (βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *σκόπ-ιμος, νόστ-ιμος*. Η λ. περιορίστηκε εξ αρχής στη σημ. «αυτός που συμβαίνει τον κατάλληλο καιρό, στην ώρα του» και αναφερόταν σε καρπούς ή αγροτικές εργασίες (πβ. Αριστ. *απόσπ.* 8.44.571: *Ἀγκαῖος ὡρίμου γενομένου τοῦ καρποῦ τρίψας βότρυν*), χρησιμοποιήθηκε δε ως αντίθετο τού αρχ. *ἄωρος* «άγουρος», χωρίς να ακολουθήσει την ποικίλη σημασιολ. εξέλιξη τού ομορρίζου *ὡραῖος* (βλ.λ.). ☛ σχόλιο λ. *όμορφος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωριμάζω < ελνστ. *ὡριμ-άζω*
ωρίμα-ση, λόγ. [1796], < *ωριμά(ζω)* + παραγ. τέρμα *-ση*
ωρίμασ-μα < *ωριμασ-* (*ωριμάζω*) + παραγ. τέρμα *-μα*
ωριμότητα < ελνστ. *ὡριμ-ότης, -ότητος*.
ΣΥΝΘ. -ώριμος, -ωριμότητα: *αν-ώριμος* (μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *immature*), *αν-ωριμότητα – υπερ-ώριμος* (λόγ. [1892]).

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ωρίμαση ή ωρίμανση;
Από το όψιμο ελνστ. ρήμα *ὡριμάζω* σχηματίστηκε (το 1796, όπως μας πληροφορεί ο λεξικογράφος Στέφ. Κουμανούδης, *Συναγωγή Νέων Λέξεων...*) ως κανονικό παράγωγο το ουσ. ***ωρίμαση*** (πβ. κ. *κουράζω – κούραση, παρουσιάζω – παρουσίαση, διασκεδάζω – διασκέδαση*). Ο τύπος **ωρίμανση*, αν και αρκετά συχνός, θα απαιτούσε ρήμα **ωριμαίνω* κατά το σχήμα *λιπαίνω – λίπανση, θερμαίνω – θέρμανση, σημαίνω – σήμανση*. Ο Κουμανούδης, αφού επισημαίνει ήδη έκτοτε το σφάλμα, προσθέτει: «Ἀλλὰ ῥῆμα *ὡριμαίνω* δὲν ὑπῆρξεν οὔτε τὸ πάλαι οὔτε, νομίζω, τὴν σήμερον ἐν τῇ γλώσσῃ» (σελ. 1143).

ωρολόγιο
< ελνστ. *ὡρολόγιον* < *ὡρο-* (< αρχ. *ὥρα*) + λεξ. επίθημα *-λόγιον* (βλ.λ. *λέγω*). Βλ. κ. *ρολόι*. Στη φρ. *ωρολόγιο πρόγραμμα*, όπου υπονοείται ουσιαστικοπ. ουδ. τού επιθ. *ωρολόγιος*, η λ. αποτελεί απόδ. τού ελληνογενούς γαλλ. *horaire* (βλ.λ. *ωράριο*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωρολογι-ακός < *ωρολόγι(ο)* + παραγ. τέρμα *-ακός*, συνήθ. στη φρ. *ωρολογιακή βόμβα* (απόδ. τού αγγλ. *time bomb*)
ωρολογικός < μεσν. *ὡρολογ-ικός* «αυτός που δείχνει την ώρα» (πβ. Ευσταθ. Θεσσ. *Σχόλ.* 222.9: *κατὰ μεσημβρίαν εἰσὶν οἱ ὡρολογικοὶ γνώμονες*) < *ὡρολογ(ῶ)* (*-έω*) + παραγ. τέρμα *-ικός*.
ΣΥΝΘ. ωρολογο- (λόγ.): *ωρολογο-θήκη* [1882], *ωρολογο-ποιείο* [1856], *ωρολογο-ποιία* [1856], *ωρολογο-ποιός* [1856] κ.ά.

-ωρός λεξικό επίθημα
αρχ. λεξ. επίθημα, το οποίο απαντά σε σύνθ. που δηλώνουν ότι κάποιος «παρατηρεί, επιτηρεί, φροντίζει» κάτι (π.χ. *θυρ-ωρός, πυλ-ωρός*) και προέρχεται από το ουσ. *ὤρα* «φροντίδα, μέριμνα» < **Ϝώρα* < θ. *wōr-*, μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. **(s)wer-* «παρατηρώ, προσέχω, φρουρώ», από το οποίο προέρχεται το ρ. *ὁρῶ* (*-άω*) «βλέπω, παρατηρώ – προσέχω» (βλ.λ.). Σε ορισμένα σύνθετα το ουσ. *ὤρα* απαντά ως β΄ συστατικό μέρος με τη μορφή τού θ. **-Ϝορός* (όπως μαρτυρούν μυκηναϊκοί τύποι) και παρουσιάζει κατόπιν έκταση τού αρκτικού *-ο-* λόγω τής συνθέσεως.

-ωρος → ώρα

ωροσκόπος
< ελνστ. *ὡροσκόπος* «αστρολόγος» (επειδή διατυπώνει εικασίες με βάση την ώρα γεννήσεως) < *ὡρο-* + *-σκόπ(ος)* < αρχ. *σκοπῶ* (*-έω*) «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω». Η λ. απαντά επίσης με την ελνστ. σημ. «ζώδιο κατά την ώρα τού τοκετού» (πβ. τις σχετικές αντιλήψεις που περιγράφει ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, 2ος αι. μ.Χ., *Ἀποτελεσμ.* 3.5.10: *ἀκόλουθον ἂν εἴη τὸν τῆς αἱρέσεως πατρικὸν ἢ μητρικὸν τόπον ὥσπερ ὡροσκόπον ὑποστησαμένους τὰ λοιπὰ ὡς ἐπὶ γενέσεως αὐτῶν τῶν γονέων ἐπισκοπεῖν*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωροσκοπία < ελνστ. *ὡροσκοπ-ία* «παρατήρηση τής ώρας γεννήσεως» (για τη διατύπωση αστρολογικών εικασιών)
ωροσκόπιο < ελνστ. *ὡροσκόπ-ιον* «αστρολογικό όργανο» → ήδη ελνστ. σημ. «ουράνιο διάγραμμα βάσει τού οποίου διατυπώνονται αστρολογικές εικασίες» (πβ. Γεμίν. *Εἰσαγ. Φαινόμ.* 2.35: *καὶ ἐν τοῖς ὡροσκοπίοις αἱ ὑπὸ τῶν γνωμόνων γραφόμεναι γραμμαὶ ἴσον ἀπέχουσι τοῦ θερινοῦ τροπικοῦ*).

-ώροφος → οροφή

ωρύομαι «ουρλιάζω»
< αρχ. *ὠρύομαι* [ήδη στον Πίνδαρο, 6ος/5ος αι. π.Χ.] < *ὠ-* προθεμ. (ή επιφωνηματικό) + θ. **ρυ-*, από

μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. *reug- «εμώ, ρεύομαι» || λατ. *ē-rūgō* (με πρόθ *ex-* «εκ- / εξ-»), *rūgio* (χωρίς πρόθ.), *rūmor* «φήμη, διάδοση, ψίθυρος» (> γαλλ. *rumeur*, ισπ. *rúmor*), αρμ. *orcam* «εμώ, ρεύομαι», λιθ. *riáug-mi*, σανσκρ. *ráuti* «ουρλιάζω, βρυχώμαι» || αρχ. *ἐ-ρεύγ-ομαι* (> *ρεύομαι*, βλ.λ.), ίσως και *όρυμαγδός* «δυνατός θόρυβος» (βλ.λ.).

ώς → έως

ως

ΕΤΥΜ. < αρχ. *ὡς* / (δωρ.) *ὥ* (ήδη μυκ. *o-* / *jo-*) < Ι.Ε. **yō-* (με επιρρ. κατάλ. -ς, πβ. κ. *μέχρι-ς*), οργανική πτώση τού θ. από το οποίο σχηματίστηκε η αρχ. αντωνυμία *ὅς, ἥ, ὅ* «ο οποίος, που» (< Ι.Ε. **yos, *yā, *yod*). Εμφανίζεται επίσης στα σύνθ. μόρια *ὥσ-τε* (δωρ. *ὥ-τε*), *ὥσ-περ*, *ὡσ-εί*, ελνστ. *ὡσ-άν* (> μεσν. *σάν*).

ΣΗΜΑΣ. Η λ. συναντάται από την Αρχαιότητα με ποικίλες χρήσεις, από τις οποίες ξεχωρίζουν οι εξής σημαντικές για τη Νέα Ελληνική: (1) παραβολικό επίρρημα με σημασία «όπως, ομοίως» (πβ. Ευριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 1494: *δράσομεν οὕτως ὡς σὺ κελεύεις*· αρχ. φρ. *ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ὡς ἔοικε* κ.ά.)· (2) σύνδεσμος χρονικός ή αιτιολογικός (σε χρονικές προτάσεις, πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 1.17: *ὡς δὲ ἐς τὴν Μιλησίην ἀπίκοιτο, οἰκήματα μὲν τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν οὔτε κατέβαλλε*· σε αιτιολογικές προτάσεις, πβ. Σοφ. *Φιλοκτ.* 914: *τί ποτε λέγεις, ὦ τέκνον; ὡς οὐ μανθάνω*· επίσης εισάγει συμπληρωματικές προτάσεις, όπως ο σύνδ. *ὅτι*, και συμπερασματικές, όπως ο σύνδ. *ὥστε*, ρόλοι που ατόνησαν μετά την κλασική εποχή)· (3) κατηγορικός δείκτης, που αρχικά συνόδευε κυρίως μετοχές, αλλά κατόπιν επεκτάθηκε στην απόδοση ιδιότητας ή χαρακτηριστικού σε ονόματα (πβ. Πλάτ. *Πολιτ.* 338e: *τὸν τούτου ἐκβαίνοντα κολάζουσιν ὡς παρανομοῦντά τε καὶ ἀδικοῦντα*· Πλάτ. *Πολιτικ.* 307d: *τὰ μὲν ἐπαινοῦντες ὡς οἰκεῖα σφέτερα, τὰ δὲ [...] ψέγοντες ὡς ἀλλότρια*). Ήδη από την Αρχαιότητα παρατηρείται σύγχυση με τον χρονικό σύνδ. *ἕως* (> *ὡς*) σε προτάσεις που δήλωναν το υστερόχρονο (βλ. αναλυτικά στο λ. *έως*).

ωσάν

< ελνστ. *ὡσάν* (σε χφ. τού Θεοφράστου) < αρχ. φρ. *ὡς ἄν*, στη σημ. «όπως, σαν να» (πβ. Ισοκρ. *Ἀρχίδαμ.* 90.5-7: *περὶ γὰρ τῶν αὑτῶν οὐχ ὁμοίως ἅπασιν βουλευτέον, ἀλλ' ὡς ἂν ἐξ ἀρχῆς ἕκαστοι τοῦ βίου ποιήσωνται τὴν ὑπόθεσιν*). Βλ. κ. *σαν*.

ωσαννά επιφώνημα

< ελνστ. *ὡσαννά* (ως δοξαστική έκφραση στην Κ.Δ., Ματθ. 21,9: *ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις*) < εβρ. *hōšīʿā'nā* «σώσε τώρα» ή «σώσε, προσευχόμαστε». Η δοξαστική αυτή επίκληση έχει ληφθεί από τους Ψαλμούς Χαλέλ (113-118), που αναπέμπονται κατά τη μεγάλη εβραϊκή εορτή τής Σκηνοπηγίας (πβ. Π.Δ., Ψαλμ. 117/118,25: *ὦ Κύριε, σῶσον δή, ὦ Κύριε, εὐόδωσον δή*).

ωσαύτως

< αρχ. *ὡσαύτως* «παρομοίως, επίσης» < *ὡς* + *αὔτως*, επιρρ. τύπος τής αντωνυμίας *αὐτός*.

ωσεί «σαν, κατά τον ίδιο τρόπο»

< αρχ. *ὡσεί* < φρ. *ὡς εἰ* (πβ. Ομήρ. *Ἰλ.* Ι 481: *καί μ' ἐφίλησ' ὡς εἴ τε πατὴρ ὃν παῖδα φιλήσῃ*) < *ὡς* + *εἰ*, υποθ. σύνδ. (βλ. κ. *εάν*).

ώση → ωθώ

-ωση παραγωγικό τέρμα

< αρχ. *-ωσις*, παραγ. τέρμα θηλ. ουσ. που προέρχονται από ρήματα σε *-όω (-ῶ)* με επίθημα *-σις*, π.χ. αρχ. *τύφλ-ωσις* < *τυφλῶ (-όω)*, *κάκ-ωσις* < *κακῶ (-όω)*, ελνστ. *ἀγκύλ-ωσις* < *ἀγκυλῶ (-όω)*, *θρόμβ-ωσις* < *θρομβῶ (-όω)*. Όπως προκύπτει από τα παραδείγματα, οι όροι δήλωναν κυρ. ασθένειες ή παθήσεις και, ως εκ τούτου, το τέρμα *-ωσις* μεταφέρθηκε μέσω τού λατ. *-osis* σε ιατρ. όρους αρκετών γλωσσών, ελληνογενείς και μη, π.χ. αγγλ. *leucocyt-osis* «λευκοκυττάρωση», *tubercul-osis* «φυματίωση», γαλλ. *psych-ose* «ψύχωση», *avitamin-ose* «αβιταμίνωση». Η χρήση τού τέρματος επεκτάθηκε σε μη ιατρικούς τεχν. όρους, οι οποίοι δηλώνουν διαδικασία, απόκτηση ιδιότητας ή επικάλυψη με υλικό (π.χ. αγγλ. *osm-osis* «ώσμωση») και σε αυτές τις περιπτώσεις το ελλ. *-ωση* συχνά αποδίδει ξένους όρους με άλλο επίθημα (π.χ. γαλλ. *oxygénation* «οξυγόνωση», *cristallisation* «κρυστάλλωση»).

ώσμωση «διάχυση νερού από αραιό προς πυκνό διάλυμα – (μτφ.) αλληλεπίδραση»

λόγ. [1889], μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. χημ. όρου *osmosis*, που πλάστηκε το 1854 από τον Βρετανό χημικό Thomas Graham (1805-69) με βάση τους γαλλ. σύνθ. όρους *(end)osmose* και *(ex)osmose*. Αφετηρία τού όρου υπήρξε το ελνστ. ουσ. *ὠσμός* «ώθηση, ώση» (< αρχ. *ὠθῶ, -έω*) με παραγ. τέρμα *-ωση* (> *-ose, -osis*).

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ

ωσμω-τικός < *ώσμω(ση)* + παραγ. τέρμα *-τικός*, μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *osmotic*.

ΣΥΝΘ. ωσμο-: *ωσμο-γράφος, ωσμο-σκόπιο, ωσμο-μετρία* (ελληνογενής ξέν. όρ. < γαλλ. *osmométrie*), *ωσμό-μετρο* (ελληνογενής ξέν. όρ. < γαλλ. *osmomètre*).

ωσότου

< αρχ. φρ. *ἕως ὅτου* (πβ. κ. *μέχρις ὅτου*), κατ' αναλογίαν προς τον σύνδ. *ώσπου* (βλ.λ.).

ώσπου

< μεσν. *ὥσπου* / *ἑωσόπου* / *ὡσόπου* < *ἕως* / *ὥς* + *(ὅ)που*.

ώστε
< αρχ. *ὥστε* (δωρ. *ὥτε*) < *ὡς* (βλ.λ.) + *τε*, εγκλιτικό συμπλεκτικό μόριο (πβ. κ. αρχ. *εἴ-τε, οὔ-τε*).

ωστικός
< αρχ. *ὠστικός* «σφοδρός, ορμητικός» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ὠστ-* (απαντά σε παράγωγα τού ρ. *ὠθῶ*, όπως *ὦσ-της* «(σεισμός) που συνταράσσει, που σπρώχνει», *ἄπ-ωσ-τος* «απωθητικός», ρ. *ὠστ-ίζομαι* «συνωθούμαι») + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ωστόσο
< ν.ελλ. φρ. *ως τόσο*.

ωτακουστής
< αρχ. *ὠτακουστής* «αυτός που κρυφακούει – κατάσκοπος» [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη] < *ὠτ(ο)-* (< ουσ. *οὖς, ὠτός* «αφτί», βλ.λ.) + θ. *ἀκουσ-* (ρ. *ἀκούω*) + παραγ. τέρμα *-τής*, πβ. κ. *δικασ-τής*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωτακουστ-ώ.

ωτασπίδα
< *ωτ(ο)-* + *ασπίδα*, απόδ. τού αγγλ. *ear plug*.

-ώτης παραγωγικό τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, συγγενές με τα τέρματα *-ίτης, -άτης, -ότης*, το οποίο ανάγεται σε μεταπτωτ. βαθμίδα τού Ι.Ε. επιθήματος **-eta-* και προσκολλάται σε θεματικές βάσεις ουσιαστικών, π.χ. αρχ. *δεσμ-ώτης, ἠπειρ-ώτης, θιασ-ώτης*. Από περιπτώσεις που η θεματική βάση έληγε σε *-ι* (π.χ. αρχ. *ἰδι-ώτης, πατρι-ώτης, Ἰταλι-ώτης, Σικελι-ώτης, Ἀμβρακι-ώτης*) αποσπάστηκε με επανανάλυση νέο τέρμα *-ιώτης* (π.χ. αρχ. *νησ-ιώτης, στρατ-ιώτης*), το οποίο κατέληξε να χρησιμοποιείται συχνά σε πατριδωνυμικά (π.χ. ελνστ. *Πελασγ-ιώτης, Ἀμπελ-ιώτης*).

ωτικός → ους

ωτίτης «το μικρό δάχτυλο τού χεριού»
< *ωτ-* (< αρχ. *οὖς, ὠτός* «αφτί», βλ.λ.) + παραγ. τέρμα *-ίτης* (πβ. κ. *μεσ-ίτης, οστ-ίτης*), μεταφρ. δάνειο από γαλλ. *auriculaire*.

ωτίτιδα
< λόγ. [1873] *ὠτῖτις, -ιδος* < *ὠτ-* (< αρχ. *οὖς, ὠτός* «αφτί») + παραγ. τέρμα *-ῖτις* (συχνά δηλωτικό παθήσεων, πβ. κ. *ἀρθρ-ῖτις*), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otite*.

ωτ(ο)- λεξικό πρόθεμα
< αρχ. *ὠτ(ο)-*, λεξικό πρόθεμα που προέρχεται από το ουσ. *οὖς, ὠτός* «αφτί» (βλ.λ.) και απαντά σε σύνθετα (π.χ. αρχ. *ὠτ-ακουστής*, ελνστ. *ὠτ-αλγία*), καθώς και σε ελληνογενείς ξέν. όρους (π.χ. γαλλ. *otologie*) και μεταφρ. δάνεια (π.χ. *ωτ-ασπίδα*, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *ear plug*).
ΣΥΝΘ. ωτ(ο)-: *ωτο-γλυφίδα* (αρχ.), *ωτ-αλγία* (ελνστ.), *ωτ-εγχύτης* «σύριγγα που χρησιμοποιείται για την πλύση τού εσωτερικού των αφτιών» (ελνστ.), *ωτο-καθαριστήρας* (λόγ. [1892]), *ωτο-λόγος* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otologue*), *ωτο-πλαστικός* (μεταφορά τού ελληνογενούς αγγλ. *otoplastic*), *ωτό-ρροια* (λόγ. [1897], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otorrhée*), *ωτο-σκλήρυνση* (μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otosclérose*) κ.ά.

ωτοασπίδα → ωτασπίδα

ωτοειδής → ους

ωτορρινολαρυγγολόγος
< *ωτο-* (< αρχ. *οὖς, ὠτός* «αφτί», βλ.λ.) + *-ρρινο-* (< αρχ. *ῥίς, ῥινός* «μύτη», με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) + *λαρυγγο(λόγος)*, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otorhinolaryngologiste*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωτορρινολαρυγγολογ-ία, μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otorhinolaryngologie*
ωτορρινολαρυγγολογ-ικός.

ωτόρροια «εκροή πύου από το αφτί»
λόγ. [1897], < *ωτο-* (< αρχ. *οὖς, ὠτός* «αφτί», βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ρροια* (με διπλασιασμό τού αρκτικού *ρ-* λόγω τής συνθέσεως) < αρχ. *ῥέω* (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otorrhée*.

-ωτός παραγωγικό τέρμα
αρχ. παραγ. τέρμα, που αρχικώς απαντά σε ρηματ. επίθετα (σε *-τός*) προερχόμενα από ρήματα συνηρημένα σε *-όω (-ῶ)* (π.χ. αρχ. *ἀγκυλ-ωτός, μισθ-ωτός*, ελνστ. *ζυμ-ωτός, κεραμ-ωτός, ὁρκ-ωτός*), αλλά κατόπιν επεκτάθηκε και σε άλλα θέματα (π.χ. *δαντελ-ωτός, διχαλ-ωτός, φτερ-ωτός*).

ωτοσκόπιο «όργανο για την εξέταση τού αφτιού»
λόγ. [1891], < *ωτο-* (< αρχ. *οὖς, ὠτός* «αφτί», βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-σκόπιο* < αρχ. *σκοπῶ (-έω)* «παρατηρώ προσεκτικά, εξετάζω» (βλ.λ.), μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otoscope*.
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωτοσκοπ-ία, λόγ. [1865], μεταφορά τού ελληνογενούς γαλλ. *otoscopie*
ωτοσκοπ-ώ
ωτοσκόπη-ση.

ωτοστόπ → οτοστόπ

ωφελώ
< αρχ. *ὠφελῶ (-έω)* [ήδη τον 7ο αι. π.Χ. στον Σημωνίδη, *απόσπ.* 7.96-98: *Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακόν, γυναῖκας· ἤν τι καὶ δοκέωσιν ὠφελεῖν ἔχοντι, τῷ μάλιστα γίνεται κακόν*] < *ὄφελος* (βλ.λ.), μέσω των συνθέτων σε *-ωφελής* (με έκταση τού αρκτικού *ὀ-* λόγω τής συνθέσεως, π.χ. αρχ. *ἀν-ωφελής*, ελνστ. *οἰκ-ωφελής*, αλλά ήδη αρχ. ουσ. *οἰκ-ωφελίη*, μυκ. αιτ. *no-pe-re-a: νωφελέα* «ανωφελή»).
☞ ΣΧΟΛΙΟ λ. *όφελος*.

ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ωφέλεια < αρχ. *ὠφέλ-εια / ὠφελ-ία* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ., πβ. Ηροδ. *Ἱστ.* 5.98.2-3: *βούλευμα ἀπ' οὗ Ἴωσι μὲν οὐδεμία ἔμελλε ὠφελίη ἔσεσθαι*]
ωφέλημα < αρχ. *ὠφέλη-μα*
ωφέλιμος < αρχ. *ὠφέλ-ιμος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ.] < *ὠφελ(ῶ)* + παραγ. τέρμα *-ιμος*, πβ. κ. *σκόπ-ιμος*
ωφελιμ-ότητα, λόγ. [1871], < *ωφέλιμ(ος)* + παραγ. τέρμα *-ότητα*
ωφελιμ-ισμός, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *utilitarianism*
ωφελιμ-ιστής, μεταφρ. δάνειο από αγγλ. *utilitarian*
ωφελιμιστ-ικός < *ωφελιμιστ(ής)* + παραγ. τέρμα *-ικός*.

ωχ → οχ

ωχρός «υποκίτρινος – χλομός»
< αρχ. *ὠχρός* [ήδη ομηρικό], αγν. ετύμου. Δεν ευσταθεί η ανάλυση *ὠ-χρός* (με *ὠ-* προθεμ., που είναι αμφίβολο στην Ελληνική· βλ. όμως λ. *ωρύομαι*), που οδήγησε στην υπόθεση ότι συνδ. με σανσκρ. *vy-ā-ghrá-* «τίγρη» (το οποίο αναλύει τη λ. σε δύο προθέματα πριν από το απομονωμένο θ. *ghrá-*).
ΕΤΥΜ. ΠΕΔΙΟ
ώχρα < αρχ. *ὤχρ-α* [ήδη τον 4ο αι. π.Χ. στον Αριστοτέλη], ουσιαστικοπ. θηλ. τού επιθ. *ὠχρός* με αναβιβασμό τόνου
ωχραίνω < ελνστ. *ὠχρ-αίνω* < *ὠχρ(ός)* + παραγ. τέρμα *-αίνω*
ώχρ-ινος < *ώχρ(α)* + παραγ. τέρμα *-ινος*, πβ. κ. *πράσ-ινος*
ωχριώ < αρχ. *ὠχρ-ιῶ (-άω)* «χλομιάζω» [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Αριστοφάνη, *Εἰρ.* 642: *ἡ πόλις γὰρ ὠχριῶσα κἀν φόβῳ καθημένη*]
ωχρότητα < αρχ. *ὠχρ-ότης, -ότητος* [ήδη τον 5ο αι. π.Χ. στον Πλάτωνα].
ΣΥΝΘ. ωχρο-: *ωχρο-μέλας* (αρχ.), *ωχρό-λευκος* (ελνστ.) – (λόγ.) *ωχρο-κίτρινος* [1894], *ωχρο-πράσινος* [1811], *ωχρο-πρόσωπος* [1871], *ωχρο-ρρόδινος* [1897], *ωχρό-φαιος* [1844].

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

ωχρός
Η λέξη ***ὠχρός*** στην Αρχαιότητα αναφερόταν σε ένα χρώμα υποκίτρινο (παραπλήσιο με το χρώμα τής κίτρινης ώχρας) και ήταν περίπου συνώνυμο τού *χλωρός*. Μπορούμε να το καταλάβουμε και από τον τρόπο παρασκευής που περιγράφει ο Πλάτων: «*τὸ δὲ ὠχρὸν γίγνεται λευκοῦ ξανθῷ μεμειγμένου*». Σε κείμενα αναφέρονται και διάφορες παραλλαγές τού χρώματος: *ἔξωχρος, πάρωχρος, ὠχρόλευκος, ὠχρομέλας, ὠχρόξανθος* κ.λπ.
Το χρώμα αυτό διαχρονικά συνδέθηκε με αρνητικά συναισθήματα, κυρίως με τον φόβο (δεδομένου ότι μερικές φορές προκαλεί κιτρίνισμα στο πρόσωπο). Ο Αριστοτέλης αναφέρει σχετικά: *ὅτι μὲν οὖν γίγνονται διὰ πάθος πολλαὶ μεταβολαὶ χρωμάτων, δῆλον· αἰσχυνθεὶς γάρ τις ἐρυθρὸς ἐγένετο καὶ φοβηθεὶς ὠχρὸς*. (Ας θυμηθούμε εδώ ότι στον Όμηρο το *δέος* συνοδεύεται συχνά από το επίθετο *χλωρός*). Έτσι, το ρήμα ***ὠχριῶ*** σήμαινε «κιτρινίζω, συνήθ. από φόβο» (πβ. στον ιστορικό Ηρωδιανό: *τρέμοντάς τε καὶ ὠχριῶντας τοὺς πλείστους καταλιπών, ἀνέδραμεν ἐς τὰ βασίλεια*).
Σήμερα η λέξη έχει επίσης τη μεταφορική σημασία «υστερώ, υπολείπομαι», π.χ. «*οι συνέπειες τής παγκόσμιας οικονομικής κρίσης ωχριούν μπροστά στις συνέπειες τής παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής*».
Τέλος, η λέξη πέρασε στις ευρωπαϊκές γλώσσες μέσω τού λατινικού *okra* (πβ. αγγλ. *ocher*, γαλλ. *ocre*, γερμ. *Ocker*, ιταλ. *ocra*, πορτ. *ocre*, ρουμ. *ocru* κ.ο.κ.).

ωώδης «αυτός που έχει σχήμα αβγού»
< αρχ. *ᾠώδης* < *ᾠ(όν)* «αβγό» (βλ.λ.) + λεξ. επίθημα *-ώδης* (βλ.λ.).

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Αλεξίου Στ., 1981: *Γλωσσικά μελετήματα*. Αθήνα.

Άμαντος Κ., 1964: *Γλωσσικά μελετήματα*. Αθήνα.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Ά., 1994: *Νεολογικός δανεισμός τής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη.

Ανδριώτης Ν., 1960: *Παράλληλοι σημασιολογικαί εξελίξεις εις την Ελληνικήν και εις άλλας γλώσσας*. Θεσσαλονίκη.

Γεωργακάς Δ. → Georgacas D.J.

Γιαννάκης Γ., 2005: *Οι Ινδοευρωπαίοι. Μέρος Α΄: Γλώσσα και πολιτισμός*. Αθήνα.

Γιάνναρης Α. → Jannaris A.

Γιαννουλέλλης Γ., 1982: *Νεοελληνικές ιδιωματικές λέξεις δάνειες από ξένες γλώσσες*. Αθήνα.

Θαβώρης Α., 1969: *Ουσιαστικά από επίθετα (και μετοχές) στη Νέα Ελληνική*. Θεσσαλονίκη.

Καραποτόσογλου Κ., 1980: «Ετυμολογικά σε λέξεις τής μεσαιωνικής και νέας ελληνικής γλώσσας». *Ελληνικά* 32, σελ. 338-350.

Καραποτόσογλου Κ., 1983: «Παρατηρήσεις σε ελληνικά δυσετυμολόγητα». *Βυζαντινά* 12, σελ. 357-403.

Καραποτόσογλου Κ., 1986: «Συγκριτικές διερευνήσεις στα Νέα Ελληνικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 16, σελ. 261-287.

Καραποτόσογλου Κ., 1989: «Δυσετυμολόγητα τής Νέας Ελληνικής». *Βυζαντινά* 15, σελ. 263-306.

Καραποτόσογλου Κ., 1989: «Μεσαιωνικά έτυμα». *Μελέται και υπομνήματα Κύπρου ΙΙ*, σελ. 229-297.

Καραποτόσογλου Κ., 1991: «Μεσαιωνικές και νεοελληνικές ετυμολογήσεις». *Βυζαντινά* 16, σελ. 303-333.

Καραποτόσογλου Κ., 2000: «Ετυμολογικές παρατηρήσεις στη Μεσαιωνική Ελληνική». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3, σελ. 91-110.

Καραποτόσογλου Κ., 2003: «Μεσαιωνικά - Νεοελληνικά δυσετυμολόγητα». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24, σελ. 199-224.

Κατσούδα Γ., 2007: *Ρηματικοί μεταπλασμοί. Μεταδομήσεις ενεστωτικού και αοριστικού θέματος*. Αθήνα.

Κλαίρης Χ. & Μπαμπινιώτης Γ. → Μπαμπινιώτης Γ. & Χ. Κλαίρης.

Κοντοσόπουλος Ν., 1994²: *Διάλεκτοι και ιδιώματα τής Νέας Ελληνικής*. Αθήνα.

Κοντοσόπουλος Ν., 1997: *Θέματα Κρητικής διαλεκτολογίας*. Αθήνα.

Κοντοσόπουλος Ν., 1998: «Ετυμολογικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 21, σελ. 61-67.

Κοραής Α., 1828-35: *Άτακτα, ήγουν παντοδαπών εις την αρχαίαν και την νέαν ελληνικήν γλώσσαν αυτοσχεδίων σημειώσεων καί τινων άλλων υπομνημάτων αυτοσχέδιος συναγωγή*, τόμ. 1-5. Παρίσι.

Μενάρδος Σ., 1969: *Γλωσσικαί μελέται*. Λευκωσία.

Μηνάς Κ., 1978: *Η μορφολογία τής μεγεθύνσεως στην ελληνική γλώσσα*. Ιωάννινα.

Μηνάς Κ., 1994: *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών εγγράφων τής Κάτω Ιταλίας και τής Σικελίας*. Αθήνα.

Μηνάς Κ., 2004: *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ., 1969: *Ο διά συνθέσεως υποκορισμός εις την Ελληνικήν*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ., 1985: *Ιστορική γραμματική τής αρχαίας ελληνικής γλώσσας Ι. Φωνολογία*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ., 1977: *Ιστορική γραμματική τής αρχαίας ελληνικής γλώσσας ΙΙ. Μορφολογία*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ., 2002[5]: *Συνοπτική ιστορία τής ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ. & Χ. Κλαίρης, 2005: *Γραμματική τής Νέας Ελληνικής (Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή)*. Αθήνα.

Μωυσιάδης Θ., 2005: *Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα.

Μωυσιάδης Θ., 2004-5: «Το επίρρημα *τάχα*: Μεταβολές σημασίας και ο ρόλος τής γραμματικοποίησης». *Γλωσσολογία* 16, σελ. 51-64.

Μωυσιάδης Θ., 2006 (υπό έκδοση): «The role of motivation in folk etymology». *Actes du 30e Colloque de Société Internationale de Linguistique Fonctionelle*. Paris.

Μωυσιάδης Θ., 2007: «Αλλαγές σημασίας στο εικονόσχημα τού άξονα. Το παράδειγμα τού ρήματος *τρέπω*». *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics*, σελ. 1057-62.

Μωυσιάδης Θ., 2008: «Στρεβλός: Κακός. Ένα γνωσιακό σχήμα μεταβολής σημασίας». *Γλώσσης χάριν*. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη, σελ. 277-288.

Πάγκαλος Γ., 1955-75: *Περί τού γλωσσικού ιδιώματος τής Κρήτης*, τ. 1-6. Αθήνα.

Παντελίδης Χ., 1929: *Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας*. Αθήνα.

Παπαδόπουλος Ά., 1927: *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων τής νέας ελληνικής γλώσσης*. Αθήνα.

Παπαδόπουλος Ά., 1955: *Ιστορική γραμματική τής Ποντικής διαλέκτου*. Αθήνα.

Πετρούνιας Ε., 1995: «Loan translations and the etymologies of modern Greek», *Greek Linguistics '95*, vol. II (Salzburg), pp. 791-801.

Πετρούνιας Ε., 2000: «Ιδιαιτερότητες τής νεοελληνικής ετυμολογίας», *Η διδασκαλία τής ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη, σελ. 57-85.

Σταματάκος Ι., 1949: *Ιστορική γραμματική τής Αρχαίας Ελληνικής*. Αθήνα.

Συμεωνίδης Χ. → Symeonidis Ch.

Τριανταφυλλίδης Μ., 1909: *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*. Straßburg.

Τριανταφυλλίδης Μ., 1938: *Νεοελληνική Γραμματική. Ιστορική εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη, ανατύπωση με διορθώσεις, 1981.

Τριανταφυλλίδης Μ. et al., 1941: *Νεοελληνική Γραμματική (τής Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη, ανατύπωση με διορθώσεις, 1988.

Τσοπανάκης Α., 1983: *Συμβολές στην ιστορία τής ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1-2: 1983, τόμ. 3: 1993.

Τσοπανάκης Α., 1994: *Νεοελληνική γραμματική*. Αθήνα & Θεσσαλονίκη.

Φιλήντας Μ., 1924: *Γλωσσογνωσία και γλωσσογραφία (ελληνική)*, τόμ. 1-3. Αθήνα.

Χαραλαμπάκης Χ., 1997: *Γλωσσαλγήματα*. Αθήνα.

Χατζιδάκις Γ., 1892: *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig.

Χατζιδάκις Γ., 1901: *Γλωσσολογικαί Μελέται*. Αθήνα.

Χατζιδάκις Γ., 1905-7: *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. 1-2. Αθήνα.

Χατζιδάκις Γ., 1924²-30²: *Ακαδημεικά Αναγνώσματα εις την ελληνικήν και λατινικήν γραμματικήν*, τόμ. 1-2. Αθήνα.

Χατζιδάκις Γ., 1915-6: *Ακαδημεικά Αναγνώσματα*, τόμ. 3, *Γενική Γλωσσική*. Αθήνα.

Χατζιδάκις Γ., 1934-77: *Γλωσσολογικαί Έρευναι*, τόμ. 1-2. Αθήνα.

Χριστίδης Α.Φ. (εκδ.), 2001: *Ιστορία τής ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη.

Ψάλτης Στ. → Psaltes St.

Beekes R.S.P., 1995: *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*, John Benjamins B.V. (μτφρ. Γ. Παπαναστασίου & Σ. Τσολακίδης, Θεσσαλονίκη 2004).

Bouffartigue J. & A.M. Delrieu, 1981: *Trésors des racines grecques*. Paris (μτφρ. Α. Μόζερ, Αθήνα 1993).

Browning R., 1983²: *Medieval and modern Greek*. London (μτφρ. Μ. Κονομή, Αθήνα 1991).

Chantraine P., 1933: *La formation des noms en grec ancien*. Paris.

Chantraine P., 1961²: *Morphologie historique du grec*. Paris (μτφρ. Ν. Αγκαβανάκης, Αθήνα 1990).

Dieterich K., 1898: *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* Leipzig.

Georgacas D.J., 1982: *A Graeco-Slavic controversial problem reexamined: The -ΙΤΣ- suffixes in Byzantine, Medieval, and Modern Greek; their origin and ethnological implications*. Athens.

Gignac F.T., 1976-81: *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods. I. Phonology II. Morphology*. Milano.

Henrich G.S., 1988: «Ein Dutzend "κρυμμένα ονόματα" aus dem neueren Griechisch». *Ονόματα* 12, σελ. 180-191.

Hoffmann O., Debrunner A., Scherer A., 1969⁴: *Geschichte der griechischen Sprache. I. Bis zum Ausgang der klassischen Zeit II. Grundfragen und Grundzüge des nachklassischen Griechisch*. Berlin (μτφρ. Χ. Συμεωνίδης, Θεσσαλονίκη 1983).

Horrocks G., 1997: *Greek. A History of the Language and its Speakers*. London & New York (μτφρ. Μ. Σταύρου & Μ. Τζεβελέκου, Αθήνα 2006).

Jannaris A., 1897: *An historical Greek grammar, chiefly of the Attic dialect*. Oxford.

Kahane H. & R., A.Tietze 1958: *The Lingua Franca in the levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, Illinois.

Kahane H. & R., 1979: *Graeca et Romanica Scripta Selecta*, vol. 1: *Romance and Mediterranean Lexicology*. Amsterdam.

Kretschmer P., 1905: *Der heutige lesbische Dialekt verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten*. Wien.

Lejeune M., 1972: *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris.

Maidhof A., 1931: *Neugriechische Rückwanderer aus den romanischen Sprachen unter Einschluss des Lateinischen*. Athen.

Meillet A., 1937[8]: *Introduction à l'étude comparative des langues Indoeuropéennes*. Paris.

Meillet A. & J. Vendryes, 1979[5]: *Traité de grammaire comparée des langues classiques*. Paris.

Meyer G., 1894-5: *Neugriechische Studien*, Bd. 1-4. Wien.

Newton B., 1972: *The Generative Interpretation of Dialect. A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge.

Pernot H., 1907-1946: *Étude de linguistique néo-hellénique. I. Phonétique des parlers de Chio. II. Morphologie des parlers de Chio. III. Textes et lexicologie des parlers de Chio*. Paris.

Psaltes St., 1974[2]: *Grammatik der byzantinischen Chroniken*. Göttingen.

Rix H., 1976: *Historische Grammatik des Griechischen*. Darmstadt.

Schwyzer E., 1939-50: *Griechische Grammatik*, vol. 1-2. München.

Solmsen F., 1922: *Indogermanische Eigennamen*. Heidelberg.

Symeonidis Ch., 1976: *Der Vokalismus der griechischen Lehnwörter im Türkischen*. Thessaloniki.

Symeonidis Ch., 1997: «Zu den italienischen Lehnwörtern des Griechischen». *Graeco-Romanica*, σελ. 115-33.

Szemerényi O., 1996: *Introduction to Indo-European Linguistics*. Oxford.

Thumb A., 1910[2]: *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*. Straßburg.

Walter H., 1994: *L'aventure des langues en occident*. Paris.

Β. ΛΕΞΙΚΑ

Ακαδημία Αθηνών, 1933-89: *Ιστορικόν Λεξικόν τής Νέας Ελληνικής, τής τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*, τόμ. 1-5 (Α – δαχτυλωτός), Αθήνα.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Ά., 2002: *Αντίστροφο Λεξικό τής Νέας Ελληνικής*. Θεσσαλονίκη.

Ανδριώτης Ν., 1983[3]: *Ετυμολογικό λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη.

Ανδριώτης Ν., 1974: *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien.

Βλάχος Άγγ., 1909: *Λεξικόν ελληνογαλλικόν*. Αθήνα.

Βλάχος Γ., 1801: *Θησαυρός τής εγκυκλοπαιδικής βάσεως τετράγλωσσος*. Βενετία.

Βυζάντιος, Σκαρλάτος Δ., 1874[3]: *Λεξικόν τής καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου*. Αθήνα (φωτομηχανική ανατύπωση 1973).

Δαγκίτσης Κ., 1978-84: *Ετυμολογικό λεξικό τής Νεοελληνικής*, τόμ. 1: Α-Κ, τόμ. 2: Λ-Π. Αθήνα.

Ηπίτης Α., 1908-10: *Λεξικόν ελληνογαλλικόν (και γαλλοελληνικόν) τής λαλουμένης ελληνικής γλώσσης (ήτοι καθαρευούσης και δημώδους)*. Αθήνα.

Καζάζης Ι.Ν. & Τ.Α. Καραναστάσης, 2001-3: *Επιτομή τού λεξικού τής μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100-1669 τού Εμμανουήλ Κριαρά*, τόμ. 1: Α-Κ, τόμ. 2: Λ – παραθήκη. Θεσσαλονίκη.

Καραναστάσης Α., 1984-92: *Ιστορικόν λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων τής Κάτω Ιταλίας*, τόμ. 1-5. Αθήνα.

Κοραής Α., 1994: *Ύλη Γαλλο-γραικικού λεξικού*. Αθήνα (επιμέλεια ανατυπώσεως Ά. Αγγέλου)

Κουμανούδης Σ., 1900: *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από τής Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων.* Αθήνα.

Κουρμούλης Γ., 1967: *Αντίστροφον λεξικόν τής Νέας Ελληνικής.* Αθήνα.

Κριαράς Ε., 1969-2008: *Λεξικό τής μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας (1100-1669)*, τόμ. 1-16 (Α - πνεύμονας). Αθήνα.

Κωνσταντινίδης Γ.Ζ., 1976: *Νέον εγκυκλοπαιδικόν λεξικόν τής Αγίας Γραφής.* Αθήνα.

Κωστάκης Θ.Π., 1986: *Λεξικό τής τσακωνικής διαλέκτου*, τόμ. 1-3. Αθήνα.

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1998. *Λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής.* Θεσσαλονίκη.

Μπαμπινιώτης Γ., 2008[3]: *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής γλώσσας.* Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ., 2008[2]: *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο.* Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ., 2008: *Ορθογραφικό λεξικό τής Νέας Ελληνικής γλώσσας.* Αθήνα.

Νικολαΐδης Κ., 1909: *Ετυμολογικόν λεξικόν τής κουτσοβλαχικής γλώσσης.* Αθήνα.

Ξανθινάκης Α., 2000: *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό τού δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος.* Ηράκλειο.

Παμπούκης Ι.Τ., 1988: *Τουρκικό λεξιλόγιο τής Νέας Ελληνικής*, τόμ. 1 (Α – Κ) [Φιλολογική επιμέλεια Κ.Γ. Κασίνης]. Αθήνα.

Παπαδόπουλος Ά., 1958-61: *Ιστορικόν λεξικόν τής Ποντικής διαλέκτου*, τόμ. 1-2. Αθήνα.

Παπαναστασίου Γ. → Papanastassiou G.

Παπαχριστοδούλου Χ., 1986: *Λεξικό των ροδίτικων ιδιωμάτων.* Αθήνα.

Ραγκαβής Α.Ρ., 1996: *Λεξικόν τής ελληνικής αρχαιολογίας.* Αθήνα (αναστατική έκδοση).

Σκαρλάτος ο Βυζάντιος → Βυζάντιος, Σκαρλάτος Δ.

Σταματάκος Ι., 1949: *Λεξικόν τής αρχαίας ελληνικής γλώσσης.* Αθήνα.

Τομπαΐδης Δ. & Χ. Συμεωνίδης, 2002: *Συμπλήρωμα στο Ιστορικόν Λεξικόν τής Ποντικής Διαλέκτου τού Ά. Παπαδόπουλου.* Αθήνα.

Χατζηιωάννου Κ., 1996: *Ετυμολογικό λεξικό τής ομιλουμένης Κυπριακής διαλέκτου.* Λευκωσία.

Adrados F. (ed.) 1980-2002: *Diccionario Griego-Español*, vol. I-VI (α - ἐκπελεκάω). Madrid.

American Heritage Dictionary, 2001[4]. New York.

Ayto J., 2005[2]: *Dictionary of word origins.* London.

Barnhart R.K., 1995: *The Barnhart concise dictionary of etymology. The origins of American English Words.* New York.

Battisti G & C. Alessio, 1950: *Dizionario etimologico italiano*, vol. 1-5. Firenze.

Baumgartner E. & P. Ménard, 1996: *Dictionnaire étymologique et historique du français.* Paris.

Bloch O. & W. von Wartburg, 1960[3]: *Dictionnaire étymologique de la langue française.* Paris.

Boisacq É., 1950[4]: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque.* Heidelberg.

Buck C.D., 1949: *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages.* Chicago.

Chantraine P., 1999[2]: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque.* Paris.

Chantrell Gl. (ed.), 2004: *The Oxford dictionary of word histories.* Oxford & New York.

Colonna B., 1997: *Dizionario etimologico italiano.* Genova.

Corominas J., 1980-91: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana,* vol. 1-4. Bern & Madrid.

Cortelazzo M. & P. Zolli, 1999²: *Dizionario etimologico della lingua italiana.* Bologna.

Devoto G., 1968²: *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico.* Firenze.

Dubois J., H. Mitterand, A. Dauzat, 2001: *Grand dictionnaire étymologique et historique du français.* Paris.

Du Cange C., 1688: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis.* Lugdunum. (ανατ. Graz 1958).

Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 2006⁴. Mannheim & Leipzig.

Encarta World English Dictionary, 1999. London.

Eren H., 1999²: *Türk dilinin etimolojik sözlüğü.* Ankara.

Ernout A. & A. Meillet, 1959⁴: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots.* Paris.

Flavell L. & R., 2008: *Dictionary of word origines.* London.

Frisk H., 1973²: *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* Bd. 1-2. Heidelberg.

Grandsaignes d'Hauterive R., 1948: *Dictionnaire des racines des langues européennes.* Paris.

Hoad T.F., 1996: *The concise Oxford dictionary of English etymology.* Oxford.

Hofmann J.B., 1950: *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen.* München (μτφρ. Α. Παπανικολάου, Αθήνα 1974).

Jucquois G. & B. Devlamminck, 1977: *Compléments au Dictionnaire Étymologique du Grec Ancien.* Louvain.

Kluge F. & E. Seebold, 2002²⁴: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* Berlin.

Lampe G.W.H., 1961: *A Patristic Greek Lexicon.* Oxford.

Lewis Ch.T. & Ch. Short, 1879: *A Latin dictionary.* New York.

Liddel H., R. Scott, H.S. Jones, R. Mckenzie, 1996: *A Greek-English Lexicon* (with a revised supplement by P.G.W. Glare & A.A. Thompson). Oxford.

Lo Zingarelli, 2008: *Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli.* Bologna.

Mish F. (ed.), 1989: *Webster's word histories.* Springfield, Mass.

New Oxford Dictionary of English. 1998.

Nişanyan S., 2007: *Sözlerin Soyağacı - Etimolojik Sözlük.* Ankara.

Onions C.T. (ed.), 1996: *The Oxford dictionary of English etymology.* Oxford.

Papahagi T., 1974²: *Dicționarul dialectului Aromân.* Bucureşti.

Papanastassiou G., 1994: *Compléments au Dictionnaire Étymologique du Grec Ancien de Pierre Chantraine.* Théssalonique.

Pfeifer W. et. al., 1993²: *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen.* Berlin.

Picoche J., 1994: *Dictionnaire étymologique du français.* Paris.

Pokorny J., 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* Bd. 1-2. Tübingen & Basel.

Prellwitz W., 1905[2]: *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache.* Göttingen.

Rey A., 2000[2]: *Dictionnaire historique de la langue française.* Paris.

Shorter Oxford English Dictionary. 2007[6]. Oxford.

Skeat W., 2007: *The Concise Dictionary of English Etymology.* Chambers.

Sophocles (Αποστολίδης Eu.), 1887: *A Greek lexicon of the Roman & Byzantine periods (from 146 B.C. to 1100 A.D.).* New York.

The Oxford English Dictionary (eds. J. Simpson & E. Weiner), 1989[2]. Oxford (επίσης νεότερες ψηφιακές και διαδικτυακές εκδόσεις).

Trapp E. (ed.), 2001-7: *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität.* Bd. 1: Α – Κ, Fasz. 5-6: λ – προσπελαγίζω. Wien.

Wahrig G., 1981[2]: *Deutsches Wörterbuch.* Bertelsmann Lexikon Institut.

Walter H. & G., 1991: *Dictionnaire des mots d'origine étrangère.* Larousse – Paris.

Watkins C., 2000[2]: *The American heritage dictionary of Indo-European roots.* Boston & New York.

Webster's Third New International Dictionary. 1961 (addenda section 1993).

Γ. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Thesaurus Linguae Graecae (TLG 8.0). University of California, Irvine.

ΕΙΠΑΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ...

«Δεν δικαιολογείται πια να λέμε, όπως αναφέρεται ότι έλεγε ο Βολταίρος, πως η ετυμολογία είναι μια επιστήμη στην οποία τα μεν φωνήεντα δεν έχουν καμία αξία, τα δε σύμφωνα πολύ μικρή σημασία. Ο τρόπος με τον οποίο ασκείται σήμερα η ετυμολογία την καθιστά αξιόπιστο κλάδο τής ιστορικής ή διαχρονικής γλωσσολογίας. Έχει τις δικές της μεθοδολογικές αρχές, των οποίων η αξιοπιστία εξαρτάται από την ποιότητα και την ποσότητα των μαρτυριών στις οποίες στηρίζεται. Σε ευνοϊκές περιπτώσεις, η αξιοπιστία τής ετυμολογικής επανασύνθεσης είναι πραγματικά πολύ υψηλή».

John Lyons, Language and Linguistics

«Ἡ ἐτυμολογία τῶν λέξεων ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει μεγάλην προπαρασκευὴν ἤτοι γνῶσιν καὶ ἐφαρμογὴν πάντων τῶν φωνητικῶν, κλιτικῶν, παραγωγικῶν, συντακτικῶν κτλ. νόμων καὶ δι' αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ χρονικῶς τελευταῖον, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ δυσκολώτατον τῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν».

Γεώργιος Χατζιδάκις, «Περί τού ετυμολογείν»

«Ὁ συγγραφέας ἑνὸς ἐτυμολογικοῦ λεξικοῦ, καὶ τώρα καὶ στὸ μέλλον, θὰ βρίσκεται σὲ ἀμηχανία ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὸ πιθανό, στὸ ἀβέβαιο καὶ στὸ ἄγνωστο».

Νικόλαος Ανδριώτης, Ετυμολογικό λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής (πρόλογος β΄ έκδοσης)

«Η ετυμολογία είναι η πεμπτουσία τής συγκριτικής μεθόδου».

Leonard Palmer, Descriptive and comparative linguistics

«Αντικείμενο τής ετυμολογίας είναι να αναγάγει κάθε λέξη στην αφετηρία της».

Friedrich Diez, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen

«Όπως το έργο τέχνης, έτσι και κάθε ετυμολογική εργασία χαρακτηρίζεται από μοναδικότητα».

Leo Spitzer, «Aus der Werkstatt des Etymologen»

«Κάθε [ετυμολογικό] σφάλμα είναι ένα μάθημα ταπεινοφροσύνης, που δείχνει πόσα ακόμη μένουν να μάθουμε».

Walter Skeat, An etymological dictionary of the English language (πρόλογος α΄ έκδοσης)

«Η ετυμολογία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορία των λέξεων και των σημασιών τους».

Oscar Bloch & Walter von Wartburg, Dictionnaire étymologique de la langue française (πρόλογος)

«Αφ' ης στιγμής προσδιορίσουμε με τον ακριβέστερο δυνατό τρόπο την [ετυμολογική] προέλευση μιας λέξεως, απομένει κατόπιν να συγγράψουμε την ιστορία της».

Pierre Chantraine, «Étymologie historique et étymologie statique»

«Έργο τού ετυμολογικού λεξικού είναι να συγκεντρώσει σε βιβλίο ό,τι παρήγαγε η επιστημονική έρευνα και να χωρίσει τα σκύβαλα από τον καρπό».

Albert Thumb, Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft

«Η μελέτη τού τύπου μιας λέξης κατά προτεραιότητα και η εξήγηση των σημασιολογικών μεταβολών της είναι οι δύο βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν την επανασύνθεση των λεξιλογικών στοιχείων ή, όπως είναι ευρύτερα γνωστή, την ετυμολογία τους».

Oswald Szemerényi, Methodology of Genetic Linguistics

«Η ετυμολογία μιας λέξης δεν είναι παρά η ιστορία τής λέξης, που τη μαθαίνουμε βρίσκοντας τους παλαιότερους τύπους στην ίδια γλώσσα και τους τύπους συγγενών γλωσσών οι οποίοι συναποτελούν αποκλίνουσες παραλλαγές τού ίδιου αρχικού τύπου».

Leonard Bloomfield, Language

ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Το **Κέντρο Λεξικολογίας**, έχοντας μία και πλέον δεκαετία επιτυχημένης εκδοτικής παρουσίας στον χώρο των λεξικών, προγραμματίζει –πέρα από την έκδοση νέων πρωτότυπων έργων– ανατυπώσεις και επανεκδόσεις των λεξικών του με γνώμονα πάντοτε την καλύτερη λεξικογραφική πληροφόρηση τού αναγνώστη, την αντιμετώπιση γλωσσικών αποριών και τη συμβολή στην καλύτερη χρήση τής ελληνικής γλώσσας.

Έτσι, πλήθος λέξεων που χρησιμοποιούμε σήμερα και που παραμένουν αθησαύριστες στα άλλα λεξικά, όπως **απασχολησιμότητα, βιάγκρα, διαθεματικότητα, ευρωσύνταγμα, μισθοδικείο, ταλιμπάν, φρι-πρές** κ.ά., έχουν ενταχθεί σταδιακά στο λημματολόγιο τού ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ από το 2002 μέχρι σήμερα στις τρεις ανατυπώσεις τής Β΄ Έκδοσης και στην τωρινή ανασελιδοποιημένη **Γ΄ Έκδοση**. Ακόμη, εισήχθησαν πολλές σύγχρονες λέξεις από τον επιστημονικό χώρο και την τεχνολογία, όπως **ευρυζωνικότητα, νανοτεχνολογία, τιτλοποίηση, βιοκαύσιμο, ιστολόγιο, μπλόγκερ, μπλουτούθ** κ.ά., καθώς και πολλά ακρωνύμια, π.χ. **ΕΚΑΣ, ΛΑΦΚΑ, ΑΦΗΣ, ΣΔΙΤ, ΧΥΤΑ, ΠΑΜΕ, ΣΥΡΙΖΑ** κ.ά. Έχουν γίνει, επίσης, προσθήκες και ενημερώσεις σημασιών, παραδειγμάτων, συνωνύμων / αντωνύμων, ετυμολογιών, έχουν δε ενημερωθεί με τα σημερινά δεδομένα πολλά λήμματα εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα, π.χ. **Κόσοβο, Μαυροβούνιο, πίνακας νομισμάτων** κ.ά. Τέλος, συμπληρώθηκαν και αναδιατυπώθηκαν Σχόλια, ορισμοί, εκφράσεις κ.ά.

Η **Γ΄ Έκδοση 2008** τού ΜΕΓΑΛΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ αποτελεί σήμερα **το πιο ενημερωμένο λεξικό** τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας.

Ποιο είναι το σωστό;

ωρίμανση ή ωρίμαση; ενήλικας ή ενήλικος; μεγεθύνω ή μεγενθύνω; χειρούργος ή χειρουργός; τής Καλιφόρνιας ή τής Καλιφόρνια; διαφεύγω τής προσοχής ή την προσοχή; κοινοτυπία ή κοινοτοπία; οι στήλες ή οι στύλοι τού Ολυμπίου Διός; κ.λπ.

Πώς γράφεται;

ελλιπής ή ελλειπής; εισιτήριο ή εισητήριο; αντικρίζω ή αντικρύζω; εγχείρηση ή εγχείριση; ενάμισης ή ενάμισυς; εταιρεία ή εταιρία; εφορεία ή εφορία; κτήριο ή κτίριο; μαντήλι ή μαντίλι; συγγνώμη ή συγνώμη; βρόμα ή βρώμα; συμπόνια ή συμπόνοια; πρωτοπορεία ή πρωτοπορία; βιοτικός ή βιωτικός; κ.λπ.

Σε τι διαφέρει;

η **απόφαση** από την **απόφανση**, το **άμεσα** από το **αμέσως**, το **πραγματεύομαι** από το **διαπραγματεύομαι**, το **έγκειται** από το **συνίσταται**, το **εκλέγω** από το **επιλέγω** και το **διαλέγω**, το **απλά** από το **απλώς**, το **ασκώ** από το **εξασκώ**, η **επίδραση** από την **επιρροή** και την **επήρεια**, η **γνωμάτευση** από τη **γνωμοδότηση**, η **σημασία** από την **έννοια** και το **νόημα**; κ.λπ.

Ποια σχέση έχουν;

ο **διαιτητής** με τη **δίαιτα**, η **τραγιάσκα** με το **«ζήτω»**, το **πάρκο** με τον **παράδεισο**, οι **Ουαλοί** με τους **Βλάχους**, η **γραμματική** με το **γκλάμουρ**, ο **τσιγγούνης** με τον **γύφτο**; κ.λπ.

Σε όλα τα παραπάνω και σε πάρα πολλές άλλες απορίες μπορεί κανείς να βρει απάντηση στις σελίδες τού Λεξικού τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας τού καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη.

Το ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ είναι το **εγκυρότερο** λεξικό τής γλώσσας μας με 150.000 λέξεις και φράσεις, μεγάλο πλούτο παραδειγμάτων, πλήθος συνωνύμων και αντωνύμων και επιστημονική ετυμολογία. Χάρη στο πλήθος **ειδικών σχολίων** και τους **εποπτικούς πίνακες** που εξηγούν τη σωστή χρήση, τις σημασίες, την ιστορία και την ορθογραφία των λέξεων, αποτελεί το **«λεξικό που διαβάζεται»** και **«λύνει απορίες»**. Έχει καθιερωθεί στη συνείδηση τού κόσμου ως το κατεξοχήν λεξικό αναφοράς. Αποτελεί το **πλέον ευπώλητο** λεξικό τής τελευταίας δεκαετίας και το μοναδικό που **ενημερώνεται** και **εμπλουτίζεται** διαρκώς σε κάθε ανατύπωση.

(ISBN 978-960-89751-6-3, Σελίδες 2.032)

ΛΕΞΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ

Το ΛΕΞΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ είναι ένα **πρωτότυπο** για τα ελληνικά δεδομένα λεξικό, το οποίο αξιοποιεί τη γνώση και τη διεθνή λεξικογραφική εμπειρία στη δημιουργία ανάλογων λεξικών. Το λεξικό αυτό είναι εύχρηστο, πρακτικό, ειδικά σχεδιασμένο για καθημερινή χρήση στο σχολείο και στην εργασία.

Η φυσιογνωμία του ΛΕΞΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ εστιάζεται κυρίως στα εξής χαρακτηριστικά:

- **Καλύπτει με ευσύνοπτο και κατανοητό τρόπο το λεξιλόγιο τής σύγχρονης ελληνικής γλώσσας** και αποτυπώνει ανάγλυφα τις σημασίες και τις χρήσεις των λέξεων.
- Περιέχει **3.275 Σχόλια** για τη χρήση, την ετυμολογία, τα ομόρριζα, τα συνώνυμα, την ορθογραφία κ.λπ. πλήθους λέξεων, παρουσιασμένα σε ευδιάκριτα πλαίσια με γκρίζο φόντο.
- **Η συνοπτική γραμματική και οι κλιτικοί πίνακες** που περιλαμβάνει έχουν συνταχθεί και παρουσιαστεί με τέτοιον τρόπο, ώστε να λύνουν απορίες και να κινούν το ενδιαφέρον για τα γλωσσικά φαινόμενα.
- Σε συνεργασία με έμπειρους εκπαιδευτικούς, έχει ενσωματώσει, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, **επιλεγμένο λεξιλόγιο από τα σχολικά μαθήματα**.
- Περιέχει σύντομες και χρήσιμες εγκυκλοπαιδικές **πληροφορίες για σημαντικά πρόσωπα και γεγονότα**, εντεταγμένες στο κυρίως σώμα τού λεξικού.
- Ο σχεδιασμός των σελίδων, η διάρθρωση τής ύλης και η μοντέρνα αισθητική του το κατατάσσουν στα πλέον **σύγχρονα και φιλικά προς τον χρήστη λεξικά** τής κατηγορίας του.
- Ομαδοποιεί και προβάλλει με εποπτικό τρόπο σε **ειδικούς πίνακες** χρήσιμους όρους και πληροφορίες (π.χ. ξενόγλωσσους όρους τής πληροφορικής και τής κινητής τηλεφωνίας, λατινικές και άλλες ξένες λέξεις και εκφράσεις, ομόηχα και παρώνυμα, τις ελληνικές διαλέκτους, τους κανόνες τονισμού τής Νεοελληνικής Γλώσσας κ.ά.).
- Επίσης, διαθέτει επιλεγμένη εικονογράφηση.
- Το μέγεθός του έχει επιλεγεί ώστε να **μπορεί να το έχει κανείς μαζί του κάθε μέρα**, στο σχολείο και το γραφείο.

Κυκλοφορεί η **Β΄ Έκδοση 2008.**
(ISBN 978-960-89751-3-2, Σελίδες 1.280)

ΟΔΗΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

έσοδο *(έσοδο)* Ο27 ό,τι εισπράττει κανείς από προσωπική εργασία ή από εκμετάλλευση της ακίνητης και κινητής περιουσίας· (συνήθ. στον πληθ.) – *από ενοίκια* || *δημόσια* – (= το σύνολο των εισπράξεων του Δημοσίου από φόρους, μισθώματα κ.λπ.) || *τα – της επιχείρησης από τις πωλήσεις* ΑΝΤ. έξοδο.

ΕΤΥΜ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ. Το μεσαιωνικό ουσ. **έσοδον** προέρχεται από την αρχ. λ. **είσοδος** (πβ. κ. *έξοδό - έξοδος*), στην οποία ανάγεται επίσης η λ. *εσοδεία* / **σοδειά** μέσω του ρ. *εἰσοδεύω* «εισπράττω».

Εσπερία *(Ἑσπερία)* Ο4 (λόγ.) η Δ. Ευρώπη, οι χώρες της και ο πολιτισμός τους· *οι εξ Εσπερίας σοφοί.*

ΣΧΟΛΙΟ. Ο όρος *Εσπερία* προσδιόριζε κατά την Ελληνιστική Εποχή τις χώρες που βρίσκονται δυτικά της Ελλάδος, κυρίως την Ιταλία και την Ισπανία, ενώ αργότερα περιέλαβε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη.

εσπερίδα *(ἑσπερίδα)* Ο9 (κ. (λόγ.) γεν. εν. *εσπερίδος*) (λόγ.) επίσημη βραδινή εκδήλωση· *μουσική* –.
Εσπερίδες *(Ἑσπερίδες)* Ο9 ΜΥΘΟΛ. κόρες της Νύχτας και του Εσπέρου ή του Άτλαντα, που φύλασσαν τα «μήλα των Εσπερίδων».
εσπερινός *(ἑσπερινός)* Ε1 **1** αυτός που γίνεται την *εσπέρα*· – *ώρα* / *μάθημα* ΣΥΝ. βραδινός **2** ΕΚΚΛΗΣ. **Εσπερινός** Ο54 ακολουθία που τελείται κατά τη δύση του ήλιου και ανήκει στον λατρευτικό κύκλο της επόμενης ημέρας· *μικρός* / *μέγας* –.
εσπευσμένα *(ἐσπευσμένα)* κ. **εσπευσμένως** επίρρ. (λόγ.) γρήγορα, βιαστικά και (κατ' επέκτ.) με τρόπο πρόχειρο και επιπόλαιο· *οι τραυματίες διακομίστηκαν – στο πλησιέστερο νοσοκομείο* ΑΝΤ. καθυστερημένα.
Ε.Σ.Σ.Δ. (η) (παλαιότ.) Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (διαλύθηκε το 1991).
Ε.Σ.Σ.Ο. (η) (προφέρεται *εσό*) Εκπαιδευτική Σειρά Στρατευσίμων Οπλιτών.
εστάλη → στέλνω

λαϊκισμός Ο54 (κακόσ.) ο έπαινος και η κολακεία των αδυναμιών και των ελαττωμάτων του λαού, καθώς και η υιοθέτηση θέσεων που τον ευχαριστούν, χωρίς όμως να τον ωφελούν, με σκοπό την εξασφάλιση της εύνοιάς του. ⁄ **λαϊκίζω** Ρ11α, **λαϊκιστικός** Ε1· – *πολιτική* / *σύνθημα.*
λάκκος Ο55 κοίλωμα στη γη, είτε φυσικό είτε σκαμμένο από τον άνθρωπο· *ένας μεγάλος – στη μέση του χωραφιού* ΦΡ. (α) **σκάβω / ανοίγω τον λάκκο (κάποιου)** υπονομεύω (κάποιον) (β) (παροιμ.) **όποιος σκάβει τον λάκκο τ' αλλουνού πέφτει ο ίδιος μέσα** όποιος προσπαθεί να βλάψει κάποιον υφίσταται στο τέλος ο ίδιος τις συνέπειες των πράξεών του (γ) **κάποιον λάκκο έχει η φάβα** βλ. λ. φάβα (δ) **ο λάκκος με τα φίδια** εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση (ε) **λάκκος των λεόντων** για πολύ δύσκολη και επικίνδυνη κατάσταση.
λάμα[1] Ο4 **1** μικρή πλάκα ή έλασμα από μέταλλο **2** η λεπίδα· *η – του ξυραφιού* || *κοφτερή* –.
λάμα[2] (ο) (άκλ.) **1** βουδιστής ιερέας ή μοναχός στο Θιβέτ ή στη Μογγολία **2 Δαλάι Λάμα** ο θρησκευτικός αρχηγός του βουδισμού στο Θιβέτ και στη Μογγολία.
λαός Ο54 **1** (α) το σύνολο των πολιτών ενός κράτους· *ναυτικός* / *φιλόξενος* – (β) (κατακρ.) το έθνος· *οι – της Μεσογείου* ΦΡ. **περιούσιος λαός** ο εκλεκτός λαός του Θεού (κατά την Π.Δ., οι Εβραίοι) ΣΥΝ. πολίτες (γ) (ειδικότ.) το σύνολο των κατοίκων ορισμένης περιοχής· *ο – της Αθήνας* ΣΥΝ. πληθυσμός **2** (περιληπτ.) (α) οι απλοί πολίτες (κατ' αντιδιαστολή προς την εξουσία) (β) οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις· *τα έλεγε απλά, για να τον καταλαβαίνει ο* – **3** πολλοί άνθρωποι συγκεντρωμένοι· *είχε πολύ λαό στην ομιλία του* ΣΥΝ. κοσμοπλημμύρα, πλήθος. ☛ έθνος.

κωδικός κλίσεως
πολυτονικός τύπος
ενδολήμμα
ακρωνύμια
λημματοποίηση δύσκολων γραμματικών τύπων
ενθέτες σε ομόγραφα λήμματα
χαρακτηρισμός χρήσης
χαρακτηρισμός επιπέδου χρήσεως
πρόσθετη γραμματική πληροφορία
θεματικός χαρακτηρισμός
άλλος τύπος του κυρίως λήμματος
συνώνυμα, αντίθετα
χρήσιμη πληροφορία
φράσεις
παραπομπή για ανεύρεση φράσης σε άλλο λήμμα
παραπομπή σε σχόλιο

Στο ΛΕΞΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ κάθε **κλιτή λέξη** (ρήμα, ουσιαστικό, επίθετο, μετοχή) συνοδεύεται από έναν **κωδικό** που δείχνει σύμφωνα με ποιο κλιτικό υπόδειγμα κλίνεται,
π.χ. **τρέξιμο** Ο49,
ξανθός Ε2,
σκοπεύω Ρ6α,
διδάξας Μ5,
όπου
Ρ = Ρήμα
Ο = Ουσιαστικό
Ε = Επίθετο
Μ = Μετοχή.
Η κλίση των υποδειγμάτων δίνεται στους αντίστοιχους **αριθμημένους κλιτικούς πίνακες** στο τέλος τού λεξικού.

Στο ΛΕΞΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ, στο τμήμα τής **Γραμματικής** (στις **έγχρωμες σελίδες στο τέλος τού λεξικού**), κάθε ενότητα αναπτύσσεται με τίτλους που οι περισσότεροι έχουν τη μορφή ερώτησης-απορίας, όπως «γιατί χρησιμοποιούμε τα άρθρα στη γλωσσική επικοινωνία», ή «ποιον ρόλο επιτελούν στην επικοινωνία τα δύο είδη άρθρου».
Με τον τρόπο αυτό, η ύλη τής γραμματικής αποκτά άλλο ενδιαφέρον και, επιπλέον, προκαλείται ο μαθητής να σκεφτεί πράγματα για τα οποία δεν έχει μάθει να αναρωτιέται.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

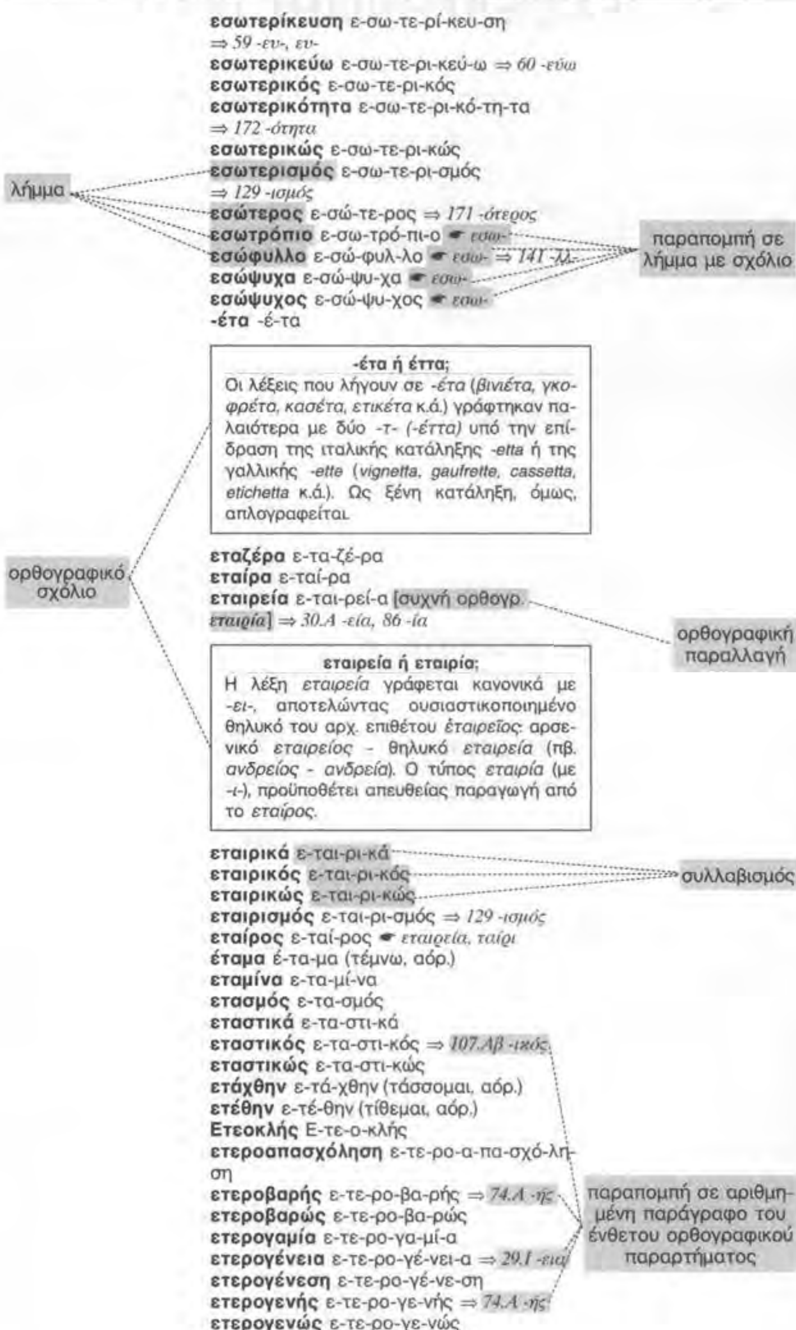
Το ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ περιέχει τη **σχολική ορθογραφία** των λέξεων αλλά και τις **ορθογραφικές παραλλαγές** με τις οποίες μπορεί κανείς να τις συναντήσει. **3.500 σχόλια** εξηγούν τις ορθογραφικές δυσκολίες και πληροφορούν για την **ορθογραφία των ξένων λέξεων**, των ελληνικών και ξένων κυρίων ονομάτων (ανθρωπωνυμίων, τοπωνυμίων) κ.ά. Το εκτενές **ένθετο Ορθογραφικό Παράρτημα** παρέχει τους ισχύοντες ορθογραφικούς κανόνες και ενημερώνει συνολικά για τις **λέξεις με προβλήματα ορθογραφίας**, τα ομόηχα που προκαλούν ορθογραφικό πρόβλημα, τις λέξεις που γράφονται ως μία, τις λέξεις που γράφονται με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα κ.ά. Πρόκειται για το λεξικό που **εξηγεί και διδάσκει την ορθογραφία**.

(ISBN 978-960-89751-4-9, Σελίδες 1.104)

- Γιατί το **ανήμπορος** γράφεται με **-η-**; Γιατί το **επιεικής** γράφεται με **-ι-, -ει-, -η-**; Γιατί το **πρεσβυωπία** γράφεται με **-υ-** και **-ω-**;
- Ποια είναι η σωστή γραφή: **βλίτο** ή **βλήτο**; **σιντριβάνι** ή **συντριβάνι**; **ρεβίθι** ή **ρεβύθι**;
- Γιατί το **απαγγέλλω** γράφεται με δύο **-λ-**, ενώ η **απαγγελία** με ένα **-λ-**;
- Πώς γράφονται οι ξένες λέξεις: **βόλεϊ** ή **βόλλεϋ**; **σοφέρ** ή **σωφέρ**; **πλατό** ή **πλατώ**;
- Ποια είναι η σωστή γραφή: **πρίγκιπας** ή **πρίγκηπας**; **βαρόνος** ή **βαρώνος**;
- Πώς γράφονται τα ξένα κύρια ονόματα: **Βολταίρος** ή **Βολτέρος**; **Σαίξπηρ** ή **Σέξπιρ**; **Κολωνία** ή **Κολονία**; **Κεϋλάνη** ή **Κεϊλάνη**; **Βοστώνη** ή **Βοστόνη**;
- Ποιες λέξεις λήγουν σε **-ώνας** (**αγώνας, αγκώνας, αιώνας**...) και ποιες σε **-όνας** (**αλαζόνας, ηγεμόνας, κανόνας**...); Ποιες σε **-ητος**, ποιες σε **-ιτος**, ποιες σε **-οιτος** και ποιες σε **-υτος**;
- Ποιες λέξεις γράφονται με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα τους;

Απαντήσεις σε αυτά και σε πολλά άλλα θα βρείτε στο **ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ** (2008) τού καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη, στο **μοναδικό λεξικό που εξηγεί και διδάσκει την ορθογραφία**.

ΟΔΗΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

εσωτερίκευση ε-σω-τε-ρί-κευ-ση ⇒ *59 -ευ-, ευ-*
εσωτερικεύω ε-σω-τε-ρι-κεύ-ω ⇒ *60 -εύω*
εσωτερικός ε-σω-τε-ρι-κός
εσωτερικότητα ε-σω-τε-ρι-κό-τη-τα ⇒ *172 -ότητα*
εσωτερικώς ε-σω-τε-ρι-κώς
εσωτερισμός ε-σω-τε-ρι-σμός ⇒ *129 -ισμός*
εσώτερος ε-σώ-τε-ρος ⇒ *171 -ότερος*
εσωτρόπιο ε-σω-τρό-πι-ο ☛ *εσω-*
εσώφυλλο ε-σώ-φυλ-λο ☛ *εσω-* ⇒ *141 -λλ-*
εσώψυχα ε-σώ-ψυ-χα ☛ *εσω-*
εσώψυχος ε-σώ-ψυ-χος ☛ *εσω-*
-έτα -έ-τα

-έτα ή έττα;
Οι λέξεις που λήγουν σε *-έτα* (*βινιέτα, γκοφρέτα, κασέτα, ετικέτα* κ.ά.) γράφτηκαν παλαιότερα με δύο *-τ-* *(-έττα)* υπό την επίδραση της ιταλικής κατάληξης *-etta* ή της γαλλικής *-ette* (*vignetta, gaufrette, cassetta, etichetta* κ.ά.). Ως ξένη κατάληξη, όμως, απλογραφείται.

εταζέρα ε-τα-ζέ-ρα
εταίρα ε-ταί-ρα
εταιρεία ε-ται-ρεί-α [συχνή ορθογρ. *εταιρία*] ⇒ *30.Α -εία, 86 -ία*

εταιρεία ή εταιρία;
Η λέξη *εταιρεία* γράφεται κανονικά με *-ει-*, αποτελώντας ουσιαστικοποιημένο θηλυκό του αρχ. επιθέτου *ἑταιρεῖος*: αρσενικό *εταιρείος* - θηλυκό *εταιρεία* (πβ. *ανδρείος - ανδρεία*). Ο τύπος *εταιρία* (με *-ι-*), προϋποθέτει απευθείας παραγωγή από το *εταίρος*.

εταιρικά ε-ται-ρι-κά
εταιρικός ε-ται-ρι-κός
εταιρικώς ε-ται-ρι-κώς
εταιρισμός ε-ται-ρι-σμός ⇒ *129 -ισμός*
εταίρος ε-ταί-ρος ☛ *εταιρεία, ταίρι*
έταμα έ-τα-μα (τέμνω, αόρ.)
εταμίνα ε-τα-μί-να
ετασμός ε-τα-σμός
εταστικά ε-τα-στι-κά
εταστικός ε-τα-στι-κός ⇒ *107.Αβ -ικός*
εταστικώς ε-τα-στι-κώς
ετάχθην ε-τά-χθην (τάσσομαι, αόρ.)
ετέθην ε-τέ-θην (τίθεμαι, αόρ.)
Ετεοκλής Ε-τε-ο-κλής
ετεροαπασχόληση ε-τε-ρο-α-πα-σχό-λη-ση
ετεροβαρής ε-τε-ρο-βα-ρής ⇒ *74.Α -ής*
ετεροβαρώς ε-τε-ρο-βα-ρώς
ετερογαμία ε-τε-ρο-γα-μί-α
ετερογένεια ε-τε-ρο-γέ-νει-α ⇒ *29.Ι -εια*
ετερογένεση ε-τε-ρο-γέ-νε-ση
ετερογενής ε-τε-ρο-γε-νής ⇒ *74.Α -ής*
ετερογενώς ε-τε-ρο-γε-νώς

ΜΙΚΡΟ ΛΕΞΙΚΟ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Το ΜΙΚΡΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ είναι ένα **εύχρηστο, καθημερινό** λεξικό με 60.000 σημασίες, ειδικά σχεδιασμένο για να **μεταφέρεται εύκολα και να χρησιμοποιείται στο σχολείο.**
Έχει ειδικό οδηγό για την κλίση όλων των κλιτών λέξεων και ορθογραφικό πίνακα με λέξεις που παρουσιάζουν ορθογραφικό πρόβλημα.
Αποτελεί απαραίτητο βοήθημα για τον **μαθητή** και, γενικότερα, για όποιον αναζητεί **άμεση γλωσσική ενημέρωση.**

(ISBN 978-960-89751-7-0, Σελίδες 1.380)

Το μεγαλύτερο ΜΙΚΡΟ λεξικό
Β' Έκδοση Έγχρωμη

Το ΜΙΚΡΟ ΛΕΞΙΚΟ με τα περισσότερα λήμματα, τις περισσότερες σημασίες, τις περισσότερες φράσεις και τα περισσότερα παραδείγματα από κάθε άλλο αντίστοιχο λεξικό

Στο **Έγχρωμο Ένθετο Παράρτημα** περιλαμβάνονται:

Α. Πίνακες κλίσεως
Β. Πίνακας ανωμάλων ρημάτων
Γ. Πίνακες λέξεων με προβλήματα ορθογραφίας
Δ. Κανόνες τού μονοτονικού συστήματος
Ε. Το τελικό -ν
ΣΤ. Μία ή δύο λέξεις;
Ζ. Λέξεις που γράφονται με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα

Είπαν για την

«Δεν δικαιολογείται πια να λέμε, όπως αναφέρεται ότι έλεγε ο Βολταίρος, πως η ετυμολογία είναι μια επιστήμη στην οποία τα μεν φωνήεντα δεν έχουν καμία αξία, τα δε σύμφωνα πολύ μικρή σημασία. Ο τρόπος με τον οποίο ασκείται σήμερα η ετυμολογία την καθιστά αξιόπιστο κλάδο τής ιστορικής ή διαχρονικής γλωσσολογίας. Έχει τις δικές της μεθοδολογικές αρχές, των οποίων η αξιοπιστία εξαρτάται από την ποιότητα και την ποσότητα των μαρτυριών στις οποίες στηρίζεται. Σε ευνοϊκές περιπτώσεις, η αξιοπιστία τής ετυμολογικής επανασύνθεσης είναι πραγματικά πολύ υψηλή».

John Lyons, Language and Linguistics

«Η ετυμολογία είναι η πεμπτουσία τής συγκριτικής μεθόδου».

Leonard Palmer, Descriptive and comparative linguistics

«Ἡ ἐτυμολογία τῶν λέξεων ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει μεγάλην προπαρασκευὴν ἤτοι γνῶσιν καὶ ἐφαρμογὴν πάντων τῶν φωνητικῶν, κλιτικῶν, παραγωγικῶν, συντακτικῶν κτλ. νόμων καὶ δι᾽ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ χρονικῶς τελευταῖον, ἀλλ᾽ ἅμα καὶ τὸ δυσκολώτατον τῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν».

Γεώργιος Χατζιδάκις, «Περί τού ετυμολογείν»

«Όπως το έργο τέχνης, έτσι και κάθε ετυμολογική εργασία χαρακτηρίζεται από μοναδικότητα».

Leo Spitzer, «Aus der Werkstatt des Etymologen»

«Ὁ συγγραφέας ἑνὸς ἐτυμολογικοῦ λεξικοῦ, καὶ τώρα καὶ στὸ μέλλον, θὰ βρίσκεται σὲ ἀμηχανία ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὸ πιθανό, στὸ ἀβέβαιο καὶ στὸ ἄγνωστο».

Νικόλαος Ανδριώτης, Ετυμολογικό λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής (πρόλογος β´ έκδοσης)

«Αντικείμενο τής ετυμολογίας είναι να αναγάγει κάθε λέξη στην αφετηρία της».

Friedrich Diez, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen

μου, στενός φίλος του Αχιλλέα, ο οποίος σκοτώθηκε από τον Έκτορα.

πατροκτονία O4 ο φόνος του πατέρα από παιδί του.

πατροκτόνος O55, O59 πρόσωπο που διαπράττει πατροκτονία: *ο ~ ομολόγησε την πράξη του.*

πατρολογία O4 κλάδος της θεολογίας που μελετά τα έργα και τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας: (συνεκδ.) *Ελληνική Πατρολογία* (το σύνολο των έργων των Πατέρων της Εκκλησίας). — **πατρολογικός** E1, **πατρολογικά** επίρρ.

πατρόν (το) O {άκλ.} φύλλο χαρτιού με τυπωμένο υπόδειγμα, βάσει του οποίου πρέπει να κοπεί το ύφασμα για ένα ρούχο: *βγάζω ένα ~ για τη φούστα που θα ράψω.*

πατρονάρω P22
προστατευτικά (με
χεται να του πατρονα
νας. — **πατρονάρ**

πάτρονας → πάτρ

πατροπαράδοτος
μα / φιλοξενία ΣΥΝ.
τροπαράδοτα επί

πατρότητα O10 1
τον ωρίμασε || παιδί
τητα τέκνου η γνησ
πατέρα 2 (μτφ.) το
εμπνευστής πράγμ
ρεσης.

πάτρωνας O8 κ. (ο
τρωνος} 1 ΙΣΤ. (στην
πρόσωπο που προ
μικό) άτομο κατώτ
κότ.-κακόσ.) πρόσ
νιακά τη δράση άλ
μάτων ΣΥΝ. προστά

πατρωνυμικός E1
στεί από το πατρικ
νυμικό O24 κύριο
όνομα του πατέρα
ου κ.λπ.) (πβ. ή. *μ*

πατρώνυμο O27
στην αίτηση συμπλη

πατρώος E6 (λόγ.)
νομιά ΣΥΝ. πάτριος
τρώος).

πατσαβούρα O4
κουρέλι για καθάρ
κάθε βρόμικο κουρ
θικη γυναίκα (β)
έντυπο.

πατσαβουριάζω
τσαλακώνω και λε

πατσάς O36 κ. **πα**
τα ποδαράκια σφα
φαγητό που παρασ
μένος / σαλονικιός (
νω τα μούτρα κάποιο

πατσατζίδικο O2

πάτσι επίρρ. (λαϊκ.
έρχομαι πάτσι (με
έδωσα, μου έδωσες,

πατσίζω P11a (λαϊκ.) ισοφαρίζω (κάποιον) στην επίδοση· (συχνότ.) ανταποδίδω την πράξη (κάποιου): *κέρασε την άλλη φορά εσύ, για να πατσίσεις.*

πατσουλί O30 **1** άρωμα από αιθέριο έλαιο ανατολικής προέλευσης **2** (συνήθ. κακόσ.) φθηνό και βαρύ άρωμα: *βρομάει ~.*

πατώ (κ. -άω) P24, P31a (κ. (λόγ.) πεπατημένος} **1** ακουμπώ το πέλμα του ποδιού (κάπου): *μην πατάς εκεί! || μ' αυτά τα τακούνια δεν πατάς καλά·* ΦΡ. (α) ***πατάω καλά / γερά*** (για πρόσ.) έχω σωστές βάσεις (β) ***πατάω (γερά) στα πόδια μου*** (για πρόσ.) μπορώ να αντιμετωπίζω μόνος μου τις δυσκολίες (γ) ***πατάω στα νύχια*** περπατώ στις άκρες των ποδιών, για να μην κάνω θόρυβο **2** (α) (συνεκδ.) πηγαίνω ή διέρχομαι (από κάπου): *έχει καιρό να πατήσει σε εκκλη-*

Ζ. ΛΕΞΕΙΣ ΠΟΥ ΓΡΑΦΟΝΤΑΙ ΜΕ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΓΡΑΜΜΑ

1. Τα κύρια ονόματα (βαφτιστικά και επώνυμα): *Ελένη, Αντώνης, Μαρία, Παπαϊωάννου, Θεοδωρίδης...*

2. (α) τα εθνικά - πατριδωνυμικά, ακόμη και ως επίθετα: *Έλληνας, Γερμανός, Χιώτης* κ.λπ. · *ο Έλληνας υπουργός, ο Βολιώτης εκδότης, ο Βορειοελλαδίτης επιχειρηματίας, Αθωνίτης μοναχός.* Επίσης *Ελληνόπουλο, Τουρκόπουλο* κ.λπ.

 (β) ουσιαστικοποιημένα επίθετα που δηλώνουν γλώσσα: *η Ελληνική, τα Λατινικά, η Ποντιακή, τα Γερμανικά,* αλλά *η ελληνική γλώσσα, της ποντιακής διαλέκτου* κ.λπ.

 (γ) Ονόματα κρατών: *Κίνα, Ελλάδα, Ρωσία* κ.λπ., *Βυζαντινή Αυτοκρατορία, Μεγάλη Βρετανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Σοβιετική Ένωση* κ.ά.

3. Τα ονόματα μηνών, ημερών: *Δεκέμβριος, Παρασκευή.*

4. Οι λέξεις: *Χριστός, Άγιο Πνεύμα, Παναγία* και τα συνώνυμά τους *Πανάγαθος, Παντοδύναμος, Θεία Πρόνοια, Μεγαλόχαρη* κ.λπ. Ειδικότερα:

 (α) *Θεός,* όταν αναφέρεται στον χριστιανικό θεό: *και στου Θεού τ' αυτί*

 (β) τα προσωνύμια της Παναγίας, π.χ. *Θεοτόκος, Γρηγορούσα, Μεγαλόχαρη* κ.λπ.

 (γ) *Κύριος,* όταν αναφέρεται στον Θεό: *μόνον ο Κύριος μπορεί να μας σώσει.*

 (δ) *Απόστολος,* όταν αναφέρεται στους χριστιανούς αποστόλους: *ο Απόστολος Παύλος, ο Απόστολος Ανδρέας, οι δώδεκα Απόστολοι* (ως ουσιαστικό).

 (ε) τα τάγματα των αγγέλων: *Δυνάμεις, Εξαπτέρυγα, Θρόνοι, Σεραφείμ, Χερουβείμ* κ.λπ.

 (στ) *Θεία Κοινωνία, Θεία Ευχαριστία, Τίμια Δώρα, Μεγάλη Εβδομάδα, Τίμιος Σταυρός.*

 (ζ) *Διάβολος, Σατανάς, Εωσφόρος, Βε(ε)λζεβούλ,* όταν δεν είναι προσηγορικά: *Σατανάς,* ο έκπτωτος άγγελος, αλλά: *σωστός σατανάς* αυτό το παιδί.

 (η) ιερά πρόσωπα: *Τρεις Ιεράρχες, Άγιος Αθανάσιος, Ιερός Αυγουστίνος.*

 (θ) *ο Πάπας, ο Πατριάρχης / Οικουμενικός Πατριάρχης.*

 (ι) Συχνά, τέλος, οι αντωνυμίες, όταν αναφέρονται στα χριστιανικά ιερά πρόσωπα, π.χ. *ο Χριστός και η σταυρική θυσία Του, προσεύχομαι σε Σένα, Κύριε* κ.λπ.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

- *Το λεξικό που παρουσιάζει ανάγλυφη την ιστορία των λέξεων*
- *Με τις εγκυρότερες ετυμολογικές πληροφορίες, αντλημένες από την επιστημονική βιβλιογραφία και από τις πλέον αξιόπιστες πηγές*
- *Το λεξικό που παρακολουθεί και εξιστορεί τη μεταβολή των σημασιών μέσα από τα κείμενα*
- *Με σχόλια για τις σημαντικότερες ετυμολογικές οικογένειες, που ενώνουν ομόρριζα από την Ελληνική και από άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες*
- *Με ιστορικές παρατηρήσεις για την εμφάνιση των λέξεων, για πρόσωπα και περιστατικά που συνδέονται με αυτές, καθώς και για τους σπουδαιότερους σταθμούς τους*
- *Το λεξικό που εξηγεί τη λειτουργία, τον σχηματισμό και την ορθογραφία των λέξεων μέσα από περιεκτικά σχόλια*
- *Με ένθετους πίνακες για τα αντιδάνεια και για τα δάνεια από άλλες γλώσσες*

ISBN 978-960-89751-8-7

www.lexicon.gr

ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ